Salmonsens

store illustrerede

Konversationsleksikon

En nordisk Encyklopædi.

Under Medvirkning
af
Amanuensis Karl Fischer,
som særlig Redaktør for Norge,
og
over 200 nordiske Fag- og Videnskabsmænd
redigeret af

Chr. Blangstrup.

XVIII. Bind (Valencia—Øynhausen).

Kjøbenhavn.
Forlagt af BRØDRENE SALMONSEN (J. SALMONSEN).
Trykt hos J. H. Schultz.
1907.

Papiret til Leksikonet er træfrit.

SALMONSENS

STORE ILLUSTREREDE

KONVERSATIONSLEKSIKON

FOR

NORDEN.

XVIII. BIND.

V.

Valencia [vale'nsia]. 1) Tidligere Kongerige i det østlige Spanien, udgør et langt, smalt Bælte langs Middelhavet og grænser mod Nord til Katalonien, mod Nordvest til Aragonien, mod Vest til Ny-Kastilien og mod Sydvest til Murcia. Fra Aar 788, da Statholderen Abdallah løsrev sig fra Kalifen af Cordova, dannede V. et eget maurisk Rige, der 1094 erobredes af Cid, men atter blev uafhængigt efter hans Død. 1238 erobredes Landet af Kong Jakob I af Aragonien, og 1319 blev det endelig inkorporeret i Aragonien. Filip II's Edikt fordrev 1609 mange Morisker fra V.; men Befolkningen har stadig et vist Fællespræg, i hvilket de mauriske Elementers Indvirkning er umiskendelig. Og flere Gange i Historien er V. optraadt som Enhed, saaledes 1706, da Kongeriget erklærede sig for Karl III, og i den spanske Uafhængighedskrig mod Napoleon. Kongeriget eller Landskabet V. deles nu i de 3 Provinser Alicante, Castellon de la Plana og V.

2) Provinsen V. grænser mod Nord til Provinserne Castellon de la Plana og Teruel, mod Vest til Cuenca og Albacete, mod Syd til Alicante og mod Øst til Middelhavet. Arealet er 10,751 □ Km. med (1900) 806,556 Indb. eller 75 pr. □ Km. Fraregnet Kystlandet er V. et Bjærgland med vekslende Plateauer og Bjærgkæder, idet Provinsen er beliggende paa Østranden af den store spanske Højslette. Bjærgdragene stryge fra Vest til Øst og sænke sig hen imod Middelhavet; men selv de højeste af dem, som Sierre Martes og Sierra Enguera, hæve sig dog ikke mere end 2,000 M. o. H. Mellem Kæderne ligge parallelle Dale, der gennemstrømmes af Floder, af hvilke de vigtigste ere Guadalaviar og Jucar med Cabriel. Mellem Bjærgene og Kysten, der i V. som Regel er lav og sandet og Syd for Byen V. indeslutter en større Strandsø, Albufera de V., ligger en jævn og frugtbar Alluvialslette, der bærer en Række frugtbare Huerta'er, opelskede ved et System af kunstige Vandingskanaler. Gennem nogle af Flod-dalene strækker det frugtbare, dyrkede Strøg sig dybere ind i Landet; men i øvrigt er der en grel Modsætning mellem de grønne Oaser i Kystlandet og Bjærgene i det indre, der for det meste ere skovløse, golde, næsten ørkenagtige Højder. Klimaet, der er sundt og behageligt, nærmer sig til at være subtropisk, selv om det varierer en Del mellem Kystlandet og Bjærgene. Sommeren er tør og varm, medens Efteraaret her har den største Nedbør, hvorfor det som Regel er i Oktober og November, at der af og til indtræder Oversvømmelser. I Hovedstaden V. er Aarets Middeltemperatur $17,3^0$, Foraarets $15,4^0$, Sommerens $24,2^0$, Efteraarets 19^0 og Vinterens $10,8^0$, og den aarlige Regnmængde beløber sig til 38,6 Cm., hvoraf 9,7 Cm. falde om Foraaret, 2 Cm. om Sommeren, 18,8 Cm. om Efteraaret og 8,1 Cm. om Vinteren. Vegetationen har et udpræget mediterrant Præg. Af Skov findes yderst lidt, hvorimod Hedevegetation og stedsegrønt Krat (Montebago-Formationen) beherske Bjærgegnene. I Strandegnene findes hist og her Skove af Aleppofyrren; særlig fremhæves den, der med en Underskov af stedsegrønt Buskads og Dværg-palmer dækker den smalle Landtange mellem Albufera-Søen og Havet. Hvor Sandgrunden er mere fugtig, forekomme udstrakte Rørtykninger med Arundo Donax som fremherskende Karakter-plante.

Befolkningen er som ovenfor nævnt et Blandingsfolk, hvori indgaar foruden Iberer og Maurer desuden Fønikere, Karthageniensere, Romere og Vestgoter, men som alligevel er i Besiddelse af et vist Enhedspræg. Kun i de højere Kredse tales Kastiliansk, medens den lavere Befolkning betjener sig af en Dialekt, der staar Katalonsk nær. Oplysningen er meget ringe, og det samme gælder den almindelige Velstand væsentligst som Følge af uheldig Ejendomsfordeling, hvorfor Udvandringen til Sydamerika er betydelig. Den største Del af Befolkningen lever af Landbrug. V. har 91,300 Hektarer overrislet Land, hvor man særlig dyrker Hvede, Majs, Ris, Bælgsæd og forskellige Frugttræer som Morbærtræet af Hensyn til Silkeavlen; men desuden ere betydelige Arealer, der ikke kunne overrisles, beplantede med Vin, Oliven og Johannesbrødtræ, og et Areal, der er lidt større end det overrislede, er Græsgang. Kvægbestanden er ringe; der findes 12,500 Heste, 17,000 Æsler, 20,500 Muldyr, 150,000 Faar, 62,000 Geder, 1,600 Stykker Hornkvæg og 300 Svin, hvortil kommer 3,500 Dueslag og 28,300 Bistader. Omkring nedre Jucar spiller Risavlen en særlig stor Rolle. Fremhæves maa ogsaa de store Bevoksninger paa tørt Land af Oliven og Johannesbrødtræet. Af eksotiske Vækster er Eucalyptus globulus plantet paa sumpede Steder,

og over de hvide Havemure kan man mange Steder se Bananerne bøje deres brede, friskgrønne Blade ned. Kaktus og Agaver optræde i Mængde og benyttes her som overalt i de sydlige Middelhavsegne som Hegn om Marker og Veje. Blandt sjældnere Kulturplanter nævnes Espartogræs, Cochenillekaktus, Safran, Jordnød og Jordmandel (*Cyperus esculentus*), hvis Knolde spises i ristet Tilstand eller tjene til Udvinding af Olie. Skovbrug og Fiskeri ere uden Betydning, og det samme gælder endnu Bjærgværksdriften, skønt der findes forskellige Malme, hvis Udnyttelse knap er paabegyndt. Derimod har Industrien i Særdeleshed i Hovedstaden gjort betydelige Fremskridt, og det samme gælder Handelen, efter at Kystbanen Tarragona-V.-Alicante er aabnet. Samtidig er Skibsfarten 'paa Provinsens 3 Havne Grao de V., Cullera og Gandia steget meget betydelig. Provinsen, der er dannet 1833, deles i 23 Distrikter, blandt hvilke fremhæves Alcira, Chelva, Gandia, Jativa, Liria, Onteniente, Requena og Sagunto, samt i 275 Kommuner.

3) Provinsens Hovedstad V. ligger 300 Km. 0. S. 0. f. Madrid fra 13 til 63 M. o. H. og paa højre Bred af Guadalaviar eller Turia, der 4 Km. fra Byen udmunder i Middelhavet ved V.'s Havneby El Grao de V. eller Villanueva del Grao. (1900) 213,550 Indb. V. ligger i den frugtbare Huerta ved V., der bærer Tilnavnet »Spanien's Have«, og har i de indre Kvarterer et gammeldags Præg med krumme og snævre Gader og Huse, der endnu for en stor Del ere i maurisk Stil. Over Floden føre 5 større Broer, der imidlertid som oftest hvælve sig over et tørt Bassin, da Flodens Vande afledes til Overrisling. Af den gamle Bymur fra 1356 ere nu kun nogle Porte og Taarne bevarede, medens Resten har maattet vige for moderne Boulevarder og Parkanlæg. Den berømteste af Portene er den, af to høje *Udkigstaarne* flankerede Puerta del *Cid*, der kaldes saaledes, fordi Cid i 1094 efter at have forjaget Maurerne fra V. drog ud gennem denne Port. Paa højre Flodbred ligger den prægtige Promenade Glorieta. Forstæderne paa venstre Flodbred og uden om Boulevarderne have brede, lige Gader og et ensformigt Præg. Som Helhed adskiller V. sig i sit ydre ikke fra de andre spanske Middelhavsbyer, og den er ikke rig paa Seværdigheder af arkitektonisk Art, skønt den har over 30 Kirker og talrige Klosterbygninger. Det gamle Citadel ligger endnu ved Guadalaviar's Bred, men bruges kun som Kaserne. Domkirken (La Séo), der ligger paa det Sted, hvor der i Oldtiden laa et Dianatempel og i Maurertiden en Moské, indeholder Elementer af disse ældre Bygninger, men er først opført i sin nuværende Skikkelse efter 1262; det 50 M. høje, ottekantede Klokketaarn el Miguelete er endogsaa først fuldendt 1525. Yderligere nævnes Kirken Santa Catalina, der i Maurertiden var Moské, og som prydes af et smukt Taarn, den 1546 byggede Korsgang ved Klosteret San Miguel de los Reyes, det kongelige Slot, Audiencia-Palæet, der skriver sig fra 16. Aarh., Toldbygningen, der er et gammelt Dominikanerkloster, Palæet la Lonja, der er opført i maurisk-gotisk Stil og gør Tjeneste som Børs eller Salgslokale for raa Silke og andre af V.'s Salgsvarer, samt nogle Privatpalæer og et Par af Byens 5 Teatre. Siden ca. 1500 har V. et Universitet med 4 Fakulteter, 40 Lærere og (1903) 1,700 studerende. 1785 stiftedes et Universitetsbibliotek, der (1903) havde 60,500 Bind, 755 Inkunabler og 724 Manuskripter. Desuden findes i V. i det gamle Jesuiterkollegium et 1419 stiftet Arkiv for Kongeriget V., og yderligere nævnes den botaniske Have, der skal være den bedste i Spanien, Museet med fortrinlige Malerier fra 17. Aarh. samt Akademiet for de bildende Kunster. Industri og Handel ere af ikke ringe Vigtighed. Den tidligere berømte Silkeindustri er dog gaaet meget tilbage. Foruden den store Cigarfabrik med 3,500 Arbejdere nævnes Tilvirkningen af Papir, Vifter, Lervarer, Sæbe, Svovlsyre, Olie, Maskiner, Sejldug, Bødkervarer, Chokolade og 01. Handelen drives dels over Land pr. Jærnbane, dels over Havnen El Grao, der i den nyere Tid er forbedret ved Anlæg af Kajer og Moler og uddybet til 8 M. Den anløbes regelmæssig af spanske og franske Dampskibslinier, og de aarlig indgaaende Skibe have en Tonnage paa henimod $^3/_4$ Mill. Tons, hvoraf de fleste sejle under engelsk Flag, og derefter følge fransk, norsk, italiensk, tysk, svensk og østerrigsk. De vigtigste Udførselsvarer ere Vin, Rosiner, Olie, Ris, Oranger, Løg og Safran, og der indføres Kakao, Hvede, Mel, russisk og svensk Tømmer, Fosfater, Guano, Huder, Skind, Klipfisk, Kul, Petroleum, Papir, Glas og Tekstilvarer, Jærn og Jærnvarer, Kobber og Tin. V. er Sæde for en Ærkebisp, for Guvernøren over Provinsen V., for Generalkaptajnen for V. og Murcia samt for en Appellationsret og en Handelsret.

Historie. Den naturlige Betingelse for V. eller V. del Cid er den frodige, velvandede Huerta, der foruden V. omfatter over 50 andre Byer. Omtrent hvor V. nu ligger, havde allerede Grækerne og senere Karthagenienserne en Koloni. 138 f. Chr. anlagdes i Edetanernes Land den romerske Koloni Valentia Edetanorum, der befolkedes med Lusitaniere. I Slutningen af 5. Aarh. e. Chr. kom V. under Vestgoterne, og efter det vestgotiske Riges Fald kom den 715 under Maurerne og blev efterhaanden en fuldstændig maurisk By og kaldtes Belisa eller Bagentia, medens Landskabet fik Navnet Murbathr. I Begyndelsen udgjorde dette en Provins af Kalifatet i Cordova, men frigjorde sig snart og dannede et selvstændigt maurisk Kongerige. Dette tilhørte 1021—1085 Familien Beni Alamari og 1085—1092 Dhulnuniderne, men i sidstnævnte Aar tilreve Almoraviderne sig Herredømmet, som de imidlertid atter 1094 tabte til Cid og 1102 paa ny vandt tilbage. 1238 indtoges Byen af Kong Jakob I af Aragonien, med hvilket Land V. og Landskab 1319 forenedes for stedse. Ved Moriskernes Udjagelse 1609 led Byen et stort Tab. 1706 gik Englænderne og Hollænderne i Land ved V., hvorpaa Byen og Kongeriget V. erklærede sig for Karl III. I den spanske Uafhængighedskrig 1808—13 var V. et af de første Steder, hvor Oprøret mod Napoleon rejstes. Efter en lang Belejring blev Byen 7. Jan. 1812 indtagen af Suchet. (Litt.: A. Latour, »Valence et Valladolid« [Paris 1872'])

H. P. S.

Valéncia, By i Venezuela, Hovedstad i Landets tættest befolkede Stat Carabobo og med sine

40,000 Indbyggere Venezuela's næststørste By. V. ligger i en Bjærgdal, 495 M. o. H. tæt ved V.-Søen (s. d.) og 38 Km. fra Havnestaden Puerto Cabello, hvorhen der fører en Jærnbane. Omegnen er smuk og veldyrket, og Byen udmærker sig ved brede Gader og lave, ensformige Huse; der findes en videnskabelig Læreanstalt og et Lærerseminarium. Industrien indskrænker sig til Fremstilling af Uldvarer og Landbrugsredskaber. Handelsomsætningen er livlig, og de tilgrænsende Marker ere tagne under Kultur for Kaffe og Sukkerør. *M. Kr.*

Valéncia d'Alcántara, By i det vestlige Spanien, Provins Caceres, ligger 76 Km. V. f. Caceres og 10 Km. fra den portugisiske Grænse ved Foden af Sierrra de San Mamede og ved Banen fra Madrid til Lissabon. (1900) 9,417 Indb. V. d'A. har gamle Huse, en antik Aquædukt samt flere Levninger fra Maurertiden. *H. P. S.*

Valencia-Søen (*Lagde Valencia*, Tacarigua) i Venezuela ligger paa Grænsen mellem Staterne Carabobo og Mirando og har et Areal af 550 □ Km., omtrent samme Størrelse som Genfersøen. Søen ligger i en Højde af 432 M. o. H. i en Dal, der indesluttes af to Parallelkæder (de kara-Ybiske Kystbjærge). Dens Vandflade har nu en Længde af 45 og Bredde af 20 Km.; men den har tidligere dækket en Del mere af den Lavning, der afgrænses ved to over Dalen gaaende Tværkæder. Byen V., der i det 16. Aarh. kun laa $2^1/_2$ Km. fra Vestkysten, ligger nu 15 Km. fra Stranden. Dybden er gennemsnitlig 32 og paa det dybeste 92 M.; men Vandstanden er for øvrigt skiftende, da Søen ikke har noget regelmæssigt Afløb, men talrige Tilløb (Aragua o. a.), som gennemfure det smukke veldyrkede Bakkeland omkring dens Bredder. Vandet i Søen er dog fersk, da den under stærkt Højvande gennem Canon Canoburi sender Afløb til Orinoco og ligeledes herigennem til andre Tider modtager Vand fra Orinoco. *M, Kr.*

Valenciennes [valãsiæ'n], By i det nordøstlige Frankrig, i Departementet Nord, ved Schelde, som her optager Rhonelle. V. er Knudepunkt paa Nordbanen og for flere Dampsporvognslinier ud i det rige, 60,000 Hektarer store Stenkulsleje ved V., der i 1896 gav 17. Mill. Tons Stenkul eller 58 p. Ct. af Frankrig's hele Kulproduktion. Blandt Byens monumentale Bygninger ere St.-Géry-Kirken, der delvis stammer fra det 13. Aarh. og har et moderne gotisk Taarn, St.-Cordon-Kirken, som er ført tilbage til det 13. Aarh.'s Stil, og Raadhuset (et Værk fra det 17. Aarh.) de mest fremtrædende. Stadens 29,912 Indb. (1901) beskæftige sig mest med Industri, især med Fabrikation af Metalvarer, Rør, Kedler, Kabler, kemiske Produkter samt Stivelse, Sæbe, Lærred og Virkvarer. Derimod er den gamle Kniplingsindustri, der blomstrede i Tiden 1725—80, nu hensygnet, idet den kun drives i Omegnen og i meget ringe Udstrækning. Byen har et naturhistorisk Museum og et Kunstmuseum med mange Stykker fra den flamske Skole, desuden et Bibliotek (25,000 Bd.), et Teater og en Børs, Handels- og Agerbrugskammer, en Handelsret og en almindelig Domstol. Blandt Byens Læreanstalter fremhæves Kunstskolen, Musikskolen, et Lyceum og et Kvindecollége. — I Omegnen drives betydelig Dyrkning af Sukkerroer og Cikorie. V. er en gammel romersk Lejr, der fik Navnet *Valen timana e.* 870 kom Byen til Tyskland og blev Residens for Greverne af Hennegau. Først 1678 knyttedes den ved Freden i Nijmegen til Frankrig. Under Anførsel af Fyrsten af Coburg blev V. erobret 1793 af de forenede Østerrigere og Englændere, som dog det følgende Aar maatte opgive den. I 1815 blev den 1. og 2. Juli skudt i Brand af de nederlandske Tropper, men overgav sig først den 12. Aug. Nu er den nedlagt som Fæstning. *M. Kr.*

Valenciennes [valãsiæ'n] -Kniplinger se Kniple.

Valenciennes [valãsiæ'n], Pierre Henri, fransk Maler, (1750—1819), en højst akademisk Kunstner, der spillede en ikke ringe Rolle, en Art Førerstilling, paa Landskabsmaleriets Omraade under den David'ske Æra, mindre ved sine egne (nu glemte) Landskabsmalerier end gennem sin omfattende Lærervirksomhed og sine Skrifter, saaledes »Elements de perspective pratique suivis de réflexions sur le paysage«, der ogsaa for Landskabsmaleriets Vedkommende prædiker nøje Tilslutning til Antikken. Hans Kunst, der først og fremmest er paavirket af Poussin, er et tørt Receptmaleri, med i Kulisser arrangerede Ideallandskaber med antik Staffage. Prøver paa V.'s Kunst findes bl. a. i Louvre og i Mus. i Toulouse. *A. Hk.*

Valéns (lat.), Gyldighed. Ved et Grundstofs V. eller Gyldighed forstaar man i Alm. det Tal, som angiver, med hvor mange Brintatomer eller dermed ensgyldige Atomer et Atom af vedkommende Grundstof i det højeste formaar at forbinde sig, eller hvor mange Brintatomer det kan erstatte i en Forbindelse. Klor og Brint danne med hinanden Forbindelsen Klorbrinte efter Ligningen: $HH + ClCl = HCl + HCl$; 1 Kloratom bylter altsaa her Plads med 1 Brintatom, og i den dannede Forbindelse, Klorbrinte, er 1 Kloratom bundet til 1 Brintatom; paa lignende Maade ser man af Ligningen for Vandets Dannelse af Brint og Ilt: $\begin{matrix}HH\\HH\end{matrix} + OC{=}\overset{\cdot\cdot}{\underset{H}{O}} + \overset{\cdot\cdot}{\underset{H}{O}}$, at 1 Iltatom bytter Plads med 2 Brintatomer, og at 1 Iltatom i Vandmoleculet er bundet til 2 Brintatomer. Saadanne Vægtmængder af to Grundstoffer, som kunne erstatte hinanden i deres Forbindelser, kaldes ækvivalente eller ensgyldige; altsaa er 1 Atom Klor ækvivalent med 1 Atom Brint, hvorimod 1 Atom Ilt er ækvivalent med 2 Atomer Brint. Denne Udvikling fører direkte til den ovenanførte Forklaring paa Begrebet V., som har saa stor Betydning med Hensyn til Grundstoffernes Forbindelsesforhold. Da der ikke kendes noget Grundstof, af hvilket flere Atomer kunne erstatte 1 Brintatom, har man sat Brintatomets V. = 1. Ifølge det anførte bliver da ogsaa Kloratomets V. = I, da det kun forener sig med eller erstatter 1 Brintatom, medens Iltatomets V. bliver = 2, da det forener sig med 2 Brintatomer. Paa lignende Maade afledes Kvælstofatomets V. af Ammoniakkens Formel NH_3; Kvælstoffets V. er 3, og af Formelen CH}, Methan eller Sumpgas, ses det, at Kulstofatomet er 4-gyldigt. Forbindelserne C1H, OH_2, NH_3 og CH_4 ere typiske Forbindelser (se Typeteori); til dem svare mange

andre, f. Eks. BrH, SH_2, PH_3, SiH_4, af hvis Formler det ses, at Brom, Svovl, Fosfor og Silicium ere henholdsvis 1-, 2-, 3- og 4-gyldige (mono-, di-, tri- og tetravalente). Saafremt et Grundstof ikke danner nogen Brintforbindelse, da kan dets V. afledes af Formlerne for deres Klorforbindelser, da Klor og Brint begge have V. 1; da f. Eks, Aluminium ikke danner nogen Brintforbindelse, men forener sig med Klor til $AlCl_3$, har det Gyldigheden 3.

Grundstofferne kunne opstilles i Grupper efter deres Gyldighed; saaledes ere Fluor, Klor, Brom og Jod i-gyldige (monovalente), da de forene sig med 1 Atom Brint; Ilt, Svovl, Selen og Tellur 2-gyldige (divalente), da de forene sig med 2 Atomer Brint; af tilsvarende Grunde ere Kvælstof, Fosfor, Arsen og Antimon 3-gyldige (trivalente), medens Kulstof og Silicium ere 4-gyldige (tetravalente).

Metallernes V. lader sig ogsaa bestemme ved det Antal Brintatomer, som de formaa at erstatte; eksperimentelt kan den bestemmes ved Anvendelse af Faraday's elektrolytiske Lov, idet man leder samme elektriske Strøm gennem et Voltmeter og Opløsninger af forskellige Metalsalte; der udskilles da ved de negative Poler ækvivalente Mængder Metal.

Medens Grundstoffernes V. over for Brint i Reglen kan udtrykkes ved et bestemt Tal, er deres V. over for andre Grundstoffer, f. Eks. over for Klor og Ilt, hyppig vekslende; saaledes er Fosfor 3-gyldigt over for Brint, da det dermed danner Forbindelsen PH_3, men over for Klor og Ilt kan det baade være 3-gyldigt og 5-gyldigt, da det danner Forbindelserne PCl_3 og PCl_5, P_2O_3 og P_2O_5; Svovl er 2-gyldigt over for Brint, men 4- og 6-gyldigt over for Ilt, hvormed det danner Forbindelserne SO_2 og SO_3, i hvilke hvert *Iltatom* er 2-gyldigt.

V. er altsaa ikke saaledes som Atomvægten en absolut Egenskab hos Grundstofferne, men kun en relativ, idet den afhænger af de paa hinanden virkende Grundstoffer og af de Betingelser, hvorunder Virkningen foregaar. At der er en vis Afhængighed mellem Grundstoffernes V. og deres Atomvægt, ses, naar de ordnes efter Atomvægtens Størrelse, saaledes som det sker i det periodiske System.

Vil man særlig betegne et Grundstofs V., da sker det ved Anbringelse af et lille Romertal over

I II III IV VI

Atomtegnet, f. Eks. Cl, O, N, C, S. o. s. v.

Saa vidt bekendt optræder intet Grundstofatom med højere V. end 8.

Paa Grund af Atomernes vekslende V. kan Valensteorien ikke give Oplysning om alle Forbindelser, som Grundstofferne kunne danne; dog er Kendskaben til Atomernes Maksimalvalens et vigtigt Hjælpemiddel til tilnærmelsesvis Bestemmelse af Antallet af mulige Forbindelser af disse (se Konstitution).

Nyere Undersøgelser gøre det sandsynligt, at Atomernes V. afhænge af den Elektricitetsmængde, som de holde bunden. *O. C.*

Valens, Flavius, romersk Kejser (364—378), kom paa Tronen ved, at hans Broder Valentinianus I tog ham til Medregent og overdrog ham den østlige Del af Riget. V. synes at have været en retsindig Mand, men manglede Broderens Dygtighed. Ved Grænserne havde han svære Kampe at bestaa, navnlig med Goterne, og i selve Riget maatte han bekæmpe en farlig Opstand. I religiøs Henseende var han Arianer, og den ortodokse Kirke blev undertrykt. Mod Slutningen af sin Regering maatte han give Vestgoterne Tilladelse til at rykke over Donau ind i Riget, hvor de fik Jord mod at gøre Krigstjeneste for ham. Men da de kejserlige Statholdere behandlede dem ilde, rejste de sig til Opstand, og V. selv, der ilede mod dem, faldt i et Slag i Nærheden af Adrianopel. *H. H. R.*

Valentia se *Dingle.*

Valentin, Navn paa en Pave, som 827 regerede en Maaneds Tid, og paa flere Helgener, hvis Liv og Gerninger ere ganske indhyllede i Sagn. To af dem skulle have lidt Martyrdøden samme Dato 14. Febr. i 3. Aarh., og denne Dag blev derfor St. Valentin's Dag. *A. Th. Y.*

Valentin [valätæ'], *Édouard,* fransk Politiker, (1823—79), var oprindelig Underofficer og valgtes 1850 for sin Fødeby Strassburg til Nationalforsamlingen. Han hørte til yderste Venstre, blev forvist efter Statskuppet Decbr. 1851 og var 1860—70 Lærer ved Artilleriskolen i Woolwich. Septbr. 1870 kom han tilbage til Frankrig og udnævntes til Præfekt i Strassburg; sneg sig dristig gennem de tyske Linier og kom ved Svømning ind i Byen, til hvis Forsvar han medvirkede efter Evne. Han holdtes i tysk Krigsfangenskab i 3—4 Maaneder, blev derefter Præfekt i Lyon, hvor han med Kraft holdt det kommunalistiske Røre nede, men blev alligevel fjernet Jan. 1872 efter Monarkisternes Forlangende. 1875 valgtes han til Nationalforsamlingen, stemte for de ny Forfatningslove og blev 1876 Senator, valgt i Lyon. *E. E.*

Valentin [f-], Karl, svensk Musiker, er født 30. Maj 1853 i Goteborg, studerede ved Universitetet i Upsala, men vendte sig snart udelukkende til Musikken, hvor han var Elev af J. A. Josephson. Under et fleraarigt Studieophold i Tyskland, navnlig ved Konservatoriet i Leipzig, erhvervede han Doktorgraden for en musikvidenskabelig Afhandling. I Goteborg var han siden 1884 Dirigent for »Harmoniska sällskapet«, tog i Slutn. af 1890'erne Ophold i Stockholm, virkede som Musikkritiker ved de ledende Blade og blev efter Svedbom Sekretær ved det musikalske Akademi. Han har komponeret Kantaten »Brudfärd«, en Festouverture, Pianostykker, Sange, Damekor etc. og udgivet »Studien iiber die schwedischen Volksmelodien« [Leipzig 1885]. *A. H.*

Valentin [valatæ'], Moïse le, Jean de Boullongne, kaldet V., fransk Maler, født i *Coulommiers* 1591 (?), død i Rom 1634, var Elev af Simon Vouet, men i Italien paavirket af Caravaggio's Kunst. Som denne malede han med Forkærlighed Scener af Soldater- og Zigeunerlivet, men ogsaa enkelte historiske og religiøse Billeder har han udført. Her skulle nævnes: det store Alterbillede (d. hell. Processus'es og Martinianus'es Martyrium, oprindelig i Peters-Kirken, nu i Gal. i Vatikanet), Josef som Drømmetyder (Gal. Borghese) og Johannes Døberens Henrettelse (Pal. Sciarra). I Louvre er han repræsenteret ved 7 Billeder, hvoraf fremhæves Salomon's Dom, to »Koncerter«, Drikkelaget og Spaakvinden. I Kjø-

benhavn ejer Galeriet i »Kortspillere« en karakteristisk Prøve paa hans Kunst. *A. R.*

Valentiner [f-], 1) **Adolph,** dansk Godsejer, født 4. Juli 1803 paa Futterkamp i Holsten, død 23. Maj 1868 paa Gjeddesdal ved Taastrup. Denne Gaard købte Faderen 1822; s. A. kom V. dertil for at lære Landbrug, 9 Aar senere overtog han ved Faderens Død Ejendommen, som han drev frem til at blive en af Landets fremmeligste Gaarde, paa hvilken Datidens Grundforbedringer bleve gennemførte paa saa dygtig en Maade, at Eksempelet fra Gjeddesdal i vide Kredse fik en gavnlig Indflydelse paa Agerbrugets Udvikling. V.'s Smaaskrifter og talrige Afhandlinger bidroge i væsentlig Grad hertil. Han skrev flydende og let, var en dygtig Taler og deltog med Dygtighed og offervillig Interesse i det offentlige Liv: i Landhusholdningsselskabet, i Kjøbenhavn's Amts Landboforening, hvis første Formand han var, i Landmandsforsamlingernes Ledelse o. s. v. *H. H—l.*

2) Heinrich Nicolaj, dansk Godsejer, foreg.'s Søn, er født 3. Marts 1834 paa Gjeddesdal, som han overtog 1863 og 1905 overlod til sin ældste Søn. Han har fortsat de udmærkede Traditioner fra Faderens og Farfaderens Dage og opretholdt Gjeddesdals Renommé som en fortrinlig drevet Gaard. I Landbrugets Foreningsliv har han spillet en ledende Rolle; i Besiddelse af omfattende Kundskaber, en fin Intelligens og stor Arbejdsdygtighed har han udført et betydeligt Arbejde for Landbruget og vist sig at eje en lykkelig Haand til at faa Greb om netop de Sager, der vare aktuelle og lode sig gennemføre til Landbrugets Gavn. Af Landhusholdningsselskabets Bestyrelsesraad har han været Medlem siden dets Oprettelse 1872, han var Formand i Kjøbenhavn's Amts Landboforening 1880—91, og han valgtes 1890 til Formand for »De samvirkende Landboforeninger« i Sjælland's Stift, en Stilling, han endnu (1906) beklæder. *H. H—l.*

Valentiner [f-], **Hermann,** dansk Matematiker, er født 8. Maj 1850 paa Gjorslev i Stevns. V. dimitteredes 1867 fra Roskilde lærde Skole, tog 1873 Magisterkonferensen i Matematik og disputerede 1881 for Doktorgraden. 1887 udnævntes han til Lærer i Matematik for Officersskolens næstældste Klasse, men forlod Skolen 1900 for at overtage Stillingen som matematisk Direktør i Livsforsikringsselskabet »Dan«. Videnskabernes Selskab optog ham som Medlem 1888. V. er i Besiddelse af omfattende matematiske Kundskaber og har i sin Doktorafhandling: »Bidrag til Rumkurvernes Teori«, senere optaget i udvidet Skikkelse i *Acta mathematica* 2. Del under Titelen »Zur Theorie des Raumcurven«, og i »De endelige Transformationsgruppers Teori« [Videnskabernes Selskabs Skrifter 1889] med overordentlig Dygtighed behandlet vanskelige Omraader af Matematikken og væsentlig beriget dem; han har saaledes fundet en ikke tidligere kendt Gruppe af Transformationer i Planen. Desuden har han skrevet forskellige Afhandlinger i »Tidsskrift for Matematik« samt en fortræffelig Lærebog i sfærisk Trigonometri [1889]. Paa Foranledning af Carlsberg-Fondet og med Understøttelse derfra udgav V. 1896—1904 den danske Fysiker Lorenz'es Værker, reviderede og forsynede med Noter. *Chr. C.*

Valentiner [f-], Karl Wilhelm Friedrich Johannes, tysk Astronom, er født 22. Febr. 1845 i Eckernförde, studerede Astronomi i Berlin, blev 1869 Assistent ved Observatoriet i Leyden, hvor han deltog i Leyden-Zonen, 1875 Direktør for Observatoriet i Mannheim, som 1880 blev flyttet til Karlsruhe og 1896 til Heidelberg. V. er nu (1906) Direktør for den astronomiske Afdeling af Observatoriet paa Konigstuhl og Professor i Astronomi ved Universitetet i Heidelberg. I Mannheim var V. fornemmelig beskæftiget med at udmaale Stjernehobe (»Mikrometrische Ausmessung von Sternhaufen« [Karlsruhe 1879]), i Karlsruhe med at udarbejde en Stjernekatalog; i Observationerne bleve anstillede 1882—94 og ere meddelte i »Veröffentlichungen der Sternwarte in Karlsruhe« [I, II, IV, V, Karlsruhe 1884—96]; Katalogen er offentliggjort i »Veroffentlichungen der Sternwarte zu Heidelberg« [»Astronomisches Institut«, II, Karlsruhe 1903]. Af V.'s øvrige Publikationer kunne nævnes hans Bearbejdelse af R. Barry's Observationer (R. Barry, »Fixsternbeobachtungen« [I, Mannheim 1878]) og Offentliggørelse af Schönfeld's (s. d.) i Mannheim 1865—75 anstillede Observationer af foranderlige Stjerner (»Veröff. der Sternwarte zu Heidelberg« [I, Karlsruhe 1900]) samt hans Redaktion af »Handwörterbuch der Astronomie« [I—IV, Breslau 1897—1901, Leipzig 1902], hvori han foruden en Del mindre Artikler har skrevet en større: »Stembilder«. Som Direktør for de ovennævnte Observatorier har V. udgivet foruden de nævnte Publikationer ogsaa »Mittheilungen der Sternwarte zu Heidelberg« [I—VI, Karlsruhe 1901—05]. I Fagtidsskrifter har V. publiceret talrige Beregninger og Observationer af smaa Planeter og Kometer. Af mere populær Art er hans »Astronomische Bilder« [Leipzig 1881] og »Der gestirnte Himmel« [Stuttgart 1887]. 1874 ledede V. den tyske Venus-Ekspedition til Tschifu i Japan. *J. Fr. S.*

Valentiniånns, romerske Kejsere.

1) V. I, Kejser 364—375, stammede fra Pannonien og var en dygtig Officer. Efter Kejser Jovianus's Død valgte Soldaterne ham til Kejser, men kort efter udnævnte han sin Broder Valens til Medregent og overlod ham Rigets østlige Del. Selv tog han Mediolanum til Residensstad, hvorfra han med Kraft og Dygtighed styrede den vestlige Del af Riget. Han maatte imidlertid mange Gange rykke i Felten for at forsvare Grænserne mod indtrængende Barbarer; især maatte han oftere kæmpe med Alemannerne, medens hans Feltherre Theodosius forsvarede Grænsen i Britannien. V. var en dygtig Kejser og regerede med en Strenghed, der grænsede til Grusomhed. I religiøs Henseende var han ortodoks, men tolerant. Han efterfulgtes af sine to Sønner Gratianus og V. II.

2) V. II, Kejser 375-92, var kun 4 Aar gl., da han sammen med sin Broder Gratianus kom paa Tronen ved Faderens Død. Ved Gratianus's Død (383) regerede V.'s Moder Justina i hans Navn, men Theodosius den Store, Østens Kejser, havde i Virkeligheden en overvejende Indflydelse. Det var ogsaa Theodosius, som skaffede V. Herredømmet tilbage, da Oprøreren Maximus havde faaet Magten over en stor Del af Riget. Men han kunde ikke hindre, at Frankeren Arbogast, Rigets Overfeltherre, lod V. myrde.

3) V. III, Kejser 425—455, regerede ligeledes kun over den vestlige Rigshalvdel. Han var en Søn af Theodosius den Stores Datter Placidia og Feltherren Constantius og blev sat paa Tronen, efter at Usurpatoren Johannes var bleven styrtet af en østromersk Hær. Da V. endnu kun var 7 Aar gl., fik Placidia Regeringen i hans Navn, men formaaede ikke at modstaa Folkevandringernes Storme, endskønt hun havde dygtige Hærførere, navnlig Bonifacius og Aetius, der dog desværre ikke kunde enes, ved sin Side. V. selv, som i Reglen opholdt sig i Ravenna, hvor han førte et udsvævende Liv, kom i Virkeligheden aldrig til at regere. Ved stadige Indfald af barbariske Folk førtes Riget sin Undergang nær: Afrika blev besat af Vandalerne, som derfra gjorde Landgang i Italien, og Hunnernes Anfald voldte endnu større Ødelæggelser. Da V., efter at Hunnerne endelig vare trængte tilbage, havde ladet Aetius myrde i den Tro, at han nu kunde undvære hans Hjælp, fandt han selv kort efter Døden for Morderhaand. *H. H. R.*

Valentinit se Antimonblomst.

Valentinois [valâtinwa'], tidligere fransk Hertugdømme med Hovedstaden Valence i Dep. Drôme. Indtil 1498 var det et Grevskab, men blev da ophøjet som Hertugdømme for Cæsar Borgia. 1548 blev det som Len givet til Diana af Poitiers og 1642 til Fyrst Grimaldi af Monaco. Endnu fører Fyrsten af Monaco Titelen » Hertug af V.<. *M. Kr.*

Valentinsdag, 14. Februar, havde allerede i Middelalderen en særlig Betydning for unge Mennesker i England og Skotland. Den Person af modsat Køn, hvis Navn Aftenen forud blev udtrukket ved Lodtrækning, eller som man paa selve V. først mødte, skulde være ens »Valentin« i det kommende Aar, d: Forholdet mellem det unge Par skulde være omtrent som Ridderens til hans Dame. Nu er af Skikken kun tilbage at sende hinanden Kærlighedsbreve og Gaver.

Valentinus, Gnostiker i 2. Aarh., skal være født i Ægypten og i Alexandria indviet i den græske Dannelse. Under Hadrian kom han til Rom og fremsatte en Vranglære, som vandt en hel Del Tilslutning, men ogsaa megen Modstand fra kirkelig Side, saaledes bl. a. fra Justinus Martyr. Hans Ophold i Rom varede fra ca. 135 til ca. 167, men i øvrigt vides intet med Sikkerhed om hans Liv. Heller ikke hans Lære er klart bevaret. Han har skrevet baade Homilier, Breve og Salmer, men kun Fragmenter ere bevarede, og af hans Disciples Skrifter er ligeledes kun lidet reddet. Gennem den sparsomme Litteratur fra Valentinianernes egen Side og gennem de fyldigere Beretninger hos Kirkefædrene lader det sig dog fastslaa, at Valentinianismen har været en af de betydeligste gnostiske Retninger. Som særlig karakteristisk for denne Retning nævnes dens Æonlære. Gud er det uudgrundelige Dyb, men ud fra Dybet strømmer parvis Æoner, »Tanken« eller »den Enbaarne« og >Sandheden«, »Menneske« og »Menigheden« o. s. v., og disse Æoner skildres snart som Egenskaber hos Gud, snart som selvstændige personlige Væsener. En af Æonerne, »Visdommen«, forstyrrede Harmonien og blev derfor fjernet fra Guddomsfylden; fra denne Æon udgik Demiurgen, og Demiurgen skabte atter Verden. Menneskene deles i 3 Grupper: mange Hylikere, hos hvem det materielle raader, nogle færre Psykikere, som staa højere i aandelig Henseende, og som kunne frelses ved Tro, og endelig nogle ganske faa Pneumatikere, der ere rent aandelige og frelses ved Gnosis. I Læren om Christus ere Valentinianerne Doketer. De søge at staa paa Skriftens Grund. Det gamle Testamente benyttes og anerkendes, og af det ny Testamente benyttes især Paulus'es og Johannes'es Skrifter. Til de betydeligste Valentinianere hørte Ptolemæus og Herakleon. Ogsaa Bardesanes (s. d.) var paavirket af V. I det hele bredte V.'s Discipelkreds sig, og Valentinianerne fik tidlig egne Templer, Prædikanter og Salmedigtere. Sædvanlig benyttede de kirkelige Udtryk og Skikke for derved lettere at vinde Proselytter. Nogle havde en dobbelt Daab, een for Katekumener og een for Pneumatikere. Kirkens Mænd kæmpede ivrig mod denne Blandingsform af Hedenskab og Kristendom, og efterhaanden forsvandt den. Se ogsaa Gnosis. (Litt.: Fr. Nielsen, »Haandbog i Kirkens Historie« [I, 1893]; Fr. Torm, »Valentinianismens Historie og Lære« [1901]). *A. Th. J.*

Valenza, By i det nordvestlige Italien, Provins Alessandria, ligger 12 Km. N. N. 0. f. Alessandria, 144 M. o. H. paa højre Bred af Po og ved Banen fra Alessandria til Novara. (1901) 10,956 Indb. V. har en Domkirke fra 16. Aarh. og tilvirker Silke- og Guldsmedevarer. Tidligere var V. en vigtig Fæstning. Det er Romernes *Forum Fulvii Valentinum.* *H. P. S.*

Valera y Alcalå Galiano, Juan, spansk Forfatter, født i Cabra 18. Oktbr. 1824, død 19. Apr. 1905 i Madrid. V., som var af adelig andalusisk Slægt, fik en udsøgt Opdragelse; han bestemte sig først for Retsvidenskaben, men gik over til den diplomatiske Løbebane og blev Legationssekretær, tidligst i Napoli, dernæst efterhaanden i Lissabon, Rio de Janeiro, Dresden og St. Petersborg. Fra 1859 var han Medarbejder ved det indflydelsesrige Tidsskrift »El Contemporåneo«. 1866 sendtes V. som befuldmægtiget Minister til Forbundsdagen i Frankfurt; 2 Aar efter var han Medlem af det Udvalg, som tilbød Hertugen af Aosta (Amadeo I) Kronen; men da Bourbon'erne vare genindsatte paa Spanien's Trone, vedblev han at tjene disse som Diplomat: først var han Gesandt i Lissabon, derpaa i Washington, endelig i Wien (1893—95). Politisk hørte han til det moderat frisindede Parti. I Anerkendelse af sine litterære Fortjenester valgtes V. allerede tidlig ind i det spanske Akademi. Han var blind i sine sidste Aar, men hverken dette eller Alderen lammede hans Aand eller hindrede hans litterære Produktion; endnu 14 Dage før hans Død udkom en ny Bog af ham, og han havde den Tale færdig, som han skulde have holdt ved »Don Quijote«'s Jubilæum, men som nu en anden maatte oplæse. — V.'s Navn indtager en meget høj Rang i 19. Aarh.'s spanske Litteratur og vil vistnok blive et af dens klassiske. Mindst heldig var han i bunden Stil; hans Digte ere formfuldendte, men kølige, ikke synderlig følte eller originale. Som Kritiker udmærker V. sig ved overordentlig Bonsens og fin kosmopolitisk Dannelse, men tager lidt vel meget med Fløjlshandsker paa sine Emner. Sit Mester-

skab viser han i sine større og mindre Prosafortællinger, hvor en pikant Forening af voltairesk Ironi og spansk Mysticisme, af Verdensmandens skeptiske Erfarenhed og af hjemlige Minder fra det farverige Andalusien kommer til Syne; trods visse Kompositionsfejl og Tilbøjelighed til Digressioner er Formen tit beundringsværdig, og Sproget bærer det samme ægte nationale Stempel, som virker saa dragende paa enhver Elsker af den ældre spanske Litteratur, uden at man dog kan beskylde V. for villet Arkaisering eller Pære-Spanskhed. Til V.'s mest fremtrædende Romaner og Noveller — som ogsaa have vundet Anerkendelse i Udlandet — høre »Pepila Jiménez< [1874], >Las ilusiones del doctor Faustino< [1875], »El comendador Mendoza« [1877], »Doña Luz« [1879], »Genio y figurac [1897] og »Morsamor« [1899]. Nogle korte Fortællinger o. 1., hvoriblandt den elegante »Asclepigenia« og den ejendommelige vittige »Gopa«, ere samlede i »Cuentos, dialogos y fantasías« [Madrid 1887], medens man især i »Disertaciones y juicios literarios< [smst. 1890] finder adskillige af hans bedste litterærkritiske o. 1. Afhandlinger. En fuldstændig Udgave af denne udmærkede Forfatters Værker, som i alt vil udgøre omtr. 40 Bd., er nu (1906) i Færd med at udkomme i Madrid. *E. G.*

Valeriåna L. (Baldrian, norsk Vendelrod), Slægt af Baldrianfamilien, mest fleraarige Urter med hele eller fjersnitdelte, hvide eller røde Blomster i en af Kvaster sammensat Top og Frugter med Fnok af fjerdelte Haar. Ca. 150 Arter, af hvilke kun et Par leve i Norden. *V. officinalis* L. (Læge-Baldrian, Vendelrod) har tvekønnede Blomster; den bliver 0,50—1 M. høj og er fleraarig. Bladene ere fjersnitdelte og have 13—19 lancetdannede, tandet — savtakkede eller helrandede Afsnit (Fig.). Den vokser i Enge, i Grøfter og i fugtig Skovbund. Rodstokken, Baldrianrod, har siden Oldtiden været benyttet og benyttes endnu som et over for nervøse Lidelser virksomt beroligende Middel; den bedste Droge faas af Planter fra Bjærgegne (Mellemtyskland o. fl. a. St.). Den er ret almindelig i Danmark og Norge; Rodstokken af vore nordiske Planter indeholder for lidt af den æteriske Olie, der giver Lægemidlet dets Værdi. *V. sambucifolia* Mikan (Hyldbladet Baldrian) adskiller sig fra foregaaende, ved at Bladene have 7—11 æg—lancetdannede eller elliptiske, groft tandede Afsnit; den er hyppig i Danmark i fugtige Skove, ved Bække og paa Enge og blomstrer i Højsommeren ligesom foregaaende. *V. dioeca* L. (Tvebo-Baldrian) er tvebo og 10—30 Cm. høj; Stængelbladene ere fjersnitdelte og Grundbladene ægformet—ovale, hele og oftest helrandede. Ret almindelig paa Enge i Danmark; den blomstrer i Maj. Rodstokken af *V. celtica* L. (Alperne) anvendes til Parfume; den gaar under Navn af Narde og var tidligere Lægeplante af høj Anseelse. *V. rubra* L. er Prydplante. *A. M.*

Læge-Baldrian.

Valerianacéae se Baldrianfamilien.

Valerianélla se Vaarsalat.

Valerianesyre, $C_5H_{10}O_2$, hører til de fede Syrer. Der kendes 4 isomere V. Normal V., $CH_3(CH_2)_3$. COOH, faas ved Forsæbning af Butylnitril og er en Vædske, der koger ved 186°, har Vægtfylde 0,9562, og hvis Lugt ligner Smørsyrens. Den er opløselig i 27 Rumfang Vand ved 16°. — Isovalerianesyre, $(CH_3)_2CH$. CH_2 . COOH, faas i ren Tilstand ved Forsæbning af Isobutylnitril. Den almindelige Isobutylnitril findes bl. a. i Rødderne af *Valeriana officinalis* og fremstilles ved Destillation af Baldrianrod med Vand og ved Iltning af Fuselolie. Den koger ved 176° og har en ubehagelig Lugt. Fremstillet paa sidstnævnte Maader indeholder den tillige den tredje isomere V., Methylæthyleddikesyre, CH_3 . CH_2 . $CH(CH_3)$. COOH, som eksisterer i to optisk isomere Modifikationer og koger ved 177°. Den fjerde isomere V. er Trimethyleddikesyre, $(CH_3)_3C$. COOH, som er fast og krystallinsk; den smelter ved 35°, koger ved 164°, lugter stikkende surt og er ved 20° opløselig i 40 Dele Vand. Alle de nævnte Syrer ere enbasiske. *O. C.*

Valeriånus, Publius Licinius, romersk Kejser 253—260, blev som Statholder i Rætien og Noricum udraabt til Kejser af sine Soldater ved Kejser Gallus'es Død. Skønt han var en ret dygtig Regent, var han ikke i Stand til at hindre Fjenderne i paa alle Kanter at trænge frem over Grænserne. Efter at have taget sin Søn Gallienus til Medregent og overdraget ham Styrelsen af Rigets vestlige Del gik han selv mod Perserne, men blev tagen til Fange og levede i Fangenskab til sin Død, som indtraf 10 Aar efter. *H. H. R,*

Valeria Via se Via Valeria.

Valerius, romersk patricisk Slægt, omtales allerede i Kongetiden. Fra Republikkens ældste Tid nævnes Publius V. med Tilnavnet Poplicola, som han skal have erhvervet sig paa Grund af den Iver, hvormed han værnede om Folkets Rettigheder; ham tilskrev man den første Lov om Provokationen (s. d.). En Lucius V. Potitus var Konsul 449 f. Chr. sammen med Marcus Horatius (se Horatius, 4) og gennemførte som saadan Love til Fordel for Plebejerne. Stor Krigsberømmelse vandt Marcus V. Corvus, der 349 indlod sig i Tvekamp med en Galler, hvem han efter Sagnet besejrede ved Hjælp af en Ravn, der kom og satte sig paa hans Hjælm. I de følgende Aar valgtes han gentagne Gange til Konsul og Diktator og vandt mange Sejre over Volsker, Æquer og Samnitter. Om andre Mænd af dette Navn se

Catullus, Martialis og Messala Corvinus samt nedenf. *H.H.R.*

Valerius, Johan David, svensk Digter, (1776—1852). V. var en kort Tid Skuespiller, men opgav dette for sin digteriske Virksomhed. I sine moralske Digtninge »Sanningen«, >Tålamodet«, »Mannastyrkan« og >Kvinnan« forsøger han sig med Held i den Leopold'ske Smag, og han vandt den ene Akademipræmie efter den anden. Men sin virkelig betydelige Anerkendelse opnaaede han dog ikke ved sine store Digte, men ved de lette, ofte muntre Smaadigte og Selskabsviser, der udkom under Titelen »Visor och sångstycken« [1809—11]. Efter hans Død udgav B. v. Beskow hans »Samlade vitterhetsarbeten< [1855] med en Levnedskildring, hvori den af Romantikken saa stærkt oversete og miskendte Digter skildres med større Sympati. *O. Th.*

Valerius Antias, romersk Historieskriver, levede i Beg. af 1. Aarh. f. Chr. Hans Værk, der behandlede Rom's Historie i annalistisk Form, udmærkede sig ved adskillige patriotiske Overdrivelser. Det er tabt, men til Dels benyttet af Livius. *H.H.R.*

Valerius Cāto, romersk Kritiker og Digter, levede i 1. Aarh. f. Chr. Han var Fører for den Retning i Litteraturen, der tog de alexandrinske Digtere til Mønster og opponerede mod den nationale romerske Digtekunst. Der omtales et Par Smaadigte af ham (*Dictynna* og *Lydia),* men de ere tabte. *H. H. R.*

Valerius Flaccus, Gajus, romersk Digter, levede paa de flaviske Kejseres Tid. Vi have af ham et episk Digt *Argonautica* i 8 Bøger, hvori han med Apollonios fra Rhodos som Forbillede behandler Sagnet om Argonauterne saaledes, at han har udeladt en Del alexandrinsk Lærdom, men til Gengæld mere udmalet effektfulde Scener og givet mere udførte Karaktertegninger; i formel Henseende er han væsentlig afhængig af Vergil. Digtets Slutning mangler, men det er usikkert, om det nogen Sinde har været fuldført. Udgaver ere leverede af Thilo [Halle 1863], Schenkl [Berlin 1871] og Baehrens [Leipzig 1875] samt med Kommentar af Langen [2 Bd., Berlin 1896—97] og Giarratano [Milano 1904]). *H.H.R.*

Valerius Maximus, romersk Forfatter, levede paa Kejser Tiberius'es Tid. Vi have af ham et Skrift i 9 Bøger, *Facta et dicta memorabilia,* hvori han har samlet en stor Mængde Anekdoter af historisk eller moralsk Indhold. Han har benyttet gode Kilder, men behandlet dem kritikløst og skriver et affektert Sprog. Udgaver ere leverede af Halm [Leipzig 1865] og Kempf [Leipzig 1888]. Dansk Oversættelse ved Krag Holm [Kbhvn. 1797]. *H.H.R.*

Valerius Probus se Probus.

Valery se Saint Valery.

Valestrand, Herred i Søndre Bergenhus Politimesterdistrikt (tilhørte før Søndhordland Fogderi), Søndre Bergenhus Amt. 58,8 □ Km., hvoraf kun 0,8 □ Km. Ferskvand. (1900) 1,043 Indb., altsaa ca. 22,6 pr. □ Km. Land. V., der tillige udgør V. Sogn under Sveen Præstegæld, omgives af Herrederne Sveen, Finaas og Stord samt begrænses mod Øst af den Fjeldberg Herred tilhørende Del af Aalfjorden. V. er en smuk Bygd, der ligger mellem Bømmelfjorden og dennes mod Syd gaaende Arm Aalfjorden, og bestaar næsten udelukkende af Fastland. Der er kun en Del ganske smaa Øer. Den østlige Del af Herredet er opfyldt af temmelig bratte og for det meste nøgne, men ikke høje Koller. Den Kystrand, der ligger V. f. disse Fjælde, er et bredt, kuperet Landskab med tæt Bebyggelse; paa Østsiden gaa derimod Fjældene som Regel temmelig brat ned til Fjorden. Der findes ikke lidet af Skov, dels Furu, dels Løvskov, og temmelig mange veldyrkede Gaarde. Af Herredets Areal opgives ca. 8 p. Ct. som Ager og Eng, vel 18 p. Ct. Skov samt Resten Snaufjæld, Vande, Myrer, Udmark m. m. Fabrik- eller Grubedrift er der ikke i V.; derimod findes nogle gode, men ikke synderlig drevne Hellestensbrud. Blandt større Gaarde kunne nævnes Eidsvaag, Hausgjerd og Eikeland. Fra Eidsvaag i Herredets nordligste Del gaar der Hovedvej Syd over til Haugesund. (Litt.: »Norge's Land og Folk< : Johan Vibe, »Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]). *P.N.*

Valete se Vale.

Valette [valæ't], Charles Jean Marie la, fransk Statsmand, Markis, født 25. Novbr. 1806, død 2. Maj 1881, beklædte flere diplomatiske Hverv, saaledes var han 1837—41 Legationssekretær i Stockholm, 1843—45 Generalkonsul i Ægypten, fransk Minister i Hessen-Kassel 1846—48 og 1850—53 ekstraordinær Gesandt i Konstantinopel. Ved sin Hjemkomst blev han Senator. Imidlertid drog han igen 1860—61 som fransk Minister til Konstantinopel og blev 1861—62 Afsending i Rom. Marts 1865—67 var V. Indenrigsminister og viste megen Strenghed mod Pressen, en Tid — fra Septbr. 1866 — ledede han ogsaa midlertidig Udenrigsministeriet. Det var under disse Forhold, medens Preussen efter den østerrigske Krig havde faaet Magten i Tyskland, at han udstedte en Rundskrivelse til de franske Afsendinge i Udlandet, der ved sin fredelige Tone vakte megen Opsigt. Stadig var i øvrigt V. en ivrig Forkæmper for en fredelig Politik, især da han Novbr. 1867 havde ombyttet sin Indenrigsministerpost med Udenrigsministeriet, som han styrede til Novbr. 1869, da Napoleon III slog ind paa en liberal Politik. Han blev derpaa Gesandt i London, men opgav Posten, da Ministeriet Ollivier kom til Magten 1870. *J. L.*

Valette [valæ't], Jean Parisot de la, født 1494, død 21. Aug. 1568, tilhørte en gammel fransk adelig Slægt fra Languedoc og blev efter at have været Storprior for Saint-Guilles valgt til Stormester for Malteserordenen 21. Aug. 1557. Allerede da var han navnkundig fra Kampene mod Barbareskerne, især i Tripolis 1537. Han genoprettede Tugten inden for Ridderordenen, og dennes Overhoveder i Tyskland og Venezia, der havde gjort sig næsten uafhængige, tvang han til at lystre. Derpaa optog han Krigen mod Muselmændene med en Kraft, som ingen Sinde før var set, saa at Sultan Suleiman II 1565 sendte en vældig Flaade mod Malta. Angrebet var frygteligt og varede fra Maj til September, da det endelig lykkedes Stormesteren at afslaa Tyrkerne. Derpaa grundede han Hovedstaden La Valetta 18. Marts 1566, opkaldt efter ham selv, og værnede Øen med kraftige Fæstningsværker. Et Solstik voldte hans Død. *J. L.*

Valeur [valø!r] (fr.), Værdi, Valuta.

Valfart, Rejse til et helligt Sted, er et kendt Fænomen i Religionshistorien. Grækerne og Romerne droge saaledes til Orakelstederne og til de hellige Templer, og Jøderne op til Tempelet i Jerusalem. Muhamedanerne valfarte til Mekka og Medina. Inden for Kristendommen begyndte V. først, efter at Kristendommen var bleven Statsreligion, men saa toge V. ogsaa hurtig Fart. De gik først og fremmest til det hellige Land med dets mange Mindesteder, og Korstogene maa ses ogsaa under Synspunktet af V., men Middelalderen fik for øvrigt snart en Mængde Valfartssteder, ja hvert kristent Land fik sine. Hvor der nemlig fandtes lokale Helgener eller Relikvier, samlede der sig gerne større eller mindre Folkeskarer, især paa Festtiderne. Blandt de større internationale Valfartssteder maa nævnes Rom, Loreto, Compostella og Trier. De to katolske Kirkeafdelinger have stadig bevaret V., men i de protestantiske Lande faldt V. bort af sig selv sammen med Helgendyrkelsen. *A. Th. J.*

Valfartssteder kendtes lige saa vel i Oldtiden som i nyere Tid. Mest var det i den klassiske Oldtid saadanne Steder, som en Guddom særlig antoges at ynde, og hvor det følgelig var at vente, at han vilde yde Mennesker Hjælp, især mod Sygdom, eller gode Raad. Saaledes bleve navnlig Asklepios-Helligdommene søgte V. (smlg. Inkubation), ligesom ogsaa Oraklerne gaa ind under dette Begreb. Mere ejendommeligt og nærmere beslægtet med udbredte Almenforestillinger var det, naar det fortaltes, at Orestes havde søgt Soning for sin Blodskyld ved en til Zeus viet hellig Sten ved Gytheion eller ved »Stenfingeren« ved Megalopolis. Ogsaa fortaltes om Træer og Kilder med rensende og lægende Egenskaber. ***H. A. K.***

Valg er under Nutidens repræsentative System den sædvanlige Form, hvorved Borgerne i Stat eller Kommune tilkendegive deres Mening og øve deres Indflydelse paa de offentlige Anliggender. V. til de paagældende Forsamlinger foregaa enten saaledes, at Vælgermængden selv ligefrem vælger sine Repræsentanter (umiddelbart V.), eller at den kun vælger de Valgmænd, der siden foretage det endelige V. (middelbart V.). Den sidste Valgmaade bruges i Danmark ved Landstings- og til Dels ved Amtsraadsvalgene, idet den større Halvdel af Amtsraadet vælges af Sogneraadenes Valgmænd; den brugtes ogsaa tidligere ved V. til det norske Storting (indtil 1905) og til Sverige's andet Kammer (nu næsten ophørt), ligesom dettes første Kammer vælges middelbart af Landstingene og de store Byers Raad. Endvidere vælges det franske Senat og det preussiske Underhus ved Valgmænd, samt i Østerrig Landboernes Repræsentanter saavel til Rigsraadets Underhus som til de enkelte Landdage; ogsaa Nordamerika's Præsidentvalg foretages af Valgmænd, medens dets Senat og til Dels det schweiziske Standeraad vælges af de enkelte Staters eller Kantoners lovgivende Forsamlinger. Men ellers ere umiddelbare Valg gennemgaaende i Brug til alle lovgivende Forsamlinger baade i den gamle og den ny Verden.

V. er enten frit, saaledes at Vælgerne efter eget Skøn kunne udkaare deres Repræsentanter ud af dem, der ere valgbare, eller bundet, idet kun de kunne vælges, der selv have tilbudt sig (stillet sig) som Valgkandidater. V. foretages dels ved *Kaaring*, som i England, naar der kun er een Kandidat (tidligere ogsaa i Danmark ved Folketingsvalg), dels ved skriftlig Afstemning; denne kan enten foregaa aabenlyst, idet den enkelte Vælger mundtlig for Valgbestyrelsen eller dens Listeførere opgiver, hvem han stemmer paa, eller ved lukkede Stemmesedler (hemmelig Afstemning). Den første Form brugtes indtil 1901 i Danmark baade ved Folketings- og ved Valgmandsvalgene til Landstinget og indtil 1872 ved de engelske V. til Underhuset, samt bruges endnu ved Landdags valgene i Preussen og enkelte andre tyske Stater, i Ungarn og til Dels i Østerrig. Nu er dog hemmelig Afstemning indført i de allerfleste Lande, i Norge ved L. af I. Juli 1884. Der stemmes snart paa en enkelt Kandidat (Enkeltmandsvalg), snart paa en større eller mindre Liste (Listevalg).

V. afgøres dels ved Flertalsvalg, saa at den eller de Kandidater erklæres for valgte, som have faaet over Halvdelen af de afgivne Stemmer eller dog flere Stemmer end de andre Kandidater (denne Fremgangsmaade bruges altid, hvor V. foregaar i Enkeltmandskredse, men kan ogsaa bruges, hvor der skal vælges flere Repræsentanter; stundom med bundet Omvalg mellem dem, der have faaet flest Stemmer); dels ved Mindretalsvalg, snart saaledes, at den enkelte Vælger ikke maa stemme paa saa mange Kandidater, som der skal vælges Repræsentanter (begrænset Stemmegivning), snart saaledes, at han kan overføre alle sine Stemmer paa en enkelt Kandidat i Stedet for at stemme paa flere (ophobende, kumulativ Stemmegivning). Den førstnævnte brugtes i England 1868—85 i de 13 Kredse, som valgte 3 (eller 4) Medlemmer til Underhuset, og i Portugal 1884—1905; den bruges endnu siden 1878 i Spanien og siden 1882 i Italien, dog kun i en mindre Del af Kredsene, hist med 3—8 Repræsentanter, her med 4—5. Den anden bruges siden 1870 i den nordamerikanske Stat Illinois, hvor hver Kreds vælger 3 Repræsentanter, og hvor altsaa lidt over en Fjerdedel af Kredsens Vælgere kan sætte et V. igennem; den brugtes ogsaa med stort Held ved Skoleraadsvalgene i England efter 1870.

Som en særlig Udvikling af Mindretalsvalget maa det saakaldte Forholdstalsvalg (proportionel Stemmegivning) regnes. Det er let at indse den Uretfærdighed, der finder Sted ved et Flertalsvalg paa en større Liste, f. Eks. til et Byraad, naar Flertallet selv med en ringe Overvægt af Stemmer sætter aller sine Kandidater igennem, og Mindretallet derved helt udelukkes fra Repræsentation. Men ogsaa, naar V. foretages i mindre Kredse, kan det let hænde, at den Udjævning af Tilfældighederne, som man gør Regning paa for at kunne forsvare Kredsdelingen, slaar fejl, og at Flertallet faar langt flere Repræsentanter, end det efter sin Styrke billigvis har Krav paa, fordi de politiske Modsætninger findes udbredte i nogenlunde ligeligt Forhold over hele Landet. Paa den anden Side vil det ogsaa kunne tænkes, især naar Valgkredsene ere ulige store, eller naar Partidelingen mellem Vælgerne er stærkt udviklet, og V.'s Udfald derfor mere udsat for Tilfældighedernes Spil, at Flertallet i

den valgte Repræsentation ingenlunde vil svare til Vælgernes Flertal, ja vel endog, at et Mindretal af Vælgere kan opnaa Flertal i Repræsentationen. Alle disse Uretfærdigheder og Tilfældigheder vil Forholdstalsvalgmaaden kunne raade Bod paa, idet enhver Afskygning blandt Vælgerne tør gøre Regning paa, i det mindste nogenlunde, at faa saa mange Kandidater valgte, som den efter sin Styrke har naturligt Krav paa. Repræsentationen vil saaledes lettere blive et tro Spejlbillede af den hele Vælgermængde og ikke alene et Udtryk for Flertallet. Et andet Fortrin ved denne Valgmaade er det, at Partierne nødes til at skyde deres bedste Mænd frem som Kandidater for saaledes bedre at drage Vælgerne til sig.

Medens Condorcet allerede 1793 havde antydet den begrænsede Stemmegivning som et Værn for Mindretallene, var det en fransk Matematiker Gergonne, der 1820 først fremsatte Tanken om V. efter Forholdstal. Lignende løse Antydninger fremkom 1844 fra en Fabrikant Gilpin i Philadelphia og 1846 fra den franske Socialist V. Considérant i et Forslag til Brug for Kanton Genève. Men først 1855 fik Tanken fuldstændig Form af Andræ og blev samtidig sat i Værk i den Fællesforfatning, som han udarbejdede for det danske Monarki og dets Repræsentation Rigsraadet. Dette blev dog næsten helt upaaagtet i Udlandet, og Forholdstalsvalgmaaden blev derfor først kendt, da Engelskmanden Th. Hare 1859 udgav sit Skrift derom, og især da J. St. Mill 1861 i sine »Considerations on the representative government« gav Forslaget sin varme Tilslutning. I Hovedtrækkene er der megen Lighed mellem Andræ's og Hare's Planer, men medens den sidste vilde gøre hele Storbritannien og Irland til een Valgkreds — hvad maaske er teoretisk rigtigt, men forbundet med store praktiske Vanskeligheder —, brugte Andræ Valgmaaden baade i de daværende lovgivende Forsamlinger og i de enkelte Landsdele med forholdsvis smaa Vælgermængder. Fra Fællesforfatningen 1855 overførtes Valgmaaden 1863 til Rigsraadets Landsting og endelig 1866 til det ny Landsting, dog kun ved de endelige V. og ikke ved Valgmandsvalgene. Oprindelig fandt Andræ's Valgordning liden Paaskønnelse, ja skarp Dadel i Danmark, men har efterhaanden vundet mange Tilhængere og tænkes brugt baade ved politiske og kommunale V. Ogsaa i Udlandet har Tanken haft stor Fremgang, og blandt dens Talsmænd kunne særlig nævnes Belgieren Émile de Laveleye, Schweizeren E. Naville og Italieneren Brunialti. Siden 1890 er Forholdstalsvalgmaaden bleven indført i flere schweiziske Kantoner og 1899 ogsaa i Belgien til begge Kamre. I Norge kan ifølge Love af 27. Juli 1896 Valget paa de kommunale Repræsentanter ske ved Forholdstalsvalg (Listevalg), naar det forlanges af $^1/_4$ af Vælgerne. Endelig er Forholdstalsvalgmaaden bleven optagen i Finland's ny Landdagsordning 1906.

Efter Andræ's Ordning foregaar V. paa den Maade, at Vælgeren paa sin Stemmeseddel skriver Navnene paa de Kandidater, han ønsker valgte, nøjagtig i den Rækkefølge, i hvilken han giver dem Fortrinnet. Efter at Stemmesedlerne ere talte, deles denne Sum med det Tal Repræsentanter, der skal vælges for vedkommende Kreds; den saaledes fremkomne Kvotient angiver Tallet paa de Stemmer, som den enkelte Kandidat skal have for at være valgt. Derefter optages Stemmesedlerne, een for een af Urnen i tilfældig Orden, og det første Navn paa hver optegnes. Saa snart en Kandidat har opnaaet fuld Kvotient, er han valgt, og hans Navn udstryges derfor paa de følgende Sedler, saa at den, hvis Navn staar næst efter hans, regnes for at staa øverst. Paa denne Maade fortsættes, indtil alle Stemmesedler ere udtrukne eller alle V. afgjorte. Saafremt Vælgertallet er lille i Forhold til Tallet paa de Medlemmer, der skulle vælges, kan der let blive nogle Sedler tilbage i Urnen, men næppe, naar Vælgertallet er forholdsvis stort. Derimod er der Mulighed for, at ikke alle Kandidaterne opnaa fuld Kvotient, enten fordi flere Vælgere have spredt deres Stemmer i Stedet for at holde sig til Listerne, eller fordi de stridende Partier kunne udregne, at de ved at dele deres Kræfter paa en anden Maade (i særskilte Grupper) kunne vinde en Plads mere, end de vilde opnaa ved strengt at følge Valgordningen. I saa Fald tages nemlig de Kandidater, der have faaet flest Stemmer (over halv Kvotient), indtil alle Pladser ere besatte. Lidt anderledes gaar man frem, naar man stemmer paa medbejlende Lister og bruger den D'Hondt'ske Fordelingsmaade. Da sammentæller man, hvormange Sedler hver Liste har faaet, og udregner derefter, hvor mange Repræsentanter der i Henhold dertil tilkomme den. Denne Fremgangsmaade bruges nu i Folketinget ved Nedsættelse af Udvalg, medens Landstinget holder fast ved den Andræ'ske Ordning. For at sikre den enkelte Vælgers Frihed baade i V. af Kandidater og i Fastsættelse af Rækkefølgen, og dog beholde Afstemning efter Lister, har man udfundet et blandet System, de fri eller »blakkede< Lister, hvorefter der vel kun maa stemmes paa de Kandidater, som ere optagne paa forud indgivne cg tilbørlig støttede Lister, men den enkelte Vælger baade har Ret til at fordele sine Stemmer paa Kandidater fra flere Lister og samle alle Stemmerne paa en enkelt Kandidat (efter den ophobende Stemmegivning). Alle de Stemmer, der ere tilfaldne en Listes Kandidater, sammenlægges, og Listens Ret til Repræsentation beregnes ifølge dens samlede Styrke efter den D'Hondt'ske Fordeling, men inden for den enkelte Liste faar den Kandidat Fortrinnet, som har samlet de fleste Stemmer paa sit Navn. (Litt.: G. Meyer, »Das parlamentarische Wahlrecht« [Berlin 1901]; Lefèvre-Pontalis, *Les élections en Europe à la fin du XIX siècle* [Paris 1902]; J. Dorlhac, *De l'électorat politique* [Paris 1896]; Ch. Benoist, *La crise de l'État moderne. De l'organisation du suffrage universel* [Paris 1897]; H. Rosin, »Minoritatenvertretung und Proportionalwahlen< [Berlin 1892]; A. d'Hoffschmidt, *Les systimes minoritaires* [Bruxelles 1891]; N. Saripolos, *La démocratie et l'élection proportionelle* [1—2, Paris 1899]; J. Flodström, »Proportionella valmetoder« [Stockholm 1900]; Th. Hare, *The election of representatives* [Lond. 1859, 4. Udg. 1873]; P. Andræ, »Andræ og hans Opfindelse, Forholdstalsvalgmaaden« [Kbhvn. 1905]). *E. E.*

Valgbestyrelse (Valgstyre), den Myndighed, som leder et Valg, er i Reglen sammensat ved Valg af den eller de Kommunalbestyrelser, hvis

Kommuner omfattes af den paagældende Valgkreds. *E. E.*

Valgbog kaldes i Danmark og Norge den Beretning, som Valgbestyrelsen affatter om Valghandlingens Gang og Valgets Udfald, og som senere i Afskrift indsendes til Ministeriet for at overgives til vedkommende Ting. *E. E.*

Valgbrev (norsk Fuldmagt) kaldes den Erklæring, som Valgbestyrelsen afgiver til den valgte Repræsentant om, at han er bleven lovlig valgt. Valgbrevets Prøvelse tilkommer som oftest selve den Forsamling, hvortil Valget gælder; i England og i Ungarn paakendes Klager over et Valgbrev til Underhuset af særlige Domstole. *E. E.*

Valgdistrikt kaldes i Norge den højeste Valgenhed, idet Landet er delt i 46 V., hvoraf de 18 ere Landdistrikter (Amterne) og 28 Byvalgdistrikter. De V., som vælge flere end een Repræsentant hver, ere delte i flere Valgkredse. Disse dannes igen i Landdistrikterne af et vist Antal til hinanden stødende Valgsogne, idet ethvert Herred og ethvert Ladested med eget Kommunestyre udgør særskilt Valgsogn. *K~. F.*

Valgkreds kaldes det større eller mindre Omraade, være sig en Landsdel eller et enkelt Bykvarter, for hvilket et Valg foretages. I mange Lande er Valgkredsen delt i mange særskilte Afstemningskredse, enten enkelte Kommuner eller endnu mindre Dele. *E. E.*

Valgliste (norsk Mandtal), den forud for Valget, i Reglen hvert Aar udarbejdede Fortegnelse over alle de Beboere i Kredsen eller Kommunen, som have Valgret eller i Aarets Løb ville opnaa den (de sidste optages paa en Tillægsliste). *E. E.*

Valgius Rufus, Gajus, romersk Digter, var Konsul Aar 12 f. Chr. og Ven af Horats, af hvem vi have et Digt til ham. Han skrev Elegier og Epigrammer og bearbejdede Grækeren Apollodoros'es Retorik. Hans Skrifter ere alle tabte. *H. H. R.*

Valgmenighed, en Menighed, som er dannet ved frivillig Sammenslutning af et lovbestemt Antal Medlemmer af Folkekirken om en særlig Præst. Allerede 1832 var der blevet andraget om Tilladelse til at danne V., men det var først Birkedal's (s. d.) Skæbne, som gav Anledning til, at V. indførtes i den danske Folkekirke. Da Birkedal paa Grund af sine udæskende Ytringer mod Kongen og Ministeriet var bleven afsat 1865 fra sit Embede i Ryslinge, og da hans Menighed ikke vilde slippe ham, men dannede en Frimenighed om ham, kunde der ikke findes nogen tilfredsstillende Form, hvorunder han kunde vedblive at være dens Præst. Som Frimenighedspræst maatte han nemlig f. Eks. ingen retsgyldige Vielser foretage. Det grundtvigske Parti, hvortil Birkedal hørte, benyttede tillige Anledningen til at arbejde for større Frihed inden for Folkekirken. En Forsamling i Odense i Januar 1866 udtalte sig for Præstefrihed, og kort efter stiftedes en grundtvigsk »Forening for Frihed i Folkekirken«, som ønskede Folkekirken omdannet til en Samling Menigheder, dannede ved frivillig Sammenslutning. S. Høgsbro, som var meget ivrig efter at føre disse Tanker ud i Virkeligheden, indbragte samme Aar i Rigsdagen et Forslag om Tillæg til Loven om Sognebaandets Løsning. Det gik ud paa, at 20 Familiefædre, som byggede en Kirke eller Bedesal i deres Nærhed, kunde danne en Menighed og vælge sig en ordineret (ogsaa tjenstledig) Mand til Præst. Dette Lovforslag var Begyndelsen til den senere Lov om V. Det vandt Tilslutning i Folketinget, men forkastedes af Landstinget. En voldsom Agitation for Lovforslaget paabegyndtes rundt om i Landet, men ogsaa Modstanderne toge til Orde. Sagen kom for paa Landemoderne, og hele Landet over var disses Majoritet imod Valgmenighedstanken. Martensen skrev et Skrift imod den. Men Ministeriet Frijs ønskede at føre den igennem, og Biskop P. C. Kierkegaard blev 1867 Kultusminister for at skaffe Valgmenighedstanken en dygtig Talsmand. Han førte et Lovforslag om V. let gennem Folketinget, men Landstinget ydede kraftig Modstand og støttedes heri fra mange Sider. Samtlige Biskopper protesterede højtideligt mod Lovforslaget i en Erklæring til Rigsdagen, og fra Befolkningen indsendtes Adresse efter Adresse imod det med i alt ca. 40,000 Underskrifter. Kierkegaard blev syg og maatte opgive sin Stilling, og vel søgte hans Eftermand Aleth Hansen at omstemme Landstinget, men det var dog først, da Konseilspræsidenten gjorde Lovforslaget til et Kabinetsspørgsmaal, at det gik igennem. Loven udkom 15. Maj 1868 og skulde midlertidig gælde for 5 Aar. Ved Lov af 7. Juni 1873 blev Valgmenighedsloven med nogle Ændringer og Tillæg gjort til vedvarende Lov.

Hovedindholdet af Loven af 1868 og 1873 var følgende: Mindst 20 Familiefædre, Enker eller andre Personer med Husstand, som høre til Folkekirken, skulle have sluttet sig sammen og have skaffet sig en Kirke eller en Bedesal, saaledes beliggende, at i hvert Fald de 10 af dem ikke bo længere fra den end en Mil. De skulle fremdeles have fundet en Mand, der vil være deres Præst, og som enten er eller har været Præst i Folkekirken eller er teologisk Kandidat og 30 Aar gl. Menigheden skal selv bestride alle sine Udgifter til Kirkens Drift, Præstens Lønning o. s. v., og den skal have en ansvarlig Styrelse, som repræsenterer den. Men den betragtes i øvrigt som en Menighed i Folkekirken, og Præsten betragtes ligeledes som Præst i Folkekirken med alle deraf følgende Rettigheder og Pligter, de økonomiske fraregnede. Valgmenighedens Anerkendelse som Led af Folkekirken ophører, naar Præsten dør eller opgiver sin Stilling, og kan ogsaa i andre Tilfælde ophøre.

Ved Lov af 15. Maj 1903 er, trods fornyet Modstand fra forskellige Sider, Valgmenighedsloven bleven revideret og ændret i liberal Retning. Navnlig er der tilført den vigtige Bestemmelse, at V. ikke behøver selv at skaffe Kirke eller Bedesal, men at den kan faa en af Folkekirkens Sogne- eller Distriktskirker overladt, saafremt i det mindste 10 af dens Medlemmer bo i vedkommende Sogn eller Distrikt. Dog skal Stedets Biskop i saa Fald afgive en Erklæring om, at V.'s Brug af Kirken ikke kan antages at ville træde hindrende i Vejen for Sognemenighedens Brug af den, og V. skal deltage i Udredelsen af Udgifterne ved Kirkens Opvarmning, Drift og

Vedligeholdelse. Trods denne Lettelse i Adgangen til at danne V., synes Dannelsen, som aldrig har været stærk, dog ikke at skulle øges i nogen større Grad. For Tiden (1906) er der 21 V. i Danmark. (Litt.: Matzen og Timm, >Haandbog i den danske Kirkeret« [1891]; L. Koch, »Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid« [1898]). *A. Th. J.*

Valgmøde (norsk Valgting), den Sammenkomst af Vælgere eller Valgmænd, i hvilken Valghandlingen foregaar, i Modsætning til de forudgaaende, forberedende Vælgermøder, som ikke have noget officielt Præg. *E. E.*

Valgperiode, det Tidsrum, for hvilket et Valg gælder. Den er for det danske Folketing, det norske Storting og Sverige's andet Kammer samt Schweiz'es Nationalraad 3 Aar. Naar undtages Nordamerika's Repræsentanthus og nogle sydamerikanske Staters tilsvarende Forsamlinger, som kun vælges paa 2 Aar, have alle andre repræsentative Forsamlinger en længere V. Frankrig's, Belgien's, Nederlandene's, Portugal's og Baden's andet Kammer samt den græske Nationalforsamling have 4 Aar; den tyske Rigsdag, Italien's, Spanien's, Japan's, Preussen's og Ungarn's andet Kammer 5 Aar; Østerrig's og de 3 mindre tyske Kongerigers 6 Aar, og endelig det engelske Underhus 7 Aar; dog lader man her sjælden de 7 Aar udløbe, inden nyt Valg udskrives. For det danske Landsting og for det belgiske Senat er V. 8 Aar med Fornyelse hvert 4. Aar af den ene Halvdel; for det nordamerikanske Senat 6 Aar, og for det franske Senat samt Nederlandene's 1. Kammer 9 Aar med Fornyelse af en Tredjedel, henholdsvis hvert 2. og hvert 3. Aar. Endelig er ogsaa Sverige's I. Kammer valgt paa 9 Aar, men uden delvis Fornyelse, og saaledes det mest konservative af alle valgte Forsamlinger. *E. E.*

Valgpligt, Vælgerens Forpligtelse til at tage Del i Stemmegivningen, blev foreskreven i Belgien 1893, men gjaldt allerede i Oldtiden i Athen, idet Møde i Folkeforsamlingen regnedes for en Borgerpligt, og Udeblivelse kunde straffes med Bøder. Ogsaa er V. paabudt i Danmark ved Landstingsvalgene ikke alene for Valgmændene, men ogsaa for de umiddelbare Vælgere. Tanken om V. vil vistnok i Fremtiden gøre sig mere gældende (jfr. A. Vutkovich, »Wahlpflicht« [Pressburg 1906]). *E. E,*

Valgret er overalt betinget af visse almindelige Vilkaar, saasom Indfødsret, en bestemt Tids Ophold i Kommunen, fuld Myndighed og Raadighed over sit Bo, Uberygtethed og Uafhængighed af Fattigvæsenet, men desuden kræves i mange Lande en bestemt Alder, en vis Indtægt eller Skatydelse (Valgretscensus), saaledes i England og Sverige, tidligere mange andre Steder, Færdighed i Læsning og Skrivning, saaledes i Italien, flere sydamerikanske Stater og flere af de tidligere Slavestater i Nordamerika (for derved at holde Negrene ude). Endelig er politisk V. næsten overalt forbeholdt Mandkønnet; kun nogle Stater i Nordamerika, de engelske Kolonier i Australien og Øen Man (siden 1881) gøre Undtagelse herfra. Derimod er kommunal V. indrømmet Kvinder i Sverige (siden 1862, men hidtil kun lidet brugt), Finland (1865), England (1869), Island (1882) og Norge (1901), samt flere Stater i Nordamerika (se *Kvindesagen*). I flere Lande er alt Militær udelukket fra Valgret. Valgrets-Alderen er i England, Frankrig, Grækenland, Italien, Nord- og Sydamerika samt Sverige 21 Aar (d. v. s. Myndighedsalderen), i Schweiz og Ungarn kun 20, i Nederlandene 23, i Tyskland og Østerrig 24, i Belgien, Norge, Spanien samt Japan 25 Aar. Derimod kræves i Danmark ved de politiske Valg 30 Aar, altsaa med Udelukkelse af 5 Aargange af myndige Mænd, medens man ved de kommunale Valg nøjes med 25 Aar. Den anden væsentlige Indskrænkning i V. i Danmark er Kravet om Fattighjælpens Tilbagebetaling., medmindre den eftergives af vedkommende Kommunalbestyrelse.

Naar der ikke opstilles særlige Vilkaar, hvorved en vis Garanti søges for Vælgernes Modenhed, taler man om almindelig V. Den indførtes 1792 i Frankrig ved Valg til Konventet, men bortfaldt allerede 1795, idet Retten indskrænkedes til Skatydere, og genoptoges først 1848; brugtes dog ved Folkeafstemningerne 1800—1804. Endvidere indførtes den 1848 til den tyske Nationalforsamling og paa ny 1867 til den nordtyske, 1871 til den tyske Rigsdag samt 1869 til Baden's og i den nyeste Tid til de andre sydtyske Landdage. Preussen beholdt den vel efter 1848, men med den ejendommelige Treklasse-Inddeling af Vælgerne, hvorved den væsentlig mister sin Betydning. I Schweiz havde den gældt fra gammel Tid i flere Kantoner og blev siden 1830 indført overalt. Spanien havde allerede optaget den 1812, men i Forbindelse med dobbelte Valgmandsvalg; den indførtes først igen (med umiddelbare Valg) 1868—76 og paa ny 1890. Italien brugte den ved Folkeafstemningerne 1860—70, ligesom Grækenland 1862 og Rumænien 1864—66, men optog den ellers ikke og gav først 1882 en ret udstrakt Valgret. Derimod optog Grækenland den 1864 i sin Forfatning og Bulgarien 1878, og ligeledes har den fundet Plads i Finland's ny Landdagsordning 1906, oven i Købet for begge Køn. I Nord- og Sydamerika er den ogsaa Regelen. Belgien, som tidligere havde haft en overmaade indskrænket V., optog 1893 almindelig V., dog med Tillæg af et snildt udtænkt Flerstemmesystem, og Nederlandene, der i sin Tid stod paa et lignende Trin som Belgien, ja næsten havde en mere indskrænket V., har siden 1887 væsentlig udvidet denne, endog et Par Gange. Ligeledes har Norge, som indtil 1898 havde ret lave Censusbestemmelser for Stortingsvalgene, i nævnte Aar ophævet disse og desuden 1901 ved de kommunale Valg indført almindelig V. for Mænd, men fastholdt Skattecensus for Kvinder. Spørgsmaalet om almindelig V.'s Indførelse staar for Tiden (1906) paa Dagsordenen baade i Nederlandene, Sverige, Ungarn og Østerrig; i sidstnævnte Land blev den allerede 1896 optagen for en særlig Kurie af Medlemmer (72 af Underhusets samlede Medlemstal 425).

I mange Lande er Valgbarheden (passiv Valgret) indskrænket ved en højere Alder end V., saaledes i Ungarn 24 Aar, i Frankrig, Nordamerika, Rumænien og Sverige 25, i Italien, Nederlandene, Norge, Østerrig og Japan 30, medens Danmark staar alene med at sætte Valgbarheds-

alderen 5 Aar lavere end Valgretsalderen, nemlig til 25 Aar. En særlig højere Valgbarhedsalder kræves til de valgte Førstekamre (Senater), saaledes 30 Aar i Nordamerika, 35 i Sverige, 40 i Belgien og Frankrig, ligesom i sin Tid i Danmark til Landstinget 1849—66. Til Sverige's første Kammer og Belgien's Senat samt flere lignende Forsamlinger kræves desuden som Census en ret betydelig Indtægt for Medlemmerne, ligesom der ikke ydes dem Diæter. Som særlig Indskrænkning i Valgbarheden har man i nogle Lande foreskrevet »Bostedsbaand« o: Forpligtelse for den, der skal vælges, til at være bosat i Valgkredsen. Dette gælder saaledes for Landstingsvalgene i Danmark, for Valgene til Sverige's 2. Kammer og for Norge's Stortingsvalg: 1844 ophævedes dog her denne Forpligtelse for forhenværende Statsraader. I Nordamerika og Schweiz er Valgbarheden saavel til Forbundsforsamlingerne som for de særlige Forsamlinger indskrænket til Borgerne i vedkommende Stat eller Kanton. I mange Lande ere Embedsmænd helt eller til Dels udelukkede fra Valgbarhed til Kamrene. *E. E.*

Den almindelige politiske V. indførtes i Norge ved L. 30. Apr. 1898. En Udvidelse af V. havde fundet Sted 1884 i Forbindelse med en Lov om Matrikulering, hvorved i væsentlig Grad forebyggedes den hyppige Omgaaelse af Grundloven, som bestod i, at man i den Hensigt at skaffe sig Stemmeret købte eller bygsiede ganske værdiløse Jordstykker (de saakaldte »Myrmænd«). — Stemmeberettigede, som ere uden for Landet (Sømænd), er der givet Adgang til Deltagelse i Valg ved L. af 1897 og 1906. *K. F.*

Valgslægtskab, et Udtryk, hentet fra det kemiske Begreb V. og først lyst i Kuld og Køn med Goethe's Roman »Wahlverwandtschaften«. Det betegner — i Modsætning til Slægtskab ved Blodets Baand eller den blotte Tilknytning ved en borgerlig Akt (lovligt Ægteskab) — det aandelige Slægtskab mellem to Personer, der skyldes deres Naturels Sympatiseren og Væsensenhed, og som betinger deres uvilkaarlige og stærke gensidige Tiltrækningskraft (t. Eks. Eduard's og Ottilie's »Seelenbund« i ovennævnte Roman, hvor Eduard tillige og samtidig staar i legitimt Ægteskabsforhold til Charlotte).

Valgslægtskab d. s. s. Affinitet (s. d.).

Valgsogn se Valgdistrikt.

Valgsprog, en Sætning, Sentens eller Forbindelse af Ord, der kortelig, paa en klar og fyndig Maade, udtrykker en vigtig Sandhed eller Leveregel, som let bevares i Hukommelsen, og som en Person eller et Samfund har taget til Rettesnor for sin Handlemaade og Optræden i Livet. Til at udtrykke et V. anvendtes tidligere ofte det latinske Sprog, men endnu hyppigere, i Særdeleshed i nyere Tid, Nutidssprog. V. føres altid af Konger og andre Fyrster; men ogsaa Folk og Stater ligesom andre Samfund og Foreninger have ligeledes stundom deres V.; ogsaa private, især lærde, have ofte et V., som de anbringe paa deres Bøger o. lign. Til V. havde Christian IV: *Regna firmat pietas*, Frederik VII: »Folkets Kærlighed min Styrke«, (Kong Georg i af Grækenland det samme), Christian IX: »Med Gud for Ære og Ret«, Frederik VIII: *Dominus mihi adjutor*»Herren min Hjælper«), Haakon VII »Alt for Norge«. England har til V.: *Dieu et mon droit,* de forenede Stater: *Viribus unitis.* V. udtrykkes paa Fransk ved »Devise« (s. d.). Derved betegnes hos os ikke saa meget V., som snarere Indskrifter paa Vaaben, Ordener o. lign., medens V. er Udtryk for den af levende Personer valgte Leveregel o. lign. (Litt.: Dielitz, »Die Wahl- u. Denkspriiche« [ny Udg. Frankfurt 1887]; Löbe, »Wahl-, Denk- u. Sinnspruche deutscher Fürstengeschlechter des 16. u. 17. Jahrh.« [Leipzig 1883]). *V. S.*

Valgsted kaldes den By eller andet Sted i Valgkredsen, hvortil Valghandlingen og den endelige Sammentælling af Stemmerne er henlagt, selv om der desuden stemmes andre Steder; ogsaa det Lokale, hvor Valgmødet holdes. *E. E.*

Valgting se Valgmøde.

Valgtribune, den Forhøjning, hvor Valgbestyrelsen under Valgmødet er samlet, og hvorfra Kandidaterne og deres Stillere tale til Vælgerne, og Valgets Udfald til sidst kundgøres. *E. E.*

Valgtryk, den utilbørlige Indflydelse, som ved Tvang eller Trusler (eller Lokkemidler) øves mod den enkelte Vælger for at paavirke hans Stemmegivning, fortrinsvis fra hans Arbejdsgivers eller anden foresats Side, dog ogsaa fra hans Kammerater. *E. E.*

Valguarnera Caropepe, By paa Sicilien, Provins Caltanissetta, ligger 12 Km. N. f. Piazza Armerina, 629 M. o. H. og ved Banen fra Palermo til Catania. (1901) 14,051 Indb. V. C. driver Handel med Vin og Korn. *H. P. S.*

Valgurne, den lukkede Kasse eller anden Beholder, hvori Stemmesedlerne efterhaanden nedlægges, og som først aabnes, naar Stemmegivningen er sluttet, og Stemmerne skulle optælles. *E. E.*

Valhal (»de dødes Hal«, jfr. Val), Odin's Hal, hvor han modtager de faldne Kæmper; er af uhyre Størrelse, 800 Kæmper gaa ud jævnsides af hver af dens 540 Porte; er tækket med Skjolde, tømret med Spydstager, oplyst ved blanke Sværd; Brynjer ere Bænkehynder. Hver Dag kæmpe dens Beboere ude paa Vangen og samles ved Aften til Mjøddrik i Hallen, hvor Valkyrjerne skænke. *A. O.*

Vali (arab., Flert. Vulåt) er Titelen paa de tyrkiske Provinsguvernører; de udnævnes direkte af Sultanen og have temmelig uindskrænket Myndighed. Ved deres Side staar et Provinsialraad, der dog kun er raadgivende. En V.'s Distrikt kaldes Viläjet. *J. Ø*

Valid (lat.), kraftig, retsgyldig. Validitet, Retskraft, Retsgyldighed.

Valide (arab. o: Moder) er med Tilføjelsen af Titelen Sultan den officielle tyrkiske Betegnelse for den regerende Sultans Moder. Ved en Prins's Tronbestigelse faar hans Moder Titelen Sultan V., og der tildeles hende en særlig Hofstat. *y. 0.*

Valilih o: Stillingen som Vali (s. d.).

Välis se Elis.

Valke se Klæde.

Valkejord (Valkeler) en Lerart, som er meget tilbøjelig til at indsuge Fedt og Olie, og som derfor kan anvendes til Valkning af Klæde. V. er næsten helt fri for Sandkorn, mat paa Brudfladen, men glinsende, naar den skæres til

med en Kniv; den klæber kun svagt ved Tungen og bliver i Vand til en grødagtig Masse. Farven er højst forskellig hos forskellige Varieteter; stærkt farvede, oftest grønne, undertiden brogede Arter træffes jævnlig. V. forekommer paa mangfoldige Steder i mesozoiske og tertiære Aflejringer; i Danmark regnes hertil en Del af det tertiære, saakaldte plastiske Ler; de til Valkning bedst egnede Varieteter findes i Randers- og Hobro-Egnen. *N. V. U.*

Valkeler se Valkejord.

Valkendorff er Navnet paa en gammel dansk, efter Sigende oprindelig østerrigsk, nu svensk Adelsslægt, som fører en af tre sorte Ørnevinger omsat rød Rose i Sølvfelt, paa Hjælmen en Guldskansekurv, hvorfra der opstaar syv vekselvis Sølv- og røde Faner. Et anset Navn vandt Slægten ved Erik V., som var Prins Christian's Ledsager til Kongevalget i Stockholm og 1500 hans Sekretær og Raadgiver i Norge. Paa Prinsens Indstilling blev han, som da var Domprovst i Roskilde, tværtimod Domkapitelets Indstilling Ærkebiskop i Throndhjem, hvor han udfoldede en betydelig Viiksomhed, ikke mindst for den forfaldne Domkirkes Genrejsning, men ogsaa paa Udvikling af Landets Bjærgværksdrift og paa Genoptagelsen af Nordmændenes Sejlads paa Grønland. 1514 kronede han Christian II i Oslo, og 1515 hentede han i Nederlandene Dronning Elisabeth, hvis Slægt han lovede at virke for Kongens Frille Dyveke's Fjernelse, og da der Aaret efter ankom et kejserligt Gesandtskab med Forlangende om, at Dyveke skulde bringes til Nederlandene, opfyldtes Kongen, som antog, at Biskoppen stod bagved, af den største Harme mod ham, og det fik han paa mange Maader at føle efter Dyveke's Død. Fortrædiget og forfulgt af Sigbrit's Kreatur, Mag. Hans Mule, Høvedsmand paa Akershus, drog Erik V. 1521 til Rom for at søge Oprejsning, men døde 28. Novbr. 1522, inden han opnaaede den. — Hans Brodersøn Henning V. til Glorup (d. 1535) var Rigsraad, og om dennes Søn Christoffer V. se nedenf. Sidstnævntes Broder Jørgens Sønnesøn Henning V. til Klingstrup (d. 1658) var en anset og af Christian IV højt betroet Mand, med hvis Sønnesønssøn, Major Børge V., Slægten uddøde i Danmark i Juni I747> medens den endnu blomstrer i Sverige i Bondestand. *H.-L.*

Valkendorff, Christoffer, dansk Rigshofmester, født I. Septbr. 1525, død 17. Jan. 1601. V. traadte tidlig ind i Statens Tjeneste, var allerede 1551 Sekretær i Danske Kancelli og udnævntes 1556 til Lensmand paa Bergenhus og Vardøhus. Det var en meget vanskelig Post. Der havde i flere Aar hersket heftige Stridigheder mellem de hanseatiske Købmænd og Haandværkere paa Bryggen i Bergen og de indfødte Borgere, Mord og Slagsmaal hørte til Dagens Orden. Det lykkedes dog V. i Løbet af forholdsvis kort Tid at bringe Ro og Orden til Veje. Han gik med stor Kraft og ogsaa en Del Hensynsløshed frem mod Hanseaternes Overgreb og tvang dem til at respektere de indfødte Borgeres Rettigheder. Som Lensmand paa Vardøhus søgte han ogsaa at faa Regeringen til at sætte en Stopper for den ulovlige Handel, engelske Købmænd drev med Rusland Nord om Vardøhus. V.'s kraftige Optræden var naturligvis ikke velset i Lybeck og de andre Hansestæder; de klagede til Frederik II over ham, og samtidig med Odense-Recessen 1560, der ordnede Hansestædernes Handel i Danmark og Norge, kaldtes V. tilbage fra Norge. Næste Aar betroedes der ham dog atter et betydningsfuldt og vanskeligt Hverv, idet han efter Enkedronning Dorothea's Ønske sendtes over til Øsel som en Slags Formynder for den unge Hertug Magnus og som Repræsentant for den danske Konges Interesser i disse Egne. Han fik i denne Stilling mange Vanskeligheder at kæmpe med; særlig skaffede den unge, letsindige, ødsle og udsvævende Kongesøn ham mange Bryderier. 1567 vendte V. tilbage til Danmark, men allerede Aaret efter sendtes han igen ud, denne Gang til Norge, hvor han sammen med Hr. Jørgen Lykke og Bjørn Andersen Bjørn og som den egentlig sagkyndige skulde bringe Orden i Administrationen og Retsplejen, der vare komne en Del i Uorden under Krigen. Kong Frederik II havde faaet Øjet op for V.'s store Administrationstalent og kraftige Haand og brugte ham i de følgende Aar ogsaa paa andre Yderpunkter i Riget, hvor det gjaldt om at bringe Orden i forvirrede Forhold; saaledes var han 1569—71 Lensmand paa Island og 1571—73 paa Gulland, og begge Steder genoprettede han Ordenen med Fasthed og Energi. I Efteraaret 1573 blev han Lensmand paa Roskildegaard og Skjoldenæs, men blev kun i kort Tid i denne Stilling, da han allerede i Begyndelsen af 1574 udnævntes til Rentemester.

V. kom som Rentemester til at indtage en af de mere betydningsfulde Stillinger i Centralstyrelsen og efter Rigshofmester Peder Oxe's Død 1575 var det ham, der blev Lederen af hele Rigets Finansvæsen. 1577 optoges han i Rigsraadet, og 1579 udnævntes han til Statholder i Kjøbenhavn, hvorved han tillige fik den civile Styrelse af Flaaden og Holmen. V. styrede sine Embeder med stor Myndighed og Energi og var utvivlsomt den største Kraft i Administrationen i Frederik II's sidste Regeringstid. Finanserne kom i god Orden; han vaagede strengt over, at Lensmænd og andre betalte deres Afgifter, og han virkede kraftig for Købstædernes og særlig Kjøbenhavn's Opkomst. Efter Frederik II's Død blev han en af de fire Regeringsraader. Der synes dog hurtig at være kommen en Del Misfornøjelse op mod ham baade inden for Regeringsraadet og uden for. Hans bydende og noget heftige Optræden havde skabt ham en Del Fjender. Paa en Herredag i Kolding 1590 kom Misfornøjelsen til Orde. Rigsadmiral Peder Munk rejste heftige Anklager mod ham for at have udvist Forsømmelighed ved Udrustningen af den Flaade, der 1589 skulde føre Prinsesse Anna til Skotland; i denne Sag afslog V. dog Angrebet. Derimod led han et stort Nederlag i en Sag, som Landsdommeren i Jylland, Hans Lindenov, og Mogens Heinesen's Enke havde anlagt imod ham, fordi han 1589 havde ladet Mogens Heinesen henrette efter en af Borgemestre og Raad i Kjøbenhavn fældet Dom uden at give Tid til, at Dommen kunde indankes for Herredagen. Den over Mogens Heinesen fældede Dom blev erklæret ugyldig, og V. maatte betale baade Hans Lindenov og Enken

en stor Erstatning. V., der Aaret før var gaaet af som Rentemester, traadte nu ogsaa ud af Re« geringsraadet. I de følgende Aar indtog han en noget tilbagetrukken Stilling som Lensmand paa Vordingborg indtil 1592 og deretter paa Helsingborg. Da Formynderregeringen i 1595 begyndte at opløses, traadte han atter frem. I Maj 1595 sad han midlertidig en Tid i Regeringsraadet, og i April 1596 efter Jørgen Rosenkrantz'es Død optoges han ligefrem deri. Endelig i Juni s. A., et Par Maaneder før Christian IV's Kroning, udnævntes han til Rigshofmester. Denne Stilling beklædte han til sin Død, men synes ikke at have spillet nogen større Rolle under den nye Konge.

V, var en Mand med ikke ringe Dannelse og betydelige litterære Interesser. Han understøttede med gavmild Haand fattige studerende og stiftede i Aaret 1595 en Bolig for 16 fattige Studenter (Valkendorff's Kollegium). (Litt.: C. P. Rothe, »C. V.'s Levnet« [Kbhvn. 1751]; Troels Lund, »Mogens Heinesen« [Kbhvn. 1877]). *L. L.*

Valkendorff's Kollegium oprettedes 1595 af Rigshofmester Christoffer Valkendorff (se ovenf.) til Bolig for 16 Studenter ved Universitetet. Det ligger i St. Pedersstræde og var i fordums Dage et Karmeliter-Kloster. Det kaldtes i lange Tider >Hofmesterens Boder«. 1865 var Huset saa brøstfældigt, at det helt maatte ombygges, og det giver nu Plads til 21 Alumner. Disse udnævntes oprindelig af Stifterens Arvinger paa Sværdsiden, men efter at disse ere uddøde i Danmark, af Konsistorium. Den Kollegiet af Stifteren tillagte Kapital 6,100 Rdl. er opvokset til 50,000 Kr. Kollegiet har sin egen Eforus. *H.-L.*

Valkendorff's Taarn, en urigtig Benævnelse paa det store Taarn paa Bergenshus Fæstning, der opførtes af Valkendorff's Eftermand som Befalingsmand paa Bergenshus, Erik Ottesen Rosenkrantz 1560—67, formentlig paa Resterne af et tidligere, fra Middelalderen stammende Taarn. Det er et anseligt Bygværk i 6 Etager med Vindeltrappe og 5 til Dels hvælvede Kældere. (Litt.: J. Wahl, >Træk af de Bergenske fæstningsverkers historie i ældre tider« [i »Norsk mil. Tidsskr.«, Bd. 62, Chra. 1899]). *Fr. O.*

Valki, By i det sydlige Rusland, Guvernementet Charkov, ligger 36 Km. V. S. V. f. Charkov paa venstre Bred af Mja. (1897) 8,842 Indb. V. har Gartnerier og Fajanceindustri. Byen, der ligger i en malerisk Bakkeegn, er anlagt 1640 som Grænsefæstning mod Tatarerne. *H. P. S.*

Valkning se Klæde.

Valkyrjer (udt. med Tryk paa 1. Stavelse; mindre god Udtale Valkȳrier), Odin's Møer, der lede Kampens Gang og udkaare dem, der skulle falde (»Dødskaarersker«), tænkes ridende gennem Luften i Flok, vaabenklædte. Jfr. Valhal, Helge Hundingsbane, Sigerdriva. *A. O.*

Valla, Lorenzo (Laurentius), italiensk Humanist, født i Rom 1407, død smst. 1. Aug. 1457. Efter at have modtaget en grundig Uddannelse i sin Fødeby blev han 1431 ansat som Professor i Retorik i Pavia. Han forfattede her de filosofiske Dialoger *De voluptate* (eller *De vero bono*) og *De libero arbitrio,* hvori han angriber Middelalderens Autoriteter paa Filosofiens Omraade, Aristoteles og Boethius. Herved vakte han imidlertid en stærk Forbitrelse imod sig, saa meget mere, som han i det førstnævnte Skrift havde lagt en vis Sympati for den epikureiske Filosofi for Dagen, og han blev nødt til at opgive sin Lærerstilling. Efter nogle Aars Omflakken traadte han 1435 i Tjeneste som Sekretær hos den humanistisk dannede Kong Alfonso V af Aragonien, der i de følgende Aar tilkæmpede sig Herredømmet over Syditalien, og i Løbet af disse Aar fulgte V. ham i Reglen paa hans Krigstog. I denne Tid forfattede han sit navnkundigste Værk, *Elegantiarumlibri* VI, hvori han under skarp Polemik mod de middelalderlige og samtidige Forfattere, der radbrækkede det latinske Sprog, gav udførlige Regler for Sprogets rette Behandling i Tilslutning til de klassiske Mønstre. Han erhvervede sig herved baade mange Beundrere og mange Fjender, hvilket ogsaa blev Tilfældet, da han skrev et historisk-politisk Stridsskrift *De falso credita et ementita Constantini donatione,* hvori han paaviste Uægtheden af det Dokument, hvorved Konstantin den Store, da han flyttede Residensen til Konstantinopel, skulde have overdraget Paven Herredømmet over hele Vesten, og som udgjorde en vigtig Grundvold for Pavens verdslige Magt. Da Alfonso 1442 fik Magten i Napoli, tog ogsaa V. Bolig der og fortsatte sin litterære Virksomhed. Under en Strid med Gejstligheden, hvorunder V. benægtede, at det apostoliske Symbol stammede fra Apostlene, var han nær kommen i Inkvisitionens Magt; men da den humanistisk sindede Nikolaus V var bleven Pave (1447), udsonede V. sig med Kirken og blev udnævnt til apostolisk Scriptor. Han vendte saaledes tilbage til Rom, hvor han optraadte som Lærer i Veltalenhed og desuden efter Pavens Ønske udarbejdede latinske Oversættelser af græske Forfattere som Thukydid og Herodot. Hans stærke Selvbevidsthed og Forfængelighed bragte ham dog stadig i Strid baade med Kirkens Mænd, hvem han desuden forargede ved sin Paastand om den latinske Bibeloversættelses Unøjagtighed, og med andre Humanister, særlig Poggio, mod hvem han skrev flere Stridsskrifter. Men Pavens Velvilje bevarede han, og Calixtus III udnævnte ham 1455 til apostolisk Sekretær og til Canonicus ved Laterankirken. V. var en af Italien's betydeligste Humanister, og flere af hans Tanker fik desuden senere stor Betydning for Reformatorerne; dog har man næppe med Rette betragtet ham som en Forløber for Reformationen. De fleste af hans Skrifter ere samlede i en stor Udgave (*Opera* [Basel 1543]); endvidere har Vahlen udgivet *L. V. opuscula tria* [Wien 1869]. (Litt.: J. Clausen, »L. V., hans Liv og Skrifter« [Kbhvn. 1861]; D. G. Monrad, »Den første Kamp om den apostolske Trosbekendelses Oprindelse« [Kbhvn. 1875]; Mancini, *Vita di L.V.* [Firenze 1892]; M. v. Wolff, »L. V., sein Leben und seine Werke« [Leipzig 1893]). *H. H. R.*

Vallabha ell. VallabhacSrya (o: Læreren ell. Profeten Vallabha), en berømt Sektstifter inden for Vishnuismen i Nordindien fra Begyndelsen af det 16. Aarh. Han skal være født ca. 1479 og været en Mand af stor Lærdom, Forfatter til adskillige teologiske og filosofiske Værker. Sin Lære forkyndte han, medens han opholdt sig i

Gokula ved Bredden af Yamunā (Jumna), de Egne, hvor Legenderne henlægge Krishna's Ungdomsliv blandt Hyrder og Hyrdinder. Hans Tilhængere, der mest ere udbredte i det nordvestlige Indien, høre til de Vishnuitter, som dyrke Vishnu i Skikkelse af Krishna (s. d.) eller dennes Hustru Radha (s. d.); særlig karakteristisk er deres Dyrkelse af Krishna som Barnet ved sin Moders Bryst og hans Fødsel i Stalden. Overhovedet finder man inden for denne Sekt en forunderlig Blanding af højere teologisk Spekulation og af lav Sanselighed, der minder stærkt om de Udskejelser, som ere udbredte blandt de çivaitiske Sekter. Vallabha forkyndte ganske vist Livsnydelse og Tilfredsstillelsen af Drifterne som dette Livs Maal, men synes dog selv at have holdt sig fjern fra yderliggaaende Udskejelser; derimod lod hans Efterfølgere som Sektens Overhoveder, der kaldes Gosain (s. d.), sig dyrke som Guder og antoge Titelen Mahārāja (Stor-Konge); de gifte sig og fordre deres Tilhængeres Hengivelse med »Liv, Sjæl og Formue«, hvilket for Kvindernes Vedkommende tages ganske bogstavelig, idet de som »Hyrdinder« (Gopi'er, s. d.) hengive sig til dem. Denne sanselige Korruption har dog i Tidens Løb gentagne Gange fremkaldt stærke Reformforsøg inden for Sekten, først af Caran Das i det 18. Aarh. og senere af Svāmi Narayana i Begyndelsen af det 19. Aarh., der begge kæmpede alvorlig for at højne Sekten i sædelig Henseende; men Resultatet er blot blevet, at to nye Sekler derved ere opstaaede. (Litt.: P. Wurm, »Geschichte der indischen Religion« [Basel 1876]; E. W. Hopkins, »The Religions of India« [London 1896]; Th. Goldstücker, »Literary Remains«, Bd. I [London 1873]). *D. A.*

Valladolid [valjadoli'd], 1) Provins i det mellemste Spanien, Landskabet Gammel-Kastilien, grænser mod Nord til Provinserne Leon og Palencia, mod Øst til Burgos, mod Syd til Segovia, Avila og Salamanca og mod Vest til Zamora. Arealet er 7,569 □ Km. med (1900) 278,561 Indb. eller 37 pr. □ Km. V. hører til den spanske Højslette og er et udpræget Plateauland, hvor de vigtigste Afbrydelser i Terrainets Jævnhed ere de dybt indskaarne Floddale. De eneste Partier af V., der hæve sig bjærg- eller maaske rettere bakkeagtig over Omgivelserne, ere Sierra de los Alcores mod Nordvest, men de hæve sig dog ingensteds op over 1,000 M. Hele V. hører til Douro's Strømområde. Selve Hovedfloden, hvis dybe Bassin gennemskærer Provinsen fra Øst til Vest, og hvis Betydning for den kunstige Vanding er meget ringe, optager her Tilløbene Duraton, Cega, Adaja, Pisuerga, Zapardiel og Trabancos. Klimaet er kontinentalt med hede Somre og barske Vintre, under hvilke Højsletten ikke sjældent dækkes af Sne. I Hovedstaden V. er Aarets Middeltemperatur 12^0, Vinterens 4,3°, Foraarets $10,5^0$, Sommerens 20,4° og Efteraarets $12,4^0$, medens den aarlige Nedbør kun er 20,5 Cm., og heraf falder 6,5 Cm. om Vinteren, 8 Cm. om Foraaret, 5 Cm. om Sommeren og 10 Cm. om Efteraaret. V. har da ingenlunde et subtropisk Klima, og lige saa lidt har Planteverdenen, der særlig præges af det tørre Klima, et mediterrant Præg. Paa uopdyrket Land træffer man enten en fattig Hedevegetation eller hist og her Skov af Steneg og Eg, samt Krat af Fyr, Ælm, Æl, Poppel- og Pilearter. Den største Del af Arealet er dog Kulturland; saaledes er ca. 4,097 □ Km. Kornland, 1,072 □ Km. Vinland, og 3,070 □ Km. er beplantet med Frugttræer; 822 □ Km. er Græsland, hvorimod kun 13 □ Km. Land kan kunstig vandes. Befolkningen skiller sig i ingen som helst Henseende fra de øvrige Kastilianere, og den kastilianske Dialekt tales her i sin Renhed. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug og Kvægavl. V. hører til den Del af Landet, der undertiden benævnes »Spanien's Kornkammer«, og særlig haves stort Overskud af Hvede og Hvedemel. I mindre Grad dyrkes de andre Kornsorter, hvorimod Vinavlen spiller en stor Rolle. Kvægbestanden udgør ca. 390,000 Faar, 5,400 Geder, 1,800 Svin, 40,000 Stykker Hornkvæg, 4,500 Æsler, 3,400 Heste og 5,500 Muldyr, hvortil yderligere kommer 3,400 Bistader. Skovarealet er paa noget over 1,254 □ Km., og det aarlige Udbytte heraf er ca. 1/4 Mill. Kr. Bjærgværksdrift findes ikke, og Industrien er kun repræsenteret i Byerne, hvor den endnu spiller en ringe Rolle. Handelen er saa at sige udelukkende knyttet til Hovedstaden V., der ligger ved den vigtige Jærnbanelinie, der fra Frankrig eller fra Paris fører saavel til Madrid som til Lissabon. Desuden har V. flere vigtige Sidebaner samt en Del Landeveje, hvorimod ingen af Floderne kan tages i Brug af Trafikken. Provinsen deles i 10 Distrikter, Medina del Campo, Medina del Rioseco, Mota del Marques, Naval del Rey, Olmedo, Pefiafiel, Tordesillas, Valoria la Buena, V. og Villalon, samt i 237 Kommuner.

2) Provinsens Hovedstad V. ligger 160 Km. N. N. V. f. Madrid 679 M. o. H. ved Esgueva's Udløb i venstre Bred af Pisuerga og ved den vigtige Banelinie fra Grænsestationen Irun til Madrid. (1900) 68,789 Indb. V., der en Gang var en af Spanien's betydeligste Byer, er nu en forholdsvis ringe Provinsby. Fra sin Storhedstid som Kastilien's Hovedstad har den endnu flere Rester; men de store Pladser med de gamle forfaldne Paladser og de tomme Klostre passe ikke rigtig til det nuværende, ret fattige Folkeliv. Man træffer Gader, hvor Græsset næsten skjuler Brolægningen, og hele Byen har Præget som et gammelt, forladt Palads. Den smukkeste Plads er Piazza Maggiore, der er meget stor og indrammet af en Søjlegang med blaalige Granitsøjler. Hvor de gamle Bymure fandtes, træffer man nu Promenade- og Parkanlæg, og kun de gamle Porte staa tilbage. Domkirken blev paabegyndt under Filip II 1585 efter en storslaaet Plan; men den blev aldrig fuldendt. Alligevel gør den et storladent Indtryk. Blandt Byens 14 andre Sognekirker nævnes Antigua fra 11. Aarh. og den gotiske Magdalena fra 1570. Af de 39 tidligere Klostre, blandt hvilke dog fra 1835 af mange ere nedrevne, nævnes det af Storinkvisitoren Torquemada i 15. Aarh. byggede Dominikanerkloster med sin pragtfulde gotiske Portal, der nu anvendes som Fængsel, samt Benediktinerklosteret, der bruges til Kaserne. Af andre offentlige Bygninger fremhæves det kongelige Slot, Universitetet og Colegio de Santa Cruz, der rummer et 1879 stiftet Kunstmuseum med værdifulde Malerier og Skulpturer. Det 1346 stiftede Universitet har

4 Fakulteter med 40 Lærere og (1904) 1,400 studerende. 1484 grundlagdes et Universitetsbibliotek, der nu har 34,000 Bind og 300 Haandskrifter. Desuden har V. et Akademi for de skønne Kunster, et Instituto, flere Kollegier og Seminarier samt nogle lærde Selskaber. Efter at V. er bleven en vigtig Jærnbanestation med Sidelinier til Medina del Rioseco og til Aranda de Duero, have Industri og Handel været i Opkomst. Byen driver nu Tilvirkning af Støbejærnsvarer, Bomuldstøj, Papir, Klæde, Flonel, Hatte, Læder, Handsker, Knapper, Lervarer, Kemikalier, Klaverer samt 01 og Mel, og hvert Aar i Slutningen af Septbr. afholdes en stor Messe. V., der endnu betegnes som Fæstning, er Sæde for Generalkaptajnen for Gammel-Kastilien samt for en Guvernør, en Ærkebiskop og en Overret.

Historie. — V., der paa Latin kaldes *Vallis Oletum* eller Vallisoletum, er rimeligvis anlagt 625 af Vestgoterne i Stedet for den da i Ruiner liggende romerske By *Pintia*. I 8. og 9. Aarh. havde V. meget at lide under Maurernes Angreb, og i 10. Aarh. kom den under Kongeriget Leon. Paa Grund af den bekvemme Beliggenhed blev V. af de kastilianske og senere af de spanske Konger benyttet som Residens, indtil Karl V ophøjede Madrid hertil. For kort Tid vendte Residensen dog 1599 tilbage til V. 1561 afbrændte Byen næsten fuldstændig; men af Filip II blev den genopført smukkere og regelmæssigere end før. I V. er Filip II født, og her døde Columbus 20. Maj 1506. *H. P. S.*

Valladolid [valjadoli'd], By i Mejico, Stat Yucatan, ligger 165 Km. 0. S. 0. f. Merida. (1900) 14,110 Indb. V. er til Dels spansktalende, men i Omegnen er Maya-Sproget eneherskende. Byen, der er grundlagt 1543, har Ruinerne af en Domkirke og et Jesuiterkloster, der afbrændtes i Maya-Krigen 1848 og ikke senere ere genrejste. 32 Km. V. f. V. ligge Ruinerne af den gamle Mayahovedstad Chichenitza. *H. P. S.*

Vallak se Kastrering.

Valla-Ljótssaga er en lille Saga fra Øfjorden (Svarfadardalen), der handler om den sympatetiske Høvding Valla-Ljotr og hans Stridigheder med en ufredelig og voldsom Mand, der trængte i sig ind i Bygden. Det endte med, at Valla-Ljotr slog denne ihjel. Sagaen foregaar før og efter i Aar 1000. Den er ret godt fortalt og ikke uden Interesse. Den er udgiven i >Islenzkar fornsögur« II, 1881. (Litt.: F. Jónsson, »Oldn.« i oldisl. Litt.« IL). *F.y.*

Valland (oldn.), Frankrig. »Val«, »valsk«, >vælsk« er den Benævnelse, Germanerne fra gammel Tid bruge om deres keltiske Naboer; den overføres ofte ogsaa paa romanske Folk (f. Eks. Italienerne). *A. O.*

Valle er et Affaldsprodukt fra Osteproduktionen. Det er en svagt gulgrøn, klar eller blakket Vædske, som indeholder 94—95 p. Ct. Vand og 5—6 p. Ct. Tørstof, nemlig ca. $4^1/_2$ p. Ct. Mælkesukker og Mælkesyre samt nogle Salte, Æggehvidestoffer og Fedt i forskellig Mængde. Ved Skæringen af den koagulerede Ostemælk og den derefter følgende Røring og Opvarmning udskilles V., alt imedens de svampeagtige Ostepartikler trække sig sammen. Ved Fremstilling af Ost af Sødmælk ved Hjælp af Løbe kan V. komme til at indeholde ca. 1 p. Ct. Æggehvidestof og Fedt, hvoraf der kan fremstilles Vallesmør og Zigerost. Ved Ostning af Skummetmælksost kommer V. til at indeholde kun ganske lidt Fedtstof, og fremstilles Osten ved Hjælp af Syre, vil V. som Regel blive meget fattig paa Æggehvidestof. V. fra Surmælksost er derfor mindre værdifuld end V. fra Løbeost.

I Norge har man i umindelige Tider benyttet V. til Kogning af Myseost. I Tyskland drikkes en Del V. ligesom Mælk i særlige Kuranstalter af Folk med svage Maver. I Schweiz og senere i andre Lande er V, bleven benyttet til Fremstilling af Mælkesukker. I Danmark benyttes V. i Almindelighed til Foder for Svin og undtagelsesvis til Kalve og Heste. — V.'s Tilbøjelighed til at blive stærkt sur maa modarbejdes enten ved Kogning straks efter Fremstillingen, saa at Mælkesyrebakterierne dræbes, eller ved stor Renlighed og stærk Afkøling. *B. B.*

Valle, Herred i Sætersdalen (skrives ogsaa »Setesdalen«) Fogderi (skal fremtidig tilhøre Christianssand Politimesterdistrikt), Nedenes Amt. 1,298 □ Km., hvoraf 67 □ Km. Ferskvand. (1900) 1,720 Indb., altsaa ca. 1,4 pr. □ Km. Land. V., der tillige udgør Valle og Hyllestad Sogne under Valle Præstegæld, omgives af Herrederne Bykle, Fyresdal, Bygland og Siredalen. Foruden selve Sætersdalen, der gennemstrømmes af Otteraaen (Otra), bør af Dalfører inden for dette Herred nævnes Bjørnedalen, Findalen og Strømsfjorden med Strømselvens Dal paa Østsiden samt Lysedalen og Hovvasaaens Dal paa Vestsiden. Alle de omgivende Fjælde indgaa under Fællesbenævnelsen Sætersdalens Heie, der som Regel have afrundede og hyppig nøgne Former, hvorhos de almindeligvis ikke ere synderlig høje. Af mere fremtrædende Toppe kunne nævnes Liumfjeld (1,266 M.) og Glomfjeld (1,226 M.) paa Østsiden samt paa Vestsiden det mægtige Riuvenfjeld, hvis højeste Top er Urdalsknuten (1,410 M.). Herredets dyrkede Mark ligger næsten udelukkende i selve Sætersdalen; her findes ogsaa den meste Skov, særlig i Hyllestad. Inden for Herredet er der temmelig mange Vande og ligeledes mange Fossefald. Blandt Herredets Bygninger findes flere gamle og mærkelige. V. Hovedkirke, opført 1844, er bekendt for sit gamle, udmærket vedligeholdte Alterbillede, der skriver sig fra en udenlandsk Mester (Baroccio ?). Blandt de større Gaarde kunne nævnes Brattetveit, Brokke, Hovet og Haugum. Den sætersdalske Hovedvej kommer ind i Herredet Syd fra og gaar ind til V. Hovedkirke, hvorfra den fortsætter Nord over inden for Resten af Herredet som Bygdevej. (Litt. se under Sætersdalen). *P.N.*

Valle Dupar, By i den sydamerikanske Republik Columbia, Departementet Magdalena, paa Sydskraaningen af Sierra Nevada, med Sølv-, Kobber- og Blygruber og 5,000 Indb. *M. Kr.*

Vallejo, By i U. S. **A.,** Stat California, ligger 37 Km. N. N. 0. f. San Francisco ved Napa's Udløb i San-Pablo-Bugten og ved Endepunktet af en Bane til Lakeport. (1900) 7,965 Indb. V. har en god, dyb og rummelig Havn og driver Skibsbyggeri samt Maskinindustri. *S. P. S.*

Vallekur. Vallen (s. d.), der indeholder Mælkesukkeret og Mælkens Salte, har i Reglen en let inciterende Indflydelse paa Tarmkanalen og benyttes derfor ved Træghed af denne. V. bruges oftest i Forbindelse med Kuren ved et Mineralbad eller ved et Luftkursted. *Lp. M.*

Valles [valæ's], Jules, fransk Journalist, (1833—85), vakte 1857 Opsigt ved et Skrift *L'Argent* for dets paradoksale Meninger og voldsomme Angreb paa Børsmændene; var senere Medarbejder af flere oppositionelle Blade og udgav 1866 en Samling Skildringer af de forkomne Klassers Kaar i Paris *{Les Réfractaires).* 1869 stillede han sig ved Valgene til den lovgivende Forsamling imod Jules Simon, som »Ulykkens Kandidat«, og efter Kejserdømmets Fald i Septbr. 1870 blev han Bataillonschef i Nationalgarden, samt tog i Oktbr. Del i Optøjerne mod Forsvarsregeringen. Efter Paris'es Overgivelse udgav han Bladet *Cri du peuple* og spillede under Kommunens Oprør en stor Rolle ved at ophidse Stemningen til Fanatisme; selv blev han Medlem af Kommunens Raad. Han undkom til London, men vedblev at skrive i de revolutionære Blade; vendte tilbage efter Amnestien 1880 og udgav paa ny *Cri du peuple* i den gamle Aand; skrev en selvbiografisk Roman »Jacques Vingtras< [3 Bd. 1879—86]. *E.E.*

Vallgren, V., se Wallgren.

Vallia se Goter, S. 910.

Vallisneria Mich., Slægt af Frøbidfamilien, fleraarige Vandplanter med Rodstok og Udløbere og spredte, liniedannede og græslignende Blade. Tvebo. Slægten lever i de varme Landes ferske Vand. *V. spiralis* L. har hjemme i Sydeuropa og Indien og kan f. Eks. i Kanalerne i Rismarker vokse saa tæt, at den besværliggør Vandtrækket. Hunblomsterne sidde paa spiralsnoede Stilke, som naa op til Vandets Overflade; de hanlige Blomster løsne sig og stige op til Vandfladen, hvor de flyde om og aabne sig og af Strømmene føres hen til Hunblomsterne. Efter Bestøvningen føres disse ved Spiralens Sammentrækning atter ned under Vandet, og her modnes Frugterne. Af en indisk Art *V. alternifolia* Roxb. beredes Sukker. *A. M.*

Vallombrosa se Vallombroserne.

Vallombroserne, Munkeorden, stiftet omkring 1039 af en adelig Florentiner Giovanni Gualberto, som samlede en Kreds af fromme om sig i Nærheden af Camaldoli i en skyggefuld Skovdal (Vallis umbrosa, deraf Klosternavnet Vallombrosa). Ordensreglen var Benediktinernes, men skærpet. Medlemmerne skulde leve i Tavshed og i andægtig Betragtning af Jesu Liv og Død. Ved Siden af de egentlige Ordensmedlemmer stode tjenende Brødre og Lægfolk, for hvem Reglerne vare mildnede, men som til Gengæld skulde tjene de andre. Gualberto døde 12. Juli 1073, og allerede dengang talte V.'s Orden 7 Klostre. Hundrede Aar senere omfattede den ca. 60 Klostre, som paa et fransk nær alle vare italienske. Senere forfaldt Ordenen. Dens Dragt var først graa, derpaa brun. (Litt.: A. Ferrante, »Vita de s. G. G.« I—II [Monza 1883 ff.]). *A. Th. J.*

Valloner se Eg, S. 787.

Valloner, fr. *Wallons,* europæisk Folkeslag, det nordligst boende af dem, der tale et romansk Sprog. De udgøre henved Halvdelen af det nuværende Belgien's Befolkning (se Belgien), og deres Talesprog er en fransk Dialekt, der allerede har sin udprægede Stilling blandt de middelalderlige Mundarter af Fransk (se Frankrig, Sprog). — »Vallonske Kirker« kaldes de Kirkesamfund, som man i Holland tillod franske Protestanter (Reformerte), der vare flygtede fra deres Fædreland paa Grund af Religionsforfølgelse, at oprette i forskellige Byer. — Fra den Tid, de vallonsktalende Lande hørte under Spanien, har Folkets Navn givet det spanske Sprog flere Ord, saaledes *valona* om de paa Skuldrene og Ryggen fladt hvilende, brede Halskraver, der hørte med til Moden i Klædedragt i 17. Aarh.'s 1. Halvdel (se Halsklædning), og *valones* om nogle vide Mandsbukser. Da V. fra gammel Tid udmærkede sig ved Tapperhed, oprettede den spanske Regering 1704 et Regiment »vallonsk Garde«, der udførte mangen Vaabendaad i 18. Aarh.'s Krige og bestod et Stykke ind i det følgende. *E. G.*

Vallonsk Kirke, den fransk-reformerte Kirke i Nederlandene. Se i øvrigt Vallon er. *A. Th. J.*

Vallotton [valåto'J, Félix, fransk Maler, Træskærer og Litograf. V. er født 28. Decbr. 1865 i Lausanne, men kom 17 Aar gl. til Paris. Han har især vundet Berømmelse ved sine Træsnit (f. Eks. Schumann i »Pan«), hvor han virker med store samlede Masser, der kunne give Fremstillingen næsten Karakteren af Skyggebilleder; i sine Scener fra Pariserlivet m. v. viser han sig som en udmærket Iagttager. (Litt.: J. Meier-Graefe, »F.V.« [Paris og Berlin 1898]). *A. Hk.*

Valls, By i det nordøstlige Spanien, Provins Tarragona, ligger 18 Km. N. f. Tarragona, 165 M. o. H. ved Anguera og ved Banen fra Tarragona til Lerida. (1900) 12,625 Indb. V. har gamle Mure og Taarne, men er i øvrigt en livlig Industriby med Tilvirkning af Bomulds- og Lærredsvarer, Papir, Fajance og Brændevin. Ved V. sejrede Franskmændene den 25. Febr. 1809 over Spanierne. *ff. P. S.*

Vallø se Sem Herred.

Vallø Stift. S. f. Kjøge ligger det prægtige Vallø Slot, en af Danmark's mest imponerende Bygninger. Dets ældste kendte Ejer var Hr. Eskild Krage i Christoffer II's Tid; senere ejedes det af hans Søn, Hr. Bo Falk, i hvis Slægt det forblev til ca. 1409, da det deltes i Vester Vallø, som arvedes af Jens Falk's Datter Kirstine, der ægtede Hr. Henning Podebusk, og Øster Vallø, som tilfaldt Søsteren Karine, gift med Hr. Oluf Axelsen Thott, der senere blev Eneejer af hele Vallø. Hans Datter Birgitte, som efter langvarig Trætte kom i Besiddelse af Vallø, var gift med Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz, efter hvis Svigerdatter, Fru Ide Munk's Død det 1586 atter deltes. Øster Vallø tilfaldt Datteren Birgitte, gift med Hr. Peder Bilde. Efter deres Svigerdatter, Fru Margrethe Rosenkrantz'es Død 1615 arvede hendes Broder, den lærde Holger Rosenkrantz, Vallø, men solgte det Aaret efter til Fru Ellen Marsvin, der 1630 udlagde det til sin Datter, Fru Kirstine Munk, som 1651 solgte det til Hr. Christen Skeel, der alt var Ejer af Vester Vallø. Denne Del af Gaarden var 1586 tilfalden Oluf Nielsen Rosenkrantz'es Datter Mette, gift

først med Hr. Steen Rosensparre (død 1565), derefter med Rigshofmesteren Peder Oxe (død 1575). Hun opførte det prægtige Slot, som efter hendes Død 1588 tilfaldt hendes Søn Oluf Rosensparre, hvis Datter Birgitte bragte det til sin Mand Corfitz Rud. Deres Datter ægtede Christen Skeel, som saaledes atter samlede hele Vallø, der efter hans Død 1659 tilfaldt hans Søn Otto Skeel (død 1695). Dennes Søn Christen Skeel solgte 1707 Vallø til sin Svigerfader, Geheimeraad Christian Siegfried von Plessen, som Aaret efter solgte det til Kong Frederik IV. Denne Konge oprettede 1713 af Vallø, Billesborg og Gunderup Grevskabet Vallø for sin senere Dronning Anna Sofie, som efter Kongens Død 1730 blev tvungen til at give Afkald paa Grevskabet, der allerede 1731 tilskødedes Dronning Sofie Magdalene til fri Ejendom.

Ved Fundats af 28. Novbr. 1737 med Tillægsfundats af 13. Maj 1738 oprettede Dronning Sofie Magdalene Vallø til et kongeligt Frøken-

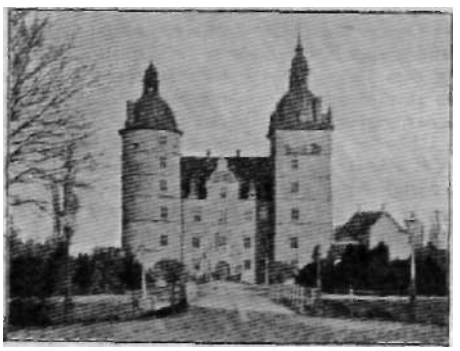

Vallø Slot.

stift for en Abbedisse, der altid skal være af fyrstelig Herkomst, en Dekanesse af grevelig Herkomst og 12 Stiftsfrøkener, deraf 3 Hofdamer. Stiftsdamerne bære et særligt Ordenstegn og have Rang i anden Rangklasse. I Aarenes Løb er der jævnlig sket Forøgelser baade af Stiftsdamernes Antal og af Hævingerne. Nu oppebærer Abbedissen 7,000 Kr., Dekanessen 5,000 Kr. og 35 virkelige Stiftsdamer, deraf 3 i Hofpladser, 2,400 Kr., naar de ikke bo paa Stiftet, ellers indtil 3,000 Kr. 70 overordentlige Stiftsdamer, deraf 3 i Hofpladser, oppebære, naar de bo paa Stiftet, 1,800 Kr., ellers 1,200 Kr., 160 af de indskrevne Frøkener samt de 3 ældste Frøkener i Hofpladser 600 Kr., medens de øvrige indskrevne Frøkener nyde Renten af Indskrivningspengene, 4,000 Kr. Til Indskrivning i Stiftet udfordres Indfødsret, ugift Stand, dansk Adel og evangelisk-kristelig Trosbekendelse. Der er endvidere normeret Pensionspladser paa 600—1,000 Kr. for Enker og paa 400—600 Kr. for ugifte Døtre efter Mænd i de 3 første Rangklasser, efter militære, civile og gejstlige Embedsmænd, men 1894 indtraadte en Standsning i disse Pensionspladsers Besættelse. Stiftet ejer nu 1,205 Tdr. Hartkorn, 5,168 Tdr. Land Skov samt en Kapitalformue paa 8 Mill. Kroner og oppebærer 6,450 Tdr. Byg i Arvefæsteafgift af bortsolgt Bøndergods. Stiftet styres af en Kurator.

Vallø Slot brændte 19. Marts 1893 og er genopført i forskønnet Skikkelse (ved H. Holm). Det ny Slot toges 1904 i Brug af Stiftsdamerne. Den 14. Maj 1888 fejrede Stiftet sit 150 Aars Jubilæum, i hvilken Anledning der udkom et af Arkivar G. L. Wad forfattet historisk Festskrift. *H.-L.*

Valløe, Knud Engelbrecht, dansk satirisk Forfatter, født 5. Febr. 1833 i Roskilde, hvor Faderen, der var kendt for sin Skarpsindighed og sit ætsende Lune, levede som Prokurator, død i Menton 17. Maj 1877, blev 1849 Student fra sin Fødebys Latinskole og studerede efter sin Faders Ønske Jura indtil 1853, da Koleraen udbrød i Kjøbenhavn; han gav da efter for sit længe nærede Ønske, begyndte at studere Medicin og gjorde en Del Hospitalstjeneste. Hans Yndlingsstudium var Anatomien, og i dette Fag blev han snart saa dygtig, at han kunde tjene en væsentlig Del af sit Udkomme som Manuduktør; ved Siden heraf underviste han i Naturhistorie i flere Skoler og var Forelæser hos Forfatterinden Fru Gyllembourg-Ehrensvärd (s. d.). Fra 1860—62 var han Prosektor hos den udmærkede Anatom, Professor J. P. Ibsen (s. d.) og vandt i høj Grad dennes Yndest; det var efter hans Tilskyndelse, at V. forberedte sig til fuldstændig medicinsk Embedseksamen i Stedet for, som han havde mest Lyst til, udelukkende at hellige sig Anatomien, og endogsaa i 1862 tog første Del af denne med Udmærkelse, Men samme Aar døde Ibsen, og fra den Tid var V. kun Anatom; nogen afsluttende Eksamen tog han aldrig og praktiserede efter Koleraperioden kun i et kort Tidsrum af sit Liv, nemlig under Krigen i 1864, da han var Underlæge paa Garnisons Hospital.

V. maatte, navnlig efter at han i 1864 havde giftet sig, arbejde meget haardt for Udkommet, saa haardt, at han vel derved trak alt for store Veksler paa sin Helbred. Heri maa sikkert ogsaa Grunden søges til, at hans Forfattervirksomhed, til hvilken de, der stode ham nærmere, havde stillet ikke ringe Forventninger, kun blev af et saa ringe Omfang. Hans betydeligste Arbejde er Novellen »Emtejægerne«, ligesom saa godt som alt, hvad der ellers er trykt af ham, en Satire paa Grundtvig's og navnlig dennes tarvelig begavede og ukritisk fanatiske Efterligneres Virksomhed. Den fremkom første Gang 1862 i »Dagbladet« og er senere gentagne Gange optrykt sammen med andre Fortællinger og Digte, i 1886 med en biografisk Indledning af C. St. A. Bille (s. d.). »Emtejægerne« vakte straks overordentlig Opmærksomhed ved sin træfsikre Vittighed og sit godmodige, parodiske Lune. At det, som hans Biograf hævder, >er en Fejltagelse, dersom man tror, at V. manglede Blik for Grundtvigs Betydning eller miskendte det betydningsfulde i hans Aandsretning«, ville vel dog de færreste indrømme. At V.'s Syn paa Grundtvig's Poesi var smaaligt og ensidigt, fremgaar tydelig af adskillige af Digtene; med Novellen forholder det sig anderledes; i den er det saa godt som udelukkende Epigonerne, det gaar ud over, og her vidner Parodien ofte om et meget skarpt Syn for de Udskejelser, hvorefter der sigtes. Blandt Digtene ere ikke faa formede med virkelig Dygtighed.

I Febr. 1877 var V. saa medtagen af Brystsyge, at Lægerne paa det alvorligste tilraadede ham et Ophold i Syden; han rejste da med sin Hustru til Menton, men allerede tre Maaneder efter døde han og blev jordet dernede. *S. M.*

Valmøre se Desbordes-V.

Valmue se Valmuefamilien.

Valmueblomstrede (*Rhoeadinae*), Orden af tokimbladede og frikronede Planter, mest Urter med spredte Blade uden Akselblade, sjældnere Buske og Træer, der kunne have Akselblade. Blomsterne ere 2- eller 4-tallige, med mere eller mindre hurtig affaldende Bæger og Krone, regel- eller uregelmæssige, tvekønnede og undersædige eller sjælden omkringsædige. Der findes 2—mange Frugtblade; i Frugtknuden er kun 1 Rum med vægstillede Ægstole; hos Korsblomstrede er den dog ved en falsk Skillevæg delt i 2 Rum. Frugten er en Kapsel, sjældnere Nød. Frøhvide findes hos Valmuefamilien og Jordrøgfamilien, mangler hos Korsblomstrede og Kapersfamilien. Se i øvrigt de her nævnte Familier. *A. M.*

Valmuefamilien (*Papaveraceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Valmueblomstrede, en-

Opiat-Valmue.

eller fleraarige Urter med spredte eller sjælden modsatte Blade, hyppig med Mælkesaft. Blomsterne ere regel- eller uregelmæssige og tvekønnede; de have 2 hurtig affaldende Bægerblade, 4 Kronblade og talrige Støvdragere; 2—16 Frugtblade danne en enrummet Frugtknude med vægstillede Ægstole. Frugten er en Kapsel med talrige Frø, der have olieholdig Frøhvide. Henved 100 Arter, udbredte i de nordlig tempererede Lande, i Midtasien og Østasien. Talrige Arter ere Prydplanter.

Valmue (*Papaver* L.), Urter med hvid Mælkesaft og lappede eller fjersnitdelte Blade. Blomsterne ere nikkende; Bæger- og Kronblade hurtig affaldende; 4—16 Frugtblade danne Støvvejen, som mangler Griffel og har et skiveformet Ar med lige saa mange Straaler som Frugtblade. Kapselen aabner sig med smaa Klapper, der afveksle med Frøstolene og Arrets Straaler. Honning afsondres ikke, men Insekterne søge Støvet. Ca. 40 Arter, i Mellem- og Sydeuropa. Opiat-V. (P. *somniferum* L.) er 30—80 Cm. høj og ganske glat. Stængelbladene ere omfattende og ligesom Stængelen og de øvrige grønne Dele blaaduggede. Støvtraadene ere mod Spidsen udvidede, Kronbladene violette eller hvide. Fra meget gammel Tid af er Opiat-V. dyrket og kendtes i den græske Oldtid godt paa Grund af dens søvndyssende Virkninger. Dens Kultur er rimeligvis opstaaet S. f. det sorte Hav. Hos Muhamedanerne synes Brugen af Opium(s. d.) opstaaet; de benyttede den som Tyggemiddel og bidroge i høj Grad til dette Nydelsesmiddels videre Udbredelse. I Slutn. af 17. Aarh. var det naaet til Kina, hvor man først begyndte at nyde Opium ved Rygning. Smaa Kugler af den størknede Mælkesaft fra Plantens Kapsler lagdes oven paa Tobakken i Piber af en særlig Konstruktion. Om de i Opium indeholdte Stoffer se i øvrigt Opium. Foruden som Nydelsesplante har Opiat-V. Betydning som Haveplante; den dyrkes som Prydplante i en stor Mængde Former med forskellig farvede Kroner, og træffes nu og da forvildet fra Haver. De i Norden ellers forekommende Arter er Korn-V. (*P. rhoeas* L.), 20—60 Cm. høj og ligesom de øvrige Arter enaarig. Stængel og Blade ere haarede og rent grønne, Blomsterstilkens Haar ere udstaaende; Støvtraadene ere sylformede, og Kronbladene røde, som hos de nærmest nedenfor nævnte Arter. Den forekommer hist og her paa Marker i Danmark, sjælden i Norge (del sydlige). Gærde-V. (P. *dubium* L.), der adskiller sig fra foregaaende ved, at Blomsterstilkens Haar ere tiltrykte, er almindelig paa Marker i Danmark, sjælden i Norge (det sydlige). Kølle-V. (P. *argemone* L.) med stivhaaret Stængel og Blade og kølleformet Kapsel, som i Modsætning til de foregaaendes ogsaa er stivhaaret. Paa samme Voksepladser, almindelig i Danmark, meget sjælden i Norge. I Højfjældsegne i Norge findes den lille *P. nudicaule* L. (P. *radicatum* Rottb.) med rosetstillede Blade og gule Blomster. *A. M.*

Til Dyrkning i Piaver kunne følgende anbefales. Enaarige: *P. glaucum* Boiss. & Hassk., Tulipan-V., har hjemme i Syrien, 60—70 Cm. høj, med blændende skarlagenrøde Blomster. *P. pavonium* Mey., Paafugle-V. fra Turkestan, 50—60 Cm. skarlagenrød Blomst med kirsebærrødt Centrum. *P, rhoeas* L. fl. pl., tætfyldte Blomster fra hvidt til mørkerødt. En særlig Gruppe Varieteter af *P. rhoeas,* kaldet Shirley-V., har middelstore Blomster, enkelte eller halvfyldte, silkeglinsende fra hvidt til højrødt. Af *P. somniferum* L. dyrkes Varieteter med fyldte Blomster fra hvid til sortviolet. *P. s.* Dannebrog har enkelte, skarlagenrøde Blomster, hver af de fire Kronblade har en stor hvid Plet ved sin Grund, der danner et Kors paa skarlagenrød Bund. *P. s. Mephisto* ligner foregaaende, men Pletterne ere sorte i Steden for hvide. P. s. *Murselli* fl. pl. har store med rødt isprængte hvide Blomster, og Kronbladene ere stærkt frynsede i Randen. Kultur:

Frøet saas paa Blivestedet enten om Efteraaret i September eller saa tidlig, som Jorden er bekvem om Foraaret.

Fleraarige. *P. alpinum* L., Alperne, lav med smaa hvide, gule, orange eller røde Blomster. Egner sig for Stenhøj. Af *P. nudicaule* findes Varieteter med hvide, gule eller orange Blomster. Den kan dyrkes som enaarig, men i Reglen saas den Juni—Juli, prikles, og efter at være overvintret i Bænk udplantes den om Foraaret paa Blivestedet. *P. orientale* L., Lilleasien, og *P. bracteatum* Lindl., Kaukasus, have begge meget store, højrøde Blomster, og ved Grunden af hvert Kronblad findes en sort Plet. Haardføre Stauder, der formeres ved Frø eller Fraskilning af Rodspirer. *L. H.*

Valmuefrø se Valmuefamilien.

Valmuekapsler se Valmuefamilien.

Valmueolie (*Oleum Papaveris*) er en fed tørrende Olie, som faas ved Presning af Valmuefrø (se Valmuefamilien), der indeholde 50—60 p. Ct. Den fineste Olie vindes ved kold Presning; den er bleggul, af svag ejendommelig Lugt, af mild behagelig Smag; i Kulden holder den sig klar og stivner først ved — 18°, dens Vægtfylde er 0,924—0,937, den benyttes som Spiseolie. Ved varm Presning af Frøene faas en mørkfarvet Olie, der benyttes til Sæbefabrikation og til Oliefarver. *A. B.*

Valmy [valmi'], Landsby i Frankrig i Dep. Marne. Den var 1792 besat af Franskmændene under Kellermann. Det var Kong Frederik Vilhelm II's Hensigt at angribe den franske Stilling, hvilket Angreb af Hensyn til de franske Troppers mindre gode Kvalitet havde al mulig Udsigt til Held. Efter Hertug Karl af Braunschweig's Raad indskrænkedes Angrebet til en resultatløs Artilleribeskydning af Byen 20. Septbr., og den hele Kamp benævnes derfor ofte »Kanonaden ved V.«; der angives at være afgivet ca. 40,000 Skud. Tabet var paa de alliereres Side 4 Officerer og 184 Mand, og Franskmændene mistede ca. 300 Mand. De allierede trak sig efter Beskydningen tilbage. Napoleon I udnævnte senere Kellermann til Hertug af V. *B. P. B.*

Valnødblomstrede (*Juglandiflorae*), Buske eller Træer med spredte Blade og særkønnede Blomster i Rakle. Støvvejen er dannet af 2 Blade, enrummet og undersædig, og indeholder et grundstillet og ret Æg. Frugten er en Stenfrugt eller en Nød; Frøhvide mangler. V. omfatter Valdnødfamilien og Porsfamilien. *A. M.*

Valnødfamilien (*Juglandaceae*), lokimbladede og frikronede Planter af Valnødblomstredes Orden, Træer med spredte, oftest uligefinnede Blade uden Akselblade. Blomsterne ere særkønnede; enbo. Han-Blomsterstandene ere Rakler i Hjørnerne af affaldne Løvblade; Hun-Blomsterstandene sidde gerne i Spidsen af sidste Vækstperiodes Løvskud. Blosterbladenes Antal er typisk 4, ofte dog mindre; Biosteret er oversædigt. Hanblomsterne have 3—40 Støvdragere, Hunblomsterne en Støvvej, der er dannet af 2 Blade, enrummet og med 1 Æg. Frugten er en Stenfrugt eller Nød; Frøet med en tynd Skal og en stor Kim med rynkede Blade; det vigtigste Indhold er fed Olie. Blomsterne bestøves ved Vindens Hjælp. Ca. 30 Arter i Østasien og det atlantiske Nordamerika.

Valnødtræ (*Juglans* L.), Træer med en garvestof- og harpiksholdig Bark og kamret Marv. De store uligefinnede Blade have gennemskinnende Prikker (Oliekirtler). Hanblomsterne have 8—40 Støvdragere. De hunlige Blomsterstande ere faablomstrede; undertiden findes kun een Hunblomst. Den store Stenfrugt har en haard og rynket Sten; Rummet er indvendig delt ved en ægte og flere falske, ufuldstændige Vægge. Kimbladene ere stærkt lappede og rynkede, underjordiske. 7—8 Arter. Almindelig V. (*J. regia* L.) er et stort Træ, meget variabelt; der gives Varieteter med hængende Grene, med enkelte eller trekoblede Blade og andre anormale Bladformer. Det vokser vildt i Grækenland, i Lilleasien og Ostindien; saaledes danner Valnødtræet i Nordvest-Himalaja i en Højde af 1,000—2,000 M. vidtstrakte Skove. Fra ældre Tid af er det dyrket i Syd- og Mellemeuropa; dets Navn *Juglans* er en Sammentrækning af *Jovis-glans*, d. e.: Juppiter's Olden, medens Valnød betyder Valsk Nød. I Danmark modnes Frugterne hvert Aar, i Mellemsverige og Sydfinland kun i varme Somre. Frugtkødet er grønt, senere brunt og revner ved Modningen. Kimen indeholder ca. 60 p. Ct. fed Olie og 16 p. Ct. kvælstofholdige Stoffer og anses for et godt Næringsmiddel. Ved Presning af Kernerne vindes Nøddeolie, der er meget hurtig tørrende og har forskellig teknisk Anvendelse. Veddet, Nøddetræ, er haardt og tungt og anvendes til Møbler. Sort V. (*J. nigra* L.) har 7—9 Par æglancetdannede og blødt behaarede Smaablade; det har hjemme i Nordamerika (Massachussetts—Florida); dets Ved, der gaar under Navn af Amerikansk Nøddetræ, anvendes i Møbelindustrien. Smlg. Nøddetræ. *A. M.*

Af Almindelig V. forekommer nogle Varieteter, der benyttes som Prydtræer. *J. r. laciniata* er et lavt Træ med dybt regelmæssig fligede og store Blade. *J. r. pendula* har hængende Vækst. Kultur: Almindelig V. formeres ved Frø, Varieteterne ved Afsugning paa Arten. *L. H.*

Valnødtræ se Valnødfamilien.

Valognes [valå'ñø], By i det nordlige Frankrig, Dep. Manche, 10 Km. fra Havet, har Fabrikation af Blonder og Kniplinger, Farverier, Handel med Hør, Lærred, Smør og Kvæg og 5,791 Indb. (1901). *M. Kr.*

Valois [valwa'], fransk Fyrste- og Kongeslægt, hjemmehørende i det gamle Landskab Valois, nu Departementerne Oise og Aisne. Landskabets Navn opstod af Vadum (nu Vez), dets ældgamle Hovedstad; paa Cæsar's Tid var det beboet af Vadicasserne, i Merovingertiden hed det *pagus Vadensis*, senere blev Hovedbyen Crespy. I Middelalderen var Lenet Valois først Grevskab, men ophøjedes til Hertugdømme. De gamle Grever af Valois tilhørte en yngre Gren af Huset Vermandois. Den sidste Grevedatter af dette Hus giftede sig i 11. Aarh.'s Slutning med Hugo, Søn af Kong Henrik I af Frankrig, og bragte derved Vermandois og Valois i hans Besiddelse. Af dette Ægteskab opstod den kapetingiske Slægt »Vermandois«, der uddøde i 6. Slægtled, hvorpaa Filip August inddrog Vermandois og Titelen samt Valois under Kronen 1215. Kong Filip III den Dristige gav imidlertid 1285 det udvidede Grevskab Valois til sin næstældste Søn Karl af V.

(1270—1325), der blev Stamfader til det franske Kongehus V., der i lige Mandslinie regerede fra 1328 til 1498; han førte fra 1284 til 1290 Titelen » Konge af Aragonien «, idet Pave Martin V havde forlenet ham med dette Rige, som han maatte opgive uden at kunne faa det i sin Magt. Ved Giftermaal med Margrete af Anjou-Sicilien fik han Anjou og Maine, og efter sit 2. Ægteskab med Katharina af Courtenay antog han Titelen »Kejser af Konstantinopel«. Han var urolig og ærgerrig, men hans kraftige Broder, Kong Filip den Smukke, holdt ham uden for Indflydelse paa Rigets Politik. Karl's yngre Søn Karl, Greve af, Alençon, død 1386, blev Stamfader for det hertugelige Hus Alençon, der uddøde med Konnetablen Karl af Alençon, der døde af Sorg over sin Fejhed i Slaget ved Pavia 1525. Karl af V.'s ældste Søn, Kong Filip VI (1328—50), besteg Tronen som den nærmeste Arving af Kapetingernes Hus, og med ham begynder Kongehuset V. Kong Filip havde 2 Sønner, den yngste, Ludvig, blev Hertug af Valois og Orléans, men døde barnløs 1375, den ældste Søn, Kong Johan II den Gode (1350—64), hvis Dronning var Bona af Luxembourg, Søster til Kejser Karl IV, havde 4 Sønner: Tronfølgeren Karl, Hertug Ludvig af Anjou, Stifter af det yngre Hus Anjou, hvis Mandslinie uddøde 1481, Hertug Johan af Berry, hvis Linie uddøde med hans Søn, Grev Johan af Montpensier, og Hertug Filip den Dristige af Burgund, Stifter af det yngre burgundiske Hertughus, hvis Mandslinie uddøde 1477. Kong Karl V den Vise (1364—80) havde 2 Sønner, Kong Karl VI (1380—1422) og Louis, Hertug af Orléans og Greve af Valois og Angouléme, under hvem Valois blev et Pairiehertugdømme 1406; han var en ærgerrig Fyrste, der satte sit Land i stærk Forsvarsstand med faste Byer. 1407 blev han snigmyrdet af Johan den Uforfærdede, der frygtede hans Magt. Han var Stamfader til de 2 "Sidelinier af Huset V., nemlig Huset Orléans, der 1498 besteg Tronen med hans Sønnesøn Kong Ludvig XII, og Huset Angouléme, der blev Kongehus med hans Sønnesønssøn Kong Frants I 1515. Kong Karl VI, gift med Isabeau af Bayern, havde Døtrene Isabeau, gift med Richard II af England, og Katharina, gift med Henrik V af England, og Sønnen Kong Karl VII (1422—61), hvis Søn Kong Ludvig XI (1461—83) af sit Ægteskab med Charlotte af Savojen efterlod en umyndig Søn Kong Karl VIII (1483—1498), for hvem Søsteren Anna styrede en Tid, men den anden Søster Johanne blev gift med Ludvig XII. Karl VIII ægtede Anna af Bretagne, men døde barnløs 1498. Hermed uddøde den ældre Mandslinie af Huset V., og Tronen gik over til Sidelinien V.-Orléans, der fik Kongeværdighed med Hertug Ludvig af Orléans's ældre Søns Søn, Kong Ludvig XII (1498—1515). Han forskød sin første Dronning Johanne paa Grund af Barnløshed og ægtede Karl VIII's Enke Anna af Bretagne, med hvem han fik 2 Døtre, Claudia, Frants I's Dronning, og Renata, gift. med Hertugen af Ferrara. Konge efter Ludvig XII blev Grev Frants af Angouléme, Sønnesøn af ovenn. Hertug Ludvig af Orléans's yngre Søn, Johan af Angouléme. Saaledes besteges Tronen af Slægten V.-Angouléme. Kong Frants I (1515—47) havde 2 Dronninger, nemlig Claudia af Frankrig og Eleonora, Karl V's Søster og Enke efter Emmanuel af Portugal. Af første Ægteskab havde han Sønnen Frants, død 1536, Tronfølgeren Henrik og Datteren Margarete, gift med Hertug Emmanuel Filibert af Savojen og død 1574. — Henrik II (1547—59) var gift med Katharina af Medici. Deres 3 Døtre vare Elisabeth, gift med Filip II af Spanien, Claudia, gift med Hertugen af Lothringen, og Margarete af V., gift med Henrik IV og skilt fra ham 1599; med hende uddøde Kvindelinien af Huset V. 1615. Af Sønnerne var den yngste, Frants Hercules, Hertug af Alençon, senere Hertug af Anjou og døde 1584. De andre Sønner bleve Konger, Frants II (1559—60), der døde barnløs i sit Ægteskab med Maria Stuart, Karl IX (1560—74), der efterlod en uægte Søn, Karl af Angouléme, og Henrik III (1574—89), ved hvis Mord Slægtens Mandslinie uddøde, hvorpaa Tronen gik over til Huset Bourbon, der nedstammede fra en yngre Søn af Kong Ludvig IX, den Hellige; den første Konge af Huset Bourbon var Henrik IV. (Litt.: Dujardin, *Hist. de Valois*). *J. L.*

Valois [valwa'], Henri de (latiniseret *Valesius*), fransk Historiker, født i Paris *1603*, død 1676, kom i europæisk Ry ved sin store klassiske Lærdom. Gejstligheden overdrog ham at udgive de gamle Skrifter om Kirkens ældste Historie, og 1654 blev han Historiograf hos Ludvig XIV. Han udgav bl. a. *Ammianus Marcellinus* 1636 og Eusebios'es Kirkehistorie (*Historia ecclesiastica*) *1659* og skrev *Emendationes*. Hans Broder Adrien de V. (1607—92) blev ogsaa kongelig Historiograf 1664 og skrev *Gesta Francorum*, der vedrører den galliske og gamle merovingske Historie. *J. L.*

Valonea, Agerdopper, Frugtskaalene af forskellige Egearter fra Tyrkiet, Grækenland og Lilleasien, er et Garvemiddel, som benyttes meget, hidtil særlig i England og Østerrig. De have en graalig til lys brunlig Farve, en Diameter paa 1,5—3 Cm. og ere udvendig beklædte med skælformede Dækblade, der kunne være indtil 1 Cm. lange. V. indeholde sædvanlig 25—30 p. Ct. Garvestof og anvendes mest til Garvning af Underlæder, oftest sammen med Hemlock, Quebracho o. l. *K. M.*

Valonia, **Valoniacëae,** se Alger S. 516.

Vālor (lat., fr. *valeur*), Værdi, Gyldighed (en Mønts), »Valuta«.

Valparaiso, Provins i den sydamerikanske Republik Chile, grænser mod Vest til det store Ocean, i Nord og Øst til Provinsen Aconcagua og i Øst og Syd til Santiago. V. omfatter 4,297 □ Km. med (1895) 230,990 Indb. Den sydlige Del er et nøgent, ufrugtbart Land; men i Nord gennemskæres Provinsen af et frugtbart Daldrag, der ledsager Nedreløbet af Aconcagua. Til V. høre ogsaa Juan-Fernandez-Øerne (s. d.). *M. Kr.*

Valparaiso, Hovedstad i Provinsen V. i Chile, er den betydeligste Søhandelsby paa Sydamerika's Vestside og Chile's næststørste By. Den Forestilling om en henrivende Beliggenhed, som Navnet V., d. e. » Paradisdalen«, vækker, svarer langtfra til Virkeligheden. Byen strækker sig langs Foden af et nøgent Klippedrag paa 520 M.'s Højde umiddelbart omkring en lille Bugt, der ligger

aaben mod Nord og danner Byens Red. Nogen sikker Ankerplads er Bugten ikke, og ved Paalandsvind er Forbindelsen mellem Skibene og Byen ofte afbrudt i flere Dage. Skibene maa losse og lade ved Hjælp af Lægtere, for saa vidt de ikke benytte den lille Havn paa Vestsiden af Bugten. V. er Handelsmarked for hele Chile; ikke mindre end 70 p. Ct. af Landets samlede Indførsel sker over V. Paa Listen over indførte Varer staa Bomuld og Bomuldsvarer, Tæpper, Jærnbanemateriel, Kul, Jærnvarer samt Te, Sukker og 01 øverst. Til Gengæld udføres Hvede, Guano, Læder, Kobber, Sølv, Jod og Guld. Udenrigshandelen sker overvejende med England; men ved Siden af Damperlinien til Liverpool maa dog ogsaa Hamburg-Linien nævnes, saavel som en fransk og en italiensk. 1892 søgtes den lille Havn af 641 udenrigske Fartøjer, deriblandt 345 Dampere, med i alt I Mill. Tons samt af 613 Kystfarere paa 521,000 Tons. Ved en Kabel staar V. i Forbindelse med Panama, og den er Udgangspunktet for den transandinske Jærnbane. Den industrielle Virksomhed er i Fremgang. Der fabrikeres Vogne, Tobak, Mineralvand, Sukker, 01 og Brændevin. V. bestaar af to Bydele: El Puerto og El Almendral. El Puerto paa Vestsiden af Bugten er den gamle By. Dens Huse ligge paa Fjældskraaningen, og dens Gader ere krumme og stejle. Her findes Havnen, som ved en Mole af Jærn er afgrænset fra Bugten, desuden en stor Toldbygning, mægtige Kornpakhuse, Skibsværftet og Børsen. Den ny By, El Almendral, ligger paa en lille Slette langs Sydsiden af Bugten. Korte Tværgader skære de brede, lige Forretningsgader, der gaa parallelt med Kysten. Tidligere skiltes de to Bydele ved et stejlt, rødbrunt Klippedrag med fremspringende Partier *(Cerros)*, hvoraf nogle ere bebyggede med haveomgivende Villaer, andre derimod med fattige Hytter, opførte af alskens Skrabsammen og paa de bratte Steder støttede af Pæle. Uden for disse *Cerros*, der tidligere naaede helt ud til Vandet, har man opfyldt en Del af Bugten og derved skaffet Plads til brede Forbindelsesveje. Den samlede By har (1900) 143,050 Indb. (i 1820 kun 6,000 Indb.), deraf 10,000 fremmede af alle Nationaliteter, og der udkommer baade en engelsk og en tysk Avis. V. har en Sommertemperatur paa $16,6^0$ og en Vintertemperatur paa $11,4^0$, Regnmængden er kun 35 Cm. og Regndagenes Antal 25. I Sommertiden ere heftige Søndenvinde fremherskende. Et heftigt Jordskælv 20. Febr. 1835 ødelagde det meste af Byen. En for Chile's Kystland meget ødelæggende Jordskælvsperiode begyndte 16. Aug. 1906. Ved Rystelserne 16. og 22. Aug. ødelagdes V. næsten aldeles. Byen lider under Mangelen paa godt Drikkevand; men i andre Henseender ere Forholdene gode. Sporvogne, Gasbelysning og elektrisk Belysning ere f. Eks. indførte; der findes et Hospital, et Fattigasyl og et Vajsenhus. Byen har to Lyceer, et for Drenge og et for Piger, et naturhistorisk Museum, en Navigationsskole og et Teater samt et Par større Pengeinstitutter (*Banco nacional* og *Banco Valparaiso*). *M. Kr.*

Valparaiso, By i U. S. A., Staten Indiana, 65 Km. S. 0. f. Chicago, er et Jærnbaneknudepunkt, har et smukt Domhus, en Normalskole for Staten Indiana, Fabrikation af Papir og Uldvarer; 5,100 Indb. *M. Kr.*

Valpurgis Dag (tysk) d. s. s. Valborgs Dag.

Valravn (vilde V., vilde Ravn), et fabelagtigt flyvende Væsen, halvt Vilddyr, halvt Fugl; færdes ved Nattetid paa øde Steder; er et omskabt Menneske, der kan forløses ved Menneskeblod. (Litt.: »Danm. gl. Folkeviser« [2. Bd., Nr. 33 og 60]; »Danske Studier« [1904 S. 216]). *A. O.*

Valravn. (Slægten Ulfeldt's Vaaben).

Valreas [valrea!s], By i det sydlige Frankrig, Dep. Vaucluse, har Dyrkning af Morbærtræer, Silkeavl, Hattefabrikation, Farverier, Garverier, Handel med Vin, Trøfler og Salt; 5,032 Indb. (1901). *M.Kr.*

Vals (tysk Walzer), en moderne tysk Runddans, der rimeligvis stammer fra den østerrigske »Ländler«, og som menes i sin nuværende Form at være opstaaet i Bohmen omtr. 1780 og første Gang at være danset paa Scenen i Wien 1787 i Martin's Opera »Cosa rara«. Musikken til V. er i $^3/_4$ — tidligere undertiden $^3/_8$ — Takt, og medens den oprindelig kun bestod af to Repriser paa hver 8 eller 16 Takter, udvidedes den af de geniale Wiener Dansekomponister — Strausz, Fader og Søn, Gungl, Lanner, Labitzky — til en hel Kæde af forskellige til hinanden knyttede V., der indlededes med en Introduktion af mere lyrisk Karakter, og afsluttedes med en Coda. Oprindelig var Tempoet forholdsvis roligt og langsomt, men efterhaanden blev Hastigheden sat mere og mere op (den saakaldte Geschwind- eller Wiener-Walzer). I de senere Aar synes Tilbøjeligheden atter at gaa i Retning af det langsomme, mere graciøse Tempo. Ogsaa til selvstændige Musikstykker til Koncertbrug — ikke beregnede til at danse efter — er Valsformen ofte benyttet (Schubert, Weber, Chopin, Rubinstein, Brahms). *S. L.*

Valse, Cylinder, ofte af Jærn eller Staal, sjældnere af Sten, Porcelæn, Træ, Papir o. a. Alt efter V.'s Opgave er den glat, riflet, forsynet med fremspringende Spidser eller Pigge, eller med Spær. I Agerbruget kaldes V. Tromle; den er der i sin simpleste Form en Trækylinder; nu anvendes ofte en Tromle af sammenstillede Jærnringe, Ringtromlen. Ved Bygning af Veje anvendes en Tromle, der i sine mindre Former er af Sten, i de større af Jærn og da drives ved Hestekraft eller Dampkraft. Se for øvrigt Valsemølle, Valsestol, Valsning. *F. W.*

Valsejærn, *egl.* valset Jærn, Smedejærn, som er fremstillet ved Valsning og ikke ved Hamring. I vore Dage er næsten alt Smedejærn V. V. omfatter alle Former, baade de simple og Faconnerne. *F. W.*

Valsemaskine se Valsning.

Valsemølle, Benævnelse for en Valsemaskine, hvis Opgave ikke er Udvalsning, men en anden Valseproces, saaledes i Krudtværket Satsens Fortætning til Kage ved den glatte V. Laminoiren, ligeledes ved Chokoladefabrikationen, eller omvendt Kagens Sønderdeling til Korn mellem piggede eller

riflede Valser efter Congreve's Princip; ved Malmskilningen Knusning af Godset for at faa den rene Malm ud af Bjærgarten, i den moderne Teglværksindustri ligeledes Knusning af Smaasten i det naturlige Ler som Forarbejde til dets Behandling paa Kantmøllen. Ved Knusning anvendes efter Omstændighederne V. med glatte eller riflede Valser. Riflingen kan være parallel med Valseaksen eller gaa i Skruegang. I Mølleriet benævnes V. Valsestol (s. d.). *F. W.*

Valsesnække (*Voluta*), Havkonkylie, som besidder en tyk, oval eller tenformet Skal med højere eller lavere Spir; Skalstøtten er stedse foldet, Mundingen af langstrakt-ægdannet Form; et Laag mangler. Slægten, der har hjemme i de østasiatiske og australske Have, tæller omtrent 75 Arter, hvis Yndlingsopholdssteder ere de sandede, ved Ebbetid tørlagte Kyststrækninger. *R. H. S.*

Valsestol, Benævnelse for det Valseværk, som i det nyere Mølleri er traadt i Kværnens Sted. Hver V. har to Møllevalser til Skraaning af haardtstøbt Jærn og forsynede med skraa Rifler; Malegodset gaar fra Stol til Stol, hvis Rifler blive finere og finere. Opløsning af Kerne og Udmaling i af Dunsten foregaa nu ofte paa Wegmann's V., der har glatte Porcelænsvalser. *F. W.*

Valsetryk se Farveri S. 351.

Valseværk betyder saavel hele det Etablissement, i hvilket Valsning foregaar, som den enkelte deri arbejdende Maskine, Valsemaskinen eller Valsetrainet. Se for øvrigt Valsning. *F. W.*

Valsk Bønne d. s. s. Hestebønne (se Vikke).

Valsk Nød se Valnødfamilien.

Vals les Bains [vallebæ'], By i det sydostlige Frankrig, Dep. Ardèche, 330 M. o. H. paa Sydskraaningen Montagne de Coirons (Cevennerne) og den lille Flod Volane, er Station paa Lyon-Banen, har kolde Mineralkilder, hvorfra der aarlig forsendes 3—4 Mill. Flasker, to Badeanstalter, et Kasino, Villaer og Hoteller. Byen har Slotsruiner, Silkeavl og (1901) 3,817 Indb. *M. Kr.*

Valsning, i Alm. den Behandling, som et Stof undergaar ved at passere Valser, og som kan være af højst forskellig Art, f. Eks. Glatning, Fortætning, Knusning, særlig Udvalsning, fortrinsvis af Metaller og det i varm Tilstand, ved hvilken Tykkelsen formindskes, Længden forøges og Bredden ogsaa tiltager, men i mindre Grad. Stykket *c* (Fig. 1.) drages ved Friktionen ind mellem Valserne *a* og *b*, naar der gives dem modsat Omdrejningsretning, og ud ved *d*. Af praktiske Grunde lader man ikke ved een V. Tykkelsen gaa længere ned end til det halve, og Tykkelsen bør helst ikke være over $^1/_{10}$ af Valsediameteren.

Fig. 1.

Fig. 2 viser et Valseværk, bestaaende af to Sæt Valser *t*, lejrede mellem stærke Opstandere *s*, i hvilke de øverste Valser ved Skruer kunne indstilles nøje, Bevægkraften afgives af et Vandhjul eller en Dampmaskine; mindre end 20 H. K. har et Valseværk til mindre Arbejder næppe, og de store Panservalseværker naa vel op til ca. 1,000 H. K. Til venstre er et stort Svinghjul antydet. *k* er Koblingen, der sætter Valseværket i Gang, de øverste Valser drives gennem Tandhjul fra de nederste; der er ved Mufferne *v* opnaaet en vis Leddeløshed; denne og de indskudte svagere Mellemaksler, Spindlerne *o* skulle medføre, at det Brud paa Maskineriet, som kan fremkomme paa Grund af, at det næsten pludselig sættes i Arbejdsgang, ikke rammer de kostbare Valser. Til Pladevalsning bestaa disse af et cylindrisk Midterstykke *a* (Fig. 3), to Bæretapper *b*, der hvile i Lejerne, og to Kobbeltapper *c*, i hvis Udtagninger

Fig. 2.

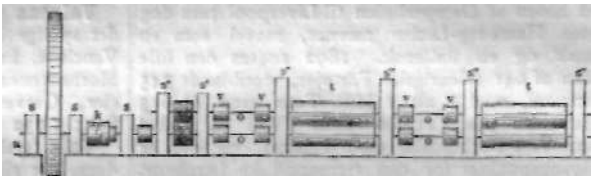

Mufferne gribe ind. Valserne ere af haardtstøbt Jærn eller Staal.

Størrelsen varierer selvfølgelig efter Arbejdets Natur; Guldsmeden bruger Valser, 40—50 Mm. tykke, 75 Mm. lange, til Panserplader ere Valserne ca. 1 M. tykke og ca. 3 M. lange, Periferihastigheden er højst forskellig og op til 4 M. i

Fig. 3.

Sekundet. Med samme Hastighed strække tyndere Valser stærkere og udbrede mindre til Siden end tykkere. Metallerne forholde sig ogsaa forskellig i saa Henseende. Valseværket staar paa meget stærke Fundamentplader; valses glødende Metal, afsvales Valserne ved Strømme af koldt Vand. I Valsestykket bringes til Valserne ved at løftes i en Vippekran eller ved at skydes frem paa et Bord, der kan være forsynet med Ruller, Lister og Render og kan hæves eller sænkes. V. deles ofte i to Operationer, For valsning og Færdig valsning, der foregaa paa forskellige Valser. Skal der ikke valses fladt, forsynes Valserne med Indsnit, der benævnes Spor eller Kalibre (se Fig. 4) og adskilles ved Ringe. Kalibrene kunne enten være paa begge Valser (Fig. 4 til venstre) og kaldes da aabne, eller i Undervalsen alene og lukkes ved Overvalsen; de kaldes da lukkede. Naar Stykket har passeret Valserne, skal det næsten altid gaa igennem dem paa ny, og er det varmt, maa man se at komme saa langt frem i samme

Fig. 4.

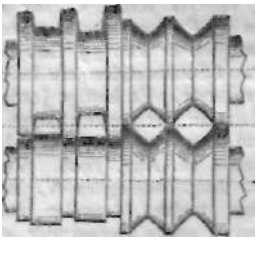

Varme som muligt. Ved Pladevalsning maa da Overvalsen føres lidt nærmere til Undervalsen, ved Kalibervalserne skal man benytte det næste snævrere Spor. Stykket er standset paa den anden Side af Valserne. Ved Kalibervalsningen løftes det saa op og føres over Overvalsen og af denne tilbage til Arbejdssiden for paa ny at føres gennem Valserne ; ved Pladevalsning kan man ogsaa gøre dette eller styre om og lade Stykket gaa tilbage gennem Valsemellemrummet, eller ved Triovalseværker — modsat de almindelige Duovalseværker — hvor man har tre Valser oven over hverandre, lade Stykket gaa tilbage mellem Mellemvalsen og øverste Valse. De større Dimensioner af Jærn, Staal og Kobber valses altid varmt, Zink valses halvvarmt, Messing, Bly, tynde Plader af Jærn og Staal og Kobber koldt. Koldvalsning giver Glathed og Stivhed. I Kalibrene valses alle mulige Former af Stænger, runde, flade, Jærnbaneskinner, T-Jærn, L-Jærn, U-Jærn, Sprossejærn og Facon overhovedet. Af særegne Valseværker kunne nævnes Traadvalseværket, der har en Række Kalibervalser, men udmærker sig ved, at Emnet samtidig behandles i flere af dem, Universalvalseværket, der foruden de vandrette Valser tillige har et Sæt lodrette Valser, saa at Emnet valses samtidig paa alle fire Sider. Slæbevalseværket, hvor Overvalsen ikke trækkes fra Undervalsen, men slæbes med af Valsestykket, Ringvalseværket til Bandager til Jærnbanehjul o. l., hvis Forvalser ere overhængte o: fri i den ene Ende og horisontale, medens Færdigvalserne, som ligeledes ere overhængte, ere vertikale og staa op fra et Bord, for at Ringen kan faa en plan Bagflade. Dette Valseværk har ved sidste Operation een eller to Ledevalser for at bestemme Bøjningen, og to horisontale Valser for at holde Stykket mod Bordet, Bøjevalseværkerne, de mindre til Blik, de større til Dampkedelplader o. l., have ligeledes en Ledevalse, periodiske Valser med særegne Spor til Valsning af Skinnespiger, Knive o. s. v., Skraavalseværker (se Mannesmanns Valsning). Da der er en stor Arbejdsmængde magasineret i Svinghjulet under Gangen, maa man ved Valseværker med Vekselgang sørge for, at Overstyringen ikke berører Svinghjulet, som skal fortsætte sin Gang i uforandret Retning. *F. W.*

Valstad, O. C, se Walstad.

Val Sugana se Sugana.

Valsøfjorden, Herred, Nordmøre Fogderi, Romsdals Amt, 156,3 □ Km., hvoraf 3,9 □ Km. Ferskvand. (*1900*) 954 *Indb.*, altsaa ca. 6,1 *Indb.* pr. □ Km. Land. Herredet har faaet Navn efter en Fjord, der fra Valsøen mod Sydøst skærer 8 Km. ind i Fastlandet. Af Herredets Areal bestaar 1/6 af Øer og Holmer, Resten af bjærgfuldt Fastland, der mod Arisvikfjorden og Vinjefjorden i Nord kun levner en smal Strandstribe for Bebyggelse, medens mod Valsøfjorden Fjældfoden gaar over i mere tætbebyggede Bakker. De højeste Toppe ere Hjelmen (973 M.), Hjelmkona (836 M.), Saufjæld (790 M.), Høgfjæld (794 M.) og Grønlifjæld (832 M.), der alle danne Grænsen mod Naboherredet Aasgaard i Syd. Store, markerede Dalstrøg, der ellers kendetegne Romsdals Amt, forefindes ikke i dette Herred; de betydeligste ere Grytdalen og Reinslidalen, der begge have stor Betydning for Sæterdriften. Agerbrug og særlig Fiskeri ere dog Hovednæringsvejene. Ved Juletider drage næsten alle voksne Mænd af Sted paa Torskefiskeri ved Smølen og Hittern; ud paa Foraaret bearbejde de deres Jord, for saa atter i Juli at fiske Sild i Fjordene; ud over Efteraaret deles derefter Tiden mellem Fiskeriet og Jorbruget. Naar undtages Valsøen, der er skovklædt, og Fjord- og Dalsider, der ere kratbevoksede op til 250 å 300 M., er Herredet skovbart. Ikke desto mindre haves Furuskov helt til eget Behov og noget til Salg. Bjærgværksdrift forekommer ikke nu, men forsøgtes for ca. 60 Aar siden i Fjældet Hjelmkona's Østside, hvor Malmanvisning forefindes; Transporten faldt dog for kostbar. Af industrielle Bedrifter findes en Del Savbrug, Møllebrug og Mejerier, et Høvleri, en Listefabrik og et Farveri. Herredet har siden 1895 en Sparebank med Forvaltningskapital 1. Jan. 1904: *120,124 Kr.* Herredet staar i Naturskønhed ikke tilbage for Amtets øvrige Dele. Herredet blev ved kgl. Resol. af 14. Juni 1893 udskilt fra Aure Herred. Det skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt.

Kaptajn Finn Abrahamson.

Val Tellina, tysk Veltlin, Alpedal i det nordlige Italien, gennemstrømmes af øvre Adda og udgør i videste Betydning den italienske Provins Sondrio eller Landet mellem Bernina-Alperne mod Nord og Bergamasker-Alperne mod Syd og strækker sig altsaa fra Stilfser Joch til Como-Søen. I snævrere Forstand forstaar man ved V. T. kun den mellemste Del af dette Dalstrøg, idet de nedre Egne slutte sig til Landskabet Chiavenna, og de øvre fra Snævringen Serra di Morignono kaldes Bormio. Det egentlige V. T. bliver saaledes en 90 Km. lang og 20—32 Km. bred Dal, der mod Nord og Syd har smukke Sidedale som Val Malenco, Val Masino og Poschiavino, hvilken sidste politisk hører til Schweiz. Den laveste Del af V. T. er noget sumpet, men langs Bjærgenes Fod strække sig frugtbare Bakkestrøg, der ere bedækkede med Kornmarker, Frugt- og Vinhaver. Bjærgsiderne ere skovklædte og bære øverst frodige Alpegræsgange. Befolkningen, der udgør ca. 120,000 Mennesker, taler en italiensk Dialekt, der nærmer sig til Ræto-romansk. De tre Landskaber Chiavenna, V. T. og Bormio hørte i Middelalderen til Hertugdømmet Milano. 1512 erobredes de af Graubiinden og aftraadtes af Maximilian Sforza til denne Kanton, der forvaltede dem som Undersaatsland. V. T.'s Bestræbelser for at blive indlemmet i Graubiinden og opnaa lige Ret med denne Kantons øvrige Dele bleve stedse skarpt afviste af Graubündnerne. De katolske Indbyggere i V. T. forsøgte da at frigøre sig ved 19. Juni 1620 at myrde alle Protestanter i Landet (Veltliner-Mordet) og derpaa danne en egen Regering. Dette Skridt førte til en Krig (Veltliner-Krigen) med Graubiinden, der er en af de blodigste Borgerkrige, man kender. Efter forskellige Omskiftelser sejrede Graubiinden til Slut aldeles, og ved Østerrig's og Spanien's Hjælp lykkedes det denne Kanton ved Forliget i Regensburg at faa anerkendt sit Herredømme over V. T., Bormio og Chiavenna. I et Par Aarhundreder herskede Graubiinden's tyranniske Fogeder efter Forgodtbefindende i de ulykkelige Landskaber, der udsugedes og demo-

raliseredes. 1797 sendte V. T. Udsendinge til Bonaparte, der s. A. indlemmede Landskaberne i den cisalpinske Republik. 1804—14 udgjorde de Departementet Adda af Kongeriget Italien. 1814—59 hørte Landet under Østerrig, og siden 1859 udgør det den italienske Provins Sondrio (s. d.). (Litt.: Romegialli, *Storia della V. T*, [Sondrio 1834]; Leonhardi, »Das Veltlin< [Leipzig 1860]; Tschudi, >Graubiinden und Veltlin« [St. Gallen 1871]; Wiezel, »Veltliner Krieg‹ [Strassburg 1887]). *H. P. S.*

Valtins Sygdom, gammelt Navn for Epilepsi (efter en Martyr i 3. Aarh., der hed Valentinus, og som havde foretaget mirakuløse Helbredelser).

Val Tremola se Tremola.

Valujev, Peter, russisk Statsmand, (1815—90), blev 1843 ansat hos Generalguvernøren i Østersølandene og var 1853—58 selv Guvernør i Kurland. Marts 1861 blev han Indenrigsminister, gennemførte Livegenskabets Afskaffelse og den ny Landkommunallov samt Presseloven 1865, men fortrængtes Februar 1868 af det nationale Parti, fordi han var alt for frisindet. Apr. 1872 blev han dog Domæneminister og fik Jan. 1880 endda Forsædet i Ministerraadet, dog kun indtil Oktbr. n. A., samt ophøjedes til Greve. *E. E.*

Valujki, By i det mellemste Rusland, Guvernement Voronesh, ligger 180 Km. S. S. V. f. Voronesh paa den højre Bred af Valujka. (1897) 7,085 Indb. V. er bekendt for sin Mjød. Byen anlagdes 1593 som Kosakpost og er flere Gange plyndret af Krimtatarerne, ligesom den 1693 og 1707 har lidt under Kosakopstande. *H. F. S.*

Valurfossen, et af Norge's største Vandfald, dannes af den 43 Km. lange Veigelv i Hjelmadalen, Hardanger, Eidfjord Herred, Søndre Bergenhus Amt. Den faar bl. a. Tilløb fra det bekendte Fjæld Haarteigen og staar i Vandmængde ikke meget tilbage for sin østlige Nabo, Vøringfossen (s. d.), som den i Bredde endog overgaar. Medregnes en Del med Fossen sammenhængende Stryg, udgør Faldhøjden 350 M. Dens øverste Stryg ligger ca. 850 M. o. H. For dens Vandføring har Nedbøren nogen Betydning. Denne har i hergældende Strøg i de sidste 9 Aar (1897—1905) i Gennemsnit udgjort 684 Mm. pr. Aar.

Kaptajn Finn Abrahamson.

Valúta (ital.), Værdi. I Veksler er det almindeligt at angive, om Vekselmodtageren har ydet Udstederen Vederlaget for Vekselen kontant eller har godskrevet ham den i Mellemregning. I første Tilfælde skrives: V. (eller Værdien) modtaget, i andet Tilfælde: V. (eller Værdien) i Regning. Samme Fremgangsmaade benyttes i Endossementer i Henseende til Forholdet mellem Endossatar og Endossent. Denne Angivelse kaldes Valutaklausul. — V. bruges endvidere som Betegnelse for et Lands Pengesort eller Møntfod. Man taler saaledes om Guld-, Sølv- eller Papirsvaluta, om fransk, engelsk o. s. v. V. I Børssproget benyttes Ordet fremmed V. som Betegnelse særlig for Veksler paa Udlandet. *E. M.*

Valvatiõn (lat.), Vurdering, officiel Fastsættelse af Værdien, f. Eks. af en Møntsort. En saadan V. kan ofte være nødvendig i Lande, hvor der cirkulerer megen fremmed Mønt, som Indbyggerne ere nødsagede til at modtage i Betaling. I mange Lande fastsættes en Værdi for fremmede Mønter, hvorefter de modtages ved Jærnbanekasser, Toldkasser o. s. v. For indenlandske Penge er der kun Tale om V., naar der cirkulerer Mønter, hvis reelle Værdi af en eller anden Grund afviger fra den nominelle, f. Eks. ældre Mønter i et Land, der har forandret sin Møntfod, eller uindløselige Papirpenge. Det kan under visse Omstændigheder være nødvendigt at tillægge saadanne Pengesorter en officiel Værdi, der nærmer sig mere til den reelle end den paalydende (smlg. De valvation). *E. M.*

Valvula (lat.), Klap, kaldes i Anatomien forskellige Dannelser, hvis Formaal det er at bevirke, at Indholdet af vedkommende Organ kun kan bevæge sig i en bestemt Retning, saaledes Hjerteklapperne, Blodaarernes og Lymfekarrenes Klapper. *S. B.*

Vambéry, Hermann, ungarsk rejsende og Sprogforsker, er født 19. Marts 1832 i Szerdahely paa Øen Schutt. Han er af jødisk Afstamning, men fik sin første Uddannelse hos Piaristerne i St. Georg nær ved Pressburg. Væsentlig ved Selvstudium lærte han flere fremmede, navnlig orientalske Sprog, og i en Alder af 22 Aar drog han til Konstantinopel som Huslærer hos en rig Tyrk for der at fuldende sine Studier. 1861 fik han et Rejsestipendium paa 1,000 Gylden, og i Aarene 1862—64 berejste han forklædt som Dervish de indtil da for Europæerne ukendte Egne i Turkmenernes Land og kom baade til Chiva, Buchara og Samarkand. Hans Stilling tillod ham ikke at gøre instrumentale Observationer, men den var glimrende skikket til at give ham Indsigt i Beboernes Sprog, Skikke og Sæder. Hans værdifulde Beretning »Reise in Mittelasien< [Leipzig 1865] blev skreven ud af magre Blyantsnoter paa Lapper Papir. Foruden talrige Skrifter over Magyarernes og Tyrkernes Oprindelse har han ogsaa givet mange Bidrag til den asiatiske Politik og har navnlig talt og skrevet til Fordel for den britiske Indflydelse i Centralasien i Modsætning til den russiske. V. er Professor i orientalske Sprog ved Universitetet i Budapest. *C. A.*

Vamdrup (ca. 1340: Wamthorp), Sogn og Sogneby i det sydøstlige Nørrejylland, Andst Herred, Ribe Amt. Den købstadslignende Sogneby — 1. Febr. 1906 var der 252 Huse og Gaarde og 1,694 Indb. (1901: 1543), — ligger ca. 15. Km. Sydvest for Kolding lige ved den tyske Grænse; den deles i den egentlige Stationsby og Øster- og Vester-V., er Grænsestation og Toldsted og har Kirke, Missionshus, flere Skoler, Apotek, Sparekasse m. m. samt flere industrielle Anlæg. *H. W.*

Vampyr se Flagermus.

Vampyr bruges som Betegnelse for fantastiske Skikkelser, der lokke jordiske Mennesker til sig for at myrde dem. *A. O.*

Vams, fransk *Wambais*, nyere *gambais*, *gambesson*, betød oprindelig de stoppede og polstrede Klædningsstykker, som bares under Brynjen, senere under Pladerustningen for at afbøde Slag og Hug eller for at lette Pladernes Tryk; kommer af gammeltysk wamba, Krop (dansk Vom). Senere blev V. Navnet for Kjortlen eller det Stykke, som bares oven paa den inderste Klædning. Fig. 24, 25 og 27 i Dragt ere klædte i V. Fig. 27 (16. Aarh.'s første Tredjedel) viser en Mand, som over V. bærer en Ærmekappe, kaldet Rock. Nu

er V. et spøgende Navn for et tykt og varmt Klædningsstykke. *Bernh. O.*

Van, Vilajet i det asiatiske Tyrki, begrænset af Persien samt af de tyrkiske Vilajeter Erserum, Bitlis og Mosul, ca. 40,000 □ Km. med henved 400,000 overvejende kurdiske Indb. I den vestlige Del af Vilajetet ligger den store Saltsø V. (Oldtidens Thospitis) 1,670 M. o. H. Hovedstaden V. (Oldtidens Thuspa, Thospia, Buana) ligger ved Søens østlige Bred og har ca. 30,000 Indb., der leve af Handel, Bomuldsvæveri og Fiskeri. Et Kastel ligger paa en Klippe, der er mærkværdig ved sine talrige Kileindskrifter. V. var i Oldtiden Hovedstad i Riget Urartu, der blev overvunden af de assyriske Konger Tiglat Pilesar II og Sargon. Senere stod Byen under Armenien. Siden 1636 har Byen været i Tyrkernes Vold. *M. V.*

Van [fa'n], (holl., svarende til tysk von), en i nederlandske Personnavne (van Dyck) hyppig anvendt Forstavelse eller (hvis det ikke skrives i eet med det paafølgende Ord) Forled. V. er et Forholdsord, der oprindelig betegner vedkommende Persons Herkomst.

Vanadin, V = 50,84, er et Grundstof, som findes nogenlunde hyppigt, men overalt kun i ringe Mængde; det ledsager Bly, Kobber, Nikkel, Kobolt, Uran og Jærn, Fosfor og Alkalierne og findes som Spor i mange Produkter af den kemiske Storindustri. Mange Planter, f. Eks. Sukkerroen og mange Skovtræer, optage med Forkærlighed V. fra Jordbunden eller fra de Gødningssalte, der tilføres denne; derfor ophobes V. f. Eks. i Roesukkermelasse. — Det metalliske V. er fremstillet i kulholdig Tilstand ved Reduktion af Vanadinsyre med Kul i en Brintatmosfære i den elektriske Ovn; det vindes da som sølvglinsende Krystaller af Vf. 5,8. Rent skal det kun kunne faas ved Glødning af Dikloridet, VCl_2, i en Brintstrøm cg ved Elektrolyse af en saltsur Opløsning af et vanadinsurt Alkalisalt. V. forbrænder i Ilt og danner Vanadinsyreanhydrid, som ogsaa faas ved Ophedning af vanadinsur Ammoniak, NH_4VO_3; dette Salt danner farveløse Krystaller og opløses først i 100 Dele koldt Vand; i en mættet Salmiakopløsning er det ganske uopløseligt. Ved Indvirkning af Brintoverilte giver det Ammoniumpervanadinat, NH_4VO_4, der svarer til manganoversur Ammoniak. V. danner endvidere Ilterne VO_2, V_2O_3, VO og VO2. Det danner ogsaa flere Klorforbindelser f. Eks. Vanadindiklorid, VCl_2, som er fast og æblegrønt, Vanadintriklorid, VCl_3, som er rødt og henflydende, og Vanadintetraklorid, VCl_4, som er flydende og koger ved 134°. Ogsaa flere Oxyklorider kendes. — Med Kvælstof forener V. sig ved Ophedning let til Vanadinnitrid, VN; ligeledes kendes Vanadindinitrid, VN_2; disse Nitrider have en mørk Farve; med Vand og med Alkalier udvikle de Ammoniak. V. kan danne Aluner ligesom Aluminium, Jærn o. a.

V. blev opdaget 1830 af Sefström; det er opkaldt efter Vanadis (Gudinden Freja). Senere har bl. a. Roscoe studeret dets Forbindelser. Det anvendes i Form af vanadinsur Ammoniak som Iltoverfører ved Trykning med Anilinsort og ved Fremstillingen af Mærkeblæk; Ammoniumsaltet fremstilles til disse Øjemed af Jærnslagger og af Uranbegmalm; i den nyeste Tid er Mineralet Roscoelit, der findes i Kalifornien, blevet en rig Kilde til Fremstilling af V. — Som Tilsætning til Værktøjstaal for at gøre dette haardere gaar nu metallisk V. i Handelen. *O. C.*

Vanadinforbindelser se Vanadin.

Vanadinit se Apatit.

Vanadinsalte se Vanadin.

Vanbrugh [vänbru!], John, Sir, engelsk dramatisk Digter og Arkitekt, født ca. 1666 i London, død smst. 26. Marts 1726. Han stammede fra en flamsk Familie, kom som ung ind i Hæren og steg til Kaptajn. Senere gjorde han sig bekendt som Arkitekt og har bygget flere anselige Bygninger i den svære engelske Barokstil, blandt hvilke kunne nævnes Slottet Blensheim og Haymarket Teateret. Hans Skuespil ere typiske for den senere Restaurationstid i England. De ere delvis byggede efter fransk Mønster, vittige, men uden særlig Ynde, i det hele noget mindre usædelige end de samtidige Skuespil. Som de mest bekendte kunne nævnes: »The Relapse; or, Virtue in Danger« [1697]; »The Provoked Wife« [1698]; »Æsop« [1698]; »The Pilgrims«, en Bearbejdelse af Fletcher's Skuespil af samme Navn [1700]; »The False Friend« [1702]; »The Confederacy« [1705], samt det ufuldendte »A Journey to London«. V.'s Skuespil ere tillige med Wycherley's, Congreve's og Farquhar's udgivne af Leigh Hant, London 1840. En Udgave af V.'s Værker i 2 Bd. ved W. C. Ward udkom 1893. (Litt.: L. Zinck, »Congreve, Vanbrugh og Sheridan« [Kbhvn. 1869]). *T.L.*

Vancouver [vänku!vª], By i U. S, A., Stat Washington, ligger 150 Km. S. S. 0. f. Olympia paa højre Bred af Columbia River, der danner Grænsen til Oregon, og ved Banen fra Olympia til den lige over for V. liggende Portland. (1900) 3,126 Indb. V. har en Havn, der er tilgængelig for store Skibe, men er dog gaaet en Del tilbage. *H. P. S.*

Vancouver [vänku!vª], By i Dominion of Canada, Provins Columbia, ligger 1,250 Km. N. f. San Francisco ved Burrard Inlet's Munding i Georgia-Sundet lige over for Øen V. og er det vestlige Endepunkt for den kanadiske Pacificbane. (1901) 26,133 Indb. V. har store Skibsværfter, Savmøller, Vogn- og Maskinfabrikker samt Tilvirkning af Sukker, Soda og Sæbe og driver en betydelig Handel med Tømmer, Pelsvarer, Kul og Kolonialvarer. Dens Havn staar i daglig Dampskibsforbindelse med Nanaimo paa Øen V. og med de amerikanske Havne ved Puget Sund, og den har regelmæssig Fart paa Sitka, San Francisco, Yokohama, Hongkong og Australien. Byen anlagdes 1885 i en vild Skovegn for at tjene som Endepunkt for Pacificbanen, der oprindelig kun gik til Port Moody inderst ved Burrard Inlet. 1891 havde den allerede 13,685 og 1894 20,000 Indb. *H. P. S.*

VanCOUVer [vänku!vª], V. Island, 0 ved Nordamerika's Vestkyst i det stille Ocean, hører til Dominion of Canada, Provins Columbia, og ligger under 50° n. Br. og 125° v. Lgd. Den har en aflang Form og strækker sig fra Sydøst til Nordvest med en Længde af 450 Km. og en Bredde paa indtil 130 Km. Mod Nordvest, Vest og Sydvest beskylles den af Oceanet, medens den

mod Nord og Øst skilles fra Fastlandet ved Queen Charlotte Sund, Johnstone Sund og Georgia-Sundet, og mod Syd ved Juan-de-Fuca-Strædet er afgrænset fra U. S. A. Arealet er 41,438 □ Km. eller lidt større end Danmark's. Befolkningen udgør (1901) kun 40,000. V. har høje, stejle Klippekyster med mange fjordagtige Indskæringer og ypperlige Havne. Navnlig Vestkysten har et mørkt og vildt Præg med de nøgne Kystklipper og den rasende Brænding; de vigtigste Fjorde ere her Nootka Inlet og Barclay Sound. Det indre er helt opfyldt af Bjærge, naar mindre Partier mod Sydøst undtages. Øens højeste Punkt er Victoria Peak (2,271 M.), og derefter følge Crown Mountain (1,854 M.) og Arrowsmith (1,637 M.). Øen gennemfures af talrige Vandløb, der navnlig Vinter og Foraar svulme stærkt op, men ingen af dem ere sejlbare. Som Drivkraft ere imidlertid flere begyndte at spille en Rolle. Ogsaa Søer forekomme i stort Tal. Klimaet er et mildt Øklima. Nedbøren er meget betydelig og betydelig større mod Nordvest end mod Sydøst, hvor man i det lavere Land som Regel heller ikke har Snefald. Naar undtages Klipper og høje Bjærgtoppe samt spredte Strækninger med aabent Græsland er V. dækket af tætte Naaleskove, der endnu ere rige paa værdifuldt Vildt som Bjørne, Elsdyr og Bævere. Den nuværende Befolkning bestaar af ca. 6,000 Indianere (se Nutka) og i øvrigt af Kolonister, der næsten udelukkende stamme fra det øvrige Dominion of Canada samt fra England. Dog forekommer desuden et Par Tusind Kinesere. Da kun en ringe Del af Jordbunden egner sig til Dyrkning, spille Korn- og Kvægavl en lille Rolle, og her ligger Hovedgrunden til, at V.'s Kolonisation skrider saa langsomt frem. Med ikke ringe Held har man forsøgt med Frugtavl, og de vigtigste Næringsveje ere desuden Skovhugst, Fiskeri og Bjærgværksdrift. Fiskeriet drives saavel i de ferske Vande som i Havet, og der udføres betydelige Mængder af Laks, Stør og Sild. Mineralrigdommen er meget betydelig, og det var Opdagelsen af Guld, der foranledigede den første Bebyggelse af Europæere. I Cowichan og flere andre Floder vadskes Guld, og ved Sooke River i Syd-V. forekommer de betydeligste Guldminer. Desuden findes en Del Nikkel og Grafit samt store Lejer af Jærn- og Kobbermalme. Af særlig Betydning ere Kullejerne i Kystegnene ved Nanaimo og ved Wellington, hvorfra hele den nordamerikanske Pacifickyst forsynes med Kul. De vigtigste Handels- og Havnepladser ere Nanaimo, Esquimault paa Sydenden samt Victoria, hvilken sidste er Hovedstad. V. opdagedes 1774 af Spanieren Juan Francisko de la Bodegay Quadra og omsejledes 1792 af George Vancouver, efter hvilket Tidspunkt Øen optræder snart under Navnet V., snart som Quadra. I Oregon-Forliget 1846 opgav U. S. A. deres Fordringer paa Øen, og 1849 overlodes den for 10 Aar til Hudsonbay-Kompagniet, der allerede 1843 havde bygget et Fort, hvor Victoria nu ligger. 1859 ophøjedes V. til Koloni, men forenedes 1866 med Britisk Columbia. *H. P. S.*

Vancouver [vänkuˈvə], George, (1758—98), engelsk Søofficer, drog 4. Febr. 1791 ud med Skibene Discovery og Chatham for at undersøge Amerika's Vestside N. f. den 30° n. Br. Han konstaterede, at den, senere efter ham opkaldte Vancouver 0 ikke stod i Forbindelse med Fastlandet, og efter at have overvintret ved Sandwich-Øerne undersøgte han Kysten til 56° n. Br. og i det tredje Aar Cook River, Prince William Sund og Thlinkit-Archipelet; hans Baade trængte ind i alle Strædерne og i de utallige Fjorde, saa at han 1795 kunde bringe et saa godt Billede af den sønderrevne Kyst til Europa, at senere Tider kun have kunnet bringe faa Forbedringer deraf. *C. A.*

Vand, H_2O, er en kemisk Forbindelse af Brint (Vandstof) og Ilt (Surstof). Det findes overordentlig udbredt paa Jorden i alle tre Tilstandsformer. I fast Tilstand som Is og Sne dækker det Polarlandene, Polarhavet og de højeste Bjærgtoppe, som flydende Vand dækker det $^4/_5$ af Jordens Overflade og findes i Jorden som Grundvand, og som Vanddampe er det altid til Stede i Luften. Desuden indeholder Jordbunden altid Fugtighed, ligesom alle Organismer indeholde V.

Vand dannes ved Brintens Forening med Ilt; det opstaar derfor ikke alene ved Forbrænding af fri Brint, men ogsaa ved Forbrænding af alle brintholdige Forbindelser i Luften; derfor give alle organiske Stoffer ved Forbrænding ogsaa V., ligesom dette ogsaa dannes ved Aandingsprocessen hos Dyrene. Det er dog ikke nødvendigt, at den Ilt, hvormed Brinten skal forene sig til V., er til Stede i fri Tilstand; ogsaa naar Brint under passende Betingelser ledes over visse Iltforbindelser, forener den sig med den bundne Ilt og danner V. Dette sker f. Eks., naar Brint ledes over glødende Kobberilte: $CuO + H_2 = H_2O + Cu$, hvorved dannes V. og metallisk Kobber. Man har i denne Proces et Middel til Bestemmelse af V.'s Sammensætning, idet man leder ren og tør Brint hen over en nøjagtig afvejet Mængde ophedet Kobberilte og opsamler det dannede V. i en nøjagtig vejet Beholder, som er forbunden med et Klorkalciumrør; Vægtforøgelsen hos de sidst nævnte Kar repræsenterer den dannede Vandmængde, Vægttabet hos Kobberiltet den i det dannede V. indeholdte Iltmængde, Forskellen mellem disse Størrelser er den til Vanddannelsen medgaaede Mængde Brint. Foruden denne syntetiske Maade til Bestemmelse af Vandets Sammensætning har man ogsaa analytiske Metoder; man kan saaledes underkaste svovlsyreholdigt Vand ved 100° Elektrolyse og finder da, at der ved den negative Pol udvikles 2 Rumfang Brint, naar der ved den positive udvikles 1 Rumfang Ilt. Da nu Iltens Vægtfylde er 15,88 Gange Brintens, bestaar V. af 2 Vægtdele Brint og 15,88 Vægtdele Ilt.

Kemisk rent V. er mellem 0° og 100° en fuldstændig farveløs Vædske uden Lugt og Smag; set gennem tykke Lag har Vandet dog en blaa Farve. Dets Kogepunkt ligger under 760 Mm.'s Tryk ved 100°; ved lavere Tryk synker Kogepunktet; paa Montblanc er det ved et Middellufttryk af 423,7 Mm. 84,4°; omvendt stiger Kogepunktet ved højere Tryk; saaledes vil Vandet i en Dampkedel ved 5 Atm.'s Tryk have en Temperatur paa 15 2°. Opheder man fritstrømmende Damp, som staar under almindeligt Atmosfæretryk, da faar man tør, overhedet Vand-

damp; saadan overhedet Damp har høj Temperatur; delte kan f. Eks. kendes paa, at den forkuller Papir og Træ. Vanddampens latente Varme er 540,4 Kalorier d: til Forvandling af 1 Kg. V. paa 100^0 til 1 Kg. Damp paa 100^0 kræves en Varmemængde, som vilde være tilstræk kel ig til at opvarme 540,4 Kg. V. fra 0^0 til 1^0.

Opvarmer man 1 Lit. V. fra o" til 100^0, da udvides det til 1,043272 Lit., men denne Udvidelse er i Nærheden af Frysepunktet uregelmæssig, ja Rumfanget aftager endog fra 0^0 til 4^0; ved sidstnævnte Temperatur har V. sin største Tæthed og udvider sig da atter ved Opvarmning. Vægten af en Kbcm. V. ved 4^0 kaldes 1 Gram. Medens 1 Kbm. V. ved 4^0 vejer 1000 Kg., vejer i den ved 100^0 958,6 Kg. og ved 0^0 999,87 Kg. Samme Rumfang Vanddamp vejer ved 100^0 og 760 Mm.'s Tryk kun 0,59 Kg.; altsaa indtager Vanddampen omtrent 1700 Gange saa stort et Rum som samme Vægtmængde flydende V.

Naar V. gaar over fra flydende til fast Tilstand, indtræder en betydelig Udvidelse; medens 1 Kbcm. V. ved 0^0 vejer 0,99987 Gram, vejer I Kbcm. Is ved samme Temperatur 0,91674 Gr., altsaa give 92 Kbcm. V. omtrent 100 Kbcm. Is. Dette Forhold spiller en betydelig Rolle i Naturen; thi paa Vandets Udvidelse ved Frysning beror Korrosions- og Forvitringsfænomenerne hos Sten- og Jordarter for en væsentlig Del: V. trænger ind i de fine Spalter, udvider sig ved Frysningen med stor Kraft og sprænger Stenen. Ligeledes spiller det en stor Rolle i Naturen, at V. har sin største Tæthed ved 4^0, thi dette Forhold i Forbindelse med den Omstændighed, at Is har lavere Vægtfylde end V., bevirker, at V. i Naturen, naar det er afkølet til 4^0, ved videre Afkøling kun afkøles paa Overfladen og overtrækkes med et Isdække, men ikke bundfældes. Naar Is afkøles under 0^0, trækker den sig stærkere sammen end andre faste Legemer, men selv ved de laveste Temperaturer naar den dog ikke Vægtfylden 1.

Ligesom Vandets Kogepunkt saaledes er ogsaa dets Smeltepunkt afhængigt af Trykket. Ved et Tryk af 13,000 Atmosfærer smelter Is ved $\div 18^0$. Gletscherdannelsen og Gletscherbevægelsen er en Følge af denne Foranderlighed i Isens Smeltepunkt med Trykket.

V.'s Frysepunkt, 0°, falder sammen med Isens Smeltepunkt; naar man ved Udkogning befrier V. for den Luft, som det indeholder i opløst Tilstand, og derpaa afkøler det lidt efter lidt, idet man lader det henstaa i fuldstændig Ro ved jævnt faldende Temperatur, da kan det naa Temperaturen $\div 20^0$ uden at fryse, men den ringeste Rystelse vil da bevirke, at Frysning indtræder, hvorved Temperaturen stiger til 0^0.

V. krystalliserer i det hexagonale System; det fordamper ved alle Temperaturer, indtil Dampen har naaet sin største Spænding ved den givne Temperatur. Tilstedeværelsen af Salte i Vandet bringer Kogepunktet til at stige, Frysepunktet til at synke. Is af Saltvand indeholder kun meget lidt Salt, fordi Moderluden, som indeholder næsten alt Saltet, har lavere Frysepunkt.

V. er i kemisk Henseende en meget bestandig Forbindelse; først ved henimod $1{,}000^0$ begynder j Vanddamp at spaltes (dissocieres) i Brint og Ilt; denne Dissociation tiltager ved videre Ophedning og antages at blive fuldstændig ved ca. 3,000°; lader man derpaa Spaltningsprodukterne langsomt afkøle, forene de sig atter til V. Paavirkes V. ved højere Temperatur af Stoffer, som have stærk Tiltrækning til Ilt, f. Eks. af Kul eller Jærn, da frigøres Brint og dannes Ilter af vedkommende Stoffer. Omvendt kunne ogsaa Stoffer, som have stærk Tiltrækning til Brint, f. Eks. Klor, sønderdele Vand under Frigørelse af Ilt og Dannelse af en Brintforbindelse. Der gives dog ogsaa Stoffer, som sønderdele V. ved almindelig Temperatur; saaledes ville Alkalimetallerne, naar de bringes paa V., sønderdele dette under Brintudvikling og Dannelse af et Hydroxyd: $Na_2 + 2H_2O = H_2 + 2NaOH$. V. sønderdeles ofte til Hydroxyl, OH, og Brint, som begge indgaa i ny Forbindelser: $PCl_3 + 3HOH = P(OH)_3 + 3HCl$.

V. har stor Betydning som Opløsningsmiddel og spiller i denne Henseende en stor Rolle i Kemiens Tjeneste, da det forholder sig neutralt over for de fleste Stoffer. Opløses faste Stoffer i V., uden at der samtidig indtræder nogen egentlig kemisk Proces, da kræves der, ligesom til disse Stoffers Smeltning, Tilførsel af Varme: Opløsningen foregaar altsaa under Varmeforbrug, og saafremt Varmen ikke tilføres udefra, tages den fra Stoffet og V. selv, hvorved Temperaturen synker. Mange letopløselige Stoffer frembringe ved deres Opløsning i V. en saa betydelig Temperatursænkning, at dette Forhold kan benyttes til Frembringelsen af kunstig Kulde, fordi Temperaturen synker under 0^0. Omvendt vil der ved Luftarters Opløsning i V., ligesom ved deres Fortætning til Vædske, frigøres Varme. Som Følge af de her omtalte Forhold understøtter man som Regel et fast Legemes Opløselighed i V. ved Opvarmning, medens Luftarterne bedst opløses under Afkøling. Ogsaa Vædsker kunne hyppig opløses i V., nogle i alle mulige Forhold, f. Eks. Alkohol, andre inden for visse Grænser, f. Eks. Æter. Naar V. har opløst saa meget af et andet Stof som muligt ved en given Temperatur, da kaldes Opløsningen mættet.

Naar en Opløsning af et fast Stof er tilberedt ved højere Temperatur, da vil det opløste Stof delvis atter udskille sig ved Afkøling og Henstand af Opløsningen, ofte i Form af Krystaller. Disse kunne da have optaget en bestemt Mængde V. i kemisk bunden Tilstand som Krystalvand. Medens Klornatrium (Køkkensalt) udkrystalliserer af sin Opløsning uden at optage Krystalvand, vil kulsurt Natron udkrystallisere som Soda med 10 Molekuler Krystalvand; krystalliseret Soda indeholder næsten 63 p. Ct. Krystalvand. Som Regel vil der optages mere Krystalvand ved lavere end ved højere Temperatur, og ved Opvarmning af Krystallerne vil Krystalvandet atter bortgaa.

V. forener sig direkte med visse Metalilter, f. Eks. med Kalciumilte, brændt Kalk, under stærk Varmeudvikling; det optagne V. er imidlertid i dette Tilfælde ikke til Stede som Krystalvand og i det hele taget ikke som V.; i flere Tilfælde kan det ikke en Gang uddrives af den dannede Forbindelse ved Glødning.

Det i Naturen forekommende V. er mere eller mindre urent, fordi det har opløst saavel

Luftens Bestanddele: Ilt, Kvælstof og Kulsyre, som flere af de Stoffer, der findes i de Jordlag, gennem hvilke Vandet har passeret. Det reneste naturlige Vand er Regnvandet, som først bliver rent, naar det har regnet i nogen Tid, og Luften derved er befriet for Indblandinger; dog indeholder det reneste Regnvand Luftarter og et Spor af Ammoniumnitrat. Saadant rent Regnvand vedbliver at være rent, naar det passerer gennem uopløselige Sten- og Jordarter, f. Eks. Kvartsit og Sandsten; hvis det derimod passerer Jordlag, der indeholde kulsur Kalk og andre kulsure Salte, da vil det ved Hjælp af den Kulsyre, som det har optaget af Luften og paa sin Vej gennem de øvre Jordlag, opløse disse Salte og særlig blive kalkholdigt. Saadant kalkholdigt V. kaldes haardt V. Dette bliver atter blødt ved Kogning, idet den fri Kulsyre gaar bort, og den kulsure Kalk derved udfældes, saaledes som det ses i Kedler (Kedelsten). Ogsaa andre Forbindelser, f. Eks. Gips, Magniumsalte, Jærnforbindelser, Alkalisalte, Fosforsyre, kvælstofholdige Stoffer og Muldstoffer optages af V.; dettes Indhold af disse Stoffer er bestemmende for dets Anvendelighed til forskellige Øjemed. Kilde- og Brøndvand indeholder Kalk- og Magnesiasalte; sætter man en Sæbeopløsning til haardt V., fremkommer der et hvidt Bundfald af uopløselig Kalksæbe, og man har heri et Middel til Bestemmelse af V.'s Haardhedsgrad; naar V. indeholder mere end $0{,}2$ Gr. Kalciumsalte i 1 Lit., betegnes det i Alm. som haardt. Man skelner mellem forbigaaende og blivende (permanent) Haardhed. Forbigaaende Haardhed hidrører fra kulsur Kalk og hæves enten ved Kogning (s. *ovf.)* eller ved Tilsætning af Kalkvand, hvorved opløst tvekulsur Kalk fældes som uopløselig kulsur Kalk, eller ved Tilsætning af kulsurt Natron (Soda), hvorved udfældes kulsur Kalk, medens tvekulsurt Natron bliver i Opløsning. Blivende Haardhed- skyldes et Indhold af Gips og hæves ved Tilsætning af kulsurt Natron, hvorved dannes kulsur Kalk, som udfældes, og svovlsur Natron, som bliver i Opløsning: $CaSO_4 + Na_2CO_3 = CaCO_3 + Na_2SO_4$. Haardt V. egner sig ikke til Vadsk, fordi Sæben, som ovenfor nævnt, omdannes til uopløselig Kalksæbe.

V. i Floder og Indsøer er i Regelen blødt, da det paa Grund af sin store Overflade har afgivet Kulsyren til Luften, hvorved den kulsure Kalk har udskilt sig, ligesom ogsaa mange Skaldyr benytte dette Salt til deres Skaller. Kulsur Kalk har dog Overvægten i Flodvand fremfor andre Salte, derefter følge Alkalisalte og sidst Magniumsalte. I Havvandet er Forholdet et ganske andet; det indeholder gennemsnitlig $3{,}5$ p. Ct. faste Stoffer, hvoraf 2,7 p. Ct. Klornatrium (Køkkensalt); derefter følger Magnium og sidst Kalciumsalte, idet Hovedmængden af disse er benyttet af de talrige Sødyr til Skaldannelsen, medens de andre Salte kun benyttes i ringe Mængde af disse Dyr.

Mineralvand (s. d.) findes i Kilder og indeholder større Mængder af visse Salte og Luftarter.

Til Drikkevand egner Kildevand sig bedre end Overfladevand. Det forlanges, at godt Drikkevand skal være klart og farveløst, ikke besidde Lugt og Smag og ikke sætte Bundfald eller antage raadden Lugt ved Henstand i lukkede Kar. Det maa ikke indeholde kendelige Mængder Salpetersyre, Ammoniak og organiske Stoffer; thi deres Nærværelse tyder paa, at der har fundet Gæringsprocesser Sted i V., og at dette maaske har haft Tilførsel fra Kloaker, Møddinger o. l. Ved Sønderdelingen af de kvælstofholdige organiske Stoffer dannes nemlig under visse Betingelser Salpetersyre og Ammoniak; disse Omsætninger foregaa ved visse Bakteriers Virksomhed. Nærværelsen af de nævnte Stoffer tyder altsaa paa, at saadanne ere til Stede. For at afgøre, om Drikkevand er sundhedsfarligt, er det derfor ikke tilstrækkeligt at underkaste det en kemisk Undersøgelse alene; der kræves tillige en mikroskopisk og bakteriologisk Undersøgelse, naar Garantien skal være fuldstændig.

Da det i Naturen forekommende V. aldrig er rent, maa V. til kemisk Brug renses ved Destillation i hensigtsmæssige Apparater, hvorved alle de ikke flygtige Bestanddele tilbageholdes, medens Luftarter og flygtige Stoffer gaa over med V. i de første Destillater, som samles for sig. *O. C.*

Vandafledning se Dræning, Husspildevandsledninger, Kloaker og Udtørring.

Vandaks se Vandaksfamilien.

Vandaksfamilien (*Potamogetonaceae*), enkimbladede Planter af Ordenen *Helobieæ*, mest submerse og fleraarige Vandplanter. Bladene ere toradede, alle under Vand eller nogle flydende; de nedsænkede ere liniedannede og græsagtige, ogsaa hos Arter med elliptiske Flydeblade. Akselskæl findes. Blomsterne ere særkønnede eller tvekønnede, regelmæssige og 4-tallige; en aksformet Stand er almindelig. Bioster mangler eller er erstattet af blosterlignende Dannelser. Frugten er hyppigst Flerfoldsfrugt med Nødder eller Stenfrugter.

Vandaks (*Potamogeton* Tourn.) har krybende Rodstok. Blomsterne sidde i et endestillet Aks uden Højblade. De ere tvekønnede og nøgne; Biosteret erstattes af de bladagtige Knapbaand paa de fire Støvdragere. Der findes 4 Støvveje i hver Blomst, og Frugten er en Flerfoldsfrugt med siddende Smaafrugter. Under Blomstringen er i Akset oftest hævet op over Vandfladen, og Bestøvningen sker da ved Vindens Hjælp. Ca. 50 Arter i næsten alle Egne af Jorden; de anvendes lidt til Gødning. I Norden findes adskillige Arter, som ikke her kunne nævnes. Blandt de hyppigste ere følgende. Svømmende Vandaks (*P. natans* L.) har baade lange, liniedannede og tykke Undervandsblade (egentlig pladeløse Stilke) og langstilkede, ovale-ægdannede Flydeblade. Hyppig i stillestaaende Vand i Danmark og Norge. Glinsende Vandaks (*P. lucens* L.) har kun Undervandsblade, der i Reglen ere over 15 Cm. lange; de øverste have ikke længere Stilk end de nederste, alle ere kortstilkede; Aksstilkene ere opefter fortykkede. Den blomstrer ligesom foregaaende i Højsommeren og er almindelig i Danmark, sjælden i Norge (sydlige). Græsbladet Vandaks (*P. gramineus* L.) har siddende, linie-lancetdannede og ofte tilbagekrummede Undervandsblade og ovalt-elliptiske-lancetdannede Flydeblade; den er ret almindelig i Danmark og det østlige og nordlige Norge. Hjertebladet Vandaks (*P. perfoliatus*

L.) med ægdannede eller æg-lancetdannede og hjertedannet, stængelomfattende Grund er hyppig i Danmark og det sydligste samt østlige Norge. Kruset Vandaks (*P. crispus* L.) har sammentrykt Stængel og aflange, i Randen bølgede Blade; den er almindelig i Danmark. Liden Vandaks (*P. pusillus* L.) har meget smalle, liniedannede Blade uden Skede; Børstebladet Vandaks *(P. pectinatus* L.) har børstedannede og spidse Blade med Skede. Begge Arter ere almindelige i Fersk- og Brakvand i Danmark, sjældne i Norge. *A. M.*

Vandal, Johan, sønderjydsk Reformator, død 11. Aug. 1541, var født i Goslar og hed vistnok oprindelig Johannes Wenth. Han blev immatrikuleret i Wittenberg 1516 og blev hurtig Luther's fuldtro Discipel. 1526 blev han kaldet til Læsemester ved Præsteskolen i Haderslev af Hertug Christian (III), og her virkede han til stor Velsignelse. 1533 blev han tillige Sognepræst i Haderslev og Tilsynsmand over Præsterne i Haderslev og Tørning Len. 1537 udnævntes han til Superintendent i Ribe, og ogsaa her udfoldede han et stort Arbejde, kun hindret ved sit mangelfulde Kendskab til det danske Sprog. (Litt.: Biog.Leks. XVIII). *A. Th. J.*

Vandāler, en Stamme i det gamle Østgermanien, egentlig samme Navn som Vendelboer; paa Oldengelsk hedde begge Wendlas. Navnet paa de sydligste V., Silingerne, lever i Schlesien, lat. Silesia, d. v. s. Silingia omformet paa Slavernes Sprog. V. maa i deres Hjemstavn have været ret mægtige. De nævnes i gotiske og longobardiske Folkevandringssagn; Goter, Burgunder o. a. opføres af Plinius som Led af en vandilisk Gruppe. V.'s Sprog stod nærmest ved Østgotisk. Under Folkevandringen indtoge V. Siebenbürgen; her tilføjede Goterkongen Ostrogotha dem i 3. Aarh. et stort Nederlag, hvorefter de tyede over til den romerske Provins Pannonien og i ca. 100 Aar vare Roms Undersaatter. Her omvendtes de til Kristendommen i den arianske Form, der herskede hos alle de egentlige Goter. Men Aar 409 brøde V. atter op; med Sveber og Alaner droge de hærgende gennem Gallien til den pyrenæiske Halvø, hvor Navnet Andalusia endnu skal minde om dem. Da efterhaanden Vestgoterne sammen med Romerne gjorde dem Stillingen uholdbar, modtoge V. med Glæde en Indbydelse, som udgik fra den opsætsige romerske Statholder Bonifacius i Nordafrika. Under Kong Geiserik (s. d.) satte V. Aar 429 over Gibraltar-Strædet, og Aar 439 fuldendte de Provinsens Erobring med Indtagelse af Karthago. Ud fra denne dominerende Havneplads gjorde V. sig øjeblikkelig til Herrer paa Søen, erobrede Sicilien, truede Rom's Kornforsyning og satte Kronen paa Værket ved at indtage og plyndre Rom (455). Nordafrika var nu helt i V.'s Vold; 477 sluttedes Fred med Romerriget. Indadtil udmærkede V. sig ved deres Overmaal af religiøs Utaalsomhed. Modsat Goterne vare V. grebne af vild ariansk Trosiver; for det Tryk, som Arianerne maatte lide paa romersk Statsomraade, ydede V. blodig Gengæld i Afrika. Deres Grusomhed blev ordsproglig (»Vandalisme«). Om V.'s kirkelige Selvfølelse vidner et Paabud af deres Patriark, at Deltagerne paa Kirkeforsamlingen Aar 484 kun maatte tale Vandalsk! Under Geiserik's Efterfølgere kom V.'s barbariske Krigsdygtighed efterhaanden i Forfald. Da derfor Øst-Rom's Kejser Justinian Aar 533 udsendte Belisarius mod V., havde han ret let Spil; Aaret efter maatte den sidste Vandalerkonge Gelimer overgive sig. Afrika's V. mistede snart deres Nationalitet; man har villet genfinde deres Rester i de canariske Øers Ur-Indbyggere, Guancher (s. d.), dog sikkert med Urette. I Hjemlandet udryddedes eller opslugtes de tilbageblevne V. af Slaverne. Disses gotiske Navn Vender sammenblandedes med V.; jfr. Titelen »de Goters og Venders Konge«, der gengives ved »Gothorum Vandalorum Rex«. (Litt.: R. Pallmann, »Geschichte der Völkerwanderung« [1863—64]; E. v. Wietersheim do. [2. Opl. ved F. Dahn, 1880—81]; L. Schmidt, »Alteste Geschichte der Wandalen« [1888]; F. Wrede, »Uber die Sprache der Wandalen« [Quellen u. Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der germ. Völker, Bd. LIX 1884]). *G. S—e.*

Vandalisme, Hærværk, Ødelæggelse af Kunstværker o. l. Navnet er hentet fra Vandalernes Hærgen (Geiserik's i Rom m. v.).

Vandammes [vãda'm], Dominique Joseph, fransk General, Greve af Huneburg, født 5. Novbr. 1771 i Cassel (Dep. Nord), død smst. 15. Juli 1830. 1788 blev han Soldat i et Kolonialkorps, vendte Aaret efter hjem til Frankrig, hvor han under Navnet »Chasseurs du Mont-Cassel« oprettede en kendt Friskareafdeling (1792). Som Anfører for denne indlagde han sig saa store Fortjenester, at han blev udnævnt til Brigadegeneral (1793) og endelig til Divisionsgeneral (1799). V. deltog dygtig i Slaget ved Austerlitz og besatte 1806—07 Schlesien, som han udsugede i pinlig Grad, hvad der medførte, at han kun blev udnævnt til Greve (1808) og aldrig til Marskal. Efter en Strid med Jérome Bonaparte blev han fjernet fra Hæren 1812. 1813 maatte han med 10,000 Md. nedlægge Vaabnene ved Kulm i Bohmen, og han blev derefter sendt som Krigsfange til Sibirien. Efter atter at være kommet tilbage til Frankrig fik han under Kejserdømmet i de 100 Dage Kommandoen over et Hærkorps, men kom ikke til at deltage i Slaget ved Waterloo. Efter Napoleon's Tronfrasigelse rejste han til Amerika. Her opholdt han sig til 1817 og vendte saa tilbage til Europa og bosatte sig i Geneve, indtil han 1825 tog Ophold i sin Fødeby, hvor han døde. *A. T. L.*

Vandanalyse. Den kemiske Undersøgelse af naturlig forekommende Vand har forskellige Formaal alt efter den Anvendelse, der skal gøres af Vandet. Naar det gælder om at afgøre, om Vandet egner sig til Drikkevand (se Vand), da gaar Undersøgelsen i Alm. ud paa at bestemme Inddampningsrestens og Glødningsrestens Mængde samt Indholdet af Salpetersyre, Salpetersyrling, Ammoniak, Svovlsyre og Klor i en vis Mængde Vand; tillige bestemmes Vandets Iltforbrug, som staar i Forhold til Mængden af tilstedeværende organisk Stof. Naar Vand skal undersøges, maa Prøveudtagningen foretages med særlig Omhu; de Flasker, hvori Prøven skal opbevares, maa være omhyggelig rensede, og efter Fyldningen maa de lukkes med ny og udkogte Propper. De Kar, hvormed Vandet bringes paa Flaskerne,

skulle helst være af Glas eller Porcelæn og ligeledes være omhyggelig rensede, og hvis det Vand, der skal undersøges, pumpes op fra en Brønd, maa man først udpumpe alt det Vand, der staar i Rørene, inden man udtager Prøven, ligesom man ogsaa ved Undersøgelsen af Vand fra Vandledninger først maa lade Vandet strømme ud nogle Minutter før Prøveudtagningen. Ligeledes har det Betydning at have nøje Oplysninger om Brøndens Beskaffenhed og Beliggenhed og om de omliggende Jordlags Natur. Naar der ønskes en fuldstændig betryggende Afgørelse om, hvor vidt der foreligger et i alle Henseender godt Drikkevand, da kræves der foruden en kemisk tillige en mikroskopisk og bakteriologisk Undersøgelse af Vandet; Prøveudtagningen kræver i sidste Tilfælde ganske særlige Forsigtighedsregler.

Naar Vand skal anvendes til Fødning af Dampkedler, da kræves det, at det ikke indeholder opslæmmede Bestanddele og saa lidt Kalk- og Magnesiasalte som muligt, da disse Stoffer danne Kedelsten; fremdeles maa Vandet ikke indeholde Nitrater, Nitriter, Ammoniumsalte, Sulfider, Svovlbrinte, Syrer, Fedtstoffer og heller ikke for mange Klorider, da disse Stoffer angribe Kedelen. Analysen gaar da ud paa Paavisningen og Bestemmelsen af de vigtigste af disse Bestanddele, idet man navnlig bestemmer Vandets Haardhedsgrad. Forskellige andre tekniske Anvendelser af Vand stille forskellige Krav til Vandets Beskaffenhed, og derefter retter Undersøgelsen sig. *O. C.*

Vandarve (*Montia* L.), Slægt af Portulakfamilien, smaa, ganske glatte og enaarige Urter med kødede, modsatte Blade og smaa hvide, nikkende Blomster. De to ægdannede Bægerblade ere blivende; Kronbladene ere 5, 2 store og 3 smaa; der findes 3 Støvblade og en Støvvej med 3 Ar. Frugten er rundagtig og 3-klappet. 2 Arter. Liden V. (*M. minor* Gmel.) er 2—8 Cm. høj, opret eller opstigende, Blomsterne sidde i ende- og sidestillede Kvaster, faa sammen. Frøene matte. Hist og her i Danmark paa oversvømmet Grund. Stor V. (*M. rivularis* Gmel.) har flydende eller nedliggende, 8—30 Cm. lange Stængler; Blomsterne sidde i sidestillede Kvaster, og Frøene ere blanke. I Bække og ved Kildevæld, ret almindelig i Danmark. Begge Arter findes i Norge. De blomstre i Højsommeren. *A. M*

Vandbestemmelse. Bestemmelse af Vandmængden i et Stof kan volde større eller mindre Vanskelighed, alt efter som de Forbindelser, der indeholdes i Stoffet, afgive deres Vandindhold med større eller mindre Lethed, og alt efter som de allerede ved lempelig Ophedning afgive andre Stoffer end Vand eller samtidig optage Ilt fra Luften. For uorganiske Stoffers Vedkommende lader Vandmængden sig, saafremt de kunne glødes uden at afgive andre Stoffer end Vand og uden at optage Ilt, bestemme ved Glødning af en afvejet Mængde af Stoffet og Vejning af den tilbageblevne Rest. Vægttabet angiver Vandmængden i den afvejede Mængde Stof. Hvis Stoffet ved Glødning mister andre Bestanddele end Vand, da kan V. undertiden ske ved Opvarmning til en lavere Temperatur i et Tørreskab. Er dette ikke tilstrækkeligt, kan man ofte ved Tilblanding af et Stof, som ved Ophedningen kan tilbageholde de Bestanddele, som ville fordampe samtidig med Vandet, bevirke, at kun Vand bortgaar, og i øvrigt gaa frem som ovenfor nævnt. Hvis derimod Stoffet ved Ophedning optager Ilt, maa Vandmængden bestemmes ved direkte Vejning, idet man afvejer Stoffet i et Kuglerør, hvis ene Munding forbindes med et vejet Klorkalciumrør, medens den anden forbindes med et Tørreapparat, hvorigennem der ledes en Luftstrøm, som føres langsomt gennem Kuglerøret og Klorkalciumrøret; ved Ophedning af dette paa passende Maade uddrives Vandet af Stoffet og føres med Luftstrømmen, hvorefter det indsuges af Klorkalcium. Klorkalciumrørets Vægtforøgelse angiver da Vandmængden i den afvejede Stofmængde.

Bestemmelsen af Vandindholdet i Blandinger af organiske Stoffer kræver ofte særlige Forholdsregler. Hvis man saaledes vil bestemme Vandindholdet i et Foderstof, maa man, da Vandet her er til Stede ikke blot i hygroskopisk Tilstand, men ogsaa indesluttet i Plantecellerne, foretage Tørringen ved ret høj Temperatur, i Reglen ved ca. 100°, men ved denne Temperatur undergaa ofte de organiske Bestanddele en delvis Sønderdeling eller forflygtiges, og man finder da et for højt Resultat for Vandmængden; man maa derfor ofte anvende en noget lavere Temperatur; hvis vedkommende Stof indeholder let iltelige Fedtstoffer, maa Tørringen foretages under Udelukkelse af Luften, f. Eks. i Vakuumtørrekasser, saaledes at Luften derefter erstattes af en indifferent og tør Luftart, f. Eks. Brint eller Belysningsgas.

I mange Tilfælde bliver Vandbestemmelsen tillige en Tørstofbestemmelse, idet Vægten af den tilbageblevne Rest angiver Mængden af Tørstof i vedkommende Produkt. Dog kan Tørstofmængden i flere Tilfælde ogsaa findes ved Beregning, naar andre Faktorer ere bekendte. *O. C,*

Vandblaat, Kinablaat, Opalblaat, Bomuldsblaat er et Tjærefarvestof, som bestaar af Natriumsaltet, Ammoniumsaltet eller Kalciumsaltet af Trifenylrosanilin- og Trifenylpararosanilintrisulfonsyre. Det fremstilles ved Indvirkning af koncentreret Svovlsyre paa Anilinblaat og er et blaat, glinsende Pulver, som kan opløses i Vand med blaa Farve, men er næsten uopløseligt i Alkohol. V. farver bejdset Bomuld og Silke grønligblaat. *O. C.*

Vandblomst, folkelig Benævnelse for den ejendommelige Farvning, Vandet i Damme og Søer kan antage, mest hvor Vandet er stillestaaende og kun i den varme Sommertid. Dette Fænomen skyldes en meget stærk Fremvækst af mikroskopisk smaa Alger, der stige op til Vandets Overflade, og der danne ligesom en fin Hinde. Algerne ere mest blaagrønne Alger af Familien *Nostocaceae*, saaledes af Slægterne *Anabaena* og *Aphanizomenon*, men ogsaa *Polycystis* o. a. Alger kunne deltage i Dannelsen af V. *A. M.*

Vandbly d. s. s. Molybdænglans.

Vandbregner se Bregner.

Vandbrok (Hydrocele) er en Ansamling af klar lys (serøs) Vædske, udtraadt inden for Skedehinden om Testikelen. V. kan optræde medfødt, og der findes da i Alm. en Forbindelse mellem Skedehindens Hulhed og Underlivshulen, derfor ogsaa ofte tillige et virkeligt Brok foruden V. — V. kan ogsaa optræde senere hen og er da begrundet i en lettere Betændelsestilstand i Skedehinden; derfor

ogsaa det systematiske Navn *Periorchitis serosa* (serøs Betændelse omkring Testis). En saadan Betændelse kan sikkert opstaa af mekaniske Aarsager, Stød og Tryk, men maaske hyppigere ledsage akut eller kronisk Betændelse i Testis og Bitestikel — som ved Gonorré, Tuberkulose (se Epididymitis og Testikelbetændelse). V. kan undertiden naa store Omfang og derved genere. De smaa V. spille ikke nogen Rolle for Patienten. Behandling kan derfor undlades ved de smaa, undtagen hvis de vokse og saaledes true med at blive generende store. Ved de store V. kan man formindske Generne ved at bære oppe med et Opbærebind (Suspensorium), eller man kan fjerne V. ved en Operation, dels simpel Udtømmelse af Vædsken, dels tillige en Behandling af Skedehindens Indside, hvorved man tilstræber en Sammenvoksning af dens to Blade, saa at ny Vædskeansamling hindres. Disse Behandlinger ere dels Punktur (s. d.) med Indsprøjtning af Jod, Karbol, Formol, dels Indsnit med Drænindlæggelse. Saaledes opnaas gerne Radikalhelbredelse. *E. A. T.*

Vandbygningsknnst og Vandbygningslære se Hydroteknik.

Vanddrossel (*Cinclus*) se Drosselfugle S. 500.

Vandedderkoppen (*Argyroneta aquatica*) hører til Familien *Drassidae*. Den har i Modsætning til de øvrige ægte Edderkopper sit Opholdssted i Ferskvand. Dyret svømmer paa Ryggen. . Under Svømningen er det omgivet af et Luftlag, der ser ud som en sølvhvid Blære; Luften fastholdes af Haarbeklædningen, dels lange Haar paa Forbryst og Hofter, dels af en overordentlig tæt, fløjlsagtig Haarbeklædning over hele Bagkroppen. Omgivet af dette Luftlag kan Dyret

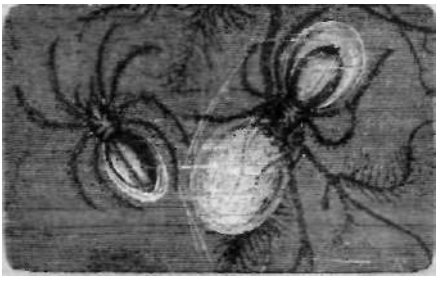

Vandedderkop *(Argyroneta aquatica)* med Rede.

aande under Vand; naar Luften er opbrugt, henter det sig ny Luft ved at stige op til Overfladen og stikke Bagkroppen op over denne. Luften bliver da, naar Dyret atter søger nedad, hængende i Haarbeklædningen. Føden bestaar af Smaadyr, som Dyret fanger jagende i Vandet eller lurende fra sin Klokke eller under Vandplanternes Blade. Hannen er større end Hunnen og Bagkroppen længere og smækrere.

V. opfører i smaa, vegetationsfyldte Damme sine ejendommelige, klokkeformede Boliger, som, alt efter den Brug der skal gøres af dem, have forskellig Form og Udseende. De to Køn opføre hver sin Bolig. Den Form, der er mest i Overensstemmelse med de Boliger, som findes hos nærstaaende Slægter, er de saakaldte Klokker, hvori V. skjuler sig og søger hen til, naar den ikke er paa Fangst eller paa anden Vis beskæftiget. Disse Klokker anbringes ofte i Hulheder af Træ eller Sten, i Sneglehuse, men kunne ogsaa, særlig hvor Overfladens Vegetation er overmaade rig, anbringes i denne støttet og delvis beklædt af Vegetationen. Alle disse Klokker ere altid meget nær Overfladen og rage ofte op over denne, hvorfor de ogsaa ere blevne betegnede som Luftklokker; fælles for dem alle er, at de ere aabne forneden. I Modsætning til disse staa de Klokker, hvori V. skifte Hud, og hvori Overvintringen foregaar. Disse Klokker ligge gerne dybere i Vandet og ere lukkede. Ofte anvendes ogsaa i begge Tilfælde et Sneglehus, hvis Aabning i saa Fald tilspindes. Ægkokon'erne aflægges vistnok fortrinsvis i de saakaldte Luftklokker nær Overfladen; i den nederste Del af disse tage Ungerne Ophold efter Klækningen, indtil Bagkroppens Haarbeklædning er vokset frem. Ægkokon'er ere i øvrigt ogsaa paaviste i Klokker af Overvintringsklokkernes Type.

Forholdet ved Dannelsen af Klokken er overalt i sine ledende Principper det samme. Dyret spinder først en Del Alger sammen og stiger fra disse ad Traade op til Overfladen; den stikker da Bagkroppen kun ganske lidt op over denne, idet bageste Benpar ligger krydset op over Ryggen. Ved da pludselig med stor Kraft at svømme nedad river den Luften med sig og holder den fast med bageste Benpar. Ankommen til Klokken giver den Slip paa Luftblæren, der fastholdes af Spindet. Saaledes vedbliver den, til Klokken er fyldt. Skal Dyret hente Luft til Brug for sin egen Respiration, stikker den Bagkroppen højt op ad Vandet, gaar ganske langsomt ned og betjener sig under Svømningen af alle 4 Benpar. Kokon'erne dannes fortrinsvis Foraar og Efteraar. Overvintringen foregaar bl. a. i tomme Sneglehuse eller i Overvintringsklokkerne, der om Vinteren med Vegetationen synke til Bunds og i Foraarstiden atter gaa til Vejrs. *C. W.~L.*

Vandenpeerebom [fandᵉnpe!rᵉbom], Navn for 2 belgiske Ministre. 1) Alphonse (1812—84) blev Borgemester i Ypern og liberalt Medlem af Repræsentantkammeret 1859—76 samt Indenrigsminister 1861—68 under Frére-Orban; skrev senere et stort Værk om Ypern's Historie [7 Bd., 1878 — 83). 2) Jules, født 1843, var 1878—98 klerikalt Medlem af Repræsentantkammeret og blev Oktbr. 1884 Minister for Post- og Jærnbanevæsenet; var endelig Jan.—Juli 1899 Førsteminister og indbragte det første Forslag om Indførelse af Forholdstalsvalgmaaden, men trak sig derefter tilbage fra det offentlige Liv. *E. E.*

Vanderbilt [vä'ndᵊbilt], nordamerikansk Rigmandsslægt i New York af oprindelig hollandsk Byrd. Cornelius V., født 27. Maj 1794, død 4. Jan. 1877, var Søn af fattige Forældre, blev tidlig Sømand og var 1817—28 Dampskibsfører. Han begyndte derefter selv at bygge Dampskibe af en forbedret Konstruktion og blev efterhaanden en stor Reder (ejede allerede 1833 1/2 Mill. Doll.); oprettede efter 1850 flere ny Dampskibslinier mellem Europa og Amerika og ejede 1864 omtrent 90 Skibe (kaldtes derfor ogsaa »Commodore V.«). Alligevel opgav han s. A. denne Forretning, der havde indbragt ham 40 Mill. Doll., og kastede sig over Jærnbanedrift; fik efterhaanden 3,400

Km. Jærnbane samlet under sin Ledelse og vandt derfor Tilnavnet »Jærnbanekongen«. Under Borgerkrigen skænkede han Regeringen et veludrustet Krigsskib og grundlagde et Universitet i Nashville i Tennessee, som Slægten senere har udvidet. Største Delen af Formuen (80 Mill. Doll.) gik ved hans Død til den ældste Søn, William Henry V. (1821—85), som allerede 1860 havde faaet Del i Ledelsen af en enkelt Jærnbane, og som senere overtog Faderens Forretning og yderligere forøgede Formuen (hvert af hans 8 Børn fik 10 Mill. Doll. i Arv). Det var ham, som 1880 bekostede Overførselen af en Obelisk (den ene af Kleopatra's Naale) fra Alexandria til New York. — Sønnen Cornelius V. (1843—99) fortsatte Farfaderens og Faderens Gerning og styrede siden 1886 35 Jærnbanelinier. — Consuelo V., en Sønnedatter af den ældre Cornelius V., født 1870, ægtede 1895 den nuværende Hertug af Mariborough. *E. E.*

Van der Burgh [fan-], F. C, Forfatternavn, se Christensen, Mathilde.

Van der Smissen [fan-], Emanuel August Graves, Baron, belgisk General, (1823—95), blev 1843 Officer og gjorde 1851 frivillig Tjeneste i Algérie; drog 1864 som Oberstløjtnant i den belgiske Legion til Mejico og kæmpede her indtil 1867 for Kejser Maximilian's Sag. 1879—90 var han Generalløjtnant og militær Guvernør i Bruxelles samt undertrykte Marts 1886 Arbejderopstanden i Charleroi. Han udgav 1887 et Skrift, der tilraadede almindelig Værnepligt, og 1892 en Skildring af sine Hændelser i Mejico (»Souvenirs du Mexique« 1864—67). *E. E.*

Vanderstraeten [fan], Edmond, belgisk Musikforfatter, (1826—95), levede i Bruxelles som Redaktør, Musikreferent og ansat ved det kgl. Arkiv. Han har skrevet en hel Række større og mindre Skrifter, særlig vedrørende Nederlandenes Musik i ældre og nyere Tid; Hovedværket er »La musique aux Pays-Bas« [8 Bd., 1867—88]. *W. B.*

Van der Stucken [fan-], Frank, tysk-amerikansk Komponist, er født 15. Oktbr. 1858 i Texas, levede flere Aar i Tyskland, Italien og Frankrig til Dels beskæftiget som Kapelmester (saaledes i Breslau og Weimar, hvor Liszt tog sig af ham) og blev 1884 Leder af en Sangforening i New York, 1894 Dirigent for Symfoniorkesteret i Cincinnati. V. har skrevet nogle Operaer; mere kendte ere hans Korværker og Sange. *W. B.*

Vandervelde [fandɐrfe'ldɐ], Emil, belgisk Politiker, er født 1866, blev 1885 Sagfører i Bruxelles og har siden 1894 med en kort Af brydelse været Medlem af Repræsentantkammeret. Allerede 1884 havde han sluttet sig til Arbejderpartiet, fra dets første Stiftelse, og optraadte 1892 som en ivrig Agitator; er Medlem af *Internationale's* styrende Udvalg og Leder for den socialistiske Gruppe i Kammeret; desuden Professor ved Bruxelles's ny Universitet. *E. E.*

Van de Sande **Bakhuisen** se Bakhuisen.

Vandfald kaldes et Sted i en Flod, hvor Vandet styrter lodret eller næsten lodret ned. V. kunne skyldes forskellige Aarsager. Hyppig skyldes de Vekslen af haarde og bløde Bjærgarter. Dersom et Sted i et Flodløb en haard og modstandsdygtig Bjærgart træder i Dagen, vil Erosionen, idet den skrider baglængs frem op mod Kilden, blive ringere paa dette Sted. Flodens Fald vil da blive stærkest neden for det haarde Sted, medens det kun bliver ringe oven for samme. Derved vil først opstaa en Strømhvirvel, som derefter, eftersom Erosionen stadig mere og mere fordyber Flodlejet nedenfor, gaar over til et V. Idet Vandet styrter ned over den lodrette Klippe, angribes ogsaa denne. Stærkest sker dette, naar det haarde Lag hviler paa blødere Lag, der angribes lettere. Det haarde Lag vil da efterhaanden blive undermineret og styrte ned. Ved denne Virksomhed skrider V. stadig tilbage; saaledes rykker Niagara $1^1/_2$ M. tilbage aarlig. I Bjærge, der i Istiden have været nedisede, findes mange V., der skyldes den Omstændighed, at de store Dale ere blevne stærkere uddybede ved Gletschererosion end de mindre Sidedale. Fra saadanne hængende Dale styrte Sidebækkene sig i V. ned i Hoveddalen. Blandt de største Vandfald kunne nævnes Niagara (50 M.), Victoria-Faldet i Sydafrika, Imatra i Finland, Rjukanfos (105 M.) i Norge. V. ere en ikke ringe Hindring for Flodsejladsen. Ved Sluseværker ere dog flere af dem omgaaede. I nyere Tid have de faaet Betydning som Drivkraft, efter at man ved elektrisk Kraftoverføring har faaet et Middel, der muliggør Kraftens Anvendelse paa større Afstand. *M. V.*

Med Hensyn til bekvem Udnyttelse af Fosse er Norge meget gunstig stillet, ikke alene fordi Landets mange Elve danne store Fald, der ere lette at bebygge, men ogsaa fordi Nedbøren er rigelig og jævnt fordelt over det hele Aar. Ved Bestemmelse af Kraften i en Fos plejer man at gaa ud fra de ugunstige Forhold, som indtræde om Vinteren, naar Nedbøren ikke kommer Vasdraget til gode, men magasineres i Skov og Mark som Sne og Is. I denne Tid afgiver større Elves Nedslagsfelt i det østenfjældske Norge ca. $2{,}_5$ Lit. Vand pr. Sekund og □ Km., i det vestenfjældske, hvor Tøvejr hyppig indtræder om Vinteren, kan Afløbet vokse til 3 à 4 Sekundliter pr. □ Km. De fleste Elve i Norge have deres Kilder i tyndt befolkede Strøg, hvor store Søer, uden at forvolde synderlig Skade, kunne opdæmmes og benyttes som Magasiner, der opspare Vand fra Flomtiden, saa det kan tilgodegøres i den vandfattige **Tid.** Som Eksempel paa, hvorledes Vandføringen og herved Fossens Kraft forøges ved Regulering, kan nævnes: Mjøsen's Regulering (Plan er udarbejdet og meddelt kgl. Approbation 1906) vil forøge Glommen's mindste Vandføring fra 100 Kbm. pr. Sek. til 220 Kbm. pr. Sek. Møsvand's Regulering har forøget Vandføringen i Maanelven fra 8 til 40 Kbm. pr. Sek. Soneren's Regulering forøgede Vandføringen i Simoa fra 2 til 6 Kbm. Spirillen's Regulering fra 11 til 17 Kbm. i Heenselven. Karakteristisk for Fosse i det østen- og søndenfjældske Norge er stor Vandføring med forholdsvis liden Faldhøjde, for det vesten- og nordenfjældske liden Vandføring med stor Faldhøjde.

Af større bebyggede V. i Norge kunne nævnes: Tistedalsfossene 11,000 H. K. paa Turbinaksel udnyttet til Træsliberi, Savbrug, Bomuldsfabrikker m. m. I Glommen's nedre Løb er Kykkelsrud, efter Reguleriug af Mjøsen, 42,000 H. K. og Sarpfossen 48,000 H. K. benyttet til Træsliberi, Fremstilling af Kalciumkarbid samt til Belysning. I Akerselven er tilsammen udnyttet 6,000 H. K.

I **Drammenselven**: Bergefos (Randsfjord Træsliberi og Papirfabrik) 1,000 H. K. Sliberierne Kistefos 2,300 H. K., Viul 2,900 H. K., Heenfos 4,600 H. K,, Hofsfos 4,000 H. K., Hønefos 7,600 H. K., Gjeithusfos 2,300 H. K.: Gravfos (Belysning m. m.) 4,000 H. K. (udnyttet i 1906 1,800), Embretsfos 3,800 H. K., Hellefos Sliberi 2,400 H. K. I Numedalslaagen: Kongsbergfossene (Mønt, Vaabenfabrik og Belysning) 1,500 H. K., Labro Sliberi 1,800 H. K. I Skienselven: Skotfos Sliberi og Papirfabrik (Union) 12,500 H.K., Skien (Sliberi, Belysning m. m.) 6,000 H. K., Svelgfos Salpeterfabrik 40,000 H. K. (under Bygning), Rjukan 225,000 H. K. (Forarbejder paabegyndt), Ulefos Sliberi og Savbrug 3,000 H. K., Tinfos Kalciumkarbidfabrik 3,000 H. K. — I de fire større østlandske Elve: Glommen, Drammenselv, Laagen og Skiensvasdraget kan der efter Kanaldirektør Sætren's Beregning udnyttes tilsammen over 1,200,000 H. K. — IKragerøvasdraget: Vafos 1,270 H. K. og Kammerfos 820 H. K. I Arendalsvasdraget: Rygene Sliberi 1,800 H. K., Barbu Kraftcentral for Lysanlæg 2,500 H. K. I Otteraaen: Paulefos Kraft- og Lysanlæg 1,200 H. K., Hunsfos Sliberi, Cellulose- og Papirfabrik 3,000 H. K. (Litt.: »Foredrag ved tekn. .. Kongres Kbhvn. 1903« [bl. a. af G. Sætren og I. Kristensen]).

Afdelingsingeniør Ingvar Kristensen.

Vandfarver se Akvarelmaleri.

Vandfennikel se Klaseskærm.

Vandfirben se Padder.

Vandflod d. s. s. Oversvømmelse.

Vandforsyning. Ikke alene som en uundværlig Bestanddel af den Næring, vi tage til os, men ogsaa som et Middel til Renholdelse af os selv, vore Brugsgenstande, Boliger, Gader o. s. v., og til Slukning af Ildebrande, til Havevanding m. m., spiller Vandet en saa stor Rolle i den menneskelige Livsførelse, at Anlæg til Forsyning af baade vore Boliger og vore Gader med godt Vand i rigelig Mængde maa betegnes som en Nødvendighed. Undertiden kan en Bolig, f. Eks. en Villa, skaffe sig det fornødne Vand fra en Brønd eller Cisterne (s. d.); men i Byer er en saadan V. af de enkelte Huse i Alm. uigennemførlig, og det maa derfor betragtes som en af en Bykommunes vigtigste og betydningsfuldeste Opgaver at skaffe Byens Indbyggere den lettest mulige Adgang til at faa brugbart Vand til enhver Tid og i tilstrækkelig Mængde. Hertil tjene Vandværkerne — de Systemer af Apparater og Ledninger, hvorved Vand udvindes og indføres i Husene —, og saadanne have da ogsaa været anlagte saa langt tilbage i Tiden, som vor Viden om byagtig Bebyggelse af Landene strækker sig. De gamle Assyrere, Ægyptere, Indere, Grækere o. s. v. have bygget Vandværker, der i Størrelse endog ofte overgaa mange nyere, store Vandværker, og vi imponeres endnu af de kolossale Vandledninger, der fra omtrent 400 Aar f. Chr. byggedes til Forsyning af Byen Rom med Vand, og hvoraf en stor Del ere bevarede. Saa vigtig en Sag anses en Bys V. da ogsaa nutildags i Alm. at være, at det i de fleste Byer er selve Kommunerne, der drive Vandværkerne.

Ved Anlægget af en Bys Vandværk gælder det sædvanlig om at træffe Bestemmelse om: 1) Stedet hvor, og Maaden hvorpaa den fornødne Mængde Vand kan fremskaffes, 2) Vandets Rensning, 3) Vandets Tilledning til Byen, 4) Vandets Opsamling i eller i Nærheden af Byen paa Tider, hvor Vandforbruget er ringe, og 5) Vandets Tilledning til de enkelte Ejendomme i Byen.

Naar man skal bestemme, hvor og hvorledes Vandet skal fremskaffes, maa man vide, hvor meget Vand Byen skal bruge, og hvorledes dets Beskaffenhed skal være. Regner man, at der pr. Indbygger pr. Aar bruges 45,000 Lit. Vand, vil man sjælden komme til kort, om der end er Byer, som bruge meget mere. Vandforbruget er naturligvis hverken jævnt fordelt over Aarets Døgn eller over det enkelte Døgns Timer; men om disse Forhold har man en Del Erfaringer, hvorpaa man kan bygge. Det indvundne Vands Beskaffenhed er af overordentlig stor Betydning, naar Vandet, hvad oftest er Tilfældet, bl. a. skal bruges til Drikkevand og i Husholdningerne. Hvor Vand, vel skikket til dette Brug, er vanskeligt at skaffe, kan der derfor blive Tale om at dele V., saaledes at Drikkevandet (som alt det i Husholdningerne benyttede Vand kort kan kaldes) tages fra eet Sted, medens Vand af ringere Beskaffenhed, til Vanding af Haver og Gader, til Springvand, Brandslukning o. s. v. tages fra et andet, f. Eks. fra en gennem vedkommende By løbende Flod. Bortses imidlertid fra saadanne Tilfælde, maa alt det Vand, hvormed en By forsynes, tilfredsstille følgende Fordringer, Det maa være velsmagende og af appetitlig Beskaffenhed, det maa ikke være for haardt, og det maa ikke kunne foraarsage Sygdom. For at være velsmagende og appetitligt maa Vandet være lugtfrit og uden Bismag, klart og farveløst; det bør have en Temperatur af 7—11° og bør indeholde nogen Luft (Kulsyre eller atmosfærisk Luft) samt en ringe Mængde Kalksalte. Kemisk rent, luftfrit Vand smager flovt. Indeholder Vandet Jærnforiltesalte (sædvanlig tvekulsurt Jærnforilte), kan det vel for en Tid holde sig klart, men henstaar det nogen Tid i Luften, vil der af Jærnforiltesaltet dannes Jærntveiltehydrat, der viser sig som brune Fnug. At Vandet ikke maa være for haardt, vil sige, at det ikke maa indeholde for mange af visse Kalk- og Magnesiasalte, idet det derved gøres mindre velskikket f. Eks. til Tilberedning at Te og Kaffe og til Vadsk med Sæbe, ligesom haardt Vand ej heller egner sig til Brug i Dampkedler. Vand kan frembringe Sygdomme, dels — hvad dog er sjældent — ved at indeholde egentlige Giftstoffer, dels ved et Indhold af Parasitter i forskellige Former. Der kan f. Eks. i Overfladevand findes Æg af Bændelorm og Børneorm, visse Amøbe-Former, som frembringe Dysenteri, Kolerabaciller, Tyfusbaciller m. m. Det Vand, som i Alm. mest fuldkomment opfylder de ovenfor opstillede Fordringer, er Grundvand (s. d.), der, før det udvindes, har passeret dybtliggende Jordlag. Grundvand kan undertiden opfanges og benyttes til V., hvor det træder frem som Kilder; oftere maa det pumpes op til Jordoverfladen fra gravede eller borede Brønde. Naar Grundvand ikke haves i tilstrækkelig Mængde og nogenlunde let tilgængeligt i Nærheden af en By, kan dennes V. ske ved Benyttelse af Flodvand. Dette bringer man ofte til at danne en kunstig Sø, ved Opførelse af en

Dæmning tværs over en Dal, gennem hvilken vedkommende Flod løber; det bag Dæmningen opstuvede Vand danner da et Reservoir, hvorfra rigelige Mængder Vand kunne tages i den varme Aarstid, paa hvilken netop en By bruger mest Vand, samtidig med at Floderne have deres mindste Vandføring. Lignende Reservoirer indretter man for øvrigt ret hyppig ogsaa paa Steder, hvor V. iværksættes med Benyttelse af Kilder, da ogsaa disse sædvanlig give ret forskellige Vandmængder til de forskellige Tider af Aaret.

Naar en Bys V. er baseret paa Grundvand, behøver dette ikke altid nogen særlig Rensning, før det benyttes som Drikkevand; men ofte maa det dog befries for en Del af sit Jærnindhold. Jærnet, der, som tidligere nævnt, sædvanlig er til Stede i Form af Jærnforiltesalte, bringes til at ilte sig yderligere, ved at Vandet udsættes for Luftens Paavirkning; det derved dannede Jærntveiltehydrat kan man give Tid til at bundfældes ved at lede Vandet ind i store Samlebeholdere. En forholdsvis hurtig Iltning kan man f. Eks. opnaa, naar man lader Vandet dryppe over Randen af een Rende ned i en anden, fra denne i en tredje o. s. v. Flodvand maa næsten altid renses omhyggelig, før det kan benyttes som Drikkevand. En foreløbig Rensning kan man iværksætte ved at lede Vandet ind i store Bassiner, hvor grovere, i Vandet opslæmmede Stoffer kunne faa Ro til at bundfældes; men en nogenlunde tilfredsstillende Rensning kan kun opnaas ved Benyttelse af Filtre, der sædvanlig ere Sandfiltre (se Filtrere). En V., baseret paa filtreret Flodvand, kan dog selv under omhyggelig Ledelse næppe blive saa tilfredsstillende som en V., baseret paa Grundvand.

Det paa den ene eller anden Maade udvundne Vand tilledes Byen gennem Ledninger, der ofte maa være meget store. Naar Udvindingsstedet ligger væsentlig højere end Byen, kan Vandet løbe til denne ved sin egen Vægt gennem aabne Ledninger (Kanaler eller Render) eller gennem lukkede Ledninger af Murværk, Beton, Monierkonstruktion, Jærn eller Træ. Nogenlunde store Trælledninger bygges af Planker, der samles som Staverne i en Tønde og sammenholdes ved udvendige Jærnbaand. Ligger Udvindingsstedet ikke væsentlig højere end Byen, maa Vandet tilføres denne med Benyttelse af Pumper; dog er det sjælden hensigtsmæssigt at drive det ved Maskinkraft helt ind til Byen, det falder sædvanlig naturligst at pumpe Vandet op til et højtliggende Punkt i Nærheden af Udvindingsstedet og lade det derfra ved sin egen Vægt løbe til Byen.

Forholdene ved en Bys V. ere i det foregaaende fremstillede, som om Vandets Rensning foregik forinden dets Tilledning til Byen. Dette er dog langtfra altid Tilfældet. Vandet befries vel gerne, om fornødent, for grovere Urenheder og for indeholdt Jærn i Nærheden af det Sted, hvor det udvindes; men dets fuldstændigere Rensning foregaar sædvanlig i selve Byen eller i dennes umiddelbare Nærhed, dels fordi den der i Alm. er lettere at føre Tilsyn med, dels fordi Vandet kan blive forurenet mellem Udvindingsstedet og Byen, hvad navnlig let vil kunne ske, naar det tilføres Byen gennem aabne Ledninger.

Hvis Udvindingsstedet ligger særlig højt, kan Vandet derfra ved sin egen Vægt ikke alene løbe til Byen, men ogsaa gennem lukkede Ledninger føres op i Husene efter Princippet for »kommunicerende Rør« (s. d.). I Alm. lader dette sig dog ikke gøre, og der indrettes da en Pumpestation paa et passende Sted i eller i Nærheden af Byen. Til denne Station ledes Vandet, og fra den kan det da enten pumpes direkte til Forbrugerne eller til højtliggende store Beholdere, hvorfra det ved sin Vægt løber til Forbrugerne, eller man kan — og dette sker sædvanlig — kombinere de to Fremgangsmaader. Man oppumper da Vandet til Beholderne paa Tider, hvor Byens Vandforbrug er lille, og kan saa lade det fra dem løbe direkte til Husene paa Tider, hvor Forbruget er stort (naar altsaa Pumpematerialet ikke slaar til), eller paa Tider (f. Eks. om Natten), hvor man ønsker at lade Pumperne staa stille. Saadanne Højdereservoirer kunne bygges som murbeklædte — aabne eller dækkede — Gruber paa højtliggende Punkter i Byens Nærhed, eller man kan opføre særlige »Vandtaarne«, ved hvis Top en Beholder, sædvanlig af Jærn, bliver anbragt. Selve Vandtaarnet kan opføres af Murværk, Beton e. l., men bygges dog ogsaa ofte som en aaben Jærnkonstruktion. Undertiden anbringes i samme Vandtaarn to eller flere Beholdere, der da forsyne forskellige Bydele; den laveste Beholder den lavest liggende Del af Byen, den næstlaveste Beholder en lidt højere liggende Bydel o. s. v. Ikke sjældent anbringes saa højt som muligt en særlig, mindre Beholder, som udelukkende er bestemt til Brug under Ildebrande, der maatte udbryde paa Tider, hvor Pumpestationens Maskiner ikke ere i kraftig Gang.

Til de Ledninger, gennem hvilke man fra Pumpestation (eller Højdereservoir) fører Vandet omkring i en Bys Gader til Husene, anvendes nutildags sædvanlig Støbejærns Mufferør, hvis Samlinger tættes med tjæret Værk og indstøbt og stemmet Bly. Ogsaa til de i Jorden liggende Ledninger inden for de enkelte Ejendommes Grænser benyttes ofte samme Materiale, men i selve Husene anvendes vel nok hyppigst trukne Smedejærns Rør, samlede ved løse Muffer. Mange Steder, f. Eks. i England, gøres dog en stor Del af Husenes Vandledninger af Blyrør, men da saadanne, naar de indvendig ere ubeskyttede, under visse Forhold kunne afgive Bly til det gennem dem strømmende Vand og derved gøre dette giftigt, ere de til Vandledninger anvendte Blyrør sædvanlig overtrukne med et Tinlag indvendig. Paa Husenes Vandledninger anbringes i Køkkener og paa andre passende Steder Haner, som kunne aabnes, naar man vil, og da lade Vandet udstrømme i — praktisk set — ubegrænset Mængde. I Modsætning til den her beskrevne »ubegrænsede« V. staa den »kontinuerlige« V. og den »intermitterende« V. Ved den kontinuerlige V. forsynes vel Husene ligesom ved den ubegrænsede V. stadig med Vand, men Forsyningen sker gennem Haner, som eengang for alle indstilles saaledes, at de pr. Time kun kunne lade en ganske bestemt Vandmængde passere; ved den intermitterende V. forsynes hver enkelt Bydel kun paa en bestemt Tid af Døgnet med Vand, som da sædvanlig oppumpes i hvert Hus til et højtliggende Reservoir, hvorfra saa det Vand, der skal bruges i Huset paa andre Tider af Døgnet, maa ledes til de enkelte Lejligheder gennem særlige Ledninger. Af hygiejniske Hen-

syn er det ønskeligt, at der gives en Bys Indbyggere Lejlighed til Benyttelse af rigelig store Vandmængder, og baade den »kontinuerlige« og den »intermitterende« V. have derfor store Skyggesider; men det er dog en Selvfølge, at ogsaa ved den saakaldte ubegrænsede V. bør en Ødslen med Vand søges hindret. Til en vis Grad forhindres saadant »Vandspild«, naar der til Aftapning af Vand i Lejlighederne kun tillades anvendt »selvlukkende« Haner o: Haner, som kun kunne holdes aabne med Haanden, og som lukke sig (f. Eks. ved Hjælp af en Fjeder), naar de slippes. Et andet Middel til Forhindring af Vandspild har man i de senere Aar anvendt i ret stor Udstrækning, navnlig i Amerika; man har i Gadernes Vandledninger indskudt Vandmaalere (s. d.), saaledes at hver Maaler maa passeres af det til en nærmere begrænset Bydel tilledede Vand, og naar det er bestemt, hvor meget Vand der f. Eks. i Løbet af en Uge med Rimelighed kan bruges i en saadan Bydel, maa et stærkt overskridende Vandforbrug i en Uge skyldes Vandspild, hvis Oprindelse det da bliver forholdsvis let at efterspore. Man kan selvfølgelig meget vel anbringe en Maaler paa Ledningen til hvert enkelt Hus eller endog paa Ledningen til hver enkelt Lejlighed, men derved fristes Beboerne let til uheldig Sparsommelighed i Brugen af Vand. Derimod er det naturligt og rimeligt at forlange Maaler anbragt paa Ledningen, hvis Vand bruges f. Eks. til private Springvand eller til Næringsbrug, og saa lade vedkommende betale for Vandet efter Maalerens Angivelser. (Litt.: »Handb. d. Ingenieurwissenschaften« [Bd. 3, Leipzig 1904]; »Handbuch der Architektur« [III, Bd. 4, Stuttgart 1890]). *Fr. V. M.*

Vandfuld, Herred i det vestlige Nørrejylland, det mindste og nordvestligste Herred i Ringkjøbing Amt, begrænses mod Øst og Syd af Skodborg Herred, mod Vest af Vesterhavet og mod Nordøst af Limfjorden (Nissum Bredning); mod Nord løber det ud i Harboøretangen, hvis Nordspids hører til Thisted Amt (Refs Herred); mod Sydvest berører Herredet Nissum Fjord. Udstrækningen fra Nord til Syd er ca. 26 Km., medens Bredden fra Vest til Øst højest er 7—8 Km. Dets Areal er (1906) ca. 141 □Km., og det havde I. Febr. 1906 6,821 Indb. (1801: 3,354, 1840: 4,235, 1901: 6,487), o: ca. 48 pr. □ Km. Den midterste Del af Herredet er temmelig højtliggende, bakket og bølgeformet (det højeste Punkt er Bavnehøj, 38 M.), men mod Sydvest og Nordvest er der ganske lavt og jævnt. Den smalle og ikke videre høje Klitrække langs Havet mangler helt paa en Strækning af ca. 8 Km., da Kysten her er lerholdig med bratte Skrænter ud til Havet (Bovbjærg). Jorderne ere af forskellig Beskaffenhed, lerede, muldede og sandede, men i det hele ret frugtbare. Skov er der saa at sige slet ikke; Vandløbene ere kun smaa; af Søer mærkes Klitsøen Ferring Sø, som mod Nordøst fortsættes i en Række Sødrag, der staar i Forbindelse med Limfjorden. Det er Amtets frugtbareste Herred, idet der i Gennemsnit gaar ca. 6,5 Hektarer paa 1 Td. Hartkorn. Af Arealet ere over 5,100 Hektarer besaaede, henved 5,900 Eng, Græsgang o. s. v., ca. 870 Kær, Fælled og Mose og 340 Hede, Klit m. m. Der var i 1903 1,637 Heste, 9,279 Stkr. Hornkvæg, 5,309 Faar og 5,037 Svin. Herredet er delt i 10 Sogne; det samlede Hartkorn er 1,373 Tdr., og der var i 1906 1,223 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Skodborg Herred, i verdslig Henseende hører det under Skodborg-V. Herreders Jurisdiktion. — V. Herred kaldes i Valdemar II's Jordebog Wandlæfolkhæreth (ved 1340 Wentfolkhæreth) og afledes fra det samme Ord »Vendle«, hvoraf Vendsyssel er dannet. Det hørte i Middelalderen til Harsyssel, senere under Bøvling Len og fra 1660 under Bøvling Amt, der 1794 indlemmedes i det da oprettede Ringkjøbing Amt. (Litt.: O. Nielsen, »Hist.-topogr. Efterretninger om Skodborg og V. Herreder« [Kbhvn. 1894]). *H. W.*

Vandfarer. Til Afledning af Overfladevand pløjes der V. i Marken, naar denne er færdigsaaet, dog sjælden paa drænet Jord. V. kunne deles i to Slags: de som oppløjes i hver Agerfure, altsaa regelmæssig parallelle, og saa de egentlige V., som trækkes gennem Lavningerne, altsaa som oftest mere eller mindre uregelmæssige og bugtede. Disse sidste ere de nødvendigste, de hindre, at Overfladevandet selv baner sig ofte uheldige Veje, ligesom det afledes hurtigere gennem dem. V. kunne trækkes med en almindelig Svingplov, men bedre med en Vandfureplov (se Plov), der følger efter en almindelig Plov. Efter Pløjningen udjævnes de smaa Jordvolde, som Muldfjælene have lagt op paa begge Sider af V., med en stærk Rive, for at Vandet uhindret kan løbe ned i dem. Dybden af V. er ikke stor, højest 15 å 20 Cm. Paa meget bindende, udrænet Jord bruger man undertiden efter fuldført Efteraarspløjning at give de Agerfurer (Agerrender), som fremkomme i hver Ager efter Afpløjningen, en ekstra Oprensning med Ploven for at fjerne nedfaldne Jorddele, saa Vinter vandet kan have mere frit Løb. Disse blive altsaa ogsaa en Slags V. *H. D. P.*

Vandførende kaldes et porøst, for Vand gennemtrængeligt Jordlag, som hviler paa et andet Jordlag, der kun i ringe Grad tillader Vand at passere igennem sig. Under saadanne Forhold vil det fra Overfladen nedsivende Vand samle sig i større eller mindre Mængde i det v. Lag, idet det stadig paa Grund af Tyngdekraften søger saa langt nedad som muligt. I Danmark bestaa de v. Lag især af Sand og Grus. Ogsaa tætte Jordlag kunne blive v., naar der i dem findes Sprækker; dette er saaledes Tilfældet med den øverste Del af Saltholmskalken i Kjøbenhavn's Omegn. *F. P. R.*

Vandføring, den Mængde Vand, udtrykt i Kubikmeter, som i et Sekund strømmer gennem et Profil af en Ledning eller et Vandløb. *C. Ph. T.*

Vandgang (Søudtryk), den Linie paa Skibets Skrog, der skæres af Vandspejlet. Efter som Skibet er mere eller mindre dybtlastet, rykker V. selvfølgelig højere eller mindre højt op fra Kølen. *C. L. W.*

Vandgas er en Blanding af Kulilte (Kulstofoxyd), CO, og Brint; den dannes ved Indvirkning af Vanddamp paa glødende Kul ved 1,000—1,200°: $C + H_2O = CO + H_2$; ved lavere Temperatur dannes ogsaa Kulsyre: $C + 2H_2O = CO_2 + 2H_2$. I Praksis vil V. altid indeholde noget Kulsyre og Kvælstof. Man fremstiller V.

idet man fylder Udviklingsapparatet med Anthracit eller Kokes, som derpaa ophedes til Hvidglødhede ved Indblæsning af Luft; herved dannes »Luftgas«, som bestaar af Kulilte og Kvælstof; ved Omstilling af Ventiler spærres der nu for Lufttilblæsningen og tilføres Vanddamp, hvorved dannes V. Herved synker Temperaturen, og der maa da atter tilblæses Luft. Luftgas og V. samles hver for sig. Metoderne til Fremstilling af V. ere i de senere Aar blevne betydelig forbedrede. V. har en meget høj Forbrændingstemperatur, og derpaa beror dens Fortrin fremfor andre brændbare Gasarter, som anvendes til Ophedning. I en Vandgasflamme, som er meget mindre end en Belysningsgasflamme ved samme Tryk og samme Brænder, smelter en fin Platintraad let, medens dette næppe sker i Lysgasflammen. Den rene V. benyttes kun til Frembringelse af høje Temperaturer, til Svejsning af Jærnblik og til Smeltning af Platin, Guld og Staal. Af større Betydning end den ublandede V. er Dowson-Gas, som er en Blanding af »Luftgas« og V. Den faas, idet man opsamler begge disse Gasarter i Fællesskab, hvorved Fremstillingsmaaden bliver langt simplere; man indblæser samtidig Luft og Vanddamp i Gasudviklingsapparatet, som er fyldt med Anthracit eller Kokes, i et saadant Forhold, at Processerne H_2O (Damp) + C — H_2 + CO − 28,8 Kal. og C + O = CO + 29,3 Kal. holde hinanden i termisk Ligevægt, og saaledes at Varmetabet ved Ledning og Udstraaling erstattes. Dowson-Gassen bestaar af 1 Rf. Vandgas + 2—3 Rf. Luftgas; det er en fortrinlig »Kraftgas« baade til Opvarmning og til Motordrift. Dowson-Gas indeholder i 100 Rf. 10—15 Rf. Brint, 22—27 Rf. Kulilte, 3—6 Rf. CO_2 og 50—55 Rf. Kvælstof.

Til Belysning anvendes V. efter Karburering med tunge Kulbrinter eller uden forudgaaende Karburering til Auerlys. I sidste Tilfælde maa den først underkastes en meget omhyggelig Rensning. *O. C.*

Vandglas. Med dette Navn betegnes kiselsure Salte af Kalium og Natrium, som ere opløselige i Vand. Kalivandglas faas ved Sammensmeltning af Potaske med Kvartspulver eller Infusoriejord og Trækulpulver, hvorefter den smeltede Masse udkoges med Vand, eller ved Kogning af Flintknoller med Kalilud under Tryk. Natronvandglas fremstilles paa tilsvarende Maade ved Anvendelse af kalcineret Soda eller Natronlud. Dobbeltvandglas er en Blanding af begge de nævnte og faas ved Sammensmeltning af Kvartspulver, Potaske og kalcineret Soda; det er lettere smelteligt end Kali- og Natronvandglas hver for sig. V. gaar i Alm. i Handelen som en tykflydende Opløsning, men kan ogsaa faas i fast Form. Opløsningen sønderdeles af Syrer, idet der udskilles geléagtig Kiselsyre. Sin første Anvendelse fandt V., som blev opdaget 1825 af Fuchs, til Overtræk for Genstande af Træ, Lærred, Papir, hvorved disse beskyttes mod Antændelse. Naar V., blandet med ildfaste Stoffer som Ler, Glaspulver o. l., paastryges flere Gange, ville saadanne Genstande ikke bryde i Flamme ved Ophedning, men kun forkulle. Endvidere benyttes V. som Kit for Glas og Porcelæn og til Fremstilling af kunstige Sten, idet man tilbereder en plastisk Masse af Sand og V., som derpaa bringes i en Opløsning af Klorkalcium; herved dannes kiselsur Kalk, som kitter Sandkornene sammen, medens Klornatrium gaar i Opløsning og fjernes ved Vadskning. Store Mængder V. bruges til Forfalskning af Sæbe.

Endelig benyttes V. til Stereokromi; V. danner ved denne Malemaade Bindemiddelet mellem Farverne og deres Grundlag. *O. C.*

Vandhaar, Navn for *Conferva*-Arter (se Alger).

Validhammer. 1) Hammer, som bevæges ved et Vandhjul. V. er ligesom Haandhammeren en Svinghammer, idet den drejer sig om en vandret Akse. Løftningen sker ved, at en af Vandhjulet, ofte direkte, dreven Tromle drejer sig rundt og paavirker Hammeren med sine Klodser, »Kamme«; saa snart Klodsen er gaaet fri af V., falder denne. V.'s Benævnelse retter sig efter Kammenes Angrebspunkt. For den lette, hurtig arbejdende Svanshammer, hvis Hoved vejer ca. 50 Kg., og som, paavirket af en Prelklods for at fremskynde Slaget, slaar indtil 300 Slag i Minuttet med en Slaghøjde af 150—200 Mm., ligger dette uden for Omdrejningsaksen; den anvendes ofte til Smedning af Spiger. Ved Brysthammeren med Vægt 150—250 Kg., 80—100 Slag og Løftehøjde 500—700 Mm. er Angrebspunktet mellem Hammerhovedet og Omdrejningsaksen; den faar Prel af en oven over den anbragt Bjælke. Tromlen er her ofte parallel med Hammerskaftet. Den anvendes bl. a. til Udsmedning af Stangjærn. Ved Pandehammeren med Vægt 2,500—8,000 Kg., 50—100 Slag og Løftehøjde 300—600 Mm. er Angrebspunktet paa Hovedet eller foran det. Den er helt støbt af Jærn i T-Form og anvendes navnlig ved det smedelige Jærns Fremstilling til at drive Slaggen ud af Smelter og Puddelboller. De tidligere saa uundværlige V. gaa nu stærkt af Brug. De sværere erstattes af Smedepresser, Valseværker og Damphamre, de lettere af disse og af Maskinhamre, drevne ved Damp.

2) I Fysikken et med Vand til Dels fyldt og ved Kogning for Luft befriet Glasrør, hvori Vandet, naar man ryster 'Røret, med en stærk Lyd støder mod dets Vægge, da der ikke kan dannes en Stødpude, fordi der ingen Luft er dertil. *F. W.*

Vandhinde d. s. s. Amnion (s. d.), den inderste Æghinde.

Vandhjul kaldes Motorer eller Kraftmaskiner (s. d.), ved hvilke Vandløbs Energi — Vandkraft — omsættes til mekanisk Energi, og som bestaa af et Hjul, der er forsynet med Skovle. V. have været kendte fra Oldtiden og ere antagelig de første Maskiner, ved hvilke Mennesket har kunnet udnytte Naturkraft til industrielt Arbejde. Der skelnes mellem egentlige V., ofte kaldet vertikale V., idet de bestaa af et paa en vandret Aksel anbragt Hjul, og Turbiner, hvis Aksel staar lodret, Hjulet altsaa yandret. Ved de vertikale V. virker Vandet navnlig ved sin Vægt paa Skovlene — hvorved altsaa Vandets potentielle Energi udnyttes — men ogsaa ved flere Former af Hjul ved at støde imod Skovlene; ved Turbinerne derimod er det Vandets kinetiske Energi, der udnyttes, idet det med stor Hastighed føres imod Skovlene, hvis Form er afpasset saaledes, at Vandet uden at støde imod dem ved Forandring af Bevægelsesretningen mister sin Hastighed og

saaledes berøves sin Energi. Ved de vertikale V. er endelig Vandets Bevægelse i Forhold til Skovlene uvæsentlig, medens derimod ved Turbinerne en saadan Bevægelse er en nødvendig Forudsætning. En skarp Adskillelse mellem vertikale V. og Turbiner kan der dog ikke siges at være, idet der findes Turbiner med vandret Aksel, ligesom der ogsaa med Hensyn til Vandets Virkemaade gives Overgangsformer. Inddelingen i vertikale V. og Turbiner opretholdes dog stadig i Litteraturen som ret bekvem for Oversigtens Skyld og vil derfor ogsaa i det følgende blive benyttet.

Naar man kender den Vandmængde, der i et Sekund gennemstrømmer et Tværsnit af Vandløbet, samt Faldhøjden, kan den til Raadighed staaende Vandkraft beregnes. Vandmængden, der som oftest er i høj Grad vekslende med Aarstiderne, bestemmes ved Maaling af Vandets Middelhastighed i det givne Tværsnit i Forbindelse med dettes Areal; af særlig Betydning er det naturligvis at kende den mindste forekommende Vandmængde, da deraf den Kraft afhænger, som man til enhver Tid med Sikkerhed kan gøre Regning paa. Faldhøjden er i Regelen fordelt over en længere Strækning og er altsaa afhængig af den Længde af Vandløbet, hvorover man har Raadighed. For at kunne udnytte Faldhøjden i et V. er det nødvendigt, at den koncentreres paa et bestemt Sted, og dette sker ved, at man tværs over Vandløbet bygger en Dæmning, der stuver Vandet op. Forskellen mellem Vandspejlets Højde paa begge Sider er den Faldhøjde, som der i det følgende stadig vil være Tale om. Da der som Regel til visse Tider vil forekomme større Vandmængde, end V. kan udnytte, bortledes det overflødige Vand enten ved en »Frisluse« i Dæmningen, eller ved at denne indrettes som Overfaldsdæmning. Fra den oven for Dæmningen dannede Vandbeholder, »Dammen«, føres Vandet gennem Dæmningen til V. ved Hjælp af en Rende med Stigbord, eller ogsaa anlægger man fra et Punkt oven for Dæmningen til et Punkt neden for den en

Fig. 1.

Kanal, i hvilken V. anbringes; Kanalen forsynes ligesom den førnævnte Rende med Stigbord, der lukkes, naar V. skal staa stille, og for øvrigt aabnes mere eller mindre efter Forholdene. Fig. 1 viser en saadan Anordning; *a b* er Vandløbet, *c* Dæmningen, *d* Kanalens øvre Del, *e* den nedre, *f* det Sted, hvor Faldhøjden er koncentreret og V. anbragt.

Er Vandmængden pr. Sekund *A* Liter, Faldhøjden *H* Meter, bliver den til Raadighed staaende Vandkraft $\frac{A\ H}{75}$ Hestekraft. Kun en Del heraf kan imidlertid gøres nyttig, da Vandhjulets Virkningsgrad jo altid maa være en ægte Brøk; som Regel ligger den mellem 0,3 og 0,8. Arbejdstabet skyldes dels Vandets Gnidningsmodstand i Skovlene og i Tilførselsrenden med Stigbordet, dels Gnidningsmodstanden i Akselens Lejer, og endelig gaar paa Grund af Utætheder en Del Vand ubenyttet bort. Hjulets Konstruktion spiller ogsaa en væsentlig Rolle, navnlig Skovlenes Form, idet det for at opnaa en høj Virkningsgrad gælder om at formindske Vandets Stød mod Skovlene saa meget som muligt, og tillige at sørge for, at Vandet forlader Hjulet med mindst mulig Hastighed.

Uden at komme ind paa Detaljer ved Konstruktionen af V. — herom henvises til den nedenfor anførte Litteratur — skal der nu kortelig gøres Rede for de vigtigste Former af V.

A. Vertikale eller egentlige V. a) Overfaldshjul (Fig. 2) modtage Vandet foroven fra en Rende *o* med Stigbord *c d*; Skovlene have

Fig. 2. Fig. 3. Fig. 4.

Kasseform, og Vandet, der virker næsten udelukkende ved sin Vægt, driver Hjulet saaledes rundt, at dets Overside bevæger sig bort fra Tilløbsrenden, Undersiden altsaa i modsat Retning af det i Hjulet benyttede Vand, »Bagvandet«. Ved alle andre Former af vertikale V. er Forholdet omvendt, idet Hjulets Overside bevæges imod Tilløbsrenden, Undersiden i Bagvandets Afløbsretning. Skovlenes Form er saaledes, at Vandet forlader Hjulet saa nær dettes nederste Punkt som muligt, og Hjulet maa ikke naa ned i Bagvandet, der vilde yde det en Modstand til Skade for Virkningsgraden, der ved gode Hjul kan stige til 0,8. Overfaldshjul anvendes ved store Faldhøjder, indtil 15 M., og ved ringe Vandmængder.

Sidehjul modtage Vandet paa den Side, der vender mod Tilløbsrenden, og der benyttes særlige Betegnelser for Hjulene efter den Højde i Forhold til Akselen, hvori Vandtilløbet finder Sted. Ved *b)* Ryghjul (Fig. 3) sker Vandtilløbet over Hjulets Aksel; de have ligesom Overfaldshjulene kasseformede Skovle, i hvilke Vandet virker ved sin Vægt, medens Indløbshastigheden er ringe, og Stødvirkningen derfor ubetydelig. Vandet føres til Hjulet gennem et System af Ledeskovle eller Kulisser *a,* der ved et Stigbord *c d* kunne aabnes og lukkes efter Vandstanden, og man kan saaledes drage Nytte af den større Faldhøjde ved Højvande, idet man kan lade Vandet møde Hjulet højere oppe. Hjulets Underside kan uden Skade gaa noget ned i Bagvandet, da den bevæger sig i samme Retning som dette; den om Hjulet sluttende Rende *K* er ikke absolut nødvendig. Ryghjul have omtrent samme Virkningsgrad som Overfaldshjul og benyttes ved lignende Faldhøjde, men de have den Fordel bedre at taale vekslende Vandstande saavel ved Tilløb som ved Afløb. *c)* Brysthjul (Fig. 4) modtage Vandet i Højde med eller noget under Hjulets Aksel. Skovlene ere enten plane, stillede efter Radius, eller brækkede, for — navnlig ved større Periferihastighed — lettere at løftes ud af Bagvandet; kun

sjældent bruges ved Brysthjul kasseformede Skovle. Disse Hjul anvendes ved mindre Faldhøjder, indtil ca. 4 M.; Indløbet kan enten ske ved Hjælp af Ledeskovle (Fig. 4) ved Fald paa 2—4 M., ved et Overfald (se Fig. 6), naar Faldet er 1,5 — 2,5 M., eller ved et Underfaldsindløb med almindelig Stigbord (se Fig. 5) for Faldhøjder under 1,5 M. For ved de flade Skovle at holde Vandet samlet maa Hjulets nederste Del bevæge sig i en »Slutrende«. Vandet virker dels ved sin Vægt, dels ved Stød mod Skovlene, og Virkningsgraden ligger mellem 0,7 og 0,4; den er størst ved Ledeskovlindløbet, da Vandets Vægtvirkning her er den væsentlige, mindst ved Underfaldsindløbet, hvor Stødvirkningen spiller en større Rolle.

Nogen skarp Grænse mellem Brysthjul med Underfaldsindløb og egentlige *d)* Underfaldshjul (Fig. 5) findes ikke. Overgangen sker jævnt, idet efterhaanden hele Faldhøjden, der kan være ca. 0,6 til 1,25 M., bruges til at give Vandet en stor Udstrømningshastighed, saa at det næsten udelukkende virker ved sit Stød mod Skovlene. Disse ere plane og stillede noget skraat mod Radius for lettere at løftes ud af Bagvandet, der altid omgiver Hjulets nederste Del; denne bevæger sig i Almindelighed i en Slutrende. Virkningsgraden er kun 0,8—0,85. Underfaldshjulet er den ældste Form af V.

Fig. 5.

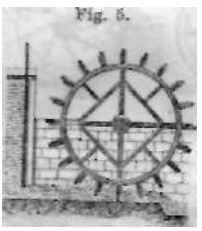

I Vandløb med stærk Strøm bruges Strømhjul; de have plane Skovle og anbringes simpelt hen med den nederste Del af Hjulet i Vandet, som ved sin Stødvirkning driver Hjulet rundt, Saavel Hjul som den, f. Eks. Mølle, der drives af Hjulet, anbringes ofte paa en Flaade, saa at stadig lige meget af Hjulet dykker ned i Vandet.

Af særlige Hjulforme skulle endnu et Par nævnes. *e)* Sagebiens Hjul (Fig. 6) er et

Fig. 6.

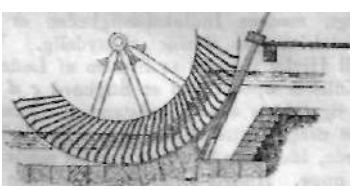

Sidehjul med Overfaldsindløb og krumme Skovle, der gaa saa langt ind imod Hjulets Midte, at Vandet mellem Skovlene ved Indløbet kan stille sig med Overfladen i samme Højde som i Tilløbsrenden; Vandmængden mellem Skovlene afpasses saaledes, at den netop har sin Overflade i Højde med Bagvandets, naar det nederste Punkt er naaet. Stødvirkning undgaas ved den ringe Indløbshastighed, og Vandet virker alene ved sin Vægt, hvorfor ogsaa Virkningsgraden er stor, omkring 0,75, maaske endog højere.

f) Poncelets Hjul (Fig. 7) er et Underfaldshjul med krumme Skovle, der tvinge Vandstrømmen til uden Stød at forandre Hastighed og derved afgive sin levende Kraft. Vandets Virkning minder saaledes en Del om Turbinerne; dog spiller Vægten af Vandet ogsaa en Rolle ved Poncelets Hjul. Faldhøjden kan være indtil 2 M., men Virkningsgraden er da kun ca. 0,5; ved mindre Faldhøjder, indtil 1,4 M., kan derimod Virkningsgraden naa op til 0,65.

Fig. 7.

B. Turbiner. Medens Vandet ved de vertikale Vandhjul virker ved sin Vægt og ved at støde imod Skovlene, er Forholdet ved Turbinerne, som foran berørt, et andet. Faldhøjden benyttes her for største Delen til at give Vandet en betydelig Hastighed, og gennem et System af faststaaende Ledeskovle bringes det uden Stød ind mellem Skovlene i selve Turbinehjulet, der ogsaa kaldes >Løbehjuletc. Her ændres Vandets Bevægelsesretning af Skovlene, mod hvilke Vandet altsaa udøver et Tryk, hvorved dets Energi overføres til Hjulet, som Vandet forlader med saa ringe Hastighed som muligt. Foruden denne af Vandets Masse og Hastighed fremkaldte Trykvirkning — Aktion — finder der ogsaa ved nogle Turbiner en Reaktionsvirkning Sted. Til nærmere Forklaring heraf skal der mindes om, at naar der i den ene Side af et paa Hjul stillet Kar med Vand frembringes en Aabning, vil Vandet strømme ud deraf, medens Karret vil bevæge sig til den modsatte Side, idet jo Vandets Tryk mod Aabningens Areal er ophævet, medens det vedblivende bestaar over for det tilsvarende Areal af Karrets modstaaende Væg. Ganske det tilsvarende finder Sted i Turbinen. Naar nemlig Vandet fylder Rummet mellem Skovlene, vil det til alle Sider udøve et Tryk imod Væggene; ved Udløbet findes ingen Væg, og der fremkommer da en Reaktionsvirkning mod den modstaaende Væg, hvorved Turbinen drives rundt. Man inddeler herefter Turbinen i Reaktionsturbiner og Aktions- eller Trykturbiner. Ved disse sidste behøve Skovlrummene ikke at være helt fyldte med Vand, og Løbehjulet maa derfor ligge i Luften over Bagvandet; Reaktionsturbinerne kunne derimod ogsaa arbejde under Vand. En anden Inddeling kan gøres efter Vandets Bevægelsesretning gennem Løbehjulet. Ved Aksialturbiner bevæger Vandet sig nogenlunde parallelt med Aksen, og det træder ind og ud paa Hjulets plane Flader. Ved Radialturbinerne derimod er Bevægelsen omtrent efter Radius. Vandet kan træde ind paa Hjulkransens Yderside, uden om hvilken Ledeskovlene ere anbragte, og Turbinen siges da at have udvendigt Tilløb; ligge derimod Ledeskovlene inden for Hjulkransen, saa at Vandet bevæger sig udefter fra Aksen, siges Turbinen af have indvendigt Tilløb.

Medens de vertikale V. kun kunne benyttes ved mindre Fald, op til ca. 15 M., kunne Turbinerne benyttes ved alle Faldhøjder mellem 0,3 og 160 M. Da tillige dens Virkningsgrad er betydelig, ofte 0,75, og Vedligeholdelsen er bil-

ligere, foretrækkes de nu oftest for de vertikale V., især hvor der er Tale om blot nogenlunde betydelig Kraft. Af de mange forskellige Konstruktioner anføres her nogle af de vigtigste.

Fourneyrons Turbine (Fig. 8 og 9) er en Reaktionsturbine og Radialturbine med indvendigt Tilløb, Løbehjulet *b* har krumme Skovle og omslutter Ledeapparatet *s*, hvis Skovle ere krummede i modsat Retning. Ledeskovlene ere anbragte i Bunden af et lodret Rør, gennem hvilket Vandet strømmer til Turbinen, og mellem Ledeskovlene og Løbehjulet er der anbragt et ringformet Stigbord *w*, til Regulering af Vandtilførselen. For at kunne indrette Vandforbruget efter det Arbejde, der kræves, anbringes der ofte i Hjulet plane Skillevægge, der dele det i »Etager«, og med Stigbordet kan man da aabne eller lukke for flere eller færre af disse efter Forholdene.

Fig. 8. Fig. 9.

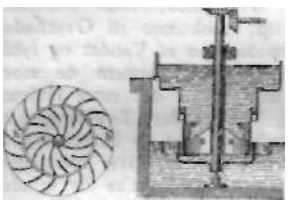

Francis Turbine er ligeledes en Reaktionsturbine og en Radialturbine, men den har udvendigt Tilløb, og Ledeskovlene ligge altsaa i en Ring uden om Løbehjulet. Jonvals (eller Henschels) Turbine (Fig. 10), der ogsaa er en Reaktionsturbine, er derimod en Aksialturbine. Saavel Ledeskovlene *B* som Løbehjulets Skovle *A* ere krummede efter Skrueflader, men i modsat Retning. Løbehjulet ligger i den øverste Ende af et lodret Rør, der er helt fyldt med Vand, hvorved vindes, at Løbehjulet let kan efterses, idet man kan lade Vandet løbe fra; Vandet under Løbehjulet virker lige saa godt, som hvis det laa over Hjulet, idet det suger, og Anordningen medfører saaledes intet Tab af Faldhøjde. Reguleringen kan enten ske ved delvis at lukke for Sugerøret under Løbehjulet ved Hjælp af Stigbordet *s*, men bedre for Virkningsgraden er det at aflukke for en Del af Kanalerne mellem Ledeskovlene. Girards Turbine (Fig. 11) er i Modsætning til de fornævnte en Trykturbine, og den fremstilles baade som Radial- og — som paa Figuren — som Aksialturbine. Stigbordet er her enten indrettet saaledes, at alle Ledekanalerne kunne indsnævres lige meget, eller saaledes at en Del af dem lukkes helt, medens de andre ere fuldt aabne. Ved smaa Vandmængder udelader man, for ikke at faa Løbehjulet uhensigtsmæssig lille, Ledeskovlene paa en Del af Omkredsen, saa at ikke alle Løbehjulets Skovle modtage Vand samtidig. Turbinen kaldes da en Partialturbine.

Fig. 10.

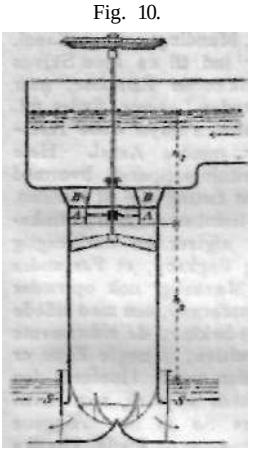

Mahlers Turbine (Fig. 12), der anvendes en Del i Danmark, er en Mellemting mellem Radial- og Aksialturbiner; den har udvendigt Tilløb, men Løbehjulet deles ved en Væg *m i to* Afdelinger, hvoraf den øverste *o* gennemløbes væsentlig i radial, den nederste *n* væsentlig i aksial Retning.

Fig. 11.

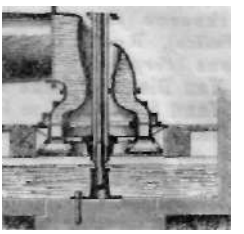

Til Turbinerne maa ogsaa regnes det navnlig i Amerika meget benyttede Peltonhjul (Fig. 13), hvis Skovle have den ejendommelige, paa Figuren viste, Bægerform. Vandet føres ind forneden gennem en kegledannet Aabning og deles af Bægerets skarpe Midtvæg i to flade Straaler, der ved i Skovlen at udføre en Vending paa omtrent 180° afgive deres levende Kraft til Hjulet. Ved at anbringe flere Indløb langs Hjulets Omkreds kan større Kraftudvikling opnaas. Peltonhjul bygges fra en Brøkdel af en H. K. op til flere Tusinde H.K. og kunne anvendes for enhver Faldhøjde fra ca. 3 M. og opad. Virkningsgraden angives at være $0{,}85$.

Fig. 12.

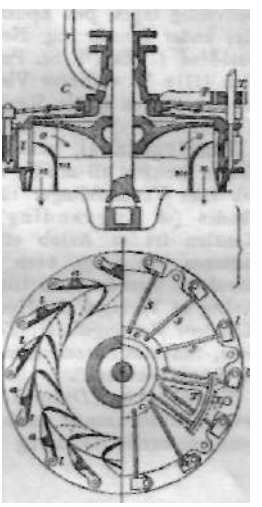

(Litt.: Af den meget talrige og omfangsrige Litteratur om V. skal nævnes: C. Borch, »Maskinlære« [1. Del, Kbhvn. 1890]; C. v. Bach, »Die Wasserräder« [2. Del, Stuttgart 1886] og Freytag, »Hilfsbuch fur den Maschinenbauer« [Berlin 1904]. Sidstnævnte Værk indeholder en Mængde

Fig. 13.

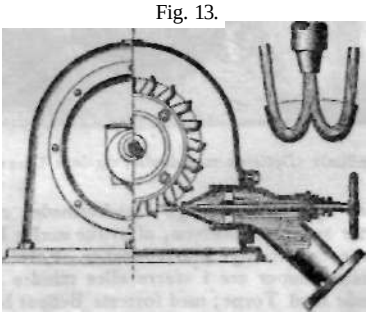

Henvisninger til særlige Værker om V. og Turbiner og til Tidsskriftafhandlinger om samme Emner). *H. H. S.*

Vandhose d. s. s. Skypumpe.

Vandhyld, Navn for Kvalkved.

Vandhøns (*Gallinulinae*) en Underfamilie af Rikserne (*Rallidae*); hertil regnes Blishøns (*Fulica*), Rørhøns (*Gallinula*) og Sultanshøns (*Porphyrio*). *O. H.*

Van **Diemens** Land se Tasmania.

Vand i Hovedet se Hjernevattersot.

Vandindvielse. Allerede i den gamle Kirke var det Skik, at Præsten indviede og helligede det Vand, som skulde benyttes ved Daaben, og Indvielsen fandt da Sted til bestemte Tider, ved Paasken, Pinsen og Epifanifesten, fordi man paa de Tider døbte. Senere, da Barnedaaben blev indført alle Vegne, nøjedes man ofte med V. ved hver enkelt Daab. Den græsk-katolske Kirke har imidlertid bevaret V. paa Epifanifesten, og den har to Slags V., den store og den lille. Den store V. vedrører Daabsvandet og bestaar i, at en Flod eller en Kilde, af hvilken Daabsvand sædvanlig tages, paa Epifanidagen højtidelig indvies under Bønner og Neddykning af et Kors. Saaledes f. Eks. i St. Petersborg ved Nevaen. Den lille V. vedrører Vievandet (s. d.) og foretages i Kirken under Røgelse og Berøring med Korset. *A. Th. J.*

Vandingskanal, kunstig tilvejebragt Vandløb, der er bestemt til at føre Vand fra naturlige Vandløb eller Vandsamlinger til et Terrain, der skal vandes (se Engvanding). Som oftest udgaar Kanalen fra et Aaløb eller en Bæk, der opstemmes saa langt oven for det paagældende Areal, at Kanalen faar tilstrækkeligt Fald. Ved Anlæg af V. tages der Hensyn til Vandmængden, Kanalens Retningslinier, Terrainet, den skal føres over, Sidernes Skraaning m. m. (Se i øvrigt Kanal og Stemmeværk).

Vandkalve (*Dytiscidae*), Billefamilie, der lever i stillestaaende ferske Vande. Legemet er gennemgaaende bredt og fladt. Hovedet bærer

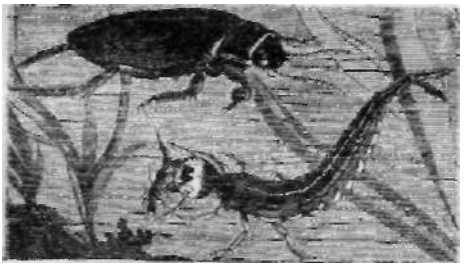

Vandkalv (*Dytiscus marginalis*) og dens Larve.

de store Øjne og de lange traadformede, nøgne Antenner samt Munddelene, af hvilke særlig Kindbakkerne ere kraftige Bideredskaber. Forreste og mellemste Benpar ere i større eller mindre Grad udstyrede med Torne; med forreste Benpar holdes Byttet fast, men det gribes fortrinsvis med 3. Benpar. Bageste Benpar er Svømmeben, uskikket til Gang; under Svømningen bevæges det samtidig. Hofterne ere brede og flade og indgaa som Dele af Bagkroppens Hudskelet. Skinneben og Tarser forsynede med Haarbræmmer, hvis enkelte Haar lægge sig ned, naar Benet under Svømningen føres tilbage, men rejse sig, naar det føres frem. Vingedækkerne ere brede og slutte meget nøje til Bagkroppen, de bageste Vingepar ere store og veludviklede. Bagkroppen ender hos Hunnen i en kort kraftig Læggebrod. Af Spirakler ere i Reglen de to bageste lange, kraftigere end de øvrige. Skønt udprægede Vanddyr maa V. til Overfladen for at hente Luft. V.'s Legeme er som mange andre Vanddyrs lettere end Vandet og hæver sig til Overfladen, naar Svømmebevægelserne høre op. Ankomne til Overfladen hæve de Bagkropsspidsen ud af Vandet og fylde dels Luften ind i Legemet gennem de store bageste Spirakler, dels ind i det store Hulrum mellem Bagkrop og Vingeskeder; Bagkroppen er paa sin Overflade beklædt med en Bedækning af fløjlsbløde Haar, hvori Luften bliver hængende. Fra dette store Luftreservoir trække de mindre Sidespirakler Luft, naar Dyret svømmer under Vandet. Naar Reservoiret er fyldt, gaar Dyret ned; naar Luftmængden er brugt op, stiger det atter til Vejrs. Hos *Cybister* o. a. ere de bageste Spirakler ikke større end de andre. V. ere graadige Rovdyr, der leve af andre Insekter, men dog vistnok fortrinsvis af Smaafisk og Paddelarver.

Hannernes For- og Mellemtarser fremvise ejendommelige Bygningsforhold. Fortarsernes 3 første Led danne tilsammen en cirkelformet Skive, besat paa Undersiden med stilkede Haardannelser; Stilkene bære cirkelrunde Skiver; forreste Led bærer to overmaade store saadanne. I Bunden af Skiven aabner sig et Hul, Mundingen af en Kanal, der gennem Stilken gaar ind til en hele Skiven udfyldende Sæk, fra hvilken en Kitmasse, naar Skiven trykkes mod et andet Legeme, flyder ud. Ofte finder man paa Hunnens Bryst disse Haardannelser i større eller mindre Antal. Hele Apparatet er et Fasthæftningsapparat, hvormed Hannerne under Parringen fæstne sig til Hunnen. Af den indre Bygning fremhæves kun Stinkekirtlerne, hvoraf et Par afgiver en mælkeagtig Vædske mellem Bryst og Bagkrop, et Par andre en gulagtig fra Gattet. Mærkeligt nok optræder der hos flere Arter to Hunformer, een med riflede og een med uriflede Vingedækker; de sidstnævnte ere vistnok de mest primitive; i nogle Egne er særlig den ene, i andre den anden Hunform den hyppigste. V. ere udmærkede Flyvere, som navnlig om Natten flyve fra Sø til Sø. Æggene lægges i Vandplanters Stængler og Blade, i hvilke Hunnerne med deres Læggebrod bore en lille Spalte.

De fremkomne Larver vokse overmaade stærkt; de ere udprægede Rovdyr, men Munddelene have en ganske anden Bygning end de voksnes. Kindbakkerne ere hule og have en Aabning i Spidsen og ved deres Grund. Naar et Bytte gribes, ses Kindbakkerne dolkformet stødes nogle Gange ind i dette; samtidig gydes vistnok en Fordøjelsesvædske ind i Offeret, hvorved alle dettes blødere Dele gaa i Opløsning. Derpaa slaas Kindbakkerne sammen inde i Offeret, og disses nedre Aabning ere da i direkte Forbindelse med Mundaabningens Hjørner. Derpaa begynder Dyret at

suge, og alle Offerets indre Dele passere da gennem Kindbakkanalen som en mørkebrun Vædske over i Svælget og derfra ned i Maven. Munden selv er ikke lukket, men er en overordentlig lille Spalte, hvis Rande, naar Kindbakkerne ere lukkede sammen, ere tæt sammenpressede, men kunne aabnes lidt, naar Kindbakkerne slaas udad. Gennem denne Spalte skulle Larverne kunne nedsluge grovere Dele. Næringen er alle mulige mindre Vanddyr; Larverne ere overmaade graadige. Legemsformen er altid aflang, men meget forskellig. Benene ere Svømmeben besatte med lange Haar; saadanne findes ogsaa ofte ned langs Kroppens Sider og særlig paa de sidste Bagkropsled; dette ender i to haarede Halenokker. Alle Sidespirakler ere rudimentære; Dyret aander kun gennem de to bageste, fra hvilke to mægtige Trachestammer løbe op gennem hele Dyret. Under Hvilen hænger Larven med Bagkropsspidsen i Overfladen, Legemet S-formet krummet og Svømmebenene vidtudspredt til alle Sider.

Hen paa Efteraaret forlade Larverne Vandet, grave sig en Hule i Jorden og hvile vistnok Vinteren over som Larve i denne. Forpupningen sker i saa Fald om Foraaret og varer i Alm. næppe over 2—3 Uger. Larverne overvintre saa vidt vides ikke i Vandet, derimod de fuldt udviklede Insekter, som i Damme med rigelig Vegetation ses svømme livlig om under Isen. Deres Trang til atmosfærisk Luft tilfredsstille de i alt Fald for en Del ved de Luftblærer, der i planterige Damme samle sig paa Isens Underside.

Til Familien *Dytiscidae* hører foruden Slægten *Dytiscus*, der tæller lutter store Arter, den i mange Henseender afvigende Slægt *Cybister* samt talrige Slægter, bestaaende af mellemstore eller smaa Arter (*Agabus*, *Ilybius* o. a.).

Ind under Begrebet V. maa endnu to andre Familier henføres, nemlig *Amphizoidae* *Pelobiidae* og *Haliplidae*. Den første indbefatter meget ejendommelige, fortrinsvis i kolde Bjærgstrømme levende Former, hvor de hage sig fast til Stenene; der er kun kendt 3 Arter, to i Nordamerika, en i Thibet. Larven ligner Løbebillernes.

Pelobiidae indbefatter kun een Slægt, med 4 Arter, af hvilke *Pelobius tarsus* findes i Sydeuropa og England, de andre i Kina og Australien. Larverne aande ved Trachegæller, der sidde paa Legemets Underside; Kindbakkerne ere ikke hule, og Munden er aaben. Legemet ender med tre lange Halenokker.

Familien *Haliplidae*, der ogsaa i Danmark er rigt repræsenteret, indbefatter udelukkende smaa Former, der som fuldt udviklede Insekter ligne hverandre meget, men som Larver se yderst forskellige ud og ofte ere udstyrede med lange Processer, der staa i Hudrespirationens Tjeneste. (Litt.: Meinert, >Vandkalvelarverne« [>Vidensk. Selsk. Skrifter«, 6. R.nat. mat. Afd. Bd. 9 1901], hvor den vigtigste øvrige Litt. er citeret). *C. W.-L.*

Vandkanaler se Pighude.

Vandkandemusling se Gastrochaenidae.

Vandkandeskimmel (*Aspergillus*) er en Fællesbetegnelse for Knopcellestadiet af flere Svampearter, hørende til Slægten *Eurotium* af Familien *Aspergillaceae*; de knopcelledannende Hyfer ere i Spidsen opsvulmede og her forsynede med alsidig udstraalende Sterigmer, hver med en Kæde af Knopceller. En Art af V. (*Aspergillus glaucus*, hørende til *Eurotium herbariorum*) er yderst almindelig paa døde organiske Dele, syltede Frugter, i Herbarier paa slet konserverede Planter o. 1. Andre Arter kunne fremkalde Sygdomme hos varmblodige Dyr. Se i øvrigt Eurotium. *F. K. R.*

Vandkappe ell. Mankepude, det Stykke af Seletøjet, som ligger paa Hestens Manke. *C. G. B.*

Vandkarse se Springklap.

Vandkis se Markasit.

Vandkloset se Kloset.

Vandkopper d. s. s. Skoldkopper.

Vandkran er et (ofte kran-lignende) Apparat, hvorigennem Vandet fra en Vandledning eller en Cisterne tilføres Tenderen (Lokomotivet). V. kan være anbragt paa en Væg (f. Eks. udvendig paa selve Cisternen) og bestaar da i Hovedsagen kun af et drejeligt Rør, der kan naa ind over den paa det nærmeste Spor holdende Tender, eller den kan være fritstaaende og bestaar da af en Opstander, hvorigennem Ledningen føres op, og et lignende Udløbsrør som ovenfor. En Mellemting er Reservoir-V., hvor der lige over Udløbsrøret et tilføjet en Beholder med Vand nok til een Tender; denne Ordning kan være praktisk ved lange Rørledninger. For at undgaa Stød i Ledningerne aabnes og lukkes der sædvanlig for Vandet ved en Glider, der bevæges ved en Vægtstang eller Skrue, og endvidere tilføjes ofte en Vindkedel, som det ses i hosstaaende Figur, der viser en almindelig benyttet Form af en fritstaaende V. Efter Benyttelsen maa Vandet af Hensyn til Frost udtømmes af Opstanderen, hvilket sædvanlig foregaar automatisk samtidig med Lukningen. *A. O—d.*

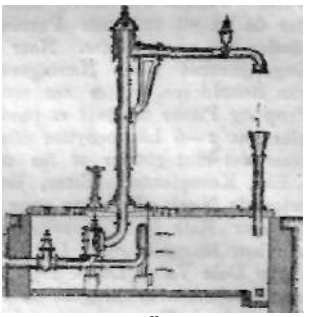

Vandkran.

Vandkrans (*Zannichellia* Mich.), Slægt af Vandaksfamilien med krybende Rodstok og smalt liniedannede Blade, der have Akselskæl og Skede. Blomsterne ere særkønnede; de sidde to sammen i en Hanblomst uden Bioster, men med 1 Støvblad og en Hunblomst med hindeagtigt bægerformet Bioster og 2—9 Støvveje, gerne 4. Frugten er en Flerfoldsfrugt. Blomstringen sker under Vandet (Juli—September). 3 Arter, der ere vanskelige at skelne fra hverandre og ikke ere almindelige i Norden; dels i Ferskvand, dels i Saltvand. *A. M.*

Vandkræft (*Noma*) er en Koldbrand af Kinden, der opstaar hos svagelige Børn i Tilslutning til forskellige Smittesygdomme, uden at dog Sammenhængen med disse nærmere kan fastsættes. Sygdommen plejer at tage stærkt paa Patienten, hvortil kommer, at de stinkende Afsondringer fra V. nedsynkes og indaandes. Saaledes gaar det til, at denne i sig selv lidet udbredte Lidelse saa ofte medfører tidlig Død og sjælden ender med Helbredelse, i saa Fald med

et stort Tab af Væv i Kinden, saa der maa Efteroperationer til for at lukke Hullet. Ellers bestaar Behandlingen kun i Renholdelse ved Skylning af Saaret og af Munden med passende Vædsker og Opretholdelse af Kræfterne ved styrkende Midler. *B. A. T.*

Vandkultur o: Dyrkning af Planter i Vand, hvori der findes Næringsstoffer, er en Metode, som er bleven anvendt meget i den plantefysiologiske Forskning, særlig for at udfinde, hvilke uorganiske Stoffer der ere nødvendige for Planternes normale Trivsel (se Ernæring, Planters). V. udføres oftest saaledes: Frø udblødes i Vand og bringes til at spire mellem Lag af Filtrerpapir. Kimplanterne anbringes — i Reglen enkeltvis — ved Hjælp af en Tot tør Bomuld i en gennemboret, flækket Korkprop, der sættes i en passende Glas- eller Porcelænsbeholder med destilleret Vand. Vandet maa aldrig berøre Bomulden, da j der da let vil indtræde Forraadnelse o. l., som skadet den unge Plante. Naar Planten er 2—3 Dage gammel, gives Næringsvædske, og senere kan Beholderen byttes om med en større, idet Prop og Plante sættes i et passende Laag. Sylteglas paa 2—6 Lit. benyttes oftest til Beholdere. Naar det blot gælder at faa normale Planter af f. Eks. Kornplanter, Ærter, Boghvede o. l., vil følgende Næringsblanding være god: 4 Dele salpetersur Kalk, 1 Del salpetersur Kali, 1 Del svovlsur Magnesia og 1 Del fosforsur Kali opløst i 350 Dele Vand. Denne 2-p.-Ct.-holdige Vædske maa fortyndes før Brugen, da Planternes Rødder ikke taale en Koncentration over ca. $1_{,5}$ pro mille. Badet begynder med $0_{,2}$ pro mille's Opløsning, og til hver Liter af denne sættes en Draabe Jærnkloridopløsning. Rødderne udvikles ofte bedst i Mørke; man ombinder derfor Beholderen med sort Papir. Ofte bruges Stiklinger i Stedet for Frø som Udgangsmateriale. V. byder den Fordel, at man er fuldt ud Herre over Næringsstoffernes Art og Koncentration; men heltud kan V. ikke erstatte almindelig Jordbund. Destilleret Vand kan undertiden være giftigt for Planterne paa Grund af Indhold af lidt Kobber eller Bly fra Destillationsapparaterne. Vil man prøve, om et Stof er unødvendigt, kan det udelades af Næringsvædsken, og man vil da se, hvorledes Kulturen udvikler sig. Om V.'s historiske Udvikling se R. Pedersen, »Planternes Næringsstoffer. Historisk Indledning« [Kbhvn. 1883], hvori videre Litteratur. *W. F.*

Vandkunst var tidligere Benævnelsen for ethvert Vandpumpeværk, navnlig naar det ikke blev drevet ved Haandkraft. Nu benyttes Benævnelsen V. sjældnere og betegner ethvert Apparat, der anvendes for gennem Ledninger at forsyne kunstige Vandfald, Springvand eller Figurer i Haver eller paa Pladser med Vand. *F. W.*

Vandkur se Brøndkur.

Vandkærer (*Hydrophilidae*), billefamilie, fortrinsvis levende i Vand. Fødderne ere 5-leddede; Antennerne af meget ejendommelig Bygning, altid korte, ikke traaddannede og delte i tre Dele: en toleddet lang Basaldel, et mellemste Parti, dannet af to eller flere smaa Led, og en ydre, bredere kølleformet Del, hvis Led ofte ere meget uregelmæssig byggede og beklædte med Fløjlshaar. Kæbepalperne ere meget lange.

V. ere plumpe, tungt bevægelige Dyr, i mange Henseender Vandkalvenes Modsætning. De ere som udviklede Dyr fortrinsvis Planteædere og konsumere store Mængder af Andemad, Kransalger og andre Vandplanter. Benene ere kun i ringe Grad Svømmeben, det bageste Benpar, der fortrinsvis bruges som Svømmeorgan, bevæges skiftevis; V. betegnes ofte som Vandtrædere i Modsætning til Vandkalvene, der ere udmærkede Svømmere. 1. Benpar har hos Hannen udvidede Tarser. Alle Benene ende med to Kløer. V. maa ligesom Vandkalvene til Overfladen for at hente Luft, men bære sig hermed ad paa ganske anden Vis. Hos V. ere de forreste Spirakler de største; naar V. skulle hente Luft, nærme de ikke Bagenden, men Forenden til Overfladen, Luftfornyelsen sker mellem Hoved og Forbrystet. De store Luftreservoirer ligge saavel mellem Vingedække og Bagkrop som ogsaa paa næsten hele Legemets Underside, der er dækket af en fløjlsagtig Haarbeklædning, hvori Luften holdes tilbage.

I Virkeligheden er den allerstørste Del af V.'s Legeme under Svømningen omgiven af en Luft-

stor Vandkær (*Hydrophilus piceus*). Han, Hun med Æggesæk og Larve.

klokke, ind i hvilken Spiraklerne munde, og fra hvilken Luftfornyelsen i Legemets Indre foregaar. Maaden, hvorpaa Dyret danner sig sin Luftklokke, er næppe fuldt forstaaet. Kun saa meget er sikkert, at de fløjlshaarede, ejendommelig formede Antenner hertil spille en meget væsentlig Rolle. I det Øjeblik, Dyret kommer til Overfladen for at aande, ser man paa den ene Side af Dyret mellem Hoved og Forbryst en tragtformet Fordybning opstaa. Tragtens Sider ere begrænsede udadtil af Antennen, indadtil og til Siderne af Dyrets øvrige Legeme. Gennem denne Tragt pumpes Luften ind om Dyret og fastholdes af Haarlaget.

V. lægge deres Æg i Kokon'er, som snart klæbes fast til Blade, snart ligge frit paa Vandspejlet. Kokondannelsen er bedst studeret hos de store Arter af Slægten *Hydrophilus*, hos hvilke Kokon'erne ere meget store. De dannes af et Silkespind, som afgives fra Kirtelen i Bagenden; de ere luftfyldte; i den øverste Del ligge Æggene kittede tæt og regelmæssig til hverandre, i den nedre Del er et Rugekammer, hvori Larverne opholde sig nogen Tid efter Klækningen. Hyppig er Kokon'en forsynet med en Mast, dannet af en særlig Slags Silke; den er lukket i sin øverste Ende og er vistnok kun et Afbalanceringsapparat,

der bevirker, at Kokon'en altid kommer til at vende en bestemt Side opad. I Kokon'ens Dannelse indgaar altid Dele af Blade, som Hunnen har brugt til Støtte under Dannelsen. Naar den er færdig, fylder Hunnen Kokon'en med Luft, hvorpaa Æglægningen begynder. Kokon'ens Dannelse tager hos de større Arter ca. 4 Timer. Nogle Slægter bære en Tid lang Æggekapslerne fæstede til Bagkroppen, hvorpaa de aflægges.

Larverne ere i Modsætning til de fuldt udviklede Dyr glubende Rovdyr med meget stærkt udviklede Kindbakker; disse ere ikke, saaledes som hos Vandkalvene, hule; Snegle og Muslinger danne en ikke uvæsentlig Del af Føden. Meget ofte og i alt Fald hos visse Arter ser man Larverne, medens Byttet fortæres, hæve dette op over Vandspejlet og indtage en bueformet Stilling med Bagenden nær Vandskorpen og Hovedet med Byttet paa sin Spids samt de første Brystringe over Vandspejlet. Man har ment, at Dyrene indtoge denne Stilling, for at Offerets Vædsker, naar de skulde passere over i Munden, ikke skulde løbe ud i Vandet. Kun de bageste Spirakler funktionere; disse ligge ofte inde i et særligt Aandingskammer. Adskillige Former have Trachegæller. Bagkroppen ender med et Par Halenokker. I det hele afvige Larverne hos de forskellige Slægter og Arter meget fra hverandre i Udseende. V. siges aldrig at overvintre i Vandet, hvad der for de større Formers Vedkommende vistnok er rigtigt. De krybe om Efteraaret paa Land, grave sig et faa Tommer dybt Rør, der ender i en Hule, hvori Forpupningen foregaar. Puppen har paa sin Ryg, i alt Fald hos nogle Arter, 3 Sæt Kroge, paa hvilke den hviler; selve Rygsiden kommer altsaa ikke i Berøring med den fugtige Jord. Hovedslægten er *Hydrophilus* med en af de største danske Biller, *H. piceus*. Noget mindre er *Hydrous caraboides*; begges Æggekapsler findes ofte i Foraarstiden i Smaasøer og Damme. Hovedslægter ere desuden *Spercheus*, *Helophorus*, *Berosus*, *Hydrocus*, *Hydraena*. Til V. henregnes ofte tillige en Del i Gødning levende Smaabiller (*Sphaeridium*, *Cercyon* o. a.). *C. W.-L.*

Vandlaas kaldes et Apparat, hvorved et Vandlukke mellem to Luftmængder kan tilvejebringes. Et Vandlukke siges at være tilvejebragt paa et givet Sted mellem to Luftmængder, naar disse paa dette Sted ere afspærrede fra hinanden ved et Vandlag af en vis Højde, og med denne Højde siges den paagældende V. at lukke. V. benyttes i mange Tilfælde, saaledes til at afspærre Gassen i en Gasbeholder fra den ydre Luft; men mest udstrakt Anvendelse finde de ved Kloakanlæg, navnlig ved Husspildevandsledninger, for at holde Luften i Kloakerne ude fra Luften i vore Gader og Boliger. En herved meget benyttet V. er den saakaldte >$-V.<, der er vist i lukket Tilstand paa nedenstaaende Fig. Den er formet som et ∞-bøjet Rør; Luften i Rørstrækningen *A* er afspærret fra Luften i *B* ved det i V.'s Bund staaende Vand, hvis lukkende Højde er *h*. Hældes Vand i Røret *A*, der f. Eks. kan danne det direkte Afløb fra en Vadsk, vil lige saa meget Vand løbe bort gennem *B* (der kan staa i direkte Forbindelse med en Kloakledning), uden at der indtræder Brud af Vandlukket. Et saadant Brud kan dog hidføres paa forskellig Maade. Det gennem *B* udstrømmende Vand kan, naar det fylder selve dette Rør eller et dermed i Forbindelse staaende, frembringe en Sugning bag sig og derved udsuge det lukkende Vandlag, og for at forhindre Brud af denne Aarsag kan man være nødt til at »ventilere« V. gennem et Rør, udgaaende omtrent fra V.'s øverste Punkt *s* (se Husspildevandsledninger). Ligeledes kan et Brud indtræde ved Fordampning af Vandet i V., og det kan derfor være rigtigt, naar man i længere Tid ikke har Brug for det Rørsystem, hvori V. er indskudt, at fylde denne sidste med Olie, der saa godt som ikke fordamper ved almindelig Temperatur. Ved V.'s laveste Punkt *r* anbringes ofte et Hul, gennem hvilket den kan renses; det maa naturligvis holdes lukket — f. Eks. ved en indskruet Prop —, naar V. bruges. Er Afløbsrøret *B* vandret eller omtrent vandret, som vist paa Fig. med punkterede Linier, kaldes V. en »P-V.«. Mindre V. forarbejdes ofte af Bly, større V. fremstilles gerne af samme Materiale som det Rørsystem, hvori de indgaa; man har derfor V. af brændt, glaseret Ler, af Støbejærn o. s. v. Paa de til Kloset hørende to Fig. ere V. viste som udgørende en Del af selve Klosetterne og forarbejdede af samme Materiale som disse, og naar V. anvendes andre Steder end i Kloakledninger o. l., kan deres Materiale være meget forskelligt. Man har foruden de her beskrevne S-V. og P-V. en stor Mængde andre V.; men de nævnte ere i Alm. de mest praktiske, i alt Fald til Brug i Forbindelse med Kloakanlæg. At man i Stedet for Vand kan bruge andre Vædsker som Lukke, er let forstaaeligt; man kan f. Eks. benytte Olie (se ovenf.) eller en Blanding af faste og flydende Ekskrementer (se Kloset, S. 643). Ogsaa Kvægsølv har man nu og da brugt som Lukke, og i mange Tilfælde opnaar man endog tilstrækkelig Afspærring mellem de paagældende Luftmængder ved Sandlag af passende Højde. Paa lignende Maade som om V. og Vandlukker taler man derfor om Ekskrementlaase, Ekskrementlukker, Kvægsølvlaase, Sandlaase o. s. v. *Fr. V. M.*

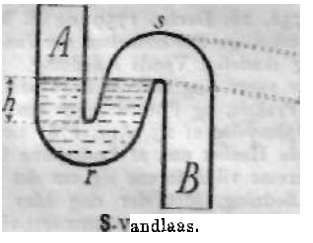

S-Vandlaas.

Vandladning se Urin.

Vandlak, Opløsninger af Skellak (se Gummilak) i Boraksopløsninger eller Ammoniakvand, der benyttes i Hattefabrikationen og til Glanssværte for Fodtøj. *K. M.*

Vandledning kaldes en ved Kunst tilvejebragt Ledning, bestemt til at føre Vand. Særlig bruges dog Betegnelsen V. om lukkede Ledninger, der føre rent Vand, og af saadanne ere de vigtigste de, der benyttes ved Byers Vandforsyning (s. **d.**). *Fr. V. M.*

Vandlinie, en krum Linie, som paa Skibstegningen viser Formen af et Skibsskrogs vandrette Plan, der skærer Vandspejlet; efter som Skibets Dybgaaende tiltager, vil V. i Reglen faa en fyldigere Form. *CL. W.*

Vandlist, W a t e r list, et i eller i Nærheden af Vandlinien anbragt, vandret liggende Stykke Tømmer, der oftest har det Formaal at beskytte en eller anden Konstruktion — Bolværk, Kajmur, Landingstrappe, Spunsvæg e. 1. — mod Stød eller Paasejling. V. skrammes eller kæmmes over Pælene og befæstes til dem ved Bolte. Ofte benyttes ogsaa V. som Tvinge, idet den samtidig tjener til at holde Pælene i rette Flugt, og det er derfor ofte vanskeligt at holde de to Benævnelser ude fra hinanden. *C. Ph. T,*

Vandlopper d. s. s. Copepoda og Dafnier (s. **d).**

Vandlukke se Vandlaas.

Vandløber (*Hydrometrida*) se Damtæger.

Vandløbslovgivning. I Christian V's D. L. fandtes kun faa og ufuldstændige Bestemmelser om Vandløb, jfr. Lovens 5—11. Senere blev der ved de ældre Udskiftningsanordninger af 29. Decbr. 1758, 28. Decbr. 1759 og 8. Marts 1760 givet forskellige Bestemmelser om Vandløbs Oprensning og skadeligt Vands Afledning. Disse Bestemmelser synes dog ikke at have faaet større Betydning i Praksis, og Forordningen om Jordfællesskabets Ophævelse af 23. Apr. 1781 nøjedes med at udtale Haabet om, at Lodsejerne i deres egen Interesse vilde forene sig om det skadelige Vands Afledning, idet der dog blev givet Lodsejerne Tilsagn om, at Rentekammeret vilde forskaffe dem al fornøden Hjælp til Foranstaltningernes Gennemførelse paa den for alle Deltagerne mest tjenlige Maade. Imidlertid fik man efterhaanden Øjet op for, at Ordningen af Vandforholdene var en nødvendig Betingelse for Jordbrugets Opkomst og Fremme, og ved Frd. af 25. Juni 1790, hvortil sluttede sig Pl. 10. Novbr. 1791, fik Danmark for første Gang nøjagtigere Regler om disse Forhold Disse Bestemmelser afløstes senere af Anordn. 19. Juli 1846, hvortil sluttede sig L. af 16. Marts 1851 og 17. Jan. 1859. 1876 nedsaltes der imidlertid af Indenrigsministeriet en Kommission, der skulde tage under Overvejelse, om der maatte være Grund til at foretage Ændringer i de gældende Bestemmelser. Som Resultat af denne Kommissions Arbejde udkom den nu (1906) gældende Lov om Vands Afledning og Afbenyttelse af 28. Maj 1880, hvortil slutter sig L. af 23. Apr. 1897. Efter L. af 28. Maj 1880 inddeles de bestaaende Vandløb i private og offentlige Vandløb, og disse sidste deles atter i Hovedvandløbene, der staa under Tilsyn af vedkommende Amtsraad, og de mindre offentlige Vandløb, der staa under Tilsyn af vedkommende Sogneraad eller Byraad. Sager angaaende de private Vandløb og de mindre offentlige Vandløb behandles som Regel af Vandsynsmændene under Appel til Landvæsenskommissionen, Sager angaaende Hovedvandløb af Landvæsenskommissionen under Appel til Overlandvæsenskommissionen. Foruden Bestemmelser om Regulering og Vedligeholdelse af offentlige og private Vandløb indeholder L. af 1880 ogsaa Bestemmelser om Nedlægning af Møller og andre Vandværker ved offentlige Vandløb, om Sænkningen af Vandstanden i Søer, om Anlæg af ny Vandafledningsanlæg samt om Benyttelsen af Vandet i Vandløb til Vanding af Ager og Eng m. m. *H. Gr.*

I Norge have de større Vandløb eller Vasdragene faaet stor Betydning, først for Fiskeri, senere for Tømmerflødning og Færdsel og navnlig i de sidste Menneskealdere for Industrien som Kraftkilde. De mindre Vandløb have i enkelte Dele af Landet været anvendte til Vanding af Ager og Eng. L. 5—11 angaar væsentlig Fiskeri og indeholder i øvrigt væsentlig kun Forbud mod Opdæmning eller andre Forandringer i Vandets Løb til Andenmands Skade. Frd. 17. Oktbr. 1794 gav Tømmerejerne Ret til at kræve eller til selv at anlægge de fornødne Indretninger for Tømmerflødningen. Pl. 28. Decbr. 1809 tillod Ekspropriation til Kanalanlæg. L. 28. Juli 1824 gav Ret til Afledning af skadeligt Vand og Tilledning af Vand til Jorddyrkning. L. 31. Maj 1848 lettede Iværksættelsen af visse Arbejder i Vasdragene i Jordbrugets eller Færdselens Interesse. Mod Ulemperne ved Vasdragenes Belemring med Affald fra Savbrugene gaves 3 Love, af 1848, 1854 og 1860, og om Vandledninger til Husbrug ligeledes 3 Love, af 1851, 1860 og 1874. Flødningsvæsenet blev nærmere ordnet ved L. 26. Aug. 1854. Industrien var hidtil stifmoderlig behandlet. Ogsaa dens Interesser ere nu varetagne ved L. I. Juli 1887, hvorved Vasdragsretten (bortset fra Fiskerilovgivningen) er kodificeret. Vasdragsloven er som den ældre Ret bygget paa den private Ejendomsret til Vasdragene med den Grund, hvorover de løbe, dog saaledes at selvfølgelig den enkelte Grundejers Raadighed er stærkt begrænset af Hensyn til de andres Interesser, ligesom Almenhedens Ret til Færdsel med Baade og til Tømmerflødning maa respekteres. Derhos maa Grundejere ved et Vasdrag i stor Udstrækning mod Erstatning finde sig i, at der af Hensyn til en offentlig Interesse eller til andre Grundejeres overvejende Interesse til deres Skade forføjes over Vandet ved Opdæmning, Uddybning, Afledning o. l., til Dels endog under direkte Forføjning over deres Grund. Dette gælder saaledes Regulering i Færdselens, Jordbrugets eller Industriens Interesse, Tørlægning af Søer, Opdæmning for at skaffe Vandkraft, Vandledningsanlæg til Vandforsyning eller Afledning og Anlæg til Flødningens Fremme. Hvorvidt saadan Ekspropriation skal tilstedes, afgøres dels af Kongen, dels ved Skøn af 4 eller i enkelte Tilfælde 2 Skønsmænd. Loven indeholder endvidere nærmere Regler om Forholdet mellem Ejere paa begge Sider af et Vasdrag med Hensyn til Vandkraftens Udnyttelse og om det Interessefællesskab, som opstaar ved mere omfattende Arbejder til Indvinding eller Forbedring af Jord, ligesom den nærmere ordner Retsforholdet med Hensyn til Tømmerflødningen dels mellem de flødende indbyrdes, dels mellem dem paa den ene Side og paa den anden Side Grundejerne og Ejerne af industrielle Anlæg samt den almindelige Færdsel med Baade og Fartøjer. Endelig kan nævnes Lovens Forskrifter til Forebyggelse af Forurening ved Affald fra industrielle Anlæg. *H. S.*

Vandløbsregulering. De naturlige Vandløb reguleres enten med en Forbedring af Skibsfartsforholdene eller en Forbedring af Afvandingsforholdene for Øje.

I. Regulering for Skibsfartens Skyld finder Sted ved Vandløb eller Strækninger af Vandløb, hvor man enten vil fremkalde eller ud-

vide bestaaende Skibsfart. Da Vandløbenes Bredde ofte er meget stor i Forhold til deres Dybde, vil det i Reglen være en Forøgelse af Vanddybden, der ønskes tilvejebragt, ligesom Reguleringen tillige vil have til Formaal at fjerne alle andre Hindringer for Sejladsen, saasom for skarpe Krumninger, Indsnævringer med de deraf følgende for stærke Fald, Strømspaltninger, Rester af gamle Stemmeværker, Sten og Grunde, og i det hele taget tilsigte at forandre det naturlige, uregelmæssige Vandløb til et regelmæssigt. Fjernelsen af de fleste her nævnte Hindringer for Sejladsen kan ske ved Anvendelse af Uddybningsmaskiner, Stentænger og lignende Apparater, men en gennemgaaende Forøgelse af Vanddybden kan ikke skaffes til Veje ved Uddybning, dels paa Grund af Bekostningen, og dels fordi Vandløbets Vandspejl ved Uddybningen vil sænke sig; derimod kan Vanddybden forøges ved at skaffe Vandløbet en større Vandføring i den tørre Aarstid eller ved at hemme Vandafløbet.

Ved alle Vandløb vil der være stor Forskel paa Vandføringen paa de forskellige Aarstider og som Følge deraf ogsaa i Vandstanden, og det vil hyppigst være Tilfældet, at Vanddybden er tilstrækkelig i de vandrige Perioder (Foraaret), og at det kun i de særlig vandknappe Perioder (Eftersommeren) kniber med Vanddybden. I saadanne Tilfælde kan man i de vandrige Perioder opsamle en Del af den overflødige Vandmængde i store Reservoirer — Sidedale eller Sidetilløb, som ved Dæmninger kunne holdes afspærrede fra Hovedvandløbet — og da i de vandknappe Perioder aflede det saaledes opsparede Vand til Vandløbet, hvis Vandføring derved forøges. Metoden er anvendt ikke alene ved Mississippi's øvre Løb, men ogsaa ved flere af Rhinen's Bifloder.

En Hemning af Vandafløbet kan finde Sted enten ved at indsnævre Vandløbets Bredde eller ved at opføre Spærringer — Stemmeværker — tværs over Vandløbet. En Indsnævring af Bredden foretages ved Hjælp af de saakaldte Strømreguleringsværker — Indbygninger eller Parallelværker —, som ville bevirke en Hævning af Vandspejlet og dermed følgende Forøgelse af Vanddybden paa den indsnævrede Strækning, og det i desto større Grad, jo mere Bredden forringes. Det er derfor ikke alene paa særlig brede Steder, men ofte paa længere Strækninger, at saadanne Strømreguleringsværker bygges. Ved Indsnævringen forøges Vandets Hastighed og derved inden for visse Grænser Strømmens Evne til at udskære i Grunden, og er denne blød, vil derfor Lejet kunne skære sig dybere.

En effektiv Forøgelse af Vanddybden kan opnaas ved at opstemme Vandspejlet ved Hjælp af Stemmeværker — Dæmninger førte tværs over Vandløbet og forsynede med de fornødne Gennemstrømningsaabninger for Vandet. Da den ved Vandets Opstuvning oven for Stemmeværket vundne forøgede Vanddybde aftager, efterhaanden som man fjerner sig fra Stemmeværket, maa et nyt Stemmeværk lægges paa det Sted, hvor Vanddybden er aftagen til den af Hensyn til Sejladsen krævede. Ved Stemmeværkerne fremkommer der ofte en betydelig Forskel mellem Vandstanden oven for og neden for Værket — ved Stemmeværkerne i Seinen indtil $4^1/_2$ M. —, og Skibene maa da bringes fra det ene Niveau til det andet ved Hjælp af Skibsfartssluser — Kammersluser ell. Løfteværker —, som bygges ved Siden af og i Forbindelse med Stemmeværket. Man siger i dette Tilfælde, at Vandløbet er kanaliseret (se Kanalisation).

II. Regulering for Afvandingens Skyld. Ved en Mængde Vandløb, særlig de mindre, henligge lavtliggende Arealer i en saa vaad Tilstand, at de ere uskikkede til Dyrkning — vaade, sure Enge, Kær og Mosestrækninger. Saadanne af Vand lidende Arealer kunne ofte bringes under god Kultur, naar Vandspejlet i det Vandløb, i Nærheden af hvilket de ligge, sænkes, og dette kan ske ved en Regulering, som dog i Princippet er en fuldstændig Modsætning til den ovenfor omtalte Regulering af Hensyn til Skibsfarten; thi medens det ved V. af Hensyn til Skibsfart i Reglen gælder om at hemme Vandafløbet, skal man ved V., der foretages med Afvandingen for Øje, netop fremme Vandafløbet. Reguleringen vil derfor i dette Tilfælde gaa ud paa at forøge Vandløbets Profil, hvor dette er for ringe, og paa at forøge Faldet ved at gennemskære og fjerne saa mange af Vandløbets Krumninger som muligt, ligesom man ogsaa maa fjerne alle Hindringer for Vandets fri Flugt — gamle Stemmeværker, Aalegaarde, Møller, Vadesteder m. m.

Ved al V., hvad enten denne foretages af Hensyn til Skibsfart eller Afvanding, maa man sørge for, at de ny etablerede Forhold saa vidt muligt blive varige; hertil hører i første Række, at den forøgede Strømhastighed ikke kommer til at angribe Vandløbets Bredder. Hvor der er Fare for et saadant Angreb — og dette vil særlig være Tilfældet ved Krumningernes konkave Bred —, maa Bredderne sikres mod Strømmen ved et beskyttende Værk — Dækværk. *C. Ph. T.*

Vandmaaler kaldes et Apparat, der indsættes i en Vandledning til Maaling af den Vandmængde, som strømmer gennem Ledningen paa det paagældende Sted. Princippet i en V. for mindre Ledninger er sædvanlig det, at det gennem V. strømmende Vand sætter et i den anbragt lille Vandhjul, Turbine, Stempelpumpe eller Kapselpumpe i Bevægelse, og at saa denne Bevægelse overføres til et Tælleværk. Egentlige V. som de her omtalte indsættes sjælden i større Ledninger; den gennem en saadan strømmende Vandmængde kan f. Eks. beregnes, naar man paa vedkommende Sted har tilvejebragt en Indsnævring paa Ledningen og maaler den Forandring i Trykhøjde, som derved frembringes.

Vandmanden (*Aquarius*), 1) det 11. Tegn i Dyrekredsen, hvori Solen befinder sig 20. Jan.—19. Febr. 2) et Stjernebillede, næsten udelukkende liggende paa den sydlige Himmel mellem Stenbukken og Fiskene og S. f. Pegasus. Solen gaar ind i V. 13. Febr. og ud 6. Marts. 1970 f. Chr. gik Solen ind i V. ved Vintersolhverv, og 4480 e. Chr. vil den gaa ind i det ved Foraarsjævndøgn. Efter Gould indeholder V. 96 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf de klareste ere af 3. Størrelse. Af Dobbeltstjerner mærkes 4 af 7. og 8. Størrelse med en Omløbstid efter See af 129 Aar. ζ med begge Komponenter af 5. Størrelse og en Omløbstid af 1578 Aar efter Doberck. β er tredobbelt; 24 og 60 ligesaa, den første har

en aarlig Egenbevægelse af 0,2" i østlig Retning; 51 er 5-dobbelt og ligesaa ψ^1, hvor Hovedstjernen af 5. Størrelse har den betydelige aarlige Egenbevægelse af 0,848". Af foranderlige Stjerner kendes hidtil 13, men alle disse ere teleskopiske. Omtrent 5° N. f. β staar den af Messier 1760 sete, men allerede 1740 af Maraldi opdagede kugleformede Stjernehob, som blev opløst af W. Herschel. 1891 har Roberts fotograferet den og fundet, at det centrale Parti synes at være indhyllet i Taage, der gør Indtryk af at være spiralformet. I en liden Kikkert ser Hoben ud til at være en Stjerne af 8. Størrelse. 3° S. f. *s* staar en anden kugleformet Stjernehob, der er opdaget af Mechain og opløst af W. Herschel, der beskriver den som et stærkt lysende Objekt, 114" i Diameter. 1° 0. f. denne har man den af Messier 4. Oktbr. 1780 fundne Stjernehob. 1° V. f. *v* findes en ellipseformet Stjernetaage, som minder en Del om Saturn-Ringen og derfor ogsaa benævnes Saturn-Taagen. Den er tegnet af Lassell, Lord Rosse og Vogel, fotograferet 1899 af Keeler, der finder Ellipsens Akser at være henholdsvis 26" og 16". I Forlængelsen af den store Akse saa Holden 1888 paa begge Sider af Taagen en liden Taage og i Centeret en svag Stjerne, hvilket ogsaa Fotografiet viser. Dens Spektrum indeholder foruden de sædvanlige Linier ogsaa Linien *X* 3727. Ved Hjælp af den grønne Linie tilhørende Nebulium har Keeler fundet, at Taagen nærmer sig i Visionsradiens Retning med en Hastighed af 44 Km. i Sek. 1½° S. f. *v* staar en Stjernetaage, som først blev beskreven som en yderst svag, taageformet Dobbeltstjerne. Burnham fandt den at være dobbelt, og Afstanden mellem de to Taager satte han til 20". Alle de øvrige Stjernetaager i V. ere svage og hidtil ikke nærmere undersøgte. Mellem α og η har Stjerneskudsværmen Aquariderne, som er synlig i Dagene 1.—6. Maj, sit Radiationspunkt, medens de Aquarider, som ere synlige i Dagene 27.—29. Juli, straale ud fra Egnen omkring 6. *F. Fr. S.*

Vandmelon se Citrullus.

Vandmider (*Hydrachnidae*), udelukkende i Vand levende Mider af sammentrængt, ofte kugleformet Legeme, uleddet Krop, 5-leddede Palper og 6-leddede Ben; disses Endeled forsynede med Dobbeltkløer. Legemet enten blødt eller bepansret, gennemboret af Hudkirtler, ordnede i Rækker. Hæfteplader fordelte paa 4 Grupper eller mere eller mindre sammenvoksede; de bageste i Alm. større end de forreste. Munddelene danne en kortere eller længere Sugesnabel med Mandibler, i Alm. tydelig toleddede. 4 hyppigst til Dobbeltøjne sammensmeltede Lateraløjne, undertiden tillige et uparret mediant Øje.

V. ere ofte livlig farvede (røde, grønne, blaa) Mider, som fortrinsvis leve mellem Dammenes og Søernes Plantevækst. De fleste ere gode Svømmere. Benene ere i saa Fald beklædte med lange Svømmehaar, som oftest paa alle Benene, undertiden kun paa de 3 forreste (*Eylaeis*), undertiden ordnede i Dobbeltrækker paa de bageste (*Arrenurus*). En Del mangle Svømmebørster; i saa Fald tøre Dyrene en omkrybende Tilværelse (*Bradybates*, *Limnochares*).

V. ere fortrinsvis Rovdyr, der udsuge Dafnier, Ostracoder og andre Smaadyr, et mindre Antal suge Plantesafter. De aande ved Tracheer, som aabne sig med to Spirakler paa Midten af Sugesnabelens Overside. Fra disse udgaa to tykke korte Trachéstammer, der dele sig i talløse Traade; ofte indeholder Legemet større Luftbeholdere. Kønsaabningen er hos de fleste Slægter ledsaget af ejendommelige poreagtige Dannelser, der som oftest sidde paa særlig haarde Hudplader. Gennem disse Porer afsondres Kirtelsekreter. Der er som oftest meget stor Kønsforskel, stærkest udpræget hos *Arrenurus*. Æggene afsættes som oftest i store Kager paa Vandplanter. De 6-benede Larver ere Rovdyr; visse Formers Larver suge sig fast paa Insekter (Rygsvømmere, Vandkalve o. a.), andre (*Atax*) leve i Dammuslinger og Spongiller. Enkelte V. findes i Havets Littoralregion, meget faa ere pelagiske eller tilpassede til de store Sødybder; en Del i kolde, klare Bjærgbække. *C. W.-L.*

Vandmotorer d. s. s. Hydrauliske Motorer.

Vandmuldvarp se Muldvarp.

Vandmynte se Mynte.

Vandmænd d. s. s. Gopler.

Vandnavle (*Hydrocotyle* L.), Slægt af Skærmplanterne (V.-Gruppen), en- eller fleraarige Urter med krybende Rodstok, skjolddannede Blade og langstilkede Blomster i usammensatte Skærme eller Hoveder; Svøbbladene ere smaa og fældes hurtig. Frugterne ere meget stærkt sammentrykte, fladkernede og uden Oliekanaler. 50—60 Arter. I Norden lever kun Alm. V. (*H. vulgaris* L.), der er fleraarig, 5—20 Cm. høj. Bladene ere rundtakkede, Kronbladene hvide eller rødlige. Ret almindelig i Danmark (især mod Vest), sjælden i Norge; den vokser paa den om Vinteren oversvømmede Grund, i Moser, Grøfter og lignende Steder, og blomstrer i Juli—September. *A.M.*

Vandnymfer d. s. s. Guldsmedelarver, se Guldsmede.

Vand og Brød er et i dansk Straffelov for mindre Forbrydelser hjemlet Straffemiddel over for Personer over 18 og under 60 Aar; det ækvivalerer Straf af simpelt Fængsel og Fængsel paa sædvanlig Fangekost henholdsvis i Forholdet *X* Dag V. o. B. = 6 Dage simpelt Fængsel og 4 Dage Fængsel paa sædvanlig Fangekost. Straffens Minimum er 2 Dage, Maksimum 30 Dage; men af Hensyn til dens Sundhedsskadelighed skulle kun 5 Dage udstaas i Træk, hvorimod længere Straffetider afbrydes med Mellemdage (normalt 2 Dage efter den 5. og 10., 3 Dage efter den 15. og 20., 4 Dage efter den 25. Dag, men Fristerne kunne efter domfældtes Ønske og Lægens Skøn forkortes eller forlænges), i hvilke Forbryderen løslades eller hensættes i simpelt Fængsel. Paa frugtsommelige og diegivende Kvinder samt svagelige Personer maa V. o. B. ikke anvendes. I de senere Aar er Straffen kommen noget i Miskredit, idet det viser sig, at dens afskrækkende Evne ganske opvejes ved dens Kortvarighed, og den infamerende Karakter, der fra gammel Tid faktisk tillagdes den, for længst er forsvunden i den folkelige Opinion. Da Straffen desuden virker højst forskellig paa de forskellige Mennesker og derfor er et meget ulige Onde for de domfældte, er den i de fleste Lande, hvor den tidligere har været anvendt, ophævet eller gaaet af Brug. Ved L. 1. Apr. 1905 er V. o. B. ophævet i Danmark som Afsoningsmiddel for idømte Bøder, og Domstolene

have faaet Myndighed til uanset Straffelovens Udtryk altid at anvende Fængsel paa sædvanlig Fangekost i den dobbelte til den 4-dobbelte Tid i Stedet for V.-o.-B.-Straf. Som Følge heraf idømmes denne Straf nu i langt mindre Omfang end tidligere Forbrydere i Kjøbenhavn, medens den uden for Kjøbenhavn endnu spiller en betydelig Rolle, særlig vistnok af Hensyn til dens store Billighed. *A. Gl.*

N. Strl. af 1902 paabyder ikke i noget Tilfælde Anvendelse af Fængsel paa V. o. B. Men i Domme, hvorved Fængselsstraf idømmes, kan det bestemmes, at Straffen helt eller delvis skal omsættes til V. o. B. i indtil 20 Dage, idet 1 Dags V. o. B. svarer til 3 Dages almindelig Fængsel, og lignende Omsætning kan besluttes ved Fuldbyrdelsen med domfældtes Samtykke. Straffen afbrydes ved Mellemdage og kan ikke anvendes paa Kvinder, som give Die, eller Personer under 18 Aar, heller ikke, hvor det ellers findes at kunne medføre Fare for Helbreden. *H. S.*

Vandopvarmning. Opvarmning af Vand iværksættes i Alm. ved direkte Ild; dette er f. Eks. baade Tilfældet ved Opvarmning af Vand i Husholdninger, og hvor Vand skal omdannes til Damp, som i Dampkedler. Ikke sjælden benyttes dog ogsaa Damp til V.; man kan da lede Dampen — maaske Spildedamp fra en Dampmaskine — gennem Rørslanger inde i en Beholder, som indeholder det Vand, der skal opvarmes. V. i Betydningen: Opvarmning ved Vand er omtalt under Opvarmningsanlæg, S. 934. (Se ogsaa Varmtvandsopvarmning). *Fr. V. M,*

Vand-Peberrod se Brøndkarse.

Vandpest (*Helodea canadensis* Rich.), der hører til Frøbidfamilien (s. d.), er en helt nedsænket, rodfæstet Vandplante, der vokser hurtig og grener sig meget stærkt, saa at den i kort Tid kan danne vidtstrakte, undersøiske Bevoksninger; den spredes og formeres let ved løsrevne Skud og Skuddele. De aflange eller linie-lancetformede, 5 — 9 Mm. lange Blade ere kransstillede, i Reglen 3 i hver Krans; de ere meget tynde, dannede af kun 2 Cellelag, og ere i Randen udstyrede med smaa, encellede, tornformede Haar. I Europa findes kun Hunplanter; de enlige, siddende Hunblomster ere omgivne af et 2-bladet Hylster; de føres op til Vandets Overflade derved, at den øverste Del af Frugtknuden før Blomstringen vokser ud til en kortere eller længere Stilk, hvis Længde retter sig efter den Dybde, hvorfra Blomsten udgaar; Stilken i kan blive indtil 20 Cm. lang eller maaske længere. Biosteret er 4—5 Mm. i Tværmaal, de ydre Blosterblade ere smudsig røde, de indre hvide. V., der hører hjemme i Nordamerika, blev 1836 første Gang iagttagen i Europa, nemlig i en Dam i Irland, rimeligvis indført sammen med nogle andre amerikanske Planter, som vare blevne udplantede i Dammen. 1842 blev den funden i Skotland og 1847 i England, hvor den udbredte sig med rivende Fart og optraadte i saa stor Mængde, at den i alvorlig Grad hemmede Skibsfart og Fiskeri i Floder og Kanaler. I 1850'erne og 1860'erne udbredte den sig paa samme Maade over hele Mellemeuropa, i størst Mængde dog i Elben's Bifloder. I Danmark findes den nu i mange Vandløb og Søer. Hvor den kommer hen, vokser den i Begyndelsen meget frodig, men tager senere betydelig af. Da der i Europa kun findes Hunplanter, kan V. ikke her sætte Frugt, og Formering og Spredning sker derfor her alene ad vegetativ Vej, ved Hjælp af løsrevne Skud og Skuddele. *C. R.*

Vandpibe se Tobakspibe.

Vandplanter kaldes Planter, hvis Blade enten ere helt nedsænkede i Vandet eller hvile paa Vandfladen. Hos de fleste rage Blomsterne eller Blomsterstandene frit op over Vandet, hvilket jo er nødvendigt i saadanne Tilfælde, hvor Bestøvningen sker ved Vindens eller Insekters Hjælp; nogle Arter, hvis Blomster i Alm. naa op i Luften, kunne under visse Forhold blomstre under Vandet, f. Eks. Flydende Vandranke (*Elisma natans);* Blomsterne aabne sig i saa Tilfælde ikke, men Selvbestøvning finder Sted i den lukkede Blomst. Endelig er der nogle V., som altid blomstre under Vandet; hos disse føres Støvkornene gennem Vandet fra Støvknapperne til Arrene; f. Eks. Vandkrans (*Zannichellia*) Bændeltang (*Zostera*) og Najade (*Najas*).

Undervandsblade og Flydeblade leve jo under meget forskellige Betingelser, og de have derfor ogsaa en meget forskellig Form og Bygning; Flydebladene ere altid udelte, i Reglen med hjerteformet Basis, kredsrunde, ægformede eller ovale-aflange; Eksempler: Aakande (*Nuphar*), Nøkkerose (*Nymphaea*), Søblad (*Limnanthemum*), Frøbid (*Hydrocharis*), Vandranke (*Elisma*), Arter af Vandaks. Flydebladene have i Reglen kun Spalteaabninger paa den for Luften udsatte Overside. Undervandsbladene ere i Reglen enten smalle eller, hvis de ere brede, stærkt delte med smalle, linieformede Afsnit (»Gælle«-Blade), saa at de ikke saa let kunne rives i Stykker ved Strømninger i Vandet, idet de ikke frembyde store Flader; de mangle i Reglen Spalteaabninger; Eksempler: Arter af Vandaks (*Patamogeton*), Vandstjerne (*Callitriche*), Vandspir (*Hippuris*) og Vandrøllike (*Hottonia*) med smalle udelte Blade; Tusindblad (*Myriophyllum*), Frøpeber eller Vandranunkel (*Batrachium*), Hornblad (*Ceratophyllum*) og Blærerod (*Utricularia*) med bredere, stærkt delte Blade med smalle Flige. Nogle Arter have baade stærkt delte eller smalle Undervandsblade og brede Flydeblade, f. Eks. Arter af Frøpeber og Vandstjerne.

De fleste V. ere rodfæstede; nogle ere frit svømmende, f. Eks. Frøbid (*Hydrocharis*), Kræbsklo (*Strateates*) og Andemad (*Lemna*) med Rødder, der hænge ned i Vandet og undertiden naa Bunden; endvidere Hornblad (*Ceratophyllum*) og Blærerod (*Utricularia*), som ganske mangle Rødder. Inden for samme Vandomraade spredes Frøene (eller Frugterne) især ved Vandets og Dyrs Hjælp; Spredningen fra det ene Vandomraade til det andet foregaar især ved Vandfugles Hjælp; det er i enkelte Tilfælde ved Forsøg bevist, at Frø, der har passeret en Fugls Fordøjelseskanal, spirer villigere end ellers. Paa Grund af Voksestedets Natur ere V., i Sammenligning med Landplanterne, ikke saa udsatte for de ugunstige Aarstiders Paavirkning; dette forklarer, at mange V. have en meget vidtstrakt geografisk Udbredning. Nogle V. ere enaarige, saa at kun Frøene overleve den ugunstige Aarstid; mange overvintre ved Rhizomer paa

Bunden af Vandet (Aakande, Nøkkerose, o. s. v.); andre dø om Efteraaret bort paa nær særegne Vinkerknopper, som løsnes og, da de ere tungere end Vand, synke ned til Bunden, hvor de næste Foraar spire og rodfæstes, f. Eks smalbladede Arter af Vandaks, eller de rodfæstes ikke, men stige op til Overfladen af Vandet, idet der i Stængel og Blade efterhaanden udvikles luftfyldte Rum, hvorved Planten bliver lettere end Vand, f. Eks. Frøbid og Blærerod.

Hvad den indre Bygning angaar, udmærke V. sig ved at have talrige luftfyldte Kamre og Gange, som tjene til at føre Luft med den for Aandedrættet nødvendige Ilt ned til de under Vandet værende Organer, som jo ikke ere i direkte Berøring med Luften. I Reglen ere Luftgangene med større eller mindre Afstande forsynede med tynde, porøse Tværvægge; i enkelte Tilfælde, f. Eks. i Aakandens og Nøkkerosens Blad- og Blomsterstilke, er der i de større Luftgange dog ikke saadanne **Tværvægge**; skønt disse Stilke kunne blive over 3 M. lange, kan man derfor dog ikke desto mindre puste Luft gennem Gangene. *C. R.*

Vandporer (bot.) kaldes i Vævlæren Spalteaabninger (s. d.), der som oftest have mistet Lukkecellernes Bevægelighed og ikke sjælden ere af betydelig Størrelse. De forekomme enkeltvis eller gruppevis paa de Steder, hvor der til visse Tider og under visse Omstændigheder skal udpresses **draabeflydende** Vand, i Reglen paa Spidsen af Løvbladenes Tænder *{Fuchsia, Primula, Vitis sicyoides),* i Bladspidsen selv (mange Græsser, mange **Kolbeblomstrede**, f. Eks. den almindelig dyrkede »Kalla« *[Richardia aethiopica]*) eller i Indkærvninger i Bladranden (*Tropaeolum*). Vævet under Vandporerne er ofte udviklet som et Epithem (s. d.), og der strækker sig altid **Trakeïder** (s. d.) hen dertil, ofte lige ud til V. *V. A. P.*

Vandportulak *{Peplis* L.), Slægt af Kattehalefamiiien, enaarige og glatte Urter med modsatte ellet kransstillede Blade og enlige Blomster i Bladhjørnerne. Tallet i Blomsten er 4—6; Kronbladene ere meget smaa; 6 Støvblade og en 2-rummet Støvvej. Frugten er ikke opspringende. 3 Arter. *P. portula* L. med nedliggende eller krybende, oftest rødlige Stængler og omvendt ægdannede Blade; den bliver 5—20 Cm. høj. Kronbladene ere rødlige og hurtig affaldende. Ret almindelig i Jylland paa oversvømmet Grund, sjælden paa Øerne; i Norge kun i det sydligste. Den blomstrer i *Juni—September*; *Selvbestøvning*. I Hist og her spises den som Gemyse. *A. M.*

Vandprøve se Gudsdomme.

Vandpnde, en Pude af Gummistof, der kan fyldes med Vand. V. bruges dels og navnlig til at skaffe Patienter et blødt, elastisk Underlag, dels kan man, ved enten at fylde den med meget koldt eller meget varmt Vand, benytte den til at afkøle eller opvarme Legemet i større eller mindre Udstrækning. Alt efter det forskellige Formaal har V. vekslende Form og Størrelse. *Lp. M.*

Vandranke, Navn for *Elisma natans* (se Skebladfamilien).

Vandreblok se Erratiske Blokke.

Vandrebøger, Legitimation for rejsende Haandværkssvende, indført ved Frd. af 10. Decbr. 1828 for at forebygge »skadelig Omvandring af Personer, som for det meste under Navn af Haandværkssvende have omstrejfet i vort Rige Danmark uden Beskæftigelse«. Formaalet for V. blev at føre Kontrol med rejsende Haandværkssvende, i hvilken Henseende det paalagdes Politiet at overbevise sig om, at Svenden havde de nødvendige Rejsepenge, at paase, at han fulgte den een Gang opgivne Route. V. skulde derfor >viseres« for Politiøvrigheden i enhver Købstad, som den vandrende passerede. Ved Justitsministeriets Cirkulære af 31. Decbr. 1886 er Forpligtelsen til at være forsynet med V. ophævet for de Svendes Vedkommende, som ere Medlemmer af de til Understøttelse af rejsende Svende dannede Foreninger. *R. B.*

Vandredne *{Ectopistes migratorius)* se Duer S. 551.

Vandrefalk (*Falco peregrinus)* se Falke S. 297.

Vandregræshopper se Græshopper.

Vandrelever (*Hepar migrans* ell. *mobilis*), ogsaa kaldet løs Lever, bevægelig Lever, kaldes Leveren, naar dens Ophængningsbaand enten ved Misdannelse eller undertiden maaske efter Stød ere saaledes slappede, at Organet i Stedet for at holdes fast løftet op til Mellemgulvet synker ned og saaledes kan bevæges uden for Organets naturlige Leje. Mindre rigtigt er det at anvende Ordet V. om en ved Snørefure afgrænset Del af højre Leverlap (**Snørelever**), der ofte findes meget bevægelig. I enkelte Tilfælde har man troet at kunne henføre visse Smerter, Tarmforstyrrelser og flere Lidelser til V. og ment at se Bedring af Tilstanden ved at sy den bevægelige Lever eller Leverlap fast. *E. A. T.*

Vandremilt (*Lien migrans* ell. *mobilis),* løs Milt. Milten er i og for sig lidet fastsiddende, men holdes dog normalt saa fast ved Baand, at den ikke lader sig forskyde ned i Underlivet. Under visse Forhold kan den dog ligesom Leveren blive bevægelig i Underlivet. Dette kan ved Milten ske, naar Organet ved Sygdom bliver meget stort, saa dets Vægt bringer den til at synke og slappe Ophængningsbaandene. V. kan maaske volde lignende Forstyrrelser som Vandreleveren, og man har naturligvis ogsaa forsøgt at sy den fast; nogle tro ogsaa at have set Nytte deraf. *E. A. T.*

Vandrende Blad *{Psyllium)* se Blad, vandrende.

Vandrende Jøde se Jerusalem's Skomager.

Vandrende SkOT. Sagnet om en Hær, der rykkede frem, holdende Løvgrene over sig for ikke at ses, og saaledes kom uventet over Fjenden, — fortælles mange Steder, tidlig hos Arabere, hos Franker; i Skotland knyttet til Macbeth, paa Sjælland til Kong Siger, o. s. v. (Litt.: »Danm. gl. Folkev.«, IV, 757, med Henvisninger). *A. O.*

Vandrenyre, bevægelig Nyre, se Ren mobilis.

Vandrerosen se Rosen.

Vandrerotte d. s. s. den brune Rotte, se Mus.

Vandrestierne d. s. s. Planet (s. d.).

Vandret se Horisontal.

Vandre ørred se Laks.

Vandrikse *{Rallus aquaticus)* se Rikser.

Vandringer. Medens nogle Fugle til Stadighed opholde sig paa samme Strøg og andre regelmæssigt skifte Opholdssted til bestemte Tider (se

Træk), findes der en Del Arter, der med uregelmæssige Mellemrum, rimeligvis i Sammenhæng med sparsom Tilstedeværelse af Føde, foretage større eller mindre Rejser, under hvilke de da ofte kunne optræde i Egne, hvor de ellers ikke ses. Mest bemærkes saadanne V. naturligvis, naar det drejer sig om Arter, der overhovedet ikke yngle paa den paagældende Egn; bekendte ere saaledes de store V., som den kirgisiske Steppehøne og Nøddekrigen have foretaget til store Dele af Europa. Hvor det gælder Fugle, som ogsaa yngle paa Egnen, bliver Forholdet let mere skjult, som naar f. Eks. Skovskaden i visse Efteraar optræder i stor Mængde paa forskellige Steder af Danmark; det er navnlig blandt Rov- og Spurvefuglene, at der finder V. Sted; i Norge f. Eks. vandre adskillige Uglearter stærkt, i Danmark træffes Efteraar og Vinter ofte med lange Mellemrum Skarer af vandrende nordiske Fugle, f. Eks. Korsnæb, Krognæb, Sidensvans. De vandrende Fugle søge vel oftest efter længere eller kortere Tids Forløb tilbage til deres Hjemegn, men ofte slaa en Del sig til Ro og yngle paa det Sted, hvorhen de ere komne (Steppehøns, Korsnæb). *O. H.*

Vandrotte se Markmus.

Vandrøllike (*Hottonia* L.), Slægt af Kodriverfamilien, flydende Vandplanter med kamformet fjersnitdelte Blade og et opret Blomsterskaft. Blomsterne, der ere kransstillede, ere 5-tallige og have en hvid Krone med kort Rør. Frugten er en Kapsel med 5 Klapper og talrige Frø. 2 Arter. Alm. V. (*H. palustris* L.) har undersøiske Blade; Blomsterskaftet bliver 15—30 Cm. højt. Den er i Danmark hyppig i Tørvegrave, Grøfter og lignende Steder med stillestaaende Vand og blomstrer Maj—Juni. Overvintring sker ved Vinterknopper. *A. M.*

Vandrør kaldes de enkelte Rør, hvoraf en lukket Vandledning (s. d.) samles.

Vandrørcelle (bot.) eller Trakeïde kaldes i Vævlæren de langstrakte, prosenkymatiske eller parenkymatiske, døde og forvedede Celler, der sammen med Karrene (s. d.) besørge Vandledningen i Planten. Deres Vægge ere ligesom Karrenes fortykkede paa højst forskellig Vis (net-, stige-, skrueformet) eller ringporede. I Karstrengenes Ved ledsage de Karrene; de fineste Karstrenggrene bestaa ofte af V. alene, især de, som ende ved Vandporerne (s. d.). *V. A. P.*

Vandsafir se Korund.

Vandsennep d. s. s. Brøndkarse (s. d.).

Vandskarntyde d. s. s. Gifttyde (s. d.).

Vandskel se Flod.

Vandski, et Slags Rofartøj, der bestaar af to smaa, lette Pontoner; disse have Form som langagtige, spidsgattede Fartøjer; de ligge parallelle med I M.'s Mellemrum og forbindes med Jærnbeslag. Tværs over begge Pontoner er anbragt et Sæde, saaledes at et Menneske kan sidde der, med en Fod hvilende paa hver Ponton, og herfra bevæge V. frem ved Hjælp af en Svingaare (Pagaj). V. har kun ringe Sødygtighed, kan kun benyttes i et roligt Farvand og er nærmest at betragte som et Legetøj eller Sportsapparat. *C, L. W.*

Vandskimmelsvampe se Saprolegniaceae.

Vandskorpion = *Nepa* se Tæger.

Vandskrue d. s. s. Vandsnegl.

Vandskræk se Hundegalskab.

Vandslangen 1) *(Hydra),* et langt, smalt Stjernebillede, for det meste beliggende paa den sydlige Himmel, S. f. Kræbsen og Jomfruen, og efter Gould indeholdende 165 Stjerner, synlige for det blotte Øje, hvoraf kun 1, *cc,* er af 2. Størrelse. Af Dobbeltstjerner nævnes *X* af 4. og 14. Størrelse i 54" Afstand, β af 5. og 5,5. Størrelse i 2" Afstand, s af 4. og 6. Størrelse med en Omløbstid efter Aitken af 15,7 Aar. Hovedstjernen er spektroskopisk dobbelt, hvilket ogsaa er Tilfældet med λ. Af foranderlige Stjerner kendes hidtil 14, men af disse er kun U synlig for det blotte Øje; den forandrer sin Lysstyrke fra $4,^{m}5$ til $6,^{m}8$ i en uregelmæssig Periode, som endnu ikke er kendt. 3^{0} S. f. ξ i Ravnen staar den af Messier 9. April 1780 opdagede kugleformede Stjernehob, som John Herschel fandt at være lysstærkere imod Midten. Han opløste den fuldstændig i Stjerner fra 12. Størrelse og nedover. 2° S. f. ω har man en ellipseformet Taage, som er en af Himmelens klareste og smukkeste større planetariske Stjernetaager. Efter Burnham ere Ellipsens Akser henholdsvis 42" og 38", den store Akse beliggende i Retningen N. V. S. 0. I det indre af Taagen er der en meget iøjnefaldende lysende Ring, hvis indre Kant er meget nær cirkelformet, medens den ydre derimod er elliptisk (23" og 17"), og Aksen er orienteret i samme Retning som Taagens. Keeler har undersøgt, om han kunde paavise nogen Rotation af Taagen og Bevægelse i Visionsradiens Retning, men har ikke fundet nogle sikre Data herfor. Foruden denne Stjernetaage findes der en hel Del svage, men disse ere ikke nærmere undersøgte.

2) (*Hydrus*) (Han-V. eller den lille V.), et mindre Stjernebillede i Nærheden af Sydpolen mellem Tukanen og Taffelbjærget, indeholdende efter Gould 33 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf de klareste ere af 3. Størrelse. Paa Grund af dens Beliggenhed saa langt mod Syd kender man ikke nøjere de Dobbeltstjerner, som findes i V. Af Stjernehobe kender man et Par samt en Del svage Stjernetaager, men disse ere ikke nærmere undersøgte. β har efter Gill en Afstand af 24 Lysaar; dens aarlige Egenbevægelse er 2,25" i østlig Retning, følgelig er dens Bevægelse lodret paa Visionsradien 80 Km. i Sekundet. Stjernen tilhører Spektraltypen II a. Nu staar (3 12^{0} fra Sydpolen og fjerner sig fra denne $0,^{0}5$ i 100 Aar. Ved Begyndelsen af vor Tidsregning var den den sydlige Himmels Polarstjerne. *Y. Fr. S.*

Vandslanger se Vandsnoge.

Vandsnegl, Skrue, et Vandløftningsredskab, som løfter Vandet, ved at dette, idet det optages mellem Gængerne i en Art Skrue, skrues op. Den ældste Konstruktion af V., den saakaldte Archimedes-Skrue, menes at være opfunden af Archimedes; den bestaar af en som Aksel tjenende, med Tap forneden og Halsleje foroven forsynet, skraatliggende Spindel, uden om hvilken een eller flere Skrueflader ere anbragte, medens disse paa Ydersiden lukkes ved en cylindrisk Kappe. Skruen kommer herved til at bestaa af et til Skruefladernes Antal svarende Antal skrueformede, ved Siden af hinanden liggende Rør af firkantet eller kvadratisk Tværsnit. Skruen bygges ofte

med Spindel og Kappe af Træ samlet ved omlagte Ringe, medens Skruefladerne udføres af Jærnplade. Archimedes-Skruen benyttes kun ved smaa Vandmængder og ringe Løftehøjde, da den ellers ved Indholdet af det Vand, som findes i Gængerne under Løftningen, bliver tung, men egner sig forholdsvis godt som transportabel Pumpe.

En nyere Konstruktion af V. er den saakaldte hollandske Skrue, den adskiller sig fra Archimedes-Skruen derved, at den bevægelige Del alene bestaar af en Spindel forsynet med i Reglen 3 til 4 Skrueflader, men uden Kappe, idet denne er erstattet af en under Skruens nedre Halvdel anbragt, faststaaende, halvcylindrisk Slutrende — Kummen. Ved denne Ordning vil Vægten af det Vand, der løftes, hvile paa Kummen og ikke overføres til Spindelens Tapper. Skruen bygges hyppigst af Jærn; idet Spindelen gøres hul, vil dens Vægt delvis bæres af Vandet, og Slutrenden udføres oftest af Beton. Den hollandske Skrue vil mest blive benyttet til permanente Anlæg, hvor store Vandmasser skulle løftes, saaledes ved Tørlægninger — store Inddæmninger eller Inddigninger.

V. sættes ved en ved Spindelens øvre Ende anbragt konisk Udveksling i Forbindelse med en Aksel — vandret eller lodret — som drives ved Haandkraft, Dampkraft eller især ved Tørlægninger hyppig ved Vindkraft. *C. Pk. T.*

Vandsnoge (eller Vandslanger) benævnes adskillige giftløse Slanger (se Snoge), der ynde at opholde sig i eller i Nærheden af Vandet, og hos hvilke i Overensstemmelse hermed Øjne og Næsebor sidde stærkt opadvendte. *R. H. S.*

Vandsot se Oedema.

Vandspalter (bot.) d. s. s. Vandporer (s. d.).

Vandspidsmus se Spidsmus.

Vandspinat se Rumex.

Vandspir se Vandspirfamilien.

Vandspirfamilien (*Halorrhagidaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Myrteblomstredes Orden, Vand- eller Landplanter. Bladene ere spredte, modsatte eller kransstillede, linie- til nyredannede og helrandede til fjersnitdelte. Blomsterne, der sidde enkeltvis i Bladenes Hjørner, ere uanselige, tvekønnede eller særkønnede og oversædige. Der findes 1—4 Frugtblade med 1 hængende Æg i hvert Rum, og Frugten er nød- eller stenfrugtagtig. Henved 100 Arter, især i de sydlige Dele af den østlige Halvkugle; uden økonomisk Betydning.

Vandspir (*Hippuris* L.), fleraarige Vandplanter med krybende Rodstok og ugrenede Stængler, der bære talrige, liniedannede Blade i tætte Kranse. Blomsterne ere meget smaa; de have 1 Støvdrager og I Frugtblad, men ingen Krone og kun et lavt, bugtet Bæger. Frugten er nødagtig. Almindelig Vandspir eller Hestehale (*H. vulgaris* L.) har opret Stængel, hvis øverste Del rager op over Vandfladen, og som bliver 15—100 Cm. høj. Den er ret almindelig i Norden i Aaer, Søer og Grøfter og blomstrer i Højsommeren. *A. M.*

Vandstand er Vandoverfladens forskellige Stilling paa et bestemt Sted. V. maales ved Vandstandsmaalere (se Vandstandsmaaling). *W. J—n.*

Vandstandsmaaling sker ved Vandstandsmaalere eller Mareografer, selvregistrerende Apparater. Af disse har der i en Del Aar været opstillet 10 i Danmark, nemlig ved Esbjærg, Hirtshals, Frederikshavn, Aarhus, Fredericia, Slipshavn, Korsør, Hornbæk, Kjøbenhavn og Gjedser, der hele Døgnet igennem nedskrive Vandstanden. Det væsentligste Formaal med V. er at finde Middel vandstanden i de forskellige Have, der atter bestemmer Jordklodens Form. V. kan tillige tjene til at beregne Flod og Ebbe, d. v. s. Indtrædelsen af det regelmæssig indtrædende Høj- og Lavvande ved Kysterne. I »Die dänischen Wasserstandmessungen und einige Resultate derselben«, Særtryk af »Hann.-Band der Meteorologischen Zeitschrift 1906«, har Ad. Paulsen meddelt nogle Resultater af V. i Danmark; her paaviser Forfatteren Vindens store Indflydelse paa Vandstanden i de forskellige Have, der omgive Danmark. V. foretages ved Thorshavn paa Færøerne og ved Havnefjord paa Vest-Island, ligeledes med selvregistrerende Apparater. Smlg. Tidevand. *W. J—n.*

Vandstandsvariation er Forskellen i Vandstanden paa et Sted; den er ved Høj- og Lavvande gennemsnitlig 120 Cm. ved Esbjærg, 22—24 Cm. ved Hirtshals og Frederikshavn, 12 Cm. ved Kjøbenhavn og $7^1/_2$ Cm. ved Gjedser. Paa mange Steder gøre de lokale Forhold sig stærkt gældende paa V. *W. J—n.*

Vandstene, Slibestene, der under Brugen fugtes med Vand, i Modsætning til Oliestene, der fugtes med Olie. *K. M.*

Vandstjerne se Vandstjernefamilien.

Vandstjernefamilien (*Callitrichaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Tricoccae*, mest Vandplanter paa lavt Vand. Bladene ere modsatte, helrandede, smalle og 3-nervede; de øverste sidde i Roset. Blomsterne ere meget smaa, særkønnede (enbo) og nøgne; de sidde enkeltvis i Bladenes Hjørner. Hanblomsterne have 1 Støvdrager, Hunblomsterne I Støvvej med 2 Æg i hvert af Frugtknudens Rum. Frugten er en 4-delelig Spaltefrugt.

Vandstjerne (*Callitriche* L.) er eneste Slægt; den omfatter henved 25 Arter; disse ere udbredte over næsten hele Jorden, men ere uden økonomisk Værdi. Bestøvningen sker over Vandet. I Norden lever nogle faa Arter, af hvilke Smaafrugtet Vandstjerne (*C. verna* L.) er den hyppigste; den er almindelig baade i Danmark og Norge; blomstrer Maj—Septbr. *A. M.*

Vandstof se Brint.

Vandstær (*Cinclus*) se Drosselfugle S. 500.

Vandsugende Evne. Forskellige Stoffer have Evnen til at tilsuge Fugtighed fra Luften. Dette er bl. a. Tilfældet med flere Syrer og Salte, som ere særlig letopløselige i Vand; deres mættede Opløsning er i Ligevægt med Damp, hvis Tryk er langt lavere end Vanddampens Tryk ved samme Temperatur. Naar Vand befinder sig i et lukket Rum i Nærheden af et saadant Stof, da sender det sin Damp hen til Stoffet; paa dettes Overflade dannes da en meget koncentreret Opløsning, som har et meget ringe Damptryk, og som derfor danner et Centrum med lavt Tryk; det rene Vands Damp bevæger sig stadig hen mod dette Centrum. Det vandsugende Stof optager paa denne Maade mere og mere Vand og

flyder til sidst hen. Hygroskopiske Virkninger kunne dog ogsaa være af ren kemisk Art, f. Eks. naar Fosforsyreanhydrid tilsuger Fugtighed og danner Fosforsyre: $P_2O_5 + H_2O = 2HPO_3$; selv om det ovenfor anførte ikke i disse Tilfælde har ubetinget Gyldighed, saa kan Fænomenet dog forklares, idet man antager, at det vandsugende Stof danner et Centrum med Damptrykket o, mod hvilket Vanddampen bevæger sig. Det samme gælder for vandfrit Klorkalcium, indtil det har optaget 6 Mol. Krystalvand; derefter opstaar en mættet Opløsning som ovenfor nævnt.

Som Tørringsmidler for Luftarter anvendes f. Eks. Klorkalcium, konc. Svovlsyre, brændt Kalk, Kalihydrat o. a. Stoffer paa Grund af deres v. E. Klorkalcium anvendes ogsaa til at befri organiske Vædsker, f. Eks. Æther, Kloroform o. a., for et eventuelt Vandindhold. *O. C.*

Vandsvampe d. s. s. Saprolegniaceae (s. d).

Vandsyn kaldes de periodiske Eftersyn, der ifølge dansk Lov af 28. Maj 1880 skulle afholdes over alle offentlige Vandløb. For de mindre Vandløbs Vedkommende afholdes de af Vandsynsmændene; for Hovedvandløbenes Vedkommende bestemmes det af Amtsraadet, hvem der skal foretage Synet, jfr. i øvrigt Vandløbslovgivning og Vandsynsmænd. ***H.Gr.***

Vandsynsmænd skulle ifølge dansk Lov af 28. Maj 1880 behandle og afgøre forskellige Sager angaaende mindre, offentlige og private Vandløb, jfr. Vandløbslovgivning. V. udnævnes i Købstæderne af Byraadet, paa Landet af Sogneraadet. I hver Kommune udnævnes der 3 V., hvoraf en beskikkes til Formand, jfr. nærmere Loven af 28. Maj 1880 § 6 ff. *H.Gr.*

Vandtaarn se Vandforsyning.

Vandtrædere (*Phalaropus*) se Odinshøns.

Vandtæger (*Hydrocores*) se Tæger.

Vandtæt, ugennemtrængelig for Vand. V. Tøjer fremstilles paa forskellig Maade, idet man enten imprægnerer eller bestryger Tøjet med en Opløsning af Kautsjuk og Guttaperka i Linoliefernis eller med Fernis alene (Olietøj) eller med Tjære (Presenninger o. I.). Man benytter ogsaa en Imprægnering med Vandglas, hvorefter følger en Behandling med en Opløsning af Alun eller Aluminiumsulfat, saaledes at der i Tøjets Porer udskilles Kiselsyre og Aluminiumsilikat, og herefter følger yderligere en Behandling med overfedtet Sæbe og en Kalandring. Der gives for øvrigt talrige Forskrifter til at gøre Tøj v. paa lignende Maade, idet man i Taverne og Tøjets Porer udfælder uopløselige Forbindelser, navnlig uopløselige fedtsure og harpikssure Salte. Det er naturligvis ogsaa af Betydning, at det Stof, der skal behandles, er saa tæt vævet som muligt. Naar disse forskellige Behandlinger udføres saaledes, at der opnaas virkelig Vandtæthed, bliver Tøjet samtidig ugennemtrængeligt for Luft, hvilket er ubehageligt, naar det skal benyttes til Klædningsstykker, og man har derfor paa flere Maader søgt at frembringe Vandtæthed uden Lufttæthed. Dette opnaas bedst, men dog ikke fuldkomment, naar Tøjet behandles med en Opløsning af Aluminiumacetat, som ved en paafølgende Opvarmning udskiller basisk Acetat, som gør Tøjet til en vis Grad vandskyende. *K. M.*

Vandndlader d. s. s. Kondensationsvandafleder (s. d).

Vandværder d. s. s. Hydraulisk Væder.

Vandværk kaldes et System af Apparater og Ledninger, hvorved Vand udvindes og tilføres Forbrugerne af det. Ofte betegner man dog særlig med V. de for Byers Vandforsyning sædvanlig nødvendige Pumpestationer i Byerne med de til disse Stationer nærmest knyttede Anlæg. (Se i øvrigt Vandforsyning). *Fr. V. M.*

Vandvæv (bot.) kaldes i Vævlæren et tyndvægget, som oftest temmelig storcellet, farveløst eller kun svagt grønt Parenkym (s. d.), hvis Hovedopgave bestaar i at optage og gemme Vand, saa at Planten i en tør Periode kan benytte dette og saaledes lide mindre Skade ved den klimatiske Vandmangel. V. findes f. Eks. i Bladene af Aloe, Agave, *Peperomia, Begonia,* mange Bromeliaceer, *Rhizophora* o. m. a., i mange Orkidéknolde, Løg m. m. V. kan enten nedstamme fra Huden (f. Eks. hos *Peperomia, Begonia, Ficus)* eller det indre Væv (Aloe). Under Tørken mister V. saa meget Vand, at dets ellers stramt udspændte Cellevægge slaa Folder. *V. A. P.*

Van Dyck se Dyck.

Van Dycks Rødt se Engelskrødt.

Vandøgler. Som saadanne betegnes stundom, paa Grund af den Forkærlighed, hvormed de opholde sig i umiddelbar Nærhed af Vandet, visse store, tropiske Øgler, navnlig henhørende til de saakaldte Varaner (s. **d).** *P. H. S.*

Vane [ve!in], Henry, Sir, engelsk Statsmand, født 1613, henrettet 1662, var Søn af Henry V. den Ældre (1589—1655), som var Statssekretær hos Karl I, og hvis mundtlige Vidneudsagn mod Strafford under Processen blev en af de vægtigste Grunde til at fælde denne. Men Strafford's Fald førte til V.'s Afskedigelse, og efter at have mistet sin Post 1641 sluttede han sig til Parlamentet i Kampen mod Kongen, ligesom han beholdt sin Plads i Parlamentet efter Karl I's Henrettelse. Langt betydeligere end Faderen var Henry V. den Yngre, der fik en ung Aristokrats omhyggelige Uddannelse ved Oxford Universitet og ved Rejser til Schweiz, Holland og Wien. Selvstændig i sine Meninger fra ung, blev han tidlig Puritaner, og efter at man forgæves havde gjort flere Omvendelsesforsøg med ham, rejste han 1635 til Massachussetts for at have sin Tro i Fred. Her blev han 1636 Guvernør, men vendte hjem Aaret efter. Stor var den Rolle, han fra da af kom til at spille i engelsk Politik. Han blev Medlem af Underhuset 1640, og Faderen skaffede ham Embedet som Skatmester for Flaaden. Han stod da i Hoffets Gunst, men holdt fast ved sin puritanske Tro. Da Striden udbrød mellem Konge og Parlament, sluttede han sig til Oppositionen og Pym og skaffede i Processen mod Strafford Pym en Afskrift, han selv havde taget af sin Faders Optegnelser angaaende Strafford's Udtalelser, hvorved H. V. den Ældres mundtlige Vidneudsagn styrkedes. Da hans Fader mistede sit Embede, og Krigen stundede til mellem Konge og Parlament, nedlagde V. sin Skatmesterpost for Flaaden Decbr. 1641, men Parlamentet genindsatte ham 1642. V. blev nu en af Hovedførerne for Parlamentspartiet og udførte i dets Tjeneste meget store Hverv. Saaledes drog han til Skot-

land og fik Aug. 1643 afsluttet et Forbund mellem EDgland og Skotland, med, hvad Clarendon kalder, »en vidunderlig Skarpsindighedt. V. sluttede sig nær til Cromweil og Independenterne og arvede ved Pym's Død dennes Magt. 1644 fik han oprettet Regeringskomiteen for de to Kongeriger England og Skotland. Særlig fik han gennemført en Nyordning af Hæren og indsat Fairfax til Overgeneral i Stedet for Essex. Aar 1646 bragte imidlertid V.'s Indflydelse til at svinde, og da Striden opstod mellem Parlamentet og Hæren i April 1647 om Kongens Skæbne, kom han i en vanskelig Mellemstilling. V. ønskede Regeringen ført af Kongen, Over- og Underhus og Parlamentets Suverænitet og holdt paa, at Forhandlingerne med Kongen skulde iøres saglig og ad fredelig Vej. Da Cromweil derfor, efter først at have samstemt med V., gik over til sit yderliggaaende Standpunkt og en voldsom Fremfærd mod Kongen, vakte det V.'s Mishag, og efter at Cromweil havde foretaget den første Udvisning af Parlamentet ved Oberst Pride's Soldater, holdt V. sig borte fra Møderne. Ej heller i Processen mod Karl I tog V. nogen Del, men udtalte i øvrigt hverken sin Billigelse eller Fordømmelse af Dødsdommen over Kongen. Stadig ledede V. endnu Admiralitetet, men 1649 blev han Medlem af Republikkens Statsraad og udførte i Aarene til 1656 et vidt omfattende Arbejde. Han var inden for Huset, hvad Cromweil var udenfor. De to Mænd stode knyttede til hinanden i nøjeste Venskab, og Cromweil søgte V.'s Raad i de farligste Forhold. Særlig virkede V. i den udenrigske Politik og Styrelsen af Kolonierne og søgte at fremme den religiøse Frihed, for Flaadens Udvikling var hans Betydning heller ikke ringe. Etter Slaget ved Worcester frygtede imidlertid V., at Cromweil vilde tiltage sig Diktaturet, og søgte at standse ham; han holdt paa Parlamentets Suverænitet og dets Omordning og forelagde derfor 1653 en Reformlov, ifølge hvilken Valgretten skulde fratages Smaaflækkerne og gives til de større Byer. Men Cromweil indsaa, at et nyt Parlament vilde styrte Republikken, og jog 3. Apr. 1653 det lange Parlament fra hinanden. V. blev sidst tilbage i Salen og protesterede, men Cromweil udviste ham med haarde Ord. Brudet mellem dem var ulægeligt. V. trak sig tilbage til sit Gods og til religiøs Grublen og skrev: »A Retired Man's Meditations« [1655]. Det var forgæves, at Cromweil atter søgte at vinde V. Mod Cromwell's politiske og religiøse Diktatur tog V. 1656 til Genmæle i Skriftet »A Healing Question« [1656], hvori han angreb det ensidige Partistyre og fordrede Hæren stillet under Parlamentets Kontrol. Cromweil lod da V. fængsle i 4 Maaneder fra Juli til Decbr. 1656. I Richard Cromwell's Parlament indtraadte V. igen 1658 og ledede de udenrigske Anliggender og modarbejdede Stuarternes Genkomst. Etter af Richard Cromweil havde nedlagt Protektoratet, søgte V. en Tid at mægle i Striden, der opkom mellem Parlamentet og Hæren, men gik til sidst over paa Hærens Parti. Da det lange Parlament oprettedes 2 Gang Decbr. 1659, blev V. udvist af London, men blev der dog, indtil General Monk til Jubel for V.'s Fjender udviste ham af Byen. Ved Restaurationen 1660 blev V. udelukket fra Amnestien, da han ansaas for en farlig Mand, hans Gods blev beslaglagt, og skønt han ikke var »Kongemorder«, blev han fængslet i Tower, senere paa Scilly-Øerne. 1662 blev han dømt til Døden, og Karl II lod Dommen fuldbyrde. (Litt.: G. Sikes, *The life of Sir H. V.* [1662]; Upham, *Life of Sir H. V.* i Spark's *American Biography*; John Forster, Skildring [i *Eminent British Statesmen*, 1838]; I. K. Hosmer, *Life of H. V.* [1888]; Dalton i *The Hist. of the Family of Wray*). *J. L.*

Vanellus, Slægtsnavn for Viber.

Vaner, nordisk Gudeslægt, forskellig fra Aserne, med hvem de skulle have ligget i Krig : ved Fredsslutningen skal Njord med hans to Børn Frøj og Frøja være bleven optagen i Asernes Kreds — en Myte, hvori man har ment at finde Minde om gamle religiøse Brydninger. *A. O.*

Vanessa se Dagsommerfugle.

Vanfør betegner en Person, der ikke har sin Førlighed o: hvis Legemsform er stærkt afvigende fra den normale, og hvis Erhvervsmuligheder derfor ere stærkt indskrænkede, enten direkte paa Grund af Deformiteten eller indirekte, fordi Legemets Ydre træder hindrende i Vejen for Opnaaelsen af Arbejde paa sædvanlig Maade; forvoksede, Krøblinge, lamme, lemlæstede, vanskabte ere alt sammen Begreber, der falde ind under Vanførhed. Ifølge Oprindelsen deler man denne i »medfødt Vanførhed«, der omfatter de Former, som have udviklet sig under Fosterlivet, og »erhvervet Vanførhed« , der først er opstaaet efter Fødselen. Medtødt Vanførhed optræder dels i Form af overkomplette Fingre og Tær, Kæmpevækst af f. Eks. en Fod o. l., dels som medfødt Mangel af enkelte Lemmer eller Dele af disse, som Skeletdefekter, medfødt Hoftevridning, Klumpfod o. s. v. Erhvervet Vanførhed falder væsentlig i 2 Grupper, efter som den har sin Aarsag i Sygdom (Ledsygdom, engelsk Syge, Tuberkulose, Rygmarvssygdom) eller er den uheldige Følge af, at man til Stadighed udfører een og samme anstrengende Gerning, de saakalde Professionsdeformiteter. Til den første Gruppe høre stive Led, Rygradsbetændelse, Hjulben, Lamheder o. s. v., til Professionsdeformiteterne: Platfod, Kalveknæ og Rygradsskævhed (f. Eks hos. Skolebørn, særlig Piger i Voksealderen). Under Vanførhed henregnes endvidere ofte en Række andre Lidelser, der alle have det fælles, at deres Bærere som Følge af Sygdommen blive mindre arbejdsdygtige, f. Eks. Aareknuder, Brok, Elefantsyge o. s. v., men alle disse Former høre dog til de omdisputerlige ved Definitionen af Begrebet v. *F. B.*

Vanførebehandlingen. Først henimod Slutningen af 19. Aarh. synes Arbejdet for de vanføre og deres Oplærelse at have antaget Karakter af en Samfundssag. Ganske vist havde allerede 1832 en Privatmand i München oprettet en Skole for mandlige Krøblinge i Barnealderen, og denne Skole blev endog 1844, efter et kongeligt Besøg, ophøjet til bayersk Centralanstalt, men ud over Bayern var den lidet kendt indtil 1896, da den fik en Aflægger i Carolahohe i Dresden, opkaldt efter den for Sagen varmt interesserede sachsiske Dronning. Til de øvrige Vanføreanstalter i Tyskland antages Danmark at have afgivet Forbillede. I England har der siden 1866

eksisteret et *National industriel home for crippled boys* i Kensington, London, der opretholdes ved Gaver og Legater samt Tilskud fra forskellige af London's Korporationer.

Det er imidlertid Danmark, der indtager Førerstillingen paa Vanføresagens Omraade dels ved den Udstrækning, dette Begreb straks fik her, dels fordi man fra første Færd særlig tog Sigte paa de fattigste vanføre og kun tog det Forbehold, at de optagne Patienter maatte staa uden for Fattigvæsenets Forsorg. »Samfundet, som antager sig vanføre og lemlæstede Børn« stiftedes 21. Oktbr. 1872 paa Initiativ af Pastor Hans Knudsen (s. d.). Begyndelsen var lille og beskeden; med en Kassebeholdning af 70 Rdl. aabnede man i et af Kjøbenhavn's Magistrat velvillig overladt Lokale i Vartov en Klinik, der skulde sætte de vanføre i Stand til at kunne arbejde; der var kun Adgang 1 Time ugentlig, og det første Aars Patientantal beløb sig til 41, med en Udgift til Bandager o. 1. af i alt ca. 600 Kr. Ved Siden af Behandlingen paa Klinikken havde Bestyrelsen imidlertid straks sat sig den Opgave, at anbringe de Børn, der havde den fornødne Alder og Udvikling, ved passende Arbejde, samt for saa vidt deres legemlige Svaghed ikke tillod dem at søge de almindelige Skoler, i mindre, private Skoler, hvor der kunde tages større Hensyn til deres Skrøbeligheder. Dette gav, efter et Par Aars mere eller mindre heldige Forsøg, Anledning til Stiftelsen af Skolen for vanføre, oprindelig en privat af Frk. Johanne Petersen ledet Filial, der imidlertid snart gik op som et Led i »Samfundet«. Delingen i Klinik og Skole er vedligeholdt gennem Aarene, som Supplement er 1894 tilkommet Hjemmet for vanføre, der i administrativ Henseende er en Forening for sig selv, men som siden 1896 har Lokale sammen med »Samfundet« i dettes store Bygning paa Toldbodvej i Kjøbenhavn. Forholdet imellem de forskellige Afdelinger er dette: Klinikken antager sig enhver ubemidlet, uden for Fattigvæsenet staaende vanfør, og den Hjælp, der ydes, udstrækker sig ikke til en enkelt Kur (indtil Udgangen af 1905 var i alt behandlet ca. 10,500 Patienter, hvoraf ca. 3,650 endnu stod i Nummer). For at kunne optages i Skolen maa Patienten først være antagen paa Klinikken, og Skolens Maal er da at oplære Eleverne i et Haandværk, saa de ere i Stand til at ernære sig selv; der undervises i 13 Haandværk (Bandageri, Bogbinderi, Skomageri o. s. v.) foruden i almindelige Skolefag. Hjemmet yder Bolig for en Del af de vanføre, der søger Skolen eller Klinikken, enten mod Betaling, fuld eller delvis, eller frit; det optager baade voksne og Børn af begge Køn og har ca. 120 Senge; det er i den nyeste Tid udvidet med et Kystsanatorium »Børnely« ved Rungsted, hvor Klinikkens smaa rakitiske Børn og Skolens Elever og Arbejdere kunne styrkes ved Bade og Landluft. Samfundet og Hjemmet have stadig bibeholdt deres private Karakter, men Staten har medvirket i Arbejdet ved betydelige Bidrag; det første Statstilskud paa Finansloven for 1876—77 var 2,000 Kr., paa Finansloven for 1902—03 og derefter er Tilskuddet opført med 35,000 til Samfundet og 15,000 Kr. til Hjemmet.

Over Finland (Anstalten i Helsingfors oprettet 1890) naaede Bevægelsen til Norge, hvor Frøknerne Agnes og Nanna Fleischer, efter en Rundrejse til de skandinaviske Vanføreanstalter, 1. Febr. 1892 aabnede en lille Skole for vanføre i Christiania. Allerede næste Aar ydede Stortinget et Tilskud af 960 Kr. til Fripladser for udenbys fattige, og samtidig stiftedes »Foreningen til Understøttelse af trængende vanføre«, medens selve Institutionen fra at være ren Skole af praktiske Grunde gik over til at blive et Vanførehjem med Skole. Efter en Udstilling af Elevarbejder 1894 forøgedes baade Elevtilgang og Statstilskud, og et senere Udsalg 1896, der hædredes med Besøg af Kong Oskar II, fik endnu mere vidtrækkende Betydning; næppe et halvt Aar efter modtog nemlig Vanførehjemmets Bestyrelse det Budskab, at Kong Oskar II og Dronning Sophie havde besluttet, at det i Anledning af Regeringsjubilæet indsamlede Fond, 300,000 Kr. skulde anvendes udelukkende til bedste for de vanføre i Norge. I Skaadalen ikke langt fra Holmenkollen nedlagdes 12. Decbr. 1900 Grundstenen til »Sophies Minde«, det efter Dronningen opkaldte ny Vanførehjem, som Kong Oskar personlig aabnede 8. Septbr. 1902; Fondet var imidlertid forøget med 100,000 Kr. efter et afdød Bestyrelsesmedlem, Dr. A. Wille. 25 Elever overførtes fra den gamle Skole, og i det første Aar efter Indflytningen optoges endvidere 31 Elever; 1904—05 var Elevantallet 62, medens en 1902 aabnet Poliklinik for vanføre i selve Christiania i samme Tidsrum var besøgt af 71 Patienter. Ogsaa for de udgaaede Elever er der aabnet en Arbejdsstue i Christiania, med Lokale fælles med Poliklinikken. Statens Bidrag er for Tiden (1906) 4,000 Kr., men efter Norge's og Sverige's Adskillelse er det Kong Oskar's Ønske, at »Sophies Minde« helt skal overdrages til den norske Stat.

I Sverige oprettedes den første Vanføreanstalt 1885 i Goteborg, fuldstændig efter dansk Mønster — med Klinik, Skole og Hjem. De senere tilkomne Skoler i Helsingborg (1887) og Stockholm (1891) have kun Skole og Hjem, ingen Klinik. Staten tilskyder 100 Kr. for hver interneret og 60 Kr. for hver ekstern Alumne. *F. B.*

Vang betegner en Engslette; i Norge bruges Ordet særlig om en Sætervang, Grønningen omkring en Sæter. En Afledning er Vænge; jfr. den tautologiske Forbindelse »Vang og Vænge« (af samme Art som »tabe Maal og Mæle«). *Hj. F.*

Vang, Herred, 1) Vestoplandenes Politimesterdistrikt (tidligere under Valdres Fogderi), Christians Amt, bestaar af V. Præstegæld med V. Hovedsogn, Øie og Hurum Annekssogne, 1,606 □ Km. (hvoraf 168 □ Km. Ferskvand) med (1900) 2,083 Indb., altsaa 1,45 pr. □ Km. Herredet, der omgives af Herrederne Gol, Borgund, Aardal, Lyster, Lom, Vaage, Østre Slidre og Vestre Slidre, er et Indlandsherred, som bestaar af en højtliggende Fjældmark, gennemskaaren i alle Retninger af Dalfører og Skar, opreven af Sprækker og Revner, samt opfyldt af en Mangfoldighed af Indsøer, hvoraf som de største og mest bekendte kunne nævnes Bygdin (1,104 M. o. H.), Tyin (1,104 M.) og Vangsmjøsen (464 M.); de fleste af Vandene ere gode Fiskevande (Ørret). Af Herredets Fjælde er Sydpartiet af Jotunfjældene paa Nordsiden af Bygdin det

mest kendte, og her kunne nævnes Svartdalspiggen (2,171 M. o. H.), Melkedalstinderne (2,165 M.), Kalvaahøgda (2,164 M.), Sletmarkhø (2,187 M.) og Mugnafjæld (2,187 M.). Flere af Fjældene ere dækkede med evig Sne og Is, og der findes flere ikke ubetydelige Bræer som Kalvaabræ, Torfinstinderne, Svartpiggen, Sletmarkhø, Snehullet m. fl.; i alt er der ca. 53 □ Km. Bræer inden for Herredet. Af Vasdrag skulle nævnes: Bægnaelven, der paa Grænsen mod Vestre Slidre danner en meget smuk Fos, Lofossen, Melkedøla, Aardøla og Vinsterelven. Af Herredets Areal ere ca. 14 □ Km. Ager og Eng, samt 50 □ Km. Skov; der er dog ikke tilstrækkelig Skov til Behovet. Hovednæringsvejene ere Agerbrug (Udsæden var 1900 7 Hektoliter Rug, 1,042 Hektoliter Byg, 138 Hektoliter Havre, 75 Hektoliter Blandkorn og 1,462 Hektoliter Poteter) og Fædrift (Kreaturholdet var 1900 473 Heste, 2,668 Storfæ, 1,641 Faar, 584 Geder, 405 Svin og 117 Rensdyr). Herredet har de ypperligste Fjældgræsgange. 1905 var den antagne Formue 1,873,000 Kr. og Indtægt 313,000 Kr. Gennem V. er der livlig Turisttrafik saavel Nord over til Jotuntrakterne som Vest over over Filefjæld med Fjældstuen Nystuen. Baade ved Tyin og Bygdin er der flere Turisthoteller, og disse Vande trafikeres med Motorbaade. V.'s gamle Hovedkirke solgtes omkring 1840 til Kongen af Preussen og genopførtes i Höchsberg i Schlesien.

Kaptajn J. Widerøe.

2) Hamar Politimesterdistrikt (Hedemarken Fogderi), Hedemarkens Amt, bestaar af V. Hovedsogn med Vangsaasen Kapel i V. Præstegæld, er 315 □ Km. stort (hvoraf 12 □ Km. Ferskvand), har 648 skyldsatte Brug med en samlet Matrikulskyld af 3,034 Skyldmark og havde (1900) 1,084 beboede Huse med 5,703 Indb., altsaa $18_{,9}$ pr. □ Km. Herredet, der omgives af Herrederne Stange, Nes, Furnes, Ringsaker, Stor-Elvedalen, Aamot og Løiten, er et Indlandsherred, der i Sydvest støder til Indsøen Mjøsen. Den sydlige Del af Herredet er et smaakuperet Bakke- og Sletteland, frugtbart og forholdsvis tæt bebygget, hvorimod den nordlige Del er opfyldt af Skovaase og Myrstrækninger uden anden Bebyggelse end nogle Sætere. Af Aase og Fjælde kunne nævnes: Raufjældet (966 M. o. H.), Nysæteraasen (862 M.), Synesaasen (780 M.), Brumundkampen (826 M.) og Stenfjældet (760 M.); af Vasdrag: Aasta, Svartelven og Flaksladelven. Den sydlige Del er skovbar, hvorimod der i den nordlige (Vangsalmenningen) findes en Del, men til Dels daarlig Skov, dog tilstrækkelig til Behovet. Hovednæringsvejene ere Agerbrug (Udsæden var 1900 204 Hektoliter Rug, 1,140 Hektoliter Byg, 97 Hektoliter Blandkorn, 3,696 Hektoliter Havre, 288 Hektoliter Ærter og 9,842 Hektoliter Poteter, Foldighed omkring 10) og Fædrift (Kreaturholdet var 1900: 901 Heste, 3,744 Storfæ, 1,492 Faar, 13 Geder, 1,394 Svin); hver Gaard har som Regel sin Sæter, men Havnegangene ere utilstrækkelige. Af industrielle Anlæg haves Møllebrug, Savbrug, Høvlerier, Frørenserier, Kalkbrænderi, mekanisk Værksted, Metalvarefabrik samt flere Brænderier. Som større Ejendomme kunne anføres Storhammer, paa hvis Grund en stor Del af Hamar By ligger, hvorhos ogsaa de seværdige Ruiner af Hamar Domkirke (se Hamar) findes her, Børstad, Sæli, Aaker. 1904 var den antagne Formue i Herredet 5,744,850 Kr., og Indtægt 1,312,725 Kr. V.'s Hovedkirke, opført 1810, er bekendt som en af Landets vakreste Landskirker. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Hedemarkens Amt« [Chra. 1902]).

Kaptajn J. Widerøe.

Vange (af tysk Wange, »Kind«) er den almindelige Benævnelse i Værkstedet for Væggen i en Maskinstilling (se saaledes Drejebænk S. 470, Drejemaskine S. 472, Høvle maskiner S. 293). V. paa Høvlen ere de tynde Stykker paa begge Sider af Hullet. I Bygningsvæsenet er V. ligeledes et Sidestykke eller en Sidevæg, saaledes paa Trappen det Stykke, hvortil Trinnene ere fæstede, ved Ildsteder Sidemurene, ved dybe Vinduesfordybninger de skraat tilbagegaaende Sidevægge.

F. W.

Vangen, Aagot, norsk Billedhuggerinde, født 29. Juni 1876 paa Stenviken i Østerdalen, død 29. Juli 1905 i Drøbak. Hun fik sin første Uddannelse i Christiania paa den kgl. Tegneskoles Aftenkursus og under Brynjulf Bergslien's Ledelse. Høsten 1896 rejste hun til Paris, hvor hun paa Julienakademiet med Puech som Lærer gjorde saa raske Fremskridt, at hun allerede efter et Aars Forløb fik Akademiets Medaille. Paris blev herefter for en længere Tid hendes faste Opholdssted (1898—1904), med kortere Sommerophold i Hjemmet. Blandt hendes tidligste Arbejder vare Busterne af hendes Fader (1897, udstillet paa Paris-Salonen) og af Skuespilleren Blich (1899), der røbede Sans og Evne for livlig Karakteristik, samt det let henkastede Basrelief af Kunstnerinden og hendes to Søstre (1900). Vakkert i Udtrykket var den unge i Bøn knælende Kvinde (»Aften«) paa Statens Udstilling, Chra. 1903, om end Modeleringen endnu var lidt ufri. En legemstor Figur: »Pige, som leger med en Slange« røber betydelige Fremskridt og er ikke uden Ynde. Men først i sine Udkast til Monumenterne over Abel (1902), for hvilket hun fik 2. Pris, og over Camilla Collett viser hun betydeligere Evner. Navnlig er i Abel-Monumentet Figuren frit og sikkert karakteriseret, og det vilde visselig have hævdet sin Plads, hvis det oprindelige Program for Konkurrencen ikke var blevet fraveget. Camilla-Collett-Udkastet er originalt og fint opfattet, men gengiver ikke ganske det for denne Forfatterinde ejendommelige. Hendes Udkast til Welhaven-Monumentet 1903 er ejendommelig opfattet, men lidet egnet til Udførelse. Blandt hendes senere Arbejder kunne nævnes Busterne af Borghild Arnesen (1904) og af en ældre Kone samt en gammel Drøbaksfisker (1905); navnlig ere de to sidste dygtige Arbejder.

Fr. O.

Vangerow, Karl Adolph von, tysk retslærd, født 5. Juni 1808 i Schiffelbach (ved Marburg), død 11. Oktbr. 1870 i Heidelberg, Privatdocent 1830, ekstraord. Prof. 1833, ord. Prof. 1837 i Marburg, 1840 kaldet til Heidelberg som Thibaut's Efterfølger. Foruden nogle mindre, retshistoriske Arbejder »Uber die *Latini Juniani*« [Marburg 1833], »Über die *lex Voconia*« [Heidelberg 1863] har V. skrevet sin berømte »Leitfaden für

Pandekten-Vorlesungen«, *I—III* [Marburg 1839—46, senere Oplag under Titelen »Lehrbuch der Pandekten«, nyt Optryk af 7. Opl. 1875], et — trods sin ortodokse og stive Romanisme — fortræffeligt og mærkeligt Værk. Størst Betydning havde V. dog som Docent. Han regnes ubestridt som Tyskland's største juridiske Lærerbegavelse i 19. Aarh. (Litt.: Heinrich Marquardsen, »K. A. v. V. und Robert von Mohl. Neuer Abdruck« [Erlangen *1886*]; Georg Weber, »Heidelberger Erinnerungen« [Stuttgart 1886] S. 239 o. ff.; E. I. Bekker i »Heidelberger Professoren aus dem *19.* Jahrhundert«, I [Heidelberg *1903*] S. 178—186). *Fz. D.*

Vanhjemmel. Den, der overdrager en Ting, er pligtig til at hjemle Køberen Tingen, o: værge ham mod Retstab derved, at en Tredjemand dukker op som Tingens virkelige Ejermand og kræver den udleveret af Køberen, noget, *der efter* den danske og norske Rets meget udstrakte Vindikationsregler, efter hvilke selv Ting, købte paa offentlig Auktion, kunne kræves tilbage, meget hyppig vil være Tilfældet. Ser Køberen sig af denne Grund nødsaget til at udlevere Tingen, har han i Anledning af den saaledes skete V. Krav paa fuld Erstatning hos Sælgeren, selv om denne var i fuldstændig god Tro, en Regel, der tidligere uden udtrykkelig Hjemmel ansaas for gældende ifølge Lovgivningens Grundsætninger, men som nu er positivt hjemlet ved den fællesnordiske Lov om Køb § 59. Undtagelse gælder kun, for saa vidt Køberen selv ikke var i god Tro ved Handelens Afslutning, men f. Eks. vidste, at Sælgeren ikke bedre end han kunde vide Besked om Adkomsten. I Stedet for at gøre Vanhjemmelsansvar gældende vil Køberen dog ogsaa ofte kunne vælge at hæve Kontrakten og fordre Købesummen tilbage eller undlade at betale den. *K. B.*

Vanhjemmelsansvar se Vanhjemmel.

Vanilla Sw., Slægt af Orkideer, klatrende Flanter med Luftrødder og Stængler, der ved deres lange Led kunne blive mange Meter i Længde. Bladene ere dels Løvblade, dels Skælblade. Blomsternes Bæger- og Kronblade ere omtrent ens; Læben er hul og omslutter den øverste Del af Griffelstøtten. Frugten er lang og kødet og aabner sig næppe eller først meget sent med to ulige store Klapper; den indeholder talrige Frø, der ere meget smaa og sorte. Ca. 20 Arter i Troperne. Vanilleplanten (*V. planifolia* Andr., se Fig.) har hjemme i det østlige Mejico, hvor den dyrkes foruden paa nogle af de vestindiske Øer, paa Java, Ceylon, Bourbon o. a. St. i den gamle Verden. Bladene ere elliptiske, tykke og kødede. Blomsterne, der ere gulgrønne, sidde i Klaser i Bladhjørnerne. Hvor Vanilleplanterne dyrkes i det store, anvendes dels Støttetræer, dels Espalier. Formeringen sker udelukkende ved Stiklinger. 3 Aar gamle formaa Planterne at bære Frugt, og en Plante kan i en Aarrække af 30—40 Aar hvert Aar producere indtil 50 Frugter. Bestøvningen sker paa Steder, f. Eks. paa Bourbon, hvor de for denne Proces nødvendige Insekter mangle, ad kunstig Vej. Smlg. Vanille. *A. M.*

Vanilla planifolia.

Vanille, Frugterne af *Vanilla* (s. d.) *planifolia*, afplukkes til Brug nogen Tid før den fuldstændige Modning, henlægges i Skyggen, til de ere visne, og underkastes derefter den Behandling, ved hvilken der i Frugtkødet udvikles det Stof, Vanillin (s. d.), der giver Handelsvaren dens karakteristiske Lugt. Denne Behandling udføres noget forskelligt, idet man f. Eks. i Mejico først henlægger V. en Dag i Solen eller i en opvarmet Ovn, hvorefter den underkastes den saakaldte Svedning, idet den nedlægges i opvarmede Kasser, omgivne med Uldtæpper, hvor den forbliver i 16—24 Timer, hvorved den antager en mørkebrun Farve. V. udsættes derefter atter for Solens Paavirkning, og i Løbet af 20—30 Dage er da Vanillinet for en Del trængt ud paa Frugtens Overflade, hvor det danner smaa, hvide Krystaller. Under Regnperioder foretages Tørringen i Ovne, der opvarmes til ca. 100^0. I Stedet for den første Opvarmning benyttes ogsaa undertiden en enkelt eller gentagen, men kun nogle faa Sekunder varende Neddypning i kogende Vand, hvorefter følger en Svedning og Tørring. Paa Reunion benyttes til Dels Tørring med Kalciumklorid, idet 100 Kg. V. og 40 Kg. Kalciumklorid indsættes i tæt tillukkede Beholdere, hvorved Kalciumkloridet i Løbet af 20—30 Dage vil indsuge næsten al Fugtigheden fra V. Saaledes som V. kommer i Handelen, danner den 14—25 Cm. lange, 6—8 Mm. brede, fladtrykte, 2,5—4 Mm. tykke, bøjelige og seje Kapsler med en mørk rødbrun til sortbrun Farve. Overfladen er stærkt længdefuret eller stribet, fedtglinsende og undertiden bedækket med Vanillinkrystaller. Foruden Vanillinet, som er det Stof, der giver Varen dens Værdi, og som findes i en Mængde af 1—3 p. Ct., indeholder V. i øvrigt Fedt, Voks, Harpiks, Gummi og Garvestof. I den skandinaviske Handel forekommer især den saakaldte Bourbon-V. fra Reunion og Mauritius, i den senere Tid ogsaa V. fra Seychellerne. Foruden den ægte V. forekomme undertiden ogsaa Frugterne af andre Arter *Vanilla*, saaledes de saakaldte Vanillons eller La Guayra V., der i det ydre ligne den ægte, men adskille sig fra denne ved Lugten, idet de indeholde Piperonal (s. d.), saaledes at de lugte saa stærkt af Heliotroper, at de kun kunne benyttes i Parfumeriet. Noget lignende gælder om Tahiti-V., der stammer fra samme Art som den ægte; men det har vist sig, at Planten ved Dyrkning paa Tahiti giver Frugter med et rigeligt Indhold af Piperonal; dog anvendes denne Sort paa Grund af sin Billighed en Del til Mad, skønt den giver denne en ubehagelig Smag. Den bliver til denne Anvendelse ofte parfumeret med Vanillin. V. benyttes som Krydderi og som Tilsætning til Chokolade og Likører samt i Parfumeriet, men er i de senere Aar, navnlig til de sidstnævnte Anvendelser, for en stor Del erstattet med det kunstig fremstillede Vanillin. *K. M.*

Vanillin, Metylprotokatekualdehyd, C_6H_2.

OH . OCH_3 . CHO, det Stof, der betinger Vanillens karakteristiske Lugt (se Vanille), danner farveløse eller hvide Krystaller, der smelte ved 81°, koge ved 285°, er temmelig tungopløseligt i Vand, men letopløseligt i Alkohol, Æter, varm Benzol o. a. Ved forsigtig Opvarmning sublimerer det let uden Sønderdeling. Det kan fremstilles paa flere Maader, saaledes ved Iltning af Kreosol (s. d.), af Coniferin (s. d.) og af Guajakol (s. d.), men faas lettest og billigst af Eugenol (s. d.), idet dette først ved Behandling med Alkalier omdannes til det nærstaaende Isoeugenol, som derpaa iltes, bedst ved Hjælp af Natriumoverilte. Herved faas en Forbindelse af V. og Natron, af hvilken V. kan udskilles i fri Tilstand ved Tilsætning af Syre. Det danner derefter brunlige til næsten sorte, krystallinske Masser, der kunne renses for indeholdte tjæreagtige Stoffer ved Omkrystallisering af varm Benzol og ved Sublimering. Det benyttes paa de samme Maader som Vanille, men har en ca. 50 Gange saa kraftig Virkning som dette, og det er for en stor Del Vanskelighederne ved at benytte et saa kraftig virkende Stof, der have bevirket, at V. hidtil ikke har faaet nogen stor Anvendelse til Husholdningsbrug. Det benyttes bedst i Form af en alkoholisk Opløsning, Vanilletinktur, eller i Form af Vanillesukker, fremstillet ved Sammenrivning af en større Mængde hvidt Sukker med V. Forfalskninger af V. finde Sted ved Tilsætning af Borsyre, Sukker, Benzoesyre, Antifebrin og Kumarin. *K. M.*

Vanillīnsyre, $C_6H_2(OH)(OCH_3)$. COOH, dannes ved Iltning af Vanillin, naar dette henligger i Luften. Den faas ogsaa ved Iltning af Koniferin med manganoversurt Kali. V. danner glinsende Naale, der smelte ved 211°, og er opløselig i 39 Dele Vand ved 100°. *O. C.*

Vanillon [vanijõ'] (fr.) se Vanille.

Vanillylalkohol, $C_6H_2(OH)(OCH_3)CH_2OH$, er den til Vanillin svarende Alkohol og faas ved længere Tids Indvirkning af Natriumamalgam paa sidstnævnte Stof. Dette danner farveløse Krystaller og giver ved Iltning igen Vanillin. *O. C.*

Vanīni, Lucilio (eller som han ogsaa selv kaldte sig: Julius Cæsar), italiensk Filosof, født 1585 i Taurisano i Syditalien, død 19. Febr. 1619 i Toulouse. Han studerede i Napoli og Padova, blev *Doctor utriusque juris* og præsteviet, rejste deretter til Tyskland og Nederlandene og opholdt sig længere Tid i Geneve og i Lyon, hvorfra han maatte flygte for Inkvisitionen. Han drog saa til England, men vendte to Aar efter tilbage til Frankrig og Italien, hvor han flakkede rundt, efter Tidens Skik disputerende offentlig over filosofiske og teologiske Emner, overalt forfulgt som Kætter af Gejstligheden. I Lyon udgav han 1615 *Amphitheatrum aeternae Providentiae* og Aaret efter i Paris *De admirandis Naturae Arcanis*. Begge Skrifter vare censurerede ved Sorbonnen; dog støttedes den senere Anklage til Udtalelser i dem, og det sidste Skrift blev endog i Paris dømt til Baal og Brand. Af denne Grund maatte V. forlade Paris; han begav sig til Toulouse, hvor han imidlertid blev arresteret og anklaget ikke blot for Kætteri, men ogsaa for Trolddom og Giftblanderi og dømt til at lide Døden paa Baalet, efter at Bøddelen havde udrevet hans Tunge. Skønt de sidste Anklagepunkter sikkert vare ganske hen i Vejret, blev den barbariske Dom dog eksekveret. Som Filosof hørte V. vel ikke til Renaissancens betydeligste, og ringere Interesse faa hans Skrifter ogsaa derved, at han af Frygt for de stadige Forfølgelser aldrig har turdet udtale sine Meninger rent ud. Hans første Skrift skulde bevise Guds Eksistens og være rettet mod Platon's, Zenon's og Epikuros'es Lære; imidlertid synes det, da Argumenterne ere paafaldende svage, som disse græske Filosoffers Meninger snarere kunde være fremstillede i Opposition til den gængse Teologi og Filosofi. I sit andet Skrift, der er formet som en Dialog, optræder han mere bestemt mod den katolske Teologi; ikke uden Interesse er hans Opfattelse af Christus, der ses som Filosof og Politiker. Hans egen Livsanskuelse synes at have været en Panteisme, der ligner Bruno's og i det hele den, man i hine Tider med ringe Konsekvens søgte at forbinde med Kristendommen. Af nyere Filosoffer var V. navnlig paavirket af Pomponatius. (Litt.: Arpe, *Apologia pro Vanino* [1712]; Fuhrmann, »Leben und Schicksale d. V.« [1800]; Vaisse, *V., sa vie, sa doctrine et sa mort* [1871]; Palumbo, *V. e i suoi tempi* [1878]). *A. T—n.*

Vanĭtas vanitātum (lat.), »Forfængeligheders Forfængelighed«, Citat efter Prædikerens Bog 1, 2 og 12, 8. *H. H. R.*

Vanloo [*fanlo'*] (van Loo), Kunstnerslægt, stammende fra Sluis i Flandern, hvor Slægtens i Stamfader Jan V. var født ca. 1585. Hans Søn og Elev Jacob V., født i Sluis 1614, død i Paris 1670, var fra 1635 bosat i Amsterdam, hvor han virkede, til han 1662 drog til Paris og der Aaret efter optoges i Akademiet. V. har behandlet meget forskelligartede Emner, bl. a. ogsaa allegoriske og mytologiske (i Amsterdam, Braunschweig og Dresden), men betydeligst er han i sine realistiske Portræt- og Folkelivsbilleder; af de første nævnes »Regentstykkerne« i Haarlem, og blandt de sidste er hans Hovedværk »Glas-Koralfabrikken« i den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn. — Jacob V.'s Søn Abraham Louis V. (1641—1713) virkede i Aix; hans Kunst er af ringere Betydning, men med hans Sønner kulminerede Slægtens Berømmelse: Jean Baptiste V., født i Aix 1684, død smst. 1745, Elev af Faderen, studerede i Rom, hvorfra han 1719 rejste tilbage til Paris (1731 Medlem af Akademiet); han restaurerede Primaticcio's m. fl.'s Fresker i Frants I's Galeri i Fontainebleau og arbejdede fra 1737 til 1742 i London som en meget beskæftiget Portrætmaler. For øvrigt dyrkede han med utrolig Lethed alle Sider af Malerkunsten; han har udført dekorative Loftsbilleder, religiøse, allegoriske og historiske Malerier, alt med en rask og fejende Virtuositet; her kunne kun nævnes enkelte Hovedværker: Diana og Endymion, Helligaandsordenens Indstiftelse af Henrik III (Louvre), Portrætter af Ludvig XV og af Maria Leczinska (Versailles), Galatea's Triumf i St. Petersborg; i en Række Provinsmuseer (særlig i Aix) findes talrige Portrætter, og i Kirker og offentlige Bygninger i Toulon Prøver paa hans religiøse og dekorative Kunst. — Et endnu større Navn har dog hans mere end 20 Aar yngre Broder Charles André V. (kaldet Carle V.), født 1705 i Nizza, død 1765 i Paris, der var hans Elev og senere ud-

dannedes i Rom under Benedetto Luti; 1720 hjalp han sin Broder med Arbejderne i Fontainebleau, men vendte atter 1727 tilbage til Italien, hvor hans Virksomhed falder i de følgende 7 Aar; hans Hovedværk her er den hell. Isidor's Apoteose i Kirken af samme Navn i Rom. Efter at være vendt tilbage til Paris steg han hurtig paa den akademiske Rangstige o: Medlem 1735, Direktør for den kgl. Kunstskole 1752, *premier peintre du roi* 1762 og Direktør for Akademiet 1763, og naaede gennem sin Stilling en overvældende Indflydelse paa samtidig fransk Kunst. Snart efter hans Død indtraadte der dog en stærk Reaktion mod hans behændige, elegante og blendende, men i aandelig Henseende ganske overfladiske og tomme Arbejder. Hans Emner vare lige saa omfattende som Broderens, historiske, religiøse, mytologiske og allegoriske Billeder saavel som Genrescener og Portrætter har han malet; i Louvre har man Lejlighed til at lære hans mangesidige Talent at kende: de religiøse Værker ved »Den hell. Jomfrus Formæling«, de mytologiske ved »Marsyas' Flaaning«, Portrætterne ved Dronning Maria Leczinska's Billede, endelig hans Billeder fra Samtidens galante Liv ved »Jagtfrokost«. Andre betydeligere Billeder af V. findes i Madrid, Uffizierne og St. Petersborg, samt i en Række franske Provinsmuseer. Af Slægten V. bør endnu nævnes Jean Baptiste V.'s to Sønner: Louis Michel V. (1707—71), der bl. a. en Tid var Filip V's Hofmaler i Madrid, og Charles Amédée Philippe V. (1719—95), der indehavde samme Stilling ved Frederik den Stores Hof i Berlin. *A. R.*

Vannelven, Herred, Aalesund Politimesterdistrikt (Søndmør Fogderi), Romsdal's Amt, bestaar af V. Præstegæld med V. og Søvde Sogne, er 306 □ Km. (hvoraf 15 □ Km. Ferskvand), har 429 skyldsatte Brug med en samlet Matrikulskyld af 731 Skyldmark og havde (1900) 578 beboede Huse med 2,825 Indb., altsaa 9,7 pr. □ Km. Herredet, der omgives af Herrederne Selje, Sande, Rovde, Volden, Eid og Daviken, er et Kystherred, der Vest over begrænses af Vannelvsfjord med Syltefjord, medens Søvdefjord Nord fra gaar ret Syd over og næsten halverer Herredet. Dette er meget kuperet og rigt forsynet med Fjælde, af hvilke kan nævnes: Bleiskartind (1,255 M. o. H.), Lillehorn (1,109 M.), Storefjæld (1,004 M.), Trollkophorn (999 M.) og Skaarenaglen (948 M.); her findes ingen betydeligere Vasdrag. Herredet er omtrent skovbart, men der har tidligere været Skov. Bebygningen er for det meste spredt; ved Myklebost er der dog en lidt større Grænd med 42 beboede Huse og 233 Indb. Af Herredets Areal er ca. 19 □ Km. Ager og Eng, 5 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Myr og Vand. Hovednæringsvejene ere Agerbrug (Udsæden var 1900 6 Hektoliter Byg, 1,461 Hektoliter Havre, 57 Hektoliter Blandkorn og 2,232 Hektoliter Poteter), Fædrift, der begunstiges af gode Fjældgræsgange, samt lidt Fiskeri. 1900 var der i Herredet 357 Heste, 2,546 Storfæ, 2,760 Faar, 343 Geder, 497 Svin og 3,495 Høns. Ingen industriel Bedrift af nogen Betydning, naar undtages flere Mejerier. 1904 var den antagne Formue 1,515,550 Kr. og Indtægt 299,910 Kr.
Kaptajn J. Widerøe.

Vannes [va'n], By i Bretagne, Hovedstad i Dep. Morbihan, 5 Km. N. f. Morbihan-Bugten, har Station paa *Orléans-Banen,* deles i en ældre lavtliggende Bydel og en nyere mere højtliggende Bydel, har Rester af gamle Bymure, en Katedral fra *13.* til *18.* Aarh. med en smuk Portal, et nyt Raadhus, Latinskole, et større og et mindre Seminarium, et Lærerseminarium og et Lærerindeseminarium, et Bibliotek paa *10,000* Bd. og et Museum for keltiske og galloromerske Oldsager. Næringsvejene for Byens 22,189 Indb. (1901) ere Fabrikation af Bomuldsstoffer, Sejlervarer og Læder samt Fiskeri og Handel med Korn og Hamp, Salt og Østers. Byen har en Havn med et sejlbart Løb ud til Bugten og er Sædet for en Departementspræfekt, en Biskop, en Domstol og en Handelsret. — V. fremtræder først som *Dariorigum Venetorum,* blev 1342 erobret af Englænderne. Parlamentet i V. holdt her sine Møder 1675—89. *M. Kr.*

Váuni, Francesco, italiensk Maler, født 1563(?) i Siena, død 1609(10) smst., var Elev af Salimbeni, Bart. Passerotti i Bologna og Giov. de' Vecchi i Rom; i sine bedste Værker viser han Indflydelse fra Andrea del Sarto og Sodoma, saaledes i hans Arbejder i S. Domenico i Siena og i Alterbilledet (med Scene af den hellige Magdalenes Liv) i S. Maria di Carignano i Genova. I Rom, hvor han i Pave Clemens VIII fandt en Beskytter, udførte han en Række Værker, af hvilke fremhæves: Simon Magers Nedstyrtning (Peterskirken), den hellige Katharina's Trolovelse o. a. (Gall. Borghese); andre Billeder i Parma og Dresden (hellige Familier), Louvre (den hellige Irene), St. Petersborg (den hellige Agnes) o. a. Steder. *A. R.*

Vannucchi [vannuk'ki] blev tidligere fejlagtig antaget for Andrea del Sarto's (s. d.) Slægtsnavn. *A. R.*

Vannucci [vannut'tši], Atto, ital. Historiker, født i Tobbiana (ved Pistoja) 1. Decbr. 1808, død i Firenze 10. Juni 1883. Beklædte en Tid et Lærerembede, deltog i Revolutionsbevægelserne 1848—49, derefter landflygtig, levede i forskellige europæiske Lande, mest Frankrig, til han atter kom til Firenze 1856; blev Bibliotekar ved Magliabecchiana, Professor i romersk Litteratur ved det florentinske *Istituto di stud/ superiori* samt Senator. Hovedværker: »Storia dell' Italia antica«, værdifuld [1. Udg. Firenze 1846—55 4 Bd.], »I martiri della libertà italiana« [I. Udg. Firenze 1848; 7. Udg., stærkt forøget, ved Pozzolini, Milano 1887]; endvidere bl. a. en Biografi af G. B. Niccolini. *E. G.*

Vannutélli, Serafino, romersk-katolsk Kardinal, er født 1834 i Genazzano og var en Tid ved Kejser Maximilian's Hof i Mejico. Senere var han apostolsk Delegat i Ecuador og Peru, og han kom derefter 1875 som Nuntius til Bruxelles. Da den diplomatiske Forbindelse mellem Belgien og Vatikanet afbrødes 1880, forflyttedes V. til Wien. 1887 blev han Kardinal. Han har senere spillet en stor Rolle i Vatikanet i den pavelige Politik og ved Propagandaen. *A, Th. J.*

Vanse, Herred, Lister og Mandal Politimesterdistrikt (tidligere under Lister Fogderi), Lister og Mandal Amt, bestaar af V. Hovedsogn og Farsund Landdistrikt, 139 □ Km. (hvoraf 10 □ Km. Ferskvand) med (1900) 5,791 Indb.,

altsaa ca. 44,9 pr. □ Km. Herredet, der omgives af Herrederne Nes, Hitter0 og Herred, støder mod Vest og Syd til Havet. Det ligger paa Norge's Sydspids og Størsteparten af Herredet er en Halvø, der ved det 1,4 Km. brede Listeid forbindes med Fastlandet. Den yderst mod Havet liggende Del, det egentlige Lister, er ganske flad; den indre Del er smaakuperet, og mod Øst hæve Højderne sig stejlt op fra Kysten; Storfjæld, den største af dem, er 351 M. o. H. Landet er skovbart, men man kan se, at der tidligere har været god Skov. Bebyggelsen er som Regel samlet i smaa Landsbyer eller Grænder, hvoraf som de største kunne nævnes: Tjørve med 311 Indb., Borhaug 254 Indb., Vere 184 Indb., Brekne 160 Indb. Af Herredets Areal er ca. 16 □ Km. Ager og Eng, Resten er Udmark, Snaufjæld, Myr og Vand. Hovednæringsvejene ere Agerbrug (Udsæden var 1900: 66 Hektoliter Rug, 140 Hektoliter Byg, 2,167 Hektoliter Havre og 6,059 Hektoliter Poteter), Fædrift (1900 fandtes i Herredet 522 Heste, 2692 Storfæ, 3,249 Faar, samt 22,097 Høns) og Fiskeri, hvoraf Makrelfiskeriet og Hummerfiskeriet er de vigtigste, medens tidligere Sildefiskeriet var dominerende; Udbyttet af Fiskeriet var 1900 99,790 Kr., 1903 og 1904 ca. 64,000 Kr. 1905 var den antagne Formue 5,365,000 Kr. og Indtægt 708,000 Kr. Listerkysten er frygtet af Sømanden, da der ikke findes nogen Skærgaard her, saa Havet staar lige paa, hvorfor her aarlig er mange Forlis. Christian II mistede saaledes her 1531 største Delen af sin Flaade paa sit uheldige Tog til Norge. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Lister og Mandal Amt« [Chra. 1903]).

Kaptajn J. Widerøe.

Vansittart [vänsi'tə.t], Nicolas, engelsk Finansmand, (1766—1851), blev 1791 Sagfører og var 1796—1822 Medlem af Underhuset. Han optraadte tidlig som Forsvarer af Pitt's Politik og sendtes i Febr. 1801 i fortroligt Hverv til Danmark for at drage det bort fra Forbundet med Rusland, hvad dog ikke lykkedes ham. Han blev derefter Finanssekretær indtil April 1804, var Jan.-Septbr. 1805 Sekretær for Irland og paa ny Finanssekretær Febr. 1806—Marts 1807. Han øvede senere stor Indflydelse i finansielle Spørgsmaal, blev Maj 1812 Skatkammerkansler og styrede med stor Dygtighed indtil Decbr. 1822; blev derefter ophøjet til Peer som Lord Bexley og var indtil Jan. 1828 Kansler for Hertugdømmet Lancaster (under Canning's Styrelse). *E. E.*

Vant (Søudtryk). Tove, der tjene til at forstøtte Master og Stænger til Siderne og agter over. Masternes V. benævnes Under-V.; de udgaa fra Mastetoppen og sprede sig nedefter; i underste Ende have de enkelte Tove, der benævnes Hovedtove, indbundet en Jomfru (s. d.), der surres til en lignende i Røstet (s. d.) eller paa Dækket. Det næstøverste V. benævnes Stænge-V.; det rækker fra Toppen af Stangen til Randen af Mærset (s. d.) og fortsættes skraat nedefter af Pytting-V. (s. d.); oven over Stænge-V. findes Bram-V. og endnu højere oppe Boven-Bram-V.; disse udgaa fra Bramstangens henholdsvis underste og øverste Afsætning og ende ved Stængesalingen (se Mærs). For tillige at kunne benyttes, naar man skal til Vejrs i Rejsningen, er der tværs over Ho vedtovene spændt smækre vandrette Liner — Vevlinger — saa at V. bliver til fastliggende Rebstiger. *C. L. W.*

Vant' Hoff se Hoff, J. H.

Vanna Balavū (Vanua Mbalavu), en af Fidji-Øerne, i Exploringgruppen, 64,8 □ Km. stor med 1,000 Indb. og Havnen Loma-Loma. *M. V.*

Vanua Lāva, den største af Banks-Øerne (s. d.) med 2,000 Indb. *M.. V*

Vanna Levn se Fidji-Øerne.

VannCCi [vanut'tsi], Pietro di Christoforo, kaldet Pietro Perugino, født i Cittå della Pieve 1446, død 1523 i Fontignano; uddannet i Perugia, sandsynligvis Elev af Benedetto Buonfigli eller Fiorenzo di Lorenzo og i Firenze ifølge Vasari af Verrocchio. Da V.'s første Arbejder i Perugia (i Palazzo Communale og i et Kapel i Cergueto) ere gaaede til Grunde, er der ikke mere nogen Mulighed for at klargøre hans Udviklingsgang. Som en fuldt udviklet Kunstner møder han i 1480 i Rom, hvortil han var kaldet af Pave Sixtus IV for sammen med Ghirlandajo, Botticelli, Signorelli og fl. a. at udføre Billederne til Udsmykningen af det sixtinske Kapel; tre af hans Fresker, der vare udførte paa Altervæggen, blev senere slaaet ned for at give Plads for Michelangelo's »Dommedag«, og kun det fjerde, »Christus overgiver Petrus Nøglerne«, er bevaret; ogsaa V.'s senere Arbejder i Rom for Pave Julius II (i Stanza dell' Incendio i Vatikanet) har delvis maattet vige Pladsen for Rafael's Fresker smst. Fra 1493 til 1499 falder V.'s Hovedvirksomhed væsentlig i Firenze; hans Hovedværk her er den mægtig virkende Fremstilling (Fresko) af Christus paa Korset omgiven af hellige (Santa Maria Maddalena de' Pazzi); samtidig udgik der fra hans Værksted en Række Staffelibilleder, i hvilke han behersker den nye Olieteknik, som han i 1494 havde tilegnet sig i Venezia, med fuldkommen Sikkerhed. Her skulle nævnes: »Tronende Madonna med to hellige« og det glimrende Portræt af Francesco dell' Opere (i Uffizierne), Korsfæstelsen og Pietà (i Akademiet), Bebudelsen og tronende Madonna (i S. M. Nuova i Fano), Madonna med seks hellige (i S. Maria delle Grazie i Sinigaglia); uden for Italien ere Hovedværkerne fra denne Tid: Hellig Familie (Louvre), den trefløjede Altertavle i *National Gallery* (London), og Madonna aabenbarende sig for den hellige Bernhard (München). Det er i Værker som disse, at V. udfoldede sine bedste Evner: Kompositionen, hvori Arkitektur og Landskab spiller en væsentlig Rolle, er af en enkel og rolig Klarhed, Farveholdningen fin og duftig, og Figurerne i hans Billeder ere baarne af den blide Stemning, deres Udtryk besjælet af den sværmeriske Længsel og dybt grebne Andagt, som er den umbriske Mesters store Indsats i Quattrocento'ens Kunst, og som fra ham er gaaet i Arv til hans berømte Elev, Rafael. Men Dybden og Inderligheden i det sjælelige Udtryk i V.'s Kunst blev hurtig forfladiget, og fra han 1499 kom til Perugia for at udsmykke Vekselererhallen (*Cambio*) dér, gentager han blot mere og mere aandløs sine engang skabte Typer, hvis Sentimentalitet og Hulhed efterhaanden bliver ganske ulidelig; »blandt alle de Kunstnere, der have gravet deres Pund

ned og ere sunkne ned til at være Haandværkere, er V.'s Tilfælde det største og sørgeligste« (Burckhardt). (Litt.: Orsini, *Vita e elogio delt egregio pittore Perugino* [Perugia 1804]; Mezzanotte, *Della vita e delle opere di P. V.* [Perugino 1836]; M. Jordan, »Perugino« (Dohme, »Kunst und Künstler« II, 1) [Leipzig 1878]; G. Galetti, *Lo Stile di Pietro Perugino* [Bologna 1887]; G. C. Williamson, »P. V.« [London 1900]). *A. R.*

Van ves [vã!v], sydlig Forstad til Paris, Departementet Seine, er Station paa Paris—Versailles-Banen, har (1901) 8,741 Indb., Stenbrud, Blegerier og Fabrikation af Kemikalier. Her findes et Fort, der tilhører Hovedstadens ældre Fortrække, et Lyceum i det af Fyrsten af Condé byggede Slot (1698) og en Sindssygeanstalt. *M. Kr.*

Vanvid, tidligere en særlig Form af Sindssygdom, nu nærmest svarende til Forrykthed (s. d.).

Van [fan] **Zandt,** Marie, fransk-amerikansk Operasangerinde, er født i New York 8. Oktbr. 1861, studerede hos Lamperti i Milano og debuterede 1879 i Torino som Zerlina i »Don Juan«, optraadte derefter paa Covent Garden i London og knyttedes 1880 til *Opéra comique* i Paris, hvor hun ved sin ypperlige Sangkunst, den kønne, om end ikke særlig store Stemme, og en ualmindelig yndefuld Personlighed gjorde stor Lykke som Mignon, Cherubino og Rosina i »Barberen i Sevilla«; 1883 kreerede hun Titelrollen i Delibes's Opera »Lakmé«. Kabaler tvang hende 1885 til at forlade *Opéra comique,* og hun har siden den Tid sunget paa forskellige europæiske Scener. I Kjøbenhavn optraadte v. Z. 1880 og 1881 paa det kgl. Teater som Mignon, Zerlina, Cherubino og Margarethe. *S. L.*

Vanære. I Christian V's D. L. forekom Æresstraf (ɔ: Æres Fortabelse) som Straf for en Mængde forskellige Forbrydelser (Ran, Forledelse til Mened, Beliggelse af fornemme Mænds Enker eller Døtre), ligesom »Tremarksstraffen« (f. Eks. for visse Injurier, for svigagtige Handlinger m. v.) af sig selv medførte V. Virkningerne heraf vare f. Eks. Vidneinhabilitet, Uskikkethed til at være Værge for andre, til at gaa i Rette for andre, til at udtage Stævne i eget Navn, Udelukkelse fra Jordpaakastelse efter Døden m. v. Nu forekommer V. kun i den Betydning, at Personer, der have været dømte for i den offentlige Mening vanærende Handlinger, miste adskillige, Borgerne i øvrigt tillagte Rettigheder, saaledes Valgret og Valgbarhed til Rigsdag og Kommune, Adgang til Sagførervirksomhed, til Borgerskab (dog kun, hvis Straffen er offentligt Arbejde), til Sæde i Sø- og Handelsretten, til Alderdomsunderstøttelse, ligesom de som Regel ikke ville kunne tillægges fuld Troværdighed som Vidner. Den saaledes paadragne V. kan udslettes ved at opnaa Æresoprejsning (s. d.). *A. Gl.*

Ifølge den norske Strl. af 1902 kan Domfældelse for en Forbrydelse medføre 1) Tab af offentlig Tjeneste, 2) Tab for 10 Aar af Stemmeret og Adgangen til at opnaa offentlig Tjeneste, 3) Tab for 10 Aar af Retten til Militærtjeneste, 4) Tab for indtil 5 Aar eller for bestandig af Ret til at indehave visse Stillinger, der forudsætte almindelig Tillid, f. Eks. som Sagfører, Læge o. s. v., 5) Tab for indtil 5 Aar eller for bestandig af Retten til at drive visse Næringsveje. Dom til Fængsel i 1 Aar eller mere medfører uden videre Tab af de under *2)* nævnte Rettigheder, og Dom til Fængsel i 6 Maaneder eller mere Tab af offentlig Tjeneste. Tabet af de under 2) og 3) nævnte Rettigheder kan efter mindst 3 Aars Forløb bortfalde ved Æresoprejsning (»Genindsættelse«). *H. S.*

Vaperean [vapro'], Louis Gustave, fransk Forfatter, født i Orleans 4. April 1819, død April 1906. V. studerede Filosofi og Jura, beklædte forskellige Præfektembeder og var 1877—88 Generalinspektør ved den offentlige Undervisning. Han har navnlig gjort sit Navn bekendt som Redaktør af »Dictionnaire universel des contemporains« [1. Udg. 1858], der har oplevet mange fornyede og forøgede Oplag; ligeledes har han forestaaet Udgivelsen at »Dictionnaire universel des littératures« [1876]. 1859—69 udgav han den litterære Aarbog »L'année littéraire et dramatique«. Desuden har han skrevet »Elements d'histoire de la littérature française« [I—II, 1883—85], udgivet klassiske franske Værker o. 1. *S. Ms.*

Vapiti (*Cervuscanadensis*) se Hjorte S. 1000.

Vápnfirðingasaga, Sagaen om Våpnafjordsmændene, handler om Slægter og indbyrdes Fejder i Vápnafjordsegnen (nordlig paa Østlandet) hovedsagelig mod Slutningen af 10. Aarh. Hovedpersonerne ere Broddhelge paa Hof og Glitir i Krossavik. Den hører til de bedst fortalte og komponerede Sagaer og er særdeles paalidelig, og desuden af stor Interesse, for saa vidt som den sammen med nogle andre mindre Sagaer handler om Egne og Personer paa Østlandet, som vi ellers vilde vide meget lidet om. Den er sammen med disse udgiven i Austfirðingasögur 1902—03. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litt.« **II).** *F. J.*

Vaporimeter se Alkoholometri S. 564.

Vaporisatiōn (lat.), Fordampning.

Var, nordisk Gudinde eller guddommeligt Væsen; rettere to forskellige: Vaar (*Var),* »Løfte«, der knytter Brud og Brudgom sammen; og Var (oldn. *Vor)* »den advarende«, der overholder Løfters Opfyldelse. *A. O.*

Var [va!r], Oldtidens *Varus,* Kystflod i det sydøstlige Frankrig, indtil 1860 Grænseflod mellem Frankrig og Italien. V. udspringer 1,800 M. o. H. paa Nordgrænsen af Departementet Alpes-maritimes, gaar i et rivende Løb mod Syd paa Bunden af dybe Kløfter og modtager flere Tilløb, inden den naar sit nedre Løb, hvor den breder sig stærkt og uden at blive sejlbar udmunder i Middelhavet lidt Sydvest for Nizza. Dens hele Længde er 125 Km. *M. Kr.*

Var [va!r], Departement ved den franske Middelhavskyst, har faaet sit Navn efter Floden V., der dog, efter at Arrondissementet Grasse 1860 blev tildelt det nydannede Departement Alpes-maritimes, ikke mere berører Departementet V. Det nuværende Departement V. udgør 6,044 □ Km. og begrænses af Middelhavet og Departementet Alpes-maritimes i Øst, Basses-Alpes i Nord og Bouches-du-Rhone i Vest. Det er et smukt, bjærgrigt Land, opfyldt af Vestalpernes lavere Kalkstenskæder, deriblandt Sainte Victoire (1,011 M.) og Sainte Baume (1,154 M.) mod V. Det højeste Punkt 1,713 M. findes paa Nordøstgrænsen. En isoleret Beliggenhed have Kystbjærgene Estérel

og Montagne des Maures, henholdsvis 616 og 779 M. Kysten er meget malerisk og stærkt indskaaren af Bugterne ved Frejus og Saint Tropez og Redhavnene ved Toulon og Hyéres, ud for hvilke de hyèriske Øer ere lejrede. Floderne ere Argens og flere mindre Kystfloder samt Verdon, en Biflod til Durance. Da Landet af Bjærgene skærmes mod nordlige Luftstrømninger og vender ud mod Middelhavet, har det et mildt og helt sydeuropæisk Klima. I Hyères f. Eks. er Aarstemperaturen 15^0. Folketallet var i 1901 326,384 eller 54 Indb. pr. □ Km. Departementet opviser siden 1872 en Tilvækst paa 33,000 Indb. Der er ca. 30,000 fremmede, hovedsagelig Italienere. Med Undtagelse af Kystsletten og Floddalene er Departementet lidet frugtbart og kan derfor ikke brødføde sig selv. Derimod er der en Rigdom paa Skove. Af Arealet ere 17 p. Ct. Agerland, 1 p. Ct. Enge, 6 p. Ct. Vinbjærge, 5 p. Ct. Træplantning og Haver, 20 p. Ct. Heder og Græsgange, 40 p. Ct. Skov og 11 p. Ct. nøgne Klippeflader. De vigtigste Agerbrugsprodukter ere Korn, hovedsagelig Hvede, Kartofler, Vin, Oliven og Sydfrugter. Skovene levere Kastanjer, Kork og Tømmer. Af Husdyr fandtes (1896) 10,000 Heste, 10,000 Muldyr, 4,000 Æsler, 3,700 Stkr. Hornkvæg, 191,000 Faar, 17,000 Geder og 30,000 Stkr. Svin. Silkeavlen indbragte 1896 427,000 Kg. Kokoner. I Middelhavet fiskes Tunfisk og Sardeller, og i Kystlagunerne indvindes aarlig 34,000 Tons Havsalt. Bjærgværksdriften frembringer Brunkul, Jærnerts (11,000 Tons), 32,000 Tons Erts med Indhold af Bly, Sølv, Tin og Antimon og i ringere Grad Kalk og Gips, Marmor, Porfyr og Terpentinsten. Den industrielle Virksomhed er mangedelt, men ikke særlig fremtrædende (Korkpropper, Fade, Olie, Sæbe, Soda, Essenser, Maskiner, Glas og Lervarer m. m.). Skibsbygning og Udrustning af Skibe er knyttet til Toulon og Omegn. Departementet har 12 Havne og udfører Vin, Brændevin, Olivenolie og Essenser, Korkpropper, Sæbe og Søsalt, forskellige Ertser og Kalk. — Departementet V. har Draguignan til Hovedstad og deles i de 3 Arrondissementer Brignoles, Draguignan og Toulon. *M. Kr.*

Vara (Alen), Længdemaal, i San Domingo og paa Filippinerne $=83{,}59$ Cm., i Mejico $= 90{,}_{78}$ Cm., i Chile $= 84{,}_{75}$ Cm., i Uruguay $=85{,}9$ Cm. I Uruguay er V. cuadrada $=7{,}378{,}_{81}$ □ Cm. og V. cubica $=0{,}_{63354}$ Kubikcm. *N. J. B.*

Varāhamihira, en indisk Astronom fra Ujjayini (i Midten af 6. Aarh.), Forfatter til flere astrologiske Værker (for største Delen affattede i metrisk Form), i hvilke Indflydelsen fra den græske Astronomi skinner tydelig igennem, bl. a. ved den hyppige Anvendelse eller Oversættelse af græske Navne for Himmeltegn o. 1. De bekendteste af hans Skrifter ere »Brhat-samhitā« (udgivet og oversat af H. Kern i *Bibliotheca Indica* [1864—65] og »Journal of the Royal Asiatic Society of London«, Bd. IV) og »Horā çāstra« (ɔ: Horoskopi, af gr. ὡρα; oversat af C. Jyer [Madras 1885]). (Litt.: A. A. Macdonell, *A History of Sanskrit Literature* [London 1900]). *D.A.*

Varaldsø, Herred, Søndre Bergenhus Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Søndhordland Fogderi), Søndre Bergenhus Amt, 82 □ Km., (1900) 848 Indb., altsaa ca. 10 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Sogn af Strandebarm Præstegæld; det omgives af Herrederne Strandvik, Haalandsdalen, Strandebarm og Kvinnherred. — Herredet ligger ved Hardangerfjorden, S. og V. f. de Dele af denne, der kaldes Hisfjorden og Sildefjorden; det udgør et Fjorddistrikt og bestaar af Varaldsøen (46 □ Km.) samt af en Del af Fastlandet (36 □ Km.), fra hvilket Varaldsøen er adskilt ved det 12 Km. lange Bondesundet; endvidere høre til Herredet 22 Smaaøer og Holmer. — Fastlandet, der udgøres af en Del af Halvøen mellem Hardangerfjorden og Bjørnefjorden, bestaar af et Fjældparti, i hvilket den vakre og jævnt bebyggede Mundevinsdal skærer sig ind fra Jægteviken, en Gren af Bondesundet; de højeste Fjælde ere Snerto (682 M.) og Steinen (696 M.) i Afsnittets nordre Del, hvor Formationerne ere stejle, medens Fjældene i den søndre Del, hvis højeste Parti er Horjen, ere lavere og for en stor Del gaa over i skovklædte Aaspartier. — Varaldsøen er, særlig i dens nordre Del, opfyldt af Fjælde, der dog ikke naa betydeligere Højder (422 M.); de mest fremtrædende Punkter ere Oiefjeldet og Sandvikfjeldet. I den sydligste Del, der ender i Skjelnesodden, bestaar Øen af bakkeformet, veldyrket og bebygget Lavland. — Der findes i alt kun 8 smaa Indsøer, af hvilke de største ere Øierhavnvand (0,3 □ Km.) paa Varaldsøen og Svevand ($0{,}_2$ □ Km.) paa Fastlandet; ogsaa Herredets Elve, af hvilke den største er Graavaselven i Mundevinsdalen, ere smaa og uden Betydning. — Herredets Hovednæringsvej er Jordbrug og særlig Fædrift; tillige omfattes Havedyrkning med Interesse. Af Skov har Herredet nok til eget Behov, og der findes en Del mindre Savbrug; endvidere er Skibs- og Baadebyggeriet af Betydning. Skiferbrud findes, hvorimod Grubedrift (Svovlkis), der tidligere var af Betydning for dette Herred, nu ikke drives. Fiskeriet spiller ingen stor Rolle for Distriktet. Bebyggelsen er væsentlig knyttet til Kysterne og til Mundevinsdalen; tættest er den omkring Kirken paa Varaldsøen's søndre Del. Herredets Gaarde ere i det hele smaa; blandt de største Brug kunne nævnes Mundevin, Nes, Nærnes, Aakre, Vaage, Skjelnes m. fl. — Af rodelagte Veje findes Bygdevej, der gennem Mundevindalen fører ind i Fuse Præstegæld; for øvrigt findes kun mindre Gaardveje. Næsten al Kommunikation foregaar til Søs, og Herredet anløbes af routegaaende Dampskibe med Anløbssteder ved Mundevin og Skjelnes. (Litt.: »Norges Land og Folk«: J. Vibe, »Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]). *N. S.*

Varallo, Varallo Sesia, By i det nordvestlige Italien, Provins Novara, ligger 50 Km. N. N. V. f. Novara paa venstre Bred af Sesia 462 M. o. H. ved Endepunktet for en Bane fra Novara. (1901) 3,367 Indb. V. har Bomulds- og Papirindustri. *H. P. S.*

Varamand er et nylavet norsk Udtryk for Suppleant. Det er dannet i Lighed med Vareanker, Varesejl eta, hvor »Vare« betegner Reserve. Formen er hentet fra de norske Bygdemaal, hvor »vara . . .« bruges ved Siden af »vare ...« i denne Betydning. Til Grund ligger det oldnorske *»vart*,*

»hvad man har i Beredskab for paakommende Tilfælde«. *Hj. F.*

Varāner eller Varslere danne en særegen Familie (*Varanidæ*) inden for Firbenenes Orden (*Lacertilia*) og udmærke sig dels ved Hovedets Beklædning med smaa, mangekantede Skæl, dels ved den meget lange, tvekløftede og stærkt udstrækkelige Tunge. I øvrigt ligne de i høj Grad i det ydre store Firben og besidde kraftige Lemmer og en vel udviklet Hale; denne er hos nogle trind, hos de fleste derimod uddannet til en sammentrykt Svømmehale med en udpræget Køl paa Rygsiden. Alle V. tilhøre en enkelt Slægt, der med omtrent 27 Arter er udbredt over Afrika, det sydlige Asien og Australien. Disse ere alle hurtig bevægelige, bidske Rovdyr, der kunne naa en Længde af over 2 M.; da tilmed deres Tandbevæbning er meget kraftig, kunne de let faa Bugt med alle Haande mindre Hvirveldyr. For Resten er deres Levevis ret forskellig, idet nogle Former, Ørkenvaranerne, stedse holde til paa tørre, ørkenagtige Strækninger, andre derimod ynde at klatre op i Træerne, og endelig adskillige ere rene »Vandøgler«, som stedse opholde sig nær ved eller i det ferske Vand, i hvilket de svømme med Behændighed. Særlig kendt blandt de sidstnævnte er det saakaldte »Nilfirben« (*V. niloticus* L.), som træffes almindelig ikke blot i Ægypten, men over Størsteparten af Afrika; dets Yndlingsopholdssted er de bratte Skrænter, som ligge i Flodernes umiddelbare Nærhed, og hvorfra det, naar Fare truer, lynsnart kan styrte sig ud i Vandet. Under samme Forhold lever i Ostindien den saakaldte Tupinambis (*V. salvator* Laur.), der, skønt i og for sig naturligvis et uskadeligt Dyr, dog ingenlunde altid betragtes med velvillige Øjne af Mennesket paa Grund af den Fortræd, den kan anrette paa Fjerkræet ved at æde Æg og Unger. (Litt.: Boulenger, *Catalogue of the Lizards in the Brit. Mus.*, II Bd. [London 1885]; Brehm, »Thierleben«, VII Bd. [Leipzig]). *R. H. S.*

Varangerfjorden, betydelig Havbugt i Finmarkens Amt, skærer sig fra Øst mod Vest i en Længde af 118 Km. ind i Landet S. f. Varangerhalvøen. Medens dens nordre Bred, hvor Købstaden Vadsø (s. d.) ligger, er lav og uden Indskæringer, har dens søndre Kyst stejle Bredder og er gennemskaaren af flere og til Dels store Fjorde (Bugøfjord, Neidenfjord, Bøkfjord, Jarfjord m. fl.). V.'s Bredde er yderst mod Nordishavet ca. 50 Km. og aftager jævnt indover; ved Vadsø er dens Bredde 12 Km. *N. S.*

Varåno, Alfonso, ital. Digter, født i Ferrara 13. Decbr. 1705, død smst. 13. Juni 1788. Han levede bestandig kun som Litterat, for sine Studier og sin Forfattervirksomhed. Hos Samtiden og den nærmest følgende Tid erhvervede V. sig et betydeligt Navn ved sine »Dodici visioni sacre e morali«, hvori han vilde vise, at den italienske Digtekunst, der var gaaet op i lutter Frivolitet og arkadisk Lefleri, endnu kunde give sig i Lag med alvorlige, især religiøse Emner; han søger derfor at træde i Dante's Fodspor og benytter Terzine-Versemaalet som han. Men V.'s Begavelse stod rigtignok ikke Maal med hans Stræben, og nu til Dags vil man ikke have synderligt Udbytte af at læse ham, uagtet man maa respektere hans Idealisme og anerkende hans Betydning for den Tid, han levede i. Han har desuden skrevet Tragedier, nogle med kristelige Emner. Udgaver: *Opere poetiche* (Parma 1789), siden bl. a. *Opere scelte* (Milano 1818). *E. G.*

Varasdin, Varasd, By i Ungarn, Kroatien-Slavonien, ligger 61 Km. N. N. 0. f. Agram, 170 M. o. H., paa højre Bred af Drau og ved Banen fra Agram til Csaktornya og er Hovedstad i Komitatet V. (1900) 11,055 Indb. V. har et gammelt Slot og ligger i en vindyrkende Egn med Brændevins- og Tobaksindustri. 15 Km. S. V. f. V. ligger Badestedet V.-Toplitza, hvis fortrinlige Svovlkilder allerede kendtes og udnyttedes af Romerne. *H. P. S.*

Varazze [varat'tse], By i det nordvestlige Italien, Provins Genova, ligger 10 Km. N. 0. f. Savona ved Banen fra Vintimiglia til Genova. (1901) 8,237 Indb. V. har en mindre Havn og driver betydeligt Skibsbyggeri. V. er Romernes *Vicus Virginis*. *H. P. S.*

Varbelgerne eller Vaarbelgerne kaldtes to Oprørsflokke under Tronstridighederne i Norge. Den ene rejstes 1190 af tidligere Høvdinger for Kuvlungernes Parti med en foregiven Søn af Kong Magnus Erlingssøn i Spidsen; den blev opreven af Tunsbergmændene ved Indløbet til Christianiafjorden. Den anden er Navnet paa Skule Baardssøns Tilhængere under hans Rejsning og sidste Kamp for Tronen (1239—40); efter hans Fald ses Udjævning snart at have fundet Sted, idet Haakon Haakonssøn tog Partiets Mænd til Naade. Navnets Betydning er usikker; man turde muligvis opfatte det = Vargbelger, og svarende til den gamle Betegnelse for Hirdmændene, som findes i Ordene Ulvhedner og Berserker. *O. A. 0.*

Varberg, By i det vestlige Sverige, Hallands Län, ligger 60 Km. N. N. V. f. Halmstad ved en Vig fra Kattegat og ved den svenske Vestkystbane fra Helsingborg til Göteborg. (1901) 6,019 Indb. V. er beliggende i en ret kuperet, men skovløs Egn, og er en ret regelmæssig bygget By med flere Parkanlæg. Blandt Bygningerne fremhæves den saakaldte Fæstning, der ligger paa en Klippe ved Havet og mere gør Indtryk ved sin Masse end ved sit arkitektoniske Præg, der er yderst sammensat; den anvendtes tidligere som Fængsel, men bruges nu som Kaserne. Yderligere nævnes Kirken, Raadhuset samt de til den store Badeanstalt hørende Bygninger. Denne anlagdes 1823 og udvidedes 1889 med en militær Anstalt til Uddannelse af Svømmelærere. V. har en mindre Havn og en 6 M. dyb Red inden for Øerne Skriverklippen og Getterø. Den i V. hjemmehørende Handelsflaade er ubetydelig, og den industrielle Virksomhed er ligeledes ringe. 1901 fandtes 18 industrielle Etablissementer, der sysselsatte 260 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 300,000 Kr. Foruden Hovedbanen udgaar fra V. den 85 Km. lange Jærnvej til Borås. V. (i ældre Tid Vardhberg eller Vordberg) var oprindelig Navnet paa en Borg, som i Slutningen af 13. Aarh. opførtes af Grev Jakob af Nørre Halland. Fra 1305 var den en Tid norsk og derefter svensk, indtil den 1366 atter kom under Danmark. I Unionstiden var det det fornemste Slot ved Kattegat. Fra

1419 til ind i 1480'erne med Fradrag af Aarene 1469—72 var det tilligemed Nørre-Halland givet i Len til Axel Thott og dennes Sønner. 1565 erobredes Slottet af Svenskerne, men toges 1569 tilbage af Daniel Rantzau, der faldt under Belejringen. I Begyndelsen af 17de Aarh. lod Christian IV det udvide til Fæstning med Bastioner, og da det ved Freden i Brømsebro 1645 var kommet under Svenskerne, lode disse Slot og Fæstning forfalde. Den nuværende By er i Sammenligning med Slottet temmelig ung, men fra den ældste Tid har der ligget en By eller Handelsplads ved V.-Bugten. Saaledes laa 7 Km. S. f. det nuværende V. en Stad, der 1304 ødelagdes af Danskerne i Krigen med de fredløse. Den ny By, der opvoksede 4 Km. N. f. V. Slot, var befæstet og stod i ikke ringe Handelsforbindelse med Hansestæderne. Da den 1565 var bleven i Bund og Grund ødelagt af Svenskerne, voksede en ny, men meget lille By op umiddelbart N. f. Slottet. Den blev imidlertid 1666 hærget af Ildsvaade og genopførtes paa V.'s nuværende Plads. Store Ildebrande 1764 og 1863 have kun bevirket, at V. er genopstaaet i forskønnet Skikkelse. *H. P. S.*

Varberg, Rudolf, dansk Forfatter, tødt 26. Febr. 1828 i Aarhus, død 8. Maj 1869. Han blev 1845 Student, skrev tidlig Artikler til Vittighedsbladet >Corsaren< og blev nøje knyttet til Fr. Dreier's Kreds. 1848—51 var han Medarbejder af »Kjøbenhavnsposten«, sluttede sig 1852 til >Dagbladet« og tog fra 1860 virksom Del i Redaktionen af den nye »Folkets Avis«. 1854 havde han taget juridisk Eksamen, blev 1859 Landstingssekretær og 1862 Justitssekretær i Sø- og Handelsretten; endelig var han 1864—66 Folketingsmand og viste her særlig Interesse for Straffelovens Behandling. Som Politiker hørte han til det nationalliberale Partis venstre Fløj. Foruden et Par politiske Flyveskrifter (Hvad har Rigsdagen udrettet? 1855) og talrige litterære Anmeldelser skrev han flere udpræget fritænkeriske Afhandlinger, hvori aabent udtaltes Fornægtelse af Gud og af Sjælens Udødelighed, og han blev denne Opfattelse tro indtil det sidste. *E. E.*

Varbørste se Haar S. 275.

Varchi [va'rki], Benedetto, italiensk Historieskriver, (1503—65). Han var Florentiner, dyrkede ivrig navnlig Sprogstudier og deltog ikke lidt i det politiske Liv som Tilhænger af det republikanske Parti; efter 1527 levede han landflygtig fra sin Fødeby. Men 1543 indbød Storhertug Cosimo I ham i smigrende Udtryk til at komme tilbage og skrive Firenze's Historie siden 1527. Han fulgte Opfordringen og udførte Hvervet; det blev et vidtløftigt Værk, som gaar til 1538, men ikke udkom i Forfatterens Levetid: den første Udgave er endog fra 1721 (Köln, d. e. Firenze), med Biografi af Razzi. V.'s >Storia fiorentina« er skreven i et ypperligt Sprog; hvad dens historiske Paalidelighed angaar, saa kan det jo nok j mærkes, at den er forfattet paa Bestilling af en Medici, men man forbavses dog over, hvor frimodig Forfatteren paa sine Steder tør være. Cosimo havde da ogsaa anmodet ham om at tage Bladet fra Munden, naar det lystede ham; men om han egentlig mente saa meget hermed, kan betvivles, da V. en skønne Dag blev Genstand for et Mordattentat, hvorfra han med Nød og næppe slap med Livet. Omtrent 62 Aar gammel lod han sig præstevie og skulde just tiltræde et gejstligt Embede, da han døde af et Slagtilfælde. Nyere Udgaver af hans store Værk ved Arbib (Firenze 1838—41) og Milanesi (smst. 1857—58, med Biogr. af Busini). Andre Arbejder: et Antal Digte, den ikke videre morsomme Komedie »La Suocera«, den interessante filologiske Dialog »L'Ercolano« (udk. 1570), hvori den florentinske Mundart prises, og nogle Forelæsninger over Dante (udgivne 1841). *E. G.*

-vard i Mandsnavne betyder egentlig »Vogter« (oldnorsk varðr). Man har det i Hallvard, Torvard o. fl. Navne. Edvard stammer fra Engelsk; Sigvard (Sigvart) er laant fra Tysk. *Hj. F.*

Vardal, Herred, Toten Fogderi (skal fremtidig tilhøre Vestoplandene Politimesterdistrikt), Christians Amt, 268 □ Km., hvoraf ca. 18 □ Km. Ferskvand, (1900) 4,455 Indb., altsaa ca. 18 Indb. pr □ Km., udgøres af V. Præstegæld med V. og Hunn Sogne, for det sidstnævnte Sogns Vedkommende dog med Undtagelse af den Del, der optages af Gjøvik (s. d.) Købstad. Herredet omgives af Søndre Land, Biri, Ringsaker, Nes, Østre Toten og Vestre Toten Herreder. Herredet er et Indlandsherred og ligger paa Vestsiden af Mjøsen (s. d.); det bestaar i den nordre og sydvestre Del af Fjældstrækninger, medens dets midterste Del udgør et Bakke- og Aasparti, der indeslutter Herredets bedst opdyrkede og tættest bebyggede Strøg, der strækker sig gennem hele Distriktet fra Vest til Øst med den største Bredde langs Mjøsen. De største Højder i den nordlige Fjældegn ere Glæstahøgda (605 M.) og Bjørgehøgda; Fjældene ere her som overalt i Herredet skovdækkede og gennemskaarne af større og mindre Dalfører. I Herredets midterste Del ligge Bergsvarden (450 M.), og i den sydvestre Fjældegn Skonhovdhøgda (567 M.), Mustadkampen (596 M.) og Høgbrænna. Blandt Herredets Vasdrag kunne nævnes Stokkeelven, der paa en længere Strækning danner dets Nordgrænse, Braastadelven og Hunnselven med dens Tilløb Mustadelven m. fl. Af Indsøer findes efter Kortene 12, blandt hvilke foruden den Herredet tilhørende Del af Mjøsen (16 □ Km.) kan nævnes Skumsjøen (1,5 □ Km.). Jordbruget er Hovednæringsvejen i dette Herred, der har mange betydelige Gaarde; Bebyggelsen er knyttet til Egnene langs Mjøsen og enkelte af de større Dalfører. Blandt de største Brug kunne nævnes Hage, Hørstad, Aalstad, Mustad, Hunn, Berg, Braastad, Haug (Landbrugsskole) m. fl.; der findes flere industrielle Anlæg, som Træmassefabrik og Cellulosefabrik ved Hunnselven, Garveri, Spigerværk m. v. samt flere Savbrug. Vardal Hovedkirke, der ligger omtrent midt i Distriktet, er opført 1802; Hunn Sogns Landdistrikt har Kirke fælles med Gjøvik Købstad. Herredets Kommunikationer ere gode. Fra Syd kommer Christiania-Gjøvikbanen (Nordbanen) ind i Herredet, hvor den foruden Endestationen Gjøvik har Stationen Nygaard. Hovedvejen fra Gjøvik til Randsfjord gennemskærer Distriktet fra Øst til Vest, og fra denne Vej fører Hovedvej ind i vestre Toten, ligesom Hovedvej fører langs Mjøsen i Distriktets

østre Del; endvidere har Herredet et udviklet Net af Bygde- og Gaardveje. Endelig spille Dampskibskommunikationerne en stor Rolle i den Tid af Aaret, 7 å 8 Maaneder, da Mjøsen ikke er islagt. *N. S.*

Vardar, Flod paa Balkan-Halvøen, Makedonien's Hovedstrøm, udspringer i det tyrkiske Vilajet Kossovo paa Schor Dagh, strømmer først mod

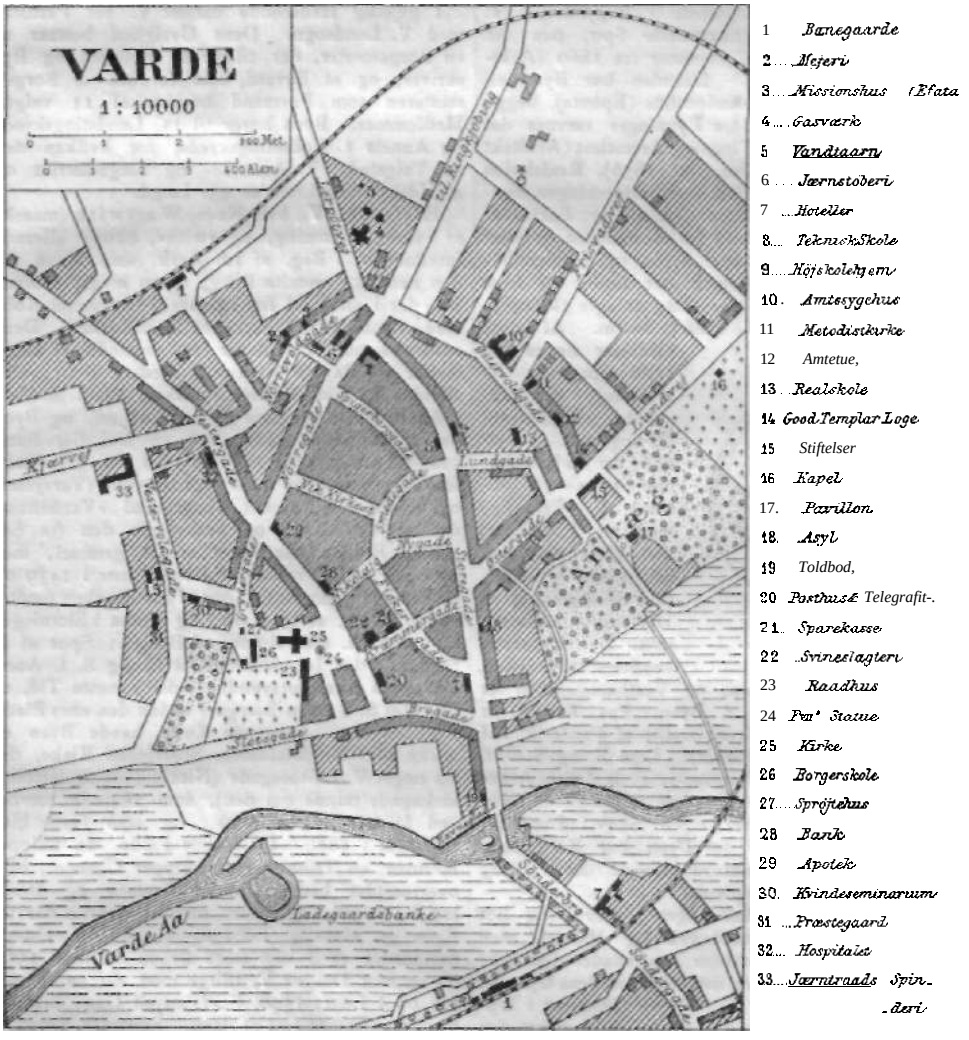

Nordøst og derefter mod Sydøst gennem Makedonien og udmunder til Slut gennem flere Arme i **Saloniki-Bugten,** hvor V. i Forening med Mavroneri eller Karasmak (Oldtidens *Ludias)* danner et Delta. V.'s vigtigste Tilløb ere **Tscherna** eller Erigon fra højre og Ptschinja og Bregalnitza fra venstre Side. V., der i Oldtiden hed *Axios,* er 336 Km. lang. *E. P. S.*

Varde, Købstad i det sydvestlige Nørrejylland, Ribe Amt, Vester Horne Herred, ligger under 55^0 37' 13" n. Br. og 4^0 5' 50" v. L. for Kbhvn. (beregnet for Kirketaarnet) ved den nordlige Bred af Varde Aa, ca. 17 Km. N. f. Esbjærg, 40 Km. N. N. V. f. Ribe og 55 Km. S. S. 0. f. Ringkjøbing. Den havde 1. Febr. 1906 4,696 Indb. (1801: 1,020, 1840: 1,421, 1880: 3,497, 1901: 4,611). Byen ligger paa et jævnt, ned mod Aaen skraanende Terrain — det højeste Punkt, mod Nord, er $12_{,5}$ M. — omgiven af Anlæg og Plantager mod Øst og Sydøst og af store Engstrækninger mod Vest. Dens Udstrækning fra Nord til Syd er ca. 750, fra Vest til Øst ca. 630 M. Hovedgaden er Storegade (tidligere Skovbogade), der fører gennem hele Byen og mod Nord udmunder i **Ringkjøbing-Vejen,** medens den mod Syd fører til Sønderbro over Aaen og fortsættes i Sønderbrogade, som udmunder i **Ribe-Vejen.** Af andre Gader nævnes Østervoldgade, der gaar Øst om Byen, Vestergade, der fra Torvet fører mod Nord, og Nørregade, som fra den sidste fører ud til Storegade og **Ringkjøbing-Vejen,** samt Kræmmergade og

Østergade, der fra Torvet fører mod Nordøst ud til Landevejen til Vejle. Byen er i det hele godt bygget med vel brolagte Gader; den har et overvejende nyt Udseende, da de fleste ældre Huse ere forsvundne ved de mange Ildebrande; en smuk Bygning paa Storegade i Ludvig XVI's Stil, opført 1781, er vistnok den ældste. Kirken, St -Jacobi-Kirke, ved Torvet, stammer fra romansk Tid, men er meget forandret og udvidet; de to Korsarme ere først tilføjede i Begyndelsen af 19. Aarh., og det nuværende Spir, paa det middelalderlige Taarn, stammer fra 1869 (Arkitekt L. A. Winstrup). Desuden har Byen en Metodistkirke og et Missionshus (Ephata), begge opførte 1891. Af andre Bygninger nævnes det 1872 opførte Raad-, Ting- og Arresthus (Arkitekt Winstrup), Borgerskolen (opf. 1856), Realskolen (1880—81), en med Haandværkerforeningen sammenbygget teknisk Skole (1889), et Forskoleseminarium, ved Tilskud fra Kommunen oprettet 1899, det 1879 opførte Syge- og Epidemihus (ombygget i 1900), hvortil der senere er føjet to nye Epidemihuse, det 1885 anlagte Gasværk, Toldkammerbygningen (1863) m. m. Af milde Stiftelser findes det 1520 oprettede V. Hospital, der udvidedes af Frederik II, og som er Fribolig for 10 Kvinder, den 1874—75 opførte V. Fribolig, med 10 Friboliger, den 1894 oprettede Stiftelse »Aldersly« (4 Friboliger) og et 1891 oprettet Børneasyl. Desuden mærkes Statsbanegaarden, der ligger S. f. Aaen, og Vestbanegaarden for V.—Nebel-Banen N. f. Byen. Paa Torvet er der 1885 rejst en Bronzestatue af Frederik VII (Billedhugger: N. Schmidt). Lige S. og S. 0. f. Byen ligger det af Kommunen ejede Anlæg Arnebjærg (anlagt i 1830'erne), og noget 0. f. Byen den ca. 180 Hektarer store Skov »Lunden«. Henved 3 Km. S. 0. for Byen har Kommunen anlagt V. søndre Plantage, hvoraf der i 1903 var ca. 450 Hekt. beplantet.

Varde's Bymærke.

Byen driver, foruden noget Jordbrug og lidt Fiskeri, en Del Haandværk og Handel, men Esbjærg har i de senere Aar skadet den ikke saa lidt ved at berøve den noget af dens Opland; ogsaa Opkomsten af de store Stationsbyer i Oplandet, som Ølgod og Tistrup, har gjort den Skade. Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes et Bajersk- og Hvidtølsbryggeri, Sodavandsfabrikken >Vestjylland<, et Jærntraadsspinderi, et Uldspinderi med Klædefabrik, et Savværk, et Andelssvineslagteri m. m. V. Bank er oprettet 1872; desuden findes der en Spare- og Laanekasse for V. og Omegn (opr. 1850) og Haandværkerforeningens Spare- og Laanekasse (opr. 1876). Byen er Station paa den vestjydske Længdebane (Strækningen V.—Esbjærg aabnedes i Oktbr. 1874, Strækningen V.—Ringkjøbing i Aug. 1875) og Udgangspunkt for den private, 14. Marts 1903 aabnede V.—Nebel-Bane. Den lille Havn ved Aaens nordlige Bred, 18—19 Km. fra dens Munding, bestaar kun af et ca. 120 M. langt Bolværk og er lidt over 1 M. dyb. Om Hjerting som Ladeplads for V. før Esbjærg's Tid se Bd. VIII S. 996. Told- og Brænderiafgifterne indbragte i 1905 i alt 103,271 Kr. (2,178 mindre end i 1903). Ved Toldstedet var der ved Udgangen af 1905 hjemmehørende 23 *maalte* Baade og Fartøjer paa i alt 80 Tons.

I gejstlig Henseende danner V. eet Pastorat med V. Landsogn. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver, og et Byraad, som foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 11 valgte Medlemmer. Byen hører til 11. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, V. Amtstue- og Lægedistrikt og 4. Udskrivningskreds'es 43. Lægd.

Historie. V., hvis Navn, Wartwith (maaske af »var«, Dæmning, og »with«, Skov) allerede forekommer i Beg. af 12. Aarh. som Navn for den nedenfor omtalte Borg, er en meget gammel By, der i alt Fald fra 13. Aarh. har været Købstad, hvad man kan se af Sognekirken. Dens ældste kendte Privilegier ere udstedte af Christoffer af Bayern i 1442. Stedets Bebyggelse skyldes vel Skibsfarten paa Aaen, der i Middelalderen var langt mere sejlbar end nu, og Byen har vistnok i de Tider haft en Del Betydning som Handelsplads, ligesom den da var Sæde for Høvedsmanden over Vardesyssel (Varsyssel) og havde en befæstet Kongsgaard »Vardøhus«, der laa V. f. Byen og beskyttede den fra Søsiden. Borgen har været meget gammel, men den ødelagdes under et Bondeoprør i 1439 og blev aldrig genopført; Spor af Slotsbanken fandtes endnu i Beg. af 19. Aarh., og endnu i Slutningen af 17. Aarh. saas Ruiner af Borgen; Spor af to Skanser, der laa henholdsvis N. og S. f. Aaen, ere ogsaa først forsvundne i den seneste Tid, en lille Høj S. f. Aaen betegner endnu den enes Plads. Foruden den nuværende Kirke havde Byen en Kirke til i Middelalderen, St.-Nicolai Kirke, der laa noget V. f. Storegade (Nicolaigade og Nicolaikirkegade minde om den), som allerede nævnes ved Midten af 14. Aarh., og som først blev nedbrudt i 1809. I Grevens Fejde, da Skipper Herman, en Tilhænger af Skipper Clement, blev overrumplet her af Johan Rantzau og dræbt, led V. meget, og snart efter begyndte der for Byen en alvorlig Tilbagegangstid, der vistnok indlededes med den store Brand i Pinsen 1551, da en stor Del af V. tillige med de to Kirker gik op i Luer; 1590, St.-Dionysii Dag, brændte atter den bedste Del af Byen. Samtidig begyndte Tilsandingen af Aaen, og dertil kom Krigene i 17. Aarh., da den hjemsøgtes baade af Venner og Fjender, og en voldsom Pest under den sidste Krig 1657—60; i 1672 var der 569 Indb. Tilbagegangen vedblev i hele det 18. Aarh.; Sejladsen hørte efterhaanden helt op paa Grund af Tilsandingen; ved 1770 havde Byen slet ingen Skibe mere; 1777 brændte den sydlige, 1821 den nordlige Del af Byen. Først efter den Tid begyndte V. atter at komme til Kræfter; men i den senere Tid har den igen lidt Afbræk ved Esbjærg's Opkomst. En Latinskole, som nævnes kort efter Reformationens Indførelse, blev ned-

lagt 1739. (Litt.: A. C. Wedel-Heinen, »Nogle antiqu. Bemærkninger om V. Kjøbstad« i »Hist.-statist. Maanedstidende for Ribe Stift« [1838—39]; J. Olsen, >V. og Omegn i Krigene i 17. Aarh.«, i »Saml. til jydsk Hist.« 2. R. IV; H. F. Rørdam, »Om V.'s Fortid, navnlig i kirkelig Henseende«, i »Kirkehist. Saml.«, 4. R. VI; Trap, »Beskrivelse af Danmark«, 3. Udg., V). *H. W.*

Varde, en Stendysse eller Opbygning af Mursten eller Tømmer; man giver den en karakteristisk let kendelig Form, anbringer den paa Kyster, hvis Profiler ellers ikke frembyde iøjnefaldende Punkter (som f. Eks. Fyrtaarne, Kirker e. l.); dens Plads indtegnes i Søkortene, og den benyttes af søfarende som Sømærke, der ved at pejles (s. d).) kan tjene til Bestemmelse af et Skibs Plads i et givet Øjeblik. *C. L. W.*

Varde Aa, et ca. 100 Km. langt Vandløb i det sydlige Nørrejylland, udspringer under Navn af Grindsted Aa paa Randbøl Hede tæt ved den vestlige Side af Halvøens Hovedvandskel ca. 95 M. o. H. Den løber først en lille Strækning mod Syd langs dette Skel og drejer derpaa i en Højde af ca. 75 M. i vestlig Hovedretning hen til Grindsted, 36 M. o. H.; derpaa vender den sig mod Sydvest mellem de to Bakkeøer, Varde-Aadum mod Nord og Hejnsvig-Hjerting mod Syd, løber forbi Varde, hvor den kun er 2,5 M. o. H., og udmunder i det inderste af Hjerting Bugt (Ho Bugt). Af dens mange Biaaer nævnes fra Syd i venstre Bred Ansager Aa, Holmaa og Alslev Aa og fra Nord i højre Bred Linding Aa. Dens Opland er ca. 1,070 □ Km. Flere Steder langs Aaen og dens Biaaer er der anlagt store Engvandingskanaler. *H. W.*

Vardhamāna se Mahāvīra og Jina.

Vardø, Herred, Vardø Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Fogderiet af samme Navn), Finmarkens Amt, 2,015 □ Km., hvoraf 15 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,214 Indb., altsaa ca. 0,6 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegælds Landdistrikt; det omgives af Herrederne Nordvaranger og Tanen samt har mod Nordishavet og Varangerfjorden en Kyststrækning af ca. 230 Km. — Herredet udgøres af den østlige Del af den store Varangerhalvø; det bestaar i Højderne af flade, øde Fjældstrækninger, gennemskaarne af mange større og mindre Dalfører og Vasdrag. Til Herredet høre en Del (41) Øer med samlet Areal 5,6 □Km., heri iberegnet Vardøen (3,6 □ Km.), der tilhører Vardø By (s. d.). De største Højder naa Fjældene i Sydvest, hvor Skibskjølen og Kjøltinderne paa Grænsen mod Nordvaranger naa 5 à 600 M.'s Højde. Af dette udstrakte Herreds mange Fjælde kan for øvrigt kun et Faatal nævnes; til de betydeligste høre Ordofjæld (504 M.), Rubbedalshøgda (429 M.), Makurfjæld (392 M.), Kjøbmandskjølen (434 M.), Morosvæiskaidde (470 M.), Hestmanken (432 M) m. fl. Fjældene have, særlig mod Nord, stejlt Fald mod Kysten, medens de mod Øst og Syd ere mindre stejle og levne mere Plads for Bebyggelse. — Af Herredets mange Vasdrag ere de betydeligste | Vesterelven, Sandfjordelven, Østerelven, | Komagelven Tverelven m. fl.; efter Kortene i findes 588 Indsøer, af hvilke de største ere Oksvand (2,7 □Km.) og Ordovand (1,5 □ Km.).— Al Bebyggelse er knyttet til Kysterne, og Hovednæringsvejen er Fiskerierne, hvis samlede Udbytte for Herredet for Aarene 1900—03 varierede fra ca. 200,000 til 560,000 Kr. I alt findes 12 Fiskevær, blandt hvilke de største ere Havningberg med (1900) 241 Indb., ytre Kiberg (328 Indb.), indre Kiberg, Syltefjord, Makur, Baasfjord m. fl. Trandamperier og Trankogerier findes ved de fleste af disse, der tillige ere de vigtigste Handelssteder; her som overalt i Finmarken spiller Handelen med de russiske Opkøberfartøjer en stor Rolle. — Jordbruget staar lavt, da Klimaet er for haardt, saa at Korn ikke modnes; af det samlede Areal opgives 1 □ Km. dyrket Mark, 10 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld og Myr. Herredet har ingen kørbare Veje, og omtrent al Kommunikation foregaar paa Søen; der findes i alt 13 Dampskibsanløbssteder. De største Fjorde langs Kysten ere Baasfjord, Makur-Sandfjord, Syltefjord og Persfjord. — Af den tilstedeværende Befolkning var i 1900 843 Nordmænd, 69 Finner og 226 Kvæner; der er ingen hjemmehørende Fjældfinner, men disse komme om Sommeren, da der beiter et betydeligt Antal Ren. Herredet har nu Kirke sammen med Vardø By; i ældre Tid fandtes Kirke i Kiberg og Kapel i Makur. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Finmarkens Amt« [Chra. 1906]). *N.S.*

Vardø, Købstad, Finmarkens Amt, 3,6 □Km., med (1900) 2,597 Indb., ligger paa Vardøen ved Østsiden af Varangerhalvøen under 70° 22' n. Br. og 20° 23' østl. L. f. Christiania Meridian. Byens gamle Opmaalingsbrev er af 26. Juni 1788, hvorved fastsloges den belejligste Plads for Købstadens Anlæg, der var bestemt ved Skr. af 15. Septbr. 1787; ved L. af 5. Apr. 1873 ere Byens nuværende Grænser fastslaaede. — Vardøen, der sammen med den lille Svinø udgør Byens Territorium, skilles ved det 1,5—2,5 Km. brede Bussesund fra Fastlandet i Øst og ved Renøsund fra Renøen i Nordøst. Ved Bugterne Nordre Vaag og Søndre Vaag deles Vardøen i to Dele, kun forbundne ved et ca. 80 M. bredt Eid; ved disse Bugter og paa selve Eidet er Byen anlagt. Bebyggelsen er omtrent udelukkende af Træ; den er reguleret i regelmæssige Kvartaler og Gader. Hovedgaderne løbe i den østre Del af Byen fra Syd mod Nord (Kristian den fjerdes Gade, Strandgaden, søndre og nordre Langgade), i den vestre Del fra Sydøst mod Nordvest (Fæstningsgaden). I Byens østre Del ligge Kirken, Præstegaarden, Folkeskolen m. v., paa den vestre Del af Øen ligger Vardøhus Fæstning, hen imod hvilken Bebyggelsen strækker sig. Fæstningen, der er anlagt som en ottekantet Stjerneskanse, afgiver Plads for Kommandantbolig, for den lille Artillerigarnison, for Tøjhus m. v. og har, uagtet den aldrig har været udsat for fjendtligt Angreb,

Vardø's Bymærke.

vistnok haft sin store Betydning for Bevarelsen af Finmarken for Norge; da den nedlagdes 1793, maatte den saaledes allerede 1800 genoptages. — V. er et særdeles gammelt Fiskevær; den første Kirke paa Stedet angives at være indviet af Ærkebiskop Jørund 1307, og allerede dengang var der vistnok et militært Anlæg eller Blokhus, der havde militær Besætning. De ældste Befæstningsanlæg laa paa Vardøens østre Del og have, ligesom den nuværende, paa Øens vestre Del liggende Fæstning, der var færdigbygget 1738, i Tidernes Løb været underkastet mange Forandringer med Hensyn til Besætning og Armering; Fæstningen var tidligere Sæde for Lensherren i Finmarken. — V. vedblev længe at være en ubetydelig By; dens Indbyggerantal i 1801 var 89 og i 1825 kun 88 Personer, naar undtages Fæstningens Besætning. Først i Aarene 1845—65 begyndte Byen at vokse i Betydning paa Grund af de store Fiskerier i Østfinmarken, saa at dens Indbyggerantal i 1865 steg til 830, og lidt efter lidt blev Byen til en vigtig Handelsplads og antog sit nuværende bymæssige Udseende. Handel og Skibsfart ere Hovednæringsvejene; Værdien af Byens Indførsel og Udførsel opgives for Aaret 1903 til henholdsvis 910,000 og 1,771,000 Kr. Der udføres væsentlig Fiskevarer, og der findes i Byen 6 Tranbrænderier og 4 Trandamperier. 1897 afsluttedes store Molearbejder ved nordre Vaag, hvorved Byen har faaet en god Havn. Af Byens Befolkning (1900) var 2,287 Nordmænd, 6 Finner og 250 Kvæner. En Flerhed af udenlandske Stater har Konsuler paa Stedet, der foruden for Vardø-hus'es Kommandant er Sæde for Sorenskriver, Politimester, Toldkontrollør m. v.; foruden Folkeskole findes Middelskole og Sømandsskole. Klimaet er særdeles haardt, og der findes ingen Trævegetation paa Vardøen. (Litt.: >Norges Land og Folk« : A. Helland, >Finmarkens Amt« [Chra. 1906]). *N. S.*

Vardøger er en" norsk Betegnelse for en Følgeaand, en Vætte, som følger eller gaar foran et Menneske og varsler om dets Komme. Sideformen **vardøgle** henviser til en oldnorsk Form **varðhygli**, dannet af **vǫrðr**, »Vogter«, og **hugr**, >Hu«, hvilket sidste Ord i norske Dialekter ogsaa alene (hug) bruges om et V. Den egentlige Betydning af V. bliver saaledes: Skytsaand. *Hf. F.*

Vare, i dansk Folketro, den sjælelige Dobbeltgænger for en Person, en Ting eller Begivenhed (jfr. oldn. Fylgja), ses oite kort før vedkommendes Tilstedekomst, undertiden ogsaa som Genganger efter dens Forsvinden. Kirkens >V.« er Sjælen af det Dyr (sædvanlig Lam), der har været indemuret ved dens Opførelse. *A. O.*

Vare, i Handelssproget Fællesbetegnelse for alle materielle, rørlige, døde Ting, som ere Genstand for Handelsomsætning, Penge og Pengeeffekter (se Effekter) alene undtagne. Hverken faste Ejendomme eller levende Dyr indgaa altsaa under Begrebet V., og der sondres i Forretningslivet skarpt mellem Varehandel og Pengehandel. *C. V. S.*

Varec se Kelp.

Varefalsk eller Vareforfalskning straffes efter dansk Strfl.'s § 278 med Fængsel paa Vand og Brød ikke under 5 Dage eller med Forbedringshusarbejde indtil 2 Aar, og under særdeles skærpende Omstændigheder, ligesom naar Forbrydelsen gentages, med indtil 6 Aars Strafarbejde. V., der forefalder i Smaahandelen, og ved hvilken kun ubetydeligt Tab tilføjes nogen, straffes med Bøder indtil 200 Kr., i Gentagelsestilfælde med højere Bøder eller Fængsel. I Klasse med V. maa sættes Eftergøreise af Varer og Falholdelse af eftergjorte og forfalskede Varer. Ved Lov 27. Marts 1903 ere særlige Regler givne for Eftergøreise, Forfalskning og Falholdelse af Levnedsmidler, for Tilsætning af Konserveringsmidler og Surrogater til saadanne Varer (derunder Vin), hvorhos der er givet Politiet Ordre til at kontrolere Levnedsmidler ved at foranstalte Opkøb og offentlig Undersøgelse gennem Statslaboratoriet. *A. Gl.*

Efter norsk Strl. straffes Bedrageri ved V. som andet Bedrageri med Bøder eller Fængsel i indtil 3 Aar; men Straffen kan blive indtil 6 Aar, hvis Varerne ere gjorte sundhedsskadelige. Falholdelse og Forfærdigelse af sundhedsskadelige Næringsmidler o. 1. straffes med Bøder eller Fængsel i indtil 4 Maaneder. *H. S.*

Varegods (Søudtryk), Fællesbetegnelse for de forskellige Artikler, der haves om Bord dels til Reserve, dels til Forbrug paa Togtet, f. Eks. Rundholter, Sejl, Køjer, Klæder, Tovværk, Tjære, Jærn og Kobber i Plader og Stænger, Reservedele til Vaaben o. m. a. *C. L. W.*

Varekundskab, Læren om de forskellige Varers Oprindelse, Produktionssteder, Fremstilling, Sammensætning, Kvalitetskendetegn, Anvendelse og Forfalskninger, til Dels ogsaa om de Former, hvorunder Handelen med Varerne foregaar. V. er saaledes dels Grundlaget for Købmandens praktiske Varekendskab, dels søger den som selvstændig Videnskab at finde de ovennævnte Egenskaber hos ny fremkommende Varer, nye Forfalskninger og Metoder til disses Paavisning o. s. v., i det hele at uddybe Kundskaben om alle de Egenskaber, der have Betydning for Varernes Værdi i Handel og Brug. *K. M.*

Varel, By i Storhertugdømmet og Forvaltningskredsen Oldenburg, Hovedstad i Amtet V., 30 Km. N. N. V. f. Oldenburg, har (1900) 5,200 Indb. Sæde for en Amtsret og Hovedtoldkammer; Realskole, Maskinbygningsskole, Bomuldsspinderi, Væveri, Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Tobaksfabrikation, Savskæreri, Kvæghandel. 3 Km. mod Nordøst Havnen Vareler Siel ved Jade-Bugten med Skibsværfter og Skibsfart. *Joh. F.*

Varemægler se Mægler.

Varemærker eller Fabriks- og Handelsmærker kaldes saadanne Tegn, som i Omsætningsvirksomheden benyttes for at adskille en Producents Frembringelser eller en handlendes Varer fra andres Frembringelser eller Varer. Formaalet hermed er dels at sikre Producenten eller den handlende Udbyttet af det Renommé, han maatte have forskaffet sine Frembringelser eller Varer, dels at give Forbrugeren en let Adgang til at kontrolere, at de Varer, han erhverver, hidrører fra den Producent eller handlende, hvis Renommé er ham bekendt. Allerede i Oldtiden anvendtes saadanne Mærker. Ikke alene paa græske og romerske Varer, men ogsaa paa Genstande af kinesisk eller japansk Oprindelse træffes Producent-Mærker. Ogsaa fra Middelalderen kendes

deres Benyttelse; men det er dog først i den nyere Tid og navnlig i det sidste Aarh., at Brugen af Varemærker er bleven almindelig som Følge af den rivende Udvikling, Industrien og Samhandelen er undergaaet. For at Øjemedet med Benyttelsen skal kunne naas, maa Mærkeejeren imidlertid beskyttes mod, at andre paa deres Produkter eller Varer bruge samme Mærke. Der maa tilsikres ham Eneret til dets Benyttelse. Nutildags tillægges der da ogsaa saa godt som overalt V. en saadan Retsbeskyttelse. Dette skete først i de mest fremskredne Industrilande for enkelte særlig fremtrædende Industrigrenes Vedkommende. Men nu ere de specielle Forskrifter efterhaanden overalt afløste af almindelige Bestemmelser, der ikke blot angaa Industrifrembringelser, men ogsaa Produkter fra andre Næringsveje, som Landbrug, Vinavl m. m. og Handelsvarer. Den første almindelige Varemærkelov udstedtes i Frankrig den 25. Germinal Aar XI. Lidt efter lidt kom de andre Lande med. Den nugældende franske Lov skriver sig fra 23. Juni 1857. De fleste andre Landes Love ere betydelig yngre, saaledes den italienske fra 30. August 1868, den belgiske fra 1. April 1879, den finske fra II. Februar 1889, jfr. Lov 9. (22.) Januar 1903, den østerrigske fra 6. Januar 1890, jfr. Lov 30. Juli 1895, den ungarske fra 4. Febr. 1890, jfr. Lov 30. Juli 1895, den schweiziske fra 26. Septbr. 1890, den hollandske fra 30. Septbr. 1893, jfr. Lov 30. Decbr. 1904, den tyske fra 12. Maj 1894, den russiske fra 26. Febr. (9. Marts) 1896, den japanske fra 2. Marts 1899, den spanske fra 16. Maj 1902, de nordamerikanske forenede Staters fra 20. Febr. 1905, jfr. Lov 4. Maj 1906, og den engelske fra 10. Aug. 1905. I de tre nordiske Lande er Varemærkelovgivningen i alt væsentligt overensstemmende. Udkastet til Hovedlovene udarbejdedes af en dansk-norsk-svensk Kommission. Den svenske Lov udstedtes 5. Juli 1884, hvortil kom en Tillægslov af 5. Marts 1897. Den norske Lov udfærdigedes 26. Maj 1884, hvortil knytter sig en lignende Tillægslov af 31. Maj 1900. I Danmark, hvor der allerede ved Lov af 2. Juli 1880 var indført Varemærkebeskyttelse, udkom den tilsvarende Lov først II, April 1890. Til denne slutter sig to Tillægslove af 19. Decbr. 1898 og 29. Marts 1904. Ved Anordning af 24. Novbr. 1893 er den danske Varemærkelov sat i Kraft paa Færøerne. For de dansk-vestindiske Øer gælder Varemærkelovgivningen derimod ikke. Paa Island er en med den danske Lovgivning i det væsentlige overensstemmende Varemærkelov udstedt 13. Novbr. 1903. I Norge er der af en i 1899 nedsat kgl. Kommission udarbejdet et Udkast til en ny Varemærkelov.

Som almindelig Regel staar det enhver næringsdrivende frit for at opnaa Eneret paa Anvendelsen af eet eller flere V. Det er ligeledes almindelig anerkendt, at Eneretten ikke er tidsbegrænset. Er det end Undtagelse, at Eneretten — f. Eks. i Belgien — straks opnaas for ubegrænset Tid, er Forholdet dog stedse det, at den engang opnaaede Retsbeskyttelse i ubegrænset Omfang kan fornyes. Dette gælder saaledes i de skandinaviske Lande, hvor Beskyttelsen gælder for 10 Aar ad Gangen, saavel som i andre Lande, hvor Eneretten tilstaas for Perioder af forskellig Længde fra 10, 14, 15 til 30 Aar.

De forskellige Lovgivninger stemme derhos overens deri, at det som almindelig Regel kræves, at V. skulle anmeldes til Indførelse i et af det offentlige ført Register, for at fuld Retsbeskyttelse skal kunne opnaas. Hyppig — saaledes bl. a. i de skandinaviske Lande — kræves saadan Anmeldelse dog ikke, naar Mærket bestaar i den næringsdrivendes eget Navn eller Firma eller Navnet paa en ham tilhørende fast Ejendom. De Retsvirkninger, der knyttes til Anmeldelserne, ere imidlertid forskellige i de forskellige Lande. Nogle Lovgivninger, som den franske, forlange kun Anmeldelsen (og Registreringen) som Betingelse for, at Eneretten kan gøres gældende over for Indgreb, medens denne i og for sig stiftes ved, at Mærket tages i Brug. I andre Lovgivninger anerkendes Eneretten først som stiftet ved Anmeldelsen og den paafølgende Registrering. Den, der først anmelder Mærket, opnaar saaledes Eneret til dets Benyttelse, selv om han ikke er den første, der bruger det. Dette gælder saaledes i de skandinaviske Lande ligesom ogsaa i Tyskland. Nogle Steder lempes denne Bestemmelse dog derved, at der — som i Tyskland og Danmark — aabnes den oprindelige Bruger Adgang til inden for visse Grænser at faa den skete Registrering kendt ugyldig. Derved nærmer dette System sig til et tredje, der f. Eks. følges i England. Her er Anmeldelsen i og for sig ikke retsstiftende, men den bliver det, naar en vis Tid er forløben, uden at der er fremkommet Indsigelse mod den.

I nogle Lande foregaar Registreringen i et for hele Landet fælles Centralregister. Dette er saaledes Tilfældet i hvert af de skandinaviske Lande. I Danmark og Norge er Hvervet henlagt til en særlig Myndighed, Registrator. I Sverige hører det under Patent- och Registreringsverkets Virksomhed. I andre Lande, som i Frankrig, foregaar Registreringen hos de lokale Myndigheder. Dog paahviler det hyppig disse at afgive Indberetning om den skete Anmeldelse til et Centralregister. Inden Registreringen skal der i adskillige Lande foretages en Undersøgelse af — ikke alene om Anmeldelsen fyldestgør den paagældende Lovgivnings formelle Forskrifter — men ogsaa, om det anmeldte Mærke egner sig til Registrering og ikke kolliderer med tidligere anmeldte eller registrerede Mærker. En saadan Undersøgelse paabyder bl. a. de skandinaviske Landes Lovgivning ligesom Tyskland's. Denne Undersøgelse udelukker dog ikke, at Spørgsmaalet om Registreringens Gyldighed senere kan forelægges Domstolene til Afgørelse. I andre Lande — saaledes i Frankrig — foretages Registreringen uden yderligere Undersøgelse, naar blot Anmeldelsen er i formel behørig Orden. I Almindelighed maa Anmeldelsen indeholde Oplysning om, for hvilke Varearter Mærket ønskes registreret. De skandinaviske Lovgivninger stille dog kun denne Fordring, naar Mærket alene bestaar af Ord, der ikke have en saa ejendommelig Form, at det kan anses som et Figurmærke. Andre Mærker kunne anmeldes uden Begrænsning til bestemte Varearter. Dette kan særlig have Betydning for generelle Handelsvirksomheder, eller naar en næringsdrivende indrager nye Virksomhedsfelter under sit Forretnings-

omraade. For at registrerede Mærker kunne blive bragte til Offentlighedens Kundskab, kræves det almindeligt, at Anmeldelsen ledsages af en Kliché til Mærkets Trykning foruden de til Mærkets Indførelse i Registeret m. v. fornødne Afbildninger. Enkelte Lovgivninger — som de skandinaviske — paabyde tillige, at Anmeldelsen skal indeholde en Beskrivelse af Mærket. For Registreringen og Bekendtgørelsen maa der i de fleste Lande udredes en Afgift. I den skandinaviske Lovgivning er den fastsat til 40 Kr. Sammesteds foreskrives for Fornyelse af Registreringen en Afgift af 10 Kr.

Om, hvad der kan registreres som V., ere Opfattelserne divergerende. Nogle Lovgivninger give overhovedet ingen Definition af Begrebet, og væsentlig samme Standpunkt som disse indtage de, der — som den franske og belgiske — anerkende som V. ethvert Tegn, der kan tjene til at skelne den enes Industriprodukter eller Handelsvarer fra andres. I andre Lovgivninger — se f. Eks. den engelske og italienske — gives detaillerede Forskrifter om, hvad Mærkerne skulle indeholde for at kunne registreres. Atter andre — som den skandinaviske og den tyske — udelukke visse Arter af Mærker. Foruden de Mærker, der maatte stride mod Moralen, og som af den Grund overalt ville være udelukkede fra Retsbeskyttelse, gælde disse Undtagelser særlig Mærker, der indeholde offentlige Vaaben, eller som udelukkende bestaa af Tal, Bogstaver eller Ord, naar disse sidste ikke opfylde visse Betingelser, saa at de blive, hvad man kunde kalde Fantasiord. Yderligere stille de skandinaviske Love det Krav, at Mærkerne skulle være bestemte til Anbringelse paa Varen eller dens Emballage. Derved udelukkes f. Eks. fra Registrering særlige Former for Varen eller for Emballagen, særligt Indpakningsmateriale og særlige Indpakningsmaader.

Den ved Registreringen opnaaede Eneret til Benyttelsen af V. -anerkendes i nogle Lovgivninger som overdragelig. Andre — deriblandt de skandinaviske — betragte Mærket som knyttet til den Forretning, til Brug for hvilken det er registreret, og tillader derfor kun en Overdragelse af Mærket i Forbindelse med denne Forretning.

Indgreb i den opnaaede Eneret vil i nogle Lande — som Frankrig — kun drage civilretlige Følger, Erstatningsansvar, Konfiskation o. l., efter sig. De fleste Lovgivninger — saaledes ogsaa de skandinaviske — knytte dog tillige Strafansvar, i Reglen Bøde- og Fængselsstraffe, til Overtrædelsen.

Adgangen til at faa V. registrerede er som oftest kun indrømmet dem, der drive Næring i det paagældende Land, medmindre særlige traktatmæssige Overenskomster ere trufne. I enkelte Lande — som England — staar dog Adgangen til Registrering aaben for enhver uden Hensyn til Hjemsted. Ved en i Paris 20. Marts 1883 afsluttet Konvention med tilhørende i Bruxelles 14. Decbr. 1900 afsluttede Tillægsakt er stiftet en international Union til Beskyttelse af den industrielle Ejendomsret. Denne Union omfatter en stor Række Lande; af de større europæiske Stater mangle kun Rusland, Ungarn og Østerrig. Den er ogsaa tiltraadt af Norge og Sverige 1885 og af Danmark 1897. Ved Konventionen tilsikres der Indvaanerne i samtlige Unionsstater Ligestilling i hver enkelt af disse med dennes egne Indvaanere bl. a. ogsaa med Hensyn til Adgangen til at opnaa Beskyttelse for V. Der tilstaas dem derhos en Fortrinsret i 4 Maaneder fra den første Anmeldelses Indlevering til i de andre Unionslande at anmelde det samme V. uanfægtet af mellemkommende Begivenheder. Endelig afskærer Konventionen den Indsigelse, at et Mærke, der er behørig registreret i vedkommende Anmelders Hjemland, hvad Formen angaar muligt ikke opfylder de Forskrifter, som maatte være gældende i andre Unionslande, hvor Mærket anmeldes til Registrering. Foruden med Unionslandene har Danmark Overenskomster om gensidig Beskyttelse af V. med Island, Venezuela, Østerrig-Ungarn, Argentina og Rusland. Norge og Sverige have hver lignende Ovenskomster med Østerrig-Ungarn og Rusland. Mellem Danmark og England er endvidere i 1905 afsluttet en Overenskomst om gensidig Beskyttelse af V. i Kina. Nogle af de Stater, som høre til fornævnte internationale Union, have ved en 14. Apr. 1894 i Madrid afsluttet Overenskomst etableret en særlig Registrering af V. ved Unionens Bureau i Bern. Ingen af de skandinaviske Lande have dog sluttet sig til denne Overenskomst. Til denne Registrering have Indvaanere i alle kontraherende Stater Adgang, naar de blot først have ladet det paagældende Mærke registrere i deres Hjemland. Ved Registreringen i Bern opnaar Anmelderen — ved Siden af Beskyttelsen i sit Hjemland — den samme Beskyttelse i alle de andre, i Overenskomsten deltagende Lande som, hvis han havde faaet Mærket registreret særskilt i hvert af disse. (Litt.: Lucien Brun, *Les marques de fabrique et de commerce* [Paris 1895]; Jos. Kohler, »Das Recht des Markenschutzes« [Würzburg 1884]; »Udkast til Lov om Beskyttelse for V., udarbejdet af de dansk-norsk-svenske kommitterede« [Stockholm 1882]; *Recueil général de la législation et des traités concernant la propriété industrielle* [Bern 1895—1901]; *La propriété industrielle* [Bern 1885—1905]).

Registrator H. Holten-Nielsen.

Varennes en Argonne [varæ'nanargå'n], By i det nordøstlige Frankrig, Departement Meuse, ved Floden Aire og Argonnerskoven, har Fosfatlejer, Fabrikation af Bagværk og Marcipan, havde 1901 1,400 Indb. I Historien er den lille By bekendt ved Ludvig XVI's Paagribelse 22. Juni 1791, da han forsøgte af flygte over den franske Grænse. *M. Kr.*

Våres, By i Bosnien, ligger 46 Km. N. N. V f. Serajevo ved Stavuja og 829 M. o. H. i en udpræget Bjærgegn. (1895) 1,866 Indb., der for største Delen ere Romersk-katolske. V. har Bjærgværksdrift og Tilvirkning af Raajærn og Smedejærn. ***H. P.*** *S.*

Varése, By i det nordlige Italien, Provins Como, ligger 20 Km. V. f. Como 398 M. o. H., 2 Km. fra den 16 □ Km. store V.-Sø og ved Banen fra Milano til Laveno, der her udsender et Par Stikbaner. (1901) 7,692 Indb. V. har en Kirke fra 14. Aarh. og driver Handel med Vin og Silke samt Tilvirkning af Papir og Silkevarer. V. er en meget gammel By, der en Tid

lang i Middelalderen udgjorde en uafhængig Republik. *H. P. S.*

Varetægtsfængsel betegner Indespærring af en for Forbrydelser sigtet Person. Grunden til Anvendelse af V. over for en mistænkt kan være Faren for, at den sigtede vil flygte, at han vil fortsætte den forbryderske Virksomhed, eller at han vil modvirke Undersøgelsen (f. Eks. ved at paavirke Vidner, udslette Forbrydelsens Spor o. l., den saakaldte Kollusionsarrest). Faren for Flugt kan normalt paaregnes ved alle større Forbrydelser, Fortsættelse af den forbryderske Virksomhed vil i Alm. kunne befrygtes f. Eks. over for Betlere, Kvinder, der søge Erhverv ved Utugt, Alfonser, Ægtemænd, der mishandle deres Hustruer i Drukkenskab, m. v.; Kollusionsarresten kan være begrundet, f. Eks. hvor Vidnerne høre til sigtedes Husstand, Bevismidlerne maa antages at være i sigtedes Værge (et falsk Dokument) o. l. Bestemte Regler for, hvornaar V. bør anvendes, hvornaar ikke, lade sig ikke let opstille, bortset fra, at den som almindelig Regel naturligvis ikke bør anvendes ved rene Smaaforseelser, og da V. paa den anden Side efter Sagens Natur stedse maa ramme den blot mistænkte, mod hvem det fulde Bevis først skal tilvejebringes, kan den let give Anledning til store Misbrug. V. er derfor ikke uden Grund upopulær og mistænkt i i Danmark som andet Sted. At binde V.'s Varighed til bestemte Tidsfrister, som nogle Steder forsøgt, er næppe heldigt, da mange Sager ikke kunne tilendebringes paa bestemt Tid, uden at i saa Henseende Forbrydelsens Størrelse giver vejledende Holdepunkter, lige saa lidt som Udelukkelse af V. med visse Motiveringer (som f. Eks. Kollusionsarrest) vil være af Betydning, da den Dommer, som desuagtet ønsker V. anvendt, næsten altid vil have det i sin Magt at motivere den paa anden Maade (f. Eks. ved Henvisning til Flugtfaren). Af mere Betydning turde det være at lade de af Enkeltdommere afsagte Arrestkendelser efter en vis Tids Forløb, f. Eks. en Maaned, prøve af en kollegial Ret, der derpaa enten relakserede Arresten, foreskrev dens Forlængelse for en bestemt Tid eller tillod dens Fortsættelse efter Enkeltdommerens Skøn, dog saaledes, at det efter en ny Maaneds Forløb paa ny vilde være at forelægge Fængslingsretten, om V. fremdeles burde opretholdes, o. s. fr. I dansk Ret findes imidlertid ikke saadanne regulerende Forskrifter. Derimod foreskriver Grundlovens § 80, at enhver, der af Politiet anholdes, skal inden 24 Timer stilles for en Dommer (i Modsætning til f. Eks. svensk Ret, hvor Politiets Anholdelse kan vare i ubegrænset Tid). Hvis den anholdte ikke straks kan sættes paa fri Fod, skal Dommeren ved en af Grunde ledsaget Kendelse, der afgives snarest muligt og senest inden 3 Dage, afgøre, om han skal fængsles, og, hvis han kan løslades mod Sikkerhed, bestemme dennes Art eller Størrelse. Den Kendelse, som Dommeren afsiger, kan af vedkommende straks særskilt indankes for højere Ret. Ingen kan derhos underkastes V. for en Forseelse, som kun kan medføre Straf af Bøder eller simpelt Fængsel. I midlertidig Bestemmelse Nr. 4 foreskriver Grundloven med Hensyn til den nævnte Appel af Arrestkendelsen, at den foregaar som Indankning af en privat Sag, dog med Ekstraretsvarsel, ligesom den klagende er fritagen for Brugen af stemplet Papir og Erlæggelsen af Retsgebyrer; der skal fremdeles gives ham Adgang til i Anledning af Paaanken at raadføre sig med en Sagfører, og nye Oplysninger kunne fremlægges for Overretten. Af gennemgribende Betydning er denne Appelbeføjelse dog ikke, særlig da der ikke før Forhørets Slutning kan gives Arrestanten en ubetinget Adgang til at faa Udskrift af det — under den gældende Inkvisitionsproces — hemmelige Forhør, hvorved han vilde faa en let Adgang til at benytte Appel af Kendelsen som et Middel til ad en Omvej at skaffe sig Oplysninger om, hvad der under Forhøret er fremkommet imod ham, og som Dommeren netop anser det for rettest at forholde ham; paa den anden Side vil den Omstændighed, at Forhøret ikke i dets fuldstændige Skikkelse kan forelægges Appelinstansen, let gøre denne ude af Stand til at faa noget virkeligt Indtryk af Arrestens Begrundelse eller Mangel paa Begrundelse, hvoraf Følgen vil blive, at Arresten maa opretholdes. Værnet imod Misbrug af V. er derfor snarere den offentlige Kritik, hvorhos Overinstansernes efterfølgende Misbilligelse eller Straf af Underdommerens Fremgangsmaade naturligvis vil være af ikke ringe Betydning. Ved Lov af 5. Apr. 1888 er der givet den, der har været underkastet V. og derefter frifindes eller løslades, uden at Sagen forfølges til Dom, Krav paa en af Retten fastsat Erstatning for den Lidelse, den Tort og det Formuetab, der er tilføjet ham, naar det efter de fremkomne Oplysninger maa antages, at han er uskyldig i den Forbrydelse, hvorfor han var fængslet. Erstatningskravet bortfalder, naar han selv ved sit Forhold har givet Anledning til Fængslingen, for saa vidt det udviste urigtige Forhold ikke kan antages at skyldes Frygt, Forvirring eller undskyldelig Misforstaaelse. Erstatningsspørgsmaalet kan fordres afgjort ved en Kendelse, der afsiges, naar Sagen sluttes mod den paagældende uden Dom, men gøres ellers gældende under en særegen civil Sag mod det offentlige (Politidirektøren eller Amtmanden samt vedkommende Forhørsdommer) enten ved Underretten paa det Sted, hvor han har været fængslet, eller umiddelbart ved vedkommende overordnede Ret, hvorunder Forhørsdommeren hører, for saa vidt det ikke er Højesteret. Sagen er for begge Parters Vedkommende beneficeret (d. v. s. fritaget for Retsgebyrer og med Ret til gratis Sagførerhjælp). Sagen skal være anlagt inden 1 Aar, efter at den paagældende er kommen til Kundskab om de Omstændigheder, hvorpaa han støtter sit Krav. Idømt Erstatning udredes af Statskassen, der dog har Regres til den vedkommende Dommer, for saa vidt han har gjort sig skyldig i Misbrug af Embedsmyndighed, Skødesløshed eller andet uforsvarligt Forhold. Den Arrestant, der findes under Sagen at have været underkastet en langvarig V., uden at denne maa tilskrives hans eget Forhold under Sagen, kan, naar han senere idømmes Straf, kræve V. taget i Betragtning som en formildende Omstændighed; egner hans Forhold sig kun til en kortere Tids simpelt Fængsel eller Fængsel paa sædvanlig Fangekost, kan V. endog træde i Stedet for Straf (Strl.'s § 58).

Endelig foreskriver Strl.'s § 127 Straf af mindst 1 Maaneds simpelt Fængsel eller Embedsfortabelse for den Dommer, der foretager eller lader foretage en lovstridig Fængsling eller lovstridig forlænger en Fængslings Varighed. For Varetægtsfangernes Behandling findes Bestemmelser i Arrestregi. 7. Maj 1846; Fangen har Ret til passende Beskæftigelse, hvoraf Arbejdsprovenuet tilfalder ham, Adgang til Læsning, til Ekstraforplejning, til at skrive Breve, til at raadføre sig med sin Sagfører og til, i Særdeleshed efter Undersøgelsens Slutning, at modtage Slægtninges og Venners Besøg — alt dog kun, for saa vidt det ikke forbydes af Undersøgelsesdommeren. For Disciplinærforseelser kan desuden af Politimesteren de nævnte Tilladelser fratages ham, og han kan idømmes Straf af Rotting fra 3 til 15 Slag, ligesom han i Tilfælde af Ustyrlighed kan belægges med Spændetrøje indtil 24 Timer. De i norsk Ret givne Bestemmelser (Straffeprocesloven 1. Juli 1887 Kap. 19) om V. ere i det væsentlige overensstemmende med foranstaaende. Dog kan en anholdt, som ikke senest Dagen efter Paagribelsen kan fremstilles for den rekvirerende eller den nærmeste Forhørsdommer, foreløbig fremstilles for nærmeste Paatalemyndighed (Politiet); V. kan endvidere uden Hensyn til Forbrydelsens Størrelse anvendes, naar sigtede er greben paa fersk Gerning og ikke afstaar fra sin forbryderske Virksomhed, er truffen i Færd med at undvige eller med at gøre Forberedelser dertil, ikke vides at have fast Bopæl i Riget eller er en ukendt Person, der ikke kan gøre Rede for sig, og der er Grund til at frygte for, at han vil unddrage sig Forfølgningen eller Straf. Legemlig Revselse kan ikke anvendes paa Varetægtsfanger, og det er udtrykkelig foreskrevet, at den fængslede saa vidt muligt skal anbringes i Celle, samt at hverken Fængselsbetjente eller andre maa benyttes til at udforske ham. Endelig bliver V. uafkortet at fradrage i idømt Fængselsstraf, medmindre han selv har foranlediget Opholdet. *A. Gl.*

Varg (norsk), Ulv.

Vargas, Luis de, spansk Maler, født i Sevilla 1502, død smst. 1568, ved et længere Ophold i Italien uddannet under Indflydelse af Rafael's Skole baade i Fresko- og Olieteknikken. Hans smukt afvejede Kompositioner bære Vidne om hans Elevforhold til den romerske Skole, medens han i Valget af Figurtyperne viser sin spanske Nationalitet. Af hans Arbejder nævnes: Christi Fødsel i Katedralen i Sevilla, i hvilken Kirke i et af Kapellerne ogsaa hans Hovedværk findes, et Arbejde, der er kendt under Titelen »Christi Genealogi« (og under Øgenavnet »la gamba«, paa Grund af Figurernes, særlig Adam's, udmærket forkortede Ben), og som forestiller Patriarkerne anraabende Madonna om deres Frelse. Af V.'s Fresker ere de engang berømte: »Korsdragelsen« paa Nordfacaden af Katedralen og Enkeltskikkelserne af Apostle og Evangelister i Nicherne i Katedralens Taarn »la Giralda« nu næsten ganske ødelagte. Ogsaa som en betydelig Portrætmaler skal V. have udmærket sig. *A. R.*

Vargas-Bedemar, Edouard Romeo, Greve, født i Kiel 15. Jan. 1770 af spansk Grandeslægt, død i Kjøbenhavn 15. Marts 1847. V. begyndte i Spanien paa militær Løbebane, men flygtede efter i 1791 at have dræbt sin Chef i en Duel; han opholdt sig derefter forskellige Steder i Frankrig og Italien og vandt et vist Ry ved litterær Produktion. 1799 tog han Tjeneste som Oberstløjtnant i Østerrig, men gik faa Aar efter i neapolitansk Tjeneste, ligeledes som Oberstløjtnant. Han faldt imidlertid i Unaade 1805 og flakkede nu om i Sydeuropa; i 1806 var han Generalforpagter af Sardinien's Bjærgværker. Senere gav han sig i Italien af med Politik, hvad der skaffede ham et Fængselsophold, hvorfra han dog ved Venners Anstrengelser slap fri mod at rejse til Danmark. Her vandt han hurtig Kongens Yndest; med kgl. Understøttelse udførte han en mineralogisk-økonomisk Rejse til Norge og Lapland (1810—12) og benyttedes gentagne Gange i norske Bjærgværksanliggender. Efter at være bleven Inspektør ved Prins Christian Frederik's Naturaliekabinet dyrkede han næsten udelukkende mineralogiske Interesser og tog ivrig Del i Hoflivet. Han foretog talrige mineralogiske Indsamlingsrejser, bl. a. til Færøerne (1819—20) og til Azorerne, Canarerne og Portugal (1835—39). Efter sin Hjemkomst blev han (1842) første Direktør for Statens naturhistoriske Museum i Stormgade (allerede 1829 var han bleven Medlem af Museumsdirektionen). Ved sine mineralogiske Indsamlinger har V. tilvejebragt et betydeligt Materiale af Interesse, om end ogsaa denne Side af hans Virksomhed har været Genstand for berettiget Kritik ; af videnskabelige, mineralogiske og geologiske Artikler har han skrevet ikke faa, af hvilke dog ingen have større Betydning. *N. V. U.*

Varhaug, Herred, Rogaland Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Jæderen og Dalene Fogderi), Stavanger Amt, 86 [1 Km., (1900) 1,801 Indb., altsaa ca. 21 Indb. pr. □ Km. udgøres af Varhaug Sogn af Haa Præstegæld; det omgives af Herrederne Nærbø, Time og Ogne. Herredet er et Kystherred, der ligger i den sydlige Del af Jæderens (s. d.) Sletteland; det har mod Nordsøen en Kyststrækning paa 11 Km. uden Skærgaard og uden Havne. Distriktet hører i dets vestlige Del til Jæderens fladeste Partier; Strækningen langs Kysten er saa godt som ganske flad, og Landet hæver sig kun lidt over Havet. I Herredets østlige Del hæver Landet sig i et stort, til Dels myrlændt Bakkeplateau, hvor Fjældet kun lidet træder i Dagen; dette Plateau, hvis højeste Punkter ere Ligholen (233 M.) og Gaulekvarden (287 M.), danne Overgangen til Dalenes indenfor liggende Heier. — Af Indsøer findes i Herredet kun 4 Smaavande; heller ikke dets Vasdrag ere af Betydning; de største ere Kvasheimelven, Skrettinglandselven og Rongbækken med dens Tilløb Tvihaugbækken. — Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene og ere her som overalt paa Jæderen i god Fremgang; endvidere er Fiskeriet, særlig Laksefiskeriet, af Betydning. Som Brændemateriale anvendes overalt Tørv, da Herredet er blottet for Skov; Skovplantninger ere med Held udførte, bl. a. paa Hobberstad. Bebyggelsen er nogenlunde jævnt fordelt over Distriktet, naar undtages det østlige Højdeplateau, der for en stor Del er uden Bebyggelse; Gaardene ere gennemgaaende smaa og opdelte i mange Brug.

Blandt de største Brug kunne nævnes Varhaug, Hobberstad, Lerbrekke, Aanestad, Odland, Stavneim, Anisdal, Horr, hvor Lodsstation, m. fl.; paa Gaarden Husvegg er oprettet Redningsstation. Varhaug Kirke er indviet 1904; den ældre Kirke fra 1828 laa lige ved Havet og var et kendt Sømærke. Herredets Kommunikationer ere gode. Den smalsporede Bane Stavanger—Flekkefjord (Jæderbanen) gennemskærer Distriktet i en Afstand af $1^1/_2$—$2^1/_2$ Km. fra Kysten med Stationerne Vigrestad og Varhaug. Langs Kysten fører den jæderske Hovedvej, og Distriktet har derhos i dets vestlige Del et helt Net af rodelagte Bygdeveje, der standse ved det i Herredets østre Del liggende Højdeplateau; hertil kommer et ikke ubetydeligt Antal af Gaardveje. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Boye Strøm, »Stavanger Amt« [Chra. 1888]). *N. S.*

Varia (lat.), »forskelligt«; bruges undertiden som Bogtitel for at betegne samlede Værker af blandet Indhold. *H.E.R.*

Variabel (lat.)(mat.). En Størrelse kaldes v., naar den, i alt Fald inden for visse Grænser, kan antage alle mulige Værdier. Er *y* givet som Funktion af *x*, kaldes hyppig *y* den afhængig, *x* den uafhængig v. *Chr. C.*

Variabilitet (lat.) kaldes det Forhold, at Organismer af samme Afstamning, af samme Art, vise større eller mindre Afvigelser fra deres Ophav (ganske bortset fra Generationsskifte, s. d.) og fra hverandre indbyrdes. Artsafgrænsningen er imidlertid en meget vanskelig Sag, og det forstaas let, at V. kommer til at faa noget forskellig Betydning, efter som man ved Art forstaar de snævreste Grupper (»smaa Arter«) eller de mere omfattende Arter, saaledes som Linné opstillede dem, og inden for hvilke man atter kan opstille et større eller mindre Antal af Underarter, Afarter o. s. v. Og da der ved Krydsning mellem forskellige Arter (eller Afarter o. s. v.) fremkaldes forskellige Kombinationer af Ophavsformernes Egenskaber, hvorved Individernes indbyrdes Afvigelser trods samme Afstamning yderligere forøges, bliver det klart, at V. omfatter en hel Del forskellige Ting. V. er altsaa ikke noget enkelt Begreb, og man skelner oftest mellem følgende Kategorier af V.

1) De sædvanlige Linné'ske Arters større eller mindre Rigdom paa forskellige, hver for sig faste Typer af Organismer (konstante Underarter, Varieteter o. s. v., hvad man nu ofte kalder »smaa Arter«). Jo mere man studerer Arterne i Naturen eller i tam resp. dyrket Tilstand, desto flere tydelig forskellige Typer finder man, saaledes at de gamle Arter ligesom opløses, »pulveriseres«, i forskellige, typisk konstante »Slags«. Alt dette sammenfattes under Betegnelsen Arternes Formrigdom (Polymorfi) og er Genstand for ivrigt Studium i Nutiden; snart sagt hver Dyre- eller Planteart indeholder forskellige, mere eller mindre tydelig erkendelige Typer. Om, eller rettere hvorledes der er et virkelig kødeligt (genealogisk) Slægtskab mellem disse i Naturen og blandt Husdyr eller Kulturplanter fundne selvstændige Typer, er det ikke muligt at præcisere sikkert. Skal V. betegne Afvigelserne mellem Organismer af virkelig samme Afstamning, maa man da holde meget af al den givne Formrigdom ude fra Begrebet V. i strengere Forstand. Herunder falder følgende Kategorier:

2) Den fluktuerende V., ogsaa kaldet den svingende Afvigelighed. Herved forstaas det Forhold, at Individerne af en given nok saa snæver Slægtskabskreds (endog Søskende, der ere Afkom af selvbefrugtende Planter!) afvige indbyrdes med Hensyn til Graden af de Egenskaber, der udmærke den paagældende Organismetype. Og derved er at mærke, at denne V. ytrer sig overalt, selv hvor man søger at gøre Livskaarene saa ensartede som muligt for de paagældende Individer under deres Udvikling. Som Eksempler paa den fluktuerende V. kunne nævnes de overalt forekommende Svingninger med Hensyn til Dimensioner; endvidere i procentisk Indhold af et eller andet Stof (Farvestof, Fedtstof, Melstof o. s. v.), i Væksthastighed eller i det hele taget i de fysiologiske Processers Intensitet; fremdeles i Antallet af saadanne Organer (Blade, Blomster o. s. v. og f. Eks. Finnestraaler hos Fisk), hvis Tal ikke er skarpt fikseret ved den typiske Udviklingsgang. Betragtes hver Egenskab for sig, vil man oftest iagttage, at de for de enkelte undersøgte Individer fundne Grader, Tal eller Maal gruppere sig paa ret regelmæssig Maade omkring det under de givne almene Naturforhold gennemsnitlige »Middelmaal«. Det viser sig nemlig atter og atter, at der er flest Individer, der have Middelmaalet eller dog staa dette nær, medens Individer, som afvige fra Middelmaalet, blive sjældnere og sjældnere, jo mere man fjerner sig fra dette. Til Eksempel: 9440 Bønner, der høstedes 1903 i samme Bed, og som alle nedstammede fra en eneste Bønne af Aargangen 1900, fordelte sig i Breddemaalsklasser med $^1/_2$ Mm.'s Spillerum saaledes:

Breddemaal i Mm.	$6_{,5}$	7	$7_{,5}$	8	$8_{,5}$	9
Antal Bønner	14	242	1927	5321	1883	53
Procentisk	$(0_{,1})$	3	20	56	20	1

Middelmaalet var paa det nærmeste 8 Mm., og det ses af Tabellen, at alle Bønnernes Maal gruppere sig ret symmetrisk omkring Middelmaalsklassen. De Individer, hvis Maal overskrider Middelmaalet, kaldes Plus-Varianter (Plus-Afvigere), de, der ikke naa dette, kaldes Minus-Varianter (Minus-Afvigere). Den nærmere Undersøgelse af de altid kun tilnærmelsesvis symmetriske Fordelinger, som Varianterne i de forskellige Tilfælde udvise, behandles i den biologiske Variationsstatistik (s. d.). Ved Variationsvidden hos den fluktuerende V. forstaar man Differensen mellem de yderste Plus-Afvigeres og de yderste Minus-Afvigeres Maal. Men denne Bestemmelse er ganske værdiløs, fordi Variationsvidden selvfølgelig stiger med det stigende Antal Individer, der undersøges. Thi jo flere der maales, desto større bliver Udsigten til at finde Repræsentanter for de sjældnere, stærkt afvigende Plus- eller Minus-Afvigere. Det letteste (og i mange Tilfælde ogsaa et tilstrækkelig godt) Maal for den fluktuerende V. faas ved at bestemme de to Grænser, der afskære henholdsvis de yderste Minus-Afvigere og de yderste Plus-Afvigere saaledes, at den nedre Grænse afskærer den Fjerdedel af samtlige undersøgte Individer, der har lavest Maal, og den øvre Grænse

afskærer den Fjerdedel, der har højest Maal. Disse to Fjerdedelsgrænser, F_1 og F_3, omfatte da den midterste Halvdel af alle Maalene. Ved ganske symmetrisk Fordeling ligger Middelmaalet, *M*, lige midt mellem de to nævnte Fjerdedelsgrænser. $F_3 - M$ bliver da $= M - F_1$ $(F_3 - F_1) : 2$, og denne Størrelse er »Kvartilet«, *Q*, der er det søgte Variationsmaal. Selv hvor Fordelingen ikke er strengt symmetrisk, bestemmes *Q* dog som $(F_3 - F_1) : 2$. Kvartilet forandres ikke ved Forøgelse af det undersøgte Materiale og kan derfor bruges. Et langt bedre Maal for Afvigelsernes Størrelse har man dog i Middel-Afvigelsen, der beregnes af en Variationsrække paa ganske samme Maade som »Middelfejlen« (se Fejllære) af en hvilken som helst Række Maalinger. Middel-Afvigelsen, o, divideret med Middelmaalet giver et ubenævnt Tal, der, multipliceret med 100, kaldes Variationskoefficienten: $V. = 100 (o : M)$. Ved denne kan man direkte sammenligne ganske forskellige Variationsrækker indbyrdes.

Der forekommer ikke faa Tilfælde, hvor den fluktuerende V. er ensidig, o: hvor Afvigelserne fra det Maal, der maa anses som typisk under de givne Kaar, kun viser sig i een Retning, enten blot som Plus-Variationer eller som Minus-Variationer, regnet ud fra det typiske Maal, der i saa Fald ikke er det gennemsnitlige. Saaledes viste Aar 1900 769 Bygplanter af ganske samme Afstamning (nedstammende fra et eneste Bygkorn i 1898) følgende Fordeling af Individerne med Hensyn til det procentiske Antal af fejlslagne Frugter i *Aksene:*

Fejlslagnings-procent . . .	o	10	10-20	20-30	30-40	40-50
Antal Planter	547	169	41	10	2	

Ogsaa Eksempler paa Variantfordelinger med to eller flere Hyppighedsmaksima kendes, hvad dog her vilde føre for vidt at gaa nærmere ind paa. — Det vigtige Spørgsmaal, om den fluktuerende V.'s Udslag ere af arvelig Natur, kan, efter alt, hvad der foreligger, besvares benægtende. Afkommet efter Plus- og Minus-Afvigere fra en given Type synes at blive af ganske samme Beskaffenhed som Afkom af Middelmaalsindivider. Hvor man har ment at finde Forskel mellem Plus-Afvigeres, Middelmaalsindividers og Minus-Afvigeres Afkomsrækker, har det vist sig at bero derpaa, at der i den undersøgte Bestand eller Bevoksning (Populationen) paa Forhaand fandtes forskellige Typer af Organismer, der i forskellig Grad vare repræsenterede i de tre Grupper af Varianter. Populationerne ere i de allerfleste Tilfælde ikke typisk ensartede, men Blandinger. Og dette kan man oftest aldeles ikke se paa Variantfordelingen, hvad man tidligere har troet. Variantfordelingen (bedømt ved Middelafvigelsen samt ved den mere eller mindre tydelige Symmetri i Grupperingen m. m.) kan i sit Væsen være ganske ens for Blandinger og for >rene Linier« o: Individer nedstammende fra et eneste selvbefrugtende Individ. Til Belysning heraf anføres, at 12,000 indkøbte brune Prinsessebønner, der senere ved Dyrkningsforsøg viste sig at være en Blanding af mange forskellige Typers Repræsentanter, havde en fluktuerende V., ganske svarende til det ovenfor anførte Eksempel. Med Hensyn til Breddemaal fordelte nemlig disse Bønner sig saaledes i Klasser med $^1/_2$ Mm.'s Spillerum:

Breddemaal i Mm.	6,5	7	7,5	8	8,5	9	9,5	10
Procentisk Fordeling ..	1	7	24	32	23	9	3	1

Paa Forhaand kan det aldeles ikke ses, at her forelaa en Blanding.

De hidtil givne Eksempler ere alene tagne fra Planteriget. I Virkeligheden findes de mest regelmæssige Variantfordelinger ved Undersøgelser over Dyr og Mennesker. Saaledes kan anføres en Række Tællinger af Gatfinnestraalernes Antal hos 703 Rødspætter fra Skagen. Der fandtes med

Straaleantal..	47	48	49	50	51	52	53	54
Individer....	5	2	13	23	58	96	134	127

Straaleantal..	55	56	57	58	59	60	61
Individer....	111	74	37	16	4	2	1

Og lignende Rækker kan der præsteres utallige af fra alle Haande zoologiske, antropologiske og botaniske Undersøgelser. Efter at det har vist sig, at Fordelingsmaaden slet intet sikkert udsiger, om der i en Variationsrække findes flere, ja talrige, eller kun nogle faa, ja *maaske* endog kun en eneste Organismetype repræsenteret, kunde det synes, at det store matematiske Apparat, som er sat i Gang for Studiet af slige Rækker, havde tabt Betydning i biologisk Henseende. Men dette er paa ingen Maade Tilfældet. Ikke blot har Sagen Betydning ogsaa paa andre biologiske Omraader end Variabilitetslæren, men selv for Studiet af Variationsforholdene hos >rene Linier« under forskellige Kaar og i Tidernes Løb har alt sligt meget stor Interesse i metodisk Henseende, og for den statistiske Undersøgelse af de givne Populationers Forhold, f. Eks. de menneskelige Samfunds Forandringer gennem Tiderne, har Udviklingen af matematiske Metoder til Undersøgelsen af den biologiske V. stor Betydning. Men til Belysning af, hvorledes ny Typer fremgaa i Naturen, bidrage de intet positivt og have hidtil vildledt os, just fordi man oversaa Populationernes Karakter af Blandinger, som den matematiske Analyse ikke kan udforske. Her kræves Eksperimenter (Rendyrkning, Renavl og Krydsning). — Den fluktuerende V.'s Udslag gøres lettest anskuelig ved Variationskurver d. e. grafiske Fremstillinger af Fordelingstabellerne. — Særdeles ofte er der et vist Sammenhængsforhold mellem forskellige varierende Egenskaber, »Samafvigelighed« eller korrelativ V. Ogsaa her maa der tages Hensyn til, at Populationer oftest ere Blandinger af Typer, forskellige i Henseende til slige Egenskabers indbyrdes Forhold. Ved Krydsning kan i Reglen Sammenhængen mellem Egenskaberne brydes: jfr. nedenf. under 4.

3) Den kaarbestemte V. Herved forstaas det Forhold, at Individer af i og for sig (med Hensyn til indre »Anlæg«) samme Grundbeskaffenhed udvikle sig forskellig under forskellige Livskaar. Samme Udsæd i Jordbund af forskellig Natur eller under forskellige klimatiske Forhold giver forskellig udseende Planter, og det samme gælder Dyr. Og det drejer sig her om Sammenligning af Individ-Grupper op-

voksede under gennemgaaende forskellige Kaar; f. Eks. Rugplanter fra rig, velkultiveret Jord sammenlignet med Rug fra magert Hedesand. Inden for hver af Kaarenes Forskellighed præget Gruppe af Individer iagttages altid fluktuerende V. Selv om Fluktuationerne maaske overalt ere betingede af Fluktuationer i de ydre Kaar paa det givne Sted, saa forstaas det dog let, at man bør holde det gennemgaaende, for hele Grupper af Individer (Bestande, Populationer) karakteristiske Præg af Kaarenes Natur ude fra Forveksling med Fluktuationerne, hvis Aarsag man i det enkelte Tilfælde næsten aldrig med fuld Sikkerhed kan erkende. Ved den kaarbestemte V. gør der sig paa iøjnefaldende Maade Tilpasning (s. d.) gældende; og forskellige Forskere have i Tilslutning til Lamarck's (s. d.) Anskuelser ment, at Livskaarene ved Paavirkning gennem talrige Slægtled efterhaanden kunne omprægе Organismerne. Saafremt dette er rigtigt, vil den kaarbestemte V. være et overmaade vigtigt Moment i Udviklingsgangen gennem Tiderne; men det maa fremhæves, at en sikker Paavisning af en slig Omprægning endnu ganske savnes. Ogsaa for den kaarbestemte V. gælder det ikke at forveksle Populationer indeholdende mange Typer — som under forskellige Kaar paavirkes forskellig, og hvoraf nogle maaske begunstiges, medens andre undertrykkes — med rene Bestande. Thi en saadan Forveksling fører til den fejlagtige Opfattelse, at Kaarene »omprægеr«, hvor de kun sorterer! Gennemførte Forskninger over Kaarenes Indflydelse paa virkelig ensartede Bestande af højere Dyr og Planter savnes endnu ganske.

4) Bastarders V. Her træder det ny Moment til, at der ved Krydsningen forenes to Kønsceller, som have forskellig Natur med Hensyn til de »Anlæg«, som de indeholde. Bastarders Forhold ere omtalte i Art. Bastard. Men i det sidste Aarti er der foregaaet en total Forandring i den Maade, hvorpaa Bastarder studeres. Den østerrigske Abbed Gregor Mendel's Undersøgelser fra Tiden omkring 1860 have efter paa ny at være optagne 1899 af Correns, De Vries og Tschermak faaet grundlæggende Betydning. Nu betragtes nemlig de enkelte Egenskabers Forhold hver for sig. De to Arter eller Varieteter, der krydses, ville afvige fra hverandre med Hensyn til een eller (oftest) flere enkle Egenskaber. Det gælder da at blive klar over Forholdet i Bastarden mellem de to Ophavsformers sideordnede enkelte Egenskaber. Disse kunne ofte let findes: f. Eks. Farve og Ikke-Farve, Forekomst eller Ikke-Forekomst af dette eller hint Stof, f. Eks. Organers Forekomst eller Mangel (Horn og Hornløshed) o. s. v. Hvor der saaledes paa et enkelt Punkt er Forskel mellem Ophavsformerne, kan der i Bastarden indtræffe 3 Tilfælde: 1) Begge Karakterer kunne ytre sig mosaikagtig (dette er dog ikke hyppigt) eller 2) Karaktererne ligesom blandes eller 3) den ene Karakter udelukker den anden.

I Tilfælde 2) ses da en Mellemform, i Tilfælde 3) vil der med Hensyn til den Egenskab, der netop er Tale om, ikke ses Forskel mellem Bastarden og den ene af Ophavsformerne. Men da der kan være forskellige saadanne Sæt af Egenskaber at tage Hensyn til, og da de kunne forholde sig forskellig, kan Bastarden ofte som Helhed set gøre Indtryk af at være en Mellemform. Det interessanteste ved Bastarder er dog deres Afkom. Ved Kønscelledannelsen (altsaa kun hos frugtbare Bastarder) ville nemlig »Anlæggene« til Egenskaberne fra de to Ophavsformer ofte — men ikke altid — skilles ad, saaledes at den enkelte Kønscelle kun har Præg af een af Ophavsformerne. Sker nu Befrugtningen frit, vil der være tre Muligheder: Forening af Kønsceller, der alene bære den ene Ophavsforms Præg, Forening af Kønsceller, der bære forskelligt Præg, og Forening af Kønsceller, der bære den anden Ophavsforms Præg rent. Disse Tilfælde maa da indtræde med Hyppighedsforholdet 1 : 2 : 1 (Mendel's Lov). Er der altsaa mellem de to Ophavsformer kun i een Henseende Forskel, og følger Bastarden Mendel's Lov, saa vil af dens Afkom $^1/_4$ være lig med Faderformen, $^2/_4$ (Halvdelen) være Bastarder — hvis Afkom atter vil spalte sig ud som her anført — og $^1/_4$ være lig med Moderformen. Dette kaldes »Bastard-Spaltningen«. Er der mellem Ophavsformerne Forskel i 2 Henseender, da er Sagen mere indviklet. Har man f. Eks. sorte Avner og topformet Grening hos en Havrerace mod hvide Avner og faneformet Grening (»Sværdhavre«) hos en anden Race, saa vil Bastarden, naar den danner Kønsceller, give dem enten Anlæg til sort Farve hos Avnerne (»sort«) eller ikke sort Farve (»hvid«). Og paa tilsvarende Maade med Anlæg til »Top« og »Fane«. Man vil altsaa ved fri Befrugtning faa følgende Kombinationer af Anlæg: Sort og sort, sort og hvid (resp. hvid og sort), hvid og hvid, i Forholdet 1 : 2 : 1 som ovenfor anført. Men da Anlæggene til »Top« og »Fane« ere ganske uafhængige af Anlæggene til »hvid« og »sort«, saa forstaas det let, at i hvert af de tre nys nævnte Tilfælde kan man enten have Top og Top, Top og Fane (resp. Fane og Top) og Fane og Fane — atter i Forholdet 1 : 2 : 1. Herefter skulde man ifølge Kombinationslæren efter Formelen $(1 + 2 + 1)(1 + 2 + 1)$ faa i alt 16 Tilfælde, deraf 1 Top og Top samt sort og sort, 1 Top og Top samt hvid og hvid, 1 Fane og Fane samt sort og sort og 1 Fane og Fane samt hvid og hvid. Disse 4 Tilfælde vilde give »rene« Former, som ikke »spalte«, thi i begge Henseender, nemlig Grening og Form, er der i hvert af disse Tilfælde kun een Slags Anlæg til Stede. De øvrige 12 Tilfælde vilde give Kombinationer, der enten i Henseende til Farve eller Grening, eller endog i begge Henseender, vare Bastarder og derfor vilde »spalte« ved Afkomsdannelsen. Det anførte er nok til at vise, at Bastard-Afkommets V. er stor, idet der her er Tale om talløse Kombinationer af de Enkelt-Egenskaber, der findes hos Afkommet. Naar hertil føjes, at i det mindste tilsyneladende ny Egenskaber kunne fremtræde ved Krydsning, og at ikke alle i Bastarden forenede Anlæg »spaltes«, vil man forstaa, at Bastarders V. ikke udtømmende kan afhandles her. Naar der ved Spaltning og Kombinationer af Anlæg fremkommer Individer, der ligne de rene Stamformer (kendte eller formentlige), tales ofte om Tilbageslag til disse ældre Typer. Oftest er her kun sket »Konstruktion« uden at man behøver at regne med Begrebet »Atavisme« (s. d.).

En elegant Fremstilling af Bastardforskningens nuværende Standpunkt har Correns givet i sit Skrift »Vererbungsgesetze« [1905].

5) Mutationer. Hermed forstaas pludselige Forandringer af Typen, altsaa noget ganske andet end Fluktuation eller — som hos Bastard-Afkom — ny Kombinationer af givne Karakterer. Slige pludselige Type-Forandringer har man i *Aarhundredernes* Løb ofte set. Darwin kaldte dem *single variations*, og navnlig i Gartnersproget kaldes de ofte *sports*. Saaledes er Blodbøg flere Gange fremkommen som Afkom af almindelig Bøg, og talrige Havevarieteter ere uventet opstaaede som Nyheder, ofte uden at man har kunnet se nogen Grund til en slig forandret Types Fremtræden. Og hos Dyrene kendes visse Racer af Faar og Paafugle, som sikkert vides at nedstamme fra eet eller nogle faa Individer, hvis Ophav ikke havde samme Præg, men hørte til en anden, ældre Type. Tidligere har man ikke skelnet klart mellem slig stødvis Forandring og den overalt sig ytrende fluktuerende V.; nu pointeres denne Forskel stærkt paa Basis af Arvelighedsforholdene: et ved Mutation afvigende præget Individ har sin ejendommelige Karakter som arvelig Egenskab, medens Fluktuationer som ovenfor anført ikke ere arvelige. I nyeste Tid har navnlig De Vries'es Undersøgelser over Planteslægten *Oenothera* (Natlys), hvoraf nogle Arter ligesom befinde sig i en særlig stærk Mutationsvirksomhed, bragt Mutationslæren i Forgrunden af den biologiske Interesse. Muligvis ville de mere eksakte Undersøgelser, som nu foretages angaaende V., give Mutationerne stor Betydning for vor Opfattelse af Udviklingsgangen gennem Tiderne. »Mutationsteorien« antager diskontinuerlig Udvikling (o: i Spring eller ved Stød) i Modsætning til den vel endnu herskende Opfattelse af en kontinuerlig (o: gradvis) Udvikling enten ved Hjælp af Fluktuation og »naturligt Udvalg« eller ved Kaarenes lidt efter lidt omprægende Indflydelse. Om Litteratur angaaende V. se Variationsstatistik. *W. J.*

Variable Stjerner d. s. s. Foranderlige Stjerner (s. d.).

Variánter, afvigende Læsemaader, som i Udgaver af klassiske eller andre ældre Forfattere ofte anbringes som Noter under Teksten. *H. H. R.*

Variata se Augsburgske Konfession.

Variatio deléctat (lat.) (rigtigere Variĕtas d.), »Forandring fryder«.

Variation se Variere.

Variationen se Maanen.

Variationer (mat.). Ved V. forstaas i Kombinationslæren de Rækker, som man danner ved af « forskellige Genstande paa alle mulige Maader at udvælge *r* og opstille (permutere) dem. Efter som samme Genstand maa forekomme flere Gange i samme Række eller ikke, falde disse V. sammen med Permutationerne med eller uden Gentagelser (se Permutationer). Har man *n* Samlinger Genstande hver paa *r*, bruger man ogsaa Navnet V. for Grupperne af *n* Genstande, 1 fra hver Samling; Antallet af saadanne V. er r^n. *Chr. C.*

Variationer (lat.), en musikalsk Kompositionsform, der bestaar deri, at et Tema gentages, men underkastet forskellige Ændringer, enten i melodisk eller harmonisk Henseende, i Rytme, Taktart eller Toneart, dog saaledes at det oprindelige Tema altid skinner igennem trods de stedfundne Forandringer. Den ældste Art af V., *doubles*, omgav kun Temaet med en rigere Figuration; hos Haydn og end mere Mozart og Beethoven antoge Forandringerne en langt mere gennemgribende Karakter, baade med Hensyn til Indhold og Form; de enkelte V. fik ligesom et mere individuelt Særpræg. Navnlig i ældre Klavermusik, men ogsaa i Kammer- og Orkestermusik, spillede »Tema med V.« en betydelig Rolle, baade som selvstændige Musikstykker (Handel's »The harmonious blacksmith«, Beethoven's talrige Klaver-V., Mendelssohn's *Variations sérieuses*, Schumann's *Etudes symphoniques*) og som Led i de cykliske Kompositioner, Sonater, Kvartetter, Symfonier (Beethoven's As-dur Sonate, Finalen af Eroica-Symfonien). *S. L.*

Variationsbevægelser (bot.) se Bevægelser, Planters S. 1013.

Variationsregning (mat.). Naar en Størrelse *S* afhænger af nogle variable og Funktioner af dem, og man forandrer disse Funktioner uendelig lidt, vil *S* faa en Tilvækst, der ved Anvendelse af Taylor's Række kan skrives:

$$\delta S + \frac{1}{1.2}\delta^2 S + \frac{}{1.2.3}\delta^3 S \ldots;$$

δS, $\delta^2 S$, $\delta^3 S$ . . . kaldes Variationerne af I., 2., 3., Orden. V. er Læren om disse Variationer. Hyppigst er *S* et bestemt Integral, og Funktionerne og Integralets Grænser søges bestemte saaledes, at Integralet bliver Maksimum eller Minimum, hvad kræver $\delta S = 0$, eller kan tillige være givet visse Betingelsesligninger, som Funktionerne og Grænserne skulle tilfredsstille. Som Eksempel kan nævnes Bestemmelsen af den korteste Vej paa en given Flade mellem to givne Punkter (den geodætiske Kurve); ere *x y z* Koordinaterne til et vilkaarligt Punkt paa Kurven, skulle *y* og 2 vælges som saadanne Funktioner af *x*, at Integralet, der udtrykker Buens Længde, bliver Minimum, medens *x y* tillige stadig tilfredsstiller Fladens Ligning. En anden Anvendelse af V., i hvilken Integralet er flerdobbelt, frembyder Bestemmelsen af Minimalflader (s. d.). — Den første Spire til V. findes i Slutningen af 17. Aarh., idet Jakob og Johan Bernoulli o. a. bestemte den brakystokrone Kurve (se Cykloide) og behandlede de isoperimetriske Opgaver, der gaa ud paa at bestemme en Bue af given Længde saaledes, at den har en vis Maksimums- eller Minimumsegenskab, f. Eks. sammen med Endepunkternes Forbindelseslinie indeslutter det størst mulige Areal. Euler indførte Navnet V. og gav en almindelig Fremgangsmaade; den nuværende Form for V. skyldes nærmest Lagrange, der først brugte Betegnelsen *δ*. Af betydelige Matematikere, der yderligere have udviklet V., kunne nævnes: i 19. Aarh. Cauchy og Jacobi, i 20. Aarh. Weierstrass, hvis Teori findes i Kneser: »Lehrbuch der Variationsrechnung«, og Hilbert. *Chr. C.*

Variationsstatistik kaldes den Disciplin, der med matematiske Hjælpemidler studerer Variabiliteten (s. d.). V. er udviklet i nøje Tilslutning til Iagttagelseslæren (Fejllære s. d.) og Sandsynlighedslæren. Som særlig banebrydende Forskere paa den biologiske V.'s Omraade kunne nævnes Quetelet, Galton (s. d.) og Pearson. Blandt de

vigtigste Problemer for V. kan nævnes den matematiske Redegørelse for de enkelte Variationsrækkers Fordelingsforhold, der kunne være meget ejendommelige og karakteristiske; særlig spiller Bestemmelsen af Middelafvigelsen og Symmetriforholdene her en Hovedrolle, ligesom ogsaa Sammenhængen mellem forskellige Egenskabers Variationer (Korrelationsforhold) frembyder vigtige og vanskelige Opgaver. Med Hensyn til Arvelighedsspørgsmaal kan V. dog kun i Forening med eksakte Forsøg bringe Klarhed til Veje, og her have navnlig Pearson og hans Skole ensidig overvurderet den rent matematiske V.'s Betydning. (Litt.: Quetelet, *Anthropométrie* [1871]; Galton, *Natural Inheritance* [1889]; Pearson, *Mathematical Contributions to the Theory of Evolution* [fra og med 1895 publicerede i »Philosophical Transactions of the Royal Society«, London]. Tidsskriftet »Biometrica« [London og Oxford] helliger sig helt V. — Davenport, *Statistical Methods with Special reference to Biologicai Variation* [2. Udg. New York 1904] giver en sammentrængt Fremstilling af V.'s Metoder og en overmaade fyldig Litteraturliste. I Charlier, *Researches into the Theory of Probability* [Lunds Universitets Aarsskrift N. F. 2, Bd. 1, 1906] gives bl. a. fortræffelige Beregningsskemaer. Paa Dansk haves i W. Johannsen, »Arvelighedslærens Elementer« [Kbhvn. 1905] en elementær Fremstilling af nogle Hovedtræk af V., medens Thiele, »Iagttagelseslære« [Kbhvn. 1897] giver en højere matematisk Behandling af de vigtigste herhenhørende Spørgsmaal). *W. J.*

Varicéller se Skoldkopper.

Varīcer (Flertal af Var i x), Aareknuder (s. d.). | VariCOCele, Aarebrok (s. d.).

Variēre (lat.), afvige, være forskellig; variabel, foranderlig; Variation, Afveksling; Varietet, Afart.

Variété [variete'], (fr.), Forlystelsesanstalt af lettere Art med stærkt afvekslende Underholdningsprogram.

Varietēt (lat.). Naar der inden for en Art viser sig Individer, der ved visse arvelige Ejendommeligheder adskille sig fra Artens øvrige Individer uden dog at afvige saa stærkt, at man kan tale om en helt ny Art, siges disse Individer at danne en Varietet af Arten. Grænsen mellem, hvad man vil kalde Varietet og Art, er dog ret flydende. Varieteten er hyppig indskrænket til bestemte Lokaliteter, ɔ: den er rimeligvis nylig opstaaet af Hovedarten ved Mutation eller ved vedkommende Naturforholds Paavirkning. *M. Ml.*

Varikös, forsynet med eller henhørende til Varicer (Aareknuder); f. Eks. et v. Ben, ɔ: et Ben med Varicer; v. Udvidning, en Udvidning paa en Aare, saaledes som den udvikles ved Varicer. *E. A. T.*

Varīnas (Barinas), By i den sydamerikanske Republik Venezuela, Staten Zamora, ved højre Bred af Santo Domingo, med 7,000 Indb., var tidligere en større By og meget bekendt for Dyrkning og Udførsel af god Tobak (Varinas); men paa Grund af de stadige Borgerkrige er Tobaksdyrkningen gaaet tilbage. *M, Kr.*

Variōlae se Kopper.

Variolit se Diabas.

VariolOlS se Kopper.

Varinm et **mutabĭle semper** femina (lat.), »Kvinden er altid et foranderligt og vægelsindet Væsen«, Citat efter Vergil (Æneiden IV, V. 569). *H.H.R.*

Varins Rufus, Lucius, romersk Digter, levede paa Kejser Augustus'es Tid og sluttede sig som Vergil og Horats til den Kreds af Digtere, der samledes om Mæcenas. Han behandlede i episke Digte Samtidens Historie og skrev *De morte Caesaris* og *Panegyricus Augusti.* Stor Berømmelse vandt han ogsaa ved sin Tragedie *Thyestes*, som opførtes 29 f. Chr. Hans Værker ere alle tabte; enkelte Fragmenter findes i Baehrens'es *Fragmenta poetarum Romanorum.* *H. H. R.*

Varix, en Aareknude (s. d.), den enkelte begrænsede Udvidning paa Aaren.

Varmblodige kaldes Pattedyr og Fugle i Modsætning til de øvrige Hvirveldyr, fordi deres Blod normalt har en konstant Temperatur, der er højere end Omgivelserne; naar Pattedyr ligge i Dvale, forandres dog dette Forhold, og deres Temperatur retter sig som de koldblodiges efter Omgivelserne. *M. Ml.*

Varme, en Naturvirksomhed, der især gør sig bemærket ved at forhøje Legemernes Temperatur (s. d.). Et Legeme kan dog modtage V., uden at dets Temperatur stiger, men i saa Fald foregaar der en Tilstandsforandring med det, som for sig alene vilde frembringe en Afkøling. Smeltning og Fordampning under Tilførsel af V., men uden Temperaturforandring, ere bekendte Eksempler herpaa. V. har nogen Lighed med et Stof, da den kan gemmes — i Modsætning til Lys, Lyd og elektrisk Strøm — og flyttes i uforandret Mængde fra eet Sted til et andet. Men man kan aldrig paavise V. som noget selvstændigt; den forekommer kun sammen med Legemerne, og den forandrer hverken deres Vægt eller deres Masse. V. optræder i ringere Grad end f. Eks. Lys og Elektricitet som en Ting med egne Egenskaber, men den paavirker til Gengæld i høj Grad de Ting, hvori den findes. Varmelæren bliver derfor mindre en Videnskab om V. selv end om en Mangfoldighed af Ting og Forandringer, der ændres eller fremkaldes ved V. Legemernes Varmetilstand griber ind i deres mekaniske, akustiske, optiske, elektriske, magnetiske og kemiske Egenskaber, og Varmelæren staar derfor i Forbindelse med alle Fysikkens øvrige Afsnit. Varmefænomener behandles i Art. Afkøling, Bolometer, Carnot's Princip, Damp, Elektrisk Strømvarme, Energi, Frysning, Glødning, Kalorimeter, Kogning, Latent Varme, Luft, Opvarmningsanlæg, Smeltning, Straaling, Temperatur, Termometer, Udvidelse, Varmefylde, Varmekilder, Varmeledning samt Artikler af kemisk, meteorologisk og teknisk Indhold.

Varmelærens Historie falder til at begynde med sammen med Termometerets (s. d.) og gaar altsaa tilbage til Galilei's Tid. Newton's Lysteori, efter hvilken Lysstraalerne skulde bestaa af Partikler, der med stor Hastighed udslyngedes fra de lysende Legemer, satte dybe Spor ogsaa i Opfattelsen af V.'s Natur. V. antoges almindelig at skyldes Smaadele, »Ilddele«, der bevægede sig i Legemerne eller straalede ud fra dem. Udviklingen af Kalorimetrien, Kunsten at maale

Varmemængder, ved Black, Wilke, Lavoisier og Laplace i sidste Femtedel af 18. Aarh. fæstnede Forestillingen om V. som et Stof, der ligesom en Luftart kunde optages i Legemerne og igen drives ud af dem. Vel paaviste Rumford (s. d.) og Davy, at Frembringelse af V. ved Gnidning var uforenelig med Stofteorien, men denne holdt sig alligevel til henimod 19. Aarh.'s Midte, da den omsider maatte vige for den mekaniske Varmeteori, der betragter V. som en Form for Energi (s. d.). — En klar Formulering af Begrebet Varmeledningsevne (se Varmeledning) dannede sig først omkring Overgangen fra 18. til 19. Aarh. 1822 gav Joseph Fourier (s. d.) i »Théorie analytique de la chaleur< en ypperlig matematisk Behandling af Varmeledningsproblemet, men til selve Maalingerne af Ledningsevnens Størrelse udvikledes kun langsomt brugbare Metoder.

Videst rækkende inden for Varmelæren og virksom paa flere Punkter uden for denne har Udviklingen af den mekaniske Varmeteori eller Termodynamikken været. Allerede 1824 offentliggjordes Carnot's Princip (s. d.), og 1842—43 fremsatte J. R. Mayer (s. d.), Colding og Joule uafhængig af hinanden den Sætning, at Arbejde kan omdannes til V. og V. til Arbejde efter et ganske bestemt Forhold. Denne Lære, der længe væsentlig hvilede paa Joule's Forsøg, danner Grundlaget for Nutidens Termodynamik, som behandler de forskellige Omdannelser fra andre Energiformer til V. og fra V. til anden Energi. Ved Forbrug af en given Arbejdsmængde faar man altsaa frembragt samme Varmemængde, ved hvilken Temperatur end V. kommer frem, og ad hvilke Veje Omdannelsen foregaar. Ligeledes faar man ved Omdannelse af en bestemt Varmemængde samme Arbejdsmængde. Efter de bedste Bestemmelser, der hidtil (1906) ere udførte, vil I Gramkalorie, bestemt ved 15^0 (se Kalorie), svare til 427 Grammeter-s Arbejde, maalt omkring den 50. Breddegrad og ved Havets Overflade, eller i absolut Maal (s. d.) til $41{,}9$ Mill. Erg. Herved er altsaa Varmeenhedens Arbejdsværdi angiven. Sætningen, at V. og Arbejde kunne erstatte hinanden eller ere >ækvivalente Størrelser«, kaldes den mekaniske Varmeteoris første Hovedsætning.

Medens Overgangen saavel fra mekanisk Energi som fra andre Energiformer (Lys, elektrisk og kemisk Energi) til V. som Regel foregaar let og fuldstændig, er den omvendte Overgang, fra V. til »højere« Energiformer, knyttet til Betingelser, der som oftest medføre, at man ikke kan faa al den V. omdannet, man raader over. Har en Luftmasse samme Temperatur som Omgivelserne, og presses den sammen uden at afgive eller modtage V., vil dens Temperatur stige (se Luft). Den frembragte Varmemængde er Produktet af Luftens Vægt, Temperaturstigningen og Luftens Varmefylde (s. d.) ved konstant Rumfang, og denne V. vil helt kunne omdannes til Arbejde, hvis Luften faar Lov at udvide sig til sit gamle Rumfang, uden at der ledes V. bort. Ved Udvidelsen udfører Luften da nøjagtig det samme Arbejde som det, den modtog ved Sammentrykningen. Men hvis Luften efter Sammentrykningen afkøles til Omgivelsernes Temperatur og derpaa udvider sig til sit gamle Rumfang, medens Temperaturen ved Varmetilførsel fra Omgivelserne saa vidt muligt holdes konstant, vil man kun faa en Brøkdel af Sammentrykningsarbejdet tilbage; Resten er omdannet til V., der er afledt til Omgivelserne og tabt som brugbar Energikilde. Skal V. omdannes til Arbejde, maa der samtidig foregaa en anden blivende Forandring, saasom en Udløsning af elastisk Spænding eller en Tilfredsstillelse af kemisk Affinitet som ved Eksplosionerne i en Gasmaskine (s. d.), der levere V. med saa høj Temperatur, at en betydelig Mængde af den lader sig omdanne. Endelig kan man ved at lade en Varmemængde gaa over fra højere til lavere Temperatur faa en anden, sædvanligvis betydelig mindre, Varmemængde omdannet til Arbejde. Forholdet angives af Carnot's Princip. Langt den meste Overførelse af V. fra højere til lavere Temperatur foregaar imidlertid ved Ledning og Straaling, uden at Muligheden for samtidig delvis Omdannelse til Arbejde bliver udnyttet. For Nutidens Fysik ser det ud, som om der ved enhver saadan unyttet Nedgang af en Varmemængdes Temperatur sker en uoprettelig Forringelse i Kvaliteten af Universets Energisum. Men en uafbrudt Forandring i samme Retning, oven i Købet i stor Stil, kan ikke være foregaaet i ubegrænset Tid. Enten maa der i Fortiden være sket noget, hvorom Fysikken ingen Oplysning kan give, eller ogsaa maa der være en væsentlig Mangel ved vort Kendskab til Lovene for Energiens Omdannelser. I begge Tilfælde vil det være urigtigt at bygge vidtrækkende Spekulationer over Universets Udvikling i en fjern Fremtid paa vor nuværende Viden.

De kendte Betingelser for V.'s Omdannelse til Arbejde udledes af den mekaniske Varmeteoris anden Hovedsætning. Clausius gav (1850) denne Sætning Formen: »En Varmeovergang fra et koldere til et varmere Legeme kan ikke finde Sted uden Erstatning«, medens William Thomson benyttede Formen, at det er umuligt at faa nogen Del af Stoffet til at udføre mekanisk Arbejde ved at afkøle den under den laveste Temperatur, der findes i Omgivelserne (1851). Sætningen indtager en ganske ejendommelig Plads i Fysikken, idet den ikke, som næsten alle andre fysiske Sætninger, gælder en bestemt begrænset Kreds af Fænomener, men indeholder den omfattende Paastand, at alle Naturkræfter og alle Stoffernes Egenskaber maa være indbyrdes forbundne ved saadanne Betingelser, at det under ingen Omstændigheder vil kunne lykkes at flytte en Varmemængde fra lavere til højere Temperatur eller omdanne nogen Varmemængde til Arbejde, uden at der samtidig sker noget andet, der kan betragtes som Erstatning herfor. Anvendelsen paa de enkelte Tilfælde hører til de vanskeligste Partier af Fysikken; den er imidlertid fuldstændig gennemført paa flere Punkter, f. Eks. ved Beregning af den Sammenhæng, der maa finde Sted mellem mættet Damps Rumfang, Fordampningsvarme, Tryk og Temperatur eller mellem de tilsvarende Størrelser for et smeltende Stof. Hvor man kun har at gøre med V. og mekanisk Arbejde eller dog med Energi, der helt kan omsættes til mekanisk Arbejde, viser Teorien sig altid i Overensstemmelse med Erfaringen. Et Eksempel

har man i *Kuldemaskinen* (s. d.), hvis Opgave det er at flytte V. fra Kølerummets lave Temperatur til Svalevandets højere. Denne Flytning kan kun finde Sted, naar der samtidig i Dampmaskinen, der driver Kuldemaskinen, strømmer V. over i modsat Retning, fra Kedelens højere Temperatur til Fortætterens lavere. Begge Flytninger ske ad Omveje, ikke direkte ved Ledning; Vandet, der forvandles til Damp i Kedelen, bruger til denne Forvandling en vis Varmemængde og afgiver igen i Fortætteren den samme Varmemængde paa den Del nær, som Maskinen har forvandlet til Arbejde. Hvis der gaves en Vædske, der havde samme Egenskaber som Vand, kun med den Forskel, at dens Damptryk var lavest ved de højere Temperaturer, vilde den ved Fordampning af sig selv kunne gaa over fra en Beholder med lav til en Beholder med høj Temperatur og altsaa uden ydre Hjælp kunne føre V. >op ad Bakke«. Dette vilde stride mod >anden Hovedsætning«, men et saadant Forhold er heller aldrig paavist. — Megen Anvendelse har Sætningen faaet i Grænseomraadet mellem Kemi og Fysik, men Betingelserne for dens Anvendelighed ere her ofte mindre klare. — Om V.'s Natur kan intet siges med Sikkerhed. Den gamle Stofteori er forladt; Opfattelsen af V. som en Form af Bevægelse i Legemernes Smaadele er vel endnu den mest udbredte, men den nøje Forbindelse, der viser sig mellem V. og Elektricitet, vil i hvert Fald fordre en videregaaende Forklaring end den, der nøjes med at opfatte V. som Svingninger af almindelige Massedele. — Klassiske Arbejder over Varmeteori skyldes først og fremmest Teoriens Grundlæggere Sadi Carnot (s. d.), Mayer (s. d.), Joule (s. d.), Clausius (s. d.) og William Thomson (s. d.). Se for øvrigt Mach, »Principien der Wärmelehre« [2. Udg., Leipzig 1900]. *K. S. K.*

Varmeapparat kaldes ethvert i et Opvarmningsanlæg indgaaende Apparat, særlig dog de, ved hvilke Varmen tilvejebringes (ved Luftopvarmningsanlæg: Kalorifererne, ved Dampopvarmningsanlæg: Dampkedlerne o. s. v.), og de, at hvilke Varmen atter afgives (Stueovne, Dampovne o. s. v). Ikke sjælden bruges Betegnelsen V. som ensbetydende med Opvarmningsanlæg (s. d.). *Fr. V. M.*

Varmebed se Væksthus.

Varmebinding. Ved Legemers Opvarmning og ved Fordampning bindes en vis Varmemængde, der er afhængig af Legemets Varmefylde (s. d.). Dette Forhold bliver af stor Betydning for Vegetationen. Da Vandet som bekendt har en langt større Varmefylde end Jordbundsbestanddelene, reguleres Jordbundens Varme og dermed til en vis Grad Plantevæksten gennem Regulering af Fugtighedsforholdene. Jo mere vandholdig Jordbunden er, desto mere Varme bindes ved Vandets Opvarmning og ved dets Fordampning, og dette indvirker atter i væsentlig Grad paa Plantevæksten.

Varmebælte se Zone.

Varmebænk se Væksthus.

Varmedunk kaldes en Beholder, sædvanlig af en Metallegering eller af brændt Ler, som kan fyldes med varmt Vand, lukkes og derefter benyttes til lokal Opvarmning, f. Eks. af en Seng, en Skammel i en Jærnbanevogn o. s. v. Som V. kan man ogsaa benytte Termoforer (se Natronvarmeapparater). *Fr.V.M.*

Varmeenhed, en Varmemængde, der tjener som Maalenhed til Sammenligning med andre Varmemængder. Af en god V. fordres, at den let kan fremstilles i en nøjagtig bestemt Størrelse, og at den let kan anvendes ved Maalingerne. I Danmark bruges endnu (1906) undertiden som V. den Varmemængde, der udfordres til at opvarme $^1/_2$ Kg. Vand 1^0. Ellers bruges næsten udelukkende en stor eller lille Kalorie (s. d.). En ganske praktisk V., der begynder at faa adskillig Anvendelse, er den Varmemængde, der udvikles af I Watt i 1 Sek. Den er lig 0,239 Gramkalorier. *K. S. K.*

Varmefylde (specifik Varme), et Stofs Evne til at optage Varme, maales ved det Antal Kalorier (s. d.), der udfordres til at opvarme Vægtenheden (Gram, Kilogram) af Stoffet 1^0. Da V. gerne ændrer sig noget med Temperaturen, taler man om Middelvarmefylde mellem to givne Temperaturer. Mellem 0° og 100^0 f. Eks. faas den ved at dividere 100 ind i den Varmemængde, der udfordres til at opvarme Vægtenheden af Stoffet fra 0^0 til 100^0. Om Bestemmelsen af V. se Kalorimeter. V. staar i nøje Forbindelse med flere andre af Stoffets Egenskaber, især med Atom- eller Molecultallet. For faste Metaller er Produktet af V. og Atomtal (Atomvægt s. d. og Grundstof) omtrent 6,4. Loven kaldes Dulong-Petit's Lov. Aluminium f. Eks. har Atomtallet 26,9.; V. skulde herefter være $6,4 : 26,9 = 0,24$. Regnault fandt ved Forsøg 0,212 mellem 15^0 og 100^0. Bly har Atomtallet 205,3; V. beregnes heraf til 0,031, hvilket stemmer med Regnault's Værdi. At Loven ikke slaar helt nøje til, kunde ventes, da Atomtallet er en uforanderlig Størrelse, medens V. forandrer sig noget med Temperaturen. Den vokser i de allerfleste Tilfælde med stigende Temperatur. Loven kan ogsaa udirykkes saaledes, at der til at opvarme et Metalatom 1^0 fordres lige megen Varme, hvilket end Metallet er. Da man ikke kan arbejde med et enkelt Atom, indfører man i Regningen »Gram-Atomet« o: en Masse, hvis Vægt i Gram er lig Stoffets Atomtal. 205,3 Gr. Bly, 55,6 Gr. Jærn, 22,88 Gr. Natrium o. s. v. bruge alle til een Grads Opvarmning omtrent samme Varmemængde, 6,4 Kal., og disse Masser indeholde alle samme Antal Atomer. For ikke-metalliske faste Grundstoffer er »Atomvarmen« ved almindelig Temperatur gerne mindre end 6,4; navnlig er den lille for Kulstof, Bor og Silicium. Men ved stigende Temperatur vokser Atomvarmen for disse Stoffer og nærmer sig ved Glødhede til Metallernes. Dette er et enkelt Eksempel paa den omfattende Regel, at ved høje Temperaturer er der mindre Forskel paa Stoffernes Egenskaber end ved lave. De luftformige Grundstoffer vise en lignende Regelmæssighed, kun at Atomvarmen her er mindre. For Ilt (Surstof), Brint (Vandstof) og Kvælstof er den omtrent 3,4. Da Brintens Atomtal er 1, faar V. altsaa her den høje Værdi 3,4. De nævnte Luftarters Vægtfylder forholde sig ligefrem som deres Atomtal, følgelig er ogsaa Produktet af Vægtfylde og V. konstant. Til en Grads Opvarmning af lige store Rumfang (tagne ved samme Tryk og Temperatur) af disse Luftarter fordres altsaa lige megen Varme. Sker Opvarmningen ved konstant Tryk, som her forudsat, og som det gerne er Tilfældet, udvider

Luften sig, og en Del af den tilførte Varme bruges til at udføre ydre Arbejde. V, ved konstant Tryk er derfor større end V. ved konstant Rumfang, da der intet ydre Arbejde udføres, naar Luften under Opvarmningen hindres i at udvide sig. Den første V. er for atmosfærisk Luft $0{,}238$ og $1{,}405$ Gange saa stor som den sidste. V. for en kemisk Forbindelse, der har fast Form, kan man i de fleste Tilfælde regne ret nøje ud efter »Kopp's Lov«. Man tillægger ethvert Grundstof, der indgaar i Forbindelsen, en bestemt Atomvarme; til at opvarme et Grammolecule 1^0 fordres der da lige saa megen Varme som til hver for sig at opvarme de Gramatomer, hvoraf det er dannet. For de faste Stoffer skal da Atomvarmen regnes lig $1{,}8$ for Kulstof, $2{,}3$ for Brint, $3{,}8$ for Silicium, $4{,}0$ for Ilt og $6{,}4$ for Metallerne. Is er fast H_2O, hvis Moleculetal er 18, og hvis Molecule-varme er $4{\cdot}6 + 4{\cdot}0 = 8{,}6$. Divideres dette Tal med 18, faas Isens V. lig $0{,}478$, medens Forsøg have givet $0{,}474$. Kalksten er i ren Tilstand $CaCO_3$; Moleculetallet er $40 + 12 + 48 = 100$, Molecule-varmen $6{,}4 + 1{,}8 + 12 - 20{,}2$, V. altsaa $0{,}202$, hvilket stemmer nøje med Forsøgene. For Kvarts, SiO_2, faas: Moleculetal 60, Molecule-varme $11{,}8$, V. $0{,}197$, medens Forsøg have givet $0{,}191$. Glas og de hyppigst forekommende Sten-arter have ligeledes en V. nær ved $0{,}2$. Vædskerne have den største V. Vandets er lidt mere end dobbelt saa stor som Isens eller Vand-dampens ved konstant Tryk, og for flydende Brint er fundet den højeste kendte V., ca. 6. Andre Eksempler ere: Alkohol $0{,}55$, Æter 0.53, Terpentinolie 0,45, Kvægsølv $0{,}033$. — Jo større et Legemes V. er, desto langsommere opvarmes og afkøles det. Om Betydningen af Vandets store V. for Klimaet smlg. Klima S. 607. *K. S. K.*

Varmegrad se Temperatur og Termometer.

Varmekapacitēt bruges undertiden (E. Mach, »Principien der Wärmelehre«) som ensbetydende med et Legemes "Evne til at optage Varme, altsaa som Produktet af Vægt og Varmefylde. Paa Dansk kaldes dette Produkt gerne Legemets Vandværdi. Mere almindeligt er det vistnok at bruge V. som ensbetydende med Varmefylde. *K. S. K.*

Varmekilder, Legemer, hvorfra der udsendes Varme. Se Brændsel, Elektrisk Strøm-varme, Gas, Petroleum, Solen, Stenkul o. s. v.

Varmeledere se Varmeledning.

Varmeledning, en Varmebevægelse, der finder Sted i alle Legemer, som ikke have samme Temperatur overalt. Temperaturfordelingen i et Legeme kan gøres anskuelig ved Hjælp af isoterme Flader o: Flader, der lægges saaledes, at alle Punkter af samme Isoterm have samme Temperatur. I visse Egne af Danmark vil Isotermen for 10^0 C. ligge 100 M. under Jordoverfladen; i ca. 200 M.'s Dybde træffer man da Isotermen for 13^0, i ca. 300 M.'s Dybde Isotermen for 16^0 o. s. v. (se Jorden S. 972). Under Slettelande med ensartede Jordbundsforhold ligge disse Flader omtrent vandret; under Bjærge bøje de stærkt opad, saa man ved Tunnelboring (se Simplon-Banen) kan træffe paa Isotermer, der i Slettelandet ligge mange Hundrede Meter under Overfladen. Variationen fra Sted til Sted i Temperaturen er altid ledsaget af en Varmestrøm, der gaar vinkelret paa de isoterme Flader fra Steder med højere Temperatur til Steder med lavere. Varmestrømmens Styrke maales ved det Antal Gramkalorier (se Kalorie), der hvert Sekund vandrer gennem I □ Cm. af en Flade, der er stillet vinkelret paa Strømretningen. Lægger man gennem et Legeme Isotermer for konstante Temperaturdifferenser, f. Eks. for hver Grad, saa gælder den Regel, at Strømmens Styrke er desto større, jo nærmere Isotermerne ligge sammen. Desuden afhænger den i høj Grad af Stoffets Natur; i Sølv og Kobber er Varmestrømmen saaledes ca. 20,000 Gange saa stærk som i atmosfærisk Luft, naar Afstanden mellem Isotermerne er den samme begge Steder. Et Stofs Varmeledningsevne maaler man ved Styrken af den Varmestrøm, der finder Sted i det, naar Isotermer med 1 Grads Temperaturforskel ligge I Cm. fra hinanden. Er Temperaturforskellen og Afstanden mellem Isotermerne en anden, vil Varmestrømmens Styrke forholde sig ligefrem som Temperaturforskellen og omvendt som Afstanden. Har en Cylinder af Stoffet Tværsnittet s □Cm., Længden l Cm., og holdes dens Endeflader paa Temperaturerne t_1^0 og t_2^0, saa passerer der hvert Sekund Varmemængden

$$Q = \frac{ks\,(t_1 - t_2)}{l} \text{Kalorier}$$

gennem Cylinderen, naar V. udelukkende foregaar i dens Længderetning. k er Varmeledningsevnen. Nedenstaaende Tabel angiver Varmeledningsevnen for et Udvalg af Stoffer.

Sølv og Kobber	1	Is, Skifer	0,005
Aluminium	0,5	Glas	0,002
Zink	0,3	Vand (18°)	0,0013
Jærn	0,2	Træ ca.	>0004
Bly	0,08	Papir	0,0003
Bjærgkrystal	0,03	Kork	0,00013
Marmor, Granit	0,008	Atm. Luft	0,00005

En Sølvterning, hvis Kant er 1 Cm., vil altsaa lade 1 Gramkalorie gaa igennem sig i hvert Sekund, naar to modstaaende Sider have I Grads Temperaturforskel, og Varmestrømmen gaar parallelt med de 4 andre Sider. Tallene gælde for rene Stoffer og ved almindelig Stuetemperatur. De kunne ikke gøre Fordring paa stor Nøjagtighed, dels fordi Varmeledningsevnen er vanskelig at bestemme, dels fordi Stoffernes Renhed og Struktur kunne have betydelig Indflydelse. Haardt Staal kan saaledes have en Ledningsevne, der kun er Femtedelen af den, der er opgiven for rent, blødt Jærn. Træ leder desto bedre, jo tættere det er; det leder bedre langs med Aarerne end paa tværs af dem. En Stabel af Plader med forskellig Ledningsevne leder bedst, naar Varmestrømmen gaar i Pladernes Retning, ringest, naar den gaar vinkelret paa Pladerne. De Krystaller, der ikke høre til det regulære System, vise lignende Forhold. I slige Tilfælde vil Varmestrømmens Retning som Regel ikke staa vinkelret paa de isoterme Flader. Luftarterne lede desto bedre, jo mindre deres Vægtfylde er (altsaa jo større deres Moleculehastighed er, se >Mekanisk Varmeteori« under Varme); Brint (Vandstof) leder saaledes 7 Gange saa godt som atmosfærisk Luft. Ligesom Gnidningsmodstanden (se Gnidning) er ogsaa Varmeledningsevnen uafhængig af Luftartens Tryk lige ned til temmelig stærke Fortyndinger, et Forhold, der gør det nødvendigt, at elektriske Gløde-

lamper pumpes næsten helt lufttomme, da selv en Tusindedel eller mindre af det oprindelige Luftindhold vilde bortlede en betydelig Varmemængde fra den tynde, hvidglødende Traad.

Medens et Legeme opvarmes eller afkøles, skifter Temperaturen i hvert enkelt Punkt, og de isoterme Flader vandre følgelig gennem Legemet. Medens man intet kan angive om den Hastighed, hvormed selve Varmen bevæger sig i Legemet, kan man nok følge Bevægelsen af de isoterme Flader (Temperaturvandringen), f. Eks. i en Metalstang, der opvarmes fra den ene Ende, eller i Jorden under Dags- og Aarstidernes Skiften. Men da Hastigheden er forskellig for de forskellige Isotermer og forskellig for samme Isoterm til forskellige Tider, faar man heller ikke paa denne Maade noget Tal frem, der kan bruges som Maal for en Forplantningshastighed. Alt andet lige gælder det, at Temperaturen forplanter sig desto hurtigere, jo større Varmeledningsevnen er, og jo mindre Varme der skal til for at opvarme en Kubikcentimeter af Legemet een Grad. Af alle faste og flydende Stoffer er Sølv det, gennem hvilket Temperaturen bevæger sig hurtigst; Sølvets Varmefylde (s. d.) er nemlig betydelig mindre end Kobberets og Vægtfylden ikke meget større, medens Ledningsevnen for Varme er omtrent den samme.

Størst Interesse for Menneskets (og de varmblodige Dyrs) Økonomi have de slette Ledere, idet de kunne bruges som Isolatorer mod Varmetab. Isolationen er dog aldrig fuldstændig og kan langtfra maale sig med den Isolation, der kan opnaas mod Elektricitet (se Elektrisk Ledningsmodstand S. 908). Fuglenes Fjerdragt, Dyrenes Pels og vore Klæder, Varme- og Damprørs Indpakning i Asbest, Infusoriekisel, Kork o. l. ere Eksempler paa Anvendelsen af slette Ledere. De nævnte Stoffer have alle en løs Bygning, der gør Varmens Vej gennem selve Stoffet lang og trang, medens den indesluttede Luft heller ikke kan overføre megen Varme, da den er den sletteste Leder af alle og er hindret fra at flytte Varmen ved Strømninger, saaledes som det let sker i et frit Rum, f. Eks. en Stue. Ogsaa mod Varmens Indtrængen ude fra kunne slette Ledere beskytte. Smlg. Afkøling, Ishus, Opvarmningsanlæg. Som slette Ledere kan man i Reglen kun benytte Stoffer, hvis Ledningsevne er saa lav som de 3 eller 4 nederste i Tabellen; allerede Vand og Jord lede godt nok til at kunne overføre ret kendelige Varmemængder i kort Tid. Alle Metaller lede saa godt, at Indholdet af et Kar med Metalbund opvarmes omtrent lige hurtig, af hvilket Metal end Bunden er, og uden Hensyn til Tykkelsen. Hindringen mod Varmebevægelsen findes i langt højere Grad i de Luft- og Vædskelag, der ligge umiddelbart op ad Bunden, eller i den Kedelsten, der kan sætte sig paa Karrets Inderside. — Om Maalinger af Varmeledningsevne maa henvises til Haandbøger i Varmelære. De bedste Metoder grunde sig paa Iagttagelse af Temperaturvandringer i Legemer, som paa kendt Maade opvarmes eller afkøles; men Beregningen af saadanne Forsøg fordrer altid højere Matematik. Ved Haanden alene kan man temmelig let finde den rigtige Rækkefølge blandt de mindre gode Ledere. Ved almindelig Stuetemperatur er Bordets Træplade koldere at føle paa end et Bordtæppe eller et Stykke tykt Trækpapir; en Glasplade synes koldere end Træet, og en Marmorplade endnu koldere end Glasset, fordi den leder mere Varme bort fra Haanden og derved bringer Huden, Varme- og Kuldefølelsens Organ, ned paa en lavere Temperatur. Langt vanskeligere er det paa denne Maade at skelne de gode Ledere fra hinanden. *K. S. K.*

Varmemaaler d. s. s. Kalorimeter (s. d.). Et Pyrometer (Termometer [s. d.] til Maaling af høje Temperaturer) eller Termometer kaldes undertiden mindre korrekt for V. *K. S. K.*

Varmemængde se Varme og Varmeenhed.

Varmenecessaire se Opvarmningsanlæg S. 933.

Varmestof se Varme.

Varmestraaling se Straaling.

Varmetab se Afkøling.

Varmeteori se Varme.

Varmetoning, det Varmefænomen, Varmeudvikling eller Varmeforbrug, der finder Sted ved Dannelsen af en kemisk Forbindelse, se Termokemi. *O. C.*

Varmeækvātor er den Isoterm (s. d.), der gaar gennem de Steder paa Jorden, som have den højeste Aarstemperatur. Den ligger omtrent mellem 10^0 og 20^0 n. Br. i Mellemamerika, i Afrika og i Ostindien og naar 28—30^0 C. *W. F—n.*

Varmhus se Væksthus.

Varmluftmaskine, kalorisk Maskine, en Motor eller Kraftmaskine (s. d.), ved hvilken Drivkraften er den Tilvækst i Tryk, som atmosfærisk Luft faar ved Opvarmning. Da denne Tryktilvækst er langt mindre for Luft end for Damp, faar en V. langt større Dimensioner end en Dampmaskine med samme Kraftudvikling, og V. har derfor oftest kun ringe Kraft, sædvanlig ikke over et Par H. K. Den første V. konstrueredes af Ericsson i New-York omkring Midten af 19. Aarh. (se Bd. VI, S. 51), og der knyttedes store Forventninger til denne Slags Maskiner, idet man i V. haabede at kunne faa en Motor, der kunde arbejde billigere end Dampmaskinen. Ericsson's V., der ogsaa har været benyttet i Danmark, var kompliceret, larmende og dyr at vedligeholde og forsvandt temmelig snart igen. Senere have flere arbejdet videre paa Sagen, saaledes Lehmann, Rider, van Rennes og Bénier; det er ogsaa lykkedes at fjerne de omtalte Ulemper og at gøre Driften temmelig billig, men samtidig er der paa Dampmaskinens Omraade gjort endnu større Fremskridt, ligesom Gasmaskiner og Petroleumsmaskiner ere komne frem og have distanceret V. Denne maa derfor nu siges at have tabt sin Betydning, og navnlig efter at elektrisk Drivkraft er bleven saa let tilgængelig og almindelig anvendt i den lille Industri, er Bygningen af V. vistnok helt ophørt. *H. H. S.*

Varmtvandsopvarmning se Opvarmningsanlæg, S. 934. I den nyeste Tid er der — navnlig i Danmark — fremkommet forskellige Konstruktioner af aabne Vand-Opvarmningsanlæg, ved hvilke man har fremskyndet Cirkulationen af Vandet i Ledningerne, idet man i disse paa passende Steder indfører ringe Mængder Damp eller Luft. Man opnaar derved, dels at kunne indskrænke Ledningernes Dimensioner, dels at kunne anbringe Vandovne paa lavere liggende

Steder i vedkommende Bygning, end det hidindtil har været muligt. *Fr. V. M.*

Varna, By i Bulgarien, ligger 380 Km. Ø.N.Ø. f. Sofia ved en Bugt fra det Sorte Hav, hvori Pravadi løber ud, samt ved Udgangspunktet for en Bane til Rustschuk ved Donau. (1900) 34,922 Indb., hvoriblandt foruden Bulgarer fandtes 6,000 Tyrker, 5,000 Grækere, 1,300 Armeniere, 600 Zigøjnere og 600 spanske Jøder. V. er Sæde for en græsk og en bulgarsk Metropolit og har ikke sjældent i den nyere Tid haft Stridigheder mellem disses Tilhængere at opvise. V.'s Havn er den livligste i Bulgarien og besøges væsentligst af engelske, østerrigske og tyrkiske Skibe, skønt den ikke er videre god. Den var dog af større Vigtighed tidligere, da Konstantinopel endnu ikke stod i direkte Forbindelse med det europæiske Jærnbanenet, hvorfor en ikke ringe Trafik paa denne By gik over V. og videre med Skib gennem Sortehavet og Bosporus. Udførselen fra V. bestaar væsentligst af Korn og Indførselen af Salt, Kul, Jærn og Bræder. V. er Oldtidens *Odessos* og er anlagt som Koloni af Milet. Ved V. led Ungarerne 10. Novbr. 1440 et blodigt Nederlag mod Tyrkerne. 1610 indtoges V. af Kosakkerne ved Dnjepr, der ved denne Lejlighed befriede 3,000 kristne Slaver. Først i den nyere Tid blev V. befæstet. 1828 overgav den sig til Russerne. I Maj 1854 besattes den af Englænderne og Franskmændene, der indrettede Fæstningen til en stor Lejr, hvorfra de i Septbr. s. A. foretog Felttoget mod Krim. Ved Berlinerkongressen 1878 kom V. til det ny Fyrstendømme Bulgarien, og Voldene sløjfedes. (Litt.: Kohler, »Die Schlachten von Nikopoli und Warna« [Breslau 1882]). *H. P. S.*

Varna, Rygge Præstegæld, tidligere V. Herred, var i den tidlige Middelalder Kongsgaard, blev i Slutn. af 13. Aarh. et Johanniterhospital, den eneste Stiftelse, Ordenen havde i Norge. Det er maaske stiftet af Kong Magnus Lagabøter, erhvervede i Tidernes Løb meget Jordegods og ophævedes 1532, da den sidste Prior, Peter Jonssøn, Aaret i Forvejen havde taget Parti for Kong Christian II under hans Forsøg paa at genvinde Norge. Senere var det en særskilt verdslig Forlening indtil 1665, da det indlemmedes i Smaalenenes Amt. *O. A. ø.*

Varnbüler [f-], Friedrich Karl, Friherre v., tysk Statsmand, født 13. Maj 1809, død 26. Marts 1889. Hans Fader var 1827—32 Finansminister i Wiirttemberg, og han selv blev 1839 Godsejer og valgtes 1845 af Ridderskabet til andet Kammer, hvor han snart vandt betydelig Indflydelse. I Marts 1848 var han udset til Minister, men Udnævnelsen opgaves af Hensyn til Folkestemningen, og han var i de følgende Aar en ivrig Forkæmper for Adelens Standsinteresser og Regeringens konservative Politik, men viste dog Iver for økonomiske Fremskridt, Næringsfrihed og Jærnbaneanlæg. Septbr. 1864 blev han Udenrigsminister og var nu Leder for Württemberg's antipreussiske Politik, baade før og efter Krigen 1866. Vistnok sluttede han Overenskomsterne med Preussen om Told- og Forsvarsforbund, og han førte dem igennem i Kamrene uagtet stærk Modstand; men hans Hjerte var ikke med i Sagen, og ved Valgene til Toldparlamentet 1868 understøttede han de partikularistiske Partier. Ligeledes gik han i Juli 1870 med til Krigen mod Frankrig, men maatte allerede 31. Aug. afgaa som Minister. 1872 valgtes han til Rigsdagen indtil 1881, tog særlig Del i økonomiske Spørgsmaals Drøftelse som ivrig Beskyttelsesmand og blev Jan. 1879 udnævnt til Formand for Toldkommissionen, saaledes støttende sin gamle Modstander Bismarck's ny Politik. *E. E.*

Varnhagen von Ense [f-]. 1) Karl August, tysk Forfatter, født 21. Febr. 1785, død 10. Decbr. 1855. Det var hans Bestemmelse at blive Læge, men Studiet af ældre Litteratur og af Filosofi virkede i den Grad paa ham, at han mere og mere gav sig sine litterære Interesser i Vold, og 1803 udgav han en »Musenalmanach« sammen med A. v. Chamisso, men samtidig hungrede han efter at udmærke sig, og 1809 gik han i østerrigsk Krigstjeneste, udmærkede sig, blev haardt saaret, men vilde frem og gav sig 1813 i russisk Krigstjeneste samtidig med, at han udgav Værket »Geschichte der Hamburger Ereignisse« (1813) og senere, efter at have været Tettenborn's Adjutant, »Geschichte der Kriegszüge des Generals v. Tettenborns« (1815). Kort efter Udgivelsen af det sidste Værk modtog han Kaldelse i det preussiske Diplomati, udnævntes 1815 til Minister i Karlsruhe, men blev fire Aar efter kaldt tilbage og levede Resten af sit Liv med Titel af Geheimelegationsraad i Berlin. Misfornøjelsen med denne Tilbagekaldelse viste sig i den Række af Skrifter, som V. derefter udgav. Oprindelig stod han den romantiske Skole nær; men hans omfattende radikale og ofte stærkt udfordrende Produktion indeholder dog navnlig en betydelig Række geografiske og kritiske Arbejder. V.'s betydeligste Skrifter ere: »Deutsche Erzählungen« (1815), »Vermischte Gedichte« (1816), »Goethe in den Zeugnissen der Mitlebenden« (1823) samt de bindstærke Værker: »Biografische Denkmalec, 5 Bd. (1824—30) og »Denkwiirdigkeiten und vermischte Schriften«, 9 Bd. (1843—59; de to sidste Bind udgivne efter hans Død af Ludmilla Assing). Efter hans Død udgaves tillige: »Briefe von Alexander v. Humboldt an V.« (1860); »Tagebücher«, 14 Bd. (1861 — 74) og endnu flere Brevvekslinger. Desuden udgaves V.'s »Ausgewählte Schriften« i 19 Bd. 1871—77. *O. Th.*

2) Rahel Antonie Friederike (1771—1833), var Datter af en jødisk Købmand Levin i Berlin; hun tilbragte sine Ungdomsaar i et Hjem, hvor Datidens mest kunstbegavede Aander gerne mødtes, og blev de sidste tredive Aar af sit Liv en fordomsfri fortrolig og Ansporer for »det unge Tyskland's« radikale Aander. Rahel, som havde haft en usigelig trist, næsten forkuet Barndom og en tungsindig Ungdom, hvor den ene bitre Skuffelse afløste den anden, havde gennem de mange Lidelser udviklet en Fordomsfrihed og tillige en Medfølelse for alt levende og lidende, som vakte Vennernes Beundring. Hun øvede tillige en betydelig Indflydelse ved sin luende Begejstring. Hun dreves af en uimodstaaelig Sandhedskærlighed — sikkert nok Grundegenskaben hos hende; digterisk anlagt, men uden formgivende Evne har hun ikke haft det Held

at meddele sine Tanker til Efterverdenen i let tilgængelig Form; i den store Rahel-Litteratur ere hendes dybe Tanker og interessante Bemærkninger spredte saaledes rundt, at man vanskelig finder dem, og dog vakte hendes Goethe-Antegnelser Mesterens Beundring, da de forevistes ham. Efter triste Kærligheds-Oplevelser ægtede hun 1814 ovenn. K. A. V. v. E., med hvem hun levede et lykkeligt Samliv til sin Død. Han udgav »Rahel, ein Buch des Andenkens fiir ihre Freunde«, 3 Bd. (1833), »Gallerie von Bildnissen aus Rahels Umgang«, 2 Bd. [1836]; »Briefwechsel zwischen V. und Rahel<, 2 Bd. [1874—75] o. fl. (Litt.: Schmidt-Weissenfels, »Rahel und ihre Zeit< [1857]; L. Assing, »Aus Rahels Herzlebens« [1877]). *O. Th.*

Varni, Santo, italiensk Billedhugger, født 1807 i Genova, død 1885 smst. V., Elev af Bartolini i Firenze, blev Akademiprofessor i sin Fødeby og sysselsattes stærkt med Opgaver i Monumentalskulptur. Mindesmærker over Rossini (Campo Santo, Pisa), Marchese Donghi, L. Canina (Sa. Croce, Firenze), Em. Filiberto (Slottet i Torino) o. m. a, *A. Hk.*

Varolsbro se Hjerne.

Varotàri, Alessandro, kaldet Il Padovanino, ital. Maler, født i Padua 1590, død i Venezia 1650, var Søn af Maleren Dario V. den Ældre (død 1596) og uddannet i Venezia ved Studiet af Tizian's og Paolo Veronese's Værker. Som en værdig Efterfølger af disse Mestere viser han sig ved sine Billeders skønne, fyldige Kolorit og udmærkede Landskabsbaggrunde; hans legemsstore Figurer virke derimod lidt tomme, dog ere hans Fremstillinger af Børn meget indtagende. Af hans Arbejder skulle nævnes: »Brylluppet i Kana« i Akademiet og »S. Liberato« i S. Maria in Carmine i Venezia, hvor der findes en Del Alterbilleder af ham. Andre betydeligere Billeder ere: »Lucrezia< i Uffizierne i Firenze, »Judith< i Dresden, »Christus og Synderinden« i Wien, »Roxane og Aleksander den Store's Søn« i St. Petersborg, endvidere i Louvre, *National Gallery*, London o. fl. St. *A. R.*

Varp, Varpa og Verpe, kaldes i Norge et Sted, hvor man kaster eller udsætter Fiskeredskaber, især Fiskenet; saaledes særlig om Laksevarp. Ordet hører til Oldnorsk verpa, »kaste«. I mange Stednavne betegne dog disse Ord noget helt andet, nemlig en sammenkastet Stenhob, en Stenrøs. *Hf. F.*

Varp (Søudtryk), et svært Tov, som efter dets større eller mindre Tykkelse betegnes med Kabeltov, Pertline eller Jagetrosse; det benyttes til Forhaling eller Svajning af Skib i Havn eller paa Red, idet den ene Tamp (Ende) fastgøres i Land eller i en opankret Boje eller til Havbunden (i sidste Tilfælde med et lille Skibsanker, Varpanker), medens Besætningen direkte eller ved Hjælp af Spil haler i den anden Ende. V.-Gods: Fællesbetegnelse for alle Slags V. At varpe: forhale et Skib fra et Sted til et andet ved Hjælp af V. *C. L. W.*

Varpgods se Varp.

Varro. 1) Gajus Terentius V., romersk Hærfører, var Konsul sammen med Æmilius Paulus 216 f. Chr. under den 2. puniske Krig. Som Tilhænger af Folkepartiet, der var stemt for en energisk Krigsførelse, holdt han paa, at man skulde indlade sig i Slag med Hannibal, som paa den Tid stod i Syditalien, og satte trods sin Kollegas Modstand sin Vilje igennem. Følgen blev, at Romerne led det knusende Nederlag ved Cannæ, hvorfra det dog lykkedes V. at redde sig med en Del af Hæren. Det fortælles, at Senatet, hvor V. ellers havde talrige Modstandere, gik ham i Møde og takkede ham, fordi han ikke havde opgivet Haabet om Statens Frelse, og det synes ogsaa, som om de stridende Partier efter det store Nederlag have udsonet sig med hinanden. Vi træffe ogsaa senere under Krigen V. virkende som Hærfører.

2) Marcus Terentius V., romersk Forfatter, født i Reate i Sabinerlandet 116, død 27 f. Chr. Han tjente som Officer i Sørøverkrigen, den mithradatiske Krig og i Borgerkrigen, hvor han stod paa Pompejus'es Side, men blev dog behandlet med Skaansel af Cæsar. Af Antonius blev han senere proskriberet, men slap dog med Livet; dog trak han sig fra nu af tilbage fra offentlig Virksomhed. V. var Romernes mest alsidige Forfatter og skrev en uhyre Mængde Bøger af højst forskelligt Indhold. Med Forkærlighed syslede han med Rom's Historie, særlig Kulturhistorie, i ældre Tid; herunder hører hans store Værk *Antiquitates*, som faldt i to Hovedafsnit: *Res humanae* og *Res divinae*. Han behandlede her baade historiske, geografiske og kronologiske Forhold foruden mytologiske og sakrale Spørgsmaal. Værket er tabt, men var i Oldtiden længe en vigtig Kilde til Kendskabet til Rom's ældre Forhold. Ogsaa paa det filosofiske Omraade var V. virksom og skrev under Titelen *Logistorici* en Række filosofiske Afhandlinger, til Dels i Dialogform. Endvidere skrev han litteraturhistoriske og encyklopædiske Værker, som dog ogsaa ere tabte. Opbevaret er derimod en Del af hans store grammatiske Værk *De lingua latina*, af hvis 25 Bøger endnu de 6 (V—X) haves. Han behandlede heri efter græske Forbilleder baade Etymologi, Bøjningslære og Ordføjningslære (Udgave ved Spengel [Berlin 1885]). Opbevaret er ogsaa hans Skrift *Res rusticae* i 3 Bøger, skrevet i hans høje Alderdom. Han behandler heri baade Agerbrug, Kvægavl, Fjerkræavl og Fiskeavl; han lægger i sine Skildringer ofte et hyggeligt Lune for Dagen og priser de gamle Tiders strænge Sæder (Udgave ved Keil [Leipzig 1884]). Endelig optraadte V. ogsaa som Digter, idet han skrev saakaldte menippeiske Satirer (smlgn. Saturae), hvori han i en spøgefuld Form, i en Blanding af Vers og Prosa, behandlede alle Haande Forhold. Af disse Satirer findes nu kun Brudstykker, men ret talrige; de ere udgivne af Riese (Leipzig 1865) og af Bücheler (i hans Udgave af Petronius).

3) Publius Terentius V., romersk Digter, født i Atax i det sydlige Gallien 82 f. Chr., skrev i Ennius'es Stil et Digt om Cæsar's Bedrifter, *Bellum Sequanicum*, samt et episk Digt *Argonautae*, en Bearbejdelse efter Apollonios fra Rhodos. Han synes at have været en ret betydelig Digter, men der er kun levnet faa Brudstykker af hans Digte. Han skrev ogsaa Satirer. *H. H. R.*

Varsel er en Hallucination eller Pseudohallu-

cination, der opfattes som Tegn paa en tilkommende Begivenhed. Talrige Beretninger om V. findes fra Oldtiden og op til vore Dage, og man har i den nyeste Tid ad forskellige Veje søgt at faa afgjort, om der virkelig hos bestemte Personer under særlige Omstændigheder skulde findes en Evne til at se ind i Fremtiden. Disse Undersøgelser have ført til et negativt Resultat; der er ingen Grund til at antage en saadan Evne, da V. lader sig forklare ved de kendte psykiske Virksomheder. (Se i øvrigt Clairvoyance og Krystallomantik). *Alfr. L.*

Varsko. Søudtryk, der bruges i Stedet for Betegnelsen >at melde«, f. Eks. v. Kaptajnen, at der er Land i Sigte. At v. til Roret, at tilkendegive Rorgængeren (ved Hjælp af Kommandoordene »Styrbord«, »Bagbord«, »Støt« eller »Ret saa«), hvorledes han skal manøvrere med Roret. *C. L. W.*

Varslere se Varaner.

Vårping, Vaarting eller Foraarsting, afholdtes i Maj Maaned i hvert Tinglag i den islandske Fristat. Et V. maatte ikke vare længere end en Uge og ikke kortere end fire Dage. Det afholdtes af de til Tingkredsen hørende tre Goder og deltes i to Afdelinger, *sóknarþing*, Søgsmaalsting og *skuldaþing*, Betalingsting. Søgsmaalstinget afholdtes først og varede længst. Paa det behandledes Sager, der paadømtes af Vaartingsdomstolen; den bestod af 36 af Goderne udnævnte Medlemmer. Betalingstinget begyndte, naar det andet Ting var sluttet, og var i mange Tilfælde en Terminsdag; her taltes om Priser paa Naturalier, der anvendtes som Betalingsmiddel, og for saa vidt Takster paa Varer ere blevne bestemte for hver enkelt Tingkreds, er dette blevet gjort der. (Litt.: Bogi Th. Melsted, »Islendinga saga« II [Kmhöfn. 1906]). *B. Th. M.*

Varsovienne [varsoviæ'n], en polsk, mazurkalignende Dans, hvis Navn har sin Oprindelse fra Varszava, i $^3/_4$ Takt og temmelig rolig Bevægelse. *S. L.*

Vartdalsstranden, Herred, Søndmør Fogderi (skal fremtidig tilhøre Aalesund Politimesterdistrikt), Romsdals Amt, 110 □ Km., hvoraf 2,5 □ Km. Ferskvand, (1900) 736 Indb., altsaa ca. 7 Indb. pr. □ Km., udgøres af Vartdalsstranden Sogn af Ørsten Præstegæld; det omgives af Herrederne Ulstein, Borgund, Søkkelven, Hjørundfjord og Ørsten. — Herredet er et Kystdistrikt, der ligger paa Sydsiden af Storfjorden og Vartdalsfjorden og har mod disse en Kyststrækning paa 27 Km.; det bestaar udelukkende af Fastland og er opfyldt af betydelige Fjældpartier, afbrudte af en Række Dalfører, af hvilke de betydeligste ere Barstadvikdalen, der fra Storfjorden gaar ind i Herredets nordlige Del, og østre og vestre Vartdalen, der fra Vartdalsfjorden skærer ind i dets vestre Del. Til de betydeligste blandt Herredets mange Fjælde høre Svinetind (1,098 M.), Ramtind (1,214 M.), Jønshorn (1,437 M.), Romedalshorn m. fl. langs Herredets østre Grænse, hvor der findes flere mindre Bræpartier, Fosseltind (1,221 M.) m. fl. mellem østre og vestre Vartdal samt Vasdalstind (1,300 M.), Sauhorn (1,319 M.), Liahorn (1,070 M.) m. fl. i Herredets sydlige Del. — Blandt Herredets mange Elve, der som Regel ere smaa, ere de betydeligste vestre og østre Vartdalselven (Aarskogelven), Barstadelven og Masdalselven; af dets 32 Indsøer er den største Vasdalsvand (0,6 □ Km.). Bebyggelsen er knyttet til den nedre Del af de ovennævnte Dalfører og til Strandsiderne, hvor dog Fjældene paa flere Steder falde saa stejlt af mod Kysten, at Bebyggelsen paa enkelte Strækninger er umulig; Jordbunden er god, og Herredet har flere gode Korngaarde; blandt de største Brug kunne nævnes Barstad, Rommestrand, Vartdal nordre ogsøndre, Aarset, Myklebost m. fl. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsveje; tillige fiskes adskilligt, bl. a. har i Vartdalselven Laksefiskeri. I Herredets for en Del dyrkbare, men uopdyrkede Myrstrækninger findes Levninger af gammel Furuskov; saadan mangler nu helt, hvorimod der i Dalførerne findes adskillig Løvskov. Af Herredets Kommunikationer er den vigtigste den Bygdevej, der fører langs Kysten og ind i Ørsten Herred; fra denne Vej føre kortere Bygdeveje op gennem vestre og østre Vartdal og Barstadvikdalen; for øvrigt findes kun Gaardveje og Rideveje, og Herredet frembyder flere interessante Fjældveje for Turisterne, som f. Eks. Vejen fra Barstadviken over Molladalen til Standal ved Hjørundfjorden. Med det nærliggende Aalesund har Præstegældet Dampskibsforbindelse. (Litt.: Thesen, »Beskrivelse af Romsdals Amt« [1861]). *N. S.*

Varteig, Herred, Idde og Marker Fogderi (skal fremtidig henhøre under Sarpsborg Politimesterdistrikt), Smaalenenes Amt, 69 □ Km., hvoraf 6,8 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,100 Indb., altsaa ca. 18 Indb. pr. □ Km., udgøres af Varteig Præstegæld og Sogn; det omgives af Herrederne Skjeberg, Tune, Skiptvet og Rakkestad. — V. er et Indlandsherred, der ligger paa Østsiden af Glommen (s. d.) straks N. f. Købstaden Sarpsborg (s. d.); det udgøres af et skovbevokset Aasland med en Middelhøjde af ca. 85 M., og dets højeste Parti er Bøaasen (196 M.); endvidere kunne nævnes Brennaasen (146 M.), Belsby Varde m. fl. Til Herredet høre en Del mindre Øer i Glommen. — Aaspartierne afbrydes af enkelte aabne Strøg, der fra Herredets Midte strække sig mod Vest ned til Glommen og mod Syd til Nipa (2,6 □Km.), en Gren af Glommen, der i østlig Retning skærer ind langs Herredets Sydgrænse; disse aabne Strøg indeholde den største Del af Distriktets opdyrkede Mark. Glommen, der danner Herredets Vestgrænse, tilhører dette med ca. 4 □Km.; den danner paa denne Strækning intet Vandfald og kan, uagtet den paa flere Steder er stærkt strømmende, overalt befares med Baad og Dampskib; af de øvrige Elve er den eneste af Betydning Iseelven, der i Herredets søndre Del driver flere industrielle Anlæg. Større Indsøer findes ikke; derimod er der flere Myrstrækninger, af hvilke Knatterødmyrene i Herredets østre Del ere de betydeligste. Bebyggelsen er væsentlig knyttet til de forannævnte aabne Strøg, særlig fra Varteig Kirke mod Syd til Nipa, til Glommen's Bred, og findes for øvrigt spredt mellem Aaserne; Gaardene ere for det meste opdelte i mange Brug, blandt hvilke kunne nævnes Hasle, Lunde, Kongsrud, B0, Knatterød, Agrimsby, Belsby, Klemsdal,

Spytevold m. fl. Jordbrug og Fædrift ere de vigtigste Næringsveje, dernæst kommer Skovdriften. — Herredets Kommunikationer ere i det hele gode. Smaalensbanens indre Linie gennemskærer i en Længde af ca. 7 Km. dets sydøstre Del; den har ingen Stationer inden for Herredet, men ved dets søndre Grænse ligger Ise Station i Skjeberg og nær dets østre Grænse Gautestad Station i Rakkestad. Hovedvejen fra Eidsberg og Rakkestad til Sarpsborg gaar gennem Distriktets sydøstre Del, og Bygdevej fører fra denne over Varteig Kirke til Gryte ved Glommen i Herredets nordre Del og tillige fra Kirken Syd over langs Glommen; endvidere findes enkelte kortere Bygdeveje og et betydeligt Antal af Gaardveje i de aabne Strøg og langs Glommen. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. N. Kiær, »Smaalenenes Amt« [Chra. 1885]). *N. S.*

Vartov, oprindelig en Møllegaard, Rosbæk Mølle, paa Strandvejen umiddelbart Nord for Kjøbenhavn ved Afløbet Rosbæk fra Lersøen. Omtr. 1585 blev den en kongelig Gæste- og Lystgaard under Navn af V. (Varto!), der betyder »Giv Agt!«. I 1607 omdannede Christian IV V. til en Stiftelse, idet han flyttede Lemmerne fra det gamle Helligaandshus (se Helligaandskirken) ud paa sin Lystgaard V. Den lange Afstand fra Byen medførte imidlertid forskellige Ulemper, om end Fattigblokken ved Vartov Kilde har ydet Hospitalet en god Indtægt, og 1630 flyttedes Lemmerne ind paa en stor Gaard, der omfattede Hospital og Ladegaard, og som var opført i et Fæstningsværk ved Sortedamssøens østlige Ende, omtrent paa nuværende Triangel. Dette Værk, gennem hvilket Helsingørsvejen førte, og som efter Stiftelsen fik Navnet V. (Ny-V.), var ligesom Ladegaarden og Ravnsborg et Led i Christian IV's ny, ydre Befæstningslinie omkring Kjøbenhavn. Gammel-V. paa Strandvejen vedblev at bestaa som Stiftelse, men alene for Tiggere. Fra 1676 blev den lejet ud og 1729 solgt. Gaarden V. paa Trianglen var den eneste Bygning, der ikke blev stukken i Brand, da Karl X Gustaf II. August 1658 kom for Staden, hvorfor Gaarden straks blev besat af Svenskerne og stærkt beskudt af Prammen »den stumprumpede Hund«. Senere blev V. besat af Tropper fra Byen, der II. Novbr. bleve kastede tilbage af Svenskerne, ved hvilken Lejlighed Bygningerne bleve saa ødelagte, at Lemmerne den 13. maatte forlade Gaarden og ty ind til Kjøbenhavn, hvor de bleve lejede ind i et Hus i Pilestræde. Her opholdt de sig til 1662. 1662—66 vare de til Huse i Børnehuset paa Christianshavn, men flyttede saa ind i den Aaret i Forvejen erhvervede Gaard — en Del af Tyge Brahe's gamle Ejendom, hvor han havde haft sit første Observatorium — mellem Farvergaden, Løngangsstræde og Vestervold, hvor Stiftelsen findes endnu. I 1725 bleve de meget brøstfældige Bygninger nedbrudte, og 1. Maj 1726 lagde Kronprins Christian (VI) Grundstenen til Fløjen langs Løngangsstræde, hvor Kirken indrettedes. Denne Fløj blev først færdig, de andre to ikke før 1743—44. Allerede 1754 var der for kneben Plads til det stigende Antal Lemmer. Fløjen langs Løngangsstræde blev derfor forlænget, hvorved Kirken flyttedes noget, og 1757 maatte man købe de to nærmeste Nabogaarde i Løngangsstræde og Farvergade til for at iværksætte en ny Udvidelse. 1840 erhvervedes endnu en Nabogaard, der 1842 ombyggedes, saa den kom til at danne Gaardens fjerde Fløj. 1855—60 blev det hele Bygningskompleks grundig restaureret og delvis ombygget. — V. er som Stiftelse en direkte Fortsættelse af det af Roskilde-Bispen Johannes Krag omtr. 1296 stiftede Helligaands Hospital, der af Christian I 1474 blev ombygget, udvidet og indrettet som Klosterhospital af den hellige Augustinsorden og med Helligaandsklosteret *Saxia de Urbe* uden for Rom som Forbillede. 1530 blev det omdannet til Hospital alene. Til alle de milde Gaver, det i Tidens Løb havde faaet, kom nu alle de Ejendomme og Indtægter, som forhen havde ligget til St.-Gertruds- og St.-Jørgens-Hospitaler. Christian III og Frederik II skænkede meget Jordegods til Hospitalet, ligesom private betænkte det rigeligt. Gaverne gjaldt enten Hospitalet i Almindelighed eller Oprettelsen af et bestemt Antal »Senge« d. v. s. Pladser. De ældste Senge vare de af Dronning Dorotea 1495 stiftede 12, der senere gik ind under de 60 kjøbenhavnske eller »Stadssenge«, ligesom de for Lejeindtægten af de tidligere St.-Jørgensjorder underholdte 10 St.-Jørgenssenge, Peder Oxe's 8 Senge, de 2 Skottesenge og andre. Tidligere havde Folk skænket Jordegods til Oprettelsen af Senge i V., men Christian IV tillod 1641 Oprettelsen af Senge mod en Betaling af 500 Rdl. for hver. Kapitalen skulde sættes paa Rente, og kun denne maatte bruges til de indlagtes Underhold. For at ogsaa det øvrige Land kunde nyde godt af V., lagde Christian IV til en Begyndelse Hospitalsgodset i Kalundborg, Ringsted og Næstved ind under V., imod at Hospitalet deraf skulde underholde 6 Kalundborg-, 4 Ringsted- og 9 Næstvedsenge for Personer fra disse Byer. Det normerede Antal Senge var 130 for syge og fattige, men der var ogsaa Plads for andre end sengeliggende. Under de ulykkelige Krigsaar gik Antallet ned til 60, men ved Salg af Jordegods i det følgende Aarh. blev man i Stand til at forøge Sengenes Antal betydeligt. 1744 var der 166 Senge, 1757 var der 331, 1800 387. V. har nu (1906) 450 Pladser, deraf 50 for Mænd. De 360 ere Fripladser, af hvilke Belæggelsesretten til 182 er hos private. Oprettelse at nye Senge koster nu 3,600 Kr. pr. Seng. Hvert Lem faar foruden Bolig, Varme, Lægehjælp og Medicin 90 0. af V.'s Formue og 40 0. af et Legat om Ugen. 1/4 af Lemmerne faar desuden Understøttelse af særlige Legater. Hospitalets Formue var 31. Decbr. 1903 735,577 Kr. i Aktiver og 505,219 Kr. i Legatkapitaler. V. bestyres under Magistratens I. Afdeling af en Inspektør. (Litt.: H. August, »Om Helligaands- eller Helliggestes Hospital i Kbhvn., i daglig Tale V. kaldet« [Kbhvn. 1817]). *B. L.*

Vartov Kilde, et naturligt Væld ved Strandvejen tæt Syd for Gammel-Vartov, der besøgtes som Helligkilde lige til Frederik IV's Død. Kildens Betydning som Valfartssted for Kjøbenhavnerne og Landboerne i Nærheden har vel været størst inden Reformationen, men ogsaa senere blev den meget besøgt, og Helligaandshospital i Kjøbenhavn havde sikkert en ikke ringe Indtægt af Vartov Kildeblok. Det er ikke umuligt, at Christian IV netop af Hensyn til

denne Indtægt flyttede Hospitalet her ud til Vartov (s. d.). Kildebesøget var særlig stærkt i den nærmeste Tid omkring St.-Hans-Dag, Kildetiden, i hvilken det vrimlede af alle Slags Forlystelser ved Kilden. Disse udartede efterhaanden, og af forskellige Politisager i Begyndelsen af 18. Aarh. ser man, at Holberg i »Kilderejsen« ikke har brugt for stærke Farver. V. K., der ogsaa synes at være kaldet St.-Hans-Kilde, maa antages at have ligget paa en Eng mellem Strandvejen og Sundet, der udmærkede sig ved flere saadanne naturlige Væld. Ejendommen, paa hvis Grund Kilden laa, omtrent lige Øst for nuværende Vangehusvej, hed senere Kildendal. Om Forvekslingen af denne Kilde og Kirsten Pils Kilde s. d. *B. L.*

Vartpenge eller, som det nu paa bedre Dansk hedder »Ventepenge«, kaldes i Modsætning til Pension (s. d.) den Gage eller Lønning, som af Statskassen indtil videre udbetales til den Embedsmand, hvis Embede inddrages, eller som i Naade afskediges i en saa ung og arbejdsfør Alder, at der er Udsigt til, at der atter vil blive Anvendelse for ham i anden Statstjeneste. *C. V. N.*

Varulv, et til en Ulv forvandlet Menneske. Troen paa, at visse Mennesker vilkaarlig vare i Stand til at forvandle sig til Ulve, var ret almindelig i Middelalderen, og der findes adskillige Beretninger om, at Saar, som vare tilføjede Ulve under deres Angreb paa Mennesker eller Dyr, senere bleve sete paa de Personer, der vare bekendte som V. Andre Beretninger, især fra en sildigere Tid, gaa ud paa, at Forvandlingen til Ulv blot var en Drøm hos vedkommende; Personer, der i Timevis laa i dyb Søvn, fortalte efter Opvaagningen om de Bedrifter, de havde udført, medens de løb rundt i Ulveskikkelse. Her er altsaa en fuldstændig Analogi til Porta's Forsøg med Heksesalverne (s. d.), og det aandelige Slægtskab mellem V- og Heksesabbaten ligger lige for; i første Tilfælde drejer det sig om en Tilfredsstillelse af Blodtørst, i det andet af seksuel Trang. (Litt.: Perty, »Die mystischen Erscheinungen der menschlichen Natur« [Leipzig 1872]). *Alfr. L.*

Varuna, en af de vigtigste Gudeskikkelser i den ældste indiske Mytologi. Da V. hører til det ældste Lag af Naturguder, hvis Oprindelse ligger forud for Rigveda's Kulturperiode, er hans oprindelige Karakter vanskelig at fastslaa, og vidt forskellige Opfattelser af ham (som Himmelgud, Maanegud, Solgud, Regngud) have gjort sig gældende. Selve Navnet V. synes at være afledt af Roden »var« (ɔ: omgive, indhylle, hindre, holde tilbage) og er ofte blevet sammenstillet med græsk *Οὐρανός* (en Etymologi, som dog bestandig er tvivlsom paa Grund af flere fonetiske Vanskeligheder); det synes saaledes at kunne betyde »Himmel« eller »Atmosfære« (Skydækket). I Rigveda anraabes han dels alene i en Række Hymner, der høre til Samlingens mest ophøjede Poesi, dels i Forbindelse med andre Guder, særlig Mitra (s. d); han er her Opholderen af Verdensordenen i Himmelen og paa Jorden (den fysiske saavel som den moralske): paa hans Befaling gaa Sol, Maane og Stjerner deres sikre Baner, han lader Floderne strømme og frugtbargøre Jorden og samler Skyerne om Bjærgenes Toppe; hans Virksomhed knyttes i det hele mere til Vandene i Luften end til Oceanet. Ofte betegnes han som den højeste Gud, Gudernes og hele Universets Konge, og særlig fremhæves hans Alvidenhed: han kender Fuglens Flugt og Vindenes Gang og ser alt, hvad der er skjult; ingen Skabning kan blinke med et Øje uden hans Vidende og Vilje, han kender Menneskenes skjulte Tanker og ved, om de tale Løgn eller Sandhed; Synd og Falskhed vækker hans Vrede og drager hans strenge Straf efter sig (Sygdomme, især Vattersot, tilskrives ham); men paa den anden Side beskytter han de fromme og tilgiver i sin Mildhed dem, der angre. Denne høje Stilling inden for Gudeskaren synes V. nærmest kun at indtage i de ældre Bestanddele af Rigveda, især i de Hymner, som tilskrives den store Sanger Vasishṭha, hvilket meget godt kunde tyde paa et Slags Reformforsøg i monoteistisk Retning inden for visse Klasser eller Stammer i Folket; senere træder V. derimod mere tilbage for andre populære Gudeskikkelser, som Indra, sammen med hvem han ogsaa undertiden paakaldes, og beholder kun sin Karakter som Vandgud eller Regngud, og i den yngre Mytologi figurerer han nærmest kun som Gud for Oceanet (en Slags Neptun). Som Verdensvogter (*loka-pāla*) er han Hersker over den vestlige Verdensegn. V. regnes ligesom Mitra til den Klasse Guder, der kaldes Āditya'er (s. d.), og hvor disse to findes sammenstillede, synes Forholdet mellem disse at være som mellem Mørke og Lys (Aften og Morgen eller Nat og Dag; jfr. Mitra). (Litt.: E. W. Hopkins, *The Religions of India* [Lond. 1896]; Edv. Lehmann, »Die Inder« [i Chantepie de la Saussaye: »Lehrbuch der Religionsgeschichte«, I]; H. Oldenberg, »Die Religion des Veda« [1894]; E. Hardy, »Die vedisch-brahmanische Periode der Religion des alten Indiens« [1893]; A. A. Macdonell, *Vedic Mythology* [Strassburg 1897]; A. Hillebrandt, »Varuna und Mitra« [1877]; samme. »Vedische Mythologie«, I—III [1891—1902]; S. Sørensen, »Til Spørgsmaalet om Āditya'erne« [Festskrift til Vilh. Thomsen, 1894]). *D.A.*

Vāruṇī, i den indiske Mytologi Gudinde for spirituøse Drikke; hun siges at være opstaaet ved Gudernes Kerning af Oceanet og opfattes som den kvindelige Side af Varuna (s. d., jfr. Çakta), enten som hans Hustru eller Datter. *D. A.*

Varus. 1) Publius Attius V., Prætor i Rom 51 f. Chr. og derefter Statholder i Afrika, sluttede sig under Borgerkrigen til Pompejus'es Parti og søgte at standse Cæsar's Fremmarch i Italien. Senere lykkedes det ham i Afrika at stille en Hær paa Benene, hvormed han et Par Aar fortsatte Modstanden mod Cæsar. Han faldt i Slaget ved Munda i Spanien (45).

2) Publius Quintilius V., romersk Hærfører, blev 6 e. Chr. sendt til Germanien som Statholder, men vakte i høj Grad Germanernes Uvilje. De rejste sig da imod ham under Ledelse af Arminius (s. d.) og tilføjede ham i Teutoburgerskoven et knusende Nederlag, hvorved 3 Legioner bleve fuldstændig oprevne, og V. selv faldt (9. e. Chr.). *H.H.R.*

Varæger var ifølge den russiske Historieskriver Nestor (ca. 1100) Navnet paa de svenske Vikinger, der ved 9. Aarh.'s Midte trængte erobrende frem i Rusland og grundlagde et nor-

mannisk Rige i Novgorod. Det er det samme Ord som det nordiske Væringer (s. d.), der betegnede den byzantinske Kejsers nordiske Livvagt; Grækerne kaldte disse Varanger. (Litt.: Vilh. Thomsen, »Ryska rikets grundläggning genom Skandinaverna« [Stockholm 1882]). *F. O.*

Vas (Plur. *vasa*), Kar (s. d.).

Vasa, Len i det vestlige Finland, grænser mod Vest til den bottniske Bugt, mod Nord til Uleåborg Len, mod Øst til Kuopio og St. Michel og mod Syd til Tavastehus og Åbo-Bjørneborg. Arealet er 41,711 □ Km. med (1903) 474,230 Indb. eller 12 pr. □ Km. V. har en meget uregelmæssig Kyst med mange Halvøer og Fjorde og Tusinder af Skær, og af Arealet falder 594 □ Km. paa Øer og Skær. Ved Højdedraget Suomisälkä, hvis Gennemsnitshøjde er ca. 175 M., deles V. i en østlig, skov- og sørig Del og i en vestligere, lavere liggende Kyststrimmel, der gennemskæres af de fra Sydøst til Nordvest strømmende Elve, langs hvis Dale Agerbruget særlig hører hjemme. De vigtigste Vandløb ere Storkyro eller Sejnäjoki, Lappojoki, Esse, Kockolajoki og Raumo. De største Søer ere Lappajärvi (173 □ Km.), Kivijarvi (181 □ Km.) samt Keitele (681 □ Km); men desuden findes talrige andre, saa V. har i alt 3,563 □ Km. Søomraade. Den snart stenede snart sumpede Jordbund egner sig ikke særlig for Agerbrug, og kun 5 p. Ct. af Arealet er opdyrket Jord. Desuden findes dog en Del udmærket naturlig Eng, hvorfor Lenet kan drive en betydelig Kvægavl. Der findes ca. 50,000 Heste, 225,000 Stykker Hornkvæg, 240,000 Faar, 20,000 Svin og 6,000 Geder. En anden vigtig Næringsvej er Skovbruget, idet V. har 20,986 □ Km. Skov og udfører betydelige Mængder af Tømmer. Industri og Handel koncentrere sig i Hovedsagen om Byerne, naar undtages Savværksvirksomheden ved de forskellige Elve. Jærnbanenettet har en Længde paa over 400 Km. Lenet har 7 Købstæder og 83 Landsbykommuner og deles i 6 Herreder, Korsholm, Kuortane, Ilmola (Ilmäjoki), Lappi (Lapua), Laukas (Laukaa) og Pedersøre (Pietor saari). Lenets Hovedstad V. kaldes nu Nikolaistad (s. d.). *H. P. S.*

Vasa (Vase), svensk adelig, senere kongelig Slægt. Navnet V. er sikkert opstaaet paa Grundlag af Slægtens Vaaben; hvad dette oprindelig har forestillet er uvist — mulig en Lansespids — men i det mindste paa Gustaf I's Tid opfattedes det som et Knippe (»Vase«), og Navnet burde altsaa være Vase. Formen Vasa er dannet efter en Gaard Vasa, som ganske vist har været i Slægtens Eje, men aldrig har været dens Hovedgaard og ikke er indgaaet i Slægtsmedlemmernes Titel. Imidlertid har Formen V. i 17. Aarh. vundet Hævd og siden været den saa godt som udelukkende anvendte Form. Slægten fremtræder ved 14. Aarh.'s Midte med Nils Kettilsson, Herredshøvding i Roslagen i Upland. Hans Søn var Drosten Kristiern Nilsson, død 1442, der optraadte som politisk Personlighed paa Erik af Pommern's Tid, gennemgaaende i Modsætning til det svensknationale Parti. Kristiern's Sønnesønner vare Ketil Karlsson og Erik Karlsson. Den første var Biskop i Linkoping og var Hovedpersonen i den Rejsning, som 1464 fordrev Christian I fra Sverige. Kettil blev nu Rigsforstander, men døde allerede det følgende Aar. Erik Karlsson var Sture-Partiets stridbareste og maaske farligste Modstander i Tiden omkring 1470. Han ledede 1469 en meget kraftig Opstand mod Karl Knutsson og blev først efter adskillige Kampe og med store Anstrengelser besejret af Sten Sture. Efter ved Brunkeberg at have kæmpet paa dansk Side forligte Erik Karlsson sig med Sten Sture, kæmpede senere mod Russerne og omkom endelig ved en Tumult i S6dermanland 1491. En Sønnesøn af Kristiern Nilsson var Erik Johansson V., som halshuggedes ved det stockholmske Blodbad 1520. Han var Fader til Gustaf, som blev Sverige's Konge under Navn af Gustaf I. En Broder til Gustaf var Magnus, død 1529, en Søster til Gustaf var Margareta, som var gift 1) med Joakim Brahe (halshugget under det stockholmske Blodbad 1520), 2) med Grev Johan af Hoya (faldt ved Øxnebjærg 1535). Hun er Stammemoder til Slægten Brahe. Med Gustaf I's Sønnesøn Sigismund's Bestigen af Polen's Trone 1587 bliver en Gren af Slægten polsk. Den uddøde med Sigismund's yngre Søn Kong Johan Kasimir 1672, den svenske Gren udslukkes med Dronning Kristina 1689. Da imidlertid saavel den pfalziske som den holstenske Slægt i Sverige paa Kvindelinien nedstammede fra Slægten V., betragtedes de paa en vis Maade som en Fortsættelse af denne, og særlig Gustaf III vilde gælde for »Vasaætling«. De fleste af Europa's Dynastier kunne for øvrigt paa en eller anden Maade lede deres Aner tilbage til Gustaf I. *A. S.*

Vasaborg, Gustaf Gustafsson, født 26. Maj 1616 (eller muligvis 1617), død 25. Oktkr. 1653, var uægte Søn af Gustaf II Adolf og en hollandsk Kvinde Magareta Slots, Hustru til Ingeniørofficeren Andries Sersanders og senere anden Gang gift med »petarderaren« Jakob Trello. Den Formening, at V. skulde have været en Søn af Kongen og Margareta Cabeliau, en Datter af den rige Købmand Abraham Cabeliau, savner enhver Grund, og nyere Forskninger synes at vise, at der ikke har eksisteret nogen »Margareta Cabeliau«. V.'s Opdragelse har sandsynligvis først været betroet hans Farbroder, Karl Karlsson Gyllenhjelm. 1629—32 var han under Tilsyn af Axel Banér; ogsaa Pfalzgreven Johan Kasimir og Axel Oxenstjerna have taget sig af hans Opdragelse. 1632 kom han til Universitetet i Wittenberg og var der *rector illustris*, men allerede om Foraaret 1633 kom han til den svenske Lejr i Hameln. I Juni 1633 gennemgik han Ildprøven, idet han med Tapperhed deltog i Slaget ved Oldendorf, muligvis som Adjutant hos en af de øverstbefalende. Samme Aar forlenede Axel Oxenstjerna ham med det erobrede Stift Osnabrück. 1634 blev han Oberst for et livlandsk Rytterregiment og anførte dette i Slaget ved Nordlingen s. A. Han kæmpede senere i Johan Banér's Hær og blev saaret ved Wittstock. 1642 formæledes han med en tysk Dame af høj Byrd, Anna Sofie, Datter af Greven af Wied-Runkel. 1646 blev han Greve og fik Navnet V.; hidtil var han bleven kaldet Gustaf Gustafsson. Samme Aar blev han Rigsraad. Endvidere fik han af Halvsøsteren, Dronning Kristina, store Forleninger. Han mistede i den westfalske Fred Osnabriick og døde i Wilshausen i Tyskland. V. var en statelig, tapper og

ridderlig, men tillige noget heftig Natur. I sine sidste Aar var han meget sygelig. En gængse Paastand, at han 1652 forgæves skulde have søgt at blive Rigsadmiral i Sverige, og i Forbitrelse over ikke at være bleven det skulde have haanet Landet, er sikkert uden Grund.

Slægten V. uddøde 1777 med Grevinde Hedvig Polyxena, der længe havde levet i stor Fattigdom i Tyskland, indtil Gustaf III kort før hendes Død gav hende en Pension. (Litt.: Froding, »Biografiska studier« [Stockholm 1905]). *A. S.*

Vasál se Lensvæsen.

Vasa-Orden, svensk Ridderorden, stiftet 29. Maj 1772 af Kong Gustaf III til Belønning for Fortjenester af Agerbrug, Bjærgværk, skønne Kunster og Handel. Ordenen havde oprindelig 3 Klasser, Kommandører med Storkors, Kommandører og Riddere, hvilke to sidste Klasser senere deltes hver i to, saaledes at Ordenen nu har 5 Afdelinger. Ordenstegnet, der bæres i et grønt Baand, er et kronet, hvidt, græsk Kors med kløvede Arme, derimellem Guldkroner, i Midten Vasa-Slægtens Skjoldmærke, en Vase med Hanke, omgiven af en oval Ring i rød Email. Til de 7 ældste Kommandører gives Pensioner paa 300 Kr. *H. L.*

Vasári, Giorgio, italiensk Maler, Arkitekt og Kunsthistoriker, født i Arezzo 1511, død i Firenze 1574, var Elev af Michelangelo og Andrea del Sarto. Selv var V. af den Tro, at hans Ry i Fremtiden vilde være knyttet til hans Virksomhed som Maler. Men han er paa det Omraade kun en tom Efterligner af den romerske Højrenaissances monumentale Kunst; hans store Freskoværker — i Palazzo Vecchio i Firenze (Medicæernes Historie), i *Sala regia* i Vatikanet (Scener af Pavernes Liv) og i *Cancellaria* i Rom (Cyklus af Pave Paul *III's* Historie) — saavel som hans talrige Alterbilleder i Kirker i Rom, Napoli og Firenze, hans øvrige religiøse Billeder (en »Hellig Familie« i Samlingen paa Nivaagaard), allegoriske og historiske Værker lade os kolde og ubevægede; absolut bedst er han som Portrætmaler. Derimod staar V. med de faa Bygninger, han har udført, blandt de mest fremragende af Tidens Arkitekter: i Rom skyldes Anlægget af »Vigna di Papa Giulio« ham, i Firenze har han udført den indre Arkitektur i Palazzo Vecchio [1540], og den storslaaede Plan til »Uffizierne« er han Mester for [1560]. I sin Fødeby byggede han Abbadia de' Cassinensi [ca. 1550], ligesom hans eget Hus, nu Casa Montauti, et højst originalt og fremragende Bygningsværk. — Men mest Ry har V. dog vundet som Skribent; ved Udgivelsen af sine Biografier af italienske Kunstnere: »Vite de' piu eccellenti pittori, scultori ed architetti ...« [2 Bd. 1550; ny Udg. 3 Bd. 1568] har han været en af Grundlæggerne for den moderne Kunsthistorie. Have senere Forskninger, særlig i Arkiverne, end paavist, at de Meddelelser, V. bringer, ikke altid ere fuldt paalidelige, og har hans Lokalpatriotisme som Florentiner ikke altid ladet ham fælde en uhildet Dom, saa er dog i det store og hele hans Værk et Vidnesbyrd om en højtbegavet Kunstners og en kundskabsrig Mands Samliv med og Interesse for sit Lands og sin Samtids Kunst og for os af uvurderlig Betydning. Talrige ny Udgaver have V.'s Biografier oplevet; her skulle nævnes de vigtigste. En romersk Udg. ved Bottari udkom 1759—60, en siennesisk Udg. ved Della Valle 1791—98. I 19. Aarh. udgav Le Monnier Værket i 14 Bd. (Firenze 1846—70]; en fortræffelig kritisk Bearbejdelse af Bogen skyldes G. Milanesi [9 Bd. Firenze 1878 — 85]. Ogsaa i Oversættelse foreligger V.'s Arbejde, saaledes paa Tysk af Schorn og Förster [6 Bd. Stuttgart 1832—49], af Frey til Forelæsningsbrug [»Ausgewählte Biographien«, Berlin 1884—87], og den nyeste, endnu (1906) ikke afsluttede Udgave ved E. Jaeschke, G. Gronau m. fl. [Strassburg 1904 — 06]. *A. R.*

Vasarv se Stellaria.

Vāsa sacra (lat.), Kirkens hellige Kar.

Vasco da Gama se Gama.

Vasconcellos [vaskōsæ'luš], 1) Joaquim Antonio da Fonseca e, portugisisk Litterat og Kritiker, er født i Porto 10. Febr. 1849. Tilbragte sin Barndom i Hamburg og studerede 1865—69 ved Universitetet i Coimbra. Gjorde flere Rejser i Tyskland, Frankrig, England, Spanien og Portugal. Siden 1887 har han været Direktør for Statens Museum for Industri og Handel. Som Forfatter debuterede V. med en portugisisk Musikhistorie (1870). Blandt senere Skrifter om samme Emne kunne nævnes: »Luiza Todi« [1873], »Livraria de musica de el rei Joao IV«, »Cartas curiosas do abbade Antonio da Costa« [1879]. Malerkunsten har han behandlet i: »Reforma do ensino de bellas artes« [1877—79]; »Albrecht Dürer« [1877] samt »Goesiana« [4 Bd. 1879—81].

2) Hans Hustru Carolina Wilhelma Michaelis de V., født i Berlin 15. Marts 1851, traadte allerede tidlig i Forbindelse med de mest fremragende Forskere inden for den romanske Filologi. Hun ægtede V. 1876. Blandt hendes mange Skrifter, der alle ere af stor Betydning for spansk og portugisisk Litteratur og Sprog, kunne nævnes: »Romancero del Cid« [1871], »Studien zur romanischen Wortschöpfung« [1876], »Poesias de Francisco de Sá de Miranda« [1885], »Studien zur hispanischen Wortdeutung« [1886], »Romanzenstudien« [1891], »Geschichte der portugiesischen Litteratur« [1893] o. s. v. Sammen med Th. Braga har hun desuden skrevet om portugisisk Litteratur i Grober's »Grundriss der romanischen Philologie« [Strassburg 1897]. *Chr. H.*

Vasdrag (norsk) d. s. s. Vandløb.

Vase (Søudtryk), en Kabelgarns Strop, ved hvis Hjælp man fastholder svært Tovværk i stivhalet Tilstand, medens man anlægger en varig Fastsurring af det. *C. L. W.*

Vaselin, tidligere ogsaa kaldet Kosmolin, er et af forskellige Kulbrinter bestaaende Stof, der fremstilles af Resterne fra Petroleumdestillationen, idet disse renses ved Behandling med Svovlsyre og derefter affarves ved Hjælp af Benkul eller Dyrekul. Det faas paa denne Maade som en blød, salveagtig, amorf, gul Masse, der i tynde Lag er gennemskinnelig, og som ved almindelig Temperatur er uden Lugt og Smag. Det smelter ved 35—45° og har en Vægttylde fra 0,840 til 0,880. Det er let opløseligt i Æter, Kloroform, fede og æteriske Olier, kun meget lidt opløseligt i Alkohol og fuldstændig uopløseligt i Vand og Glycerin. Da det ved almindelig Temperatur aldrig bliver harskt, benyttes det i stor Mængde i Medicinen til Salver, endvidere til Maskinsmørelse, til Indfedtning af Læder og, paa Grund af sin Lugtløs-

hed, i Parfumeriet til **Enfleurage** af vellugtende Blomster. Den til Maskinsmørelse o. 1. benyttede V. er ofte ikke saa omhyggelig affarvet, saaledes at den kan være næsten brun. V. forfalskes undertiden ved Indblanding af Fedt, ligesom der ogsaa ofte under Navn af V. sælges Blandinger af Ozokerit eller Ceresin med **Parafinolie.** Ved Iltning af V. og Indblanding af Fedt og Vand faas et i Medicinen anvendt Salvegrundlag, Vasogen, der udmærker sig ved, at de deri indblandede Medikamenter forholdsvis hurtig resorberes af Huden. *K. M.*

Vasemalerier se Vaser.

Vasento d. s. s. Basento.

Vaser ere kunstmæssig udformede og dekorerede Kar af Metal, Sten eller hyppigst brændt Ler. Selv i de primitive Kulturer begyndte man næsten overalt tidlig paa Dekorering af Brændtlerskar, navnlig med indridsede eller sjældnere paamalede Linier, geometriske Figurer, Finger- og Negleindtryk, Knopper o. s. v., men kun i Grækenland naaedes i forhistorisk og historisk Tid en saadan Udvikling, at der kan tales om en egentlig Vasekunst, som blev Udtryk for ejendommelige Sider af Samtidens Kultur.

Fra Ægypten kendes nu dekorerede Lerkar allerede fra tidlig forhistorisk Tid. Ornamenterne maledes i Reglen paa Karrene, oftest med en mørk, rødlig eller brunlig Farve, der tegnede sig smukt paa det velformede og vel brændte Lerkars lysere Grund, eller omvendt, med lysere Farver paa mørke Kar. Tidlig viser sig ogsaa en mere udviklet Dekoration med Billeder af Vadefugle, Krokodiller, Nilbaade o. s. v. Denne Udvikling fortsættes i historisk Tid. Som noget for Ægypten ejendommeligt skal fremhæves smaa Stenkar (Kanoper) med Laag dannet som Hoved af Abe, Sjakal, Høg og Menneske, bestemte til at optage de balsamerede Mumiers Indvolde. Ogsaa optræder paa Lerkarrene Dekoration med Plantemotiver.

Men kun i **Hellas** blev Vasekunsten et betydningsfuldt Kulturudtryk. Fra Middelhavslandene kendes et uhyre Antal V., oftest vel tarvelige Fabriksprodukter, men særdeles ofte ogsaa prægede af virkelig kunstnerisk Aand og Personlighed, der repræsenterer lange Tiders Udvikling med skiftende Faser, fra den raa, primitive Kulturs simple Kar til den mykeniske Bronzealderkulturs ejendommelig stiliserede V., gennem en ny Udvikling fra saakaldt geometrisk Stil til 6.—4. Aarhundredes skønne, figurrige Kar, først i sort, senere i rød Farve, og endelig gennem Forfald til Undergang. V. er vel nok den særlige Art af Oldsager, der har fremkaldt det største og mest alsidige Studium.

Den primitive Kulturs Lerkar kendes nu fra mange Steder, saavel i Grækenland selv som fra Lilleasien's Fastland, navnlig Troja. De ældste ere formede blot med Haanden, uden Anvendelse af **Pottemagerskiven**, men allerede tidlig blev dette vigtige Redskab kendt og benyttet. Skønt de fleste Kar i denne Periode vare simple nok, mest dog med velglattet Overflade og med smuk mørkegraa eller rødbrun Farve, erkendes allerede nu en Lyst til Variation, Anbringelse af smukke Hanke, plastisk Udformning, efter bedste Evne, af hele Karret eller visse Dele deraf.

Dette sidste fortsættes kun lidet i den **mykeniske** Tidsalder. Karrene laves i Reglen af særdeles fint slæmmet og udmærket behandlet Lermasse, der ofte den Dag i Dag har bevaret sin blanke gullige eller let rødlige Farve. Formerne blive mangfoldigere, mange særdeles fine og elegante. Dekoration er som Regel anvendt i større eller mindre Omfang og er malet paa Karrene i Fernisfarver, mest rødbrune eller brune. **Dekorationsmotiverne** hentes fra Dyre- og Planteverdenen; særlig ofte ses stiliserede Havdyr (f. Eks. Blæksprutter), dog udvikles ogsaa de ældre **Liniemotiver.** Særlig karakteristisk er den dekorative Anvendelse af den fra Metalarbejderne overførte Spiral. V. af andet Stof end Ler ere sjældne; stundom er dog anvendt ædelt Metal, saaledes paa de bekendte gyldne Bægere fra Vafio, med Dyre- og Menneskefigurer i drevet Arbejde. Her er Udviklingen undtagelsesvis naaet helt frem til at komponere sammenhængende Scener.

Den mykeniske Kultur gik til Grunde i de endnu forhistoriske Perioder, hvortil Sagnene hen-

Fig. 1.

Mykenisk Vase.

lægge de store Vandringer. Ogsaa i Vasekunsten giver dette sig tydeligt Udslag. Der fremkommer nu Kar af et fra det mykeniske ganske forskelligt Præg. Den gamle, primitive Linieornamentik dukker atter op og udvikles nu paa en rig og ejendommelig Maade. Karrene ere tillige komne for Dagen i et i Forhold til de øvrige Kulturlevninger særlig stort Antal, saa stort, at de have givet hele Perioden Navn, Dipylontiden (efter Dipylon, en Port ved Athen, hvor en stor Gravplads med Kar af denne Art er fremdraget). Dekorationsmotiverne veksle stærkt og nye opkomme, saaledes den siden med saa stor Forkærlighed anvendte **Mæander.** Stedse talrigere blive Dyre- og Menneskefremstillinger. Dog vise disse kun liden Kunst i Tegning eller Gruppering. Mest ses Rækker af Mænd eller Kvinder, bag hinanden eller med hinanden i Hænderne; sjælden sammenstilles Figurerne til Scener og da mest saadanne, som have lignende Karakter, Optog ved Fester og Ligfærd o. s. v. Figurerne tegnes ogsaa her mest i mørk Farve paa lys Grund, oftest i Felter, skilte ved Liniebaand. Karrene ere tit meget store og vel behandlede.

En særlig **cyprisk** Vasekunst fra samme **Tid** udmærker sig ved fantastiske Billeder og Sammen-

stillinger; ogsaa paa Rhodos udvikledes en Kunst med et eget Præg.

Den følgende Periode betegnes i Alm. som den korinthiske. Der fremkom i de nærmeste Hundredaar før Solon's Tid over store Dele af Grækenland en rig Kunstindustri, der fik en Del af sit Præg under Paavirkning af de gamle orientalske Kulturer, med hvilke man ved det stigende Handelssamkvem kom i Berøring, navnlig den assyrisk-babyloniske. Først og stærkest gjorde Paavirkningen sig gældende i Korinth, der var en Hovedplads for Forbindelsen med Østen, og her uddannedes fortrinsvis den nye, korinthiske

Fig. 2.

Dipylonvase.

Vasestil; andre Midtpunkter vare vedblivende Rhodos, samt Euboia (Kaikis) og Kyrene; derimod gør Attike sig først gældende ved Periodens Slutning.

Ejendommelig for den korinthiske Vasekunst er en udsøgt fin Lermasse, regelmæssig Form med tynd Karvæg og blank Overflade. I Dekorationen ses den østerlandske Paavirkning særlig stærkt. Næsten hele Overfladen dækkes af Ornamenter; der er ligesom Angest for tomt Rum. Figurerne saas tæt ud over Fladen; Mellemrum, der fremkomme mellem de større, dækkes med smaa. Mellem de enkelte Dyr, vingede Løver, Sfinkser, Sirener ell. lign., der sædvanlig danne eet eller flere Ornamentbælter rundt om Karret, strøs Rosetter, Blomster eller ganske uforstaaelige Smaafigurer af den forskelligste Art; ikke usandsynligt var denne Ejendommelighed fremkaldt ved Bekendtskabet med den orientalske Tæppeindustri, der ogsaa har bragt Grækenland mange af de fremmedartede Motiver. Spredt optræde ogsaa Menneskefremstillinger, og herfra udgaar det næste store Led i Udviklingen, som bliver præget af attisk Aand. Paa Overgangen mellem Perioderne staar den i Athen udførte figurrige François-Vase (i Firenze). Forandringen i Kunsten finder Sted ved Slutningen af 6. Aarh. f. Chr. De korinthiske V., som forud havde behersket Markedet, fortrænges nu af de attiske, der spredtes i et saa uhyre Antal, at de allerfleste af dem ere fundne ikke i Grækenland selv eller det helleniske Storgrækenland, men udenfor, langs alle Middelhavskysterne og da navnlig i Italien, hvor Etrurerne købte og efterlignede dem i Mængder, saaledes at Etrurernes Grave ere blevne det rigeste Findested for dem. Udviklingen i Vasekunsten var et af Udtrykkene for et stort, almindeligt Opsving i den attiske Kunstindustri, som lagde Grunden til Athen's dominerende Stilling i den følgende Tid.

De attiske V.'s Fortrin var dels deres større tekniske Fuldkommenhed, dels deres skønne Form og Dekoration. Teknisk opfandtes en Metode, hvorved den til Karrene anvendte Lermasse ved Brændingen fik en lys, rødlig Farve. Herpaa maledes Figurerne med sort Fernis af en saa fortrinlig Art, at den tit endnu trods Aartusinders Henliggen i Jorden har bevaret sin Glans. Foruden den sorte Farve anvendtes i Reglen kun hvidt og kun paa bestemte Maader, navnlig til at male Kvindefigurernes Ansigt og Hænder, hvorved angives Forskellen mellem Hudfarven hos den af Solen brunede Mand og hos den af Stuelivet prægede Kvinde. Indridsning med en Naal anvendtes til at give Detailler, Foldekast i Dragt o. l.

Plantemotiver anvendtes som Regel kun i stiliseret Form, navnlig som den skønne Palmet, Kranse, der skyde frem fra Karrets Fod, o. lign. Hoveddekorationen er Menneskefigurer, der samles til Scener. Disse ere ofte tagne fra Mytologien og Sagnene om Heros'erne og gjorte kendelige ved tilføjede Indskrifter. Oftest ses de mere alvorlige Guddomme, Zeus, Athena, Apollon o. a. Ogsaa Hermes, Dionysos m. fl. afbildes, men mest i Modsætning til senere Tids Fremstilling, som ældre, skæggede Mænd. Ogsaa ses Scener fra Dagliglivet, Dans, Øvelser paa Gymnastikpladsen, Kamp. I Billederne er en vis, men med Tiden stedse ringere Stivhed, som i den samtidige arkaiske Kunst.

Vistnok i Slutningen af 6. Aarh. f. Chr. foregik i Teknikken en total Forandring. Farverne for Grund og Figurer ombyttedes, saaledes at Billederne fra nu af fremtræde lyse, ofte i et særlig udsparet Felt, medens hele V. ellers som Grundfarve faar den sorte Fernis; Detailler kunde nu angives ved Paamaling, paa de nøgne Legemsdele oftest med en let, rød Farve. Fremskridtet i kunstnerisk Henseende var ganske øjensynligt. Det ses dog, at man i enkelte Tilfælde dels af religiøse Hensyn ved bestemte V., dels vel ogsaa af Handelshensyn bevarede den ældre Fremgangsmaade.

Figurfremstillingen bliver et Afbillede af den samtidige Kunst, der just ved denne Tid naaede sin højeste Udvikling, og der kendes fra denne Tid et betydeligt Antal V. med skønne Menneske-

fremstillinger af høj Kunstværd. Ikke sjælden tilføjede Vasemaleren sit Navn med et: ἐποίησεν (har udført dette). Saaledes nævne allerede Ergotimos og Klitias sig paa Francois-Vasen, og denne Skik skyldes det, at en Række Navne ere bevarede, blandt hvilke de mest udmærkede ere Sosias, Eufronios, Brygos og Duris.

Udmærkede Eksempler paa denne Tids V. findes i Antiksamlingen i Kjøbenhavn. Der udvikles en Række Vaseformer, blandt hvilke skulle nævnes Amfora'en, det almindelige Forraadskar med 2 Hanke, Krater'en, den aabne eller foroven let indsnævrede Blandingskumme for Vinen, Drikkekar, som den høje Skaal, Skyfos, eller den flade Skaal paa høj Fod, Kylix, og endelig den i vore Dage mest beundrede, Olieflasken Lekythos. Andre Kar vare: Deinos (Kumme), Stamnos (Forraadskar), Pelike, Fiale, Pinax (Tallerken), Aryballos (den lille, næsten kugleformede

Fig. 3.

Va8efabrik.

Salveflaske), Hydria (Vandbeholder), Kantharos (Bæger), Pyxis (Daase), Psykter (Køler til at sætte inden i Amfora'en), Rhyton (Drikkekar formet som et Dyrehoved). I Tiden til 4. Aarh. tiltager Fremstillingen i Ynde og Lethed, modsat den Ro og Højhed, der tit fandtes i den ældre Tids Frembringelser.

Samtidig anvendtes, særlig ved Lekythos'er med Olie, der medgaves de døde i Gravene, en hvid Dækfarve, hvormed det meste af Karret maledes. Herpaa udførtes Figurer i røde Linier. Mange af disse V. ere skødesløse, enkelte dog særdeles fine i Udførelsen.

Efter den store Blomstring fulgte med Athen's politiske Fald ogsaa et økonomisk og kunstnerisk. I 4. Aarh. optog det græske Syditalien Vasefabrikationen med stor Kraft og fortrængte de attiske V., navnlig fra det italienske Marked. Deres Produkt var dog kunstnerisk det attiske langt underlegent. Fremstillingerne fortsætte i det gamie Spor, mest med Motiver fra Dionysos'es Kreds. Satyrer, Mainader, eller af Kvinder, der pynte sig o. lign. Billederne ere flygtig tegnede, men V. virke ved deres rige Ornamenter og Maleriernes Figurrigdom, der ofte ved Anvendelsen af flere Farver træder endnu mere frem. Ogsaa plastisk Dekoration anvendes ofte. De sidste Aarhundreders V. frembyde overhovedet kun ringere Interesse, og ved ca. 200 synes Fabrikationen af saadanne malede V. at være hørt op.

Den romerske Vasefabrikation indskrænkede sig mest til ordinære Huskar af god, velgjort Form, men med liden Dekoration. Som noget ejendommeligt skulle dog nævnes de saakaldte terra-sigillata-Kar, hvis Yderside bærer pressede Figurer i Relief frembragte ved hule Forme. De fabrikeredes røde eller sorte og fandt Vej til de fremmede langt uden for Grænserne, selv til Danmark.

Større Samlinger af V. findes i de fleste større Antiksamlinger, navnlig Napoli (Mus. nazionale), ca. 4,000, British Museum, London, Paris og Berlin (ca. 4,000). En smuk og alsidig udviklet Samling bevares i Kjøbenhavn i Nationalmuseet. Særlig smukt repræsenteret er den attiske Vasekunst, for en stor Del ved Kar, der stamme fra Chr. VIII's Privatsamling, og den mykeniske Tid.

(Litt.: Artiklen »Vasenkunde«, i Baumeister, »Denkmäler des klassischen Altertbums<, [III, München og Leipzig 1889]; Plancheværker: O. Benndorff, >Griechische und sicilische Vasenbilder< [Berlin 1889 f.]; Gerhard, »Auserlesene Vasenbilder< [4 Bd., Berlin 1840 ff.]; Lenormant et de Witte, *Élite des monuments céramographiques* (4 Bd., Paris 1844 f.]; Inghirami, *Pitture di vasi fittili* [4 Bd. Fiesole 1844]; Furtwängler & Loesche, >Mykenische Thongefasze« [Berlin 1879]; samme, »Mykenische Vasen; vorhellenische Thongefasze aus dem Gebiete des Mittelmeers« [Berlin 1886]; — Perrot et Chipiez, *Histoire de l'Art dans l'antiquité* [III, Paris 1885]; Dumont et Chaplain, *Les céramiques de la Grèce propre* [Paris 1881 f.]; W. Klein, »Die griechischen Vasen mit Meistersignaturen« [Wien 1887]). *H. A. K.*

Vasilika, By i det europæiske Tyrki, Vilajet Saloniki, ligger 20 Km. S. 0. f. Saloniki paa Halvøen Chalkidike ved den til Athos førende Vej og har 2,000 Indb. af græsk Nationalitet. V., der er beliggende i smukke Omgivelser, blev 1821 ødelagt af Tyrkerne, efter at Føreren for den makedoniske Opstand, Chapsas, var falden her. *H. P. S.*

Vask se Vadsk.

Vaskulōs (lat.) (anat.), indeholdende talrige Blodkar.

Vaslūi, Vasluiu, By i Rumænien, Landskabet Moldau, ligger 281 Km. N. N. 0. f. Bukarest ved Floden V.'s Udløb i venstre Bred af Berlad og ved Banen fra Jassy til Crasna. (1899) 7,455 Indb. Det er en ret velbygget By med Ruiner af et Slot, der er opført af Stefan den Store, som hyppig residerede her og tillige byggede St.-Johannes-Kirken. Paa et højt Parti lidt Syd for V. laa tidligere et Citadel. " *H.P.S.*

Vasmes [va!m], Sogn i den belgiske Pro-

vins Hainaut, Arrond. Mons, med betydelige Kulværker, Traadfletterier og (1895) 13,774 Indb.

Vasomotörer kaldes de Nerver, der staa i Forbindelse med Karrenes Muskulatur og derved kunne forsnævre og udvide Karrene. *S. B.*

Vaspepper se Skedeknæfamilien.

Vasques y Gomez [va!skesi go!mes], Marino, spansk Komponist, (1831—94), var i lang Tid Koncertmester ved Zarzuela-Teateret i Madrid (senere ved det kgl. Teater) og har komponeret en Række Zarzuelas (nationalt farvede Sangspil). *W. B.*

Vass, Herred, Rogaland Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Ryfylke Fogderi), Stavanger Amt, 130 □ Km., hvoraf ca. 6 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,095 Indb., altsaa ca. 9 Indb. pr. □ Km., udgøres af Vass Sogn af Skjold Præstegæld; det omgives af Herrederne Vikedal, Nerstrand, Skjold, Sveen og Fjelberg. — Herredet er et Kystdistrikt, der ligger paa Halvøen mellem Boknfjorden og Bømmelfjorden mellem de fra førstnævnte Fjord udgaaende Grene Skjoldsfjorden, Yrkefjorden og Sandeidfjorden; det udgør et af Fjorde og Dalfører stærkt gennemskaaret Terrain, opfyldt af Fjældpartier til en Højde af ca. 450 M. og med de for Vestlandet ejendommelige Formationer. Fra Yrkesfjorden i Syd skærer den 5 Km. lange Vassfjord i nordlig Retning ind i Herredet og fortsættes i et Dalføre, der i en Længde af 6 Km. er opfyldt af Vassvandet, mod Nord over Herredsgrænsen til Ølen i Fjelberg Herred; Herredet deles herved i to Afsnit, af hvilke det østre ved Gjerdedalen og Stokkedalen og det vestre ved Eidet mellem Vassvand og Skjoldsfjorden og ved Ulvedalen atter deles i mindre Afsnit. Foruden en Del mindre, ubeboede Øer uden Betydning hører til Herredet et Afsnit S. f. Yrkesfjorden; dette er opfyldt af den nordlige Afskraaning af Lammenuten (753 M.), og Fjældene levne her kun Plads til et Par Gaarde ved Fjorden. Blandt Herredets Fjælde ere de betydeligste Orrelidfjeld, Lempedalsfjeld, Fuglen m. fl. i dets vestre og Grænsefjældene Frøendalsnipa, Døldarheia (756 M.) m. fl. i dets østre Del. Aurdalselven, der optager Vatndalselven, er Herredets betydeligste Vasdrag, og endvidere kan nævnes Ulvedalselven; foruden Vassvandet (2,9 □ Km.) findes efter Kortene 26 Indsøer, af hvilke den største er Gjerdevandet (tilhører Herredet med $1_{/2}$ □ Km.) i dets østre Del; desuden findes adskillige Myrstrækninger, hvoriblandt flere Tørvmyrer. Skov findes nu kun i de mere lavlændte Strøg. Den dyrkede Mark og Bebyggelsen ere knyttede til de ovennævnte Dalfører og Eid og findes for øvrigt spredt langs Kysterne; Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Raunes, Straatveit, Aam, Tørsdal, Sjurseike, Alvseike, Eikesdal m. fl.; Kaarhus var tidligere adelig Sædegaard. I Herredets nordre Del kommer Hovedvejen fra Haugesund ind over Eidet mellem Skjoldsfjorden og Vassvandet og fortsætter mod Nord til Ølen; ved Bygdevej staar denne Vej i Forbindelse med Vassfjordens Bund, hvor der ved Aamsosen er Dampskibsanløbssted; her ligger Vass Kirk, indviet 1854. Bygdevej fører desuden herfra langs Vassfjordens Vestside til Raunes, og Bygdeveje føre paa kortere Strækninger langs Vassvandets Østside, op gennem Gjerdedalen og gennem Stokkedalen. Herredet har Dampskibsforbindelse med Stavanger. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: Boye Strøm, >Stavanger Amt< [Chra. 1888]). *N.S.*

Vasselot [vaslo'], J. J. M. Anatole Marquet de, fransk Billedhugger, er født 16. Juni 1840 i Paris. Omtrent i 25 Aars Alderen forlod V. den diplomatiske Løbebane og dyrkede Kunsten, som han studerede under Billedhuggeren Jouffroy og Maleren Bonnat m. fl. Han vandt Navn i Portrætskulpturen, Medaillonportrætter af Lincoln (1868) og Liszt, Marmorbuste af Balzac (1875, Théâtre Français, Paris), Statue af Scribe (Hotel de Ville i Paris) m. v., endvidere har han modeleret en Del Idealskulptur: »Chloë«, >Theseus< (1876), »græsk Atlet«, »Fædrelandet« (1874), Relieffet »Ære være vore døde« (1875) etc; i Mus. i Valenciennes ses Bronzestatuen »Poveretto« (1880). V. er ogsaa optraadt som Kunstforfatter »Histoire du portrait en France« (1879) og »Recherches sur l'art français«. *A. Hk.*

Vasseur [vasö!r], Léon, fransk Musiker, er født 28. Maj 1844 i Bapaume, blev 1870 Organist ved Kathedralen i Versailles, samt Orkesterchef i Folies-Bergère og har skrevet, især for »Bouffes Parisiens«, en Række Operetter, af hvilke navnlig en af de tidligste, »La timbale d'Argent«, gjorde Lykke. V. har ogsaa komponeret en Del Kirkemusik. *W. B.*

Vassilkov, By i det sydvestlige Rusland, Guvernement Kijev, ligger 34 Km. S. S. V. f. Kijev ved Dnjepr's Biflod Stugna og ved Banen fra Kijev til Schmerinka. (1897) 18,020 Indb., hvoriblandt $1_{/3}$ er Jøder. V. har betydelig Tobaksindustri samt Tilvirkning af Sæbe, Lys og Teglsten og Handel med Korn, Heste og Kvæg. V., der er anlagt i 10. Aarh., hørte oprindelig til Storfyrstendømmet Kijev, men blev 1320 erobret af Lithauerne og kom senere under Polen. 1686 blev Byen russisk, og indtil 1785 ejedes den af Huleklosteret i Kijev. *H. P. S.*

Vassim se Basim.

Vassy sur Blaise [vasisyrblæ!z], By i det nordlige Frankrig, Dep. Haute-Marne, ved Blaise (Biflod til Marne) med 3,986 Indb. *M. Kr.*

Vasto, Vasto d'Ammone, By i det mellemste Italien, Provins Chieti, ligger 55 Km. S. 0. f. Chieti ved en Bugt fra Adriaterhavet S. f. Punta della Penna. (1901) 18,810 Indb. V. har en lille Havn, hvorfra drives Fiskeri og Kystfart, og Byen har Station paa Banen fra Ancona til Foggia. V., der i Oldtiden hed Histonium, led 1716 stor Skade ved et Jordskælv og ligeledes 1816 ved en Jordindstyrtning. *H. P. S.*

Vasu'er (»de straalende«) er i den indiske Mytologi Betegnelse for en særlig Klasse af Guder (jfr. Gana'er); som deres Fører nævnes i Veda'erne Indra, senere Agni eller Vishnu, men hverken deres Navne eller Antal angives bestemt; i den senere Litteratur nævnes 8 V., der sammen med Dyaus (Himmel) og Prithivi (Jord), samt 11 Rudra'er og 12 Āditya'er udgøre det ofte omtalte Antal af 33 Guder, men Listen over deres Navne varierer en Del. (Litt.: J. Muir, »Original

Sanskrit Texts«, [Bd. V.]; V. Fausbøll, *Indian Mythology* (1902). *D. A.*

Vat kaldes sammenhængende flade Stykker af ikke sammenspundne men kun løst mellem hverandre liggende Fibre af forskellige Tekstilstoffer, saaledes at man dog, naar intet andet tilføjes, med V. altid mener Bomuldsvat. Dette fremstilles paa særlige Maskiner i mange forskellige Kvaliteter og benyttes som Mellemfor i Kaaber o. l., til Stopning af Sengetæpper o. a. og bliver til dette Brug ofte bestrøget paa den ene eller begge Sider med Lim e. l., der tjener til at holde sammen paa Stykkerne. En udstrakt Anvendelse finder ogsaa ulimet V. under Navn af Sygevat eller hygroskopisk Bomuld, der er fremstillet ved Affedtning af Bomulden, saaledes at denne bliver stærkt vandsugende, navnlig til Forbindelse, ofte efter at være steriliseret, sjældnere efter at være imprægneret med forskellige Desinfektionsmidler. *K. M.*

Vat [fa't], (Fad), nederlandsk Hulmaal = 1 Hektoliter; i de forenede Stater for Kul = $^1/_4$ Chaldron = 327,05 Liter; i England en Vægt af $^9/_{10}$ Ton = 304,81 Kg. *N. J. B.*

Våta se Vayu.

Vaterbord se Dæk.

Vateriafedt se Malabartalg.

Vaterpas d. s. s. Libelle.

Vaterskout, udgaaet Betegnelse for en Embedsmand, der verificerer Handelsskibes Hyrekontrakter, gør Mandskabet bekendt med dets Pligter, event. tager det i Ed og paaser dels Ret over for Fører og Reder. Vedkommende Embedsmand benævnes nu Mønstringsbestyrer. *CL. W.*

Vaterstag (Søudtryk), Tove eller Kæder, der støtte Bugsprydet mod Træk opefter. De udgaa fra Sprydets Yderende skraat nedefter til Skibets Forstævn. *C. L. W.*

Vathy, 1) V. eller Ithaki, By paa de til Grækenland hørende ioniske Øer, Nomos Kephallenia, ligger paa Øen Ithaka 28 Km. N. 0. f. Argostoli ved en sydøstlig Bugt og omgives af Bjærge og Klipper. (1896) 4,697 Indb. V. er det folkelige Navn paa Byen, der officielt kaldes Ithaki. — 2) Hovedstaden paa Samos (s. d.). — 3) Betegnelse for Aulis (s. d.). *H. P. S.*

Vatikanet (ital. *Palazzo Vaticano),* det Palads eller rettere det Kompleks af Bygninger i Rom, i hvilket ikke blot Paven residerer, og hvor den pavelige Regering og Kirkestyrelse har sine Lokaler, men i hvilket der ogsaa findes store kunstneriske og videnskabelige Samlinger, som Paverne efterhaanden have erhvervet sig, og til hvilke de i tilstede saavel Videnskabsmænd som andre besøgende Adgang. Som det nedenfor vil blive paavist, ser man nemlig i V. en stor Samling af Billedhuggerarbejder fra Oldtiden, hvortil endnu kommer forskellige Oldsager, endvidere Malerier, trykte Bøger, Haandskrifter m. m. Hertil maa endnu føjes, at Væggene i mange Sale og Rum i V. ere prydede med Fresker o. l., af hvilke de allerfleste skyldes Malerkunstens ypperste Mestere, og som maa regnes iblandt Verdens største kunstneriske Skatte; saaledes: Vægmalerierne i det sixtinske Kapel (s. d.), i Rafael's *Stanzer* og *Loggier* (se nedenf.) o. s. v. — V. ligger paa Tiberens højre Bred, 1 Km. fra Engelsborg (*Castello S. Angelo),* i eller ved den Bydel, der hedder *Borgo,* umiddelbart ved Siden af Peters-Kirken *(San Pietro in Vaticano).* Denne Kristenhedens fornemste Kirke (se om den 15. Bd. S. 120), der tillige er Verdens største Kirke (den har et Fladeindhold af 15,160 overdækkede □ M.) og vel ogsaa Verdens prægtigste Kirke, regnes undertiden med til V. De to høre i alt Fald nøje sammen, idet V. med en vis Ret kan betegnes som den til Peters-Kirken hørende Præstebolig. I V. findes for øvrigt flere Kapeller, saaledes det *Sixtinske,* Pavens Privatkapel, det *Paulinske* o. fl. — Navnet V. stammer fra Oldtiden. De Marker, paa hvilke man senere byggede Peters-Kirken, hørte til *Ager Vaticanus,* en Art Slette, der paa en vis Maade svarede til den lige overfor, paa Tiberens venstre Bred, liggende noget større Slette, som kaldtes *Campus Martius* (Marsmarken), paa hvilken i Middelalderen og nyere Tid den vigtigste Del af Rom var bygget. Det Sted, hvor V. nu findes, hørte i Oldtiden ikke med til det egentlige Rom. Det var aldrig omsluttet af Stadsmuren. Paa Stedet fandtes forskellige Haver. Bl. a. havde Caligula her anlagt en prægtig Have. I Nærheden var der ogsaa en Cirkus. Stedet vandt en sørgelig Navnkundighed under Nero, idet mange Kristne under hans Forfølgelser her lede Martyrdøden. Iblandt disse nævner Sagnet Apostelen Peter, hvis Grav siges at have ligget nær eller i et Tempel for Kybele. I Aaret 1609 opdagedes her nogle Rester, som formodedes at tilhøre dette Tempel. Over Stedet, hvor Apostelen Peter's jordiske Levninger mentes at hvile, rejste Konstantin den Store en kristen Basilika, >den gamle Peters-Kirke«. Da denne Kirke snart kom til at nyde stor Anseelse i Kristenheden, var det naturligt, at der i Nærheden opførtes en Residens for Rom's aandelige Overhoved, Paven, som ofte kom til Kirken i Embedsforretninger. Dette skete under Pave Symmachus (498—514), der altsaa med Rette kan siges at have opført det ældste V. Bygningen har næppe været meget omfangsrig, men den var dog stor nok til at kunne huse Frankerkongen, Karl den Store, da han 800 kom til Rom, hvor Leo III Juledag satte Kejserkronen paa hans Hoved. Bygningen udbedredes og udvidedes flere Gange i den følgende Tid, bl. a. i 12. Aarh. af Eugen III og i 13. Aarh. af Nikolaus III. Uagtet Paverne saaledes allerede i den ældre Middelalder oftere opholdt sig længere Tid i Datidens V., var det dog først efter Pavernes Tilbagekomst fra Avignon (1378), at V. blev Pavens sædvanlige Residens. Lateranpaladset, hvor de tidligere havde haft deres Hovedopholdssted, laa nemlig dengang i Ruiner (efter Branden 1308). Den egentlige Skaber af det nuværende V. er Nicolaus V (1447—55), der fattede den Plan, at V. skulde være Verdens største Palads. Men han levede alt for kort til at kunne se sine store Planer udførte. Hans Efterfølgere optoge imidlertid hans Plan og førte den videre. Sixtus IV byggede 1473, ikke langt fra Peters-Kirken, N. f. denne det berømte, efter ham opkaldte Kapel, hvis Væggeflader efterhaanden prydedes med Malerier, udførte af Datidens ypperste Mestere, indtil Værket til sidst afsluttedes af den store Michel Angelo Buonarroti. Ikke ret langt fra Kapellet, N. f. det, byggede Alexander VI en stærk Bolig, der efter Pavens Familienavn

kaldtes *Torre di Borgia* (»Borgia's Taarn«). Den af Paven beboede Række Værelser prydedes med Fresker af Pinturicchio, men efter Pavens Død blev denne Del af V. meget forsømt og henlaa saaledes i flere Aarhundreder. Først under Leo XIII ble ve Værelserne, der danne de saakaldte *Appartementi Borgia,* restaurerede; Arbejdet udførtes 1889—97 af L. Seitz. Værelserne ere nu for det meste tilgængelige for Publikum. Ovenover ligger en Række Værelser *(Stanze),* bestemte til Beboelse for Paven og til Modtagelsesværelser. Disse »Stanzer« lod Julius II pryde med Fresker, udførte af Datidens ypperste Mestere, bl. a. af Perugino. Snart kom den unge Rafael til, og da han hurtig overstraalede alle de andre, blev det ham, der kom til at udføre det meste af Arbejdet (1508—19); efter hans tidlige Død fuldendtes det af hans Elever. Samme Pave førte Bygningen af V. et meget vigtigt Skridt fremad, idet han lod Bygmesteren Bramante (s. d.) føje nye, storartede Bygninger til, hvad der allerede fandtes. Han opførte imod Syd en Gaard, kaldet *Cortile delle Loggie,* fordi han her anlagde en Række Haller (Loggier), der til 1813 vare aabne, men i dette Aar tillukkedes for at beskytte de Fresker, hvormed de ere prydede, og af hvilke de i den vestlige Fløj skyldes Rafael, medens Freskerne i de andre Fløje ere udførte af mindre fremragende Kunstnere. I selve Gaarden anlagdes under Innocens X en Brønd, efter hvilken Gaarden fik Navnet *Cortile de S. Damaso,* som den nu basrer. Desuden opførte Bramante efter Julius II's Ønske to lange parallelle Bygninger, der forbinde *Torre di Borgia* med det 300 M. længere mod Vest liggende *Belvedere,* en Havepavillon, som Innocens VIII, omtr. 1490, havde ladet opføre paa en lille Høj efter Udkast af Antonio Pollajuolo. Saaledes kom Belvedere med sin lille ottekantede Gaard og tilstødende Rum til at udgøre en Del af V., der efter Bramante's Byggeforetagende i det væsentlige havde samme Udstrækning og Skikkelse som i vore Dage. En Del større Tilbygninger ere dog efterhaanden komne til. Saaledes lod Sixtus V. det store rektangulære Rum imellem *Torre di Borgia* og *Belvedere* gennemskære af den af ham opførte Biblioteksbygning, imedens Clemens VIII (1592—1605) til V. føjede den store Bygning, der vender ud imod Peters-Pladsen, og som helt dominerer denne. I dette Palads, der undertiden kaldes »det egentlige V.«, har Paven sin Bolig. Pius VI opførte de til Museum anvendte Sale, der støde op til Belvedere, og Pius VII den parallelt med Biblioteksbygningen ikke meget langt fra denne løbende *Braccio nuovo* (Ny Fløj), i hvilken mange i de forudgaaende Aar udgravede udmærkede Skulptursager fik Plads. Pius IX føjede en fjerde Fløj til *Cortile de S. Damaso* og flyttede derfor *Scala Pia.* V. er vistnok Verdens største Palais. Den Flade, V. dækker med sine Bygninger, er over 28,000 □ M. Heri ere de mellem Fløjene liggende Gaarde ikke medregnede. Antallet af Gaarde er omtrent en Snes, men Værelsernes Antal er ikke let at angive. Det anslaas gerne til 10 å 11,000, men Tallet er vistnok alt for overdrevet. Snarest kan man vel sætte Antallet til omtr. 1,000. Nogle af Gaardene ere anvendte til en Art Haver. Der findes saaledes i dem mange Orangetræer.

Foruden disse hører der til V. et stort Have-anlæg, der ligger V. f. V., skilt fra Paladset ved en Vej, som gaar uden om Peters-Kirken og videre langs med Vestsiden af V. Siden 1870 er denne den eneste Vej, ad hvilken man kan faa Adgang til den store Skulptur- og Oldsagssamling, medens man tidligere kom ind i Museerne umiddelbart fra den nordvestlige Del af Peters-Pladsen ad en langt kortere Vej. I Haven findes 2 Pavilloner, det ældre *Casino del Papa* (fra 16. Aarh.) og et nyt, som Leo XIII lod opføre til sin Sommerbolig.

Naar vi nu til Slutning skulle give en kort Udsigt over, hvorledes de forskellige Dele af V. ere anvendte (smlg. Kortet i Artiklen Rom), ligger det nær at begynde med det ud imod Peters-Pladsen vendende store Palads, i hvilket Paven har Bolig. Her i Nærheden finder man den af Pio IX flyttede og ombyttede Trappe *Scala Pia,* der fører op til den ofte omtalte Gaard, *Cortile di S. Damaso,* Paa denne Gaards Vestside ligge de omtalte Loggier, som Rafael prydede med Fresker. Disse bestaa dels i smagfulde Ornamenter, der vidne om, at Rafael har kendt og skattet den Maade, paa hvilken Væggene i Oldtidens Bygninger vare prydede. Af disse kom nemlig flere frem for Lyset i hans Dage. Desuden findes der her 48 Freskobilleder fra det gamle og 4 fra det ny Testamente, alle udførte af Rafael. Op til Bygningen med Rafael's Loggier støder imod Vest *Torre di Borgia,* hvis øverste Etage indtages af Rafael's berømte Stanzer. Disse ere fra Vest imod Øst følgende: først *Stanza dell Incendio,* saaledes kaldet, fordi et af Billederne fremstiller, hvorledes en stor Brand i det nær V. liggende Kvarter Borgo underfuldt slukkedes, da Pave Leo IV udførte Korsets Tegn. Karl den Stores Kroning ved Leo III og andre Begivenheder i Leo III's og Leo IV's Liv fremstilles ligeledes i Salen. Den næste Sal, *Stanza della Segnatura,* kaldet saaledes, fordi Pavens Naadesbreve her underskrives. Paa Væggene ses her *Disputa,* en Forherligelse af den kristne Tro, medens man i »Skolen i Athen« ser Oldtidens Vismænd, og i »Parnasset« Apollo, Muserne, Vergil, Dante, Petrarca, Sappho, Pindar og Horats. Loftsbillederne dannes af allegoriske Figurer, I den tredje Sal, *Stanza d'Eliodoro,* saaledes kaldet efter et Billede, der skildrer Heliodor's vidunderlige Fordrivelse fra Jerusalem's Tempel ved en himmelsk Rytter, ses flere Billeder fra det gamle og ny Testamente og fra Kirkens Historie. Den fjerde Stanza, *Sala di Constantino,* er først bleven prydet med sine Fresker efter Rafael's Død. De skildre Begivenheder i Kejser Konstantin den Stores Liv, hans Sejr ved Ponte-Molle, hans Daab ved Pave Silvestro I, o. s. v. I Bygningen mod Syd lige over for, *Torre di Borgia,* findes *Sala Ducala,* V. f, hvilken man kommer til det *Sixtinske Kapel* (s. d.) med dets Forværelse, *Sala Regia.* Op til Kapellet fører *Scala Regia,* et arkitektonisk Mesterværk, der skyldes Bernini. I Bygningen mod Nord lige over for det Sixtinske Kapel findes den pavelige Malerisamling, der indeholder en mindre, men til Gengæld yderst værdifuld Samling Malerier. De stamme fra Kirker i Rom, fra hvilke Napoleon lod dem borttage; men da de 1815 kom tilbage fra Paris til Rom, lod Paven

dem forblive samlede og udstillede dem i V. Vi komme nu til de lange Bygninger, der omslutte det langstrakte, rektangulære, til en Art Haver indrettede Rum, der ved de to senere opførte Tværbygninger ere delte i to Dele: *Cortile di Belvedere* og *Giardino della Pigna.* Den østlige Fløj er optagen af *Galleria Lapidaria,* en stor Samling Indskriftstavler, der siden 1870 er lukket for Publikum, og af dets Fortsættelse, hvilket Galeri, *Museo Chiaramonti,* fører op til *Belvedere.* I *Galleria Lapidaria* findes Indgangen til Biblioteket, der tidligere var yderst vanskelig tilgængeligt, men som af Leo XIII er aabnet for videnskabeligt Studium. Til dets Samlinger er bl. a. ogsaa den sydlige Del af den vestlige Langbygning benyttet. Biblioteket bestaar af henved 200,000 Bind og 25,000 Haandskrifter, iblandt hvilke mange af høj Ælde og stort videnskabelig Værd, ligesom ogsaa en stor Mængde ere prydede med Miniaturer. Der er 4,000 græske, 19,000 latinske og over 2,000 østerlandske Haandskrifter. I disse Dele af V. findes ogsaa Møntsamlingen, den af J. B. De Rossi grundede kristelige Samling og en Del Væggemalerier fra Oldtiden (»Aldobrandinske Bryllup« m. m.). I den nordlige Del af den vestlige Langbygning findes bl. a. *Galleria geografica,* Fresker fra 1580, fremstillende Landkort, og *Arazzi di Rafaelo,* en Samling Tapeter, der ere vævede i Bruxelles efter Tegninger af Rafael, som nu opbevares i England. Resten af V. optages af den udmærkede Skulptur- og Oldsagssamling, Verdens største og interessanteste Samling af antikke Skulpturværker. I den vestlige Langbygning findes paa 2. Sal *Galleria dei Candelabri* og ved Siden heraf, over den nuværende Indgang, *Sala della Biga.* Hovedsalene ere følgende: *Sala a Croce greca, Sala Rotonda, Sala delle Muse, Sala degli Animali, Galeria della Statue* og endelig *Belvedere* med den Række mindre Rum, som slutte sig dertil. Her ses et Par Billedhuggerværker af Canova, men ellers stammer alt i Museet fra Oldtiden. Fra et af Rummene ved Belvedere, *Atrio quadrato,* fører en Trappe ned til det ovenfor omtalte lange Galeri, som optages af *Museo Chiaramonti,* og fra hvilket man til højre træder ind i Tværfløjen *Braccio nuovo* (s. ovf.). Den sydlige Side af den ud imod *Giardino della Pigna* vendende Bygning, som fra den nuværende Indgang fører i østlig Retning over imod Belvedere, og hvis store nordlige Sale ere optagne af Skulptursamlinger, indeholder en Række til Dels mindre Sale, i hvilke den *ægyptiske Samling* er opstillet. Den omslutter interessante Genstande fra selve Ægypten og desuden en Del i ægyptisk Stil udførte Statuer o. 1. fra græsk og romersk Tid, særlig fra Hadrian's Villa ved Tivoli. Oven over det ægyptiske Museum findes en tilsvarende Række Værelser, der optages af den *etruriske Samling (Museo Gregoriano),* indeholdende Udbyttet af Gravninger i Vulci o. a. St. — Iblandt de græske og romerske Kunstværker i Museet ses flere, som erhvervedes af Iulius II, Leo X og andre Paver fra Renaissancens Tid, men det kan dog ikke siges, at der har været nogen egentlig Skulptursamling i V. før Clemens XIV's Dage (1769—74). Denne Pave (Ganganelli) er den egentlige Grundlægger af Museet i V. Hans Værk fortsattes af Pio VI, hvorfor Samlingen kaldes Museo Pio-Clementino. Ved Pio VII kom Museo Chiaramonti og Braccio nuovo til, og under Gregor XVI det ægyptiske og etruriske Museum. Nær ved den nuværende Indgang til Museerne ligger en Bygning, der indeholder de rige pavelige Arkiver, til hvilken Leo XIII i høj Grad har lettet Adgangen for Videnskabsmænd. I Nærheden er der en Forbindelse mellem V. og den store Have, til hvilken for øvrigt ogsaa Broer over Vejen føre over fra den sydlige Del af V. I V. med Tilbehør er Paven suveræn Hersker, som det anerkendtes 1871 udtrykkelig af den italienske Statsmagt. (Litt.: Fontana, *Templum Vaticanum* [Rom 1694]; Letarouilly et Simil, *Le Vatican* [Paris 1878—82], smlg. Geymuller, *Les projets primitifs pour la basilique de S. Pierre* [Paris 1875]. Skulpturmuseet er beskrevet af E. Q. Visconti (s. d.) i Pragtværkerne *Museo Pio-Clementino* og *Museo Chiaramonti,* ligesom i de mere kortfattede Beskrivelser af W. Helbig, »Fiihrer durch die Sammlungen klassischer Alterthiimer in Rom« [Leipzig 1891, 2. Udg. Leipz. 1899]; og af I. H. Massi, *Description des Musées de Sculpture Antique* [sidste Udg. Rom 1902]; den etruriske Samling i Pragtværket *Museo Gregoriano* [Rom 1840, 2 Bd.]; den ægyptiske Samling af Orazio Marucchi, *Catalogo del Museo Egizio Vaticano* [2. Udg. Rom 1902]; om det pavelige Bibliotek se: J. Casini, *La Biblioteca Vaticana* [Rom 1892] og F, Ehrle, *Historia Bibliothecae Romanorum Pont' tificum* (Rom 1890, etc); om Pavens Arkiv se Gachard, *Les Archives du Vatican* [Bruxelles 1870]; P. A. Munch, »Oplysninger om det pavelige Arkiv« [Chra. 1879]; Elof Tegner, »Om italienska Arkiv och Bibliotek« i »Svensk Hist. Tidskr.« X [1890]). *V. S.*

Vatikanske Kirkemøde se Vatikanske Koncil.

Vatikanske Kodeks se Bibel s. 1037.

Vatikanske Koncil, det tyvende økumeniske Koncil efter romersk-katolsk Opfattelse, fra 8. Decbr. 1869 til 20. Oktbr. 1870. Siden Tridentinerkoncilet (s. d.) havde Romerkirken ikke indbudt til noget økumenisk Koncil, men den ultramontane Retning i Romerkirken ønskede at styrke Pavens Magt, og Pius IX var selv ivrig efter at faa et Koncil sammenkaldt. 1868 udgik Indbydelse til et nyt Koncilium, og den blev sendt ogsaa til de protestantiske Kirker og den græsk-katolske Kirke. Disse svarede dog alle Nej. Blandt de romersk-katolske var Tilslutningen til at begynde med heller ikke stor. De politiske Forhold, navnlig for Paven selv, vare urolige, og Koncilets Formaal var tilmed i Indbydelsen angivet i meget ubestemte Udtryk. Lidt efter lidt sivede det dog ud, at K. fortrinsvis skulde beskæftige sig med Definitionen af den pavelige Ufejlbarhed, og navnlig efter at flere Miinchenerteologer, deriblandt Dollinger, i »Augsburger Allg. Zeitung« havde begyndt at sætte Ufejlbarheden under Debat, vaagnede Interessen, og K. aabnedes under stor Opmærksomhed fra alle Sider. Det talte hele Tiden mellem 7 og 800 Deltagere, og alle Verdensdele vare repræsenterede. Over Halvdelen af de europæiske Med-

lemmer vare Italienere, og Tyskland havde kun 19 Repræsentanter. Man samledes i Peterskirkens højre Korsarm, hvor Lydforholdene imidlertid vare meget ugunstige, og Forhandlingssproget var Latin. Forhandlingerne skulde være strængt hemmelige, men dette kunde dog ikke overholdes.

Det viste sig snart, at der langtfra var almindelig Enighed om at tilkende Paven Ufejlbarhed, og Modstanden var til Tider ret kraftig. Flere Statsregeringer bleve ogsaa betænkelige, og Modstanden uden for Koncilet var i det hele stærk. Men det ultramontane og jesuitiske Parti ønskede for enhver Pris at gøre Paven til Kirkens ufejlbare Lærer, og ved Ændringer i Forretningsgangen, ved private Forhandlinger med Modstanderne og ved energisk Optræden i kritiske Øjeblikke lykkedes det efterhaanden at skaffe en vis Enighed til Veje i Koncilet. Modstanderne ønskede gennemgaaende ogsaa kun at hindre Vedtagelsen af Dogmet om Ufejlbarheden, fordi de fandt det ubelejligt. Kun faa bestred Dogmet i og for sig. Alligevel var der ved den foreløbige Afstemning 13. Juli 1870 i alt 88 imod Dogmet, medens 451 stemte for det, og 62 stemte Ja med Forbehold. Den endelige Afstemning fandt Sted 18. Juli. Oppositionen udeblev da fra Mødet, og kun to Biskopper havde Mod til at stemme Nej, medens i alt 533 stemte Ja.

Dermed havde Romerkirken i Virkeligheden draget Konsekvenserne af tidligere Tiders Tankegange, navnlig af Tridentinerkoncilets Bestemmelser. Dogmet om den pavelige Ufejlbarhed blev med klog Begrænsning formuleret saaledes, at hans Udtalelser og Afgørelser i og for sig og uden at kræve Kirkens Tilslutning ere ufejlbare, naar han taler *ex cathedra* (s. d.) og om Tro og Lære. Overalt i den kristne Verden vakte det nye Dogme imidlertid stor Opmærksomhed, og Protesten imod det var ikke ringe. Inden for den romersk-katolske Kirke selv opponerede navnlig Gammelkatolikkerne (s. d.), som samlede sig om Oppositionspartiet fra Koncilet, men i Aarenes Løb tabte Modstanden mod Dogmet sig mere og mere inden for den romersk-katolske Kirke, og flere og flere af Oppositionens Førere bøjede sig. Det har vist sig, at V.-K. har bidraget mægtig til at styrke og samle de romersk-katolske Kristne, men paa den anden Side ogsaa, at det har bidraget til at gøre Kløften mellem Romerkirken og de andre Kirkeafdelinger større. (Litt.: Realencyklopadie für protest, Theologie und Kirche, Bd. XVI; Fr. Nielsen, »Pavedømmet i det nittende Hundredaar« [1895-98]). *A. Th. y.*

Vatinius, Publius, romersk Politiker, var Folketribun 59 f. Chr., da Cæsar var Konsul, og understøttede ham ivrig, især ved at foreslaa Love til Fremme for Cæsar's Politik. Aaret efter var han Legat hos Cæsar i Gallien, 55 blev han Prætor, og senere deltog han endnu i Borgerkrigen paa Cæsar's Side. Imod ham holdt Cicero 56 en endnu opbevaret voldsom Tale (*interrogatio in V.*), foranlediget ved, at V. optraadte som Vidne i Sagen mod Sestius, hvem Cicero forsvarede. Senere udsonede Cicero sig dog med ham og forsvarede ham mod Licinius Calvus'es Anklager. *E. H. R.*

Vatnajökull (eller **Klofajökull**), Island's største Sne- og Gletschermark med et Areal af ca. 8,500 □ Km. (efter de nyeste Opmaalinger maaske noget mindre); den største Snemark paa Europa's Fastland, Jostedalsbræen, har kun et Areal af 900 □ Km. V. har en stor Lighed med Polarlandenes Isdækker, tilhyller alle underliggende Bjærge og Dale og er i det indre en bølgeformet, 1,400—2,000 M. høj Snemark, hvorfra kun meget faa Toppe stikke op. V. dækker den højeste, sydøstlige Del af Island's Højland, hvor Nedbøren er størst, og er rimeligvis en Levning af Istidens Indlandsis. Englænderen W. L. Watts vandrede i Aaret 1875 tværs over V., og dens Sydrand blev opmaalt af den danske Generalstab i Aarene 1903—1904, men Snemarkens Indre er dog endnu lidet kendt; her findes bl. a. flere virksomme Vulkaner, hvis Beliggenhed endnu næsten er ukendt; den største af disse ligger i Nærheden af de saakaldte Grimsvotn (s. d.), men i 19. Aarh. ere Udbrud ogsaa blevne iagttagne flere andre Steder i denne store Snemark. V.'s Firn og Snegrænse ligge i forskellig Højde, mod Nord 1,300 M. o. H., mod Syd 900 M., mod Vest 1,000 M., mod Øst 950 M. Vatnajokull udsender en Mængde Gletschere til alle Sider, for Tiden kendes 41, hvoraf flere have vældige Dimensioner, Gletscherne Bruarjokull mod N. 0. har et Areal af 500 □ Km., Skaptårjokull (s. d.) mod Vest 500 □ Km., Dyngjujökull paa Nordsiden 400 □ Km., Skeidarárjökull (s. d.) og Breidamerkurjokull (s. d.) paa Sydsiden 2—300 □ Km. Midt fra V.'s sydlige Rand hæver Vulkanen Øræfajökull, Island's højeste Bjærg (2,119 M.), sig som et uhyre Forbjærg, og ned fra den strække sig 8 særskilte Gletschere. Paa V.'s Sydside strække Gletscherne sig næsten ned til Havet; Breidamerkurjökulls nederste Ende havde 1894 kun en Højde af 9 M. o. H.; paa Nordsiden, hvor V. grænser til den store Lavaørken Odådahraun (s. d.), ligger den nederste Gletscherende 600 M. o. H. Fra V. have en Mængde vandrige Jøkelelve deres Udspring, og den er omgiven af udstrakte Sandstrækninger, frembragte af Gletscherelvenes Oversvømmelser. (Litt.: W. L. Watts, *Across the Vatna Jökull* [London 1876]; Th. Thoroddsen, »Islands Jøkler i Fortid og Nutid« [Geografisk Tidsskrift 1892]; samme, »Island, Grundriss der Geographie und Geologie«, II [Gotha 1906]). *Th. Th.*

Vatne, Herred, Søndmøre Fogderi (skal fremtidig henhøre under Aalesund Politimesterdistrikt), Romsdals Amt, 137 □ Km., (1900) 1,547 Indb., altsaa ca. 12 Indb. pr. □ Km., udgøres af Vatne Sogn af Skodje Præstegæld; det omgives af Herrederne Borgund, Haram, Akerø, Vestnes og Skodje. — Herredet er et Kystdistrikt og ligger paa Halvøen mellem Grytefjorden i Syd og Moldefjorden (Mifjorden) i Nord; til Herredet høre en Del Øer, af hvilke de største ere Mien (tilhører Herredet med 8 □ Km.) og Drynen (1,7 □ Km.), begge høje og klippefulde; endvidere kunne nævnes Tenøen (0,7 □ Km.), Meøen (0,g □ Km.) og Løvøen (0,4 □ Km.), liggende i den ydre Del af Vatnefjorden, der i sydlig Retning skærer ind i Herredet og deler det i to Hovedafsnit; endvidere gaar i den vestlige Del Samsfjorden og i den østlige Del

Vestre fjorden ind, begge i sydlig Retning. — Herredet er opfyldt af Fjælde og gennemskaaret af Dalfører og Eid; særlig kan nævnes Vatneeidet mellem Vatnefjordens Bund og Bunden af Grytefjorden, der kommer ind i dets sydligste Del. Blandt de mange Fjælde kunne nævnes Rekdalshesten, Skjæringen (1,085 M.), Ekshornet (715 M.), Grøfjeldet (706 M.) m. fl. i Herredets østre Del, Græsdalsfjeldet (659 M.), Beiteknubben (593 M.) m. fl. langs den søndre Grænse, og Kjeipen (919 M.), Hellandshornet (872 M.) m. fl. i dets vestlige Afsnit. — Af Herredets Indsøer ere Slyngstadvandet (1,8 □ Km.) og Vatnevandet (1 □ Km.) de største, og blandt dets Elve ere de betydeligste Vatneelven, der modtager flere mindre Tilløb, samt Slyngstadelven. — Bebyggelsen er særlig tæt omkring Vatnefjordens Bund, hvor Vatne Kirke (opført 1761) ligger, og er for øvrigt spredt langs Kysten, ved Fjordbundene og i den nedre Del af Dalførerne; blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Tenfjord, Eidsvik, Slyngstad, Helland, Vatne, Vestre, Drynjesund m. fl.; Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsveje, og Distriktet har adskilligt Skov. - Herredet har ingen Hovedveje, men er vel udrustet med rodelagte Bygdeveje. Fra Vatnebygden ved Bunden af Vatnefjorden føre Bygdeveje mod Nord langs Fjordens Østside, rundt Vestrefjorden og langs Kysten til Vestnes, mod Øst op gennem Vatnedalen og mod Syd til Skodje; fra denne sidste Vej fører Bygdevej mod Vest langs Grytefjordens Nordside ind i Borgund, og fra denne fører atter Bygdevej mod Nord gennem Slyngstadelvens Dalføre frem til Vatnefjordens Vestside, langs denne og rundt Kysten mod Vest, hvorfra den langs Samsfjordens Østside fører tilbage til Grytefjorden. Paa Grund af det gode Net af Bygdeveje have Herredets Gaardveje kun lokal Betydning. — Med Aalesund har Herredet Dampskibsforbindelse. (Litt.: G. Thesen, »Beskrivelse af Romdals Amt« [1861]). *N. S.*

Va tout [vatu'] (fr.), i Hazardspil: »Det gælder alt«; Knald eller Fald.

Vatring se Moiré.

Vatsdælasaga, en islandsk Saga om Vatsdølerne eller Landnamsmanden Ingemund den Gamle og hans Efterkommere. Sagaen falder i Episoder mere end de fleste andre og er i den Skikkelse, den nu haves i, ikke blandt de ældste, men dens Stof er i alt væsentligt historisk og er i flere Henseender interessant, især ved den Skæbnetro, der alle Vegne træder saa stærkt frem. Den er saa godt som uden Vers. Udg. i »Fornsögur« 1860, oversat af N. M. Petersen: »Islændernes Færd«. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litt.«, II; Bååth, »Studier«). *F. J.*

Vattel [vatæ'l], Emer (eller Emmerich) de, schweizisk Folkeretslærer, (1714—67). Efter tilendebragte Studier søgte han forgæves sin Lykke ved Frederik II's Hof i Berlin, blev derimod glimrende modtagen i Sachsen af Grev Brühl og virkede i høje diplomatiske Stillinger i sachsisk Tjeneste, bl. a. som August III's Minister i Bern. Foruden et »Défense« for Leibniz'es System, og forskellige andre folkeretlige, politiske og litterære Værker, f. Eks. »La poliergie« (Amsterdam 1757), skrev V. sin berømte »Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliqués å la conduite et aux affaires des nations et des souverains« (I—II, Neuchâtel 1758 og talrige senere Udg. og Oversættelser — bedste kommenteret Udg. ved Pradier-Fodéré med Noter af Pinheiro-Ferreira og Baron de Chambrier d'Oleires, Paris I—III 1863), en selvstændig Bearbejdelse af Wolf'ske Tanker, skrevet i et elegant og klart Sprog. Uden at besidde nogen dybere videnskabelig Værdi har denne Bog haft en umaadelig Betydning i den folkeretlige Praksis, stærkt benyttet og raadspurgt af Europa's Diplomater. (Litt.: A. Maliarmé i *Les fondateurs du droit international* [Paris 1904 S. 481—601]). *Fz. D.*

Vatter [f-], Johannes, tysk Døvstummelærer, er født 19. Febr. 1842 i Trailfingen i Württemberg. Efter 1861 at have taget Folkeskoleeksamen i Niirtingen blev han s. A. knyttet som Lærer til den med Seminariet forbundne Døvstummeanstalt. 1863 forflyttedes han til Frankfurt a. M., hvor han siden har virket, fra 1874 som Overlærer og Forstander. Under V.'s Ledelse er Døvstummeinstituttet i Frankfurt blevet et Valfartssted ikke alene for tyske, men ogsaa for en Mængde udenlandske Døvstummelærere, der i V.'s lille, som et Hjem drevne Anstalt og i hans personlige, praktiske Dygtighed, der gennemsyrer hele Anstalten, have ment at finde Mønsteret for et Taleinstitut for døvstumme. V. har udgivet en Mængde Lærebøger for døvstumme samt adskillige Haandbøger for Døvstummelærere, bl. a. »Der verbundene Sach- und Sprachunterricht«, »Die deutsche Sprache und ihre methodisch-praktische Behandlung in der Taubstummenschule« og »Die Ausbildung des Taubstummen in der Lautsprache«, der alle indeholde Bidrag til hans ejendommelige Syn paa Døvstummeundervisningen. (Litt.: F. Bech, »Smaablade for døvstumme« Nr. 53). *F. B.*

Vattersot se Hydrops.

Vau se Resedafamilien.

Vauban [vobã'], Sebastian le Prètre de, berømt fransk Ingeniørofficer, født i Frankrig 1633, død 1707, har haft overordentlig Indflydelse paa Læren om Fæstningers Anlæg, Forsvar og Angreb, en Indflydelse, som har kunnet spores lige til de seneste Decennier. V. kom som 17aarig til den spanske Armé under den berømte Condé's Befaling; paa Grund af sine matematiske Kundskaber tiltrak han sig snart dennes Opmærksomhed og blev anvendt som Ingeniør. Efter at han 1653 var bleven tagen til Fange, blev han, 22 Aar gammel, ansat som Officer i det franske Ingeniørkorps. Her fandt han rig Lejlighed til at udmærke sig ved flere Fæstningsangreb, og han ledede allerede 1658 Belejringen af Gravelines, Ypern og Oudenarde. I den derpaa følgende Fredsperiode optraadte V. som Fæstningskonstruktør og udkastede bl. a. Planen til Befæstningsanlæggene ved Dunkerque. I de senere uafbrudte Krige under Ludvig XIV erhvervede han sig en enestaaende Krigserfaring, idet han deltog i 140 Slag og Træfninger og til Dels selv ledede 53 Belejringer. Tillige byggede han 33 nye og forandrede ca. 300 ældre Fæstninger. 1669 blev V. Generalinspektør over alle franske Fæstninger, 1703 blev han Marskal, og 1705 traadte han tilbage efter 57 Aars aktiv Tjeneste.

V.'s Fortjeneste paa Fortifikationens Omraade bestaar ikke i, at han var Opfinder af nogen helt ny Form, men han forbedrede og udviklede paa genial Vis de tidligere anvendte Bastionær-Systemer, og han forstod mesterlig at tilpasse sine Udkast efter Terrainet. Sædvanlig skelner man imellem 3 Vauban'ske Fæstningssystemer — Manerer —, i det hele rent bastionære; den 2. og 3. Maner ere væsentlig kun at betragte som forstærkede Modifikationer af den 1. Endnu højere end som Fæstningskonstruktør staar V. som Grundlægger af det systematiske regelmæssige Angreb, hvorved han, ved en rigtig Anvendelse af de Angrebsmidler, særlig de artilleristiske, som vare til Raadighed, skaffede Angriberen en decideret Overlegenhed i Fæstningskrigen. V. indførte saaledes Ricochetskuddet, som gav et stort Resultat. Forskellige under V.'s Navn udkomne Skrifter: »Attaque et défense des piaces« (1737), »Traité de l'attaque des piaces«, » Traké" de la défénse« (begge 1829), ere vel ikke forfattede af ham selv, men vistnok udarbejdede efter hans efterladte Optegnelser. Hans »Dîme royale« er et højst interessant finansvidenskabeligt Værk. *A. G. N.*

Vaublanc [voblã'], Vincent Marie, fransk Minister, født 1756 paa Haiti, død 1845. Han kom 1763 til Frankrig og var 1774—82 Officer; valgtes 1791 til den lovgivende Nationalforsamling og blev en af Ordførerne for det konstitutionelle Parti. Han misbilligede de strenge Forholdsregler mod Emigranter og Præster, rettede derimod skarpe Angreb paa Klubberne og de revolutionære Urostiftere samt optraadte som Forsvarer for Ministrene og for Lafayette. Han var derfor 10. Aug. 1792 nær ved at blive dræbt (reddedes af den senere General Bertrand) og maatte 1793—95 flakke om i Landet og holde sig skjult. I Oktbr. 1795 tog han Del i Uroligheder i Paris og blev endog dødsdømt, men valgtes kort efter til de 500's Raad. Han optraadte her som Talsmand for den reaktionære Retning og skulde derfor efter Statskuppet 1797 deporteres, men undkom til Udlandet. 1800 blev han Medlem af den lovgivende Forsamling, 1805 Præfekt, 1809 Baron og 1813 Greve. Alligevel sluttede han sig med Iver til Restaurationen og blev *Septbr.* 1815 Indenrigsminister indtil Maj 1816; var udpræget royalistisk, afsatte uden Skaansel talløse Embedsmænd og arbejdede for strenge Indskrænkninger i den personlige Frihed og i Valgretten. 1822—27 var han Medlem af Deputeretkammeret. Forfatter til mange politiske og historiske Skrifter. *E.E.*

Vaucanson [vokãsõ'], Jacques de, fransk Mekaniker, født 24. Febr. 1709 i Grenoble, død 21. Novbr. 1782 i Paris. V. er bekendt som Opfinder af forskellige Automater, bl. a. af en berømt mekanisk And, der i sin Tid var meget omtalt. 1741 blev V. kgl. Inspektør for Frankrig's Silkemanufakturer. Han er Opfinder af en Mønstervæv og har skrevet nogle Bøger om Silkeavl. *K. S. K.*

Vauchamps [voshã'], Landsby i det franske Dep. Marne, S. V. f. Epernay. Her og i Etoges (s. d.) tætved sloge Franskmændene under Marmont Bliicher 14. Febr. 1814.

Vaucluse [vokly!z], Departement i det sydøstlige Frankrig, begrænses af Dep. Bouches-du-Rhone i Syd, Gard i Vest, Drôme i Nord og Basses-Alpes i Øst. En Del af V., Kanton Valréas, danner en Enklave i Dep. Drôme. V. udgør 3,578 □ Km., som tidligere tilhørte Grevskabet Venaissin, Fyrstendømmet Orange og en Del af Landskabet Provence. Den vestlige Del af V. er et Sletteland, der begrænses af Rhone og afvandes af dens Tilløb: Lez, Eygues, Sorgue med Ouvèze og Durance med Calvados saavel som af et mangegrenet Kanalnet. Østlandet er derimod bjærgrigt, men naar ikke op i Højbjærgsregionen. De mest fremtrædende Bjærgdrag ere Mont Ventoux (1,912 M.), Monts de V. (1,142 M.) og Luberon (1,125 M.). V. havde 1901 236,949 Indb. mod 268,255 i 1861. Der er saaledes sket en betydelig Formindskning i Indbyggertallet, og V. hører til Frankrig's mindre tæt befolkede Departementer (66 Indb. pr. □Km.) og det til Trods for en frugtbar Jordbund. Flooddalene ere udsatte for hyppige Oversvømmelser, men ere særdeles frugtbare. Klimaet er varmt — Avignon har en Aarstemperatur af $14,4^0$ — og regnrigt, 57—75 Cm. Til Skyggesiderne ved Klimaet høre de stærke Vinde, der under Navn af Mistralen (s. d.) blæse gennem Dalene og hen over det aabne Land. Af Arealet ere de 53 p. Ct. Agerland, 2 p. Ct. Enge, 5 p. Ct. Vinbjærge og 2 p. Ct. Have og Træplantning. Ikke mindre end 20 p. Ct. ere dækkede med Skov, og 16 p. Ct. henligge som Heder og Græsgange. Et betydeligt Antal Kulturplanter dyrkes her, idet saavel nordlige som sydlige Former udplantes. Ved Siden af Hveden og Havren forekommer ogsaa Hirsen; Kartofler, Foderroer og Sukkerroer dyrkes lige saa vel som Vin og Oliven. I Frugthaverne vokse baade Sydfrugter og mellemeuropæiske Æbler og Pærer. Kløver og Foder-græsarter ere lige saa fuldt Genstand for Kultur som Morbærtræet, Tobaksplanten og Artiskokken. Blandt Kornsorterne er Hveden den stærkest dyrkede (740,000 Hektoliter i 1896), derefter følger Havren (151,000 Hktl.) og Hirsen (89,000). Kartoflen dyrkes i langt større Udstrækning end Foder- og Sukkerroerne (henholdsvis 904, 214 og 106 Tusind Metercentner som Aarsudbytte). Husdyrbruget staar ikke paa noget højt Trin, og det er en Ejendommelighed, at der holdes saa lidt Hornkvæg (3,000 Stkr.), men derimod en Mængde Faar (190,000) og 14,000 Geder. Muldyrene (16,000) ere fuldt saa talrige som Hestene (13,000), medens Æsler (4,000) ere faatallige. Svinebesætningen beløber sig til 44,000 Stkr. Silkespinderen er et vigtigt Husdyr (1,13 Mill. Kg. Kokon'er), og Biavlen drives i nogen Udstrækning (10,000 Bistokke). Bjærgværksdriften er ikke betydelig (Brunkul, Svovl, Gips, Kalk °g Byggesten). Industrien er i visse Retninger betydelig. Der fremstilles Raasilke, Papir, Kemikalier, Garn og Vævninger af Faareuld; men ogsaa Fabrikationen af Maskiner, Lervarer, Olivenolie, Sæbe og Lys beskæftiger mange Mennesker. Dep. V. deles i de fire Arrondissementer: Apt, Avignon, Carpentras og Orange, og har Avignon til Hovedstad. *M. Kr.*

Vaucluse [vokly!z], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Vaucluse, 20 Km. 0. f. Avignon, i en romantisk Dal, *Vallis clausa*, ved Floden Sorgue's bekendte vandrige Kilde, der strømmer ud af en

Grotte ved Foden af en 671 M. høj Kalkklippe i V.-Bjærgene og danner et Vandfald ned over Skraaningen. Den lille By V. (700 Indb.) har en romansk Kirke, en Borgruin og et nyere Monument for Digteren Petrarca, som boede her efter 1337. Ogsaa den engelske Tænker Stuart Mill har i længere Tid boet i V. Byen har et Jærnbjærgværk og driver Fabrikation af Papir og Klæde. *M. Kr.*

Vaucorbeil [vokårbæ!j], Auguste Emanuel, fransk Komponist, (1821—84), var fra 1880 Direktør for den store Opera i Paris og havde da skabt sig et Navn ved sine Sange, Sonater, Strygekvartetter og Klaverstykker. Ogsaa en Opéra comique af V. var opført 1863. *W. B.*

Vaucouleurs [vokulö!r], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Meuse, tæt ved venstre Bred af Meuse (Maas), ved Østbanen og Skoven ved V., har Jærnudsmeltning, Fabrikation af Virkvarer, et Mindesmærke for Jeanne d'Arc, som her 1429 paabegyndte sin Sejrsgang, og (1901) 3,051 Indb. *M. Kr.*

Vand, Pays de, se Waadt.

Vaudeville [vodvi'l, da. vodevi'le] (fr.), alm. Betegnelse for en dramatisk Digtart, ifølge J. L. Heiberg's Definition et »Situationsstykke med løselig antydede Karakterer, og hvor Sangen træder i Dialogens Sted overalt, hvor denne har hævet sig til de interessanteste Punkter«, eller som han kortere udtrykte det: »En tæt Forening af Ord og Toner«. Navnet V. er oprindelig knyttet til et Sted »les Vaux-de-Vire« (Vire-Dalene i Normandie), hvor Olivier Basselin i 15. Aarh. boede og digtede de lystige Sange, der efter Hjemstedet og med en sproglig meget almindelig Overgang fra *r* til *l* kom til at hedde »Vaux-de-Ville«. I Tidens Løb blev dette Betegnelse for alle Slags lystige Sange og Kupletter, og da saadanne Kupletter ofte vare det væsentlige Indhold i mindre Teaterstykker, gik Navnet V. over til at betegne denne dramatiske Kategori. Heiberg saa under sit Paris-Ophold disse Stykker og har vel omgaaedes med Tanken om at overføre dem til det danske Teater; imidlertid blev vistnok den Lykke, som et Hamburg-Selskab gjorde med V. »Die Wiener in Berlin« under et Gæstespil i Kjøbenhavn, Anledningen til, at han forsøgte at realisere sine Ideer. 28. Novbr. 1825 spilledes første Gang hans V. »Kong Salomon og Jørgen Hattemager« ; den gjorde umaadelig Lykke og blev en Begivenhed i dansk Teaterhistorie, idet Heiberg benyttede V. til at genskabe et nationalt Lystspil. Samtidig gav den meget musikalske Mand den danske V. en langt betydeligere musikalsk Ballast, end der fandtes i den franske, idet han under øjensynlig Paavirkning af Bellman (s. d.) skabte den musikalske Situation med afvekslende, i Rytme og Tonart nøjagtig afstemte og fortræffelig valgte — ofte af ham selv komponerede — Melodier. I Løbet af 1826 fremkom — foruden den ubetydelige Lejlighedsvaudeville »Den otte og tyvende Januar« — »Aprilsnarrene eller Intriguen i Skolen« og »Recensenten og Dyret«, maaske den mest typiske af alle V. Da Heiberg imidlertid stadig var udsat for Misforstaaelser og Angreb af Folk, der troede, det var hans Hensigt helt at ville erobre Skuepladsen for V., skrev han 1826 Afhandlingen »Om V. som dramatisk Digtart«, der i al sin Ensidighed er et Mønster paa elegant Polemik og æstetisk Popularisering. Heiberg's øvrige Vaudeviller ere: »Et Eventyr i Rosenborg Have« [med Musik af Weyse, 1827], »De Uadskillelige« [s. A.], »Kjøge Huskors« [1831], »De Danske i Paris« [1833], »Nei« [1836] — foruden 5 Vaudevillemonologer. Som Heiberg's Arvtagere maa i første Række Henrik Hertz, Hostrup og Erik Bøgh nævnes. (Litt.: Heiberg, »Om V.« [1826]; J. Steenstrup, »Fra Fortid og Nutid« [1892]; Jul. Clausen, »Kulturhist. Studier over Heiberg's V.«). *F. Cl.*

Vaudoncourt [vodõku!r], Guillaume de, franskGeneral og krigshistorisk Forfatter, født iWien 1772 af franske Forældre, død i Passy 1845. Han blev opdraget i Berlin og var allerede bestemt til at indtræde i den preussiske Hær, da han under et Studieophold i Frankrig blev saa begejstret for den revolutionære Bevægelse der, at han modtog en Løjtnantsbestalling ved en fransk Infanteribataillon. Han deltog som Bataillonschef i Felttogene 1792 og 1793, kom 1794 til Italien og blev 1797 af Napoleon udnævnt til øverstbefalende over den cisalpinske Republiks Artilleri. Efter at have været ansat en Tid i Generalstaben fik han 1800 Udnævnelsen til Oberst. Senere blev han sat i Spidsen for den italienske Republiks Artilleri og støttede 1805 Masséna ved Brenta og Tagliamento. 1807 organiserede han Ali Pasha's Hær i Epeiros, steg 1808 til General-adjutant og 1809 til Brigadegeneral. Under Felttoget 1812 blev han syg og fanget, og 1814 vendte han tilbage til Frankrig, hvor han tog Tjeneste hos Ludvig XVIII. V. stillede sig paa Napoleon's Side under Kejserdømmet i de 100 Dage og maatte som Følge deraf tage Flugten ved den anden Restauration. Først 1825 fik han Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig, hvor han blev forsat til Reserven. Han har bl. a. skrevet: »Histoire de ia guerre soutenue par les Francais en Allemagne 1813« [Paris 1819] og »Histoires des campagnes d'Italie 1813—14« med Atlas [Lond. 1817]. *A.T.L.*

Vaugirard [vožira!r] se Paris S. 43.

Vaulabelle [volabæ'l], Achille de, fransk Historieskriver, (1799—1879), var siden 1824 i en lang Aarrække Medarbejder af oppositionelle Blade og 1848—49 Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne Republikanere. Han blev mest kendt ved sin omhyggelige og upartiske Fremstilling af Frankrig's Historie 1813—30 »Histoire des deux restaurations« [8 Bd., 1844—54, 8. Udg. 1874], til Dels (o: indtil 1820) oversat paa Dansk af A. V. Læssøe 1847—48. *E.E.*

Vaulundur, Sagnhelt, se Vøtund.

Vaupell [f-], Christian Theodor, dansk Botaniker, født i Kolding 14. Oktbr. 1821, død 15. Septbr. 1862. Han blev Student 1841, cand. theol. 1847; Aaret efter mistede han, der som frivillig var gaaet med i Krigen, sin venstre Arm i Slaget ved Slesvig. Han ernærede sig nu som Lærer i Naturhistorie, men holdt 1852 Forelæsninger over Planteanatomien ved Universitetet; 1855—56 rejste han i Hannover, Holland og Frankrig og holdt 1858 Forelæsninger over Plantelæren i dens Anvendelse paa Kulturplanternes Dyrkning. 1859 disputerede han for den filosofiske Doktorgrad med et Arbejde: »Iagttagelser over Befrugtningen

hos en Art af Slægten *Oedogonium*« [Kbhvn. 1859, med I Tavle]. Hans store Kærlighed til Danmark's Natur affødte udmærkede Arbejder desangaaende; nævnes kunne: »De nordsjællandske Skovmoser; en botanisk-mikroskopisk Undersøgelse af de Plantedele, som danne Tørven, og af de Levninger af Fortidens Skove, der ere bevarede i nogle sjællandske Skovmoser« [Kbhvn. 1851, med 2 Tavler], »Bøgens Indvandring i de danske Skove« [1857], men især hans berømte Bog: »De danske Skove« [1863]; af rent anatomiske Arbejder kan anføres: »Om Karbundternes periferiske Vækst i de dikotyledone Planters Mellemstokke« [1854]; han var desuden Forfatter til en endnu (1906) anvendt Skolelærebog i »Planterigets Naturhistorie« [1854; mange senere Udgaver efter V.'s Død besørgede af Grønlund], og han stiftede sammen med Lütken og Fogh 1854 det senere i mange Aar saa bekendte »Tidsskrift for populære Fremstillinger af Naturvidenskaben«. *V. A. P.*

Vaupell [f-], Otto Frederik, dansk Officer og Militærforfatter, født 12. Decbr. 1823 i Kolding, død 10. Apr. 1899 i Kjøbenhavn. V. blev 1845 Sekondløjtnant ved 3. Infanteribataillon. Da Oprøret udbrød, lod han sig forsætte til 1. Bataillon (Oberstløjtnant Rye) og deltog under denne med saa stor Udmærkelse i Slaget ved Bov, at han i Maj forfremmedes til Premierløjtnant med Forbigaaelse af 50 Kammerater. Ogsaa ved Slesvig og Nybøl udviste han stor Tapperhed og blev derefter Adjutant hos Forpostkommandøren, deltog derpaa i Kampen ved Dybbøl og Overfaldet ved Steppinge, hvorefter han 13. Septbr. benaadedes i med Ridderkorset. 1849 ansatte Læssøe ham j som Adjutant ved Overkommandoen, og atter udmærkede han sig, saaledes ved Kolding 23. Apr., hvor han satte sig i Spidsen for 5. Batl. under dennes Angreb paa Byen, ved Gudsø, hvor han reddede Overgeneralen Bülow fra at blive tagen j til Fange, og ved Fredericia, hvor han deltog i i Stormen paa Trelleskansen, efter at hans Hest var bleven skudt. I Slaget ved Isted var V. Adjutant hos General Schleppegrell og deltog med denne i Indhugget paa Fjenden ved Øvre Stolk, hvorved han saaredes, men han vedblev dog at udføre sin Tjeneste, indtil Kampen var til Ende, saa at han særlig fremhævedes i en Rapport til Krigsministeren og forfremmedes til Kaptajn forbi 100 Formænd. Hermed havde V. dog kulmineret som militær; thi under de paafølgende Fredsaar vakte hans formløse Optræden og hans dristige, ofte ubeføjede Kritik Misstemning mod ham. I Felttoget 1864 deltog han først som Kompagnichef ved 6., senere som Bataillonschef ved 10. Regiment i Kampene 28. Marts og 6. Apr. foran Dybbøl og i Forsvaret af Als. 1867 udnævntes han til Oberst og Chef for 5. Batl. i Odense, hvorfra han 1877 forflyttedes til Kjøbenhavn som Chef for 23. Batl. Endnu 1880 var han Lejrkommandant i Hald, men stilledes samme Efteraar til Raadighed for I. Generalkommando og afskedigedes 16. Aug. 1886 i Naade af Krigstjenesten.

Dette var ham en stor Skuffelse, men han fandt Trøst i at fortsætte sine litterære Arbejder, ind paa hvilke han førtes af A. F. Krieger, der allerede i 1850'erne overgav ham Læssøe's Papirer og opfordrede ham til at skrive den første slesvigske Krigs Historie. Saaledes udkom 1863—67 »Kampen for Sønderjylland 1848—50« [3 Bd.], der paa Grund af sit ypperlige Sprog og dramatisk Fremstillingsevne vandt megen Udbredelse; men Værket mangler Grundighed, og Bedømmelsen af Personer og Forhold er ensidig. V. var for subjektiv til at blive en virkelig Historiker, og hans Mangler i saa Henseende traadte endnu mere frem i hans næste store Værk: »Den danske Hærs Historie til Nutiden og den norske Hærs Historie til 1814« [2 Bd., 1872—76]. Bogen er saa fuld af Unøjagtigheder, Fejl og Misforstaaelser, at den maa benyttes med stor Varsomhed. Ogsaa V.'s øvrige Arbejder ere uden større videnskabelig Betydning, saavel de militære, saasom: »Kampen for Sønderjylland 1848—50 og 1864« [1888] og »Læssøe's Levned og Aktstykker til Krigen 1848—50« [1895] rn.fi., som de, der omfatte Danmark's almindelige Historie: »Rigskansler Greve Griffenfeld« [2 Bd., 1880—82] og »Dronning Margrethe« [1897]. Derimod findes blandt hans talløse Smaaskildringer af Treaarskrigens Personer og Begivenheder mange udmærkede Ting, idet han, selv en varm Fædrelandsven med en fast Tro paa det danske Folks Fremtid, altid tilsigter at vække Læserens Kærlighed til Fædrelandet, hvis Selvstændighed han ønskede betrygget ved kraftige Forsvarsforanstaltninger. Han var utrættelig i at vække Befolkningens Interesse for denne Sag, først ved at deltage i Arbejdet for Skytteforeningernes Oprettelse (han var Formand for Odense Amts og derefter for Kjøbenhavn's Skytteforening), og senere kastede han sig med ungdommelig Iver ind i Forsvarsbevægelsen. Saaledes overtog han 1880 Formandspladsen i den militære Komité, hvis Opgave det var at skaffe militære Foredragsholdere til de Møder, Forsvarsforeningerne lode afholde, og efter at være traadt tilbage som saadan optraadte han selv som Foredragsholder hele Landet over, medens han i Bladet »Vort Forsvar« skrev over 150 Artikler af biografisk og krigshistorisk Indhold. V. bidrog derved meget til at oparbejde en Stemning for Kjøbenhavn's Befæstning, da han forstod at tale til det brede Lag og nød en ikke ringe Popularitet, men den hjalp ham dog ikke til at komme ind i Folketinget. Ikke mindre end 5 Gange bejlede han forgæves til Vælgernes Gunst, sidst 1887 som Oppositionskandidat paa Fyn. Han vandt saaledes aldrig den ydre Paaskønnelse, han mente at have Krav paa, men desuagtet vedblev han ufortrødent at arbejde indtil sin Død. *P. Nw.*

Vauquelin [voklæ], Louis Nicolas, fransk Kemiker, født i Hebertot i Normandiet 1763, død 1829. V. kom efter at have været i Apotekerlære i Rouen til Paris 1780 og blev her Medhjælper hos Fourcroy i dennes Laboratorium. Han viste her saa fortrinlige Anlæg for det kemiske Studium, at han snart blev Fourcroy's Medarbejder og som saadan havde den væsentligste Andel i den eksperimentelle Del af de Arbejder, som de offentliggjorde i Forening. Allerede 1791 blev V. Medlem af Paris-Akademiet; 1793 tog han til Melun som Forstander for Militærapoteket, men vendte allerede 1794 tilbage til Paris, hvor han samtidig med at være Professor i Kemi ved *Ecole des mines* underviste ved den polytekniske

Skole og førte Inspektion ved Mønten. Ved Oprettelsen af Nationalinstituttet 1795 blev han Medlem af dette. Da Æreslegionen blev stiftet 1802, udnævnte Napoleon ham straks til Medlem af denne. Senere blev han Professor i Kemi ved *Collège de France* og Direktør for den farmaceutiske Skole, derefter Professor i Kemi ved *Jardin des Plantes* og endelig efter Fourcroy's Død Professor i Kemi ved det medicinske Fakultet i Paris (1811). V. havde megen praktisk Sans og interesserede sig for Tilberedningen af mange kemiske Forbindelser i det store, saaledes at de fleste franske Kemikere fik saadanne Stoffer, som vare vanskelige at fremstille, fra ham. Flere betydelige franske og tyske Kemikere have været Elever af V. Efter at V. 1822 havde taget sin Afsked, fortsatte han sin videnskabelige Virksomhed, og flere Afhandlinger stamme fra hans sidste Leveaar.

V. holdt i et Tidsrum af næsten 50 Aar Skridt med Videnskaben, hvis Fordringer hans Arbejder til enhver Tid fyldestgjorde. Hans Undersøgelser spændte over hele Kemiens Omraade; men særlig fortrinlige ere de Arbejder, som falde ind under den uorganiske Kemi. Han opdagede Krom og Beryllium; det førstnævnte Stof fandt han som Bestanddel af den røde sibiriske Blyspat, hvori han (1797) paaviste en ny Syre og viste, at denne var en Iltforbindelse af et nyt Metal, som han paa Grund af dets Forbindelsers smukke Farve kaldte Kromium (af χρωμα, Farve); hans Undersøgelser over dette Metal og dets Forbindelser vare meget fuldstændige. V. offentliggjorde Undersøgelser over Alun og over svovlundersyrlige Salte, fremdeles et stort Arbejde om Adskillelsen af Platinmetallerne; efter Opdagelsen af Cyan arbejdede V. med Cyanforbindelser og opdagede Cyansyren. Paa den organiske Kemis Omraade kunne nævnes hans Undersøgelser over Æblesyren og Kinasyren. I Forening med Fourcroy undersøgte han flere dyriske Vædsker og Plantesafter; disse Undersøgelser førte til Opdagelsen af Benzoesyre i Dyrenes Urin og af Urinstof, som de først 1799 fremstillede i renere Tilstand; deres Undersøgelser over Urin og Urinstene høre til deres fortrinligste Arbejder. Af de uorganiske Stoffer, som de undersøgte i Fællesskab, skal nævnes Svovlsyrling, af hvilken de fremstillede mange Salte, samt Platin og de sammen med dette forekommende Metaller. V.'s Arbejder ere offentliggjorte i forskellige Tidsskrifter, navnlig i »Annales de chimie«, hvoraf han var Medarbejder fra 1791, i »Journal des mines« og »Journal de physique«. *O. C.*

Vauquelinit [voke-], et grønt Mineral af monoklin Krystalform, bestaar af Kromat og Fosfat af Bly og Kobber og forekommer sammen med Rødblymalm, bl. a. ved Beresov i Ural. *N. V. U.*

Vauthier-Gallé [votiegale'], André, fransk Billedhugger og Medaillør, (1818—99), Elev af Gallé (hvis Svigersøn han blev), Petitot og Blondel, har udført en Del større plastiske Værker (»Foraar« [1850], »Omfale« [1859]) o. fl.), men dog særlig vundet Navn for sine Medailler: Erindringsmedailler i Anledning af Pont d'Alma's Bygning [1859], for Louis Bonaparte, Horace Vernet, Palissy, Nieuwekerke, Ludvig Filip's Sønner, Kongen af Holland m. m. Paa Grund af Øjensvaghed maatte han opgive sin Kunst. *A. Hk.*

Vautier [votie'], Marc Louis Benjamin, schweizisk-tysk Maler, født 24. Apr. 1829 i Morges (Kanton Vaud), død 25. Apr. 1898 i Diisseldorf. Han studerede under Hébert og Lugardon i Genève, senere under Jordan i Diisseldorf, var et Aars Tid i Paris, men vendte 1857 tilbage til Diisseldorf. Her levede og virkede han fremtidig, og til denne Bys Kunsttraditioner sluttede han sig. Kendskabet til Knaus og hans Værker fik bestemmende Indflydelse paa hans Kunstretning og førte ham over mod Bondelivsmaleriet. I Begyndelsen tog han især Schweizerne, sine Landsmænd, paa Kornet i sine Folkelivsskildringer; senere gav Bondelivet i Schwarzwald og deromkring ham en uudtømmelig Emnekreds. Allerede det i Paris paabegyndte »En schweizisk Landsbykirkes Indre« vakte Opmærksomhed, og snart efter fulgte den Række fornøjelige og hyggelige Folkelivsbilleder, der i Gengivelser ere trængte ind i de tusinde Hjem Europa over: »Kortspillende Bønder overraskede af deres Koner« (1862, Leipzig-Museet), »Leichenschmaus« (1865, Museet i Köln), »Den første Dansetime« (1868, Berlin's Nationalgaleri), »Leve Bruden!« (1870, Hamburg's Kunsthalle), »Zweckessen« (1871), »Kommunalforsamling« (1875), »Dansepausen« (1878, Dresden's Galeri) o. m. a., der for en stor Del have fundet Vej til Museer (Basel, Bern, Genève, Diisseldorf etc). V. skildrer Bønderne paa hævdvunden Vis med sympatetisk og humoristisk Blik, lægger Hygge og Idyl over deres Færden og forskønner Typerne. Hans Kunst kan forekomme Nutidsøjne lidt banal, og dens Farver, der underordne sig den psykologisk-fortællende Karakteristik, give ingen Øjenlyst, men der er dog Natur og Sundhed i hans harmoniserende Bondelivsskildringer, frodigt og fremragende Fortællertalent og elskværdig og rammende Karakteristik, der spænder over ret mange Følelsesskalaer. Han har ogsaa virket som Illustrator (Immermann's »Oberhof«, Auerbach's »Barfussele« m. m.). (Litt.: Pecht, »Deutsche Kunstler«, III, S. 351—379). *A. Hk.*

Vauvenargues [vovna'rg], Luc de Clapier de, fransk Filosof, (1715—47), var først militær, men opgav dette paa Grund af Svagelighed og levede sine 5 sidste Aar beskæftiget med filosofiske Studier. Han stod i nært Venskabsforhold til Voltaire og Marmontel. I sine Værker »Introduction å la connaissance de l'esprit humain« og »Réflexions et maximes« [begge 1747] giver han sin Livsopfattelse. Denne, der er baaren af stor personlig Elskværdighed og Tro til Mennesker, har en religiøs Karakter; særlig Interesse har hans Undersøgelse af den sociale Ulighed, der danner et Modstykke til Rousseau's Besvarelse af Dijon-Akademiets Opgave 8 Aar senere. Hans Værker ere udgivne af Gilbert [1857], senere af Plon [1874, I—III]. *A. T-n.*

Vauvert [vovæ!r], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Gard, er Station paa Jærnbanen Aimargues-Nîmes, har Likørfabrikker, Salpeterværk, Vinavl, Handel og (1901) 4,375 Indb. *M. Kr.*

Vaux [vo'j, William Sandys Wright, engelsk Oldgransker, født i Romsey 28. Febr.

1818, død 21. Juni 1885 i London. Efter at have studeret i Oxford og her taget Grader ved Universitetet blev V. 1841 ansat som Medhjælper ved Oldsagsamlingen i British Museum. Her blev han 1861 Direktør (»Keeper«) for Møntsamlingen, et Embede, som han 1870 maatte nedlægge af Helbredshensyn. I de følgende Aar (1871—76) udarbejdede han en udførlig beskrivende Katalog over den Bodleianske Møntsamling i Oxford. 1855 blev V. Præsident for det numismatiske Selskab i London, i hvis »Chronicle« han har skrevet mange værdifulde Afhandlinger (25 større). 1868 valgtes han til Medlem af Videnskabernes Selskab i London *{Royal Society)*. Fra 1875 til sin Død var han Sekretær i *Royal Asiatic Society* i London. Af hans øvrige Skrifter blev hans >Ninive and Persepolis, an Historical Sketch of Ancient Assyria and Persia« (1850; 4. Udg. 1855) en meget læst Bog, der bidrog mægtig til i England at udbrede Kendskab til Layard's og andre Oldgranskeres Fund i Assyrien og Babylonien. V. har ogsaa udgivet >Handbook to the Antiquities of British Museum« (1851) og »Ancient History from the Monuments: Persia from the earliest Periode to the Arab Conquest« (1875; ny Udg. ved A. H. Sayce 1893) og »Greek Cities and Islands of Asia Minor« (1877) m. m. *V. S.*

Vauxhall [vækshål], I Lambeth, en Landsby ved Themsen, for længst gaaet op i London, laa et Adelsgods, skænket af Kong Johan uden Land ca. 1203 til hans haandgangne Mand Hr. de Bréauté, en Norman, hvis Fornavn i England blev til Fulke, men vistnok har været Foulque (Folke). Hans Herregaard hed Fulkes Hall. 1615 ejedes den af Jane, Enke efter Vintapperen Vaux. Da Puritanernes Tid var forbi, og en mægtig Levelyst vaagnede med Karl II's Tronbestigelse, aabnedes Ejendommens Park som offentlig Have og landligt Lyststed, og Pepys skriver 1667, at Underholdningen var >mægtig forlystende. Der var en Fedelspiller her, en Harpenist og en Jødetrompet der, megen Leen og fine Folk spadserende«. Det er altsaa vor Dyrehavsbakke ved Aar 1800. Han kalder Haven Fox Hall. 18. Aarh.'s Romanskrivere og Dramatikere beskæftige sig meget med den. Der var, siges der, megen Æden, Drikken, Musiceren og Dans, Flirt, Fyrværkeri, Skuespil, Slagsmaal og alskens Udsvævelser i den store illuminerede Have og i de rummelige Sale, der kunde modtage store Skarer. 1823 besøgtes Stedet af 133,279 Personer. 1833 var der 2. Aug. 20,137, hvilket er Maksimumstal. Hone skriver 1827 om *V. gardens*, at Illuminationerne ved Midnat byde paa 10,000 ekstra Lamper. Thackeray skildrer Haven i >Vanity fair«. 1859 lukkedes for Herlighederne, og Terrainet solgtes som Byggegrunde. Men i sin Glanstid havde den faaet Efterlignere; i Paris i *Tivoli-V.*, hvor St. Lazare's Station nu er. I Kjøbenhavn satte Carstensen 1843 dette Navn over Tivoli's Port. I London fandtes en anden Have *the Minor V.* ved Hampstead i en landlig Egn. 1827 var denne forhen velbesøgte Familiehave i Forfald. Men Navnet V. er blevet hængende ved de kulørte Papirslamper, og i London minde Jærnbanestationen og V.-Bro over Themsen derom. (Litt.: Samuel Pepys, *Diary* [udg. 1825, 1879]; Thackeray, *Vanity fair;* Hone, *Every day [book* [1825 og 1827]; samme, *Year book* [1832]). *Bernh.O.*

Vavao se Tonga-Øerne.

Vaxholm, By i det østlige Sverige, Stockholm's Len, ligger i Stockholm's Skærgaard 19 Km. 0. N. 0. f. Stockholm paa den østlige Ende af Vax6. (1901) 1,593 Indb. V. driver en Del Fiskeri og Skibsfart, men er nærmest at betragte som et Villakvarter og Badested for Stockholm. Byen, der fik Købstadrettigheder 1652 og oprindelig kaldtes Mariestad, er opstaaet ved Fæstningen V., der 1549 af Gustaf Vasa anlagdes paa den saakaldte Vaktsholm (senere V.) for at beherske Sundet mellem Vaxö og Rindo. I Midten af 19. Aarh. blev Fæstningen fuldstændig ombygget og moderniseret, og samtidig opførtes paa Rindøens vestlige Odde den saakaldte Rindo Reduit i Forbindelse med nogle mindre Jordbatterier. Paa Grund af Angrebsmidlernes rivende Udvikling viste V. sig dog snart ude af Stand til at kunne udholde et Angreb af moderne Krigsskibe, og Fæstningskomitéen af 1867 foreslog derfor at beholde V. som et centralt beliggende Samlings- og Forraadssted for Forsvaret af Stockholm's Skærgaard, men samtidig at lukke Adgangen for Krigsskibe. Som Følge heraf spærredes Kodjupssundene med Forsænkninger, og Sejlløbet flyttedes til Oxdybet, idet dettes ældre Forsænkning gennembrødes, og der anlagdes til Forsvar af den ny Sejlvej Dobbeltfortet Oskar Fredriksborg samt til Forsvar af Forsænkningerne flere aabne Kystbatterier. 1877 var denne Forsvarsplan fuldt gennemført. *H. P. S,*

Vāyu, Vindguden i den gamle indiske Mytologi. I Rigveda sammenstilles han ofte med Indra eller under Navnet Vāta med Regnguden Parjanya; begge Skikkelser ere i Virkeligheden identiske; kun synes den sidste at være mere konkret opfattet (som den fysiske Vind). Han skildres som den, der farer frem, hurtig som Tanken, paa sin straalende Vogn med rødt Forspand og et gyldent Sæde og har Indra ved sin Side; han bringer Sundhed og langt Liv. Da kun ganske faa af Rigveda's Hymner ere henvendte til ham, synes han ikke at have spillet nogen fremtrædende Rolle i det indiske Pantheon. (Litt.: Hopkins, *Religions of India* [Lond. 1896]). *D. A.*

Ve, 1) Helligdom, = Vi (s. d.); 2) Navn paa en af Personerne i Odins-Treheden: Odin, Vile, V. — Varg i Veum, egl. Ulv i Helligdommen (fredløs), den, der har brudt Helligdommens Fred eller overtraadt de helligste Pligter. *A. O.*

Veblungsnes, Strandsted i Romsdals Amt med (1900) 312 Indb., se Grytten Herred.

Vecchi [væk'ki], Orazio, italiensk Komponist, født ca. 1550 i Modena, død 19. Febr. 1605 smst. Som saa mange andre af sin Tids Komponister var ogsaa V. gejstlig, beklædte i en Aarrække et Kanonikat i Correggio, men blev dog paa Grund af sine musikalske Fortjenester 1596 Kapelmester ved Hovedkirken i Modena og et Par Aar senere tillige ved Hoffet der. V. staar som en af de interessanteste af Komponisterne fra den stærke Brydningstid i Musikkens Historie, som faldt sammen med hans Levetid. Af Temperament er han ganske den ny Tids Mand, optagen af de ny frembrydende Ideer, der vilde benytte Musikken i Fremstillingens og Karakteristikkens Tjeneste,

vilde gøre den »dramatisk«. Men i musikalsk Opdragelse og i hele sin kunstneriske Teknik er han ganske den gamle Tids Mand, Polyfoniker om en Hals og kun det, idet han aldrig anvender og vist ogsaa har ladet haant om den ny Tids antipolyfone, saakaldte »monodiske« Stil. Hans Værker ere prægede af dette ejendommelige Dobbeltforhold, ny i Indhold, gamle i Form, hvad der giver dem en ganske egen Interesse. I dem viser V. sig som en overlegen, ja glimrende Polyfoniker, men stiller sin polyfone Kunst saadanne Opgaver, som i Grunden ganske ligge uden for dennes naturlige Væsen; han »maler« i Kontrapunkt, »fremstiller« Naturbilleder eller Sjælebilleder, er overhovedet stærkt optagen af det psykologiske. Han har drevet det til at komponere en hel *Commedia harmonica,* et Slags Syngespil om man vil, *Amfiparnasso,* 1594 opført i Modena og 1597 trykt i Venezia, hvor de agerende Personer synge i 4—5-sternmig Madrigalstil! Frugtbar og opfindelsesrig som han var, har han efterladt sig en betydelig Mængde Kompositioner, baade gejstlige, men dog især verdslige, hvoraf største Delen i hans Levetid bleve befordrede i Trykken og tilmed udkom i mange forskellige Oplag, ogsaa i Udgaver uden for Italien's Grænser, hvad der tyder paa den ualmindelige Opmærksomhed, de vakte. Hans Hovedværker ere »Selva di varie recreatione« [1590] og »Le veglie di Siena« for 4—6 Stemmer [1604]. Det sidstnævnte Værk, hvori han skildrer de forskellige menneskelige Temperamenter, er med en smigrende Dedikation tilegnet Christian IV af Danmark. I Nyudgave er *Amfiparnasso* udgivet i »Publikationen der Gesellsch. f. Musikforschung« Bd. 26. (Litt.: A. Catelani, *Della vita e delle opere di O. V.* [1858]). *A. H.*

Vecchietta [vækkjæt'ta], Lorenzo di Pietro, kaldet V., italiensk Billedhugger og Maler, født ca. 1412 i Castiglione di Valdorcia, død 1480, er en af den sienesiske Renaissancekunsts betydeligere Mestere, en Kunstner, hvis Arbejder udmærke sig ved den høieste Finhed i Udførelsen og stor Inderlighed i Udtrykket. Af hans Billedhuggerarbejder nævnes Tabernaklet i Domkirken, Christus (Bronzestatue) i Hospitalet, og Marmorstatuerne af Paulus og Petrus i Loggia de' Nobili (alle i Siena), Gravmælet over Marino Soccino i Museo Nazionale i Firenze, samt Træstatuerne af den hell. Antonius og den hell. Bernardin (i Domkirken og S. Bernadino i Narni). Af Malerier af V. nævnes Madonnafremstillinger i Uffizierne og i Akademiet i Siena, Himmelfarten i Domkirken i Pienza, samt Fresker i Hospitalet og S. Giovanni Baptisterium i Siena. *A. R.*

Vecchio [væk'kjo] (ital.), gammel, føjes undertiden til en historisk Persons Navn for at adskille denne fra en yngre, der hedder lige saadan, f. Eks. den venetianske Maler Palma V. i Modsætning til Palma Giovine (den yngre Palma). *E. G.*

Vecellio [vetsel'ljo] (Vecelli), Tiziano, kaldet Tizian (eng.: Titian, fr.: Titien), italiensk Maler, født 1477 i Pieve di Cadore i Friaul, død i Venezia 1576, var Elev af Giovanni Bellini og uddannet under Indflydelse af Giorgione, hvis Hjælper han var ved forskellige Arbejder. V.'s Virksomhed er hovedsagelig knyttet til Venezia, kort Tid (1511) virkede han i Padova, i Rom 1545—46 og paa Rejser i Tyskland i Augsburg (1548 og 1550—51). V. er den venetianske Malerkunsts alt overvejende Førstemand, gennem sit lange Liv behersker han Kunstlivet i Venezia og sætter sit Præg paa det; efter at Renaissancens stolte Kunst i Firenze og i Rom var endt i aandløs Manierisme, stivnet i døde Formler, blomstrer endnu i Venezia med ham og om ham Kunsten i den rigeste Livsfylde. Kun faa Heroer kendes i Kunsthistorien, hvis Vækst har været saa langsom som V.'s.; da han havde tilendebragt den første Menneskealder (1510), paa et Tidspunkt da den jævnaldrende Giorgione alt havde sluttet sin korte straalende Bane, stod V. endnu uden personligt Særpræg i sin Kunst. De tidligst kendte af hans Arbejder (bl. a.: Pietá i Scuola di San Rocco [Venezia]), viser ham som trofast følgende Bellini's gode Traditioner, de nu næsten forsvundne Fresker i Fondaco de' Tedeschi (1508), saavel som Freskerne i Padova: Joakim og Anna (Scuola del Carmine) og Scener af Antonius'es Liv (Scuola del Santo) betegner hans Afhængighed af Giorgione. Først i enkelte Madonnafremstillinger (i Museet i Wien) klinger hans egen Stemme igennem, og i det Mesterværk (1512), som kaldes »Himmelsk og jordisk Kærlighed« (»Amore sacro ed Amore profano«, formodentlig forestillende: Venus overtalende Medea) i Gal. Borghese i Rom, har han udfoldet sine vidunderlige kunstneriske Evner. Her er i dette Værk, der er en af Malerkunstens kosteligste Skatte, den skønne Forening af dyb og sund Naturlighed med ædel poetisk Opfattelse, den lykkelige Harmoni, som gør, at V.'s Værker — fremfor alle bevidste Efterligninger — ere i moderne Kunst de, der staa Antikken nærmest, ved deres rige Livsfylde, deres rene Menneskelighed. Hvad Kamp han har haft for at naa sine høje Maal, spores aldrig i hans Billeder, de synes at være voksede af hans rige Sind saa let og naturlig som en Plante af den nærende Jord: hans Kompositioner ere altid utvungne, klare og rolige, de Skikkelser, der befolke disse Kompositioner, har han formet til en straalende skøn og blomstrende sund Slægt. Og i sine Billeder har han ladet denne Verden leve i en Farveskønhed, i en gylden Harmoni, hvis fineste Duft kun kan sanses, men ikke gribes med Ord.

I det følgende skal gives en kort Oversigt over de vigtigste Hovedværker i V.'s Produktion: Som alt nævnt begyndte hans Virksomhed med en Række religiøse Billeder: særlig Madonna og Hellige (»Santa conversazione«). Af denne Art findes fremragende Værker foruden i Wien, i London, Dresden, Louvre o. a. St. Et betydeligt Repræsentationsbillede er »Jacopo Pesaro anbefales af Pave Alexander VI til den hell. Petrus'es Beskyttelse« (Antwerpen), ved sin psykologiske Dybde og Behandlingens Finhed rager »Skattens Mønt« (Dresden) op. Af en Række monumentale Alterbilleder fremhæves: Den hell. Markus med St. Kosmas og Damian, Rochus og Sebastian (1512, S. Maria della Salute i Venezia), Hovedværket, det betagende og mægtig virkende »Maria's Himmelfart« (1518, nu i Akademiet i Venezia), »Madonna fra S. Niccol6 de' Frari« [1523, nu i Pinakoteket i Vatikanet]. En fuldstændig Nyskabelse af Formen for de gængse Donatorbilleder gav V. i det berømte

Arbejde >af ganske uudgrundelig Skønhed« : Madonna tilbedt af Medlemmer af Huset Pesaro [1526, S. Maria de' Frari i Venezia]; et religiøst Genrebillede af ejendommelig Art er »Marias Tempelgang« [1539, Akademiet i Venezia]. Det i V.'s Produktion ved sin dramatiske Flugt enestaaende Arbejde: »Petrus Martyr« (for Kirken S. Giovanni e Paolo) gik til Grunde ved Brand 1867 og kendes nu kun i Gengivelse i Stik. — Ikke mindre rig end paa det religiøse Omraade er V.'s Virksomhed som Maler af allegoriske og mytologiske Billeder: en yndefuld Allegori er »de tre Livsaldere« (Bridgewater Gall. i Lond., Kopi i Borghese i Rom), den muntre Børnevrimmel i »Elskovsgudernes Have« (»Venus-Offer«, Madrid), og de forskellige Bachhus-Billeder: Bakkanalet (Madrid) og Bachhus og Ariadne (National Gallery) høre til hans Kunsts lykkeligste Ydelser. Kvindelegemets Skønhed har V. forherliget i en stor Række Billeder: »Venus fra Urbino« (Uffizierne), andre Venus-Fremstillinger i Madrid og Firenze, endvidere Danae (i Napoli og i Wien), Juppiter og Antiope (Louvre) o. fl. En væsentlig Del i den betagende Virkning ved disse Billeder skyldes den prægtige Landskabsstaffage; ogsaa paa dette Omraade staar V. som den store nyskabende Mester. Paa Overgangen til de egentlige Portrætter, som V. har udført i stor Tal, staar en Række kvindelige »Idealhoveder«: Flora (Uffizierne, Firenze), »La Bella di Tiziano« (Pitti, Firenze), Ung Pige med Frugtskaal (Kunstnerens Datter Lavinia, Berlin). Vanskeligt er det af V.'s Portrætkunst at fremhæve det bedste: fælles for alle hans Portrætter er et Adelspræg, som giver selv de mindre betydelige blandt dem en Skønhed og en Holdning, som faa andre Portrætbilleder eje. Som et Paradigma paa denne Side af hans Kunst kan nævnes det herlige Billede af en ubekendt ung Mand (»l'homme au gant») i Louvre; den noble og værdige Opfattelse i et saadant Billede, Finheden i Udtrykket ere Egenskaber, som udmærke V.'s bedste Portrætter. En Række af Samtidens Stormænd have siddet for Kunstneren. Fyrstehofferne i Mantua og Urbino, Pavehoffet i Rom og Kejser Karl V søgte at binde ham til sig som Hofmaler, men han foretrak at blive i sin Kreds af Venner og Kollegaer i Venezia og var kun i kortere Besøg i Rom og i Augsburg. Af Pave Paul III har V. givet os et glimrende Portræt (St. Petersborg) og det ufuldendte af Paven sammen med Alessandro og Ottavio Farnese (Napoli); Kejser Karl V har han fremstillet i den siddende Figur (München) og det imponerende Rytterbillede (Karl V ved Slaget ved Muhlberg, i Prado, Madrid); Filip II af Spanien (bl. a. Napoli), Hertugparret af Urbino (Uffizierne; Hertugen — Francesco Maria delle Rovere — findes ogsaa i et [meget ødelagt] Billede i Gal. Kjøbenhavn), Hippolyt af Medici (Pitti), Malerens Ven og Beundrer, Pietro Aretino (Pitti), Lægen Parma og Antikvaren Strada (Wien), Admiral Moro (Berlin) hører til de mest fremragende Prøver af hans Portrætkunst. (Litt.: [kun den nyere er anført], Crowe og Cavalcaselle, »Tizian« [tysk Udg. ved Jordan, Leipzig 1877]; Heath, »Tizian« [Lond. 1879]; Jordan, »Tizian« [Dohme, »Kun stund Kunstler«, II 2, Leipzig 1879]; Julius Lange, »Titian og Carl den femte« [»Billedkunst«, Kbhvn. 1884]; G. Lafenestre, *La vie el Voeuvre de T.* [Paris 1886]; C.Barfoed, »Tiziano V.« [Kbhvn. 1889]; Karl Madsen, »Venetianske Portrætbilleder i den kgl. Malerisamling« [»Kunstbladet« 1898, Kbhvn. 1898]; G. Gronau, »Tizian« [»Geistes-helden«, Bd. 36, Berlin 1900]; O. Fischel, »Tizian« [»Klassiker der Kunst«, III, Stuttgart 1905]). *A. R.*

Vechte [fæ'χtᵉ] (De Vecht), 1) Arm af Rhinen i Kongeriget Nederlandene, skiller sig fra Rhinen ved Utrecht, strømmer mod Nord gennem Provinserne Utrecht og Nordholland og udmunder ved Muiden i Zuider-Søen. Den skilles fra Havet ved en Sluse og tjener nu nærmest som Afvandingskanal. 2) V. (overijsselske V.) udspringer N. V. f. Münster i preussisk Provins Westfalen, træder ind i Provinsen Hannover og ved Gramsbergen ind i den nederlandske Provins Oberijssel, optager i venstre Bred Regge, forbinder sig mellem Hasselt og Zwolle med Zwartewater og udmunder som Zwollsche Diep i Zuider-Søen, 198 Km. lang. *Joh. F.*

Vectigalia (lat.), Statsindtægter, Skatter. Ordet brugtes af Romerne dels om faste Afgifter, som paahvilede Provinserne, dels om indirekte Afgifter som Told og Tiende af Korn o. l. *H. H. R.*

Ved (bot., *lignum*) kaldes i Anatomien den Del af Stængelens Væv, som ligger inden for Dannelsesvævet og uden om Marven; da denne sidste i de fleste Træstammer er meget reduceret eller slet ikke længere findes, udgør Vedmassen her hele Stammens indre Væv, som i Rumfang langt overgaar den Del, der ligger uden for Dannelsesvævet. V.'s Hovedopgave er Plantens Afstivning samt Ledningen af Vand; i Træerne har det tillige den Funktion at gemme Reservenæring (Stivelse, fed Olie) om Vinteren: det første besørges hovedsagelig af Vedprosenkymet (Libriformen, Vedcellerne), det andet af Karrene og Trakeïderne (Vandrørscellerne, s. d.), det tredje af de levende Bestanddele: Vedparenkymet og Marvstraalerne. I træagtige Stammer kaldes det i Løbet af een Vækstperiode dannede V. en Aarring (s. d.); hver saadan bestaar af en indre, mere porøs, hovedsagelig af Kar og Trakeïder dannet Vaardel og en derfra ikke skarpt adskilt, mindre porøs, mere libriformholdig Høst- eller Sommerdel med langt mere tykvæggede og mindre radialstrakte Elementer. En Hovedejendommelighed ved V.'s Elementer er den forvedede Beskaffenhed af deres Cellevægge samt disses indbyrdes Sammenslutning uden eller i alt Fald med meget smaa Cellemellemrum. Væggenes Midtlameller opløses ved Indvirkning af visse stærkt virkende kemiske Midler, hvorved Træet »macereres« o: falder fra hinanden i sine cellulære Bestanddele. Herpaa beror Fremstillingen af det i Papirindustrien saakaldte kemiske Cellulose; i ældre, »frønnet« Træ har Naturen selv fuldbyrdet en lignende Maceration. Under denne Omdannelse af V. gaar Træstoffet tillige mere eller mindre til Grunde, som oftest under Medvirkning at Svampe. *V. A. P.*

Veda (Sanskrit = Viden, Videnskab) er Navn paa de ældste Dele af den gamle indiske Litteratur, udelukkende af religiøst, til Dels ritualistisk og filosofisk Indhold, for største Delen stammende fra Tiden før 500 f. Chr. I videre Forstand be-

tegner V. ikke alene de hellige Veda-Tekster (SamhitS, s. d.), men ogsaa de dertil hørende Forklaringer, de saakaldte Brāhmana'er (s. d.), der ogsaa indbefatte adskillige Tillæg af mindre, religiøse og filosofiske Traktater: Aranyaka'er og Upanishad'er (s. d,); hertil kommer endvidere den store Mængde Sūtra'er (s. d.), som ere korte Lærebøger i de forskellige Discipliner, der staa i Forbindelse med Veda-Studiet (se Vedānga nedenf.). I snævrere Forstand forstaar man ved V. almindelig kun de fire V. eller Samhitā'er, o: Samlinger af Mantra'er (Hymner og Formularer, anvendte til Lovprisning, Bøn eller Besværgelse), hvilke ansaas for aabenbarede gennem Rishier (s. d.). I den ældre Tid tales der i Litteraturen i Reglen om de 3 V. (trayī vidyā, tri-veda), hvilket tyder paa, at kun de 3 ældste Veda-Samlinger fra først af have været anerkendte som Aabenbaring. Den ældste af disse Samlinger er Rig-Veda (s. d.), en stor Samling Vers, som reciteredes ved Ofringerne. — Den anden V., Sama-V., er ligeledes en Samling af Vers, hvoraf endda den største Part er et Udpluk af Rig-V., men disse vare forsynede med Melodier og bestemte til at synges ved en særlig Art af Offerhandlinger (Soma-Ofrene). Sama-V. er udgiven, oversat paa Tysk og forsynet med Glossar af Th. Benfey [Leipzig 1848]. — Den tredje V. er Yajur-V., o: Samling af yajus, som er en Slags Bønner eller Formularer, dels paa Prosa (undertiden bestaaende af ganske uforstaaelige Ordsammenstillinger), dels paa Vers (som mest ere laante fra Rig-V.); disse Formularer vare af stor Vigtighed ved Offerhandlingerne, under hvilke de bleve sagte fremmumlede; der eksisterer af disse Ritualer flere forskellige Redaktioner, som imidlertid falde i 2 Hovedafdelinger: den »sorte« og den »hvide« Yajur-V. Den »sorte« Yajur-V. (i hvilken Ritualet er ledsaget af den dertil hørende Forklaring eller Brahmana) falder i flere forskellige Skoler, hver med sine Tekstredaktioner: Maitrāyanīya-Samhitā (udg. af L. v. Schroeder [Leipzig 1881—86]), Kathaka-Samhita (udg. af samme [1. Bd. Leipzig 1900]) og Taittirīya-Samhitā (udg. af A. Weber, »Indische Studien«,'[Bd. XI—XII, Berlin 1871—72]). Den »hvide« Yajur-V. (uden Brahmana), den saakaldte Vājasaneyi-Samhihā, er overleveret i to Redaktioner, der begge findes i Udgaven af A. Weber [Berlin 1849—52]; en engelsk Oversættelse af denne er leveret af R. T. H. Griffith [Benares 1899]. Yajur-V. skriver sig utvivlsomt fra en senere Periode end Rig-V., hvis Kulturomraade var Indus-Landet; i Yajur-V. ere Arierne rykkede frem mod Øst til Nordindien's Midtland mellem Floderne Sutlej, Yamunā og Ganges. Den fjerde V. er Atharva-V. (den magiske eller Trylle-V.), som bestaar mest af Vers, 731 Hymner (omtr. 6,000 Vers), inddelte i 20 Bøger, af hvilke de to sidste synes at være senere Tilsætning. I Lighed med Rig-V. er dette oprindelig en original Samling af Vers, men disse staa ikke i nogen direkte Forbindelse med Offervæsenet, skønt nogle af dem (omtr. 1/7) ere laante af ig-V., særlig Hymnerne i sidste Bog. Navnet Atharva-V. kommer af atharvan, en Ildofferpræst, som senere fik Betydningen »Mager ell. Troldmand«; Indholdet er næsten udelukkende magiske Formularer, ved hvis Fremsigelse man mente at kunne skaffe Lykke, langt Liv, Sundhed o. s. v.; det er altsaa snart lykkebringende Magi (Bønner til venlige Magter, Formildelse af onde Magter), snart fjendtlig Magi (Besværgelser eller Forbandelser). Sprogformen i Atharva-V. er væsentlig den samme som i de øvrige tre V. (bortset fra forskellige ældre Ejendommeligheder i Rig-V.), men hvorledes Forholdet er med Hensyn til Affattelsestid, er vanskeligt af afgøre. Som Samling betragtet maa Atharva-V. absolut være yngre end Rig-V., thi de geografiske og kulturelle Forhold, som afspejle sig i Atharva-V., tyde paa, at det ariske Folk er trængt langt frem mod Øst, helt over i Ganges-Landet, og Inddelingen i de fire Kaster er fuldbyrdet. Forskellen i Indholdet og Gudeopfattelsen kan derimod næppe afgive noget bestemt Kriterium for denne Samlings Ælde, thi det kan bero paa, at Atharva-V. er en mere folkelig Digtning og Repræsentant for en lavere Side af Religionen, medens Rig-V. skyldes Præsteskabet. Teksten (den saakaldte Caunaka-Redaktion) er udgiven af R. Roth og W. D. Whitney [Berlin 1856]; Oversættelser haves af R. T. H. Griffith [Benares 1895—96] og en langt betydeligere af W. D. Whitney (med kritisk-eksegetisk Kommentar, udg. efter Forfatterens Død af Ch. R. Lanman, [Bd. 1—2, Cambridge, Mass. 1905] »Harvard Oriental Series«); en fuldstændig Ordfortegnelse leveredes af W. D. Whitney (»Index verborum to the published text of the Atharva-Veda« [New Haven 1881], »Journal of the Amer. Orient. Soc.«); en anden Tekst-Redaktion er funden i et eneste mindre nøjagtigt Haandskrift, udg. af M. Bloomfield og R. Garbe (»The Kashmirian Atharva-Veda [school of the Paippaladas] reproduced [in 544 piates] by chromophotography from the manuscript in the University Library at Tubingen« [3 Bd., Stuttgart 1901, Fol.]). — V. bleve, ligesom hele den øvrige ældre Litteratur, forplantede fra Slægt til Slægt, udelukkende ved Udenadlæren; Skriften var nemlig ikke kendt i de ældre Tider, og først forholdsvis sent blev den anvendt til litterært Brug; man havde fra gammel Tid kun Tillid til den mundtlige Overlevering. Læsning (egl. »Høren«) af V. var forbeholdt de tre øverste Kaster, men det var selvfølgelig Brahmankasten, som havde den Opgave at bevare Overleveringen og meddele Undervisning. Om Studiet af V. se Art. Brahmaner, Indisk Filologi og Vedanga. Hele den Litteratur, som i den ældre Tid grupperede sig om V. og medregnedes til dem som Kommentarer og Lærebøger (Brāhmana'er og Satra'er), fortsattes i Virkeligheden helt ned gennem Tiderne, idet der bestandig kom nye Tillæg eller Anhang (de saakaldte Pariçishṭa'er), praktiske Haandbøger (Prayoga'er) eller Grundrids (Paddhati'er) af Ritualerne, undertiden i versificerede Fremstillinger, de saakaldte Kārikā'er. Navnet V. bruges ogsaa i den senere Litteratur til at betegne Videnskab eller Lærebog i en enkelt Disciplin, f. Eks. Ayur-V. (Medicin), Gandharva-V. (Musik) o. s. v., der betragtes som Hjælpevidenskaber (upa-veda) henholdsvis til Rig-V. og Sama-V., medens Navnet »den femte V.« undertiden bruges om de gamle Sagn og Legender, saaledes som de ere overleverede i Mahabharata og Purāna'erne

(s. d.). (Litt.: N. L. Westergaard, »Om de ældste Tidsrum i den indiske Historie med Hensyn til Litteraturen«, [Universitetsprogram 1860]; A. A. Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [London 1900]; A. Kaegi, »Der Rigveda, die älteste Literatur der Inder« [2. Opl. Leipzig 1881]; særlig brugbar er M. Winternitz, »Geschichte der indischen Litteratur«, 1. Del, Indledning og første Afsnit: »Der Veda« [Leipzig 1905]. Om Religion og Sprog se særskilt nedenfor). *D. A.*

Vedânga (o: »Veda'ernes Lemmer«) er en fælles Betegnelse for de forskellige Bidiscipliner, som hørte til og nødvendigvis maatte læres i Veda-Skolerne for at forstaa de hellige Tekster (Hymner og Formularer). Adskilligt af dette Stof var naturligvis allerede optaget i de gamle Brâhmana'er (s. d.); men efterhaanden fik Studiet af disse Hjælpevidenskaber et saadant Omfang, at der maatte forfattes særlige Lærebøger deri. Disse Lærebøger bleve affattede i en særlig Form, der egnede sig for Udenadslæren, de saakaldte Sûtra'er (s. d.). Af saadanne Vedanga'er nævnes i den ældre Tid altid følgende 6: Çikshâ (Fonetik), Chandas (Metrik), Vyakarana (Analyse ell. Grammatik), Nirukta (Ordlære ell. Etymologi), Kalpa (Offervæsen og Ritual), Jyotisha (Kendskab til Kalendervæsen og Astronomi). Der er imidlertid ikke fra gammel Tid overleveret os Sûtra'er i alle disse Discipliner; saaledes ere de gamle grammatiske, metriske og astronomiske Sûtra'er ikke bevarede, men hvad man har af Lærebøger i disse Discipliner hører til en senere Periode; derimod haves talrige Kalpa-Sûtra'er (se Sûtra), og til Çikshâ høre de saakaldte Prâtiçâkhya'er (s. d.); hvad der er opbevaret af den gamle Ordlære, haves i Yaska's Nirukta, som egentlig maa betragtes som en Kommentar til 5 gamle Ordlister eller Glossarer, de saakaldte Nighantu'er, som ere de ældste Prøver paa indisk Leksikografi- (Yaska's Nirukta blev udgivet af R. Roth [Gottingen 1852]; en indisk Udgave findes i »Bibliotheca Indica« [Calcutta 1882—91]). (Litt.: M. Winternitz, »Geschichte der indischen Litteratur« [I, Leipzig 1905]; A. Kaegi, »Der Rigveda« [2. Opl. Leipzig 1881]). *D. A.*

Vedânta (egl. Veda'ens Ende eller Maal, o: den Lære, hvori hele Veda-Litteraturen udmunder, den højeste Viden eller Filosofi) er Benævnelse paa et af de vigtigste Systemer i den indiske Filosofi, det System, som endnu den Dag i Dag tæller de fleste Tilhængere i Indien, og som i sin Grundtanke er den mest direkte Fortsættelse af den Filosofi, som vi finde i de ældste Upanishad'er (s. d.). Vedânta-Filosofien blev sat i System af Badarayana, der antagelig levede kort før vor Tidsregnings Begyndelse; hans Lærebog, i den almindelige Sûtra-Stil (s. d.), er imidlertid kun forstaaelig ved Hjælp af de senere Kommentarer, blandt hvilke især den af Cankara (omkring 800 e. Chr.) er den betydeligste. V. udgør sammen med den saakaldte Pûrva-Mîmâmsâ (s. d.) en større Enhed og kaldes derfor undertiden i Modsætning til denne Uttara-MimSmsa (den højere Mîmâmsâ), fordi den behandler Erkendelsen (jñâna) af de højeste Problemer, medens Purva-Mimamsa væsentlig beskæftiger sig med den filosofiske Behandling af den gamle Offerlære. V. kaldes ogsaa efter sit Indhold Brahma-Mîmâmsâ eller Çârîraka-Mîmâmsâ (Undersøgelse af Verdenssjælen og dens Legemliggørelse). Grundlæren i V. er den, at vor Sjæl er identisk med Brahman (Verdenssjælen), uden for denne eksisterer intet virkeligt; det er saaledes Ikke-Dualisme (a-dvaita), hvilket synes at stride ikke blot mod den alm. Erfaring, men ogsaa mod den hele religiøse Pligtlære. Den tilsyneladende Modsigelse skyldes imidlertid den hos ethvert Individ medfødte »Uvidenhed« (a-jñâna, a-vidya), der forhindrer Sjælen i at adskille sig selv fra Legemet og at erkende hele Verdensmaskineriet for en Illusion, et Blændværk (mâyâ, s. d.), som ved nærmere Betragtning forsvinder. Kun eet eksisterer, nemlig Sjælen (Selvet), og dette kan ikke være noget fra Brahman forskelligt. Hvorfra denne »Uvidenhed« stammer, siges der intet om, kun siges der, at den bliver ophævet ved »Erkendelsen« (jfiana), der bestaar i at fatte den absolute Identitet af Sjælen med Brahman. Da nu Vedanta-Filosofiens Maal er at afgive en Støtte for hele Brahmanismens ældre Teologi (saavel Læren om det upersonlige Brahman og om den personlige Skabergud Brahman tillige med hele den religiøse Praksis, jfr. Art. Brahman), nødes Cankara til at affinde sig med den Modsigelse, som denne rummer, og det gør han paa den Maade, at han opstiller to Systemer ved Siden af hinanden: 1) en højere filosofisk (esoterisk) Videnskab, den metafysiske Lære om Verdenssjælen som det eneste eksisterende, eller den absolutte Sandhed, ved hvis Tilegnelse den vise efter Døden gaar op i Brahman; 2) en lavere teologisk (eksoterisk) Videnskab, der stiller sig paa den store Hobs empiriske Standpunkt og afgiver en folkelig-religiøs Verdensopfattelse: i denne optræder Brahman udstyret med alle Personlighedens Attributter, han er den personlige Gud, som skaber og styrer Verden, som lønner og straffer Menneskenes Gerninger; inden for denne Ramme kan Læren om Sjælevandringen bibeholdes, men det er kun Sandhed for de »uvidende«, og den fuldkomne Forløsning kan kun findes paa det højere metafysiske Standpunkt. — En anden betydelig Sekt inden for Vedanta-Læren er den, som stiftedes i 12. Aarh. af Râmânûja (s. d.), ifølge hvilken de mangfoldige Sjæle ikke ere identiske med Brahman, men Dele af ham (jfr. Brahman, S. 493). (Litt.: P. Deussen, »Die Sûtra's des Vedanta« [Tekst med Cankara's Kommentar og Oversættelse] [Leipzig 1887]; Brahma-sûtras, with Cankara's Comm., Anandasrama Series, 1890—91; Oversættelse findes ogsaa paa Engelsk af Thibaut i *Sacred Books of the East*, [XXXIV og XXXVIII Oxford 1890—96]; en kortere Ekstrakt findes i den saakaldte Vedanta-sara, udg. og overs. af Jacob [Bombay 1894, London 1892]; F. Max Muller, *Six Systems of Indian Philosophy* [London 1899]; P. Deussen, »System des Vedanta« [Leipzig 1883], som er Hovedværket for Kundskaben om denne Filosofi; et klart og praktisk Ekserpt findes i P. Deussen, *On the Philosophy of the Vedanta in its relations to occidental metaphysics* [Bombay 1893] ogsaa trykt sammen med samme

Forfatters »Erinnerungen an Indien« [Kiel og Leipzig 1904] og hos R. Garbe, »Beitrage zur indischen Kulturgeschichte« [Berlin 1903]). *D.A.*

Veda-Religionen er den Religion, som nærmest træder frem i Veda-Litteraturens ældste Lag, specielt i Rig-Veda (s. d.); thi medens Religionen her væsentlig er polyteistisk, saa ere allerede i de yngre Veda'er og særlig i den følgende ritualistiske og filosofiske Litteratur (jfr. Veda ovenf.) de gamle Guder blegnede for den brahmanske Offertrolddom (jfr. Brahmanisme, S. 499—500) og traadte tilbage for Skaberguden PrajSpati eller Brahman (s. d.). Den Polyteisme, som forefindes i Rig-Veda, er imidlertid af en noget ejendommelig Art, idet teologisk Spekulation aabenbart har faaet fat i den og gjort den kollektiv-polyteistisk, saaledes at de enkelte Guder ere ved at miste deres Individualitet og komme til at danne et System, der træffende er sammenlignet med et Urværk; de enkelte Guder ere da at opfatte som enkelte og lige uundværlige Organer i en sammenhængende Organisme, Verdensaltet. Denne Form af Polyteisme har man særlig betegnet med Navnet Kathenoteïsme (s. d. og jfr. Indiske Religioner). Hele Verdensopfattelsen er endnu meget primitiv (se Indisk Kosmologi); de enkelte Guder have sandsynligvis alle fra først af været Personifikationer af Naturens Kræfter (Naturguder), og adskillige af Gudeskikkelserne ere Arvegods fra forhistoriske Tider, hvilket ses af Slægtskabet med de andre gamle indoeuropæiske Folks Gudekredse (navnlig Persernes og Grækernes); men adskillige af Guderne kunne dog vanskelig sættes i Forbindelse med noget enkelt bestemt Naturfænomen, f. Eks, Varuna og Mitra (Aditya'erne), Soma (s. d.), hvilket har ført til megen Uenighed blandt Mytologerne; derimod er der andre Gudeskikkelser, om hvis naturbestemte Funktioner der ikke synes at kunne være særlig Tvivl: saaledes Regn- og Tordenguderne Indra og Parjanya, Vind- og Stormguderne Vayu, Rudra og Marutterne, Solguder som Surya, Savitar, Pushan, Ildguden Agni o. s. v. (Morgenrøden Ushas synes nærmest at være en rent poetisk Konception). Om det nærmere vedrørende de enkelte Guder se disse Art. Sjælevandringstro finder man endnu ikke Spor af, man troede, at Sjælen var udødelig og efter Døden vandrede til Himmelen, hvor den levede i evig Salighed hos Yama sammen med Fædrene (pitri'er s. d.); den ledsages dertil af Pūshan, men de ugudelige modtages ikke, de styrtes ned i Dybet; den senere detaillerede Helvedes-Forestilling høre vi endnu intet om i Rig-Veda. Dyrkelsen af Guderne skete gennem Ofringerne, under hvilke Guderne paakaldtes gennem Hymnerne, der reciteredes af Offerpræsten (hotar); ved Ofringerne troede man, at Guderne fik Kraft til deres store Gerninger, og at man tillige sikrede sig deres Hjæp mod Ulykker og til at skaffe Lykke og Rigdom. Guderne forestillede man sig i menneskelignende Skikkelse, med lignende Følelser og Drifter som Menneskene, dog saaledes at de ere udrustede med Almagt, hvorved ogsaa særlig deres etiske Karakter som Straffere af Uret fremhæves; de ere udødelige som Følge af en Drik, de besidde, Udødelighedsdrikken (se Amṛita), identificeret med Somadrikken (s. d.). (Litt.: H. Oldenberg, »Die Religion des Veda« [Berlin 1894]; A. Bergaigne, *La Religion védique* [1.—3. Bd. Paris 1878—83]; A. Hillebrandt, »Vedische Mythologie« [1.—3. Bd. Breslau 1891—1902]; A. A. Macdonell, *Vedic Mythology* i »Grundriss der indo-arischen Philogie und Altertumskunde« [1897]; E. Hardy, »Die vedisch-brahmanische Periode der Religion des alten Indiens« [Münster 1893]; H. S. Vodskov, »Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse«, I (Rigveda og Edda) [Kbhvn. 1890—97]; A. Kaegi, »Der Rigveda« [2. Opl. Leipzig 1881]; S. Sørensen, »Et Stykke indisk Religionshistorie« i »Oversigt over det kgl. danske Vidensk. Selsk. Forh.« [1902]; specielle Litteraturhenvisninger findes i: E. W. Hopkins, *Religions of India* [London 1896] og P. D. Chantepie de la Saussaye, »Lehrbuch der Religionsgeschichte«, II Bd. (Die Inder von Edv. Lehmann) [Tiibingen 1905]). *D. A.*

Veda-Sproget, eller Vedisk Sanskrit, er den gamle indiske Sprogform, som foreligger i de ældste Lag af den indiske Litteratur: Veda, Brahmana, Aranyaka, Upanishad, Sūtra (s. d.), og som paa mange Punkter afviger ikke saa lidt fra det senere episke og klassiske Sanskrit og den Sprogform, som Grammatikerne stræbe at give Normen for (jfr. Sanskrit). Men inden for denne udstrakte Litteraturperiode findes selvfølgelig Forskelligheder, der dog ikke saa meget bero paa Lydudviklinger som paa Udvikling af Ordforraadet og Sprogformernes Brug, samt paa Stilen; saaledes har naturligvis Rig-Veda, som det ældste Sprogmindesmærke, adskillige arkaistiske Ejendommeligheder at opvise i Modsætning til de yngre Veda'er, og paa den anden Side nærmer Sprogformen i Sūtra'erne sig betænkelig til Grammatikernes Sanskrit, medens Upanishad'erne danne en Overgang mellem Sūtra'erne og den ældre Prosa i Brahmana'erne. Meget tyder paa, at Sproget i den ældste vediske Litteratur allerede var paa Veje til at blive en skolet Sprogform, som særlig dyrkedes af de højere Samfundsklasser, og at det daglige Omgangssprog har været noget videre fremme i lydlig Udvikling og hist og her har indvirket paa det litterære Sprog. Forskelligheder kunne ogsaa paa nogle Omraader tænkes at skrive sig fra Dialektafvigelser; saaledes finde vi i Rig-Veda enkelte Ejendommeligheder, som genfindes i det senere Pāli (s. d.), men som ellers ere forsvundne. De mest fremtrædende Afvigelser i V. fra det senere Sanskrit (bortset fra Ordforraadet) vise sig i Verbalformerne og deres Brug; først og fremmest findes her de gamle Konjunktivformer, som det senere Sprog næsten helt har tabt; hertil komme de augmentløse Fortidsformer, der bruges med konjunktivisk Betydning; fremdeles en stor Mængde Infinitivs- og Gerundiumsformer, som mangle i det senere Sprog; de mediale r-Former ere talrigere end i Sanskrit, ligesom der ogsaa findes enkelte Verbalendelser, som senere gaa tabt; de med Verber forbundne Præpositioner anbringes med stor Frihed i Sætningen adskilte fra Verbet, medens de i det senere Sprog altid danne een Sammensætning med Verbet; til det senere saa hyppig forekommende perifrastiske Perfektum findes her kun svage Spor, men paa den anden Side er Brugen af de for-

skellige Fortidsformer her langt mere udviklet; inden for Præsensdannelserne findes en langt større Variation i Stamform, særlig for Rig-Vedas Vedkommende, og Aktiv og Medium ere langt skarpere adskilte i Brug og Betydning. Ogsaa inden for Deklinationen finder man adskillige vediske Ejendommeligheder, saaledes Flertalsendelsen *-āsas* ved Siden af *-as*, Bortkastelse af Lokativendelsen *-i* og af Endelsen i Neutr. Pl. (ligesom i Pāli) o. s. v., enkelte gamle Pronominalformer; i de metriske Tekster forekomme ogsaa Vokal forlængelser eller Nasalering o. s. v. af metriske Grunde. Den gamle Accentuation er bevaret i en Del af denne Litteratur (jfr. Sanskrit). En selvstændig Vedagrammatik findes ikke, men allerede hos de gamle Inder vare Fonetik, Grammatik, Etymologi og Metrik vigtige Discipliner under Veda-Studiet (se Vedānga, jfr. Prātiçākhya). Af de almindelige Sanskrit-Grammatikker tage navnlig Benfey's og Whitney's ogsaa særligt Hensyn til V. (Litt.: S. Sørensen, »Om Sanskrits Stilling« [Kbhvn. 1894]; J. Wackernagel, »Altindische Grammatik«, I [Gottingen 1896]; Muir, »Original Sanskrit Text«, II [Lond. 1874]; af andre Specialværker maa særlig fremhæves Ch. R. Lanman, *A statistical account of Noun-inflection in the Veda*, i *Journ. of the Arner. Orient Soc.* [Bd. X, 1880]; J. Avery, *The unaugmented verb-forms of the Rig- and Atharva-Vedas. Journ. of Arner. Orient. Soc.* [1885]; J. v. Negelein, »Zur Sprachgeschichte des Veda. Das Verbalsystem des Atharva-Veda sprachwissenschaftlich geordnet und dargestellt« [Berlin 1898]; og fremfor alt H. Grassmann, »Worterbuch zum Rig-Veda« [Leipzig 1873]; Syntaksen er behandlet af B. Delbrück, »Syntaktische Forschungen«, I—V [deriblandt Bd. IV: »Altindische Syntax«, Halle 1888] og af J. S. Speijer, »Vedische und Sanskrit-Syntax« [Strassburg 1896]; af praktiske Hjælpemidler findes endvidere: A. Bergaigne & V. Henry, *Manuel pour étudier le Sanscrit védique. Précis de grammaire, chrestomathie, lexique* [Paris 1891]; A. Hillebrandt, »Vedachrestomathie, mit einem Glossar versehen« [Berlin 1885]; til Brug for Studiet af Rig-Veda: B. Delbrück, »Vedische Chrestomathie mit Anmerkungen und Glossar« [Halle 1874]; E. Windisch, »Zwölf Hymnen des Rigveda mit Sayana's Commentar: Text, Worterbuch zu Sāyaṇa, Appendices« [Leipzig 1883]. Mange sproglige Enkeltundersøgelser findes i R. Pischel & K. F. Geldner, »Vedische Studien« [Bd. 1—3, Stuttgart 1888—1901]; jfr. den væsentlig herimod rettede Kritik i H. Oldenberg, »Vedaforschung« [Stuttgart 1905]). *D.A.*

Vedbend se Vedbendfamilien.

Vedbendfamilien (*Araliaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Skærmblomstredes Orden, Træer eller Buske, sjælden Urter, med spredte, enkelte eller sammensatte Blade, der gerne have en bred Skede. Blomsterne sidde i Skærme eller Hoveder, ere tvekønnede, smaa, gulgrønne og 5-tallige i Bæger-, Krone- og Støvbladkreds; Frugtbladene ere 2 til mange. Kronbladene have en bred Grund og en tyk Spids. Griflerne ere frie. Frugten er en Stenfrugt eller et Bær. Over 400 Arter, de fleste i Troperne. De ere uden synderlig økonomisk Betydning; en Del ere Prydplanter, saaledes Arter af Slægten *Aralia*, Vedbend o. a.; af Marven af *Tetrapanax papyrifer* faas det kinesiske Rispapir.

Vedbend (*Hedera* L.), Buske med Klatrerødder og læderagtige, glatte Blade, der ere lappede paa de vegetative Grene og hele, ægdannede eller lancetdannede paa frugtbare Skud. Blomsterstanden er endestillet og bestaar af gulgrønne Blomster, der først fremkomme i Efteraaret; de ere førsthannede og bestøves ved Hjælp af Fluer; Honningen afsondres af den for Skærmblomstrede karakteristiske Discus. Bærrene ere sorte og først fuldt modne i det følgende Foraar. Mest kendt er Almindelig Vedbend, Efeu, norsk Bergflette (*H. ffelixL.,)*, der er udbredt over det meste af Europa; dens Polargrænse strækker sig fra Skotland til det vestlige Norge ; i vild Tilstand er dens nordligste Voksested ved Bøgens Nordgrænse (Hosanger i S. Bergenhus Amt, 60° 37' n. Br.); den taaler ikke stærk Vinterkulde. I Danmark er den ret almindelig i Skove. Som ung kryber den hyppigst paa Skovbunden og kommer ikke til Blomstring; først efter at den har naaet at fæste sig til Stammer af forskellige Træer, til Mure ell. lign. og naaet en betydelig Alder giver den sig til at blomstre. Dens Stængel, der har den mærkelige Egenskab at trykke sig ind imod Underlaget, hvorpaa den vokser, og paa den mod Underlaget vendende Side at udvikle Hæfterødder, kan med Alderen antage anseelige Dimensioner, der ere usædvanlige for Lianer uden for Troperne. Vedbend dyrkes i Haver til Beklædning af Mure, Plankeværker etc. og har som stedsegrøn den store Fordel ogsaa om Vinteren at virke som Dekorationsplante, der allerede hos Romerne stod højt i Anseelse. Den forekommer i flere, ogsaa brogetbladede Varieteter. Den almindeligste af disse Varieteter er *B. H. hibernica* hort., den saakaldte irske eller skotske Vedbend, der er kraftig voksende og storbladet. En anden Varietet, *H. H. arborea* hort., er fremkommen ved Formering af Stiklinger af blomsterbærende Grene, der vedbliver at have den for saadanne Skud ejendommelige Bladform; den er ikke klatrende, men nærmest en opret Busk, hvis Krone ved Beskæring holdes i Form. I den græske Gudelære var Vedbend helliget Dionysos, og Thyrsos-Staven var omvunden med dens Ranker; den havde ogsaa senere symbolsk Betydning af forskellig Art og spillede en Rolle i overtroiske Forestillinger. Ogsaa *H. colchica* K. Kock dyrkes som Prydplante; den har langstilkede og brede, hjertedannede eller anderledes formede Blade og stammer fra Orienten. Formering af Vedbend foregaar ved rodskydende Ranker, ved Stiklinger eller ved Frø. *A. M.*

Vedby-Hage, N. f. Falster, en ca. I Km. lang Grund, som ligger ud for Orehoved Havn og er skilt fra Landgrunden ved en smal Rende med 6 å 8 M. Vand. Paa Midten af Grunden er der 1,6 M. Vand. *G. F. H.*

Vedbæk (gl. Form: *Withebek*), Fiskerleje i det nordøstlige Sjælland (Søllerød Sogn, Sokkelunds Herred, Kjøbenhavn's Amt) med (1906) 125 Huse og 785 Indb., ligger smukt ved Kysten og Trørød Skov; det har Filialkirke til Søllerød, Skole, mange Villaer, Badehotel m. m. og er Toldkontrolsted, Anløbssted for Dampskibe, Station paa Kystbanen og Endepunkt for den i Aug. 1900

aabnede private Lyngby—V. Bane. Ved V. gjorde den engelske Hær Landgang 16. Aug. 1807. Lige S. f. ligger det store Landsted Enrum med en smuk, 1862—64 opført Hovedbygning (Arkitekt Herholdt). *H. TV.*

Vedceller (Libriformceller, bot.) kaldes i den botaniske Vævlære Veddets mekaniske Elementer, Hadromets Styrkevæv. De ere døde, luftfyldte, langstrakt-prosenkymatiske, forsynede med skraat stillede, spalteformede Porer samt som oftest temmelig tykvæggede og forvedede. De forekomme særlig karakteristisk udviklede hos træagtige Vækster og fortrinsvis i Aarringens Høstved (se Træ, Ved, Langceller). *V. A, P.*

Veddel (bot.) eller Hadrom kaldes i Planteanatomien den Del af Stængelens Karstrenge, som i de kollaterale og bikollaterale Strenge ligger inden for Dannelsesvævet eller (i de lukkede Strenge) Blødbast (s. d.); dens karakteristiske Bestanddele ere Karrene og Trakeïderne, og hertil kunne da Vedparenkymet og Libriformen (se Vedceller) eller Styrke vævet slutte sig. I Bladene, hvor Karstrengene ere lukkede, ligger V. umiddelbart over Sidelen (Leptomet), og i de saakaldte leptocentriske eller perixylematiske Karstrenge omgiver den Sivævet rørformet (se Karstreng). *V.A.P.*

Vedel, Anders Sørensen, dansk Historiker og Viseudgiver, født 9. Novbr. 1542 i Vejle, hvorefter han tog Navn (Vedel, Vejle, Wellejus), død i Ribe 13. Febr. 1616. V. fik under Skolegangen i Ribe rige Paavirkninger af Tidens humanistiske Rørelser, især i historisk Retning, ledsagede kun 20 Aar gl. den unge Adelsmand Tyge Brahe paa hans Udenlandsrejse som Hovmester, tog 1566 Magistergraden i Wittenberg og blev ved sin Hjemkomst til Danmark Slotspræst i Kjøbenhavn (1568). Her begynder han en ikke lille Forfattervirksomhed, mest paa Modersmaalet, der fører ham over imod at betragte Historieskrivningen som sin egentlige Opgave; Omgangen med flere af Landets ypperste Adelsmænd virkede i samme Retning. Efter en rimet Pavekrønike (*Antichristus Romanus*, 1571), hvis mærkeligste Parti røber hans Begejstring for Rom's svundne Herlighed, gav han sig paa Kansler Johan Friis's Opfordring til Oversættelsen af Sakse's Krønike, der blev et af hans Livs Hovedværker (1575). Ved Værkets Afslutning staar det ham som Livsopgave at fortsætte Danmark's Historie ned til sin egen Tid. Tanken vandt Tilslutning hos hans adelige Velyndere, 1578 fik han kgl. Tilsagn om en Plads i Ribe Domkapitel; 1581 drog han derover for at vie Resten af sit Liv til Historieskrivningen. Forinden havde han i et Skrift »Om den danske Krønike at beskrive« (først paa Latin og siden — 1581 — paa Dansk) gjort Magthaverne Rede for hele den videnskabelige og kunstneriske Opgave, der nu laa for ham. I de følgende Aar er han optagen af Arbejdets mange Dele: at indsamle det spredte Stof fra Kirker og Klostre, at udgive en enkelt ypperlig Kilde for den ældste Historie, at opmaale Landet til en geografisk Beskrivelse eller at gøre Udkast, snart for Fremstillingens Grundsætninger, snart af enkelte Prøvepartier paa den Stil, han vil fremstille det i. Medens Historikeropgaven saaledes trak i Langdrag, udgav han et andet Værk, der naaede en Udbredelse, som næppe noget i ældre dansk Litteratur »100 udvaalde Viiser om Konger, Kæmper og andre« [1591]. En tilfældig Opfordring fra Dronning Sophia til at meddele sig Afskrifter blev Anledningen til, at han samlede alle de Viser, der handlede om historiske Skikkelser og Heltelivet, og gav en saa vidt muligt fuldstændig Affattelse af hver enkelt Vises Tekst. Optrykt utallige Gange blev den en Støtte for Folkets Sanglyst. Men hans store Værk lod stadig vente paa sig, Paamindelser fra Regeringens Side hjalp ikke, og 1595 blev det ham paalagt at aflevere alle sine Samlinger og det udarbejdede af Krøniken til en Efterfølger, Filologen Niels Krag. For den 53-aarige Mand var det et lammende Slag; Resten af sit Liv naaede han ikke videre end til at pusle med et og andet bogligt Arbejde, deriblandt maaske den Visesamling »Tragica«, der først udkom længe efter hans Død. Sit kaarne Livsmaal naaede han ikke; den Plan for en Danmarkshistorie efter de med Renaissancen fødte Grundsætninger virkeliggjordes først af de følgende hundrede Aar indtil Holberg medregnet; som alle sine samtidige greb han længere, end han kunde naa. Men han blev en folkelig Forfatter med en for de Tider sjælden Finsans, og som saadan kom han til at udmønte de to største Værdier fra Danmark's Middelalder: Sakse og Viserne. (Litt.: Wegener, »Hist. Efterr. om A. S. V.« [i Udgaven af hans Sakse 1851]). *A. O.*

Vedel, Emil, dansk Embedsmand, arkæologisk og juridisk Forfatter, er født 30. Aug. 1824 paa Søbysøgaard. Efter 1846 at være bleven juridisk Kandidat ansattes han 1847 i Danske Kancelli, blev efter en 2-aarig Udenlandsrejse 1852 Fuldmægtig i Indenrigsministeriet, 1853 Bureauchef og. 1856 Departementschef i Ministeriet for Slesvig. 1866 udnævntes han til Amtmand paa Bornholm, hvilket Embede han 1871 ombyttede med Amtmandsembedet i Sorø. I sit Embede var V. kendt som en ualmindelig dygtig, upartisk og humant rettænkende Mand. 1902 tog han af Helbredshensyn Afsked og modtog da fra Amtets Beboere smukke Vidnesbyrd om den Tillid, han havde skabt om sig, ligesom ogsaa Kongens Paaskønnelse af lang og dygtig Embedsførelse. 1871 var han bleven Kammerherre, 1900 Storkors af Dannebrog.

1847 havde V. vundet Universitetets Prismedaille for en Afhandling om den franske og engelske Trykkefrihedslovgivning, og 1853—54 holdt han med offentligt Mandat Forelæsninger over Slesvig's Ret. Han udsendte forskellige juridiske Skrifter, bl. a. over Slesvig's Privatrets almindelige Del. Vigtigere og mere omfattende blev hans arkæologiske Forskergerning. Straks efter sin Ankomst til Bornholm begyndte han en lang Række Undersøgelser, alene i Løbet af 2 Aar ca. 600, især over de saakaldte »Brandpletter«, simple og indtil da lidet paaagtede Grave fra Jærnalderen. Virksomheden fortsattes, ogsaa efter at han var kommen til Sorø, ved længere og hyppige Ophold paa Bornholm, og Øens Fortid er herved bleven mere kendt og gennemarbejdet end nogen anden Egns. Resultaterne offentliggjordes i Afhandlinger i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1870, 1872, 1878 og 1885 og samledes derefter 1886 i

et anseligt, smukt udstyret Kvartbind: »Bornholm's Oldtidsminder og Oldsager«, hvortil 1897 sluttede sig en større »Efterskrift« med de senere Aars Udbytte. Disse Skrifter have tillige i høj Grad bidraget til at kaste Lys ogsaa over Forholdene i det øvrige Danmark. I Anerkendelse af V.'s Fortjenester af den nationale Forskning valgte det kgl. nordiske Oldskriftselskab ham 1885, efter Worsaae's Død, til sin Vicepræsident. Ogsaa under sit af vaklende Helbred paatvungne Otium har han bevaret sin Kærlighed til de nationale Studier og fortsat de litterære Sysler. Som Frugt heraf udkom 1905: »Oversigt over den danske Litteratur om Nordens forhistoriske Arkæologi« (Litt.: Sophus Muller, »Vor Oldtid«, S. 443). *H. A. K.*

Vedel, Herman Albert Gude, dansk Maler, er født i Kjøbenhavn 1. Marts 1875, var oprindelig bestemt til at gaa den studerende Vej og kom først efter at være bleven Student og have taget anden Eksamen ind paa teknisk Institut. Efter at have gennemgaaet dette arbejdede han to Aar paa Kunstakademiet og derpaa, 1896—98, under Zahrtmann. Hans første Udenlandsrejser gik til St. Petersborg og Sydfrankrig; senere studerede han gentagne Gange i Holland og Italien. 1899 debuterede han paa Charlottenborg med et Mandsportræt, der ikke tildrog sig synderlig Opmærksomhed, men allerede det følgende Aar slog han igennem med »Billede af en ung Pige«, som blev købt til Kunstmuseet i Kjøbenhavn, og »Billede af en Dame«, der erhvervedes af Museet i Randers. Begge disse Værker vare Vidnesbyrd om rig kunstnerisk Evne og en forholdsvis meget betydelig Udvikling; Figurerne vare stillede med overlegen Sans tor Linievirkning, Penselen ført med en Færdighed, der syntes at ligge langt over, hvad man efter Kunstnerens Alder kunde vente, og hvert af Billederne en Helhed, der fængslede ved fin og rig Stemningsfylde, samtidig med at Koloritten vakte umiddelbart Behag ved Varme og Harmoni. Hvad der i disse og i Flertallet af de Portrætbilleder, V. udstillede i Løbet af de følgende Aar, kunde vække nogen Betænkelighed med Hensyn til Kunstnerens Udsigter til en Gang at komme til at indtage en fremragende Plads mellem Danmark's Kunstnere, var det Præg, de havde, af mere at være opstaaede i Kraft af indtrængende og begejstrede Studier af ældre, særlig norditaliensk Kunst end at have deres Udspring i umiddelbar Fortrolighed med og Kærlighed til den levende Natur. Saavel ved Billedernes Opbygning som i ganske særlig Grad ved deres Farve mindedes man idelig om snart dette, snart hint Værk fra svundne Tider; man fik Indtrykket af, at den højt begavede og utvivlsomt baade ærlige og varmtfølende Kunstner havde stor Vanskelighed ved at frigøre sig for Galeristudierne og modtage Naturindtryk, der vare uafhængige og upaavirkede af de gamle efterbrunede Mesterværkers Kolorit. Først ved Udstillingen 1906 synes et virkeligt Gennembrud at være betegnet, navnlig ved et enkelt Arbejde, »En Mand, som river Farver«. Her har V. omsider fundet en Udtrykspaade, der helt er hans egen; Kunstværket vidner om, at han nu helt har fordøjet, hvad han har lært paa Galerierne, saa han kan se paa Naturen med sunde Øjne og give sit Indtryk af den friskt og selvstændigt. Og saa er han da, rig som han er paa Talent, paa Erfaring og paa Færdighed i alt, hvad en Maler kan lære, dermed traadt ind i Rækken af de Kunstnere, som arbejde ikke alene for deres egen Tid. *S. M.*

Vedel, Peter August Frederik Stoud, Direktør for det danske Udenrigsministerium, er født 10. Decbr. 1823 som Søn af Generaldecisor V. Han blev Student 1840 fra Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn, cand. jur. fra Kjøbenhavn's Universitet 1846. Aaret efter fik han Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en Prisopgave om Trykkefrihedslovgivningen, og i dette og de følgende Aar studerede han i Berlin, Paris og London fremmed Ret og Statsøkonomi, samtidig med at han ved sin allerede dengang levende Interesse for udenrigspolitiske Forhold bragtes til at søge Forbindelser med de danske Diplomater i de Hovedstæder, han besøgte, og med politisk interesserede Udlændinge. 1850 assisterede han den danske Gesandt i London, Grev F. Reventlow, under Forhandlingerne om London-Protokollen. Efter sin Hjemkomst udnævntes han 1851 til Lektor i det juridiske Fakultet og siden til Professor. 1858 gav han efter for de gentagne Anmodninger, som rettedes til ham om at indtræde i Udenrigsministeriets Tjeneste, og udnævntes til Geheimelegationsraad og Chef for Udenrigsministeriets 1. Departement, under hvilket det holstenske Spørgsmaal hørte. V. delte vel ikke ganske de Nationalliberales Opfattelse af Danmark's udenrigspolitiske Stilling og havde i højere Grad end de Blik for de Farer og Vanskeligheder, som vilde møde os under Gennemførelsen af Eider-Politikken, men han blev dog Hall en fortrinlig Støtte under hans Ledelse af Udenrigsministeriet, idet han i Tænkemaade og almindelig politisk Opfattelse stod sin Chef væsentlig nærmere end Ministeriets øvrige overordnede Embedsmænd paa den Tid. V.'s fine Dannelse og grundige Kendskab til statsretlige og politiske Forhold i Europa og til alle det forviklede holstenske Spørgsmaals Enkeltheder kom ogsaa til fortrinlig Nytte under den hele vidtløftige Procedure med Forbundsdagen i Frankfurt og de tyske Stormagter, som optog de følgende Aar, og Modstanderne erkendte villigt det Talent og den Kundskabsfylde, hvorom de af V. forfattede Indlæg i Striden bar Vidne. Under det Monrad'ske Ministerium udnævntes V., efter Quaade's Afrejse til London-Konferencen, til Direktør for det samlede Udenrigsministerium og havde i den Tid, Konferencen varede, en i høj Grad vanskelig og byrdefuld Stilling. De Skridt, der fra Regeringens Side gjordes, vare ingenlunde altid Udtryk for hans personlige Opfattelse af, hvad der var det rette, og den Indflydelse, han øvede, gik som Regel i Retning af at hindre Krigens Genudbrud ved i Tide at gøre mere resolutte Indrømmelser end dem, der endelig besluttedes.

Efter Wien-Freden blev Udenrigsministeriets Virkefelt jo væsentlig indskrænket, men der har dog været Tider, hvor V.'s Indgriben i Ledelsen blev af megen Betydning, saaledes 1870, da han satte hele sin Indflydelse ind paa at hindre Danmark's Deltagelse i den fransk-tyske Krig. Under den saakaldte Butterfield'ske Sag, der en Tid syntes at skulle bringe Danmark i alvorlig Kon-

flikt med de nordamerikanske Fristater, indlagde V. sig stor Fortjeneste ved at føre Danmark's Sag for Voldgiftsdomstolen paa en saadan Maade, at Dommen paa alle Punkter gav Danmark Ret. V.'s Autoritet som Udenrigsministeriets administrative Leder under de skiftende Ministre var meget betydelig, og 1897 tilbød Konseilspræsident Høring ham Udenrigsministerportefeuillen, hvilken han dog, bl. a. paa Grund af sin Alder, afslog. 1899 fratraadte han efter eget Ønske sin Stilling i Udenrigsministeriet til almindelig Beklagelse for dem, med hvem han havde samarbejdet. Hans klare Forstand, overlegne Indsigt og noble Personlighed havde gennem den lange Aarrække, i hvilken han havde beklædt en af sit Lands betydningsfuldeste Stillinger, i Virkeligheden vundet Anerkendelse fra saa godt som alle Sider. Ved sin Fratræden fik han Rang som Excellence, dog med Bibeholdelse af sin tidligere Titel af Geheimelegationsraad.

Ogsaa som historisk Forfatter har V. vundet et anset Navn. Han har udgivet forskellige Monografier over fremragende Diplomater i dansk Tjeneste fra 18. Aarh. og endelig i 1880'erne den store Udgave af den ældre Bernstorffs diplomatiske Korrespondance i Forbindelse med en indgaaende Skildring af denne Statsmands Personlighed og politiske Virksomhed, en Skildring, der vil blive staaende som et af Hovedværkerne om denne Periodes Historie. *N. N.*

Vedel, Valdemar, dansk Forfatter, Søn af ovenn. P. A. F. S. V., er født i Kjøbenhavn 9. Novbr. 1865. V. blev Student 1882, cand. jur. 1887, opnaaede Aaret efter Universitetets Guldmedaille for en retsfilosofisk Afhandling. S. A. udsendte V. sit første og eneste skønlitterære Arbejde, Romanen »Stavnsbaand«. Det blev Literaturhistorie i videste Forstand, som V. ofrede sine Kræfter. 1890 disputerede han for Doktorgraden med »Guldalderen i dansk Digtning«, men V.'s store Belæsthed og mangesidige Interesser førte ham snart videre ud. Frugter af et Italiens-Ophold møder man — foruden i en Række Rejseskildringer »Fra Italien« — i Monografien over Dante [1892]; hans nøje Kendskab til svensk Litteratur affødte V.'s maaske ypperste Bog »Svensk Romantik« [1894]. 1895 opnaaede V. et Docentur ved Universitetet i almindelig Litteraturhistorie, og som Frugter af hans Studier i senere Aar tør vel de paralleltløbende Skrifter »By og Borger« [1901], »Helteliv« [1903] og »Middelalderlig Ridderdigtning« [1905] anses. Alle disse Arbejder vidne om V.'s omfattende Læsning, om hans fint vurderende og sobre Kritik, medens en i Begyndelsen alt for bevidst malende og overlæsset Stil i Aarenes Løb er bleven betydelig afklaret. V. har fremdeles øvet en meget omfattende kritisk Virksomhed, særlig i »Tilskueren«, som han har redigeret siden 1901. *F. Cl.*

Vedeler, Berendt Christian, norsk Læge, er født i Bergen 23. Maj 1836. Efter at have taget medicinsk Embedseksamen 1862 blev han først ansat som Underlæge ved Sygehuset og derefter som Bylæge og Læge ved Plejestiftelsen for spedalske i Bergen. 1869 opgav han disse Poster og rejste til Christiania og blev 1872 Reservelæge ved Fødselsstiftelsen. Allerede tidlig havde han kastet sig over Studiet af Kvindesygdomme og Fødselsvidenskab, og 1877 tog han Doktorgraden med en Afhandling om »Retroversion og Retrofleksion af den usvangre Livmoder«. Han har senere levet som Privatlæge i Christiania. V. har offentliggjort en Række Afhandlinger dels over gynækologiske Emner, dels af anatomisk Indhold (om Nerver i Ovariet) og med Iver deltaget i Diskussionen om medicinske Spørgsmaal. *S. T.*

Vedelspang (fortysket: »Wedelssprang«), en lille Landsby tæt S. V. f. Dannevirke's Halvkredsvold (»Oldenburg«), som ifølge den nyeste Tids Undersøgelser har omgivet det gamle Hedeby. Mærkelig er Byen ved de Runestene, som ere fundne i dens Nærhed; paa dens Mark ligger Krossberg, hvor Hedeby-Stenen (s. d.) blev funden. Tæt 0. f. Byen, ved Vadestedet mellem Haddeby Nor og Selk Nor, opdagedes 1797 den Sten, som Wimmer kalder V.-Stenen I, og som oprindelig maa have haft sin Plads paa »Gnupa's Vi« (indviede Gravplads), i Nærheden af Findestedet. Sammesteds maa ogsaa V.-Stenen II, funden 1887 i Volden om Gottorp Slot, have været opstillet. Begge Stenene, som nu findes i Museet i Kiel, ere rejste af Kong Gnupa's Dronning Asfrid til Minde om hendes Søn Sigtryg, som 943 var falden i Normandiet (se Gnupa). Efter Wimmer's Tolkning lyde Indskrifterne paa Nutidens Dansk: I. »Asfrid gjorde dette Mindesmærke efter Sigtryg, sin Søn, paa Gnupa's Vi«. II. »Vi-Asfrid gjorde dette Mindesmærke, Odinkar's Datter, efter Sigtryg Konge, sin og Gnupa's Søn«.

At der paa samme Sted er rejst to Mindestene over samme Person, forklarer Wimmer af, at Gnupa var svensk, Asfrid dansk; den ene Sten, hvis Sprog og Runeformer tyde paa, at den er hugget af en Svensker, »taler særlig til Asfrid's svenske, den anden til hendes danske Mænd«. (Litt.: Wimmer, »De danske Runemindesmærker«, I, S. 48 ff.; »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« [1901, S. 40 ff.]; »Nordiske Fortidsminder udg. af d. kgl. nord. Oldskriftselskab« [I, 1903, S. 240 ff.]). *V.D.*

Vedeman, sjællandsk Vikingehøvding i 12. Aarh. For at afværge Vendernes Plyndringer under Svend Grade's Regering stiftede V. i Roskilde et Vikingelag, en Art Broderskab med særskilte Vedtægter, hvis Formaal var Kamp mod Venderne. Skønt den største Styrke, de nogen Sinde raadede over, var 22 Skibe, lykkedes det dem dog at tage 82 vendiske Skibe. Ogsaa under Valdemar den Stores Venderkampe udmærkede V. sig i høj Grad. (Litt.: »Sakses Danmarkshistorie«). *F. O.*

Vederhæftig bruges undertiden i samme Betydning som »paalidelig«, men i Reglen tænkes der ved Ordet v. særlig paa økonomisk Paalidelighed. V. er den, der kan opfylde eller maa ventes at kunne opfylde sine økonomiske Forpligtelser i rette Tid. En forbigaaende Insolvens i den Forstand, at vedkommendes Passiver overstige hans Aktiver, vil ikke berettige til at betegne den paagældende som uvederhæftig, saa længe han dog endnu har den fornødne Kredit og derved kan skaffe Dækning i rette Tid. Uvederhæftighed maa anses bevist, naar vedkommendes Bo er taget under Konkursbehandling, eller der har været foretaget forgæves Eksekutionsforretning hos ham, men kan efter Omstændighederne

ogsaa bevises paa anden Maade. Vederhæftighed er bl. a. Betingelse for at beklæde visse Embeder (se saaledes for Dommeres Vedkommende D. og N. L. 1—5—1). Ifølge dansk Grl.'s § 30 er den, der >er ude af Raadighed over sit Bo<, udelukket fra Valgret, og ifølge Næringslovens § 2 er det en Betingelse for at vinde Borgerskab eller Næringsbevis, at vedkommende ikke er under Konkursbehandling (se i øvrigt Scheel, »Personretten« [2. Udg., 1876, S. 403 ff.]). Tilsvarende Regler gælde i Norge. *E. T.*

Vederlag. *Witherlagh* bruges i de gamle svenske Love som Udtryk for et, til et bestemt Øjemeds Opnaaelse dannet Samfund, hvis Medlemmer vare indbyrdes berettigede og forpligtede over for hverandre, men i Danmark er V. især Betegnelsen for et Krigersamfund, hvis Medlemmer fra Knud den Stores til Erik Menved's Tid vare knyttede sammen indbyrdes og med Kongen i en fri ridderlig Forbindelse, ifølge hvilken V. dannede en Mellemting mellem en Hird (s. d.) i gammel Betydning og en staaende Hær, saa at Medlemmerne af V. i en særegen Grad vare Kongens Mænd og stode til hans Raadighed. Om Oprindelsen til V. fortælle sidst i 12. Aarh. Saxo og Sv. Aagesen, at Knud den Store, der i England havde samlet en stor Hær af Mænd j af mange Folkeslag, besluttede at gøre et Udvalg af denne store Hær, og paa hans Bud ! dannedes af de rigeste og fornemste Mænd et i snævrere Samfund, der skulde udgøre Kongens Følge. Samfundet kaldtes Thinglid, og den Lov;] Kongen gav for dette, hed paa Dansk *witherlogh*, et Udtryk, som Sv. Aagesen gengiver paa Latin , >skønt mindre passende« ved Hirdlov, Borglov eller Hærlov. Dette Kongefølge med tilhørende Lov overførtes til Danmark, hvor det kaldtes V. (oprindelig maaske blot »Laget«), medens Loven som sagt kaldtes Vederlog, hvilket i Alm. betyder Straffelov. Men efter Overførelsen til Danmark ændredes" efterhaanden V. og selvfølgelig ogsaa Loven for dette. Medens nemlig V. i England vist overvejende havde bestaaet af Mænd, der ikke havde andet Hjem end Kongens Gaard, kom V. her til væsentlig at bestaa af jordejende Stormænd, som i Fredstid kun, naar de gjorde Tjeneste eller paa de store Højtider, mødte i Kongens Gaard, medens deres Hjem var omkring i Landet paa deres Ejendomme. I Krigstid stod derimod V. til Raadighed for Kongen. Et saadant Kongefølge fandtes fra den tidlige Middelalder i næsten alle Lande, men det danske udmærker sig i flere Retninger fremfor f. Eks. Hirden i Norge eller Ministerialerne i Tyskland. At Vederlagsmændene ere pligtige til Tjeneste ved Hoffet og i Hæren, hvorfor de ogsaa i 13. Aarh. skiftevis kaldes Hof- og Hærmænd, og at de skulle vise Troskab mod Kongen og »være rede til alt hans Bud«, er der ikke noget mærkeligt i, men det særegne for V. kommer frem ved, at det fuldstændig beror paa Mændenes frie Vilje, hvor længe de ville forblive i deres Stilling; de kunne til hver Nytaarsdag opsige deres Tjeneste. De indtage i det hele en fuldkommen fri og æret Stilling, der er ikke Spor af den Ufrihed, i personlige Forhold (f. Eks. endog med Hensyn til Indgaaelse af Ægteskab), som findes hos de de tyske Ministerialer. Dernæst er V. ganske forskelligt fra f. Eks. den norske Hird ved dengennemførte Lighed, der hersker mellem Medlemmerne; de ere alle Brødre og Kammerater, der er kun et eneste Samfund, hvor alle ere lige, hvad enten de ere fattige eller rige, fordi det mere gælder om Krigsdygtighed end om Fornemhed. Den norske Hird bestaar derimod af forskellige Klasser, den ene fornemmere end den anden, hver Klasse med sine Privilegier. Endelig ere Vederlagsmændene uden for Tjenesten ganske lige stillede med Rigets fri Mænd; de ere hverken (som de øverste Hirdklasser i Norge) fornemmere end disse eller (som i Tyskland og til Dels i Sverige) ringere end dem. Aarsagen til disse Særegenheder, der jo hidrøre fra, at V. har mere Karakteren af en Hær end af et lille snævert Samfund som den gamle norske Hird, hidrører fra den Omstændighed, at Kong Knud i England ændrede den gamle danske Hird, der vist har været som den norske, udvidede den og gav den mere Karakteren af en Hær, hvorfor Sv. Aagesen ogsaa siger, at de gamle Hirdmænd nu ogsaa kaldes Hærmænd. — Loven for V., Vederloven, er den første danske Lov, der nedskreves, og dens fremragende Betydning viser sig ogsaa ved de Navne, der knytte sig til Nedskrivningen: Absalon, Saxo og Sv. Aagesen. Aarsagen til, at den hidtil — som alle danske Love — uskrevne Vederlog sattes i Skrift, er aabenbart, som Saxo ogsaa antyder, at Lovens Kraft var bleven svækket ved Borgerkrigene i 12. Aarh. Saxo skrev dog af Lovens 2 Dele, nemlig Knud's gamle Lov og de siden hans Tid i Danmark tilføjede Ændringer og Tillæg, kun Knud's Lov, der jo hørte med til denne Konges Historie, medens han siger, at Forandringer i Loven senere skete »paa Grund af Kongernes Lemfældighed«. Absalon »med hans Fostersøn Knud Valdemarssøn« skrev paa Dansk ligeledes, efter eget Sigende, Loven saaledes, som den var i gamle Kong Knud's Dage, men føjede dog enkelte nyere Ændringer til, og først Sv. Aagesen forfattede paa Latin en fuldstændig og tidssvarende Udgave af Loven, idet han fremstillede Knud's gamle Lov og, sammenarbejdet med denne, de nyere Ændringer og Tillæg. Samtlige Redaktioner hidrøre fra Valdemar I's Tid, ikke længe efter Borgerkrigens Ophør. I 13. Aarh. blev Vederlogen forsynet med flere Tillæg; det sidste Tillæg fra 1276 er mulig kun forblevet et Udkast. — Lovens Karakter er given ved dens Maal: dels at oprette et Broderskab, dels at holde dette sammen ved Straffetrussel mod den, der »brød Laget« eller viste Utroskab mod Kongen. De Ændringer, der i Tidens Løb foretoges i Loven, vise os de Forandringer, det gamle Thinglid undergik her. Lovens fremmedartede Regler, f. Eks. i Processen, omdannedes i national Retning, og de oprindelig meget strenge Straffe mildnedes i Overensstemmelse med dansk Ret. V. var oprindelig et Rytterkorps, men Mændene stode paa den Tid i Kampen af Hestene og kæmpede til Fods. *Omtr.* fra Midten af 12. Aarh. forandredes Kampmaaden saaledes, at Rytterne nu kæmpede, fuldt rustede, fra Hesteryggene. Tjenesten blev herved strengere og kostbarere, og Mændenes Løn, der oprindelig havde bestaaet i Penge og Naturalydelser, kom nu ofte til at bestaa i Privilegier, Frihed for Skat

og forskellige oprindelig kongelige Rettigheder, der overlodes dem, og hvorved deres Anseelse forøgedes. Efterhaanden som V. fyldtes med Rigets første Mænd, passede den strenge Disciplin ikke mere, og vi have Beretninger om Strid mellem Konge og Mænd om enkelte Bestemmelser i Loven. Endnu under Erik Klipping spores Lovens Virksomhed, men under Erik Menved ses det, at denne er ophørt at have Gyldighed. V. har haft indgribende Betydning baade for Rigets almindelige Historie, for Uddannelsen af den danske Adel og især ogsaa for Udviklingen af Rigsinstitutioner. I V. samledes for første Gang Mænd fra alle Rigets »Lande«, og Vederlogen er den første Rigslov. V.'s lovgivende og dømmende Institutioner danne derfor ogsaa Grundlaget for Rigslovgivning og Rigsdomstole, og V.'s Sammenkomster ere Forløberne for Danehofferne. Ogsaa andre mægtige Mænd end Kongerne holdt V., og for disse Kongens Mænds Mænd, hans middelbare Vasaller, gjaldt en Efterligning af Vederlogen. — Vederlovens Tekst er trykt i Rosenvinge's Saml. af gl. danske Love, V Bd. Om V. og dets Betydning har der i nyere Tid hersket forskellige Anskuelser, se paa den ene Side J. F. Kinch, »Om den danske Adels Udspring fra Thinglid«, Aarb. for. nord. Oldkyndighed f. 1875, nærmest i samme Retning L. Holberg, »Dansk Rigslovgivning« [Kbhvn. 1889], og paa den anden Side Kr. Erslev, »Valdemarernes Storhedstid« [Kbhvn. 1898]. Om Benævnelsen V. se L. Wimmer, »Oprindelsen til Ordet V. i Vederlagsret« i »Oversigt over Videnskab. Selskabs Forh.« f. 1898. *Ludv. H.*

Vederlagsretten se Vederlag.

Vederlog, Loven for Vederlag (s. d.).

Vederloven se Vederlag.

Vedétposter kaldes de Poster, der udstilles fra Feltvagterne. Ved Fodfolket er det ordentligvis Dobbeltposter; sjældnere dannes de af 3 Mand, medens de ved Rytteriet i Reglen bestaa af 3 Mand, af hvilke den ene er Hesteholder for de to andre, der ordentligvis optræde til Fods. V.'s Opgave er at iagttage Terrainet og melde, hvad de opdage af Betydning. Er der Fare, alarmere de ved Skydning. De skulle være yderst opmærksomme og altid være rede til at bruge deres Vaaben. De anbringes saaledes, at de have en fri og vid Udsigt, men saa skjult som muligt. Antallet af V. bestemmes af vedkommende Feltvagtskommandør. De nummereres fra højre Fløj inden for Feltvagten. De modtage ved Udstillingen en særlig Instruktion, som de ere pligtige at give de nye V. ved Afløsningen. De enkelte Folk af samme V. staa ikke længere fra hinanden, end at de uden Støj kunne meddele hinanden, hvad de have set. Af Hensyn til Forbindelsen med Naboposterne patrouillere de om Natten og undertiden ogsaa om Dagen til hverandre, idet dog een Mand altid skal være paa Postens Standplads. *B. P. B.*

Vedhængning se Adhæsion.

Vedrfölnir (den luftlyse), en Falk i Træet Ygdrasil's Top. *A. O.*

Vedro (Spand), russisk Maal for flydende Varer, har 10 Kruschki = 12,299 Lit. *N.J.B.*

Vedsted, Grænsestation i det sydvestlige Nørrejylland (Vester Vedsted Sogn, Ribe Herred, Ribe Amt), ca. 7 Km. S. S. V. f. Ribe. Den er Endestation for Sidebanen Bramminge—Ribe—Vedsted-Banen, der for den sidste Strækning Vedkommende, fra Ribe til Grænsen, aabnedes 1887; Stationen er dobbelt, idet den ene Halvdel, Hvidding, ligger paa tysk Grund. Ved V. er Toldsted (Egebæk Toldsted). *H. W.*

Vedtoftegaard se Brahesholm.

Vedtorn se Grentorn.

Vedútmaleri (af ital. *veduta*, Syn, Udsigt), en Form for Landskabsmaleri, der fremstiller de kønne Udsigter, »Vuer«, Prospekter, og saaledes, paa Grundlag af en tegnet eller malet Studie, søger at gengive med »Portrætlighed« en eller anden bestemt køn Egn, et interessant Punkt o. 1.; da V. netop vil fæstne til Lærredet et vist »Parti«, som Øjet har mødt ude i Naturen, er det væsentlig bundet til en Række Enkeltheder, der kendetegne just det Prospekt, der skal males. V. kan saaledes let blive tør Topografi og anvendt Perspektivlære; men naturligvis frembyder V. i Virkeligheden talrige Afskygninger, idet Kunstneren ved Valg af Enkeltheder kan lægge til eller trække fra og derved fremhæve visse Træk af det Portræt, han giver af Naturen. Historisk fremtræder V. som Modsætning til det historiske Landskab, det komponerede Ideal-Landskabsmaleri. Alpemalere som Aberli (1723—86), Diday, Calame m. fl., og Skildrere af Norge's Natur som J. C. Dahl, Leu m. m. fl. vare paa en vis Maade »Vedutmalere«; over for Valenciennes (s. d.) og hans Skole, der i fransk Kunst forbenede de Poussin'ske Traditioner til en rent skabelonmæssig Laven »klassiske Landskaber«, optræder L. Watelet (1780—1866) som en ret indtagende og frisk Repræsentant for V. Stillet over for den romantiske Skoles Landskabskunst, det stemningsbaarne naturalistiske Landskabsmaleri (Rousseau etc.) tager ældre Tiders V. sig ret dilettantisk og smaatskaarent ud, og V. tages nu gerne i Betydning af et Prospektmaleri med en Række perspektivisk grupperede Enkeltheder uden dybere kunstnerisk Opfattelse. *A, Hk.*

Veen se Venn.

Veen se Heemskerck, M.

Veen [fe!n] (Vaenius, Venius, Voenius), Otho van, nederlandsk Maler, født 1558 i Leyden, død 1629 i Bruxelles, var Elev af J. Claesz i Leyden, men fik sin afgørende Uddannelse i Rom under Zuccaro. Hans Virksomhed falder særlig i Antwerpen og Bruxelles, hvor han fra 1620 var Hofmaler hos Ærkehertug Albrecht. V. er en udpræget Repræsentant for den italieniserende Retning i nederlandsk Kunst; han var for højtdannet og kundskabsrig til at gøre alle Bevægelsens værste Uhyrligheder med, men med al sin Beherskethed virker han tam og uden Kraft. Hans største Indskud i Kunsthistorien er utvivlsomt hans Lærerforhold til Rubens, der hos ham fik sin første Indvielse i italiensk Humanisme gennem fire Aars Læretid. Af hans Værker nævnes: Lazarus'es Opvækkelse (Katedralen i Gent), den hellige Andreas'es Martyrium (Andreas-Kirken i Antwerpen), Apostelen Matthæus'es Kaldelse og den hellige Katharina's Trolovelse i Museerne i Antwerpen og Bruxelles, som ere særlig rige paa Værker fra hans Haand. Ogsaa historiske Billeder har V. udført: Bataviernes Opstand mod

Romerne (Amsterdam), andre i Braunschweig og Wien, et interessant stort Portrætstykke af Kunstneren og hans Familie (i Louvre). V. har endvidere udgivet forskellige Værker, hvortil han selv udførte Illustrationer, saaledes: *Horatii Emblemata*, Thomas af Aquina's Levned o. a. *A. K.*

Veer se Fødsel og Fødselsveer.

Veere [fe!r^{e}] (eller Ferveere), By i nederlandsk Provins Zeeland, 6 Km. N. N. 0. f. Middelburg paa den nordøstlige Bred af Øen Walcheren ved Strædet Veergat, har (som Kommune) 800 Indb. V. er gaaet betydelig tilbage. Som Minder om dens Blomstringsperiode nævnes en stor Kirke (1348), nu Kaserne, samt Raadhuset (1470). 1301 Søslag mellem Guy af Flandern og Vilhelm af Holland. 1809 blev V. bombarderet af Englænderne. *Joh. F.*

Vefsen, Herred, søndre Helgeland Fogderi (skal fremtidig henhøre under Helgeland Politimesterdistrikt), Nordland's Amt, 3,417 □ Km., hvoraf ca. 157 □ Km. Ferskvand, (1900) 4,974 Indb., altsaa ca. 1,^{5} Indb. pr. □ Km., udgøres af Vefsen Præstegæld og Sogn med Grane og Drevjen Kapeller; det omgives af Herrederne Stamnes, Tjøtta, Velfjorden, Bindalen, Grong, Hatfjelddalen og Hemnes. I Herredet ligger Ladestedet Mosjøen (s. d.). — Herredet har mod Vefsenfjorden en Kystlinie af 52 Km.; det bestaar, med Undtagelse af 4 Smaaøer, udelukkende af Fastland og er opfyldt af mægtige Fjældpartier og gennemskaaret af en Mængde Dalfører og Vasdrag. Fjældene have som Regel Hovedretning fra Nord til Syd og have deres højeste Partier i Herredets søndre og østre Del, hvor der findes adskillige Brær; det samlede Areal af evig Is og Sne udgør hele 59 □ Km. Ved den fra Store Majavand i Herredets søndre Del kommende Svenningdalselv og dens Fortsættelse i Vefsna, der falder ud i Vefsenfjorden, deles Herredet i et vestre og et østre Afsnit, der hver for sig atter ere opdelte ved en Række mindre Dalfører. Blandt de mange Fjælde kunne her kun nævnes enkelte af de højeste, som Langskarfjeld (1,246 M.), Langskarnesen (1,243 M.), Kvitfjeld (1,245 M.), Blaafjeld (1,289 M.) m. fl. i det vestre Afsnit, der har sine største Højder i den sydlige og midterste Del, og Breiskarfjeld (1,150 M.), Store Baatskarfjeld (1,091 M.), Store Børgefjeld med dets mange Toppe, der naa op til 1,700 M.'s Højde, Brurskanken (1,443 M.), Lukttinderne (1,344 M.) m. fl. i det østre Afsnit, der har sine største Højder i den søndre Del og langs Herredets Østgrænse. De mange Dalfører ere som Regel knyttede til Herredets Vasdrag, af hvilke de største ere Vefsna, der optager Skjerva, Eiteraaen, Svenningdalselven, Store og Lille Fiplingdalselv m. fl., Drevja, Vikdalselven, Hundaalavasdraget, Fusta med Herringelven m. fl. Ikke mindre end henved 1,000 Indsøer findes i dette udstrakte Herred; de største ere Store Majavand (16 □ Km.), øvre og nedre Fiplingvand (12 og 10 □ Km.)., Store Svenningsvand (5,^{2} □ Km.), Fustvand (11 □ Km.), Ømmervand (5,^{4} □ Km.) m. fl. Herredets dyrkede Mark og Bebyggelse findes særlig i Vefsendalen og Drevjadalen med Sidedale samt i Fustas Dalføre og for øvrigt spredt i Dalførerne og langs Kysten; blandt de største Gaarde kunne nævnes Kulstad, Nyland, Skog, Hals, Øien m. fl. og straks N. f. Mosjøen ligge Handelsstederne Kulstadsjøen og Halsøen. Agerbrug og Fædrift ere de vigtigste Næringsveje, ligesom Fiskeri og særlig Skovdrift ere af Betydning for dette Distrikt, der har et betydeligt Areal af Skov. Der findes flere industrielle Anlæg, som Trælastbrug og Savbrug, Guanofabrikker, Baadbyggeri m. v.; i Svenningdalen er drevet en Sølvgrube. Herredets Hovedvej er Vejforbindelsen Eisfjord (i Hemnes) — Mosjøen — Hatfjelddalen; fra denne fører rodelagt Vej ind i Drevjadalen. Desuden findes flere Køreveje, saaledes fra Mosjøen til Molremmen, mellem Fustvand og Herringdalen, langs Svenningdalselvens Østside m. fl., ligesom Distriktets delvis kørbare Rideveje ere af Betydning. Mosjøen anløbes af routegaaende Dampskibe. Straks N. f. Ladestedet, hvor Herredets Kirke ligger, har Nordlands Kredsbataillon sin Eksercerplads, Dolstadøren. *N. S.*

Vega se Lyren.

Vega, Herred, søndre Helgeland Fogderi (skal fremtidig tilhøre Helgeland Politimesterdistrikt), Nordlands Amt, 147 □ Km., hvoraf ca. 3 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,671 Indb., altsaa ca. 19 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld og Sogn; det omgives af Herrederne Tjøtta og Brønnø og grænser mod Vest til Havet. — Herredet er et Ødistrikt, bestaaende af ca. 1,000 større og mindre Øer og henved 2,000 Holme og Skær; den største af Øerne er Vega (116 □ Km.), der særlig paa Nordsiden er tæt omgiven af mindre Øer, som Igerøen, der danner den nordøstre fremspringende Del af V.'s Lavland, Grimsøen (1,^{8} □ Km.), Risøen (0,^{6} □ Km.) m. fl. Øst for Vega ligger Ulvingen (7,^{6} □ Km.) og Vest for samme Søla (0,^{9} □ Km.), og desuden ligge i større og mindre Afstand en Del spredte Øgrupper, som Dypingen, Nefsholmene og Mudvær i Syd, Fuglvær og Bremsteinen i Vest, den store Gruppe Hysvær samt Skjærvær og Nordvær i Nordvest for Vega m. fl. — Øen Vega bestaar i den midterste og nordvestre Del af Lavland, fra hvilket der i dens østre og søndre Del hæve sig stejle Bjærgpartier uden synderlig Overgang fra Slettelandet; Øens højeste Punkt er Troldtinden (797 M.), endvidere kunne nævnes Gulsvaagfjeld (732 M.), Vegtinderne (658 M.) m. fl. — Elve af Betydning findes ikke; den største er Markaelven; af Indsøer findes ca. 260, af hvilke den største er Floavand (0,^{8} □ Km.). Lavlandet er i det hele jævnt og hæver sig kun paa enkelte Punkter over 30 M. o. H.; det er adskillig myrlændt, og det opdyrkede Areal er lidet. Skov findes der lidet af; Jordbruget og Fædriften spille en mere underordnet Rolle, og Fiskerierne ere for dette Herred den vigtigste Erhvervskilde; for 1898—1902 opgives Udbyttet af de samlede Fiskerier at have varieret fra ca. 70,000 til 100,000 Kr., endvidere er Indsamlingen af Æg og Dun af Betydning. Herredets Gaarde, af hvilke det overvejende Antal ligge paa Øen Vega, ere smaa og som Regel opdelte i mange Brug; de vigtigste Handelssteder ere Rørø, Vegsteinen og Holand. Kirken, der med

Præstegaarden Gladstad ligger paa Øens Østside, er opført 1868; den ældste kendte Kirke var fra før 1432. Af Herredets Veje ere de vigtigste Bygdevejene, der fra Kirken føre mod Vest til Brandsvik med en Sidegren til Holand, mod Øst over Vegsteinen til Kysten og mod Sydøst til Rørø og derfra over Ferset til Sydkysten, samt en kortere Vej fra Rørø til Kjul paa Øens sydøstre Del. Med Brønnø har Herredet lokal Dampskibsforbindelse med **Anløbsstederne** Nes, Holand, Rørø, Igerøen og Ulvingen. Øen har i alt ca. 100 Km. Kystlinie mod de omgivende Fjorde, i Vest **Mudværfjorden**, i Syd Vegafjorden og i Øst det Fjordbassin, der gaar over i Tjøttafjorden og Stokkefjorden. *N. S.*

Vega, G., se Garcilaso.

Vega, L., se Lope.

Vega, La, Concepcion de la Vega, By paa den vestindiske 0 Haiti, Provinshovedstad i den dominikanske Republik, ved Camu og i den frugtbare **Vega Real**, har 3,000 **Indb.** og staar i **Jærnbaneforbindelse** med Samana. La V. blev grundlagt 1570, efter at den nordligere liggende By Vega, der 1495 blev grundet af Columbus, var bleven ødelagt ved et Jordskælv. *M. Kr.*

Vegaarsheien, Herred, Nedenes **Fogderi** (skal fremtidig tilhøre østre Nedenes Politimesterdistrikt), Nedenes **Amt**, 349 □ Km., hvoraf 28 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,925 Indb., altsaa ca. 6 Indb. pr. □Km., udgøres af Vegaarsheien Sogn af **Gjerstad** Præstegæld; det omgives af Herrederne **Aamli, Nissedal**, Gjerstad, Søndeled, og Holt. Herredet er et **Indlandsherred**, der ligger paa begge Sider af Vegaarsvandet og den derfra mod Syd gaaende Vegaarselven eller Storelven; det bestaar af et skovdækket Fjældlandskab med afrundede Former og uden fremtrædende Toppe. Storelvens Dalføre, Vegaarsheiens **Hoveddal**, er i det hele trangt og udvider sig først i Herredets sydlige Del omkring Ubergvand, hvor der er adskillig opdyrket Mark. V. f. **Hoveddalen** ligge Hovdefjeld (525 M.), Dalsfjeld (463 M.) m. fl. og nordligst, V. og N. f. **Vegaarsvandet**, Likollen, Haagfjeld m. fl.; i Herredets østlige Afsnit ligge **Rossfjeld** (290 M.), **Røislandsknuten** (270 M.), Fagerliknatten (261 i M.)m. fl. Herredets største Vasdrag er Vegaarselven, der optager Lilleelven, **Ettelven**, Songeelven m. fl.; dette Vasdrag er af stor Betydning for Tømmerfløtningen. Blandt Herredets 93 Indsøer ere de største det af Øer opfyldte Vegaarsvand eller Nordfjorden (ca. 20 □ Km.), Ubergvand (tilhørende Herredet med 2 □ Km.), Usvand (0,6 □ Km.) og Ljøstadvand (0,5 □ Km.). Af Herredets Areal ere kun ca. 6 □ Km. dyrket Mark, 250 □Km. ere Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Myr og Indsøer. Skovdriften er derfor ved Siden af Jordbrug og Fædrift af den største Betydning for dette Herred, der danner en næsten sammenhængende Skovstrækning. Bebyggelsen er meget spredt; tættest er den omkring Ubergvandets Nordende, omkring Kirken (opført 1808) ved Vegaarsvandets sydøstre Ende og ved Usvandet. Af Herredets Gaarde tilhører et betydeligt Antal det i Holt Herred liggende Nes **Jærnværk**; blandt de største Brug kunne nævnes Nes vestre, **Ljøstad, Aas, Hommelskaar, Moland, Uberg, Skemo** m. fl.; de bedste Skovgaarde ere Espeland, Aas, Mo, Takseraas og Slettaas. Gennem den sydligste Del af Herredet gaar Hovedvejen fra Kysten til Brunkeberg i Telemarken; fra denne Vej fører Bygdevej op gennem Hoveddalen til Kirken og Vegaarsvandets sydøstre Ende, en anden Bygdevej til Kallarberget ved Vandets sydvestre Ende og endelig en kortere Vej til Ormshammer. I Herredets østre Del fører Hovedvej fra Ekksjøen, i Nærheden af Nærestad Grænd, ind i Søndeled til den vestlandske Hovedvej. Herredet er for øvrigt sparsomt udstyret med Gaardveje, men der findes dog flere kørbare Vejforbindelser, bl. a. den saakaldte Præstevej, en rodelagt, kørbar Ridevei, der fra Vegaarsheiens Kirke over Takseraas fører til Gjerstad Kirke. (Litt.: >Norges Land og Folk«: A. **Helland**, »Nedenes Amt« [Chra. 1904]). *N. S.*

Vega-Ekspedition se Maritime videnskabelige Ekspeditioner S. 398.

Vegard af Veradal, norsk Høvding af Birkebeinernes Parti og Haakon Haakonssøn's **Hirdmand**, havde vistnok hjemme paa Gaarden **Veradal** paa Inderøen og kaldes Kongens Maag. Under Kongens Mindreaarighed optraadte han til Forsvar for hans Ret og paadrog sig herigennem Skule Baardssøn's Had. Denne havde ved en Lejlighed tilføjet V. **Legemsfornærmelse**, og det Forlig, som blev indgaaet, holdt han ikke bedre, end at V. 1221 under en Rejse i Kongens Ærinde paa hans Foranstaltning blev dræbt paa Hindøen af en anden af Kongens Frænder Andres **Skjaldarband**. Denne, der hidtil havde været i Kongens Tjeneste, fik nu Forlening paa Haalogaland af Skule Baardssøn, der havde staaet i Forhold til hans Hustru Ingebjørg. En af V.'s Brødre, Sysselmanden Thore af Borre, blev 1239 dræbt ved Raudabjørg i Throndhjemsfjorden under Skule's sidste Rejsning. *O. A. 0.*

Vegesack [f-], By i Fristaden **Bremen's** Landomraade, 15 Km. neden for Bremen ved Udmundingen af Lesum eller Wumme i Weser's højre Bred, har (1900) 4,000 Indb. Store Skibsværfter, Sejlfabrikation, **Mølledrift**, Skibsfart, Fiskeri (særlig af Sild) samt Handel med Træ, Kul og Korn. *Joh. F.*

Vegetabilier (lat.), Plantestoffer; **vegetabilsk**, stammende fra Planter.

Vegetabilsk se Vegetabilier.

Vegetabilsk Elfenben se Elfenbensnødder.

Vegetarianere (lat.) eller **Vegetarier** ere Tilhængerne af **Vegetarianismen** eller Vegetarismen, d. e. den Lære, der gaar ud paa, at Mennesket kun bør hente sin Næring fra Planteriget (Vegetarisme i snævrere Forstand, den gængse Opfattelse af Begrebet V.). Ordet V. er dog aldeles ikke at aflede af Vegetabilier (Grønsager), som vistnok den almindelige Antagelse er, det kommer af *vegetus* = sund, kraftig, munter og *vegetare* = styrke, oplive, opmuntre. Medens Vegetarianismen i snævrere Forstand kun er en Ernæringsteori, der fordømmer Kød som Næringsmiddel, bliver Vegetarismen i udvidet Forstand noget ganske anderledes omfattende: foruden at hævde Planteernæringens Fortrin fremfor **Kød**ernæringens træder den i det hele i Skranken for

en ideal personlig Hygieine paa alle Omraader, den fremhæver Betydningen af frisk Luft, Sollys, passende Temperatur, Hvile og Bevægelse, Hudpleje o. s. v., kæmper imod Brugen af alle Nydelsesmidler (hvortil Kød ogsaa henregnes), bl. a. ogsaa mod Kaffe, Te, Kakao, Alkohol og Tobak, den vil ved at søge at føre sine Principper igennem skabe en fuldkommen Sundhed hos Mennesket, vil dernæst forebygge Sygdomme, idet den hævder, at Sygdom (daarligt Stofskifte) i det væsentligste kun opstaar, naar man ved at lade haant om eller forglemme de naturlige Sundhedsfordringer har fremkaldt Mangler ved sit Stofskifte.

Vegetarianismen (i snævrere Forstand) kan føres tilbage til Oldtiden, hvor man f. Eks. træffer den som en religiøs Fordring i den brahmanske Religion: det var forbudt de øverste Kaster at spise Kød. Pythagoras var Vegetarianer, og i det hele taget var en af den pythagoræiske Skoles Hovedlærdomme: en naturlig Levemaade. I Middelalderen gaar Vegetarismen ofte over i Askesen, som dog er dens Modsætning; thi tværtimod at ville plage sit Legeme og nedsætte sin Kraft og forsage vil V. netop styrke Organismen og vil — ved at afskaffe alle de kunstige Nydelsesmidler — gøre hele den daglige Tilværelse til en Nydelse, til en Fest, en Nydelse, som V. paastaa er andre forment, som ikke have frigjort sig for al kunstig Pirring (deriblandt ogsaa Kødspisernes Pirring). Jean Jacques Rousseau var paa en Maade Talsmand for Vegetarismen ved sin kraftige Opfordring til at vende tilbage til en naturlig Livsførelse. Shelley var V., Byron og Rich. Wagner omfattede Sagen med stor Sympati. Almindeligt nævnes J. Newton (»Return to nature, or defence of vegetable regimen«, 1811) som Vegetarismens første Talsmand; det første større Vegetarianersamfund stiftedes ogsaa i England 1847: »Vegetarian Society«, som snart efterfulgtes af talrige andre i-andre Lande. For en halv Snes Aar siden stiftedes et internationalt Fællesforbund »the vegetarian federal union«. I Danmark grundedes »Dansk Vegetarianerforening« 1897 af Dr. Mich. Larsen, Sagens varme Forkæmper her.

De strengeste V. hævde, at Mennesket fra Naturens Side (ifølge sine Tænders Bygning og Fordøjelseskanalens Indretning) ligesom Aben er Frugtæder, kun bestemt til at nyde Naturens færdige Produkter, som ingen Tilberedning kræve: Frugter og Nødder samt skøre Plantedele, som direkte kunne fortæres. Men da en saadan Føde som Regel kun kan være ved Haanden i varme Egne (der henvises dog til, at de forbedrede Samfærdselsforhold nu tillade en nem Transport af Tropernes Frugter til koldere Himmelstrøg), maa man udstrække sig til al tilberedt Planteføde, altsaa Kornspiser, Kartofler og Grønsager, som kræve Tilberedning. Mindre strenge V. nyde fra Dyreriget alle Produkter, som kunne fremskaffes uden at dræbe Dyrene, hvorved saa vigtige Næringsmidler som Mælk (Smør og Ost) og Æg komme med. Vegetarianerforeningerne fordre som Regel kun af deres Medlemmer, at de skulle opgive Kødspiseriet (den danske Forening forlanger kun Sympati med Sagen), de tillade Spisning af al Slags Planteføde plus Mælk og Mælkeprodukter, Æg, Honning og lignende dyriske Produkter, de nedlægge endvidere ikke absolut Forbud imod Brug af de sædvanlige Nydelsesmidler, idet der paastaas, at Opgivelsen af Kød er det vigtigste og det centrale: i Kød findes der saa skadelige og pirrende Stoffer, at de fremkalde Trang til andre Nydelsesmidler f. Eks. Alkohol; ved at opgive Kød føres man ganske af sig selv ind paa at give Afkald paa alle andre kunstige Nydelsesmidler og faar i det hele Smag for en sund og naturlig Livsførelse, der fyldestgør alle den personlige Hygieines Grundfordringer.

At Urmennesket ligesom Aberne har været Frugtæder, er jo det sandsynligste, og Mennesket kunde maaske ogsaa nu vende tilbage til Naturen og vænne sig (gennem Generationer) til at leve af Frugt alene. Men det kan ikke indses, hvorfor det skulde gøre det, naar der gives mange andre gode Næringsmidler. Naar Talen er om den passende Ernæring, maa man tage Organismens Tilpasningsevne med i Betragtning o: at Organismen (d. v. s. Cellerne) til en vis Grad — maaske i en ret udstrakt Maalestok — har den Evne at rette sig efter Forholdene, at indstille sig paa, hvad der bydes den. Man byder ikke ustraffet sine Celler Alkohol og andre Gifte i Længden. Men af de naturlig forekommende Næringsmidler, hvortil Kød maa regnes, forstaar Organismen — med Bistand af Tilberedningen — at uddrage det nyttige, det nærende, og at uskadeliggøre og eliminere det mindre heldige. Man maa antage, at Kødets skadelige Stoffer kunne neutraliseres af en sund Organisme, naar Kødspisningen holdes inden for visse moderate Grænser. Paa den anden Side maa man gøre V. den Indrømmelse, at Menneskets daglige Fornødenheder udmærket godt kunne tages fra Planteriget alene, og vil man tillade sig Nydelsen af Æg og Mælk, Smør og Ost desforuden, saa kan man med Lethed skaffe sig den nødvendige daglige Brændværdi, som Føden skal have. Indtil for ganske nylig var den Voit'ske Ernæringsteori den raadende: at der kræves daglig ca. 120 Gr. Æggehvide, 50 Gr. Fedt og 500 Gr. Kulhydrater (Stivelse og Sukker). Paalidelige amerikanske Undersøgelser fra allernyeste Tid (Chittenden) synes at godtgøre, at man kun behøver den halve Æggehvidemængde; i saa Fald er der endnu mindre Grund til at spise meget Kød, og en Hovedindvending mod Vegetarismen falder, nemlig den, at Legemets Æggehvidebehov ikke eller vanskelig kan dækkes uden ved Hjælp af Kød.

V.'s praktiske Gennemførlighed er bevist af mange Enkeltpersoner (Sportsmænd) og af hele Folkeslag. Spørgsmaalet om Kødets Udryddelse som Næringsmiddel er af en overordentlig vidtrækkende social Betydning, f. Eks. vilde Overbefolkningsproblemet være løst, om Menneskeslægten vendte tilbage til Frugtnæring alene, da der skal et langt mindre Areal til Frugtdyrkning end til almindelig Agerbrug eller Kvægavl eller Jagt.

Vegetarismen faar sine Tilhængere ud fra forskellige Synspunkter. Nogle blive V. for at vinde et tabt Helbred tilbage, de tro i Kødet at se den skadelige Faktor, som har rokket ved deres Sundhed, de give Afkald paa det og optage tillige en almindelig sund, vegetarisk Levemaade i alle Retninger, hvorved de mangen Gang generhverve det

tabte. Andre forsage Kødspiseriet af Medlidenhed med Dyrene, idet de desuden paastaa, at Slagtningen og Tanken paa denne virker forraaende paa Menneskene; denne Gruppes Medlemmer blive sjældent strenge V., da det kun er Kødet, de ville bort fra. For andre igen virke maaske økonomiske Hensyn bestemmende, idet det er billigere at leve, naar man ikke bruger Kød, Kaffe, Te, Alkohol og Tobak. Endelig er der en Del Mennesker, som komme til Vegetarismen af ideale Grunde, fordi de erkende den som Sandhed. Det er ikke usandsynligt, at denne sidste Gruppe har nogen Udsigt til at vokse sig stor, bl. a. paa Grundlag af den nyeste Tids videnskabelige Erfaringer med Hensyn til Æggehvidespørgsmaalet. Saa meget kan man i alt Fald udtale, at Kødspiseriet er blevet overdrevet meget og bør trænges i Baggrunden til Fordel for en fremherskende Plantenæring. Og bortset fra Kødspørgsmaalet kan man kun billige den udvidede Vegetarismes Fordringer, som ikke ere andet end den ideelle Sundhedsplejes fundamentale Krav. Vegetarianerbevægelsen har dog ogsaa sat mange vilde Skud, hvorhen høre: Forkastelse af al Anvendelse af Medicin, Bekæmpelse af Vaccinationen, Respektløshed over for den officielle Lægevidenskab, idet den kun vil anerkende Naturhelbredelsen.

Læge Gottlieb Poulsen.

Vegetation (bot.) betegner i Alm. et begrænset Omraades Plantevækst. *A. M.*

Vegetationsorganer kaldes de af Plantens Organer, som ikke staa i Forplantningens Tjeneste; hos de lavere Planter udgøres de af Løvet eller Thallus, hos de højere kaldes de Rod, Stængel, Blad og Haar. Den vegetative Formering (saasom ved Yngleknopper, Udløbere, Bulbiller, Stiklinger, Rodskud o. a.) udgaar netop fra V. (Se Formering, Blomst). *V, A. P*

Vegetativ Formering se Formering.

Vegetēre (lat.), leve (uvirksom) som en Plante.

Vegetius, 1) Flavius V. Renatus, romersk Militærforfatter, levede vistnok i I. Halvdel af 5. Aarh. e. Chr. Han har efterladt os et Skrift i 4 Bøger, *Epitoma rei militaris*, hvori han efter ældre Kilder giver en historisk Fremstilling af den romerske Hærorganisation. Det er udgivet af Lang [2. Opl. Leipzig 1885].

2) Publius V. er Forfatter til et Skrift om Dyrlægekunsten (*mulomedicina*); det er udgivet af Lommatzsch [Leipzig 1905]. Hans Tid er ubekendt; maaske er han identisk med den nys nævnte V. *H. H. R.*

Veghel [fe'χel], Flække i nederlandsk Provins Nordbrabant, 18 Km. S. 0. f. s'Hertogenbosch, har (1890) 5,700 Indb. V. staar i Dampsporvognsforbindelse med Helmond og har Lærredsfabrikation. *Joh. F.*

Vegiia [ve'lja] (slav. Krk), 1) en af de største Øer i Bugten Quarnero 0. f. Halvøen Istrien i Adriaterhavet, adskilt fra det ungarsk-kroatiske Kystland ved den smalle Canale della Morlscca, hører til det østerrigske Bezirkshauptmannschaft Lussin paa Istrien og har et Areal af 428 □ Km. med 19,900 hovedsagelig serbo-kroatiske Indb. Paa V. avles Vin, Olie, Korn og Silke; der findes smukke Skove, Marmorbrud samt flere Havne. — 2) Hovedstaden V. ved en lille Bugt paa Øens Vestkyst har (1890) 1,600 Indb. (som Kommune 2,000 Indb.), er Sæde for en Distriktsret og Dampskibsstation. *Joh. F.*

Vegsten se Klæbersten.

Vegtamskviða se Balders Drømme.

Vegusdal, Herred, Sætersdalen (Setesdalen) Fogderi (skal fremtidig tilhøre Christianssand Politimesterdistrikt), Nedenes Amt, 334 □Km., hvoraf 27 □Km. Ferskvand, (1900) 941 Indb., altsaa ca. 3 Indb. pr. □Km., udgøres af Vegusdal Sogn af Herefoss Præstegæld; det omgives af Herrederne Iveland, Evje, Mykland, Herefoss og Birkenes. Herredet er et Indlandsherred, liggende mellem Ottras Dalføre i Vest og Topdalen (Tovdalen) i Øst; det deles ved Hovlandsdalen, der gennemskærer det fra Evje i Vest til Mykland i Øst. Herredet udgør i det hele et Heilandskab, uden betydeligere Højder og for den største Del skovdækket; kun Heiene i den nordre Del og enkelte Højdedrag i den søndre Del ere nøgne. Himmelsyna (649 M.) er det højeste Punkt N. f. Hovlandsdalen; Haugumheia (511 M.), Haastølskniben (428 M.) m. fl. ligge i Herredets sydlige Del, der gennemskæres af flere mindre Dalfører, som Aarekstadaaens Dalføre, Fjermedalen, Fitjeaaens Dalføre, Heimdalen m. fl. Af Herredets Indsøer, efter Kortene 78, er det betydeligste Oggevand (tilh. Herredet med 7,8 □Km.), der gennem Fitjeaaen har Afløb til Topdalselven i Mykland; endvidere kan nævnes Haugumvand (2,7 □Km.), Hovvand (1,6 □ Km), Lysevand (1,7 □Km.), Dovlandsvand, Vasvand, Førevand m. fl. Af Herredets Areal opgives 5,7 □Km. dyrket Mark, 260 □ Km. Skov, Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr; der findes paa flere Steder i Herredet betydelige Myrstrækninger. Jordbrug og Fædrift samt Skovdrift ere de vigtigste Næringsveje i dette Herred, der er tyndt bebygget, og hvis Gaarde ligge spredt i Dalene og paa Heiene; blandt de betydeligste Gaarde kan nævnes Fjermedal, Fidjeland, Skreeros, Aarikstad, Engesland, Vegusdal m. fl. Ved Gaardene Engesland, omtrent i Herredets Midte, ligger den i 1868 opførte Kirke; egen Præst omtales Aar 1348 ved den ældste Kirke (Veikolfsdals Kirkja), der var Stavekirke og laa i Hovlandsdalen ved Gaarden Vegusdal. Af Herredets Kommunikationer ere de vigtigste Hovedvejen gennem Hovlandsdalen fra Øst til Vest og den herfra i sydvestlig Retning gennem Herredet løbende Hovedvej, der fortsættes gennem Iveland og Birkenes til Grovene Station ved Sætersdalsbanen. Fra den sidste Vej gaar en Sidegren til Oggevandet; endvidere findes fiere Bygdeveje, saaledes fra Vegusdal Gaard over Furholt ind i Mykland, fra Engesland ved Kirken mod Vest til Dovland. fra Vetrhus ind i Iveland m. fl. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: A. Helland, »Nedenes Amt« [Chra. 1904]). *N. S.*

Vehikel (lat.), Middel (hvorved noget befordres fra et Sted til et andet), Befordringsmiddel.

Vehmgerichte se Femgerichte.

Vehse [f-], Eduard, tysk historisk Forfatter, (1802—70), skrev »Kaiser Otto der grosse und sein Zeitalter« (1829, 3. Udg. 1867), men blev mest kendt ved sin omfattende »Geschichte der

deutschen Hofe seit der Reformation« (48 Bd., 1851—59), et flittigt, men ukritisk Samlerarbejde med stærk Hang til Skandalen. Han fik derfor 1856 i Preussen et halvt Aars Fængselsstraf og udvistes af Landet. *E. E,*

Veile, Christen Ostersen, dansk Jurist. Om hans Livsforhold vides kun med Sikkerhed, at han 1633 var Herredsfoged i Fakse og nogle Aar senere Raadmand i Roskilde. Han har gjort sit Navn bekendt ved sit Værk »Glossarium juridicum Danicum«, som udkom 1641; 1652 udkom det i forøget Skikkelse under Titel: »Glossar. jur. Danico-Norvegicum«, og et nyt Oplag udkom allerede 1665. Dette viser, at det Forsøg, Forf. har gjort paa »alle danske og norske Glosers rette Forklaring«, o: at udfinde Meningen af de mange forældede og uforstaaelige Ord, der forekom i de gamle danske og norske Love, maa have været til megen Hjælp for Datidens Jurister, og Værket kan, naar behørig Kritik anvendes, gøre Gavn ogsaa i Nutiden. *Ludv. H.*

Veit [fa'it], Philipp, tysk Maler, født 13. Febr. 1793 i Berlin, død 18. Decbr. 1877 i Mainz. V.'s Forældre vare Jøder (Filosoffen M. Mendelssohn var hans Bedstefader), men han blev tidlig døbt, og Stiffaderen Fr. v. Schlegel kom til at øve stor religiøs og kunstnerisk Indflydelse paa hans Udvikling. Det var Schlegel, der henledede Samtidens Opmærksomhed paa prærafaelsk Kunst og saaledes banede Vej for den nazarenske (s. d.) Malerskole, som V. blev en af Førerne for. V. studerede Kunst (Tegning) under Matthaei i Dresden, senere i Wien, deltog med Hæder i Frihedskrigen og kom 1815 til Rom. Her sluttede han sig til Overbeck, Cornelius og Schadow og var med til at forme den nazarenske Kunst; i Freskoudsmykningen af Casa Bartholdy, hvor V. malede »Josef og Potifar's Hustru« og »de syv fede Aar« (nu i Berlin's Nationalgaleri), viste han sig som Skolens største maleriske Kraft; han malede ogsaa i Villa Massimi (Fresker fra »Divina Commedia«), det farvefine »Religionens Triumf« (Museo Chiaramonti) og Alterstykket »Madonnas ubesmittede Undfangelse« til S. Trinitå de' Monti (1827—29, senere Replikker). Indflydelsen fra Overbeck viste sig ofte overmægtig og lammede hans Initiativ og kunstneriske Friskhed (saaledes i de ovennævnte Dante-Billeder). 1830—43 virkede V. som Direktør for det Städel'ske Institut i Frankfurt, malede S. Georg (1833, Bensheim, nu beskadiget), »de to Maria'er ved Graven« (Berlin's Nationalgaleri), det fremragende »Moses udsættes« (Städel'ske Institut, Olie, 1835) og den mægtige Freske »Kunsternes Indførelse i Tyskland ved Kristendommen« (Stadel'ske Institut) med de to Fløjbilleder, der storladent og følelsesfuldt gengive »Germania's« og »Italia«'s Skikkelser (nu overført til det ny Bymuseum). Under denne Periode virker hans Syslen med antikke Emner forfriskende og foryngende paa hans Kunst: Tegningen »Achilleus-Skjoldet« og Loftsmaleriet i Städel'ske Institut m. v. Utilfreds med den herskende Kunstsmag, der behagede sig i J. Becker's o. 1. Værker, forbitret over Angrebene paa den nazarenske Skole og paa Katolikkerne overhovedet og i saa Henseende særlig opirret ved Købet af Lessing's »Huss« til det Stadel'ske Institut nedlagde V. 1843 sin Direktørstilling, tog Ophold i Sachsenhausen og blev fra 1853 Direktør for Mainz'es Malerisamling. Ogsaa i denne senere Periode var han stærkt sysselsat og samlede Elever om sig. Han fuldførte flere historiske Billeder til Römersalen (Karl den Store etc.) og fortsatte sit religiøse Maleri: »Maria's Himmelfart« (Frankfurt's Domkirke), »Den barmhjertige Samaritan« m. fl., Arbejder for Kongen af Preussen, Skizzen til Fresken »Verdensdommen« til Kornichen i den projekterede berlinske Domkirke (nu i Berlin's Nationalgaleri), Udsmykningen af den vestlige Kuppel i Mainz'es Domkirke (udført af Elever) m. m. V.'s religiøse Værker høre til Nazarenerskolens lødigste; der er Inderlighed i Følelsen, og Efterklangen af tidlig rafaelisk Kunst virker ofte harmoniskskønt i hans Arbejder; men det asketiske Træk i hans Kunstnerpersonlighed lammede hans rent kunstneriske Udfoldelse; i Tegningen er han gerne svag og ikke sjælden kejtet; han lagde Dæmper paa sin medfødte Farvesans, der dog atter og atter lægger sig for Dagen, saaledes, naar den trænges tilbage i Figurfremstillingen, i det rent landskabelige; Naturstudiet blev ham efterhaanden nærmest af det onde; han tør dyrke det i Foldekastet, hvor han ofte viser sig som en Mester, men ikke i Personskildringen, og Modelstudiet af Kvinder — ud over en Haandeller Armstilling — blev ham en Vederstyggelighed. I det verdslige Portræt tør han give sig sine kunstnerisk-tekniske Evner og sin fine Iagttagelse i Vold, og paa dette Omraade har han derfor ydet Ting, der mest umiddelbart tiltale Øjet (Grevinde Zicky, Abbed Noirlieu, Selvportræt (Mainz'es Bymuseum), Fru v. Bernus (1838) m. fl. (Litt.: M. Spahn, »P. V.« [Künstler-Monogr. LI, 1901]). — Broderen, Johann V., (1790—1854), sluttede sig som Historiemaler til den nazarenske Retning. *A, Hk.*

Veit eller Vitus, St. Helgen, hvis Ben efter Sagnet hvilede i Saint Denis, men derfra flyttedes 836 til det nyanlagte Klostre Ny-Corvey i Westfalen. Hans Helgendag var 15. Juni. I Middelalderen paakaldtes han af dem, som lede af Chorea (s. d.), og denne Sygdom fik derfor Navnet St. V.'s Dans. I Zabern ved Strassburg havde han et Kapel, som var et yndet Valfartssted. *A. Th. J.*

Veitsdans se Chorea.

Vejafgifter, Vederlag, der erlægges for Benyttelsen af en Vej. Paa lignende Maade kan man tale om Bro- og Flodafgifter m. m. Disse Afgifter kunne have noget forskellig Karakter. De maa nærmest betragtes som Gebyrer, naar deres Bestemmelse er at dække Udgifter ved Vejes Anlæg eller Vedligeholdelse. Men ofte benyttede man i Middelalderen Herredømmet over en Samfærdselsvej til at kræve Afgifter for dens Benyttelse, der langt overskred de til Dækningen af de før omtalte Omkostninger nødvendige Midler. I disse Tilfælde opkrævede man en egentlig Skat. Mod Afgifter af den her omtalte Art kan man navnlig indvende, at de lægge den frie Samfærdsel store Hindringer i Vejen, og at de ere meget kostbare at opkræve. I den nyere Tid, hvor alle Bestræbelser ere rettede paa, inden for Landenes Omraader, at begunstige Befordringen

af Mennesker og Varer og befri Samfærdselen for alle hemmende Baand, er man i det store og hele kommet bort fra disse Afgifter, der dog paa forskellige Steder endnu spille en beskeden Rolle i de kommunale Husholdninger. I Danmark henhore Landevejene under Amterne, Bivejene under Sognekommunerne, og Vejudgifterne udgøre altsaa en Del af disse Kommuners Budgetter. *C. T.*

Vejanlæg se Landeveje.

Vejbred, **Vejbredfamilien** se Plantaginaceae.

Vejbygningskunst se Landeveje og Chaussé.

Veje kunne efter deres Betydning inddeles i Hovedveje (Hovedlandeveje, Landeveje) og Biveje, efter deres Administrationsforhold i Amtsveje (Hovedlandevejene sorterede i Danmark indtil 1868 under Staten — Ingeniørkorpset —, men gik i dette Aar over til Amterne), Kommuneveje (Sogneveje) og private V., efter den anvendte Befæstelse i Skærveveje (Chausséer, macadamiserede V.), Grusveje, Jordveje, sjældnere brolagte V., Klinkerveje o. 1.; efter det specielle Formaal for V. eller deres Beliggenhed taler man ogsaa om Adgangsveje, Parallelveje, Markveje, Skovveje, Interimsveje o. s. v. Angaaende V.'s Anlæg og Vedligeholdelse se Landeveje. • *A. O—d.*

Vejenaa se Kongeaa.

Vejer [veχe'r] de la **Frontēra,** By i det sydvestlige Spanien, Provins Cadiz, ligger 43 Km. S. S. Ø. f. Cadiz og 8 Km. fra Gibraltar-Strædet. (1900) 11,001 Indb. V. ligger smukt med en pragtfuld Udsigt over Havet og har mange smukke Villaer. Den forbi Byen strømmende Barbate er Afløbet for den store Strandsø Janda, der er 11 Km. lang og indtil $5^1/_2$ Km. bred, og som man tænker paa at udtørre. *H. P. S.*

Vejeredskaber bruges til at sammenligne et Legemes Vægt (s. d.) med Vægten af visse Lodder paa samme Sted af Jorden. Da to Legemer, som have samme Vægt, ogsaa have samme Masse (s. d.), tjene V. samtidig til Bestemmelse af Genstandes Masse, og denne Bestemmelse er næsten altid Vejningens egentlige Formaal. Ved enhver Vejning søger man at faa at vide, hvilken Sum af Vægtlodder der skal til for at frembringe samme Virkning paa Redskabet som det Legeme, der vejes. Ved V. uden Skala maa man benytte Lodderne ved hver Vejning; Eksempler ere Decimalvægten (s. d.) og Vægtskaalen. Benyttes Skala, aflæses den søgte Vægt paa en inddelt, lige eller krum Linie. Inddelingerne ere anbragte rigtig ved Hjælp af Vægtlodder, der vejes paa Redskabet, og hvis forud kendte Vægt skal angives af en bevægelig Viser, som ved Vejningen i flyttes hen til et af Genstandens Vægt bestemt Sted paa Skalaen. Den sidste Slags V. ere nemme i at bruge og finde derfor Anvendelse som Husholdningsvægte, Brevvægte o. 1, men kunne ikke være meget nøjagtige, allerede af den Grund, at Skalaens Længde maa holdes inden for rimelige Grænser, saa Antallet af let synlige Inddelinger ikke kan blive meget stort. Den første Art derimod tilsteder en overmaade stor Nøjagtighed, men Vejningen tager længere Tid. Et meget benyttet V. med Skala er Fjervægten. Byrden virker her paa en Staalfjer, der som oftest er formet som en Spiral, der strækkes af den paahængte Byrde, og hvis nederste Ende bærer Viseren Smlg. Dynamometer. I andre V. virker Byrden gennem forskellige Mellemled (Vinkelvægtstænger, Trisser, Stangforbindelser) paa et Lod, der hæves desto mere, jo tungere Byrden er. En Viser, hvis Bevægelse paa en eller anden Maade er gjort afhængig af Loddets, viser paa en Skala Byrdens Vægt. Ved Bismeren (s. d.) gør selve Loddet Nytte som Viser. Det vigtigste V. er Vægtskaalen (Skaalvægten), en toarmet, ligearmet Vægtstang, der kan dreje sig om en vandret Akse gennem Stangens Midte, og som nær ved sine Ender bærer Akser, der tjene til Ophængning for Skaalene. Stangens Stivhed, Længde og Vægt, dens Tyngdepunkts Beliggenhed, Aksernes Beskaffenhed og Stilling ere de væsentligste Betingelser for Vægtens Godhed. Da Staal ikke er heldigt, fordi det paavirkes af Jordmagnetismen og let ruster, bruger man til Stangen Messing eller Bronze. Stangens Højde bør være størst paa Midten, hvor den er mest udsat for Bøjning; Længden bør ikke være større, end at der netop bliver god Plads til Skaale af passende Størrelse; lange Vægtstænger maa gøres stærke og tunge, for at de kunne blive tilstrækkelig stive, og en tung Vægtstang er ikke heldig, naar Vægten skal være fin, ɔ: i Stand til at give synligt Udslag for en meget lille Overvægt. Ofte gennembryder man Vægtstangen saa stærkt, at den mere ligner et System af forbundne Stænger end en enkelt Stang. Formaalet er at gøre den stærk og let paa samme Tid samt at formindske dens Svingningstid. Akserne formes som tresidede Prismer (»Knive«) med een nøjagtig tilsleben, lige og skarp Kant. Paa det midterste Prisme vender denne Kant nedad, paa de to yderste, der bære Skaalene, opad. Prismekanterne bør staa vinkelret paa Stangens Sideflader og være nøjagtig parallelle. Et Plan gennem de to Yderakser kaldes Skaalenes Ophængningsplan. Stangens Tyngdepunkt ligger i et Plan, der gaar gennem Midtaksen og staar vinkelret paa Ophængningsplanet; det maa ligge lavere end Midtaksen, men kun ganske lidt. Ophængningsplanet ligger derimod ved særlig fine Vægte lidt over Midtaksen, naar Vægten er ubelastet. Ved stigende Belastning bøjes Stangen lidt, og Planet nærmer sig Midtaksen paa en saadan Maade, at Vægtens Følsomhed ikke ændres for meget. En Vægt, der kan bære 1 Kg. paa hver Skaal, kan uden større Vanskelighed bringes til at give Udslag for 1 Mgr.'s Overvægt paa den ene Skaal. Følsomheden er altsaa en Milliontedel af Vejningsgenstandens Vægt. Udslaget aflæses paa en Skala, paa hvilken en Viser »Tungen« peger. Et Par smaa Vægte, der kunne forskydes paa en lodret og paa en vandret Stang, der staar i fast Forbindelse med Vægtstangen, tillade at ændre Vægtens Følsomhed og at indstille Tungen nøjagtig paa Skalaens Midtstreg, før Vejningen begynder. Knivene ere af Staal eller Agat. De sidste tage lettere Skade ved Stød, men de ere haardere end Staalknive og angribes ikke af sure Dampe o. 1., der f. Eks. i kemiske Laboratorier let ødelægge Staalknivens Æg. Midteræggen hviler paa en Staal- eller Agatplade, der sidder fast paa

Vægtens lodrette Søjle, og Skaalene ere ophængte ved Kroge, der gribe om Yderæggene. Paa almindelige Butiksvægte ere Krogene almindelige, haarde Staalkroge, der gribe om Prismerne paa en saadan Maade, at Krogen kan dingle frit paa Prismets Æg; paa fine Vægte bestaar den Del af Krogen, der rører Æggen, af en plansleben Agatplade, der ved særlige Indretninger hindres i at glide af. Afstanden fra Midtæggen til en Yderæg maa være nøjagtig ens paa begge Sider; er der kendelig Forskel, kaldes Vægten falsk. Naar den falske Vægts Tunge viser paa Skalaens Midtstreg, ville Byrderne paa de to Skaale ikke være lige tunge, men Byrden vil være størst paa den Skaal, der bæres af den korteste »Arm«, regnet fra Midtæg til Yderæg. Om Vægten er falsk eller ikke, opdager man ved at belaste begge Skaale saaledes, at Tungen viser paa Skalaens Midtstreg, og derpaa bytte Byrderne om. Hvis Vægten er falsk, vil nu den Skaal synke, der hænger paa den længste Arm. Fejlen kan gøres uskadelig ved Dobbeltvejning. Ved denne lægger man Vejningsgenstanden paa den ene Skaal og Modvægt (Hagl, Sand e. l.) paa den anden, til Tungen peger paa et passende Mærke. Man tager nu Genstanden bort og lægger Lodder i dens Sted, til Tungen igen peger paa samme Mærke. Genstanden vejer da (i Luften) netop det samme som Lodderne. Fremgangsmaaden giver meget nøjagtige Resultater, men er for omstændelig til dagligt Brug.

Naar en fin Vægt ikke er i Brug, bør Vægtstangen løftes, men saa lidt som muligt, op fra den Plade, hvorpaa Midtæggen under Vejningen hviler. Ligeledes maa Skaalenes Kroge løftes lidt op fra deres Ægge. Herved forhindres Slid uden for den Tid, da Vægten er i Brug. Løftningen sker ved en særlig Mekanisme.

De mindste Vægtlodder dannes gerne af Platin, de større af Bronze eller Messing. Meget tunge Lodder dannes af Jærn overtrukket med Zink. Se for øvrigt Normaler. *K. S. K.*

Vejer og fflaaler se Maalere og Vejere.

Vejfred se Mark- og Vejfred.

Vejgræs, Benævnelse for Vej-Pileurt (se Skedeknæ familien).

Veji, en gammel By i det sydlige Etrurien, omtr. 15 Km. N. N. V. f. Rom, spillede i Oldtiden i længere Tid en vigtig Rolle som Rom's farligste Modstander og Medbejler. Den laa paa en vanskelig tilgængelig Klippe ved Floden Cremera og var stærkt befæstet. Den var rig paa Pragtbygninger, deriblandt et Tempel for Juno. Efter adskillige Krige, som førtes med vekslende Held, lykkedes det 396 f. Chr. den romerske Diktator Camillus at erobre V., efter Sagnet ved at grave en underjordisk Gang ind i Byen. V.'s Betydning var dermed til Ende; under Cæsar blev den til Dels befolket med romerske Veteraner. Trods V;'s gamle Glans findes der nu langt færre Levninger paa Stedet end i mange andre etruriske Byer; dog findes Rester af Fæstningsværker og Grave, deriblandt den vel bevarede *Grotta Campana.* *H. H. R.*

Vejle, en, pl. Vejler, et lavt og ikke bredt Sted i en Vig eller Fjord, hvor man kan vade eller køre over.

Vejle, Købstad i det sydøstlige Nørrejylland, Vejle Amt, Nørvang Herred, ligger under 55° 42' 27" n. Br. og 3° 2' 30" v. Lgd. for Kjøbenhavn (beregnet for Kirken) ved det inderste af Vejle Fjord, ca. 23 Km. N. V. f. Fredericia, 26 Km. N. f. Kolding og 25 Km. S. V. f. Horsens. Den havde I. Febr. 1906 16,212 Indb. (1801: 1,310, 1840: 2,705, 1860: 4,920, 1901: 14.592). Byen ligger meget smukt paa et temmelig jævnt Terrain, der er hævet noget i Midten (højeste Punkt, lidt N. V. f. Raadhustorvet, er 8 M.), ved Enden af et langt, smalt Dalstrøg, der mod Nord og Syd indesluttes af høje, til Dels stejle og skovklædte Bakker, og som gennemstrømmes af Vejle Aa. Mod Syd hæver Møllebakken, hvorfra der er prægtig Udsigt over Dalen, Byen og Fjorden, sig til 53 M.; mod Nord naar Pilkebakken til 49 M., og mod Vest ved Varde Landevej ligger Himmelpinden, 69 M. Vejle Aa løber ikke gennem Byen, men falder umiddelbart S. f. den ud i Fjorden; men den optager fra Nord Grejs- eller Grejs-Mølle-Aa, der lige N. f. Byen deler sig i to Arme, hvoraf den ene løber lige mod S. gennem Byen, medens den vestlige løber Vest om Byen for at forene sig med Vejle Aa. Byens Udstrækning fra Nord til Syd er over 1,500 M., medens den paa den anden Led knap har den halve Udstrækning. Hovedgaderne ere Havnegade, der fører mod Vest over Kirketorvet og fortsættes i Kirkegade, som udmunder i Raadhustorvet, endvidere Dæmningen, der gaar fra Nord til Syd langs Grejs Aas østlige Arm, og Torvegade, der gaar fra Raadhustorvet mod Nord og fortsættes i Nørregade, der forener sig med Dæmningen og fortsættes dels i Vestergade, der fører ud til Vardevejen, dels i Nørrebrogade, som fører ud til Horsensvejen; mod Syd fører fra Raadhustorvet Søndergade, som over Sønderbro fører til Sønderbrogade og Landevejene til Kolding, Fredericia og Ribe. I de senere Aar har Byen navnlig udvidet sig i nordlig Retning. Den velbyggede By gør trods sin Ælde ikke noget gammelt Indtryk, dertil har Ildebrand for hyppig hærget den.

St.-Nicolai-Kirke, midt paa Kirketorvet, er oprindelig en lille gotisk Murstensbygning fra 13. Aarh., som senere er udvidet med Sideskibe og Korsarme og i det hele er undergaaet mange Forandringer; det nuværende Taarn med ottekantet, kobbertækket Spir og 4 smaa Hjørnespir er opført 1887—88 (Arkitekt: L. A. Petersen). Under Opførelse er en ny Kirke, Vor Frelsers Kirke (Arkitekter: Vald. Koch og Magdahl-Nielsen). Desuden er der et Missionshus, Mamrelund, opført 1885 (Arkitekt: L. A. Petersen), St.-Pauls Metodistkirke (1892), et Baptistkapel og en katolsk-apostolisk Kirke (1895). Af andre Bygninger mærkes: Raad-, Ting- og Arresthuset, en gotisk Murstensbygning med Taarn, der er opført 1878—79 (Arkitekt: C Lendorf), den 1899—1900 opførte Amtsgaard i Palæstil (Bygningsinspektør J. V. Petersen), Borgerskolen, opført 1838 og udvidet 1882 med en ny Bygning, Friskolen, der ogsaa bestaar af to Bygninger (1854 og 1890), den nye Kommuneskole (1901—02, Arkitekt: N. Christ. Hansen) og den ligeledes kommunale Latin- og Realskole, opført 1893—94 (Arkitekt: Gnudtzmann), et Forskoleseminarium for Kvinder, opført af Staten 1892—93 (J. V. Petersen), teknisk Skole (1895, L. A. Petersen) og flere større

Privatskoler; endvidere Amtets og Byens Sygehus, bestaaende af 3 Bygninger, opførte 1888 og 1898 (Arkitekter: Olivarius og N. Christ. Hansen), Fattiggaarden, Statsbanegaarden, den 1894 opførte Nordbanegaard (for Vejle—Vandel- og Vejle—Give-Banen), den 1897 opførte Post- og Telegrafbygning (J. V. Petersen), Toldkammerbygningen ved Havnen, det 1858—59 opførte Gasværk, den elektriske Lysstation (1895—96), det offentlige Slagtehus, Haandværkerforeningens Bygning, Teateret (1884—85, L. A. Petersen) m. m. Vandværket er anlagt i Grejs-Dalen i 1867 og flere Gange udvidet; et nyt, ligeledes i Grejs-Dalen, er fuldendt 1905. Af milde Stiftelser nævnes V. Hospital, hvis Oprindelse muligvis gaar tilbage til Middelalderen, og som nu afgiver 10 Friboliger; dets nuværende Bygninger ere opførte 1872 (Arkitekt: L. A. Winstrup); endvidere den 1836 oprettede Sparekassens Stiftelse, Linnemann's Jomfrukloster (opr. 1856), Haandværkerfriboligen og Børneasylet Dagmar, samt et Forsørgelseshjem for fattige, blinde Kvinder. Ved Havnen er der 1874 rejst en Granitobelisk med Portrætmedaillon (Billedhugger Evens) for den 1836 afdøde Amtmand H. Treschow, hvem Havneanlægget særlig skyldes. Paa et nyere Hus ved Raadhustorvet findes en Indskrift, der siger, at her stod det Hus, hvor Kong Christian II 1523 modtog Adelens Opsigelsesbrev. Byens nærmeste Omegn er rig paa smukke Spadsereveje, navnlig i Grejs-Dalen, i Sønderskov og i Nørreskov Nord for Fjorden, med Skyttehuset.

Byen har været i stærk Opkomst siden Midten af 19. Aarh., hvad der kan ses af Indbyggertallets hurtige Stigen, og særlig har Handelen taget stærkt til i de sidste Aartier, men ogsaa Haandværk og Industri ere i god Fremgang, og

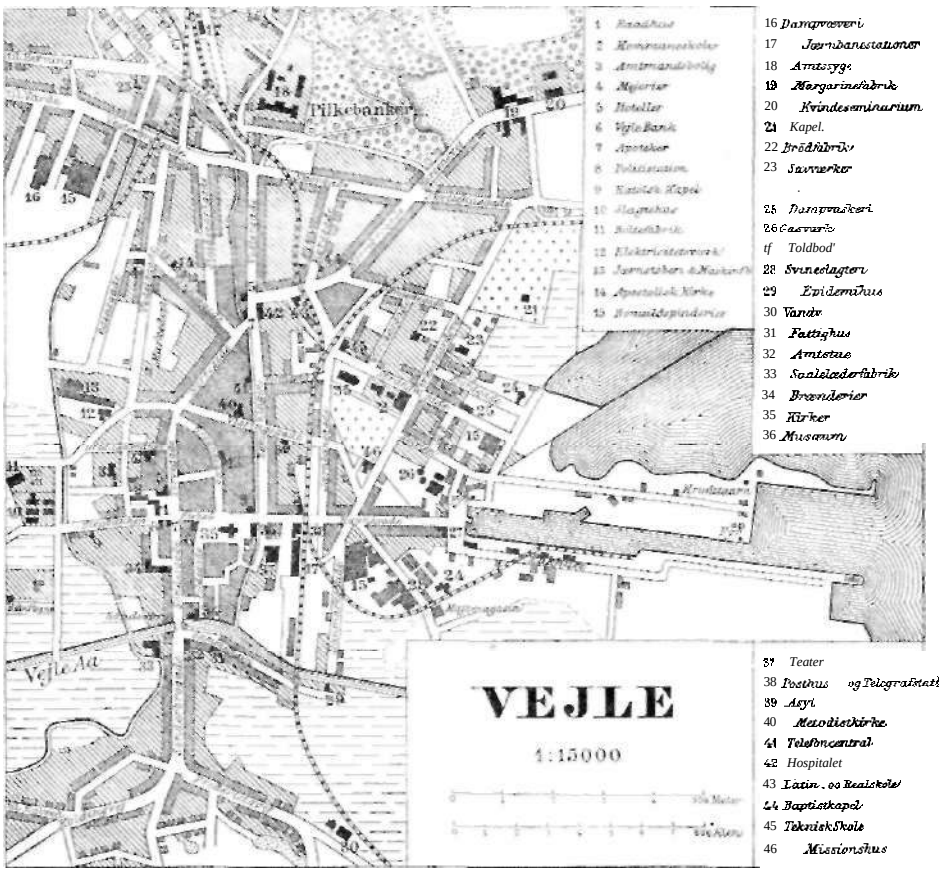

Byen har en forholdsvis stor Arbejderbefolkning. Af større Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: flere Jærnstøberier og Maskinfabrikker, deriblandt Hess'es Jærnstøberi, det 1901 dannede Aktieselskab V. Bomuldsspinderier og flere andre Væverier, flere Bryggerier og Brændevinsbrænderier, deriblandt det til de »Østjydske Bryggerier« hørende Bryggeri V., Maltgørerier, Dampmøller, en Margarinefabrik, Mineralvandsfabrikker, en Chokoladefabrik, et Cikorietørreri, en Parfume- og Sæbefabrik, flere Garverier og Farverier, Teglværker, en Cementtagstenfabrik, et Svineslagteri m. m. V. Bank er oprettet 1854; desuden er der V. Bys og Amts Sparekasse, oprettet 1827, og en Landbo-Spare- og Laanekasse for V. Opland

(oprettet 1863) samt en Afdeling af Landmandsbanken i Kjøbenhavn. Byen er Station paa den østjydske Længdebane, der aabnedes 1868, samt Udgangspunkt for to private Baner: den 1894 aabnede Vejle—Give Bane og den 1897 aabnede Vejle—Vandel Bane. Byen staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn over Bogense og Kalundborg. Havnen er først anlagt i 1820'erne, idet Skibene tidligere maatte ankre op i Fjorden henved 2 Km. fra Byen og losse og lade ved Baade; den er flere Gange udvidet og uddybet; den bestaar nu af det egentlige langagtige Havnebassin, en ydre Havn og en Baadehavn og har en Dybde af indtil over 5 M. Told- og Brænderiafgifterne udgjorde i 1905 500,980 Kr. (10,100 Kr. mere end i 1904). Den ved Toldstedet hjemmehørende Handelsflaade bestod ved Udgangen af 1905 af 125 maalte Baade og Fartøjer paa i alt 3,348 Tons. Der indkom i 1905 fra Udlandet 347 og udgik 337 Skibe, med henholdsvis 48,719 og 1,425 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 286 og udgik 270 Skibe med henholdsvis 18,113 og 7,158 Tons Gods.

I gejstlig Henseende danner V. eet Pastorat med Hornstrup Sogn (der skal oprettes et andet Sogn). Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver, cg et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 13 valgte Medlemmer. Den hører til 10. Landstingskreds og Amtets 3. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, V Amtstue- og Lægedistrikt og 4. Udskrivningskreds 87. Lægd. I V. bo Amtmanden for V. Amt og Stiftsfysikus for V. og gml. Skanderborg Amter-

Vejle's Bymærke.

Historie. V. (middelalderlige Former: Wæthlæ, Wæthel, Wedel, senere Vedle), hvis Navn vistnok kommer af »Vejle«, ɔ: et lavt Vand, hvor man kan vade over, har sikkert sin Oprindelse langt tilbage i Middelalderen, om end Navnet først, saa vidt det vides, forekommer ved Midten af 13. Aarh.; i alt Fald har der tidlig ligget befæstede Steder ved Fjorden, nemlig Borgvold N. f. Aaens Udløb, 0. f. Byen, for at forsvare Adgangen fra Søsiden, og Rosborg V. f. den nuværende Sønderbro til Forsvar fra Landsiden. Dens første kendte Købstadsprivilegier ere givne den 1327. Den omtales flere Gange i Middelalderen, saaledes 1256, da Ærkebiskop Jakob Erlandsen fik den bekendte Vejle-Konstitution vedtagen paa Kirkemødet, 1316, da Erik Menved sluttede et Forbund her med Søstersønnen Johan af Werle, og 1345, da Valdemar Atterdag ligeledes her sluttede Forbund med Hertug Valdemar; 22. Jan. 1523 modtog Christian II Adelens Opsigelsesbrev i V. Byen har i Middelalderen haft et Sortebrødrekloster, der angives at være stiftet ca. 1227, men vistnok er en Del yngre og synes at skylde Drosten Laurids Jonsen (død 1340) sin Oprindelse; Klosterbygningerne, der have ligget ved det nuværende Raadhustorv, skænkedes til Byen" efter dets Ophævelse ca. 1529. Næst Handelen, der var ret anselig, især med Norge (en Næringsvej, som dog hemmedes en Del ved den vanskelige Besejling af Fjorden), har Agerbrug været Byens Hovederhverv, og særlig dyrkedes der i Byen og dens Omegn en stor Mængde Humle. Ved Begyndelsen af den nyere Tid ramtes Byen af flere Ulykker, navnlig Ildebrande; 1523 brændte saaledes »det meste af Byen«, 1530 var der atter en stor Brand, hvorved Raadhuset lagdes øde, og 1594 brændte 37 Gaarde; 1584 døde 500 Mennesker af Pesten. I 17. Aarh. synes Byen atter at være kommen noget til Kræfter; men saa kom Krigene, som slog den ned for lange Tider. I Krigen 1627—29 var den næsten uafbrudt besat af de kejserlige, som befæstede Raadhuset og Kirken og ødelagde over 200 Huse; da Fjenden drog bort, laa hele Gader øde, og Kirken og Raadhuset vare i høj Grad mishandlede. Ogsaa i Krigen 1644 hjemsøgtes den af Fjenden og led betydelig, saa at det efter Freden hedder, at »en Fjerdedel af Byen laa øde med det, der var ruineret i forrige Krig«. 1654 truedes Byens Eksistens af den nyanlagte By Frederiksodde, idet Kongen til Gunst for denne vilde forbyde al Søhandel paa V., men Borgerne fik det dog afværget. I Krigen 1657—60 hjemsøgtes den atter, og det baade af Fjender og Venner, og dertil kom en voldsom Pest i 1659; efter Freden fortælles, at kun 29 Huse vare beboede, de øvrige vare ødelagte eller forladte. Medens Byen før 1627 menes at have haft ca. 1,300 Indb., var der 1672 kun 712. I 18. Aarh. var den i stadig Hensygnen; dens Handel standsede næsten helt paa Grund af Tilsanding i Fjorden, og den hærgedes atter af Ildebrande, saaledes 1739 °g atter 1786, da en god Tredjedel lagdes i Aske. 1769 var der 950 Indb., og 1793 var Gaardenes Antal i alt kun 169. Først efter Havnens Anlæg i 1820'erne begyndte Byen atter at tage til. I begge de slesvigske Krige var den besat af Fjenden; 8. Maj 1849 leverede General Rye paa sit Tilbagetog en Træfning ved Byen, og efter en Kamp mellem de danske Tropper og Østerrigerne 8. Marts 1864 uden for Byen besattes den af disse sidste og senere af Preusserne. I V. ere bl. a. Anders Sørensen Vedel, der tog sit Navn efter den, og Arkæologen J. J. A. Worsaae fødte.

(Litt.: G. F. Gaarmann, »Efterretninger om Weile Kiøbstæd« [Fredericia 1794]; J. J. A. Worsaae, »Bidrag til V. Bys og Amts Historie i 17. Aarh.«, i »Hist. Tidsskr.« II; A. H. H. Smith, »V. og Omegn« [Kbhvn. 1882]; S. Hansen, »Gamle Borgepladser ved V.« i »Vejle Amts Aarbøger« 1905; Trap, »Beskrivelse af Danmark« 3. Udg., V.). *H. W.*

Vejle Aa se Vejle Amt.

Vejle Amt, det sydøstligste Amt i Nørrejylland, grænser mod Nord til Aarhus Amt, fra hvilket det for en Del skilles ved Skjern Aa, Gudenaa, Bygholms Aa og Horsens Fjord, mod Øst til Kattegat og Lille Bælt, hvilket sidste afsætter Vejle Fjord og Kolding Fjord, mod Syd til Sønderjylland, paa hvis Grænse den lille Bugt Hejlsminde trænger ind fra Lille Bælt, og mod Vest til Ribe og Ringkøbing Amter. Øen Hjarnø i Horsens Fjords Munding hører til Amtet. Det er ca. 2,350 □ Km., det mindste i Nørrejylland næst Thisted Amt, og havde 1. Febr. 1906

131,985 Indb., hvoraf 88,871 i Landdistrikterne, Resten i de 3 Købstæder (1801 havde det i alt 44,506, 1840: 70,628, 1860: 91,791, 1890: 111,905, 1901: 125,523), ca. 56 paa 1 □ Km., saa at det m. H. t. Befolkningstætheden i Jylland kun staar tilbage for Aarhus Amt. Overfladen er i det hele højtliggende og bakket, navnlig den midterste Del, gennem hvilken Halvøens Hovedvandskel bugter sig; i Vandskellet hæver sig mod Nord Tranebjærg til 138 M. og Vonge Bavnehøj til 128 M.; lidt sydligere nær ved Vandskellet ligger Møllebjærg, 137 M. Ogsaa Amtets østlige Del mellem Fjordene er for det meste bakket og ret høj; Syd for Horsens Fjord hæver saaledes Bjærgelide sig til 121 M., og mod Sydøst nær ved Grænsen ligger den 113 M. høje Skamlingsbanke. Mod Vest gaar Landet over i de store Flader. Jordblandingen er meget forskellig, idet den veksler fra meget frugtbart, muldrigt Ler mod Øst paa Halvøerne mellem Fjordene (og det gælder navnlig den sydligste Del), til det skarpeste, for Muld blottede Sand mod Vest og Nordvest; de frugtbare Jorder ere dog overvejende, idet Forholdet kan siges at være omtrent som 3 til 2, og det staar blandt de jydske Amter kun tilbage for gamle Aarhus og Randers Amter; i Gennemsnit gaar der ca. 10,5 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Foruden de ved Grænsen nævnte Vandløb med deres Biaaer kan nævnes Vejle Aa, der kommer fra Engelholm Sø og først løber langs Randen af Randbøl Hede mod Syd i en dyb Dal, indtil den fra Syd i højre Bred optager Egtved Aa, og derpaa slaar ind mod Øst for at falde ud i Vejle Fjord lige Syd for Vejle By, efter at den kort forinden har optaget fra Nord Grejs Aa (se under Vejle By). Af det samlede Areal, henved 235,000 Hekt., vare i 1901 over 94,000 besaaede, ca. 23,000 Eng, Græsgang o. s. v., over 8,000 Kær, Fælled og Mose, ca. 17,000 Skov, Plantage o. s. v. og 14,500 Hede, Vandareal m. m. Kreaturholdet 1903 var 25,001 Heste, 111,136 Stkr. Hornkvæg, 38,410 Faar og 86,486 Svin. Amtets samlede Hartkorn var I. Jan. 1901 22,330 Tdr.; det var fordelt paa 184 større Gaarde (paa 12 Tdr. Hartkorn og derover) med 3,929 Tdr., 4,445 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hartkorn) med 14,859 Tdr., og 9>449 Huse (under 1 Td.) med 2,782 Tdr. Amtet danner eet Amtsstuedistrikt og bestaar af Købstæderne Vejle, Fredericia og Kolding samt Herrederne Bjærge, Hatting, Nørvang, Tørrild, Jerlev, Elbo, Holmans, Brusk og Nørre-Tyrstrup. I gejstlig Henseende hører det dels under Aarhus, dels under Ribe Stift og omfatter 4 Provstier: Bjærge og Hatting, under Aarhus, Nørvang og Tørrild, Elbo, Holmans og Jerlev, samt Brusk og Nørre-Tyrstrup, de tre sidste under Ribe. I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 3 Købstadsjurisdiktioner, 6 Landjurisdiktioner: Bjærge Herred, Hatting Herred, Nørvang og Tørrild Herreder, Jerlev Herred (sammen med Andst og Slavgs Herreder i Ribe Amt), Elbo og Holmans Herreder samt en Del af Brusk Herred, og Kolding Herred, hvortil hører Nørre-Tyrstrup. Det hører til 10. Landstingskreds og har 6 Folketingskredse. Det hører til 3. og 4. Udskrivningskreds og til Vejle—Skanderborg Fysikat (5 Lægedistrikter) og har for Tiden (1906) 7 Branddirektorater. — Amtet udgjorde i Middelalderen Dele af Løversyssel (Bjærge og Hatting Herreder), Almindsyssel (Jerlev med Holmans og Brusk med Elbo Herreder) og Jellingsyssel (Nørvang og Tørrild Herreder). Fra 1660 hørte det til Koldinghus og Stjernholm Amter. I 1793 og 1796 dannedes Vejle Amt af Koldinghus Amt med de 3 Købstæder, og i 1799 lagdes Bjærge og Hatting Herreder af det tidligere Stjernholm Amt til det. Om Kolding Herred se dette og Art. Nørre-Tyrstrup Herred. (Litt.: C. F. I. Dalgas, >Vejle Amt«, beskrevet efter Opfordring af det kgl. Landhusholdningsselskab [Kbhvn. 1826]). *H. W.*

Vejle Fjord skyder sig fra den nordlige Del af Lille Bælt, mellem Bjørnsknude og Trællenæs, ca. 25 Km. Vest paa ind i Jylland. Saavel Nordkysten som Sydkysten er høj og skovklædt. Paa Sydsiden af Fjorden gaar Indløbet Hølsminde ind til Rands Fjord, der til Dels er udtørret. Paa Nordsiden af Fjorden ligger Herregaarden Rosenvold, V. F.'s Sanatorium og Herregaarden Tyrsbæk, paa Sydsiden Brejninge Aandsvageanstalt. Saavel ved Bjørnsknude som ved Kasserodde, Pynten ud for Trællenæs, strækker der sig Flak ca. 3 Km. ud fra Pynterne. Ud for Rosenvold-Pynt, Træskohage, Holtserhage og Mørkholtshage findes mindre Sandhager og Sandflak. Landgrunden er i øvrigt smal og stejlt affaldende. Fjorddybet er i hele sin Længde rent med Dybder, der fra ca. 15 M. aftage jævnt indefter; dog findes Øst for Rosenvold en Rende med 20 M. Vand. Bundarten er i Reglen paa Flakkene haardt Sand, og i Fjorddybet blød Bund, nemlig Mudder og Slik. Paa Yderenden af Træskohage, paa Nordsiden af Fjorden, er oprettet et Vinkelfyr. Flak og Hager ere godt afmærkede. Baadehavn er anlagt i Bugten Vest for Rosenvold; Anlægsbro findes ved Landsbyen Fakkegrav, ud for Davgaard, Vest for Tyrsbæk og ved Munkebjærg. I det inderste af Fjorden ligger Vejle Havn, til hvilken der gennem det læge Vand fører en 4 Km. lang gravet Rende. Dybden i Renden og i Havnen er 5½ M. *G. F. H.*

Vejlefjord Sanatorium, aabnet Marts 1900 og opført af Aktieselskabet »Sanatorier for Brystsyge«, der stiftedes 1895 af en Kreds af Læger under den almindelige danske Lægeforenings Ægide, med en Aktiekapital af 250,000 Kr., ligger ved Nordkysten af Vejle Fjord, ca. 15. Km. 0. f. Vejle og ca. 10 Km. fra Stationen Daugaard paa Banelinien Vejle—Horsens. Sanatoriet, der er opført efter Korridorsystemet, og som rummer 59 Eneværelser og 17 Dobbeltværelser, foruden Spisesal, Selskabsrum og Økonomilokaler, har, tilligemed Maskinhus og Overlægebolig, kostet 785,486 Kr. eller 8,446 pr. Seng, herunder medregnet Grunden (42 Hekt. Skov) og Inventar. Sanatoriet er beregnet saavel for mandlige som kvindelige Patienter lidende af Lungetuberkulose. Der betales 7 à 8 Kr. pr. Dag for Enkeltværelse, 6½ Kr. paa Dobbeltværelse, men Sanatoriet raader over et ret anseligt Antal Fripladser, hvis Antal aarlig forøges bl. a. derved, at mange af Aktionærerne skænke Udbyttet, der ifølge Statutterne ikke maa overstige 4 p. Ct., til saadanne Fripladser. Sanatoriet, der j alle Henseender er udstyret efter de til et moderne Sanatorium stillede Krav, har en fortrinlig Beliggenhed, idet det kuperede Terrain beskytter det fuld-

kommen mod Nord, Vest og Øst, medens der mod Syd er Udsigt over den smukke Fjord. *S. B.*

Vejle-Konstitution, Bestemmelserne paa Kirkemødet i Vejle 1256. Se Jakob Erlandsøn.

Vejmaaler, et Hjul, der rulles hen ad den Vej, der skal maales, og som staar i Forbindelse med et Tælleværk, der angiver Antallet af Hjulets Omdrejninger. Hjulets Omkreds er nøjagtig udmaalt, og ved at multiplicere denne Omkreds med Antallet af Omdrejninger paa det maalte Vejstykke faar man dettes Længde. Kun paa gode Veje kan den Art Vejmaaling give nogenlunde nøjagtige Resultater. *K. S. K.*

Vejning paa Væddeløbsbaner, se Vægt.

Vejovis, en gammel, italisk Guddom, hvis egentlige Væsen i historisk Tid var halvvejs glemt og derfor Genstand for forskellig Tydning, men som vedblev at dyrkes ogsaa i senere Tid. Efter Ordlyden skulde det antages, at han stod i nær Forbindelse med Juppiter (Genetiv *Jovis*). Ved Bovillæ i Latium er fundet et gammelt Alter, viet til V. af den bekendte juliske Slægt. Gudens Dyrkelse kendes ogsaa hos Sabinerfolket. I Rom havde, fortaltes det, allerede Romulus mellem to til V. viede Lunde i Sænkningen mellem den kapitolinske Højs Toppe indrettet et Fristed (Asyl) for flygtende Forbrydere. Her laa Gudens Tempel med en Statue af ham, fremstillet nærmest som Apollon, med et Bundt Pile i Haanden. Ved Siden saas en Ged. Hans Festdag var i Begyndelsen af Marts. Der ofredes særlig Geden, og efter Overleveringen paa en ejendommelig Maade, som tydede paa, at dette Offer havde afløst en ældre Tids Menneskeofring. Ogsaa paa Tiber-Øen var en Helligdom. I senere Tid opfattedes V. som identisk med Underverdenens Gud, Dispater. *H. A. K.*

Vejr er den paa et bestemt Sted og til en bestemt Tid herskende Tilstand i Atmosfæren, saaledes som den fremgaar af de forskellige klimatologiske Elementer (Lufttryk, Vind, Temperatur m. m.). Beskaffenheden af V. beror først og fremmest paa Lufttrykkets Fordeling til alle Sider for vedkommende Sted; thi heraf bestemmes Vindens Retning og Styrke ifølge Buys-Ballot's Lov (s. d.). De forskellige Vinde medføre forskellig Temperatur og Fugtighedsgrad i Luften. Ved Udregning af Vindroser (s. d.) for de forskellige klimatologiske Elementer lærer man at kende de forskellige Vindes Evne til at frembringe høj eller lav Temperatur, lille eller stor Fugtighedsgrad, Nedbør eller tørt Vejr, klar eller skyet Himmel. For de skandinaviske Landes Vedkommende blive saaledes Vinde fra sydlige Retninger varmere end fra nordlige, medens Vestenvinden om Sommeren er koldere end Østenvinden, omvendt om Vinteren. En Drejning i Vindretningen vil derfor medføre forskelligt V., og da Lufttrykket saa godt som aldrig er ens over større Strækninger paa Jorden, vil der som oftest blæse en eller anden Vind med mindre eller større Styrke; da tilmed i lange Perioder det ene Barometerminimum (s. d.) bevæger sig hen over Jordoverfladen efter det andet (se Danmark, » Klima« S. 905—08), bliver V. meget variabelt over hele Nordeuropa paa Grund af de med de vandrende Minima følgende Vinddrejninger. *W. J—n.*

Vejre, herved forstaas i Jagtsproget Vildtets Evne til gennem Lugten at mærke Jægeren, Byttet eller truende Fare. *H. F. J.*

Vejrforudsigelser se Meteorologi og Stormvarsler.

Vejrglas bruges undertiden endnu som Navn for Barometer (s. d.). V. betegner tillige et Apparat, der skulde kunne forudsige Vejrets Forandringer, men som ikke har nogen Værdi. *W. J—n.*

Vejrhane se Fløj.

Vejrkort er et Landkort over en større eller mindre Del af Jordoverfladen, hvorpaa der ved en Del meteorologiske Stationer er skrevet de forskellige klimatologiske Elementer: Lufttryk, Vind, Temperatur m. m. paa et vist Tidspunkt; endvidere er der draget Linier gennem de Steder, der have samme Barometerstand, reduceret til Havets Overflade, de saakaldte Isobarer (s. d.). Hosstaaende Tegning er V. for 12. Marts 1906 Kl. 8 Morgen saaledes, som det udgives af det danske meteorologiske Institut. For Pladsens Skyld er Barometerstanden ikke indtegnet ved hver Station, men Isobarerne angive de forskellige Steders Lufttryk paa den nævnte Tid. Stationerne ere de mange smaa Cirkler, der ere mere eller mindre udfyldte med sort Farve; denne Farves Mængde angiver Skymængden saaledes, at en hel sort Cirkel betyder overtrukken Himmel, medens en helt hvid Cirkel betyder klar Himmel. Pilene med Fanerne ved hver Station betegne Vindens Retning og Styrke saaledes, at Pilene tænkes flyvende med Vinden (altsaa f. Eks. Skagen, der let findes paa V., har Sydvestvind, den nordligste Station paa Skotland har Nordenvind, Stationerne i Biscaya-Bugten have Vestenvind), medens Fanerne betegne Vindens Styrke fra 1—6; I Fane er svag, 2 frisk Kuling o. s. v. indtil 5—6, Storm og Orkan; Stille betegnes med en Cirkel uden om Stationsmærket. Temperaturen er angiven ved et Tal ved Siden af Stationen i hele Grader Celsius. Vejrliget betegnes ved forskellige Tegn ved Siden af Stationsmærket: en sort Prik er Regn (f. Eks. ved Skagen), en Stjerne er Sne (ved flere Stationer langs Norge's Vestkyst), 3 parallelle Streger er Taage o. s. v. Som Tegningen viser, hviler der et lavt Lufttryk, et Barometerminimum (s. d.) over Skagerrak og det sydligste Norge, hvor Barometerstanden er ca. 720 Mm., og uden om denne Isobar ligger der adskillige andre, nemlig paa 725, 730 op til 760 Mm. Vinden kredser uden om Barometerminimet (ifølge Buys-Ballot's Lov, s. d.), der behersker Vindretningen og derigennem Europa's Vejr til Spanien og Italien mod Syd, til de nordlige Egne af Sverige og Norge mod Nord og i vest—østlig Retning lige fra Irland's Vestkyst til Vestrusland. Til Udarbejdelsen af et saadant V. indkommer der Telegrammer fra 12 Stationer i Danmark, 5 i Sverige, 4 i Norge, 2 i Rusland, 1 i Holland, 9 i Frankrig, 7 i Tyskland, 1 i Østerrig og 7 i Storbritannien og Irland, i alt fra 48 Stationer. Hertil kan nu, i Slutn. af 1906, føjes Telegrammer fra Færøerne og Island. Da et Barometerminimum som Regel flytter sig fra Dag til Dag eller rettere fra Time til Time, og som oftest i østlige Retninger (se Danmark, »Klima«), vil man af saadanne V. kunne følge Vejrliget i de forskellige Egne, som V. omfatte, fra Dag til Dag. Men ofte vandrer et Minimum saa hurtig, at det

ikke er tilstrækkeligt til Vejrets Bedømmelse at tegne et V. hver Dag, og derfor er der fra 1905 sket en Udvidelse ved det danske meteorologiske Institut i den Retning, at der 2 Gange om Eftermiddagen modtages Telegrammer fra de omliggende Lande, dog fra et meget mindre Antal Stationer end om Morgenen. Hvert V. er ledsaget af en Tekst, der kort beskriver Vejrets Tilstand i Kortets Omraade, og af en Tabel, der indeholder de klimatologiske Elementer for hver af de anførte Stationer. *W.J-n.*

De ved det norske meteorologiske Institut i Christiania daglig udarbejdede V. indeholde tele-

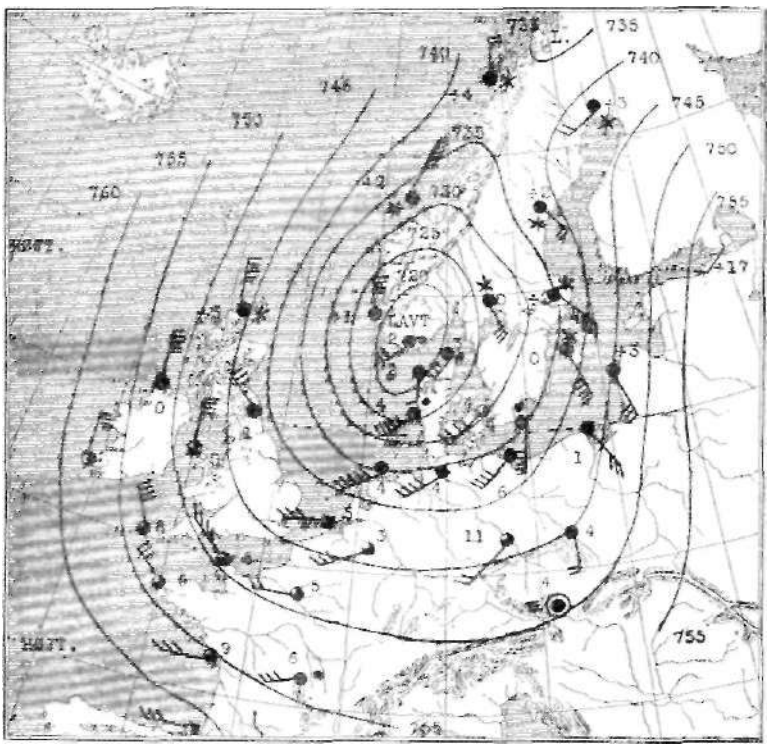

Vejrkort.

grafiske Vejrmeddelelser fra 11—13 norske Stationer, 5 svenske, 3 danske, 6 russiske, 8 britiske, 4 tyske og 9 franske. Det norske V. for Kl. 8 Morgen bekendtgøres foruden ved Opslag ogsaa i Christiania-Avisen »Morgenbladet«. *K. F.*

Vejrsmuldring (mekanisk Forvitring) kaldes i Geologien den Naturproces, som ytrer sig i Klippemassernes gradvise Hensmuldren; den gør sig gældende over for alle Klippemasser, som rage frem og ere udsatte for Vejrligets Paavirkning. Flere forskellige Faktorer medvirke til V.: stærke og jævnlig gentagne Temperaturforandringer (Solskin, Nattekulde) bevirke Udvidelse og Sammentrækning af de nærmest Overfladen værende Dele af Stenmassen, og disse gennemsættes derved af Sprækker og løsnes (»Solsprængning«); hyppig vekslende Frost og Tø spiller i fugtige Egne en stor Rolle, idet Vandet i Stenartens fine Sprækker ved sin Udvidelse stræber at udvide Sprækken, hver Gang det fryser (»Frostsprængning«); kemiske Forvitringsprocesser, ved hvilke Stenartens Bestanddele delvis opløses eller omdannes til daarlig sammenhængende Pulver, understøtte de førnævnte Virkninger, og endelig udrette Planterødder ofte et Arbejde i lignende Retning, idet de trænge ned i og ved deres Tykkelsesvækst udvide Sprækkerne. — Som Følge af V. finder man under enhver stejl Fjældvæg en »Ur« af de i Tidernes Løb løsnede og nedfaldne Stykker, og smaa og større Fjældskred, som skyldes V., indtræffe med uregelmæssige Mellemrum i alle af stejle Bjærgvægge hegnede Dale. Selv inden for een og samme Bjærgmasse kan V. gøre sig gældende med højst ulige Styrke paa nærliggende Steder, idet baade de Sprækker og Revner, der forud ere til Stede i Bjærgarten, og Smaaforskelligheder i Strukturen spille en stor Rolle; naar da de mere modstandsdygtige Partier blive staaende tilbage, medens de hensmuldrede Partier efterhaanden glide ned eller bortskylles, opstaar ejendommelige og bisarre »Vejrsmuldringsformer«; sachsisk Schweiz o. m. a. Bjærglande frembyde smukke Eksempler. I fladere Bjærgegne finder man jævnlig, at de øverste Partier danne ligesom et oprørt Hav af løse Klippestykker (ty. Felsenmeer); ogsaa dette Forhold skyldes V., idet Klippemassen langs Revner og Sprækker er smuldret bort, medens de mellemliggende faste Partier nok løsnedes fra deres Sammenhæng, men ikke fjernedes fra Stedet. *N. V. U.*

Vejrø (i Valdemar II's Jordebog: Wætherø), en 156 Hekt. stor 0 Nord for Lolland i Smaalandsbugten, med lavtliggende, jævne og lerede, frugtbare Jorder. Den hører under Fejø Sogn, Fuglse Herred, Maribo Amt og har et Fyr. *H. W.*

Vejrø Sund, Kattegat, 0. f. Samsø, Løbet mellem den lille, kratbevoksede 0 Vejrø og de to lave Holme Bosserne. Det har Dybder fra 25 til 32 M. *G. F. H.*

Vejsennep (Gabeklap) (*Sisymbrium* L.), Slægt af Korsblomstrede, en- eller fleraarige Urter med oftest lyredannede og fjerdelte Blade. Blomsterne have et opret eller udstaaende Bæger

og gul Krone. Frugterne ere linieformede og lange Skulper med hvælvede Klapper, der have en kraftig Midtnerve og desuden 2 eller 4 svagere Nerver. I Frøene ligger Roden langs Ryggen af det ene Kimblad. Ca. 50 Arter. Foruden et Par Arter, som meget sjælden ere fundne i Danmark og Norge, indslæbte til Ryddepladser, forekommer Rank V. (*S. officinale* [L.] Scop.) ret almindelig i Danmark og det østlige Norge; den er enaarig og har enkelt fjersnitdelte Blade og Skulper, der mod Spidsen ere afsmalnede og tiltrykte til Stængelen; den bliver 30—50 Cm. høj og vokser ved Veje og paa Ryddepladser. Finbladet V. ell. Barberforstand (*S. sophia* L.) er ligeledes enaarig og 30—80 Cm. høj. Dens Blade ere 2—3 dobbelt fjersnitdelte med liniedannede Afsnit; Skulperne sidde paa udstaaende Stilke. Den er paa dyrkede Steder almindelig i Danmark og det østlige og nordlige Norge. Begge Arter blomstre i Højsommeren. *Å. M.*

Vejsnæs Bugt se Marstal Bugt.

Vejvæsen. Hovedplanen for Vejanlæg i Danmark blev lagt ved Frd. af 13. Decbr. 1793, der inddelte Vejene i 1) Hovedlandeveje, der forbandt Provinserne indbyrdes og stod under Statens Tilsyn, 2) mindre Landeveje, der førte til Købstæder o. desl. og stod under Amtskommunerne, og 3) Biveje af rent lokal Betydning, der stod under Sognekommunerne. Ved Lov 21. Juni 1867 ophævedes Forskellen mellem Hovedlandeveje og mindre Landeveje, de fik Fællesnavnet Landeveje og bleve underlagte Amtsraadene, der staa under Overtilsyn af Ministeriet for offentlige Arbejder. En Overvejinspektør har Overtilsynet med samtlige Landeveje og desuden det specielle Tilsyn med Landevejene paa Øerne, medens hans Assistent fører Tilsynet med Landevejene i Jylland.

Allerede i 1763 blev der projekteret et Vejanlæg paa 2—300 Mile i Danmark, og de første Chausseer bleve anlagte af franske Ingeniører under Ledelse af Marmillod og med udkommanderede Soldater som Arbejdere. 1775 vare Chausseerne fra Kjøbenhavn til Fredensborg og til Roskilde fuldendte, men i øvrigt var endnu langt ind i 19. Aarh. kun ca. 35 Mil af det hele projekterede Vejanlæg blevne færdige. Først fra 1820 skred Arbejdet rask frem, og i 1865 fandtes der i alt ca. 182 Mil Hovedlandevej, ca. 640 Mil mindre Landeveje og ca. 3,700 Mil offentlige Biveje; 1. Oktbr. 1905 var Længden af Landeveje i alt ca. 900 Mil, af Biveje ca. 4,000 Mil. Aarsudgiften til Vejenes Vedligeholdelse udgør nu i alt ca. $2^1/_2$ Mill. Kr. Vejenes Beskaffenhed og Tilstand maa i det hele anses for at være fuldkommen tilfredsstillende (se i øvrigt Landeveje).

V. i Norge har lige indtil Midten af 19. Aarh. været i høj Grad forsømt. Et Slags Vejnet har man vistnok allerede tidlig haft; men dette var af allertarveligste Sort. Fra Gaard til Gaard have Fodstierne trukket sig op gennem Dalen og videre over Fjældet til nærmeste Bygd. Stierne ere efterhaanden udbedrede til Rideveje og de vigtigste saavidt gjort farbare for Køreredskab, og saaledes er i Tidens Løb Vejnettet saa at sige af sig selv opstaaet. Vigtigst var Hovedvejen, som fra Østlandet førte til Trøndelagen langs Mjøsens Østside, gennem Gudbrandsdalen over Dovre og Opdal og videre gennem Orkedalen eller Guldalen til Nidaros, samt Vejen til Vestlandet over Ringerike langs Randsfjorden, gennem Valdres over Filefjeld til Lærdal.

Den første Vej, der er planlagt og bygget som Kørevej, skal være Vejen fra Kongsberg Sølvværk til Haugsund, anlagt 1625—30. 1665 blev der udnævnt en Generalvejmester i det Søndenfjældske og en i det Nordenfjældske, og senere har man haft en Række Generalvejmestere i nævnte Distrikter, dels ogsaa paa Vestlandet, som med vekslende Held have virket for Udbedring af Vejforbindelserne. Omkring 1800 vare de fleste Hovedlinier færdige. Den Smaalenske Hovedvej til Svinesund, og Hovedvejen over Kongsvinger dannede Forbindelsen med Sverige. Hovedvejen fra Christiania til Vestlandet var ogsaa i Stand, og gennem Gudbrandsdalen og Dovre førte Landets dengang vigtigste Vej op til Throndhjem. Arbejdet udførtes dels af Bønderne, dels af dertil kommanderede Soldater. 1824 blev den første Vejlov vedtaget, der betegner et stort Fremskridt. Bevillingsmyndigheden, som tidligere laa hos Kongen, overførtes til Stortinget og for Bygdevejes Vedkommende til Herrederne; dette Forhold er senere opretholdt i den nu (1906) gældende Vejlov af 1851. En virkelig Forandring til det bedre indtraadte nu. Bakker og Kneiker afløstes efterhaanden af jævne Stigninger, sjælden over $^1/_{15}$ (for enkelte Fjældovergange $^1/_{12}$). Der fastsattes Vejdækstyper og Normaler for Vejenes Udstyr og Byggemaade. For Hovedveje foreskriver Loven 5 M. Bredde; men dette blev i Længden for dyrt, og 4 M. blev snart den normale Bredde, ofte indskrænket til 2,5 M. i meget kostbart Terrain. Fra Midten af 19. Aarh. er det ene store Vejanlæg efter det andet blevet udført. Velkendt er Vejen over Haukelidfjeld gennem Røldal forbi Seljestadjuvet til Odda med Afstikker gennem Bratlandsdalen til Stavanger Amt. Vejens højeste Punkt, Dyrskartunellen, ligger langt over Trægrænsen, ca. 1,250 M. o. H. Mere imponerende endnu ere de berømte Anlæg fra Lom over Grjotlien til Geiranger og Stryn.

De store Fremskridt i Arbejdets Udførelse fulgtes af tilsvarende Forbedringer i administrativ Henseende. Fortjenesten heraf tilkommer først og fremmest Major C. W. Bergh, Landets første Vejdirektør (fra 1864). Vejdirektøren sorterer under Arbejdsdepartementet; til Centraladministrationen er for øvrigt knyttet 1 Overingeniør, 2 Afdelingschefer og flere Ingeniører. Oprindelig havde V.'s Ingeniører kun med Statens Vejbygning at gøre. Amternes V. bestyredes af Amtmændene med Assistance af Vej inspektører (Amtsvejmestere) og Lensmændene. 1893 vedtoges et Tillæg til Vejloven, som aabnede Adgang til Indførelse af fælles Administration af V. inden for de enkelte Amter, og senere er saakaldt »kombineret Administration« indført i samtlige Amter undtagen Lister og Mandal, søndre Throndhjem og Finmarken, hvor den gamle Ordning gælder. I Amter med Kombination ere Amtsingeniørerne tekniske Ledere af saavel Nybygning som Vedligeholdelse.

Vejloven af 1851 deler de offentlige Veje i 2 Klasser: 1) Hovedveje, hvortil regnes Mellemrigsveje, Veje fra Stift til Stift, fra Amt til Amt

eller Købstad til Købstad, samt Veje, der forbinde i et Amt, Fogderi eller Sorenskriveri med Købstad eller Ladested. 2) Bygdeveje, hvortil henregnes alle øvrige Veje, som det anses fornødent at underlægge det offentliges Bestyrelse og Tilsyn. Omkostningerne ved Anlæg af Hovedveje skal efter Loven udredes af vedkommende Amt eller af Statskassen, naar Anlægget vil falde alt for besværligt for Amtet. Mellemrigsveje og Højfjældsveje have oftest helt været udførte for Statskassens Regning. Den samlede Bevilling til Hovedveje udgjorde til og med Aar 1900 ca. 62 Mill. Kr., hvoraf ca. 14 Mill. i Distriktsbidrag.

Den samlede Vejlængde udgjorde 1850 ca. 6,200 Km. Hovedvej og ca. 9,900 Km. Bygdevej, Aar 1900 henholdsvis ca. 10,600 Km. og ca. 17,800 Km.

Vejenes Vedligeholdelse skal efter Loven udføres ved Naturalarbejde af Brugerne af matrikuleret Ejendom i vedkommende Distrikt. Vedligeholdelsesbyrden fordeles ved Rodeinddeling saaledes, at hver Gaard faar et i Forhold til Matrikelskylden afpasset Stykke Vej at vedligeholde. Naturalarbejdet afskaffes dog mere og mere, og man gaar over til Vedligeholdelse ved Vejvogtere. For at fremme denne mere rationelle Ordning har der i lang Tid været ydet Statsbidrag til Vejvogtere. Enkelte Højfjældsveje og Mellemrigsveje vedligeholdes for Statens Regning, hvortil aarlig medgaar ca. 50—60,000 Kr. I alt kan Udgiften til Vedligeholdelse sættes til ca. 2 Mill. Kr. aarlig. Lægges hertil Nybygningen med ca. 2,5 Mill. Kr., faas en samlet aarlig Udgift til Vejvæsenet af ca. 4,5 Mill. Kr. eller ca. 2 Kr. pr. Indb. De samlede Transportudgifter for Landets Veje anslaas til ca. 6 Mill. Kr. pr. Aar. (Litt.: Joh. Skougaard, »Det norske V.'s Historie 1820—96« [Chra. 1899]). *Ingeniør H. Horn.*

Veksel eller Vekselbrev er et med særlige Retsvirkninger udrustet Dokument, i hvilket Udstederen forpligter sig til enten selv eller ved en anden at udbetale en Pengesum enten ved Forevisning eller efter en fastsat Tidsfrist. Oprindelig var »Vekselbrev« Betegnelsen for Dokumentet, medens V. betød den Forretning, som udtrykkes deri, nemlig Ombytning (cambium) af en Pengesort paa eet Sted mod Udbetaling af en anden Pengesort paa et andet Sted. I en tidlig Tid kunne saadanne Forretninger ogsaa være foregaaede uden Udstedelse af egentlige Vekselbreve. Først efter at den skriftlige Form altid blev benyttet, og Dokumentet efterhaanden fik en særlig omsættelig Karakter, ere Ordene V. og Vekselbrev blevne ensbetydende. Oprindelsen til egentlige Vekselforretninger maa søges i de store Handelsstæders Periode. Trangen dertil opstaar, saa snart der findes Personer, der ved Salg af Varer eller paa anden Maade faa Varer disponible paa et udenlandsk Sted, medens der samtidig paa samme Sted findes Personer, der have Brug for Penge, som de senere kunne tilbagebetale paa Hjemstedet. I 12. og 13. Aarh. have saadanne Forretninger udviklet sig navnlig blandt de italienske Købmænd i Udlandet, f. Eks, i Tyrkiet og Sydfrankrig. I denne V.'s ældste Periode og i de nærmest følgende Aarhundreder er det derfor i særlig Grad i Italien, at Vekselretten udformer sig, om end andre Nationer deltage deri. Senere have Flandern og Frankrig og endnu senere Tyskland spillet en vigtig Rolle i denne Henseende. Af særlig Betydning er den franske og tyske Lovgivning i 17. Aarh. Denne Lovgivning fæstner Reglerne om V.'s Transport gennem Endossement med deraf flydende Retsvirkninger, og den gennemfører det vigtige Princip, at V.'s Retsgyldighed er uafhængig af det til Grund for V.'s Udstedelse liggende Forhold mellem Parterne.

V. optræder i to Hovedformer: den egne V., hvorved Udstederen forpligter sig til selv at betale et Beløb, og den trasserede V. (Tratte), der er en i Vekselform udstedt Anvisning paa en anden, hvorved denne opfordres til at udbetale Beløbet. Ved at anerkende (acceptere) V. paatager den, paa hvem V. er trukken, sig vekselretlig Forpligtelse til at betale den. V. kan enten være betalbar paa samme Sted, hvor den er udstedt (Pladsveksel, indenbys V.), eller paa et andet Sted (Distanceveksel). Formentlig har den sidste Art været den oprindelige. I hvert Fald førte den kanoniske Rets Regler om Renteforbud tidlig til, at Pladsveksler, ved hvilke Formaalet var ved Benyttelsen af Vekselformen at optage Laan til højere Rente end den for almindelige Laan tilladte, ikke bleve tilstedte. Først den nyere Tids Lovgivning har bragt Forandring i dette Forhold. Aarsagen til, at man ved Benyttelsen af Vekselformen var i Stand til at omgaa Aagerbestemmelserne, kunde dels ligge i, at Loven tillod højere Rente ved Vekselfordringer, dels i, at Rentefordringen i V. kunde have en mere skjult Karakter. Saafremt V. lyder paa en udenlandsk Møntsort, kan der i Kursen for denne Møntsort ligge en Rente skjult, og selv hvor den lyder i Landets Mønt, er der jo ikke i selve V. direkte stipuleret nogen Rente. V. lyder paa Betaling af et vist Beløb til et vist Tidspunkt, og Renten fremkommer ved, at den, der modtager den før Forfaldstid, betaler et mindre Beløb for den (se Agio og Diskonto).

I Danmark og Norge fremkom udtrykkeligt Forbud mod indenbys Veksler ved Frd. 31. Marts 1688, og da Forbudet blev omgaaet ved, at V. pro forma bleve trukne paa udenbys Personer, medens Meningen var, at Udtederen selv skulde betale dem, søgte Frd. 26. Novbr. 1731 at ramme saadanne Proformaforretninger. Først ved Frd. 26. Juni 1824 blev det i Danmark tilladt visse handlende at udstede indenbys V., en Tilladelse, som ved Frd. 7. April 1843 udvidedes til at gælde alle. Saadanne indenbys V. maatte imidlertid kun udstedes i Form af egne V., medens man over for trasserede V. fastholdt Fordringen om distantia loci, d. v. s., at den paatrukne (Trassaten) skulde bo andensteds end Udstederen (Trassenten). Denne Indskrænkning er ophævet ved den nugældende Vekselov af 7. Maj 1880. I Norge ophævedes Forbudet for V. paa under 400 Kr. ved L. 13. Septbr. 1830, men helt først ved L. 7. Maj 1880. I nogle udenlandske Vekselloves findes endnu Fordringen om distantia loci ved trasserede V.

Paa Grund af V.'s store Betydning i den internationale Omsætning har man i lang Tid stræbt at udforme en fælles international Vekselloygivning, uden at dette er lykkedes. Vel have de enkelte Landes Lovgivninger efterhaanden i Indhold nærmet sig til hinanden, men en fuldstændig

Lighed er dog ikke naaet, og man maa endnu for Hovedlandenes Vedkommende skelne mellem 3 Lovgivningsgrupper: den franske (hvis Hovedgrundlag er Code de Commerce), den tyske (væsentlig støttet paa >Allgemeine deutsche Wechselordnung« med senere »Noveller«, som omkring Midten af 19. Aarh. blev Lov i samtlige tyske Stater og senere ophøjet til Rigslov) og den engelsk-amerikanske. De tre nordiske Riger fik 1880 en fælles Vekselovgivning, der paa alle væsentlige Punkter slutter sig til den tyske Gruppe.

Alle Bestemmelser i moderne Vekselret sigte paa at gøre V. saa let omsættelig som muligt. Blandt Hovedbestemmelser, der forfølge dette Formaal, kunne nævnes følgende: V. skal lyde paa en bestemt Pengesum og være betalbar enten ved Forevisning eller paa et bestemt Tidspunkt eller i hvert Fald en bestemt Tid efter Forevisningen. Ikke alene Udstederen og Acceptanten, men enhver, der ved Endossement (s. d.) har transporteret den videre, hæfter efter Vekselret, naar han ikke i selve Endossementet har fraskrevet sig Ansvar. Imod et Vekselkrav kan over for den godtroende Erhverver i det væsentlige — bortset fra Falsk og Umyndighedsindsigelse — ingen anden Indsigelse gøres gældende end dem, der skønnes af selve Dokumentet eller maa være kendte af Vekselejeren ved Overdragelsen, eller følge af selve Vekselretten (se Vekselproces). Blandt Indsigelser, der ikke kunne gøres gældende, kan særlig nævnes den, at Skyldneren allerede har frigjort sig for sin Forpligtelse. Forpligtelsen og Papiret ere saa nøje sammenknyttede, at Betaling uden Udlevering af »Papiret ikke kan frigøre den forpligtede over for senere godtroende Erhververe. Endvidere kan det fremhæves, at det for V. til Grund liggende Forhold mellem Parterne ikke kan fremføres som Indsigelse. Efter dansk Ret er f. Eks. Spillegæld ikke retsgyldig, men den, der har udstedt eller accepteret V, for sin Spillegæld, maa betale V. Endelig maa nævnes den særlig hurtige Retsforfølgning, der kan anvendes over for enhver Vekselforpligtelse. For en Del af de her nævnte Retsreglers Vedkommende maa det dog erindres, at de i større eller mindre Omfang i forskellige Landes Lovgivning ere gjorte gældende ogsaa over for visse andre Haandskriftskrav. For at Vekselretten kan gøres gældende, maa Vekselfordringens Eksistens konstateres paa betryggende Maade. Den, som over for en Udsteder eller Endossent vil gøre Veksel fordring gældende, maa ved Protest (s. d.) godtgøre, at han forgæves har søgt Fyldestgørelse (Accept eller Betaling) hos den paatrukne. Endvidere maa over for det strenge Ansvar, som man paatager sig ved at indgaa en Vekselforpligtelse, mærkes, at Ansvaret er betinget af, at det Dokument, som man skriver sit Navn paa, virkelig er en Veksel, o: at det fyldestgør de Fordringer, som Vekselloven i denne Henseende stiller. For at et Dokument kan falde ind under Vekselretten, kræves efter de nordiske Vekselloven, at det indeholder 1) udtrykkelig Benævnelse af V. eller et tilsvarende Udtryk i fremmed Sprog, indført i selve Teksten (denne Bestemmelse findes hverken i engelsk-amerikansk Ret eller i de fleste til den franske Gruppe henhørende Love), 2) den Pengesum, der skal betales, 3) dens Navn, til hvem Betaling skal ske, 4) dens Navn, der skal betale, 5) Tid og Sted for V.'s Udstedelse, 6) det Sted, hvor Betaling skal ske, og 7) dens Underskrift, der udsteder V. Ligeledes indeholde Lovene Bestemmelser om, hvorledes Tidspunktet for Betalingen kan fastsættes. En tidligere — navnlig i Hensyn til Stempelafgiften begrundet — Bestemmelse om, at V. ikke maatte have mere end en vis Løbetid, er ophævet. Saafremt ingen Betalingstid er fastsat, er V. betalbar ved Forevisning. Betalingsstedet kan enten være det Sted, hvor den paatrukne bor, eller et andet, i hvilket sidste Tilfælde enkelte særlige Retsregler indtræde (se Domicilveksel). Saafremt et Dokument ikke er affattet overensstemmende med Lovens Forskrifter, medfører det ikke Vekselret, ligesom de paa et saadant Dokument skrevne Erklæringer (Accept, Endossement o. s. v.) heller ikke have nogen vekselretlig Virkning. Dette gælder ifølge nordisk Ret dog kun, for saa vidt V. er udstedt inden for de nordiske Riger. Hvis en V. er udstedt i Udlandet, bedømmes dens Gyldighed som V. efter Udstedelseslandets Ret. At et Dokument ikke har Gyldighed som V., betyder selvfølgelig ikke, at det er berøvet enhver Retsvirkning. Det er kun den strenge Vekselret, som ikke kan gøres gældende over for det, medens det i Almindelighed vil have Retsgyldighed efter Omstændighederne som Gældsbrev eller Anvisning.

Medens ved en egen V. Udsteder og Vekselbetaler ere samme Person, ere de ved en trasseret V. forskellige, og medens Udstederen af begge Slags V. er vekselretlig forpligtet ifølge sin Egenskab af Udsteder, indtræder den, paa hvem en V. er trasseret (Trassaten), først i Vekselretsforholdet, naar han accepterer den (se Accept), hvorefter han kaldes Acceptant. Den, til hvis Ordre V. udstedes (Vekselmodtager, Remittent), bliver vekselretlig forpligtet, naar han som Endossent transporterer den videre (medmindre han udtrykkelig fraskriver sig Ansvar), og det samme gælder alle senere Endossenter. Om Endossementets Indhold og Virkning se i øvrigt Endossere.

Da Vekselfordringen saa ubetinget er knyttet til Papiret, kan den gaa tabt ved dettes Forsvinden (f. Eks. under Forsendelsen), men herpaa er raadet Bod ved de forskellige Vekselloves Regler om Udstedelse af Duplikater og Kopier.

V.'s økonomiske Betydning ligger i dens lette Omsættelighed og den Sikkerhed for Køberen, som foraarsages af den strenge Vekselret. Med Hensyn til dens Benyttelse kan skelnes mellem dens Betydning som Betalingsmiddel mellem forskellige Steder og som særlig Form for Kredit, navnlig Handelskredit.

Saafremt der mellem to Lande bestaar et nogenlunde udviklet Handelssamkvem, ville de deraf opstaaede gensidige Fordringer kunne udlignes ved Hjælp af V., uden at Forsendelse af rede Penge behøves, undtagen hvor der er Tale om Dækning af overskydende Fordringer fra det ene Land paa det andet. Maaden, hvorpaa Udligning ved V. foregaar, kan skematisk fremstilles som følger. Hvis *A* i Kjøbenhavn har købt for 1,000 L. St. Kul af *B* i London, medens *C* i Danmark

har solgt for 1,000 L. St. Smør til *D* i London, kan *B* trække en V. paa 1,000 L. St. paa *A* og sælge den til *D*, som sender den til *B*. Denne præsenterer den til Betaling hos *A*, og hermed ere alle de af de to Forretninger fremkomne Skyldforhold afviklede. I Virkeligheden vil Sagen oftest ordnes ved Bankers og Bankierers Mellemkomst, idet disse købe V. af dem, der have Penge til gode i det andet Land, og atter sælge til dem, der have Gældsposter at betale dertil. Endvidere behøver det, der danner Grundlaget for en udenlandsk Vekseltrassering, ikke altid at være en Vareforretning. Ogsaa Forsendelser af Obligationer, Udøvelse af Fragtfart m. m. kan give Anledning til Trassering. Der kan være det Forhold med Hensyn til to Landes øjeblikkelige gensidige Fordringer, at det ene Land skylder mere til det andet, end det har til gode hos det. Selv i dette Tilfælde vil dog en fuldstændig Udligning ved Hjælp af V. ofte kunne finde Sted. Saaledes er f. Eks. Handelsforholdet mellem Danmark og England af den Natur, at Danmark aarlig til England udfører Varer for et betydelig større Beløb, end det indfører derfra. Alligevel sendes der ikke i synderligt Omfang Penge (eller Værdipapirer) fra England til Danmark, men Danmark benytter sine overskydende V. paa England til at betale sine Kreditorer i andre Lande, f. Eks. Tyskland, hvorfra det indfører større Vareværdier, end det udfører dertil. Bestemmelsen af, hvorvidt en V. paa eet Land med Fordel kan benyttes som Betalingsmiddel til et andet Land, afhænger af **Vekselkurserne** (s. d.) og er Genstand for en særlig **Forretningsgren**, Vekselarbitragen (se **Arbitrage**).

Naar V. benyttes som Betalingsmiddel mellem to Steder, behøver der ikke at være noget væsentligt Kreditmoment forbundet med den, idet den kan lyde paa Betaling ved Forevisning. **Kredit**momentet faar — saavel ved inden- som ved udenlandske V. — særlig Betydning, naar V. har en kortere eller længere Løbetid. Som **Kredit**middel har V. sin Betydning dels paa Grund af den Betryggelse, som ligger i Vekselretten, og dels paa Grund af den Lejlighed, som den giver Vekselejeren til før Forfaldstid at faa Raadighed over Beløbet ved at lade en Bank eller Bankier diskontere den.

Om det er hensigtsmæssigt at give Kreditdokumentet Vekselform, afhænger af den Forretnings Art, som ligger til Grund for Kreditten. Den, der har indgaaet en Vekselforpligtelse, maa være i Stand til at indfri den ved Forfaldstid, og Hensigtsmæssigheden beror paa, om Forretningen skaber Muligheden derfor. — Med Hensyn til Grundlaget for den Kredit, der ydes ved Udstedelse af V., skelner man navnlig mellem Va re**veksler** (Handelsveksler) og **Kreditveksler**. Ved en Vareveksel er Grundlaget et Varesalg. Naar Varer sælges paa Kredit, kan der gives V. for Beløbet, enten saaledes at Sælgeren trækker en V. paa Køberen, som accepterer den, eller saaledes at Køberen udsteder en »egen V.< til Sælgerens Ordre. Hensigtsmæssigheden ligger for Køberens Vedkommende i, at Salget af de købte Varer efter al Sandsynlighed vil skaffe ham Midler til Dækning af V. ved Forfaldstid. Ved **Kredit**vekselen ligger der ikke nogen Varetransaktion til Grund for V.'s Udstedelse. Den almindelige Aarsag til den vil være, at den ene af Parterne yder den anden et Laan og modtager hans Accept eller Egenveksel derfor. Om Veksel formen her er hensigtsmæssig, maa afhænge af, hvad Laanet skal bruges til. Hvis det er Debitors Hensigt at købe Handelsvarer, faar Forholdet Lighed med Vareveksler, og det samme er Tilfældet, naar Laanet paa anden Maade anvendes til kortvarigt Kapitalanlæg, ved hvilket Beløbet atter bliver disponibelt ved Forfaldstid. Hvis Laanet derimod anvendes til langvarige faste Kapitalanlæg, f. Eks. som Grundkapital i Handel, Landbrug, Industri o. s. v., er Formen mindre hensigtsmæssig. **Den** anvendes dog ret hyppig paa denne Maade, men det maa da være underforstaaet mellem Parterne, at V. ved Forfaldstid helt eller delvis fornys, o: at der udstedes ny V. for Beløbet. I Fald denne Forudsætning svigter, vil Debitor ofte være ude af Stand til at indfri sin Forpligtelse, til Trods for at han i og for sig kan være saaledes situeret, at hans Aktivers Værdi overstiger Gælden. — Ved rene Forbrugslaan er V. uheldig, fordi Debitor ikke med Sikkerhed vil kunne vide, at han paa en bestemt Dag kan betale Gælden. Netop af denne Grund er Vekselformen yndet af Aagerkarle, som ved den strenge Vekselret faa Debitor i deres Magt.

Kreditveksler kunne ogsaa fremkomme, uden at Udsteder eller Acceptant har modtaget et Laan, idet det omvendt er Acceptanten, der yder Kreditten (Acceptkredit, se Accept), idet han giver sit Navn som Acceptant, for at Udstederen ved at diskontere V. kan skaffe sig Penge (**Akkomodationsveksel**, smlg. **Akkomodationsobligation**). En særlig Betydning faar denne Art af V. paa store Vekselpladser, hvor der findes private **Diskontører**, der købe V. med fine Acceptanter til en Diskonto, der er lavere end den officielle. De store Banker kunne derfor gøre en Forretning af at yde deres Kunder Kredit uden at angribe deres egne Midler, idet de mod en Provision acceptere V. for dem, som Kunderne kunne faa diskonterede i Markedet. — Hvor Forholdet ved Akkomodationsveksler ligger aabent for Dagen, behøver det ikke at medføre nogen Fare for den, der diskonterer Vekslerne. Hvor derimod det sande Forhold holdes skjult, giver Formen Anledning til **Vekselrytteri** (s. d.). (**Litt.**: Goschen, *The Theory of the Foreign Exchanges* [13. Udg. Lond. 1888]; Goldschmidt, »Universalgesch. des Handelsrechts« [I, Stuttgart 1891]; **Arnauné**, *La Monnaie, le Crédit et le Change* [3. Udg., Paris 1906]; Evaldsen, »Fortolkning af Vekselloven« [Kbhvn. 1881]; Aubert, »Den nordiske Vekselret« [Kbhvn. 1882]; Wieth-Knudsen, »Hvad man kan se af Vekselkurserne« [Kbhvn. 1901]; **Hage's** »Haandbog i Handelsvidenskab« [2. Udg. ved Koefoed og Meyer, Kbhvn. 1906]). *E. M.*

Veksel, herved forstaas i Jagtsproget den Vej eller Sti (Vildtsti), som fortrinsvis følges af Vildtet paa dets Færden i Terrainet. *H. F. Y.*

Vekselarbitrage se Arbitrage.

Vekselbank. Naar en Bank optager Betegnelsen V. i sit Firmanavn, skal dette nærmest betegne, at Banken enten kun eller i Forbindelse med andre Forretninger beskæftiger sig med Dis-

kontering af Veksler paa Indlandet og med Køb og Salg af udenlandske Veksler og fremmede Møntsorter. Da imidlertid de allerfleste Banker give sig af med disse Forretninger, kan V. ikke betragtes som en særlig Art af Banker. *E. M.*

Vekselbrug. Herved forstaas et Sædskifte, hvor der paa samme Areal veksles med Afgrøderne saaledes, at der hvert andet Aar dyrkes en langstraaet Sædart og hvert andet Aar en saakaldet bredbladet Afgrøde. Hovedhensigten med V. er nemlig den, paa bedste Maade at udnytte den Omstændighed, at de bredbladede Planter efterlade Jorden i en betydelig bedre Tilstand end de langstraaede. Dette har igen sin Grund i flere Forhold, hvoraf kunne nævnes: 1) de bredbladede Planter overskygge Jorden langt stærkere og hindre derved dens Udtørring og Forskorpning; 2) mange af disse bredbladede Planter maa dyrkes i Rækkekultur, hvilket kræver en fortsat Jordbearbejdning under Plantens Vækst, hvorved baade Jorden holdes mere bekvem og Ukrudtet ødelægges; 3) i det mindste alle Bælgplanterne berige Jorden med kvælstof holdige Stoffer, og inden for denne Familie findes mange af de i Landbruget mest benyttede Kulturplanter, navnlig de forskellige Kløverarter.

V. har været anbefalet allerede fra Slutningen af 18. Aarh., men det har dog varet meget længe, inden det har fundet videre Indpas, skønt mange vedblev at anerkende dets store Fordele fremfor det da alm. benyttede Kobbelbrug, først og fremmest den, at Brakken derved kunde undværes, og man saaledes kunde have et større Areal med Nytteplanter. Grundene til, at V. alligevel ikke blev almindeligt og end• ikke er det den Dag i Dag, ere i det væsentligste de, som ere anførte under Landbrugssystemer, saasom Mangel paa tilstrækkelig Kapital og Arbejdskraft samt paa tilstrækkelig Kyndighed hos Brugeren; Jorder i mindre fuldkommen Kulturtilstand; Vanskelighed ved fordelagtig Udnyttelse af de ved V. nødvendiggjorte nyere Kulturplanter m. m. Men om saaledes V. i sin rene Skikkelse endnu kun er lidet benyttet i Danmark, saa ere dog de nu brugelige Sædskifter de fleste Steder blevne paavirkede af V.'s Idé, saa at der i dem er optaget en større eller mindre Dyrkning af passende bredbladede Planter vekslende med de almindelige langstraaede Sædarter. Ved Siden af de forskellige dyrkede Bælgplanter spille saaledes de forskellige Slags Rod- og Knoldfrugter den største Rolle blandt de bredbladede Planter, som for Tiden ere Genstand for Dyrkning i det store. De dyrkes nemlig alle i Rækkekultur, hvorved det bliver muligt at indskrænke eller helt at afskaffe den kostbare Brakbehandling, alt efter som man har Arbejdskraft og Lejlighed til at dyrke og udnytte en større eller mindre Mængde af disse Hakfrugter.

Ret ejendommeligt er det, at noget af det, der fra først af anførtes som Anbefaling for V., nemlig at Jorden berigedes ved flere af de bredbladede Planter, det blev senere, ja til langt over Midten af 19. Aarh., forkætret af Videnskaben som uholdbart, men er nu igen anerkendt som rigtigt (se Kvælstoffets Assimilation). Det skal dog bemærkes, at der i de allersidste Dage (1906) er rettet Angreb paa den Antagelse, at den Evne til Kvælstofberigelse, som Bælgplanterne uimodsagt sidde inde med, skulde skyldes bakteriel Virksomhed gennem Røddernes ejendommelige knoldformede Opsvulmninger. Men bidrage de (Bælgplanterne) blot til Jordens Berigelse med Kvælstof, saa er dette jo det ene væsentlige set fra Jorddyrkerens Standpunkt. *H. D.-P.*

Vekselerer er oprindelig en Forretningsmand, der veksler fremmede Penge og handler med Veksler, Obligationer og Aktier. Efterhaanden have V. i Danmark og Norge optaget enhver Forretning, der falder ind under Bankierforretningen (se Bankier). For at være V. kræves for Danmark's Vedkommende i Byerne Borgerskab, paa Landet Næringsbevis. I Kjøbenhavn foretage V. sammen med Vekselmæglerne den offentlige Kursnotering paa Børsen af Fonds og Aktier. Gennem Valg af nogle af Medlemmerne af Vekselmæglernes og V.'s Kursnoteringsudvalg deltage de i Ledelsen af Fondsbørsens Anliggender. *E. M.*

Vekselfalsk kan begaas ved, at man falskelig underskriver en Vekselforpligtelse (Udstedelse, Accept, Endossement o. s. v.) med en andens Navn eller med et fingeret Navn. Endvidere maa hertil henregnes Vekselforfalskning, der foregaar ved, at Ihændehaveren af en Veksel forvansker dennes Indhold, f. Eks. ved at forandre dens paalydende Beløb til et større. Angaaende den strafferetlige Behandling af V. se Falsk. *E. M.*

Vekselhjul tilsigte at give en dreven Aksel forskellige Hastigheder, medens Drivakselen gaar med uforandret Hastighed. I den simpleste Form haves forskellige Hjul til at paasætte de nævnte Aksler, men ofte er der indskudt Mellemaksler. V. findes hyppigst til Værktøjsmaskiner, og et Sæt (Sats) kan indbefatte et betydeligt Antal, hvis Brug lettes ved, at der er formeret en Tabel til Vejledning om deres Sammenstilling. *F. W.*

Vekselkurs er Prisen paa disponible Fordringer paa Udlandet, saaledes som den faar sit Udtryk ved Børsernes offentlige Notering. Saadan Notering foregaar paa alle vigtigere Handelspladser, og der noteres i Almindelighed Kurs for avista Veksler, for korte Veksler (sædvanlig med 8 å 10 Dages Løbetid) og for lange Veksler (sædvanlig med 2 å 3 Maaneders Løbetid). I denne Henseende kan der dog herske forskellige Regler. Som oftest fastsætte Børscoutumerne Størrelsen af den Rente, der maa tillægges eller fradrages ved Veksler, der have en anden Løbetid end den, som Noteringen gælder. Ofte bliver der for hver Sigt noteret to Kurser, af hvilke den ene er Køber-, den anden Sælgerkurs. Dette er dog f. Eks. ikke Tilfældet paa Kjøbenhavn's og Christiania's Børs. I Kjøbenhavn noteres Kurs for avista, 10 Dage og 3 Maaneder paa Hamburg og London, og for avista paa Paris, Antwerpen, Amsterdam, St. Petersborg, Helsingfors, New York og Wien. Ved særlig Anledning kan der ogsaa noteres Kurs for 3 Maaneder paa Paris, Antwerpen og Amsterdam. I Christiania noteres i Almindelighed Kurs for avista paa London, Hamburg, Paris, Antwerpen og Amsterdam, men der kan ogsaa noteres Kurs for korte og 3 Maaneders Veksler saavel paa disse som paa andre Pladser. En lignende Ordning findes i Stockholm. Paa de skandinaviske Børser angiver Kursen, hvor stort et Beløb i indenlandsk Mønt der betales for et vist fast Beløb i udenlandsk Mønt. Den tekniske Be-

tegnelse for denne Ordning er, at den faste Valuta er i Udlandet. Den samme Noteringsmaade bruges de fleste Steder; dog er der Undtagelser, af hvilke den vigtigste er Londonernoteringen for de fleste V.'s Vedkommende. Her angiver Noteringen, hvor stort et Beløb i udenlandsk Mønt man faar for et fast Sterlingbeløb. Dette kaldes, at den faste Valuta er i Indlandet. Forskellen i Noteringsmaade viser sig bl. a. derved, at naar den faste Valuta er i Udlandet, faar en høj Pris paa udenlandske Fordringer sit Udtryk i en høj V., medens den ved den omvendte Fremgangsmaade udtrykkes i en lav V.

Parikurs er den Kurs, som svarer til Forholdet mellem de to Møntarters Indhold af ædelt Metal. Da Indholdet af fint Guld i 9 tyske Mark svarer til Indholdet i 8 skandinaviske Kroner, er V. paa Hamburg pari, naar en Mark koster $^{8}/_{9}$ Krone, eller — da V. noteres for 100 Mark — naar Kursen er 88 Kr. $88^{8}/_{9}$ Øre. Det er klart, at et fast Pariforhold kun kan angives for Veksler mellem Lande, hvis Møntfod er baseret paa samme Metal. Hvis det ene Land har Guldmøntfod, det andet Sølvmøntfod, kan man ikke tale om nogen egentlig Parikurs, da selve Værdiforholdet mellem Metallerne er svingende. Det samme bliver Tilfældet, hvis et af Landene har uindløselige Papirpenge. — Afvigelserne fra Parikursen skyldes Forholdet mellem Udbud og Efterspørgsel, der atter retter sig efter Forholdet mellem de disponible Fordringer, der i Øjeblikket kunne inddrages fra Udlandet, og Beløbet af den Gæld, der i Øjeblikket skal betales til Udlandet. Denne saakaldte Betalingsbalance beror dels paa Værdien af Ind- og Udførselen af Varer, og dels paa andre Forhold, saasom Fordringer, der opstaa ved udenlandsk Fragtfart, ved Salg til eller Køb fra Udlandet af Aktier og Obligationer, ved rejsendes Ophold i Udlandet m. m. Fra den merkantilistiske Periode, hvor enhver Gæld til Udlandet ansaas for et uheldigt Symptom, stammer den Udtryksmaade, at man kalder den V., der er Udtryk for Dyrhed af Fordringer paa Udlandet, ugunstig V., den modsatte Kurs gunstig V. — Naar to Lande have fælles Møntfodmetal, kan man angive faste Grænser, som V.'s Bevægelser ikke i Længden kunne overskride. Naar f. Eks. Veksler paa Tyskland blive saa dyre i England, at det kan betale sig at sende engelsk Guld til Tyskland, lade det ommønte og trække og sælge Veksler for det derved opstaaede Tilgodehavende, vil denne Forretning blive gjort, og Prisen paa Veksler vil da ikke blive dyrere. Omvendt vil Prisen paa Veksler paa Tyskland ikke blive billigere end den Pris, til hvilken det kan betale sig at tage Guld fra Tyskland. De Punkter, der angive Grænserne for V.'s Svingninger, kaldes Guldpunkterne. Deres Afstand fra Parikursen afhænger af Størrelsen af de Omkostninger, der ere forbundne med at forsende det ædle Metal til Udlandet og faa det ommøntet. Naar man kan faa Barrer tilkøbs til en billigere Pris end det møntede Guld, og naar der tilmed i Udlandet er Banker eller andre, der ville købe Barrerne med et ringere Fradrag end de egentlige Møntningsomkostninger, bliver Transaktionen billigere, og Guldpunkterne rykke da nærmere til Parikursen.

Naar V. er ugunstig og nærmer sig til Guldpunktet, er dette et Tegn paa, at der er Tendens til, at der vil blive sendt Guld til Udlandet. Den centrale Seddelbank, som i Almindelighed er Indehaver af Landets disponible Guldbeholdning, har derved Udsigt til at faa denne formindsket. Saafremt Beholdningen i Forvejen er saa lille, at en Udførsel kan give Anledning til, at den gaar for langt ned i Forhold til den Seddelmængde, som den skal tjene som Indløsningsfond for, vil Banken være foranlediget til at søge at træffe Modforanstaltninger. Bortset fra saadanne Foranstaltninger, der mere eller mindre aabent gaa ud paa at undlade at indløse Sedlerne med Guld, naar dette er bestemt til Udførsel, bestaa Modforanstaltningerne hovedsagelig i en Forhøjelse af Diskontoen (s. d.). Den højere Bankdiskonto og den hermed følgende Forhøjelse af Renten i andre Forhold vil kunne foranledige udenlandske Kreditorer til at lade deres Tilgodehavende blive staaende, ligesom den vil foranledige Indlændinge, der have senere forfaldne Fordringer paa Udlandet, til at byde en højere Rabat for at faa dem gjort betalbare straks. Endvidere vil en høj Diskonto i Indlandet kunne gøre Udlændingene mere tilbøjelige til at tilbyde Kapitaler til Forrentning paa forskellig Maade (f. Eks. ved Køb af Obligationer, af lange Veksler eller ved ligefremme Laan). Saafremt dette indtræffer, vil Størrelsen af de Beløb, der i Øjeblikket kunne inddrages fra Udlandet, forøges, og V. vil da atter fjerne sig fra Guldpunktet. (Litt. se Veksel). *E.M.*

Vekselmægler se Mægler.

Vekselnode (ital. *nota cambiata*), en harmonifremmed Tone, der indtræder i Akkorden afvekslende med eller i Stedet for en til denne hørende Tone og danner en stor eller lille Sekund med denne; ofte ensbetydende med Forslagsnoder. *S. L.*

Vekselplads, en By, hvor der foretages offentlig Notering af Vekselkurser. *E.M.*

Vekselproces, den særegne Rettergang, der foregaar i Vekselsager, og som navnlig sigter paa særlig Hurtighed og Udelukkelse af Indsigelser. For Danmark's Vedkommende findes Reglerne om V. i Lov om Vekselsager og Vekselprotester af 28. Maj 1880. Af Lovens Bestemmelser kan følgende mærkes. Vekselsager ere undtagne fra den tvungne Forligsprøve. Sagsøgte kan i det væsentlige ikke fremsætte andre Indsigelser end dels saadanne, der gaa ud paa, at han ved Underskriftens Afgivelse var umyndig, at Underskriften er falsk, eller at Vekselen efter Underskriftens Afgivelse er forfalsket, og dels saadanne, der angaa selve Vekselens Indretning eller Indhold eller andre i Vekselloven foreskrevne Betingelser for at gøre Vekselret gældende. Af Modfordringer kunne kun saadanne gøres gældende, der følge af selve Vekselloven eller af Konkurslovens Regler om den Likvidation, der tilkommer sagsøgte over for et insolvent Bo. Endvidere indeholder Loven Regler med Hensyn til Fristen saavel for indstævntes Tilsvar som for Dommens Afsigelse og om Adgang til Afsætning og Arrest (s. d.). *E. M.*

Tilsvarende Regler indeholdes i den norske Lov 17. Juni 1880, der dog ikke ophæver den tvungne

Forligsprøve, men alene henlægger den til Retten. *H. S.*

Vekselprotest se Protest.

Vekselret er i objektiv Forstand Indbegrebet af de Retsregler, der gælde med Hensyn til Veksler (se Veksel), i subjektiv Forstand de processuelle og materielle Fortrin, som knytte sig til Besiddelsen af Vekselen fremfor til andre Dokumenter. *E. M.*

Vekselrytteri er den Fremgangsmaade, hvorved to eller flere Personer rejse Penge ved gensidig at udstede Veksler paa hinanden uden at være i Besiddelse af Midler til at betale dem. Som typisk Fremgangsmaade kan følgende nævnes: A udsteder en Veksel, der accepteres af B., og diskonteres i en Bank. Ved Forfaldstid diskonteres i en anden Bank en Veksel trukken af B. og accepteret af A., og Pengene benyttes til at indfri den første. Ved dennes Forfaldsdag udstedes en ny Veksel, der diskonteres i en tredje eller i den første Bank, og saaledes videre. Da Vekslerne stadig af Acceptanten betales kontant ved Forfaldstid, kan Forretningen, navnlig naar de forskellige Banker ikke konferere indbyrdes, drives i lang Tid, uden at dens sande Natur opdages. *E. M.*

Vekselsav se Sav.

Vekselstrøm, en elektrisk Strøm, der i bestemt Takt svinger frem og tilbage i sin Leder. Som typisk Eksempel paa Frembringelsen af V. kan følgende Forsøg tjene: Traadenderne af en Magnetiseringsspiral (se Elektromagnetisme) forbindes med en Høretelefon, og man lader en magnetiseret Stemmegaffels ene Gren svinge frem og tilbage foran Jærnkernens ene Ende. Man hører da i Telefonen en Tone, der har nøjagtig samme Højde, som den, Stemmegaffelen giver. Jærnets Magnetisme, der fremkaldes af den magnetiserede Gaffel, svinger i Takt med denne og inducerer i Traadrullen en V., der skifter Retning lige saa ofte, som Gaffelgrenen skifter Bevægelsesretning. Medens V.'s Svingningstal (»Frekvens«) er nøjagtig det samme som Stemmegaffelens, er dens Svingningstilstand (»Fase«) forsinket mere eller mindre i Forhold til Gaffelens paa Grund af Strømkredsens Selvinduktion (se Induktion). V. vender altsaa ikke nøjagtig i samme Øjeblik som Gaffelen, men lidt senere. V.'s Styrke skifter mellem to Ydergrænser, en positiv og en negativ, der for en regelmæssig V. ligge lige langt fra Nul, saa Strømmens Gennemsnitsværdi, saaledes som den viser sig ved Metaludfældning og ved Maaleredskaber, der angive første Potens af Strømmen, er Nul. Ved Strømmens »effektive Styrke« forstaar man imidlertid dens Styrke maalt ved dens Arbejdsevne eller dens Varmevirkninger. Denne Styrke er afhængig af Strømstyrkens Kvadrat og lig Styrken af den ensrettede Strøm, der i samme Leder vilde frembringe samme Opvarmning. I de Øjeblikke, da V. er stærkest, er dens Styrke større end Styrken af den ensrettede Strøm, der f. Eks. vilde gøre samme Virkning i en Glødelampe, og hermed hænger det sammen, at V. er den farligste af de to, skønt der maaske ogsaa er andre, fysiologiske Grunde til V.'s større Virkning paa det menneskelige Legeme. — V. til teknisk Brug frembringes efter samme Princip som i det anførte Eksempel, idet man bringer en Traadrulles Jærnkerne til at skifte Magnetisme i en bestemt Takt, hvad enten dette sker ved mekanisk Bevægelse af eller i et Magnetfelt, eller det sker ved en anden V. V. spiller en Hovedrolle ved Overførelse af elektrisk Energi paa lang Afstand. Skal en stor By forsynes med Energi fra en enkelt, stor Station, der maaske ligger et Stykke uden for Byen, vil man som Regel bruge V. med høj Spænding, der paa Forbrugsstederne eller i Understationer inde i Byen omdannes til lavspændt V. eller muligvis til ensrettet Strøm. Sml. dynamoelektriske Maskiner og elektriske Transformatorer. Ogsaa ved Telegrafering uden Traad finder V. Anvendelse. — Den »effektive Styrke« af en V. kan maales ved et Elektrodynamometer (s. d.) eller ved Udvidelsen af en fin Metaltraad, der opvarmes af Strømmen. Undersøgelser over Strømmens Form spille især en Rolle ved dens Anvendelse til Drift af Elektromotorer. Blandt de forskellige Metoder kunne nævnes den af Braun indførte at lade Strømmen virke med sin magnetiske Kraft paa et Katodestraalebundt, der løber sammen til en lille Plet paa en fosforescerende Skærm. Katodestraalerne ere i Modsætning til tungere Ting i Stand til at følge V.'s hurtige Bevægelser, og de Kurver, Lysprikken tegner paa Skærmen, kunne derfor bruges ved Beregning af Strømmens Forløb under en Svingning. *K. S. K.*

Vekselvinkler (mat.), d. s. s. Altematvinkler (s. **d.).**

Vekselvirkning betegner det Forhold mellem to Ting, at de gensidig staa i Aarsagsforhold til hinanden. Forudsætningen for en V. er en vis Ensartethed mellem Tingene, navnlig udtrykt ved den Fordring om at paavise Ækvivalenter, der er formuleret i Energisætningen. Antagelsen af en V. mellem det sjælelige og det legemlige maa derfor sikkert ogsaa betragtes som uholdbar. (Spinoza, *Ethica* [1677, I, Prop. III]). *A. T-n.*

Vekselværk, Mekanisme, ved hvilken det arbejdende Organ paa en Maskine kan bevæges snart i den ene, snart i den modsatte Retning, idet der styres om. V.'s Konstruktion retter sig efter de særlige Forhold; ved Dampmaskinen anvendes saaledes Stephenson's Kulisse (se Dampmaskine), ved Høvlemaskiner anvendes Hjulværker til at bevæge Bordet frem og tilbage (se Høvlemaskine); det kan ved disse ogsaa forekomme, at et V. drejer Forsætterens Staal, og den døde Tilbagegang af Bordet saaledes forvandles til nyttig Arbejdsgang; ved Valseværker med Vekselgang frembringes denne ved Omstyring af Dampmaskinen.

Navnlig tidligere forstod man ved V. ethvert Organ, hvorved Maskinens Arbejdsgang forandres, saaledes det Hjulværk, der sidder bag Spindelen paa Drejemaskinen, i Forbindelse med Spindelens Hjul (se nærmere under Drejemaskine), eller endnu simplere de sammenhørende Hjul af det Sæt Vekselhjul, som enhver bedre Drejemaskine har, for at Ledespindelens Omdrejningshastighed kan varieres; efter dette kunne ogsaa to sammenhørende Trappeskiver betragtes som et V.

V. i Ure er det Værk, der driver Viserne med forskellig Hastighed (1 : 12) om det fælles Omdrejningspunkt. *F. W.*

Vekserlaas se Laas.

Vekslerbord se Telefon S. 230.

Vela se Seilet.

Vela, Vincenzo, italiensk Billedhugger, født 1822 i Ligornetto (Tessin), død i Bellinzona 1891. Som Søn af fattige Bønder arbejdede han i sin Ungdom i Stenbrudene i Viggio; da han der fik Lejlighed til at vise kunstneriske Anlæg, kom han til Milano og blev Elev af Cacciatori; senere søgte han Uddannelse i Rom. 1848 gjorde han Felttoget i Lombardiet med og blev 1852 Professor ved *Accademia Albertina* i Torino, en Stilling, som han dog snart trak sig tilbage fra, hvorefter han slog sig ned i sin Fødeby. Hans Hovedværker ere Statuerne: Spartacus (Verdensudstillingen i Paris 1855), Napoleon I paa Dødslejet (*Grand prix* Paris 1867; nu i Versailles), Gruppen: Frankrig og Italien (»L'Italia riconoscente alla Francia«), som blev skænket Kejserinde Eugénie 1859 af Indbyggere i Milano, Gravmæle over Donizetti (allegorisk Kvindefigur »Harmonia«), endvidere en Række Statuer: Wilhelm Tell og »Desolazione« (sørgende Italien) i Lugano, Vittorio Emanuele (Raadhuset, Torino), Joach. Murat (Kirkegaarden, Bologna), Correggio i dennes Fødeby af samme Navn, Columbus (i Vera Cruz i Amerika), Dante og Giotto (Padova) o. fl. a. Blandt andre fremragende Arbejder af V. fremhæves særlig >Ecce Homo«. (Litt.: Romeo Manzoni, *V. V.* [Milano 1906]). *A. R.*

Velabrum kaldtes den Del af det antikke Rom, som laa S. V. f. *Forum Romanum* ned mod Tiberen; se Rom S. 127. *H. H. R.*

Velarium (af lat. *velum*, Sejl), et udspændt Stykke Lærred e. l., der gerne anbringes horisontalt (hængende ned fra Loftet) i Rum med Ovenlys V. finder særlig Anvendelse i Kunstudstillingslokaler, idet det kan bidrage til at bringe roligt og dæmpet Lys. *A. Hk.*

Velazquez [vela'skes], Diego Rodriguez de Silva y, spansk Maler, født 1599 i Sevilla, død 1660 i Madrid, var Elev af Herrera den Ældre og Pacheco, hvis Svigersøn han blev 1618. Fire Aar efter forsøgte han at vinde en Stilling i Madrid; men da det ikke lykkedes, drog han tilbage til sin Hjemby. Allerede 1623 blev han kaldt til Hovedstaden af sin Velynder, Hertugen af Olivarez, kom gennem denne i Forbindelse med Kongen, Filip IV, der udnævnte ham til Hofmaler og i Tidens Løb gav ham forskellige Hofcharger. Da Rubens 1628 som Udsending opholdt sig i Madrid, sluttede han Venskab med V., og paa hans Raad foretog V. en Rejse til Italien, hvor særlig den venetianske Kunstner Tintoretto og hans Landsmand Ribera i Napoli fik Betydning for hans Udvikling. 1631 var han atter i Madrid. Endnu en Gang fik V. Lejlighed til at komme til Italien, da han 1649—51 besøgte en Række italienske Byer (Genova, Venezia, Parma, Firenze, Napoli o. a.) og et Aars Tid opholdt sig i Rom for at købe Malerier og Antikker til den spanske Konge. — Saa jævnt og roligt, som V.'s ydre Livsvilkaar føjede sig, saa jævn og rolig er ogsaa Væksten i hans Kunst. I nøje Tilslutning til den sunde, barske Realisme, som var den nationale spanske Kunsts bedste Egenskab, udvikler ogsaa V. sig. De tidligste Billeder fra hans Sevilla-Periode ere, selv om de bære religiøse Titler (Hyrdernes Tilbedelse, Prado), i lige saa høj Grad Folkelivsbilleder som et udpræget Billede af denne Art, »Aguador« (o: Vandhandleren, i Aspley House, London). Ogsaa langt senere religiøse Billeder bære stadig dette »jordbundne« Præg, hans Fremstilling af »Madonnas Kroning« ejer ingen Ekstase, Scenen af »Antonius's Besøg hos Paulus« (Prado) ingen Mystik; »Christus paa Korset« (Prado) og »Christus ved Martyrsøjlen« (London) er maaske de Arbejder, man vil tillægge den rigeste Stemning. Men var V., saaledes som Jul. Lange har sagt, ikke »synsk«, saa ejede han til Gengæld et desto skarpere Øje for alt, hvad der kan opfattes af Tingenes maleriske Væsen og deres Karakter. Og han blev, ved at uddybe og forfine disse sine naturlige Anlæg, en af alle Tiders største Malere og mest fremragende Portrætkunstnere. Da han kom til Madrid og begyndte at virke ved Hoffet, fulgte han til at begynde med nærmest den Tradition, som hans tidligere Forgængere som Hofmalere (Anthonis Mor, Coello) havde uddannet for Repræsentationsportrættet. V.'s første Billeder af Kong Filip IV og hans Broder, Don Carlos, ere skarpt tegnede, spinkle i den maleriske Virkning, uden særlig Fylde i Farven. Men følger man denne Række frem, viser der sig en klar og rolig Udvikling, en stigende Sikkerhed i den plastiske Modelering, som fremtræder i sin fulde Overlegenhed i det berømte Billede af Drikkebrødrene (»los borrachos«, 1629, Prado, Madrid). Herefter følger den første italienske Rejse, fra hvilken »Smedjen« (o: Apollon bringer Vulcan Budskab om Venus's Utroskab) foruden at give et Indtryk af hans maleriske Udvikling, giver Bevis for, hvor lidt et saadant klassisk Emne, malet i den klassiske Kunsts Land, fik ham bort fra hans jævne Opfattelse. Men den »anden Periode« i V.'s Produktion er dog bedst karakteriseret ved »Breda's Overgivelse« (ca. 1637), et Mesterværk af bred og overlegen Behandling, ikke mindre end ved Fortællingens Fynd og Klarhed. — Den sidste Periode i V.'s Kunst viser saa en endnu stærkere Søgen efter at naa den fyldigste maleriske Stemning; som han i »Æresdamerne« (»las meninas«, Prado) og »Tapetvæverskerne« (»las hilanderas«, Prado) behersker Lyset, er han i Virkeligheden Forløber for det 19. Aarh.'s *Plein-air*-Maleri og Impressionisme, og har bevislig ogsaa været en Befrier og Forløser for denne. Som Tekniker er han i disse sine modneste Værker uforlignelig; V. synes at have malet med sin Vilje alene, uden Hjælp af sin Haand, er Mengs's beundrende Udbrud; som Kolorist er han af en Harmoni og Skønhed, tit inden for ganske faa Farver (graa og rosa) af en symfonisk Klangfylde, saa han ogsaa der staar som den uopnaaelige Mester. — Foran har der været Lejlighed til at fremhæve de monumentale Arbejder, der ere Milepælene i V.'s Produktion; her skulle nu nævnes hans berømteste Portrætter: i Prado-Samlingen i Madrid findes hans talrige Billeder af Kongefamilien, Kongen, hans to Dronninger, Broderen Fernando de Austria, Sønnen Don Baltasar Carlos og Datteren Margarita, snart Brystbilleder, snart i hel Figur, i Jagtkostume eller til Hest, blandt Rytterportrætterne maa ogsaa fremhæves det glimrende af Kunstnerens Beskytter, Hertugen af Olivarez. Denne Kunst for Hoffet er saa lidt

»Hofkunst« i Ordets almindelige Betydning, at end ikke det ringeste Gran af Smiger og Forskønnelse pletter Kunstnerens Opfattelse. Redelig og alvorlig, sanddru og dyb i sin Karakteristik hører V.'s her nævnte Portrætkunst til den menneskelig set mindst opstadsede i 17. Aarh.; han er streng objektiv i sin Opfattelse som Holbein, men har dog trods sit rolige og forbeholdne Væsen mere sympatisk Følelse for sine Modeller end denne. Har han saaledes ikke forskønnet eller smigret Hoffet, saa har han paa den anden Side ikke ladet sin Overlegenhed spille i Haan eller Karrikering af de Stakler, Hofnarre og Idioter, som han ogsaa havde at »forevige«; maaske ingensteds fejre hans Evner til at ramme det fysiognomiske Udtryk lige i Centrum større Triumfer end her: Pablillos de Valladolid, El Primo, Sebastian de Morra, Hofnarren Don Juan d'Austria, de to kostelige Filosoffer (Menippus og Æsop) ere Karakterstudier af en vidunderlig Sandhed. — Endnu skulle omtales enkelte af de mest fremragende af V.'s Værker, der findes i Samlinger uden for Spanien. I Berlin er et udmærket Kvindeportræt (medens den berømte General del Borro i samme Samling betvivles af være af V.), i Dresden to Mandsportrætter, hvoraf det betydeligste Juan de Mateos, i London Portrætter af Filip IV og af Admiral Pulido-Pareja, i Louvre Infantinden Margarita, i Gal. Doria i Rom er V.'s mesterlige Portræt af Pave Innocens X »en Skole i Malerkunst« sammen med Billedet af Billedhuggeren Montanes (Prado) maaske det ypperste, hans Pensel har skabt. Selvportrætter af V. findes i Ufizierne i Firenze og det kapitolinske Museum, Rom. Et godt Arbejde fra V.'s Værksted findes i den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn, Portrættet af Filip IV's Dronning, Isabella af Bourbon. Til Slut skal det ikke glemmes, at V. ogsaa paa Landskabsmaleriets Omraade har ydet betydelige og interessante Værker (bl. a. Villa Medici's Have i Rom, Tritonfontænen i Parken ved Aranjuez, begge i Prado, Madrid). (Litt.: W. Stirling, »V. und seine Werke« [Lond. 1855, tysk Udg. Berlin 1856]; H.Liicke, »V.« [Dohme »Kunst und Kunstler« III, Leipzig 1880]; Ch. B. Curtis, *V. and Murillo* [Lond. 1883]; Julius Lange, »V.« (»Billedkunst« Kjøbenhavn 1884]; C. Justi, »V. und sein Jahrhundert« [I—II Bonn 1888]; Knackfuss, »V.« [»Kiinstlermonographien« VI, Bielefeld u. Leipzig 1895]; R. A. M. Stevenson, *V.* [Lond. 1899]; A. de Beruete, *V.* [Paris 1898]; J. O. Picon, *Vida y obras de V.* [Madrid 1899]; W. Gensel, »V.« [»Klassiker der Kunst« VI, Stuttgart 1905]). *A. R.*

Velay [vəlæ'], sydfransk Landskab, der nu hører under Dep. Haute-Loire, men tidligere var en Del af Provinsen Languedoc. Hovedstaden er Le Puy. Cevenner-Kæden Monts de V. opfylder en stor Del af V. *M. Kr.*

Velbert, By i preussisk Rhin-Provinsen, Regeringsdistrikt Dusseldorf, 22 Km. N. 0. f. Düsseldorf i en klippefuld Egn, har (1901) 16,700 Indb., hvoraf 1/4 Katolikker. Betydelig Jærn- og Messingvareindustri, endvidere Jærnstøberi og Maskinfabrikation, Mølledrift, Tobaksfabrikation, Bryggeri, Teglbrænderi og Kalkbrænderi. *Joh. F.*

Velde [fe'ldə], van de, hollandsk Kunstnerslægt i 17. Aarh. Af dens Medlemmer nævnes Esaias van de V. (født i Amsterdam ca. 1590, død i Haag 1630), en af Grundlæggerne af national hollandsk Landskabskunst (»Sommer« og »Vinter« i Gal. Kbhvn.). Hans Broder (?) Willem van de V. den Ældre (født i Leyden 1611 (12), død som Hofmaler i London 1693), var Marinemaler eller rettere Tegner, deltog i flere Søtræfninger, bl. a. i Søslaget i Øresund 1658 (jfr. G. Grove i »Kunst«, VI, Kbhvn. 1904—05) og har i sine Billeder givet fortræffelige saglige Beretninger om disse, medens dennes Søn Willem van de V. den Yngre (født i Amsterdam 1633, død 1707 i Greenwich) opdyrkede Marinemaleriet kunstnerisk. Hans betydeligste Værker (i engelske Samlinger og i Amsterdam: »Kanonskuddet*) er af den største Skønhed i deres Farvestemning, den fornemme sølvgraa Kolorit. Hans yngre Broder Adriaan v. d. V. (1635-36—72) har Navn som en af de mest udmærkede Dyr- og Landskabsmalere. Hovedværker af ham i Berlin (Flodlandskab og Farmen), Kassel (Strandbillede), Amsterdam, Haag, Louvre (Solopgang). Ogsaa fremragende Raderinger skyldes ham. *A. R.*

Velde [fe'ldə], Henri Clemens van de, belgisk Maler, Bygmester, Tegner og kunstindustriel Foregangsmand, er født 3. Apr. 1863 i Antwerpen og Elev af Verlat og Carolus-Duran. V. er paa »anvendt Kunst«'s Omraade en Fornyer og har skabt en Stil, der dog hurtig — og alt for villig — blev greben af Moden Verden over, forfladiget og gjort godtkøbs. Hans Interesse som dekorativ Kunstner strækker sig næsten til alle kunstindustrielle Omraader, og som livfuld Forfatter (gode Afhandlinger om Kunst) og Debattør (Foredrag) har han med Mund, Pen og Haand energisk bragt sine Ideer og sit dekorative Syn videnom. Efter sin litterære Periode kastede han sig intenst over Bogillustrationer; fra Maler udviklede han sig til Ornamenttegner og gjorde Udkast paa Udkast til Udsmykning af Boliger, til Møbler, til Smykker, til Forsatspapir, til Bogbind etc. Hans Stils Ejendommelighed ligger i det fortløbende Ornament med Delene svungne ind i og mod hinanden som i strømmende og glidende Bevægelse; i denne dekorative Kunst med dens udprægede Fladevirkning og dens bøjede Linier fornemmes en konstruktiv Stræben hen imod en Liniernes Lov, der bort abstraherer alle naturalistiske Motiver. *A. Hk.*

Veldeke se Heinrich von Veldeke.

Velĕda (Velleda), en germansk Spaakvinde af Brukterernes Stamme, nød stor Anseelse blandt sine Landsmænd under Civilis'es (s. d.) Opstand mod Romerne. Til sidst blev hun fanget af disse og ført til Rom. *H. H. R.*

Velĕsa se Køprili.

Velestĭno, Belestino, By i det nordlige Grækenland, Provins Larissa i Thessalien, ligger 18 Km. V. S. V. f. Volo ved Banen fra Larissa til Kalabaka. (1896) 2,389 Indb. V. ligger ved den nordlige Fod af Mavro Vouni eller Kara Dagh og S. f. Larissa-Sletten. Foruden Grækere findes ikke faa Tyrkere og Valakker i Byen. V. ligger paa samme Sted som Oldtidens *Pherae* ell. *Ferai* (s. d.). *H. P. S.*

Velez Blanco, By i det sydlige Spanien, Provins Almeria, ligger 103 Km. N. N. 0. f. Almeria og 7 Km. N. N. V. f. Velez Rubio (s. d.) paa en isoleret Bjærghøjde foran Sierra de Maria. (1900) 6,705 Indb. V. B. driver Klæde- og Lærredsindustri samt Handel med Uld og Oliven.

Over Byen hæver sig paa Klippen den store velholdte mauriske Borg, *H. P. S.*

Velez Malaga, By i det sydlige Spanien, Provins Malaga, ligger 26 Km. 0. N. 0. f. Malaga, 2 Km. fra Middelhavet og paa venstre Bred af Rio de Velez paa en frugtbar og velvandet Højslette (Vega). (1900) 23,425 Indb. Egnen om V. M. er en af de varmeste og frodigste i Europa, og her dyrkes Vin, Sukkerrør, Batater, Bomuld, Figen, Mandler, Oranger og Oliven. Over Byen hæver sig den mauriske Klippeborg, og ved Mundingen af Rio de Velez findes en mindre Havn. *H. P. S.*

Velez **Rubio,** By i det sydlige Spanien, Provins Almeria, ligger 100 Km. N. N. 0. f. Almeria 671 M. o. H. ved Rio de V. R. og mellem Sierra de las Estancias (1,391 M.) mod Nord og Sierra de Maria (1,611 M.) mod Syd. (1900) 10,437 Indb. I Nærheden af Byen ligger den frugtbare, velvandede Vega de V. R. og Vega de Velez Grande, hvor der navnlig drives betydelig Vinavl. V. R. har en Del Klædeindustri. 1 Km. S. f. V. R. ligger den jærnholdige Mineralkilde Fuente del Gato, og 10 Km. fra Byen paa venstre Bred af Rio de V. R. ligger det gamle Slot Jiquena. *H. P. S.*

Velfjorden, Herred, søndre Helgeland Fogderi (skal fremtidig henhøre under Helgeland Politimesterdistrikt), Nordland's Amt, 600 □ Km., hvoraf 28 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,514 Indb., altsaa ca. $2_{,6}$ Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld og Sogn; det omgives af Herrederne Brønnø, Vik, Bindalen, Vefsen og Tjötta. — Herredet er et Kystdistrikt og bestaar væsentlig af Fastland, idet dets 32 smaa Øer kun have et samlet Areal af ca. $0_{,8}$ □Km.; det har en Kystlinie af ca. 160 Km. mod Velfjorden, der i sydøstlig Retning skærer ind i Herredet og danner en Række mindre Bugter, som Okfjorden, Storfjorden, Lillebørja og Storbørja paa Østsiden og Langfjorden, Heggefjorden og Sørfjorden ved Velfjordens Bund. Herredet er opfyldt af betydelige Fjældpartier, der gennemskæres af de nævnte Fjorde og af en Række Dalfører og Vasdrag, som Klausmarkelvens, Storfjordelvens, Granaaselvens, Lomselvens Tettingelvens Dalfører m. fl. Af Herredets mange Fjælde kunne blandt de høieste nævnes Andalshatten (962 M.), Dyraasfjæld (916 M.), Østerdalsfjeld (955 M.), Grænsefjældene mod Vefsen Visttinderne (1,178 M.), Lauvastind (1,109 M.) og Breivastind (1,220 M.) m. fl., samtlige 0. f. Velfjorden, Sæterfjæld (597 M.), Grøndalsfjeld (610 M.) m. fl. i Vest, Brattaasfjeld (400 M.) m. fl. ved Fjordens Bund; evig Is og Sne dækker et Areal af ca. $0_{,6}$ □ Km. — Foruden de ovennævnte Vasdrag kunne nævnes Vesterdalselven og Østerdalselven, Tilløb til Granaaselven, Henriksdalselven, Tilløb til Lomselven, Toshølelven, Strømmanvasdraget, Strengevandsvasdraget m. fl.; blandt Herredets ca. 250 Indsøer ere de største Sausvandet ($5_{,1}$ □ Km.) og øvre og nedre Breivandene ($3_{,8}$ og $2_{,0}$ □ Km.). — Den mest opdyrkede og tættest bebyggede Del af Herredet ligger omkring Velfjordens Bund, ved Sørfjorden og Langfjorden; blandt dets Gaarde, der ere smaa, kunne nævnes Hegge, Hilstad, Rugaas, Saus, Aas m. fl. Jordbrug og særlig Fædrift ere de vigtigste Næringsveje; tillige er Fiskeriet af Betydning. Af Skov har Herredet nok til eget Behov og kan tillige afsætte en Del; der findes 6 Savbrug. Marmorbrud har tidligere været drevet ved Hegge. — Velfjorden Kirke (opført 1661) ligger ved Sørfjorden; den ældre Kirke var Stavekirke, opført før 1589. — Af rodelagte Veje af Betydning har Herredet kun en Bygdevej, der forbinder Sørfjorden og Heggefjorden og i sydøstlig Retning fører til Flatmo ved Sausvandets Sydende; for øvrigt findes kun faa kørbare Veje, men et betydeligt Antal Fodstier. Med Brønnø og Vega har Herredet lokal Dampskibsforbindelse med Anløbsstederne Sæterlandet, Nævernes og Hommelstø (Hegge). *N. S.*

Velfærdsudvalget *{le comité du salut public)*, et af Konventet valgt Udvalg paa 9 Medlemmer, der dannedes 7. Apr. 1793 og ophørte ved Direktorialregeringens Indførelse 1795. Grunden til dets Oprettelse var de Farer, som truede Frankrig fra den 1. Koalition og Krigen i Vendée. Den hidtil raadende Regering *{le comité exécutif)* vedblev vel at bestaa, men kom under V.'s Kontrol, og det tiltog sig efterhaanden al Myndighed; dets Medlemmer delte Styrelsens forskellige Anliggender mellem sig, og ved Udsendelsen af Kommissærer stræbte Udvalget at tiltage sig en saadan Magt over Hæren og den stedlige Styrelse i Departementerne, at der styredes hen mod en Magtsamling som j Enevældens Tid, noget, der ikke naaedes paa Grund af Udsendingenes Selvraadighed. I V.'s første Periode var Danton Lederen fra Apr. 1793 til 10. Juli s. A., og til dets første Medlemmer hørte mindre yderliggaaende Mænd som Treilhard og Centrumsmændene Cambon og Barére, men ved en Alliance med Centrum havde Bjærget faaet valgt Danton, Lacroix og Rob. Lindet. Det blev efterhaanden Bjærget, der fik Magten i V. Ved Valgene Juli 1793 blev Danton sat udenfor; derimod genvalgtes St. Just og Couthon; 27. Juli kom Robespierre ind og i August Carnot. I denne V.'s anden Periode var Robespierre den ledende fra Juli 1793 til 27. Juni 1794. Nøje knyttede til ham stode St. Just og Couthon (det saakaldte Triumvirat), desuden talte Udvalget Medlemmer som Collot d'Herbois, Billaud-Varenne, Barère, Rob. Lindet og Carnot. Gennem V. udøvede Robespierre sit Diktatur i Rædselstiden, Medlemmernes maanedlige Afgang overholdtes ikke, og Udvalget var nu i Stedet for at være under Konventets Kontrol i eet og alt dettes Herre. Ogsaa Sektionernes Valgret krænkede Robespierre ved at besætte Pladserne i Kommunalraadet. Paa eet Punkt blev dog Magtsamlingen i denne Tid til Gavn for Frankrig, idet Carnot derved skabte Hærens Organisation. Efter Robespierre's Fald var det forbi med V.'s Almagt. Robespierre, St. Just og Couthon bleve henrettede, Barére, Billaud-Varenne og Collot d'Herbois trak sig ud, og atter kom det under Konventets Kontrol. Vel havde V. endnu Krigsvæsen og Underhandlinger under sig, men hver Maaned afgik en Fjerdedel af dets nu til 12 forøgede Medlemmer, og ny med Konventet stemmende Mænd indsattes. (Litt.: Aulard, *Recueil des actes du comité du salut public* [1889—97]). *J. L.*

Velia (græ. Elea ell. Hyele), Oldtidsby i Syditalien, liggende ved det tyrrhenske Hav paa Kysten af Lucanien. Den var anlagt af Grækere fra Fokaia i 6. Aarh. f. Chr. Mest kendt er Byen

bleven som Hjemsted for en Filosofskole, der fik Navn efter den (se Eleater). *H. H. R.*

Velikaja, Flod i det nordvestlige Rusland, Guvernementerne Vitebsk og Pskov, udspringer i en Søegn 38 Km. 0. f. Opotschka, strømmer først mod Syd og bøjer derpaa mod Nordvest, hvorefter den med hovedsagelig nordlig Retning løber forbi Opotschka, Ostrov og Pskov og endelig udmunder i Pskov-Søen, det sydlige Parti af Peipus-Søen. V. optager talrige mindre Tilløb og er sejlbar indtil Pskov eller paa en Strækning af 21 Km. I alt er Floden 350 Km. lang og afvander 27,262 □ Km. Gennemsnitlig er V. isfri 220 Dage om Aaret, og den danner om Foraaret sædvanligvis mægtige Oversvømmelser ved sit nedre Løb. *H. P. S.*

Velikaja Luki, By i det nordvestlige Rusland, Guvernement Pskov, ligger 210 Km. S. S. 0. f. Pskov ved Lovat, der er Tilløb til limen-Søen. (1897) 8,481 Indb. V. L. driver nogen Industri og har Rester af de Volde og Grave, der opførtes af Peter den Store. Byen omtales første Gang 1166 og hørte da til Novgorod. Senere ødelagdes den af Litauerne, men genopbyggedes 1619. *H. P. S.*

Velikij Ustjng se Ustjug Velikij.

Velin [velæ'η] se Papir S. 13.

Velīno, Flod i Mellemitalien, udspringer i Provinsen Aquila degli Abruzzi paa Sydsiden af det 1,912 M. høje Monte Pozzoni, gennemstrømmer en frugtbar Dalkedel med flere Søer, der i Oldtiden sandsynligvis have hørt sammen og udgjort *Lacus Velinus*,og udmunder lidt oven for Terni i venstre Bred af Nera, der er Biflod til Tiber. V., der er 74 Km. lang, danner, idet den gennembryder Dalkedelens Kalkvægge, de 3 berømte Vandfald, Cascate delle Marmore, der har en samlet Højde af 200 M. En Del af V.'s Vand føres gennem en Kanal til Terni, hvor det anvendes til Drivkraft. *H. P. S.*

VelillO, Monte V., Bjærgdrag i Apenninerne i den mellemitalienske Provins Aquila degli Abruzzi, ligger S. S V. f. Aquila og V. f. den nu udtørrede Sø Lago Fucino og hæver sig med to høje Toppe indtil 2,487 M. o. H. V. ligger 72 Km. 0. N. 0. f. Rom og kan fra denne By ses hæve sig over Horisonten. *H. P. S.*

Velish, Veliž, By i det vestlige Rusland, Guvernement Vitebsk, ligger 70 Km. N. 0. f. Vitebsk paa venstre Bred af Düna. (1897) 12,201 Indb., hvoriblandt en Del Jøder. V. har lidt Industri og driver betydelig Handel med Riga. *H. P.S.*

Velīter (*velites*) kaldtes de letbevæbnede Soldater hos Romerne; se Legion. *H. H. R.*

Velkomst. Det var en middelalderlig Skik at byde Gæsten en Drik, naar han traadte ind i Stuen (se Pokal). Den bares til ham af Husets Frue eller et af Børnene, og Drikkens Bærer vædede sine Læber med den, før den raktes (se Kredens). Ved fyrstelige Maaltider fik Gæster, som skulde udmærkes, det Bæger, de havde drukket af ved Bordet, til Gave eller, som det hed, til Velkommen. Naar nordiske Konger i 16. og 17. Aarh. holdt deres første Indtog i rige Købstæder, modtoges de af Borgemestrene til V. med store Sølvkar. Disse vare dog ikke fyldte med Vin, men med Mønter af Sølv og Guld. Det samme var Tilfældet, naar Bruden efter Gildedagenes Slutning drog ind i sin Mands Hus. Der blev holdt endnu et Gilde, som hed V., og hun fik et Sølvkar til Gave. Frederik II skænkede f. Eks. Dronning Sofia >den danske Elefant«. Allerede i Christian II's Tid var V. almindelig i Bondestanden, og Kongen bød, at efter Brylluppet om Søndagen skulde V. holdes Mandag Aften.

I Haandværkslav var det Skik, at Ungsvendene skænkede et Sølvskilt til V., som var af Tin ved deres Indgang i Lavet, naar de stedtes til at drikke med de ældre Svende. Disse Skilte voksede saa stærkt i Antal, at de bleve omarbejdede til Pokaler, der atter behængtes med nye Skilte, indtil disse omsmeltedes til andre Sølvkar. Disse Pokaler, der efter ældre adelig Skik kaldtes V., vare Lavenes Stolthed, og i Aarenes Løb blev der paa denne Maade ophobet Skatte af Sølv. I Christian V.'s Tid blev der skredet ind mod denne Skik. Alt Lavssølv befaledes indsmeltet, og Pengene, der vandtes, bleve lagte i Fattigbøsserne. Men Forbudet gik i Glemme, og i Løbet af 18. Aarh. genopstod V. Dansk Folkemuseum bevarer sande Pragtstykker i Sølv. De mindre velhavende Lav nøjedes med V. af Tin, Kobber, Blik, ja endog Træ. (Litt: Bernhard Olsen, »De hamburgske Guldsmede Jakob Mores d. Ældres og d. Yngres Arbejder for de danske Konger Frederik II og Christian IV«; samme, »Danske Lavssager< [Tidsskr. f. Kunstindustri 1888—89]). *Bernh. O.*

Velia Lavella se Salomons-Øer.

Velle, af tysk »Welle«, nu mindre almindelig Benævnelse for Aksel, navnlig for en svær Aksel, saaledes en Kamvelle, der løfter en Hammer eller Stampere. Hos Urmagerne er Benævnelsen V. endnu brugelig. *F. W.*

Velléjus Paterculus, Gajus ell. Marcus, romersk Historieskriver, levede i I. Aarh. e. Chr. Han var Officer og deltog i flere Krige; sit historiske Værk, *Historia Romana* i 2 Bøger, udgav han Aar 30 e. Chr. Han behandler heri Rom's og delvis ogsaa Grækenland's Historie fra de ældste Tider til sin egen Tid. Behandlingen er kortfattet uden synderlig Sammenhæng; paa Karakterskildringer lægger han derimod stor Vægt. Over for Kejserne, især Tiberius, udtrykker han sig meget servilt. Sproget er temmelig søgt. Skriftet, hvoraf den største Del af I. Bog er tabt, er bl. a. udgivet af Halm [Leipzig 1876] og Ellis [Oxford 1898]. Dansk Oversættelse ved Brorson [Kbhvn. 1804]. *H.H.R.*

Véllem me nescīre littéras (lat.), »jeg vilde ønske, at jeg ikke kunde skrive«, et Udsagn, som tillægges den unge Kejser Nero, der skal have sagt saaledes engang, da han skulde underskrive en Dødsdom. *H. H. R.*

Vellerup-Vig, lille Vig paa Østsiden af Inderbredningen i Issefjord. Paa Sydsiden af Vigen er en Lossebro, Egholm Bro, med 3 M. ved Yderenden, og paa Nordsiden en Baadebro. Man kan ankre i det indre af Vigen ud for Egholm Bro i 6 M. Vand. *G.F.H.*

Vellētri, lat. *Velitrae*, By i det mellemste Italien, Provins Rom, ligger 30 Km. S. 0. f. Rom ved Albanerbjærgene 290 M. o. H. paa et mod Sydøst gaaende Fremspring af det 812 M. høje Monte Artemisio samt ved Banen fra Rom til Terracina. (1901) 16,493 Indb. V. er en temmelig slet bygget By, og af monumentale Bygninger findes kun Kirken Santa Maria fra 14. Aarh.,

Domkirken San Clemente samt et stort Regeringspalads. V. driver stor Vinavl og er Sæde for Biskoppen af Ostia-V., der tillige er Kardinaldekan. Kvinderne fra V. have Ry for Skønhed, og hertil bidrager deres smukke, ejendommelige Festdragt. 1774 kæmpede Neapolitanerne N. f. V. mod Østerrigerne, og 1849 slog Garibaldi her de neapolitanske Tropper, der rykkede mod Rom. V. var i Oldtiden oprindelig en betydelig Volskerby, der 338 f. Chr. kom under Rom. *H. P. S.*

Vellur (eng. Vellore), By i det sydlige Forindien, Præsidentskabet Madras, (1901) 43,537 Indb. af tamulsk Nationalitet. *M. V.*

Veloce [velå!tše] (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: let og hurtig.

Vélocifère [velåsifæ!r] (fr.), offentligt Køretøj, der kører med størst mulig Hastighed, »Ekspresvogn« (Ilpost o. l.). Célérifère bruges i omtrent samme Betydning.

Velocipede se Cycle.

Velodrom, Væddeløbsbane for Cyklister.

Velours [vølu!r], fransk Benævnelse for Fløjl, se Fløjlog Tæpper. V.-Tapetse Fløjlstapet.

Velpeau [vælpo'], Alfred Armand Louis Marie, fransk Kirurg, født 18. Maj 1795 i Breche, død 18. Aug. 1867 i Paris. V. blev 1823 Dr. med. og s. A. *Chef de clinique* ved det medicinske Fakultets Hospital, 1834 Professor i klinisk Kirurgi og Kirurg ved *Charité*, hvor han var i 33 Aar. Han havde stor Anseelse som klinisk Lærer og som dygtig og paalidelig Kirurg. Han har skrevet overordentlig meget, deriblandt »Traité d'anatomie chirurgicale« [1825], »Nouveaux éléments de médecine opératoire« [1832], »Traité des maladies des seins et de la région mammaire« [1853], »Clinique chirurgicale de la Charité« [1865]. Hans Skrifter fylde i alt en Snes Bind. Døende mumlede han: »Il ne faut pas être paresseux; travaillons toujours!«. *G. N.*

Vels se Torsk.

Velschow, Hans Mathias, dansk Historiker, født i Kjøbenhavn 22. Novbr. 1796, død smst. 8. Juli 1862. V. viste tidlig megen historisk Kundskab og Skarpsindighed; 1822 vandt han Videnskabernes Selskabs Guldmedaille ved en Undersøgelse om dansk Møntvæsen i Middelalderen, og i en lille Afhandling om »Biskop Regner« gav han Prøver paa særlige kildekritiske Evner. Han udnævntes derfor 1833 til det Rostgaard'ske Professorat i Historie og nordiske Antikviteter (se 15. Bd. S. 224), som han beklædte til sin Død. Som Forfatter var V. yderst lidt produktiv; af hans faa Afhandlinger har hans lærde, men ufuldendte Fremstilling af Danmark's Hærvæsen i Valdemar Sejr's Tid [1839] mest Betydning. Efter P. E. Muller's Død afsluttede han den af denne paabegyndte Udgave af Saxo. *Kr. E.*

Velsignelse er en Tilsigelse af den guddommelige Naade. Efter Skabelsen velsigner Gud de første Mennesker. I 4. Mos., 6, 23—26 meddeles den V., som Aron og hans Sønner skulle lyse over Israel's Folk. Ved Siden af denne, som har faaet Anvendelse i vor Kirke, findes i 2. Kor., 13, 13 den saakaldte apostoliske V. *F. C. K.*

Veltalenhed, den Evne, Færdighed ell. Kunst, at man er i Stand til, i mundtligt Foredrag at kunne udtrykke sine Tanker og sin Opfattelse af et foreliggende Spørgsmaal, ikke blot i et klart og tydeligt, let flydende Sprog, men tillige saa overbevisende og virkningsfuldt, at Tilhørerne saa at sige rives med, ja ofte i den Grad lade sig paavirke af den talende, at de helt omstemmes og, efter at have hørt hans Tale, dømme anderledes end tidligere om Forhold, der ere blevne berørte i et med V. holdt Foredrag e. l. V. kan virke paa forskellig Maade; den kan nærmest søge at overtale, idet den særlig stræber at paavirke Tilhørernes Følelse, men V. kan ogsaa nærmest søge at overbevise, hvad der er et Særkende for den ægte V. V. deles gerne i to Arter, den gejstlige og den verdslige. Den første hører omtrent udelukkende hjemme i den kristne Verden, hvorimod den verdslige allerede er fremstaaet i den førkristelige Tid. Den verdslige V. deles igen i den politiske og den retslige V., hvortil endnu kommer den selskabelige og mere almindelige V., der forstaar at behandle mange forskellige Emner, saaledes at den gør Indtryk paa Tilhørerne. I Lande, i hvilke Enkeltmands Vilje afgør alle vigtigere Spørgsmaal efter Forgodtbefindende, altsaa i alle despotisk eller af Selvherskere med uindskrænket Magt styrede Stater vil V. ikke kunne udrette ret meget og vil næppe faa Anledning til at udvikle sig. V. kan kun opstaa iblandt Folk, der nyde i alt Fald en Del Frihed, og som leve under ordnede Samfundsforhold. Det første Land, hvor V. udviklede sig, var Grækenland, efter at de græske Stater havde afskaffet den tidligere monarkiske Forfatning og omdannet sig til Republikker. Særlig gælder det om Athen, hvor V. naaede en høj Udvikling i 5. Aarh. f. Chr. I Athen udvikledes ogsaa Talekunstens Teori (se Retorik), og der optraadte her Lærere i V., Sofisterne, hvilke for øvrigt undertiden drev deres Kunst til Yderligheder, som ikke fortjene Bifald. Af store Talere maa særlig nævnes Demosthenes og Aischines. Fra Grækenland kom V. til Rom, hvor den fik en høj Udvikling i den romerske Republiks Dage. V. (lat. *eloquentia*) toges her ofte i en videre Betydning, ikke blot om mundtligt Foredrag, men om skriftlig Behandling af de samme Emner. I første Linie maa her nævnes Marcus Tullius Cicero, hvis endnu den Dag i Dag saa vel kendte Taler ikke blot foredroges mundtlig, men af ham udarbejdedes skriftlig og ved Afskrivning udbredtes i vide Kredse. Den romerske V. forstummede ikke helt ved Republikkens Omdannelse til Kejserstat, den fortsatte sig endnu ned i Kejsertiden. Ved Siden af den verdslige V. optræder ved Kristendommen den gejstlige V., der har religiøse og religiøst-sædelige Formaal. For denne ny Art V. var der maaske lagt et vist Grundlag i de jødiske Synagoger, hvor der ved Siden af Skriftlæsning ogsaa holdtes fri Foredrag, der havde til Hensigt at forklare Indholdet af de hellige Bøger, idet der dertil ofte knyttedes Opfordringer til at følge de givne Forskrifter i Livet. Iblandt de Jøder fra Apostletiden, som sluttede sig til Kristendommen, var der sikkert ikke faa veltalende Mænd; udtrykkelig siges det om Apollos (Apostl. Gern. 18, 24). Naar man ser hen til de store Antal, der vandtes efter Apostlers Taler (se f. Eks. Apostl. Gern. 2, 41), kan man ikke nægte, at Apostle og andre Forkyndere af Evangeliet have været i Besiddelse af V. I Middelalderen spillede V. en mindre fremtrædende Rolle, om der end oftere fremtraadte Mænd af V., som

Talerne i Clermont 1095, da det første Korstog besluttedes, Bernhard af Clairveaux, Abailard o. s. v. Ved Reformationen tog den gejstlige V. et stort Opsving, ikke blot iblandt Protestanter, men ogsaa iblandt Katolikker. Biskop Bossuet nævnes saaledes som en berømt gejstlig Taler. I de sidste Aarhundreder har i konstitutionelle Stater den politiske V. og i omtrent alle moderne Stater den retslige V. udøvet en stor og gennemgribende Indflydelse. *V. S.*

Velte [væ'lt], fransk Vinmaal = 7,6 Lit.

Veltlin se Val Tellina.

Vēlum palatīnum d. s. s. Ganesejlet, se Gane.

Velvet, Velveteen [velvēti!n], engelsk Benævnelse for Fløjl (s. d.).

Vemmetofte Kloster. I Fakse Herred i Præstø Amt laa i Middelalderen en anselig Herregaard

Vemmetofte.

Vemmetofte, som hvis første Ejer kendes Rigsraaden Jens Ovesen i Beg, af 14. Aarh. Senere tilhørte den Adelsslægterne Brock (1472—1625), Brahe til 1641, Rosenkrantz til 1647 og Krabbe til 1694, da Dronning Charlotte Amalie købte den for deraf at oprette et adeligt Jomfrukloster. Foreløbig overlod hun Vemmetofte til sine to Børn, Prins Karl og Prinsesse Sophie Hedevig, hvilken sidste ved Fundats af 10. Juni 1735 oprettede Klosteret for en Priorinde og 20 Klosterjomfruer. 1809 udvidedes Adgangen til Klosteret til Døtre af Mænd i de tre første Rangklasser. I Aarenes Løb er der jævnlig sket Forøgelser af Klosterjomfruernes Antal og af Hævingerne. Nu oppebærer Priorinden 2,500 Kr., 30 Damer i 1. Afdeling 1,500 Kr., 40 i 2. Afdeling 1,000 Kr., 40 i 3. Afdeling 800 Kr., 40 i 4. Afdeling 600 Kr., 120 i 5. Afdeling 400 Kr., 120 i 6. Afdeling 200 Kr. Damerne i 1. og 2. Afdeling have Ret til frit Ophold i Klosteret. Desuden kunne af Klosterets Midler aarlig anvendes 18,000 Kr. til 30 Enker i mindre gode Kaar, der som ugifte have været indskrevne i Klosteret eller have nydt Hæving. Klosteret ejer 484 Tdr. Hartkorn. Skovarealet er ca. 1,400 Hekt., Kapitalformuen 7 Mill. Kr. Af bortsolgt Bøndergods oppebæres 4,891 Tdr. Byg. *H.-L.*

Vémundar saga ok Víga-Skúta se Reykdælasaga.

Vemundvik, Herred, Namdalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Politimesterdistriktet af samme Navn), Nordre Throndhjems Amt, 240 D Km., hvoraf ca. 7 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,088 Indb., altsaa ca. 4,6 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Sogn af Namsos Præstegæld; det omgives af Herrederne Fosnes, Overhallen og Klingen. Inden for Herredet ligger Ladestedet Namsos (s. d.). — Herredet ligger ved Bunden af Namsenfjorden og begrænses i Vest af Lokkaren, Bassinet N. f. denne og Nordsundene, med en samlet Kystlinie af 95 Km.; til Herredet høre 62 Øer med et samlet Areal af ca. 13 □ Km., og af hvilke de største ere Elven (tilhører Herredet med 7,5 □ Km.), Hammersøen (3 □ Km.) og Helsøen (0,8 □ Km.). I nordøstlig Retning skærer Blikengfjorden ind i Herredet; den deler sig i Røiklibotn mod Nord og Vetterhusbotn mod Øst, fra hvilken sidste Almedalen strækker sig til Herredets Østgrænse. — Herredet er opfyldt af stærkt kuperede Fjældstrækninger, gennemskaarne af en Mængde mindre Dalfører og Skar; de største Højder naa Fjældene i Herredets østre og nordre Del, særlig langs Grænserne, medens Højden aftager mod Kysten. I det søndre Afsnit af Herredet ligge Mærranesfjeldet (241 M.), Sommerfjeldet (227 M.) m. fl. nær Kysten; endvidere Liakammen (561 M.), Pindsylene (595 M.), Vetterhushatten (648 M.) m. fl., og i det nordre Afsnit, N. f. Vetterhusbotn og Almedalen, ligge Hansarfjeldet (533 M.), Storengakslen (527 M.) m. fl. — Herredet har mange Vasdrag, af hvilke de betydeligste ere Namsenelv (s. d.), der paa et kort Stykke danner Sydgrænsen, Sagelven, Bjørnheielven, Dunaelven, Udgangselven m. fl.; blandt dets (efter Kortene) 91 Indsøer ere de største Ekornvand (tilhører Herredet med 0,5 □ Km.) og Ausvand (0,4 □ Km.). — Det opdyrkede Areal findes fornemmelig langs Kysten og i den nedre Del af Dalførerne; Bebyggelsen er tættest 0. f. Namsos, omkring Kirken (opført 1875), samt paa nordre Bred af Vetterhusbotn; blandt de største Gaardsbrug kunne nævnes Lødding, Alhus, Havik, Bjørum, Høiknes m. fl. Foruden Jordbrug og Fædrift spiller Fiskeriet en betydelig Rolle; ligeledes er Skovdriften af stor Betydning for dette Herred, hvor der findes flere større Sav- og Møllebrug, Høvlerier m. m. — Af Herredets Kommunikationer ere de vigtigste Hovedvejen fra Namsos mod Øst til Overhallen og Bygdevejen mod Nord til Landfaldvik; fra denne udgaa Sideveje til Hals og til Gaasnes ved Lokkaren; endvidere Vejen fra Bjørum ved Namsos over Vemundvik Kirke m. fl. Desuden findes en Flerhed af kørbare Veje, bl. a. langs Nordsiden af Vetterhusbotn. — Namsos anløbes af de fleste routegaaende Dampskibe. *N. S.*

Vena (lat.) d. s. s. Blodaare, se Blod S. 148.

Vena, en gammel indisk Sagnkonge, der meget hyppig fremstilles som et afskrækkende Eksempel paa, hvorledes mægtige Konger ere gaaede til Grunde som Følge af Irreligiøsitet, navnlig Mangel paa Ærbødighed for Brahmanerne og deres Offringer. V.'s Søn Prithu (s. d.) roses derimod for sin Fromhed. (Litt.: Muir, *Original Sanskrit Texts* [Bd. I, Lond. 1872]). *D.A.*

Venaissin [vønæsæ'], nu en Del af Dep. Vaucluse, tidligere sydfransk Grevskab (Comtat) mellem Rhone og Durance med Hovedstaden Avignon. I Keltertiden var det Cavarernes Land, tilhørte under Kongeriget Arelate Greven af Aries,

efter 1125 Greven af Toulouse, kom ved Giftermaal under det franske Kongehus, som 1274 afstod det til Pave Gregorius X. Efter en Folkeopstand 1791 kom det atter til Frankrig, og Paven afstod det ved Freden i Tolentino 1797. *M. Kr.*

Venāl (lat.), til at købe, til Fals; dertil svarende Navneord: Venalitēt.

Venantius Fortunātus, latinsk Digter, levede i 6. Aarh. e. Chr. Han var født i Treviso i Norditalien og blev Presbyter og senere Biskop i Poitiers. Han forfattede en Del Levnedsbeskrivelser af gejstlige, til Dels i poetisk Form, som den hellige Martin's Levnedsbeskrivelse, og desuden talrige Digte af blandet Indhold, for største Delen i elegisk Versemaal. De ere udgivne af Leo i *Monumenta Germaniaehistorica* [Berlin 1881]. *H. H, R.*

Venāria Reāle, By i det nordvestlige Italien, Provins Torino, ligger 8 Km. N. N. V. f. Torino, 252 M. o. H. ved Sammenløbet af Ceronda med Stura og ved Banen fra Torino til Lanzo. (1901) 4,500 Indb. V. R. har et gammelt kongeligt Slot, der nu bruges til Kaserne. *H. P. S.*

Venatiōn (lat.) se Dyrekampe.

Vende (Søudtryk). Naar et Skib ligger »bi de Vind« (s. d.) over en Bov og skal lægges >bi de Vind« over den anden Bov, foretager det en Drejning og dette kaldes at v. Vendingen kan enten ske gennem Vindretningen og benævnes da Stagvending (s. d.); under denne faar Skibet Vinden forind, eller den kan ske ved at dreje bort fra Vinden — Kovending (s. d.); under denne faar Skibet Vinden agterind. Alle andre Drejninger, f. Eks. naar Skibet fra at ligge »bi de Vind« overgaar til at sejle rumskøds eller omvendt, betegnes med Ordene Afholdning og Tildrejning. Undtagelsesvis kunne andre Vendinger ogsaa udføres, f. Eks. for Takkel og Tov (en modificeret Kovending), for et Anker eller for bakke Sejl. *C. L. W.*

Vendecirkler se Vendekredse.

Vendée [vãde'], Departement i det nordvestlige Frankrig, grænser til Atlanterhavet og Departementerne Loire-Inférieure og Maine-et-Loire mod Nord, Deux-Sèvres i Øst og Charente-Inférieure i Syd og omfatter 6,971 □ Km. Landskabelig falder Departementet i 3 Dele: Marais er et af Havet dannet Alluvialland, et sandet og sumpet Kystbælte, der dog nu ved Kanaler og Dæmninger er gjort tilgængeligt for Kultur; Plaine kaldes det tilgrænsende tørre, vandfattige Bælte, der er opbygget af Jurakalk; Bocage er et skovrigt Bakkeland med Granitunderlag. Toppene naa en Højde af indtil 288 M., og mange Smaafloder slynge sig gennem Skov og Hede og Agerland. Til Dep. høre Øerne Yey og Noirmoutier. Til Loire flyde Boulogne og Sévre Nantaise med Maine, medens en Række Kystfloder: Vie, Ausance, Lay, Sèvre Northaise med Autise og den 70 Km. lange Vendée, der udmunder ved Marans og bliver sejlbar ved Fontenay le Comte, gaa direkte til Atlanterhavet. Blandt de talrige Afvandingskanaler er Luçon-Kanalen den betydeligste. Indbyggertallet er stigende og beløb sig 1901 til 441,311 Personer. Folketætheden, 63 Indb. pr. □ Km., er mindre end Frankrig's Gennemsnitstæthed. Af Arealet ere de 65 p. Ct. Agerland, 18 p. Ct. ere Enge, 2,75 p. Ct. ere Vinplantninger, 2,50 p. Ct. Hede og Græsgange; kun 3,30 p. Ct. ere skovklædte. Der dyrkes overvejende Hvede. De øvrige Kornsorter (Havre, Byg, Rug, Boghvede og Hirse) give tilsammen kun et Udbytte, der vægtmæssig beløber sig til 40 p. Ct. af Hvedeavlens. Desuden avles navnlig Kartofler og Foderroer, Kløver og Fodergræs, og hertil komme Raps, Hør og Hamp, Vin (436,000 Hektoliter pr. Aar) og Frugt (Æbler og Kastanjer). Kvægbestanden er meget betydelig. 1893 fandtes 22,000 Heste, 3,300 Muldyr, 4,300 Æsler, 275,000 Stkr. Hornkvæg, 127,000 Faar, 53,000 Svin og 4,000 Geder samt 10,000 Bistader. Stenkulslejerne ved Vouvant og Chantonnay frembragte i 1896 22,000 Tons. Desuden brydes Antimon, Kalk, Granit, Kvarts og andre Stene. 1893 udvandtes 51,000 Tons Havsalt. Langs Kysten drives Fiskeri og Østersfangst. Industrien er ubetydelig; der fabrikeres Papir og vævede Varer af Bomuld, Lærred og Faareuld og Daasesardiner. Handelsomsætningen er ret betydelig, idet der indføres Vin, Tømmer, Byggematerialier og Stenkul og udføres Salt, Korn, Kartofler, Grønsager og konserveret Fisk. Departementet deles i de tre Arrondissementer Fontenay de Comte, La Roche sur Yon og Sables d'Olonne. Hovedstaden er La Roche sur Yon. *M. Kr.*

Vendéerkrigen [vaⁿde'er-] kaldes den navnkundige »katolske og kongelige Krig«, som under den store franske Revolution rasede i de vestlige Egne omkring Loire-Floden. Krigen, der var paa sit Højdepunkt 1793—96, fik sit Navn af Departementet Vendée, fordi dette var Kampens Hovedsted, men den omspændte desuden Departementerne Loire-Inférieure, Maine-et-Loire og Deux-Sévres samt største Delen af de gamle Landskaber Poitou, Anjou og det sydlige Bretagne. Disse Egne beboedes af fattige Bønderfolk og talrige smaa adelige Godsejere; fra de Storgodser, der fandtes, var derimod den fine Adel dragen bort. Det stærkeste Særkende for Befolkningen var dens fanatiske Fastholden ved den katolske Tro; grumme Protestantforfølgelser havde raset i Landskaberne i 16. Aarh., og trosivrige Munkes voldsomme Forkyndelse havde stadig ægget den religiøse Lidenskab. Kongetroskaben var stor, og Adel og Bønder holdt sammen i gammeldags Fred og Forstaaelse. Budskabet om Ophævelsen af Adelens Godsejerprivilegier havde Befolkningen med Glæde modtaget, men Indførelsen af den ny Kirkeforfatning og de edsnægtende Præsters haarde Medfart havde allerede siden 1790 vakt Uroligheder i Landet, nærede ved Chouanernes Strejftog. Kongens Henrettelse Jan. 1793 hidsede Forbitrelsen endnu stærkere op. Da saa Nationalkonventet paa Grund af den første Koalition paabød en Masseudskrivning af Rekrutter i Landet, brød Oprøret ud med voldsom Kraft 12. Marts 1793; fra denne Dag til 15. Marts ble ve maaske ikke mindre end 300 Revolutionsmænd, mest Embedsmænd, myrdede omkring i Vendéen. — I sin første Fase var Opstanden en Bondebevægelse og mere katolsk end kongelig, Bønderne stode under Førere af deres egen Stand, saasom Vognmanden Cathelineau og Skovbetjenten Stofflet, noget senere sluttede Adelsmændene sig til, og adelige Officerer førte an i den katolske og kongelige Krig mod »de Blaa«, Republikanerne. Krigens Gang var følgende: Landskaberne, opfyldte som de vare af side Enge, Mose, Skov, levende Hegn og Grøfter, egnede sig ypperlig for den lille Krigs spredte Fægt-

ninger og gav dem, der vare stedkendte, en afgjort Fordel. I St. Florent ved Loire blev Cathelineau valgt til Anfører; i de sumpede Kystegne kommanderede Søofficeren Charette, snart stode ogsaa Skarer væbnede under Stofflet. Byborgere og beedigede Præster dræbtes, og Adelen sluttede sig til. Adelsmanden Henri de Larochejacquelin, en dygtig Fører, erobrede efter flere heldige Kampe Saumur 10. Juni. Oprørerne gjorde nu Saumur til deres Hovedkvarter, og Cathelineau blev den fælles Overanfører. Konventet sendte 3 Hære ud mod dem under Biron's Overbefaling; under ham kommanderede Boulard og Canclaux ude ved Kysten. Englænderne havde lovet Vendée's Oprørere Hjælp; da denne ikke kom, gik de over Loire-Floden og ind i Departementet Loire for at føre Krigen under rigere Vilkaar. Da de imidlertid angrebe Nantes, slog Canclaux deres Angreb tilbage 29. Juni 1793, og Cathelineau blev saaret og døde 11. Juli. Det saa ud til, at den katolske og kongelige Hær skulde splittes. Men Biron's Myndighed tilintetgjordes ved Konventskommissærernes Indblanding, de frivillige Pøbeltropper, som førtes ned af Førere som Bryggeren Santerre, ødelagde Disciplinen, og den dygtige Canclaux kunde ikke udrette nok. Velfærdsudvalget afsatte da Biron og indsatte i Stedet til Overanfører Guldsmeden Rossignol. Men han var en meget uheldig Leder. Han paatog sig gerne at udføre Konventets Paabud (1. Aug.) om Vendée's fuldstændige Ødelæggelse, men ved sit Barbari og Plyndringer drev han kun Oprøret op igen. Og Krigsplanen at kue Vendée ved Angreb fra Nord og Syd, Rossignol fra la Rochelle og Canclaux fra Brest, mislykkedes. — Oprørshobene samlede sig atter til en Hær under Kommando af Adelsmanden d'Elbée. Rossignol blev da forsat, og Kommandoen over Konventets Tropper fik Léchelle, der selv var en udygtig Fører, men under sig havde dygtige Underanførere som Canclaux, Marceau, Kléber og Westermann. Det gik derfor atter frem for Republikanerne, og da d'Elbée leverede dem et Slag ved Cholet 17. Oktbr., blev hans Hær slaaet, og han selv faldt. Men paa Grund af Léchelle's slette Overledelse lykkedes det allige-vel Vendée-Tropperne at slippe over paa den højre Loire-Bred. De fandt Støtte fra Bretagne, og den ny Overanfører Larochejacquelin fik en samlet Hær paa Fode. Vel mislykkedes Larochejacquelin's Forsøg paa ved en March gennem Bretagne at naa frem til Granville i Haab om at faa Hjælp fra en engelsk Flaade, men paa Tilbagetoget vandt han 21. Novbr. i en blodig Kamp ved Dol Sejr over Rossignol, der igen havde faaet Kommandoen, efter Léchelle's Død. Rossignol blev da endelig afsat, og i Spidsen for den republikanske Hær kom nu Marceau, hvem det sammen med Westermann og Kléber lykkedes at oprive Larochejacquelin's Hær ved Le Mans 12. Decbr. Det var et forfærdeligt Slag, 10,000 Mand af de overvundne blev dræbte, der gaves ikke Pardon efter Kampen, Oldinge og Kvinder bleve skudte. 23. Decbr. ødelagde Westermann ved Savenay Resterne af Royalisterne, som i uordnet Flugt søgte at naa over Loire. Saaledes var Landskabernes Modstand brudt, om end Larochejacquelin havde Folkeskarer under sig, og Stofflet og Charette havde en Styrke om sig paa den søndre Loire-Bred ude ved Kysten. — Konventet lod nu Carrier fra Nantes kue Vendée; han lod Folk henrette i Masse og druknede dem i Skibe, der vare borede i Sænk, og General Turreau jog ødelæggende gennem Landet med sine »Helvedeskolonner«. Men disse Grusomheder førte kun til, at Oprørerne rejste Kampen igen. Var ikke Larochejacquelin død 4. Marts 1794, og Royalisterne, der nu manglede en Overleder, blevne uenige, havde næppe Republikanerne faaet Bugt med den ny Kamp, hvori Charette og Stofflet nu bleve Førerne. General Turreau, der intet kunde udrette, blev kaldt hjem. Men da blev Overkommandoen givet til General Hoche, og hermed slog Konventet ind paa en mildere Politik; 2. Decbr. 1794 tilbød han i en Proklamation Vendée Fred og Tilgivelse. Konventet sluttede da et Forlig med Charette i La Jaunaye Febr. 1795, og hertil sluttede sig snart Stofflet; ved at overgive de tidligere Førere den stedlige Befaling i de forskellige Egne og ved Indrømmelser søgte Regeringen at skaffe Ro i Landskaberne. Men da Englænderne Juni 1795 kom og landsatte en Emigranthær ved Quiberon i Bretagne, rejste atter Charette Kampen mod Republikken, og Stofflet sluttede sig ogsaa til Oprøret. Og da Greven af Artois ikke sendte Emigranterne den ventede Hjælp, men fejgt lod dem i Stikken, og Charette i Tillid til Artois ikke havde støttet Ekspeditionen tilstrækkelig, slog Hoche Landgangshæren fuldstændig og fik Bugt med Oprøret. Baade Charette og Stofflet bleve fangne og skudte i Foraaret 1796. Herefter fuldførte Hoche 1796 det Arbejde at fredeliggøre Vendéen imod at sikre den katolske Tro. — Endnu flere Gange senere var der dog Uroligheder i disse Landskaber, der hang ved det gamle Kongehus. Saaledes kom det under Cadoudal's Sammensværgelse mod Napoleon til Rejsninger, der kuedes af General Brune. Efter Ruslands-Toget 1812 nægtede Vendée Skat og Soldatertjeneste, og 1814 rejste store Bønderskarer sig til Kamp mod Napoleon, men da denne nedlagde Magten, skiltes de atter ad. I »de 100 Dage« 1815 rejste Vendée sig igen mod ham, men General Lamarque kuede let Opstanden; thi Napoleon havde lagt gode Veje gennem Landskaberne, der saaledes ikke havde den samme militære Modstandskraft som før.

Efter Julirevolutionen rejste nogle Bondeskarer i Vendéen igen en Opstand til Gunst for det gamle bourbonske Kongehus, og Hertuginden af Berry, der tidligere havde rejst i Landet og var yndet der, kom der til, men hendes Tilfangetagelse og Opdagelsen af, at hun var frugtsommelig ved en ny Mand, dæmpede Begejstringen for hende som den legitime Konges Moder, og efter at den ringe Styrke, som havde holdt med hende, var splittet, fik Regeringen nemt oprettet Ro. *F. L.*

Vendehals (*Jynx*) kaldes en lille Slægt af Klatrefugle, nær beslægtet med Spætterne (*Picidae*), som den ligner i Bygning, men adskiller sig fra ved Farven og ved ikke at have stive Halefjer. Af de faa Arter lever i Europa V. (Bygfugl, Drejehals; norsk ogsaa: Saagjøk) (*J. tor quilte* L.) med langstrakt Krop lidt større end en Spurvs, spidst, lige Næb og Klatrefødder. Paa Afstand er Fuglen graabrun, en Farve, der set nærved er sammensat af en Rigdom af Pletter, Striber og Bølgelinier af sort, hvidt, graat og

rustbrunt; Undersiden er smudsighvid med smaa halvmaaneformede mørkere Pletter. V. yngler i en stor Del af Europa, men ingensteds i stort Tal, i Norge op til Throndhjemsfjorden, i Danmark i alle Landets Skovegne, men overalt meget sparsomt; i Træktiderne, For- og Efteraar, ses den derimod ikke sjældent. V. holder sig meget skjult, færdes for en Del paa Jorden, hvor den i Myrer og andre Insekter søger en væsentlig Del af Føden. Uden for Yngletiden er den tavs, men under denne lader Hannen høre et Parringsskrig bestaaende af en 10—20 Gange i hurtig Følge gentagen Tone. De 7—10 hvide, langagtige Æg lægges uden Underlag i et hult Træ. Sit Navn har V. faaet af de højst besynderlige Vridninger, den kan foretage med Hoved og Hals, og som særlig vise sig, naar den forskrækkes; den rejser da samtidig Hovedets Fjer og udstøder en hvæsende Lyd. Til Danmark kommer den i April—Maj og rejser i September. *O. H.*

Vendehals (*Jynx torquilla*).

Vendekredse, Troperne (*tropici*), kaldte man allerede i Oldtiden de to paa Himmelkuglen med Ækvator parallelle Lillecirkler, som Solhvervspunkterne (s. d.) beskrive under Himmelkuglens daglige Omdrejning. Navnet have disse Cirkler faaet deraf, at, naar Solen har naaet Solhvervspunkterne, den da igen nærmer sig til Ækvator (vender). De to paa Jorden med Ækvator parallelle Lillecirkler, som have Himmelkuglens V. i Zenit, og som paa Solhvervsdagen følgelig have Solen i Zenit, den $23\frac{1}{2}^0$ N. f. Ækvator liggende 21. Juni, den $23\frac{1}{2}^0$ S. f. Ækvator 21. Decbr., have samme Navn. Den nordlige V. benævnes Kræbsens V. (*Tropicus cancri*), den sydlige Stenbukkens V. (*Tropicus capricorni*), fordi Solen 21. Juni og 21. Decbr. gaar ind i henholdsvis Kræbsens og Stenbukkens Tegn. I de Dele af Jorden, som begrænses af disse V., kommer Solen i Zenit to Gange i Aarets Løb, den ene Gang lige saa mange Dage før som den anden Gang efter Sommersolhverv paa vedkommende Halvkugle. Ved Ækvator kommer Solen i Zenit paa Jævndøgnsdagene. Uden for V. vil Solen paa Solhvervsdagen have sin henholdsvis største og mindste Middagshøjde. Bestemmelse af Beliggenheden af V. og Polarkredsene (s. d.) tilhører Eratosthenes'es Tid. *J. Fr. S.*

Vendelbo, Beboer af Vendsyssel.

Vendelbo, P., se Løvenørn.

Vendelrot se Valeriana.

Vendémiaire [vådemiæ!r], Vinhøstmaaned (af lat. *vindemia* = Vinhøst), den 1. Maaned og 1. Høstmaaned af den franske republikanske Kalender, var 30 Dage lang og regnedes fra og med 22. Septbr. til og med 21. Oktbr. af Aarene 1792—94 og 1796—98, 23. Septbr.—22. Oktbr. af Aarene 1795, 1799—1802 og 1804—05 og 24. Septbr.—23. Oktbr. af Aaret 1803. — 13. V. Aar IV (5. Oktbr. 1795) udbrød i Paris »Sektionernes Opstand«, da 40,000 Nationalgardister droge frem mod Tuilerierne for at sprænge Konventet, men efter en hæftig Kamp kuedes Opstanden af Napoleon Bonaparte. *J. L.*

Venden, lettisk Zehse eller Kehs, estisk Venno-lin, By i det nordvestlige Rusland, Guvernement Livland, ligger 79 Km. N. 0. f. Riga 108 M. o. H. og 5 Km. fra venstre Bred af Aa. (1897) 6,327 Indb. V. ligger i en malerisk, bakket Egn, det saakaldte livlandske Schweiz, og domineres fuldstændig af de mægtige Ruiner af Slottet V., der i 13. Aarh. blev grundlagt af Sværdridderne. Af monumentale Bygninger nævnes den evangeliske St.-Johannes-Kirke, der er opført 1281 og rummer et Gravmæle for Stormesteren Plettenberg. Byen har betydelig Mølleindustri og nogen Handel samt Station paa Banen fra Riga til Pskov. 1204 faldt Landet i Sværdriddernes Hænder. 1238 blev V. Sæde for Ordenens Stormester, der residerede her i omtrent 300 Aar. Byen, der voksede stærkt i Folketal, befæstedes 1495 af Plettenberg. 1562 kom V. under Polen. 1577 erobredes Byen af den russiske Tsar Ivan den Skrækkelige. 1582 maatte Russerne atter afstaa den til Polen, hvorfra den 1622 kom til Sverige og 1710 til Rusland. *H. P. S.*

Vendepunkt ell. Infleksionspunkt paa en Kurve er et Punkt som det paa Fig. fremstillede (*P*), hvor Kurven uden at danne nogen Spids gaar over fra den ene Side af Tangenten (T) til den anden. Tangenten kaldes Vendetangent eller Infleksionstangent. *Chr. C.*

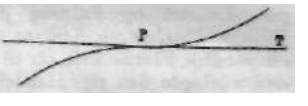

Vender (oldnord. *Vindr*, tysk Wenden, lat. *Veneti*[*h*]*i*) er et Navn, som de gotisk-germanske Folk oprindelig brugte om alle Slaver. Navnet Veneter bares ogsaa af en keltisk og en thrakisk-illyrisk Stamme, se Veneter. I Nutiden menes med V. kun de vestlige Slaver i Tyskland, Sorberne (samme Navn som Serber); en oprindelig identisk Navneform Winden bruges om de sydvestlige Slaver i Østerrig, Slovenerne. Indtil Folkevandringens Slutning boede V. endnu uden for Tyskland's Grænser; endnu i 6. Aarh. omtales gotiske Stammer, der hævde sig paa Weichsel-Øerne »som i et Asyl«. Ca. Aar 512 omtales Slaver i Donau-Egnene, sagtens ved Karpatherne. Kort efter brøde Avarerne fra Ungarn frem til Thüringen; gammel tysk Overlevering fortæller, at Slaverne, der ved Kejser Justinian's Donau-Fæstninger spærredes ude fra Balkan-Halvøen, nu væltede sig Nord paa fra Ungarn over de af »Hunnerne« (o: Avarerne) ødelagte Egne, jagende de tiloversblevne Indbyggere Vest paa. Den samme Forbindelse mellem Avarer og Slaver iagttage vi ogsaa i Østerrig. Saaledes erobrede V. og deres Frænder i kort Tid Strækningen fra Weichsel til hinsides Elben. Deres vestligste Forposter sloge sig ned ved Main's og Weser's øvre Løb, ja spredte Nybygder skulle endog være naaede helt over til Rhin-Egnene. I de erobrede Egne forsvandt ethvert Spor af gotisk og tysk Nationalitet. Som vilde Erobrere og Barbarer hadedes V. af Tyskerne, men bleve ogsaa Genstand for Heltedigtning, idet den nordvestlige Venderstamme Veleterne eller Wilterne

personificeredes i den mægtige Kong Wilze eller Vaske, om hvem der i Tyskland og Norden dannedes en hel Sagnkreds, Viltina-Saga (se Didrik af Bern). Indtil Karl den Stores Tid stode V. endnu som truende og overmægtige Naboer for Tyskland, og selve Karl den Store øgede deres Omraade, idet han for at knække Sachserne gav Holsten's østlige Del til den vendiske Stamme Obotritterne (804). Men dette var ogsaa V.'s sidste Fremskridt mod V., thi fra nu af vendte Bladet sig. Støttede paa den kristne Kirkes Missionsbud gik Tyskerne over fra Forsvar til Angreb. Under Henrik Fuglefænger lede V. det første store Nederlag (928—929), og fra nu af oprettedes langs hele Grænsen tyske Markgrevskaber, der Skridt for Skridt gnavede sig ind paa Livet af V. Talrige Opstande fulgte, og Kampen førtes paa begge Sider med stor Grusomhed, der navnlig tilspidsedes ved V.'s fanatiske Fastholden ved Hedenskabet. — I 11. Aarh. mærkedes hos V. en national Kraftudfoldelse. En stor vendisk Hær brød ind i Sønderjylland, hvor Magnus den Gode med Møje standsede den ved Lyrskov Hede Aar 1043. I Aaret 1066 foregik næsten over hele Linien et Tilbagefald til Hedenskabet; de tyske Præster og Markgrever dræbtes eller joges ud. Fra Rugen hærgede V. paa Østersøens Kyster og satte sig allerede fast paa Lolland og Falster, jfr. Stednavne som Tillitze, Binnitze og Kuditze. Aar 1135 naaede en vendisk Flaade helt op til Göta-Elven, hvor den ødelagde den rige Handelsstad Konungshella, nu Kungelf. I et Aarhundrede vare V. saaledes Herrer i deres eget Hus, men fra 12. Aarh. sank deres Stjerne for aldrig at stige mere. Tyske og danske Magthavere toge sig for at hjemsøge dem med Korstog, snart adskilte, snart forenede; jfr. de danskes Erobring af Rugen Aar 1169. V. værgede sig haardnakket, men dels deres underlegne Krigsteknik, dels deres stadige Mangel paa Sammenhold voldte, at det var forgæves. Ikke overalt fordreves nu ganske vist de indfødte Herskere; et vendisk Fyrstehus holdt sig i Forpommern, et andet i Bagpommern, et tredje i Mecklenburg, hvor det sidder den Dag i Dag og kaldes Herre til >den vendiske Krone«. Men hvad enten Herskerne vare indfødte eller indvandrede, saa vare de snart lige enige om at hylde tysk Sprog og Kultur; tyske Haandværkere og Agerbrugere indkaldtes i Massevis, og V. trængtes tilbage som foragtede Barbarer. Saaledes fortyskedes V. efterhaanden. Aar 1407 skal paa Rügen den sidste vendisktalende Person være død. Indtil 14.—15. Aarh. vare V. i Øvresachsen endnu saa talrige, at der holdtes Retspleje paa Vendisk (indtil ca. 1300 i Anhalt, indtil 1378 omkring Leipzig, indtil 1424 i Meissen); indtil 18. Aarh.'s Slutning taltes der endnu Vendisk i Hannover 0. f. Luneburg. Siden den Tid er Fortyskningen trængt igennem overalt undtagen i Lausitz; her tales endnu Vendisk af ca. 120,000 Personer. Disse sidste V., de saakaldte Sorber, ligge nu som en lille Holm i det tyske Folkehav, fuldstændig afskaarne fra deres Stammefrænder i Polen og Bohmen, og om end der gøres Anstrengelser for at vedligeholde deres Nationalitet, er det uden Tvivl kun et Tidsspørgsmaal, naar den vil have fulgt Resten af V. i Graven. V.'s aandelige Centrum findes i deres Sprogomraades sydlige Udkant, i den næsten helt tyske By Bautzen. Her grundedes 1847 en Nationalforening (»Macica serbska«), som udgiver et historisk Tidsskrift; her udkommer ogsaa et litterært Tidsskrift og et folkeligt Ugeblad for Øvrelausitz, medens et Ugeblad for Nedrelausitz udkommer i Kottbus. V.'s ivrigste Foregangsmand var Joh. Ernst Schmaler (Smolar) i Bautzen (1816—84), deres mest kendte Digtere Andr. Seiler (Zejler) og J. Cisinski (Jakob Bart); deres nuværende Leder er Ernst Mucke (Muka). V.'s Litteratur er mest religiøs og folkelig oplysende; dens ældste Mindesmærke er en katolsk Bønnebog fra 1512. De fleste V. ere Protestanter, i Kongeriget Sachsen findes 12,000 Katolikker. V. holde fast ved mange gamle Sæder og Skikke. Kendt er særlig Kvindernes Nationaldragt i Spreewald, der er et yndet Udflugtssted, faa Timers Jærnbanekørsel fra Berlin; som Barnepiger spille Spreewalderinderne en lignende Rolle i Tyskland som Fannikerne i Danmark. Ogsaa de fortyskede V. i Sachsen-Altenburg hævde endnu deres Nationaldragt, hvis Kvindeklædning har de korte Skørter fælles med Nationaldragten hos de slovenske Gailtal-Kvinder. (Litt.: Andree, >Wendische Wanderstudien« [1873]; samme, »Das Sprachgebiet der Lausitzer Wenden« [1873]; Mucke, »Statistik der Lausitzer Wenden« [1886]; W. v. Schulenburg, »Wendisches Volkstum in Sage, Brauch und Sitte« [1882]; Pypin, »Das sorbisch-wendische Schrifttum« [1884]; Tetzner, »Die Slaven in Deutschland« [1902]). *G. S—e.*

Vendetermometer, konstrueret af Negretti-Zambra, er et Termometer, hvis Beholder er cylindrisk, og hvor der oven for Cylinderen findes en stærk Indsnævring og oven over denne en Udvidelse. Disse Foranstaltninger bevirke, at Termometeret i et givet Øjeblik kan vendes, saa at Cylinderen vender opefter (heraf Navnet), uden at Kvægsølvet, der skilles ad i Indsnævringen, senere forandrer sin Højde ved Opvarmning eller Afkøling, da mulige Forandringer i Temperaturen efter Vendingen kun ville bevirke, at en Opvarmning ophober lidt Kvægsølv i Udvidelsen, medens en Afkøling naturligvis intet Kvægsølv kan tilføre til den løsrevne Søjle. En Forandring i Temperaturen vil ganske vist forandre dennes Stand, men i en saa ubetydelig Grad, at det ikke kan observeres. Da V. saaledes skal aflæses med Cylinderen opefter, sidde Gradinddelingerne »paa Hovedet«, og V. kan aflæses saa længe efter Vendingen, som man selv ønsker, idet der paa Maalestokken aflæses Temperaturen af det Stof, hvori Termometerets Cylinder befandt sig i V endeøjeblikket. Den oprindelige Anvendelse af V. er til Temperaturmaalinger af Havet i forskellige Dybder, idet et Lod, der glider ned ad det Tov, hvori V. er ophængt i en bestemt Dybde, kan vende Termometeret i det ønskede Øjeblik. Et saadant Vendeapparat er konstrueret af Rung, der tillige anbragte flere V. paa samme Tov, saa at Havets Temperaturer i forskellige Dybder kunde maales ved en Nedsænkning af Apparatet; dette sker ved, at et Lod frigøres af det øverste V., og dette Lod glider nu ned ad Tovet og vender det næste V., der atter kan frigøre et nyt Lod o, s. v. Rung konstruerede tillige en Slags Termo-

graf (s. d.) ved Hjælp af V. Paa et Stativ er der anbragt 24 V. med Cylinderen nedefter; de holde sig i denne Stilling ved en lille Hage foroven, men vende sig, saa snart som denne Hage tages bort. En »Slæde« kører hen ad Stativet med jævn Fart i Løbet af 24 Timer, dreven af et Urværk, og denne Slæde vil borttage Hagen f. Eks. hver fulde Time, altsaa fra alle V. i Løbet af et Døgn; man kan derefter aflæse Temperaturen saaledes, som den har været i det foregaaende Døgn. Ved en Haandbevægelse vender man V. tilbage, saa at Cylinderen vender nedefter, Uret trækkes op, ɔ: Slæden føres tilbage til sit Udgangspunkt, og Apparatet er atter i Orden til at fungere i de næste 24 Timer. Saadanne Apparater har det danske meteorologiske Institut opstillet i den botaniske Have i Kjøbenhavn og i Herning, i Reykjavik og i Thorshavn. Der bruges dog kun 12 V., saa at Apparatet maa aflæses og bringes i Orden 2 Gange i Døgnet. *W. y—n.*

Vendétta (ital.), Blodhævn, den Pligt, som en myrdet Persons Slægtninge mene at have: at tage blodig Straf over Drabsmændene og disses Familie. Denne Skik har holdt sig paa Øen Corsica lige til vor Tid og har ofte foranlediget stor Blodsudgydelse. I Mérimée's berømte Fortælling »Colomba«, der foregaar paa Corsica, danner V. et Hovedmotiv for Handlingen. *E. G.*

Véndidad, den gængse pehlviske (mellempersiske) Betegnelse for en af Parsernes under Navnet Avesta sammenfattede hellige Bøger. Navnet er en Fordrejelse af avestisk vîdaêvadâta o: »givet imod Dæmonerne«. V. regnes gennemgaaende til de senest forfattede Dele af Avesta, men synes i øvrigt at bestaa af flere forskellige Elementer, der oprindelig ikke have noget med hverandre at gøre. Af Bogens 22 Kapitler (kaldet Fargard) indeholder det første en Beretning om Skabelsen, det andet nogle ældgamle Myter, det nittende Sagnet om, hvorledes den onde Aand frister Zarathustra; de øvrige Kapitler danne en Slags Præstelovbog, hvori der navnlig behandles Spørgsmaal om Renhed og Urenhed, rituelle Renselser o. s. v. *A. C.*

Vending, en Fødselsoperation, hvorved Fosterets Leje forandres, enten fra et Skraaleje til et Længdeleje, eller fra en Hovedstilling til Underkropsstilling (eller omvendt). Fremkaldes en Hovedstilling, kaldes det »V. paa Hovedet«, ellers »V. paa Fod (resp. Fødder)«, sjældnere »V. paa Sædet«. Operationens Øjemed er at skabe gunstigere Betingelser for Fødselen, event. for en hurtig Forløsning; i sidstnævnte Tilfælde vil da »Fremtrækning« følge straks efter V. Fosterets Leje kan i nogle Tilfælde forandres alene ved at give Kvinden et bestemt Leje samt ved at indvirke paa Fosteret gennem Bugvæggen (V. ved udvendige Haandgreb); men i de fleste Tilfælde maa en Haand indføres i Fødselsvejen — undertiden hele Haanden, undertiden kun et Par Fingre op i selve Livmoderen.

V. paa Hovedet var kendt allerede af Hippokrates, V. paa Fod af Celsus (paa Christi Tid). Men Fodvending blev atter forglemt, bragtes først atter frem midt i 16. Aarh. af Ambroise Paré. *Lp. M.*

Vendiske **Kroneorden** stiftedes 12. Maj 1864 af Storhertugerne Friedrich Franz af Mecklenburg-Schwerin og Friedrich Wilhelm af Mecklenburg-Strelitz. Den tæller 3 Klasser: 1) Storkors, dels en syvoddet Sølvstjerne med et blaat emailleret Midterskjold, hvori en vendisk Guldfyrstekrone, omgiven af en rød Ring med Devisen: *Per aspera ad astra* for Schwerin, *Avito viret honore* for i Strelitz, paa venstre Bryst, dels af et hvidt emailleret Kors med samme Midterskjold, som bæres i et blaat, gul-rødt kantet Baand over højre Skulder. 2) Storkommandører bære den samme Stjerne, men med 4 Straaler, paa Brystet, og samme Kors om Halsen; Kommandører samme Kors om Halsen. 3) Riddere bære et noget mindre Kors paa venstre Bryst. Til Ordenen er knyttet et Guldfortjenestekors. Ogsaa til Damer af fyrstelig Herkomst kan Ordenen gives. *H.-L.*

Vendôme [vãdo!m], By i det nordlige Frankrig, Dep. Loire-et-Cher, ved Loir, er Knudepunkt paa Orléans-Banen, har Ruiner af et gammelt Slot, der har tilhørt Hertugerne af V., en gammel Abbedikirke fra 12. Aarh. med et 80 M. højt Taarn og Rester af Fæstningsmure. Byen har en juridisk Domstol, et Lyceum, et Bibliotek, et Museum og et Agerbrugskammer. V. har (1901) 9,777 Indb. og driver Fabrikation af Ost, Handsker og Papir. Ved V. Fægtninger 15. Decbr. 1870 og 6. Jan. 1871. Omegnen dannede det tidligere Grevskab Vendomois. *M. Kr.*

Vendôme [vado!m], fransk Greve- og Hertugslægt i Landskabet Vendome. Den gamle Greveslægt uddøde med Burghard VII 1374, og Lenet gik over til Slægten Bourbon, hvoraf Henrik IV udgik. Frants I ophøjede 1515 Vendôme til et Pairiehertugdømme for Karl af Bourbon, død 1537. Henrik IV, hans Sønnesøn, forenede det ved sin Tronbestigelse med Kronen, men gav det 1598 i Len til sin uægte Søn César. Endelig ind under Kronen kom Vendome først 1712, da den berømte General V. døde.

César, Hertug af V., Storadmiral, født 1594, død 22. Oktbr. 1665, ældste Søn af Henrik IV og Gabrielle d'Estrées, blev at sin Fader erklæret for legitim 1595, fik 1598 Hertugdømmet Vendome og ved sit Ægteskab med Françoise, Arvedatter af Hertugen af Mercoeur, tillige Bretagne at styre. 1610 fik han Rang efter Prinserne af Blodet. Henrik IV paatænkte før Ludvig XIII's Fødsel at gøre ham til Tronarving. Under Ludvig XIII's Mindreaarighed deltog han i Intrigerne mod Maria af Medici, og 1626 sluttede han sammen med Marskallen af Ornano, Hertuginden af Chevreuse og sin Broder Alexander, Storprior af Malteserordenen, en Sammensværgelse mod Richelieu, for at sætte Gaston af Orléans ind i Statsraadet og svække Richelieu's Magt. Men Forsøget glippede, han og Broderen bleve satte i Fængsel i 4 Aar i Vincennes. Efter at Alexander var død her, fik César Friheden mod at opgive Bretagne og rejste til Holland. Efter at være vendt hjem indlod han sig igen 1641 paa Sammensværgelse mod Richelieu, og da denne lod ham dømme til Døden, flygtede César til England og kom først igen efter Richelieu's Død. — Mod Mazarin stillede han sig sammen med sin Søn Hertug Frants af Beaufort i Spidsen for det mægtige Adelsforbund, *les importants* (de formaaende),

hvortil ogsaa Hertugen af Rochefoucauld og Hertuginden af Chevreuse hørte, men Mazarin fik Bugt med dem, og medens Beaufort blev fængslet, blev César forvist fra Hoffet. 1650 kom han imidlertid i Gunst hos Enkedronningen og Mazarin og fik efter Condé's Fængsling Guvernørposten i Bourgogne. Siden da kæmpede han paa Hoffets Side mod Fronden og slog som Storadmiral den spanske Flaade ved Barcelona. César's næstældste Søn Francois de V., Hertug af Beaufort, fik for sin Deltagelse paa Folkets Side i Frondeuroligheder ne Navnet Roi des Halles, han faldt 1669 mod Tyrkerne. — César's ældste Søn, Louis, Hertug af V., (1612—69), blev i Faderens Levetid Hertug af Mercoeur, tjente i Savojen og Flandern og udmærkede sig 1640 ved Belejringen af Arras. Da hans Fader flygtede til England, forlod han Hæren indtil efter Richelieu's Død. Mazarin satte ham 1649—51 til Vicekonge over det erobrede Katalonien. 1651 ægtede han Mazarin's Niece Laura Mancini, efter hvis Død 1656 han traadte ind i den gejstlige Stand og blev 1667 udnævnt til Kardinal og pavelig Legat ved det franske Hof. — Louis's ældste Søn var Louis Joseph, Hertug af V., berømt fransk Feltherre, født I. Juli 1654 i Paris, død 11. Juni 1712 i Vinaroz i Katalonien. Han førte til sin Faders Død Titelen Hertug af Penthiévre og begyndte sin militære Løbebane under Turenne's Kommando. Han deltog i Belejringen af Condé Og Cambrai, 1678 blev han *Maréchalde Camp* og 1681 Guvernør i Provence. Efter at være udnævnt til Generalløjtnant 1688 var han med i fire Felttog i Flandern og reddede 1692 Luxembourg, da denne blev overrasket af Englænderne ved Steenkerke. Derpaa tjente han i Savojen under Catinat, hvem han hjalp til Sejren ved Marsaglia, og slog den savojiske Hær. Sin første selvstændige Kommando fik V. i Katalonien, hvor han erobrede Barcelona 10. Aug. 1697. I den spanske Arvefølgekrig afløste han Villeroi i Italien, hvor han, trods en mindre god Mandstugt i hans Hær, dog var heldig. Han leverede 15. Aug. 1702 et uafgørende Slag mod Eugen af Savojen ved Luzzara, trængte derpaa ind i Tirol 1703 og bombarderede Trient, men kunde ikke trænge op i Tyskland og gik tilbage til Lombardiet. Derpaa kæmpede han med Held i Piemont mod Savojen og Østerrig 1704 og leverede 1705 et overordentlig dygtig ført, men uafgørende Slag ved Cassano mod Eugen af Savojen, 1706 drev han Østerrigerne over Etsch-Floden. Da kaldtes han 1706 til Nederlandene for at afløse Villeroi, der her havde lidt Nederlaget ved Ramillies. Her opererede han heldig over for Mariborough og erobrede Gent. Men da Ludvig XIV havde sat V. under den uheldige Hertug af Bourgogne's Overkommando, og denne ikke tog Hensyn til de Raad, som V. gav, gik Felttoget 1708 uheldig, og 11. Juli d. A. tabte V. Slaget ved Oudenaarde, hvorefter han paa Grund af Md. Maintenon's Fjendskab mistede sin Kommando og i 2 Aar holdt sig uvirksom. Paa Kong Filip V's Bøn blev han imidlertid 1710 sendt til Spanien for at hjælpe Kongen mod de allierede, og 3. Decbr. 1710 førte han sejrrig Filip V. til Madrid og sejrede over Starhemberg ved Villa viciosa 10. Decbr. s. A. og fratog derved de allierede alle deres Erobringer. Men 1712 under et Tog til Katalonien døde han i Vinaroz. St. Simon har skildret hans Død gribende. Som Feltherre var han en af de største Begavelser, Frankrig har haft, men undertiden noget lad. Af Ydre var han lav og svær, men hans Ansigt var smukt og livfuldt og hans Yndest stor blandt Soldaterne. I sit private Liv var han meget udsvævende.

Philippe de V., Storprior af Malteserordenen i Frankrig, ovennævntes yngre Broder, født 23. Aug. 1655, død 24. Jan. 1727, som den sidste af Slægten V., deltog med Udmærkelse i Ludvig XIV's Krige i Nederlandene og ved Rhinen. Efter 1693 tjente han som Generalløjtnant i Italien og Spanien. I den spanske Arvefølgekrig kommanderede han i Lombardiet mod Eugen af Savojen; men da han i Slaget ved Cassano Aug. 1705 undlod at støtte sin Broder Louis af V., mistede han sin Kommando. Han levede derpaa nogen Tid uvirksom i Rom. Paa Hjemvejen herfra blev han i Østerrig paagreben og holdt fast 1710—14. Efter sin Hjemkomst gjorde han sit Palæ, Temple, til Midtpunkt for et aandrigt Selskab. Han var i det hele meget litterært interesseret og havde megen Smag, men Saint-Simon har skildret ham som meget usædelig. Med Philippe de V. uddøde Slægten V. 1727. *F. L.*

Vendôme-Søjlen [vadolm-] se Paris S. 45.

Vends, Herred i det nordvestlige Fyn, det næststørste i Odense Amt, begrænses mod Vest og Nord af Lille Bælt, mod Øst af Skovby og Odense Herreder og mod Syd af Baag Herred. Mod Nord afsætter Lille Bælt Baaring Vig, mod Vest Gamborg Fjord, mellem Halvøerne Hindsgavl og Fønsskov, Føns Vig, S. f. Fønsskov, og Tybrønd eller Husby Vig, der mod Syd begrænses af Halvøen Iversnæs. Til Herredet høre Øerne Fænø, Fænø Kalv og Brandsø i Lille Bælt. Herredets Udstrækning fra Nord til Syd og fra Øst til Vest er ca. 23 Km. Dets Areal er ca. 310 □ Km., og det havde 1. Febr. 1906 med Købstaden Middelfart 23,226, uden den 18,664 Indb. (1801: 10,296, 1840: 14,360, 1880: 17,533, 1901: 17,893), d: ca. 60 paa 1 □ Km. Overfladen er for det meste højtliggende og bakket, især mod Sydøst; mod Nord og Vest er den dog mere lavtliggende. Jorderne ere lerblandede, muldede, kun enkelte Steder sandede. Skov findes spredt over hele Herredet. Det hører til Amtets frugtbareste Herreder, idet der i Gennemsnit gaar ca. 5,2 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af hele Arealet vare 1901 ca. 14,950 Hekt. besaaede, 9,900 Eng, Græsgang o. s. v. og over 2,600 dækkede med Skov. Der var i 1903 5,188 Heste, 18,790 Stkr. Hornkvæg, 7,123 Faar og 16,489 Svin. Herredet er, foruden Købstaden Middelfart, delt i 19 Sogne; det samlede Hartkorn er ca. 5,700 Tdr., og der var i 1906 3,710 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner det et eget Provsti, i verdslig Henseende hører det under V. Herreds og Wedellsborg Birks Jurisdiktioner.— V. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Wændæslæthæreth*, hørte i Middelalderen til Fyn's Vestersyssel; fra 1660 dannede det et eget Amt, Hindsgavl Amt, indtil Odense Amt dannedes 1809. *H. W.*

Vendsyssel, den østlige, største Del af det N. f. Limtjorden liggende Land (Hjørring Amt),

den »nørrejydske 0«, der foruden af V, bestaar af Hanherrederne og Thy. Om Højdeforholdene og den fysiske Beskaffenhed i det hele af V., der i Midten er opfyldt af Bakkepartiet Høj Vendsyssel, se IV Bd. S. 902. V., der i den ældste Tid kaldtes *Vendle* (i Valdemar II's Jordebog *Wændlesyssel*, i Knytlingesaga *Vende Ishage*), indbefattede vistnok i Oldtiden og den tidlige Middelalder alt Landet N. f. Limfjorden og er ofte senere brugt i denne Betydning. I 13. Aarh. omfattede Syslet de nuværende Herreder i Hjørring Amt undtagen Østerhanherred, der hørte til Thysyssel; fra 1660 bestod det af Aastrup og Sejlstrup Amter samt Børglum Amt. V. og dets djærve, haardføre Befolkning, Vendelboerne, ere ofte omtalte i Historien, navnlig i Anledning af den fremtrædende Plads, de indtage i Middelalderens Bondeuroligheder. (Litt.: A. P. Gaardboe, »Fortidsminder fra V.« [Aarhus 1893]; F Nielsen, >V. og Vendelboerne for et halvt Aarh. siden« [Kbhvn. 1880]; C. Klitgaard, »Blade af V.'s Historie, hist. Skildringer i populær Form« [Hjørring 1900]; Lønborg Friis. »V.'s Nationaldragter og Vendelboerne i gamle Dage« [Hjørring 1902]). *H. W.*

Vene d. s. s. Blodaare, se Blod S. 148.

Venedey, Jakob, tysk Politiker og Forfatter, født 1805 i Koln, død 1877, maatte 1832 for et Flyveskrift om Nævningeretter forlade Preussen og blev s. A. fængslet for Deltagelse i Hambach-Festen, men undkom til Frankrig, hvor han dog flere Gange led under det tyske Politis Forfølgelser; han tyede derfor 1843—44 til England. 1848 vendte han tilbage til Tyskland, tog Del baade i Forparlamentet og 50 Mands Udvalget og blev Medlem af den tyske Nationalforsamling, hvor han som Stortysker hørte til yderste Venstre. Siden 1855 levede han i Baden og fortsatte indtil sin Død Kampen mod Preussen's Politik. Af hans talrige historiske og politiske Skrifter, Rejseskildringer og Biografier kunne nævnes: »Die Deutschen und Franzosen nach dem Geiste ihrer Sprache und Sprüchwörter« [1842], »JohnHampden« [1843, 3. Udg. 1865], »Schleswig-Holstein im Jahre 1850« [1851], og »Die deutschen Republikaner unter der franzosischen Republik« [1870]. *E. E.*

Venēdig se Venezia.

Vene-Grund 1) i Smaalands-Farvandet, S. f. Sjælland, V. f. Knudshoved, deler Farvandet i to Dele og bestaar af flere Plader, skilte ved smalle Løb. Paa flere af Pladerne findes læge Steder med kun 1 å 2 M. Vand. 2) i Farvandet mellem Ærø og Strynø, S. f. Mørkedyb. Dybden paa Grunden er 2 à 4 M.; det lægeste paa Nordenden. Denne Grund kaldes ogsaa Meyers-Grund. *G. F. H.*

Venēnum (lat.), Gift.

Venerabel (lat.), ærværdig, højærværdig. Veneration, Ærefrygt, Ærbødighed; venerere, ære.

Venerablle (lat.: »ærefrygtindgydende«), Betegnelse i den romersk-katolske Kirke for Hostien. *A Th. Y.*

Veneration se Venerabel.

Veneriske Sygdomme se Kønssygdomme.

Venerisk Saar d. s. s. den bløde Chancre (s. d.).

Venern se Vänern.

Venersborg se Vänersborg.

Venēter. 1) Oldtidsfolk i det østlige Norditalien i Landskabet Venetia, der i Reglen ikke regnedes med til Gallia cisalpina, hvorfra det adskiltes ved Floden Athesis (Adige). Folkets Herkomst er ubekendt; et uhjemlet Sagn lader det under Anførsel af Antenor være indvandret fra Troja; Navnet skrives derfor ogsaa Eneter (efter et lilleasiatisk Folk). Fra 2. Aarh. f. Chr. bleve de afhængige af Romerne. Deres vigtigste Byer vare Patavium, Altinum og Aquileja.

2) et gallisk Folk ved Kysten af den biscayiske Bugt N. f. Loire. Det var kyndige Søfolk, som drev Handel paa Britannien og havde en god Krigsflaade. De bleve undertvungne af Cæsar.

3) et slavisk Folk, d. s. s. Vender. *H. H. R.*

Venetiānske Alper, Parti af Alperne i det nordøstlige Italien, Provinserne Treviso, Belluno og Udine, ligge mellem Piave-Dalen mod Nordvest og Lavlandet mod Sydøst og strække sig fra Sydvest til Nordøst mellem Brenta's og Tagliamento's Gennembrudsdale. V. A. bestaa a(flere sondrede Afdelinger, af hvilke mærkes Belluneser-Foralpernes lave Kridtryg, der skiller Belluno-Bækkenet fra den norditalienske Slette i og i Col Vicentin hæver sig til 1,764 M., og 1 Duranno-Alperne, hvis Hovedtoppe ere Monte Duranno (2,668 M.), Cima di Lores (2,677 M.) j og Monte Cridola (2,583 M.). Til V. A. regnes ogsaa Sappada-Gruppen Nord for Mauria-Passet og øvre Tagliamento; den har Toppene Monte Terza Grande (2,600 M.), Monte Tudajo (2,495 M.) og Monte Clapsavon (2,461 M.). *H. P. S.*

Venetianske Perler, Glasperler (s. d.) til Brodering.

Venetianske Skitsebog (ell. Rafael's v. S.) er en Række Tegninger paa godt halvthundrede Blade, der formodentlig i sin Tid have været sammenbundne i eet Bind. V. S. blev erhvervet af Maleren Giuseppe Bossi fra Milano, kom fra denne i Abbed Luigi Celotti's Eje; denne udgav en Række af Tegningerne i Stik, »Disegni originali di Raffaello . . .« [Venezia 1829]. Allerede 1822 bleve Tegningerne af den østerrigske Regering købte til Akademiet i Venezia, hvor de nu ere; deres Opbevaringssted har givet dem Navnet v. S. — Medens man tidligere ikke tvivlede om, at disse Tegninger vare Ungdomsarbejder af Rafael (paa et Par enkelte nær), har en Retning i den nyere Kritik, og da særlig Lermolieff, ikke kunnet anerkende, at de skyldtes den berømte Mester, men tilskrevet dem til andre Kunstnere (Pinturicchio). En hel lille Litteratur er der skrevet om dette Emne, men noget endeligt Resultat er der ikke naaet og kan vel heller ikke naas. (Litt.: Robert Kahl, »Das venezianische Skizzenbuch« [Leipzig 1882]; Lermolieff, »Kunstkritische Studien über italienische Malerei« I—III [Leipzig 1890—93]; A. Schmarsow, »Raphaels Skizzenbuch in Venedig« »Festschrift zu Ehren des kunsthist. Instituts in Florenz« [Leipzig 1897]. — Se for øvrigt Litteraturangivelse i O. Fischel, »Raphaels Zeichnungen« [Strassburg 1898]). *A. R.*

Venetiansk Hvidt se Bly hvidt.

Venetiansk Kridt, en Varietet af Klæbersten (s. d.), der benyttes til Tegning paa Klæde.

Venetiansk Lak, forskellige Lakfarver (s. d.) af Rødtræ eller Karmin.

Venetiansk Rødt, en lignende Farve som Engelskrødt (s. d.).

Venētien se Venezia.

Venev, By i det mellemste Rusland, Guvernement Tula, ligger 45 Km. 0. N. 0. for Tula ved Venevka. (1897) 5,219 Indb. V. har en Domkirke og driver Handel med Korn, Læder og levende Kvæg. *H. P. S.*

Venezia, tysk Venedig, engelsk Venice, fr. Venise. 1) Tidligere Republik i det nordlige Italien, der under sin højeste Blomstringsperiode omfattede foruden Byen V. hele Norditalien indtil Po og Adda, Halvøen Istrien, den

største Del af Dalmatien, Dele af Slavonien og Grækenland, de ioniske Øer samt Kreta og Cypern. Det var en Kyst- og Kolonistat med næsten S Mill. Indb. (Historie se Byen V.). — 2) Det senere østerrigske Kronland V. eller Venetien (ital. *Il Veneto)* omfattede den største Del af den tidligere Republiks italienske Besiddelser og svarer til det nuværende italienske Landskab V. eller Venetien (*compartimento Veneto),* der omfatter de 8 Provinser Belluno, Padova, Rovigo, Treviso, Udine, V., Verona og Vicenza med et samlet Areal paa 24,500 □ Km. med (1901) 3,209,431 Indb. Fraregnet Furlanerne eller Beboerne af Friaul mod Nordøst tales der i Landskabet V. en egen italiensk Dialekt, der i flere Retninger afviger fra det øvrige norditalienske. Den venetianske Mundart karakteriseres ved sin Blødhed og den hyppige Sløjfning af Konsonanter, hvorved den fjerner sig overmaade meget fra det italienske Skriftsprog. Ved Udtalen bliver saaledes *fuoco* til *fogo, signore* til *sior* og *sudare* til *suar.* Ejendommeligt er det ogsaa, at *g* forandres til z, f. Eks. *gente* til *zente, maggiore* til *mazore.* Da Dialekten paa Republikkens Tid var dens officielle Sprog, har den ogsaa en Del Litteratur, hvoriblandt særlig Sange og Digte. Desuden er den venetianske Dialekt af Interesse derved, at det er paa den, at Goldoni (1707—93) har skrevet en stor Del af sine Komedier.

3) Provins i det nordøstlige Italien, ligger langs Kysten af Adriaterhavets nordlige Del. Bugten ved V., og danner en stor Bue fra Tagliamento til Adige, medens den mod Nordøst, Nord, Vest og Syd grænser til Provinserne Udine, Treviso, Padova og Rovigo. Arealet er 2,420 □ Km., med 411,441 Indb. eller 170 pr. □ Km. V. er en lang og smal Bræmme af lavt Kyst- og Flodland, der er opfyldt af Sumpe og Strandsøer og gennemstrømmes af flere Kystfloder som Tagliamento, Livenza, Piave, Sile, Zero, Dese, Marzanego og Brenta. Af Kanaler, der afvande Sumpe eller lede Flodvandet uden om Lagunerne, nævnes Canale di Brenta, Taglio Nuovissimo, Canale di Ponte Lungo, Canale Gorzone og Bianco. Da Floderne i deres nedre Løb ere inddigede paa Grund af det yderst ringe Fald og de lave Omgivelser, forstærkes deres Udførsel af fast Materiale, og Lagunerne vilde forholdsvis hurtig udfyldes og forvandles til Deltaland, hvis Republikken ikke allerede fra Middelalderen af havde sørget for at aflede Floderne. Laguna di V. er 40 Km. lang, indtil 10 Km. bred og har et Areal paa 330 □ Km. Ved smalle, sandede Landtanger eller Øer (*lidi*), der naa fra Cortellazzo ved Piave's Munding til Brondolo mod Syd, er Lagunen skilt fra det adriatiske Hav. Tangens eller Lidoens Bredde er højest 900 M. Hvor den er særlig smal, forstærkes den ved mægtige Kvadermurværker *(murazzi),* der ere opførte af istrisk Marmor med indtil 10 M.'s Højde og 12—16 M.'s Bredde. Mod Lagunen falde de stejlt af, medens de sænke sig terrasseformet ud imod Havet. De ældste *murazzi* paa Lidoerne mellem Pellestrina og Sottomarina stamme fra Republikkens sidste Tid (1774—81) og opførtes for at sikre Kysterne paa begge Sider af Lagunens sydlige Indløb, Porto di Chioggia, der imidlertid er saa lavvandet, at det kun kan passeres af Fiskerbaade. Det samme gælder det nordligste, næsten helt tilsandede Indløb, Porto dei Treporti, hvorimod de to mellemste, Porto di Lido og Porto di Malamocco, kunne passeres af større Skibe. For at sikre Porto di Malamocco for Tilsanding opførte den østerrigske Regering 1825 en frit ud i Havet gaaende Havnemole *(diga)* med en Længde af 2,100 M. og en Bredde af 23 M. En lignende paa 7 Km. i Længden fuldendtes 1894 ved den nordligere, nærmest ved Byen V. liggende Porto di Lido, der samtidig uddybedes. Sidstnævnte Indløb var det, der allerførst benyttedes af Skibsfarten, men Detritus fra de nordligere udmundende Floder opfyldte det, saa Republikkens Krigsskibe maatte fra 14. Aarh. af benytte Porto di Malamocco. Med Hensyn til Lagunen sondrer man mellem den levende *(laguna viva)* og den døde Laguna *(laguna morta).* I den første, hvor Byen V. ligger,

formaa Ebbe og Flod at foraarsage en Vandstandsforandring paa 85 Cm. I Ebbetiden rage hist og her Dyndbanker frem, men under Floden ser man en Vandflade, hvor talrige Pæle i forskellige Grupperinger angive Sejlløbene. Om Vinteren kan ved Borastorm og Springflod (*alta marea*) Vandet stige indtil 3 M., saa selve Markus-Pladsen i V. kan besejles med Gondol. Den døde Lagune er det sumpede, febersvangre Parti langs Vestsiden, hvor Havet ikke mere har Indflydelse; den er opfyldt af talrige, fiskerige Smaasøer og Damme. Naar den levende Lagune ikke ligeledes er usund, skyldes det den forfriskende og rensende Indflydelse af Ebbe og Flod. For øvrigt er Klimaet ligesom i hele Norditalien temmelig fastlandsagtigt, selv om Havets umiddelbare Nærhed her virker noget mildnende. I V. er Middeltemperaturen for Aaret $13,7^0$, for Januar $2,6^0$ og for Juli $24,7^0$. I Vinterhalvaaret optræder af og til kolde Nordøstvinde samt tæt Taage. Befolkningen er Agerdyrkere i de Distrikter, der høre til Fastlandet, hvorimod Beboerne af Øerne og Lidoerne bortset fra Bybefolkningen ere Sømænd og Fiskere. Foruden Hvede, Havre, Ris og Majs dyrkes Vin og Grønsager, og desuden drives en betydelig Kvæg- og Silkeavl. Industrien hører hjemme dels i Hovedstaden, dels i Smaabyerne paa Øerne i Lagunen. I administrativ Henseende deles Provinsen i 7 Distrikter, Chioggia, Dolo, Mestre, Mirano, Portogruaro, San Donå di Piave og V., samt i 51 Kommuner.

4) Provinsens Hovedstad V. ligger 395 Km. N. f. Rom, 240 Km. 0. f. Milano midt i Laguna viva, 4 Km. fra Fastlandet, med hvilket den er forbunden ved en 3,603 M. lang Jærnbanebro, der hviler paa 222 Buer. (1901) 151,840 Indb. V., der er en af de ejendommeligst beliggende Byer i Verden, er bygget paa Øer, hvoriblandt 3 større. Den sydligste af disse, Guidecca, er skilt fra de andre ved Canale della Guidecca, der er 250—400 M. bred. Ved den østlige Ende af den langstrakte Guidecca ligger Holmen Isola di San Georgio Maggiore. De to andre Hovedøer er adskilte ved den 3,700 M. lange og 45—72 M. brede Canale Grande, der i S-Form gennemskærer Byen fra Nordvest til Sydøst. Et stort Antal Sidekanaler gennemskære Byen i alle Retninger og dele den i 117 øagtige Partier, der forbindes ved over 400 Broer, hvoraf største Delen ere Sten- eller Marmorbroer. Over Canale Grande føre kun 3 Broer, Rialto-Broen (Ponte di Rialto) samt de 1854 og 1858 byggede Jærnbroer ved Banegaarden og ved Akademiet for de skønne Kunster. Den berømte og prægtige Rialto-Bro bestaar af een Marmorbue med en Spændvidde af 28 M.; den er bygget 1588—91 af Antonio da Ponte. Over Canale della Guidecca fører endnu ingen Bro, og heller ikke over den endnu bredere Canale di San Marco, der fortsætter baade Canale Grande og Canale della Guidecca mod Øst. V.'s Hovedfærdselsaare er den ca. $5,_2$ M. dybe Canale Grande med sin Vrimmel af Gondoler og Pramme og med de gamle prægtige Adelspaladser paa Bredderne. Kun de store Vandaarer kaldes Kanaler, de smaa betegnes med Navnet *rio.* En tilkastet Kanal kaldes *rioterra,* det brede Vandbassin eller dets Opfyldning ved en Kanals Udmunding i Lagunen kaldes *sacca,* og en Kaj *riva* eller *fondamenta.* Mellem Kanalerne ligge de snævre, med Stenplader, Mursten eller Asfalt belagte Gader (*calli*). Midtpunktet for Samfærdselen og Bylivet er Markus-Pladsen (*Piazza S. Marco),* en 175 M. lang og 82 M. bred, med Trakyt og Marmorfliser belagt Plads, der med sin Fortsættelse, Piazzetta, støder til Canale di San Marco. Kun Markus-Pladsen, der omgives af Paladser med Buegange, fører Navn af Piazza; Byens mere end 200 andre Pladser betegnes med Campo eller Campiello. Markus-Pladsen, der paa Nord- og Sydsiden begrænses af henholdsvis de gamle og de nye Prokurazier eller de Bygninger, hvor Republikkens næstøverste administrative Embedsmænd, de 9 Prokuratorer, boede, mod Vest af Atrio eller Nuova Fabbrica og mod Øst af Markus-Kirken, er Samlingsstedet for hele V.'s Liv, saavel indfødte som fremmede. Af særlig forunderlig Virkning er Pladsen med sine Omgivelser i klare Maaneskinsnætter. Markus-Pladsen omflagres endnu af talrige Duer, hvis Fodring indtil Republikkens Undergang bekostedes af Regeringen, medens nu Privatfolk sørge derfor. Markus-Taarnet (*Campanile di S. Marco)* eller det firkantede 98 M. høje Klokketaarn ved Markus-Pladsens sydøstlige Hjørne, der oprindelig opførtes omkring 900, men restaureredes 1148 og 1329 °S ombyggedes efter et Jordskælv 1512, er 1902 styrtet sammen; en Nybygning er dog 1905 paabegyndt. Fra Markus-Pladsen til Lagunen langs Vestsiden af Piazzetta strækker sig det gamle Bibliotek (*Libreria vecchia),* der 1536—53 af Sansovino opførtes til Brug for Markus-Biblioteket og er en af Italien's prægtigste Profanbygninger. Sammen med de nye Prokurazier gør det nu Tjeneste som kongeligt Slot; det led en Del Skade ved Campanilens Sammenstyrtning. Paa den modsatte Side af Piazzetta ligger Dogepaladset (*Palazzo Ducale*) med sin 75 M. lange Vestside, medens den 71 M. lange Sydside vender ud mod Molo og Lagunen. Dogepaladset er en ved storartet Anlæg, prægtig og alvorsfuld Arkitektur og kostbar Udsmykning særdeles fremragende Bygning. Den skal allerede ca. 814 være bleven grundlagt som Bolig for Dogen, og den blev efter Ildebrandene 976 og 1105 genopbygget og senere gentagne Gange restaureret eller fornyet. Den nuværende Bygning, der 1873–89 underkastedes en Restauration, og som har en med farvede Marmorplader beklædt gotisk Façade, stammer i de sydlige Dele endnu fra første Halvdel af 14. Aarh., hvorimod Vestsiden først 1423—38 opførtes af Giovanni Buon. Den smukke Portal ved Siden af Markus-Kirken (*Porta della Carta),* der 1438—43 byggedes af Giov. og Bart. Buon, viser Overgangen fra Sengotik til Renaissance. Af særlig Skønhed er den af 71 Søjler baarne, rigt udformede øvre Buehalle (*Loggia*). Af stor Pragt er Gaarden, der paabegyndtes 1484 af Ant. Rizzo og fortsattes 1499—1511 af Pietro Lombardi og 1545—50 af Scarpagnino, men som kun delvis er fuldendt. Opgangstrappen *{Scala dei Giganti)* har sit Navn efter to Kolossalstatuer af Mars og Neptun, som Jac. Sansovino udførte 1554. Paa den øverste Trappeafsats kronedes Dogerne, og ligeoverfor, paa den saakaldte Arco Foscari, staa Ant. Rizzo's Statuer af Adam og Eva fra

1464. Ogsaa Paladsets Indre er til Trods for Branden 1577, der ødelagde de store Mesteres Værker fra 15. og 16. Aarh., og til Trods for Franskmændenes Bortførelse af mange Kunstskatte 1797, stadig et fremragende Mindesmærke for venetiansk Kunst og da i Særdeleshed for de senere Mestere, som Tintoretto, Paolo Veronese og Palma Giovane. I den 54 M. lange, 25 M. brede og 15,4 M. høje Sal, hvor det store Raad holdt sine Møder, findes bl. a. udmærkede Malerier af Paolo Veronese og Jac. Tintoretto; sidstnævntes »Paradis« er det største Oliemaleri i Verden. I Dogepaladset, der indtil 1905 ogsaa rummede Markus-Biblioteket, findes det arkæologiske Museum, der særlig indeholder romerske og græske Marmorskulpturer og findes i de Rum, der 1577 ikke ødelagdes ved Branden, og som indtil Slutningen af 16. Aarh. tjente som Bolig for Dogen. Bygningens Kælderrum *(pozzi)* tjente i Republikkens Tid som Torturkammer og Kenrettelsessted for politiske Forbrydere. Øst for Paladset og skilt derfra ved en Kanal, hvorover »Sukkenes Bro« *(Fonte dei Sospiri)* hvælver sig, ligge de 1571—97 af Giov. da Ponte byggede Carceri eller Prigioni criminali, der tjente som Fængsel for almindelige Forbrydere. De ere endnu i Brug, hvorimod de berygtede Blykamre *(Piombi)*, Fængslerne under Dogepaladsets Tag, bleve tilintetgjorte 1797.

For Østenden af Markus-Pladsen ligger Markus-Kirken *(San Marco)*, og foran den staar den gamle Bronzesokkel med Fanestangen, hvorfra tidligere Republikkens, nu Kongeriget Italien's Banner vajer ved festlige Lejligheder. Kirken, der paabegyndtes 830, men nyopførtes efter Branden 976, er i sin Kerne en romansk Murstensbasilika. Midt i 11. Aarh. begyndte man en Ombygning i byzantinsk Stil og med orientalsk Pragt i Udstyrelsen. I 15. Aarh. fik Facaden gotiske Tilføjelser, hvilket i høj Grad forhøjer det fantastiske Indtryk. Grundplanen (76,5 M. lang og 52 M. bred) har Form af et græsk Kors, hvorover hvælver sig byzantinske Kupler. Om hele den forreste Korsarm strækker sig en Forhalle, der danner en Række af mindre, kuppeldækkede Rum, og over hvilken der løber et Galeri. Kirken smykkes udvendig og indvendig af 500 orientalske Marmorsøjler med en forunderlig Rigdom af forskellige Kapitælformer. Flader med en samlet Størrelse af 4,240 □ M. dækkes af Mosaikker, blandt hvilke de ældste gaa tilbage til 10. Aarh., medens Flertallet stamme fra 12. til 16. Aarh. Det indre bestaar af et treskibet Langhus og treskibede Tværhuse og er udstyret med en overvældende Pragt. Gulvet er Stenmosaik fra 12. Aarh. Paa Højalteret staar den saakaldte Pala d'Oro, et med Guld, Sølv og Juveler besat Emaillearbejde, der er forfærdiget i Konstantinopel 1105. I Cappella Zeno findes det prægtig udstyrede Gravmæle for Kardinal Giambattista Zeno samt et smukt Alter. Den 1901 restaurerede Krypt med talrige korte Søjler af græsk Marmor hører til de ældste Dele af Kirken. Over Hovedportalen staar det 1,6 M. høje Firspand af forgyldt Bronze, der sandsynligvis oprindelig har smykket først Nero's og derefter Trajan's Triumfbuer i Rom, hvorfra det af Konstantin den Store bragtes til Konstantinopel. 1204 bragte Dogen Enrico Dandolo det som Sejrsbytte til V. 1797 bragte Bonaparte det til Paris, men 1815 førte Kejser Frants I Firspandet tilbage. Først fra 1807 er San Marco Katedralkirke for Ærkebisperne i V., der stadig føre Titel af Patriark. Fra 1451—1807 gjorde S. Pietro di Castello Tjeneste som saadan, men 1807 gjorde Napoleon Patriarkernes tilstødende Palads til Kaserne og forlagde Patriarkatet til S. Marco.

V., der i sin Glanstid havde over 200 Kirker, har endnu ca. 100 katolske samt protestantisk og armensk Kirke og flere Synagoger. Foruden Markus-Kirken fremhæves San Giobbe, der opførtes 1462 af Pietro Lombardo i tidlig Renaissancestil, San Salvatore, der fuldendtes 1534, men 1663 forsynedes med barok Façade, Madonna dell'Oro med smuk sengotisk Façade, San Zaccaria, der 1457—1515 opførtes af Martino Lombardo i Overgangsstil fra Gotik til Renaissance, Santa Maria Formosa, der flere Gange er ombygget, den prægtige Santi Giovanni e Paolo, der 1240—1430 byggedes i italiensk Gotik og huser Gravmæler for flere Doger, Santa Maria dei Miracole, der 1481 opførtes af Pietro Lombardo i tidlig Renaissancestil, den tidligere Franciskanerkirke Santa Maria gloriosa dei Frari, der 1250—1338 byggedes i gotisk Stil, San Sebastiano fra 1506—18, Santo Stefano fra 14. Aarh., den storartede Kuppelkirke Santa Maria della Salute, der 1632—82 opførtes af Longhena ved Østenden af Canale Grande til Minde om Pesten 1630, den 1576 byggede, tidligere Franciskanerkirke del Redentore paa Guidecca samt den smukke treskibede San Giorgio Maggiore, der ligger paa den lille 0 af samme Navn og opførtes 1560—75.

Af offentlige verdslige Bygningsværker fremhæves yderligere Arsenalet i den østlige Del af Byen, hvor det indtager en hel befæstet 0 for sig og omfatter Skibsværfter, Bassiner, Forraadsmagasiner af alle Slags, Værksteder, Ankersmedjer, Kanonstøberier samt en Samling af Vaaben og forskellige Trofæer. I Republikkens Blomstringstider var Arsenalet V.'s Stolthed; dengang sysselsatte det 16,000 Mennesker mod 2,000 nu. Over Portalen, der 1460 er opført i Form af en Triumfbue, staa 4 Marmorløver, der 1687 førtes hertil fra Piræus; paa den største af Løverne staar en nu ulæselig Runeindskrift, der antages at være indhugget af en Nordbo, efter Sprogarten at dømme en Uplænding, i Midten af 11. Aarh. eller noget senere. Af ganske særlig arkitektonisk Betydning ere Privatpaladserne i V. Deres Tal er ganske overordentlig stort, og mange Familier, der engang besad saadanne, ere uddøde eller forarmede. De fleste Paladser ligge med Hovedfronten ud mod Canale Grande. Mange af dem ere gaaede over til Stat eller Kommune og rumme nu offentlige Institutioner. Nogle er gaaede over i fremmedes, særlig Englænderes, Besiddelse, og atter andre forfalde paa Grund af manglende Istandsættelse. Alligevel er V. en enestaaende By ved sin talrige og pragtfulde Repræsentation af Byens Bygningskunst gennem Tiderne. De mærkeligste Eksempler paa 12. Aarh.'s byzantinske Paladser ere Loredano, Farsetti og Da Mosto, der alle ligge ved Canale Grande. Det smukkeste Palads fra denne Tid var Fondaco de' Turchi, der fra 1621 gjorde Tjeneste som tyrkisk

Købmandsherberg, men som nu er indrettet til Museum (*Museo civico*); først gennem Vanrøgt og siden gennem en total Ombyggelse har det mistet sit oprindelige Udseende. I 13. Aarh. udviklede sig en særlig Arkitekturform, der sædvanligvis kaldes venetiansk Gotik. Tegningen til Dogepaladsets Facade havde en vidtgaaende og langvarig Indflydelse paa V.'s Privatpaladser. Mange af dem, der byggedes i 14. og 1. Halvdel af 15. Aarh., staa endnu og høre til den skønneste og bedst bevarede Middelaldersarkitektur, man nogensteds kan faa at se. Sit Højdepunkt naaede denne Stil i Slutn. af 14. Aarh. med det prægtige Cà d'Oro (det gyldne Hus), som det kaldtes paa Grund af den rige Forgyldning, der tidligere beklædte dets Skulptur. Nogle af 15. Aarh.'s Paladser i tidlig Renaissancestil staa i Skønhed knapt tilbage for denne gotiske Periodes. Lombardi, Giocondo og andre Arkitekter fra denne Tid (1460—1510) anvendte endnu med stor Dygtighed og Effekt de rige orientalske Marmorarter, der fuldstændig ignoreredes af de senere Arkitekter. Særlig ere Paladserne Corner-Spinelli, Trevisani og Dario ved Canale Grande smukke Prøver paa denne Stil. I de fleste venetianske Paladser fra Senrenaissancen, saaledes i det statelige Palazzo Grimani samt i det ovennævnte gamle Bibliotek, er Façadens Hovedmotiv hentet fra det gamle Rom's Teatre og Amfiteatre med deres Søjleordninger, Pilastrer og Arkitraver. I mange Tilfælde bestaar Paladsets hele Façade af en Række Søjler, Buer og Karniser, der ikke give Plads for nogen jævn Murflade, hvorfor det hele synes uroligt og mindre smukt end de noget ældre Paladser i samme Stil som Vendramin-Calergi ved Canale Grande samt Camerlenghi ved *Rialto-Broen*. Et af de ædleste Senrenaissancepaladser er det af Longhena opførte Paiazzo Pesaro ved Canale Grande. Paladserne Farsetti og Loredano gøre nu Tjeneste som Raadhus, Manin er Nationalbankfilial, Grimani Appellationsret og Foscari Handelsskole. Fondaco dei Tedeschi, der i Øjeblikket gør Tjeneste som Posthus, benyttedes fra 12. Aarh. som Varehus af de tyske Købmænd og genopførtes efter en Ildebrand 1505.

Blandt de videnskabelige og kunstneriske Institutioner i V. fremhæves det 1807 stiftede Akademi for de skønne Kunster, der dels i et gammelt Kloster fra 1552, dels i Tilbygninger rummer en værdifuld Malerisamling paa over 700 Billeder med Hovedværker af Tizian, Giov. Bellini, Carpaccio, Pordenone, Rocco Marconi, Bonifazio, Tintoretto og Paolo Veronese. Endelig nævnes det 1838 stiftede Selskab for Videnskab, Litteratur og Kunst, der til Opgave har Udforskning af de tidligere venetianske Provinser og Lande, et litterært Selskab (*Ateneo Veneto*), et arkæologisk Museum med græske og romerske Skulpturer, et Bymuseum (*Museo Correr*), der er forenet med den tidligere Correr'ske Samling af Skulpturer, i etnografiske Genstande, Musikinstrumenter, Træskærerier, Majolika og Glasvarer, et saakaldet Patriarkalseminarium med en lille Malerisamling og et 1810 stiftet Bibliotek, 3 Gymnasier, en Navigationsskole med et 1874 grundet Observatorium, en Handelsskole, Industriskole, Kunstindustriskole, et Par tekniske Skoler, et armensk Institut samt et Musikkonservatorium. Specielt omtales det berømte Markus-Bibliotek (*Biblioteca Nazionale Marciana*) samt det gamle venetianske Statsarkiv, der er et af de mest storartede og ejendommelige i Verden. Det rummes i et til Kirken Frari stødende gammelt Kloster og har 298 Sale med bl. a. ca. 14 Mill. Domme, hvoraf de ældste ere fra 883. Markus-Biblioteket, der 1468 stiftedes af Kardinal Bessarione, indeholdt 1905 406,350 Bd., 93,400 mindre Skrifter og 12,000 Manuskripter. 1812 overførtes det paa Napoleon's Befaling fra det gamle Bibliotek til Dogepaladset, hvor det forblev indtil 1905, da det overførtes til det mellem det gamle Bibliotek og den kgl. Have liggende Paiazzo della Zecca, der 1536 af Sansovino opførtes som Mønt. Af Teatre nævnes det 1837 af Meduna opførte La Fenice, der rummer 3,000 Tilskuere, samt Rossini-, Goldoni- og Malibran-Teatrene. Af humane Institutioner har V. et stort Sygehus (*Ospedale civico*) i den tidligere Scuola di San Marco, et Militærsygehus, Sindssygehospitaler for Mænd og Kvinder paa Øerne San Servilio og San Clemente, to Vajsenhuse samt et Hittebørnshospital.

Af Haver og Parkanlæg har V. den kgl. Have (*Giardino Reale*), *Giardino Papadopoli*, Patriarkalseminariets Have samt *Giardini pubblici*, en Folkepark, der 1807 anlagdes paa Napoleon's Befaling ved Nedrivning af flere Klostre. Søgte Udflugtssteder i V.'s Lagune ere Lidoen, der er Italien's fornemste Søbad og har smukke Promenader, Østaden Murano, der er Sædet for den gamle venetianske Glasindustri og væsentligst bebos af Kunstnere, Fabrikanter og Haandværkere, Øen San Lazzaro med sit armenske Kloster, Kirkegaardsøen San Michele, Sant' Erasmo med Køkkenhaver samt Østæderne Burano, der fra gammel Tid er kendt for sin Kniplingsindustri, Torcello med sin Domkirke samt Chioggia.

Den fordums berømte Glasindustri og Tilvirkning af Mosaikker, Email, Perler og Spejle, der efterhaanden var gaaet saa stærkt tilbage, er i den nyeste Tid atter i Opkomst. Det samme gælder Kniplingsindustrien. Yderligere har V. Tilvirkning af Silkevarer, Tobak, Sæbe, Voks, Møbler, Guld- og Sølvvarer, Kortevarer, kunstige Blomster, Jærnbanevogne, Maskiner og Sprængstoffer samt Bomuldsfabrikker, Dampmøller og Skibsbyggerier. Da V. i 15. Aarh. stod paa Højdepunktet af sin Magt, var den Midtpunktet for Verdenshandelen. 1421 sysselsatte V.'s Handel ikke færre end 3,345 Skibe med 36,000 Matroser og 16,000 Skibsbyggere. Efter Opdagelsen af Søvejen til Indien 1498 gik Handelen imidlertid tilbage; men i den nyeste Tid er den, efter at Byen 1845 kom i Forbindelse med det norditalienske Banenet, efter Aabningen af Banerne over Alperne til Tirol, Sydtyskland og Schweiz, samt efter at Sues-Kanalen er tagen i Brug, atter i Opkomst. Efter Anlægget af Stazione Marittima i Byens Vestende kunne nu Damperne lade umiddelbart fra Jærnbanevogne, og endelig har man i de senere Aar opført Magasiner og Frilagerbygninger for Transithandelen. De vigtigste Ind- og Udførselsvarer ere Korn og Mel, Tekstilvarer, Garn og Raavarer for Spinderierne, Raasilke, Træ, Kul, Metaller, Glas, Kemikalier, Huder og Skind, Kolonialvarer, Tobak, Ost, Fisk og Slagtekvæg. V. har flere Dampskibsforbindelser. I Havnen

indgaar aarlig Skibe med en Tonnage paa ca. 1½ Mill. Tons, og heraf sejlede ⅛ under italiensk Flag, hvorefter fulgte engelsk og østerrigsk samt i betydelig Afstand tysk og græsk.

V. er Sæde for en katolsk Ærkebiskop, der fører Titel af Patriark, en armensk Ærkebiskop, en Overret, en Appellationsret, et Handels- og Industrikammer samt en Marinekommando, og Byen har en betydelig Garnison af Infanteri, Artilleri og Ingeniørtropper. V. danner en stærk Fæstning, der paa Landsiden forsvares ved den forskansede Lejr Yed Mestre samt ved Fort Malghera og 14 mindre Værker langs Randen af Lagunen. Mod Søsiden forsvares den ved stærke Forter ved Indløbene til Lagunen samt ved mindre Værker paa Lidoen. Ogsaa de fjernere Befæstninger ved Chioggia og ved Brondolo indgaa endnu som aktive Led i Forsvarssystemet.

Historie. Da Egnen om det nuværende V. og Po's Munding første Gang træder frem i Historien, beboedes den af den illyriske Stamme Veneterne (s. d.). I 3. Aarh. traadte disse samt den i de nuværende Provinser Brescia og Verona boende galliske Stamme Cenomanerne i Forbindelse med Rom, og fra nu af skred Latiniseringen forholdsvis hurtig fremad. I Kejsertiden havde Landskabet V. et blomstrende Agerbrug, Kvægavl og Industri, og Padova var den rigeste By i Italien efter Rom. Imidlertid blev Padova ødelagt af Attila, og den samme Skæbne traf *Altinum*, en vigtig Handelsby ved Lagunerne, samt *Aquileja*, der var bleven anlagt 181 f. Chr. og spillede en lignende Rolle som nutildags Triest. Beboerne af disse Byer søgte og fandt et Fristed for Erobrerne paa Øerne i Lagunerne, hvor de grundlagde flere Smaabyer som Heraclea, Grado ell. Aquileja nova, Caorle, Torcello, Burano, Murano, Malamocco, Pellestrina og Chioggia. Ved byzantinsk Hjælp lykkedes det disse at afværge Longobardernes Angreb. Trangen til Sammenslutning og gensidig Støtte førte til, at man i Slutn. af 7. Aarh. indførte en Slags Statsorganisation, og 697 valgte man Paulucius Anafestus som første Doge eller *dux* for Forbundet og bestemte Heraclea til Regeringens Sæde. Allerede 707 flyttede man dog dette til Malamocco. 809 blev Forbundet angrebet af Karl den Stores Søn Pi pin, der erobrede Malamocco, hvorefter Indbyggerne trængte sig sammen paa de to Naboøer Rivoalto (*rivusaltus*) og Torcello, hvor det lykkedes dem at holde sig.

811 blev Rivoalto (Rialto) Regeringens Sæde, og dermed var Grunden lagt til Byen V. Den første Doge, der boede paa det Sted, hvor det nuværende Dogepalads ligger, var Agnellus Partecipatius. Ved sin Beliggenhed midt imellem det byzantinske og det frankiske Rige tilfaldt der V. den Opgave at tjene som Bindeled og Handelsplads mellem disse, og Byen blev hurtig Østens og Vestens fælles Markedsplads og en betydelig Handelsstad. Aar 828 hjembragte en venetiansk Flaade de jordiske Levninger af Evangelisten Markus, som derefter blev Byens Skytspatron, medens hans Dyreattribut Løven blev dens Vaaben. Til sin Handels Forsvar maatte V. hyppig gribe til Vaaben. Republikkens Flaader kæmpede mod de slaviske Sørøvere paa Adriaterhavets Østkyst, mod Ungarerne, der omkring 903 nær havde bragt hele Staten til Undergang, mod Saracenerne og fra Slutn. af 11. Aarh. mod Normannerne i Syditalien's Farvande. Som Regel var V. den sejrende, og Republikken erobrede forskellige Punkter paa Kysterne af Istrien og Dalmatien. Under de første Aarhundreder vare Dogerne Suveræner med stor Myndighed, og flere af dem forsøgte at forvandle denne til et arveligt Enevælde, idet de traadte i Forbindelse med fremmede Fyrstehuse samt udnævnte deres Sønner til Medregenter. De mest fremtrædende Dogeætter i denne Periode vare Partecipazio, Candiano og Urseolo. Imidlertid blev 1032 den Lov ført igennem, at ingen Doge mere maatte tage en Søn eller Broder til Medregent (*condux*), medens hans Magt indskrænkedes ved, at han fik to Raadgivere ved sin Side. Fra Dogen Pietro Urseolo II's Tid (991—1008) er det, at Festen *sposalizio del mare* (Formælingen med Havet) højtidelig er bleven fejret (se Doge).

Det var navnlig ved Korstogene, at V.'s Handel, Søfart og politiske Magt steg overordentlig. Republikkens Flaader førte Skarer af Korsriddere og Pilegrimme over til det hellige Land og vendte tilbage med Orientens Produkter. Samtidig kæmpede de med Muhamedanernes Sømagt og skaffede sig Handelsfordele i de af Korsfarerne oprettede Riger. Paa denne Tid (ca. 1100) var V. allerede saa mægtig, at den besejrede Ungarerne i Dalmatien, hvorefter Dogen bar Titel som Hertug af Kroatien og Dalmatien, at den hjalp Byzantinerne i at afværge de italienske Normanners Angreb og søgtes som Forbundsfælle af Kejser og Pave i deres indbyrdes Kamp, under hvilken V. til sidst tog Parti for den sidstnævnte og slog den kejserlige Flaade 1177. Imidlertid rasede politiske Kampe i det indre. Da den 38. Doge, Vitale Michiele, 1172 var blevet myrdet under en Opstand, forandrede man Forfatningen saaledes, at man ved Siden af Dogen og Regeringskollegiet paa 6 Medlemmer (*Signoria*) indførte en af Borgerskabet valgt Repræsentation, det store Raad (*consiglio maggiore*), bestaaende af 480 Notabler (*nobili*) fra de 6 Kvarterer af Byen. I sjældnere Tilfælde skulde en almindelig Folkeforsamling (*arengo*) sammenkaldes. Endelig kom de Fyrretyve (*guarantia*), der oprindelig var en Kriminalret, mere og mere til at spille en politisk Rolle som et Mellemled mellem *Signoria* og det store Raad. 1177 var V. Skuepladsen for en Sammenkomst mellem Pave Alexander III og Kejser Frederik I, hvorved sluttedes Freden i V. Sin største Magtforøgelse vandt Republikken gennem sin Deltagelse i det 4. Korstog 1204 (se Korstog) under den 41. Doge Enrico Dandolo. Ved Oprettelsen af det latinske Kejserdømme fik V. store Handelsfordele og store Besiddelser som Kystbyer ved Sortehavet og Marmara-Havet, i Thessalien og paa Morea, flere Øer i Arkipelagos, den ioniske Øgruppe samt Kreta, der købtes af Markisen af Monferrato. Dogen kunde nu kalde sig Herre over ⅜ af det romerske Rige. Imidlertid fik V. i de østlige Farvande en meget farlig Rival i Genova, hvormed den laa i Krig 1256—64, idet Genueserne hjalp den i Nikæa residerende græske Kejser at omstyrte det latinske Kejserdømme (1261). NU blev Genova begunstiget i Konstantinopel og fik alene Lov at benytte Søvejen til Sortehavet. V. maatte vende sig til

Alexandria for at komme i Besiddelse af Indien's og Orientens Varer. Imidlertid førtes der hyppig blodige Krige mellem V. og Genova, saaledes den saakaldte Chioggia-Krig (1378—81), i hvilken Genueserne i Forbund med Ungarerne 1379 erobrede Chioggia, hvorfra selve Byen V. truedes. I denne kritiske Situation samlede Republikken alle sine Kræfter under den 80-aarige Doge Andrea Contarini's Ledelse. Det lykkedes Vittore Pisano at vinde er Par Søsejre over Genueserne og Carlo Zeno at vinde Slaget ved Brondolo samt at tage Chioggia tilbage, hvorpaa der sluttedes Freden i Torino 1381, ved hvilken Genova maatte anerkende V.'s Herredømme paa Havet. 1387 gav Korfu sig fra neapolitansk under venetiansk Herredømme.

Efter Freden i Torino, der afsluttede en næsten 130-aarig Kampperiode med Genova, begynder den heldigste Periode i V.'s Historie saavel i Henseende til Handel og Kultur som til politisk Magt. Varig vandt V. Bassano og Vicenza 1404, Padova og Verona 1405, Cividale 1419, Udine 1420, Brescia 1426, Bergamo 1428, Crema 1454 og Rovigo 1484. Øerne Zante og Kephallonia kom 1483 under V., og Øen Cypern, som Republikken en Tid havde regeret i Enkedronning Catarina Cornaro's Navn, blev 1489 af denne »V.'s Datter« testamenteret til Republikken. 1451 flyttedes Patriarkatet i Aquileja (s. d.) til V. Under den 16-aarige Krig med Tyrkerne (1463—79) havde V. dog mistet saa værdifulde Besiddelser som Øerne Lemnos og Negroponte. Samtidig med denne Udvikling udadtil grundfæstedes den republikansk-aristokratiske Regeringsform indadtil. I Særdeleshed var denne gennemført 1297 under Dogen Pietro Gradenigo ved den saakaldte Lukning af det Store Raad, idet dette i Stedet for at være en aarlig valgt Forsamling forvandledes til et sluttet Selskab af de aristokratiske Familier (*nobili*), hvis Navne vare indtegnede i den gyldne Bog (*Il libro d'oro*). Da dette Skridt foranledigede Oprør af de tilsidesatte Adelsfamilier og af Befolkningen, saaledes Tiepolo's 1310, der dog underkuedes, indførtes 1335 Timandsraadet (*Consiglio dei Dieci*), der egentlig var en Politiret af Statsinkvisitorer med udstrakt Myndighed til at fængsle og fuldbyrde Domme. Oprindelig udnævntes det kun for to Maaneder ad Gangen, men dets Funktionstid forlængedes stadig, indtil det blev en konstant Institution. Omhyggelig vaagede det over alle Omvæltningsforsøg saavel monarkiske som demokratiske, 1355 maatte Dogen Marino Falieri med sit Liv bøde for et Forsøg paa at styrte Aristokratiet, og 1457 afsatte Timandsraadet egenmægtig en af V.'s ypperste Doger Francesco Foscari. Det strengt aristokratiske Statssystem paalagde ganske vist Folkets Masse politisk Umyndighed, men forøgede samtidig den herskende Adels Fædrelandskærlighed og Statsmandsklogskab. Gennem Aarhundreder vare Venetianerne Europa's Mestere i Diplomatiens Kunst. Tillige var Regeringen mild, naar det blot ikke drejede sig om Politik, og den begunstigede Handel og Haandværk samt Videnskab og Kunst, saa at V. i Slutningen af 15. Aarh. var en af Europa's mægtigste og dets højest civiliserede Stat. I Særdeleshed var den venetianske Administration tit beundret og efterlignet af fremmede. De Embedsmænd, der stode højest i Værdighed i Staten efter Dogen, vare de 9, paa Livstid udnævnte Prokuratorer af San Marco, der foruden at have Opsigt med Markus-Kirken vare Testamentseksekutorer samt udgjorde en Formynderinstitution. Provinserne styredes af Proveditorer, der atter havde Podestaer for de enkelte Byer og Distrikter under sig. Paa hver vigtigere Plads i Udlandet havde V. en Udsending (*bailo*), der særlig skulde vaage over Handelsinteresserne, og de af disse samt af Gesandterne hjemsendte Rapporter over udenrigske Forhold udgøre et yderst interessant Bidrag til Europa's Historie i 15.—17. Aarh. I militær Henseende var det en Statsmaksime, at Flaaden altid skulde føres af venetianske Adelsmænd, hvorimod Befalingen over Hæren, naar de ældste Tider fraregnes, næsten stedse indehavdes af Udlændinge (Condottierer). V.'s Adel, hvortil regnedes de i den >gyldne Bog< indskrevne Ætter, og hvilken i 12.—17. Aarh. var den ældste, mægtigste og rigeste i Europa, var uden Titler, men deltes alligevel i en højere og en lavere Adel. Den førstnævnte bestod af 22 Slægter, blandt hvilke nævnes Partecipazio, Contarini, Dandolo, Faliero, Gradenigo, Morosini, Candiano, Michieli, Cornaro, Justiniani, Zeno, Galbajo og Ziani. Bekendte Slægter blandt den lavere Adel vare Foscari, Loredano, Marcello. Mocenigo, Pisani og Veniero.

Imidlertid undergravedes V.'s Magtstilling ved to verdenshistoriske Begivenheder, Osmannernes Fremtrængen, hvorved V. mistede mange af sine Besiddelser, og Opdagelsen af Søvejen til Indien (1498), hvorefter dens Kilde til Velstanden, nemlig Handelen paa Orienten, efterhaanden svandt ind. Republikken søgte at dække disse Tab ved Udvidelse af sine Fastlandsbesiddelser. Men ved denne aggressive Politik og i øvrigt ved sin hovmodige Optræden fremkaldte V. et Forbund imod sig af Paven, Kejseren samt Frankrig's og Aragonien's Konger. Det var den saakaldte Liga i Cambray (1508), der havde V.'s Undergang til Formaal. Venetianerne bleve slaaede ved Agnadello (1509), men reddede sig med et dygtigt diplomatisk Skaktræk ved at sprænge Ligaen og faa Frankrig paa sin Side, og ved Forliget i Bruxelles 1517 kom Republikken atter i Besiddelse af hele sit Omraade med Undtagelse af Adda's Bredder, Romagna, Roveredo, Riva og Gradisca. V. fik dog et Knæk i denne Krig, skønt den endnu i et Par Aarhundreder vedblev at tage aktiv Del i Verdensbegivenhederne. Saaledes var V. Frants I's Forbundsfælle i hans to første Krige mod Karl V, hvis Toldpolitik voldte den venetianske Handel stort Afbræk. Republikkens Deltagelse i Pavens og Karl V's Krig med Tyrkerne kostede den ved Fredsslutningen 1540 Øerne Skio, Palmosa, Cesina, Nio og Poros samt Byerne Malvasia og Nauplia. Under den herpaa følgende Fredsperiode havde Kunsten i V. en blomstrende Periode. Da Tyrkerne 1571 erobrede Cypern, tiltraadte V. den af Paven stiftede Liga imod Tyrkiet, og den deltog med 140 Skibe under Veniero i den af 250 Fartøjer bestaaende forenede kristne Flaade, der 1571 over Tyrkerne vandt Sejren ved Lepanto. Denne blev imidlertid uden Resultat; thi forladt af sine Forbundsfæller maatte V. 1573 slutte Fred med Opofrelse af Cypern. I Beg. af 17. Aarh. havde

V. en Strid med Paven i Anledning af, at Republikken bl. a. forbød Bortskænkning og Salg af Gods til Kirken uden dens Tilladelse. 1606 slyngede Paven Bandstraalen mod V.; men Regeringen erklærede den for virkningsløs og udviste Jesuitterne og et Par andre Ordener, og ved Forliget 1607 beholdt V. Overtaget. I den Mantuanske Arvefølgekrig (1627—30) deltog V. paa Frankrig's Side imod Spanien og Østerrig. 1645—69 førtes en Krig med Tyrkerne om Besiddelsen af Kreta, og den sluttede med Øens Tab til Trods for, at Francesco Morosini tappert forsvarede Byen Kandia, der maatte kapitulere 1669, og til Trods for en Række glimrende Søsejre som Tommaso Morosini's ved Resti 1647, Da Riva's ved Foscia 1649, Ludovico Mocenigo's ved Paros 1651, Lazzaro *Mocenigo's ved Dardanellerne* 1655 og 1657 og Marcello's smst. 1656. Tyrkernes Nederlag ved Wien 1683 gav imidlertid Republikken Mod til atter at gaa imod Tyrkiet i Forbund med Østerrig, Polen og Rusland. Francesco Morosini, der var Doge 1688—94, erobrede Morea og Santa Maura, medens Flaaden vandt glimrende Sejre. Ved Freden i Karlowitz 1699 fik V. Morea, Øerne Ægina og Santa Maura samt Castelnuova ved Cattaro-Kanalen og nogle Pladser i Dalmatien. Det var den gamle Republiks sidste Triumf. I den spanske Arvefølgekrig tog Republikken ingen Del, men til Trods herfor droge Franskmænd og Østerrigere hærgende gennem dens Territorium. Efter en ny Krig med Tyrkiet mistede V. ved Freden i Passarovitz (1718) Morea, men beholdt Korfu og Dalmatien. Fra nu af tog V. ikke mere Del i Verdensbegivenhederne. Republikkens Indbyggerantal beløb sig 1722 til $2^1/_2$ *Mill.*, dens aarlige Indtægter til 6 *Mill.* og dens Statsgæld til 28 Mill. Dukater. Under den Krig, som Kejser Karl VI 1736—39 førte med Tyrkerne, søgte V. blot at holde sig neutral og at beskytte sin Handel mod Sørøverstaterne i Nordafrika. Under de franske Revolutionskrige indtog V. en vaklende og tvetydig Stilling, skønt Staten erklærede sin Neutralitet. Et Tilbud om Forbund, som den franske Republik tilbød 1797, afslog Senatet, fordi ny østerrigske Stridskræfter i Øjeblikket vare under Fremrykning. Senere begunstigede Republikken Opstanden paa Fastlandet, medens Bonaparte trængte ind i Steiermark. Da denne imidlertid erklærede Krig, søgte V. forgæves at redde sig ved at afskaffe den aristokratiske Forfatning og indføre Demokratiet. Den sidste Doge Ludovico Manin takkede af 12. Maj 1797; 16. Maj rykkede 3,000 Mand franske Tropper ind i V., der endnu aldrig var bleven betraadt af Fjender. En provisorisk Regering paa 60 Medlemmer traadte i Stedet for det store Raad, og 4. Juni blev den gyldne Bog opbrændt ved Foden af det paa Markus-Pladsen plantede Frihedstræ. Ved Freden i Campo Formio fik Østerrig alt Landet 0. f. Adige, hvorimod de vestlige Omraader kom til den Cisalpinske Republik og senere til Kongeriget Italien, der 1805 ogsaa fik den østerrigske Del af V. samt Dalmatien. Efter Freden i Wien 1809 bleve begge Departementerne Passerino og Istria forenede med Frankrig's illyriske Provinser. 1814 kom V. og Landomraadet atter under Østerrig, der nu forenede alle sine italienske Provinser til det lombardisk-venetianske Kongerige. 1830 fik V. en Frihavn, der skulde bøde paa den Nedgang i Handelen, der var indtraadt dels som Følge af de mange politiske Omvæltninger, dels paa Grund af Triest's Opkomst.

De politiske Bevægelser i Italien i 1840'erne vandt begejstret Tilslutning i V. Førerne Daniele Manin og Tommaseo overrakte Regeringen en Adresse, der gjorde opmærksom paa Svagheder i Administrationen og foreslog Forbedringer. Da Regeringen svarede ved at fængsle Ordførerne og forkynde Standretten, kom det til voldsomme Demonstrationer. Den 22. Marts 1848 stormede Folket Arsenalet og tvang V.'s Kommandant, Grev Zichy, til uden Sværdslag at overgive Byen med alt Krigsmateriel til Oprørerne. Samtidig dannedes en provisorisk Regering, og 23. Marts proklameredes Republikken San Marco, for hvilken Manin traadte i Spidsen som Ministerpræsident. Den af den ny Regering indkaldte Forsamling vedtog 4. Juni med stort Flertal Tilslutning til Sardinien; men efter dette Lands Nederlag rejste sig allerede 11. August en ny Opstand, hvorefter de sardinianske Tropper droge bort, og Manin fik overdraget Diktaturet. Med Energi organiserede han Modstanden mod Østerrigerne, der allerede blokerede V. En Opstand 5. Marts 1849 medførte imidlertid Diktaturets Ophævelse og Indsættelsen af et ansvarligt Ministerium, medens Manin valgtes til Præsident for Republikken. Efter det italienske Nederlag ved Novara 23. Marts blev V. belejret af den østerrigske General Haynau, og efter et frygteligt Bombardement af Byen toge Østerrigerne 26. Maj Fort Malghera. Kolera og Mangel paa Levnedsmidler nødte Manin til at indlede Underhandlinger, og 23. August overgav Byen sig paa forholdsvis milde Vilkaar. Faa Dage efter holdt Radetzky sit Indtog. V. mistede sit Frihavnsprivilegium, som Byen dog fik igen allerede 1851, og den blev erklæret i en Belejringstilstand, der varede til 1. Maj 1854. Krigen 1859 vakte paa ny Forhaabninger i V., men de gik ikke i Opfyldelse. Østerrig beholdt V. og Landet indtil Mincio. I 1866 bleve Italienerne ganske vist slaaede ved Custozza, men efter Nederlagene i Böhmen aftraadte Kejser Frants Josef 4. Juli V. til Kejser Napoleon III, der overlod det til Kongeriget Italien. Efter at Aftrædelsen var bleven bekræftet ved Forhandlingerne i Wien, rømmede de østerrigske Tropper V.'s Fæstninger, og 18. Oktbr. 1866 rykkede de italienske Tropper ind i Byen V. Ifølge Aftale mellem Frankrig og Italien fandt dog en Folkeafstemning Sted 23 — 24. Oktbr., ved hvilken der afgaves 651,758 Stemmer for og 69 Stemmer imod Foreningen med Kongeriget Italien. (Litt.: Foruden Rejsebøger af Baedecker og Gsell Fels [Meyer's Rejsebøger] fremhæves J. Gourdault, *Venise et la Vénétie* [Paris 1886]; H. Taine, *Voyage en Italie* [Paris 1865]; Ch. Yriarte, *Venise. Histoire, art, industrie, la ville, la vie* [Paris 1877]; P. G. Molmenti, »Die Venetianer« [Hamburg 1886]; Perl, »Venezia« [Wien 1894]; A. Müller, »Venedig, seine Kunstschatze und historische Erinnerungen« [V. 1876]. Historie. H. Zwiedineck-Sudenhorst, »Venedig als Weltmacht und Weltstadt« [Leipzig 1899]; samme,

>Die Politik der Republik Venedig w'åhrend des dreiszigjahrigen Krieges« [Stuttgart 1882—85]; Daru, *Histoire de la république de Venise* [9 Bd., Paris 1853]; L. Ranke, »Zur venetianischen Geschichte« [Leipzig 1878]; P. G. Molmenti, *La storia di V. nella vita privata* [indtil 1797] [Torino 1880]; E. Lentz, »Das Verhältniss Venedigs zu Byzans nach dem Fall des Exarchats bis Ende des 9ten Jahrhunderts« [Berlin 1892 fif.]; Hain, »Der Doge von Venedig seit dem Sturze der Orseoler 1032 bis zur Ermordung Vitale Michiels II 1172« [Konigsberg 1883]; V. Malamani, *Il settecento a Venezia* [Torino 1892]; *Memoriale storico della dominazione austriaca nella V. 1797—1859* [Torino 1860]; E. A. Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane* [6 Bd., V. 1824—59]; B. Cecchetti, *La Repubblica di V. e la Corte di Roma nei rapporti della religione* [V. 1890]; H. Kretschmayr, »Geschichte von Venedig« [Gotha 1905 ff.]; E. A. Cicogna, *Bibliografia veneziana* [V. 1847] og Fortsættelse indtil 1884 af G. Soranzo [V. 1885]). *H. P. S.*

Veneziāno, A., se Musi, Agostino.

Veneziāno, Domenico di Bartolommeo, italiensk Maler, født mellem 1400 og 1410 formodentlig i Venezia, død 1461 i Firenze. Hans Virksomhed falder i Perugia (1438) og i Firenze. Kun to Værker kendes med Sikkerhed af V.: Alterbilledet fra S. Lucia de' Bardi med den tronende Madonna mellem Helgene i Uffizierne, Firenze, og ligeledes en tronende Madonna i *National Gallery*, London, hvor ogsaa to Freskobrudstykker med Helgenhoveder tilskrives ham. En Række fine Kvindeportrætter i Profil, der tidligere have været tillagte V.'s berømtere Elev, Piero della Francesca, henføres nu til ham, saaledes et i Museo Poldi i Milano, andre i Uffizierne og Pal. Pitti, Firenze, ligesom muligvis det skønne Kvindebillede i Berlin. V. har til sine Billeder delvis anvendt Olieteknikken, som han antagelig har lært hos Antonello da Messina i Venezia. Vasari fortæller, at V. blev myrdet af Andrea del Castagno, efter at denne havde tilegnet sig den ny Tekniks Hemmeligheder. For Castagno er der imidlertid fyldestgørende Alibibevis; han døde nemlig 4 Aar før V. *A. R.*

Venezolāno, tidligere Møntenhed i Venezuela, =25 Gr. $o_{,900}$ fint Sølv (ogsaa tilsvarende i Guld). *N. J. B.*

Venezuēla, *Estados Unidos de V,* Forbundsrepublik i Sydamerika, grænser mod Nord til det caribiske Hav, mod Vest til Columbia, mod Syd til Brasilien og mod Øst til britisk Guyana. Grænserne ere ikke nøjagtig fastslaaede, særlig ikke mod britisk Guyana og Brasilien, og Grænsespørgsmaalet har givet Anledning til alvorlige Stridigheder og diplomatiske Forviklinger, navnlig med England. Officielt opføres Arealet med 1,043,900 □ Km.; men det er efter den England tildømte Grænse kun 942,300 □ Km., og med dette Areal ligger V. mellem 12^0 12'—0^0 50' n. Br., altsaa i Tropebæltet, og mellem 60^0 30'—73^0 30' v. L. f. Grw. V. er saaledes omtrent dobbelt saa stort som Frankrig. Efter en Beregning for 1904 har V. 2,590,981 Indb. eller $2_{,6}$ Indb. pr. □ Km. Navnet V. D: »lille Venezia« stammer fra Alonso de Hojeda, der paa sin Opdagerrejse i Aug. 1499 paa Østsiden af Maracaibo-Bugten fandt en Indianerby, der med sine Pælebygninger, Kanaler og Baade levende mindede ham om Venezia.

V.'s Kyst frembyder to forskellige Typer. En lav Kyst med sandet ellet sumpet Bred findes omkring Maracaibo-Bugten og paa en større Strækning mellem Halvøen Paraguana og Bugten ved Puerto Cabello samt ved Orinoco's Delta. Derimod er der med faa Undtagelser en høj Kyst mellem P. Cabello og Halvøen Paria's østlige Spids. Bjærgene træde helt hen til Kysten, der udmærker sig ved talrige Smaabugter, som hver modtager sin lille Kystflod. Af større Indskæringer findes Maracaibo Bugt og Sø, Sumpvandet ved Tacarigua og Paria-Bugten, som ved to snævre Sunde staar i Forbindelse med Havet, samt de brede Bugter ved Puerto Cabello og Barcelona. Kystnære Øer forekomme ved Paraguana-Halvøen, nemlig Aruba, Curacao og Buenayre, der betegne den vestlige Ende af en Øbue, som kan forfølges helt til Tabago. En anden Øgruppe, Tortugua, Margarita o. a., ligger umiddelbart N. f. Barcelona-Bugten, og i sin Bjærgbygning forraader Trinidad sig som en Del af V.'s Kystland.

Jordbundsforhold. I jordhistorisk Henseende er V. ikke nogen Enhed, men deler sig i 1) Guyana's Højland, 2) Llanos-Lavlandet, 3) Cordillere de Merida og 4) de caribiske Bjærge. — Guyana er den ældste Del af V., et arkæisk Land, hvor Granit, Gnejs og gamle Skifere ikke alene danne Undergrunden, men ogsaa træde frem i Dagen. Langs Guyana's Nordrand danne Gnejsen og de krystallinske Skifere det jævne Land, medens Granitten viser sig som afrundede og buklede Kuller. Højden stiger mod Syd, og i det indre findes lave, sønderrevne Bjærgdrag, hvis spredte Kæder ere uden Sammenhæng eller fælles Strygningsretning. Paa Landets Sydgrænse danne Sierra Pacaraima og Sierra Parima Vandskellet mellem Orinoco og Amazonas. Granittens ældgamle Bjærgfoldninger, der allerede dannedes i Silurtiden, ere stærkt afslidte, gennembrudte af Basaltgange, ligesom de arkæiske Skifere ret hyppig have guldførende Diabasgange. Mod Øst og Syd dækkes Granitten af mægtige røde og hvide Sandsten, der anses for palæozoiske. Sandstensmassiverne falde paa alle Sider med en høj Stejlrand mod det omgivende Bakkeland. De mange vandrige og vandfaldsrige Flodløb have opløst Sandstensdækket i Blokke, der ofte paafaldende minde om Elbsandstensbjærgenes afstumpede Sandstenspyramider og ere yderst vanskelige at bestige. Kæmpen iblandt dem, det røde Bjærg Roraima, der har en Højde af 2,700 M., kunde Brødrene Schomburgh ikke bestige, men det lykkedes dog 1886 for I. Em. Thurm. — Merida-Kordillererne er en Forgrening af Columbia's Østkordillerer. Hovedkæden bøjer ved Pamplona mod Nordøst og danner en kompakt Bjærgmasse, der naar op i Alperegionen. Ved Cucuta-Sænkningen, der gennemstrømmes af Rio Tåchira, ere Columbia's Kordillerer skilte fra V.'s. Op over Snegrænsen rage Toppene af Sierra de Merida (4,700 M.), Paramos Mucuchies (4,600 M.), Salado (4,220 M.) og Conejos (4,180 M.). Mellem Parallelkæderne findes udstrakte Alpegræsgange, *Paramos,* og i Lavningen mellem *Merida-Kordillererne* og de mægtige Sierra de

Perija, som danne Grænsen mod Columbia, breder sig den 21,000 □Km. store Maracaibo Sø med sin Indfatning af Mangrove, høje Rørtykninger og urskovsdækket Lavland, der mod Øst begrænses af Coro-Bjærgene, der ere Udløbere fra Merida-Bjærgene og have Toppe paa 1,500 M.'s Højde. Kordillererne ere unge Foldebjærge, hvis Hovedakse dannes af Gnejs og krystallinske Skifere, medens Randbælterne dannes af Kridtidens Sandsten, Kalksten og Skifere. For Samfærdselen ere de lidet gunstige, da Passene ere faa og meget højtliggende. — Kordillererne brydes, inden de naa Nordkysten, af den store Sænkning ved Barquisemeto, der kun er 100—200 M. o. H. og gennemstrømmes af Floderne Yaracui til Antillerhavet og Cojedes til Orinoco. 0. f. denne begynde de caribiske Bjærge eller V.'s Kystbjærge, der ere foldede i en langt tidligere Jordperiode end Kordillererne og bære Vidne om en stærk Omdannelse siden dengang. I to Parallelkæder følge de Kysten helt ud paa Halvøen Paria og Øen Trinidad og adskilles ved en Længdedal, der ved Tværkæder afdeles i flere Sænkningsomraader med gammel Søbund. Et af dem er endnu delvis fyldt med den 550 □Km. store Valencia-Sø, der kun ved Højvande har Afløb mod Syd og i Tidens Løb har mindsket sit Omfang. Den nordlige Kæde er den højeste, indtil 2,800 M., idet Silla de Caråcas i Nærheden af Hovedstaden maaler 2,665 M. og Naiguata 2,782 M. Den brydes af den brede Barcelona-Bugt, men fortsætter hinsides denne ud paa Paria-Halvøen. Sydkæden kulminerer i det 2,048 M. høje Turumiquiri og sænker sig jævnt mod Øst. Den samlede Bredde af dette Bjærgland, i der er V.'s smukkeste og bedst kultiverede Omraade, er 110—220 Km. I Modsætning til Kordillerernes kompakte, pasfattige Bjærge ere de caribiske Bjærge ved en stærk Tværdeling, der er af stor Betydning for Samfærdselen, langt mere tilgængelige. Tre store Tværbrud dele Bjærgene i 4 Afsnit; vestligst findes Yaracui-Sænkningen; i Midten forsvinder Nordkæden helt ved Barcelona-Bugten, og Sydkæden opløses i et 500 M. højt Bakkeland, der aabner en bred Adgang til Llanos; mod Øst skiller Boca de Dragos Trinidad fra Fastlandet. Foruden disse brede Sænkninger findes der adskillige lave Passer: Mellem Puerto Cabello og Valencia saaledes La Trinchera (600 M.), hvis koghede Kilder vidne om tektoniske Brud; mellem La Guayra og Caråcas ligger Åtia-Passet (1,000 M.). Passene i Sydkæden ere endnu lavere: Tinaquillo mellem Valencia og Llanos er kun 400 M., og Nedsænkningen ved Villa de Cura, der yder en bekvem Forbindelse mellem Llanos og Caråcas, er 560 M. De to Hovedkæder bestaa af arkæiske Bjærgarter, den nordlige mest af Glimmerskifer, Lerskifer og krystallinsk Kalksten, den sydlige har tillige gamle Eruptivstene og tertiært Kridt, og 0. f. Barcelona-Bugten fortrænges de arkæiske Bjærgarter fuldstændig af Kridtdannelser. Begge Kæder ere saa stærkt kløftede, at det arkæiske Grundlag for en stor Del er blottet. En tredje nordligere Kæde træder frem paa de kystnære Øer, i de klippefulde Forbjærge i Provinsen Coro og Sierra Anceite (1,000—1,300 M.) paa Goajira-Halvøen. Endog en fjerde Kæde gennem Øerne Aruba, Curaçao, Buenayre og Tabago lader sig erkende. De caribiske Bjærge ere bekendte for deres talrige, ulykkebringende Jordskælv. 1812 ødelagdes saaledes Caracas, og 1894 hærgedes 17 Byer og 20 Landsbyer. — Llanos er V.'s store Sletteland, en gammel Havbugt, der begrænses af V.'s Bjærglande og Atlanterhavet, og som mod Syd staar i Forbindelse med Brasilien's og Columbia's store Lavland. Henimod Tertiærtidens Slutning foregik den store Andes-Foldning, og fra de høje Bjærge førte Floderne store Masser af Nedbrydningsprodukter ud i det dengang allerede lavvandede Hav, hvis Strandlinier W. Sievers (1892—93) opdagede paa de øformede Smaabjærge, *Galeras*, der findes rundt om i Llanos. Langs Orinoco er Højden 100 M., og den stiger jævnt ud imod Randene til henimod 300 M. Nogen fuldstændig plan Flade er Llanos ikke. Lave, vandskelsdannende Terrainbølger forekomme saaledes flere Steder, og i de let opløselige Jordarter, Kalk- og Lerarter i de vestlige Egne, rød Sandsten og grove Konglomerater sammenholdte af udfældet Jærn, have de mange vandrige Floder gravet sig dybe Lejer og derved frembragt større og mindre Terrainflader med stejle Rande, *Mesas*, de ere særlig hyppige i de østlige tørre Egne. Den yngste Del af Llanos er Orinoco-Deltaet. Det har omtrent samme Størrelse som Jylland og bestaar af lave, ved Højvandstider oversvømmede Øer, skilte ved talrige Flodarme. Den sydligste Del af V.'s Lavland hører til Amazon-Sletternes store Skovomraade og er hidtil kun bleven besøgt af Kautsjuksamlere.

Klima, Plante- og Dyrelivet. V. ligger inden for Tropebæltet, og største Delen af Landet ligger i det varme Bælte, *tierra caliente*, der naar til 700 M. o. H. og har en Middelvarme af 26—29°. Det middelvarme Bælte, *tierra templada*, ligger mellem 700 og 2,000 M., og Middeltemperaturen for de varmeste Maaneder (Maj og Juni) overstiger sjælden 25°. Det kolde Bælte, *tierra fria*, begynder i 2,000 M.'s Højde og naar til Snegrænsen, som i Sierra Merida ligger i en Højde af 4,500 M., men varierer en Del efter Lokaliteter og de forskellige Aar. I det varme Bælte er Luftvarmen omtrent ens for alle Aarets Maaneder, i La Guayra, »V.'s Helvede<, har September saaledes 27° og Februar 24,3° (Forskel 2,7°), og end ikke Nætterne bringe nogen Kølighed. De ekstreme Aarstemperaturer ere 32 og 18°. Betydelig bedre er der i Caråcas, der ligger 930 M. o. H. Her er Aarsvarmen 21,8°, Maj 23,8 og Jan. 20,3°, medens Aarsekstremerne opgives til 26,5 og 14,3°. I Vintermaanederne, sædvanlig November—Februar, blæser Nordøstpassaten, og samtidig med denne har man Tørtiden; men i Kyst- og Bjærgegnene falder der ogsaa Regn i disse Maaneder. I den øvrige Del af Aaret har Guyana østlige Vinde, og Sydøstpassaten trænger frem over Orinoco. I de vestlige Egne ere Vindstille og vestlige Luftstrømninger fremherskende. Regntiden varer i de indre Egne fra April til Oktober, men afbrydes sædvanlig i Juni og Juli af en kort, ikke ganske regnløs Tørtid. I Llanos indtræffer den store Regntid i August—Oktober, og uhyre Strækninger sættes da under Vand. Orinoco og dens mange Tilløb svulme op og oversvømme Bredderne,

og Indianerne ude i Deltaet ophænge deres Boliger i Træerne. I Slutningen af Tørtiden ere Nætterne uden Dug, ved Solopgang viser Termometeret 22—25° og ved 1—2 Tiden 34—35°. Luftfugtigheden synker til 30, i enkelte Tilfælde til 16 p. Ct., og paa den klare Himmel viser sig Fladelyn uden Torden. Om Regnmængden ere Opgivelserne meget ufuldstændige; men den varierer betydelig for Landets forskellige Egne. I Caracas er den saaledes 80 Cm., medens den ved øvre Orinoco anslaas til 240—270 Cm. V.'s Klima er ikke særlig usundt; dog optræder den gule Feber i visse Kyst- og Sumpegne. — **Plantelivet** er tropisk, men i Guyana og Llanos mærket af de vekslende tørre og regnrige Aarstider. Guyana er et **Savanneland**, dækket af stivhaarede Græsser blandede med tornede, forveddede Planter. Træerne optræde enkeltvis, altid **lavvoksede** eller forkrympede, men i stort Antal. I sumpede Lavninger vokser Mauritia-Palmen (*Mauritia flexuosa*) enkeltvis eller i Smaaskove, og 30—60 Km. brede Galeriskove ledsage Floderne. Galeriskoven har Urskovens Karakter og Arter, men naar ikke den fulde Højde. Ogsaa Llanos er et Savanneland og har, siden **Humboldt** udgav sin berømte Skildring, forandret sin landskabelige Karakter. Det er kun i enkelte helt flade Egne som ved Calebozo og Unare et rent Græsland. De store Kvæghjorde ere forsvundne under de idelige Borgerkrige, og Trævæksten har derved faaet Fred til at komme frem og danne Grupper, Lunde og Smaaskove. Flodskovene have smalle Udløbere, som hist og her forene sig og danne virkelige Urskove. Mauritia-Palmen følger Bækkenes øvre Løb og Lavningerne mellem Mesa'erne og er i de østlige, tørre Egne Landskabets eneste Pryd. Bjærgene mellem Orituco og Piritu bære lav Tørskov, og en xerofil Vegetation af **Kakteer**, Tornebuske og Chaparro (*Curatella americana*) dækker de sandede, næsten ørkenagtige Egne mellem Chaguaramas og Orinoco's Delta. Llanos-Floraen bestaar af talrige Græsser (*Paspalum, Kyllingia, Panicum* og *Cyperus*-Arter) paa indtil 2 M.'s Højde og adskillige Træer som Algarrobo, Roupala (en Proteacé), Byrsonima, Fjerpalmer (*Copernicia tectorum*) og Mauritia-Palmen, der i den ydre Del af Deltaet optræder urskovdannende. I Tørtiden er Savannen gul og vissen, ikke ulig en tyndt besaaet moden Kornmark; en Del af Træerne staa bladløse; Støv og Hede er en Plage for alt levende. Regntiden bringer alt til at grønnes og skyde, og pragtfulde Blomster (**Kurvblomstrede**, Bælgplanter, **Læbeblomstrede** etc.) af alle Farver komme frem. **Maracaibo-Lavlandet** og de nedre Skraaninger af Sierra **Merida** (op til 1,300 M.) dækkes af tætte Urskove, der opefter afløses af ejendommelige Bjærgskove med Slyngvækster, **Epifytter**, Palmer, deriblandt den andine Vokspalme, Feberbarktræet og træagtige Bregner. Oven for Skovgrænsen (ved 2,800 M.) findes *Paramos* o: Alpeplanternes Bælte. Her vokser Græs og Siv, Mose- og Hedeplanter, den om Edelweiss mindende *Leontopodium*, *Vaccinium*-Arter, adskillige Brandbægerarter og andre **Kurvblomstrede**, de om Alperoserne mindende *Diplostephium eriophorum* og *Schultzii* og de mærkelige Espeletier (fleraarige Asters), der ere tæt beklædte med filtagtige Dækhaar. En mere xerofil Vegetation raader i Coro og Barquisemeto, hvor Skovene dannes af hvidstammede, løvfældende Mimoser eller vige for tornet Krat af Kaktus, Agave, Opuntia og Mimosetjørn. Langs Kysten findes Mangrove og en Vegetation af Stranddrue (*Coccoloba uvifera*). — I det caribiske Bjærgland findes alle de tidligere omtalte **Plante**formationer. Urskoven dækker Kystkædens Nordskraaning; den dannes af Løvtræer og Palmer, deriblandt den indplantede Kongepalme (*Oreodoxa regia*) fra Vestindien, som nu findes vildtvoksende i det østlige. Kokospalmen danner aabne Lunde langs Kysten. Her forekomme ogsaa Brødfrugttræet og det for sin Mælkesaft bekendte Kotræ. Bjærgskoven findes ogsaa paa Nordskraaningen, men opnaar ikke den Fylde som i Merida-Bjærgene. Den øvrige Del af dette Bjærgland er delt mellem Tørskoven, **Torne**krattet og Savannen. — I **dyregeografisk Henseende** hører V. til den brasilianske Region. Dyreverdenen er særdeles rig baade paa Arter og Individer, begunstiget som den er ved den lave Befolkningstæthed, det afvekslende Terrain og de mange Planteformationer. Der er saaledes Føde nok for Jaguaren, Pumaen og forskellige Arter af Katte og Maar. I Skovene have Klamreaber, Silkeaber og Brøleaber deres Tilholdssted ligesom Dovendyr, Tapirer, Papegøjer og Tukaner og de tvende Arter af Boaslanger. Paa Savannen opholder sig en Hjorteart (*Cervus savanarum*), medens en anden udelukkende søger Skoven (*C. rufus*). Til Savannen holde sig ligeledes de talrige Bæltedyr (6 Arter), Myreslugere, Hokohøns, de mange Løbefugle og Klapperslangen og flere andre Giftslanger. Til Floderne ere Kajmanen og Vandslangen knyttede, og en Mængde svømmende og vadende Fugle leve af den rige Fiskebestand, til hvis ejendommeligste Former høre den elektriske Malle og den lille glubske Karibfisk, der siges i høj Grad at vanskeliggøre Overfarten ved de broløse Floder, hvor Dyrene maa svømme over. I Sumpegnene og ved rindende Vand træffes Flodsvinet, flere Skildpaddearter og Pipatudsen. Til Paramos-Dyrene henføres Harer, Kaniner og Pacaen samt Bjørnen (*Ursus ornatus*) og Ræven (*Canis azarae*), og i de caribiske Bjærge høre **Vadskebjørnen**, Næsebjørnen, Gnaverpindsvinet og Koralslangen hjemme. Blandt Insekterne tildrage Termitterne sig Opmærksomheden ved deres høje Bygninger, Biller og Sommerfugle ved deres pralende Farver, Moskitoer, Stikmyg, Græshopper og Vandlopper ved den Plage, de ere for Menneskene og Husdyrene.

Befolkningen i V. er sammensat af 3 forskellige **Elementer**: Indianere, Europæere og **Negre**; men Hovedmassen er Blandinger. Indianerne udgøre 326,000, og 240,000 af dem betegnes som »civiliserede« og 66,000 som uafhængige. Tallet paa de Hvide er ca. 50,000, deraf ere de 30,000 nys indvandrede fra Europa; 13,500 ere Spaniere, 6,100 Englændere, 3,700 Hollændere, 3,200 Italienere, 2,500 Franskmænd og 1,000 Tyskere. Indianerne ere talrigst og mest ublandede i Guyana og de vestlige **Bjærgegne**. I Guyana høre de til **Kariberstammerne**. Det ere smukke, kraftige Folk med lys Hudfarve og tiltalende Ansigtstræk og skildres som venlige og gæstfrie.

Kvindernes lette Paaklædning, Bemalingen af Ansigtet, Gennemboringen af Ørelappen, Næsebrusken og Læben for at indsætte Skiver og Stifter tyde lige saa lidt som de simple firkantede Hytter paa synderlig Kultur. Et ejendommeligt Vaaben have de i Pusterøret, hvortil anvendes Giftpile. Et andet af Guyana's Indianerfolk er Nu-Aruak'erne, der forekomme i Orinoco-Egnene; men de have nu blandet sig med Europæerne. Merida-Indianerne, der høre til Chibcha-Folket, ere lidet kendte; men de ere uden videre Kultur. I de varme Egne gaa de nøgne og bemale sig med røde Farver; i de køligere Egne klæde de sig i Bomuldstøj, og paa Bjærgenes Skraaninger dyrke de Majs, Bananer og Vandmeloner. I de caribiske Bjærge er den oprindelige Indianerbefolkning gaaet til Grunde, enten ligefrem udryddet eller ogsaa blandet med Hvide og Negre. Ringe Rester findes ved Barcelona, Cumanå og Cumanacoa samt i Llanos. Folk af ren Race ere sjældne; men Mulatterne ere meget talrige. Negrene have aldrig været saa talrige i V. som i Vestindien. I Begyndelsen af 19. Aarh. fandtes 62,000 og nutildags ca. 125,000, der saa godt som alle leve ved Kysten, især i Havnestæderne. »Hvor andre ikke formaa at arbejde, dér holder den sorte ud; de køligere Bjærgegne ynder han ikke; her er Befolkningen en Blanding af de i tidligere Tider indvandrede Spaniere og Indianere. Hudfarven er hyppig den samme sydlandske brune, som kendes fra de europæiske Middelhavslande; det er den samme livlige Folkekarakter, de samme ustadige, letbevægelige, letsindige Mennesker. Venezuelaneren er høflig og fordrer Høflighed at andre. Selv den simple Mand bevæger sig med en vis naturlig Anstand — paa de ydre Former kommer det i V. overhovedet meget an; men bag alle Venezuelanerens Forsikringer og Løfter, elegante og sirlige Talemaader, ligger ofte kun lidet reelt og værdifuldt Indhold. Ladheden i Bevægelserne og den iøjnefaldende Ulyst til stadigt og virksomt Arbejde udarter ofte til det rene Dagdriveri«. Sproget er Spansk; men selv blandt de dannede hører man ikke det rene Kastilianske, og i Landets forskellige Dele er der i Tidernes Løb opstaaet talrige Dialekter, optaget fremmede Sprogelementer og uddannet specielt venezuelanske Ord og Vendinger. Skønt Europæernes Antal er ringe, have de ved deres højere Civilisation faaet megen Betydning for Næringslivet. Englænderne drive Landets Miner og bygge Jærnbaner, Tyskerne have en betydelig Handel, og Korsikanerne have næsten monopoliseret Kakaodyrkningen i de østlige Egne. Spanierne, der navnlig ere indvandrede fra de baskiske Provinser, Kastilien og Katalonien, blande sig hurtig med den øvrige Befolkning. I Llanos er den oprindelige Indianerbefolkning næsten forsvunden og findes kun som spredte Rester, navnlig ved Rio Tigre. De nuværende Lianeros ere et Blandingsfolk, især Mulatter, der leve som Hyrder og Kvægopdrættere. De ere udmærkede Ryttere og bo spredte paa deres Farme, som de i de senere Aar i stigende Grad omgive med Bananlunde, Yucaplantninger og Majsmarker. Lianeros føle sig som en selvstændig Nation og ere hyppig Deltagere i politiske Opstande, der gerne ere langvarige og vanskelige at dæmpe paa Grund af Llanero'ens Udholdenhed og Landets store Udstrækning.

De stadige Borgerkrige have medført, at den kvindelige Befolkning næsten er 50,000 større end den mandlige. Ifølge Opgivelserne fra V. skal Oplysningen ikke staa tilbage for Sydeuropa's. Der findes 2,000 Folkeskoler med over 100,000 Elever, og kun en Fjerdedel af Befolkningen betegnes som Analfabeter. Desuden har Landet ca. 60 højere Skoler, deriblandt 5 Lærerseminarier, I polyteknisk Skole og Universiteter i Caråcas, Merida og Maracaibo. Lovene sikre Trosfrihed; borgerligt Ægteskab er indført (1873); men den romerske Katolicisme er Statsreligion. Under Ærkebispen i Caråcas staa Biskopperne i Barquisemeto, Calobozo, Guyana og Merida. V.'s indre urolige Forhold have ogsaa berørt dets Statsforfatning. V. er en Forbundsstat, efter Loven af 21. Juni 1893, med en fælles Præsident og et Regeringsraad paa 10 Medlemmer valgte for 4 Aar, et Senat paa 36 og et Deputeretkammer paa 63 Medlemmer, og hver af Forbundsstaterne har en lignende Forfatning; men der foretages idelige Forandringer i Enkeltstaternes Antal og statsretlige Stilling, idet de snart have været flere, snart færre selvstændige Stater, snart kun Provinser af en Enhedsstat. For Tiden (1906) har man følgende Inddeling:

	Indb.		Indb.
Aragua	153,012	Miranda	142,178
Bermúdez	362,554	Tachira	132,514
Bolivar	55,217	Trujillo	183,663
Carabobo	223,943	Zamora	228,424
Falcon	172,648	Zulia	170,149
Guarico	77,073	Forbunds-	
Lara	271,605	distriktet	206,055
Merida	9.557	Territorier	92,389

Den staaende Hær er paa 7,600 Mand, deriblandt 1,000 Generaler og Oberster og 2,000 andre Officerer; Militsen tæller 60,000 Mand. Krigsflaaden bestaar af 6 Fartøjer med 13 Kanoner. Statsbudgettet for 1905 udviste en Udgift og en Indtægt paa 39,6 Mill. Kr., hvoraf Halvdelen erlagdes som Indførselstold. Statsgælden udgør (1905) 164 Mill. Kr. foruden ubetalte Renter. V.'s Vaaben er et tredelt Skjold med en hvid Hest paa blaa Grund (nederst), et gyldent Kornneg paa rød Grund (øverst til venstre) og Kaarder og Fane paa gylden Grund (øverst til højre). Flaget er længdedelt i 3 Striber: gult (øverst), blaat og rødt (nederst) og bærer som Krigsflag 6 Stjerner i Kreds om en 7. i Midten af det blaa Felt. Metrisk Maal og Vægt er indført, men i Handel og Vandel holde sig de gammelkastilianske Enheder. Landet har Guldmøntfod, og 1 Bolivar å 100 Centimos er = 1 frc.

Næringsveje. V.'s Jord er vidunderlig frugtbar; men skønt der er Egne, hvor man kan høste Majs 4 Gange om Aaret, kan Landet dog ikke brødføde sine Beboere. Det er kun en ringe Del, der er opdyrket, i det væsentlige kun Egnene langs Havet, og dog ere 376,156 Indb. knyttede til Landbruget, medens 135,688 Indb. leve af Industri og kun 1,062 af Bjærgværksdrift. Ved Siden af Majs, der er Hovednæringsmidlet, dyrkes Bønner, Yuka og Bananer. Sukkerrøret

dyrkes næsten kun til Fremstilling af >Panela<, et Slags simpelt, brunt Sukker, der almindelig bruges. Kakaodyrkningen er trods Bønnernes Godhed i Aftagende. Tobak, spansk Peber og Maniok dyrkes kun til stedligt Forbrug, og Indigo og Bomuld avles blot i ringe Udstrækning. Kaffe er det eneste Produkt, som udføres i større Mængde, og V. indtager her efter Brasilien og Java den første Plads; i 1904 udskibedes 52 Mill. Kg. Bønner; men Kaffeplantningerne ere forsømte. Fra Skovene faas Farvetræ, middelmaadig Kinabark, Kautsjuk, Sassaparille og Kopaivabalsam. Kvægavlen er især knyttet til Llanos. 1888 fandtes i hele V. 388,000 Heste, 301,000 Mulæsler, 859,000 Æsler, 8,476,000 Stkr. Hornkvæg, 5,728,000 Faar og Geder og 2 Mill. Svin; men disse Tal ere sikkert meget for store; den stærke Nedslagtning af Kvæget for at skaffe Proviant til Tropperne har vistnok bragt Tallet paa Hornkvæg tæt ned til 2 Mill. Den store Rigdom paa Fisk i Floderne og Havet udnyttes kun i ringe Grad og giver blot et aarligt Udbytte paa 4—5 Mill. Kr. Trods Landets store Rigdom paa Metaller, Kul og Petroleum drives Bjærgbruget med ringe Kraft. Det vigtigste Metal er Kobberet, og Minerne ved Aroa i Yaracui have været i Gang allerede i 16. Aarh., men have flere Gange været forladte. Nu ere de af et engelsk Selskab sat i Jærnbaneforbindelse med Kysten. I 1880'erne gav de 3—4 Mill. Kr. i aarligt Udbytte. Siden Midten af 19. Aarh. udvindes der Vadskeguld ved Yuruari-Floden i Guyana. 1884 gav et af Findestederne, El Callao, et Udbytte af 12 Mill. Kr.; men i de senere Aar har Kobber- og Guldproduktionen været langt ringere end tidligere. Handelen lider under Mangelen paa gode Veje. Der findes kun 842 Km. Jærnbane, fordelt paa Banelinier i Kystegnene. Fra La Guayra, Havnebyen for Landets Hovedstad Caråcas, gaar Banen i stejle Slyngninger over Kystkæden til Caråcas og Vest paa gennem et rigt og frodigt Landskab til Valencia og ender i Havnestaden Puerto Cabello. Maracaibo ved Indløbet til Maracaibo-Søen, Carupano mod Øst og Ciudad Bolivar (Angostura) ved Orinoco ere ligeledes Havne- og Handelsbyer af Betydning. Disse og andre Havne besøgtes 1894 af 1,480 Dampere, 7,620 Sejlskibe og 4,800 Smaafartøjer. De indførte Varer, Hvedemel, Jærn- og Bomuldsvarer, Modevarer, Glas og Porcelæn, Maskiner, Papir og forskellige Drikkevarer, havde en Værdi af 72 Mill. Kr. og kom fra England, Nordamerika, Tyskland og Frankrig. Udførselen beløb sig til 102 Mill Kr. og var rettet mod Nordamerika (over Halvdelen), Frankrig, England og Tyskland. 1901 udførtes fra de 4 førnævnte Kysthavne for 42,2 Mill, Kr. Kaffe, desuden Kakao for 4,4 Mill. Kr., Huder for 1,8 Mill. Kr., Balatagummi for 1,2 Mill. Kr. samt 66,000 Stkr. Kvæg, Hjorte- og Gedeskind, Kopaivabalsam og Farvetræ. 1900 udførtes der Guld for 2,0 Mill. Kr. Landets egen Handelsflaade bestaar (1895) af 8 Dampere med 1,260 Tons og 14 Sejlskibe med 2,380 Tons. V.'s Industri indskrænker sig til Fremstilling af grove Bomuldsstoffer, Hængemaatter, Straahatte, Lervarer og Musikinstrumenter. I de senere Aar begynde Byerne at faa europæisk indrettede Fabrikker bl. a. til Fremstilling af Tændstikker.

Historie. V.'s Kyst blev opdaget af Columbus 1498, da han med sit Skib kom til Orinoco's Munding og gennemsejlede Boca de Dragos'es maleriske Stræde, og i Europa blev det nye Land kendt under Navnene Venezuela, Tierra firma og Castilla del Oro (>det gyldne Kastilien<). 1528 pantsatte Kejser Karl V Landet til Augsburgerbankieren Weiser, som lod Ambrosius Alfinger drage over Havet for med sine Landsknægte at udsuge Landet, og først 1545 kom V. tilbage til den spanske Krone, hvor det forblev, indtil det 5. Juli 1811 proklamerede sig som en uafhængig Forbundsstat. 1811 og 1814 erobredes V. af Spanierne, men blev begge Gange befriet af Bolivar. 1819 forenede V. sig med Ny-Granada og Quito til en Forbundsstat, men traadte ud i 1830. Dens første Præsident, José Antonio Paez, opretholdt den indre Ro og Orden. 1835 havde V. en kortvarig Borgerkrig, og 1846 kom det til en Racekrig mellem de Hvide og de Farvede; men det lykkedes Paez, udstyret med Diktatormagt, at bringe den til Ophør. Da Tadeo Monagas 1847 var bleven Præsident, begyndte en urolig Tid. Han fik Kongressen imod sig, men lod den med Vold og Blodsudgydelse jage fra hinanden. Paez udstedte en Proklamation imod ham, men blev fanget og forvist. Aaret efter overtog hans Broder Gregorio Monagas Præsidentposten, og 5 Dage senere udbrød Revolutionen mod >Dynastiet< Monagas. Cumanå erklærede sig uafhængig af V., og Coro, Margarita og Maracaibo gav den deres Tilslutning. Det lykkedes dog den energiske Monagas at tvinge de frafaldne, og 1855 genvalgtes Tadeo Monagas til Præsident. Mod ham rejste General Juliano Castro 1858 Oprørsfanen i Valencia, og Monagas maatte træde tilbage, og en Nationalforsamling udformede en ny Forfatning, der forkyndtes 29. Jan. 1859; men Striden mellem de konservative Centralister og de liberale Konføderalister var ikke bragt til Ende. General Castro blev styrtet, og den nye Præsident Tovar trak sig tilbage; men selv efter at Paëz var bleven Diktator, rasede Borgerkrigen. 1863 kom det til Forlig, og Føderalisternes Fører, General Falcon, overtog Præsidenturet, og en konstituerende Forsamling vedtog 28. Marts 1864 en ny Føderativforfatning. Men denne var for Centralisterne Signalet til nye Opstande, og de vandt i flere Aar saa megen Magt, at deres Generaler, Monagas og Pulgar, kunde overtage Præsidentskabet. Da rykkede Føderalistgeneralen Guzman Blanco frem mod Hovedstaden i April 1870; han naaede ogsaa efter en Række Kampe Caråcas og lod sig udraabe til Præsident, og i 7 Aar styrede han V. med sin kraftige Haand. Landet var stærkt forsømt og udmattet, tynget af en stor, letsindig stiftet Statsgæld. Guzman Blanco kunde ikke helt raade Bod herpaa, men begyndte dog at betale Renter af den udenlandske Statsgæld. Gejstlighedens Anmasselser mødte han med Energi, ophævede Klostrene (1874), gav gennem en særlig Kongres en Forfatning for Statskirken (1876) og traadte op mod Hollændernes Smughandel paa V. 1877—79 havde V. 3 forskellige Præsidenter, General Alcantara, Jacinto Gutierrez og General Galera. 1879 blev Guzman Blanco valgt paa ny og regerede indtil 1884 og efter

General Crespo's korte Præsidentskab (1884—86) igen indtil 1887, da han afgav sin Post til Lopez og overtog Gesandtskabet i Paris. De senere Præsidenter have ikke formaaet at skaffe Landet Fremgang. Først kom Rojos Paul (1888—90), derefter Palacio, der maatte flygte til Udlandet, fordi han prøvede at beholde Præsidentskabet ud over Valgperioden, senere General Crespo (1894—98) og den diktatoriske Castro, der ikke blot beholdt Magten ud over den lovgyldige Periode, hvortil han fik Rigsdagens Billigelse, men ogsaa styrtede Landet ud i farlige Konflikter først med England, Tyskland og Italien, senere med Frankrig. 1906 traadte han tilbage og afløstes af General Gomez. En ny Forfatning vedtoges 21. Juni 1903, og i 1899 bestemtes det at dele Landet i 20 Stater, hvilket dog ikke endnu er kommet til Udførelse. (Litt.: A. Ernst, *Estudiossobre la flora y fauna de Venezuela* [Caråcas 1877] og *Esposicion Nacional* [Caråcas 1883]; A. Codazzi, *Atlas fisico y politico de la Republica de Venezuela* [Caråcas 1840] og *Resúmen de la geografia de Venezuela* [Paris 1891]; Caivano, *Il Venezuela* [Milano 1897]; Spence, *The Land of Bolivar* [2. Bd., Lond. 1878]; Wood, *Venezuela* [Middlesborough 1896]; Sachs, »Aus den Llanos« [Leipzig 1879]; W. Sievers, >Venezuela« [Hamburg 1888] og >Zweite Reise in Venezuela« [Hamburg 1896] samt »Karten zur physischen Geographie Venezuelas« [»Peterm. Geogr. Mitt.« 42, 1896]; Tejera, *Compendio de la historia de Venezuela* [1875]; Baralt y Urbaneja, *Historia de Venezuela 1498—1831* [Caråcas 1865]; Oviedo y Banor, *Historia de la conquista y poblacion de la provincia de Venezuela* [2 Bd., Madrid 1885]). *M. Kr.*

Vengeance-Grund [vãžã's-], Store Bælt, V. f. Agersø, lille Grund, der er farlig for store Skibe. Den bestaar af flere Stenpuller med 6 à 7 M. Vand; mellem og tæt uden om Pullerne er der 10 å 12 M. Den dybe Rende med 40 å 50 M. gaar ca. 1 Km. Øst og Syd om Grunden. *G. F. H.*

Vengetinderne se Grytten Herred.

Vengrov, polsk Vegrov, By i russisk Polen, i Guvernement Siedlce, ligger 71 Km, 0. N. 0. f. Varszava paa højre Bred af Livez. (1897) 8,406 Indb., hvoraf henved 3/4 ere Jøder. V. var fordum bekendt for sin Klædeindustri. Den er nu gaaet tilbage og driver kun lidt Industri samt Handel. *H. P. S.*

Venia (lat.), Frihed, Overbærenhed, Tilladelse. *V. aetatis,* Dispensation for Aldersforskrifter (saa at f. Eks. mindreaarige betragtes som myndige). *V. docendi* eller *legendi,* Tilladelse til at holde Universitetsforelæsninger. *H. H. R.*

Véni Creåtor spiritus (lat.: »Kom skabende Helligaand«), Begyndelsesordene til en Hymne fra Middelalderen, som i den romersk-katolske Gudstjeneste særlig ere knyttede til Ordinationshandlinger og biskoppelige Handlinger. Som dens Forfatter nævnes forskellige: Rabanus Maurus, Pave Gregor I og Kejser Karl den Store. Hymnen er omdigtet af Grundtvig til »Kom, Gud Helligaand, kom brat« (Salmebog for Kirke og Hjem Nr. 306). *A. Th. y.*

Vēni sancte spiritus (lat.: »Kom Helligaand«), Begyndelsesordene af en Sekvens fra Middelalderen, som endnu anvendes i den romersk-katolske Gudstjeneste ved Pinsefesten. Som dens Forfatter nævnes forskellige: Notker af St.-Gallen, Herman den Lamme fra Reichenau, Kong Robert II af Frankrig og Pave Innocens III. *A. Th. J.*

Vēni, vīdi, vīci (lat.), »jeg kom, saa og sejrede«, de Ord, hvormed Cæsar skal have meldt sin Sejr over Kong Farnakes af Pontos til Rom. En Indskrift af dette Indhold skal ogsaa være bleven baaren foran ham i Triumftoget. *H. II. R.*

Venlo [fe'nlo.] (*ell.* Venloo), By i den nederlandske Provins Limburg ved højre Bred af Maas, 70 Km. neden for Maastricht, har (1901) 14,400 Indb. V. har et gammeldags Præg med snævre og bugtede Gader. Cigarfabrikation, Bryggeri, Brændevinsbrænderi, Garveri, betydelig Handel, særlig med Svin. 1343 fik V. Stadsret og blev befæstet; Fæstningsværkerne bleve fornyede 1868 og bestod hovedsagelig af Værkerne paa Øen Weert og Forterne St.-Michel og Ginkel hver paa sin Side af Floden, men ere nu delvis nedlagte. Ved Byens Indtagelse 1543 af Karl V fik den flere Privilegier (V.-Accord). V. delte Skæbne med de katolske Nederlande. 1702 blev den erobret af de allierede, forblev ved Freden i Baden under Østerrig, men blev ved Freden i Utrecht afstaaet til Nederlandene. 1801 blev V. forenet med Frankrig, kom 1814 tilbage til Nederlandene, 1830 tilfaldt den Belgien, men kom ved Freden 1839 atter under Nederlandene. *Joh. F.*

Venne [fe'ne], Adriaan Pietersz van de, hollandsk Maler, født i Delft 1589, død i Haag 1662, kom til Leyden for at studere, blev derefter Elev af Guldsmeden Simon Valck i Middelburg og af Hieronymus van Diest i Haag; hans Virksomhed falder i Middelburg (1614—24) og i Haag. V. har malet historiske Billeder, Portrætter og Landskaber; han er sammen med Esaias van de Velde en af Foregangsmændene i hollandsk Landskabskunst. Hans Arbejder fra hans første Tid (til ca. 1627) ere af en egen munter Livfuldhed med deres om Glasmaleri mindende Lyskraft i Farven; Tegningen er frisk trods et lidt sirligt og miniaturagtigt Præg, og Kompositionen klar oversigtlig trods Vrimlen af Smaafigurer i hans Billeder. Af V.'s betydeligste Arbejder skulle nævnes »Sjælefiskerne« (et symbolsk Billede af hvorledes den protestantiske og den katolske Gejstlighed fanger Sjæle) og »Prins Moritz i Kermessen i Rijswijck« (begge i Rijksmuseum i Amsterdam), »Fredsfesten (1609) i Bruxelles« (i Louvre), »Sommer« og »Vinter« (Berlin), fire Aarstidsbilleder (Amsterdam), »Fest foran et Slot« (Kassel) o. fl. a. Omtrent fra V.'s 40. Aar forandrer hans Kunst ganske Karakter. Først og fremmest slipper han sine muntre Farver og maler i graat og brunt *(en grisaille),* dernæst veksler ogsaa hans Emner, idet han nu fremstiller »komiske« Scener med Bønder og Tiggere, som oftest i en grov og karikeret Opfattelse. V. har endvidere udført Illustrationer, saaledes til Digte af Jakob Kats, og er ogsaa selv optraadt som Digter med forskellige Værker. *A. R.*

Venn [fe'n], **Hobes** (Veen, Fenn), en med Tørvemoser opfyldt Slette i preussisk Regeringsdistrikt Aachen, særlig i Kredsene Eupen, Montjoie og Malmedy; med sine Forgreninger strækker den sig mod Nord ind i Kredsene Aachen

og Duren, hvor den ender med en stejl Rand. I snævrere Betydning omfatter H. V. de sammenhængende Tørvemoser, der strække sig fra Flækkerne Lammersdorf og Rotgen i Nord til Warche i Syd. Med sin sydlige Del træder H. V. over i Belgien. Det højeste Punkt er Botrange (695 M.). Uden for Moserne findes store Skove og Græsgange. Ved den nordlige Fod af H. V. ligger Stenkulsdistriktet ved Aachen. *Joh. F.*

Vennebjærg, Herred i Vendsyssel, det nordvestligste i Hjørring Amt, grænser mod Øst til Horns og mod Syd til Børglum Herred, mod Vest og Nord til Skagerak, i hvilket Hirtshals Pynt skyder ud. Dets største Udstrækning fra Vest til Øst er ca. 30 Km., fra Nord til Syd er der ca. 18 Km. Dets Areal er ca. 425 □Km., og det havde 1. Febr. 1906 med Købstaden Hjørring 24,598, uden den 15,804 Indb. (1801: 6,528, 1840: 10,236, 1880: 14,714, 1901: 15,398), o: ca. 31 pr. □Km. Dets midterste og største Del hører til Højvendsyssels nordvestlige Parti, hvis højeste Punkt her er 93 M.; mod Nord strækker Højdepartiet sig helt ud til Kysten ved Hirtshals; inden for Pynten ligger Tornby Bjærg, 86,5 M. Overfladen er overvejende stærkt bakket og til Dels gennemfuret af dybe, smalle Dale. Den nordøstlige Del omkring Uggerby Aa er lavtliggende og jævn ligesom Egnen mod Sydvest omkring Liver Aa (Aastrup Aa); dog ligger der her mod Sydvest et lille Bakkeparti, der ved Kysten i Rubjerg Knude naar over 74 M. Jorderne ere dels sandmuldede, nogle Steder lerede, dels stærkt sandede; langs Kysterne findes der flere Steder, hvor der ikke er højt, Flyvesandsstrækninger. De ovennævnte Aaer optage en Mængde mindre Vandløb, hvoraf fremhæves Varbro Aa, der optages af Liver Aa. Herredet er fattigt paa Skov; dog er der i de senere Aar kommet en Del Plantninger, deriblandt Statsplantagerne Uggerby og Lilleheden. Frugtbarheden er ikke stor, om det end hører til Amtets frugtbareste Herreder (i Gennemsnit 14 Hekt. paa 1 Td. Hartk.). Af hele Arealet vare i 1901 ca. 15,600 Hekt. besaaede, 10,750 Eng, Græsgang o. s. v., 1,060 Kær, Fælled og Mose, 1,480 Skov og Plantage °g 4.37° Hede og Klit. Der var i 1903 4,387 Heste, 23,153 Stkr. Hornkvæg, 13,305 Faar og 16,438 Svin. Herredet er, foruden Købstaden Hjørring, delt i 18 Sogne; det samlede Hartkorn er 2,784 Tdr., og der var i 1906 2,971 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner det et eget Provsti, i verdslig Henseende hører det under V. Herreds Jurisdiktion. — V. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Winæbiærghæreth, hørte i Middelalderen til Vendsyssel; senere hørte det væsentlig til Aalborghus Len og fra 1660 til Aastrup og Sejlstrup Amter, indtil Hjørring Amt oprettedes i 1793. *H. W.*

Vennesla, Herred, Christianssand Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Mandal Fogderi), Lister og Mandals Amt, 106 □ Km., hvoraf 2,5 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,953 Indb., altsaa ca. 19 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Sogn af Øvrebø Præstegæld; det omgives af Herrederne Oddernes, Øvrebø, Hornnes, Iveland, Birkenes og Tveid. — Herredet er et Indlandsherred, der ligger paa begge Sider af Ottra (Otteraaen) eller Toridalselven, som Ottra benævnes i dens nedre Løb; dens Dalføre, Toridalen, gennemskærer Herredet fra Nord til Syd. — Fjældene i dette Herred naa ingensteds over ca. 350 M.'s Højde; 0. f. Ottra ligge Røseheia (332 M.), Aamdalsheia (303 M.), Kabroheia, Hesteheia m. fl., og V. f. samme Kraagemyraasen (274 M.), Vardeheia (309 M.), Støleheia (209 M.) m. fl. Selve Ottra's Dalføre er i Herredets nordre Del et trangt Fjældskar, der omkring Venneslafjorden og S. f. Vigelandsfossen udvider sig til et bredere Dalføre, hvor de fleste Gaarde ligge.— Ottra optager fra Vest Drivenesbækkken og Rognaaen, fra Øst Rugelven og Kvernstølbækken; den danner inden for Herredet flere betydelige Fossefald, Hunsfoss, Hallandsfoss, Vigelandsfoss og Helvedesfoss. Blandt Herredets 26 Indsøer ere de største Venneslafjorden (0,5 □ Km.), en Udvidelse af Ottra, og Drivenesvandet (0,2 □ Km.); de fleste Elve og Vande ere fiskerige. Herredets opdyrkede Areal ligger i Toridalen og mellem Heierne paa dennes Østside; 2,9 □ Km. er dyrket Mark, 70 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. — Ved Siden af Jordbrug og Fædrift spiller Skovdriften den største Rolle i dette Herred, der har god Skov; der findes flere industrielle Anlæg, af hvilke de betydeligste ere Hunsfoss Træmasse- og Papirfabrikker og Vigeland's Sav- og Møllebrug; større Hussamlinger findes ved Hunsfoss og Vigeland samt ved Vennesla og Kvarstein med (1900) i alt 919 Indb. Blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Vigeland, Eigeland, Moseid, Drivenes, Aamdal m. fl. Vennesla Kirke, opført 1829, ligger ved Venneslafjordens Østside. — Jærnbanen Christianssand—Byglandsfjorden (Sætersdalsbanen) gaar gennem Toridalen og har inden for Herredet følgende Stationer og Stoppesteder: Kvarstein, Vennesla og Grovene; privat Sidespor fører til Hunsfoss. Gennem Toridalen's søndre Del fører Hovedvej fra Mosby til Grovene, hvorfra den mod Øst gaar ind i Nedenes Amt; fra Venneslafjorden fører Bygdevej mod Vest til Øvrebø og fra Aamdal i Herredets nordlige Del Bygdevej ind i Iveland Herred. Med Gaardveje er Herredet sparsomt udstyret. (Litt.: >Norges Land og Folk«: A. Helland, »Lister og Mandals Amt« [Chra. 1903]). *N. S.*

Venōsa, By i det sydlige Italien, Provins Potenza, ligger 16 Km. 0. f. Melfi ved den østlige Fod af Monte Vulture (1,329 M.) ved en lille Flod samt ved Banen fra Foggia til Tarento. (1901) 8,014 Indb. V. har et Citadel fra 15. Aarh. samt et af Pave Nikolaus II 1058 indviet Abbedi med Gravmæler over Robert Guiscard og hans første Gemalinde. V., der i Oldtiden hed *Venusium*, er Horats's Fødeby. Af Oldtidsrester har Byen dog kun faa, da den ødelagdes af Saracenerne i 9. og af Normannerne i 11. Aarh. 1851 led den meget ved et Jordskælv. *H. P. S.*

Venskabelige Tal (mat.). To hele positive Tal kaldes v. T., naar hvert af dem er lig Summen af alle det andets Faktorer; som Eksempel kan nævnes 220 og 284. Allerede Pythagoræerne beskæftigede sig med saadanne Tal. *Chr. C.*

Venskabsøer se Tonga-Øer.

Venstre bruges ved parlamentariske Forsamlinger i Modsætning til Højre (s. d.) for at betegne Fremskridtspartiet, og man taler desuden om venstre Centrum og yderste Venstre som særlige Afskygninger. I mange Lande have dog Fremskridtspartierne særlige Navne (se Liberale, Progressister). I Danmark udgjorde Bondevennerne 1848—63 største Delen af V. i Rigsdagen, men efter Grundlovskampen 1865—66 opstod i Folketinget 3 Venstregrupper: det nationale V. under B. Christensen og Carlsen, men med Høgsbro som egentlig Leder; Oktoberforeningsmændene under J. A. Hansen og Alberti, og endelig Tscherning's gamle Tilhængere under G. Winther. 1868 sluttede de to sidste Grupper sig sammen til det folkelige V., og i Sommeren 1870, da Ministeriet Holstein's Dannelse tilkendegav et Forbund mellem Godsejerne og det national-liberale Parti, samledes begge V.'s Fløje til det forenede V. under B. Christensen's Forsæde. Her kom C. Berg til at spille en ledende Rolle som Ordfører, først ved Siden af J. A. Hansen, siden fremfor denne, og det var nærmest ham, som gav Stødet til Finanslovens Nægtelse i Oktober 1873 — efter allerede at have foreslaaet det 2. Maj — medens J. A. Hansen under den følgende Valgkamp udtalte, at man ikke vilde gentage Eksperimentet. Berg havde ligeledes Hovedandelen i Befæstningslovens Forkastelse 1876 og i Finanslovens Bortfalden April 1877, med den derpaa følgende foreløbige Bevillingslov. Som Eftervirkning af den Strid, der 8. Novbr. 1877 førtes om Tilvejebringelsen af en regelret Finanslov, og under hvilken Fr. Bojsen og Holstein-Ledreborg traadte i Forgrunden, deltes V. i Marts 1878 i det moderate V. med Bojsen til Leder og Holstein til Ordfører, samt under Partiets tidligere Navn, og det radikale V., der selv kaldte sig Folketingets V., og i hvilket Hørup snart indtog en fremskudt Stilling ved Siden af Gruppens egentlige Leder Berg. Det radikale V. vandt Fremgang ved Folketingsvalgene i Jan. 1879 paa det moderates Bekostning, men svækkedes et halvt Aar senere ved Dannelsen af en ny Gruppe, de »udtraadte«, og led 1880 et alvorligt Nederlag, da disse sammen med det moderate V. sluttede Forlig med Højre om Hærloven. 1881 gentoges dette ved Gennemførelsen af den militære Straffelov, men endnu s. A. medførte ny Kamp med Ministeriet om Finansloven en Tilnærmelse mellem V.'s enkelte Grupper og snart efter en Samvirken om den saakaldte »Visnepolitik«. Imidlertid fremkaldte indre Modsætninger en Spaltning af det radikale V., og i Novbr. 1884 dannedes det danske V. ved en Sammenslutning af det moderate V. og Berg's nærmeste Tilhængere, medens »Europæerne« under Hørup fastholdt Navnet »Folketingets V.«. Udstedelsen af den provisoriske Finanslov 1885 førte dog i Maj s. A. til en Samling af hele V. og i Oktbr. 1886 til en fuldstændig Sammenslutning med Berg som »Enhedsmærke«. Men efter de Forligsforhandlinger, som de andre Ledere, Bojsen, Holstein og Hørup, havde indledet med Ministeriet, udskilte Berg sig i Foraaret 1887 derfra med en lille Gruppe, og i Efteraaret 1890 gik Hørup og hans Venner, der hidtil sammen med Bojsen og Hovedmængden af »det danske V.« havde udgjort det forhandlende V., sammen med den Berg'ske Gruppe, saa at Modsætningen fra 1878 igen traadte i Live. Endelig dannedes, efter at det politiske Forlig 1894 havde medført en Spaltning af det forhandlende V., og ny Valg havde skabt et nyt Flertal i Folketinget, i Apr. 1895 Venstre-Reform-Partiet, hvori Berg's og Hørup's gamle Tilhængere mødtes med Alberti's, medens Resten af det forhandlende V. holdt sig som en særlig Gruppe indtil Novbr. 1902. *E. E.*

I Norge opkom Partibenævnelserne Højre og V. flere Aar efter Indførelsen af aarlige Storting; først under Vetostriden blev »Venstre«-Navnet tillagt de oppositionelle Grupper, som havde sluttet sig sammen under Johan Sverdrup's Førerskab. Selv benyttede denne næppe i større Udstrækning Partibenævnelserne, før han efter at være aftraadt fra Landsstyret forsøgte en Reorganisation af de liberale Fraktioner. Hans eget Parti indtog da en Mellemstilling mellem det ny Højre og det »rene« V., »Europæerne« kaldet. Fra 1880'ernes første Valgperiode fandtes en Organisation af Stortingsoppositionen, der fra Febr. 1883 gik over til »Stortingsmændenes liberale Forening«, som talte 83 Mand. Den støttede sig til organiserede Tilhængere over hele Landet, som tog Navnet »Norges Venstreforening« og 28. og 29. Jan. 1884 holdt sit konstituerende Møde; dens første Formænd vare Johan Sverdrup og A. Qvam. 7. Marts 1884 stiftedes »Kristiania liberale Forening«, der skulde »virke for konstitutionelt Samarbejde mellem Storting og Regering og derpaa bygget politisk Udvikling i Overensstemmelse med Tidens Krav«. *O. A. O.*

Venstre Skrne se Skrue.

Ventegodt, Peter Olsen-, dansk Figurmaler, er født i Kjøbenhavn 31. Maj 1863, begyndte som Porcelænsmaler og arbejdede 1881—83 paa Kunstakademiet. Under Navnet Peter Olsen udstillede han 1883 — først 1893 fik han Navneforandring — »Ved Lampelys; to unge Piger skrive et Gækkebrev«, og derefter fulgte adskillige Genrebilleder og Portrætter, blandt hvilke sidste et Dameportræt indbragte ham Aarsmedaillen 1892, desuden en enkelt større Komposition, »Susanne i Badet« [1893]. Kunstmuseet ejer et interessant Interiør med Figurer, »Juleaften paa Landet i forrige (o: 18.) Aarhundrede« af den solide og sundt følende Kunstner. *S. M.*

Ventendes Arv o: den Arv, som ikke er falden endnu, maa efter D. L. 5—2—81, norsk Arvelov § 73 ingen hverken sælge eller pantsætte, og herimod stridende Dispositioner ere derfor ugyldige. *K. B.*

Venter d. s. s. Bug.

Ventidius, Publius, en Romer af ringe Herkomst, erhvervede sig i Gallien Cæsar's Gunst og blev ved hans Hjælp Prætor (43). Efter Cæsar's Mord hjalp han Antonius og medvirkede ved Overenskomsten mellem ham og Cæsar Octavianus. Senere kæmpede han med Held i Asien og opnaaede en Triumf. *H. H. R.*

Ventil (lat.), Maskindel til Aabning og Lukning af Gennemgang for Vædsker og luftformige Legemer (smlg. Hane), der finder en udstrakt Anvendelse under mange forskellige Former. Sædvanlig bestaar en V. af et Ventilhus, der omslutter to Hoveddele, nemlig Ventilsædet, der er fastgjort

til Huset, og Ventillegemet, der er bevægeligt og, naar V. er lukket, ligger om mod Sædet, medens det fjernes derfra, naar V. aabnes. Tætheden tilvejebringes enten ved, at en blød Flade af Læder, Gummi e. l. presses mod en haard, sædvanlig af Jærn eller andet Metal, eller ved at to haarde Flader, der ere tilpassede nøjagtig, oftest ved Slibning, lægge sig mod hinanden.

Fig. 1 viser en Klapventil; *g* er Huset, *s* det ringformede Sæde, der er indsat i Huset, og *k* Ventillegemet, »Klappen«. Denne bestaar af en bøjelig Plade, f. Eks. af Læder, der er fastgjort til Sædet ved den ene Side, medens dens øvrige Omkreds er fri og kan løfte sig fra Sædet, idet Pladen selv virker som Hængsel. For at gøre Klappen stiv, er den indeklemt mellem to Jærnplader, der tillige tjene som Belastning og bringe Klappen til at lukke hurtig. En fra neden kommende Vædskestrøm vil løfte Klappen, derimod spærrer denne Vejen i modsat Retning, V. af denne Art anvendes mest ved Pumper, og ofte findes der flere Klapper (Fig. 2). Undertiden ere Klapperne, ligesom Sædet, af Metal, med eller uden Læderbelægning, og bevæge sig da om Hængsler. I store V., f. Eks. Bundventiler i Luftpumper ved Dampmaskiner (Fig. 3), er Klappen en rund Skive, oftest af Gummi, medens Sædet bestaar af et Gitterværk af Metal, der støtter Klappen, naar V. er lukket. Klappens Rand bevæger sig, naar V. aabnes, opefter, og Klappen antager Form af en Kuglekalot, medens en over Klappen anbragt Skærm forhindrer, at Klappen bøjes for stærkt opefter.

Fig. 1.

Fig. 2.

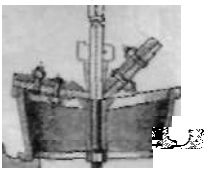

Fig 3.

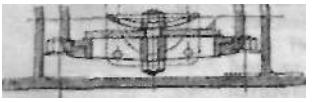

En Kugleventil er fremstillet i Fig. 4. Ventillegemet er her en tung Kugle, og Sædet er tildannet efter denne. En Bøjle eller undertiden kun en Tværstang gennem Huset hindrer Kuglen i at fjerne sig saa meget fra Sædet, at den ikke hurtig og sikkert kan lægge sig paa i dette igen. Disse V. bruges ogsaa ved Pumper, især hvor det er urene Vædsker, der skulle pumpes, idet Urenheder mindre let sætte sig fast paa Sædet, og altsaa gøre V. utæt, end Tilfældet er ved en Klap- eller Kegleventil (se nedenf.). Kuglen er gerne af Metal, og undertiden har den et Overtræk af Gummi; et saadant blødt Overtræk bevirker, at V. holder sig bedre tæt, selv om der skulde være Urenheder mellem Kugle og Sæde, og tillige tjener det under visse Forhold som Beskyttelse for Kuglen over for Vædsker, der kunne angribe Metallet i denne.

Fig. 4.

Fig. 5 viser den almindelige Indretning af en Kegleventil, der i Reglen udføres helt af Metal; *s* er Sædet, *v* Ventillegemet, »Keglen«, ogsaa kaldet »Ventilen« eller »Tallerkenen«, der bestaar af en flad Skive, hvis Rand er kegledannet og ved Slibning tilpasset efter Sædets ligeledes kegledannede Overkant; et blødt Mellemlag er her sjældent, derimod mangle undertiden de kegledannede Flader, og Ventillegemet ligger da med sin plane Underflade an mod Sædets ligeledes plane Overkant. Under Skiven findes 3 eller 4 Ribber *f*, der udefter passe efter Ventilsædets cylindriske Inderflade, og som styre Keglen i dens Bevægelse op og ned, medens der mellem Ribberne er Plads for Vædskens Bevægelse gennem V. Over Keglen findes et »Anslag« *a*, der begrænser dens Bevægelse opefter og hindrer, at Keglen føres bort fra Sædet, og at dens Løftning fra dette, »Slaget« eller »Løftehøjden«, bliver saa stor, at V. ikke hurtig lukker sig, naar Vædskestrømmen ophører. En hurtig Lukning er nemlig af stor Betydning for Nyttevirkningen af en Pumpe, idet derved den mindst mulige Del af den løftede Vædske faar Tid til at strømme tilbage gennem V. Er Løftehøjden for stor, bliver tillige Keglens Stød mod Sædet under Lukningen saa stærkt, at Holdbarheden af V. formindskes. Kegleventilen finder i meget stor Udstrækning Anvendelse ved Pumper, navnlig naar der arbejdes med Tryk af mere end 1 å 2 Atmosfærer; thi i saadanne Tilfælde ere Klapventiler ikke brugbare.

Fig. 5.

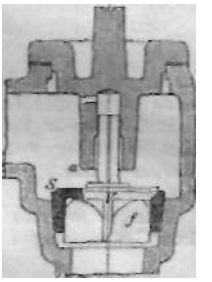

En særlig Anvendelse finder Kegleventilen ved Sikkerhedsventiler, hvis Opgave det er at aabne sig, naar et bestemt Tryk er naaet, og derved forhindre, at der i Dampkedler (s. d.), Pumper, Rørledninger o. s. v. opstaar et større Tryk, end man har Brug for, eller der af Sikkerhedshensyn kan tillades. Fig. 6 viser en Sikkerhedsventil. Keglen *a* holdes ned imod Sædet *c* ved Hjælp af en enarmet Vægtstang *d*, hvis fri Ende bærer et Lod *f*. Undertiden, navnlig hvor V. er udsat for stærke Bevægelser eller Rystelser, f. Eks. paa Lokomotiver og i Skibe, anvendes en Fjeder i Stedet for Loddet, og man kan da ogsaa udelade Vægtstangen og lade Fjederen virke direkte paa Ventilkeglen.

Fig. 6.

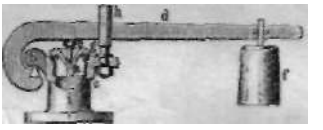

For at tilvejebringe et stort Gennemstrømningsareal med den mindst mulige Løftehøjde — altsaa for at opnaa den hurtigst mulige Lukning — anvender man Ringventiler, o: Kegleventiler — med kegledannede eller plane Sæder — hvor

»Keglen« er dannet som en Ring, der ligger an mod to Sæder, nemlig foruden mod det sædvanlige, udvendige Sæde tillige mod et indvendigt.

Fig. 7.

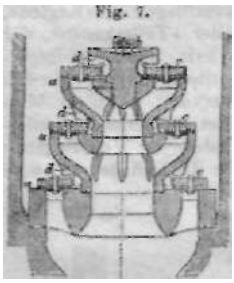

Ved at sammensætte flere saadanne Ringventiler kan man paa en forholdsvis ringe Plads og uden at gaa hverken til stor Diameter eller stor Løftehøjde tilvejebringe et meget stort Gennemstrømningsareal. Ringventilerne anbringes da enten i samme Plan, koncentrisk uden om hverandre, eller i Etager, som Fig. 7 viser. Her findes over hverandre 3 Ventilsæder *a*, hvorpaa hvile de 3 Ringventiler *c*, der have plane, med Læder belagte Anlægsflader, og hvis Løftehøjde begrænses af Fremspringene *d*. Det er særlig ved store Vandpumper, i Vandværker f. Eks., at saadanne sammensatte V. anvendes.

Alle de ovenfor nævnte Ventilformer tillade kun Gennemgang i een Retning og ere selvvirkende, d: de aabnes af det gennemstrømmende Stofs Tryk og lukke sig atter, naar dette Tryk ophører. Hvor man ønsker at kunne lade Stoffet passere i begge Retninger gennem V., at kunne aabne og lukke for Strømmen eller kunne regulere denne, anvendes andre Former af V., ved hvilke Ventillegemets Bevægelse iværksættes ved en særlig, uden for Huset liggende Mekanisme.

Fig. 8.

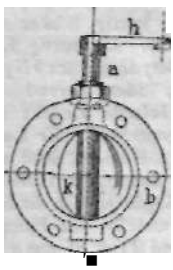

Af saadanne skal først nævnes **Drosselventilen** eller Drøvelklappen (Fig. 8). Denne har intet egentligt Sæde, men Huset *b* er glat udboret, og Ventillegemet er en elliptisk Plade *k*, der er fastgjort til en vinkelret paa Husets Akse og skærende denne anbragt Stang *a*, der gaar gennem Husets Væg. Klappens Kanter ere saaledes tildannede, at den i en skraa Stilling slutter tæt til Husets Inderflade, og altsaa lukker for Gennemgang, medens, naar den er drejet hen i Husets Længderetning, V. er helt aaben. Drosselventilen brugtes navnlig tidligere meget ved Dampmaskinen, idet dens Drejning besørgedes af Regulatoren, som derved afpassede Damptilstrømningen efter Behovet til enhver Tid.

Fig. 9.

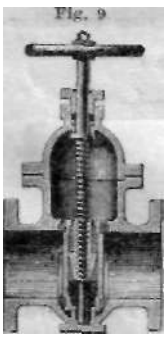

Skyde ventil en bestaar af et Ventilhus, i hvilket der er anbragt to Sæder tæt ved hinanden; mellem disse kan en Klap eller Skyder føres ind eller ud, oftest ved Hjælp af en Skrue med Haandhjul; til at optage Klappen, naar V. er aaben, har Huset en Udvidelse foroven. Klappen kan være kiledannet og slutter da tæt, naar den presses ind mellem de lidt skraat stillede Sæder, eller den kan — som vist i Fig. 9 (Peets V.) — bestaa af to særskilte Klapper, der, naar de ere komne ind paa Plads mellem Sæderne, ved Hjælp af en kegledannet Udvidelse paa den til Skruen svarende Møtrik kunne presses fast imod Sæderne.

En almindelig **Gennemgangsventil** (Stopventil, Afspærrings ventil) er vist i Fig. 10. Det er en Kegleventil, og Keglen er forbunden med en Stang, der paa en Del af Længden er skrueskaaret, og som gaar gennem en Stopbøsse i Ventilhusets øverste Del. Ved Hjælp af et Haandhjul paa Stangen kan denne drejes og V. derved aabnes og lukkes.

Fig. 10.

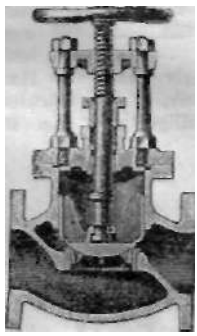

Ved Pumpeværker og især ved Dampmaskiner (se Bd. IV S. 869) anvendes ofte V., der bevæges af Maskinen selv og aabne og lukke paa bestemte Tidspunkter. Naar saadanne V. ere af betydelig Størrelse og lukke for Vand eller Damp under Tryk, kræves der stor Kraft til at aabne dem, og man søger derfor at aflaste V. Dette kan ske f. Eks. ved den i Fig. 11 viste Konstruktion, der benyttes meget ved Dampmaskiner. Ventillegemet o er rørformet og ligger an mod to smalle Sæder, foroven ved *c*, forneden ved *o*. Dampens Modstand indskrænkes herved til Trykket paa de to Ventilsæders Areal, og den til Aabningen nødvendige Kraft formindskes derved i høj Grad. Dampen kommer fra det til Siden vendende Rør og deler sig ved V. i to Strømme, hvoraf den ene gaar igennem ved Sædet *o* forneden, den anden ved *c* foroven, og derefter gennem Hulrummet i Ventillegemet forener sig med den nederste Strøm og forlader V. gennem den nedad vendende Aabning.

Fig. 11.

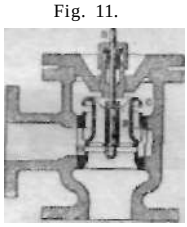

Af den store Mængde Former af V., der findes, er her kun anført enkelte typiske som Eksempler; i øvrigt maa henvises til Litteraturen, hvoraf særlig kan nævnes: C. Borch, »Maskinlære«, og Freytag': »*Hilfsbuch* f. d. Maschinenbau« [Berlin 1904] samt de under Dampmaskiner og Pumper anførte specielle Værker. *H. H. S.*

Ventil (fr. *piston*), en mekanisk Indretning ved Messingblæseinstrumenterne, der, idet den aabner Luften Adgang til een eller flere Bøjler af forskellig Længde, bevirker en Forlængelse af det tonegivende Rør og derved gør Tonen eet eller flere Tonetrin dybere. Opfindelsen af V. (se Horn S. 1140) satte de paagældende Instrumenter — Horn, Trompet, Kornet, Basun o. s. v. —,

der tidligere kun havde raadet over Naturtonerne, i Besiddelse af hele den kromatiske Tonerække.— Om V. i Orgelet se Orgel S. 964. *S. L.*

Ventilation (Luftfornyelse) er nødvendig i lukkede Rum, hvori Mennesker skulle opholde sig i længere Tid. Luften i saadanne Rum kan efterhaanden forurenes paa Grund af særlige Forhold (ved visse af vore Belysningsmidler, ved forraadnende Stoffer o. s. v.); men Skadeligheden af Ophold i slet ventilerede Rum synes dog særlig at skyldes Menneskene selv. Ved vort Aandedræt forbruge vi Ilt (Surstof) og udaande Kulsyre, hvilken sidste Luftart, indaandet i større Mængde, virker som Gift, og man har derfor i lang Tid troet, at det var dette Forhold, der betingede Nødvendigheden af V. Dette er dog ikke Tilfældet; endog alvorlige Ulemper ved Ophold i daarlig ventilerede Rum fremkomme, længe forinden Luftens Fattigdom paa Ilt eller Rigdom paa Kulsyre har naaet saadanne Punkter, at nogen virkelig Kvælnings- eller Forgiftningsfare derved opstaar. Man har derfor senere antaget, hvad forskellige Forsøg kunde tyde paa, at Mennesket, foruden at udaande Kulsyre, bl. a. ogsaa udaander visse særlige Giftstoffer, Antropotoksiner. Saadannes Eksistens kan dog ingenlunde betragtes som fastslaaet, og hvis de forekomme, er det i alt Fald rimeligt at antage, at de enkelte Individer vise store Forskelligheder baade med Hensyn til de særlige Giftstoffer, de maatte udaande, og med Hensyn til Paavirkeligheden af saadanne Giftstoffer. Man kan for øvrigt ogsaa forklare Ulemperne ved Ophold af mange Mennesker i slet ventilerede Rum uden at ty til Antagelsen om Antropotoksiner. For det første afgive vi normalt under vor Livsvirksomhed stadig Varme til vore Omgivelser (ved Udstraaling af Varme, ved vor Transpiration, vort Aandedræt o. s. v.), og denne Varme kan ikke bortføres hurtig nok i slet ventilerede Rum, hvorfor den i saadanne selv lægger vor yderligere Varmeafgivelse, og derfor vor Livsvirksomhed, Hindringer i Vejen. For det andet udvikles der i et Rum, hvor mange Mennesker opholde sig, baade af Menneskene selv og af deres Klæder, ildelugtende Stoffer; den derved fremkaldte Følelse af Ækelhed bevirker, at man holder sit Aandedræt tilbage«, og baade dette (den ændrede Respirationstypus) og den med Tilstanden sammenhængende Depressionsfølelse er naturligvis skadelig, ogsaa i Tilfælde, hvor den ildelugtende Luft i sig selv er ganske uskadelig. Medens det, som ovenfor sagt, ikke er den ved vort Aandedræt udviklede Kulsyre, der gør V. nødvendig, er dog dens Mængde i et Rum, hvori Mennesker opholde sig, et ganske brugbart Maal for Luftens Forurening, og man kan derfor fastsætte »Størreisen« af V. i et Rum ved at bestemme en Grænse, Luftens Indhold af Kulsyre ikke maa overskride. Ved Projektering af Ventilationsanlæg (s. d.) kan man derefter beregne, hvor megen frisk Luft der bør indføres i vedkommende Rum pr. Time for hvert af de Individer, der samtidig ville komme til at opholde sig i Rummet; men da man ikke altid kender det samlede Antal af saadanne Individer, maa man ofte hjælpe sig med et Skøn, idet man f. Eks. bestemmer den friske Lufts Mængde i Forhold til Værelsernes Rumfang. Rum, hvori særlig ildelugtende Luftarter udvikles — f. Eks. Klosetrum — bør naturligvis ventileres særlig stærkt, og ligeledes bør Skolestuer og Sygestuer have kraftig V., fordi baade Børn og Syge i Alm. ere særlig modtagelige for skadelige, ydre Paavirkninger. Derimod tør man ikke vente ved et »kunstigt« V.-System i nogen betydelig Udstrækning at fjerne patogene Bakterier fra en Sygestue; de Lufthastigheder, man tør gaa til ved en V., naar man vil undgaa Lufttræk (s. d.), ere ikke saa store, at Luftstrømningerne kunne medføre de Støv- og Vand-Partikler, hvorved Bakterierne i Alm. hænge. Kun den V., der opnaas ved længere Tids Aabning af Vinduer — om muligt med »Gennemtræk« — er saa kraftig, at den kan befri et Værelses Luft for i alt Fald Størstedelen af de Kim, Luften forud indeholdt. Grovere Støv i lukkede Fabriksrum kan heller ikke fjernes, efterhaanden som det produceres, naar man ikke udsuger det under Tilvejebringelse af en saa stor Lufthastighed, som ikke uden Ulempe kan taales af Mennesker (se Støvsamler og Støvsuger). I vore almindelige Beboelseslejligheder foregaar til Stadighed en »naturlig« V. gennem Utætheder i vore Bygningsmaterialier og Bygningskonstruktioner. Denne V. er næsten altid tilstrækkelig, i alt Fald naar man understøtter den ved hyppig Aabning — ikke blot »paa Klem« — af sine Vinduer; men i Skoler, i Hospitaler og i Forsamlingsrum (Kirker, Teatre o. s. v.) kan det være nødvendigt ved et Ventilationsanlæg (s. d.) at tilvejebringe »kunstig« V. Ligeledes kan kunstig V. være nødvendig i lukkede Opholdsrum for Dyr og i Lokaler, hvor der fremstilles eller opbevares Varer, som udvikle ilde Lugt eller skadelige Luftarter, eller Varer, der skulle tørres. Angaaende V. af Vandlaase henvises til Husspildevandsledninger.

Med et Billede, laant fra det Forhold, at en Ild kan bringes til Opblusning, naar der blæses Luft imod den, siges en Sag eller en Plan at være »under Ventilation«, naar dens Virkeliggørelse søges fremmet ved Undersøgelse og Drøftelse af den. *Fr. V. M.*

Ventilationsanlæg kaldes et System af Apparater og Ledninger, bestemt til Tilvejebringelse af Ventilation (s. d.) i lukkede Rum. Der er herved i Alm. Tale om Opholdsrum for Mennesker, men V. for Stalde o. l. og for visse Fabrikslokaler og Lagerrum indrettes efter de samme Principper. Man kan inddele V. i dem, ved hvilke man navnlig træffer Foranstaltninger til Udsugning af den forurenede Luft fra Rummene (V. med Aspiration), og dem, ved hvilke man navnlig træffer Foranstaltninger til Indførelse af frisk Luft i Rummene (V. med Pulsion). Sædvanlig er Anvendelsen af eet af disse Systemer tilstrækkeligt; suges nemlig den forurenede Luft ud af et Rum, vil frisk Luft let kunne bane sig Vej ind i Rummet gennem Aabninger eller Kanaler, som staa i Forbindelse med det fri, og paa lignende Maade vil den forurenede Luft let kunne undvige ved et Pulsionsanlæg. Ved meget store V. kombineres de to Systemer dog ret ofte, og ved et Pulsionsanlæg kan der være Anledning til at forsyne enkelte Rum — f. Eks. Klosetrum — med særlige Indretninger til Udsugning,

for at ingen Del af deres forurenede Luft skal kunne undvige til andre Lokaler. Efter den Kraft, der frembringer den for Ventilationen nødvendige Luftbevægelse, kan man videre dele V. i saadanne, hvor Luftbevægelsen skyldes en Temperaturforskel, og saadanne, hvor den tilvejebringes ved mekaniske Hjælpemidler.

Anbringer man i et Værelse en Aabning til en Skorsten, hvad egentlig allerede sker, naar man aabner Døren paa en almindelig Stueovn, vil Skorstenens Træk (s. d.) frembringe en Udsugning af Værelsets Luft, medens frisk Luft kan strømme ind gennem Mures og Vinduers Utætheder, og man har saaledes etableret i dets simplest mulige Form et V. efter Aspirationsprincippet og beroende paa en Temperaturforskel, nemlig Forskellen mellem Temperaturen af Luften i Skorstenen og Temperaturen af den omgivende Luft. Et V. som det beskrevne kan være ganske praktisk f. Eks. til Ventilation af et Værelse med megen Tobaksrøg, men det er en Selvfølge, at Aabningen til Skorstenen bør kunne lukkes, for det Tilfælde at Skorstenens Træk glipper. Det her forklarede Princip kan anvendes ved større V., naar man i Stedet for en almindelig Skorsten i en Bygning benytter en særlig Skorsten, hvis Luft man opvarmer ved et større Ildsted, ved Dampovne eller paa anden Maade, og hvormed man ved lukkede Ledninger, *i.* Eks. murede Kanaler, forbinder et større Antal Værelser. Man faar da et saakaldet Appel-Ventilationsanlæg.

Den ovenfor angivne simple Maade til Ventilation af et enkelt Værelse kan sjælden bruges om Sommeren, hvor der i en Bygnings almindelige Skorstene kun er ringe eller intet Træk; men man kan da i en Aabning til en Skorsten anbringe en ved mekanisk Kraft dreven Ventilator. Denne kan f. Eks. være en »Skrueventilator«, hvis Indretning fremgaar afhosstaaende Fig., og hvis Virkning lettest forstaas, naar man sammenligner den med Virkningen af Vinden paa en Vindmølle. Ved en saadan bringes de skraatstillede Møllevinger til at rotere af den mod dem ved Vinden førte Luft; ved Skrueventilatoren bringe de skraatstillede, roterende Vinger paa ganske tilsvarende Maade Luft til at bevæge sig, i det betragtede Tilfælde fra Værelset til Skorstenen og gennem den ud i det fri. Det forstaas let, hvorledes det her beskrevne Aspirationssystem med Anvendelse af mekanisk Kraft kan benyttes ved store V. Ogsaa ved saadanne anvendes meget ofte Skrueventilatorer; men andre Former af Blæsere kunne paa lignende Maade benyttes som »Ekshaustorer« (se Blæsere); navnlig anvendes Centrifugalblæsere ret hyppig. Ventilatorer kunne drives f. Eks. ved Damp eller Elektricitet; ved smaa V. ser men dem undertiden drevne af Turbiner, der sættes i Bevægelse ved Vandtrykket fra en Vandværksledning. Undertiden har man ved V. benyttet Dampstraaleblæsere og Ejektører (se Injektør) til direkte Udsugning af Luft, men man undgaar da næppe en ubehagelig Larm.

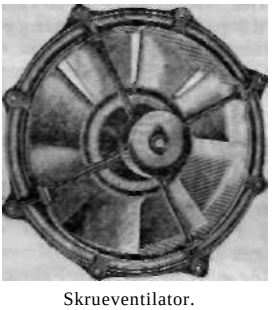

Skrueventilator.

Naar man i en Stue opstiller en Kappeovn (s. d.) og lader en Ledning fra fri Luft udmunde forneden i Rummet mellem selve Ovnen og dens Kappe, vil Luften i dette Rum kunne opvarmes stærkt af Ovnen, altsaa blive lettere og søge opad, og den ydre Luft vil da ved det Tryk, den udøver overalt i Jordens Nærhed (se Atmosfære), presses ind i Værelset. For dette har man saaledes tilvejebragt et V. efter Pulsionsprincippet og beroende paa en Temperaturforskel. Et andet Eksempel paa et saadant V. haves i ethvert Luftopvarmningsanlæg (se Opvarmningsanlæg S. 934). Naar et saadant om Sommeren ikke benyttes til Opvarmning, fungerer det naturligvis heller ikke som V., men man kan da i Alm. tilvejebringe en fuldt tilfredsstillende Luftfornyelse ved Aabning af Vinduer.

Hvor et Luftopvarmningsanlæg er etableret, men det af en eller anden Grund, f. Eks. af Hensyn til Faren for Lufttræk (s. d.), ikke lader sig gøre om Sommeren at tilvejebringe fornøden Ventilation ved Aabning af Vinduer, kan man indrette et V. efter Pulsionsprincippet med Anvendelse af mekanisk Kraft, og herved kunne de i Opvarmningsanlægget indgaaende Luftledninger benyttes. Man presser da den ydre Luft gennem disse Ledninger op i de forskellige Lokaler med Benyttelse af Ventilatorer, der kunne være ganske som de, der ere omtalte ovenfor. Det er jo nemlig klart, at lige saa vel som en saadan Ventilator kan anbringes og rotere saaledes, at den fører Luften fra et Værelse ud i fri Luft, kan den opstilles saaledes, at den fører Luft fra det fri ind i Værelser. For øvrigt kan det, som omtalt under Opvarmningsanlæg, være nødvendigt — navnlig i store Bygninger — ogsaa om Vinteren at anvende Ventilatorer ved Luftopvarmningsanlæg, og om man da vil kalde et saadant Anlæg for et Opvarmningsanlæg eller et V., bliver en Skønssag.

I Tilfælde, hvor man har med et V. at gøre, der ikke tillige fungerer som et Opvarmningsanlæg, bliver det dog næsten altid nødvendigt om Vinteren at opvarme Luften fra det fri, forinden den udbreder sig i de ventilerede Rum. Selv naar den kommer ind i disse gennem mange smaa Aabninger, som naar den indtages gennem Ydermures og Vinduers Utætheder, bør man sørge for, at Værelsernes varmegivende Ovne opstilles saa nær som muligt ved de Steder, hvor mest frisk Luft indstrømmer, altsaa ved Vinduerne, og kommer den ind gennem særlig tilvejebragte Aabninger — hvad enten disse simpelt hen ere anbragte i Ydermure i Værelserne, eller de ere Udmundingsaabninger for Ledninger fra et centralt liggende »Luftkammer« i Bygninger — er det sædvanlig en Nødvendighed, at Værelsernes lokale Varmeapparater anbringes i umiddelbar Nærhed af disse Aabninger, hvis man vil undgaa Lufttræk. Derimod bliver man mindre afhængig med Hensyn til den relative Placering af lokale Varmeapparater og Indstrømningsaabninger for den friske

Luft, naar man forvarmer denne sidste o: opvarmer den saa meget forinden dens Indførelse i vedkommende Lokale, at dettes Opvarmning ikke kommer til at bero alene paa de lokale Varmeapparater. En saadan Forvarmning kan iværksættes i særlige Varmekamre, ganske som de, der benyttes ved Luftopvarmningsanlæg. Men foruden at forvarme den friske Luft maa man ogsaa ofte rense og befugte den. Allerede ved Valget af det Sted, hvor man indtager Luften, bør man sørge for at skaffe den saa ren som muligt, og man tager den derfor f. Eks. fra Luftbrønde (s. d.), anbragte i en Beplantning i rigelig stor Afstand fra Færdselsveje og Bygninger. Er dette Middel ikke anvendeligt eller ikke tilstrækkeligt, kan man lade Luften passere et Luftfilter, forinden den indføres i Lokalerne. Et saadant Filter kan dannes af Rammer, over hvilke et vævet Stof, som Bobinet eller Gaze, er udspændt; jo tættere Vævningen af Stoffet er, des flere Urenheder vil det tilbageholde, men med des større Kraft maa ogsaa Luften føres gennem Filteret. Man kan endog konstruere Luftfiltre saa tætte, at de tilbageholde Luftens Bakterier og andre Organismer; men en saa vidt dreven Filtrering er kun nødvendig i ganske enkelte Tilfælde, saasom ved Ventilation af visse Lokaler i Bryggerier. En Befugtning af den Luft, der skal indføres, kan man iværksætte ved at lade Luften stryge hen over flade Skaale, som stadig holdes fyldte med Vand, der langsomt fordamper, og en samtidig Rensning og Befugtning tilvejebringes, naar man lader Luften passere et faldende >Vandtæppe«, hvorved den rigtignok let fugtes mere end ønskeligt. Medens det ved et V. er nødvendigt — ved Hjælp af lokale Varmeapparater, af centrale Varmekamre eller ved begge Midler i Forening — at sørge for den indførte friske Lufts Opvarmning om Vinteren, kan det undertiden være ønskeligt at afkøle den Luft, man om Sommeren indleder i store Forsamlingsrum og visse Lagerrum. Hvorledes man bærer sig ad hermed, er omtalt under Køleanlæg.

De Ledninger, der ved V. føre frisk Luft ind i de ventilerede Rum, og de, der lede den forurenede Luft ud af Rummene, bør være formede saaledes og lagte efter saadanne Linier, at Luftbevægelsen i dem foregaar saa let som muligt. Meget store Ledninger kan man bygge af Træ, Beton eller Jærn, men de til et V. hørende mindre Ledninger dannes sædvanlig som Kanaler i Bygningens Murværk. Udstrømningsledninger for forurenet Luft fører man, navnlig ved V. med Pulsion, saa vidt muligt lodret op fra det paagældende Rum og lader dem udmunde over Bygningens Tag. De virke da paa lignende Maade som Skorstene, fordi Rummets forurenede Luft som oftest er varmere end den ydre Luft, og det i Ledningerne derved frembragte Træk, der understøtter Ventilationen, kan tilmed til en vis Grad sikres ved Anbringelse af Ventilationshætter (se Røghætte).

Med Hensyn til den rette Anordning og Placering af Indstrømnings- og Udstrømningsaabninger for Luften i selve de Rum, der skulle ventileres, ere Meningerne delte. Der rejser sig her Spørgsmaal om Aabningernes Højdebeliggenhed, om deres Beliggenhed i Forhold til Ydermure, om man skal vælge forholdsvis faa og store Aabninger eller mange, smaa Aabninger o. s. v. Vanskeligheden ved at fastslaa bestemte Regler i disse Henseender beror for en stor Del derpaa, at Luftbevægelsen i et ventileret Rum i høj Grad varierer efter de ydre meteorologiske Forhold. Man hjælper sig gerne noget derved, at man baade for Luftens Indstrømning og for dens Udstrømning anbringer flere Aabninger, af hvilke man saa helt eller delvis kan aflukke nogle under visse Forhold og andre under andre Forhold; men derved kompliceres V.'s Betjening. I store Rum er man dog næsten nødsaget til at anbringe temmelig mange Aabninger; man kan da f. Eks. i Kirker og Teatre anbringe Indstrømningsaabningerne under Sæderne og Udstrømningsaabningerne paa forskellige Steder i Loft og Vægge — eller omvendt. Man har ogsaa forsøgt at indføre den friske Luft gennem en overordentlig stor Mængde ganske smaa Aabninger (Poreventilation); men dette System anvendes nu meget sjældent.

Gruber, Tunneler og underjordiske Jærnbaneledninger kunne strengt taget ikke betegnes som lukkede Rum, men deres Aabninger til det fri ere ofte saa forholdsvis smaa, og der udvikles ofte i dem saa store Mængder af skadelige Luftarter, at en Ventilation af dem bliver nødvendig. De Anlæg, der herved benyttes, afvige vel i mange Tilfælde i deres Enkeltheder fra de ovenfor beskrevne V., men de indrettes dog efter ganske de samme Principper. (Litt. om V. er nøje knyttet til Litt. om Opvarmningsanlæg, hvortil henvises). *Fr. V. M.*

Ventilationshætte se Røghætte og Ventilationsanlæg.

Ventilationsovn kan man kalde en Kappeovn, der benyttes til Ventilation (se Ventilationsanlæg). I øvrigt anvendes V. som ren Handelsbetegnelse for en Mængde Stueovne, der ikke have noget særlig med Ventilation at gøre. *Fr. V. M.*

Ventilatorer kaldes de Apparater, som ved visse Ventilationsanlæg (s. d.) benyttes direkte til at føre frisk Luft ind i eller forurenet Luft ud at de Rum, der skulle ventileres. Nogle Teknikere anvende særlig Betegnelsen V. for de af disse Apparater, som føre Luft ind i Rummene, medens de kalde Apparater, der føre Luft ud af Rummene, Ekshaustorer. *Fr. V. M.*

Ventilēre, at tilvejebringe Ventilation (s. d.).

Ventilhorn se Horn.

Ventilluftpumpe, Luftpumpe (s. d.) med Ventiler, i Modsætning til f. Eks. Kvægsølvluftpumpen.

Ventiltrompet se Trompet.

Ventimiglia [ventimi'lja], fr. Vintimille, By og Grænsefæstning i det nordvestlige Italien, Provins Porto Maurizio, ligger 14 Km. V. S. V. f. San Remo paa Riviera di Ponente ved Mundingen af Roja og 6 Km. fra den franske Grænse. (1901) 8,882 Indb. V. ligger amfiteatralsk paa Bjærgskraaningen og har talrige Villaer. Yderligere findes en gotisk Domkirke, der ligger paa samme Sted som et romersk Juno-Tempel, samt et Raadhus med en Samling af romerske Oldsager. Byen er Bispesæde, har en lille Havn og driver Brud af Bygningssten samt lidt Tilvirkning af Læder-, Papir- og Melvarer. V. er Grænsestation paa Banen fra Genova til Nizza og Udgangspunkt for

Linien fra V. til Limone med den 14 Km. lange Tunnel under Col di Tenda. Som Fæstning forsvares V. af flere Forter og har Garnison. Ved selve Havkysten i Bjærgskrænten 27 M. o. H. findes 9 Huler i Kalkstenen, hvor man har gjort interessante arkæologiske Fund. *H. P. S.*

Ventnor [ve'ntnə], berømt Badested paa Sydkysten af den engelske O Wight, har en smuk Beliggenhed paa Undercliff, der er et smalt, lavtliggende Strandbælte, som ligger i Læ af Kalkstensklinten og derfor har et saa vintermildt Klima, at Vegetationen ligner den sydeuropæiske. V. har (1901) 5,866 Indb. I Nærheden findes et Brystsygesanatorium. Ogsaa de omgivende Landsbyer ere Badesteder, og navnlig Bonchurch udmærker sig ved smuk Beliggenhed. *M. Kr.*

Ventôse [vãtɔ'z] (fr.), »Vindmaaned« (efter lat. *ventus* — Vind), var den 6. Maaned og den 3. Vintermaaned i den franske republikanske Kalender; den havde 30 Dage og regnedes fra 19. Febr. til 20. Marts af Aarene 1793 – 95 og 1797 —99, fra 20. Febr. til 21. Marts af Aarene 1800 —03 og 1805, fra 20. Febr. til 20. Marts af Aaret 1796 og fra 21. Febr. til 21. Marts af Aar 1804. *J. L.*

Ventotêne se Ponza-Øer.

VentOUX, Mont [mõvãtu'], et isoleret Bjærg paa 1,912 M.'s Højde i den sydlige Del af Rhone-Sletten, Dep. Vaucluse. V. tilhører de vestlige Kalkalper, og med sine nøgne Sider og sin i 7 Maaneder sneklædte Top danner det en stærk Modsætning til den yppige Slette. Paa Bjærget er der et Valfartskapel og en meteorologisk Station. *M. Kr.*

Ventræl (lat.) (anat.), hvad der vender imod eller ligger paa Bugsiden, »bugvendt« i Modsætning til dorsal, »rygvendt«. *S. B.*

Ventre å terre [vãtratæ l r] (underforstaaet *aller* o: »ride«), i Galop (ordret »Bugen ved Jorden«).

Ventrikel (lat.) betegner i Anatomien forskellige Hulrum af højst ulige Beskaffenhed. Ved V. uden nærmere Tilføjelse forstaas i Alm. Mavesækken (se Tarmkanalen). Hjerteventriklerne er det samme som Hjertekamrene (se Blod). Hjerneventriklerne se Hjerne S. 987. *S. B.*

Ventrilokvist (lat), Bugtaler.

VentrofixatIO (lat.), Operation, hvorved Livmoderen sys fast til Bugvæggen; se Fremfald. *Lp. M.*

Ventron [vãtrõ'] se Vogeserne.

Venturin, en Varietet af Kvarts d. s. s. Aventurin (Avanturin).

Vênus, gammelitalisk Gudinde, der fra de puniske Kriges Tid stedse mere identificeredes med Grækernes Kærlighedsgudinde Afrodite (s. d.). Som adskillige andre romerske Guddomme, hvis Væsen i senere Tid fik mere Individualitet, og hvem bestemte Funktioner tillagdes, havde ogsaa V. oprindelig en megetalmen Karakter; hun var Beskytter af al Sammenslutning og Forening, ikke mindst mellem Mænd indbyrdes, med sociale Formaal og i det almindelige borgerlige Liv; særlig dyrkedes hun tillige som Foraarets Naturguddom. Som det latinske Forbunds Værnegudinde dyrkedes V. i Lavinium, Ardea og vistnok ogsaa i Albalonga. Tidlig synes dog Forbindelsen med den græske Verden at have indført ny Elementer i Forestillingerne om V. og i hendes Kultus. Paa Sicilien fandtes en vidt udbredt Dyrkelse af Afrodite med Centrum i en Helligdom paa Bjærget Eryx. Navnlig efter den første puniske Krig, der bragte Øen under Rom's direkte Herredømme, blev Paavirkningen herfra bestemmende for Opfattelsen af V. I Slaget ved Trasimenersøen (217 f. Chr.) lovede Romerne ifølge et sibyllinsk Varselord at bygge et Tempel for denne »erykinske« V., og det opførtes Aaret efter paa den kapitolinske Høj. En anden Helligdom indviedes 181 f. Chr. ved porta Collina. Denne V. havde til den italiske Guddom den Tilknytning, at hun havde en lignende almen Karakter af Naturguddom, men opfattedes tillige specielt som Beskytter af Kærlighedslivets højere og lavere Former. Snart optoges fra Grækenland ogsaa andre Elementer, der fik Udtryk i en Række Tilnavne og oftere gav Anledning til Bygningen af ny Helligdomme. Den juliske Slægt opfattede V. som sin Stammemoder (se Æneas), og følgelig naaede hun fra Cæsar's og Augustus'es Tid den højeste Anseelse. Under Navn af V. Genetrix dyrkedes hun som hele Romerfolkets almindelige Stammemoder; hun kaldes *victrix,* den sejrrige, *felix,* den lykkelige, lykkebringende. Hadrian opførte for V. og Roma et prægtigt Dobbelttempel, der laa nær Colosseum, og hvoraf Rester, navnlig den ene Celia, endnu ere bevarede. Gudindens almindelige Festdag var 1. Apr.; under Navn af V. *volgivaga* dyrkedes hun 23. Apr. som Beskytter af den laveste, sanselige Elskov og Prostitutionen.

Om Kunstens Fremstillinger se Afrodite. Paa pompejanske Vægmalerier ses hun oftere som Gudinden for Skønhed og Kærlighed omgivet af Eroter og andre lignende Guddomme. *H. A, K.*

Vênus (astron. Tegn ♀), den mest iøjnefaldende af alle Planeter, bevæger sig om Solen i en Bane, hvis Middelafstand er $0{,}72333$ (Jordens Middelafstand = 1) eller 108 Mill. Km., og hvis Inklination er $3^0\,23{,}6'$. Da Banens Excentricitet er $0{,}00682$, den mindste af alle Planeters, vil Afstanden fra Solen kun variere fra $108{,}9$ Mill. Km. i Perihel til $107{,}4$ Mill. Km. i Aphel, Hastigheden i Banen er 35 Km. pr. Tidssekund. V.'s Diameter er efter Barnard 12,420 Km., dens Overflade følgelig $0{,}95$ og dens Volumen $0{,}92$; Massen er $0{,}81$, følgelig Tætheden $0{,}87$ og Tyngden ved Ækvator $0{,}85$, naar de samme Data for Jordens Vedkommende sættes $=1$. Den sideriske Omløbstid er $224{,}701$ Dag eller $7^1/_2$ Maaned, den synodiske følgelig $583{,}9212$ Dag $= 1{,}599$ Aar. Saa lang Tid forløber der mellem to paa hinanden følgende Konjunktioner af samme Navn. Til 2 synodiske Omløb bruger altsaa V. $3{,}2$ Aar, og 5 synodiske Omløb ere næsten nøjagtig 8 Aar. Heraf følger, at om man engang ser V. i en vis Stilling mod Solen paa en vis Tid af Aaret, saa vil den efter 3 Aars Forløb komme i samme Stilling omtrent $2^1/_2$ Maaned senere paa Aaret, og efter 8 Aars Forløb vil den atter komme i den samme Stilling paa den samme Aarstid. Da V. bevæger sig mellem Solen og Jorden, vil den altid vise sig i Nærheden af Solen, altsaa enten ses paa Vesthimmelen efter Solnedgang eller paa Østhimmelen før Solopgang. Finder det første Sted om Foraaret, det sidste om Efteraaret, har V. sin gunstigste Stilling, og den kan da lyse saa stærkt, at den kaster Skygge, ligesom den da uden Vanskelighed kan

ses ved højlys Dag. I Oldtiden antog man, at Aftenstjernen og Morgenstjernen vare to forskellige Stjerner, og gav dem hver sit Navn, nemlig resp. *Hesperus* og *Phosphorus*. Dette glimrende Udseende af V. skyldes den Omstændighed, at den kan komme Jorden nærmere end nogen anden Planet, paa samme Tid som den er ganske nær Solen. Naar den er Jorden nærmest, er Afstanden fra Jorden kun $0{,}277$ eller 41 Mill. Km., og dens tilsyneladende Diameter er da 61"; i den største Afstand fra Jorden = $1{,}728$ eller 258 Mill. Km. er Diameteren kun 10". Mellem disse to Yderstillinger gennemløber Planeten alle Faser, hvilket Galilei først bemærkede 1610. Efter Ptolemaios'es Verdenssystem kunde V. aldrig vise os mere end sin halve belyste Flade, da den efter hans System altid var mellem Jorden og den antagne Bane af Solen. Men da Galilei saa, at Planeten snart lignede Maanen efter Nymaane og snart mindede om den før fuld, fik han heri et stærkt Argument for Rigtigheden af Coppernicus'es Teori. Galilei bekendtgjorde sin Opdagelse i følgende Anagram: *Haec immaturo a me frustra leguntur; o, y*, da han vilde sikre sig Prioriteten af sin Opdagelse. Nogle Maaneder senere, da han forstod Fænomenet fuldt ud, gav han følgende Opløsning paa sit Anagram: *Cynthiae figuras aemulatur mater amorum*, hvilket er dannet af de samme Bogstaver som i Anagrammet.

Naar V. er længst fra Jorden, i øvre Konjunktion, vender den hele sin belyste Skive mod Jorden, men vil ikke kunne ses, da den staar i samme Retning som Solen. Først omkring 60 Dage efter øvre Konjunktion begynder den at vise sig paa Aftenhimmelen og vil bedre og bedre kunne ses, jo længere den kommer fra Solen; dens Lys derimod holder sig i længere Tid konstant, samtidig som man ser, at den belyste Skive bliver mindre og mindre, indtil den 220 Dage efter øvre Konjunktion er bleven halv, V.'s største østlige Afstand (Elongation) fra Solen (46^0); den tilsyneladende Diameter er da 25". V., der den hele Tid har fjernet sig Øst over fra Solen, begynder nu at nærme sig til Solen (bevæge sig Vest over o: retrograd), og samtidig tiltager Planeten i Glans, til denne er størst; men dette er ikke noget særdeles fremtrædende, hvilket Miiller's fotometriske Maalinger have vist, thi V. i sin største Glans er kun I Størrelsesklasse over dens Lys 60 Dage efter, at den har været i øvre Konjunktion; den lyser da 60 ganske stærkere end Arkturus. Denne største Glans indtræder omtrent 36 Dage før nedre Konjunktion, da Elongationen er 40^0 (er Jorden i Perihel, V. i Aphel, har man den $32{,}5$ Dag før nedre Konjunktion ved Elongation $= 41^0$; er Jorden i Aphel, V. i Perihel, finder det Sted 38,3 Dag før nedre Konjunktion ved Elongation $= 39^0$; i første Stilling er Glansen $0{,}4$ Størrelsesgrad større end i sidste), den tilsyneladende Diameter er da 39", den belyste Del af Diameteren kun 11", med andre Ord V. viser sig ved sin største Glans som en smal Segl, hvis Tykkelse er en Fjerdedel af Afstanden mellem Hornene $=$ 39". Efter denne Stilling vil Afstanden fra Jorden kun aftage lidet, Diameteren kun vokse lidet, medens den synlige Del af Diameteren hurtig formindskes, og Glansen bliver mindre. Omtrent midtvejs mellem den største Elongation og nedre Konjunktion har V. en tilsyneladende Diameter af 40". Betragtet med en Kikkert af 45 Ganges Forstørrelse ser den da nøjagtig ud som Maanen 4 Dage gammel og nøjagtig af samme tilsyneladende Størrelse. Fra 12 Dage før nedre Konjunktion kan V. vanskelig ses, og ved nedre Konjunktion, da den tilsyneladende Diameter er 6 Gange saa stor som i øvre Konjunktion, vender den hele sin belyste Flade mod Solen; Planeten er da usynlig, hvis den ikke har en saaden Stilling, at den projicerer sig paa Solskiven og som en sort Skive ses vandre hen over Solskiven fra Øst mod Vest ved den saakaldte Venus-Passage (s. d.). Efter nedre Konjunktion kommer V. til højre for Solen og vil altsaa ses paa Morgenhimmelen almindelig fra 12 Dage efter nedre Konjunktion. Den fjerner sig nu mere og mere, men fremdeles i retrograd Retning fra Solen, samtidig som den fjerner sig fra Jorden; naar Elongationen er 40^0 vestlig, er Glansen størst, og ved 46^0 ophører den retrograde Bevægelse for at gaa over til den direkte, Planeten nærmer sig mere og mere Solen, til den 60 Dage før øvre Konjunktion er kommen Solen saa nær, at den ikke godt kan observeres.

Af Pletter paa Planetens Overflade udledede Cassini i 1667 en Rotationstid af 23—24 Tim., senere fandt Schroeter af Observation 1788—93 Rotationstiden til 23 Tim. 21 Min. 19 Sek. Herschel derimod kunde ikke iagttage Pletter af nogen Varighed og fandt derfor ikke at kunne udtale sig om, hvor lang Tid V. behøver til sin Omdrejning. Heller ikke formaaede Beer og Mädler, som ivrig observerede V. 1833—36, at løse dette Spørgsmaal. De Vico mente derimod ved at sammenligne de Pletter, han selv saa, med dem, som Bianchini havde iagttaget mere end et Aarhundrede tidligere, at kunne sætte Rotationstiden til 23 Tim. 21 Min. 22 Sek., altsaa meget nær, hvad Schroeter havde fundet. I den sidste Tid har Schiaparelli anstillet meget omhyggelige Observationer, paa samme Tid som han meget indgaaende har diskuteret alle de tidligere Tegninger; han er kommen til det Resultat, at V. ligesom Merkur har en bunden Rotation, o: at Rotationstiden er lig Omløbstiden. Dette Resultat er blevet bekræftet af enkelte som Lowell, medens andre om end ikke med samme Styrke have hævdet, at Rotationstiden er omkring 24 Timer, og nogle have ogsaa paastaaet at have set hvide Polpletter, som ved Mars. Nu høre Studiet af Detailler i Overfladen hos de to nedre Planeter til noget at det vanskeligste, og man er herunder meget let udsat for at blive bedraget af Ting, som kun ere af fysiologisk Natur. Saaledes har for nylig Villiger ved at belyse hvide Kugler fra Siden set optræde fine mørke Pletter, som bleve set paa samme Maade af forskellige Personer. Flammarion kommer til det Resultat ved at sammenligne alle de tidligere Tegninger, at de Pletter, man har set, ikke have tilhørt Planetens Overflade, men have været Skydannelser i dens Atmosfære. Denne har man ogsaa flere Gange haft Anledning til at se direkte, første Gang ved Venus-Passagen i 1769, da Rittenhouse i Philadelphia saa en lysende Ring omgive hele Planeten, saa snart V. var kommen halvvejs ind paa Solen. Og 1790 bemærkede Schroeter, ligesom Mädler i 1849, at

den belyste Segl, da V. var meget nær sin nedre Konjunktion, var længere end den halve Periferi. I Decbr. 1866, da V. ved nedre Konjunktion var meget nær sin Knude, bemærkede Lymann — og i Decbr. 1892 gjorde ved samme Stilling af V. Barnard den samme Iagttagelse —• at hele den mørke Skive var omgiven af en lysende Ring; den var af meget liden Bredde — en tynd Lystraad i den Del af Planeten, som var længst fra Solen. Efter N. R. Russel lader dette sig enklest forklare som Dæmring i V.'s Atmosfære, uden at man behøver at antage, at Luftlaget om V. er af betydelig Højde eller Tæthed. Denne belyste Atmosfære var til stor Forstyrrelse under de to sidste Venus-Passager (s. d.). Af Spektroskopet faar man ikke nogen direkte Støtte for den Antagelse, at Atmosfæren udøver nogen betydelig Absorption paa Lyset. Hverken har man bemærket nye Spektrallinier, heller ikke afviger Spektret fra det normale Solspektrum, naar undtages, at enkelte telluriske Absorptionslinier vise sig mere fremtrædende. V.'s Atmosfære kan derfor ikke afvige i nogen nævneværdig Grad fra Jordens eller i det mindste ikke indeholde Gas, som øver en egen selektiv Absorption paa Lyset. Dens store Albedo 0,76, skulde ogsaa tyde paa, at største Parten af Sollyset kastes tilbage fra et Skylag og ikke naar ned til Planetens Overflade. I den sidste Tid har man forsøgt at faa bestemt Rotationstiden ved at benytte Doppler's Princip (s. d.). Men de hidtil opnaaede Resultater gaa ikke sammen. Saaledes har Belopolsky i Pulkovo fundet en Hastighed ved V.'s Ækvator af 0,9 Km. pr. Sek., hvilket svarer til en Rotationstid af 12 Timer. Men en saa stor Rotationstid maatte gøre V. fladtrykt, og nogen Fladtrykning har man ikke kunnet paavise under Venuspassager, thi da har man Adgang til at maale Diameteren i alle Retninger. Slipher ved Flagstaff-Observatoriet har derimod fundet, at Rotationstiden er meget lang, hvilket stemmer med Schiaparelli's Resultat. Loschardt har nylig foreslaaet at benytte Bolometer-Maalinger til Bestemmelsen af V.'s Rotationstid. Vender nemlig V. altid den samme Side mod Solen, maa Maksimum af Varmestraaling finde Sted omkring øvre, Minimum omkring nedre Konjunktion. Roterer derimod V. hurtig, saa vil, forudsat at Fastland og Vand ere ujævnt fordelte, forskellige Maksima og Minima af Varmestraaling optræde under Planetens Omløb om Solen.

Nu og da har man omkring nedre Konjunktion kunnet se Planetens Natside, et Fænomen, der minder om Maanens askegraa Lys før og efter Nymaane (se Maanefase). Den ældste daterede Meddelelse er fra Chr. Kirch fra 1721 og 1726. Da der ikke eksisterer nogen Lyskilde uden for V., som kunde være Aarsag heri, har man ment, at det skulde skrive sig fra elektriske Udladninger svarende til Nordlys paa Jorden. Rimeligere er det at antage, at det hele kun er et optisk Bedrag, som man rigtignok ikke kan forklare sig. Det mærkelige er nemlig, at dette Fænomen næsten bestandig er set ved høj lys Dag eller i Dæmringen, medens det maatte være langt lettere at bemærke det ved mørk Himmel. Gennemgaaende er det set nok saa sjælden, og ikke altid ved den gunstigste Stilling af V. Flere skarpe Iagttagere, som Winnecke, have mange Gange forgæves set efter det.

Flere Gange i 17. og 18. Aarh. — i alt 33 Gange — har man ment at have set en V.-Maane. Den ældste Meddelelse er fra 1645, de talrigste Iagttagelser foreligge fra 1761 — i alt 16 — og fra 1764 — i alt 8. Sidste Gang blev den set af Horrebow 4. Jan. 1768. — Rødkjær (død 1767) i Kjøbenhavn mente at have set den 8 Gange i 1761 og 5 Gange i 1764. (I Danske vidensk. Selskabs Skrifter IX 1765 har han givet en >Beretning om den den 3. og 4. Martii 1764 gjorte Iagttagelse angaaende Veneris Drabant«). Lambert beregnede en Bane for denne Drabant, men det var en Bane, som ingen Satellit kunde gaa i omkring V., hvis ikke Planetens Masse var 10 Gange større, end den virkelig var. I 1887 har Stroobant i sin Afhandling »Étude sur le satellite énigmatique de Vénus« indgaaende diskuteret alle de Tilfælde, da den formodede Drabant er set, og vist, at i 17 af de 33 Gange har der staaet en liden Fiksstjene lige ved V., og at det er denne, som er bleven anset for at være Drabanten. Saaledes har Rødkjær 5. Aug. 1761 taget χ_4 Orionis, Horrebow *f)* Librae for en Drabant. Ved enkelte af de øvrige Tilfælde har det vist sig, at Iagttagerne ikke have været tilstrækkelig opmærksomme paa de falske Billeder, som meget lysstærke Objekter til en vis Grad fremkalde i enhver Kikkert, og som enten hidrøre fra det Lys, som reflekteres fra Øjets Hornhinde til den nærmeste Flade af Okularet og derfra kastes ind paa Nethinden, eller opstaa ved Refleksion af Lyset fra Overfladen af de forskellige Linser i Okularet. Det kan derfor anses for bevist, at man ikke har set nogen V.-Maane. (Litt.: Newcomb, *Tables of V.* [Washington 1898]). *J. Fr. S.*

Venus-Bjærg, Navn paa flere Bjærge i Tyskland, især i Schwaben; Navnet kendes tidligst i 14. Aarh. Man troede, at »Fru Venus« holdt sit yppige Hof i deres Indre, og at Mennesker (f. Eks. Tannhäuser, s. d.) kunde blive bjærgtagne og tilbringe en kortere eller evig Tid sammen med hende. Et Udgangspunkt har denne Tro i ældre Tiders Forestillinger om en i Bjærget skjult »Fru Holle«; men V. er dog først blevet til ved Minnesangertidens Brydning mellem kirkelig og verdsligæstetisk Opfattelse: den, der giver sig ind i Bjærget, mister derved sin evige Salighed; den trofaste Eckehart (en tysk Heltesagnsskikkelse) holder Vagt udenfor og advarer den letsindige Ungersvend. *A. O.*

Vēnusbælte *{Cestus Veneris)* er en i Middelhavet levende bæltelignende Ribbegople.

Vēnus's Blomsterkurv se Glassvampe.

Vēnus fra Milo, tidligere den almindelige Betegnelse for den berømte, i Louvre i Paris bevarede Statue af Afrodite (s. d.), funden 1820 paa Øen Melos (Af b. Afrodite, S. 282). *H. A. K.*

Vēnushaar se Adiantum.

Vēnusmusling (*Venus*) benævnes en artrig Slægt af Muslinger, som udmærke sig ved deres smukke, regelmæssige Form og en ofte meget pyntelig Skulptur eller Farvetegning paa Ydersiden af de tykke Skaller. De udenlandske Arter kunne stundom opnaa en ret anselig Størrelse; i de nordiske Have findes derimod kun et Par Smaaformer. *R. H. S.*

Vēnus-Passage, ogsaa benævnet Venus's Forbigang foran Solen eller Gennemgang gennem Solen, kaldes det Fænomen, at Venus ved nedre

Konjunktion kommer mellem Jorden og Solen og saaledes dækker en Del af Solen. Men da Venus's tilsyneladende Diameter i denne Stilling er meget lille i Forhold til Solens, vil den Forringelse af Solens Lys, som denne Mellemkomst frembringer, være aldeles umærkelig. Venus viser sig som en sort Plet paa Solskiven, bevægende sig fra Øst mod Vest med saa stor Hastighed, at den passerer Solens Diameter i 7 Tim. 58 Min. For at en V. skal finde Sted, maa Jorden ved nedre Konjunktion af Venus ikke være mere end $1° 52{,}5'$ fra Venus-Banens Knude. Nu er den opstigende Knudes Længde $75^0\ 46{,}8'$ (1900), den nedstigendes $255^0\ 46{,}8'$. De Dage, da Jorden har disse Længder, ere 8. Decbr. og 6. Juni. Paa disse Tider kan altsaa V. finde Sted. Da nu 8 af vore Aar kun ere $2^1/_2$ Dag længere end 5 synodiske Omløb af Venus, vil, hvis en V. har fundet Sted f. Eks. ved den nedstigende Knude (i Juni), den næste indtræffe 8 Aar senere ved samme Knude, men $2^1/_2$ Dag tidligere. Havde Forskellen været nøjagtig 2 eller 3 Dage, vilde to saadanne V. ogsaa blive synlige for de samme Dele af Jordens Overflade; men da Forskellen er omtrent $2^1/_2$ Dag, saa vil Jorden vende to omtrent modsatte Sider mod Solen. En Følge af, at 5 synodiske Omløb ere $1{,}48$ Dag kortere end 13 drakonitiske ($224{,}6989$ Dage), er den, at de to Korder, som Venus tilsyneladende beskriver over Solskiven, altid ligge paa hver sin Side af Solens Centrum med en indbyrdes Afstand af omtrent $0{,}7$ af Solens Diameter. Heraf følger videre, at naar ved den ene af de to V. Venus kommer Solens Centrum saa nær som $0{,}2$ Soldiameter eller 6', saa vil den ved den næste V. passere uden om Solranden; i saa Fald bliver der kun 1 Gennemgang i de 8 Aar. Have nu 2 V. fundet Sted ved samme Knude med 8 Aars Mellemtid, ville de to følgende indtræffe ved den anden Knude efter $105^1/_2$ og $113^1/_2$ 0 December) eller efter $121^1/_2$ og $129^1/_2$ Aars Mellemtid (i Juni). Den fuldstændige Periode er altsaa $8 + 105^1/_2 + 8 + 121^1/_2 = 243$ Aar. De nærmeste V. ere indtrufne eller ville indtræffe til følgende Tider: 1518 2. Juni, 1526 I. Juni, 1631 7. Decbr. (forudsagt af Kepler, som var den første, der angav Perioden), 1639 4. Decbr. (iagttaget af Horrox og Crabtree), 1761 6. Juni, 1769 3. Juni, 1874 9. Decbr., 1882 6. Decbr. (disse fire V. ere iagttagne paa mangfoldige Steder over en stor Del af Jorden), 2004 8. Juni, 2012 5. Juni (overalt er angivet Greenwich borgerlig Tid). Længere ned i Tiden vil V. ophøre med at komme i Par med 8 Aars Mellemrum, saaledes som det har fundet Sted i de sidste 2,000 Aar.

Halley var den første, som gjorde opmærksom paa, hvilke Fordele Iagttagelsen af V. frembød til en nøjagtig Bestemmelse af Solparallaksen (s. d.). Iagttager man nemlig paa to forskellige Steder den Tid, Venus bruger for at bevæge sig over Solskiven, kan man heraf finde Forskellen mellem Venus's og Solens Horisontalparallakse eller Vinkelafstanden set fra Jordens Centrum mellem de to observerede Korder. Og denne Forskel vil være $= \frac{723}{277}\ p$, hvor p er Solens Horisontalparallakse, altsaa næsten 3 Gange p. En Fejl i denne Vinkel bevirker saaledes i Solparallaksen en Fejl, der blot er omtrent $0{,}4$ af Fejlen i Vinkelen. Ved Merkur-Passagen vil en Fejl i denne Vinkel frembringe en Fejl i Sol parallaksen, der er $1{,}5$ Gange Fejlen i Vinkelen. Merkur-Passagen er følgelig ikke hensigtsmæssig til at bestemme Solparallaksen. Merkur er dertil for langt borte fra Jorden. Vælger man nu de to Steder paa Jorden saaledes, at Korderne komme til at ligge nær Randen af Solskiven, saa at Varigheden af Passagen ikke bliver over 3 til 4 Timer, men samtidig Korderne komme saa langt fra hinanden som muligt, vil en større Fejl i den observerede Længde af en af Korderne mindre afficere Vinkelafstanden set fra Jordens Centrum mellem de to observerede Korder. Laa begge Korder nær Solens Centrum, vilde en lille Fejl i Længden af hver af disse frembringe en stor Fejl i den beregnede Afstand mellem dem. Det eneste, man efter dette skulde have at gøre, var at vælge to Steder med saa stor Breddeforskel som muligt, og saa observere saa skarpt som muligt de fire Tidsmomenter, naar Venus og Solen berøre hinanden (de to indre og de ydre), samt have til sin Disposition et godt Ur, hvis Gang man kendte tilstrækkelig nøje.

Halley, som fik Ideen til denne Metode ved sin Observation 1677 af Merkur-Passagen paa St. Helena, mente, at man vilde faa bestemt Kontaktmomenterne med en Usikkerhed af højest 1 Tidssekund, især hvis man lagde Hovedvægten paa at faa de indre Kontakter observeret skarpest. Selv oplevede han ikke 6. Juni 1761, da Iagttagere fra de forskelligste Nationer havde talrig besat de Egne af Jorden, hvor V. var synlig. Fænomenet, som var imødeset med stor Spænding, begyndte, som man havde ventet det, men i det Øjeblik, man mente at skulle have den første indre Berøring, med andre Ord skulde se, at Planeten slap Solranden, saa man, at den fremdeles hang fast ved Solranden, idet Planeten fik omtrent samme Form som en Draabe, der klæber ved en fast Genstand, og den vedblev fremdeles at staa i Forbindelse med Solranden ved en mørk Bro, »den sorte Draabe«, som blev smallere og smallere og til sidst brast; men da var Planeten et Stykke inde paa Solskiven. Ved den sidste indre Berøring forløb Fænomenet i omvendt Orden. Dette Fænomen, hvis Aarsag er Lysets Diffraktion, og som man kan bringe til at forsvinde ved at benytte muligst fuldkomne Kikkertobjektiver af ikke for lille Aabning, bidrog til, at man mange Steder var lige op til 1 Tidsminut i Uvished om, naar den indre Berøring havde fundet Sted — Halley havde jo forudsagt en Usikkerhed af højest I Tidssekund ved den indre Berøring. Resultatet af V. i 1761 var derfor ikke, hvad man havde ventet; man fik Værdier for Solparallaksen, som varierede fra $8{,}5''$ til $10{,}5''$ eller Forskellen mellem den største og mindste Værdi for Solens Afstand beløb sig til 30 Mill. Km. 1769 fik man et bedre Resultat, der samlede sig om en Solparallakse af $8{,}8''$ eller Solens Afstand $= 155$ Mill. Km. Begge disse Aars Observationer, saavel den, som var foretagen efter Halley's Metode ved at observere alle fire Kontakter, som den, der var udført efter Delisle's Metode, der benytter Observationer af to Iagttagere, som kun have set enten Indtrædelsen alene eller Udtrædelsen alene — man maa her

kende Længdeforskellen mellem de to Iagttagere — bleve 1822—24 samlet diskuterede af Encke, som fandt en Solparallakse af 8,,58 eller Solens Afstand fra Jorden 153 Mill. Km. Denne Værdi, som Encke kom til, blev i 30 Aar anset for at være særdeles nøjagtig. Først 1854 paaviste Hansen ved sine teoretiske Undersøgelser over Maanens Bevægelse, at Maanens Plads paa Himmelen omkring første og sidste Kvarter kun vilde stemme med Beregningerne, hvis Solparallaksen blev forøget over $^1/_{25}$ af Encke's Værdi og altsaa sat til 8,,92". Et Par Aar senere fandt Leverrier ogsaa ad teoretisk Vej Værdien til 8,,95", og 1862 fik Foucault fra en ny Bestemmelse af Lysets Hastighed, sammenholdt med Aberrationskonstanten, Størrelsen 8,,86". 1867 diskuterede Newcomb alle de Data, som forelaa, og fik Værdien 8,,85". Senere har han paa ny behandlet alle Observationer fra V. 1761 og 1769 og som Resultat fundet Solparallaksen = 8,,79" eller Solens Afstand = 150 Mill. Km.

Da det saaledes ad andre Veje havde vist sig, at Encke's Solparallakse ikke havde den Nøjagtighed, som man havde ment, var det naturligt, at man anspændte alle sine Kræfter paa at faa det mest mulige ud af de to V. i 19. Aarh.

Siden 1761 og 1769 havde den iagttagende Astronomi gjort storartede Fremskridt, de gamle Instrumenter vare blevne forbedrede, og der var konstrueret ny, f. Eks. Heliometer, som havde evnet, hvad 18. Aarh.'s Astronomer ikke engang havde anset for muligt at opnaa, og hertil var kommet et nyt Hjælpemiddel, Fotografien, som med Fordel kunde benyttes under Venus's Gang over Solskiven. Nu skulde man ikke alene have sin Opmærksomhed henvendt paa at faa de fire Kontaktmomenter med al tænkelig Skarphed, fremdeles hovedsagelig de indre, men man skulde ogsaa udnytte Tiden mellem Ind- og Udtrædelsen til dels med Heliometer, dels ad fotografisk Vej at maale Planetens Afstand fra Solranden. Alle tænkelige Forsigtighedsregler bleve diskuterede, og for at den »sorte Draabe< ikke skulde virke forstyrrende, blev der konstrueret Modeller, efterlignende Fænomenet saa meget, det var gørligt; de udsendte Astronomer bleve længere Tid i Forvejen indøvede saavel i at bruge Modellen som i at gøre sig fortrolige med deres Instruments Ejendommeligheder. De gunstigste Egne bleve udvalgte og mere end 50 Ekspeditioner sendte ud saavel mod Nord som mod Syd — Breddeforskellen mellem de nordligste og sydligste Stationer var over 100^0 — for at iagttage V. 1874. Varigheden af Passagen var omtrent $4^1/_2$ Time, og den mindste Afstand mellem Venus's og Solens Afstand udgjorde 13' 47". Men trods alle disse Forberedelser og Undersøgelser viste det sig igen, at man i Kontaktobservationer ikke stod videre over, hvad 18. Aarh.'s Astronomer havde præsteret; endnu var man langt fra at observere Berøringerne med den Nøjagtighed, som Halley havde anset for mulig. Thi 1874 opstod en ny Vanskelighed, som man ikke ser nogen Udvej til at besejre. Da Planeten var kommen halvvejs ind paa Solskiven, saa man hele Planetskiven omgiven af en lysende Ring — det var Venus's Atmosfære, som blev belyst —, og denne Ring gjorde Tiden for den indre Kontakt usikker med mindst 5 å 6 Tidssekunder selv for de mest øvede Iagttagere. Resultaterne af de forskellige Ekspeditioner vare ikke videre opmuntrende, Solparallaksen varierede fra 8,-" til 8,,9", Afstanden fra Solen havde en Usikkerhed af 3,4 Mill. Km. Nu ansaa man disse Værdier for kun provisoriske og mente ud fra Erfaringerne fra 1874 at kunne opnaa et gunstigere Resultat af V. i 1882. Paa ny begyndte Forberedelserne, Undersøgelserne samt Opøvning af Iagttagerne. Endnu flere Ekspeditioner bleve sendte ud 1882. Danmark sendte Pechiile til St. Croix. I Norge blev den første indre Kontakt observeret af Fearnley fra Kompasfjeld ved Ekersund kort før Solnedgang. 1882 passerede Venus Solskiven endnu mere centralt end 1874, i en Minimalafstand af 10' 41", og hele Varigheden af Passagen udgjorde mere end 6 Timer. Ogsaa nu skulde alle Stationer have deres specielle Opmærksomhed rettet paa at faa Kontakterne og da især de indre observerede med al tænkelig Skarphed; men medens de amerikanske Ekspeditioner ved Siden heraf havde sat den fotografiske Metode paa deres Program, lagde de tyske Hovedvægten paa heliometriske Maalinger. Gennemgaaende blev man begunstiget af Vejret, men Resultatet stod ikke i Forhold til det anvendte Arbejde. Trods al den Omhyggelighed, hvormed Observationerne ere diskuterede, gaa de forskellige Observationsmetoder stærkt fra hverandre. Newcomb, der har samarbejdet de forskellige Resultater, finder, at de indre Kontaktobservationer give for Solparallaksen Værdier, der variere fra 8,,72" til 8,,88" med et Medium = 8,,79". De ydre Kontaktobservationer give 8,,91". Af Heliometerobservationerne faar han 8,,88", af de fotografiske Observationer 8,,83", og tager man et Medium af disse to, har man 8,,86" eller Solens Afstand = 148,,5 Mill. Km.

Resultaterne af de to V. 1874 og 1882 have vist, at man ikke ad denne Vej faar den nøjagtigste Værdi for Solparallaksen eller Solens Afstand fra Jorden — Fundamentalenheden i Solsystemet og Maalestokken for Udstrækningerne i Verdensrummet. Benyttelsen af enkelte af de smaa Planeter og da især Eros har givet langt bedre overensstemmende Resultater med meget mindre Arbejde, og den Værdi, som nu benyttes, 8,,90" (Solens Afstand = 149,,5 Mill. Km.), er betydelig sikrere bestemt. Komme Fremtidens V. saaledes ikke til at spille den fremtrædende Rolle i Spørgsmaalet om Solens Afstand, de have gjort i 18. og 19. Aarh., vil man dog aldrig undlade at observere dette Fænomen med stor Omhu, da det giver et fortrinligt Middel til at undersøge og i Tilfælde berigtige de Størrelser, hvorpaa Forudberegningen af Planetens Sted paa Himmelen støtter sig. *J. Fr. S.*

Venussko se Fruesko.

Vênusvogn se Stormhat.

Venø, en 6,4 □ Km. stor Ø i den vestlige Del af Limfjorden, Venø Bugt, mod Vest skilt fra Fastlandet ved Venø Sund. Det er en langagtig Ø, der er ca. 8 Km. fra Nord (Thorsodde) til Syd (Venøodde), medens den paa det bredeste Sted fra Vest til Øst kun er ca. 1,250 M.; paa Nordsiden skærer den lille Bugt Klovvig ind mellem Bradserodde og Østerøre. Overfladen er temmelig højtliggende (højeste Punkt er Forstov Bakke,

$26_{,5}$ M.), med enkelte dybe Furer og Kløfter; Jorderne ere for en stor Del sandede med nogle Mosestrækninger. Den udgør et eget Sogn under Skodborg Herred, Ringkjøbing Amt og havde 1. Febr. 1906 37 Gaarde og Huse og 198 Indb. (1801: 72, 1901: 165). Midt paa Øen ligger Venø By, ca. 18 Km. 0. f. Lemvig. Øen hed tidligere Vennerland (1563: Vennerholm) og Byen Vennerby. *H. W.*

Venø-Bagt udbreder sig mod Syd i den vestlige Del af Limfjorden, 0. f. Venø. Den har uden for Landgrunden en Dybde af 6 M. Venø-Sund gaar Vest om Venø og har ca. 5. M. Vand. *G. F. H.*

Venøs (lat.), hvad der hører til en Vene. Venøst Blod er det i Venerne løbende Blod, der for det store Kredsløbs Vedkommende er iltfattigt og derfor mørkt, medens det i Lungekredsløbet omvendt er iltrigt og lyst (se Blod). *S. B.*

Ver (lat), Foraar.

Vera, By i det sydøstlige Spanien, Provins Almeria, ligger 65 Km. N. 0. f. Almeria 104 M. o. H. paa et Plateau, der strækker sig langs Foden af Sierra de los Filabres. (1900) 8,655 Indb. I Egnen om V. findes talrige Stenbrud samt Udvinding af Sølv, Bly, Gips, Alabast og Kul. 7 Km. fra V. ligger Byens lille Havn Puerto del Rey. *H. P. S.*

Vera, Augusto, italiensk Filosof, født 4. Maj 1813 i Amelia i Umbrien, død 13. Juli 1885 i Napoli, virkede som Professor i Filosofi i Frankrig, særlig i Strassburg og Paris, opholdt sig efter 1851 i England og efter 1860 atter i Italien, først i Milano, til sidst i Napoli. V. var Hegelianer og er bleven bekendt ved gennem Oversættelser og Kommentarer at have indført Hegel's Filosofi i Frankrig og Italien. Af hans mange Værker skulle fremhæves: »Introduction å la philosophie de Hegel« [1855], »Le hégélianisme et la philosophie« [1861], »Inquiry intø speculative and experimental science« [1856], »Problema dell' assoluto«, I—IV [1872—82] og endvidere 9 Bd. Oversættelser af Hegel'ske Værker. (Litt.: Mariano, »V.« [1887]). *A. T—n.*

Vēra causa (lat.) betegner den virkelige Aarsag, d: de konstante Faktorer, man kan regne med, idet de følge bestemte Love, i Modsætning til de mystiske (teologiske eller metafysiske) Aarsager, der som Begreberne: Guder, Hensigter, fri Vilje, Sjæl, Livsprincipper o. s. v. ingen videnskabelig Værdi have. Udtrykket er brugt af Kepler [i *Astronomia nova,* 1609], præciseret i nøjere gennem hele den nyere Filosofis og de specielle Videnskabers Historie, særlig hos Descartes, Hobbes, Spinoza, Newton og Kant, og fik ved Comte's »tre Stadiers Lov« sin ejendommelige Baggrund. (Litt.: Høffding, »Den nyere Filosofis Historie«, I, 165 [1903]; samme, »Psykologi« [1905] S. 279—80). *A. T—n.*

Veracini [veratsi'ni], Francesco Maria, italiensk Violinist og Komponist, født 1685 i Firenze, død 1750 i Pisa, Nevø og Elev af Violinisten Antonio V., ledede 1714—16 den italienske Opera i London og blev 1720 ansat i Dresden som Kammermusiker hos Kurfyrsten af Sachsen. 1723 drog V., der ved at styrte sig ud af et Vindu havde paadraget sig livsvarig Lamhed, til Prag og Italien og opholdt sig 1735—36 i London, hvor han nød stor Anseelse som Komponist (tre Operaer, Sonater, Koncerter o. s. v.). *S. L.*

Veracruz, Vera Cruz, V. C. Llave, Stat i det østlige Mejico, ligger langs den mejikanske Havbugt mellem Kysten og Anahuac's Plateau og strækker sig fra Rio Panuco mod Nordvest indtil Tonala paa Tehuantepec-Tangen. V. begrænses af Staterne Tamaulipas, San Luis Potosi, Hidaigo, Puebla, Oaxaca, Chiapas og Tabasco og har et Areal paa 70,932 □ Km. med (1900) $981{,}030$ Indb. eller 13 pr. □ Km. V. bestaar dels af det lave, hede Kystland (tierra caliente), dels af den højere og køligere Plateaurand (tierra tempiada). Paa Grænsen af V. hæve sig to mægtige Bjærgtoppe Cofre de Perote (4,090 M.) V. f. Jalapa samt den mægtige Vulkan Orizaba eller Citlaltepetl (5,550 M.), hvis Top ses langt ud over den mejikanske Bugt. S. 0. f. Orizaba ved Kysten og skilt fra Højlandet ved et Bælte af Alluvialdannelser ligger det vulkanske Massiv Tuxtla (1,500 M.), hvis Lavamasser ligefrem danne Forbjærge i Havet. 1664 havde Tuxtla et Lavaudbrud, hvorpaa det hvilede indtil 1793, da det havde et frygteligt Askeudbrud, der sporedes lige til Byen V. og til Oaxaca. Bortset fra Tuxtla opbygges V. af Bælter af mesozoiske, tertiære og alluviale Dannelser, der følge paa hinanden fra Højslettens Eruptiver ud til Havet. Kysten er lav, sandet og ledsages af talrige Strandsøer, af hvilke et Par have en Længde af 150—160 Km. Paa Tangerne træffes hyppig Flyvesand, der som Regel er beplantet med Kaktus. Floderne i det nordlige V, ere smaa Kystfloder, naar undtages Grænsefloden Rio Panuco. S. f. Byen V. udmunder Rio Atoyac, der kommer fra Orizaba, Papaloapan og Rio de San Juan, der begge munde ud i en stor Lagune, samt Rio Coatzacoalcos og Grænsefloden Tonala. Staten ligger i den tropiske Zone, men omfatter for øvrigt paa Grund af Højdeforholdenes store Forskellighed alle Trin fra Kystregionens glødende hede Steppe til Højfjældets evige Sne. I den hede og fugtige Region (Tierra caliente) ved Bjærgenes Fod hersker stadige Febersygdomme, hvorimod de højere Egne ere sunde. I Byen V. er den aarlige Middeltemperatur 25^0, i Cordoba $20{,}5^0$, °g Nedbøren er paa disse Steder henholdsvis 465 og $286{,}5$ Cm. om Aaret. Ogsaa Planteverdenen har store Forskelligheder at opvise mellem Savannen paa Lavlandet og Løvskoven med sine talrige Ege paa Bjærgskraaningen i Tierra tempiada. Befolkningens Hovedmasse er Indianere og Mestitser, hvilke sidste udgøre omtrent 45 p. Ct. af Befolkningen. Det rene spanske Element repræsenteres af ca. 15 p. Ct. I Kystegnene findes et ikke ringe Antal Negre, Mulatter og Zambos. Det spanske Sprog tales af henimod $^2/_3$ af Befolkningen, og Resten betjener sig af forskellige Indianersprog som Nahuatl, Totonaca, Huaxteca og Otomi. Hovederhverv er Agerbrug og Plantagedrift; særlig dyrkes Majs, Sukker, Tobak, Kaffe, Sydfrugter og Bomuld. Af særlige Produkter fremhæves Vanille og Jalape Rod (af *Ipomea purga*), der begge indsamles i vild Tilstand. I visse Egne af Staten har Kvæg- og særlig Hesteavlen stor Betydning. Bjærgværks-

drift kendes knap, skønt der findes flere Malme samt Kul. Industrien er ubetydelig og drives kun i de to Byer V. og Orizaba. Af langt større Vigtighed er Handelen, der dels er oversøisk og drives over Havnebyen V., dels indenrigsk. For denne sidste er den 424 Km. lange Bane fra Byen V. til Mejico af særlig Vigtighed; det er et af de betydeligste Ingeniørarbejder i Verden, idet Banen fra Kystlandet stiger op ad Bjærgranden til Plateauet. Af andre Baner fremhæves Linien V.—*Jalapa—Cofre* de Perote. Staten V. har flere Gange skiftet Hovedstad, Først var Byen V. Regeringens Sæde; saa flyttedes dette til Orizaba, og nu er *Jalapa* Hovedstaden. Kysten af V. blev 1518 i hele sin Udstrækning ira Campêche til Tampico besejlet af Juan de Grijalva, og 1519 udskibede Cortez ved det nuværende V. sine Tropper for at drage imod Montezuma's Rige. *H. P. S.*

Veracruz, Villa nueva de la Vera Cruz, By i Mejico, Staten V., ligger 310 Km. Ø.S. 0. f. Mejico ved Kysten af den mejikanske Havbugt og er hele Mejico's Hovedhavn og Hovedhandelsplads. (1900) 88,993 Indb., der væsentligst bestaa af Negre, Mulatter, Zambos og Mestitser, der bedre end Europæerne taale Byens Klima. V. ligger i en yderst usund Egn, der væsentligst bestaar af ufrugtbare Sand- og Sumpstrækninger. Tæt uden for Byen ligge de nøgne, gullige Klitter, der ere indtil 50 M. høje og forandre Form for hver Storm. I disse Omgivelser gør Byen, der desuden er snavset, et utiltalende Indtryk, og da den gule Feber tillige er endemisk her og særlig raser om Sommeren, forstaar man V.'s Tilnavn *Ciudad de los Muertos* (de dødes By). V. er dog nu forsynet med temmelig godt Drikkevand, der hidledes fra Floden Jamapa. Byen har brede, regelmæssige Gader, der skære hinanden under rette Vinkler, og de lave Huse ere fortrinsvis opførte af Koralkalk (*mucara*). V. har en Domkirke, et Teater, en stor Toldbygning samt nogle Cigarfabrikker og et Jærnstøberi. Havnen, der kun er en aaben Red, er ikke sikker ved alle Vinde. En stærk Nordenstorm driver som Regel Skibene til Søs. Havnen forsvares ved et Par Skanser samt Øfortet San Juan de Ulua, der gør Tjeneste som Byens Citadel. V.'s Havn vedligeholder den livligste Forbindelse med Amerika og Europa, og $^2/_3$ af Mejico's Handel gaa herover. Størst er Omsætningen med England, og derefter følge U. S. A., Tyskland og Frankrig. Der indføres Industrivarer og forskellige Levnedsmidler og udføres ædle Metaller, Malme, Huder, Kaffe og Tobak. V. anlagdes 1520 af Fernando Cortez paa det Sted, hvor han var landet 21. Apr. 1519. Den spanske Vicekonge Monterey flyttede 1580 Cortez'es By (Villa Rica de la Vera Cruz); den nuværende Kirkegaard ligger i den gamle Bys Ruiner. Under den mejikanske Frihedskrig holdt den sidste Rest af Spanierne sig i Fortet San Juan de Ulua indtil 19. Novbr. 1825. 1838 indtoges Fortet af Franskmændene og 1847 af Nordamerikanerne. 1862 landede Franskmændene i V. og marcherede herfra ind i det indre, og V. blev under hele den franske Okkupation indtil 1867 Hærens strategiske Støttepunkt. *H. P. S.*

Veracruz, By i U. S. A., Stat Indiana, ligger 139 Km. N. 0. f. Indianapolis ved Wabash River. (1900) 5,765 Indb. V. har nogen Industri samt Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Veragua, Santiago de V., By i den sydamerikanske Republik Columbia, Provinsen Istmo, ved St.-Martin Floden og tæt ved det store Ocean, har en Havn og ca. 6,000 Indb. *M. Kr.*

Veránda (Ordet er af indisk Oprindelse), letbygget, dækket Tilbygning til et Hus, særlig Villa, i Form af et Galeri eller en Loggia med Tag.

Vérard [*vera!r*], Antoine, fransk Bogtrykker, født i 15. Aarh. i Touraine, død i Paris 1513. Han var etableret først paa Notre-Dame-Broen, indtil 1499, da den styrtede sammen, siden i en Gade der i Nærheden. Han trykte og udgav næsten kun kostbare Bøger, navnlig Bønnebøger og Romaner paa Pergament, som han udstyrede rigt med kunstneriske Træsnit og Miniaturmaleri, og der var knyttet et helt Miniaturmaler-Værksted til hans Trykkeri. V. arbejdede næsten kun for Hoffet og Adelen, havde tillige Privilegium som Universitetsbogtrykker og forærede regelmæssig den franske Konge, ofte ogsaa den engelske, Eksemplarer af sine Tryksager. Det egentlig typografiske i dem staar dog ikke paa Højde med den kunstneriske Udstyrelse. Forretningen fortsattes af hans Arvinger indtil 1527. *E. G.*

Veratrin, $C_{37}H_{53}NO_{11}$, er et Alkaloid, der sammen med Cevadin findes i Sabadillefrø og i hvid Nyserod. Det er en amorf Masse, som opløses i koncentreret Svovlsyre med gul Farve; Opløsningen bliver snart mørkerød. V. fremkalder heftig Nysen, naar det i minimal Mængde kommer i Berøring med Næsens Slimhinder. Det benyttes i Medicinen mod neuralgiske Lidelser, Paralyser og Neuroser. Dets Salte ere krystallinske. Af vinaandig Kali spaltes V. i Veratrinsyre, $C_9H_{10}O_4$, og Verin, $C_{28}H_{45}NO_8$. *O. C.*

Veratrum Tourn., Slægt af Giftliljefamilien, fleraarige Urter med tyk Rodstok, ugrenet Stængel og brede, lancetdannet-ægdannede Blade, der ofte ere foldede efter Længden (deraf Navnet Foldblad). Blomsterstanden er en pyramideformet, behaaret Top, og Blomsterne, som have et hvidligt, grønligt eller rødligt Bioster, ere polygame. Kapselen er kort 3-hornet og har en hudagtig Væg. 9 Arter. *V. album* L. har en meterhøj Stængel og 30 Cm. lange Grundblade, der paa Undersiden ere haarede; Blomsterne ere hvide eller grønne. Den vokser i Europa's og Asien's højere Bjærge (1,000—3,000 M.) paa fugtige Enge eller lignende Steder. Rodstokken (*Rhizoma Veratri*) er officinel, giftig. Ligesom denne forekommer *V. nigrum* L. (Mellem- og Sydeuropa's Bjærge) med sortviolette Blomster som Prydplanter i Haver; af sidstnævnte findes ogsaa en Form med hvide Blomster. De fordre Halvskygge og næringsrig Jord og formeres ved Deling eller Frø. *A. M.*

Verbal (lat.), mundtlig, i Ord (Verbalinjurie o. 1.); afledt af Verbum.

Verbålinjurie se Ærefornærmelse.

Verbaliter (nylat.), udtrykt i Ord, mundtlig.

Verbålnote er i det diplomatiske Sprog Betegnelsen for en af en fremmødt Slatsafsending til Regeringen i den Stat, ved hvis Hof han er akkrediteret, afgiven Memorial, der i Modsætning til de saakaldte »signerede Noter« (*notes signés*)

ikke er forsynet med **Underskrift**, og i hvilken Afsenderen taler i 3. Person, medens der i de signerede bruges 1. Person. Noter af begge Slags affattes i Reglen paa Fransk; dog have Stormagterne i den nyere Tid jævnlig begyndt at anvende deres Hjemlands **Tungemaal**. *C. V. N.*

Verbāloblatiōn (lat.), Tilbud i Ord, modsat Realoblation, Tilbud i Gerning eller Tilbud af selve den Præstation, som skal ydes, er naturligvis regelmæssig ikke lovligt Tilbud; men for saa vidt Skyldneren ikke har Pligt til at aflevere Varen, men denne skal hentes af Kreditor, vil et blot Tilbud i Ord om at hente den foreløbig være lovligt Tilbud, og Skyldneren vil være angerløs, hvis Kreditor ikke i rette Tid afhenter den. *K. B.*

Verbānus lācus se Lago Maggiore.

Verbascum se Kongelys.

Verbātim (nylat.), udtrykt i Ord; ordret.

Verbēna, Verbenacēae se Verbenefamilien.

Verbēnefamilien (*Verbenaceae*), tokimbladede og helkronede Planter af Ordenen *Nuculiferae*, Urter, Buske eller Træer; enkelte ere Lianer. Grenene ere ofte firkantede. Bladene ere modsatte, helrandede, sjælden fingrede eller fjerdelte; uden Akselblade. Blomsterne, der sidde i Klase eller Kvast, ere tvekønnede og uregelmæssige; der findes et 5-talligt Bæger og en 5-tallig Krone, der ofte er læbedannet, men ej saa udpræget som bos **Læbeblomstrede**; 4 tomægtige eller 2 Støvdragere. Frugtknuden er hel og med 1—4 Rum; den bærer en endestillet Griffel. Frugten er en Spalte- eller Stenfrugt. Familien tæller ca. 750 Arter, der ere udbredte i subtropiske og tropiske Egne. Flere, saaledes især Teaktræet (se **Tectona**), give Gavntømmer af høj Værdi.

Verbene (*Verbena* L.), Urter eller smaa Buske med nedliggende eller oprette Stængler og modsatte tandede og ofte delte Blade. Blomsterstanden er et forlænget eller sammentrængt Aks, og Blomsterne ere smaa eller middelstore; Bægeret er rørformet, Kronen fladkravet og svagt 2-læbet; 4 tomægtige Støvblade. Frugten er en 4-delelig Spaltefrugt. Jærnurt (*V. officinalis* L.) er en fleraarig Urt, 60 Cm. høj; dens Blade ere 3-delte. De hvide eller rødlige Blomster sidde i lange Aks. Den hører hjemme i Sydeuropa og Australien. I Oldtiden var den i Grækenland og Rom højt anset som Lægeplante og i den religiøse Kultus. Ved Krydsning mellem forskellige Arter er den som Prydplante almindelige *V. hybrida* hort. opstaaet. Den dyrkes hyppigst som enaarig og forekommer i mange Varieteter med stor Farverigdom. Formeres ved Stiklinger eller Frø. *A. M.*

Verberie [værbø'ri'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Oise, ved Nordbanen og venstre Bred af Oise, har haft et Slot fra Merovingertiden, har en Kirke fra 13.—15. Aarh. og (1901) 1,800 Indb., der drive Fabrikation af Sukker og Børster. *M. Kr.*

Verbi **causa** (lat.), for Eksempel.

Verbigeration (lat.) et hos sindssyge og ved Hjernesygdomme forekommende Symptom, der bestaar i, at visse Stavelser og Ord stadig gentages i samme meningsløse Orden. *Lp. M.*

Verboekhoven [ferbu!khofen] (Verboeckhoven, 1) Eugène Joseph, belgisk Maler og Raderer, født 8. Juni 1799 i Warneton, død 19. Jan. 1881 i Bruxelles. V. fik den første Kunstundervisning af Faderen, Billedhuggeren Barthélemy V., studerede senere under Ommeganck og uddannede sig videre paa Rejser i England, Tyskland, Frankrig etc. Han har malet en Mængde Dyrbilleder (især med Faar), der fornemmelig omkr. Midten af 19. Aarh. vare i høj Grad søgte og bragte Ry over V.'s Kunstnernavn. V.'s Penselføring er elegant, meget sirlig og minutiøs, ikke alene i hans Smaabilleder, men ogsaa i de større. Han maler gerne, i Potter's Maner, hvilende Dyr i Landskabsomgivelser; Tegningen af Dyrene er korrekt og sikker; i saa Henseende havde de plastiske Dyrestudier, han havde udført under Faderens Vejledning, været ham til Nytte. Bekendte Arbejder (Landskaber med Kvæg) af V. findes bl. a. i Amsterdam-Mus., Mus. i Bruxelles, Fodor-Mus. i Amsterdam, Berlin's Nationalgal. og Raczynski-Samlingen i Berlin (>Paa Engen« [1829]). I Chra. Nationalgal. ses Skovlandskab med Dyr (1836, Landskabet af Hellemans). V. har ogsaa raderet Dyrbilleder. Han levede i Bruxelles. — 2) Broderen Charles V. (1802—89) har fornemmelig malet Søstykker. *A. Hk.*

VerbOSitét (lat.), Overflødighed i Ord, Ordflom, Ordskvalder.

VerboténUS (lat.), Ord til andet, ordret.

Verbum (lat., o: Ord; modsat Nomen o: Navn) er i Grammatikken Benævnelse paa et Ord, der kan danne Sætning (s. d.). Naar V. er sætningsdannende, kaldes det finit (V. finitum, modsat V. infinitum, se **Finitum**) og er Sætningens Prædikat (lat. prædicatum, af prædicare, udsige) eller **Omsagn** (s. d.), Snart anvendes Benævnelsen Prædikat om V. finitum alene, snart anvendes det om V. finitum i Forbindelse med et V. infinitum, et Adjektiv, Substantiv eller Adverbium. Eks: Han er (finit) bleven (infinit) gammel, Lærer, borte. Han kan (finit) blive (infinit) gammel, Lærer, borte. For at undgaa denne Usikkerhed i Terminologien anvendes dog nu ofte i Sprogundervisningen Benævnelsen **Udsagnsled** om V. finitum alene. Den danske og norske Benævnelse paa V. er nu almindeligst Udsagnsord, men det kaldes ogsaa ofte **Gerningsord**, da det i en meget stor Mængde Tilfælde er Udtryk for en Gerning, Handling, Virksomhed. Ogsaa den tyske Benævnelse for V., Zeitwort (Tidsord) har fundet Efterlignere i Danmark. Endnu et fjerde Navn, Sigeord, kan træffes. Bøjningen af V. kaldes **Konjugation** (s. d.; modsat Deklination), en Benævnelse, der dog i egentligste Forstand kun gælder V. finitum.

Undersøgelsen af de indoeuropæiske Sprog i deres ældre og yngre Skikkelser har vist, at Bøjningen af V. overalt og til alle Tider har været ens i de store Hovedtræk. Den er som al Bøjning i Tidernes Løb bleven simplificeret. Der er foregaaet mange Forandringer, meget af det oprindelige er forsvundet, og tit have Nydannelser afløst det forsvundne. Men der kan ikke peges paa noget Sted eller paa nogen Tid, hvor et Systemskifte kan siges at være sket. Man møder bestandig de Bøjningsformer, der have skabt sig grammatikalsk Udtryk i de for

Sprogundervisningen saa godt kendte Navne: A. Genus (Art). 1) Aktiv (Handleart eller -form). 2) Medium (Middelart). 3) Passiv (Lideart ell. -form). B. Modus (Maade). 1) Indikativ (den fremsættende ell. fortællende Maade). 2) Konjunktiv (den forestillende Maade). 3) Optativ (den ønskende Maade). 4) Imperativ (den bydende Maade). 5) Infinitiv (den ubestemte Maade ell. Navnemaade). 6) Participium (Tillægsmaade). 7) Supinum. 8) Gerundiv. 9) Gerundium. C. Tempus (Tid; Plur. Tempora). 1) Præsens (Nutid). 2) Futurum (Fremtid). 3) Perfektum (Førnutid). 4) Imperfektum (Datid). 5) Pluskvamperfektum (Førdatid). 6) Aorist. D. Persona (Person). 1) Den talende, 2) den tiltalte og 3) den omtalte Person. E. Numerus (Tal). 1) Singularis (Ental). 2) Dualis (Total). 3) Pluralis (Flertal). Alle Bøjningsformerne ere sætningsdannende med Undtagelse af Infinitiv, Participium, Supinum, Gerundiv og Gerundium, der ere Nominalformer. I en Del Sprog have dog Infinitiv og Participium Genus- og Tempusbøjning. Bøjningen sker ved Tilføjelse af Suffikser og Præfikser samt ved Forandring af Ordets Rod. Sjældnere er Brugen af Infikser. Ved Siden af eller i Stedet for en Bøjningsform optræder undertiden et finit V. forbundet med en Infinitiv eller et Participium (de saakaldte sammensatte eller omskrevne Arter, Maader og Tider). Dette er navnlig Tilfældet i yngre Sprog (f. Eks. i Dansk: Han elskes og Han bliver elsket); men det forekommer ogsaa i ældre Sprog. De to Ord kunne være saa fast sammenvoksede, at det sidste helt har faaet Karakter af et Suffiks. Men de allerfleste Suffikser og Præfikser ere i de gamle Sprog af en lige saa gaadefuld Karakter, som de ere det i de ny. Om de i Sprogenes ukendte Barndom have været selvstændige Ord, vides ikke. Det Lydskilte, der kaldes Aflyd (s. d.), har været til Stede paa Sprogenes ældste kendte Trin.

Genus angiver Subjektets Forhold til sit Prædikat. Subjektet kan være blot Frembringer (Aktiv), interesseret Frembringer (Medium) eller paa en Gang Frembringer og Objekt (Passiv). Modus angiver Prædikatets Væsen som virkeligt (Indikativ), muligt (Konjunktiv), ønskeligt (Optativ) eller befalet (Imperativ). Vilde det mulige blive virkeligt, hvis det blev forsøgt, bruges undertiden en særegen Benævnelse for Konjunktiv, nemlig Potentialis. Tempus angiver ikke blot Prædikatets Plads i Samtid, Fremtid eller Fortid, men kan tillige angive, om Prædikatet er blot indtraadt, eller om det ogsaa er afsluttet (se Imperfektiv). Endvidere kan Tempus angive en Forskel mellem Tempora i deres indbyrdes Forhold til andre Tempora eller til andre logiske Faktorer. Naar man paa Dansk siger: Jeg spiste og Jeg har spist, saa behøver det ene ikke at tilhøre en fjernere Tid end det andet. Om man siger det ene eller det andet, afhænger af, hvilken Forbindelse det, der siges, har med Præsens eller med et andet logisk Moment.

Et V., der kan frembringe Objekt, kaldes transitivt (indvirkende), og et V., der mangler denne Egenskab, kaldes intransitivt (uindvirkende). Der findes i gamle saavel som i ny Sprog afledte Verber og Rodverber. De afledte Verber ere dannede af andre Verber eller af Nominer (Substantiver og Adjektiver).

Iblandt de afledte Verber er der Rækker, der fra gammel Tid optræde med lige saa stor Regelmæssighed i Form og Betydning som Bøjningsformerne. I Indoeuropæisk hører dog dette til Undtagelserne. Derimod er Sprogbygningen i Semitisk helt gennemtrængt deraf. I Dansk høre herhen transitive, afledte Verber som fælde, lægge, sætte, sænke, vække, føre lige over for intransitive Rodverber som falde, ligge, sidde, synke, vaage, fare. Ordenes Skikkelse i Oldsproget viser, at Afledningen er ganske regelmæssig. Til Rodverbets Perfektum (den Tempus, som nu til Dags benævnes Imperfektum) er føjet et Suffiks -ia, og Rodvokalen har paa et senere Stadium faaet Omlyd (s. d.). Betydningen er ligeledes regelmæssig: faa til at falde, ligge, sidde o. s. v. En anden Række er vaagne, bugne, blegne, stivne, surne, graane o: blive vaagen, bøjet, bleg o. s. v. Se Desiderativ, Diminutiv, Frekventativ, Inchoativ, Intensiv, Kausativ. *P. K. T.*

Vercelli [vertsel'li], fransk Verceil eller Verceilles, By i det nordvestlige Italien, Provins Novara, ligger 20 Km. S. V. f. Novara paa højre Bred af Sesia og ved Banen fra Torino til Milano. (1901) 20,165 Indb. V. har en interessant Basilika fra 13. ell. 14. Aarh., flere andre monumentale Kirker og et Museum med romerske Skulpturer og Indskrifter samt Silkeindustri og flere Rismøller. V., der i Oldtiden hed Vercellæ, skal være anlagt i Aaret 603 f. Chr. og var i Romertiden et vigtigt Municipium. S. 0. f. Byen ligge de Raudiske Marker (*Campi Raudii*), hvor Marius i Aaret 101 f. Chr. slog Cimbrerne. ***H. P. S.***

Verchnaja-Tunguska, den russiske Betegnelse for Øvre-Tunguska, se Angara.

Verchne-Dnjeprovsk, By i det sydlige Rusland, Guvernementet Jekaterinoslav, ligger 56 Km. V. N. V. f. Jekaterinoslav 162 M. o. H. og 1 Km. fra højre Bred af Djnepr. (1897) 11,607 Indb., hvoriblandt en Del Jøder. V.-D. har en halv Snes Fabrikker. ***H. P. S.***

Verchne-Issetsk, Bjærgværks- og Fabriksby i det østlige Rusland, Guvernement Perm, ligger ved Tobol's Biflod Isset. (1897) 7,000 Indb. Jærn-, Bly- og Guldværkerne ved V.-I. ere blevne udnyttede siden 1726. Desuden har Byen Fabrikation af Støbejærn. *H. P. S.*

Verch-Neivinsk, Bjærgværks- og Fabriksby i det østlige Rusland, Guvernement Perm, ligger ved Neiva, der falder i Tobol's Biflod Niza, samt ved Banen fra Perm til Jekaterinborg. (1897) 2,763 Indb. V.-N. har et stort Jærnværk, og i Omegnen findes Jærnminer og Guldvaskerier. ***H. P. S.***

Verchne-Udinsk, By i Sibirien, Guvernement Transbaikalien, ligger 230 Km. 0. S. 0. f. Irkutsk, 544 M. o. H., ved Sammenløbet af Uda og Selenga og ved den transsibiriske Bane. (1897) 8,002 Indb., hvoriblandt en Del Burjæter og Jøder. V.-U. har en Del Industri, Flodskibsfart samt Handel, og hver Vinter afholdes en stærkt besøgt Messe. *H. P. S.*

Verchne-Uralsk, Verchouralsk, By i det østlige Rusland, Guvernement Orenburg, ligger 370 Km. N. 0. f. Orenburg, 393 M. o. H. paa Østsiden af Ural-Bjærgene og paa Bredden af Ural Floden. (1897) 11,103 Indb., hvoriblandt en betydelig Garnison, da Byen er befæstet. V.-U. har betydelig Tilvirkning af Læder samt Handel med Honning, Voks, Uld, Faar og Heste. *H.P.S.*

Verchnij Lomov, By i det mellemste Rusland, Guvernement Pensa, ligger 110 Km. N. V. f. Pensa ved Floden Lomov. (1897) 5,984 Indb. V. L. driver Handel med Honning, Voks, Uld og Talg. *H. P. S.*

Verchojansk, Vercho-Jansk, jakutisk Boronuk, By i det østlige Sibirien, Provins Jakutsk, ligger 649 Km. N. N. 0. f. Jakutsk 107 M. o. H. ved Floden Jana. (1897) 356 Indb., hvoriblandt ca. 125 Jakuter. V. er berømt som det Sted paa den kendte Jordoverflade, der har den koldeste Vinter. I Januar 1885 har man her iagttaget ÷ 69° C., hvilket er den laveste maalte Temperatur paa Jorden. *H. P, S.*

Verchojanske Bjærge, Bjærgdrag i det nordøstlige Sibirien, Provins Jakutsk, strække sig fra Stanovoj Bjærgene under 61° n. Br. mod Nordvest til hen imod nedre Lena og danne Vandskellet mellem Aldan og Lena mod Syd og Indigirka og Jana mod Nord. V. B., der have Navn efter sidstnævnte Flod, have en Længde af 800 Km. og en Højde indtil 1,420 M , men naa ingensteds Snegrænsen. I nogle afsides Dale kan man dog træffe Islag (de saakaldte Taryn), der kunne have en Længde af 2—3 Km. og aldrig smelte. Plantegeografisk er Bjærgkæden af Betydning, da den danner Nordgrænsen for forskellige Træsorter som Fyr, Gran og Røn. En stejl og smal Bjærgsti, der ligger indtil 1,220 M. o. H., fører fra Jakutsk over V. B. til Byen Verchojansk. *H.P.S.*

Verchoturje, By i det østlige Rusland, Guvernement Perm, ligger 278 Km. 0. N. 0. f. i Perm 89 M. o. H. paa venstre Bred af Tura. (1897) 3,178 Indb. V. har Rester af gamle Fæstningsværker, et Munkekloster og flere Kirker og driver Handel med Vildt, Pelsværk og Frø af Zirbelfyrren. V., der er grundlagt 1598, var indtil Slutningen af 18. Aarh. af Vigtighed for Trafikken paa Sibirien. *H. P. S.*

Vercingetörix, gallisk Høvding af Arvernernes Stamme, rejste 52 f. Chr. sine Landsmænd til Opstand mod Cæsar, der nylig havde lagt hele Gallien under Romerne. Han forsøgte først at umuliggøre Romernes Ophold i Gallien ved at ødelægge Landet vidt og bredt; men da Cæsar ikke desto mindre trængte sejrrig frem, maatte han indeslutte sig i Fæstningen Alesia. Han søgte imidlertid ved udsendte Ryttere at skaffe sig Undsætning fra alle Dele af Gallien, og medens Cæsar belejrede Alesia, rykkede ogsaa en stor gallisk Hær frem imod ham. Efter svære Kampe vandt dog Cæsar Overhaand; V. maatte overgive sig og blev ført til Rom, hvor han først maatte figurere ved Cæsar's Triumftog og derefter blev henrettet (46). *H. H. R.*

Verdande (den vordende), en af de tre Norner.

Verde antico se Marmor.

Verdè di Corsica se Hornblende.

Verdelot [værdᵊlo'], Philippe, belgisk Komponist fra 16. Aarh., død før 1567, levede en Tid i Italien, ansat bl. a. i Sangerkapellet i S. Marco i Venezia, bekendt navnlig som en af de tidligste Madrigalkomponister. At han som saadan har kunnet glæde sig ved megen Anseelse, kan skønnes af, at hans Madrigaler udkom i mange forskellige Oplag og jævnlig figurere i de musikalske Antologier, hvorpaa Tiden var saa rig. *A. H.*

Verden betyder i snævrere Forstand Jorden med dens Verdensdele og den paa Jorden boende Menneskehed med sin Verdenshistorie, og i videre Forstand hele Universet eller Verdensaltet. Læren om V. eller Kosmologien er dels en Lære om V.'s Opstaaen (Kosmogonien), dels en Lære om V.'s Bygning og Elementer. Den ældste græske Kosmogoni er given i Hesiodos'es Teogoni, efter hvilken Kaos opstod først, derefter Gaia (Jorden) og af den atter Stjernehimmelen, Bjærgene, Havet og Okeanos, Strømmen, der flyder omkring Jorden. Thales'es Kosmogoni hævdede Vandet som Grundprincippet og søgte for saa vidt at forklare V. ud fra naturlige Aarsager; hans Kosmologi var endnu den barnlige: Jorden som en flad Skive, der hviler paa Vandet. Stor historisk Interesse har Anaximandros'es Kosmologi som det første Forsøg paa ad rent mekanisk Vej at forklare Stjernernes Bevægelse. Ved Udskillelse af Urstoffet (det ubegrænsede) opstod det varme og kolde, heraf atter Jord, Luft samt den Ild, der som en kugleformet Skal omgiver Jorden. Denne sprang og dannede hule, ildfyldte Ringe, der vare forsynede med Huller, og som bevægedes omkring Jorden i skraa Retning. Stjernerne er Ilden, der under denne Bevægelse strømmer ud af Hullerne. Jorden er frit svævende og i Hvile, begrundet paa, at den paa alle Punkter har lige stor Afstand til Skallen, og den har Form som en lukket Cylinder. Mellem Kosmos og Kaos antog han en evig Vekslen. Pythagoræerne tænkte sig V. opstaaet derved, at Centralilden eller Eneren trak Dele af det omliggende ubegrænsede til sig og dermed begrænsede det. Om Centralilden bevæge ikke blot de øvrige Himmellegemer, men ogsaa Jorden sig, og denne har Form af en Kugle. Ved deres geniale Lære om Jordens Bevægelse have Pythagoræerne lagt Grunden til hele den Tankerække, der forklarer Himmelens tilsyneladende Bevægelse ved Jordens; Jorden var nu ikke længere det ubevægelige Centrum, men en kredsende Stjerne. Aksebevægelsen havde de oprindelig ikke, derfor maatte Omløbstiden sættes til 24 Timer, og i Sammenhæng hermed kunde de ikke naa det heliocentriske Standpunkt, men maatte i Stedet for Solen, der for dem ikke kunde forklare baade Døgn- og Aarsbevægelse, sætte den ubekendte Centralild. Først de yngre Pythagoræere Hiketas fra Syrakus og (hans Elev?) Ekfantos have antaget Jordens Aksebevægelse. Som Anaximandros hævdede Herakleitos en stadig Vekslen; naar Verdensaaret er forløbet, vender V. ved Forbrænding tilbage til Urilden. En lignende Tanke kommer frem hos Empedokles, der lader vor V. være en Mellemtilstand mellem den absolut harmoniske V., en kugleformet σφαῖρος, og den fuldstændige Adskillelse mellem Elementerne. Vor V. tænkte han sig opstaaet ved, at » Kærligheden «

frembringer en Hvirvelbevægelse i det af »Hadet« adskilte Stof, ved hvilken Luften opstaar og af den atter Himmelhvælvingen og Ilden. Ved Omdrejningen presses Vandet ud af Jorden, og af Vandet opstaar Jordatmosfæren. Himmelen bestaar af en lys og en mørk Halvkugle, den ene Daghimmelen og den anden Nathimmelen med sine isprængte Ilddele, Stjernerne. Ved sin Atomteori gav Demokritos den første geniale Antecipation af den rent mekaniske Forklaring af Verdensaltet, men selve hans Verdensbillede var det gamle: Jorden som en i Luften svævende Skive, og Sol, Maane og Stjerner som bevægende sig omkring den. Dette Billede fastholdtes ogsaa af Anaxagoras, der tænkte sig Jorden opstaaet ved en Hvirvelbevægelse, hvorved det kolde, fugtige, mørke og tætte samledes i Midten. Fra Jorden udslyngedes atter ved Hvirvelbevægelsen Stenmasser, der kom i Glød og bleve Stjernerne (Gomperz, »Griechische Denker« I, 1895, under de anførte Navne). Platon synes i »Lovene« at være kommen til et rigtigere Verdensbillede end det, han havde opstillet i »Timaios«; dels har han, rimeligvis under pythagoræisk Paavirkning, naaet den Opfattelse, at Jorden ikke er Verdensmidtpunktet, dels sikkert ogsaa, at den bevæger sig om sin egen Akse (H. Ræder, »Platons philosophische Entwickelung«, 1905, S. 410 ff.). Selve V. tænkte han sig som besjælet (se Verdenssjæl). Aksebevægelsen skal ogsaa Herakleides fra Pontos, en Elev af Platon og de sidste Pythagoræere, have antaget. Aristoteles delte V. i to Regioner, den himmelske over Maanen (τὰ ἐκεῖ) og den sublunariske (τὰ ἐνταῦθα), i hin herskede absolut Orden og Regelmæssighed, den evige Cirkelbevægelse i »det første Legeme« eller Æteren, i denne Vekslen og Forandring mellem de 4 Grundelementer, der som kugleformede Lag laa uden om hverandre, og hvis Bevægelse fremkom ved, at hvert af Grundelementerne søgte hen til sit »naturlige Sted«. At et Legeme er tungt, vil sige, at dets »naturlige Sted« er ved V.'s Midtpunkt; derfor kan der ikke være flere V., idet de tunge Elementer altid maa samles om eet Midtpunkt. Jorden, det tungeste af de 4 Elementer, hvilede som en relativt lille Kugle i Midten, uden om den var atter de 3 øvrige Grundelementer, Vandets, Luftens og Ildens Sfærer, og uden om disse bevægede, efter Eudoxos'es homocentriske Sfæreteori, som Aristoteles havde optaget, Maanen, Solen, de andre Planeter og Fiksstjernerne sig, fastgjorte paa solide, gennemsigtige Sfærer. Fiksstjernerne bevægedes umiddelbart af selve Guddommen, de øvrige Sfærer af lavere Aander. Skønt Astronomen Aristarchos fra Samos omtrent i Midten af 3. Aarh. f. Chr. havde givet en genial Antecipation af det coppernicanske System, blev det Aristoteles'es Opfattelse, forbunden med Ptolemaios'es geocentriske Astronomi, der blev den herskende lige til den nyere Tid. Fortræffelig stemmede Aristoteles'es Lære om Jorden som V.'s Midtpunkt, og dog som Forkrænkelighedens Hjem, med den kristelige Teologis Lære om, at alt var til for de syndige Menneskers Skyld (se i øvrigt Verdenssystem).

Nogen afsluttet Kosmogoni eller Kosmologi kan Videnskaben ikke naa; thi den menneskelige Erkendelse er relativ: at forklare noget er stedse at forklare det ved noget andet; et sidste Princip kan derfor aldrig naas, saa lidt som man kan finde en første Aarsag eller en Grænse for Tid og Rum. Det eneste Maal, den videnskabelige Erkendelse kan stille sig, er en fortsat Paavisning af stedse nøjagtigere og mere omfattende Love for de Begivenheder, der finde Sted i V. For den menneskelige Erkendelse gælder ogsaa, som for den ydre Verden, det Coppernicanske Princip: Standpunktet er stedse relativt; et absolut Sted kan heller ikke paavises for Erkendelsen. Derfor kan man ikke naa til en Løsning af Spørgsmaalet om V 's første Oprindelse og heller ikke til noget Udtryk for det, der ligger til Grund for V. De Forsøg, der ere gjorte paa at vise, at dette skulde være aandeligt eller materielt, en Enhed eller en Mangfoldighed, have alle været utilstrækkelig begrundede og maa ogsaa stedse blive det. Kun eet staar fast: saa langt tilbage man vil gaa i Tiden, saa vidt ud i Rummet, eller saa dybt man vil søge at trænge ned i sin Analyse, gælder det altid om at forklare i Overensstemmelse med de Principper, der ere Grundlaget for al Forklaring. »Verdensordenen« er den strenge, mekaniske Natursammenhæng; hvorledes den end i Enkeltheder kan udformes, er den som Princip det eneste Grundlag, paa hvilket man kan gaa til Undersøgelse af de kosmologiske Problemer. Det er Erkendelsesteoriens Sag at fremhæve Videnskabens sidste, uomgængelig nødvendige Grundprincipper, og dermed al Videns Begrænsning, imod enhver Teleologi og anden Form for Metafysik; men ellers er vel, som ogsaa Historien har vist, Behandlingen af de kosmologiske Problemer mere og mere gaaet over til Naturvidenskaberne. (Om de etiske Værdiers Forhold til V. se Verdensanskuelse). *A. T—n.*

Verden [f-], By i preussisk Provins Hannover, Regeringsdistrikt Stade, Kredsstad i Kredsen V., ligger ved den sejlbare Aller, 5 Km. fra dennes Udmunding i Weser og har (1901) 9,800 Indb. (med Garnison). V. er Sæde for en Landret, en Amtsret, et Hovedskattekontor, et Handelskammer og har en smuk, gotisk Domkirke, et kgl. Gymnasium, et Lærerseminarium samt Fabrikation af Landbrugsmaskiner, Sæbe og Tobak, Garveri, Mølledrift, Kvægmarkeder. — V. var tidligere et Bispedømme, der skal være stiftet af Karl den Store. Reformationen vandt tidlig Indgang; dog blev den katolske Gejstlighed først fordreven 1631. 1644 blev V. besat af Svenskerne, og ved den westfalske Fred blev Bispedømmet sækulariseret og afstaaet som Hertugdømme til Sverige. 1720 tilfaldt det Hannover, 1810 Kongeriget Westfalen. 1813 kom det atter under Hannover og med dette 1866 under Preussen. (Litt.: Ortenberg, »Aus V.'s Vergangenheit« [Stade 1876]). *Joh. F.*

Verdensakse d. s. s. Himmelens Akse, se Himmel.

Verdensaldrene, 5 i Tallet, ere de efter hverandre følgende, stedse ringere Levetider for Menneskeslægter, hvori en gammel Myte, der er fortalt i ca. 100 Vers i Hesiodos'es »Værker og Dage«, billedlig udtrykker Tanken om Menneskehedens stigende Forfald. Først, i Kronos'es Tid, var der en gylden Slægt af Mennesker til; de

vare evig unge og altid glade; Døden kom over dem som en Søvn, og i deres Liv nød de Jordens Afgrøde uden besværligt Arbejde. Efter Døden bleve de Menneskenes mægtige, retfærdige Værneaander. Den næste Æt, Sølvtidens Æt, var ringere; de kendte til Alderdom, til Sorg og Strid, og viste ikke Guderne tilbørlig Agt. Zeus skjulte dem da til sidst i Jorden. Den tredje Æt, Bronzeætten, var af Zeus skabt af Asketræer; Krig og Kamp vare disse Menneskers Lyst; deres Huse, deres Vaaben og Redskaber vare alt af Malm; Jærnet kendte de ikke; dræbte af hverandre vandrede de een efter een til Dødens Rige. Men herefter fulgte en ny, god Slægt, Heroernes, skabt af Zeus. Det var dem, der kæmpede ved Theben og Troja. Efter Døden bygge de efter Zeus'es Vilje >paa de saliges Øer ved den dybe Okeanos' Vande |] Lykkeligt leve de der; thi tre Gange modnet om Aaret || Bærer dem Kornets liflige Frugt den nærende Jordgrund«. — Men den femte Æt er Jærnætten, den haardeste, men ogsaa den mest ulykkelige, Digterens egen Tids Børn, en Æt, »som aldrig om Dagen || Ende skal se paa sin Møje og Nød, ej heller om Natten« . .. »dog skal selv for disse det onde med godt være blandet«. (Litt.: Roth, >Der Mythus von den 5 Menschenaltern bei Hesiod, und die indische Lehre von den 4 Weltaltern« [Tubingen 1880]). *H. A. K.*

Verdensanskuelse betegner det enkelte Menneskes Opfattelse af Tilværelsen. Ingen V. kan i egentlig Forstand bevises, fordi ingen kender Verdensløbet, men kan kun begrundes ud fra de Erfaringer om Verden, som det enkelte Menneske har gjort. Saa mange Mennesker, saa mange V. Dog er det muligt at give visse Grundtyper. 1) Den *religiøse* V. vil føre alt, hvad der sker, tilbage til een eller flere Guder, der tænkes levende og virkende i Analogi med Mennesket og i Stand til, bevægede ved egne Interesser eller Menneskers Bønner, at gribe ændrende ind i Aarsagsrækken. 2) Den deistiske eller metafysiske V. lægger i Modsætning til den religiøse teoretisk den mekaniske Sammenhæng til Grund for Forklaringen af de enkelte Begivenheder og nægter, at Guden eller Guderne som »de ukendte Aarsager« vilkaarlig kunne gribe ind i Naturens Gang. Men paa dette Grundlag betegner den en Tro paa, at Verden har en Mening. Denne Mening kan udtrykkes paa mange Maader; *a)* den kan findes i en rent naturlig eller i en etisk Teleologi (s. d.) som en Tro paa, at Udviklingen fører op mod stedse højere Former, eller paa at de etiske Værdier bestaa. I en Mængde Afskygninger er denne Opfattelse, der kan sammenfattes under Betegnelsen Optimisme, repræsenteret i Filosofiens Historie. Den religiøse V.'s Guder samles her i den moralske Verdensorden eller Verdensmening. *ti)* Men den Mening, Verden skulde have, kan ogsaa betragtes som værdiløs eller ond. Man kan have den Opfattelse, at Værdierne i Verden ikke blot ikke forøges, men maaske endog gaa til Grunde, og at den største Ulykke er den, at det enkelte Menneske ikke forstaar dette og derfor fortsætter Livets Meningsløshed. For denne Opfattelse, Pessimismen, samle den religiøse V.'s Guder sig i Verdensufornuften eller den etiske Irrationalitet. 3) Den rent positive V. (af Høffding kaldet »Neutralismen«) hævder, at man intet kan vide om, hvorvidt Verden har en Mening eller ikke, eller om Værdierne bestaa eller forgaa. Thi ingen kender Verdensløbets Slutning, og ingen har inden for den erfaringsmæssig givne Historie nogen Maalestok, der selv for en saa kort Tid kan vise, om Værdierne forøges, bestaa eller forgaa. Et moralsk Fremskridt i Verden kan ikke paavises, da selve den etiske Maalestok er skiftende; ej heller har man paa den anden Side Ret til med Buckle (»History of civilisation in England« [1857]) at hævde en moralsk Stilstand. Godt og ondt, Værdi og Værdiløshed ere Betegnelser, som vi, forskellig til de forskellige Tider, anlægge paa de enkelte Begivenheder, der ske i Livet, men som vi ikke kunne udvide til at gælde Livet og Verden selv. Det rimeligste er, efter denne V., at tænke sig Tilværelsen i sig selv som ligegyldig (neutral) over for det, Mennesker kalde godt og ondt, og til det teoretiske Argument: at vi intet kunne vide, kommer som Regel ogsaa det etiske: at man bør holde sig til det i Erfaringen givne og ikke spekulere over Ting, som man *a priori* kan vide aldrig kunne underbygges med nogen Begrundelse, end ikke med den svageste Sandsynlighed.

Repræsentanter for den religiøse V. ere alle de positive Religioner, der atter kunne lægge større Vægt paa den mørke Side (Frygten for skadende eller onde Guder) eller den lyse (Tilliden til gavnende eller gode Guder), og inden for hvilke da Pessimisme eller Optimisme i Forhold til dette Liv eller til Forestillingen om et andet kan optræde under de forskelligste Former. Repræsentanter for den optimistisk-metafysiske V. ere næsten alle religiøse Tænkere inden for Filosofiens Historie: Platon, Aristoteles, Bruno, Bodin, hele den engelske, franske (en Særstilling indtager dog Voltaire ved sin Polemik mod Leibniz i »Candide«) og tyske Deisme (under denne: Leibniz, Lessing, Kant, Fichte, Schelling, Hegel og Lotze) og inden for Positivismen Mill og Høffding (»Religionsfilosofi« [1901]). Repræsentant for den pessimistisk-metafysiske V. er den indiske før-buddhistiske og buddhistiske Teologi (Oldenberg, »Buddha« [1897], S. 46—58, 232—253) og som den betydeligste inden for den nyere Filosofi Schopenhauer. Den rent positive eller neutrale V. har haft meget faa Repræsentanter; ikke helt konsekvent er den hævdet af Spinoza (*Ethica* [1677, I, Appendix; IV, Præfatio]); med større Klarhed og tillige ud fra en absolut positiv Begrundelse er den fremstillet af Hume (»Dialogues on natural Religion« [1779] og »Natural History of Religion« [1757; dansk Overs. 1906]). Til Grund for Inddelingen i disse Hovedtyper ligger Comte's berømte »tre Stadiers Lov« (»Cours de la philosophie positive« [1830—42]). *A. T—n.*

Verdensbranden. Mange Religioner kende en fremtidig Tilintetgørelse af den synlige Verden ved Ild, saaledes Brahmaismen, og i Arv fra den Buddhismen, den persiske Religion, den rene Jødedom, Kristendommen tidligst i Apostelbrevene, den stoiske Filosofi, den keltiske Druidelære, og endelig ogsaa Nordboernes, til Dels dog mytisk indsnævret til en »Surtslue«, der hærjet Gudeboligerne; kun Digtet »Voluspaa«, der i meget

indtager en Særstilling, har en Udmaling, der minder om kristne Forestillinger. Jfr. Ragnarok. *A. O.*

Verdensdel, et større Landomraade, der ved sine samtlige Natur- og Menneskeforhold udgør en samlet geografisk Helhed. Som bekendt inddeles Landet paa Jorden almindelig i 5 Verdensdele: Europa (9,690,000 □ Km.), Asien (44,100,000 □Km.), Afrika (29,818,000 □Km.), Amerika (42,860,000 □ Km.) og Australien (8,960,000 □ Km.); undertiden opstilles Sydpolarlandene som en sjette V. Denne Inddeling er dog mere begrundet paa gammel historisk Hævd (Europa, Asien, Afrika) eller tilfældige Begrænsninger af Land og Vand (Amerika, Australien) end paa Ensartethed i de geografiske Faktorer. Ser man saaledes paa Europa, har Nord-, Mellem- og Østeuropa saa mange geografiske Overensstemmelser med den største Del af Asien, at den hyppig i videnskabelige Værker forekommende Benævnelse Eurasien har stor Berettigelse. Sydeuropa slutter sig derimod i sine geografiske Forhold nøje sammen med Nordafrika og Forasien, ligesom Afrika S. f. Sahara og Sydøstasien hver danne saa gode geografiske Enheder, at de hver for sig kunde fortjene Betegnelsen »Verdensdel«. Ogsaa Nordamerika og Sydamerika opfattes ofte som to særskilte V. Hyppigt ser man Betegnelsen Kontinent opstillet som synonymt med V.; Kontinent svarer dog mere til »Fastland«. *C. A.*

Verdens Gang, norsk Dagblad, grundlagt som Ugeblad i Christiania 1868 af Lærer og Telegrafist Peder Olsen, der redigerede det til sin Død (1876); det vandt meget stor Udbredelse ved sit kvikke og underholdende Læsestof, der var valgt med særligt Hensyn til Bondens og Haandværkerens Oplysningstrin. Det havde en udpræget liberal Karakter, og som oftest stod det paa samme Standpunkt som Jaabæk's »Folketidende«. Efter Olsen's Død overdroges Redaktionen til Johan Sverdrup, og denne forestod den nominelt til Udgangen af Juni 1878. Selv skrev Sverdrup næppe en Linie i Bladet, men han gav Ideen til politiske Ledere og Oversigter, der udformedes af daværende Sekretær i Statsrevisionen (senere Foged) A. Hølaas, hans Sønner G., J. og E. Sverdrup, O. Thommessen o. fl. Virksomme Medarbejdere vare i denne Tid ogsaa Stortingsmand, Kirkesanger J. Olafsen (fra Romsdalen) og Generalkirurg Christen Heiberg. Midtsommer 1878 gik Bladets Redaktion over til cand. jur. *Olaus* Thommessen (s. d.), der fremdeles (1906) forestaar den. Fra nu af og indtil Sommeren 1884 indtog Bladet en fremskudt Plads som Oppositionens Organ og vandt under de paagaaende Konflikter stadig øget Indflydelse. Det optraadte med Styrke til Fordel for det rene norske Flag under den ved H. E. Berner's Forslag rejste Flagstrid. Under Vetostriden hævdede det Rigsretten som den eneste Løsning paa den konstitutionelle Konflikt. Efter Ministeriet Sverdrup's Dannelse (Juni 1884) indtog Bladet en Tid en afventende Holdning; trods Redaktørens venskabelige Forhold til Ministeriets Chef kom det til et Brud, da Bladet i Troskab mod sit politiske Program krævede Parlamentarismen konsekvent gennemført. Fra Oktbr. 1887 udkom Bladet daglig i et fuldstændig europæisk Udstyr, med Billeder af Personer og Begivenheder. Det har i Aarenes Løb i Alm. forfægtet Venstres politiske Anskuelser, men det har hævdet sin Uafhængighed af ethvert paa Forhaand opgjort Program. I Troskab mod Bladets tidligste Traditioner har det virket for Folkeoplysning gennem fortrinlige Arbejder, der i Serier have medfulgt det gennem Aarrækker. En udmærket Plads blandt disse indtager Professor J. E. Sars'es »Norge's nyeste Historie (1814—84)«. Bladet ejedes fra 1887 af et Konsortium og gik 1901 over til et Aktieselskab. *O. A. 0.*

Verdensgejstlige d. s. s. clerici non canonici, se Klerk.

Verdenshandelen er Indbegrebet af Handelssamkvemmet mellem alle Jordens Lande.

Verdenshav d. s. s. Ocean.

Verdenshistorie se Historie.

Verdenshjørner kaldes de 4, 8, 16 eller 32 Retninger i Horisontalplanet, som ere angivne paa Kompasrosen (se Kompas). Sædvanligst forstaar man ved V. de 4 Retninger, Nord, Syd, Øst og Vest, som bestemmes ved to paa hinanden lodrette Linier i Horisontalplanet, hvoraf den ene er Middagslinien (se Himmel). *J. Fr. S.*

Verdenslære se Verden.

Verdensomsejlinger, Jordomsejlinger. Medens Jordomsejlinger endnu i 1. Halvdel af 19. Aarh. kunde siges at være Foretagender, der paa Grund af deres hele Karakter og forholdsvise Sjældenhed, baade af Regeringsskibe og private Skibe, maatte vække særlig Opmærksomhed, ere saadanne Rejser senere blevne ret almindelige. Den Tid er svunden, da slige Rejser foretoges som Opdagelsesrejser til Egne af Jordkloden, hvor kommercielt Udbytte kunde ventes, eller i Kolonisationsøjemed. Indførelsen af Dampskibe, forbedret Sejlskibskonstruktion, Udviklingen i Australien og det forøgede Kendskab til de hydrografiske Forhold, ikke mindst under forholdsvis høj sydlig Breddegrad, have foruget Hyppigheden og Hurtigheden af Jordomsejlinger og betaget disse en stor Del af den Tiltrækningskraft, som de maatte øve i tidligere Tid paa den almindelige Bevidsthed paa Grund af Rejsernes Længde, Farlighed og det uvisse, der var knyttet til dem, hvad enten de foretoges af Krigsskibe, Fangstskibe eller almindelige Handelsskibe.

Den første Jordomsejling foretoges under spansk Flag af Portugiseren Magalhaes'es (s. d.) Ekspedition 1519—22. Spaniere foretoge derefter Jordomsejlinger, bl. a. de Loyasa og d'Alcazova, og Englænderne fulgte efter med Drake (s. d.), som blev den første engelske Jordomsejler, Cavendish o. fl. Etterhaanden forøgedes saadanne Rejsers Antal, og for 17. Aarh. skulle vi anføre Navnene le Maire, van Schouten, l'Hermite, Dampier, Carreri og for 18. Aarh. bl. a.: Roggeveen, Anson (s. d.), Byron (s. d.), Wallis, Carteret (s. d.), Bougainville (s. d.), James Cook (s. d. og Sydpolsekspeditioner), Wilson, Lapérouse (s. d.), Vancouver, d'Entrecasteaux og Freycinet (s. d.). I 19. Aarh. skulle vi nævne bl. a.: v. Krusenstern (s. d.), v. Kotzebue (s. d.), v. Bellingshausen (s. d. og Sydpolsekspeditioner), Fitzroy (s. d. og Darwin), James Ross (s. d. og Sydpolsekspeditioner), Dumont d'Ur-

ville (s. d. og Sydpolsekspeditioner) og Wilkes (se Sydpolsekspeditioner). Fra Sverige udsendtes to videnskabelige Jordomsejlinger, nemlig under Kommandørkaptajn Virgin 1851—53 med Fregatten »Eugénie« og under Kommandør Lagerberg 1883—85 med Fregatten >Vanadis<. Af andre videnskabelige Jordomsejlinger udsendte de forenede Stater en 1853—55 under Commodore Percy; Østerrig udsendte 1857—59 >Novara«-Ekspeditionen og endelig England den store >Challenger« Ekspedition (se Maritime videnskabelige Ekspeditioner og Sydpolsekspeditioner) samt »Discovery«-Ekspeditionen under Commander Scott (se Sydpolsekspeditioner). Overhovedet have saa at sige alle europæiske Nationer, der have Skibsfart, i Tidernes Løb afsendt Jordomsejlinger, og for Danmark's Vedkommende skal anføres »Galathea«-Ekspeditionen 1845—47 under Kaptajn Steen A. Bille (s. d.). Denne afsendtes bl. a. i Anledning af Afleveringen af de danske Etablissementer paa det indiske Fastland til det britisk-ostindiske Kompagni samt for at udføre en videnskabelig Ekspedition til de dengang Danmark tilhørende nikobariske Øer. Tillige skulde der om muligt knyttes Handelsforbindelser forskellige Steder i Indien, Kina, Stillehavet og Sydamerika og anstilles videnskabelige Undersøgelser, hvorfor flere Videnskabsmænd deltoge i Ekspeditionen, hvoriblandt Rink (s. d.). *O. I.*

Verdensorden se Verden.

Verdenspol d. s. s. Himmelens Pol, se Himmel.

Verdenspostforeningen *(Union postale universelle)*, en Forening af Postbestyrelser for Lande over det meste af *Jordkloden*, er stiftet ved den 9. Oktbr. 1874 i Bern afsluttede Traktat. **Paa** Initiativ af den tyske Regering sammentraadte 15. Septbr. 1874 efter Indbydelse af det schweiziske Forbundsraad en Kongres i Bern, paa hvilken 22 Stater, nemlig Belgien, Danmark, Frankrig, Grækenland, Italien, Luxemburg, Nederlandene, Norge, Portugal, Rumænien, Rusland, Schweiz, Serbien, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tyskland, Tyrkiet, Ungarn, Ægypten, Østerrig og de forenede Stater i Nordamerika vare repræsenterede. Paa denne Kongres vedtoge de repræsenterede Lande, under Navn af *Union générale des postes* at danne et fælles Postomraade for indbyrdes Udveksling gennem deres Postanstalter af Breve, Brevkort, Aviser og andre Tryksager, Forretningspapirer samt Vareprøver og Mønstre. Ethvert i Foreningen optaget Land skulde være pligtigt at yde de andre Foreningslande Transit for saadanne Forsendelser saavel i lukkede Brevpakker som enkeltvis med de til Raadighed for Landets egen Korrespondance staaende Befordringsmidler. Det afsendende Land skulde erlægge til det transitydende Land en Godtgørelse pr. Kilogram af 2 frc. for Breve og 25 Centimer for andre Forsendelser med Ret for det transitydende Land til at forhøje disse Afgifter til det dobbelte, saafremt Befordringen i dette Land skete paa en længere Strækning end 750 Km. For Søbefordring paa en Strækning af over 300 Sømil fastsattes en Transitafgift pr. Kilogram af 6 frc. 50 cent. for Breve og Brevkort og 50 cent. for andre Forsendelser. Transitafgifterne skulde dog ikke afregnes for hver Post, men efter en for bestemte Tidsrum optagen statistisk Opgørelse skulde det fastsættes, hvad det afsendende Land i et følgende Antal Aar havde at erlægge i Afgift til det transitydende. Man enedes derhos om at fastsætte Taksten for et frankeret Brev inden for Foreningens Omraade til 25 cent. for hver 15 Gr. af Brevets Vægt, medens der for ufrankerede Breve skulde erlægges det dobbelte. For Brevkort sattes Portoen til det halve af Portoen for frankerede Breve, og for Tryksager, Vareprøver m. m. til 7 cent. for hver 50 Gr. Som Overgangsforanstaltning forbeholdtes der hvert Land Ret til, af Hensyn til dets Mønt- eller andre Forhold, at opkræve for frankerede Breve et Beløb af mellem 20 og 32 cent. for hver 15 Gr. og for Tryksager m m. et Beløb af mellem 5 og 11 cent. for hver 50 Gr.

Spørgsmaalet om Portodelingen mellem de udvekslende Lande, hvilket tidligere havde givet Anledning til mange Stridigheder, løstes paa den Maade, at ethvert Land udelt beholdt den Porto, det opkrævede. Denne Portodelingsmaade, hvorved den tidligere besværlige Afregning mellem de udvekslende Lande fuldstændig ophørte, var for øvrigt ikke noget nyt. Allerede 1850 var den, grundet paa den Erfaring, at Korrespondancen til og fra de samme Steder var af lige Omfang, bragt til Anvendelse ved den mellem Østerrig og Preussen afsluttede Konvention, der senere tiltraadtes af samtlige tyske Stater, og hvorved i Henhold til en 5. Decbr. 1851 afsluttet Overenskomst den tysk-østerrigske Postforening, som traadte i Virksomhed I. Juli 1852, dannedes. I denne Overenskomst var det ogsaa fastsat, at Transitafgiften skulde beregnes efter statistiske Opgørelser for visse Tidsrum.

Foruden de ovenfor nævnte Fundamentalbestemmelser vedtog Kongressen i Bern Bestemmelser sigtende til Ensartethed i Behandlingen af Postforsendelserne og i Reglerne for deres Udveksling mellem Landene. Af rent organisatoriske Bestemmelser skulle nævnes Bestemmelserne om periodisk tilbagevendende Postkongresser til videre Udvikling af Foreningens Virksomhed, om Afgørelsen af Meningsforskelligheder inden for Foreningen samt om Indrettelsen af et internationalt Postbureau, der fik Sæde i Bern, og hvis Udgifter afholdes af de i Foreningen optagne Lande. Bernertraktaten traadte i Kraft 1. Juli 1875 undtagen for Frankrig's Vedkommende, hvilket Land først tiltraadte Foreningen fra 1. Jan. 1876.

I Henhold til Bernertraktatens Bestemmelser om Adgang for de oversøiske Lande, som endnu ikke vare Medlemmer af Foreningen, til at tiltræde denne, stillede Postbestyrelsen for Britisk Indien allerede i Novbr. 1875 Anmodning om Optagelse i Foreningen, og samtidig fremsatte den franske Regering lignende Anmodning for sine Koloniers Vedkommende. Dette nødvendiggjorde Afholdelsen af en Postkonference mellem de Lande, som havde Postkonventioner eller direkte Forbindelser med de tiltrædende Lande, og paa denne, der fandt Sted i Bern, vedtoges 27. Jan. 1876 Aftaler om Godtgørelse for Søtransporten til og fra oversøiske Steder samt om Er-

læggelse af en **Tillægsporto** for de til disse bestemte Forsendelser, hvilke Aftaler traadte i Kraft I. Juli 1876. Herved skabtes et Grundlag ogsaa for andre oversøiske Landes Tiltrædelse af **Post**foreningen, og inden Udgangen af 1877 havde de fleste engelske, samtlige hollandske, portugisiske, danske og spanske Kolonier samt Japan, Brasilien og Persien **tiltraadt** Foreningen. 2. Maj 1878 traadte den anden internationale Postkongres sammen i Paris. Bernerkonventionen underkastedes her en Revision, og bl. a. bestemtes det, at den internationale Porto inden for Foreningens **Om**raade skulde være for Breve 25 cent. for hver 15 Gr., for Brevkort 10 cent. og for Korsbaandsforsendelser 5 cent. for hver 50 Gr. (for Forretningspapirer dog mindst 25 og for Vareprøver mindst 10 cent. for hver Forsendelse), dog at det tillodes, i Tilfælde, hvor Befordringen krævede lange og kostbare Søtransporter, at opkræve en Tillægsporto. De Foreningslande, der ikke havde Franc'en til Møntenhed, havde Ret til at afrunde Beløbene i Overensstemmelse med en nærmere fastsat Tabel. Da Foreningen nu havde udstrakt sin Virksomhed til alle Dele af Jorden, blev paa Forslag af den spanske delegerede Foreningens Navn forandret til *Union postale universelle*, og Konventionen **om** V. undertegnedes 1. Juni 1878 af 32 Staters delegerede.

Medens Foreningen i sin Virksomhed hidtil kun havde taget Sigte paa Brevforsendelser, blev paa **Paris-Kongressen** af et Flertal af Landene, deriblandt Danmark og Norge, tillige vedtaget Overenskomster om Udveksling af Værdibreve og Postanvisninger. Disse Overenskomster samt den reviderede Verdenspostkonvention traadte i Kraft I. Apr. 1879. Ved en Konference, der afholdtes i Paris, vedtoges 3. Novbr. 1880 en Overenskomst om Udveksling af Postpakker, som — tiltraadt af Danmark og Norge — traadte i Kraft 1. Oktbr. 1881. Ved de følgende Post kongresser i Lissabon 1885, i Wien 1891 og i Washington 1897 ere Hovedkonventionerne reviderede og flere ny Virksomheder inddragne under Foreningen. Ved Kongressen i Lissabon vedtoges Bestemmelser om Ekspresbesørgelse af Brevforsendelser, dog kun for de Lande, der ville paatage sig denne Besørgelsesmaade. Postanvisningers Udveksling ved Telegrafen indførtes mellem de i Postanvisningsoverenskomsten deltagende Lande, og endelig afsluttedes mellem enkelte Lande, derunder dog ikke Danmark og Norge, Overenskomster om Indkassering af Penge gennem Postvæsenet (*valeurs å recouvrer)* og om Identitetsbøger. Ved Kongressen i Wien afsluttedes mellem flere Lande, derunder Danmark og Norge, Overenskomst om Abonnement paa Tidender og Tidsskrifter gennem Postvæsenet. Denne Kongres fik en særlig Betydning derved, at den 5. Verdensdel, de australske Kolonier, tiltraadte Foreningen. 1906 er der i Rom afholdt en Kongres, paa hvilken de vigtigste Beslutninger, foruden en fuldstændig Omordning af Transitafgifterne, er Bestemmelsen om Vægtgrænsens Forhøjelse for Breve fra 15 til 20 Gr., og om at Portoen for Breve, som overskride enkelt Sats, fremtidig skal være 25 cent. for de første 20 Gr. med et Tillæg af 15 cent. for hver overskydende 20 Gr. eller Del deraf. Endvidere har Kongressen besluttet Indførelsen af et Svarfrimærke ved Hjælp af Anvisninger, udstedte af det internationale Postbureau i Bern, hvilke Anvisninger sælges i **Forenings**landene og ombyttes med det Lands Frimærker, hvorfra Svarbrevet afsendes. Denne Bestemmelse er dog foreløbig kun fakultativ. De paa Kongressen i Rom vedtagne Overenskomster skulle træde i Kraft I. Oktbr. 1907. Næste Kongres skal afholdes i Madrid 1912, idet det paa **Romer**kongressen er bestemt, at ny Kongres skal **afholdes** senest 5 Aar efter, at de paa sidste Kongres vedtagne Overenskomster ere traadte i Kraft.

De ved V.'s Stiftelse opnaaede Fordele have været af indgribende Betydning. Derved, at samtlige i Foreningen optagne Lande danne et eneste Postomraade, ere for Korrespondancens Vedkommende de politiske Grænser fuldstændig forsvundne. De Vanskeligheder, der saa ofte forhen, dels af politiske, dels af fiskale Grunde, lagde sig i Vejen for Posters Forsendelse gennem fremmed Land, ere bortryddede. Pligten for Landene til at yde hverandre Transit for Postforsendelser mod en bestemt lav Afgift har muliggjort Indførelsen af de lave Portotakster, hvis Indflydelse paa Handel og Omsætning eller i det hele paa Samkvemmet mellem Folkene næppe kan overvurderes. Alt i alt er V. en mægtig Kulturbærer og vigtig Faktor ved Civilisationens Udbredelse over Jorden. Naar undtages enkelte halvt barbariske Lande, have nu ogsaa samtlige Stater over hele Jordkloden, alene med Undtagelse af Kina, sluttet sig til V. Da denne Juli 1900 fejrede sin 25-aarige Bestaaen, oplystes det, at Foreningens Omraade, som i 1875 udgjorde med et rundt Tal 37,000,000 □ Km. med en tilnærmelsesvis beregnet Folkemængde af 350,000,000 Mennesker, 1900 strakte sig over 102,000,000 □ Km. med et Indbyggerantal af 1,075,000,000 Mennesker. (Litt.: H. Stephan, »Geschichte der preussischen Post« [Berlin 1859]; Hugo Weithase, »Geschichte des Weltpostvereins« [Strassburg 1895]).

Overpostkontrollør F. *Olsen.*

Verdensrum se Rum.

Verdenssjæl er Udtrykket for det iboende, levende, bevægende og ordnende Princip i Verden, som mange Filosoffer have antaget i Analogi med deres Opfattelse af Sjælen som Organismens bevægende Livsprincip. Saa lidt Sjælens »Indgriben« giver nogen Forklaring paa Legemets Bevægelse, saa fuldstændig savner ogsaa Begrebet V. videnskabelig Værdi. I Teologiens og Filosofiens Historie har det staaet som Udtryk for en spekulativ Mysticisme, er ofte identificeret med Begrebet Gud, men er ogsaa ofte ved nærmere Bestemmelser traadt mere ud af sin mystiske Sfære og kommet til at betegne ejendommelige Verdensanskuelser hos enkelte Filosoffer; saaledes er V. lig Verdensfornuften hos Aristoteles og Hegel og lig den blinde Drift eller Vilje til Livet hos Schopenhauer.

Tanken om en V. træder allerede frem i den indiske Teologi før Buddha i den mærkelig abstrakte Mystik, der udformede Atman-Brahma (Oldenberg, »Buddha« [1897, S. 17—45]). Inden for den græske Filosofi træder Tanken om en V. ejendommeligst frem hos Platon, der op-

fatter den som et i Forhold til Skaberen sekundært Princip, der over for denne Verden er, hvad Skaberen er over for Idéverdenen (>Timaios«, 34. B. ff., jfr. Hans Ræder, >Platon's philosophische Entwickelung< [1905, S. 383—386]). Hos Stoikerne fremtræder V. (νοῦς ell. λόγος) som noget materielt, men staaende i samme Forhold til Verden som den menneskelige Sjæl, der ogsaa opfattedes som materiel, til Legemet. De samme Egenskaber, Stoikerne tilskreve V., har den hos Filon, hvor den, som hos Platon, er den øverste Gud underordnet (δεύτερος θεός). Paa lignende Maade fremstilles V. inden for den nyplatoniske Spekulation i Plotinos'es Emanationslære. Inden for Kristendommen skulle Manikæerne have antaget en V. I Middelalderen fremtræder Tanken paa forskellig Vis hos de af græsk Spekulation paavirkede arabiske og jødiske Tænkere og i Renaissancens Filosofi ejendommeligst hos Bruno (særlig i *De la causa, principio e uno* [1584] og *De immenso* [1590]; jfr. Høffding, »Den nyere Filosofis Historie< [1903, I, 125—135]). I den nyere Filosofi er Tanken endvidere udviklet hos Shaftesbury (»Characteristicks« [1711, V, III, 1]) og hos Goethe og Romantikerne. I den nyeste Tid gaar den mystiske Forestilling igen hos Fechner, Czolbe o. a. *A. T—n.*

Verdenssprog. I Middelalderen havde man i det vestlige Europa et Slags V. i Latinen, der blev brugt som et internationalt Sprog; det forstodes af alle dannede i de forskellige Lande, var den mægtige Kirkes Sprog og det eneste, hvori Videnskabsmænd fandt det stemmende med deres Værdighed at udtrykke sig i deres Skrifter. Det var ikke klassisk Latin, man brugte: man tog sig alle Haande Friheder, især i Ordforraadet, naar ny Begreber skulde udtrykkes; men saaledes som det var, gjorde dette Sprog Fyldest i det dengang ikke meget fyldige Samkvem Land og Land imellem. Ved den »nyere Tids« Frembrud blev dette anderledes; den romerske Kirkes Magt blev brudt i hele det nordlige Europa, og andre Forhold bidroge ogsaa til at svække Latinens Herredømme, deriblandt Renaissancetidens lærde Humanisters Stræben efter at efterligne klassisk (især ciceroniansk) Sprogfarve. Jo strengere Fordringer man stillede til Latinens Korrekthed, des vanskeligere blev det at vinde med, og des mere følte man Umuligheden af at behandle alle Tidens Emner paa dette fjerne, døde Sprog. Nationalsprogene trængte sig mere og mere frem i Litteraturen, og flere og flere Emner behandledes paa dem, om end Universiteterne af bedste Evne holdt igen ved at kræve Latin ved alle akademiske Prøver og højtidelige Lejligheder (ved Kjøbenhavn's Universitet afskaffedes Latin ved Eksamener o. 1. gradvis 1835—73, da den sidste Rest ved de klassiske Filologers Prøve bortfaldt).

Trangen til et mellemfolkeligt, saa vidt muligt universalt Meddelelsesmiddel har dog stadig gjort sig gældende og bliver særlig stærk i 19. Aarh. med dets vældige Fremskridt paa alle tekniske Omraader, der gør Samkvem mellem de før meget mere adskilte Folk lettere og lettere (Dampskibe, Jærnbaner, Telegraf, Telefon o. s. v.). Den mest nærliggende Tanke er at bruge et af de allerede eksisterende naturlige Sprog, og saaledes har Fransk da ogsaa spillet og spiller en stor Rolle, bl. a. som Diplomatiets og Verdenspostforeningens Fællessprog. Mange have taget Ordet for Engelsk som V., og til Fordel for det taler bl. a. dets store og stadig stigende Udbredelse (det tales nu af 120 Mill. Mennesker imod 30 Mill. ved Beg. af 19. Aarh.), dets Rolle i Amerika og Østen, dets Brug som Handelssprog og dets rige Litteratur. Men hvor meget end Udviklingen synes at bære hen imod en Tilstand, hvor Engelsk læres af Alverden, selv der, hvor det ikke er Befolkningens Modersmaal, er der dog langt igen. Og mod den Tanke kunstig at udnævne et levende Sprog til Universalsprog, som skulde mere eller mindre paatvinges de andre Nationer ogsaa i deres indbyrdes Samkvem, gøres der med Rette en Del Indvendinger: For det første vil det Folk, hvis Sprog vælges, blive uforholdsmæssig gunstigt stillet, hvad der kun kan vække Skinsyge hos alle andre Folk. Endvidere er et hvilket som helst Natursprog, selv et forholdsvis saa simpelt bygget som Engelsk, mange Gange vanskeligere, end et Kunstsprog kan laves; det vil derfor altid læres mere eller mindre daarlig af Udlændinge, og de indfødte ville med Rette kunne beklage sig over at se deres Modersmaal blive radbrækket. Selv om Engelsk blev befriet for de kunstige Vanskeligheder, som den ufonetiske Skrivemaade er Skyld i — og en saadan Reform er ikke let at faa gennemført —, bliver der Vanskeligheder nok tilbage, som kun meget faa Udlændinge kunne overvinde nogenlunde fuldstændig.

Tilbage staar altsaa den Mulighed at opbygge et kunstigt Sprog, der for alle Nationer staar som noget nyt, og som derfor bliver neutralt; dette maa gøres saa let, simpelt og regelmæssigt som muligt, saa at alle kunne lære det med større Lethed, end de kunne lære selv det letteste Natursprog. Saadanne Kunstsprog ere dannede i stort Antal, de fleste med det Formaal ikke at tjene til V. i egentligste Forstand, der skulde fortrænge de eksisterende Nationalsprog, men kun at skulle være brugelige som internationale Hjælpesprog i de Tilfælde, hvor Natursprogene ikke slaa til. Nogle ere kun beregnede paa at være Skriftsprog (se Pasigrafi), andre ere ogsaa indrettede til mundtligt Brug. De allervigtigste af disse skulle her nævnes.

Først maa nævnes de »aprioriske« eller filosofiske Sprog, der gaa ud paa at gruppere de Ting og Begreber, der skulle benævnes, efter et altomfattende System, saa at Ordets Lydform angiver dets Plads i Systemet. Det bedst kendte er Biskop John Wilkins'es System (» An Essay towards a Real Character and a Philosophical Language« [1668]), et genialt udtænkt altomspændende Forsøg paa Klassifikation i Grupper, Undergrupper, Under-Undergrupper o. s. v. Andre ere fremsatte af Delormel 1795, Sudre 1817 [»Soiresol« med Nodebenævnelse som Grundlag], Grosselin 1836, Vidal 1844, Sotos Ochando 1852, Renouvier 1855, Nikolas 1900 [»Spokil«], Hilbe 1901, Dietrich 1902. Intet af disse Forsøg har haft nogen praktisk Betydning, bl. a. fordi de alle som byggede paa en »Tankens Algebra« have været for abstrakte og ingen Tilknytningspunkter byde for Hukommelsen; man har svært ved at huske, om f. Eks. Planter komme før Dyr, og hvad Orden Blade, Stængler, Knopper, Blomster have indbyrdes.

Større Betydning have flere af de »blandede« Systemer haft; her er i Reglen Grammatikken dannet filosofisk efter et abstrakt System, medens der til Ordforraadet er benyttet eet eller flere Natursprogs Gloser, der dog tit fremtræde saaledes omdannede af Hensyn til Systemet, at de ikke ere lette at kende igen. Det bedst kendte Sprog i denne Klasse er det af Præsten Schleyer (s. d.) 1880 konstruerede Volapük, der i 1880'erne blev overordentlig udbredt i mange Lande og blev saa bekendt, at dets Navn tit er brugt som Fællesbenævnelse for lignende Forsøg. Dets Udbredelse standsede imidlertid ret brat, væsentlig fordi Sprogets Mangler vare saa iøjnefaldende, at der opstod store Skismaer mellem nogle Tilhængere, der vilde omdanne det fra Grunden, og andre, som kun ønskede færre og mindre betydelige Ændringer. Til samme Klasse høre bl. a. Bauer's »Spelin« [1888], Arnim's »Veltparl« [1896], Marchand's »Dilpok« [1898] og Léon Bollack's >Langue bleuec [1899]; det sidstes Forfatter har ihærdig reklameret for sit Sprog, der er en mærkelig Blanding af lyse Indfald og upraktiske Snurrepiberier.

En sidste Klasse udgøres af de »aposterioriske« Forsøg, hvis Forfattere have indset, at det gælder om at lære saa meget som muligt af de allerede eksisterende Sprog, hvis Mangler kunne afhjælpes navnlig ved Fjernelse af alle Uregelmæssigheder i Bøjning og Udtale, medens Hukommelsen hjælpes ved Benyttelsen af en hel Del Sprogstof, der tør antages bekendt for største Delen af dem, der have Brug for et Hjælpesprog. Medens f. Eks. Schleyer i Volapuk forklædte de benyttede Ord, selv de mest internationale, saa at f. Eks. *Paragraf* blev til *bagaf* og *Program* til *plogam*, gaa disse Sprog ud paa netop i saa høj Grad som muligt at udnytte det i Forvejen internationale Sprogstof. De faa derved alle en meget stor Familielighed; Kernen i de fleste af dem er Ord fra Latin og de romanske Sprog; den overalt simplificerede Grammatik bærer ogsaa ofte Mærket af at være grundlagt paa de romanske Sprog eller Engelsk. Til denne Klasse høre bl. a. Volk og Fuchs'es Weltsprache [1883], Courtonne's Langue néo-latine [1885], Steiner's Pasilingua[s. A.], Zamenhof's Esperanto [1887], Rosa's Nov Latin [1890], Lott's Mundolingue [s. A.], Mill's Antivolapiik [1893], Beermann's Novilatiin [1895], Kiirschner's Lingua komun [1900], det fra en oprindelig Volapük Komité udgaaede Idiom neutral [1902] og Fröhlich's Reform-Latein [s. A.]. Størst Udbredelse har af disse ubetinget Esperanto faaet, og det er ogsaa ved sin sindrige, letlærte Grammatik og sit omsigtsfulde Ordvalg udmærket egnet til sit Formaal; de fleste dannede ville straks forstaa det meste af en Esperanto-Tekst og ville uden synderlig Vanskelighed lære det manglende. Der findes allerede en ikke ubetydelig Bog- og Tidsskriftlitteratur paa Sproget, og bl. a. ved de to store, af mange Mennesker fra de forskelligste Lande besøgte Esperanto-Kongresser i Boulogne 1905 og Geneve 1906 har det vist sig som et brugeligt mundtligt Meddelelsesmiddel. Idiom neutral, der langtfra har en saa stor Udbredelse, har dog i sin Bygning visse Fortrin for Esperanto, bl. a. ved sin systematiske Udelukkelse af Vilkaarlighed i Ordvalget, der er sammensat efter det Princip, at de Ordstammer overalt vælges, der ere repræsenterede i det største Antal af de vigtigste Sprog (Engelsk, Fransk, Tysk, Spansk, Italiensk, Russisk, Latin). Et idealt Hjælpesprogsleksikon vilde forudsætte, at dette Princip blev saaledes ændret, at disse Sprog ikke vejede lige, men fik Vægt efter det Antal Personer, der taler det; derved vilde opnaas, at hvert Ord i Sproget straks blev forstaaet af det største Antal Mennesker.

Tanken om et kunstigt Fællessprog har sysselsat mange Filosoffer, bl. a. Descartes og Leibniz; Sprogforskerne have for en stor Del stillet sig kølig eller endog helt afvisende for Tanken. Men dette er ved at blive anderledes, og flere fremragende Sprogvidenskabsmænd, bl. a. Schuchardt og Vilh. Thomsen, have i de senere Aar stillet sig velvillig over for Bevægelsen. Faren for ethvert Kunstsprog er den, at der en skønne Dag dukker et nyt op, der enten ved sine egne indre Fortrin eller af ydre Grunde (Reklame, politisk Indflydelse) vinder et større Antal Tilhængere. I Betragtning heraf er der 1901 stiftet en international *Délégation pour Vadoption d'une langue auxiliaire internationale*, der arbejder for at vinde Tilslutning til Tanken om et Hjælpesprog, for at undersøge og sammenligne de forskellige Systemer og for at tilvejebringe et definitivt Valg mellem dem, om muligt gennem den internationale Association af Videnskabsselskaber, ellers af en anden international Forsamling med tilstrækkelig Myndighed til, at Afgørelsen vil blive følt som endelig. (Litt.: L. Couturat og L. Leau, *Histoire de la langue universelle* [Paris 1903]; H. Schuchardt, >Weltsprache und Weltsprachen< [Strassburg 1894]; W. Ostwald, »Die Weltsprache« [Stuttgart 1904]; Vilh. Thomsen, »Videnskabens Fællessprog« [Kbhvn. 1905]; O. Jespersen i »Tilskueren«, Juni 1905). *O. Jsp.*

Verdenssystem (astron.), et Begreb, der i tidligere Dage udelukkende blev benyttet i samme Betydning som Solsystem, fordi man da, bortset fra Himmelkuglens daglige Bevægelse, kun kendte til de saakaldte Vandrestjerner. Men efter at Himmelhvælvingen ikke længere opfattedes som en fast Kugle, hvorpaa Stjernerne vare anbragte som gyldne Spiger i en rigid Kuppel, og man havde begyndt, væsentlig gennem W. Herschel's Studier, at faa en Anelse om, at de forskellige Himmellegemer dels vare af højst ulige Struktur, dels af meget forskellig Afstand og ikke i alle Retninger optraadte i samme Mængde, udvidedes Begrebet V. til at omfatte alle Kloder i Verdensrummet, og Studiet tog mere Sigte paa at faa Kendskab til, hvorledes disse vare ordnede, og efter hvilke Love de bevægede sig.

Hos de første Astronomer — Babyionerne — finder man ikke noget Spor af nogen Teori for et V. De havde kun som nærmeste Maal ved deres Iagttagelser af Solens og Maanens Bevægelser at skaffe sig en nogenlunde ordnet Tidsregning. Det samme er Tilfældet med Ægypterne, der tænkte sig det hele Univers som en nogenlunde rektangulær, stor Æske af størst Udstrækning i Nord-Syd Retningen som deres Land; Bunden i Æsken var Jorden og Ægypten laa i Midten. Hos Jøderne finder man den samme Sammenblanding af Fantasi og Mytologi som hos Baby-

lonerne, saaledes som den kommer til Syne paa flere Steder i det gamle Testamente. Det første Forsøg paa en, om end meget primitiv, Forstaaelse af et V. finde vi hos Grækerne i den første Halvdel af 6. Aarh. f. Chr. (se i øvrigt Verden).

Eudoxos fra Knidos har i sin Teori om de homocentriske Sfærer meget sindrig fremstillet et V., som gengiver i store Træk de mere iøjnefaldende Fænomener paa Himmelhvælvingen, for saa vidt de vare kendte i hans Tid. Men dette V. har ikke været ret kendt i hele Oldtiden, trods det, at det nævnes af Aristoteles og omtales af Simplicius; det er først Schiaparelli (og Apelt), som har vist os, hvor ufortjent det var, at det blev glemt og ganske stillet i Skygge af Hipparchos'es og Ptolemaios'es V. Efter denne Teori er hver Vandrestjerne beliggende paa en med Jorden koncentrisk Kugle, der drejer sig om en Akse lodret paa Storcirkelplanet gennem Planeten; for Fiksstjernehimmelen behøvedes kun een Kugle for at faa forklaret den daglige Bevægelse, men for de øvrige Himmellegemer behøvedes der for hver Vandrestjerne flere koncentriske Kugler. Saaledes maatte han for at faa Maanens Bevægelse frem have 3 Kugler, hvoraf den yderste roterede fra Øst mod Vest i 24 Timer ligesom Fiksstjernehimmelen. Den inderste Kugle drejede sig fra Øst mod Vest rundt om Dyrekredsens Akse med en daglig Hastighed af 3,3' eller een Gang rundt i $18^2/_3$ Aar, medens den mellemste drejede sig een Gang rundt i 27 Dage fra Vest mod Øst om en Akse, som dannede med den inderste Kugles Akse en Vinkel lig Maanens største Bredde. Ogsaa for Solen behøvedes foruden Sfæren til den daglige Bevægelse og til den aarlige en mellem disse liggende, der roterede om Dyrekredsens Akse, men om Betydningen af denne sidstnævnte Sfære er os ikke noget nærmere bekendt. Den aarlige Bevægelse af Solen antog Eudoxos for jævn i Modsætning til den af Meton og Euktemon henimod 100 Aar tidligere gjorte Opdagelse, at Solen behøver forskellig Tid for at beskrive de 4 Kvadranter af dens Bane mellem Jævndøgn og Solhverv. Som man ser, er Eudoxos'es Solteori praktisk talt en Kopi af hans Maaneteori. At forklare Planeternes højst ujævne direkte Bevægelse og deres stationære og retrograde Bevægelser var langt vanskeligere. Her maatte han benytte 4 Sfærer for hver Planet, hvoraf den yderste forklarede Planetens daglige Rotation rundt om Jorden i 24 Timer, den anden Bevægelsen langs Ekliptikken i en Periode, som for de 3 yderste var henholdsvis lig deres sideriske Omløbstid, for Merkur og Venus derimod var lig et Aar; Bevægelsen hos denne anden Sfære var for alle Planeter jævn. For at forklare Bevægelsen i Bredde og paa samme Tid den ujævne Bevægelse i Længde, der afhænger af Planetens Elongation fra Solen, anbragte han inden for de to nævnte to Sfærer, saaledes at Planeten beskrev en sfærisk Lemniskat; af Eudoxos kaldtes denne Kurve Hippopede. Efter dette Eudoxos'es V. behøvedes der saaledes 27 koncentriske Kugler. Disse bleve af Kalippos, Eudoxos'es Elev, forøgede med 6 til, nemlig 2 for Solen for at forklare Aarstidernes ulige Længde, 2 for Maanen for at faa dens ujævne Bevægelse frem, 1 for Venus og 1 for Mars, hvorved deres Bevægelse blev bedre gengiven. Eudoxos og ligesaa Kalippos have benyttet disse Kugler kun som et Middel til paa den simpleste Maade at forklare alle de ujævne Bevægelser, de havde iagttaget, og for ved deres Hjælp at kunne forudberegne Planetens Sted til en given Tid. Dette V. er det første videnskabelig begrundede, man træffer paa, og disse to Forskere ere derfor ogsaa de ældste videnskabelige Astronomer, man kender. Systemet blev accepteret af Aristoteles, der var den første, som leverede Beviser for Jordens Kugleform og forsøgte at bestemme dens Størrelse. Men han kunde ikke gaa med paa kun at betragte dette V. som en blot matematisk Interpretation, men vilde have disse Kugler til at være reelle, altsaa Dele af et stort Maskineri. Men da maatte han sørge for, at ikke Bevægelsen af de ydre Sfærer blev overført paa de indre. Bevægelsen af Fiksstjernehimmelen kunde naturligvis blive hensat til den yderste Sfære for Saturn, men en direkte Forbindelse af den inderste Saturn Sfære med den yderste Juppiter-Sfære var ikke mulig uden samtidig at overføre Bevægelsen af den første paa den sidstnævnte, og derfor saa Aristoteles sig nødt til at anbringe mellem de enkelte Planeter et vist Antal Sfærer, som virkede i modsat Retning, reagerende, med andre Ord ophævede Bevægelsen af Eudoxos'es revolverende Kugler. For en Række af n revolverende behøvedes der $n-1$ reagerende, følgelig for Saturn og Juppiter 4 revolverende og 3 reagerende, for de øvrige Vandrestjerner undtagen Maanen 5 revolverende og 4 reagerende og for Maanen 5 revolverende, da denne som den inderste ikke behøvede nogen reagerende Sfærer. Heraf følger, at Aristoteles maatte til sit System have 33 revolverende og 22 reagerende, i alt altsaa 55 Kugler, hvortil kommer Fiksstjernesfæren, men af disse kunde han have sløjfet de 6. Alligevel bliver det hele System meget indviklet, og det er ikke at undres paa, at det ikke vandt almindelig Tilslutning. Man søgte hellere matematisk at finde en naturligere Forklaring, og her forenede Apollonios, Hipparchos og Ptolemaios sig hver paa sin Vis i at udvikle det System, der fik sin afsluttende Begrundelse af den sidstnævnte og derfor kom til at bære hans Navn. Vel havde tidligere Aristarchos lært, at Fiksstjernehimmelen og Solen stode stille, og at Jorden bevægede sig om Solen, men den eengang udtalte Lære, at Jorden var Verdens Centrum, havde faaet alt for fast Fod. Og da det geocentriske System var blevet fuldt udviklet (Hipparchos antog en excentrisk Cirkel for at faa forklaret Aarstidernes ulige Længde) med sin Epicykel, sin Deferent og sit Centrum æquans (det Punkt paa Apsidelinien, hvorfra Bevægelsen foregaar med jævn Vinkelhastighed, liggende lige saa langt fra Deferentens Centrum som dette fra Jorden), saa blev det almindelig anerkendt som det, der paa den simpleste Maade forklarede Planeternes Bevægelse, uden at man derved vilde have udtalt, at Planeterne i Virkeligheden bevægede sig saaledes, som dette System fremstillede det. I mere end 1,400 Aar herskede dette Ptolemaios'es V. uindskrænket. Vel var der en Tid, da al videnskabelig Virksomhed laa nede, og enkelte som Lactantius og Cyril af Jerusalem ved en Bogstavfortolkning af Bibelen gav en Udredning af, hvorledes Verden var ordnet, som i mange Stykker

mindede om Tiden før Thales, for ikke at tale om Kosmas Indicopleustes, som i sin kristne Topografi konstruerede et V., som var en tro Efterligning af Tabernakelet fra Jødernes Vandring i Ørkenen under Ledelse af Moses. Hos de senere Kirkefædre som Augustin finder man en noget forstandigere Opfattelse, men Aarhundrede efter Aarhundrede drøvtyggede man de første Kapitler i Genesis. Bacon er en af de første, som hævder en noget friere Anskuelse. Var saaledes al Bestræbelse i de første 1,300 Aar e. Chr. inden for Kristenheden rettet paa at rive ned, hvad Grækerne havde bygget op, er det Araberne, hvem Æren tilhører for at have værnet om den Skat, som var Efterslægten overleveret af Ptolemaios, og for at have sørget for, at Kendskabet til hans V. uden nogen som helst Forbedring fik Udbredelse Vest over. Man begyndte igen ved Middelhavets Lande at læse hans »Almagestc, samtidig som Interessen for de græske Forfattere, og hvad de havde lært, blev mere levende. Flere Aarhundreder maatte dog gaa hen, inden man ganske kunde løsrive sig fra Aristoteles og erstatte Ptolemaios'es geocentriske V. med det af Coppernicus fremstillede heliocentriske. Men da Kepler havde udviklet dette System videre, Newton havde vist, at de 3 keplerske Love vare en direkte Følge af Loven om den almindelige Tiltrækning mellem Himmellegemerne, og Galilei ved sit teleskopiske Studium af Himmelen havde ydet det coppernicanske V. en værdifuld Støtte, blev det, om end under stor Modstand fra Kirkens Side, dog til sidst anerkendt som det eneste naturlige V. Ved Siden af de her nævnte 5 V. bør ogsaa nævnes det af Tyge Brahe (s. d.) opstillede V. og det System, som med Urette har faaet Navnet det ægyptiske, efter hvilket Merkur og Venus bevæge sig om Solen, som paa sin Side bevæger sig med de øvrige Planeter og Maanen om Jorden. Dette V. blev opstillet af Herakleides af Pontus, efter hvad Chalcidius meddeler; derimod er det mindre sandsynligt, at Herakleides skulde have fremstillet det samme System, som det vi kende under Navnet det tychoniske, hvilket Schiaparelli har taget Ordet for.

Som allerede nævnt var W. Herschel den første, der udvidede Begrebet V. til at omfatte det hele Univers. Før ham havde allerede Kepler udtalt, at Solen var en Stjerne som de øvrige og indtog ingen fremskudt Stilling i Verdensrummet, medens Kant væsentlig efter Impuls af Wright hævdede, at Stjernerne staa langt tættere sammen i Retning af Mælkevejen end i andre Retninger, samt at de bevægede sig Om et fælles Centrum (se Centralsol); Lambert tænkte sig Universet ordnet efter Systemer af forskellig Art, i alt 5, hvert med sit Centrallegeme fra det simpleste, nemlig en Planet med Maaner, gennem Solsystemet, Stjernehobe til Mælkevejen; alle disse forskellige Systemer skulde holdes sammen af den almindelige Tiltrækning. Men disse og andre lignende Anskuelser have nu kun historisk Interesse, da den første Betingelse for at faa et nærmere Kendskab til Verdensrummets Struktur og da først og fremmest til Fordelingen af Stjernerne i Rummet maa være baseret paa foruden Kendskab til Stjernernes tilsyneladende Fordeling ogsaa til deres Afstande, deres Lysstyrke, Masse og Bevægelse. Men herom vidste man saa godt som intet, før W. Herschel begyndte med sine Stjernetællinger — »Stargauges«. Idet han gik ud fra, at Stjernerne vare jævnt fordelte i Rummet, kom han til det Resultat, at Systemet i det store og hele har den af Kant antagne Linseform med Solen omtrent i Midten, en Anskuelse, han senere modificerede, idet han antog, at der fra Midten af Linsen i den ene Retning strakte sig to Grene, hvilket skulde svare til Spaltningen af Mælkevejen. Senere fandt Herschel, at man vilde faa en rigtigere Forestilling om Universet ved at benytte Stjernernes Lysstyrke, idet man gaar ud fra, at gennemsnitlig de stærkest lysende Stjerner ere de nærmeste, de svagest lysende de fjerneste, en Anskuelse, som W. Struve senere benyttede, og som førte ham til det Resultat, at Stjernerne stode desto tættere sammen i og i Nærheden af Mælkevejen, jo længere de vare fjernede fra os. Heraf sluttede Struve videre, at Stjernesystemet bestaar af Lag af forskellig Tæthed, men alle parallelle med Mælkevejen. Argelander kommer i sine Studier over den tilsyneladende Fordeling af Stjernerne til det Resultat, at Stjerner til henved 10. Størrelsesklasse ere fordelte i Skikter, der staa omtrent lodret paa Mælkevejen, og som ere tættest i den, men hurtig aftage i Tæthed paa begge Sider af den. Gould har nærmere undersøgt den tilsyneladende Fordeling af de klarere Stjerner og Beliggenheden af vort Solsystem i Stjernesystemet; han finder, at der gives et Bælte paa Himmelen af klarere Stjerner, hvis Midtlinie meget nær er en Storcirkel, som danner en Vinkel med Mælkevejen paa 19^0, skærende denne i Cassiopeia og Korset, samt at der eksisterer en relativ liden, temmelig flad Stjernehob, som bestaar af omtrent 400 Stjerner af 1. til 7. Størrelse, og i hvilken vort Solsystem er beliggende excentrisk, men ikke langt fra Mælkevejens Plan. Seeliger, der foruden Herschel's Stjernetællinger og Celoria's Arbejde af lignende Art har benyttet den store Stjernekatalog, der benævnes »Bonner Durchmusterung«, kommer til det Resultat, at Antallet af Stjerner til 9. Størrelse tiltager betydelig langsommere med Stjernestørrelsen, end man skulde vente, hvis Stjernerne vare jævnt fordelte i Rummet og Lysstyrken den samme, samt at Antallet af Stjerner vokser med Stjernestørrelsen desto stærkere, jo nærmere Mælkevejen den betragtede Himmelegn er. Man har derfor at tænke sig vort Stjernesystem som en stor Hob indeholdende 50 Mill. Stjerner eller mere, men dennes Dimensioner behøve ikke at være saa uhyre store og ingenlunde gaa over nogle Tusinde Sirius-Afstande (1 Sirius-Afstand svarer til en Parallakse af 0,2" eller 16 Lysaar). Dette System har sin største Udstrækning i Retning af Mælkevejen, og Tætheden har her sin største Værdi. I den senere Tid har Stratonoff benyttet ved Siden af det Materiale, som Seeliger havde anvendt, ogsaa »Kap Durchmusterung«, og han kommer til det Resultat, at Mælkevejen er en Ophobning af stellare Skyer, som gensidig berøre hverandre, og Solen ligger ved den ene Ende af en stor Sky, hvis Midtparti ligger i Svanen. Downing, der kun har benyttet Kap Durchmusterung, genfinder Gould's Ring af klare Stjerner rundt om Mælkevejen. Kapteyn finder af sine Undersøgel-

ser over Stjernefordelingen under den Forudsætning, at Lyset ikke lider nogen Absorption i Verdensrummet, hvilket Struve fremholdt i Tilslutning til en af Olbers hævdet Anskuelse, at gennemsnitlig aftager Stjernernes Tal, jo længere vi fjerne os fra Solen, eller som Newcomb udtrykker det: vort Solsystem er Universets Midte. Newcomb mener ogsaa, at den Ansamling af Stjerner, som vi kalde Universet, er begrænset i sin Udstrækning, om end denne Begrænsning sandsynligvis er noget ubestemt og uregelmæssig, dog ikke overskridende 3,000 Lysaar. (Litt.: J. L. E. Dreyer, *History of the planetary systems from Thales to Kepler* [Cambridge 1906]; Simon Newcomb, *The stars. A study of the universe* [Lond. 1902]). *J.Fr.S.*

Verdens syv Underværker se **Syv Underværker.**

Verdenstid d. s. s. Universaltid (s. d.).

Verdensudstillinger. Den første V. afholdtes i London 1851, planlagt med det Formaal at tjene som en mægtig Reklame for Datidens store engelske Industri. Et lignende Formaal har mere eller mindre ogsaa ligget til Grund for de følgende V., men disses Karakter er dog lidt efter lidt bleven meget forandret. Medens de tidligere V. næsten udelukkende vare Industriudstillinger (s. d.), omfatte de senere alt muligt, ikke mindst Forlystelser af alle Arter. De ere derved mindre blevne Reklamemidler end store Tiltrækningscentrer, hvis Betydning for vedkommende Land mere maa maales gennem den kolossale Tilstrømning af rejsende fra hele Verden, de have formaaet at drage til sig. Af hvor omfattende Karakter, de senere V. have været, kan V. i Paris 1900 tjene som Eksempel paa. Det for denne sidste givne *Reglement général* bestemte saaledes, at der til Udstillingen af moderne Genstande skulde knyttes en retrospektiv Udstilling, fordelt paa forskellige Klasser og omfattende det forløbne Aarhundrede. Maskiner af enhver Art skulde saa vidt muligt vises i Virksomhed. Særlige Udstillinger (af gammel Kunst, antropologiske, etnografiske), skulde slutte sig dertil, ligesom der sammen med dem skulde holdes en Række Fagmøder, Musikopførelser, Konkurrencer (f. Eks. af levende Dyr). Betegnende for de senere V. er det da ogsaa, at Erhvervslivets Udøvere egentlig ikke ere særlig stemte for dem. Man er bleven »udstillingstræt« og gaar kun med af Konkurrencehensyn. Naar undtages Frankrig, der synes at være kommet ind paa at holde V. efter en nærmere bestemt Turnus, ere de fleste Lande da ogsaa komne bort fra de egentlige V., medmindre særlige politiske eller økonomiske Formaal tale derfor (V. i St. Louis 1903). Det administrative Apparat, der skal til for at sætte en moderne V. i Gang, er da ogsaa saa stort og kræver saa megen Tid og saa stor Kapital, at det er et Spørgsmaal, om Arbejdet lønner sig. Administrationen for V. i Paris 1900 konstitueredes saaledes allerede 1894 og fungerede endnu 1906. I Enkeltheder ere V., hvad de enkelte Landes Repræsentation angaar, almindeligvis ordnede saaledes, at der for hvert af disse fungerer en af vedkommende Land særlig valgt Komité med en Generalkommissær i Spidsen, gennem hvilken alle Forhandlinger føres. For Danmark's Vedkommende have disse Komiteer som Regel været valgte ved privat Initiativ, og her har især Industriforeningen i Kjøbenhavn spillet en fremragende Rolle. For V. i Paris 1900 nedsattes der en Komité af Indenrigsministeriet, hvori fandtes delegerede fra de forskellige Erhverv samt for Kunst og Videnskab. Samme Komité modtog en samlet Statsunderstøtteise paa 300,000 Kr. V.'s Ordning har som Regel været den, at hvert Lands Udstillingsgenstande vare samlede for sig, hvad der giver et Overblik over det enkelte Lands Frembringelser; paa V. i Paris 1900 ordnedes Genstandene efter deres Art uden Hensyn til deres Oprindelse. Herved lettedes Oversigten over de forskellige Produktionsgrene, men samtidig blev det mindre let for de smaa Lande at vise det Særpræg, deres Frembringelser havde.

Besværligheden ved Ordningen af V. sammen med Ønsker fra de enkelte Produktionsgrene har i den senere Tid ført til en Specificering, saaledes at der nu rundt om i de forskellige Lande holdes internationale Udstillinger, der kun omfatte een eller faa Udstillingsarter. Som Type herpaa kunne nævnes de internationale Kunstudstillinger (s. d.) og en Række Udstillinger af forskellige specielle Industrifrembringelser (elektriske Artikler og Motorer, Befordringsvæsen m. m.). *R.B.*

Vérdi, Giuseppe, italiensk Komponist, født 10. Oktbr. 1813 i Roncole i Parma, død 27. Jan. 1901 i Milano, var Søn af en Gæstgiver, og blev ved offentlig Understøttelse sat i Stand til musikalske Studier i Milano (hvis Konservatorium i øvrigt mente ham for lidet talentfuld til at finde Optagelse der). Som Operakomponist debuterede V. 1839 (i Scala-Teateret) med »Oberto«. Mere bekendt blev han med følgende Værker som »Nabucco« [1842], »I Lombardi« [1843] og navnlig »Ernani« [1844]. Heldet fulgte dog foreløbig ikke V. ret længe; en Række Operaer, der fremkom i 1840'erne, faldt igennem eller levede kun ganske kort. Først 1851 vandt han atter en stor Sejr med »Rigoletto«, og kort derefter fulgte de to Operaer, der tillige med »Rigoletto« længe bleve hans berømteste: »Il trovatore« (»Troubadouren« [Rom 1853]) og »La Traviata« [Venezia]. Nu svigtede nemlig atter Heldet V. i for en Tid, idet de følgende Værker, af hvilke »Les vêpres siciliennes« skreves for Paris'es »Store Opera«, »Ballo in maschera« for Napoli, »La forza del destino« for St. Petersborg og »Don Carlos« for den store Opera i Paris, ikke tilnærmelsesvis naaede de tre nysnævnte i Yndest og Udbredelse, ja til Dels kun førte en kort scenisk Tilværelse. Saa meget større Glans kom der til at staa om V.'s Navn, da han 1871 (i Anledning af det italienske Teaters Aabning og Sues-Kanalens Indvielse) fremførte Operaen »Aida« i Kairo (og snart efter i Milano). Som V.'s tre berømte Ungdomsværker besad »Aida« Kraft og Evne til at naa ud til alle Europa's, ja Verdens Operascener, og den forandrede Stil deri gjorde intet Skaar i denne Modtagelse. 1874 lod V. i Milano opføre sit »Requiem« (til Minde om Alessandro Manzoni), og han, der, som et forgudet Midtpunkt for italiensk Musikliv, med ualmindelig Kraft vedblev at frembringe lige til den høje Alderdom, fuldførte endnu Operaen »Otello« [Milano 1887] og »Falstaff« [Milano 1893]. For-

uden disse sceniske Værker henhøre til V.'s senere Aar det kirkelige: »Quadro pezzi sacri« samt en Strygekvartet. — V.'s Navn er det mest fremskudte i den moderne italienske Musik og tæller blandt de betydeligste i den nutidige Operas Historie. Oprindelig fulgte han Traditionerne fra Bellini's og Donizetti's Opera uden at naa Forgængerne i Melodifylde og Charme. Siden hen stræbte han, ikke uden Paavirkning af den litterære Romantik og Meyerbeer's Stil, mere og mere efter det scenisk effektfulde, efter stærke Modsætningsvirkninger og et indtil Brutalitet stigende lidenskabeligt Udtryk. De berømte Operaer: »Rigoletto«, »Troubadouren« og »Traviata< ere her typiske ved deres Glød, Kraft, heftige Følelsesudbrud og (mere momentvise) Melodisødme Side om Side med adskillig Unatur, Plathed og Trivialitet. Med >Don Carlos« og navnlig »Aida« ændrede V. denne sin Stil, idet Følelsen blev mere inderlig, den unaturlige Effekt opgiven, Karakteristikken og Lidenskaben uddybet og fornemmere udtrykt, Orkesteret mere kunstnerisk udarbejdet og det harmoniske Apparat mere vekslende og interessant. Den ændrede Stil behersker i stigende Grad »Otello« og »Falstaff«. V.'s senere Værker, hvori endnu hans betydelige og egenartede Personlighed kommer til Orde og den ofte fremhævede Wagner-Paavirkning i hvert Fald kun berører det ydre, have haft ikke ringe Betydning for Nutidens italienske Operakomponister. (Biografier af A. Pougin, Parodi, Monaldi og Perinelli (i Saml. >Beriihmte Musiker«). *W. B.*

Verdikt (lat.), edsvornes Kendelse.

Verdun sur Meuse [værdõsyrmö'z], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Meuse, paa begge Sider af Maas, er Knudepunkt paa Østbanen og en Fæstning af første Rang. Paa venstre Maas-Bred ligger den gamle By med et højtliggende Citadel og krogede Gader, og paa den modsatte Side af Floden har den ny Bydel rejst sig. V. er omgiven af Grave og en Fæstningsmur med Bastioner. De to Byporte ere meget gamle ligesom Katedralen, der er et Værk fra 11.—12. Aarh. Fra en yngre Tid stamme Bispepaladset (17. Aarh.) og Raadhuset (18. Aarh.). V. har smukke Lystanlæg, et College, et Bibliotek paa 30,000 Bd., et Museum, et Teater, flere Hospitaler og (1896) 22,151 Indb. Byen er Sædet for en Biskop, en Underdomstol og en Handelsret. Borgerne drive Fabrikation af Konfekt, Sukkergodt, Likører, Voksarbejder, Træ- og Lædervarer, Lintøj m. m. — V., der først fremtræder i Historien under Navnet *Virodunum*, tilhørte det austrasiske Rige og kom 843 ved Forliget i V., hvor Kejser Lothar og hans Brødre Karl den Skaldede og Ludvig den Tykke delte Karl den Stores Rige mellem sig, til Tyskland. Som tysk Rigsstad maatte V. stadig kæmpe for sin Selvstændighed mod Bispen af V. Staden bad derfor Henrik II af Frankrig om Hjælp (1552) og kom ved den westfalske Fred til Frankrig. For at dække en vigtig Overgang over Maas og Adgangen til Argonner-Passene lod Vauban V. stærkt befæste. V. blev angreben af Preusserne 1792 og 1870, da den inden sin Kapitulation udholdt $1^1/_2$ Maaneds Belejring. Etter Afstaaelsen af Metz er V. bleven et nyttigt Knudepunkt for Jærnbaner og Veje og ved Anlægget af 11 moderne Forter, 7 paa højre og 4 paa venstre Maas-Bred, gjort til en af Frankrig's stærkeste Fæstninger. Forbindelsen med Toul er sikret med 5 Spærreforter paa højre Side af Maas. *M. Kr.*

Verdun sur Garonne [værdøsyrgarå'n], By i det sydlige Frankrig, Dep. Tarn-et Garonne, ved venstre Bred af Garonne, har en Kirke fra 13. Aarh. og (1896) 3,176 Indb. *M. Kr.*

Verdun sur le Doubs [værdõsyrlødu'], By i det østlige Frankrig, Dep. Såone-et-Loire, ved Udmundingen af Doubs i Såone, har en Havn, Handel med Tømmer og (1896) 1,585 Indb. *M. Kr.*

Verdy du Vernois [værdidyværnwa'], Julius Adrian Friedrich Wilhelm Ludwig, preussisk General og Militærforfatter, er født 19. Juli 1832. Han udnævntes til Sekondløjtnant i Infanteriet 1850, traadte 1861 ind i Generalstaben som Kaptajn og deltog som Major i 2. Armés Overkommando 1866. Under Felttoget 1870—71 var han som Oberstløjtnant Afdelingschef i det store Hovedkvarter. 1872 ansattes han som Stabschef ved I. Armékorps, forfremmedes 1876 til Generalmajor og blev 1879 Chef for Krigsdepartementet. 1880 udnævntes han til Generalløjtnant, kom 1883 i Spidsen for 1. Division og blev 1887 Guvernør i Strasburg. Efter en kort Tid at have været Krigsminister fra 1889, afskedigedes V. 1890. Han har været en overordentlig flittig Forfatter og har ganske særlig været Foregangsmand ved Indførelsen af den applikatoriske Læremetode. Af hans mange Skrifter skulle her nævnes: »Die Theilnahme der 2. Armée im Feldzuge 1866« [Berlin 1866], »Studien iiber Truppenfiihrung« [Berlin 1871—76], »Beitrag zum Kriegspiel« [Berlin 1876], »Beitrag zu den Kavallerie-Ubungsreisen« [Berlin 1876], »Kriegsgeschichtliche Studien nach der applikatorischen Methode« [Berlin 1876], »Studien über den Krieg auf Grundlage des deutsch-französischen Krieg 1870—71«, [Berlin 1891—1906], »Im grossen Hauptquartier 1870—71. Personliche Erinnerungen« [Berlin 1895], »Im Hauptquartier der II Armée 1866« [Berlin 1900], »Im Hauptquartier der russischen Armée im Polen 1863—65« [Berlin 1905]. V. har endvidere skrevet et Sørgespil »Alarich«. *B. P. B.*

Vere [vi!ə], Aubrey Thomas de, irsk Digter og politisk Skribent, (1814—1902). 1851 gik han over til Katolicismen og blev en ivrig Forsvarer for Irland og Katolicismen imod *Home-rule*-Bestræbelserne. Hans Digte udmærke sig ved deres fine, af Tennyson paavirkede Form; deres Indhold drejer sig mest om irske katolske Legender og Sagn. Her kunne nævnes: »The Waldenses; or, the Fall of Rora« [1842], »The Search after Proserpine« [1843], »Poems, miscellaneous and sacred« [1853], »Irish Odes and other Poems» [1869], »The Legends of St. Patrick« [1872], »The Foray of Queen Meane, and other legends of Ireland's heroic Age« [1882], [1882], »St. Peter's Chains« [1888]. Af hans Prosaværker kunne nævnes: »English Misrule and Irish Misdeeds« [1848], »The Church Settlement of Ireland, or Hibernia pacanda« [1868], samt hans Selvbiografi »Recollections« [1897]. *T. L.*

Vereja, By i det mellemste Rusland, Guvernement Moskva, ligger 104 Km. V. S. V. f. Moskva

paa højre Bred af Protva. (1897) 3,704 Indb. Ved V. findes Kalkstensbrud og jærnholdige Mineralkilder, og Byen driver Tilvirkning af Malt, Læder og Mursten. Den omtales allerede i 13 Aarh. og blev 1812 ødelagt af Franskmændene. *H. P. S.*

Verelä se Värälä.

Verelst [fere'lst] (van der Elst), 1) Pieter Harmensz, hollandsk Maler, født i Dortrecht senest 1618, død efter 1668, virkede i Haag og malede Genremalerier, Portrætter og Nature-morte-Billeder uden udpræget personlig Karakter, snart mindende om Dou, snart om Ostade uden paa langt nær at naa dem. Billeder af ham i Berlin (gammel Kone), Dresden (Garnvindersken m. fl.), Cassel (Bønder ved Kortspil), Wien (rygende Bønder) og i Haarlem (stort Familiebillede). I Galeriet i Kjøbenhavn er han repræsenteret ved »Hollandsk Bondestue<. 2) Hans Søn, Simon V., født i Haag 1644, død i London 1741, var ligeledes Maler, kom ung til London, hvor hans Billeder, Portrætter omgivne med Blomster- og Frugtguirlander samt egentlige Blomstermalerier, gjorde saa stor Lykke, at hans Selvfølelse udartede til Sindssyge; han kaldte sig »Blomsternes Gud« og »Maleriets Konge« o. 1. Billeder af ham i Braunschweig, Miinchen, Hampton Court o. fl. St., bl. a. i Kjøbenhavn: En Glasvase med Blomster. *A. R.*

Vereschtschagin (Wereschtschagin), Vassily Vassiljevitsch, russisk Maler, født 26. Oktbr. 1842 i Tscherepowez (Guvernement Novgorod), død 1904 ved Port Arthur. V., der var af adelig Slægt, gik først Militærvejen, men tog sin Afsked som Gardemarinefændrik, fik en kort Tid Undervisning paa St. Petersborg's Kunstakademi, men gik saa sine egne Vegne, ud at se, male og tegne i Kaukasus. Overhovedet var den skridtvise og solide Skoletræning ikke hans Sag: lidt Atelierstudier 1864 hos Gérôme i Paris, lidt supplerende Uddannelse i Miinchen, men i øvrigt hjalp han sig ved sin Jærnflid, sin skarpe Virkelighedssans, sit uomtvistelige maleriske Talent og saa med sin Forretningsevne og sin Duelighed i det *sensationelle*; hans Samvittighed var ikke særlig øm over for Kunstens høje Krav; ved Siden af ypperlige Ting (Marmormoskeer etc.) kunde han male tarveligt Gods, der blot skulde tjene en polemisk eller anden ukunstnerisk Idé; ondt og godt maatte indføje sig som Led i hans Propaganda. Sine Værker udstillede han ikke successivt, men samlede i Serier om et Fællesemne og sendte dem saa paa Verdenstourné med megen Reklame, med Kataloger, hvori han selv gav lange Forklaringer o. s. v. Han vakte da ogsaa snart Verdenssensation, Særlig som Krigens Maler. Han skildrede Krigen — som en fortrinlig Malerjournalist — i dens raa Virkelighed i Masser af ypperlig tilrettelagte Situationer, der ikke patriotisk tilslørede Rædslerne og Uhyggen, men blot understregede i den og hos mange vakte Afsky for Krigens Tildragelser (Kejser Vilhelm II's Ord til ham: *Vos tableaux sont la meilleure assurance contre la guerre* fandt V. selv var den mest rammende Dom over hans Gerning). Nogle Aar efter Paris-Opholdet kom V. som Deltager i Turkestan-Ekspeditionen 1867 til at spille en fremtrædende militær Rolle ved Forsvaret af Samarkand. Sine mange Indtryk fra Krig og fra Rejser udnyttede j V. i tre intensive Arbejdsaar i Miinchen 1871—74. Da han derefter 1874 udstillede sine Værker i St. Petersborg, var Indtrykket overvældende: de mange fremmede Typer, Kirgiser, Kalmyker, Usbeker, Dervisher, Opiumsædere, muhamedanske Fester, Kampe fra Samarkand etc. (»Musselmænd fejre under Selvpinsler Moharrem«, det udmærkede »Hylende Dervisher«, »Trofæerne [ɔ: russiske Soldaters Hoveder] besigtiges i Samarkand«, »Kraniepyramiden«, »Saaret til Døden«, maleriske Skildringer af Arkitektur i Samarkand etc). Hele Samlingen købtes omsider af P. Tretjakov (s. d.) for 92,000 Rubler og havnede senere i det Tretjakov'ske Museum i Moskva (der ejer 130 Malerier, Tegninger og Skitser af V.). Efter en Rejse til Indien indrettede han sig i Maisons-Lafitte ved Paris, hvor han bl. a, byggede et omdrejeligt Atelier. Han malede her med malerisk Evne og meget Detailstudium Moskeer med kniplingsfin Ornamentik o. m. a. (»Perlemoskeen i Agra«, det store »Prinsen af Wales i Indien« etc). Men den russisk-tyrkiske Krig 1877 afbrød hans Arbejder. Han fulgte Krigen paa nært Hold og midt i Tummelen, i Skobeleff's og Gurko's Stab, og blev ogsaa saaret engang. Fra denne Krig skrive sig hans mest omtalte Arbejder: »Skobeleff i Slaget ved Scheinovo«, »Før Angrebet«, »Efter Angrebet«, det gribende »Præsten velsigner de faldne«, Billedet med de tre Situationer: Den russiske Soldat, der fryser ihjel i Schipka-Passet, og med den betegnende og skærende-ironiske Titel »Alt roligt i Schipka-Passet!« (som General Radetzky's Indberetning lød) o. m. fl. En Rejse 1884 i Palæstina og Syrien gav Anledning til en hel ny Serie, særlig knyttet til den bibelske Fortælling, og med nogle Christus Billeder, hvis Renan'ske Opfattelse vakte megen Opsigt (skønt Billederne vare lidet lødige) og megen Indignation, særlig i Wien; fra denne Rejse skriver sig dog et af V.'s allerbedste, det med stor Flid og malerisk Evne udførte »Jøderne ved Salomon's Mur«. V.'s sidste større Cyklus er hans Napoleons Billeder, der skildre det ulykkelige Tog til Rusland og søge, dog mest i Klædedragt og ydre Apparat, at give en ny Type af Kejseren. Gennemgaaende staar denne Cyklus lavt. Den har været udstillet i Kjøbenhavn, ligesom ved tidligere Lejlighed V.'s russisk-tyrkiske Krigsbilleder, de indiske o. a. Da den russisk-japanske Krig udbrød, var V. atter med; den Mangedobling af Rædslerne, som denne Krig bød, fik han dog ikke Lejlighed til at *forevige*; om Bord paa »Petropaulovsk«, da det gik under uden for Port Arthur Apr. 1904, blev han et af Krigens tidligste Ofre. — V.'s kunstneriske Hensigter og hans Kunstnerpersonlighed kan man ogsaa forfølge gennem de ikke faa skriftlige Arbejder, han har efterladt sig, Rejsebeskrivelser, Krigsjournalistik (»Fra Krigsskuepladsen i Asien og Europa« [overs. paa Tysk 1895], Selvbiografier (»Skitser og Erindringer«, »Livserindringer«, begge overs. paa Tysk) o. m. a. (Litt.: E. Zabel, »W.« [Künstlermonograph., XLVII, 1900]; paa Russisk foreligger et Værk om V. af Bulgakow). *A. Hk.*

Vérga, Giovanni, italiensk Romanforfatter, er født 1840 i Catania. Hans første Arbejde, »Storia di una capinera« tydede allerede paa et

anseligt Talent i naturalistisk Retning, og under Paavirkning af de franske Naturalister har han senere udviklet dette, saa at han er bleven en af den italienske >Verisme<'s Førere. Medens han fra først af optraadte som Skildrer af Livet i de aristokratiske Kredse, har han senere især gjort Bøndernes Liv paa Sicilien til Genstand for en Række kraftige og dygtige Skildringer, dels i Romaner, dels i mindre Fortællinger. Til de mere fremragende af hans Værker høre »Eva«, »Nedda«, »Eros«, »Tigre reale«, »Don Gesualdo« »I Malavoglia«, »Novelle rusticane«. En enkelt siciliansk Bondefortælling, »Cavalleria rusticana«, har vundet Verdensberømmelse; den er bleven dramatiseret og spillet med Eleonora Duse i den kvindelige Hovedrolle, som er en af hendes Glansroller, og den er sat i Musik af Pietro Mascagni, som lagde Grunden til sin Berømmelse ved denne Enakts-Opera. Dansk Overs. af et Bind »Sicilianske Noveller« ved Palle Rosenkrantz [1899]. *E. G.*

Vergära, Bergara, By i det nordlige Spanien, Provins Guipuzcoa, ligger 44 Km. S. V. f. San Sebastian 148 M. o. H. i den smukke Dal ved Deva samt ved Banen fra Zumarraga til Durango. (1900) 6,195 Indb. V. har Bomuldsindustri, hvorimod den gamle Vaabenindustri har tabt sin Betydning. Byen driver desuden betydelig Kvæghandel og har et 1776 stiftet Kollegium. I Spanien's Historie er V. bekendt for Forliget i V. 31. Aug. 1839, hvorved der gjordes en Ende paa Borgerkrigen, og Don Carlos maatte flygte. *H. P. S.*

Ver gennes [verdze'nz], By i U. S. A., Stat Vermont, ligger 57 Km. V. S. V. f. Montpelier 52 M. o. H. ved Otter Creek og ved Banen fra Rutland til Burlington. (1900) 2,500 Indb. Gennem Otter Creek, der her bliver sejlbar efter at have dannet de 11 M. høje Otter Falls, der levere Drivkraft til Fabrikkerne i V., staar Byen i Forbindelse med Lake Champlain og derigennem med Vandvejene i de østlige U. S. A. V., der er Vermont's ældste By, fik 1788 Byrettigheder og Navn efter den franske Udenrigsminister V. *H. P. S.*

Vergennes [værzæ'n], Charles Gravier de, fransk Statsmand, født 29. Decbr. 1719, død 13. Febr. 1787, udmærkede sig allerede 1750—54 som Sendemand hos Kurfyrsten af Trier ved sit Held i at modarbejde Østerrig's Indflydelse og forflyttedes derefter til Konstantinopel, hvor han 1768 fremkaldte Tyrkiet's Krigserklæring mod Rusland, men kaldtes s. A. selv tilbage af Choiseul. Efter dennes Fald sendtes han 1771 til Stockholm og understøttede virksomt Gustaf III til hans Statskup 1772, hvad der skaffede ham stort Ry. Han søgte nu at oprette et godt Forhold mellem Sverige og Danmark som et Modtræk imod Rusland. Juli 1774 blev han Udenrigsminister, havde væsentlig Del i Forbundet med Nordamerika 1778 og den deraf følgende Krig, som vel ikke bragte Frankrig store Fordele, men afgjort lammede England's Magt. Ligeledes mæglede han 1779 Freden i Teschen og hindrede trods Dronningen Østerrig's Plan om at tilbytte sig Bayern. Indadtil var hans Virksomhed mindre heldig. Han var 1776 med at fortrænge Turgot og standsede derved den begyndte Fremskridtsudvikling, fik ligeledes 1781 Necker fjernet og øvede efter Maurepas's Død s. A. den største Indflydelse. Han støttede da afgjort Reaktionen, samt fik 1783 Calonne sat i Spidsen for Finansstyrelsen til liden Baade for Landet. 1771 ophøjedes han til Greve; var Mad. Remusat's Farfader. *E. E.*

Vergil d. s. s. Vergilius.

Vergilius. Publius V. Maro (dansk Virgil, af den urigtige Navneform Virgilius) var født i Landsbyen Andes i Nærheden af Mantova 15. Oktbr. 70 f. Chr., død 21. Septbr. 19. Hans Fader var Landmand; Familiens Kaar vare oprindelig smaa, men den blev efterhaanden velstaaende. Den flyttede til Cremona, en gammel latinsk By; her gik V. i Skole til sit 15. Aar. Saa blev han sendt til Mediolanum for at faa en bedre Undervisning, og derfra til Rom (Aar 53), hvor han gennemgik Retorskolen under Vejledning af Epidius. Han optraadte en enkelt Gang som Sagfører, men havde mere Interesse for Poesi og Filosofi og sluttede sig derfor til Epikureeren Siron. Hos ham gjorde han Bekendtskab med sin senere Velynder Alfenus Varus. Fra denne Periode skriver sig nogle opbevarede Smaadigte. Om V.'s Liv i Tiden mellem 50 og 42 vides ellers intet. I 42 finde vi ham i hans Hjemstavn; han gjorde dengang Bekendtskab med Asinius Pollio, som var Statholder i Norditalien, og dedicerede ham nogle Digte. Pollio efterfulgtes af V.'s Bekendt Alfenus Varus, der ligeledes nævnes i V.'s Digte fra denne Periode. Ved Ageruddelingerne til Augusts Veteraner (41) blev ogsaa V.'s Fædrenegaard *konfiskeret*; dog synes han at have faaet den igen ved at henvende sig direkte til August. Men det kom til Vanskeligheder med de Veteraner, der vare blevne V.'s Naboer, og ca. 39 flyttede han til Rom med hele sin Familie; han købte til den en lille Gaard, der før havde tilhørt hans Lærer Siron. I Rom lærte han Mæcenas at kende og hørte fra nu af til dennes Kreds, ligesom han ogsaa kom i nært Forhold til August og dennes Yndling, Digteren Gallus. Han udgav nu Digtsamlingen *Bucolica*, hvori han optog Digtene fra sit Ophold i Norditalien tillige med nogle senere. Tilslutningen til Mæcenas'es Kreds synes at have medført et Brud med Pollio. Paa Mæcenas'es Opfordring udarbejdede V. dernæst sit Digt om Landbrug, *Georgica*, i 4 Bøger. Digtet blev færdigt ca. 30; i Aar 29 oplæste V. det for August, medens denne laa paa Landet i Kampanien. V. synes allerede tidligere at have gjort Kampanien til sit sædvanlige Opholdssted. Han taalte daarlig at bo i Rom; han led af et Maveonde, der medførte Hovedpine, Kardialgi og Blodbrækninger. Hans økonomiske Forhold bleve ved August's og Mæcenas'es Rundhaandethed meget gode; foruden et Landsted i Kampanien havde han et Hus i Rom's fineste Kvarter, ved Siden af Mæcenas'es, og ved sin Død efterlod han sig en Formue paa ca. 2 Mill. Kr. I henved 10 Aar efter *Georgica*'s Udgivelse arbejdede han paa sit Storværk *Æneiden.* I Aaret 19 var det i Hovedtrækkene færdigt; enkelte Partier bleve oplæste for August og hans nærmeste. V. rejste derpaa til Grækenland for der og i Lilleasien i Stilhed og Ensomhed at foretage den sidste Affiling, hvortil han ansatte tre Aar. I Athen traf han August, der var paa Vejen hjem fra Orienten. Under en Udflugt til Megara paa en meget hed Dag blev han syg. August fik ham til at tage med sig hjem, men det blev værre under Sø-

rejsen, og faa Dage efter Ankomsten til Brundisium døde V., knap 51 Aar gl. Hans Aske blev ført til Neapel og begravet der. Hovedparten af sin Formue testamenterede han til en Halvbroder, Resten til Mæcenas, August og andre Venner. — Han var høj og svær, mørk i Huden, og hans Ansigtsfarve lignede en Bondes. Han var meget undselig af sig; den Opmærksomhed, han vakte paa Gaden i Rom, var ham yderst generende; i Selskabslivet var han forlegen og tilbageholdende. Derimod var han en udmærket Oplæser, men læste helst kun for en mindre, privat Kreds. Han var ugift, og Kvinder havde ingen Tiltrækning for ham; derimod følte han sig stærkt dragen til ganske unge Mænd.

Foruden de tre nævnte større Værker er der under V.'s Navn bevaret en Række mindre Arbejder, som dog ikke alle med Rette tillægges ham. Den lille Samling *catalepton* (græ. κατα λεπτόν, »Smaating«), der maa være foranstaltet efter V.'s Død, indeholder Smaadigte fra forskellige Perioder af hans Liv, deriblandt ogsaa fra hans tidlige Ungdom; den viser, at han med Sikkerhed bekersker Epigrammets (ɔ: det korte, pointerede Lejlighedsdigts) Form. Af de andre kunne *Culex* og *Ciris* med nogen Rimelighed henføres til V.; de ere i saa Fald rene Ungdomsarbejder, det sidste i den alexandriniserende Manér, som vi kende fra Catul. De fleste nyere frakende dog V. Forfatterskabet. Først med *Bucolica* slog V. igennem. De ere Efterligninger af den alexandrinske Hyrdedigtning, navnlig af Theokrit (s. d.). De optrædende Personer ere Hyrder med græske Navne; Sceneriet er landligt, snart græsk, snart norditaliensk. Men det hele Hyrdevæsen er hos V. endnu mere end hos Theokrit kun en Maske; bag de græske Navne gemme sig V. selv, hans Venner og Modstandere. Dette gør ofte Digtene vanskelige at forstaa, og Dobbeltheden skader ogsaa deres poetiske Værd. *Georgica* er et Læredigt, altsaa efter alexandrinsk Mønster; den alexandrinske Poesi yndede denne Form. Men det tager direkte Sigte paa det italiske Landbrug og er for saa vidt originalt. Deter alexandriniserende ogsaa i Behandlingen, med megen Lærdom og talrige Digressioner; men V. har gjort sig langt mere Umage end Alexandrinerne for at gøre det tørre Stof poetisk. Han var opvokset paa Landet og havde megen Sans baade for Naturen og Dyrenes Liv; det kom ham til gode her. Hans Skildring af Bierne (i 4. Bog) er udført med meget Lune i en let parodierende heroisk Stil. I Stil og Versbehandling er *Georgica* originalt; tilmed har V. gjort det helt færdigt, medens han ikke fik lagt sidste Haand paa Æneiden. Han skabte i *Georgica* den poetiske Stil, der blev Forbilledet for al senere romersk Digtning. Dens Grundlag var det dannede Talesprog — ikke, som i den tidligere Poesi, den højtidelige, retoriske Stil med dens lange Perioder; men det daglige Sprog hævedes ved fri og dristige Konstruktioner og ved et omhyggeligt Ordvalg, der undgik alle Platheder. Trods al Simpelhed i Sætningsbygningen er V. ofte vanskelig og lidt uklar i Udtrykket; det hænger vistnok sammen med hans langsomme og besværlige Maade at arbejde paa.

Æneiden blev trods V.'s Forbud udgiven efter han Død i ufærdig Stand. Den behandler i 12 Bøger Sagnet om Æneas; i de første 6 hans Omflakken, nærmest i Tilslutning til Odysseen, i de sidste 6 Kampene i Latium, med Iliaden som Forbillede. Særlig berømte Partier ere 2. Bog (Troja's Undergang, fortalt af Æneas); 4. Bog (Æneas'es Kærlighedseventyr med Dido og hendes Død); 6. Bog (Æneas'es Nedfart til Underverdenen, hvor hans Fader Anchises viser ham Rom's tilkommende store Mænd). V. har gjort alvorlige Forarbejder til sit Værk; baade de mange Former af Æneas-Sagnet og talrige, til Dels afsidesliggende italiske Traditioner har han studeret; ligeledes romerske gudstjenestelige Skikke. Paa Kompositionen har han anvendt overordentlig Omhu; ligeledes paa Sprog og Versemaal. Da selve Stoffet ikke var særlig betydeligt, har han søgt at give det Interesse ved en stærk Benyttelse af det traditionelle Gudemaskineri: det hele Digt drejer sig nok saa meget om Rom's Fremtid som om Æneas'es Skæbne. Juno kæmper for at forhindre Rom's Anlæggelse, der er betinget af Æneas'es Ankomst i Latium; Venus støtter sin Søn Æneas; Juppiter sørger for, at Skæbnens Vilje trods alle Hindringer sættes igennem. Paa passende Steder henvises til Rom's store Fremtid eller til August's Fortjenester; Digtet er i høj Grad beregnet paa hans og hans Slægts Forherligelse (den Juliske Slægt, hvortil August ved Adoption hørte, antoges at nedstamme fra Æneas'es Søn Julus).

Æneiden gjorde Epoke i den romerske Litteratur. Den ret skarpe Kritik, der i Begyndelsen lod sig høre, forstummede hurtig. Digtet blev Romernes Nationalepos og fortrængte aldeles Ennius'es ældre Værk. Alle følgende episke Digtere ere i deres Teknik og deres Sprogform afhængige af V. Rom's berømteste Grammatikere fortolkede Æneiden og V.'s andre Digte; i Skolens Undervisning indtog Æneiden den første Plads og fik derigennem endog stor Indflydelse paa den senere romerske Prosastil. I Oldtidens Slutning steg Beundringen for V. til det fantastiske: han var ikke blot et Mønster i formel Henseende, men en Profet, et Indbegreb af Alverdens Kundskab og Dybsindighed. Æneiden fortolkedes nu allegorisk; den benyttedes ogsaa som Spaabog. Middelalderen arvede denne Opfattelse; den kunde allerede af den Grund ikke rokkes, at man var overbevist om, at V. i et af sine bukoliske Digte (IV) havde forudsagt Christi Fødsel. I den populære Bevidsthed blev V. endog til en Troldmand, der havde gjort de utroligste Mirakler. Først med Dante indtræder en Reaktion: for ham og endnu mere for den følgende Tid (Petrarca) er V. atter kun den store Digter, det uopnaaelige Mønster i formel Henseende. Digtere som Tasso efterlignede ham. Kritikerne sammenlignede ham med Homer og satte ham langt højere. Denne Opfattelse holdt sig i det væsentlige indtil Udgangen af 18. Aarh., da man opdagede Folkepoesien (Herder, Macpherson) og Grækernes Storhed blev slaaet fast. Da slog, i alt Fald i det nordlige Europa, Beundringen for V. over i sin Modsætning. Man fik Øje for det kunstlede i Æneidens Komposition, for Svagheden i Karaktertegningen, for Sprogets Affektation og Svulst; samtidig oversaa man, hvor højt V. dog i Teknik og Form stod over sine nærmeste Forgængere baade i Rom og Grækenland, saavel som

over hele den senere episke Poesi. Nu er der atter i Tyskland en Reaktion i Gang, der til Dels synes at skulle løbe ud i en lignende kritikløs Beundring som i Oldtiden og Renaissancen.

V.'s Betydning afspejler sig ogsaa i hans Overlevering. Af ingen Oldtidsforfatter er der bevaret saa mange ældgamle Haandskrifter; en tre—fire Stykker stamme endnu fra Oldtidens Slutning. De yngre Haandskrifters Tal er legio. Den antikke Filologis Arbejde er samlet i den bindstærke Kommentar, der gaar under Servius's Navn; desuden ere andre, ældre og yngre, Kommentarer bevarede. (Litt.: Kritisk Hovedudgave af Ribbeck [2. Udg., 4 Bd., 1894—95]; ældre Udg. med Kommentar af Heyne Wagner [5 Bd., 1830—41]; nyere Kommentarer af Benoist [3 Bd., 1876—80]; Conington-Nettleship [3 Bd., 1881—83]. Til VI Bog af Æneiden Oversætt. og Komm. af Norden [Leipzig 1903]. Comparetti, *Virgilio nel medio evo* [Bd., Firenze 1896]; Scaliger, *Poetica* [1561; heri Renaissancens Opfattelse]; Sainte Beuve, *Étude sur Virgile* [1857; forstandig fransk Værdsættelse]; Sellar, *The Roman poets of the Augustan age*, I [1877]; Heinze, >Virgils epische Technik« [Leipzig 1903; moderne tysk Vergil-Begejstring]. Dansk Oversættelse af hele V. ved Meisling [1817—27], af Æneiden ved O. Kiær [1896]). *A.B.D.*

Vergine, Mt., se Monte V.

Vergna, G. da, se Campagna.

Vergniaud [værño'], Pierre Victurnien, fransk Politiker, født i Limoges 31. Maj 1753, henrettet i Paris 31. Oktbr. 1793, understøttedes i sin Ungdom af Turgot og blev, efter først at have forberedt sig til gejstlig, Advokat i Bordeaux 1781. Snart vandt han stor Anseelse for sin Dygtighed, valgtes 1790 til Administrator af Departementet Gironde og blev herfra 1791 valgt til Medlem af den lovgivende Forsamling. Her blev V., der allerede havde udviklet sin Veltalenhed i Jakobinerklubben i Bordeaux, en af Girondinernes ypperste Førere, og skønt han langtfra var praktisk Politiker, havde han dog ved sine Talers æggende Kraft og rige Ordpragt stor Indflydelse paa Revolutionens Gang. V. var fra Begyndelsen konstitutionel Monarkist, men for haardt frem mod Emigranterne, især mod Ludvig XVI's Brødre, og havde stor Andel i at faa den girondinske Krigspolitik ført igennem over for Udlandet. Han blev Forsamlingens Præsident 31. Oktbr. og troede, at hans Partis Politik vilde sejre, efter at Girondinerne vare komne i Spidsen for Styrelsen med Ministeriet Roland Marts 1792; men skuffet over Ministeriets Fald i Juni 1792 forstod han, at Kongen var troløs og i Forstaaelse med de udenlandske Fjender. Han angreb da Kongen voldsomt i en Tale 3. Juli, hvori han sammenlignede Ludvig XVI med Tyrannen Lysander, der »morede Folk med Eder, som man morer Børn med Legetøj«. Han kom ved sine heftige Angreb til at bidrage stærkt til Kongens Fald, men mod sit Ønske; thi da alt tydede hen mod Kongedømmets Undergang, søgte han at opnaa en Overenskomst med Ludvig XVI, hvem han forpligtede sig og sit Parti til at redde, mod at han tog et girondinsk Ministerium. Men disse Forhandlinger bristede. Revolutionen 10. Aug. 1792 førte langt videre ud, end V. vilde; derfor var ogsaa det Forslag, som han fremsatte i Forsamlingen om Kongemagtens Suspension, et Forsøg paa at hindre den ubetingede Afsættelse, som Robespierre fordrede. Han søgte ogsaa at redde de overvældede Schweizere 10. Aug. Derfor var han ogsaa truet under Septembermyrderierne, der indgød ham dyb Rædsel. Til Konventet blev han atter valgt fra Gironde og blev ogsaa denne Forsamlings Præsident. Men Revolutionen bar nu hen mod Rædselsherredømmet, og han evnede ikke at bringe nogen Standsning. Det var forgæves, at han søgte at redde Kongens Liv ved under Processen at foreslaa, at Dommen over Ludvig XVI skulde overlades til Folkets Afstemning, og for at redde sig selv stemte han derpaa for Kongens Død og imod Udsættelsen af Straffen. Som Konventets Præsident maatte han selv kundgøre Afstemningens Udfald. Heller ikke Revolutionstribunalets Oprettelse lykkedes det ham at hindre, og hans Angreb mod Robespierre, Marat og Danton og Byen Paris's Diktatur blev uden Resultat. I Kampen mellem Girondineme og Bjærgpartiet siden Kongens Henrettelse Jan. 1793 sejrede Bjærget, og for sidste Gang glimrede V.'s Veltalenhed i Konventet 31. Maj 1793. Da Arrestdekretet var udstedt mod Girondineme 2. Juni, skjulte V. sig, men blev tagen til Fange, og efter et værdigt Forsvar for Revolutionstribunalet blev han henrettet sammen med sine Venner 31. Oktbr. 1793 uden at have skriftet. (Litt.: Barthe, *Les orateurs français* [Paris 1820]; Touchard-Lafosse, *Histoire parlementair* [1847]; Vatel, *Recherches hist. sur les Girondins* [1873]; L. de Verdière, *Biographie de V.* [1866]). *F.L.*

Vergognosa di Pisa se Gozzoli.

Verhas [ferha's], Jan, belgisk Maler, født 8. Jan. 1834 i Dendermonde, død 30. Oktbr. 1896 i Schaerbeecke ved Bruxelles. Efter Læreaar hjemme under Faderen Em. V. og de Keyser i Antwerpen kom han 1860 til Italien; Studiet her af venetiansk Kunst kom en Tid til at præge hans maleriske Syn: »Velleda« (1861), »Slaget ved Calice« (1862, bestilt af den belgiske Regering); i Værker som »Bondail« og »C'est le chat« (1870) viser han større Selvstændighed; ofte kan hans Kunst minde om hans ældre Vens, Alma Tadema's. Fra Slutningen af 1870'erne spiller Børneverdenen en stedse større Rolle i hans Kunst og giver den dens store Popularitet; han slog sig ned i Badestedet Heyst sur Mer og havde der et rigt Studiefelt for sine Skildringer fra Børnenes Verden; samtidig gaar hans Kolorit udpræget i Retning af plein air (saaledes »Processionen i Heyst«). Af V.'s Værker skulle yderligere nævnes »Skolernes Revu ved det belgiske Kongepars Sølvbryllup« (1880, Mus. i Bruxelles, det Værk, der har bragt hans Ry længst ud); »Det malende Vidunderbarn« (1877, Mus. i Gent); »Paa Estakaden« (Berlin's Nationalgal.); »I Brændingen« (Miinchen); »Alene« (Buda-Pest); »Brænding ved Heyst« (Antwerpen) og talrige andre Fremstillinger af Heyst's Fisker- og Badeliv. — En ældre Broder Frans V. (død 1897) har især malet Genrestykker og Interiører; var dygtig Malerkopist. *A. Hk.*

Verhuel [værʀæ'l], Carl Henrik, Greve, hollandsk og fransk Admiral, født 11. Febr.

1764, død 25. Oktbr. 1845, traadte i hollandsk Søkrigstjeneste 1793—95. Ved Krigens Udbrud 1803, hvor Holland sluttede sig til Frankrig, fik han som Viceadmiral Kommandoen over en Flaadeafdeling, med hvilken han 1804 slog Englænderne ved Kap Guinez, 1806 deltog han som deputeret i Valget af Louis Napoleon til Konge. Under denne steg V. til Marineminister, Rigsmarskal samt udnævntes til Greve af Zevenaar. Man sigter V. for at have staaet i Forhold til Dronning Hortense, og han skulde saaledes være Fader til Kejser Napoleon III. Ved Holland's Forening med Frankrig 1810 traadte han i fransk Tjeneste, 1813—14 kæmpede han mod sine Landsmænd for at hævde Napoleon's Regimente; efter Bourbon'ernes Tilbagekomst vandt han Ludvig XVIII's Yndest; under de 100 Dage forblev han denne tro, blev derfor 1819 Pair og 1836 fransk Gesandt i Berlin. *C. L. W.*

Verhulst [ferhøl'st], Jean, hollandsk Komponist, (1816—91), studerede oprindelig Musik i sin Fødeby Haag, senere gentagne Gange i Tyskland, hvor han navnlig i Aarene 1838—42 levede i Leipzig og blev stærkt paavirket af Felix Mendelssohn. Efter at være vendt tilbage til Holland kom V. til at indtage en Førsteplads i sit Hjemlands Musik, ikke blot som Komponist, men endnu mere som Dirigent (for »Amsterdammer-Maatschappij tot Bevordering van toonkunst«, Selskabet Felix meritis, Cæcilia-Koncerterne). 1866 opgav V. sin offentlige Virksomhed. V. var en talentfuld og flittig Komponist, særlig paa Koncertmusikkens Omraade, meget paavirket af Mendelssohn's Stil (Symfonier, Ouverturer, Korværker, Strygekvartetter, Sange etc). *W. B.*

Veria se Karaveria.

Verificēre (lat.), stadfæste, bekræfte, attestere (f. Eks. en Afskrifts nøje Overensstemmelse med Originalen), bevise (f. Eks. en Antagelses Rigtighed, gennem praktiske Prøver). Verifikatiōn, Bekræftelse, Attestering o. l.

Verifikation se Verificere.

Verisme, ital. verismo, af vero, sand, nyere litterær Retning i Italien (19. Aarh.'s 2. Halvd.), en Tid fremherskende baade i Romanen, Dramaet og Lyrikken. Den er at sammenstille med den samtidige eller lidt tidligere franske Naturalisme og paavirket for en stor Del af denne. Lyrikerne Giosuè Carducci og Olindo Guerrini samt Prosafortællerne Giovanni Verga og Luigi Capuana høre til dens Bannerførere. Ogsaa den nyere italienske Operamusik har sine »Verister«, hvortil Mascagni, Leoncavallo, Spinelli, Puccini o. fl. ere at regne, der lægge an paa kraftig og realistisk tro Gengivelse af Virkeligheden. *E. G.*

Veritabel (lat.-fr.), sand, sandfærdig; ægte, virkelig.

Veritas (lat.), Sandhed; ogsaa personificeret som en Gudinde. *H. R.*

Veritas, det norske, er en af Landets større Skibsassuranceforeninger 15. Juni 1864 i Christiania oprettet Sammenslutning for Besigtigelse og Klassificering at Skibe; Selskabet afgiver desuden for norske Fartøjer Taksten for deres Forsikring. Efter en paa Forhaand fastsat Frist undergives ethvert af V. klassificeret Skib ny Besigtigelse til Stadfæstelse eller Forandring af den oprindelige Klassificerings Resultat. Foruden derhos at give Regler for Bygning og Udrustning af Skibe, herunder ogsaa Maskiner og Kedler i Dampskibe, udgiver V. aarlig et Register over de i Institutionen klassificerede Skibe og alle øvrige norske Handelsfartøjer, drægtige 100 Tons og derover, med Angivelse af Klasse, Rederi, Hjemsted, Bygningsaar og andre Oplysninger af Betydning for søfartsinteresserede. V. er repræsenteret ved søkyndige og teknisk uddannede Besigtigelsesmænd paa de vigtigste Søfartspladser Verden over. Det Øjemed, der fornemmelig tilsigtedes ved V.'s Oprettelse, var at skabe et sikkert Grundlag for de tilsluttede gensidige Skibsassuranceforeningers Kaskoforsikring. Efterhaanden som Institutionen blev kendt og vandt Anseelse paa det udenlandske Fragtmarked, fik den imidlertid overvejende Betydning som Certifikationsinstitution, og dets Certifikater nyde nu overalt samme Tillid som de store internationale Selskabers af samme Art. V. er efterhaanden blevet et Hovedorgan for Behandling af Sager vedrørende Landets Skibsvæsen. Saaledes ere de Besigtigelser, som af det offentlige foretages i Henhold til den 1906 ikrafttraadte L. af 9. Juni 1903 om Statskontrol med Skibes Sødygtighed, overdragne V. Institutionens øverste Ledelse paahviler en Komité af delegerede fra de tilsluttede Skibsassuranceforeninger og Søforsikringsselskaber. *K. V. H.*

Veritas Bureau, et fransk Selskab med Filialer i mange Lande. Det besørger efter bestemte Regler Skibe klassificerede, enten medens de bygges, eller efter at et vist Aaremaal af Skibets Levetid er forløbet. For at et Skib skal kunne faa visse særlig vel betalte Fragter og skal kunne blive assureret for Søskade, er det nødvendigt, at det har en høj Klasse i V. B. eller andre lignende Selskaber (f. Eks. Lloyds). Naar visse Aar ere forløbne, under hvilke Skibet maa formodes at være blevet slidt eller svækket, maa Klassificeringen fornyes. Selskabet vil da forlange, at visse Reparationer foretages, forinden det atter optages i Klassen; i modsat Fald maa Skibets Ejer finde sig i, at det nedsættes i en lavere Klasse eller helt udelukkes af Selskabet. *C. L. W.*

Verkolje [ferko'lje], 1) Jan, hollandsk Maler og Kobberstikker, født 1650 i Amsterdam, død 1693 i Delft, var Elev af Jan Lievensz, virkede i Delft som Portræt- og Genremaler. Af hans Arbejder nævnes: Jægerportræt (Rotterdam), Musicerende Selskab (Amsterdam), Scene ved Klaveret (Schleissheim), Moder med Svøbelsebarn (Louvre), ogsaa mytologiske Scener »Vertumnus og Pomona« (Mus., Hannover) og »Herse bereder sig til at modtage Merkur« i Gal. i Kjøbenhavn; smst. findes i Moltke's Samling »Musikprøven«. Af hans henved 60 fortræffelige Stik (Sortekunstblade) fremhæves: Pan og Pomona, Venus og Amor, Vilhelm III og andre Portrætter. 2) Hans Søn Nicolaes V. (1673—1746) malede Portrætter, Genrescener, mytologiske Billeder i van der Werff's Maner; hans Kunst bærer allerede Præget af Forfaldstiden. Ligesom Faderen dyrkede han ogsaa Kobberstikkunsten. *A. R.*

Verlaine [værlæ'n], Paul, fransk Lyriker, født i Metz 30. Marts 1844, død 8. Jan. 1896 i Paris. V. gav sig tidlig til at skrive Digte, sluttede sig først nærmest til Parnas-Lyrikerne og blev senere regnet

som Fører af Symbolisterne; i Virkeligheden tilhørte han ingen Skole og ingen Klike, levede sit Liv uafhængig og uregelmæssig, vagabonderede, først livsovermodig og skønhedsdrukken, senere syg og fortalden, snart lastefuld og syndig, snart fuld af Ruelse og Anger, skrev sine Vers i Fængsler, Hospitaler eller berygtede Huse, var Knejpernes evig hjemløse, Storstadslivets ensomme Flygtning, en moderne Villon. Ogsaa hans Digtning er helt uafhængig og helt oprindelig; han følte Lede ved Parnas-Lyrikkens professionelle Kunstbestræbelser, dens Farvemylder, dens Ordpragt, dens retoriske Patos, ved alt det, som er kunstlet, som kun er »Litteratur«; han bliver i fransk Poesi en Genføder og Fornyer af den rene Lyrik, af Sangen, af Stemningens umiddelbare Inderlighed, udtrykt i sød Musik, at de stille Strofer, der synge sig ud af Hjertet som Kilder af Jordens Skød. Hans skønneste Digte ere vellydende som Folkeviser, fortryllende naturlige, duttige og kyske, hulkende som Nattergalesang; til andre Tider tyste som Suk eller bævende af Skrig; en Mystikers ydmyge Andagt, en fortvivlets Raab om Hjælp. Det moderne Menneske genfinder i hans Vers sine uudsigeligste Stemninger, sine tungeste Savn. 1880 omvendte han sig til Kristendommen, og Spaltningen mellem hans verdslige, til Tider perverse Livslyst og Livsironi og hans selvfornedrende Syndsbekendelse og Knæfald for Almagten og Algodheden gennem trængte hans senere Digtning. V. har udgivet følgende Samlinger Vers: »Poèmes saturniens« [1865], »Fêtes galantes« [1869], »La bonne chanson« [1870], »Sagesse« [1881], »Jadis et naguère« [1885], »Romances sans paroles« [1887], »Amour« [1888], »Parallèlement« [1889], »Dédicaces« f 1890], »Chansons pour elle« [1891] og »Bonheur« [1891]. Desuden har han udgivet et lille Watteau'sk Hyrdespil »Les uns et les autres« og af Prosa: »Les poétes maudits« [1884, bl. a. Karakteristikker af Maliarmé og Villiers de Usle-Adam], »Louise Leclercq« [1886, Noveller], »Les mémoires d'un veuf« [1887], »Mes hôpitaux« [1891] og »Confessions« [1895]. (Litt.: Ch. Morice, *P. V., l'hommeet l'œuvre*; Georg Brandes, »Samlede Skrifter«, VII; Johs. Jørgensen, *Essais* [1906]; Chr. Rimestad, »Fransk Poesi i det 19. Aarh.« [1905]). *S Ms.*

Verlat [*værla'*], Michel Charles, belgisk Maler, født 25. Novbr. 1824 i Antwerpen, død 23. Oktbr. 1890 smst. V. var Elev af Wappers og de Keyser; i Paris paavirkedes han stærkt af Courbet. Baade efter medfødt Evne og altsaa ogsaa ved Uddannelsen udviklede han sig til en betydelig Kolorist. I en Mængde snart dramatiske, snart humoristiske Dyrbilleder forstaar han med levende og virkningsfuld Penselføring at aflure Naturen dens Træk; det var ogsaa et Dyrbillede, »Au loup« (1861 paa Antwerpen's Udstilling, Kamp mellem Bønder og en Ulv), der først gav ham Ry; senere fulgte bl. m. a. »Abe foran Spejlet«, »Maadeholdstorening« (gamle og unge Ænder), »Hund i Kamp med en Ørn«, »Løvejagt«, »Daarligt Naboskab«, »Kunstkenderne« (3: Aber, udst. i Kbhvn. paa den internat. Kunstudstill. 1897) o. s. v. Ogsaa som Historiemaler vandt han Navn: »Gotfred af Bouillon erobrer Jerusalem« (Bruxelles-Mus.), Hovedværket »Klage ved Christi Lig« (Antwerpen's Mus.), »Brylluppet i Kana«, »Mater dolorosa« m. fl. samt efter en Orientrejse (1875) en Del bibelske Billeder i orientalsk Milieu. Endvidere malede V. Portrætter (den storhertugelige Weimar'ske Familie, Franz Liszt [Mus. i Weimar] m. v.), Folkelivsbilleder (fra Orienten), Panoramaer, tegnede Karrikaturer og raderede. V. blev 1869 Professor ved Kunstskolen i Weimar, men tog efter faa Aars Forløb sin Afsked og blev Professor ved Antwerpen's Akademi. *A. Hk.*

Verlinger se Værlinger.

Vermandois [værmadwa'], gammelt fransk Grevskab, senere Hertugdømme i Picardie, nu fordelt paa Departementerne Aisne og Somme. Sit Navn fik det fra Vermanduerne, et belgisk Folk, der boede ved Oise og Schelde's Kilder paa Cæsar's Tid. Hovedstaden St. Quentin hed oprindelig Augusta Vermanduorum. Det karolingske Distrikt, pagus Vermanduensis, blev til Grevskabet V. og tilhørte en Greveslægt, der nedstammede fra Kong Bernhard af Italien (død 818), en uægte Søn af Karl den Stores Søn Pipin. Efter Heribert IV's Død 1080 fratoge Baronerne hans Søn Eudes Grevskabet og gav det til Henrik I af Frankrig's Søn Hugo, gift med Heribert's Datter Adelheid. Med Raoul d. Y. uddøde den gamle Greveslægt 1167; hans Søster Elisabeth, gift med Grev Filip af Flandern, søgte at holde V. imod Filip August, men han fratog hende Lenet med Vaabenmagt 1185 og inddrog det 1215 under Frankrig. Derpaa hørte det til Kronen og var 1576 tilstaaet Marie Stuart som Enkegods. Ludvig XIV ophøjede V. til et Pairiehertugdømme og gav det til Ludvig af Bourbon, hans uægte Søn med Lavallière; ved hans Død 1683 ophørte Titelen Hertug af V., og Lenet tilfaldt Familien Bourbon-Condé. *J. L.*

Vermeer [ferme!r] (van der Meer) van Delft, Jan, hollandsk Maler, født 1632 i Delft, død 1675 smst., var Elev af Karel Fabritius. V. er Side om Side med Pieter de Hooch den største Interiørmaler i hollandsk Kunst; men medens denne giver smaa hyggelige Genrescener i sine Billeder, nøjes V. med dtn simple Opstilling af en enkel Figur, sjældnere et Par Stykker og søger et rent artistisk Maal: han er som Kolorist en af alle Tiders mest kræsne Finsmagere, i sine Studier over Lysets og Luftens Virkning i Rummet langt forud for sin Tid. Det vidunderlige Billede: »Prospektet af Delft« (Haag) er i sin Gengivelse af det sitrende Lys helt moderne. Hovedværker ere: Kurtisanen og Brevlæsende Pige (Dresden), Musicerende Dame og Brevlæsende Dame (Amsterdam), Gadeprospekt (Six. Amsterdam) Pigen med Perlehalsbaandet og Herre og Dame ved Vinen (Berlin), Pigen med Vinglasset (Braunschweig), Atelierscene (Czernin, Wien), endvidere Billeder i London, Bruxelles, Borghese, Rom og St. Petersborg. (Litt.: W Burger, *Les musées de la Hollande* [1860] og *Gazette des beaux-arts* [1866]; H. Havard, *V.* [Paris 1888]). *A. R.*

Vermehren [t-J, Johan Frederik Nicolai, dansk Maler, er født i Ringsted 12. Maj 1823, arbejdede som Dreng i sin fattige Faders Glarmesterværksted, men kom dog 15 Aar gammel ind som Elev af Sorø Akademi. Her fik han Harder (s. d.) til Tegnelærer og udførte, sam-

tidig med at han passede sine Studeringer, paa egen Haand en Del Portrætter; Lysten til at blive Kunstner vaagnede og tog Vækst, men først efter at have taget Studentereksamen lykkedes det ham ved Ingtmann's Indgriben af faa sin Faders Tilladelse til at ombytte Bøgerne med Penselen. 1844 blev han Elev af Akademiet og begyndte samtidig at male under sit Bysbarn J. Roed, hvis Studier vel vare de eneste Kunstværker, han havde set, før han kom til Sorø. Roed blev ham en ypperlig Vejleder, og hans Paavirkning skylder V. sikkert for en stor Del den overordentlige Grundighed i Formgivningen, der udmærker hans Kunst fra først til sidst — i en Udstillingsperiode af snart 60 Aar.

Det tørste Billede, der saas af V. paa Charlottenborg, 1847, var »En Skomager i sit Køkken«, det vakte Høyen's Interesse og blev offentlig rost af ham; Kronprins Christian købte det til sin Privatsamling, medens et samtidigt Arbejde, »En Spindekone«, erhvervedes af Selskabet for nordisk Kunst; ogsaa i Egenskab af Portrætmaler vandt den unge Kunstner allerede samme Aar fortjent Opmærksomhed. 1848 fik han intet udstillet, fordi han var med i Krigen som frivillig, men 1849 gav ftan Møde med »En Gyde fra en Landsby« og to Dameportrætter, og allerede 1850 saas paa Charlottenborg et af hans betydeligste Arbejder, »Reservesoldatens Afsked«, der blev købt af Selskabet for nordisk Kunst og ved dettes Opløsning kom til Kunstmuseet — en jævn og] simpel Fortælling fuld af Vemod, et udmærket gennemført Interiør. Og fra nu af gik der kun saare sjældent et Aar, uden at V. deltog i Udstillingen med Værker af gennemgaaende høj Værd. I Reglen arbejdede han etter hjemlige Motiver og Studier; dog var han ogsaa virksom, naar han færdedes i Udlandet, som i 1855—57, da han havde Akademiets store Stipendium, og, bortset fra et kortere Ophold i Paris, mest levede i Italien og malede dels Figurstudier, dels og fornemmelig smaa Landskaber, Gadepartier (som det kostelige »Gadeparti fra Gerano«, Kunstmuseet) og Interiører, og 1862, da han med det Ancherske Legat rejste i Holland, Frankrig og Italien.

Mellem V.'s Arbejder vil man kun være i Stand til at nævne saare faa, der saaledes som »Reservesoldatens Afsked« rumme et lille dramatisk Motiv; i Reglen nøjes han med en enkelt Figur paa sit Lærred, eller, hvor der er mere end een, som i »Huslig Scene i et fattigt Bondehjem«, der i 1860 indbragte ham Udstillingsmedaillen og blev indlemmet i Kunstmus. i Kbhvn. — Bedstemoder bælger Ærter, medens den lille Pige læser sine Lektier — have de ikke saa meget med hinanden at gøre, at der kan være Tale om Handling; dette gælder saaledes om de højt skattede og ofte gengivne Hovedværker »Hvedebrødsmanden« (1851, den Hirschssprung'ske Samling), »En jydsk Faarehyrde paa Heden« (1855, Kunstmus. i Kbhvn.) og »En Sædemand« (1860, smst.; senere Gentagelse i den Hirschssprung'ske Samling). I disse, som for øvrigt i adskillige senere Billeder bevæger Kunstneren sig paa det Omraade, hvorpaa han i fuldeste Maal er hjemme: den helt lidenskabsløse, dog saa ægte følte Skildring af Mennesket i den stilfærdigst mulige Situation. Dybest i Retning af Karakteristik er vel Mesteren naaet i »En jydsk i Faarehyrde«; med en Forstaaelse, som man vel kan kalde storstilet, har han givet Billedet af den stille, fattige Mand med den sandelig indsnævrede Synskreds, »Hedens levende Repræsentant, der helt er smeltet sammen men dens Natur«. Først og fremmest hviler Kunstværkets Poesi i dets uendelige Vemod, der vækker Minder om Blicher's inderligst følte Digtning. Som Landskabsskildring staar det meget højt; milevidt følger Øjet den mørke, trøstesløse Flade, der kun brydes af enkelte Lyngknolde, og hvor de levende Væsener synes at markere Indtrykket af Ørkenstilheden end stærkere. Ogsaa »Sædemanden« rummer en Naturstemning, der griber ved storstilet Sandfærdighed.

Mellem V.'s senere Kompositioner vakte 1863 »En Hestgardist, som pudser sine Vaaben« (solgt til Frederik VII) særlig Opsigt som den af hans Frembringelser, der fremfor nogen anden stod det hollandske »Finmaleri« nær ved den forbavsende detaillerede Gennemførelse af alle Enkeltheder, ved den store Kærlighed og uovertræffelige Sikkerhed, hvormed ikke alene Figuren, Klædningsstykkerne Vaabnene, men alt det smaa, der fylder Rummet, er behandlet. Noget tilsvarende kan for øvrigt siges, om end ikke med fuldt saa stor Styrke, om alle V.'s smaa Billeder, om Værker som »En fattig Bondestue ved Middagstid« (1864, Christiania Kunstforening), »Det indvendige af en Bondegaard« (1865, Kunstmus. i Kbhvn.), »En ung Dame ved sit Skrivebord« (1879), »Besøg hos det gamle Tyende« (1885, Kunstmus. i Kbhvn.) og »Skakspilleren« (1891, Nationalgal. i Stockholm). I den sidste Menneskealder har V., af hvis 34 før 1870 malede Portrætter intet har været udstillet, væsentligst vundet sine Laurbær som Portrætmaler; det var i sidstnævnte Aar, han udstillede det kostelige Billede af J. Sonne (Udstillingsbygningen i Kbhvn), der staar lige saa højt ved skarp og redelig Karakteristik som ved udmærket Formgennemførelse; andre fremragende Portrætter af ham ere hans eget og Billedhuggeren Saabye's (begge til Udstillingsbygningen i Kbhvn.) samt General Jonquières og Skuespillerparret Phister (alle til Frederiksborgmus.). Til hans mange Portrætters høje Værd bidrager det væsentligt, at han er en saa sikker Tegner som faa af sine samtidige. Dernæst sidder han inde med et betydeligt Herredømme over Lysvirkningerne og en fint udviklet Evne til at samle alle Kunstværkets Enkeltheder til en malerisk Helhed. Hans Foredrag kan være noget uldent — i de ganske smaa Billeder — eller noget læderagtigt — i Portrætter, men udmærker sig altid ved Lethed og Ynde. I den Henseende har han udviklet sig gennem en lang Aarrække, og endnu efter at han er fyldt sit 80. Aar, er i forbavsende Grad hans Haand sikker, hans Øje skarpt. Men gennem hans hele Produktion gaar der væsentlige Træk, der komme lige saa stærkt frem i hans Ungdomsværker som i hans senere Frembringelser: den grundmurede Agtelse for Naturen, den fine Iagttagelsesevne og den Klarhed i Skildringen, der stilier V. paa en fremragende Plads mellem sin Tids Realister.

1865 blev V. Lærer, 1873 Professor ved Akademiets Modelskole. 1890—96 var han et indflydelsesrigt Medlem af Kunstmuseets Indkøbskommission. — To Sønner af ham ere Malere,

Gustav og Sofus V. **Gustav** V. er født i Kbhvn. 28. Decbr. 1863, har udstillet fra 1888 og solgte 1893 Genrebilledet »En kræsen Rad« til Kunstmus. i Kbhvn. — Sofus V. er født i Kbhvn. 28. Aug. 1866, har udstillet fra 1891; 1894 solgte han »Et Interiør« til Kunstmus. i Kbhvn. I en Aarrække have Brødrene i Forening ledet en Forberedelsesskole til Akademiet. *S. M.*

Vermeil [værmæ'j], højrød, purpurrød, benyttes undertiden som Betegnelse for forgyldt Sølv.

Vermejo se Rio Bermejo og Rio Salado.

Vermenton [værmâ'tõ'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Yonne, ved Eure og Lyon-Banen, har Ruiner af et Cistercienser-Abbedi fra 12. Aarh., en Kirke fra 11.—13. Aarh., Vinavl og (1896) 2,149 Indb. *M. Kr.*

Vermētus se Ormesnegl.

Vermeyen [ferma'j^{e}n], Jan Cornelisz, hollandsk Maler, (1500—59), kom i Karl V's Tjeneste og ledsagede ham som Tegner og Ingeniør ved Felttoget i Tunis. Næsten alle V,'s Kirkebilleder og Portrætter, meget ansete i hans Samtid, ere gaaede til Grunde (dels ved Billedstormerne i i Nederlandene og dels ved Prado's Brand 1608) og kun enkelte Slagmalerier i Palazzo Mansi i Lucca (bl. a. Rom's Erobring 1527, Slaget ved Pavia 1525, Belejringen af Tunis 1535), saavel som Kartoner til vævede Tapeter (Wien) og Tapeterne selv (Madrid) vidner om V.'s fremragende Evner og paa dette Felt banebrydende Betydning. *A. R.*

Vermigli [vermi'lji], Pietro, sædvanlig kaldet Petrus Martyr, Reformator i Italien, født i Firenze 1500, død 1562. Han var Munk, men sluttede sig til Reformationen med Liv og Sjæl, kom 1542 til Zürich og fik kort efter et Professorembede i Strassburg. 1547—53 var han Professor i Oxford, men kom atter tilbage til Strassburg, hvor han var et Par Aar Sine sidste Aar virkede han som Professor i Ziirich. Blandt hans Skrifter maa nævnes »Dialogus de utraque Christi natura« [1561] og »Loci Communes theologici« [udg. 1575]. *A. Th. J.*

Vermilinguia eller ormetungede Krybdyr se Kamæleoner.

Vermland se Värmland.

Vermont [vəmâ'nt], Stat i U. S. A., hører til Ny-England's Stater og grænser mod Nord til Dominion af Canada, mod Øst til New Hampshire, mod Syd til Massachussetts og mod Vest til New York. Arealet er 24,770 □Km. med (1900) 343,641 Indb. eller 14 pr. □Km. V., i der er den eneste af Ny-England's Stater, der j ikke grænser til Havet, har en Udstrækning fra Nord til Syd paa 225 Km. og en Bredde fra 66 til 145 Km. Gennem den mellemste Del af V. strække sig fra Syd til Nord Green Mountains, der Øst paa skraane ned mod V.'s østlige Grænseflod Connecticut River og mod Vest falde af mod Lavlandet ved Lake Champlain (28 M. o. H.). Green Mountains, efter hvilke Staten har faaet sit franske Navn V., bestaa væsentligst af arkæiske Bjærgarter, til hvilke der mod Øst og Vest slutte sig Silurdannelser. De højeste Punkter i Green Mountains ere: Mt. Mansfield (1,350 M.), Mt. Moosehillock (1,460 M.) og Killington Peak (1,293 M.). Terrainet er en Veksel af Bjærghøjder og smukke Dale. Klimaet er udpræget kontinentalt med kolde Vintre og hede Somre, men med en sund og forfriskende Luft. I Dalene og paa de lavere Højder findes udmærkede Græsgange, hvorimod Landet egner sig noget mindre godt til Kornavl. Bjærgenes Sider ere beklædte med Skov, der som Regel gaar til Bjærgkammen eller Toppen. Navnlig i de nordlige Egne, hvor der produceres Tømmer samt Ahornsukker, spiller Skovbruget en Rolle. Befolkningen, der 1890 udgjorde 332,422, 1880 332,286, 1820 235,960 og 1790 85,425, var i en lang Aarrække stillestaaende som Følge af Udvandring til Veststaterne. Mange Farmer bleve helt forladte og deres Dyrkning opgiven, og man forsøgte en fornyet Kolonisation ved Indkaldelsen af Skandinaver, der fra deres Hjemland antoges at være fortrolige med Jordbunds- og Naturtorhold som V.'s. Desuden indvandrede af sig selv en Del franske Kanadiere. Baade i Henseende til Jordbundens Beskaffenhed og til Klimaet egner Champlain Dalen sig bedst til Kornavl, hvorimod de and'e Egne af V. kræve stort Arbejde, hvis de skulle blive til godt Agerland. Den vigtigste Kornsort er Havre, og derefter følger Majs, Hvede og Byg samt lidt Rug. Kartoffelhøsten er stor, og det samme gælder Høavlen. Frugtavlen er ikke ringe, og V. indtager den første Plads blandt Staterne i Henseende til Avl af Ahornsukker. Kvægbestanden udgjorde 1896 400,000 Stykker Hornkvæg, 94,000 Heste, 223,000 Faar og 77,000 Svin. V. er bekendt for sine gode Kvægracer og driver en Del Udførsel af Avlsdyr foruden af Smør, Ost og Uld. Af Malme udnyttes kun Kobbermalm; men langt større Rolle spiller Brydningen af Marmor, Kalksten, Skifer og Granit. V. hører ikke til de egentlige Industristater, men har dog nogen Overskudsproduktion at Uldvarer, musikalske Instrumenter, Marmorvarer, Maskiner °g Vogne. I kommerciel Henseende staar V. i Forbindelse saavel med Canada som med U.S. A.; men i øvrigt er Handelen mindre udviklet end i Nabostaterne. Burlington ved Lake Champlain er den eneste Havn i V., og den driver Flodskibsfart saavel paa St. Lawrence- som paa Hudson River. V. har 1,633 Km. Jærnbaner, der gruppere sig om de 4 Knudepunkter: Rutland, Montpelier, Burlington og Saint Albans. Statens Hovedstad er Montpelier, der imidlertid er en af dens mindre Byer. V. deles i 14 Counties og sender to Senatorer og to Repræsentanter til Kongressen i Washington. Statens lovgivende Forsamling bestaar af 30 Senatorer og 243 Repræsentanter, der ligesom Guvernøren vælges paa 2 Aar. V. har et Statsuniversitet i Burlington og et Kvindecollege i Montpelier.

Historie. Samuel Champlain var 1609 den første Europæer, der kom til det nuværende V. Den første faste Ny bygd grundlagdes 1761 ved Bennington og Aaret efter den næste ved Newbury. Imidlertid gjorde New Hampshire Fordring paa Distriktet, som nu begyndte at kaldes V., og anlagde fra 1762 til 1768 flere andre Nybygder her. Nu begyndte ogsaa New York at hævde sin Adkomst til V. under Paaberaabelse af en Overdragelse fra Karl II til Hertugen af York, og 1763 forsøgte New York's Guvernør at uddrive fra V. alle de Kolonister. som New

Hampshire havde givet Jord. Men Kolonisterne bevæbnede sig og optraadte saa kraftig, at Forehavendet maatte opgives af de udsendte New York'ske Officerer. Aaret efter anerkendte imidlertid det britiske Parlament New York's Fordringer paa V., som dog stadig hævdede sin selvstændige Kolonitilværelse. Efter Uafhængighedserklæringen forlangte V. at blive optagen som Stat i Forbundet; men New York's Protester hindrede det indtil 1791, da V. optoges mod at betale New York 30,000 Dollars. I Borgerkrigen deltog V. med 35,242 Mand eller mere end $^1/_{10}$ af Befolkningen. *H. P. S.*

Vermund med Tilnavn den Vise, dansk Sagnkonge, Fader til Uffe. *A. O.*

Vermut, en Vin, der fremstilles ved, at man lader hvide Vine henstaa med Malurt, idet man undertiden ogsaa tilsætter andre Krydderier og Sukker. *K. M.*

Vernamo se Värnamo.

Verne [væ'rn], Jules, fransk Forfatter, født i Nantes 8. Febr. 1828, død i Amiens 24. Marts 1905. Efter at have debuteret med et Par Lystspil og skrevet nogle Operatekster begyndte han 1863 med »Cinq semaines en ballon« den Række spændende Underholdningsromaner, der ikke blot gjorde ham berømt i Frankrig, men ogsaa i hele den internationale Læseverden. Aarsagen til denne store Yndest maa søges i den fantasifulde Behændighed, hvormed han forstod at udnytte den moderne Naturvidenskab, Rejselysten og Opdagertrangen; han frugtbargjorde Eventyret i vor Tids store Opfindelser og Opdagelser, populariserede Resultaterne og digtede Problemernes Løsning eller videre Udvikling i fantastisk Retning. Sin geniale Forgænger paa dette Omraade Edgar Poe (s. d.) naaede han langtfra; men hans lette og livlige Romaner bleve kærkommen Læsning for eventyrlysten Ungdom; de oversattes til mange Sprog, ogsaa til Dansk. De vigtigste af dem ere: »Voyage au centre de la terre« [1864], »De la terre å la lune« [1865], »Les aventures du capitaine Hatteras« [1866], »Les enfants du capitaine Grant« [1867], »Vingt milles lieues sous les mers« [1869], »Une ville flottante« [1871], »Le tour du monde en quatre-vingts jours« [1873], »L'île mystérieuse« [1874], »Le docteur Ox« [1874], »Michel Strogoff«, »Les Indes noires«, »Un capitaine de quinze ans« [1875], »Les tribulations des Chinois en Chine«, »Aventures de trois Russes et de trois Anglais dans l'Afrique australe«, »La maison à vapeur« [1880], »L'école des Robinsons« [1882], »Christophe Colomb« [1883], »L'étoile du sud« [1884], »Mathias Sandorf« [1885], »Le chateau des Carpathes« [1892] o. fl. Efter hans Død udkom »L'invasion de la mer« [1905] o fl. V. har desuden udgivet »Histoire général des grands voyages et des grands voyageurs« [3 Bd., 1879]. Af hans Romaner ere »Kaptajn Grants Børn«, »Jorden rundt i 80 Dage« og »Michael Strogoff« dramatiserede og have baade i og uden for Frankrig opnaaet stor Yndest som Folkekomedier og Udstyrsstykker. *S. Ms.*

Verner, Karl Adolf, dansk Sprogforsker, født i Aarhus 7. Marts 1846, død i Kjøbenhavn 5. Novbr. 1896. Fra Katedralskolen i sin Fødeby blev han Student 1864 og kastede sig nu ivrig over sammenlignende Sprogstudier, som han allerede i sin Skoletid var ført stærkt ind paa. Da ydre Forhold tvang ham til at samle sig om et Eksamensstudium, valgte han de slaviske Sprog, og efter at have opholdt sig et Aars Tid i Rusland tog han 1873 Magisterkonferens i dette Fag. 1875—76 foretog han med offentlig Understøttelse en Rejse til Egnen om Danzig for at studere de her boende Kaschubers Sprog. Forinden havde han paa Tysk udarbejdet to Afhandlinger, »Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung« og »Zur Ablautsfrage«, der begge offentliggjordes 1876 i »Zeitschr. ftir vergleich. Sprachforschung« XXIII. Navnlig den første af disse, i hvilken han paa glimrende klar og genial Maade paaviste Loven (den efter ham saakaldte »Verner'ske Lov«) for et hidtil dunkelt Punkt i i de germanske Sprogs Lydforskydning (s. d. XI S. 1140), har faaet en dybt indgribende Betydning i hele Sprogvidenskabens Udvikling og gav ham med eet Slag Plads blandt dennes berømteste Mænd. Akademiet i Berlin tildelte ham den Bopp'ske Pris, og Universitetet i Heidelberg gjorde ham 1887 til Æresdoktor. Et Tilbud om et Professorat i sammenlignende Sprogvidenskab ved et tysk Universitet afslog han, hvorimod han tog imod en ham tilbudt Ansættelse ved Universitetsbiblioteket i Halle, da en Biblioteksvirksomhed altid havde været hans Ønske, og han ingen Udsigter havde i sit Hjemland. I Halle var han da 1876—82, da han udnævntes til Docent (fra 1888 ekstraordinær Professor) i slavisk i Sprog og Litteratur ved Kjøbenhavn's Universitet. I denne Stilling virkede han til sin Død. Hvad V. har offentliggjort ud over de ovennævnte to Afhandlinger, er kvantitativt ikke meget (bl. a. en Række Artikler i de første 5 Bind af dette Værk), men bærer alt Vidne om hans sjældne Skarpsindighed og Klarhed, men tillige om hans stærkt udviklede Selvkritik og Sky for offentlig Fremtræden. 1903 besørgede »Selskab for germ. Filologi« en samlet Udgave af hans »Afhandlinger og Breve« med en udførlig Biografi ved M Vibæk. *Vilh. Th.*

Verner's LOV se Lydforskydning, Perfektum, Rod, Rotacisme, K. A. Verner.

Vernet [værnæ'], fransk Badested i Dep. Pyrénées Orientales, 14 Km. fra Byen Prades ved Foden af Canigou-Bjærget. Der findes en Del varme, svovlholdige Kilder, den varmeste 58° C. Benyttes til Drikke og Badekur, især mod Lidelser i Aandedrætsorganerne, nærmest ligesom Amélie-les-Bains, og er, som dette, særlig indrettet paa at modtage Kurgæster om Vinteren. *Lp. M.*

Vernet [værnæ'], fransk Malerfamilie. 1) Claude Joseph, født 1712 i Avignon, død 1789 i Paris. Han studerede under Faderen, Antoine V. (1689—1753; tre andre af hans Sønner bleve Malere) og fra 1734 i Rom under Manglard m. fl., Landskabskunst særlig under Passini og Solimena. Hjemkommen 1753 til Frankrig fik han af Kongen Bestilling paa at male de franske Havne. Denne Serie (der kom til Louvre Gal. og 1895 flyttedes til Marinemus. i Louvre) viser ham som en dygtig Kunstner, i Besiddelse af større Kraft, Sundhed og Sandhed end Samtidens andre Landskabsmalere; hans Landskaber og Søstykker med den rige og levende Staffage og stærke Lysvirkning bygge paa

Overleveringen fra Cl. Lorrain's Kunst. Talrige af hans Arbejder ere gengivne i Stik; selv har han raderet noget. Billeder af C. V. rundt om i franske og udenlandske Museer. Sønnen 2) Antoine Charles Horace V. (kaldet Carle), født 1758 i Bordeaux, død 17. Novbr. 1836 i Paris, Elev af Faderen og Lépicié, Pensionær i Rom (hvor han levede et ret bevæget Liv under megen Letsindighed og religiøse Anfægtelser bagefter), vandt efter Revolutionen Navn dels som Militærmaler (Slagene ved Marengo, Rivoli, Austerlitz m. fl. i Versailles), dels som Folkelivsskildrer. Hans Krigsbilleder vise gerne i v. Meulen's Maner store Forgrundsfigurer og selve Slaget udfoldende sig i Baggrundens Fjerne. Hans Skildringer af Datidens civile og militære Sæder og Skikke have kulturhistorisk Interesse og kunstnerisk Værd; han litograferer og tegner udmærket og gengiver med fint Øje, sikker Haand og ofte med Lune Modens Tildragelser, han kreerer saaledes Direktorietidens naragtige Typer: »Incroyables« og »Merveilleuses« og er en god Skildrer af Jagtpartier, Væddeløb og smukke Heste. Sønnen 3) Emile Jean Horace V. er Slægtens navnkundigste Medlem; født 30. Juni 1789 i Paris, død 17. Jan. 1863 smst. Faderen, Tegneren Moreau og Maleren Vincent af den David'ske Retning bleve hans Lærere, 1828—35 virkede han som Direktør for det franske Akademi i Rom. V. var hurtig klar over sit kunstneriske Kald: Krigs- og Soldatermaleriet; han blev den franske Militæraands og de nationale Krigsbedrifters begejstrede og tiljublede Maler. Striden mellem Klassicisme og Romantik anfægtede ham kun lidt, »Indtagelsen af en Redoute« (1809) viser ham vel saa temmelig frigjort for de David'ske Regler, han var oplært i, og i enkelte senere (mindre heldige) Arbejder som »Mazeppa« o. a. ere Emnevalget og Tendensen vel romantiske, men i øvrigt gik han uden Skolehensyn løs paa Virkeligheden for i letfattelige Billeder at skildre Frankrig's Gloire. Hans første større Arbejde var Motivet »Slaget ved Toloza«, der sammen med historiske Genrebilleder som »Poniatovsky's Død« saas paa Udstillingen 1817. V.'s Emnevalg: de Napoleon'ske Bedritter huede ikke det nye Regime, og en Række af V.'s Malerier afvistes derfor fra Salonen, men den Særudstilling, V. nu arrangerede 1822 af sine Værker (»Slaget ved Jemappes«, »Forsvaret af Clichy-Barrieren«, i denne Kamp havde V. selv været med, o. m. a.), blev en kunstnerisk Sejr for ham og ogsaa lidt af et politisk Nederlag for det bestaaende Regimente. I Tiden op til Midten af 1820'erne maler, tegner og litograferer V. i Mængdevis Skildringer fra Napoleons-Tiden; i sine anekdotemæssige, humoristiske eller vemodige Fremstillinger af den napoleonske Soldat vækker han Længsel efter de gamle Tider; 1824 maler han dog for Kongen bl. a. »Kong Karl med Generalstab« (Versailles), men giver atter 1825 et af sine mest bekendte Napoleon-Billeder, »Napoleon tager Afsked med sin Garde i Fontainebleau«. Efter Opholdet i Rom, hvor han uden Held maler i mere »historisk« Stil (»Judith«, »Pius VIII« [1831 Versailles], »Raphael og Michelangelo«), men udfører flere gode Brigantbilleder, kommer hans store Tid, da Konge- og senere Kejsergunst skaffer ham store Bestillingers Medbør og al mulig ydre Hæder. Ludvig Filip, for hvem han alt tidligere har malet Slagstykker (Valmy, Jemappes etc), knytter ham til Versailles-Mus., han maler Jena, Friedland og Wagram m. v. (endnu mest den gamle Slagkomposition med Hærførerne som store Forgrundsfigurer og selve Slaget i Midt- og Baggrunden), derefter komme (efter et Studieophold 1838 i Nordafrika) de mægtige Konstantine-Billeder, hvor Slagtummelen er ført lige ind paa Beskueren, 1845 maler han det vældige, 77 Fod lange panoramamæssige »Abd-el-Kader's Smalah« (Versailles), 1846 »Slaget ved Isly«; for den russiske Kejser, der 1843 modtog ham med udsøgt Hæder, malede han Portrætter og Slagstykker (Slaget ved Vola); endelig gav Orientopholdet Anledning til en hel Række lidet indholdsvægtige, bibelske Malerier i moderne Orients Kostume (»Abraham og Hagar«, »Rebekka og Eliezer« etc), samt en Del livfulde afrikanske Genre- og Dyrebilleder (»Løvejagt«, »Slavemarked«, »Post i Ørkenen« etc). Omkring Aarhundredets Midte ebbede hans Kunst, dens Prestige sank efterhaanden under vedholdende skarp Kritik over dens let paaviselige Mangler; kort før sin Død nød V. dog den for en Maler sjældne Æresbevisning at modtage Æreslegionens Storofficerskors i Egenskab af en »stor Epokes store Maler«. — V. var et Naturens Vidunderbarn, malede med utrolig Lethed og Sikkerhed i Kraft af en enestaaende Hukommelse, der tillod ham at male løs, ofte uden Forstudier, »ud af Hovedet«; hans Kunst rummer ikke Fantasi, Dybde og høj Idealitet, men en haandsikker Realisme, der forstaar at skildre anskuelig og letfattelig og i livfulde — patriotisk stemte — Billeder, der kunne fange Allemands Øjne; de finere Værdier i Form og Farve gav han sig i sin mægtige Produktion, der stilede mod Fortællingens Emne som Hovedformaal, ikke Stunder til at kæle tor, men at han ogsaa formelt og malerisk kunde naa højt, viser bl. a. hans Portrætkunst (»Thorvaldsen« og »En armenisk Præst« i Thorvaldsen's Mus., »St. Cyr«, »Gérard«, »Napoleon III« m. fl.). (Litt.: Durande, *J. C. et H. V.* [1865]; Lemonnier, *C. et H V.* [1864]; L. Lagrange, *Les V.* [1898]; Dayet, *Les V.* [1898]; Blanc, *Une famille d'artistes, les trois V.* [1898]; endvidere Biogr. af de forskellige V. ved Quatremére de Quincy [1837], Émeric-David [1864] o. m. a., særlig om Horace V.). *A. Hk.*

Verneuil [værnö'j], By i det nordlige Frankrig, Dep. Eure, ved Avre og Vestbanen, har 2 Kirker fra 12.—16. Aarh., et gammelt Bytaarn (12. Aarh.), College, Maskinfabrik og (1896) 4,330 Indb. Under Hertugen af Bedford sejrede Englænderne 17. Aug. 1424 over Franskmændene under Hertugen af Alencon. *M. Kr.*

Verneuil [værnö'j], Aristide Auguste Stanislas, fransk Læge, født 29. Septbr. 1823 i Paris, død 11. Juni 1895 smst. V. blev Dr. med. 1852, Professor i kirurgisk Klinik 1868 og Kirurg ved Hôpital de la Pitié 1872 og var anset for at være en af sin Tids betydeligste Kirurger. Han udgav sine samlede Arbejder: »Mérnoires de chirurgie« (5 Bd. 1877—88). Han førte Prioritetsstrid med Péau om den saakaldte »Péaus Pincet«. *G. N.*

Vernex se Montreux.

Vernix **caseōsa** (lat.), det Hudfedt, deri tykkere eller tyndere Lag bedækker det nyfødte Barns Legeme. *Lp. M.*

Vernon [værno], By i det nordlige Frankrig, Dep. Eure, ved venstre Seine-Bred, er med en Bro, der hviler paa 22 Buer, forbunden med Forstaden Vernonnet, Knudepunkt paa Vestbanen (Paris—Le Havre), har en smuk Kirke fra 12.—15. Aarh., et gammelt Taarn (13. Aarh), Militærværksteder, Fabrikation af Maskiner og Kemikalier, Stenbrud og (1896) 8,448 Indb. *M. Kr.*

Vernon [və!nən], Navn paa flere mindre Byer i U. S. A., blandt hvilke nævnes V. i Staten Texas, der ligger 448 Km. N. N. V f. Austin ved Peace River og ved Banen fra Galveston til Chilelilla i Colorado. (1900) 3.605 Indb. *H. P. S.*

Vernon Lee [və!nənli!] se **Paget**, V.

Vernoux [værnu'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Ardéche, har en katolsk Kirke i den gotiske Stil og en reformert Konsistorialkirke, Slotsruiner og (1896) 2,933 Indb. *M. Kr.*

Verolanuōva, By i det nordlige Italien, Provins Brescia, ligger 27 Km S. S. V. f. Brescia ved Oglio's Tilløb Strona og ved Banen fra Brescia til Cremona. (1901) 5,065 Indb. V. har Silkeindustri. *H. P. S.*

Verōli, By i det mellemste Italien, Provins Roma, ligger 8 Km. N. 0. for Frosinone paa et af de sydligste Fremspring fra Sabinerbjærgene. (1901) 3,420 Indb. V. er Bispesæde. *H. P. S.*

Veron [vərõ'], Louis, fransk Forfatter, (1798—1867), var oprindelig Læge, skrev siden 1825 Artikler i det klerikale »Quotidienne« og var 1831—35 Direktør for den store Opera. 1838 blev han Medarbejder og 1844 Leder og Ejer af »Constitutionnel«, som han skaffede stor Udbredelse, og hvorved han tjente sig en stor Formue (solgte Bladet 1855). Oprindelig Orleanist, særlig Tilhænger af Thiers, støttede han 1848—51 kraftig Louis Napoleon (Napoleon III) og blev 1852—63 Medlem af den lovgivende Forsamling. Sine Erindringer fra 1814—51 udgav han som »Mémoires d'un bourgeois de Paris« (6 Bd. 1853—55) med Fortsættelsen »Nouveaux mémoires« (1866) og viser sig heri som et fyldigt Udtryk for de velhavende Spidsborgere; endvidere Romanen »Cinq cent mille francs de rente« (1855) og »Les théâtres de Paris de 1806 å 1860« (1860). *E.E.*

Verona, 1) Provins i det nordøstlige Italien, Landskabet Venezia, grænser mod Nord til Østerrig, mod Øst til Provinserne Vicenza og Padova, mod Sydøst til Rovigo, mod Sydvest til Mantova og mod Vest til Garda-Søen. Arealet er 3,071 □ Km. med (1901) 428,630 Indb. eller 140 pr. D Km. Provinsens nordlige Del opfyldes af Alpernes sydlige Udløbere. Paa venstre Bred af Adige ligger Monti Lessini og mellem Adige og Lago di Garda Monte Baldo (2,192 M.), der ender Syd paa i det saakaldte Rivoli Plateau. Provinsens sydlige Hovedmasse hører til Po Sletten og er et lavt, overordentlig frugtbart Terrain, der længst mod Sydøst mellem højre Bred af Adige og Tartaro opfyldes af store Sumpe (Valli Grandi Veronesi), som man dog siden 1870 har arbejdet paa at udtørre. V. grænser mod Nordvest til Garda-Søen, og dennes Afløb Mincio berører Provinsens Vestgrænse; men Hovedfloden er Adige (Etsch), der gennemstrømmer V. fra Nordvest til Sydøst og optager flere Tilløb som Fibbio og Alpone. De sydvestlige og sydlige Dele afvandes af Tartaro, der falder i højre Bred af Po. V. er en udpræget Landbrugsprovins med meget ringe Skovmængde og yderst lidt uopdyrket Land. I Bjærgegnene og ved Garda-Søen dyrkes Vin og Frugttræer, og paa Sletten drives Korn-, Silke- og Kvægavl. Foruden Vin og Morbærtræer dyrkes særlig Hvede, Majs, Ris, Kartofler og forskellige Frugttræer. Desuden er Heste- og Hornkvægavlen af Betydning. Af Bjærgværksprodukter gives kun Marmor og andre Bygningssten. I Provinsens Byer findes en Del Fabrikker, blandt hvilke Silkespinderierne og -Væverierne spille den største Rolle; men desuden tilvirkes især Uld- og Bomuldsvarer samt Glas- og Voksgenstande. Handelen koncentrerer sig særlig i Hovedstaden V., der er et vigtigt Samfærdselscentrum, idet den ligger ved Banen fra Milano til Venezia og er Udgangspunktet Nord paa for den vigtige Linie over Brennerpasset til Innsbruck og Syd paa for Linier til Modena og til Bologna. Provinsen deles i 113 Sogne samt i 11 Distrikter, Bardolino, Caprino Veronese, Cologna Veneta, Isola della Scala, Legnago, San Bonifacio, Sanginetto, San Pietro in Cariano, Tregnago, V. og Villafranca di V.

2) Provinsens Hovedstad V. ligger 100 Km. V. f. Venezia, 71 M o. H, ved den stærkt strømmende Adige, over hvilken hvælver sig 7 Broer, og er et vigtigt Banecentrum. (1901) 72,271 Indb. V. ligger paa en smuk og frugtbar Slette ved den sydlige Fod af Monti Lessini og deles af Adige i to ulige store Dele, af hvilke den, der ligger paa venstre Bred, populært kaldes Veronetta. Af en italiensk By at være har V. ualmindelig mange smukke og brede Gader; saaledes fremhæves de to Hovedgader Corso Vittorio Emmanuele, der gaar fra Porta nuova, en af Sanmicheli's berømte Fæstningsporte fra 1540, til Portone della Bra ved Piazza Vittorio Emmanuele, samt Corso Cavour, der er Hovedfærdselsaare med flere Paladser og en antik Triumfbue Porta de Borsari fra 265 e. Chr. Af Pladser nævnes Piazza d'Erbe, det gamle Forum, der nu er Frugt- og Grønttorv, og som har en høj Marmorsøjle, hvorpaa der indtil 1797 stod en Markus-Løve til Tegn paa Byens Underkastelse under Venezia, Piazza dei Signori med Dante's 1865 rejste Statue samt en Brønd fra 1478, Piazza Santa Anastacia med en Marmorstatue af Paolo Veronese (1888), Piazza Santi Apostoli med Statue af Aleardi, Piazza Vittoria Emmanuele med Kong Vittorio Emmanuele I's Rytterstatue samt Piazza dell' Indipendenza med Garibaldi's Rytterstatue. Blandt V.'s 48 Kirker fremhæves den treskibede, uhvælvede Basilika San Zeno Maggiore, der er Norditaliens smukkeste romanske Kirke, og paabegyndtes 1139, Santa Maria Antica, der er fra longobardisk Tid og har storartede Gravmæler over Medlemmer af Familien Della Scala, Santa Anastasia, der er paabegyndt 1261 og særlig af Interesse ved sine malede Dekorationer, San Giorgio in Braida, der ligeledes huser Mesterværker af Malere fra V. og Brescia, San Bernardino fra 15de Aarh., den gotiske Katedral, der væsentlig er fra 14. Aarh.,

men har en fantastisk smykket Façade fra Slutningen af 12. Aarh., San Formo Maggiore, der er fra 14. Aarh. og har et mærkeligt hvælvet Træloft, samt Santa Maria in Organo, der i sin nuværende Skikkelse skyldes Michele Sanmichel i.

V. er rig paa monumentale verdslige Bygninger, og bortset fra de antikke, der i og omkring Byen endnu forekomme i ikke ringe Tal, om end for største Delen blot i Ruiner, kan man blandt V.'s Paladser sondre mellem to forskellige Typer, en fra Tiden før V. erobredes af Venezia, og som udmærker sig ved Anvendelsen af røde Sten og ved Ædelhed og Simpelhed i Anlægget, og en yngre Type, der er laant fra Venezia. Eksempler paa den førstnævnte er den nuværende Edsvornerets Palazzo della Ragione, der er fra 1183 og har en pragtfuld Trappe fra 14. Aarh., Tribunalet og Præfekturet, der tidligere vare Huset Della Scala's Residensslotte, men kun have bevaret deres gamle Arkitektur paa Gaardsiderne, samt Casa dei Mercanti fra 1301, der nu er Handelsret. Til den yngre Type hører det gamle Raadhus, Palazzo del Consiglio (La Loggia), der er bygget kort før 1500 efter Planer af Fra Giocondo og har Statuer og Buster af berømte Veronesere fra ældre og nyere Tid, Pal. Maffei eller Trezza, der er opført 1668 i Barokstil, samt de af Sanmicheli i 16. Aarh. byggede Paladser Guastaversa, Canossa, Bevilacqua og Pompei, af hvilke det sidstnævnte 1857 blev foræret til Byen og nu rummer det kommunale Museum. Yderligere nævnes den gamle Hovedvagt Gran Guardia Antica, der er opført 1609 af Curtoni, Castella San Pietro, der nu er Kaserne, men ligger paa samme Sted som Theodorich's og Visconti'ernes gamle Borg, Castello Vecchio, der nu er Tøjhus, samt det 1745 i Teatro Filarmonico's Gaard opførte Museo Lapidario, der rummer den af Scipione Maffei sammenbragte store Samling af gamle Indskrifter og Skulpturer, der er af stor videnskabelig Interesse. Af antikke Bygningsværker nævnes det gamle romerske Amfiteater, der opførtes 290 under Diocletian og med en Længde af 153 M. og en Bredde af 123 M. kunde rumme 20,000 Tilskuere; næsten alle dets udvendige Arkader ere dog forsvundne, og dets Indre er først 1805 blevet restaureret af Napoleon I. Endvidere findes et Par delvis bevarede romerske Porte, samt Rester af store Bade og endnu et romersk Teater, og 1885 fandt man under Katedralen et Mosaikgulv fra 3. Aarh. Nogle af disse Oldtidsrester findes i Giardino Giusti, der i øvrigt er bekendt for sine 4—500 Aar gamle Cypresser, der ere indtil 40 M. høje. V.'s Kirkegaard (Cimitero) er ualmindelig rig paa smukke Marmorgrupper og Marmorgravmæler. Af Undervisningsanstalter har V. Lyceum, Gymnasium, biskoppeligt Seminarium, teknisk Institut, Maler- og Billedhuggerakademi, Landbrugsakademi, Døvstummeinstitut samt et Par Museer og 3 Teatre. V. er Sæde for en Biskop, en Præfekt, et Tribunal, et Handelskammer samt for Generalkommandoen for 3. italienske Armékorps. Byen har ringe Industri, idet der kun er betydeligere Tilvirkning af Møbler og Musikinstrumenter. Derimod driver V. efter Fuldendelsen af Brenner-Banen en vigtig Handel paa Tyskland i Særdeleshed med Vin, Olie, Korn, Silke- og Klædevarer. Indtil 1866 havde V. en overordentlig Betydning som Fæstning, da den udgjorde Hovedledet i den østerrigske, saakaldte Fæstningsfirkant (V., Peschiera, Mantova og Legnago) og for en Syd fra kommende Fjende var Nøglen til Tirol. Ogsaa for Italien er V. en Vaabenplads af første Rang og af stor Vigtighed som Støttepunkt for Forsvaret af Adige-Linien. V. er Fødestedet for en Række berømte Mænd, af hvilke fremhæves Catul, Vitruvius og Paolo Veronese; derimod er den berømte Bygmester Sanmicheli ikke født i selve V., men i det nærliggende San Michele Extra, der er bekendt for sin smukke, af Sanmicheli byggede Kirke Santa Madonna di Campagna.

Historie. V. er en af de ældste Byer i Italien. Dens første Beboere vare Rætier, der senere stode under de keltiske Cenomaner. Af Betydning blev V. dog først, da den i Aaret 89 f. Chr. var bleven romersk Koloni. Ved V. slog Konstantin 312 Pompejanus, og her vandt Stilicho 403 en Sejr over Alarik. 452 plyndredes Byen af Attila. 489 sejrede Østgoternes Konge Theodorik ved V. over Odoaker, og hermed indledes en Storhedstid for V., der blev Sæde for de østgotiske og senere for de longobardiske Konger. Om selve Theodorik og om hans Hovedstad V. opstod den berømte Sagnkreds om Didrik af Bern (s. d.). I Kampen mod Kejser Frederik I stod V. sammen med de lombardiske Stæder. I den følgende Tid led V. under indre Partikampe mellem de ghibellinske Montecchi'er og de velfiske San Bonifazios. I Beg. af 13. Aarh. tilrev den ghibellinske Ezzelini-Familie sig Magten i Byen. Efter Ezzelino da Romano's Død 1259 valgte Veroneserne 1260 Mastino della Scala til Overhoved (Podesta), og dennes Familie bevarede nu i 127 Aar Magten i V. og naaede under Cangrande I sin højeste Magt og Betydning (se della Scala). 1387 kom V. under Milano, idet Galeazzo Visconti satte sig i Besiddelse af Byen. Efter hans Død kom den en kort Tid under Padova, men erobredes 1404—05 tillige med denne By af Venezia, hvorefter den var venetiansk indtil 1797 med en kort Afbrydelse 1508—17. 1814—66 stod V. under Østerrig og har derefter været italiensk. Europæisk Berømmelse naaede V. 1822, da den hellige Alliance fra Oktober til December afholdt Kongressen i V. for at afhandle Stridighederne mellem Rusland og Tyrkiet samt de revolutionære Rørelser i Europa. Den vigtigste Beslutning, som Kongressen vedtog, var at overdrage til Frankrig at intervenere i Spanien for at undertrykke Revolutionen og genoprette Monarkiets Magt. (Litt.: Ronzani, *Le antiquità di V.* [Verona 1833]). *H. P. S.*

Veronese, Paolo Caliari, kaldet V., italiensk Maler, født i Verona 1528, død i Venezia 1588, var Elev af Antonio Badile i Verona, videre uddannet under Indflydelse af Paolo Morando (Cavazzola) og endelig i Venezia under Paavirkning af Tizian's Kunst. Hans Virksomhed falder i hans Fødeby og hovedsagelig i Venezia (efter 1555), desuden for kortere Tid i Mantova (ca. 1548), ved Treviso (1551—53 og 1566—67), i Vicenza (1572) og i Padova. — V. er i 16. Aarh.'s venetianske Kunst næst Tizian den mest fremragende

Kunstner; han har som denne hele en lykkelig Naturs fri og klare Udfoldelse af rige Evner; medens den samtidige Tintoretto til Dels led Skibbrud i sine Forsøg paa at ville fylde det rolige venetianske »Eksistensmaleri« med et højtspændt dramatisk og patetisk Indhold, er V.'s fornemme og beherskede Kunst i hele sit Væsen den rigeste og mangfoldigste Udvikling af dette. — Man skal ikke søge dybere sjæleligt Indhold i V.'s Kunst, thi det ejer den ikke; de Fremstillinger af Christus, han har malet, ere de tommeste i hans Værker; men naar dette er sagt, er det kun billigt at yde ham den mest udelte Anerkendelse: han har som Billedarrangør vel kun een jævnbyrdig, Rubens, der har lært af ham; hans Kompositioner ere lige klare og udtryksfulde, hvor mange Figurer han end manøvrerer med; den Ramme af Arkitektur, der saa ofte hos ham omslutter de figurlige Optrin, er af den prægtigste Virkning. Skal han — i Loftsmalerier — skabe perspektiviske Kompositioner, løser han disse Opgaver med en Sikkerhed, der ikke staar tilbage for Correggio's. V.'s Figurer ere af den største Adel og Skønhed, en Slægt af en egen forfinet Kultur >i fuld Nydelse af Tilværelsen«, og hans Tegning omskriver dem med en udsøgt Elegance og Finhed. Hvad endelig hans Kolorit angaar, saa søger han en større og mangfoldigere Farveskala end Tizian, men han stemmer den sammen i en Harmoni, hvis fine graa Tone paa sin Vis ikke er af ringere Skønhed end Tizian's gyldne. — Straks efter sin Ankomst til Venezia (1555) vandt V. Ry ved sine Arbejder i S. Sebastiano, hvor han gennem ti Aar var beskæftiget med Udførelsen af Billeder til Lofter, Vægge og Altre; de mest fremragende i disse Rækker ere Sebastian's, Markus'es og Marcellinus'es Martyrier. Mesterværker ere ogsaa Martyrbillederne i St. Giustina (i Padova) og i S. Giorgio in Braida (i Verona, begge ca. 1568). Hovedværker blandt hans Alterbilleder ere: Catharina's Trolovelse (S. Catarina), Kongernes Tilbedelse (Markus-Bibl.), Hell. Familier (S. Barnabà og S. Francesco della Vigna, alle i Venezia), endvidere: Den hell. Afra's Martyrium (S. Afra, Brescia). Mest Ry har V. dog vundet ved sine pragtfulde Gæstebudsbilleder, hvor det religiøse Paaskud er i den Grad underordnet, at disse »bibelske Banketter« mest af alt giver os Scener af samtidige venetianske Festers Herlighed og Pragtudtoldelse. Saa vidt var V. i sin fri Omformning af det bibelske »Paaskud« gaaet, at Inkvisitionen drog ham til Regnskab, fordi der i disse religiøse Arbejder fandtes »Narre, drukne Tyskere, Dværge og andre Taabeligheder«. De berømteste af Gæstebudsbillederne ere det kæmpemæssige »Brylluppet i Kana« (Louvre), »Levi's Gæstebud« (i Akad. Venezia) og »Simeon's Gæstebud« (Torino). Fra 1578 og til sin Død var V. næsten udelukkende beskæftiget ved Udsmykningen af Dogepaladset. Her, hvor V. mødtes i Kappestrid med de betydeligste venetianske Kunstnere (først og fremmest Tintoretto), vise hans mageløse Evner sig i deres ypperste Udvikling, og han lader de andre langt bag sig. Af hans Arbejder i Dogepaladset fremhæves: Europa's Rov og Tronende Venezia (Sala dell' Anticollegio), Sejrherren fra Lepanto, Sebast. Venier, fremstilles for Christus (Sala del Collegio) og Venezia, kronet af Berømmelsen (Sala del maggiore Consiglio). Der kunde endnu være Grund til at nævne talrige Arbejder af V., men her skal kun kort anføres: de herlige Dekorationer (mytologiske og allegoriske Scener) i Villa Maser (nu Villa Giacomelli), historiske Billeder som Darius'es Familie (National Gallery, Lond.), fremragende Værker endvidere i Louvre, Dresden og Wien. En særlig høj Plads i V.'s Produktion indtage hans Portrætter (bl. a. i Gal. i Torino, Pal. Rosso og Pal. Martelli i Firenze). — Efter V.'s Død fortsatte hans Broder Benedetto (1538—98) og hans Sønner Carletto (1570—96) og Gabrielle (1568—1631) hans Værksted og udførte Billeder i hans Stil, men uden hans Aand, under Signaturen *Haeredes Pauli Caliarii*. (Litt.: Janitschek, »P. V.« [i Dohme, »Kunst und Kiinstler« II, 3, Leipzig 1879]; Ch. Yriarte, *P. V. [Les ar tistes célèbres*, Paris 1888]; »Gazette des beaux-arts« 1890 og 1891 [Lefort og Yriarte]; Pietro Caliari, *P. V., sua vita e sue opere* [Rom 1888]; F. H. Meiszner, »V.« [»Künstlermonographien« XXVI, Bielefeld og Leipzig 1897]). *A.R.*

Veronëser Pas (ital. Chiusa di Verona, tysk Berner Klause), Bjærgpas i det nordlige Italien, ligger 18 Km. N. V. f. Verona og er opstaaet ved, at Adige oven for Rivoli har gravet sig et Leje gennem Kalkbjærgene paa sin Vej fra Val Lagarina til Val Policella. V. P. indesluttes af høje, lodrette Klippevægge og afgiver kun en smal Passage for den rivende Strøm samt for den delvis i Fjældet indsprængte Landevej og for Banen fra Verona til Roveredo og Brenner. Paa Grund af sin strategiske Vigtighed forsvares Passet af flere Forter. I V. P. søgte 1155 en Skare Veronesere at spærre Vejen for Kejser Frederik I's hjemvendende Armé, men Otto af Wittelsbach tvang dem til Overgivelse. Over Klipperne paa den vestlige Side ligger mellem Adige og Garda-Søen Rivoli Plateauet, der er bekendt fra Franskmændenes Sejre over Østerrigerne 21. Novbr. 1796 og 14. Jan. 1797. *H. P. S.*

Veronica se Ærepris.

Veronika-Billeder kaldes en Klasse Christus-Billeder, som, etter hvad der fortælles, skulle skyldes en from Kvinde af Navnet Veronika. Oprindelsen til V. forklares i øvrigt forskellig. Efter den mest gængse Forklaring skal Veronika have mødt Jesus eller være fulgt med ham paa hans Smertensgang til Golgatha, og da hun her saa, hvorledes hans Ansigt dryppede af Sved og Blod, aftog hun det Klæde, i hvilket hendes Hoved var hyllet, og aftørrede dermed hans Ansigt; da dette var sket, var der paa Klædet at se en tro Afbildning af Frelserens Ansigtstræk. Efter en anden Forklaring aftørrede hun ikke selv Frelserens Ansigt, men rakte ham Klædet, hvormed han tørrede sig selv, hvorefter Billedet fremkom. I det apokryfiske Skrift *Mors Pilati*, ligesom ogsaa i *Legenda aurea*, fortælles Begivenheden anderledes og henføres ikke til Frelserens sidste Tid, men til et tidligere Afsnit af hans Liv. Veronika ønskede at komme i Besiddelse af et Billede af Jesus og begav sig derfor med et Klæde paa Vej til en Maler for at faa ham til derpaa at male et Portræt af Jesus. Men inden hun traf Maleren, mødte hun selve Frelseren, og da han kendte

hendes Ønske, lod han sit Billede paa underfuld Vis fremkomme paa hendes Klæde. Efter begge Forklaringer hører V. til den Art Christus-Billeder, som man kalder *acheiropoieter*, d. e. ikke udførte med Menneskehaand (se X Bd. S. 1072), men at de skulle have en saadan Oprindelse, maa bestemt forkastes. Tværtimod, da Udviklingen af Christus-Billedet (s. d.) gennem Tiderne nu er ret godt kendt, er det ikke vanskeligt at bestemme, fra hvilken Tid de forskellige V., der findes i Europa, i Virkeligheden hidrøre. Forskellige Kirker, især i Italien, ogsaa en spansk Kirke, paastaa endnu bestandig at være i Besiddelse af det ægte V. Saadanne Billeder ere bl. a. udgivne af Garucci i *Arte Christiana*, Tavle 106. Da Frelserens Ansigt paa de fleste af disse Billeder har et smertefuldt Udtryk, og da Fremstillinger af Jesus paa denne Maade først komme frem i Tiden henimod 1400 eller endog først senere, kunne disse Billeder ikke være meget gamle. Men Fortællingen om Tilværelsen af denne Art Billeder er i ethvert Tilfælde ældre; 1011 tales der saaledes om et i Alter, indviet til et Gemmested for et helligt i Klæde med et saadant Billede. I lang Tid antoges i øvrigt alle V. for ægte; man forklarede Navnet som *vera eikon*, d. e. »det sande Billede<. Men dette er aldeles urigtigt. Som Reiske allerede 1685 (i Skriftet *De imaginibus "Jesu Christi)* har paavist, er Veronika en senere Udtale af det græske Kvindenavn Beronika eller Berenike. Etter Forfattere fra 6. Aarh. var Berenike Navnet paa den blodsotige Kvinde, som Jesus helbredte i Kaisarea Paneas, og som ifølge Eusebios her lod udføre et Bronzebillede af Jesus til Minde om sin i underfulde Helbredelse; med dette Billede staa V. maaske i en vis Forbindelse. Ifølge Grimm er Sagnet om V. en vesterlandsk Omdannelse af Fortællingen om Abgar's Christus-Billede i Edessa. I ethvert Tilfælde er det afgjort, at ingen af de forskellige V., der kendes, har noget Krav paa at betragtes som autentiske. *V. S,*

Verran, Herred, Inderøen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Indtrøndelagen Politimesterdistrikt), Nordre Throndhjem's Amt, 415 □ Km., hvoraf ca. 15 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,456 Indb., altsaa ca. 3,6 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Sogn af Ytterøen Præstegæld; det omgives af Herrederne Leksviken, Rissen, Aa, Beitstaden, Inderøen og Mosviken. Herredet ligger ved den indre Del af Throndhjemsfjorden og har mod Verrasundet, Beitstadfjorden og Skarnsundet en Kystlinie paa ca. 75 Km.; ved det ca. 22 Km. lange Verrasund, der i sydvestlig Retning skærer ind i Herredet, deles dette i to Afsnit, der begge ere opfyldte af Fjælde og gennemskaarne af en Række større og mindre Daltører. I det S. f. Verrasundet liggende Afsnit, hvor bl. a. Tveraaens Dalføre gaar ind, ligger Haarfjeld (500 M.), Geværstenen (411 M.), Bjørnekammen (392 M.) m. fl.; Fjældene falde som Regel stejlt af mod Verrasundet og levne liden Plads for Bebyggelse, medens de ud mod Beitstad fjorden gaa over i opdyrkede og tætbebyggede Bakkestrøg. Afsnittet N. f. Verrasundet og den fra dets Bund mod Sydvest gaaende Dal udgør et ualmindeligt sønderrevet Højfjældsstrøg, der gennemskæres af Folladalen, Bjønnadalen, Voldsetelvens Dalføre m. fl. Skar og Dalfører; blandt de mange Fjældtoppe kunne nævnes Ulvashaugen (602 M.), Middagsheia (561 M.), Follahøgda (644 M.), Stuheia (641 M.), Stamliheia (641 M.), Bansetheia (621 M.), Trevatsheia (595 M.) m. fl. Herredet har mange, men som Regel korte Vasdrag; blandt de betydeligste høre Tveraaen, Ørsjøelven, Fiskløsa, Follaelven med dens Tilløb, Moldenelven, Voldsetelven m. fl.; af Indsøer findes efter Kortene 165, af hvilke de største ere Ormsetvand (2,2 □ Km.), Simadalsvand (0,7 □ Km.) samt Follavand, Selavand og Langvand, hvilke sidste kun delvis tilhøre Herredet. Det opdyrkede Areal er lidet i Forhold til Herredets Udstrækning og findes væsentlig langs Kysten; af Skov findes betydelige Strækninger, og Skovdriften er af Betydning ved Siden af Jordbruget og Fædriften, der ere de vigtigste Næringsveje; der findes enkelte Sav- og Mølle-brug. Blandt Herredets betydeligere Gaarde kunne nævnes Bolmset, Sand, Voldset, Følstad, Grande, Hovd m. fl. Kirken, opført 1825, ligger paa Vestviks Grund ved Beitstadfjorden. Kommunikationen foregaar for en væsentlig Del paa Søen; Herredet har ingen Hovedveje, men rodelagte Køreveje føre langs Verrasundets Nordside mellem Folden og Voldset og fra Langnes over Tangstad til Ørsjøen samt paa Verrasundets Sydside fra Lervik over V. Kirke til Selset ved Skarnsund; for øvrigt har Distriktet kun faa kørbare Veje af Betydning. Med Stenkjær og Throndhjem staar Herredet i Dampskibsforbindelse med Anløbsstederne Vennes, Selset, Stavnum, Langnes eller Hovd. *N.S.*

Verres, Gajus, romersk Statholder paa Sicilien 73—71 f. Chr., paadrog sig ved Vilkaarlighed og Grusomhed en Anklage fra Provinsbeboernes Side. Som Anklager optraadte Cicero, der derved vandt en stor Popularitet. Sagen fik stor politisk Betydning, da det gjaldt at komme hele Senatets og Embedsadelens Statsstyrelse, navnlig Provinsforvaltningen, til Livs. V. opgav imidlertid Sagen som haabløs og blev domtældt efter at være gaaet i frivillig Landflygtighed (70). Men bagefter offentliggjorde Cicero, som ikke vilde lade sit indsamlede Materiale gaa til Spilde, omfangsrige Indlæg i Sagen, de saakaldte Taler mod V., hvori han udførlig skildrer hans Færd og giver et levende, men naturligvis stærkt farvet Billede af Tilstandene i Romerstaten. *H. H.R.*

Verrières, Les [leværiæ!r], i det østlige Frankrig, Dep Doubs, ved den schweiziske Grænse og Jærnbanen Pontarlier—Neuchâtel, driver Urmageri og har (1896) 700 Indb. Her overskred Bourbaki's Armé Rigsgrænsen og blev afvæbnet 2. Febr. 1871 i den schweiziske Landsby Les V. de Suisse, der ligger 1 Km. fra Les V. i Frankrig og har 2.000 Indb. *M. Kr.*

Verrius Flaccus, Marcus, romersk Grammatiker paa Kejser Augustus's Tid, skrev foruden andre Arbejder et udførligt Leksikon *De verborum significatu*. Det er tabt, men Udtog deraf ere bevarede hos Festus (s. d.). *H. H. R.*

Verro, By i det nordvestlige Rusland, Guvernement Livland, ligger 200 Km. N. 0. f. Riga, 84 M. o. H., ved Søen Tammula, hvis Afløb Voo strømmer Øst paa til Peipus-Søen, samt ved Banen fra Pskov til Riga. (1897) 4,154 Indb., hvor-

iblandt findes Ester, Letter, Russere, Tyskere og Jøder. V. har flere Garverier og Bryggerier og driver Handel med Korn og Hør. V. er anlagt 1781 af Katharina II og har lige Gader og store Pladser. I Nærheden findes Rester af et Slot, der har tilhørt Bisperne af Dorpat. *H. P. S.*

Verrocchio [verrok'kjo], Andrea del, italiensk Guldsmed, Billedhugger og Maler, født i Firenze 1435, død i Venezia 1488. V. var Elev af Guldsmeden Giuliano de V., efter hvem han tog Navn, og af Donatello. Ligesom denne arbejdede han for Mediceerne: Cosimo's Gravplade (1464) i S. Lorenzo og smst. Marmorbrønden og Gravmælet for Piero og Giovanni, samt for Lorenzo Magnifico: »Drengen med Delfinen« (Vandspringsfigur i Palazzo vecchio's Gaard) og David (Mus. nazionale). Usædvanlig gedigen og ærlig som V. er i disse Arbejder, nidkær i sin Stræben efter at naa det ypperste, er han ikke blot selv en betydelig Kunstner, men blev en fortræffelig Lærer for sine Elever, først og fremmest Lionardo. At V.'s plastiske Værker skulle foruden de alt nævnte anføres: Gravmælet for Francesca Tornabuoni, kun bevaret i Enkeltheder, en Række Madonnafremstillinger (Firenze, Berlin), glimrende karakterfulde Buster, i Berlin og Kensington Museet fremragende Skitser og Studier i brændt Ler. Hans Hovedværker fra de sidste Aar ere: den mægtig virkende Gruppe: Christus og den vantro Thomas (fuldendt 1483, Orsanmichele, Firenze) og den imponerende Rytterstatue — »det mest storslaaede Ryttermonument i Verden« — af Condottieren Bartolommeo Colleoni (Venezia), fuldendt efter V.'s Død af A. Leopardi.— Kun eet Maleri kan med Sikkerhed tillægges V.: »Christi Daab« i Akad. i Firenze, den ene Engel foran til venstre skyldes Lionardo; en Række andre Billeder (Berlin, London) henføres imidlertid nu almindeligvis til ham. (Litt.: H. Mackowsky, »V.« [»Künstlermonographien«, LII, Bielefeld og Leipzig 1901]). *A. R.*

Verroterier (fr.), smaa Glasvarer, Perler o. l.

Verruca (lat.), Vorte (s. d.).

Verrucäno, en Stenart, der bestaar af et Kvartskonglomerat, rigt paa Brudstykker af Kvartsporfyr og Lerskifer, har betydelig Udbredelse i de schweiziske og østerrigske Alper og tilhører her overvejende de yngre palæozoiske Formationer. Ved Verruca i Toscana findes en lignende Stenart fra Karbontiden, og fra denne Lokalitet stammer Navnet. *N. V. U.*

Vers kan i Alm. betegnes som en kortere eller længere Række rytmisk bevægede og virkende Stavelsegrupperinger, i hvilken stærkere og svagere klingende Stavelser findes i en bestemt Afveksling (Fødder); det er herpaa, at »bunden Stil« beror. V. tages saaledes her i Ordets egentlige og oprindelige Betydning som Verslinie; det kommer af lat. *versus*, som fra først af betyder: Vending, Drejning, dernæst Plovfure, endvidere: Række, Linie, endelig d. s. s. nutildags. V.-Rytmen hviler i nogle Sprog paa Forskellen imellem »lange« og »korte« Stavelser (Kvantitet), men i de fleste paa den imellem betonede og ubetonede (Accent). Et Antal sammenhørende V. danne et Digt; de kunne være indbyrdes rimede (Stavrim, Enderim, Halvrim) eller rimfri, ustrofiske eller strofiske. Men V bruges populært ogsaa om »Strofe« (s. d.), hvilket græske Ord ligeledes oprindelig betyder Drejning (i dette Sprog er Stichos, Række, kommet i Brug om Verslinien); desuden kaldes et kort Digt ofte V. Fremdeles anvender man Betegnelsen V. om et lille Underafsnit af et Kapitel, hvor Talen er om Bibelens Bøger, f. Eks. I. Moseb., 2. Kap., 3. V.; efter nogle nyere Forskeres Anskuelse ere ikke blot de ligefrem poetiske Bøger i Gl. Test. fra først af skrevne i metrisk Form, men ogsaa de øvrige. (Det er især Sievers, som har gjort gældende, at der med meget stor Sandsynlighed kan i den hebraiske Metrik paavises Versemaal, hvilende paa betonede Stavelser, medens man tidligere har villet finde den metriske Basis i en egen Parallelisme i Udtrykket, som dog ikke kan paavises overalt og snarere er et retorisk end digterisk Virkemiddel. Omtrent det samme gælder om Babyloniernes V.). Se for øvrigt: Metrik, Rytme, og Arabisk Litteratur. *E. G.*

Ver sacrum (lat.), »hellig Vaar«, Udtryk for en ejendommelig Skik, der oftere omtales i de italiske Folks ældste Historie. I svære Tider, Uaar, Krigsnød o. lign. viedes til en Guddom, oftest Mars, alt, hvad det kommende Foraar (Marts—April) frembragte af Planter, Dyr og Mennesker. Dyr og Afgrøde ofredes; de i de paagældende Maaneder fødte Mennesker bleve ved Overgangen til den voksne Alder fordrevne hjemmefra og maatte, overladte til sig selv, søge at finde et nyt Hjemsted. Toge de, som det næsten altid skete, Mars til Værnegud, drog den unge Skare ud med hans hellige Dyr, Plovoksen, Hesten, Ulven og Træpikkeren. Mulig kan selve Rom's Anlæggelse føres tilbage til denne ældgamle Skik. *H. A. K.*

Versailles [værsa!j], By i det nordlige Frankrig, Hovedstad i Dep. Seine-et-Oise, beliggende paa en af skovrige Bakker begrænset Højslette, 17 Km. S. V. f. Paris, med hvilken den har Forbindelse ved Sporvogn og 4 Banelinier. Desuden er V. forbunden med St. Cyr med Dampsporvogn. Trods sin forholdsvis beskedne Størrelse er V. ved sit pragtfulde Slot og den Rolle, som Byen har haft i Frankrig's Historie, bleven en af Verdens mest berømte Byer. V. voksede op omkring Ludvig XIV's Kongeslot og blev et Forbillede for andre Kongebyer som Potsdam og Peterhof. Byen er yderst regelmæssig anlagt og er med sine brede, stille Gader mere stilfuld end livlig. Midt for Slottet ligger den store Place d'Armes, og herfra udgaa de 3 brede Hovedaarer: Avenue de Paris, de St. Cloud og de Sceaux, snorlige og træbeplantede ligesom Boulevard de la Reine. V. er Sædet for en Biskop og en Departementspræfekt, en Underret og en Appeldomstol samt en Handelsret. Blandt de 8 Kirker udmærke sig Katedralen St. Louis fra 18. Aarh. og Notre-Dame-Kirken, der i Slutningen af 17. Aarh. opførtes af Slottets Bygmester Mansart. Det historisk bekendte Boldhus, hvor Tredjestand holdt Møde 20. Juni 1789 og besluttede ikke at skilles, inden Frankrig fik en ny Forfatning, er nu indrettet til et Museum for Revolutionstiden. I Avenue de Paris ligger Præfekturet og det i 1900 fuldførte Raadhus i Ludvig XIV's Stil. Rundt i Byen findes Mindesmærker for Hoche, Houdon og Abbé de l'Epée, der ligesom General Berthier og Lesseps ere fødte i V. Medens V. i sin Glanstid, forud for den store Revolution, havde henimod 100,000 Indb., har den nu (1906) kun 55,000 (under Re-

volutionen ikke mere end 25,000). Foruden talrige Skoler, et større og et mindre Seminarium, et Lyceum, et Lærer- og et Lærerindeseminarium, et Kvindelyceum, en Gartnerskole og et Bibliotek paa 75,000 Bd. har V. et Agerbrugskammer, en Filial af Frankrig's Bank, Fabrikation af Værktøj, Brændevinsbrænderier, Gartnerier af forskellig Art og Handel.

Trods den Rigdom og Smag, der præger Bygningerne i V., er det dog Slottet, der giver Byen sin Betydning. Det er en mægtig Langbygning, 415 M. i Længden, med et fremskudt Midterparti. Kernen af Midterbygningen er den ældste Del af Slottet; det opførtes under Ludvig XIII i Aarene 1624—26 som et Jagtslot efter Planer af J. Lemercier; men næsten alt det øvrige er opført under Ludvig XIV, der efter 1663 holdt sine glimrende Sommerfester i V. Ked af St. Germain, efter Sigende fordi han her havde Udsigt til St. Denis, hvor Kongegravene fandtes, besluttede den store Konge at lade rejse et Slot, der ikke alene kunde optage det kongelige Hus og den øverste Statsforvaltning, men tillige var stort nok til at modtage den samlede Hofadel og yde Plads til Ballerne, Teaterforestillingerne, Festerne og en Række andre Fornøjelser. Den første Bygmester, Louis Levau, ledede Opførelsen af de østlige Tilbygninger; men da han døde 1670, blev J. Hardouin Mansart Slotsbygmester. Han byggede et Stokværk oven paa Levau's Tilbygninger, forhøjede ogsaa Slottets Midtbygning ud mod Haven og byggede endelig den lange Sydfløj. Ikke des mindre fandt Ludvig XIV Slottet for lille, da han 1682 henlagde Residensen til V., og Mansart byggede derfor 1684—88 den lange Nordfløj, saa Slottet havde Plads til over 10,000 Beboere. Under Ludvig XV og Ludvig XVIII tilføjedes to nyklassiske Pavilloner i Slotsgaarden, og her rejstes 1832 et Rytterbillede i Bronze af Ludvig XIV, og til begge Sider af den store Konge opstilledes 16 store Standbilleder af franske Statsmænd og Feltherrer, saavel fra Ludvig XIV's som ogsaa fra ældre og nyere Tid, for en Del hertil henflyttede fra Concordiebroen i Paris. Parken, der i Terrasser sænker sig ned fra Slottet, er anlagt efter Planer af den berømte Lenôtre. Den er i Stilfuldhed og Størrelse Slottet fuldstændig værdig. Som Slottet er et fornemt Monument for »Ludvig XIV's Stil«, er Parken et typisk Eksempel paa den stive, men dog saa yndefulde >franske Havekunst« med dens Græsplæner, Statuer, Springvand og de i geometriske Former tildannede Træer og Rosenbede. Paa de Dage, da Vandspringene sættes i Virksomhed, samler Parken stadig et mægtigt Antal af besøgende. I Parken ligge, idyllisk hengemte, de to Lystslotte Store og Lille Trianon. Ludvig XIV ofrede en Sum paa omtrent 500 Mill. frc. paa Opførelsen af dette Slot, og de nuværende Udgifter til den aarlige Drift ansættes til 600,000 frc.

Betydningsfulde historiske Begivenheder ere knyttede til Slottet i V. Her fødtes 3 af Frankrig's Konger: Ludvig XV, Ludvig XVI og Ludvig XVIII; her sluttedes 1783 Freden mellem England og Frankrig-Nordamerika, og her modtog Kongen 2. Maj 1789 de indkaldte Rigsstænder i Audiens; men 6. Oktbr. førtes han af den oprørske Folkesværm til Paris. Fra 5. Oktbr. 1870 til 13. Marts 1871 havde den tyske Hær sit Hovedkvarter i V., og 18. Jan. 1871 proklameredes det tyske Kejserdømme i Slottets Spejlgaleri. Efter at Fredspræliminarierne mellem Tyskland og Frankrig vare blevne underskrevne i V. 26. Febr. 1871, drog den franske Nationalforsamling ind i Slottet 10. Marts s. A. og forblev her indtil 1879, da den atter fik Sæde i Paris. Ved Præsidentvalg og Forfatningsrevision forene Deputeretkamret og Senatet sig til en Nationalforsamling i Slottet i V. Allerede under Ludvig Filip indrettedes Slottet til et historisk Nationalmuseum, der foruden de kongelige Værelser med fuldstændigt Udstyr fra Ludvig XIV's Dage indeholder en Mængde Kunstværker: Buster, Portrætter, Slagbilleder (af H. Vernet, Delacroix, A. Scheffer, Yvon o. fl.), Luksus- og Brugsgenstande. (Af den ret righoldige Litteratur hidsættes: Laborde, *V. ancien et moderne* [1840]; Gavard, *Galeries historiques de V.* [1837—44 10 Bd. med 1,550 Tavler, Supplement 1847—49, 6 Bd.]; Dussieux, *Le chateau de V.* [1881, 2 Bd.]; Bosq: *V. et les Trianons* [1887]; Laurent-Hanin: *Histoire municipale de V.* [1885—89, 4 Bd.]). *M. Kr.*

Versäler (eller Versalier) d. s. s. »store Bogstaver«, de, der anvendes som Begyndelsesbogstaver. *E. G.*

Versatil (lat.), bevægelig, foranderlig; **Versatilitēt**, Bøjelighed, Foranderlighed; Versatiōn, Drejning og Vending.

Versbygningslære se Metrik.

Verschok, russisk Længdemaal = $^1/_{16}$ Arschin = 4,445 Cm. *N. Y. B.*

VerseCZ [væ'rsætz] (tysk Werschetz), kgl. Fristad i det ungarske Komitat Ternes, 70 Km. S. f. Temesvar ved Alibunar-Kanalen, ikke langt fra Alibunar-Sumpene, har (1901) 25,200 Indb. (Tyskere, Serbere, Rumænere, Ungarere). V. er Sæde for en græsk-orientalsk Biskop, har Vindyrkning, stærk Silkeavl, Maskin- og Kognaksfabrikation, Teglbrænderi. I Nærheden de saakaldte Romerskanser, der strække sig 10 Mil mod Nord. *Joh. F.*

Versēre (lat.), være i Omløb o. l. (»der verserer det Rygte« ɔ: gaar det Rygte); være til Afgørelse for Retten.

Versering se Skoleridning.

Versfod se Metrik.

Versificēre (lat.), sætte paa Vers.

Versio in rem (lat.), Tilbageførelse af en ubegrundet Berigelse.

Version (lat.), Vending; Fremstilling, Fortællemaade; Oversættelse.

Vérsi SCiolti [så'lti] (ital.), rimfri Vers, navnlig Jamber; anvendtes fra 16. Aarh. i den italienske Digtekunst som Efterligning af Oldtidens, saaledes i Trissino's, Rucellai's og Alamanni's episke Digte, i Trissino's o. a.'s Tragedier, i Ariosto's o. a.'s Komedier; ogsaa i senere Poesi lige til vore Dage. *E. G.*

Vers libres [væ.rli!brø] (fr.), ustrofiske Vers af forskellig Længde. De findes brugte i den middelalderlige franske Digtning, siden især hos Lafontaine (Fablerne) og i Korsange hos Racine. De ere paa Dansk efterlignede af Wessel og

Baggesen i komiske Fortællinger og Rimbreve, endvidere af J. L. Heiberg, Hertz o. a. *E. G.*

Vers mesurés [væ.rmøzyre'] (fr.), Vers i det franske Sprog, som ere byggede efter den klassiske Oldtids Metrik, d. e. efter Lydlængde (Kvantitet), uden Hensyn til Accenter, og med undertiden meget dristig Ordstilling. Visse Digtere af »Piejaden« i 16. Aarh.'s Midte have gjort Forsøg i denne kunstlede Retning, der hænger sammen med Tidens vidtdrevne Beundring for den antikke Digtekunst, saaledes Baïf og Etienne Jodelle. Af Jodelle er dette Distichon:

Phébus, Amour, Cypris, vont sauver, nourrir et orner
Ton vers et ton chef d'ombres, de flammes, de fleurs.

Andre romanske Nationer — Italienerne og Spanierne — have ligeledes saadanne Forsøg at opvise i deres Litteratur. Men ogsaa til de germanske Folk bredte Bestræbelsen sig, og paa Dansk findes bl. a. et Eksempel i Bertel Knudsen Aquilonius'es kuriøse Distichon (fra omtr. Midten af 17. Aarh.):

(iud mange Aar dig giv', lad faa med Salighed alt du
Nu kan i nogen dine begære Dage. *L. G.*

Verst, russisk **Vejmaal,** omtr. $^1/_7$ dansk Mil = 1,066,$_{78}$ M. *N. J. B.*

Verstraete [ferstra!te], Théodoor, belgisk Maler og Raderer, er født 5. Jan. 1851. Hans Virksomhed er knyttet til Antwerpen. Det er særlig denne Bys Omegn, han har malet i Landskaber, der høre til nyere belgisk Landskabskunsts betydeligste. Bekendte Værker: »Enterrement en Campine« (Antwerpen's Museum), »Sidste Vandring«, »Maaneopgang ved Blankenberghe«, »I Klitterne«, »Aften paa Schelde« m. m. *A. Hk.*

Vertätur ell Vérte (lat.), vend (Bladet) om!

Vertébra (lat.) d. s. s. Hvirvel (s. d.).

Vertebråta se Hvirveldyr.

Vertère (lat.), vende om, oversætte.

Vertikålcirkel se Himmel.

Vertikal Ild, ofte benævnt Kastning, kaldes Skydning med store Nedslagsvinkler. Til denne Slags Skydning anvendes Haubitser (korte Kanoner) og Morterer; der anvendes mindre Ladninger og større Elevationer end ved Skydning i flade Baner. *H. H.*

Vertikålprojektiön betegner i Deskriptivgeometrien (s. d.) Projektion paa en vertikal (lodret) Plan, altsaa det samme som lodret Billede. *Chr. C.*

VertOt d'Auboeuf [værtodobo'f], René Aubert de, fransk Historieskriver, født 25. Novbr. 1655 paa Slottet Benetot i No.mandie, død i Paris 15. Juni 1735, fik sin første Uddannelse hos Jesuitterne i Rouen, men traadte ind i Kapuciner-ordenen 1671. Da han imidlertid hentæredes ved sin strenge Askese, fik hans Slægt ham til at træde ind i Premonstratenserordenen. Ordensgeneralen opdagede hans Evner, gjorde ham til sin Sekretær og indsatte ham 1683 som Prior i Joyenval (ved St. Germain-en-Laye). Men da han i denne Stilling vakte andres Misundelse, nedlagde han den og blev Præst i forskellige Embeder 1683—1703, hvor han i Ro dyrkede sine Studier. Hans første Værk var: »Histoire de la conjuration de Portugal« [1680], som blev meget beundret af Mad. de Sévigné og af Bossuet. Hans derpaa følgende livlig fortalte »Histoire des révolutions en Suède« [1695] opnaaede 5 Udgaver og gjorde ham til Medlem af *Académie des inscriptions.* 1703 drog han til Paris, hvor han levede til sin Død som Malteserordenens Historiograf og Sekretær hos Hertuginden af Orleans. Hans spændende, livfulde og smukt formede Historieskrivning har ikke kunnet staa for den moderne Kritik. Hans Hovedværker ere foruden de nævnte: »Traité historique de la mouvance en Bretagne« [1710], »Histoire des chevalitrs de Saint-Jean de Jérusalem« [1726] og »Les révolutions romaines« [1719], hans bedste Arbejde. — Hans »Œuvres choisies« udkom i Paris 1819. *J. L.*

Vertugade se Krinoline.

Vertúmnus, romersk Guddom for Aarets Gang og Tider. Særlig dyrkedes han som den, der giver Frugt og Afgrøde Vækst og fører den til Modenhed. Hans særlige Hovedfest, Vertumnalia, laa derfor ogsaa i Oktober Maaned. Efter Folketroen havde han Evne til at forvandle sig, men tænktes mest i Skikkelse af en ung Mand med Frugter og Havekniv. Pomona (s. d.) var hans Hustru (smlg. Horae). *H. A, K.*

Vertus [værty'], det gamle *Vertudis,* By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Marne, 26 Km. V. f. Chålons, ved Østbanen og ved Foden af skovklædte Bakker, har en gammel Kirke (11. Aarh.) med Krypt, Rester af et gammelt Abbedi, Vinavl, Stenbrud og (1901) 3,000 Indb. *M. Kr.*

Vērus, Lucius Aelius, romersk Kejser 161—169, var en Adoptivsøn af Kejser Antoninus Pius, efter hvis Død han besteg Tronen sammen med Marcus Aurelius. Under deres fælles Regering var det denne, der var den ledende. Han overdrog V. Anførselen paa et Krigstog mod Partherne, men V. fordrev en stor Del af Tiden med Udsvævelser, medens hans Underfeltherrer opnaaede betydelige Resultater. V. døde pludselig paa Hjemvejen fra et Krigstog i Pannonien. *H. H. R.*

Verve [væ'rv] (fr.), Begejstring, Fart, Sving, kunstnerisk Ild.

Verveer [ferfe!r], Salomon Leonardus, født 30. Novbr. 1813 i Haag, død 5. Jan. 1876 smst. V., Elev af B. J. van Hove, har især malet Byprospekter og Landskaber. I Amsterdam's Rijksmuseum ses »Byprospekt« (1839) og »Noordwijk aan Zee« (1865), i Rotterdam's Museum »Katwijk«, Hamburg's Kunsthalle »Vinterlandskab« (1846) m. m.; andre i Samlinger i Gent, Haag m. fl. St. — Broderen Elchanon V. (født 1826 i Haag, Elev af Ten Kate og af Broderen) har malet Genrebilleder o. a. (»Den første Pibe« [Rotterdam's Museum]) og ogsaa virket som Træskærer. *A. Hk.*

Verviers [værvie'], By i den belgiske Provins Liège, ved Vesdre, der deler Staden i en øvre og en nedre Bydel, og er ved en Kanal sat i Forbindelse med Gileppe-Bassinet. V. har en smuk ny Kirke, et interessant Raadhus, Teater og (1900) 49,067 Indb. V. har betydelig Klædeindustri og er derved bleven almindelig bekendt. Foruden Væverier for Klæde, Kashmir og Kamgarnstøjer findes talrige Fabrikker, hvor Ulden renses, bearbejdes, farves og spindes. I anden Række træde en Del andre industrielle Erhverv som Lærredsfabrikation, Garveri, Sæbesydning, Vitriolfabrikation, Metalstøbning, Maskinfabrikation og Ølbrygning. Foruden Folkeskolen og en Mellemskole har V. en Haandværkerskole, et Lærerseminarium,

et offentligt Bibliotek og en Malerisamling. Byen har en Handelsret og er Sædet for et Tribunal ai første Instans. I Omegnen fabrikeres Uldkarter, og der udvindes Valkejord. *M. Kr.*

Vervins [værvæ'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Aisne, ved Vilpion og Nordbanen, har Rester af en gammel Bymur, en Kirke fra 15. til 16 Aarh., en juridisk Domstol, en Handelsret og et Agerbrugskammer. V. har (1896) 3,351 Indb., der drive Fabrikation af Lærred m. m. *M. Kr.*

Verwée [værve'], Alfred Jacques, belgisk Dyrmaler, født 23. Apr. 1838 i S. Joos-ten Oode (ved Bruxelles), død 15. Septbr. 1895 i Bruxelles. Den gamle Verboeckhoven understøttede ham med Raad, Faderen var ogsaa Maler (Louis Pierre V., ligesom Sønnen Elev af Verboeckhoven, mest kendt som Landskabsmaler). V. gik dog snart andre Veje end Verboeckhoven og tog Troyon til Forbillede. Han malede, med bred og kraftig Penselføring, en Mængde Dyrbilleder, hvori Okserne spille en stor Rolle. Til hans bekendteste Værker høre »Spand i Zeeland« (Mus. i Bruxelles), »Ved Schelde's Bredder«, »Oksthjord«, »Hingst«. Han og Joseph Stevens (1819—92) regnes for det nyere Belgien's dygtigste Dyrmalere. Paa den internationale Kunstudstilling 1897 i Kjøbenhavn saas V.'s store »Forspand i Franche Comté« [1891]. *A. hk.*

Vesalius, Andreas, berømt Anatom, født i Bruxelles 1514, død paa Øen Zante 15. Oktbr. 1565. V. uddannedes dels i Louvain, dels i Montpellier, men især i Paris, hvortil han kom 1533. Allerede som 14-aarig Dreng skal han have dissekeret Dyr, men snart søgte han alle mulige Lejligheder til at dissekere Mennesker. Han færdedes paa Galgebakkerne og kæmpede med Hundene om de hængtes Knogler, og i Louvain bemægtigede han sig en Nat et helt Skelet fra en Galge. Han begyndte tidlig selv at undervise og foretog selv Sektionen, idet han demonstrerede, hvad han fandt, medens det tidligere var en Barber, som aabnede Liget, og Læreren i Reglen kun kommenterede de gamle Anatomer, navnlig Galen, hvis Lærdomme gjaldt som Dogmer. 1537 blev V. Professor i Padova, og for Masser at Tilhørere — der angives 500 — holdt han sine Forelæsninger, i Begyndelsen væsentligst i Overensstemmelse med Galen, men efterhaanden mere og mere selvstændig, paavisende de mange Fejl hos Galen til Dels beroende paa, at denne støttede sig til Dissektioner af Lig af Dyr og ikke af Mennesker. 1543 udgav V. sit epokegørende Værk *De corporis humani fabrica* i Basel, hvormed hele den gamle Lære omstyrtedes, og paa dette hans Værk opbyggedes hele den nyere Tids Anatomi. Fremstillingen er udmærket, Sproget smukt, de ledsagende Tegninger fortrinlige Kunstværker, udførte af Tizian's Elev Johannes Stephan Kaikar. V.'s Bog fremkaldte de voldsomste Angreb paa ham af de rettroende Galenister, hvoriblandt V.'s Lærer Sylvius, og V. nedlagde da 1544, som det synes træt af Angrebene, sit Professorat og levede siden da mest som Livlæge hos Karl V og Filip II; men heller ikke her kunde han komme til Ro, plaget som han blev ved Intriger af de spanske Læger og af Forfølgelse fra Præsteskabet, som han ofte havde angrebet. 1564 fik han sin Afsked af Kejseren og forlod Madrid for at foretage en Rejse til det hellige Land. Han standsede noget i Venezia, hvor han offentliggjorde en Fremstilling af den nylig afdøde Anatom Falloppio's Arbejder. I Jerusalem fik han Anmodning om igen at blive Professor i Padova, og han rejste derfor tilbage, men led paa Vejen Skibbrud paa Øen Zante, hvor han døde.

V. er Grundlæggeren af den nyere Tids Anatomi og har fortjent Betegnelsen *Pater scientiae anatomicae*, som findes paa hans Statue. *G. N.*

Veséte, bornholmsk Høvding i 10. Aarh., Fader til de bekendte Jomsvikinger Bue Digre og Sigurd Kaabe — Det olddanske Mandsnavn V. har i Formen Vesti eller Visti holdt sig i Jylland til vore Dage. *F. O.*

Vesica (lat.) d. s. s. Blære.

Vesicantïa d. s. s. Blæretrækkende Midler.

Vesico-vaginälfistel, Blæreskedefistel, se i Blærefistel.

Vesicŭla (lat.) d. s. s. en lille Blære, saaledes f. Eks. *v. seminalis* d. s. s. Sædblære (se Testikel); *v. Graafii* se Æggestok; *v. pulmonalis* d. s. s. Alveole, se Lunge. *S. B.*

Vesikatorïum (lat), et blæretrækkende Middel (s.d.) f. Eks. et Spansk flueplaster.

Vesïr (rigtigere Vezir, arab., ɔ: Medhjælper, Forretningsfører) er i Orienten Titelen paa de Suverænen nærmest staaende civile Embedsmænd. I det osmanniske Tyrki betegner V. særlig Storvesiren, Ministerraadets Præsident og i lange Perioder af Statens Historie dens egentlige Leder. Hans tyrkiske Titel er *Sadr-a'zam*, og han fører i det diplomatiske Sprog Prædikatet *Son Altesse* (Højhed). *F. O.*

Vesjegonsk, By i det nordlige Rusland, Guvernement Tver, ligger 200 Km. N. O. f. Tver paa højre Bred af Mologa. (1897) 3,469 Indb. V. ligger i en sumprig Egn og driver Flodskibstart samt Handel med Træ og Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Vesoul [vəzu'(l)], By i det nordøstlige Frankrig, Hovedstad i Dep. Haute Saône, Knudepunkt paa Østbanen og Nordbanen og liggende ved Durgeon. Byen har et Monument over de ved Belfort 1870 — 71 faldne Mobil gardister fra Haute-Saone, er Sædet for Departementspræfekten og en juridisk Domstol, har en Filial af Frankrig's Bank, Lyceum, et gejstligt Seminarium, Lærer- og Lærerindeseminarium, Bibliotek (26,000 Bd.) og Museum. V. har (1896) 10,083 Indb., Fabrikation af File, Værktøj, Møbler og Bagværk, desuden Vinavl og Handel. *M. Kr.*

Vespa se Gedehamse.

Vespasiānus, Titus Flavius, romersk Kejser 69—79, født 17. Novbr. 9, død 23. Juni 79. Han tilhørte en anset Slægt i Sabinerlandet og gennemgik den sædvanlige romerske Embedsstige. Nero udnævnte ham 67 til Statholder i Judæa, hvor der var udbrudt en farlig Opstand. I de følgende Aar erobrede V. en stor Del at Landet, dog ikke Jerusalem. Medens han var her, fik han Budskab om Nero's Død og Galba's Tronbestigelse og sendte sin Søn Titus til Rom for at hylde den ny Kejser. Men da Efterretningen kom om, at først Galba og siden Otho vare dræbte, og Vitellius havde opkastet sig til Kejser, modnedes hos V. Planen om selv at bemægtige sig Kejsertronen.

Med størst Iver virkede herfor Syrien's Statholder Mucianus, men ogsaa i andre Dele af Riget vandt han Tilhængere, særlig blandt Legionerne i Møsien, der havde staaet paa Otho's Side mod Vitellius. Medens V. selv overgav Kommandoen i Judæa til Titus og begav sig til Ægypten, rykkede hans Tilhængere frem mod Italien. Efter at Vitellius'es Tropper vare slagne ved Cremona, rykkede V.'s Tilhængere mod Rom, hvor Vitellius blev dræbt efter heftige Kampe, og V. udraabt til Kejser uden selv at have taget Del i Kampene. Som Kejser førte V. væsentlig en fredelig Regering, efter at Jerusalem var bleven erobret af Titus, og Batavernes Opstand under Civilis var dæmpet. I Statsstyreisen tog V. stærkt Hensyn til Senatet, hvori han optog en Del Provinsbeboere; han holdt Hæren i Tømme og udviste stor Sparsommelighed med Rigets Finanser. Store Summer anvendtes dog til Byggeforetagender, særlig det flaviske Amfiteater (Colosseum). Videnskaberne fremmede han og ansatte offentlige Lærere i Veltalenhed i Rom. Personlig førte han et nøjsomt og tarveligt Liv og varetog samvittighedsfuldt sin Stillings Pligter. Om hans Søn og Efterfølger, der bar samme Navn, se Titus. *H. H. R.*

Vesper (lat.), Bøn i den katolske Kirke ved Solnedgang, svarende til det daglige Aftenoffer hos Jøderne. V. er sædvanlig, i hvert Fald paa Søn- og Helligdage, føjet ind i Gudstjenesten og omfatter da ikke alene Bøn, men ogsaa Skriftlæsning og Hymner. *A. Th. y.*

Vesper, siciliansk, se Sicilianske Vesper.

Vespertilionidae se Flagermus.

Vespucci (vesput'tsi|, Amerigo, italiensk Søfarer, ener hvem Amerika har faaet Navn. Haner født 9. Marts 1451 i Firenze, død 22. Febr. 1512 i Spanien. I sin Ungdom fik han en omhyggelig Undervisning af sin Onkel Giorgio Antonio V., en bekendt gejstlig, og drog som Købmand omkring 1490 til Spanien, hvor han netop kom paa et Tidspunkt, da Interessen for Opdagelser var størst. Det var derfor ikke underligt, at V., der havde gode Kundskaber i Kosmografi og var særdeles dygtig til at benytte de da brugelige astromiske Instrumenter, følte Lyst til selv at gaa paa Eventyr og Opdagelser, og 1499 deltog han i Alonso de Hojeda's Togt til Sydamerika's Nordkyst og Vestindien. Etter sin Hjemkomst n. A. gik han i portugisisk Tjeneste og deltog 1500 i en Ekspedition for at udforske det af Cabral s. A. opdagede ny Land (Brasilien). Efter V.'s Beretning er denne Ekspedition naaet til ca. 32^0 s. Br., altsaa ikke langt fra La Plata-Flodens Munding. Atter i Juni 1503 drog V. paa Opdagelser sammen med Portugiseren Gongalo Coelho, paa hvilken Fart bl. a. Øen Fernando Noronha blev opdaget, men for øvrigt undersøgtes kun Dele af Brasilien's Kyst. I Juni 1504 vendte han tilbage til Lissabon. Paa denne Fart havde V. ført Befalingen over en lille Caravele, men Leder at nogen selvstændig Ekspedition har han ikke været. 1505 gik han tilbage i spansk Tjeneste, hvor han 1508 blev udnævnt til *Piloto mayor* for Farten paa den ny Verden, og fik bl. a. saaledes den Pligt at indføre alle Nyopdagelser paa Kortene og at prøve Styrmændene, der droge ud i Indiefarten. V. udgav en Beskrivelse af sine Rejser i Form af Breve, der bleve oversatte paa flere Sprog og almindelig læste. Hans Navn var derfor af den store Almenhed i Europa bedre kendt end Columbus'es, og Aaret efter dennes Død 1507 udkom der derfor i St. Dié i Lothringen en Beskrivelse af V.'s Rejser, hvori Forfatteren, der kaldte sig Hylacomilus, men hvis rigtige Navn var Martin Waldseemüller, foreslog at opkalde den ny Verden efter V., et Navn, der i kort Tid blev almindelig optaget. Det ældste Kort, hvorpaa Navnet *America provincia* findes trykt, er Bienewitz'es 1522. (Litt.: Varnhagen, >A. V.< [Lima 1865]; Peschel, »Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen« [München 1877]; Uzielli, *Les voyages et les écrits d'Am. Vespuce* [Firenze 1893]). *C. A.*

Vesta, romersk Gudinde, der særlig repræsenterer Hjemmets saavel som ogsaa det ordnede Statssamfunds Fasthed og Bestandighed. Gudinden svarer i det hele nøje til Grækernes Hestia (s. d.); dog er hverken Navnet eller selve Guddommen overført fra Grækenland. Stammen i Navnet er indoeuropæisk, fælles for græsk og latinsk Sprog, *vas, ush,* lyse, brænde. V.'s Symbol er, svarende hertil, Arneilden som det faste Bosteds Kendemærke. Hos de latinske Folk nød Gudinden den største Anseelse, og fra romerske Forfattere vides det, at hun ogsaa dyrkedes hos Sabinerne. Efter al Sandsynlighed er det en af de ældste, gammelitaliske Gudeskikkelser. Hun havde i Arnen i hvert enkelt Hus sin Helligdom og nød ogsaa særlig hellig offentlig Kultus. Fra Italien kendes lige saavel som fra Grækenland den Sædvane, at Kolonier gennem Overførelse af Arneilden bragte Moderstadens Vesta-Dyrkelse til det nye Sted. Formodentlig var det ogsaa en Erindring om et saadant gammelt Sammenhørighedsforhold, naar de romerske Konsuler ved deres Embedstiltrædelse ofrede til V. og Penaterne i Lanuvium. I senere Tider, da Rom søgte sin egentlige Oprindelse i Troja, antoges ogsaa den latinskromerske Vesta-Dyrkelse at stamme derfra. Efter en Overlevering skulde Romulus, der var en Vestalindes Søn, have bygget det første Tempel; efter en anden og sikkert rigtigere Tradition var det Kong Numa, der grundede den første Helligdom, en ret lille, rund Bygning paa den palatinske Højs Skraaning mod Forum. Der fandtes i dette Tempel intet Kultusbillede, men et overhvælvet Ildsted med den stedsebrændende Arneild som Gudindens Symbol. Desuden fandtes der dog ogsaa andre hellige Ting, navnlig et gammelt Træbillede (Palladion, s. d.), efter Sagnene det, der oprindelig stod i Troja; det maatte ikke ses, endsige da berøres af Mænd, og det hedder, at da Ypperstepræsten Metellus 241 f. Chr. reddede det fra Brand, blev han selv blind. Ogsaa fandtes i Tempelet Billeder af Penaterne og andre ejendommelige Symboler, der antydede V.'s Slægtskab med gamle Naturguddomme. I Nærheden laa ogsaa *Regia* med Bolig for Ypperstepræsten og *Atrium Vestae* for Gudindens særlige Præstinder, Vestalinderne (s. d.). Ejendommeligt for V.'s Kultus var, at det for al Gudsdyrkelse bestemte Krav om legemlig og sjælelig Renhed for dens Udøvere og tor de benyttede Redskaber her var i højeste Grad skærpet. Hovedhandlingerne vare ceremonielle Renselser; de hertil anvendte Vand-

beholdere skulde være simple Lerkar. Vand fra Tiberen eller Ledninger maatte ikke anvendes; kun frisk Kildevand turde bruges og maatte daglig hentes uden for Rom. Naar Vestalinderne hentede Vandet, maatte de ikke undervejs sætte det fra sig. Slukkedes den hellige Tempelild, kunde den kun tændes igen ad »naturlig« Vej, ved Gnidning af Træ, til det kom i Glød, eller ved Solild. Hovedfesten, *Vestalia*, fejredes 9. Juni. Overhovedet var V.'s Tempel gennem lange Tider et af de helligste Steder i Rom. Allerede i Borgerkrigene i Republikkens sidste Tid hændte dog Overgreb. Saaledes blev Ypperstepræsten og den berømte Jurist Q. Mucius Scævola i Aar 82 myrdet af en Hob af Marius'es Tilhængere. Men

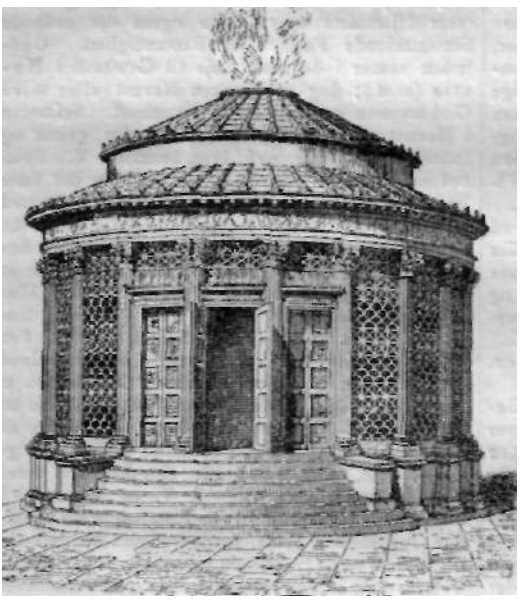

Vesta-Tempelet i Rom. Rekonstruktion.

siden hævdedes atter Ukrænkeligheden, og fra Augustus'es Tid beklædte Kejseren Embedet som Ypperstepræst. Det gamle Tempel led gentagne Gange ved Brand. De Bygningsrester, der i nyere Tid ere fremdragne paa Tempelets Plads, stamme væsentlig fra Septimius Severus'es Tid. Dette sidste Tempel var en rund Bygning, omgiven af en Søjlegang, opført paa en 14 M. bred Basis. Ved Siden er fundet en lille Bygning, *Aedicula Vestae*, der synes at have været et Anneks til det egentlige Tempel. — V.'s Kultus var vistnok en af de Sider af Hedenskabet, der længst bevarede sin Hellighed. Først Gratian (Kejser til 383 e. Chr.) inddrog Tempelets Ejendom. I Kunstfremstillinger, der ikke ere særlig almindelige, er V. tænkt i Skikkelse af en ikke helt ung, moden Kvinde i folderig Dragt og med Hovedklæde. *H. A. K.*

Vestaber (*Platyrrhini*) kaldes med et fælles Navn alle de Aber, der findes i Amerika. Deres Næsebor vende udad til Siden, idet Skillevæggen mellem dem er meget bred; der findes ingen benet Øregang, og Hænderne ere ret ufuldkomment byggede, idet Tommelen mangler eller er svagt udviklet, saa at den ikke kan stilles mod de andre Fingre. — Egernaberne ere dog baade ved Tandforhold og ved at have Kløer i Stedet for Negle saa afvigende, at de maa stilles i en egen Familie, *Arctopitheci* (s. d.). — De øvrige V. regnes alle til Familien *Cebidae*. Det er gennemgaaende mindre Former med ret højt Hoved; alle have de lang Hale, hyppig Sno- eller Gribehale; mest karakteristisk er det, at de have baade 3 ægte og 3 uægte Kindtænder i hver Kæbe. Angaaende Bygningen se i øvrigt Aber. Af herhen hørende Former ere de mest kendte: Brøleaber (*Mycetes*), Kapucineraber (*Cebus*), Klamreaber (*Ateles* og *Eriodes*) og Uldaber (*Lagothrix*) s. d. Af andre mere fremtrædende Former kan nævnes Satanaben (*Pithecia satanas*), helt sort, med langt sort Hageskæg og lang, slap, langhaaret Hale. Den hører hjemme ved Amazonas nedre Løb og er som de øvrige Arter af samme Slægt en temmelig lille Form med træge Bevægelser. Tæt i Familie med den er Slægten *Uacaria*, de eneste V. med kort, stumpet Hale; de leve mest i Skove, hvor Jordbunden hyppig staar under Vand, komme næsten aldrig paa Jorden og ere derfor sjældne at faa fat paa. — En ejendommelig Slægt er *Nyctipithecus*, kaldet Natabe, ikke at forveksle med Halvabeslægten af samme Navn (*Nycticebus*). De have rundt Hoved, korte Øren og som ægte Natdyr Øjne saa store, at der kun er en smal Næsebro mellem dem. Bagbenene ere meget længere end Forbenene. De tilbringe Dagen parvis, sammenrullede i udforede Huller i Træerne, og ere sløve og gnavne, hvis de vækkes, medens de om Natten færdes muntert og behændig for at fange Insekter og Fugle; Planteføde søge de kun lidt. Nær i Famiiie med foregaaende er Slægten *Chrysothrix*, paa hvem Navnet Egernabe ogsaa anvendes, da det er smaa Dyr, der i Ydre og Levemaade minde meget om Egern. Kraniet er rundt med stærkt udskydende Baghoved, store Fortænder og Hjørnetænder. I køligt Vejr samle de sig i Klumper og sno Halerne om hinanden for at varme sig; de ere sky og vagtsomme, skrige højt, naar de mærke Fjender, og advare derved ogsaa andre Dyr. De fanges af Indianerne, der spise Kødet og tæmme fangne Unger for at holde dem som Husdyr, der rense Hytterne for Insekter og andet Utøj. *M. Ml.*

Vestalinder, de romerske Præstinder for Gudinden Vesta (s. d.), 6 i Tallet. De udtoges, i Reglen henimod 10 Aars Alderen, blandt Rom's fornemste Slægter og fungerede i det hele i 30 Aar, deraf de 10 som Novicer, 10 som egentlige Præstinder og de sidste 10 med at oplære de nye. De udtoges af Ypperstepræsten og stode under hans særlige Tilsyn. De boede i deres hele Funktionstid afsondrede fra Slægt og Venner i en særlig Bygning, *Atrium Vestae*, nær Gudindens Tempel. Som særlige Pligter havde de at sørge for Vedligeholdelsen af den stedsebrændende Ild og for de mange ceremonielle Renselser, hvortil de selv hver Dag skulde hente Vandet,

frisk Kildevand, uden for Rom. Pligterne vare strenge, og Straffen for Overtrædelser meget haard. Var den hellige Ild ikke holdt vedlige, straffedes den skyldige med Piskning af Ypperstepræsten, og Brud paa Kyskhedsløftet straffedes med, at den paagældende begravedes levende. Men til Gengæld havde V. store Privilegier. De vare de eneste romerske Kvinder, der vare personlig myndige og Herre over deres Formue; de aflagde Vidnesbyrd uden Ed. Mødte en Embedsmand med Liktorer en V., hilstes hun ærbødig, og mødte en Forbryder dem paa deres Vej, blev han fri for Straf. De ledsagedes selv af en Liktor, og Fornærmelser mod dem straffedes haardt, endog med indtil Dødsstraf. Ofte fik de i alt Fald i senere Tid ved Tiltrædelsen af Kejserne en stor Pengesum. Etter Funktionstiden kunde de indgaa Giftermaal, dog saas det ikke gerne. Allerede tidlig blev det svært at finde unge **Kvinder**, der vilde paatage sig Tjenesten. Fra Patricierne gik man til Plebejerslægter, og fra Augustus'es Tid kunde endog Døtre af frigivne fungere.

Deres Bolig (*Atrium Vestae*) var en anselig Bygning ved Forum. Ved nyere Udgravninger er der fremkommet betydelige Rester, stammende fra den ældre Kejsertid (1.—2. Aarh. e. Chr.). Den var opført af Mursten med Beklædning af Marmor og i 2 Stokværk, med en større, aaben Søjlegaard, der var smykket bl. a. med Statuer af **Overvestalinder**, rejste af de paagældendes Slægt eller af fremmede, som havde nydt godt af deres Forbøn eller Anbefaling. De bevarede ere fra 3.—4. Aarh. e. Chr. Flere af dem ere saa fuldstændig til Stede, at de give et Billede af V.'s Dragt. De bar Under- og Overdragt af hvidt uldent Stof og over Hovedet et firkantet Klæde, der kun lod Ansigtet frit og under Hagen samledes af en **Bøjlenaal**. Den forreste Del af Haaret dækkedes af en Art Kappe med 6 kunstige Haarfletninger, der vare beviklede med sorte og røde Uldbind. (Litt.: Jordan, »Der Tempel der Vesta und das Haus der V.« [Berlin 1886]). *H. A. K.*

Vestalper se Alperne S. 610.

Vestaustralien, Western Australia, Stat i **Australien's** forenede Stater, omfatter den vestlige Tredjedel af det australske Fastland indtil 129° ø. Lgd., hvilken Meridian danner Grænsen til Staten Sydaustralien samt til Distrikterne Alexandraland og Nordaustralien. Mod Nord, Vest og Syd beskylles V. af det indiske Ocean. Arealet er 2,527,530 □Km. med (1903) 226,954 *Indb.*, hvortil yderligere kommer nogle faa Tusinde indfødte. V.'s Omraade falder omtrentlig sammen med det saakaldte vestaustralske Ørkenplateau, der dog Øst paa gaar til 132° 0. Lgd., og som saavel langs Kysterne som Øst paa (Mc. Donnell Range) begrænses at Bjærgkæder eller **bjærgagtige** Randpartier. Underlaget dannes alle Vegne af **arkæiske** Granitter og krystallinske Skifere, der forekomme i Bælter, hvor snart Granitten, snart de **metamorfiske** Bjærgarter ere fremherskende. Af palæozoiske Bjærgarter forekommer en ringe Mængde **Silur** og Karbon, og af mesozoiske en Del Kridt i Randbjærgene. Derimod har Tertiær i Form af Ørkensandstenen i det indre en mægtig Udbredelse, Kvartærdannelser forekomme paa Kysterne og vidne om, at Havet i forholdsvis sen Tid har trukket sig tilbage. Ældre Eruptiver, særlig Diorit, ere hyppige i et 240—320 Km. fra Vestkysten liggende Bælte, hvor de optræde i Form af isolerede Bjærge, der hæve sig op over Sletten. Yngre Eruptiver kendes kun fra et Par nordvestlige Forbjærge, der dannes af Søjlebasalt, samt fra Bjærgene i **Kimberley**. I de krystallinske Skifere forekommer Guld, og V. har tillige Lejer af Kobber-, Bly-, Jærn- og **Zink**malme. De frugtbareste Dele af V. ere de nordlige og nordvestlige Egne indtil 19° s. Br., hvor

Vestalinder. Relief; Alter fra Sorrento.

den tropiske Nordvestmonsun om Sommeren giver rigelig Nedbør. Mellem Ord River og Fitzroy River ligger saaledes en 5,000 □Km. stor, kun af enkelte Granitbjærge afbrudt Græssteppe, hvis Jordlag tillige ere guldrige. Mod Sydøst gaar Steppen over i det 470 M. høje, 7,800 □Km. store Antrimplateau, der bestaar af Basalt. Omkring Fitzroy River, der i sit nedre Løb kan befares af Dampere, træffes aabne græsrige Flader, der hist og her afbrydes af Bevoksninger med Palmer, Akacier og Eukalypter. Langs Kysterne i denne Del af V. træffes hist og her tætte Mangrovebevoksninger. Syd for 19° s. Br. udmunde De Grey River og Fortescue River, om hvis nedre Løb der ligger talrige taffelformede, nøgne Bjærghøjder, der i det indre samle sig til større sammenhængende Plateauer, af hvilke det største, der ligger S. f. øvre Fortescue River, er 8—1,200 M. højt. Jo længere man gaar Syd paa, des mere nærmer Ørkenen sig til Kysten, der antager et mere og mere øde og trøstesløst Præg. 3 større, 6—700 Km. lange, Floder udmunde dog her, nemlig Ashburton River, Gascogne River og Murchison River. De hente deres Tilløb fra Ørken-

plateauets højere vestlige Randbjærge, hvor Nedbøren er mere regelmæssig, og blandt hvilke fremhæves Mount Labouchére (1,040 M.), Mount Augustus (1,090 M.) og Barlee Range. S. f. Murchison River ere alle Vandløbene smaa og vandfattige; det bekendteste er Swan River, ved hvilket Perth ligger. Ørkenplateauets stejle Rand træder her omtrent helt ud til Kysten under forskellige Navne, af hvilke dog Darling Range er langt det mest omfattende. Det højeste Punkt her er Mount William (1,086 M.). Omkring de nævnte større Floders øverste Løb træffer man Guldmarker. Fortsætter man de sydlige Smaafloders Retninger ind i Landet, vil man hyppig finde Rækker af Saltsøer og Saltsumpe, blandt hvilke nævnes Lake Austin (400 M. o. H.), der er den nordligste og ligger i øde, men guldholdige Omgivelser, Lake Barlee, Lake Moore, samt Saltsumpen Lake Deborah. I dette Sødistrikt ligge nogle af de mest bekendte Guldlejer som Coolgardie, Kalgoorlie, Yilgarn og Yalgoo; men for øvrigt træffes Saltsøer og Saltsumpe hist og her over hele Ørkenplateauet. Dette deles ved en Række Klippedrag fra Lake Austin til Lake Amadeus i Centralaustralien i et nordligt og et sydligt Parti, af hvilke det første er et mægtigt Bassin, medens det sidste sænker sig ned imod Australia-Golfen. Den nordlige Del af Bassinet (20—24° s. Br. og 120—129° ø. Lgd.) er Sandørken, idet de fremherskende Sydøstvinde her opdynge indtil 30 M. høje Sandklitter. Kun paa de mest begunstigede Steder træffes en lav Scrubvegetation af Eukalypter og Akacier eller en fattig Bevoksning af *Atriplex nummularia*. S. f. Klippedragene, der snart ere nøgne som Everard Range's røde Granitmasser, snart beklædte med et sparsomt Grønt som Rawlinson og Petermann Range's, ligger Great Victoria Desert, der dels er en Sand-, dels en Stenørken, hvor Jorden dækkes af sandslidte, snart kantede, snart afrundede Stykker af Ørkensandsten. Great Victoria Desert falder Syd paa brat af imod den noget lavere Nullarbor Plain, et Plateau af tertiær Kalksten, der fra en Højde af 90—180 M. falder næsten lodret af mod Havet. Denne træløse Kalkslette uden Vandløb eller Dalfurer, men med Huler og Revner, har en endnu mere afskrækkende Karakter end Sandørkenen.

V. ligger dels i den tropiske, dels i den varmt tempererede Zone. Medens de nordligste Egne have tropisk Sommerregn med Monsunskifte, har den sydlige Del af V. Nedbør om Vinteren, om end aftagende, jo mere man fjerner sig fra Vestkysten. Albany og Perth have en aarlig Nedbør paa 87 Cm. og Bunbury paa 88 Cm.; men allerede York, der knap ligger 150 Km. fra Kysten, har kun 40 Cm. Inden for det tropiske Omraade har Egnen S. f. Kap Londonderry en Regnmængde af mere end 100 Cm. I det indre Ørkenbassin, Great Victoria Desert samt Nullarbor Plain falder yderst sjældent enkelte Byger, hvis Fugtighed straks opsuges af den porøse Sandsten, saa der hverken opstaar Vandløb eller Vandsamlinger. De hist og her optrædende Saltsøer anses for Rester af en tidligere stor Ferskvandsbedækning. Planteverdenen er i de nordlige Kystegne indtil King Sund en nærmest sydasiatisk Tropevegetation med Palmer (*Livistona* og *Kentia*), Pandanus, Bauhinier og Meliaceer. Hele Resten af V. hører ind under den ejendommelige subtropiske australske Floras Omraade, og netop her i V., i Særdeleshed paa Strækningen fra Murchison River til Kap Paisley ved Vestenden af Australia-Golfen, træffer man denne Flora mest udpræget, hvorfor ogsaa største Delen af de Planteformer, der ere ejendommelige for Australien, findes her. Skove ere dog yderst sjældne. Længst mod Sydvest er Skovsavannen fremherskende, og derefter følger et Bælte af Kratheder (*scrub*), inden man gaar over i Ørkenen, hvor *Spinifex*-Vegetationen er hyppig. Af Planteformer fremhæves Proteaceer, Myrtaceer, Akacier, Kasuariner, en Cykadé (*Macrosamia*), samt Liliaceerne, hvortil høre de ejendommelige Græstræer. Ved Ørkenbæltet er V. i plantegeografisk Henseende vel afgrænset fra det øvrige Australien, og Landet er i Besiddelse af en ikke ringe botanisk Selvstændighed. Saaledes har V. 3,560 Arter af Karplanter, hvoraf kun de 18 p. Ct. ogsaa findes i andre Omraader af Australien. Man antager, at denne Egenart hænger sammen med, at der i Kridttiden strakte sig en Havarm fra Carpentaria-Golfen Syd paa og delte Australien i to Ølande. Ogsaa i faunistisk Henseende indtager V. en Særstilling. Man regner, at af 97 Arter af Pungdyr og Kloakdyr i Australien forekomme kun de 36 i V., og af disse ere 14 ejendommelige for V. Dyreverdenen her er altsaa meget artsfattigere end i Østaustralien.

De oprindelige etnografiske Forhold i V. ere daarligt undersøgte, saa man i Virkeligheden ikke ved, i hvor høj Grad de herværende Australnegre afvige fra deres Stammefrænder 0. f. Ørkenen. Hvor mange de udgøre i Tal, ved man heller ikke, da man kun har talt de faa indfødte, der stode i Statens Tjeneste; men de kunne højest udgøre nogle faa Tusinde. Heller ikke Kolonibefolkningen er talrig i Forhold til Landets vældige Udstrækning. Alt Land 0. f. 122° 0. Lgd. er saa godt som folketomt, og det samme gælder de nordvestlige Kystegne. I lang Tid indskrænkede Bebyggelsen sig til de sydvestlige Egne mellem Perth og Albany; men da man fandt Guldlejerne ved Kalgoorlie og Coolgardie, vendte indvandrerstrømmen sig ogsaa mod de indre Egne. Agerbruget er ringe og endnu ikke i Stand til at dække Behovet. 1901 vare 81,000 Hekt. under Kultur, og heraf var over 1/3 besaaet med Hvede. Desuden dyrkes Byg, Havre, Majs, Kartofler og Løg samt Frugt, Oliven, Vin og Tobak. Næsten alle Vegne maa man bruge kunstig Vanding. Kvægavlen, der i Begyndelsen var den vigtigste Næringsvej, kan nu ikke mere maale sig med Bjærgværksdriften; men der udføres dog aarlig for henimod 5 Mill. Kr. Uld og for over 1 Mill. Kr. Huder. Det største Kvæghold er i de nordlige Dele af V., og der fandtes 1900 2 1/3 Mill. Faar, 340,000 Stkr. Hornkvæg og 68,000 Heste. I de senere Aar har man indført Kameler, der ere som skabte for V., og Biavl og Silkeavl drives i ikke ringe Maalestok. Fiskeriet er ubetydeligt; dog udføres der Perlemor og Skildpadde. Guano forekommer paa Lacépède-, Browse- og Houtmanns- eller Abrolhos-Øerne. Fra det sydvestlige V. mellem 31° og 35° s. Br. udføres Yarratræ for ca. 8 Mill. Kr. aarlig samt Eukalyptus- og Sandeltræ. Fra 1893 har Bjærgværks-

driften været den fornemste Næringsvej i V. 1882 fandt man Guld i Kimberley-Distriktet, og 1886 begyndte man Guldvadskeri i Alluvialaflejringerne efter en større Maalestok. 1887 fandt man Guld ved Yilgarn, 1891 ved Coolgardie, 1893 ved Kalgoorlie og Dundas og 1895 de rige Lejer ved Lake Darlôt. 1900 producerede V. Guld til en Værdi af 123 Mill. Kr., og man regner, at V. fra 1886 til 1900 har frembragt Guld til en samlet Værdi af 410 Mill. Kr. De rigeste Guldlejer findes ved Coolgardie og Broad Arrow, hvor der i Løbet af faa Aar opstod et Par Byer med tilsammen over 30,000 Indb. Coolgardie staar i Jærnvejsforbindelse med Kysten og har desuden Sidebaner mod Nord, Øst og Syd til andre Guldmarker. Længere Nord paa fører en anden Bane fra Kysten ind til Murchison-Guldlejerne og Lake Austin. Desuden frembringer V. en Del Bly, Kobber, Tin, Jærn og Kul. Industrien er ringe. Kun Perth og dens Havneby Freemantle have Fabrikker i større Tal. Særlig nævnes Teglværker, Savmøller, Vognfabrikker, Garverier, Jærnstøberier, Sodavandsfabrikker samt Ølbryggerier. Handelen er særlig rettet paa England og de andre australske Stater og drives over Perth, Albany, Bunbury, Geraldton og Roeburne. Der indførtes 1900 for 108 Mill. Kr. og udførtes Varer for 124 Mill. Kr., og af begge Summer falder Halvdelen paa Omsætningen med de australske Nabostater. Der indførtes Klædevarer og forskellige andre Industriprodukter, og der udførtes Guld (for 70 Mill. Kr.), Træ (9 Mill. Kr.), Uld, Perler og Perlemor, Skind og Huder, Tin og Guano samt Heste, der alle gaa til Indien. Jærnbanenettet var 1900 paa 3,027 Km. og er i stadig Vækst. Den projekterede Kystbane langs Australia-Golfen til Østaustralien er dog endnu ikke gennemført. Hovedstad er Perth.

Historie. 1826 førtes en Del Forbrydere fra Sidney til Kong Georgs Sund; men først 1829 blev V. britisk Koloni, idet der samtidig paa to Steder ved Mundingen af Swan River og ved Kong Georgs Sund anlagdes Kolonierne Perth og Albany. Herfra begyndte man straks at foretage Ekspeditioner til de indre Egne; men hvad man her saa af enkelte fugtige Dale med frodigere Vegetation, af tørre Kratheder og golde Ørkener, indbød ikke til Kolonisation, og de ikke faa Ekspeditioner bleve kun af geografisk Betydning. Skønt den unge Koloni paa forskellig Maade begunstigedes af den engelske Regering, havde den dog ikke stor Fremgang, og 1848 udgjorde Befolkningen kun 4,600 Individer. Ved at indføre Straffefanger søgte man at befolke Kolonien, og der indførtes i Aarene efter 1851 omtrent 10,000, der næsten alle vare Mænd. Alligevel naaede V.'s Indbyggerantal i 1890 ikke over 50,000, og først Guldfundene bragte en rask Stigning. Som i alle Kolonilande ere Kvinderne imidlertid i stærkt Mindretal, og der fandtes 1901 blandt 182,000 Beboere kun 70,000 Kvinder. De senere Aars stærke Indvandrerstrøm bestaar væsentligst af Østaustraliere, Englændere og Tyskere. 1899 tiltraadte V. det af de østlige Kolonier og af Tasmanien vedtagne Forslag om en Sammenslutning, skønt Betænkelighederne af økonomiske Grunde vare saa virksomme, at Forslaget kun fik et yderst ringe Flertal ved Folkeafstemningen, og ogsaa senere har der med Forbundet (Commonwealth of Australia), der etableredes fra 1. Jan. 1901, ytret sig adskillig Misfornøjelse i V. (Litt.: W. Sievers og W. Kukenthal, »Australien« [Leipzig 1902]; D. W. Carnegie, *Spinifex and Sand* [Lond. 1898]; C. Schmeisser, »Die Goldfelder Australasiens« [Berlin 1897]; Greville Tregarthen, *The Australian Commonwealth* [Lond. 1893]; T. A. Coghlan, *A statistic account of the seven colonies* [Sydney 1892 ff.]). *H. P. S.*

Vestby, Herred, Folio Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Aker og Folio Fogderi), Akershus Amt, 113,6 □Km., (1900) 2,878 Indb. (heri indbefattet Ladestedet Hvitsten [s. d.] med 107 Indb.), altsaa ca. 25 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld med V., Garder og Saaner Sogne; det omgives af Herrederne Frogn, Aas, Hobøl, Vaaler og Moss. Inden for Herredet ligge foruden Hvitsten Ladestederne Son og Hølen (s. d.). Herredet ligger paa Østsiden af Christianiafjorden og indeholder i den nordre Del et frugtbart Sletteland af ret betydelig Udstrækning, medens dets søndre og østre Del er mere kuperet og opfyldt af skovklædte Aaspartier, der dog ikke naa betydeligere Højder; saaledes naar Høiaas 126 M., Kjenslivarden 102 M., Sonsaasen ved Christianiafjorden 93 M. Herredets Dalfører ere smaa; de betydeligste ere de Dalsænkninger, der fra Sonsbugten, en Arm af Christianiafjorden, skære sig ind mod Øst til Hølen og mod Nord hen imod V. Det eneste Vasdrag af Betydning er Hølenelven, der dannes ved Forening af Saanerelven og Loskavasdraget; af Indsøer findes kun 3 mindre Tjern. Herredet indeholder henved 40 □ Km. opdyrket Mark og 70 □ Km. Skov; Resten er Udmark, Snaufjæld og Myr, af hvilke sidste der findes mange, men ingen af større Udstrækning. Jordbrug og Fædrift ere de vigtigste Næringsveje, tillige Skovdrift, men Herredets Skove ere nu adskillig udhuggede; tillige drives en Del Fiskeri og Iseksport. Der findes adskillige betydelige Gaarde, og blandt de største Brug kunne nævnes Krom, Hauger, Sundby, Tannum nordre, Hvitsten, Garder, Auten, Aas m. fl.; paa Pladsen Jensrud fødtes 1742 Digteren Johan Herman Wessel. Samtlige Herredets Kirker ere opførte i 1880'erne, medens de oprindelige Kirker i alle Sogne vare gamle, opførte før eller i Løbet af 14. Aarh. I Hvitsten er Kapel, der privat er skænket Stedet. Herredets Kommunikationer ere gode. Smaalensbanen gennemskærer Distriktet fra Nord til Syd med Stationerne Vestby og Saaner; omtrent parallelt med Jærnbanen fører Hovedvejen mellem Christiania og Moss. Fra denne Vej fører Hovedvej til Son og Bygdeveje til Hvitsten og til de omliggende Herreder, og Distriktet har i det hele et vel udviklet Net af Bygde- og Gaardveje. Hvitsten og Son anløbes af Dampskib fra Christiania. (Litt.: »Norges Land og Folk«: J. Vibe, »Akershus Amt« [Chra. 1897]). *N. S.*

Vestenfjeldske Norge se Norge s. 486.

Vesteraalen, Fællesnavn for den i umiddelbar Sammenhæng med Lofoten i Nordlands Amt staaende Gruppe af Øer, blandt hvilke høre Norge's største 0 Hinnøen (s. d.), endvidere Langøen (887 □ Km.), Andøen (s. **d.),**

Hadseløen (»02 □ Kra.) m. fl.; se ogsaa Herredsbeskrivelserne Hadsel, Øksnes, Sortland, Dverberg, Lødingen, Vaagan, Kvæfjord og Trondenes. (Litt.: A. Helland, »Lofoten og V.« [Chra. 1897]). *N. S.*

Vesterås, By i det mellemste Sverige, Vestmanland's Len, ligger 91 Km. V. N. V. f. Stockholm paa begge Sider af Svart-Aaen ved dennes Udløb i den saakaldte V.-Fjord, der er en Vig af Mälaren. (1900) 11,999 Indb. Mod Vest og Nord begrænses Byen af lave Bjærgaaser, men omgives i øvrigt af en veldyrket Slettebygd. Af Bygninger fremhæves Domkirken, hvis ældste Del, det treskibede Langhus, er i romansk Stil og de øvrige Partier i gotisk; den byggedes i Beg. af 13. Aarh. og indviedes 1271 til Domkirke, men er flere Gange bleven delvis ombygget; 1858—61 underkastedes den en grundig Restauration. Endvidere nævnes Bispegaarden, Gymnasiet, der stiftedes 1620, men hvis Bygning er fra 1853, Raadhuset og Slottet, der ligger paa en Høj ved Aamundingen og gaar tilbage til Slutn. af 14. Aarh.; den nuværende Bygning er dog opført af Gustaf Vasa. Byen har et Par Parkanlæg, Vasa-Parken med Resterne af det gamle Dominikanerkloster, samt Djekneberget med en pragtfuld Udsigt over Mälaren. V. har i alt 52 Fabrikker, der 1904 sysselsatte 1,826 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 9 Mill. Kr.; særlig fremhæves mekaniske og elektriske Værksteder samt et Par Bryggerier og en Tobaksfabrik. V. har en Del Skibsfart paa Mälaren og staar ved Jærnbaner i Forbindelse med Koping, Sala og Stockholm samt med Gamla Norberg's bergslag. V. har 3 aarlige Folkemarkeder, der dog nu have tabt deres Betydning. Byen er Hovedstad i V. Stift, der grundedes i Midten af 12. Aarh. og siden da i Hovedsagen har omfattet de samme Omraader, nemlig Landskaberne Vestmanland og Dalarne eller den største Del af de nuværende Vestmanland's Län (4,922 □ Km.), omkring Halvdelen af Orebro Län (3,978 □ Km.) og paa det nærmeste hele Kopparberg's Län (29,476 □ Km.). Stiftet omfatter 16 Provstier og 105 Pastorater med i alt 128 Sogne. Stiftets samlede Areal er 38,376 □ Km. med (1900) 395,995 Indb.

Historie. Vestra Aros, som V. oprindelig hed til Forskel fra Ostra Aros eller det nuværende Upsala ved Fyris-Aaens Munding, er en gammel By og spillede saavel i Middelalderen som senere en vigtig historisk Rolle. Blandt de ikke færre end 11 Rigsmøder, der ere afholdte i V., nævnes Rigsdagen 1527, da man vedtog den saakaldte V.-Reces angaaende den svenske Kirkes Styrelse og Ritus, samt Rigsdagen 1544, da der vedtoges, at Sverige's Krone skulde være arvelig i Gustaf Vasa's Slægt. I den katolske Tid havde V. et Dominikanerkloster, der var stiftet 1244, og fra hvis Bygninger Gustaf Vasa hentede Materiale til V. Slot. V. er flere Gange hjemsøgt af Ildsvaader, saaledes 1569, 1572, 1668, 1714 og 1778 samt 1521, da den afbrændtes under en Kamp mellem Gustaf Vasa's Tropper og de Danske. I Domkirken hvile Erik XIV samt Rigsforstanderen Svante Sture. *H. P. S.*

Vesterbotten, Landskab i det nordlige Sverige, grænser mod Sydøst til den bottniske Bugt, mod Sydvest til Angermanland, mod Nordvest til Lapland og mod Nordøst til Finland, hvortil Muonio- og Torne-Elvene danne Grænsen. Landskabet har en Kyststrækning paa 400 Km. og en Længde fra Nord til Syd paa 530 Km. samt en største Bredde paa 150 Km. Arealet er ca. 45,500 □ Km., og heraf ere 2,500 □ Km. Indsøer og 435 □ Km. Holme og Skær i den bottniske Bugt. Folkemængden udgjorde 1900 ca. 200,000 Indb. Landskabet omfatter dels det lave Kystland langs den bottniske Bugt, dels den nedre Del af Skovbæltet, der dækker de lavere Egne af det nordsvenske Højland. Som Følge af disse Terrainforhold have Vandløbene et stridt og rivende Løb i de vestlige Dele af Landskabet og et roligt og jævnt i de lave østlige. I geologisk Henseende bestaar V. næsten udelukkende af Grundfjæld, der overalt danner Underlaget samt træder frem i Dagen i det vestlige Bælte foruden langs Kysten i Øer og Skær, og af kvartære Dannelser. Blandt disse sidste, der særlig opbygge Lavlandet, er Morænegruset fremherskende. Hyppig forekomme Aase, men endnu ejendommeligere ere de mange udprægede Endemoræner, der tiltage i Talrighed hen imod Lapmarksgrænsen og sædvanligvis ledsages af en Mængde Smaasøer. Blandt Grundfjældsdannelserne er Gnejsen fremherskende, og den forekommer i mange forskellige Varieteter. Dette gælder for øvrigt ogsaa Granitten, hvoraf der forekommer lige fra finkornede Varieteter til grovkornede Pegmatitmassiver. Af særlig geologisk Interesse er det saakaldte Skellefte-Felt, der fra Kysten strækker sig flere Kilometer op i Landet langs Skellefte-Elven og bestaar af Sandsten, Konglomerater, Kalksten samt Lerskifere, der gennem Frembrud af Eruptiver (Granit og Diabas) ere blevne stærkt omdannede. V.'s Bjærge ere ikke saa rige paa Malme og nyttige Mineraler som Nabolandskabet Lapmarken. Foruden Bygningssten brydes Pegmatit og Apatit. Blandt de talrige Elve fremhæves Grænsefloden Torne-Elv med Muonio-Elv, Kalix-Elv, Tärendö-Elv, Råne-Elv, Lule Elv, Pite-Elv, Lillpite-Elv, Åby-Elv, Byske-Elv, Skellefte-Elv, Rickleån, Säfvar-Elv samt Ume-Elv med Vindel-Elven. Større Søer findes ikke i Landskabet. Klimaet er kontinentalt og koldt, og den bottniske Bugt N. f. Quarken er tillagt hver Vinter (se Sverige). Med Hensyn til Planteverden hører V. til Naaleskovsregionen, men Afskovningen er i Særdeleshed i Lavlandet dreven alt for vidt, saa Landskabet har en bar og mager Karakter. Kun langs Elvene ligge frodigere Strøg. Store Strækninger optages af Kær og Moser, der bidrage til at forværre Klimaet og forstærke Frosten. Landskabet deles mellem de to Len Norrbotten, der har 27,700 □ Km. af V., og Vesterbotten med 17,800 □ Km. V.'s Vaaben er en paa blaa Bund gaaende Ren, der omgives af 13 Stjerner. *H. P. S.*

Vesterbotten's Lan i det nordlige Sverige omfatter de sydlige Dele af Landskaberne Vesterbotten og Lapland samt Nordmaling og Bjurholm Sogne af Angermanland og grænser mod Nordøst til Norrbotten's Län, mod Øst og Sydøst til den bottniske Bugt, mod Syd til Vesternorrland's Län, mod Sydvest til Jämtland's Län og mod Nordvest til Norge. Arealet er 58,993 □ Km. med (1901) 151,205 Indb. eller ca. 3 pr. □ Km. Af Arealet falder knapt 1/3 paa Landskabet Vesterbotten, 2/3

paa Lapland og 2,705 □Km. paa Ångermanland, og 38 □ Km. ere Øer og Skær langs Kysten. Folketallet, der 1860 kun udgjorde 69,229, er i ret stærk Vækst; 1891 var det 125,636. I 4 af Lenets Sogne findes nomadiserende Lapper, hvis Antal højest kan anslaas til 700; desuden findes nogle Hundrede bosiddende Lapper, men deres Tal er i stadig Aftagende. I Henseende til Arealets Benyttelse ere ca. 2 p. Ct. Agerland, 3 p. Ct. naturlig Eng, 40 p. Ct. Skov og Resten Fjæld, Ødemark og uproduktivt Omraade. Skovhugst og Kvægavl ere de vigtigste Erhverv, og Tømmer og Kvægprodukter de vigtigste Udførselsvarer. Den eneste Kornsort, der modnes i betydelig Mængde, er Byg, hvoraf der 1904 avledes 208,000 Hektoliter. Rugavlen er meget ringe, og Havre anvendes kun som Grønfoder. Af Kartofler høstedes 1904 300,000 Hektoliter. S. A. var Kvægbestanden 15,458 Heste, 80,746 Stkr. Hornkvæg, 50,161 Faar, 2,149 Geder, 10,084 Svin, 35,172 Stkr. Fjerkræ samt 25,406 Rener. Bjærgværksdrift gives næsten ikke, idet dette Erhverv 1905 kun optog 5 Personer. Industrien er heller ikke betydelig; dog fandtes der s. A. 121 industrielle Etablissementer, der sysselsatte 3,850 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af $15^1/_4$ Mill. Kr. Hjemmehørende i Lenet vare 11 Skibe med en samlet Tonnage paa 1,411 Tons, og heraf vare 6 Dampskibe med 961 Tons. Jærnvejene havde en samlet Længde af 273 Km. V. L., hvis Hovedstad er Umeå, bar foruden denne kun een Købstad, Skellefteå. Landdistrikterne deles i 25 Kommuner og 11 Tingslag, og desuden falder hele Lenet i 3 Fogderier, Umeå, Skellefteå og Lapmarksfogderiet. V. L. omfattede oprindelig, o: fra 1637, hele Landskabet Vesterbotten og hele Lapland; men 1810 udskiltes den nordlige Del tillige med Torne og Lule Lapmarker som Norrbotten's Lan, hvorimod til Gengæld Nordmaling Tingslag i Ångermanland lagdes til V. L. Endelig blev 1868 Pite-Lapmark tagen fra V. L. og lagt til Norrbotten's Lan. *H. P. S.*

Vestergotland, Landskab i det sydlige Sverige og et af Gotarike's gamle Landskaber, grænser mod Nord til Dalsland, Vanern og Värmland, mod Nordøst til Nerike, mod Sydøst til Vättern og Småland, mod Syd til Halland samt mod Vest til Halland, Kattegat og Göta-Elven, der skiller V. fra Bohus Len. Arealet er 18,574 □Km., og Folkemængden udgjorde 1901 godt 600,000 Indb. Af Arealet ere 969 □ Km. Søomraade bortset fra de tilstødende Dele af Vanern og Vättern, i hvilke ligge forskellige til V. hørende Øer med et samlet Areal paa 175 □ Km. De vigtigste ere Torso, Bromö, Dillö og Källandsö, der alle ligge i Vanern. Hele den sydvestlige Del af V. hen ad den hallandske Grænse er et bjærgfuldt og skovbevokset Højland, der er rigt paa Moser, Sumpe og mindre Indsøer. Hen ad Gota Elven til optræder en noget frugtbarere Jordbund. I den nordøstlige Del af Landskabet paa Grænsen at Nerike og langs Kysten af Vattern ligge de skovklædte Bjærgaase Tiveden og Hdkensaas; men mellem disse og Vanern strækker sig et frugtbart Sletteland, den saakaldte Vestgötaslette, over hvilken hæver sig flere fritstaaende Bjærge som Alleberg (334 M.), Mosseberg (326 M.), Billingen (298 M.) samt Kinnekulle, Halle- og Hunneberg. Undergrunden i Landskabet bestaar alle Vegne af Gnejs og Granit. Sidstnævnte Bjærgart træffes dog kun inden for et Par Omraader Nord paa, hvorimod Gnejsen, der her for største Delen er rødlig og af en fintkornet skifret Struktur, har langt større Udbredelse. Af særlig geologisk Interesse ere de kambrisk-siluriske Sandsten, Kalksten og Lerskifere, der paa visse Lokaliteter findes i horisontale eller næsten horisontale Lag oven paa den ældre Gnejsbund, over hvilken de hæve sig i Form af 100—200 M. høje Bjærge eller Bjærgplateauer. Af den Art ere alle de ovennævnte enkeltstaaende Bjærge. I dem alle forekomme Bjærgarterne i nøjagtig samme Lagfølge. Umiddelbart paa Gnejsgrunden ligger Sandsten, derpaa Alunskifer, saa Ortoceratitkalksten og sluttelig oven paa denne Lerskifer. Hver af disse sedimentære Bjærgarter har en Tykkelse fra 10—60 M. og kan sondres i flere Underafdelinger gennem deres Rester og Aftryk af lavtstaaende Organismer. I Halle- og Hunneberg mangle Ortoceratitkalkstenen og den øvre Lerskifer, hvorimod Kinnekulle, Billingen og de øvrige vestergötlandske Bjærge af denne Type have hele Lagfølgen. Endelig have alle disse omtalte Silurbjærge det til fælles, at deres øverste Dele dannes af den haarde Eruptivbjærgart Diabas, der maa antages i smeltet Tilstand at være trængt frem fra Jordens Skød og at have udbredt sig over Silurlagene, som netop derved ere blevne beskyttede mod Forstyrrelse gennem de senere Jordperioder. I økonomisk Henseende ere de kambrisk-siluriske Lag af ikke ringe Vigtighed, da de finde forskelligartet Anvendelse og brydes flere Steder. Overfladedannelserne i den største Del af V. stamme dels fra selve Isbedækningen, dels fra det Ishav, der efter Istiden strakte sig tværs over Mellemsverige fra Skagerrak til Østersøen og afsatte betydelige Aflejringer af Ler. I Henseende til Vandafløbet falder V. i 3 Omraader, nemlig Vättern's smalle Kystomraade, Slettelandet, der har Afløb til Vanern og Göta-Elven, samt det sydlige Omraade, der afvandes af Vandløb, der strømme direkte til Kattegat, og af hvilke nævnes Storån, Viskan og Åtran. De største Aaer, der løbe til Vanern, ere Tidan, Lidan og Nossan. Göta-Elvens vigtigste Tilløb er Säfveån. Blandt Søerne nævnes den 57 □ Km. store Mjorn (59 M. o. H.), Stråken (207 M. o. H.), Osten, Hornborgasjön (120 M. o. H.), Lygnern, Tolken, Oresjöerne samt den 35 □ Km. store Åsunden (164 M. o. H.).

Klimaet bliver strengere og mere kontinentalt, jo mere man fjerner sig fra Havkysten. I øvrigt hører V. til Sverige's regnrigeste Egne, og Borås er den Lokalitet, der har den største Regnmængde, nemlig 891 Mm. I plantegeografisk Henseende hører V. dels til Ege-, dels til Bøgeregionen (se Sverige); men for øvrigt spiller Skoven ingen større Rolle her, da den frugtbare Vestgotaslette er opdyrket, cg store Strækninger i øvrigt ere øde og nøgne Fjælde eller Lyngheder, der hist og her gaa over til sumpede Kær I administrativ Henseende er V. delt mellem 4 Len: Skaraborg (8,454 □ Km.), Elfsborg (8,619 □ Km.), Goteborg og Bohus (537 □ Km.) og Jönköping,

hvortil hører Moherred (964 □ Km.). Landskabets Vaaben er en opretstaaende Løve med to Sølvstjerner foroven.

Historie. V. er et af Sverige's allertidligst bebyggede Landskaber, der allerede i den ældre Stenalder var forholdsvis stærkt befolket. Fra V. udgik Kolonister til Ostergotland samt til Dal og Värmland. I Oldtiden udgjorde V. et eget Kongerige, men synes dog allerede i 9. Aarh. at have haft Konge fælles med Svearike. Ved Aar 1000 skal V.'s Jarl Ragnvald have antaget den kristne Tro, og 1008 blev Erik Sködkonning døbt i Husaby af en udenlandsk Missionær, der efter Traditionen hed Sigfrid og blev V.'s første Biskop. Bispesædet var oprindelig Husaby, men fra 1050 Skara. V.'s Indre var endnu opfyldt af Ødemarker og store Skove, og Forbindelsen udadtil gik nærmest Vester paa, men omtrent fra 1050, da der fastsattes bestemtere Grænser mellem de 3 nordiske Riger, der mødes ved Göta-Elvens Munding, vender V.'s Historie sig mere og mere Vester fra og smelter sammen med det øvrige Sverige's. 1066 kom Svear's og Göter's Krone gennem Stenkil til en vestgötisk Slægt, og 1080 kaldes Inge og Halsten, der af de hedenske Upsvear vare fordrevne til V., i et Pavebrev *reges visigothorum*. Da Stenkil's Æt var uddød, valgte Vestgoterne en dansk Prins Magnus Nielssøn eller Magnus den Stærke (s. d.) til Konge, da han paa mødrene Side var af deres Kongeæt. Efter Magnus'es Død 1134 antog V. Østgöternes Konge Sverker og senere hans Søn Karl. Først 1160 knyttedes Baandet mellem Goter og Svear paa ny; men medens dette hidtil havde været en Slags Personalunion, lykkedes det nu at faa dannet et virkeligt Statsforbund. Den i første Halvdel af 13. Aarh. optegnede Landskabslov for V. (Vestgotalagen) giver en god Forestilling om det gamle V.'s Samfundsforhold. V. bestod da af 35 Herreder, hvoraf 3 i Dal, og der nævnes Byer (Landsbyer) samt 3 Stæder, Faluköping, Skara og Skodve. Fælles for hele V. var Tinget, hvis Formand var Lagmanden; men desuden var hvert Herred og hver By en selvstyrende Enhed med Folkeforsamling og selvvalgt Overhoved. Den nationale Selvstændighed belyses blandt andet ved den Forskel, som Loven gør mellem Vestgoter og andre Mænd »i Kongeriget«, samt ved, at Unionskongen paa sin Eriksgata maa sværge paa Landets Lov, inden han modtager Hyldningen. Da V. virkelig traadte ind i det svenske Rige, bevaredes den gamle Lovgivning med yderst faa Forandringer; men efterhaanden virkede den begyndende Rigslovgivning til at udslette Selvstændigheden. Det var dog først 1389, da Dronning Margrete fik Riget, at denne ophørte, idet Vestgoterne frasagde sig deres egen Lov og antoge Magnus Eriksson's Landslov, ved hvis Udarbejdelse 40 Aar tidligere deres egen Lagmand havde medvirket. Herredstinget i Gudhem afsagde dog endnu 1425 Domme efter Vestgoteloven, og det gamle Landsting, der i senere Middelalder var afholdt i Januar og i Juli, omtales endnu 1613. Siden Kalmar-Unionen har V. uafbrudt hørt til Sverige, naar bortses fra, at Landskabets 7 sydlige Herreder 1613—19 vare under dansk Styre som Pant for Elfsborg Udløsning, samt det separatistiske Forsøg 1529 og de mindre betydende Oprørsforsøg i Vadsbo 1710 og i Veden 1766. I administrativ Henseende har V. været underkastet nogle Forandringer. Under Unionstiden bestod det af forskellige Len, blandt hvilke Elfsborg og Axevalla vare de fornemste. 1540 gjorde Gustaf Vasa atter V. til et administrativt og militært Hele, der stod under en Statholder. Endelig deltes Landskabet 1634 i Skaraborgs Len, der indtil 1660 havde sit Hovedsæde i Skara, hvorefter det flyttedes til Marieholm, og Elfsborg's Len, hvis Administration 1679 flyttedes fra Goteborg til Vanersborg. Samme Aar bleve nogle Herreder tagne fra Elfsborg's Len og lagte til det nydannede Goteborg og Bohus Len. Nutildags er V. i ingen Henseender en samlet Enhed.

I sin tidligere Egenskab af Grænselandskab er V. Gang paa Gang blevet hjemsøgt af Krig. Dets Sagnhistorie er fuld af Berettelser om Krige med Norge. I ældre historisk Tid var V. hyppig Skuepladsen for indre Fejder og Kampe, saaledes ved Elgarås 1205, Lena 1208, Gestilren 1210, Hofva 1275, Gälaquist 1279 og Falkoping 1389. Senere have alle Krige med Danmark mere eller mindre berørt dets Omraade, i Særdeleshed 1452, 1511, 1520, 1566, 1612 og 1676. Efter at Bohus Len og Halland vare komne under Sverige, blev V.'s Beliggenhed imidlertid sikrere, og nogle Angreb fra Søsiden i Slutningen af den Store Nordiske Krig ere de sidste Tilfælde af Fjender i V. *H. P. S.*

Vesterhavet er det danske Navn paa den Del af Nordsøen, der støder op til Jylland's Vestkyst. Danske kalde undertiden hele Nordsøen ved dette Navn. *G.F. H.*

Vesterhavsøerne se Frisiske Øer.

Vester Herred, Bornholm's Amt, udgør den sydvestlige Del af Øen og omgives af Østersøen samt mod Nord og Øst af Nørre, Øster og Sønder Herreder. Mod Nord er det fra Vest til Øst ca. 17 Km., fra Nord til Syd er det ca. 13 Km. paa det bredeste Sted. Det er 145 D Km. og havde I. Febr. 1906 4,931 Indb. — med Købstaden Rønne 14,073 — (1801: 2,858, 1840: 3,529, 1901: 4,773), d: 34 paa I □ Km. Den nordøstlige Del hører til Granitplateauet; mod Vest og Syd dannes Overfladen særlig af Jura- og Kridtformationen; mod Nordøst ligger Øens højeste Punkt, Rytterknægten. Af Vandløbene nævnes mod Vest Blykobbe Aa og Bagaa, hvilken sidste paa et Stykke danner Nordgrænsen; over 20 p. Ct. ere dækkede af Skov. I øvrigt henvises til Art. Bornholm. Frugtbarheden er lidt ringere end Øens Gennemsnit, nemlig ca. 10 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af Arealet ere ca. 5,250 Hekt. besaaede, 6,600 ere Eng, Græsgang o. s. v., 3,600 Skov, Plantage o. s. v. og 600 Hede, Klit o. s. v. Der var i 1903 1,827 Heste, 6,966 Stkr. Hornkvæg, 1,673 Faar og 6,190 Svin. Det samlede Hartkorn er ca. 1,884 Tdr.; Herredet er delt i 4 Sogne, og det havde I. Febr. 1906 984 Gaarde og Huse. I Herredet ligger Købstaden Rønne. *H. W.*

VesterhO se Fanø.

Vesternorrland's Län i det nordlige Sverige omfatter største Delen af Ångermanland og hele Medelpad, grænser mod Nord og Nordøst til Vesterbotten's Län, mod Øst og Sydøst til den bottniske Bugt, mod Syd til Gefleborg's Lan samt

mod Vest og Nordvest til Jämtland's Län. Arealet er 25,532 □Km. med (1901) 238,777 Indb. eller 9 pr. □ Km. I Arealet er medregnet 289 □ Km. Øer og Skær ved Kysten, blandt hvilke nævnes Alnö, Hemsö og Herno. Folkemængden er i temmelig stærk Vækst. 1805 udgjorde den 59,684, 1865 127,525 og 1891 211,803. I Henseende til Arealets Benyttelse regner man, at af den faste Overflade ere 3 p. Ct. Agerland, 4 p. Ct. Eng, 70 p. Ct. Skov og Resten uproduktive Fjælde og Ødemarker. Skovbrug og Landbrug ere Hovederhvervene, og Tømmer og Kvægprodukter ere de vigtigste Udførselsvarer, hvorimod der maa indføres Korn. Den vigtigste Kornsort er Byg, og der avledes 1904 330,000 Hektoliter Byg samt 127,350 Hektoliter Havre og 26,200 Hektoliter Rug, hvortil yderligere kommer 462,500 Hektoliter Kartofler og 29,200 Hektoliter Rodfrugter. Kvægbestanden var 1904 17,343 Heste, 81,320 Stykker Hornkvæg, 64,269 Faar, 11,770 Geder, 11,740 Svin samt 65,949 Stykker Fjerkræ. Et ikke uvigtigt Bierhverv er Laksefiskeriet i Elvene. Skønt Lenet ikke er helt blottet for nyttige Mineraler og Malme, har man dog i de senere Aar slet ikke udnyttet saadanne. Af Fabrikker fandtes 1905 452, der sysselsatte 15,000 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 60 Mill. Kr. Handelsflaaden bestod af 14 Sejlskibe med tilsammen 6,046 Tons og 73 Dampskibe med 15,390 Tons. Af Jærnveje har Lenet 359 Km. Statsbaner samt 3 Km. Privatbaner. V. L., hvis Hovedstad er Hernosand, har desuden to andre Købstæder, Sundsvall og Ornsköldsvik. Landdistrikterne deles i 64 Kommuner og 18 Tingslag, og hele Lenet falder i 5 Fogderier, der benævnes Medelpad's vestre og østre, Södre Ångermanland's nedre og øvre samt Nørre Angermanland. Ved V. L. forstod man oprindelig det administrative Omraade, der omfattede Helsingland, Gestrikland og Herjedalen. 1654 lagdes hertil Hernösand's Län, og senere regnede man endogsaa Jämtland og Lapland til V. L. Imidlertid deltes dette 1762 i 2 Len, af hvilke V. L. omfattede Medelpad, Angermanland og Jämtland, og Gefleborg's Län alt det øvrige, og endelig blev Jämtland 1810 skilt fra V. L. og forenet med Herjedalen til Jamtland's Län. *H. P. S.*

Vesterrenden se Kattegat S. 314 og Store Bælt S. 768.

Vestervandet, en ca. 480 Hekt. stor Indsø i det nordvestlige Nørrejylland, Thyland (Thisted Amt, Hillerslev og Hundborg Herreder); Søen har Afløb til Vesterhavet. *H. W.*

Vestervig Kloster, ca. 30 Km. S. V. f. Thisted, var en Bolig for regelbundne Kanniker af Augustinerordenen, indviet til Vendsyssel's Lokalhelgen, St. Thøger. Aar 1117 blev dennes Lig bortflyttet fra den lille Kirke »af Ris og Kviste«, han selv havde ladet opføre, og skrinlagt i den nuværende Vestervig Kirke, ligesom denne blev Sædet for et Kapitel og for en kort Tid tillige Stiftets Hovedkirke. Om dette Kapitel imidlertid straks, som almindelig antaget, kom til at følge Augustinerordenens Regler og V. K. saaledes alt grundlagdes i Beg. af 12. Aarh., er uvist. Mulig have Kannikerne i de ældste Tider ikke fulgt nogen Munkeregel, og først henved 50 Aar senere er Omdannelsen til et Kloster foreAar 1188 var dette i hvert Fald til. I Tidernes Løb samlede V. K. sig et betydeligt Jordtilliggende ikke alene i Vendsyssel, men ogsaa i fjernereliggende Egne, saaledes i Aarhus og Ribe Stifter; til flere Kirker fik det Patronatsret. Det blev i det hele en betydelig og rig Stiftelse og dets Forstandere (Provster) ansete Prælater. Trængselstider undgik Klosteret dog ikke. I Beg. af 14. Aarh. gjorde Børglum-Bispen Tyge det svært Afbræk, og 1434 maatte Paven forbyde Børglum Bispen at plage det med utilbørligt Gæsteri. Med den begyndende Reformationsbevægelse bleve Forholdene heller ikke gunstige, og flere Gange maatte der ydes Kronen Penge eller Fetalie. Under Skipper Clement's Fejde blev Klosteret udplyndret af en af dennes Underførere. Den sidste Provst var Svend Mogensen, som 1530 blev forlenet med Klosteret og ogsaa beholdt det efter Reformationens Indførelse, ligesom Kanniker ogsaa bleve boende her endnu en Aarrække. V. K. var i de følgende Tider længe et kongeligt Len. 1661 solgtes det med tilliggende Gods til Jochum Irgens, og senere var det en Tid lang Stamhus for den Moldrup'ske Familie. Nu er Godset delt i Vestervig Over- og Nedergaard. — Af Klosterbygningerne, der paa vanlig Vis have udgjort 4 sammenhængende Fløje, staar nu kun Klosterkirken (opf. i 12. Aarh, men senere meget forandret); den er Kirke for Vestervig Sogn. Paa Kirkegaarden findes den saakaldte »Liden Kirstens Grav«, hvor efter et dog meget omstridt Sagn Valdemar I's Søster og Prins Buris skulle ligge begravede. Den henved $3^1/_2$ M. lange, smalle Ligsten (fra 2. Halvdel af 12. Aarh.) dækker over 2 Grave, hvori et mandligt og et kvindeligt Skelet. *C. Ngd.*

Vestervik, By i det sydlige Sverige, Kalmar Län, ligger 123 Km. N. f. Kalmar paa Sydsiden af et Sund, der forbinder Gamlebyviken med Østersøen. (1900) 8,299 Indb. V. har brede og lige Gader, flere mindre Parkanlæg og velbyggede Huse, men mangler monumentale Bygninger af større Interesse. Byen havde 1904 40 Fabrikker, der sysselsatte 650 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af $1^1/_2$ Mill. Kr. Særlig nævnes mekaniske Værksteder, Glassliberier, Stenhuggerier, Savværker, Møbelfabrikker og Baadebyggerier. Havnen, hvorfra særlig udskibes Tømmer, er for nylig uddybet til 6 M. Hjemmehørende i V. ere 19 Skibe med i alt 5,750 Tons, hvoriblandt 3 Dampskibe med 4,400 Tons. V., der allerede omtales 1275, laa oprindelig inderst ved Vigen, hvor Gamleby nu ligger; men Erik af Pommern flyttede 1433 Byen til sin nuværende Plads lige over for det paa en 0 liggende Stegeholm's (Stakeholm) Slot, hvoraf nu kun ubetydelige Ruiner ere tilbage, men som i Unionstiden var Sæde for Lensmanden over Kinda, Ydre og Tjust Herreder. Et Skibsbyggeri, der anlagdes af Axel Oxenstierna, gjorde tidligere V. bekendt og var til Begyndelsen af 19. Aarh. Byens fornemste Indtægtskilde. V. er flere Gange nedbrændt, saaledes fuldstændig 1665, og den er hærget af Danskerne 1452, 1517, 1612 og 1677. *H. P. S.*

Vestfjorden, betydelig Havbugt, der i Nordland's Amt i en Længde af ca. 150 Km. i nordøstlig Retning gaar ind mellem Fastlandet i Øst

og Lofoten's og Vesteraalen's Øgrupper i Vest. Fjordens Munding betegnes ved **Lofotodden** paa Sydspidsen af Moskenesøen; Fjorden er her ca. 90 Km. bred og smalner jævnt af indover; dens Areal er ca. 6,750 □ Km. Farten over V. frembyder et af Norge's pragtfuldeste Naturscenerier. De store **Skreifiskerier** foregaa delvis her, (Litt.: A. Helland, »Lofoten og Vesteraalen« [Chra. 1897]). *N. S.*

Vestflandern, belgisk Provins, der mod Nord grænser til Havet, mod Vest og Syd til det franske Dep. Nord og mod Øst til den belgiske Provins Østflandern og udgør den vestlige Halvdel af det tidligere østerrigske Grevskab Flandern. V. udgør 3,285 □ Km. med (1904) 845,732 Indb. eller 262 Indb. pr. □ Km. Langs Havet ligger et paa to Steder afbrudt Bælte af høje Klitter, der for en Del ere bevoksede med Fyrreskove. Inden for Klitterne findes en smal Strimmel Marskland, der afløses af flade Ler- og Sandjorder, hvis ensformige Karakter brydes af talrige levende Hegn langs Kanalerne og omkring Agre og Enge. Kulturen er intensiv, saa Landet ligner en Have. V. afvandes af Schelde, Lys og Yperle samt talrige Kanaler, der i forskellige Retninger gennemskære Sletten. Landbruget er det vigtigste Erhverv. Foruden Korn, navnlig Hvede, dyrkes Hør, Hamp og Tobak og i nogen Grad Kartofler og Roer. Kvægavlen er dog vigtigere, og Kvægbestanden omfatter 30,000 Heste, 186,000 Stkr. Hornkvæg, 23,000 Faar og 87,000 Svin, især staar Faareavlen højt. Der udføres Smør, og Fjerkræavlen dækker mere end det hjemlige Forbrug. Strandbefolkningen driver Fiskeri og Østersfangst, der er stærkest fremtrædende omkring Ostende. Af den erhvervsdygtige Befolkning ere de 37 p. Ct. beskæftigede ved Industri. Der væves endnu en Del Klæde, men Hovedparten af Fabrikarbejderne ere Linnedvævere. Kniplingsindustrien har holdt sig og drives i vid Udstrækning. Hovedstaden er Brügge. Angaaende V.'s Historie se Flandern. *M. Kr.*

Vestfold var i Oldtiden og Middelalderen Navnet paa et norsk Landskab, svarende til Jarlsberg og Larvik Amt tillige med Lier og Eker's Præstegæld af Buskerud's Amt. Her var i 8. og 9. Aarh. Sædet for den Kongeslægt, som senere i blev raadende over Norge; den residerede i Skiringssal, hvor der laa et Handelssted med Hov, der senere som Købstad afløstes af Tunsberg. *O.A. 0,*

Vestfossen se Eker Herred, øvre.

Vestgermänsk se Germaner.

Vestgoter se Goter.

Vestiarium (lat., af *vestis*, »Dragt«), Klædekammer. Ordet bruges navnlig om det Rum i Kirken, hvor Gejstlighedens Dragter m. m. opbevares. *A. Th. J.*

Vestibulum (lat.) kaldtes i de romerske Huse en Forhal uden for Indgangsdøren. *H. H. R.*

Vestibulum se Mund, Kønsorganer, Øre.

Vestigia térrent (lat.), »Sporene skræmme«, Citat efter Horats (*Epist.* I, 1, V. 74) med Hentydning til Fabelen om Løvens Hule, hvor alle Dyresporene viste indad. *H. H. R.*

Vestindien (hermed et Kort), Øgruppe i Amerika, strækker sig i en Bue 0. og N. f. det caribiske Hav. Et Blik paa et Kort antyder allerede denne Øbues nøje Sammenhæng med Amerika's Kordillerer. Fra Columbia begynde Kordillererne at bøje mod Øst. Den østligste Kæde fortsætter sig langs Kysten af Venezuela ud paa Øen Trinidad, de andre Kæder ere ved Brud delte i Rækker af Smaaøer langs Venezuela's Kyst, sydligst Tortuga og Margarita, længere mod Nord Aruba, Curaçao, Buenaire, Islas de Aves, Los Roques, Orchila, Blanquilla. Derpaa bøjer Kæden mod Nord. Brud og Sænkninger have delt den i Øer. Paa Spalterne har der dannet sig Vulkaner, og de hyppige Jordskælv vise, at Jordlagene endnu ikke ere komne til Hvile. Denne Del af Kæden er de smaa Antiller, der ordne sig i fire parallelle Zoner. Den inderste, vestligste Zone kendes kun som en langstrakt Grund i Havet, V. f. de øvrige Øer. Den bærer den lille Aves Island. Dernæst følge Grenada, Grenadines, St. Vincent, St. Lucia, Martinique, Dominica, den vestlige Del af Guadeloupe, Montserrat, Nevis, St. Christopher, Saba. Disse Øer bestaa udelukkende af unge, vulkanske Dannelser, og flere af dem bære endnu virksomme Vulkaner. 0. f. denne Zone følger en tredje Bue, dannet af Tobag o, Barbados, den østlige Del af Guadeloupe, Antigua, St. Barthélemy, St. Martin, Anguilla og Jomfruøerne. Den bestaar af arkaiske Skifere, hvorover ere lejrede mægtige Lag af Eruptiver og Sedimenter fra Kridttiden, og derover tertiære og yngre Dannelser. Øerne af denne Gruppe ere høje og bjærgfulde. Endnu længere mod Øst ligger den fjerde Zone, dannet af horisontalt liggende tertiære og kvartære Lag. Den danner flade Øer, men til denne høre blandt de smaa Antiller kun det østlige Hjørne af Barbados, samt Barbuda, Sombrero og Anegada. Fra Jomfruøerne deler den tredje Zone, Antillernes Hovedkæde, sig i to Kæder. Til den nordlige høre Virgin Gorda, Tortola, St. Jan, St. Thomas, til den sydlige St. Croix. Disse Kæder fortsættes videre mod Vest over Puerto Rico og de andre store Antiller. Paa Haiti erkendes de i de to Halvøer, hvori denne 0 løber ud mod Vest. Den nordlige Kæde fortsættes videre i Sierra Maestra paa Cuba, Little Cayman, Grand Cayman og videre til Mellemamerika's Kordillerer. Den sydlige Kæde fortsætter sig over Jamaica til de centralamerikanske Kordillerer. Til den yderste Zone af fladt lejrede tertiære Kalksten høre Bahama-Øerne og den nordlige Del af Cuba, Florida og Yucatan. *Klimaet* er tropisk. I Vinterhalvaaret blæser Passaten regelmæssig. Den giver Regn paa de høje Øers Nord- og Østside, medens Sydsiderne og de lavere Øer have Tørtid, der dog ingenlunde ere uden enkelte Regnskyl. Om Sommeren bliver den overvejende Vindretning mere Sydøst; og denne Aarstid er Regntiden. Regnmængden er gennemgaaende stor, særlig paa Nord- og Østsiderne af Øerne og ligeledes højere oppe i Bjærgene. En Del Sydkyster faa dog temmelig smaa Regnmængder. Skønt Floraen er ret vel undersøgt, ere Vegetationsforholdene endnu næsten fuldstændig ukendte. Regnskov findes enkelte Steder, almindeligere synes Torneskov at være. Muligvis forekommer ogsaa Savanne. I de høje Bjærgegne findes subtropisk Regnskov,

VESTINDIEN
OG
MELLEMAMERIKA.
Kilometer
ATLANTISKE OCEAN
STILLE OCEAN
Karibiske Hav
Mejikanske Bugt
Campeche Bugt
Honduras Bugt
Tehuantepec Bugt
Yucatan
Yucatan Str.
Windward Passage
Nord Passage
Florida Str.
Bahama Str.
Bahama Øer
Caicos Øer
Caymans Øer
Jamaica
CUBA
HAITI
DOMINGO
Puerto Rico
(U.S.)
HAVANA
Trinidad
Kingston
Caracas
VENEZUELA
Curaçao
Bonaire
Tobago
Trinidad
Barbados
Martinique
Guadeloupe
Grenada
St Lucia
St Vincent
Antigua
Barbuda
Saba
St Croix
St Thomas
St Jan
St Martin
Providencia
St Andres
K. Gracias a Dios
Cartagena
Panama
Darien
Limon
Nicoya
Managua
Leon
Corinto
Amapala
Omoa
Belize
Campeche
Merida
Progreso
Tampico
Veracruz
Mexico
Acapulco
Tehuantepec
Guatemala
Honduras
Nicaragua
Costa Rica
Panama
Colombia
Venezuela
Orinoco
Maracaibo
Puerto Cabello
La Guayra
Cumana
Margarita
Trinidad
Spain
Key West
Tortugas
Havana
Matanzas
Cienfuegos
Trinidad
Santiago de Cuba
Kingston
Port au Prince
Jacmel
Gonaives
Cap Haitien
Samana
Mole St Nicolas
Inagua
Turks Is.
Caicos
Bahama
Nassau
New Orleans
Galveston
Pensacola
Tallahassee
Jacksonville
St Augustine
Cedar Keys
Tampa
K. Canaveral
K. Sable
Matamoros
Brownsville
Laredo
San Antonio
Tampico
Vera Cruz
Tuxpan
Alvarado
Coatzacoalcos
Tabasco
Frontera
Carmen
Laguna
Sisal
Progreso
Merida
Campeche
Yucatan
Belize
Omoa
Amapala
Corinto
Leon
Managua
Nicoya
Panama
Darien
Limon
Chiriqui B.
Porto Bello
Chagres
Aspinwall
Colon
Cruces
Panama R.
Perte Øer
Cocos Is.
Malpelo
Gallinas
Sabanilla
Cartagena
Maracaibo
Puerto Cabello
La Guayra
Caracas
Cumana
Margarita
Trinidad
Spain
Orinoco
Aguja
Tobago
Grenada
St Vincent
St Lucia
Martinique
Guadeloupe
Dominica
Antigua
Barbuda
Barbados
Saba
St Croix
St Thomas
St Jan
St Martin
Puerto Rico
(U.S.)
Mona Passage
Windward Passage
Jacmel
Port au Prince
Gonaives
Cap Haitien
Samana
Inagua
Turks Is.
Caicos
Bahama
Nassau
Watling (Guanahani)
Crooked Is.
Long I.
Exuma
Abaco
Florida Keys
Key West
Tortugas
Florida
Havana
Matanzas
Cienfuegos
Trinidad
Santiago de Cuba
Kingston
Caymans Øer
K. de Cruz
Jamaica
Yucatan Str.
Yucatan
Campeche Bugt
Honduras Bugt
Tehuantepec Bugt
Mejikanske Bugt
Florida Str.
Bahama Str.
Windward Passage
Nord Passage
Mona Passage
Caicos Øer
Inagua
Turks Is.
Bahama Øer
Atlantiske Ocean
Karibiske Hav
Stille Ocean
Mexico
Guatemala
Honduras
Nicaragua
Costa Rica
Panama
Colombia
Venezuela
Orinoco
Aguja
Cuba
Haiti
Domingo
Puerto Rico
Jamaica
Trinidad
Tobago
Barbados
Martinique
Guadeloupe
Dominica
Antigua
Barbuda
Saba
St Croix
St Thomas
St Jan
St Martin
St Lucia
St Vincent
Grenada
Bonaire
Curaçao
Aruba
Margarita
Cumana
Caracas
La Guayra
Puerto Cabello
Maracaibo
Sabanilla
Cartagena
Darien
Panama
Limon
Nicoya
Managua
Leon
Corinto
Amapala
Omoa
Belize
Campeche
Merida
Progreso
Tampico
Vera Cruz
Mexico
Acapulco
Tehuantepec

Krat af træagtige Bregner og andre Skovformationtr. Dyreverdenen er meget ejendommelig. Pattedyrenes Arter ere faa og ejendommelige for V., hvoraf man tør slutte, at Øernes Forbindelse med Fastlandet allerede var afbrudt, inden de større Pattedyr endnu kunde indvandre. Af Gnavere findes en Aguti, tre eller fire Arter af *Capromys* paa Cuba og Jamaica, samt en Mus (*Hesperomys*). Af Insektædere forekomme to Arter af *Solenodon*, den ene paa Cuba, den anden paa Haiti. Flagermus findes i 16 Arter. Af Fugle findes 95 Slægter med 203 Arter, af hvilke 31 Slægter og 77 Arter ere endemiske. Slangerne ere ikke artsrige, men meget ejendommelige. Bekendt for sin Giftighed er Lanseslangen (*Trimesuruslanceolatus*) paa Martinique. Befolkningen. Den oprindelige Indianerbefolkning er forsvunden paa nær en lille Rest af Kariber paa Dominica, der dog ere stærkt blandede med Negre. Medens Hvide og Mulatter ere talrige paa de forhen spanske Øer: Cuba, Puerto Rico og det østlige Haiti (Dominicanske Republik), bestaar Befolkningen paa de Øer, hvor nordeuropæiske Folk have Herredømmet, ganske overvejende af Negre. Politiske Forhold. Uafhængige ere Negerrepublikken Haiti, Mulatrepublikken den Dominicanske Republik, samt den under Protektorat af U. S. A. staaende Republik Cuba. Til U. S. A. hører Puerto Rico. Danske ere St, Thomas, St. Jan og St. Croix. Nederlandske ere Saba, St. Eustache, den vestlige Del af St. Martin, Buenaire, Curacao og Aruba. Franske ere Martinique, Guadeloupe, La Désirade, Marie Galante, Les Saintes, St. Barthélemy og den østlige Del af St. Martin. De øvrige Øer staa under England og sammenfattes i følgende Kolonier: Bahama, Jamaica, Leward Islands (fra Jomfruøerne til Dominica), Windward Islands (St. Lucia, St. Vincent, Grenada og Grenadines), Barbados, Trinidad og Tobago. Opdagelseshistorie se Amerika S. 706. Enkeltheder se Art. om de enkelte Øer, *M. V.*

Vestindisk Salep se Arrowroot.

Vestiner, Folkestamme i Italien i Oldtiden. De hørte til de sabelliske Folk og boede 0. f. Sabinerne ud imod det adriatiske Hav. *H. H. R.*

Vestmanland, Landskab i det mellemste Sverige eller i Svealand, grænser mod Nord til Dalarne, mod Øst til Upland, mod Syd til Mälaren, *Södermanland* og Nerike samt mod Vest til Värmland. Arealet er 8,900 □Km., hvoraf 658 □Km. ere Vand, med (1900) henimod 180,000 Indb. Hen imod Upland og omkring Mälaren er V. et frugtbart Sletteland, men mod Nord, Vest og Sydvest er det bjærgfuldt og skovrigt. Fra Dalarne strækker sig ind i den nordvestlige Del af V. et Bjærgdrag, der hæver sig indtil 300 M. o. H. og danner Vandskellet mellem Vänern's og Mälaren's Strømomraader. Med Undtagelse af den som Gange eller »Stokke« optrædende Diabas, hvis Fremtrængen fra Jordens Indre antagelig er sket i Silurperioden, bestaar Underlaget i V. alle Vegne af arkæiske Bjærgarter. Særlig fremtrædende er Gnejsen, men ogsaa Granitten forekommer i Mængde og i forskellige Varieteter, blandt hvilke den grovkornede Ørebrogranit er den vigtigste. Desuden findes Granulit, Glimmerskifer samt forsteningsfri Kalksten, Lerskifer og Konglomerater. I Henseende til Forekomsten af Malme og nyttige Mineraler hører V. til de rigeste i Sverige; de vigtigste Jærnmalmsfelter forekomme ved Norberg, Striberg, Stripa, Dalkarlsberg, Strossa, Lomberg, Pershytte, Lerberg, Ställberg samt Haggrufve. Af Kobbermalmsforekomster nævnes Nya Kopparberg og Håkansboda, og af Sølvminer Sala, Hellefors og Guldsmedshyttan. Det er navnlig i de senere arkæiske Bjærgarter, at Malmene forekomme, og flere Lokaliteter i V. ere desuden bekendte for Forekomsten af sjældne Mineraler som Cerium-, Tellur-, Vismut-, Kobolt- og Volframmineraier. Landskabets Overflade dannes de fleste Steder af glaciale og postglaciale Dannelser. Særlig iøjnefaldende i Landskabet ere de mange Aase, der dels ere store og langtrækkende Hovedaase, dels mindre Biaase, der støde til Hovedaasene som Bifloderne til en Flod. De sydøstlige og sydlige Dele af V. vare efter Istiden dækkede af Istidshavet, hvorfor Jordbunden her dannes af det lagdelte Ishavsier, der er af stor Betydning tor Landets Frugtbarhed. For øvrigt synes Hævningen i de nordvestlige Egne at være skreden hurtigere frem end i de sydøstlige. Den marine Grænse eller den Højde, over hvilken Havet aldrig er gaaet efter Istiden, ligger de førstnævnte Steder 230 M. o. H., medens den mod Sydøst ligger 100 M. lavere. Den største Del af V. har Afløb til Mälaren, der optager Arbogaån, som gennemstrømmer Søen Väringen og optager talrige Tilløb, Hedstrommen, Kolbäcksån eller Ramnäsån, der gennemflyder Søen Amänningen og er uddybet, saaledes at den indgaar som Led i Stromsholm's Kanal, Svartån samt Sagån, der danner Grænsen til Upland og danner Afløb for Søen Halloren. De Vandløb, der fra V. strømme til Dalelven, ere smaa og ubetydelige. Klimaet er temmelig fastlandsagtigt som Følge af Beliggenheden paa den skandinaviske Halvøs Østside, selv om det i denne Henseende er mindre udpræget end de endnu østligere Egne. I plantegeografisk Henseende (se Sverige) ligger V. i den nordlige Del af Egeregionen, det vil sige, Egen forekommer, men spiller en underordnet Rolle. Skovene, der særlig findes i de nordlige og nordvestlige Egne, bestaa i Hovedsagen af Naaleskov. I administrativ Henseende er V. delt mellem to Len: Ørebro Len (3,978 □Km.) og V. Len (4,922 □Km.), til hvilke i øvrigt henvises. Landskabets Vaaben er et Bjærg paa Sølvgrund.

Historie. Navnet V. skyldes Beliggenheden V. f. Upland, hvorfra Landskabets Slettebygder ved Mälaren uden Tvivl koloniseredes allerede i den hedenske Tid. Senere skred Kolonisationen langsomt frem mod Nord og mod Vest i Dalene langs Vandløbene, hvorimod de egentlige Bjærgegne imod Nord, de saakaldte >Bergslager«, først endnu senere bleve vundne for Kulturen gennem Bjærgværksdriften. Og den herved foranledigede Kolonisation kom ikke i væsentlig Grad fra Upland. I Middelalderen regnedes kun en ringe Del af Slettebygden samt af Bjærgværksdistrikterne til V., der da kun omfattede Landet mellem Sagån i Øst og Järleån i Vest langs Mälaren's og Arbogaån's nordlige Bredder. Dele af det sydlige V. regnedes til Sodermanland. Egnen om Norberg, hvor Grubedriften indførtes i 14. Aarh.,

regnedes til det med Dalarne forenede Järnbärarland, og Noraskov, der ligeledes i 14. Aarh. organiseredes som Bjærgværksdistrikt, hørte til Nerike, hvorfra det i hvert Fald delvis blev koloniseret. De allernordligste vestmanlandske Sogne, som Grythyttan, Hellefors, Nya Kopparberget m. fl., vare lige til nyere Tid en fuldstændig Ødemark. Først i 17. Aarh. strakte Bjærgværkskolonisationen sig ogsaa hertil, og da Bebyggelsen til Dels skete ved indkaldte Finner, opstod her i V. en »Finmark«, hvis Befolkning endnu har bevaret Spor af sit finske Udspring. Det egentlige V. havde fra gammel Tid Lagmand fælles med Dalarne, selv om begge Landskaber paa Landskabslovenes Tid havde deres egne Landskabslove. I Middelalderen var V. delt mellem to Len, Vesteraas, hvortil ogsaa Dalarne hørte, og Laglösaköping (Köping). Ved den ny Lensorganisation 1634 dannedes et eget Len af V. med Vesteraas som Hovedstad, idet dog de vestlige Egne vedbleve at høre til Nerike. Dels af disse, dels af andre Bjærgværksdistrikter i V. dannedes 1642 Nora Landshøvdingedømme, der dog allerede 1648 deltes saaledes, at Hovedmassen kom til Orebro Lan og Resten til V. Lån, hvor det senere har befundet sig. *H. P. S.*

Vestmanlands Län i det mellemste Sverige omfatter den østlige Halvdel af Landskabet V., den vestlige Del af Upland eller det saakaldte Fjerdhundra samt en lille Del af Södermanland og grænser mod Nord til Kopparbergs og Gefleborgs Lån, mod Øit til Upsala Lan, mod Syd til Mälarens og Sodermanlands Lan og mod Vest til Orebro Län. V., der tidligere kaldtes Vesterås Lan, har et Areal paa 6,740 □ Km. med (1901) 149,403 Indb. eller 22 pr. □ Km. Af Arealet ere 307 □Km. Indsøer. Befolkningen udgjorde 1805 84,800, 1840 92,400, 1865 108,860 og 1891 137,892 Indb. I Henseende til Folkekarakter er der en ret udpræget Forskel mellem de vestlige, naturskønne Bjærgegnes Beboere, der udmærke sig ved Selvfølelse og Hjemstavnskærlighed, og de østlige Sletteboere, der ere mere upersonlige og mindre energiske. Af Arealet ere 21,5 p. Ct. Agerland, 6 p. Ct. Eng og Græsland, 56 p. Ct. Skov og Resten uproduktivt Omraade. 1904, der ingenlunde var et særligt godt Aar, høstedes 63 Hektoliter Hvede, 206,000 Hektoliter Rug, 43,000 Hektoliter Byg, 742,000 Hektoliter Havre, 76,000 Hektoliter Blandsæd, 23,000 Hektoliter Bælgsæd, 109,000 Hektoliter Roer og 259,000 Hektoliter Kartofler. Husdyrbestanden udgjorde s. A. 18,706 Heste, 97.330 Stykker Hornkvæg, 30,207 Faar, 94 Geder, 20,602 Svin, 66,883 Høns, 594 Gæs samt 4,191 Bistader. Baade af Jordbrugs- og Kvægavlsprodukter har Lenet et Overskud til Udførsel. Derimod giver Skovbruget ikke Anledning til nogen betydelig Udførsel, da Bjærgværksdriften forbruger saa meget. 1905 havde V. i Drift 40 Jærngruber, hvoraf udvandtes 210,261 Tons Malm (Svartmalm og Blodsten) til en Værdi af knap 1¾ Mill. Kr. Desuden udvandt man mindre Mængder af Sølv (Sala og Kallmora), Bly, Zink og Kobber til en samlet Værdi af ca. ¼ Mill. Kr. Ved Jærngruberne sysselsattes 1,051 Arbejdere, ved Sølvminerne 20 og ved Zink- og Kobbergruberne tilsammen 78. Fabriksvirksomhed dreves 1904 i 414 Fabrikker, der sysselsatte 6,391 Arbejdere og tilvirkede Varer for over 2 2½ Mill. Kr.; heraf var der 283 Fabrikker med 3,460 Arbejdere og en Produktionsværdi paa 9 Mill. Kr. fordelte omkring paa Landet, medens Resten hørte hjemme i Byerne. Særlig nævnes Jærn- og Staalvarefabrikker, Støberier, mekaniske og elektriske Værksteder, Jærnbane- og Sporvognsfabrikker samt Savværker. Handelsflaaden, der kun gaar i indenrigsk Kystfart, bestod 1904 af 15 Skibe med i alt 840 Tons, der alle høre hjemme i Vesterås. Jærnvejsnettet bestod af 128 Km. Statsbaner og 281 Km. Privatbaner. Hovedstad og Landshøvdingens Sæde er Vesterås, og desuden findes 3 Købstæder, Sala, Koping og Arboga. Landkommunernes Antal er 68, der falder i 13 Herreder og 7 Tingslag. Hele Lenet deles i 4 Fogderier, Vesterås, Kungsdr, Bergslag og Salberg-Väsby. I gejstlig Henseende hører over ¾ til Vesterås Stift og Resten dels til Upsala, dels til Strengnäs. Historie se Vestmanland. *H. P. S.*

Vestitūr (lat.), d. s. s. Investitur (s. d.).

Vestmanneyjar, en Samling høje og stejle, takkede Klippeøer S. f. Island. Kun den største af Øerne, Heimaey (eller Heimalandid), er beboet og havde 1901 607 Indb. Heimaey er ligesom de mindre Øer opbygget af vulkansk Tuf, i hvilken der ofte i Havbrynet findes store Huler udhulede af Brændingen; det højeste Punkt paa Heimaey er Heimaklettur (283 M.), og her findes ogsaa en gammel Vulkan, Helgafell (226 M.), som synes at have haft et Udbrud i Oldtiden (ca. 900 e. Chr.). Paa det nordlige Hjørne af Heimaey, bag ved Heimaklettur, er en lille Havn for smaa Skibe og en Handelsplads og Fiskerleje, hvor de fleste Indbyggere ere samlede. V. anløbes af de fleste Postskibe paa Vejen til Reykjavik, men de maa ankre uden for Havnen. Indbyggerne leve hovedsagelig af Fiskeri, samt af den rige Fuglefangst i Klipperne. V. udgøre et Syssel for sig, og der bor en Distriktslæge og en Præst; i gejstlig Henseende høre V. under Rangårvalla Provsti. V., som i 17. og 18. Aarh. paa Dansk kaldtes Vespenø, vare allerede i Oldtiden bekendte for de rige Fiskerier. I Sommeren 1627 bleve V. overfaldne af tre Sørøverskibe fra Algérie, der dræbte og plyndrede, opbrændte Kirken og Handelsstedet og bortførte 250 af Indbyggerne i Trældom. Generalstaben har nu (1905) udgivet et Kort over V. i Maalestokken 1 : 50,000. *Th. Th.*

Vestmarr eller Vestmarar var i ældre Tid Navnet paa Kyststrækningen af Grenland, Landet V. f. Grenmarr (Langesundsfjorden); det indbefattede det nuværende Bamle, Sannikedal og Jomfruland (Aur) m. fl. Øer. *O. A. O.*

Vestnes, Herred, Romsdal Fogderi (skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmøre Politimesterdistrikt), Romsdal's Amt, 158 □Km., hvoraf 2,5 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,504 Indb., altsaa ca. 16 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. og Fiksdalen Sogne af V. Præstegæld; det omgives af Herrederne Skodje, Vatne, Ørskog, Sylte, Veø, Bolsø og Akerø. — Herredet ligger paa Sydsiden af Mifjorden, Moldefjorden og Romsdalsfjorden og har i alt en Kystlinie af 66 Km.; i dets vestlige Del gaar Tommerfjorden og i dets østlige Del Tresfjorden ind i sydlig

Retning; til Herredet høre 11 smaa Øer med et samlet Areal af 0,8 □ Km. — Fjældpartier af til Dels betydelig Højde opfylde Herredet, der gennemskæres af flere Dal fører, bl. a. Nakkedalen, der fra Tommerfjordens Vestside gaar i sydvestlig Retning, og Furlandseidet, der fra Tommerfjorden fører over til Flatevaagen ved Tresfjorden. Blandt de højeste Fjælde høre S kjæringen (1,095 M.), Tverfjeld (759 M.), Riksdalshesten (788 M.) m. fl. i Herredets vestligste Del og Troldtind (1,192 M.), Ysttind (1,186 M.), Stortind (1,144 M.) m. fl. i dets sydlige Del, hvor der langs Grænsen mod Sylte findes flere Bræer med et samlet Areal af 0,5 □ Km.; Halvøen mellem Tommerfjorden og Tresfjorden er N. f. Furlandseidet lav, med Fjældpartiet Aasbakken (323 M.) i Øst og udstrakte Myrstrækninger (Vestnesmyren) i Vest. Det lille Afsnit af Herredet, der ligger 0. f. Tresfjorden, opfyldes af den nordlige Afskraaning af Viknakken (502 M.) og Helsetnakken (698 M.) i Sylte. — Blandt Herredets Vasdrag ere de betydeligste Viaaen og Fiksdalselven; efter Kortene findes 54 Indsøer. — Herredet har en Del Skov, særlig Løvskov; dets opdyrkede Mark og Bebyggelse ere knyttede til Kysterne, særlig til den ydre Del af Tresfjorden, paa hvis vestre Side Vestnes Kirke ligger, til Tommerfjordens Østside og indre Del og til Nakkebygden paa denne Fjords Vestside, hvor Fiksdalen Kirke ligger. Jordbunden er frugtbar; Agerbrug og særlig Fædrift ere de vigtigste Næringsveje; blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Vestnes, Gjermundnes, Helland, Leirvaag, Hjelstein, Fiksdal m. fl. Turisttrafikken gennem V. til Molde er meget betydelig. — Blandt Herredets Veje ere de vigtigste Hovedvejen Vestnes—Aalesund, der ad Tresfjordens Vestside fører ind i Sylte, Bygdevejen fra Vestnes Kirke over Furlandseidet til Tommerfjorden, rundt om denne og langs Kysten ind i Vatne, med en Sidevej fra Furlandseidet til Øveraas, og endelig Bygdevejen, der langs Tresfjordens Østside fører ind i Veø; af Gaardveje findes kun faa af Betydning. Med Aalesund og Molde har Herredet Dampskibsforbindelse med flere Anløbssteder, bl. a. Vestnes og Fiksdalen. (Litt.: J. Brovold, »Top.-stat. Beskrivelse over V. Præstegæld« [Molde 1901]; G. Thesen, »Beskrivelse af Romsdals Amt« [Chra. 1861]). *N. S.*

Vestpreussen, Provins i Kongeriget Preussen, grænser til Østersøen, Østpreussen, Posen, Polen, Pommern og Brandenburg, og har et Areal af 25,535 □ Km. med (1905) 1,641,900 Indb., d. e. 64 paa 1 □ Km. Ifølge Folketællingen 1900 vare 51 p. Ct. Katolikker, 47 p. Ct. Evangeliske, 1 p. Ct. Reformerte og andre Kristne samt 1 p. Ct. Jøder. V. ligger i det nordtyske Lavland og gennemstryges fra Vest til Øst af det baltiske Søplateau (Seenplatte), der gennembrydes af Weichsel med en dyb Dal. Denne har i sin sydlige Del en Bredde af 7—8 Km., men udvider sig neden for det Sted, hvor Nogat skiller sig fra Hovedstrømmen, til det lave og frugtbare Weichsel-Delta (Werder), der paa nogle Steder endog ligger under Havspejlet og maa beskyttes ved Dæmninger. Det højeste Punkt i V. er Turmberg (331 M.). Befolkningens Hovedbeskæftigelse er Landbrug. Industrien er kun af Betydning i Danzig og Elbing, der tillige have livlig Handel. Hovedsagelig dyrkes Rug, Kartofler, Havre, Hvede, Byg, endvidere Bælgfrugter, Raps, Hør og Tobak. Der findes 13 Gymnasier, 3 Realgymnasier, 6 Skolelærerseminarier, et Handelsakademi, en Handels- og Erhvervskole. Overpræsidenten og Provinsialforvaltningen have Sæde i Danzig. I Spidsen for den evangeliske Kirke findes det 1886 grundede Konsistorium i Danzig, den katolske Kirke har et Bispedømme i Culm. Til Rigsdagen sender Provinsen 13, til Deputeretkammeret 22 Repræsentanter. V. staar i retslig Henseende, dog med Undtagelse af Kredsen Deutsch-Krone, under Overlandretten i Marienwerder. I Danzig, Elbing og Thorn findes Handelskamre, i Danzig og Bromberg Overpostdirektioner. Efter at V. ved Freden i Thorn 1466 var blevet afstaaet af de tyske Ordensriddere, stod det under Polen, indtil det ved Polen's første Deling 1772 tilfaldt Preussen. Danzig og Thorn kom dog først 1793 under Preussen. 1824 blev V. forenet med Østpreussen til en Provins. Da Befolkningen i V. imidlertid stadig følte sig tilsidesat for Østpreusserne, blev V. 1878 skilt fra Østpreussen som en egen Provins. *Joh. F.*

Vestpunktet se Himmel.

Vestre **Gausdal** se Gausdal.

Vestre Hospital i Kjøbenhavn aabnedes 1886 og er bestemt for Behandling af veneriske Sygdomme hos prostituerede Kvinder. Der er Plads til 212 Patienter. Der er endnu (Oktbr. 1906) ikke truffet Bestemmelse om Hospitalets Anvendelse efter den offentlige Prostitutions Afskaffelse. *G. N.*

Vestre Moland, Herred, Nedenes Fogderi (skal fremtidig tilhøre Arendal Politimesterdistrikt), Nedenes Amt, 102 □ Km., hvoraf ca. 9 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,461 Indb., altsaa ca. 26 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. M. Sogn med Justøen Kapel af V. M. Præstegæld; det omgives af Herrederne Høvaag, Birkenes, Landvig og Eide. I Herredet ligger Ladestedet Lillesand (s. d.). Herredet er et Kystdistrikt med ca. 10 Km. Kyststrækning; dets Areal af Fastland er ca. 89 □ Km., og af dets 119 Øer ere de største Justøen (8,2 □ Km.), Skogerøen (1,1 □ Km.), Hellesøen (0,4 □ Km.), Svinøen (0,3 □ Km.) m. fl. Kysten er indskaaren af flere Fjorde, Kalvellfjorden, Lillesandfjorden og Vallesværfjorden; mellem Justøen og Fastlandet gaar Blindeleden. — Herredets Fjældpartier naa ingensteds betydeligere Højder; blandt de højeste ere Hisaasen (242 M.), Kartmyrheia (179 M.) m. fl. i den nordlige Del, Arnesheia (183 M.), Nordbøknuden (197 M.), Eigelandsaasen (190 M.) m. fl. i den midtre og søndre Del af Herredet, der deles i flere Afsnit ved Moelven's Dalføre og ved den Dal, hvori dets største Indsøer Østre og Vestre Grimevand (6,5 og 1,7 □ Km.) ligge. Foruden disse har Herredet 22 mindre Indsøer; blandt dets Elve ere de betydeligste Grimeelven, Moelven, Fosbækken, Fjeldalsbækken m. fl. — Af det samlede Areal opgives 4,6 □ Km. dyrket Mark, 68 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr; den opdyrkede Mark findes især ved Kysten, i Moelvens Dalføre, ved Vestre Grimevand og

ellers spredt mellem Fjældene. Blandt Herredets Gaarde kunne foruden Præstegaarden nævnes Glamsland, Skalle, Sangereid, Songe, Møglestu, Tingsager, Heldal, Kalveli, Vatne m. fl.; større Husansamlinger findes ved Lofthus, Brekkestø og Sandsmyr med (1900) tilsammen 609 Indb. V. M. Kirke er opført før 1347 og senere flere Gange tilbygget. — De vigtigste Næringsveje ere foruden Jordbruget og Fædriften tillige Skovdriften, der spiller en betydelig Rolle, samt Fiskeriet; det samlede Udbytte af Fiskerierne for Aarene 1896—1901 varierede mellem ca. 14,000 og 31,000 Kr. Der findes i Herredet flere Sav- og Møllebrug, Træsliberi og Papfabrik, Teglværk, Stenhuggeri m. m. — Herredets Kommunikationer ere gode. Gennem Moelvens Dalføre fører Lillesand—Flakksvandbanen ind i Birkenes; den har inden for Herredet Stationerne Lillesand, Stene (Stoppested), Møglestu, Storemyr og Eigeland. Fra Eide Herred i Øst kommer ny Hovedvej ind til Lillesand, hvorfra den vestlandske Hovedvej gennem Moelvens Dalføre fører til Birkenes. Der findes flere Bygdeveje, bl. a. fra Hovedvejen ved Kalvellfjorden til Vatne ved Vestre Grimevand, fra Lillesand mod Vest til Høvaag; fra denne Vej til Færgestedet ved Sundet og tværs over Justøen til Brekkestø m. fl. kortere Bygdeveje og enkelte Gaardveje. — Lillesand anløbes af de fleste routegaaende Dampskibe langs Kysten. (Litt.: >Norge's Land og Folk«: A. Helland, »Nedenes Amt« [Chra. 1904]). *N. S.*

Vestre Slidre se Slidre.

Vestre Toten se Toten.

Vestris, italiensk-fransk Slægt af Dansere. 1) Grundlæggeren af Slægten, Gaetano Apollino Baldasarre V., født i Firenze 18. Apr. 1729, død i Paris 27. Septbr. 1808, Elev af Dupré, var 1749—80 ansat som Danser ved den store Opera i Paris, 1770—76 tillige som Balletmester. V. udviklede paa - Scenen en hidtil ukendt Forening af Ynde og Majestæt og bistod som praktisk udøvende Kunstner Noverre (s. d.) i hans mere teoretiske Bestræbelser for at reformere Balletten, at højne Teaterdans til virkelig Kunst, bl. a. ved Genoplivelsen af den antikke Pantomime. V. vandt europæisk Ry og stod i Berøring med Tidens fremragende Mænd; om hans Forfængelighed, der mindst stod paa Højde med hans Kunst, fortælles talrige Anekdoter; han yndede at kalde sig *le dieu de la danse,* og han skal have ytret: »For Tiden lever der kun tre store Mænd: Kongen af Preussen, Voltaire og jeg«. Hans Hustru Anne Frédérique V., født Heynel (født i Bayreuth 1752, død i Paris 1808), blev 1768 ansat som Danserinde ved den store Opera. 2) Marie Auguste V. (-Aliard), Danser, Søn af foreg. og Danserinden Allard, født i Paris 27. Marts 1760, død smst. 6. Decbr. 1842, var 1780—1816 ansat som første Danser ved den store Opera, og 1819—28 Professor ved Konservatoriet. Han indførte livligere Bevægelser i Dansen (bl. a. Piruetten), og udmærkede sig særlig ved sit mimiske Talent. 1781 optraadte han i London. (Litt.: Noverre, *Lettres sur la danse;* Castil Blaze, *Histoire de l'Académie royale de musique*). *S. L.*

Vestromerske Rige se Romerske Rige S. 166.

Vest-Slugen, ogsaa kaldet Nordmands-Dyb, er Navnet paa den nordlige Del af det Dyb, som gaar over Horns-Rev og skiller Yderrevet fra Inderrevet. *G. F. H.*

Vestvaage, betydelig 0 (414 □ Km.) i Lofotens Øgruppe i Nordland med (1900) 9,643 Indb., se Borge.

Vesuv (ital. Monte Vesuvio, lat. *Vesuvtus),* den eneste virksomme Vulkan paa Europa's Fastland, ligger 15 Km. 0. S. 0. f. Napoli som et stort isoleret Bjærg, hvis sydvestlige Fod beskylles af Middelhavet, medens det i øvrigt hæver sig jævnt fra Campanien's Slette. Formen er som en Kegle, der foroven deler sig i to Toppe; den fælles Grundflade er næsten kredsrund og 16 Km. i Tværmaal. Af de to Toppe udgør den sydvestlige, det egentlige V., en regelmæssig formet Askekegle med lidt over 30° Skraaning; i Spidsen findes Krateret, hvorfra der næsten altid stiger en Dampsøjle til Vejrs. Den anden Top, Monte Somma, naar en Højde af 1,137 M. o. H. °g danner en halvkredsformet Ryg, der omgiver Askekeglen paa Nord- og Østsiden; mellem det egentlige V. og Somma ligger (ca. 600 M. o. H.) Dalen Atrio del Cavallo. Somma-Ryggen er en Rest af Ringvolden omkring et forhistorisk Krater; den nu virksomme Askekegle opbyggedes første Gang i Aaret 79 e. Chr., da Vulkanen atter vaagnede til Liv. I Form og Højde er Askekeglen variabel; ved hvert stærkt Udbrud bliver Keglens Højde forringet og dens Top afstumpet, idet Krateret udvides; under den langvarige Tilstand af svag Virksomhed, som gerne følger efter Udbrudene, bygges Keglen atter højere. Dens Gennemsnitshøjde er ca. 1,250 M.; 1749 var den kun 1,014 M., og før det sidste Udbrud (1906) var den lidt over 1,300 M., men er nu kun ca. J.,200. Navnet Askekegle er for øvrigt lidet betegnende, idet Keglen væsentlig er opbygget af de grovere koksliignende Udbrudsprodukter, medens den fine Aske af Vinden er spredt over hele Omegnen. Alle Udbrudsprodukterne bestaa af Leucittefrit og fremkomme ved hvert Udbrud baade i Form af Lavastrømme og som løst udkastede Masser (Bomber, Grus og Aske).

V.'s Fod bebos af en talrig Befolkning (over 80,000) og bærer paa Vest- og Sydsiden Byerne Portici, Resina, Torre del Greco, Torre dell' Annunciata, Boscoreale; noget højere oppe ligge San Giorgio, Massa, San Sebastiano, Boscotrecase; paa Nord- og Nordøstsiden Sta. Anastasia, Somma og Ottajano. Den frugtbare Jordbund bærer Vinhaver (herfra den bekendte Vin *Lacryma Christi*), Frugthaver og Sædmarker; mellem de dyrkede Partier strække sig smalle ufrugtbare Dale, hvis Bund dækkes af de gamle Lavastrømme. Højere oppe er Bjærget goldt og hærget af Udbrudene, kun paa enkelte Steder findes her Kastanje- og Frugthaver. Den egentlige Askekegle er helt nøgen. Ved dennes Fod, paa en lille fremspringende Høj, ligger (676 M. o. H.) det 1844 byggede Observatorium, hvor den vulkanske Virksomhed i Bjærget nærmere studeres. En Kørevej fører fra Resina op til Observatoriet og til den nederste Station for den 1880 aabnede, 820 M. lange Tovbane, som fører Turisterne næsten helt op til Kraterranden (Banen ødelagdes delvis ved Ud-

brudet 1906). En anden i Siksak anlagt Vej fører fra Pompeji op til Toppen.

V. forholdt sig i Oldtiden som en udslukt Vulkan indtil Aar 79 e. Chr., da et overordentlig voldsomt Udbrud begravede Byerne Pompeji, Herculaneum og Stabiæ. Fra den Tid af have stærke og svage Udbrud fundet Sted med korte Mellemrum, kun i Tiden 1139—1631 var der en længere Hvileperiode. De betydeligste Udbrud efter 79 fandt Sted i Aarene 203, 472, 512, 685, 982, 1036, 1139; efter den nævnte Hviletid kom 1631 et Udbrud, der var næsten lige saa heftigt som det i 79; ny Udbrud fulgte 1638, 1660, 1680, 1790; 1794 blev ved et særlig stærkt Udbrud Torre del Greco ødelagt, og flere Tusinde Mennesker omkom. I 19. Aarh. har der været anselige Udbrud een eller flere Gange i hvert Decennium, og selv mellem Udbrudene har der næsten aldrig været Ro; betydeligst vare Udbrudene 1822 og 1872; ved det sidstnævnte omkom 300 Mennesker, som havde vovet sig op i Atrio del Cavallo, og en Lavastrøm ødelagde en Del af Byerne Massa og San Sebastiano. Endelig har 1906 (7.—10. Apr.) et særlig heftigt Udbrud ødelagt Boscotrecase og delvis Ottajano. (Litt.: Roth, »Der Vesuv« [Berlin 1857]; v. Rath, »Der Vesuv« [Berlin 1873]; Palmieri, *I Vesuvio e sua storia* [Milano 1880]; Baratta, *Il Vesuvio* [Rom 1897]). *N. V. V.*

Vesuv-Banen er en Traadtovbane (s. d), der fra Foden af Vesuv stiger op gennem en Højde af 390 M. til ca. 95 M. fra Toppen. Hele Banens Længde er (vandret maalt) kun 0,72 Km., Stigningerne variere mellem 39,0 p. Ct. og 63,4 p. Ct. Banen er dobbeltsporet, saa der samtidig kan gaa en Vogn op og en anden ned, men hver Vogn løber kun paa een Skinne, en almindelig Vignolesskinne, der er anbragt paa en svær Træ-Langsvelle, og denne bærer paa hver Side en Skinne af Fladjærn, mod hvilke Vognen støtter i vandret Retning, saa en Vækning derved forhindres. De to Langsveller (for de to Spor) ere fastboltede til Tværsveller, der hvile paa den mest af løs Aske og Lavastykker bestaaende Grund og i Punkter med 60—100 M.'s Afstand paa murede Piller. Banen byggedes 1879—80 af Olivieri, Selskabet maatte 1887 standse sine Betalinger, men under den ny Ejer, som da overtog den, synes den at have betalt sig. *A. O—d.*

Vesuvian (Idokras) et Mineral, der bestaar af et basisk Silikat af Kalcium og Aluminium, danner smukke og ofte fladerige, tetragonale Krystaller. Den er haard (næsten som Kvarts), har en Vægtfylde 3,4 og brunt eller grønt, glasglinsende Ydre. Først fundet paa Vesuv (i løst udkastede Kalkstenblokke) har V. senere vist sig ret almindelig, især i kontaktmetamorfoserede Kalksten. I Norge findes V. bl. a. i Nærheden af Christianssand, paa Hamrefjeld i Eker og forskellige Steder i Drammen Egnen, i Finland ved Frugaard (saakaldt Frugaardit); blandt ikke-skandinaviske Findesteder maa foruden Vesuv nævnes Ala i Piemont, Eger i Böhmen (saakaldt Egeran), Vilui i Sibirien (saakaldt Wiluit). Varieteter af V. ere Cyprin (blaa, fra Telemarken), Mangan-V. (manganholdig, fra Pajsberg i Vermland); de mørke harpiksglinsende Varieteter uden tydelig Krystalform kaldes (ligesom de tilsvarende Varieteter af Granat) Kolofonit og findes bl. a. ved Arendal. *N. V. U.*

Vesuvin se Bismarckbrunt.

Vesvækkelse se Fødselsveer.

Veszprim (ung. Veszprém), 1) Ungarsk Komitat ved højre Bred af Donau, grænser til Komitaterne Eisenburg, Raab, Komorn, Stuhlweiszenburg, Tolna, Semogy og Zala, opfyldes af Bakonywald, er temmelig frugtbart og har et Areal af 4,167 □ Km. med (1890) 215,280, hovedsagelig magyariske Indb.

2) Hovedstad i Komitatet V., ligger paa en stejl Høj V. f. Nordspidsen af Platten-Sø ved den lille Flod Séd og har (1901) 14,100 Indb. V. er Sæde for en Biskop og har en, paa en høj Kalkklippe liggende, prægtig Katedral, ved Siden af den biskoppelige Residens; endvidere findes en teologisk Læreanstalt, et Gymnasium, Ølbryggeri, Brændevinsbrænderi, Kornhandel og i Omegnen betydelig Vindyrkning. V. var tidligere en stærk Fæstning, der gentagne Gange er bleven erobret af Tyskerne, Ungarerne og Tyrkerne, hvilke sidste for bestandig mistede den 1683. *Joh. F.*

Vetālapañcamviçatikā (o: en Vampyrs 25 Fortællinger) er Navnet paa en berømt indisk Eventyrbog fra Middelalderen, som indeholder 25 Eventyr, der fremstilles fortalte til Kong Vikramaditya af en Vetala (o: en Dæmon eller Spøgelse, som har taget Bolig i et Lig). Disse i Indien meget populære Eventyr findes oversatte paa mange moderne indiske Sprog; Sanskrit-Teksten findes i flere forskellige Redaktioner, blandt andet er den optaget i Somadeva's »Katha sarit-sagara« (s. d.), 12. Bog (udg. af H. Brockhaus [Leipzig 1866]). En anden Redaktion er den af Kshemendra, »Bṛhatkathāmañjarī« [Kāvyamālā, Nr. 69, Bombay 1901.] Andre Recensioner ere udgivne af H. Uhle [Leipzig 1881], af Jibananda Vidyasagara [Kalkutta 1888]. Oversættelser findes paa Tysk af A. Luber [Görz 1875], paa Engelsk af R. F. Burton, »Vikram and the Vampire« [2. Udg. Lond. 1893], samt paa Svensk af H. Andersson, »Likspokets tjugufem berättelser« (Göteborgs K. Vet. och Vitt. samhalles Handlingar. 4. följd 1898 [Goteborg 1902]). *D. A.*

Vetenskapsakademien i Stockholm stiftedes 2. Juni 1739 til Fremme af de matematiske og naturvidenskabelige Videnskaber, og Lovene stadfæstedes 31. Marts 1741. Efter de nu gældende Love af 1850 er dets Bestemmelse at »fremme Videnskaberne, følge deres Udvikling og gennem trykte Skrifter udbrede Kendskabet til dem«; det udgiver derfor aarlig sine »Handlingar«. Antallet af Medlemmer er 100 indenlandske og 75 udenlandske, fordelte i 9 Klasser. Kongen er Akademiets Protektor. Det sammentræder mindst een Gang om Maaneden i Tiden fra September til Juni. Som dets Højtidsdag fejres 31. Marts ved offentlig Sammenkomst.

Veteraner (Veterani) kaldtes hos Romerne udtjente Soldater, der ikke længere vare forpligtede til Krigstjeneste. Ofte vedbleve V. dog frivillig at tjene paa særlig gunstige Vilkaar. I den senere Republiks og Kejserdømmets Tid overdroges der ofte V. efter endt Krigstjeneste Jord til Underhold. Ogsaa i det moderne Sprog

bruges V. om gamle forhenværende Soldater, der have deltaget i Krige. *H. H. R.*

Veterinær se Dyrlæge.

Veterinærkorpset i Norge oprettedes ved Hærorganisationen af 1887 som et civilmilitært Dyrlægekorps, der ved kgl. Resol. af 25. Septbr. 1893 fik fuldt militær Organisation. Korpset bestaar af I Major som Chef, 10 fastlønnede Kaptajner og 7 Premierløjtnanter samt 18 værnepligtige Sekondløjtnanter foruden UndeTbefal og menige. De fastlønnede Officerer udnævnes efter Valg blandt de værnepligtige under 32 Aar; for at opnaa Ansættelse som værnepligtig Sekondløjtnant udfordres Dyrlægeeksamen ved offentlig Veterinærinstitut med Ret til Praksis samt Gennemgaaelse af en Befalsskole eller af Vaabenøvelser ved et af de beredne Vaaben. *N. S.*

Veterinær- og Landbohøjskolen se Landbohøjskolen.

Veterinærpoliti, et Politi, hvis Opgave er at paase Overholdelsen af de gældende Forskrifter om Ind- og Udførsel af Dyr. V. vaager saaledes i Danmark over Indførsel af Heste og undersøger, om disse lide af smitsomme Sygdomme, og sørger for Overholdelsen af de bestaaende Indførselsforbud. Ligeledes fører V. Tilsyn med indført Mælk, indførte Hunde m. m., ligesom de fornødne Bestemmelser til Forebyggelse og Behandling af smitsomme Sygdomme hos Husdyrene fastsættes af V. I Kjøbenhavn fører V. endvidere Tilsyn med Stadens Droskevæsen. V. sorterer i Kbhvn. under Politiets I. Afdeling, uden for Kbhvn. betegner det kun en enkelt Side af det almindelige Politis Funktioner. *A. Gl.*

Politidyrlægen i Christiania er den sagkyndige ved Dyrplagerisager og andre veterinære Politiforretninger, fører Tilsyn ved Markeder etc. Kvægindførselen bestyres ogsaa f. T. (1906) af Politidyrlægen, som samtidig er Leder af Kødkontrollen. *K. F.*

Veth [fe't], Jan Pieter, hollandsk Maler, Raderer og Litograf, er født 18. Maj 1864 i Dordrecht. Han uddannedes paa Kunstakademiet i Amsterdam. V. — der ogsaa er optraadt som Forfatter, med Skrifter om Kunst ud fra et radikalt-moderne Standpunkt — er bleven almenkendt for sine Portrætter, malede eller tegnede (og ofte litograferede eller raderede af ham selv); de udmærke sig ved frisk og naiv Opfattelse, psykologisk Skarpblik, Formstrenghed og fin Gennemførelse: Portrætter af Israels, Menzel, General v. Heyden, Tonekunstneren Messchaert (1903) og Direktør J. Ph. v. d. Kellen (1904), de to sidste i Amsterdam's Rijksmuseum, Brystbillede *en face* af en ung Pige, Borgemester Meinez (1903) m. fl. V., der især har virket i Bussum og Amsterdam, var 1885 med til at grunde den nederlandske Radererklub. *A. Hk.*

Vetlesen, Hans Jørgen, norsk Læge, er født i Porsgrund 8. Marts 1852 og tog medicinsk Embedseksamen 1878. Efter at have været Amanuensis ved det fysiologiske Institut 1879 nedsatte han sig i Hamar som praktiserende Læge. 1888 tog han Doktorgraden med Afhandlingen: »Ætiologiske Studier over Struma« og flyttede til Christiania. 1895 blev han udnævnt til Overlæge (intern Medicin) ved Christiania Bys Sygehus paa Ullevaal. Han har skrevet en Række kliniske Afhandlinger i norske og udenlandske Tidsskrifter og er Forfatter af enkelte populærvidenskabelige Arbejder (»Sundhed« [Chra. 1902] o. fl.). Som Overlæge har han holdt kliniske Forelæsninger for studerende. (Litt.: Kiær, »Norges Læger« II). *S. T.*

Vetlesen, Johan Karl Unger, norsk Læge, er født i Molde 17. Apr. 1851 og tog medicinsk Embedseksamen ved Christiania Universitet 1876. Efter at have været Kandidat ved Rigshospitalet og Reservelæge ved Christiania Bys Sygehus studerede han under et længere Ophold i Udlandet Fysiologi i Gottingen og intern Medicin i Wien. Efter sin Hjemkomst (1879) blev han Assistent ved Rigshospitalets patologisk-anatomiske Institut og derefter Reservelæge ved dets medicinske Afdeling *B.* 1887 tog han Doktorgraden med en Afhandling om *Dilatatio ventriculi.* Siden 1888 er han (1906) Overlæge ved Diakonissestiftelsens Hospital i Christiania. Han har skrevet en Række Afhandlinger, særlig over Fordøjelsessygdomme. (Litt.: Kiær, »Norges Læger« II). *S. T.*

Vetlnga, By i det mellemste Rusland, Guvernement Kostroma, ligger 289 Km. 0. f. Kostroma paa højre Bred af den 798 Km. lange Flod V., der med sydlig Retning gennemstrømmer Guvernementerne Kostroma og Nishnij Novgorod og udmunder i venstre Bred af Volga. (1897) 5,198 Indb. V., der blev Købstad 1778, driver betydelig Flodskibsfart og Handel med forskellige Skovbrugs- og Jagtprodukter. *H. P. S.*

Vēto. Under de langvarige Kampe om politisk Ligeberettigelse mellem Patricier og Plebejer i den gamle romerske Republik fik de sidst nævnte en mægtig Støtte, da det omsider lykkedes dem at gennemføre Indstiftelsen af Folketribuner *(tribuni piebis),* som vare berettigede til ved deres blotte Forbud, under Formelen »veto«, »jeg forbyder«, at standse enhver Senatsbeslutning eller Konsulatsforanstaltning, som de ansaa for stridende mod Almuens Tarv. Denne Standsningsmyndighed mod Magtovergreb, der ogsaa, om end i andre Former, kendetegner de middelalderlige Rigsstænders og Kongemagtens indbyrdes Brydninger, og som bl. a. kulminerede i den polske Rigsdags »*liberum veto*« (s. d.), har ogsaa paa Lovgivningsomraadet fundet fyldigt UdtTyk i Fltrtallet af de moderne konstitutionelle Forfatninger, saaledes at der er indrømmet Folkerepræsentationen, og hvor denne bestaar af to Kamre, da hvert af disse, ikke mindre end Suverænen Ret til at nægte Samtykke til de Lovforslag, der indbringes henholdsvis fra Regeringens eller fra de enkelte Repræsentanters Side i Henhold til det dem tilkommende Initiativ (s. d.). I Reglen er Standsningsretten ubetinget o: det absolutte V., hvilken Benævnelse dog sædvanligvis kun anvendes om Fyrstens Nægtelsesret; men i enkelte Stater er denne sidste begrænset, eller V. med andre Ord kun suspensivt. Dette gælder navnlig om Norge (s. d., Afsn. »Statsforfatning« og »Historie«). — Den franske Republiks Præsident har ikke noget V., men alene Ret til at forlange fornyet Afstemning, og vistnok har den nordamerikanske Præsident et V., men det sættes ud af Virksomhed, naar to Tredjedele af Medlemmerne i hvert af Husene fastholde den Beslutning, som ved dets Brug skulde kuldkastes.

Under den første franske Revolution forinden Kongedømmets Afskaffelse var *madame veto* et af de mange Smædenavne for Dronningen, fordi det antoges, at hun tilskyndede Kongen til at lægge Hindringer i Vejen for Repræsentationens Beslutninger gennem V.'s Benyttelse. *C. V. N.*

Vetter [vætæ!r], Jean Hégésippe, fransk Maler, er født 21. Septbr. 1820 i Paris og Elev af Steuben. Han debuterede 1842 paa Salonen med et Portræt og har senere malet adskillige andre, men har dog især vundet Anseelse ved sine historiske Genrestykker, hvor Anekdoten og Pointen fremstilles med Vid og Humor: »Moliére hos sin Barber*, »Le quart d'heure de Rabelais«, >Moliére til Frokost hos Ludvig XIV« [1864], »Fra Les précieuses ridicules«. Et af V.'s Hovedværker er »Bernhard Palissy« (1861, solgtes for 25,000 frc., en for den Tid imponerende Pris); hans ovenn. »Moliére og Ludvig XIV« kom ligesom »Den døende Mazarin« [1872] til Luxembourg-Museet; i Mus. i Angers ses »Alkymisten søger de vises Sten« ; andre Værker i Mus. i Orleans, Kirken S. Jacques du Haut-Pas m. v. *Å. Hk.*

Vetterli-Gevær se Haandskydevaaben S. 266.

Vettern se Vättern.

Vettisfossen, bekendt Fossefald i Jotunheimen i Aardal Herred (s. d.) med en Faldhøjde af 260 M.; det dannes af Elven Morka-Koldedøla, hvor denne styrter sig ned i Utladalen. *N.S.*

Vettōner, Oldtidsfolk i det vestlige Spanien, 0. f. Lusitanerne og imellem Floderne Durius og Tagus. Deres vigtigste Byer vare Salmantica og Capera. *H. H. R.*

Vetturīn (ital. *vetturino*), Hyrekusk.

Veuillot [vöjo'], Louis, fransk Journalist, (1813—83), begyndte allerede 1832 at skrive i Bladene tor Julikongedømmet, men blev 1838 under et Besøg i Rom dybt greben af Katolicismen. 1843 blev han Medarbejder og 1848 Redaktør af »Univers« og var siden en ivrig og slagfærdig Talsmand for Ultramontanismen; trodsede uforfærdet baade Ærkebispen af Paris og Napoleon III's Regering. 1860 blev hans Blad undertrykt, men han fortsatte det under Navnet »Monde« ; genoprettede 1867 »Univers«. Han bekæmpede 1870 enhver gallikansk Tankegang, Biskop Dupanloup saavel som Pater Hyacinthe, og øvede det stærkeste Tryk for at tvinge Ufejlbarhedsdogmet igennem. Siden 1873 var han udpræget Legitimist, men trak sig 1876 tilbage fra sin journalistiske Virksomhed. Desuden udgav han talrige Stridsskrifter, opbyggelige Romaner, Helgenhistorier o. 1.; nævnes kunne: »Les pélérinages de Suisse» [1838, 16. Opl. 1878], »Rome et Lorette« [1841, 16. Opl. 1880], »Le parfume de Rome« [1865, 8. Opl. 1877], »Les odeurs de Paris« [1866, 10. Opl. 1876], »Paris pendant les deux siéges« [1871 — 72]. V.'s Korrespondance udgaves 1883—87 i 6 Bd. *E. E.*

Veurne [fø!rn] eller **Furnes,** By i den belgiske Provins Vestflandern, 5 Km. fra Havet og 7 Km. fra den franske Grænse, er Midtpunktet i et Net af Kanaler og Station paa Jærnbanen Lichtervelde—Dunkerque, har Handel med Kvæg, Smør og Korn, stor Udførsel til England af Kaniner; Garverier, Lærredsvæverier og (1901) 5,465 Indb. Ude i Klitterne ligger Badestedet La Panne, og ved den lille By Loo N. f. V. laa det berømte Abbedi Furna. *M. Kr.*

Vevey [vøvæ'], By i den schweiziske Kanton Vaud, har en henrivende Beliggenhed paa Nordsiden af Genfersøen, hvor den vilde Veveyse udmunder, er Knudepunkt paa Jura-Simplon-Banen og staar ved elektrisk Sporvogn i Forbindelse med Montreux. V. er et af de første schweiziske Kursteder, en Hoteiby med Søbade og flotte Pensioner og Hoteller, smukke Kirker, et Slot, der i fordums Tid var Landfogedens Sæde, et Collège, Bibliotek, naturhistorisk Museum, mange Villaer, smukke Privatbygninger og (1901) 10,000 Indb., deriblandt 2,000 Katolikker. Der drives Fabrikation af Maskiner og Ure, Cigarer og Tobak, Chokolade og Skumvine, kondenseret Mælk og Børnemel og Handel med Vin og Ost. V., der i Romertiden var en blomstrende By, som hed *Vibiscus*, og senere et Fiskerleje, skylder J. J. Rousseau sin Berømmelse, da han henlagde Skuepladsen for »Den ny Heloise« til Byens Omegn. *M. Kr.*

Vevring, Herred, Fjordenes Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Sønd- og Nordfjord Fogderi), Nordre Bergenhus Amt, 125 □ Km., hvoraf 4 6 □Km. Ferskvand, (1900) 1,198 Indb., altsaa ca. 10 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Sogn af Førde Præstegæld; det omgives af Herrederne Kinn, Naustdal og Ytre Holmedal. — Herredet er et Kystdistrikt, der ligger paa begge Sider af den Del af Førdefjorden, der kaldes Vevringfjorden; denne ender i Nordviken og Redalsviken, der gaa ind i Herredets nordre Afsnit, medens Gjelsviken gaar ind paa Førdefjordens Sydside. Herredets nordre Del danner et sammenhængende Fjældplateau, hvis højeste Parti er Fardalsfjeld; det gennemskæres af enkelte Dalfører, som Redalsdalen og Steindalsdalen, og har som Regel stejlt Fald mod Kysten. Paa Fjordens Sydside ligger paa Herredsgrænsen Bleien (1,315 M.), endvidere kunne nævnes Tinbergnaave, Porten (783 M.) m. fl. samt det paa en Halvø i Førdefjorden liggende Dyvikhovd; i dette Afsnit gaar fra Gjelsviken Mjølkevasdalen ind i sydøstlig Retning. Af evig Is og Sne findes 0,1 □ Km., Del af Blaafonn. — Herredets Vasdrag ere smaa; de betydeligste ere Redalselven og Skorvenelven; blandt dets efter Kortene 99 Indsøer ere de største Markevand (1 □ Km.), Skorvenvand (0,7 □ Km.) og Boltevand (0,8 □ Km.). — Af det samlede Areal opgives 6,6 □ Km. dyrket Mark og 24 □ Km. Skov, Resten er Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. Jordbrug og særlig Fædrift ere de vigtigste Næringsveje; tillige er Fiskeriet af nogen Betydning. Den dyrkede Mark og Bebyggelsen ere nogenlunde jævnt fordelte langs Kysterne; tættest er Bebyggelsen omkring Kvellestad, Vevring Kirke og i Redalen paa Nordsiden og ved Gjelsviken paa Sydsiden af Førdeijorden; blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Vevring, Underli, Gryten, Aalen, Leknes, Kvellestad, Gjelsvik m. fl. Kirken er opført 1846; den ældre Kirke nævnes Aar 1360. — Samfærdselen inden for Herredet foregaar væsentlig paa Søen, og der findes ingen kørbare Veje. Med Bergen har Herredet Dampskibsforbindelse med

Anløbssteder Flokenes, Redal, Vevring og Kvammen. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: A. Helland, >Nordre Bergenhus Amt« [Chra. 1901]). *N. S.*

Vexillarii kaldtes af Romerne Soldater, der tjente i en særlig Afdeling under en egen Fane (*vexillum*), enten som Veteraner eller fordi de ved en særlig Lejlighed vare detacherede til at udføre et bestemt Hverv. *H. H. R.*

VexillatIO (lat.), en Afdeling Vexillarii (s. d.).

Vexíllum (lat.), Fane, bestod hos Romerne i et Stykke Tøj, der var fastgjort til en Tværstang, som blev baaren paa en Stang. Til Forskel fra Legionsørnen brugtes V. som Fane for Ryttere og for særlig detacherede Afdelinger *{vexillarii)*. Desuden brugtes V. til at give Signaler af forskellig Art. *H. H. R.*

Vexin [væksæ'], et af de gamle nordfranske Landskaber, var delt i V.-Français, der hørte til Isle de France og havde Hovedstaden Pontoise, og V.-Normand med Hovedstaden Gisors. V. er nu delt mellem Dep. Oise, Seine-et-Oise og Seine-Inférieure. *M. Kr.*

Vexiö, By i det sydlige Sverige, Kronoberg Län, ligger 335 Km. S. S. V. f. Stockholm paa den nordlige Bred af den lille V.-Sø. (1900) 7,365 Indb. V. har brede og lige Gader, velbyggede Privathuse og smukke Omgivelser, men er fattig paa arkitektoniske Bygningsværker. Fremhæves maa Domkirken, der 1849—52 er bleven restaureret, og i hvis Taarn Stiftsbiblioteket findes. Endvidere nævnes Landshøvdingeboligen, Bispegaarden, Raadhuset samt den 1884 opførte Bygning til Smaaland's Museum, der særlig indeholder Oldsager. V. havde 1904 25 Fabrikker, der sysselsatte 538 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 1,100,000 Kr. Særlig nævnes Tændstikke- og Maltdrikkefabrikkerne. Paa Grund af sin Stilling som Indlandsby og Mangel paa bekvemme Forbindelser stod V. længe i Stampe; men efter at den har faaet Jærnvejsforbindelse med Alfvesta paa Sodra-Stambanen samt over Emmaboda med Kalmar og Karlskrona, er Byen i Opkomst. V. har et Gymnasium, et Lærerseminarium samt et 1884 stiftet Blindeinstitut, og Byen er Sæde for Biskoppen over V. Stift. Dette omfatter 18,723 □ Km. med (1900) 321,673 Indb.; heraf høre 9,910 □ Km. med 159,072 Indb. til Kronoberg's Lån og 8,813 □ Km. med 162,601 Indb. til Jonkoping's Lån. V. Stift oprettedes 1163, idet Landskabet Vårend udstiltes fra Linkoping Stift. Etter Reformationen bleve andre Dele af Smaaland lagte til Stiftet, der saaledes efterhaanden fik sin nuværende Udstrækning. Det omfatter nu 12 Provstier og 95 Pastorater med 186 Sogne.

Byen V. er den urgamle Hovedby for Landskabet Vårend, og det var rimeligvis dens Betydning som Markedsplads, der fik den hellige Sigfrid til i Beg. af 11. Aarh. at vælge V. til Udgangspunkt for sin Missionsvirksomhed i Smaaland. Men til Trods for, at V. blev Bispesæde 1163, fik den først Købstadsrettigheder 1342. I Middelalderen havde V. et Franciskanerkloster og et Helligaandshus, og allerede i 14. Aarh. omtales en Domkirkeskole i V. Denne var til Tider meget besøgt og havde saaledes Aar 1641 550 Elever. Gymnasium fik V. 1643. Historiske Minder knytte sig ikke til V., naar bortses fra, at den 1570 og 1611 hærgedes af Danskerne. Af store Ildebrande er Byen bleven hjemsøgt 1516, 1658, 1690, 1838 og 1843; efter sidstnævnte Brand blev den næsten som nyanlagt. *H. P. S.*

Vézelay [væzlæ'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Yonne, ved Eure, er nu en lille By med (1901) 1,000 Indb.; men i Middelalderen var den et stærkt besøgt Valfartssted og en blomstrende Handelsby. Den smukke Abbedikirke er bygget i 12. Aarh. V. er Theodor Beza's Fødeby, og her afholdtes 1146 et Korstogsmøde; 11 90 mødtes Filip August her med Richard Løvehjerte. *M. Kr,*

Vézére [vezæ!r], Flod i det sydlige Frankrig, hører til Garonne's Strømgrening, idet den ved Simeuil udmunder i Dordogne's højre Bred. V. udspringer paa Millevache-Plateauet i Dep. Corrèze, strømmer i sydvestlig Retning, danner ved Treignac et smukt Vandfald og udmunder efter et Løb paa 196 Km., hvoraf de 65 Km. ere sejlbare, i Dep. Dordogne. Det betydeligste Tilløb er Corrèze. *M. Kr.*

Vezir d. s. s. Vesir.

Vezzåno, 1) V. Ligure, By i det nordvestlige Italien, Provins Genova, ligger 7 Km. N. V. f. Spezia paa en Høj mellem Floderne Vara og Magra. (1901) 5,489 Indb. V. har Station paa Banen fra Genova til Pisa. — 2) Landsby i Tirol, ligger V. f. Trient 371 M. o. H. og er bekendt for de nærliggende smukke Alpesøer Terlago (453 M. o. H.) og Toblino (240 M. o. H.). (1900) 900 Indb. *H. P. S.*

Veø, Herred, Romsdals Fogderi (skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt), Romsdals Amt, 247 □ Km., hvoraf ca. 4 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,445 Indb., altsaa ca. 10 Indb. pr. □ Km., udgøres af Veø Præstegæld med Veø, Holmog Vaagstranden Sogne; det omgives af Herrederne Vold, Eid, Grytten, Nesset, Bolsøog Vestnes. Herredet, der ligger paa begge Sider af Romsdalsfjorden og Langfjorden og har en Kystlinie af 84 Km., bestaar væsentlig af Fastland (227 □ Km.); hertil kommer 32 Øer og Skær, af hvilke de største ere Sekken (18 □ Km.) og Veø (1 □ Km.). Ved de ovennævnte Fjorde og ved Rødvenfjorden, der fra Langfjorden gaar ind i sydlig Retning, deles Herredet i flere adskilte Afsnit, der ere opfyldte af til Dels betydelige Fjældpartier. S. f. Romdalsfjorden ligger Troldtind (1,192 M.), Troldstolen (1,132 M.), Blaastolen (1,082 M.) m. fl.; S. f. Langfjorden ligger Oksen (815 M.) i Vest og Blaafjeld (1,041 M.), Skrokkenfjeld (1,016 M.), Graafjeld (1,073 M.), Skarven (1,004 M.) m. fl. 0. f. Rødvenfjorden, og i Afsnittet N. f. Langfjorden Skaala (1,095 M.) m. fl. '< af Øerne naar Veø 67 M., Sekken 282 M.; evig Is og Sne dække et Areal af ca. 0,3 □ Km. De forskellige Afsnit ere gennemskaarne af en Del mindre Dalfører og Vasdrag, som Hjelvikelven, Mittetelven, Vikelven m. fl.; af Indsøer findes efter Kortene 24, af hvilke de største ere Herjevand (2,3 □ Km.), Svartevand (tilhører Herredet med 0,4 □ Km.), Saatevand (0,3 □ Km.) m. fl.; der findes enkelte betydeligere Myrstrækninger. Herredets dyrkede Mark og Be-

byggelse er væsentlig knyttet til Strandsiderne, hvor Bebyggelsen danner flere Bygdelag; blandt Distriktets Gaarde kunne nævnes Vestad, Eik, Dale, Mittet, Holm, Sandnes, Frøiset, Hammervold m. fl. Paa Veø var i Middelalderen bymæssig Bebyggelse; af denne staar kun tilbage den gamle Kirke, der antages opført Aar 1203, og som har mange Minder fra Fortiden. Vaagstranden Kirke, opført 1868, ligger S. f. Romsdalfjord, Rødven Kirke ligger paa Vestsiden at Rødvenfjorden; 1901 bestemtes, at ny Kirke for Holm Sogn bygges paa Sydsiden af Langfjorden, idet det tidligere Rødven Sogn og en Del af Hovedsognet slaas sammen til Holm Sogn. Herredet er vel udstyret med Veje; Hovedveje forbinde det med Eid og Vestnes. Med Aalesund og Molde har Herredet Dampskibsforbindelse med Anløbssteder ved Vestad (Sekken), Afarnes, Nesjestranden, Holm, Mittel. Ved Øen Sekken faldt Kong Haakon Herdebred Aar 1162. (Litt.: G. Thesen, »Beskrivelse af Romsdals Amt« [1861]). *N. S.*

Vi, oldn. *vé*, betegner et til de hedenske Guder indviet Sted, Offersted m. m. Paa danske Runestene (se Vedelspang) bruges det om Gravsteder, som vare stillede under Gudernes Beskyttelse. Ordet genfindes i danske Stednavne som Odense *{Otkenswi)* Viborg *{Wibærgh)*, Vihøj m. fl., og i Personnavne som Visti (oldn. *Véseti)*, Vifred m. fl. Det svarer til gotisk *weihs*, hellig (jfr. tysk »Weih-nachten«); en Afledning er Verbet (ind)vie, oldn. *vígja*, tysk »weihen«. *V. D.*

Via (lat.), Vej, Gade. I det moderne Sprog betegner V foran et Stednavn Befordringsvejen, ad hvilken Personer eller Varer ekspederes eller ønskes ekspederede. *H. H. R,*

Via Appia, den ældste og berømteste af de gamle romerske Landeveje, har faaet sit Navn efter Censoren Appius Claudius, som paabegyndte Anlæggelsen af den 312 f. Chr. Den førte fra Rom gennem Porta Capena i sydøstlig Retning over Aricia til Tarracina og derfra til Capua; senere blev den forlænget til Brundisium. Den blev utvivlsomt fra først af anlagt af militære Grunde, men fik naturligvis overhovedet stor Betydning for Samkvemmet mellem Rom og Syditalien. Ved Anlæggelsen var der anvendt betydelig Kunst og teknisk Dygtighed; paa den første Strækning førtes Vejen i omtrent snorlige Retning, og den var brolagt med store, flade, omhyggelig sammenpassede Stene. Langs med Vejen byggede mange romerske Stormænd prægtige Villaer, og talrige Grave med store Monumenter fandtes ogsaa ved Siden af den; af disse knejser endnu Cæcilia Metella's store, vidt synlige Mindesmærke. I moderne Tid er en betydelig Del af V. A. ved omfattende Udgravninger bleven bragt for Dagens Lys og kan endnu befærdes med Vogn, og talrige Ruiner af Landsteder og Grave kunne endnu ses ved den. (Litt.: L. Canina, *La prima parte della V. A.* [Rom 1853]; P. Andræ, »V. A.c [3 Bd. Kbhvn. 1882—89]). *H. H. R.*

Via crucis (lat.: »Korsets Vej«), Benævnelsen paa en særlig Procession i den romersk-katolske Kirke til Minde om Jesu Vandring til Golgatha. *A. Th. J.*

Viadåna, By i det nordlige Italien, Provins Mantova, ligger 33 Km. Sydvest for Mantova paa venstre Bred af Po. (1901) 16,082 Indb., i hvilket Tal er medregnet et Par nærliggende Landsbyer. V. har Vinavl, Silke- og Klædeindustri samt store Teglværker. *H. P. S.*

Viadåna, Ludovico Grossi da, italiensk Komponist, (1564—1627), Domkapelmester i Mantova, senere i Fano, Venezia og til sidst atter i Mantova, frugtbar Komponist af en stor Række, for største Delen trykte Værker, især Kirkemusik. Det betydeligste af disse har tillige historisk Interesse, idet dermed for første Gang den ny Stil i Musikken, der brød igennem i Aarene omkring 1600 ved Operaens (s. d.) Tilblivelse, blev indført i Kirkemusikken: *Cento concerti ecclesiastici a 1—4 voci con il basso continuo* (1602). Det indeholder Stykker for een eller flere Solostemmer, støttede til en Orgelbas. Denne, der er ført helt igennem, kaldtes ogsaa *Bassus generalis*, »Generalbas«, hvilket har givet Anledning til den Misforstaaelse,der ofte gaar igen, at V. skulde være »Opfinder« af Generalbassen eller den »bezifrede Bas«. Det er han imidlertid ikke. Thi dels er denne anvendt før ham (bl. a. af Peri og Cavaliere), dels anvender V. selv netop ikke Tal, »Bezifring«, i sin Kontinuo-Bas, men kun Fortegn til Betegnelse af Tertsen i Akkorden. Derimod er hans Elev, Agostino Agazzari (s. d.), en af de første, som metodisk og pædagogisk dyrker Generalbas-»Bezifringen«. *A. H.*

Via dolorōsa (lat.: »den smerterige Vej«), en Vej i Jerusalem fra Antonia til Gravkirken, efter Sagnet den Vej, Christus gik, da han førtes til Golgatha. *A. Th. J.*

Viadúkt se Broer S. 663.

Via Latina, gammel romersk Landevej, som førte tra Rom imod Sydøst gennem Latium 0. f. Via Appia, med hvilken den senere forenede sig. Den er ikke bleven lagt for Dagen i samme Omfang som denne, men adskillige Rester af antikke Grave ses dog endnu langs med den. *H, H. R.*

Viamāla, o: »den slemme Vej«, den snævre Fjældslugt, gennem hvilken Hinterrhein baner sig Vej fra Schams-Dalen til den nordligere og lavere liggende Domleschg-Dal i Kanton Graubünden i Schweiz. Paa begge Sider af Klippespalten, paa hvis Bund Floden strømmer, hæve sig næsten lodrette Skifervægge til en Højde af 4—500 M. Den gamle Romervej fra Splügen-Passet til Rhin-Dalen, hvilken ogsaa i Middelalderen blev benyttet, fulgte Sæterregionen paa Vestsiden af Schams-Dalen og kom saaledes oven over saavel Dalbunden som Klippeslugten, indtil den ved Thusis steg ned i Domleschg. Man kaldte denne »den gode Vej« i Modsætning til Vejen gennem Snævringen, der var vanskelig at passere og farlig paa Grund af Laviner. 1470 blev der banet en Fodsti gennem V. 1740 udvidedes denne, og endelig anlagdes 1818—24 den nuværende, 7 M. brede Kørevej, der fører igennem flere Bjærggennembrud, hvoriblandt en 50 M. lang Tunnel, og paa en samlet Længde af 4 Km. er beskyttet af Galerier mod Laviner og Stenfald. 3 Gange skifter Vejen fra den ene Klippevæg til den anden, og ved den 3dje Bro, der ligger 7 Km. fra Thusis og 885 M. o. H, ender V., og Schams-Dalen udbreder sig til begge Sider. Den nævnte Bro blev først færdig 1834; men de to andre byggedes allerede

1738—39. Ved den mellemste Bro ligger Vejen 70 M. over Floden. Fra V. fører Vejen videre gennem den 7 Km. lange Schams Dal og stiger derpaa gennem en ny Fjældslugt, Rofna eller Rofla, til Hinterrhein's øverste Daltrin, Rheinwald, hvor den ved Landsbyen Splügen deler sig i Splügen-Vejen og San-Bernardino-Vejen. Rofla kaldes undertiden den indre V. *H. P. S.*

Viāna, By i det nordlige Spanien, Provins Navarra, ligger 8 Km. N. 0. for Logroño paa en Bjærgknude, der hæver sig over en frugtbar og velvandet Slette. (1900) 2,876 Indb. V. er i strategisk Henseende en af Nøglerne til Navarra, hvorfor den hyppig har været et Brændpunkt for Kampene i Nordspanien. *H. P. S.*

Vianden, By i Storhertugdømmet Luxemburg, Distrikt Diekirch, i en Klippedal ved Our, har (1890) 1,400 Indb. Rester af en Ringmur samt af et stort, højtliggende Slot, der tilhørte Greverne af Nassau-Oranien-Vianden; Læder- og Klædefabrikation, Bryggeri, Markeder. *Joh. F.*

Vianen [f-], By i nederlandsk Provins Sydholland, 20 Km. N. N. 0. f. Gorkum ved Udmundingen af Zederik-Kanalen i Leck, over hvilken en Pontonbro fører til den lige overfor liggende Flække Vreeswijk, har (1890) 3,500 Indb. Garveri, Teglbrænderi, Hesteavl. V. kom 1729 under Nederlandene. *Joh. F.*

Vianna do **Castéllo,** By i det nordlige Portugal, Provins Entre-Douro-e-Minho, ligger 63 Km. N. N. V. for Porto i maleriske Omgivelser paa højre Bred af Lima, der her udmunder i Atlanterhavet, og ved Foden af Santa-Luzia-Bjærget (535 M.). (1900) 9,816 Indb. Paa en Klippe ud imod Havet ligger Castello de Sao Thiago, der har givet Byen sit Tilnavn. V. de C. driver Kystskibsfart og har Station paa Banen fra Porto til den spanske Grænse. Oprindelsen til Byen gaar tilbage til 3. Aarh. f. Chr., da her anlagdes en græsk Koloni. *H. P, S.*

Viardot-Garcia - [viardo'garsia'], Michelle Ferdinande Pauline, fransk Sangerinde, Datter af den spanske Sanger og Sanglærer Manuel Garcia (den Ældre, s. d.), er født i Paris 18. Juli 1821, drog med Forældrene til Amerika, hvor hun fik sin første Undervisning i Klaverspil, og blev senere Elev af Meysenberg og Liszt i Paris, medens hun studerede Teori og Komposition hos Reicha; men 1837 vakte hun i Bruxelles Opsigt som Sangerinde, — Sangkunst havde hun væsentlig lært ved at akkompagnere sin Faders Elever, — gjorde en Turné til Tyskland og Frankrig og debuterede 1839 paa Scenen i London som Desdemona, hvorefter hun blev engageret ved *Théâtre Italien* i Paris, hvis Direktør, Louis Viardot, 1840 blev hendes Mand og ledsagede hende paa Kunstrejser til Italien, Spanien, Tyskland, Rusland og England. 1849 kreerede hun paa den store Opera i Paris Fides i »Profeten«, som Meyerbeer havde skrevet for hende, i det følgende Tiaar optraadte hun hvert Aar ved den italienske Opera i London, 1859 udførte hun Orfeus paa *Théâtre lyrique* og bidrog ved sin klassiske Fremstilling af denne Skikkelse væsentlig til Genopvækkelsen af Gluck's Mesterværk. 1863 trak V. sig tilbage fra Scenen og bosatte sig som Sanglærerinde i Baden-Baden, men vendte under Krigen 1870—71 tilbage til Paris. V. betragtes som en af sin Tids største Sangkunstnere; selve Stemmen udmærkede sig ikke ved nogen særlig Grad af Skønhed eller Charme; men hendes geniale musikalske og dramatiske Udtryksevne, hendes sjælfulde og poesifyldte Foredrag i Forbindelse med en til det yderste udviklet Sangkunst og Koloraturfærdighed øvede en betagende Magt over Tilhørerne. Blandt de mange Partier, hvori hun har fejret Triumfer rundt Om i Europa, kunne foruden de ovenomtalte nævnes Zerlina, Donna Anna, Ifigenia, Alceste, Norma, Lucia, Rachel i »Jødinden«, Alice, Isabella i »Robert af Normandiet«, Valentine i »Hugenotterne«, Rosina, Sapfo. V., der er en sjælden alsidig Begaveise og en ualmindelig intelligent og sympatisk Personlighed, raadede ikke alene over en grundig musikalsk Uddannelse, men var tillige i Besiddelse af et elskværdigt Kompositionstalent, der har givet sig Udslag i et Par mindre Syngespil, Klaver- og Violinstykker, samt adskillige Romancer; endvidere har hun arrangeret en Del ungarske Danse og nogle af Chopins Mazurkaer for en Sangstemme. (Litt.: Berlioz, *A travers chant*; Liszt, »Ges. Schriften« [III, S. 121, Leipzig 1881]). *S. L.*

Viareggio [viared'dzo], By i Mellemitalien, Provins Lucca, ligger 20 Km. V. f. Lucca ved det liguriske Hav og ved Banen fra Genova til Pisa. (1901) 17,240 Indb. V. er delvis omgiven af en prægtig Pinjeskov og er et besøgt Badested. De tidligere usunde Kystsumpe ere udtørrede, og V. har faaet en Havn, der benyttes af Kystfarten. Det var i Nærheden af V., at den engelske Digter Shelley's Lig drev i Land 1822, og 1892 rejstes her et Mindesmærke for ham. *H. P. S.*

Via **sācra** (*Sacra via*) kaldtes i det antikke Rom en Gade, der førte med nogle Bugtninger over Forum Romanum og op til Capitolium. Ad denne Vej fandt bl. a. de sejrrige Feltherrers Triumftog Sted. *H. H. R.*

Via **Salarĭa,** gammel romersk Landevej, som førte Ira Rom mod Nordøst gennem Sabinerlandet og ud til det adriatiske Hav. *H. H. R.*

Viassōlo se Federici.

Viaticnm (lat.), Rejsepenge. Hos Katolikkerne er det (ogsaa i Formen *Beaticum*) Betegnelsen for den sidste hellige Nadver, som gives døende. *H. H. R.*

Via **Valerĭa,** gammel romersk Landevej, som førte fra Ti bur mod Øst til det adriatiske Hav. *H. H. R.*

Viaud [vio'], Julien, fransk Forfatter, kendt under Navnet Pierre Loti, oprindelig Navnet paa Helten i en af hans Bøger, er født i Rochefort 14. Jan. 1850. 17 Aar gammel traadte han ind i Marinen, kom tidlig til det fjerne Østen og lærte som Søofficer alle Have og Lande at kende. Han indsugede i sit vage og følsomme Drømmersind alskens eksotiske Stemninger, beruste sig i Tropernes Lut og nedlagde, som en moderne Chateaubriand, sine maleriske Landskabsindtryk og sine forfinede Sansninger i en Række Romaner, der udmærke sig ved Kolorittens Glød, ved Naturskildringens fortættede Stemningsfylde og ved en Understrøm af pessimistisk Melankoli og erotisk Sensitivitet, der kan udarte til Smægten og Monotoni. 1879 debuterede han med »Aziyadé«, der omhandler en engelsk Søofficers Kærlighedsforhold til en Haremsdame i Stambul; derefter

fulgte: »Fleurs d'ennui« (1879), »Rarahu« (1880), en Kærlighedsidyl fra Tahiti, genoptrykt 1882 under Titelen »Le mariage de Loti«, »Le roman d'un Spahi« (1881) med Sceneri fra Senegal, »Mon irere Yves« (1883), »Les trois dames de la Kasbah« (1884), »Pecheur d'Islande« (1886), »Madame Chrysanthème« (1887), »Propos d'exil« (1887), »Japoneries d'automne« (1889), »Au Maroc« (1890), »Le roman d'un enfant« (1890, Selvbiografi), »Le livre de la pitié et de la mort« (1891), »L'exilée« (1892), »Matelot« (1893) »Le désert«, »Jerusalem« og »La Galilée« (1895, alle tre Bind Indtryk tra en Palæstina-Rejse), »Ramuntcho« (1897, baskisk Bonderoman), »Reflets sur la sombre route«, »La troisième jeunesse de Madame Prune«, »Vers Ispahan«, »Les désenchantées« (1906, Roman fra de tyrkiske Haremer) o. fl. 1891 blev han Medlem af Akademiet. 1897 afskedigedes han af Marinen paa Grund af alt for hyppig Orlov. De fleste af hans Bøger ere oversatte paa Dansk, nogle af Johs. Jørgensen, en stor Del af Oscar Arlaud. *S. Ms.*

Vibe *(Vanellus)* kaldes en Slægt af Vadefuglene, hørende til Brokfuglene (*Charadriinae*); de ca. 30 Arter, der ere udbredte over det meste af Kloden undtagen Nordamerika, henføres ofte til forskellige Slægter (*Lobivanellus, Hoplopterus*). Det er middelstore Fugle med et kort, stærkt Næb som Hjejlerne (*Charadrius*), fra hvilke de skille sig ved de stærkt afrundede Vinger, hvis Haandsvingfjer ere omtrent lige lange. De have en lille højt siddende Bagtaa; hos flere Arter findes Prydelser paa Hovedet i Form af en Fjertop eller Hudlapper, hos nogle paa Vingen en Spore. De leve mest ved Sumpe, samle sig uden for Yngletiden ofte i store Skarer. I Europa yngler i talløs Mængde V. (*V. cristatus* Mey. & Wolf), af Størrelse som en lille Due med graabrunt Næb og blegrøde Fødder; fra Issen udgaar en Top af smalle, stærkt forlængede Fjer, der kunne rejses i Vejret; hos gamle Hanner naa de en Længde af 7—9 Cm. Farven, der i Afstand synes sort og hvid, er i Virkeligheden meget broget. Undersiden og Hovedets Sider ere hvide, Brystet og den øvrige Del af Hovedet sort, Oversiden og Vingerne ere mørke med pragtfuld grøn, blaa og purpur Metalglans; Styrefjerene ere sorte i yderste, hvide i inderste Halvdel, med rustrøde Dækfjer. Hunnen ligner Hannen, Unge- og Vinterdragten have mere urene Farver. V. yngler i den største Del af Europa's og Asien's Slettelande, trækker om Vinteren Syd paa, hvor den da findes i Middelhavslandene i uhyre Skarer; i de fleste Lande er V. en meget hyppig Fugl, ingen Steds maaske talrigere end i Holland, hvor den sammen med Vejrmøllerne hører til det typiske Landskabsbillede. I Norge yngle V. langs Kysten ret hyppig til Throndhjemstjorden, spredt derfra Nord efter; selv i de nordligste Egne findes enkelte, om end ikke ynglende; nogle overvintre i Landet. I Danmark høre V. til de talrigste og mest udbredte Fugle, der uden for Skov og Kornmarker saa at sige yngle over alt, i Moser, paa Enge, paa Holme, men lige saa godt paa tørre Græssletter, Brakmarker; flade Strandenge ere dog deres Yndlingsophold, cg her yngle de ofte i stort Tal, om end ikke i egentlige Kolonier. Sammen med Stær og Lærke høre V. til Foraarsbebuderne, komme ofte allerede i Slutningen af Februar eller Begyndelsen af Marts, paa hvilken Tid ogsaa jævnlig ses Flokke trækkende over. I Slutningen at Marts findes V. paa Ynglepladserne, hvor de Parringstiden igennem gøre sig bemærkede ved deres stadige Skrig og ved Hannens ejendommelige tumlende Flugt, der ledsages af deres Parringsskrig. Æggene lægges i en lille Fordybning paa Jorden, ere fire i Tal, brune med mørke Pletter; de anses for en Delikatesse og samles i Masse; bekendt er V. for sin Dumdristighed over for dem, der nærme sig Æg eller Unger. Føden, der udelukkende bestaar af smaa Dyr, Orme og Snegle, søges kun paa Jorden, hvor V. løbe let og behændig. Naar Yngletiden er endt, samles gamle og unge i store Skarer, der drage omkring paa Brakmarker, ved Søer og Kyster ofte i Selskab med andre Fugle, f. Eks. Stære og Hjejler; paa denne Tid ere de lige saa tavse og sky, som de tidligere vare skrigende og nærgaaende. I Oktober drage de Syd paa, men enkelte kunne blive i milde Vintre.

Vibe *(Vanellus cristatus).*

Paa Stepperne i det sydlige Rusland og Centralasien lever en Art *V. gregarius* Pall., der nogle Gange er truffen i Mellemeuropa. I Sydøsteuropa og Nordafrika lever Sporeviben (*V. [Hoplopterus] spinosus* Pall.) (se Krokodillevogter). *O. H.*

Vibe, 1) Andreas, norsk Officer og Topograf, født i Christianssand 3. Maj 1801, død i Christiania 24. Novbr. 1860, blev Officer 1815 og var 1853 naaet op til at blive surnumerær Major i Ingeniørbrigaden. V. var 1826 Medlem af Grænsereguleringskommissionen, var 1828—31 Trigonometrist ved den nordlandske Kystopmaaling og var fra 1836 Detaljør og Assistent ved den geografiske Opmaaling. 1832—48 konstruerede han ifølge Opdrag af det offentlige 10 Specialkort og 2 Generalkort over den nordlige Kyst og 1851—56 5 Specialkort og I Generalkort over Kysten fra den svenske Grænse til Christianssand. Sine Erindringer fra Kystmaalinger har han nedlagt i nogle spredte Skitser (udgivne 1860), og efter hans Død udkom »Højdemaalinger i Norge fra 1774 til 1860«. I Samtiden sattes han meget højt for sine æstetiske Interesser; for Scenen bearbejdede og oversatte han flere franske Lystspil, og han var stadig paa Færde med lystige Viser, der fra Vennelag og snævrere Kredse trængte ud i Almenheden. *O. A, 0.*

2) Frederik Ludvig, norsk Skolemand, foreg.'s Broder, født i Bergen 26. Septbr. 1803, død i Christiania 21. Juni 1881. Han tog filologisk Embedseksamen 1827 og blev 1831 Lektor, 1838 Professor, i græsk Filologi. 1848—72 var han Rektor ved Christiania Katedralskole. Han var en af Grundlæggerne af »Christianiaposten« (s. d.), som han redigerede 1848—53 sammen med

C. Arntzen i strengt konservativ Aand. Han har forfattet nogle filologiske Afhandlinger og udmærkede sig som smagfuld Oversætter af græske Dramer (Aristofanes, »Fuglene« [1856], og Aischylos, »Prometeus i Lænker« [1869]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). . *K. F.*

3) Johan Ludvig Nils Henrik, norsk Publicist, ovenn. A. V.'s Søn, født i Christiania 23. Novbr. 1840, død smst. 26. Marts 1897. Allerede i sine første Studenteraar optraadte han som Publicist, idet han 1862 deltog i Grundlæggelsen og Redaktionen af »Vikingen« i dens første Tid, redigerede derefter 1866 sammen med H. Schulze Dagbladet »Norge«, der bestod i 14 Dage, og udgav senere »Litterært Tidsskrift« , der udkom i eet Hæfte. Efter at have været ude i praktisk juridisk Virksomhed var han 1877—79 artistisk Direktør for Christiania Teater og gik derefter over i »Aftenposten«s Redaktion, hvortil han var knyttet i 10 Aar. Hans seneste journalistiske Virksomhed tilhørte »Nationaltidende«s sidste Levetid. Til hans journalistiske Virksomhed maa regnes nogle kritiske og biografiske Essays om Naturalismen og Holberg, begge udkomne 1884. Som Novellist udgav han de kvikke Fortællinger »Alexander Møllers Erindringer« [1875], »En Professor« [1882], »Et Testamente« [1884], »Fantastiske Fortællinger« [1891], »For Livet eller paa Opsigelse« [1892] og »Om Tusind Aar« [1894]. I sin sidste Levetid udgav han med Statsunderstøttelse som Led af Serien »Norges Land og Folk« Beskrivelserne over Buskerud's Amt (1894—95), Søndre Bergenhus Amt (1895—96) og Akershus Amt (1897). (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *O. A. 0.*

Vibe, Johan, norsk Vicestatholder, født i Brabant før 1634, død i Christiania 4. Febr. 1710, var Søn af nedenn. Peder V.; han var født uden for Ægteskab, men lystes af Christian V i Kuld og Køn og adledes 1671. I norsk Krigstjeneste havde han staaet siden 1659. Under Operationerne i Bohus Len under Gyldenløve-Fejden deltog han med Udmærkelse ved flere Lejligheder. 1682—1708 var han som kommanderende General knyttet til det nordenfjældske Norge, hvis Forsvarsvæsen han bragte i fortrinlig Stand. Men da han det sidstnævnte Aar blev Vicestatholder og Stiftsbefalingsmand over Akershus Stift, var han for gammel og svækket til at fylde denne vanskelige Stilling, hvortil der just stilledes store Krav under de herskende Krigsuroligheder. *O. A. 0.*

Vibe, Mikkel, (1565—1624), var en af sin Tids dristigste, anseteste og rigeste Købmænd i Kjøbenhavn, fra 1602 Raadmand og fra 1609 en af Stadens Borgemestere. Hans Navn menes at være bevaret i »Vibenhus«. — Om hans Søn Peder V. se nedenf. — Hans Datter, Mette, var gift med Lundebispen Mads Jensen Medelfar, og deres Søn Michael, (1627—90), fik Moderens Efternavn. Efter mange Aars Studieophold i Udlandet, mest som Vejleder for unge Adelsmænd, blev M. V. 1664 grevelig rantzausk Raad og Administrator for Grevskabet Rantzau, traadte 1678 i dansk Hoftjeneste som Leder af Prins Frederik's (IV) Opdragelse og steg nu hurtig i Christian V's Gunst. Vaabenbrev fik han allerede 15. Decbr. 1679, optoges 1680 som Geheimeraad i Konseillet og blev 1683 Vicekansler og Justitiarius i Højesteret. — Hans Søn, Ditlev V., (født 15. Novbr. 1670), der var opdragen sammen med Prins Frederik, blev straks efter dennes Tronbestigelse 1699 Oversekretær i det danske Kancelli og optoges 1708 i Konseillet. 1716 blev han Elefantridder, 1718 Patron for Universitetet. Som en af Kongens mest betroede Raadgivere virkede han med Iver for Krigen med Sverige; men da Kongen Aaret efter Fredsslutningen ophøjede Anna Sofie Reventlow til Dronning, hvilket D. V. misbilligede, foretrak han at gaa til Norge som Statholder, i hvilken Stilling han døde 5. Oktbr. 1735, efter 1725 at have købt det til Kongen hjemfaldne Baroni Rosendal, som han fik med friherrelige Privilegier. Med hans Broder, Kommandør i Søetaten Johan V., uddøde denne Slægt V. i Midten af 18. Aarh. *H.-L.*

Vibe, Peder, dansk Rentemester, død 1658, Søn af ovenn. M. V., studerede ved tyske Universiteter og kom senere til Frankrig, hvor han i 3 Aar tjente i Ludvig XIII's Gensdarmerikorps. 1627 blev han dansk politisk Agent i Paris, senere Resident her, optoges i den franske Og den danske Adelsstand og blev 1634 Resident i Stockholm, en Stilling han med stort diplomatisk Talent beklædte i 10 Aar. 1646 gjorde Hannibal Sehested ham til Medlem af sit Generalkommissariat paa Akershus (et Slags Rentekammer for Norge), og 1648 blev han Rentemester i Kjøbenhavn. Her sluttede han sig snart til Corfits Ulfeldt's Fjender, og efter dennes Fald var han stadig paa Post mod det Ulfeldt'ske Partis Intriger. I sine sidste Leveaar var V. Lensmand over Throndhjem's Len. (Litt.: »Dansk Biogr. Leks.« XVIII).

Vibefedt se Pinguicula.

Vibert [vibæ!r], Jean Georges, fransk Maler, født 30. Septbr. 1840 i Paris, død smst. 1902. Han var Elev af Ecole d. beaux-arts, Picot og Barrias, malede i Begyndelsen mest mytologiske Scener (»Narcissus'es Forvandling« 1864, Mus. i Bordeaux, »Dafnis og Chloë«), men fandt senere i det humoristiske Genrebillede, især fra 17. og 18. Aarh., det Felt, hvor hans elegante Pensel og hans Esprit ret kunde gøre sig gældende over for Publikum: »De nygiftes Afrejse«, »Den førstefødte«, »Formaningen«, »Serenade« o. m. a.; V. malede snart med Olie, snart i Vandfarve; i sidstnævnte Teknik har han udført mange aandfulde Arbejder. I Luxembourg Mus. i Paris ses »Gulliver lié«. Andre bekendte Værker: »Thiers'es Apoteose« (et Arbejde, der falder uden for hans sædvanlige Produktions Rammer og udstilledes 1878), Akvarellen »Pierrot's Forhør« (Chicago Mus.) og »Coquelin« i »Precieuses ridicules«. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas hans »Den syge Læge«. V. var ogsaa Forfatter, skrev smaa dramatiske Arbejder og »La science de la peinture« (1891) en Række Foredrag om Tegning, Perspektiv, malerisk Teknik m. v., holdte i l'École d. beaux-arts, Oversatte paa Dansk i Uddrag ved V. Pacht (»Om Maleriets Teknik«, 1892). (Litt.: A. Ibels, *Critiques sentimentales: J. V.* [1898]). *A. Hk.*

Vibeæg se Kejserkrone.

Viborg, Købstad i Midten af Nørrejylland, Nørlyng Herred, Viborg Amt, ligger under 56°

27' 2,65" n. Br. og under 3° 9' 49" v. L. for Kjøbenhavn (beregnet for Spiret paa Domkirkens Kor) ca. 26 Km. S. 0. f. Skive, 30 Km. S. S. V. f. Hobro og 38 Km. V. f. Randers. Den havde I. Febr. 1906 841 Gaarde og Huse og 9,521 Indb. (1801: 2,379, 1840: 3,343, 1880: 7,653 og 1901: 8,623;. Byen, der tager sig særlig smukt ud set fra Øst, fra Randers-Vejen, ligger højt paa en Bakke, som mod Vest gaar over i et større Bakkedrag, men skraaner mod Syd og mod Øst, og mod Øst begrænses af den 274 Hekt. store Viborg Sø, der ved en 1854—55 anlagt Dæmning, over hvilken Randers-Vejen fører ind i Byen, deles i Nørre-Sø (124 Hekt.) og Sønder-

findes nogle i den nyeste Tid smukt restaurerede (Arkitekt H. C. Amberg) Stenhuse fra første Halvdel af 16. Aarh.; det ældste Bindingsværkshus er opført lige efter den store Brand 1726. Hovedgaden fra Vest til Øst er den bugtede St. Mathiasgade, der mod Vest udmunder i Holstebro-Vejen og mod Øst fører over Hjultorvet og fortsættes i Randers Vejen over den ovennævnte Dæmning; mod Nord fører fra St. Mathiasgade St. Mogensgade over Gammeltorv til Landevejene til Aalborg og Skive; en anden Gade fra Syd til Nord er Store St. Mikkelsgade, der fører ud til det store Nytorv og fortsættes i St. Hansgade.

Af Byens Bygninger maa først og fremmest

Sø (150 Hekt.). Søen har Tilløb fra Nord og Afløb mod Sydøst gennem Mølleaa til Nørreaa. Det højeste Punkt i Byen er ved Provinsarkivet, 47 M. ved Domkirkens Vestside er der 37 M. Den indtager med sine mange Haver og ubebyggede Jorder et meget betydeligt Areal i Forhold til sit Indbyggerantal, idet den fra Nord til Syd har en Udstrækning af over 2,400 M., medens den fra Vest til Øst er hen ved 1,800 M.; Bygrunden er ca. 89, Markjorderne ca. 5,250 Hekt. Den meget uregelmæssig byggede By har især i den sydlige og østlige Del en Del stejle Gyder ©g Stræder. Mange Gadenavne minde om dens Ælde og store kirkelige Betydning i fordums Dage, saaledes Gravene, Riddergaden, St. Hans-, St. Mathias-, St. Mikkels- og St. Mogensgade. Derimod er der paa Grund af de store Ildebrande kan bevaret faa ældre Huse. I St. Mogensgade

nævnes den i romansk Stil opførte Domkirke eller Vor Frue Kirke, Landets anseligste Kirkebygning af Granit. Grunden til den lagdes af Biskop Eskil i 1130, og den siges at være bleven fuldendt ved 1169. Den blev oprindelig opført i ren romansk Stil ligesom Domkirken i Lund som en treskibet Basilika med et firkantet Taarn paa hver Side af Forhallen, et Tværskib og Kor med halvrund Apsis samt paa Overgangen mellem Højkor og Apsis to firkantede Trappetaarne; som Materiale var der anvendt omhyggelig tilhuggede Granitkvadre med rhinlandsk Tuf i Kortaarnenes øvre Partier og Al og Fraadsten i Krypten. Midtskibet havde utvivlsomt fra Begyndelsen Bjælkeloft, medens Sideskibene vare krydshvælvede, og dette gælder maaske ogsaa Højkoret og Korsarmene; Apsis havde Halvkuppelhvælving; den treskibede, hvælvede Krypt havde Nedgange fra

Korsarmene. Saaledes stod Kirken, indtil den delvis ødelagdes ved en Brand 1501 og genopførtes med Anvendelsen af Mursten i sengotisk Stil, med overhvælvet Midtskib. Senere Brande 1567 og 1726 — den sidste levnede kun Murene og en Del af Hvælvingerne — og paafølgende Restaurationer ødelagde den yderligere og forvanskede den helt baade i det indre og ydre, og da man endelig ved Midten af 19. Aarh. indsaa, at en alvorlig Restauration var nødvendig, hvis Bygningen skulde reddes, vare Murene saa skørnede af Ilden, at man greb til den Udvej helt at nedbryde den og genopbygge den; kun Krypten og den nederste Del af Koret blev staaende. Den nye Kirke, der opførtes 1864—76 under Ledelse af Arkitekterne N. S. Nebelong og Tholle (begge døde 1871) og derefter af H. B. Storck, er dels af mangefarvet Granit fra Jylland, dels af graa, ensfarvet Granit fra Uddevalla og staar nu væsentlig i sin oprindelige Skikkelse uden de senere Tilbygninger. Over Apsis'es nederste, maskerede Stokværk er der et aabent Søjlegaleri. Hovedskibet har nu atter fladt, kasseteret Loft, hvis Felter prydes af Malerier med Motiver fra St. Michaelis'es Kirke i Hildesheim, udførte af F. C. Lund efter Udkast af Storck. Midtskibets Sidemure bæres af firkantede, med Rundbuer forenede Piller, over hvilke der atter findes Piller med Triforier imellem; Sideskibene, Korsarmene og Koret have Hvælvinger, Korsskæringen har Kuppel, Apsis Halvkuppel. Saavel Sideskibene som Korsets og Korets Vægge samt Hvælvingerne i Kors og Kor ere prydede af bibelske Malerier, udførte med stor Kunst og Kærlighed af Joak. Skovgaard. Den treskibede Krypts 12 Hvælvinger hvile paa 6 runde Piller og 10 Halvpiller. Det nye Alter (tegnet af Storck, udført af C. Peters) er af forgyldt Metal efter Motiv fra Sal Kirke ved Skive; Prædikestolen er af Bremer Sandsten og bæres af 3, paa Løver hvilende Granitsøjler. I øvrigt er næsten alt Inventariet nyt og holdt i ren romansk Stil. Af de faa ældre Ting nævnes den 1,18 M. høje syvarmede Lysestage fra 1494. Kun forholdsvis faa af de mange Begravelser, Ligsten og Epitafier ere bevarede, deriblandt to smukke Metalkister med Ligene af Generalmajor Gregers Daa (død 1712) og Hustru. Af historisk bekendte Personer, der ere jordede i Kirken, nævnes Hellig Kjeld, hvis Helgenskrin ødelagdes ved Branden 1726, og Erik Klipping, hvis Grav er i Koret foran Højalteret. Byens anden Sognekirke, Søndersogns Kirke, oprindelig Sortebrødrenes Klosterkirke, er en rød, treskibet Murstensbygning fra Slutningen af 13. Aarh., opført i Overgangstiden mellem romansk og gotisk Stil, men i høj Grad forvansket ved senere Ombygninger; den brændte ligesom Domkirken 1726; det nuværende Taarn er opført 1876 (Arkitekt Storck). Ved Anlægget »Tausens Minde« er 1893 opført et Menighedshus (Arkitekt Wiinholt).

Viborg's Bymærke.

Af andre Bygninger nævnes: det i 1872—73 i italiensk Renaissancestil opførte Raad-, Ting- og Arresthus (efter Tegning af J. Tholle, fuldendt af Bygningsinspektør V. Th. Walther), der rummer det 1817 oprettede Stiftsbibliotek; det gamle Raadhus paa Gammeltorv, der er opført efter Branden 1726 og nu fortrinsvis benyttes til det 1861 oprettede V. Museum; Katedralskolen paa Gammeltorv, en ret anselig, firfløjet Bygning, der købtes af Staten 1760 og 1768—72 ombyggedes til dens nuværende Brug; Borger- og Friskolen, der bestaar af en Hovedbygning (opf. 1887) og Borgerskolens Pigeafdeling (1888); den 1895 fuldendte tekniske Skole, en gotisk Murstensbygning (Arkitekt Wiinholt); det smukke Provinsarkiv for Nørrejylland, opført 1890—91 (Arkitekt H. Kampmann); Stiftsamtshuset paa Nytorv, en i 1757 opført Bygning, der købtes af Staten 1824 til dens nuværende Brug; den Øst for Domkirken beliggende Bispegaard, en trefløjet Bygning, som delvis stammer fra Tiden efter Branden 1726, da den genopførtes paa den tidligere Bispegaards Plads (Kælderen under Hovedfløjen stammer fra den senere Middelalder); den med Trappegavle prydede Stiftsprovstegaard, en rød Murstensbygning fra den senere Middelalder; den mod Sydøst i Byen liggende Sindssygeanstalt for uheldbredelig sindssyge, der toges i Brug 1877, efter at den i 1743 oprettede og 1874 nedlagte Straffeanstalts Bygninger vare blevne omdannede og betydelig udvidede (atter udvidede 1905); det med Syd uden for Byen liggende Amtssygehus (opf. 1889, Arkitekt H. Ph. Smidth); Fattiggaarden (1883—84, Arkitekt H. A. Paludan); den Vest for Byen liggende Tvangsarbejdsanstalt (1881—82, Paludan). Af milde Stiftelser findes V. Hospital (tidligere >det almindelige Hospital«), der ligger Nord for Tausen's Minde og oprettedes ved 1540 i det tidligere Graabrødrekloster; dets Bygninger, der bestaa af 3 Fløje, stamme til Dels fra Munketiden; endvidere Lars Worre's Minde (oprettet 1851, en Fribolig for 8 Kvinder), Haandværkerforeningens Stiftelse (opr. 1865), Alderdomshjem for Arbejdere (1885), Murer- og Tømrersvendeforeningens Stiftelse og et Børneasyl (1875). Desuden nævnes af Bygninger den ny Statsbanegaard og Toldkammerbygningen (begge fuldendte 1896, Arkitekt Th. Arboe), Frimurerlogen (1897), Borger- og Haandværkerforeningen, Sparekassen (1868, Arkitekt Tholle, med en smuk Tilbygning 1889, H. C. Amberg), den ny Kreditforeningsbygning (1906, Arkitekt H. Kampmann) og den gamle Kreditforeningsbygning (1868, Arkitekt Tholle), som 1906 er overtagen af »Det danske Hedeselskab«, der nu har Hovedkvarter i V., m. m. Det nuværende Gasværk er aabnet 1900 (det første anlagdes 1859); Vandværket, der ligger mod Nord ved Nørresø, er anlagt 1899—1900. Byen ejer flere, af Garnisonen benyttede Bygninger, saaledes Eksercerhuset og Depotbygningen (begge opførte 1871, Arkitekt Tholle), Hovedvagten og Garnisonssygehuset. Byen har et lille Teater i Hotel Phønix. I det ovennævnte Anlæg Tausen's Minde, der er anlagt 1835 paa Graabrødre Kirkegaards Plads, findes et Mindesmærke for Hans Tausen med Marmorbasrelief af H. F. Freund. Øst for Byen, ved Nørresø, ligger det smukke Anlæg Borgevold, der stammer fra 1860'erne, og hvori findes det fred-

lyste Voldsted »Store Borgevold«, hvor V. Slot har staaet, og et for St. St. Blicher i 1866 afsløret Mindesmærke (oprindelig paa Stænderpladsen, flyttet hertil 1875) med Bronzebuste (af Th. Thilemann) samt to Pavilloner og en Fiskeudklækningsanstalt. Mod Syd ved Aarhus-Vejen ligger Mikkelsanlægget og mod Nordvest ved Skive-Vejen den af Kommunen i 1853 paabegyndte Plantage, Undallslund.

Byen har en Del Jordbrug, Haandværk og Industri samt Handel, hvilken sidste dog hemmes ved, at dens Ladeplads ved Hjarbæk Fjord er fjernet ca. 11 Km. Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes Baierskølbryggeriet Odin, et Svineslagteri, en Vatfabrik, flere Uldspinderier og Farverier, Jærnstøberier og Maskinfabrikker, Savværker, Tobaksfabrikker, en Trævarefabrik, en Skovifabrik, et Garveri, en Mineralvandsfabrik, flere Handelsgartnerier (det ene med en stor Planteskole Nord for Byen) m. m. Af Pengeinstitutter findes: V. By og Omegns Sparekasse, oprettet 1828, Arbejder Spare- og Laanekassen, oprettet 1873, Kreditforeningen af Landejendomsbesiddere i Nørrejylland, oprettet 1851, og V. Bank, oprettet 1905; Kjøbenhavns Handelsbank har Filial i Byen. Den er Station paa Tværbanen Langaa—V.—Struer (Strækningen Langaa—V. aabnedes Juli 1863, V. - Skive Oktbr. 1864) og Udgangspunkt for V.—Aalestrup Banen (aabnet Septbr. 1893) og V.—Herning Banen (aabnet i Juni 1906). Told- og Brænderiafgifterne indbragte i i 1905 146,340 Kr. (10,160 mere end i 1904); ved Udgangen af 1905 var der ved Toldstedet hjemmehørende 7 maalte Baade og Fartøjer med i alt 64 Tons; der indkom i 1905 fra Udlandet 5 Skibe med 135 Tons Gods og udgik 5 (uden Gods).

Byen er i gejstlig Henseende delt i 2 Sogne, Søndersogn og Domkirkens Sogn, det sidste har Asmild og Tapdrup til Annekser; Byen danner med Annekserne eet Provsti for sig. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver, og et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 15 valgte Medlemmer. Den hører til 9. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, V. Amtstue- og Lægedistrikt, samt 5. Udskrivningskreds, 161. Lægd. I V. bo Stiftamtmanden, der tillige er Amtmand over V. Amt, Biskoppen over V. Stift og Stiftsfysikus for V.-Thisted Amter. Den er Garnisonsby for 9. Regiment, bestaaende af 6., 8., 29. og 39. Bataillon.

Historie. Navnet kommer utvivlsomt af »Vi« eller >Ve«, o: Helligdom, og »Bjærg« (i Valdemar II's Jordebog kaldes Byen Wibjærgh og Wybærgh, først i 14. Aarh. forekommer Formen Wiburgh og Wiburg, men endnu 1466 træffes Formen Wibergh). Den er en af Landets ældste Byer, hvis Historie gaar tilbage til Oldtiden, da den var Hovedofferstedet for Nørrejylland; den var Sæde for Jylland's Landsting og i Middelalderen hyppigere end nogen anden By Skueplads for Kongevalg og Kongehylding, ligesom de fleste vigtigste Begivenheder i Landets Historie indtil op til den nyere Tid ere knyttede til dens Navn. Det var bl. a. paa Tinget her, at Ulf Jarl lod Hardeknud hylde til Konge, og Svend Estridsøn og flere af hans Sønner bleve ligeledes hyldede her. Det var i Omegnen af Byen, at Kampene mellem Svend Grade og Knud bleve udfægtede, og efter Kampen 1150 lod Svend Byen befæste (Befæstningen opgaves vistnok først i 16. Aarh., men endnu længe efter fandtes Rester af Voldene) og gav den Privilegier. Det var ogsaa her, at Valdemar fremstod med Anklagen mod Svend efter hans troløse Overfald i Roskilde. Efter at Erik Menved 1313 havde dæmpet det jydske Oprør, opførte eller ombyggede han det befæstede Slot paa Borgevold (se ovenf.), som vistnok oprindelig Svend Grade havde ladet rejse; men snart efter er det sandsynligvis blevet nedbrudt for bestandig ifølge Bestemmelsen i Christoffer II's Haandfæstning, der blev udstedt i V. Efter at Christoffer af Bayern i 1440 var bleven hyldet i V., bekræftede han Byens gamle Privilegier, de ældste, man kender, og viste den sin Gunst paa andre Maader, bl. a. ved at give den Toldfrihed. Det var i V., at den jydske Adel og en Del jydske Bisper rejste Oprørsfanen mod Christian II og udstedte det bekendte Opsigelsesbrev. Frederik I blev hyldet her, ved hvilken Lejlighed han udstedte sin Haandfæstning og lod Christian II's Love brænde som skadelige og stridende mod gode Sæder. Den var en af Landets ældste Handelsstæder og Nørrejylland's vigtigste Mødested lige fra Knud den Store's til Christoffer II's Tid. Det er dog særlig det stærke kirkelige Liv, der prægede V. i Middelalderen, og faa andre danske Byer have haft saa mange Kirker og Klostre.

Den vigtigste kirkelige Institution var Domkapitelet, St. Marie eller Vor Frue Kloster, der organiseredes som saadan ved Bispesædets Oprettelse 1065, og som bestod som et regelmæssigt, meget indflydelsesrigt Klostersamfund indtil 1440, da det omdannedes til almindeligt Domkapitel. Et St. Budolfi Kloster nævnes allerede i 1. Tredjedel af 13. Aarh., men var alt nedlagt i Slutningen af 15. Aarh. Et St. Hans Kloster (>Korsbrødregaarden«) for Johannitterne stammede vistnok fra Slutningen af 12. Aarh.; Kirken blev efter Klosterets Nedlæggelse en Tid brugt til Domhus for Landstinget; 1578 bestemtes, at Kirke- og Klosterbygningerne, der have ligget mod Nord i Byen, skulde nedbrydes. Sortebrødreklosteret, hvis Kirke nu er Byens anden Sognekirke, skal være stiftet ca. 1227. Et Graabrødrekloster, stiftet ca. 1235, blev efter Reformationen omdannet til almindeligt Hospital (se ovenf.), medens Kirken blev Sognekirke og først nedlagdes 1809; 1896 afdækkedes dens Fundamenter i Tausen's Minde, og lave Væksthække angive nu dens Plads og Grundplan. Foruden disse Klosterkirker havde Byen i den katolske Tid mindst 12 Sognekirker (og nogle Kapeller), der alle bestemtes til Nedbrydning i 1529, men hvoraf der stod Rester længe efter, samt flere milde Stiftelser.

Den fremragende Plads, som Byen indtog i den katolske Tid, hævdede den ogsaa under Reformationen, da den blev den første By i Landet, hvor den nye Lære førtes frem af Hans Tausen (se XVII S. 200). Ogsaa Grevens Fejde har upaatvivlelig været bevægede Tider for V.; Borgerne stode vistnok paa Christian II's Side, og Skipper Klement havde en Tid, før han trak sig tilbage

til Aalborg, sit Hovedkvarter her; hans Henrettelse skal være foregaaet i Byen. Dens Storhedstid varede helt op til Enevældens Indførelse; Danske Atlas siger, at den før 1660 var Jylland's største By baade med Hensyn til Velstand og Indbyggerantal. Her opholdt ofte Kongerne sig og holdt Retterting, Tronfølgerne hyldedes her (den sidste var Christian V., 1655), og her samledes den jydske Adel for at forhandle om sine Interesser eller for at fejre Bryllupper og andre Fester; Tilstrømningen var især stor ved Landstingstider, og navnlig ved Snapstinget, det første og fornemste Landsting i Aaret, der tillige var Omslagstermin for hele Jylland og Marked (senere rykkedes det længere hen i Aaret, nu holdes det som almindeligt Marked i Juni uden dog at have den fordums Betydning). Dog begyndte Byen all at gaa tilbage i denne Tid; dels hærgedes den af store Brande, saaledes 1567 og 1615, dels lode Krigene i 17. Aarh. den ikke gaa Ram forbi; navnlig led den meget under Svenskekrigen 1657 — 60. Men etter 1660, da Adelens Møder ophørte, begyndte Ulykkerne for Alvor. 1667 brændte en stor Del af Byen, navnlig Graabrødre Sogn; under den skaanske Krig, da den maatte udrede et stort Krigsstyr, var Tilstanden saa slet, at Gaardene, hvoraf mange laa øde efter Branden, solgtes for en Tredjedel af Tagstenenes Værdi. Den største Brand var 25. Septbr. 1726, da over Halvdelen af Byen med de fleste offentlige Bygninger (i alt 149 Gaarde og Huse) gik op i Luer. Byen fik Konsumtionsfrihed for 12 Aar, og til dens Genopbyggelse udskreves der en Skat i Danmark og Norge; men endnu langt op i 19. Aarh. saas øde Pladser efter Branden. I 18. Aarh. sygnede Byen hen; medens der endnu 1672 havde været ca. 2,700 Indb,, var Tallet 1769 knapt 2,000, hvoraf 300 vare under Fattigvæsenet. I 19. Aarh. er den dog atter gaaet jævnt fremad. Vel var det et Tab for den, da Landstinget ophævedes 1805, men den fik Erstatning i, at Landsoverretten for Nørrejylland fik Sæde her og atter gav den Præget af Landsdelens Hovedstad, noget, som yderligere styrkedes, da den jydske Stænderforsamling traadte sammen her 1836 (ved den nordre Side af Domkirken er der 1906 rejst en Granitsten til Minde om Stænderforsamlingen og det gamle Domhus, hvori den holdtes); 1848 var V. stærkt med i Frihedsbevægelsen, og i Martsdagene holdtes her samtidig med Valget af de »erfarne Mænd< et Folkemøde, hvor der vedtoges lignende Beslutninger som paa Kasino-Mødet i Kjøbenhavn. Af det, der yderligere har bidraget til Fremgangen, maa nævnes Oprettelsen af et eget Toldsted 1841, og at den blev Garnisonsby 1865, endvidere Jærnbaneanlæggene, de store Hedeopdyrkninger i Omegnen, Lejrsamlingerne ved Hald 1868—80 m. m. Derimod blev det aldrig til noget med at gøre Byen til et Centrum for videnskabelig Uddannelse i Jylland ved Oprettelsen af en højere Læreanstalt, en Tanke, som allerede Christian III og Frederik II syslede med, og som sidst var oppe i 1840'erne. — Af Mænd, der er fødte i V., nævnes Biskop Jørgen Sadolin (1499), Historieskriveren Vitus Bering (1617), Nationaløkonomen O. C. Olufsen (1764) og Marineminister C. Zahrtmann (1793). (Litt.: Chr. Erichsen, »V. Byes Beskr.< [Kbhvn. 1727]; A. C. Krog, »Saml. Efterretn. om V. Byec [V. 1779]; M. R. Ursin, »Stiftsstaden V.« [Kbhvn. 1849]; A. Heise, *Diplomat, Viborgense* [Kbhvn. 1879]; C. Gullev, »Antiqv. Meddel. fra V.< [i »Saml. til jydsk Hist. og Topogr.«, II]; A. Heise, »Uddrag af Thjørring's Skildr. af viborgske Personligheder« [smst., IV]; C. Nyrop, »Viborgske Lavsforhold« [smst., 3. R., III]; Trap, »Beskr. af Danmark« [3. Udg., IV]). *H. W.*

Viborg, 1) Len i det østlige Finland, omfatter den østlige Del af Landskabet Nyland, det sydøstlige Hjørne af Tavastland og de sydlige Dele af Savolaks og Karelen og grænser mod Øst og Sydøst til Rusland, mod Syd til den finske Bugt, mod Vest til Nyland's Län og mod Nord til St. Michel og Kuopio Län. Arealet er 43,055 □ Km., hvoraf 11,659 □ Km. ere Søomraade, og det havde 1900 421,610 Indb. og 1904 efter Beregning 432,188, hvoriblandt kun 8,821 vare svensktalende. I det nævnte Søomraade er medregnet V.'s Andel af Ladoga eller 8,027 □ Km. I denne Sø ligge de til V. hørende Øer Valamo eller Valaam og Konevits; i den finske Bugt nævnes Øerne Hogland, Tytärsaari, Seitskär og Lavansaari. Lenet har en ujævn Overflade, der skraaner dels mod Ladoga, dels mod den finske Bugt. Gennem dets nordlige Del stryger et Par store Aase, af hvilke Salpausselkä hæver sig til 100 M., og en lignende træffes i Midten af Lenet. De vigtigste Vandløb ere Kymmene-Elven, der danner Afløb for Søen Päijänne og falder i den finske Bugt, samt Vuoksen, der er Saima's Udløb til Ladoga, og som, idet den forlader Saima, danner det prægtige Vandfald Imatra. En vigtig Vandvej danner Saima-Kanalen, der forbinder Søen Saima med den finske Bugt. Skovene, der dække store Arealer af V., ere, naar bortses fra Statsskovene, meget daarlig røgtede og bestaa mest af lav, tætstaaende Birk eller af smaa Graner og Fyr. Jordbunden er temmelig mager, og Agerbruget staar tilbage for de vestlige Len i Finland. Hertil bidrager dog ogsaa den Omstændighed, at kun de vestlige Dele af V. fra 14. Aarh. af have været i Berøring med svensk Kultur, medens Egnene ved Ladoga kun en kort Tid i 17. og 18. Aarh. stode under Sverige. Derfor træffer man her den største russiske Paavirkning paa Befolkningen, der bestaar af Kareler, og de østligste af disse ved Ladoga og langs den russiske Grænse ere Græsk-katolske og staa i Oplysning og Kultur langt tilbage. Udvandringen beløb sig i 1903 til 592 Mænd og 287 Kvinder, der saa godt som alle gik til Amerika. Høsten udgjorde 1903 982,000 Hektoliter Havre, 557>ooo Hektoliter Rug, 177,000 Hektoliter Byg, 800 Hektoliter Hvede, 28,500 Hektoliter Ærter og Bønner, 892,500 Hektoliter Kartofler, 142,500 Hektoliter Rodfrugter samt 264,000 Hektoliter Hør og Hamp. Aaret var normalt, hvorimod 1902 havde bragt Misvækst. Kvægbestanden var 1903 49,145 Heste, 182,698 Stykker Hornkvæg, 120,827 Faar, 48,473 Svin, 59 Geder og 85,000 Stkr. Fjerkræ. Kvægavlen skades en Del af Rovdyrene, af hvilke der 1903 dræbtes 22 Bjørne, 4 Ulve, 19 Losser, 15 Jærve og 238 Ræve. Skovbruget giver Anledning til Udførsel og til en betydelig Savværksvirksomhed, der kan opvise et aarligt Udbytte paa ca. 16 Mill. Kr.

Fiskeriet er af Vigtighed saavel i Havet som i Søer og Elve; de vigtigste Fisk ere Laks, Helt og Sild. Af nyttige Mineraler og Bjærgarter findes ikke faa. Saaledes fremhæves Marmor, Feldspat og Porfyr samt Jærnmalm, hvoraf aarlig brydes henimod 22 Mill. Kg. Af Fabrikker fandtes 1902 i alt 1,418, der sysselsatte 19,286 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 40 Mill. Kr.; heraf fandtes paa Landet 952 Fabrikker med 13,471 Arbejdere og en Produktion paa 28 Mill. Kr. Handelen fremmes ved et Net af gode Veje og ved et Jærnvejsnet paa 615 Km. Hjemmehørende i Lenet er en Handelsflaade paa 1,149 Skibe med 90,861 Tons, hvoraf kun $^1/_{20}$ er Dampskibstonnage. Lenet, der administrativt deles i 9 Herreder, har foruden Hovedstaden V. 5 Købstæder, Kotka, Fredrikshamn, Villmannstrand, Keksholm og Sordavala. Den lutherske Del af V. hører til Borgå Stift; her findes, foruden 44 lutherske Pastorater, 17 græsk katolske og et romersk-katolsk.

2) Lenets Hovedstad V., finsk Viipuri, ligger 220 Km. O. N. O. f. Helsingfors og 119 Km. N. V. f. St. Petersborg, 4 M. o. H. ved Saima-Kanalens Udmunding i den finske Bugt og ved Banen fra St. Petersborg til Helsingfors. (1900) 32,312 Indb. Byen ligger ved V.-Bugten, der skærer sig langt ind i Landet og opfyldes af talrige større og mindre Øer; den er befæstet og tjener til Sommerstation for den russiske Østersøflaade. 12 Km. S. f. V. ligger Trångsund-Reden, der er at betragte som en Slags Udhavn for Byen. V. har svensk og finsk Lyceum, Navigationsskole og Handelsskole. Af industrielle Etablissementer fandtes 1902 i alt 203, der sysselsatte 2,661 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 5 Mill. Kr. Handelsflaaden var samme Aar 300 Skibe med 24,800 Tons. V. udfører især Tømmer og Trævarer og besørger Importen til en stor Del af det østlige Finland. V. er Sæde for Guvernøren over V. Len, for den 1839 indrettede V. Hofret samt siden 1892 for en græsk-katolsk Ærkebiskop for Finland. I V. findes Resterne af det gamle Slot, der dog nu er delvis istandsat; dets interessanteste Parti er det vældige, foroven ottekantede St. Olofstaarn.

Historie. Omkring 1293 anlagdes her et fast Slot, V. eller Viborghus, der i den senere Middelalder var Sverige's vigtigste Fæstning næst efter Stockholm og Aarhundreder igennem Støttepunktet for det svenske Vælde i disse Egne. Af svenske Stormænd, der i Unionstiden indehavde Viborghus og forsvarede det mod Russerne, nævnes Kristiern Nilsson (1416—42), Karl Knutson (1442—48), Erik Axelssøn Thott (1457—81) og Knud Posse (1495—97), hvilken sidste tilbageslog Russernes Angreb 1495. Omkring Slottet opstod tidlig en By, der 1403 fik Stadrettigheder. I 1470'erne blev Byen befæstet, og efterhaanden lagdes Hovedvægten paa Bybefæstningen, og Slottet fik Lov at forfalde. Efter at have udholdt flere russiske Belejringer, saaledes foruden 1495 ogsaa 1411, 1555, 1556 og 1706, erobredes Byen og Slottet 14. Juni 1710 af Russerne. Den af Russerne i V.-Bugten indesluttede svenske Flaade slog sig 3. Juli 1790 igennem og slap bort med Tabet af 18 Krigs- og 30 Transportskibe samt 2,000 Mand. (Litt.: G. Lagus, »Ur Viborg's historia< [V. 1893 — 95]). *H. P.S.*

Viborg, Carl, dansk Veterinær, Brodersøn af nedennævnte E. V., født 25. Juli 1783 i Kbhvn., død smst. 7. Oktbr. 1844. V studerede Veterinærvidenskab samt Medicin og Kirurgi, blev 1809 ansat som Lektor ved Veterinærskolen, tog samme Aar kirurgisk Eksamen, gjorde 1809—10 Kandidattjeneste paa Alm. Hospital og blev 1822 ved Erik V.'s Død Forstander og Førstelærer paa Veterinærskolen. Han underviste som Andenlærer i Anatomi, Fysiologi, Kirurgi og Farmakologi, som Førstelærer i Sygdomslære og Hestens Ydrelære. V. har præsteret en Del velskrevne Afhandlinger i 3. Bd. af Veterinærselskabets Skrilter (1818) samt i landøkonomiske og medicinske Tidsskrifter foruden flere Smaaskrifter om Hesteopdræt og forskellige Husdyrsygdomme; desuden har han besørget nye Udgaver af nogle af Erik V.'s Bøger samt selv (1837) skrevet en Beslaglære. Endelig udgav han 1827 første og eneste Hæfte af » Veterinærsamlinger«.

Som Forstander for Veterinærskolen var V. alt andet end heldig, men uagtet Skolens Direktion indstillede ham til Afskedigelse, forblev han dog, efter at have faaet Tilhold om at opfylde sine Forpligtelser, i sin Stilling indtil sin Død. *H. G.*

Viborg, Erik Nissen, dansk Veterinær og Botaniker, født 5. Apr. 1759 i Bedsted, Sønderjylland, død 25. Septbr. 1822 i Kbhvn. V. studerede først Teologi, derpaa »fysiske, matematiske og naturhistoriske Videnskaber« og kom derved i Forbindelse med Abildgaard, som opfordrede ham til at studere Veterinærvidenskab. Efter 1 Aars Studium paa Veterinærskolen blev V. 1783 ansat som Lektor (Hjælpelærer) smst. V. fik s. A. Videnskab. Selsk.'s Guldmedaille for en Afhandling om Eudiometrien og blev, ligeledes 1783, ved M. Vahl's Afgang ansat som Lektor ved botanisk Have. Han udgav en Række til Dels prisbelønnede botaniske Afhandlinger samt vigtige Arbejder om Flyvesandets Dæmpning ved Hjælp af Sandvækster. 1790 blev V. Inspektør over Sandflugten. Han var Professor i Botanik ved Universitetet fra 1797 til 1801 og blev 1798 Meddirektør af den botaniske Have. V.'s vigtigste Arbejdsfelt blev dog Veterinærvæsenet. Etter en 3-aarig Udenlandsrejse blev V. udnævnt til 2. Lærer ved Veterinærskolen, og fra 1801 (efter Abildgaard's Død) og til sin Død var V. Skolens Forstander, Førstelærer og Sekretær ved Direktionen for Stuterivæsenet og Veterinærskolen. Han docerede som Forstander efterhaanden alle de forskellige Fag undtagen *medicina forensis*, men hele Tiden var han Lærer i Husdyrbrug, Ydrelære og Sygdomslære. V. interesserede sig meget for Husdyrbrug og skrev adskillige større og mindre Afhandlinger derover. Særlig om Hesteavlen skrev V. flere Afhandlinger; men hans Indflydelse paa Hesteavlen var ikke heldbringende. Stuteriets Ødelæggelse skyldtes saaledes for en væsentlig Del den af V. anbefalede vilde Krydsning med en Mængde forskellige Hesteracer. Det var navnlig den af den franske Naturforsker Buffon grundlagte »Forædlingslære«, der havde ledet V. paa Vildspor, da han søgte efter Midler til at standse Tilbage-

gangen i Stuteriet. Sin største Betydning har V. haft som Dyrlæge, og han har præsteret fortrinlige Arbejder, til Dels af blivende Værd, paa Farmakologiens, Kirurgiens og den indre Sygdomslæres Omraader. De findes samlede i »Abhandlungen für Thierärzte und Oekonomen« [5 Bd. 1795 — 1807] samt i de 3 Bd. af Veterinærselskabets Skrifter 1808—18. Særlig berømte ere hans Undersøgelser og Afhandlinger over Virkningen af Lægemidler, der indføres i Blodet, samt hans Studier over Snive og Kværke. Som Forstander for Veterinærskolen udrettede V. ogsaa meget godt baade med Hensyn til Udvidelse og Forbedring af Skolens Lokaliteter og Hjælpemidler, og hvad angaar Uddannelsen af dygtige praktiske Dyrlæger. Derimod var han ikke heldig i Valget af Lærere. Ogsaa over andre end de ovenfor nævnte Felter spændte V.'s Interesser. Saaledes søgte han at bekæmpe det stærkt udbredte Hundehold, og han bidrog til Ophævelsen af den gamle Natmandsinstitution; han søgte ligeledes at bekæmpe Datidens Fordom mod Nydelsen af Hestekød. Fremdeles arbejdede han for at forbedre Dyrlægernes Stilling og virkede for deres faglige Fremskridt. 1807 stiftede han endog et videnskabeligt Veterinærselskab, hvis Virksomhed skulde være (og til Dels ogsaa var) international; i de 3 Bd., han udgav som dette Selskabs Sekretær, findes flere værdifulde danske og fremmede Afhandlinger.

Ogsaa for df.t danske Sprog nærede V. stor Interesse. I Videnskabernes Selskab, hvori han blev indvalgt 1791, var han Medlem af dets Ordbogskommission, for hvilken han blev Formand 1807. 1793 udgav V. »Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter« og 1800 (sammen med Neergaard) »Danske Benævnelser til Hestens Anatomi, Bygning og Behandling«. V. røgtede mange offentlige Hverv foruden de allerede nævnte og spillede en ret fremtrædende Rolle i det videnskabelige Liv. 1819 blev han valgt til Æresmedlem af det kgl. medicinske Selskab; han var Medstifter af det Classenske Litteraturselskab for Læger og valgtes 1815 til Arkivar i Videnskabernes Selskab. Desuden var han Medlem af mange udenlandske Selskaber. 1792 sendte Kieler-Universitetet ham Diplom som Dr. med.

V. var ikke meget afholdt og synes ogsaa at have haft en »haard og hensynsløs Natur«, ligesom han sikkert var meget forfængelig. Men aldeles sikkert var han i mange Henseender en ualmindelig dygtig Mand, der paa flere Omraader har virket til stor Gavn for Samfundet. (Litt.: »Dansk Biogr. Leks.« XVII). *H. G.*

Viborg Amt, det midterste i Nørrejylland, det eneste jydske Amt, der ikke berøres af Havet, begrænses mod Nord af Limfjorden, i hvilket det udsender Halvøen Sallingland, og Aalborg Amt, fra hvilket det for en Del skilles ved Lerkenfeld Aa, mod Øst af Randers Amt, mod Sydøst og Syd af Aarhus Amt, fra hvilket det paa en Strækning skilles ved Gudenaa og Silkeborg Langsø, og mod Vest af Ringkjøbing Amt, mod hviiket Skive Aa danner Grænsen. Til Amtet hører Øen Fur i Limfjorden. Det er 3,057 □ Km. (med Vandarealet) og havde I. Febr. 1906 113,937 Indb., hvoraf 98,770 i Landdistrikterne, Resten i de to Købstæder (1801 havde det i alt 41,564, 1860: 71,557, 1901: 106,608), o: ca. 37 paa I □ Km. Overfladen er i det hele højtliggende, i den nordlige Del mere jævn, mod Øst og Syd til Dels stærkt bakket med Dalstrøg langs Aaerne, der bugte sig mellem Bakkerne; af Højdepunkter nævnes Dejehøj (108 M.), Store Hørbyhøj ved Amtets Sydspids (130 M.), Rishøj (105,5 M.) og Lyshøj (96 M.). Om Salling henvises til den særskilte Artikel. I en Del af Amtet findes store Hedestrækninger, og paa Vestgrænsen danner Alheden en vidtstrakt, ensformig Slette, der skraaner mod Vest og Syd ned til Skive Aa. Jorderne ere af meget forskellig, men i det hele ringe Beskaffenhed, naar undtages den nordlige Del af Salling, der har gode Agerjorder; i Gennemsnit gaar der ca. 15 Hekt. paa I Td. Hartkorn, og af de jydske Amter staa kun Aalborg, Hjørring, Ribe og Ringkjøbing Amter lavere. Af de mange Vandløb nævnes, foruden de ved Grænserne omtalte, Jordbro Aa, Skals Aa og Simested Aa, der søge til Limfjorden, og Alling Aa, Tange Aa og Nørreaa, alle Biaaer til Gudenaa. I Midten af Amtet findes en Del mindre Søer. Af det samlede Areal i 1901 (over 300,000 Hekt.) vare 106,300 besaaede, 115,000 Eng, Græsgang o. s. v., over 15,000 Kær, Fælled og Mose, 18,100 Skov, Plantage o. s. v. og 38,600 Hede, Klit m. m. Kreaturholdet var 1903: 31,847 Heste, 130,641 Stkr. Hornkvæg, 103,775 Faar og 77,051 Svin. Amtets samlede Hartkorn var i 1899 19,372 Tdr.; det var fordelt paa 68 større Gaarde (paa 12 Tdr. Hartkorn og derover) med 1,748 Tdr., 4,844 Bøndergaarde (1—12 Tdr. Hartkorn) med 14,698 Tdr. og 8,701 Huse (under 1 Td.) med 2,532 Tdr. Amtet danner eet Amtstuedistrikt og bestaar af Købstæderne Viborg og Skive samt Herrederne Hindborg, Harre, Nørre, Rødding (de 4 i Salling), Fjends, Rinds, Nørlyng, Sønderlyng, Middelsom, Lysgaard, Hids og Hovlbjærg. Det hører dels til 8. (Skive, Salling og Fjends Herreder), dels til 9. Landstingskreds og har 5 Folketingskredse. I gejstlig Henseende omfatter det 6 Provstier: 1) Viborg Købstads, 2) Sallingland's 4 Herreders, 3) Fjends, 4) Rinds og Nørlyng, 5) Middelsom og Sønderlyng og 6) Lysgaard, Hids og Hovlbjærg og hører under Viborg Stift undtagen det sidste Provsti, der hører under Aarhus Stift. I jurisdiktionel Henseende omfatter det, foruden de to Købstadsjurisdiktioner, 4 Landjurisdiktioner nemlig: 1) Sallingland's 4 Herreders, 2) Fjends og Nørlyng Herreders, 3) Middelsom og Sønderlyng Herreders og 4) Lysgaard og Hids Herreders samt en Del af Hovlbjærg Herreds (Rinds Herred er een Jurisdiktion med Gislum Herred i Aatborg Amt, og det meste af Hovlbjærg Herred hører under Friisenborg Favrskov Birk, Aarhus Amt). Det hører til 5. Udskrivningskreds og Viborg—Thisted Amters Stiftsfysikat samt har f. T. (1906) 5 Branddirektorater. — Amtet hørte i Middelalderen til Sallingsyssel (Salling og Fjends Herred), Himmersyssel (Rinds Herred), Ommersyssel (Middelsom, Nørlyng og Sønderlyng Herreder), Løversyssel (Lvsgaard og Hids Herreder) og Aabosyssel (Hovlbjærg Herred). Fra 1660 bestod det for største Delen af Skivehus Amt (Salling) og Hald Amt (Middelsom, Nørlyng og Rinds), medens Sønderlyng og Hovlbjærg Herreder hørte til Dronningborg Amt og Lysgaard og Hids Herreder

til Silkeborg Amt; 1794 oprettedes V. A. af Skivehus og Hald Amter samt Sønderlyng og Hovlbjærg Herreder af Dronningborg Amt, og 1811 forenedes Hids Herred med det. (Litt.: St. St. Blicher, »V. A. beskrevet efter Opfordring af det kgl. Landhusholdningsselskab« [Kbhvn. 1839]). *H. W.*

Viborg Stift, det mindste af de jydske Stifter, bestaar at den midterste Del af Nørrejylland og begrænses mod Vest og Nord af Limfjorden og mod Øst af Kattegat, medens det i øvrigt mod Sydøst, Syd og Sydvest omgives af Aarhus Stift og Ribe Stift. Det omfatter Viborg Amt med Undtagelse af Lysgaard, Hids og Hovlbjærg Herreder (der høre til Aarhus Stift) samt Aalborg Amt undtagen Kjær Herred og Byen Aalborg med Budolfi Landsogn og Sognene Sønder- og Nørre-Tranders (der høre til Aalborg Stift). Dets Areal er 4,484 □ Km., og det havde I. Febr. 1906 156,418 Indb. Biskoppen og Stiftamtmanden bo i Viborg. *H. W.*

Viborg Sø se Viborg.

Vibrånter se Konsonanter.

Vibrationer (lat.), Svingninger (s. d.), i almindelig Sprogbrug mest hurtige Svingninger som en musikalsk Strengs eller en Klokkes. *K. S. K.*

Vibrationsvinkel ved Geværer, den lille, i lodret Retning gaaende, konstante Afvigelse, der ved Skuddets Affyring finder Sted mellem Kernelinien i dens Stilling umiddelbart før Skuddets Afgang og Projektilets Udgangsretning. Den fremkommer ved de Svingninger i Geværpibens Materiale, der bevirkes ved Krudtgassens Tryk og Projektilets Bevægelse gennem Løbet. Da V. er konstant, kan den derved foraarsagede Fejl rettes paa Viserhøjderne (s. d.). V. forandrer sig i Reglen noget, naar der skydes med paasat Bajonet, idet Geværets Tyngdepunkt derved flyttes og Svingningsforholdene i Piben paavirkes. V.'s Størrelse afhænger i øvrigt af hele Geværets Bygning, Laasestolens Form og Maaden, hvorpaa Geværet er skæftet og Ringene ere anbragte, og varierer derfor noget fra en Geværmodel til en anden, ved moderne Geværer fra + 0° 4' til + 0° 15'. *E. P.*

Vibrato (ital.), musikalsk Foredrsgsbetegnelse : bævende, dirrende, sitrende (jfr. Tremolo).

Vibrere (lat.), dirre, svinge; Vibration, Svingning.

Vibrioner er en anden, nu sædvanligvis ikke mere anvendt Betegnelse for Bakterier, især langstrakte og bevægelige; *Vibrio* (Müller-Loeffler) som Slægtsnavn betegner en svagt krummet, bevægelig Slægt med 60—70 Arter af Spirillaceernes Familie; den bekendteste Art er *V. cholerae asiaticae* (= *Microspira comma* [Koch] Schroeter = *Spirillum chol. asiat.* Flügge); det ældre, Cohn'ske Slægtsbegreb *Vibrio* opretholdes ikke mere i den Begrænsning. *V. A. P.*

Vibl'OSkop kan man kalde ethvert Redskab, der giver et synligt Billede af Svingninger (Vibrationer). Kan et V. give en varig Optegnelse, bliver det til en Vibrograf, og tillader det en Udmaaling af Svingningerne, kan det kaldes Vibrometer. Der gives en Mængde Former, som ved mekaniske, fotografiske, optiske eller elektriske Midler i større eller mindre Grad opfylde de nævnte Fordringer. Smlg. Fonautograf, Lyd, i Seismoskop, Vekselstrøm. Ogsaa et Stroboskop (s. d.) kan tjene som V. *K. S. K.*

Vibúrnum se Kvalkved.

ViC [vi'k], Navn paa flere sydfranske Smaabyer. 1) V. en Bigorre, Dep. Hautes-Pyrénées, mellem Adour og dens Tilløb Echez og ved Sydbanen, har et College, Garveri, Fremstilling af Kødvarer og (1901) 3,719 Indb. 2) V.-Fezensac, Dep. Gers, ved Losse, har en Kirke fra 11.—17. Aarh., Vinavl, Fabrikation af Vinsten, Landbrugsredskaber, Olie og Brændevin og (1901) 3,585 Indb. 3) V. le Comte, Dep. Puy-de-Dôme, ved Lyon-Banen, har Rester af Auvergne-Grevernes gamle Slot, et smukt Renaissancekapel fra 16. Aarh., en Mineralkilde og (1901) 2,500 Indb. 4) V. sur Cère, Dep. Cantal, ved Cére og Orléans-Banen, har Mineralkilder, Badeanstalt og (1901) 1,700 Indb. *M. Kr.*

ViC sur Seille [viksyrsæ !j], By i det tyske Rigsland Elsass-Lothringen, ved Seille, har Jærnbanestation, en katolsk Kirke og en Amtsdomstol. Der er Bjærgværksdrift, Gips- og Kalkbrænderi, Fabrikation af Perlekranse, Garveri, Dyrkning af Vin, Køkkenurter og Humle og (1901) 2,200 Indb. *M. Kr.*

VicaréllO, Landsby og Badested i Mellemitalien, Provins Roma, ligger 40 Km. N. V. f. Rom ved Nordvestbredden af Lago di Bracciano og Sydfoden af Monte Termini (590 M.). (1901) 500 Indb. V. har 45^0 varme Mineralkilder, som allerede i Oldtiden vare kendte under Navn af *Aquae Apollinares.* Ved Anlægget af den ny Badeanstalt 1852 gjorde man et stort Fund af antikke Mønter og Sølvgenstande, der nu opbevares i Museo Kircher i Rom. *H. P. S.*

Vice . . (af lat. *vicis),* i Stedet for, i en andens Sted, paa en andens Vegne (Vicevært, Vicepastor); Vicepræsident etc.; ikke sjælden har denne Forstavelse i en Række Embedstitler mistet sin oprindelige Betydning og er kun bleven Titel eller Grad: Viceadmiral o. l. Af den middelalderlige Titel *Vicecomes* (Vicegreve) fremkom Visconti, Vicomtes og Viscounts.

Viceadmiral, en Grad i Søofficerskorpset, der svarer til Generalløjtnant i Hæren. I den danske og norske Marine findes een V., der er øverstkommanderende for Flaaden; i en Del af de større europæiske Mariner haves endnu højere Admiralsgrader, f. Eks. virkelig Admiral, *Admiral of the fleet* (England), Storadmiral (Tyskland); i disse Mariner benyttes V. til Chef for en Flaadeafdeling, et Orlogsværft e. a. l. *C. L. W.*

Vicekonge. Indtil Grundlovsforandringen af 5. Juni 1873 kunde den svensk-norske Konge beskikke en Statholder, som førte Forsædet i den norske Regering i Christiania og kunde være en Normand eller Svensker. Naar der var beskikket en V., hvortil kun et Medlem af Kongehuset kunde udnævnes, oppebar han Apanage af Statskassen og var omgiven af en Hofstat; han skulde bo i Riget og maatte ikke være fraværende fra dette mere end 3 Maaneder om Aaret; hans Embede ophørte, saa længe Kongen selv var til Stede i Landet (se i øvrigt Norge, »Historie«). V. i Indien se Indobritiske Rige. *C. V. N.*

Vicekonsul se Konsul.

Vicelinus (Wizelin), Vagervendernes Apostel,

født i Hameln i Slutningen af 11. Aarh., død 12. Decbr. 1154. Han virkede en Tid med Neumünster som Udgangspunkt og kom derfra til Segeberg, men de politiske Forhold vare saa urolige, at han kun fik lidet udrettet. 1149 blev han Vagrien's Biskop. *A. Th. J.*

Vicentino [vitšenti!no], **Valerio**, egentlig Valerio Belli, italiensk Stenskærer og Medaillør fra Vicenza, født 1468 i denne By, død 1546 smst. V. har vundet Navn baade i Samtiden (Vasari har saaledes skildret hans Levned) og senere ved mesterlige Arbejder i ædle Stene (den 1532 for Clemens VII udførte Kassette i Bjærgkrystal, med 24 i fordybet Arbejde udførte Scener fra Christi Historie [i Gemmesamlingen i Uffizi i Firenze], Fad af Bjærgkrystal med Skildringer af Jason's Historie [Berlin's Kunstgewerbemus.], Fremstillinger paa Hostiefade og Kors etc.) samt Gemmer og Mtdailler (mange i Berlin's Møntsamling). V.'s kunstneriske Styrke ligger mere i Retning af ypperlig Teknik end i skabende Evne. *A. Hk.*

Vicentino [vitšenti!no], Dom Nicola, italiensk Musikteoretiker, (1511—?), har gjort sig bemærket ved sine Forsøg paa i Praksis at genoplive det antikke Tonesystem, særlig de antikke »enharmoniske« og »kromatiske« Tonekøn. Han udgav derefter komponerede Madrigaler (1546 og 1572) og konstruerede derefter byggede Instrumenter, Archiorgano og Archicembalo. I sin deraf opstaaede Polemik med Portugiseren Lusitano trak V. vel det korteste Straa, men som Præludium til det senere opstaaede stærke antikke Røre i Musikken har hans Virken historisk Interesse. *A. H.*

Vicénza [vitse'ntsa], 1) Provins i det nordøstlige Italien, grænser mod Nord og Nordvest til Østerrig, mod Vest til Verona, mod Syd og Sydøst til Padova, mod Øst til Treviso og mod Nordøst til Belluno. Arealet er 2,735 □ Km. med (1901) 459,886 Indb. eller 168 pr. □ Km. Den største Del af V. hører til Bakkelandskabet langs Alpernes Sydfod. Længst mod Syd og mod Øst gaar Terrainet over i den lave, flade Po-Slette, og Nord- og Nordvestgrænsen dannes af en Udløber fra Alperne, Monti Lessini, hvis højeste Punkter ere Cimadodici (2,341 M.) og Monte Pasubio (2,236 M.). I den sydlige Del af V. ligger de Berici'ske Høje (Monti Berici), et isoleret Bjærgmassiv af vulkansk Oprindelse, og paa Sydøstgrænsen træffes Euganéerne, der ere af ganske lignende Beskaffenhed. V. afvandes af flere Vandløb, af hvilke nævnes Brenta, Astico, Bacchiglione med Timonchio og Agno. Den nordøstlige Del af V., Asiago-Distriktet eller Sette Comuni udgør et vel afsondret Plateau med en Befolkning af tysk Oprindelse, der imidlertid nu er italieniseret. Jordbunden i Provinsen er gennemgaaende meget frugtbar, og man dyrker Korn og Vin samt Frugttræer. Særlig almindelig er det hvide Morbærtræ, da man driver en stor Silkeavl. Ogsaa Kvægavlen er betydelig, da man i Bjærgegnene har gode Græsgange. Her forekommer ogsaa en Del Skov, saa V. i alt har et Skovareal paa 434 □ Km. Ved Schio, Tretto og Sant Orso findes Marmorbrud og Kaolinværker; ved Arcugnano drives stor Tørveindustri, og flere Steder findes Mineralkilder. Industrien er ikke ringe, og der drives særlig Tilvirkning af Silke- og Klædevarer. En Specialitet for Provinsen er i færdigeisen af Halmsnore og Straahatte, der i Kvalitet dog ikke kunne maale sig med de toskanske. Handelen drives over Hovedstaden V. og fremmes ved den vigtige Banehovedlinie fra Verona til Venezia samt ved flere fra denne udgaaende Sidebaner; Provinsen deles i 123 Kommuner og 10 Distrikter, Arzignano, Asiago, Barbarano, Bassano, Lonigo, Marostica, Schio, Thiene, Valdagno og V.

2) Provinsens Hovedstad V. ligger 60 Km. V. N. V. f. Venezia 39 M. o. H. ved Retrone's Sammenløb med Bacchiglione og er et vigtigt Jærnbanecentrum, (1901) 43,703 Indb. V. ligger ved Nordfoden af Monti Berici i en frugtbar, veldyrket Slette. V.'s gamle Stadmure ere delvis nedrevne, og de gamle Voldgrave ere opfyldte og opdyrkede. Byen har 6 gamle Porte, og over Floderne føre 7 Broer, blandt hvilke fremhæves Ponte San Michele. I Nærheden af Porta del Castello staar Garibaldi's Statue, og Victor Emanuel's staar paa Dompladsen. Desuden har V. et gammelt Citadel samt 19 Kirker, hvoriblandt fremhæves den meget gamle, gotiske Domkirke, der imidlertid er stærkt forandret gennem de talrige Restaurationer, den ligeledes gotiske Santa Corona, San Lorenzo, Santo Stefano og San Rocco, af hvilke de to sidste har berømte Madonnabilleder. Paa Monti Berici ligger Valfartskirken Madonna del Monte, der stammer fra ca. 1500 og er et Hovedværk af Montagna. Til Kirken fører fra Byen en paa 180 Piller hvilende, 650 M. lang Buegang, der er brolagt med Marmorkvadre. Ved Kirken findes Monumentet over de faldne fra 1848, og i Nærheden staar Statuen *Italia liberata*. Blandt de verdslige Bygninger fremhæves Palazzo della Ragione eller den saakaldte Basilica Palladiana, der i 13. Aarh. omtales under Navnet *Palatium vetus* og efter Branden 1389 genopførtes og forsynedes med flere Tilbygninger i forskellige Stilarter, Loggia del Delegato eller Palazzo Prefettisio fra 1571, Palazzo Chierecati, der er opført før 1566 og er et af Palladio's bedste Værker, og som nu rummer det kommunale Museum, Casa del Diavolo, der er paabegyndt af Palladio, det biskoppelige Palads Vescovado fra 1594, Pal. Trissino, Pal. Schio, Pal. Thiene, der nu er Folkebank, samt de af Palladio opførte Pal. Porto Barbarano fra 1577 og Pal. Valmorano fra 1566. V. er Sæde for Præfekt, Biskop, Tribunal og Handelskammer og har et teologisk Seminarium, to Gymnasier, Lyceum, Lærerseminarium, et offentligt Bibliotek med 175,000 Bind og 1,000 Inkunabler, et Museum °g 3 Teatre, af hvilke *Teatro filarmonico* er det største og *Teatro Oiimpico* det ældste, idet det er fuldendt 1584 efter Palladio's Tegning og i antik Smag efter de af Vitruvius givne Forskrifter. Ejendommelig for V. er den ved Christi Legemsfest fejrede Folkefest La Rua eller Ruota. Byen har Silkeindustri og driver betydelig Handel med Landbrugs- og Industriprodukter.

Historie. Oprindelsen til V. er ubekendt. Byens ældste kendte Indbyggere vare Etrusker. Under det romerske Herredømme blev *Vicetia*, hvilket Navn senere gik over til *Vicentia*, en blomstrende By, hvorom der endnu findes Minder i Resterne af det store Amfiteater. 401 blev den

indtagen af **Alarik**, og 432 næsten ødelagt af Attila. V. var en af de første Byer, der 1167 sluttede sig til det lombardiske Stadforbund mod Kejseren. 1236 blev V. erobret og hærget af Kejser Frederik II. V., der hidtil havde staaet i Undersaatsforhold til Padova, rev sig løs 1311. Kejser Henrik VII gav V. i Len til Familien **della** Scala, og denne og andre Familier herskede i Byen indtil 1404, da den tillige med sit Distrikt gav sig ind under Venezia. 1509 erobredes V. af Kejser Maximiiian I, men blev allerede 1516 given tilbage til Venezia. 1848 gjorde V. Opstand mod Østerrigerne, men **maatte** den 11. Juni s. A. atter overgive sig til Radetzky. 1866 kom V. under Italien. *H. P. S.*

Vice versa (lat.), omvendt.

Vich se Vique.

Vichy [viš'], fransk Badested i Dep. Allier i en af beskyttende Bjærge omgiven Dal med mildt Klima. Jærnbanestation. Byen har 12,000 Indb., men Antallet af Kurgæster er over 80,000 aarlig. Der findes 9 Kilder af forskellig Temperatur, alle rige paa tvekulsurt Natron. De mest kendte Kilder ere Grande Grille (44°), Hopital (31°) og Celestins (12°); alle 3 indeholde i 1,000 Dele ca. 5 Gr. tvekulsurt Natron og ca. 0,5 Klornatrium, samt henholdsvis 460, 541 og 532 Kbcm. fri Kulsyre. Badestedet søges dels for forskellige Stofskiftesygdomme som Gigt (urinsur Diatese), Reumatisme, Fedme, Sukkersyge, dels for Mavesygdomme og Leverlidelser (Galdesten), dels for Blære- og Nyrebækkenkatarr og for Nyregrus og -sten (urinsure). Kilderne bruges baade til Drikkekur (især de nævnte og det nærliggende Hauterive), og til Bade; endvidere Massage-Doucher, Dampbade o. s. v. Sæsonen er 1. Maj til 15. Oktbr. Vandet og det deraf indvundne Salt forsendes efter en meget stor Maalestok. *Lp. M.*

Vicĭa se Vikke.

Vicinål (lat.), grænsende til.

Vicksburg [vi'ksbə.g], By i U. S. A., Stat Mississippi, ligger 60 Km. V. f. Jackson paa venstre Bred at Mississippi. (1900) 14,834 Indb. V., der er Statens største og vigtigste By, ligger i en frugtbar, bomuldsdyrkende Egn og har en af de vigtigste Flodhavne mellem New Orleans og St. Louis, foruden at den er et vigtigt Jærnbanecentrum. V. har Udførsel af Bomuld og Tilvirkning af Jærnbanevogne, Jærnvarer, Møbler og Olie. Den grundlagdes 1836 af en Plantageejer Vick. Under Borgerkrigen blev V., der ligger paa en temmelig høj og stejl Klint (*bluff*), stærkt befæstet af Sydstaterne og afslog flere Angreb; men 4. Juli 1863 maatte den overgive sig til General Grant med en Besætning paa 27,000 Mand. V., der 1860 havde 4,590 Indb., voksede efter Borgerkrigen saa stærkt, at den 1870 allerede havde 12,440 Indb. *H. P. S.*

Vico, Francesco de, italiensk Astronom, født 19. Maj 1805 i Macerata, død 15. Novbr. 1848 i London, Jesuit 1823, var fra 1835 Assistent ved Observatoriet *Collegio Romano* og blev 1839 dets Direktør. 1848 forlod V. sammen med Jesuitterne Rom, besøgte Paris og England og rejste over til Amerika, men vendte snart tilbage til London, hvor han døde af Tyfus. V. har skrevet talrige Afhandlinger, bestemt Rotationstiden af Venus, observerede **Saturn's** Ringsystem, men mest bekendt er han bleven ved sin Opdagelse af 6 Kometer i Aarene 1844—46, hvoraf de 4 1846. Fra Kongen af Danmark fik han 4 Gange i dette Aar Guldmedaille for sine Opdagelser. Den første af de 6 Kometer var periodisk med en Omløbstid af $5^1/_2$ Aar, men blev først funden igen af Edward Swift 20. Novbr. 1894. Den anden af de 1846 fundne er ogsaa periodisk med en Omløbstid af 76 Aar. *J. Fr. S.*

ViCO, Giovanni Battista, italiensk Filosof og Historiker, født i Napoli 1668, død 21. Jan. 1743. Han udnævntes 1697 til Professor ved Napoli's Universitet og 1734 til kgl. Historiograf. V. var en særdeles alsidig Aand, der tumlede med de mest forskelligartede og hinanden fjerntliggende Emner »for at finde de Traade, der forenede dem i et fælles Punkt«. En saadan Traad mente han at kunne paavise i Historien, og derved blev han Grundlægger af den filosofiske Disciplin, der kaldtes »Historiens Filosofi«. I sit berømte Hovedværk »Principj di una scienza nuova d'intorno alla commune natura delle nazioni« [1725; mange senere italienske Udgaver; tysk Oversættelse 1822, franske 1827 og 1857] vil han paa platonisk Vis fremstille Historiens Idélære. Forsynet leder, med de enkelte Mennesker som Værkførere (*fabbri*), Slægtens Udvikling efter en bestemt Plan, som den enkelte maa følge, selv om han tror at følge sin egen. Denne Plan, Historiens Idé, giver V. i sine »tre Stadiers Lov«. Efter Syndfloden hensank Menneskene i 200 Aar i dyrisk Raahed og flakkede som Giganter om i Skovene; Lynene vakte deres Frygt og skabte Religionen og den primitive Sædelighed (Ægteskab og Begravelsesskikke). Dermed traadte Slægten ind i det første Stadium, det guddommelige, der varede i 900 Aar, atter delte i 12 mindre Tidsrum efter forskellige græsk-romerske Guder. Idet de dyriske i Slægten søgte Asyl hos dem, der levede et ordnet Liv, begyndte det andet Stadium, Herotiden, med Kong Minos, varede 200 Aar og gled over i det tredje Stadium, den menneskelige Tidsalder. Det samme Kredsløb, her er udviklet rent idealt i Forhistorien, vil V. atter paavise inden for den historiske Tid. Efter at Romerrigets Fald havde skabt Barbari, opstod en guddommelig Tid (Kongernes) og en heroisk (Lensmænd og Vasaller), der atter antydes fortsat af en menneskelig. Noget egentlig historisk Fremskridt er der ikke, fra Barbariet føres Slægten frem gennem de tre Stadier for atter at synke tilbage til Barbari og atter vinde frem efter samme Lov og saaledes videre i et stadigt Kredsløb. I alle sine Enheltheder er »den ny Videnskab« ganske fantastisk, men ved sin Grundtanke giver den klart det Ideal, man engang vilde udtrykke i »Historiens Filosofi«. Foruden sit Hovedværk har V. skrevet: *De rebus gestis Ant. Caraphae libri*, IV [1716], *De antiquissima Italorum sapientia* [1710] og *De universi juris uno principio et fine uno* [1720]. Selvbiografi findes i hans Hovedværk; fuldstændig Udgave af hans Værker er besørget af Pomodoro, I—VIII [1858—69]. (Litt.: Cantoni, »V.« [1867]; Tommaseo, »V.« [1873], Werner, »V. als Philosoph und gelehrter Forscher« [1879]). *A. T-n.*

ViCO del Gargāno, By i det sydlige Italien

Provins Foggia, ligger 45 Km. 0. N. 0. f. San Severo paa den nordlige Skraaning af Monte Gargano. (1901) 9,242 Indb. V. G. har Savværker, Garverier og Oliemøller. *H. P. S.*

Vico Equense [-ekwe'nse], By i det sydlige Italien, Provins Napoli, ligger 6 Km. S. V. f. Castellamare di Stabia paa Sydsiden af Napoli-Bugten og paa højre Bred af Arco. (1901) 11,818 Indb. V. E. har smukke Omgivelser og driver Fiskeri, Vinavl og Kniplingsindustri. Den nærliggende lille By Vico, Oldtidens *Vicus Æquanus*, ligger paa en Klippe, der hæver sig op af Havet og har en af Bølgerne udvadsket naturlig Grotte. *H. P. S.*

Vicogneuld d. s. s. Vigogneuld se Uld.

Vicomte [viko't] (lat. *vicecomes*) var oprindelig Grevens Stedfortræder, men de fleste V. gjorde sig siden uafhængige. Nu er V. en ren Titel, der i Rang staar mellem Greve og Baron. *Kr. E.*

Victor (lat.), Sejrherre.

Victor, Navn paa 5 Paver.

1) V. I (ca. 187 til ca. 198) var en myndig Biskop, som navnlig er kendt for sin Strid med Polykrates af Efesus om Tiden for Paaskefestens Afholdelse (se Paaske). Han traadte ogsaa kraftig op mod Monarkianismen (s. d.), som paa hans Tid opstod i Rom.

2) V. II (1055—57), en Grevesøn fra Schwaben, blev gjort til Pave af Kejser Henrik III, vistnok efter Opfordring af Hildebrand (den senere Gregor VII), hvis Bestræbelser for at fremme Kirkens politiske Magt, og hvis Kamp mod Simoni og Præsteægteskab V. II ivrig støttede, bl. a. ved Synoder i Frankrig. Da Henrik III 1056 døde, saa det ud til, at V. II skulde komme til at spille en politisk Rolle som Formynder for hans Søn, men Døden bortrev ogsaa Paven.

3) V. III (1086—87), tidligere Desiderius, Abbed af Monte Cassino, efterfulgte Gregor VII, hvis Ven og Raadgiver han havde været, men var kun Pave et halvt Aars Tid.

4) V. IV var Navn paa to Modpaver i 12. Aarh., Gregorius Conti 1138, som efter to Maaneders Forløb underkastede sig under Innocens II, og Octavianus, som var Alexander III's Modpave, og som holdt sig ved Magten fra 1159 til sin Død 20. Apr. 1164, støttet af Frederik Barbarossa. *A. Th. J.*

Victor, Sextus Aurelius, romersk Historieskriver, levede i Slutningen af 4. Aarh. e. Chr. Vi have af ham et Skrift *De Caesaribus*, som indeholder Levnedsbeskrivelser af de romerske Kejsere. Et andet Skrift, *Epitome*, som for de første Deles Vedkommende er beslægtet med dette, skriver sig fra en senere Tid. Dette gælder ogsaa to andre Skrifter, som ere overleverede sammen med V.'s nævnte Arbejde, nemlig *Origo gentis Romanae*, der behandler Rom's Urhistorie, og *De viris illustribus*, som indeholder korte Levnedsbeskrivelser af berømte Romere. Samtlige Skrifter ere udgivne af Schröter [2 Bd., Leipzig 1829—31], *Origo* særskilt af Sepp [München 1879], *De viris illustribus* af Petschenig [Wien 1881]. *H. H. R.*

Victor Amadeus se Savojen.

Victor Emanuel I, Konge af Sardinien 1802—21, Victor Amadeus III's 2den Søn (1759—1824), hed som Prins Hertug af Aosta og deltog 1796 i Krigen mod Frankrig. Indtil 1814 herskede han kun paa Øen Sardinien, men fik da Provinserne paa Fastlandet tilbage tillige med Genova's Territorium. Han styrede i udpræget reaktionær og klerikal Aand og nedlagde Regeringen 1821, da Revolutionen udbrød, og han ikke kunde tænke sig Muligheden af en fri Forfatning. *E. E.*

Victor Emanuel II, Konge af Sardinien siden 1849 og af Italien 1861—78, født 14. Marts 1820, død 9. Jan. 1878, var Søn af Kong Karl Albert og en østerrigsk Ærkehertuginde Marie Theresia. Han kæmpede med Udmærkelse imod Østerrigerne 1848—49 (blev saaret ved Goito) og overtog 23. Marts 1849 Regeringen efter Nederlaget ved Novara og Faderens Tronfrasigelse. Det var under de vanskeligste Forhold, han blev Konge, da han baade maatte slutte en ydmygende Fred og undertrykke Uroligheder af det radikale Parti hjemme; men det lykkedes ham at bringe sit Rige paa Fode igen og at vinde sit Folks Hengivenhed og Tillid, fordi han selv blev tro mod den fri Forfatning og mod det store nationale Maal. Dog havde han ingen betydelige Evner, men derimod et sundt Omdømme om de politiske Forhold, omtrent som Kong Frederik VII, med hvem han i flere Maader naturlig kan sammenstilles. Han fulgte villig sin store Minister Cavour's Raad og lod sig ikke skræmme tilbage af Pavens Bandlysning fra at gennemføre de nye Kirkelove og dermed Bruddet med Fortiden, skønt han i 8 Dage (Jan. 1855) mistede baade sin Moder og sin Hustru samt kort efter sin Broder Ferdinand, Hertug af Genova, hvilke Dødsfald af Præsteskabet betegnedes som Himmelens Straf. Folket gav ham til Løn Æresnavnet »Re galantuomo« (Konge-Hædersmanden). Da Sardinien 1855 havde sluttet Forbund med Vestmagterne om at deltage i den orientalske Krig, besøgte han i Novbr. s. A. Paris og London og fik begge Steder en hjertelig Modtagelse. For at befæste det yderligere Forbund med Napoleon III giftede han i Jan. 1859 sin ældste Datter Clothilde med Kejserens Fætter Prins Napoleon; men forinden havde han i sin Trontale til Kamrene erklæret, at han »ikke kunde være døv for de Smertensskrig, som fra alle Egne af Italien rettedes til ham«, og derved kastet Stridshandsken til Østerrig. Da Krigen skulde udbryde, viste Kamrene ham deres Tillid ved at tilstaa ham Diktatur paa ubestemt Tid, og han kæmpede selv ved Palestro og Solferino med saa stor Tapperhed, at de franske Zouaver i deres Beundring gav ham Titel af Korporal. 8 Juni efter Slaget ved Magenta holdt han Indtog i Milano, og ved Freden vandt han Lombardiet. Medens Cavour trak sig tilbage som Minister, fordi Venetien ikke fulgte med, som Napoleon III havde lovet, bevarede V. E. sin Koldbodighed, taalte Skuffelsen og tabte ikke Troen paa Fremtiden. Snart viste det sig ogsaa, at han havde haft Ret.

I Marts 1860 valgtes han næsten enstemmig til Konge i Toscana og Emilia, og i Oktbr. og Novbr. s. A. i Neapel og Sicilien samt i Umbrien og Markerne, og han modtog overalt sine nye Undersaatters begejstrede Hyldest. Dog maatte han købe Tilknytningen af de førstnævnte Lande med Afstaaelsen af sin Æts Stammeland

Savojen samt en Del af Nizza (dette var 1858 lovet Napoleon III som Løn for Venetien). 17. Marts 1861 tog han Titelen »Konge af Italien«, men allerede længe forinden havde Italienerne for at tilkendegive deres politiske Ønsker brugt det tvetydige Raab »Viva Verdi«, hvormed mentes »Vittorio Emanuele Re d'Italia«. Og ligesom han 1859 havde ofret sin Datter og 1860 sin »Vugge« for at naa sit og Folkets store Maal, gav han 1864 i Septemberkonventionen Afkald paa sin kære Hovedstad Torino og flyttede i Febr. n. A. til Firenze. I den nye Krig med Østerrig 1866 fik han paa ny Diktatur og førte selv sin Hær ved Custozza, dog uden Held. Siden afviste han med Bestemthed Kejser Napoleon's lokkende Tilbud om at svigte sin Forbundsfælle, Kongen af Preussen, og dennes Sejr skaffede ham i Fredsslutningen Venetien. Da han 7. Novbr. (5 Aarsdagen efter Indtoget i Napoli) holdt sit Indtog i Venezia, lød hans sindige, men varslende Ord: »Nu er Italien færdigt, skønt ikke fuldstændigt«, idet han holdt fast ved, at Rom skulde være Italien's Hovedstad, som det allerede var kundgjort 1861. Under den fransk-tyske Krig 1870 var det hans fulde Agt at bringe Frankrig Hjælp til Tak for Forbundet 1859; men da den kejserlige Regering ikke vilde give Rom til Vederlag, satte hans Ministre, særlig Sella, sig bestemt imod, og han var nødt til at give efter. Derimod tillod Kejserdømmets Fald i Septbr. s. A. ham at indtage Rom og saaledes fuldbringe Italien's Enhed. 31. Decbr. modtog han i Qvirinalet Romernes jublende Hyldest, men han opholdt sig i de følgende Aar kun sjældent i Rom, nærmest af Hensynsfuldhed mod Paven. Derimod tilbragte han gerne en stor Del af sin Tid paa Jagt, især i Piemont's Bjærgegne.

For at vinde en Modvægt imod den klerikale Strømning i Frankrig, der ikke kunde tilgive ham at have »plyndret« Paven og at holde ham »fangen« i Vatikanet, besøgte han i Septbr. 1873 Kejser Frants Josef i Wien og i Septbr. 1874 Kejser Vilhelm i Berlin; i April 1875 modtog han den førstes Genbesøg i Venezia og i Oktbr. den tyske Kejsers i Milano. Ligeledes fejredes med stor Højtidelighed i Rom, som i det øvrige Italien, 23. Marts 1874, 25. Aarsdagen for hans Tronbestigelse, medens almindelig Landesorg fulgte efter hans Død, 9. Marts 1878, Femaarsdagen efter hans Forbundsfælle Napoleon III's Død, og i omtrent 4 Uger tør hans gamle Modstander Pius IX. Liget blev bisat i Pantheon i Rom — selv Præsteskabet holdt sig ikke tilbage tor at vise ham den sidste Ære, uagtet han gentagne Gange var lyst i Band — og i Jan. 1884 overførtes det til en ny Grav ved Midtalteret. 1885 nedlagdes Grundstenen til et prægtigt Mindesmærke med en Rytterstatue foroven paa Kapitoliet i Rom. — Af sit Ægteskab med Adelaide af Østerrig, Datter af Ærkehertug Rainer, født 1822, gift 1842, død 1855, havde han følgende Børn: Clothilde, født 1843, gift med Prins Napoleon, Umberto, født 1844, der blev Faderens Efterfølger, Amadeo, Hertug af Aosta (1845—90), som var Konge i Spanien 1870—73, og Maria Pia, f. 1847, som 1862 ægtede Kong Luis I af Portugal og 1889 blev Enke; en Søn Otto, f. 1840, døde 1866. V. E. ægtede 1869 morganatisk Grevinde Mirafiori (s. d.). *E. E.*

Victor Emanuel III, Konge af Italien siden i 1900, født 11. Novbr. 1869 i Napoli, Sønnesøn af den foregaaende og Søn af Umberto, hed som Kronprins Prins af Napoli og ægtede 1896 Elena af Montenegro, født 8. Jan. 1873. Ved Faderens Mord 29. Juli 1900 blev han Konge. Hans Regering er hidtil gaaet rolig hen, naar fraregnes nogle store Arbejdsstandsninger, som dog hurtig dæmpedes. Valgene have givet voksende Flertal for de maadeholdne Partier, og Ministrene have fortrinsvis været optagne af at sætte Statshusholdningen i god Stand og raade Bod paa Arbejdernes saare trykkede Kaar. Udadtil har Italien særlig knyttet sig til England og ved dets Mellemkomst faaet et godt Forhold til Frankrig bragt til Veje, og Tremagtsforbundet er — uagtet tvende Besøg af den tyske Kejser — utvivlsomt kølnet, om det end formelt staar ved Magt. V. E. har i sit Ægteskab faaet 3 Børn, nemlig 2 Døtre, Jolantha, født 1901, og Mafalda, født 1902, samt Sønnen Umberto, født 1904. *E. E.*

Victoria, romersk Personifikation af Sejren, dyrket som Gudinde ligesom Grækernes Nike (s. d.). En gammel Helligdom fandtes paa Palatinerhøjen. I lidt senere Tid, henimod Slutningen af 3. Aarh., indkom den oprindelig græske Skik at opstille Statuer af Sejrsgudinden, mest paa Kapitolium. Ogsaa fejredes forskellige Fester, og V. blev overhovedet, da Krigen blev stedse heldigere, en særdeles yndet Gudeskikkelse. En berømt Statue viedes af Augustus efter Sejren ved Action. Talrige andre Fremstillinger vise V. snart kørende paa Triumfvogn, snart svævende, siddende ved en Krigstrofæ eller staaende paa en Kugle. Hendes stadige Attribut er Palmegrenen. *H. A. K.*

Victoria Lindl., Slægt af Aakandefamilien med et Par Arter. Bedst kendt er *V. regia* Lindl., som vokser i det tropiske Sydamerika's store Floder i stille Vige. Den er fleraarig, men enaarig i Væktshuse, og frembringer først pildannede, senere kredsrunde Blade af enorme Dimensioner; de kunne naa et Tværmaal af 2 M. Bladenes Kant er opadbøjet, og den purpurfarvede Underside er udstyret med Torne, ligesom Blomsterstilken er tornet. Blomsterne ere 2—4 Cm. store; de have 4 Bægerblade og talrige hvide eller røde Kronblade, der gaa jævnt over i Støvbladene, og udsende en stærk og behagelig Duft. I den første Nat, efter at Blomsterne have aabnet sig. udvikle de en Temperatur af 10—15°C. over Omgivelsernes. Frugten indeholder ca. 300 Frø, der have Lighed med Majskorn og ere spiselige (Vandmajs, *Mais del aqua*); de bevare kun under Vand deres Spireevne. 1801 blev *V. r.* opdaget af Hänke; i Midten af Aarhundredet spirede den første Plante i Kew og blomstrede. Den er indført i alle større botaniske Haver, hvor den ofte dyrkes i særlige Huse, Akvarier (Victoriahuse). *A. M.*

Victoria se Faeton.
Victoria se Labuan.
Victoria se Hongkong.

Victoria, 1) Ciudad V., tidligere Nuevo Santander, By i Mejico, Hovedstad i Staten Tamaulipas, ligger 480 Km. N. N. 0. f. Mejico

ved en Gren af Rio de Santander. (1900) 10,086 Indb. V. er beliggende i smukke og til Dels frugtbare Omgivelser ved Foden af Randbjærgene. — 2) Ciudad V. eller Durango, By i Mejico, Hovedstad i Staten Durango (s. d.). *H. P. S.*

Victoria [viktå'ria], By i U. S. A., Stat Tejas, ligger 178 Km. S. S. 0. f. Austin paa venstre Bred af Guadalupe. (1900) 4,010 Indb. V. er Jærnvejscentrum og driver Handel med Korn og Kvæg. *H. P. S.*

Victoria, Santa Maria de la V., By i den sydamerikanske Republik Venezuela, Staten Miranda, 27 Km. Øst for Valencia-Søen, i Arago-Dalen, har Dyrkning af Kakao, Sukkerrør, Kaffe, Indigo, Bomuld, Majs og Tobak, som her trives ypperlig, og 5,000 Indb. *M. Kr.*

Victoria, Nossa Senhora da V., By i det sydlige Brasilien, Hovedstad for Staten Espirito Santo, ligger paa en 0 i Espirito-Santo-Bugten, har en af Fæstningsværker beskyttet Red, et Regeringspalads, der tidligere har været Jesuiterkollegium, en Latinskole, flere Klostre og 12,500 Indb. Paa Sydsiden af Bugten ligger den gamle, i 1835 grundlagte Hovedstad Villa alha. Paa en Høj, 138 M. over Havfladen, har Klosteret Nossa Senhora da Penha en meget malerisk Beliggenhed. *M. Kr.*

Victoria, det tidligere Matanza, By i det nordlige Argentina, Provinsen Entre Rios, ved en af Parana's sejlbare Sidearme (Paranacito) og ved Banen Paraná Concepcion, har betydelig Handel med Kalk og 6,000 Indb. *M. Kr.*

Victoria, Stat i Australien's forenede Stater, ligger paa den sydligste Del af Australlandet og grænser mod Nord og Nordøst til New South Wales, mod Vest til South Australia og mod Syd til det indiske Ocean og Bass-Strædet. Arealet er 229,100 □ Km. med (1901) 1,201,506 Indb. eller 5,3 pr. □ Km. Naar bortses fra Tasmania, er V. saaledes den mindste australske Stat, og næst efter New South Wales er den den folkerigeste. I Henseende til Terrainet falder V. i Hovedsagen i to Partier: et sydligt, der opfyldes af de australske Foldebjærge, og et nordligt eller nordvestligt mellem disses nordlige Fod og Grænsefloden Murray, hvor et udstrakt Lavland med en ørkenagtig Karakter er fremherskende. Dette Lavland, der helt igennem er bygget op af tertiære Bjærgarter, er overordentligt svagt befolket, naar Floddalene fraregnes. Flere af de Vandløb, der fra Bjærgene have Retning Nord paa mod Murray, naa ikke saa langt, men tabe sig i Saltsumpe og Saltsøer. Den største af disse er Lake Tyrrell. I det bjærgrige Parti af V. ere palæozoiske Dannelser fremherskende Øst og Nord for Melbourne, medens der Vest for denne By eller mellem Port Phillip og Glenelg River ligger et betydeligt Omraade med yngre Eruptiver. Fra New South Wales fortsætte de australske Alper sig ind i den østlige Del af V. og sende herfra Udløbere mod Nordvest paa begge Sider af den øvre Murray, medens der Øst for dem ligger en lavere Kystkæde, South Coast Range. De vigtigste Bjærgarter ere Granit, Gnejs og krystallinske Skifere samt stedvis Basalt, og da Silur- og Devonlagene have deltaget i Foldningen, hvorimod Aflejringer fra Karbon og Trias ligge diskordant paa disse, maa Foldningen have fundet Sted i eller umiddelbart efter Devonperioden. Paa Grænsen af V. bøjer Hovedkæden Vest paa, og paa dens Nordside ligger Bogong-Massivet (1,984 M.), en 5 Km. lang og 2 Km. bred afrundet Bjærgryg, der bestaar af Gnejs med talrige Basaltgange. V. f. Bogong fortsættes de australske Alper i den mellem Murray og Bass-Strædet vandskelsdannende Kæde (Great Dividing Range), der gennemgaaende er betydelig lavere og sænker sig hen imod Glenelg River. Den østligste Top, Torbeck, hæver sig 1,522 M. o. H.; derefter følger Disappointment (800 M), Macedon (750 M.) og Alexander (750 M.). Længst mod Vest hæver Kæden sig i The Grampians, der er af karbonsk Alder, til 1,167 M. Det vulkanske Omraade V. f. Melbourne har talrige og lidet nedbrudte Askekegler som Aitkin, Bunyan, Elephant, Napier og Ecles, der vidne om, at den vulkanske Virksomhed først i forholdvis sen Tid er ophørt. V. har gennemgaaende en Stejlkyst, der imidlertid mod Sydvest er utilgængelig og havnefattig, hvorimod den 0. f. Kap Otway er temmelig stærkt indskaaren og danner gode Havne, hvoriblandt Port Phillip med Melbourne. I klimatisk Henseende hører V. til de subtropiske Dele af Australlandet og ligger inden for det høje Lufttryks Omraade ved Vendekredsen. De aarlige Middeltemperaturer ligge mellem 13^0 og 17^0. Middeltemperaturen for den varmeste Maaned (Januar) er i Melbourne 20^0 og varierer kun med et Par Grader paa de øvrige Lokaliteter. Endelig ligger V. mellem Juliisotermerne for 9^0 og 11^0. Paa Grund af Bjærgenes Forløb langs Kysten er der en betydelig Forskel mellem Kyst- og Bjærglandets Øklima og Murray-Landets ekstreme Fastlandsklima. Vindforholdene ere i V. som i de øvrige australske Kystlande bestemte ved den Forlæggelse af det høje Lufttryk fra det indiske Ocean og Australien's Sydkyst til Fastlandets Indre, der finder Sted, efterhaanden som den kolde Aarstid indtræder. Som Følge heraf har V. sydøstlige Søvinde om Sommeren og fremherskende nordvestlige Landvinde om Vinteren. Nogle Gange i Sommerens Løb optræder imidlertid en brændende hed og tør Nordenvind, der kan bringe Temperaturen til at stige indtil 15^0 over det normale, og som virker udtørrende og afsvidende paa Kornmarkerne og Træernes Løv. Nedbøren. der aftager mod Vest og Nordvest, falder Foraar og Efteraar. De australske Alpers Kæde har en aarlig Nedbør paa over 100 Cm., og Bogong-Massivet har endogsaa over 150 Cm. De Egne, der ligge N. f. 34^0 s. Br., have under 50 Cm., medens Nedbøren for de øvrige Dele af V. ligger mellem 50 og 100 Cm. Sne falder hver Vinter paa de højeste Dele af de australske Alper, hvor Vinteren allerede begynder først i Juni, og hvor Snemasserne blive liggende til ind i December. En Smule Frost har man hver Vinter i Melbourne, Og to Gange siden Kolonisationen (1849 og 1882) har man set denne By dækket af Sne. I Istiden have de australske Alper været dækket af Jøkler, og ved Mittamitta River ser man de tydelige Spor eiter en mange Km. lang Gletscher, foruden at her findes Moræner og rundslebne Klipper. Snegrænsen maa dengang have ligget 1,300—1,500 M. o. H. I plantegeografisk Henseende er V. delt mellem den østaustralske Skov- og Kultur-

landsregion, der optager de østlige og sydøstlige Bjærgegne og efterhaanden taber sig mod Vest og Nordvest, og den her begyndende Græs- og Scrubregion. I Øst-V. indtil en Højde af 1,200 M. o. H. fremhersker en Skov af Eukalyptus i Forening med Casuariner og Bregner, af hvilke sidste de vigtigste Former ere *Dicksonia antarctica* samt *Alsophila* og *Cyathea*-Arter. Ejendommelig for denne Skov er dens aabne, lyse Karakter med spredtstaaende, høje og slanke Træstammer. Opadtil bliver Skoven mere lukket, og indtil ca. 1,700 M. optræder en af Eukalyptus og Bøg sammensat Skov. I 1,500—1,600 M.'s Højde er Skovbunden dækket af en pigget, 2 M. høj Halvbusk (*Brassicamicrophylla*), der danner en overmaade besværlig Færdselshindring. Karaktertræerne ere den 30 M. høje Bøg *Fagus Cunninghami* samt *Eucalyptus Gunnii* og *E. pauciflora*, hvilke sidste højere oppe blive lave og forvredne og til sidst gaa over i et forvredent Krat. Oven for dette igen begynder en Vegetation af alpine Erikaceer og mellemeuropæiske Bjærgplanter, og allerøverst træffes alpine Græsgange, der ganske minde om de europæiske Alpers, skønt de sammensættes af andre Plantearter. Great Dividing Range er endnu dækket af Skov, og Glenelg River's Dal er endnu saa frisk og frodig, at denne Egn har faaet Navnet Australia felix. Derimod have de lavere Højder ved Geelong og Ballarat allerede et tørt og nøgent Præg, til Trods for at de dækkes af Agre og Vinmarker. De Træer, man nu ser i Egnen om Melbourne, ere Eukalypter, Ficus-Arter, Araukarier, de saakaldte Palmeliljer (*Cordyline australis*), Træbregner, Pil, Poppel, Eg, Oleander og Fyr eller med andre Ord for en stor Del indførte Arter. Paa de røde Sandklitter ved V.'s Kyster vokse Buskadser, hvor Casuariner samt *Acacia myrtifolia* ere overvejende. Langs Nord- og Vestsiden af Bjærgene udbreder sig et Bælte med Græslandskaber, hvor det fornemste Græs er *Danthonia pectinata*. Desuden forekommer *Poa caespitosa*, *Chloris varicata* og *ventricosa*, *Anthistiria-*, *Andropogon-* og *Aristida*-Arter samt Coola-Græsset (*Panicumlaevinode*), der tjente de indfødte til Næring. Hyppig indgaa *Atriplex*-Arter i Vegetationen og tjene til Kvægfoder i den tørre Tid. Ved Vandløbene træffes Eukalyptus-Lunde; men for øvrigt træffes her allerede store Strækninger med kunstige Vandingsanlæg. I de endnu tørrere Egne findes Bevoksninger med *Atriplex*, der vokser i spredte Buskpartier, mellem hvilke der hist og her gror Græs. Endelig optræder store Bevoksninger af det saakaldte Mallee-Scrub med *Eucalyptus dumosa* og *oleosa*, og kun langs selve Murray træffes et mere aabent og frugtbart Land, der egner sig for Kvægavl. V.'s Dyreverden afviger ikke fra det østlige Australien's, og Skoven og Steppen bebos af de samme Dyreformer, der befolke de tilsvarende Egne i New South Wales og Queensland. Den sydligere Beliggenhed gør sig dog i flere Henseender gældende, saaledes at V. er fattigere paa Arter end de nordligere og varmere Egne. Eksempelvis nævnes Slangerne, af hvilke der i Queensland forekomme 42 og i New South Wales 31 Arter, men i V. kun 12.

Den oprindelige Befolkning af Australnegre er saa godt som forsvunden i V. 1899 var der kun 400 tilbage, medens man regner, at der for 70 Aar siden fandtes mellem 6,000 og 15,000. Kolonibefolkningen er i V. tiltagen stærkere end i de andre australske Kolonier eller Stater. Da Port-Phillip Distriktet 1851 udskiltes fra New South Wales og fik Navnet V., havde det knap 100,000 Indb., men allerede 30 Aar efter var dette vokset til 862,346. Denne Folkeforøgelse skete dog ikke jævnt; en af Grundene var Guldopdagelsen 1851 og den deraf følgende Tilstrømning, saa Kolonien allerede 1856 havde 400,000 Indb. Senere gik dette Tal dog noget nedad; men gennemgaaende har V. stedse været i stærk og jævn Fremgang. Befolkningens Hovedmasse stammer fra England; af Skandinaver og Tyskere findes kun nogle faa Tusinde. En Ejendommelighed er den store Bybefolkning, idet alene Melbourne og dens Nabobyer Bendigo og Ballarat 1901 havde 570,000 Indb. eller Halvdelen af Statens Befolkning. Alligevel er V. den Del af Australien, der har den jævnest fordelte Landbefolkning; svagt befolkede ere kun de australske Alper, The Grampians samt de nordvestlige Egne. Landets første og endnu vigtigste Næringsvej er Bjærgværksdriften; men Agerbruget begynder dog allerede at tiltage stærkt, særlig efter at man har begyndt at indføre kunstig Vanding. Store Overrislingsanlæg findes saaledes ved Mildura ved nedre Murray, véd Goulburn River samt ved Malmsbury. Oprindelig opstod Agerbruget derved, at Guldgravere, der havde tjent nogle Penge, købte Land, som de dyrkede op. Indtil 1879 maatte V. imidlertid indføre Korn, hvorimod der nu udføres. Den vigtigste Kornsort er Hvede, og derefter følger Havre, Byg, Majs, Kartofler, Rug, Bønner og Ærter, Løg, Humle, Foderroer, Sukkerroer, Tobak samt Vin og Træfrugt. Vinen dyrkes særlig omkring Bendigo; Frugttrædyrkningen optager dobbelt saa stort et Areal som Vindyrkningen, og der avles Æbler, Pærer, Oranger, Figen og Oliven. V.'s næstvigtigste Næringsvej er Kvægavlen, og Uld er den vigtigste Udførselsvare, idet der aarlig udføres for ca. 75 Mill. Kr., hvortil dog maa bemærkes, at en Del kommer nordligere Egne. Produktionen af Smør og Ost er i Fremgang, og der udførtes 1900 Smør for 27 Mill. Kr., desuden Læder og Lædervarer for 6 Mill. Kr., Huder for 5 Mill. Kr., levende Kvæg for 9 Mill. Kr., frossent Faarekød for 4 Mill. Kr., frossent Oksekød for $^1/_4$ Mill. Kr., frossent Kaninkød for $3^1/_4$ Mill. Kr., Talg for 3 Mill. Kr. samt Ben, Horn og Æg i ringere Mængder. Kvægbestanden udgjorde 1900 $12,_8$ Mill. Faar, $2,_2$ Mill. Stkr. Hornkvæg, 431,000 Heste og 337,000 Svin. Skovbrug og Fiskeri give forholdsvis ringe Udbytte. Bjærgværksdriftens fornemste Objekt er endnu Guldet, hvad det har været siden 1851. Allerede 1852 havde Guldudbyttet i V. en Værdi af 186 Mill. Kr. og 1853 endogsaa af 215 Mill. Kr.; men derefter har Udbyttet om end under forskellige Svingninger været i Nedgang. Man regner, at V. fra 1851 til 1900 har produceret Guld til en samlet Værdi af over $4^1/_2$ Milliard Kr., og Guldudførselen udgjorde 1900 28 Mill. Kr. aarlig. Med sit samlede Udbytte er V. den første blandt Australien's guldproducerende Stater, og først efter 1898 er den med Hensyn til det aarlige Ud-

bytte overfløjet af Vestaustralien og Queensland. De vigtigste og mest bekendte Guldminer findes ved Bendigo og Ballarat samt Beechworth, Gippsland, Castlemaine, Maryborough og Ararat. Guldet forekommer i Kvarts, og de øvre Lags Udtømmelse kræver en stedse dybere Minedrift, saa man flere Steder allerede er naaet Dybder paa mere end 1,000 M. Ved Guldminerne sysselsattes 1901 33,000 Arbejdere, hvoriblandt 2,000 Kinesere. Foruden Guld forekomme Malme af Sølv, Kobber, Tin, Jærn, Bly, Antimon, Mangan og Kvægsølv, men kun i ringe Mængder. Endvidere udvindes Stenkul, Brunkul, Kaolin og Bygningssten. Takket være Beskyttelsestolden har V.'s Industri taget et større Opsving end de andre australske Staters. Den er særlig knyttet til Melbourne og de øvrige Stæder og gaar væsentligst ud paa at tilfredsstille det lokale Behov i saa mange Retninger som muligt; men engelske Industrivarer indtage dog stadig den første Plads blandt Indførselsvarerne. Handelsomsætningen er ca. 7 Mill. Kr. om Aaret, hvoraf den større Halvdel falder paa Indførselen, af hvilken atter Halvdelen er fra England, medens endogsaa $^4/_7$ af Udførselen gaar til dette Land. Af Udførselen falder imidlertid kun $^3/_4$ paa Varer fra V., Resten er væsentligst Uld fra New South Wales, der udføres over Melbourne. Næstefter med England har V. størst Omsætning med Nabostaten mod Nord, og derefter følge New Zealand, U. S. A. og Tyskland. V.'s vigtigste Havn er Melbourne (s. d.). Jærnbanenettet, der udgør 6,000 Km., er det bedste i Australien, og det staar over Ararat og Bordertown i Forbindelse med Sydaustralien og over Albury og Waggawagga samt gennem Gippsland med New South Wales. Telegraflinierne havde 1900 en samlet Længde af 10,825 Km.

Historie. Port Phillip opdagedes 1801 af John Murray, og ved den anlagde man 1835—36 flere Nybygder, blandt hvilke den nuværende Hovedstad Melbourne, der fik Navn efter den daværende engelske Ministerpræsident William Viscount Melbourne. Dog først 1851 udskiltes Kolonien V. fra New South Wales og fik sine nuværende Grænser. I Modsætning til New South Wales, der nærmest har været frihandelsvenligt, har V. lige siden 1860'erne været afgjort protektionistisk. 1. Jan. 1901 blev i Melbourne den australske Forbundsstat (*Commonwealth of Australia*) højtidelig proklameret af Forbundets Generalguvernør. (Litt.: Brough Smith, *The aborigines of V.* [Lond. 1878]; Labillière, *Early History of V.* [Melbourne 1879]). *H. P. S.*

Victoria [viktå'ria], By i Dominion of Canada, den vigtigste By paa Øen Vancouver og Hovedstad i Provinsen British Columbia, ligger 1,250 Km. N. N. V. f. San Francisco paa Sydøstkysten af Øen Vancouver og paa den nordlige Bred af Juan-de-Fuca Strædet, hvis Bredde her er 27 Km. (1901) 20,816 Indb., hvoriblandt henimod 3,000 Kinesere, der bo i et eget Kvarter. V. er Sæde for Provinsguvernøren og har Parlamentsbygning, Museum, anglikansk Katedral, Marinehospital, College og Teater. Byen har elektriske Sporvogne og elektrisk Lys og driver Tilvirkning af Maskiner, Vogne, Teglsten og 01 samt Handel med Træ, Kul og Laks. V. har en Havn, der dog ikke er videre god, men 4 Km. vestligere ligger Esquimalt ell. Esquimalt Harbour (s. d.), der har alle Betingelser for at blive en udmærket Havn. Paa en vis Maade kan V. betragtes som Endepunktet for den kanadiske Pacificbane, idet denne fra Vancouver paa Fastlandet har Forbindelse med Nanaimo paa Øen Vancouver, hvorfra Bane fører til V. Det Sted, hvor V. ligger, opdagedes 1790 af den spanske Søfarer Manuel Quinipe, der kaldte den lille Bugt ved V. Puerto de Cordoba. Byen V. anlagdes 1843 og fik en forbigaaende Opblomstring, da man fandt Guldlejerne i Columbia. 1881 havde den 5,925 og 1891 16,841 Indb. *H. P. S.*

Victoria I Alexandrine, regerende Dronning af Storbritannien og Irland 1837—1901, født 24. Maj 1819, død 22. Jan. 1901, var eneste Datter af Georg III's 4. Søn Edvard, Hertug af Kent (1767—1820) og Victoria af Sachsen-Coburg (1786—1861), Enke efter Fyrst Emich af Leiningen. Hun fulgte 20. Juni 1837 sin Farbroder Vilhelm IV paa Tronen, var af sin Moder opdraget til Forkærlighed for Whiggerne og lededes i de første Aar af sin Regering i samme Retning af Førsteministeren Lord Melbourne. Senere bøjede hun sig dog villig for England's parlamentariske Statsskik og greb kun undtagelsesvis ind i Rigets Politik. Vistnok nægtede hun 1839 at rette sig efter Peel's Forlangende om at afskedige de første Hofdamer, fordi disse hørte til Whigpartiet, men maatte 1841 give efter derfor og gjorde siden ingen Vægring ved at skifte dem ifølge de vekslende Ministeriers Ønsker. 1851 havde hun væsentlig Del i, at Lord Palmerston maatte afgaa som Udenrigsminister, og 1892 nægtede hun at optage den radikale Labouchere i Ministeriet, da hun følte det som en personlig Krænkelse. Under den dansk-tyske Krig 1864 gjorde hun Udslaget, da Ministeriet var tvedelt i Spørgsmaalet om, hvorvidt England burde yde Danmark virksom Hjælp. Senere foretrak hun personlig sine konservative Ministre. 10. Febr. 1840 ægtede hun sin Fætter, Prins Albert af Sachsen-Coburg (ogsaa den senere Kong Christian IX var imellem hendes Bejlere), og hun var ham inderlig hengiven, ligesom hun i ham fandt en trofast Ægtefælle og en klog Raadgiver. Det krænkede hende derfor, at Folkets Skinsyge imod Udlændinges Indflydelse holdt ham borte fra enhver officiel Stilling, ja først 1858 tillod hende at give ham Titelen »Prince-Consort« (Prins-Ægtefælle). Derimod behagede deres smukke Familieliv Folket, og ligeledes hendes Orden i Pengesager, der endog tillod hende at betale sin Forgængers Gæld; ogsaa tilbød hun frivillig at udrede Indkomstskat af sin Civilliste. Hun viste altid Iver for at lette Kvinderne Adgang til bedre Uddannelse og selvstændigt Erhverv samt for at fremme alskens velgørende Øjemed. 1843 besøgte hun den franske Konge Ludvig Filip i Eu, 1855 Napoleon III i Paris ved Verdensudstillingen og 1858 i Cherbourg ved en stor Flaaderevue; ogsaa var hun efter 1870 trofast i sit Venskab for Kejserinde Eugenie. Efter sin Ægtefælles Død 14. Decbr. 1861 trak hun sig helt bort fra Hofliv og Fester, var end ikke til Stede ved sin ældste Søns Bryllup i Marts 1863 og undlod i en lang Aarrække al offentlig Op-

træden som Dronning, idet hun overlod sine Børn og Svigerbørn at »repræsentere« Kongehuset. Derimod brugte hun sin Fritid til at skildre Afsnit af Prins Albert's Liv og deres indbyrdes Samliv (»Leaves from the journal of our live in the Highlands« 1867—68; en senere Fortsættelse 1884 omhandler Tiden 1862—82). 1876 gav en Lov hende Titel »Kejserinde af Indien« for at betegne dette store Riges Uadskillelighed fra den britiske Krone. Hendes 50-Aars Regeringsjubilæum 1887 — og ligeledes 60-Aars 1897, »Diamant-Jubilæet«, hidtil ukendt i Verdenshistorien —, fejredes under stor Deltagelse og med mange Højtideligheder rundt om i alle britiske Lande: England's Magt og Landomraade var jo ogsaa i dette Tidsrum vokset til hidtil ukendt Størrelse. — Hendes Børn ere: 1) Victoria (1840—1901), gift 1858 med Kronprins Frederik (senere F. III) af Preussen, Enke 1888, kaldet »Kejserinde Friedrich«; 2) Albert Edvard, født 1841, Prins af Wales, siden 1901 Kong Edvard VII; 3) Alice, 1843—78, siden 1862 gift med Storhertug Ludvig IV af Hessen; 4) Alfred, 1844—1900, Hertug af Edinburgh, siden 1893 Hertug af Sachsen-Koburg; 5) Helene, født 1846, siden 1866 gift med Prins Christian af Augustenborg; 6) Louise, født 1841, gift 1871 med Markien af Lorne, siden 1900 Hertug af Argyll; 7) Arthur, født 1850, Prins af Connaught; 8) Leopold, 1853—84, Hertug af Albany, siden 1882 gift med Helene af Waldeck og Fader til den nuværende Hertug af Sachsen-Coburg, Karl Edvard, født 1884, Hertug 1900; og endelig 9) Beatrice, født 1857, gift 1885 med Prins Heinrich af Battenberg, Enke 1896. (Litt.: M'Carthy, *History of our own time* (1837—80), 1.—4. [1882], 5. (1880—97) [1897]; Greville, *Journal of the reign of Queen Victoria*, 2 Bd. [1887]; Ward, *The reign of Queen V.*, 2 Bd. [1887]). *E. E.*

Victoria East [viktå!ria i!st], Division i den østlige Del af Kaplandet langs med Keis Kama River, er ca. 885 □Km. med ca. 9,000 Indb., hvoraf ca. 1,200 Hvide. Hovedstaden er Alice. *C. A.*

Victoria Fald se Sambesi.

Victoriahavn se Narvik.

Victorialand, 1) den sydøstlige Del af Prins Albert Land, en af de amerikanske Polarøer. 2) et af Sydpolarlandene med en Kyst, der strækker sig omtrent fra Nord til Syd paa 160—170° østl. L. V. opdagedes 1841 af Ross og er flere Gange senere blevet besøgt. V. er et højt Bjærgland. I den nordlige Del af Landet ligge Admiralitets-Bjærgene, der i Mount Sabine naa en Højde af ca. 3,000 M. Længere mod Syd strække sig Prins-Albert-Bjærgene, der naa en Højde af over 4,000 M. Ud for Kysten af V. ligger paa 77° s. Br. Erebus-Øen med Vulkanerne Erebus (3,900 M.) og Terror (3,300 M.). Her er Sydgrænsen for det til Tider aabne Hav, idet en mægtig, 40 Længdegrader bred Gletscher skyder sig frem fra Syd mellem V. og det østligere liggende Kong Edvard VII's Land. Denne mægtige Gletscher ender som en stejl Ismur. Ved dens Rand er Havet 600-900 M. dybt. Langs Vestsiden af denne Gletscher har Scott (1902) endnu fulgt Østkysten af V. til 82° s. Br. Det indre af V. er en mægtig Snemark, hvorfra utallige Gletschere skyde sig ned til Havet. Kysterne ere høje og stejle, og her findes de eneste snefri Steder, hvor en kummerlig Plantevækst af nogle faa Mosser og Laver kan fæste Bo. Klimaet er yderlig koldt og udmærker sig i Modsætning til Nordpolarlandene ved sin meget kolde Sommer. Derimod er Vinteren i Forhold til Breddegraden meget mild. Ved Kap Adare (71° 18' s. Br.) var 1899—1900 Aarets Middeltemperatur — 13,8°. Den varmeste Maaned var Januar (0,6°), den koldeste August (÷ 25,2), Aarets Ekstremer vare — 41,7° og 9,4°. Ved Erebus (77° 49' s. Br.) var 1902—03 Aarets Middeltemperatur ÷ 17,8°, Januar havde en Middelvarme af ÷ 3,9°, August — 27,3°, Aarets Ekstremer vare — 45,8° og 3,9°, kun i to af Aarets Maaneder forekom Tøvejr. Havets Dyreverden er rig. Ved Kysterne leve Masser af Sæler, Pengviner, Maager, Stormfugle o. s. v. Af Landdyr er kun kendt to smaa Leddyr: en Springhale og en Midde. *M. V.*

Victoria Njansa, V. Nyanza, Ukereve, arab. Bahari, Afrika's største Indsø, ligger i den østlige Del af Sydafrika, lige under Ækvator, idet den strækker sig fra 0° 25' n. Br. til 3° s. Br. og fra 31° 45' til 34° 45' 0. L. f. Grw. Arealet er ca. 69,000 □ Km. og Højden over Havet 1,180 M. Dybden er langs Bredderne ikke stor, men stiger i Midten til 200 M. Formen er nærmest rund eller hjerteformet, men Kystomridset er, naar undtages Vestsiden, meget uregelmæssigt med et Utal af Bugter og Fjorde; saaledes kunne nævnes mod Syd Emin-Pasha- og Speke-Bugten, mod Nordøst Kavirondo-Bugten. De sivbevoksede Bredder ere stedvis meget flade, men almindelig følges de af Højdedrag. Medens det store Midterparti er tomt for Øer, følges Kysterne af talrige Øer og Øgrupper, som den store Ukereve-0 mod Sydøst og Sesse-Archipelaget mod Nordvest. Blandt de talrige Tilløb kan fremhæves Kagera paa Vestsiden, der maa anses for Nilen's egentlige Kildeflod. Afløbet sker midt paa Nordsiden gennem Somerset-Nilen, der fører til Albert Njansa og derfra fortsættes som selve Nilfloden. I politisk Henseende gaar Grænsen mellem Britisk og Tysk Østafrika midt over Søen, saa at de nordlige Bredder høre under britisk, de sydlige under tysk Overhøjhed. Ved Port Florence i Bunden af Kavirondo-Bugten ender Jærnbanelinien fra Mombasa paa Østkysten. Paa Nordsiden ligger Byen Mengo, Hovedstaden i Riget Uganda. *C. A.*

Victoriātus, Sølvmønt fra den romerske Republiks Tid med Sejrsgudindens Billede af Værdi som en Quinarius, væsentlig bestemt til Brug ved Handelsomsætningen med de illyriske Byer; den dobbelte og den halve V. forekomme kun meget sjælden, hvorimod den enkelte V. er mere almindelig. *P. B.*

Victoria West, Division i den midterste Del af Kaplandet S. f. Oranje-Floden, er 12,620 □ Km. med ca. 7,000 Indb., hvoraf 3,300 Hvide. Hovedstaden er V. W. *C. A.*

Victorinus, Gajus Marius, romersk Retor og Grammatiker, levede i Midten af 4. Aarh. e. Chr. Han er Forfatter til en *Ars grammatica*, der for største Delen behandler Metrikken; den er udgiven af Keil i *Grammaticilatini* [VI, Leipzig 1871]. Desuden haves af ham Kommentarer

til retoriske Skrifter af Cicero, udgivne af Halm i *Rhetores latini minores* [Leipzig 1865]. Efter at være gaaet over til Kristendommen skrev han ogsaa Forklaringer til nogle af Paulus'es Breve, ligesom han ogsaa forsvarede Ortodoksien mod Arianismen. *H. H. R.*

Victorīnus fra Feltre, italiensk Pædagog, født i Feltre tæt ved den tyrolske Grænse 1378, død 2. Febr. 1446. Han virkede i Mantova, hvor han opdrog Fyrst Gonzaga's Børn, og hvor han dannede et helt pædagogisk Akademi. Han antog sig fattige Drenge og opdrog dem, men samlede tillige Disciple om sig. De gamle middelalderlige Lærefag øgede han, men han lagde den største Vægt paa det etisk-religiøse Moment i Opdragelsen. *A. Th. J.*

Victor-Perrin [viktår pæræ'], Claude, Hertug af Belluno, Pair og Marskal af Frankrig, født 7. Decbr. 1764, død 1. Marts 1841. V. traadte 17 Aar gl. som Trommeslager ind i et Artilleriregiment. 1789 fik han sin Afsked, men 1792 gik han ind i en Bataillon af frivillige og svang sig hurtig op til Bataillonschef. 1793 blev han Generaladjutant og s. A. Brigadegeneral. 1796 kom han til Italien, og efter at have deltaget i en Række Slag erhvervede han 1797 Graden som Divisionsgeneral. 1799 deltog han i Slagene ved Etsch og Po, hvor han slog Russerne. I Slaget ved Marengo ydede han i Spidsen for Avantgarden Østerrigerne kraftig Modstand i 8 Timer, til den franske Hovedstyrke rtaaede frem. Efter Freden i Amiens drog han 1805 til Kjøbenhavn som Gesandt; men da Krigen med Preussen Aaret efter udbrød, fik han Tilladelse til at vende tilbage, deltog nu i Slagene ved Jena og Pultusk, blev tagen til Fange 14. Jan. 1807, senere udvekslet med Bliicher, og vandt endelig ved Friedland Marskalstaven. 1808 blev han sendt til Spanien, hvor han besejrede Spanierne i en Række Slag ved Spinosa, Somo-Sierra og Madrid, men selv blev slaaet af Wellington ved Talavera. Senere (1811) indesluttede V. Cadiz, men opgav 1812 Belejringen for at drage til Rusland, hvor han udmærkede sig paa flere Maader, især ved Overgangen Over Beresina. 1813 afskar og fangede han en stor Del af Østerrigernes venstre Fløj ved Dresden og tog ligeledes paa en udmærket Maade Del i Slaget ved Leipzig. V. forsvarede 1814 Vogeserne mod Russerne.

Paa Grund af en formentlig Forsømmelighed blev V. nu afsat af Napoleon. Desuagtet kæmpede han videre og blev 7. Marts haardt saaret. Efter Restaurationen fik han Befalingen over den anden Militærdivision, fulgte ved Napoleon's Tilbagekomst Ludvig XVIII i Landflygtigheden og blev derfor ved den anden Restauration udnævnt til Pair, til Generalmajor ved den kgl. Garde og til Præsident i den Kommission, der skulde undersøge Officerernes Opførsel under Kejserdømmet i de 100 Dage. 1821 blev V. Krigsminister og organiserede Hæren, der skulde afgaa til Spanien, men paa Grund af Bedragerier i Forvaltningen, noget han var ret uskyldig i, maatte han afgive sin Portefeuille. Han blev derefter sendt som Gesandt til Wien og levede senere hen meget tilbagetrukket. V. forblev en ivrig Tilhænger af Bourbon'erne, hvilket efter Julirevolutionen indbragte ham flere Retsforfølgelser. *A. 7. L.*

Victors (Victor, Fictoor), Jan, hollandsk Maler, født i Amsterdam 1620, død efter 1672, var Elev af Rembrandt. Hans Emner ere historiske Billeder, i Reglen med Emner fra det gl. Test., og Genrebilleder, enkelte Portrætter har han ogsaa udført. V. er ikke blandt de betydeligste af Rembrandt's Elever, hans Tegning er haard, Farven tør og uden Dybde, men der kan være en vis tung og grovkornet Ærlighed i hans Billeder. Der er god Lejlighed til at lære V.'s Kunst at kende i Kjøbenhavn, hvor Galeriet har fem Billeder af ham: »Den døende David formaner Salomon«, »Jakob lader Afguderne nedgrave«, »Boas og Ruth«, »Ved en hollandsk Bondegaard« og »Dameportræt«. Andre Billeder i Amsterdam, Harlem, Braunschweig, Miinchen og Frankfurt. *A. R.*

Victrix (lat.), den sejrrige, Tilnavn til Venus og Minerva; det brugtes ogsaa som hædrende Tillæg til forskellige romerske Legioner. *H. A. K.*

Victrix causa **diis** placuit. sed **victa Catōni** (lat.), »den sejrende Sag har vundet Gudernes Bifald, men den besejrede har vundet Cato's«, Citat efter Lucanus (*Pharsalia*, I, V. 128). *H.H.R.*

Vicuña eller Elqui, By i den sydamerikanske Republik Chile, Hovedby i Departementet Elqui, ved Floden Coquimbo og ved *Jærnbane* forbunden med La Serena, har 4,000 Indb. *M, Kr.*

Vicunna se Lama.

Vicvakarman (o: alle Tings Skaber) er i den indiske Mytologi den guddommelige Kunstner og Bygmester; som saadan siges han at have aabenbaret Sthāpatya-veda (o: Lærebog i Bygningskunst), og han beskytter alle Haandværker og mekaniske Virksomheder. Undertiden identificeres han med Tvashtar (s. d.), der i den ældre Mytologi har disse specielle Funktioner; men i Rigveda er han kun Skabergud, omtrent identisk med Prajāpati (s. d.), særlig som Universets Skaber og Bygmester, og hører saaledes til de Gudeskikkelser, i hvilke man sporer Udviklingen af den senere Panteisme. (Litt.: Muir, *Original Sanskrit Texts* [Bd. 4, Lond. 1873]; Kaegi, »Der Rigveda« [2. Opl., Leipzig 1881]). *D.A.*

Viçvāmitra, i den indiske Sagnhistorie en berømt Vismand (Rishi, s. d.), som ansaas for Forfatter til en Mængde Hymner i Rigveda's 3. og 9. Bog. De ældste Sagn om ham staa i Forbindelse med den i Rigveda omtalte Kamp mellem Tritsu'erne og Bharata'erne. De sidstnævnte rykkede frem fra Vest mod Floderne Vipāç (Hyphasis) og Cutudrî (Sutlej), hvor Kong Sudās i Spidsen for Tritsu'erne forsøgte at standse dem. V. var først Offerpræst hos Kong Sudas tillige med Vasishtha (ligeledes en berømt Rishi og Hymneforfatter), men da denne af Kongen blev foretrukken for ham, gik han over til Bharata'erne for at hjælpe dem; disse bleve dog slaaede i det berømte 10 Kongers-Slag, skønt V. ved sin Aandskraft fik Floderne til at vige tilbage, saa Bharata'erne kunde passere dem. Som Offerpræst hos Bharata-Kongen Hariccandra befriede han Brahmansønnen Çunahçepa fra at blive ofret ved at adoptere ham. Senere Legender berette, at V. oprindelig slet ikke var af Brahmanslægt, men en Kshatriya af en gammel Kongeslægt; hans højeste Ønske var at blive en Brahman, og med dette Maal for Øje hengav han sig til de strengeste

Bodsøvelser; under disse blev han fristet af Apsarasen Menaka og avlede med hende Datteren Cakuntala; ved fortsatte Bodsøvelser tvang han Guderne til at optage Kong Triçanku i levende Live i Himmelen, hvor han blev til Stjernebilledet Sydkorset. Til sidst bleve Guderne saa bange for hans Magt, at de erklærede ham for en Brahman, og efter dette maatte ogsaa hans Modstander Vasistha anerkende ham som saadan. (Litt.: Muir, *Original Sanskrit Texts* [Bd. L, Lond. 1872]; Wurm, »Gesch. der Indischen Religion< [Basel 1874]). *D. A.*

Vida, Marco Girolamo, nylatinsk Digter, født omtr. 1480, død som Biskop i Alba 27. Septbr. 1566. Han er Forfatter til adskillige latinske Digte, skrevne i en elegant, men søgt Form og efter antikke Mønstre. Særlig kunne nævnes hans *Christias,* der skildrer Christi Liv, og *De arte poetica.* Digtene ere udgivne af Volpi [2 Bd., Padova 1731]. *H. H. R.*

Vidaa, et af de større Vandløb i den nordlige Del af Sønderjylland. Den opstaar af to Bække (Susbæk og Rødeaa), der udspringe paa Vestskraaningen af Bakkerne tæt V. f. Aabenraa, og som efter Foreningen kaldes Arnaa, der løber i sydvestlig Retning og først efter at have optaget Hvirlaa i venstre Bred kaldes V.; den løber nu lige S. f. Tønder, optager flere Tilløb i venstre Bred, deriblandt Grønaa, og forandrer nær ved Kysten sit sydvestlige Løb til et nordvestligt, hvorefter den efter et over 60 Km. langt Løb i falder ud i Vesterhavet ved Højer over for Øen Sild. *H. IV.*

Vidafinker, Enker (*Viduа*), kaldes en Slægt af Væverne (*Ploceinae*), udmærkede ved, at Hannen i Pragtdragt har de 4 midterste Halefjer stærkt forlængede. Hertil høre Paradisenken (*V. paradisea)* (s. d.), Dominikanerenken *(V. principalis),* Auroraastrild *(Pytelia phoenicoptera)* og Atlasfinken (*Hypchhaeraaenea),* alle pragtfuldt farvede tropiske Fugle, der ofte holdes i Bur. *O. H.*

Vidal [vida'l], Paul Antoine, fransk Musiker, er født 16. Juni 1863 i Toulouse, Kapelmester ved den store Opera i Paris, har navnlig komponeret Ballet- og Pantomimemusik samt et Par Operaer. *W. B.*

Vidalín, Jon Þorkelsson, islandsk Biskop, født 21. Marts 1666, død 30. Aug. 1720. V. blev Konrektor ved Latinskolen i Skalholt 1692, Domkirkepræst 1693, Præst til Garðar paa Álptanes 1696 og 1697 Biskop i Skalholt. Dette Embede beklædte V. til sin Død, og han hører til Island's mærkeligste Biskopper. Han var en lærd Mand og havde meget let ved at digte paa Latin. Som Prædikant anses han for at være den betydeligste, Island har haft. Han har udgivet flere Taler og opbyggelige Skrifter, men hans Hovedværk er en »Huspostilla« eller Prædikensamling paa Aarets Helligdage, der er udkommen i 12 Oplag. Den vidner om en djærv Personlighed, livlig Begavelse, glimrende Veltalenhed, dyb Livserfaring og fremragende Skrift kundskab. Sit Embede røgtede V. med Dygtighed. Han rejste hver Sommer for med egne Øjne at erkyndige sig om Præsternes Embedsførelse og Vandel samt Kirkernes og Kirkeejendommenes Forfatning og Vedligeholdelse. For sædelige Forseelser straffede han 4 Præster med Embedsfortabelse, men han holdt ogsaa beskyttende Haand over Præsterne, naar de bleve Genstand for Forurettelse. V. var en myndig Mand og heftig; han levede i en uro lig Tidsalder og blev indviklet i langvarige Stridigheder med den voldsomme og stridbare Lovmand Oddur Sigurðsson. V. var trods sin Lærdom noget af en Høvdingeskikkelse; han drev Bispegaarden med stor Dygtighed og blev snart velhavende. Han var meget gæstfri og hjælpsom mod fattige. (Litt.: Finnur Jonsson, *Historia j ecclesiastica Islandiae,* III; Jon Espolin, »Arbækur Islands«, VIII og IX; »Ný Fjelagsrit«, VII; Jon Jonsson, »Oddur Sigurðsson« [Bessastaðir 1902]). *B. Tk. M.*

Vidalín, Páll Jonsson, islandsk Lagmand og Jurist, tødt 1667, død 18. Juli 1727. V., der i lige Linie nedstammede fra Biskop Gudbrand Thorlaksson og var Arngrim Jónsson's Dattersøn, studerede i Kjøbenhavn 1685—88 og blev Rektor ved Skalholt Skole 1690, 1697 Sysselmand i Dalesyssel, men kort efter Vicelagmand over Island's Syd- og Vestland og Lagmand smst. 1706, hvilket Embede han beklædte til sin Død. Sammen med Arne Magnusson blev han beskikket til at undersøge Landets hele Stilling og forfatte en Jordebog over hele Landet. Dette Hverv udførtes 1702—12 (jfr. Arni Magnússon). Derefter havde V. en Del Stridigheder med indenlandske Modstandere, men han gik i det hele sejrrig ud af dem. V. var en meget begavet og lærd Mand; især var det de gamle Love, han studerede; han skaffede sig de bedste Haandskrifter og undersøgte dem kritisk; det var især den gældende Lovbog, Jonsbogen, han helligede sine Undersøgelser. Han forfattede en Række Forklaringer over vanskelige og forældede Ord i Lovbogen. Disse ere blevne samlede og udgivne under Titelen: »Skyringar yfir fornyrði logbokar« [Reykjavik 1846—54], ved Th. Sveinbjornsson (s. d.), der ogsaa skrev en udførlig Biografi af ham [trykt smst.]. Disse Forklaringer bære Vidne om en alsidig Læsning, Viden og Skarpsindighed, ogsaa rent filologisk set. Desuden skrev han en Bog »Om Island's Opkomst«, der blev udgiven af J. Eiriksson i Udtog: *Deo, regi, patria* [1768]. Han forfattede fremdeles et Udkast til en ny Lovbog, der aldrig blev trykt. V. var tillige en for sin Tid fremragende Digter; især ere hans Epigrammer bekendte; en Samling af disse: »Vísnakver« [Kbhvn. 1897] er udgiven af Dr. J. borkelsson, tillige med en Biografi af Jon Olafsson fra Grunnavik. Alt i alt var V. en af sin Tids mest fremragende Islændinge baade ved sin Personlighed og Lærdom. (Litt.: F. Jonsson, *Hist. eccl. Isl.,* III, foruden de nævnte Biografier). *F. J.*

Vidar, Odin's Søn, »den tavse As«, alene kendt af Myten om, hvorledes han overvinder Fenrisulven; han træder i dens Gab med en Sko, sammensat af alle bortkastede Læderstumper, og flænger ved sin Styrke Uhyret. Er dernæst en af de unge Guder, der herske i den ny Verden. (Litt.: j A. Olrik, »Om Ragnarok« [1903]). *A. O.*

Vide (lat.), se! (ved Henvisninger).

Vide betyder i det gamle Lovsprog Straf, men brugtes senere især i samme Betydning som Vedtægt om de Bestemmelser angaaende Bøndernes indbyrdes Forhold med Hensyn til Markfælles-

skabet, Hegn, Led o. s. v., som disse havde vedlaget; man talte om Videbrev, Optegnelser af saadan Vedtægt, og om Videbog, den Bog, hvori Optegnelsen fandtes. *Ludv. H.*

Viděant consŭles ne quid detrimĕnti capĭat res publĭca (lat.), »Konsulerne skulle drage Omsorg for, at Staten ikke lider nogen Skade«, en Formular, hvormed under den romerske Republik Senatet ved ekstraordinære Lejligheder tildelte Konsulerne en særlig udstrakt Myndighed til at imødegaa Angreb paa Slatens Sikkerhed. *H. H. R.*

Videnskab er en Række Domme, der tilsammen udgøre en Enhed, og dens Maal er Præcisionen af denne Enhed gennem mere omfattende Domme, de videnskabelige Love. Med det forskelligartede Stof, de forskellige Videnskaber behandle, følge forskellige Forskningsmetoder og Arbejdshypoteser. Den mest fundamentale Arbejdshypotese er det logiske Identitetsprincip (det formalt-aprioriske Princip): Tanken skal være identisk med sig selv. Det ulogiske (f. Eks. Dommen: Rummet er baade begrænset og ubegrænset) er absolut uvidenskabeligt. For de V., der beskæftige sig med alt, hvad der faktisk finder Sted, o: findes i Tidens eller i saavel Tidens som Rummets Form, er tillige Aarsagssætningen (det realt-aprioriske Princip) et Grundprincip. En Dom om det virkelige, der forudsatte Naturens Inkonstans (f. Eks. Dommen: Menneskets Bevidsthedsliv kan fungere uden Aarsag), er absolut uvidenskabelig. Opgaven er i de reale V. stedse saa meget som muligt at paavise *verae causae* (s. d.).

V. inddeles almindelig i 1) de aprioriske eller formale V., der drage Konsekvenserne af visse forud fastsatte Bestemmelser (Aksiomerne), og som kaldes de abstrakte V., fordi de se bort fra Tiden (formel Logik og Matematik), og i 2) de reale eller empiriske V. Disse sidste kunne igen inddeles i Naturvidenskaberne (Astronomi, Fysik, Kemi, Fysiologi o. s. v.) og de historiske V. (humane V. eller med et mindre heldigt Udtryk: Aandsvidenskaberne). En nøjere Klassifikation af de enkelte Videnskabsgrene vil det være meget vanskeligt at give, idet Grænserne paa mange Steder ere flydende. Jo mere deduktiv Metoden er, o: i jo større Udstrækning Matematikken kan anvendes i en real V., des mere vil den (som Astronomien) nærme sig de formale V.; endvidere have V. som Psykologien og den sammenlignende Sprogvidenskab baade en naturvidenskabelig og en historisk Side, og endelig er Erkendelsesteorien eller Læren om de almindelige videnskabelige Forudsætninger den fundamentale i den Forstand, at alle V., bevidst eller ubevidst, forudsætte de Principper, hvis Gyldighed denne V. undersøger. Klarest træder det sidste Forhold frem i de saakaldte normative V. som Etik og Retslære, der, foruden de historiske Undersøgelser, efter Erkendelsesteoriens Mønster, særlig spørge om deres egne specielle Forudsætninger og Grænser.

Den personlige Forudsætning for enhver Forskning i alle V. er den fri Tanke, o: at man ikke søger at naa til bestemte Resultater, fordi disse ønskes, og at forkaste de Data, der kunde tale mod det, der ønskes. Den Forskning, der gaar ud fra Dokumenter eller almindelige Principper, hvis historiske eller teoretiske Gyldighed ikke undersøges eller maaske endog ikke maa undersøges, kaldes dogmatisk. Kun den historiske og kritiske Side af Teologien kan saaledes være videnskabelig. *A. T—n.*

Videnskabernes Selskab se Danske Videnskabernes Selskab, Det kgl.

Videnskabers Selskab, det kgl. norske, stiftedes 1760 under Navn af »Det throndhjemske lærde Selskab« af Biskop Johan Ernst Gunnerus, Rektor Gerhard Schøning og Etatsraad, senere Kammerherre, Peter Frederik Suhm. Med sit nuværende Navn blev det stadfæstet af Kongen 17. Juli 1767, da dets Statutter approberedes. Ifølge disse skulde det tillige virke som et Landhusholdningsselskab, og denne Side af dets Virksomhed traadte i den følgende Tid stærkt frem, navnlig saalænge Arveprins Frederik og dennes Søn, Christian Frederik, var dets Protektor. Dets nugældende Statutter ere stadfæstede ved kgl. Resol. af 29. Juli 1874 samt ved senere Resol. af 2. Novbr. 1896, 8. Febr. 1898, 15. Juli 1902 og 13. Febr. 1904. Selskabet ejer en Legatformue paa ca. 200,000 Kroner og oppebærer Bidrag af Kongen, Statskassen (12,000 Kr.), Throndhjem's Sparebank (4,000 Kr.) og Throndhjem's Brændevinssamlag (6,000 Kr.). Selskabet staar under Kongens Protektion. Det har et Bibliotek paa over 100,000 Bind, hvis Grundstamme dannedes af Rektor Duss'es og Gerhard Schøning's Samlinger og senere er øget ved Indlemmelse af Privatbiblioteker, fremdeles en Oldsagssamling paa omtr. 7,500 Nr., en Mineralsamling samt en zoologisk og botanisk Samling. Dets Indkomster anvendes dels til Samlingerne, dels til Rejser i det nordenfjældske Norge og dels til Udgivelse af et Aarsskrift. Siden Midten af 1860'erne har Selskabet haft egen Bygning paa Kalvskindet; fra 1787 var dets Samlinger indrømmede Plads i Latinskolens Lokale. (Litt.: C. N. Schwach, »Kort Udsigt over d. k. n. V. S. Historie indtil Udg. af 1844« [Throndhjem 1845]; Karl Rygh, »Bidrag til det throndhjemske Videnskabsselskabs Historie i ældre Tid« [1874]). *O. A. O.*

Videnskabsselskabet i Christiania blev konstitueret 3. Maj 1857 og bestod oprindelig af de fleste Universitetslærere og en Del andre Videnskabsmænd i Christiania, tilsammen 42; dets Møder holdtes indtil 1906 paa Universitetet, senere i Nobel-Instituttets Lokale. Ifølge sine Statutter af 19. Decbr. 1884, ændrede 2. Decbr. 1904, har Selskabet til Formaal at bidrage til Fremme af Videnskaberne dels gennem Afholdelsen af Møder, i Reglen 18 om Aaret, hvortil alle have fri Adgang, dels gennem Foredrag og Diskussioner, dels ved Udgivelsen af videnskabelige Arbejder. Selskabet bestaar af indenlandske og udenlandske Medlemmer, fordelte i to Klasser, den historisk-filosofiske og den matematisk-naturvidenskabelige, samt af Æresmedlemmer, der staa uden for Klasseinddelingen. Bestyrelsen bestaar af Præces, Vicepræces og Generalsekretær samt af Formænd, Viceformænd og Sekretærer for de forskellige Klasser. Selskabets Grundfond blev skænket af Professor F. C. Faye og Grosserer Anker paa Frederikshald; det udgør nu (1906) 13,000 Kr. Hertil kommer et af Købmand H. A. Benneche (1893) testamenteret Legat, stort 80,000 Kr., hvis Renter anvendes med 1/5 til Understøttelse af skønlitterært

Forfatterskab, medens de øvrige fire Femteparter anvendes til Udgivelse af Skrifter inden for den historisk-filosofiske Klasse. Desuden forvalter Selskabet Apoteker Øvvre's Legat (4,000 Kr.) til Farmaciens videnskabelige Fremme, og fremdeles er til det knyttet Fridtjof Nansen's Fond, grundlagt 1896 ved frivillige Bidrag i Anledning af Framekspeditionens lykkelige Hjemkomst, der yder et aarligt Bidrag til videnskabelige Publikationer. Selskabet har et aarligt Statstilskud, *i.* T. 4,000 Kr. *O. A. O.*

Viderø (Vedø; færøsk: Viðoy), en af de 6 Norderøer blandt Færøerne, mod Vest skilt fra Bordø ved Kvannesund, mod Sydøst skilt fra Svinø ved Svinø Fjord. Det er en 41 □ Km. stor, langagtig 0, der strækker sig ca. 15 Km. fra Nordvest til Sydøst, medens den paa sit bredeste Sted fra Vest til Øst er knap 6 Km.; paa Østkysten skærer Vedvig ind. Det er en meget høj 0; det højeste Punkt er Villingedalsfjæld, 844 M.; mod Nord ender den i det bratte Fjæld Enniberg, 735 M., uden for hvilket der ligger flere »Drenge«, hvoraf en er 128 M. Kun *ca.* 1/8 p. Ct. af Arealet er opdyrket. Den danner sammen med noget af Bordø's Nordkyst et eget Sogn (under Norderø Syssel), der 1. Febr. 1906 havde 436 Indb. (1801: 163, 1901: 410). Paa Øen ligge Bygderne Viderejde og Kvannesund. *H. W.*

Videslev, ifølge Lejre-Krøniken det gamle Navn for Lejre-Kongernes Rige, omfattende Sjælland, Møen, Falster og Lolland. Navnets første Led er dunkelt; -lev vil sige »Arv«, »Efterladenskab«. *G. S—e.*

Vidétur (lat.), det synes, det er min Mening.

Viðey, en 0 i Faxe-Bugten paa Island i Nærheden af Reykjavik. Her fandtes *1226—1550* et Augustinerkloster, et af Island's rigeste og største. V. var i Reformationstiden Skuepladsen for flere historiske Begivenheder. Klosteret blev 1539 plyndret af Lensmanden Didrik von Minden, men han blev dræbt i Skalholt s. A. Derefter var V. nogen Tid Sædet for den kgl. Høvedsmand, men han blev 1550 tillige med sine Folk bortjaget af Biskop Jon Arason. Fra Midten af 18. Aarh. boede Island's Landfoged paa V., senere Stiftamtmanden og Justitiarius i Landsoverretten. *1819—44* fandtes paa V. Island's eneste Bogtrykkeri. *Th. Th.*

Vidfadme se Ivar.

Vidhaset se Haseståling.

Vidi (lat.), jeg har set det (bruges særlig som Paategning af en Myndighed paa et Dokument).

Vidimêre (lat.), forsyne med et *vidi* (s. d.), altsaa en bekræftende Underskrift e. 1.

Vidin, Viddin, By i Bulgarien, ligger 151 Km. N. N. 0. f. Sofia 34 M. over Donau's Niveau. (1900) 15,791 Indb., hvoraf 9,000 vare Bulgarer, 3,500 Tyrker og Resten Jøder. V. omgives af Sumpe og er en usund By. Den har en vigtig Flodhavn, der driver stor Trafik paa Østerrig og ved Højvande kan naas af mindre, søgaaende Skibe. Desuden driver V. Tilvirkning af Guld- og Sølvfiligran samt Lædervarer, og den har en stor Basar, flere Kaserner og Hospitaler, foruden at den er Sæde for en græsk-katolsk Metropolit. V. er de gamle Romeres *Bononia,* der var en vigtig Militærpost. Byzantinerne kaldte den *Vidine,* og Tyrkerne erobrede den *1396* og bevarede den indtil 1878, naar bortses fra, at den 1689—1737 var østerrigsk. 1853 indledede Orner Pasha Fjendtlighederne ved V., idet han her overskred Donau. 1876 og 1877 tjente V. som Støttepunkt for Osman Pasha's Korps, og 1878 bombarderedes Byen af Russerne. Ved Berlin Kongressen 1878 blev V. bulgarsk, og Fæstningsværkerne bleve delvis sløjfede; men under den bulgarsk-serbiske Krig 1885 genopførtes de paa ny. *H. P. S.*

Vidisse (af det latinske Verbum *video)* betyder at have set. Da i Middelalderen Vidnerne, som bekræftede Genparter af Originaldokumenter, erkiærede at have set det originale Dokument, kaldtes Genparterne efterhaanden V., se endnu D. L. 5—10—2. *Ludv. H.*

Vidje se Pil.

Vidne. Efter almindelig Sprogbrug kan enhver kaldes V., der forklarer om eller bevidner et eller andet. I processuel Forstand forstaas dog derved kun den, der afgiver mundtlig Forklaring for en Domstol, og egentlig kun den, der bekræfter sin Forklaring ved Ed; dog er en saadan edelig Bekræftelse ingenlunde altid nødvendig. Vidnepligt har efter dansk Ret regelmæssig alle Personer, der ikke ifølge særlige Grunde ere ligefrem udelukkende fra at antages som V., hvilket gælder f. Eks. om spæde Børn eller sindssyge, hvis Vidnesbyrd vilde være uden enhver Betydning, ligesom efter Pl. 16. Septbr. 1778 den ene Ægtefælle ikke maa stævnes til at vidne mod den anden i private og borgerlige Sager, hvori de begge ere implicerede, eller hvorfor Bøder søges af det fælles Bo, hvorhos naturligvis heller ikke saadanne ere Vidnepligt underkastede, der overhovedet ikke ere underkastede *dansk eller norsk Jurisdiktionsmyndighed,* saaledes ikke Kongen eller fremmede Magters Gesandter. Børn under 15 Aar kunne efter D. L. 1—13—18, n.L. 1—13—19, ikke paalægges Ed, men kunne derimod ellers vel efter Omstændighederne føres som V., noget lignende gælder i dansk Ret om Menedere og andre for vanærende Forbrydelser overbeviste efter D. L. 1—13—19. Fremdeles ere visse Personer formente at vidne i visse Tilfælde; saaledes maa Sagførere efter Frd. 19. Juli 1793 i en civil Sag, som enten har været overdraget dem til Udførelse, eller hvori deres Raadførsel har været brugt, ikke aflægge Vidnesbyrd om, hvad Parten maatte have betroet dem. Ligeledes antages det i Henhold til D. L. 2—5—20, n. L. 2—5—19, at en Præst heller ikke som V. mas aflægge Forklaring om, hvad nogen har bekendt for ham i »lønligt Skriftemaal«. medmindre det maatte angaa »noget Forræderi eller Ulykke, som ved Præstens Aabenbarelse kunde forekommes«, og selv da bør den paagældendes Navn forties, ligesom Læger, Jordemødre og andre ved Fødselsstiftelsen i Kjøbenhavn ansatte ikke maa afgive Forklaring om de Kvinders Svangerskab og Nedkomst, som der søge at skjule deres Tilstand. I norsk Ret antages saavel Læger som Apotekere og Jordemødre at være udelukkede fra Vidnesbyrd om, hvad der er dem betroet i deres Kald. I øvrigt gælder ellers i dansk Ret ingen særlig Fritagelse for Læger, hvorimod Embedsmænd naturligvis ere udelukkede fra at føres som V. om Embedshemmeligheder, der ikke maa røbes. I

visse Tilfælde kunne fremdeles Personer, der ikke ere absolut udelukkede fra at vidne, fordre sig fritagne for at vidne i en bestemt Sag. Saaledes kunne efter D. L. 1—13—16 Ægtefæller, Børn, Søskende og lige saa nær besvogrede i civile, derimod ikke i kriminelle Sager regelmæssig fordre sig fritagne for at vidne mod hinanden, og det samme gælder efter Artiklen ogsaa om Tyende over for deres Herskab. Fremdeles kan ifølge dansk (ikke norsk) Praksis et V. ogsaa fordre sig fritaget for Forklaring paa Grund af egen Interesse i det paagældende Forhold, medens efter fremmed Ret Vidnesbyrd af denne Grund kun i sjældne Tilfælde kunne nægtes, og efter dansk Presselov 3. Jan. 1851 § 3 kan den, der kan gøres ansvarlig for et trykt Skrifts Indhold, afslaa at opgive Forfatteren, naar han selv vil overtage Ansvaret. *K. B.*

Ved foranstaaende er for norsk Rets Vedkommende alene taget Hensyn til borgerlige Retssager. For Straffesagers Vedkommende foreskriver Strfl. § 178, at Præster i Statskirken og andre anerkendte Trossamfund, Sagførere, Læger og Gjordemødre samt Forsvarere i Straffesager alene, hvor Aabenbarelsespligt er bestemt i Lovgivningen, kunne føres som V. om, hvad der er dem betroet i deres Kald. Fritagne for Vidnepligt ere ifølge § 176 sigtedes Ægtefælle, Forlovede (for saa vidt Forlovelsen er indgaaet før Forbrydelsen) og Slægtninge i op- og nedstigende Linie, Søskende og lige saa nær besvogrede, ligesom efter § 177 enhver kan fordre sig fritaget for at besvare Spørgsmaal, hvis Besvarelse kan forudsættes at ville udsætte ham eller nogen af de ovennævnte Personer for Straf eller Tab af den borgerlige Agtelse, en Regel, der i øvrigt vistnok selv uden udtrykkelig Lovforskrift kan antages at gælde ogsaa i borgerlige Sager. *H. S.*

Efter de fleste moderne Procesordninger er det overladt Dommeren selv ved sit fri Skøn at afgøre, hvor megen eller hvor liden Vægt der bør tillægges et V.'s Forklaring, og hvor mange eller fcaror faa V.'s Forklaring han vil bygge sin Afgøreise af Faktum paa. I dansk Ret opstiller derimod Christian V's Lov visse absolutte Fordringer til et Vidnesbyrds Beviskraft, og selv om den nyere Retsudvikling gennem Praksis, særlig ved Indførelsen af det i Lovbogen ukendte Mellembegreb »til Dels lovfaste« (til Dels troværdige) V., har gjort disse absolutte Fordringer mere flydende og indført større Frihed i Bevisbedømmelsen, gælder dog endnu i dansk Ret langtfra det fri Skøn ved Bevisbedømmelsen. Saaledes antages det vel nu selv i civile Sager, at Børn under 15 Aar, hvis Forklaring efter Lovbogen utvivlsomt ingen Gyldighed skulde have, dog efter Omstændighederne ville kunne afgive en Forklaring af snart større, snart mindre Betydning, og det samme antages til Dels ogsaa om tidligere for vanærende Forbrydelser straffede, ja selv om medskyldiges Vidnesbyrd, jfr. Frd. 8. Septbr. 1841 § 5, der dog kun udtrykkelig er given for kriminelle Sager, men Vidnesbyrd af de i D. L. 1—13—16 nævnte hinanden nærstaaende Personer frakendes vedblivende i Henhold til Lovens Ord Troværdighed, selv om der ikke i det enkelte Tilfælde er Grund til at tvivle om Forklaringens Troværdighed, og ligeledes gælder endnu i hvert Fald formelle Regler i D. L. 1—13—1 om, at V. maa ikke være »mindre end to Personer, overensstemmende og udi een Ting«. *K. B.*

Vidneførsel. Vidner føres efter dansk Retspraksis i civile Sager hyppigst under en særlig Vidnesagen, hvorved indkaldes foruden Vidnerne selv og Modparten enhver, om hvem der under V. kan blive forklaret noget, samt tidligere førte Vidner, naar der føres ny Vidner imod dem. Udebliver et Vidne efter lovlig Stævning og kan han ikke oplyse lovlig Forfald, vil der kunne idømmes ham en Falsmaalsbøde paa 10 Kr. til den, der har stævnet ham som Vidne, samt lige saa meget til Statskassen, og hvis han efter ny Indkaldelse vedblivende ikke giver Møde, vil samme Bøde stadig paa ny kunne paalægges ham, til han opfylder sin Vidnepligt, hvorimod Bøden ikke kan forhøjes, ligesom Vidnet heller ikke efter dansk Ret, i Modsætning til efter mange fremmede Procesordninger, med Magt kan afhentes til Forklaring. V. foregaar i Danmark regelmæssig paa Grundlag af skrevne Spørgsmaal, der fremlægges for Vidnekammerets Dommer, som derefter retter dem til Vidnerne, og hele Vidnesagen skal, naar den er sluttet, med Stævning, Spørgsmaal og Vidnernes Svar tages beskreven for at forelægges i skriftlig Form under Hovedsagen. I Lande, hvor Umiddelbarhedssystemet hersker, føres derimod Vidnerne regelmæssig umiddelbart under selve Hovedsagen for de Dommere, der skulle dømme i Sagen, hvilke saaledes faa direkte Adgang til at se Vidnerne og høre Svarene af deres egen Mund.

Meget forskellige ere i endnu gældende dansk Ret Reglerne om V. i kriminelle Sager. Her indkaldes Vidnerne ikke ved formelig Stævning, men ved simpel Tilsigelse, og afhøres ved fri Inkvisition fra Dommerens Side, uden at sigtede er berettiget til at være til Stede, før Eden aflægges. Af Vidnets Udtalelser dikterer Dommeren en sammenhængende Fremstilling til Protokollen. Efter L. 20. Apr. 1888 tilkommer der Vidner i offentlige Sager en Godtgørelse paa 1 a 2 Kr. pr. Dag, for saa vidt deres Fraværelse fra Hjemmet paafører dem Indtægtstab, ligesom Vidnet, naar han maa tilbagelægge mere end 1 Mil til Retten, kan fordre i Rejseudgifter 50 Øre pr. løbende Mil. Om Vidners Edsfæstelse se Ed. *K. B.*

I Norge føres de i Retskredsen hjemmehørende Vidner regelmæssig i de almindelige Retsmøder under Hovedsagen uden særskilt Stævnemaal til Modparten. Falsmaalsbødens Størrelse er 20 Kr. I øvrigt kan for borgerlige Sagers Vedkommende henvises til foranstaaende. I Straffesager skulle Vidner, som ikke derved faa en Rejse paa over 600 Km. med Jærnbane, 300 Km. med Dampskib eller 100 Km. paa anden Maade, føres umiddelbart under Hovedsagen, medmindre særegne Omstændigheder ere til Hinder; de spørges principalt af Parterne og kun subsidiært af Retsformanden; udeblivende Vidner kunne ilægges Bøder og Erstatning for spildt Retsmøde samt i Tilfælde afhentes med Magt. *H. S.*

Vidrik Verlandsøn, Sagnhelt fra Didrik-Kredsen, oprindelig en østgotisk Helt fra Folkevandringstiden Vidigoia, men tidlig knyttet til

Didrik af Bern (o: Theodorik den Store) og optræder stadig som den ungdommelige og eventyrlystne. Omtales i Digtningen som Søn af Smeden Velend (nord. Vølund). *A. O.*

Vidsteen, Christian Bang, norsk Læge og Sprogforscher, er født i Tysnes 11. Jan. 1832, med. Eksamen 1856, fra 1858 Distriktslæge i Sundfjord, fra 1863 i Ytre Søndhordland. V. har under sin Lægepraksis og særlig efter at have taget Afsked (1882) syslet med sproglige Undersøgelser, i hvilket Øjemed han ogsaa i et Aar opholdt sig paa Island. Udgav 1882 »Oplysninger om Bygdemaalene i Søndhordland«, 1885 »Oplysninger om Bygdemaalene i Hardanger (med et Anhang om Færøisk)«, 1884 »Oplysninger om Vossernaalet« og endelig 1900 »Ordbog over Bygdemaalene i Søndhordland«. Det sidste Arbejde, der maa betegnes som V.'s Hovedværk, er i sit Slags enestaaende i den norske Litteratur, idet det er den eneste Detailbehandling af en enkelt norsk Dialekt. Trods sine Mangler — særlig den mindre fuldkomne Udtalebetegnelse — er det vel skikket til at give et Billede af denne Dialekt, af dens Ejendommelighed ligesom af Bogmaalets Indflydelse paa den. Ogsaa har det beriget norsk Leksikografi med en Række ny Ord. Det er anmeldt af M. Hægstad i Arkiv f. nord. Fil., XIX, S. 190—195. *Hj. F.*

Vidsy, By i det vestlige Rusland, Guvernement Kovno, ligger 44 Km. S. 0. f. Novo-Alexandrovsk. (1897) 5,202 Indb. V. driver Handel med Landbrugsprodukter samt lidt Industri. I Nærheden findes Svovlbade. *H. P. S.*

Vidŭa se Vidafinker.

Vidundernet se Rete, Nyrer.

Vidø d.s. s. Videy.

Viedma, Sø i Argentina, Guvernement Santa Cruz, ved Østfoden af Kordillererne, mellem 49 og 50° s. Br. Den er 1,200 □ Km., temmelig langstrakt, idet Længden er 85 og Bredden 20 Km. Søfladen ligger i en Højde af 930 M. og staar i Forbindelse med Søerne San Martin og Santa Argentina. *M. Kr.*

Viedma, tidligere La Merced, By i Argentina, Guvernementet Rio Negro, ved Rio Negro, 30 Km. oven for dens Munding i Atlanterhavet, har 2,000 Indb. Lige over for ligger Carmen de Patagones. *M. Kr.*

Viel Castel [viælkastæ'l], Louis, Baron, fransk Diplomat og Historieskriver, (1800—87), var 1829—49 Underdirektør og derefter Direktør i Udenrigsministeriet, men afgik efter Statskuppet 1851. Han skrev »*Essai* historique des *deux Pitt*« [1846] og »Histoire de la restauration« [20 Bd., 1860—78], som blev prisbelønnet af det franske Akademi. Hans Broder Horace, Grev V.-C. (1802—64) skrev »Marie Antoinette« [1858] og efterlod sig »Mémoires sur le regne de Napoleon III«, som udgaves 1881—84 i 6 Bd. *E. E.*

Vielfrass [f-] d. s. s. Jærv.

Vielle [viæ'l] se Lire.

Vielse er Betegnelsen for den kirkelige Form for Indstiftelse af Ægteskab i Modsætning til den borgerlige (se Borgerligt Ægteskab). Den kirkelige V. fastsloges første Gang som nødvendig Betingelse for Ægteskabsstiftelse paa det tridentinske Koncil 1545. Oprindelig foregik Sammengivningen af Ægtefællerne ved Kirkedøren, og først efter at den havde fundet Sted, førtes Brudeparret ind i Kirken, hvor da den religiøse Akt V. fandt Sted ved Alteret. I Danmark paabødes det ved Ægteskabsordinansen at 1582 trolovede at lade sig vie og give sammen udi Kirken; men da Ordinansen ogsaa omtaler, at Parterne kunne lade sig vie tilsammen for Kirkedøren, ses det heraf, at denne gamle Skik paa den Tid endnu langtfra var afskaffet. Det tilkommer som Regel Brudens Præst at foretage V., og forud for denne skal som Regel foretages Lysning (s. d.), se i øvrigt Ægteskab. *O.D.*

Vielsebrev (Kongebrev) kaldes den Bevilling, der fritager Personer, som ville indgaa Ægteskab sammen, fra forudgaaende Lysning fra Prædikestolen, hvorhos den giver Ret til, at Vielsen maa foregaa hjemme i Huset og forrettes af en anden Præst end den, hvem den efter Loven vilde tilfalde. Kun naar nogen begærer at vies paa sit Sygeleje, og Omstændighederne ikke tilstede at oppebie V.'s Løsning, kan en Vielse ske i Hjemmet uden foregaaende Lysning, selv om V. ikke er erhvervet. V. udfærdiges i Danmark af Justitsministeriet *ad mandatum* og leveres i Kjøbenhavn hos Overpræsidenten, uden for Kjøbenhavn af Amtmændene. Naar det fastsatte Gebyr — 33 Kr. 66 Øre — er betalt, nægtes V. aldrig nogen, saa det er i saa Tilfælde ikke nødvendigt i Ansøgningen at anføre Grunde, hvorfor det ønskes. Ansøgningen om V. stiles til Kongen og skrives paa stemplet Papir til 65 Øre. Den underskrives af begge Parter, der agte at indgaa Ægteskab sammen. *O. D.*

V., der giver Ret til at vies i Hjemmet og tillige kan omfatte Fritagelse for Lysning, meddeles i Norge mod et Gebyr af 40 Kr. Det faas hos Amtmændene. Til at vies af uvedkommende Præst behøves nu ingen særlig Tilladelse; derimod har i saa Fald den Præst, som forretter Vielsen, Krav paa Betaling efter Vedtægt. *H. S.*

Viemose, nær ved Landsbyen Allesø, ca. 9 Km. N. V. f. Odense, hører til Rækken af danske Moser, der have ydet store og værdifulde Fund fra Oldtiden. De første Genstande kom her for Dagens Lys ved Midten af 19. Aarh., og siden fremdroges ved fortsat Tørveskæring næsten aarlig Oldsager. Systematiske Undersøgelser lod Nationalmuseet foretage 1859 og atter 1865; men Mosen blev ikke fuldstændig tømt, og senere er Antallet af Oldsager blevet øget. I alt omfatter Fundet nu ca. 4,000 Genstande. For største Delen hidrøre de fra en ca. 900 □M. stor Plads et Stykke ude i den over 600 M. lange Mose. De laa væsentlig dyngede sammen, i et $^1/_3$—$^3/_3$ M. tykt Lag, der optoges i en Dybde af $^2/_3$—2 M. under Mosens Overflade. Oldsagerne ere af sædvanlig Art, især Angrebs- og Dækvaaben, Sager henhørende til Mandens Udstyr; fremdeles Genstande til Anvendelse i det daglige Liv, Værktøj, Husgeraad, Agerbrugsredskaber o. l., samt en Del mere eller mindre tildannet Træ, Hesteknogler m. m. Sandsynligvis hidrører Fundet fra Tiden omkring Aar 400 e. Chr. og er et Minde om krigerske Begivenheder foregaaede i Nærheden, idet det maa opfattes som indeholdende Bytte opsamlet af Sejrherrerne paa en Valplads og derefter henlagt paa Mosen som et Takoffer til Guderne. (Litt.: C. Engelhardt, »Vimose Fundet« [Kbhvn. 1869]). *C. Ngd.*

Vien [viæ'], Joseph Marie, Greve, fransk Maler, født 1716 i Montpellier, død 1809 i Paris.

V. blev Pensionær i Rom, for hvis franske Akademi han senere var Direktør 1775—81, optoges 1754 som Akademimedlem, blev Professor og Akademikansler, 1789 Kongens »første Maler«, og Hæderen fortsattes under Napoleon, der gjorde ham til Senator, Greve og Kommandør af Æreslegionen. Han var en flittig og virkelig ogsaa dygtig Kunstner, der oplært under Rokokoen (Natoire var bl. a. hans Lærer) vejrede en ny Tid og nye Kunstkrav. »Antikken« var ikke for ham som for hans fleste samtidige blot den Kunst, man omtalte i affable Vendinger, i Teorien ofte hyldede, men i Praksis affandt sig med ved at bruge dens Emnekreds; han tog den for Alvor som en Kilde, hvorfra man kunde hente renere Formsprog, og prøvede derpaa. V. blev saaledes en Overgangsskikkelse og fik gennem sin omfattende Lærervirksomhed en Del kunsthistorisk Betydning, først og fremmest som Lærer for David. I Louvre ses »Sovende Eremit« og »St. Germain og St. Vincent«, i Mus. i Rouen »Den vrede Achilleus«, i Epinal »Hektor og Andromache«. Hans Kunst er ogsaa repræsenteret i mange andre franske Museer. V. virkede ogsaa som Kobberstikker (32 Bl. til en tyrkisk Maskerade i Rom m. v.). Hans Hustru Marie Thérèse, født Reboul (1735—1806), malede Miniaturer (Blomster etc.) og stak i Kobber, Sønnenjoseph Marie (1762—1848) malede Portrætter. (Litt.: Biografi ved Émeric-David og Le Breton [1809]). *A. Hk.*

Vienne [viæ'n], Oldtidens *Vigenna*, Flod i det vestlige Frankrig. Den kommer fra Millevache-Plateauet i Dep. Corrèze, hvor den udspringer, 954 M. o. H., ved Foden af Mont Odouze. Efter et Løb paa 350 Km. først i vestlig, derefter i nordlig og til sidst i nordvestlig Retning, udmunder V. ved Candes i venstre Bred af Loire. Dens vigtigste Tilløb ere Taurion og Creuse fra højre og Clain fra venstre. Paa en Strækning af 75 Km., op til Châtellerault, staar V. i Skibsfartens Tjeneste. *M. Kr.*

Vienne (Væn], Departement i det nordvestlige Frankrig, grænser mod Vest til Dep. Deux-Sevres, mod Nord til Maine-et-Loire og Indre-et-Loire, mod Øst til Indre og mod Syd til Haute-Vienne og Charente. V. omfatter 7,023 □ Km. og bestaar af Dele af de gamle Provinser Poitou, Toursine og Berry. Det er en vandrig Slette gennemfuret af dybe Floddale og mod Syd stigende til 233 M. Største Delen afvandes af Vienne, der inden for Departementet optager Creuse og Clain; de vestlige Egne drænes af Charente og Dive. V.'s Befolkning er (1901) 336,063 eller 48 Indb. pr. □ Km. Skønt de 66 p. Ct. af Departementet ere Agerland, er Befolkningstætheden dog lav. Af det resterende Areal benyttes 4 p. Ct. som Enge, 6 p. Ct. som Vinbjærge, medens 9 p. Ct. ere Hede og Græsland og 11 p. Ct. dækkede af Skove. Der dyrkes navnlig Korn, mest Havre og Hvede, og i mindre Udstrækning Kartofler, Bælgplanter, Foderroer, Kløver og Markgræs. Af andre Kulturplanter ere Vin (ca. 1/2 Mill. Hektoliter), Hamp og forskellige Frugttræer og Frugtbuske som Kastanjer, Nødder, Æbler og Blommer af Betydning. Kvægbestanden er ikke stærlig stor. 1893 fandtes 27,000 Heste, 5,400 Muldyr, 15,000 Æsler, 102,000 Stkr. Hornkvæg, men 358,000 Faar, 27,000 Geder og 65,000 Svin. Af nogen Betydning er Biavl og Fjerkræopdrætning. Der brydes Kalksten, Møllesten og litografiske Sten. I Chatellerault findes Statens Vaabenfabrikker og Knivsmedning, desuden fremstilles i Departementet Landbrugsredskaber, Possementvarer, Garn, Uldvævninger, Hampevarer, Papir, Brændevin, Lys og Læder. Departementet deles i 5 Arrondissementer: Châtellerault, Civray, Loudun, Montmorillon og Poitiers. Hovedstaden er Poitiers. *M. Kr.*

Vienne, Haute- [o.tviæ'n] (Øvre Vienne), Departement i det vestlige Frankrig, grænser mod Vest til Charente, mod Nord til Vienne og Indre, mod Øst til Creuse og mod Syd til Correze og Dordogne. H. V. omfatter 5,490 □ Km. og bestaar af Dele af de gamle Provinser Limousin, Marche, Poitou og Berry. Det er den nordvestlige Del af det centralfranske Granitplateau. I det sydlige naa Limousin-Bjærgene 778 M. og sænke sig mod Nord og Vest. I det nordlige hæve Ambazac-Bjærgene sig i Puy de Savanac til 701 M. Departementet er rigt paa Søer og Floder. Øvre Vienne er den store Vandaare, og af dens Tilløb mærkes Maude, Taurion og Briance og desuden Gartempe, der strømmer ud til Creuse. Befolkningen udgør (1901) 366,972 eller 68 Indb. pr. □ Km. og er siden 1886 forøget med 3,790 Indb. Af Arealet ere 44 p. Ct. Agerland, 27 p. Ct. Eng, 11 Heder og Græsgange, 8 Træplantninger og 8 dækkede med Skov. Der dyrkes især Korn, Hvede, Havre, Rug og Boghvede i omtrent samme Udstrækning, og i mindre Grad Kartofler, Foderroer, Kløver og Markgræs, desuden Hamp, Raps og Træfrugt. Kastanjer ere Næringsmiddel for en stor Del af Befolkningen, og Æblehøsten danner Grundlaget for en ret betydelig Fremstilling af Cider. Kvægavlen begunstiges af det store Areal af naturlige Enge. 1893 fandtes 7,600 Heste, 5,800 Æsler, 182,000 Stkr. Hornkvæg, ikke mindre end 550,000 Faar, 151,000 Svin og 13,000 Geder. Af nogen Betydning ere Bi- og Fjerkræavl, Jagt og Fiskeri. Mineralriget leverer adskillige Stenarter (Serpentin, Kvarts, Granater) og Kaolin, og i Omegnen af Limoges er Porcelænsindustrien fremtrædende. I anden Række komme Spinde- og Væverierne (Uld og Bomuld), Fabrikation af Metalvarer, Handsker, Sko, Træsko, Papir og Brændevin. Departementet deles i 4 Arrondissementer: Bellac, Limoges, Rochechouart og St. Yrieix. Hovedstaden er Limoges. *M. Kr.*

Vienne [viæ'n], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, ved venstre Bred af Rhône, som her optager Gere, og hvorover en Hængebro fører til den lige overfor liggende By Sante Colombe. V. ligger ved Jærnbanen Lyon—Marseille, har en ny, flot Kaj; men de fleste Gader ere snævre. Den gamle Katedral, St. Maurice, er en smuk gotisk Bygning fra 1190—1251 og har en rigt prydet Façade fra 1533. Den romanske Kirke St. Pierre er indrettet til et Museum for antikke Bygningsfragmenter, Milestene, Votivtavler, Vaser m. m. V. har (1901) 24.917 Indb., hvis Erhverv ere Uldspinding, Fabrikation af Klæde og andre Uldvarer, Maskiner, Staal- og Jærnvarer, Papir, Læder og Sæbe samt Vinavl og Handel. I Byen findes en juridisk Domstol, Handelsret, Voldgiftsret for Arbejdsstridigheder, Handels- og Agerbrugskammer, College, Bibliotek (18,000 Bd.), Tegne- og Væveskole, Mu;eum og Teater. Af særlig Interesse ere Byens Levninger fra Romer-

tiden, deriblandt et godt bevaret Tempel fra Augustus'es Tid, Arkader fra et Teater og Rester fra en Cirkus. Højderne omkring Byen bære Slotsruiner og en Kæmpestatue af den hellige Jomfru. Den gamle By *Vienna* var allerede i 3. Aarh. f. Chr. en blomstrende By, og gennem Tiderne blev den først Allobrogernes Hovedstad, under Kejser Claudius Residens for Præfekten over *Gallia Narbonensis*, senere under Diocletian Hovedstad i *Gallia Viennensis* og omkring 450 Burgunderrigets Hovedstad. Her døde Keiser Valentinianus II (392), og her afholdtes flere Konciler, saaledes 1112 om Investituren, et Møde, der medførte Henrik V's Bandsættelse, og 1311, da Tempelherreordenen blev ophævet. 1448 tilfaldt V., dengang Hovedstad i Grevskabet Viennois, det franske Rige, og 1801 ophævedes Ærkebispedømmet i V., der var oprettet i Kristendommens ældste Tid. *M. Kr.*

Vieprz, Flod i russisk Polen, Guvernement Lublin, strømmer først i nordlig og nordvestlig og derefter i vestlig Retning, idet den danner Grænsen til Guvernementet Siedlce, og munder i højre Bred af Weichsel lidt oven for Fæstningen Ivangorod. V. er 252 Km. lang og optager fra højre Side Tysmienica. *H. P. S.*

Viereck [fi!r-], Elisabeth Helene v., 1679—1704. Hun var en Datter af den preussiske Gesandt i Kjøbenhavn og blev 1703 hemmelig viet til Kong Frederik IV til venstre Haand, blev Grevinde og fik Antvorskov Gods. Men hun døde næste Aar efter at have født Kongen en Søn, der dog døde kort efter.

Vierge [viæ'rž], Daniel (Urrabieta), spansk Maler og Illustrator, er født 5. Marts 1851 i Madrid, Elev af Faderen og af F. de Madrazo og videre uddannet ved en Række Kopier, han har malet efter Velasquez og Goya m. fl.; særlig den sidste Kunstner, som han har Aandstræk tilfælles med, har paavirket ham stærkt. 1870 kom han til Paris og arbejdede her bl. a. for *Le monde illustré*; hans Gouache »Viatique de nuit a Madrid« kom til Luxembourg-Saml., og i Paris udfoldede hans Evner sig hurtig og rigt, saa han i en ung Alder blev anerkendt som en af Nutidens ypperste Illustratorer; da hans højre Side i 30-Aars Alderen blev lam, vænnede han sig til at tegne med venstre Haand. V. har illustreret Masser: Værker af V. Hugo, Michelet's historiske Arbejder, megen spansk Litteratur, fra 1897 »Don Quijote« for et amerikansk Firma, o. s. fr. *A. Hk.*

Vierlande [fi!r-], et til Fristaden Hamburg hørende Landskab, der hovedsagelig omfatter Amtet Bergedorf og bortset fra Byen Bergedorf bestaar af 4 Kirkesogne (heraf Navnet), Kirchwerder, Neuengamme, Altengamme og Curslack. V. danner en overordentlig frugtbar Lavning paa højre Side af Elben, ligger for en Del endog under dennes Vandspejl, er omgivet af Diger og gennemskaaret af Kanaler. Foruden Korn og Kvægavl findes betydelig Dyrkning af Grønsager, Frugttræer og Blomsterplanter, særlig Konvaller. Beboerne, der ere velhavende, stamme sandsynlig fra hollandske Kolonister, som nedsatte sig her i 12. Aarh.; de bære endnu i hvert Sogn deres egen Dragt. *Joh. F.*

Vierling [fi!r-], Georg, tysk Komponist, (1820—1901), virkede som Organist og Dirigent i Frankfurt a. O., levede senere i Berlin, hvor han blev Medlem af Akademiet og tilbragte en Række af sine sidste Aar uden offentlig Virksomhed. Af V.'s omfattende Komponistgerning have navnlig hans store Korværker skaffet ham Navn og Anseelse (»Hero og Leander«, »Sabinerindernes Rov«, »Alarik's Død« etc). *W. B.*

Viersen [fi!r-], By i preussisk Rhin-Provinsen, Regeringsdistrikt Düsseldorf, 16 Km. S. V. f. Krefeld nær Maas'es Biflod Niers og den af Napoleon I paabegyndte, nu opgivne Nordkanal, har (1906) 27,600 Indb. Amtsret, Filial af Rigsbanken, 4 katolske, 1 evangelisk Kirke; betydelig Fabrikation af Fløjl, Plys og Silkevarer, endvidere Hør- og Hampgarnsspinderi, Lærredsvæveri, Farveri. *Joh. F.*

Viertel [fi'.r-], dansk Maal for Vin og Brændevin, 8 Potter = 7,720 Lit.; ældre Maal i Norge $7^1/_2$ norsk Pot — 7,238 Lit.; ældre tysk Maal af forskellig Størrelse og brugtes saavel for flydende som tørre Varer; ogsaa vedføjet andre Maaludtryk t. Eks. $^1/_4$ Morgen, $^1/_4$ Malter, $^1/_4$ Eimer etc. *N. J. B.*

Vierwaldstätter-Søen [f-], **fr. Lac des** quatre Cantons ell. Lac de Lucerne, schweizisk Alpesø, der er berømt for sin Naturskønhed, ligger mellem de 4 Skovkantoner Uri, Schwyz, Untenvalden og Lucern og er en udpræget Alpesø med høje Bjærge paa alle Sider. Dens Spejl ligger 437 M. o. H., og dens største Dybde er 214 M. Den har et Areal paa 113 □ Km., dens største Længde fra Luzern til Fluelen er 37 Km., og dens gennemsnitlige Bredde er 4 Km.; men for øvrigt er V. meget uregelmæssig af Form og bestaar i Virkeligheden af 7 forskellige Søbækkener, af hvilke hvert enkelt har sit eget Præg og sin egen Naturskønhed. Fra intet enkelt Sted kan man overse mere end en Brøkdel af Søen, hvorfor en Tur over den frembyder stadig skiftende Landskabsscenerier. Det sydligste Bassin er Urner-Søen, der strækker sig fra Syd til Nord mellem nøgne, sønderrevne Klippevægge, som hæve sig brat op af Bølgerne. Langs Østsiden fører Axenstrasse fra Fluelen til Brunnen; den er paa lange Strækninger sprængt ind i Axenberg's Klipper. Paa et fremspringende Klipperev (Tellsplatte) ligger Tells-Kapellet. Paa Vestsiden hæver sig Sonnenberg med Riitli (Griitli). Ved Urner-Søens Nordende ligger Schiller-Stenen (en fritstaaende Klippe) paa Vestsiden, og lige overfor aabner sig Muota-Dalen, i hvis Munding ved Søen Brunnen ligger. Det næste Bassin Buochser- eller Gersauer-Søen gaar fra Øst til Vest. Fra dens Nordside fører et 800 M. bredt Stræde mellem Untere Nase mod Vest og Obere Nase mod Øst, der dannes henholdsvis af Biirgenstock og Vitznauer Stock, til Weggiser-Søen, der ligger mellem Rigi mod Nordøst og Biirgenstock mod Syd. Ved Østenden ligger Vitznau, hvorfra Rigi-Banen udgaar. Fra Weggiser-Søen udgaar mod Nord Küssnachter-Søen, mod Nordvest Luzern-Søen samt mod Sydvest Alpnacher-Søen, der af Snævringen ved Stansstad deles i to Bassiner, af hvilke det sydlige eller den egentlige Alpnacher-Sø er næsten helt isoleret. Paa Alpnacher-Søens vestlige Bred hæver sig Pilatus. V. har et klart Vand, der i Urner-Søen er af grønlig Farve, medens det Nord paa lidt efter lidt bliver mere blaat. Den er fiskerig og i Særdeleshed rig paa Foreller. Bundtemperaturen er 4—6°,

og Overfladetemperaturen stiger om Sommeren til 18—25°. Helt tilfrossen har Søen ikke været inden for den historiske Tid. Ikke sjælden optræde Føhnvinde over V. Syd fra optager den Reuss, Øst fra Muota og Vest fra Engelberger-Aa og Sarner-Aa. Ved Byen Luzern flyder Reuss atter ud af Søen. V.'s ejendommelige Form er et Resultat af dens Tilblivelseshistorie. Oprindelig strømmede Reuss fra Brunnen mod Nord gennem Lowerzer-Søen til Zuger-Søen; men efter Istiden indtraadte der en ringe Hævning af Landet omkring Zuger-Søen og samtidig en Sænkning i Egnen om den nuværende V. Herved blev den Del af Reuss-Dalen, der ligger mellem Flüelen og Brunnen, omdannet til en Sø, og paa samme Vis opstod den midterste Del af Søen, der ligeledes oprindelig var en Floddal, hvorigennem Stanser-Aa søgte mod Øst til Reuss. I den vestlige Del af V. betegne Alpnacher-Søens to Bassiner og Kussnachter-Søen Sarner-Aa's gamle Løb paa en Tid, da den over Küssnacht gennem »Hohle Gasse« udmundede i Zuger-Søen. V., der i Oldtiden hed *Lacus magnus*, er af historisk Interesse som Skuepladsen for det schweiziske Forbunds Dannelse og dets ældste Historie. Nutildags er den meget besøgt af Turister, og den besejles af Dampbaade og berøres af flere Jærnbanelinier, foruden at den gennem St.-Gotthards-Banen, der langs østbredden følger Axenstrassse, er kommen til at ligge ved en europæisk Hovedfærdselsvej. (Litt.: Hardmeyer, »Der Vierwaldstätter See« [Zürich 1884]; Turler, »Der Vierwaldstätter See und seine Ufer« [Weggis 1890]). *H. P. S.*

Vierzon [viærzõ'], By i det midtfranske Dep. Cher, ved højre Bred af Cher, som her optager Yévre, ved Berry-Kanalen og Knudepunkt paa Orleans-Banen. V. bestaar af den egentlige By V. Ville, der har en smuk Stenbro over Cher, en Kirke fra 15. Aarh., Industriskole, betydelig Porcelæns- og Glasindustri, Maskin- og Skibsbygning, livlig Handel og (1901) 11,392 Indb.; og de tilgrænsende Forstæder V. Bourg neuf med 1,800 Indb. og V. Village med 8,382 Indb., deraf dog kun de 1,600 i selve Byen. *M. Kr.*

Viesch, Fiesch, Landsby i den schweiziske Kanton Wallis, ligger 15 Km. N. V. f. Brig 1,071 M. o. H. paa højre Side af Rhone-Dalen og har ca. 400 Indb. Ved V. udmunder Nord fra V.-Dalen, gennem hvilken strømmer V.-Bækken, der i danner Afløbet for den mægtige V.-Gletscher (Fiescher-Gletscher), der er Alpernes fjerdestørste og har en samlet Størrelse paa 40 □ Km., en Længde af 8 Km. og ved sin nedre Ende en Højde over Havet af 1,500 M. V.-Gletscheren, der ligger paa Sydsiden af Berner-Alperne mellem Aletsch og Aar-Gletscherne, omgives af Oberaarhorn, Finsteraarhorn samt de saakaldte Walliser-Viescher-Horn (3,905 M.). N. V. f. Finsteraarhorn ligge de saakaldte Grindelwalder-Viescher-Horn, hvorfra der ligeledes udgaar en Gletscher. V.-Horn (3,750 M.) mellem V.-Gletscherens Firn og Grindelwald-Firnen er en af de besværligste Gletscherpassager i Schwejz. *ff. P. S.*

Viéste, Viesti, By i det sydlige Italien, Provins Foggia, ligger 70 Km. N. N. 0. f. Foggia ved Adriaterhavet paa den yderste Del af Monte-Gargano-Halvøen. (1900) 8,884 Indb. V. har en vigtig Nødhavn og driver stor Tilvirkning af Olie. *H. P. S.*

Viète [viæ!t], François, kaldet Vieta, fransk Matematiker, født 1540 i Fontenay i Bas-Poitou, død 1603 i Paris. V. ernærede sig som Advokat, først i sin Hjemstavn, senere (fra 1571) i Paris; 1573 blev han *conseiller* ved Parlamentet, hvilket omtrent svarer til Assessor i Overretten, og fra 1580 var han privat Raadgiver først for Henrik III, senere for Henrik IV. Ved Siden af sin praktiske Virksomhed fik V. Tid til at udføre et for Eftertiden meget betydningsfuldt Arbejde i Matematikken. Han har stor Fortjeneste af det matematiske Tegnsprog, navnlig ved at indføre Brugen af Bogstaver som Betegneiser ogsaa for Tal, der i den foreliggende Undersøgelse kunne have hvilke som helst givne Værdier, medens tidligere Matematikere kun anvendte dem som Tegn for ubekendte Størrelser. Han forudsatte dog altid, at de ved Bogstaverne betegnede Tal vare rationale og positive; for at faa irrationale Størrelser med tilføjede V., der var meget fortrolig med den græske Matematik, en geometrisk Fremstilling. I Trigonometrien, som han kom ind paa ved sin Syslen med et aldrig fuldendt astronomisk Værk, gav han rige Bidrag til Formelsystemet, saaledes Udtrykkene for *sin* og *cos* af multiplicerede Buer; gennem disse Formler lededes han til Løsningen af den kubiske Ligning i det irreduktible Tilfælde (se Ligninger) og af specielle Ligninger af højere Grader. Det forbedrede Tegnsprog satte V. i Stand til at gøre betydelige Skridt hen imod en almindelig Behandling af Ligningernes Teori. Endnu kan mellem V.'s Ydelser nævnes et Udtryk for *n* ved et uendeligt Produkt, samt en Løsning af Apollonios'es Opgave: at tegne en Cirkel, der rører tre givne Cirkler, ved hvilken han erhvervede sig Hædersnavnet Apollonius Gallus. Af hans Skrifter ere en Del udgivne samlede af Franz van Schooten 1646 under Titelen: *Francisci Vietæ opera mathematica*; ved Siden heraf maa nævnes hans trigonometriske Værk *Canon mathematicus* (udg. 1579). *Chr. C.*

Viëtor [fi!ətor], Wilhelm, tysk Sprogforsker, er født 25. Decbr. 1850. Allerede inden han afsluttede sine Universitetsstudier havde han opholdt sig i England som Lærer; underviste derefter i forskellige tyske Skoler, ledede en kort Tid 1882 en Opdragelsesanstalt i Friederichsdorf i Taunus, var 1882—84 Lektor i Tysk ved det nyoprettede *University College* i Liverpool og har siden 1884 været Professor i engelsk Filologi ved Universitetet i Marburg. V. har navnlig haft Betydning ved den store Virksomhed, han har udfoldet for at reformere Undervisningen i levende Sprog i Tyskland (se Quousquetandem, Sprogundervisning), og for at gøre Fonetikkens Resultater almindelig bekendte; han har ogsaa virket ivrig for Reformer i den tyske Retskrivning. Han redigerede 1887—93 Tidsskriftet »Phonetische Studien«, derefter som en Fortsættelse deraf »Die neueren Sprachen« sammen med F. Dorr og Rambeau. Blandt hans Skrifter maa fremhæves: »Der Sprachunterricht muss umkehren«, under Pseudonymet Quousque tandem (1882); »Elemente der Phonetik und Orthoepie des Deutschen,

Englischen und Französischen« (1884, 5. Udg. 1904); »German Pronunciation« (1885); »Die Aussprache des Schriftdeutschen« (1890); »Die northumbrischen Runensteine« (1895); »Shakespeare's Pronunciation« (2 Bd. 1906). *O. Jsp.*

Viétri sul Mare, By i det sydlige Italien, Provins Salerno, ligger 3 Km. V. f. Salerno ved Salerno-Bugten og ved Banen fra Napoli til Metaponto. (1901) 8,439 Indb. V. s. M. har nogen Papir-, Glas- og Kobberindustri. *H. P. S.*

Vieuxtemps [viøtã'], Henri, belgisk Violinist og Komponist, født i Verviers 17. Febr. 1820, død i Algérie 6. Juni 1881, vakte allerede i sit 9. Aar Opsigt ved sin Optræden i forskellige belgiske Byer; Bériot (s. d.), der hørte Drengen, fattede saa megen Interesse for ham, at han tilbød at undervise ham, og tog ham med til Paris. Et Par Aar senere begyndte han sine vidt omfattende Koncertrejser, der bragte ham i Berøring med Spohr, Molique, Paganini o. fl., og som strakte sig ikke alene over hele Europa (Skandinavien 1860—61, 1868, 1870, 1876), men ogsaa til Amerika. 1846—52 var han ansat som kejserlig Soloviolinist i St. Petersborg, 1871—73 som Lærer i Violinspil ved Konservatoriet i Bruxelles. V. betragtes som en af de mest fremragende Repræsentanter for den nyere franske Violinskole; hans Kompositioner, der hæve sig betydelig over den almindelige Virtuoslitteratur, og hvormed han selv fejrede store Triumfer — bl. a. seks store Koncerter, Ballade og Polonæse, Fantasier, Etuder o. s. v. — høre endnu til alle Violinspilleres faste Repertoire. (Litt.: I. Th. Radoux, *V., sa vie et ses oeuvres* [1893]). *S. L.*

Vievand. Renselser og Tvætninger med Vand ikke alene før Maaltiderne, men ogsaa før religiøse Handlinger vare almindelige allerede hos adskillige hedenske Folkeslag. Grækerne havde saaledes Vadske- eller Vievand i Fade, der vare opstillede ved Indgangen til Templerne, og Germanerne benyttede ligeledes V. ved Ofre og andre Ceremonier. Men navnlig Jøderne havde mange Renselser. Deres Præster tvættede altid Hænder og Fødder før Tempeltjenesten. Fra Jøderne gik disse Renselser i modificeret Form over til de ældste Kristne. Det blev almindeligt, i hvert Fald allerede i 4. Aarh., at tvætte sig, før man gik ind i Kirken, og denne Tvætning fik en symbolsk Betydning. Vandet, som man benyttede, blev fremdeles efterhaanden konsekreret af Præsten, og der blev tillagt det en vis helligende Kraft. Men i Stedet for at vadske Hænder og Fødder nøjedes man snart med at bestænke sig under Korsets Tegn, og Vievandsfadene bleve til det lille Vievandskar, som nu findes inden for Indgangsdørene i de katolske Kirker. *A. Th. J.*

Vieyra, Antonio, portugisisk Præst og Missionær, født i Lissabon 1608, død i Bahia 1697, studerede ved Jesuiterkollegiet i Bahia, hvor han senere blev Professor i Filosofi. 1641 blev han sendt til Portugal for at lykønske Kongen, Johan IV, i Anledning af hans Tronbestigelse. Denne gjorde ham til sin Hofpræst, og V., der kunde de fleste europæiske Sprog, blev ofte anvendt af Kongen i diplomatiske Hverv. 1652—59 finde vi ham igen i Brasilien, hvor han prædikede Evangeliet for de vilde Folkeslag langs Amazon-Floden. Under Alfons VI faldt han imidlertid Unaade ved Hoffet, blev anklaget for Kætteri og kastet i Fængsel 1665, men undgik dog Inkvisitionen derved, at Pave Clemens X tog ham under sin Beskyttelse. Efter et længere Ophold i Rom, hvor han blandt sine Velyndere talte Dronning Christine af Sverige, vendte han tilbage til Brasilien og blev her af Jesuitterne valgt til Leder af Missionsarbejdet blandt Hedningerne. Sine sidste Aar tilbragte han i Bahia. Fra hans Haand har man en Samling Prædikener, skrevne i et livligt Sprog, der udkom i Lissabon 1679 — 96 (12 Bd.). En samlet Udgave af hans Værker udkom 1718. *Chr.H.*

Vifil, Kæmpe, der skjulte Kongesønnerne Hroar og Helge. *A. O.*

Vifte. Baade den faststaaende V. og den, der holdes i Haanden, have fra Oldtiden været brugte af alle Folkeslag, der havde Køling behov, den sidste undertiden baade af Mænd og Kvinder. V. kunde være dannet af tynde Flader af Plantestof eller sammensat af Fjedre. Den østerlandske Oldtidsform er gengiven i Fig. 1. I 5. Aarh. f. Chr. kom Paafuglen til Hellas, og dens Hale toges i Brug til V. Husslaver stilledes under Maaltiderne bag Gæsterne og viftede dem sagtelig. I Middelalderen kom V. først i Brug i Italien og i Spanien førend i Frankrig. Her hed den *esmouchoir*, og Flueplagen har altsaa været medvirkende til dens Indførelse. I 15. Aarh. havde V. Form af et Flag (Fig. 2), hvis Fane kunde dreje sig om Stangen, og den maatte altsaa svinges. Man havde Spadsere-V. med lang Stang. De benyttedes i England 1400 som Stok, og dette forklarer Stedet hos Shakespeare (Henrik IV, II 3) »Jeg kunde slaa hans Hoved itu med hans Kones Vifte«. Katharina af Medici bragte ca. 1533 italienske V. med sig til Frankrig, men det var Fold-V., som de nu brugelige. Henrik III viftede sig og havde et Apparat, der udfoldede sig ved et lille Tryk med Fingeren. Den var af fint dekuperet og garvet Svaneskind med Kniplinger. Dronning Marguerite (død 1615) bortgav en V. af Perlemor, der havde kostet 1,200 ecus, i vore Penge 45,000 Kr. I 16. og 17. Aarh. brugtes V. af Fjer i fast Form (Fig. 3), undertiden med et Spejl i Midten. I sidstnævnte Tid uddannedes hos Kvinderne en manuel Færdighed i at haandtere V., der blev til et Signalapparat, og gennem dens Bevægelser udtryktes et Viftesprog i Koketteriets og Intrigens Tjeneste. De berømteste Kunstnere og Kunsthaandværkere ødslede deres Talent paa V.'s Svaneskind, og som Unica stode de højt i Pris V. blev et Udtryk for Personen, og i Valget af dens Billeder undgik Damen alt, hvad der kunde pege hen til hendes egne Skrøbeligheder. Xinon de l'Enclos havde

Kig. 1.

Fig. 2.

f. Eks. et Billede af Jerusalem's Belejring paa sin V. Der var komiske og satiriske V., og de kunde fortælle, hvad der hverken turde siges eller skrives. Viftepragten holdt sig til henimod den franske Revolution, da den veg for Masseproduktionen. Fra dennes Tid *er* levnet Charlotte Corday's og Madame Tallien's V. I Kejsertiden havde V. mere Pengeend Kunstværd, og det var først efter 1830, da Ludvig-XV-Kvadrillerne bragte V. i Mode, at store Kunstnere som Vernet, Ingres, Gerôme, Diaz, Gavarni, Detaille o. a. toge sig af deres Smykning (Fig. 4 og 5). V. har altid været Kvinden kær. Dronning Elisabeth af England sagde, at det var den eneste Gave, en Dronning kunde tage imod. I de fornemme Kredse var den som vokset sammen med Damens Person, hendes stadige Ledsager og Tilflugt i i mange Tilfælde. Før Solskærme bleve almindelige, var V. tillige en Nyttegenstand, og i stor Form brugtes den i fri Luft som Parasol (s. d.). Deraf det svenske Navn Solfjäder.

Fig. 3.

Fig. 4.

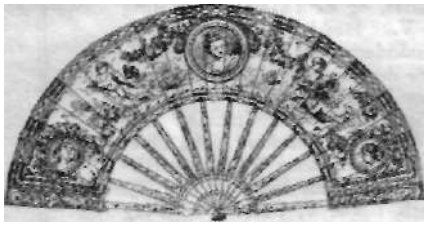

Selv i katolsk Liturgi var V. tagen i Brug indtil 1400 og er endnu ikke afskaffet i græske og armeniske Kirker. I Rom kommer den endnu frem, og Paven viftes med to kæmpestore Fjer-V., medens han bæres i Procession paa Schweizergardernes Skuldre. (Litt.: Blondel, *Histoire des éventails* [Paris 1875]; Uzanne, *L'éventail* [Paris 1881]). *Bernh. O.*

Fig. 5.

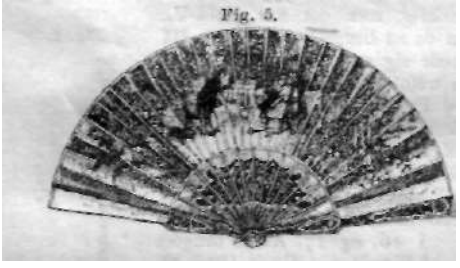

Vifte (bot.) (*rhipidium*)er en enarmet Kvast, hvis Sideakser altid udspringe fra de relative Moderaksers Rygside; den findes kun hos enkimbladede Planter, f. Eks. hos Iris. *V. A. P.*

Vifteblæsere se Blæsere.

Viftebælg se Blæsere.

Viftekoral. Med dette Navn betegnes et Antal rigt og tæt grenede Hornkoraller (*Rhipidigorgia*, *Gorgonella*), hos hvilke Grenene ere indbyrdes sammensmeltede til en netformet gennembrudt, viftelignende Udbredning. En af de mest bekendte Arter er den gule vestindiske *Rhipidigorgia flabellum.* *M. L.*

Viftepalme betegner ingen bestemt Art Palme, men er et fælles Udtryk for alle i Kultur værende Palmer med viftedannede Blade. *A. M.*

Vig se Bugt.

Vig, Ole, norsk Forfatter, født paa Vikmarken i Værnes Sogn i Stjørdalen 6. Febr. 1824, død i Christiania 19. Decbr. 1857, var fattige Husmandsfolks Barn, gennemgik Klæbu Seminarium 1841—43 og blev senere Lærer. Han blev tidlig greben af Grundtvig's Vækkelse og arbejdede for at organisere Missions- og Lærerforeninger i det norden- og vestenfjældske. Fra 1851 til sin Død var han Redaktør af Tidsskriftet »Folkevennen«. Ved Siden heraf var han Udgiver af Maanedsskriftet »Den norske Folkeskole«, I—IV. I begge disse Tidsskrifter skrev han et meget stort Antal populære Afhandlinger, navnlig af historisk, kirkehistorisk og pædagogisk Indhold. Sætskilt udgav han »Liv i Norge, Vinteraftenlæsning for den norske Ungdom« [1851], »Norske Bondeblomster, Poetiske Forsøg« [1851], »Religiøs Læsning for Folket« [1852] og »Norges Historie indtil Harald Haarfager« [1857]. Et Udvalg af hans. Skrifter med Livsskildring udgaves 1859 af O. Arvesen. *O. A. O.*

Vígaglúms saga se Glúmr Eyjolfsson.

Vigan, Le [lᵊvigã'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Gard, ligger 224 M. o. H. ved Foden af Cevennerne og ved den lille Flod Arre og Middelhavsbanen. Den har en Bro i gotisk Stil, en reformert Konsistorialkirke, et Collège, en juridisk Domstol og et Agerbrugs- og Erhvervskammer. Byen har Stenkulsgruber, der give 8,000 Tons i aarligt Udbytte, Brydning af litografiske Sten, Silkespinderier, Fabrikation af Handsker og Virkvarer, Handel og (1901) 5,199 Indb. S. V. f. V. ligger Svovlbadet Cauvalat. *M. Kr.*

Viga-Styrssaga se Heiðarvíga saga.

Vige, Sagnhelt, se Kæte og Vige.

Vigée-Lebrun [viżeløbrõ'], *Elisabeth Louise,* fransk Malerinde, født 1755 i Paris, død 30. Marts 1842 smst. V. var født Vigée, Datter af Portrætmaleren Vigée. Hun studerede under ham, senere bl. a. under Greuze (med hvem hun har ikke faa kunstneriske Træk tilfælles), J. Vernet og Doyen, var et tidlig modnet Talent, der allerede i 16 Aars. Alderen malede en Mængde Portrætter (fra Hoffet og den fine Verden). Hun blev gift ung med Maleren og Kunstforfatteren J. B. P. Lebrun (1748—1813), med hvem hun foretog Kunstrejser i Holland og Belgien; senere hen levede de adskilte. Deres Hjem i Paris var en Tid, med V. som Midtpunkt, Samlingssted for Aand, Skønhed og *High life.* Mme V. sværmede for Antikken, gav *soupers å la greque* og holdt nok af at agere moderne Aspasia. Da Revolutionen udbrød, fandt hun det raadeligst at forlade Frankrig. Nu levede hun et omflakkende og fejret Liv, blev optagen i flere udenlandske Akademier (1783 var hun bleven Medlem af det franske Akademi, efter at et Forsøg tidligere var strandet), fik Ind-

pas ved Hofferne og malede Portrætter af kongelige og højadelige Personer. I Napoli malede hun flere Gange Lady Hamilton (som Sibylle og Bakkantinde), i Rom Miss Pitt som Hebe, i Wien, hvor hun opholdt sig længe, bl. a. Prinsesserne Lichtenstein og Esterhazy, i Berlin Dronningen (Pastel), i St. Petersborg Kongen af Polen o. s. v., og i England, hvor hun opholdt sig 1802–05, Lord Byron, Prinsen af Wales o. m. a. Efter den Tid levede hun, med Undtagelse af en længere Rejse i Holland og Schweiz, i sit Hjemland. Det var saaledes et virksomt Kunstnerliv, hun førte; selv siger hun, at hun har malet 650 Portrætter og 200 Landskaber m. m. Nu ses hendes Arbejder rundt om i Museer og Slotte, i Louvre otte Arbejder, deriblandt det berømte, atter og atter i Stik og Fotografi gengivne, Portræt af hende selv og hendes Datter, kærlig omslyngede; et andet Portræt af de to, udstillet 1787, ses ligeledes i Louvre, i Versailles-Museet »Marie Antoinette og hendes Børn«, i Napoli findes et Selvportræt og en Mængde andre Portrætter (Hamilton-Billederne); ligeledes er hun stærkt repræsenteret i Wien og i London (her bl. a. »Marie Antoinette's Apoteose«). 1835–37 udgav hun i 3 Bd. sine livlig skrevne Livserindringer. Kunsthistorisk set hører V. — ligesom hendes Aandsfælle Angelica Kauffmann — 18. Aarh. til. Hendes Kunst er indsmigrende, yndefuld, elskværdig, mesterlig i Behandlingens Lethed og Gratie; men den er gerne overfladisk i Karakteristikken og i Formbehandlingen og erstatter ofte Følelsens Styrke med de sentimentale Drag og de vindende Smil. *A. Hk.*

Vigeland, Adolf Gustav, norsk Billedhugger, er født 11. Apr. 1869 i Mandal. Han kom til Christiania 1887 og fik nogen Undervisning i Modelering hos B. Bergslien og M. Skeibrok og arbejdede senere et Aars Tid paa V. Bissen's Atelier i Kjøbenhavn. I Berlin var han 1895, men stærkest synes dog hans Studieophold i Rom, Firenze og Paris at have virket paa hans kunstneriske Udvikling. For øvrigt har han rejst meget og bl. a. studeret middelaldersk Arkitektur og Skulptur i England. Efter at have udført nogle mindre Arbejder, deriblandt et Relief i Thorvaldsens Stil med Motiv fra Iliaden og en Gruppe »Hagar og Ismael« [Høstudstill. 1889], udstillede han sit første større Værk, den store Gruppe »Forbandet«, udført 1891—92 i Bissen's Atelier [nu i Kunstmuseet, Chra.]. Her anslaas allerede de Strenge, der længe vibrere i hans Fremstillinger af Menneskers Liv, deres fortærende Lidenskaber, Kærlighedens kvalfyldte Berusning, Haabløsheden og den dybe Fortvivlelse. 1894 udstillede han i Chra. Kunstforening over 50 af sine Værker, større og mindre Relieffer, Portrætbuster og en Statue af en ung Pige [1892, Kunstmuseet, Chra.], samt en Række mindre Figurer, mærkelige ved deres Motiver og den stærkt impressionistiske Fremstillingsmaade. Der var Reliefferne »Gud skaber Dyrene« [1893, Kunstmuseet, Chra.], de smaa Figurer: »To unge«, »Død og Liv«, »En syg Mand«, »Et Lægdslem« [alle fra 1893], »En Tvivler«, »En Kvinde ser sin Mand dø« [1894], »Dans« [1893, 1896 i Bronze og i større Udførelse i S. Larpent's Eje, der ligeledes besidder Reliefferne »Drankerne«, »Helhesten«, »Gud favner Skabningen« og »Dommedag«, 1893—94]. Men den alt overragende Interesse fangedes dog af det store Relief »Helvede« [1894, senere (1897) helt omarbejdet og støbt i Bronze til Kunstmuseet, Chra.]. I en Sum faar her Kunstnerens Livsbetragtning sin kunstneriske Forklaring. Mægtig virker den storladne Komposition, der samler sig som i et Brændpunkt i den fraadende Menneskebølge, som vælter sig op mod Satanas, der grublende og tavs sidder i sin Klippeniche. Efter denne Kraftudfoldelse, der med eet Slag viste V. som den ejendommelige, dybt originale Billedhugger — ensom i norsk Kunst —, følger saa en Række Figurer, der behandler Forholdet mellem Mand og Kvinde, originale, ofte dristige Fremstillinger af Kærlighedslivet: »De nedbøjede« [1898], »Natten« [1898, Kunstmuseet, Chra.], »Eros og Psyche« [Bronze 1898, Kammerherre Mathiesen, Eidsvold], »Omfavnelse« [1898, Maleren Kreuger, Stockholm], »Mand og Kvinde« [1898], »Manden med Kvinden i Favn« [1897], »Eremitten« [1898, Bronze i Kunstmuseet, Chra.], »Tiggerne« [1899, Bronze, Klaus Fåhræus, Stockholm]. Ved Siden af disse Værker har V. frembragt et større Antal karakterfulde, glimrende udførte Portrætbuster af flere af Norge's mere fremtrædende Mænd: Henrik Ibsen [1901, i 1 Throndhjem's Galeri, og en senere Buste fra 1903], Bjørnstjerne Bjørnson [Marmor, Kunstmuseet, Chra.], Sophus Bugge [1902, Bronze smst. og i Nationalmuseum, Stockholm], Arne Garborg [1903] og Jonas Lie [1904, Bronze], samt den fortrinlige Bronzebuste af Em, Vigeland [1896, alle i Kunstmuseet, Chra.]. Desuden Busterne af Gunnar Heiberg [1905], Knut Hamsun [1903] og Kong Oscar II [1903, Bronze i Kongens Eje] samt Reliefportrættet af Sigbjørn Obstfelder [1896] og den livlige Portrætstudie af Aasta Hansteen [1905]. Offentlige Monumenter havde V., fraset en mindre Brøndfigur paa Hamar, endnu ikke leveret; men ved Konkurrencen om Abel-Monumentet 1902 blev hans Udkast, uagtet det fuldstændig fraveg Programmets Bestemmelser, dog senere antaget. Det fremstiller en staaende nøgen Yngling, baaren op paa Ryggen af to menneskelige Figurer i Flugt gennem Rummet, en dristig og skøn Komposition, som vel har vakt megen Strid, men som om ibrhaabentlig ikke lang Tid vil komme til at pryde Norge's Hovedstad. Udkastet findes støbt i Bronze i Nationalmus. i Stockh. og i polyteknisk Læreanstalt i Kbhvn. Kunstnerens Model i Gips i kolossal Maalestok er nu (1906) under Støbning i Christiania. Senere har V. ogsaa udført et Monument over Richard Nordraak, som skal opstilles paa en Plads ved Stortinget. I den seneste Tid er han beskæftiget med en »Beethoven« og har gjort et Udkast til et Kolossalmonument over Henrik Ibsen og til et Monument over Petter Dass (2 Udkast). Oktbr. 1906 udstillede han Modellen til en længe planlagt, vældig »Fontæne« i Christiania. Fontænens Midtparti dannes af en Bronzegruppe — 6 nøgne kraftige Mænd, der løfte den tunge Skaal, hvorfra Vandet silrer ned, medens der fra Fodstykket stadig vælder Kildespring frem og fylder det store Bassin, hvis Brystning er smykket med Bronzereliefs og paa hvis øverste Rand der findes 20 Trægrupper med Bladkroner dannet som Kurve, der kan fyldes med levende Planter. Inde mellem disse Træers Grene og paa Reliefferne

Flader er der en Rigdom af menneskelige Figurer. Denne originale og pragtfuldt tænkte Komposition er vistnok enestaaende i den nyere Plastiks Historie og vil forhaabentlig komme til at smykke Eidsvoldspladsen i Christiania. Hans sidste, 1906 udstillede Arbejder ere to store Bronzegrupper med Motiver fra Kærlighedsforholdet mellem Mand og Kvinde. De ere begge Værker af en overlegen Kunst, i Behandlingen og Udførelsen, særlig af den staaende Gruppe, maaske noget af det skønneste, V. har gjort. Disse senere Arbejder vise alle en større Fylde i Formen i Modsætning til hans tidligere, ofte noget magre og benede Figurer. Endelig maa nævnes hans Virksomhed som Billedhugger ved Throndhjem's Domkirke, en Virksomhed, det højlig maa beklages blev afbrudt. Til dette Norge's skønneste Bygværk fra Middelalderen har V. leveret bl. a. Olafs-Figuren til Kornichen [1897], Relieffet Maria, Englene og Hyrderne til Kongeindgangen [1898, efter eget Udkast], Korbuefigurerne Moses, Maria, Esaias og Elias [1899], 4 Statuer til Korbuen, Christus paa Korset, David, Johannes og Engelen [1902], flere Relieffer til Døbefonten og Vestskibet, Konsolfigurer, et større Antal Vandspyere o. m. Alle disse Arbejder vise hans geniale Blik og dybe Forstaaelse af middelalderlig Skulptur. V.'s Udvikling som Billedhugger staar i ingen Sammenhæng med tidligere Skulptur i Norge, snarere synes italiensk Renaissancekunst (Donatello) at have virket paa ham, men han staar fuldt ud som en original, rigt udrustet Kunstner, hvis vældige Produktionsevne staar i sin fulde Kraft. (Litt.: S. Przybyzewski, »Ein Unbekannter« i »Die Kritik« III [Berlin 1896]; J. Thiis, »G. V.« i »Ord och bild«, 1904, og i samme Forf.'s »Norske Malere og Billedhuggere« III [Bergen 1905]; Sophus Michaelis, »G. V.« i »Kunst« V [Kbhvn. 1903]; i Meier-Graefe, »Entwickelungsgesch. d. modernen Kunst« I—II [Stuttgart 1904]). *Fr. O.*

Vigeland, Emmanuel, norsk Maler, ovenn.'s Broder, er født 2. Decbr. 1875 i Mandal. Han kom til Christiania 1894 og gennemgik den kgl. Kunst- og Haandværksskole; samtidig arbejdede han paa egen Haand og udstillede 1897 sit første Billede paa Statens Kunstudstilling: »Adam og Eva«, hvorefter han tildeltes Finne's Legat for 2 Aar. 1898 havde han flere Billeder paa Udstillingen, deriblandt »Kamp om Kvinden«, som købtes af Fridtjof Nansen, og et andet: Et Menneskepar, der nu ejes af S. Larpent, Christiania. Fra dette Aar er ogsaa en Skitse til en paatænkt Vægdekoration (tilhører Hr. Olaf Schou, Sindsen). Samme Aar rejste han til Kjøbenhavn og besøgte der P. S. Krøyer's Malerskole. Han fik derefter Houen's Legat i 3 Aar og rejste saa til Paris, hvor han malede hos Cormon. 1901—02 foretog han en Studierejse i Italien, Spanien og England og malede i denne Tid de fleste af de Billeder, som han havde udstillet paa sin Separatudstilling i Christiania 1903 (og senere samme Aar i Kbhvn.). Kunstnerens stærke Temperament viser sig saavel i Motivvalget (»Dommedag« — »Vita«, Barneøjet, der aabner sig stort og undrende for Tilværelsen — »Kys« — »Kamp om Kvinden«) som i en mættet, rødglødende Kolorit, men han famler endnu og finder, trods dygtige Studier, ingen sikker Form for sine dristige kunstneriske Intensioner. 1904 malede han til Kjøbenhavn's ny Raadhus et af de store Freskobilleder til Borgertrappen og det store Musikanterbillede over Indgangsportalen til Raadhushallens Loggia. 1905 fik han Benneche's Legat til en Studierejse til det hellige Land og Italien for nærmere at sætte sig ind i Freskomaleriets Teknik i Anledning af det Arbejde, der 1904 var blevet ham overdraget at udføre, nemlig Dekoreringen af den ny Vaalerengens Kirke i Christiania, et Arbejde, som i sin Art og ved sit Omfang (ca. 70—80 legemsstore Figurer) er enestaaende i nyere norsk kirkelig Kunst, og som vil beskæftige Kunstneren i flere Aar. *Fr. O.*

Vigevano [vidževa'no], By i det nordlige Italien, Provins Pavia, ligger 12 Km. N. 0. f. Mortara ved højre Bred af Ticino og ved Banen fra Milano til Mortara. (1901) 23,560 Indb. V. har Silke- og Bomuldsindustri, Tilvirkning af Vogne, Møbler og Melvarer samt livlig Handel. V. har et Slot, der har tilhørt Familien Sforza. *H. P. S.*

Vigfússon, Guðbrandur, islandsk Filolog, født 13. Marts 1827, død 31. Jan. 1889. Efter at være dimitteret fra Reykjavik Skole 1849 tog V. til Kjøbenhavn's Universitet, hvor han først studerede klassisk Filologi, men han afsluttede aldrig sine Studier med nogen Eksamen. Tidlig blev den gamle islandske Litteratur hans Yndlingsstudium, og allerede 1854—55 forfattede han sin epokegørende Afhandling om Tidsregningen i de islandske Sagaer, »*Um* Timatal i *Islendinga sögum* i fornöld« (trykt i »Safn til sogu Isl.« I), hvor han lægger for Dagen foruden et indgaaende Kendskab til Sagalitteraturen en ualmindelig Kombinationsevne og kritisk Sans; denne Afhandling er ubetinget hans bedste og vil længe bevare sin Værdi, uagtet de senere Tider have givet mange Korrektiver til den. 1856 blev V. *Stipendiarius Arnamagnaeanus* og beholdt denne Stilling til 1866; han fik nu den bedste Lejlighed til at gøre sig bekendt med hele den berømte Samling, og det maa siges, at han blev den grundigste Kender af den. Han var en fortræffelig Haandskriftlæser og er især bleven berømt for Læsningen af et Par Sider, hvor man ikke tidligere havde kunnet læse et Bogstav. Eftertiden har konstateret Rigtigheden af hans Læsning i alt væsentligt. I denne Periode foretog han et Par Rejser til Norge og Tyskland, som han beskrev paa Islandsk i »Nýfjelagsrit«; sit Modersmaal skrev han paa en glimrende Maade. I denne Periode falder hans første Udgivervirksomhed; »Bárðarsaga« m. m. [1860], »Fornsögur« [sammen med Möbius, 1860], »*Eyrbyggjasaga*« [1864], »Flateyjarbok« *I—III* (sammen med Unger; V. afskrev hele det kolossale Haandskrift) han skrev den udmærkede Fortale til J. Árnason's »Islandske Eventyr« [1862]. Hans Sagaudgaver fra denne Periode ere ret gode, og han skelner rigtig mellem Haandskrifterne indbyrdes, men i Enkelthederne lade de en Del tilbage at ønske, og man mærker ofte den Vilkaarlighed, der saa stærkt viser sig i hans senere Udgaver. I Aaret 1864 blev V. engageret til England for at fuldføre og udgive det af R. Cleasby (s. d.) paabegyndte leksikalske Arbejde. Med sin sædvanlige Energi og Hurtighed tog han fat paa Arbejdet, og i en kort Tid havde han udført det kæmpemæssige Værk: »Icelandic-eng-

lish Dictionary«, der udkom i Aarene 1869—74. Imidlertid var han bleven *M. A.* 1871 i Oxford, hvor han levede til sin Død, og (1873) Medlem af Videnskabernes Akademi i Miinchen; senere blev han Æresdoktor i Upsala (1877) og *prof. extraordinarius* Oxford (1884). Han genoptog sin Udgivervirksomhed, men var som saadan meget uheldig stillet, fjernt fra Haandskrifterne som han var; han stolede for meget paa sine egne Afskrifter og paa — sin Hukommelse. Han udgav >Icelandic sagas« (»Orkneyingasaga« m. m. og »Håkonarsaga« m. m.) i 2 Bind, der først udkom 1887, men længe havde ligget færdige. 1878 udkom »Sturlungasaga« I—II, med den bekendte Indledning: *Prolegomena*, der bl. a. indeholder en kort, god Oversigt over hele den gamle Litteratur. Fem Aar senere (1883) udkom hans andet Hovedværk: *Corpus poeticum boreale*, en Samling — dog langtfra fuldstændig — af Eddakvad og Skjaldedigte med engelsk Oversættelse. Teksten er meget ukritisk behandlet og er i videnskabelig Henseende lidet brugelig; her mærkes hans vilkaarlige og subjektive Opfattelse grelt, idet han f. Eks. antager en meget vidt dreven Omdigtning af Skjaldekvadene før 1100, der skulde være foretagen i 12. Aarh.; denne Antagelse er imidlertid fuldstændig grundløs. I dette Værk forfægter han ogsaa den Mening, at Eddadigtene skulde være stærkt paavirkede af vestlig (angelsachsisk) Kultur, og han antager, at de ere blevne dl i de vestlige Lande. Flere andre mærkelige Anskuelser fremsættes her f. Eks. med Hensyn til den gamle Tidsregning. Indledningen indeholder meget fortræffeligt vedrørende Litteraturen paa Island i 16. og 17. Aarh. V. viser sig her i det hele som den geniale, men meget uskolede, fantastiske og subjektive Forsker. Var det sidstnævnte Arbejde i videnskabelig Henseende temmelig svagt, var hans sidste, posthume Arbejde dog langt det svageste: *Origines Islandicae* I—II [1905], en Udgave af flere af de islandske Slægtsagaer med »Landnámabók« i Spidsen, med engelsk Oversættelse. Her gaar hans vilkaarlige Behandling af Teksten og subjektive Opfattelse over alle Grænser. Indledningerne til de enkelte Sagaer indeholde dog en Del, der er af Betydning. Foruden disse store Arbejder, som bleve fuldførte i en forbavsende kort Tid, skrev V. en Mængde mindre Afhandlinger og Anmeldelser, hvoraf en Del indeholder lødige og gode Ting. Han besørgede ogsaa bl. a. 2. Udg. af N. M. Petersen's Sagaoversættelser. (Litt.: »Andvari« XIX [1894], hvor en udførlig Biografi og nøjagtig Opregning af V.'s Skrifter og Afhandlinger ved Dr. J. Þorkelsson findes, og »Arkiv f. nord. filol.« VI; Biografi ved samme). *F. J.*

Vigfusson, Sigur Sur, islandsk Arkæolog, foreg.'s Broder, født 8 Septbr. 1828, død 8. Juli 1892. V., der egentlig var Guldsmed af Profession — udlært i Kjøbenhavn —, fik tidlig Interesse for sit Fædrelands Oldtid og Oldtidskultur, og da Sig. Gu3mundsson (s. d.) døde, blev han den, der tog sig af det islandske Oldsagsmuseum' i Reykjavik, hvis Forstander han blev 1878. Aaret efter stiftede han det islandske Oldsagsselskab »Fornleifafjelag«, og fra nu af virkede han ene og alene for Museet og sit Selskab. Med utrættelig Iver og Entusiasme samlede han Oldsager fra hele Landet, og han søgte at ordne Museets Genstande, saa godt det lod sig gøre efter de daarlige lokale Forhold. Om Sommeren rejste han og undersøgte »Sagasteder« ɔ: fra Sagaerne bekendte Steder, hvor han da lod foretage mere eller mindre grundige Udgravninger. Sine Resultater nedlagde han i Selskabets »Árbók«, der begyndte at udkomme 1881. Indtil sin Død var det ham, der skrev det meste af Aarbogens Indhold. Hans mest bekendte Udgravninger er dem paa Bergtorshvol, hvor det lykkedes ham at finde det ved Branden 1012 brændte Forraadskammer m. m., samt Udgravningerne af Gisle Sursson's Skjulesteder i Geirtjofstjorden. Disse synes at være tiltorladelige; men det kan ikke nægtes, at Entusiasten V. vistnok flere Gange lod sig vildlede af urigtige Forudsætninger og misforstaaet Patriotisme, f. Eks. med Hensyn til det gamle Logberg's Beliggenhed. Hans Udgravninger paa Altingsstedet have gjort mere Skade end Gavn. Hans Kendskab til hele den gamle Sagalitteratur var enestaaende, og hans arkæologiske Indsigt ret betydelig. (Litt.: »Arbok hins ísl. fornleifafjelags« 1888—92). *F. J.*

Vigge eller Vogg, den yngste af Rolf Krake's Kæmper, hævner sin Herres Død ved at dræbe Hjarvard med hans eget Sværd. *A. O.*

Vigilånt (lat.), opmærksom, vagtsom; *Vigilarius*, ordensgejstlig, der vækker til Morgenandagt.

Vigilantïbus leges **sunt** scriptae (lat.), »Lovene ere skrevne for de vaagne«, en Retsregel, der udtrykker Borgernes Forpligtelse til at kende Lovene, idet Ukendskab med Loven ikke hjemler Straffrihed. *H. H. R.*

Vigilantïus, en Presbyter fra Calagurris i det sydlige Gallien, levede omtr. 400 e. Chr. Han er væsentlig bekendt ved sin Strid med Kirkefaderen Hieronymus, hvem han besøgte i Bethlehem. Efter først at have angrebet Hieronymus heftig, fordi denne formentlig hældede til Origenes'es Kristendomsopfattelse, blev V. selv Genstand for et Angreb af Hieronymus, som i sit Skrift *Contra Vigilantium* (406) stærkt bebrejdede V., at han havde udtalt sig mod Tilbedelsen af Martyrrelikvier og angrebet Asketerne og Munkevæsenet. (Litt.: Gilly, *V. and his times* [Lond. 1844]). *H. H. R.*

Vigilēre (lat.), være vagtsom, passe paa, holde Orden.

Vigilie se Kanonisk Tid.

Vigilius, Pave (540—55), Romer af Fødsel, fulgte 536 som Diakonus Pave Agapet til Konstantinopel, hvor han kom i Berøring med Kejser Justinian og Kejserinde Theodora. Da Agapet pludselig døde før Hjemrejsen, tilbød Kejserparret at hjælpe V. paa Pavestolen, saafremt han vilde støtte dets Kirkepolitik og holde Haanden over Monofysitismen, og V. gik ind herpaa. En allerede valgt Pave i Rom, Silverius, maatte da ogsaa vige Pladsen for V., men V. søgte paa en tvetydig Maade at slippe uden om sine Løfter til Kejseren. 544 udstedte Justinian for at vinde Monofysitterne det Edikt, som førte til Trekapitelstriden (s. d.), og for at sikre sig V.'s Tilslutning til Ediktet kaldte Kejseren ham til Konstantinopel. Her søgte V. at slippe fri for at afgive en tydelig Erklæring, men 548 blev han nødt til at give sin

Tilslutning til Ediktet i en hemmelig Skrivelse, det saakaldte Judicatum. Skrivelsen blev imidlertid bekendt og vakte en heftig Indsigelse fra Vestens Biskoppers Side. Navnlig Nordafrikanerne protesterede. V. blev bange og søgte at hale i Land, men for sent. Kejseren sammenkaldte 553 et Koncil i Konstantinopel, det femte økumeniske, og dette Koncil fordømte de tre Kapitler trods Vestens Protest. V. søgte ogsaa en Stund at protestere; men da han blev truet og plaget, slog han paa ny om og sluttede sig til Koncilet. Han fik derefter endelig Lov at drage hjem til Rom, men paa Hjemrejsen døde han. (Litt.: Fr. Nielsen, »Haandbog i Kirkens Historie« I [1893]). *A. Th. y.*

Vigiliæ se Bisceglio.

Vigintivirât (»Tyvemandsembede«) er en sammenfattende Benævnelse for forskellige mindre Embeder i det antikke Rom. De Embedsmænd, som hørte derind under, vare *tresviri capitales*, *tresviri monetales*, *decemviri stlitibus judicandis* og *quattuorvirviarum urbanarum*. Disse Embeder beklædtes i Reglen af yngre Mænd, der havde til Hensigt at slaa ind paa Embedsvejen, og i ethvert Tilfælde i den ældre Kejsertid var Beklædelsen af et saadant Embede en nødvendig Betingelse for at opnaa højere Embeder. *H. H. R.*

Vigne [vi'ñə] (ital. vigna), Vinbjærg.

Vigne [vi'ñə], de, belgisk Kunstnerfamilie. 1) Félix de, Maler og Raderer, født 1806 i Gent, død 1862 smst. Han var Elev af Faderen, Dekorationsmaleren Ignatius de V. (1767—1840) og Paelinck i Bruxelles, blev Akademiprofessor i Gent og malede mest Historiebilleder og historiske Scener: »Aarsmarked i 15. Aarh.« (Mus. i Gent), >Børn i Vinkælderen«, »Abrocomas og Anthia« (Mus. i Bruxelles) etc. og skrev om Kunst (den gotiske Bygningskunst i Belgien, forsynet med hans egenhændige Kobberstik). Desuden udgav han det store Værk »Receuil des costumes du moyen åge« (med ca. tusind Raderinger, udførte af ham selv). 2) Broderen Pieter de V., Billedhugger, (1812—77), har udtørt en Del større plastiske Arbejder: Bronzemonumentet over Artevelde (Gent); Basrelieffet >Leye's Forening med Schelde« o. a. 3) P. de V.'s Søn Paul de V., født 1843 i Gent, død 14. Febr. 1901 i Bruxelles (i Sindssyge), var ligeledes Billedhugger. Hans Værker sættes højt paa Grund af deres plastiske Skønhed og ædle Opfattelse. Bekendte Arbejder: >Udødeligheden« (Mus. i Bruxelles), >Psyche«, >Domenica«, Marmorstatuen >Søndag« (Antwerpen's Mus.) etc. *A. Hk.*

Vignemale [viñə'ma'l], Bjærgparti i Pyrenæerne, ligger 15 Km. V. N. V. f. Gavarnie paa Grænsen mellem Frankrig og Spanien og hæver sig indtil 3,298 M. o. H. i Grand V. eller Pique Longue. V. er klædt med evig Sne og sender 3 Gletschere ned paa den franske Side. Den højeste Top besteges 1834 for første Gang af en Jæger Jean Latapie. *H. P. S.*

Vignet [viñæ't], egl. vignette (fr.), af vigne, Vinranke, betyder en ornamental Forsiring i en Bog, anbragt i dens Begyndelse (øverst paa Siden) eller til Slutning, undertiden ved et Kapitels Begyndelse eller Slutning. En Slutnings-V. kaldes ofte Cul de lampe. V. findes i Alm. udførte i Træsnit, men der haves ogsaa kobberstukne o. a. V. Det er fra omtr. 1500, man begynder at bruge V. i trykte Bøger. *E. G.*

Vignoble [viñå'blø] se Neuchatel.

Vignola [viñå'la], italiensk Arkitekt og Forfatter, egentlig Giacomo Barozzi, (1507—73), født i Vignola ved Modena. V. virkede en Tid ved det franske Hof, blev pavelig Arkitekt og arbejdede efter Michelangelo's Død paa Peters-Kirken (de to smaa Sidekupler). Han har bl. a. skabt Slottet Caprarola ved Viterbo, Kirken del Gesu i Rom (fuldført af G. D. Porta), den enkle Kolossalbygning Pal. Farnese i Piacenza (ikke fuldført, nu Kaserne), Oratorium S. Andrea m. v. Hans Haandbog om Søjleordenerne (>Trattato degli Ordini« [1563, udg. i Paris fra 1815]), fik overordentlig stor Betydning; den blev Kanon for Forstaaelsen af Antikken, som den indstrammede i en Række tørre konstruktive Regler, og kom til ganske at beherske de to følgende Aarhundreders Arkitektur. *A. Hk.*

Vignoles [vinjå'l], Charles Blacker, engelsk Jærnbaneingeniør, født 1792 i Birmingham, død 17. Novbr. 1875 i Hythe ved Southampton, navnlig bekendt som den, efter hvem de almindelige Jærnbaneskinner med bred Fod, Vignolesskinner (se Jærnbaner, S. 1097), ere opkaldte. Disse Skinner ere dog ikke opfundne af V., men af Amerikaneren Stevens under et Ophold i England (1830); de anvendtes første Gang paa den i 1832 aabnede Bane Camden—Amboy i de Forenede Stater. Derimod indførtes de i England (1836) af V. og beholdt hans Navn ved deres videre Udbredelse i Europa. *A. O—d.*

Vignon [viñõ'], Noémie Cadiot, kendt under Navnet Claude V., fransk Forfatterinde og Billedhuggerinde, født i Paris 12. Decbr. 1832, død i Nizza 10. Apr. 1888. Foruden ved sine Skulpturer (bl. a. Basrelieffer i Biblioteket i Louvre og paa St.-Michel-Fontænen i Paris) skaffede hun sig Navn ved en Række psykologiske Romaner i Balzac's Retning, hvoriblandt kunne nævnes: »Minuit, récits de la vie reelle« [1861], >Les complices« [1863], >Un naufrage parisien« [1869], >Château-Gaillard« [1874], »Les drames ignorés« [1876], »Le mariage d'un sous préfet« [1884] o. fl. Hun var to Gange gift, anden Gang med Minisateren M. Rouvier. *S. Ms.*

Vigny [viñi'], Alfred de, Greve, fransk Digter, født i Loches 27. Marts 1797, død i Paris 18. Septbr. 1863. V. tilhørte en gammel kongetro Adelsslægt og traadte purung i Bourbon'ernes Tjeneste, ledsagede 1815 Kongen et Stykke paa hans Flugt og blev etter hans Hjemkomst Løjtnant i den kgl. Fodgarde. Men trættet af den ensformige Garnisonstjeneste tog han 1828 sin Afsked som Kaptajn for helt at hellige sig Digtekunsten. Allerede 1822 havde han udsendt en Samling »Poèmes«, 1824 det af Victor Hugo lovpriste Digt »Éloa«. 1829 samlede han sine »Poémes antiques et modernes«; de fleste af dem vare skrevne allerede før 1825, saaledes at han maa siges at være den romantiske Poesis Banebryder endog før Hugo, af hvem han dog ogsaa selv modtog Impulser. Hans Vers røbe Paavirkning af André Chénier, men betyde samtidig et dristigt Fremskridt i den franske Lyriks Historie.

Med sin stolte og stoiske Ensomhedstrang, sin strenge Aandsdyrkelse, sin Idealitet og sin Tilbedelse af den rene Skønhed fik han Indflydelse paa den senere franske Lyrik; han er Ideernes Digter blandt Romantismens Mænd, men støber sine Digte i en konkret og sanselig, paa samme Tid malerisk og plastisk Form, er storladen, oprindelig og rig paa Billeder af en ny og tungsindig Skønhed. Ogsaa paa den historiske Romans Omraade var han et Skridt forud for Hugo, idet han allerede 1826 udgav den af Walter Scott paavirkede »Cinq Mars ou une conjuration sous Louis XIII« [overs. af F. W. Horn 1893]. Ogsaa paa Dramaets Omraade gik han i Spidsen, oversatte 1829 Shakespeare's »Othello« paa Vers; det faldt paa Odéon, fordi Ordet Lommetørklæde blev nævnt. Med et selvstændigt Drama »La maréchale d'Ancre« [1830] havde V. intet Held. I sit Mismod herover skildrede han i »Stello ou les consultations du docteur noir« [1832] tre ulykkelige, miskendte Digteres Historie: Gilbert, Chénier og Chatterton. Denne Klagesang — Geniet i Kamp med den uforstaaende Omverden — uddybede han yderligere i Tragedien »Chatterton«, der 1835 gjorde stor Lykke og betragtedes som Romantismens Hoveddrama næst efter Hugo's »Hernani«. Efter endnu s. A. at have udgivet en Samling plastisk prægnante og ædruelig stærke Noveller, »Servitude et grandeur militaires«, forstummede Digteren lige til sin Død, bitter, ensom, skuffet og gold af en uhelbredelig kritisk Pessimisme. Først Aaret efter hans Død udkom en Rækkesenere Digte »Les destinées«, 1867 hans Dagbog »Journal d'un poète«, der udtaler hans stoiske og bitre Livssyn. »Æren er Pligtens Poesi« var en af hans moralske Formler, en anden lyder: »Ene Tavsheden er stor; alt det andet er Svaghed«. — V.'s samlede Værker ere udgivne flere Gange, 1883—85 i 8 Bd. (Litt.: Anatole France, *A. de V.* [1868]; Dorison, *A. de V., poète philosophe* [1892] og *Un symbole social, A. de V. et la poésie politique* [1894]; Paléologue, *A. de V.* [1891]; E. Asse, *A. de V. et les éditions originales de ses poésies* [1895]). *S. Ms.*

Vigo, By i det nordvestlige Spanien, Provins Pontevedra, ligger 22 Km. S. S. V. f. Pontevedra paa den sydlige Bred af Bugten ved V. (Ria de V.). (1900) 23,259 Indb. V. er amfiteatralsk beliggende, omgives af Mure og forsvares ved to Kasteller. Den har en god Red og en Havn, der anløbes af flere Dampskibslinier, og driver betydelig Fangst af Sardiner og Tunfisk samt vigtig Handel. Byen er berømt fra Søkampen 23. Oktbr. 1702, da den engelsk-hollandske Flaade her tilintetgjorde den med en fransk Eskadre forenede spanske Sølvflaade paa dens Tilbagevej fra Amerika. Flere Gange har man forsøgt paa at hæve de sunkne Sølvskatte. *H. P. S.*

Vigognegarn se Garn.

Vigogneuld se Uld.

Vig or (lat.), Livskraft, Styrke; vigorøs, livskraftig, stærk.

VigorOSO (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: krattig.

Vigra se Roald.

Vigrid (o: der, hvor der rides til Kamp), den Slette, hvor Guder og Jætter kæmpe i Ragnarok. *A, O.*

Vigsnes (Visnes), Kobberværk i Avaldsnes Herred paa Karmøen, var i en Række af Aar Norges største Bjærgværksanlæg. Hovedgruben opdagedes 1865; den førte kobberholdig Svovlkis i en stokformet Masse, hvis Mægtighed undertiden var henimod 20 M. 1866—94, da Værket nedlagdes paa Grund af de slette Konjunkturer, produceredes ca. 900,000 Tons Malm med et Kobberindhold paa ca. 4 p. Ct. Gruberne naaede et Dyb af 735 M. Værket ejedes af et belgisk, senere belgisk-fransk Interessentskab. *K. F.*

Vigsø-Bngt, mellem Hanstholm og Bulbjærg paa Jylland's Vestkyst. I Bugten er mindre end 10 M. Vand. Skibe bør paa Grund af den urolige Sø og Strøm ikke uden tvingende Nødvendighed komme ind i den. *G. F. H.*

Vigueur [vigö'r] (fr.), d. s. s. Vigor.

Villiers [vil'e'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Maine-et-Loire, med Rester af et Slot fra 11. Aarh., Handel med Kreaturer og (1901) 1,592 Indb. Ved V. besejrede Vendéehæren 18. Juli 1793 den republikanske General Chalbot. *M.Kr.*

Vik, Herred, 1) Sogn Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Fogderiet Sogn), Nordre Bergenhus Amt, 715 □ Km., hvoraf 12 □ Km. Ferskvand, (1900) 3,533 Indb., altsaa ca. 5 Indb. pr. □ Km., udgøres af Vik Præstegæld med Vik, Arnefjord og Kvamsø Sogne; det omgives af Herrederne Hosanger, Kirkebø, Balestrand, Leikanger, Vossestranden og Voss. — Herredet ligger paa begge Sider af Sognefjorden (s. d.), for den største Del paa Fjordens søndre Side omkring de fra Viksøren, Arnefjorden og Finnefjorden opgaaende Dalfører; til Herredet høre 12 Smaaøer med et samlet Areal af 0,1 □ Km. Det N. f. Sognefjorden liggende Afsnit, hvor Lønefjorden gaar ind, er et højt Fjældland, gennemskaaret af Dalfører som Nesedalen, Hesjedalen, Tendalen m. fl.; blandt de betydeligste Fjælde høre Kvanfjeld, Munkeggen (1,329 M.) med Brattefonn, Løvsalen (1,197 M.) m. fl. Det S. f. Sognefjorden liggende Afsnit har større og bredere Dalfører, som Rivedalen, Bødalen, Ofriddalen med Seljedalen m. fl.; blandt de mange betydelige Fjælde kunne fra Vest mod Øst nævnes Blaanip, Klaifjæld, Skjertingsnaave (1,255 M.), Fresvikbræen (1,589 M.), Rambæren (ca. 1,600 M.) m. fl.; evig Is og Sne dækker et Areal af hele 21,5 □ Km., hvoraf Fresvikbræen 8,3 □ Km. — Blandt Herredets mange Vasdrag ere de betydeligste Nesedalsbækken, Tendalsbækken m. fl. i dets nordre og Vøvringsbækken, Rivedalselven, Ofriddalselven m. fl. i dets søndre Del; der findes efter Kortene i alt 156 Indsøer, af hvilke den største er Molsetvand (1,4 □ Km.). — Af Herredets Areal opgives 12 □ Km. dyrket Mark, 75 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr; Jordbrug og særlig Fædrift ere Hovednæringsvejene; tillige er Fiskeriet af Betydning. Af Skov har Herredet nok til eget Behov, og der er en Del mindre Sav- og Møllebrug. Blandt de betydeligste Gaarde kunne nævnes Vange, Holstad, Aase, Engjum, Grov (Præstegaard)m.fl.; Viksøren Strandsted havde 1900 464 Indb.; her ligger flere Hoteller, og Turisttrafikken kan være betydelig i dette for sin Naturskønhed bekendte Herred. Indtil for kort

Tid siden laa her Eksercerpladsen **Viksmoen**. Foruden Vik Kirke, opført 1875, ligger her to ældre Kirker, Hopperstad og Hove Kirker, begge restaurerede af Arkitekt P. A. Blix, som ligger begravet i Hove Kirke, der indtil de mindste Enkeltheder er udstyret som en middelaldersk Kirke. Arnefjord Kirke er opført 1880; den ældste Kirke ved Arnefjord, Flets Kirke, omtales 1360; Kvamsø ældre Kirke er opført mellem 1200 og 1360 og nu nedlagt, da ny Kirke for Sognet er opført længere ude i Fjorden ved Sæle. — Af rodelagte Køreveje har Herredet Vejene fra Viksøren gennem Bødalen til Espesæter, gennem **Ofriddalen** til Refsdal og gennem Seljedalen til **Bruvold**; fra Arnefjord fører Bygdevej gennem **Rivedalen** til **Dale**; for øvrigt findes kun Rideveje og enkelte kortere Gaardveje. Herredet har Dampskibsforbindelse med Bergen med Anløbssteder Lønefjord, Kvamsø ytre og indre, Sylvarnes, Arnefjord og Vik. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: A. **Helland**, »Nordre Bergenhus Amt« [Chra. 1901]). *N. S.*

2) søndre Helgeland **Fogderi** (skal fremtidig tilhøre Helgeland Politimesterdistrikt), **Nordland's** Amt, 233 □ Km., hvoraf ca. 6 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,731 **Indb.**, altsaa ca. 12 **Indb.** pr. □ Km., udgøres af Vik Præstegæld og Sogn; det omgives af Herrederne **Brønnø**, Velfjorden og Bindalen og grænser mod Vest til Havet.— Herredet bestaar for den største Del (216 □ Km.) af Fastland samt af et betydeligt Antal Øer (283) og Skær (357); af Øerne ere de største **Kvaløen** (9,5 □ Km.), Sømnesøen (0,6 □ Km.) og Vaagøen (0,4 □ Km.); de største Øgrupper ere Sandvær, Lyngvær og yderst i Havet Horsvær. I Herredets sydlige Del gaa **Bindalsfjorden** og Ursfjorden ind; mod Vest ligge **Havstrækningerne Lyngværfjorden, Melsteinfjorden** og **Torgfjorden**, og her skære sig ind **Sømnesfjorden**, Nordstrømmen, **Sørstrømmen** med **Sørbotn** samt Kvervet. — De største Højder har Herredet i den østre Del samt langs Bindalsfjorden og Ursfjorden; mod Vest gaar Landet over i et ca. 3 Km. bredt, lavt og til Dels myrlændt Forland. Blandt de betydeligste Fjælde kunne nævnes Sæterfjeld (597 M.), Grøndalsfjeld (616 M.), Lysingen (648 M.) m. fl. samt i det 0. f. Ursfjorden liggende Afsnit Kromfjeld (398 M.), Sausfjeld (499 M), Harangsfjeld (786 M.) m. fl. Herredets Øer ere som Regel klippefulde; **højest** ere Fjældene paa Kvaløen, der i **Kvaløfjeld** naa 309 M. — Fastlandet er gennemskaaret af flere Dalstrøg og Vasdrag, og blandt de betydeligste Elve kunne nævnes **nordre** og **søndre Kvilleelv, Grøttemselven** m. fl.; efter Kortene findes 92 Indsøer, af hvilke de største ere **Hopenvand** (1 □ Km), **Fuglvand** (1,2 □ Km. inden for Herredet) og **Holandsvand** (0,8 □ Km.). Den dyrkede Mark og Bebyggelsen findes især langs Kysten i Vest, i de fra Kvervet og fra Sørbotn opgaaende Dalfører, mere spredt langs Bindals- og Ursfjorden samt paa de større Øer; tættest er Bebyggelsen ved Sundgaardene, Vaag, Steine, Bjørn, Vik, Sømhovd, Baustad med flere Steder, og blandt de største Gaarde høre foruden flere af de ovennævnte Sømnes, **Grøttem, Kvaløen** m. fl. Vik Kirke (opført 1876) ligger ved Vikvaagen i Herredets vestre Del. — Fiskeriet er Hovednæringsvejen, og der er stor Deltagelse i Lofotfiskeriet fra dette **Herred**; Udbyttet opgives for 1902 til 34,000 Kr. Jordbrug og **Fædrift** ere i jævn Fremgang; Herredet har adskillig Skov, særlig Løvskov, men ikke nok til Behovet, og Tørv anvendes meget som Brændsel. Af industrielle Anlæg findes foruden Mejerier en Fabrik for hermetiske Sager. Herredets Kommunikationer maa siges at være gode, idet der findes adskillige Bygdeveje. Herredet anløbes af flere af **Kystrouternes** Dampskibe og har desuden lokal Dampskibsforbindelse med Brønnø; Anløbssteder ere Vennesund, Vik, Sømnes og Ursholmen. *N. S.*

Vikar, norsk Sagnkonge, dræbt ved **Odin's** Rænker: da han symbolsk skal indvies til Guden, bliver det ved Mirakel til virkelig Ofring. Jfr. Starkad. *A. O.*

Vikār (lat., »Stedfortræder«). I Middelalderens romersk-katolske Kirke spillede **Vikar**væsenet en stor Rolle, da det var almindeligt, at de højere gejstlige raadede over flere Embeder, hvis Indtægter de nøde, men hvis Varetagelse mod en lille Godtgørelse var overdraget V. Denne Ordning bidrog i høj Grad til, at Kirken forfaldt, og Tridentinerkoncilet søgte da ogsaa at faa den ændret. *A. Th. J.*

Vikariere (lat.), midlertidig overtage en andens Gerning.

Vikebygd, Herred, søndre Bergenhus Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Søndhordland Fogderi), søndre Bergenhus Amt, 83 □ Km., hvoraf ca. 3 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,092 Indb., altsaa ca. 13 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Sogn af **Sveen** Præstegæld; det omgives af Herrederne **Sveen**, Valestrand, **Fjelberg**, Vass og Skjold. —■ Herredet er et **Kyst**distrikt og ligger paa begge Sider af **Aalfjorden**, der gaar ind fra **Bømmelfjorden** i sydlig Retning; i Herredets vestre Del kommer **Førdepollen** i østlig Retning ind tra Bømmelfjorden. Til Herredet høre 14 **smaa** Øer, af hvilke den største er Bjørnø (0,8 □ Km.). Herredet danner V. f. Aalfjorden et smaakuperet Fjældlandskab, opfyldt af Myrer og Tjern og uden betydeligere Dalfører eller Højder; 0. f. Aalfjorden naa Fjældene større Højder og have mere udprægede Former, og her findes større Dalfører, som **Vikselvens** og **Dalselvens**, der igen ere forbundne ved et bredt og aabent Dalføre, **Kvammedalen**. De betydeligste Aaspartier ere Staupsnuten, **Dreng, Lierfjeld** m. fl. i Herredets vestre og **Utbjøfjeld**, Kvamsfjeld, Troldfjeld i dets østre Del. De største Vasdrag ere **Dalselven, Vikelven** og Liervandets Vasdrag; af Indsøer findes efter Kortene 39, af hvilke den største er Liervand (1,2 □ Km.). — Herredets opdyrkede Areal og Bebyggelse ligge dels langs Kysten og dels i Dalførerne; blandt dets Gaarde kunne nævnes Aarvik, Veastad, Tindeland, Dommersnes, Ulvevne, Oa, Førde m. fl.; Agerbrug og Fædrift, der ere i jævn Fremgang, ere sammen med Fiskeri de vigtigste Erhvervskilder. Af Skov har Herredet nok til eget **Behov**; Fjældene ere med Undtagelse af Vikefjæld skovklædte. Kirken, opført 1872, ligger ved **Vikeviken** paa Aalfjordens østre Bred. — Blandt Herredets Veje ere de vigtigste Hovedvejen, der

fra Stavanger Amt fører til Vikebygd Kirke og gennem Kvammedalen ind i Fjelberg, samt Hovedvejen Haugesund Eidsvaag, der paa en kortere Strækning gaar gennem Herredets vestre Afsnit. — Herredet har Dampskibsforbindelse med Bergen med Anløbsstederne Førde ved Førdepollen samt Vikevik, Trovaag, Haaversholm og Røikenes ved Aalfjorden, hvis Længde inden for Herredet er 14,6 Km. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: J. Vibe, »Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]). *N. S.*

Vibedal, Herred, Rogaland Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Ryfylke Fogderi), Stavanger Amt, 291 □ Km., hvoraf ca. 9 □ Km. Ferskvand, (1900) 2 356 Indb., altsaa ca. 8 Indb. pr. □Km., udgøres af Vikedal Præstegæld med Vikedal, Sandeid og Imsland Sogne; det omgives af Herrederne Sand, Jelse, Nerstrand, Skjold, Fjelberg, Etne og Saude. Herredet er et Fjældland, der ved den korsformede Vindefjord deles i fire adskilte Afsnit, af hvilke det største, ca. 3/4 af det samlede Areal, begrænses af Vindefjordens indre Arm i Syd og af Sandeidfjorden i Vest; endvidere høre til Herredet en Del smaa Øer med et samlet Areal af 0,6 □ Km. — Herredets Hovedparti, hvor den brede og velbebyggede Vikedal gaar ind fra Sandeidfjorden og Ølmedalen fra Imsland ved Vindefjorden, har de største Højder (ca. 900—1.000 M.) i den nordre og østre Del; blandt de mange Fjælde kunne nævnes Bjørndalsnuten, Hustveitsaata, Fagerlinuten m. fl. i Nord, Horgen og Kallenuten i Øst, Fevasnuten og Lysenuten m. fl. i Herredets søndre Del. I den Vest for Sandeidet liggende smalle og bjærgfulde Kyststrækning langs Sandeidfjordens Vestside ligger Døldarheia (756 M.), og i det Syd for Vindefjorden liggende Afsnit, der gennemskæres af Rosseidet, ligge Fjetlandsnuten og Grytenuten (854 M.); det mellem Vindefjordens ydre Del og Yrkefjorden liggende Afsnit er lidet, og der findes kun et Par Gaarde. Vikedalselven, der Syd for Fjeldgaardsvandet (1,9 □ Km.) danner den høje Laakefoss, er Herredets største Vasdrag; de øvrige, som Imslandselven, Rødselven og Vestbøelven, ere af mindre Betydning. Efter Kortene findes 54 Indsøer, af hvilke Fjeldgaardsvandet er den største. — Herredets tætteste Bebyggelse ligger omkring Fjordbunden ved Sandeid, i Vikedalen og delvis Ølmedalen; blandt de største Gaardsbrug kunne nævnes Opsal, Helgeland, Eikeland, Hoggenvik, Birkeland, Vaage m. fl. Vikedal Kirke, opført 1881, ligger i den vakre Vikedal, Sandeid Kirke, opført 1814, ved Sandeidet, og Imsland Kirke, opført 1861, ved Vindefjorden. — Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene; tillige er Skovdriften af Betydning, og der findes flere Savbrug. Endvidere findes Møllebrug og Fabrik for Landbrugsredskaber, Stenhuggeri m. v. Fiskeriet har adskillig Betydning, og i tidligere Tid spillede ogsaa Skibsbyggeriet en Rolle for dette Herred. — Af Herredets Veje ere de vigtigste Hovedvejen fra Vikedal og over Sandseidet ind i Fjelberg samt Bygdevejene gennem Vikedalen til Hundseid og fra Imsland gennem Ølmedalen til Haugeland. Den meste Kommunikation foregaar paa Søen, og Herredet har Dampskibsforbindelse med Stavanger med mange Anløbssteder, blandt hvilke ere Sandeid, Vikosen og Imsland. (Litt.: »Norges Land og Folk«: Boye Strøm, »Stavanger Amt« [Chra. 1888]). *N. S.*

Viken kaldtes i den tidlige Middelalder den Del af det søndenfjældske Norge, som ligger paa begge Sider af Folden (Christianiafjorden) mellem Gautelven i Øst og Grenmar (s. d.) i Vest eller Landskaberne Ranrike (Strøget Syd for Svinesund), Vingulmark (s. d.), Vestfold (s. d.) og Grenland (s. d.). Senere gik V. over til at blive Navnet paa den nordlige Del af det senere Bohus-Len mellem Svinesund og Hafsteinssund (i Tanum Sogn i Bohus-Len). Benævnelsen »Vigsiden« betegnede endnu langt ned i 18. Aarh. Kyststrækningen af Bohus-Len. V.'s Lagdømme svarede til Borgarting. *O. A. O.*

Viking, gl. nordisk Betegnelse for Sørøver, ogsaa for fremmede Skarer, der til Søs angribe et Land. Ordet er langt ældre end den egentlige »Vikingetid« (800—1000), da de i store frivillige Sammenslutninger hjemsøgte det vestlige og østlige Europa; dets Oprindelse er usikker (»den, der holder til i Vigene« ?, »Beboer af Vigen = Christianiafjorden« ?). I 10. Aarh. bruges dog V. ogsaa om Krydsere, der vogtede Kysterne mod fremmedes Overfald *(vikinger Dana*; »den V., der vogtede Daners Rige«); et saadant Vagthold paa fremmed Kyst — dog levende af Sørøveri — var Jomsvikingerne. Endnu 11. Aarh. igennem bestod Vikinge-Samfund, der gav Danekongen Afgift af deres Bytte. Under 12. Aarh.'s Venderhærgninger dukker et nyt Vikinge-Samfund op, men under Navn af »Roskildebrødrene« (s. d.). Afledt af V. er Udtrykkene »at være i Viking« (o: paa Vikingefærd; oldn. *viking*, Hunkøn), og »Vikingelov« (den alm. krigerske Sædvaneret eller Vedtægter for et enkelt Vikinge-Samfund, ogsaa om folkeretlige Bestemmelser af humant Indhold). (Litt.: J. Steenstup, »Normannerne« [især I. Bd. 1876]; A. Bugge, »Vikingerne« [I—II, 1905—06]). *A, O.*

Vikingeskib. Foruden de i Norge, Afsnit »Forhistorie« (S. 611 ff.) beskrevne V. maa nævnes det efter denne Artikels Affattelse fundne Osebergskib, som maa betegnes som det rigeste og interessanteste Fund, som hidtil er fremkommet fra Norge's Vikingetid. Fundet blev gjort Eftersommeren 1903 paa Oseberg Ødegaarden i Slagen i Sem Herred i Jarlsberg og Larvik Amt, ca. 4 Km. fra Søen. Udgravningen foregik Sommeren og Efteraaret 1904 under Ledelse af Professor G. Gustafson, og det hele Fund bragtes i Decbr. s. A. til Christiania til videre Behandling. Selve Skibet og de deri nedlagte Genstande vare stærkt beskadigede, dels paa Grund af Forskydninger i Grunden, dels ved at store Stene vare kastede over Skibet; derimod var Materialet godt bevaret, da Skibet var nedsat i Blaaler og Haugen bygget af Tørv. Skibets største Længde i Haugen var 21,7 M.; det har 15 Par Aarehuller, og Stevnene ere forsirede med Dyreornamentik. Over Skibets Midtparti var, ligesom i Gokstadskibet, bygget et Gravkammer, som imidlertid var plyndret i Oldtiden. Foruden Rester af to Lig, sandsynligvis kvindelige, fandtes en hel Del kvindelige Redskaber, en firehjulet Vogn, flere Slæder og Senge,

Køkkenredskaber, **Egekister**, Tøjrester m. m. samt en hel Del Skeletter af Heste, Okser og Hunde. Særlig værdifuldt var Fundet ved en Mængde rigt udskaarne Trægenstande. Skibet synes nærmest at have været en Lystjagt og ikke at have været bestemt for Fart paa det aabne Hav. (Litt.: G. Gustafson, »Osebergfundet«, i Aarsberetning for 1904 udg. af Foreningen til Fortidsmindesmærkers Bevaring). *K. F.*

Vikke (*Vicia* L.), Slægt af ærteblomstrede, Vikkegruppen, en-, to- eller fleraarige Urter med finnede Blade, hvis Endesmaablad er omdannet til en Slyngtraad, ved hvis Hjælp Stænglerne klatre op ad fremmede Genstande, eller til en kort, kødløs Midtribbe, og med tykke, kødede Kimblade, der ere vedblivende indsluttede i Frøskallen. Griflen er haaret. Bælgen to- til mangefrøet, sammentrykt, ikke oppustet. Det af de 9 Støvblade dannede Rør er skævt afskaaret. Der findes omtrent 120 Arter, fortrinsvis hjemmehørende i den nordlige Halvkugles tempererede Lande samt i Sydamerika. I Danmark findes 12 vildt voksende Arter, hvoraf de fleste ere fleraarige, vokse i Skove og Krat eller ved Gærder, enkelte paa Lyngheder eller høj Agerjord og blomstre i Foraarstiden. Adskillige af disse fleraarige Arter, saasom Muse-V. (*V. Cracca* L.), Skov-V. (*V. silvatica* L.) og Gærde-V. (*V. sepium* L.) har man søgt at kultivere som Foderplanter, men de have hidtil ingen Betydning faaet. 3 Arter, hvoraf dog kun den ene kan betragtes som vildt voksende, ere derimod Genstand for Dyrkning. Den ene af disse, Uldhaaret V. (Sand-V., Vinter-V., *V. villosa* Roth.) er nærmest toaarig (eller overvintrende enaarig). Den lange, tynde, klatrende Stængel saavel som de lange, mangeparrede Blade ere stærkt haarede; Blomsterne ere lyseblaa og samlede i lange, mangeblomstrede Klaser; Frøene ere kuglerunde, sorte. Den forekom tidligere som et meget almindeligt og skadeligt Ukrud i Vintersæden, særlig i Hveden, og Landhusholdningsselskabet udsatte Præmier for dens Udryddelse. I den nyere Tid er den bleven inddraget til Dyrkning som Staldfoder. I dette Øjemed saas den om Efteraaret i Blanding med Rug, Hvede eller Vinterbyg (f. Eks. 150 Kg. Rug °g 5° Kg. Vikker pr. Hekt.). Afgrøden benyttes da om Foraaret eller Forsommeren som Staldfoder. Den nævnte Vikkeart er dog saa sent udviklet om Foraaret, at den egner sig mindre godt til Indblanding i Rug, bedre i Hvede. Større Betydning har Foder-V. (*V. sativa* L.) Denne forekommer i talrige, til Dels meget forskellige, men oftest sammenblandede Former. Den almindeligste Form er enaarig med 5—7-parrede Blade med Slyngtraade. Blomsterne hyppigst parvise med violet Fane og røde Vinger. Bælgene stærkt sammentrykte, Frøene tykt linseformede, graalige, i Reglen sort punkterede eller spættede. Den benyttes i stor Udstrækning som Staldfoderplante og saas fortrinsvis i Blanding med Havre (Blandingen benævnes »Vikkehavre«). Sjældnere benyttes det modne Frø som Foder. Der forekommer bl. a. Former med hvide Blomster, med lysegraa og med gule Frø. Ved Forsøgsstationerne i Svaløf (Sverige) og Lyngby er der isoleret talrige særskilte Kulturformer. Der er i de senere Aar tiltrukket en toaarig (overvintrende) Form, der benyttes paa samme Maade som Uldhaaret V. og er tidligere udviklet om Foraaret og mere bladrig. En fra de fleste andre V. stærkt afvigende Art er Bønne-V. eller, som den almindeligst kaldes, Hestebønne (*V. Faba* L.), der af nogle Botanikere henregnes til en egen Slægt (*Faba vulgaris* Moench). Den har i Modsætning til de fleste andre Arter en kraftig, opret Stængel, 2—3-parrede Blade, der i Stedet for Slyngtraad kun have Endesmaabladets Midtribbe svagt udviklet. 2—5 Blomster samlede i en kort Klase, hvide eller svagt rødlige, med en sort Plet paa Vingerne, stærkt duftende, Bælgen tyk, ofte svampet, ved Modningen sort. Frøene ere meget forskellige hos de mange Kulturformer, fra næsten kuglerunde til meget brede og flade, fra ærtestore til 3 å 4 Cm. i Tværmaal, Farven er graagul, sort, rød, violet, grøn o. s. v. Det er en ældgammel Kulturplante, maaske omtrent paa Alder med Hvede. Dens botaniske Oprindelse og geografiske Hjemsted ere ukendte. Visse Kulturformer (bl. a. de saakaldte Windsor-Bønner) dyrkes som Køkkenurter, dels for Frøenes, dels for de umodne Bælges Skyld. I Nordeuropa dyrkes de dog kun lidet. Andre Former dyrkes som Markafgrøder, hovedsagelig for det modne Frøs Skyld; dette anvendes i malet Tilstand som Foder for Husdyrene. Som Landbrugsafgrøde har dens Dyrkning været kendt i Danmark i mindst 300 Aar. Den har dog næppe nogen Sinde haft stor Udbredelse og er for Tiden ganske uden Betydning. Den er meget følsom for Tørke i Voksetiden og angribes desuden ofte i ødelæggende Grad af Bladlus; den kan i gunstige Tilfælde give en værdifuld Afgrøde, men er yderst usikker. Den radsaas i øvrigt meget tidlig om Foraaret med en Udsædsmængde af ca. 300 Kg. pr. Hekt. og radrenses i Sommerens Løb med Haand- eller Hestekraft ganske som en Roemark. Undertiden bredsaas den i Blanding med Ærter. *K. H—n.*

Vikkel se Cigarer.

Vikketræ, Benævnelse for almindelig Guldregn.

Viklebjørn se Halvbjørne S. 361.

Viklere (*Tortricidae*), mindre Sommerfugle, hvis Forvinger i Forranden ere stærkt buede ved deres Grund; Vingerne ere bredere end hos Møllene. De have faaet Navnet Bladviklere, fordi en Del vikle eller spinde Bladene sammen i Ruller og ernære sig af disse. En stor Del V. leve dog paa anden Vis. De udviklede Dyr ere overvejende Natsværmere. Til V. høre et stort Antal dels forstlig, dels landøkonomisk ret vigtige Sommerfugle, der kunne gøre betydelig Skade; dette gælder særlig om de forstlige Former. Det værste Skadedyr er *Tortrix* (*Retinia*) *buoliana*, der lever paa Fyr, og hvis Larvegnav fremkalder de ejendommelige Posthornskud. Den har mange Steder i Danmark fremkaldt meget betydelige Angreb; Indsamling af Skuddene med Larverne i er det bedste Middel. Ikke nær saa farlig er *T.* (*Retinia*) *resinana's* Angreb paa Fyr. Arten danner store Harpiksgaller. Ogsaa Granen har sine V., der dog i Alm. optræde ret godartet. Værre er *T. viridana* (Egevikleren), der flere Gange i Danmark harafløvet betydelige Egearealer.

Af de landøkonomiske V. maa særlig Ærteviklerne (bl. a. *Grapholitha nebritana*) og Timothévikleren (*Tortrix paleana*) nævnes. *C. W-L.*

Vikramaditya eller blot **Vikrama,** en af de berømteste Konger i den indiske middelalderlige Sagn- og Eventyrlitteratur; efter Sagnet skal han have regeret i Ujjayinī og udstrakt sin Magt over hele Nordindien, efter at han havde fordrevet Çakerne; han skal have kæmpet med den sydindiske Hersker Cālivāhana (se Sālivāhana) og være falden i et Slag mod ham. Berømtest er han dog bleven som Følge af den Rolle, som Sagnet har tildelt ham i Litteraturhistorien; han prises højt som en mægtig Befordrer af Digtekunsten, og ikke mindre end 9 store Digtere (de saakaldte »9 Perler«), blandt hvilke nævnes Kalidāsa (s. d.), skulle have opholdt sig ved hans Hof. Endvidere er en af de indiske Tidsregninger, Vikrama-Æra'en (se Samvat og Indisk Tidsregning), bleven opkaldt efter V. Man har forgæves søgt at finde en virkelig historisk Kerne bag alle V.-Sagnene og ment at kunne lægge hans Regering i 6. Aarh. (Max Müller, James Fergusson), men allerede H. Kern, N. L. Westergaard og andre betvivlede V.'s historiske Eksistens, og nøjere epigrafiske Undersøgelser have godtgjort, at Vikrama-Æra'en allerede var i Brug 100 Aar før hin Tid, og at denne Æra først ca. 800 fik dette Navn. For øvrigt findes Navnet V. ogsaa brugt som Tilnavn for andre virkelig historiske Konger, som Candraguptai 4. Aarh. og Bhoja i II. Aarh. At V. nærmest hører hjemme i Fantasiens og Digtningens Verden, synes at fremgaa af den Litteratur, hvori han hører hjemme: »Vikrama-carita« (o: Vikrama's Historie, en almindelig bekendt indisk Folkebog, hvis Navn egentlig er »Siṃhāsana-dvātriṃçatikā«, {s. d.] og »Vetāla-pañcavimçatikā« [s. d.]); ligeledes er V. Hovedpersonen i sidste Afsnit af Somadeva's store Eventyrbog »Katha-sarit-sagara« (s. d.); for Nutidens Inder, lige fra den højest dannede til den simpleste Landsbydreng, staar V. i det samme straalende Lys som Harun al-Rashid hos Muhamedanerne, en Slags indisk Carolus Magnus. (Litt.: N. L. Westergaard, >Bidrag til de indiske Lande Malava's og Kanyakubja's Historie« [Kbhvn. 1868]; A. A. Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [Lond. 1900]; R. C. Dutt, *A History of Civilization in Ancient India* [Bd. III, Calcutta 1890]; *Corpus Inscriptionum Indicarum* [Bd. III: *Inscriptions of the early Gupta kings and their successors,* ved J. F. Fleet [Calcutta 1888]). *D. A.*

Vikramorvaçī, Navn paa et Drama af Kālidasa (s. d.). *D. A.*

Vikström, Emil, finsk Billedhugger, er født i Abo 1864 og uddannet paa den finske Kunstforenings Tegneskole, senere i Wien og Paris. V.'s Værker (tidlige Arbejder: »Stockflötare«, >Tuonelas värdinna«, >Tidsgudens fånge«) roses for deres Karakterskildring og solide Udførelse. Til Stænderhuset i Helsingfors har V. udført Gavlgruppen: »Alexander I aabner Borgå Landdag«. *A. Hk.*

Vikten, Herred, Namdalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Namdalen Politimesterdistrikt), Nordre Trondhjems Amt, 317 □ Km., hvoraf 6,5 □ Km. Ferskvand, (1900) 3,407 Indb., altsaa ca. 11 Indb. pr. □Km., udgøres af V. Sogn af Nærø Præstegæld; det omgives af Herrederne Fiatanger, Leka, Kolvereid, Nærø og Fosnes og grænser mod Vest til Havet. Herredet, der i Syd begrænses af Foldenfjorden (Folla), bestaar udelukkende af Øer, Holmer og Skær; efter Arealtabellerne er Antallet 5,906, og Distriktet udgør et ejendommeligt og søndersplittet Kystterrain, opfyldt af en Mængde smalle Fjorde og Sund. Øerne, af hvilke de største ere Indre og Mellem V. (121 □Km.) og Ytre V. (90 □Km.), ere i det hele lave og myrlændte, med et stort Antal forrevne Fjældkoller og Aaspartier stikkende op af Lavlandet og Myrfladerne, der oftest kun ere faa Meter over Havfladen; Fjældenes nedre Skraaninger ere græsbevoksede, ellers ere de mosklædte eller nøgne; af Skov findes nu lidet, og Tørv anvendes som Brænde. Indre V. adskilles ved Nærøsundet fra Nærø Herred; blandt de højeste Fjældpartier er her Vatten (152 M.), Falkhetta (139 M.) og Middagsfjæld (112 M.). N. f. Indre V. ligger Løvøen (7,5 □Km.) og en Mængde mindre Øer; 11 Km. i Sydvest ligger Øgruppen Nordgjæslingerne og S. f. disse det betydelige Fiskevær Sørgjæslingerne. Adskilt ved Svinøfjorden, Hovørvaagen, Sundsvaagen og det smalle Aunesund, over hvilket fører Bro, ligger Mellem V., hvis højeste Fjældpartier ere Dragstind (156 M.), Langfjæld (120 M.) m. fl.; langs Østsiden af denne 0 ligge mange mindre Øer, bl. a. Vaagø (2 Km.), Svinø m. fl. Ytre V. adskilles fra Mellem V. ved Langsundet; her ligger Herredets højeste Punkt Vattafjæld (171 M.), endvidere Dalefjæld (156 M.), Raufjæld (154 M.) m. fl. S. og V. f. Ytre Vikten ligger en tæt Skærgaard af Øer; størst ere de nordligst liggende, Kalvø (6 □ Km.), Borgan (6,2 □ Km.), Kvalø (4,9 □ Km.), Rødø (2,3 □Km.) m. fl. Elve af Betydning findes ikke, derimod et stort Antal (over 300) smaa Indsøer. Herredet er i det hele tyndt bebygget; det opdyrkede Areal og Bebyggelsen ligge væsentlig paa Strandsiderne af de tre Viktenøer. Ved Nærøsundet ligger Rørvik Strandsted med Kapel og med (1900) 345 Indb.; Hovedkirken, Garstad Kirke, opført 1856, ligger paa Mellem V.'s Østside. Handelssteder ere Rørvik, Stangringen, Bergsnov, Karstenøen og Austafjord, og foruden Sørgjæslingerne findes adskillige mindre Fiskevær, som Nordøen, Skjærvær, Maalsø m. fl. Gaardene ere smaa; blandt de største høre Kvalfjord, Fjukstad, Garstad m. fl. Fiskeriet er Hovednæringsvej, og Jordbrug og Fædrift have underordnet Betydning, men ere i Fremgang; af industrielle Anlæg findes kun et Møllebrug og flere Mejerier. Herredets vigtigste Veje ere Bygdevejene fra Rørvik over Garstad Kirke til Bergsnov paa Mellem V.'s Sydside og Vejen paa Ytre-V. Rørvik er et Knudepunkt for alle Dampskibsrouter langs Kysten; desuden har Herredet lokal Dampskibsforbindelse med Namsos med mange Anløbssteder. *N. S.*

Viktor se Victor.

Viktoria se Victoria.

Viktoriablaat *B* er et Tjærefarvestof (Trifenylmethanfarvestof). Det danner bronzeglinsende Krystalkorn, er tungopløseligt i koldt, lettere opløseligt i varmt Vand og letopløseligt i Alkohol med ren blaa Farve. Det farver Silke og Uld

blaat i surt Bad. Bomuld farves ligeledes blaat baade direkte i eddikesurt Bad og efter Bejdsning med Tannin og Brækvinsten. V. 4 *R.* har en lidt afvigende Sammensætning og giver en mere violet Nuance. *O. C.*

Viktoriagrønt 3 *B* er et Tjærefarvestof (Trifenylmethanfarvestof); det danner et metallisk grønligglinsende Krystalpulver, som er tungopløseligt i Vand, letopløseligt i Alkohol med grønblaa Farve. Det farver Silke og Uld samt Bomuld, som er bejdset med Tannin og Brækvinsten, mere blaat end Malakitgrønt. *O. C.*

Viktoriagult, Jaune solide, Safransurrogat, Anilinorange, Jaune anglais, er en Blanding af Alkalisalte af Dinitroorto- og Dinitroparakresol. Det er et rødgult Pulver, der farver Silke og Uld orange. *O. C.*

Viktoriahus se Væksthus.

Viktoria-Kors, en storbritannisk Ordensdekoration, som stiftedes 29. Jan. 1856 af Dronning Victoria til Belønning for udvist Tapperhed i Krig. Det gives saavel til Officerer som til Underofficerer og menige af Hær og Flaade. Korset er et Malteserkors af Bronze med Kongehusets Hjælmtegn, en Løve, i Midten, derunder Ordene: »For Tapperhed<. Korset bæres paa venstre Bryst i et blaat Baand af Flaaden, i et rødt Baand af Hæren. De, som have modtaget Korset, kunne, naar de paa ny udmærke sig i Krig, tilføje eet eller flere Spænder paa Baandet. Med Korset følger en aarlig Indtægt af 10 L. St., som forøges med 5 L. St. for hvert Spænde. *H.-L.*

Viktoria-Land se Victoria-Land.

Viktoria-Orden *(the Royal Victorian Order)* stiftedes 21. Apr. 1896 af Dronning Victoria af Storbritannien og Irland, Kejserinde af Indien, for Ind- og Udlændinge, som have gjort sig fortjente af hende og hendes Efterfølgere. Ordenstegnet, som bæres i et mørkeblaat Baand med 3 smalle Striber af rødt, hvidt og rødt paa begge Sider, bestaar af et hvidt, 8-oddet, kronet Malteserkors med Dronningens Monogram i et rødt, emailleret Centrum, deromkring en blaa Ring med Ordenens Motto »Victoria« i Guld. For Riddere af 2. Klasse er Ordenstegnet af Sølv. Ordensdagen er 20. Juni, Dronning Victoria's Tronbestigelsesdag. *H.-L.*

Viktualiebrødre d. s. s. Fetaljebrødre.

Viktualier (lat.), Fødevarer.

Vikør, Herred, Søndre Bergenhus Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Hardanger og Voss Fogderi), Søndre Bergenhus Amt, 454 □ Km., hvoraf 15,5 □ Km. Ferskvand, (1900) 3,480 Indb., altsaa ca. 8 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld med V. og Øistesø (Østensø) Sogne; det omgives af Herrederne Os, Ævanger, Voss, Ullensvang, Jondal og Strandebarm. Herredet ligger paa Nord vestsiden af Ytre og Indre Samlen i den indre Del af Hardangerfjorden (s. d.); et lidet Afsnit ligger paa søndre Side af Fjorden, og desuden hører til Herredet 8 smaa Øer, af hvilke den største er Kvamsø (0,4 □ Km.). Ved den 11 Km. lange og smalle Fjord Fiksensundet, der i nordlig Retning gaar ind fra Ytre Samlen, og som fortsættes i Flatebødalen, deles Herredet i to Afsnit, af hvilke det vestre omfatter de to Tredjedele af Herredet; det opfyldes af den søndre Afhældning af det Fjældparti, der adskiller Hardanger fra Voss. Fjældene, der i Herredets nordre og midtre Del naa betydelige Højder, gaa mod Syd over i Aaspartier og Bakkeformer i de vakre Bygder om Noreimsund og Øistesøviken. Denne Del af Herredet er gennemskaaret af adskillige Dalfører; de betydeligste ere Steinsdalen, der i vestlig Retning gaar ind fra Noreimsund og fortsættes i Kvammaskogen, samt Fitjedalen, der fra Øistesø gaar ind mod Nord. Blandt de mange betydelige Fjælde kunne nævnes Mandfjæld, Kvandalseggen (1,248 M.), Fuglefjæld (1,327 M.), Jenefjæld (1,251 M.) m. fl. Den 0. f. Fiksensund liggende Del af Herredet, der gennemskæres af Bjølva's Dalføre, er et vildere Fjælddistrikt med stejlt Fald mod Fjorden; de højeste Toppe ere her Kaldenuten (1,318 M.), Karaldnuten (1,283 M.) m. fl. Blandt Herredets Elve ere de betydeligste Dalselven med Tilløb, Øfsthuselven samt Øistesøelven og Bjølva, der danner Aalvikfossen; efter Kortene findes 96 Indsøer, af hvilke de største ere Hamlegrøvand (*tilh.* Herredet med 2,8 □Km.) og Bjølsegrøvand (2,3 □ Km.). Af Arealet opgives ca. 16 □Km. dyrket Mark, 92 □Km. Skov, Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. Det opdyrkede Areal og Bebyggelsen ere væsentlig knyttede til Strandsiderne og til Steinsdalen i Herredets vestlige Del; blandt dets Gaarde kunne nævnes Aksnes, Sandven, Noreim, Steine, Øistesø, Berge, Steinstø, Aalvik m. fl. V. Kirke, opført 1839, ligger ved Noreimsund, Øistesø Kirke, opført 1868, ved Øiestesøviken; begge de ældste Kirker vare Stavekirker, opførte før 1315. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og Havedyrkningen spiller en Rolle; tillige er Fiskeriet af Betydning, og af Skov har Herredet nok til eget Behov; der findes foruden flere Mejerier et Par Møllebrug, Hellebrud, Garveri og Farveri m. v. Bygdevej fører fra V. Kirke vest over gennem Steinsdalen og staar i Forbindelse med Hovedvejen, der fra Samnanger i Os kommer ind over Kvammaskogen; tillige fører Vej over Øistesø til Fiksensund m. fl. Herredet, hvor Turisttrafikken om Sommeren kan være betydelig, har Dampskibsforbindelse med Bergen og Stavanger med Anløbssteder Aalvik, Noreimsund, Øistesø og Steinstø. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: J. Vibe, »Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]; T.S. Haukenes, »Natur, Folkeliv og Folketro i Hardanger V.« [Hardanger 1888]). *N.S.*

Vilaine [vilæ'n], Flod i det nordvestlige Frankrig, udspringer i Dep. Mayenne paa Juvigné-Højene, strømmer mod Vest gennem Ille-et-V., bøjer ved Rennes mod Syd og falder med en bred Munding ud i Atlanterhavet neden for La-Roche-Bernard i Dep. Morbihan. V. har en Længde af 220 Km. og modtager mange Tilløb (Ille, Oust o. a.). Neden for Cesson er V. sejlbar paa en Strækning af 145 Km. og staar ved Ille-Rance-Kanalen i Forbindelse med Kanalen fra Brest til Nantes. *M. Kr.*

Vilajet eller Velajet, et fra Arabisk stammende Ord, der bruges som Betegnelse for et tyrkisk Forvaltningsomraade eller en Provins, i Spidsen for hvilken staar en af Sultanen udnævnt Guver-

nør eller *valt.* Hvert V. deles i flere Sandjak'er eller Sandschak'er (tyrkisk Ord, der egentlig betyder Fane), der styres af lavere Embedsmænd. Et Sandjak (eller *liva*) deles atter i Distrikter og Kommuner. *H. P. S.*

Vilchin ell. Vilhjálmr, dansk Biskop i Skálholt, død 1405. Af de 26 udenlandske Mænd, der i den senere Middelalder beklædte Bispeembederne paa Island, var han en af de heldigste og betydeligste. Han rejste omkring paa Visitats i sit Bispedømme og arbejdede for Kristendommens Fremme og Kirkens Interesse. Mest kendt er han, fordi han samlede »måldagar« (s. d.) angaaende Kirkerne i en Bog og affattede ny, hvor saadanne manglede. Denne mærkelige Samling er opbevaret i Afskrifter og udgivet i *Diplomatarium Islandicum,* IV. (Litt.: F. Jónsson, *Histor ia eccles. Islandiae,* II; Jón Espólin, »Island's Arbækur«, I). *B. Th.M.*

Vild betyder i det gamle Lovsprog Begunstigelse, Partiskhed; det hedder saaledes, at Vidner skulle vidne og Dommere dømme uden V., D. L. 1—5—1 og 3. Der burde altsaa ikke tales om villige og uvillige Vidner (s. d.), men om vildige og uvildige. *Ludv.H.*

Vildand se Ænder.

Vilde bruges i Tyskland og (siden 1895) i Sverige som politisk Betegnelse for de Medlemmer af en repræsentativ Forsamling, der staa uden for de fastsluttede Partier, altsaa hvad man i Danmark kalder »Løsgængere«. *E. E.*

Vilde Jagt, den; Tog af natlige, jagende, spøgelseagtige Væsener; kendes i en Mangfoldighed af Former omkring i Landene, stærkt fremtrædende hos den gotisk-germanske Folkegruppe; opfattes i kristen Tid sædvanlig som afdøde onde Mennesker, der ved evig Uro straffes for deres forbryderske Liv. Dens to Hovedtyper ere: 1) en vandrende eller ilende Flok af dødningeagtige Væsner, sædvanlig med mandlig eller kvindelig Fører (saaledes den norske Asgaardsrej [s. d.J; jfr. Freja; tyske Forestillinger om Fru Holle eller Fru Frick med deres Børnetog o. s. v.); 2) en Rytter med sine Hunde, forfølgende Skovens kvindelige Væsener, undertiden ogsaa jagende Dyr (se Vilde Jæger). *A. O.*

Vilde Jæger, den, i Tyskland Benævnelse paa det natlige jagende spøgelseagtige Væsen, ogsaa kendt under Navne som »Wohljäger«, »Woiinjäger« (af Woden = Odin), »Hackelbeer« (Kappebærer) m. m.; i Jylland som »Un« (Odin), »Unsjæger«; i Sverige med Skaane »Oden« (Noen e. 1.); hist og her under moderne eller stedlige Navne: »Fynshoved-Mand« (Fyn), »Nattejægeren« (Vestsjælland), »Kong Volmer« (Sjælland), »Landkongen« (Bornholm), »Jøn Opsal« (Møen), »Goen« (Lolland og Falster). Trods de mange Navne (som vidne om, hvor hjemlig Skikkelsen er paa de enkelte Egne), ere Forestillingerne om den v. J. overalt i Hovedsagen de samme: den pludselige Larm i den stille Nat, de gøende Hunde, der ses jage langs Jorden (Folkets Opfattelse af Trækfugletoget), Jagt efter Skovkvinderne (han kommer tilbage med Liget af en af dem kastet over Hesten), i nogle Egne hans Forsøg paa at trænge ind i Husene, og sammenhængende dermed Troen paa, at han bortfører de døendes Sjæle; særlig fremtrædende er Troen paa hans Komme i Julen, og der ofres ham da Brød, Kvæg eller det sidste Kornneg. Ud af denne ældgamle Folketro synes Gudeskikkelsen at være vokset ud, først som Dødens, Trolddommens, paa sine Steder Agerbrugets Gud, siden som Krigsgud og Asaflokkens Høvding. (Litt.: A. Olrik, »Odinsjægeren i Jylland« [Dania VIII, S. 139]; jfr. Vildmand). *A. O.*

Vildelse se Delirium.

Vildfarelse. Da Straffens Formaal er at indvirke paa den forbryderske Vilje, er den normale Forudsætning for Straf Retsbrudsviljen. Er Forbrydelsen foretagen med Bevidsthed om Handlingens retstridige Karakter og med Viljen til at hidføre Indgreb i et retsbeskyttet Gode (Forsæt), er denne Forudsætning selvfølgelig til Stede. Er dette derimod ikke Tilfældet, foreligger en V., der enten kan bestaa i en Miskendelse af de Egenskaber ved Handlingen, der gør den farlig for et Retsgode (f. Eks. V. med Hensyn til, at Bøssen er ladt) eller i Uvidenhed om, at her findes et retsbeskyttet Gode (f. Eks. Tro paa, at et levende Menneske er et Lig). For saa vidt V. som i de anførte Eksempler refererer sig til de faktiske Forhold, nedsætter den Forbrydelsen til at være uagtsom (se Uagtsomhed) og medfører saaledes under alle Omstændigheder en betydelig Strafnedsættelse, ofte fuldstændig Straffrihed. Refererer V. sig derimod til Loven (Tro paa, at den forbudte Handling er tilladt, at Retsgodet ikke er lovbeskyttet), har der i Tidernes Løb gjort sig meget forskellige Opfattelser gældende om den rette kriminalistiske Vurdering af Forholdet. Nogle have hævdet, at en saadan V. aldrig bør udelukke den i øvrigt tilregnelige Handling fra fuld Strafskyld, andre gøre gældende, at ogsaa denne V. udelukker forbrydersk Forsæt og derfor maa medføre Forbrydelsens Behandling som uagtsom, medens atter andre ville lade V.'s Vurdering bero paa de konkrete Omstændigheder. Til Fordel for den første Betragtning anføres, at Rets-V.'s Anerkendelse som Straffrihedsgrund udsætter Retsordenen for Fare, da en saadan V. altid vil kunne paaskydes; den anden Betragtning forsvares under Henvisning til, at Straffens Forudsætning, den ulydige Vilje, mangler ikke mindre ved den retlige end ved den faktiske V. Det tredje Standpunkt støttes af kriminalpolitiske Grunde i Nutiden af juridiske Forfattere: der gøres opmærksom paa, at en retlig V. langtfra altid viser en mindre Strafværdighed hos Gerningsmanden, der ofte derved atslører sig som en Lovtrækker eller umoralsk Person (jfr. f. Eks. Sagførere, der skaffe sig Formuefordele ved utilbørlige, men for straffri antagne Handlinger, Sædelighedsforbrydere, der ere urigtig underrettede om Tidspunktet for Pubertetens Indtræden o. 1.), og at en Rets-V. i andre Tilfælde ikke bør komme i Betragtning, fordi det netop er Borgernes Pligt at skaffe sig Underretning om de Retsregler, der beherske Retsforholdene, (f. Eks. Næringsbestemmelser, Politiforskrifter o. 1.) — medens det paa den anden Side maa erkendes, at V. under særlige Forhold kan være meget undskyldende (f. Eks. vedkommende har i Forvejen forhørt sig hos en Politimester om Lovligheden af en vis Virksomhed

og der modtaget urigtige Oplysninger, eller han er en nylig ankommen Udlænding o. l.). D. Strfl. § 42 indeholder et ubetinget Forbud mod at tillægge Straffrihed paa Grund af »Ukyndighed om Straffeloven«, hvorimod den egentlig ikke udelukker at betragte saadan V. som en formildende Omstændighed. Uden for Strfl. er Rets-V. gentagne Gange af Domstolene tagen i Betragtning ogsaa som Straffrihedsgrund. Norsk Strfl. tillader ubegrænset Strafnedsættelse i Tilfælde af Rets-V., saaledes at Straffen endog helt kan bortfalde; kan V. selv tilregnes som uagtsom, indtræder dog i al Fald den for Uagtsomhed hjemlede Straf. *A. GL*

Vildgaas se Gæs.

Vildig se Vild.

Vildkat se Katte.

Vild Lakrids, Benævnelse for Sødbladet Astragel (se Astragel).

Vildling. Herved forstaas de Grundstammer, der benyttes til Forædling af Frugttræer, samt forskellige Prydtræer og Prydbuske. *L. H.*

Vildmand. I tysk Folketro er »wilde Männer«, »wilde Leute« Benævnelsen paa de store jætteagtige Væsener, som tros at have hjemme i Bjærgskovene og at færdes der som Storm og Hvirvelvind, knækkende Træerne paa deres Vej og sønderflængende deres Bytte. En enkelt »wilder Mann«, »wilder Jäger« har bestemtere udskilt sig af Flokken som en ridende, skovmøforfølgende Vætte (se Vilde Jæger). I middelalderlig Heraldik optog man undertiden V. som Skjoldmærke eller som Skjoldholder; i sidste Skikkelse er han bl. a. (siden Erik af Pommern's Tid) knyttet til det danske Rigsvaaben. (Litt.: Mannhardt, »Baumkultus der Germanen« [1875]). *A. O.*

Vildmose, Store og Lille, to udprægede Højmoser i det nordlige Nørrejylland, N. og S. f. Limfjorden. Moserne dannes væsentlig af Tørvemos *(Sphagnum),* som har stor Evne til at opsuge Vandet. Den tilsyneladende ganske jævne Overflade bestaar af et blødt Mostæppe, hvis nedre Dele efterhaanden dø bort og danne Tørven, medens Mosset stadig vokser opad, saa at Overfladen efterhaanden hæver sig over det omliggende Terrain, der gaar i Flugt med Mosens faste Sandbund, oprindelig Havbund, som ved sine mange opretstaaende Birkestubbe viser, at den har været skovbevokset. Midt i Mosen er Mostæppet tykkest, indtil 4,5 M., saa at den er højest her og skraaner overalt ned mod Udkanterne. Mostæppets nedre Dele hvile for det meste paa Vand, som af de nedfaldende Tørvepartikler forvandles til en vællingagtig Masse. Efterhaanden som Mostæppet vokser, bliver Overfladen tør, de smaa Søer (»Luner«) forsvinde, og Overfladen dækkes af Lyng og Smaakrat. Den store V., N. f. Limfjorden i Vendsyssel, Hjørring Amt (Børglum Herred) og Aalborg Amt (Kjær Herred), er ca. 69 □ Km.; den begrænses mod Vest af Rye Aa, medens Lindholm Aa løber i den østlige Del. Enkelte Steder i Mosen hæver der sig lave Højder, saaledes Sandbakken Sandals Bjærg ved Vestranden. Store Mosebrande ere hyppige; over Mosen viser ofte Fata Morgana sig. Paa den Omstændighed, at Mosen højner sig i Midten, beror den Plan efterhaanden at afvande og opdyrke den, idet man langs dens Rand har gravet en indtil 2,5 M. bred »Mosegrøft«, der fører Vandet til de ovennævnte Vandløb; men Arbejdet skrider kun langsomt frem. Den lille V., S. f. Limfjorden's Indløb i Aalborg Amt (Fieskum Herred) langs Kattegat, fra hvilket den dog paa et Stykke adskilles ved de lave Dokkedals- eller Muldbjærge (indtil 48 M.), er ca. 55 □ Km. og har væsentlig samme Karakter som den store V.; omtrent midt i Mosen, der tilhører Grevskabet Lindenborg, er der paa fire udtørrede Smaasøers Areal oprettet Vildmosegaard. *H. W.*

Vildmænd anvendes undertiden som Skjoldholdere (s. d.), saaledes ved det danske Vaaben, hvor de fremstilles med Egekrans om Hovedet og om Lænderne samt med Kølle i den ene Haand. Jfr. Vildmand. *H.-L.*

Vild Persille se Halvsvøb.

Vildsvin se Svin.

Vildtskade kaldes i Skovbruget den Skade, som Hjortevildtet udøver paa Planter og Træer ved at bide Skuddene af, ved at gnide Takkerne mod Planten og derved rive dennes Bark i Stykker, eller ved at skrælle Barken af Træerne for at æde den; V. kan helt ødelægge en Kultur paa store Strækninger; derfor er der brugt mange Midler mod den, saaledes at indhegne hele Kulturarealet, saa længe Planterne ere smaa, at indbinde Planterne enkeltvis, at stryge deres Skud med Kultjære eller ildelugtende Stoffer (Dyvelsdræk, Hjortetaksolie) og særlig mod »Fejning« at stryge Pifintens Stamme med en Blanding af Hvidtekalk, Blod og Ajle (s. d.). Da Skrælning, som udøves af Kron- og Daavildt, kan finde Sted selv paa store Træer, er der ingen Mulighed for at hindre den, naar en af de to Hjortearter skal leve i Skoven; Rødgran og Ask ere mest udsatte for Skrælning.. *C. V. P.*

Vildttyveri er i Danmark den fra ældre Tider nedarvede Betegnelse for ulovlig Jagt (Krybskytteri). Straffen er Bøder fra 10—200 Kr. Er Jagten udøvet efter Solens Nedgang og før dens Opgang, paa Søn- og Helligdage, eller i Skov eller paa Marker, hvor Sæden endnu ikke er indhøstet, eller fra Vogn eller Slæde, eller fra Veje og Stier, eller har vedkommende i de sidste 3 Aar været straffet for V., kan Bøden ikke sættes ringere end til 50 Kr. Som skærpende Momenter regnes det i øvrigt, at den ulovlige Jagt er udøvet af flere i Forening, at vedkommende har vist Trods og Opsætsighed mod den jagtberettigede eller hans Folk eller tidligere har været straffet for lignende Forseelse. Den, der i Løbet af 5 Aar 3 Gange dømmes for V., skal 3. Gang tillige dømmes til at have forbrudt de af ham anvendte Jagtredskaber og Hunde til Fordel for den Kommunes Kasse, hvor Forseelsen er begaaet; kunne Redskaberne og Hundene ikke skaffes til Veje, erlægges et tilsvarende Beløb, dog ikke under 50 Kr. Er der fanget, skudt eller paa anden Maade dræbt noget Slags Vildt, bødes desuden for hvert Stykke Vildt nærmere fastsatte Beløb (Kronvildt, Daavildt 50 Kr., Raavildt 30 Kr., Hare, Ræv, Odder, Urfugl, Svane 10 Kr. o. s. v.). Sagen forfølges som offentlig Politisag, naar den jagtberettigede forlanger det, men denne kan vælge at anlægge Sagen selv som privat Politisag ; i dette Tilfælde tilfalder Bøderne den jagtberettigede, medens de

ellers tilfalde vedkommende Kommunes Kasse. Ulovlig Jagt i indelukkede Dyrehaver straffes som almindelig Tyveri; ulovlig Tilegnelse af de paa en andens Jagtgrund fundne døde Dyr straffes som ulovlig Omgang med Hittegods. *A. Gl.*

I Norge straffes Jagt, hvorved nogens Ret krænkes, med Bøder fra 1 til 5,000 Kr. til Statskassen. Offentlig Paatale finder Sted efter den fornærmedes Forlangende. *H. S.*

Vild Vin se Vinrankefamilien.

Vile, en Form af den tredobbelte Odin: Odin-V.-Ve. *A. O.*

Vileika, By i det vestlige Rusland, Guvernement Vilna, ligger 107 Km. 0. S. 0. f. Vilna paa højre Bred af Vilja. (1897) 4,075 Indb. V. driver Landbrug og Flodskibsfart. *H. P. S.*

Vilhelm, Biskop i Roskilde, død 10. Maj 1074, er særlig bleven berømt i Historien som Svend Estridsøn's Ven. Han var Tysker og oprindelig Klerk i Bremen, men blev Biskop i Roskilde (1060). Kongemoderen Estrid skænkede hans Kirke en meget stor Gave af Jordegods, og V. kunde paabegynde Opførelsen af en prægtig Stenkirke, der senere fuldendtes af hans Efterfølger, Svend Nordmand; dermed indledes de danske Stenkirkers Tidsalder. Overleveringen i Roskilde mindedes V. som en kæmpestærk og viljekraftig Mand, der var myndig og frygtløs og baade heftig og skaanselløs, naar han blev vred. Af sen Oprindelse er dog den berømte Fortælling, hvorefter V. skal have tvunget Kong Svend til ydmygende Kirkebod, fordi han havde ladet nogle Mænd dræbe paa viet Grund, og ikke des mindre fremdeles var saa inderlig knyttet til ham ved Venskabs Baand, at han ikke kunde overleve Kongen, men ved Budskabet om hans Død lod grave en Grav til sig jævnsides den Grav, hvori Kongens Lig skulde sænkes. Det hele er dog kun Sagn. V. døde vitterlig før Kong Svend, som da ogsaa indsatte hans Eftermand, og Sagnet om Kirkeboden er vistnok opstaaet under Paavirkning af Oldtidsfortællingen om Kejser Theodosius'es Kirkebod over for Biskop Ambrosius i Milano. Kongen havde sikkert ogsaa for megen Magt over den unge Kirke til, at han skulde ydmyge sig saaledes for dens Mænd. Men Venskabet mellem ham og Biskop V. er Symbolet paa den danske Kirkes Opsving i Svend's Kongetid. (Litt.: »Hist. Tidsskr.«, 6. R., III, 602 ff.; H. Olrik, »Konge og Præstestand« [I, 2. Udg., Kbhvn. 1905]). *H. O.*

Vilhelm, Abbed i Æbelholt, født ca. 1127 i Paris, død 6. Apr. 1203 i Æbelholt, er en af Valdemar-Tidens mærkeligste Skikkelser. V. var af fransk Adelsslægt og blev Kannik ved Genoveva-Kirken uden for Paris. Ved sin munkeagtige, asketiske Levevis vakte han Uvilje hos sine mere verdslig sindede Medkanniker, og det blev endnu værre, da han ved Begunstigelse forfremmedes til Diakon; V. levede nu i stadig Strid med sine Omgivelser. En Triumf var det ham, at Paven og Kong Ludvig VII omdannede Kannikesamfundet, saa det blev et regelbundet Kapitel af Augustinere (1147); men Ungdomskampene havde saaledes gennemgløedet hans af Naturen fyrige Sind, at han fremdeles altid var Kirkens kampivrige Stridsmand. Hvor han vejrede Uret, kastede han sig modig i Kampen for Retten, men viste i sin Fanatisme en Hensynsløshed, der førte ham selv ind i Uretten. Hans Velynder, Pave Alexander III, kunde derfor ikke fri ham for Klosterstraf, men kun mildne den noget. Da kaldtes han til en ny Virksomhed, hvor der var Brug for hans Ildhu. Under sine Studier i Paris havde Absalon lært V. al kende og ønskede ham nu til Danmark, for at han ved sin iltre Energi kunde bidrage til den danske Kirkes Fremme. V. og 3 andre Augustinere fra Genoveva Kirken kom da til Danmark (1165), og Absalon satte ham i Spidsen for et lille udartet Kannikesamlag paa Eskils-Ø i Roskilde Fjord. V. udfoldede sin sædvanlige Reformiver, men Vanskelighederne viste sig overmægtige. De danske Kanniker hadede ham, ja stod ham efter Livet, især da han anlagde Have og gav dem Grønt i Stedet for Kødspiser; Klosteret var saa ringe, at det holdt haardt at skaffe det nødvendige, man døjede Sult og Kulde, og tit kunde man ikke komme i Forbindelse med Sjælland; V.'s Landsmænd brød snart op, og han selv var fortvivlet. Da grundlagde Absalon Æbelholt Kloster i Nordsjælland for V. (ca. 1175), og nu begyndte en ny Tid. Æbelholt blev snart et af de største Klostre i Danmark, og stadig modtog det store Gaver fra Absalon og hans Frænder. V. udfoldede imidlertid en saa vidtstrakt Godgørenhed, at han oftere kom i Nød, men saa tyede han til Absalon og overhængte ham, indtil han opnaaede ny Gaver. Til Gengæld var han Absalon en god Støtte i hele hans politiske og kirkelige Virksomhed. Da Biskop Valdemar's Anslag mod Fædrelandet bleve slaaede ned, stod V. ved Absalon's Side og skrev et indtrængende Brev til Paven om Straf over den formastelige Prælat. Og i Kulturforbindelsen mellem Danmark og Frankrig, der særlig var Absalon's Værk, var V. det vigtigste Bindeled; hvad han paa dette Omraade udrettede for sit ny Fædreland, er sikkert meget betydeligt. Mindre heldig var han, da han udstrakte Forbindelsen til det politiske. Væsentlig bidrog han til Filip August's Ægteskab med Ingeborg (s. d.), og da han var med i den Sendefærd, der bragte Kongedatteren til Frankrig, følte han sig som Sejrherre. Men da Filip August straks forskød sin Brud, kom Sorg og Ydmygelse uventet over V., og al hans Kamp for at skaffe Ingeborg Oprejsning var forgæves. Paa de kirkelige Omraader virkede han derimod med Held. Særlig ivrede han for Klostertugt, og han traadte i Skranken for Kirkens Frihed over for enhver som helst; krævede en pavelig Legat Afgifter af Kirken, stemplede V. det som Simoni. Hans kirkelige Syn var saare ensidigt. Kong Sverre i Norge var for ham kun en djævelsk Tyran; han modtog de landflygtige norske Bisper og bidrog til Dannelsen af Baglernes Parti, der blev Sverre's farligste Fjender. Mere frugtbringende var V.'s fredelige Lærervirksomhed; Peder Sunesøn og andre af Landets bedste unge Mænd vare blandt hans Lærlinge. Til Brug for dem samlede han et Udvalg af sine Breve og føjede andre til, skrevne i tænkte Øjemed, i Virkeligheden blot til Læsning og til Mønster; disse Breve give et godt Billede af V.'s Personlighed, hans ildfulde Temperament, franske

Belevenhed og overstrømmende Følelsesudbrud. Efter V.'s Død valfartede man til Æbelholt, og der blev skrevet et Helgenskrift om ham. Endelig helgendømte Paven V. (1224). End mere søgte man til hans Grav, da hans Ben overflyttedes til Æbelholt's ny Stenkirke (1238). (Litt.: »Danske Helgeners Levned« ved H. Olrik [Kbhvn. 1893—94]). *H. O.*

Vilhelm se Georg I (Grækenland).

Vilhelm, Hertug af Braunschweig 1831—84, (1806—84), var yngre Søn af Hertug Frederik Vilhelm, som faldt 1815 ved Waterloo, og fik 1823 efter Aftale med sin ældre Broder, Hertug Karl, Fyrstendømmet Oels i Schlesien, men levede ellers i Berlin som preussisk General. Efter Revolutionen i Braunschweig i Septbr. 1830 overtog han Landets Styrelse og blev efter Broderens Afsættelse April 1831 selv Hertug. Han tilstod Landet 1832 en fri Forfatning og styrede i god Forstaaelse med Folket, ogsaa i 1848—50, samt fremmede maadeholdne Fremskridt. 1866 sluttede han sig villig til det nordtyske Forbund, men beklagede aabent Hannover's Indlemmelse i Preussen. Han var nemlig afgjort legitimistisk i sin Tankegang og ønskede, da han selv var forbleven ugift, at faa den hannoverske Konge og senere Kronprinsen, Hertugen af Cumberland, til sin Arving. Med ham uddøde nemlig den braunschweigske Linie af det welfiske Hus. *E. E.*

Vilhelm I Erobreren, Konge af England (1066—87), Hertug af Normandiet, født 1027 ell. 1028, død 9. Septbr. 1087 i Rouen, var en uægte Søn af Hertug Robert II, »Djævelen«, af Normandiet og en Garverdatter fra Falaise ved Navn Arlotta. Han kaldes derfor ogsaa V. Bastard. Da Budskabet naaede til Normandiet om, at hans Fader var død paa en Pilegrimsfærd, valgte Stormændene V. til Hertug 1035, men hele hans første Ungdom gik hen med Fejder mod den oprørske Adel; 1047 udbrød en farlig Opstand, men ved den franske Henrik I's Hjælp sejrede V. over Adelen ved Val-ès-dunes s. A. Siden dette Slag herskede Ro og Orden i Normandiet, og rig paa Kraft og List styrede V. sit Land. Fremfor alt skabte han sig en god Støtte i Kirkens Mænd. Hans bedste Raadgiver blev Italieneren Lanfranc, som stiftede en Skole, der bragte Lærdom blandt Normandiet's gejstlige. Smukke Kirker, byggede i den kraftige, romerske Rundbuestil, rejste sig nu i Normandiet. V. var derfor en mægtig Fyrste, da han 1051 besøgte Edvard Bekenderen i England, som var nøje knyttet til Normandiet, fordi hans Moder, Emma, V.'s Grandtante, var en normannisk Hertugdatter, og Edvard havde selv længe som landflygtig levet derovre og yndede de fransk-normanniske Skikke. Edvard var barnløs, og det synes, at han under V.'s Besøg lovede ham, at han skulde være hans Efterfølger, hvad han dog ikke kunde uden Witenagemotet's (ɔ: Stormændenes) Samtykke. Efter V.'s Hjemkomst udbrød en Kamp med Henrik I af Frankrig, men da V. 1063 havde erobret Maine, var hans Sydgrænse sikret, og han kunde tænke paa at tage England. Ved alle Midler havde han søgt at sikre sin Tronfølge i England. Da Jarl Harold Godwinson, der var Angelsachsernes Fører og havde taget Magten ved Kong Edvard's Hof, paa en Sørejse var dreven ind paa den franske Kyst, fik Hertug V. ham udleveret og tvang Harold til over et Helgenskrin at sværge en Ed, som maaske skulde sikre V.'s Tronkrav, men som Harold i alt Fald aldrig opfyldte. — Da Edvard Bekenderen døde 1066, og Harold Godwinson blev engelsk Konge, skyldte V. ham for at have svoret Mened til ham, han gjorde Krav paa Tronen som den Arving, Kong Edvard havde indsat, og Pavens Støtte vandt han, fordi Ærkebispen af Canterbury, en fransk Norman, var bleven forjaget af Angelsachserne ved Hoffet. Paven sendte ham et Banner som Kirkens Stridsmand. Det kostede V. stor Vanskelighed at faa de normanniske Baroner med sig, men han forstod at drage Krigere til sig fra Frankrig og Tyskland ved Løfte om rigt Bytte. Hele Foraaret og Sommeren byggedes Skibe til Toget. Harold Godwinson holdt aarvaagen Vagt; men da Norge's Konge Harald Haardraade faldt ind i Nordengland, hvor Godwinson sejrede ved Stanford Bro Septbr. 1066, landede V. ved Pevensey, og da Godwinson hurtig ilede til uden at have kunnet faa de nordlige Jarlers Hjælp, slog V. hans Fodfolk med sine normanniske Ryttere i Slaget ved Hastings 14. Oktbr. 1066, hvor Harold Godwinson faldt. Det var forgæves, at Angelsachserne nu valgte Edgar Ætheling, Edmund Jærnside's Sønnesøn til Konge; V. trak sin Hær Nord om London og afskar Byen fra Danelagen; Edgar og Bisperne tilbøde derfor selv V. Kronen, og Juledag 1066 blev han kronet i London. Kun Sydengland var imidlertid vundet, men Angelsachsernes Oprør overvandt V. let. Da Svend Estridsøn sendte Asbjørn Jarl over med en Flaade til de Danske i Danelag, købte V. ham bort og tog derpaa en grum Hævn over det nordlige England, som havde sluttet sig til Edgar Ætheling og andre angelsachsiske Høvdinge. Hele Byen York's Opland blev grusomt hærget, og V. drog ligesaa til Chester og lagde hele Landet under sig indtil Wales'es Grænse i 1070. — Skotland's Konge, Malcolm, Svoger til Edgar Ætheling, faldt ind i Nordengland, men V., som nu ogsaa havde kuet de sidste stridige Jarler, rykkede ind i Skotland, og Malcolm maatte hylde ham som sin Herre. — Da V. havde sikret sin Magt, var det hans første Opgave at hindre al Modstand i Fremtiden. Han følte sig som Kong Edvard's rette Arving og betragtede England som sit eget Land, ikke som en Erobring, han havde taget med sine Normanner. Alle de Angelsachsere, der havde kæmpet mod ham, fratog han deres Gods og indsatte i deres Sted Normanner, medens de, der havde holdt sig rolige og altsaa ikke hjulpet ham, deres rette Herre, fik Fornyelse paa deres Ejendom mod at betale store Bøder. Lensherreretten i den franske Form gennemførtes nu i hele Landet: det var Kongen, der ejede alt Jordegods. Nogen stor Omvæltning skete der ikke ved den ny Ordning; Underklasserne og de smaa Godsejere i Landet beholdt omtrent samme Vilkaar som før Erobringen, og store samlede Grevskaber og Hertugdømmer bleve ikke oprettede af V. Lensvæsenet fik ogsaa en mere sikker Form end paa Fastlandet, idet alle Vasaller i England bleve Kongens umiddelbare Lensmænd. En Lensopløsning som i Frankrig, hvor Undervasallen kun fulgte Kronvasallen og sammen med ham ofte rejste sig mod Kongen,

fandt derfor aldrig Sted i England. Under V. som Lensherre stode i første Række 600 Kronvasaller (*tenenteyin capite*), under dem stode 8,000 *subtenentes*. De 600 Kronvasaller vare næsten alle Normanner og ejede uhyre Jordegods, men V. sørgede for at sprede deres Besiddelser over forskellige Grevskaber — undertiden i fra 6 til 20 Grevskaber —, saaledes havde han vel selv rundt i i Landet stadig sine normanniske Herrer rede til at holde det fremmede Folk i Ave, men Normannerne kunde ikke hurtig samle deres Magt til Oprør mod ham. Tilmed bleve de største Len tagne tilbage af V. i hans egen Levetid. — I de vigtigste Byer byggede V. Borge, som han holdt med sine egne Mænd; den stærkeste af alle var Tower i London. — Ogsaa Kirken, der før Erobringen havde havde været engelsk-national og gammeldags, gav V. en ny Ordning. I alle Kirkens høje Embeder indsattes Normanner. Ærkebisp at Canterbury blev hans Ven, den lærde Lanfranc (1076). Præsteægteskaber bleve forbudte, Klosterreglerne skærpede, og Bisperne toge fra nu af Bolig i de folkerige Byer saasom Lincoln og Norwich, og smukke Rundbuekirker byggedes. Over for Paven i Rom hævdede V. sin Selvstændighed og nægtede Gregor VII Hylding. Om hvor stor V.'s Magt var, vidner bedst af alt >Domesdaybook«, der kaldtes saaledes, fordi det var lige saa umuligt at appellere fra den som fra den yderste Dom, og udarbejdedes af kgl. Udsendinge, som rejste hele Riget rundt 1085—86, da Knud den Hellige truede England med sin Ledingsflaade. Det var en Optegnelse af alt Jordegods, Kvæg og Skatskyld i hele Riget over alt Lensmændenes, Bispernes og Kongens Gods. Og da »Domesdaybook« var affattet, maatte alle Vasaller i England paa Mødet i Salisbury 1086 sværge V. umiddelbar Lensed. — V. var lige stærk af Aand og Legeme, Jagten var hans største Glæde, og i det sydvestlige Hampshire lod han den store New Forest vokse op, hvor hans Dyr kunde gaa i Fred, og Jagtlovene udøvedes med stor Grumhed. — Han havde 1053 ægtet Mathilda, Datter af Balduin af Flandern. Deres ældste Søn, den ustyrlige Robert, fik Normandiet efter hans Død, de to yngre, Vilhelm og Henrik, bleve begge engelske Konger. Hans Datter, Adele, blev gift med Greven af Blois og Moder til Kong Stefan af Blois. — 1087 kom V. i Krig med sin franske Lensherre Filip I; han kastede sig over Byen Mantes og brændte den; men da han red mellem de brændende Huse, blev hans Hest sky, og en Ulykke tilstødte ham, hvoraf han døde 9. Septbr. i Rouen og blev begravet i Caen i det af ham selv grundlagte St. Stefan's Abbedi. (Litt.: Freeman, *Historyof the Norman Conquest* [1868]; samme, *Will. the Conqueror* [1888]; Green, *The Conquest of England* [1884]; Stubb's *Constitutional History*; Thierry, *Hist. de la conquéte de l'Angleterre* [1825]; Lappenberg, »Gesch. von England« [1837]; Planché, *The Conqueror and his companion* [1874]). *F. L.*

Vilhelm II Rufus (den røde Konge), Konge af England (1087—1100), næstældste Søn af Vilhelm Erobreren og Mathilda af Flandern, blev efter Faderens Død kronet til Konge i Westminster af Ærkebiskop Lanfranc. Men da V. var en voldsom og kraftig Mand, vilde de selvraadige anglo-normanniske Baroner hellere have hans ældre Broder den letsindige Robert, der var bleven Hertug af Normandiet, til Konge. Med Biskop Odo af Bayeux, Vilhelm Erobrerens Broder, i Spidsen rejste de en vældig Opstand i Foraaret 1088. Da paakaldte V. det engelske Folks Hjælp. Han lovede sine Undersaatter Fritagelse for de grumme Jagtlove og for Udpresning af Skat. Folket hjalp ham da overalt, Odo blev overvunden og landsforvist og Baronerne underkuedes. Men V. brød snart sine Løfter, han herskede som en sand Tyran og skærpede Jagtlovene værre end før. Særlig led Kirken under V.'s Overgreb, thi han frygtede hverken Gud eller Mennesker. I nøje Enighed med sin Raadgiver Ranulf Flambard, der hjalp ham til at tvinge ublu Afgifter fra Vasallerne, lod han mange Prælaturer staa ubesatte og hævede selv Indtægterne af dem. Saaledes lod han Ærkebispeembedet i Canterbury, hvor Lanfranc var død 1089, staa ledigt i 4 Aar for at berige sig, og først 1093, da han blev meget syg, indsatte han af Anger den fromme Anselm til Ærkebisp. Men V. kom sig atter, og en heftig Tvist udbrød mellem ham og Anselm, der vilde bringe Kirken paa Fode. Til sidst, 1097, maalte Ærkebispen fly til Rom, og V. tog alt hans Gods; først efter V.'s Død vendte Anselm tilbage. I øvrigt var hans Kongetid rig paa Fejder baade med hans Brødre Robert og Henrik og med Skotland. Henrik beholdt sine Besiddelser; men Robert maatte først afstaa Vilhelm Halvdelen af Normandiet, og da han drog med i det første Korstog, pantsatte han hele Normandiet til Kongen. Da V. efter at have lagt Cumberland under sig sikrede det ved at befæste Carlisle, kom han i Krig med Malcolm af Skotland, der imidlertid faldt 1093 paa et Indfald i Northumberland. Under de derpaa følgende Tronstridigheder i Skotland hjalp V. først Malcolm's ældste Søn Duncan, senere den yngre Eadgar paa Tronen, og denne anerkendte V.'s Overhøjhed. Derimod lykkedes det ham ikke at underkue Wales, ej heller at generhverve Maine, som under Robert var blevet løsrevet fra Normandiet. V. ejede vel samme Kraft og Voldsomhed som Faderen, men ikke hans Udholdenhed og opgav ofte heldig begyndte Foretagender paa Halvvejen. Den røde Konge kom brat af Dage, 2. Aug. 1100 red han ud paa Jagt i New Forest, om Aftenen fandtes hans Lig gennemboret af en Pil. Ved sin Grumhed og Usædelighed havde V. gjort sig meget forhadt blandt Folket, men om hans Død skyldtes et Mord eller et ulykkeligt Fejlskud, er aldrig blevet opklaret. (Litt.: Freeman, *The Reign of William Rufus* [Oxford 1882]). *F. L.*

Vilhelm III af Oranien, Konge af Storbritannien og Irland (1689—1702), Arvestatholder i Nederlandene, født i Haag 4. Novbr. 1650, død i Kensington 1702, var Søn af Vilhelm II, Statholder af Holland, og Henrietta Maria Stuart, Datter af Karl I af England. V.'s Opvækst blev trange Aar; thi otte Dage før hans Fødsel var hans Fader død, efterladende sig en stor Gæld, og den mægtige Købmandsstand nyttede nu Lejligheden til at frigøre sig fra Huset Oranien's Regimente. 1651 blev det gennemført, at der foreløbig ikke skulde vælges nogen Statholder, og fra 1653 styredes Unionen af Raads-

pensionæren for Holland, Jan de Witt. Denne og hans Tilhængere maatte i V. se en stadig Fare for deres Regering, og hans Opdragelse kom derfor under de Witt's Kontrol, da V.'s Moder, som hidtil havde ledet den, var død 1661. I øvrigt blev V. vel oplært især i Statskunst og Sprog, han talte let Engelsk, Tysk og Fransk og forstod Latin godt. Men nøje bevogtet som han var fra alle Kanter, blev han tidlig klog, og hans Vasen blev tavst og fornemt, han var noget svagelig og stille, og legemlig Idræt, paa nær Jagt, brød han sig ikke om. Fremtiden syntes her ikke at aabne ham Vej til Storhed. Efter Breda-Freden 1667 gennemførte navnlig Jan de Witt og Regentpartiet, Købmændene, »det evige Edikt«, hvorved Statholderposten i Holland ophævedes, samtidig med at det fastsloges, at Embedet som Generalkaptajn aldrig mere maatte forbindes med Statholderværdigheden. Det blev først Ludvig XI V's Overfald paa Holland i Hævnkrigen 1672, der bragte V. Magten. Frankrig's Hærmasser rykkede ind 12. Juni, Harmen over Landforsvarets Forsømmelse vendte sig mod Jan de Witt, hele Folket fordrede V. sat i Spidsen for Staten, og 29. Juni ophævedes »det evige Edikt«, og V. blev paa een Gang Statholder, Generalkaptajn og Storadmiral. Til Trods for at de Witt i Virkeligheden var den, der bjærgede Landet ved hurtig at iværksætte Oversvømmelser, blev han selv og hans Broder myrdede af Pøbelen i Haag 20. Aug. 1672, og V. høstede al Æren for Fædrelandets Frelse. Men tilkom den ham end ikke i eet og alt, saa var det dog hans Sjælsstyrke og Udholdenhed, der i den lange Kamp holdt Folket oppe. Da den engelske Afsending Buckingham opfordrede ham til at modtage Ludvig XIV's Betingelser og sagde til ham: »Ser De ikke, at Republikken er fortabt?«, gav V. til Svar: »Jeg kender et sikkert Middel til aldrig at se det — at dø paa det sidste Dige«. Og vel var V. ikke nogen stor Feltherre og tabte oftest over for de franske Hærførere, men han ejede Evnen til altid efter et Nederlag at bringe sin Styrke paa Fode igen og berøve Modstanderen Fordelen af hans Sejr. Saa dygtig førte han Kampen, at Franskmændene 1674 kun havde Grave og Maastricht, England sluttede Fred og Brandenburg Forbund med ham, medens han s. A. blev udnævnt til Arvestatholder over alle Provinser. Størst af hans Evner var dog hans diplomatiske Begavelse, ved den kom han til at virke bestemmende paa hele Europa's Fremtidspolitik og blev den, der standsede Ludvig XIV's Overvælde. Under Krigen havde han opnaaet et mægtigt Forbund med den tyske Kejser Leopold, med Spanien, Lothringen og Brandenburg, da han 1677 for ogsaa at kunne faa England med mod Frankrig drog derover og ægtede sin Kusine Marie, Datter af Hertug Jakob af York. 15. Novbr. stod Brylluppet. Længe havde V. vaklet i at bestemme sig til dette Skridt, nu syntes Ministeren Danby's Tilskyndelse dertil og det engelske Folks Glæde over ham at tyde paa, at han skulde faa Magt til sit store politiske Værk: at hindre Frankrig fra at udvide sig, og holde Europa's Stater i Ligevægt. Næppe var han dog naaet saa vidt, før det atter syntes at glippe for ham. Ludvig XIV sluttede 1678—79 Fred i Nijmegen, hvorved Holland vel gik ud af Krigen uden Tab, men Frankrig fra Spanien og Tyskland fik store Landafstaaelser. Og medens Karl II vedblev at være vaklende i sin Politik over for Frankrig, sluttede Jakob II, efter sin Tronbestigelse 1685, sig afgjort til Ludvig XIV. Selv nu, da V.'s Hustru Marie var England's Tronarving, syntes hans Ægteskab at skulle blive ham til ringe politisk Nytte. Dog modarbejdede V. Ludvig XIV's Planer med usvækket Udholdenhed. 1686 fik han i Augsburg dannet et stort Forsvarsforbund mod Frankrig bestaaende af Kejseren, Spanien, Sverige, Kurfyrsterne af Brandenburg, Sachsen, Bayern og flere tyske Fyrster. Snart skulde ogsaa Jakob II's vilkaarlige og katolske Regimente bringe V. i Forbindelse med Oppositionen i England. Her brast baade Tory'ernes og Whig'ernes Taalmod over for Kongens Overgreb, da 10. Juni 1688 en Kronprins blev født, der sikkert vilde blive opdraget i den katolske Tro, og 7 højtstaaende Politikere af begge de nævnte Partier opfordrede V. til at lande med en Hær for at forsvare England's Frihed. Efter nogen Nølen modtog V. Opfordringen, og 5. Novbr. 1688 stod hans Flaade ind til Torbay, og han landede i god Behold ved Brixham. Hele Sydengland sluttede sig til V., og Nord- og Midtengland rejste sig til Kamp mod Kong Jakob, i London plyndredes de katolske Kirker, og forladt af alle flygtede Jakob til Frankrig 18. Decbr.. samme Dag som V. drog ind paa Whitehall Slot. 22. Jan. 1689 traadte et Konventionsparlament sammen. Det vedtog, at Jakob ved sine Handlinger og sin Flugt selv havde frakendt sig Regeringen, og Tronen er kæredes for ledig. Ved *Declaration of Rights* fastsloges derpaa Folkets Ret over for Regenten, og V. og Marie bleve erklærede for Konge og Dronning af England tilsammen, saaledes at V. skulde føre Regeringen til sin Død, medens Marie kun skulde regere, i Fald hun overlevede ham. Hun døde imidlertid 1694. I Skotland bleve de anerkendte April 1689, det katolske Irland derimod bøjede sig først for V. efter Slaget ved Boyne-Floden 1690. V.'s Tronbestigelse blev af største Betydning for Magtstillingen i hele Europa. Ludvig XIV havde begyndt en ny Erobringskrig mod Tyskland, den ptalziske Krig 1688—97. Nu førte V. England ind i Augsburg-Forbundet, der, da Savojen ogsaa traadte til, udvidedes til den store Wien-Alliance 1689. England blev nu ved V.'s Statskunst fra at have været en Andenrangsmagt og afhængig af Frankrig til en ledende Stormagt i Europa. Da Jakob II var landet i Irland og havde ladet sig udraabe til Konge i Dublin, slog V. selv ham ved Boyne-Floden 1690, og i Løbet af det følgende Aar blev Irland kuet og tvunget til Lydighed ved strenge Tvangslove. Til Søs sejrede den engelske Flaade over den franske Landgangsflaade ved La Hogue 1692. Derimod var V. ikke sejrrig til Lands, han blev slaaet ved Steenkerke 1692 og 1693 ved Neerwinden; dog forstod han atter her som i den hollandske Krig at hindre Sejrherrerne i at faa Udbytte af Slagene, og ved Freden i Rijswijk maatte Ludvig XIV anerkende V. som England's Konge 1697. Men trods de store Tjenester, V. havde gjort England, var der mange, der ønskede Stuart'erne tilbage, af Tory'erne dannede sig et stort Parti, Jakobitterne.

Navnlig havde Stuart'erne mange Tilhængere i Højskotland, hvor en Opstand rejste sig, som V. maatte kue med Haardhed 1690—92. 1696 opdagedes ogsaa en stor jakobitisk Sammensværgelse, der gik ud paa at skyde V., naar han red ud paa Jagt fra Hampton Court. Opdagelsen heraf gjorde V. mere folkeyndet i England, man saa, at hans Liv var kostbart, og mange forpligtede sig sammen om at forsvare ham. Men Folkeyndest — i den Forstand, som han ejede den i Holland, vandt han aldrig hos Englænderne, der frastødtes af hans Væsens kolde Fornemhed og hans Forkærlighed for Hollænderne. Først Eftertiden har fuldt forstaaet hans Værd. Thi store og gennemgribende vare baade de Reformer, der skete, og det ny, der skabtes i hans Regeringstid. Alle Protestanter fik fri Religionsøvelse 1689, England's Bank grundedes 1694, 1695 indførtes Trykkefrihed, og Møntvæsenet ordnedes 1696. V.'s Tronbestigelse sætter ogsaa et vigtigt Grænseskel i England's politiske Udvikling. Ved at tage ham, en fremmed Fyrste, til Konge, havde Parlamentet fastslaaet sin Suverænitet, og Begyndelsen til den parlamentariske Regeringsform gjordes under ham. Da han blev Konge, fandt han i England to udformede Partier Tory'er og i Whig'er. I Førstningen søgte han da at danne Raad af Mænd af begge Partier, men fandt det uheldigt og gik derfor over til at tage sine Raader (Ministre) af et enkelt Parti, nemlig det, der havde Magten i Underhuset. Af største Betydning for England's senere Statsliv var Gennemførelsen af *Act of Settlement*, der 1701 gennemførtes af Tory-Parlamentet. Derved ordnedes Arvefølgen saaledes, at Huset Hannover skulde arve Tronen efter Anna's Død, medens Rigets Grundlov sloges fast ved Lovens Bestemmelser. Englænderne vare ilde tilfredse med, at V. optoges mere af Fastlandets Forhold end af England's egne. Tory'erne, der vare stemte for Fred, nødte ham 1699 til at gaa ind paa at indskrænke den engelske Hær og bortsende sin hollandske Garde. Dette skete paa et højst vanskeligt Tidspunkt for V., netop da Ludvig XIV arbejdede paa at sætte sin Sønnesøn Filip paa Spanien's Trone. England's Vrangvilje mod en kraftig Optræden skadede V. De to Delingstraktater, hvorved han 1698 og 1700 søgte at hindre Arvefølgekrigen mellem Frankrig og Østerrig i at udbryde, strandede begge. Og Ludvig XIV lod efter den spanske Konges Død sin Sønnesøn bestige Spanien's Trone og besatte Belgien og Lombardiet. Men Ludvig XIV's Overmod hjalp V. fremad. Belgien's Besættelse vakte en krigersk Stemning i England, og Parlamentet bevilgede V. Tropper til Kampen, og i Septbr. 1701 var den store Alliance dannet mod Ludvig XIV, bestaaende af England, Holland og Østerrig. Netop samtidig døde Jakob II i Frankrig, og da saa Ludvig XIV mod alle Løfter anerkendte Jakob III som England's Konge, brød en stor Harme løs i England. V. opløste nu Tory-Parlamentet, og et krigsivrigt Whig-Parlament gav store Bevillinger til Flaade og Hær. V. tænkte, skønt han var svag, paa at tage Befalingen over Hæren mod Frankrig, men han kom ikke til at se Krigens Gang. En Dag, da han red i Hampton Courts Have, snublede hans Hest over et Muldvarpeskud, hvorved V. faldt og knækkede Kravebenet. Under Sygdommen udviklede sig den Tæring, som han havde lidt af i mange Aar, og som voldte hans Død ikke længe efter. Med V. uddøde den ældre Linie af Huset Oranien. (Litt.: Ranke, »Engl. Geschichte«, Bd. 6 [1878]; von Noorden, >Europ. Gesch. im 18. Jahrh.« [1870]; Macaulay, *Hist. of England;* Guizot, *Hist. de la revolution d'Angleterre*; De Lort Serignau, *Guiltaume* III [Paris 1880]; Traill, *William the Third* [Lond. 1888]; P. L. Muller >Wilh. von Oranien« [1873]). *7 L.*

Vilhelm IV, Konge af Storbritannien og Irland og Konge af Hannover (1830—37), født 21. Aug. 1765 paa Buckingham Slot, død paa Windsor Slot 20. Juni 1837, var Georg III's tredjeældste Søn. Hans Fader satte ham 1779 om Bord paa Kaptajn Robert Digby's Flagskib »Prince George«, og 1780 blev han Kadet i Flaaden, var med i Kampen ved Gibraltar Jan. 1780 og deltog under den nordamerikanske Frihedskrig i flere Togter og Kampe og gjorde her Nelson's Bekendtskab og vandt hans Ros. Efter et Togt i vestindiske Farvande vendte han hjem, tog sin Eksamen og blev Løjtnant 1785. Aaret efter blev han Kaptajn paa Fregatten »Pegasus« og tog med den atter paa Togt til Vestindien, hvor han igen var sammen med Nelson. Han havde imidlertid mange Vanskeligheder med sine underordnede Officerer, og da han tillod sig større Friheder i Flaaden, end der ifølge hans militære Stilling tilkom ham, blev han ved sin Hjemkomst fra et nyt Togt paa Vestindien udnævnt til Jarl af Munster og Hertug af Clarence og St. Andrews 1789, men hans militære Løbebane var dermed forbi, om end han formelt steg gennem Graderne til Admiral i Flaaden 1811. Han havde ingen Kommando i Krigene mod Napoleon. 1827 blev han udnævnt til Rigets Lord High Admiral, ved Canning's Indflydelse; men da det kom til politiske Sammenstød mellem ham og Wellington, nedlagde han sit Embede 1828. Ved sin Broder Hertugen af York's Død blev han Kronprins 1827 og besteg Tronen ved Broderen Georg IV's Død 1830. Som Konge var V. ivrig efter at opnaa Folkegunst, han færdedes meget mellem Folk paa Gaden, og det drøje og djærve i hans Væsen skaffede ham Navnet »Matroskongen«, men han kunde være meget grov og ustyrlig og opføre sig saaledes, at Folk trode, at han vilde ende som sindssyg ligesom Faderen, og Intelligens manglede han. Julirevolutionen 1830, der vakte en langt stærkere Frihedsbevægelse i England end Revolutionen 1789, hidførte Tory-Ministeriet Wellington's Afgang, og Lord Grey dannede et Whig-Ministerium og gennemførte 1832 Valgreformen. Da Ministrene paa Grund af Overhusets Modstand mod Gennemførelsen opfordrede Kongen til at vælge 50 ny Peerer, frygtede han derfor og nægtede det; men da Grey gik af, og det var V. umuligt at danne et nyt Ministerium, maatte han tage Grey igen og give Løftet om Udnævnelsen af Overhusmedlemmerne, hvorfor Loven vedtoges. Oplysning herom findes i >Correspondence of Earl Grey with William IV«. 1833 fik Koloniministeren Stanley gennemført

Negerslaveriets Afskaffelse i Kolonierne, og s. A. gennemførte Lord Ashley en Fabriklov, der indskrænkede Misbrugene af Børn til Arbejde. 1834 blev ogsaa en Omordning foretagen af Fattigvæsenet. Alle Skatteydere fik Valgret i Bykommunerne. Kampene angaaende det irske Kirkespørgsmaal og Tienden gjorde i øvrigt V.'s Regering til en bevæget Tid. Udenrigspolitikken lededes hovedsagelig af Lord Palmerston, der fik sikret Huset Coburg i Belgien. I hele Tiden fra 1830 til 1837 havde Whig'erne Magten undtagen 1834—35, da Kong V. mod Underhusets Flertal tog Tory-Ministeriet Peel; men da Peel nedlagde Ministerposten, erklærede han, at Forfatningen ikke tillod at regere mod Underhuset, selv om Konge og Overhus støttede Ministeriet, hvorved ogsaa Tory'erne sluttede sig til Underhusparlamentarismen. Da V. døde, ophørte Personalunionen mellem England og Hannover, der havde bestaaet siden 1714. Hans Broder Ernst August blev Konge i Hannover, da der kun var mandlig Arvefølge, medens hans Broder Hertug Edvard af Kent's Datter Victoria besteg Tronen i England. Vilhelm havde 11. Aug. 1818 ægtet Prinsesse Adelheid af Sachsen-Meiningen, død 1849; de havde 2 Døtre, der begge døde som ganske smaa. Derimod havde han 10 Børn med den irske Skuespillerinde Dora Jordans, med hende levede han sammen fra 1790 til 1811, da Pengeforlegenhed og Parlamentets Ønske ophævede Forholdet. Sine Børn gav V. Navnet Fitzclarence, den ældste, Georg Augustin Fitzclarence (1794—1842), blev Greve af Munster, hans Søn var William Georg, født 1824. Lord Adolf Fitzclarence (1802—56) var Kontreadmiral. Som Konge i Hannover gav V. 1833 dette Land en fri Forfatning. (Litt.: Huish, *History of the reign of W. IV* [1837]; Fitzgerald, *Life and time of W. IV* [1884]; Pauli, »Gesch. Englands«, [3 Bd., 1864—65]; Walpole, *Hist. of England* [5 Bd., 1878—86]; Molesworth, *Hist. of the Reform Bill* [1866]; Mac Carthy, *Hist. of our own times* [1879]; Paul, *Hist. of modern Engl.* [1903]). *Y. L.*

Vilhelm, Hertug af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg, se Glücksborg (VII, S. 853).

Vilhelm, Prins af Gliicksborg, foreg.'s 3. Søn, tødt 10. April 1816, død 5. Septbr. 1893. Han traadte 1838 i østerrigsk Tjeneste som Ritmester og udmærkede sig 1848 i Krigen i Lombardiet, særlig ved Custozza, og 1849 i Ungarn, og vandt Ry ved sine dristige Rekognosceringer, samt blev 7 Gange saaret. 1851 førte han en Brigade ved Besættelsen af Holsten; viste 1859 særlig Tapperhed i Slaget ved Solferino og førte 1866 en Rytterdivision i Krigen i Böhmen, hvor han efter Slaget ved Königgrätz dækkede Hærens Tilbagetog. 1869 tog han Afsked som Generalløjtnant og bosatte sig 1874 i Danmark. Han regnes blandt 19. Aarh.'s dygtigste og kækkeste Rytterførere. *E. E.*

Vilhelm I, Kurfyrste af Hessen 1803—21, tidligere Landgreve som V. IX, (1743—1821), var Søn af Landgrev Frederik II, (1720—85), og arvede 1760 Grevskabet Hanau. Han levede under Syvaarskrigen i Danmark hos Kong Frederik V, hvis Dronning, Louise, var Søster til hans Moder, og ægtede 1764 deres Datter, Karoline (1747—1820). 1785 efterfulgte han Faderen som Landgreve; havde allerede ligesom denne fra Hanau solgt Soldater til engelsk Tjeneste imod Nordamerikanernes Frihedskamp, og efterlignede ham senere i at opføre Pragtbygninger, saaledes Slottet Wilhelmshöhe uden for Kassel (1787—96). Han fik 1803 Kurfyrsteværdighed og rigeligt Vederlag for de Landstrækninger V. f. Rhinen, som i Krigen 1792—95 tabtes til Frankrig. 1806 vægrede han sig ved at tiltræde Rhin-Forbundet og satte sine Tropper paa Krigsfod, men forblev dog neutral, da Krigen udbrød mellem Frankrig og Preussen. Alligevel blev han efter Slaget ved Jena forjaget fra sit Land og flygtede skyndsomst til Holsten, medens han overgav sine sammenskrabede Rigdomme i M. A. Rothschild's Varetægt. 1808—13 levede han i Prag, blev i Novbr. 1813 genindsat som Kurfyrste og genoprettede nu med gennemført Haardhed og Hensynsløshed alle de gamle Tilstande i Landet, idet han lod, som de 7 Aar slet ikke havde været til. 1814 fik han sit Land afrundet med Fyrstendømmet Fulda, men kunde ikke opnaa Kongeværdighed, som han havde ønsket. Han lovede vel en fri Forfatning, men kom straks i Strid med Stænderne om Adskillelsen mellem Statens og Fyrstehusets Formue. Siden 1779 havde han en Frille, Rosalie Ritter (1764—1833), som 1783 fik Titel Fru i Lindenthal, og hvis 7 Børn bleve Friherrer af Haynau; den ene var den bekendte østerrigske Feltherre Haynau. *E. E.*

Vilhelm II, Kurfyrste af Hessen 1821—47, den foreg.'s Søn, (1777—1847), gennemførte vistnok en ny Provinsinddeling og Adskillelse af Retspleje og Forvaltning, men nægtede politiske Reformer og vilde ikke indkalde Stænderne. Uroligheder i Septbr. 1830 nødte ham til at give en fri Forfatning, men han overlod derefter Styrelsen til sin Søn, Frederik Vilhelm, der blev Medregent, og levede siden mest i Frankfurt. Han havde 1797 ægtet Augusta, Datter af Kong Frederik Vilhelm II af Preussen, (1780—1841), men levede siden 1812 med en Frille, Emilie Ortlopp, (1791—1843), der aldeles beherskede ham. Saa snart han 1821 var bleven Kurfyrste, ophøjede han hende til Grevinde Reichenbach, hvorefter Kurfyrstinden forlod Kassel, og da denne døde 1841, ægtede han Grevinden, der havde født ham 8 Børn. Efter hendes Død ægtede han 1843 Caroline Berlepsch, som ophøjedes til Baronesse Bergen. *E. E.*

Vilhelm IV, Landgreve af Hessen-Kassel, (1532—92), byggede sig 1561 et Observatorium, der var rigelig forsynet med Datidens Instrumenter. Instrumenterne bleve benyttede ved Siden af Observationer af Kometer til en større Stjernekatalog, der skulde omfatte 1,032 Stjerner. Først arbejdede V. alene, men fra 1567, da han overtog Regeringen, havde han Hjælp af Rothmann og Bürgi (s. d.). Denne Stjernekatalog, der ikke blev fuldendt paa Grund af Rothmann's Afrejse 1590, er den første, ved hvis Udarbejdelse Uret blev benyttet som et astronomisk Instrument. Den foreligger endnu i Manuskript i Kassel, en Afskrift kom til Akademiet i Paris 1760 gennem Lacaille, men den er benyttet af Tyge Brahe, der besøgte V. 1575 og stod i livlig Brevveksling

med ham, og er optaget i Flamsteed's: *Historia Coelestis*. En Del af Observationerne er udgiven af W. Snellius: *Coeli et siderum in eo errantium observationes hassiacae* [Lngd. Bat. 1618]. Ved Siden af disse Arbejder leverede V. samtidig med Brahe de første Refraktionstabeller og bestemte Ekliptikskraaheden. *J. Fr. S.*

Vilhelm, Landgreve af Hessen-Kassel, dansk General, født 24. Decbr. 1787 i Kassel, død 5. Septbr. 1867 i Kjøbenhavn. Han var Brodersøn af Kong Frederik VI's Svigerfader, Landgrev Karl, og blev 1802 Ritmester i dansk Tjeneste. Han vandt tidlig Frederik VI's Yndest og rykkede hurtig op til Oberst (1814); var 1815—42 Chef for 2. jydske Regiment og førte det 1815—18 som hørende til Okkupationshæren i Nordfrankrig og senere som Del af Kjøbenhavn's Garnison. 1834 blev han tillige Guvernør i Kjøbenhavn og 1838 Generalløjtnant, men afgik fra Hæren 1848. Hans ovennævnte Regiment var bekendt for den stramme Orden og Disciplin, som var raadende. Han ægtede 1810 Prinsesse Charlotte af Danmark, Søster til Christian VIII, og blev i dette Ægteskab Fader bl. a. til den senere Dronning Louise. *E. E.*

Vilhelm af Holland, tysk Konge (1247—56), født 1227, død 28. Jan. 1256, Søn af Grev Florentius IV af Holland, efterfulgte 7 Aar gl. sin Fader under Formynderskab af Otto III, Biskop af Utrecht. Efter at Landgreven af Thüringen Henrik Raspe, Kejser Frederik II's Modkonge, var død 1247, valgte de rhinske Fyrster V. til Henrik Raspe's Efterfølger paa Tilskyndelse af Pave Innocens IV's Legat. Det lykkedes ham derpaa efter en lang Belejring at erobre Aachen, hvor han blev kronet af Ærkebispen af Köln 1. Novbr. 1248. Mod Frederik II kunde imidlertid V. ikke udrette meget, da største Delen af Fyrsterne holdt med denne, og han maatte vende tilbage til Holland, hvor Grevinde Margrete af Flandern havde gjort Indfald. Med hende kom det til Forlig ved Mellemkomst af den pavelige Legat. Først da Frederik II var død 1250, fik V. mere Fremgang. Thi da Konrad IV 1251 maatte drage over Alperne for at holde Italien, opnaaede V. ved rig Uddeling af Gunstbevisninger og Len at blive udraabt til Konge. 1252 vandt han ved at ægte Otto af Braunschweig's Datter, Elisabeth, ogsaa Anerkendelse i Nordtyskland. Efter Konrad IV's Død 1254 sluttede næsten alle de tyske Fyrster og rhinske Stæder sig til ham. Men hans Myndighed blev kun kortvarig. Da han 1256 var draget ud for at kue de oprørske Friesere, sank han i en tilfrossen Sump i Vest-Friesland, Isen brast, og Frieserne brød frem og dræbte ham. Hans Søn, Florentius, fulgte ham som Greve af Holland. *J. L.*

Vilhelm I, Konge af Nederlandene (1815—40), Storhertug af Luxembourg og Prins af Oranien-Nassau, født i Haag 24. Aug. 1772, død i Berlin 12. Decbr. 1843, var Søn af Vilhelm V, den sidste Arvestatholder i Nederlandene og Prinsesse Vilhelmine af Preussen. Han rejste 1788 til Tyskland og opholdt sig en Tid ved sin Onkel, Preusserkongen Frederik Vilhelm II's Hof, med hvis Datter, Prinsesse Frederikke Louise Vilhelmine, født 18. Novbr. 1774, død 12. Oktbr. 1837, han giftede sig 1791, efter 1790 at have studeret ved Universitetet i Leyden. I Krigen med Frankrig 1793—95 viste han sig som en dygtig og tapper Anfører over de nederlandske Tropper; men efter Pichegru's og Jourdan's Sejre maatte han sammen med sin Fader flygte til England 1795, hvorfra han siden rejste til Tyskland. Hans Fader afstod ham 29. Aug. 1802 de Besiddelser, han ved Rigsdeputationsbeslutningen havde faaet i Erstatning, nemlig Abbediet Corvei og Fulda, og siden da boede han jævnligst i Fulda. Da Faderen døde 1806, overtog han ogsaa de nassauske Stammelande, Nassau og Dietz. I Krigen mellem Napoleon og Preussen 1806 førte han en Deling af den preussiske Hærs højre Fløj, men maatte efter Slaget ved Jena kapitulere i Erfurt og blev Krigsfange. Napoleon aftvang ham nu hans Besiddelser, paa nær hans Privatgods i Schlesien og Posen. Siden efter opholdt han sig i England og Tyskland; da imidlertid Napoleon kom i Krig med Østerrig, gik han frivillig med Ærkehertug Karl's Hær og kæmpede mod Franskmændene i Slaget ved Wagram 1809. Efter Napoleon's Nederlag i Slaget ved Leipzig 1813 rejste V. til England og derfra til Holland, der havde rejst sig mod Frankrig's Herredømme. Han landede i Scheveningen 30. Novbr. 1813, og 1. Decbr. udraabtes han i Amsterdam til »suveræn Fyrste af Nederlandene«. Da Wienerkongressen 1815 havde besluttet, at Belgien og Luttich (Liège) skulde forenes med Holland til det forenede Kongerige Nederlandene, blev V. udraabt til dette Lands Konge, under Navn af V. I i Haag 16. Marts 1815. Tillige blev han Storhertug af Luxembourg, men mod at han til Preussen og Nassau afstod sine Arvelande i Tyskland, Maj 1815. Sin Residens havde han skiftevis i Bruxelles og Haag. Han syntes paa denne Tid at skulle blive en dygtig Konge og viste stor Arbejdslyst til sin Opgave at regere over de sammenbragte Folk, men hans alt for store Tilbøjelighed for kun at følge sit eget Hoved og hans Mistænksomhed og Mangel paa Interesse for Kunst og Videnskab vare Lyder, der forklare, at hans Forsøg slog fejl. Bortset fra, at han politisk gav Hollænderne Overvægten, trods deres ringere Folketal, blev selv det Frisind, han viste ved at mindske Klostrenes Tal og ved at fordre en bedre Uddannelse af Lærere og gejstlige, en Grund til Landenes Adskillelse. 25. Aug. 1830 udbrød Revolutionen i Bruxelles, der førte til Belgien's Løsrivelse og Oprettelse til uafhængigt Kongedomme. V.'s stædige Modstand mod at anerkende Belgien som Stat, hvilket han først gjorde 1839, paa Generalstændernes energiske Forestilling, havde imidlertid bragt Holland i betydelig Gæld. Det havde kostet Landet dyre Penge at holde en Hær paa Fode i 9 Aar, og en liberal Opposition rejste sig mod Kongen og fordrede en Grundlovsændring, som han kun delvis vilde gaa ind paa (se Nederlandene S. 256). Folkets Misnøje herover, foruden den Forargelse, hans Ægteskabsplaner med den belgiske og katolske Grevinde d'Oultremont vakte, gjorde V. ked af Regeringen. Uden en Gang at forlange Generalstændernes Nærværelse afgav han Kronen til sin Søn, Vilhelm II, 7. Oktbr. 1840, antog Titelen Greve af Nassau og levede siden af sin umaadelige Formue. Efter at være

A

rejst til Berlin ægtede han her Grevinde d'Oultremont 17. Febr. 1841. To Aar efter døde han i Berlin. *J. L.*

Vilhelm II, Konge af Nederlandene (1840—49), Storhertug af Luxembourg, født 6. Decbr. 1792 i Haag, død 17. Marts 1849, foreg.'s Søn, gennemgik Militærakademiet i Berlin og blev preussisk Officer, rejste derpaa 1809 til Universitetet i Oxford og drog, da han havde taget sin Grad, til Spanien. Her traadte han i engelsk Tjeneste under Wellington, hvis Gunst han vandt, og udmærkede sig i Kampene ved Ciudad Rodrigo, Badajoz og Salamanca. Prinsregenten tog ham til sin Adjutant, da han i England overbragte Meldingen om Wellington's Sejre, og som Oberst i engelsk Tjeneste vendte han hjem til Holland, hvor Folket havde rejst sig mod Frankrig, 1813. Hans Fader udnævnte ham derpaa til General i Fodfolket. 1815 efter Napoleon's Tilbagekomst tjente V. atter under Wellington mod Franskmændene og udmærkede sig som Fører for de nederlandske Tropper i Slagene ved Quatrebras og ved Waterloo. I det sidste Slag blev han saaret i Skulderen. 1816 ægtede han i St. Petersborg Storfyrstinde Anna Paulovna, Kejser Alexander I's yngste Søster (født 18. Jan. 1795, død 1. Marts 1865). Efter Udbruddet af Augustrevolutionen i Bruxelles 1830 sendte hans Fader ham hertil for at forhandle med Notablerne, men der var ingen bestemte Forskrifter givet ham at handle efter, ikke heller egnede han sig til at udføre Opgaven, og der kom intet Resultat ud af Forhandlingerne. Da han derefter viste sig saa eftergivende over for Belgien, at han 16. Oktbr. anerkendte dets Frihed, kaldte Kongen ham tilbage og kasserede hans Indrømmelse. V. forlod derpaa Landet og rejste til England. 1831 kom han atter i Spidsen for i den nederlandske Hær og førte den med Held i Tidageskrigen i Aug. 1831; men da Frankrig lod j Tropper rykke ind, maatte V. trække sig tilbage. ! Senere førte han den hollandske Observationshær ved den belgiske Grænse. Da hans Fader nedlagde Regeringen 1840, blev V. Konge. Navnlig søgte han nu at faa Finansnøden afhjulpen, ; Gælden var 2,200 Mill. Gylden, en Forbedring heri skete ogsaa ved Finansministeren Van Hall's An- 1 strengeiser. — Men over for de liberale, der under j Ledelse af Juristen, Professor Thorbecke fordrede en frisindet Grundlovsændring, vilde han længe j ingen Indrømmelser gøre. Først den europæiske ; Bevægelse 1848, der førte til Februarrevolutionen, nødte ham til at give efter, og 3. Novbr. 1848 i blev den nye Grundlov gennemiørt. Han efterlod sag af Børn, foruden Kong Vilhelm III, Prins ! Henrik og Prinsesse Sofie, født 8. April 1824, gift 1842 med Storhertug Karl Alexander af Sachsen-Weimar. *J, L.*

Vilhelm III, Konge af Nederlandene (1849—90), Storhertug af Luxembourg, født 19. Febr. 1817 i Bruxelles, død 23. Novbr. 1890, foreg.'s Søn, blev Konge 17. Marts 1849. Det heftige politiske Røre i Landet, der gik forud for V.'s Regering, havde nu lagt sig efter Grundlovsændringen, og Kongen kom de liberale i Møde, da han i Oktbr. tog den betydelige Statsmand, Juristen Professor Thorbecke, til Minister (1849—53). Under dennes Styrelse gennemlørtes betydelige Reformer, ved en Valgreform blev Census meget nedsat, det kommunale Selvstyre omordnedes, Jærnbanenettet udvidedes, Post- og Telegrafvæsen fremmedes og Haarlem-Havet udtørredes 1849—52. Efter Thorbecke's Afgang trak Kongen sig mere og mere ud af personlig Indgriben i Politikken og tog sine Ministerier i Overensstemmelse med Generalstændernes Flertal, hvorved den parlamentariske Regering udformedes i Landet. Under den efter 1853 meget hyppige Skiften af Ministerierne gennemførtes Love om Ministeransvarlighed og Forsamlingsfrihed 1855, Folkeskolens Undervisning ændredes i konfessionsløs Retning, Slaveriet i de indiske Kolonier ophævedes 1859. 1884 ordnedes Tronfølgen og derpaa Grundlovsændringen af 1887. Kongen viste foruden ved disse Reformer sit fædrelandskærlige Sind ved at støtte dem med sin store, private Formue, ligesom han frivillig nedsatte Civillisten. I Forholdet til Udlandet indtraadte betydelig Forandring efter 1866. Hertugdømmet Limburg blev i dette Aar en nederlandsk Provins, da det tyske Forbund opløstes, og V. ikke indtraadte i det nordtyske Forbund. Storhertugdømmet Luxembourg blev, efter at Forviklingen mellem Frankrig og Preussen angaaende det var løst ved London-Traktaten, gjort suverænt og neutralt; ved V.'s Død 1890 gik det over til Hertug Adolf af Nassau, der saaledes blev Storhertug af Luxembourg, idet Kvindelinien ikke kunde succedere i det ifølge den oraniske Arvebestemmelse af 1783. — 1889 blev V. meget syg, og et Regentskab indsattes for Nederlandene i Haag, medens Hertug Adolf af Nassau blev Regent i Luxembourg. Uventet kom Kongen sig dog igen og førte Regeringen i Tiden, til han atter blev syg og døde paa Slottet Het Loo. — V. havde 1839 ægtet Prinsesse Sofie, Datter af Kong Vilhelm af Württemberg, men levede ulykkelig med hende til hendes Død 1877. Begge deres Sønner døde før Faderen, Kronprins Vilhelm, Prins af Oranien, født 4. Septbr. 1840, døde 11. Juni 1879 i Paris, og Prins Alexander, født 25. Aug. 1851, døde 21. Juni 1884. Af sit andet Ægteskab, som V. 7. Jan. 1879 indgik med Emma, Prinsesse af Waldeck og Pyrmont, havde han Datteren Vilhelmine, født 31. Aug. 1880, som 1884 blev Tronarving og besteg Tronen 1890. *J. L.*

Vilhelm den Tavse, Prins af Oranien, Greve af Nassau af den ottoniske Linie, Nederlandenes Befrier, født 16. April 1533 paa Slottet Dillenburg i Nassau, snigmyrdet i Delft 10. Juli 1584, var Søn af Vilhelm den Ældre af Nassau, død 1559, og Juliane von Stolberg. V.'s Slægt var fattig, men ved Arv efter sin barnløse Fætter, Renatus af Nassau, fik han 1544 Fyrstendømmet Oranien i Sydfrankrig, Besiddelser i Bourgogne, i Dauphiné samt i Nederlandene: Breda og Diest m. m. V.'s Forældre vare Lutheranere; men da han blev sendt som Page til Karl V's Hof, blev han her opdraget til den katolske Tro, dog bevarede han stadig sine lutherske Meninger. Karl V., der yndede ham meget for hans tidlig udviklede Kløgt og ridderlige Væsen, satte ham 18 Aar gammel ind i Hæren, og 1552 var han med i Krigen i Artois. Ligeledes skaffede Kejseren V. tidlig et rigt Parti ved at faa ham gift med Anna af Egmont, Greven af Büren's Datter, 1551. Kun 21 Aar gammel lod han ham kom-

mandere over 20,000 Mand for at forsvare Nederlandenes Sydgrænse under Krigen med Frankrig. Det var støttet paa V.'s Skulder, at Kejseren 25. Oktbr. 1555 traadte frem og sagde Generalstænderne Farvel i Bruxelles. Han paalagde Filip II at optage V. i Statsraadet 1555, og paa kun hans Forlangende var det ogsaa, at V. 1556 fik den gyldne Vlies i Filip's Nærværelse i Antwerpen, thi Forholdet mellem Filip og V. var allerede da bittert og koldt. Det var ogsaa V., som Karl V. sendte til Kurfyrsterne for at meddele, at han overgav Kejserkronen til Ferdinand I. Efter hans Hjemkomst 1558 døde hans Hustru; faa Maaneder derpaa førte han for Filip II Forhandlingerne, der endte med Freden i Cateau Cambrésis 1559. Som Gidsel for Fredens Overholdelse levede ban derpaa nogen Tid i Paris. 1559 var V. indsat af Filip II til Statholder i Holland, Zeeland og Utrecht. Paa den Tid var han i dyb Gæld og ægtede 1561 dels for at afhjælpe den, dels for at vinde Forbundsfæller, Anna, Datter af Moritz af Sachsen. Dette lutherske Ægteskab uddybede Kløften med Filip. Derfor begyndte denne at ville kue Kætterne i Nederlandene ved Hjælp af Statholderinden, Margrete af Parma, og hendes Raadgiver Kardinal Granvela. Medens Filip's Mistro viste sig ved, at han ikke betroede V. noget vigtigt Hverv mere, harmedes V. over, at Nederlandene skulde beherskes af Spaniere, og besluttede at hindre deres Underkuelse. I dette Øjemed søgte han at forsone de religiøse Partier og tillige at faa en stærk Stilling i Nederlandene. Da Granvela's katolske Tyranni blev utaaleligt, sluttede V. sig sammen med Grev Egmont og indbragte 1561 en Protest hos Filip mod Granvela. Da Filip ikke tog den til Følge, sluttede V., Egmont og Horn sig sammen i en Ligue mod Granvela og fornyede Protesten. Da Filip stadig tøvede med Granvela's Hjemkaldelse, holdt de 3 forbundne sig borte fra Statsraadsmødet og fordrede Generalstænderne sammenkaldte. Da hjemkaldte Kongen Granvela Marts 1564. V. mødte derpaa atter i Statsraadet og genoptog sin Forsoningspolitik i de religiøse Forhold. I Statsraadet udtalte han sig som Katolik, men som Guvernør i Holland og Utrecht var han imod al Forfølgelse af Kætterne. Endnu da Lavadelen 15. Novbr. 1565 dannede »Kompromiset« for at afskaffe Inkvisitionen og indgav et Bønskrift til Margrete af Parma om Afhjælpelse af det vilkaarlige Regimente, var V. ikke med, og trak sig en Tid tilbage til Breda. I Sommeren 1566 søgte han som Borggreve i Antwerpen at dæmpe de voldsomme Protestanters Urolighed. Da Billedstormen og Domkirkens Plyndring alligevel fandt Sted 18. Aug., forfulgte og straffede han Billedstormerne og bragte Ro til Veje i Holland og Utrecht. Men Filip vilde have Kætterne knuste, og trods V.'s Mellemstandpunkt havde det ikke kunnet skjules, hvor nær han stod Protestanterne. Paa sin Side anklagede ogsaa Margrete af Parma ham over for Kongen for Rænkespil- med disse og for at stræbe efter Magten i Staterne for sig alene. I Filip's Øjne maatte da V. staa som en farlig Mand. Selv vidste V. sig da ogsaa truet. Da han hørte, at Alba skulde sendes til Nederlandene, søgte han at vinde Egmont for at gribe til Vaaben mod Spaniernes Overgreb. Men Egmont vægrede sig, og da man ikke kunde undvære ham i en Krig, forlod V. Nederlandene og drog til Slottet Dillenburg i Slutningen af April 1567. Alba drog ind i Bruxelles Aug. 1567, og Jan. 1568 stævnede han V. til at møde for »Blodretten«. Da V. ikke gav Møde, lod Alba hans 13-aarige Søn, Greven af Biiren, gribe 13. Febr. 1568 ved Löwen's Universitet. Derpaa blev Drengen sendt til Spanien og oplært i den katolske Tro. Forgæves protesterede V., og 28. Maj dømte Blodretten V. evig fredløs og konfiskerede hans Gods. Intet Under da, at V. helt sluttede sig til den protestantiske Tro og satte al sin Evne ind paa at redde Fædrelandet. Sammen med sine Brødre rejste han en Hær, og disse, navnlig Ludvig af Nassau og Adolf, trængte ind i Friesland. Her vandt Ludvig 23. Maj 1568 Sejr over Spanierne ved Heiligerlee, hvor dog Adolf faldt. Men Folkets Bistand var dog nødvendig, og da Alba indjog det Rædsel ved at henrette Egmont og Horn 5. Juni 1568, viste det sig snart, at Oranierne maatte vige. Ludvig's lille Hær led Nederlag ved Jemmingen 21. Juni 1568 og maatte rømme Friesland. Fattig paa Penge og uden Folkets Hjælp tabte V. dog ikke Modet. Med en sletlønnet, ustyrlig Hær, 20,000 Fodfolk og 8,000 Ryttere, trængte han ind i Brabant, men Alba var som Feltherre V. overlegen, og ingen Byer sluttede sig til V. Efter et forgæves Forsøg paa at sætte sig fast i Lüttich maatte han gaa tilbage og afmønstre sine Tropper. Han sluttede sig derpaa til den Hjælpehær, som Pfalzgreve Wolfgang af Zweibriicken 1569 førte til Hugenotterne i Frankrig. V. kom til Coligny's Lejr og hjalp denne; men efter Hugenotternes Nederlag vendte V. forklædt som Bonde igen tilbage til Dillenburg, hvor han fik en trang Tid. Men disse Aar modnede hans Karakter, og ingenlunde opgav han sine Befrielsesplaner. Han henvendte sig om Hjælp til England og Frankrig, °g 1571 udstedte han som Fyrste Kaperbreve mod Spanierne til Flygtninge fra Nederlandene. Herved dannedes Søgueuserne dristige Forbund. 1. April 1572 erobrede Søgueuserne Briel ved Maas og indtoge den i V. af Oranien's Navn. Det blev en stor Befrielsesdag. Hvad Alba havde frygtet, skete nu. Det hollandske Folk rejste sig vidt og bredt i de nordlige Landskaber. Ludvig af Nassau tog Mons i Hennegau, og i Juli 1572 blev V. i Dordrecht udraabt til eneste lovlige Statholder i Holland, Zeeland og Utrecht. Det var en bestemt Afvisning af Alba som Statholder, men endnu anerkendtes dog Kong Filip's Overhøjhed. Alt saa lyst ud for V. Coligny lovede Hjælp, og V. drog med en Hær paa 17,000 Mand ind i Brabant. Da kom Budskabet om Bartholomæus-Natten i Paris Aug. 1572. »Hvilket Kølleslag!« udbrød V., da han hørte derom. Uden den ventede Hjælp kunde han intet udrette; Alba tilføjede ham svære Tab, og han maatte opløse sine Tropper og gaa tilbage over Rhinen. Mons faldt og blev grusomt straffet. V. vendte sig nu til de nordlige Landskaber. 1573 drog han til Holland og tog den reformerte Tro. Alba's Tid var imidlertid omme, og i Decbr. 1573 forlod han Nederlandene. Mod hans Efterfølger som Statholder, Requesens,

der fra Filip havde det Hverv at skulle rydde V. af Vejen (»ekspedere« ham), reiste denne ny Stridskræfter. 1574 erobrede han Middelburg, Hovedstaden i Zeeland og Gertruidenburg; ligeledes var det V., der ved sit Raad at bryde i Digerne og ved at sende Hjælp reddede Leyden. i Men Lykken havde ikke overalt fulgt V.'s Sag, thi 14. April 1574 led hans Brødre Ludvig og Vilhelm Nederlaget paa Mooker-Hede og faldt begge. Men Requesens'es Død, den paafølgende frygtelige Opstand af de tøjlesløse spanske Tropper, der ikke havde faaet deres Sold, og det Myrderi, den spanske Soldaterstyrke anrettede i Antwerpen 4. Novbr. 1576 (>den spanske Furie«), bragte de sydlige Stater til at slutte sig til V. Det syntes, at hans Foreningsplan mod Spanien skulde lykkes, thi ved Pacifikationen i Gent 8. Novbr. 1576 sluttede alle Nederlandene (undtagen Luxembourg) sig sammen om at uddrive Spanierne og ved Generalstænderne at genindføre de gamle Friheder. Det var det bedste Øjeblik i Frihedskampen, og den ny Statholder, Don Juan d'Austria, der samme Dag kom til Nederlandene, slog ind paa en mildere Politik og lovede i Febr. 1577 ved »det evige Edikt« de spanske Troppers Afmarch og Opfyldelse af de i Gent-Pacifikalionen udtalte Frihedsønsker. Men V. stolede ikke paa den magtgridske Don Juan, og det kom snart til Brud. Don Juan beholdt de spanske Tropper, brød med Generalstænderne og besatte Namur. Opstanden begyndte igen, og V. kaldtes af Brabant's Stænder til Ruwart i (Regent med diktatorisk Magt), medens Don Juan erklæredes for Fædrelandets Fjende (Decbr. 1577). V. gjorde alt for at holde alle Stater i Nord og Syd sammen og fandt sig for Frihedssagens Skyld i, at han ikke selv blev Staternes Overhoved, idet, den misundelige Storadel indkaldte Ærkehertug Matthias af Østerrig, der blev gjort til Generalstatholder 1578, om end V. selv beholdt den egentlige Ledelse af Statsanliggenderne. I den fornyede Krig viste det sig imidlertid vanskeligt for V. at holde baade Nord- og Sydstaterne sammen, og Uheld stødte til. Frihedspartiet tabte Slaget ved Gembloux Jan. 1581, og Matthias og V. maatte fra Bruxelles drage til Antwerpen, og saa store vare Modsætningerne mellem Staterne, at de sydlige indkaldte den franske Konges Broder Hertugen af Alençon for at raade sig selv. Det var under disse Forhold, at Don Juan døde Oktbr. 1578, og V.'s farligste Modstander, den geniale Hertug i Alexander Farnese, blev spansk Statholder. Farnese forstod straks at benytte sig af Spændingen mellem Provinserne til at bringe de sydlige Stater over paa sin Side. V. maatte nu opgive sin Plan om alle Staters Forening. Men de nordlige Staters Sammenhold sikrede han. 23. Jan. fik han sluttet Unionen i Utrecht mellem de fem nordlige Stater, Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland og Friesland, hvortil hurtig Overyssel og Friesland sluttede sig, og Grunden blev lagt til Republikken De forenede Nederlande og til disses Uafhængighed og Religionsfrihed. Imidlertid sluttede de sydlige Provinser Artois, Hennegau, Namur og Luttich sig til Alex. Farnese, og vel holdt endnu Flandern og Brabant ved Forbindelsen med det nordlige Frihedsparti, men det syntes, at Farnese ogsaa skulde vinde dem. Under alt dette arbejdede V. ihærdig for at holde Friheden oppe, og han viste sin Storhed ved ikke at stræbe efter at grunde et Monarki for sig selv. Da Ærkehertug Matthias havde forladt Nederlandene, underordnede han sig Hertugen af Alençon (Anjou), hvem Staterne valgte til Protektor, fordi han mente, det var nødvendigt for at sikre sig Frankrigs Hjælp. Da Anjou 1583 havde umuliggjort sin Stilling og forladt Nederlandene, antog V. Titelen Greve af Holland; paa Staternes Opfordring og gennem denne Stilling vilde han sikkert være naaet til at blive suveræn Hersker over de uafhængige Nederlande og have faaet sikret den Religionsfrihed, han kæmpede for, om han ikke var bleven snigmyrdet. Men siden Filip II 1580 havde erklæret V. fredløs og sat en Pris paa hans Hoved, et Skridt, som denne besvarede med sit berømte Forsvarsskrift »Apologien«, havde Snigmorderne luret om ham. Marts 1582 havde Jean Jauregui saaret ham haardt, og kun V.'s kraftige Helbred og hans 3dje Hustru Charlotte's Pleje havde frelst ham; men da han i Delft 10. Juli 1584 gik ned ad Trappen fra sin Spisesal, blev han skudt af den af Jesuitterne hyrede Snigmorder Balthasar Gérard. Han døde med Ordene: »Min Gud, hav Medlidenhed med mig og det stakkels Folk!«. 4 Gange var V. gift. Med sin første Hustru, Anna af Egmont (død 1588) havde han en Søn, Greven af Biiren, født 1554, død 1618; med sin anden Hustru, Anna, Kurfyrst Moritz af Sachsen's Datter, skilt fra V. 1575, død 1577, flere Døtre og Statholderen Prins Moritz af Oranien. I sit tredje Ægteskab med Charlotte af Bourbon, Datter af Hertug Ludvig af Montpensier, død 1582, havde han 6 Døtre; med sin fjerde Hustru Louise, Datter af Admiral Coligny, fik han Sønnen, Statholderen Prins Frederik Henrik af Oranien. (Litt.: Groen van Prinsterer, *Archives de la Maison d'Orange* [Nassau, Bd. III og IV]; Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*; samme, *Correspondance de Philippe II*; Blok, »Geschiedenis van het Nederlandske Volk«; Motley, *Rise of the Dutch Republic*; Ritter, »Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation«; Juste, *Guillaume le Taciturne;* P. L. Müller, »Prins Willem en Frankryk«; Klose, »Wilhelm I von Oranien«; Barret, *William the Silent;* Putnam, *William the Silent.* *J. L.*

Vilhelm II, Prins af Oranien, Statholder og Generalkaptajn i Nederlandene, født 27, Maj 1626 i Haag, død 6. Novbr. 1650, var eneste Søn af Statholderen, Prins Frederik Henrik og Amalie von Solms, og fulgte sin Fader som Statholder. Frederik Henrik, der var ivrig for at fremme Sønnens Magt, fik 1631 tilsikret ham Retten til at overtage Posten efter ham. Den unge Prins var højt begavet, efter betydelige Autoriteters Udsagn maaske den bedst begavede af Oranierne, men i sin korte Regeringstid kom han dog kun til at vise sin ærgerrige Stræben efter Magt. For at fæstne Forbundet med England fik V.'s Forældre ham gift med Karl I's ældste Datter, Maria Stuart, Princess Royal. Allerede da Prinsessen kun var 10 Aar, stod Bryluppet 1640. Under sin Fader kæmpede derpaa V.

mod Spanien og viste sjældne Evner. Da Frederik Henrik døde 14. Marts 1647, blev V. Statholder. Afslutningen af den lange Krig mod Spanien var paa denne Tid Nederlandenes Opgave. Skønt V. helst saa Krigen med Spanien fortsat, modsatte han sig dog ikke af Frygt for Strid med det mægtige Købmandsparti i Holland. Freden afsluttedes da i Münster 1648. Men straks efter opkom en heftig Tvist. Provinsen Holland forlangte nu Krigstropperne, især de franske Tropper, attakkede. Dette modsatte V. sig, dels fordi han ønskede en Hær til Krig mod England for i Forbund med Frankrig at indsætte Karl II, dels fordi han vidste, at en Forringelse af Hærstyrken vilde berøve ham selv megen Magt. Heri fandt han Støtte i Generalstænderne, der ikke vilde tillade, at Holland alene skulde have Lov til at aftakke Tropperne, men mente, at Sagen skulde afgøres af hele Unionen. Da Hollænderne vare stridige og trods Løfter om Eftergivenhed over for V. alligevel vilde aftakke Soldaterne, gjorde V. Statskup. 30. Juli 1648 fængslede han 6 Borgemestre og Pensionærer fra de hollandske Stæder og sendte samtidig Tropper til Amsterdam for at erobre Byen. Men da V.'s Soldater for vild undervejs og kom for sent, slog Anslaget fejl. V. var forbitret, men Amsterdam og Holland bøjede sig dog nu for ham af Frygt for Krig, og Krigshæren beholdtes. Saaledes havde V. Herredømmet i Landet og sluttede derpaa Forbund med Mazarin. Planer vare oppe mellem dem om at angribe de spanske Nederlande og dele disse; da døde V. brat af Kopper. Saa glad var Regentpartiet (Købmændene) over hans Død, at Mazarin mente, han var blevet forgiven. Regentpartiet tog derpaa Magten fra Huset Oranien, og Jan de Witt begyndte kort efter sin Styrelse. *J. L.*

Vilhelm IV, Arvestatholder i Nederlandene, født Septbr. 1711 efter sin Faders Død, død 22. Septbr. 1751, var Søn af Prins Johan Vilhelm Friso af Nassau-Dietz, som nedstammede fra en yngre Broder af V. I, og Maria Louise af Hessen-Kassel. Han fulgte sin Fader som Arvestatholder i Friesland, Groeningen og Gelderland og blev som en dannet og venlig Mand afholdt af Folket. Statholder for hele Unionen blev han dog først 1747 paa Grund af det aristokratiske Regentpartis Modstand; men da Aristokraternes Magt var styrtet ved en Folkebevægelse i Maj 1747, fik V. arvelig Statholdermagt for sin Familie over samtlige Stater og General kaptajnsposten. Den Stemning, der var blandt Folket for en stærk Regering, undlod han imidlertid at udnytte til at grunde et Monarki for sin Slægt, og 4 Aar efter døde han endnu ung. 1734 havde han ægtet Prinsesse Anna af England, Georg II's Datter. *J. L.*

Vilhelm V, Prins af Oranien, Arvestatholder i Nederlandene, født 8. Marts 1748, død 9. April 1806 i Braunschweig, var Søn af V. IV og den engelske Prinsesse Anna. Da Arvestatholderposten var tilsikret ham forud, fulgte han Faderen ubestridt. Hans Moder Anna førte Formynderskabet for ham i de første Aar, og da hun døde 1759, overtoges det af Hertug Ludvig Ernst af Braunschweig, hvem V. IV havde indkaldt og sat til Feltmarskal over Republikkens Stridskræfter. Over den unge Prins fik Hertugen en saa afgjort Indflydelse, at han beholdt sin Magt i Regeringen ogsaa længe efter, at V. var bleven myndig 1766. Thi V. vedblev at være højst uselvstændig og forstod kun at gøre Regeringsanliggenderne indviklede for sig selv ved at gaa op i endeløse Smaatterier. Mod den selvraadige Hertug rejste sig omsider en kraftig Opposition af Patrioterne. 1784 maatte denne da forlade Landet. Nu kom V. imidlertid under Indflydelse af sin Hustru, Frederika Sofie Vilhelmine af Preussen, Kong Frederik Vilhelm II's Søster, en meget herskesyg og bestemt Kvinde. Efter den nordamerikanske Frihedskrig fortsattes den staaende Strid mellem de to Partier, Oranierne og Patrioterne; til disse sidste hørte Demokraterne Og Oppositionen mod Statholderen. Striden gik over til en Borgerkrig, som, efter at V. havde faaet sendt preussiske Tropper til Hjælp af sin Svoger Frederik Vilhelm II, endte med Nederlag for Patrioterne 1787. Under den franske Revolution blev Holland 1795 indtaget af Frankrig, og V. maatte flygte til England, men Frankrig omordnede Holland til den bataviske Republik. 1801 fik han ved Rigsdeputationsbeslutningen som Erstatning for sine Tab Fulda, Corvei, Weingarten og Dortmund, som han Aug. 1802 overgav til sin Søn, den senere Kong V. I. *J. L.*

Vilhelm I, Konge af Preussen 1861—88 og tysk Kejser 1871—88, født 22. Marts 1797, som Søn af Frederik Vilhelm III, død 9. Marts 1888. Han oplevede i sin Barndom Preussen's dybeste Forsmædelse og mistede kun 13 Aar gl. sin højsindede og elskelige Moder Dronning Luise. 1813—14 tog han som Løjtnant Del i Krigen mod Frankrig, fik 1817 Sæde i Statsraadet og ansattes 1819 i Krigsministeriet; viste i hele sit Liv dyb Interesse for Militærvæsenet og tilegnede sig ogsaa virkelig Indsigt i disse Forhold. Ved sin ældre barnløse Broders, Frederik Vilhelm IV's Tronbestigelse fik han Titelen Prins af Preussen og blev Statholder i Pommern. Han tog livlig Del i de offentlige Anliggender og regnedes for at være det absolutistiske Partis Hoved. Han fik derfor ogsaa Skyld for at have ophidset Broderen til kraftig Modstand imod Oprøret i Berlin i Marts 1848, og medens han selv maatte flygte til England, gav man hans Slot i Berlin Paaskrift »Nationalejendom«. I Juni vendte han dog tilbage, indtog sit Sæde som Medlem af den preussiske Nationalforsamling og afgav en Erklæring om sin Tilslutning til det konstitutionelle System, men trak sig snart tilbage derfra. Jan 1849 lod han udgive nogle Bemærkninger om den paatænkte tyske Forsvarsordning, hvori han tog til Orde mod den tyske Nationalforsamlings Planer i saa Henseende, og i Sommeren s. A. anførte han de Tropper, der undertrykte Opstanden i Pfalz og Baden, samt blev derefter militær Guvernør i de to vestlige Provinser med Sæde i Koblenz. Juni 1850 besøgte han den russiske Kejser Nikolaj I i Varszava og søgte forgæves at vinde hans Tilslutning til Preussen's Planer om Tyskland's Ordning. Allerede 1848 følte han sig overtydet om Tyskland's fremtidige Enhed under Preussen's Ledelse, og i de følgende Aar var han afgjort imod al Eftergivenhed over for Østerrig.

Da han ogsaa under den orientalske Krig aabent tilkendegav sin Uvilje imod Junkerpartiet og dets Forkærlighed for Rusland, glemte man Mistanken fra 1848 og satte store Forhaabninger til ham, dengang han i Oktbr. 1857 foreløbig overtog Statsstyrelsen for sin sindssyge Broder og 3 Maaneder efter giftede sin Søn med Dronning Victoria's ældste Datter; »hun skulde bringe Preussen Friheden i Morgengave«, hed det. Dog beholdt han det tidligere Ministerium Manteuffel, indtil han Oktbr. 1858 blev virkelig Regent, og dermed >den ny Æra« indtraadte med et Ministerium af Gammelliberale, som vilde gøre Forfatningen til en Sandhed og bryde Junkerpartiets Magt. Under den italienske Krig 1859 indtog han en truende Holdning over for Frankrig og satte Hæren paa Krigsfod; men han vilde ikke gøre sig til Redskab for Østerrig og sikre dets Magt i Italien, og han afslog dets Tilbud om at være Chef for alle tyske Forbundstropper, medmindre han fik virkelig Raadighed over dem. Derimod afviste han i Juni 1860 Kejser Napoleon III's lokkende Tilbud ved Sammenkomsten i Baden-Baden og viste sig som en loyal Forbundsfælle af de andre tyske Konger, idet han ikke vilde ofre de tyske Rhin-Lande til Frankrig, selv om Preussen fik Vederlag nok i andre tyske Lande.

2. Jan. 1861 blev V. Konge ved Broderens Død, og 18. Oktbr. lod han sig krone i Konigsberg med stor Pomp, idet han stærkt hævdede sit »Kongedømme af Guds Naade«, men samtidig »Landets besvorne Institutioner«. Fire Maaneder forinden (14. Juni) foretog Studenten O. Becker i Baden-Baden sit Mordforsøg mod ham. Modsætningen mellem hans Regering og Landdagens Underhus var dog alt udbrudt, idet han haardnakket holdt fast ved den Hærordning, som han havde udarbejdet sammen med Krigsminister Roon og andre Generaler, og som han erklærede for sit eget Værk og nødvendig for Preussen's Magtstilling. Den var under Rustningerne 1859 sat i Kraft med Landdagens Billigelse, dog kun som midlertidig Forholdsregel, men han vilde ikke bagefter slippe den og nægtede enhver Indrømmelse til det nydannede Fremskridtsparti, f. Eks. Tjenestetidens Forkortelse, som Gengæld for de forhøjede Udgifter. Striden førte i Marts 1862 til de gammelliberale Ministres Fjernelse, og i September s. A., da han egentlig var til Sinds at nedlægge Kronen, satte han Bismarck i Spidsen for Regeringen og gjorde derved Bruddet fuldstændigt. Ved dette Valg endnu mere end ved Roon's til Krigsminister viste han at eje den for en Konge uvurderlige Egenskab at kunne vælge sine Hjælpere; thi her havde han fundet den Mand, der kunde løfte Preussen til dets højeste Magt, og det bør regnes ham til Fortjeneste, at han holdt fast ved sin store Raadgiver lige til sin Død, altsaa i over 25 Aar, og trolig underordnede sig hans Ledelse, selv om han ikke altid personlig bifaldt hans Raad. Dette viste sig allerede i Aug. 1863, da han afslog Indbydelsen til Fyrstemødet i Frankfurt og derved gjorde dette betydningsløst, og endnu mere under Krigen mod Danmark, som han førte uden at agte paa Underhusets Modstand eller paa Forbundsdagens Krav. Personlig var han fast overtydet om Hertugen af Augustenborg's Arveret til Hertugdømmerne, men han vilde dog ikke opgive Paastanden paa, at disse i militær Henseende burde underordnes Preussen, og kom derved snart i spændt Forhold saavel til Hertugen som til de tyske Mellemstater og til sin Forbundsfælle under Krigen, den østerrigske Kejser. Foreløbig drev Uvejret over, idet Aftalen i Gastein sluttedes i Aug. 1865, hvorved han vandt Lauenburg til sin Krone. Men Spændingen voksede snart igen og trak hen imod den Krig, som Bismarck med velberaad Hu vilde fremkalde, medens Kongen kun modstræbende lod sig drive dertil. Da den udbrød, fulgte han som Krigsherre sin Hær, medens Moltke, hans tredje store Hjælper, havde Ledelsen, og han viste sig frygtløs over for Faren. Derimod anede han ikke, at Sejren ved Königgrätz ikke blot var et vundet Slag, men et vundet Felttog, som Moltke sagde. Lige saa lidt fattede han Bismarck's store Kløgt og Forudseenhed i Fastsættelsen af Fredsvilkaarene, og Bismarck maatte paakalde Kronprinsens Indflydelse og true med sin egen Afgang for at afnøde Kongens Samtykke til en Fred, som i dennes Øjne var »forsmædelig«, skønt den gav Preussen en Magtudvidelse større, end nogen anden Stat i en enkelt Krig havde vundet.

Denne Krig skaffede V. hans tidligere Folkeyndest tilbage, endog i forstærket Grad; thi man erkendte Hærordningens Fortrin af de store Resultater, der vare vundne, og Landdagen gav ikke alene de fornødne Efterbevillinger, men understøttede ogsaa villig Regeringens ny tyske Politik. Ved den nordtyske Forbundsforfatning blev V. 1. Juli 1867 Præsident for Forbundet. Kort forinden besøgte han den franske Kejser ved Verdensudstillingen i Paris, men afslog ny Tilbud om politisk Forbund. Senere knyttede han sig nærmere til Rusland, og i Decbr. 1869 udvekslede han med Kejser Alexander II høje Ordener til Minde om »den store og mærkelige Tid« (1813—15), da de to Lande havde kæmpet sammen mod Frankrig. Et halvt Aar senere fremkaldte han uafvidende det Brud med Frankrig, som han havde ønsket at hindre. Da Spanien i Juli 1870 havde valgt Prins Leopold af Hohenzollern til Konge, forlangte den franske Sendemand Benedetti, medens V. var paa Badekur i Ems, at han som Kongehusets Hoved skulde forbyde Prinsen at modtage Valget. Dette afslog han vel, men udvirkede ved sit Raad, at Prinsen frivillig gav Afkald paa Kronen. Dog nu krævede den franske Regering, som var bleven overmodig ved sit første Held, at Kongen skulde love heller ikke i Fremtiden at tillade Planens Genoptagelse, men dette afviste han bestemt (13. Juli), idet han dog henviste Benedetti til Regeringen i Berlin for at fortsætte Forhandlingerne. Dette Skridt optoges af den franske Regering som en Fornærmelse (se Emser-Depechen), og den fransk-tyske Krig blev Følgen. For at opflamme Folkets Kamplyst genoprettede han »Jærnkorset« fra Frihedskrigens Tid, og selv overtog han ligesom 1866 formelt Hærens øverste Ledelse med Moltke som Stabschef; han var til Stede i Slagene ved Gravelotte og Sedan — »hvilken Vending ved Guds Førelse« hed det i hans Telegram til Dronningen — saavel som under Paris's Belejring. Under Krigen sluttedes Aftaler om en Genforening af Nord- og Sydtyskland til et nyt tysk Rige, og 18. Jan.

1871 udraabtes han i Versailles, omgiven af en Mængde tyske Fyrster og Prinser, til tysk Kejser — en Værdighed, han selv ikke syntes om at modtage. I næste Maaned sluttedes Freden, og 1. Marts holdt han med en Del af Hæren el Paradeindtog i Paris. Snart efter forlod han Frankrig og blev paa Hjemvejen gennem Tyskland overalt hilset med Jubel, især ved Tilbagekomsten til Berlin og ved den store Sejrfest (16. Juni), da Tropperne holdt deres Indtog i Tyskland's ny Hovedstad.

6.—8. Septbr. 1871 fornyede han paa et Møde i Salzburg med den østerrigske Kejser det tidligere venskabelige Forhold, og 5.—12. Septbr. 1872 kom baade Østerrig's og Rusland's Herskere i Berlin til »Trekejsermødet«. I Maj 1873 besøgte han Kejser Alexander II i St. Petersborg og i Oktbr. 1875 Kong Victor Emanuel i Milano, til Gengæld for dennes Besøg i Berlin Aaret i Forvejen. Paa gentagne Rejser gennem Sydtyskland fik han tilstrækkelige Beviser paa, hvorledes man ogsaa her hyldede »Helteoldingen«, »den sejrrige Kejser«. Derimod blev han 11. Maj og 2. Juni 1878 Genstand for Mordforsøg af Socialdemokraterne Hödel og Nobiling, og ved det sidste alvorlig saaret og 1/2 Aar uskikket til at varetage sine Regentpligter. Efter Helbredelsen samledes i Tyskland 13/4 Mill. Mark til en velgørende Stiftelse med hans Navn. 1879 fejrede han sit Guldbryllup med Augusta (født 30. Septbr. 1811, død 7. Jan. 1890), Datter af Storhertug Karl Frederik af Sachsen-Weimar, og 1886 sit 25 Aars Kongejubilæum; men endnu større Deltagelse vistes ham dog 1887 paa hans 90 Aars Fødselsdag fra hele Tyskland til Tak for den Magt og Anseelse, det under hans Styrelse havde vundet. Hans Død vakte ogsaa stor Bevægelse uden for Tyskland. Han havde kun een Søn, Frederik, der fulgte ham i Regeringen som Frederik III og endnu s. A. i Graven, og en Datter Luise (født 1838), siden 1856 gift med Storhertug Frederik I af Baden. Talrige Mindesmærker ere rejste over ham rundt om i Tyskland; 1896 oprettedes en Vilhelms-Orden til Minde om Kejserhyldingen i Versailles 25 Aar tidligere. (Litt.: W. Oncken, »Das Zeitalter des Kaisers Wilhelm« [2 Bd., Berlin 1888—92]; L. Hahn, »W., der erste Kaiser« [Berlin 1888]; W. Muller, »Kaiser W. 1797—1877« [Berlin 1877]; L. Schneider, »Aus dem Leben Kaiser W.'s« [3 Bd., Berlin 1888]; Arch. Forbes, *Life of Emperor William of Germany* [Lond. 1888]; E. Simon, *L'Empereur Guillaume et son regne* [Paris 1887]; »Politische Korrespondenz Kaiser W.'s I« [Berlin 1890]). *E. E.*

Vilhelm II, Konge af Preussen og tysk Kejser siden 1888, foreg.'s Sønnesøn, er født 27. Jan. 1859 som ældste Søn af den senere Kejser Frederik III (s. d.). Han fik en meget omhyggelig Uddannelse, først 1874—76 paa Gymnasiet i Kassel, tog 1877 baade Studenter- og Officerseksamen, studerede i 2 Aar ved Universitetet i Bonn Retsvidenskab og Historie, og traadte derefter ind i Hæren som Løjtnant. Han blev 1881 Kaptajn i Fodfolket og 1885 Oberst i Husarerne; var meget ivrig i sin Tjeneste og viste stor Interesse for alt Militærvæsen, men gjorde desuden Tjeneste først i Udenrigs- siden i Finansministeriet, og søgte at vinde Indsigt i den almindelige Forvaltning. Han var baade Farfaderens og Bismarck's udkaarede Yndling og samtidig den sidstes Beundrer, medens Forholdet til hans Forældre syntes at være meget køligt paa Grund af deres frisindede og borgerlige Grundsætninger. Rygtet fortalte derfor ogsaa, at der under Faderens dødelige Sygdom opstod Tanker om at skyde Faderen til Side, for at han straks kunde overtage Styrelsen. Ved Farfaderens Død 9. Marts 1888 blev han Kronprins og ved Faderens 15. Juni s. A. Kejser. Allerede i Juli drog han med Østersøflaaden paa Besøg i St. Petersborg, Stockholm og Kjøbenhavn; modtog i Aug. i Berlin Christian IX, Kong Georg af Grækenland (hvis Søn Konstantin forlovedes med hans Søster Sofie) og Oscar II, og drog i Septbr. paa en ny Rejse til de sydtyske Hoffer, samt til Wien og Rom. Her besøgte han baade Kong Umberto og Pave Leo XIII, men fremhævede stærkt Forbundsforholdet mellem Tyskland og Italien. Ogsaa i senere Tider har han jævnlig gjort Udenlandsrejser, flere Gange langs Norges Vestkyst (1891 lige til Nordkap), Juli 1890 og April 1903 til Kjøbenhavn (i et Telegram til Kong Christian IX 7. April 1903 udtalte han, at han regnede sig for »Søn af Huset«), endvidere baade til England og Italien, 1898 til Konstantinopel, hvor han færdedes meget fortrolig med Sultanen, og derfra til Jerusalem, hvor han nærmest optraadte som Korsridder. Ligeledes modtog han gentagne Gange fremmede Herskere i sin Hovedstad (i Novbr. 1906 den danske Kong Frederik VIII), medens den franske Regering haardnakket har holdt sig tilbage fra ethvert personligt Samkvem med ham. Desuden har han rastløst fartet om i Tyskland, især til Afsløring af Mindesmærker og til Afholdelse af Mindefester, saa at man med fuld Føje har kaldt ham »Rejsekejseren« i Modsætning til Farfaderen, »der greisse«, og Faderen, »der weisse Keiser«.

Man kunde lige saavel kalde ham »Talekejseren« ; thi han finder øjensynlig en Glæde i at udtale sig offentlig ved alle mulige Lejligheder og om alle forekommende Spørgsmaal, og han lægger utvivlsomt mangesidig Interesse, virkelig Aandfuldhed og flydende Veltalenhed for Dagen. Men ved Siden heraf har han en Forkærlighed for at bruge stærke, svulstige, ja ligefrem udæskende Ord, hvorfor hans Taler stundom maa trykkes otficielt i væsentlig mildnet Skikkelse. Allerede i sin første Tale som Kejser (18. Aug. 1888) forsikrede han, at »vi (o: Hæren) hellere ville se alle vore 18 Hærkorpser og vore 42 Mill. Indb. ligge paa Valpladsen end afstaa en eneste Sten af, hvad min Fader og Prins Frederik Karl have vundet«. Og i samme Toneart har han fortsat. Da Soldaterne 1900 sendtes til Kina, fik de Paalæg om at optræde som »Hunnerne«, ligesom hans Broder, Prins Heinrich, 1897, da han sendtes med Flaaden til Kina, havde faaet Anvisning paa at bruge »den pansrede Næve« mod dem, der vilde krænke Tysklands gode Ret. Flere Gange er det blevet indprentet Soldaterne, at de uden Betænkning skulde skyde paa deres Fædre og Brødre i Tilfælde af Oprør, og de voldsomste Udtryk ere blevne brugte mod Socialdemokraterne som »en fædrelandsløs Bande«, »Folk, der ikke

vare værd at kaldes Tyskere«, >en Pest, der burde udryddes til sidste Spor«. Ligeledes har han klaget over de »Gnavpotter«, der vare misfornøjede med Forholdene i Tyskland, og som helst maatte fjerne sig snarest muligt, eller over de »Sortseere«, som han ikke vilde taale i sit Rige, skønt det i Virkeligheden var Millioner af Tyskere, han saaledes brød Staven over. Med forbavsende Selvfølelse — især for en konstitutionel Fyrste — har han udtalt, at »den Kurs, han havde sat, var den rette og vilde blive holdt«, og at »Kongens Vilje er den højeste Lov«. Altid har han stærkt fremhævet »min Hær« og »min Flaade«, idet de regnes for at staa i nøje personligt Forhold til deres Krigsherre, hvis Uniform de bør agte som en Æresklædning. Ogsaa Kongedømmet af Guds Naade gøres jævnlig gældende, og med særlig Forkærlighed prises den store Kurfyrste og hans egen Farfader, hvem han siden 1895 har søgt at faa tillagt Navnet »den store«, uden at det endnu er lykkedes ham at faa Betegnelsen optaget, end sige slaaet fast.

Ligesom han har en ubændig Lyst til at udtale sig, lader han sig tit drive af øjeblikkelige Indfald til at give sin Mening til Kende om enhver Sag, han træffer inden for sit Omraade, ja selv uden for samme. Han søger at paanøde sit Folk sin Opfattelse og Smag, blander sig i Spørgsmaal om Berlin's Gader og Bygninger, og afgør Mindesmærkers Form eller Udsmykning. I Decbr. 1899 foreskrev han paa egen Haand, at det ny Aarhundrede skulde regnes fra I. Jan. 1900 i Stedet for 1901. Ved de store Manøvrer overtager han selv Ledelsen og lader store Rytteroptog udføre, som vel tage sig glimrende ud, men som i Krig aldrig vilde finde Sted, ja rimeligvis virke aldeles ødelæggende. Da den bayerske Landdag 1902 havde nægtet en Bevilling til et kunstnerisk Formaal, tilbød han straks Prinsregenten det fornødne Tilskud af sin egen Kasse og stemplede samtidig Afslaget som en lumpen Utaknemmelighed. Ligeledes tog han paa opsigtsvækkende Maade 1904 Parti i Arvestriden om Lippe-Detmold, ret som om Kejseren var Overherre i hele Tyskland. 1895 støttede han Rusland over for Japan og var med at nøde dette til et væsentligt Afslag i de Fredsvilkaar, det vilde foreskrive Kina, og s. A. lod han male et Billede, der skulde vise »den gule Fare« og kalde alle Europa's Folkeslag til fælles Kamp for deres dyreste Goder. Efter Jameson's Indfald i Transvaal i Jan. 1896 sendte han et Telegram til Præsident Kriiger med streng Fordømmelse af denne Gerning, og vakte derved nødvendig Boerernes Tro paa, at de kunde vente Tysklands Hjælp i en fremtidig Kamp mod Engelskmændene.

Det viste sig dog her saavel som i andre Forhold, at hans Ord ikke vare saa alvorlig mente, som de vare stærkt sagte. Da det 1899 trak op til Strid mellem de to Folk, raadede han bestemt Boererne til Eftergivenhed, og da Kampen udbrød, rørte han ikke en Finger for at hjælpe dem; han modtog hverken Præsident Kriiger 1900 eller deres Sendemænd 1902, og bagefter gav han endog de engelske Feltherrer høje Udmærkelser. Ligeledes holdt Tyskland sig helt tilbage, da Krigen udbrød 1904 mellem Rusland og Japan, og efter Port Arthur's Overgivelse i Jan. 1905 gav han øjeblikkelig den japanske Sejrherre Nogi saavel som den overvundne General Stössel en høj Orden, uden at afvente, hvad der senere kom for Dagen, at den sidstnævnte kun lidet synes at have fortjent en saadan Hæder. I Marts 1905 foretog han sit ret udæskende Besøg i Tanger hos Marokko's Sultan, men bøjede sig dog n A. uden Tøven for Algeciras-Konferencens Afgørelser. Indadtil har han søgt at dæmme op imod Officerernes Hang til Dueller, samt mod deres ødsle Levevis, men har selv svækket Virkningen ved at benaade dem, som overtraadte Forbudet. Ogsaa have flere Benaadninger af Embedsmænd i Kolonierne vakt almindelig Forundring. Idet han saaledes altfor aabent har ladet sig lede af Luner og pludselige Indskydelser og alligevel søger at paatrykke Styrelsen baade indad- og udadtil et rent personligt Præg, har han fremkaldt Utryghed over alle offentlige Forhold og en stedse voksende Misstemning i Folket.

Medens han som Prins særlig havde beundret Bismarck og derfor ogsaa beholdt ham som Rigskansler, kom det dog efter halvandet Aars Forløb til Rivninger, dels fordi Kejseren vilde prøve en forsonlig Optræden over for Arbejderne og stærkt ønskede en international Konference om deres Beskyttelse under Arbejdet, medens Bismarck holdt fast ved det gamle Undertrykkelsessystem, ja endog vilde drive Socialdemokratiet til Oprør for at kunne slaa det ned med Vaabenmagt (V. vilde ikke indvie sin Regering ved at skyde paa sine Undersaatter), dels fordi Bismarck ikke vilde lade Kejseren forhandle selvstændig med de andre Ministre. Ogsaa misbilligede V., at Bismarck i Marts 1884 uden Hensyn til Tremagtsforbundet med Østerrig havde sluttet en hemmelig Genforsikrings-Aftale med Rusland og var villig til at indrømme dette Herredømme over Bulgarien, ja selve Konstantinopel; denne Aftale var netop udløben, men V. vilde ikke fornye den af Troskab mod sin Forbundsfælle. Bag ved laa dog sikkert Ønsket om selv at styre Riget, og han kom derved paa Kant med sin herskesyge og selvraadige Kansler, der ikke vilde bøje sin Vilje under den unge Kejsers; det »var en Kamp mellem Dynastiet Hohenzollern og Dynastiet Bismarck«, som Storhertugen af Baden udtrykte sig. Bismarck truede med at tage Afsked, men vilde dog ikke gøre Alvor deraf, indtil V. tog ham paa Ordet og 20. Marts 1890 fjernede ham, idet han samtidig gav ham en ny Udmærkelse som Hertug af Lauenburg. Først 1894 kom det til en formel Udsoning med den dybt krænkede Kansler, men Forholdet blev dog aldrig rigtig godt. Efter Bismarck fulgte Caprivi, som 1894 fortrængtes ved Agrarernes Uvilje over Handelspagterne, og senere Hohenlohe (indtil 1900) og Bülow, men ingen af dem har formaaet at give Styrelsen et selvstændigt Præg.

I Aarenes Løb gjordes flere imødekommende Skridt over for de forskellige Modparter, især under Caprivi. 1891 hævedes Pastvangen i Elsass og 1902 den Bestemmelse i Forfatningen, som muliggjorde et Diktatur for Statholderen; 1892 hævedes Beslaglæggelsen paa Welferfondet, og der indsattes en Polak som Ærkebiskop i Posen; ogsaa er det blevet tyskfødte Jesuitter tilladt at komme tilbage, men nogen afgørende Vending er

ikke i nogen Retning bleven foretaget. Det har derfor heller ikke lykkedes ham under hans 18 Aars Regering at bringe noget alvorligt Stridsspørgsmaal ud af Verden eller at gennemføre noget væsentlig Fremskridt trods hans rastløse Virksomhed. Ikkun Flaadens Udvidelse har han kunnet sætte i Værk, men den har han ogsaa ofret sine bedste Kræfter og tit fremhævet som det vigtigste Middel til at sikre Tyskland's Stilling som Verdensmagt og fremme Udviklingen af dets Handel. Hærens Forøgelse maatte derimod 1905 købes med Tjenestetidens Nedsættelse til 2 Aar. Helgoland knyttedes 1890 til Riget ved Aftale med England, og Karolinerne købtes 1899 af Spanien. Men uagtet store Ofre ere Tyskland's Kolonier langt fra at være i blomstrende Tilstand, og deres Forvaltning svarer kun slet til det tyske Folks højt priste Kultur. Trods alle Indrømmelser har han hverken kunnet stille de konservative Agrarer eller det katolske Centrumsparti tilfreds; Socialdemokraterne staa i saa skarp Modsætning til Regeringen som nogen Sinde, og Polakkerne, der en Tid lang viste sig villige til at støtte hans Krav paa Forsvarets Udvikling, have i den nyeste Tid aabnet en heftig national Kamp, fordi Fortyskningsplanerne afgjort begunstiges ovenfra.

V. ægtede 27. Febr. 1881 Augusta Victoria, Datter af Hertug Frederik af Augustenborg (F. VIII), født 28. Oktbr. 1858, og har faaet 6 Sønner og 1 Datter. Kronprinsen Vilhelm, født 1882, ægtede 1905 Cæcilie af Mecklenburg Schwerin, født 1886, Søster til den danske Kronprinsesse Alexandrine, og den anden Søn Eitel, født 1883, ægtede 1906 Sofie Charlotte af Oldenburg, født 1879. *E. E.*

Vilhelm I, Konge af Wiirttemberg, 1816—64, født 27. Septbr. 1781, død 24. Juni 1864, Søn af Hertug, senere Kurfyrste og Konge Frederik I. Han kom tidlig i Strid med sin voldsomme og herskesyge Fader og levede mest skilt fra denne. 1800 kæmpede han i den østerrigske Hær ved Hohenlinden og maatte 1812 føre de württembergske Tropper paa Toget mod Rusland, men efterlodes som syg i Vilna. 1814 førte han med Udmærkelse et Hærkorps imod Frankrig. S. A. skiltes han fra sin første Ægtefælle, Karoline af Bayern, og ægtede 1816 den russiske Kejser Alexander I's Søster, Katharine (1788—1819). Efter heftige Kampe med Landstænderne gav han 1819 en fri Forfatning, men var kun lidet villig til at bøje sig for dens naturlige Følger, da han i enhver Opposition saa en personlig Krænkelse; derimod gennemførte han vigtige Forbedringer i Forvaltningen. Tidlig nærede han Planer om at samle de mindre tyske Stater til et Forbund (et rent Tyskland) imod de tvende Stormagter, men maatte opgive dette Forsøg 1823. Marts 1848 nødtes han ved Folkets Tryk til at danne et frisindet Ministerium og lod det gennemføre vigtige Fremskridt. Han gik ogsaa, om end kun »nødtvungent«, ind paa den tyske Rigsforfatning April 1849, men kort efter lod han Resterne af Frankfurt-Parlamentet, der havde samlet sig i Stuttgart, sprænge fra hinanden, og han udtalte aabent, at han »aldrig vilde bøje sig for en Hohenzoller som tysk Kejser«. Febr. 1850 indgik han et Særforbund med Bayern og Sachsen, angreb i Trontalen uforbeholdent de preussiske Unionsplaner og erklærede sig derimod ved et Møde med den østerrigske Kejser i Bregenz »rede til at følge sin Kejsers Kald, hvorhen det skulde gaa«. Da han ikke kunde enes med Landdagen om et Gennemsyn af Forfatningen, kaldte han 1850 paa egen Haand de frisindede Ændringer fra 1848 tilbage. Ogsaa 1859—63 modarbejdede han Preussen's Planer om en fastere Sammenslutning af Tyskland. 1820 havde han indgaaet et 3. Ægteskab med Pauline, Hertuginde af Wiirttemberg, (1800—73) og fik en Søn, Karl, der blev hans Efterfølger. En Datter, Sophie, (1818—77), ægtede Kong Vilhelm III af Nederlandene; en anden, Katharina, (1821—88), ægtede hans Brodersøn, Frederik, (1808—70), og blev Moder til Kong Vilhelm II. *B. E.*

Vilhelm II, Konge af Wiirttemberg siden 1891, foreg.'s Dattersøn, er født 25. Febr. 1848, fulgte 1891 sin Morbroder, Karl I, paa Tronen. Han ægtede 1877 Prinsesse Marie af Waldeck, (1857—82), og 1886 Charlotte af Schaumburg-Lippe (født 1864), men har kun en Datter af første Ægteskab, Pauline (født 1877), hvorfor Riget efter hans Død vil gaa over til den hertugelige Sidelinie. *E. E.*

Vilhelmine, Prinsesse af Danmark, Datter af Kong Frederik VI og Dronning Marie, født 18. Jan. 1808 paa Slottet i Kiel, død 30. Maj 1891 paa Slottet Gliicksborg. Prinsessen fik en mønsterværdig Opdragelse og Undervisning, der lededes af Moderen, Hofdame Gall, Informator Tang og Konfessionarius Liebenberg. 1. Novbr. 1828 viedes hun af J. P. Mynster i Christiansborg Slotskirke til den jævnaldrende Prins Frederik, den senere Frederik VII. Folket hilste denne Forbindelse med stor Jubel og glade Forventninger, idet man dertil knyttede Haabet om Kongestammens fortsatte Blomstring. Men Ægteskabet blev en bitter Skuffelse. Den lidet begavede, men ædle og godhjertede Kvinde formaaede ikke at vinde Indflydelse paa den vægelsindede og stundesløse Prins, der langtfra viste hende det Hensyn og den Ridderlighed, der skyldtes Hustruen og Kvinden. Det var væsentlig hans Skyld, at Ægteskabet faktisk opløstes 1834, og 4. Septbr. 1837 fuldbyrdedes Skilsmissen.

V. ægtede derpaa 19. Maj 1838 sin Fætter, Hertug Carl af Gliicksborg, Broder til den senere Kong Christian IX. Denne Forbindelse var overordentlig lykkelig; men 1848 kastede Politikken en Skygge ind i det kærlige Familieforhold. Hertug Carl sluttede sig nemlig til det slesvigholstenske Oprør og førte Vaaben mod Danmark. Efter at han havde trukket sig tilbage fra Militærlivet, opholdt han sig med sin Hustru 1848—52 i Dresden. Han udsonede sig derpaa med den danske Regering og residerede siden dels i Kiel, dels paa Louisenlund ved Slien. V. blev Enke 24. Oktbr. 1878 og henlevede Resten af sit Liv paa Slottet Gliicksborg, som Preussen 1870 havde udleveret til det hertugelige Hus. *A. T.*

Vilhelmine, regerende Dronning af Nederlandene siden 1890, blev født 31. Aug. 1880 som Datter af Kong Vilhelm III og fulgte efter ham paa Tronen, medens hendes Moder Enkedronning Emma styrede Riget, indtil hun 1898 blev myndig. Ved hendes Tronbestigelse skiltes Luxembourg fra Nederlandene, ligesom Hannover 1837 skiltes

fra Storbritannien, da Victoria blev Dronning. Forholdene i Landet have udviklet sig rolig, naar undtages en stor Strike af Jærnbanefolkene 1903, som fremkaldte en streng Straffelov for at hindre Gentagelser. En ny Folkeskolelov 1900 paabød Skoletvang, og vel blev det konservative Ministerium Kuiper i Stand til at gennemføre Statens Godkendelse af de fri, konfessionelle Universiteter 1905, men de snart efter følgende Valg fortrængte det fra Magten. Dets liberale Eftermænd forberede en Forfatningsreform, bl. a. med almindelig Valgret og almindelig Værnepligt. Dronningen ægtede 7. Febr. 1901 Prins Henrik af Mecklenburg-Schwerin, født 19. Apr. 1876, men Ægteskabet synes at skulle forblive barnløst, hvorfor ogsaa Spørgsmaalet om Tronfølgens Ordning vil opkomme. *E. E.*

Vilhelmsborg, Hovedgaard og Baroni i Ning Herred, 10 Km S. f. Aarhus, hed oprindelig Skumstrup og nævnes første Gang 1486. 1662 købte Vilh. Marselis Skumstrup og den dermed forenede Moesgaard, som han 1673 fik ophøjet til Baroniet V., medens han selv adledes under Navnet Giildencrone. Paa Grund af den 1788 afdøde Ejers Fallit frasolgtes Moesgaard 1789. — Hovedbygningen, der bestaar af een Længe i to Stokværk, er opført 1843—45. *B. L.*

Vilhelmsorden stiftedes 18. Jan. 1896, 25 Aars Dagen efter Kejserproklamationen i Versailles, af Kong Vilhelm II af Preussen til Minde om Kong Vilhelm I's Fredsgerning og til Belønning for Mænd og Kvinder, som have gjort sig fortjente af Folkets Vel og Forædling, særlig paa socialpolitisk Omraade. Ordenen bestaar af en Guldmedaille med Vilhelm I's Brystbillede og Ordene »Wilhelm Konig von Preussen« paa den ene, Stifterens Initialer, Stiftelsesdagen og Devisen i »Wirke im Andenken an Kaiser Wilhelm den Grossen< paa den anden Side. Den bæres i en Guldkæde. *H.-L.*

Vilija, Vilia, Flod i det vestlige Rusland, udspringer i en sumpet Egn i den nordlige Del af Guvernementet Minsk, strømmer mod Vest og Nordvest gennem Vilna og den sydligste Del af Kovno, indtil den ved Byen Kovno udmunder i højre Bred af Njemen. V., der passerer Byerne Vileika og Vilna, er 571 Km. lang og afvander 25,459 D Km. Den er lidet sejlbar, men anvendes til Tømmerflødning. Ved Vilna er den isbelagt gennemsnitlig 99 Dage om Aaret. *H. P. S.*

Vilje er Organismens Evne til at besvare en ydre Paavirkning med en mod Omverdenen rettet, mere eller mindre hensigtsmæssig Bevægelse. Disse Reaktioner kunne være af forskellig Komplikation. Den primitiveste Form for Viljesytringer iagttages allerede hos encellede Organismer, f. Eks. Amøber, hvis kontraktile Substans flyder hen imod og omslutter et Objekt, der er tjenligt til Næring, medens den fjerner sig fra en Genstand, der udøver en skadelig, lammende, Indflydelse paa Protoplasmaet. Hos højere Dyr, udrustede med et Nervesystem, iagttages analoge Forandringer, naar en Paavirkning træffer en Sansenerve; den her fremkaldte Forandring forplanter sig gennem Centralnervesystemet til en Bevægenerve og udløser derved Muskelbevægelser, saakaldte Reflekser (s. d.). At disse Refleksbevægelser i den udviklede Organisme kunne være i høj Grad hensigtsmæssige til Trods for, at al Bevidsthed er udelukket, er godtgjort ved en Mangfoldighed af Forsøg med hjerneløse Dyr; men skønt de reflektoriske Bevægelser saaledes, udefra sete, ganske have Præg af at være »villede«, regnes de dog i Alm. ikke til de egentlige Viljesytringer. Om Udslag af V. taler man først, naar der indgaar psykofysiologiske Processer i Aarsagsrækken, eller, med andre Ord, naar en Paavirkning fremkalder en Bevidsthedstilstand, som enten vækker en Trang eller tilfredsstiller en allerede bestaaende Trang, og dermed udløser en for Trangens Tilfredsstillelse hensigtsmæssig Bevægelse. Er Organismen indrettet paa at besvare en saadan Bevidsthedstilstand med en ganske bestemt Bevægelse, saa udløses denne umiddelbart, uden at Individet, i det mindste til en Begyndelse, er sig dens Maal bevidst, og den kaldes da instinktiv (se Instinkt). Hvis en opdukkende Trang derimod ikke forefinder en fuldfærdig Bevægemekanisme, der straks kan sættes i Virksomhed, eller hvis Bevidsthedstilstanden udløser flere instinktive Tendenser, der gensidig hemme hverandre, saa kommer der i første Moment ingen Bevægelse i Stand. Der vil da — hos højere Dyr og især hos Mennesket — kunne opstaa Erindringer om tidligere Tilfælde af lignende Art og de Følger, som bestemte Handlinger ved disse Lejligheder medførte. Denne komplicerede Bevidsthedstilstand (Overvejelsen) vil da i Kraft af de ledsagende Følelser kunne føre til Valget af en bestemt Handling, eller Undladelse af al Handlen, som det under de givne Omstændigheder hensigtsmæssigste (Beslutningen). Naar Beslutningen derpaa enten straks eller paa et vilkaarligt senere Tidspunkt fremkalder et motorisk Erindringsbillede af en Bevægelse, saa udløses denne, og en saadan overvejet og besluttet Bevægelse kaldes en vilkaarlig Handling.

Af særlig Betydning for Forstaaelsen af V. er det ofte debatterede Spørgsmaal, om der i de forskellige Viljesakter kan paavises et særligt psykisk Moment, sideordnet med Fornemmelse, Forestilling og Følelse, hvis Indtræden i Processen er en nødvendig Betingelse for Bevægelsens Udløsning. Et saadant særligt psykisk Moment har dog aldrig kunnet paavises, hvilket nu indrømmes af de fleste Psykologer, og der er derfor heller ikke rigtig Mening i at tale om »V.'s Medvirken« ved Handlingerne. Betydningen af denne sproglige Vending er da ogsaa alt efter Omstændighederne ret forskellig. I nogle Tilfælde tages V. ligefrem ensbetydende med Bevidstheden, saa at V.'s Medvirken kun betegner, at der indgaar psykofysiologiske Processer i Reaktionen. I andre Tilfælde betegner V. Individets Kendskab til Handlingens Maal. Et saadant Kendskab maa nødvendigvis opstaa, naar et Instinkt een eller nogle faa Gange har gjort sig gældende; Individet har da lært, hvad Handlingen tilsigter, og denne Viden maa i Gentagelsestilfælde kunne føre til en nøjagtigere Tilpasning af Bevægelserne efter det Formaal, der skal naas. (Litt.: Münsterberg, »Die Willenshandlung« [Freiburg 1888]; James, *The Principles of Psychology* [Lond. 1890]; Ebbinghaus, »Grundziige d. Psychologie« [Leipzig 1902]). *Alfr. L.*

Vilkomir, polsk Vilkomierz, litauisk Vilkomerge, By i det vestlige Rusland, Guvernement Kovno, ligger 59 Km. N. 0. f. Kovno paa

højre Bred af Sventa. (1897) 16,890 Indb., hvoriblandt 11,000 Jøder. V. har en Kirke fra 1387 og driver en Del Industri. V., der er grundlagt 1025, spillede en Rolle under de tyske Riddere, der kaldte Byen Wilkemirgen, og senere nævnes den ofte under Litauernes Krige med Polakkerne. 1711 hærgedes den af Svenskerne, og 1796 kom den under Rusland. *H. P. S.*

Villa (lat.) betød oprindelig Landhus, men gik senere over til ligeledes at betyde en By (fr. ville). Hos Romerne spillede Villabygningen en betydelig Rolle, og der nedlagdes ofte et stort kunstnerisk Arbejde ved Opførelsen; som Eksempel kan nævnes Kejser Hadrian's berømte Villa i Nærheden af Tivoli, som bestod af et mægtigt Kompleks af forskelligartede, kunstnerisk udsmykkede Bygninger. Hvor Villaerne selv ere bortryddede, kan man danne sig en Forestilling om deres Ydre ved at studere de antikke Vægmalerier (Pompeji), hvorpaa man ser, at de udmærke sig ved en fantastisk Gruppering af de forskellige Bygningsdele. Saaledes er den landlige V. ofte forsynet med maleriske Søjlegange, et Motiv, som italiensk Renaissance optog i sine Villaer, der i stort Antal opførtes i Omegnen af de store Byer, f. Eks. Rom og Firenze. Man lagde megen Vægt paa Valget af en passende Byggegrund, og ofte opførtes Villaen som Toppunkt af et Anlæg af Terrasser og Springvand. Man stræbte efter at give Helheden et tiltalende Udseende ved Anbringelsen af Loggiaer eller Kolonnader, og endnu eksisterer der et ret stort Antal af disse prægtige Bygningsanlæg, f. Eks. V. Farnesina, V. Medici, Villa Borghese o. fl. i Rom, V. d'Este ved Tivoli samt Palladio's berømte V. »Rotunda« ved Vicenza; senere fortsatte man med Villabygningen, men Smagen havde ændret sig, og de store, rene Linier maatte give Plads for de mere smaalige og uregelrette for at fremtvinge en malerisk Virkning. I den nyeste Tid har V. faaet en noget ændret Betydning, idet man anvender Navnet om enhver, nok saa lille fritliggende Bygning, som er omgiven af en Have og bestemt til Bopæl for een eller to Familier. Ved Sammenhobning af saadanne Bygninger skaber man de saakaldte Villakvarterer, som ere opstaaede i Udkanterne af enhver større By, ogsaa i de nordiske Hovedstæder. *E. S.*

Villa-alta [vilja-], San Ildefonsode V., By i Mejico, Stat Oajaca, ligger 80 Km. N. 0. f. Oajaca 1,135 M. o. H) ved en lille Flod, der falder i Rio Papaloapan. (1900) 10,000 Indb. V. ligger i en skovrig og frugtbar Egn med Bomulds-, Kaffe- og Tobaksplantager. *H. P. S.*

Villa Argentina [vilja-] eller Chilecito, By i Argentina, Provinsen Rioja, er Midtpunktet for Bjærgværksdriften i Rioja og har 4,000 Indb. *M. Kr.*

Villa Borghese se Borghese.

Villacarillo [viljakari'ljo], By i det sydlige Spanien, Provins Jaen, ligger 69 Km. N. ø. f. Jaen 786 M. o. H. paa Bjærgdraget Loma de Ubeda. (1900) 9,708 Indb. Ved V. findes svovlholdige Mineralkilder, og 8 Km. fra Byen danner Guadacebas eller Aguacebas to Vandfald, der hver ere mere end 40 M. i Højden. *H. P. S.*

Villa Garlotta se Cadenabbia.

Villach (sloven. Beljak d. e. den hvide Stad), i By i østerrigsk Kronland Kärnten, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft V., 35 Km. V. f. Klagenfurth ved Drau ikke langt fra Udmundingen af Gail, ved Foden af Dobratsch (Villacher Alper, 2,167 M.), har (1890) 6,800, som Kommune 7,700 tyske Indb. (med Garnison). Gymnasium, Fagskole for Træindustri; Fabrikation af Blyvarer, Farvestoffer, Cement og Maskiner, Trævarehandel. I Omegnen Mølledrift og Savskæreri samt flere Badesteder, blandt hvilke det stærkt besøgte Svovlbad Warmbad (29°). Mod Sydøst den smukke Faaker Sø. V. var i Middelalderen en Hovedplads for den tysk-italienske Handel. 1007 blev den skænket til det nyoprettede Bispedømme Bamberg. 1759 kom den ved Køb under Østerrig. 1492 sejrede Maximilian I her over Tyrkerne. 1813 Fægtning mellem Østerrigerne under Frimont og Vicekongen af Italien. *"Joh. F.*

Villa del Carmen se Carmen.

Villa do Conde [vi'laduko'nde], By i det nordlige Portugal, Provins Entre-Douro e-Minho, ligger 24 Km. N. N. V. f. Porto, med hvilken By den staar i Jærnvejsforbindelse, samt ved Ave's Udløb i Atlanterhavet. (1900) 5,382 Indb. V. d. C. har en lille Havn, hvorfra drives Fiskeri. Paa en nærliggende høj Klippe ligger det store Nonnekloster Santa Clara, der er stiftet 1317. *H. P. S.*

Villadsen, Peder, dansk Biskop, født i Viborg 8. Marts 1610, død smst. 22. Febr. 1673, spillede en betydelig Rolle ved Stændermødet 1660. V. var dengang Sognepræst ved St. Mikkel's Kirke i Slagelse, han var Biskop Svane's gode Ven, og under Mødet var han den gejstlige Stands Sekretær. Han arbejdede ivrig for at stemme sine Kaldsfæller gunstige for Enevælden. Til Løn blev han Aaret efter Biskop i Viborg. V. var en dygtig Mand med megen historisk Interesse. Han var Fader til Historikeren Niels Pedersen Slange (s. d.). (Litt.: >Kirkehist. Saml.«, 3. R., IV; »Biogr. Leks.«, Bd. XVIII). *A. Th.J.*

Villaflor se Terceira.

Villafranca, V. di Verona, V. a Levante, By i det nordøstlige Italien, Provins Verona, ligger 15 Km. S. V. f. Verona ved Tione og ved Banen fra Verona til Mantova. (1901) 3,950 Indb. V. har Levninger af et Slot, der har tilhørt Familien della Scala. Egnen om V. var Hovedskuepladsen for Krigen 1866. Efter Slaget ved Solferino 1859 underskrev Napoleon III og Frants Josef i V. Præliminærfreden, ifølge hvilken Lombardiet aftraadtes til Napoleon og af denne til Sardinien. *H. P. S.*

Villafranca, V. do Campo, By i den portugisiske Øgruppe Azorerne, ligger paa Øen San Miguel's Sydkyst og har en Red, hvorfra drives betydelig Handel og Skibsfart paa England. (1900) 7,674 Indb. V. ramtes 1522 af et vulkansk Udbrud, hvorved 500 Mennesker omkom. *H. P. S.*

Villafranca de los Bárros [vilja-], By i det sydvestlige Spanien, Provins Badajoz, ligger 63 Km. S 0 f. Badajoz paa Sletten Tierra de Barros og ved Banen fra Sevilla til Merida. (1900) 9,954 Indb. V. d. 1. B. har Tilvirkning af Olie. *H. P. S.*

Villafranca del Panadés [vilja-], By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger 40 Km. V. S. V. f. Barcelona 224 M. o. H. ved Banen fra Barcelona til Tarragona. (1900) 7,749 Indb. V. d. P. ligger paa Panadés-Sletten og er en middel-

alderlig By med snævre Gader og med de aragonske Kongers gamle gotiske Palads. Byen har lidt Industri. Den skal være anlagt af Hamilkar. *H. P.S.*

Villajoyosa [viljaχojo'sa], By i det østlige Spanien, Provins Alicante, ligger 29 Km. N. 0. f. Alicante ved Bredden af Middelhavet. (1900) 8,902 Indb. V. ligger i en lille, men frugtbar og velvandet Huerta og udfører Grønsager, Rosiner, Espartogræs og Havsalt. *ff. P. S.*

Villalar [viljala'r], By i det nordvestlige Spanien, Provins Valladolid, ligger 43 Km. S. V.f. Valladolid paa Skraaningen af en Høj, der hæver sig over Gammel Kastilien's Sletter. (1900) 1,007 Indb. Ved V. bleve Førerne for Comunéros (s. d.) Padilla, Bravo og Maldonado tagne til Fange og henrettede 1521. Deres jordiske Rester bleve 1821 førte til Katedralen i Zamora. *ff. P. S.*

Villa **Medici** [me'ditši], Palads i Renaissancestil med en større Have paa *Monte Pincio* i Rom. Det er bygget 1540 og har Navn efter Kardinal Alessandro de' Medici, der blev Pave 1605 under Navnet Leo XI. Nu tilhører Ejendommen den franske Regering og huser fra 1803 det »franske Akademi i Rom« (*Ecole française de Rome*), en Kunstskole stiftet 1666 af Ludvig XIV og siden udvidet. Her opholde de unge Kunstnere sig og studere i 3 Aar, som have vundet den saakaldte store romerske Præmie (*Grand prix de Rome*) i Malerkunst, Billedhuggerkunst, Arkitektur eller Musik. *E. G.*

Villa **Mercēdes** [vilja-], By i Argentina, Provinsen San Luis, ved Rio Quinto, er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, grundlagdes 1856 og har nu betydelig Handel og ca. 8,000 Indb. *M. Kr.*

VillanciCO [viljansi'ko], spansk Hymne til store Kirkefester, bestaaende af en indledende og afsluttende stor Korafdeling, den saakaldte »Estribillo«, og en Mellemafdeling for Soloer. *A.ff.*

Villanélle, italienske Korsange fra 16. —17. Aarh., lettere i Bygning end de mere kunstfærdige »Madrigaler«, muntre, folkelige, ofte frivole i Indhold. De have historisk Interesse som Overgangsformer fra den gamle Tidsalders Musik til nyere Tiders Stil. *A. ff.*

Villåni, florentinsk Historikerslægt i 14. Aarh. Mest fremragende er Giovanni V., født omtr. 1275 i Firenze, død smst. 1348. Han rejste i sine yngre Aar meget udenlands i Handelsforretninger, var 1300 i Rom under Jubilæet, tjente siden sin Fædrestad i forskellige Embedsstillinger med Dygtighed og Ære (saaledes valgtes han 3 Gange til Prior), men blev paa sine gamle Dage indviklet i Huset Bardi's Fallit 1346 og sad som Følge heraf i Gældsfængsel en Tid. Han døde af Pest. Det var i Rom, han begejstredes til at skrive Firenze's Historie; dette Værk er omtrent en Verdenshistorie, begynder med Babelstaarnet og omfatter for den senere Tid næsten hele Italien. Det er delt i 12 Bøger, skrevet i et kraftigt, jævnt og klart italiensk Sprog, og er en god Kilde for de florentinske Begivenheders Vedkommende, da V. har benyttet mange Arkivdokumenter. Første trykte Udgave er fra 1537 (Venezia), omfattende 1.—10. Bog; 11.—12. udgaves første Gang 1554 (Firenze); alle Bøgerne 1544 (smst.). Nyere Udgaver: af F. Gherardi Dragomanni [Firenze 1844] og — senest — S. Morpurgo. Krøniken er sat i Vers (Terziner) af Antonio Pucci i 2. Halvdel af 14. Aarh., med Titelen »Centiloquio«. Giovanni's Broder Matteo, som overlevede ham og var Købmand i Firenze, fortsatte Værket (1348 til omtr. 1363) med Held, om end han ikke ganske naar Forgængeren; udgivet af Muratori, tillige med Giovanni's Værk, i *Scriptores Rerum Italicarum*, 13.—14. Bd., tidligere ufuldstændig Firenze 1554 og Venezia 1562. Endelig har man endnu en Fortsættelse, til 1364, af Matteo's Søn Filippo, der ogsaa har forfattet en Række latinske Levnedsbeskrivelser af berømte Florentinere. (Litt.: G. Milanesi i *Archivio storico italiano*, 2. Ser., IV). *E. G.*

Villa Nova de Gaia se Gaia.

Villa Nova de 60a se Goa.

Villa Nova de Portimao, By i det sydlige Portugal, Provins Algarve, ligger 55 Km. V. N. V. f. Faro og 2 Km. fra Atlanterhavet ved Portimao-Æstuariet, hvori munder Rio Sil ves. (1900) 6,290 Indb. V. N. d. P. ligger i en frugtbar Egn og har en god Havn, hvorfra udføres Sydfrugter. *ff. P. S.*

Villanōvatiden, Betegnelsen for en forhistorisk Periode i Italien, Begyndelsen af Jærnalderen, 10.—9. Aarh. f. Chr. Forud for den ligge Sten- og Bronzealderen. Navnet stammer fra en Lokalitet S. 0. f. Bologna, hvor de første Fund fremkom (i Grave) 1853. Nutildags adskilles en ældre og en yngre Tid inden for Perioden. (Litt.: Sophus Müller, »Urgeschichte Europa's« [Strassburg 1905, S. 120 ff.]). *H. A. K.*

Villa **Nuēva** [vilja-], By i Mejico, Stat Zacatecas, ligger 60 Km. S. S. V. f. Zacatecas 2,250 M. o. H. paa Vestsiden af Sierra Palomas. (1900) 6,100 Indb. I Nærheden af V. N. findes interessante indianske Bygningsværker og Klippeskulpturer. *ff. P. S.*

Villanuēva de la Serena [vilja-], By i det vestlige Spanien, Provins Badajoz, ligger 102 Km. 0. N. 0. f. Badajoz 300 M. o. H. og ved Banen fra Madrid til Lissabon. (1900) 12,025 Indb. V., der er Hovedbyen i Landskabet La Serena, er anlagt af Alcantara-Ridderordenen, til hvilken Ferdinand IV havde skænket det omliggende Land. *ff. P. S.*

Villanuéva del Gråo [vilja-], El Grao, se Valencia.

Villanuēva y Geltru [vilja-], Villanova, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger 40 Km. V. S. V.f. Barcelona 13 M. o. H. ved Bredden af Middelhavet og ved Banen fra Barcelona til Reus. (1900) 13,810 Indb. V. y G. driver Sæbe- og Kniplingsindustri. I Omegnen drives stor Vinavl, og fra Havnen, der ligger i Kvarteret Geltru, udføres Vin. *ff. P. S.*

Villarceau [vilarso'J, Antoine Joseph Francois Yvon, fransk Astronom, født 15. Jan. 1813 i Vendome, død 23. Decbr. 1883, rejste som St.-Simonist til Ægypten, men vendte 1837 tilbage til Paris, studerede Matematik ved *École Centrale*, ansattes 1846 ved Observatoriet i Paris, blev 1855 Medlem af *Bureau des longitudes* og 1867 Medlem af Akademiet i Paris. V. har hovedsagelig beskæftiget sig med Problemer vedrørende den teoretiske Astronomi; saaledes har han fra 1849 i Paris-Akademiet meddelt en Række Afhandlinger vedrørende Beregningen af Dobbeltstjernebaner. I »Annales de l'Observatoire de Paris« Bd. III [Paris 1857] offentliggør han Afhandlingen: »Dé-

termination des orbites des planètes et des comètes« og anvender sin heri fremstillede Metode, som i Princippet er den samme, som Laplace havde anvendt i Løsningen af det samme Problem, til Beregning af Elementerne for adskillige af de smaa Planeter. Han var den første, der paaviste, at d'Arrest's Komet var periodisk, og den blev funden igen paa Cap efter V.'s *Efemeride*. Foruden astronomiske Afhandlinger, hvis Tal er over 100, har han publiceret enkelte mekaniske, som »Arches de ponts« [Paris 1882], konstrueret Ækvatorialer, Meridianinstrumenter, undersøgt Gang og Kompensation af Kronometre (»Annales de l'Observatoire«, Bd. VII) og bestemt Længden af en hel Del Punkter i Frankrig i Forhold til Paris (Bd. VIII og IX). Sammen med Magnac har han skrevet: »Nouvelle navigation astronomique« [Paris 1877]). *J. Fr. S.*

Villareāl se Villarreal.

Villa Reāl, By i det nordlige Portugal, Provins Traz-os-Montes, ligger 305 Km. N. N. 0. f. Lissabon ved den østlige Fod af Serra de Marão. (1900) 8,300 Indb. V. R, ligger smukt i frugtbare Omgivelser og er en gammel By med et fra Maurertiden stammende befæstet Slot. Byen er opstaaet omkring et Kloster, der ligger paa en 300 M. høj Klippe. *ff.P.S.*

Villa Reāl de Sao AntaO, By i det sydlige Portugal, Provins Algarve, ligger 48 Km. 0. N. 0. f. Faro i Nærheden af Guadiana's højre Bred. (1900) 5,500 Indb. V. R. d. S. A. anlagdes 1774 af Pombal, der haabede, det skulde blive en stor By; men dens Havn, der lider under vanskelige Besejlingsforhold ved Guadiana's Munding, spillede dog kun en Rolle som Fiskerihavn, indtil man i 19. Aarh. begyndte at eksportere Kobbermalm fra Sao Domingo-Minerne ved Mertola. *H. P. S.*

Villāri, Pasquale, italiensk Historiker, er født 1827 i Napoli. Som Deltager i Frihedsbevægelsen joges han 1847 i Landflygtighed fra sit Fødeland og begav sig til Firenze, hvor han siden mest har boet. V. blev 1859 Professor i nyere Historie ved Pisa's Universitet, senere (1862) ved *Istituto di studi superiori* i Firenze. Han har deltaget i det politiske Liv som Medlem af Deputeretkammeret og af Senatet og 1891 som Undervisningsminister i Di Rudini's Kabinet; desuden har han været Formand i adskillige Kommissioner og Raad, i Akademier og lærde Selskaber. V. indtager en meget høj Plads i sit Lands historiske Videnskabelighed. Hovedværker af ham ere »Storia di G. Savonarola e dei suoi tempi< [1. Udg. 1859, 2. meget forandrede Udg. Firenze 1887—88, 2 Bd.; overs. paa Tysk, Engelsk og Fransk] og »Niccol6 Macchiavelli e i suoi tempi« [1. Udg. 1877—82, 2. ligeledes stærkt omarbejdede Udg. Milano 1896—97, 3 Bd.; overs. paa Tysk og Engelsk], begge udmærkede, saavel hvad Forskningen som hvad Fremstillingen angaar, vidnende om overordentlig aandelig Modenhed og kunstnerisk Evne. Af hans andre Arbejder ere at nævne »Saggi« [1878], »Lettere meridionali ed altri scritti sulla questione sociale in Italia« [1878] og »I primi due secoli della storia di Firenze« [2 Bd., Firenze 1893—94]. *E.G.*

Villarica [vilja-], By i Chile, Provinsen Valdivia, i en guldrig Egn ved V.-Søen og i Nærheden af Vulkanen V. (2,840 M.), hvorfra Floden Tolten strømmer til det store Ocean. *M. Kr.*

Villa Rica del Espirito Santo [vilja-], By i den sydamerikanske Republik Paraguay, er ved Jærnbane forbunden med Asuncion og ligger tæt ved den sejlbare Flod Tepicuary, har Dyrkning af Tobak og Mandioka, Fabrikation af Cigarer og 6,000 Indb. *M. Kr.*

Villarosa, By paa Sicilien, Provins Caltanisetta, ligger 28 Km. N. V. f. Piazza Armerina ved Salso og ved Banen fra Catania til Santa Caterina. (1901) 12,915 Indb. V. driver Tilvirkning af Makaroni samt Plandel med Olie. *H. P. S.*

Villarreal [vilja-], By i det østlige Spanien, Provins Castellon de la Plana, ligger 6 Km. S. f. Castellon de la Plana i Nærheden af højre Bred af Miiares, 6 Km. fra Middelhavet samt ved Banen fra Barcelona til Valencia. (1900) 16,068 Indb. V. ligger i den frugtbare Vega de la Plana, der vandes fra Mijares, og har Rester af gamle Fæstningsværker samt Handel med Vin. *H. P. S.*

Villarroblēdo [vilja-], By i det sydøstlige Spanien, Provins Albacete, ligger 65 Km. N. V. f. Albacete 724 M. o. H. ved Banen fra Madrid til Cartagena. (1900) 10,133 Indb. V. ligger i Landskabet La Mancha og driver Handel med Korn, Kork og Trækul. *H. P. S.*

Villars [vila!r], Claude Louis Hector, Hertug, Pair og Marskal af Frankrig, født 8. Maj 1653 i Moulins, død 17. Juni 1734 i Torino. Han deltog under Turenne og Condé i Kampene i Nederlandene og ved Rhinen, samt som frivillig i Kampen mod Tyrkerne og naaede 1690 at blive »maréchal de camp«. 1692 udmærkede han sig ved Pforzheim og det følgende Aar i Flandern. I Fredsperioden 1698—1701 beklædte han den vanskelige Post som Gesandt i Wien. Ved Udbrudet af den spanske Arvefølgekrig kæmpede han med stor Udmærkelse i Italien, slog 1702 de kejserlige og Rigstropperne ved Friedlingen og udnævntes ved denne Lejlighed til Marskal. 1703 trængte han gennem Schwarzwald, forenede sig med Kurfyrsten af Bayern og slog de kejserlige ved Hochstädt. 1704 dæmpede han Opstanden i Cevennerne, havde 1706 atter Kommando, erobrede Hanau og trængte Prins Ludvig af Bayern over Rhinen, som han det følgende Aar overskred, og naaede frem til Gmünd, da han blev tvungen til at trække sig tilbage til Rastatt. 1709 fik han Overkommandoen over den 120,000 Mand stærke Hær i Nederlandene, hvor han ved Malplaquet sloges af Prins Eugen og Marlborough; sejrede imidlertid 1712 ved Denain over Albemarle, erobrede 1713 Landau og Freiburg og førte derefter de Forhandlinger med Prins Eugen, der førte til Freden i Rastatt 1714. V. blev 1715 Præsident for Krigsraadet og 1716 Statsminister. I den polske Arvefølgekrig førte den nu 80-aarige Marskal en Hær til Italien og udnævntes til Generalmarskal. Han optraadte her i Forening med Kongen af Sardinien, men traadte snart tilbage, utilfreds med Forholdene, og døde paa Hjemrejsen til Frankrig. (Litt.: Vogüé, *Mémoires* [Paris 1884—91]; Anquetil, *Vie du maréchal V.* [Paris 1784]; Vogüé, *V. d'après sa correspondance* [Paris 1888]). *B. P. B.*

Villaservitut se Byggeservitutter.

Villaviciosa [viljaviþio'sa], Navn paa flere Byer og Landsbyer i Spanien, af hvilke nævnes 1) V. de Cordoba i Provinsen Cordoba i det sydlige Spanien, ligger 20 Km. N. V. f. Cordoba paa Sydsiden at Sierra Morena og paa den høje, højre Bred af Guadiato. (1900) 4,500 Indb. V. driver stor Vinavl. — 2) V. de Guadalajara, Landsby i Provinsen Guadalajara i det mellemste Spanien, ligger 35 Km. N. 0. f. Guadalajara. (1900) 200 Indb. V. er berømt fra den store og afgørende Sejr, som Franskmændene under Vendome 10. Decbr. 1710 vandt over de allieredes Tropper under Starhemberg. *H. P. S.*

Villaviciosa [viljaviþio'sa], José de, spansk Digter, født i Siguenza 1589, død 28. Oktbr. 1658 i Cuenca. Han var en rig gejstlig, Domherre i Cuenca. Det eneste, V. har forfattet, er det virkelig morsomme, parodiske Heltedigt »La Mosquea« i 12 Sange, som hidrører fra hans Ungdom; det er en Efterligning af den homeriske Batrachomyomachi og har til Emne en Kamp mellem Fluerne og Myrerne; tra de sidste 40 Aar af hans Liv kendes intet Digterværk af ham. »Mosquea«'s 1. Udg. er fra 1615 [Cuenca], siden optryktes det 1732, 1777 og i 17. Bd. af Ribadeneyra's »Biblioteca de autores espanoles<. *E.G.*

Villa ViCOSa, By i det sydlige Portugal, Provins Alemtejo, ligger 47 Km. N. V. f. Evora i Serra d'Ossa. (1900) 3,900 Indb. V. V. har et kgl. Slot med en stor Park, og i Omegnen drives Vin- og Olivenavl samt Brud af Marmor. 1665 sejrede Portugiserne ved V. V. over Spanierne. *H. P. S.*

Villa-Viçosa-Ordenen, »Vor Frues militære Undtangelsesorden af V. V.«, stiftedes 6. Febr. 1818 af Kong Johan VI af Portugal. Ordenstegnet er en kronet hvid emailleret, 9-oddet Stjerne med Guldstraaler mellem Odderne, Straaleme belagte med 5-oddede hvide Stjerner, i Midten Bogstaverne *M. A.* i en rund Guldplade, omgiven af en blaat emailleret Ring med Devisen *Padroeira do reino.* Ordenen bæres i et lyseblaat Baand med hvide Kanter. Den tæller 3 Klasser, Storkors, Kommandører og Riddere. *H.-L.*

Villavieja, Villa Vieja, se Siguenza.

Ville d'Avray [vildavræ'j, mindre Villaby, 4 Km. S. V. f. Paris, Dep. Seine-et-Oise, ved Jærnbanen Paris—Versailles. V. d'A. er kendt for sin smukke Beliggenhed i en venlig Dal, og dens Kirke indeholder værdifulde Malerier og Skulpturarbejder. I V. d'A. døde Gambetta 31. Decbr. 1882, og hans Hjerte gemmes i det af Bartholdi udførte Mindesmærke med Gambetta's Standbillede og en Fremstilling af Elsass-Lothringen. *M. Kr.*

Villedieu les Poêles [vildiølepwa'l], By i det nordlige Frankrig, Dep. Manche, 20 Km. N. 0. f. Avranches, ved Sienne og Vestbanen, har Slotsruiner, en Kirke fra 15. Aarh., Granitbrud, Fabrikation af Kobbervarer, Klokker og Kniplinger, med (1901) 3,285 Indb. *M. Kr.*

Villefranche [vilfra's] (Villefranca), By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Alpes-Maritimes, ved Middelhavsbanen, 3 Km. 0. f. Nizza, har en smuk Beliggenhed ved den dybt indskaarne V.-Bugt, der paa Østsiden dækkes af Halvøen St. Jean, hvis yderste Spids, Kap Ferrat, bærer et Fyrtaarn. Da Reden er dyb og sikker, har den franske Middelhavseskadre her Station en Del af Vinteren. Reden skærmes af flere Batterier, og desuden findes et Citadel, en Krigshavn og en Handelshavn, Arsenal og Lazaret, Skibsværfter og Strandbadeanstalter. Byen har Handel med Olie og Silke, Vin og Sydfrugter, Fiskeri paa Tunfisk og Østers, Marmorbrud og (1901) 4,407 Indb. — V. anlagdes 1295 af Sicilien's Konge Karl II af Anjou, og den gode Havn gav hurtig Byen et betydeligt Opsving. Efter at V. helt var bleven ødelagt ved et tyrkisk Flaadeangreb i 16. Aarh., blev den atter genopbygget og befæstet af Hertugen af Savojen. 1690, 1744 og 1792 blev den erobret af de Franske, der beholdt den 1792—1814, men ved Paris-Freden afstode den til Kongeriget Sardinien. Sammen med Grevskabet Nizza kom V. til Frankrig 1860. *M. Kr.*

Villefranche de Lauragais [vilfrãšdølloragwa'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Haute-Garonne, ved Canal du-Midi og Sydbanen, har en Kirke fra 14. Aarh., en Domstol, et Agerbrugskammer og (1902) 2,256 Indb. *M. Kr.*

Villefranche de Rouergue [vilfrãšdørwæ'rg], By i det sydlige Frankrig, Dep. Aveyron, ved højre Side af Aveyron, som her optager Alzou. V. er Station paa Orléans-Banen, har en Kirke fra 13.—16. Aarh. med et stort Taarn og et Hospital, der er et tidligere Karteuserkloster (15. Aarh.) med gotisk Korsgang. I V. findes en Domstol, et Agerbrugskammer, et College og et Bibliotek paa 15,000 Bd. Byen har betydelig Handel, Fabrikation af Hampelærred, Klokkestøbning, Garvning og (1901) 8,426 Indb. — 3 Km. mod Nord ligger Slottet Graves, opført i 16. Aarh., senere indrettet til et Collège, ledet af gejstlige. *M. Kr.*

Villefranche sur Saône [vilfrãšsyrso!n], By i det sydlige Frankrig, Dep. Rhone, 27 Km. N. V. f. Lyon, ved Morgon, 2 Km. fra højre Bred af Saône, er Station paa Paris—Lyon-Banen, har en Domstol og en Handelsret, en i gotisk Stil opført Kirke, et College, et Bibliotek og et Agerbrugskammer. Der drives betydelige Bomuldsspinderier og -væverier, Fabrikation af Maskiner og Kabler, Handel med Kvæg og Vin og findes (1901) 13,627 Indb. *M. Kr.*

Villegas [vilje'gas], Estéban Manuel de, spansk Digter, født i Matute 1589 (ikke, som tidligere antaget, i Nåjera 1595 ell. 1596), død 1669. Som ung Jurist udgav han en Digtsamling, »Eroticas< [Nåjera 1617], paa hvis Titelblad han kalder sig selv en »Morgensol« (*sol matutinus*), for hvilken Stjernerne —■ o: Lope de Vega og Cervantes! — maa blegne. Trods det utiltalende Hovmod, der lægger sig for Dagen heri, viser V. et overordentlig elskværdigt Digterfysiognomi, især i sine højst graciøse, anakreontiske Smaadigte; Bogen indeholder desuden Oder, Idyller, Sonetter, Elegier, Epigrammer (nogle af Oderne ere med stor Behændighed digtede i Oldtidens Versemaal) samt Oversættelser af Anakreontika og nogle af Horats'es Oder. Man har troet, at hermed var V.'s poetiske Virksomhed ude, og at han i Resten af sit Liv, efter sit Giftermaal 1626, blot levede som Sagfører og havde meget ondt ved at slaa sig igennem. Men et nyligt Arkivfund giver Oplysning om en Proces, Inkvisitionen anlagde mod ham 1659, og som førte til hans Forvisning til en lille By, uden at hans Familie maatte ledsage den gamle syge Mand derhen; blandt hans beslag-

lagte Papirer var et Manuskript af ham, indeholdende Satirer dedicerede til Kong Filip IV; det tilintetgjordes. En Oversættelse af Boëthius's *De consolatione* er fra hans sidste Aar [1665]. Sammen med V.'s lyriske Digte udgaves den 1774 og 1797 [begge Udgaver Madrid, 2 Bd., med Biografi]. *E. G.*

Villegas [vilje'gas], José, spansk Maler, er født 24. Aug. 1848 i Sevilla. Han uddannedes der, i Madrid og derpaa (fra 1869) i Rom, for hvis spanske Akademi han senere blev Direktør. 1902 udnævntes han til Direktør for Prado-Museet i Madrid. V. har med stort Talent og fremragende Teknik skildret moderne spansk Folkeliv, men ogsaa historiske Tildragelser fra ældre Tid. Af hans mange Værker skulle her nævnes: »Processionen«, »To Magter«, »Daaben«, »Tyrefægterens Død«, »Marino Faliero for sine Dommere« og »Dogaressa Foscari«. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas »Familiebad i Venezia«, »Procession i Orvieto« og »H. Em. Kardinalsekretæren og Jesuitternes General« (Akvarel); sidstnævnte Arbejde kom til Samlingen i Ny Carlsberg's Glyptotek. *A. Hk.*

Villeggiatura [villeddzatu'ra] (ital.), Rekreationsophold paa Landet.

Villehardouin [vilardwæ̃'], Jofroi de, Marskal af Champagne og Romanien, fransk Krønikeskriver, (ca. 1160—1213), blev 1191 udnævnt til Marskal af Champagne af Grev Thibaut III og sendtes af ham 1199 til Venezia for her sammen med de andre franske Fyrsters Afsendinge at ordne Aftalerne om de franske Ridderes Overfart til det 4. Korstog. Efter at Dogen Dandolo og Gesandterne vare blevne enige om, at Toget skulde gaa til Konstantinopel, blev V., udrustet som han var med store Talegaver og diplomatisk Snille, af de andre Gesandter valgt til at staa frem som Ordfører for det i Markus-Kirken samlede Folk og vinde dets Bifald til Toget. Da den oprindelig udsete Leder for Korsfærden, Grev Thibaut, døde 1201, fik V. sat Bonifacius af Montferrat til hans Efterfølger. Og da en stor Del af Korsfarerne vilde sejle til det hellige Land fra andre Middelhavshavne end Venezia, var det V., der fik dem derfra og holdt Hærens Hovedmasse sammen i Venezia. Overalt i Splid og Fare under Toget ses V. træde frem som Fredsstifter og Redningsmand. Da Kejser Balduin havde gjort et Tog for at befri Adrianopel, men blev slaaet og fanget af Bulgarerkongen Johannes, samlede V. Flygtningene og førte Resten af Hæren hjem. Han udjævnede den Strid, der opstod mellem Bonifacius af Montferrat og Kejser Balduin og efter dennes Død med den ny Kejser Henrik, hvorfor han vistnok fik Messinopolis til Len af Bonifacius. Siden 1207 forsvinder V. fra de historiske Begivenheder. I den følgende Tid, da han levede i Messinopolis indtil sin Død, synes hans Krønike, »La conquête de Constantinople«, at være bleven til. Den er forfattet for at sendes hjem til Frankrig og er henvendt i Tiltaleform til de læsende. Rimeligt er det, at V. har dikteret den til sin Skriver. Værkets Stil er djærv og ligefrem uden Billedpryd, med hyppige Gentagelser. Som historisk Kildeskrift er V.'s Krønike partisk. Det er sikkert, at han fortier Forhandlinger, der fandt Sted; Bogen er et Forsvarsskrift for hans eget Parti, Konstantinopel-Farerne, medens han haardt dadler de Riddere, der tro mod deres Ed droge til Palæstina. Krøniken er derfor en Forsvarsmemoire. Efter længe at være glemt blev V.'s Krønike bragt for Dagen igen af Blaise de Vigenère i Paris 1585. Siden er den flere Gange udgiven, bedst af V. de Wailly, Paris 1874, med nyfransk Oversættelse. Uddrag af V. er givet i »Extraits des Chroniqueurs Français« af Gaston Paris og A. Jeanroy. *J. L.*

Villejuif [vilʒyi'f], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine, 3 Km. S. f. Paris'es Fæstningsværker, med talrige Villaer og (1901) 5,082 Indb. *M. Kr.*

Villèle [vilæ'l], Joseph, fransk Statsmand, født 14. Aug. 1773, død 13. Novbr. 1854. Han var oprindelig Søofficer, samlede siden 1794 paa Øen Bourbon en stor Formue, bl. a. ved et rigt Giftermaal, og vendte 1807 tilbage til Frankrig. 1814 sluttede han sig med Iver til Restaurationen og udsendte et Flyveskrift til bedste for Enevælden. 1815 valgtes han til Deputeretkammeret og blev her ved sin Forretningsdygtighed og Sindighed Ultraroyalisternes vigtigste Fører. Efter at have styrtet Decazes blev han i Decbr. 1820 Minisier uden Portefeuille, dog kun i et halvt Aar, men i Decbr. 1821 Finansminister og i Septbr. 1822 tillige Førsteminister, samt ophøjet til Greve. Det lykkedes ham ved de ny Valg 1823 næsten helt at udelukke Oppositionen fra Deputeretkammeret, og han forstod desuden at bringe Finanserne i god Orden; gennemførte 1825 Bevilling af I Milliard som Erstatning til Emigranterne og Nedsættelse af Statsgældens Renter, men lod sig nøde til yderligere reaktionære Forholdsregler, end han personlig billigede. Medens Oppositionen imod ham voksede, tilfredsstillede han dog ikke Hoffet og de udprægede Royalister. For at holde sig greb han 1827 til Censurens Genoprettelse, Nationalgardens Opløsning og Udnævnelse af talrige Pairer. Alligevel lod Kongen ham afgaa Jan. 1828 med Udnævnelse til Pair, og V. holdt sig senere tilbage, da han ikke kunde afværge den Fare, som han saa truede Kongehuset. Hans »Mémoires et Correspondance« udkom 1888—90 i 5 Bd. *E. E.*

Villemain [vilmæ'], Abel, fransk Politiker og Litteraturhistoriker, født 11. Juni 1790, død 8. Maj 1870. Han blev allerede 1814 Professor ved Universitetet og holdt 1816—26 stærkt besøgte Forelæsninger over Litteraturhistorie; blev desuden 1819 ansat i Statsraadet. Han sluttede sig tidlig til den doktrinære Retning, skrev 1825 Romanen »Lascaris« for at støtte Grækernes Frihedskamp og var 1827 med at affatte Adressen fra det franske Akademi (var 1821 bleven Medlem) imod Censurens Genindførelse, hvilket kostede ham hans Embede i Statsraadet. 1830 valgtes han til Deputeretkammeret, underskrev Oppositionens Adresse og foreslog senere at ophæve den katolske Kirkes Stilling som Statskirke. 1831 blev han Medlem af Undervisningsraadet og 1832 ophøjet til Pair. Han var frisindet nok til 1835 at stemme mod Septemberlovene og støttede 1838 Ministeriet Molé under Guizot's og Thiers'es forenede Angreb. Marts 1839 til Marts 1840 og paa ny Oktbr. 1840 til Decbr. 1844 var han Undervisningsminister; gennemførte 1844 Loven om det

højere Skolevæsen, men tilfredsstillede herved hverken Universitetet eller Præsteskabet. Fra 1848 tog han ingen Del i det politiske Liv, men forblev siden 1834 Akademiets faste Sekretær. V. vakte tidlig Opsigt ved sine Lovtaler over Montaigne (1812) og Montesquieu (1816); skrev 1819 »Histoire de Cromwell« og udgav 1828—30 sine Forelæsninger over Middelalderens Litteratur og Frankrig's Litteratur i 18. Aarh. (ny Udg. 1864 i 6 Bd.); senere »Études de littérature ancienne et moderne« [1846] og »Sur la littérature contemporaine« [1857]. Efter hans Død udkom »Grégoire VII« [1873], maaske hans ypperste Værk. *E. E.*

Villemessant [vilmæsã'], Jean Hippolyte Cartier de, fransk Journalist, født i Rouen 22. April 1812, død i Monte-Carlo 11. April 1879. Efter at have skrevet i forskellige Blade blev han 1854 Udgiver af »Figaro«, der først udkom to Gange om Ugen, fra 1865 som Dagblad af pikant og sensationelt Præg. 1867—78 udgav han sine »Mémoires d'un journaliste« i 6 Bd. (Litt.: Faucon, *H. de V., par un témoin de sa vie* [1879]). *S. Ms.*

Villemur [vilmy'r], By i det sydlige Frankrig, Dep. Haute-Garonne, 29 Km. N. 0. f. Toulouse, ved højre Bred af Tarn og ved Sydbanen, har Vinavl, Fabrikation af Lervarer og Makaroni og (1901) 3,929 Indb. *M.Kr.*

Villena [vilje'na], By i det sydøstlige Spanien, Provins Alicante, ligger 44 Km. N. V. f. Alicante 508 M. o. H., i den frugtbare Vinalopo-Dal. (1900) 14,099 Indb. V. har Ruiner af et gammelt Slot, en Kirke fra 16. Aarh. og driver lidt Industri samt Udvinding af Salt. I Byen, der ligger ved Banen fra Madrid til Alicante, afholdes i Oktober en stærkt besøgt Messe. *H. P. S.*

Villena [vilje'na], Enrique de, i Alm. (men fejlagtig) kaldet »Markien af V.«, spansk Forfatter, (1384—1434). V. var en mærkelig og typisk Skikkelse i 15. Aarh.'s Aandsliv i Spanien. Han var i Slægt baade med det aragonske og kastilianske Kongehus, men deltog dog hverken i Vaabenlærd eller Statsstyrelse; en Tid fungerede han dog som Stormester for Calatrava-Ordenen. Katalansk var hans Modersmaal, og nogle Aar levede han i Barcelona, hvor han gjorde sit for at genoprette Troubadourpoesien, der var kommen i Forfald, skrev en Afhandling om »La gaya ciencia« og indstiftede en Art poetisk Akademi. Men senere tilbragte han sit Liv i temmelig smaa Kaar i Kastilien, hvor Kong Juan II gav ham et lille Len. Han døde i Madrid paa et Besøg ved Hoffet. V. synes at have delt sig omtrent ligelig mellem epikuræiske Nydelser og ivrig Studeren. Han samlede en for den Tid anselig Bogsamling; men efter hans Død brændtes en Del af den ifølge kongelig Befaling, fordi den indeholdt ugudelige Skrifter, der angik de »hemmelige Videnskaber«. At V. gav sig af med Astrologi — og i det hele hans for den Tid store og mangesidige Lærdom — gjorde ham nemlig til Genstand for en med Beundring blandet Skræk fra den uvidende Hobs Side, og endnu mange Tider efter syslede Sagnet og Digtekunsten med den store »Heksemester«. Med Santillana, Juan de Mena o. a. er V. Repræsentant for den uoriginale, men livlige Beskæftigelse med den tidligste Renaissances Ideer, saaledes som de omplantedes fra *Italien*; hvad der er bevaret af hans Værker, røber imidlertid ikke noget betydeligt Forfattertalent, og hans Sprog er knudret, pedantisk og affekteret. Hans kedsommelige, med Lærdom overlæssede Allegori »Los trabajos de Hércules«, oprindelig skreven paa Katalansk 1417, har man kun i den omtrent samtidige kastilianske Oversættelse; af det ovenfor nævnte Skrift om Troubadour kunsten (1414) haves blot Fragmenter, derimod har man en Afhandling om »det onde Øje«, en gastronomisk (1423) om Forskærerkunsten [udg. i Madrid 1879], fremdeles en Prosaoversættelse af de første seks Sange af Vergil's Æneide [1428] samt en Oversættelse, ligeledes i Prosa, af en Del af Dante's »Divina Commedia«, — sidstnævnte Arbejde ansaa man for tabt, men det findes virkelig i Nationalbiblioteket i Madrid. (Litt.: E. Cotarelo, *Vida y obras de Don E. de V.* [Madrid 1896]). *E. G.*

Villeneuve [vilnø'v], mindre By i den schweiziske Kanton Vaud, ved den øvre Del af Genfersøen og Jura—Simplon-Banen, er Dampskibsstation, har Landbrug, navnlig Vinavl og (1901) 2,000 Indb. Tæt ved Byen ligger Øen de Paix og ved Vejen til Montreux Slottet Chillon. *M. Kr.*

Villeneuve [vilnø'v], Pierre Charles Jean Baptiste Sylvestre de, fransk Admiral, (1763—1806), indtraadte 1778 i den franske Flaade og blev 1793 Skibschef. 1798 havde han som Kontreadmiral Kommandoen over en Eskadre i Admiral de Bruey's Flaade, som laa til Ankers 1. Aug. ved Abukir, hvor Nelson angreb og ødelagde den; V. frelste dog her sit eget og 4 andre Skibe ved at lette og undløbe. Som Viceadmiral førte han 1804 Middelhavsflaaden; med denne løb han til Vestindien for at lokke Nelson bort fra de franske Kyster, hvorefter han vendte tilbage; han skulde nu have forenet sig med den franske Kanalflaade og angribe England; hertil følte V. sig dog ikke stærk nok; Planen var desuden røbet, og Nelson havde med en overlegen Flaade vendt sig imod ham; han søgte da ind til Cadiz, men Napoleon tvang ham til at løbe ud. 20. Oktbr. 1805 traf han, der ogsaa førte den spanske Flaade (under Gravina), ud for Kap Trafalgar Nelson, og et stort Søslag begyndte. I dette faldt Nelson, men hans Flaade sejrede, og V. blev fangen. Efter Udløsningen søgte han forgæves at retfærdiggøre sig for Napoleon og berøvede sig derefter Livet 22. Apr. 1806. *C. L. W.*

Villeneuve de Berg [vilnøvdᵊbæ'rg], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Ardeche, ved Lyon-Banen, har Vinavl, Fabrikation af Klæde og Tekstilvarer og (1901) 2,047 Indb. *M.Kr.*

Villeneuve l'Archevêque [vilnøvlaršᵉvæ'k], By i det nordlige Frankrig, Dep. Yonne, ved Vanne og Østbanen, har en Kirke fra 12.—13. Aarh., Fabrikation af Maskiner, livlig Handel og (1901) 1,667 Indb. *M. Kr.*

Villeneuve lés Avignon [vilnøvlæzavinô'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Gard, ved højre Bred af Rhone og ved Lyon-Banen, har en Hængebro over Rhone til det lige overfor liggende Avignon, et ældre, højtliggende Fort, en Karteuserkirke og et Hospital med Museum og Pave Inno-

cens VI's Ligkapel. Byen har Uld- og Silkespinderier, Fabrikation af Tekstil- og Possementvarer, Fremstilling af Olivenolie og (1901) 2,722 Indb. *M. Kr.*

Villeneuve sur Lot [vilnövsyrlo'], eller V. d'Agen, By i det sydvestlige Frankrig, Dep. Lot-et-Garonne, ved højre Bred af Lot og ved Orléans-Banen. Med Forstaden St. Etienne paa den modsatte Bred af Lot er V. forbunden ved en Bro fra 13. Aarh. Byen har Rester af gamle Fæstningsværker, er Sædet for en juridisk Domstol og en Handelsret, har et Mindesmærke for den berømte Keramiker Palissy, en Latinskole, et Bibliotek, et Museum og en Straffeanstalt. Der drives Fabrikation af Læder og Skotøj, Hornkamme og Knapper, betydelig Handel med Frugt, navnlig Blommer. V. har (1901) som Kommune 13,561 Indb. *M. Kr.*

Villeneuve sur Yonne [vilnövsyrå'n] eller V. le Roi, By i det nordlige Frankrig, Dep. Yonne, ved højre Bred af Yonne og ved Paris—Lyon-Banen, har et gammelt Slotstaarn, 2 ældre Byporte og en meget smuk Kirke fra 13.—16. Aarh. Byen har Skibsbygning, Fabrikation af File, Garvning, Handel med Korn og Kvæg og (1901) 4,877 Indb. *M. Kr.*

Villeroi [vilrwa'J, fransk Adelsslægt, der naaede til Berømmelse med Nicolas de Neufville, Seigneur de V. (ca. 1543—1617). Neufville ægtede under Karl IX's Regering en Datter af Statssekretæren Claude de l'Aubespine, og Katharina af Medici, der anvendte ham i vigtige Statssendelser bl. a. til Spanien, gav ham 1567 den store Arv efter hans Svigerfader. Under Henrik III ledede han som Minister Forhandlingerne med Hugenotterne, hvem han i øvrigt nærede Afsky for, skønt han ikke selv var fanatisk Katolik. I Slutningen af Henrik III's Regering blev Neufville afskediget og sluttede sig til Liguen; men da Henrik IV blev Katolik, overtog Neufville i hans Tjeneste Ledelsen af de udenrigske Anliggender; dog hindrede baade Kongen og Sully ham i at faa nogen Magt. Under Ludvig XIII blev han atter Minister, men Concini fik ham fjernet, først efter Concini's Død kaldtes han igen til Tjenesten, men døde kort efter. Han efterlod sig sine berømte: »Mémoires d'état depuis 1567 jusqu'en 1604« (Paris 1622). — Hans Sønnesøn, Nicolas de Neufville, Markis og senere Hertug af V., (1598—1685), deltog med Hæder i Krigen i Alperne. Mazarin udnævnte ham 1646 til Marskal af Frankrig og til Opdrager for den unge Ludvig XIV og nærede stor Tillid til ham. Ludvig XIV udnævnte ham 1661 til Chef for Finansraadet og ophøjede ham 1663 til Pair og Hertug. Langt mere kendt blev hans Søn François de Neufville, Hertug af V., født 1643, død 18. Juli 1730. Han blev opdraget ved Hoffet sammen med Ludvig XIV og udviklede sig til en fuldendt Verdensmand, skabt til at forestaa Fester og blev en stor Kvindebedaarer. Som ung vistes han fra Hoffet til Lyon paa Grund af Elskovshistorier, og vendte først efter et Par Aars Fraværelse tilbage igen. Neufville tiltroede sig store militære Evner, især da han i Begyndelsen af sin militære Løbebane havde Heldet med sig. Men da han 1694 var blevet Marskal af Frankrig og efter Luxembourg fik Anførselen over den franske Hær i Nederlandene, viste han snart sin Udueligheed i Krigen mod Vilhelm III. Endnu større Skade voldte han Frankrig i den spanske Arvefølgekrig og paadrog sig Øgenavnet »den store Hærfordærver«. 1701 da han havde faaet Kommandoen i Italien, hvor Catinat og Hertugen af Savojen bleve stillede under ham, angreb han, skønt Catinat fraraadede det, Eugen i hans faste Stilling ved Chiari, men blev slaaet tilbage med vældige Tab, og Febr. 1702 blev han overrumplet og tagen til Fange af Eugen ved Cremona. Ikke desto mindre fik han efter at være kommen fri Overanførselen i Nederlandene over Nordarmeen, men Mariborough tilføjede ham 1706 Nederlaget ved Ramillies, der havde Tabet af Flandern og Brabant til Følge. Vendôme traadte nu i Stedet for V., der ikke mere fik nogen Kommando, men ved Hoffet bevarede han sin Yndest hos Madame Maintenon og Ludvig XIV, der i sit Testamente udnævnte ham til Statsminister og Opdrager for Ludvig XV og Medlem af Regentskabet. Efter Ludvig XIV's Død var V. en Tid i Gunst hos Regenten, til hvem han havde røbet Ludvig XIV's Planer angaaende Styrelsen for Ludvig XV, og beholdt derved sin Opdragerstilling, men da han senere udspredte det Rygte, at Regenten stod den unge Konge efter Livet, blev han hjemsendt til sine Godser 1722. I hans sidste Aar lod dog Ludvig XV ham igen komme tilbage til Hoffet. Den sidste Hertug af V. var V.'s Brodersøn, guillotineret 1794. *J. L.*

Villers Bretonnenx [vilæ.rbrøtånø'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Somme, er Station paa Nordbanen, har en moderne gotisk Kirke, et Mindesmærke for Slaget 27. Novbr. 1870, en Del Uldindustri (Spinderier og Strømpevæverier) og (1901) 5,173 Indb. *M. Kr.*

Villers Cotterêts [vilæ.rkotræ'(s)], By i del nordøstligste Frankrig, Dep. Aisne, tæt ved en af Nordfrankrig's største Skove (12,500 Hekt.), er Knudepunkt paa Nordbanen, har et kongeligt Slot fra 16. Aarh., som nu benyttes til Fattighus, fabrikerer Sigter, Virksager og Legetøj og har Savskærerier og (1901) 4.472 Indb. 1884 rejstes her et Mindesmærke for Alexander Dumas den Ældre, der er født i V. Ved V. led Franskmændene et Nederlag 28. Juni 1815. *M. Kr.*

Viller-Sexel [vilæ.rsæksæ'l], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Haute-Saône, ved Ognon og 33 Km. S. V. f. Belfort, med et Slot, der tilhører Markien af Grammont, Jærnstøberi og (1901) 1,081 Indb. 9. Jan. 1871 fandt her en heftig Kamp Sted, idet Tyskerne angreb Bourbaki's Armé for at forsinke dens March mod Belfort. Tyskerne (under General v. Werder) opnaaede deres Hensigt. *M. Kr.*

Villestrup, Hovedgaard i Hindsted Herred 18 Km. N. 0. f. Hobro, ejedes 1535 af Aksel Juul som en Brydegaard, men blev af ham betydelig forøget efter Bøndernes Nederlag i Klements-Fejden og gjort til en Hovedgaard. 1725 købte Fr. Sehested til Rydhave V. (78 Tdr. Hartkorn) af Juul'erne for 29,000 Rdl. Hans Svigersøn Geheimeraad Verner Rosenkrantz til Krabbesholm og Skivehus gjorde 7. Marts 1757 V. til et Baroni, der ved kgl. Bevilling 1811 blev substitueret med en Fideikommiskapital paa 200,000 Rdl. (ved Statsbankerotten 1813 reduceret til

50,000 Rdl.). 1822 maatte Staten overtage V.'s Gaard og Gods, som 1832 solgtes til Oberst H. A. Juel for 100,500 Rdl. 1868 købte Kammerherre O. Sehested-Juel til Ravnholt V. — Hovedbygningen, der ligger omgiven af Vand paa alle Sider, er opført 1538—42 af Aksel Juul i 4 Længer — af disse er den østlige, Kapelfløjen, nedreven i Begyndelsen af 19. Aarh. *B. L.*

Villette, La [lavilæ't], Kvarter i det nordøstlige Paris. Indtil 1848 var det højtliggende Terrain ikke regelmæssig bebygget. Nu findes her talrige Fabrikker, Kvægtorv og Slagtehus, Ourcq-Kanalens store Bassin og flere smukke Boulevarder: B. la Villette, Magenta, Strasbourg og Rue de Lafayette. V. udgør det 19. parisiske Arrondissement og havde 1896 134,128 Indb. *M. Kr.*

Villeurbanne [vilyrba'n], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Rhone, tæt 0. f. Lyon og næsten sammenbygget med denne, ved Banen Lyon—St. Genix—d'Aoste, har en moderne Kirke, Døvstumme- og Blindeinstitut, driver Fabrikation af Likører, Sæbe, Kemikalier og Bronze, har Uldværerier og (1901) 21,714 Indb. *M. Kr.*

Villicus (lat.), Forvalter, Opsynsmand ved en Gaard paa Landet. Det var hos Romerne oftest en frigiven Slave. *H. H. R.*

Villiers [vi'ljə.z], Charles Pelham, engelsk Politiker, (1802—98), yngre Broder til Jarl Clarendon, blev 1827 indskreven som Sagfører og var siden 1835 uafbrudt Medlem af Underhuset. I en Række Aar gjorde han sig bekendt ved sit aarlige Forslag om Korntoldens Afskaffelse og hørte ogsaa i andre Spørgsmaal til de yderlige Liberale. 1853—58 var han Generalauditør og 1859—66 Minister for Fattigvæsenet; 1884 sluttede han sig til de liberale Unionister og var i sine sidste Aar Underhusets »Fader« (ɔ: ældste Medlem). 1879 rejstes hans Statue i Wolwerhampton, som i to Menneskealdere valgte ham til sin Repræsentant. *E. E.*

Villiers [vi'ljə.z], G., se Buckingham.

Villiers [vi'ljə.z] se Clarendon.

Villiers **sur Marne** [viliesyrma'rn], en lille By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine-et-Oise, ved Østbanen og 2 Km. fra venstre Bred af Marne, har et Fort, der tilhører Paris'es ydre Befæstningslinie, og (1901) 2,055 Indb. Ved Ducrot's store Udfald fra Paris fandt ved V. heftige Kampe Sted 30. Novbr. og 2. Decbr. 1870. Den 30. rykkede Ducrot frem med 100,000 Mand for at opnaa Forbindelse med Loire-Armeen, men 2. Decbr. blev han atter dreven tilbage til Paris. *M. Kr.*

Villingen [f-], By i Storhertugdømmet Baden i Landskommissariatsdistriktet Konstanz, Hovedstad i Kredsen V. 45 Km. 0. N. 0. f. Freiburg ved Donau's Kildeflod Brigach, har (1901) 7,800 Indb. Gamle Mure og Porte, prægtig gotisk Miinster fra 13. Aarh., gammelt Raadhus med Oldtidssamling, Realgymnasium, Husholdningsskole; betydelig Fabrikation af Ure, Musikinstrumenter, Klokkestøberi, Væveri af Silkebaand og Metaltøj, Klædefabrikation, Garveri, Mølledrift. I Nærheden Borgruinerne Türneck og Warenburg. *Joh. F.*

Villmanstrand, finsk Lappeenranta, By i Finland, Viborg Len, ligger 48 Km. N. V. f. Viborg paa Sydbredden af Saima. (1900) 2,339 Indb., hvoraf Flertallet er finsktalende. V., der gennem en Lokalbane staar i Forbindelse med det finske Jærnvejsnet, driver kun ringe Industri og Handel. I Nærheden af Byen ligger en Vandkuranstalt samt en militær Øvelsesplads. V. var oprindelig en Markedsplads Lapstrand, der 1649 fik Købstadrettigheder, som imidlertid atter gik tabt 1683. Efter den store nordiske Krig blev den igen Købstad og fik nu Navnet V. (af »Vild Mand« = Lap). 23. Aug. 1741 tabte Svenskerne Slaget ved V. imod Russerne, der derefter indtoge, plyndrede og brændte Byen. Den vedblev at være russisk indtil 1811, da den tillige med det saakaldte »Gamle Finland« atter forenedes med det øvrige Finland. *H. P. S.*

Villoing, Alexander, russisk Klaverspiller, (1808—78), var i 1830'erne en af St. Petersborg's anseteste Pianister og meget søgt Klaverlærer. Han blev Anton Rubinstein's Lærer og havde ene Æren af den højtbegavede Drengs Uddannelse; 1840—43 ledsagede han den unge Rubinstein paa dennes Koncertrejser. V. har skrevet en værdifuld Klaverskole. *W. B.*

Villoison [vilwazõ'], Jean-Baptiste-Gaspard d'Ansse de, fransk Filolog, født i Corbeil-sur-Seine 5. Marts 1750, død som Professor ved *Collège de France* 26. Apr. 1805. En Rejse til Venezia gjorde ham bekendt med værdifulde Haandskrifter og foranledigede Udgivelsen af *Anecdota graeca* [Venezia 1781] og af et gammelt Homer-Haandskrift med Scholier [Venezia 1788]. Desuden har han udgivet Longos'es græske Hyrderoman [Paris 1778]. *H.H.R.*

Villon [vijõ'], François de Montcorbier, kaldet V., fransk Digter, født 1431, sandsynligvis i Paris, blev Student 1449 °S 1452 Licentiat og Magister artium. Sin Ungdom tilbragte han hos en Slægtning Maître Guillaume de Villon i Klosteret Saint-Benoît-le-Bétourné nær ved Sorbonne. Men han blev tidlig udsvævende og omgikkes det sletteste Selskab. 1455 kom han i Klammeri med en Præst og dræbte ham i Nødværge, dømtes til at hænges, men slap med Forvisning, og levede, til han Aaret efter benaadedes, blandt Bærmen i Paris'es Omegn. I Slutningen af 1456 deltog han i et stort Pengetyveri og flygtede kort derpaa til en Onkel i Angers, efter i »Le petit testament« satirisk at have gjort sit eget Regnebræt op. Da Tyveriet kom for Dagen ved en af hans medskyldiges Tilstaaelse, blev han atter forvist fra Paris og førte derefter en eventyrlig omflakkende Tilværelse i Frankrig's Provinser. 1461 kastedes han i Fængsel i Meung-sur-Loire, rimeligvis for et nyt Tyveri, men løslodes ved Amnesti, da Ludvig XI besteg Tronen og benaadede Forbryderne i de Byer, han besøgte. Derefter forsvinder hans Liv i Mørke, han træffes kun omtalt en enkelt Gang i Paris i Aaret 1463 og er rimeligvis død faa Aar derefter. Hans Liv blandt Forbrydere og Galgenfugle, løse Kvinder og alskens forvildede Eksistenser spejler sig i hans Vers, i de to Digtrækker »Le petit testament« og »Le grand testament«, det sidste forfattet umiddelbart efter hans Løsladelse af Fængselet i Meung. Rammen om dem begge er det satiriske Testamente, hvori han bortskænker sine sølle Ejendele til Vennerne og Kammeraterne. Men inden for denne Ramme digter han i den sidste Cyklus om alle sin Ungdoms Daarskaber, med en ejen-

dommelig Blanding af Letsind og Tungsind synger han om altings Forgængelighed, sin Ungdoms berømte Skønheder og de gamle visne Skøger, sine Venner, der ere døde, Livet, der spildtes, Tørsten, Kulden, Længselen efter Lykke: Hvor er den Sne, der faldt iljor? Ved sin sære Forening af Ironi, Kynisme og Sværmeri, ved sin inderlige Trang til at skrifte og klage, skoggerle og græde er han bleven den første moderne Lyriker i fransk Poesi, et ægte lyrisk bevægeligt og følsomt Naturgemyt. 1489 udkom første Gang »Le grand testament de Villon et le petit, son codicille, le jargon et ses ballades< , der indtil 1542 naaede ikke mindre end 27 Oplag, deriblandt det, som Marot (s. d.) 1533 udgav paa Befaling af Frants I. Af nyere Udgaver regnes Longnon's (1892) for den bedste; andre skyldes Moland 1893 og J. de Marthold (1897). Paa Dansk har S. Broberg oversat »En Pariser Students Bekendelser, meddelt af ham selv Aar 1461 under Titelen Det store Testament« [ny Ud g. 1892]. (Litt.: Campaux, *F. V., sa vie et ses œuvres* [1859]; Longnon, *Étude biographique sur F. V.* [1877]; B ij van ck, *Essai critique sur les œuvres de F. V.* [Leyden 1883]). *S. Ms.*

Villus (lat.) se Led og Tarm.

Vilmar, August Friedrich Christian, tysk evangelisk Teolog, født 21. Novbr. 1800 i Solz, død 1. Aug. 1868, hører til Hessen's betydeligste Kirkemænd. Han var i en lang Aarrække Gymnasialdirektør i Marburg, en Tid tillige Superintendent, og tog ivrig Del i det kirkelige og politiske Liv. 1855 blev han Professor ved Universitetet i samme By. V. var en meget konservativ Natur i alle Henseender, men fik store Ting udrettet baade for Skole og Kirke, skønt han mødte Modstand mange Steder og til sidst tørnede sammen med Kurfyrsten. V. var en varmt troende Mand og tillige en frugtbar teologisk Forfatter. Han var udpræget konfessionel Lutheraner. (Litt.: »Realencyklopädie fiir protest. Theologie und Kirche«, Bd. 16). *A. Th.J.*

Vilna. 1) Generalguvernementi det vestlige Rusland, omfatter Guvernementerne V., Kovno, Grodno, Minsk og Mohilev eller 306,462 □ Km. med (1897) 8,573,565 Indb.

2) Guvernementi det vestlige Rusland, grænser mod Nord til Guvernementerne Kovno og Vitebsk, mod Øst til Vitebsk og Minsk, mod Syd til Minsk og Grodno og mod Vest til Suvalki. Arealet er 42,530 □ Km. med (1897) 1,591,912 Indb. eller 37 pr. □ Km. Terrainet er gennemgaaende en sandet Slette, hvis højeste Punkt er 315 M. o. H. Et temmelig stærkt kuperet Terrain findes dog Vest for Byen V. samt paa Vest- og Nordvestgrænsen, hvor Højdedrag paa 300 M. veksle med Dalstrøg, der kun ligge 150 M. o. H. Det største Parti af lavt, fladt Land træffes mod Nordøst, hvor Højden kun er lidt over 120 M. Underlaget i V. dannes næsten overalt af eocene Dannelser som Skifer, Kalksten, Sandsten, Mergel og Gips. Kun mod Nordøst træffer man en devonisk Sandsten. Istiden har efterladt sig talrige Spor i Overfladebygningen, saavel Højdedrag og søfyldte Depressioner som talrige erratiske Blokke, der væsentligst bestaa af Granit, Gnejs, Basalt og Trakyt og levere et udmærket Byggemateriale. Guvernementet har over 400 Søer, hvoriblandt imidlertid ingen ere store, saa deres samlede Areal kun er 1,182 □ Km. De største ere den 82 □ Km. store Narotsch og den 20 □ Km. store Svir. Med Vandløb er V. særdeles vel forsynet. Paa Sydvestgrænsen strømmer Njemen, hvortil løber Vilija med sine talrige Tilløb samt Strava og Meretschanka. Nordøstgrænsen dannes af Diina, der optager Diszna og Drujka fra V. Klimaet er fastlandsagtigt, men forholdsvis tempereret paa Grund af den vestlige Beliggenhed i det russiske Fastlandsomraade. I Byen V. har Aaret en Middeltemperatur paa $6,_{0}^{0}$, Januar $-5>5^{0}$ °S Juli $18,_{7}^{0}$. Den aarlige Nedbør er 56 Cm., og August er den regnrigeste Maaned, hvorfor Høsten undertiden lider under overdreven Fugtighed. $^{1}/_{4}$ af Arealet er endnu dækket af Skove af Fyr, Gran, Eg, Lind, Birk, Ask, Ælm, Ahorn, Avnbøg og Poppel; men Skovomraadet er i den sidste Menneskealder aftaget med henimod $^{1}/_{3}$ af sit oprindelige Omraade. Navnlig i Njemen's Opland findes udmærkede Enge; men i andre Egne af V. have uproduktive Sumpvegetationer stor Udbredelse. I Skovene leve endnu Ulve, Bjørne, Ræve, Vildsvin og Elsdyr, og Søer og Floder ere fiskerige. I Særdeleshed i Njemen drives betydelig Fangst af Laks og Stør.

Befolkningen, der væsentligst er en Landbefolkning, da kun ca. $^{1}/_{8}$ bor i Byerne, er i national Henseende meget sammensat. Henimod Halvdelen ere Litauere, og derefter følge Hviderussere, Polakker og Jøder samt mindre Antal af Tyskere, Storrusser, Tatarer og Zigeunere. Adelen og Godsbesidderne ere for største Delen af polsk Nationalitet. Det vigtigste Erhverv er Agerbruget, og man regner, at 40 p. Ct. af Arealet ere Agerland og 19 p. Ct. Eng og Græsland. Den vigtigste Kornsort er Rug, og derefter følge Hvede, Byg og Havre samt forskellige Kulturplanter som Hør, Hamp, Boghvede, Tobak og Sukkerroer. Kvægbestanden udgjorde 1898 224,000 Heste, 560,000 Stkr. Hornkvæg, 437,000 Faar, 377,000 Svin og 30,000 Geder. Skovbruget giver et ikke ringe Udbytte, til Trods for at Skovdriften er yderst irrationel. Bjærgværksdriften indskrænker sig til Brud af Sandsten samt Udvinding af Tørv. Af Hjemmeindustrien spiller kun Tilvirkningen af Træsager en Rolle, og Fabriksindustrien er ringe. Handelen, der særlig drives over Hovedstaden V., fremmes ved et Jærnbanenet paa 578 Km., der koncentrerer sig om Hovedstaden. Guvernementet deles i 7 Kredse, Diszna, Lida, Oschmjany, Svenzjany, Troki, Vilejka og V. Guvernementet dannede Kernen af det litauiske Storfyrstendømme, der ved Jagello's Ægteskab med den polske Dronning Jadviga 1386 forenedes med Polen. Ved Polen's anden Deling kom V. under Rusland.

3) Hovedstaden V., polsk Vilno, ligger 642 Km. S. S. V. f. St. Petersborg 118 M. o. H. paa begge Bredder af Vilija, der her optager Vilejka, og ved Skæringspunktet for de to Hovedjærnbanelinier fra St. Petersborg til Varszava og fra Libau til Romny. (1897) 154,532 Indb., hvoraf 47 p. Ct. ere Jøder, 20 p. Ct. Stor- og Hviderussere og Resten Litauere, Polakker og Tyskere. V. ligger i en Lavning, der paa alle Sider omgives af sandede, skovklædte Bakker, hvorigennem Floderne have banet sig Vej. Den

egentlige By har snævre og uregelmæssige Gader; men desuden ligge langs Bredderne af Vilija og Vilejka flere Forstæder, af hvilke nævnes Antokol, Poplavy, Rossa og St. Stefan. Da henimod 1/3 af V.'s Befolkning er romersk-katolsk, har V. ca. 35 katolske Kirker, hvortil kommer en Del ortodokse og protestantiske samt flere Synagoger og en Moske. Blandt de katolske Kirker fremhæves den 1387 byggede Katedral med den hellige Kasimir's Grav, den store Johannes-Kirke samt den prægtige Peters-Kirke. Endvidere nævnes Ruinerne af Jagellonernes gamle Slot, det kejserlige Palads samt det Oginski'ske Palæ, der nu er Sæde for Guvernementsadministrationen. V. har et Par Gymnasier, et romersk-katolsk Akademi, et Præsteseminarium, et Lærerinstitut samt en Rabbinerskole. Det 1576 stiftede og af Kejser Alexander I 1803 fornyede Universitet blev efter den polske Opstand ophævet 1832, og det meste af Biblioteket og de øvrige Samlinger førtes til St. Petersborg og Kijev. V. har et 1856 stiftet Oldsagsmuseum med Bibliotek, et historisk Centralarkiv, der grundlagdes 1852, og med hvilket Centralarkivet for Vitebsk forenedes 1903, samt en 1864 nedsat arkæografisk Kommission og et medicinsk Selskab, der er stiftet 1805 og er Rusland's ældste videnskabelige Selskab. Endvidere har V. Teater og et betydeligt Antal Klubber. Industrien er temmelig ringe, og af Betydning ere kun Tobaks-, Læder- og Spiritusindustrierne. Handelen er ret betydelig, og der udføres fra V., dels med Jærnbanen, dels ad Flodvejen, Korn og Tømmer. V. har Filial af den russiske Rigsbank og er Sæde for Generalguvernøren over Generalguvernementet V. samt for en Guvernør og en romersk-katolsk Biskop.

V., der paa ældre Tysk kaldes Wildau eller Zur Wilden, er en meget gammel By, der i den hedenske Tid var et helligt Sted og 1322 af Storfyrst Gedimin af Litauen gjordes til Residens. Da Jagello 1387 lod Kristendommen indføre, blev der paa det hedenske Hovedtempels Plads bygget en Kirke. 1399 belejredes V. af Stormesteren for den tyske Orden, Konrad af Wallenrod. 1795 kom V. under Rusland. I Begyndelsen af Felttoget 1812 besatte Napoleon Byen og søgte herfra at organisere en Opstand i Litauen. I Juni 1831 indtraf her to Træfninger mellem Russerne og Polakkerne, i hvilke de sidste tabte. Under den sidste polske Opstand 1863—64 ledede Muraviev fra V. Opstandens Underkuelse med den største Strenghed. *H. P. S.*

Vil-Sand, Limfjorden, mellem Thyland og Mors. Sundet er kun 1/2 Km. bredt og har jævne Dybder af 13 å 15 M. Landgrunden er smal og i stejlt affaldende paa begge Sider. Paa Sundets Vestside skærer Fævig sig ind i Landet og paa Østsiden Rovvig. Over den nordligste og smalleste Del af Sundet finder Færgeforbindelse Sted. *G. F. H.*

Vilui, Viljui, jakutsk Bilju, Flod i Sibirien, Biflod til Lena, 2,100 Km. lang, isdækket fra Oktober til Maj, sejlbar den øvrige Del af Aaret paa en Strækning af 1,300 Km. I V.'s Opland findes Lejer af Kul og Jærnmalm. Ved Sammenløbet af V. og dens Biflod Tjun ligger Viluisk, en Handelsplads med ca. 500 Indb. *M. V.*

Vilnit har man kaldt forskellige Mineraler fra Vilui-Floden ved Baikal-Søen i Sibirien, dels lysgrøn Granat, dels Vesuvian. *N. V. V.*

Vilvoorde [vilfo'rde], By i det nordlige Belgien, Provinsen Brabant, 11 Km. N. f. Bruxelles, ved Senne og Willebroeck-Kanalen, har Jærnbanestation, en større Straffeanstalt med 2,000 Fanger, en i 1849 oprettet Havebrugs- og Agerbrugsskole, et gejstligt Institut, Fabrikation af Hestehaarstøj, Possementvarer, Stivelse, Lim og Sæbe, Garvning, Vævning og Farvning af Bomuldstøj, Bryggerier og Brænderier og (1900) 12,300 Indb. *M.Kr.*

Vilvorde se Nyeland, S. P.

Vimeiro, Vimieiro, By i det mellemste Portugal, Provins Estremadura, ligger 50 Km. N. N. V. f. Lissabon og 4 Km. fra Atlanterhavet ved en lille Kystflod. (1900) 700 Indb. V. er bekendt i Krigshistorien fra den uheldige Træfning, som Junot 21. Aug. 1808 leverede den engelsk-portugisiske Armé under Wellington. *H. P. S.*

Viminālis, en af de 7 Høje, hvorpaa det gamle Rom var bygget; den laa i Byens østlige Del. *H. H. R.*

Vimmelbor se Bor.

Vimmelskaft se Bor.

Vimmerby, By i det sydlige Sverige, Kalmar Len, ligger 113 Km. N. N. V. f. Kalmar paa højre Bred af Stångån. (1900) 2,111 Indb. V. mangler monumentale Bygningsværker og lever af Landbrug, Haandværk og Handel med Omegnen. Ved Banen fra V. til Hultsfred paa Nässjö Oskarsharnns-Linien staar V. i Forbindelse med det svenske Jærnvejsnet. V. er en meget gammel By, der stammer fra Hedningetiden og i Middelalderen omtales som en betydelig Handelsplads. I Begyndelsen af 15. Aarh. kaldes den Købstad; men da Byen og dens Handel gik tilbage, fik Borgerne 1532 Befaling til at flytte til Kalmar, og al Handel i V. forbødes. 1604 fik den dog sine Købstadrettigheder tilbage; men den kom aldrig op mere. 1612 hærgedes V. af Danskerne og 1683 °g 1821 af store Ildsvaader. *H. P. S.*

Vimoutiers [vimutie'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Orne, ved Vie og Vestbanen, har en Handelsret og et Erhvervskammer, Handel med Ost, Blegerier og Lærredsfabrikker og (1901) 3,539 Indb. *M. Kr.*

Vimpel, en langagtig Haardugs-Strimmel, der bruges i Skibe. I danske Orlogsskibe er den rød med hvid Længdestribe og Dannebrogskors ved den inderste Ende; den er tillige splittet. Denne V. kaldes Orlogs-V., maa kun føres paa Toppen af Stormasten i Orlogsmænd, der ere udrustede og under militær Kommando af en Skibschef (Admiraler og Eskadrechefer have paa deres Skibe særlige Kendetegn se Flag og Stander). V. er Symbol paa Chefens Kommando, den hejses ved Togtets Begyndelse og vedbliver normalt at vaje til dets Slutning. Koffardiskibe føre ogsaa undertiden V. som Pynt; den maa der ikke have Split og ikke være over 4 M. lang. V. af forskellig Farve (men ikke Orlogs-V.) bruges ogsaa ved Festarrangement i Land. *C. L. W.*

I Norge haves to V. til Brug paa Orlogsskibe, nemlig Orlogs-V., der er rød med Flagets blaa og hvide Stribe efter Længden og

Korset nærmest Stangen, samt **Konge-V.**, der er helt rød med den gyldne Løve nærmest Stangen. Begge V. have Split. *N. S.*

Vi munĕris (lat.), paa Embeds Vegne.

Vin, Vinfamilien se Vinrankefamilien.

Vin er, naar intet videre tilføjes, en ved Gæring af Vindruesaft fremstillet Drik, medens den paa lignende Maade af andre Frugters Saft fremstillede Drik kaldes Frugtvin (s. d.). Indhøstningen finder Sted, naar Druerne ere modne, hvilket Tidspunkt selvfølgelig varierer betydelig efter Sommerens Temperatur og Stedets Beliggenhed, ligesom ogsaa Meningerne om, paa hvilket Stadium af Modenhed Druerne helst skulle indsamles, ere meget delte. Til Fremstilling af bedre Vin indhøster man ofte ikke de hele Klaser, men udpiller Bærrene, efterhaanden som de faa den rette Modenhedsgrad. Undertiden knækker man ogsaa Stængelen halvt over og lader Klaserne hænge nogle Dage, hvorved Saften bliver mere koncentreret, hvilket ogsaa opnaas ved Tørring i Solen af de afplukkede Druer, udbredte paa Straa (Straavin). I Almindelighed gælder det, at det er bedst at lade Druerne hænge saa længe som muligt paa Stokkene, idet man sørger for, at de ikke raadne og ikke angribes for stærkt af Fugle og Hvepse, og i alt Fald maa Indhøstningen foregaa, før der indtræder for stærk Nattefrost, da den færdige V. ellers bliver af ringere Kvalitet. De modne Druers Sammensætning er meget vekslende efter Arten, Jordbund, Klima, Aargang etc, men følgende Middeltal af flere Analyser giver dog et Begreb derom.

Vand	Kvælstofholdige Stoffer	Sukker	Fri Syrer
78,17 p. Ct.	0,59 p. Ct.	14,36 p. Ct.	0,79 pCt.

Andre kvælstoffri Stoffer	Mineralstoffer	Kerner og Skaller.
1,96 p. Ct.	0,50 p. Ct.	3,60 p. Ct.

Indholdet af Sukker og fri Syrer varierer dog meget betydelig. Kerner og Skaller udmærke sig navnlig ved deres Indhold af Garvestof, og desuden indeholde Kernerne en fed Olie, **Druekerneolie**. De fri Syrer ere hovedsagelig Vinsyre og, navnlig i daarlige Aargange, Æblesyre. De blaa Druers Farvestof findes i Skallerne og er uopløseligt i Vand og i selve Druesaften, men let opløseligt i Alkohol, der indeholder fri Syre. Naar man derfor fraskiller Skallerne, før Gæringen er begyndt, gaar intet af Farvestoffet i Opløsning, hvilket Forhold man derfor benytter sig af ved Fremstillingen af Hvidvine. Til Fremstilling af V. skulle Bærrene altid først skilles fra Stilkene, hvilket sædvanlig sker ved Hjælp af to Valser, af hvilke den ene er forsynet med Riller, og som arbejde saaledes mod hinanden, at kun Druerne gaa igennem, medens Stilkene holdes tilbage. Afstanden mellem Valserne maa gøres saa stor, at Kernerne ikke knuses. Undertiden maa Druerne yderligere knuses, og den saaledes fremstillede Mæsk kan uden videre benyttes til Fremstilling af Rødvine, medens ved Fremstilling af Hvidvine Skallerne først skulle fraskilles. Dette kan ske ved en Afdrypning, hvorved den fineste Most faas, eller ved Presning, hvorved det først udpressede er det bedste. Gæringen indledes sædvanlig i den paa en af disse Maader fremstillede Most af den Gær, der, allerede medens Druerne modnes, har sat sig udvendig paa Skallerne. Undertiden anvendes dog ogsaa en Tilsætning af rendyrket Vingær, idet man til Druer af en ringere Kvalitet anvender Renkulturer fra finere Druer. Gæringen deler sig i en Hovedgæring og en Eftergæring. Førstnævnte udføres noget forskellig for Hvidvine og for Rødvine, idet den for Hvidvinenes Vedkommende begynder paa Fade, for Rødvinenes paa store Kar, anbragte i Kældere, i hvilke Temperaturen kan reguleres. I varmere Klimaer foregaar Hovedgæringen sædvanlig som en Overgæring ved 15—25° C., hvorved faas en mere alkoholrig V., medens man i koldere Klimaer sædvanlig benytter en Undergæring ved 5—15° C. Undergæringen forløber betydelig langsommere end Overgæringen og giver ikke saa megen Alkohol, men en finere Buket. Den i kvantitativ Henseende betydeligste Forandring, som foregaar med Mosten under Hovedgæringen, er Omdannelsen af en Del af eller alt Sukkeret til Alkohol og Kulsyre; men samtidig dannes ogsaa, om end i ringe Mængde, en Del andre Stoffer, der til Dels ere af den største Vigtighed for den færdige V.'s Lugt og Smag. Af saadanne Stoffer kunne nævnes Glycerin, Ravsyre, meget smaa Mængder Eddikesyre og andre fede Syrer samt smaa Mængder af forskellige Alkoholer, der til Dels indgaa Forbindelse med Syrerne og derved danne sammensatte Æterarter (se Frugtætere). Det er væsentlig disse, der tillige med forskellige Aldehyder og forskellige, ikke nærmere bekendte Stoffer danne den færdige V.'s Buket eller Blomst. Naar Hovedgæringen er til Ende, hvilket efter Temperaturen varer 3—14 Dage eller i meget kolde Kældere endogsaa 4—6 Uger, har den gærende Vædske klaret sig noget, idet den største Del af Gæren har sat sig til Bunds. Vædsken bliver derpaa trukken fra Bundfaldet og overført paa andre Fade, paa hvilke Eftergæringen foregaar. Ved Fremstillingen af Rødvine bliver altid en Del Vædske hængende i Skallerne, og denne bliver frapresset og enten blandet med den fratrukne V. eller paa Grund af sin Syrlighed og ringere Kvalitet holdt for sig selv. Undertiden søger man ogsaa paa forskellig Maade at forøge og forbedre Mængden af denne frapressede V. (se nærmere nedenf.). V. indeholder, naar den er trukken fra Bundfaldet, altid endnu en betydelig Mængde Gærceller, der bevirke en langsom Eftergæring, og det herved forøgede Indhold af Alkohol vil bevirke en Udskilning af Vinsten (se Vinsyre) sammen med Gær. Sædvanlig bliver V. under Eftergæringen flere Gange omstukken paa ny Fade for at faa en saa fuldstændig Klaring som muligt. Klaringen paaskyndes ofte ved Tilsætning af Klaringsmidler (se nedenf.), med hvilke V. henstaar nogle Uger, hvorefter den fratrækkes. Navnlig for Hvidvines Vdkommende benyttes ogsaa ofte en Filtrering. Disse Arbejder vare sædvanlig ½—1 Aar, hvorefter følger den egentlige Lagring paa Fustager. Under denne Lagring eller Modning af V. sker der under normale Forhold ikke nogen Gæring, men kun en Omdan-

nelse af enkelte af V.'s Bestanddele ved en Iltning under Paavirkning af Luftens Ilt. Dersom denne Iltning gaar for vidt, vil imidlertid atter en Del af Buketstofferne sønderdeles, og man maa derfor passe ikke at lade V. lagre længere paa Træfade end til netop det Øjeblik, da Buketten har naaet sin største Udvikling. Man maa da aftappe Vin paa Flasker for at forhindre enhver yderligere Adgang for Luften. Det er ikke tilstrækkeligt at lukke Fustagens Spunshul, da en stor Del af Vekselvirkningen mellem V. og Luften foregaar gennem Træets Porer, ud i hvilke V. trænger, og herved fordamper ogsaa en Del af V., saaledes at man maa paaregne et Svind ad denne Vej paa 1,5—3 p. Ct. aarlig. Under Lagringen sørger man for ved Efterfyldning at holde Fustagerne fulde, idet V., naar den faar Lov til at frembyde en større Overflade for Luftens Paavirkning, let vil blive angreben af Eddikesyrebakterier o. a.

I den Tid, V. henligger paa Fustagerne, bliver den underkastet forskellige Behandlinger, som med en fælles Benævnelse kaldes »kældermæssige« Behandlinger. Hertil høre gentagne Omstikninger paa andre Fade og Svovlinger, der i Reglen kun benyttes ved Hvidvine, og som bestaa i, at man i det tomme Fad indbringer en Klud, der er dyppet i smeltet Svovl, og som antændes, hvorved Fadets indvendige Side bliver imprægneret med Svovlsyrling, der dræber mulig tilstedeværende Skimmelsporer o. l. En stærk Svovling bør imidlertid under alle Omstændigheder undgaas, da Svovlsyrlingen ellers let gaar over i V. og giver denne meget uheldige Egenskaber. Langt bedre er det at udlude ny Fade ved en Uddampning, hvortil haves særlige Apparater, eller for meget store Beholderes Vedkommende ved Behandling med en svag Sodaopløsning og paafølgende Udskylning med kogende Vand. Ældre Fustager renses ved en omhyggelig Udbørstning og Udskylning, ligesom man ogsaa her anvender Sodaopløsning og Udskylning. Det er ogsaa anbefalet at desinficere Fadene ved Hjælp af Formalin, hvilket giver udmærkede Resultater, men man maa da nøje paase, at al Formalinen igen fjernes, da den ellers gaar over i V., i hvilken den ikke maa findes. Fordelagtigere vilde det sikkert være at anvende en svag Opløsning af surt Ammoniumfluorid. Til de kældermæssige Behandlinger hører endvidere den ovenf. nævnte Klaring og Filtrering. Som Klaringsmidler anvendes navnlig Husblas, Gelatine, Æggehvide og Mælk (se Klaring), der dog ved Rødvin maa anvendes med en vis Forsigtighed, da de altid rive en Del af Farvestoffet ned med sig. Til Klaring af meget sukkerrige V., i hvilke de af de nævnte Klaringsmidler dannede Bundfald ikke kunne sætte sig til Bunds, anvender man forskellige Slags Klaringsjord, saasom Kaolin eller Spanskjord, der indsuger Uklarhederne og tager dem med sig til Bunds. Som Klaringsmiddel anvendes ogsaa Brintoverilte, som samtidig paa Grund af sine iltende Egenskaber bevirker, at V. modnes hurtigere, ligesom den optræder som desinficerende Middel over for visse Sygdomme. Dette Stof staar saaledes paa Overgangen til Konserveringsmidlerne, saasom Salicylsyre, Borsyre o. l., hvis Brug dog nu overalt er forbudt. I Stedet for disse anvender man af og til, for at ødelægge de Mikroorganismer, der kunne fremkalde Sygdomme i V., den saakaldte Pasteurisering, idet man opvarmer V. paa særlig dertil indrettede Apparater til 60—65°C, undertiden endog til en betydelig højere Temperatur. Pasteuriseringen anvendes ogsaa hyppig ved ung V. i den Hensigt hurtig at faa denne færdig for Konsum og saaledes spare den lange og kostbare Lagring. Ofte udføres Pasteuriseringen først, efter at V. er aftappet paa Flasker, og den bliver paa denne Maade langt mere effektiv. En Gipsning af V. foretages paa den Maade, at enten Druerne eller Mosten bestrøes med Gips (indtil 4 Kg. pr. Hektoliter). Denne Behandling udføres navnlig i sydlige Lande, idet man mener hermed at frembringe en hurtigere Gæring, en Forbedring af Farven og en større Holdbarhed. Idet Gipsen opløser sig i Mosten, omsætter den sig med noget af det tilstedeværende Kaliumtartrat, saaledes at der dannes uopløseligt Kalciumtartrat, som bundfældes, og opløseligt Kalciumsulfat, som bliver i V. Da et større Indhold af dette Stof i V., som nydes i større Mængde, maa anses for skadelig, er det i de fleste Lande forbudt at sælge udgærede Rød- og Hvidvine, der indeholde mere Svovlsyre, end hvad der svarer til et Indhold af 2 Gr. Kaliumsulfat pr. Lit. For Likørvines Vedkommende, der jo sædvanlig kun nydes i betydelig ringere Mængde, gælder intet saadant Forbud. Ved stærkt syrlige Vine anvendes undertiden ogsaa en ringe Tilsætning af Kalciumkarbonat, der binder en Del af den fri Syre.

Naar V. ved Lagring har naaet en saadan Grad af Udvikling, at den egner sig til at tappes paa Flasker, kaldes den flaskemoden. Ikke alle V. modnes lige hurtig; saaledes ere Bordeauxvine som Regel flaskemodne efter 3 Aars Forløb, medens andre Vinsorter kunne behøve en Lagring paa Fustager af indtil 6 Aar. Efter at V. er aftappet paa Flasker, foregaar der en yderligere Eftermodning, som imidlertid er af overordentlig forskellig Varighed, idet V. først i Løbet af nogle Aar stadig forbedres, men derpaa efterhaanden atter miste deres gode Egenskaber, saaledes at de ved for lang Tids Opbevaring kunne blive fuldstændig udrikkelige. Hvor længe en V. kan taale at opbevares paa Flasker, er yderst forskelligt, ikke blot for de forskellige Vinsorter, men ogsaa for een og samme V. i forskellige Aargange, og der lader sig derfor ikke sige noget bestemt herom.

V. kan i Hovedsagen inddeles i Likørvine og udgærede V., ogsaa kaldet Bordvine, saasom almindelig Rødvin og Hvidvin, og det er disse sidstes Fremstilling, der er omtalt i det foregaaende. I Modsætning til disse staa de saakaldte Likørvine, som i den Tilstand, hvori de udføres fra Produktionslandene, udmærke sig ved et stort Alkoholindhold, sædvanlig ogsaa ved et større Indhold af Sukker. Disse fremstilles som Regel paa den Maade, at man kun lader Gæringen gaa saa vidt, at blot en Del af Mostens Sukker er forgæret, hvorefter man ved Tilsætning af Alkohol enten fuldstændig standser eller i alt Fald indskrænker Gæringen, efter som man i den færdige V. vil have et større eller mindre

Indhold af Sukker (se Portvin). Angaaende mousserende V. se Champagnevin. En Tilsætning af Alkohol foretages i øvrigt ogsaa undertiden ved udgærede V., for at de skulle blive mere holdbare. Foruden ved Alkohol ->forskæres« V. ogsaa ved Tilsætning af andre V., hvilket ogsaa kaldes Sammenstikning af V. En saadan Sammenstikning foretages enten for at dække en Fejl i Smagen hos den ene V. eller for i det hele at fremstille et Produkt af bestemt Farve, Buket, Smag og Styrke, saaledes at man kan levere Konsumenterne en V., der Aar efter Aar er omtrent uforandret. For at udføre en saadan Sammenstikning paa rationel Maade udfordres et nøje Kendskab til de forskellige Konsumenters Smag og Sædvane, og dens korrekte Udførelse er derfor af stor Vigtighed. Medens nemlig Druer, der ere fuldstændig modnede under gunstige Vejrforhold (gode Aargange), ved en rationel Behandling kunne levere en i enhver Henseende fejlfri V., vil man selv ved en nok saa omhyggelig Behandling ikke kunne fremstille et fuldkomment tilfredsstillende Produkt af Druer, der ere modnede i daarlige Aargange, hvorved navnlig Mostens Indhold af Sukker og af Aromastoffer er blevet for ringe. V. fra saadanne daarlige Aargange kan man derimod, som sagt, forbedre ved Sammenstikning med særlig gode V., men man forsøger ogsaa paa forskellig anden Maade at forbedre saadanne tarvelige V., idet man i øvrigt ved mange af disse» Forbedringer« samtidig tilsigter at erholde et større Udbytte.

Af saadanne Behandlinger kunne følgende nævnes: Chaptalisering anvendes hovedsagelig over for meget sur Most og bestaar i en Tilsætning af Kalciumkarbonat, hvorved noget af Mostens fri Syre bindes, idet man da sædvanlig før eller efter Gæringen ogsaa tilsætter Sukker. Ved Galliseringen neutraliseres Syren ikke, men man tilsætter saa meget Vand til Mosten, at Syremængden gaar ned til det normale, og derpaa saa meget Sukker, at Sukkermængden gaar op til det normale. En Forbedring af Mosten af sure Druer udføres ogsaa ved Tilsætning af Rosiner, der indeholde en betydelig Mængde Sukker, ligesom man, navnlig i Italien, fremstiller en Ekstrakt af tørrede Druer, der efter for Holdbarhedens Skyld at have faaet en Tilsætning af Alkohol bringes i Handelen som Vinforbedringsmiddel. Paa samme Maade anvendes ogsaa inddampet Most. For at gøre en syrlig og slap V. mere sød og fyldig anvender man ogsaa undertiden en Tilsætning af Glycerin (Scheelisering), men en saadan Behandling henhører under Forfalskninger lige saavel som de andre Forbedringer, naar de udføres paa en saadan Maade, at det indbyrdes Mængdeforhold af V.'s forskellige Bestanddele derved forrykkes i en saadan Grad, at Behandlingen kan paavises, eller naar man f. Eks. ved Tilsætningen af Sukker anvender urent Stivelsesukker. Heller ikke Rørsukker maa findes i den færdige V., men hvis dette er tilsat før Gæringen, eller der bagefter ikke er tilsat for meget deraf, vil det ved Lagringen efterhaanden omdannes af V.'s fri Syre til Invertsukker, som ogsaa findes i Mosten. Ved Petiotiseringen, der anvendes ved Fremstilling af røde V., gaar man kun ud paa at forøge Udbyttet, idet man søger at udnytte de Druebestanddele, der blive tilbage i Skallerne, efter at den unge V. efter Hovedgæringen er trukken fra. Man overhælder i dette Øjemed Skallerne med en Sukkeropløsning, som derefter frapresses, og gentager dette flere Gange. Man kan paa denne Maade fremstille V., som vel ikke ere særlig fine, men som dog ifølge deres Karakter og Sammensætning ofte ikke ere til at skelne fra Naturvine, navnlig naar Sammensætningen er bleven noget forandret ved Tilsætning af passende Mængder Vinsyre, Glycerin, uorganiske Stoffer og undertiden Plantefarvestoffer, hvis Tilstedeværelse i Rødvin ofte ikke kan paavises.

Hvad den færdige V.'s Sammensætning angaar, da er denne saa varierende, at der ikke derom lader sig sige noget bestemt. Nogle Gennemsnitstal for Indholdet af Alkohol og Sukker i enkelte almindelige Vinsorter kunne dog give et Begreb om disses Sammensætning:

	Alkohol Volumen p. Ct.	Sukker p. Ct.
Rhinskvin	10—11	0,5
Bourgogne	9	0,5
Bordeaux	8	0,5
Tokayer	16	8
Malaga	13	10—17
Madeira	18	0,5—3
Sherry	21	2—3
Portvin	20	3—6

V. er saavel under Gæringen og Lagringen som efter Aftapningen paa Flasker udsat for en Mængde Sygdomme, der kunne skyldes en fejlagtig Behandling eller et tilfældigt Angreb af Svampe og Bakterier. Blandt disse Sygdomme kan nævnes Vinskimmel, der skyldes en Svamp, *Mycoderma vini*, som navnlig udvikler sig paa æggehviderig og alkoholfattig V., der opbevares paa ikke helt fyldte og daarlig spunsede Fade. Den danner en hvid eller gullig Hinde paa Overfladen af V. og ilter Alkohol til Kulsyre og Vand. Den kan i Tide fjernes ved forsigtig Omstikning eller Filtrering. Eddikestik er en af de allerfarligste Sygdomme, fordi den allerede i Løbet af meget kort Tid kan gøre en V. fuldstændig udrikkelig. Den opstaar sædvanlig hos ældre V., naar den lagres i varme Kældere og i ikke fuldstændig fyldte Fade, ligesom ogsaa naar V. paa Flasker opbevares saaledes, at Proppen ikke holdes dækket af V. Den skyldes Eddikesyrebakterier, der omdanne Alkohol til Eddike, og den kan kun helbredes ved en Pasteurisering og kun, naar den opdages i Tide; men selv i saa Fald har V. faaet en daarlig Smag og maa derfor sammenstikkes med en kraftig og fyldig V. Ere ikke alle Bakterierne dræbte, bliver ogsaa den sammenstukne V. let fordærvet. En ganske lignende Sygdom er Mælkesyrestik, foraarsaget af Mælkesyrebakterier. Hos sukkerrig V. og hos V., der er fattig paa Garvesyre, altsaa yderst sjældent hos Rødvin, indfinder der sig undertiden en Sygdom, Slimgæring, der viser sig ved, at V. bliver tyk og slimet, eller som det sædvanlig kaldes, den bliver lang. Dette skyldes forskellige Bakterier, der under deres Vækst indhylle sig i et Slimdække. I Begyndelsen bliver V. kun tyk, olieagtig, efterhaanden mere slimet, saaledes at

den trækker sig i lange Traade, naar den udskænkes, og til sidst kan den blive saa sejtflydende, at den ikke løber ud, selv om Flasken vendes paa Hovedet. Den kan afhjælpes ved, at man pisker V. godt igennem, saaledes at den bliver godt gennemluftet, hvorpaa den fyldes over paa en ren, svovlet Fustage. Man kan ogsaa tilsætte lidt Garvesyre og derefter klare den. I øvrigt kan der i V. optræde forskellig Smag, bitter, gæragtig, naar V. for længe bliver liggende sammen med Gæren, Træsmag, ved Anvendelsen af nye, ikke udrensede Fade, og forskellig Lugt, af Mus, raadne Æg, Gedebukke (»Böcksер«), i muggen o. s. v., der dels skyldes forskellige Svampe, dels Anvendelsen af ildelugtende Fade o. a. Ligeledes kan Farven ofte forandre sig i betydelig Grad.

Om en V. kan betegnes som ægte Naturvin, eller om den er forfalsket, er i mange Tilfælde yderst vanskeligt at afgøre, ikke alene fordi visse Behandlinger, der upaatvivlelig maa regnes som Forfalskninger, ikke altid ere lette eller overhovedet mulige at opdage, men ogsaa fordi det er yderst tvivlsomt, om alle de ovenfor nævnte »Forbedringer« kunne betragtes som fuldt tilladelige, saaledes at de efter disse Metoder fremstillede Produkter virkelig kunne betegnes som ægte Naturvine. Navnlig gælder denne Tvivl over for petiotiseret V., der de fleste Steder betragtes som forfalsket, men det maa herved erindres, at en Sammenstikning af almindelig V. med petiotiseret V. i de fleste Tilfælde er ganske umulig at opdage. Som Forfalskning gælder selvfølgelig overalt Tilsætninger af saadanne Stoffer, der i og for sig ere Naturvinene fremmede, ligesom man ogsaa de fleste Steder har fastsat bestemte Regler for den tilladelige Tilsætning af Vand eller Alkohol, og man har i det hele for at sikre Konsumenterne i de fleste Lande fastsat Regler for, hvad der uden Deklaration maa sælges under Betegnelsen V., ligesom ogsaa for de Behandlinger, som det overhovedet er tilladt at underkaste V. I Danmark gælder i denne Henseende Anordningen af 25 Septbr. 1903 om, hvad der maa falholdes som Vin og Spirituosa m. m. I Norge findes ingen lignende Bestemmelser.

Angaaende de enkelte Vinsorter henvises til de paagældende Artikler. *K. M.*

Vina.

Vina, et gammelt indisk Strengeinstrument, der har holdt sig gennem Aartusinder; det omtales i Sakuntala og er endnu i Brug. Det bestaar af et Bambusrør, langs hvilket der over en Stol ved Hjælp af Skruer er spændt 4 Metalstrenge; mellem den egentlige Stol og Strengeholderen er anbragt 18 lidt lavere, bevægelige Stole, der kunne indstilles til de forskellige indiske Tonarter og samtidig tjene til Gribebræt og svare til de paa Lutten værende Tværbaand. Foruden de fire nævnte Strenge er V. forsynet med tre ved Siden af Gribebrættet liggende Strenge (Borduner). Bambusrøret er befæstet til to udhulede Græskar, der gøre Tjeneste som Resonanslegemer. V.'s Strenge knipses med en lille Metalspids. *S. L.*

Vinaand se Alkohol.

Vinaandstermometer se Termometer.

Vinadio, fransk Vinayes, By i det nordvestlige Italien, Provins Cuneo, ligger 32 Km. V. S. V. f. Coni, 920 M. o. H., paa venstre Bred af Stura og 20 Km. fra den franske Grænse. (1901) 3,701 Indb. V. var tidligere en vigtig Fæstning og har endnu Garnison af Infanteri og Alpetropper. I Nærheden af V. findes sølvholdige Blyglans-miner, og 11 Km. S. V. f. V., 1,330 M. o. H., paa Østsiden af Monte Tinibras (3,032 M.) ligger Bagni di V. med svovlholdige Bade. *H. P. S.*

Vinaigre [vinæ!grø] se Eddike.

Vinaigrette [vinægræ't] (fr.) er en kold Sovs, tillavet af Eddike, Olie, hakket Persille og Løg. En kold Mellemret eller en Salat, bestaaende af en eller anden Slags Kød, overhældt med denne Sovs, benævnes ofte en »Vinaigrette«. *R. H.*

Vinalier (Vinalia) kaldtes i det gamle Rom forskellige Fester, som stode i Forbindelse med Vindyrkningen; saadanne fejredes baade i Foraar, Sommer og Efteraar. *H. H. R.*

Vinaroz [-ro's], By i det østlige Spanien, Provins Castellon de la Plana, ligger 70 Km. N. N. 0. f. Castellon de la Plana ved Banen fra Valencia til Barcelona. (1900) 8,625 Indb. V. ligger paa en veldyrket Slette i Nærheden af Middelhavet og har en aaben Red, hvorfra drives Kystfart. V. har Baadebygning, Fiskeri, Vinavl samt Handel med Salt, Oliven og Vin. Ved V. sejrede Franskmændene i Novbr. 1810 over Spanierne. *H. P, S.*

Vinaya (Sanskr., o: Disciplin) ell. Vinaya-*Pitaka* er Navnet paa den første store Afdeling af den buddhistiske Kanon (se Buddhisme S. 830 ff., jfr. Tri pitaka). V. indeholder en udførlig Samling af buddhistiske Munkeregler foruden en Del gammelt historisk Stof og Legender, der hører til de ældste Bestanddele af Buddhismens Litteratur (paa Pali), og er derfor af største Betydning for Studiet af Buddhismens Historie i ældre Tid. Den stammer sandsynligvis i sin nuværende Skikkelse fra 4. (til Dels maaske fra 3.) Aarh. f. Chr., men dens oprindelige Kerne, den saakaldte Patimokkha (se Prātimoksha), stammer sikkert allerede fra den nærmeste Tid efter Buddha's Død. V. er udgivet med udførlig kritisk Indledning og Registre af H. Oldenberg (»The Vinaya-Piṭakaṃ: one of the principal Buddhist holy scriptures in the Pāli language« [Bd. I—V [Lond. 1879—83]); de betydningsfuldeste Dele deraf ere oversatte af T. W. Rhys Davids og H. Oldenberg paa Engelsk i »Sacred Books of the East«, Bd. XIII, XVII, XX [Oxford 1881—85]. *D.A.*

Vinbjærgsnegl eller Voldsnegl (*Helix pomatia* L.) er den største europæiske Lungesnegl og besidder en omtrent kugleformet, brunlig Skal med mere eller mindre fremtrædende, mørke Længdestriber samt tydelige, tætstillede Tilvækstlinier. Spiret er lavt, Mundingen stor og omgiven af en lidt tilbagebøjet Rand, Navlen delvis overdækket. I Tværmaal naar Skallen en Størrelse af omtr. 4 Cm., i Højde af 3 Cm. Dyret selv har en stærkt nupret Hud af en smuk, lyst graagul Farvetone; paa Hovedet bærer det, ligesom de nærstaaende Havesnegle, et Par lange Øjestilke og et Par korte Følehorn. V. formerer sig ved ærtestore, kuglerunde Æg, omgivne af en tynd, hvidlig Kalkskal; disse skjuler den i Jorden, idet den om Sommeren efter Regnskyl graver sig et Par Tommer ned i Jorden, aflægger en Snes Æg eller flere og derpaa kryber op og atter jævner Jorden til. Ungerne komme frem allerede samme Efteraar, men vokse først i Løbet af et Par Aar op til den fulde Størrelse. V. er i Danmark et meget almindeligt Dyr, i alt Fald i den varmere sydøstlige Del; i Jylland synes den derimod ikke, i oprindelig vild Tilstand, at være truffen N. f. Gudenaa. Den synes med Forkærlighed at holde til nær beboede Steder, f. Eks. i Haver og Skove ved gamle Herregaarde eller Købstæder; man har derfor oftere paastaaet, at den skulde være indført af Munkene i Middelalderen. Nogen historisk Hjemmel herfor haves dog ikke, og da tilmed dens Udbredningsomraade i Danmark hænger nøje sammen med dens mellemeuropæiske, bør den utvivlsomt rettere opfattes som et oprindelig indenlandsk Dyr, der muligvis nok i adskillige Tilfælde kan være ført yderligere omkring af Mennesket. I Sverige er den hyppig i de sydligere Egne og har sin Nordgrænse i Vestmanland og Uppland; i Norge mangler den derimod, undtagen ved Christiania, hvor den bevislig er indført. En vis Betydning for Mennesket har V. i Mellem- og Sydeuropa, hvor den ligeledes er vidt udbredt og tjener som et almindelig benyttet og yndet Næringsmiddel. *R. E. S.*

Vin brulé [væbryle'], afbrændt Vin, Rød- eller Hvidvin, der er varmet efter at have faaet en Tilsætning af Sukker, Nelliker og Kanel, undertiden ogsaa andre Krydderier.

Vinbær (bot.) benyttes om visse *Ribes*-Arter, saaledes Alm. Ribs og Solbær.

Vinca [væsa'), By i det sydlige Frankrig, Dep. Pyrénées-Orientales, paa højre Bred af Floden Tet og ved Sydbanen, har gamle Bymure, Brændevinsbrænderi, Svovlbade 2 Km. N. V. f. Byen og (1901) 1,574 Indb. *M. Kr.*

Vinca L., Slægt af Singrønfamilien, fleraarige Urter eller Halvbuske, der ere krybende ved overjordiske Ranker. Bladene ere modsatte, kortstilkede, læderagtige og helrandede; de ere oftest overvintrende. Blomsterne, der sidde enkeltvis i Bladhjørnerne, have et sambladet og 5-delt Bæger med smalle Flige og en fladkravet eller tragtformet Krone, der er snoet til højre og har en 5-delt Krave, hvis Flige ere bredest mod Spidsen. Frugten er en af to cylindriske Bælgkapsler sammensat Flerfoldsfrugt; Frøene have ingen Frøuld. 5 Arter. Singrøn (*V. minor* L.) hører hjemme i Syd- og Mellemeuropa; den har afrundet-elliptiske Blade, der ere glatte i Randen; dens lyseblaa Blomster komme frem baade Foraar og Efteraar. Desuden gives Former med hvide eller røde Blomster, med fyldte Blomster eller med brogede Blade. *V. major* L. har omtrent samme Udbredelse, men gaar ikke saa langt mod Nord. Den er opret eller har lange Ranker (indtil 1 M.); Bladene ere ægdannet-afrundede og fint behaarede i Randen. Baade disse og de blaa Blomster ere større end hos foregaaende. Ligesom denne dyrkes den som Prydplante paa Stenhøje, i Rabatter og som Indfatning af Bede. Begge Arter formeres ved Stiklinger. Brogetbladede Former af *V. major* anvendes som Hængeplanter. *A. M.*

Vincandél bestaar af Hvidvin, Vand, Æggeblommer og Sukker, og spises som Regel som Formad, men kan dog ogsaa drikkes som en Slags Punsch. Skal den anvendes til Forret, kaldes den nutildags som oftest »Vinskumsuppe«. *R. E.*

Vincennes [væsæ'n], By i det nordlige Frankrig, Dep. Seine, nu en østlig Forstad til Paris og forbunden med denne ved Jærnbane (Østbanen) og Sporvogn, er særlig bekendt ved det i 12. Aarh. opførte Slot, der hyppig har været Kongeresidens, men desuden er blevet anvendt som Statsfængsel; her sad bl. a. Hertugen af Enghien, indtil han 21. Marts 1804 blev skudt paa Grund af sit Anslag imod Napoleon. 1839 foretoges fortifikatoriske Anlæg. Til Slottet hører et smukt gotisk Kapel, fra hvis Taarn der frembyder sig en prægtig Udsigt. S. f. Byen strækker sig Skoven ved V. hen til Floden Marne. Den 920 Hekt. store Skov blev 1858 omdannet til en Park, som nu omslutter 3 Smaasøer med Øer, Eksercerplads, Artilleriskydebane og en militær Sportsplads. V. har et Militærhospital, en Artilleriskole, Fabrikation af Kautsjuk og Kemikalier, Patroner, Musikinstrumenter og (1901) 27,200 Indb. *M. Kr.*

Vincennes [vinse'ns], By i U. S. A., Staten Indiana, ved Østbredden af den sejlbare Flod Wabash, grundlagt som Handelsstation 1702 af franske Kanadiere, er Jærnbaneknudepunkt, Sædet for en katolsk Biskop, har en katolsk Domkirke, et Vajsenhus og en højere Skole. Der findes Kulgruber, Jærnbaneværksteder, Jærnstøberier, Fabrikation af Uldvarer, Stivelse og Sirup, mange Møller og (1900) 10,000 Indb. *M. Kr.*

Vincent, J., se Jervis.

Vincent fra Beauvais [væsâ'], fransk Teolog og Polyhistor, døde omkr. 1264. Han var Dominikaner, levede en Tid i Paris og kom senere til Beauvais. Han var Ludvig IX's gode Ven. V. var en stor Bogorm, samlede og skrev mange Værker og erhvervede sig Kundskaber i alle Grene af Tidens Viden. Hans Hovedværk er *Speculum majus*, en Slags Realencyklopædi i 82 Bøger, 9,905 Kapitler, der omhandle — som han selv siger — »alt, hvad der er værd at betragte, beundre og efterligne«, og hvori baade Teologi, Naturvidenskab, Filosofi, Matematik, Verdens- og Kirkehistorie gennemgaas. *A. Th. J.*

Vincent fra Paulo d. s. s. Vincentius de Paulo.

Vincente, San, Cap San Vincente, Cap de Sao Vicente, Forbjærg i det sydvestlige Portugal, er det sydvestligste Punkt i Europa og ligger 4 Km. V. S. V. for Sagres. V. er historisk berømt fra Søslagene 16. Jan. 1780 og 14. Febr. 1797, da Englænderne sejrede over Spa-

nierne, og 5. Juli 1833, da Napier som Anfører for Dom Pedro's Flaade sejrede over Dom Miguel's Sømagt. *H. P. S.*

Vincentius de Paulo, fransk katolsk gejstlig, (1576—1660), hører til Modreformationens mest tiltalende Skikkelser. Han ofrede sit Liv helt til Fattigpleje, prædikede blandt Tiggere og Fanger og øvede vel imod dem. I Grev og Grevinde Gondy fandt han trofaste Hjælpere, men ogsaa Ludvig XIII interesserede sig for ham, og V. blev Sjælesørger for Gal ej slaverne. Mest kendt er V. dog bleven derved, at han stiftede Lazaristerne (s. d.). Han blev helgenkronet 1737. (Litt.: Maynard, *St. V. de Paul* I—IV [Paris 1860]) *A. Th. J.*

VincentIUS LerinénsiS (fra Lerinum), Munk i Klosteret Lerinum, død ca. 450. Om hans Person og Liv vides intet med Sikkerhed, men han har skrevet et betydningsfuldt Skrift *Commonitorium*. Han søger her indirekte at rette et Angreb mod Augustin's Lære om Naade og Prædestination og at forsvare Semipelagianismen, og han gør det paa en Maade, som blev raadende inden for den katolske Kirke i Middelalderen. Han søger nemlig for at bevise sine Paastande at samle alle Udtalelser i samme Retning hos Kirkens Lærere, og denne enslydende Tradition stiller han saa ved Siden af Skriften. >Hvad der altid og alle Vegne er lært af alle< vil han opsøge, thi det er for ham den sande Lære, og han mener at kunne finde saadan enslydende Lære. Men med denne fælles Lære stemmer Augustin's ikke. *Commonitorium* er udg. af A. Jülicher 1895. *A. Th. J.*

Vincetoxicum se Svalerodfamilien.

Vinchon [væs5'], Auguste jean Baptiste, fransk Maler, født 5. Aug. 1789 i Paris, død 16. Aug. 1855 i Bad Ems. V., Elev af David og *École d. beaux-arts*, vandt 1814 første Pris med »Diagoras baaren i Triumf af sine Sønner« og blev senere Sejrherre (over Delacroix og Court) i Konkurrencen om Revolutionsbilledet »Pøbelen trænger med Féraud's Hoved paa en Stage ind i Konventsalen« (til en Sal i Deputeretkammeret). De Løfter, dette Arbejde gav, indfriedes dog ikke af hans senere Værker. Regeringen gav ham en Del Bestillinger (Fresker i Mauritius-Kapellet i S. Sulpice i Paris [ca. 1822], dekorative Arbejder til Louvre). Andre Værker: »Jeanne d'Arc« (Orléans Mus.), »Karl VII i Reims« (Versailles), »Frivillige drage ud fra Paris 1792« etc. *A. Hk*

Vinci [vi'ntši], Lionardo da, egentlig L. di Ser Piero, skrev sit Navn selv hyppigst Leonardo, italiensk Maler, Billedhugger, Bygmester m. m., var født i Villa Anchiana i Vinci (nær ved Firenze) 1452 og døde i Slottet Cloux ved Amboise (Frankrig) 2. Maj 1519. V. var »uægte« Søn af Notaren Ser Piero da V. og en Bondepige (Caterina), men blev opdraget hos Faderen og af ham sat i Lære hos den florentinske Billedhugger og Maler Andrea del Verrocchio, paa hvis Billede af Christi Daab (Akademiet, Firenze) den forrest knælende Engel er et Arbejde af V. For øvrigt kendes der saare lidt til V.'s første kunstneriske Periode; der omtales et Skjold, hvorpaa han havde malet et skrækindgydende Uhyre, endvidere et Medusahoved, en Fremstilling af Adam og Eva i Paradisets Have omgivet af Dyrene og nogle Portrætter, men af alt dette er intet bevaret (et Medusahoved i Uffizierne i Firenze er maaske Kopi efter hans Billede). Som sikre Ungdomsarbejder regnes almindelig kun »Marias Bebudelse« [ca. 1472, Uffizierne], den hell. Hieronymus [ca. 1478, Vatikanets Gal. Rom] og Kongernes Tilbedelse [ca. 1480, Uffizierne]. Først da V. 1481 kommer til Milano, kan hans kunstneriske Udvikling forfølges med mere Sikkerhed. Maaske var det slet ikke i Egenskab af bildende Kunstner, at Herskeren i Milano, Ludovico Sforza kaldte V. til sit Hof. Vasari vil vide, at hans Kaldelse skyldtes det Ry, han alt havde vundet som aandfuld Improvisator og Musiker paa den af ham selv konstruerede Sølvlut. Hvordan dette nu end forholder sig, saa er hans første Milano-Ophold i hvert Fald kendetegnet ved hans to store kunstneriske Bedrifter: Rytterstatuen for Ludovico Sforza's Fader, Hertug Francesco og Nadverbilledet. En uheldig Stjerne har hvilet over disse (og flere af) V.'s Arbejder. Rytterstatuen, der efter mange Aars Forløb endelig var færdig i Modellen, blev ødelagt ved de franske Troppers Indrykning i Milano (1499), og vi kunne kun ud af V.'s Tegninger gennem Gisninger naa til et Resultat om, hvordan den sandsynligvis har set ud (se Jul. Lange's aandfulde Afh. »Gamle Ryter- og Krigerbilleder« [1884], optrykt i Udv. Skrifter, II [1901] S. 206 ff.). — En sørgelig Skæbne har ogsaa gjort hans største Mesterværk Nadverbilledet (»En af Eder skal forraade mig«, i Refektoriet i Dominikanerklosteret ved S. Maria delle Grazie i Milano) til en Ruin.

Uden Skyld i Billedets Ødelæggelse er V. selv ikke, han havde malet det i Olie direkte paa selve Muren, et meget uheldigt teknisk Eksperiment; men Skæbnen har heller ikke siden været det god: Oversvømmelser og forskelligartede Mishandlinger (ikke mindst Restaurering!) have bevirket, at vi kun som gennem et Slør kan ane dets Herlighed fra først af; smaalige Kopier (Louvre, St. Petersborg) og maadelige Kobberstik (Raphael Morghen) have givet falske Billeder al det Aandens Storværk, der her var skabt. Det betyder — dette Værk — i den moderne Malerkunsts Historie den kunstneriske Bevidstheds endelige fuldstændige Sejr over Stoffet, dens uindskænkede Herredømme over Midlerne til at naa det Maal, Mesterens skabende Fantasi har set. Mod dette Billedes Storhed i Form, Kompositionens tvingende Magt, Udtrykkets Dybde og Mangfoldighed synes den foregaaende Kunsts største Værker underlig famlende og usikre; det er med rette blevet sagt, at saa man alene paa Disciplenes Haandbevægelser, saa var det, som havde al Malerkunst »hidtil ligget i Drømme, og først nu var vaagnet«.

1499 forlod V. Milano og tilbragte omtrent et Par Aar i Mantova, Verona, Venezia o. a. St.; 1501—07 var han i Firenze, og til denne Tid henføres hans Billede af den hell. Anna med Madonna og Barnet (Louvre), medens en fra Maleriet afvigende Karton, der vel er den vidunderligste Tegning fra V.'s Haand, findes i Akademiets Samling (Burlington House) i London. 1503 modtog V. den Opgave at udføre en Fremstilling af Slaget ved Anghiari til Sala del Consiglio i Palazzo Vecchio, Aaret efter var Kanonen

færdig og blev hilst som en Aabenbarelse; kun en ringe Del af den er bevaret gennem Rubens'es Kopi af Rytternes «Kamp om Fanen« (Stik af Edelinck) og giver en Forestilling om det højtspændte dramatiske Udtryk for afsindig Vildskab, som V. her har evnet at genskabe. I Aaret 1508 drog han atter tilbage til Milano, hvor han, med Undtagelse af et kortere Ophold i Firenze, var beskæftiget med Udkast og Forarbejder til et Ryttermonument for Marskal Gian Giacomo Trivulzio (Skitser i Windsor), og efter at have besøgt Rom 1514—15, kaldtes han Aaret efter som Hofmaler til St. Cloud af Frans I. Fra hans sidste Aar er det berømte Billede af »Madonna i Grotten«. Det findes i to lidt afvigende Fremstillinger, den ene i *National Gallery*, London, den anden i Louvre i Paris; den første Plads tilkendes i Reglen London-Billedet, men ingen af dem er sikkert fuldt ud egenhændigt. Naar endnu nævnes det eneste sikre Portrætbillede af V.: Mona Lisa (Louvre), er der nævnt de faa Malerier, der tør gøre Krav paa at skrive sig fra Mesterens egen Haand. Men i V.'s Tegninger have vi et meget betydeligt Bidrag til yderligere Kendskab til hans kunstneriske Gerning: de hurtig henkastede Penneskitser lade os følge hans aandfulde Ideers forskellige Udviklingstrin, hans Studietegninger (i Kridt eller Sølvstift) belære os især om hans indgaaende fysiognomiske Interesse: han har forfulgt det menneskelige Udtryk fra Barnet til Oldingen, han har sporet det ud i Karikaturens Afkroge; af den højeste Skønhed er den Idealtype af en egen straalende overmodig ung Mandstype, han har skabt, ikke mindre end hin unge Kvinde med det halvt skjulte Blik og det gaadefulde Smil. Men foruden at V. her aabenbarer sig som den store »Sjælemaler«, vise de mest udførte af disse Tegninger tillige hans maleriske Stræben efter at give Formen den blødeste Runding og de fineste Overgange fra Lys til Skygge.

Her har hidtil kun været Tale om Kunstneren V., men den kunstneriske Evne er kun en enkelt Side af V.'s altomfattende Genius. Da han anbefalede sig til Ludovico Sforza med de Ord, at han var duelig til alt, pralede han ikke. Aldrig har der levet noget Menneske, der som V. fortjener at kaldes et Universalgeni; om ham kan det med Rette siges, at intet menneskeligt var ham fremmed. Som et Symbol paa hans Trang til Alsidighed kan anføres, hvorledes han lærte sig til at bruge sin venstre Haand til kunstnerisk Gerning lige saa godt som den højre; men denne legemlige Færdighed er dog for lidet at regne mod det, hans mægtige Aand beherskede. Det er alt antydet, at han var en fremragende Musiker og Improvisator, en aandfuld Digter. Men han var desuden — og hans Evner her toges i Brug i Milano saavel som senere af Caesar Borgia i Romagna — en genial Ingeniør, der ledede store Fæstningsanlæg saavel som Reguleringen af Floderne i Lombardiet. Som Fæstningsbygger kom han naturligt til at beskæftige sig med Konstruktionen af baade Angrebs- og Forsvarsskyts, og som Bevis paa hans Fremsynethed skal her kun nævnes, at der blandt hans Tegninger er Udkast til Bagladevaaben. Ja, i en Studie over Fuglenes Flugt, han har skrevet, ses han at have spekuleret over vore Dages sidste Nyhed, Aëroplanet. Det er i V.'s Manuskripter, at vi lære hans Geni tilfulde at kende; det er ikke færdige Afhandlinger, men som oftest kun Noter, men i disse Noter er hyppig nedkastet Tanker, som efter ham først 19. Aarh. har tænkt. Kort opregnet berøre hans Undersøgelser: Fysik og Mekanik, Astronomi, Geologi, Botanik, Anatomi, Fysiologi, og hertil kommer hans filosofiske og hans æstetiske Studier. — Af hans Manuskripter har — med Undtagelse af »Tratatto della Pittura«, der ofte tidligere er udgivet — først den nyere Tid set fyldestgørende Udgaver (ved J. P. Richter, London 1880, og Ch. Ravaisson-Mollien, Paris 1881). (Litt. [den ældste forbigaas]: Amoretti, *Memorie storiche sulla vita, gli studi e le opere di L. da V.* [Milano 1804]; E. J. Delécluze, *L. de V.* [Paris 1841]; A. Houssaye, *Histoire de L. de V.* [Paris 1869]; Max Jordan, »Das Malerbuch« [= »Tratatto della Pittura«] des L. da V.« [Leipzig 1873]; Carl Brun, *L. da V.* [Dohme, »Kunst und Künstler« III, Leipzig 1879]; G. Uzielli, *Ricerche intorno a L. da V.* [Firenze-Rom 1872—84, ny Udg., 1 Bd., Torino 1896]; H. Grothe, »L. da V. als Ingenieur und Philosoph«; Fritz Raab, »L. da V als Naturforscher« [Berlin 1880]; Prantl, »L. da V. in philosophischer Beziehung«; P. Muller Walde, »L. da V. Lebensskizze und Forschungen« [München 1889—90]; Rosenberg, »L. da V.« [Künstlermonographien« XXXIII [Bielefeld u. Leipzig 1898]; G. Séailles, *L. de V., l'artiste et le savant* [Paris 1892]; E. Müntz, *L. de V.* [Paris 1899]; Edm. Solmi, *Leonardo* [Firenze 1900]; Wolinskij, *L. de V.* [St. Petersborg 1900]; Jul. Lange, »Studier over L. da V.« [»Tilskueren« 1886 = »Udv. Skrifter«,[1] II, 1900, S. 226]; Jul. Lange, »Bemærkninger over L.« [»Kunstbladet« 1898 = »Udv. Skr.« II, 1901, S. 260]; Karl Madsen, »Mona Lisa« [»Ude og Hjemme« VII, 1883—84, S. 640]). *A.R.*

Vinci [vi'ntsi], Leonardo, italiensk Operakomponist, (1690—1732), tilhører den ældre neapolitanske Skole. Man kender 38 Operaer af ham, deriblandt en »Ifigenia in Tauride« [1725], skrevne for forskellige italienske Scener, især for Firenze, Venezia og Napoli, ogsaa for Wien. Desuden har han komponeret flere kirkelige Værker, Messer, Motetter og to Oratorier. Hans af indsmigrende melodisk Ynde baarne Værker bleve overalt modtagne med største Begejstring; man kaldte V. for Musikkens Gud og spaaede hans Værker Udødelighed. V. beklædte Stillingen som Kapelmester for Hofkapellet i Napoli, men hans Liv blev brudt ved en ulykkelig Kærlighed til en fornem romersk Dame. Sine sidste Aar tilbragte han i Kloster. *A. H.*

Vinckboons, David, flamsk Maler og Raderer, født 1578 i Mecheln, død 1629 i Amsterdam; fra 1591 var han bosat i Amsterdam og gennem ham indføres den fra Pieter Breughel den Ældre stammende Landskabsstil i hollandsk Kunst. Han har ofte i sine Landskabsbilleder benyttet religiøse Optrin til Staffage (Gangen til Golgatha i Pinakoteket i Munchen), oftere dog folkelige Genrescener (Kermesser, Bønder- og Soldaterscener o. l.). I Galeriet i Kjøbenhavn er V. repræsenteret ved »Skovlandskab« og »Selskab i et Lysthus«. *A. R.*

Vincke[f.], Georg v., Friherre, tysk Politiker, født 15. Maj 1811, død 3. Juni 1875. Hans Fader var 1814—44 Overpræsident i Westtalen; han selv var 1837—48 Landraad og 1843—45 Medlem af Westfalen's Provinsialstænder, men ejede senere et Gods i Hannover. 1847 valgtes han til den preussiske forenede Landdag og hævdede her med Dygtighed og Veltalenhed Folkets Retskrav paa en fri Forfatning i Henhold til Kong Frederik Vilhelm III's Løfter 1813—15; imod den feudal-stænderske Tankegang opstillede han den engelske konstitutionelle Ordning. I den tyske Nationalforsamling 1848 gjaldt han for reaktionær, fordi han som frisindet Aristokrat modsatte sig det yderlige Demokrati og tog Ordet for det arvelige Kejserdømme, ligesom senere (1850) i Folkehuset i Erfurt. Ligeledes bekæmpede han 1849 i Preussen's andet Kammer baade Ministeriet og Venstre og var i Underhuset 1850—54 og paa ny 1858—63 det garamelliberale Partis (»Gruppen V.«) Fører først imod Manteuffel's Reaktion, siden over for den ny Era's famlende Ministerier. Endelig tog han 1866—68 paa ny Del i det politiske Liv, saavel i Underhuset som i den nordtyske Rigsdag, men Tiden var gleden fra ham, og han øvede ingen Indflydelse længere. *E. E.*

Vind er Luftens Bevægelse, der som oftest sker i horisontal Retning; om de saakaldte Fald-vinde s. d. Retningen af V. angives altid ved det Punkt i Horisonten, hvorfra den kommer; man nøjes i Reglen med at angive V. med 16 Betegnelser, nemlig Nord, Nordnordøst, Nordøst, Østnordøst, Øst, Østsydøst, Sydøst, Sydsydøst, Syd, Sydsydvest, Sydvest, Vestsydvest, Vest, Vestnordvest, Nordvest og Nordnordvest eller med forkortede Betegnelser: N, NNØ (ell. NNE), NØ (ell. NE) o. s. v., idet Vestenvinden enten betegnes med enkelt eller dobbelt V, altsaa V ell. W. Hvis man vil angive V. endnu nøjagtigere, bruges 32 Betegnelser, idet man foruden de nævnte kan benytte f. Eks. Sydøst til Syd (ell. SE til S) for den V., der ligger mellem Sydøst og Sydsydøst. V. angives paa Landjorden som retvisende, medens der paa Søen som Regel bruges misvisende Vindretninger; den maa da rettes for Misvisningen (s. d.) eller for den Forandring i Retning, der kan være fremkaldt ved, at Kompasset er misvisende paa Grund af Skibets Jærndele. Paa Land findes Retningen af V. ved en Vindfløj eller en Vimpel eller ved de lavere Skyers Drift, medens Vindfløjen eller Vimpelen ikke kan bruges af Sømanden i dette Øjemed paa Grund af Skibets Fart; han maa bruge Smaabølgernes Gang eller den Retning, hvori Bølgerne brydes, eller de lavere Skyers Drift. Styrken af V. angives paa forskellig Maade, se Kuling. Til at maale Styrken bruges Vindmaaleapparater (s. d.). Som fremherskende eller overvejende V. betegner man den, der har blæst hyppigst i et vist Tidsrum. Hvis der foreligger en længere Aarrække med Observationer af V., benytter man til at bestemme Middelvindretningen den Lambert'ske Formel:

$$g'' = \frac{E - W + (NE + SE - SW - N\ W).\ cos\ .45^0}{N - S + (NE + NW - SE - SW)\ .\ cos\ .\ 450'}$$

hvor *A* betyder den Vinkel, som Middelvindretningen danner med Linien fra Syd til Nord, idet Vinkelen regnes voksende fra Nord gennem Øst og Syd om til Nord, altsaa fra 0^0 til 360^0, medens *E, W* o. s. v. betyde Antallet af Østenvinde, Vestenvinde o. s. v. i det betragtede Tidsrum. For en Maaned eller længere Tid benyttes ofte, naar man vil bestemme Vindfordelingen:

$$W\ \tfrac{1}{2}\ N + NW + W + SW + \tfrac{1}{2}\ S$$
$$E \qquad \tfrac{1}{2}\ N + NE + E + SE + \tfrac{1}{2}\ S \quad \text{og}$$
$$S \qquad W + SW + S + SE$$
$$N \qquad \tfrac{1}{2}\ W + NW + N + NE + \tfrac{1}{2}\ E \quad \text{hvorved man}$$

faar Forholdet mellem Hyppigheden af de vestlige og østlige samt af de sydlige og nordlige V. Saavel i denne som i Lambert's Formel ere de med mere end 2 Bogstaver betegnede V. (NNE o. s. v.) fordelte ligelig til begge Sider. Angaaende de hyppigst forekommende V. paa Jorden henvises til de forskellige Verdensdele, Lande og Have, hvor V. findes omtalt.

Aarsagen til V. skyldes Forskel i Lufttrykket (s. d.). Hvis man pumper Luft ind i en lukket Beholder og derefter skaffer den saaledes fortættede Luft i Forbindelse med Atmosfæren ved at aabne for et lille Rør eller Hul, saa vil den fortættede Luft strømme ud, og dette med desto større Hastighed, jo stærkere Luften har været fortættet. Ganske paa samme Maade gaar det til i Naturen: hvis Lufttrykket er ens over en Strækning af Jorden, er det stille Vejr, der kan ingen V. blæse der; men saa snart der er Forskel i Lufttrykket paa nærliggende Steder, vil Luften strømme fra de Egne, hvor Lufttrykket er størst, hen imod de Egne, hvor Lufttrykket er mindst, og dette med desto større Hastighed, jo større Forskellen i Lufttrykket er. Denne Forskel i Lufttrykket fremkommer ved en ulige Opvarmning af Jordoverfladen; i den Egn, hvor Varmen bliver størst, vil Luften udvide sig og stige til Vejrs, og de dermed følgende Vanddampe kunne da fortættes og ved den derved frigjorte Varme forstærke den opadstigende Luftstrøm; men ved Jordoverfladen i en saadan Egn vil Luften strømme til fra alle Sider. Hvis ingen andre Kræfter nu virkede paa Luften, vilde den stadig strømme lige hen mod den opvarmede Egn; men Jordens Omdrejning og Centrifugalkraften indvirke endvidere paa Luftens Bevægelse og navnlig saaledes, at en Luftmasse, der paa nordlig Bredde strømmer mod Syd, har en mindre Omdrejningshastighed i sig og vil derfor blive tilbage, naar den naar sydligere Egne end de, hvorfra den kommer, eller med andre Ord: Luftmassen maa dreje af til højre; omvendt paa sydlig Bredde. Heraf opstaar Buys-Ballot's Lov (s. d.), idet Vinden hvirvler rundt om det lave Lufttryk, kaldet Minimum, dog ikke i Cirkler, men i Spiraler, da det højere Tryk udefra stadig trænger Luftmassen nærmere til Midten af det lave Lufttryk (Centrum). I Midten stiger Luften til Vejrs, og heraf kommer det, at der i Centrum af en Lufthvirvel altid er en større eller mindre Strækning, hvor Vejret for en Tid er stille; Solen kan her paa engang skinne en kort Tid; man kalder det »Stormens Øje«. Naar Centrum er passeret, begynder Blæsten igen, men fra en anden Retning ifølge den nylig anførte Lov.

Maalet for Lufttrykkets Aftagen hen imod en Stormhvirvels Centrum er Gradienten (s. d.). Jo større denne er, desto stærkere V. opstaar der; i de tropiske **Storme**, der forekomme rundt om paa Jorden, navnlig over Havene, er Gradienten meget stor, og der blæser derfor en voldsom V., en Storm eller rettere en Orkan. Disse optræde, som hosstaaende Tabel viser, med forskellig Hyppighed i de forskellige Maaneder; Tallene angive den procentvise Fordeling.

	Sydøstlig V	Kinesisk 4)	Vestlig	Passat-Vind	Vestlig Havrabisk V	Sinisce	Ø. for 0 V st
Januar..	1	0	2	2	6	22	30
Febr. . .	2	0	0	0	0	19	18
Marts . .	3	0	1	2	4	18	28
April . .	2	2	2	8	13	15	6
Maj. . . .	1	4	5	18	19	6	1
Juni . . .	3	10	8	9	21	1	0
Juli . . .	12	19	16	3	1	0	0
August .	27	18	17	3	0	0	0
Septbr..	22	23	19	5	2	0	1
Oktbr. .	20	13	14	27	11	1	1
Novbr. .	5	9	11	16	21	8	3
Decbr. .	2	2	5	7	2	10	12

Vindhastigheden i de tropiske Storme er overordentlig stor: den naar i Reglen 35—50 M. pr. Sek. Det Areal, over hvilket Stormen raser, varierer mellem 90 og 2,500 Km. i Diameter og er i Reglen mindst i Stormens Begyndelse. Stormcenterets fremadskridende Bevægelse er i det indiske Hav, hvor der for øvrigt er iagttaget stillestaaende Storme, 5—18 Km. i Timen, i Kina-Søen 13—45 og i de vestindiske Storme 26—37 Km. i Timen. De tropiske Storme opstaa omtrent under 10° nordlig eller sydlig Bredde og bevæge sig saaledes, at Centeret sædvanligvis først gaar mod Vest for senere at dreje mod Nord paa den nordlige, mod Syd paa den sydlige Halvkugle. Omtrent ved Vendekredsene gaar Centrum videre henholdsvis lige mod Nord eller Syd for derefter at dreje noget mod Øst.

Skønt de orkanagtige Storme som Regel holde sig til lavere Breddegrader, kan der dog forekomme Storme længere mod Nord. Her skal kun bringes i Erindring den heftige Storm Natten mellem 1. og 2. Juledag 1902, der anrettede store Ødelæggelser i Danmark; Vindhastigheden naaede i denne Nat 35 M. pr. Sek. i Vindstødene. (Litt.: Dove, »Das Gesetz der Sttirme< [Berlin 1874]; Mohn, >Sturmatlas von Norwegen« [Chra. 1871]; Wojeikow, >Die atmosphaerische Circulation< [Gotha 1874]; »Windatlas des nordatlantischen Oceans« [Utrecht 1876—77, udg. af det meteorologiske Institut der]; Buys-Ballot, *Les courants de l'atmosphère et de la mer* [Briigge 1877]; Hildebrandsson, »Atlas des mouvements supérieurs de l'atmosphère« [Stockholm 1877]; Sprung, »Studien iiber den Wind und seine Beziehungen zum Luftdruck« [i »Archiw d. deutschen Seewarte«, 2. Bd.]. Forskellige »Storm-Atlas« i det danske meteorologiske Instituts Bibliotek; Hann, »Meteorologie« [Leipzig 1906]). *W. J—n.*

Vind (Søudtryk), Land-V., V., der om Natten blæser fra Land ud mod Søen. — SøV., V. der om Dagen blæser mod Land. V. paa Laaringen, Vindretningen er agten for tværs, kaldes ogsaa **rum V.** — V. frisker o: den tiltager i Styrke, V. **løjer** o: den aftager i Styrke. V. **rummer** eller **skraller** o: dens Retning trækker sig agterligere eller forligere; det sidste kaldes ogsaa, at V. »spidser«. »Vindøje« o: den Retning, hvorfra V. kommer. Vinde Luven eller knibe Luven, under Krydsning at komme til Luvart af en anden Sejler, en Pynt, Grund e. a. *C. L. W.*

Vind er Navnet paa en af de ældste danske Adelsslægter. Alt fra 13. Aarh. kendes Adelsmænd, som førte Slægtens nuværende Vaaben: et sort Hestehoved med Sølvbidsel og Tømme i Guld, paa Hjælmen en af en Guld Skansekurv opspringende sort Hest som i Skjoldet; men den sammenhængende Slægtrække begynder først med Henrik V. til Rønhave og Vellinggaard i Midten af 16. Aarh. Hans Sønnesøn var Ærkedegn i Roskilde Jakob V. til Grundet (død 1607), og dennes Søn Iver V. til Grundet, Nørholm og i Torpegaard (1590—1658), Rigsraad, ansattes 1612 i Kancelliet og benyttedes i de følgende Aar hyppig af Kongen til **Udenrigssendelser**, ogsaa medens han fra 1626 til 1645 var øverste Sekretær i Kancelliet. 1644 ledsagede han Kong Christian IV til Søs og var med i Slagene ved Lister dyb og paa Kolberg Hede om Bord paa Kongens Skib »Trefoldigheden«. Han var forlenet med Lister Len i Norge, derefter med Lundenæs, fra 1645 med Dalum Kloster. Hans yngre Broder Jørgen V. til Gundestrup (1593—1644), Rigsraad, blev 1627 Rentemester, 1643 Rigsadmiral og fik ved Krigens Udbrud Befaling over den første Eskadre paa »Patientia«. Haardt saaret i Slaget paa Kolberg Hede døde han 17. Juli i Kjøbenhavn. Han var forlenet først med Romsdalens Len, derefter med Herrestad Kloster. Hans Søn Holger V. (født 31. Maj 1623) blev efter en lang, omhyggelig Uddannelse i Udlandet 1645 Hofjunker, 1648 Overskænk hos Frederik III til 1653, da han forlenedes med Geske Len i Norge, 2 Aar efter tillige med Brunlag og Numedalen. Under den paafølgende Krig fungerede han som Krigskommissær for Sjælland. 1669 blev han Vicekansler og Geheimeraad med Sæde i Statskollegiet og Højesteret, 1679 Vicekansler i Danske Kancelli og Elefantridder. Han døde 5. Juni 1683. Hans Søn Frederik V. (født 29. Juni 1662, død 24. Apr. 1702), Stiftamtmand i Viborg, kom ved sit Ægteskab med Baronesse Sophie Cathrine Juel, Storadmiral Jens Juel's Datter, i Besiddelse af Baroniet Juellinge. Hans Søn Jens V. optoges 1. Maj 1708 i Friherrestanden og kom i sit Ægteskab med Baronesse Ide Helle Margrethe Krag i Besiddelse af Stamhuset Steensballegaard, og da dennes Søn, Baron Jens Krag-Juel-Vind's Enke Sophie Magdalene Gram 1799 arvede Grevskabet Frijsenborg, kom dette i Slægten V.'s Besiddelse. Fra deres ældste Søn Frederik Krag-Juel-Vind-Friis nedstamme Greverne Krag-Juel-Vind-Friis til Grevskabet Frijsenborg, Baroniet Juellinge og Stamhuset Steensballegaard (se Friis). Deres yngre Søn Jens Carl Krag-Juel-Vind til

Stamhuset Steensballegaard kom ved sit Ægteskab med Mette Johanne Reedtz i Besiddelse af Stamhuset Sæbygaard, hvilket efter alle hans tolv Børns barnløse Død tilfaldt Slægten Arenfeldt. Fra førnævnte Stiftamtmand Frederik V.'s yngre Broder, Generalmajor Ove V. (død 1722) nedstammer en yngre Linie V. Hans Sønnesønssønnesøn var Geheimekonferensraad, Kammerherre Emil V. (død 26. Juli 1906), Gesandt i St. Petersborg og Berlin, hvis Broder, Kammerherre Sophus V. til Sanderumgaard (født 1842) er en fremskreden og dygtig Landmand med mange og betydelige Tillidshverv. *H.-L.*

Vind, Oluf (Ole), dansk Præst, født 1590 i Hyllinge ved Roskilde, død 18. Aug. 1646, var Sognepræst ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn og vandt sig et Navn ved sin djærve og frimodige Prædikemaade. 1642 kaldtes han til Vor Frue, og tre Aar efter blev han Hofprædikant. (Litt.: »Biogr. Leks.<, Bd. 19). *A. Th. J.*

Vindaks se Hvene.

Vindbestøvning (bot.) se Bestøvning S. 976.

Vindbrud kaldes den Afbrydelse i et Træsamfunds Kronetag, som er fremkaldt derved, at Stormen har væltet eller knækket flere, ved Siden af hinanden staaende Træer. I Danmark forekomme V. mest i Rødgran og har her ofte et saadant Omfang, at hele den skadelidte Afdeling maa forynges snarest muligt; V. optræder især i bakket Terrain, hvor enkelte Vindstød, ved at svøbe omkring Bakkerne, kunne ramme Træer, som ellers staa i Læ. *C. V. P.*

VindbØSSe se Luftbøsse.

Vinde se Hejseværk.

Vinde se Flatulens.

Vinde. I Jagtsproget bruges dette Udtryk, naar Vildtet gennem Lugtesansen bliver opmærksom paa Jægeren. *H. F. Y.*

Vindebom, en svær Egetræs Stage, der bruges, naar Spillet skal drejes om; Vindereb, et svært Tov, hvori Stængerne hejses.

Vindebro er en i tidligere Tiders Befæstningskunst anvendt Brokonstruktion, hvorved man, for at sikre sig en hurtig Afbrydning af en Kommunikation over en Fæstningsgrav e. l., indrettede en Del af Brodækket til Ophejsning ved Drejning om en, i Brodækkets Højde beliggende horisontal Akse, saa at der fremkom en Aabning af passende Bredde. *A. G. N.*

Vindel, Vindelfamilien se Convolvulaceae.

Vindelflade se Vindellinie.

Vindelicien se Rætien.

Vindellinie (mat.) er en Kurve, hvis Tangenter alle danne samme Vinkel med en fast Plan. Tænkes denne Plan vandret, vil V. overalt have samme Fald; den vil skære alle Frembringerne paa en lodret Cylinderflade, lagt igennem den, under samme Vinkel, og vil i denne Cylinderflades Udfoldning vise sig som en ret Linie. Den af V.'s Tangenter dannede Flade kaldes den udfoldelige Vindelflade; dens Spor i den vandrette Plan vil være Afvikler af Cylinder fladens Spor, og dens Tangentplan langs en af V.'s Tangenter vil have sit Spor vinkelret paa Tangenten og være Oskulationsplan for V. i Tangentens Røringspunkt. Et Eksempel paa V. er Skruelinien. *Chr. C.*

Vindeltrappe se Trappe.

Vindeltrappe, en Havkonkylie, se Scalaria.

Vindenes Taarn, en antik Marmorbygning i Athen, opført af Andronikos fra Kyrrhos i Syrien i 1. Aarh. f. Chr. Det er en ottekantet Taarnbygning paa et Fundament med 3 Trin, 12,8 M. højt, 7,95 M. i Tværmaal. Bagtil har den en rundagtig Udbygning, fortil 2 symmetriske Indgange, vendte mod Nordøst og Nordvest, hver med en lille Forhal med 2 korintiske Søjler. Øverst paa hver af de 8 Vægge findes et Relief med Fremstilling af 1 af de 8 Hovedvindguder, hver svarende til de paagældende Vindretninger. De ere fremstillede som ældre og yngre Mænd med store Vinger, flyvende og med betegnende Attributter: Nord, Boreas, blæsende i et Horn; Nordøst, den barske Kaikias, som ryster Hagel af et Skjold; Øst, Apeliotes, en ung Mand med Aks og Frugter; Sydøst, Euros i Regnkappe; Syd, Nolos, Regnbringeren med Vandkrukke; Sydvest, Lips, med et Stykke af en Skibsstævn; Vest, Zefyros, en smuk ung Mand med Foraarsblomster, og Nordvest, Skiron, med en Vase. Under Relieffernе ses Mærker for Solure; over dem smalle Gennemskæringer, hvorigennem Lyset trængte ind i Bygningens Indre. Over en lav Gesims rejser sig et lavt, ottesidet Tag i Pyramideform, oprindelig afsluttet foroven med en rund Midtsten, der bar en Tritonfigur, som kunde dreje sig efter Vindretningen. I det indre var der et Vandur (*Klepshydra*), hvis nærmere Konstruktion dog ikke er kendt. Afb. se Bygningskunst, S. 937, Fig. 14. *H. A. K.*

Vindex, Gajus Julius, romersk Statholder i Gallien, gjorde 68 Opstand mod Kejser Nero, idet han ønskede at indsætte Spanien's Statholder, Sulpicius Galba, til Kejser i hans Sted. Imidlertid rykkede Statholderen i Øvregermanien Virginius imod ham, og skønt det tilsyneladende kom til en Forstaaelse mellem de to Hærførere, opstod der dog en Kamp mellem deres Tropper. Da V., hvis Tropper bleve slagne, mente sig forraadt af Virginias, dræbte han sig selv. *H. H. R.*

Vindfang se Lufttræk.

Vindfælde (norsk Vindfald) kaldes et Træ, naar Stormen har væltet det med Rod eller knækket dets Stamme. Træarter med fladtstrygende Rod ere mest udsatte for at fældes af Vinden; men hyppig ligger Aarsagen i, at Rødderne have taget Skade enten ved Svampeangreb eller derved, at et Morlag har kvalt de dybtgaaende Rødder; V. forekomme hyppigst, naar Jorden er stærkt opblødt af Vand, saaledes ved Foraars-Tøbrud, og især paa fladgrundet Jord. Det bedste Middel mod V. er en stærk Udhugning, som giver Træet en kraftig Rod. *C. V. P.*

Vindguder, Personliggørelser af Vindene, omtales allerede i de homeriske Digte; Achilleus beder saaledes til dem, da Patroklos'es Ligbaal ikke vil komme i Brand, og lover dem Ofre. I Odysseen omtales som deres Behersker Aiolos, der lader den for Odysseus gunstige Vind blæse og giver ham de øvrige med, indesluttede i en Sæk. Efter Hesiodos'es Fremstilling ere de gode Vinde Sønner af Astraios og Eos (Morgenrøden).,

de fordærvelige af Typhoeus. Paa flere Steder i Grækenland vistes der dem særlig Kultus. Som Personligheder træde de dog med Undtagelse af Boreas (Nordenvinden) kun lidet frem. (Smlg. Vindenes Taarn). *H. A. K.*

Vindharpe (Æolsharpe, af lat. *Aeolus*, Vindenes Gud), et Strengeinstrument, hvis Strenge bringes til at tone, naar Vinden stryger igennem dem. Det bestaar af en lang, smal Resonanskasse med eller uden Lydhuller og er forsynet med omkring en halv Snes Tarmstrenge, der ere stemte nøjagtig i Enklang. Naar Vinden nu gaar gennem Strengene, sættes disse, der ikke maa være for stærkt spændte, i Svingninger; alt efter Vindens Styrke og Strengenes forskellige Tykkelse fremkomme forskellige Partialsvingninger, der dog altid kun frembringe Klange, der indeholde de til den fælles Grundtone svarende Overtoner, og derved vækkes en ganske ejendommelig harmonisk ren og æterisk Klang, der stiger og aftager med Vindens Styrke. *S. L.*

Vindhose d. s. s. Trombe.

Vindhund d. s. s. Mynde.

Vindhya, Bjærgkæde i det vestlige Forindien, strækker sig fra Øst til Vest. Paa Sydsiden hæver den sig stejlt op fra Narbadas Dal, medens Nordskraaningen, der afvandes af Bifloder til Ganges, er mere jævn. Højden er gennemgaaende ringe, 5—600 M. *M. V.*

Vindicēre (lat.), kræve sin Ejendom tilbage, ad retslig Vej søge sin Ejendom tilbage fra en anden, i hvis Besiddelse den er kommen.

Vindicta (lat.) betyder egentlig den Stav, hvormed den romerske Prætor berørte en Slave, der skulde frigives; ogsaa: Befrielse, Redning, Hævn, Straf. *H. H. R.*

Vindikatiōnsret (af lat. *vindicatio*): Ejerens Ret til at tilbagesøge sin Ting fra den, der uretmæssig sidder inde med den. Efter dansk og norsk Ret er det den alm. Regel, at Ejeren, som har mistet sin Ting, kan vindicere den fra hvem som helst, ikke blot fra den første uberettigede Besidder, men ogsaa fra den, der har købt Tingen af denne, selv om han har indgaaet Retshandelen i fuldkommen god Tro, og dette gælder, gennem hvor mange Hænder end Tingen siden er vandret, naar den blot ikke i Mellemtiden er bleven omdannet til en helt ny Ting (se Specifikation). Og dette gælder fremdeles uden Hensyn til, om Ejeren har mistet Tingen tilfældig, eller om han selv har givet den fra sig til Laan, Leje, Pant o. l. Fra denne Hovedregel er der i dansk og norsk Ret kun gjort Undtagelse, for saa vidt der i Mellemtiden er vundet Hævd over Tingen, hvortil dog kræves 20 Aars Besiddelse, se Hævd, eller Tingen er bleven Genstand for en Godtroenhedserhvervelse (s. d.), i hvilken Henseende det navnlig maa erindres, at Penge og Pengesedler paa Grund af deres Natur som Omsætningsmidler kun kunne vindiceres fra den uretmæssige Besidder, f. Eks. Tyven eller Finderen, naar de findes hos denne i individualiseret Stand, men aldrig derimod, naar de ere givne ud af denne i Betaling til en godtroende Erhverver. Fremmed Ret gaar ofte adskilligt videre i Indskrænkningen af denne strenge V. Efter den tyske borgerlige Lovbogs § 935 kan saaledes heller ikke Løsøre vindiceres af den oprindelige Ejer, naar det er solgt ved offentlig Auktion, og efter den franske *code civil* Art. 280 kan en bortkommen eller bortstjaalen Ting, naar dens nuværende Besidder har købt den paa et Torv eller Marked eller i et offentligt Udsalgssted, hvor Varer af lignende Art sælges, kun vindiceres af den oprindelige Ejer, mod at han betaler Besidderen, hvad han har givet for Tingen. En med den franske beslægtet Regel er ligeledes hjemlet i Sverige efter Rettergangsbalkens Kap. 11 § 4 med Hensyn til Ting, der uden Ejerens Ja og Samtykke sælges eller pantsættes af den, hvem Ejeren har laant Tingen, for saa vidt den, der købte Tingen eller fik den i Pant, er i god Tro. Alene med Hensyn til Ting, det pantsættes til Kjøbenhavn's Assistenshus, gælder i dansk Ret den tilsvarende Regel, at Ejeren, uden hvis Vilje Tingen er pantsat, maa betale det laante Beløb for at faa sin Ting igen, jfr. Frd. 29. Juni 1753 § 8. *K. B.*

Vinding (Vindinge), Herred i det østlige Fyn, det nordøstligste i Svendborg Amt, grænser mod Syd til Gudme Herred, mod Vest og Nordvest til Odense Amt (Aasum og Bjærge Herreder) og mod Øst til Store Bælt. I Store Bælt udsender det Halvøen Østerø, der ender i Knudshoved og lukker for Nyborg Fjord. Dets største Udstrækning fra Nord til Syd og fra Øst til Vest er ca. 23 Km. Det er ca. 260 □ Km. og havde 1. Febr. 1906 med Købstaden Nyborg 22,875, uden den 14,953 Indb. (1801: 8,219, 1860: 12,597, 1890: 13,960), o: ca. 58 paa 1 □ Km. I den sydlige Del mellem Kongshøj Aa, der danner en Del af Sydgrænsen, og Vindinge Aa er Overfladen temmelig højtliggende med Bakker og store Former, kun langs Kysten er der lavere; N. f. Vindinge Aa er Overfladen derimod lavtliggende og jævn med enkelte højere Punkter, som Skalkebjærg (44 M.). Jorderne ere overvejende ler- og sandmuldede. Af Vandløbene ere de største Ørbæk og Vindinge Aa, der søge ud til Store Bælt i stærkt indskaarne Dalstrøg. Der findes mindre Skove spredte over hele Herredet, men det er i det hele ikke skovrigt. Det er det frugtbareste Herred i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar ca. 5,4 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af Arealet ere ca. 12,100 Hekt. besaaede, 9,200 Eng, Græsgang o. s. v., medens over 2,200 ere dækkede med Skov. Der var 1903 4,228 Heste, 17,043 Stkr. Hornkvæg, 4,351 Faar og 11,242 Svin. Herredet er delt i 18 Sogne foruden Købstaden Nyborg; det samlede Hartkorn er 4,630 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var (1906) 2,995. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Gudme Herred, i verdslig Henseende hører det under V. Herreds Jurisdiktion. — V. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Winnynghæret*, hørte i Middelalderen til Øens Østersyssel, senere til Nyborg Len og fra 1660 til Nyborg Amt, indtil det 1799 indlemmedes i Svendborg Amt. *H. W.*

Vinding, Rasmus, født 19. Marts 1615 i Vinding (nu Fiurendal) paa Sjælland, død i Kjøbenhavn 4. Septbr. 1684. Efter at han 1635 var bleven cand. theol. og havde foretaget en langvarig Studierejse, blev han Rektor i Sorø 1640—46 og ansattes 1648 som Professor ved Universitetet i Græsk. Som Universitetsdeputeret

paa Rigsdagen 1660 udfoldede han stor Virksomhed for Indførelse af Arvekongedømme og Enevoldsmagt, og han var en af den ny Enevældes mest betroede Mænd. Allerede 1660 blev han Assessor i Kancellikollegiet og i Højesteret, og fra 1670 var han Referendarius i denne Ret, hvor han nød stor Anseelse. Han hædredes af Kongerne med Titel af Kancelliraad, Justitsraad og Etatsraad, men hvad der har bevaret hans Navn til Nutiden, er dog den fremragende Andel, han har haft i Tilvejebringelsen af Danske Lov (s. d.). Fra hans Deltagelse i de langvarige Forarbejder til Loven i den 3. Lovkommission (1666) kommer der først Fart i Arbejdet under Strid mellem V. og Peder Lassen (s. d.), og det er V.'s reviderede Lovudkast af 1669, det saakaldte >første Projekt«, der, trods senere Revision og Ændringer, i Hovedsagen er Lovens Grundlag. *Ludv. H.*

Vindinger se Hjerne.

Vindkedel kaldes en i en Pumpes (s. d.) Suge- eller Trykledning anbragt Beholder, hvis øverste Del er fyldt med Luft, og som tjener til at udjævne de Stød, som ved Vandmassens Standsning og Igangsætning kunne opstaa i Ledningerne, ligesom ogsaa til at tilvejebringe en jævn Udstrømning af Vandet, f. Eks. ved en Brandsprøjte (s. d.). V. er en lukket Beholder, og den deri indespærrede Luftmængde bliver ved Vandets Tilløb sammentrykket, hvorefter den, medens Vandet løber bort, udvider sig igen. Der dannes altsaa i V. en elastisk Pude, som udjævner Stødene. Efter Anbringelsesstedet skelnes der imellem Suge-V. og Tryk-V. *H. H. S.*

Vindkolik se Flatulens.

Vindlade er i Orgelet den store Luftkasse, hvorpaa Piberne til de forskellige Stemmer ere anbragte. *S. L.*

Vindmaaleapparat eller Anemometer er et Apparat til at maale Vindens Tryk eller Hastighed. Trykket kan maales ved Hjælp af en Plade, der ved en Vindfløj holdes vinkelret mod Vindens

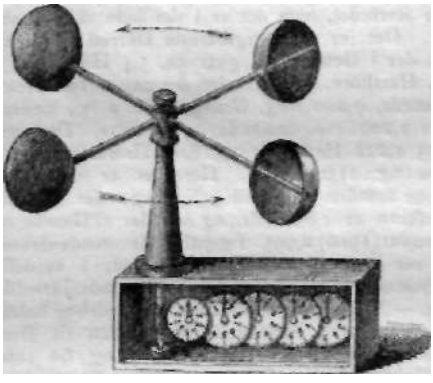

Robinson's Anemometer.

Retning. Bag denne Plade kan der anbringes nogle Fjedre, der sammentrykkes mere, naar Vindens Tryk bliver stærkere. Af det Stykke, Pladen forskydes, kan Trykket findes. Robinson's Anemometer bestaar af 4 halvkugleformede Skaale, der ere befæstede paa Enden af 2 vandrette Stænger; disse sidde paa en lodret Akse. Dette Anemometer vil sættes i Bevægelse af Vinden i den Retning, at Skaalenes udhvælvede Side er forrest, fordi Vinden udøver et større Tryk paa den hule Side af en Skaal end paa den udhvælvede. Ved at sætte den lodrette Akse i Forbindelse med et Tælleværk, faar maa aflæst Antallet af Skaalenes Omdrejninger i en vis Tid, og heraf lader Vindhastigheden sig beregne. Hagemann's Anemometer er et ombøjet Glasrør med begge Grene lodrette; dets ene Gren ender i en Spids, den anden med en Udvidelse. Glasrøret er omtrent halvt fyldt med Vand. Holder man dette Anemometer lodret saaledes, at Grenen med den udvidede Munding vender mod Vinden, vil denne trykke Vandet ned i denne Gren, medens den suger Luften ud af den anden Gren og derved bidrager til, at Vandet stiger yderligere i denne. Sammenholdt med andre Anemometre kan en Maalestok langs Grenene bestemme Vindhastigheden. Der gives adskillige andre Anemometre, ligesom man har indrettet de saakaldte Anemografer, d. s. s. Anemometre, der selv nedskrive Vindhastigheden hele Tiden. *W. J—n.*

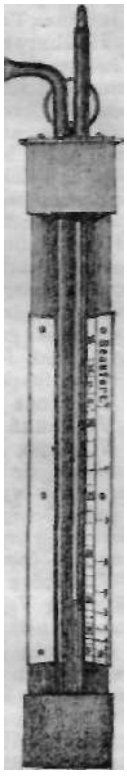

Hagemann's Anemometer.

Vindmotor, i videste Forstand ethvert Apparat, som er bestemt til at udnytte Vindens Energi til at frembringe Bevægelse, saaledes altsaa ogsaa Sejlene paa et Skib, i almindelig Forstand ethvert roterende Vindfang med Tilbehør ved hvilket Vindens Arbejde optages, i snævrere Forstand den særlige Form for Vindfanget, som er kommen fra Amerika og benævnes Vindrosen — et Ord, der ved Kompasset bruges i en ganske anden Betydning.

Vindfanget, der karakteriserer Vindmøllen, hvis gamle Navn er Vejrmøllen (Vejr = Vind, smlg. Vejrhane), har forskellige Former. Det kan have lodret eller tilnærmelsesvis vandret Aksel. Utallige Forsøg ere gjorte paa at tilvejebringe Vindfang med lodret Aksel, ogsaa i Danmark have de været forsøgte; de frembyde den Fordel, at »Møllen« — saaledes kaldet, fordi det oprindelig var Opgaven at male Korn eller Vand — ikke skulde »stilles i Vinden«, men ere alle strandede. I det smaa haves horisontale Vindfang, der tidligere ogsaa kaldtes Panemorer, i Form af et Kryds, paa hvis Ender der sidder Smaaskaale, som minde om en Æbleskiveform, og som tjene til at bestemme Vindstyrken ved de meteorologiske Stationer; Vinden virker nemlig kraftigere paa den medgaaende Indbuling end paa den modgaaende Opbuling.

Vejrmøllen med lodret Vindfang paastaas af Tyskerne at være en tysk Opfindelse, og særlig kalde de Stubmøllen, en Konstruktion, som i Mands Minde endnu saas paa Kjøbenhavn's Volde

og som udmærker sig ved, at hele Møllen kan dreje sig om en lodret Pæl eller Stub, naar den med >Stjærten« skal stilles i Vinden, den tyske Mølle. Knækker Stubben, vælter Møllen, saaledes Grønlands Mølle ved Østerport i Kbhvn. 1828. Sandsynlighed taler vel for, at den er saa nedertysk, at den fortjener Navn af nederlandsk, hollandsk, lige saa godt som den, der overalt kaldes saaledes; thi under Hollændernes Kamp mod Havet var og er det fremdeles Møllen, der skal holde det inddigede Land frit for Vand. Den hollandske Mølle er ikke prismatisk som Stubmøllen, men konisk; der opnaas derved bedre Plads indvendig til Kværne o. s. v., og Akselen maa da hælde — i Reglen ca. 15^0 — for at Vingerne kunne gaa fri af Møllen. Det er her kun den øverste Del, Hatten, som kan drejes, naar man med Stjærten i stiller Møllen i Vinden. De ældre Møllers Aksel er af svært Træ; nærmest Vingerne er den beslaaet med Sølflikkerne af Jærn for at formindske Sliddet af Lejet, som dannes af en Sølsten; i den anden Ende har den en Jærntap, som foruden at bære tillige optager Trykket efter Akselens Længde. Et konisk Hjul griber ind i et andet konisk Hjul paa den staaende Aksel, fra hvilken Kværnene m. m. drives. Møllen har som Regel to Par Vinger siddende paakryds. Vingerne ere ved simple Møller plane, lidt skraatstillede Træflader, ved bedre Møller vare de tidligere og ere endnu overvejende af Sejldug, udspændt paa et Tremmeværk, hvorved en vindskæv, mod Vinden hul Flade fremkommer; denne er fremgaaet af Praksis, teoretiske Undersøgelser have senere godtgjort dens Berettigelse. I den senere Tid ere j Sejlene erstattede af Persienner, hvis enkelte Tremmer af Træ, eller nu ogsaa af Jærn, svare til et Vandhjuls Skovle. Da de smaa Møller maa skøtte sig selv, idet de staa afsides ved Moser eller Udtørringer o. 1., ere de forsynede med et lodret Ror, som stiller dem i Vinden, »krøjer« dem. Den amerikanske Mølle er gjort selvkrøjende ved et lille rosetdannet Vindfang, hvis Plan er vinkelret paa Møllens Vingeplan, og som ved en Mekanisme drejer Hatten. Naar denne Konstruktion ikke er almindeligere, ligger det foruden i dens Kostbarhed tillige i, at den ikke virker ved svag Vind, hvor det just kommer an paa at faa Møllen godt stillet. Stubmøllen staar altid paa Jorden, er en Jordmølle, den hollandske og den amerikanske Mølle staa oftest paa en Underbygning, der kan have Gennemkørsel, og som foroven foruden Møllen bærer et Galeri, Omgangen, fra hvilket Møllen krøjes; den kaldes da en høj Mølle. Møllens Omdrejningshastighed retter sig efter, hvor stærk Vinden er, og hvor meget Møllen har at bestille. Ved Vandpumpning er der mindre Fare for, at Møllen løber løbsk; ved Maling af Korn o. 1. forebygges dette ved, naar Vinden frisker op, at svække, »svikke«, Sejlene; Møllen maa da standses, og man formindsker Sejlarealet omtrent som ved en Rebning om Bord. Møller med Jalousivinger gøres selvsvikkende, idet en Vægt gennem et System af Vægtstænger bestræber sig for at føre alle Tremmerne ind i Vingeplanet, saa at det lukkes, og Paavirkningen bliver større, og Møllen altsaa kan gaa for en svag Vind; medens omvendt selve Vinden, naar den frisker op, tvinger Tremmerne til en skraa Retning (hvorved Vægten løftes) og derved faar mindre Flade at virke paa, saa at Møllen ikke tager Fart. Stubmøllen og den amerikanske Mølle findes illustrerede i Art. Mølle. Artikelen nævner Vejrmøllen som opfunden 1439 i Holland; den viste amerikanske Mølle, der kaldes moderne hollandsk Mølle, er selvsvikkende. Dampskorstenen antyder Møllerens Tilflugt i Vindstille; tidligere saas ofte i Stedet for et Dampanlæg en Hestegang som Reservemotor.

Efter at i 18. Aarh. Smeaton, Euler og Coulomb med deres teoretiske Udviklinger havde støttet de praktiske Møllebyggere, traadte Vejrmøllen i nogen Tid i Skygge for Dampmaskinen, som tilvendte sig al Opmærksomhed; men der indtraadte et Omslag heri ved Udstillingen i Philadelphia 1876, hvor den ny amerikanske Vindrose optraadte. I Modsætning til den ældre Mølles 4 eller højest 6 Vinger mødte den med et viftedannet Vingesystem, og de radieltstillede Tremmer dækkede næsten hele Vingeplanet; kun den indvendige Tredjedel Radius var fri. De klodsede Træaksler vare afløste af lette Jærnaksler; det hele var elegant, Gnidningsmodstanden i Lejerne indskrænket, Vindfanget bares af et let Stativ, alt var af Jærn eller Staal, kun Tremmerne af Træ. Motoren egnede sig udmærket til mindre Arbejder, kunde gaa med svag Vind og fik hurtig Udbredelse ogsaa i Danmark, f. Eks. til Vandpumpning baade ved Jærnbanestationer og mindre Vandværker, og i Esbjærg begyndte man at fabrikere den. Der er to Systemer af Vindroser, begge selvsvikkende, ved det ene bevæge Jalousierne sig ikke bort fra Vingeplanet, men dreje sig kun i det, væsentlig efter samme Princip som ved det amerikanske Mølle, ved det andet, Halladays, dannes Vingeplanet af 6 eller 8 Sektorer, de saakaldte Sejl. Hver Sektor er drejelig om en Aksel i Vingeplanet, og naar Vinden frisker op, sker Svikningen ved, at Sejlene dreje sig, saa at de indtage en mere og mere skraa Stilling mod Vinden og altsaa paavirkes mindre og mindre af den. Ved Svikningen kan Centrifugalkraften af Kugler, der kunne bevæge sig radielt, gøres nyttig. Selvkrøjning besørges enten af et Ror eller af een eller to Vindrosetter.

I Danmark have Ingeniørerne Vogt, Irminger og la Cour (s. d.) gjort sig fortjente af Vindkraftens Benyttelse i dette blæsende Land. De to første have navnlig ved Forsøg paavist, at Vindens Virkning ikke alene skyldes Trykket paa Vingens Forflade, men ogsaa i fuldt Maal en Sugning paa Vingens Bagflade. Dette forklarer, hvad der bekræftedes ved la Cour's Forsøgsmølle, oprettet 1891 i Askov med Statsunderstøttelse, at den almindelige Mølleform med 4, højest 6 Vinger, der kun dække en lille Del af Planet, er fuldt korrekt, saa snart det drejer sig om nogenlunde store Møller; den amerikanske Vindrose passer for smaa Møller, der skulle gaa selv med svag Vind. Næst efter at finde en rationel Form for Vindfanget havde la Cour sat sig til Opgave at regulere Vinden eller rettere Vindens Arbejde, det vil sige sørge for, at Arbejdsmaskinen ikke tog Fart, selv om Møllens Hastighed tiltog, idet Selvsvikning ikke virker øjeblikkelig og fint nok; thi medens man, naar man skærer Hakkelse eller Roer og vel til Nød, naar man tærsker, kan

finde sig i Vindens Lunefuldhed, som er større, end man i Alm. aner — Vinden virker nemlig uafbrudt i stærkere eller svagere Stød — maa man være beskærmet mod Vindens Luner f. Eks. paa et Savværk, endsige da, naar man vil drive en Dynamo. Resultatet af la Cour's Arbejder fremtraadte som hans geniale Kratostat, beskreven og illustreret under Artikelen Regulator. La Cour's næste Opgave var at magasinere V.-Arbejde, 1894 kunde han belyse Askov Folkehøjskole med Knaldgas, fremstillet ved Spaltning af Vand i Ilt og Brint ved den af Møllen drevne Dynamo. I de senere Aar har la Cour ivrig arbejdet for Vindelektricitetsværker med og uden Petrolmotorer som Reserve. En af hans Møller arbejder paa Dæmningen over Kalleboderne S. f. Kjøbenhavn. Foreløbig have de mindre V. dog vistnok deres væsentligste Virkefelt paa Vandpumpningens Omraade. *F. W.*

Vindmølle se Mølle.

Vindobona, Oldtidsby i Pannonien, det nuværende Wien. I den romerske Tid var den Garnisonsplads for en Legion og en af Hovedstationerne for Donau-Flaaden. *H. H. R.*

Vindregulator. En saadan tjener til at gøre Luftstrømmen fra en Blæser (s. d.) eller Kompressionspumpe jævn og bestaar i sin simpleste Skikkelse af en Udvidelse paa Trykledningen for Luften, enten i Form af et videre Rør eller af en i Ledningen indskudt større Beholder. Er den derved opnaaede Regelmæssighed i Luftstrømmen ikke tilstrækkelig, bruger man V. med foranderligt Rumfang. Som saadan kan det øverste Rum af en Blæsebælg anvendes, ligesom man ogsaa kan benytte en foroven aaben Cylinder med belastet Stempel eller et Kar, der med Bunden opad er anbragt i et andet Kar, der er fyldt med Vand; det indre Kar kan enten bevæge sig op og ned, eller det kan staa stille, saa at det stigende og faldende Vand bevirker den ønskede Forandring i Rumfanget, Ved Belastning af Bælgen af Stempelet i Cylinderen eller af det indvendige Kar, naar dette er bevægeligt, kan man give Luftstrømmen det for Formaalet nødvendige Tryk. *H. H. S.*

Vindret (Søudtryk). Et opankret Skib siges at ligge v., naar Vinden kommer ret for ind. Dette vil i Reglen være Tilfældet i Farvande, hvor ingen Strøm hersker, eller hvor Skibet ved kunstige Midler (f. Eks. Varp) er tvunget bort fra Vindretningen. I Strømfarvande ligger Skibet ikke v., men med Stævnen i en Retning, der — efter Strømmens Styrke og Retning i Forhold til Vindstyrken — afviger mere eller mindre fra Vindretningen; Skibet siges da at ligge mellem Vind og Sø. *C. L. W.*

Vindrossel *(Turdus iliacus* L.) se Drosselfugle S. 501.

Vindrue se Vinrankefamilien.

Vindruekur se Druekur.

Vindrose, 1) en Tabel eller anden grafisk Fremstilling, der angiver Middelværdier for det Lufttryk, den Temperatur o. s. v., som er observeret samtidig med de forskellige Vinde. Man kan altsaa f. Eks. af V. for Temperaturen se, hvilke Vinde der medfører de højeste og de laveste Temperaturer i de forskellige Maaneder og Aarstider eller for hele Aaret. En saadan findes for Danmark under Artikelen »Danmark« (Klima S. 906). V. for Lufttrykket kaldes den bariske, for Temperaturen den termiske, for Damptrykket den atmiske, for Skymængden den nefiske, for Vindstyrken den dynamiske. 2) se Vindmotor. *W. J—n.*

Vindseparation se Opberedning.

Vinds-Grav, Navnet paa en smal Rende med 30 å 35 M. Dybde, der strækker sig S. f. det store Landflak fra Langeland's Sydspids til Kramnitze paa Lolland. *G. F. H.*

Vindskala se Kuling.

Vindsked (Vindski) (norsk), Tværfjæl paa Enden af et Tag.

Vindskæv kaldes i Geometrien en Polygon eller Kurve, der ikke er plan, d. v. s. ikke har alle sine Punkter i samme Plan. *Chr. C.*

Vindskæve Flader (mat.). En Flade kaldes vindskæv, naar den kan beskrives af en ret Linie, Frembringeren, der ikke under sin Bevægelse stadig rører en fast Kurve eller gaar gennem et fast Punkt, i hvilke Tilfælde Fladen bliver udfoldelig. Frembringerens Bevægelse er hyppig bestemt ved, at den stadig skærer visse Ledekurver eller rører visse Ledeflader bestemte Antal Gange; det samlede Antal af Skæringer og Berøringer maa være 3. Trækkes gennem et Punkt Paralleller med alle en v. F.'s Frembringere, danne de en Kegleflade, den v. F.'s Retningskegle, der specielt kan blive en Retningsplan. Som Eksempler kunne nævnes de vindskæve Hyperboloider og Paraboloider, der have tre rette Ledelinier; Konoiderne med en Retningsplan og en ret Ledelinie, mellem dem Kuglekonoiden med en Kugle til Ledeflade; de vindskæve Skruefiader (s. d.), hvis Retningskegle er en Omdrejningskegleflade. Tangentplanen i et vilkaarligt Punkt paa en v. F. indeholder hele den derigennem gaaende Frembringer, og enhver Plan gennem Frembringeren er Tangentplan i et af dens Punkter; mellem disse Planer fremhæves Asymptoteplanen med uendelig fjernt Røringspunkt og den derpaa vinkelrette Centralplan, hvis Røringspunkt kaldes Centralpunktet. Betegnes dette ved C, et vilkaarligt Punkt paa Frembringeren ved A og Vinkelen mellem Tangentplanen i A og Centralplanen ved v, er $CA = R.tgv$, hvor R er konstant for samme Frembringer. Det geometriske Sted for Frembringernes Centralpunkter kaldes Striktionslinen. *Chr. C.*

Vindslugning se Krybbebiden.

Vindspiller. En mindre og spinklere Art Mynde. Bruges som Stuehund. *H. F. J.*

Vindstille Bælte se Kalmer.

Vindtrykket spiller en stor Rolle for de fleste Bygningskonstruktioner, som Broer, Tagværker, Skorstene, Taarne o. l.; men til Trods for Sagens praktiske Betydning ere endnu mange Omstændigheder derved kun ufuldstændig opklarede. Størrelsen af V. paa en tynd Plade, der er opstillet vinkelret paa Vindretningen, antages almindelig proportional med Pladens Areal og Vindhastighedens Kvadrat (f. Eks. Trykket i Kg. pr. □ M. $= \frac{v^2}{c}$, hvor v betegner Hastigheden i M. pr. Sek.), men helt rigtig er dette ikke; af Maalinger, der anstilledes af Baker under Forth Broens Bygning, fremgaar det saaledes, at Trykket paa en

ca. 28 □ M. stor Plade kun naaede op til ca. $^2/_3$ af Trykket paa en lille Plade med $^0,_{14}$ □ M. Areal, og man anser det nu i det hele som givet, at man ikke behøver at regne med saa stort et Tryk paa store som paa smaa Flader. I Alm. regner man 125—150 Kg. pr. □ M. for Tagværker, Skorstene o. l. Bygværker; for Broer, Taarne o. l. gaar man højere op, f. Eks. til 250—270 Kg. for ubelastet Bro, medens det for en fuldt belastet Bro er tilstrækkeligt med 150—170 Kg., idet Færdselen ikke kan foregaa ved stort større V. Til Grund for disse Værdier ligger der dels direkte Dynamometermaalinger af Trykket, dels Hastighedsmaalinger, dels endelig Undersøgelser af saadanne Tilfælde, hvor V. har bevirket Omstyrtning af Bygværker, Væltning af Jærnbanevogne o. s. v. - Naar den trufne Flade er skraat stillet i Forhold til Vindretningen, varierer Trykket med Vinkelen; men i hvilket Forhold Variationen foregaar, er endnu langtfra fuldt opklaret. Den ældste (af Newton) angivne Formel stemmer i alt Fald ikke med de foreliggende Forsøg, navnlig for smaa Vinkler, og man har derfor opstillet forskellige empiriske Formler, der give bedre Overensstemmelse, saaledes Hutton's Formel (1788), der vel er den almindelig anvendte i Nordamerika, Duchemin's (1842), v. Lossl's (1880), nu almindeligst i Tyskland, og Rayleigh & Gerlach's (1885), der sikkert giver den korrekteste Variation. Alle disse Formler og ligeledes de ovenfor nævnte Talværdier angive den samlede Kraft, hvormed V. virker paa en Plade, men denne Kraft maa, som først forfægtet af H. C. Vogt (s. d.) og direkte eftervist ved Forsøg af J. Irminger (se »Ingeniøren« 1894, S. 101), ikke opfattes som alene hidrørende fra Vindens Tryk paa Forsiden; en stor Del (mindst 45 p. Ct og ved smaa Indfaldsvinkler endog hele Kraften) frembringes ved Luftfortynding (Sugning) paa Læsiden. Ogsaa det for V. udsalte Legemes Form spiller endelig en stor Rolle for Trykkets Størrelse; for en rund Skorsten regner man saaledes almindelig med en Vindflade, der er lig kun $^2/_3$ af det lodrette Diametralsnit, og lignende Koefficienter har man dels ved Beregning med en af de ovenfor nævnte Formler som Udgangspunkt, dels ved Forsøg udledet for en Del andre hyppig forekommende Legemer, men Usikkerheden gør sig ogsaa paa dette Punkt stærkt gældende. *A. O—d.*

Vindue. I nordiske Oldtidshuse, hvor der var udelt Rum helt op under Taget, hed den Del, der omsluttedes af Tagfladerne, Vinden. Paa den søndre Side sad en Lysaabning: Vindøjet. Da Vind og Stue skiltes med et Gulv, blev Stuen mørk. Den havde vel altid haft smaa Glugger eller Kighuller lukkede med Skydelem eller Træpropper. Nu bleve de første gjort større, og da Glasset kom, sattes en lille Firkant ind i Lemmens Midte. I mange Sprog laantes til disse Aabninger det latinske Navn *fenestra* (det lysgivende), dog ikke i Skandinavisk, Plattysk og Engelsk. I Ufredens Tider vare disse ny Aabninger et svagt Punkt under Angreb paa Huset. De vare kun lukkede med en Hinde, og man undgik derfor at sætte dem i Ydervægge. Endnu have gamle Bondegaarde alle V. vendt ind mod Gaardspladsen. Saaledes ogsaa i den antikke Tid og endnu i Østerland. Her tjente V. nok saa meget til at skaffe Luft som til at give Lys. Foruden Hensyn til Forsvar spillede Glassets Kostbarhed ogsaa en Rolle ved V.'s Størrelse, saa at man med en vis Ret kan sige, jo mindre V. i et Hus, jo ældre er det.

Det var i Kirkerne, at de første Glasruder saas, fordi Glasmageriet efter Romerrigets Sammenbrud gik over til Kirkens Varetægt. Alexandria havde før Kejsertiden været Hovedsæde for Glasindustri, der i Ægypten dengang var over 2,500 Aar gammel. Der pustedes og støbtes Glas, og da det sidste fremkom for 200 Aar siden i Frankrig, var det kun et Genfund.

Romerne havde Drivhuse med Glasruder. I Pompeji er fundet Vinduesrammer med Bronzesprosser og Forvridere til Ruder paa 60 Cm., i South Darent (Kent) i Ruiner af en romersk Villa, Rester af smukt malede Ruder. Men den antikke Kunstflid maatte delvis genopfindes til Kirkens Brug. I 11. Aarh. var dette helt fuldbyrdet, og Theofilus, Presbyter og Munk, skrev sit berømte Værk om kirkelig Kunstflid, der er saa udtømmende og præcist, at det maa støtte sig til Erfaringer fra Romertiden.

Kirken var længe ene om at have Glasruder. 1195 forærede Biskop Absalon to glerglugger til Skalholt Kirke. De have været smaa og have vist siddet i selve Tømmerstokkene, saaledes som i Viller's Klosterkirke (Vogeserne), hvor Glasglugger sidde i den faste Mur uden Trærammer, eller indfattede i Stenplader, som i Vindueslysningerne træde i Stedet for Lemme af Træ.

1843 fandtes i Cistercienserkirken i Bonlieu (Dep. Creuse) to saare skønt tegnede Blyruder fra Tiden om 1141; lignende kom frem fra Obasine's Kirke (Dep. Corrèze) fra 1143, og senere ere flere Rækker fremdragne. Bonlieuruden er $^1,_{08}$ M. høj, Glasset grønligt, uden Farve, cisterciensisk asketisk. I hin Tid var det lettere at lave farvet Glas end at faa det klart.

Da Glas blev billigere og kom uden for Borge og Kirker, faldt det ind under Massefabrikation. Blysprosserne bleve trukne paa Maskiner, Vinder, de gamle krumlinede Mønstre lagdes af og erstattedes af Ruder ◇ og Firkanter □ samt deres Kombinationer. Glasmaleriet indskrænkedes til et Midtparti med Navn, Vaaben eller Emblemer. Det skænkedes til Venner, der byggede sig Hus, og blev saaledes et Fortids Album. Naar fornemme Herrer fik »Ølsind«, gik de rundt og sloge deres Venners malede Ruder itu. Dagen efter, naar de havde sovet ud, bestilte de ny til Erstatning. 1599 slog Christian IV V. itu hos Apotekeren i Bergen. Gyldenløve gjorde 1665 det samme ved Tolderen Peder Pedersen, hos hvem han var Gæst. Han lod sætte ny med sit og Marie Grubbe's Vaaben og Navne. Christian V slog Niels Juel's V. itu, og senere Oversekretær Schultz's paa Ulfeldt's Plads.

Overgangen fra Klosterværksted til Haandværkerarbejde kan i Frankrig sættes i 14. Aarh.'s sidste Halvdel, og den foregik omtrent samtidig i flere Lande. 1380 fik Kong Karl V malede Ruder i sit Palæ i Paris. 1436 havde alle gode Huse i Basel Glasruder. 1500 fik Ziirich's Raadhus lignende; før vare de af Tøj. Samtidig kom

de klare Ruder til Norden. 1497 fandtes Glarmesterlav i Flensborg; i Kjøbenhavn omtales et lignende 1549. Men det var ikke saaledes alle Vegne. I England havde Westminster V. med Sækkelærred endnu 1291. Endnu 1500 brugtes olieret Papir og Lærred afstreget i Ruder, som skulde ligne fornemme Folks V. af Glas, og saadanne fandtes endnu 1530. Glasruder bleve mere almindelige under Henrik VIII. 1413 sattes olieret Lærred i Borgen Montpensier's V. i Anledning af Hertuginden af Berry's Besøg. 1467 bestilte Hertugen af Bourgogne endnu Papirsruder. 1553 fandt Felix Piater lutter Papirsruder i Montpellier. Mlle de Montpensier sov 1649 paa det ny Slot i St. Germain i et Værelse, hvor der slet ingen Ruder var. I Spanien have mange gamle offentlige Bygninger endnu Trælemme i V.

Oprindelig havde Glasruder været smaa som Spillekort, saaledes endnu paa Charlottenborg i 17. Aarh. Billeder maledes paa dem endnu ved Aar 1800 i Holsten paa gammel Vis. Under Frederik IV kom større Glas og Træsprosser. I Frankrig vare V. blevne store under Ludvig XIV og naaede fra Gulv til Loft. Saaledes stod det til vore Dage, da Sprosserne forsvandt og Rammerne kun fik eet Stykke Glas, til sidst kun eet i hele Lysningen. Den første hele Butiksrude kom i 1850'erne i Handskemager Thaarup's V. paa Østergade, nuværende Nr. 59. (Litt.: Bernhard Olsen, »Glas og Bly i Vinduer< [»Tidsskr. f. Kunstindustri« 1892]). *Bernh, O.*

Vindæg, ufrugtbart, ubefrugtet Æg.

Vinéa se Petrus de Vinea.

Vinëa, Francesco, italiensk Maler, født 1846 i Forli, død 1902 i Firenze. V. uddannedes paa Akademiet i Firenze og virkede i denne By. Han vandt ikke ringe Ry og Popularitet med sine smaa i Karakteristik og Farver livfulde Billeder fra 17. og 18. Aarh. i Fortuny's Maner og i efterhaanden ret rutinemæssigt Tilsnit. Han gav desuden moderne Folkelivsskildringer. Bekendte Værker: >Besøg hos Bedstemoderen<, »Brudens Drøm«, »Badende Kvinde« (i Fremstillingen af det nøgne var han overhovedet en Virtuos), »Efter Toilettet« etc. *A. Hk.*

Vineddike se Eddike.

Vineland [va'inländ], By i U. S. A., Stat New Jersey, ligger 85 Km. S. S. V. f. Trenton. (1900) 7,675 Indb. V. er en udpræget Industriby med Tilvirkning af Jærnvarer og forskellige Beklædningsgenstande, og den er Baneknudepunkt. Byen er grundlagt 1861. I Nærheden findes Landbrugskolonier for udvandrede russiske Jøder. ***H. P. S.***

Vinet [vinæ'], Alexander Rudolf, schweizisk Teolog og Frikirkemand, født 17. Juni 1797 i Ouchy, død 4. Maj 1847, var fr* sin tidligste Ungdom levende interesseret baade for Teologi og for Litteratur. Men navnlig havde Ordet Frihed tidlig begejstret ham. Da Kanton Bern 1814 truede hans Fødeland, Kanton Vaud, digtede han en Opsang mod »Berner-Bjørnen«, som snart blev sungen af alle. Tyve Aar gammel blev han Lærer i fransk Litteratur ved Gymnasiet i Basel, men han fortsatte sine teologiske Studier, tog teologisk Embedseksamen to Aar efter og lod sig ordinere. Han fortsatte efter den Tid sin Gerning i Basel og vandt Ry som en fremragende Litteraturhistoriker. 1829—30 udgav han en Samling Læsestykker af franske Klassikere »Chrestomatie française« i 3 Bd., ledsaget af et fortrinligt Udkast til en fransk Litteraturhistorie. Men de kirkelige Spørgsmaal optoge ham dog mest. Tiden var rationalistisk og stift statskirkelig, og V.'s levende personlige Tro og hans idealistiske Begejstring for Frihed maatte paa Forhaand stille ham i Opposition til de bestaaende kirkelige Forhold. Det var dog først, da en stærk Vækkelse, fremkaldt af indvandrede engelske Metodister, begyndte at brede sig i Schweiz, og da Statskirkerne optraadte meget skarpt mod disse Forsamlingsfolk, at V. blev kaldt frem til Kamp. Han var ingenlunde Tilhænger af det metodistiske Vækkelsesparti, men han var forarget over, at Staten skulde kunne binde den kirkelige Frihed og — som det skete i Vaud 1824 — forbyde alle gudelige Forsamlinger. Derfor greb han med Glæde en Lejlighed, som tilbød sig, til at udtale sin Mening. En fransk Greve havde udsat en Præmie for det bedste Skrift om Gudsdyrkelsens Frihed. V. besvarede Opgaven og vandt Prisen 1825, og hans Besvarelse »Mémoire en faveur de la liberté des cultes« er et varmt og aandfuldt, men i høj Grad idealistisk Indlæg for Kirkens Frihed. V. vil have Stat og Kirke adskilt, han kræver fuld Frihed og Selvstyre for de religiøse Samfund. Dermed kastede V. sig ind i en Kamp, som varede næsten hele hans Liv igennem. Fra 1832 udgav han et kirkeligt Blad »le Semeur«, og han prædikede nu jævnlig. Han var stærkt paa virket af Pascal, og han polemiserede mod den spekulative Filosofi og Teologi, som dengang raadede i Tyskland. 1837 blev han kaldet til Professor i praktisk Teologi ved Akademiet i Lausanne, og her samlede han snart mange studerende om sine Forelæsninger over Pastoralteologi og Homiletik. Han læste for øvrigt ogsaa over fransk Litteratur. Men 1839 udkom en ny Lov om Kirkens Forfatning, ifølge hvilken Kirken gjordes ganske afhængig af Staten. V. nedlagde en kraftig Protest i sit »Essai sur la manifestation religieuse et sur la separation de l'Eglise et de l'Etat« (1842) og tog sin Afsked fra sit Embede. Bølgerne gik højt, og ca. 150 Præster traadte til sidst ud af Statskirken. 1846 stiftedes saa en Frikirke i Vaud, og V. tog Del i Ordningen af dens Forhold, men han var svag og syg og døde ikke længe efter. Efter hans Død bleve bl. a. hans Forelæsninger over Pastoralteologi og Homiletik udgivne henholdsvis 1850 og 1853. Hans Pastoralteologi vandt stor Udbredelse og er oversat paa Dansk af C. A. Ravn (2. Udg. 1893). (Litt.: Rambert, »A. V.« [Lausanne 1875]; J. H. Pauli i, Forord til den danske Oversættelse af V.'s Pastoralteologi; Vilh. Malling, >A. V.« [1905]). *A. Th. J.*

Vinēta (ɔ: Venderbyen), By, der efter Sagnet skal have ligget paa Øen Usedom ved Oder's Munding og skal være sunken i Havet ved en Vandflod, hvor den endnu skimtes. Mindet om Handelsstaden Julin (nedbrudt 1184), med Jomsborg, paa den nærliggende 0 Wollin synes af have været medvirkende til dette Sagns Opkomst. *A. O.*

Vinfamilien se Vinrankefamilien.

Vingedækker (*Elythra*) se Biller og Insekter.

Vingefisk se Skjoldfisk.

Vingefragt (bot.) kaldes en nødagtig Frugt eller Delfrugt, hvis Frøgemme bærer een eller flere, tynde, vingeagtige Udvækster, som fremme Spredningen ved Vindens Hjælp. f. Eks. hos Ælm, Ahorn, Ask, *Ptelea trifoliata*, Birk, Æl, Rabarber m. m. a. *V. A. P.*

Vinger kaldes hos Fuglene de hos de fleste Grupper til Flugt anvendte og i Overensstemmelse hermed omdannede Forlemmer. I Skelettet, hvis 3 Afsnit i Vingens sammenfoldede Tilstand ere bøjede saa stærkt, at de næsten ligge parallelt

Fig. 1.

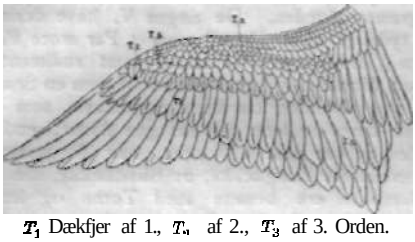

T_1 Dækfjer af 1., T_2 af 2., T_3 af 3. Orden.

ved Siden af hinanden, er Haandens Omdannelse særlig paafaldende, idet Knoglerne ere sammenvoksede og nogle rudimentære eller helt forsvundne (se Fugl S. 235). Hvad der betinger V.'s Form og dens Udvikling som Flugtredskab, er Fjerene, særlig Svingfjerene (*remiges*), af hvilke findes 2 Grupper: Haandsvingfjer (*r. primarii*), der udgaa fra Haanden, og Armsvingfjerene (*r. secundarii*), der i en Række sidde fast paa Albubenet, tilsammen i et Tal fra 16 til op mod 50. Haandsvingfjerenes Tal er 10—11, hos nogle Grupper 12, men den yderste er altid rudimentær, saa at det tilsyneladende Tal oftest bliver 9—10. Tallet, der altid er konstant hos samme Fuglegruppe, har stor systematisk Betydning f. Eks.

Hg. 3.

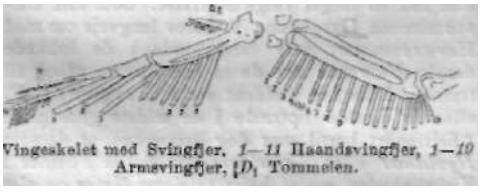

Vingeskelet med Svingfjer. 1—11 Haandsvingfjer, 1—10 Armsvingfjer, D Tommelen.

hos Spurvefuglene; da det altid er den yderste, der forsvinder, tælles rettest indefra udefter, medens Armsvingfjerene tælles omvendt; dog hersker herom ikke Enighed. Haandsvingfjerene ere de længste og stærkeste af alle Fjer, forholdsvis smalle og spidse, altid meget elastiske, Armsvingfjerene, hvis Tal er meget vekslende, ere kortere, bredere og blødere, de inderste, der sidde paa Albuen (undertiden kaldet *ter tiar ti*), ere ofte forlængede og anderledes farvede end de andre; hos en Del Grupper (*aquincubitale*) mangler den 5. Armsvingfjer. Resten af Vingens Fjerklædning udgøres af Dækfjerene (*tectrices*), der atter deles i øvre og nedre, hvilke sidste i Almindelighed sammenfattes under eet som >Dækfjer paa V.'s Undersides medens de øvre Dækfjer deles i 3 Grupper, Dækfjer af 1., 2. og 3. Orden; de to første Grupper dannes hver af en enkelt Række Fjer, svarende til hver af Svingfjerene, medens Dækfjerene af 3. Orden sidde i flere Rækker. Til V. hører endnu »Tommel vin gen« (*alula*), en lille Dusk Fjer udgaaende fra Tommelen og siddende øverst paa Vingeranden. Hos nogle Grupper findes paa Tommelen en Klo, hos andre paa Vingeranden en Spore. V.'s Form og Udseende ere højst forskellige hos de forskellige Fuglegrupper; hos Pingvinerne ere V. klædte med skællignende Fjer og virke kun som Luffer, hos Strudsfuglene findes ingen Forskel paa Svingfjerene og den øvrige Fjerbeklædning, og V. kunne ikke bruges til Flugt, hos en Del ikke flyvende Fugle, f. Eks. Gejrfuglen, er V. veldannet, kun for lille til Fuglens Størrelse, og herfra findes alle Overgange til de uhyre V. hos mange af de Aareføddede (*Steganopodes*). »V.'s Længde«, et ofte benyttet Maal, der i systematisk Henseende spiller en ikke ringe Rolle, maales efter en ret Linie fra Haandleddet til Spidsen af den længste Haandsvingfjer. *O. H.*

Vinger, Herred, Romerike og Vinger Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Vinger og Odalen Fogderi), Hedemarkens Amt, 492 □ Km., hvoraf 51 □ Km. Ferskvand, (1900) 4,655 Indb., altsaa ca. $10_{,5}$ Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld med V. og Østmarken Sogne; det omgives af Herrederne Eidskogen, Søndre Odalen og Brandval, og grænser paa en længere Strækning til Sverige. I Herredet ligger Kongsvinger Købstad (s. d.) og uden for denne Kongsvinger Fæstning (se Kongsvinger). Herredet, der er Indlandsherred, ligger med en mindre Del paa Nord- og Vestsiden af Glommen (s. d.), med den større Del S. og 0. f. denne; det er opfyldt af skovklædte Aaspartier og Fjælde og gennemskaaret af Vasdrag og Dalfører, blandt hvilke de største ere den Forsænkning, i hvilken Vingersjøen (2,2 □ Km.) og Sigernessjøen ($2_{,3}$ □ Km.) ligge samt Møkerens (11 □ Km. inden for Herredet), Sagaaens og Utgaardsjøens (3 □ Km. inden for Herredet) Dalføre. N. f. Glommen ligge Steinbitberget (417 M.), Vardaasen (362 M.) m. fl. Fjælde, i Herredets sydvestlige Del, der gennemskæres af Bæreias Dalføre, ligge Holtberget (402 M.), Marikollen (387 M.) m. fl., i dets midterste Del ligger Ursfjeld (440 M.), Sæterberget (408 M.) m. fl., og i det østligste Afsnit med Indsøen Varalden (7 □ Km. inden for Herredet) ligge Møkeraasen (358 M.), Grisberget (399 M.); Grændserøs Nummer 79, Kronhaldsrøs, naar 405 M.'s Højde. Blandt Herredets 103 Indsøer kunne endvidere nævnes Digersjøen (2 □ Km.) og Søndre Hærsjøen (4 □ Km.); af dets mange Vasdrag ere foruden Glommen blandt de største Billingsjøernes, Vrangsaaens, Sagaaens m. fl. Vasdrag. Af Herredets Areal ere ca. 32 □ Km. dyrket Mark, 250 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. Den tættest bebyggede Del af Herredet, der har flere betydelige Gaarde, ligger langs Glommen og i Strøget 0. f. Vingersjøen, ellers er Bebyggelsen spredt i Dalførerne; blandt de største Gaardsbrug kunne nævnes Skinnarbøl, Skandsgaarden, Overud, Lier, bekendt fra Krigene mod Sverige 1808 og 1814, Sæter, Nesteby, Varald-

skogen m. fl. Jordbrug og Fædrift ere de vigtigste Næringsveje: tillige er Skovdriften af stor Betydning for dette Distrikt; der findes inden for Herredet flere betydelige Savbrug, endvidere Møllebrug, Teglværk, Elektricitetsværk m. v. V. Kirke, opført 1698, ligger lige ved Købstaden; den ældste Kirke, der nævnes Aar 1227, laa paa Glommen's Østside; Østmarken Kirke, opført 1858, ligger ved Fagernessjøen S. f. Møkeren. Jærnbanen Christiania—Charlottenberg gaar gennem Herredet og har Stationerne Kongsvinger og Granli; fra Kongsvinger gaar tillige Solørbanen mod Nord ad Glommen's østre Bred. Hovedvejen fra Christiania kommer ind langs Glommen's nordre Bred til Kongsvinger, hvorfra Hovedveje fører mod Nord paa begge Sider af Glommen og mod Sydøst langs Sigernessjøen ind i Eidsskogen og videre til Sverige; i Herredets østre Del kommer Hovedvej til Østmarken fra Aabogen Station i Eidsskogen. Ved Karlstadoverenskomsten 1905 bestemtes, at Kongsvinger Fæstning, der i de senere Aar var moderniseret og forstærket ved ny Befæstningsanlæg, ikke yderligere maatte forstærkes. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Hedemarkens Amt« [Chra. 1902]). *N. S.*

Vingerhoed [fi'nχerhu.d], hollandsk Betegnelse for Centiliter.

Vingesnegle (*Pteropoda*) er en Fællesbetegnelse for to Smaagrupper inden for de opisthobranchiate (s. d.) Snegle; de kunne karakteriseres som tvekønnede, skalbærende eller nøgne, fritsvømmende Havsnegle, forsynede med ejendommelige Svømmefinner eller »Vinger«. I øvrigt er der mellem de to Hovedafdelinger, de skalklædte eller Thekosomerne og de nøgne eller Gymnosomerne, saa betydelige Forskelligheder til Stede i den finere Bygning, at de utvivlsomt maa opfattes som to vel sondrede Grupper, der af det pelagiske Liv ere omdannede paa tilsvarende Vis. Hos dem begge er Fodens Midtparti (de andre Snegles Krybesaal) stærkt formindsket, medens et Par ejendommelige Flige, »Vingerne«, ved dens Forende ere traadte i Bevægelsens Tjeneste; disse ere hos de skalklædte at opfatte som stærkt udviklede Sidedele af Foden, medens de hos de nøgne synes at være en Nydannelse, som intet direkte har med Foden at gøre. Thekosomernes Skal er ganske tynd og gennemsigtig, snart venstresnoet, snart mere eller mindre kegledannet og symmetrisk; den er som sædvanligt afsondret af Kappen, hvis Flige ofte delvis dække den; hos en enkelt Form, *Cymbulia*, er det, der gaar under Navn af Skal, dog ingen saadan, men et særegent, bruskagtigt Væv under Kroppens Overhud; derimod besidde Ungerne af samme en ægte Skal. Hos alle de skalklædte findes en Kappehule, som dog kun hos en enkelt Slægt (*Hyalæa*) indeslutter en Gælle; hos de nøgne kunne gælleagtige Dannelser findes paa højre Side eller i Bagenden. En ejendommelig Omlejring af Kappehulen, der bl. a. viser sig ved, at Gattet kommer til at ligge paa Ryggen eller paa venstre Side, udmærker visse Thekosomer, men i øvrigt stemme V. i alle vigtigere Bygningsforhold overens med *Opisthobranchiaterne*. De ere saaledes ogsaa tvekønnede, men Udførselsvejen fra Kønskirtelen er altid en udelt Gang. Begge Grupper have fimrende, skalbærende Larver; ejendommeligt for de nøgne er et senere Udviklingstrin, hvor Vingerne endnu ikke ere fremkomne, men tre Tværbaand af Fimrehaar i deres Sted virke som Bevægelsesorganer; dette giver disse Larver en meget betydelig ydre Lighed med Ormelarver. De skalklædte leve udelukkende af mikroskopiske Organismer, medens de nøgne ere graadige Rovdyr; dette har i høj Grad præget de to Grupper. Hos de førstnævnte er Hovedet ikke særlig afsat, bærer kun et Par smaa Følehorn og mangler Øjne; hos disse ledes Føden ad en fimrende Fure langs ad Fodens Underside hen til Munden og indfanges ved Hjælp af et Par Læbefolder, der fortil begrænse Munden. De nøgne V. have derimod et tydeligt afsat Hoved med et Par store Følehorn (foruden et Par smaa) samt rudimentære Øjne; Mundhulen kan krænges ud som en Snabel, der ved Grunden kan bære Sugeskaale, som ofte sidde flere samlede paa særegne Arme; endelig findes dybere inde i Munden, nær Tungeraspen, de saakaldte Krogsække, o: Blindsække, som paa Indersiden ere besatte med Torne og kunne krænges ud; alle disse Dannelser tjene til at indfange Byttet, der f. Eks. kan bestaa af skalklædte V. Alle V. ere ægte pelagiske Dyr, som bebo de store Verdenshave. Dagen igennem opholde de sig i de dybere Vandlag for henimod Aften at stige op i Overfladen; den søfarende kan da glæde sig ved Synet af de smukke »Søsommerfugle«. Det største Antal Former træffes i de tropiske og subtropiske Have, enkelte høre derimod hjemme i de kolde Egne og kunne her, ved deres overvældende store Individantal, spille en betydningsfuld Rolle som Føde for de store Havdyr. Det er saaledes den højnordiske 3 Cm. lange *Clione* (eller *Clio*) *limacina* Phipps, som udgør Hovednæringen for Grønlandsh valen; af den Grund betegnes den stundom som »Hvalaat«. I de nordiske Have findes desuden to Arter af de skalklædte, nemlig *Spirialis balea* Møller og *Limacina helicina* Phipps, der imidlertid begge kun naa en meget ringe Størrelse. Som alle fritsvømmende Dyr kunne V. føres langvejs om med Havstrømmene; selv langt inde i de lukkede danske Farvande ere de to førstnævnte af og til trufne. Ikke saa sjældent ser man angivet, at V. allerede skulde optræde i de ældste geologiske Aflejringer; hertil maa dog bemærkes, at de som *Hyolithus* eller *Conularia* betegnede Fossiler i Virkeligheden ere af højst tvivlsom Natur og slet ikke vise nogen nøjere Overensstemmelse med V., som med Sikkerhed ikke lade sig spore længere tilbage end til det øvre Kridt. (Litt.: G. O. Sars, *Mollusca Regionis Arcticæ Norvegiæ* [Chra. 1878]; J. E. V. Boas, »Bidrag til Pteropodernes Morfologi og Systematik«; K. Danske Vidensk. Selsk. Skr., M.-N. Afd. 6. R. IV [Kbhvn. 1886]). *R. H. S.*

Vingesvamp *(Cantharellus* Adans.), Slægt af *Agaricaceae* (s. d.), forskellig formede, kødede Svampe med gaffeldelte eller mere uregelmæssig grenede, butte, kødet-voksagtige, ofte ganske lave Lameller; sjældnere ere Lamellerne ugrenede og da meget lave (*Arrhenia* Fr.). De større Arter, saasom spiselig V. (*C. cibarius*) (se Madsvampe) og den giftige Orange-V. (*C. aurantiacus* [Wulf]) (se Giftsvampe), have regelmæssig kredsformet

Hat og midtstillet Fod; andre, især mindre Arter, have sidestillet Fod eller mangle ganske Fod. Sporerne ere farveløse. *C. R.*

Vinget (bot.) kaldes et Organ med een eller flere bladagtige Rande; Udtrykket benyttes om Stængler og Bladstilke. *A. M.*

Vingetap se Bladtap.

Vingne (o: Svingeren) ell. Vingthor; Navn for Guden Thor. *A. O.*

Vingolf (o: Vinhallen), Odin's Bolig for de afdøde Kæmper, = Valhal. *A. O.*

Vingt-un [vætõ'] (fr.: >een og tyve«), Hasardspil; Es og et Billedkort giver født >V.-u.« ; den, der faar mere end 21 »Øjne«, har tabt. Spillet svarer til »Halvtolv« (»onze et demi«) og »Trente-un«.

Vinguder var hos Grækerne navnlig Dionysos (s. d.) og hans Thiasos. Vinstokken personificeredes i Ampelos; andre Personifikationer vare Akratos, ublandet Vin, Komos, Drikkelag, Methe, Rus. Hos Romerne dyrkedes Liber og Libera, svarende til Dionysos og Persefone. Liber var en oprindelig gammelitalisk Guddom, der navnlig paa Landet i Vinhøstens Tid fejredes ved lystige Fester (smlg. Bacchanalia). *H. A. K.*

Vingulmark var i Middelalderen Fællesnavn for de norske Landskaber Borgarsyssel (Smaalenene) og Oslosyssel (Aker's og Follo's Fogderi). *O. A. O.*

Vingærsvamp se Gærsvampe S. 210.

Vinhofers se Dina V.

Viniégra y [i] **Lasso**, Salvador, spansk Maler, er født 1862 i Cadiz. V. er Elev af J. Villegas og staar ogsaa dennes maleriske Retning nær. Hans Virksomhed har især været knyttet til Rom. Værker: »Torero'ens Bryllup«, »Vaabenhandlere i Tanger«, »Hønsekræmmer i Marokko« (paa den internationale Kunstudstilling i Kbhvn. 1897) m. m. *A. Hk.*

Vinje, Herred, Telemarken Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Øvre Telemarken Fogderi), Bratsberg Amt, 1,216 □Km., hvoraf 60 □Km. Ferskvand, (1900) 1,698 Indb., altsaa ca. 1,5 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld med V., Nesland og Grungedal Sogne; det omgives af Herrederne Valle, Suldal, Røldal, Rauland, Laardal og Mo. Herredet er et Indlandsherred i den øvre Del af Telemarken; det er en Fjældbygd med mange mægtige Fjældpartier, gennemskaaret af dybe og som Regel trange Dalfører med Vasdrag, af hvilke de betydeligste ere Tokkes Dalføre, der i Retning Nord til Syd j gennemskærer Herredets sydøstre Del og som Saangas Dalføre kommer igen langs dets nordre Grænse, endvidere Vinjeelvens Dalføre, der som Sidedal til Tokkes Dalføre gaar i nordvestlig Retning og deler sig i Boras Dalføre og Kjelas eller Flaathølelvens Dalføre; hver af disse optage flere Sidedale med mindre Vasdrag. Blandt de mest fremtrædende Fjælde kunne nævnes Bordalseggen (1,315 M.), Glugvardeggen (1,315 M.), Haukelifjældets Afskraaning m. fl. i Herredets nordre og nordvestre Del, Vasdalseggen (1,657 M.), Store Midtfjæld (1,396 M.) m. fl. mellem Kjela-Vinjeelvens Dalføre og Herredsgrænsen i Syd, Vehuskjærringen (1,315 M.) Øst for Tokkes Dalføre m. fl. Der er flere betydelige Bræer, og evig Is og Sne dækker et Areal af 12 □Km. Omtrent alle Herredets Elve have Afløb gennem Skiensvasdraget (s. d.); blandt dets mange Indsøer (167) kunne mærkes det store Totakvand (s. d., 10 □Km. inden Herredet), Vinjevandet (3,7 □ Km.), Bordalsvandet (3,6 □ Km.) m. fl. Af Arealet opgives 14,5 □ Km. dyrket Mark, 180 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr; Jordbrug, der dog hemmes ved Herredets Højde over Havet, og særlig Fædrift ere de vigtigste Næringsveje; ligeledes er Skovdriften af Betydning, ligesom Jagt og Fiskeri samt Husflid (Træskæring) spiller en Rolle. Herredet har gode Fjældbeiter, og der findes bl. a. et betydeligt Antal af Rensdyr. Et Skiferbrud drives; i tidligere Tid blev drevet en Blyertsgrube. Blandt Herredets Gaarde, der som Regel ere samlede i Bygdelag, som den vakre Bygd Aabø med den store Hyllandsfoss i Tokkeelven, kunne nævnes Groven, Berdal, Særen, Tveito, Hylland, Sandaak, Kjøn m. fl. V. Kirke, opført 1796, ligger ved Vinjevand; Nesland Kirke, opført 1847, ligger i Herredets sydlige Del; paa begge Steder stod tidligere Stavekirker, fra hvilke enkelte Minder ere bevarede; i Neslands gamle Stavekirke indviedes det hellige Kors af St. Olaf 3. Aug. 1242. Grungedal Kirke, opført 1813, ligger ved det lange og smalle Grungevand. Blandt Herredets Veje er den vigtigste Hovedvejen fra Telemarken til Hardanger, Haukelivejen, med Statens Fjældstue Haukelisæter; denne Vej gennemskærer Herredet fra Øst mod Vest og følger Vinjeelvens Dalføre, medens en Gren kommer ind fra Syd, fra Dalen ved Bandaksvand, og en Hovedvej fra Vinje fører mod Syd til Mo; endvidere fører Bygdevej fra Lofthus ved Vinjevand til Kostveit ved Totakvand, ligesom der findes enkelte kørbare Gaardveje. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Bratsberg Amt« [Chra. 1900]). *N.S.*

Vinje, Aasmund Olafsen, norsk Digter, født i Vinje i Telemarken 6. Apr. 1818, død i Gran paa Hadeland 30. Juli 1870. Faderen var ved Sønnens Fødsel Lodbruger paa Gaarden Vinje i Vinje Præstegæld og overtog kort efter en liden Husmandsplads under samme Gaard; det var en begavet, vittig Mand, som ved sin Selvstændighedstrang og sin kaade Mund lagde sig ud med mange i Bygden. Aasmund fik tidlig erfare, hvad det vilde sige at være en saadan Husmands Søn; Misundelsen mod de bedre stillede vækkedes hos ham, og han higede efter højere Kaar. Efter Konfirmationen blev den læselystne Gut sendt nogle Maaneder paa et Hjælpeseminarium i Kvitesejd, og 18 Aar gl. blev han ansat som Omgangsskolelærer i Hjembygden. Om Somrene arbejdede han som Slaattekarl paa Gaardene eller som Driftegjæter i Fjældene, og han skar Træsko til Salg; han sparede sammen Penge af alle Kræfter for at kunne slippe ud til et Samfund med rigere Muligheder end den afstængte Fjældbygd, og ved Hjælp af et Laan kunde han efter 5 Aars Lærergerning komme sig af Sted til Asker Seminarium. Her arbejdede han haardt, læste adskilligt uden for Skolefagene, og hans ejendommelige Personlighed med den udprægede Trang til fri Prøvelse be-

gyndte allerede at bringe ham i Konflikter med Omgivelserne; han opponerede mod de religiøse Autoriteter, og hans Døletale vilde ikke godt lade sig passe ind i det danske Skriftsprogs Rammer. Efter 2 Aars Ophold blev han udeksamineret med Udmærkelse, og det følgende Aar (1844) fik han en Timelærerpost ved Mandal's Borgerskole. Medens han underviste i de lavere Klasser, deltog han samtidig som Elev i de højere Klasser, tog desuden Privattimer i levende og døde Sprog og læste meget paa egen Haand, særlig Filosofi; han blev en flittig Bidragyder i Byens Avis, og han optraadte som aktiv Politiker i Fællesskab med den vordende Oppositionshøvding S. Jaabæk. Snart blev Mandal ham en for snæver Virkekreds; han forsøgte at vinde videre ud dels som Sømand, dels som Handelsmand. Men til Slut skilte Byen sig selv af med ham; han havde i »Morgenbladet < skrevet en spottende Kritik over en kristelig Skolebog, og 1848 blev han opsagt fra sin Skolepost. Han drog nu til Christiania, og understøttet af oppositionelle Venner kunde han gennemgaa Heltberg's (s. d.) »Studenterfabrik«. Han fik Artium med Haud 1850 og begyndte efter Andeneksamen at studere Jus; han tog juridisk Embedseksamen med Laud i Decbr. 1856, blev autoriseret som Overretssagfører og var et Par Aar Advokatfuldmægtig, men drev det aldrig til selvstændig Virksomhed i dette Fag. Det var de litterære Interesser, han havde viet sit Livsarbejde til.

Revolutionerne i 1848 havde grebet ham stærkt, og den efterfølgende Reaktion gav ham Modbydelighed for de politiske Partier, medens han selv sluttede sig til den unge norske Arbejderbevægelse. Filosofiske, historiske og naturvidenskabelige Studier frigjorde ham endda mere fra de bestaaende Opfattelser, og navnlig blev han levende paavirket af den danske Forfatter M. Goldschmidt; han vilde ligesom denne staa frit til alle Sider, han lærte for Livet at se det relative i al Sandhed. Han fandt ligesindede Venner i Henrik Ibsen og Paul Botten-Hansen, og sammen med dem forsøgte han sig 1851 med et satirisk Ugeskrift »Andhrimner«, en Efterligning af Goldschmidt's >Corsaren«, som dog hurtig maatte gaa ind. Samtidig var han imidlertid bleven Christiania-Korrespondent til »Drammens Tidende«, hvoraf han havde sit tarvelige Levebrød i 8 Aar. Med disse Korrespondancer begyndte han at vække Opsigt, Beundring og Indignation i videre Kredse; thi de ejede et ætsende Vid, som tvang Folk til at læse dem, og intet eller ingen kunde være tryg paa ikke at rammes af den djærve Spot. I disse Aar blev han ogsaa mere og mere søgt som Lejlighedsdigter og navnlig som Festtaler; i sine Taler havde han altid de mest overraskende Vendinger og Indfald, og de bevægede sig i pludselige Kast mellem sublim Patos og drastisk Ironi. Endnu stod han imidlertid midt i en gærende Udvikling, og navnlig kæmpede han haardt for at finde klart og stærkt Udtryk for sit indre Liv. Over alt, hvad han i denne Tid frembragte, er der en helt forbløffende ustø Smag, og der er ikke andet deraf, som lever, end den lille Skandinavsang fra Studentermødet 1852 »Norden er et Søskend-Lag«. Højst mærkværdig er den Sprogblanding, han baade i Vers og i Prosa anvendte; han blandede rent Bygdemaal ind i Skriftsproget, og han forsøgte sig paa ublandet Bygdemaalsdigtning, indtil han 1858 helt gik over til det Landsmaal, som Ivar Aasen havde opstillet. Først nu, i 40 Aars Alderen, lykkedes det ham at finde den fuldgyldige Form, som kunde tilfredsstille hans Trang til frit og personligt Udtryk. Han begyndte nu Oktbr. 1858 at udgive paa Landsmaal Ugebladet »Dølen« (s. d.), som helt til hans Død blev det tro Organ for hans Arbejde og hans Kamp. Her kunde han helt slippe sig løs. Han holdt sig ikke inden for Landsmaalets strenge Formramme, men tumlede frit med det efter sine egne Behov, og han bøjede sig ikke for den sædvanemæssige Journalistiks Love, men skrev om alt og alle med hensynsløs Ligefremhed, men ogsaa med æggende Vittighed; han behandlede alle Tidens Problemer, fra Grødkogning til Darwinisme, og altid med en frisk Oprindelighed, der virkede som Elektricitet i Datidens Aandsliv. Hans Fremtræden med »Dølen« rejste en voldsom Strid, idet Maalstrævet først derigennem blev et aktuelt Spørgsmaal: det flyttedes fra Romantik over i Realisme. I Striden blev V. staaende temmelig ensom; han havde intet samlet Parti at støtte sig til, fortsatte tværtimod sin Kamp mod alle Partier, og hans personlige Hensynsløshed skabte ham mange Uvenner. Størst Larm vakte hans gentagne Angreb paa Bjørnstjerne Bjørnson, idet man heri mente at se et Udslag af Misundelse; den betydningsfulde Grundtanke var dog Kravet paa ægte menneskelig Sandhed, som han ikke fandt tilfredsstillet i Bjørnson's Bondefortællinger. Derimod gav han selv i sin første særskilte Bog, Rejseskildringen »Ferdaminni fraa Sumaren 1860« [Chra. 1861], med djærve Træk en paa een Gang kærlighedsfuld og streng, poetisk og vittig Skildring af den norske Bonde, hvori han afgjort brød med al national-romantisk Forgudelse og indvarslede en moderne Realisme. En poetisk Fremstilling af Bondeliv i Slutn. af 18. Aarh. gav han i Digtcyklussen »Storegut« [Chra. 1866; 7. Udg. 1905] paa Grundlag af Bygdesagn fra Vinje; men denne Bog har dog sit største Værd i de enkelte Digtes lyriske Skønhed. Thi V. var Lyriker mere end noget andet; han skrev i »Dølen« en Række Digte, som han delvis samlede i »Diktsamling« [Chra. 1863] og i »Blandkorn« [Chra. 1867], i hvilken sidste Bog ogsaa Prosastykker ere optagne. Hans Lyrik vakte Opmærksomhed for ham ogsaa blandt danske Kritikere. Mange af hans Digte ere blevne Folkesange i Norge (»Her ser eg fagre Fjord og Bygdir«, »At Far min kunde gjera« , »Du gamle Mo'r! du sliter arm« o. fl.); de udmærke sig ved deres koncentrerede, fyndige Følelsesudtryk uden Sentimentalitet; de gemme en intens Lidelse under en haard og stærk Form, og derfor have de en bittersød Duft, en graadfyldt Latter, som griber mægtig. Ogsaa i V.'s Digtning hersker det Tvesyn, som er ejendommeligt for hans Journalistik og hans Taler. — Hans Virksomhed blev ikke synderlig paaskønnet af Samtiden. Da Bjørnson 1860 fik et Digterstipendium paa 2,000 Kr., fik V. et Stipendium paa 1,000 Kr. for i England og Skotland at studere Retsvæsen og Samfundsforhold, hvortil han senere fik et Tillægsstipendium paa 720 Kr. af det kgl. norske Videnskabers Selskab

i Throndhjem; efter i Juni 1862 at have deltaget i Studentertoget til Kjøbenhavn kom han endelig af Sted til Storbritannien, hvor han navnlig opholdt sig i Edinburgh, og efter et kort Besøg i Paris vendte han hjem i Juli 1863. Udbyttet af sin Rejse nedlagde han i en flængende Kritik af det britiske Samfund, >A Norseman's views of Britain and the British« [Edinburgh 1863; norsk Oversættelse »Bretland og Britarne«, Chra. 1873]. Han havde tænkt sig Muligheden af at vinde Fodfæste i et større Sprogsamfund end det norske; men hans Bog fik en skarp Modtagelse i den engelske Presse, og han var i Virkeligheden trods alt fastgroet i den hjemlige Jord. Vinteren 1863—64 tilbragte han i Stockholm, hvor han var den norske Statsminister Sibbern's Gæst, og fra I. Marts 1865 blev han ansat som Ekstraskriver i Justitsdepartementet med en aarlig Gage af 1,000 Kr.; det var Belønningen, fordi han havde angrebet Bondeoppositionen. Men just fra denne Tid sluttede han sig til en Kreds, hvor en langt dyberegaaende Opposition forberedtes. Fra 1863 drog han hver Sommer sammen med J. E. Sars (s. d.) op i Jotunheimen, og i det daglige Samliv med denne og ligesindede Venner førtes han ind i den Spencer'ske Udviklingsopfattelse med dens Gennemførelse af en principiel og konsekvent national Tankegang. Sammen med disse Venner tog han nu op Kampen imod alle Amalgamationsbestræbelser i Unionspolitikken, og Følgen heraf for ham selv blev Afskedigelse fra hans Departementspost i Febr. [868. Paa Stortinget 1869 fremsatte nogle unge Tingmænd Forslag om Digtergage til ham, saaledes som allerede Bjørnson og Ibsen havde faaet; men Stortinget nægtede at tage Forslaget under Behandling. Han tabte dog ikke Modet, men udfoldede en rastløs Virksomhed i Litteratur, Maalstræv og Politik, og netop nu giftede han sig ogsaa. Hans Hustru døde imidlertid allerede Vaaren efter (1870), og selv var han allerede haardt angreben af Kræft i Underlivet; han fortsatte med »Dølen« helt til 24. Juli 1870, men drog saa bort til en Ven paa Landet, hvor han om Morgenen 30. Juli blev funden død i sin Seng. Af hans Artikler i >Dølen« bleve nogle samlede straks efter hans Død: »Vaar Politik« og »Om Schweigaard« [Chra. 1870], »Det norske Samlag« (s. d.), som han havde været med at stifte 1868, udgav senere en Samling af hans Landsmaalsskrifter, »Skrifter i Utval« [6 Bd., Chra. 1883—90], og desuden er udkommet et mindre Udvalg »Dikt og prosaskrifter« [Chra. 1903]. Et Mindesmærke paa hans Grav blev ved Folkesubskription rejst 1873, og en Bautasten ved hans Barndomshjem i Vinje blev rejst 1892; Barndomshjemmet er fra 1904 overtaget til Vedligehold af Herredsstyrelsen. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI; »Nordmænd i det 19. aarh.« II, ved H. Koht; VetleVislie, »A. O. Vinje« [Bergen 1890]; V. Vislie, »Aasmund Vinje« [Oslo 1906]; Richard Berge, »Storegut« [Oslo 1906]).

Cand. mag. Halvdan Keht.

Vinkel (mat.). To Linier (*OA* og *OB*), dragne ud fra samme Punkt (*O*), siges at danne en V. (*AOB*); Punktet kaldes V.'s Toppunkt, Linierne dens Ben. Lægger man en Cirkel, der ved Radier er delt i 360 kongruente Udsnit (Transportør), med sit Centrum i *O*, og det viser sig, at der mellem *OA* og *OB* ligger *g* Udsnit, siges *OA* og *OB* at danne en V. paa *g* Grader (g^0). Er omvendt opgivet, at *OA* og *OB*'s Vinkel er

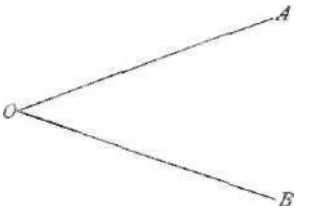

g^0, kan man ved Hjælp af Cirkelen tegne dem i deres rigtige indbyrdes Stilling; hvorledes man ved en Udvidelse af Reglen kan afsætte V. med Gradantal, som ere større end 360 eller negative, er omtalt under Trigonometriske Funktioner. Vinkel enheden 1^0 deles i 60 Minutter ($60'$), $1'$ i 60 Sekunder (60"). Som Maal for en V. bruges ogsaa Længden af den Bue, som dens Ben afskære paa en Cirkel med Centrum i Toppunktet, maalt med Radius som Enhed; V. siges saa at være udtrykt i Tal eller i Bue (for Radius 1). V. paa 90^0 i Tal $\left(\frac{\pi}{2}\right)$ kaldes ret, V. paa 180^0 (π) lige; disse i Forening med 270^0 (—) dele de første 360^0 i 1., 2., 3. og 4. Kvadrant. En V. i 1. Kvadrant kaldes spids, en i 2. Kvadrant stump. To V., der tilsammen udgøre 90^0, 180^0 eller 360^0, kaldes henholdsvis Komplement-, Supplement- og Explementvinkler. Have to V. et Ben fælles og de andre i hinandens Forlængelse, kaldes de Nabovinkler; de udgøre tilsammen 180^0. En ret Vinkel er = sin Nabovinkel. Forlængelserne af en V.'s Ben ud over Toppunktet danne V.'s Topvinkel; Topvinkler have samme Gradantal. Foruden Center- og Periferivinkler (s. d.), kunne ogsaa andre V. maales ved Cirkelbuer. En V., hvis Toppunkt ligger uden for en Cirkel og hvis Ben begge skære Cirkelen, er i Gradantal = den halve Differens mellem de mellem Benene liggende Buer; ligger V.'s Toppunkt inden for Periferien, har den halvt saa mange Grader som de af dens og dens Topvinkels Ben afskaarne Buer tilsammen. Ved V. mellem to rette Linier, der ikke ligge i samme Plan, forstaas V. mellem to Paralleller med dem, trukne gennem samme Punkt. Til Definitionen paa to Liniers V. føres alle andre Vinkeldefinitioner tilbage. En Linies V. med en Plan er dens V. med dens Projektion paa Planen; to Planers V. dannes af deres Skæringslinier med en tredje Plan vinkelret paa dem begge. Naar man taler om Kurvers eller Fladers V. i et Skæringspunkt, sættes i Stedet for Kurverne og Fladerne deres Tangenter og Tangentplaner. *Chr. C.*

Vinkel (tekn.), forkortet Benævnelse for ret Vinkel, benyttes ogsaa om de Redskaber, ved hvilke denne afsættes eller kontroleres. Disse ere hos Træarbejderen gerne af Træ, hos Metalarbejderen af Jærn eller Staal. Skal V. lægges an mod en Kant paa Arbejdsstykket, har den ene Gren et Anslag eller et Bryst. *F. W.*

Vinkelhage, Redskab for Bogtrykkere, er en lille, paa to Sider aaben *Jærnrende*, hvori Sætteren stiller Skriften, idet han een for een anbringer Typerne (se for øvrigt Bogtryk Fig. 2). *F. W.*

Vinkeljærn, Jærn (eller Staal), hvis Profil dannes af to under en ret Vinkel sammenstødende, ofte lige lange Flancher. *F. W.*

Vinkelmaaler eller Vinkelinstrument er et Instrument, der i Landmaalingen bruges til at maale Horisontalvinkler og undertiden ogsaa Vertikalvinkler. V. bestaar af en Sigtelinie, der kan drejes om en horisontal og en vertikal Akse samt en vandretstillet inddelt Kreds, paa hvilken man kan maale Vinkler mellem forskellige Stillinger af Sigtelinien, samt undertiden tillige en lodretstillet inddelt Kreds, paa hvilken man kan aflæse den Vinkel, som Sigtelinien i forskellige Stillinger danner med det vandrette Plan. Som Sigteredskab bruges i Reglen en astronomisk Kikkert med sammensat Objektivlinse og med et sammensat Ramsden's Okular. Sigtelinien i Kikkerten er bestemt ved Objektivlinsens optiske Midtpunkt og ved Skæringspunktet mellem den lodrette og den vandrette Traad i et af Edderkoppespind dannet Traadkors, der er anbragt i Kikkerten tæt inden for Okularlinsen. Kredsen, paa hvilken Sigteliniens forskellige Stillinger skulle aflæses, er i Reglen delt i 360 Grader, og hver Grad igen i halve eller kvart Grader; til Aflæsning af mindre Dele (halve eller kvart Minutter) benyttes en Nonius. Ved Brugen fastgøres Instrumentet paa et trebenet Træstativ, og ved Hjælp af Skruer og en paa Instrumentet anbragt Libelle kan Instrumentets Vertikalakse stilles lodret.

En Betingelse for at kunne bruge Instrumentet er, at Horisontalaksen, om hvilken Sigtelinien drejer sig, danner en Vinkel paa 90^0 med Vertikalaksen, og at Sigtelinien danner en Vinkel paa 90^0 med Horisontalaksen. Der er derfor anbragt Skruer, ved Hjælp af hvilke Horisontalaksens Vinkel med Vertikalaksen og Sigteliniens Vinkel med Horisontalaksen kunne forandres noget, men for øvrigt ere de fleste V. indrettede saaledes, at de Fejl i den maalte Vinkels Størrelse, der kunde hidrøre fra, at disse Vinkler ikke vare nøjagtig 90^0, kunne bortelimineres ved en Dobbeltmaaling, hvor Fejlen den ene Gang optræder positiv, den anden Gang negativ, saaledes at Middeltallet af de 2 Maalinger giver den rigtige Værdi for Vinkelen.

Naar Instrumentet skal bruges til at maale Vinkelen mellem 2 Linier, eller rettere mellem de to lodrette Planer, som indeholde hvert sit af en Vinkels to Ben, opstilles Instrumentet saaledes, at Vertikalaksens Forlængelse gaar gennem Vinkelens Toppunkt. Vertikalaksen stilles nøjagtig lodret, Sigtelinien drejes ind i det ene Vinkelben, og dens Stilling aflæses paa den inddelte Kreds; derpaa drejes Sigtelinien ind i det andet Vinkelben, og Stillingen aflæses paa Kredsen. Differensen mellem de to Aflæsninger giver da Vinkelens Størrelse i Grader og Minutter. Ved de fineste V. foretages Aflæsningen paa Kredsen ved Hjælp af Mikroskoper anbragte paa Instrumentet. *H. C.*

Vinkelmaalet (eller Vinkelhagen, *Norma),* et lidet fremtrædende Stjernebillede paa den sydlige Himmel midt i Mælkevejen mellem Ulven og Alteret og Norden for det sydlige Triangel, indeholder efter Gould 29 Stjerner, synlige for det blotte Øje; de klareste ere af 4. Størrelse. Af Dobbeltstjerner kunne nævnes *s*, λ og γ_2 samt ι_1, der er tredobbelt. Af Stjernehobe findes der flere meget rige paa Stjerner; to af disse ere udmaalte af Gould efter Fotografi med henholdsvis 261 og 214 Stjerner; to ere kugleformede. Af foranderlige Stjerner kendes hidtil 7, der alle ere teleskopiske. I V. fandt man efter Fotografi i Arequipa en ny Stjerne, den første fotografisk fundne, der Juli 1893 blussede op til 7. Størrelse; men i Midten af 1895 var den teleskopisk usynlig. *y. Fr. S.*

Vinkelret (mat.). Naar to Kurver, to Flader eller en Kurve og en Flade danne en ret Vinkel (se Vinkel), siges de at være v. paa hinanden. I Stedet for v. bruges undertiden Ordet perpendikulær, se ogsaa Normal. *Chr. C.*

Vinkelskriver, et Ord, der antages dannet efter det tyske >Winkeladvokat« o: en Person, der praktiserer som Sagfører uden at være berettiget dertil og derfor til en vis Grad maa optræde skjult, »Smugsagfører«, men Ordet er derefter i daglig Tale gaaet over til i al Alm. at bruges som haanlig Betegnelse for enhver, der ved — beføjet eller ubeføjet — Udøvelse af Sagfører- og lignende Virksomhed bruger uværdige Kunster og Kneb og paa en smaatskaaren, hensynsløs Maade udnytter Loves og Retshandlers Ordlyd, altsaa noget lignende som >Lommeprokurator<. *E. T.*

Vinkelspejlet er et lille Redskab, der bruges i Landmaalingen til at afsætte rette Vinkler. Det bestaar af 2 smaa firkantede Spejle, der sidde fast i tynde Metalrammer; disse Rammer ere anbragte indvendig i et tresidet Metalprisme, hvis ene Side er aaben, medens den øverste Halvdel af de to andre Sider er bortskaaren. Spejlene skulle danne en Vinkel paa 45^0 med hinanden. Medens det ene Spejl sidder fastskruet til Metalprismets ene, indvendige Side, er det andet ved Skruer anbragt saaledes, at det kan drejes noget og Vinkelen mellem Spejlene derved forandres. Metalprismet, hvori Spejlene sidde, har forneden et lille Haandtag af Træ eller Metal. *H. C.*

Vinkelvægtstang, en vinkelbøjet Vægtstang (s. **d.).**

Vinkulēre (lat.) et Værdipapir betyder at forandre det fra at være et Ihændehaverpapir, der gælder i Hvermands Haand, til et Dokument, der kræver den berettigedes Paategning for at kunne overdrages. Vinkuleringen foregaar ved en Paategning paa Papiret i Forbindelse med en Notering i den Institutions Bøger, som har udstedt det. Til Ophævelse af Vinkuleringen (Devinkulering) kræves ligeledes Notering i Bøgerne. *E. M.*

Vinland, undertiden med Tilføjelsen >det gode« *(hit goða).* Saaledes kaldtes en Del af Nordamerika's Østkyst, som Leifr (s. d.) den heldige Eriksson først af alle opdagede. Om Opdagelsen selv hedder det kort og godt i Erik den Rødes Saga (Kap. 5), at Leifr >traf de Lande, hvorom han i Forvejen ingen Anelse havde; der var Hvedeagre, der saaede sig selv, og Vintræer voksede der; der var ogsaa det Træ, der heder Maser <; af alt dette tog han Prøver med. Dette skete i Aaret 1000. Det vakte Opsigt, at Leifr havde fundet et nyt Land, og hans

Broder rustede sig til en Ekspedition Aaret efter, men paa Grund af Storm førtes han i stik modsat Retning, og han maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Bedre Held havde Islændingen Torfinnr Karlsefne med sig, der 1002 var kommen til Grønland. Han og en anden Islænding udrustede da en ny Ekspedition med to Skibe og 140 (eller 160) Mand i det hele. De styrede — ifølge samme Saga — ud fra Vesterbygden, og efter to Halvdøgns Fart (skal rimeligvis være fem) fandt de det ny Land, hvor der var fuldt af flade, store Klippeblokke, hvorfor de kaldte denne Del af Landet Helluland (af *hella*, en lang. flad Sten); der var en Mængde Ræve. Derefter sejlede de to Halvdøgn mod Syd-Sydøst og fandt et Land, der var bevokset med Skov, hvorfor de kaldte det Markland. Saa sejlede de endnu to Halvdøgn og kom til et Næs, som blev kaldt Kjalarnæs, og en lang Kyststrækning, som de paa Grund af dens forbavsende Udstrækning kaldte Furðustrandir; derefter blev Landet indskaaret. Her dvælede de og sendte et Par Mennesker i Land for at undersøge Landet; de kom tilbage med »Vindruer og selvsaaet Hvede«. De sejlede derpaa videre mod Syd og lagde ind i en Fjord, som de kaldte Strømfjord, og her overvintrede de (1003—04). De undersøgte Landet her, der nærmere beskrives. Den følgende Sommer drog Torfinnr afsted atter mod Syd og sejlede »længe, indtil han kom til en Elv«, der nærmere beskrives; der fandt de Hvedemarker og Vintræer. Og her stødte de første Gang paa Mennesker; »de vare smaa, og onde saa de ud; de havde daarligt Haar paa Hovedet, med store Øjne og meget brede Kinder«; de havde Skindbaade; det første Møde var fredeligt, og de handlede med hinanden. Senere kom det til Kamp imellem dem, som nærmere beskrives. Derpaa droge de tilbage til Strømfjord og vare der, atter efter en Undersøgelsestur i Sommerens Løb, den 3. Vinter (1005—06). Atter havde de Sammenstød med indfødte vilde, og det lykkedes dem at fange to Børn, som de toge med sig; Børnene nævnede deres Forældre og to »Skrællingekonger«. Den Del af Landet, som Torfinnr sidst kom til, kaldtes Vinland. Saaledes lyder den paalideligste Beretning om denne mærkelige Ekspedition og Amerika's første Opdagelse, hvorom ogsaa Adam af Bremen havde hørt. Der er ingen Tvivl om, at den i alt væsentligt er rigtig; derimod er Beretningen i den saakaldte »Grænlendingabáttr« i Flatøbogen ganske upaalidelig og bør lægges til Side eller benyttes med den største Forsigtighed. Vi høre fra senere Tider om enkelte Rejser til det nyfundne Land, saaledes 1121, da en Biskop Erik drog derover, men han synes ikke at være vendt tilbage; 1347 omtales et Skib, der drog til Markland; men disse Rejser bleve betydningsløse. Spørgsmaalet om, hvilke Dele af Nordamerika's Østkyst der saaledes ere blevne opdagede, har været og er endnu til Dels omtvistet. Det vigtigste Indlæg i hele Spørgsmaalet er G. Storm's Afhandling: »Studier over Vinlandsrejserne, Vinlands Geografi og Etnografi« i »Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist.«, 1887. Han kommer til det Resultat, at Helluland er Østkysten af Labrador (eller mulig den nordligste Del af New-Foundland), at Markland er New-Foundland og Vinland Nova Scotia; de enkelte Stednavne søger han at identificere, men her er der Usikkerhed til Stede, da Valget kan komme til at staa mellem forskellige Steder. Unægtelig fører Storm særdeles gode Argumenter i Marken for sin Opfattelse, baade med Hensyn til det rent topografiske og det Plante- og Dyreliv, der omtales eller antydes. Ikke desto mindre maa det vistnok siges, at Sagen ikke fuldt tilstrækkelig er oplyst, og at en Undersøgelse med den nøjeste Hensyntagen til Sagaens Enkeltheder endnu er ønskelig. I Hovedsagen er det givet, at det Kystland, som Torfinnr Karlsefne og hans Ledsagere udforskede, maa søges omtr. imellem den 42. og 55. Breddegrad. Hvad de Indbyggere angaar, som de traf paa, mente G. Storm ogsaa at kunne bestemme dem som en Indianerstamme (Mic-mac-Indianere). Dette er nu vistnok meget tvivlsomt. Selve Beskrivelsen af dem tyder lige saa bestemt paa en Eskimotype, ligesom Beskrivelsen af deres Baade (Kajakker) gør det samme. Hvad Sproget, ɔ: de 4 Mandsnavne, angaar, som Sagaen har overleveret, søgte G. Storm at vise, at de kunde være indianske; dette er utvivlsomt det mindst sikre ved G. Storm's hele Forklaringsforsøg, og Cand. W. Thalbitzer har søgt at vise, at disse Navne med temmelig stor Sandsynlighed kunde fortolkes som eskimoiske (»Skrællingerne i Markland og Grønland, deres Sprog og Nationalitet« i »Oversigt over det kgl. danske Vidensk. Selsk. Forh.«, 1905). (Litt.: Foruden de alt nævnte: »Grønl. hist. Mindesmærker« [I—III]; *Antiquitates americanæ* [1837]; A. Reeves, *The finding of Wineland the good* [1890]; J. Fischer, »Die Entdeckungen der Normannen in Amerika« [1902]; flere andre Skrifter og Afhandlinger ville findes i det sidstnævnte Skrift). *F. J.*

Vinlus (*Phylloxera*), Slægt af Bladlus, hvis Arter leve paa Ege-, Valnød- og andre Træer samt paa Vinplanten. Kun een Art, den saakaldte V., *P. vastatrix*, fortjener nærmere Omtale. V. eller Druelusen er i Øjeblikket maaske en af Menneskenes værste Fjender mellem Dyrene og en af dem, der har forvoldt dem de største pekuniære Tab; Frankrig alene har den paaført et pekuniært Tab, der er langt større end den tysk-franske Krigs.

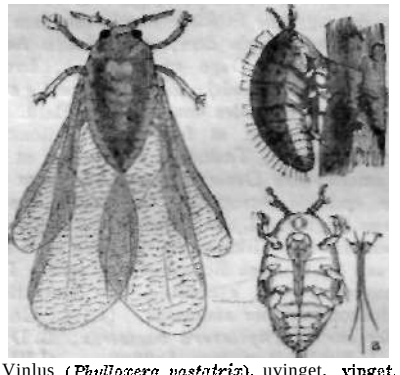

Vinlus (*Phylloxera vastatrix*), uvinget, vinget sugende. *a* Sugesnabel, stærkt forstørret.

P. vastatrix er rød eller rødgul af Farve; Antennerne ere tykke med 3 Led; Benene korte og tykke; den har ingen Honningrør; den er nær beslægtet med *Chernes* og har ligesom denne en meget kompliceret Livshistorie.

De vingede Hunner vise sig i Europa i Aug.—Oktbr. Hver Hun lægger ca. 4 partenogenetiske Æg paa Bladenes Underside. Af disse Æg fremgaa i Efteraaret Hanner og Hunner, begge vingeløse og uden Munddele; de vandre ud paa Stammen, hvor hver Hun lægger et eneste Æg. Dette Æg overvintrer, men om Foraaret udvikler sig en vingeløs, meget graadig V. Denne kan gaa over paa Bladene, hvor den lægger partenogenetiske Æg og danner Galler; i Europa gaar den imidlertid ned paa Rødderne og aflægger Æggene der. Af disse fremgaa i Løbet af 8 Dage Unger, som blive ægproducerende Hunner i Løbet af ca. 20 Dage, og som lægge flere Æg. I Sommerens Løb følger da en halv Snes partenogenetiske Generationer. Rødderne blive opsvulmede som Følge af Angrebene. Midt om Sommeren opstaar der mellem de underjordiske Former en Generation, hvis Individer efter 4 og ikke som sædvanlig efter 3 Hudskifter blive til de store vingede Hunner, hvormed vi begyndte.

Det er væsentlig kun som Rodsnylter, at V. har sin meget store Betydning.

Phylloxeraen er indført fra Amerika, hvor den paavistes ca. 1854, til Europa med amerikanske Vinstokke. Angrebet viste sig først i Frankrig 1863, men først i 1868 blev Dyret paavist i Vinhaven ved St. Rémy af Planchon, der gav Dyret Navn. Indtil 1879 havde Dyret angrebet den største Del af de franske Vinhaver. Frankrig menes siden 1869 at have tabt 13,5 Milliarder Frcs. paa Druer og Vin. Vinproduktionen sank en Tid til en Tredjedel, og Vinhaver, der tidligere solgte for 10,000—20,000 Frcs. pr. Hektar, solgte for 1,000 Frcs. Meget betydelige Angreb have ogsaa vist sig i Østerrig, Portugal og Spanien, i Australien, i Kap, kort sagt, overalt, hvor der findes Vinavl.

Man søger at bekæmpe Angrebene ved at opgrave de angrebne Stokke, overhælde dem med Petroleum og brænde dem; de angrebne Arealer sættes i 25—40 Dage under Vand, hvorved Dyrene kvæles. Kemiske Reagenser, særlig svovlsur Kalk, ere ligeledes anvendte med Held. Man har endvidere søgt at frede om Phylloxeraens Fjender (Podurer, Tusindben o. a.) samt at indføre amerikanske Drueracer, der ere langt kraftigere end de europæiske og bedre modstaa Lusenes Angreb. I alle Vinlande er Lovgivningsmagten traadt i Virksomhed til Værn mod Phylloxeraen og til dens Bekæmpelse; særlige Drueluskongresser ere afholdte, og internationale Drueluskonventioner afsluttede. (Litt.: Cornu, *Etudes sur le Phylloxera vastatrix*; L. Dreyfus, »Ueber Phylloxerinen« [1889]). *C.W.L.*

Vinnitza, By i det sydvestlige Rusland, Gouvernement Podolien, ligger 154 Km. 0. N. 0. f. Kamenez Podolski ved Bug's Optagelse af den lille Flod V. samt ved Banen fra Kijev til Imerinka. (1897) 28,733 Indb., hvoraf omtrent 3/5 ere Jøder. V. j har en Del Industri, og i Nærheden findes Stenbrud. Byen er anlagt i 14. Aarh. *H. P. S.*

Vinoy [vinwa'j, Joseph, fransk General, født 10. Aug. 1800, død 29. Apr. 1880. Oprindelig studerede han Teologi, men opgav dette og traadte 1823 ind i Hæren. Indtil 1854 forrettede han Tjeneste i Algérien, hvor han opnaaede Oberstgraden. Som Brigadegeneral deltog han i Krim-Krigen under Canrobert og førte i den italienske Krig 1859 Division under Niel. I 1870 fik han Kommandoen over det nyoprettede 13. Armékorps med den Opgave at ile Mac Mahon til Hjælp. V. naaede imidlertid kun til Meziéres, hvor han fik Meddelelse om Mac Mahon's Indeslutning i Sedan. Han førte nu med Dygtighed sit Korps tilbage til Paris, forfulgt af det preussiske 6. Korps. Under Paris'es Belejring kommanderede V. først den 3. Armé og fik, da Trochu trak sig tilbage, 20. Jan. 1871 Befalingen over hele Pariserhæren, som han førte bort fra Paris ved Udbrudet af Opstanden. Under Bekæmpelsen af denne førte V. Reservehæren under Mac Mahon. Samme Aar udnævntes han til Storkansler for Æreslegionen og valgtes 1877 til Senator. Han har skrevet: »Campagne de 1870—71«; »Siége de Paris«; »Opérations du XIII Corps et de la III Armée« [1872]; »Opérations de l'armée de Paris et de l'armée de réserve« [1872]; »L'armée francaise en 1873« [1873]. *B. P. B.*

Vinpalme, et Udtryk, der sikkert anvendes om flere Arter Palmer, der levere Vin, men maaske rettest bør knyttes til *Raphia vinifera* (se Raphia). *A. M.*

Vinpunch se Punch.

Vinpæle er et af de vigtigste Produkter i store Dele af Mellemeuropa's Skove, idet de bruges til at støtte Vinrankerne; V. ere almindeligvis Stødskud af Eg eller ægte Kastanie, ofte afbarkede, og forbruges i stor Mængde, da de hurtig raadne i Jordskorpen. *C. V. P.*

Vinranke se Vinrankefamilien.

Vinrankefamilien (*Vitaceae*, *Ampelidaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Frangulinae*, klatrende Vedplanter med lange Stængelled, der ofte ere opsvulmede ved Grunden, og med Klatretraade, der sidde lige over for Bladene. Disse ere spredte, stilkede og forsynede med Akselblade; Bladpladen er haandnervet, hel eller mer eller mindre stærkt indskaaren, i øvrigt af meget forskellig Form. Blomsterstanden er kvastformet; flere Stande ere samlede i en Top, der har samme Plads som Klatretraadene. Blomsterne ere smaa og grønlige; der er 4—5 Bægerblade og Kronblade, som ere samlede i Spidsen og fældes som en Hætte, og 4—5 Støvblade; de ere undersædige eller lidt omkringsædige. Frugtknuden er dannet af to Frugtblade og bærer en kort eller slet ingen Griffel; der findes to Æg i hvert Rum. Mellem Støvvej og Støvdragere findes en Honningskive. Frugten er et Bær med faa Frø. Familien omfatter henved 500 Arter, der leve i tropiske eller subtropiske Egne; talrige Arter høre til de i Tropernes Skove hyppigere fundne Lianer. Med Undtagelse af Vinstokken (se nedenf.) spille Arterne ingen stor økonomisk Rolle.

Vinranke (*Vitis Tourn.*), højt klatrende Vedplanter med dels tvekønnede, dels særkønnede, 5-tallige Blomster og kuglerunde eller aflange Bær med 2—4, oftest pæreformede Frø. 28 Arter, der vanskelig adskilles. Flere af disse

have mere eller mindre fremragende Betydning som Vinplanter, idet den af deres Bær (Vindruer) pressede Saft forgæres til Vin; desuden spises Bærrene saavel i frisk som i tørret Tilstand. De vigtigste af disse Arter nævnes nedenf. Ægte Vinranke eller Vinstok (*V. Vinifera* L., se *Fig.*) har en paa andre Træer højt (10 M. eller mere) klatrende Stamme, der dog ogaaa kan være nedliggende, og som opnaar en Arms Tykkelse eller mere. Barken er graabrun og skaller af i Form af lange, smalle Strimler. Veddet er sejt og bøjeligt. Grenene ere dels Langskud (Tysk: Lotten) med indtil 40 toradede Blade, over for hvilke der kun findes et mindre Antal Ranker, dels de fra Langskuddene frembrydende Kortskud (Tysk: Geisen, deraf Gejtser).

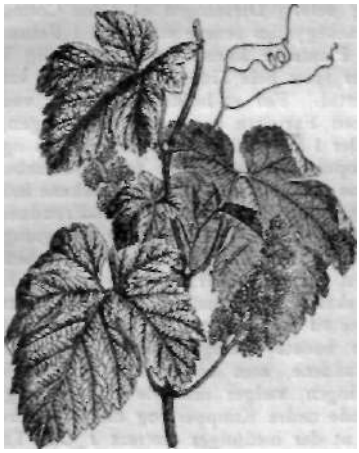

Bladene ere langstilkede, afrundet-hjertedannede og oftest 5-lappede; som unge ere de blødt behaarede, som ældre glatte. Toppen er opret, og Blomsterne gulgrønne og vellugtende. Bærrene ere grønne, gullige, røde til sorteblaa og stærkere eller svagere duggede (voksklædte). Medens den ægte Vinranke er langt den vigtigste Vinplante, have de øvrige nedenfor nævnte Arter Betydning dels som selvstændig vinproducerende Planter, dels som Grundstamme for og til Krydsning med den ægte Vinranke. Ræve-V. (*V. Labrusca* L.) har hjertedannede, hele, 3- eller 5-lappede og paa Undersiden graat eller ræverødt filtede Blade. Blomsterne sidde i en lille Top; Bærrene ere store. Den har hjemme i Nordamerika og dyrkes i mange Varieteter. Sommer-V. (*V. aestivalis* Michx.) har bredt hjertedannede, undertiden 3- eller 5-lappede, paa Undersiden graafiltede Blade, en stor Top og smaa Bær. Den stammer fra de sydøstlige Stater i Nordamerika og dyrkes ligeledes i talrige Varieteter. Rundbladet V. (*V. rotundifolia* Michx.) har hjertedannede, oftest glatte og blanke Blade, smaa Toppe og store Bær, hvis Frø ikke ere pæreformede; Barken fældes først paa den ældre Del af Stammen.

Den ægte Vinrankes Hjemsted er ukendt. I Armenien og tilgrænsende Lande vokser en Vinranke, som af nogle menes at være Stamplanten, medens andre antage, at den i Middelhavsomraadet og visse Egne af Mellemeuropa (Rhin-Egnene og Donau-Dalen) levende Vinranke (*V. silvestris*) ved Kulturen har givet den ægte Vinranke. Om den første Dyrkning af Vinstokken i den gamle Verden vides lige saa lidt. Vist er det, at Kulturen er ældgammel, hvorom Vidnesbyrdene i det gamle Testamente jo ere tilstrækkelig talende, og desuden i den ægyptiske Oldtid kan følges tilbage til 3—4,000 Aar før vor Tidsregning. Der er meget, der taler for, at Dyrkningen af V. er begyndt i Landene S. f. Sortehavet og det kaspiske Hav og derfra tidlig er udbredt imod Øst og især mod Vest. I den græske Oldtid er den sikkert for længst i fuld Gang, og fra det sydøstlige Europa bredte den sig hurtig endnu længere Vest paa til Italien, Spanien og Frankrig, hvor Kulturen ogsaa er gammel. Senere ere dens Grænser yderligere udvidede. Nordgrænsen for Vinavl i det store er i Europa omkring 52^0 n. Br. (Magdeburg); nordligere kan den ikke gennemføres med Fordel, selv om Druer i gunstige Somre meget vel kunne modnes saa højt op som til 61^0 n. Br. (Sognefjord). Den sydlige Grænse for Vinavl i den gamle Verden (Ægypten) er 27^0 s. Br. Gennemsnitlig dyrkes Vinranken i Bjærgene ikke over en Højde af 530 M. I Nordamerika dyrkes i Kalifornien den ægte Vinranke, medens Vihavlen 0. f. Klippebjærgene er baseret paa nordamerikanske Arter (se ovenf.), der ad forskellige Veje ere forædlede. Nordgrænsen for Vinavl er i Nordamerika ved 50^0 n. Br. Ogsaa i denne Verdensdel er Kulturen forholdsvis gammel; allerede i 1564 avledes Vin i Florida, men Navnet »Vinland« for Nordamerika, som de gamle Islændere jo benyttede, tyder paa en endnu langt ældre Benyttelse af Vinrankernes Frugter. Foruden i Orienten, Europa og Amerika findes der i Sydafrika og Australien en ikke ubetydelig Vinavl; i Asien vilde Dyrkningen sikkert være endnu mere udbredt, om ikke den muhamedanske Religion forbød Nydelsen af Vin. Alt i alt kan det siges, at Vinstokken kun trives i Egne, hvis Middel-Sommervarme er 20^0 C., og hvis Middel-Vintervarme andrager $+ 5^0$ til 0^0 C.

Vinstokken trives paa meget forskelligartet Jordbund, men kræver, at Jorden maa have en ret høj varme- og vandbindende Evne. Desuden maa de Arealer, der vælges til Kultur, være sydlig eksponerede; Markerne anlægges derfor paa sydlig vendende Skraaninger, »Vinbjærge«, og behandles inden Plantningen grundig, ved Jordbearbejdning, Afvanding, Rydning for Sten og Ukrudt, rigelig Tilførsel af Gødning etc.; den bedste Gødning skal være Kompost med Guano eller med Superfosfat og Kali. Planterne sættes i Rækker med visse Mellemrum, hvis Størrelse afhænger af forskellige Forhold. I vore Dage plantes saa vidt muligt kun Stiklinger af 1 eller 2 Sorter sammen. I Mellemeuropa bindes Skuddene, efter som de vokse til, fast til Stænger af 1—2 M.'s Højde, og ved Beskæring holdes Planterne saa stærkt nede, at de ikke naa op over Stængerne; dette sker af Hensyn til Udnyttelsen af den større Varme nær Jordens Overflade. I Sydeuropa kan Stammen derimod føres betydelig højere til Vejrs, som Espalier, i Loggiaer o. s. v. I øvrigt er Behandlingen af

Kulturerne meget forskellig, alt efter Egn, Race, Anvendelse og andre Forhold. Naar Druerne om Efteraaret modnes, afplukkes de klasevis eller undertiden enkeltvis, efter som de modnes.

Ved Kulturen er der i Tidens Løb opstaaet et meget stort Antal Varieteter eller Racer af Vinstokken. En uden Hensyn til Synonymer foretagen Optælling vilde give over 2,000 Sorter, men en kritisk Bearbejdelse skal kunne reducere dette Tal til mellem 300 og 400, af hvilke kun Halvdelen faas i Planteskoler. Klassificering og Beskrivelse af Sorterne udgør en særlig Videnskab, Ampelografi. Forskellige Ampelografer have opstillet »Systemer«, der dog her maa lades ude af Betragtning.

Blandt Vinstokkens talrige Fjender inden for Plante- og Dyreriget maa nævnes Snyltesvampen *Oidium Tuckeri*, der kan fremkalde overordentlig farlige Epidemier i Vinkulturerne (saaledes i 1840'erne), og Bladlusen *Phylloxera vastatrix*, som med en nordamerikansk Vinranke-Sort overførtes fra Nordamerika til Frankrig. Med voldsom Hurtighed udbredte dette Dyr, der lever paa Vinstokkens Rødder, sig over Frankrigs Vinbjærge, saaledes, at i 1877 vare ca. 650,000 Hektarer angrebne; se Vinlus. Ved Krydsning af den europæiske Vinstok med nordamerikanske Sorter og ved Podning af den paa samme har man fremstillet nye Racer, der ere mere modstandsdygtige over for Lusens Angreb.

Anvendelsen af Vinranke-Arterne er meget betydelig. Først og fremmest til Vin (s. d.). Druerne spises dels paa Avlestedet, dels eksporterede; saaledes forsendes fra Spanien (Valencia og Almeria), de grønne kødfulde Druer vidt om. De tørrede Druer, Rosiner (s. d.), ere ligeledes en vigtig Handelsvare. En ejendommelig Kulturform giver smaa, sorte Druer uden Frø, de saakaldte Korender; de have Navn efter Korinth i Grækenland. Endelig benyttes Vinstokken og flere af de ovenf. nævnte Vinranke-Arter samt endnu andre som Dekorationsplanter til Dækning af Mure, Plankeværker, Søjler o. s. v. Om dette samt om Drivning af Vin i Vinhuse etc. se nedenf.

Vild Vin (*Ampelopsis* Michx., *Quinaria* Raf.) staar meget nær Vinranke, Klatrebuske, dels med en Hæfteskive paa Spidsen af Rankerne, dels uden, og med Blade af meget forskellig Form, ofte fingrede. Blomsterne sidde i Kvaster, uden Ranker; de ere tvekønnede eller særkønnede (enbo). Kronbladene ere under Blomstringen udbredte, Griffelen forlænget; der findes en til Grunden af Frugtknuden fastvokset Honningring. Bærrene ere bløde, iøjnefaldende farvede og indeholde 1—4 Frø. Ca. 30 Arter i tempererede og varme Egne i den gamle og nye Verden. Almindelig Vild Vin (*A. quinquefolia* L., *Quinaria quinquefolia* [L.] Koehne) har hjemme i det østlige Nordamerika (Canada—Florida) og er meget hyppig dyrket som Prydplante. Dens store 5-fingrede Blade, der indeholde en stor Mængde Naalekrystaller af oksalsur Kalk, farves i Høsten smukt røde eller gule. Blomsterne ere uanselige, grønlig hvide, Bærrene mørkeblaa. Den er meget hurtig voksende. *A. Veitchii* hort. (*Q. Veitchii* Koehne) hører vistnok hjemme i Japan; Bladene ere meget mindre end hos foregaaende, hele, trelappede eller trefingrede paa samme Individ; ogsaa hos denne som Prydplante dyrkede Art farves Bladene om Efteraaret smukt røde. Om Dyrkningen se nedenf. *A. M.*

Vinstokkenes Dyrkning. Vindyrkning paa Friland er ikke at anbefale i Danmark, da Bærrene kun i varme Somre kunne opnaa tilstrækkelig Sødme og Aroma. Tidlig grøn Leipziger og tidlig blaa Leipziger kunne under gunstige Forhold modne midt eller sidst i Septbr.

Vindyrkning under Glas. Frankenthaler er en fortrinlig Sort, er villig til at ansætte Frugt og let at drive. Bærrene ere runde af sorteblaa Farve, tyndskallede, saftige og af behagelig aromatisk Smag. Gros Colman har noget større Bær end foregaaende og er mere holdbar, men den fordrer mere Varme, og Drivningen tager længere Tid, hvorfor den helst maa dyrkes i en Vinkasse for sig selv. Drivningen af Gros Colman kan ikke paabegyndes senere end først i Februar, og for at Planterne kunne faa tilstrækkelig Varme, maa der fyres hele Tiden undtagen i den varmeste Sommertid. For at holde Luften tør, vedbliver man med Fyringen ogsaa efter Modningen, som indtræder i September, men fuld Aroma og Velsmag opnaa Bærrene ikke før i November, og Klaserne maa derfor blive paa Stokkene indtil da.

Vinstokken kan formeres ved Frøudsæd, almindelig Stikning, Forædling og Aflægning, men Stikning af Øjne eller Knopper er den bedste og hyppigst anvendte Formeringsmaade, hvorfor denne skal kortelig omtales. Naar Planterne ere bestemte til at udplantes og ikke til Pottekultur, er den bedste Fremgangsmaade følgende: Paa Aarsskuddene, som ere skaarne af ved Vinterbeskæringen, vælger man de kraftigste og bedst udviklede nedre Knopper, og disse tilskæres saaledes, at der medfølger omtrent 1 Cm. Træ paa hver Side af Knoppen. Stikningen udføres i Slutningen af Februar paa et Varmebed, hvor Lufttemperaturen kan holdes paa 20—22°. Over Gødningen lægger man et tyndt Lag af halvt forraadnede, fibrøse Græstørv og derpaa et 10 Cm. tykt Lag god Græstørvjord. Heri lægges Stiklingerne vandret og saa dybt, at Knoppen befinder sig i Højde med Jordoverfladen, samt med en indbyrdes Afstand af 15 Cm. Naar de unge Planter ere 15 Cm. høje, skærer man med en Kniv mellem disse, saaledes at hver Plante faar en Jordklump af 15 □ Cm. I stærkt Solskin vil Planten de første Dage hænge noget, fordi dens Rødder ere skaarne over. Saa snart man ser, at Væksten er begyndt igen, tages Planterne op med fuld Klump og plantes paa en Bænk, tilberedt paa lignende Maade som Stiklingebedet, og med en indbyrdes Afstand af 25 Cm. Sidst i Maj ville de have Ranker af omtrent 50 Cm.'s Længde; man skærer da atter rundt om Planterne, saa at hver Plante faar en Klump, 25 □ Cm., og en 8 Dage efter graves de op med Forsigtighed for at plantes paa Blivestedet. Paa Grund af den Rodbehandling, som den her beskrevne Stikning medfører, komme Planterne hurtig i rask Vækst, og man vil om Efteraaret have kraftigere Planter, end naar Stikningen og den videre Tiltrækning sker i Potter.

Til tidligst Drivning benyttes i Reglen Vinstokke i Potte, men ved al anden Drivning plejer

man at udplante Stokkene. Vinen løber langt med sine Rødder, og Rabatten, hvori den skal udplantes, kan derfor vanskelig gøres for bred. Man kan enten plante Stokkene uden for Kassen eller indeni, men i sidste Tilfælde maa Formuren helst under Jorden danne Buer, gennem hvilke Rødderne kunne trænge ud i Rabatten uden for Kassen. Heldigst vil det være, hvis Kassen er saaledes beliggende, at man efterhaanden, som Stokkene trænge til mere Næring, fra Tid til anden kan gøre den udvendige Rabat et Stykke bredere. Plantes Stokkene uden for Kassen, gør man Rabatten omtrent 1 M. dyb og til at begynde med mindst 3—4 M. bred. Skulle Stokkene nøjes med en indvendig Rabat, maa denne være 1,5 M. dyb, og det vil i saa Fald som oftest være nødvendigt at gøde hvert Aar, samt, naar det ikke forslaar, fra Tid til anden forny Rabatten. En saadan Fornyelse af Rabatten maa ske om Foraaret, da Rødderne ville raadne i Løbet af Vinteren, hvis man fornyer den om Efteraaret. Hvad enten Rabatten er uden for eller inden for Kassen, anlægges den paa samme Maade. Man udgraver Gruben 1/2 M. dybere, end Rabatten skal være, jævner Bunden, saaledes at den faar Fald bort fra den Linie, i hvilken Vinstokkene skulle plantes, og lægger en Drænledning paa det laveste Sted. Grubens Bund dækkes med et 5 Cm. tykt Lag faststampet Ler og der ovenpaa anbringes et 15 Cm. tykt Lag Skærver, som atter dækkes med omvendte Græstørv for at hindre, at Jorden falder ned mellem Skærverne. En porøs, næringsrig, lerblandet Græstørvjord, helst i Stykker af indtil en Haands Størrelse, maa udgøre Hovedbestanddelen af Jorden i Rabatten. Man tilsætter hertil Kalk, Trækul, Træaske og Grus; jo lettere Græstørvjorden er, desto mindre Kalk og Grus behøves der. Er Græstørvjorden mager, kan det blive nødvendigt at tilsætte gammel Gødning (helst Kogødning), men ere Græstørvene tagne fra en fleraarig Græsmark, som har været afgræsset, og særlig naar de ere tagne fra »Malkepletten« i Marken, behøver man ikke at tilsætte Gødning, hvad helst bør undgaas. Da Jorden i Rabatten vil synke en Del sammen, lægges den fra først af noget højere, end den senere skal være.

Plantningen udføres helst om Foraaret, men kan ogsaa foretages først i Oktober. Skal Sporebeskæring anvendes, og man vil have to Lederanker, plantes Sorter som Frankenthaler med 2,5 M.'s Afstand, medens stærktvoksende Sorter fordre 3 M. Vil man benytte Stokke, tiltrukne i Vifteform, kan man gøre Regning paa, at en Plante kan optage en Kasse paa 4—6 Vinduer; men for hurtigere at drage fuld Nytte af Pladsen, plantes flere Stokke, og de overflødige fjernes da efterhaanden. Planterne anbringes langs Formuren ca. 15 Cm. fra denne. Man planter altid inde i Kassen, naar Sporebeskæring skal anvendes, og Planterne sættes ud for Midten af Vinduerne.

Beskæringen retter sig efter, om man vil anvende Sporebeskæring, som er langt at foretrække, eller man vil tiltrække Planterne i Vifteform.

Ved Sporebeskæring er Behandlingen følgende: Første Aar efter Plantningen tilsigter man kun at bringe Planten i saa kraftig Vækst som muligt, ikke mindst hvad Roden angaar, man lader derfor Stokken beholde alle de Skud og Biskud, som fremkomme, og binder dem til Espalieret.

Andet Aar skæres ved Vinterbeskæringen Stokkene stærkt tilbage til omtrent 15 Cm. under Espalierets nederste Kant. Hensigten er at fremkalde to kraftige Skud, som skulle danne de to Lederanker (man bruger ved Sporebeskæringen hyppig kun een Lederanke, men yderst sjælden flere end to). Disse to Skud trækkes om Sommeren lodret op ad Espalieret med 1,25 M.'s indbyrdes Afstand, og naar de have naaet Espalierets halve Højde, knibes de, hvorved der sker en lille Standsning i Længdevæksten. Det øverste Biskud, som fremkommer efter denne Knibning, lader man vokse, til det naar Espalierets Top. Alle andre Biskud, som fremkomme, knibes over to Blade. og naar de skyde paa ny, knibes de over de samme to Blade. Naar Lederankens Bark i Begyndelsen af August begynder at antage en brunlig Farve, skæres Biskuddene af ved deres Grund, men Bladet, i hvis Hjørne de ere fremkomne, beholdes, for at Knoppen i Bladhjørnet kan blive kraftig udviklet og Lederankens Træ godt modent. — Skulde Ranken om Foraaret skyde flere Skud end de to nys omtalte Lederanker, brækkes disse af straks. Dersom Vinen dyrkes i Hus med Forvinduer og ikke i Kasser, kunne disse Sideskud neden for de to Lederanker dog bibeholdes, og man vil da kunne høste de første Druer andet Aar efter Plantningen.

Ved tredje Aars Vinterbeskæring staar man altsaa med to kraftige Lederanker paa hver Stok, og disse skæres nu tilbage over 8—10 Knopper. Skuddet fra den øverste Knop bliver Lederanke, og dette behandles i Sommerens Løb som omtalt for andet Aar. — Af de nedenfor fremkommende Sideskud beholdes kun 4—5, og man udsøger disse, saaledes at de sidde ligeligt fordelt op ad Lederanken. Man lader hvert Sideskud bære en Klase, men Behandlingen af disse frugtbærende Sideskud skal blive nærmere omtalt nedenfor.

Ved fjerde Aars Vinterbeskæring behandles Lederanken som tredje Aar. De 4—5 Sideskud skulle nu gøres til Sporer, hvilket sker ved at skære dem tilbage paa et Øje, som skal sidde tæt ved Grenens Grund. Om Foraaret, naar Skuddene fra de sovende Øjne og det Øje, over hvilket man har skaaret, ere 2 Cm. lange, brækkes alle Dobbeltskud af, ligesom ogsaa de Skud, der sidde for tæt. Den egentlige Udtyndning af Skuddene maa man vente med, til Blomsterstanden har vist sig. Man fjerner da først de golde Skud, og blandt de andre vælger man det Skud, som sidder nærmest ind ved Stammen, for at holde Sporen saa kort som muligt. Hver Spore maa kun give et Skud, og hvis det ved Hæftningen at Skuddene skulde vise sig, at de et enkelt Sted komme til at ligge for tæt, maa der foretages en yderligere Udtynding, da intet er mere til Skade for Klasernes Udvikling, end naar Frugtskuddene ligge for tæt. Alt, hvad der kan være Plads til af Blade, bør man beholde, men paa den anden Side maa Bladene ikke, naar de ere fuldt udviklede, dække over hinanden; der skal være lyst inde i en Vinkasse og ikke halvmørkt. Saa snart man kan, indstudses Frugtskuddene to Led over Klasen. De Biskud, som senere skyde frem fra

Frugtskuddenes Bladhjørner, knibes over 1 Blad, og skyde disse igen, knibes over det samme Blad.

Beskæringen er i de følgende Aar den samme. Naar Lederanken er naaet Toppen paa Espalieret, og altsaa i hele sin Længde er besat med Sporer, indskrænker Beskæringen sig følgelig til Sporernes Behandling. Hvis Ranken bliver for gammel, mas den fornyes; begynder man fra den ene Ende paa Kassen og hvert Aar skærer en Hovedstamme ned, bliver Forringelsen i Frugtudbyttet ikke saa følelig.

Skal Vinstokken tiltrækkes i Vifteform, skærer man ved Plantningen Rankerne tilbage paa 4 Knopper. Naar om Foraaret Skuddene have vist sig, udtyndes de paa de 2—3 kraftigste nær, som bindes til Espalieret. Biskuddene knibes over I Blad. Ved andet Aars Vinterbeskæring skæres Aarsskuddene over 6.—10. Knop, og paa hver Ranke beholdes ved Udtyndingen atter kun de 2—4 kraftigste. Man vedbliver paa den Maade hvert følgende Aar at lægge nye Lederanker til, men dog ikke flere, end at der kan blive rigelig Plads paa Espalieret til de frugtbærende Skud. — Det vil heraf fremgaa, at Vinstokke i Vifteform aldrig have Sporer, og det er altsaa alene Lederanker, man ved Vinterbeskæringen har med at gøre. Disse og de Sideranker, man bestemmer sig til at beholde for at udfylde en ledigbleven Plads, skæres ved Vinterbeskæringen paa 6—10 Knoppers Længde, og Ranker, som man kan indse, der ikke vil blive Plads til, skæres bort med Dødssnit. Ved Sommerbehandlingen udtyndes først det ene Skud, hvor der sidder to sammen. Senere, naar Skuddene have vist Blomsterstand, afbrækkes alle de golde eller svage Skud, som ikke ere nødvendige til at dække bare Steder paa Espalieret. Af de frugtbærende Skud beholder man saa mange, som der kan blive Plads til, de øvrige fjernes; dog bør man tillige herved erindre, at skal man kunne vente at høste store, veludviklede Bær, maa man ikke lade Stokken beholde for mange Klaser. Ligesom ved Sporebeskæringen knibes de frugtbærende Skud 2 Led uden for Blomsterstanden; derfra ere dog alle de Skud undtagne, der skulle bruges som Lederanker, disse knibes nemlig, hvad enten de ere frugtbærende eller golde, først over Skuddets 12.—14. Blad. Foruden det øverste Skud giver man ofte det næstøverste Skud samme Behandling for at have en Lederanke i Reserve. Biskuddene fra Bladhjørnerne behandles paa samme Maade som ovenfor beskrevet ved Sporebeskæringen.

Til Slutning skal endnu som almindelige Regler for Beskæringen tilføjes, at Vinterbeskæringen maa være udført saa længe, før Drivningen paabegyndes, at Saarfladen kan naa at blive tør forinden, da man ellers udsætter sig for stærk >Blødning«. Af Hensyn til denne maa man endvidere ved Beskæringen lade en omtrent 2 Cm. lang Stab blive siddende over Knoppen; Stabben fjernes det følgende Aar. Sommerbeskæringen bør udføres saa tidlig, at man aldrig behøver at bruge Kniv; Skuddet skal være saa blødt, at man kan knibe det af med Neglen. I den Periode, hvor Sommerbeskæringen falder, er det derfor heldigt daglig eller i hvert Fald hver anden Dag at gaa Kassen efter.

Efter at Vinterbeskæringen er tilendebragt, skulle Rankerne afbarkes og overstryges med en Kalkblanding (til 10 Lit. Kalk sættes 250 Gr. grøn Sæbe og 250 Gr. Svovlblomme), hvis Stokken har været angreben af Skjoldlus, hvad meget hyppig er Tilfældet. Derefter renses Espalieret, Rankerne bindes, og Rabatten gives en Grundvanding med lunkent Vand, omstikkes og rives. I den Kasse, hvor Drivning skal begyndes i Februar, maa Stokken helst være plantet inde i Kassen; men er dette ikke Tilfældet, eller der tillige er Rabat uden for Kassen, dækker man denne om Efteraaret med et godt Lag gammel Gødning for at holde paa Jordvarmen. Saa snart Solen om Foraaret begynder at faa Magt, maa Gødningen fjernes, da den paa den Aarstid har den modsatte Virkning og forsinker Rabattens Opvarmning. Ved de senest drevne Kasser er der derfor heller ingen Grund til at dække Rabatten med Gødning om Efteraaret.

Hvor Sporebeskæring anvendes, kan med Fordel til Espalier benyttes galvaniseret, snoet Jærntraad, og Traaden trækkes da ikke vandret, men fra Formur til Loft. Man sørger for, at der kommer en Traad hvert Sted, hvor en Lederanke skal trækkes op langs Glasset. Disse Traade faa altsaa en indbyrdes Afstand af 1,25 M.; mellem disse anbringes to Traade til Hæftning af Frugtskuddene, een paa hver Side af de førstnævnte og i 30 Cm.'s Afstand fra disse. Et saadant Staal-traadsespalier har det Fortrin fremfor det almindelige Træespalier, at det er lettere at rense og billigere at anskaffe.

Har man Kasser med Varmeapparat, kan Drivningen allerede paabegyndes i December, men ved senere Drivning vil det være tilstrækkelig tidlig at sætte Kassen i Gang først i Februar. Temperaturen holdes paa en 12—15° C. I Solskin kan Varmegraden gaa indtil 5° højere, og om Natten kan den uden Skade gaa et Par Grader under, hvilket tillige gælder alle i det følgende nævnte Varmegrader. Stokkene sprøjtes een eller to Gange daglig for at blødgøre Knopskællene, og Luften holdes fugtig ved rigelig Overvanding. Saa snart Knopperne begynde at vise de første Livstegn, eller med andre Ord, naar de indre lysere Dele vise sig mellem de mørkere Knopskæl, sænkes Varmegraden til 10—12°. En 2—3 Uger efter vil Brydningen være i fuld Gang, man mindsker da med Sprøjtningen, sprøjter kun om Morgenen, og paa mørke Graavejrsdage undlader man i Reglen helt at sprøjte, da de unge haarede Skud let tage Skade af for megen Fugtighed. Den under Beskæringen omtalte Udtynding af Dobbeltskuddene udføres nu. Varmegraden forhøjes lidt efter lidt, saaledes at den, naar Skuddene begynde at vise Blomsterstand, er naaet 15—18°, og ca. 8 Dage efter forhøjes den til 18—20°. Hvad Knibningen af de frugtbærende Skud og Behandlingen af Lederanken angaar, henvises til Omtalen af Beskæringen; kun skal her tilføjes, at der samtidig foretages en Udtynding af Klaserne. Man bør ikke beholde flere Klaser, end at der kan avles gennemsnitlig omtrent 1,5 Kg. pr. □ M. Glasflade.

Ved Hæftningen af de unge Skud maa man være meget forsigtig, da de let brække af ved Grunden; man binder dem derfor først til Espa-

lieret med et langt Bind, som med nogle Dages Mellemrum strammes mere og mere, indtil man kan binde Skuddene ned til Espalieret. Sprøjtning og rigelig Overvanding maa ikke forsømmes, og naar Vejret tillader det, gives der Luft.

Ca. tre Uger efter at Blomstandene have vist sig, sidst i April eller først i Maj, vil Blomstringen j begynde. Nogen Tid forinden er Varmegraden forhøjet til 20—23°. Saa længe Blomstringen varer, maa der ikke sprøjtes for ikke at skade Befrugtningen, og Luften holdes noget mindre fugtig. Navnlig med kold, tør Foraarsblæst maa man være forsigtig med Luftgivningen og hellere i stærkt Solskin holde Temperaturen nede ved Skygning end ved at give for megen Luft. Kold Træk bringer Klaserne til at »kræntec, hvad der viser sig ved, at Klasen visner hen kort efter Afblomstringen. Knibning af Biskuddene paa de frugtbærende Skud vil tage sin Begyndelse, hyppig allerede inden Blomstringen indtræder, og der fortsættes dermed i denne og de følgende Perioder.

Naar Blomstringen efter ca. 8 å 14 Dage er til Ende, forhøjes Varmegraden til 23—25°, og Klaserne sprøjtes stærkt for at befri dem for visne Blomsterdele, men ellers sprøjter man i denne Periode kun en ganske enkelt Gang for at befri Bladene for Støv; derimod fortsættes der med meget rigelig Overvanding.

Efterhaanden som Bærrene i Klaserne have naaet en Størrelse af 2—3 Mm., hvilket ikke sker samtidig for alle Klaser, maa man paabegynde Bærudtyndingen. Denne udføres med en lille spids Saks, og en Pind med en Krog paa Enden, hvormed man løfter Klasens Sidegrene op, naar man skal klippe Bær af indeni denne. Man maa nemlig ikke tage paa Bærrene med Hænderne, ligesom man maa vogte sig for at røre ved Klasen med Hovedet. Henimod Halvdelen eller stundom endog to Tredjedele af Bærrene klippes bort; bliver der for mange Bær i Klasen, har det samme Følge, som naar man lader Stokken beholde for mange Klaser, man faar de noksom bekendte smaa, røde, sure Bær i Stedet for de store sorteblaa, saftige og aromatiske Bær. Først ryster man Klasen lidt, hvorved de fleste Bær, hvor Befrugtningen er mislykket, falde af. Dernæst klipper man de Bær bort, der vende ind i Klasen. Hver af Klasens Sidegrene ende i Reglen med tre Bær, deraf borttages som oftest det midterste, eller man fjerner de to ved Siderne og beholder det midterste. Et Bær i Spidsen af Klasen bibeholdes altid af Hensyn til Formen. Endelig klipper man saa mange Bær af, at de, der blive tilbage, have tilstrækkelig Plads til at kunne naa deres fulde Størrelse, hvorved der dog maa tages Hensyn til, at Klasens Grene ogsaa forlænge sig noget under dens Udvikling.

Efter Udtyndingen begynde Bærrene hurtig at svulme, og naar de have naaet en Ærts Størrelse, indtræder Kernedannelsen. I denne Periode, som varer ca. 3 Uger, maa man ikke forcere Væksten for meget; vokse Kernerne for hurtig til, ville Bærrene nemlig revne. Der holdes derfor kun 20—23° Varme, der mindskes lidt med Overvandingen og gives rigelig Luft. Naar man kan skønne, at Kernedannelsen er endt, hvilket kendes paa, at Planten atter begynder at komme i Vækst, forhøjes Varmegraden til 23—25° senere til 28°, og Luften holdes atter fugtig ved rigelig Overvanding. En Grundvanding kan ofte blive nødvendig i denne Periode, og, hvis Planterne trænge dertil, med flydende Gødning. Ofte ville enkelte Bær i Klaserne begynde at raadne, og disse maa da straks fjernes.

I første Halvdel af Juli ville Bærrene være omtrent udvoksede, og Farvningen begynder. Der maa da gives meget rigelig Luft ogsaa om Natten, da det i høj Grad bidrager til at give Druerne en smuk sorteblaa Farve, ligesom det ogsaa forøger deres Velsmag. Druerne blive plettede, hvis der nu kommer Vand paa dem, og al Sprøjtning maa derfor ophøre; indtræder der Regnvejr, maa af samme Grund Vinduerne hurtigst muligt skydes til, hvis det kan regne ind i Kassen. Ved Midten af August kan man vente at høste de første modne Druer.

Har man ikke Varmeapparat, men kun Gødninggrube, sættes Vinkassen i Gang en Maaned senere, altsaa først i Marts, og Behandlingen er i det væsentlige den samme som nys anført. Har man hverken Varmeapparat eller Gødningsgrube i Kassen, kan man i Reglen ikke begynde Drivningen før i Slutningen af Marts. Man maa da, efterhaanden som det bliver varmere i Vejret, forcere Planterne saa meget frem, at Farvningen kan begynde senest ved Midten af August, og Modningen vil da indtræde i sidste Halvdel af September. Som oftest vil man vanskelig kunne faa saa store og veludviklede Druer fra saadanne kolde Kasser som fra Kasser med kunstig Varme.

Drivning af Vin i Bakker. I Januar samler man Gødningen, og efter at være omstukken en eller to Gange føres den ind i Bakken i Slutningen af Februar; dernæst lægges Lemmene paa for at holde Sne og Regn ude, og naar den værste Damp har sat sig, først i Marts, kan Drivningen begynde. Før Rankerne bryde, skader det for øvrigt ikke, at der er nogen Damp i Bakken. Man kan i den første Tid holde 16—18°, men sænker Varmegraden noget, naar Brydningen begynder. Varmen vil ofte i Begyndelsen, saa længe Gæringen i Gødningen er stærk, stige for højt, og man kan derfor blive nødt til at give Luft for at holde en passende Temperatur. Behandlingen er for øvrigt den samme, som ovenfor beskrevet; kun foretages Bærudtyndingen ikke, da det er vanskeligt at komme til at udføre den. Druerne modnes først i September.

Blandt de som Prydplanter dyrkede Vinranker fremhæves *V. amurensis* Rupr., Nordøstasien, med meget store Blade, der antage en smuk rødbrun Høstfarve, *V. labrusca* med dens Varietet *V. l. Isabella*, der har meget store, paa Undersiden hvidfiltede Blade. Formeres ved Aflægning og Stikning paa Friland af enaarigt Træ.

Vild Vin formeres ved Stikning og Aflægning og *A. Veitchii* tillige ved Frø, som saas i Kasser. *L. H.*

Vinskat er enten en Indførselstold eller en indenlandsk Forbrugsafgift. I første Tilfælde rammer Skatten næsten altid en Luksusgenstand og er derfor berettiget endog som temmelig høj Skat; dog er det, heller ikke finansielt set, ønskeligt at gøre Skatten saa høj, at den væsentlig indskrænker Forbruget. Som indenlandsk For-

brugsafgift hører den til den Gruppe af disse Afgifter, der rammer spirituøse Drikke. Da vi her staa over for en relativ Luksusgenstand, der tilmed ved overdreven Nydelse er skadelig, er en Skat paa samme berettiget, men der bør ved Ansættelsen af Skattens Højde tages Hensyn til, om Vinen er en Drik, der anvendes i det daglige Forbrug, og til Beskatningen paa de andre spirituøse Drikke.

Den indenlandske Forbrugsafgift paa Vin kendes under meget forskellige Former, som Skat paa det beplantede Areal, paa det færdige Produkt (der kan tage Hensyn til Vinens forskellige Kvalitet), som Skat paa Vinens Forsending (derunder Indførsel i Byerne) eller Indlagring i Kælderne, som Handelsafgift hos Vinhandleren eller Udskænkeren, som Licensafgift m. m.

I Tyskland er Ordningen af den indenlandske V. henført til Enkeltstaternes Anliggender, og en saadan V. findes, efter forskellige Systemer, i Wurttemberg, Baden, Hessen og Elsass-Lothringen. I Frankrig er Beskatningen af V. meget mangeartet, og den beskattes paa ikke mindre end 8 forskellige Maader. I Østerrig-Ungarn opkræves V. dels som Accise ved Indførsel til Byerne, dels i de saakaldte aabne Byer som en Skat paa Detailsalget.

I Forbindelse med det Forslag til Lov om Toldafgifterne, som er fremlagt i det danske Folketing i Samlingen 1906—07, er det ogsaa foreslaaet ved en Stempelafgift at beskatte Forbruget af alle spirituøse Drikkevarer, derunder ogsaa de i Indlandet producerede, fraregnet egentlig Brændevin og 01, hvis Produktion alt i Forvejen er beskattet. Den Fremgangsmaade, man har valgt, er at forlange enhver Beholder paa 2 Lit. og derunder, i hvilken en skattepligtig Drikkevare findes aftappet, forsynet med et Stempel, hvis Værdi afhænger af Varens Værdi. Man har dannet 8 Prisklasser, og Stempelafgiften udgør fra 8 til 96 0. pr. Lit. Ved Siden deraf udgør Tolden for alle Spirituosa paa Flaske I Kr. 20 0. pr. Lit., i Fustager for Vin 20 0. pr. Kg., for egentlige Spirituosa fra 25 til 50 0. pr. Lit. *C. T.*

I Norge er for Tiden (1907) Vintold af Vin paa Fustager af indtil 21 p. Ct. Alkoholstyrke 40 Øre pr. Liter (maksimalt 80 Øre), for Vin paa Flasker mousserende I Kr. 50 0. og anden 70 0. pr. Liter (med Maksimaltakster henholdsvis 2 Kr. og 1 Kr.). *K.V.H.*

Vinsnes, Hanna Olava, født Strøm, norsk Forfatterinde, født i Drammen 23. Aug. 1789, død paa Vangs Præstegaard 9. Novbr. 1872, siden 1817 gift med daværende Kateket, senere Stiftsprovst Paul V. (født i Drammen 1794, død smst. 1889), udfoldede en meget betydelig Forfattervirksomhed som Digterinde og Novellist (under Pseudonymet Hugo Schwarz); en fortrinlig Barnebog udgav hun i »Aftenerne paa Egelund«, der siden 1852 er udkommen i 4 Oplag og er oversat paa flere Sprog. Størst Indflydelse øvede hun gennem sin »Lærebog i de forskellige Grene af Husholdningen«, der fra 1845 af i 12 Udgaver er spredt i 50,000 Eksemplarer, og sin »Husholdningsbog for tarvelige Familier«, der ligeledes er udkommen i 6 Udgaver. De seneste Udgaver af disse Bøger ere besørgede af Datteren Maren Vinsnes (født 1826), der ligeledes har vundet Anerkendelse som Novellist gennem sine Fortællinger »I Drammen for sytti Aar siden« [1880] og »Præstens Ansøgning« [1881]. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *O. A. 0.*

Vinsnes, Johan Frederik, norsk Forfatter, er født 28. Marts 1866 paa Bygland's Præstegaard som Sønnesøn af foreg. H. V. V. tog 1892 Apotekereksamen og er fra 1901 Bestyrer af Løveapoteket i Arendal; 1903—04 var han tillige Redaktør af Dagbladet »Agdesidens Blad« og forfægtede den nationale Samlings Idé. 1895 debuterede han med »Eventyr og Stemninger« (hvori det ejendommelige Digt »Naziræeren«). Siden udgav han Romanerne »En Flygtning« (1897) og »Blind« (1898), samt den pragtfulde Digtsamling »Kvad« (1898) med Tegninger af Gerh. Munthe. Under Opholdet i Arendal blev Skuespillet »Wurm« til, med et Tema fra ca. 1700, der slog stærkt an hos Publikum, da det efter at være trykt (1904) blev opført paa Nationalteateret i Christiania og paa Bergen's Teater 1906. Høsten 1906 udkom Fortællingen »Bisp og Bispinde«, som baade ved sit Emne og sin Form gør det til en sand Karakteristik, naar en Kritiker betegner V. som en naturalistisk Romantiker. *C. Br.*

Vinsprit, *Spiritus vini*, egentlig den ved Destillation af Vin fremstillede Alkohol (s. d. S. 561), benyttes ogsaa (fejlagtig) som Betegnelse for almindelig rektificeret, stærk Alkohol. *K. M.*

Vinsten, Cremor tartari, Kaliumditartrat, er det sure Kaliumsalt af Vinsyren og findes i Druesaften, hvoraf den udskilles under dennes Gæring. Se i øvrigt Vinsyre. *O. C.*

Vinsten, Tændernes (*tartarus dentium*), er en ældre Benævnelse for »Tandsten« (se Tænder), hentet fra en vis Lighed med de Aflejringer af vinsurt Kalk, man træffer paa Indsiden af Vintønder. *V. H.*

Vinstensiav se Skorpelav.

Vinstok se Vinrankefamilien.

Vinstra, Afløbet for den store Indsø Bygdin (s. d.) i Jotunheimen, en rivende Elv, der i nordøstlig Retning gennemstrømmer Vinstervandene og efter at have modtaget flere Tilløb falder i Laagen i nordre Fron i Gudbrandsdalen. Blandt dens Fossefald er Vinsterfossen bekendt. *N. S.*

Vinsyre, $C_4H_6O_6$, er en fireatomig, tobasisk organisk Syre, hvis rationelle Formel er COOH. CHOH. CHOH. COOH. Den kendes i fire Modifikationer, nemlig Højrevinsyre, Venstrevinsyre, Druesyre (racemisk Vinsyre) og Mesovinsyre (optisk uvirksom Vinsyre). Af disse er Druesyren en Forbindelse af lige Molekuler Højre- og Venstrevinsyre og drejer derfor ikke Lysets Polarisationsplan; den kan atter spaltes i de to sidstnævnte Syrer, medens Mesovinsyren, der heller ikke virker paa Polarisationsplanet, ikke kan spaltes paa nævnte Maade. Alle disse Former af V. ere Dioxysyrer af Ravsyre og give ved Ophedning med Jodbrinte først Æblesyre og til sidst Ravsyre, idet der udskilles Jod. Højrevinsyre (Almindelig Vinsyre), Venstrevinsyre (Antivinsyre) og Mesovinsyre ere stereoisomere (se Stereoisomeri).

Den almindelige V. eller Højrevinsyre findes udbredt i Planteriget dels i fri Tilstand, dels som Salte; i Vindruer er den til Stede baade i fri Tilstand og som surt Kaliumsalt (Vinsten). Ved Gæring af Druesaften udskilles Vinsten, efter-

haanden som Alkoholdannelsen skrider frem; den er da meget uren og farvet; til Fremstilling af V. koges den med Vand under Tilsætning af Kalk og Klorkalcium, hvorved al V. omdannes til Kalciumsalt (Kalciumtartrat); dette sønderdeles derpaa med Svovlsyre, hvorved der dannes Kalciumsulfat, medens V. frigives og gaar i Opløsning. Denne Opløsning giver ved Inddampning raa Vinsyre, som renses ved Opløsning, Filtrering gennem Benkul og Omkrystallisation.

Ren V. danner store, klare Krystaller, som ere letopløselige i Vand og Alkohol, men næsten uopløselige i Æter; den smelter ved 170° og giver ved stærkere Ophedning forskellige Anhydrider, derefter Pyrodruesyre, CH_3, CO. COOH, og Pyrovinsyre, $C_3H_6(COOH)_2$; til sidst forkuller den; under Ophedningen til højere Temperatur giver den Lugt som brændt Sukker.

Vinsyrens Salte kaldes Tartrater. Kaliumditartrat, surt vinsurt Kali, Vinsten, Tartarus eller Cremor tartari, $C_4H_5KO_6$, udskilles, som ovenfor nævnt, under Druesaftens Gæring; det fremstilles i ren Tilstand ved Fældning af et opløseligt Kaliumsalt med Overskud af Vinsyre og er meget tungtopløseligt i koldt Vand (1 : 240). Ved Neutralisation med kulsurt Natron giver det Seignettesalt, Kalium-Natriumtartrat, $C_4H_4KNaO_6 + 4H_2O$, der danner store, letopløselige Krystaller. Kalciumtartrat, $C_4H_4CaO_6 + 4H_2O$, dannes ved Fældning af en Opløsning af et Kalciumsalt med en Opløsning af et normalt vinsurt Salt som et hvidt, meget tungtopløseligt Bundfald. Det findes i flere Planter; Saltet er opløseligt i kold Natronlud; denne Opløsning gelatinerer ved Opvarmning. Koges en Opløsning af Vinsten med Antimonilte, dannes Kalium-Antimonyltartrat eller Brækvinsten, $C_4H_4K(SbO)O_6 + {}^1/_2H_2O$, som er tungtopløseligt i koldt Vand og finder Anvendelse i Medicinen og i Farveriet. Kupritartrat er opløseligt i Natron med blaa Farve (Fehlings Vædske); denne Opløsning reduceres af mange Sukkerarter, idet der udskilles Kobberforilte.

Ophedes V. i tilsmeltede Rør med 16 p. Ct. Vand til 175°, dannes Druesyre (se ovenf.), som krystalliserer med 1 Mol. Vand. Neutraliseres en Opløsning af denne Syre halvt med Natron og halvt med Ammoniak, dannes efter langsom Afdampning og Henstand under 28° Natrium-Ammoniumtartrat; der udskiller sig store Krystaller, af hvilke nogle ere formede som Spejlbilledet af de andre. Adskilles disse mekanisk, og fremstilles derpaa V. af hver Sort, giver den ene Højre-V., den anden Venstre-V.

Venstrevinsyren ligner i fri Tilstand og i sine Salte fuldstændig Højrevinsyren, men drejer som nævnt Lysets Polarisationsplan til venstre. Lige Molekuler Højre- og Venstrevinsyre forene sig under Varmeudvikling og danne Druesyre.

Mesovinsyre eller optisk uvirksom V. faas ved Ophedning af en af de tre andre Modifikationer med 16 p. Ct. Vand til 160° i tilsmeltede Rør i et Par Dage. Opvarmes den med 16 p. Ct. Vand til 175°, gaar den over til Druesyre (optisk neutral Vinsyre). *O. C.*

Vintem (»Tyver«), brasiliansk og portugisisk Møntenhed paa 20 Reis (se Re i). *N. J. B.*

Vinter (astron.) er Tiden fra den korteste Dag til Jævndøgn, paa den nordlige Halvkugle fra 21. Decbr. (Vintersolhverv) til 21. Marts (Foraarsjævndøgn), paa den sydlige fra 21. Juni til 23. Septbr. V. paa den nordlige Halvkugle er altsaa 4 Dage kortere end paa den sydlige. Se for øvrigt Aarstider. *J. Fr. S.*

Vinterasters formeres ved Stiklinger. Efter Afblomstringen nedskæres de gamle Planter, og Topskuddet paa de derefter fremskudte Rodskud benyttes til Stiklinger. Anbragt paa ca. 12—15° Undervarme danne de hurtig Rødder, og de plantes da i 10 Cm. Potter, som stilles paa Hylder i Koldhuset nær Glasset. Saa snart Aarstiden og Vejret tillade det, nedgraves de i en kold Bænk eller Bakke med rigelig Luft. Efterhaanden som Planterne have fyldt Potterne med Rødder, omplantes de i 15 Cm. Potter i en Jordblanding af 2 Dele halvforraadnet Græstørvjord og 1 Del halvforraadnet Bladjord med Tilsætning af lidt Sod, Træaske og Benmel. Sidst i Maj udflyttes Planterne paa Friland, hvor de passes omhyggelig med Vanding. I varmt og tørt Vejr oversprøjtes de et Par Gange daglig. Naar Potterne ere fyldte med Rødder, foretages den sidste Omplantning, og Potterne nedgraves paa Rabatter paa Friland. For at Rødderne ikke skulle vokse ned i Jorden under Bundhullet, stikker man med en tyk Stok et Hul ned i Jorden under Bundhullet, Planterne passes med Opbinding, rigelig Vanding og Overbrusning. Naar Planterne ere komne i kraftig Vækst, vandes med flydende Gødning, i den første Tid 1—2 Gange om Ugen, senere, naar Knopperne ere ansatte, vandes med Gødningvand til Stadighed. Før Frosten indflyttes de i et tørt lyst Koldhus, hvor de anbringes nær ved Glasset. Omhyggelig Vanding, rigelig Ventilation og tør Luft ere en Betingelse for Blomsternes gode Udvikling. *L. H.*

Vinterblomme (*Eranthis* Salisb.), Slægt af Ranunkelfamilien, fleraarige Urter med knoldformet Rodstok, haanddelte Blade og gule Blomster, der ere omgivne af et løvbladagtigt Svøb; Frugten er en flerfrøet Bælgkapsel. 7 Arter, mest asiatiske. *E. hiemalis* Salisb. (fra Sydeuropa) er 5—15 Cm. høj og blomstrer i det tidlige Foraar: den dyrkes almindelig i Haver og formeres ved Deling eller Frø. *A. M.*

Vinterdragt se Fældning.

Vintereg se Eg, S. 781.

Vinterfældning har tidligere spillet en stor Rolle, idet Forbrugerne af Træ mente, at Veddet, fældet om Vinteren, skulde være meget mere varigt, end naar det fældedes om Sommeren, fordi det i første Tilfælde formentlig indeholdt meget mindre Saft end i sidste Tilfælde. Nyere Undersøgelser have vist, at Forskellen i Veddets Indhold og Tilstand Sommer og Vinter er aldeles uvæsentlig over for dets Varighed. Den faktisk iagttagne Forskel mellem vinterfældet og sommerfældet Veds Varighed hidrører derimod fra ydre Forhold, Udtørring, Svampesporer, Lagring og i andre Lande Flaadning. Sørger man blot for omhyggelig Lufttørring af det fældede Træ og for at hindre Svampeangreb, er Fældningstiden uden Betydning. Paa Grund af Skovbrugets Arbejdsforhold og, i andre Lande, dets Transportforhold er V. meget mere almindelig end Sommerfældning. *C. V. P.*

Vintergrøn d. s. s. Stedsegrøn (s. **d.**).

Vintergrønfamilien (*Pyrolaceae, Pirolaceae*), tokimbladede og helkronede Planter af Tohornedes Orden, fleraarige, stedsegrønne eller blege, klorofylfattige Urter med stærkt forgrenet Rodstok eller Rodskud. Bladene ere spredte, hele og uden Akselblade. Blomsterne, der sidde enlig eller i endestillet Klase, ere regelmæssige, tvekønnede og gerne 5-tallige i alle Kredse; der er et 5-delt Bæger, 5 oftest frie Kronblade, 5 Støvdragere, der aabne sig ved Porer og mangle Vedhæng, og 5 Frugtblade. Frugten er en rumdelende Kapsel med meget smaa Frø. V. tæller kun 30 Arter, der ere udbredte i Norden og nordlig tempererede Egne, og holde sig til Skove. De ere uden økonomisk Værdi.

Vintergrøn {*Pyrola* eller *Pirola* L.) er fleraarige eller stedsegrønne Urter med helrandede eller svagt indskaarne Blade, der som oftest ere samlede ved Stængelens Grund. 15 Arter. I Danmark og Norge findes følgende 7 Arter, de fleste sjældne. Enblomstret Vintergrøn {*P. uniflora* L.) har en stor hvid Blomst, der sidder enligt i Spidsen af Stængelen, og næsten kredsrunde Blade, der ikke overvintre. Den forekommer i Naaleskove ligesom Skærmblomstret Vintergrøn {*P. umbellata* L., *Chimophila umbellata* [L.] D. C), der har en 3—6-blomstret Halvskærm af rosenrøde Blomster og omvendt ægdannede, læderagtige Blade. De øvrige Arter have Klase; de sammenfattes undertiden ogsaa under Navnet Sommerkonval. Klasen er ensidig hos Ensidig Vintergrøn {*P. secunda* L.) med ægdannet-elliptiske Blade og grønlig-hvide Kronblade; den findes i Skove, almindelig i Norge, ret sjælden i Danmark. Hos de i det følgende nævnte Sommerkonvaller er Klasen alsidig. Liden Vintergrøn (*P. minor* L.) og Klokkeblomstret Vintergrøn {*P. media* L.) har en næsten kugleformet og rødlig-hvid Krone. Den første har en i Kronen skjult Griffel; den er almindelig i Norge, temmelig sjælden i Danmark. Hos den anden rager Griffelen uden for Kronen; den er sjælden, navnlig i Danmark. Aabenblomstret Vintergrøn {*P. rotundifolia* L.) og Grøntblomstret Vintergrøn (*P. chlorantha* Sw.) have begge aabne og klokkeformede Kroner; Bladene ere rundagtige eller ovale. Den første har en hvid Krone, der er kortere end Griffelen; den er ret sjælden i Danmark, til Dels i Norge. Den anden har en bleggrøn Krone, der er af omtrent samme Længde som Griffelen; den er sjælden. Alle de nævnte Arter opnaa ingen betydelig Højde, indtil 30 Cm. De blomstre i Højsommeren og bestøves ved Insekter eller ved Selvbestøvning. *A. M.*

Vintergrønt, Benævnelse for Vedbend (se Vedbendfamilien).

Vintergrøntolie, Gaultheriaolie, er salicylsurt Methyl, se Salicylsyre og Gaultheriaolie.

Vintergæk {*Galanthus* L.), Slægt af Narcisfamilien, smaa Løgvækster med blaagrønne Blade og enkelt siddende Blomster, hvis ydre Biosterblade ere rent hvide, medens de indre, mindre og klokkeformet samlede i Spidsen ere grønne. Kapselen er trekantet. 5 Arter, hvoraf et Par dyrkes i Haver. Almindelig V., Sneklokke, Gækkelilje eller Februarlilje {*G, nivalis* L.) hører hjemme i Europa, de mere storblomstrede, *G. Elwesii* Hookf. og *G. plicatus* Bieb, henholdsvis i Lilleasien og Kaukasus. De blomstre alle meget tidlig (Februar—Marts) og formeres ved Sideløg. *A. M.*

Vinterhave, i Almindelighed et stort, højt, rummeligt Væksthus med direkte Adgang fra Vaaningshuset. Planterne skulle være ordnede dekorativt i Grupper og Rabatter paa Plæner af Lycopodium ell. lign., og ad de grus- eller flisebelagte Gange kunne de spadserende færdes i V. *L. H.*

Vinterhavn, en Havn, naturlig eller kunstig, hvori Skibe med Sikkerhed kunne oplægges for Vinteren. Den maa ved Landpynter, Moler, Skær, Grunde e. a. 1. være skærmet saaledes, at svær Søgang ikke kan staa ind i Bassinet, ligeledes Isskruninger; den maa have god Holdebund; helst maa den være forsynet med forsvarlige Fortøjningspæle e. 1. til Skibene og have fornødne Etablissementer (Ophalingsbeddinger, Skibsværfter o. a.), hvorved de oplagte Skibe kunne blive reparerede. *C. L. W.*

Vinterkarse (*Barbarea* R. Br.), Slægt at Korsblomstrede, to- eller fleraarige Urter med lyredannede, sjælden udelte Blade og gule Blomster. Skulperne ere lange, linieformede, firkantede og tveæggede; i Frøene ligger Kimroden langs Kanten af Kimbladene. 14 Arter. Almindelig V. {*B. vulgaris* R. Br., *B. lyrata* [Gil.] Asch.) er fleraarig, 30—60 Cm. høj og ganske glat. Kronbladene ere omtrent dobbelt saa lange som Bægerbladene og stærkt gule; Skulperne ere udstaaende. Den er ikke sjælden i Danmark og det sydlige Norge, nærmest som Ukrudt paa Marker og Enge; den ses undertiden anbefalet som Foderurt. Randskulpet V. {*B. stricta* Andrzj.) har mindre og lysegule Kronblade, og Skulperne ere tiltrykte; den er toaarig og vokser paa fugtigere Steder. Ret sjælden i Danmark, almindelig i det østlige Norge. Begge Arter blomstre i Juni. *A. M.*

Vinterknopper (bot.) kaldes dels de hos træagtige Planter fremkommende Knopper (jfr. Knop), der anlægges i den gunstige Aarstid (Sommer- eller Regntid), befinde sig i Hvile i den ugunstige Aarstid (Vinter eller Tørtid) og udvikles videre i den derpaa følgende gunstigere Aarstid. Dels ere V. de til Overvintring, men tillige til Formering vel egnede Knopper, som dannes hos mange Vandplanter (Vandaks, Tusindblad, Frøbid, Hornblad o. s. v.), løsrives og synke til Bunds i Efteraaret; i det følgende Foraar udvikles de til nye Planter. *A. M.*

Vintersbølle, Landsby i det sydøstlige Sjælland (Vordingborg Landsogn, Baarse Herred, Præstø Amt), ca. 5 Km. S. 0. f. Vordingborg, med Linnedvæveri (»Blegen«), den 10. Bd. S. 579 omtalte >Kjøng Fabrik«. *H. W.*

Vintersolhverv se Aarstider.

Vinterspinat se Rumex.

Vintersæd er en Fællesbetegnelse for de Kornsorter, der saas om Efteraaret for at høstes det næste Aar. I Lighed hermed benyttes Betegnelsen Vaarsæd om de Kornsorter, der først saas om Foraaret og derefter høstes samme Aar. Skønt de fleste i Danmark almindeligst dyrkede Sædarter baade kunne dyrkes som V. og som

Vaarsæd, saa er det dog langt det almindeligste, at Rug og Hvede samt Raps dyrkes som V., de øvrige som Vaarsæd. Da det er Reglen kun at have V. i een Mark i Rotationen, saa kaldes denne Vintersædmarken. *E. D. P.*

I Norge kan kun Rug og Hvede dyrkes som V.

Vintersøvn se Dvale.

Vīnum (lat.) Vin. Medicinske Vine *{Vina medicata}* ere Udtræk af Droger ved Hjælp af Vin eller Opløsninger af Lægemidler i Vin. De tilberedes paa lignende Maade som Tinkturer (s. d.), kun med den Forskel, at der anvendes Vin (Malaga, Sherry) i Stedet for Vinaand. *V. chinae* Kinavin (s. d.), *V. chinae ferratum*, Kinavin med Jærn (1 Del citronsurt Jærntveilte med Kinin, 99 Dele Kinavin), *V. Colchici*, Tidløsvin (1 Del Tidløsfrø, 10 Dele Sherry), *V. Ipecacuanhae*, Brækrod-Vin (1 Del Brækrod, 10 Dele Sherry), *V. stibiatum* Brækvin (1 Del Brækvinsten, 249 Dele Sherry), *V. thebaicum crocatum*, Laudanum (se Opium). *A. B.*

Vi officii (lat.), paa Embeds Vegne.

Viol se Violfamilien.

Viol. En stærktlugtende Vorte eller Kirtel under Rævens Halerod. *H. F. J.*

Viola, Violacéae se Violfamilien.

Viola (ital., fr.: **viole**) se Bratsch. — Viola da braccio d. s. s. Bratsch. — Viola di gamba se Gambe. — Viola d'amore *(Viole d'amour*, et gammelt Strygeinstrument af Størrelse som Bratschen; det havde syv Strenge over Gribebrættet og desuden syv medklingende Metalstrenge, der laa under Gribebrættet, og som gav Klangen en ejendommelig sart og indsmigrende Karakter. — Viola pomposa, en nu forældet, lille Violoncel med fem Strenge; den var konstrueret af J. S. Bach, der har skrevet bl. a. sin 6. Suite for Violoncel for dette Instrument. *S, L.*

Violån se Pyroxengruppen.

Violatiōn (lat.), Krænkelse, Voldtægt.

Violein se Kromviolet.

Violént (lat.), voldsom.

Violénto (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse: heftig.

Violét, Jodviolet, Hofmanns Violet, Dahlia, Primula, er et Tjærefarvestof, som bestaar af en Blanding af Klorhydrater, Jodhydrater eller Acetater af Mono-, Di- og Tripararosanilin og tilsvarende Rosanilinforbindelser eller Metylprodukter af disse. Man har det i rødt Mærke (Rødviolet 5 R, ekstra) og i violet Mærke (Hofmanns Violet). Det første opløses i Vand med fuchsinrød Farve og farver Uld direkte blaaligrødt, det andet opløses i Vand med blaaviolet Farve og farver Uld og Silke direkte violet. Bomuld maa først bejdses. *O. C.*

Violfamilien (*Violaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Cistusblomstredes Orden, mest en- eller fleraarige Urter, Halvbuske eller Buske med spredte, oftest hele Blade med Akselblade. Blomsterne sidde enkeltvis eller to sammen i Bladhjørnerne eller i større Stande. De ere tvekønnede, undersædige og uregelmæssige og have 5 Bæger-, Kron- og Stødblade; af Kronbladene er det forreste gerne større end de andre og forsynet med en Spore; Støvbladene have en kort Traad, og Knapbaandet er trukket ud i et hindeagtigt Vedhæng; de to forreste have gerne en kort Spore. De tre Frugtblade danne en enrummet Frugtknude med 3 vægstillede Ægstole og en endestillet Griffel. Frugten er en 3-klappet Kapsel. V. tæller 300 Arter (15 Slægter), der ere udbredte over hele Jorden, de urteagtige især i den nordlig tempererede Zone, de træagtige i de varmere Egne, navnlig Amerika's. De have kun ringe økonomisk Betydning.

Viol *{Viola* L.), en- eller fleraarige Urter, sjælden Halvbuske, af meget forskelligt Ydre. Undertiden findes Udløbere. Bladene ere udelte. Blomsterne sidde enkeltvis; Kronbladene ere uens; Griffelen er oventil fortykket. Kapselen er elastisk opspringende. Over 200 Arter, de fleste i den tempererede Zone; nogle gaa højt mod Nord og op paa Bjærgene. Enaarig er Stedmoderblomst eller Stifmoderblomst *{V. tricolor* L.), en meget variabel, 6—30 Cm. høj Plante, hvis nedre Blade ere æg-hjertedannede, medens de øvrige ere æg-lancetdannede med snitdelte Akselblade; de fire øvre Kronblade ere opadrettede, de tre nederste haarede ved Grunden; de ere forskellig farvede: blaa, gule eller hvide. Almindelig i hele Danmark og Norge, blomstrende fra Foraaret langt i Efteraaret; den forekommer især paa Marker og i Klitter. De ældste som Prydplanter dyrkede Former af S. stamme fra den vildtvoksende; i 19. Aarh. fremstilledes en stor Mængde ny Former, dels ved Udvalg, dels ved Krydsning; denne skete baade med den gulblomstrede *V. lutea* L., med den purpurvioletblomstrede *V. altaica* Pall. og senere med *V. cornuta* L. med lilla Blomster. Kulturen af Stedmoderblomster er især bleven drevet i England og Frankrig og har særlig i førstnævnte Land antaget storslaaede Former. Om Dyrkningen se nedenf. Alle de øvrige nedenf. nævnte Arter ere fleraarige og have blaa Kronblade. Overjordisk Stængel mangler hos Marts-V. (*V. odorata* L.), der har krybende Rodstok med lange Udløbere, og hvis blomstrende Skud blive 5—10 Cm. høje; Bladene ere nyredannethjertedannede og glatte. Den er ret almindelig forvildet i Danmark, sjældnere i det sydlige Norge, og blomstrer i April. I overordentlig lang Tid har den været dyrket, fornemmelig som Prydplante, men tillige fordi dens vellugtende Blomster benyttes i Parfumeriet og til Konfekturer. Paa forskellig Maade var den af symbolsk Betydning i den græske Oldtid. Om Dyrkningen se nedenf. Korthaaret V. *{V. hirta* L.) adskiller sig fra foregaaende ved at have ganske korte Udløbere og haarede, æg-hjertedannede Blade. Den er ret almindelig i Danmark i Skove og Krat, i Norge meget sjælden; mellem den og Marts-V. dannes en Bastard. Medens Arret hos de to foregaaende er forlænget i et nedad bøjet Næb og Frugterne ere kugleformede og haarde, er Arret hos Sump-V. *{V. uliginosa* Schrad.) og Eng-V. *{V. palustris* L.) skævt og skiveformet, og Frugterne ere trekantede og glatte. Hos den første, der er yderst sjælden i Danmark og ej funden i Norge, ere Bladene aflang-hjertedannede; hos den anden, der er almindelig i Danmark og Norge, ere de nyredannede eller nyre-hjertedannede. Begge vokse paa Enge og i Moser. Andre Arter have

overjordisk Stængel. Blandt disse maa nævnes **Skov-V.** (*V. silvatica* Fr.) og **Mark-V.** eller **Hunde-V.** (*V. canina* L.). Den første er 7—20 Cm. høj og treakset; Bladene ere hjertedannede; Kronens Spore er af samme Farve som Kronens (dog hvid hos Var. *Riviniana*). Den er hyppig i Danmark og Norge i Skove og Krat, blomstrende i Maj. Den anden Art er 2—25 Cm. høj og toakset; Bladene ere aflangt ægformede med hjertedannet Basis; Kronens Spore er gulhvid. Den er meget hyppig i Danmark og Norge i Skove, paa Bakker, tørre Marker o. 1. St., blomstrende i Maj—Juni. *A. M.*

Af *V. odorata* forekommer en Mængde Kulturformer. Af **foraarsblomstrende** kan anbefales *V. o. fl. pl.* med violetblaa fyldte Blomster, >King of violet«, mørkviolet fyldt. De efteraarsblomstrende kaldes Italiensk eller **Maanedsviol**, *V. o. semperflorens*. *V. o. s.* Augusta, violetblaa, meget rigtblomstrende fra Eftersommeren til Høst, *V. o. s.* Kaiserin Victoria, Augusta Victoria, mørkviolet, rigtblomstrende om Efteraaret. *V. o. s.* **Pariser-Viol**, mørkviolet, store Blomster. *V. o. s. parmensis*, lyseblaa, fyldte Blomster med hvid Midte, maa dækkes i strenge Vintre. *V. o. s.* the Czar, meget langstilkede, store, mørkviolette Blomster. De formeres ved Deling enten om Foraaret eller tidlig om Efteraaret.

V. tricolor maxima forekommer i en Uendelighed af ved Frøudsæd konstante Kulturformer, særlig i Retning af Blomsternes Farve, Form og Tegning. De formeres ved Frø, som saas sidst i Juli eller første Halvdel af Aug., helst paa en afbrugt Bænk. Jorden holdes skygget og fugtig, indtil Frøet efter 2—3 Ugers Forløb er spiret. 6 Uger efter Udsæden plantes de unge Planter paa Blivestedet med 20—30 Cm. indbyrdes Afstand. Det maa anbefales at dække Jorden mellem Planterne om Efteraaret med gammel Gødning. Selv om Planterne staa i Blomst, taale de at omplantes.

V. cornuta er en Staude, der kan anvendes til Indfatning. Ved Krydsning med *V. tricolor* er af denne frembragt en Gruppe Kulturformer, som kaldes »tufted Pansies«. De ere meget blomsterrige og udmærke sig ved deres rene Farver. *V. c.* formeres let ved Deling og Stikning om Foraaret. *L. H.*

Fig. 1.

mba (Gambe).

Violin (ital. Violino, fr. [illegible] Violon), det mindste af de nu brugelige Strygeinstrumenter, Hovedinstrumentet i Orkesteret, og sammen med de tre nærbeslægtede Instrumenter, Viola, Violoncel og Kontrabas, der nu have fortrængt alle de tidligere Arter af Strygeinstrumenter, fremgaaet af de ældre Former, Crwth, Rebec, Viola o. s. v. Sin nuværende Form antog j V. i Slutningen af 15. og Begyndelsen af 16. Aarh., og vandt efterhaanden, navnlig ved Gasparo da **Salo** og **Maggini** i Brescia, **Stainer** i **Tirol**, og fremfor alt Stradivari og Familierne **Amati** og Guarneri i Cremona (se disse), en saadan Grad af Fuldkommenhed, at der siden deres Tid ikke har været noget at ændre i Konstruktionen, men tværtimod de gamle» Cremonesere« gælde for uopnaaelige Mønstre. V. bestaar af to svagt buede Træflader, den øverste af Fyr, den underste af Løn, sammenholdt af Træbaand, saaledes, at det hele danner en lukket Kasse. Den øverste Flade, Dækket, er paa Midten gennemskaaren af to *f*-**dannede Lydhuller**; midt imellem disse er mellem de to Flader anbragt en Stemmestok, der tjener som Støtte for Stolen, over hvilken Strengene ere spændte. Fra Kassens øverste Ende udgaar en **Hals**, forsynet med Gribebræt, og som afsluttes i en sneglformig Afrunding. Ved Instrumentets nederste Ende fastholdes Strengene af Strengeholderen og løbe derfra over Stolen og Gribebrættet op i Sneglen, hvor de fæstes i Skruer, der regulere Spændingen. De fire Tarmstrenge, hvoraf den dybeste er overspunden, ere stemte i *g*, *d'*, *a'* og *e''*. Den højeste Streng, *E*-**Strengen**, kaldes ogsaa Kvinten. Noderne for V. noteres i *G* Nøglen. (Litt.: **Rühlmann**, »Geschichte der Bogeninstrumente«). *S. L.*

Fig. 2.

Violinnøgle (G-Nøgle) se Nodenøgle og G.

Viollet-le-Duc [viålælødy'k], Eugéne Emmanuel, fransk Arkitekt, Tegner og arkæologisk Forfatter, født 27. Jan. 1814 i Paris, død 1879 i Lausanne. V.'s Studieaar gik med Læretiden under A. **Leclerc** og lange Rejser i Italien og Frankrig, hvor han flittig studerede og aftegnede gammel Arkitektur. 1840 blev han Inspektør ved Restaureringen af Sainte-Chapelle i Paris. Det vellykkede Arbejde her blev Indledningen til hans store og banebrydende Arbejde til Ære for Gotikken som Restaurator, selvstændig skabende Arkitekt og Forfatter. Han restaurerede saaledes, sammen med Lassus, Notre-Dame i Paris, endvidere Abbedikirken i St. Denis, Amiens-Katedralen, **Pierrefonds-Slottet**, **Laon-Katedralen** og talrige andre af Frankrig's Monumentalbygninger, og som Bygningsinspektør i flere franske Departementer kom han ogsaa til at sætte sit Præg paa talrige Landsbykirker og mindre anselig Arkitektur. Ikke mindre virksom var han som Forfatter (med Speciale: fransk middelalderlig **Stil**, Bygningskunst og Kunsthaandværk): »Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI—XVI siècle« [10 Bd., Paris 1854—68], »Dictionn. raisonné du mobilier frangais de l'epoque carlovingienne à la renaissance« [6 Bd.], >Entretiens sur l'architecture« [2 Bd. 1858—72], »Chapelles de Notre Dame de Paris« [1869], »Habitations modernes« [2 Bd. 1874—75], »Histoire de l'habitation humaine [1875], »Lettres sur la Sicile« [1860], »Cités et ruines atnericaines« [1862—63], »L'art russe« [1877] og adskillige andre Skrifter. Hans Virk-

somhed som Ingeniør ved Paris'es Forsvar 1870—71 gav Anledning til hans Skrift »Mémoire sur la défense de Paris<. (Litt.: Sauvageot, *V. et son œuvre* [1880]; St.-Paul, *V., ses travaux d'arts* [Tours 1881]). *A. Hk.*

Violon [viålõ'] (fr.) d. s. s. Violin (s. **d.**).

Violoncél (forkortet Cello), et Bas-Strygeinstrument, konstrueret i Lighed med Violinen, stammer fra Tiden kort efter, at denne havde antaget den nu fastslaaede Form. Allerede omkr. 1500 byggedes de første V. af Instrumentmagere i Brescia; men i Begyndelsen indtog Instrumentet kun en ret underordnet Stilling og anvendtes kun som ledsagende Basinstrument, medens Gamben benyttedes til Solospil; V. var ogsaa noget større end nu, indtil Stradivari fastslog den nu brugelige Størrelse. V.'s Strenge ere stemte i *C, G, d, a,* og Noderne noteres i Basnøgle, for de højere Oktavers Vedkommende dog ogsaa i Tenor- og Violinnøglen. *S. L.*

Violoncel.

Violoncéllo d. s. s. Violoncel.

Violone se Kontrabas.

Violrod (*Rhizoma Iridis*) er Rodstokken af forskellige Arter Sværdliljer (s. d.). Den indsamles overvejende af *Iris germanica*, *Iris pallida* og *Iris florentina*, der særlig dyrkes i Omegnen af Verona og Firenze. Rodstokken opgraves i Efteraaret, helst af 2—3-aarige Planter, skrælles, tørres og sorteres. Den almindelige Handelsvare bestaar af hvidgule, fladtrykte, leddede, uregelmæssige Stykker af indtil 15 Cm.'s Længde og 4 Cm.'s Tykkelse. Ved mere fuldstændig Skrælning, Affiling og Afpudsning tildannes regelmæssige Stykker, den saakaldte »Børneviolrod«, der gives smaa Børn til at tygge paa under Tandbrudet. Da denne Vare undertiden bleges med Svovlsyrling eller endnu mere afpudses med Blyhvidt e. l., maa man være meget forsigtig i Valget af V. til nævnte Brug. I frisk Tilstand har V. ingen eller ringe (ubehagelig) Lugt og en skarp kradsende Smag, men ved langsom Tørring fremkommer Viollugten, og Smagen mildnes. V. indeholder rigelig Stivelse, lidt Garvesyre og Harpiks samt Iron (s. d.), der betinger Vellugten. V. benyttes overvejende i Parfumerierne. I Italien drejes Fontenellekugler og Kugler til Rosenkranse af V. *A. B.*

Violsnegl se Janthina.

Viôltræ d. s. s. Violetwood se Acacia, S. 120.

Vionville [viõvi'l], Landsby i Lothringen ca. 19 Km. V. f. Metz, bekendt paa Grund af det yderst blodige Slag 16. Aug. 1870 mellem Dele af II tyske Armé under Prins Friedrich Carl og i den franske Metz-Hær under Bazaine. Efter Kampen ved Colombey-Nouilly formodede Tyskerne, at den franske Hær var i Tilbagegang mod Châlons. 3. tyske Korps (v. Alvensleben) med 6. Kavaleridivision beordredes til at overskride Mosel og den 16. om Morgenen rykke frem mod Vejen Metz-Verdun. 10. tyske Korps (Voights Reedtz) med 5. Kavaleridivision, der allerede havde overskredet Floden, skulde rykke frem mod Nord vestligere. 12. Korps skulde følge bag 10. og 9. samt 8. Korps bag 3. Korps. Den franske Hærs Afmarch fra Metz var imidlertid bleven forsinket. Marchen foretoges i 2 Kolonner uden tilstrækkelige Sikkerhedsforanstaltninger. Den 15. naaede den sydlige Kolonne (2. og 6. Korps samt Garden) med sin Tête V., den nordlige (3. og 4. Korps) til Højderne V. f. Metz. Marchen skulde fortsættes d. 16. Den tyske Fremmarch førte hurtig til Sammenstød. General Alvensleben greb dristig og energisk Offensiven, hvilket førte til, at 3. tyske Korps med 5. og 6. Kavaleridivision i 5 Timer kæmpede alene med den franske sydlige Kolonne, der efterhaanden tillige understøttedes af den nordlige, men General Bazaine benyttede sig ikke af sin Overmagt. For at skaffe det haardt trængte tyske Fodfolk Luft udførte Brigaden Bredow sit berømte Rytterangreb over en Strækning af ca. $2^1/_2$ Km. N. f. Vejen V.—Rezonville. Kl. $1^1/_2$ Efterm. indtraf Dele af 10. tyske Korps som velkommen Forstærkning til Valpladsen, og mellem Kl. 3—4, da Prins Friedrich Carl selv naaede frem, beordrede han Resten af 10. Korps frem til Angreb paa Franskmændenes højre Fløj. Paa den tyske højre Fløj greb senere 32. Brigade og Dele af 9. Korps ind. De kunde imidlertid ikke trænge frem mod den franske Overmagt. Bazaine havde endnu betydelige friske Kræfter til Raadighed, men anvendte dem ikke og lod Tyskerne beholde den sydlige Vej til Verdun. Kampen varede til ind i Mørket, var taktisk uafgjort, da Franskmændene hævdede deres Stilling; men strategisk var Resultatet, at Bazaine opgav Tilbagegangen til Châlons og gik den 17. tilbage til den stærke Stilling St. Privat—Point du jour —Jussey V. f. Metz, hvor den Kamp, der førte til hans fuldstændige Indeslutning i Metz, leveredes 18. Aug. I Slaget ved V. kæmpede ca. 100,000 Franskmænd mod ca. 70,000 Tyskere. De sidstes Tab udgjorde 711 Officerer og ca. 15,000 døde og saarede, medens Franskmændene mistede 879 Officerer og ca. 14,000 døde og saarede foruden henimod 2,000 Fanger. (Litt.: v. d. Goltz, »Operationen der zweiten Armée« [Berlin 1873]; Scherff, »Kriegslehren in kriegsgeschichtlichen Beispielen« [Berlin 1894]; Bazaine, *L'armée du Rhin* [Paris 1872]). *B. P. B.*

Viosa, Viossa, Vovussa, Vojusa, Flod i Tyrkiet, Vilajetet Janina i Albanien, udspringer paa Bjærget Zygos paa Grænsen til Grækenland og strømmer i nordvestlig Retning, indtil den N. f. Avlona udmunder i Adriaterhavet. V. optager Syd fra Drynos og fra begge Sider talrige mindre Tilløb. Den er 190 Km. lang og fraregnet sit nedre Løb en udpræget Bjærgflod. V. hed i Oldtiden *Aoos.* *E. P. S.*

Viotta, Henri, hollandsk Musiker, er født 16. Juli 1848 i Amsterdam, var oprindelig Advokat, men kom siden hen til at spille en frem-

skudt Rolle i Holland's nutidige Musikliv som Forfatter (bl. a. af et Musikleksikon, Musikerbiografier m. m.), Leder af en Wagner-Forening og af en *Cæcilia-Forening* samt som Direktør for Konservatoriet i Haag. *W. B.*

Viótti, Giovanni Battista, italiensk Violinvirtuos og Komponist, (1753—1824), var Søn af en fattig Grovsmed, fik ved fyrstelig Hjælp Pugnani til Lærer og blev Violinist i det kgl. Kapel i Torino. Med sin Lærer foretog V. Koncertrejser i Tyskland og Rusland, senere til London og Paris; den Modtagelse, der blev ham til Del, var næsten eksempelløs, og navnlig var han højt skattet i Paris, hvor han siden ofte spillede i *Concerts spirituels.* V. slog sig da ned i Paris og blev Akkompagnatør hos Marie Antoinette, men ophørte snart at optræde offentlig som Violinspiller, dels krænket ved et lunefuldt Publikums Frafald, dels optagen af Komposition og af Operaforetagender, Oprettelse af en italiensk Opera i Tuilerierne, senere i Théâtre Feydeau, Foretagender, der i de usikre Revolutionstider mislykkedes og berøvede V. største Delen af hans fortjente Formue. I de følgende Aar førte V. et uroligt Liv, levede dels i London, dels i Hamburg (mest beskæftiget med Komposition), dels atter i London, hvor han forsøgte sig som Vinhandler. 1802 dukkede han, der saa smaat var gaaet i Glemme, da han vedblivende holdt sig fjernt fra Koncertsalen, atter op i Paris, hvor han forbavsede tidligere Beundrere og vandt nye ved sit stadig videre udviklede skønne Spil. Til Paris vendte V. paa ny tilbage (1814 og 1819) og overtog bl. a., heller ikke denne Gang fulgt af Held, Direktionen af den »Store Opera«. Han døde under et Ophold i London. — V. er kaldt »det moderne Violinspils Fader«; han besad de ældre Italieneres Toneskønhed, Fylde, Sangbarhed og Sikkerhed i Figuration og Passager og føjede dertil en mere moderne Ildfuldhed, Glans og Bravour. — Som Komponist skrev han uden streng teoretisk Uddannelse sine klare, klassisk formede og teknisk glimrende Koncerter (særlig berømt er A-mol-Koncerten), der vidne om, hvad der nævnes som V.'s særlige Styrke som Violinist: den sangbare, lidt elegiske Kantilene. Andre Værker ere Strygekvartetter og -trioer, Violinsonater og -duetter og Divertissements for Violin og Klaver. Bekendte Elever af V. ere Pierre Rode og Baillot. (Biografier af Fayolle, Baillot, Miel og A. Pougin). *W. B.*

Vipāç (Sanskrit vipāçā), Navn paa en af Floderne i Indus-Landet (Pendjab), som falder i Sutlej. Dens nuværende Navn er Bias; det er sandsynligvis Grækernes Ὑφασις (Hyphasis). *D. A.*

Viperīdae se Hugorme.

Vipstjærter kaldes en af 2 Slægter (*Motacilla*, *Budytes*) bestaaende Gruppe af Spurvefugle med en Snes Arter udbredt over Europa, Asien og en Del af Afrika. I Bygning og Levevis staa de nærmest ved Piberne (*Anthus*); det er smaa Fugle med spidst Næb, meget fladt Hoved, middelhøje Ben og meget lang Hale, der ofte overgaar Kroppen i Længde. Navnet have de af, at de, naar de gaa eller sidde, bevæge Halen hurtig op og ned. V. opholde sig mest paa fugtige Steder eller i Nærheden af Vand, færdes næsten udelukkende paa Jorden, hvor de søge Føden, der bestaar af Insekter og Larver; ogsaa Reden anbringes oftest paa Jorden. I de koldere Egne ere V. Trækfugle. Til de hvide V. *(Motacilla)*, der udmærke sig ved den meget lange Hale, den krummede Klo paa Bagtaaen, og ved at Farverne (undtagen hos een Art) udelukkende bestaa af sort og hvidt, høre en halv Snes Arter, hvoriblandt den mest kendte er den hvide V. (Havrevimpe, Havresæd, Baadfugl, norsk: Erle, Linerie) (*M. alba* L.), en overordentlig smuk Fugl, med dens Blanding af sorte og hvide Farver. Undersiden er hvid ligesom det meste af Hovedet; Strube og Bryst ere sorte, ligesaa Isse og Nakke; Ryggen er skifergraa. Af Styrefjerene ere de yderste hvide, de andre sorte, ligesom Svingfjerene og deres Dækfjer ere en Blanding af sort og hvidt. Hunnen ligner Hannen. Vinterdragten udmærker sig ved, at Struben er hvid og det sorte paa Brystet forandret til et hesteskoformet Baand, ligesom Farverne i det hele ere mere udviskede; den hvide V. er udbredt over den største Del af Europa og en Del af Asien.

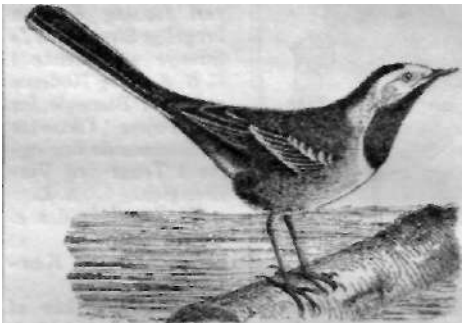

Vipstjært *(Motacilla alba).*

I Norge yngler den i hele Landet til de nordligste Egne, hører overhovedet til Landets hyppigste Fugle. Til Danmark, hvor den er almindelig overalt, kommer den i Slutningen af Marts eller Begyndelsen af April, viser sig straks efter Ankomsten ved Ynglepladserne, der ere højst forskellige; nogle holde til ved Strandenge og paa smaa Holme, andre ved Søbredder og Moser, medens ikke faa yngle omkring ved Huse og Gaarde, blot der i Nærheden findes en Bæk eller en Dam. Den færdes i hurtigt Løb, stadig vippende med Halen, paa Jorden, ved Vandet, paa Marken eller paa en Husryg, altid paa ivrig Jagt efter Insekter; den er oftest meget tillidsfuld og færdes fortrolig nær Mennesker; opskræmmet flyver den i lange Kast med et ejendommeligt Skrig. Sangen, som den i øvrigt sjælden lader høre, er en sagte Kvidren. Reden bygges i et Hul mellem Trærødder, tæt Grønsvær, i en Brædestabel, et Hul i gammelt Murværk, ofte i umiddelbar Nærhed af, hvor der er Mennesker. Æggene, 5—7 i Tal, have blaa og hvid Farve med tætte graabrune Prikker og Pletter. Naar Ungerne ere udfløjne, færdes de gamle sammen med dem paa Marken og ved Stranden, senere slutte Familierne sig sammen til større Flokke; i September træffes saadanne ofte

paa Markerne, maaske for en Del bestaaende af Fugle, der ere komne Nord fra; paa denne Tid ser man ogsaa ofte Fuglene søge ind til Byerne og færdes paa Tage og i Gader. I Slutningen af September drage de bort.

I Vesteuropa findes en nærstaaende Race eller Art, **Densortryggede V.** (*M. lugubris* Temm), der adskiller sig fra foregaaende ved i det hele at være mørkere og navnlig have sort Ryg; den er funden ynglende sparsomt i det sydvestlige Norge og er en enkelt Gang truffen i Danmark. I Asien afløses **den hvide** V. af forskellige nærstaaende Former. Den eneste af Slægten, som har andre Farver end sort og hvidt, er **Bjærgvipstjærten** (*M. melanope* Pall.), en meget smuk **Fugl**, graa paa Oversiden, gul paa Undersiden med sort Hage; det er en sydligere Art, der hører hjemme i Mellem- og Sydeuropa og en Del af Asien, og særlig ynder Bjærgegne; ogsaa paa de britiske Øer yngler den almindelig, og herfra hidrøre rimeligvis de Individer, som enkelte Gange, undertiden ved Vintertid, ere trufne i Norge og Danmark.

Til **de gule** V. (*Budytes*) med gul Farve paa Undersiden, næsten lige Klo paa Bagtaaen og kortere Hale hører en halv Snes Former i Europa og Asien, lignende hverandre i Størrelse og Levevis, væsentlig adskilte ved Farven paa Hovedets Overside, der kan være lysegul, grønlig, lysegraa, mørkegraa og næsten sort. I nogle Lande træffes forskellige Former sammen, og Adskillelsen er ofte vanskelig og omtvistet. I en meget stor Del af Europa og Asien samt Nordafrika yngler den gule V. (**Majfugl**, Engfugl, Gulspink, Bygsæd) (*B. flavus* L.), en smuk Fugl, lidt mindre og spinklere end den hvide V.; hele Undersiden er stærkt **gul**, Oversiden gulgrøn, Hovedet askegraat, med en hvid Stribe gennem Øjet; i Vinterdragten ere Farverne mindre rene, den gule Farve blegere, hos Ungerne i første Dragt er den hvidgul, og tillige findes hos dem mørke Pletter paa Brystet. I England findes en Race med gult Hoved (*B. flavus Raii* Bonap.), der en enkelt Gang er truffen i Norge. I Norge yngler den gule V. af den typiske Form kun i Landets sydvestlige Egne, medens Formen *B. flavus cinereocapillus* Savi (**Gulerle**, Saaerle) yngler i stort Tal over det meste af Landets Bjærgegne helt op til Nordkap. Den adskiller sig væsentligst ved, at Hovedet er mørkegraat og Øjenstriben sort, men der findes Overgange, der komme Hovedformen nær; den er udbredt i en Del af Nordeuropa og Asien, træffes paa Trækket jævnlig i Mellemeuropa, ogsaa i Danmark. Den gule V. er udbredt over det meste af Danmark, om end der er stor Forskel paa dens Hyppighed i Landets forskellige Egne. Frodige **Eng**strækninger ere dens Yndlingssteder, og den er sammen med Viben en typisk Fugl i et dansk Englandskab. Den kommer i Begyndelsen af Maj, lægger i Slutningen af Maaneden sine 5—6 smudsighvide, svagtplettede Æg i en Rede, der er godt skjult mellem højt Græs. Den færdes **næsten** altid paa Jorden, stadig i ivrig Bevægelse paa Insektfangst, sætter sig dog af og til i et Træ. Sangen er ubetydelig. I Begyndelsen af September drager den bort; paa denne Tid ses ofte større Skarer, undertiden sammen med den hvide V. *O. H.*

Vique [vi'ke], **Vich**, By i det nordøstlige Spanien, Provins Barcelona, ligger 60 **Km.** N. 0. f. Barcelona 485 M. o. H. ved den lille Flod Gurri i en Pyrenæerdal samt ved Banen fra Barcelona til San Juan de la Abadesas. (1900) 12,478 **Indb.** V. er Bispesæde og har Tilvirkning af Hatte, Handsker og Lærred. I Omegnen findes Kobber- og Kulgruber. I Oldtiden hed V. *Ausa* og var **Ausetanernes** Hovedstad. Da den senere under Vestgoterne blev Bispesæde, kaldtes den *Ausonia*. 713 ødelagdes Byen af Araberne, og da den 798 genopførtes af Franskmændene som en stærk Fæstning, fik den Navnet **Vic d'Osonea** (*Vicus Ausonensis*). *H. P. S.*

Viques [vi'kes] (Krabbe-Øen), 0 i Vestindien hørende til Puerto Rico, 10 Km. 0. f. denne, 135 □ Km. med 6,000 Indb., der drive Fiskeri og Skovhugst. Hovedby er Isabel Segunda. *M. V.*

Vir (lat.), Mand.

Virak, Olibanum, en Gummiharpiks, der faas ved Indtørring af den af forskellige Arter *Boswellia* udflydende Saft, der navnlig indsamles i Arabien og Somaliland. Den gaar i Handelen i to Sorter, af hvilke *Olibanum electum*, langagtig runde eller **draabeformede**, gennemskinnelige, skøre, hvidtbestøvede Korn af forskellig Størrelse og med en gullighvid til brun Farve, er den bedste. Ringere er *O. in sortis*, der bestaar af en mørkere Grundmasse med enkelte lysere Korn, og som er blandet med Træsplinter og Sand. V. har en harpiksagtig, balsamisk Lugt og en krydret, skarp og bitter, kølende Smag. V. benyttedes tidligere i Medicinen, til forskellige Plastre, nu som Røgelse og som Tilsætning til Røgelselys i katolske Lande. *K. M.*

Virak træ se **Boswellia**.

Virbius, en romersk Guddom, der sammen med **Diana** dyrkedes i en Lund ved Nemi-Søen. Han ansaas for Landets ældste Konge og tillige Diana's Præst. Visse gamle Træk i hans Kultus gav Anledning til, at han sattes i Forbindelse med den skytiske (tauriske) Artemis og identificeredes med den græske Heros **Hippolytos**. *H. A. K.*

Virchow, **Rudolf**, en af 19. Aarh.'s ypperste Patologer, født 13. Oktbr. 1821 i Schievelbein (Pommern), død 5. Septbr. 1902 i Berlin. V. blev i en ung Alder (1846) Prosektor ved Charité-Hospitalet i Berlin, hvor han Aaret efter grundede det berømte Tidsskrift »Archiv fur pathologische **Anatomie**« (»Virchows Archiv«), som han redigerede indtil sin Død. V.'s politiske Frisind nødte ham dog snart til at søge bort fra Berlin; han paadrog sig Regeringens Vrede, dels ved sin mesterlige Indberetning om en Epidemi af **Hunger**tyfus i Schlesien, til hvis Bekæmpelse han bl. a. anbefalede et »ubegrænset Demokrati«, dels ved Grundlæggelsen (1848) af det radikale Tidsskrift »Die medicinische Reform«, i hvilket han kæmpede for Forbedring af de lavere Klassers Kaar. V. blev derfor, da Revolutionen var knækket, 1849 afskediget fra sit Embede og modtog derefter en Kaldelse til Universitetet i Wiirzburg, hvor han ved talrige og epokegørende videnskabelige Arbejder vandt et saadant Ry, at den preussiske

Regering atter kaldte ham tilbage til Berlin (1856) som Professor ved Friedrich-Wilhelms-Universitetet og Leder af det nyoprettede patologiske Institut, i hvilken Stilling han døde. Kort efter V.'s Ansættelse i Berlin udkom et af hans Hovedværker: »Die Cellularpathologie« [1858]; i dette søger V. at gøre den Schleiden-Schwann'ske »Celleteori« frugtbringende for Patologien ved at henføre alle forskellige sygelige Tilstande til Cellernes forandrede Livsvirksomhed; det heri udviklede Syn blev bestemmende for patologisk Forskning gennem lange Tider, og den Virchow'ske Cellularpatologi fik Betydning for hele Biologien ved sin stærke Hævden af, at hver enkelt Celle stammer fra en anden Celle (*omnis cellula e cellula*). I sit andet (ufuldendte) Hovedværk »Die Lehre von den Geschwiilsten«, fortsatte V. sin store Lærer Johannes Müller's Arbejde over Svulsternes mikroskopiske Bygning. Hans Forskning strakte sig i øvrigt over saa at sige alle Patologiens Omraader; som nogle af hans mest berømte Undersøgelser kunne eksempelvis nævnes hans Studier over Betændelse, over forskellige Degenerationer, over Blodpropper, over Leukæmi, over Trikinsygdommen o. s. v. (se hans »Gesammelte Abhandlungen z. wiss. Med.« [1856 og 1862]). Og V. var ikke blot stor som Forsker, han har tillige udrettet meget paa mere praktiske Omraader. Som Borgerrepræsentant og Rigsdagsmand har han udøvet en stor Indflydelse paa Medicinallovgivningens og Sundhedsplejens Udvikling i Tyskland, særlig i Berlin, hvis Hospitalsvæsen, Kloakvæsen, Skolehygieine han har reformeret og forbedret (se hans »Ges. Abhandl. a. d. Gebiet d. off. Medicin u. d. Seuchenlehre«, I—II 1879). Med omfattende Lærdom har V. ogsaa arbejdet paa videnskabelige Omraader, der ligge Medicinen mere eller mindre fjernt. Han var Grundlægger af den store etnologiske Skelet- og Afstøbningssamling i Berlin, arkæologisk og antropologisk Forsker og Forfatter, Schliemann's Medarbejder paa et Tidspunkt, da hans trojanske Studier havde ondt ved at vinde Anerkendelse. Ogsaa som Politiker har V. spillet en stor Rolle; han var Medstifter af »Fortschrittspartei« og i mange Aar en af de mest fremragende Venstreførere i den preussiske og den tyske Rigsdag. *C. S.*

Virdung, Sebastian, gejstlig og Organist i Basel, Forf. til det for Musikinstrumenternes Historie vigtige Værk »Musica getutscht« (1511), udg. i Faksimile 1882 ved Gesellsch. f. Musikforschung. *A. H.*

Vire, af eng. *wire,* glødet Jærntraad, beklædt med Papir eller Tøj for at hindres i at berøre det Tøj, den skal afstive. Tidligere spillede Kappevirer en stor Rolle. *F. W.*

Vire [vi'r], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. Calvados, meget malerisk beliggende paa et Højdedrag ved højre Bred af Floden V., er i Knudepunkt paa Vestbanen, har en juridisk Domstol, en Handelsret og et Erhvervskammer, en gotisk Kirke fra 13.—15. Aarh. og et Bytaarn fra 13. Aarh. med Urværk. Der findes en Latinskole, et gejstligt Seminarium, et Bibliotek paa 30,000 Bd., et Museum. Byen har Granitbrud, Uldspinderi, Klæde- og Papirfabrikation og (1901) 6,635 Indb. *M. Kr.*

Vire [vi'r]", Kystflod i det nordvestlige Frankrig, udspringer S. f. Byen V. i Dep. Calvados og strømmer i en smuk Dal mod Nord, gennem Dep. Manche, og falder gennem en bred Munding, der ogsaa optager Aure, ud i Kanalen ved Isigny. V. har en Længde af 118 Km., hvoraf de 71 Km. ere sejlbare, for større Skibe dog kun paa 20 Km. Ved en Kanal staar V. i Forbindelse med Taute. *M. Kr.*

Virelai [virlæ'], et lille lyrisk Digt i ganske faa Strofer og med Omkvæd, hørende til den franske middelalderlige Digtekunst og beslægtet med Rondeau og Bergerette; at definere denne metriske Form med Sikkerhed er imidlertid vanskeligt, da disse forskellige Former flyde over i hinanden. *E. G.*

Virement [virmâ'] (fr.) er i Finansvidenskaben Overførelse af bevilgede Penge fra en Del af Budgettet til en anden. En saadan Overførelse, der, anvendt inden for vide Grænser, let kunde medføre Fare for Lovgivningsmagtens Bevillingsmyndighed, er ofte forbudt ved Lov. I anden Betydning bruges V. i Girobanker om Afgørelse af Gæld, i hvilken en af Interessenterne staar til en anden, ved Af- og Tilskrivning paa vedkommendes Konti hos Banken. *C. T.*

Virescéns (lat.) kaldes i Plantepatologien det Forhold, at der i Kronblade eller andre normalt ikke grønne Organer udvikles Bladgrønt; i øvrigt forandres de paagældende Organers Form og Størrelse ikke ved V. *F. K. R.*

Viret [viræ'], Peter, schweizisk Reformator, født 1511 i Vaud, død 1571, blev vunden for Reformationen ved Læsning af reformatoriske Skrifter, medens han studerede i Paris. Han vendte saa hjem og begyndte at prædike Evangeliet. I Geneve støttede han Farel, senere kom han til Lausanne; men da han her kom i Strid med Regeringen, vendte han tilbage til Geneve, hvor han blev Præst. Fra Geneve drog han til Frankrig, og navnlig i Lyon var han meget virksom. Han har skrevet adskilligt; hans Hovedværk er »Instruction chrétienne en la doctrine de la loy et de l'Evangile« I—III [Geneve 1564]). *A. Th. J.*

Virgenes [vi'rχenes], **Kap,** Cabo de las V., Forbjærg paa Patagonien's Kyst, ved det østlige Indløb til Magalhães-Strædet, har en Højde af 50 M. og ligger paa 52^0 20' 10" s. Br. I Nærheden findes Guldvadskerier. *M. Kr.*

Virgil se Vergilius.

Virgin, Christian Adolf, svensk Admiral og Diplomat, født 5. Septbr. 1797, død 8. Febr. 1870. V. blev Underløjtnant i den svenske Flaade 1814, 1851—53 førte han Fregatten »Eugenie« paa den første svenske Jordomsejling (beskreven af C. Skogman); blev derefter Kontreadmiral, 1854 Minister i London, 1856—58 i Kjøbenhavn og 1858—60 i Haag; han var derhos Medlem af mange maritime og videnskabelige Selskaber. *C. L. W.*

Virginal se Klaver, S. 592.

Virgines ecclesiasticae (lat.: »Kirkens Jomfruer«) eller *V. canonicae* (lat.: »de kanoniske Jomfruer«), Jomfruer som indviede sig til Kirkens Tjeneste og lovede at leve i ugift Stand, men som levede i deres Hjem uden at gaa i Kloster. *A. Th. J.*

Virgin Gorda, en af de engelske Jomfruøer (s. d.).

Virginia (Verginia), en Romerinde, hvem

efter Sagnet Decemviren Appius Claudius, der havde fattet Kærlighed til hende, søgte at faa i sin Magt ved at bevæge en af sine Klienter til at foregive, at hun egentlig tilhørte ham som Slavinde. Da Claudius trods Indsigelser fra Pigens Fader, **Virginius**, og hendes Forlovede, **Icilius**, tildømte sin Klient Pigen, stak Virginius sin Kniv i Datterens Bryst. Denne Begivenhed skal have givet Stødet til **Decemvirernes** Fald (449 f. Chr.). *H. E. R.*

Virginia [vədʒi'nĭä], forkortet Va., Stat i de østlige U. S. A., ligger mellem Alleghany-Bjærgene og Havet og grænser mod Vest til West-Virginia og Maryland, mod Øst til Maryland og Atlanterhavet, mod Syd til North Carolina og Tennessee, til hvilke Stater den konventionelle Grænse dannes af $36^1/_2{}^0$ n. Br., samt mod Vest til Kentucky og West-Virginia. Arealet er 109,940 □ Km. med (1900) 1,854,184 Indb. eller 17 pr. □ Km., og heraf vare 38,4 p. Ct. Farvede. I Henseende til Terrain og geologisk Bygning kan V. deles i flere Bælter, der følge efter hinanden fra Kysten indefter. Det østligste er det saakaldte Tidewater-Bælte, der fra Oceankysten og Chesapeake-Bugten strækker sig ca. 150 Km. ind i Landet, og som ved de brede og lange Indskæringer ved Mundingerne af Potomac River, Rappahannoch River, York River og James River deles i flere Halvøer. Sit Navn har dette Bælte faaet af, at det strækker sig saa langt, som Ebbe og Flod mærkes i Flodmundingerne. Det er et lavt Kvartærland med talrige Sumpe og Fyrreskove paa de mere sandede Strækninger. V. f. Tidevandsbæltet kommer det saakaldte »Midland«, der indtager Trekanten mellem Bjærgene mod Nordvest og Statens Grænse mod Syd. Det er temmelig jævnt Land, der skraaner fra en Højde af 215—245 M. o. H. i Vest til 30—60 M. i Øst. Mod Vest og Nordvest findes arkæiske Bjærgarter, og derpaa følger mod Sydøst Bælter af Trias og Jura. Endelig følger et 32—48 Km. bredt Bakkeland langs Bjærgenes Fod; det er et malerisk Landskab, hvor enkelte Højder stige til 1,200 M. Fra Sydvest til Nordøst strækker sig Blue Ridge, der er det østligste Drag af Alleghany-Bjærgene, og hvoraf en Strækning paa 480 Km. ligger i V. Kamhøjden ligger mellem 750 og 915 M., men mod Sydvest stiger Otter Peaks til 1,217 M. Blue Ridge gennembrydes i V. af de to Floder James River og Staunton, hvilken sidste er Biflod til Roanoke. Mellem Blue Ridge og det vestligere Bjærgdrag, der danner Statens Grænse, ligger Great Valley eller den 40—50 Km. brede Længdedal, der med en Højde af mindst 150 M. strækker sig gennem hele Staten. De vestlige Alleghany-Bjærge i V. bestaa ligesom Blue Ridge i deres Kerne af ældre Dannelser og indeslutte talrige mindre Dale, der undertiden ligge temmelig højt, nemlig indtil 825 M. o. H. Disse Bjærgegne ere dels beklædte med yppige Skove, dels i de højere Egne med Græsgange. I Kædernes Flankepartier findes Skifer og Kalksten med talrige Huler, hvoriblandt Weyer's Cave er den største. Hyppig findes ogsaa varme Kilder og Mineralkilder. $^6/_7$ af Staten have Afløb til Atlanterhavet gennem Floderne Potomac, Rappahannock, York, James, Blackwater og Roanoke, og Resten afvandes gennem Kanawha eller New River samt Holston og Clinch River, der strømme til Ohio. Klimaet er meget forskelligt efter Højden og Afstanden fra Havet. Naar der bortses fra Kystlandet, har V. et mildt og et sundt Klima, der dog bliver køligere i Bjærgene Vest paa. I Tidewater-Regionen ligger den aarlige Middeltemperatur mellem 15 og 18^0, i »Midland« mellem 12 og 15^0, i Bakkeregionen og Great Valley mellem 7 og 10^0 samt endelig mellem 4 og 7^0 i de højere Egne. Over Halvdelen af V. er endnu skovklædt, og Floraen er en af de rigeste i de østlige U. S. A. Man træffer alle Overgange fra subtropisk Vegetation til Bjærgenes alpine Græsgange. I Kystegnene findes Fyrreskov, og Naaleskov er ligeledes fremherskende i de højere Bjærgegne mod Nordvest. I de øvrige Dele af Staten træffes den stedsegrønne Skov vegetation, hvor Ege, Tulipantræer og den virginske Sumak (*Rhus typhinus*) ere fremherskende. Great Valley har Karakter af et Parklandskab; her vokser bl. a. Sukkerahornen. Bisonen og Elsdyret, som man paa Opdagelsens Tid kunde træffe i V., findes her nu ikke mere. Ellers træffes endnu i Skovene Repræsentanter for hele den oprindelige Dyreverden lige fra den sorte Bjørn i Bjærgene omkring Great Valley til den vilde Kalkun. I mange Egne er Hjortevildtet talrigt, og i Kystens Sumpe og Laguner lever Masser af Svømmefugle.

Af Befolkningen i V. var i 1900 $49_{,9}$ p. Ct. Mænd og $50_{,1}$ p. Ct. Kvinder. Den farvede Befolkning udgjorde 660,722 Individer. Født uden for U. S. A. vare i alt 19,461, og heraf vare 1,130 Kanadiere, 8,430 Englændere, 4,500 Tyskere, 800 Italienere, 1,240 Russere, 600 Ungarer, 218 Svenskere, 123 Nordmænd og 128 Danske. Den vigtigste Næringsvej er Agerbruget, og der avles aarlig ca. 11 Mill. Hektoliter Majs, $2^1/_2$ Mill. Hektoliter Hvede og 3 Mill. Hektoliter Havre samt 1 Mill. Hektoliter Kartofler og 30 Mill. Kg. Tobak. Længst mod Sydøst avles en Del Bomuld, og i Kystegnene dyrkes Grønsager og Jordnødder. I Bjærgegnene er Kvægavlen at Vigtighed, og her drives ligeledes en betydelig Bjærgværksdrift, idet der udvindes betydelige Mængder af Kul og Jærn samt noget Mangan og lidt Guld og Tin. Ogsaa Skovene give en ikke ringe aarlig Indtægt. Af industrielle Etablissementer har Staten over 6,000, der sysselsætter 60,000 Arbejdere og tilvirke Varer til en aarlig Værdi af 350 Mill. Kr. Af størst Vigtighed er Tobaksindustrien, og derefter følge Møller og Savværker. V. har 18 Stæder, blandt hvilke nævnes Hovedstaden Richmond; men iblandt dem er ingen store Havne- eller Handelsbyer, saa Statens Handel sker væsentligst over de nordlige Nabostater. Jærnvejsnettet udgjorde 1900 6,220 Km. I administrativ Henseende deles V. i 100 Counties.

Historie.. Før Europæernes Ankomst var Kystlandet beboet af Pawhatan-Indianere, »Midland«- og Bakkeregionerne af Mannahoack- og Monacan-Stammerne, medens den sydlige Del af Bjærglandet optoges af Cherokeerne og den nordlige af Shawneer og Delawarer. 1498 var Caboto rimeligvis inde i Chesapeake-Bugten. 1584 besøgtes Landet af Walter Raleigh, der gav det Navnet V., til Ære for den ugifte Dronning Elisabeth (*the Virgin queen*) og ved Roanoke anlagde et midlertidigt Etablissement. 1606 fik

to Selskaber, London- og Plymouth-Kompagnierne, Koncession paa Anlæggelsen af Kolonier i V., og det førstnævnte grundlagde 1607 Jamestown. Den ny Koloni opblomstrede særdeles hurtig, og 1619 fik den en Folkeforsamling, den første lovgivende Forsamling i Amerika. 1624 blev V. Kronkoloni, i hvilken Stilling den forblev indtil Frihedskrigen. 1619 solgte en Hollænder 20 Negre i Jamestown, og dette var den første Begyndelse til Negerslaveriet i det engelske Nordamerika. Fra James City, der var den lovgivende Forsamlings Sæde, flyttedes Regeringen 1698 til Williamsburg. 1716 overskred man første Gang Blue Ridge, og hermed begynde de langvarige Kampe med Indianerne, der fortsattes indtil 1744, da Kolonisterne købte sig Ret til at bygge et Fort i Ohio-Dalen. Dette Fort blev 1754 taget i af Franskmændene, hvorefter fulgte den saakaldte fransk-indianske Krig mod Kolonisterne. Ved Freden i Paris 1763 blev Mississippi V.'s Vestgrænse. I Frihedskrigen tog V. en meget virksom og hæderfuld Del, og efter Krigen var V. den første til at foreslaa Konføderationen. 1784 gav V. Afkald paa sit Territorium V. f. Ohio, og 1788 afstod den det Territorium, der nu udgør Staten Kentucky. I Krigen med England 1812—14 angreb Englænderne V.'s Kyster. Negeropstande fandt Sted i V. 1831 og 1859. I sin Egenskab af Hjemland for George Washington samt for flere andre betydelige Statsmænd som Præsidenterne James Monroe, Thomas Jefferson og James Madison var V. længe den vigtigste Stat, og af Unionens 21 første Præsidenter vare 7 fra V. V. hørte til Slavestaterne; men ved Borgerkrigens Udbrud sluttede de vestlige Egne sig til Nordstaterne og optoges 31. Decbr. 1862 som en egen Stat i Unionen under Navn af West Virginia (s. d.). Det egentlige V. led frygtelig under Krigen, idet Landet for en stor Del blev Kampens Skueplads. Dels i Lavlandet, hvor de mange Floddale egne sig til at dække Forsvarsstillinger, dels i Great Valley udkæmpedes 30 betydelige Træfninger, hvoraf Sydstaterne vandt de 7. Foruden Tabet af mange Tusinder Menneskeliv ødelagdes i V. Værdier for henved $1^1/_2$ Milliard Kr., og det varede længe, inden Staten atter kom til Kræfter. Dens Indbyggerantal var 1800 880,200 1860 1,596,318, 1870 1,225,163 (efter Krigen og efter West V.'s Udskillelse), 1880 1,512,565 og 1890 1,854,184. (Litt.: Smith, *V., a geographical aud politicai summary* [Richmond 1876]; Maury, *Physical survey of V.* [Richmond 1877—78]; J. C. Cooke, *V., history of the people* [Boston 1883]; P. A. Bruce, *History of V.* [Richmond 1896]; *Handbook of V.* [Richmond 1893]). *H. P. S.*

Virginia City [vədži'njäsi'ti], By i U. S. A., Stat Nevada, ligger 22 Km. N. 0. f. Carson City 1,890 M. o. H. paa en Terrasse paa Østsiden af Sierra-Nevada-Kæden samt ved en lille Bane, der udgaar fra Reno paa Centralpacifikbanen. (1900) 2,695 Indb. V. f. V. C hæver sig Mount Davidson (2,385 M.), og i Nærheden ligge de berømte Sølvminer Comstock Lode og Big Bonanza, af hvilke den første, der opdagedes 1858, har været en af Verdens rigeste Sølvaarer. V. C, der anlagdes 1859, skylder alene Sølvforekomsten sin Tilværelse. 1860 havde den 2,345 Indb. I 1860'erne husede den tidvis indtil 20,000 Mennesker. Ved Folketællingen 1870 havde Byen 7,050 Indb., 1880 10,920, hvoriblandt 5 p. Ct. Kinesere, og 1890 8,510 Indb. Den stærke Nedgang skyldes Tilbagegangen i Sølvproduktionen paa Grund af den større og større Vanskelighed ved at udnytte de dybtgaaende Miner. *B. P. S.*

Virginia-Hjort eller virginsk Hjort se Hjorte S. 1002.

Virgin Islands [və!dži'na'i!ändz] se Jomfruø er.

Virginitet (lat), Jomfruelighed.

Virginius (Verginius) se Virginia.

Virgloriakalk, en særlig i Sydtirol forekommende, til den alpine Muslingekalk hørende Aflejring af Kalkstene. Se Trias. *J. P. R.*

Virgo (lat.), Jomfru.

Virgo (astron.) se Jomfruen.

Viriāthus, Fører for Lusitanerne under deres Uafhængighedskrig mod Romerne (150—139 f. Chr.). Han var en særdeles dygtig og uegennyttig Mand, der forstod at bibringe Romerne det ene Nederlag efter det andet. Til sidst nødte han Romerne til at slutte Fred, men blev snart efter myrdet ved Forræderi, hvorefter Lusitanerne maatte underkaste sig. *B. B. R.*

Virĭbus unītis (lat.), »med forenede Kræfter«, den østerrigske Kejser Frants Josef I's Valgsprog. *B. B. R.*

Viridit, Fællesnavn for de grønne, fintskajllede og overvejende til Kloritgruppen hørende Mineraler, der forekomme som Omdannelsesprodukter i Diabas o. lign. Bjærgarter. *N. V. U.*

Viril (lat.), mandlig, mandig, mandhaftig, mandbar; Virilitet, Mandbarhed.

Virilstemme, særskilt Stemme, kaldtes paa den gamle tyske Rigsdag den Stemme, som hver enkelt Rigsfyrste eller Rigsstad havde i Modsætning til de »Curiatstemmer«, som Prælaterne og og Rigsgreverne afgav i Fællesskab (som »Curie«). Efter 1815 brugtes Ordet om de Stemmer, der enten ved Landenes Grundlove eller ved Fyrsternes Udnævnelse tildeltes Standesherrerne eller enkelte store Godsejere som en personlig Rettighed i de tyske Landdage eller Provinsialstænder, i Modsætning til de Stemmer, som de valgte Medlemmer havde. I den slesvigske Stænderforsamling havde Hertugen af Augustenborg V. 1836—46. *E. E.*

Viriplăca, romersk Gudinde, Ægteskabets Beskytterinde. I hendes Tempel paa Palatinerhøjen kunde Hustruen søge Tilflugt, naar hendes Mand mishandlede hende, og her maatte Manden opsøge hende, naar han vilde udsone sig med hende. *B. B. R.*

Virītim (lat.), Mand for Mand, enkeltvis.

Virkelig se Sandhed.

Virkning se Aarsag.

Virk-Snnd, Limfjorden, det smalle Sund, der forbinder Lovns-Bredning med Hjarbæk-Fjord. I en smal Rende er der 4—10 M.'s Dybde. Over den smalleste Del af Sundet er der Færgeforbindelse. *G. F. H.*

Viroconinm, Oldtidsby i det vestlige Britannien, nu Wroxeter. *H. H. R.*

Virolafedt, Virolatalg, er en Slags Fedt, der faas af Frøene af den i det nordlige Sydamerika voksende, til Muskatnødfamilien hørende *Virola sebifera.* Det er ved alm. Temperatur gulligt, talgagtigt og overtrækkes ved Henliggen med et

perlemorsglinsende Overtræk. Det friske V. har en om Muskatsmør mindende Lugt, men bliver hurtig harsk.. Det smelter ved 45—50° C og er fuldstændig opløseligt i Alkohol og Æter. V. anvendes, ligesom det nærstaaende, men noget haardere og kulbrinteholdige Olienødfedt af *Virola surinamensis*, i betydelig Mængde til Fremstilling af Lys, navnlig i Amerika, Frankrig og England. *K. M.*

Virton [virtō'], By i den belgiske Provins Luxembourg, 210 M. o. H., er Jærnbaneknudepunkt, har Jærn- og Bomuldsindustri, Latinskole, Realskole, Lærerindeseminarium, og (1900) 3,000 Indb. De gamle, af Karl V anlagte Fæstningsværker ødelagdes 1688 af Franskmændene. *M. Kr.*

Virtualitēt (lat.), Virkeevne.

Virtuél (lat.) kalder man en Ting eller en Tilstand, der endnu ikke er til Stede eller i hvert Fald ikke er virksom, men som kan komme til Stede eller blive virksom. Modsætningen er aktuel. V. eller potentiel Energi (s. d.) er Arbejdsevne, der ikke endnu har antaget Form af Bevægelsesenergi, men under visse Betingelser kan gøre det. *K. S. K.*

Virtuélle Hastigheders Princip (bedre: virtuelle Forskydningers Princip) benyttes ved Beregning af Ligevægtsopgaver og kan udtrykkes i Sætningen: >Naar et System af Legemer paavirkes af ydre Kræfter, er det en nødvendig Betingelse for Ligevægt, at disse Kræfter udføre Arbejdssummen Nul ved enhver lille Forskydning, der er mulig under de givne Betingelser og kan foregaa uden Gnidningsmodstand. Betingelsen er tilstrækkelig, naar man til ydre Kræfter medregner Kræfter mellem saadanne Punkter i Systemet, der ved Forskydningen forandre deres indbyrdes Afstand«. Ved en ydre Kraft forstaar man en Kraft, der virker mellem et Punkt af det behandlede System og et Punkt uden for det. En Krafts Arbejde under Forskydningen er Produktet af Kraften og dens Angrebspunkts Forskydning i Kraftens Retning — eller, hvad der er det samme, hele Forskydningen multipliceret med Kraftens Projektion paa Forskydningsretningen. Arbejdet regnes positivt, naar Vinkelen mellem Kraftretningen og Forskydningsretningen er mindre end en ret Vinkel; i modsat Fald er det negativt. Indeholder Systemet elastiske Legemer, der ved Forskydningen forandre Form eller Rumfang, maa de Kræfter, der udøves af saadanne Legemer, tages med i Regningen som ydre Kræfter, hvorimod man ikke behøver at tage Hensyn til Tryk og Spændinger i Led, der med den Nøjagtighed, som Opgaven fordrer, kunne betragtes som uforanderlige i Form og Rumfang. Gnidningsmodstande mellem faste Legemer ændre Betingelserne paa den Maade, at Systemet vedbliver at være i Ligevægt, selv om de ydre Kræfter, der virke paa det, afvige noget fra de Forhold, hvori de skulde staa til hinanden for at frembringe Ligevægt uden Gnidningsmodstandens Hjælp. Gnidning i Vædsker nytter derimod ikke til at skaffe Ligevægt til Veje, da den Modstand, den kan frembringe, er afhængig af Hastigheden og nærmer sig til Nul med denne. V. H. P. er fundet efterhaanden ved Induktion; det er anvendt paa simple Tilfælde allerede af Galilæi og Stevin og videre udformet af Lagrange. Et simpelt Eksempel paa Anvendelsen har man i et Trisseværk (se Trisse). Man ser af Værkets Bygning, at Byrden, der løftes, maa bevæge sig lige saa mange Gange langsommere end Kraften, som Byrden, naar der er Ligevægt, er større end Kraften, d. v. s. at Produktet af Kraften og Kraftens Vej er lig Produktet af Byrden og Byrdens Vej. Da Byrden løftes imod Tyngden, medens Kraftens Angrebspunkt gaar med Kraften, er Byrdens Arbejde negativt, og Kraftens positivt, og Summen af de to Arbejder er Nul. Den almindelige Diskvægt (Roberval's Vægt), hvis Vægtstangsystem ligger skjult i Fodstykket, er et Eksempel paa, at v. H. P. giver en særlig nem Løsning. Man ser, at de to Skaale bevæge sig lige store Veje i modsatte Retninger, naar Vægten svinger, og heraf følger, at de maa belastes lige stærkt, for at der skal være Ligevægt. Ved Decimalvægten (s. d.) flytter Loddernes Skaal sig derimod 10 Gange saa lang en Vej som det Bræt, Vejningsgenstanden staar paa; følgelig maa denne Genstand veje 10 Gange saa meget som Lodderne, naar der skal være Ligevægt. *K. S. K.*

Virtuōs (ital. *virtuoso*, egl. mesterlig, af lat. *virtus*, Kraft, Dygtighed), en Person, som har drevet det til overlegen Færdighed i Udøvelsen af en eller anden Kunst, særlig Musikken. Virtuositēt, fremragende Dygtighed, overlegen Færdighed, der med Lethed overvinder alle, særlig tekniske, Vanskeligheder. *S. L.*

Virtus se Honos og Virtus.

Virués, Cristóbal de, spansk Digter, 1550—1610. Han var født i Valencia, blev Officer — hvorfor han almindeligvis i Litteraturhistorien gaar under Navnet »Kaptajn V.« — og deltog i Slaget ved Lepanto; han gjorde ogsaa en Tid Krigstjeneste i Nederlandene, og adskillige Aar af sil Liv tilbragte han i Italien. Det er omtrent alt, hvad man ved om hans Levned. Som Forfatter gjorde V. sig navnlig bekendt ved det stærkt romantiske og brogede Epos »El Monserrate« (Madrid 1588; ny, meget forandret Udg. Milano 1602; optaget i 17. Bd. af »Biblioteca de autores españoles«, 1854). Men han var tillige Dramatiker, en af de interessanteste og talentfuldeste Forløbere for Lope de Vega's nationalromantiske Skuespil, hvad dog ingenlunde vil sige, at han har frembragt noget helt igennem godt Arbejde; thi de største, ligefrem latterlige Smagløsheder, en meget naiv Komposition, et barnagtigt Effektjageri og en utrolig Svælgen i det bloddryppende og haarrejsende træffes alle Vegne hos ham jævnsides med virkelig poetiske, endog geniale Steder og en udviklet Verskunst (som for øvrigt er nok saa fremtrædende i hans Epos). »Obras trágicas y liricas« udkom i Madrid 1609 og indeholder Tragedierne »La gran Semiramis«, »La cruel Casandra«, »Atila furioso«, »La infelice Marcela« og »Elisa Dido«. Af disse er sidstnævnte holdt i en rolig klassisk Stil, men de andre væsentlig i en bevidst »moderne« Maner. V. indførte den Skik at dele Stykkerne i 3 Akter (Jornadas), den som Lope de Vega optog. »Semiramis« er optrykt i nyere Tid (London 1858). *E. G.*

Virulént (lat.), giftig, smittende.

Virzjerv, estisk Võrtsjärve, Sø i det nordvestlige Rusland, Guvernement Lifland, ligger

omtrent[1] midtvejs mellem den rigaiske Bugt og Peipus-Søen, om hvilken sidste den minder i sin Form. Den har fra Nord til Syd en Længde af 35 Km. og en største Bredde af 14 Km. Dens Størrelse er 276 □ Km., dens største Dybde 7,3 M., og den ligger 33 M. o. H. V. har lave, snart sandede, snart sumpede Bredder, der i øvrigt ere temmelig tæt befolkede, mod Nord af Ester og mod Syd af Letter. V. er fiskerig, men lidet sejlbar paa Grund af Sandbanker. Gennem Embach har den Øst paa Afløb til Peipus, og den optager øvre Embach fra Syd samt Tennasilm fra Nordvest. *H. P. S.*

Vis (lat.), Kraft, Magt, Vold. *V. armata*, væbnet Magt; *v. legis*, Lovens Magt. *H. H. R.*

Visarga (Sanskrit, opr. *visarjanīya*, »Endelyd« eller »Udlyd«) er i Sanskrit-Grammatikken Benævnelsen paa en svag konsonantisk Aandelyd *h*, betegnet i det indiske Alfabet med : og i europæisk Transskription almindeligvis med h; i Modsætning til *h*, som i Sanskrit har Stemmeklang, er Visarga en tonløs Konsonant, der altid optræder som Erstatning for et oprindeligt *s* eller *r* i Enden af et Ord (i Pausa) eller i Indlyd foran en *s*-Lyd og *hh* (sjælden foran *p*). (Litt.: J. Wackernagel, »Altindische Grammatik« [I. 1896]; J. Kirste, »Die Aussprache des V.« (Sitzungsber. d. Wien. Akad. 121. Bd.). *D. A.*

ViS-å-ViS [vizavi'] (fr.), lige overfor; min V.-à-v. o: min Genbo. *Vis-à-vis de rien*, blottet for alle Subsistensmidler.

Vis-à-vis [vizavi'J (fr.), let, firhjulet Vogn med Kuskesæde, For- og Bagsæde. Ved hvert af de to sidste Sæder findes en let Kaleche til at slaa op over Sædet. *C. G. B.*

Visaya se Bissaya.

Visby, By paa Vestkysten af den svenske 0 Gotland, ligger 186 Km. S. f. Stockholm og er Øens eneste Købstad. (1903) 8,677 Indb. V. ligger dels paa selve Kystsletten, dels paa det højere Land i det indre, hvis højeste Punkt inden for Byen ligger 39 M. o. H. V. er bekendt for sit milde Klima og har en aarlig Middeltemperatur paa 6°. Den er i sit Præg den mest udpræget middelalderlige By i Skandinavien. Set fra Havet ser den anselig ud, da den paa Grund af sin skraanende Beliggenhed uhindret kan overskues. Gaderne ere imidlertid krumme og smalle, Torvene smaa, og hvert Øjeblik træffes mærkelige Ruiner fra Byens Stolthedstid; men til Trods herfor har Byen ikke det Præg af Forfald, som saa tit ses i Sydens Ruinstæder. Af den vældige Ringmur er kun Partiet ved Havnen brudt ned; Resten staar i Hovedsagen endnu med en Længde af 3,325 M. og en Højde paa 6—9 M. samt med sine talrige Taarne og Porte. Mod Sydvest støder Muren op til de ubetydelige Rester, der ere tilbage af Visborg Slot, der i sin Tid var en af Nordens stærkeste Fæstninger, men som er ødelagt dels af Danskerne 1679, dels af Karl XI, der herfra hentede Materiale til Stockholm's Slot samt til Bygningerne i Karlskrona. Blandt V.'s 11 Kirkeruiner fremhæves St. Nikolaus, der er opført af Dominikanerne i Midten af 13. Aarh., St. Gertrud, der var de nederlandske Købmænds Kirke, Helligaandskirken fra Beg. af 13. Aarh., St. Drotten, der ligeledes stammer fra Beg. af 13. Aarh. og har et vældigt, firkantet Taarn, St Lars, der er fra Midten af 12. Aarh. og har ejendommelige Galerier i flere Afsatser i Murene, Graabrødrenes smukke Kirke St. Katharina samt St. Goran, der ligger umiddelbart uden for Byen og var Kirke for et St.-Jørgens-Hospital. Foruden Tidens Tand, samt Krige og Ildebrande, have tidligere baade Privatfolk og officielle Myndigheder hærget Ruinerne; men fra 1880 ere de gaaede over til Statens Ejendom, og den svenske Rigsdag har bevilget Penge til deres Bevarelse. Flere gamle Bygninger ere dog velbevarede og finde endnu Anvendelse. Dette gælder saaledes flere gamle hanseatiske Købmandshuse med takkede Gavle, tykke Mure og Hvælvinger, der bæres af Piller, samt St. Maria eller Domkirken, der indviedes 1225 og er et af Sverige's betydeligste og smukkeste Bygningsværker fra Middelalderen. De nyere Bygninger i V. have ingen arkitektonisk Interesse. Egnen omkring V. er en temmelig nøgen Slette. Her træffer man 0. f. Byen et Ringkors, der er oprejst over de Gotlændere, der faldt i Kampen med de Danske 27. Juli 1361, samt N. t. Byen dens flerhundredaarige Galge. Ved Jærnbanen til Hemse staar V. i Forbindelse med de indre Egne af Øen. Havnen er stærkt forbedret i 19. Aarh., da det gamle, indre Havnebassin efterhaanden var blevet grundet og derfor maatte opfyldes. Skibsfarten er imidlertid ikke betydelig, da Havnen kun kan modtage Skibe paa indtil 3,5 M.'s Dybgaaende. Hjemmehørende i V. 1904 vare 21 Skibe med 4,068 Tons, hvoraf 2/3 vare Dampskibe. Af Fabrikker fandtes 1904 i V. 39, der sysselsatte 488 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af henved 1½ Mill. Kr. De vigtigste vare Cementfabrikkerne, Savværkerne og de mekaniske Værksteder. Under normale Forhold har V. regelmæssig Dampskibsforbindelse med Stockholm, Norrkoping og Kalmar. V. har et »hogre allmänt läroverk«, en Navigationsskole, siden 1851 Filial af Rigsbanken samt Hypotekbank, Sparekasse, Sindssygehospital og Lazaret. Desuden har Byen Artillerigarnison, og den er Sæde for Lensbestyrelsen over Gotland's Len og for Biskoppen over V. Stift. Dette omfatter Gotland med de omliggende Smaaøer som Fåro og Sandö, og det deles i 3 Provstier og 44 Pastorater. Dets Areal er 3,158 □ Km. med (1900) 53,171 Indb. Oprindelig hørte Gotland til Linkoping Stift; men 1570 skiltes Øen ud og fik 1572 sit eget Stiftsoverhoved, der indtil 1772 kaldtes Superintendent.

Historie. — V.'s Historie gaar tilbage til Oldtiden, da her fandtes et hedensk Offersted, hvorom Navneformen V. bærer Vidne (smlg. Viborg). Omkring Midten af II. Aarh. blev V. en betydelig Handelsstad, der paa Grund af sin Beliggenhed blev Midtpunktet for en livlig Handelsforbindelse med Skandinavien og Vesteuropa paa den ene Side og Rusland og Orienten paa den anden. Rimeligvis dannedes Bysamfundet under Medvirkning af tyske Købmænd, og længe bestod jævnsides et tysk og et gotlandsk Borgersamfund, der til Slut smeltede sammen paa det Vilkaar, at hver Nation havde en lige Part i Stadens Styrelse. I Novgorod havde V.'s Købmænd et Faktori eller Kontor »Gotenhof«, der imidlertid efter Midten af 14. Aarh. udlejedes til de liflandske Stæder. V.'s Blomstringstid som Handelsby

og selvstyrende Republik falder i 12. og 13. Aarh. Byen indtog en fremragende Plads inden for Hanseforbundet, den slog egen Mønt og havde sin egen Stadslov, der i sin nu kendte Form er nedskreven paa Tysk i Midten af 14. Aarh. Dens Søret blev endogsaa efterlignet i andre Lande. En anden saakaldet V.'sk Søret, der ligeledes paa Tysk er udgiven i Kjøbenhavn 1505 af Godfred af Ghemen, er imidlertid kun Amsterdam's og den flamske Søret med Uddrag af den gamle lybske Ret. Foruden Graabrødre- og Sortebrødre-Klostre havde V. et Nonnekloster Solberga af Cistercienernes Orden samt Helligaandshus og et St.-Jørgens-Hospital uden for Bymuren. Foruden svenske og tyske Kirker fandtes Kirker for de russiske, de liflandske og de nederlandske Købmænd. Handelsvejenes forandrede Retning som j Følge af Korstogene, Ruslands Erobring af Tatarerne samt Liibeck's Opblomstring formindskede V.'s Betydning, og Byen var allerede gaaet tilbage, da Valdemar Atterdag 27. Juli 1361 efter at have slaaet Gotlænderne tvang dem til at kapitulere og erlægge en stor Brandskat. Derimod blev den ikke plyndret, og den tabte ingenlunde helt sin Betydning ved denne Begivenhed, da den længe efter vedblev at betragtes som Hovedby for en af Hanseforbundets Tredjeparter. Derimod skadede det V. meget mere, da den efter Visborg's Anlæggelse ved Erik af Pommern 1411 under de følgende Uroligheder i Norden blev et Brændpunkt for disse. I Særdeleshed var Erik af Pommern's herværende lange Ophold (1437—49) ødelæggende for V.'s Handel, og Byen traadte kort efter ud af Hansestædernes Række. 1470 stævnes den for sidste Gang til Hansedag. Efter Pinsedag 1525, da den nordlige Del af V. samt flere Kirker afbrændtes, sank Byen dybere og dybere, og flere og flere Bygninger sank hen som Ruiner. V., der var en dansk By fra 1361 til 1645, kom sidstnævnte Aar sammen med Gotland under Sverige. Den forblev imidlertid en ubetydelig By og først i 18. Aarh. begyndte en Smule Opkomst at spores. 1810 havde V. 3,577 Indb., 1850 5,443 og 1870 6,167. (Litt.: H. Hildebrand, »V. och dess minnesmärken« [Stockholm 1892 ff.]; A. Björkander, »Till Wisby stads äldsta historia< [V. 1898]; se yderligere Gotland). *H. P. S.*

Visby, Carl Holger, dansk Præst, født i Helsingør 30. Marts 1801, død 10. Marts 1871, blev 1826 Præst ved Blaataarn og Forbedringshuset paa Christianshavn, 1830 blev han tillige residerende Kapellan ved Vor Frelsers Kirke og 1844 Sognepræst smst. 1854 forflyttedes han til Storehedinge. V. har indlagt sig ikke ringe Fortjeneste som Fængselspræst og udfoldede en stor filantropisk Virksomhed. Han var i det hele virksom paa mange Maader, ogsaa som Skribent. Med Lindberg havde han en Strid i Anledning af en Prædiken, han havde holdt, men Lindberg blev ved Retten dømt for Injurier. (Litt.: >Biogr. Leks.«, XIX Bd.). *A. Th. J.*

Visby-Bredning, Limfjorden, Farvandet mellem Mors og Thyland fra Næs-Sund til Indsnævringen mellem Gudnæs-Hage og Maager-Odde. Dybden er jævn fra 6—10 M., der dog i den nævnte Indsnævring tiltager til 15 M. *G. F. H.*

Viscacha se Haremus.

Viscaria Roehl, Slægt af Nellikefamilien (Nellike-Gruppen), fleraarige Urter med ugrenet eller grenet Stængel, der er glat eller klæbrig ved Leddene, og smalle Blade. Blomsterne ere røde, sjælden hvide; Bægeret er 10-ribbet, og Kronbladene have Svælgskæl. Kapselen er ved Grunden flerrummet og Kapseltændernes Antal er lig Arrenes. 5 Arter. *V. viscosa* (Gilib) Aschers. (Tjæreurt, Tjæreblomst, Tjære-Nellike) er 30—60 Cm. høj og klæbrig under Bladfæsterne. Den vokser i Danmark paa tørre Bakker, ikke sjælden. I Norge er den hyppig østenfjælds og gaar visse Steder over Birkegrænsen. *V. alpina* (L.) Don (Fjæld-Tjæreblomst) er 10—20 Cm. høj og ikke klæbrig paa Stængelen; Blomsterne ere lyserøde. Den vokser til Fjælds i Norge fra Christiansand's Stift til Nordkap. Begge blomstre i Juni. *A.M.*

Viscaya se Biscaya.

Viscéra (lat.), Indvolde.

ViSCber [f-], Friedrich Theodor, tysk Filosof, født 30. Juni 1807 i Ludwigsburg, død 14. Septbr. 1887 i Gmunden. Han studerede Teologi i Tiibingen, hvor han, efter i kort Tid at have været Kapellan, opnaaede *jus docendi* og i 1844 fik et Professorat i Æstetik, fra hvilket han dog atter blev suspenderet i to Aar paa Grund af en liberal Tiltrædelsesforelæsning. I 1848 valgtes han til Medlem af Parlamentet i Frankfurt; 1855 blev han ansat som Professor i Zürich og 1866 i Stuttgart, hvor han virkede til 1877. Som Filosof tilhørte V. den Hegel'ske Skole; mest bekendt er han bleven ved sin Videreførelse af den Hegel'ske Æstetik og sin Hævdelse af den saakaldte »Indholdsæstetik« imod den Herbart'ske »Formæstetik«. Hans Hovedværk er »Asthetik, oder Wissenschaft des Schonen« (1847—58, I—III); af hans øvrige Værker skulle kun fremhæves: »Uber das Erhabene und Komische« (1837), »Kritische Gänge« (1844, fortsat 1860—75), >Altes und Neues« (1881—82). Under Pseudonymet »Mystificinsky« skrev han >Faust, der Tragödie dritter Theil« (1862), en Satire over 2. Del af Goethe's »Faust«, under Pseudonymet »Schartenmeyer« : »Der deutsche Krieg 1870—71« (1874) og anonymt: »Epigramme aus Baden-Baden« (1867). (Litt.: v. Gunthert, »V.« [1889] Ziegler, »V.« [1893]). *A. T—n.*

ViSCher [f-], Peter, den ældre, tysk Billedhugger, født ca. 1455, død 1529 i Niirnberg, var Søn og Elev af Hermann V. den ældre (dygtige Arbejder af ham ere Daabsbækkener i Wittenberg Stadkirke og i Sebaldus-Kirken i Niirnberg). V. hører sammen med Veit Stoss og Adam Krafft til Førerne i den niirnbergske Billedhuggerkunsts Blomstring paa Overgangen til 16. Aarh.; men i Modsætning til de andres fortrinsvise Arbejder i Træ og Sten er det Bronzeplastikken, han har helliget sig, og han udmærker sig i sin Kunst fremfor de andre ved en Renhed og Klarhed, Værdighed og Adel i Stilen, der viser hen til Paavirkning fra italiensk Renaissance. Tydelig spores denne Indflydelse i hans berømte Hovedværk Sebaldus-Graven (i S. Sebald i Niirnberg, udført 1508—19 af ham i Forening med hans Sønner); endnu gotisk i sin Opbygning, fik den i sin Udførelse en Form, der er adlet af en hidtil da i de nordiske Lande ukendt Skønhedssans: her skulle særlig fremhæves de holdningsfulde

Relieffer af Helgenens Liv, de værdige og fri Skikkelser af Apostlene og den lille kostelige Statuette af Mesteren selv i Skødeskind og med sit Værktøj. — Af andre fremragende Værker af Mesteren skulle kun nævnes: det tidlige Gravmonument over Ærkebiskop Ernst (1495 i Domkirken i Magdeburg), en Række Gravplader med karakterfulde Portrætter i Bamberg Domkirke og i Kirker i Krakov, det skønne Gravmæle over Grev Hermann Henneberg og hans Hustru i Stiftskirken i Römhild, de glimrende Statuer af Kong Theodorik og særlig Kong Arthur til Kejser Maximilian's Gravmonument i Stiftskirken i Innsbruck, Relieffet af Christus'es Møde med den kananæiske Kvinde (Domkirken, Regensburg). For en hel Del af disse Værker gælder det, at de ere fremgaaede af Samarbejde mellem V. og hans Sønner. Af disse nævnes som selvstændige Kunstnere Hermann V. den yngre (død 1516), Hauns (Johan) V., hvem bl. a. en Række betydelige Gravmæler skyldes (Johann Cicero og Joachim I af Brandenburg's Gravmonumenter i Domkirken i Berlin) og den bueskydende Apollon i Germ. Museum (Nürnberg); endelig Peter V. den yngre (død 1528), hvem der tillægges de fortræffelige Gravmæler for Kardinal Albrecht af Mainz (Aschaffenburg) og Frederik den Vise i Slotskirken i Wittenberg, saavel som en Række dekorative Bronzer (bl. a. Blækhuse med Figurfremstillinger) og Plaketter (Orpheus og Eurydike i Museet i Berlin). (Litt.: A. Reindel, »Die Apostel von P. V.« [Munchen u. A.]; W. Lübke, »P. V.'s Werke« [Nurnberg]; R. Bergau, »P. V. u. seine Sohne« [Dohme, »Kunst und Künstler« I. 2., Leipzig 1878]; G. Seeger, »P. V. d. jüngere« [»Beitr. z. Kunstgesch.«, Neue Folge XXIII, Leipzig 1897]; B. Daun, »P. Vischer u. A. Krafft« [»Künstler-Monograph.« LXXV, Bielefeld u. Leipzig 1905]). *A. R.*

Vischera, Navn paa flere Floder i Rusland, af hvilke nævnes: 1) V. i det nordøstlige Rusland, Guvernement Perm, udspringer paa Vestskraaningen af Ural og strømmer i hovedsagelig sydvestlig Retning, indtil den udmunder i venstre Bred af Kolva, der er sejlbar herfra til dens Udmunding i Kama. V. er 500 Km. lang. — 2) V. i det nordlige Rusland, Guvemement Vologda, udspringer i en Sumpegn og strømmer Syd paa, indtil den munder i højre Bred af Vytschegda. V. er 217 Km. lang og usejlbar, men af Betydning for Tømmerflødningen. — 3) V. i det nordvestlige Rusland, Guvemement Novgorod, kommer fra Sumpene i Guvememtents nordøstlige Del, strømmer mod Sydvest og munder gennem et Par Arme i højre Bred af Volchov, kort efter at denne Flod er traadt ud af limen-Søen. V., der er 110 Km. lang, danner i sit nedre Løb paa en Strækning af 9 Km. en Del af den Vischer'ske Kanal, der forbinder Floderne Msta og Volchov og saaledes indgaar som Led i det Vischnijvolotschok'ske Kanalsystem. *H. P. S.*

Vischering [f-], Clemens August Droste zu, katolsk Ærkebiskop af Koln, født 22. Jan. 1773, død 19. Oktbr. 1845, var en af Ultramontanismens ivrigste Forkæmpere. Som gejstlig Embedsmand i Miinster kom han i Strid med Regeringen om de blandede Ægteskaber og maatte 1820 nedlægge sit Embede. G. Hermes (s. d.) bekæmpede han ivrig. Senere blev han dog Ærkebiskop af Koln, men kom paa ny i Kollision med Regeringen, fængsledes og maatte ogsaa opgive Ærkebispestillingen. (Litt.: Muth, »D. zu V.< [Würzburg 1874]). *A. Th. J.*

Vischerske Kanal se Vischera.

Vischnij Volotschok, By i det nordvestlige Rusland, Guvemement Tver, ligger 113 Km. N. V. f. Tver 183 M. o. H. ved Banen fra St. Petersborg til Moskva samt den saakaldte V. V.'ske eller Vyschnevolotz'ske Kanalsystem, der forbinder Floderne Msta og Tverza og derigennem Volchov, Ladoga og Neva med Volga. (1897) 16,145 Indb., hvoriblandt ikke faa Finner. V. V. er ejendommelig beliggende og en ganske smuk By, der imidlertid er usund paa Grund af den sumpede Omegn. Den har en Del Tekstilindustri, men er af større Vigtighed som Handelsby, i hvilken Egenskab den i Særdeleshed drager Nytte af Jærnbanen. Det efter Byen benævnte Kanalsystem, der anlagdes 1702—08, og af hvilket den egentlige V. V.-Kanal, der fører fra Msta til Tverza med Benyttelse af sidstnævntes Biflod Zna samt Søen Mstino, kun er 4 Km. lang, spiller nu ingen som helst Rolle mere for Trafikken mellem Volga og St. Petersborg. Kanalsystemet har nu kun lokal Betydning. *H. P. S.*

Viscin (bot.) kaldes en ejendommelig, meget stærkt klæbende Substans, som findes uden om Frøene hos Misteltenen og tjener til deres Fæstnen sig til de Grene, paa hvilke Fuglene, som æde Bærrene, stryge dem af; af V. bestaa ogsaa de overordentlig fine Klæbetraade paa Natlysarternes store Støvkorn, hvorved disse befæstes til de Blomsterne besøgende Insekter. *V. A. P.*

Visconte se Vicomte.

Viscónti, lombardisk Slægt, der i en længere Periode af Middelalderen herskede i Milano som Tyranner, Ordet taget baade i den oprindelige græske Betydning (Enehersker, der har tilranet sig Magten) og i den nyere; voldsomme Lidenskaber vare hos nogle af dens Medlemmer forenede med stor Dygtighed, hos andre gav de sig Udslag i umenneskelig Blodtørst og gruopvækkende Voldshandlinger. — Den, der grundlagde Slægtens Anseelse, var Ærkebiskop Ottone V., født 1208, der 1263 af Pave Alexander IV udnævntes til at beklæde Milano's Ærkebispestol; men han maatte først føre en langvarig Kamp med den mægtige Slægt Della Torre, inden han 1277 kunne overtage sin Stilling, som han derpaa indehavde til sin Død 1295. Han styrede fuldstændig Byens Sager, bistaaet af sin Brodersøn, Matteo, (født 1250, død 24. Juni 1322), der som hans Hærfører erobrede Vercelli og Como, fik Titel af kejserlig Statholder i Italien 1294, idet fra den Tid V. staa som Ghibellinernes Hovedmænd, og Milaneserne anerkendte ham efter Onkelens Død som deres Hersker. Men han havde 1302 atter en svær Kamp at bestaa med Della Torre'rne, hvori det kun lykkedes ham at sejre, da han havde kaldt Kejser Henrik VII til Hjælp, og Kejseren gav ham 1311 Bekræftelsesbrev paa Herskerværdigheden, medens Pave Johan XXII lyste ham i Band, og Guelfeme stadig bekrigede ham. Dog udvidede han sit Magtomraade ved Bergamo, Pavia, Piacenza m. m. Han døde i Kloster efter at have abdiceret til Fordel for Sønnen, Galeazzo,

(født 1277, død 6. Aug. 1328). Denne havde ogsaa straks sin Nød med at værge sig mod Guelferne, og først Kejser Ludvig's (af Bayern) Bistand fik bragt hans Sager paa Fode (1327). En tro Forbundsfælle af Kejseren var Galeazzo imidlertid ikke, og hans hemmelige Underhandlinger med dennes Modstandere fik Ludvig til at kaste ham og flere af Slægten i Fængsel, hvorfra han dog snart løslodes, men med Tab af sine Lande; samme Aar døde han. — Sønnen Azzo, født 1302, styrkede atter Slægtens Magt. Kejseren overdrog ham 1328 Herredømmet i Milano; men det var dog især, efter at Azzo havde sluttet sig til Pave Johan XXII, at hans Sager havde Fremgang; han blev pavelig Statholder, det tidligere Interdikt hævedes, og han fik talrige nye Besiddelser, til Dels genvundne fra fordums Tid. Han døde 14. Aug. 1339, efter endnu at have kuet et Oprør i sin egen Slægt. — Hans Onkel, Lucchino (født omtrent 1287), der fulgte efter ham, var en streng, men duelig Hersker, under hvem Landet trivedes vel, og Landomraadet atter forøgedes, bl. a. med Parma; 24. Jan. 1349 døde han, forgiven af sin Hustru, Isabella Fiesco. — Han havde indtil sin Død delt Magten med sin Broder, Giovanni, (født 1290), Ærkebiskop af Milano fra 1329; nu blev denne Enehersker og forøgede atter Riget med store Besiddelser, navnlig Bologna (købt 1350), og Genova erkendte 1353 hans Overhøjhed. Alt dette vakte Venezia's Skinsyge, og denne Stad satte et Forbund i Værk mod Giovanni, da han døde 5. Oktbr. 1354.

Fra nu af begynde de ret blodige Familiedramaer, som karakterisere Slægtens Historie, og en Række af forhadte Tyranner have V.'s Hersker værdighed i Hænde. Den haarde og grusomme Matteo II, Brodersøn af Giovanni, delte Magten med sine to Brødre, Galeazzo II og Bernabd; han mistede Bologna i Kamp mod en Fætter 1355 og døde samme Aar af Gift, som Brødrene havde givet ham. Saa fulgte Galeazzo, der lod Condottierer med deres Landet ødelæggende Hære forsvare ham mod Venezia og dettes forbundne. Ved hans Død 1378 blev Bemabo eneraadende, en kraftig, brutal Despot, en ivrig Jæger, hvis Tusinder af Jagthunde Folket maatte underholde, pengegridsk, men tillige Beskytter af Videnskaberne; ved snild Politik lykkedes det ham at værge sig mod de forskellige Forbund, der efterhaanden stiftedes imod ham, især under Pavens Auspicier; med den før omtalte venetianske Koalition havde han dog i sin Tid blot kunnet affinde sig ved (1356) at afstaa Genova og Bologna. Fra 1378 havde han sin Brodersøn, Gian Galeazzo, (født omtrent 1347), til Medregent. Denne gik for at være from og hengiven til Studier, men med stor Snedighed planlagde han en Sammensværgelse mod Onkelen; under Paaskud af en Valfart forlod han Staden, samlede en Skare Krigsfolk, overfaldt Bernabò og fængslede ham — kort efter lod han ham forgive i Fængselet, bemægtigede sig Enereg- ringen og forjog Onkelens Sønner og Arvinger. Dette skete 1385. Gian Galeazzo befæstede paa mange Maader V.'s Hersker vælde, som under ham naaede Højdepunktet; vel lykkedes det ham kun for 2 Aar (1388—90) at tilliste sig Padova, men Vicenza og Verona bleve hans 1387, siden Pisa, Siena, Perugia m. m., ja Bologna, og 1395 fik han Kejser Wenzel til at gøre ham til Hertug af Milano. Hans Ærgerrighed førte ham endda til at tragte efter Kongedømmet i Italien; selv Kejserkronen skal have foresvævet ham. Hans Stater indbragte ham umaadelige Indtægter, og dem anvendte han til mægtige Byggeforetagender, store Kanalanlæg, Domkirken i Milano, Certosa-Klosteret i Pavia og Fuldendelsen af Paladset der. 3. Septbr. 1402 døde Gian Galeazzo, medens han var i Færd med at belejre Firenze. Han efterlod en Datter, Valentine, gift med Hertug Ludvig af Orléans (herfra stamme de franske Krav paa Milano), og to Sønner. Den ene, Gianmaria, (født 1388), havde sin Moder, Caterina, til Formynderske, fordrev hende 1404 og lod hende dø af Gift i Slottet i Monza. Han var en afskylig, halvt vanvittig Tyran, der efter Sigende lod sine Blodhunde fodre med Menneskekød og endelig opvakte sine Undersaatters Raseri, saa de gjorde Oprør; 16. Maj 1412 myrdedes han. — Af anden Art var hans Broder og Efterfølger, Filippo Maria, (født 1391), Ræven i Modsætning til Ulven. Blodtørstig var han egentlig ikke, men lumsk og uordholdende, en saare listig Politiker, der forstod at bevæge sig mellem de vanskeligste Forhold, medens han omgav sig med et Værn af Vagter og Forsigtighedsanstalter. Han holdt dygtige Condottierer som Carmagnola og Francesco Sforza i sin Tjeneste, generobrede, hvad der tidligere var tabt (dog ikke Byerne i Toscana og Bologna). Ogsaa han havde Planer om et italiensk Kongedømme. Ved hans Død (13. Aug. 1447) gik Værdigheden som Hertug af Milano over til hans Svigersøn, Francesco Sforza, med hvem et nyt Dynasti begynder (se Sforza).

(Litt.: P. Jovius, *Vitæ duodecim Vicecomitum, Mediolani principum* [Paris 1549]; Litta, *Famiglie celebri italiane* [Milano 1819 ff.]; Magenta, *I V. e gli Sforza nel castello di Pavia* [2 Bd., Milano 1883]; G. Romano, *Giangaleazzo V. e gli eredi di Bernabd* [Milano 1891]). *E. G.*

Viscónti, Ennio Quirino, berømt italiensk, senere fransk Kunstarkæolog, født i Rom 1. Novbr. 1751, død i Paris 7. Febr. 1818. Han var et usædvanlig tidligt udviklet Geni og oversatte i 14 Aars Alderen Euripides'es *Hekuba* i italienske Vers. Hans Fader, Giambattista Antonio V. (født 1722), var i Pavens Tjeneste, og efter ham indtraadte ogsaa Ennio Quirino blandt de pavelige Embedsmænd i Vatikanet og navnlig dettes Kunstsamlinger. 1787 udgav han Fundene fra Scipionernes Grave: »Monumenti degli Scipioni«. Han havde deltaget med sin Fader i Udgivelsen af »Museo Pio Clementino« I; selv udgav han Værkets andet Bind og blev derefter udnævnt til Konservator (Chef) for *Museo Capitolino*; siden fulgte Bindene III—VII; 1797 udkom endvidere »Monumenti Gabini della villa Pinciana«. Efter at Rom var bleven besat af Franskmændene, blev V. først Indenrigsminister (1797), siden en af de fem regerende Konsuler. Som Følge heraf maatte han under de forandrede politiske Forhold, da Neapolitanerne vendte tilbage, flygte til Frankrig. Her modtoges han med den største Hæder, blev Professor i Arkæologi og fik overdraget Organisationen af Kunstsamlingerne i Louvre m. m, I disse Stillinger forblev han til sin Død. Endnu skal anføres, at V. 1817 var i England for at

deltage i en Art Vurdering af Lord Elgin's Parthenon-Skulpturer.

V.'s Hovedarbejde, som udførtes efter Napoleon's Tilskyndelse og paa hans Bekostning, var: »Iconographie grecque« [3 Bd. 1808] og »Iconographie romaine«, hvoraf dog kun Bd. I skyldes V. (fuldført af Mongez). Fremdeles udarbejdede han fortrinlige Kataloger over Louvre-Samlingen (den sidste 1817 med Titel: >Description des antiques du Musée royal«; 1802: »Description des vases peints du Louvre«, 1803: »Explication de la tapisserie de la reine Mathilde«). Efter Besøget i England udkom: »Mémoire sur les ouvrages de sculpture du Parthenon«. V.'s Værker bleve samlede i en stor Udgave ved G. L a b u s (fra 1818). *E. A.K.*

Visconti, Pietro Ercole, Baron, italiensk Arkæolog, Nevø af ovenn. E. Q. V., født 1802, død 14. Oktbr. 1880. Allerede 1821 udkom hans første Arbejde, der behandlede oldkristelige Indskrifter. 1836 Direktør for Vatikanets Samlinger (til 1870) og Professor. Talrige arkæologiske Skrifter, bl. a. over Fyrst Torlonia's vigtige Udgravninger ved Cære. Nævnes skal ogsaa hans Beskrivelse af Torlonia-Samlingen: »Catalogo del museo Torlonia di sculture antiche« [Rom 1876]. I en helt anden Retning gik hans store, ufuldendte leksikalske Værk over statslige og kirkelige Embedsfamilier (fra 1847, 9 Bd.). *H. A. K.*

Visconti **Venósta,** Emilio, Markis, italiensk Statsmand, født 22. Jan. 1829 i Milano, kæmpede 1848 i Garibaldi's Friskare i Lombardiet, men drog derefter til Sardinien og gjorde sig her bekendt som Medarbejder af frisindede Tidsskrifter. 1859 var han Regeringens Kommissær ved Garibaldi's Hær af frivillige og hjalp senere Farini med at forvalte Emilia og forberede dets Tilslutning til Sardinien. I samme Øjemed fulgte han Markis Pepoli 1860 paa hans Sendelse til Paris og London, samt valgtes derefter til Deputeretkammeret. I Novbr. s. A. drog han med Farini til Neapel og styrede her de udenlandske Sager indtil Syditalien's Indlemmelse. Siden blev han Generalsekretær i Udenrigsministeriet, og i Maj 1863 selv Udenrigsminister; sluttede som saadan Septemberkonventionen 1864 om Regeringens ForJæggelse fra Torino til Firenze; maatte derfor fratræde sin Stilling og blev Sendemand i Konstantinopel. Herfra hjemkaldtes han af Ricasoli i Juni 1866 og blev paa ny Udenrigsminister indtil April 1867; han sluttede saaledes Freden med Østerrig om Venetien's Afstaaelse. Decbr. 1869 overtog han for 3. Gang Udenrigsministeriet og styrede det indtil Marts 1876 under Lanza og Minghetti; det blev nu hans Hverv i Efteraaret 1870 at affatte de Rundskrivelser, som bebudede og forsvarede Regeringens Holdning ved Kirkestatens Omstyrtelse. Skønt oprindelig fransksindet arbejdede han for at tilvejebringe et godt Forhold til Tyskland og Østerrig som Modvægt mod de klerikale Bestræbelser, samt ledsagede 1873 Kong Victor Emanuel paa hans Besøg i Wien og Berlin. Efter i 26 Aar uafbrudt at have haft Sæde i Deputeretkammeret blev han 1886 udnævnt til Senator. Endelig var han Juli 1896—Maj 1898 og Maj 1899—Febr. 1901 paa ny Udenrigsminister, samt 1906 Italien's Sendemand paa Konferencen i Algeciras om det marokkanske Spørgsmaal, hvor han afgjort støttede Frankrig's Krav. *E. E.*

ViSCOnnt se **Vicomte.**

Viscum se Misteltenfamilien.

Visdal, Jo, norsk Billedhugger, er født 2. Novbr. 1861 paa Gaarden Visdal i Vaage, Gudbrandsdalen. Allerede som liden Gut forsøgte han sig i Træskæring og Tegning. Med en yderst beskeden Kapital drog han 1880 til Christiania for at realisere sine Kunstnerdrømme. Her kom han foreløbig i Lære hos den kendte Møbelsnedker Schrøder, senere levede han i flere Aar af at udføre Træskærerarbejde for Turistbureauet Bennett o. a. Samtidig gik han paa den kgl. Tegneskoles Aftenkursus. Allerede 1883 udstillede han en Buste paa Kunstnernes Høstudstilling og deltog ogsaa senere til Stadighed ved Statens Udstillinger. 1888 rejste han med Houen's Legat til Paris, hvor han den første Tid tegnede under Bonnat's og Roll's Vejledning. Senere havde han Puvis de Chavannes til Lærer. V. har for det meste dyrket Portrætkunsten og har i Aarenes Løb leveret et stort Antal Buster, hvoraf især skal fremhæves den udmærkede, livfulde Portrætbuste af den kendte Sprogmand Knud Knudsen (1888), som i Marmor pryder det norske Nationalteaters Foyer, samt Busten af den fremragende Skuespillerinde Frk. Sophie Parelius (1904, smst.). Til Skien har han modeleret en monumental Ibsen-Buste, der staar opstillet paa Ibsen's Plads (1903), Monumentet over Amtmand Aall ved Løveid Kanal (1897) samt den originale Halvfigur af Johan Feyer, Fajancefabrikkens Stifter, paa Torvet i Egersund. Af hans andre for det meste til Privatpersoner udførte Buster kunne nævnes: Bjørnstjerne Bjørnson og Frue (1890), Ole Arvesen (1890), Bjørn Bjørnson og Oselio (1892), Statsminister Qvam (1887), Dr. Armauer-Hansen, i Museumshaven Bergen (1900), Statsminister Michelsen (1906). Til Fagerborg Kirke i Christiania har han udført en Altertavle i Hautrelief: Korsfæstelsen (1904). *Fr. O.*

Visdomstand se Tænder.

Vise er den almindelige Betegnelse for en Strofe, der baade i musikalsk og litterær Henseende har den simplest mulige Bygning, saa at enhver Tilknytning til Kunstdigtning, i Musikken Benyttelse af Gennemkomposition og selvstændigt Akkompagnement, er undgaaet. For Indholdets Vedkommende betyder V. en Bevægelse hen imod det jævne og letfattelige med en Fjernelse fra højere poetiske og vanskelig tilgængelige Forestillinger. V. dækker saaledes hverken den franske chanson eller den tyske Lied. V. anvendes i nordisk Litteratur første Gang om den saakaldte >Folkevise« (s. d.) (Abrahamson, Nyerup og Rahbek, »Udv. danske Viser fra Middelalderen«, 1—5, 1812 ff.), hvorved imidlertid er at bemærke, at Folkevisen til Dels maa opfattes som Kunstdigtning, digtet iblandt og sunget af Folkets højere Lag, og at den først ved i Aarhundredernes Løb at jævnes, glattes og enfoldiggøres, samtidig med, at den bliver Menigmands aandelige Eje, bliver til virkelig Folkevise i snævrere Forstand. Medens Betegnelsen V. aldrig anvendes over for den religiøse Digtning, selv i dennes simpleste Skikkelse som den to- og fire-

liniede Salmestrofe (en Undtagelse er dog maaske »Dagvisen«, der har Rødder i den førkristelige Poesi), kommer den til at betyde Sangen med verdsligt Indhold, medens den derimod oftere har Melodi fælles med den aandelige Digtning. En udmærket Eksempelsamling paa gamle danske V. er Nyerup's og Rasmussen's >Udv. danske V. fra Midten af 16. til Midten af 18. Aarh.«, 1—2, 1816—21. Man finder her »Maj visen«, »Fuglevisen« o. m. a. Kun til en Del af disse V. kan et Forfatternavn knyttes. De fleste af dem ere V., »trykte i dette Aar«, der have vandret fra Slægt til Slægtled gennem den mundtlige Tradition. Medens Hyrdepoesien er fransk og tysk Import, der afføder »Arien«, hvor vi ere inde paa Kunstdigtningens Omraade, faa vi i tysk og nordisk Poesi en særegen Form for V. i Drikkevisen. Allerede Bording (s. d.) giver Opsang til denne, men det er dog først i de sidste Aartier af 18. Aarh., at Drikkevisen bliver den oplyste Tredjestands Yndlingspoesi. Det vil her være tilstrækkeligt at minde om Navne paa Drikkevise-Forfattere som Rahbek, Tode, Zetlitz, Storm, Baggesen, P. A. Heiberg o. m. a. Klubberne vare Hjemstedet for Drikkevisen, og herfra forplantede den sig videre til Middelstandens Hjem. Omkring 1800 begyndte i Kjøbenhavn en betydelig Boghandlerindustri med Udgivelsen af Visesamlinger, som snart fandtes i hvert Hjem og benyttedes til Samsang ved alle selskabelige Lejligheder. Den firstemmige Korsang, som den dukkede frem i Danmark i Aarene omkring 1830 (se Studentersangforeningen), vilde næppe have været tænkelig uden denne simple Form for Samsang som Forgænger. Visebøgerne indeholdt imidlertid ikke blot Drikkeviser, men ogsaa de populære Viser af Thaarup's nationale Syngespil (»Høstgildet« m. m.) og Couplets af de paa samme Tid opdukkende franske Syngespil og snart efter af Vaudevillerne. En Visedigter af eminent Rang fik den danske Litteratur omkr. 19. Aarh.'s Midte i Erik Bøgh; men da var V. allerede i Færd med at gøre Skridtet tilbage til Enkeltforedrag, nu hyppig ledsaget af Guitarren eller Klaveret, medens i det højeste Viseomkvædet tralledes med af alle tilstedeværende eller sidste Linie gentoges i Flok. For Samfundets lavere Lag har Gadevisen holdt sig med en forbavsende Konservatisme lige fra Bogtrykkerkunstens første Dage, og en hvilken som helst betydeligere offentlig Begivenhed af sørgelig eller glædelig Art fremkalder endnu saadanne Gadeviser. Som en moderne Afart af Gadevisen kan den specielt kjøbenhavnske Revuevise nævnes, der ofte for en kort Stund har naaet en stor Popularitet, men som en blot og bar Døgnflue (Rantzau brugte allerede denne Betegnelse for sin omfattende Viseproduktion, beregnet paa offentlig Foredrag) kun har ringe Leveevne.

Af norske Visedigtere fortjener særlig at nævnes N. U. A. Sinding-Larsen (»Olaves Pedersen«), hvis Viser med Tema fra Folkelivet i Christiania have vundet stor Popularitet. *y. Cl.*

Visé (Wiset), By i den belgiske Provins Liège ved højre Bred af Maas og ved Jærnbanen Liège-Maastricht, har et gejstligt Institut, Skibsbygning, Garvning, Fabrikation af Klæde, Straahatte og Sukker og (1900) 3,200 Indb. Byen var tidligere befæstet og under Maastricht's Belejring 1673 Ludvig XIV's Hovedkvarter. *M. Kr.*

Viser se Honningbi.

Viser se Sigtemidler.

Visérhøjder, den Afstandsskala, der findes indslaaet i og afmærket med Tal paa Viseret ved Geværer, og som tjener til at indstille Viseret, saa dettes Kærv kommer i en saadan Højde, at Geværets Kernelinie, naar der sigtes paa Maalet, faar den Elevation over dette, som er nødvendig for at bringe Projektilet ud paa den til Tallet svarende Afstand. Viserhøjderne bestemmes ved Geværernes Indskydning (s. d.), efter hvilken der foretages en Udjævning af dem, dels for at borteliminere de Uregelmæssigheder, der mulig kunne være opstaaede ved de forskellige Vejrforhold under Indskydningen, dels for at bestemme V. paa de mellemfaldende Afstande, paa hvilke der ikke er blevet skudt under Indskydningen. Ved moderne Geværer naar V. i Reglen op over 2,000 M., og Skalaen indeholder som oftest et Mærke for hvert 100 M. af Afstanden. *E.P.*

Viserværk d. s. s. Vekselværk.

Vises Sten se Kemi S. 366.

Vishnu, den anden Person i Hinduismens Treenighed (Trimurti, s. d.), i hvilken han betragtes som Verdens Opretholder. Hans Tilhængere, Vishnuitterne (eller Vaisnava'erne), identificere ham med den højeste absolutte Gud paa samme Maade, som Civaitterne betragte Civa. V. forekommer allerede i Vedatiden, men spiller endnu ikke nogen særlig fremtrædende Rolle; i Rigveda paakaldes han i adskillige Hymner i Forening med andre Guder, særlig Indra, hvem han hjælper i Kampen mod Gudernes Fjender; han synes der at være en Slags Solgud, maaske Personifikation af Sollyset. Karakteristisk for Forestillingerne om ham er hans »3 Skridt gennem Universet«, hvilket man har tydet som Udtryk for Solens 3 forskellige Stillinger paa Himmelen (ved Morgen, Middag og Aften) eller som den tredobbelte Form af Lyset i Ild, Lyn og Sol. Den senere Mytologi sætter ham i Spidsen for Aditya'erne (s. d.), til hvilke han oprindelig ikke hørte; dette hænger sammen med den stadig voksende Rolle, som han kommer til at spille i den religiøse Udvikling i Indien. Allerede i den ældre Brahmanisme tiltager han i Betydning paa de andre Guders Bekostning, og i de episke Digte (Mahābhārata og Rāmāyaṇa) hæver han sig til den højeste og mest populære Gudeskikkelse, medens Civa efterhaanden træder til (særlig i Purāṇa'erne, se disse) og gør ham Rangen stridig; Størsteparten af de moderne folkelige Religionsformer i Indien kunne derfor henføres til en af de to Hovedformer: Vishnuisme og Civaisme. Han anraabes under mange forskellige Navne, af hvilke Hari meget ofte forekommer i MahabhSrata og endnu bruges i moderne Religionssamfund, f, Eks. hos Sikherne (s. d.). Under Navn af Nārāyaṇa identificeres han med den personlige Side af Urvæsenet, der sætter Vandene i Bevægelse og hviler paa Slangen Cesha (s. d.), medens Brahman stiger frem af en Lotusblomst, som vokser ud fra hans Navle. Som hans Hustru nævnes Aditi og Sinivālī (s. d.), senere derimod Skønhedsgudinden Lakshmi eller Crī (ogsaa Sarasvatī, s. d.). Hans Attributer ere et

Mærke (Crivatsa) paa Brystet og en Juvel (Kaustubha); han har Lotus-Øjne og fire Arme, i hvilke han holder et Muslingehorn, en Diskus, en Kølle og en Lotus, foruden Bue og Sværd; han forestilles kørende paa en 8-hjulet, gylden Vogn eller ridende paa Fuglen Garuda; hans Klædning er gul, og hans ene Fod er blaa. Karakteristisk for V. ere hans Inkarnationer (Avatārer, s. d.), forskellige Dyre- og Menneskeskikkelser, som han fra Tid til anden har paataget sig for at frelse Verden fra forskellige Ulykker eller lignende. Antallet af disse Inkarnationer angives i Alm. til 10 (senere mange flere): 1) som Fisk (*Matsya*), i hvilken Skikkelse han frelser og belærer Manu (s. d.); *2)* som en Skildpadde (*Kūrma*), der bistaar i Guderne under Kerningen af Verdenshavet (for at frembringe Amṛita, s. d.); 3) som et Vildsvin (*Varāha*), der engang opgravede Jorden, da den var nedsænket i Havet, ødelagt af Asurerne; 4) som en Mandløve (*Nṛisinha*), i hvilken Skikkelse han sønderriver Hiraṇyakaçipu, Fader til Prahlāda (s. d.); 5) som en Dværg (*Vāmana*) (Daityakongen Bali truede med at tilintetgøre Gudernes Herredømme; da kom V. i Skikkelse af en Dværg til ham og opnaaede det Løfte af ham, at han maatte faa saa stort et Gebet til Bolig, som han kunde overspænde med 3 Skridt, hvorefter han tog hele Universet i V.'s 3 Skridt: gennem Jord, Luft og Himmel); 6) som Paracu-Rāma (s. d.); 7) som Rama (eller Ramacandra (s. d.); 8) som Krishna (s. d.); 9) som Buddha, der prædiker kætterske Meninger og forleder Dæmonerne til Frafald fra Vedaerne og Ofringerne, saa at Guderne samle sig til fornyet Kamp mod dem og nu med Lethed adsplitte dem, da de som Følge af Kætterierne have tabt deres Kraft (symboliserende Buddhismens Fortrængelse af Indien); 10) endelig som Kalki skal V. engang i Fremtiden vende tilbage, naar Menneskeslægten er nedsunket i Ugudelighed, for at udrydde alt det onde og genoprette Lykke og Retfærdighed paa Jorden. Vigtigst blandt disse Inkarnationer er naturligvis Rāma og Krishna, thi under disse Former har V. en anselig Skare af Tilbedere i det nuværende Indien. Den vishnuitiske Teologi har i Tidernes Løb spaltet sig i en hel Del forskellige Skoler i Indien, angaaende hvis Læresystemer her blot henvises til de særskilte Artikler; de vigtigste Afdelinger ere følgende: 1) Rāmānuja, hvis Sekt er talrig i Sydindien, mindre talrig i Nordindien, hvor Benævnelsen er Cri-Vaishnava (eller Çrī-Sampradāyin); 2) Rāmānanda (eller Ramavat), udbredt i Ganges-Landet, navnlig Agra-Distriktet, især omfattende talrige Skarer af de lavere Samfundsklasser; 3) Kabir Panthin, stiftet af Kabir, i Øvre- og Central-Indien; 4) Vallabhacarya (eller Rudra-Sampradāyin), rundt om i Indien, særlig Central-Indien (Krishṇa Dyrkere); 5) Mādhvācārya (eller Brahma-Sampradāyin) i Sydindien; 6) Vaishnava'erne i Bengalen (omtr. 1/8 af Befolkningen der), hvis Sekt blev stiftet af Caitanya (s. d.) omkr. 1500 (Krishṇa-Dyrkere); endelig 7) forskellige mindre betydelige Sekter. Om det religiøse og filosofiske Grundlag jfr. særlig Art. Bhagavadgīta. (Litt.: P. Wurm, »Geschichte der indischen Religion« (Basel 1874); V. Fausbøll, *Indian Mythology* [London 1902]; Muir, *Original Sanskrit Texts*, Vol. IV [London 1873]; H. H. Wilson, *Sketch of the Religions Sects of the Hindus* [1832]; Th. Goldstücker, *Liter ary Remains*, Bd. I [London 1879]). *D. A.*

Vishnu-Purāna er et af de vigtigste Værker i den indiske Litteratur af den Slags, som benævnes Purana'er (s. d.), særlig fordi den i mere systematisk Form indeholder hele det indiske Myte- og Sagnstof vedrørende Kosmogonien, Verdens, Guders og Menneskers Tilblivelse, Genealogier over Gude- og Patriarkslægter, gamle Dynastiers og Kongers Historie, o. s. v. Den er gentagne Gange udgiven i Indien (Bombay 1865; 1887; Calcutta 1888) og oversat først af H. H. Wilson (London 1840, paa ny udgiven af Fitzedward Hall, 5 Bd. London 1864—70, i Wilson's Works), senere af M. N. Dutt (Calcutta 1894). (Litt.: Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [London 1900]). *D. A.*

Vishnu Smṛiti, Navn paa en gammel indisk Lovbog, som er udgiven af J. Jolly (Calcutta 1881) og oversat paa Engelsk af samme i »Sacred Books of the East« (Oxford 1880). *D. A.*

Vishnütherium se Giraf.

Visibel (lat.), synlig; til at faa i Tale.

Visin, Sagnkæmpe, dræbt af Starkad.

Vis inertiæ d. s. s. Inerti (se Bevægelse). Man betragter ikke nu Inerti som en »Kraft« (lat. *vis*). *K. S. K.*

Visingsö, den største Ø i den svenske Sø Vattern, ligger i Søens sydlige Del, 24 Km. N. f. Jönköping og hører til Jönköping Län. V. har en Længde fra S. V. til N. Ø. paa 14 Km. og en Bredde paa indtil 3 Km. Dens Areal er 2,455 Hektarer med (1900) 1,210 Indb. V. udgør et Sogn for sig og er af stor geologisk og historisk Interesse. Overfladen dannes dels af en Sandaas, dels af frugtbart Moræneler. I Undergrunden træffes den saakaldte Visingsøgruppe eller en ca. 300 M. mægtig prækambrisk Lagserie af Konglomerat og Sandsten samt røde, grønne og mørke Skifere, der foruden paa V. træffes forskellige Steder ved Søens Bredder samt paa Øerne i Søen. V. er rig paa Kæmpehøje og andre Fortidsminder. Paa den nordlige Del af Vestkysten laa rimeligvis Borga Slot, hvor de svenske Konger hyppig opholdt sig i Middelalderen. Her myrdedes Karl Sverkersson 1167, og Erik Knutsson døde her 1216 og Johan Sverkersson 1222. Derimod var det i det paa Øens Sydspids liggende Næs Slot, hvoraf der endnu findes Ruiner, at Magnus Ladelaas døde 1290. Erik XIV gav 1561 V. i Len til Slægten Brahe, der besad Øen indtil Reduktionen. I denne Tid opførtes saavel den nuværende Sognekirke som det 1718 nedbrændte Slot Visingsborg, hvor Per Brahe den Yngre 1636 stiftede en lærd Skole, der 1692 tillige fik Gymnasium. Anstalten ophævedes 1813; dens Bibliotek kom til Vexio, og dens Jordegods fordeltes mellem Skolerne i Jönköping og Grenna. *H. P. S.*

Vision (lat.), Syn, Synsbillede af hallucinatorisk eller pseudohallucinatorisk Karakter, der af den paagældende opfattes som hidført ved overnaturlige Aarsager (se i øvrigt Clairvoyance). *Alfr.L.*

Visiōnslitteratur, Skrifter, der indeholde Syner; j i særlig Betydning: Skrifter, der indeholde Fremstillinger af en Sjæls Vandring gennem den hinsidige Verden — ofte mest dens Straffesteder — skrevne til Opbyggelse og Advarsel. Disse indgaaende Skildringer af de forskellige Steder og forskellige Straffe i den hinsidige Verden optræde tidligst i indisk Litteratur, naar derfra til sengræsk, jødisk (Enock's Syn) og tidlig Kristendom (Petrus-Apokalypsen), udfolder sig i en rig Litteratur i Middelalderen, for en stor Del grundet paa virkelige Personers Sjæleoplevelser, medens de laa i Dvaletilstand, jfr. Draumekvæde, Sólarljóð. (Litt.: L. Scherman, »Materialien zur Geschichte der indischen Visionsliteratur« [Leipzig 1892]; K. F. Johansson, >De indiska Helvetesföreställingarna« [»Nordisk Tidsskrift«, 1895] S. 408; Heiberg, »Det græske Helvede«; Fritsche, »Die lateinische Visionen des Mittelalters« [»Romanische Forschungen«, 2. Bd. S. 247—79, 3. Bd. S. 337—69]; Moltke Moe, »Draumekvæde«; samme, »Landmålskursus«). *A. O.*

Visīr se Hjælm.

Visit (fir.), Besøg.

Visitation (lat.) bruges (foruden om den Undersøgelse, der af Toldvæsenet foretages af toldpligtige Varer og det Lægerne i adskillige Tilfælde paahvilende Undersøgelseshverv lige over for visse samfundsfarlige Sygdomme m. v.) i folkeretlig Forstand om den under Krigsforhold de krigsforenede Magters Orlogsskibe — efter Paris-Freden 1856 kommer i det mindste i Europa Kaperfartøjer ikke længer i Betragtning — tilkommende Ret til at forvisse sig om, at der ikke fra de neutrale Handelsstaters Side gøres eller tilsigtes Brud paa Neutraliteten. Retten benyttes kun paa rum Sø og selvfølgelig aldrig i de neutrale Magters Havne eller Kystfarvande, og i Reglen kun, hvor Omstændighederne, saasom Undladelse af at tone Flag eller lægge bi, naar Signalskud gives, Kursens Retning og end mere Forsøg paa at undfly, give særlig Anledning til Misforstaaelse. Viser det sig ved nærmere Undersøgelse af Koffardiskibets Papirer og Ladning, at Mistanken er ugrundet, fortsætter dette Sejladsen videre; i modsat Fald beslaglægges det foreløbig og føres til nærmere Priseret, for at dets videre Skæbne kan blive endelig afgjort. Det er indlysende, at Visitationsretten kan volde betydelige Afbræk i den fri Handelsbevægelse; særlig følte Trykket heraf under de store Sø-krige i 18. Aarh.'s Slutning mellem Frankrig og England, navnlig paa Grund af den yderliggaaende Strenghed, der i saa Henseende vistes fra det sidstnævnte Land. Dette førte til, at de neutrale Magter besluttede sig til i vidt Omfang at anvende det alt tidligere af Hollænderne benyttede Konvojsystem (s. d.); blandt disse Magter var ogsaa — uagtet Bernstorff fraraadede det — Danmark og Norge, der over for den engelske Overmagt maatte bøde med Tabet af Fregatten »Freja« under dennes forgæves Forsøg paa at bjærge sin kostbare Konvojflaade, der blev god Prise, og senere, da Danmark havde tiltraadt det væbnede Neutralitetsforbund, med endnu langt føleligere Tab maatte bøje sig for England's Overlegenhed paa Søen. *C. V. N.*

Visitatores (lat.), Klostergejstlige, hvem Ordensgeneralen overdrager at tilse en Del af vedkommende Ordens Klostre. *A, Th. J.*

Visitāts (lat. af *visitatio*, Besøg), Kirkestyrelsens Besøg hos de lokale Menigheder og kirkelige Embedsmænd og Tilsynet med disse. V. findes allerede i Oldkirken, hvor Biskopperne i Byerne besøgte og tilsaa Landsognene. Koncilet i Tarragona 516 nævner Biskoppernes aarlige V. som en gammel Skik, og Koncilerne lagde megen Vægt paa V. Inden for Munkeordenerne anvendtes V. af Klostrene. I Middelalderen kom V. imidlertid ofte af Brug eller toges lettere. Men med Reformationen fornyedes V., og nu lægge alle Kirkeafdelingerne stor Vægt paa V. Denne er ogsaa et Hovedmiddel til at styrke en Kirkes Organisation, og den kan i en dygtig Kirkestyrelses Haand blive et godt Middel til at fremme kirkeligt Liv og aandelig Indsigt. Men den bør naturligvis foregaa uden inkvisitorisk Indtrængen i Menighedernes og Præsternes Liv og uden Krænkelse af det aandelige Livs Ret.

I Danmark er V. en af Biskoppernes Opgaver. Ifølge Danske Lov 2—17—9 skulle Biskopperne besøge saa mange af deres Stiftskirker aarlig, som de kunne overkomme, saaledes at alle Kirker ere visiterede mindst hvert tredje Aar. Denne Fordring kan dog ikke efterkommes nu i de store Stifter. Ved V. skal Sognepræsten prædike. Biskoppen skal ved V. søge Kundskab om Præsternes hele Forhold og Embedsførelse og efterse deres Embedsbøger. Han skal fremdeles besøge Skolerne og selv overhøre Ungdommen enten der eller i Kirken. Forældre og Herskaber ere pligtige til at lade deres skolepligtige Børn og Tyende møde til Overhøring. Ogsaa Hospitalerne skal Biskoppen besøge. Hvert Aar skal saa indsendes Beretning om de foretagne V. (Litt.: Matzen og Timm, »Haandbog i den danske Kirkeret« [1891]).

For Norge haves i det væsentlige tilsvarende Bestemmelser i Reskr. af 26. Oktbr. 1818. *A.Th.J.*

Visitēre (lat.), syne, undersøge.

Visitēringspatrouille er en mindre Patrouille paa i Reglen 2 Mand, der anvendes under Vagttjenesten i Garnisonen, samt under Sikringstjenesten paa Stedet. Til dens Opgaver høre at holde Forbindelse mellem Sikringsledene (Forbindelsespatrouiller) samt at efterse og understøtte Posterne (Eftersynspatrouiller). I Marken skulle de bevæge sig skjult, om Natten ad sikre Linier (Veje, Hegn o. l.). Den undersøger ethvert Forhold, der vækker Mistanke, og har desuden Opmærksomheden henvendt mod Fjenden. *B. F. B.*

Visitkort. De ældste V., som findes i Samlinger, ere fra Ludvig XIV's Tid og hed *billet de visite*. Det er Datidens kolorerede Spillekort. Man skrev sit Navn paa Bagsiden, rullede Kortet sammen og puttede det i Gadedørens Nøglehul, naar ingen var hjemme. Trykte Kort kom efter 1715. 1750 begyndte man at sætte sit Vaaben paa dem. 18. Aarh.'s berømteste Dekoratører i Frankrig beskæftigede sig med V. og smykkede dem med Blomster, Guirlander, Amoriner o. s. v. Man skrev Navnet. Disse illustrerede Kort vare, som det ses i Franskmanden Dr. Piegey's Samling, ofte af en stærkt personlig Karakter. Man udtalte sin Smag og sin Stemning paa dem. En Generals Enke lod sig afbilde som en

sørgende Artemisia ved Mandens Trofæ, der var rejst af moderne militære og antikke Vaaben. Andre anskaffede sig komiske Kort. I Republikkens Tid forsvandt Duer, Blomster, Amoriner, brændende Hjerter o. 1. fra V.; der kom Laurbærkranse, Fasces og andre borgerdydige Attributter i Stedet. Under Napoleon kom alt i den forrige Gænge, men Englebørn legede nu med Kanonkugler og med blanke Vaaben mellem Trofæer i Percier og Fontaine's Manér. Under Ludvig XVIII begyndte man at præge Navnet, og glacerede Kort kom op. 1835 saas farvetrykte V. med gennembrudt Kniplingskant. Nu er alt dette forsvundet. Efter en Periode med transparente Kort bruges nu mest matte Velinkort, glatte og med trykt Navn. *Bernh. O.*

Viskelæder er vulkaniseret Kautsjuk med eller uden Fyldstoffer. Naar man fylder det med finmalet Pimpsten eller Glas, kan det udslette Blækskrift, idet det da kan afskrabe et tykkere Lag af Papiret. Trykviskelæder, Knaldviskelæder, er uvulkaniseret Kautsjuk udblødt i Terpentinolie; det benyttes navnlig som V. ved Fremstilling af Kul- og Sortkridttegninger. *K. M.*

Visker kaldes en Stang, der benyttes til at rengøre Løbet af en Kanon eller et Gevær. Stangen har almindelig paa Enden en Kolbe, der er forsynet med Børster, omlagt med Skind eller forsynet med Riller til Omlægning af Viskestykker, Blaar e. **1.** *H. H.*

Viskesnor se Viskestok.

Viskestok, smækker Stang i Reglen af Staal, bruges ved Geværer til Rensning af Løbet. Ved Forladegeværerne anvendtes i Reglen Ladestokken som V. ; ved Bagladegeværerne, ved hvilke der ikke behøves nogen Ladestok, havde man oprindelig en særlig V. af Staal, en for hvert Gevær og fastskruet paa dette; senere nøjedes man med een V. for flere Geværer, nærmest beregnet paa Brug i Kvartererne, og ved nogle moderne Geværer haves en leddelt V. fælles for 2 eller 3 Geværer, der hvert bærer sit Led. Disse Led ere indrettede til at skrue sammen til en hel V., naar Rengøring skal foretages. Staalviskestokken havde i Reglen i den ene Ende et Hoved med en Spalte, hvori der kunde sættes en Tot Blaar, i den anden Skruegænger til Paaskruning enten af en lille cylindrisk Børste (»Børsteviskeren«) eller — ved Forladegeværerne — en lille Proptrækker til Udtrækning af Forladning og Projektil, naar Geværet skulde aflades uden at affyres. Der haves ogsaa V. af Træ, i Reglen Ask, eller af Messing med Træhaandtag — nærmest til Brug ved Geværernes Udpumpning og Rengøring i Kvartererne og Værkstederne. I Stedet for V. bruges undertiden en Viskesnor med et Øje indsplidset paa Midten, hvori der kan fæstes en Tot Blaar, og i hver Ende et lille Metalhaandtag, der er saa smækkert, at det kan glide ned gennem Geværløbet. Til Rengøring med Viskesnor maa der være 2 Mand om hvert Gevær, men der er herved den Ulempe, at Snoren, ved stadig at trækkes frem og tilbage gennem Løbet, efterhaanden let beskadiger dette, idet Mundingen og Kammeret udslides. *E. P.*

Vis-Knut (egl. Knut Rasmusson Nordgarden), norsk Bonde, (1792—1876). Han var meget sygelig (lidende af Epilepsi), blev som ung religiøst vakt og optraadte som Lægprædikant i sin Hjembygd og omliggende Distrikter. Et landskendt Navn fik han som »Kildesøger« (se Bletonisme) og ved sine Syner, Spaadomme og Helbredelser, hvorom der findes en Mængde Beretninger. (Litt.: Johs. Skar, »V.« [Hamar 1876 og Chra. 1898]; B. Bjørnson, »V.« i »Ude og Hjemme« [1877—78]). *K. F.*

Viskose, Viskoid, Cellulosexantogenat, er et Stof, der fremstilles ved Behandling af Cellulose, f. Eks. i Form af Bomuld eller Papirmasse med Natron, hvorved den omdannes til Cellulosenatron, som derpaa ved Behandling med Svovlkulstof omdannes til V. Denne er svagt gullig og giver med rent Vand en slimet Opløsning, som kan holde sig uforandret, naar Luften udelukkes; men af en Mængde Stoffer, saasom Luftens Kulsyre og andre Syrer og af forskellige Salte, sønderdeles Opløsningen, idet den udskiller Cellulosen i Form af Cellulosehydrat eller forskellige uopløselige Cellulosexantogenater, og paa Grund af disse Egenskaber har V. fundet en meget betydelig Anvendelse. Presses en Opløsning af V. gennem fine Aabninger ud i en Opløsning af Salmiak, faas saaledes fine Traade, der have en betydelig Styrke og stærk Glans, og som anvendes paa samme Maade som kunstig Silke. Anvender man i Stedet for fine Aabninger snævre Spalter, eller udstryger man Opløsningen paa en stor roterende Metalvalse, hvis nedre Del gaar gennem en Opløsning af et Udfældningsmiddel, faas tynde, stærke Hinder, der benyttes til Fremstilling af lysfølsomme Plader (Films) i Fotografien. V. anvendes endvidere i Tøjtrykkeriet, idet man ved Hjælp af Opløsninger deraf enten kan anbringe et hvidt Lag af uopløselige Celluloseforbindelser eller paatrykke farvede Cellulosemønstre, naar man benytter V. som Fortykningsmiddel for Farverne. Bestryges Tøj eller Papir med en Opløsning af V., kan man ved Udfældning af Celluloseforbindelserne frembringe et vandtæt Lag, hvilket f. Eks. benyttes til Fremstilling af afvadskelige Tapeter, ligesom man ogsaa overtrækker ganske tynde Bomuldstraade med V., hvorved de faa et silkelignende Udseende. Ogsaa til Limning af Papir benyttes V., til hvilket Brug man undertiden udfælder Cellulosen i Forbindelse med tunge Metaller, navnlig Zink, ved Tilsætning af en Opløsning af Zinksulfat. *K. M.*

Viskosimēter, Apparat til Bestemmelse af Viskositeten af Smøremidler (s. d.) og andre Vædsker. Det bestaar sædvanlig af en Beholder med et Udløb i Bunden og indvendig afmærket i en bestemt Højde. Heri fyldes den Vædske, hvis Viskositet skal bestemmes, man aabner for Bundaabningen og aflæser den Tid, Vædsken bruger om at løbe ud og fylde et bestemt Rumfang i en nedenunder stillet Kolbe. Da Viskositeten er meget forskellig ved forskellige Temperaturer, maa V. være indrettet til at kunne opvarmes og holdes ved en bestemt Temperatur. Man har ogsaa V., ved hvilke Viskositeten bestemmes ved den Tid, en Kugle bruger til at synke ned gennem en bestemt Højde af Vædsken. Jo langsommere Vædsken løber ud af V., eller jo langsommere Kuglen falder, des større er Vædskens Viskositet. *K. M.*

Viskositēt (lat.), Sej h e d hos flydende Legemer,

: deres Evne til at yde Gnidningsmodstand. V. er lille hos Luft, større hos Vand o. a. tyndtflydende **Vædsker**, meget stor hos Glycerin, Sirup o. a. tykflydende **Vædsker**. Se for øvrigt Gnidning. *K. S. K.*

Vislie, Vetle, norsk Forfatter, er født i Skafsaa i Telemarken 21. Septbr. 1858. Alt fra sin tidlige Ungdom havde V., der er Lærer, skrevet Vers og Fortællinger; siden 1879 har han stadig offentliggjort Digte og Smaastykker i Pressen samt velskrevne Indlæg i Debatter om store Livsspørgsmaal. Som Lærer har Litteraturhistorien været hans Yndlingsfag; han udgav en solid Monografi over »A. O. Vinje« [Bergen 1890] og en >Boksoga til bruk for seminar og ungdomsskular< [Chra. 1901] samt en Samling >Norske Sagn< [Chra. 1888, flere ny Opl.]. Desuden var han 1892—94 Medredaktør af de satiriske Ugeblade »Tyrihans« og »Urædd«. Under det politiske Dødvande efter Sverdrup's Frafald udgav V. >Utan hovding<, Drama i 4 Akter [Bergen 1889], som under historisk Forklædning skildrer den almindelige Opløsning i en tvivlesyg Tid uden Idealer. >Fru Gerda<, Skuespil i 4 Akter [Bergen 1890], er en med Sympati gennemarbejdet Studie af en ulykkelig Kvinde, hvem Kærlighed driver til Fortvivlelse over hendes fornedrende Fortid; Stykket blev spillet baade i Christiania og Bergen. I Fortællingerne »Heldøla« [Chra. 1895] °g »Trollringar« [Chra. 1903] er det ligeledes Kvindesinds Stolthed og Ulykke, som skildres med indtrængende Psykologi. I Romanen » Sol vending« [Chra. 1897; oversat til Fransk og Tysk] har V. under Skildringen af en Retfærdighedens hævnsyge Ridder, som gennem Elskov lærer at tilgive, fundet et fuldtonende Udtryk for sin dybtsøgende Etos og sin mandige Lyrik; om denne Helts Navn (Torgils Hein) samlede han Aaret efter sine Poesier i Bogen »Heins kvæde« [Chra. 1898]. Til Jul 1906 udkom Fortællingen »Malm«, der priser Arbejdets frigørende Indflydelse ogsaa paa Muldtrællen. Ligesom Garborg skriver V. Dansk-Norsk med samme Sikkerhed som sit hjemlige »Landsmaal«, for hvis Fremtid han kæmper med en troendes Kraft. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI; C. Nærup, »Ill. norsk Litteraturhist.«). *C. Br.*

Vis major (lat.), højere Magt. Indtrædelse af saadanne Ulykker eller Hindringer, som Mennesker i Alm. ikke kunne afværge, og hvis Ikke-Afværgelse derfor ikke bør paadrage Ansvar eller medføre egentlige Retstab. Efter Vekselloven § 92 mister saaledes en vekselberettiget ikke sit Krav, naar det skyldes enten Lovbud eller den almindelige Samfærdsels Standsning e. I. overordentlige Tildragelser (V. m.), at han ikke har foretaget den til Vekselrettens Bevaring nødvendige Handling, navnlig Optagelse af Protest, naar han blot snarest muligt efter Hindringens Ophør iværksætter det forsømte, og efter den nordiske Sølov bortfalder Rederens Pligt efter Fragtkontrakten og Hyrekontrakterne med Skipper og Mandskab ved Indtrædelse af Krigstilstand, Blokade eller andre Hindringer, som skyldes offentlige Foranstaltninger. En særlig V.-m.-Regel gælder efter flere fremmede Retsforfatninger efter Romerrettens Forbillede med Hensyn til Gods-Beskadigelse eller -Forkommeise under Transport, idet Fragtføreren, naar Skaden ikke er en Følge af Godsets egen Beskaffenhed eller af Befragterens Forhold, gøres ansvarlig, medmindre han kan oplyse, at Skaden skyldes en udefra kommende Begivenhed, hvis Skadeevne ifølge Livets Erfaring i Alm. ikke kan afværges ved de Forholdsregler, der fornuftigvis kunne fordres anvendte af Fragtføreren; han slipper altsaa ikke ved blot at oplyse eller gøre antageligt, at ingen Forsømmelse i det enkelte Tilfælde er sket fra hans egen eller hans Folks Side. En saadan særlig Ansvarsregel er dog kun i Undtagelsestilfælde anerkendt i dansk Ret, saaledes navnlig ved Transport af Gods fra Statsbanernes Side efter dansk Lov om Statsbanernes Takster m. m. af 24. Apr. 1896 § 37, hvorefter Statsbanerne kun kunne fri sig for Ansvar ved at bevise, at Skaden enten skyldes Godsets Ejer selv eller Godsets egen naturlige Beskaffenhed eller tvingende Magt (V. m.). Ifølge Reglement for de norske Statsbaner af 18. Oktbr. 1880 § 89 bortfalder Jærnbanens Ansvar, hvis det godtgøres, at Skaden ikke kan tilskrives Jærnbanen eller dens Betjening. Derimod er det tvivlsomt, om den nordiske Sølovs § 142 indeholder en virkelig V.-m.-Regel, medens paa den anden Side dansk Postlov 5. Apr. 1888 § 17 ligesom ogsaa den norske af 12. Maj 1888 hjemler en Erstatningspligt for Postvæsenet af langt videre gaaende Art, nemlig ogsaa omfattende V. m., idet Postvæsenet, naar Pengebreve, anbefalede Breve eller Pakkeforsendelser bortkomme, medens de ere i Postvæsenets Værge, hæfter i alle Tilfælde ligesom en Forsikrer, hvorfor der ogsaa i Portoen for disse Forsendelser er iberegnet en Forsikringspræmie. (Litt.: V. Bentzon, *Vis maior* [Kbhvn. 1890]; Jul. Lassen, »Haandbog i Obligationsretten«, speciel Del [Kbhvn. 1897], S. 792 ff.; V. Bentzon, »Den danske Søret« [Kbhvn. 1899], S. 248 ff.). *K.B.*

Vismut, Bi = 208, er et Grundstof, som har et fuldstændig metallisk Udseende, men hvis Forhold i flere Henseender ligner Metalloidernes; det henregnes oftest til samme Gruppe Grundstoffer som Arsen og Antimon. V. findes mange Steder i Europa, Sydamerika (Peru) og Australien, hyppigst gedigent paa Kobolt- og Sølvgange i Granit, Gnejs og Glimmerskifer samt i Kobberskiferbjærge; desuden forekommer det som Vismutokker, Bi_2O_3, Vismutglans, Bi_2S_3, og som Vismutkobbermalm (med 49 p. Ct. V.).

Det vigtigste Findested for V. er Schneeberg i sachsisk Erzgebirge. Tidligere vandt man V., idet man skilte det fra den ledsagende Gangart ved simpel Udsmeltning i skraatliggende Jærnrør; paa denne Maade fik man dog kun en Del af det tilstedeværende V., da Udsmeltningen var ufuldstændig. Man arbejder derfor nu i de sachsiske Blaafarveværker, som eje Lejerne ved Schneeberg, paa den Maade, at Malmen ristes og udsmeltes under Tilsætning af Kul, Jærn og Slagge; under Slaggen udskilles derved to skarpt adskilte Lag, af hvilke det nederste bestaar af V.; da dette har et lavt Smeltepunkt, holder det sig flydende, efter at det øvre Lag, som indeholder Arsenkobolt, Arsennikkel og Arsenjærn, er stivnet, og aftappes derpaa i smeltet Tilstand. Det saaledes vundne Raavismut renses, idet man antænder en Kulild paa en skraatstillet Jærnplade og lader Raaproduktet nedsmelte heri; der flyder

da næsten ren V. bort, medens Indblandingerne blive tilbage eller fordampe (Arsen). Kemisk ren V. faas ved Smeltning af basisk Klorvismut med Kul og Natriumkarbonat.

V. er et rødlighvidt Metal; det har stærk Glans, er haardt og sprødt, krystalliserer let ved Smeltning og paafølgende langsom Afkøling i Form af Romboedre og har Vægtfylden 9,8. Det smelter ved 264^0 og fordamper ved Hvidglødhede. V. holder sig godt i Luften; ofte viser det brogede **Anløbsfarver,** men Iltningen skrider ikke videre frem ved almindelig Temperatur. Ophedes det i Luften, brænder det til **Vismutilte,** Bi_2O_3, V. forener sig direkte med Svovl, Klor, Brom og Jod. Det opløses let i Salpetersyre, idet der dannes Vismutnitrat, hvorimod det næsten ikke angribes af Saltsyre. Ved Opvarmning med koncentreret Svovlsyre giver det Vismutsulfat under Udvikling af Svovlsyrlinganhydrid.

Med flere Metaller danner det letsmeltelige Legeringer (se Vismutlegeringer). *O. C.*

Vismutblende se Eulytin.

Vismutfalerts se **Falerts.**

Vismutglans (Bismutin), et Mineral, der bestaar af Svovlvismut Bi_2S_3, er hvidt metallisk og ligner **Antimonglans**; det forekommer især paa Tinstengange, saaledes ved Tazna i Bolivia i anselig Mængde, sparsomt i Erzgebirge og Cornwall. *N. V. U.*

Vismut guld (Au_2Bi), et sølvhvidt Mineral, som er fundet i Granit ved Maldon i Victoria. *N. V. U.*

Vismuthvidt er basisk Vismutklorid eller basisk Vismutnitrat. Under Navnet **Blanc de fard** og **Blanc** d'Espagne bruges det til hvid Sminke. *O. C.*

Vismutilte, Vismutoxyd, Bi_2O_3, findes i Naturen som Vismutokker og faas ved Forbrænding af Vismut i Luften, ved Ophedning af Vismutnitrat eller ved at dryppe en Opløsning af dette Salt ned i kogende Kalilud. Det er et gult Pulver, som er uopløseligt i Vand, men letopløseligt i Saltsyre og Salpetersyre, idet der dannes de tilsvarende Salte. Af saadanne Opløsninger udfældes ved Tilsætning af Overskud af Ammoniak et hvidt Bundfald af **Vismuthydroxyd,** BiO. OH. Ved Glødning med Kul reduceres V. til metallisk Vismut.

Erstatter man i Flintglas **Bly** ilte med V., faar Glasset en meget højere **Lysbrydningsevne**; erstattes tillige i samme Glassort Kalium med **Thallium,** viser Glasset i sleben Tilstand pragtfuldt Farvespil. V. benyttes ogsaa i Porcelæns- og Glasmaleriet; endvidere til »Forsølvning« af Jærn. Som gul Farve har det været benyttet siden Agricola's Tid (ca. 1530).

Fordeles Vismuthydroxyd i kogende, koncentreret Kalilud, og tilledes samtidig en rask Klorstrøm, faas et purpurfarvet Kaliumsalt af **Vismutsyren.** Dette Salt giver ved Tilsætning af Syrer fri Vismutsyre, som er et kraftigt Iltningsmiddel. *O. C.*

Vismutklorid, Klorvismut, $BiCl_3$, faas ved Forbrænding af Vismut i Klor som en hvid, kornet, let smeltelig Masse, som kan sublimere. Det tilsuger Fugtighed af Luften og danner derved den krystallinske Forbindelse $BiCl_3H_2O$. I denne Form faas V. ogsaa ved Opløsning af Vismut i Kongevand og Inddampning til Krystallisation. Ved Tilsætning af Overskud af Vand giver V. **basisk** V., BiOCl, som et hvidt Pulver (Vismutoxyklorid), der er uopløseligt i Vand og bruges til Sminke (se **Vismuthvidt**). *O. C.*

Vismutkobberblende (Wittichenit), et blygraat Mineral fra Wittichen i Baden, bestaar af Vismut, Kobber og Svovl (Cu_3BiS_3). *N. V. U.*

Vismutkoboltkis, en vismutholdig Varietet af Mineralet Spejskobolt, fra Sachsen. *N. V. U.*

Vismutlegeringer, Forbindelser og Blandinger af Vismut med andre Metaller, udmærke sig ved stor **Letsmeltelighed.** De vigtigste ere

	Newton's, d'Arcet's Metal.	Rose's Metal.	Lichtenberg's Metal.	Wood's Metal.
Vismut . .	8	2	5	8
Bly.	5	1	3	4
Tin	3	1	2	3
Kadmium	o	o	o	1
Smeltepunkt	$94,5^0$	$93,75^0$	$91,6^0$	70^0 $60,5^0$

Ved Ændring af Vægtforholdet mellem Bestanddelene kan man vilkaarlig regulere Smeltepunkterne, og ved Tilsætning af Kvægsølv kunne disse yderligere bringes lavere ned. Allerede 2 p. Ct. Kvægsølv bringer Smeltningspunktet for Rose's Metal ned til 55^0. Saadanne letsmeltelige Legeringer bruges til Lodning af stærkt blyholdigt Tin, til Afstøbning af Mønter, Clicheer o. l. En Legering af 3 Bly, 2 Tin, 2,5 Vismut smelter ved 100^0 og bruges til Kit for **Petroleumslamper.** **Bly-Vismut-Tinlegeringer** har man ogsaa brugt til Pyrometre, Metalbade, **Sikkerhedsapparater** paa Dampkedler m. m. Vismutbronze af 52 Kobber, 30 Nikkel, 12 Tin, 5 Bly og 1 Vismut egner sig paa Grund af sin Bestandighed i Luften til Spejle, Lampereflektorer o. l. *O. C.*

Vismutmaleri, en malerisk Teknik, der især benyttedes i 16. og 17. Aarh. paa Skrin og Kister og dannede en Art Surrogat for Maleri paa **Guldgrund**; Fremstillingen af den metalliske **Malegrund,** der bestod af næsten ren Vismut, krævede megen teknisk Dygtighed. F. **Wibel** i Hamburg har først gjort opmærksom paa denne Teknik og med Analyser og praktiske Forsøg rekonstrueret Metoden (se »Jahresbericht des Museums für Kunst u, Gewerbe« i Hamburg [1890] og »Bayerische Gewerbe-Zeitung« [1892]). *A. Hk.*

Vismutniträt, salpetersurt Vismutilte, $Bi(NO_3)_3$, $5H_2O$, fremstilles ved Opløsning af Vismut i Salpetersyre af Vægtfylde 1,25. Det krystalliserer i store, gennemsigtige, trikline Prismer, som let opløses i en ringe Mængde salpetersyreholdigt Vand. Ved Tilsætning af rigeligt Vand til Opløsningen udskilles basisk **Vismutnitrat** (Magisterium bismuthi) $(BiO)NO_3$, H_2O, som et hvidt, krystallinsk Pulver, der bruges i Medicinen samt til Sminke og er uopløseligt i Vand. *O. C.*

Vismutokker se Bismit.

Vismutoxyd se Vismutilte.

Vismutsalte fremstilles, naar de ere opløselige, ved Behandling af Vismut eller Vismutilte med Syrer; de uopløselige faas ved Dobbeltdekomposition. De ere farveløse, naar Syren er ufarvet; reagere stærkt surt og sønderdeles oftest

ved Glødning. Nitratet og Sulfatet ere opløselige i syreholdigt Vand. Opløsningerne give ved Tilsætning af rigeligt Vand basiske V.; den derved frigjorte Syre holder en Del V. i Opløsning. V. fældes af Svovlbrinte i sur Vædske, idet der dannes brunsort Svovlvismut. *O. C.*

Vismutspat se Bismutit.

Vismutsulfid, Svovlvismut, Bi_2S_3, findes i Naturen som Vismutglans i rombiske Prismer, som have en staalgraa Farve og fuldkommen Metalglans. Det kan fremstilles ved Sammensmeltning af Vismut med Svovl og faas i amorf Tilstand ved Fældning af et opløseligt Vismutsalt med Svovlbrinte som et brunsort Bundfald, der er opløseligt i Salpetersyre. *0. C.*

Vismutsølv d. s. s. Chilenit.

Visna, Skjoldmø der deltog i Braavalla-Slaget. *A, O.*

Visnepolitik kaldtes den af Folketingets Flertal 1881 optagne og særlig 1883—86 fulgte Fremgangsmaade, hvorved man planmæssig undlod at behandle Regeringens Lovforslag i Haab om at kunne fremtvinge Ministeriet Estrup's Afgang. Navnet skrev sig fra Ytringer af C. Berg (13. Aug. 1881 og flere Gange senere), at Estrup vilde opdage, at »de forskellige Spørgsmaal visne i hans Hænder«. *E. E.*

Visöko, Visoka, By i Bosnien, ligger 25 Km. N. V. f. Serajevo paa venstre Bred af Bosna og ved Banen fra Serajevo til Brod. (1895) 3,909 Indb. V. har Tilvirkning af Tæpper og Lædervarer, og i Omegnen findes Jærnværker. *H. P. S.*

Visontium (Vesontio) se Besancon.

Visp, Vispach, fransk Viege, Flod i Schweiz, Kanton Wallis, opstaar paa Nordsiden af Walliseralperne ved Stalden (802 M. o. H.) ved Foreningen af Gorner- eller Mattervisp, der udspringer fra Gorner-Gletscheren (1,840 M. o. H.) og gennemstrømmer Zermatt- eller Nicolai-Dalen, og Saaservisp, der kommer fra Monte Moro og gennemstrømmer Saaser-Dalen. Fra Stalden strømmer V. Nord paa gennem V.-Dalen, indtil den 2 Km. neden for den lille By V. udmunder i venstre Bred af Rhone(630 M . o. H.). Regnet fra Gorner-Gletscheren er V.37 Km. lang , og den afvander 850 □ Km., hvoraf 302 □ Km. falde paa Gletscheromraader. V. er en vild Gletscherstrøm, der hyppig laver Oversvømmelser, hvorfor dens nedre Løb er inddiget. (Litt.: Wolf, »Die Visper Thaier« [Ziirich 1886]). *H. P. S.*

Vispered (af avestisk *vîspe ratavô* o: »alle Herrer«) er Navn paa en af Parsernes hellige Bøger (se Zendavesta). Det er en mindre Samling Bønneformler, som ved visse Lejligheder bruges ved den parsiske Gudstjeneste, i Forbindelse med Yasna (s. d.). *A. C.*

Visscher [f-], Cornelis, hollandsk Kobberstikker i 17. Aarh., en af de ypperste af den hollandske Stikkerskole; hans tekniske Færdighed i Gengivelsen af de forskellige Stoffer er beundringsværdig; i hans bedste Arbejder er Gravstikkens og Raderenaalens Arbejde forenet og giver hans Stik malerisk Fylde og Kraft. Af de ca. 180 Plader, han stak, høre »Rottefængeren« og »Vaffelbagerskenc« (efter egne Kompositioner) til Kobberstikkunstens Perler, udmærkede Portrætter ofte udførte efter egne Tegninger, endelig Blade efter Ostade, Brouwer, de Laer, Berchem o. a. — Hans Broder, Jan de V., var ligeledes Kobberstikker. Gode Portrætstik og særlig Raderinger. (Litt.: J Wussin: »Corn. V.« [Leipzig 1865]; J. E. Wessely, »Jan de V.« [Leipzig 1866]). *A. R.*

Visscher [f-], Roemer, amsterdamsk Købmand, Kunstmæcen og Forfatter, (1547—1620). Hans Hus, det berømte og besungne Roemer-Huis, laa ved Geldersche Kade, nær Amsterdam's Havn, og tjente som Samlingssted for en stor Mængde af Datidens amsterdamske Skønaander saasom P. C. Hooft, Vondel, Bredero, Huijgens, Barlaeus o. a. Hans Familieliv var helt igennem præget af stor kunstnerisk Sans. Af hans fire Børn vare især to af Døtrene, Anna og Tesselschade, levende interesserede for Litteratur og Kunst og prisedes af Datidens Digtere i høje Toner. Anna blev besungen af Hooft i en Sonet som »de beroemde Visscherin« (den berømte Frk. V.). Baade Roemer og Døtrene vare ogsaa selv litterært virksomme. Han havde en afgjort Forkærlighed for epigrammatisk Digtning og for erotisk Poesi af spøgefuld Art. Han udgav en Samling smaa, vittige Stykker under Navn af »Brabbelingh« og en anden, kaldet »Sinnepoppen« [1604, genoptrykt 1669 og 1678). Datteren Anna oversatte allerede 18 Aar. gl. fra Fransk og skrev hele sit Liv Lejlighedsdigte. Paa et noget senere Tidspunkt sluttede Tesselschade sig til den æstetiserende Kreds, der paa Ijmuiden-Slottet samledes omkring P. C. Hooft, og glimrede i den. *A. I.*

Visse (*Genista* L.), Slægt af Ærteblomstrede (Visse-Gruppen), lave, glatte eller silkehaarede Buske, sjælden Halvbuske, snart med, snart uden Torne. Bladene ere enkelte eller mangle ganske, sjældnere 3-fingrede. Blomsterne, der sidde enkeltvis eller i smaa Stande, ere gule og have en ægdannet Fane samt aflange Vinger. Bælgen er af meget forskellig Form. Over 80 Arter. Farve-V. (*G. tinctoria* L.), Halvbusk uden Torne, med lancetdannede Blade og klasestillede Blomster, er i Jylland ikke sjælden paa Lyngbakker ved Veje, i Skovkanter o. lign. Steder; i Norge kun ved Brevik. Den er tidligere bleven benyttet som Farveplante; dyrkes nu undertiden i Haver. Haaret V. (*G. pilosa* L.), en lille, nedliggende eller opstigende Busk med omvendt-ægdannede og tiltrykt silkehaarede Blade og uden Torne. I Jylland hyppig paa Heder S. f. Limfjorden; mangler ligesom de nedenf. nævnte Arter i Norge. Engelsk V. (*G. anglica* L.) og Tysk V. (*G. germanica* L) have begge Torne, og Bladene ere elliptiske eller lancetdannede; de gule Blomster sidde i Klase. Den første er glat og i det hele stærkere forveddet; den anden er haaret paa Stængler og Blade og forvedder ikke fuldstændig, er nærmest en Halvbusk. Engelsk V. er almindelig paa Heder i Jylland, Tysk V. er kun funden i den sydligere Del af Jylland og sjælden. Visse-Arterne blomstre i Norden i Højsommeren, Engelsk V. dog tidligere; de besøges alle af Bier; Bestøvningen sker ved Eksplosion (se Ærteblomstrede). *A. M.*

Vista se **A** vista.

Visuél (lat.) er den, der fortrinsvis erindrer og derfor ogsaa i sin Tænkning saa vidt muligt anvender Synsbilleder. I Modsætning til den v. Type staar den auditiv-motoriske, hvor Erindring og Tænk-

ning foregaa ved Hjælp af Lyd- og Bevægelsesbilleder. Disse to Typer kunne forekomme skarpt udprægede, men hyppigst er sikkert den saakaldte indifferente Type, hos hvilken alle tre Arter af Erindringsbilleder virke sammen, hvorfor heller ingen af dem naar nogen betydelig Styrke. Andre Blandingsformer kunne forekomme; saaledes ville udpræget v. Individer i Alm. vise sig visuelt-motoriske, idet de erindre ved Hjælp af Tale-bevægelser, naar det drejer sig om uanskuelige Forestillinger; dog forekommer der ogsaa Personer, som ere saa eksklusivt v., at de anskue Begreber i Form af trykte eller skrevne Ord (den typografisk-v. Type). Om et Menneske hører til den ene eller den anden Type, er vistnok bestemt af medfødte Anlæg, afhængige af de paagældende Hjernecentrers Udvikling, i hvert Fald er det ikke godtgjort, at man ved særlige derpaa rettede Øvelser kan forandre den engang givne Type; de hidtil foreliggende Forsøg i denne Retning have nærmest givet et negativt Resultat. Hvilken Type et Menneske tilhører, vil være af afgørende Betydning for hele hans Livsvirksomhed; det er saaledes lige saa umuligt for den eksklusivt v. at blive Musiker eller Sprogmand, som for den auditive at blive Maskinkonstruktør eller bildende Kunstner. For en rationel Pædagog er det derfor ogsaa af stor Betydning straks at kunne bestemme Børnenes Anlæg i denne Retning; flere Metoder hertil ere angivne, den bedste skyldes den danske Kommunelærer R. H. Pedersen. (Litt.: Meumann, >Uber Okonomie und Technik des Lernens« [Leipzig 1903]; Pedersen, »Experimentelle Untersuchung der visuellen u. akustischen Erinnerungsbilder« [i Archiv für Psychologie, 4 Bd.]). *Alfr. L.*

Visum (lat.), >set«; Paategning af en Øvrighed paa et Dokument (f. Eks. et Pas) om, at det er blevet forevist den. *H. H. R.*

Vis vitālis se Livskraft.

Vīta (lat.), Liv.

Vita ante acta (lat.), det Liv, man hidtil har ført.

Vita brevis, ars longa, »Livet er kort, men Kunsten lang«, latinsk Oversættelse af Hippokrates'es første Aforisme. *H. H. R,*

Vitaceæ se Vinrankefamilien.

Vitae, non scholae discimus se Non scholae sed vitae discimus.

Vitāl (lat.), Livet (Livskraften, Livsfænomenerne) vedrørende eller fremmende; vigtig, betydelig.

Vitāle Bevægelser (bot.) se Bevægelser, Planters, S. 1007.

Vitaliānus, Pave 657—72, død 27. Jan. 672, deltog i den monoteletiske Strid og hævdede Monoteletismen. Med Ærkebiskop Theodoros af Canterbury stod han i nøje Forbindelse. *A. Th. J.*

Vitalïebrødre se Fetaljebrødre.

Vitālis se Sjöberg.

Vitalitēt (lat.), Livsevne, Leveevne, Livskraft; Levesandsynlighed.

Vitālkapacitēt se Aandedræt, S. 31.

Vitam impendére vero (lat.), »at ofre sit Liv for Sandheden«, Citat efter Juvenal (Sat. IV, 91). *H. H. R.*

Vitastå, en af Floderne i Pandshab, den nuværende Jhelum, der forener sig med Chenab; den svarer til Grækernes Hydaspes eller Bidaspes. *D. A.*

Vite, Timoteo della, (Timoteo Viti da Urbino), italiensk Maler, født 1467 i Ferrara, død 1523 i Urbino, var Elev af Fr. Francia og først oplært som Guldsmed; hans Virksomhed falder i Urbino fra 1495 og i Rom, hvortil Rafael kaldte ham som Hjælper ved sine Arbejder (bl. a. i S. Maria della Pace). En egen blid følsom — men noget tam — Skønhed udmærker hans figurlige Fremstillinger og gør det ikke uforstaaeligt, at enkelte Værker af V. tidligere have været tilskrevne den unge Rafael. Af hans Arbejder fremhæves: Madonna mellem de hell. Crescenzio og Vitale (Brera, Milano), Bebudelsen med den hell. Sebastian og Johannes den Døber (smst.), den hell. Margaretha (Gal. Bergamo), Bedende Magdalene (Pinakoteket, Bologna); disse sidste Enkeltfigurer høre til hans mest tiltrækkende Arbejder. Andre Arbejder i Urbino (den hell. Appollonia i Galeriet, de hell. Martinius og Thomas i Domkirken) og i Gubbio i Domkirken det skønne Alterbillede af den af Engle omgivne Magdalene. (Litt.: J. Lermolieff (Morelli), »Kunstkritische Studien. Die Galerie zu Berlin« [Leipzig 1893]). *A. R.*

Vitebsk, 1) Guvernement i det vestlige Rusland, grænser mod S. V. og V. til Guvernementet Kurland, mod N. V. til Lifland, mod N. til Pskov, mod 0. til Smolensk og mod S. til Mohilev og Vilna. Arealet er 43,985 D Km. med (1897) 1,489,246 Indb. eller 34 pr. □Km. V. har fra Nordvest til Sydøst en Længde paa 390 Km. og en største Bredde fra Sydvest til Nordøst paa 202 Km. Overfladen er et bølgeformet Bakkeland med forskellige Højdedrag, af hvilke det højeste ligger paa Sydøstgrænsen og hæver sig til 268 M. Mod Nordvest er Terrainet lavere, og hen imod Livenhof ligger det kun 87 M. o. H. Jordbunden dannes overalt af Moræneler og Morænesand med talrige erratiske Blokke og er gennemgaaende lidet frugtbar. Mest frugtbart er det mindre Parti, der ligger S. f. Düna, hvorimod Landet paa Flodens Nordbred bestaar af en Veksel af sandede Bakker og sumpede Lavninger. Undergrunden, der træder frem i Floddalene, bestaar væsentligst af devoniske Sandsten og Skifere, der kun i de østlige Egne overlejres af kulførende Karbondannelser. Den største Del af V. afvandes af Diina, der gennemstrømmer Guvernementets sydlige Del og danner Sydvestgrænsen. De nordlige Egne have dog Afløb dels gennem Velikaja til Peipus-Søen, dels gennem Lovat til Ilmen. Klimaet er allerede noget mere kontinentalt og koldere end det vestlige Naboguvernement Vilna's. Den aarlige Nedbør var lidt over 50 Cm., og Juli er den regnrigeste Maaned. Ved Byen V. er Diina i Gennemsnit isfri i 229 Dage om Aaret. Skovene indtage endnu henimod 1/3 af Arealet; men Afskovningen skrider temmelig stærkt frem. I 1861 havde V. endnu 43 p. Ct. Skov. De værdifuldeste Træsorter som Egen ere helt forsvundne, og Skovene i V. bestaa nu af Fyr, Gran, Birk, Æl og Bævreask. Samtidig med Afskovningen er det vilde Dyreliv stærkt aftaget.

Befolkningen er væsentlig en Landbefolkning, idet kun ca. 1/6 bor i Stæderne, hvoraf Guver-

nementet har 12. I religiøs og national Henseende ere 3/4 Mill. ortodokse og for største Delen Hviderusser; de romerske Katolikker tælle henved 350,000 og ere paa nogle Tusinde Polakker nær af lettisk Nationalitet; de saakaldte Dissidenter tælle 75,000, der næsten alle ere Storrusser, og desuden findes 30,000 protestantiske Tyskere og ca. 160,000 Jøder. Agerbrug er den vigtigste Næringsvej, og der avles foruden Kornsorterne en ikke ringe Mængde Kartofler samt Hør, der udføres over Riga. Kornavlen er som Regel ikke tilstrækkelig til at dække Forbruget, og Kartoflen spiller en Hovedrolle i Ernæringen. Kvægavlen er ikke meget betydelig; der findes ca. 1/2 Mill. Stykker Hornkvæg samt 1/4 Mill. Heste og omtrent det samme Antal Faar og Svin. Ferskvandsfiskeriet spiller en ikke ringe Rolle, og det samme gjaldt tidligere Jagten. Af Mineralprodukter findes kun Ler, Kalk og Møllesten. Industrien er ringe og bestaar kun i Tilvirkning af 01, Brændevin, Mel, Tobak og Læder. Handelen drives væsentligst over Riga og fremmes dels ved Flodskibsfarten paa Diina, dels ved et *Jærnvejsnet* paa henved 600 Km. Der udføres Hør, Hamp, Tømmer, Trævarer og Læder. Guvernementet, der stammer fra 1802, deles i 11 Kredse, Drissa, Dvinsk, Gorodok, Lepel, Ljuzyn, Nevel, Polozk, Rjeshiza, Sebesh, Velish og V. De 3 Kredse Ljuzyn, Rjeshiza og Dvinsk eller Diinaborg hørte i Middelalderen til Livland og kaldes endnu »Polsk Livland« eller populært Niflant eller Iflant. V. hørte i 11. Aarh. til Fyrstendømmet Polozk og dannede i 12. Aarh. et eget Fyrstendømme V., der i 14. Aarh. kom under Litauen og i 16. Aarh. under Polen, hvor det dannede et eget Vojvodskab. 1772 blev det russisk.

2) Hovedstaden V. ligger 520 Km. S. f. St. Petersborg paa begge Sider af Diina, der her optager Vitba, og ved Banen fra Diinaborg til Orel. (1897) 65,871 Indb., hvoriblandt ca. 30,000 Jøder. Foruden de ortodokse har V. flere protestantiske og romersk-katolske Kirker, et Par Synagoger samt flere Klostre, blandt hvilke nævnes det smukke Basilianerkloster. Endvidere findes et kejserligt Palæ, Filial af den russiske Rigsbank, et stort Købmands- eller Handelspalads, Gymnasium og Seminarium. V. har en Del Garverier, Brændevinsbrænderier, Ølbryggerier og Møller og driver en ikke ringe Handel dels ad Jærnvejen, dels over Flodhavnen, der er af stor Vigtighed for Pramtrafikken. V. har Garnison og er Sæde for Guvernementets Regering samt Biskoppen af Polozk. Byen omtales første Gang 1021. I 1235 og 1263 blev den indtagen af Litauerne. 1654 blev den belejret og erobret af Russerne. I den nordiske Krig holdt V. med Svenskerne, hvorfor Peter den Store 1708 lod Byen næsten fuldstændig afbrænde. 1802 blev den Hovedstad i Guvernementet V. *H. P. S.*

Vitellin, et fosforholdigt Æggehvidestof, der findes i Æggeblomme.

Vitellius, Aulus, romersk Kejser 69 e. Chr., tilhørte en anset Slægt og tilbragte en stor Del af sin Ungdom ved forskellige Kejseres Hof. Af Galba blev han sendt som Statholder til Nedregermanien, hvor han ved Nedladenhed og Føjelighed vandt Soldaterne for sig. Under et Oprør blev han udraabt til Kejser og beredte sig paa at sende sine Hære mod Italien, hvor imidlertid Otho var bleven Kejser i Galba's Sted. Medens V. selv fulgte langsomt efter, trængte hans Legater ind i Italien, hvor de sloge Otho's Tropper ved Bedriacum, og efter at Otho havde dræbt sig selv, blev V. anerkendt som Kejser i Rom. Men samtidig havde Legionerne i Østen udraabt Vespasianus til Kejser, og Soldaterne i Mösien, som ogsaa havde sluttet sig til ham, truede allerede Italien. V., hvis Tid for største Delen gik hen med at spise og drikke, kunde ikke rejse nogen alvorlig Modstand. Da Vespasianus's Tilhængere efter en Sejr i Norditalien trængte frem til Rom og uden synderlig Vanskelighed fik Magten i Byen, blev V. dræbt efter knap et Aars Regering. *H. H. R.*

Vitérbo, By i det mellemste Italien, Provins Roma, ligger 64 Km. N. N. V. f. Rom 369 M. o. H. i en vulkansk Egn paa de nordvestlige Skraaninger af Monte Cimino (1,056 M.) samt ved Arcione og ved Banelinier til Attigliano og til Rom. (1901) 21,258 Indb. V. omgives af middelalderlige Mure og Taarne og er en velbygget By med mange smukke Bygningsværker. Dens Tilnavn er »Byen med de smukke Springvand og de skønne Kvinder«. Domkirken, San Lorenzo, der er opført i 12. Aarh. og restaureret i 16. Aarh., er en Søjlebasilika med gotisk Klokketaarn og med Pave Johan XXI's Gravmæle. Af andre Kirker nævnes Santa Rosa, Santa Maria della Verita med Fresker og en smuk Klostergaard samt San Francesco, hvori hviler Paverne Clemens IV og Hadrian V. Af verdslige Bygningsværker nævnes Palazzo Comunale eller Raadhuset, der rummer en Samling af Malerier samt af etruriske Oldsager, det biskoppelige Palads, i hvilket der 1261—81 foregik 6 Pavevalg, samt flere berømte og smukke Brønde, som Fontana Grande fra 1206 og Fontana della Rocca fra 1566. V. har Gymnasium, Lyceum og teknisk Skole og driver Tilvirkning af Klæde, Lædervarer, Papir, Sæbe og Tændstikker. I Omegnen findes etruriske Grave og Ruiner af den etruriske By Ferento samt flere varme Kilder, blandt hvilke Svovlkilden Bulicame er et besøgt Badested. 2 Km. N. 0. f. V. ligger den smukke Valfartskirke Santa Maria della Quercia med et tilstødende Dominikanerkloster. 4 Km. N. 0. f. V. ligger den lille By Bagnaja med den smukke Villa Lante, der ca. 1600 er opført af Vignola. V. er Bispesæde. *H. P. S.*

Vitet [vitæ'], Ludovic, fransk Politiker og Forfatter, (1802—73), blev allerede 1824 Medarbejder af Bladet »Globe« og sluttede sig ogsaa ellers til den liberale Opposition. Til Løn fik han 1831 den ny oprettede Post som Inspektør for de offentlige Mindesmærker, blev desuden 1836 ansat i Statsraadet og var 1846—48 Næstformand i dettes Afdeling for Finanssager. 1834—48 var han Medlem af Deputeretkammeret og understøttede Guizot's politiske System; var April 1834—Febr. 1836 Generalsekretær i Handelsministeriet. Som Medlem af Nationalforsamlingen 1849—51 deltog han i alle fjendske Forholdsregler imod Republikanerne, men protesterede i Decbr. 1851 imod Statskuppet. Ogsaa i Nationalforsamlingen 1871—73 hørte han til Monarkisterne og

med virkede i Maj 1873 til at fortrænge Thiers fra Magten. Han forfattede 1826—39 en Række dramatiske Scener, der give maleriske og sanddru Billeder af Frankrig's Historie 1588—89, og som 1844 sammenknyttedes under Navnet »La Ligue« (ny Udg. 1861); skrev senere ypperlige kunsthistoriske Afhandlinger, bl. a. »Études sur l'histoire de l'art« (1—4, 1863—64). Efter hans Død udgaves en Samling »Études philosophiques et littéraires« (1874) og en Levnedsskildring af Grev Duchatel (1875). *E. B.*

Vitex L., Slægt af Verbenefamilien, Buske eller Træer med modsatte, 3 — 7-fingrede Blade og smaa Blomster, samlede i klase- eller topformede Stande; Blomsternes Bæger er klokkeformet, Kronen svagt 2-læbet, hvid, blaa, violet eller gullig. 4 Støvdragere. Over 60 Arter. *V. Agnus-Castus* L. (Abrahamstræ) er udbredt fra Centralasien til den spanske Halvø og findes i hele Middelhavsomraadet. Det er en 2—3 M. høj Busk med langstilkede Blade, der ere graalig behaarede, og lyst violette Blomster. Frøene, der have en bitter og skarp, peberagtig Smag, have tidligere været benyttede som Peber og anvendes endnu dertil i nogle Egne. Ligesom alle andre Dele af V. siges de at nedstemme Kønstrangen, og Buskene kom derved til at spille en Rolle i Oldtidens religiøse Forestillinger. Hera skal være født under den; Vestalinder bare Grene af den o. s. v. *A. M.*

Viti se Fidji-Øerne.

Viti (Island) se Krafla.

Vi ti g es, østgotisk Konge 536—39, valgtes efter Theodat, uagtet han kun var en simpel Kriger. Han blev overvunden og fanget af Belisarius. *H. H. R.*

Viti Levŭ se Fidji-Øerne.

Vitilīgo (lat.), farveløst, hvidt Parti paa Huden. V. kaldes særlig de hvidlige Striber, der som oftest opstaa paa Underlivets Hud under Svangerskab. (*V. gravidarum* se Svangerskab, S. 961). *Lp. M.*

Vitim se Lena.

Vitis se Vinrankefamilien.

Vitium cordis, Hjertefejl.

Vitiös (lat.), fejlfuld, mangelfuld.

Vitoria, Vittoria, By i det nordlige Spanien, Provins Alava, ligger 285 Km. N. N, 0. f. Madrid 523 M. o. H. paa Skraaningen af en Høj, hvorfra man overskuer hele den frugtbare og tæt befolkede Slette mellem de cantabriske Bjærge og Montes de V. (900 M.). (1900) 30,701 Indb. V. har gamle Fæstningsværker, en gammel gotisk Hovedkirke, nogle Paladser samt en stor Plads, der omgives af Kolonnader. Byen driver Tilvirkning af Læder, Uldvarer, Sæbe og Vin samt livlig Handel og har Station paa Banelinien Madrid—Burgos—Irun. V. er Sæde for en Biskop og for Guvernøren over Provinsen Alava. Byen er bekendt fra den Sejr, som den sorte Prins vandt her 1367, samt ved den afgørende Sejr, som Wellington 21. Juni 1813 vandt over Kong Josef af Spanien og Franskmændene under Jourdan. *H. P. S.*

Vitre (oldn. *vitri*, vis, klog), i Oldnordisk hyppigt som Tilnavn: »den vise«. *A. M. D.*

Vitré [vitre'], By i det nordvestlige Frankrig, Dep. *Ille-et-Vilaine*, 35 Km. 0. f. Rennes, ved Vilaine, er Knudepunkt paa Vestbanen, er rig paa gamle Bygninger, deriblandt et Slot fra 14. Aarh. med tindede Taarne, Ringmure fra 15. Aarh, og en gotisk Kirke fra 15.—16. Aarh. Byen har en Latinskole, et Bibliotek, et Museum, Jærnstøberier, Fabrikation af Maskiner, Lærred og Virksager, Stenbrud og (1901) 10,607 Indb. *M, Kr.*

Vitringa, Annes Johan, hollandsk Moralfilosof, født i Harderwijk 1827, beskæftigede sig med Undervisning og endte som Rektor for Latinskolen i Deventer. V. udgav en Mængde Afhandlinger om filosofiske og religiøse Spørgsmaal; men mest er han kendt ved sine satiriske Arbejder, som han offentliggjorde under Pseudonymet Jan Holland og Jochem van Ondere. Han besidder baade Ejendommelighed og Finhed. Af hans Værker kunne nævnes: »Keesje Putbus« (1874), »Darvinia« (1875), endvidere et Værk om Aristoteles'es Filosofi (Amsterdam 1855), et Værk om Opdragelsen og Kvindeemancipationen (Deventer 1869) og et Værk om Karakterens Opdragelse (Deventer 1871). *A. I.*

Vitriolblyerts se Anglesit.

Vitrioler, fælles Navn for en Del svovlsure Salte af Magniumgruppens Metaller, f. Eks. blaa Vitriol eller Kobbervitriol o: Kobbersulfat, $CuSO_4$, $5H_2O$, grøn Vitriol eller Jærnvitriol o: Ferrosulfat, $FeSO_4$, $7H_2O$, hvid Vitriol eller Zinkvitriol o: Zinksulfat, $ZnSO_4$, $7H_2O$. *O. C,*

Vitridler (Vitriolgruppens Mineraler, Atramentsten), Fællesnavn for de naturlig forekommende opløselige Sulfater, især af tunge Metaller. De ere overalt, hvor de findes, opstaaede som Forvitringsprodukter; i Malmgruber afsættes de hyppig af Grubevandet. De fleste ere sammensatte $RSO_4 . 7H_2O$, hvor R betyder vedkommende Metal; de krystallisere dels monoklint, dels rombisk. De første eller egentlige V. ere Jærn-V. (Melanterit s. d.), Mangan-V. og Kobolt-V. (Biberit); til dem slutter sig den trikline Kobbervitriol (med $5H_2O$). Rombiske ere V. af Zink, Nikkel og Magnium. *N. V. U.*

Vitriolgruppen se Vitrioler.

Vitriolokker, et brungult, jordagtigt Mineral, Forvitringsprodukt af Svovlkis, bestaar af Jærntveilte, Svovlsyre og Vand. *N. V. U.*

Vitriololie d. s. s. Svovlsyre. Navnet hidrører fra, at Jærnvitriol efter delvis Iltning ved Ophedning og Destillation giver Svovlsyre som en olieagtig Vædske. *O. C.*

Vitrofyr d. s. s. Begsten.

Vitrolles [vitrå'l], Eugène Arnauld de, fransk Politiker, (1774—1854), var af gammel Adelsslægt i Provence. Han var udenlands, da Revolutionen udbrød, og tjente en Tid lang i Prinsen af Condé's Hær. 1799 vendte han tilbage til Frankrig og blev 1801 ved Bernadotte's Hjælp udslettet af Listen over Emigranter. 1812 blev han Inspektør ved de kejserlige Schæferier, kom 1814 i nøje Forstaaelse med Talleyrand og medvirkede ivrig til Restaurationen, samt søgte 1815 at standse Kejserdømmets Genoprettelse. Til Løn blev han Sekretær i Kongens Raad, fik Titel af Statsminister og var 1815—16 Medlem af Deputeretkammeret; men mistede sin nysnævnte Titel, da han 1818 havde forfattet den hemmelige Note, som den senere Kong Karl X udsendte til Stormagternes Regeringer imod sin egen Broders Styrelse. 1827—29 var han Sendemand i Firenze og søgte i Juli 1830 at hindre

Kongehusets Fald ved at faa de ulovlige Ordonnanser tilbagekaldte. 1832 var han indviklet i Hertuginden af Berry's mislykkede Opstandsforsøg. *E. E.*

Vitruvius Pollio, romersk Arkitekt og Ingeniør, var med Cæsar i Gallien og forfærdigede Krigsmaskiner til hans Brug; senere stod han i Augustus'es Tjeneste. Mest kendt er han som Forfatter til et stort Skrift *De architectura* i 10 Bøger, hvori der ikke alene gives Regler for Bygningskunsten, men ogsaa for Forfærdigelse af Vandledninger, Krigsmaskiner m. m. Det er for en stor Del udarbejdet efter græske Kilder, men med ikke ringe Skødesløshed. Dog har det i lang Tid tjent som en af de vigtigste Kilder for Kendskabet til den antikke Bygningskunst. I den nyeste Tid har Ussing hævdet, at det først er skrevet flere Aarhundreder efter V.'s Tid og falskelig tilskrevet ham. Udgaver ere bl. a. leverede af Schneider [3 Bd. Leipzig 1807—08] og Rose og Miiller-Striibing [Leipzig 1867]. *Index Vitruvianus* ved Nohl [Leipzig 1876]. (Litt.: J. L. Ussing, »Betragtninger over V. *de architectura*« [Vidensk. Selsk. Skr. 6. R., hist.-fil. Afd. IV, Kbhvn. 1896, eng. Udg. 1898]). *H.H.R.*

Vitry [vitri'], Philippe de, fransk Kontrapunktiker, (1290—1361), Biskop af Meaux, en af de fornemste Repræsentanter for sin Tids saakaldte *Ars nova*, der betød et betydeligt Fremskridt for den flerstemmige Kunst i Middelalderen. I Coussemaker's *Scriptores* III findes en Række teoretiske Skrifter under V.'s Navn. *A. H.*

Vitry le FranCOiS [vitri'løfrãswa'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Marne, ved Marne oven for Mundingen af Saulx og øvre Marne-Kanalen, er Knudepunkt paa Østbanen, har en Kirke fra 17. Aarh., en juridisk Domstol, et Collège for Drenge og Piger, et Bibliotek paa 15,000 Bd. og et Agerbrugskammer. V. driver Fabrikation af Cement, Virksager og Sukker, har Smelteværker, Jærn- og Kobberstøberier, Handel med Korn, Vin, Tømmer og Jærn og har (1901) 8,422 Indb. V. blev opbygget 1545 paa Foranstaltning af Frants I i Stedet for det af Karl V nedbrændte V. en Perthois og fik Navn efter sin Grundlægger. Fæstningsværkerne nedlagdes 1895. *M. Kr.*

Vitskøl Kloster se Bjørnsholm.

Vitteaux [vito'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. C6te d'Or, ved Brenne og Lyon-Banen, har Slotsruiner, Marmorbrud, Uldspinderier og (1901) 1,467 Indb. *M.Kr.*

Vittel [vitæ'l], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Vosges, 335 M. o. H., i en smuk Dal, berøres af Østbanen, har en Kirke fra 15. Aarh., er bekendt for sine kolde Svovl- og Jærnkilder, hvorfra Vandet forsendes i stor Udstrækning i Flasker. Byen har et smukt Badeetablissement med Kasino, Ølbryggeri, Fabrikation af Kniplinger og Broderier og (1901) 1,658 Indb. *M.Kr.*

Vittering er afledet fra det tyske »Witterung« og betyder i Jagtsproget stærktlugtende Lokkemad, navnlig for Pelsvildtet. *H. F. J.*

Vitterlighedsvidne kaldes den, der medunderskriver et Dokument ikke som Part, men alene til Bekræftelse af at have overværet dets Oprettelse. Skal V.'s Underskrift kun tjene til Vitterlighed om Underskriftens Ægthed, behøver V. ikke at kende Dokumentets Indhold; det vil være nok, at den, hvis Underskrifts Ægthed bekræftes, har underskrevet Dokumentet i V.'s Overværelse eller over for V. har vedkendt sig sin Underskrift. Er der foretaget Rettelser i Dokumentet, og man vil sikre sig mod en senere Paastand om, at saadanne Rettelser ere foretagne uden Medkontrahentens Samtykke efter Underskriften, altsaa ere Forfalskninger, bør V.'s Opmærksomhed udtrykkelig henledes paa disse Rettelsers Tilstedeværelse. V. paa et Testamente skulle ifølge den danske Arvelov af 21. Maj 1845 § 24 udtrykkelig attestere, at Testator ved Underskriften var sin Fornuft fuldkommen mægtig. Det samme kræver norsk Arvelovs § 51 for det Tilfælde, at Testator ikke egenhændig har nedskrevet Testamentet.

V.'s Underskrift paa Dokumentet har nærmest sin Betydning som Identitetsmærke. Naar nemlig Dokumentets Ægthed bestrides under en Proces, kan det blive nødvendigt at føre V. som Vidner for Retten, og de ville da lettere kunne afgøre, om det foreliggende Dokument er det, ved hvis Oprettelse de have medvirket, naar de se deres egne Underskrifter derpaa, end hvis de blot havde overværet Dokumentets Oprettelse uden selv at underskrive det. Hvad Gavn V. i øvrigt under Vidneførselen kunne gøre til Oplysning om Indholdets Uforfalskethed eller rette Forstaaelse, beror naturligvis paa, om og eventuelt i hvilket Omfang de ved Dokumentets Oprettelse have haft Lejlighed til at blive bekendt med dets Udseende ud over Underskriften, med dets Indhold og de forudgaaende Forhandlinger.

Til V. kan bruges enhver Mand eller Kvinde, der er mindst 15 Aar gl., aandelig normal, uberygtet, uden Interesse i Sagen og ikke nær beslægtet eller besvogret med eller Tyende hos nogen af Parterne (jfr. nærmere Vidne). — V. bør til deres Underskrift føje Stilling og Bopæl. *E. T.*

Vittingfos (Hvittingsfos), Endepunktet for Holmestrand—Vittingfos-Banen, se Sandsvær Herred.

Vittore, Monte, se Monti Sibillini.

Vittoria, 1) By paa Sicilien, Provins Siragosa, ligger 22 Km. V. N. V. f. Modica paa højre Bred af Camerina og ved Banen fra Siragosa til Licata. (1901) 32,219 Indb. V. driver Silkeavl og Handel med Silke og Vin. Byen er anlagt i 17. Aarh. af en Søn af den italienske Digterinde Vittoria Colonna, efter hvem den fik Navn. — 2) V. se Vitoria. *H. P. S.*

Vittoria (Victoria), Tomas Luiz de, spansk Kirkekomponist, (1540—1613), kom tidlig til Rom, hvor han sluttede sig nær til Palestrina, men levede dog sine senere Aar (siden 1589) i Spanien som Vicekapelmester ved Kongens Kapel. Som Komponist er V. en af de fornemste Repræsentanter for Palestrina-Stilen. Som hans betydeligste Værk anses et Rekviem, *Officium defunctorum* (1605). En samlet Udgave af V.'s Værker er for Tiden (1907) under Udgivelse. (8 Bd., udg. af F. Pedrell). *A. H.*

Vittoria, Alessandro, italiensk Bygmester og Billedhugger, født i Triest 1525, død i Venezia 1608, var Elev af Jacopo Sansovino. Af hans Arbejder som Arkitekt nævnes Palazzo Balbi i Venezia; den betydeligste Virksomhed udfoldede

han som Billedhugger. Af V.'s bedste Værker paa dette Omraade fremhæves hans eget Gravmæle (i S. Zaccaria, Venezia) og Gravmælet over Giulio Contarini (S. Maria Zobeniga, smst.), den hell. Sebastian (S. Salvatore) og den hell. Hieronimus (Frari). I sin Mangel paa plastisk Holdning og Karakter og udelukkende Stræben efter malerisk Virkning ere hans senere Arbejder stærkt maniererede. Det mest fremragende af V.'s Produktion er utvivlsomt hans Portrætkunst; en Række fortræffelige Buster findes i Seminario (bl. a. Sansovino), i Akademiet (Tizian), i Museo Correr, i Pal. Ducale o. a. St. i Venezia. I Ny Carlsberg Glyptotek i Kjøbenhavn findes en Buste af Ottavio Farnese af V. *A. R.*

Vittorīno da Feltre se Ramboldini.

Vittōrio, By i det nordøstlige Italien, Provins Treviso, ligger 35 Km. N. f. Treviso 144 M. o. H. ved Meschio og ved en Sidebane fra Conegliano paa Treviso—Udine-Linien. (1901) 19,113 Indb. V. driver Silkeavl og Tilvirkning af Kalk, Cement, Papir og Uld varer. Byen V. opstod først 1866 ved Forening af de to hinanden nærliggende Kommuner Ceneda og Serravalle og fik Navn efter Kong Vittorio Emanuele. Ceneda er Bispesæde og har en Domkirke. Serravalle har flere Bygninger af arkitektonisk Interesse samt Gymnasium og Seminarium. *H. P. S.*

Vitu [vity'J, Auguste Charles Joseph, fransk Forfatter, født i Meudon 7. Oktbr. 1823, død i Paris 5. Aug. 1891. V. udfoldede en mangeartet Virksomhed ved forskellige Blade, hvor han især skrev om Finansvæsen, Politik og Teater, og har i Bogform bl. a. udgivet: >L'empereur å Grenoble« [1852], »Histoire de Napoleon III« [1854], »Contes à dormir debout« [1860], »Ombres et vieux murs« [1876], >Le jargon du XV. siècle« [1884], »Les mille et une nuits au théâtre« [1884—90], »Histoire de la typographie« [1886], »Paris« [1889, med 500 Tegninger; overs. af Erik Skram 1892] o. fl. 5. *Ms.*

Vitus, St. d. s. s. Veit, St.

Vitznau [f-J, By i Schweiz, Kanton Luzern, ligger 14 Km. S. 0. f. Luzern, 450 M. o. H. ved Foden af Rigi paa den nordlige Bred af Vierwaldstättersøen. (1900) 800 Indb. V. anløbes af Dampere mellem Luzern og Fluelen og benyttes som Kursted. Desuden udgaar herfra Jærnbanen til Toppen af Rigi. *H. P. S.*

Vitzthum v. Eckstädt, Karl Friedrich, Greve, tysk Diplomat, (1819—95), var 1852 sachsisk Chargé d'affaires i St. Petersborg og 1853—66 sachsisk Minister i London, men gik deretter (ligesom Friherre Beust) i østerrigsk Tjeneste. 1868—72 var han Sendemand i Bruxelles og 1872—74 i Madrid, samt brugtes i overordentlige Sendelser til Paris og Firenze straks efter den fransk-tyske Krigs Udbrud, Juli 1870. Han udgav senere interessante Erindringer: »St. Petersburg und London 1852—64« [1886] og »London, Gastein und Sadowa 1864—66« [1889]. *E.E.*

Vinga, en kold Nord- eller Nordøst-Storm, der blæser over de russiske Stepper, i Reglen 3 Dage ad Gangen. *W. Y-n.*

Vivace [viva!tše] (ital.), musikalsk Tempo- og Foredragsbetegnelse: livfuldt, livligt.

Viváldi, Antonio, italiensk Violinspiller og Komponist, (ca. 1680—1743), var ansat i Markus-Kirkens Kapel og samtidig Leder af et Konservatorium i Venezia. Han har skrevet en Række Violinkompositioner og er navnlig historisk bekendt som Udvikler af Solo-Violinkoncerten. J. S. Bach bearbejdede for Klaver og Orgel adskillige af V.'s Violinkoncerter, hvorved hans Navn er levende endnu i vore Dage. V. skrev ogsaa en Del Operaer. *W. B.*

Vivang se Solanaceae.

Vivânti, Annie, italiensk Digterinde (19. Aarh.'s Slutn.). Hun er født i London; Faderen var Italiener, fra Mantova, politisk Flygtning, Moderen tysk af Herkomst, Søster til Forfatterne Paul og Rudolf Lindau. I sin Barndom og første Ungdom førte hun et uroligt Liv, var efter Moderens Død sat i et schweizisk Pensionat, men flygtede derfra, fik i New York en ikke ringe musikalsk Uddannelse, kom 1887 til Italien og optraadte der som Variétésangerinde. Det var G. Carducci, som blev opmærksom paa hendes betydelige og ejendommelige Digtertalent og fremdrog det, saa at hun kunde udgive en Samling »Liriche« [Milano 1890], der vakte stor Opsigt ved deres Friskhed og Lidenskabelighed (5. Udg. 1898, forøget med nogle Digte, hvoriblandt et Par engelske). Hun var da en Snes Aar gammel. 1892 ægtede hun en Amerikaner, John Chartres, bosat i New York; faa Aar efter lød den Sensationsnyhed over Verden, at en rig, ung Englænder af jødisk Familie, Sidney Samuel, havde dræbt sig selv af Kærlighed til hende. Dette var virkelig Tilfældet; men hvad Pressen tilføjede, var det ikke, nemlig, at der havde været ført en Retssag mellem hende og Englænderen for Brud paa Ægteskabsløfte, at hun var gaaet ind paa Forlig mod en Pengesum, at hendes Mand havde anlagt Skilsmisseproces mod hende, og at denne var endt med, at Ægtefællerne bleve skilte 1898. Ikke et Ord af dette var sandt, og Samuel's Kærlighed havde været ugengældt. Men Digterinden havde faaet nok af Opholdet i de nordamerikanske Fristater og har siden opholdt sig med sin Mand i europæiske Hovedstæder. Nævnes kan endvidere hendes til Dels selvbiografiske Fortælling »Marion artista di caffè-concerto«. (Litt.: G. Brandes, »Samlede Skrifter«, XI S. 121 ff.; XVI, S. 332 ff.). *E. G.*

VivaraiS [vivaræ'], Landskab i det sydlige Frankrig, omfatter Cevennerne, svarer til Dep. Ardéche og en Del af Haute-Loire. V.-Bjærgene ere en Del af Cevennerne (s. d.). Hovedstaden var Viviers (s. d.). *M. Kr.*

Vivarīni, Antonio eller Antonio da Murano, italiensk Maler, stammende fra Murano ved Venezia, død 1470(?), er sammen med den tyskfødte Maler Johannes Alemannus den første Repræsentant for Murano-Skolen i Venezia. Fra 1440—46 have disse Malere udført en Række Alterbilleder, der i deres elskværdige Karakter, lyse, klare Kolorit vise Afhængighed af Gentile da Fabriano. (»Maria's Kroning« i S. Pantaleone, 3 Alterbilleder i S. Zaccaria og Hovedværket »Tronende Madonna mellem Kirkefædre« i Akademiet). Fra 1450 samarbejder Antonio V. med sin yngre Broder, Bartolommeo V. (virkede 1450—99), i hvis selvstændige Arbejder der viser sig en Retning mod mere realistisk Opfattelse

under tydelig Indflydelse fra Skolen i Padova (Squarcione); Hovedværkerne blandt hans Alterbilleder findes i Akademiet i Venezia, i Kirkerne S. Giovanni e Paolo, Frari og S. Maria Formosa o. a.; ligesom Antonio er han ogsaa repræsenteret ved Værker uden for Italien (i Saml. i Berlin og London). Den betydeligste af Slægten V. er Bartolommeo's Søn, Luigi (Alvise) V. (virkede efter 1464, død før 1502); hos ham er Faderens haarde Realisme forbunden med en fin Skønhedsfølelse, hans Figurer ere af en ædel Ynde, hans Kunst har i det hele mange Berøringspunkter med Giov. Bellini's. Som Bevis paa hans Anseelse tjener det, at han fra 1489 blev tagen i Tjeneste ved de store kunstneriske Arbejder i Dogepaladset. Af Luigi's Arbejder skulle nævnes Alterbillede i S. Francesco i Montefiorentino, den skønne Altertavle med den tronende Madonna mellem fire Helgener (Akademiet), den hell. Clara (smst.), et fremragende Billede i Museet i Napoli (Madonna mellem de hell. Franciscus og Bernhard), Alterbillede med den hell. Ambrosius (i Frari, fuldendt af Basaiti), andre i forskellige venetianske Kirker og Samlinger, i Berlin, Wien o. a. St. *A. R.*

Vivasvat (Sanskr., o: den straalende) er i den indiske Mytologi et Navn paa Solen eller Solguden; ifølge Myterne er han en Søn af Kaçyapa (s. d.) eller Aditi og regnes med blandt Aditya'erne (s. d.); han er Fader til Yama (s. d.) og Menneskeslægtens Stamfader Manu (s. d.). (Litt.: V. Fausbøll, *Indian Mythology* [Lond. 1902]; Muir, *Original Sanskrit Texts* [4. Bd. Lond. 1873]). *D. A.*

Vivat (lat.), han leve!

Vivéndel se Gedebladfamilien.

Vivēro, By i det nordvestlige Spanien, Provins Lugo, ligger 70 Km. N. f. Lugo ved Sydenden af Ria de V. (1900) 12,843 Indb. V. har en mindre Havn, hvorfra drives Fiskeri og Kystfart. *H. P. S.*

Vivérre se Desmerdyr.

Vives, Juan Ludovico, spansk Filosof, født 6. Marts 1492 i Valencia, død 6. Maj 1540 i Briigge. Han studerede Filosofi i Paris og begyndte 1520 at holde Forelæsninger i Lowen. Efter at have tilegnet Kong Henrik VIII af England en Oversættelse af Augustinus's *De civitate dei* (1522) og Kongens første Hustru et Skrift *De institutione feminæ christianæ* (1523) blev han Lærer for Prinsesse Marie af England, hvem han tilegnede en Samling Tankesprog *Satellitium animi* (1524). 1523—28 levede han snart i England, snart i Briigge, sine sidste Aar mest i Briigge, efter at han havde brudt med det engelske Hof i Anledning af Kongens Skilsmisse. V. tilhørte Humanisternes Kreds; han var Erasmus af Rotterdam's Ven og Medarbejder. Tillige var han en alvorlig og ivrig Tilhænger af Katolicismen, men indtog en Særstilling inden for denne, idet han i et Brev til Pave Hadrian VI raadede til Tolerance og gjorde en friere Opfattelse af Kristendommen gældende. Ogsaa Loyola skal han have kendt, og meget af det gode i Jesuitternes Pædagogik skal skyldes V., der i sine Værker: *De disciplinis libri*XX (1531), *De ratione dicendi* (1533), *De conscribendis epistolis* (1536) og *Linguæ latinæ exercitatio* (1539) har undersøgt forskellige Sider af Undervisning og Opdragelse. Hans humane Sindelag har ogsaa givet sig Udslag i et Værk om Fattigpleje: *De subventione pauperum* (1526). Som Filosof har V. faaet stor Betydning som Grundlæggeren af den nyere Tids Erfaringpsykologi. I sit Hovedværk, en kommenteret Udgave af Aristoteles'es Skrift *De anima et vita* (1538), skyder ban i Stedet for metafysiske Spekulationer over Sjælens Væsen Spørgsmaalet om, hvorledes Sjælen virker, i Forgrunden og lægger tillige stor Vægt paa Psykologiens fysiologiske Side. Ved disse sine psykologiske Undersøgelser har V. sikkert udøvet en betydningsfuld Indflydelse paa Descartes og gennem ham paa hele den følgende Psykologi. Hans Værker udkom samlede i 2 Bind 1555 og i 8 Bind, udgivne af Gregor Mayans, 1782—90; Udgiveren har heri beskrevet hans Liv. (Litt.: Schaumann, *De Vive* [1792]; Namèche, *Mémoire sur la vie et les écrits de V.* [i *Mémoir. couron. de l'académie de Bruxelles* XV, 1841]; Fr. A. Lange, i »Encyklopädie d. gesamt. Erziehungs- u. Unterrichtswesens« IX; Høffding, »Den nyere Filosofis Historie< [I, 32—34, 1903]). *A. T-n.*

Viveur [vivö'r] (fr.), Levemand.

Viviāni, René, fransk Politiker, er født 8. November 1863 i Algérie, blev Sagfører, først i Algier, senere i Paris, og var tillige Medarbejder ved det udbredte socialistiske Blad »Petite République française«. Han optraadte gentagne Gange som en heftig Forsvarer af strejkende Arbejdere og blev Jærnbanearbejder-Syndikatets faste Sagfører. Siden 1893 har han været Medlem af Deputeretkammeret, valgt i Paris, og i Oktbr. 1906 blev han Arbejdsminister under Clémenceau. *E. E.*

Viviåni, Vincenzo, italiensk Matematiker, født i Firenze 1622, død 1703. Han var Elev af Galilei og blev 1666 første Matematiker hos Storhertug Ferdinand II af Toscana. V. har i Værket *De maximis et minimis geometrica divinatio in quintum librum Apollonii Pergaei adhuc desideratum* (1659) gjort et Forsøg paa en Restitution af Apollonios'es 5. Bog, der senere, da Bogen fandtes i arabisk Oversættelse, viste sig at have været heldig. Værket indeholder tillige flere interessante Behandlinger af Maksimums- og Minimumsopgaver. Den under Navnet V.'s Teorem bekendte Sætning kan formuleres saaledes: Overskæres en Halvkugle med en Omdrejningscylinderflade, der rører Halvkuglens begrænsende Plan langs en Diameter og har en Radius = det halve af Kuglens, vil den Del af Halvkuglens krumme Overflade, der ligger uden for Cylinderfladen, i Areal være = 4 Gange Kvadratet paa Kuglens Radius; V. fandt den i 1692. *Chr. C.*

Vivianit (Blaajærnjord, Blaajord, Jærnblaat), et i mindre Mængder hyppig forekommende Mineral, der dannes i den øverste Jordskorpe, hvor organiske Stoffer og Jærn ere til Stede. V. bestaar af vandholdigt fosforsurt Jærn ($Fe_3P_2O_8 . 8H_2O$) og danner monokline, prismatiske Krystaller eller pulverformede Aggregater. I helt frisk Tilstand er Mineralet farveløst eller hvidt, men udsat for Paavirkning af Luftens Ilt antager det hurtig en smuk blaa Farve. Smukt krystalliseret findes det ved Bodenmais i Bayern, St. Agnes i Cornwall o. a. St.; ved Anglar i Frankrig

findes straalede Aggregater (Anglarit). I Tørvemoser, Ler og Myremalm traffes det overmaade almindelig, hyppig ogsaa i fossile Knogler og Muslingeskaller. Isomorf og analogt sammensat med V. ere en hel Række Mineraler (Vivianitgruppens Mineraler), i hvilke dels Jærnet kan være erstattet af Magnium, Zink, Nikkel, Kobolt, dels Fosforsyren være erstattet af Arsensyre. Hertil høre Annabergit, Hørnesit, Koboltblomst, Køttigit (s. d. Art.) samt den sjældne Bobierit (vandholdigt Magniumfosfat). *N. V. U.*

Vivianitgruppens Mineraler se Vivianit.

Vivien de Saint-Martin [vivi'ædøsæmartæ'], Louis, fransk Geograf, født i Saint-Martin de Fontenay, Dep. Calvados, 22. Maj 1802, død i Paris 3. Jan. 1897. Allerede som Dreng kom han til Paris, hvor han kastede sig over geografiske Studier, og i 1822 var han en af Medstifterne af det geografiske Selskab i Paris. Af hans talrige Publikationer kunne fremhæves: »L'Année géographique« (1863—76), en aarlig Oversigt over Rejser (blev fortsat af Duveyrier), »Description de l'Asie Mineure« (2 Bd., 1845), »Etude sur la géographie grecque et latine de l'Inde« (3 Bd., 1848—60), en mægtig »Histoire de la géographie et des découvertes géographiques« i (1873). Hans Hovedværk er det store geografiske Leksikon »Nouveau Dictionnaire de géographie universelle« (1876—93). *C.A.*

Vi Viers [vivie'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Ardéche, har en malerisk Beliggenhed paa et Højdedrag ved højre Bred af Rhône, som her optager Escontay, og ved Lyon—Middelhavsbanen. Byen har en Hængebro over Rhône, en Katedral fra 12.—14. Aarh., adskillige gamle Huse med Billedhuggerarbejder og et gejstligt Seminarium. V. fremstiller Kalk og Mosaiksten, har Silkespinderier og (1901) 3,168 Indb. V. er Bispesæde og var tidligere Hovedstad i Landskabet Vivarais (s. d.). *M. Kr.*

Vivifikation (lat.), Levendegørelse.

Vivipåre (lat.) se Levendefødende.

Vivipari er i Plantepatologien Betegnelse for to væsentlig forskellige Abnormiteter. Ved ægte V. forstaas det Forhold, at Frø spire, inden de løsnes fra Moderplanten, saaledes hos Mangrovetræet *Rhizophora mangle.* Uægte V. (Pseudovivipari) er en Form af Prolifikation (s. d.). Jfr. ogsaa Topspiring. *F. K. R.*

Vivisektion (lat.). Oprindelig har man ved dette Udtryk forstaaet en anatomisk-fysiologisk Undersøgelse af den levende Organisme og særlig af de indre Organers (Hjertets, Blodkarrenes, Nervesystemets) Virksomhed ved operative Indgreb. For de gamle Fysiologer og Læger stod der overhovedet ingen anden Vej aaben for at lære disse Organers Virksomhed at kende. I den nyere medicinske Forskning ere talrige andre Fremgangsmaader komne til, og Ordet bruges nu om ethvert videnskabeligt Forsøg, som er forbundet med Indgreb af en hvilken som helst Art paa den levende Organisme. Ingen af disse kunne sammenstilles med en anatomisk Dissektion i egentlig Forstand, og en stor Del kræver overhovedet ikke noget operativt Indgreb. Betegnelsen er derfor misvisende og har givet Anledning til megen Misf orstaaelse. Ordet V. bør — saaledes som det er sket i den nyere Lovgivning paa dette Punkt — erstattes med Udtrykket »Dyreforsøg« eller »videnskabelige Forsøg paa Dyr«.

Dyreforsøget er som videnskabelig Metode lige saa gammelt som selve den videnskabelige Medicin. Det er ikke mindst igennem dette, at Medicinen faar sit naturvidenskabelige Grundlag og bliver en Videnskab. Den ældste græske Medicin beskæftigede sig væsentlig kun med Iagttagelse af Sygdommens Symptomer. Symptomernes Forhold til Organernes Virksomhed var den ukendt. Dens Helbredelseskunst hvilede derfor kun paa de rent erfaringsmæssige Resultater af en Række Forsøg med en eller anden Helbredelsesmetode eller Lægemiddel, og de anvendte Midler vare for største Delen rent »symptomatiske«, d. v. s. søgte kun at fjerne Symptomet uden at kunne beskæftige sig med Sygdommens Aarsag og Fjernelsen af denne. Det gaar imidlertid snart op for Oldtidens Læger, at for at naa til at erkende Sygdommens Aarsag er det først og fremmest nødvendigt at kende Organernes Virksomhed i sund Tilstand, og her staar ingen anden Vej aaben end at undersøge den dyriske Organisme i levende Live.

Allerede hos den alexandrinske Skole i 3. Aarh. f. Chr. finde vi de første Spor af et videnskabeligt Dyreforsøg, men det er først med Oldtidens store Fysiolog og Læge Galen fra Pergamon (født 130 e. Chr.), at det metodiske Dyreforsøg træder frem i Forgrunden. Han var selv en udmærket Eksperimentator, og hans Forsøg skaffe straks en stor Række nye fysiologiske Kendsgerninger til Veje, der virke befrugtende og udviklende paa Medicinen og dens Helbredelsesmetoder. Efter Galen synker Dyreforsøget atter i Forglemmelse. Middelalderens Læger bygge ganske vist paa Galen og hans Værker, men de indskrænke sig væsentlig til at gentage hans Anskuelser eller at forsyne dem med omskrivende Kommentarer. Selvstændige Forsøg blive ikke udførte, og Følgen er, at hele Middelalderen ikke paa et eneste væsentligt Punkt frembringer noget nyt og blivende inden for Medicinen. Da de medicinske Videnskaber efter en mere end 1000-aarig Stagnation atter i 15. og 16. Aarh. begynde et selvstændigt Arbejde, er det igen Dyreforsøget, som lægger Grunden til og bliver Bæreren af en ny Række store Opdagelser paa alle Omraader, og som paa en vis Maade kulminerer i Harvey's (1578—1658) Opdagelse af Blodets Kredsløb, der selv bliver Indledningen til en ny Epoke i Medicinens Historie. Harvey's Opdagelse hviler paa en lang Række metodisk gennemførte Forsøg paa Dyr og havde visselig ikke kunnet naas ad anden Vej. Den følges af Opdagelsen af Lymfen og *Kylus* atter ved Dyreforsøgets Hjælp og en videre Udvikling af vort Kendskab til Hjertets Arbejde, Blodtryk og Blodbevægelsen, Muskelens Arbejde, Kirtlernes Afsondringer. Der er næppe noget Omraade, hvor ikke Dyreforsøget skaffer nye Kendsgerninger og Synspunkter til Veje, som direkte eller indirekte fremme den medicinske Forskning og Helbredelseskunsten. Med den sidste Halvdel af 18. Aarh. træder atter Dyreforsøget i Baggrunden. Eksperimentets vanskelige og møjsommelige Vej forlades til Fordel for en spekulativ Metode, som atter frembringer en Standsning i Lægevidenskabens Fremskridt (Vitalismen).

Heldigvis bliver den af kort Varighed. Med Midten af 19. Aarh. begynder et nyt og frugtbart Arbejde paa eksperimentelt Grundlag, som følges af en hurtig og rig Udvikling paa alle Omraader. Nervesystemets, Muskelarbejdets, Fordøjelsens og Afsondringernes Funktioner undersøges ved Hjælp af Dyreforsøget af Mænd som Magendie, Claude Bernard, du Bois-Reymond, Ludwig o. m. a., og en Række store Opdagelser viser atter Metodens Frugtbarhed.

Hidtil havde Dyreforsøget væsentlig direkte været anvendt til Studiet af Organismens normale Livsvirksomhed, om det end indirekte stadig kaster Lys ogsaa over Forstaaelsen af de sygelige Processer. Allerede i denne Periode begynder man imidlertid at overføre Eksperimentet direkte paa Studiet af Sygdommene (Claude Bernard), og med den sidste Halvdel af 19. Aarh. oprinder en ny Epoke for Medicinen med den moderne eksperimentelle Patologi, i hvilken Dyreforsøget overalt danner Grundvolden, og snart aabnes ved Pasteur's og Koch's berømte Undersøgelser over Bakterierne og deres Rolle som Sygdomsaarsager en hel ny Videnskab inden for Medicinen, en Videnskab, som ligefrem er opstaaet paa Grundlag af Dyreforsøget, og i hvilken dette er den grundlæggende Metode og som aabner nye Veje for Sygdommenes Bekæmpelse og Helbredelse, der føre til Resultater, om hvilke man forhen end ikke havde kunnet gøre sig en Forestilling.

I den moderne medicinske Forskning er Dyreforsøget paa saa godt som alle Omraader af afgørende Betydning. Det anvendes ved Studiet af de normale Livsfunktioner, ved Undersøgelsen af Lægemidlers og Giftes Virkninger og til Opdagelsen af nye Lægemidler, ved Undersøgelsen af Sygdommenes Aarsager og deres Forløb, ved Paavisning af en foreliggende Sygdoms virkelige Natur (diagnostiske Forsøg f. Eks. ved Paavisningen af Pest, Difteri og Tyfus), til Fremstilling af visse Helbredelsesmidler, der have faaet den største Betydning (Serumterapi), til Uddannelse af nye Operationsmetoder for den praktiske Kirurgi og paa flere andre Omraader (f. Eks. visse retsmedicinske Undersøgelser).

Det er umuligt her at gøre Rede for alle de vigtige Resultater, hvormed denne Metode har beriget den videnskabelige Forskning og den praktiske Lægekunst og Hygiejne. Det maa være nok at henvise til enkelte væsentlige Omraader. De Forholdsregler, hvormed man i de senere Aar har bekæmpet de store Epidemier, som tidligere atter og atter have hærget Europa — Pest og Kolera —, hvile paa Kendskabet til Smittestoffet og dets Udbredelsesmaade, der atter er studeret ved Hjælp af Dyreforsøget. Ikke mindre væsentlig har dettes Betydning været for Bekæmpelsen af Tuberkulosen; for Difteriens Vedkommende har man ved Dyreforsøget ikke blot naaet en sikker Paavisning af Sygdommens Natur, men en Metode, som i alle Tvivlstilfælde tillader en sikker Diagnose, og endelig fundet et Helbredelsesmiddel (Antidifteriserum), der har nedsat Dødeligheden ved denne Sygdom i overordentlig Grad. Epokegørende er Opdagelsen af Aarsagerne til Saarsygdommene, som atter fører til Indførelsen af den antiseptiske og aseptiske Behandlingsmetode. Ikke alene ere Saarsygdommene blevne en Sjældenhed, men i Ly af disse Metoder har den nyere Kirurgi kunnet gennemføre Helbredelsesmetoder, paa hvilke man før ikke kunde tænke, og som have stiftet overordentlig Gavn. Føj hertil endnu Undersøgelserne over de ejendommelige Giftstoffer, Toksinerne, og Fremstilling af Modgifte, Antitoksiner, hvorved det bl. a. er lykkedes at helbrede giftige Slangers Bid, Helbredelse af Hundegalskaben o. m. a., og man vil se, at paa Dyreforsøget hviler i Virkeligheden direkte eller indirekte en Række af de største og vigtigste Fremskridt i Nutidens Lægekunst. Ogsaa inden for Veterinærvidenskaben har Dyreforsøget haft den største Betydning og dannet Grundlaget for Forebyggelse og Helbredelse af en Række Sygdomme hos Husdyrene.

Antivivisektionsbevægelsen. I de sidste 40—50 Aar er i Europa og Amerika rejst en Bevægelse mod disse Forsøg. For største Delen skyldes Agitationen Lægfolk, men ogsaa enkelte Læger have sluttet sig til den. Man har fremhævet, at disse Forsøg stride mod etiske og moralske Følelser og maa betragtes som Dyrplageri. Fra enkelte Lægers Side er der udtalt, at de ikke eller ikke mere skulde have Betydning for Medicinen. Man har ved Siden af en meget udbredt og energisk Agitation søgt at bringe Lovgivningsmagten til at gribe ind med Forbud mod Forsøgene. Fra videnskabelig Side er herimod fremhævet, at Medicinens Historie og Udvikling vise, at denne Forsøgsmetode er aldeles nødvendig, at en stor Del af de sanitære Forhold, paa hvilke Samfundet hviler, skylder Dyreforsøget sin Grundvold, at ingen endnu har kunnet angive nogen anden Metode til at opnaa de Resultater, hvortil Dyreforsøget har ført, og at et Forbud eller Indskrænkning nødvendigvis vil medføre en Stagnation i hele den medicinske Udvikling. Naar enkelte Læger have udtalt noget andet, maa det bero paa manglende Kundskaber og manglende Blik for Udviklingsbetingelserne. Med Hensyn til den etiske Side af Sagen har man fremhævet, at disse Forsøg i ingen Henseende lade sig sammenstille med Dyrplageri, de kunne kun sammenlignes med de tusinde og atter tusinde Tilfælde, i hvilke Mennesket benytter sig af Dyret, holder det i Fangenskab, driver det til Arbejde o. s. v., og som i etisk Hensende betragtes som fuldstændig legitime. Det fremhæves tillige, at den almindelige Forestilling om disse Forsøg er i høj Grad misvisende, og at Opinionen er ført bag Lyset ved en tendentiøs Agitation. Til Eks. anvendes ved disse Forsøg som ved Operationer paa Mennesket altid Bedøvelsesmidler, hvor det paa nogen Maade er muligt, og selve Operationerne udføres efter den mest fuldkomne og mest skaansomme Metode.

Lovgivning. I England, Danmark og Norge samt i Kanton Zürich, Kanton Geneve og Provinsen Victoria (Australien) er vedtaget Lovbestemmelser angaaende Forsøg med Dyr. Det almindelige Udgangspunkt for disse Bestemmelser er paa den ene Side, at Forsøgene kun bør finde Sted i de Institutter eller andre Anstalter, som dertil bestemmes, og kun udføres af Personer, som have erhvervet en særlig Tilladelse hertil, og paa anden Side at give Betryggelse for, at Forsøgene udføres paa den mest skaansomme Maade. For Englands Vedkommende er Loven af 15.

Aug. 1876; der er nu (Jan. 1907) sammentraadt en Kommission til Revision af dens Bestemmelser. For Danmark er Loven af 13. Marts 1891. For Norge's Vedkommende indeholdes Bestemmelserne i alm. borgerlig Straffelov af 22. Maj 1902 § 382 andet Led.

(Litt.: Hippel, »Die Tierquälerei« [1891], en Oversigt over Sagens juridiske Side; Lubarsch, »Ueber die sogenannte Vivisektion« [1905]; Flesch, »Der Tierversuch in der Medizin und seine Gegner« [1901]; Heidenhain, »Die Vivisection« [1884]; Hermann, »Die Vivisectionsfrage« [1877]; Goltz, »Wieder die Humanaster« [1883]; Panum, »Til Opklaring af nogle Misforstaaelser angaaende Vivisektionen o. s. v.« [1879]; samme, »Orienterende Oplysninger o. s. v.« [1878]; Yeo, »Historiens Vidnesbyrd o. s. v.« oversat af Carlsen [1883]; »Medicinska Fakultetens i Upsala utlådande om Vivisektionen«, »Upsala Lakareforen. Forh.«, Bd. XVII; Stenz, »Die Vivisektion« [1900]; Grysanowski, »Die Vivisektion, ihre wissensch. Wert und ihre ethische Berechtigung«; Hammer, »Die Vertheidiger der Vivisektion«; Nagel, »Wissenschaftlicher Unwert der Vivisektion«. *S, T.*

Vivo (ital.), musikalsk Foredragsbetegnelse, d. s. s. vivace.

Vivos voco, **mortŭos plango, fulgŭra frango** (lat.), »jeg kalder paa de levende, klager over de døde og bryder Lynenes Magt«, gammel Kirkeklokkeindskrift, anvendt af Schiller som Motto til »Das Lied von der Glocke«. *H. H. R.*

Vixorit se Knaldsukker.

Vizagapatam, bjærgfuldt Landskab i Forindien ved Østkysten af Dekan, Præsidentskabet Madras. Hovedstaden V. ligger ved Havet, 40,000 Indb., har en daarlig Red, hvorfor Handelen mere og mere gaar over den længere mod Nord liggende Flække Bimlipatam, hvis Red er bedre. *M. V.*

Vizaya (Bisaya), malajisk Stamme paa Filippinerne, bebor Øerne Samar, Leyte, Bohol, Cebu, Negros og Panay (V.-Øerne). De ere dels Kristne, dels Hedninger. *M. V.*

Vizella se Caidas.

Vizeu, Viseu, By i det mellemste Portugal, Provins Beira, ligger 220 Km. N. N. 0. f. Lissabon paa et Højdedrag i en frugtbar og vidtstrakt Slette 540 M. o. H. (1900) 8,360 Indb. V. er en af Portugal's ældste Byer og har en smuk Domkirke, der med sine to romanske Taarne ligger paa det højeste Sted i Byen og har et rigt og smukt udstyret Indre. I V. findes yderligere Seminarium og Teater samt Garnison, og Byen er Sæde for Biskoppen af V. og Pinhel. V. er i Portugal bekendt for sine Skinker samt for sin i Septbr. afholdte Messe. I den uden for Byen liggende Kirke, St. Michael, skal den i Slaget ved Guadalete faldne sidste Goterkonge Roderik være begravet. De nærliggende Rester af en romersk Lejr benævnes *Campo de Viriato* efter Lusitanernes Høvding Viriathus. V. var maurisk indtil 1044. For øvrigt var det ved V., at de første Appelsintræer plantedes i Beg. af 16. Aarh., og herfra har Dyrkningen bredt sig over Middelhavslandene. *H. P. S.*

Vizille [vizi'l], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isère, ved Romanche og Jærnbanerne Lyon—Middelhavet og Grenoble—Bourg d'Oisans, har et i en smuk Park liggende Slot, ombygget 1623 af Connetablen Lesdiguiéres og restaureret af sin nuværende Ejer Casimir-Périer. Byen har et Døvstummeinstitut, Jærnstøberier, Gipsbrænderier, Fabrikation af Silkevarer og Papir og (1901) 4,516 Indb. Et Mindesmærke, rejst 1888, erindrer om den Forsamling af deputerede fra Dauphiné, der som en Forløber for den store Revolution fandt Sted i V. 1788. *M. Kr.*

Vizzini, By paa Sicilien, Provins Catania, ligger 21 Km. 0. S. 0. f. Caltagirone, 618 M. o. H., paa et Bjærgdrag og ved Banen fra Catania til Caltagirone. (1901) 17,603 Indb. V. har en bekendt Domkirke med mange Malerier. V. er rimeligvis Oldtidens *Bidis.* *H. P. S.*

Vjasma, By i det vestlige Rusland, Guvernement Smolensk, ligger 145 Km. 0. N. 0. f. Smolensk, 213 M. o. H., paa begge Bredder af Dnjepr's Biflod Vjasma samt ved Banen fra Tula til Smolensk. (1901) 15,676 Indb. V. har 17 Kirker, hvoriblandt en Katedral fra 1596, Munke- og Nonneklostre samt et Par Gymnasier. V. driver betydelig Handel med Landbrugsprodukter og er i Rusland bekendt for sine Peberkager. Byen omtales første Gang 1239, men synes allerede at have eksisteret i 11. Aarh. I 15. Aarh. hørte V. til Litauen, kom i Beg. af 17. Aarh. under Polen og blev 1634 forenet med Rusland. Den 3. Novbr. 1812 vandt Russerne ved V. en Sejr over Franskmændene, ved hvilken Lejlighed næsten hele Byen blev afbrændt. *H. P. S.*

Vjasniki, By i det mellemste Rusland, Guvernement Vladimir, ligger 104 Km. 0. f. Vladimir paa højre Bred af Kljasma, der er Biflod til Oka, samt ved Banen fra Moskva til Nischnij Novgorod. (1901) 7,398 Indb. V. driver stort Havebrug samt lidt Industri og Flodskibsfart. Den blev først Købstad 1778 i Stedet for den ældre By Jaropol. *H. P. S.*

Vjatka, 1) Guvernement i det østlige Rusland, grænser mod Nord til Guvernementet Vologda, mod Øst til Perm, mod Syd til Ufa og Kasan og mod Vest til Nischnij Novgorod og Kostroma. Arealet er 153,658 □Km. med (1897) 3,082,788 Indb. eller 20 pr. □Km. Guvernementet, der har en ret afrundet Form, er en Slette, der kun afbrydes af Floddalene og spredte Højdedrag. Gennemgaaende synes Landet at skraane mod Sydvest og Syd, saaledes at det N. f. Slobodskoj ligger mere end 111 M. o. H., medens det allerlængst mod Syd kun er 43 M. højt. Fraregnet et mindre Parti mod Nord, der gennem Syssoly har Afløb til Dvina, hører V. til Volga-Systemet og afvandes dels af Kama og dens Biflod V., dels af Vetluga. Søerne ere talrige, men alle sammen smaa. De største ere Urkul og Armalik. Mod Nord og Nordvest findes udstrakte Sumpgebeter, og Floderne V. og Kama udgaa hver fra et saadant. Klimaet er udpræget kontinentalt og koldt. Sommeren er kort og varm, og Vinteren, der varer mindst 5 Maaneder, har ikke sjældent Temperaturer paa — 40°. I Byen V. er Aarets Middeltemperatur $4{,}2^0$, Sommerens $17{,}7^0$ og Vinterens $\div 11{,}5$; i Glasov, der ligger 3^0 østligere og noget højere, ere de tilsvarende Temperaturer $1{,}6^0$, $18{,}6^0$ og $-14{,}3^0$. Skoven har oprindelig indtaget omtrent $^9/_{10}$ af Arealet, og naturlig Eng

og Sumpvegetation have kun spillet en underordnet Rolle. Endnu er over Halvdelen skovklædt; men navnlig i de sydlige og mellemste Egne har man drevet en hensynsløs Skovrydning. De vigtigste Skovtræer ere Gran- og Fyrrearter samt Lærken, der dog ikke skal forekomme S. f. 57° n. Br. Den oprindelige Dyreverden er endnu repræsenteret i V.'s Skove, og Jagten spiller en ikke ringe Rolle.

Befolkningen er næsten udelukkende Landbefolkning, idet der knap findes 100,000 Bybeboere i Guvernementets 12 Købstæder. Henimod $^4/_5$ ere Russere, og Resten falder paa de forskellige oprindelige Stammer, af hvilke nævnes 360,000 Votjäker, der optage hele den sydøstlige Del, 140,000 Tscheremisser i Distrikterne Jaransk og Urshum, 115,000 Tatarer, der særlig forekomme mod Syd, 13,000 Teptjerer i Distrikterne Jelabuga og Sarapul, omtrent lige saa mange Permier i Glasov og Orlov samt 10,000 Baschkirer. Oplysningen er ringe, men ejendommeligt nok er V. et af de russiske Guvernementer, hvis Semstvo ivrigst arbejder paa at fremme Folkeoplysningen ved Oprettelsen dels af Børneskoler, dels af Landbrugs- og Haandværkerskoler. $^5/_6$ af Befolkningen leve af Agerbrug; men Trevangsskiftet og Fællesskabet ere endnu herskende og Udbyttet ringe i Forhold til Arealet. Foruden Rug, Havre og Byg dyrkes Kartofler, Hør og Hamp. Kvægbestanden udgør ca. 1 Mill. Stkr. Hornkvæg, $^3/_4$ Mill. Heste, 1 tyg Mill. Faar, 300,000 Svin og 40,000 Geder. I Kredsene Sarapul og Glasov drives en meget betydelig Biavl. Bjærgværksdriften er ubetydelig, men der forekommer dog en Del Kobber og Jærn samt Salt. Fabriksvirksomheden er heller ikke stor. Vigtigst ere nogle Gevær- og Maskinfabrikker, der tilhøre Kronen. I Støberiet i Slobodsk støbes aarlig henimod 5,000 Kirkeklokker. Husindustrien er ikke ringe, og man regner, at 1/4 Mill. Mennesker har sit væsentligste Erhverv gennem denne. Hyppig drive alle Mændene i en Landsby eet og samme Haandværk. Særlig tilvirkes Lærred, Trævarer lige fra Vogne til Tobakspiber, Leer, Lædervarer og Fiskergarn. Almindeligt er det, at Bønderne uden for Guvernementet tage Tjeneste som Tømmermænd, Pramkarle eller Minearbejdere; men som Regel vende de om Vinteren tilbage til Hjemlandet. Den vigtigste Samfærdsel sker paa Floderne om Sommeren med Benyttelse af Pramme og om Vinteren med Slæde. Med Jærnveje er V. endnu svagt forsynet. Udførselsvarerne ere Korn, Hør og Hørfrø, Lærred, Læder, Træ og Huder. V. deles i 11 Kredse, Glasov, Jaransk, Jelabuga, Kotelnitsch, Malmysh, Nolinsk, Orlov, Sarapul, Slobodskoj, Urshum og V. De ovennævnte indfødte Stammer begyndte først fra 12. Aarh. at fortrænges af russiske Indvandrere fra Egnen om Novgorod. Disse kaldte sig selv Vjatscharer, og heraf opstod Navnet V. 1489 kom Landet under Storfyrstendømmet Moskva.

2) Hovedstaden V. ligger 1,120 Km. 0. f. St. Petersborg, 134 M. o. H., paa højre Bred af Floden V. samt ved Jærnbanen fra Perm til Kotlass ved Dvina. (1897) 24,782 Indb. Byen ligger malerisk paa den høje Flodbred, men bestaar væsentligst af Træ og er usund. Den har en Domkirke, et Nonnekloster, et Munkekloster (Uspenskoj Trifonov), der er grundlagt 1580 og tidligere var særdeles rigt, samt et Par Gymnasier, Lærerseminarium og Præstesemina-rium. V. driver Tilvirkning af Tobak, Lys og Lædervarer og har et aarligt Marked samt vigtig Flodskibsfart. Byen er Bispesæde. Før 1780 hed V. Chlynov, og den er anlagt 1181 fra Novgorod, hvorfor Tscheremisserne endnu kalde den Nougrad. 1391 og 1477 blev V. indtagen og ødelagt af Tatarerne. *H. P. S.*

Vjatka, Flod i det østlige Rusland, Guvernement Vjatka, udspringer i et sumpet Landskab i den nordøstlige Del af Guvernementet, strømmer mod Nordvest og adskilles fra Kama, der opstaar i samme Egn, ved et Højdedrag. Derefter bøjer V. mod Sydvest, passerer Byen V. og bøjer endelig mod Sydøst, indtil den udmunder i højre Bred af Kama. V. er 1,141 Km. lang og afvander 130,940 □ Km. Den modtager flere Bifloder, af hvilke fremhæves Tschepza og Vala fra Øst samt Velikaja og Maloma fra Vest. V. er sejlbar paa en Strækning af 665 Km., og om Sommeren gaar der Dampskibe til Slobodskoj oven for Byen V. For det vejløse Land spiller V. en stor Rolle som Trafikaare; men den er tilfrossen fra Midten af Novbr. til Udgangen af April. *H. P. S.*

Vjernoje, Vjernyj, Hovedstaden i Guvernementet Semirjetschensk i Generalguvernementet Turkestan i russisk Centralasien, ligger 1,330 Km. S. S. 0. f. Omsk, 740 M. o. H., ved Almatinka, der er Biflod til Ili, og paa Nordsiden af Alatau. (1897) 22,982 Indb., der bestaa af en Blanding af Stor- og Lillerusser, Tatarer, Kirgiser, Kalmykker og Dunganer, i hvilken det mandlige Element er i absolut Majoritet. Fraregnet det ny efter 1870 opførte Kvarter med Guvernørens og Ærkebiskoppens Paladser samt Gymnasiet er V. bygget af Træ, og Gaderne ere hyppig beplantede med Popler. Industrien er ringe, men V. er en livlig Handelsby. Oprindelsen til V. er den Kosakstanitza eller Fort, som Russerne anlagde 1854 ved Kirgiserlandsbyen Almaty, som i Middelalderen havde været en vigtig Handelsby. I Egnen om V. skal man finde talrige Ruiner og nestorianske Grave med syriske Indskrifter fra 8. kristne Aarh. *H. P. S.*

Vlaardingen [fla'rdiŋən], By i nederlandsk Provins Sydholland, 10 Km. V. f. Rotterdam, ved venstre Bred af Nieuwe Maas, har (1901) 16,700 Indb. V. har en god Havn, stort Fisketorv, smuk reformert Kirke, smukt Raadhus og er Hovedsædet for det hollandske Silde- og Torskefiskeri. V. var tidligere Hovedstad for Greven af Holland og blev erobret af Kejser Henrik III. *Joh. F.*

Vláchos, Angelos, nygræsk Statsmand og Digter, født i Athen 1838, har beklædt høje Embeder, bl. a. som Minister og som Gesandt i Berlin. Han har forfattet adskillige lyriske Digte og Lystspil samt en Afhandling om det homeriske Spørgsmaal [Athen 1865]. Endelig har han ogsaa udgivet en Del Arbejder om det nygræske Sprog. *H. H. R.*

Vlacich [fla'siχ], Matthias, bedre kendt under sit latinske Navn Flacius, luthersk Teolog, født 3. Marts 1520 i Albona i Istrien (hvorfor

han kaldte sig Illyricus), død n. Marts 1575. Han sluttede sig med stor Begejstring til Luther og blev 1544 Professor i Hebraisk i Wittenberg. Men først den schmalkaldiske Strid og senere Striden om Augsburg-Interimet 1548, som han angreb skarpt, bevirkede, at han maatte opgive denne Stilling. Med stor Iver og Voldsomhed, men ofte ogsaa med stor Dygtighed og Klarhed kastede V. sig ind i Tidens dogmatiske Kampe. Han angreb Melanchthon i Anledning af Interimet, men stillede sig paa Wittenbergernes Side mod Osiander. V. holdt en Tid til i Magdeburg, senere, 1557, blev han Professor i Jena. Kløften mellem ham og Melanchthon blev stadig større, og det var forgæves, at forskellige, bl. a. Christian III af Danmark, søgte at udfylde den. Nu udbrød tillige den synergistiske Strid, og V. angreb med sædvanlig Voldsomhed Synergismen. 1562 slog han sig ned i Regensburg og udsendte det ene Stridsskrift efter det andet til alle Sider, mod Calvin's Nadverlære, mod Synergisterne, mod Tridentinerkoncilet o. s. v. Øvrigheden begyndte imidlertid at røre paa sig, og for at undgaa Fængsling og andre Ubehageligheder maatte V. flakke om fra Sted til Sted. Til sidst opholdt han sig i Frankfurt. Han døde der med en Udvisningsordre truende over Hovedet. Dommen over V. er højst forskellig. Han skildres sædvanlig som de lutherske Teologers Smertensbarn, som Karrikaturen af en teologisk Polemiker, men han har dog indlagt sig store Fortjenester af den ny lutherske Teologi. Navnlig for Kirkehistorien udrettede han meget. Han satte saaledes Arbejdet med de »magdeburgske Centurier« i Gang, o: han begyndte i Magdeburg at skrive en omfattende Kirkehistorie, hvor hvert Aarhundrede skulde have sit Bind, og dette Arbejde, der skulde være Historiens Modtræk mod den romersk-katolske Kirke, blev udarbejdet med den største Flid og med en uhyre Samling nyt Materiale, som han delvis selv fremskaffede. Han havde en hel Stab Hjælpere om sig under Arbejdet, men udførte selv en betydelig Del af det. Navnlig Wigand førte det videre, da V. ikke kunde mere. Værket betegner noget af et Vendepunkt i Kirkehistorieforskningen. I. Bd. udkom 1559, 13. Bd. 1574. For Skriftvidenskaben har V. ogsaa Betydning. 1567 udgav han *Clavis Scripturae*, en Bibelordbog med Hermeneutik, og 1570 *Glossa compendiaria in N. T.*, som bl. a. indeholder en Kommentar til det ny Test. Paa det dogmatiske Omraade søgte V. altid nær Tilknytning til Luther's Tanker, men undgik ikke stærke Ensidigheder. Under Kampen mod Synergismen lod han sig saaledes henrive til den Paastand, at Arvesynden ikke var en Accidens, men en Substans, saaledes at Mennesket ved Faldet er blevet ganske fordærvet. (Litt.: W. Preger, »M. Flacius Illyricus und seine Zeit«, I—II [Erlangen 1859 og 1861]; »Realencyklopädie fiir protest. Theologie und Kirche«, Bd. 6, Art. Flacius). *A. Th. J.*

Vladikavkas, Hovedstad i den russiske Provins Terek i Kaukasien, ligger 1,490 Km. S. S. 0. f. Moskva, 715 M. o. H. ved den nordlige Fod af Kaukasus samt ved Floden Terek og ved den grusinske Militærvej. (1897) 43,843 Indb., hvoraf 12,000 ere Militærpersoner og Resten Russere, Armeniere og Jøder. V. har kun ringe Industri, men driver betydelig Handel og vigtig Trafik over Kaukasus. Byen er Endepunkt for den 650 Km. lange Bane til Rostov, som det er Meningen at fortsætte mod Syd over Bjærgkæden. V., hvilket Navn betyder »Kaukasus'es Behersker«, stammer fra 1784, da Russerne anlagde Fortet V. paa dette strategisk vigtige Punkt. Efterhaanden samlede der sig om Fortet en betydelig Civilbefolkning, og 1860 blev V. Købstad. *H. P. S.*

Vlädimir, V. Volynskij, By i det vestlige Rusland, Guvernement Volhynien, ligger 314 Km. V. N. V. f. Shitomir 179 M. o. H. paa højre Bred af Luga. (1897) 8,528 Indb., hvoraf 2/3 er Jøder. V. ligger i en sumpet Egn og har en stor og smuk Domkirke fra 1160 samt et 1755 stiftet Munkekloster. V. eksisterede allerede i 9. Aarh. under Navn af Ladomir og var da Hovedstad i et selvstændig Fyrstendømme, der 1349 kom under Polen, hvortil det hørte indtil 1795. *H.P.S.*

Vladimir, 1) Guvernement i det mellemste Rusland, grænser mod Nord til Guvernementerne Jaroslavl og Kostroma, mod Øst til Nischnij Novgorod, mod Syd til Tambov og Rjasan, mod Vest til Moskva og mod Nordvest til Tver. Arealet er 48,744 □ Km. med (1897) 1,570,733 Indb. eller 31 pr. □ Km. Terrainet er et bølgeformet Sletteland med enkelte Bakkedrag, der danner Vandskellet mellem Floderne. Det højeste Parti af V. er Egnen mod Vest, hvor Perejaslavl ligger 213 M. o. H. Gennemgaaende sænker Guvernementet sig mod Øst, hvor man N. f. Murom træffer dets laveste Punkt (60 M. o. H.). Paa Nordøstgrænsen ligger store Sumpstrækninger; i øvrigt er Jordbunden snart leret snart sandet eller endogsaa gruset og stenet, og Frugtbarheden lider tilsvarende Vekslinger. Under Overfladens alluviale og diluviale Dannelser træffes karbonisk Kalksten, permisk Sandsten og Gips samt Juraler og Kalksten fra Kridtformationen. V. hører til Volga's Flodsystem, og de vigtigste Floder ere Oka, der paa en Strækning af 132 Km. gennemstrømmer Guvernementets østlige Del, samt Kljasma, Tesa og Store Nerl. Af Søer findes henimod 200, der dog alle ere smaa og kun indtage et Areal paa 112 □ Km., hvoraf 48 □ Km. falde paa Pleschejevo. Fra Moser og Sumpe, der indtage et Areal paa 3—4,000 □ Km., faas en Masse Blaabær og Tyttebær, og herfra stammer det folkelige Øgenavn »Blaabærfolkene« (Kliukovniki), hvorunder Befolkningen i V. er kendt i Rusland. Klimaet er kontinentalt med særlig strenge Vintre; Hovedstaden har en aarlig Middelvarme paa + 3,2°, medens den koldeste Maaned er ÷ 12,4° og den varmeste + 19,1° i Gennemsnit. Den aarlige Nedbør er 50 Cm. med Maksimum i Juli. Omtrent 35 p. Ct. af Arealet er endnu dækket af Skove, i hvilke Fyrren er overvejende; men man træffer ogsaa smukke Egeskove langs Kljasma og flere af dens Tilløb. Enge og naturlige Græsgange udgør 21 p. Ct., medens 36 p. Ct. er Kulturland og Resten Søer, Sumpe og uproduktivt Areal.

Befolkningen bestaar saa godt som udelukkende af Storrusser af *græsk-katolsk* Konfession. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug, Kvægavl og Skovhugst. Agerbruget, der drives paa gammeldags Maner i Fællesskab og med Trevangskifte,

formaar dog ikke selv i de bedste Aar at brødføde Befolkningen. Foruden Rug og Havre dyrkes Kartofler, Boghvede, Bælgsæd og Hør samt Grønsager. Desuden drives en ikke ringe Avl af Træfrugt, i Særdeleshed af Æbler, Pærer og Kirsebær. Kvægbestanden udgør ca. 1/4 Mill. Heste, 350,000 Stkr. Hornkvæg og omtrent det samme Antal Faar samt 18,000 Svin. Bjærgværksdriften er ubetydelig. Fabrikindustrien er ikke ringe, og der findes flere Bomulds-, Lærreds- og Klædevæverier, Farverier, Glasværker, kemiske Fabrikker samt Jærnstøberier. Hjemmeindustrien er meget udviklet og stærkt specialiseret. Der tilvirkes Handsker, Lædervarer, Legetøj, Skotøj, Bødkervarer etc. Særlig kendt er Forfærdigelsen af Helgenbilleder, der fra gammel Tid drives i Landsbyen Choluj og Omegn. Disse Husflidsprodukter af forskellig Art udbredes gennem Bissekræmmere over hele Rusland. I øvrigt har V. en ikke ringe Handel, der fremmes ved et betydeligt Jærnbanenet, som sætter Guvernementet i nøje Forbindelse med Moskva og Nishnij Novgorod. Vigtige Aarsmarkeder afholdes i Schuja, Murom og Kovrov. Guvernementet deles i 13 Kredse, Alexandrow, Gorochov, Jurgev, Kovrov, Melenki, Murom, Perejaslavl, Pokrov, Schuja, Sudogda, Susdal, Vjasniki og V. Landet var oprindelig beboet af finske Stammer, hvis Navne Meria og Muroma endnu ere bevarede i Navne paa Lokaliteter. De mellemste og nordlige Dele modtoge meget tidlig slaviske Kolonister, selv om det nu er vanskeligt at angive Tidspunktet for deres første Ankomst. Den finske Befolkning er imidlertid helt gaaet op i den russiske. Senere opstode her Fyrstendømmerne Susdal og V., der 1169 forenedes til Storfyrstendømmet V., der i den følgende Tid var Storrussernes Hovedland. Jaroslav II, der regerede 1238—47, saa sig 1242 nødsaget til at tage Landet som Len af Mongolkanen Batu. Da Storfyrst Andreas 1304 var død, stredes Fyrst Georg af Moskva og Fyrst Michael af Tver om Storfyrstendømmets Besiddelse. Endelig sejrede Georg 1319 og blev af Mongolkanen anerkendt som Storfyrste. 1328 flyttede Johan af Moskva Storfyrstesædet fra V. til Moskva.

2) Hovedstaden V. ligger 175 Km. 0. N. 0. f. Moskva, 158 M. o. H. ved Kljasma og ved Banen fra Moskva til Nishnij Novgorod. (1897) 28,315 Indb. V. har en Kreml og mange ejendommelige gamle Kirker, blandt hvilke fremhæves Uspenskij-Katedralen samt den hellige Demetrius-Katedral. Endvidere nævnes den saakaldte Gyldne Port (*zlatyja vrata*), der er en 1158 opført Triumfbue, samt Gymnasierne, Seminariet og Teateret. V. har en Del Fabriksvirksomhed samt betydelig Handel med Frugt. V., der ogsaa kaldes V. ved Kljasma og tidligere V. Saljesskij, er Sæde for Guvernementets Administration og Guvernør samt for Ærkebispen af V. og Susdal. V. er anlagt 1120 af Fyrst Vladimir II Monomach af Kijev og var 1169 til 1328 Hovedstad i Storfyrstendømmet V. Indtil 1432 bleve Storfyrsterne af Moskva kronede i V. *H. P. S.*

Vladimir I, den Store (972—1015), russisk Storfyrste, var Søn af Storfyrst Sviatoslav og Trælkvinden Matusja. Da Faderen, før han faldt i et Tog mod Bulgarerne, havde delt sit Land mellem sine 3 Sønner, fik V. Novgorod. Da i imidlertid V.'s Broder Jaropolk af Kijev havde dræbt deres Broder Oleg, Drevljanernes Fyrste, maatte V. en Tid, truet af Jaropolk, flygte til Skandinavien, men vendte tilbage, sejrede over Jaropolk og fældede ham 980. Som Eneherre i Rusland udvidede han derpaa i Kampe med Litauerne, Polakkerne, Volgabulgarerne og Petschenegerne sit Herredømme, saa at det naaede fra Dnjepr til Ladoga-Søen og til Düna-Floden. Endnu var han en vild Hedning og førte et vellystigt Frillelevned, og paa Dnjepr's Bred, hvor han havde rejst Guden Perun's Træbillede med Sølvhoved og Guldskæg, lod han to kristne Varæger myrde ved Foden af Støtten.

Men han ønskede baade en ny Tro og Tilknytning til det byzantinske Rige. Han vilde dog ikke tigge Grækerne om Kristendommen, men kastede sig over deres Besiddelse paa Krim: Cherson, erobrede den og truede med et Tog mod Konstantinopel, hvis ikke Kejserne gav ham deres Søster Anna til Ægte. Tvungne af indre Uroligheder gav Kejserne deres Samtykke, mod at V. lod sig døbe. Han blev da døbt og viet 989, antog Navnet Vasilij og førte hjem med sig Relikvier, Helgenbilleder og Præster. Ved Kijev omstyrtedes Perun's Billede, og han lod Folket i Skarer drive ud i Floden og døbe af Præsterne; paa Perun's gamle Standplads byggede han St. Basilius Kirke og indkaldte Kirkebygmestere. Nestor roser ham for hans Sædelighed og Fromhed efter Daaben. Hans Krigshæder skaffede ham Navnet den Store, for Folket stod han som en Slags Guddom, »Kijev's skønne Sol«. Ved sin Død 1015 delte han Landet mellem sine 12 Sønner, en Deling, der voldte Riget Skade og megen indbyrdes Strid. 1853 rejstes et stort Mindesmærke om ham paa Dnjepr's Bred ved Kijev. (Litt.: A. Rambaud, *Histoire de la Russie*). *J. L.*

Vlädimir, russisk Storfyrste, født 23. Apr. 1847, Søn af Kejser Alexander II, er en af de Storfyrster, som i de sidste Aar have øvet størst Indflydelse paa Rusland's Styrelse i afgjort konservativ Retning og har særlig faaet Skyld for at have forvoldt Blodbadet paa Arbejderne foran Vinterpaladset 22. Jan. 1905, dengang de vilde overbringe Tsaren deres Klager og Ønsker. Han ægtede 1874 Marie Paulovna, Datter af Storhertug Friedrich Franz II af Mecklenburg-Schwerin (født 1851), og har med hende 3 Sønner og 1 Datter. Af Sønnerne tjente Kyril (født 1876) som Søofficer i Krigen mod Japan og undkom 13. Apr. 1904 fra Admiralskibet Petropavlovsk's Undergang foran Port Arthur; han ægtede 1905 Prinsesse Victoria af Sachsen-Coburg (født 1876), som 1894—1901 havde været gift med Storhertug Ernst Ludvig af Hessen. Boris (født 1877) deltog 1904 i Krigen i Mantshuriet. Helena (født 1882) ægtede 1902 Prins Nikolaos af Grækenland. *E. E.*

Vlädimir-Bugt (Vladimir den Helliges Bugt), Bugt af det japanske Hav i det russisk-sibiriske Kystomraade, under 43° 55' n. Br. og 135° 8, 0. L. f. Grw., fryser kun til i to Maaneder og har tre Vige, af hvilke den sydligste byder god Beskyttelse for Skibe. *M. V.*

Vladimir Monomächos, russisk Storfyrste i Kijev (1113—1125), Sønnesønssøn af Vladimir den

Store og Dattersøn af Kejser Konstantin **Monomachos**, var en af Rusland's dygtigste Fyrster i Middelalderen, og sejrede efter at have faaet de andre russiske Fyrster med sig over Polovtserne 1111 ved Don's Biflod Sala. 1113 blev han Storfyrste i Kijev, hvis Overhøjhed over Rusland's øvrige Fyrster han tvang disse til at anerkende. I Begyndelsen af sin Regering gav han en streng Lov, der forbød Aager, og udviste Jøderne, Folkets Plageaander. Han sikrede Susdal for Slaverne og grundede Staden Vladimir ved Kljasma, hvor der 1157 oprettedes et nyt Storfyrstendømme. Til Belæring for sine Sønner efterlod han sig et Skrift >Poutjenie«, hvori han med Henvisning til sit eget Liv raader dem til Tapperhed, Gavmildhed og Glæde ved Livets Goder, og blev herved en af Rusland's første verdslige Skribenter. *J. L.*

Vladimir-Ordenen stiftedes 22. Septbr. 1782 af Kejserinde Katharina II af Rusland til Minde j om Storfyrst Vladimir, som henimod Aar 1000 ! indførte Kristendommen i Rusland. Ordenstegnet j er et rødt emailleret Kors med sorte og gyldne Kanter, i Midten en Guldring, deri en Fyrstekaabe med Bogstavet V., og bæres i et rødt, sortkantet Baand. Ordenen tæller 4 Klasser, af hvilke de 2 første desuden bære en fireoddet Sølvstjerne med Guldstraaler. *H.-L.*

Vladislav er Navnet paa 3 Hertuger og 4 Konger af Polen. 1) Vladislav I Herman, Hertug af Polen (1080—1102), Søn af Kasimir I af Polen, fik Regeringen 1080, efter at hans Broder | Boleslav II var blevet forjaget. Hans første Hustru var Judith, Datter af Hertug Vratislav af Bohmen, men da hun døde, kort efter Sønnen Boleslav's Fødsel, blev Forholdet til Bohmen bittert, og Polen maatte siden betale det en Tribut. V. søgte da Støtte hos Kejser Henrik IV, med hvis Søster, Jutta, han indgik et Ægteskab, der blev barnløst. Heldigst var V. i sine Tog mod Pommern, 1081—1090 og 1092—99, men i øvrigt var hans Styrelse urolig. Den oprørske Adel indkaldte j mod ham hans uægte Søn Zbigniev. I Kampen sejrede V., og Zbigniev blev fangen en Tid, men 1097 fandt en Tredeling af Landene Sted, idet V. selv beholdt de vigtigste Borge, men ellers gav Zbigniev og sin Søn Boleslav hver en Del. Efter V.'s Død sejrede Boleslav III Skævmund over Zbigniev og blindede ham.

2) Vladislav II, Hertug af Polen (1138—46), død 1166, var Søn af Boleslav III Skævmund. Han fik som Boleslav's ældste Søn Krakov og den med denne Landsdel følgende Overhøjhed over de øvrige polske Lande og førte Titelen Storfyrste. Han vilde imidlertid fratage sine Brødre deres Lande og havde i Beg5'ndelsen Heldet med sig. Han anerkendte 1146 Kejser Konrad III's Overhøjhed, og Magten i Polen syntes ham sikret. Men hans Uforsonlighed og Uvilje mod at modtage Ærkebispen af Gnesen's Mægling over for Brødrene paadrog ham en Bandlysning, og svigtet af sine Forbundsfæller flyede han 1146, efter et Nederlag, til Kejser Konrad. Skønt siden baade Konrad III og Paven støttede ham, og Frederik Barbarossa endda gjorde et Tog til Polen og fik et Løfte af hans Broder Boleslav IV om, at hans Lande skulde gives ham tilbage, døde dog V. i Udlændighed i Tyskland.

3) Vladislav III Laskonogi (Tyndben), Hertug af Storpolen, (1168—1231), Søn af Hertug Miecislav III, blev efter Faderens Død 1202, Storfyrste af hele Polen. V. vilde imidlertid ikke gaa ind paa den Reform af den polske Kirke, som Paven ønskede, og blev derfor sat i Band af Ærkebispen og maatte 1206 nøjes med Storpolen alene. Men ogsaa fra dette Land blev han fordreven af sin Slægtning Vladislav Odonicz 1227 og døde i Schlesien efter forgæves Generobringsforsøg.

4) Vladislav I Lokietek (en Alen lang, Dværgen), Konge af Polen (1320—33), tilhørte den yngre Gren af Piasternes Æt og var Fyrste af Brzesc i Kujavien. Han blev efter sin Broder Leszek den Sorte Hertug i Krakov, men maatte snart vige for andre Fyrster, som indkaldtes af Krakov's tyske Borgere, og da Venceslav II, Bohmen's Konge, havde faaet Magten, og Lokietek maatte afsværge ham ethvert Krav paa Krakov, saa det ud til, at Polen skulde forenes under Bohmen. Lokietek maatte flygte, indtil han med Pavens Støtte og Hjælp fra Ungarn kom hjem og genoptog Kampen. Det national-polske Parti sluttede sig sammen om ham mod de fremmede og Tyskerne, og da Venceslav II var død 1305 og hans Søn Venceslav III var bleven myrdet 1306, blev Lokietek atter Herre i Krakov og samlede derfra, efter at have kuet sine Fjender i Lillepolen, de øvrige polske Lande under sig. Kun Pommern lykkedes det ham ikke at fravriste de tyske Marie-Riddere. Disse havde under Lokietek's Kampe en Tid været hans Forbundsfæller, men havde derpaa sneget sig Pommern til. Da det gav Polen Adgang til Østersøen, søgte han ivrig at generobre det og at genne Ridderne og med dem Tyskhedens Indtrængen bort fra sit Land. Paven, Johannes XXII, støttede ham, og 20. Jan. 1320 kronede Ærkebispen af Gnesen V. L. til Polen's Konge, og medens Paven tildømte ham Pommern, forbandt Lokietek sig ogsaa med Litauen's Fyrste Gedimin, med hvis Datter Hedevig han fik sin Søn Kasimir gift, hvorved Begyndelsen blev gjort til Polen's og Litauen's senere Forening. Ridderne fik deres Forbundsfælle i Kong Johan af Bohmen. Vel sejrede Lokietek over dem i Slaget ved Plovcy 1331, men døde uden hverken at faa udnyttet Sejren eller Pommern genvundet.

5) Vladislav II Jagiello, Konge af Polen, (1386—1434) se Jagiello.

6) Vladislav III, Konge af Polen (1434—44), Søn af Vladislav Jagiello, kom paa Tronen som Barn og blev kronet 1434 kun 10 Aar gl. I hans Mindreaarighed styredes Landet af den dygtige Krakov-Bisp, Zbigniev Olesnicki. Bisp Zbigniev var en ivrig Modstander af Hussitterne, der begyndte at trænge ind i Polen, og hindrede derfor, at V. blev Konge i Bohmen, hvor Kronen blev ham tilbudt af det hussitisk-nationale Parti. Men medens Zbigniev i Polen slog Hussitterne ned, skaffede han V. Ungarn's Krone 1440. Ungarn's og Polen's Forening til en Kamp mod Tyrkerne blev iværksat af Zbigniev og den ungarske Helt Johannes Hunyades. Mange ungarske Magnater holdt dog med Elisabeth, Kong Albrecht II's Enke, og hendes spæde Søn Vladislav Posthumus, som de fik kronet. Men V. sejrede og blev kronet 1440, og Hunyades og den pavelige Legat

Cesarini fik til sidst Elisabeth til at love at ægte V.; hun døde dog forinden. Kampen mod Tyrkerne begyndtes da med saa stor Kraft af V. og Hunyades, at Sultan Murad II maatte slutte en for Ungarn overmaade gunstig Fred i Szegedin i Aug. 1444. Men paa Pavens Opfordring brød V. kort efter Freden og angreb paa ny Tyrkiet. Det blev et ulykkeligt Tog. Ved Varna 10. Novbr. 1444 led V.'s Hær et grueligt Nederlag mod Janitsharerne, og V. faldt selv i Slaget.

7) Vladislav IV, Konge af Polen (1632—48), født 1595, død 1648, af Huset Vasa, var Søn af Sigismund III. Svenskerne tilbød paa Rigsdagen i Stockholm 1599, at V. skulde blive Tronfølger i Sverige, saafremt han inden 1 Aar blev sendt derover og opdraget i den protestantiske Tro; men Sigismund afslog dette, og V. maatte nøjes med, ligesom Faderen, kun at føre Titelen Sverige's Arvekonge. Ogsaa de russiske Bojarer i Moskva tilbød, da V. blev voksen, at tage ham til arvelig Tsar; men medens V. selv var egnet til at fremme sin Sag, voldte Sigismund ved sin Udygtighed og religiøse Utaalsomhed, at Russerne rejste en Opstand 1612, og at V., der var nær ved at skulle krones, gik glip af alt. V. fulgte 1632 sin Fader paa Tronen og maatte underskrive en endnu haardere Haandfæstning end han. Han viste som Konge baade Dygtighed i den indre Styrelse og i de Kampe, han førte. Russerne tvang han efter en Sejr ved Smolensk til Fred, og ligeledes vandt han over Tyrkerne og Tatarerne, hvorpaa Sultanen forpligtede sig til at holde Janitsharerne i Tømme. Med Sverige fik han en Overenskomst i Stand i Stuhmsdorf 1635, hvorved en bestaaende Vaabenstilstand forlængedes, og Sverige opgav sin midlertidige Besiddelse af de preussiske Byer og Toldindtægterne der. Indadtil søgte V. at bøde paa Forfatningens Mangler og gjorde et klogt Forsøg paa at trænge Jesuitterne tilbage, der havde faaet Overhaand under Sigismund, ved at indkalde Piaristerne mod dem. Ogsaa Dissidenternes Underkuelse søgte han at hindre, men uden Held, og Religionssamtalen i Thorn 1645 var ligeledes forgæves. Adelen hindrede ham overalt, saaledes ogsaa i hans Plan om et stort Korstog mod Tyrkerne; thi den frygtede, at en Sejr skulde øge Kongens Magt. Ogsaa hans Stræben efter at give Kosakkerne bedre Retsvilkaar mislykkedes, og forurettede af Adelen rejste Kosakkerne under Chmelnicki en farlig Opstand, saa at Riget var i Splid og Fare, da V. kort efter døde. *J. L.*

Vladivostok, russisk By og Krigshavn i det østlige Sibirien, Hovedstad i Kystprovinsen eller Prunovskaja-Provinsen, ligger 2,200 Km. 0. S. 0. f. Irkutsk ved Peter den Stores Bugt (s. d.) og ved Endepunktet af en Gren af den transsibiriske Bane fra Charbin og af den saakaldte Ussuri-Bane, der gennem Ussuri-Dalen fører Nord paa til j Chabarovsk. (1897) 28,896 Indb. V. ligger paa Sydenden af Halvøen Muravjev Amurskij mellem Ussuri-Bugten mod Øst og Amur-Bugten mod Vest. Lige over for Halvøens Sydende og skilt derfra ved Strædet det »Østlige Bosporus« ligger Øen Kosakevitsch. Fra det nævnte Stræde skærer en Indskæring det »Gyldne Horn« sig dybt ind i Halvøens Sydkøst, og Nordenden af den danner V.'s Havn. Denne er spærret paa Grund af Is 2—3 Maaneder om Aaret, medens den ydre Red dog kun er tilfrosset i Gennemsnit 15 Dage. I V.'s Klima gør Nærheden af det milde japanske Hav sig noget gældende i Retning af at dæmpe det ekstreme Kontinentalklima, der ellers er herskende paa Fastlandet. Middeltemperaturen er for Aaret $4{,}5^0$, for Juli $18{,}2^0$ og for Januar $\div 11{,}95^0$. Den aarlige Nedbør er 33,6 Cm. Alle Indgange til Reden og Havnen forsvares ved Forter og Minespærringer, og Byen er desuden befæstet mod Landsiden. Selve Byen, af hvis Befolkning omtrent Halvdelen ere Mantshuer, Kinesere og Koreanere, er for største Delen bygget af Træ og har kun en enkelt større Hovedgade, nemlig Svjetljanskaja, der gaar langs Havnen. Byen har Telegrafforbindelse med Europa og over Nagasaki med Shanghai, endvidere Filial af den russiske Rigsbank, flere Dampmøller, Savmøller, Bryggerier og Garverier, og den driver en betydelig Handel og Skibsfart. Havnen er Frihavn siden 1862 og anløbes foruden af talrige kinesiske Djunker af et stort Antal Dampskibe. Særlig Indførselen er af betydelig Størrelse. V., der af Kineserne kaldes *Hai-stan-wai* og af Englænderne tidligere kaldtes *Port May*, var oprindelig en mantshurisk Fiskerby, der 20. Juni 1860 blev besat af Russerne og fik sit nuværende Navn, der betyder »Østens Beherskers«; 1876 blev Krigshavnen fra Nikolajevsk ved Amur-Mundingen flyttet hertil. 1880 blev V. Købstad og 1888 Hovedstad i Kystprovinsen. I Arsenalet samledes efterhaanden et stort Marinemateriel, og der indrettedes Dokhavne, Tørdokker og Reparationsværksteder. Indtil Port Arthur's Erhvervelse var V. den eneste russiske Krigshavn af Betydning i Østasien, og efter den russisk-japanske Krig 1904—05 gælder dette atter. Under Krigen blokeredes V. til Slut af den japanske Flaade, og efter dens Afslutning skal Byen have lidt en Del under Militæruroligheder. *H. P S.*

Vlasca, Distrikt i den sydlige Del af Kongeriget Rumænien, Landskabet Valachiet, ligger paa Nordsiden af Donau og har et Areal paa 4,488 □ Km. med (1899) 202,759 Indb. eller 45 pr. D Km. V. har en frugtbar Jordbund, naar bortses fra de sumpede Egne langs Donau's Nordbred. Hovedstaden er Giurgevo (s. d.). *H. P. S.*

Vlieland [f-J, en af de vestfrisiske Øer foran Indgangen til Zuider-Søen, hører til den nederlandske Provins Nordholland. Mod Vest skilles V. ved Strædet ved Eijerland fra Øen Texel, med hvilken den i Middelalderen stod i Forbindelse; mod Øst skilles den ved Vlie Strom fra Terschelling. V. har en Længde af 18 Km., en Bredde af omtrent 4 Km. og et Areal af 28 □ Km., der dog er meget varierende paa Grund af den stadige Kamp mellem Hav og Land; der findes ca. 700 Beboere, som ernære sig ved Fiskeri. Ved V.'s østlige Ende findes et Fyrtaarn og noget sydligere Øens eneste By Oost Vlieland. *Joh. F.*

Vlies [f-], **den gyldne,** er en af de ældste verdslige Ridderordener og bestaar af et gyldent Væderskind, som bæres om Halsen i et rødt Baand; den indstiftedes til Ære for Jomfru Maria og Apostelen Andreas 10. Jan. 1440 i Briigge af Hertug Filip den Gode af Burgund ved hans tredje Giftermaal med den portugisiske Prinsesse Isabella. Stormesterværdigheden skulde være arvelig i den

burgundiske Hertugslægt, og da denne uddøde 1477 med hans Søn Karl den Dristige, gik Værdigheden over til hans Svigersøn, Kejser Maximilian I, og efter ham til de habsburgske Konger i Spanien. Da disse uddøde 1700, gjorde de østerrigske Habsburgere, der ligeledes nedstamme fra Maximilian I, Fordring paa Stormesterværdigheden, og siden den Tid har Ordenen haft to Stormestere, den spanske Konge og den østerrigske Kejser, som begge uddele den. Den er begge Landenes fornemste Orden. *H.-L.*

Vliessingen [f-] (fr. Flessingue, eng. Flushing), By i nederlandsk Provins Zeeland paa Sydkysten af Walcheren ved den sydlige Munding af Schelde, der her har en Bredde af 4,250 M., har (1901) 18,900 Indb. V. er ved en Kanal forbunden med den 7 Km. nordligere liggende Middelburg og er omgiven af Volde og flere Forter. V. var tidligere en Krigshavn, men er siden 1865 ved store Anlæg omdannet til Handelshavn og tjener nu som et vigtigt Overfartssted til England (Queenborough). De ny 1873 aabnede Havneanlæg befinde sig ved den østlige Side af Byen og bestaa af en ydre og indre Havn, forbundne ved en bred Kanal. Yderhavnen (Buitenhaven) har en Længde af 660 M. og en Dybde, der efter Vandstanden varierer fra 6—10 M. Havnemundingen har en Bredde af 180 M., den bredeste i Europa. Af Bygninger nævnes Jakobs-Kirken fra 14. Aarh., Raadhuset med en Oldtidssamling samt et Observatorium. Der findes Indførsel af Petroleum, Træ, Jærn og Kul samt Udførsel af Landbrugsprodukter, betydeligt Skibsbyggeri (Selskabet *de Schelde*), samt Maskinfabrikation, Cigarfabrikation og Slagteri. V. var indtil ind i 17. Aarh. en blomstrende Handelsby, men fik senere kun Betydning som Marinestation. V. hørte til de første Byer i Nederlandene i hvilken 1572 den nederlandske Frihedskrig tog sin Begyndelse. 1809 blev V. bombarderet og indtagen af Englænderne. I V. er Admiral de Ruyter født, for hvem der 1841 er rejst et Mindesmærke. *Joh. F.*

Vlodava, By i russisk Polen, Guvernement Siedlce, ligger 114 Km. S. 0. f. Siedlce paa venstre Bred af Bug, der her optager Vlodavka. (1897) 6,910 Indb. V. driver betydelig Handel med Kvæg fra Volhynien. Lige over for V. ligger Flækken Vlodavka med ca. 1,000 Indb. og Station paa Banen fra Brest-Litovsk til Cholm; den ligger i det sydvestligste Hjørne af Guvernementet Grodno. *H. P. S.*

Vloten [f-], Johannes van, nederlandsk Forfatter, født 18. Jan. 1818 i Kampen, død 21. Septbr. 1883, studerede Teologi og Filosofi ved Leyden's Universitet, var en Tid lang Lærer ved Rotterdam's Gymnasium, blev 1854 Professor i nederlandsk Sprog ved den lærde Skole i Deventer, men trak sig siden tilbage til Privatlivet og levede fra 1867 i og omkring Haarlem til sin Død. Hans Specialitet var hollandsk Historie og Litteraturhistorie, og han har paa disse Omraader beriget Litteraturen med en Mængde Værker, hvoraf nævnes: »Leijdens belegering en ontzet« [Leyden 1854], >Nederlands opstand tegen Spanje< [2 Bd. Haarlem 1858—72], >Middelburg beleg en ondergang« [1874], »Beknopte geschiedenis der nederlandsche letteren« [2. Udg. Piel 1871], »Nederlands schilderkunst« [1880]. En særlig Side af hans Forfattervirksomhed repræsenterer hans Bog om Spinoza [1871] og hans Udgave af dennes Værker [2 Bd. Haag 1882]. Han var ivrig Spinozist og udgav som saadan et Stridsskrift om den reformerte Kirke og dens Fremtid [1849], hvori han angreb den herskende Retning inden for den hollandske Teologi. *A. 1.*

Vlozlavsk, polsk Vloclavek, By i russisk Polen, Guvernement Varszava, ligger 137 Km. N. V. f. Varszava paa venstre Bred af Weichsel og ved Banelinien Skernevizy—Alexandrovo. (1897) 19,316 Indb., hvoriblandt 3,500 Jøder. V. er Sæde for en Biskop og har en Domkirke samt et Præsteseminarium. Byen driver betydelig Kornhandel samt Tilvirkning af Cikorie, Porcelæn og Jærnvarer. *H. P. S.*

Voandzeia Thouars, Slægt af Ærteblomstrede (Bønnegruppen) med en enkelt Art Angolaært (*V. subterranea* Thouars), en fleraarig Urt med krybende Rodstok og langstilkede Blade, hvis tre aflange og tilspidsede Blade bære Stipeller. Blomsterne, der ere enlige eller sidde 2—3 sammen, ere lysegule. De skævt kugleformede Bælge, som kun indeholde 1 Frø, bores ved Frugtstilkens Hjælp ned i Jorden; Stilken er besat med talrige bagud rettede og stive Haar, som bidrage til at bringe Frugten ned i Jorden, hvor den modnes. Angolaærten hører vistnok hjemme i Afrika, hvor den ligesom i andre tropiske Egne dyrkes af Hensyn til de olierige Frø. *A. M.*

Vocabularium (lat.) se Ordbog.

Vod (norsk Vad) ere i Hovedtrækkene af ens Konstruktion, nemlig et poseformet Redskab, hvis Bund, den saakaldte »Sæk«, er af mindre Masker end den øvrige Del, og to langagtige Garnstykker, »Armene«, af større Maskevidde, der ved et Forbindelsesstykke for hver Arm er forbundet med selve Voddet.

Langs Overliget af Voddet og Armene er fæstet »Flaad« af Kork for at holde det saa meget som muligt udspilet under Brugen, og paa Underliget er anbragt Vægte af Bly. Armene løbe temmelig spidst til henimod den yderste Ende, hvor Vodlinerne ere anbragte i Hanefod til et Tværstykke af Træ, der er fæstet til Enden af Armene, og hvis Bestemmelse er at forhindre, at Armene blive snoede under Brugen.

V. bruges saa godt som overalt og i alle Lande, hvor der drives Fiskeri. I Amerika benyttes maaske de største V., der trækkes til Land ved Maskinkraft, og imellem disse og de mange Smaavod, som benyttes, ogsaa i danske Farvande, forekommer en stor Mængde Vod af forskellige Dimensioner og Maskevidde. Dog findes der maaske i intet Land en saa stor Variation af dette Redskab som i Danmark, og derfor vil en Beskrivelse af de i Danmark benyttede V. til en vis Grad være udtømmende.

De danske V. kunne rettest inddeles i to Klasser: Flyndervod og Aalevod.

Flyndervoddet til Fangst af Fladfisk er enten Strandvod, Snurrevod eller Haandvod.

Strandvoddet er af meget store Dimensioner og benyttes fornemmelig i det nordlige Jylland, især paa Skagen. Det er i Alm. 50 Favne langt, og heraf udgøre Armene 25 Favne, Sækken og Overgangsstykket Resten. I Sækken er ca. 12 Masker pr. Alen, medens Armene kun have 4 Masker

pr. Alen. Linerne ere tilsammen ca. 2,000 Favne lange. Dette V. anvendes altid fra Land og paa en saadan Maade, at det med et Fartøj roes ud i en Bue fra Kysten og hales ind til denne ved Linerne, enten ved Hjælp af et paa Stranden opstillet Spil eller ved Haandkraft, saaledes at Fiskerne hale det i Land i to Hold, eet i hver af Linerne.

Snurrevoddet er af mindre Dimensioner end Strandvoddet. Det roes ligesom dette ud med et Fartøj i en Bue og hales, følgende Havbunden, ind ved Hjælp af Linerne; men medens Strandvoddet altid benyttes fra Land, benyttes Snurrevoddet fra et opankret Fartøj, hvorfra det udsættes og hales om Bord ved Hjælp af Spillet i det opankrede Fartøj. Oprindelig, da Snurrevodfiskeriet efter Fladfisk begyndte i Kattegat, vare Fartøjerne, hvorfra der fiskedes, mindre Dæksfartøjer og aabne Baade. Snurrevoddene vare da kun af forholdsvis smaa Dimensioner; men senere — efter at Fartøjernes Størrelse tiltog, og navnlig efter at der anbragtes Motorkraft om Bord i dem til V.'s Indhivning — forøgede man V.'s Dimensioner betydelig og anvender nu Liner dertil af indtil 1,400 Favnes Længde, saa at man nu er i Stand til at omspænde betydelige Arealer med disse V.

Snurrevoddet er det til Rødspættefiskeriet mest benyttede Redskab og findes nu saa godt som i alle de i Kattegat og Nordsøen fiskende danske Fartøjer, som gaa paa Fiskeri der efter Fladfisk. Det har næsten ganske fortrængt Garnfiskeriet, idet kun et mindre Antal Fartøjer fra Nordsjælland endnu bruge dette Fiskeri.

Det saakaldte Dybsvod, der benævnes saaledes, fordi det er dybere i Armene end Strandvoddet, bruges i det nordlige Jylland til Fangst af Sild, Makrel, Hornfisk o. desl. Det bruges kun om Sommeren i den Tid, disse Fisk staa under Kysten, og sættes ikke længere ud fra denne end et Par Hundrede Favne. Det bruges kun om Natten, naar der staar Fiskestimer under Land, og betjenes af 6 å 8 Mand. Fiskeriet med det er nu kun af ringe Betydning.

Haandvoddet benyttes ved Kystfiskeriet, særlig i Limfjorden. Det er et mindre Snurrevod, som udsættes saaledes, at den ene Ende af V. opankres, medens V. roes ud i en Bue, til man kommer tilbage til den opankrede Ende af det, hvorfra det hales om Bord.

Aalevod er i Konstruktionen meget lig de i det foregaaende omhandlede V., men Sækken er delt i fire Stykker af forskellig Maskestørrelse, hvoraf de bageste i »Hoven« eller »Pisken« have den mindste. I Midten af Voddet er anbragt en saakaldt »Kalv«, et tragtformet Garn, der vender den brede Ende mod Voddets Indgang og den spidse, aabne Ende imod Hoven. Hensigten med den er at forhindre, at den Aal, som er kommen i V., undviger.

Aalevod er enten Haandvod eller Drivvod. Haandvoddet stammer oprindelig fra Limfjorden og benyttes endnu i størst Udstrækning der, men er blevet indført forskellige Steder i andre danske Indvande, saasom Roskilde-Fjorden og flere andre Vande. Det benyttes fra et eller to Fartøjer og roes ud i en Bue. Enten hales det derefter om Bord i et opankret Fartøj, eller ogsaa hales Fartøjet til V. Af de forskellige Haandvod, som anvendes, bør nævnes:

Pulsvoddet. Den ene Baad giver Voddet ud i en Bue og ror tilbage til den anden. Hver Baad tager sin Arm af V. eller rettere de i Armene befæstede Liner, og idet Baaden hales frem mod V. i Liner og Arme, pulses i Vandet med en kegleformet Kølle, d. v. s., der slaas i Vandet med denne, hvorved der fremkommer en stærk Lyd, der fortsættes helt ned til Havbunden og skræmmer Aalen op, saa at den gaar i V. Naar Baadene ere halede helt hen til V., drages dette op i dem, og Fangsten tømmes, hvorefter det atter udsættes.

Bøtvoddet udgives paa to Maader: 1) Ved at der først udkastes en Bøtte, Tønde eller andet Mærke. Den ene Arm af V. er fastgjort hertil, og denne roes da op i Vinden, til den er udstrakt; selve V. gives derefter ud i en Bue, og den anden Arm roes tilbage til Bøtten, som tages om Bord i Baaden. Denne drages da under Pulsning til V., som efterhaanden tages om Bord, ligesom ved Indbjærgningen af Pulsvoddet. En ældre Benævnelse for Bøtvod er Karvod. 2) Ved under Udsætningen først at udkaste et Drag eller Anker, hvortil V. og Bøtten ere befæstede, derefter udkaste Bøtten, sætte V. som nys forklaret og ro den anden Arm af V. tilbage til Ankeret, i hvilket Baaden fortøjes. Ved Hjælp af Spil, anbragt om Bord i Baaden, eller ved Haandkraft, drages V. derefter om Bord.

Ankervoddet eller Snurrevoddet, hvortil bruges I Baad og 2 Mand, er kun en mindre Udgave af Bøtvoddet og bruges som dette, naar V. hales til Baaden. I Reglen bruges det paa lavere Vand end Puls- og Bøtvod, og det udsættes efterhaanden hele Horisonten rundt med Ankeret som Centrum. En ældre Benævnelse for dette V. er Krat- eller Kringel-V.

Sandvoddet, undertiden ogsaa kaldet Sobbevod, er af endnu mindre Dimensioner end Aalesnurrevoddet. Det bruges paa ganske lavt Vand, ofte uden Anvendelse af Baad, idet V. da udsættes ved, at to Mand vade (sobbe) med det i Vandet og hale det til sig.

Landdragningsvoddet sættes ud fra selve Kysten og hales til denne.

Drivvod benyttes fra et Fartøj, som med bakkede Sejl driver gennem Vandet og trækker V. med sig. For at udspile dette er den ene af Linerne fastgjort i Stævnen af Fartøjet, den anden til en Udligger, som rager ud over Agterstævnen. De i selve V.'s Overkant og i Overliget befæstede Flaad holde V. oppe. Vægtene i Underkanten af V. og dets Arme holde det ned til Bunden og afpasses saaledes, at V. netop slæber over denne og optager Aalen, som opholder sig i den paa Bunden værende Tang. Naar Fartøjet er drevet over en passende Strækning, hales V. ind, og Fangsten tømmes ud i Fartøjets Dam. Drivvodfiskeriet er først begyndt i de danske Indvande ca. 1870, men har siden den Tid udviklet sig meget betydelig.

De ovenf. beskrevne Strandvod til Flynderfiskeri benyttes ogsaa med større Maskevidde til Fangst af Gedde, Aborre og Skalle. Ogsaa Drivvod benyttes hertil i Danmark's sydlige Indvande.

En mindre Form for V., »Agnvod«, benyttes i danske Farvande som Drivvod til Fangst af Agn til forskellige Krogfiskerier.

Som »Skovlvod« benyttes saavel **Aaledrivvod** som Flyndervod paa en ganske lignende Maade som Skovltrawl (se **Trawl**), saaledes, at et Par Træstykker (Skovle) fæstes hver til sin Arm af V. Til disse Skovle ere Linerne befæstede, og naar Fartøjet sejler hen over Grunden, trækker det ved Linerne V. efter sig. Skovlene bringe **derved** V.'s Arme til at skære ud til Siden, hvorved det kommer til at sprede over et betydeligt Areal.

Paa denne Maade benyttes saavel Aalevod som Flyndervod ikke alene i danske, men ogsaa i tyske Farvande. Paa dansk Søterritorium kan det dog ikke bruges, idet det ifølge sin Konstruktion og Maaden, hvorpaa det benyttes, stilles lige med Trawl, hvoraf Brugen er forbudt paa dansk Søterritorium ifølge den gældende **Fiskeri**lov. Nyere Fiskerilovforslag have dog optaget Bestemmelser, der delvis tillade Brugen af Skovlvod inden for dansk Søterritorium.

Angaaende Trawl, Skovltrawl, Kurre, Rejetrawl m. m. se **Trawl**. Om Not, Posenot eller Dragnot se Garn og **Nøter**. *F.D.*

Vodan, Gud; se Odin.

Vodēna, græ. Vodina, By i Tyrkiet, Vilajetet **Saloniki,** ligger 78 Km. V. N. V. f. Saloniki 211 M. o. H. ved Floden V. og har ca. 14,000 **Indb.** af serbisk og tyrkisk Nationalitet. V. ligger paa et lille Plateau ved Vestranden af den makedonske Slette, der her afsluttes af Bjærgene, samt ved den gamle *Via Egnatia.* I Nærheden af V. findes en Række smukke Vandfald, og Byen driver Uld-, **Bomulds- og** Tobaksindustri. *H. P. S.*

Vodlosëro, Sø i det nordvestlige Rusland, **Guvernement** Olonets, ligger N. 0. f. Onega, er 468 □ Km. stor og opfyldes af talrige Øer. Den optager flere Tilløb, af hvilke de vigtigste ere Ilokssa og Kelma, og den har gennem Vodla Afløb til Onega. *H. P. S.*

Vodrups Flak, Lille Bælt, 5 Km. V. f. Kysten af Ærø. Flakket bestaar af Sand og smaa Sten, og dets mindste Dybde er 8,5 M. *G. F. H.*

TodskOV, Hans Sofus, dansk Æstetiker og Religionshistoriker, er født 16. Septbr. 1846 paa Bornholm, Student 1865 efter først at have deltaget i Krigen 1864. I Kjøbenhavn, hvor han levede til 1887, drev han frie Studier af Skønlitteratur, Filosofi og Mytologi, havde et anset Navn som Litteraturkritiker og gjorde sig fortjent ved at oversætte Taine's »Den engelske Litteraturs Historie«. Hans første selvstændige Skrift var »Spredte Studier« [1884], hvori han samlede en Del af sine Kritikker; navnlig hans Bedømmelse af Grundtvig og Goldschmidt og hans Bestemmelse af Søren Kierkegaard's Forfatterskab gik her langt ud over Maalet af sædvanlig Bladkritik, og den Dygtighed, han her lagde for Dagen, høstede saa megen Anerkendelse, at man fra formaaende Side tænkte paa at besætte Professoratet i Æstetik med ham. V.'s Interesser toge imidlertid samtidig Retning mod en anden Videnskab: Religionshistorien. Allerede i »Spredte Studier« fandtes en slaaende og vittig Kritik af Sophus Bugge's Nordiske Mytologi, og da han ved Understøttelse fra Statens og Carlsbergfondets Side stilledes til Raadighed for sine Studier, begyndte han Udgivelsen af sit Hovedværk »Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse«, hvoraf han hidtil (1906) kun har offentliggjort I. Bd. [1890—97]. En original og fængslende Betragtning af Menneskehedens oprindelige Livsvilkaar, hvori V. drager til Felts mod »Vandrekultur«, hvilken han erstatter med »primitiv Spredning« og Udvikling af Lokalkultur, indleder dette Værk, hvorefter han vender sig til en Fremstilling af den oldindiske Kultur og Vedareligionen, hvilken han i skarp Polemik mod Max Müller (s. d.) betragter som en sen og reflekteret Præstereligion, hvis Hymner have Altarets Magi og ikke (som Franskmanden Abel Bergaigne, hvem V. udførlig kritiserer, mente) naturfilosofiske Spekulationer til sit Hovedindhold. Dette Værk vakte den største Opmærksomhed i lærde Kredse, ikke mindst i Tyskland og Frankrig; men da det aldrig er blevet oversat, har det dog ikke faaet den Betydning, det kunde gøre Krav paa. I Behandlingen af det danske Sprog staar V. meget højt; saavel de spredte Studier som Indledningen til »Sjæledyrkelse og Naturdyrkelse« ville allerede af den Grund aldrig tabe deres Værd. (Litt.: Edv. Lehmann, Kritik af »Sjæledyrkelse etc.« i »Tilskueren« 1898). *Edv. L.*

Voergaard se Vorgaard.

Voet [fu!t], ældre hollandsk Fod = 0,2831 Meter. *N. J. B.*

Voetius [vu-], Gysbertus, reformert nederlandsk Teolog, født 3. Marts 1588 i Heusden, død I. Novbr. 1676. Han blev Præst i sin Fødeby 1617 og kæmpede her ivrig mod Remonstranterne, deltog ogsaa i Dordrechtersynoden og blev 1634 kaldet til Professor i Teologi og østerlandske Videnskaber i Utrecht. I denne Stilling virkede han til sin Død. Han var en from og uhyre lærd Mand, ortodoks og skolastisk, paavirket af Aristoteles, men ogsaa af Mystikken, og nidkær for den strengeste Sædelighed. Den calvinske Teologi har i ham sin Skolastiker. Mod Coccejus, Cartesius og Jean de Labadie kæmpede han ivrig. (Litt.: Ritschl, »Geschichte des Pietismus«, I [1880—86]; C. Sepp, »Het godgeleerd onderwijs in Nederland gedurende de 16. en 17. eeuw«, II [1874]). *A. Th. J.*

Vog (Vaag), hører sammen med »veje« og har i norsk Folkesprog endnu bevaret Betydningen »Vægt«. Størrelsen af en V. synes lige fra først af at have været 36 Pund (se Norge, Afsn. »Mønt, Maal og Vægt« S. 571). *Hj. F.*

Vogel [f-], Christian Leberecht, tysk Maler, født 1759 i Dresden, død 1816 smst. V. var Elev af og senere Lærer ved Dresden's Akademi. En Tid virkede han i Wildenfels paa Foranledning af Grev Solms og malede her mange Portrætter. Han har vel malet Alterstykker o. a., men dog især vundet Navn ved sine Portrætter (i Olie eller Pastel), og da fornemmelig ved Barneportrætterne. Berømt og beundret af alle Dresden-Turisterne er saaledes »Vogel's Kinder« i Dresden's Galeri (Barneportrættet af Fyrst Otto v. Schönburg-Waldenburg og Alfred v. Schonburg - Hartenstein). I Chra. Nationalgaleri en Børnegruppe (to Børn lege med et tændt Lys). *A. Hk.*

Vogel [f-], Eduard, tysk Afrikarejsende, født 7. Marts 1829 i Krefeld, død i Vadai, Sudan, i Febr. 1856. Han studerede i Leipzig og Berlin Naturvidenskab, navnlig Astronomi og blev 1851 Assistent ved Bishop's Observatorium i London. 1853 foretog han for den engelske Regerings Regning en Ekspedition til det midterste Sudan. Han drog fra Tripolis over Murzuk til Kuka i Bornu, hvorfra han 1854 drog til Mandara, i hvis Hovedstad Mora han blev holdt fangen nogen Tid; i December s. A. kom han sammen med Barth tilbage til Kuka. Aaret 1855 tilbragte han paa en Rejse til Binue-Floden. I Begyndelsen af 1856 afrejste han paa en Opdagelsesrejse Syd om Tsad-Søen til Nilen, men blev dræbt i Wara i Februar paa Foranstaltning af Sultanen i Vadai. Opklaringen om hans Endeligt skyldes Nachtigal 1873. *C. A.*

Vogel [f-], Friedrich Wilhelm Ferdinand, norsk Organist, født 9. Septbr. 1807 i Havelberg, død 20. Juli 1892 i Bergen, var en fremragende Orgelspiller, gjorde talrige Koncertrejser og ansattes 1852 som Organist ved Nykirken i Bergen, hvor han med Statsbidrag ogsaa oprettede en Organistskole. Flere Kompositioner, ogsaa i større Stil, men hvoraf kun enkelte foreligge trykt. *1. E.*

Vogel [f-], Hermann Carl, tysk Astrofysiker, er født 3. April 1842 i Leipzig, hvor han studerede, og ved hvis Observatorium han ansattes 1865. 1870 blev V. Direktør for v. Bülow's Privatobservatorium i Bothkamp, 1874 Observator ved det nye astrofysikalske Observatorium i Potsdam, og fra 1882 er V. dettes Direktør. V., der under sit Ophold i Leipzig hovedsagelig observerede Kometer og beregnede deres Baner foruden at han bestemte Beliggenheden af Stjernetaager og Stjernehobe (»Beobachtungen von Nebelflecken und Sternhaufen«, [Leipzig 1867], »Positionsbestimmungen von Nebelflecken und Sternhaufen« [smst. 1882]) og udmaalte en Stjernehob i Perseus (>Der Sternhaufen χ Persei« [smst. 1878]), var i Bothkamp saa godt som udelukkende beskæftiget med astrofysikalske Studier og har publiceret talrige Afhandlinger herom i Fagtidsskrifter, i de 2 af ham udgivne »Beobachtungen auf der Sternwarte v. Bulow's zu Bothkamp« [Leipzig 1872—73] og i sit Prisskrift »Untersuchungen iiber die Spectra der Planeten« [smst. 1874], der var foranlediget af den af det danske Videnskabernes Selskab i 1873 udsatte Opgave. I Potsdam har V. leveret en Række grundlæggende astrofysikalske Arbejder. Hertil hører hans allerede i 1874 i »Astr. Nachrichten< offentliggjorte Studier over Fiksstjernernes Spektra, som han har fortsat dels sammen med Muller (»Spectroskopische Beobachtungen der Sterne bis einschliesslich 7,5 Grosse in der Zone von — 1° bis + 2o° Declination« [Potsdam 1883]), dels sammen med Wilsing (»Untersuchungen iiber die Spectra von 528 Sternen« [smst. 1899]). Solspektret har han indgaaende studeret i sin Afhandling »Untersuchungen iiber das Sonnenspectrum« [smst. 1879]. 1889 offentliggjorde han sine første spektrografiske Undersøgelser over Stjerners Egenbevægelse i Visionsradiens Retning (»Untersuchung iiber die Eigenbewegung der Sterne in Visionsradius auf spectrographischem Wege« [smst. 1892]), paaviste, at Algol (s. d.) var en spektroskopisk Dobbeltstjerne, og opdagede en Del andre Stjerner af samme Egenskab, diskuterede indgaaende den nye Stjerne i Auriga (»Der neue Stem im Fuhrmann« [Berlin 1893]), undersøgte spektralanalytisk alle de større Kometer (»Beobachtungen der grossen Cometen von 1881« [Potsdam 1881]). Ved Siden heraf nævnes, at V. dels har konstrueret helt nye spektralanalytiske Apparater, dels forbedret allerede kendte, monteret de to astrofotografiske Kikkerte, og den store Reflektor, som Observatoriet i Potsdam er forsynet med, foruden en talrig Mængde mindre Instrumenter. Som Direktør for Observatoriet i Potsdam har han udgivet dets »Publikationen« IV—XVIII [Potsdam 1885—1906], »Photographische Himmelskarte« [Bd. I—III smst. 1899—1903] (Katalog med 62,103 Stjerner) og i »Vierteljahrsschrift der astronomischen Gesellschaft« givet en aarlig Beretning om Observatoriets Virksomhed siden 1882. Han har tillige udgivet Newcomb-Engelmann's »Populäre Astronomie« [2. Udg. Leipzig 1892, 3. Udg. smst. 1905]. 1892 blev V. Medlem af »Akademie der Wissenschaften« i Berlin. *F. Fr. S.*

Vogel [f-], Hermann Wilhelm, tysk Fotokemiker, født 26. Marts 1834 i Dobrilugk. Han studerede i Berlin, hvor han 1860 blev Assistent ved det mineralogiske Museum og 1863 stiftede en fotografisk Forening. Fra 1864 udgav han »Photographische Mitteilungen« og blev tillige samme Aar Lærer i Fotokemi ved Berlin's Gewerbeakademie, nu Techn. Hochschule in Charlottenburg. Han har deltaget i flere Ekspeditioner, der vare udsendte for at observere Solformørkelser, saasom 1861 til Aden, 1870 til Sicilien, 1875 til Nikobar-Øerne og 1886 til Rusland, og han har været Jurymedlem ved flere store Udstillinger. Hans fotokemiske Studier førte bl. a. til Brugen af de saakaldte Sensibilisatorer 1873, hvorved opnaaedes, at man kunde gøre fotografiske Optagelser af farvede Genstande saaledes, at man fik det rigtige Forhold mellem de lyse og de mørke Partier. 1885 fremstillede han sit nye fotokemiske Princip, paa hvilket Naturfarvetrykket (s. d.) beror. Han har beskæftiget sig en Del med Spektralanalyse, og han har udgivet en større Haandbog i Fotografi og flere Skrifter. *F. R. F.*

Vogel [f-], Hugo, tysk Maler, er født 15. Febr. 1855 i Magdeburg. I sine tidligere Værker som »Luther paa Wartburg« (1883, Hamburg's Kunsthalle) søger V. at formidle de forskelligartede Indflydelser fra hans to Lærere, Gebhardt og W. Sohn; senere faar hans Palet et Præg af fransk Friluftsmaleri; han studerede ogsaa en Tid i Paris (under Lefébvre). Han har malet en Del Historiemalerier, ikke synderlig originale i Karakteristikken, samt Portrætter m. m. Arbejder af V. ses i Berlin's Nationalgal., Berlin's Rathhaus (Borgemester Duncker), Mus. i Magdeburg, Hannover (»Ernst Bekenderen« [1887]) etc.; endvidere det store og gode »Hamburg's Senat« (1902), hvor Senatorerne ere fremstillede i deres gammeldags Embedsskrud (lidt v. Helst'sk i Holdningen). *A. Hk.*

Vogel [f-J **von Falckenstein,** Ernst Friedrich Eduard, preussisk General, født 5. Jan. 1797 i Breslau, død 6. April 1885. Han ind-

traadte i Hæren som frivillig 1813, forfremmedes samme Aar til Sekondløjtnant og udmærkede sig 1814 ved Montmirail. I den senere lange Fredsperiode dyrkede V. meget ivrig Tegne- og Malerkunsten. 1841 havde han naaet Majorgraden, kæmpede i Berlin's Gader 1848, ved hvilken Lejlighed han saaredes, og deltog senere i Krigen mod Danmark. 1850 blev han som Oberstløjtnant Generalstabschef ved 3. Armékorps. 1855 er han Brigadegeneral og forretter derefter fra 1856—58 Tjeneste i Krigsministeriet, udnævnes sidstnævnte Aar til Generalløjtnant og var under Krigen mod Danmark først Stabschef hos General Wrangel, senere Guvernør i Nørrejylland. Efter Fredsslutningen blev V. Chef for 7. Armékorps, besatte under Krigen 1866 Hannover og tvang efter Kampen ved Langensaiza den hannoveranske Hær til Overgivelse, hvorefter han fik Kommandoen over Main-Hseren mod Sydtyskerne, som han besejrede gentagne Gange. Uenighed med det store Hovedkvarter bevirkede, at han maatte afgive Kommandoen til General Manteuffel. I Sommeren 1870 ansattes V. som Generalguvernør i de tyske Kystlande, hvis Forsvar han organiserede. 1873 fik han sin Afsked og trak sig tilbage til sit Slot »Dolzig«, hvor han døde. (Litt.: von der Wengen, »General V. v. F. und der hannov. Feldzug 1866« [Gotha 1887]). *B. P. B.*

Vogel von Vogelstein [f-], Carl Christian, tysk Maler, født 1788 i Wildenfels (Sachsen), død 4. Marts 1868 i München. V. uddannedes af Faderen, ovenn. C. L. V., og Dresden's Akademi, studerede videre i St. Petersborg og i Rom, hvor han sluttede sig til den tyske Kunstnerkreds og gik over til Katolicismen, blev 1820 Akademiprofessor, 1824 Hofmaler i Dresden, adledes 1831, udførte større dekorative Arbejder til Slottet i Pillnitz, Fresker til Kapellet smst., adskillige Alterbilleder (i Leipzig, Naumburg, 1850 to Kolossalbilleder til Dresden's Hofkirche o. s. fr.); 1853 flyttede han til Munchen. Allerede under det første Rom-Ophold 1813 havde han hentet Billedstof fra Dante's Digtninge; denne Emnekreds vendte han senere ofte tilbage til; han malede ogsaa Scener fra Goethe's »Faust«. Det er dog næppe saa meget disse og andre Arbejder (Pius VII og Frederik August den Retfærdige i Dresden's Gal., Selvportræt [Uffizi], L. Tieck [Berlin's Nationalgal.], Dronning Augusta [Prag's Rudolfinum], Maleren Miville [1811, Basel's Mus.] etc.), der interesserer Nutiden, som hans store Samling af Portrætter i Kridt, ca. 700, af hans samtidige under hans Dresden-Ophold. Samlingen (nu i Dresden's Kobberstikkabinet) har vel mindre kunstnerisk, men saa meget større ikonografisk Værd. *A. Hk.*

Vogeler [f-], Johann Heinrich, tysk Maler og Raderer, er født 12. Decbr. 1872. Han er Elev af Düsseldorf- Akademiet under Janssen og A. Kampf, men har i øvrigt udviklet sig ret selvstændig og egenartet, dog i sin Linieføring ret stærkt paavirket af Beardsley's Kunst. 1894 kom han med Mackensen til Worpswede og sluttede sig til Malerkolonien der (se Worpswede). V. har foruden Malerier (»Majmorgen« [1901] etc.) udført en Del Raderinger (Suiten »An der Frühling« etc), der rumme megen Skønhed og ofte med Held sammensmelte Naturindtrykkene i med Eventyrstemningen, samt Pennetegninger, Udkast til Tæpper, Broderier, Metalsager, Bogudsmykning (bl. a. til J. P. Jacobsen) o. m. m. *A, Hk.*

Vogelweide [f-] se Walther v. d. V.

Vogeserne, tysk-fransk Bjærgland paa Vestsiden af den øvrerhinske Lavslette, Franskmændenes *les Vosges*, de gamles *Mons Vosegus* eller *M. Vogesus* og Tyskernes V., Wasgau og Wasgenwald. I Syd ere V. skilte fra Jurabjærgene ved den burgundiske Sænkning (362 M.), en betydningsfuld Handels- og Folkeport fra Rhin-Dalen forbi Belfort til Rh6ne-Dalen. V. strække sig i nordlig, lidt østlig Retning hen til Rhin-Knæet ved Bingen og afgrænses her fra Skiferbjærgene ved Rhinen og dens Biflod Nahe. I indre Bygning og ydre Fremtræden vise V. deres Sammenhørighed med Schwarzwald. *Rhin-Sletten* er en Sænkning dannet ved Forkastninger og vertikale Forskydninger langs igennem hele Bjærgmassen. V.'s Østskraaning er en stejl Brudrand, medens Vesthældningen i lange, jævne Drag gaar over i Lothringen's Højslette. I sin Længderetning deles V. i 3 Afsnit. I Syd ligger det højeste Parti, det egentlige Bjærgland, der naar fra Sænkningen ved Belfort til Passet ved Zabern, lidt N. f. Strassburg. Det er opbygget af de ældste Bjærgarter: et mægtigt Granitmassiv, der har gennembrudt og langs sine Rande omformet de endnu ældre krystallinske Skifere og devoniske og karboniske Skifere og Grauwacke. Kvarts- og Labradorporfyr forekomme i et anseligt Parti mod Nordøst. Her følger den fransk-tyske Grænse paa en Strækning af 80 Km. Højderyggen, men svinger omtrent ud for Strassburg mod Vest, saa hele den øvrige Del af V. udelukkende tilhører Tyskland. Fra Rhin-Dalen trænger man op i V. gennem korte, stejle Dale, der udmærke sig ved Skønhed, undertiden ogsaa ved Storslagenhed og altid ved en tætboende, industridrivende Befolkning. De østlige Forhøje bestaa af mangeartede Formationer: broget Sandsten, Muslingkalk, Keuper og Jura, der ved Brud og Forskydninger ere afdelte i Horste. Disse ofte henrivende Vin- og Skovhøje bære talrige Borge og Slotsruiner og ere bekendte som Udsigtspunkter, saaledes Mennelstein (820 M.), Ottilienberg (826 M.) og Valfartsstedet Trois Epis (741 M.). Adskillig højere ere dog de korte Tværrygge med deres over Skoven løftede afrundede Kupler og Kuller (Belchen), der i Højde kappes med selve Hovedkammens Toppe og synes dobbelt anselige, fordi de træde tæt ud til Lavsletten. Blandt disse Toppe ere Rossberg (1,191 M.), Sulzer Belchen, der med sine 1,423 M. er V.'s Kulminationspunkt, Kleinkopf (1,333 M.) og Kleine Belchen (1,268 M.). Hovedkammen danner Vandskellet mellem Rhinen og Mosel; den hæver sig straks i Elsasser Belchen til 1,246 M. og bærer en Række fladt afrundede Toppe (Belchen): Kratzen, Rothwasen, Trumenkopf (Drummont 1,222 M.), hvor Mosel har sine Kilder, Winterung eller Grand Ventron (1,200 M.), der er kendt for sin vide Udsigt, Rheinkopf (1,319 M.), det planterige Honeck (1,366 M.) hvor Moselotte udspringer, Tanet (1,296 M.) og Kruppenfels (1,255 M.) ved Vejen fra Kolmar tværs over til Gérardmer og Donon (1,008 M.) længst i Nord, hvor Floden Saar tager sin Begyndelse. Den langstrakte Vestskraa-

ning er en vild Skovegn med mange Smaasøer, navnlig omkring Gérardmer, der give Dalene et smukt Præg. Disse Egne ere tyndt befolkede og de højeste Strøg næsten folketomme eller kun om Sommeren beboede for Græsgangenes Skyld. En lav vestlig Udløber, Monts Faucilles eller Sichelberge, forbinder V. med Langres Plateau og danner Vandskellet mellem Rhone og Rhinen. — Passet ved Zabern (380 M.) er en vigtig Tværdal og har fra de ældste Tider været stærkt benyttet som Overgangssted mellem Nordfrankrig og Elsass. Nu benyttes den til Jærnbanen Paris—Strassburg, den eneste Tværbane i V., og Marne-Rhin-Kanalen. Den nordlige Del af V. er betydelig lavere end den sydlige. Den begynder ved Zabern-Passet eller egentlig noget sydligere ved Kilderne af Saar og Zorn, hvor de anseligste Højder findes. Nord for Passet findes ingen Toppe paa over 600 M.; men da de højeste Punkter findes langs den stejle af Bække stærkt kløftede Østrand, bevarer Østsiden ogsaa her sin Bjærgkarakter i Modsætning til Vestsiden, der gaar jævnt over i Lothringen's Højland og i Nordvest, paa Grænsen af Pfalz, danner en temmelig udstrakt Slette, Landstuhler Bruch. — Omtrent paa Højde med Karlsruhe, N. f. Rhinen's Tilløb Lauter, sker der atter en Stigning; men ogsaa i dette Parti, Hardt (s. d.), bevarer V. det samme Landskabspræg. Hele Nordpartiet bestaar af Triastidens brogede Sandsten, som ogsaa danner Vestskraaningen paa Sydpartiet. For Samfærdselen er Triaslandet meget gunstigt, og flere Jærnbaner løbe her tværs over V.; men Jordbunden er meget mager og Landet tyndt befolket. Bjærgværksdriften i V. har aldrig været betydelig og er nutildags næsten opgiven. I Syd-V. brødes tidligere Sølv og Bly ved Markirch og Jærn ved Schirmeck. I Nord-V. er der ikke ubetydelige Jærnlejer ved Niederbronn og i Nærheden Mineralvandskilder, der have fremkaldt Bad Sulz, og paa fransk Side findes Badestedet Plombières, hvis varme og kolde Lægekilder allerede Romerne benyttede. — V. danne den omtrentlige Grænse mellem det atlantiske og det mellemeuropæiske Klimaomraade. V.'s Klima maa betegnes som mildt og nedbørrigt; dog ligger Sneen i de højere Egne 6 Maaneder, og Kulden stiger stedvis til ÷ 28°. Til Gengæld har Termometeret om Sommeren vist -)- 32°. Aarets Middeltemperatur er i de lavere Egne ca. 10° og aftager 1° for hver 200 M.'s Stigning. I 930 M.'s Højde har man ved Melkerei en Januar med ÷ 3° og en Juli paa 16°. Medens de lavere Strøg have overvejende Sommerregn, er Nedbøren højere oppe betydeligst om Vinteren. Nedbørsmængden skifter Størrelse fra Sted til Sted, men tiltager stærkt med Højden. I GSrsdorf (222 M.) er den 95 Cm., ved Rothlach (1,000 M.) 154 Cm. og ved Melkerei (930 M.) 184 Cm. Torden og Lynild, ofte med Haglvejr, er meget hyppig i V. og drager herfra til Schwarzwald. — V. ere skovrige Bjærge, navnlig paa Østsiden, og det er kun de højeste Toppe, der rage op over Skovgrænsen (ca. 1,100 M.). Skovene dannes især af Ædelgran og Bøg, mod Syd navnlig af Ædelgran, i de lavere Sandstensegne fortrinsvis af Bøg. Ædelgranen gaar helt ned til Slettelandet og er ikke som i Jurabjærgene indskrænket til de højere liggende Plateauer. »Paa mangen Bjærghældning have de to kæmpende Træformer fordelt Arealet saa regelmæssigt mellem sig, at det hele ser ud som et storartet Skakbræt, hvor hveranden Rude dannes af en lysegrøn Bøg, hveranden af en næsten sort Ædelgran. Overalt, hvor den tørre Østenvind, Bøgens allierede, kan trænge ind, følger Bøgen med. Den løber Storm op ad de østlige Skraaninger, og Ædelgranen trækker sig kæmpende tilbage til de snævre, fugtige Dale og de nordvestlige Hældninger«. »Da Romerne trængte ind i Gallien, vare efter al Rimelighed V. aldeles dækkede af umaadelige Ædelgranskove, men efterhaanden som Rhin-Dalens Sumpe forvandledes til tørre Marker, har Atmosfæren utvivlsomt tabt i Fugtighed paa mange Steder, og Bøgene have kunnet vandre ind med Held«. V. ere et Fristed for mange Vilddyr, og i det tætte Skovland mellem Pfalzburg og Bitsch findes endnu Ulve og Vildsvin. Af de dyrkede Planter stiger Vinstokken paa Dalsiderne til 400 M. fulgt af Nøddetræet, Kastanje og Majs; men Korn og Frugttræer findes i endnu større Højde. — Syd-V. er Sprogrænse mellem Tysk og Fransk, fordi det ved sin øde Natur og ubekvemme Veje har faaet Lov til at være ubeboet paa en Strækning langs Hovedkammen. (Litt.: Trinius, »Die V. in Wort und Bild« [Karlsruhe 1895]; Ehrenberg, »In die V.« [Ziirich 1892]; Bücking, Schumacher, Werwecke, »Geologische Fiihrer durch das Elsass« [Berlin 1900]). *M. Kr.*

Vogesit, en Bjærgart, der danner smalle Gange i Granit i Vogeserne o. a. St.; den er mørkfarvet, har næsten tæt Struktur og viser sig i Mikroskopet bestaaende af Feldspat (overvejende Ortoklas), Hornblende og Pyroxen. *N. V. U.*

Voghèra, By i det nordlige Italien, Provins Pavia, ligger 24 Km. S. S. V. for Pavia ved Staffora og ved Banelinierne Pavia—Genova og Parma—Alessandria. (1901) 11,745 Indb. V. har en Domkirke, Gymnasium, teknisk Skole samt et smukt Torv med Buegange og driver Tilvirkning af Bomulds- og Silkevarer, Hatte, Læder, Vin og Syltetøj. ByeD har Kavallerigarnison. I Oldtiden hed den *Iria.* *H. P, S.*

Vogl [f-], Heinrich, tysk dramatisk Sanger, født i Au ved Miinchen 15. Jan. 1845, død i München 22. April 1900, var oprindelig Skolelærer, men studerede samtidig Sang og debuterede 1865 som Max i »Jægerbruden« paa Hofoperaen i Munchen, hvortil han var knyttet indtil sin Død. V., der var lige fremragende med Hensyn til Stemmens Klangskønhed og Udtryksevne og Spillets dramatiske Kraft, er hovedsagelig berømt som Wagnersanger (han kreerede Loge i »Rheingold« og har sunget alle de store Tenorpartier hos Wagner), ligesom hans Hustru, Therese V., født Thoma, født i Tutzing ved Starnbergersøen 12. November 1845, Elev af Konservatoriet i Munchen, 1865 ansat ved Hofoperaen smst. og 1868 gift med V. Navnlig som »Tristan og Isolde« vandt Ægteparret V. et ganske særligt Ry. Fru V. forlod Scenen 1892. *S. L.*

Vogler [f-], Georg Joseph, kendt som Abbed V., tysk Organist, Komponist og Teoretiker, (1749—1814), studerede i Italien (bl. a. under Padre Martini) og blev præsteviet i Rom. I Mannheim slog han sig derefter ned, ansattes som Hofkapellan og Kapelmester og grundede

en »Musikskole«, der ved hans energiske Selvreklame — trods de indsigtsfulderes Protest — fik betydeligt Ry, og hvor saaledes Musikere som Peter v. Winter og senere (da Skolen var flyttet til Darmstadt) C. M. v. Weber og G. Meyerbeer fik deres Uddannelse. Som Orgelvirtuos gjorde V. talrige Kunstrejser, og hans Effektstykker beundredes viden om, ikke mindst i Danmark (jfr. Oehlenschläger's »Erindringer og Digte«) og i Sverige, hvor V. slog sig ned i længere Tid og komponerede et Par Operaer til svensk Tekst (»Gustav Adolph«, »Herman v. Unna«). I det hele udfoldede V. en stor Kompositionsvirksomhed i omtrent alle Genrer, ligesom han forfattede en Række musikteoretiske Skrifter, af hvilke dog kun de, der vedrøre Orgelet og dets Bygning, have bevaret nogen Interesse. *W. B.*

Vognborg er en Samling af Vogne (Stridsvogne), dannende en stor lukket Polygon, oftest Firkant, som i ældre Tiders Krigsføring anvendtes som fast Punkt i eller bag Slaglinien. *A. G. N.*

Vogne have vistnok været i Brug, før man tænkte paa at benytte Heste som Ridedyr (se Rytteri). Man antager, at de første V. stamme fra Ægypten fra Tiden 2000—1500 f. Chr. Det var tohjulede Stridsvogne med en halvrund, bagtil aaben, Fading, som hvilede umiddelbart paa en Aksel med lave Hjul. De optoge en Spydkaster og en Vognstyrer. Saadanne Stridsvogne have været i Brug gennem hele Oldtiden og ere kendte baade fra Afbildninger og gennem Omtale, bl. a. i Bibelen og af gammelgræske Forfattere. Og det var ikke enkelte V., Hærene førte med sig. De nævnes med Tal helt op til omkr. 30,000. Foruden til Krigsbrug bleve disse tohjulede V. brugte til Væddekørsler bl. a. i Rom og Grækenland, og de vare da ofte forspændte med 4 eller flere Heste. Seletøjet var Aag- eller Bringeseletøj. Firhjulede V. vare tidligst i Brug hos Perserne, men brugtes der ligesom senere i Rom og Grækenland mest som Rejsevogne og til Befordring af Gods (se Carruca og Rheda).

I Middelalderen red Alverden, og Personvogne brugtes kun til Kvinder (se bl. a. Karm) og svagelige Mænd. De vare klodsede og stive, og først henimod Midten af 16. Aarh. begyndte man at ophænge Fadingen paa Gaiavogne i Læderremme i Stedet for at lade den hvile umiddelbart paa Akslerne. Lidt senere kom enkelte lukkede V. med Glasvinduer frem, og der kom samtidig mere Fart i Udviklingen. Midt i 17. Aarh. havde man Lejevogne baade i Paris (se Fiacre) og i London, hvor Antallet af Lejevogne, de saakaldte *Hackneys*, ved Aarhundredets Slutning endog var ca. 700. Hidtil havde V. manglet Kuskesæde og vare blevne kørte af en Rytter paa den nærmer Hest. Heri skete der i 17. Aarh. en Forandring, og samtidig begyndte man at anbringe Fadingen paa Fjedre og at gøre V. underløbende. Fjedrene vare i Begyndelsen af Træ, senere gik man over til S-Fjedre af Metal. De strakte sig fra Aksel til Aksel og bar Fadingen, der derved blev løftet saa højt op, at de lukkede V. mod Slutningen af 18. Aarh. vare indtil 6 M. høje. Kort efter, altsaa i Begyndelsen af 19. Aarh., kom C.-Fjedrene frem. De gjorde allerede V. noget lavere, fordi i de anbringes hver paa sin Aksel og saaledes, at Fadingen kommer til at hænge nede imellem dem. De give en særdeles let Fjedring og bruges endnu i vore Dage, hovedsagelig dog kun paa fyrstelige Gaiakareter. Paa andre V. ere derimod nu de saakaldte Trykfjedre almindelige. Med Hensyn til V. henvises i øvrigt til Art. à la Daumont, Char-à-banc, Dog-cart, Fading, Faeton, Gig, Hammel, Kabriolet, Kaleche, Karet, Karriol, Kibitka, Kupé, Landauer, Mailcoach, Omnibus, Underløben, Vis-å-vis m. fl. *C. G. B.*

Vognkedel eller Koffertkedel (se Dampkedel, S. 856) kaldtes Watt's Lavtrykskedel paa Grund af sin Lighed med Ruffet over en Fragtvogn eller med en Koffert. *ff. H. S.*

Vognskudslad, en særlig god Art Egetømmer. der fremkommer ved at kløve Egeblokke paa langs af disses Fibre. *C. L. W.*

Vognsmørelse til Smøring af Vognaksler fremstilles ved Sammensmeltning af forskellige Fedtstoffer, faste og flydende, Harpiksolie, Masut, undertiden ogsaa Tjære, hvortil sættes Grafit, undertiden Talkum, som blandes med Fedtet ved omhyggelig Sammenrivning. Ofte anvendes ogsaa en Blanding af Harpiksolie og andre Olier med læsket Kalk, hvorved dannes Kalksæber, undertiden ogsaa med Tilsætning af noget Sølverglød, saa at der dannes Blyplastre. *K. M.*

Vogt [f-], Adelgunde Emilie, født Herbst, dansk Billedhuggerinde, født i Kjøbenhavn 17. Juli 1811, død smst. 10. Juni 1892. Sin Uddannelse fik hun først under H. E. Freund ; efter dennes Død (1840) arbejdede hun i Thorvaldsen's Værksted og nød godt af hans Protektion. 1838—45 udstillede hun flittigt paa Charlottenborg, hvor hendes Arbejder vandt megen Anerkendelse; hun fik den Neuhausen'ske Præmie, blev Æresmedlem af Akademiet og rejste udenlands med kongelig Understøttelse; saa fulgte en længere Afbrydelse af hendes Kunstner virksomhed, da hun blev gift, men 1860—72 var hun atter blandt Udstillerne. Hun arbejdede mest i Voks, Elfenben og Bronze og — bortset fra enkelte ubetydelige Portrætbuster — er det altid Dyrene, der yder hende Stof. Hendes Heste, Køer, Hjorte o. s. v. udmærke sig ved omhyggelig og smagfuld Modelering og ved livfuld Bevægelse. *S. M.*

Vogt [f-], Henrik Christian, dansk Ingeniør, er født 5. Juni 1848 i Napoli. Han har særlig dyrket Aerodynamik og har skrevet en Række videnskabelige Arbejder i udenlandske og danske Fagblade om Resultaterne af sine Arbejder paa dette og beslægtede Omraader. Af hans praktiske Arbejder maa særlig nævnes hans Pendulpropeller og hans Læmolekonstruktioner af gamle Jærnskibe.

Vogt [f-], norsk Slægt, stammer fra Paul Petersen V., der 1669 kom til Christiania fra Slesvig, hvor hans Fader var Husfoged over Sønderborg Slot og Amt, og døde 1708 som Kommerceraad og Trælasthandler. Hans ene Søn døde barnløs, og den andens Æt udgik med en Søn. Af hans tre Døtre blev en indgiftet i Slægten Krefting, en anden blev Stammoder for Slægten Heltzen, men fra den tredje stammer den yngre Slægt V., hvis Navn optoges 1779 af Sorenskriver i Nord-

fjord Nils Nilsen V. (født i Drammen 1755, død i Nordfjord 1809). I sit Ægteskab med Abigael Monrad havde denne 10 Sønner og 4 Døtre.

1) Henrik Ludvig Volrath V., norsk Lærer og Forfatter, født 14. Febr. 1817 i Rerslev paa Sjælland, død i Christiania 19. Juli 1889, kom 1820 til Norge, blev 1838 cand. theol. og det følgende Aar knyttet til Christiania Katedralskole (fra 1852 som Overlærer). Han foretog flere længere Rejser; saaledes besøgte han i 1863 Ægypten, Syrien og Palæstina, som han beskrev først i en Rejseskildring, senere i et udførligt Værk, der udkom i to Udgaver (1879 °g 1889). Han har udgivet en Række populære eksegetiske Arbejder over Evangelierne, en Lærebog i Kirkehistorie, der har oplevet 12 Oplag, og forskellige Lærebøger i Bibelhistorie, af hvilke den mindste Udgave foreligger i over 40 Oplag paa Norsk, desuden i amerikanske Optryk, i Oversættelser paa Kvænsk, Lappisk, Svensk, Engelsk og Gassisk. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *O.A.Ø.*

2) Johan Herman Lie V., Professor i Metallurgi ved Christiania Universitet, er født i Tvedestrand 14. Oktbr. 1858; Student 1876. Efter et Aars Ophold ved den tekniske Højskole i Dresden fortsatte han sine Studier ved Christiania Universitet og tog her Bergeksamen Decbr. 1880. 1881 blev han ansat som Amanuensis ved Universitetets metallurgiske Laboratorium. 1882—85 studerede han væsentlig i Udlandet, særlig ved Stockholm's Bergskole og Stockholm's Højskole, ved hvilken sidste han en Tid var ansat som Amanuensis, videre i Freiberg, Leipzig, Paris m. fl. St. 1886 blev han udnævnt til Professor i Metallurgi ved Christiania Universitet. V. har foretaget en Mængde Rejser rundt om i Norge, over store Dele af Sverige og ellers viden om i Europa, i Studieøjemed og som Deltager ved forskellige videnskabelige Kongresser. Han har udgivet en Række Arbejder af metallurgisk, geologisk og rent teoretisk Indhold, til Dels med et teknisk Tilsnit; bl. a. kunne nævnes hans Studier vedrørende Malmrøstning, Skærstenssmeltning, Kobberbessemering, Gasanalyser, Slagger, om Nikkel o. s. v. Allerede 1881 blev V. knyttet som Medarbejder til Norge's geologiske Undersøgelse og har som saadan særlig været beskæftiget med Undersøgelse af det nordlige Norge's Geologi og af norske Malmforekomster i deres Almindelighed. Bl. a. kunne nævnes hans Arbejder: »Norske Ertsforekomster« (i >Ark. f. Matematik og Naturvidenskab <, 1884—89, i 7 Afdelinger); >Salten og Ranen« (1890); »Dunderlandsdalens Jærnmalmfelt« (1894); >Norsk Marmor« (1897); >De nordsvenske Jærnmalmforekomster og Ofotbanen« (1897—98) o. s. v. I denne Forbindelse kan anføres, at V. arbejdede ivrig for Anlægget af Ofotbanen, og at han har været meget anvendt i Bjærgværksanliggender. V. var i 1893 med at grundlægge det ny Centraltidsskrift »Zeitschrift für praktische Geologie« (Berlin) og skrev her en Række omfattende Arbejder, hovedsagelig om Forholdet mellem Eruptiver og Dannelse af Malmforekomster. De teoretiske Anskuelser, som V. udvikler i disse Arbejder, der til Dels ere blevne oversatte paa forskellige Sprog, have tiltrukket sig stor Opmærksomhed og ere blevne fulgte i Lærebøger (tyske, engelske, italienske, amerikanske o. s. v.). V.'s Interesser førte ham ogsaa ind paa tidligere ubearbejdede videnskabelige Felter, nemlig paa den fysikalske Kemis Anvendelse inden for Metallurgien og Petrografien. Allerede i Ungdomsaarene begyndte han at studere Mineraldannelser i Smeltemasser, og hans første Hovedarbejde (fra 1884) handlede herom. Senere vendte han tilbage til disse Studier og har paa dette Omraade paa Grund af sine Kundskaber baade i Kemi med Metallurgi og i Mineralogi med Geologi leveret vigtige og opsigtsvækkende Studier; særlig nævnes de store Arbejder: »Silikatschmelzlosungen« (I 1903, II 1904) og >Physikalisch-chemische Gesetze der Krystallisationsfolge in Eruptivgesteinen« (i Tschermak's Mitteilungen, Wien, 1905 og 1906). (Litt.: >Norsk Forf.- Leks.« VI). *Cand. min. Carl Bugge.*

3) Johanne V., født Collett, norsk Forfatterinde, født i Christiania 4. Maj 1833, død smst. 22. Juli 1906 som Sporvejsdirektør J. Th. V.'s Enke. Efter at have offentliggjort Lejligheds- og Barnesange, Betragtninger og Smaafortællinger i Pressen, udgav hun >En Børnebog til Julen« [Chra. 1876], »Tilsjøs og iland. Fortællinger for Børn« [Chra. 1880] samt »Fortællinger« [Chra. 1887]. Siden udgav hun Novellerne >En Æresret« [Chra. 1893], »Dagligdags« [Chra. 1896] og >Da Professoren rejste« [Chra. 1900] samt to Bind Smaafortællinger, »Spredt og samlet« [Chra. 1897] og »Fortællinger og Skisser« [Chra. 1902]. Med »Statsraad Collett's Hus og hans Samtid. Erindringer 1814—89« har hun givet et værdifuldt Bidrag til Forstaaelsen af en allerede halvglemt Periode af norsk Tidshistorie. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *C. Br.*

4) Jørgen Herman V., norsk Statsraad, født i Drammen 21. Juli 1784, død i Christiania 12. Jan. 1862, blev Student 1800, cand. jur. 1806 og tjenstgjorde i Finanskollegiets Sekretariat, indtil han 1809 efterfulgte sin Fader i Nordfjords Sorenskriveri. 1812—14 var han ansat som Assessor i Finanskasse-Direktionen, deltog i Stiftelsen af »Nordmandsforeningen« i Kjøbenhavn og vendte i Septbr. 1814 tilbage til Norge. Af Rigsforsamlingen paa Eidsvold var han valgt til Medlem af den under 19. Maj nedsatte Finanskomité og bestyrede efter sin Hjemkomst Finansdepartementet indtil Grev Wedel's Udnævnelse til Statsraad. Senere var han Ekspeditionssekretær til 1822, derefter Statssekretær og udnævntes 1825 til Statsraad. Som saadan bestyrede han Armédepartementet og Justitsdepartementet og var Medlem af Statsraadsafdelingen i Stockholm til 1828; senere var han i en Række Aar fritagen for Embedshverv for at arbejde paa det Udkast til Kriminallov, som i flere Udgaver, rettede og omarbejdede, blev Almenheden forelagt sammen med tilstillede Bemærkninger og Motiver. Af Lovkommissionen udtraadte han 1837, efter at han Efteraaret forud var genindtraadt i Regeringen og havde overtaget Bestyrelsen af Finansdepartementet, som han derefter med enkelte Mellemrum forestod indtil 1849. 1845 blev han stillet under Tiltale for Rigsret for at have bevirket kgl. Resolutioner, der opfattedes som staaende i Strid med Stortingets Beskatningsret, men frifandtes, idet

dog den af ham foranledigede Anordning erklæredes for en Misforstaaelse af Grundloven. 1849—58 bestyrede han fra Tid til anden de forskellige Departementer, var Medlem af de 1852 og 1857 nedsatte Interimsregeringer og fungerede i den sidste Tid (fra 1856 af) som Regeringens Formand. Hans Afskedsansøgning indleveredes 24. Novbr. 1858 paa Kronprinsregentens Opfordring. I sin sidste Levetid optegnede han sine Erindringer, der i 2 Bd. ere udgivne 1871 °g 1895 af den norske historiske Forening. Han deltog 1815 og 1819—25 i Udgivelsen af >Den norske Rigstidende« og 1818—23 af »Juridisk Repertorium«, og af selvstændige Arbejder foreligge fra hans Haand en Række Afhandlinger om Penge- og Skattevæsenet. Et Par Legater ere oprettede til hans Minde, det ene knyttet til Selskabet for Norge's Vel, det andet til den historiske Forening. (Litt.: >Norsk-Forf. Leks.< VI). *O. A. 0.*

5) Lorenz Juhl V., norsk Toldembedsmand og Historiker, foreg.'s Brodersøn, født i Christiania 28. Apr. 1825, død 3. Juli 1901. Efterat have været Bureauchef i Finansministeriets Toldkontor siden 1858 blev V. 1865 udnævnt til Toldinspektør i Fredrikshald, et Embede, han beklædte indtil en Maaned før sin Død. Embedet gav ham Otium saavel til at deltage i det offentlige Liv som til ganske vidtstrakte Studier. 1868—84 sad han som Medlem af Fredrikshald's Kommunestyre, og 1873—79 var han Byens Repræsentant paa Stortinget. Allerede tidligere havde imidlertid det offentlige taget hans grundige Indsigt i alle Slags told- og handelspolitiske Spørgsmaal til Nytte; saaledes var han Medlem af Toldtarifkommissionen af 1858, Formand i den store Toldlovkommission af 1867, ligesom han var Medlem af Toldtarifkommissionen af 1874, af Udskibningskommissionen af 1878 og i Stortinget hele Tiden af Toldkomiteen. En Frugt af denne Indsigt var ogsaa hans Bog »Frihandelens Fremgang og Sejr i Storbritannien og Irlandc [Chra. 1864, svensk Overs. Goteborg 1866], der bidrog til at skaffe Frihandelslæren Udbredelse i de skandinaviske Lande. Senere førtes hans Undersøgelser over paa Socialpolitikkens Omraade i Skriftet »Den norske Arbejders Beskatning og Forbrug« [Chra. 1877]. Resultatet af sine historiske Studier nedlagde han foruden i en større Afhandling om »Norge's Udførsel af Trælast i ældre Tider« [i norsk Histor. Tidsskr. 1886] navnlig i den betydelige og interessante Monografi »Dublin som norsk By. Fra vort ældste Købstadliv« [Chra. 1896], et vægtigt Bidrag til Diskussionen om den norske Kolonisation i Irland og paa de øvrige britiske Øer. *K. V. H.*

6) Nils V., norsk Statsraad, Brodersøn af ovenn. Jørgen H. V., født i Christiania 15. Apr. 1817, død smst. 8. Novbr. 1894, blev Student 1835, cand. jur. 1839, hvorefter han ansattes i Justitsdepartementet, hvor han 1847 blev Ekspeditionssekretær. 1850—60 var han Amtmand i Søndre Bergenhus, 1860—71 Stiftamtmand i Christianssands Stift og Amtmand i Lister og Mandals Amt samt repræsenterede Bergen paa Stortingene 1857 og 1858 og Christianssand paa samtlige Ting mellem 1862—71, hvor han i længere Tid var Præsident i Lagtinget og under en Session Stortingspræsident. Han var Medlem af Unionskomiteen af 1865 og i den senere Tid dennes Ordfører fra norsk Side. 1871 indtraadte han i Regeringen som Chef for Indredepartementet, hvilket han den hele Tid — fraregnet Stockholms-Opholdene — bestyrede, indtil han efter Rigsrettens Dom 1884 fratraadte. Han udnævntes derefter til Amtmand i Buskeruds Amt, fra hvilken Stilling han 1890 aftraadte. Han har deltaget i Udgivelsen af nogle Bind af den Vogt-Arntzen'ske Lovsamling, og et af ham udarbejdet Forslag om Udskiftning af Jordfællesskab ligger til Grund for Udskiftningsloven af 12. Oktbr. 1857. (Litt.: »Norsk-Forf. Leks.« VI). *O. A. 0.*

7) Nils V., norsk Redaktør, foreg.'s Søn, er født i Bergen 27. Oktbr. 1859, cand. jur. 1881. Efter en kort Tids Ansættelse ved det statistiske Centralbureau indtraadte han 1. Oktbr. 1882 som Redaktionssekretær i »Morgenbladet«, hvis Chefredaktør han blev 1. Jan. 1894 ved Chr. Friele's Fratræden og senere har været. Den i flere Retninger forandrede Holdning, Bladet som en Følge af dette Redaktørskifte kom til at indtage, er nærmere omtalt i Art. Morgenbladet. Af størst Betydning i saa Henseende har Bladets Optræden paa det unionspolitiske Omraade været, og navnlig maa det heldige Forløb af Krisen 1905 for en Del tilskrives den Fasthed, hvormed »Morgenbladet« ved Unionsforhandlingernes Stranding krævede Konsulatsagens Fremme og i det hele støttede Ministeriet Michelsen's Politik. Ved Siden af Bladets redaktionelle og politiske Ledelse har V. med Forkærlighed beskæftiget sig med litterær Kritik og Teateranmeldelser (under Mærket —8—). I forskellige journalistiske Organisationer har han taget ivrig Del. Han var saaledes Formand i »Den konservative Presses Forening« fra dens Stiftelse (1892) til 1898. Fra 1897 er han Formand i den norske Afdeling af Styrelsen for nordiske Pressemøder, og han har mødt som den norske Presses delegerede ved flere internationale Pressekongresser. (Litt.: »Norsk Forf. Leks.« VI). *K. F.*

8) Nils Collett V., norsk Digter, er født i Christiania 25. Septbr. 1864, blev Student 1884 og har efter en kort Tids Forsøg paa at studere Jura levet udelukkende for sin Kunst. Til Dels med Statsstipendium har han lange Tider ad Gangen boet udenlands, i Italien, Frankrig, Tyskland, Danmark og Sverige. 23 Aar gl. udgav V. midt i den poesikoldeste Periode i norsk Litteratur et lille Bind »Digte« [Kbhvn. 1887], som i fastformede Vers gengav en heftig følende ung Lyrikers Stemningsbølgen under de haarde Kampaar i Rigsretsepoken. I nøje Forbindelse med disse Digte fra Krigsaarene staar den intime Prosaskildring »Familiens Sorg« [Kbhvn. 1889], som forargede ved den fanatisk ensidige Fremstilling af en ung Oppositionsmands Lidelser og Nederlag som Medlem af en ægte Bureaukratfamilie. Fuld Anerkendelse fra alle Hold strømmede derimod ind over den pragtfulde Digtsamling »Fra Vaar til Høst« [Chra. 1894; nyt, øget Oplag 1903], hvor han saa at sige for fuldt Register lader en mandig Lyriks Orgel bruse i stærk Glæde ved Livet. Ikke mindre formskønne, om end efterhaanden noget dystrere i Stemningen ere

Versene i Samlingerne »Musik og Vaar« [Chra. 1896] og »Det dyre Brød« [Chra. 1900], medens >Fra Christiania« [Chra. 1904] virker mere ujævn. Fortællingen »Harriet Blich« [Chra. 1902] skildrer en ung Piges triste Barndom og tunge Ungdomsresignation efter en skuffet Lidenskab, »Mennesker« [Chra. 1903] indeholder ogsaa Skildringer fra Barnesjæles helligste Liv (»Trold«, »Paradisets Have«, »Frihedens Øjne«) samt det lille kraftspændte Drama »To Mennesker«, der spilledes paa Nationalteateret. (Litt.: C. Nærup, »Ill. norsk Litteraturhist.«; samme, »Stemninger og Skildringer fra nyere norsk Litt.«). *C. Br.*

9) Paul Benjamin V., norsk Politiker og Diplomat, Søn af ovenn. Statsraad Nils V., er født i Christianssand 16. Maj 1863. Efter at have taget juridisk Eksamen 1885 var han (1886—April 1892) Redaktør af »Christianssands Tidende«, derefter (1892—97) Sekretær i det konservative Centralstyre i Christiania og i Aarene 1898 og 1899 politisk Redaktør af »Morgenbladet«. Han var i hele denne Tid meget virksom som politisk Forfatter i Dagspressen og som Taler ved politiske Møder. Efter nogle Aars Praksis som Overretssagfører i Christiania udnævntes han Oktober 1903 til Statsraad (Ministeriet Hagerup-Ibsen) og var i det følgende Aar Medlem af Statsraadafdelingen i Stockholm, derefter Chef for Handelsdepartementet og Revisionsdepartementet, indtil han fratraadte Marts 1905. Han var en af Norge's delegerede ved Karlstad-Forhandlingerne i Septbr. s. A. 1906 udnævntes han til Norge's Gesandt i Stockholm. *K. F.*

10) Peter Herman V., norsk Læge, Bestyrer af Jordemoderskolen i Bergen, født 30. Marts 1829, død 9. Jan. 1900. Han tog medicinsk Embedseksamen 1855, blev Kandidat og senere Reservelæge (1860) ved Christiania Fødselsstiftelse og Lærer og Eksaminator ved Jordemoderskolen. 1870 blev han Bestyrer af Jordemoderskolen og Overlæge ved Fødselsstiftelsen i Bergen, hvor han virkede til sin Død. Han var Æresdoktor ved Kjøbenhavn's Universitet. V. har udgivet en Lærebog for Jordemødre og en Række Afhandlinger særlig over fødselsvidenskabelige Spørgsmaal i norske og udenlandske Tidsskrifter. (Litt.: »Norsk Forf. Leks.« VI; Kjær, »Norge's Læger«). *S. T.*

11) Ragnar V., norsk Sindssygelæge og Psykolog, er født 17. Juni 1870 i Holt ved Tvedestrand, cand. med. 1895, Dr. med. 1901. Han studerede Psykiatri og Psykologi i Udlandet 1897—99, navnlig hos Kraepelin i Heidelberg og Wundt i Leipzig, er Reservelæge ved Gaustad Sindssygeasyl fra 1900 og Universitetsstipendiat i Psykiatri og eksperimentel Psykologi fra 1901. Af hans talrige videnskabelige Arbejder kunne nævnes hans Afhandling for Doktorgraden »Ueber Ablenkbarkeit und Gewohnungsfåhigkeit« (i Kraepelin's »Psychol. Arb.«, 3. Bd.), »Psykiatriens Grundtræk« (1905), »Samfundssygdomme. Forelæsninger for Jurister« (1906), »Das Vorkommen von Plasmazellen in der menschlichen Hirnrinde« (i »Monatsschr. f. Psychiatrie u. Neurologie« 9 Bd) m. fl. Han har ogsaa taget virksom Del i Afholdsarbejdet, bl. a. som medicinsk Medarbejder i Afholdsbladet »Menneskevennen«, og navnlig studeret Alkoholismens Aarsagsforhold og Behandling. *Johan Scharffenberg.*

Vogt [f-], Karl, tysk Naturforsker og Politiker, født 5. Juli 1817 i Giessen, død 5. Maj 1895 i Genève. V. studerede fra 1833 Medicin i Giessen og arbejdede fra 1839 sammen med Agassiz og Desor i 5 Aar i Neuchatel paa naturvidenskabelige Undersøgelser. Han fulgte førstnævnte paa hans Gletscherekspeditioner og var Medarbejder ved hans »Poissons fossiles. Histoire naturelle des Poissons d'eau douce«. 1844—46 levede han i Paris, 1846—47 i Italien og blev 1847 Professor i Giessen, 1852 i Genève. Hans Hovedværker ere: »Zoologische Briefe«, 2 Bd. 1851; »Physiologische Briefe«, 3 Bd., 1845—46; »Bilder aus dem Tierleben« 1852; Pragtværket: »Die Saugetiere in Wort und Bild« og den meget brugte anatomiske Haandbog: »Vogt & Yung: »Lehrbuch der prachtischen vergleichenden Anatomie«, 2 Bd., 1888—94. V. deltog ivrig i Martsbevægelsen 1848, hørte i den tyske Nationalforsamling til yderste Venstre og var en ypperlig politisk Taler. *C. W. L.*

Vogtland [f-] (Voigtland, *Terra advocatorum*), siden II. Aarh. Navnet for de Rigsdomæner ved øvre Eister og Saale, som de tyske Konger lode forvalte ved Fogeder. V. omfatter den sydvestlige Del af det nuværende Kreishauptmannschaft Zwickau, de reussiske Fyrstendømmer, det weimarske Amt Weida, det altenburgske Amt Ronneburg, den preussiske Kreds Ziegenriick og det tidligere Landeshauptmannschaft Hof i det bayerske Regeringsdistrikt Oberfranken. V. blev snart arveligt i Huset Reuss; dog har hele det nævnte Landomraade aldrig udelukkende været de reussiske Fogeders Ejendom. Landeshauptmannschaft Hof kom 1373 under Borggreverne af Nürnberg. Ved Sachsen's Deling 1815 kom Neustädter Kreds under Preussen, der dog senere har overladt den største Del af samme til Weimar. (Litt.: Limmer, »Entwurf einer urkundlichen Geschichte des V.« [4 Bd., Gera 1825—28]). *Joh F.*

Vogué [våge'], Charles Jean Melchior, Marquis, Godsejer, fransk historisk og kunsthistorisk Forfatter, er født 1829. I 1853—54 og 1861—62 foretog han Rejser til Palæstina og Syrien, hvorefter han 1866 udgav: »Mélanges d'architecture orientale« og 1877: »Architecture civile et religieuse en Syrie« samt endvidere: »Les églises de la Terre sainte« (1859); »Le temple de Jerusalem« (1864—65); »Inscriptions sémitiques« (1869—77). I 1873 indtraadte V. i det franske Diplomati og blev Gesandt i Konstantinopel; siden (1875) forflyttedes han til Wien, men tog 1879 Afsked efter Mac Mahon's Fald. Familieforbindelse bragte vigtige Dele af Marskal Villars's Papirer i hans Haand og gav Stødet til en historisk Forfattervirksomhed: »Le maréchal de Villars d'après sa correspondance et des documents inédits« (1888), samt endvidere: »Le duc de Bourgogne et le duc de Beauvilliers« (1900). I 1868 blev V. optagen i *Académie des inscriptions et belles lettres*; 1901 blev han Medlem af *Académie française*. *ff.* *A. K.*

Vogué [våge'], Eugène Marie Melchior, Vicomte de, fransk Forfatter, ovenn.'s Fætter, er født

i Nizza 25. Febr. 1848. Efter nogen Tids diplomatisk Tjeneste i Tyrkiet, Ægypten og Rusland helligede han sig helt historisk og litterær Virksomhed og har bl. a. udgivet: »Syrie, Palestine, Mont Athos, voyage au pays du passé« (1876); »Histoires orientales, chez les Pharaons, Boulacq et Saqqarah« (1879); »Les portraits du siécle« (1883); »Le fils de Pierre le Grand; Mazeppa; un changement de règne« (1884); »Histoires d'hiver« (1885); »Le roman russe« (1886, Studier over Puschkin, Gogol, Turgenjev og Dostojevski), »Souvenirs et visions« (1887), »Le manteau de Joseph Olénine« (1890); »Heures d'histoire« (1893); »Devant le siécle« (1895); »Jean d'Agréve« (1897) o. fl. 1888 blev han Medlem af Akademiet for sit Hovedværk om den russiske Roman. *S. Ms.*

Vogue la galère! [våglagalæ!r], (fr.), »Lad Galejen svømme!«, Ordsprogsudtryk for: Nu er det vovet, Komme, hvad der vil!

Vognler, finsk-ugrisk Folk i det nordøstlige Rusland og nordvestlige Sibirien, Guvernementerne Perm og Tobolsk, deres centrale nuværende Sæde er Landet omkring Floderne Sosva's, Losva's og Konda's øvre Løb, hvor de leve i Ural Bjærgene dels som Jægere og Fiskere, dels som Rensdyrnomader. Efterhaanden ere dog flere af dem gaaede over til at drive Agerbrug; men Folket er i stadig Aftagen og tæller nu knap 6,000 Personer. Om V.'s sproglige Forhold se Magyarer og Magyarisk Sprog og Litteratur. *H.P.S.*

Voie [vwa'], gammelt fransk Rummaal, f. Eks. for Stenkul = 11,7 Hektoliter. *N. J. B.*

Voigt [f-], 1) Johannes, preussisk Historiker, 1786—1863, vandt sig et Navn ved en efter Datidens Forhold meget upartisk Skildring af »Hildebrand als Papst Gregor VII und sein Zeitalter« (1815) og blev 1817 Professor i Konigsberg samt Leder af det derværende Statsarkiv; han tilbragte hele sit Liv her og syslede især med Preussen's Historie i Middelalderen og skildrede den indgaaende i »Geschichte Preussens« (9 Bd., 1827—39), ligesom han udgav *Codex diplomaticus Prussicus* (6 Bd., 1836—61).

2) Georg, tysk Historiker, (1827—91), ovenn.'s Søn, har forfattet et udmærket Værk om Humanismen i Italien (»Die Wiederbelebung des klassischen Altertums«, 1854, 3. Opl., 2 Bd., 1893) og skildret »Enea Silvio de' Piccolomini, als Papst Pius II und sein Zeitalter« (3 Bd., 1856—63). Senere syslede han med den schmalkaldiske Krig og skrev bl. a.: »Moritz von Sachsen 1541—47« (1876). *Kr. E.*

Voigtland se Vogtland.

Voigtländer [f-], Gabriel, tidligere Raadstrompeter i Lübeck, kom 1639 til Danmark som Hof- og Felttrompeter i den udvalgte Prins Christian (V)'s Tjeneste og har gjort sig bekendt som Udgiver af den historisk vigtige Samling »Allerhand Oden und Lieder« (Sorø 1642, 2. Udg. Liibeck 1650), med egne Tekster til 100 Melodier, samlede rundt omkring fra blandt dem, der dengang vare populære. *A. H.*

Voigts-Rhetz [t-], Konstantin Bernhard, preussisk General, født 16. Juli 1809 i Breslau, død 13. April 1877 i Wiesbaden. Han indtraadte i Hæren 1826 og havde 1847 naaet Majorsgraden. Som Generalstabsofficer deltog han med 5. Armékorps i Undertrykkelsen af den polske Opstand. Han beklædte derefter forskellige Særstillinger, var saaledes 1859 — efter det foregaaende Aar at være bleven Generalmajor — Direktør for Krigsdepartementet, 1860 Kommandant i Luxembourg; 1863, i hvilket Aar han forfremmedes til Generalløjtnant, havde han Befalingen over Forbundsgarnisonen i Frankfurt og var 1866 befuldmægtiget ved Forbundsmilitærkommissionen. Under Krigen fungerede han som Stabschef ved 1. Armé og var senere Guvernør i Hannover, indtil han udnævntes til Chef for 10. Armékorps, som han førte med megen Hæder i Krigen 1870—71 ved Metz, Vionville, Orléans, Beaune la Rolande og Le Mans, som han indtog. Kort efter Krigens Slutning maatte han paa Grund af Svaghed tage sin Afsked. *B. P, B.*

Voiron [vwarõ'], By i det sydøstlige Frankrig, Dep. Isére, i 290 M.'s Højde ved Morge, en Bi-j flod til Isére, og Jærnbanen Lyon-Grenoble, har ! en gotisk Kirke, en teknisk Skole, Erhvervskammer, betydelig Industri (Lærred, Silke, Ramié, i Papir, Straahatte, Staalvarer) og (1901) 12,022 Indb. Paa Vouise (735 M.), et Højdepunkt N. f. V., er rejst en Kæmpestatue af den hellige Jomfru. *M. Kr.*

Voirons, Les [levwarõ'], Bjærgkæde i Chablais-Alperne i det franske Dep. Haute-Savoie, 14 Km. 0. f. Genève, hæver sig i Calvaire til 1,486 M. og byder herfra et omfattende Rundskue. *M. Kr.*

Voit [f-], Carl von, tysk Fysiolog, Professor i Fysiologi i München, er født 31. Oktbr. 1831, studerede Medicin og Fysiologi i Göttingen, Wiirzburg og Munchen, idet han særlig sluttede sig til Fysiologerne Wagner, Pettenkofer og Bischoff, hvis Assistent ban blev 1856. Allerede tidlig kastede han sig over Studiet af det Afsnit af Fysiologien, hvor hans Livsværk ligger: Læren om Stofskiftet og det menneskelige Legemes Ernæring. Dels ene, dels sammen med Bischoff og senere med Pettenkofer og en Række Elever (Münchenerskolen) har han foretaget en stor Række Undersøgelser over Næringsstoffernes Betydning for Ernæringen, over Menneskets Næringsbehov under forskellige Livsforhold og Kostens Sammensætning. Hans Undersøgelser fik hurtig direkte Betydning for den praktiske Ernæring ved Ordningen af Bespisningen i Hospitaler og Arbejdshuse, ved Provianteringen for Soldater o. s. v., og hans »Normalrationer« (se Folkeernæring) have overalt væsentlig været lagt til Grund for disse Kostordninger. En fuldstændig Oversigt over Ernæringslæren har han givet i »Handbuch der Physiologie des allgem. Stoffwechsels und der Ernährung« (Hermann's Handbuch d. Physiologie, VI, 1881), hvor man finder Litteraturangivelser over hans Arbejder. *S. T.*

Voitnre [vwaty!r], Vincent, fransk Forfatter, født 1598 i Amiens, død 26. Maj 1648 i Paris. V. var Søn af en Vinhandler, studerede i Paris og fik trods sin borgerlige Herkomst Indpas i de fineste Kredse i Kraft af sit Vid og sine muntre Indfald, blev fremragende Medlem af H6tel-de-Rambouillet-Salonen og tjente først Hertug Gaston af Orléans, senere Richelieu, til sidst Kongen selv; i deres Tjeneste foretog han Rejser til Spanien og Italien og skrev derfra Breve hjem til Paris og fra Paris Breve til Venner, der droge i Felten eller i diplomatisk Mission. I levende Live optraadte V. ikke som Forfatter; han brød sig

kun om at glimre i Selskabslivet, at være galant, frivol og spirituel til Salonbrug, at improvisere j Sonetter og Epigrammer, Rondeaux og Madrigaler over Døgnets smaa Intriger og Pointer. j Heller ikke hans Breve ere betydelige af Indhold, i men Udtryksmaaden spiller i en let kauserende og smidig Form og opdyrker Sproget til en yndefuld og behændig Udtryksfinhed, der indvarsler den kommende Tids, særlig Voltaire's, glimrende Prosa. Først efter hans Død samledes hans »Œuvres« af hans Nevø Pinchéne [1650]; senere Udgaver skyldes Ubicini [1855], Roux [1856] og Uzanne [1880]. *S. Ms.*

Voiturette [vwatyræ't] (fr.) se Motorvogn.

Voivod (polsk wojewoda o: Hærfører) er den gamle slaviske Benævnelse for de Høvdinge, der valgtes til Førere i Krigstid, og gik derfra over til at betegne Valgfyrster i det hele taget i forskellige slaviske Lande samt i Vallachiet og Moldau, I Kongeriget Polen var V. efter Middelalderen Titelen for Guvernørerne af de Provinser, hvori Riget var delt. Ogsaa i Rusland var Titelen V. i samme Betydning i Brug indtil 19. Aarh. I Bulgarien og Serbien kaldes endnu i vore Dage Føreren af et Brudetog for V. *J. 0.*

Voix mixte [vwami'kst] (fr.: »blandet Stemme«), i ældre Tids Sangkunst Betegnelsen for et Register i den menneskelige Stemme, der skulde være en Mellemting mellem Brysttone og Falset; nogen fyldestgørende fysiologisk Forklaring paa V. m. har dog ikke kunnet gives. Smlg. Falset. *S.L.*

Vojeikov, Alexander, russisk Meteorolog, er født 1842 i Moskva, studerede Naturvidenskaberne i St. Petersborg og ved forskellige Universiteter i Tyskland; foretog flere Rejser i en stor Del af Europa, Amerika, Indien og Japan. Fra 1882 Professor i St. Petersborg i fysisk Geografi og Præsident for den meteorologiske Kommission i det russiske geografiske Selskab. V. har udgivet en Række Afhandlinger i Tidsskrifter og desuden: »Die atmosphärische Circulation« (i »Petermanns Mittheilungen«, Gotha 1874); »Die Klimate der Erde« (Jena 1887); »Der Einfluss der Schneedecke auf Boden, Klima und Wetter« (Wien 1889). *W. j—n.*

Vokabler (lat.), de enkelte Ord i et Sprog.

Vokal (lat.). En V. er en Sproglyd, der udtales med en forholdsvis betydelig Aabningsgrad i Munden (se Konsonanter, S. 867). Da hver lille Forskydning i hver enkelt af de bevægelige Munddele ændrer Lydens Beskaffenhed, er V.'s Antal teoretisk set uendeligt; i Praksis nøjes man med at opstille et større eller mindre Antal typiske V. Den nyere Lære om V. stammer især fra Hellwag, der 1781 opstillede det Vokalsystem, der praktisk talt har været eneraadende i Videnskaben til 1867 og endnu spiller en stor Rolle, selv om det tit forklædes ved en anden Opstilling; det ser saaledes ud, idet Stjernen mellem *å* og *å* betegner en V., hvis Eksistens Hellwag anerkendte, og som han kun af Mangel paa en Bogstavtype lod være ubetegnet:

u *ii* *i*
o *ö* *e*
a * *ä*
a

Her stilles V. altsaa op i Rækker, der fra Yderpunkterne *u, ii* og *i* føre ned til *a*; Rækkerne *u—o—å* og *ü—ö—** have Læberunding (Labialisering) tilfælles; Rækkerne *ü—ö—** og *i—e—ä* derimod Tungestilling, idet Fortungen er virksom ved begges Frembringelse. I øverste Række (*u—ü—i*) have vi størst Tilnærmelse mellem de bevægelige Munddele, medens vi ved de andre Rækker faa større og større Aabningsgrad. — Chladni's og Rask's Vokaltavle er følgende, der egentlig kun er en (ikke særlig heldig) Venden op og ned paa Hellwag's:

a
å *o* *æ*
o *0* *e*
u *y* *i*

Senere har man udvidet denne Tavle dels ved at indskyde Mellemled for at faa finere Afskygninger med, dels ved at føje en ny fjerde Række til, der skulde forene *u*-Rækkens Tungestilling og *i*-Rækkens Læbestilling paa lignende Maade, som *y*-Rækken har *u*-Rækkens Læbestilling og *i*-Rækkens Tungestilling. (Se bl. a. Michaelis, »Ueber die Anordnung der Vokale«, 1881).

1867 kom der ved Alexander Melville Bell's Skrift »Visible Speech« en hel Omvæltning i Ordningen af V. Han adskilte langt flere Nuancer end sine Forgængere og stillede dem strengt systematisk op i en Tavle, hvor hver V.'s Plads var gjort afhængig af fire Bestemmelser. Efter Afstanden mellem Tunge og Mundtag sondredes mellem høje eller nære (high), mellemhøje eller mellemnære (mid) og lave eller fjerne (low) V.; efter Tungens Frem- eller Tilbagerykning mellem Fortunge-V. eller (præ)palatale V. (front), Midtunge-V. (mixed; herved tænkte Bell sikkert fra først af paa en »Blanding« eller samtidig Artikulation med For- og Bagtunge) og Bagtunge-V. eller postpalatale V. (back); efter Tungens Form eller Spændingsgrad mellem primære eller snævre (primary eller narrow, ogsaa kaldet tynde) og vide (wide, ogsaa kaldet brede) V.; og endelig efter Læbestillingen i ikke runde og runde eller labialiserede (round) V. Herved faar han altsaa Plads til $3\times3\times2\times2 = 36$ V., mellem hvilke der endda kan indskydes Mellemled af forskellig Art. Eksempelvis skal nævnes, at dansk *i* i *vi, mit* bestemmes som high-front-narrow-not round; den tilsvarende vide (wide) er Lyden i tysk *mit*, engelsk *it*; *y* i dansk *ny, Bytte* er high-front-narrow-round, *ii* i tysk *Hütte* den tilsvarende wide; det svage *e* i dansk og tysk *alle* er mid-mixed-narrow-not round. Der er ikke, som hos Hellwag og Rask, kun een a-Lyd, men forskellige, der anbringes i Rubrikkerne mid-back-wide, low-back-wide og low back-narrow (not round), medens den tf-agtige Lyd, der skrives *u* i Engelsk *butter,* bestemmes som mid-back narrow. Dette fintmærkende System fik navnlig Betydning i Fonetikken og Sproghistorien, efter at det var antaget (og delvis ændret) af Ellis og Sweet og udenfor England især af Storm og Sievers; men det blev ogsaa Genstand for skaanselløs og delvis berettiget Kritik, bl. a. af Trautmann og Techmer, der angreb dels dets alt for retlinede Karakter, dels enkelte af de Definitioner, Inddelingerne beroede paa (især mixed og wide), dels endelig de enkelte Bestemmelser af forskellige faktisk forekommende V. Kompro-

misforslag mellem dette firkantede System og den gamle Trekant fremkom ogsaa, bl. a. hos Lundeli, Viëtor, Passy og Forchhammer. Medens man i praktiske Fremstillinger meget vel kan opstille en Vokaltavle, især naar det blot drejer sig om at systematisere Lydene i et enkelt Sprog, synes det rette videnskabelige Standpunkt at være det at give Afkald paa et altomfattende System, især da et, der skulde kunne opstilles i eet **Plan**; man naar videre ved at tage hver enkelt i Sprogene forekommende Lyd for sig og undersøge den saa nøje som muligt i Henseende til alle de Artikulationsmomenter, der faa Betydning, hvorved man for en stor Del godt kan benytte **Bell's Inddelingsgrunde**, naar man blot ikke opfatter dem for stift eller snævert. — Til disse Inddelingsgrunde komme dog endnu to: en V. kan enten være en ren Mundlyd (med Ganesejlet hævet, saa at det afspærrer Vejen til Næsehulheden) eller nasaleret (med sænket Ganesejl); og endelig betinger Stemmebaandenes Stilling Adskillelsen mellem stemte V. (det normale) og ustemte (hviskede, aandede, pustede) V.

En V. kan i Stavelsen fungere enten — og det vil være det almindeligste — som Stavelsens vigtigste Lyd, dens Top eller Selvlyd, eller som en mindre vigtig Lyd, **Medlyd**; i sidste Tilfælde indgaar den Forbindelse med en anden V. til en Tvelyd eller Diftong (s. d. og Stavelse). (Litt. se under Lyd). *O. Jsp.*

Vokalharmoni vil sige fuldkommen eller delvis Overensstemmelse mellem de forskellige i samme Ord indgaaende **Vokaler**; det er i Reglen, men ikke altid, Lyden i den stærkeste (betonede) Stavelse, der faar Indflydelse paa de andre. I vor Sprogæt findes V. kun spredt, som naar *Kollats* paa Dansk er blevet til *Kalas*, og naar man hyppig kan høre *økonomisk* for *økonomisk* | eller *Parantes* for *Parentes;* smlg. ogsaa fransk *camarade* for *camerade,* italiensk *maraviglia*, *Braganza* af tidligere *miraviglia* (lat. *mirabilia*), *Brigantia.* **Omlyd** kan betragtes som en Art V., der udgaar fra Vokalen i en svag Slutstavelse. Som fuldstændigt System findes V. imidlertid i flere Sprog uden for vor Sprogæt, saaledes i Finsk, hvor den samme grammatiske Endelse har to Former, hvis Anvendelse retter sig efter, om Vokalen i Stamstavelsen er Fortungevokal eller i Bagtungevokal, f. Eks. *kaupungissa* Byen, men *Helsingissä* i Helsingfors, *tuletko* kommer du, men *menet-kö* gaar du. Endnu videre gaar f. Eks. Jakutisk, hvor Flertalsendelsen *-lar* antager hele fire Former, f. Eks. i *agalar*, *äsälär*, *ogolor, dörölör.* Man har endog villet benytte denne regelmæssige Forekomst af V. som en sproglig Inddelingsgrund, idet man har villet slaa alle de Sprog, hvor den findes, sammen i een Æt, hvad der dog ikke er nogen Grund til. *O. Jsp.*

Vokalise (fr.), en **Sangøvelse**, ved hvilken alle Toner synges udelukkende paa Vokaler, for at øve Tonedannelsen uden Hensyn til Tekstartikulation e. 1. **Vokalisere**, at foretage saadanne **Sang**øvelser. *S. L.*

Vokalisēre se Vokalise.

Vokalisme vil sige det enkelte Sprogs (eller Sproggruppens) hele Forraad af Vokaler. Dette er tit karakteriseret ved en eller anden Ejendommelighed, som f. Eks. Nygræsk ved de mange af forskellige tidligere Lyd opstaaede **i-Lyd**; i en Del Sprog mangle ganske enkelte Rækker af Vokaler, saaledes rundede **Fortunge** vokaler (*y, 0,0*) i Italiensk, Spansk, Engelsk, **Russisk**, brede Vokaler i Fransk. Nogle Sprogs V. faar et Særpræg ved Tilbøjelighed til Tvelyddannelser af lange Vokaler, f. Eks. Engelsk, medens andre holde alle lange Vokaler ens fra Begyndelsen til Slutningen; nogle Sprog nasalere meget, f. Eks. Fransk, andre lidet eller slet ikke, o. s. fr. *O. Jsp.*

Vokalmusik kaldes Musik, der er skreven for Sangstemmer med eller uden Ledsagelse af Instrumenter. *S. L.*

Vōkativ (lat.) se **Forholdsform.**

VokS kaldes en stor Gruppe Stoffer, der i mange Henseender staa Fedtstofferne (s. d.) nær, men bl. a. adskille sig fra disse derved, at de ved almindelig Temperatur ere haarde og sprøde, og i kemisk Henseende derved, at Fedtstofferne ere Forbindelser af Glycerin og forskellige Syrer, medens V. indeholder andre Alkoholer end Glycerin og sædvanlig ogsaa andre Syrer end Fedtstofferne. En Særstilling indtager **Japan-V.**, der paa Grund af sine fysiske Egenskaber sædvanlig henregnes til Voksarterne, men som næsten udelukkende bestaar af Glycerider. Paa Grund af denne Forskel i den kemiske Sammensætning udvise Voksarterne ogsaa paa flere Punkter Egenskaber, der adskille dem ret skarpt fra Fedtstofferne, saaledes naar man forsøger at forsæbe dem med Alkalier, idet de herved frigjorte Alkoholer i Modsætning til Glycerin for største Delen ere uopløselige i Vand, hvorfor man sædvanlig betegner V. som helt eller delvis uforsæbelige.

I daglig Tale forstaar man ved V. uden videre Tilføjelse altid **Bivoks**. Angaaende dettes Dannelse se Bier S. 1063. Efter at Honningen er indvunden, udkoges Vokskagerne med Vand, hvorved Resten af Honningen opløses, medens V. smelter og udhældes i flade Kar til Stivning. Det saaledes fremstillede raa eller gule V. (*Cera fiava* ell. *C. citrina)* er gulligt, men, navnlig af oversøiske Sorter, undertiden ogsaa grønligt eller rødligt, lugter af Honning og er næsten uden Smag. Det har Vægtfylden $= 0{,}960 - 0{,}964$, er ved almindelig Temperatur haardt og sprødt, men bliver allerede ved Haandvarme blødt og smelter ved 62—63°. Det er fuldstændig uopløseligt i Vand og i kold Alkohol, delvis opløseligt (Cerotinsyren) i kogende Alkohol, men fuldstændig opløseligt i 35 Dele Æter, i Kloroform, Benzol, Svovlkulstof, fede og æteriske Olier. Naar gul Voks renses ved gentagen Omsmeltning med Vand og i tynde Strimler og i fugtig Tilstand udsættes for Solen, bleges det og bliver rent hvidt, oftest dog med et svagt gulligt Skær, idet det samtidig mister Lugten og bliver mere sprødt, og det kaldes da **hvidt** V., »Jomfruvoks« (*Cera alba*). Baade Smeltepunkt og Vægtfylde stige noget ved denne Behandling, hvis Resultat ogsaa kan naas ved Behandling med Ben- eller Blodkul eller med forskellige hurtig virkende Blegemidler. V. bestaar i Hovedsagen af en Blanding af fri Cerotinsyre og palmitinsurt Myricyl (Myricin), men indeholder tillige en ringe Mængde cerotinsurt Ceryl (Cerotin) samt 12—14 p. Ct. Kulbrinter. Det benyttes i betydelig Mængde i Teknikken, saaledes til Fremstilling af Vokslys (se Lys), til Appretur,

til Fremstilling af Bonevoks, Modelervoks og Vokspapir, til Voksning af Læder o. a. og i Medicinen til Fremstilling af forskellige Salver (Cerater) o. a. Det er Genstand for hyppige Forfalskninger, der enten kunne bestaa i en Indblanding af Kridt, Gips o. 1. eller Stivelse, eller, hvad der er langt hyppigere og ikke altid let at opdage, i Indblanding af Ceresin, **Japan-V.**, Talg, Harpiks, Stearinsyre og Karnauba-V. En Del af disse Indblandinger træffes saa meget hyppigere, som man ofte for at lette Bierne Arbejdet i Kuberne indsætter pressede Tavler, forsynede med opstaaende Ribber, som kunne danne Grundlaget for Cellebygningen, og det er ret almindeligt, at disse Tavler, i Stedet for at bestaa af V., ere lavede af Ceresin o. 1.

Af andre Arter V., der faas fra Dyreriget, kunne nævnes Hvalrav (s. d.) og kinesisk V. Dette er ligesom almindelig V. en Slags **Insektvoks**, idet det faas af en i Kina og Japan levende Skjoldlus, *Coccus cerifera*, der afsætter det paa Grene og Blade, fra hvilke det skilles ved Udkogning med Vand. Det er glinsende hvidt, ligner Hvalrav, smelter ved 81—83°, bestaar hovedsagelig af cerotinsurt Cetyl og anvendes, navnlig paa Produktionsstederne, til Fremstilling af Lys.

Af de Arter V., der stamme fra Planteriget, Plantevoks, kunne følgende nævnes. Karnauba-V. faas af den sydamerikanske Karnauba-Palme *Copernicia cerifera*, paa hvis Blade det danner et Overtræk, tykkere paa Over- end paa Undersiden. Bladene afskæres og tørres i Solen, hvorefter V. kan bankes af i Form af et groft Pulver, der sammensmeltes til store Kager, eller ogsaa udkoges Bladene straks med Vand. Det saaledes vundne raa V. er gulliggrønt med brune Pletter, haardt, sprødt og uden Smag, lugter i frisk Tilstand af Kumarin, men mister efterhaanden Lugten. Det ved Omsmeltning rensede V. har en bleg grønliggul Farve, men ligner ellers i Egenskaber det raa. Det smelter ved ca. 84° eller noget højere og udbreder herved en aromatisk Lugt. Vægtfylden er 0,999. Det er let opløselig i kogende Alkohol og i Æter og bestaar hovedsagelig af cerotinsurt Myricyl. I Europa benyttes det til Erstatning for almindelig V., som Tilsætning til Segllak og i meget stor Mængde til Fremstilling af Skomagervoks, Blanksværte, Bone-V., til Polering af Læder o. 1. Palmevoks bruges som Betegnelse dels for Karnauba-V., dels for en Blanding af Harpiks og V., der faas af den paa Andes-Bjærgene voksende Vokspalme, *Ceroxylon andicola*, hvis Stammer det bedækker i et indtil 6 Mm. tykt Lag. Det vindes ved Afskrabning eller ved Udkogning af Barken med Vand og renses ved Omsmeltning, og ligner derefter i Udseende og Egenskaber Karnauba-V. og bruges som dette, men smelter først ved en noget højere Temperatur, sædvanlig ved 102—105°. Urigtig benyttes Palmevoks ogsaa undertiden som Betegnelse for **Okubavoks**, der faas ved Udkogning af Frugterne af et ved Amazon-Floden voksende, sandsynligvis til Muskatnødfamilien hørende Træ. Det er gullighvidt, blødere end Bivoks, smelter ved 36,5—40° og bestaar af en Blanding af V., Fedt og Harpiks. Det kan benyttes som Tilsætning til Raamaterialet ved Fabrikationen af Lys. Japanesisk V., Japan" **Talg**, hører i kemisk Henseende ikke til **Voks**arterne, men til Fedtstofferne, idet det hovedsagelig bestaar af Palmitin og fri Palmitinsyre. Det faas af Frøene af forskellige Arter *Rhus* (s. d.), af hvilke det vindes ved Udpresning eller Udkogning, renses ved Omsmeltning og bliver derefter i højere eller mindre Grad bleget i Solen. I raa Tilstand har det et blaagraat Skær, i bleget en bleggul Farve, men bliver ved Henliggen udvendig stærkt gult, rødligt eller brunligt og faar hurtig et hvidt, støvet Overtræk. Det er ved almindelig Temperatur haardt, men bliver ved Haandvarme plastisk, smelter ved 48—54° og har en svag, talgagtig Lugt og Smag. Det benyttes som Surrogat for Bivoks ved Fremstilling af Vokstændstikker og Lys og forfalskes hyppig med Talg, Stivelse og Vand, af hvilket det ved Omsmeltning kan bringes til at optage indtil 30 p. Ct. Ogsaa Myricavoks, Myrtevoks hører i kemisk Henseende til Fedtstofferne, idet det hovedsagelig bestaar af Palmitin. Det faas af forskellige Arter af den til Porsfamilien (s. d.) hørende *Myrica* fra Amerika og Afrika, hvis Frugter udkoges med Vand, hvorved V. smelter, afskummes og omsmeltes. Det har en grønlig Farve, men overtrækker sig ved Henliggen med et tyndt, tæt Lag af hvidlig til brunlig Farve. Haardheden ligger mellem Bivoksets og Karnauba-V.'s, Smeltepunktet ved 42—49°, det er uden Smag, men har en svagt balsamisk Lugt, hvorfor det i Amerika benyttes til Lys, da saadanne efter at være slukkede udbrede en behagelig Lugt. I øvrigt anvendes det paa samme Maade som almindelig V. og Karnauba-V. navnlig blandet med disse. *Getah Lahoe*, der faas ved Behandling med Vand af den indkogte Mælkesaft af den paa Java, Sumatra og Ceylon voksende *Ficus cerifiua*, og Kotrævoks, der faas paa lignende Maade af det i Venezuela voksende *Brosimum galactodendron*, og som er den af alle Sorter Plantevoks, der har størst Lighed med Bivoks, have hidtil ikke fundet Anvendelse i Europa. *K. M.*

Voks, Vegetabilsk eller Plantevoks er en Blanding af Fedt og Harpiks, som hos mange Planter udskilles fra Overhuden paa Stængler, Blade eller Frugter. Det danner sammenhængende Lag, der ved nærmere mikroskopisk Undersøgelse vise sig at bestaa enten af meget smaa Korn (hyppigst) eller lodrette og meget tæt stillede Stave eller af Skorper, som f. Eks. hos Palmer (Vokspalmen) kunne blive flere Millimeter tykke. Disse Vokslag have Udseende af en blaalig »Dug«; den kan let aftørres, men kan da hos mange dannes paa ny. V. forekommer hos talrige Sorter Kaal, Agerkaal, Strandkaal, Marehalm og adskillige andre Strandplanter, hos Kakteer og andre Ørkenplanter paa Stængel og Blade. Endvidere er det meget iøjnefaldende hos forskellige Frugter, saasom Blommer, Druer, Slaaen o. s. v. Uden Tvivl nedstammer Vokslag-Fordampningen fra de indenfor liggende Væv, hvilket ogsaa er eftervist ved Forsøg. Hos mange Vandplanter med Flydeblade, hvis Overside er beklædt med et tyndt Vokslag, bevirker dette, at Bladets Overside bliver vandskyende (Aakande, Frøbid). Undertiden er Voksudskillelsen saa betydelig, at

at den kan faa teknisk Betydning (Smlg. Voks). *A.M.*

Voksarter se Voks.

Voksblomst, Benævnelse for *Hoya carnosa* (se Hoya).

Voksbusk, Vokstræ, Benævnelse for *Myrica cerifera* (se Porsfamilien).

Voksbønner se Bønne.

Voksdug, forskellige, lettere og sværere Tøjer, som ere overtrukne med et Lag af bøjelig, farvet Fernis, oftest ogsaa lakerede. Tøjerne udspændes først i Rammer og grunderes med et Lag Lim eller Klister for at faa Porerne lukkede, undertiden paa begge Sider, sædvanlig kun paa Retten, hvorefter der paaføres et Lag Fernis, som efter Indtørring afslibes, hvorpaa man igen ferniserer, afsliber o. s. v., saa ofte det er nødvendigt for Varens Kvalitet. Efter at det sidste Fernislag er afslebet, bliver Mønsteret paatrykt, dersom et saadant skal findes, og derefter følger til sidst en Lakering. Undertiden bliver der ogsaa i den ikke fuldt tørrede Fernis indpresset et Mønster, der giver V. Lighed med Narven hos forskellige Lædersorter, det saakaldte Leather cloth. Til simplere Varer til Indpakningsbrug bliver Fernisen undertiden erstattet med Begolie o. l., idet man da bruger simple Stoffer som Underlag. *K. M.*

Voksende Kort, Søkort, der ere aflagte efter Mercator's Projektion. I dette Kort fremtræde Længdegraderne alle lige store, Breddegraderne derimod tiltagende i Størrelse fra Ækvator ud til Polerne. Kompaslinierne ɔ: Linier, der skære alle Meridianer under samme Vinkel, fremtræde i dette Kort som rette Linier, medens de i Virkeligheden ere snoede Linier. *C. L. W.*

Voksenkollen Sanatorium ligger paa den sydvestre Rand af Voksenaasen i 500 M.'s Højde o. H., ca. 10 Km. fra Christiania; det anlagdes af Dr. J. C. Holm og aabnedes Sommeren 1900. Sanatoriet er med Hensyn til Størrelse og Indretning Norge's betydeligste Sommer- og Vintersanatorium. Det er bekendt for sin naturskønne Beliggenhed og et herligt Skovklima og har stærk Søgning ogsaa fra Udlandet; det ligger mere tilbagetrukket fra den store Færdsel fra Christiania end det bekendte Holmenkollen, hvortil fører bekvem Vej fra V. Angaaende Anlæggets Historie (Holmen-Voksenkolselskabet), Forbindelserne med Christiania m. v. se Holmenkollen. *K. F.*

Voksfigurer. Vokset blev tidlig betragtet som en hellig Ting. Det skyldtes ikke Menneskeværk, men ansaas for en Gudegave. Dets forskellige Former fra flydende Tilstand til glasagtig Sprødhed tillode at give det kunstneriske Former, enten støbte eller tildannede med Haanden. Saaledes blev det tidlig Grundlaget for Bronzestøbning og for plastisk Billedfremstilling. Ægypterne formede Gudebilleder deraf, som den døde fik med i Graven, Grækerne dannede Statuetter af Guddomme, anvendte til Votivgaver. Smaabilleder af Voks, som tillagdes mystisk Undermagt, vare søgte som Vennegaver, og Forbruget var saa stort, at der fandtes Haandværkere, som forfærdigede dem som Markedsvare.

De patriciske Slægter i Rom havde *jus imaginis,* en adelig Forret til at lade forfærdige Buster, Masker, ja hele Figurer, forestillende fædrene og mødrene Aner, og opstille dem i Atrium til deres Minde og Hæder. Ved Jordefærd saas den døde paa sin Baare, iført sine Klæder og med sine Embedstegn, Ansigtet dækket af en Voksmaske, eller der lagdes i Stedet en Effigie i hans Lignelse. I Ligtoget fandtes Skuespillere, klædte i den dødes og hans Forfædres Dragter og med deres Masker for Ansigterne.

Efter den antikke Kulturs Undergang bjærgedes Voksplastikken om Bordpaaden kristne Kirkes Skib og kom Middelalderen igennem til at fremme de samme Formaal i de religiøse Ceremonier, i Folketroens og Slægthistoriens Tjeneste som fra umindelige Tider. I Troslivet skabtes der for Vokset gennem de viede, pragtfuldt udstyrede Alterlys, og gennem Votiv- og Effigiefigurer en Hellighed og en kunstnerisk Fornemhed, som overgik Oldtidens Værdsættelse. Alterlysene fik guddommelig Evne til at sone levendes og dødes Synder, og Voksbilleder af syge Lemmer, dedicerede til Helgener, fik Kraft til Lægedom.

Effigieskikken bevaredes uforandret. Fornemme dødes Billeder i Voks iførte deres Pragtklæder lagdes paa Paradesengen efter den dødes Rang i indtil 40 Dage, som Genstand for Slægts og Venners Pietet, og opvartedes af Tjenerskabet med Spise og Drikke som i levende Live. Effigierne førtes med i Ligtoget, liggende oven paa Kisten, der rummede den døde. Skikken kan historisk paavises i Frankrig fra 12. Aarh. og ophørte der, for de mandliges Vedkommende med Condé (1646), 1683 med Dronning Maria Theresia. I Westminster's Abbedi bevares Henrik V's Effigie fra 1422 og efterfølgende Kongers og Dronningers. Cromwell's slutter Rækken. I Danmark er bevaret tre Effigiebilleder, eet paa Herlufsholm, to fra Kolding paa Nationalmuseet. Moth's Ordbog har Ligstøtte, som dansk Ord for Ligeffigierne.

Effigiet udstillet paa Paradesengen blev bestemmende for Gravmælets Form. Den gotiske Sengs Form kendes i Kongernes Christoffer II's og Valdemar Atterdags Monumenter i Sorø og i Dronning Margrete's i Roskilde, Renaissancens Himmelseng i Christian III's og Frederik II's samme Sted.

I Portrætkunsten anvendtes V. i 15. Aarh. til Miniaturer og fik i 16. til 18. Aarh. en meget stor Udbredelse, og de mangfoldige smaa Kunstværker, der ere levnede fra hine Dage, ere de bedste, der er tilbage af polykrom Billedkunst. De store V. genoplivedes i Ludvig XIV's Tid af hans Hofkunstner Antoine Benoist (1631—1717), hvis Arbejder spredtes til europæiske Hoffer. Paa Rosenborg kunne blandt flere Kong Frederik III's og Dronning Sophie Amalie's V. paavises som Benoist's Arbejder. Fra ham udgik ogsaa Ideen til at samle dem til offentlig Udstilling i Vokskabinetter (s. d.). (Litt.: Bernhard Olsen, »Notitser om Voksplastikken« [Kbhvn. 1895]). *Bernh. O.*

Vokshud kaldes den bløde, noget fortykkede Hud, som dækker Næbroden hos nogle Fuglegrupper, særlig Dagrovfugle og Papegøjer. *O. H.*

Vokskabinetter. Det første V. aabnedes af Antoine Benoist (1631—1717), Portrætmaler

og Vokspoussør hos Kong Ludvig XIV. Benoist var stor Leverandør af Portrætter og legemsstore paaklædte Figurer til det franske og andre europæiske Hoffer, bl. a. til de danske Konger Frederik III og Christian V. Rosenborg-Samlingen ejer flere af hans Arbejder, stammende fra Kunstkammeret. Han kaldte sine V. *cercles.* Hvorledes de vare beskafne, vides ikke, men i det engelske Tidsskrift *The Tattler* for 1709 gives et Billede af et *waxwork*, saaledes som det fandtes i London. Fremvisningen foregik paa et Teater med Gobelinstæppe til Forhæng. Figurerne vare anbragte i en Halvkreds (formodentlig Benoist's *cercle),* og midt i denne stode de fornemste Figurer. Mellem dem fandtes ogsaa mekaniske. Det var jo Automaternes gyldne Tid. Der blev musiceret. Tilskuerpladsen var inddelt i Parketter til forskellige Priser.

De anatomiske V. vare forinden kendte i Italien, og Benoist efterlignede dem. 1721 fandtes et saadant i Hamburg og 1723 det samme i Paris. I 1780 aabnede en Tysker, Curtius, Kong Ludvig XVI's Hofkunstner, et V. paa Boulevarderne i Paris, vistnok i transportabelt Lokale. Med ham kom det dramatisk pirrende: *La caverne des grands voleurs.* Hans Niece og Elev Madame Tussaud fra Bern (1760—1850) blev Lærerinde i Voksarbejde hos Kongens Søster, Madame Elisabeth. Til Trods for sin Hofstilling blev hun i Paris under Terrorismen og slog Mønt af dens Rædsler. Hun fremstillede Marat's Mord og andre Sensationsbegivenheder og tog efter Konventets Bestilling Ansigtsmasker af Robespierre, Fouquier-Tinville, Hébert, Carrier o. fl. efter Henrettelsen samt vistnok tidligere Mirabeau's Livsmaske, der alle eksistere. I 1802 drog hun til England, først ambulant, senere bofast i Baker Street i London, hvor V. endnu er, nydende en ufortjent Berømmelse. Andre V. henvistes til Markeder. Den Tussaud'ske Berømmelses Sejhed fremkaldte ny bofaste V. i Berlin, Kjøbenhavn og Stockholm. I Paris findes Musée Grévin. De have alle til Tider hævet sig over det gamle londonske i Udførelse og i dramatisk Liv. Dette ejer derimod en Interesse i sin store Samling af Kuriosa. *Bernh. O.*

Vokslys se Lys.

Voksmaleri benyttes ofte i samme Betydning som Oldtidens Enkaustik (s. d.). Hvad angaar denne sidste, hvis Teknik har været Genstand for saa mange Undersøgelser og saa mange Tvivl, og som der er kastet nyt Lys over ved de mærkelige Mumieportrætter i Faijûm (se Graul, »Die antiken Porträtgemälde aus den Grabstätten des Faijûm« [Leipz. 1888]), synes Fremgangsmaaden at have været en Paasætning af Voksfarverne med tørre Stifter. Farverne indbrændtes da i den omhyggelig tillavede Flade. V. i moderne Forstand omfatter ingen Indbrænding, men Vokset benyttes som Bindemiddel for Farven eller i alt Fald som Befæstelsesmiddel. Allerede langt tilbage i Tiden har man forsøgt at rekonstruere de gamles V., dels af historisk Interesse, dels for at frembringe en ny brugbar Teknik; i 18. Aarh. syslede Caylus o. a. med Undersøgelser om V., og i 19. Aarh. mente bl. a. Montabert at have fundet et praktisk Voks-Bindemiddel (»Traité complet de la peinture« [1829—30]). I Tyskland, hvor Prof. Roux i Heidelberg i 1820'erne tog Spørgsmaalet om V. op til Undersøgelse, praktiserede man i Malerierne i Konigsbau i München 1833 en Art V. (et af Dammaraharpiks, Terpentinolie og Voks bestaaende Bindemiddel); til Vægmalerierne i Hohenstaufer-Salen i München's Neue Residenz brugtes en af Maleren Fernbach (1793—1851) opfunden Fremgangsmaade (Bindemidlet: Opløsninger af Harpiks, fortyndede med Terpentinolie). Andre Forsøg ved Eichhorn og ved A. Müller i Dusseldorf, særlig den sidstes Metode, ere blevne en Del anvendte i Praksis; Rottmann brugte en Art V. til sine græske Landskaber i Miinchen's Ny Pinakotek, Preller ligesaa til Odyssé - Landskaberne i Weimar-Museet. I England ere nogle af Armitage's Vægbilleder i University Hall udførte med en Blanding af Voks og Terpentin. Naar man overhovedet i nyere Tid ret ofte har forsøgt sig i V. ved Udførelsen af større Vægmalerier, har det gerne været for at komme uden om den vanskelige Freskoteknik og for at opnaa en rigere Kolorit, end denne Teknik fører med sig. *A. Hk.*

Vokspalme se Ceroxylon.

Vokspapir, *Charta cerata,* Papir, der er gjort luft- og vandtæt ved Imprægnering med hvidt Voks eller oftere Parafin eller Ceresin, og som navnlig benyttes til Indpakning af Stoffer, der ere stærkt lugtende, eller som skulle beskyttes mod Luftens Paavirkning, enten fordi de ikke maa tørre ind, eller fordi de ere vandsugende. *K. M.*

Voksplanter kaldes saadanne Planter, hos hvilke der udvendig paa Organernes Overflade eller indvendig i Cellerne udskilles saa store Mængder Voks, at det med Fordel kan opsamles og anvendes til tekniske Formaal. Voksplanternes Antal er ikke stort; et Par Palmer (*Ceroxylon andicola* og *Copernicia cerifera),* nogle Pors-Arter, nogle Sumak-Arter, *Brosimum galactodendron* og *Myristica*-Arter give Plantevoks. *A. M.*

Vokssalve (*Ungventum cerae)* tilberedes af I Del gult Voks og 3 Dele Olivenolie. Benyttes til Forbinding af Saar, Hudafskrabninger o. l. *A. B.*

Vokssvampe eller Vokshat (*Hygrophorus* Fr.), Slægt af *Agaricaceae* (s. d.), temmelig smaa eller middelstore Svampe med regelmæssig kredsformet Hat, midtstillet Fod og tykke, voksagtige Lameller, der ofte have et saftigt Midterlag; Arterne, der oftest ere smukt farvede — gule, røde eller hvide —, vokse mellem Græs og Mos, især paa Enge. *C. R.*

Vokstavler, smaa firkantede eller rektangulære, tynde Træplader, som man overtrak med et jævnt, tyndt Lag Voks, enten paa den ene Side eller paa begge, hvorefter man med en Griffel indridsede Skrift paa Voksfladen, paa lignende Maade som vi skrive paa vore Skifertavler. Saadanne V. brugtes baade af Grækere, der kaldte en saadan V. *pinax, deltos* o. l., og af Romere, hos hvem en V. benævnedes *tabella, pugillaris* eller efter Vokset simpelt hen *Cera.* Man brugte dem især til alle Slags foreløbige Optegnelser, saasom Regnskaber, Dagbøger, Notitser o. s. v. I Skoler fandt de ogsaa stor Anvendelse, idet Eleverne under Lærerens Vejled-

ning øvedes i paa V. at indridse Bogstaver, hele Ord og Sætninger. V. anvendtes ogsaa til Breve. Uden om V. vikledes i dette Tilfælde et Korsbaand, der fæstedes ved et Segl af Voks. Flere Træplader bandtes ofte sammen, saaledes at de dannede en Art Bog. Alle Sider af Træpladerne i en saadan vare overtrukne med Voks undtagen de to yderste, der enten vare helt glatte Træplader eller ogsaa vare prydede med Billedværk. V. kunde anvendes mere end een Gang. Den Griffel (*stylus*), med hvilken man skrev, og som enten var af Metal eller af Elfenben, var nemlig kun tilspidset i den ene Ende, medens den anden gerne var forsynet med en lille, bred, ofte trekantet Plade med en Art Æg, med hvilken man let kunde udglatte Skriften. Der fremkom herved atter en jævn Voksflade, paa hvilken man kunde skrive paa ny. I Pompeji er der fundet mange V., bl. a. en stor Mængde i Cæcilius Jucundus'es Hus. Vokset var smeltet bort, men paa Resterne af Trætavlerne var der oftere Spor af de forsvundne Skrifttræk at opdage, idet Griffelen ikke blot var gaaet igennem Vokset, men havde ridset den under Vokset liggende Træflade. Brugen af V. overlevede Oldtiden. V. anvendtes endnu langt ned i Middelalderen. Eksempler forefindes ofte i Biblioteker og Museer. I Nationalmuseet ses en Bog, dannet af V., der indeholder Optegnelser fra et under Danmark forhen hørende Kloster; lignende Stykker ses i det store kongelige Bibliotek. I det historiske Museum i Christiania opbevares en Noticebog bestaaende af seks Træplader, hvis indvendige Sider ere belagte med Voks og beskrevne. *V. S.*

Voksværk er en gammel, populær og lægekyndig Benævnelse for nogle i Omegnen af Leddene i Underekstremiteterne hos unge Mennesker i Vokseperioden forekommende Smerter, der ikke pleje at give sig til Kende ved objektivt vel kendelige Tegn som Hævelser, Misdannelse, Rødme, Feber e. l. I en længere Periode af den nyere Tid er derfor fra mange Sider mellem Læger Begrebets Berettigelse bleven bestridt som en Fællesdiagnose for flere vidt fra hinanden liggende Lidelser. Tuberkulose o. fl. alvorlige Lidelser give saaledes i længere Tid i Begyndelsen kun Smerter med deraf følgende ringe synlige Tegn. Lignende kan forekomme i Begyndelsen af Svulstudvikling i Knoglerne. Det vilde derfor være uforsigtigt at slaa sig til Ro med en saadan ganske lidet sigende Diagnose som V., fordi man derved kan forsømme alvorlige Lidelsers vigtige Begyndelsesstadier. Det har dog i de senere Tider vist sig, at der sikkert til Navnet V. er knyttet en vel afgrænselig Lidelse, som det er urimeligt at slaa hen som gammel Snak. Der er nemlig ingen Tvivl om, at der hos unge Mennesker i Vækstperioden, omkring 12—18 Aars Alderen, kan optræde en forholdsvis stærk og hurtig Vækst i Knoglesystemet; denne Udvikling af Knoglerne foregaar især ved Enderne — Epifyserne — af de lange Rørknogler, hvorved der viser sig en Mangel paa Fasthed af den egentlige Vækstzone, der derfor bliver mindre skikket til at bære Legemet, og saaledes opstaar der Smerter paa disse Steder. Om end ikke det samme som engelsk Syge — Rachitis — frembyder den nævnte Tilstand dog Ligheder med denne Børnesygdom, og Blødheden, der begrunder Smerterne, giver da heller ikke saa sjældent Anledning til saadanne Misdannelsers Udvikling som Kalveknæ, Hofteskævhed o. l., især hvis de unge Mennesker i denne Periode udsættes for ensformigt, noget strengt Legemsarbejde. Hvis V. optræder ukompliceret med saadanne Forvuksninger, er den at betragte som en ganske ufarlig Tilstand, der efter kortere eller længere Tid ganske taber sig. Men dels selve de nævnte Komplikationer, der kunne udvikle sig ganske snigende, indtil det er noget sent at behandle dem, opfordre til Opmærksomhed for Lidelsen, dels ogsaa Vanskeligheden ved at vide, om man ikke staar over for en Lidelse af endnu alvorligere Natur end de ovenomtalte, bør mane til Opmærksomhed. Ofte vil en omsigtsfuld Observation af Lægen kunne fastslaa Tilfældets alvorligere Betydning i Tide, mulig vil en Röntgen-Fotografering af det syge Parti kunne oplyse et eller andet vigtigt, saa det er en Uforsigtighed at slaa V. hen som noget intetsigende. *E. A. T.*

Vol., Forkortelse for Volumen (s. d.), navnlig ogsaa i Fransk og Engelsk for *Volume*, Bind (af en Bog i flere Bind).

Volans se Flyvefisk.

Volant [vålã'] se Garnering.

Volapük se Schleyer.

Vol-au-vent [vålovã'] (fr.) er en Slags Postej af Smørdej, som bages uden Form, idet der oven paa en rund Plade Smørdej lægges en udstukken Dejrand, nøjagtig af samme Størrelse som Bundpladen. I V. serveres en eller anden Stuvning eller Ragout.

En V. adskiller sig fra en almindelig Postej ved, at Fylden i denne bages sammen med Postejdejen, hvorimod V. bages særskilt og først fyldes ved Anretningen. I daglig Tale i Danmark kaldes smaa V. med Laag altid for Postejer. *R. H.*

Volbach [f-], Fritz, tysk Komponist og Forfatter, er født i Rhin-Landene 17. Decbr. 1861, studerede samtidig Musik og Filosofi og virkede som Dirigent af forskellige Kor- og Oratorieforeninger. Hans Kompositioner ere mest symfoniske Digtninge og Korværker; af hans Skrifter skal nævnes Händel-Biografien i Samlingen >Berømte Musiker<. *W. B.*

Volborthit, et gullig grønt Mineral fra Nisjne Tagilsk i Ural, bestaar af et vandholdigt Vanadat af Kobber, Baryum o. a. *N. V. U.*

Volcano se Magalhaes-Archipel.

Volcānus (i senere Tid alm. Vulcanus), romersk Guddom, svarende til Grækernes Hefaistos. V. er Symbolet for Ilden, navnlig som den voldsomme Naturkraft, der brat kan ødelægge Menneskeværk, modsat Vesta, som repræsenterer den lysende og varmende Arneild. Han dyrkedes derfor fortrinsvis med Forsoningsofre, og det almindelige Kultussted laa uden for selve Byen, paa Mars-Marken. Dog fandtes ogsaa paa selve Forum en Helligdom, Volcanal, som ansaas for grundlagt af Romulus selv og regnedes for et af de ældste hellige Steder. Her skulle ogsaa Romulus og Titus Tatius have sluttet Forbundspagten mellem Romere og Sabinere, og saa sent som paa Plinius den Ældres Tid viste man her et Lotostræ, der skulde være lige saa gammelt som Rom

selv. Volcanal var vistnok et stort Alter eller et omhegnet Arnested under aaben Himmel. Rester af Mure, der formentlig henhørte dertil, af Tufkvadere, ere fundne paa Comitium, ved Rostra. Som den Guddom, der gør Metallet bearbejdeligt, kaldes V. Mulciber. Da græsk Religion trængte ind i Rom, identificeredes han derfor naturlig med Hefaistos, og de græske Forestillinger smeltede delvis sammen med de romerske. I ældre Tid kaldes Maia, en frugtbargørende Gudinde, hans Hustru. Siden dyrkedes Stata Mater sammen med V., en Gudinde, der tænktes at standse Ilden og derfor særlig paakaldtes under de i Oldtidens Rom saa hyppige og farlige Ildebrande.

V.'s Hovedfest var 23. Aug. med Lege ved hans Tempel paa Mars-Marken og ejendommelige Ofringer. Ved en anden Fest, 23. Maj, ofredes til V. de i Templerne anvendte Metalgenstande, navnlig Musikinstrumenter. *H. A. K.*

Volchov, Flod i det vestlige Rusland, Guvernementerne Novgorod og St. Petersborg, danner Afløbet for Urnen-Søen og strømmer med nordnordøstlig Retning til Ladoga. V. har ringe Fald og lave Bredder, der om Foraaret oversvømmes. Dens Længde er 220 Km., og den afvander 70,000 D Km. Dens egentlige Kildefloder ere Lovat, Polista og Schelon, der falde i den sydlige Del af limen-Søen. V. indgaar som Led i det Vischnij-Volotschok'ske Kanalsystem. *H. P. S.*

Vólci, nu Vulci eller Piano di Voce, Oldtidsby i det sydlige Etrurien. Af Byen selv er der nu kun ringe Spor tilbage, men i de omliggende Grave er der gjort talrige Oldtidsfund. *H. H. R.*

Volckmar [f-j, Wilhelm, tysk Orgelspiller og Komponist, (1812—87), gjorde sig paa talrige Koncertrejser bekendt som Virtuos paa sit Instrument og komponerede en Række Orgelsonater, Koncerter og en »Schule der Geläufigkeit fiir die Orgel« m. m. *W. B.*

Vold er i Befæstningskunsten Betegnelsen paa den Jordopfyldning, som findes ved ethvert større Befæstningsanlæg, og som har til Opgave at skabe en fordelagtig og dækket Opstilling for Skytter og Skyts samt at tilvejebringe Dækning imod Skud og Indseende for det umiddelbart bag V. liggende Terrain.

I sin typiske Form forekommer V. i den permanente Befæstning. V.'s Højde (Ildliniehøjden) er her ret betydelig, ofte 6—8 M., om der end i den senere Tid er en Bestræbelse efter at komme bort fra tidligere Konstruktioners meget store Højde. Et Tværsnit af den permanente V. viser foran Ildlinien (s. d.) det egentlige Brystværn, hvis Tykkelse alt efter Arten og Retningen af den Beskydning, som kan ventes, varierer mellem 6 og 12 M. Brystværnets Overflade, Brystværnskronen, har en svag Hældning — imellem 6: 1 og 12: 1 — nærmere bestemt ved, at man fra Ildlinien skal kunne indse og beskyde Anlæggene foran Graven: den dækkede Vej og Glaciet (s. d.). Brystværnskronen forbindes med det naturlige Terrain ved en Skraaning, den ydre Brystværnsskraaning, der, for at modstaa Beskydning, Jordtryk og Vejrligets Indflydelse, har et nogenlunde fladt Anlæg, imellem 2 : 1 og 3 : 2.

Bag ved Ildlinien findes i Almindelighed en gennemgaaende Kanonbænk til Opstilling for Skyts. Kanonbænkens Dybde under Ildlinien retter sig efter Skytsets Skudmaade og Affutering. Tillige findes paa større Strækninger af Volden, ca. 1,40 M. under Ildlinien, et Fodfolksbanket til Opstilling af Skytter. Den indre Brystværnsskraaning, som forbinder Bankettet med Brystværnskronen, staar i Almindelighed med naturligt Anlæg, men afstikkes stejlt, naar Anlæggene skulle sættes i Forsvarsstand.

Bag Kanonbænken og i Reglen ca. 3—4 M. lavere end denne forefindes hyppig en gennemgaaende Kommunikation, den saakaldte Voldgang. Denne forbindes med det bagved liggende naturlige Terrain ved den indre Voldskraaning, der staar med 1/1 eller 5/4 Anlæg.

Endelig fører langs V.'s Fod Voldgaden, en 10—12 M. bred, chausseret Vej, undertiden forsynet med Jærnbanespor.

Forbindelsen imellem Voldgade, Voldgang, Kanonbænk og Brystværn sker som Regel ved Ramper af forskellig Bredde og Hældning, alt efter Arten af den Trafik, der skal foregaa ad dem, sjældnere ved Trapper (Stiger, Lejtere).

Paa Kanonbænken findes med passende Mellemrum til Dækning for Skyts og Mandskab imod Skraaild, enfilerende Beskydning samt Sprængstykker de saakaldte Traverser (s. d.).

Under V. er i Reglen indbygget skudsikre, større eller mindre Betonbygninger til Underbringeise af Mandskab, lettere Skyts, Ammunition o. lign.

Endelig kan paa V. findes særlige Konstruktioner til Dækning at Skyts (Panserkonstruktioner, Skytskasematter), fremdeles Kikkertstationer, Observationsstandpladser, Standpladser for elektriske Lyskastere o. 1. *A. G. N.*

Vold se Legemsbeskadigelse, hvorved dog bemærkes, at dansk L. 11. Maj 1897 er ophævet ved midlertidig Strfl. af 1. April 1905. Ifølge denne Lov er V. paa sagesløs Person altid Genstand for offentlig Paatale, naar enten den angrebne begærer det, eller almene Hensyn efter Paatalemyndighedens Skøn kræver det. Desuden har L. 1905 indført en Række meget betydelige Strafskærpelser for V. mod sagesløs Person, saa snart det ikke drejer sig om en rent forbigaaende Lidelse (Fængsel, Tvangsarbejde indtil 2 Aar, i Gentagelsestilfælde eller naar V. er begaaet mod Forældre og andre Slægtninge i opstigende Linie, samlevende Ægtefælle m. v. Strafarbejde indtil 6 Aar). Falder V. mod sagesløs Person ind under Strfl. § 203 (Saar eller anden Skade), er Straffen altid Fængsel, Tvangsarbejde indtil 2 Aar eller Strafarbejde indtil 6 Aar med en yderligere Skærpelse, saafremt Gerningsmanden har villet saadan Skade eller dog har maattet forudse den som en rimelig eller ikke usandsynlig Følge af Angrebet. Ved Straffens Fastsættelse bliver der at tage særlig Hensyn til, om V. har været udøvet af flere i Forening. Endelig har L. 1905 indført som Tillægsstraf Legemsstraf for V. mod sagesløs Person, naar V. har medført betydelig legemlig Smerte eller et længere Sygeleje eller for længere Tid gjort ham uskikket til Arbejde, og Gerningsmanden enten har villet saadan Følge eller dog har maattet forudse den som en rimelig eller ikke usandsynlig Følge af Gerningen, og han derhos i Løbet af de sidste 5 Aar under en offentlig Sag

for forsætlig V. enten er idømt Frihedsstraf eller en Bøde paa mindst 200 Kr. Legemsstraf kan dog i disse Sager kun anvendes paa Personer mellem 18 og 55 Aar, og kan undlades, saa snart vedkommende er over 50 Aar, samt over for Personer, der ere dømte som ufuldstændig tilregnelige (f. Eks. Taaber); dog kan selvforskyldt Beruselse ikke udelukke Legemsstraf, naar ikke al Tilregnelighed har manglet. Legemsstraffen bestaar i Tamp eller Rotting fra 10 til 27 Slag. Antallet af Slag bestemmes i Dommen. De nærmere Regler for Fuldbyrdelsen ere givne i kgl. Anordn. af 4. Aug. 1905. *A. Gl.*

Vold, Herred, Romsdal Fogderi (skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt), Romsdal Amt, 261 □ Km., hvoraf ca. 6 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,014 Indb., altsaa ca. 4 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Sogn af Eid Præstegæld; det omgives af Herrederne Norddalen, Grytten, Eid, Veø, Vestnes og Stranden. Herredet, der ligger paa Sydsiden af Romsdalsfjorden og har en Kyststrækning af 21,5 Km., er en Fjældbygd, hvor Indfjorddalen gaar ind i den østre og Maandalen i i den vestre Del, begge i sydvestlig Retning; ved disse Hoveddale og deres Sidedale Vikdalen, Berdalen, Voldsdalen, Skaredalen m. fl. i bliver Fjældmassen adskillig gennemskaaren. Blandt de mange betydelige Fjældpartier, der særlig paa begge Sider af Indfjorddalen have smukke Alpeformer, kunne mærkes Taskedalstind (1,595 M.), Grønfonnfjeld (1,639 M.), Finnan (1,550 M.) m. fl. i det østlige Afsnit, Nonstind (1,550 M.), Middagstind (1,556 M.), Troldtind (1,492 M.) m. fl. mellem de to ovennævnte Hoveddalfører og Maanvastind (1,406 M.), Sandfjeld (1,425 M.) m. fl. i Herredets vestligste Del. Evig Is og Sne dækker et Areal af 6 □ Km. Blandt Herredets Vasdrag ere de betydeligste Indfjordelven og Maaneelven med dens Tilløb; der findes efter Kortene 26 Indsøer, af hvilke de største ere Troldvand (1,9 □ Km.) og Maanevand (0,6 □ Km.). — Det dyrkede Areal er forholdsvis lidet og findes sammen med den tætteste Bebyggelse langs Kysterne, særlig ved Voldsbugten, hvor Kirken ligger, samt ved Indfjorden og i den nedre Del af Hoveddalførerne; der findes lidet Naaleskov, men ganske megen frodig Løvskov. Jordbrug og Fædrift samt til Dels Fiskeri ere de vigtigste Erhvervskilder; af industrielle Anlæg findes foruden Mejerier et Par Maskinværksteder og Savbrug. Blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Nedrebø, Vold, Sæbø, Skjelbostad, Vik m. fl. — Herredet har ingen Hovedveje, og de vigtigste Bygdeveje ere Vejene op gennem Maandalen og Indfjorddalen og Kystvejen mellem disse. Med Aalesund og Molde har Herredet Dampskibsforbindelse med Anløbsstederne Vold og Indfjorden. (Litt.: G. Thesen. »Beskrivelse af Romsdal's Amt« [1861]). *N. S.*

Vold, John Mourly, norsk Filosof, er født i Throndhjem 24. Aug. 1850, blev Student 1868, cand. theol. 1873. Han opholdt sig 1873—75 i Christiania, hvor han bl. a. manuducerede i Filosofi. 1876—81 var han Bestyrer af en Amtsskole i Smaalenene. Somrene 1878 og 1883 studerede han Filosofi i Tyskland. Han fik 1881 Kronprinsens Guldmedaille for en Prisafhandling »Om Teleologiens Begreb«. 1888 tog han Doktorgraden med en Afhandling om »Spinoza's Erkjendelsesteori«. 1889 blev han Docent og 1890 Professor i Filosofi ved Universitetet i Christiania. Han har offentliggjort en Afhandling om »Lotze's Ontologi« (i »Norske Univ. og Skole-Annaler«, 1880), og om »Kant's Teleologi« (i »Philos. Monatshefte«, 1882) om »Krause's Darstellung der Kantischen Raumtheorie« (Videnskab. Selsk. Forh., 1885). Hans Forelæsninger for Doktorgraden ere udkomne under Titelen: »Verdensbetragtning, Sokrates og Fantasi« (1889). Han har gennem lange Aar drevet eksperimentelle Studier over Lovene for Drømmelivet og har derom trykt »Expérience sur les rêves« (i »Revue de l'Hypnotisme«, 1896) og »Einige Experimente iiber Gesichtsbilder im Traum« (i »Zschr. f. Psychologie« 1897), »Uber Hallucinationen etc« (i »Allg. Zschr. f. Psychiatrie«, 1900). For øvrigt har han skrevet en Række mindre Artikler, saaledes om Spiritismen, om M. J. Monrad, og fl. I Artiklerne om Drømmene forsvarer V. ejendommelige og interessante Hypoteser af psykofysisk Art. I sine teoretiske Skrifter viser han sig nærmest at tilhøre den af de idealistiske Retninger, der gaar ud fra, at Bevidstheden efter Sagens Natur ikke kan erkende andet end Bevidsthed, og saaledes mener, at Problemet om Stoffet ikke kan løses ad erkendelsesteoretisk Vej. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *Dr. phil. Kr. Aars.*

Voldborg, Herred i det østlige Sjælland, det vestligste i Kjøbenhavns Amt, begrænses mod Øst af Roskilde Fjord, Sømme Herred, fra hvilket det skilles ved Lejre Aa, og Ramsø Herred, mod Vest fra Sorø Amt (Ringsted Herred), Holbæk Amt (Nordløse Herred), fra hvilket det paa et Stykke skilles ved Elverdams- eller Aasturup Aa, og Isefjord, og mod Nord af Frederiksborg Amt (Horns Herred), hvor Vejle Aa for en Del danner Grænsen. Dets Udstrækning fra Nord til Syd er ca. 24 Km., medens dets største Bredde knap er 12 Km. Dets Areal er ca. 192 □ Km., og det havde 1. Febr. 1906: 8,560 Indb. (1801: 6,001, 1960: 8,851, 1880: 8,953, 1901: 8,358), ca. 45 pr. □ Km. Overfladen er især i den sydlige Del højtliggende og bakket (Skovbakke hæver sig her til 114 M., Egestallebjærg til 94 M.); den nordlige Del, der hører til Landtangen mellem Isefjord og Roskilde Fjord, har en mere jævn Overflade. Jorderne ere overvejende sandede med ler- og sandmuldede Pletter; Jorderne mod Nord ere gennemgaaende sandmuldede og de frugtbareste i Herredet. Det er det ufrugtbareste Herred i Amtet, idet der i Gennemsnit gaar ca. 5/6 Hektarer paa 1 Td. Hartkorn; det er forholdsvis rigt paa Skov (ca. 1/7 af Arealet). Af Arealet ere ca. 8,100 Hekt. besaaede, henved 6,600 Hekt. Eng, Græsgang o. s. v. og 2,550 Hekt. dækkede med Skov. Der var i 1903 2,749 Heste, 9,902 Stkr. Hornkvæg, 2,132 Faar og 11,399 Svin. Herredet er delt i 13 Sogne; det samlede Hartkorn er ca. 3,067 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse i 1906 var 1,778. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Sømme Herred, i verdslig Hensende hører det under Lejre Herreds Jurisdiktion. V. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Walbys- eller Valbushæreth (senere forvanskedes det til Val-

borg og derpaa til Voldborg), hørte i Middelalderen til Sjælland's Medelsyssel. Fra 1660 hørte det til Roskilde Amt, indtil dette i 1808 lagdes sammen med Kjøbenhavn's Amt. *H. W.*

Voldbøsse, Haandskydevaaben af svært Kaliber, hvis Projektil havde betydelig større Anslagskraft end de tidligere brugte Forladegeværer, anvendtes i ældre Tider ved Angreb paa og Forsvar af Fæstninger til Gennemskydning af Sapehoveder, Faskiner, Skansekurve o. 1. Dækningsmidler, som Datidens Infanterigeværer ikke kunde gennemskyde. Ved Indførelsen af Bagladegeværer opnaaedes en saa betydelig forøget Anslagskraft, at V., der var meget klodset og uhaandterlig, blev overflødig, og den afskaffedes efterhaanden i de forskellige Landes Hære. *E. P.*

Volden, Herred, Søndmøre Fogderi (skal fremtidig tilhøre Aalesund Politimesterdistrikt), i Romsdals Amt, 251 □ Km., hvoraf 15 □ Km. Ferskvand. (1900) 4,556 Indb., altsaa 9 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld med Austefjorden's Kapel; det omgives af Herrederne Vannelven, Sandø, Ørsten, Hjørundfjord, Hornindalen og Eid. Herredet ligger paa begge Sider af den fra Rovdefjorden i sydlig Retning gaaende Voldenfjord og har mod denne en Kystlinie af 124 Km. Voldenfjorden's indre Del kaldes Austefjorden; den har to Sidegrene, Dalsfjorden og Kilefjorden, og ved disse Fjorde og de derfra gaaende talrige Dalfører deles Herredet i mange Afsnit. V. f. Dalsfjorden og det derfra mod Syd gaaende Steinsvikseid ligger Velsvikskaala (1,022 i M.), Lillehornet (1,108 M.), Bleiskartind (1,255 M.) m. fl.; i Herredets søndre Del mellem Dalsfjorden og Austefjorden, hvor bl. a. Kilspollen med Bjørkedalseidet skærer ind, ligger Felden (1,308 M.), Fannetind (1,302 M.), Kirkefjæld (1,514 M.) og 0. f. Austefjorden Gjura (1,318 M.), Bleia (1,318 M.), Snehornet (1,100 M.) m. fl., medens Fjældene langs Østsiden af den ydre Del af Voldenfjorden blive lavere. Der findes flere betydelige Bræer, der dække et Areal af 7 D Km. Herredets Vasdrag ere samtlige Fjældelve med stærkt Fald; blandt de største ere Dravlauselven, Steinsvikelven, Møreelven, Vikelven, Bjørkedalselven med dens Tilløb; af de efter Kortene 126 Indsøer ere de største Bjørkedalsvand (1,4 □ Km.), Storelivand (1,4 □ Km.) m. fl. De tættest bebyggede og bedst opdyrkede Strøg ligge i forskellige Bygdelag, særlig ved den ydre Del af Voldenfjorden, paa hvis Østside Kirken (opført 1860) ligger, i Steinsvikeidet, Bjørkedalseidet m. fl. St. Blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Bjørkedal nordre og søndre, Ulvestad, Dravlaus, Rotset m. fl.; Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og Jordbunden er i de fleste opdyrkede Strøg frugtbar, ligesom der findes gode Beiter i de lavere Sæterdale. Ogsaa Fiskeriet er af Betydning, ligesaa Skovdriften, men Herredet har ikke Skov nok til eget Behov. Foruden flere Savbrug findes Jærnstøberi, Uldspinderi, Garveri m. v. Herredet staar ved Hovedvej mod Øst i Forbindelse med Hjørundfjord og Ørsten, og over Bjørkedalseidet mod Syd fører Hovedvej til Eid; dertil findes adskillige Bygdeveje saavel langs Kysterne som op gennem et Par af Hoveddalførerne. Volden anløbes af Dampskibe i Routen Bergen—Throndhjem, og Turisttrafikken kan om Sommeren være ret betydelig. (Litt.: G. Thesen, »Beskrivelse af Romsdals Amt« [1861]). *N. S.*

Voldermisse, gammel dansk Benævnelse paa Valborg-Messe, 1. Maj, D. L. 2—13—2; 3—13—43. *Ludv. H.*

Voldgift. Om V. i egentlig Forstand taler man, naar en Tvistighed ved Overenskomst mellem Parterne henskydes til endelig Afgørelse ved een eller flere Tredjemænd i Stedet for ved Domstolene. Er det ikke Meningen, at Afgørelsen skal være bindende, idet vedkommende Tredjemand kun skal gøre Forslag til en Ordning, som Parterne da efter Behag kunne enten forkaste eller antage, foreligger der ikke V., men Mægling. Grundlaget for Voldgiften dannes af Parternes Voldgiftsaftale (*compromissum*), der enten kan angaa en allerede opstaaet Strid eller have Hensyn til Tvistigheder, som fremtidig maatte rejse sig imellem dem. Dog vil man næppe anerkende Gyldigheden af en Overenskomst, hvorved to eller flere Personer forpligte sig til i alle mulige mellem dem opstaaende Tvistigheder at underkaste sig V. Kun paa Omraader, hvor ingen Domstole findes, f. Eks. i Forholdet mellem Staterne, vil man anse en saadan ganske almindelig holdt Voldgiftsaftale for gyldig. Voldgiftsaftalen maa angive de Punkter, som skulle gøres til Genstand for V., og indeholde de nødvendige Bestemmelser om Voldgiftsmændene, der enten kunne være udtrykkelig nævnte eller bestemte til senere Udpegning ved Parterne eller Tredjemand. Skal Udpegningen ske ved Parterne, ville disse i Reglen hver for sig have at udpege et lige stort Antal. Overtagelse af Hvervet som Voldgiftsmand er en frivillig Sag. Dog er det i Norge en Pligt for Forligskommissionerne at afsige Voldgiftskendelser i Sager angaaende Gældsfordringer, der ikke overstige 500 Kr. og ikke angaa et vidtløftigt Regnskab, og som derhos kunne afgøres efter, hvad Parterne skriftlig anbringe eller forklare og fremlægge til Protokollen. Hvis Voldgiftsaftalen ikke indeholder nærmere Regler om Forhandlingerne for Voldgiftsmændene, maa de fornødne Bestemmelser i saa Henseende træffes af disse selv. Hverken den danske eller den norske Lovgivning indeholder almindelige Regler om V., og de for Domstolene gældende processuelle Forskrifter kunne ikke her komme til Anvendelse. Det maa dog være Voldgiftsmændenes Pligt at give begge Parter en saa vidt muligt lige Adgang til at blive hørt og til at gøre sig bekendt med Modpartens Anbringender. Vidneafhøring i egentlig Forstand o: Afhøring under den sædvanlige Tvang og det sædvanlige Ansvar kan ikke finde Sted for en Voldgiftsret, men kun for Domstolene. Derimod kan Voldgiftsretten selvfølgelig modtage Forklaringer, som frivillig afgives for den. Hvis der er flere Voldgiftsmænd, og de ikke kunne enes om Sagens Afgørelse, maa i Mangel af anden Aftale Beslutningen fattes efter absolut Stemmeflerhed. Staa Stemmerne lige, kan intet Resultat naas, medmindre det for dette Tilfælde er vedtaget, at en af Voldgiftsmændene eller af en Tredjemand udnævnt Opmand skal træffe Afgørelsen. Opmanden vil i Reglen være bunden

til de Alternativer, om hvilke Voldgiftsmændene have samlet sig, saaledes at han helt maa slutte sig til et af dem. Dog kan han ogsaa træffe en Afgørelse, som ligger imellem dem, og som kun er kvantitativt forskellig fra dem. Voldgiftsmændene ville i Reglen ikke være forpligtede til at afgøre Sagen efter gældende Lov og Ret; det vil tværtimod oftest være Meningen, at de skulle være frit stillede og fælde deres Kendelse efter bedste Skøn. Voldgiftskendelsen er bindende for begge Parter, men kan ikke umiddelbart eksekveres. Hvis den, hvem den paalægger at udrede noget, ikke vil efterkomme den, maa Modparten sagsøge ham dertil ved Domstolene; men under en saadan Sag vil Voldgiftskendelsen uden videre blive lagt til Grund for Dommen, medmindre Voldgiftsaftalen viser sig at være ugyldig, eller Voldgiftsmændene have overskredet Grænserne for deres Myndighed eller i øvrigt gjort Brud paa deres Pligter. I saadanne Tilfælde vil Voldgiftskendelsen blive tilsidesat. Skulde en Part i Strid med Voldgiftsaftalen indbringe Sagen for Domstolene, vil den blive afvist. (Litt.: H. Munch-Petersen, »Den danske Civilproces« I 506—15; Fr. Hagerup, »Forelæsninger over den norske Civilproces« I, 2. Udg. 144—53).

V. har særlig i den nyere Tid faaet en meget stor Udbredelse, og det kan heller ikke nægtes, at den efter Omstændighederne kan frembyde visse Fordele fremfor almindelig Rettergang, baade i Henseende til Hurtighed og Billighed og i Henseende til Afgørelsens Rigtighed. Særlig paa sin Plads er den i saadanne Tilfælde, hvor det væsentlig kun drejer sig om en korrekt Opfattelse af faktiske Forhold af meget speciel Natur eller om en Vurdering af en Persons Handlemaade ud fra de i visse snævrere Kredse uddannede ejendommelige Sædvaner. Naar Tvistigheder af denne Art bringes for Domstolene, ville disse dog som oftest være nødte til at bygge deres Dom paa et af sagkyndige afgivet Skøn, og det kan da synes en naturlig Genvej at lægge selve Afgørelsen i de specielt sagkyndiges Haand. Jævnlig taler man i øvrigt om V., skønt Parternes Underkastelse under den ikke er frivillig, men paabudt i Lovgivningen, naar de dog have en større eller mindre Indflydelse paa Voldgiftsrettens Sammensætning. V. er saaledes i dansk Ret paabudt i Sager angaaende Afløsning af Jagtret og i visse Tvistigheder mellem Mester og Lærling. Endnu bemærkes, at V. ikke blot er anvendelig som Erstatning for almindelig Rettergang — dette Tilfælde haves i det foregaaende alene for Øje —, men efter Omstændighederne ogsaa, hvor det gælder om at fastsætte Vilkaarene for Stiftelsen af et nyt Retsforhold mellem Parterne, og hvor følgelig ingen Domstolsafgørelse kan erholdes (se nedenfor under III). I internationale Forhold, hvor der hverken findes Lovgivningsmagt eller Domstole, bliver V. endelig det eneste Middel til fredelig Afgørelse af Tvistigheder, som ikke kunne bilægges ad den indbyrdes Forhandlings Vej.

Der skal nu gives en Oversigt over nogle af de vigtigste Omraader, hvor V. i Nutiden spiller en Rolle.

I. Børsvoldgiftsretter (Arbitrage). I Forbindelse med mange Børser, Handelskamre og Handelskorporationer er der oprettet staaende Voldgiftsudvalg til Afgørelse af Tvistigheder, som udspringe af Handelsforretninger. Nogle Steder, saaledes i Østerrig, ere de paabudte ved Lovgivningen, og Benyttelsen af dem er til Dels obligatorisk, men som oftest have de Karakteren af rent private Foranstaltninger og træde kun i Virksomhed, naar Parterne underkaste sig deres Afgørelse. I Kjøbenhavn findes for Tiden (1907) en Række saadanne Voldgiftsudvalg, nemlig for Kornhandelen (siden 1883), for Foderstoihandelen, for Smørhandelen (begge siden 1889), for Frøhandelen (siden 1899), for Kaffehandelen (siden 1900) og for Jern- og Metalbranchen (siden 1902). De nævnte Udvalg ere alle organiserede af Grosserersocietetets Komité, som vælger Medlemmerne af dem for et Aar ad Gangen og fastsætter Reglementer for deres Virksomhed. Kun et mindre Antal af Medlemmerne (fra 3 til 5 eller i Tilfælde af Uenighed 7) deltager i Afgørelsen af den enkelte Sag. Udvalgene ere kompetente i alle Tvistigheder, som opstaa af Handeler, der indgaas med Benyttelse af de af Grosserersocietetets Komité udarbejdede Slutseddelformularer, medmindre Udvalgene selv finde, at vedkommende Tvist ikke egner sig til deres Afgørelse. Dog kan i hvert Fald visse Udvalgs Mellemkomst ogsaa paakaldes i Anledning af Handeler, der ikke ere indgaaede med Benyttelse af de nævnte Formularer, naar begge Parter skriftlig forpligte sig til at anerkende Udvalgets Kendelse som endelig og forbindende. Dersom nogen af Parterne i en ved et Voldgiftsudvalgs Mellemkomst afgjort Strid nægter at efterkomme Udvalgets Kendelse, gør Formanden Indberetning til Grosserersocietetets Komité, der da, hvis den paagældende ikke inden en passende Frist retter for sig, opslaar hans Navn paa den sorte Tavle i Børssalen. (Litt.: De af Grosserersocietetet siden 1888 udgivne Handelsberetninger).

II. Voldgift i Tvistigheder mellem Arbejdsgivere og Arbejdere. I Art. Arbejderdomstole er det omtalt, at der i mange Lande findes særlige offentlige Myndigheder, til Dels fremgaaede af Valg af Arbejdsgivere og Arbejdere, med det Hverv at afgøre Stridigheder angaaende Forstaaelsen af Arbejdskontrakter. Ved Siden heraf bliver der dog overalt gjort Brug af privat V. i samme Øjemed, og en særlig stor Betydning har denne Institution faaet i Lande, hvor der ingen egentlige Arbejderdomstole findes. Dette gælder saaledes bl. a. om England. Den engelske Lovgivning har vel gjort forskellige Tilløb til at oprette Arbejderdomstole eller dog til at udruste de ad privat Vej skabte Institutioner af tilsvarende Art med visse offentligretlige Beføjelser, men disse Tilløb have ikke ført til noget Resultat, og de paagældende Love ere nu (siden 1896) atter ophævede. Derimod har den private V. spillet en betydelig Rolle i England, hvor permanente Forligs- og Voldgiftsudvalg for Tvistigheder mellem Arbejdsgivere og Arbejdere have eksisteret siden 1860. Da de stedse ere rent private Foranstaltninger, er deres Sammensætning og Virkemaade naturligvis meget forskellig; men enkelte fælles Træk kunne dog anføres. De bestaa saaledes alle af et lige stort Antal Repræsentanter for Arbejdsgivere og Arbejdere, der i Reglen vælges af de faglige Or-

ganisationer. Deres Opgave er i første Linie at søge opstaaende Uoverensstemmelser fjernede ved indbyrdes Forhandling. Fører denne ikke til noget Resultat, afgøres Sagen ved Afstemning; men da begge Parter ere lige stærkt repræsenterede og Formandens Stemme kun undtagelsesvis gør Udslaget, opnaas der ofte heller ikke ad denne Vej nogen Løsning. Den egentlige Afgørelse træffes da i Reglen af en enten permanent eller for Tilfældet udset Voldgiftsdommer, i Forhold til hvem Medlemmerne af Udvalget nærmest fremtræde som Advokater for Parterne. Sjældnere anvendes flere Voldgiftsdommere. Ved en Lov af 1896 er der givet Handelsministeriet (*board of trade*) Anvisning paa efter derom fremsat Ønske at udnævne Voldgiftsdommere, hvorhos der er paalagt det forskellige andre Pligter i Henseende til Udjævning af Stridigheder mellem Arbejdere og Arbejdsgivere. Ogsaa de fleste Handelskamre have (siden 1890) oprettet Udvalg bestaaende af Repræsentanter for baade Arbejdere og Arbejdsgivere med den dobbelte Opgave at mægle Forlig og yde Bistand ved Udpegning af Voldgiftsmænd. Med de her skildrede engelske Forhold frembyder Udviklingen i Danmark mange Lighedspunkter. Heller ikke her findes der særlige Arbejderdomstole, og man har derfor, da sædvanlig Rettergang i Tilfælde af den her omhandlede Art er upraktisk, været henvist til private Foranstaltninger, der imidlertid i de senere Aar have faaet stor Udbredelse. I næsten alle Fag have de organiserede Arbejdere og Arbejdsgivere specielle Voldgiftsretter til Afgørelse af Tvistigheder angaaende Forstaaelsen af Akkordpriser og andre Bestemmelser i de bestaaende Overenskomster. V. er ikke altid obligatorisk, men hvor dette er Tilfældet, maa ingen Strejke eller Lock-out finde Sted angaaende Tarifspørgsmaal, saa længe Tariffen ikke efter Opsigelse er traadt ud af Kraft. Foruden de her nævnte specielle Voldgiftsretter findes der ogsaa en Institution af mere almindelig Natur. Efter at der nemlig først i 1898 var oprettet et saakaldet »Fællesudvalg til Afgørelse af Arbejdsstridigheder«, blev det ved den almindelige Overenskomst mellem »Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening« og »De samvirkende Fagforbund«, ved hvilken den store Lock-out af 1899 afsluttedes (Septemberforliget), bestemt, at hvis enten en af Hovedorganisationerne eller en underordnet Organisation eller en enkelt Arbejder eller Arbejdsgiver gjorde Brud paa Overenskomsten, skulde Spørgsmaalet — i Mangel af særlige Regler — indbringes for Hof- og Stadsretten som vedtaget Værneting, eller hvis der blev vedtaget en Lov, som fastsatte Vidnepligt over for en af Hovedorganisationerne oprettet permanent Voldgiftsdomstol, da for en saadan. En Lov af det ønskede Indhold udkom 3. April 1900, og den permanente Voldgiftsdomstol traadte derefter i Virksomhed. Den bestaar af 6 Medlemmer, valgte af de to Hovedorganisationer uden for deres egne Bestyrelser med Halvdelen af hver, og en af disse 6 i Forening blandt Landets Jurister valgt Formand.

Det er hidtil forudsat, at de Tvistigheder, som skulle afgøres ved V., angaa Fortolkningen og Gennemførelsen af bestaaende Arbejdskontrakter. V. kan imidlertid ogsaa tænkes anvendt til Fastsættelse af fremtidige Arbejdsbetingelser, og disse to Grupper af Tilfælde glide ofte over i hinanden, da Industriens Arbejdskontrakter regelmæssig ere opsigelige med forholdsvis kort Varsel og i hvert Fald altid ere tidsbegrænsede. Det har jo nemlig ikke saa stor Værdi at faa en Afgørelse af, hvilken Ret der hjemles ved en bestemt Kontrakt, naar den, hvem Afgørelsen gaar imod, kan frigøre sig for alle fremtidige Følger af den ved helt at ophæve Kontrakten. Hvor denne ikke har i hvert Fald en vis Varighed, ville Tvistighederne derfor som oftest dreje sig om de fremtidige Arbejdsbetingelser. Til Forebyggelse af, at saadanne Tvistigheder medføre Arbejdsstandsninger, have Lovgivningerne i flere Lande truffet Foranstaltninger, der dog have en temmelig forskellig Karakter. I Tyskland fungere de der eksisterende *Gewerbegerichte* (se Arbejderdomstole) ogsaa som Forligs- og Voldgiftsretter med Hensyn til Stridigheder om Vilkaarene for Arbejdets Fortsættelse eller Genoptagelse. De faa i saadanne Tilfælde en udvidet Sammensætning og skulle altid træde i Virksomhed, naar begge Parter forlange det. Hvis Forlig ikke opnaas, kan Retten afsige Dom med almindelig Stemmeflerhed. Udfaldet af Forhandlingerne bliver at offentliggøre; men selv hvor Dom afsiges, er den ikke juridisk bindende for Parterne. I England have Handelsministeriets Beføjelser i Tilfælde af Arbejdsstridigheder (jfr. ovenf.) lige saavel Hensyn til Tvistigheder om fremtidige Arbejdsvilkaar som til de rene Retsspørgsmaal; men i øvrigt har den engelske Lovgivning ingen Foranstaltninger truffet til Forebyggelse af Arbejdsstandsninger. Dette er derimod i høj Grad Tilfældet med de engelske Kolonier i Australien. Nogle af disse staa ganske vist nærmest paa samme Standpunkt som Moderlandet; men andre, saaledes Sydaustralien og New Zealand, have grebet til meget radikale Forholdsregler for at forhindre Strejker og Lock-out'er. Mest bekendt og videstgaaende er den new-zealandske Ordning, der stammer fra 1894, men senere gentagne Gange er bleven ændret (ny almindelig Lov 20. Oktbr. 1900 med Tillæg af 7. Novbr. 1901). Ifølge disse Love er der oprettet Forligsraad *{boards of conciliation)* bestaaende af et lige stort Antal Arbejdere og Arbejdsgivere, valgte af de i Distriktet indregistrerede Fagforeninger og Mesterforeninger. Personer, som staa uden for disse, have ingen Indflydelse paa Raadets Sammensætning, men ere dog underkastede dets Afgørelser. Raadet vælger en udenforstaaende, upartisk Person til Formand. Klage tor Raadet kan rejses af Arbejder- eller Arbejdsgiverorganisationer og af isolerede Arbejdsgivere (men ikke af Arbejdere). Nogen frivillig Underkastelse under Raadets Afgørelser fra den anden Side er unødvendig. Raadet er ikke blot berettiget til at afhøre Vidner, men kan personlig anstille Undersøgelser paa Arbejdspladser o. lign. Det mægler først Forlig og afsiger derefter, hvis saadant ikke opnaas, en Kendelse. Denne kan dog ikke eksekveres, naar en af Parterne inden en vis Frist fordrer Sagen henvist til den centrale Voldgiftsdomstol *{court of arbitration),* der bestaar af 3 af Koloniens Guvernør paa 3 Aar udnævnte Medlemmer (en Ar-

bejdsgiver og en Arbejder samt en Højesteretsdommer som Formand). Voldgiftsdomstolen, der ogsaa kan fordre Forretningsbøger og Regnskaber fremlagte, afgør Sagen endelig. Dens Afgørelse, der kun gælder for en bestemt Tid (ikke over 3 Aar), skal adlydes under Straf af Bøder. Den kan gøres anvendelig paa alle Arbejdsgivere og Arbejdere i det paagældende Fag, selv om de ikke formelt have været Parter i Sagen. Naar Sag er rejst, er Strejke eller Lock-out under Straf forbudt. Den new-zealandske Ordning er bleven modtagen med Bifald af Arbejderne, hvorimod Arbejdsgiverne gennemgaaende have været erklærede Modstandere af den. I Danmark har »Kristeligt dansk Fællesforbund af Arbejdsgivere og Arbejdere« virket for Indførelse af en Ordning som den new-zealandske, men de af Forbundet til Rigsdagen indgivne Andragender have hidtil mødt bestemt Modstand baade hos Arbejdernes og Arbejdsgivernes Repræsentanter. Heller ikke privat V. har i Danmark spillet nogen større Rolle ved Fastsættelse af fremtidige Arbejdsbetingelser. For Norge se Art.'s Slutning. (Litt.: Cordt Trap, »Arbejderdomstole og Forligs- og Voldsgiftsnævn« [1893]; »Forliknings- och Skiljenämndskomiténs Betänkande« [Stockholm 1901]; »Arbejdsstandsningen af 24. Maj 1899«; »Erster internationaler Bericht iiber die Gewerkschaften 1903«, S. 47 ff.; S. Trier, »Tvangsvoldgift paa New Zealand« [»Nationaløk. Tidskr.« 1904 S. 433 ff.]; »Rigsdagstidende« 1902 — 03, Till. B. Sp. 1063 ff. [Oversættelse af den new-zealandske Lov]).

III. V. i internationale Tvistigheder. 1. Tiden indtil 1871. V. i internationale Tvistigheder var allerede kendt i Oldtiden og anvendtes navnlig hyppig i Forholdet mellem de mange græske Smaastater. Ogsaa i Middelalderen vare Voldgiftsafgørelser ret almindelige; men det er i denne Periode ofte vanskeligt at skelne mellem Mægling og egentlig V. Fra den nyere Tids Begyndelse og navnlig siden c. 1600 forsvinder V. derimod mere og mere af Staternes Praksis, hvilket sikkert hænger sammen med Udviklingen af Suverænitetsbegrebet og Absolutismen og med den deraf følgende ængstelige Holden paa sin egen Selvstændighed og Værdighed, som er karakteristisk for Staternes udenrigske Politik i det 17. og 18. Aarhundrede. At heller ikke Revolutionstiden og Napoleonskrigenes Tid, da al Folkeret traadtes under Fødder, var Voldgiftstanken gunstig, siger sig selv. Dog falder netop i denne Periode den engelsk-amerikanske Handels- og Venskabstraktat af 19. Novbr. 1794, der henviste en Række Tvistigheder til Afgørelse ved V., og fra hvilken man plejer at datere den moderne Voldgiftsbevægelse. I Løbet af det 19. Aarh. indtræder der dernæst efterhaanden et Omslag, idet navnlig England og de forenede Stater vise en stigende Tilbøjelighed til at underkaste sig V., baade i deres indbyrdes Forhold og i Tvistigheder med andre Magter, særlig de syd- og mellemamerikanske Republikker.

2. Tiden fra 1871 til 1899. Et mægtigt Stød fremad fik Tanken om Voldgifts Anvendelse i internationale Forhold ved den berømte Alabamasag (s. d.). Ved Traktaten i Washington 8. Maj 1871 blev denne Sag tillige med en Række andre Uoverensstemmelser mellem England og de forenede Stater henvist til Afgørelse ved V. Størst Interesse knytter sig til Dommen i selve Alabamasagen (afsagt i Geneve 14. Septbr. 1872), baade fordi den dreiede sig om meget betydelige Beløb, og fordi netop denne Sag havde givet Anledning til en meget betænkelig Ophidselse af Gemytterne i begge de interesserede Stater. At den engelske Regering bøjede sig for Dommen, skønt den fremkaldte stor Misfornøjelse i England, styrkede Tilliden til Voldgiftsinstituttet og vakte de folkeretlige Forfatteres Interesse for det. Alabamasagen affødte ikke blot i sig selv en meget righoldig Litteratur, men siden dens Afgørelse har Spørgsmaalet om V. i internationale Forhold til Stadighed staaet paa Dagsordenen. Hertil har det ogsaa i høj Grad bidraget, at der efterhaanden har dannet sig en Række dels nationale, dels internationale Organisationer, som have sat sig til Opgave at virke for Voldgiftstankens Realisation. Blandt disse maa særlig fremhæves de forskellige Fredsforeninger, hvis Virksomhed gaar tilbage til Aarhundredets første Halvdel (se Fredssagen), det i 1873 stiftede Institut du droit international (s. d.) og endelig siden 1889 »Den interparlamentariske Union« (se Fredssagen). Navnlig den sidste Organisation har haft stor Betydning. Idet den kun bestaar af nuværende og tidligere Medlemmer af de forskellige Staters lovgivende Forsamlinger, og idet den i det hele koncentrerer sin Virksomhed om de for Tiden opnaaelige Fremskridt, har den haft lettere ved at øve Indflydelse paa Regeringernes Holdning end f. Eks. Fredsforeningerne.

Hvad Regeringernes Stilling til Bevægelsen angaar, da kunne de sidste Decennier af det 19. Aarh. for det første opvise et stadig stigende Antal Tilfælde af V. i internationale Tvistigheder. Særlig Interesse knytter sig til den store Sag mellem England og de forenede Stater angaaende Fiskeriet i Beringshavet (afgjort 1893), idet den har haft en ikke ringe Betydning for Uddannelsen af de nu almindelig fulgte Regler om Voldgiftsproceduren. Danmark har kun een Gang været Part i en international V., nemlig i den saakaldte Butterfield Sag, under hvilken Nordamerika gjorde Krav paa Erstatning for Skade, tilføjet en amerikansk Undersaat ved Tilbageholdelse af to ham tilhørende Skibe paa St. Thomas 1854 — 55. Sagen afgjordes 1890 til Gunst for Danmark. Sverige og Norge har i den heromhandlede Periode haft to Voldgiftssager, nemlig med Brasilien (afgjort 1872) og med Chile (afgjort 1896). — Men foruden at V. saaledes faktisk har fundet en stadig hyppigere Anvendelse i internationale Forhold, have dernæst adskillige Stater i den nyere Tid indladt sig paa Afslutning af Traktater, hvorved de paa Forhaand binde sig til i paakommende Tilfælde at underkaste sig V. Saadanne Traktater have vel allerede været kendte i meget gammel Tid; men gennem flere Aarhundreder vare de næsten ganske gaaede af Brug, og først i de senere Aar have de faaet større Betydning. De kunne henføres til to forskellige Grupper. Undertiden fremtræder Voldgiftsaftalen som et rent Accessorium til en anden Traktat, idet den kun har Hensyn til de Tvistigheder, som Fortolkningen og Anvendelsen af denne maatte give

Anledning til (speciel kompromissarisk Klausul). Saadanne Voldgiftsaftaler ere efterhaanden optagne i en Række internationale Overenskomster angaaende Handels-, Skibsfarts- og andre lignende Forhold, særlig i de af Italien (Mancini), Belgien, Schweiz og Norge afsluttede. De findes saaledes i de norske Handelstraktater med Mejico (1886), Spanien (1893, jfr. Deklaration af 1887), Schweiz (1894), Belgien (1895) og Portugal (1896) samt i den norske Telegrafoverenskomst med Tyskland (1906), fremdeles i den danske Handelstraktat med Belgien (1895) og i Danmark's Fiskerikonvention med Sverige (1899). Ogsaa i flere af de almindelige, af Danmark og Norge tiltraadte, Forvaltningstraktater er den optagen, saaledes i Konventionen angaaende Verdenspostforeningen. I andre Tilfælde fremtræder Voldgiftsaftalen mere selvstændig, idet den enten danner Emnet for en særlig Overenskomst, eller dog, hvis den er Led i en anden Traktat, ikke udelukkende tager Sigte paa de Uoverensstemmelser, som denne maatte give Anledning til (almindelig kompromissarisk Klausul). Saadanne Voldgiftsaftaler ere i det 19. Aarh. navnlig trufne mellem de syd- og mellemamerikanske Republikker indbyrdes (siden 1822) og mellem disse og Spanien (siden 1870). Dog have ogsaa andre europæiske Stater indladt sig paa Overenskomster af den nævnte Art, dog næsten udelukkende med oversøiske Stater. For Danmark's Vedkommende kan nævnes Traktaten med Venezuela af 1862, for Norge's Vedkommende en Traktat med Siam af 1868. De heromhandlede Voldgiftsaftaler ere selvfølgelig af meget forskellig Rækkevidde, men de fleste ere dog ret vidtgaaende og ikke faa ganske almindelige. Blandt disse kan særlig fremhæves den italiensk-argentinske Traktat af 1898. Paa den første panamerikanske Kongres i Washington (1890) forhandledes der om Afslutningen af en almindelig amerikansk Voldgiftstraktat, men dette førte ikke til noget Resultat, og ikke bedre gik det den, i øvrigt meget interessante og betydningsfulde, Voldgiftstraktat, som i 1897 afsluttedes mellem England og de nordamerikanske Fristater, idet den ikke blev ratificeret.

3. Fra 1899 til Nutiden. Et nyt Vendepunkt i Voldgiftsbevægelsens Historie indtræder med Fredskonferencen i Haag, der efter den russiske Regerings Initiativ traadte sammen 18. Maj 1899. Repræsenterede vare i alt 26 Stater, nemlig de suveræne europæiske Stater, Bulgarien, de nordamerikanske Fristater, Mejico, Siam, Kina og Japan. Konferencen delte sig i tre Kommissioner, af hvilke den tredje, hvis Ordfører var Belgieren Baron Descamps, beskæftigede sig med Voldgiftssagen og de dermed beslægtede Spørgsmaal. Et fra russisk Side fremlagt Udkast kom i Forbindelse med et engelsk Forslag om Oprettelse af en permanent Voldgiftsdomstol til at danne Grundlaget for Forhandlingerne. Resultatet af disse, der en Tid syntes at skulle strande paa Tyskland's Modstand, foreligger i den til Konferencens Slutningsakt 29. Juli 1899 føjede Konvention af s. D. angaaende fredelig Bilæggelse af internationale Stridigheder, hvilken dels straks, dels efterhaanden er j bleven ratificeret af samtlige repræsenterede Stater med Undtagelse af Tyrkiet. Konventionen er delt i 4 Afsnit. Det første indeholder en almindelig Udtalelse om Staternes Villighed til at arbejde hen til fredelig Bilæggelse af internationale Stridigheder. Afsnit II handler om Bona officia (s. d.) og Mægling og vedkommer os saaledes ikke paa dette Sted. Afsnit III indfører, dog ikke som obligatorisk, en i det væsentlige ny Foranstaltning til Forebyggelse af Krig, nemlig internationale Undersøgelseskommissioner (*commissions internationales d'enquête*), hvis Opgave det skal være at lette Afgørelsen af forhaandenværende Tvistigheder ved at oplyse de faktiske Spørgsmaal gennem en upartisk og samvittighedsfuld Undersøgelse. Angaaende Udfaldet af denne tilstiller Kommissionen de stridende Parter en Beretning, der skal indskrænke sig til at konstatere Fakta og ikke har Karakteren af en bindende Voldgiftskendelse. Under Henvisning til dette Afsnit i Haagerkonventionen blev der under den russisk-japanske Krig nedsat en Kommission til Undersøgelse af de Begivenheder, som stode i Forbindelse med den »anden russiske Stillehavsflaades« Beskydning af engelske Fiskerfartøjer i Nordsøen ud for Hull (Doggerbank-Affæren 22. Okt. 1904). — Afsnit IV handler endelig om den egentlige V. I det ovenfor nævnte russiske Udkast var der bl. a. optaget en Bestemmelse, ifølge hvilken V. i visse Tilfælde skulde være obligatorisk, forudsat at Striden ikke berørte vedkommende Staters vitale Interesser eller nationale Ære. Denne Bestemmelse lod sig imidlertid ikke gennemføre over for Tyskland's Modstand, og Konventionen har derfor med Hensyn til Voldgiftens Anvendelsesomraade maattet indskrænke sig til at udtale, at den i Spørgsmaal af juridisk Natur og navnlig i Spørgsmaal om Fortolkning og Anvendelse af internationale Overenskomster er det virksomste Middel til Bilæggelse af Stridigheder, hvorhos Magterne dels have forbeholdt sig at afslutte almindelige eller særlige Traktater om obligatorisk V., dels have forpligtet sig til i paakommende Tilfælde at henlede de stridende Parters Opmærksomhed paa den nedenfor omtalte permanente Voldgiftsdomstol. Haagerkonventionens Betydning ligger derfor — foruden i den principielle Anerkendelse af V.'s Ønskelighed — navnlig i Oprettelsen af den nævnte Domstol og i Fastsættelsen af almindelige Regler for Voldgiftsproceduren. Med Hensyn til det første Punkt bestemmes det, at der skal oprettes en permanent Voldgiftsdomstol i Haag (*Cour permanent d'arbitrage*), som skal være kompetent i alle Tilfælde, hvor V. er aftalt, medmindre Parterne ere komne eller komme overens om Sagens Henvisning til en særlig Domstol. Enhver af Magterne udnævner, for 6 Aar ad Gangen, indtil 4 Voldgittsdommere. Over samtlige Dommere affattes en Liste, af hvilke Parterne udvælge dem, der skulle fungere i den enkelte Sag. I Mangel af anden Aftale udvælger hver Part to Voldgiftsdommere, der i Forening vælge en Opmand. Ere Stemmerne delte, betros Valget til en tredje Magt, som de udpege i Fælleskab, og hvis der heller ikke kan opnaas Enighed herom, udpege de hver sin Magt, der da i Forening vælge Opmanden. Denne er tillige Rettens Formand i vedkommende Sag og svarer for saa vidt mindre til sit Navn, som han del-

tager i Forhandlingerne og Afstemningerne paa lige Fod med de øvrige Medlemmer. Som Retsskriverkontor fungerer et internationalt Bureau, der staar under Tilsyn af et Raad, bestaaende af den hollandske Udenrigsminister og de i Haag akkrediterede Gesandter. Voldgiftsdomstolen fortolker selv Voldgiftsantagelsen og fastsætter i Overensstemmelse dermed sin Kompetence. Dens Kendelser, der afsiges efter almindelig Stemmeflerhed og ledsages af Motiver, ere endelige og upaaankelige, medmindre Parterne i Voldgiftsantagelsen have forbeholdt sig Ret til at forlange Revision. De sidstnævnte Regler finde ogsaa Anvendelse, naar Sagen er henvist til en særlig Voldgiftsdomstol, og det samme gælder om en lang Række andre Forskrifter vedrørende Voldgiftsproceduren. — Haagerkonventionen er en lukket Konvention D: de ikke paa Konferencen repræsenterede Stater kunne ikke tiltræde den uden alle tidligere Deltageres Samtykke. Dog staar den permanente Voldgiftsdomstol samtlige Stater aaben. Konventionen kan opsiges af enhver af Deltagerne med et Aars Varsel; men saadan Opsigelse berører ikke dens Gyldighed i Forholdet mellem de øvrige Deltagere.

De Aar, der ere forløbne siden Fredskonferencen i Haag, have været meget rige paa Begivenheder paa Voldgiftssagens Omraade. Som ovenfor nævnt lykkedes det ikke Konferencen at enes om Bestemmelser, der gjorde Afgørelse ved V. obligatorisk endog blot i visse Tilfælde; man maatte nøjes med at henvise Staterne til senere at afslutte særlige Voldgiftstraktater med hinanden. Dette er imidlertid siden 1903 sket efter en meget omfattende Maalestok. Særlig Betydning i saa Henseende havde det, at den gennem en Aarrække herskende Misstemning mellem England og Frankrig omsider fjernedes; thi derved banedes Vejen for den fransk-engelske Voldgiftstraktat 14. Oktober 1903, der kom til at danne Indledningen til den ny Æra. Indtil Udgangen af 1905 var der mellem de europæiske Deltagere i Haagerkonferencen i Henhold til det af denne tagne Forbehold afsluttet i det mindste 36 Voldgiftstraktater. Heraf falder det største Antal paa England, men ogsaa de fleste andre europæiske Stater, baade Stormagter og mindre Stater, have deltaget i Bevægelsen. De danske Traktater ere afsluttede med Holland 12. Febr. 1904, Rusland 1. Marts 1905, Belgien 26. April s. A., Frankrig 15. Sept. s. A., England 25. Okt. s. A., Spanien 1. Dec. s. A. og Italien 16. Dec. s. A. Sverige-Norge havde inden Unionens Opløsning afsluttet Traktater med Frankrig 9. Juli 1904, England 11. Aug. s. A., Belgien 30. Nov. s. A., Rusland 9. Dec. s. A., Schweiz 17. Dec. s. A. og Spanien 23. Jan. 1905. Traktaten med Belgien vides dog ikke at være ratificeret for Norge's Vedkommende. Samtidig med den endelige Ophævelse af Unionen (s. d.) afsluttede Sverige og Norge dernæst en Voldgiftstraktat med hinanden indbyrdes 26. Okt. 1905. Af de ikke-europæiske Deltagere i Haagerkonferencen har Nordamerika afsluttet Traktater med en halv Snes forskellige Stater i Europa; men ingen af dem er hidtil bleven ratificeret.

Undersøger man de ovennævnte europæiske Voldgiftstraktater med Henblik paa det Omraade, de anvise Voldgiften, kan man — naar bortses fra en enkelt Traktat af særlig Natur — henføre dem til 5 forskellige Grupper. Den første (a), der har taget den fransk-engelske Traktat til Forbillede, gør kun V. obligatorisk i Tvistigheder, der ere af juridisk Natur eller angaa Fortolkningen af Traktater, og endda kun for saa vidt de ikke berøre de paagældende Staters vitale Interesser, Uafhængighed eller Ære. Efter dette allerede paa Grund at Ordenes Ubestemthed lidet tilfredsstillende Mønster ere ikke mindre end 20 af de ovennævnte Traktater affattede, derunder alle de engelske og franske. Snævrere endnu i Henseende til Formuleringen er den Gruppe (b), der omfatter de 7 belgiske Traktater, idet disse end ikke medtage alle Tvistigheder af juridisk Natur, men dog fastholde det samme almindelige Forbehold som Traktaterne af Gruppe a. Ifølge nogle af de belgiske Traktater (saaledes de med Danmark og Sverige og Norge afsluttede) gælder Forbeholdet dog ikke ubetinget. Herved danne de Overgangen til den tredje Gruppe (c), der omfatter de 5 af Danmark og Sverige og Norge med Rusland, Spanien og Schweiz afsluttede Traktater. Ifølge disse skal V. finde Sted i alle Tvistigheder uden Hensyn til deres Natur, forudsat de ikke berøre Staternes vitale Interesser, Uafhængighed eller Suveranitet (i de spanske Traktater bruges kun de to førstnævnte Udtryk), og den skal — trods dette Forbehold — være ubetinget obligatorisk i visse Klasser af Sager (Fortolkning af Traktater og Pengekrav, dog hyppig med betydelige Begrænsninger). En Gruppe for sig (d) danner den svensk-norske Traktat af 1905. Ifølge denne skal V. anvendes i alle Tvistigheder, der ikke berøre noget af Rigernes Uafhængighed, Integritet eller vitale Interesser; men om disse ere i Fare, tilkommer det ikke den enkelte Stat, men Voldgiftsretten at afgøre. Til den femte Gruppe (e) høre endelig Danmark's Traktater med Holland og Italien, ifølge hvilke V. skal være obligatorisk i alle Tvistigheder uden nogen som helst Undtagelse. — Alle de i det foregaaende nævnte Voldgiftstraktater henvise, i det mindste subsidiært, de af dem omfattede Tvistigheder til Afgørelse ved den permanente Voldgiftsdomstol. Særlig for de danske Traktater af Grupperne b., c. og e. er en vigtig Forskrift om, at Traktaten ikke skal finde Anvendelse paa Tvistigheder mellem den ene Stats Undersaatter og den anden Stat, naar denne Stats Domstole ere kompetente til at paadømme Stridsspørgsmaalet. Hvad Traktaternes Varighed angaar, ere de fleste indgaaede paa 5 eller 10 Aar, i sidste Tilfælde dog med Adgang til stiltiende Fornyelse. Danmark's Traktater med Holland og Italien ere indgaaede paa ubestemt Tid, men med Adgang til Opsigelse.

Som tidligere nævnt vare de syd- og mellemamerikanske Stater ikke repræsenterede paa Fredskonferencen; men under den anden panamerikanske Kongres (sammentraadt i Mejico Okt. 1901) have de ved Protokol 15. Jan. 1902 erklæret, at de anerkende de Principper, som ere nedlagte i Haagerkonventionen, som udgørende en Del af den amerikanske internationale, offentlige Ret. Der er dernæst i de sidste Aar indgaaet en stor Mængde Voldgiftstraktater mellem de amerikanske, særlig de syd- og mellemamerikanske Stater indbyrdes og mellem disse og Spanien og

til Dels Italien, deriblandt et Par af mere almindelig Betydning, den ene mellem samtlige amerikanske Stater undtagen Venezuela, Brasilien og Chile, men kun omfattende Tvistigheder angaaende Pengekrav (30. Jan. 1902), den anden mellem en snævrere Kreds af syd- og mellemamerikanske Stater (29. Jan. 1902), men af videregaaende Indhold. Meget bekendt er ogsaa den argentinsk-chilensiske Traktat af 28. Maj 1902 bleven, fordi den ledsagedes af en Overenskomst om delvis Afrustning. Mange af de nævnte Traktater, deriblandt de to almindelige, henvise de af dem omfattede Tvistigheder til Haagerdomstolen, i hvert Fald subsidiært.

Hvad dernæst de senere Aars Voldgiftspraksis angaar, knytter Interessen sig i første Linie til den permanente Voldgiftsdomstol. Straks efter Ratifikationen af Haagerkonventionen udpegede de forskellige Stater de Medlemmer, de ønskede opført paa Dommerlisten. Repræsentant for Danmark blev H. Matzen, der fremdeles er Medlem af Domstolen. De norske Medlemmer ere G. W. Gram og Fr. Hagerup. Derimod hengik der flere Aar, inden Domstolen traadte i Funktion, idet navnlig Stormagterne syntes at nære en afgjort Ulyst til at paakalde dens Mellemkomst. Naar der omsider indtraadte en Forandring heri, skyldtes det nærmest Præsident Roosevelt, der efter Tilskyndelse af den franske Fredsven d'Estournelles de Constant fik en gammel Strid mellem de forenede Stater og Mejico angaaende Retten til Udbyttet af en kirkelig Fond henvist til Haagerdomstolen. Denne traadte første Gang sammen 15. Septbr. 1902 under Forsæde af det danske Medlem og afsagde 14. Oktbr. s. A. Dom i Nordamerika's Favør. Senere har Voldgiftsdomstolen tre Gange været i Funktion, bl. a. i Striden mellem England, Tyskland og Italien paa den ene og en Række andre Stater (deriblandt Sverige og Norge) paa den anden Side angaaende de førstnævntes Ret til fortrinsvis Dækning af de venezuelaske Toldindtægter, som vare stillede til Disposition til Fyldestgørelse af europæiske Kreditorers Fordringer paa Venezuela. Ogsaa denne Sag henvistes til Voldgiftsretten efter Forslag af Præsident Roosevelt, der selv var udset til Voldgiftsdommer, men afslog Hvervet. Til Brug for Domstolen opføres der f. T. (1907) en Bygning i Haag paa den amerikanske Rigmand Carnegie's Bekostning.

Ogsaa bortset fra de Sager, som have været forelagte den permanente Domstol, kunne de senere Aar opvise mange Eksempler paa internationale Tvistigheders Afgørelse ved V., saaledes navnlig flere Grænsetvistigheder af ret alvorlig Natur (mest bekendt: the Alaskan Boundary Question mellem England og Nordamerika, afgjort 1903). De ovenfor under 2 nævnte internationale Organisationer have derhos siden Fredskonferencen fortsat deres Agitation for Voldgiftssagen, og navnlig den interparlamentariske Union har i de allersidste Aar faaet stor Betydning. Paa Unionens Kongres i St. Louis (1904) vedtoges en Resolution, der krævede Sammenkaldelsen af en ny Fredskonference, bl. a. til Drøftelse af Voldgittsspørgsmaalet. Denne Resolution overbragtes Præsident Roosevelt, der derefter 21. Oktbr. 1904 paalagde de amerikanske Gesandter at indlede Forhandlinger angaaende Afholdelsen af en ny Konference i Haag. Sagen maatte dog paa Grund af den russisk-japanske Krig foreløbig stilles i Bero, men 29. Marts 1906 har Rusland selv udsendt Indbydelse til en international Konference, der nu er bestemt til at skulle sammentræde i Haag i 1907. Paa denne Konference ville ogsaa de syd- og mellemamerikanske Stater blive repræsenterede. Den interparlamentariske Union har dernæst paa sine Møder i St. Louis (1904), Bruxelles (1905) og London (1906) drøftet Spørgsmaalet om Afholdelsen af periodiske, internationale Kongresser til Bilæggelse af saadanne Tvistigheder, som ikke egne sig til Afgørelse ved V. Herved er der peget paa et formentlig nødvendigt Supplement til Voldgiftsinstituttet. Dette alene vil nemlig næppe være i Stand til i alle Tilfælde at sikre Freden. Voldgiftens naturlige Omraade er de egentlige Retsspørgsmaal, og den vil vanskelig virke tilfredsstillende, hvor det, den ene Part forlanger, ikke er Beskyttelse for en den tilkommende Ret, men en Forandring af den bestaaende Retstilstand i dens egen Favør. Inden for den enkelte Stat løses Konflikter af denne Art ikke af Domstolene, men — for saa vidt de ikke kunne hæves ved Overenskomst mellem de interesserede Parter, og de derhos have tilstrækkelig stor almindelig Betydning — af Lovgivningsmagten, og som Surrogat for en saadan kan en periodisk sammentrædende international Konference tænkes at faa Betydning. Selv om Staterne endnu i lang Tid maatte vægre sig ved formelig at underkaste sig en saadan Konferences Flertalsafgørelser (hvad der vilde være ensbetydende med dens Omdannelse til et egentligt internationalt Lovgivningsorgan), vil en af de i vedkommende Strid ikke interesserede Stater udøvet Kollektivmægling i mange Tilfælde kunne komme til at virke med omtrent samme Styrke som en virkelig bindende Flertalsafgørelse. Den anden Vanskelighed, som V. i internationale Forhold kunde tænkes at strande paa, nemlig Mangelen af et Fællesorgan til Gennemførelse, eventuelt ved Tvang, af de afsagte Voldgiftskendelser, har ikke hidtil vist sig følelig, og den vil næppe heller gøre det i Fremtiden. Baade de paagældende Staters egen Interesse og den offentlige Menings Tryk vil praktisk talt gøre det umuligt at unddrage sig Efterkommeisen at en Kendelse, som man selv paa Forhaand har erklæret at ville underkaste sig. (Litt.: Foruden Fremstillingerne i de almindelige Haand- og Lærebøger i Folkeretten kan særlig nævnes: Michel Revon, *L'Arbitrage international* [Paris 1892]; Mérignhac, *Traité théorique et pratique de l'Arbitrage international* [Paris 1895]; A. H. Fried, »Handbuch der Friedensbewegung« [Wien og Leipzig 1905]; Wm. T. Stead, *La chronique de la Conférence de la Haye* [Haag 1900]; Chr. Meurer, >Ubersicht ttber die Arbeiten der Haager Friedenskonferenz« [Wurzburg 1903]; H. Lafontaine, *Pasicrisie internationale*, *Histoire documentaire des Arbitrages internationaux* [Bern 1902]. (Et Udtog af dette Værk findes i Revue de droit internat. et de législation comparée 1902); A. Lapradelle og N. Politis, *Recueil des Arbitrages internationaux* [Paris; under Udgivelse]. Se

fremdeles talrige Artikler og Meddelelser i de senere Aargange af Revue générale de droit international public samt Beretningerne om de interparlamentariske Kongresser). *p. y y.*

For V. i Handelssager i Norge oprettedes I. Oktbr. 1901 >Kristiania Varearbitrationskontor<, rekonstrueret September 1905 under Navn af »Børsens Voldgiftskontor«. Dets Formaal er at afgøre Tvistigheder mellem Køber og Sælger om en Vares Kvalitet, samt »andre Tvistigheder i Handelssager«. Børskomiteen udnævner for 2 Aar ad Gangen et »fast Udvalgt paa mindst 50 Medlemmer, repræsenterende de forskellige Varebrancher. Enhver V. udføres af 2 eller, hvis Parterne ønsker det paa Grund af Sagens Vigtighed, 4 Voldgiftsmænd blandt de Personer inden for Udvalget, som antages at have praktisk Kendskab til, og som ikke ere interesserede i den foreliggende Sag. De opnævnte Voldgiftsmænd vælge paa Forhaand en Opmand; kunne de ikke enes om en saadan, opnævnes denne af Børskomiteen. Alle Kendelser ere bindende for begge Parter, og ingen af dem have Ret til senere at overgive Sagen til Domstolenes Afgørelse. — I det væsentlige svarende til Grosserersocietetets Komité i Kjøbenhavn har man »Christiania Handelsstands Forenings Femtimandsudvalg«, oprettet 1878.

Til Gennemførelse af tvungen V. i Arbejdstvistigheder i Norge blev der af Odelstinget 1902—03 vedtaget et Lovforslag, som faldt paa Lagtingets Modstand. I Decbr. 1906 er imidlertid et med det dengang forelagte overensstemmende Lovforslag blevet optaget af Handels- og Industridepartementet. Dette tager Sigte paa Oprettelsen af et Mæglingsraad for Opnaaelse af tvungen Mægling i Arbejdstvistigheder ikke blot i Tilfælde, hvor Arbejderne ere repræsenterede af Fagforening, men ogsaa, hvor de staa direkte over for deres Arbejdsgivere. *K. V. H.*

Voldgiftsnævn er ikke noget teknisk Udtryk, men anvendes undertiden (se saaledes Arbejderdomstole) som Betegnelse for Voldgiftsudvalg til Afgørelse af Tvistigheder mellem Arbejdsgivere og Arbejdere, jfr. herom Voldgift II.

Voldsnegl se Vinbjærgsnegl.

Voldsteder kaldes de mere eller mindre kunstige Jordanlæg, som i ældre Tider have baaret en Borg eller andet Værk, der tjente i Forsvarsøjemed. For største Delen hidrørende fra Middelalderen og nærmest forud- og efterliggende Tider have de dels baaret Enkeltmands Værn, et Forsvarsanlæg bygget for en Stormand og hans Folk, dels været indrettede som befæstede Pladser, hvor en større Folkeskare kunde søge Ly. Allerede dette foraarsager en Vekslen i V.'s Størrelse og Art, men ogsaa afhænger deres forskellige Indretning af Tilblivelsestid og de Kulturforhold, hvori de høre hjemme. Ikke mindst vil man iagttage Forskelligheder ved at betragte de Hundreder af V., der findes bevarede spredt om i Danmark. Desværre er det kun sjælden, at man har historiske Vidnesbyrd om deres omtrentlige Tilblivelsestid. For adskilliges Vedkommende er endog Navnet paa den Borg eller det Befæstningsanlæg, de have baaret, ukendt, og kun i faa Tilfælde toreligger der oplysende Fund fra selve V. Etter den forskellige Anlægsmaade vil man dog kunne udskille flere tids- eller væsensforskellige Hovedgrupper. Til de ældste V., hidrørende fra den tidlige Middelalder eller Oldtidens Slutning, henregnes saadanne, hvis Plads er valgt i en naturlig Højde i Terrainet. Bankens mere eller mindre stejle Skraaninger modtoge ikke synderlig Tildannelse ud over, at man udskilte Bankens øvre Del — den, paa hvis afladede Top den træbyggede Borg rejstes — ved at føre et dybt Indsnit vandret rundt om den. Jorden fra Indskæringen lagdes dels ind mod Borgbankens Skraaninger, dels udad, saaledes at der dannedes som en Art Vold. Det gjaldt her især at lægge Højde mellem sig og Angriberen. Vand spiller derimod liden eller ingen Rolle som passiv Hindring, og den nævnte Indskæring i Banken kan kun uegentlig kaldes en Grav. Til denne ældste Gruppe V., som dog kunne være af højst forskelligt Omfang og i Enkeltheder variere en Del, høre bl. a. Vestborg paa Samsø, et V. paa Øen Hjelm, Sjørringvolde ved Thisted, V. ved Danevirke Sø og den saakaldte Valdemars-Skanse ved Hald. En anden og yngre Gruppe udgøre saadanne V., som ligge paa et i en Sø udskydende højt Næs. Borgbanken kan være mere eller mindre tildannet, eller ogsaa benyttedes de naturlige Skraaninger til Forsvaret. Ind mod Land dækkedes Anlægget ofte ved, at Tangen var overskaaren med Grav og Vold. Flest i Antal ere dog de V., som have baaret en Række af den yngre Middelalders og Renaissancetidens betydeligere, grundmurede Herreborge. De findes sædvanlig i lavt Terrain, nær Sø eller side Engdrag, saaledes at den brede Grav, der omslutter den firsidede, mere eller mindre kunstige Borgbanke, kunde staa vandfyldt. Uden for Graven var ofte en Vold; undertiden kunde der endog være en dobbelt Grav. Ved større Anlæg nøjedes man ikke med en enkelt Voldbanke, men der indrettedes to, saaledes at den ene bar den egentlige Borg, den anden Stalde og Lader; det er helt igennem ret komplicerede Værker. Borgbanken hævede sig her ikke betydelig over det omgivende Terrain, idet det nu modsat tidligere mere drejede sig om at lægge horisontal Afstand end Højde mellem Borgens Forsvarere og Angribere (jfr. Borg). Til disse Grupper af danske V. slutte sig imidlertid andre, men faatallige. En egen Plads indtager V. Trælleborg nær Slagelse. En høj og svær, rundbuet Jordvold, delvis støttet af en Grav, omslutter her en stor, jævn Flade, og yderligere sikres den af to sammenflydende Aaløb. Ikke lidet minder dette Anlæg om de V., der i stort Antal findes i fordums slaviske Lande. Mulig foreligger her en direkte Berøring, som det i det hele kan siges, at danske V. paa flere Punkter have Tilknytninger til Udlandets. *C. Ngd.*

Voldtimian se Calamintha.

Voldtægt er den Forbrydelse at tiltvinge sig Samleje med en Kvinde. D. Strl. §§ 168 og 169 omhandle dog kun i § 168 V. begaaet ved Vold eller Trusler om øjeblikkelig livsfarlig Vold, i § 169 V. begaaet ved Trusler, der uden at kunne henføres under § 168 med Føje kunne antages at udsætte hendes eget eller hendes nærmestes Liv, Helbred og Velfærd for Fare; Andre Tvangsmidler (f. Eks. Trusel om Prygl)

straffes som Blufærdighedskrænkelser eventuelt i Forbindelse med den særlige Straf, som selve Tvangsmidlet indeholder (Vold eller Forsøg derpaa, Strl.'s § 210 — ulovlig Tvang — m. v.). Straffen er forskellig, efter som Kvinden er berygtet eller uberygtet — et Kriterium, der giver Anledning til megen Tvivl, men i Alm. antages at bero paa, om Kvinden tidligere endog blot en enkelt Gang har haft Samleje uden for Ægteskab. Nær beslægtet med V. er den i Strl.'s § 170 omhandlede Forbrydelse (Samleje med en Kvinde, der befinder sig i en Tilstand, hvori Brugen af hendes fri Vilje er hende betagen [f. Eks. en sindssyg Kvinde], eller hun er ude af Stand til at modsætte sig Gerningen [en bevidstløs Kvinde]) med forskellig Straf, efter som Gerningsmanden selv i den nævnte Hensigt har fremkaldt saadan Tilstand, eller han har benyttet sig af den i Forvejen tilstedeværende Tilstand — samt § 171 (at bringe en Kvinde i sin Vold ved List eller Magt for at formaa hende til Utugt). Straffen for V. er — med en Stigning i Tilfælde af Gentagelse — i de mest kvalificerede Tilfælde Strafarbejde ikke under 4 Aar eller under særdeles skærpende Omstændigheder Livsstraf, men kan i de øvrige Tilfælde nedsættes meget betydelig, endog til Fængsel paa Vand og Brød, efter Tilfældets nærmere Beskaffenhed. N. Strl. indbefatter under V. utugtig Omgængelse (ikke blot Samleje), tiltvunget ved Vold eller Fremkaldelse af Frygt for nogens (altsaa ikke blot de nærmestes) Liv eller Helbred. Straffen er Fængsel fra 1 til 10 Aar, og er den fornærmede paa Grund af Handlingen omkommen eller har faaet betydelig Skade paa Legeme eller Helbred, eller den skyldige tidligere er straffet for lignende Forbrydelse, kan Fængsel indtil paa Livstid idømmes. Den, som ellers ved Trusler bevæger nogen til utugtig Omgængelse, straffes med Fængsel indtil 5 Aar. En til d. Strl. § 170 svarende Bestemmelse findes i j n. Strl. § 193. *A. Gl.*

Volénte Dëo (lat.), om Gud vil.

Volénti non fit injuria (lat.) **o:** den samtykkende sker ingen Uret. Denne Sætning, der — ikke ganske ordret — er udtalt i *Corpus juris* (Digesterne lib. 47 tit. to *[de injuriis]*L. 1 § 5), erkendes nu almindelig for ikke at holde Stik, hvor nogen giver Samtykke til Krænkelse af uafhændelige Retsgoder. Drab af en samtykkende er saaledes strafbart som Drab, og heller ikke kan nogen ubetinget give Afkald paa sin Æreret, selv om Samtykke i det enkelte Tilfælde vel kan ophæve det retstridige i en Injurie, f. Eks. hvor to Fabrikanter for Reklamens Skyld blive enige om offentlig at injuriere hinanden. En Selvfølge er det ogsaa, at naar en Forbrydelse, f. Eks. en *Ildspaasættelse*, er af almenfarlig Natur eller krænker andres Ret, f. Eks. i det nævnte Tilfælde Assuranceselskabets, er et Samtykke tra den, hvem det umiddelbart straks gaar ud over, f. Eks. den, hvis Gaard afbrændes, ikke tilstrækkelig til at ophæve Retsstridigheden. Derimod bortfalder det strafbare i Frihedskrænkelser, Krænkelser af Blufærdigheden etc. regelmæssig, naar Samtykke til Krænkelsen gives. *K. B.*

Volf, Peter Rudolf, dansk Præst, er født 25. Aug. 1838 i Naur, blev 1874 den første Sognepræst ved St. Stefans Kirke og virkede i det fattige Sogn i 25 Aar. Ganske særlig arbejdede han for Menighedsplejen og for den indre Mission. Han samlede en stor Tilhørerkreds. Han sad i Bestyrelsen for den kjøbenhavnske Forening for indre Mission fra 1878 til 1899, de sidste 13 Aar som Formand. En Tid var han ogsaa Formand for Magdalene-Hjemmet. Men ved Siden af det omfattende praktiske Arbejde har V. stadig dyrket Studiet af Hebraisk. 1875 blev han Licentiat for en Afhandling om Integriteten af Zacharias og 1888 Dr. theol. ved Universitetet i Rostock for Af handlingen »Die 70 Wochen Daniels c. Han har i øvrigt skrevet en Række populære kirkelige Smaaskrifter. 1899 udnævntes han til Sognepræst for Store Heddinge og anden Stiftsprovst for Sjælland's Stift. (Litt.: »Biogr. Leks.« XIX.). *A. Th. J.*

Volfe se Bomuldsspinding og Uld.

Volf ram, W = 182,6, er et Grundstof, som aldrig findes i fri Tilstand i Naturen, men som volframsure Salte. Det fremstilles ved Reduktion af Volframsyreanhydrid med Aluminium; man maa ved denne Metode, for at faa et aluminiumfrit Produkt, antænde en Blanding af de nævnte Stoffer udrørt med en Tredjedel af dens Rumfang flydende Luft, hvorved Reaktionstemperaturen forhøjes betydelig. Man kan ogsaa reducere Volframsyreanhydrid med Kul eller med Brint ved meget høj Temperatur.

V. er et meget vægtfyldigt (Vf. 19,1), staalgraat, haardt og sprødt, stærkt glinsende Metal, som ikke iltes i Luften ved almindelig Temperatur. Pulverformet V. forbrænder i Luften ved Ophedning til Volframsyreanhydrid, WO_3, et gult Pulver, som er uopløseligt i Vand og i Syrer, men opløseligt i Alkalier under Dannelse af volframsure Salte. Disse give ved Tilsætning af Syrer Volframsyre, $WO(OH)_4$, som et hvidt Bundfald, der efter Tørring over Svovlsyre faar Sammensætningen $WO_2(OH)_2$, svarende til Svovlsyre. Ved Opvarmning til over 100° gaar den over til Divolframsyre, $H_2W_2O_7$, som er analog med Pyrosvovlsyre. En opløselig Volframsyre faas ved Dialyse af en 5 p. Ct.-holdig Opløsning af Natriumvolframiat og Saltsyre. Volframiaterne (de volframsure Salte) afledes enten af den normale Volframsyre eller af Polyvolframsyrer; i Naturen findes Calciumvolframiat som Scheelit og Ferro-Manganovolframiat som saakaldt Volfram. Det sidstnævnte Mineral er den hyppigste Volframerts. Normalt Natriumvolframiat, $Na_2WO_4 + 2H_2O$, danner farveløse, letopløselige Krystaller; Natriummetavolframiat, $Na_2W_4O_{13} + 10H_2O$, er ogsaa letopløseligt. V. danner ogsaa et Ilte, WO_2. Til de nævnte Ilter svare Sulfiderne WS_2 og WS_3; af Klorider kendes WCl_6, WCl_5 og WCl_4 samt enkelte Oxiklorider.

De volframsure Salte forene sig med Fosforsyre og Kiselsyre til komplekse Forbindelser, der krystallisere villig. Fosforvolframsurt Natron er et udmærket Reagens for Alkaloider o. a. 1.

V. anvendes i Staalfabrikationen; Volframstaal udmærker sig ved overordentlig Haardhed. Det rene V. er paa Grund af sin høje Vægtfylde bragt i Forslag som Materiale for Projektiler af ringe Kaliber. Saakaldte Volframbronzer (s.d.) anvendes paa Grund af deres smukke Udseende til

Bronzering, De letopløselige **Natriumvolframiater** anvendes til **Beskyttelse** af Tøj mod Antændelse.

Volframsyren blev opdaget af Scheele 1781; Metallet blev isoleret 1783 af Brødrene d'Elhujar. *O. C.*

Volfram (Mineral) se Volframit.

Volframblaat. Ved lempelig Ophedning af Volframsyreanhydrid i Brint eller ved Behandling af denne Syre med Zink og Saltsyre faar man et **blaat** Volframilte, W_2O_5, som et i Vand uopløseligt Pulver, der i fugtig Luft gaar over til Volframsyre. Det benyttes under Navnet **V.**, Mineralblaat eller **blaa** Karmin som **blaa** Farve. Blandet med **Volframsyre** giver det en grøn Farve. *O. C.*

Volframbly erts se **Stolzit.**

Volframbronze, Volframguldbronze, Safranbronze, er volframsurt Volframilte Natron eller **Natrium**- Volfram **volframiat**, $Na_2W_3O_9$; det faas ved Sammensmeltning af Natriumvolframiat med Volframsyre og **Glødning** af Elandingen i Brint eller Gas og er et metalglinsende, guldgult, krystallinsk Pulver, som uden Luftens Adgang kan **taale** Glødning. Et tilsvarende **Kalium**-salt er violet, men har i Sollys Kobberglans; det kaldes Magentabronze; blandes det med Volframblaat, faas Volframviolet. *O C.*

Volframgult, Mineralgult, er Volframsyreanhydrid (se Volfram).

Volframit (**Volfram**), Mineral, er en isomorf Blanding af Jærn-og Mangantungstat $(Fe,Mn)WO_4$ og danner monokline, sorte, metalglinsende Krystaller. V. er den mest udbredte af de i Naturen forekommende **Volframforbindelser**; den findes paa **Tinstenlejerne**, saaledes i Erzgebirge, Cornwall og ved Ivigtut i Grønland. *N. V. U.*

Volframsyre se **Volfram.**

Volga, Rusland's og Europa's største Flod, udspringer i den vestlige Del af **Guvernementet** Tver og strømmer derefter med hovedsagelig østlig Retning gennem Tver, Jaroslavl, Kostroma, Nishnij Novgorod og Kasan, i hvilket sidste Guvernement den bøjer mod Sydsydvest og skiller Simbirsk og Saratov i Vest tra Samara og Astrachan i Øst; omtrent ved Sarepta bøjer V. mod Sydøst, samtidig med at den helt træder ind i Astrachan, og udmunder gennem et stort Delta i det kaspiske Hav. V. er 3,183 Km. lang, og den afvander helt eller delvis 22 **Guvernementer** eller 1,458,894 □ Km. I Modsætning til de fleste andre af Jordens store Strømme kommer V. ikke tra Højbjærge, og den er helt igennem en Lavlandsflod. Som dens Udspringssted regner man en lille Sump, der ligger i Nærheden af **Düna's** Udspring 229 M. o. H samt S. f. Landsbyen Volgino- **Verchovija** i Valdaj-Højderne. Snart efter sit Udspring **gennemstrømmer** V. flere mindre Søer, af hvilke Stertsch optager Runa. Derpaa optages Jukopa og Selicharovka, hvilken sidste danner Afløbet fra Seligersøen og tidligere af mange betragtedes som V.'s egentlige Kildeflod. Mellem høje Bredder fortsætter V. sit øvre Løb i sydøstlig Retning forbi Rshev til Subzov, hvor den endelig forlader Valdaj Højderne og det Volchonski'ske Skovland. Ved Subzov optager V. Vazuza og træder ned i det bølgetormede Lavland, som den gennemstrømmer indtil Kamyschin, hvor dens **Nedre**-løb over den mere jævne og lavere Steppe (Volga-Steppen) begynder. Mellemløbet er omtrent 1,700 Km. langt. I sin første Del forbi Tver (136 M. o. H.), hvor Floden bliver sejlbar for Pramme, er Løbet østligt. Derpaa bøjer det mod Nordøst indtil Optagelsen af Mologa, der kommer fra Nordvest og gennem Kanal staar i Forbindelse med Ladoga. V. bøjer nu mod Sydøst, og dens Løb er skiftevis sydøstligt og østligt, indtil det ved Kasan bøjer mod Syd. Oven for Mologa har V. lave og sandede Bredder. 32 Km. neden for Mologa optager V. Nord fra Cheksna, og nu er den allerede svulmet op til en anselig Strøm med en Bredde af 500 M. og en Dybde af over 3 M. Sandbanker lægge mange Steder Hindringer i Vejen for Sejladsen; men alligevel er her en livlig Færdsel af Smaadampere og Lastfartøjer, og Rybinsk er den første vigtige Flodhavn og store Handelscentrum ved V. Derpaa passerer Floden Byerne Jaroslavl og Kostroma, ved hvilken sidste den ligger 70 M. o. H. og Nord fra optager Floden af samme Navn. Efter at have optaget Unscha har V. en Bredde paa indtil 1,500 M., der dog ved Gorodetz indsnævres til 400 M. Ved Byen Nischnij Novgorod optager V. Sydvest fra Oka, der er baade længere og vandrigere end Hovedstrømmen, hvorfor flere Forfattere have villet have den betragtet som **Hoved**-flod. Ved Indtrædelse i V. har Oka højt Terrain paa sin højre Bred og lavt paa sin venstre, og fra nu af begynder den karakteristiske Forskel i Volgabreddernes Beskaffenhed, der senere bliver endnu mere udpræget, og som bestaar i, at den venstre Bred er lav og tit forsumpet, den højre derimod høj og hyppig stejl. Neden for Nishnij Novgorod optager V. fra højre Side Sura og Svijaga og fra venstre Vetluga. Byen Kasan, der tidligere **laa** ved Hovedstrømmen, ligger nu nogle Km. fjernet fra denne, der i Tidens Løb har forskudt sit Leje, idet den har nedbrudt sin høje højre Bred. Oven for Kasan varierer Flodens Bredde mellem mellem 300 og 1,500 M. og Dybden mellem 4 og 10 M. Ofte findes Øer i Floden, og Sejladsen **hemmes** ved talrige Sandbanker. Neden for Kasan optager V. i sin venstre Bred den Nord fra kommende **Kama**, der ogsaa er vandrigere end Hovedfloden, og hvis klare Vand staar i Modsætning til dennes grumsede Strøm. Nu er V. vokset til en mægtig Strøm med en Gennemsnitsbredde af $1^1/_2$ Km. V. flyder forbi Simbirsk og Samara og optager Øst fra **Tscheremschan** og Samara, mellem hvilke den gennembryder Udløbene af **Obtschei** Syrt. Ved Sysran har den under almindelige Forhold en Bredde paa $1^1/_2$ Km., men ved Højvandstid breder den sig saa stærkt, at den ofte **maaler** 7 Km. fra Bred til Bred. Den overskrides her af den 1,482 M. lange **Sysran-Bro** paa Banelinien Riajsk Orenburg, der er en af de længste **Jærn** banebroer i Verden. Man har ved Sysran **foretaget** Undersøgelser af V.'s Vandføring, og den viste sig at være 9,899 Kbm. i Gennemsnit pr. Sekund, hvilket allerede er mere, end nogen anden europæisk Flod fører. Det er imidlertid muligt, at V. under sin videre Vej gennem de sydrussiske Stepper mister mere Vand ved Fordampning, end den modtager gennem sine Tilløb. Mellem Sysran og Chvalynsk er det ikke sjæl-

dent, at Klinten paa den højre Bred stiger til 300 M., medens Flodspejlet kun ligger 11 M. o. H. ved Sysran og 6 M. ved Chvalyrsk. Lige over for Volsk udmunder Store Irgis i venstre Bred. Noget sydligere optages Store Karaman fra venstre og Tereschka fra højre Side. Ved Byen Saratov der ligger paa højre Bred i en Højde af 88 M., ligger Flodspejlet kun lidt over 2 M. o. H. Og ved Kamyschin ligger det allerede $6_{,4}$ M. under Havoverfladen, hvorefter det sænker sig yderligere indtil det kaspiske Havs Niveau, der er 26 M. under Havoverfladen. Fra Kamyschin har Nedreløbet en Længde af 690 Km., og Floden mangler paa denne Strækning saa godt som alle Tilløb. Ved Sarepta ophører den høje, klintagtige Vestbred, og her nærmer V. sig saa stærkt til Don, at man hyppig har tænkt paa at forene Floderne ved en Kanal. Allerede 1550 paabegyndte Tatarkanen Devlet-Ghirei et saadant Arbejde, der dog snart standsede, og lige saa ringe Held havde Peter den Store i 1697. Nutildags forbindes de to Floder ved en Jærnbane fra Zarizyn til Kalatsch. Ved Zarizyn, hvor Flodspejlet ligger 15 M. under Havets Niveau, kan man paa en vis Maade sige, at Deltaet begynder, idet V. allerede her afsætter Armen Achtuba, der som et Virvar af Fladvande, Sand- og Sumpøer, Siv- og Enggrunde fortsætter sig parallelt med Hovedstrømmens Østbred indtil Mundingen. Tages Deltaet i denne videre Betydning, har det et Areal paa 16,700 □ Km., medens det i snævrere Forstand begynder 53 Km. oven for Astrachan, hvor Buzan skiller sig fra V. og gaar til Achtuba, og har en Størrelse af 11,300 □ Km. 4 Km. oven for Astrachan afgiver V. Bolda, der ligeledes er at betragte som en Hovedarm, og fra 50 til 75 Km. neden for denne By udgyder V. gennem 8 Hovedarme, af hvilke Bachtemir yderligere fremhæves, og omkring 20 mindre Arme i et 110 Km. bredt Delta sine Vande i det kaspiske Hav. I Foraarstiden frembyder dog hele V.-Deltaet Skuet af en udstrakt Vandflade, og Byen Astrachan, der ligger $25_{,6}$ M. under Oceanet og 1 M. under V.'s Spejl ved Højvande, maa beskyttes mod Flodens Oversvømmelser ved Diger, der have en samlet Længde af 30 Km. De frodige Engstrækninger langs nedre V. afløses i Deltaet efterhaanden af store Bevoksninger med Siv og Tagrør, og i de stillestaaende Bugter og Fladvande findes en rig Bevoksning med forskellige Vandplanter som Aakander og Lotusblomster.

Ligesom de fleste andre russiske Floder har V. en udpræget Højvandsperiode ved Foraarstid. Af de 312,180 Mill. Kbm. Vand, der aarlig regnes at passere Sysran-Broen, komme 132,612 Mill. Kbm. i Løbet af 69 Dage. V.'s Bredde er forholdsvis betydeligere end dens Dybde, hvilket staar i Forbindelse med dens Fald, der er ganske overordentlig ringe i Sammenligning med Vesteuropa's Floder, der som Regel have deres Kilder i Bjærgegne. V.'s gennemsnitlige Fald er 17 Cm. pr. Km.; men i Valdaj-Omraadet er det 37 Cm. pr. Km., og i Deltaet er det kun 14 Mm. forhver Km. Gennemgaaende har V. et roligt Løb, men under Højvande sker dels Oversvømmelser, dels Forandringer i Flodlejet. Floden har en Mængde større og mindre Øer (Ostrova), der sædvanlig staa under Vand om Foraaret. Om Sommeren blotter Floden desuden talrige Sandbanker, der ikke sjældent have skiftet Plads efter Højvandet. Disse Forhold ere meget uheldige for Sejladsen; men man har erdnu kun foretaget forholdsvis faa Arbejder for at regulere Strømmen. En endnu større Hindring for Sejladsen er Isbelægningen, der om Efteraaret skrider jævnt frem fra Kilderegionen til Mundingen. Isgangen om Foraaret skrider imidlertid ikke frem i modsat Retning, da Floden ved sit østlige Løb kommer ind i mere og mere kontinentale Egne med strengere Vinter, og det, at den ogsaa gaar mod Syd, bevirker blot, at Isgangen begynder ved dens Munding paa samme Tid som i Kilderegionen. Derimod frigøres den mellemste Del af Floden noget senere for sit Isdække. Man regner, at V. er isfri i 211 Dage ved Subzov, 205 ved Tver, 201 ved Rybinsk, 195 ved Nishnij Novgorod, 193 ved Simbirsk, 196 ved Samara, 203 ved Saratov, 208 ved Kamyshin, 210 ved Zarizyn, 240 ved Jenotajevsk og 260 ved Astrachan. Sejladsen kan altsaa uhindret foregaa i $7—8^1/_2$ Maaned i de øvre og nedre Egne, men kun i $6^1/_2$ Maaned i Mellemløbet. Desuden maa man neden for Kama's Indmunding regne med en for Flodskibene farlig Isdrift, der, efter at V.'s egen Isgang er sluttet, kommer fra den kolde Kama. Resultatet bliver, at V. kun er sejlbar ca. $6^1/_2$ Maaned om Aaret; men dog er den af umaadelig Betydning for Rusland's Varetrafik, og over 40 Købstæder og 1,000 mindre Byer ligge ved dens Bredder. Hjemmehørende i V.'s Flodhavne er en Flaade paa ca. 1,000 Dampere og omtrent 10 Gange saa mange Pramme og Flodskibe uden Dampkraft. De første Forsøg med Dampskibsfart paa V. gaa tilbage til 1815; men Udviklingen tager først Fart efter 1843. De Varesorter, der særlig befordres ad Flodvejen, ere grovere Varer som Tømmer, Brændsel, Korn, Petroleum og Salt. Dog ogsaa Persontrafikken er af Betydning, i Særdeleshed fra Nishnij Novgorod til Astrachan, paa hvilken Strækning bruges store Dampere med 2—3 Etager efter amerikansk Mønster. Øvre V. staar gennem 3 Kanalsystemer, det Vischnij Volotschok'ske, del Tichvin'ske og Maria-Kanal-Systemet, i Forbindelse med Ladoga og gennem Hertugen af Württemberg's Kanal med Dvina. Skønt V.'s Vand er temmelig uklart, er det dog ikke skadeligt for Fiskelivet, der i Floden er særdeles rigt og giver Anledning til meget betydelige Fiskerier. Disse begynde egentlig først S. f. Simbirsk og drives i størst Maalestok mellem Astrachan og Mundingen. Om Foraaret vandrer en overordentlig Mængde Fisk fra det kaspiske Hav op i Flodmundingerne, hvor paa denne Aarstid over 10,000 Baade ligge paa Fiskeri. Særlig vigtig er Fangsten af Stør (*Acipenser huso*, *stellatus* og *ruthenus*), der leverer Kaviar og Husblas til Udførsel; men desuden fanges i Floden Gedder, Brasen, Karper, Maller samt den saakaldte Vobla eller Taranx (*Leuciscus rutilus caspicus*), der fanges i umaadelige Masser og i tørret og saltet Tilstand udgør et almindeligt Næringsmiddel.

V. var allerede kendt i Oldtiden under Navnet *Rha* eller *Oarus*. Araberne kendte den under Navn af Itil, hvilket Navn genfindes hos forskellige byzantinske Forfattere. Middelalderens Europæere kaldte snart Floden V., snart Erdil

eller Etimia. Mordvinerne kalde den endnu Rau, hvilket Navn maaske staar i Forbindelse med Oldtidens *Rha*; Tscheremisserne bruge Navnet Jul og Tatarerne Etil, Itil eller Atel. Ligesom V. nu er Rusland's Hovedflod, har den for Storrusserne spillet en mægtig historisk Rolle, og den er Folkets nationale eller, om man vil, hellige Flod, der sædvanligvis benævnes »lille Moder V.«. Oprindelig var V.'s Strømomraade beboet af uralaltaiske Folk; men langs V. trængte Storrusserne frem mod Øst, og allerede før Slutningen af 9. Aarh. træffer man dem ved øvre V. I 13. Aarh. grundlagdes Byerne Kostroma, Jurgevez og Nishnij Novgorod. Tatarernes og Mongolernes Indfald standsede Fremrykningen for lange Tider. Først da Kanaterne Kasan og Astrachan vare erobrede henholdsvis 1552 og 1557, begyndte den paa ny. 1586 grundlagdes Samara, 1648 Simbirsk og 1697 Sysran. (Litt.: F. H. Müller, »Stromsystem der Wolga« [Berlin 1839]; H. Roskoschny, »Die Wolga und ihre Zuflüsse« [Leipzig 1889]). *H. P. S.*

Volhynien, Volynien, Guvernement i det vestlige Rusland, grænser mod Vest til det polske Guvernement Lublin, mod Nord til Grodno og Minsk, mod Øst til Kijev, mod Syd til Podolien og mod Sydvest til det østerrigske Landskab Galizien. Arealet er 71,853 □ Km. med (1897) 2,997)902 Indb. eller 42 pr. □ Km. V. falder i orografisk Henseende i to Partier, et sydligt og sydvestligt Bakkelandskab, der opfyldes af Karpathernes nordligste Forland, og et nordligt lavt og sumpet Parti, der danner et udpræget Poljessje-Landskab (se Minsk). Mellem de tætte Skove, de vegetationsklædte Sumpe og de talrige smaa Søer hæver sig hist og her sandede Partier i Form af nøgne, langstrakte Høje. Det største Sumpomraade strækker sig fra Grænsen til Grodno indtil Pripet, har et Areal paa 1,000 □ Km. og er fuldstændig utilgængeligt. I det sydlige Bakkeland, der naar en Højde af 370—400 M., træder stedvis Granit og krystallinske Skifere frem i Dagen; men Kridt- og Tertiæraflejringer have dog i den største Udbredelse. Mod Sydøst forekommer en Del Løssdannelser, medens man mod Nord og Nordvest hyppig træffer erratiske Blokke. Bortset fra Weichsel's Tilløb Bug, der danner Guvernementets Vestgrænse, hører hele V. til Dnjepr's Strømomraade og afvandes gennem en Mængde Vandløb, der alle strømme fra Bakkelandet mod Nordøst til Pripet eller til selve Dnjepr, og af hvilke nævnes Turija, Stochod, Styr, Goryn, Slutsch, Ubort, Ush og Teterev. V. har et betydelig mere tempereret Klima end de østligere Dele af Rusland, der ligge under samme Bredde. Hertil bidrage rimeligvis de store Skove og Sumpe. Middeltemperaturen for Aaret er ca. 5°, for Juli 8° og for Januar ÷ 5°, medens den aarlige Nedbør er paa 50—60 Cm. Skovene indtage endnu 1/3 af Arealet, til Trods for at de i den sidste Menneskealder ere forringede med mindst 1/4 af deres oprindelige Areal. De ere dog meget ulige fordelte, idet de mod Nord optage 1/2 af Omraadet, hvorimod de Syd paa kun dække ca. 15 p. Ct. De vigtigste Træsorter ere Fyr, Eg, Birk, Æl, Bævreasp og Avnbøg. Foruden Raadyr, Ræve og Ulve forekommer i Skovegnene endnu ikke faa Bjørne, og i Sumpene et temmelig rigt Fugleliv af Vade- og Svømmefugle. I Søer og Floder, særlig Goryn og Styr, drives et betydeligt Fiskeri af Stør, Malle, Sandart og Karpe.

Befolkningen er nationalt og religiøst set stærkt blandet. Omtrent 2/3 ere Lillerussere eller Ruthenere. Storrusserne udgøre kun ca. 4,000; men dernæst findes Polakker, Tyskere, nogle faa Tusinde Litauer, Czecher og Tatarer samt en Mængde Jøder, der udgøre 2/3 af Bybefolkningen eller over 300,000 Mennesker. Lillerusserne ere Græsk-katolske, men Polakkerne og Tschecherne Romersk-katolske og Tyskerne og Litauerne ere til Dels Protestanter. Den vigtigste Næringsvej er Agerbruget, der særlig er indbringende i de sydlige frugtbarere Egne. Bortset fra Skovene ere 37,5 p. Ct. af Arealet Agerland og 18 p. Ct. Eng og Græsland, og kun 12 p. Ct. ere uproduktive. Den vigtigste Kornsort er Rug, og derefter følger Havre, Hvede og Byg, men yderligere avles en Mængde Kartofler samt Boghvede, Bælgsæd, Hør, Hamp, Roer, Tobak, Humle og Træfrugt i mindre Maalestok. Kvægbestanden er ikke ringe, og der findes ca. 800,000 Stkr. Hornkvæg, 3/4 Mill. Heste, I Mill. Faar samt 650,000 Svin. Foruden Tømmer levere Skovene Beg, Tjære og Potaske, og der drives en Del Jagt. Af Mineraler og Bjærgarter udnyttes Granit, litografisk Sten, Møllesten, Kridt, Kaolin samt lidt Jærn, Kul, Grafit og Rav. Industrien er ringe, og foruden Møller og Brændevinsbrænderier findes kun nogle Trævare-, Porcelæn-, Maskin- og Sukkerfabrikker. Handelen drives særlig over Odessa og Varszava samt Pinsk i Minsk og Lemberg i Galizien. Den fremmes ved et Jærnvejsnet paa 789 Km., hvis vigtigste Knudepunkter ere Rovno og Kovel. V. deles i 12 Kredse, Dubno, Kovel, Kremenez, Luzk, Novgorod Volynsk, Ostrog, Ovrutsch, Rovno, Sasslavl, Shitomir, Staro-Konstantinov og Vladimir Volynsk. Guvernementet, hvis Hovedstad er Shitomir, er dannet 1797 af det gamle polske Vojvodskab eller Landskab V., polsk Volhyn, russisk Volyn, idet det til Erstatning for de vestlige Egne, der kom til Østerrig, fik den vestlige Del af Vojvodskabet Kijev. Landskabet V. var allerede i de i de ældste Tider beboet af slaviske Stammer. Sidst i 10. Aarh. opstod Fyrstendømmet V., der 1074 forenedes med Polen. 1240 hærgedes V. af Mongolerne. 1320 begyndte de litauiske Fyrster at sætte sig fast i V., men 1569 kom det atter under Polen, hvor det forblev indtil dette Lands anden Deling. *H. P S.*

Volière [vål'iæ!r] (fr.), Fuglehus, Fuglebur; stort Flyvebur.

Volk [f-], 1) Leonard W., amerikansk Billedhugger, født 1828 i Wellstown (New York), død 1895. V. uddannede sig mest paa egen Haand, en Tid i Italien; han virkede fornemmelig i Chicago. Bekendte Værker: Statuer i Illinoise State House af Lincoln og Douglas, Krigermindesmærker i Cook County (Illinois) og andensteds. Hans Søn 2) Douglas V., Maler, er født 1856 i Pittsfield (Mass.). Han studerede i Paris (under Gérôme) og i Rom, virkede en Tid i Minneapolis, hvor han oprettede en Kunstskole, og bosatte sig herefter i New York. Han har malet Genre- og Portrætbilleder: »I Atelieret«, »Anklaget for Hekseri«, »Puritanerpige« etc. *A. Hk.*

Volkelt [f-], Johannes Immanuel, tysk Filosof, er født 21. Juli 1848 i Lipnik i Galizien, blev 1876 Docent i Jena, 1883 Professor i Basel, 1889 i Wurzburg og virker fra 1894 som Professor i Leipzig. V., der oprindelig var Hegelianer, tilhører som Filosof nu nærmest den ny-Kantiske Skole, men staar Schopenhauer særlig nær. Foruden ved en Række erkendelsesteoretiske Arbejder har han gjort sig fortjent ved sine Undersøgelser over Æstetik. Af hans Værker skulle fremhæves: »Kants Erkenntnisstheorie« [1879], »Erfahrung und Denken« [1886], »Åsthetik des Tragischen« [1896] samt en fortræffelig Monografi over Schopenhauer [1900]. *A. T—n.*

Volker (*Volcae*), Oldtidsfolk i det sydlige Gallien (*Gallia Narbonensis*) mellem Pyrenæerne og Rhône. De deltes i to Stammer, V. Tectosages med Hovedstaden Tolosa (Toulouse) og V. Arecomici med Hovedstaden Nemunsus (Nîmes). Under romersk Overherredømme nød de en ret selvstændig Stilling. *H. H. R.*

Volkersen [f-], Niels Henrik, dansk Mimiker, født 2. Marts 1820 i Magleby ved Skjelskør, død 31. Aug. 1893 i Kjøbenhavn, indførte 1847 Pantomimen som staaende Led i Aftenens Program for Kjøbenhavn's Tivoli og var her i næsten 50 Aar en udmærket Pjerrot, hvis italienske Grazioso-Væsen, som han havde lært af Ad. Price (s. d.), han fordanskede til en Holberg's Arv lignende Syndebuk for Pantomimens mere snedige Personer. *A. A.*

Volkmann [f-], Arthur, tysk Billedhugger og Raderer, er født 28. Aug. 1851 i Leipzig. Han studerede under Hähnel og Wolf, men fik de væsentligste Impulser fra Marées i Rom. V.'s Plastik udmærker sig ofte ved sin Rumfølelse, Enkelhed og Klarhed i Linier og Komposition: det smukke Relief »Yngling og Tyr*; den morsomme Bronze »Silen«; Relieffet »Amazone« ; »Ved Maalet« (nøgen Atletskikkelse, 1895); »Germaner paa Jagt« (Leipzig's Mus.); forskellig Gravskulptur og Portrætbuster; flere polykrome Arbejder ; Marmorrelieffet »Eva« (malet af Prell, Dresden) o. a. *A. Hk.*

Volkmann [f-J, Robert, tysk Komponist, (1815—83), studerede Musik fra 1836 i Leipzig, hvor Mendelssohn's og Schumann's Gerning havde stor Indflydelse paa hans Udvikling. Efter nogle Aars Ophold i Prag slog han sig (1842) ned i Buda-Pest, der blev hans fremtidige Hjemsted; V. virkede som Musiklærer, i sine senere Aar som Professor ved Musikakademiet i Buda-Pest. Hans talrige Kompositioner ere i første Række Instrumentalværker, hvoraf fremhæves værdifulde Orkesterarbejder som Symfoni i D-mol, Serenader for Strygeorkester, navnlig Nr. 2 i F-dur, og Ouverturer (saaledes til »Richard III«); Kammermusik: Trioer (den fortræffelige i B-mol) og Strygekvartetter samt Klavermusik (to- og firhændig): »Visegrad«, »Wanderskizzen«, »Ungarische Skizzen« m. fl. Som Vokalkomponist (Kirkeværker og Sange) har V. vundet mindre Indgang. V. sluttede sig til den romantiske Retning og staar navnlig Schumann nær. Hans Komponistfysiognomi viser imidlertid baade sympatiske og selvstændige Træk, ikke mindst ved den virkningsfulde Anvendelse af Motiver fra slavisk og ungarsk Folkemusik. *W, B.*

Volkmann (f-) von Volkmar (f-), Wilhelm Fridolin, tysk Filosof, født i Prag 1821, død smst. 13. Jan. 1877. Han blev 1846 Privatdocent ved Prag's Universitet og virkede der fra 1856 som Professor. Som Filosof tilhørte V. den herbartske Skole; særlig har han gjort sig fortjent ved sine Arbejder over Filosofiens Historie og Psykologien. Hans psykologiske Hovedværk: »Lehrbuch der Psychologie« (1884—85, I—II; oprindelig »Grundriss d. Psychol.« [1856]) har endnu stor Betydning ved sine historiske Henvisninger til den tidligere Psykologi. Af hans øvrige Værker maa fremhæves: »Grundzüge der Aristotelischen Psychologie« (1858) og »Die Lehre des Sokrates« (1861). *A. T—n.*

Volkovyschki, Vylkovyszky, By i russisk Polen, Guvernement Suvalki, ligger 57 Km. N. N. 0. f. Suvalki. (1897) 7,787 Indb. V. driver lidt Industri og Handel. *H. P. S.*

Volkovysk, By i det vestlige Rusland, Guvernement Grodno, ligger 72 Km. S. 0. f. Grodno paa højre Bred af Volkovys, der er Tilløb til Njemen, og ved Banen fra Bjelostok til Baranovitschi. (1897) 8,057 Indb., der saa godt som udelukkende ere Polakker og Jøder. V. har lidt Industri og var i 16. Aarh. en blomstrende By, der hyppig var Samlingssted for den polske Rigsdag. 3. Novbr. 1812 blev V. afbrændt af Russerne. *H. P. S.*

Vollan, Ole, norsk Politiker, er født paa Gaarden Vollan i Austad Sogn 27. Juli 1837, blev 1861 cand. theol., forestod fra 1862 Hammerfest Borgerskole, fra 1866 Ringerike's Realskole og har siden 1867 været Klokker i Bergen, siden 1870 ved Domkirken. 1877—81 udgav han sammen med Jakob Sverdrup »Ny luthersk Kirketidende«, der havde til Opgave at hævde de kirkelige Reformkrav i Modsætning til »Lutersk Ugeskrift«, der udgaves af J. C. Heuch og F. W. Bugge, og fra 1881 indtraadte han i Redaktionen af »Vestlandsposten«, hvis navngivne Redaktør han siden 1891 har været. Han var en af Førerne for det moderate Parti, efter at dette i 1885 skilte sig ud fra det rene Venstre, og har siden 1895 været Formand i Hovedstyret for denne Partiorganisation. Han har ved et Par Valg naaet op i Suppleantrækken ved de bergenske Stortingsvalg. Som Medlem af Skolelovkommissionen af 14. Novbr. 1885 har han indlagt sig megen Fortjeneste af Folkeskolelovene af 26. Juni 1889, til hvis Forstaaelse og Benyttelse han leverede kommenterede Udgaver. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *O.A. 0.*

Vollenhove [få'lenhofe], By i nederlandsk Provins Overijssel, 20 Km. N. N.Ø.f. Zwolle ved Zuidersøen, har (1895) 1,700 Indb. Skibsfart, Fiskeri og Bomuldsfabrikation. *Joh. F.*

Vollmar [f-], Georg Heinrich von, socialdemokratisk Politiker og Publicist, er født 7. Marts 1850 i München. V. fik sin Opdragelse i et Benediktinerkloster, blev Officer og deltog 1866 i Krigen mod Preussen, indtraadte saa i den pavelige Hær, men vendte hjem allerede et Aar efter for at overtage en Post i den bayerske Jærnbaneforvaltning. 1870—71 deltog han i den fransk-tyske Krig, hvor han ved Blois blev haardt saaret og fuldstændig Invalid. Paa sit lange Sygeleje kastede han sig over filosofiske og øko-

nomiske Studier, der førte ham til religiøs og politisk Radikalisme. 1876 traadte han aabent over til det socialdemokratiske Parti og blev det følgende Aar Redaktør af »Dresdener Volkszeitung<, hvilket snart indbragte ham et Aars Fængsel og en paafølgende Række Udvisninger. Han tog derfor 1879 til Zürich, 1880 til Paris for at studere Statsvidenskaber. 1881—87 og siden 1890 har V. været Medlem af den tyske Rigsdag, 1883—89 desuden af den sachsiske og fra 1893 af Bayern's Landdag. V. tilhører det socialdemokratiske Partis højre Fløj og har flere Gange indtaget en bestemt afvisende Holdning lige over for Partiets mere yderliggaaende Elementer. Dog optræder han sjælden. Foruden et Par Skrifter om Skovbeskyttelse har V. skrevet bl. a.: »Der isolierte socialistische Staat« (Zurich 1880); »Ueber die nächsten Aufgaben der Socialdemokratte« (2. Opl. 1899) og »Ueber Staatssocialismus« (Nürnberg 1892). V. har foretaget flere udstrakte Foredragsrejser. *K. V. H.*

Vollon [vål5'], Antoine, fransk Maler, født 20. April 1833 i Lyon, død 27. Aug. 1900 i Paris. V. — Elev af École des beaux-arts i Lyon og af Ribot, 1898 Akademimedlem — har især vundet Navn ved sine Fremstillinger af døde Genstande. Paa dette Omraade er han en meget fremragende Malervirtuos: »Henrik II's Hjælm«; »Køkkeninteriør« (Mus. i Nantes); »Havfisk« (Luxembourg-Mus.) etc; i Mus. i Lyon ses »Abe med Harmonika«; i Luxemboug-Mus. endvidere »Curiosités«. Han har ogsaa malet Landskaber og Figurbilleder (»Femme du Pollet«, halvnøgen Fiskerkone med Kurv paa Ryggen), raderet og litograferet. I sin djærve Naturalisme minder V. ikke saa lidt om Courbet, ikke mindst i Genrebillederne (f. Eks. den legemsstore Kokkepige, der pudser en Kedel). *A. Hk.*

Volmar, tysk Wolmar, lettisk Walmare, By i det vestlige Rusland, Guvernement Lifland, ligger 98 Km. N. 0. f. Riga 43 M. o. H. paa højre Bred af Aa og ved Banen fra St. Petersborg til Riga. (1897) 2,644 Indb., hvoriblandt en Del Jøder. V. har lidt Industri og betydelig Handel med Korn, Hør og Kvæg. Tidligere var V. befæstet og i 14. og 15. Aarh. en betydelig By. I Nærheden findes Ruiner af det 1283 af den tyske Ordensmester Vilhelm af Schauenburg byggede Slot V. *H. P S.*

Volmerslaget, Valdemar Sejr's store Kamp med Esterne ved Lyndanis 15. Juni 1219, hvor efter Sagnet Dannebrog faldt ned fra Himmelen; se Art. Danebroge. Et andet Sagn omplanter Fortællingen i 2. Mosebog 17. Kap. 8.—16. Vers paa dansk Grund og lader det være Ærkebisp Anders Sunesøn's Forbøn, der skaffede Danerne Sejr. (Litt.: A. D. Jørgensen, »Valdemar Sejr« [1879]). *Y. O.*

Volney [vålnæ'], Constantin Francois Chassebceuf, Greve af V., fransk Forfatter, født 3. Febr. 1757 i Craon i Anjou, død 25. Apr. 1820. V. foretog 1783—87 en Rejse i Ægypten og Levanten, som han tørt, men nøjagtig, skildrede i »Voyage en Syrie et en Égypte« (2 Bd., 1787—89). 1789 valgtes han ind i Nationalforsamlingen, erklærede sig senere mod Robespierre's Terrorisme, fængsledes og befriedes først ved 9. Thermidor, blev derefter Professor i Historie ved Normalskolen, foretog 1795—98 en Rejse i Nordamerika (»Tableau du climat et du sol des Etats-Unis d'Amérique« [2 Bd. 1803]), stemte for Statskuppet 18. Brumaire, udnævntes til Greve af Napoleon og senere til Pair af Ludvig XVIII. Berømt blev V. ved at skrive en Slags Trosbekendelse for Revolutionens Mænd: »Les ruines, ou considérations sur les révolutions des Empires« (1791, senest udg. 1896), i hvilket Værk Forfatteren midt i den syriske Ørken nær Palmyra's Ruiner lader alle de forskellige Religioner passere Revy, alle erklærede for Bedrag af deres egne Præster; Bogen er en mærkelig Blanding af Rejsebeskrivelse og Filosoferen over Tyran- og Præstehad, Fornufts- og Fremskridtstro; den oversattes paa en Mængde Sprog. Senere udgav V. »Catéchisme du citoyen francais« (1793), »La loi naturelle« (1794), »Recherches nouvelles sur l'histoire ancienne« (2 Bd. 1814—15). Hans »CEuvres complétes« udkom i 8 Bd. 1821, nyt Oplag 1836. (Litt.: Berger, *Études sur V.* [1832]). *S.Ms.*

Volo, Volos, By i det nordøstlige Grækenland, Nomos Larissa, ligger 53 Km. 0. S. 0. f. Larissa ved Foden af Pelion og ved den nordlige lave Bred af Volo-Bugten. (1901) 11,029 Indb. V. har et gammelt tyrkisk Citadel, samt et Gymnasium og er Sæde for en græsk-katolsk Metropolit. V., der er Thessalien's Havneplads, driver en betydelig Skibsfart og Handel og udfører særlig Uld, Bomuld, Sesam og Olie. Byen er i stærk Fremgang, idet den 1881 kun havde 4,987 Indb. V. f. V. findes Ruiner af det gamle *Pagasae*, og 3 Km. S. 0. f. Byen ser man Resterne af *Demetrias*, der anlagdes 290 f. Chr., og hvis kommercielle og politiske Betydning i Middelalderen gik over til V. Volo-Bugten, der i Oldtiden hed *Sinus Pagasaeus*, er et næsten lukket Bassin med en Længde fra Vest til Øst af 37 Km. og en tilnærmelsesvis elliptisk Form. Den har Syd paa gennem et $5^1/_2$ Km. bredt Stræde Udløb til Tricheri-Kanalen mellem Øen Euboia og Fastlandet. ***H. P. S.***

Volo-Bugten se Volo.

Vologda, 1) Guvernement i det nordøstlige Rusland, grænser mod Nord til Guvernementerne Olonets og Archangelsk, mod Øst til det sibiriske Guvernement Tobolsk, hvorfra det skilles ved Ural-Kæden, mod Sydøst til Perm og Vjatka, mod Syd til Kostroma og Jaroslavl og mod Vest til Novgorod. V., der har en meget langstrakt Form fra Sydvest til Nordøst, har en Længde af 1,280 Km. og en største Bredde af 570 Km., og det er efter Archangelsk det største Guvernement i det europæiske Rusland, idet det er 402,733 □ Km. stort med (1897) 1,365,587 Indb. eller kun ca. 3 pr. □ Km. Bortset fra Ural-Kæden og dennes Udløbere i V., bestaar den øvrige Del af dette Guvernement af et Sletteland, hvis Ensformighed kun afbrydes af Floddalene samt enkelte lidet udprægede Hævninger i Terrainet, der imidlertid tillade en Bebyggelse, hvorimod hele den øvrige Del er et næsten utilgængeligt Morads. 85 p. Ct. af Arealet skulle endnu være dækkede af Naaleskov, der kun hist og her afbrydes af Sø og Sumpvegetation eller sandede Hedestrækninger. Jordbunden er gennemgaaende leret og kun stedvis sandet eller stærkt kalkblandet. Undergrunden hører væsentligst til Perm-

ormationen; Jura træffes særlig i Kredsen Nikolsk, og hen imod Ural træffes Bælter af ældre palæozoiske Formationer samt krystallinske Skifere i selve Ural-Kæden; det overordentlig vandrige Guvernement har mange Floder og Søer, af hvilke sidste den største er Kubinskoje med 393 □ Km. Af Floder regner man, at V. har 4,800, men heraf ere kun 15 sejlbare, og af disse ere de betydeligste Dvina med sine Kildefloder Suchona, Jug og Vytschegda, ssmt Petschora og Mesen. Klimaet er kontinentalt og koldt, om end det opviser betydelige Forskelligheder paa Grund af Udstrækningen. De aarlige Middeltemperaturer variere fra + 3 til − 4°. Byen V. har saaledes en aarlig Middeltemperatur paa + 2.4^0, medens Januar har − 12.4 og Juli + 17.8. I Ust Syssolsk, der ligger 11^0 østligere og 2^0 nordligere, ere de tilsvarende Temperaturer + 0.5^0, − 15.2^0 og + 16.5^0. Den aarlige Nedbør ligger mellem 30 og 50 Cm., j og Maksimum er i Juli og August. Skovene sammensættes i de sydlige Egne af Gran, Skovfyr, Birk, Lind og Bævreasp, hvorimod Nordøst paa Fyrrearter som *Pinus pichta* og *cembra* samt Lærk ere mere fremherskende. Den oprindelige Dyreverden er endnu ganske uforandret, og der findes Bjørne og Ulve, Urfugl og Hjærpe samt de øvrige nordrussiske vilde Dyreformer.

Befolkningen, der særlig forekommer mod Syd- ■ vest og Syd, bestaar væsentligst af Storrusser. j Desuden findes 75,000 Syrjæner ved Vytschegda og Vym. Guvernementet har 13 Købstæder, men knap $1/25$ af Befolkningen er Bybeboere. Syrjænerne leve væsentligst af Jagt og Fiskeri, hvorimod Skovhugsten og Udførselen af Tømmer, Trækul, Terpentin og Potaske ere den vigtigste Indtægtskilde for Storrusserne. Agerbruget, der kun kan drives i de sydvestlige Egne, giver et temmelig ringe Udbytte af Rug, Havre og Kartofler. Kvægbestanden er ca. $1/2$ Mill. Stykker Hornkvæg, $1/4$ Mill. Heste, 400,000 Faar og 50,000 Svin. Ogsaa for Storrusserne spille Jagt, Fiskeri samt Indsamling af forskellige Bærsorter og Frø af *Pinus cembra* eller sibirisk Fyr en betydelig Rolle. Bjærgvæksdriften repræsenteres ved nogen Saltudvinding, der dog er gaaet ssærkt tilbage, og Industrien ved Savmøller, Brændevinsbrænderier, Garverier og et Par Jærnstøberier. Handelen, der fremmes ved de sejlbare Vandløb samt ved Banen fra Byen V. til Jaroslavl, er rettet imod Archangelsk, St. Petersborg og Moskva. Guvernementet, der oprettedes 1780, deles i 10 Kredse Grjasonez, Jarensk, Kadmikov, Nikolsk, Solvytschegodsk, Totma, Ustjug Veliki, Ust Syssolsk, Velsk og V. Landet, der oprindelig udelukkende beboedes af finske Stammer, blev i 11. og 12. Aarh. taget i Besiddelse af Republikken Novgorod og kom sammen med denne Stat under Moskva. Den Handel, der efter 1553 over Archangelsk dreves med England og Nederlandene, virkede ; befordrende paa V.'s Opkomst, men Erobringen af Østersøprovinserne og Handelens Forlæggelse til Havnene dér ledede atter Kulturstrømmen bort fra Landet.

2) Guvernementets Hovedstad V. ligger 542 Km. 0. S. 0. f. St. Petersborg og 400 Km. N. N. 0. f. Moskva 136 M. o. H. ved den lille Flod V., der er Tilløb til Suchona, (1897) 27,391 Indb. V. har et Munke- og et Nonnekloster, Gymnasium og Seminarium og er Sæde for en Biskop. Byen har en Del Fabrikker og er særlig kendt for sine Sølvvarer. V. har Jærnbane til Jaroslavl og en vigtig Flodhavn, der staar i livlig Forbindelse med Archangelsk. V. er Midtpunkt for Handelen mellem den sidstnævnte By og det indre Rusland, men denne Handel er som nævnt ikke saa vigtig som tidligere. Over V gik ogsaa en Tid lang Handelsrouten fra Moskva til Sibirien, inden de sydligere Veje vare komne i Stand. Før Sibirien's Erobring var V. Forvisningssted. 1273 blev V. overfalden af Fyrsten af Tver, der i Forening med Tatarerne ødelagde Byen og førte Indbyggerne bort. Guvernementshovedstad blev V. 1796. *H. P. S.*

Volokolamsk, By i det mellemste Rusland, Guvernement Moskva, ligger 88 Km. V. N. V. f. Moskva ved den lille Flod Gorodenka. (1897) 2,140 Indb. I V. og Omegn drives betydelig Bomuldsvæveri samt Hjemmeindustri af forskellig Art. I Nærheden af Byen ligger et rigt Munkekloster, der er grundlagt 1479. *H. P. S.*

Voluntær (fr. volontaire, >frivillig<), en, der (gerne til videre Uddannelse i Tjenesten) underkaster sig en Tjeneste, uden at gøre Fordring paa Løn derfor.

Volos se Volo.

Volost, russisk Ord, der betyder »Omraade« eller »Gebet«, og som oprindelig anvendtes om en Stammes Omraade eller et selvstændigt Landskab. Senere gik det i Middelalderen over til at betegne et Fyrstendømme, derpaa Landomraadet i Modsætning til Byen, og til Slut anvendes det nu om en bestemt Slags Forvaltningsomraade, der bestaar af flere Landsbykommuner med tilsammen indtil ca. 2,000 Indb. I Spidsen for en V. staar en V.-Ældste eller Starshina, hvem Landsbyældsterne (Starost'erne) ere underordnede. *H. P. S.*

Volotschisk, polsk Voloczysk, By i det sydvestlige Rusland, Guvernement Volhynien, ligger 78 Km. V. S. V. f. Starokonstantinov ved Zbrucz og ikke langt fra Banelinien Imerinka—Lemberg, paa hvilken V. har Station. (1897) 3,186 Indb. V. har betydelig Handel med Korn, Mel og Uld samt Landbrugsmaskiner. *H. P. S.*

VolpåtO, Giovanni, italiensk Kobberstikker, født i Bassano 1733, død i Rom 1803, var Elev af Joseph Wagner og Bartolozzi i Venezia; han arbejdede for Hertugen af Parma og i Venezia, indtil han drog til Rom for at stikke efter Rafael's Værker i Vatikanet. Til disse store Blade efter Mesterens Stanzer og Loggier knytter V.'s Ry sig; den store Beundring, som Samtiden følte for disse omhyggelige og klare Gengivelser af Rafael's ypperste Kunst, kunne vi ikke dele; V.'s Liniestik forekomme os tørre og skematiske i Stregføringen, farveløse og stofløse, og Karakteren af de Rafael'ske Figurer og særlig af Hovederne i høj Grad udvandet. I Udførelsen af dette store Arbejde bistodes V. i væsentlig Grad af sin Elev og Svigersøn Raffaello Morghen. Som andre Værker af V. skulle nævnes Stik efter Lionardo, Correggio, Poussin, Claude Lorrain, Guercino (Aurora) og Caravaggio (Kortspillerne). V. udgav et Værk om Tegnekunsten, »Principes du dessin tirés d'aprés de meilleurs statues antiques« [Rom 1786, ny Udg. 1833]. *A. R.*

Volsinii, en af de rigeste Oldtidsbyer i det sydlige Etrurien, laa N. 0. f. den nuværende Lago di Bolsena. Efter at være ødelagt af Romerne, der efter Sigende vare meget opsatte paa at faa fat i Byens Rigdomme, blev den flyttet ned til Søens Bred, til det Sted, hvor nu i Byen Bolsena ligger. Ogsaa dette ny V. udviklede sig snart til en meget rig By. I det gamle V., som laa oppe paa et Bjærg, er der fundet Rester af et Amfiteater. *H. H. R.*

Volsk, Volshsk, Volgsk, By i det østlige Rusland, Guvernement Saratov, ligger 104 Km. N. 0. f. Saratov paa højre Bred af Volga. (1897) 27,044 Indb. V. ligger i en dyb Kløft paa den høje Flodbred og har en halv Snes Kirker, Gymnasium og Lærerseminarium samt flere Møller og Brændevinsbrænderier. I Nærheden findes Brud af Alabast. V., der tidligere hed Malejkovka, fik sit nuværende Navn 1780. *H. P. S.*

Volsker (Volsci), Oldtidsfolk i det sydlige Latium, men indvandret fra Nord eller Øst og egentlig tilhørende den østitaliske Folkegruppe. Efter svære Kampe bleve de endelig undertvungne af Romerne 338 f. Chr. *H. H. R.*

Volsunger se Volsung-Ætten.

Volsung-Ætten, den berømteste nordiske og gotisk-tyske Helteslægt. Hovedfremstillingen er den Række norsk-islandske Heltekvad, der udgør sidste Halvdel af den ældre Edda; udfyldt ved Hjælp af Volsungasaga og enkelte andre Skrifter. Paa et i det hele yngre Trin staa de tyske Middelaldersfremstillinger, særlig Nibelungenlied. Sagnene omfatte i nordisk i det væsentlige følgende Grupper:

1) Ubetydelige Sagn om en Stamfader Sige og hans Søn Rere.

2) Sigmund-Sinfjøtle Partiet. Kong Volsung fødes paa overnaturlig Vis efter Paakaldelse af Odin; siden kommer Odin ved Volsung's Datters Bryllup og støder et Sværd fast i Hustræets Stamme midt i Kongehallen. Sønnen Sigmund er den eneste, der kan drage det ud. Svogeren Siggeir byder Volsungerne til sig og ombringer dem alle, kun Sigmund redder ved Søsteren Signy's Hjælp Livet, og siden faar hun med ham Sønnen Sinfjøtle, der sendes ud til Sigmund i Skoven og vokser op til Hævner sammen med ham; sammen faa de to Helte Siggeir dræbt paa eventyrlig Vis, Signy gaar ind i Ilden og dør med sin Husbond. Siden dræbes Sinfjøtle

Fig. 1.

Sigurds-Ristning fra Ramsundsberget i Sodermanland.

ved Gift (Odin henter selv den døde Kæmpe til sig); Sigmund falder i Strid, efter at hans Sværd Gram er bristet mod Odin's Spyd.

3) Sigurd's Ormekamp. Sigurd fødes efter Sigmund's Død og vokser op i fremmed Land; hans Fosterfader, Smeden og Dværgen Regin, ægger ham til at dræbe Slangen Faavne (oldn. *Fdfnir),* for at vinde den uhyre Guldskat, der stadig har bragt sin Ejermand Ulykke, lige siden Aserne fra først af ranede den fra Dværgen Andvare; Regin smeder ham Sværd, og da alle Klinger briste, smeder han Sværdet Gram sammen af to Stumper. Sigurd dræber Ormen, lurende i en Grube paa dens Vej, og skal stege dens

Fig. 2.

Gunnar i Ormegaarden. Udskæring paa norsk Kirkedør.

Hjerte til Regin; men da han sætter Fingren i Munden, faar han Ormeblodet paa sin Tunge, og forstaar nu Fuglenes Stemme, der advarer ham om Regin's Lumskhed. Han dræber Dværgen, tager Faavne's Skatte, og med dem læssede paa sin Hest Grane drager han ud i Verden.

4) Sigurd og Brynhild. Sigurd bliver Ven med Gjukungerne, o: den burgundiske Konge Gjuke og hans Sønner; han ægter Gjuke's Datter Gudrun og drager med Gunnar Gjukesøn for at vinde Brynhild. Da Gunnar ikke selv kan ride gennem Luerne om hendes Borg, rider Sigurd i hans Skikkelse ind og fæster hende til Brud. Det røbes senere af Gudrun, der praler med sin Husbonds Værk. Brynhild hævner sig ved at ægge Gunnar og hans Brødre op mod Sigurd, der bliver dræbt, — efter den almindelige (o: yngre) nordiske Fremstilling af deres yngre Broder Guttorm, der dog fældes af den døende Sigurd. Foruden Ridtet gennem Luerne kender Sagnet ogsaa et tidligere Besøg, hvor Sigurd vækker den dvalebundne Kampmø (Sigrdriva), der enten opfattes som en anden — overnaturlig Form af Brynhild, eller som et Væsen, hvis Tryllesange og Lærdomme indvie ham til Heltelivet; — formodenlig fra først af kun en torneroseagtig Variation af Ridtet gennem Luehegnet.

5) Gjukungernes Fald. Gudrun ægter Hunekongen Atle, der lokker hendes Brødre til sig og lader dem dræbe. Gunnar kastes i Ormegaard, hvor han længe dysser Ormene i Ro ved sit Harpespil, Hogne faar Hjertet udskaaret. De hævnes af Gudrun, der slagter sin egen Søn og dernæst myrder Atle.

6) Jarmunrik. Gudrun er ene tilbage, i nyt Ægteskab faar hun Datteren Svanhild, der ægter

Gotekongen **Jarmunrik** (Jormunrek); men paa falsk Mistanke lader han hende træde ihjel af Heste. Hendes Brødre, **Sorle** og Hamder, overfalde og dødssaare J., men falde selv, fordi de have dræbt deres tredje Broder undervejs. Saaledes er hele Slægten tilintetgjort.

Sagnets Kerne er de to Sigurdsgrupper og **Gjukungernes** Fald, det sidste en historisk Digtning om Burgundernes Undergang 437, og Attila's Død i Brudenatten 453; Sigurd's Liv frit skabt af gamle, halvt mytiske Forestillinger. **Sigmund**-Partiet knyttedes dertil, og Sværdet Gram blev Billede paa Slægtens guddomsgivne Styrke. Senere (her i Norden) føjedes til Gjukungehævnen ogsaa Svanhild-Hævnen (Gotekongen Ermanrik's Død 375), saa at Billedet af de i Hævn udslukte **Helte**ætter blev des mægtigere. I 12. Aarh. groede et nyt Sagn til; man tillagde Sigurd og Brynhild — i Strid med det ældre Sagn — en Datter, **Aslog**, der som Barn var gemt i den vandrende Spillemand Heime's Harpe og siden ægtede Vikingekongen Ragnar **Lodbrok**; — gennem hende kunde saaledes Datidens Storætter regne deres Slægt tilbage til Sigurd Faavnesbane.

Medens Vikingetidens Kvad fordele sig nogenlunde over V.'s forskellige Grupper, søger man sig stærkere og stærkere den gamle Kerne, Sigurd's og Brynhild's Forhold, ud til Yndlingsæmne, dels ved at man opdager den Elskov, der gemmer sig i hendes Had og Hævnlyst, dels ved at Brynhild's og Gudrun's Skikkelser stilles frem mod hinanden; og i den tidligste kristne Tid, 11. og 12. Aarh., har **Sigurd-Skikkelsen** ubetinget Præget af den nordiske Folkestammes ypperste Helt; talrige Billeder fra mange Egne af Norden fremstille hans Ormekamp; berømtest ere **Port**-støtterne paa flere af Telemarkens Kirker. — I nyere Digtning er V. fremstillet i N. F. S. Grundtvig's »Optrin af Nordens Kæmpeliv« (1811) og **Wagner's** »Ring der Nibelungen«. (Litt.: S. Grundtvig, »Den heroiske Digtning« [1867]; A. Olrik, »Nordisk Aandsliv« [1907]; »Verdenskulturen«, 3, S. 283 ff.]; Symons, Heldensage [»Grundriss der german. Philologie«, 3, 2. Udg.]). *A. O.*

Volt se Elektriske Maaleenheder.

Volta (ital.), Vending, Omdrejning, Gang; anvendes i den musikalske Terminologi i Forbindelser som *prima V*, *seconda V.* (første Gang, anden Gang) bl. a. for at betegne de Takter, der ved Afslutningen af et Afsnit henholdsvis medtages ved Gentagelsen eller indlede Fortsættelsen. *S. L.*

Volta, V. Mantovana, lille By i det nordlige Italien, Provins Mantova, ligger 20 Km. N. N. V. f. Mantova ved højre Bred af Mincio og ved Banen fra Brescia til Mantova, (1901) 2,000 Indb. V. er bekendt fra den sejrrige Træfning, som Østerrigerne 26.—27. Juli 1848 her havde med Sardinierne. *H. P. S.*

Volta, Flod paa Øvre-Guinea's Kyst i Vest-Afrika, udspringer paa Kong-Bjærgene med tre Kildefloder, der forene sig i Nærheden af Salaga. Ved Kratschi, 400 Km. fra Havet, bliver den sejlbar og **udmunder** ved Adangfo i Guinea-Bugten. *C. A.*

Volta, Alessandro, italiensk Fysiker, født 19. Febr. 1745 i Como, død smst. 5. Marts 1827. V., der tilhørte en gammel milanesisk Adelsslægt, viste tidlig store Evner, især i naturvidenskabelig Retning. Allerede 1769 gav han en ny Teori for Leydnerflasken (s. d.), 1775 beskrev ban **Elektroforet** (s. d.), hvis Princip ganske vist tidligere var angivet af Svenskeren **Wilke**, og 1777 førte Studier over Sumpgas V. til Opfindelsen af Eudiometeret (s. d.). 1783 opfandt han Kondensatorelektroskopet (se **Elektroskop**) og begyndte omkring 1792 Studier over atmosfærisk Elektricitet med **Galvani's** (s. d.) Opdagelse af Elektricitetens Virkning paa en slagtet Frø som Udgangspunkt. Disse Studier ledte ham 1800 til en af de største fysiske Opdagelser, der er gjort, idet han ved Opfindelsen af **Volta-Støtten** (se Galvanisk Batteri) tillige **blev** Opdager af den elektriske Strøm (se Elektricitetslærens Historie S. 885).

V. blev 1774 Lærer i Fysik ved Gymnasiet i Como, 1779 Professor i Fysik ved Universitetet i Pavia, og denne Stilling beholdt han, til han 1804 trak sig tilbage fra sin meste Virksomhed. Paa Rejser i Schweiz, Frankrig, Tyskland, Holland og England havde han stiftet Bekendtskab med Tidens betydeligste Fysikere, og allerede 1791 var han bleven Medlem af *Royal Society* i London. 1801 kom han efter Bonaparte's Opfordring til Paris for at forevise sine Opdagelser, og kort efter gjorde Bonaparte ham til Greve og italiensk Senator. (Litt.: V. Antinori, *Collezione dell' opere dell' Cav. Conte A. Volta* [5 Bd., Firenze 1816]; Bianchi og Mochetti, *Vita di Volta* [2 Bd.. Como 1829—32]). *K. S. K.*

Volta Bureau, et Døvstumhedens Museum for hele Verden, beliggende i Washington D. C., er oprettet 1895 af Telefonens Opfinder, Dr. Alexander Graham Bell, dels for Beløbet af **Volta-Prisen**, han vandt for sin Opfindelse, dels ved private Tilskud af ham og hans Fader. I Bureauets Bygning, der har en Højde til Loftet af 3 Etager og kan rumme 50,000 Bind, samles al Litteratur om og af døvstumme, alt, hvad der angaar disses Undervisning, Døvstumhedens Aarsag, Udvikling og mulige Helbredelse, Stamtavler over døvstumme, Portrætter af bekendte Døvstummelærere og Læger og af fremragende døvstumme, Arbejder af døvstumme o. s. v. Det hele staar under Tilsyn af en Superintendent, f. T. (1907) John Hitz, der for Bureauet har udgivet bl. a. et Pragtværk i 3 Bind, indeholdende samtlige amerikanske Institutters Historie, den bekendte Helen **Keller's** Liv o. s. v. (Litt.: F. Bech, »Smaablade for døvstumme«, Nr. 69 [1900]). *F. B.*

Voltagometer se Agometer.

Voltaire [våltæ!r ø], François Marie Arouet de, berømt fransk Forfatter, født i Paris 21. Novbr. 1694, død smst. 30. Maj 1778. V. var Søn af en anset Notar og Finansmand og blev næppe 10 Aar gl. sat i Jesuiterskolen *Louis-le-Grand*, hvor han fremfor alt lærte Latin og stiftede fine Bekendtskaber og Venskaber, der tiltalte hans Trang til at leve med i det fri og glade Selskab. 1710 begyndte han ifølge Faderens Ønske at studere Jura, men havde allerede faaet Smag for Skønaandernes ubundne Tilværelse og sluttede sig til *Le Temple's* Kreds af muntre og fritænkeriske Libertinere. For dem skrev han sine første digteriske Forsøg og udviklede sine satiriske Anlæg.

Faderen holdt ikke af, at hans Udvikling tog denne Retning, og sendte ham bort fra Paris; han blev Page hos den franske Gesandt i Haag, Marquis de Châteauneuf, men kaldtes atter hjem af Faderen, da han havde indladt sig i en Elskovsforbindelse, og ansattes som Skriver paa et Notarkontor. Alligevel vilde han ikke afstaa fra sin digteriske Tragten; en fornem Velynder satte ham i Stand til at bryde med Faderen. Et Par satiriske Digte af ham kom i Omløb og paadroge ham Regentens Unaade; i Maj 1716 forvistes han fra Paris, et Aar efter kastedes han endog i Bastillen, hvor han maatte sidde elleve Maaneder. Her havde han Tid til at tænke over sin Skæbne og sine Planer, og her omarbejdede han sin første Tragedie »Œdipe« for Scenen, hvorefter den i Slutningen af 1718 opførtes og vandt stort Bifald; den er endnu væsentlig i Corneille's Stil, men gjorde Lykke ved sine glimrende Vers og sin rationalistiske Aand. I Stykkets Dedikation til Regentens Moder undertegner han sig første Gang Arouet de V., sandsynligvis kaldende sig efter et ham tilhørende Gods, Veautaire. I Bastillen havde han ligeledes paabegyndt sit store Nationalepos »La Henriade« i 10 Sange, der dog først afsluttedes 1723 og efter megen Forhaandsreklame ved Oplæsning rundt paa Herresæder og Slotte tryktes hemmelig i Rouen. V.'s samtidige saa i dette Digt et Sidestykke til Oldtidens Iliade og Æneïde; men i denne retoriske Skildring af Henrik III og Henrik IV's Bedrifter, af hvilke navnlig den sidste berømmes i de klangfuldeste Vers, brød Digteren sig mindre om at skabe Handling og Poesi end om at forfægte sine religiøse og politiske Ideer, at angribe den konfessionelle Fanatisme og Aristokratiets Særrettigheder, at lovprise Borgerfrihed og Religionstolerance. Værket udgaves paa ny i London 1728, denne Gang med Tilsætning af Forherligelse af det engelske Regeringssystem.

Tidlig vænnet til Omgang med rige og fornemme Folk og til Indsigt i Pengenes store Betydning, gav V. sig allerede nu til at spekulere og at lægge Grunden til den store Formue, han siden samlede sig, og som gjorde ham mere uafhængig, mere materielt og praktisk overlegen end nogen anden Skribent. Med sin kloge Forretningssans var han alle Vegne om sig, stræbte ufortrødent at erhverve og tilegne sig Kundskab og Indflydelse. 1722 foretog han en Rejse til Holland og Belgien, opsøgte i Bruxelles den forviste Digter J. B. Rousseau, med hvem han indgik varigt Fjendskab, og lærte i Haag den republikanske Regeringsform at kende. 1724 udgav han en ny Tragedie »Mariamne«, mislykket saavel som to andre Dramaer fra samme Tid, »L'indiscret« og »Artémire«. Imidlertid fik han snart at føle, at han kun var en Spurv i Tranedans, naar han tillod sig at være fortrolig næsvis eller satirisk ondskabsfuld i det aristokratiske Selskab, han yndede at søge. 1725 lod et fornærmet Medlem af Familien Rohan ham traktere med Stokkeprygl; hans Velynder, Hertugen af Sully, uden for hvis Hus det skete, tog sig kun et billigt Grin derover, og da V. var dristig nok til at udfordre sin Avindsmand, fik den forargede Familie ham til Straf anbragt i Bastillen, hvor han paa ny maatte kukkelure fem Maaneder, og hvorfra han kun slap løs paa Betingelse af, at han forlod Frankrig. 1726—29 tog han da Ophold i England, hvor han styrkedes i alle sine frisindede Ideer og Planer. Her lærte han den engelske Litteratur at kende, Shakespeare og Milton, og smigredes i sin Skribentforfængelighed ved at se, hvorledes engelske Forfattere og Tænkere ophøjedes og hædredes. Endnu stærkere Indtryk fik han af Videnskabens Udvikling, af Newton og Locke, af systematisk Tænkning, af Fornuftens metodiske Fremskridtsarbejde. England blev for ham Frihedens og Borgervellets Land, hvor Handel og Industri blomstrede, hvor Religionen ikke var Tvang, hvor Tvivl og Kritik udviklede sig uhindret i Modsætning til al usund og obskur Kirkekonfession. Da han 1729 fik Lov at vende hjem fra England, hvor han kun 1726 havde forfattet et »Essai sur la poétique épique«, var han rigt rustet og kamplysten, ladet med Energi, en begejstret Rationalist, en troende Frihedsapostel. Han udfoldede fra nu af en rastløs Skribentvirksomhed. 1730 udgav han sin berømte »Histoire de Charles XII, roi de Suéde«. Hans Interesse for Svenskekongen var oprindelig vakt ved Eventyrglansen, Slagtummelen, den romantiske Vildskab i dette omstrejfende, glorværdige, men frugtesløse Helteliv. I en overordentlig livfuld, anekdoterig, romanagtig Stil beretter og udreder han de historiske Tildragelser som Resultater af forstandig beregnende Egoisme hos de store Mænd, er overalt rationalistisk snæversynet, men gaar ogsaa overalt metodisk til Værks, afleder Virkning af Aarsag og giver derved Frankrig det første Stykke moderne Historieskrivning. 1731 skrev han en Sørgeode i Anledning af, at man nægtede den berømte Skuespillerinde Adrienne Lecouvreur en kirkelig Begravelse, og 1732 angreb han paa ny Gejstligheden i »Epître à Uranie«, der vakte Raseri hos de klerikale. 1733 udgav han, først paa Engelsk, sine »Lettres philosophiques sur les Anglais«, hvori han benyttede sine Indtryk fra England til hvasse Angreb paa den bestaaende Samfundstilstand i Frankrig.

Efter at have lært Shakespeare at kende genoptog han sin Tragediedigtning. Saa barbariske han end fandt den store Brittes Stykker, begreb han dog deres Styrke, deres vilde Energi, deres voldsomme Lidenskabelighed og deres stormfulde Handlingsskifte, der lod den franske klassiske Tragedie synes flov og stillestaaende. Men hans Paavirkning fra Shakespeare ytrer sig alene i en Stræben efter en vis ydre Effekt i Handling og Kostume, derimod hverken i psykologisk Karakteristik eller i digterisk Fantasi. Hans Tragedie frigjorde sig aldrig helt fra den Corneille-Racine'ske Tradition, og som ældre opponerede han endog imod enhver Udskejelse af Teateret. Efter et Par forfejlede Tragedier, »Brutus« (1730), »La mort de César« (1731), samt den helt mislykkede »Ériphyle«, skrev han 1732 sin bedste og meget berømte Tragedie »Zaïre«, hvor han i Modsætning til den klassiske Tragedies Emnevalg fra græsk-romersk Historie og Mytologi henlægger Scenen til Orienten og lader Kampen staa mellem en ung kristen Slavindes Kærlighed til en islamitisk Sultan paa den ene Side og hendes Kristendom og Hjemlængsel mod Frankrig paa den anden. I andre Tragedier forlægger han Scenen til andre

Verdensdele og andre Tidsaldre, kostumerer sine Helte endog som Tatarer og Kinesere, men naar trods alle saadanne Paafund ikke ud over en vis Opera- og Melodrama-Stil i Dekorationer og Dragter, hvorimod Tragediernes indre Liv vedbliver at være tørt, goldt, snusfornuftigt, docerende. Hans vigtigste senere Tragedier ere følgende: »Alzire« (1736), »Zulime« (1740), »Mahomet« (1742), »Mérope« (1743), »Sémiramis« (1748), »Oreste« (1750), »Catilina« (1752), »L'orphelin de la Chine« (1755), »Tancrède« (1760), »Socrate«, »Saül«, »Les Scythes« (1767), »Les lois de Minos«, »Don Pédrec og »Irène«. Af V.'s Komedier er den bedste »L'enfant prodigue« (1736); desuden kunne nævnes »Nanine« (1749), »Le droit du seigneur«, »Charlot« og »Le dépositaire«.

1733 slog V. med sit »Temple du goût« ind paa sit Hovedfelt, den ætsende satiriske Kritik; her underkastede han sin Samtids litterære Smagstilstande en skarp og spottende Revision. Endnu større Forargelse vakte de engelske Breve, hvoraf iranske Eksemplarer 1734 naaede Paris; Boghandleren kastedes i Bastillen; V. selv maatte flygte fra Paris, først til Lothringen; en Maaned senere tog han med Regeringens Tilladelse Ophold i Cirey (i Champagne) hos sin Veninde, Marquise'n af Châtelet. Her havde han i de følgende ti Aar et sikkert Tilflugtssted, nær nok ved Paris til at kunne deltage i Verdenslivet, nær nok ved Grænsen til hurtig at kunne bjærge sig. Her levede han forkælet og smigret, i Luksus og straalende Virksomhed; Fru de Châtelet var en mangesidig dannet Dame, begejstret for Fysik eg Filosofi, vilde helst erobre V. for Naturvidenskaben og drage ham bort fra Digtekunsten. Hun holdt ham fra at udgive det siden berygtede Heltedigt »La Pucelle«, hvori han med obskøn Frækhed river Helgenglorien af Jomfruen af Orléans for samtidig at rette et Dødsstød mod den katolske Kirke. Først 1755 tryktes Digtet aden Forfatterens Samtykke i Frankturt a. M. Mere betydningsfulde end hans Dramaer fra denne Tid bleve hans naturvidenskabelige og filosofiske Skrifter: »Traité de métaphysique« (1734), hvori han bekender sine Anskuelser i Tilslutning til Locke og Newton; »Conseils å un journaliste« (forfattet 1737, udg. 1744); »Observations sur le commerce, le luxe et les impôts« (1738), et Indlæg for Frihandel, Industriens og Finansernes Opkomst; »Éléments de la philosophie de Newton« (1738), der i Løbet af taa Aar bragte Strømkæntring i Frankrig's officielle Filosofi.

1736 traadte V. i Brevveksling med den senere preussiske Konge, Frederik den Store, der paa den Tid blev brutaliseret og kuet af sin raa og strenge Fader; V. smigredes og rørtes over den unge Kronprinses Beundring og Frihedstrang; et fortroligt Forhold knyttedes hurtig mellem dem, men V. tøvede længe med at imødekomme Indbydelsen til at slaa sig ned i Preussen; hans Forfængelighed drog ham foreløbig mod Hoffet i Versailles, som han sleskede for ved servil Festspil Poesi (»La princesse de Navarre«, 1745 i Anledning af Dauphinens Formæling) og Panegyrik over franske Helte og Konger (»Poéme de Fontenoy« [1745], »Le temple de Gloire«, »Panégyrique de Louis XV« [1748]); i »Anecdotes sur Louis XIV« (1748) forsvarede han endog Ophævelsen af det Nantes'ke Edikt. Han lønnedes med Stillinger som Kammerherre og kongelig Historiograf, 1746 med Optagelse i Akademiet. Efter Marquise'n af Châtelet's Død (1749) gik det dog hurtig tilbage med hans Indflydelse ved Hoffet, han blev ked af Intrigerne og Konkurrencen med andre Digtere og Filosoffer; og nu benyttede han sig af Tilbudet fra Preusserkongen, hvem han hidtil kun flygtig havde set, men i stadig Brevveksling hjulpet, undervist, rettet Stil og Vers for. Fra Juli 1750 til sidst i Marts 1753 var han Kong Frederik's Gæst i Potsdam og Berlin, hædredes og fejredes og var det straalende Brændpunkt i den Kreds af Skønaander, Skeptikere og Videnskabsmænd, der samlede sig om »Filosoffen paa Tronen«; men i Længden forskertsede han Kongens Venskab og Tillid, dels ved den daglige Omgangs smaa Chikanerier og Intriger, dels ved sin Karakters smaalige Pletter, der bleve synlige paa nært Hold: sin Forretningsgridskhed, sin Havesyge og sin giftige Tunge. Rivaler pustede til Ilden og kolporterede bedske Ord fra Part til Part. V.'s Forbindelse med en Jødespekulant, hans Strid med Berliner-Akademiets Præsident Maupertuis (s. d.) og Forsøg paa at latterliggøre ham i et anonymt Skrift vakte Kongens Harme i en Grad, saa V. selv uforsonlig tog Rejsepas og forlod Preussen. Kongen viste ham den Tort at lade ham anholde i Frankfurt a. M. af den preussiske Agent under Paaskud af, at V. havde undladt at tilbagelevere et Bind af Kongens Digte. Da han, efter at have siddet fængslet i over en Maaned, slap løs, var han grundig bleven ked af at søge Selskab med Konger. Han vovede daarligt nok at ty til sit Fædreland, hvis Hersker heller ikke havde Bud efter ham. En Filosof burde efter hans Mening ligesom Ræven have flere Udgange, for at undgaa at blive tagen at Hundene i sin Hule. Nu søgte han sit Asyl i Schweiz, boede her først i Nærheden af Geneve, men fortrak, da Gejstligheden saa ilde til ham, 1758 over paa fransk Grund, hvor han endnu nærmere ved Genève købte sig Slottet Tournay og Landsbyen Ferney. Her levede han sine sidste tyve Aar, rig og uafhængig; hans økonomiske Foretagsomhed resulterede i en næsten fyrstelig Indtægt, og nu var det de store Mænd, der maatte komme til ham, »Patriarken i Ferney«.

Opholdet ved det preussiske Hof udviklede hans »Voltairianisme« til dens sidste agressive og revolutionære Form. England havde lært ham Forstaaelsen af det materielle og praktiske Liv. Hans verdsligsindede, livslystne, epikuræiske Natur var i lige saa høj Grad som hans Tro paa den sunde Fornuft og den fri Forskning Aarsag til hans hadefulde Angreb paa Kristendommen som asketisk Religion, som Undertrykker af Kulturens, af Menneskelykkens fri Udfoldelse. Hans Kampraab »Écrasons l'infâme« gjaldt alle de Grusomheder og Skændigheder, alle de Forfølgelser, Kristendommen i Aarhundredernes Gang havde øvet mod den fri Tænknings Apostle. V. selv var Optimist og nærede en urokkelig fanatisk Tro paa Menneskehedens Sag, paa Retfærdighedens endelige Sejr, paa Gud som en Alfomuft, der baner sig Vej gennem Slægternes Obskurantisme, Overtro, Dumhed. Han gjorde Fremskridtstroen

til den ny Tids Religion. Han blev Oplysningstroens hidsigste og voldsomste Forkæmper. Med en flammende Ildhu, der er uden Sidestykke i Historien, hvæssede han sine Vaaben til Angreb mod alle sociale Misbrug, alle bedærvede Fordomme, al Undertrykkelse og al Uret. Fra Ferney sendte han ud over Europa en Hagel af Flyveskrifter, Pamfletter, Breve, Satirer, en hvislende og eksploderende Regn af Bomber, der gnistrede til alle Sider, tændte og opskræmte. Fra Berlin-Opholdet skriver sig følgende Flyveskrifter: »Voix du sage et du peuple«, imod Gejstlighedens Skattefrihed; >Dialogue entre un philosophe et un controleur des finances<, der plæderer for Frihandel; »Dialogue entre Marc Auréle et un récollet«, Satire over Inkvisition og Kætterforfølgelse;» Dialogue entre un plaideur et un avocat«, et Angreb paa den franske Retsplejes slæbende Langsommelighed; »Pensées sur le gouvernement«, imod Adelens Forrettigheder; o. fl. I Preussen skrev han ligeledes »Micromégas« [1752], en fantastisk Rejseskildring, der ironiserer over Udødelighedstroen og de jordiske Forholds latterlige Ringhed, set med en Sirius-Beboers Øjne. »Micromégas« hører til V.'s Romaner, den Del af hans Produktion, der den Dag i Dag er mest populær, fordi hans lysende Spiritualitet, hans elegante, spydige Ironi, hans klare og tindrende Bonsens intet Sted har udtrykt sig i en mere hvas, knap og lettilgængelig Form, pikant, frivol, kynisk, men altid æggende, altid borende. Allerede 1747 havde han udgivet »Memnon«, senere kaldet »Zadig ou la destinée«, der harcelerer over Skæbnens Omskiftelighed og alle Tings Upaalidelighed. Af hans senere Romaner maa fremhæves: »Candide ou l'optimisme« [1759], der spotter Leibniz'es Optimisme, Troen paa denne »den bedste af alle Verdener«, og lærer at resignere og dyrke, hver sin egen Havelod; »L'ingénu« [1767], der under Skildring af en Huron-Indianers Indførelse i Paris-Verdenslivet med bidende Vid stiller Naturmennesket over for Kulturens Forkunstlinger, Hykleri og Unatur; »La princesse de Babylon« [1768]; »Le taureau blanc« [1774], der driver Spot med den jødiske Historie; »Histoire de Jenni, ou le sage et l'athée« [1775], en ny Haan over Kristendommen; »Les oreilles du comte de Chesterfield« [1775], der forklarer Hensigtsmæssighedens Princip i Naturen.

Betydeligst og fyldigst kommer V.'s Anskuelser til Orde i hans senere historisk-filosofiske Værker. Efter mange Aars Forarbejder fuldendte han i Berlin »Le siécle de Louis XIV«, der udkom i Frankfurt a. M. 1751. Efter mundtlige eller utrykte Kilder, med et dybtgaaende Studium at Memoirer og Statsarkivet, hvortil hans Stilling som kongelig Historiograf havde aabnet ham Adgang, skrev V. her et Værk, der tilfredsstiller de moderne Fordringer til Historieskrivning; i en glimrende klar, eksakt Analyse, der kun lider af en vis abstrakt, altingforklarende, tør Nøjagtighed, skildrer han den store Konges Regering, priser den høje Aandskultur under denne oplyste, over Landets Velfærd altid vaagende Absolutisme, som han langt foretrak for nogen demokratisk Styrelse, og understregede det som sin Opgave særlig at skildre Menneskeaandens Vækst og Fremskridt i denne Tidsalder; hans Historie bliver banebrydende ved sin Fremhæven af Kulturhistorien« de aandelige Magters Udvikling. Værket om Ludvig XIV's Tid indgik som Led i det 7 Bd. store Arbejde »Essai sur l'histoire générale et sur les mœurs et l'espritdes nations, depuis Charlemagne jusqu'å nos jours«, der udkom 1753—56> og hvori han forsøgte en Fremstilling af hele den kulturhistoriske Udvikling op til sin Tid. I Modsætning til Bossuet, der saa Historiens Gang styret af Forsynet, vilde V. forklare Begivenhederne ud fra mekaniske og skæbnesvangre Sammenstød, af de smaa Aarsager, af Tilfældets altbesejrende Vælde; han tror dog paa eet: Kulturens Fremskridt, Oplysningens endelige Sejr over Uvidenhed og Overtro, Almenvellets Fremgang under store Mænd, hvem Tilfældet tjener, og der ikke, som Ludvig XIV, længer ere hildede af Fortidens Daarskaber: Religion og Kirke; thi det var efter hans Mening Præsterne, de bevidste Bedragere, der hidtil havde hemmet Folkeslagenes Fremgang saavel som Kulturens Udvikling i Alm.; Hadet til Kristendommen gennemsyrer det hele Værk og gør ham uforstaaende over for alt før hans eget Aarhundrede. — 1759—63 udgav han »Histoire de Russie sous Pierre I« i 2 Bd.; heri fremstiller han Udviklingen af det moderne Rusland som en Viljesakt af den store Tsar Peter. Sin rastløse uforsonlige Krig mod den kristne Religion fortsatte han bl. a. i »Sermon des cinquante« [1762], »Examen important de Milord Bolingbroke« [1767], »Dieu et les hommes« [1769], »La Bible enfin expliquée« [1776], »Un chrétien contre six juifs« [1776] og »Histoire de l'établissement du Christianisme« [1777]. Sine Artikler til den store Encyklopædi samlede han 1764 i »Dictionnaire philosophique (ou portatif)«; da det store Oplysningsværk blev lagt for Had paa Grund af sin antiklerikale Holdning, skrev han sine »Questions sur l'Encyclopédie« [2 Bd., 1770—72] til Forsvar.

Den Indflydelse, Patriarken fra Ferney øvede paa hele sin Samtid, har næppe før eller siden haft noget Sidestykke. Han brevveksler med Folk af alle Nationer, lige fra Suveræner (Frederik II, Katharina II), Ministre, Stordignitarer, Embedsmænd, Dommere, Digtere og Videnskabsmænd til Verdensdamer, Skuespillere, Kardinaler, Præster og Købmænd. Forfængelig og magtlysten knyttede han de flest mulige Forbindelser for gennem dem alle at fremme sin storstilede Oplysningspropaganda. Hensigten helligede ham alle Midler. Han kunde være smaalig, begærlig, hævngerrig ud over Graven, slesk, hyklerisk, falsk og fejg — over for Personer; mod sine Ideer var han aldrig utro, han kæmpede til sin Død for Tolerance og Humanitet, Oplysning og Fremskridt; han kunde være en ødsel Velgører, og Uretten forfulgte han med Hævnens Flammesværd. Han var de uskyldig dømtes aldrig hvilende Forsvarer. Han skaffede den uskyldige Calas, den uskyldige La Barre Oprejsning, efter at de havde lidt Døden paa Hjulet; hans aarelange Kamp mod disse og andre Justitsmord banede Vejen for en Reform af den barbariske Procedure. Aldrig har et Hjerte glødet af en stærkere Retfærdighedsfanatisme. Heller aldrig har fransk Vid og gallisk Aand krystalliseret sig skarpere og mere straalende end i V. I hans

sidste Leveaar steg Beundringen for denne Oplysningsapostel næsten til Afguderi. Ved Ludvig XV's Død hævedes endelig hans Eksil; 10. Febr. 1778 vendte han tilbage til Paris; han modtoges som en Triumfator, hyldedes af det hele Folk, apoteoseredes, da han overværede en Opførelse af »Irene« paa *Comédie-Française*, og døde af Hæder og Overanstrengelse Natten mellem 30. og 31. Maj. Som de moderne Oplysnings- og Fremskridtsideers voldsomste Forkæmper i 18. Aarh., som den fri Tænknings lidenskabeligste Propagator lever han den Dag i Dag, selv om hans egentlige digteriske Produktion er forældet og alene hans Kritik og Satire har bevaret sin ætsende Kraft. V.'s samlede Værker ere udgivne utallige Gange, deriblandt af Kehl 1785—89 (70 Bd.), af Beuchot 1828—34 (70 Bd.), af Avenel 1867 ff. (8 Kvartbind) og af Moland 1877—85 (52 Bd.); en fuldstændig Bibliografi findes i Bengesco, »V., Bibliographie de ses ceuvres« [4 Bd., 1882—90]. (Litt.: Condorcet, *Vie de V.* [Geneve 1787]; Colini, *Mon séjour auprés de V.* [1807]; Lonchamp og Wagniére, *Mémoires sur V. et ses ouvrages* [2 Bd., 1825]; Léouzon-le-Duc, *V. et la police* [1867]; H. Beaune, *V. au collège* [1867]; Desnoiresterres, *V. et la société frangaise au XVille siècle* [8 Bd., 1867—76]; D. Strauss, »V. Sechs Vorträge« [Leipzig 2. Opl. 1870, overs. paa Fransk af Littré 1876]; J. Morley, *V.* [Lond. 1876]; R. Mahrenholtz, »V.'s Leben und Werke« [2 Bd., Oppeln 1885]; Perey og Maugras, *La vie intime de V. aux Délices et à Ferney* [1885]; Maugras, *V. et Rousseau* [1886]; É. Champion, *V.* [1892]; Campardon, *Documents inédits sur V.* [1893]; Gustave Lanson, *V.* [1906]). *S.Ms.*

Voltaïsme d. s. s. Galvanisme (s. d).

Voltamēter, Redskab til Maaling ad kemisk Vej af den Elektricitetsmængde, der i en given Tid strømmer gennem en Ledning. Dividerer man den gennemstrømmede Elektricitetsmængde. maalt i Coulomb, med det anvendte Antal Sekunder, faas Middelstrømstyrken maalt i Ampère. Vigtigst er Sølvvoltameteret, i hvilket Strømmen udfælder Sølv af salpetersurt Sølvilte. Den udfældede Sølvmængde bestemmes ved Vejning. Ved at benytte Strømme, hvis Styrke bestemtes ved deres magnetiske Virkninger, har man fundet, at I Coulomb (1 Ampere i 1 Sekund) udfælder 1,118 Milligram Sølv. Smlg. Elektriske Maaleenheder og Elektrolyse. *K. S. K.*

Voltampèretime, den Arbejdsværdi, som I Ampere afgiver i 1 Time, naar dens Spænding falder 1 Volt. En V. er d. s. s. en Watttime, men man bruger ikke Ordet V., uden naar Arbejdsydelsen skyldes elektrisk Strøm. 1 V. har Arbejdsværdien 3,600 Gange 10 Millioner Erg, svarende til 367 Kilogrammeter eller 860 Gramkalorier. Se for øvrigt Absolut Maal og Elektriske Maaleenheder. *K.S.K.*

Volta's Batteri, Element, Strøm, Støtte **(Søjle)** se Galvanisk Batteri og Galvanisme.

Voltaskōp, sjælden brugt Navn for Galvanoskop (s. d.).

Voltatypī se Elektrotypi.

Volte (ir.), Vending, Kredsløb. Ved Ridning paa V. forstaar man, at Rytterne ride rundt inden for et begrænset Rum og i Hovedsagen følge dettes Omkreds (Hovslaget). Omkredsen kan være firkantet eller cirkelrund. Den firkantede V. er i Reglen omtrent dobbelt saa lang som bred, Cirkelvolten har i Alm. samme Diameter som den firkantedes Bredde. I Modsætning til Cirkelvolten kalder man ofte den firkantede V. for »stor V.«. I Ridehuset ligger den store V. langs Ridehusvæggen, Cirkelvolten i en af Ridehusets Ender. Paa V. rider man forskellige Figurer for at udvikle Hestens Smidighed og Vendelethed samt Rytterens Færdighed i at føre Hesten og følge dens Bevægelser. Blandt disse Figurer findes den saakaldte »lille V.«, d. v. s. en cirkelrund Heltomkringvending med større eller mindre Diameter efter Hestens og Rytterens Uddannelsesgrad, men i hvert Fald mindre end Cirkelvolten.

I Fægtning er V. en Drejning af Kroppen for at undgaa et Stød.

Endelig er V. ved Kortkunster et Behændighedsgreb, hvorved man under Blanding af Kortene bringer et Kort til at ligge paa den Plads, hvor man ønsker det. Deraf Udtrykket »at slaa V.« med et eller andet, d. v. s. bruge Kneb. *C. G. B.*

Voltérra, By i det mellemste Italien, Provins Pisa, ligger 52 Km. S. 0. f. Pisa, 522 M. o. H. mellem Floderne Era og Cecina og ved en Bane, der fører fra V. til Cecina paa Livorno—Rom-Linien. (1901) 5,522 Indb. V. er paa Grund af sin høje Beliggenhed en sund By. Den driver Tilvirkning af Alabastskulpturer, og i Omegnen findes Brud af Alabast, Gips, Marmor og Salt samt Borakskilder. V., der er Etrurernes *Velhatri* og de gamle Romeres *Volaterra*, var en af de 12 Stater i det gamle etruriske Forbund, og den har bevaret ualmindelig meget fra Oldtiden. Saaledes fremhæves Partier af den gamle Stadmur, Rester af et Amfiteater, Termer, Grave og forskellige andre Bygningsrester. V. var under Romerne en stærk Fæstning, der i den anden Borgerkrig f. Chr. blev indtagen af Sulla efter en toaarig Belejring. I Middelalderen var V. en Tid lang en selvstændig Republik, men den tabte sin Betydning, da den i 14. Aarh. kom under Firenze. Af middelalderlige Bygninger nævnes Domkirken, der er indviet 1120 af Pave Calixtus II, Kirken San Giovanni, Palazzo dei Priori fra første Halvdel af 13. Aarh., der nu er Raadhus, samt Palazzo Tagassi, der er Museum og indeholder en rig Samling af klassiske og specielt etruriske Oldsager. Endvidere har V. nyere Stadmure fra Kejser Otto II's Tid, et Citadel, der nu er Fængsel, samt et Seminarium, og Byen er Sæde for en Biskop. *H. P. S.*

Voltérra, Daniele da, egtl. Daniele Ricciarelli, kaldet V., italiensk Maler og Billedhugger, født i Volterra 1509, død 1566 i Rom, var Elev af Sodoma og senere i Rom af Perino del Vaga og Michelangelo. Det antages almindeligt, at denne sidste har staaet ham bi ved Udførelsen af hans Hovedværk Freskerne i Orsini Kapellet i Kirken S. Trinitå ai *monti* i Rom, og da særlig med den mægtige Fremstilling af »Korsnedtagelsen«, et Værk, som Samtiden sidestillede med Rafaels »Transfiguration« som fremragende kunstnerisk Ydelse. Et højst betydeligt Arbejde er ogsaa hans Billede i Utfizierne:

»Barnemordet i Bethlehem«, medens hans senere Værker, bl. a. Scener af Maria's Liv (i S. Trinità ai monti), David og Goliat (Louvre) o. a. i høj Grad vise den **Manierisme**, som de fleste af Michelangelo's Efterfølgere efterhaanden forfaldt til. Der tilfaldt V. den utaknemmelige Opgave at male Draperier over de nøgne Legemer i Michelangelo's Dommedagsbillede i det sixtinske Kapel, og han maatte undgælde for det ved for Fremtiden at bære Øgenavnet »Buksemaleren« (*br accbettone*). Af V.'s plastiske Arbejder nævnes flere Statuer for S. Lorenzo i Firenze. *A. R,*

Voltige [vålti!ž] (fr.), Linedans paa slap Line, selve den slappe Line.

Voltigere [våltisje're], springe over en Træhest, foretage Springøvelser.

Voltigeur [våltižö!r] (fr.), Luftspringer.

Voltigeurer [våltisjø'rer] (fr.), et Slags let Fodtolk, der indførtes af Napoleon 1804, da han nedsatte Højden for det udskrevne Mandskab. Der dannedes først ved de lette **Bataillioner**, senere ved alle, et Kompagni V. som et Slags Elitetropper. Napoleon naaede herved en betydelig Tilvækst til Hæren, og det blev nu muligt ogsaa for Folk af mindre Vækst at indtræde i Elitekorps, hvilket tidligere ikke havde været Tilfældet. Uagtet V. saaledes knyttedes til **Bataillonerne**, udskiltes de dog af dem under Kamp og optraadte i denne som særlig formerede Bataillioner. Senere samledes de i Regimenter og større Enheder. Den Tanke, som man oprindelig havde med V. — og i Overensstemmelse med hvilken de ogsaa udrustedes — nemlig at lade disse optræde som en Slags beredent Fodfolk, der skulde transporteres paa Rytteriets Heste, bag Rytterne, kom aldrig til Udførelse. 1861 indskrænkede Napoleon III V. til 4 Regimenter i den kejserlige Garde. V. findes nu ikke mere. *B. P. B.*

Volti subito [ital.], »vend hurtig« (Bladet), en Betegnelse, der navnlig i ældre Tid har fundet Anvendelse i Musiklitteraturen. *S. L.*

Voltmeter, et Redskab til Maaling af den elektriske Spændingsforskel mellem to Punkter af en elektrisk Ledning ved Hjælp af Strømmens magnetiske Virkninger. Et V. indrettes efter lignende Principper som et Galvanometer (s. d.), kun med den Forskel, at dets elektriske Ledningsmodstand maa være saa stor, at der ved Anvendelsen kun gaar en meget ringe Strøm gennem det. Sætter man V.'s Polskruer i Forbindelse med to Punkter af en elektrisk Ledning, f. Eks. med hver sin af de to Kulstænger i en tændt elektrisk Buelampe, vil den Strøm, der gennemløber V., være proportionel med Spændingsforskellen mellem de to Punkter etter V.'s Anbringelse. Men er dettes Modstand stor nok, forstyrrer det Tilstanden i Ledningen saa lidt, at man med tilstrækkelig Nøjagtighed ogsaa kan tage Strømstyrken som Maal for Spændingsforskellen før V.'s Anbringelse. Ethvert Galvanometer (Amperemeter) kan altsaa bruges som V., naar man sætter en tilstrækkelig stor Modstand i Række med det — forudsat naturligvis, at Galvanometeret er tilstrækkelig fintmærkende. For at opnaa dette maa man i et V. benytte mange Vindinger af fin Ledningstraad, medens man i et **Ampèremeter** hellere bruger faa Vindinger af tykkere Traad for at faa ringe Ledningsmodstand. *K. S. K.*

Voltri, By i det nordvestlige Italien, Provins Genova, ligger 14 Km. V. f. Genova ved Genova-Bugten og ved Banen fra Genova til Ventimiglia. (1901) 13,008 Indb. V. har en Valfartskirke og driver en Del Klæde-, Papir- og Jærnindustri samt lidt Handel og Skibsfart. Den 18. April 1800 sejrede Østerrigerne under Melas ved V. over Franskmændene under Masséna. *H. P. S.*

Voltschansk, By i det sydvestlige Rusland, Guvernement Charkov, ligger 62 Km. N. 0. f. Charkov ved Voltscha, der er 140 Km. lang og Biflod til Donez. (1897) 11,322 Indb V. har Seminarium og Landbrugsskole og driver Handel med Bomulds- og Klædevarer, Korn, Læder og Salt. V. blev Købstad 1674. *H. P. S.*

Voltúmna (etrurisk *Feltkina),* etrurisk Gudinde. Ved hendes Tempel, der maaske laa ved den Vadimoniske Sø, afholdt det etruriske Forbunds 12 Hovedbyer deres Sammenkomster. I Forbindelse hermed omtales ogsaa Ofringer og Lege. *H. A. K.*

Volturno, Flod i det sydlige Italien, udspringer i den vestlige Del af Provinsen Campobasso paa Østsiden af Bjærgpartiet La Meta (2,241 M.), flyder først med sydsydøstlig Retning ind i Provinsen Caserta, optager den fra Benevento kommende Caiore og bøjer nu mod Vest-sydvest, idet den under mange Krumninger gennemstrømmer en bred og frugtbar Dal. Efter at have passeret Capua, som den omtrent omslynger, udmunder den ikke langt fra Castelvolturno i Gaeta-Bugten. V. er 157 Km. lang. I Oldtiden hed den *Vulturnus*. V.-Linien har hyppig spillet en strategisk Rolle, saaledes 1799 i Krigen mod Franskmændene og Neapolitanerne og 1860, da Garibaldi her sejrede over Frants II's Tropper. *H. P. S.*

Voltz [f-], Friedrich Johann, tysk Maler, født 31. Oktbr. 1817 i Nördlingen, død 25. Juni 1886 i Munchen. V., hvis væsentligste Undervisning skyldtes Faderen, Johann M. V., var en dygtig Dyrmaler, der forstod ogsaa at lade det landskabelige komme til sin Ret. Arbejder af V. ses nu i talrige tyske Samlinger (i Berlin's Nationalgal.: »Menageri« m. m., i Kiel's Bymuseum: »Græssende Køer« o. s. fr.). Han virkede som Professor ved Munchen's Akademi. *A. Hk.*

Volubilitēt (lat.), Bevægelighed, Smidighed, Tungefærdighed.

Volumen, d. s. s. Rumfang (s. d.).

Volumenometer, Redskab til Maaling af et Legemes Volumen. Legemet anbringes i en Beholder, hvis Rumfang er kendt, og som staar i Forbindelse med et Rør eller en anden Beholder, hvis Rumfang ligeledes maa være udmaalt. Driver man ved Hjælp af Kvægsølv Luften fra den sidste Beholder ind i den første, bliver Luftens Tryk større ved Sammenpresningen, og Trykstigningen er desto større, jo mindre Luftrum der er tilovers omkring det undersøgte Legeme. Af de kendte Rumfang og Tryk kan Legemets Rumfang beregnes. Fremgangsmaaden bruges kun for Legemer, der ikke egne sig til Vejning i Vand eller en anden Vædske. *K. S. K.*

Volumēter, Aræometer (s. d. S. 101) med Skala.

Voluminøs (lat.), bindstærk, omfangsrig.

Volumnius, Lucius, romersk Hærfører, Konsul 307 og 296 f. Chr. I sit andet Konsulat kæmpede han mod Samnitterne, men blev pludselig af sin Kollega Appius Claudius kaldt til Hjælp mod Etrurerne. Da han imidlertid ankom, nægtede den stolte Patricier Claudius, at han havde ansøgt om hans Hjælp, og først efter en heftig Ordstrid tog han imod den. Efter at Konsulerne havde vundet en stor Sejr over Etrurerne, gik V. paa ny mod Samnitterne og overvandt ogsaa dem. *H. H. R.*

Volund, Sagnhelt; se **Vølund.**

Volunteers [vål⁹nti!ªz] kaldes de engelske Korps, der ere oprettede ad Frivillighedens Vej, og som skylde en patriotisk Bevægelse i Aarene 1857—59 deres Oprettelse. Før 1891 benævnedes de *Auxiliary Forces.* De bestaa af over 200 Fodtolksbatailloner, 3 Eskadroner, 1 Cyclekorps, 97 Batterier Positionsskyts, 409 Fæstningsartillerikompagnier, 150 Kompagnier tekniske Tropper og et Sanitetskorps. Den statutmæssige Styrke er over 250,000 Mand. De afholde selv alle Udgifter ved Uddannelsen, idet de dog modtage Vaaben og Ammunition af Staten, der tillige yder noget Tilskud af Penge. I øvrigt dækkes Udgifterne ved frivillige Bidrag. Der er ikke nogen bestemt Tjenestetid og ingen tvungen Indkaldelse i Fredstid. I Krigstid er enhver frivillig pligtig at møde under Strafansvar. Uddannelsen sker ora Eftermiddagen eller Aftenen, og en frivillig anses for uddannet, naar han har deltaget i 16—20 saadanne Eftermiddags- eller Aftenøvelser samt i en Lejrøvelse paa 8—14 Dage, som afholdes sammen med hvervede Tropper. Uddannelsen sker ved tilkommanderede Officerer af den regulære Hær samt ved Instruktionsunderofficerer. Staten udnævner de faste Stabe, medens Officererne i V. i øvrigt vælges. V. ere kun forpligtede til Kamp i selve Moderlandet. Den ringe Uddannelse og det hele Frivillighedens Præg bevirker, at man ikke kan tillægge dem nogen synderlig Værdi under Krigsforhold. *B. P. B.*

Volupĭa, latinsk Gudinde, Personifikation af Velbefindende, Nydelse, Lyst; hun hørte til Indigetes (s. d.). *H. A. K.*

Volŭspaa d. s. s. Voluspa.

Volverlej se Guldblomme.

Volvic [vålvi'k], By i det midtfranske Højland, Dep. Puy-de-Dôme, 400 M. o. H., ved Orléans Banen og Lokalbanen Riom—V., har en romansk Kirke, en Bygnings- og Billedhuggerskole, betydelige Brud af Lava, som anvendes til Bygningssten, og (1901) 3,685 Indb. Paa en Top oven over Byen er rejst en Kæmpestatue af den hellige Jomfru. 1 Km. N. f. V. ligger Ruiner af Slottet Tournoël (12—16. Aarh.). *M. Kr.*

Volvocacéae, Volvocinéa, Volvox se Alger S. 514.

Volvulus, Tarmslynge, er en Tilstand i Tarmen, hvor et Par af dennes naturlige Slynger ved mere eller mindre tilfældige Omstændigheder (Misdannelser, gamle Sammenvoksninger som Levning efter Betændelser) slynges og knækkes saaledes om hinanden, at Passagen i Tarmene stoppes, idet der dannes en Tarmtillukning (Tarmokklusion s. d.), og den dermed følgende alvorlige Tilstand (Ileus s. d.). Paa ganske faa Undtagelser nær ere alle saadanne Behandlingsmaader som Indhældning af store Vand eller Oliemasser, Indgift af Kvægsølv, Afføringsmidler i stor Dosis spildt Ulejlighed og farlige, dels paa Grund af, at Tiden spildes, dels direkte ved, at man skader Patienten. Man kan som Regel ikke helbrede en V. ad anden Vej end ved Operation, og Operationen har kun Udsigt til godt Resultat, naar den — som ved Brokindeklemning — kommer i rette Tid. Man ser dog fra Tid til anden, at V. optræder gentagne Gange som lettere Tilløb, der >gaa over af sig selv«. Patienterne føle sig trygge ved et nyt Anfald, og den rette Hjælp, Operation, søges for sent. *E. A. T.*

Volynien se Volhynien.

Vom se Drøvtyggere.

Vombat (*Phascolomys*) er en Slægt af Pungdyr. Den staar meget isoleret, og da den i meget minder om Gnaverne, har man opstillet den som en egen Gruppe, Gnaverpungdyrene (*Rhizophaga*). V. ere smaa, bjørneagtige Dyr. Hovedet er tykt og plumpt med smaa Øjne og korte

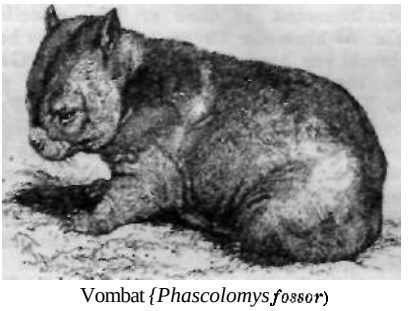

Vombat (*Phascolomys fossor*)

Øren. Tænderne ligne Gnavertænder; der er kun een stor, mejselformet Fortand i hver Kæbeside, og denne Tand har kun Email paa Forsiden og bruges ganske som Gnavernes. Efter den følger et langt, tandløst Rum og derefter 1 ægte og 4 ægte Kindtænder; disse ere ligesom Fortænderne hule i Roden, krumme og cylindriske, hver af de ægte er dog som sammensat af to Cylindre. Tyggefladen er fladslidt. Dyrets Hals er kort, Kroppen svær, Benene lave og kraftige med Gravekløer og Halen rudimentær. Pelsen er kort og grov. V. er et Natdyr, der holder sig til Jorden, hvor den graver sig Huler og finder sin Føde, der bestaar at Blade og Rødder. V. regnes for nogle af de mest indskrænkede og apatiske Dyr; tit finde de sig rolig i al Slags Behandling, til andre Tider glibes de af pludseligt Raseri uden nogen synlig Foranledning. De holdes let i Fangenskab. I deres Hjemland, det sydlige Australfastland og Tasmanien, jages de, og deres Kød anses for at være velsmagende. *M. Ml.*

Vomér se Plovskærbenet.

Vomĕre (lat.), kaste op.

Vomica, et ikke meget anvendt Navn paa en gammel, ottest med stinkende Indhold fyldt Absces i et indre Organ som Lunge eller Lever. Smgl. Absces. *E. A. T.*

Vomitiv (lat.) d. s. s. Brækmiddel.

Vomĭtus (lat.) d. s. s. Brækning.

Vond se Markmus.

Vondel [fo'ndel], Joost van den, hollandsk

Digter, født 17. Novbr. 1587 i Köln, hvorhen hans Forældre paa Grund af de religiøse Forfølgelser havde begivet sig fra Antwerpen, død 5. Febr. 1672. Senere droge de til Amsterdam, hvor Sønnen i 1610 arvede en Strømpehandel, hvis Pasning han overlod til sin forretningsdygtige Hustru, medens han selv beskæftigede sig med Studier, Oversættelser og originale Arbejder. Hans digteriske Evner udviklede sig langsomt, og han var ikke længere nogen ung Mand, da han vandt sig Digternavn. Det første dramatiske Arbejde af ham, der vakte større Opmærksomhed, var »Palamedes«, der udkom 1625 og i Løbet af et Aar naaede 30 Oplag. Det skyldtes de politiske Hentydninger, det indeholdt, idet V. her med stor Sympati under historisk Maske havde behandlet den henrettede Olden Barneveld, hvad der paadrog ham en Retssag og en Bøde.

I alt har han efterladt sig 32 Dramaer, alle i 5 Akter og alle i Alexandrinere. Deres største poetiske Værdi knytter sig til de Kor, hvormed de efter antikt Forbillede ere udstyrede. De fleste af dem behandle efter Tidens Skik religiøse Emner; berømtest af disse er hans »Lucifer« (1654). Af historiske Skuespil maa nævnes hans »Gijsbrecht van Amstel«, der opførtes første Gang 3. Jan. 1638 og siden opføres hvert Aar paa samme Tid. I Anledning af den westfalske Fred forfattede han >De Leeuwendalers«. I religiøs Henseende antog V. sig med stor Varme de frisindede Arminianeres Sag, men traadte i 1639 over til den katolske Bekendelse, hvad der præger hans senere Skrifter. I skarpe, ildfulde Satirer angreb han fra et remonstrantisk Standpunkt Præsteskabet og Oranjehoffet. (»Harpoen en roskam« [1630], *Decretum horribile* o. fl.). Foruden sine Dramaer har han skrevet Sonetter, Elegier, Læredigte, Heroider, Epistler og Epigrammer og desuden en hollandsk Poetik (1650). I en Alder af 84 Aar oversatte han Ovid's Metamorfoser. Bragt i Armod af en Søn maatte den 71-aarige Digter modtage en Ansættelse som Bogholder ved Amsterdam's Laanekontor, hvorfra han 10 Aar efter fik sin Afsked med Pension. Hans Værker ere udgivne af Van Lennep og Buiger [Amsterdam 1850—69, 12 Bd., ny Udg. 1890]. (Litt.: Biografier af G. Brandt [2 Bd. Amsterdam], Zeeman [smst. 1831], Alberdingk Thijm [smst. 1876], Baumgartner [Freidburg 1882], Haek [Hamburg 1890]; smlg. ogsaa Unger, »Bibliographie van V.'s werken« [Amsterdam 1888]). *A. I.*

Vonitsa, Bonitsa, By i det nordvestlige Grækenland, Nomos Akarnanien og Ætolien, ligger 218 Km. V. N. V. f. Athen paa den sydlige Side af Arta-Bugten. (1896) 2,300 Indb. V. har Rester af et venetiansk Citadel og er en fattig By med en lille Havn. Fra 14. Aarh. til 1797 hørte V. til Venezia. Det var fra V., at den Opstand bredte sig, der 1862 kostede Kong Otto hans Krone. I Nærheden findes Ruiner af det gamle *Actium*. *H. P. S.*

Vonnoh [vɔno!u], Robert William, nordamerikansk Maler, er født 17. Septbr. 1858 i Hartfort (Conn., U. S. A.). Efter nogen Undervisning i Boston studerede han i Paris under Boulanger og Lefebvre, blev Lærer ved Boston's Kunstskole, kom atter til Paris og virkede derefter i nogle Aar som Professor ved Philadelphia's Akademi. V. har, især i Hjemlandet, vundet megen Berømmelse for sine Portrætter (mest Kvinde- og Børneportrætter) i det fri. Hans Malemaade er impressionistisk og jævnstilles gerne efter hele dens Karakter med Monet's. Arbejder af V. findes i Boston-Museet og Akademiet i Philadelphia. Han maler ikke blot Portrætter, men ogsaa Landskaber (>Vinter-Solstraaler«, »Aften i Dalarne«, »Decembermorgen« etc). *Å. Hk.*

Voorne [fo!rnᵉ] eller Voorne en Putten, Ø i den sydlige Del af nederlandsk Provins Sydholland mellem Maas og Haringvliet, har en Længde fra Vestnordvest til Østsydøst af 28 Km. og en Bredde af indtil 11 Km. V. dannede oprindelig 2 Øer, som senere ere forenede ved Maas'es Aflejringer. Kanalen Voorne, der forbinder Hellevoetsluis ved Haringvliet med Heenvliet ved Maas, gennemskærer Øen fra Sydvest til Nordøst, har en Dybde af 5,5 M. og er anlagt 1827—29 for at give større Skibe Adgang til Maas. *Joh. F.*

Voort [fo!rt], Cornelis van der, hollandsk Maler, født i Antwerpen 1576, død 1624 i Amsterdam, hvor han virkede som en højt anset Portrætmaler. Elev var han sandsynligvis af Cornelis Ketel. V.'s Gruppebilleder og Enkeltportrætter høre til det betydeligste i hollandsk Portrætkunst paa Overgangen til 17. Aarh. Ikke uden en vis gammeldags Stivhed i Holdning og Ubehændighed i Opstilling virke hans Billeder dog ved deres sanddru og gediegne Karakteristik med en egen djærv Kraft og Liv. Hans bedste Arbejder findes i Rijksmuseum i Amsterdam; her skal nævnes Skyttebilledet med de 21 harniskklædte Mænd, et Gruppebillede af Borgergarden, Enkeltportrætter af Dirck Hasselaer og Hustru o. fl. *A. R.*

Vopadeva, en indisk Grammatiker fra 13. Aarh., særlig bekendt som Forfatter til en Sanskrit-Grammatik, Mugdhabodha (udg. af O. Bohtlingk [St. Petersborg 1847]), der er meget benyttet i Bengalen, samt af enkelte andre Værker; ogsaa Forfatterskabet til Bhāgavata-Purāṇa (s. d.) tillægges ham efter Traditionen. (Jfr. A. C. Burneil, »A classified Index to the Sanskrit Mss. in the Palace at Tanjore« [London 1880]). *D. A.*

Vopnafjördur, en Fjord i det nordøstlige Island med et Handelssted af samme Navn, hvor der er ret betydelig Handel og Fiskeri. (1901 228 Indb.). *Th. Th.*

Vor, Herred i det sydøstlige Nørrejylland, Aarhus Amt, begrænses mod Sydvest af Nim Herred, fra hvilket det til Dels skilles ved Hansted Aa, mod Vest og Nordvest af Tyrsting Herred, hvor Grænsen paa et Stykke dannes af Gudenaa, mod Nord af Hjelmslev Herred, hvor Herredet berører Mos Sø og ellers har Taaning Aa og en Del af Skanderborg Sø til Grænse, mod Øst af Hads Herred og mod Syd af Horsens Fjord og Vejle Amt (Hatting Herred). Fra Vest til Øst er Udstrækningen ca. 22 Km., fra Nord til Syd 15 Km. Det er ca. 265 □ Km., og det havde 1. Febr. 1906 12,587 Indb. (1801: 6,638, 1840: 9,594, 1860: 11,601, 1891: 12,122), o: ca. 47 paa 1 □ Km. Overfladen er højtliggende med et Højdeparti i Midten, hvori Danmark's højeste Punkt, Ejer Bavnehøj (172 M.), findes, og med Affald til alle Sider; brattest er Affaldet mod

Nord og Vest; i den sydøstlige Del hæver Terrainet sig atter noget; her ligger Møgelbjærg (101,5 M.). Jorderne ere af forskellig Beskaffenhed, dog overvejende lermuldede; kun paa Affaldene, særlig mod Nord og Vest, ere de sandede. Det hører til de frugtbareste Herreder i Skanderborg Amtsraadskreds, idet der i Gennemsnit gaar 8,4 Hekt. paa 1 Td. Hartk. Af Arealet ere over 12,700 Hekt. besaaede, ca. 10,650 Hekt. Eng, Græsgang o. s. v. og 1,980 Hekt. dækkede med Skov og Plantage. Der var 1903: 3,717 Heste, 16,200 Stkr. Hornkvæg, 5,075 Faar og 12,686 Svin, Herredet er delt i 15 Sogne, det samlede Hartkorn er 3,226 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var 1906 2,590. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Nim Herred, i verdslig Henseende hører det under V. og Nim Herreders samt Stenballegaard Birks Jurisdiktion. — V. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet Horæhæreth (Oræhæreth), hørte i Middelalderen til Løversyssel, senere til Skanderborg Len og fra 1660 til Skanderborg Amt, indtil Aarhus Amt oprettedes (se Skanderborg Amtsraadskreds). *H. W.*

Vor eller **Voer**, gammeldansk Benævnelse for **Materie**; hos Henrik Harpestreng V a a r. *A.M. D.*

Vorarlberg [f-], det mindste **Kronland** i det østerrig—ungarske Monarki, hørende til dettes cisleithanske Del, grænser mod Nord til Bayern, mod Øst til Tirol, mod Syd til Schweiz, mod Vest til Liechtenstein, Schweiz og Boden-Søen. V. har Navn af sin Beliggenhed foran Arlberg, i administrativ Henseende er det forenet med Tirol, men har sin egen Landsforfatning, Landdag og Landsforvaltning. Arealet beløber sig til 2,602,5 □ Km. V. opfyldes i sin sydlige Del af Alpegrupperne Rhätikon, Silvretta og Fervall. Rhätikon, der i Scesaplana naar 2,967 M., danner tillige med Silvretta-Alperne den sydlige Grænse mod Schweiz. Mod Nord findes Bregenzerwald og Lechthaler-Alperne. Hoveddalene ere Rhin-Dalen, Ill-Dalen, der i sin øverste Del benævnes Fermunt-Dal, derpaa Montafon og i sin nederste Del Walgau, samt Dalen omkring Bregenzer Ach og Lech-Dalen. Af den 489 □ Km. store Boden-Sø høre 34 □ Km. til Østerrig, desuden findes i V. talrige Bjærgsøer, blandt hvilke den smukke, 5 □ Km. store Lüner-Sø i en prægtig, dyb, kedelformig Klippedal. Klimaet er i Forhold til Landets betydelige Højde meget mildt. Aarsagen hertil maa søges dels i den hyppige Optræden af Føhnvinden, dels i Landets Sænkning med Vest. Det sidste Forhold har tillige Indflydelse paa Regnmængden, der er større her end i de andre nærliggende Bjærglande. I Bregenz beløber den aarlige Regnmængde sig til 1,389 Mm., i Bludenz til 1,218 Mm. og i Dornbirn til 1,413 Mm.

Befolkning og Erhverv. Ifølge Beregningen i Slutn. af 1904 findes 136,500 Indb., d. e. 52 paa \ □ Km., ifølge Tællingen 1890 fandtes 116,100 Indb. af hvilke 114,700 Romerskkatolske, 800 Evangeliske, 400 Reformerte og 100 Jøder. Kornavlen er ikke tilstrækkelig til Befolkningens Ernæring; der dyrkes i stor Udstrækning Kartofler, Majs, Frugt, Vin og Industriplanter. Vinen dyrkes indtil en Højde af 650 M. o. H., Korn, Hør, Hamp og Frugt indtil en Højde af 1,125 M., Trægrænsen naar en Højde af omtrent 2,000 M. Skovene, der dække et Areal af ca. 860 □ Km., udgøre, ligesom Kvæghold et, en Hovedindtægtskilde for Landet. V. er fattigt paa nyttige Mineraler; dog udnyttes de mægtige Kullejer, der findes ved Langen 0. f. Bregenz. Industrien er meget udviklet paa Grund af Udnyttelsen af Vandløbene. Der findes 17 Bomuldsspinderier, 22 Væverier samt Farverier, Tøjpresserier, Appreturanstalter. Som Husindustri tilvirkes i stor Udstrækning Broderiarbejder. Endvidere findes Skibsbyggeri, Papir- og Trævarefabrikation.

Ifølge Landsforfatningen af Februar 1861 findes en Landdag, der aarlig træder sammen i Bregenz og bestaar af 20 Medlemmer, nemlig den fyrstebiskoppelige General vikar og 19 paa 6 Aar valgte deputerede. Til det østerrigske Rigsraads Deputeretkammer sender V. 3 Medlemmer. Landet forvaltes af Statholderen i Innsbruck og deles i 3 Bezirkshauptmannschaft, Bludenz, Bregenz og Feldkirch. Retsplejen udøves af en Kredsret i Feldkirch og 6 Distriktsretter. I kirkelig Henseende hører Landet under Fyrstebiskoppen af Brixen, som hvis Stedfortræder Generalvikaren i Feldkirch fungerer. For Undervisningen findes et Realgymnasium i Feldkirch samt ca. 200 Folkeskoler. Hovedstaden er Bregenz. — I Middelalderen var V., der omfattede Bregenz, Feldkirch, Bludenz og Hohenems, i Greverne af Montfort's Besiddelse. Efter 14. Aarh. solgte disse det lidt efter lidt til Østerrig. V. blev tidligere regnet til Nedre-Østerrig, men 1782 forenet med Tirol. (Litt.: Schwindler, >V.< [Bregenz 1879]; Werkowitsch, »Das Land V.« [Innsbruck 1887]; Rapp, »Topograf.-histor. Beschreibung des Generalvikariates V.< [1. og 2. Bd., Brixen 1892—95]). *Joh. F.*

Vorbasse, Landsby paa den jydske Hede ca. 30 Km. N. V. f. Kolding. Her fandt 29. Febr. 1864 en Rytterlægtning Sted, der vidnede om den gode Aand, hvoraf det danske Rytteri var besjælet. Et fjendtligt Rytteridetachement, Oberstløjtnant Rantzau, der stod i Egnen om Gjelballe V. f. Kolding, havde bragt i Erfaring, at Eskadronen Moe (5.) af 3. Dragonregiment laa i V. og Bække, hvorfor Rantzau beordrede 2 af sine Eskadroner af 8. Husarregiment til ad forskellige Veje at gaa mod V. Paa de Danskes Side var en saadan Fremrykning ikke ventet, saa at Eskadronen, under Dækning af svage Forposter i Retning af Bække, var sadlet af og holdt Hesteparade. Den ene af de fjendtlige Eskadroner kastede ca. 11½ Formd. de danske Vedetposter og Feltvagten ved Skjødegaard og fangede en Overvagtmester og nogle menige, medens Resten optoges af Pikettet ved Skjødebjærggaard. Da Ritmester Moe i V. fik Melding om Fjendens Angreb, samlede han i en Fart de Ryttere, han kunde faa fat paa, for at komme Forposterne til Undsætning; men forinden havde Sekondløjtnant W. Saurbrey, der var til Hest, med en Deling af Pikettet kastet sig med Voldsomhed over Têten af den fjendtlige Eskadron, der var i Kolonne. Flere af Husarhestene væltede, og da den fjendtlige Ritmester nu tillige opdagede Ritmester Moe's Fremrykning, gjorde han omkring i den Tro, at han havde 2 Eskadroner imod sig. Under Forfølgningen til noget ud over Kragelund lykkedes det de Danske at befri

Fangerne og at tilføje Fjenden et betydeligt Tab, idet han mistede 1 død, medens 1 Officer, 6 Underofficerer og 29 Husarer (hvoraf 8 saarede) toges til Fange. De Danskes Tab var 4 Underofficerer og 3 menige saarede og 1 Dragon fangen. Fjendens anden Eskadron naaede ikke at komme den første til Hjælp. *P. Nw.*

Vorderland [f-], Bjærgdistrikt i det nordøstlige Schweiz, Kanton Appenzell auszer Rhoden, udgør Kantonens nordøstlige Del og har til Hovedstad det bekendte Kursted **Heiden**, der har 3,500 Indb. og ved Bane staar i Forbindelse med Rorschach ved Boden-Søen. *H. P. S.*

Vordingborg, Købstad i Sydsjælland, Baarse Herred, Præstø Amt, ligger under 55° 0' 30" n. Br. og 0° 40' 13" vestl. L. f. Kjøbenhavn (beregnet for Kirketaarnet), ca. 88 Km. S. S. V. f. Kjøbenhavn, 15 Km. S. V. f. Præstø og 28 Km. S. f. Næstved ved en lille Vig, der trænger ind fra V. Bugt i nordøstlig Retning. V. havde 1. Febr. 1906 543 Gaarde og Huse og 3,608 Indb. (1801: 931, 1840: 1,526, 1860: 1,780, 1890: 3,188, 1901: 3,643). Byen ligger smukt ved den ovennævnte Vig, fra hvilken den strækker sig mod Nordvest op ad et jævnt skraanende Terrain; mod Sydøst i Byen ved Vigen ligger en Banke, paa hvilken Ruinerne af den Borg, der har givet Byen Navn, findes, og hvorfra der er en smuk Udsigt over Byen. Det højeste Punkt i selve Byen er paa Algade (ved Borgerskolen), 16 M.; paa Banken, ved Gaasetaarnet, er der over 18 M. Byens Udstrækning er størst fra j Sydøst til Nordvest, over 1,300 M. Hovedgaden er den lange Algade, der mod Øst fører ud til Præstø-Vejen og mod Vest til Næstved-Vejen. I Algade udmunder Landevejen fra Kjøbenhavn tæt ved Raadhus-Torvet, fra hvilket Færgegaards-Vejen gaar mod Syd til Masnedsund. Fra Algade føre Øst om Slotsbanken Glambæks-Vejen og Ridergade ned til Havnen. Den velbyggede By har intet gammelt Præg, idet de ældre Huse paa ganske faa Undtagelser nær ere forsvundne. Paa Byens Markjorder ligge ca. 6 Km. mod Øst Nyrraad By (af hvilken dog kun en Del har Købstadsret, medens den anden hører til V. Landsogn) og mod Syd Masnedsund (se XII S. 871).

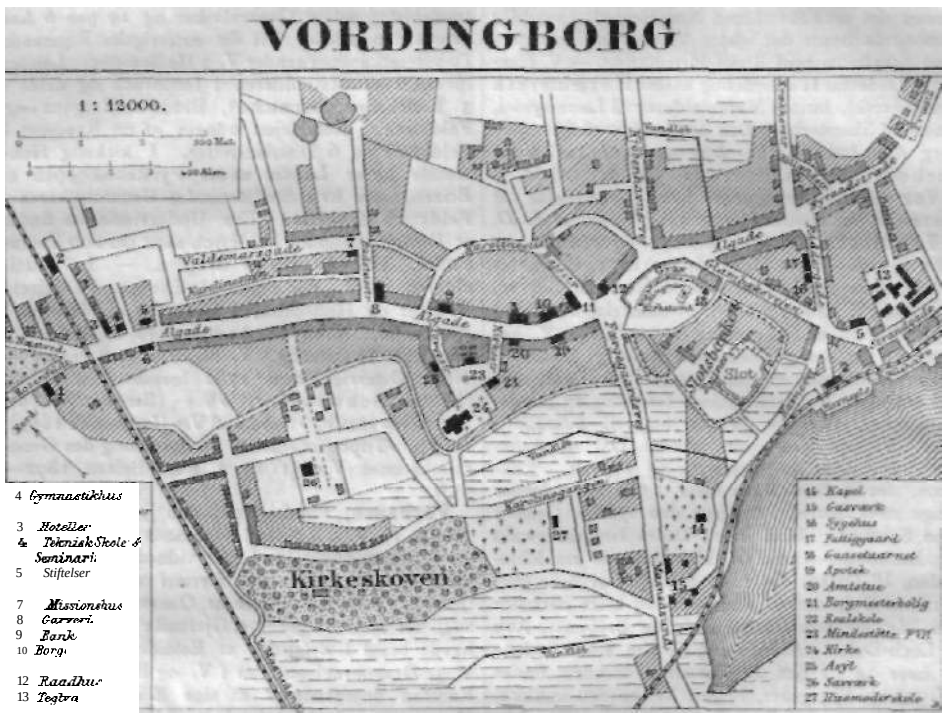

Byens gotiske, treskibede Kirke, hvis ældste Del vistnok stammer fra 15. Aarh., er restaureret 1863 (Arkitekt: Herholdt); Altertavlen, fra 1641, er et Billedskærerarbejde af Abel Schrøder den yngre; i Kirken findes bl. a. en Ligsten over Anders Arrebo (der var Præst her) og et oliemalet Portræt af ham. Paa Kirkegaarden staar en fra Paris i 1901 flyttet Gravsten over P. A. Heiberg, der er født i Byen. Af andre Bygninger mærkes Raad-, Ting- og Arresthuset, opført 1843—45 (Arkitekt: P. E. I. Kornerup), udvidet 1896, Borgerskolen og Realskolen (opførte 1881 og 1888, Arkitekt: Wilsbech), Borgerskolen i Masnedsund, teknisk Skole (1890, Wilsbech) — et privat Skolelærerseminarium, grundlagt 1852, og en Handelsskole have Lokaler i Bygningen —, Fattiggaarden, Sygehuset, Gasværket (anlagt 1866), Stationsbygningerne i V. og Masnedsund, opførte 1870 (den store Jærnbanebro over til Masnedø er opført 1883), m. m. Af milde Stiftelser findes Stiftelsen for trængende

Borgere, oprettet 1854, og Asylet for Smaabørn (opr. 1837). Paa Kirketorvet staar en i 1868 rejst Mindestøtte for Frederik VII med Buste (Billedhugger: Prior). Lige uden for Byen mod Sydvest ligger den af Kommunen ejede Lystskov Kirkeskoven. Det mest seværdige i Byen er dog Ruinerne paa den næsten 4 Hektarer store Slotsbanke, der er højest mod Nord og skraaner ned mod Vigen; den er omgiven af en til Dels i betydelig Højde (indtil 9 M) bevaret ydre Ringmur, som er opført af røde Munkesten paa højt Kampestensfundament, og at hvis Taarne der endnu ses Rester; kun eet er helt bevaret, det runde Gaasetaarn (27 M. til Taget, 36 M. til Spirets Top), der er opført af Valdemar Atterdag; det $2_{,8}$ M. høje Spir ender i en Gaas af forgyldt Kobber (opsat 1871 til Erstatning for den af Valdemar Atterdag anbragte Guldgaas, der er forsvunden for mange Tider siden). Af de øvrige mange Bygninger paa Banken er der kun ringe Rester. Borgen selv har ligget længst mod Syd ud til Stranden og lige ud til Ringmuren; Nord for Gaasetaarnet har Kirken ligget.

Ved Siden af Haandværk og Handel have Søfart og Fiskeri nogen Betydning for Byen. Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes et Jernstøberi, flere Ølbryggerier, et Brændevinsbrænderi, et Garveri, et Teglværk, et Andelssvineslagteri (i Masned sund) m.m. Der er en Sparekasse for V. og Omegn (opr. 1855) og en Bank for V. og Omegn (opr. 1890). Byen er Station for den 1870 aabnede sydsjællandske Jærnbane, der har Endestation i Masnedsund, og er Udgangspunkt for den private, 1897 aabnede Masnedsund—Kallehave Bane, der ogsaa har Station ved Havnen neden for Slotsbanken. Byens egen lille Havn i Vigen har en Dybde af indtil $2_{,5}$ M.; Havnen i Masnedsund, der er anlagt af Statsbanerne 0. f. Jærnbanebroen samtidig med den sydsjællandske Jærnbane, og som har en Dybde af ca. 3.3 M., blev i 1906 købt af Kommunen, der skal overtage den fra April 1907. Told- og Brænderiafgifterne udgjorde i 1905 37,835 Kr. Ved Udgangen af 1905 var der ved Toldstedet hjemmehørende 91 maalte Baade og Fartøjer med i alt 1,101 Tons Drægtighed; fra Udlandet indkom 77 og udgik 52 Skibe med henholdsvis 6,265 og 313 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 421 og udgik 230 Skibe med henholdsvis 3,313 og 2,088 Tons Gods.

Vordingborg's Bymærke.

I gejstlig Henseende udgør V. et eget Sogn. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Birkedommer og Skriver i V. søndre Birk, og et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 9 valgte Medlemmer. Byen hører til 2. Landstingskreds og Præstø Amts 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Præstø Amtstuedistrikt og V. Lægedistrikt samt 2. Udskrivningskreds'es 168. Lægd.

Historie. Byen kaldes hos Saxo Worthingum, i Valdemar II's Jordebog Vorthingburgh, andensteds Orthingeburgh, og Navnet kommer utvivlsomt af den S. f. Vigen mod Sydøst udskydende Halvø Oringe, hvorpaa Sindssygeanstalten ligger, og som i Valdemar's Jordebog kaldes Wortning. Byen er meget gammel og var fra tidlig Tid bekendt som Overfartssted til Falster før Opførelsen af Borgen, der skylder Valdemar I sin Oprindelse og yderligere blev udvidet og befæstet af de følgende Konger, navnlig Valdemar II; af de senere er det særlig Valdemar Atterdag, hvis Navn er knyttet til Slottet; han opførte, som alt nævnt, Gaasetaarnet og blev begravet i Kirken, men senere lod Datteren Margrete Liget bisætte i Sorø. Efter at Borgen havde rejst sig, begyndte den lille By at vokse; men den fik dog aldrig større Betydning og var egentlig kun at betragte som et Til hæng til Borgen, ja den laa maaske fra Begyndelsen helt inden for Slotsbanken og bredte sig først senere uden for Ringmuren Hvornaar den har faaet Købstadrettigheder, ved man ikke; de ældste Privilegier, der kendes, bekræftedes af Erik Pommern 1415. Byen havde i Middelalderen et Sortebrødrekloster, der skal være stiftet 1253, et Helligaandshus og en St. Jørgensgaard. Vel omtales V. ofte i Historien, men det er da næsten altid Borgen og ikke Byen, hvortil Begivenhederne ere knyttede. Det var saaledes herfra og fra den nærliggende Masnedø, at Togene mod Venderne under Valdemar'erne udgik, og det var jo ogsaa som Værn mod disse, at Valdemar I havde anlagt Borgen. Baade Valdemar I og Valdemar II døde paa V., og den sidste udstedte Jydske Lov paa et Danehof her i 1241. Senere holdtes der hyppig Danehoffer og Rigsforsamlinger, ligesom Slottet ofte var Skueplads for andre vigtige Begivenheder. Kong Christoffer II og Sønnen Erik kronedes her i 1324, og Datteren Margrete's Bryllup med Ludvig af Brandenburg stod her. I Valdemar Atterdag's første Regeringsaar havde de holstenske Grever Slottet i Forlening, men 1346 fik Kongen det tilbage, og det blev som bekendt hans Yndlingsslot. Aar 1351 belejrede Hansestæderne det forgæves; 1392 sluttede Margrete en Traktat her med de holstenske Grever, og 1434—35 førtes her atter Forhandlinger med dem og Hansestæderne. Da Slottet i Slutningen af Middelalderen ophørte med at være den sædvanlige Kongeresidens, gik det ogsaa tilbage for den lille By; Handelen tog af, og kun som Overfartssted til Falster bevarede den nogen Betydning. Slottet har vistnok allerede i Begyndelsen af den nyere Tid været i Forfald, om det end i længere Tid bevarede Præget af Fæstning og af og til modtog Kongebesøg; Kong Hans havde været en hyppig Gæst paa V. paa Grund af hans Forhold til Lensmanden Torbern Bille's Hustru Edele Jærnskæg, og baade Frederik II og Christian IV opholdt sig ofte der. Men da Karl X Gustaf 1658 uhindret landede ved V., havde Slottet i alt Fald helt mistet sin Betydning som Fæstning; det var her, at Underhandlingerne mellem ham og de udsendte danske Rigsraader førtes. Da Frederik III havde bestemt, at Sønnen Prins Jørgen skulde have V. Amt som Len efter hans Død, og da Slottet var i den Grad brøstfældigt, at det ikke kunde afgive nogen passende Bolig, blev der

1671—73 paa den sydlige Del af Banken og med Anvendelse af den gamle Borgs Fundamenter opført et trefløjet Jagtslot i italiensk Stil; efter Prinsens Rejse til England og hans Giftermaal med Prinsesse Anna 1683 stod det saa godt som ubenyttet, og 1750 blev det solgt og snart efter nedbrudt. De andre Bygninger paa Banken vare efterhaanden blevne helt til Ruiner, fra hvilke Byens og Omegnens Folk bortførte Sten efter Forgodtbefindende. Senere kom Banken og dens Bygninger undtagen Gaasetaarnet, der 1808 skænkedes til Staten, ind under Byens Kommune; Ruinerne laa upaaagtede hen, indtil man i Slutningen af 19. Aarh. begyndte at undersøge og udgrave dem, og hele Banken hører nu til de fredede Mindesmærker. Byen hensygnede og gik mere og mere tilbage i den nyere Tid, hvori ogsaa de hyppige Ildebrande, saaledes 1718, 1729 og 1781, vare Skyld; 1769 havde den 765 Indb. En Latinskole, der oprettedes noget efter Reformationens Indførelse, gav dog Byen nogen Anseelse; i Modsætning til mange af de andre smaa Latinskoler i Købstæderne bestod den til 1846 (1806-19 var den dog uden Dimissionsret). Fra 1701 var Byen Garnisonssted for et Rytterregiment, og lige til 1866 laa her Rytteri, da det forflyttedes til Næstved. I 19. Aarh. er Byen gaaet en Del frem, især efter den sydsjællandske Banes Aabning 1870. — Foruden P. A. Heiberg er bl. a. Digteren M. Goldschmidt født i V. (1819). (Litt.: R. Nyerup, »Det af Kong Valdemar opbygte V. Slot's Ruiner«, i Antikv. Tidsskr. I; N. Høyen, »Skrifter« II; L. P. Poulsen, »V. og Omegn« [Vordingborg 1896]; Trap, »Beskr af Danmark«, 3. Udg. II). *H. W.*

Vordingborg Slot hidrører i sin ældste Skikkelse formentlig fra Valdemar den Stores Tid. Det var anlagt paa Højdedraget ved Vordingborg Bugt for at beherske denne og saaledes sikre Overfarten fra Sjælland til Falster og tillige værne de Flaader, der samledes her til Angreb paa Venderne. Hvorledes dette ældste Slot har set ud, vides imidlertid ikke. Utvivlsomt har det ligget sydligst paa Slotsbanken. Men da der senere gentagne Gange er blevet bygget paa denne Plads, er det oprindelige Anlæg ganske forstyrret. Thi at det 5-sidede Bygningskompleks her, hvoraf betydelige Murlevninger findes bevarede, helt igennem skulde være Valdemar den Stores Borg, er lidet sandsynligt. Snarest skyldes det en af Kongens nærmeste Efterfølgere. Dette Kompleks præsenterer sig nu væsentligst som Rester af en 5-sidet Ringmur, omsluttende en Plads paa hen ved 75—85 M.'s Længde i Øst—Vest, indtil ca. 60 M.'s Bredde i Nord—Syd, og forsynet med 4 Hjørnetaarne. Af disse førte det sydvestlige Navnet Vandtaarnet, det nordvestlige Valdemarstaarnet og det sydøstlige Jomfrutaarnet. Omtr. midt mellem det nordvestlige og nordøstlige Taarn har der været et Porttaarn. Til Indsiden af Ringmuren, der forbandt Taarnene, sluttede sig forskellige Bygninger, men heraf er der nu kun ganske svage Spor tilbage.

Med dette forholdsvis beskedne Omfang stod Slottet en lang Periode. Det var først Valdemar Atterdag, som udvidede det og i Hovedsagen gav Anlægget den Form, hvorunder det i Ruin er bevaret til vore Dage. Slotspladsens Areal mangedobledes, idet den mod Nord nærmest tilstødende Del af Vordingborg Bygrund inddroges i Slotspladsen. Saaledes kom denne nu til at fremtræde nærmest som en Oval paa ca. 245 M.'s Længde i Nord—Syd og indtil ca. 185 M.'s Bredde, eller blev omtr. 4 Hekt. Ld. stor. En Ringmur, bygget af røde Munkesten paa et Kampestensfundament, førtes rundt langs Randen af Slotsbanken. Mod Syd, ud mod Bugten, faldt denne Mur for Midtpartiets Vedkommende sammen med det ældre Slots Sydmur, idet den støttedes dels til Vandtaarnet, dels til Jomfrutaarnet. Uden for denne anselige Ringmur var dels Grav, dels Enge, og i øvrigt var den selv til yderligere Forsvar

Gaasetaarnet.

forsynet med adskillige Halvtaarne samt 4 faste Taarne. Af disse laa i Murens sydøstlige Hjørne Ormetaarnet, af polygonal Grundplan. Mod Øst i Ringmuren, en Del nærmere det nordøstlige end det sydøstlige Hjørne, anlagdes det cirkelrunde Gaasetaarn, mod Nordvest Møllebæktaarnet (firkantet) og i det sydvestlige Hjørne et 4-sidet Taarn. Tæt Syd op til Gaasetaarnet lod Valdemar Atterdag optøre en Residensfløj, en aflang, 4-kantet Bygning, hvis ene Langside indgik i Ringmuren. Dog var Residensen kun en kortere Periode her. I Slutn. af Middelalderen indrettedes det gamle Slot paa Slotsbankens sydlige Del atter til Kongebolig og kaldtes fremtidig Nye Slot, hvilket Navn det beholdt indtil 1670. Ved denne Lejlighed og ogsaa senere (i Beg. af Renaissancetiden) er det sikkert undergaaet forskellige Bygningsforandringer. Endelig skal det nævnes, at der paa Slotsbanken tæt N. V. f. Gaasetaarnet laa en Kirke — i sin oprindelige Skikkelse sikkert dog fra Slutn. af 12. Aarh. og saaledes vel oprindelig, før denne Del af Banken inddroges under Slottet, tjenende som Byens Sognekirke —, og at andensteds paa Slotspladsens nordlige Del Økonomibygninger, Stalde o. lign. efterhaanden fik deres Plads.

Til Vordingborg Slot knytter der sig i øvrigt ikke mange større, mindeværdige historiske Begivenheder, Flere af Kongerne have en kortere Tid ad Gangen holdt Residens her, men til daglig beboedes det af Slotshøvedsmændene eller de kongelige Lensmænd over Vordingborg Len. Endnu i 17. Aarh. var det i ret god og brugelig Stand. Da Frederik III imidlertid ved Testamente havde bestemt, at efter hans Død Sønnen Prins Jørgen skulde have Vordingborg Amt som livsvarigt Len, fandt man ikke, at Slottet mere kunde afgive en passende Bolig. 1671 nedbrødes da Nye Slot, og til Dels paa dets Tomt opførte Bygmesteren Steenwinkel i de følgende 2 Aar det saakaldte Prins Jørgens Palæ, et trelænget Jagtslot, med Hovedfløj mod Syd og to lavere Sidefløje mod Øst og Vest; en Mur lukkede Slotsgaarden mod Nord. 1683 forlod Prinsen imidlertid Landet, og derefter stod Slottet saa godt som ubenyttet hen. Efter hans Død tilfaldt det Frederik IV, som heraf og af Amtet oprettede et Rytterdistrikt. Der byggedes nu Barakker og Stalde paa Slotspladsen, og ca. 1720 blev Kirken jævnet med Jorden. Under Christian VI var der Planer fremme om at istandsætte Palæet, men de førte ikke til noget Resultat, og snart gik Slottet sin Undergang i Møde. 1750 solgtes den sydlige Del af Slotspladsen med Prins Jørgens Palæ til Geheimeraad v. Osten, som selv nedbrød noget og afhændede Resten til en Murermester i Kjøbenhavn, der fuldendte Palæets Nedbrydelse. Slotspladsens nordlige Del beholdt Staten derimod indtil 1772 (i øvrigt havde Overskattedirektionen faa Aar i Forvejen tilbagekøbt Slotspladsens sydlige Del). Da solgtes Ryttergodset, og samtidig med, at Slotspladsen nu gentagne Gange skiftede Ejere for til sidst at komme i Vordingborg Kommunes Besiddelse, faldt Murværket rundt om mere og mere i Ruin, og de gamle Munkesten bortførtes til Bygningsbrug paa Land og i By. — Kun een Bygning forblev væsentlig uskadt, Gaasetaarnet. Ganske vist var der 1758 kommet en kgl. Resolution om dets delvise Nedbrydelse, men denne stilledes i Bero. Den i Beg. af 19. Aarh. vaagnende Interesse for Landets Fortidsminder gav sig Udslag i, at paa Foranledning af Amtmanden Grev Chr. Danneskjold-Samsøe Aar 1808 Taarnet af dets daværende Ejer, Amtsforvalter Reiersen's Enke, blev skænket til Kongen og siden, i 1821, restaureret. I 1871—72 paafulgte en ny Restauration, særlig af Taarnets øvre Del, som forsynedes med et kobbertækt Spir afsluttet i en Gaas af forgyldt Kobber. Endelig foregik sidst i 1890'erne en Restauration af Murværket (Vinduer, Døre m. m.). Som foran nævnt, er Gaasetaarnet en cirkelrund Bygning, opført af Munkesten væsentlig i yngre Munkeskifte. Det har været anvendt baade til Forsvar og Fængsel og er ifølge en vistnok paalidelig, lybsk Tradition bygget efter 1362 for hanseatiske Fangers Løsepenge. Murtykkelsen er ved Grunden ca. 3 M. og Højden til Murranden ca. 26 M. Det indeholder 7 Stokværk og en Kælder, som i nyere Tid er fraskilt nederste Stokværk; en mærkelig Bjælkevæg i 3. Stokværk indeholder Rester af en Stavbygning formentlig fra 13. Aarh.; Murkronen er kreneleret. Det er Tvivl underkastet, om Taarnet oprindelig har haft Tagspir eller ikke; i sidste Fald har den forgyldte Gaas, der tjente som Vindfløj, vel været anbragt paa en af Tinderne. Nu kommer man ind i Taarnet nær ved dets Fod, men den oprindelige Indgangsdør sad højere oppe, i 2. Stokværk, og man naaede hertil hen over Ringmuren og ad et ydre Trægaleri. — Ikke mindre vigtigt end disse Restaurationer af Gaasetaarnet er det dog, at der siden 1889 under Nationalmuseets Ledelse og for offentlige Midler er foregaaet ihærdige Undersøgelser rundt om paa hele Slotspladsen. Først derigennem er man ret naaet til Klarhed over det hele storstilede Anlæg. Samtidig ere de blotlagte Murpartier blevne udbedrede, hvor fornødent var. Som Ruinen nu præsenterer sig, er den næst Hammershus Danmark's største og anseligste Ruin fra Middelalderen. Der ses betydelige Rester af den ydre Ringmur med dens Halvtaarne og Rester af de to faste Taarne, Ormetaarnet og Taarnet mod Sydvest; kun enkelte Steder, navnlig mod Nordvest, er Muren forsvunden. Ligeledes staa betydelige Rester af Nye Slots Ydermure og Kældere og af sammes Hjørnetaarne m. m. Kirketomten paa Slotspladsens nordlige Del har været fremgravet, men har igen maattet tilkastes. Det viste sig, at Kirken, som foran nævnt, i sin oprindelige Skikkelse hidrørte fra Slutn. af det 12. Aarh. og bestod af Skib og Kor med Korrunding; men senere er Koret blevet udvidet og forsynet med en Tilbygning mod Nord. Under Kirkegulvet afdækkedes mangfoldige Grave fra Middelalderen. *C. Ngd.*

Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn blev opført 1682—1696 som Afløser for den gamle, brøstfældige Trækirke, der 1639—40 var bleven bygget af Christian IV lige overfor, paa Hjørnet af St. Anna- og Prinsessegade. Kirkens Bygmester var Lambert van Haven, hvem Spiret dog ikke skyldes. Taarnet var, da Kirkebygningen paa Christian V's Fødselsdag 19. April 1696 blev indviet, dækket med et pyramideformet Tag. I 1747 gav Frederik V 5,000 Rdlr. til et Spir og overdrog Laurits Thurah Opførelsen deraf. Den 25. April 1750 blev Kuglen og Frelserens Statue sat op paa det spiraldannede Spir, til hvilket Arkitekten havde hentet Ideen fra Sapienza-Kirken i Rom. Kirkens indre Udstyrelse var i Begyndelsen meget tarvelig. 1695 fik den Frue Kirkes gamle Orgel, der alt 1698 maatte afløses af et nyt; Døbefonten af hvidt Alabast bæres af fire Børn; den har paa Kummen en Række Basrelieffer og er omhegnet af en Balustrade af Træ med Barneskikkelser. Ovenover er der en prægtig udskaaren Himmel. Den skænkedes Kirken i de første Aar af 18. Aarhundrede af Grevinde Viereck; Prædikestolen var til 1773 »af jævne Brædder sammenslagen«, da den blev afløst af en ny med Basreliefs i Træ, efter Tegning af Harsdorff. Kirkens største Prydelse var og er det prægtige Alter, der er udført i forskelligt farvet Marmor og Træ med korinthiske Søjler og Pilastre og store Marmorfigurer. Hovedgruppen forestiller Christus i Gethsemane. Alteret er i Barokstil, udført af flere Kunstnere efter Tegning af den svenske Bygmester Nicodemus Tessin. De to største Figurer stamme fra den gamle Trækirke. Kirkerummet er dækket af Krydshvælvinger, der ere smykkede med Stukkaturarbejde. Den

midterste, som hviler paa 4 fritstaaende Sandstenspiller, er den højeste, 21,4 M. o. Gulvet. — Kirken selv er bygget i Barokstil med Grundplan som et ligearmet Kors med Udbygninger i Vinklerne. Dens Længde fra Sydvest til Nordøst er 56,8 M., i Tværmaal 49,4 M. Over den sydvestlige Fløj, hvor Hoveddøren findes, knejser det 71,4 M. høje Taarn og Spir, Snegletrappen om Spiret bestaar af 150 kobberdækkede Trin. Kuglen, der sidder paa en 1,6 M. høj Stilk, maaler 2,5 M. i Tværmaal, og Frelseren med Sejrsfanen er 2,8 M. høj. I den nordøstlige

Vor Frelsers Kirke.

Fløj findes Koret, der er hævet nogle Trin over Kirkegulvet og skilt fra den øvrige Del af Kirken ved en Skranke med 6 Engle af Træ. Blandt bekendte Mænd, som ere jordfæstede i V. F. K., skal nævnes Legatstifteren Niels Brock. I en muret Begravelse under Orgelet hviler Grevinde Helene v. Viereck. Fra 1881 til 1904 har Kirken været Genstand for en gennemgribende Restauration (Arkitekt Hans J. Holm). — (Litt.: O. Nielsen og P. Købke, >V. F.'s K. i Kbhvn c [Kbhvn. 1896]). *B. L.*

Vor Frelsers Kirke i Christiania blev opført 1694—99 (indviet 7. Novbr. 1697) paa dens nuværende Plads ved Stortorvet, efter at Hellig Trefoldighedskirke (hvor Johannes Kirken nu ligger) var bleven beskadiget ved Branden 1686 og besluttedes nedreven. Kirken undergik en fuldstændig Ombygning 1849 50. Den nuværende Altertavle (»Christus i Getsemane<) er udført af Tyskeren E. J. von Steinle, Døbefonten efter Fladager's Model. Den tidligere Altertavle (nu i Norsk Folkemuseum) var rigt skaaren i Træ, dels af en hollandsk, dels af en norsk Kunstner; den fremstillede Nadverens Indstiftelse (efter Lionardo da Vinci) m. m. Paa Bagsiden af Kirken var en Kirkegaard, som nedlagdes 1808. Byens rigeste Familier havde Gravsteder enten i Kælderen under Kirken (forbudt ved Frd. 1805) eller i egne Kapeller (Familierne Collett, Leuch, Elieson og Anker) paa Sydsiden af Kirkegaarden. (Litt.: B. Svendsen, »Oplysninger ang. . . . Kirker i Chra. Stiftsprovsti« [Chra. 1851]; A. Collett, »Gamle Christiania-Billeder« [Chra 1893]). *K. F.*

Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn er grundlagt i Slutningen af 12. Aarhundrede. En Kirke i den nye Bydel, ved Torvet, var vistnok planlagt af Absalon selv, og af et af ham mellem 1177 og 1201 udstedt Dokument ser man, at Kjøbenhavn's Sognemænd gav en Del af deres Korntiende »til Mariæ Kirke, til Guds Huses Prydelse og Bygning«. Da imidlertid hans Eftermand paa Sjælland's Bispestol, Peder Sunesøn, udtrykkelig kaldes Kirkens »Fundator« d. v. s. Grundlægger, kan Byggearbejdet først være paabegyndt efter 1191, det Aar, han afløste Absalon som Sjælland's Biskop. Samme Mand (d. 1214) oprettede et Kollegiatkapitel (se Domkapitel) ved sin nye Kirke. Det bestod i alt Fald senere af 1 Decanus og 1 Kantor samt 12 Kanniker. Kirken har uden Tvivl været opført af Træ. En Indskrift paa en Sten, der indtil 1728 var at se over Kirkens nordre Dør, gav den Oplysning, at Kirken inden 1316 var ødelagt 4 Gange ved Ildebrand, første Gang 1248, da Byen blev brændt og plyndret af Lybeckerne, sidste Gang 1314. Da en større Kirkebygning vel næppe 4 Gange i et Hundredaar kunde rejses af Sten, maa Kirken antages at have været af Træ, men efter den sidste Ødelæggelse maa den vistnok være bleven opført af Sten; den var maaske endnu ikke helt færdig, da Lybeckerne atter, 1368, ødelagde Byen i Bund og Grund. Kort før 1483 havde man begyndt paa Kirkens Taarn, der øverst oppe var kronet af 4 Gavle, een paa hver Side. I 1514 fik Taarnet et meget højt kobbertækt Spir. Allerede i 1559 maatte det som »saare brøstfældigt* ombyttes med et andet og paa ny i 1609. Paa Hjørnerne flankeredes Hovedspiret af 4 smaa Spir. Et af disse Spir blæste ned i en Storm 1628, hvorpaa de alle bleve tagne ned. — Der nævnes inden Reformationen 6 Kapeller i Kirken og ikke mindre end 45—50 Altre. Kirken var rig baade paa Gods, Helgenbilleder, prydede med Guld og Ædelstene, og paa Relikvier, som sagtens for en Del gik til Grunde ved de Ødelæggelser, som kjøbenhavnske Borgere 3. Juledag 1530 under Anførsel af den ene af Borgemestrene, Ambrosius Bogbinder, anrettede i Kirken. Det prægtige, med rigt Billedskærerarbejde prydede Højalter undgik kun med Nød at blive tilintetgjort. Kirken havde foruden Langskibet to Sideskibe paa hver Side, hvoraf dog de yderste vare meget lave og opstaaede ved, at Kapellerne langs Ydermurene vare blevne sammenbyggede. Universitetets Indvielse fejredes ved en Fest i V. F. K. 1. Juni 1479, °g alle Konger kronedes her fra Christian I til Frederik III. Ved Reformationen tillagdes det ophævede Ka-

pitels Ejendomme Universitetet, som fik Patronatet over Kirken. 2. September 1537 foretog Dr. Joh. Bugenhagen i V. F. K. Indvielsen af de 7 første lutherske Biskopper, og senere have alle Bispeordinationer, Universitetsfester og andre Solenniteter fundet Sted i V. F. K. — I Aaret 1556 undergik Kirken en gennemgribende Istandsættelse, nye Hvælvinger bleve opsatte, og alle Kirkebuerne prydede med kunstig Maling, de mange Altre og Kapeller forsvandt — sikkert meget god Kunst med dem — og >Pulpiturer« og Epitafier traadte i Stedet. De gamle Sejrstrofæer, Faner og Standarter, som især vare tagne i Unionskrigene, fik dog Lov at blive hængende under Hvælvingerne i Koret og bleve forøgede efter Ditmarskerkrigen og den nordiske Krig, indtil Christian IV lod dem flytte til Tøjhuset. Fra gammel Tid havde der staaet en Ildpande i Kirken, for at Folk kunde varme sig derved om Vinteren, men den blev afskaffet 1607. — 1591 fik Kirken et nyt Orgel, 1622 og 1625 ny Døbefont og Prædikestol. I Kirken bevaredes en Del Arkivalia, særlig Adelsbreve, og under dens Gulv hvilede en stor Mængde af Danmark's bekendte og berømte Mænd.

Den gamle, mindre Kirke sank i Grus, da Spiret paa det store Taarn i Kjøbenhavn's Ildebrand 1728 blev tændt 21. Oktbr., styrtede ned og stak Kirken i Brand. Kun Koret og et enkelt Kapel blev skaanet. 2 Aar efter Branden styrtede store Dele af Taarnet ned, saa man maatte beslutte sig til at rive det ned til Grunden tillige med Størsteparten af de beskadigede Mure. 11. Septbr. 1731 lagde Christian VI Grundstenen til den nye Kirke, som blev indviet 30. April 1738 efter forskellige Uheld under Arbejdet. Saaledes styrtede i to Omgange det genopførte Taarn sammen i August 1733 og slog igennem flere af de nye Hvælvinger. Ved Indvielsen var Kirken dog ikke færdig, hverken indvendig eller udvendig, ligesom Taarnet heller ikke var fuldendt: Det blev det først, efter mange Standsninger og Besværligheder, i 1744. Christian VI havde ikke for Taarnets Vedkommende ønsket at følge de for Kirkens Genopførelse af Kancelliraad Ramus udarbejdede Tegninger, men havde ladet Geheimeraad Lerche give Tegning til et langt højere Taarn end oprindelig paatænkt, og med faa Forandringer havde Laurids Turah udført Lerche's Plan, etter hvilken Taarnet ikke svarede synderlig godt til Kirken, men syntes at knuse denne med sin Masse. Højkirken, der var af røde Sten, naaede med sit store blaa Stentag kun $31{,}_4$ M. over Jorden, medens Taarnet med sit forneden firkantede, forøvrigt ottekantede Spir, »Pyramiden« og Stangen maalte $120{,}_7$ M. til det forgyldte Kors øverst oppe. En halv Snes Aar senere maatte man dog tage Fløjstangen med de paa den siddende tre svære Kroner ned og gøre den $3\frac{}{8}$ M. kortere, hvilket berøvede Taarnet en stor Del af dets Skønhed. Først 1746 fik Taarnet sine Klokker, 4 i Tal. De to Klokker i Rytterspiret havde alt været benyttede til Indvielsen i 1738. — Kirken selv var 78 M. lang, Hvælvingerne i den treskibede Højkirke bleve i Midten baarne af 14 fritstaaende Piller, hvis Perspektiv Samtiden i høj Grad beundrede. Et Gitterværk af Messingsøjler skilte Koret fra den øvrige Kirke. Altertavlen forestillede Cbristi Fødsel (malet af Tanke), og ovenpaa saas i en straalende forgyldt Glorie Christi Opstandelse. Prædikestolen blev baaren af et grønt Palmetræ. Døbefonten var reddet fra den gamle Kirke; dens Sølvfad blev baaret af de 4 Evangelister, der hvilede paa 4 Løver. Uagtet den nye Kirke skulde være en tro Kopi af den gamle, har der dog sikkert for de gamle Kjøbenhavnere været en mærkelig Forskel paa den gamle gotiske Kirke og den nye, hvor i hvert Fald Ornamenter og Dekorationer have været prægede af Rokokotiden. 1745 fik Kirken, der skulde være den fornemste i Landet, St. Nikolaj Kirkes smukke Sangværk, der af en Musikven som Holberg kaldes »et af de fuldkomneste i Europa«. Da Kirken endelig var færdig, havde den kostet med Taarn og Spir 218,000 Rdlr. Allerede i 1791—95 var en større Restauration nødvendig. Den kostede 70,000 Dl. kurant. — Under Bombardementet 1807 blev Spiret d. 5. September stukket i Brand af Englændernes Projektiler. Arkitekt Chr. F. Hansen fik det Hverv at genopføre den med Benyttelse

Vor Frue Kirke.

af Murværket, men dog uden Spir. I Aarene 1811—1829 rejstes den nye Bygning (i saakaldt græsk Renais ancestil). Sideskibenes Mure bleve førte op i Højde med Højkirkens. En stor halvrund Apsis danner Afslutning mod Øst. Mod Vest danner den rige græske Portal — med Thorvaldsens Gruppe: Johannes prædiker i Ørkenen i Frontespicen og med sine 6 doriske Søjler — Bygningens eneste ydre dekorative Del. Kirken maaler i alt 83. M. i Længde, deraf er Korrundingen 15 M. Taarnet er $58{,}_5$ M. højt og dækkes af et næsten fladt Tag, paa hvilket staar et højt, forgyldt Kors. Det $15{,}_7$ M. brede Midterskib er overhvælvet af en med Kasetter prydet Tøndehvælving (af Træ). Dets Sidemure gennembrydes paa hver Side af 6 Buer ud mod Sideskibene, der ved et Loft over disse Buer ere delte i to Stokvæk. Tøndehvælvingen bæres af 28 Kolonner, 13 paa hver Side og 2 over Indgangen, der hviler paa de ovenomtalte Buer. Kirkens indre Udsmykning skyldes een Mand alene, Kjøbenhavn's berømteste Søn; den bestaar af Thorvaldsen's Christus (bag Alterbordet) og de 12 Apostle, 6 paa hver Side i Midterskibet, foran Pillerne mellem Buerne. De ere i overnaturlig Størrelse modelerede i Rom 1821—1827 og senere huggede i Marmor. Under Gesimsen i Korrundingen

ses i Relief Frisen: Christi Gang til Golgatha (modeleret 1839); foran Alteret i Koret, der er hævet nogle faa Trin over Kirkegulvet og afsondret ved et rundt Rækværk af Messing, staar Døbefonten: Thorvaldsen's knælende Engel med Muslingeskallen. I Skriftestolene og over Fattigblokkene findes ligeledes Marmorrelieffer af samme Mester. Orgelet (nyt opsat i 1902) staar over Hoveddøren i Vest. To kolossale Bronzestatuer af Moses (af Bissen) og David (af Jerichau) staa ved Hovedportalen uden for Kirken. — I Sidegangene findes en Del Portrætter af Kirkens Mænd, Mindetavler over forskellige historisk berømte Mænd og Kvinder, der i tidligere Tider have fundet Hvile i Kirken, samt forskellige Brudstykker af Epitafier, Sarkofager og Monumenter, som fandtes ved Restaurationen 1903. Ved denne, som kostede 120,000 Kr., blev der indlagt elektrisk Lys, — Paa Kirkens Nordside, lige over for Universitetet, staa tre Bronzebuster paa Granitsokler af Komponisten Weyse (udført af Bissen, afsløret 1863), Biskopperne Mynster (afsløret 1875) og Martensen (afsløret 1888). De to sidste ere udførte af Stein. — Vor Frue Kirke har over 10,000 Kr. i aarlig Indtægt af Tiender og Renter. — (Litt.: F. Thaarup, >Frue Kirke< [Kbhvn. 1833]; H. F. Rørdam, »Kbhvn. Universitets Hist.« — Kirkehist. Saml. 3. R. I). *B. L.*

Vorgaard, Hovedgaard i Dronninglund Herred, 16 Km. S. V. f. Sæby. Nævnes første Gang 1481 og købtes 1518 af Bispen i Børglum, Niels Stygge, der forøgede Gaarden med Gods og Nybygninger og lagde den under Bispestolen. Skipper Klement indtog og brændte den 1534. Den tilfaldt Kronen efter Reformationen og blev 1578 mageskiftet til Karen Krabbe og Ingeborg Skeel, der var gift med Otto Banner til Asdal. Under Torstensonsfejden satte Svenskerne sig fast paa V., der maatte udholde en formelig Belejring af Omegnens Bønder under Vogn Vognsen og sluttelig maatte overgive sig 1791 solgtes V. for 104,250 Rdl., 1849 for 230,000 Rdl. og 1872 (uden Gods) for 305,000 Rdl. Senere ere store Skovarealer tilkøbt. Hovedbygn. — nu to under ret Vinkel sammenstødende, to Stokværk høje Fløje — ligger i en Mose, omringet af brede Grave, over hvilke der fører en fast Stenbro. Den er opført af Ingeborg Skeel 1586—91, med 8 kantede, teglbehængte Hjørne- og Trappetaarne. Røde Mursten og talrige Sandstensprydelser; særlig er Portalen rigt udsmykket. I Nordfløjen findes Resten af den ældste i 1534 nedbrændte Bygning. En tredje Fløj er nedbrudt. I Kælderen det berygtede Fangehul: Rosodonten. (Litt.: >Ude og Hjemme« II [1878—79], S. 25 ff.). *B. L.*

Vor Kloster, der laa tæt ved Mos Søs vestlige Ende, ca. 14 Km. V. f. Skanderborg, var en Bolig for Benediktinermunke. Stiftelsesaaret kendes ikke, men i hvert Fald eksisterede Klosteret allerede i 2. Halvdel af 12. Aarh., idet dets Abbed 1183 optræder som Vitterlighedsvidne ved Affattelsen af et Dokument. Navnet skreves sædvanlig Wore eller Ore, og heraf dannedes den latinske Benævnelse Oratorium. Til Klosterets Historie foreligger der en Række Efterretninger, væsentlig dog vedrørende dets Jordegods og andre Ejendomme. Heraf fremgaar det, at det havde Besiddelser ikke alene i de nærmest liggende Herreder, men ogsaa saa fjernt som paa Mors og i Sønderjylland; af Kirker erhvervede det 4 i Nabolaget, nemlig Vor Sognekirke, S. Vissing, Yding og Østbirk. En Del af disse Besiddelser vare tilfaldne det, da det nærliggende Vissing Nonnekloster i 1. Halvdel af 15. Aarh. nedlagdes. I Tiden omkring 1462 indførtes en Reform i Klostertugten, saaledes at denne skærpedes, og 1488 optoges Vor i den Kongregation af reformerede Benediktinerklostere, som efter et Kloster ved Weser kaldtes Bursfelde-Kongregationen. Ved Reformationens Indførelse ophævedes V. K. ikke straks; endnu ved Midten af 16. Aarh. synes det at have huset nogle Munke, om end det da alt for nogen Tid siden var blevet en verdslig Forlening. Efter Ophævelsen henlagdes Klostergodset under Skanderborg Slot, en kort Aarrække dog under Bygholm. Ved 1568 hedder det, at »V. K. ødelagdes«. Ruiner af det bave længe været at se. *C. Ngd.*

Vormen, betydelig Elv i Akershus Amt, danner Afløbet for Mjøsen (s. d); fra Minne ved Mjøsen's Sydende løber V. i sydøstlig Retning ca. 35 Km., indtil den ved Vormsund i Nes Herred falder i Glommen (s. d.). Dampskibene paa Mjøsen trafikere V. mellem Minne og Eidsvold Jærnbanestation. Spørgsmaalet om ny Regulering af Mjøsen's Vandstand er for Tiden (1907) under Behandling, og ved Udførelse af det paatænkte Sluseanlæg i V. vil denne i dens Helhed blive farbar. *N. S.*

Vormordsen, Frands, dansk Reformator, født 1491 i Holland, maaske Amsterdam, død 19. Novbr. 1551. Om hans Ungdom vides intet. Han var Karmelitermunk i Helsingør og stod oprindelig P. Helgesen nær. Helgesen fik ham gjort til Lærer ved Kjøbenhavn's Universitet, og i denne Stilling udgav han 1528 med Helgesen's Bistand en dansk Oversættelse af David's Salmer. Ved denne Tid blev han greben af Reformationen og maatte saa i Febr. 1529 forlade Kjøbenhavn. Han kom til Malmö og sluttede sig til Reformatorerne der, begyndte ogsaa at prædike og blev samme Aar Leder af et nyoprettet Gymnasium og af Byens Skole. Kort efter giftede han sig. Ved Forhandlingerne i Kjøbenhavn 1530 var V. til Stede, og Aaret efter udgav han »En kort Forklaring og Forskel paa den evangeliske og den papistiske Prædiken og Lærdom« (udg. paa ny 1888) samt et Forsvar for Præsteægteskab. Da Reformationen havde sejret, blev V. dragen stærkt frem. Han var med til at udarbejde Kirkeordinansen, og 1537 blev han Superintendent over Lund's Stift. Som saadan udgav han den lille Katekismus med Forklaring 1537, og 1539 en udførlig Haandbog til Brug ved Gudstjenesten. V. havde store Vanskeligheder at kæmpe imod, men han arbejdede klogt og utrættelig og udrettede overmaade meget til Evangeliets Fremme. »En skøn liden Bønnebog« udgav han ogsaa; den vandt megen Udbredelse. (Litt.: Biogr. Leks. Bd. XIX). *A. Th. Y.*

Vornede se Vornedskab.

Vornedskab. Vorned, *vartnath,* bruges i gl. Dansk om dem, der ere under andres Værn: Husfolk og Tjenere, de, der bo paa Andenmands Jord i By eller paa Land som Lejere eller

Fæstere; men der forbindes oprindelig ikke hermed nogen Tanke om Frihedstab, og Fæstere og Lejere havde f. Eks. ubetinget Ret til at opsige deres Kontrakter og flytte bort fra Ejerens Grund. Denne oprindelige Betydning af vorned findes der endnu den Dag i Dag Spor til, idet man paa Bornholm taler om **Vornedegaarde**, uagtet V. i egentlig Forstand aldrig har været kendt paa Bornholm, og disse Gaarde i sin Tid have været almindelige Fæstegaarde. Men omtr. fra Midten af 15. Aarh. begynder det egentlige V. at udbrede sig paa det sjællandske **Retsomraade**: Sjælland, Lolland, Falster, Møen og Bogø, idet det blev Sædvane — nogen Lov herom fandtes ikke —, at den mandlige Bondebefolkning paa Godserne ikke uden Husbondens Samtykke maatte forlade Fødestavnen og var pligtig til dér at overtage en ledig Fæstegaard eller Jord med er Pligten til at overtage en Gaard. Paa samme Maade var det forbudt Selvejerbønder at lade deres Gaarde ligge øde; man tvang dem til at blive paa Gaardene og dyrke dem. De vornede betragtedes som Tilbehør til Godset, der fulgte med ved Overdragelse, naar det modsatte ikke udtrykkelig var sagt, og de kunde ikke forlade Grunden uden Husbondens Samtykke og mod en Afgift til ham, Husbondhold; droge de bort uden Tilladelse, kunde de søges tilbage, »deles til Stavns«, dog med nogle Indskrænkninger, som især bestode i, at naar en vorned var bleven Borger i visse Købstæder eller havde boet dér i visse Aar upaatalt af Husbonden, ophørte dennes Ret. Skønt V. var langt mildere end de tunge Baand, der i næsten alle **Europa's** Lande hvilede paa Bondebefolkningen, havde man fra gammel Tid klart Blik for, at det var en Uret at opretholde det i et enkelt Retsomraade. Christian II's Forsøg paa at komme V. til Livs glippede, og Frederik I, der godt saa **V.'s** Uretfærdighed, gjorde kun et svagt **Tilløb** til at ændre Forholdet; derimod gjorde Christian IV i Aarene **1633—34** et alvorligt Forsøg paa at afskaffe V., men det kunde ikke gennemføres mod Adelens Modstand, og i den følgende Tid foretoges kun Smaaændringer. Ved D. L. 3—14 blev V. lovfæstet, og det forbødes nu ved D. L. 3—14—9 at sælge vornede; men først Frederik IV ophævede V. ved Frdn. 21. Febr. 1702. 30 Aar efter indførtes imidlertid **Stavnsbaandet** (s. d.), der i visse Henseender var haardere end V.; efter Datidens Anskuelse, saavel her som i Udlandet, ansaa man det nemlig vedblivende for umuligt at faa den øde Jord bebygget, naar der ikke sattes en Skranke for Bøndernes Vandrelyst. (Litt.: Joh. Steenstrup, »V. hos den danske Bonde«, Hist. Tidsskr. V 6). *Ludv. H.*

Over for de Fremstillinger af V., som man endnu kan møde, hvor dette fremstilles som »Slaveri«, maa det vel mærkes, at V. aldeles ikke staar i Forbindelse med den gamle Trældom, der var ophørt et Par Hundrede Aar, før V. udvikledes. Desuden maa det fremhæves, at V. kun kendtes i en Del af Riget, at det her kun hvilede paa Mænd af Bondebefolkningen, og at V. ikke medførte andet eller større Frihedstab end her angivet; der var ikke Tale om, at Husbonden kunde tvinge den vornede til Arbejde eller Hoveri, gøre Indgreb i hans personlige Rettigheder, tvinge ham til Ægteskab eller desl., som Tilfældet var, hvor Livegenskabet, som i største Delen af Europa, herskede. En anden Sag er, at V. af og til misbrugtes derved, at Husbonden tiltog sig Ret til at sælge eller bortgive ledige Bønder imod deres Vilje til et andet Herskab; dette Misbrug begyndte formodentlig under Kong Hans; bekendt er Christian II's skarpe Fordømmelse af denne >onde ukristelige Sædvane« (Gejstlig Lov Kap. 3), der imidlertid vedblev indtil Danske Lov, men det maa jo vel erindres, at Køberen atter kun kunde forlange, at den købte skulde overtage en øde Gaard paa hans Gods, og mange »Salg« ere selvfølgelig skete med Bondens Samtykke for at skaffe ham en Gaard. Det maa jo nemlig mærkes, at Landgildet af Fæstegaardene ikke beroede paa Husbondens Vilje, men var bestemt ved Sædvanen, og at det derfor i og for sig saa langtfra kan betragtes som en Straf at overtage en Fæstegaard, at dette jo som Regel vil være en Fordel. Men naar dette var Tilfældet, hvorfor behøvedes da V., og naar Skaane, Fyn og Jylland aldrig have kendt V., hvorfor behøvedes det da paa sjællandsk Retsomraade? Bestemt kan dette ikke besvares, men de sjællandske Husbonder maa have faret haardere frem mod deres Fæstere f. Eks. ved at forøge Hoveriet end i den øvrige Del af Riget, og dette har haft til Følge, at deres Bønder have søgt andensteds hen, hvilket atter har medført, at mange Gaarde paa Godserne laa øde. Regeringen, der skulde have Skatterne betalte af Husbonderne, har saa set igennem Fingre med, at V. indførtes for at formindske det øde Gods. At det er de øde Gaarde, der ere Aarsag til V., og ikke en ganske umotiveret Lyst til at bringe Bonden i Trældom, er indlysende, naar man ser, at Hovedsagen i V.

Voröna, Flod i det mellemste Rusland, Guvernementerne Pensa og Tambov, udspringer i den sydlige Del af Pensa og gennemstrømmer den østlige Del af Tambov, indtil den ved Borisogljebsk udmunder i den højre Bred af Choper, der er Biflod til Don. V. er 417 Km. lang, afvander 12,266 □Km. og leverer Drivkraft til et stort Antal Møller. *H. P. S.*

Vorŏnesh, Voronez, Flod i det mellemste Rusland, udspringer i Guvernementet Rjasan og strømmer i sydsydvestlig Retning gennem Tambov og Voronesh, indtil den 21 Km. S. f. Byen udmunder i venstre Bred af Don. V. er 491 Km. lang, afvander 20,103 □Km. og er sejlbar i sit nedre Løb. *H. P. S.*

Vorŏnesh, Voronesch, Voronez. 1) Guvernement i det mellemste Rusland, grænser mod Nordvest til **Orel,** mod Nord og Nordøst til Tambov, mod Øst til Saratov, mod Øst og Sydøst til de Don'ske Kosakkers Distrikt, mod Syd og Sydvest til Charkov og mod V. til Kursk. Arealet er 65,895 □ Km. med (1897) 2,546,255 Indb. eller 39 pr. □ Km. Ved Don, der gennemstrømmer Guvernementet fra Nord til Sydøst, deles det i to omtrent lige store, men i Karakter ret forskellige Partier. Det vestlige er temmelig højt og ret kuperet, medens det østlige er saa svagt bølgeformet, at det nærmer sig det jævne Sletteland. Gennemgaaende sænker Terrainet sig Syd paa, men alligevel træffes i de sydlige Egne de

højeste Punkter i isolerede Bakkedrag, saaledes Guvernementets Kulminationspunkt (264 M.) ved øvre Bjelaja. Jordbunden bestaar i det østlige Parti af Ler og Sand, medens Sortjord har en ikke ringe Udbredelse i det vestlige. I Undergrunden træffer man længst mod Nordvest Devon, men i den øvrige Del af V. spiller Kridtformationen den største Rolle. Hele V. hører til Don's Strømomraade, og direkte modtager denne Flod i V. flere vigtige Tilløb som V., Bitjug og Podgarnaja, der alle tre komme Nord fra, medens Guvernementets sydvestlige Egne afvandes gennem Osskol og Aidar, der ere Bifloder til Donez. Paa Søer er V. meget fattigt. Klimaet er kontinentalt med varme Somre og kolde Vintre. I Hovedstaden er Middelvarmen for Aaret $5{,}1^0$, for Juli $20{,}1^0$ og for Januar $-9{,}8^0$. Den aarlige Nedbør er 56 Cm. med Maksimum i Juni Maaned. Floden V. er i Gennemsnit isfri i 241 Dage af Aaret. I plantegeografisk Henseende ligger V. paa Overgangen fra Skov- til Steppeland, og i den sydøstlige Kreds Bogutschar træder Skovformationen meget stærkt tilbage for Steppevegetationen. Man regner, at V. har 8,5 p. Ct. Skov, 16,5 p. Ct. Eng-, Græs- og Steppeland, 69 p. Ct. Agerland samt 6 p. Ct. uproduktive Omraader. Af Skovene ere de $^9/_{10}$ sammensatte af Eg og Lind; men Afskovningen har stærkt forringet Værdien af Egebestanden.

Befolkningen er væsentligst en Landbefolkning, og Bybeboerne udgøre knapt $^1/_{25}$. Ligeledes ere næsten alle Græsk-katolske, idet der kun findes 17,000 Dissidenter, 1,800 Protestanter, der særlig høre hjemme i de 1767 anlagte tyske Kolonier, Riebensdorf og Sossendorf, 1,100 romerske Katolikker samt 1,500 Jøder. I sproglig Henseende er den nordlige Halvdel af Befolkningen storrussisk og den sydlige lillerussisk; desuden lever der spredt i Guvernementet omkring 4,000 Zigeunere. Landbrug er den vigtigste Næringsvej, og der avles først og fremmest Rug, hvorefter følger Havre, Hvede, Hirse og Byg samt forskellige andre Kulturplanter som Kartofler, Bælgsæd, Solsikker, Roer, Tobak, Vandmelon og Melon. Kvægavlen staar paa et særlig højt Trin i V., der er bekendt over hele Rusland for sine gode Husdyrracer. Saaledes er V. Hjemlandet for den udmærkede Race af Heste til Trækbrug, der efter Floden Bitjug benævnes Bitjug-Racen. Kvægbestanden udgør ca. $^3/_4$ Mill. Stkr. Hornkvæg, $^1/_2$ Mill. Heste, 2 Mill. Faar, 320,000 Svin og 33,000 Geder. Biavlen var tidligere af stor Vigtighed, men er gaaet tilbage sammen med Skovene. Disse led i Særdeleshed meget under Peter den Store, der lod de store Ege fælde for deraf at bygge sin Flaade paa det asovske Hav. Fiskeriet spiller en meget ringe Rolle i V.'s Floder. Bjærgværksdriften er heller ikke af Betydning. Der udvindes Tørv og brydes en Del Skifer, Kalksten og Sandsten samt en Smule Jærnmalm. Industrien er i begyndende Opkomst, og foruden Brændevinsbrænderier og Kornmøller findes navnlig en Del Sukkerfabrikker. De vigtigste Handelspladser ere Byerne V. og Ostrogoshsk, og Udførselen bestaar væsentligst af Korn til Rostov ved Don, Uld og Kvæg til Charkov og St. Petersborg samt Heste til hele Rusland. V. deles i 12 Distrikter eller Kredse, Birjutsch, Bobrov, Bogutschar, Korotojak, Nishnedjevitsch, Novochopersk, Ostrogoshsk, Pavlovsk, Sadonsk, Semljonsk, Valuiki og V. Guvernementets Omraade er oprindelig Nomadeland. I 9. Aarh. færdedes her Chasarerne, hvis Magt senere blev knækket af Petschenegerne, der atter afløstes af andre Folk, hvorefter Mongolerne kom i 13. Aarh. I 14. Aarh. kom de nordlige Egne under Fyrstendømmet Rjasan, og i Slutn. af 15. Aarh. lykkedes det Storfyrsterne af Moskva at bemægtige sig hele Landet, der dog af og til hærgedes af Tatarerne lige til Udgangen af 17. Aarh. Under Peter den Store gjorde Landet store Fremskridt. Et Guvernement V. oprettedes 1725; men det forandredes 1779 og fik først 1824 sit nuværende Omraade.

2) Guvernementets Hovedstad V. ligger 458 Km. S. S. 0. f. Moskva 160 M. o. H. paa højre Bred af Floden V. og ved Banen fra Grjasi til Rostov med Sidebane til Kursk. (1897) 84,146 Indb. V. har talrige Kirker og 3 Klostre, Slot og Tøjhus, flere Gymnasier samt Præste- og Lærerseminarier og er en forholdsvis velbygget By. Den har en Del Industri og driver en ikke ringe Handel med Landbrugsprodukter og Sukker samt Flodskibsfart. Den er Sæde for Guvernementets Administration og Guvernør samt for Biskoppen af V. og Sadonsk. V. er anlagt 1586 som Forpost mod Nomaderne og blev snart en vigtig Handelsplads. 1695—1701 byggede Peter den Store sin Asov-Flaade paa Værfterne i V., og til Minde herom opførtes 1860 et Monument. *H. P. S.*

Voronzov, russisk Adelsæt. Mikael V. (1710—67) var Kejserinde Elisabeth's Yndling og gift med en Broderdatter af Katharina I; han blev 1744 Vicekansler og Udenrigsminister samt ophøjet til tysk Rigsgreve. Han fik 1758 Bestuschev styrtet og blev nu selv Rigskansler; knyttede sig nøje til den senere Kejser Peter III, men lod ham i Stikken 1762 og gik over til Katharina II. Han tabte dog al Indflydelse, blev først sendt paa Udenlandsrejser og fik Afsked 1765. Hans Broder Roman V.'s ene Datter Elisabeth Romanovna (født 1742) blev 1757 Peter III's Frille og var udset til at blive Kejserinde, netop da Katharina II 9. Juli 1762 tiltvang sig Herredømmet og tvang sin Ægtefælle til at frasige sig Tronen. Hun blev senere gift med en Senator Palianskij. Den yngre Søster Katharina V (1743—1810) var derimod siden 1758 Katharina II's fortrolige Veninde og virksomme Hjælperske til hendes Statskup; ægtede 1759 Fyrst Daschkov (se 4. Bd. 1144). Deres Broder, Semen V. (1744—1832) blev 1785 Sendemand i London og sluttede 1793 Aftalen om den første Koalition mod Frankrig; fjernedes under Kejser Paul, men overtog 1801 igen sin Stilling og sluttede 1805 det ny Forbund mod Napoleon I; tog Afsked 1812, men forblev i London til sin Død. Hans Søn Mikael V. (1782—1856) udmærkede sig i Krigen 1812—14 og anførte 1815—18 den russiske Okkupationshær i Frankrig; blev 1823 Generalguvernør i Sydrusland og deltog 1826 i Fredsunderhandlingerne i Akjerman, samt 1828 i Varna's Belejring. Han blev 1844 Statholder i Kaukasien og indtog n. A. Schamyl's faste Borg Dargo, hvorved han vandt Fyrstetitel; førte ogsaa senere Krigen mod Tsherkesserne med

større Plan og Held end sine Forgængere. 1853 trængte han Tyrkernes Angreb tilbage, men tog derefter Afsked. Ivan V. (1791—1854), en Brodersøn af den ældre Mikael V., arvede 1807 Fyrst Daschkovs Godser og fik Titel Fyrst D. V.; hans Søn Ilarian var 1881—97 Minister for det kejserlige Hus. — Fyrsterne V.'s Arkiv udgaves 1870—84 i 30 Bd. *E. E.*

Vorort [f] kaldtes i Schweiz 1815—48 det Kanion, hvor Forbundsdagen (»Tagsatzung«) samledes, og hvis særlige Styrelse førte Forsædet og desuden overtog Forbundets fælles Sager. Der var 3 Kantoner, som skiftedes til at være V., nemlig Bern, Luzern og Ziirich, og Værdigheden varede 2 Aar. *E. E.*

Vorskla, Flod i det sydvestlige Rusland, Guvernementerne Kursk, Charkov og Poltava, udspringer i den sydlige Del af Kursk, gennemstrømmer med sydvestlig og sydlig Retning Charkov og Poltava, passerer Byerne Achtyrka og Poltava og udmunder i venstre Bred af Dnjepr. V., der stedse har en lav venstre og en høj højre Bred, er 448 Km lang og afvander 15,312 □ Km. V. er i Rusland bekendt for sine smukke Omgivelser, der spille en stor Rolle i Digteren Gogol's Skildringer. Ved V.'s Munding ligger Landsbyen Perevolotschka, hvor Resterne at Karl XII's Armé overgav sig efter Slaget ved Poltava. *H. P. S.*

Vorsma, By i det østlige Rusland, Guvernement Nishnij Novgorod, ligger 20 Km. S. 0. f. Gorbatov ved Oka. (1897) 3,032 Indb. V. er en vigtig Industriby med Tilvirkning af Staal- og Jærnvarer. *H. P. S.*

Vorstermann [fo'rsterman] den Ældre, Lucas, hollandsk Kobberstikker, født i Bommel (i Geldern) 1595, død efter 1675 (1667?), kom som ung Kunstner til Antwerpen til Rubens, der ledede hans Uddannelse med Henblik paa at skabe sig en Fortolker, som i Stikket kunde gengive hans Billeders særegne maleriske Karakter. Og blandt alle »Rubens-Stikkerne« staar utvivlsomt V. fremmest i sin Evne til at gengive Mesterens individuelle Stil og ved sin Energi og Frihed i Behandlingen. I de faa Aar han stod i Forbindelse med Rubens (indtil 1622), har han med overraskende Lethed skabt en Række Gengivelser af Rubens'ske Værker, der altid ville høre til Kobberstikkunstens Perler. Her kan kun nævnes enkelte Hovedværker: »Den hel. Franciscus's Stigmatisation«, »Madonna omfavnende Barnet«, »Susanna«, »Amazoneslaget« (6 Blade), »De hel. tre Kongers Tilbedelse« og hans sikkert mest fremragende Stik »Korsnedtagelsen«. Efter at have forladt Rubens og Antwerpen drog V. til London, hvor han opholdt sig 7 Aar og arbejdede for Karl I og Jarlen af Arundel. Hans bedste Arbejder fra dette Ophold ere Portrætter efter Holbein og v. Dyck. For den sidste udførte han adskillige Stik efter 1631 at være vendt tilbage til Antwerpen, saaledes flere Portrætter til »Ikonografien« og »Christi Lig i Maria's Skød«. For øvrigt har han i sine 225 Stik gengivet vidt forskellige Kunstnere; betydeligst ere hans Stik efter Caravaggio's »Rosenkranstest«. (Litt.: H. Hymans, »Lucas V.« [Bruxelles 1893]) *A. R.*

Vorte, *Verruca,* kaldes en overfladisk, ophøjet, rundagtig Svulst paa Huden, som beror paa en Forstørrelse og Fortykkelse af Hudens Papiller og Overhuden. De almindelige Vorter ere smitsomme, dog ikke i fremtrædende Grad, og findes især hos Børn og yngre Individer, mest paa Hænderne. Ofte findes de i ret talrig Mængde, og en sjældnere, noget herfra forskellig Form kan opstaa i Hundredvis, ogsaa i Ansigtet. Der findes desuden andre vorteagtige Dannelser af forskellig Natur, saaledes hos gamle Folk (*Verruca senilis).* De almindelige Vorter give i Reglen kun ringe Ulemper, naar de da ikke i sjældnere Tilfælde sidde paa Fodsaalerne e. lign. Steder, og deres Fjernelse ønskes snarest af kosmetiske Grunde. Bedst anvendes hertil dybere virkende Ætsmidler, som Salpetersyre, eller Udskrabning med skarp Ske efter forudgaaet Frysning med Kloræthyl. Ofte svinde de ret pludseligt og umotiveret, hvorfor Anvendelse af de saakaldte »Sympatimidler« har faaet en saa stor Udbredelse. *E. P—n.*

Vortemælk se Vortemælkfamilien.

Vortemælkfamilien *{Euphorbiaceae),* tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Tricoccae,* Urter, Buske eller Træer af overordentlig forskelligt Ydre. Ofte findes der i rigt forgrenede Celler Mælkesaft, som hos nogle Arter er giftig. Bladene ere hyppigst spredte; de have ofte Akselblade, som hos nogle kunne være omdannede til Kirtler. Blomsterstanden er sammensat af kvastformede Stande; af ganske særlig ejendommelig Bygning er den hos Slægten Vortemælk (se nedenf.). Blomsterne ere særkønnede, Planterne enbo eller tvebo. Blomsterne, som ikke sjælden ere stærkt reducerede (Vortemælk), ere oftest regelmæssige. Kronen mangler hyppig. De hanlige Blomster have Støvblade af samme Antal som Blosterblade eller dobbelt saa mange; undertiden er deres Tal reduceret til 1. I Hunblomsterne findes en 3-rummet Frugtknude med I eller 2 Æg i hvert Rum; Ægstolen springer frem over Æggene. Griffelen er af forskelligt Ydre. Blomsterne bestøves ved Vindens eller Insekters Hjælp. Frugten er en Kapsel, sjælden et Bær; ofte aabner den sig ved Modenheden med Voldsomhed, i hvert Fald skilles den i 3 Dele, der svare til de tre Frugtblade, medens en Midtsøjle efterlades. Frøene have en stor Frøhvide. Familien tæller ca. 3,500 Arter, fordelte paa ca. 200 Slægter og udbredte over det meste af Jorden. Mange spille en Rolle i Menneskelivet. Maniokplanten er saaledes en vigtig tropisk Næringsplante. Andre ere teknisk brugbare, saasom de til Kautsjukudvinding anvendte *Hevea* Arter. Atter andre give Sæber, Harpikser etc. En vigtig Lægeplante er Kristpalmen (*Ricinus communis*), medens en stor Mængde Arter finde Anvendelse i den folkelige Medicin. Nogle giftige Arter benyttes til Fremstilling af Pilegift; og en Del Arter ere Prydplanter.

Vortemælk, n. Ringormgræs (*Euphorbia* L.), Urter eller Buske af meget forskelligt Ydre. En Del Arter ere kaktuslignende Saftplanter uden eller med meget reducerede Blade og med Torne, der ere omdannede Skud eller Akselblade. Bladene ere spredte eller modsatte, hele og oftest helrandede. Blomsterstanden er en kvastformet Samling af meget ejendommelig byggede smaa Blomsterstande. Hver af disse, den saakaldte Blomsterkop (se Fig. 1), bestaar af en hunlig Blomst og 5 Grupper af hanlige Blomster, der ere stillede i Siksak.

Alle disse Blomster ere omgivne af et klokkeformet og 5-fliget Hylster (Kopdækket), som beFig. 1.

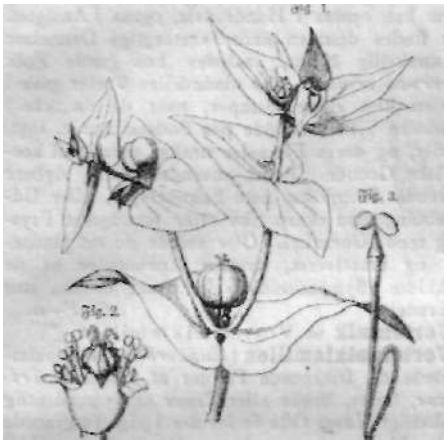

Fig. 1. Gren af Vortemælk (*Euphorbia lathyris* L.).
Fig. 2. Blomsterkop. *fig.* 3. Enkelt Hanblomst med sit Dækblad.

staar af sammenvoksede Højblade; paa dets Rande findes 4 gullige Kirtler, een mellem hver af Kopdækkets Flige (med Undtagelse af et af Mellemrummene). Hunblomsten er langstilket og bøjer ud af Kopdækket gennem det Mellemrum, hvor der ingen Kirtel findes; den er nøgen eller har et af 3 smaa Skæl dannet Bioster, og den har 3 fri eller sammenvoksede Grifler. Hanblomsterne ere uden Bioster eller have kun et lille Skæl ved den leddede Støvtraad (Fig. 1, 3). Over 600 Arter, især i de varmere Egne; de kaktuslignende Arter, som ere udprægede Tørkeplanter, leve i Ørkener, paa Stepper, i Klippeegne o. I. St. De oprindelig nordiske Arter ere kun faa; derimod

Fig. 2.

Cypres-Vortemælk.

ere en Del forvildede efter at være indførte af et eller andet Hensyn, mest som Lægeplanter. Forvildet fra Haver træffes, om end sjælden, i Danmark *E. lathyris* L., en toaarig, indtil meterhøj og blaalig Urt med modsatte og aflangt lancetdannede Blade og en stor firestraalet Blomsterskærm. Den hører hjemme i Sydeuropa, hvor den i tidligere Tid stod i høj Anseelse som Lægeplante. Mælkesaften virker blæretrækkende paa Huden og skal kunne fordrive Vorter. Planten ses undertiden dyrket til Pryd. Hos alle de nedenf. nævnte Arter ere Bladene spredte. De i Danmark almindeligste ere de enaarige Skærmgrenet Vortemælk (*E. helioscopia* L.) og Gaffelgrenet Vortemælk (*E. peplus* L); de findes begge paa dyrket Jord. Hos dem begge ere Bladene omvendt ægdannede og stilkede, men hos den første ere de savtakkede over Midten, hos den anden ere de helrandede; hos den første er Blomsterskærmen 5-grenet, hos den anden 3-grenet. Af begge disse Arter, der ikke blive over 30 Cm. høje, er Skærmgrenet Vortemælk ret hyppig i Norge, den anden Art er derimod sjælden. En lille spæd enaarig Art, Liden Vortemælk (*E. exigua* L.) med liniedannede Blade er i de sydligste Egne af Danmark og Norge forvildet paa dyrket Jord. Nogle fleraarige Arter ere ligeledes forvildede i Norden, saaledes Cypres-Vortemælk (*E. cyparissias* L., Fig. 2), der er ca. 30 Cm. høj og har glatte, liniedannede Blade; disse ere paa de golde Skud smallere end paa Hovedskuddet. Skærmen er mangegrenet. Den findes hist og her i Danmark, meget sjælden i Norge, og blomstrer i Maj—Juni. Den brændende Mælkesaft kan bruges mod Vorter; tidligere var Planten officinel, og Roden anvendes endnu i Folkemedicinen. *E. resinifera* Berg, en over I M. høj kaktuslignende Art med stumpt firkantede Grene og korte Torne, vokser i det indre af Marokko og giver *Euphorbia*-Harpiks. *E. piscatoria* benyttes til Fiskefangst. En Række Arter have Betydning som Prydplanter. *E. pulcherrima* Willd. (*Poinsettia pulcherrima* R. Grah.) hører hjemme i Mejico, har ovale og tilspidsede Løvblade og en Krans af store karminrøde Højblade om Blomsterstanden. De store og prægtige afskaarne Skud gaa om Vinteren her i Norden i Handelen under Navn af Julestjerne. *E. fulgens* Karw., ligeledes fra Mejico, har ogsaa stærkt røde Højblade. *E. splendens* Lodd. (Madagaskar) har læderagtige Blade og skarlagenrøde Blomster. Ogsaa forskellige kaktuslignende *E.*-Arter dyrkes som Prydplanter; de stamme mest fra Mejico og Centralamerika. Om Dyrkningen se nedenf. *A. M.*

E. fulgens og *E, punicea* Sw. (Jamaika), hos hvilke de to øverste Højblade ere mørkt blodrøde, formeres ved Stiklinger, som stikkes i stærkt sandblandet Jord. Inden Stikningen maa Stiklingerne henligge, indtil Saften paa Saarfladen er indtørret. *L. H.*

Vorterod se Ficaria.

Vortesvin se Svin.

Vorticélla se Infusionsdyr.

Vorupør (Nørre- og Sønder-V.), Fiskerleje ved Vesterhavet i det nordvestlige Nørrejylland (Hundborg Sogn, Hundborg Herred, Thisted Amt), med Kirke (opført 1902), Skole, Redningsstation (oprettet 1852), Statstelefonstation m. m. og 1906

146 Huse og 822 Indb. (1801: 120, 1901: 692). Ved V. er fra 1904 under Anlæg en over 300 M. lang Læmole (Omkostningerne beregnes til ca. 900,000 Kr.). *H. W.*

Vorwärts [f-], det tyske Socialdemokratis officielle Centralorgan, grundlagdes 1884 under Titel >Berliner Volksblatt«. Det udkommer daglig i Berlin og ejes af det socialdemokratiske Parti. Det redigeredes 1891—1900 af Wilh. Liebknecht, nu (1907) af Hans Weber. *K. F.*

VOS [to's], Cornelis de, flamsk Maler, født 1585 i Hulst, død 1651 i Antwerpen. Uafhængig af Rubens og dennes Skole, som ellers enevældig beherskede Kunsten i Antwerpen paa den Tid, indtager V. en selvstændig og betydelig Stilling, særlig som en fortræffelig Portrætmaler, hvis Styrke laa i en egen jævn og ærlig Opfattelse, en rolig og klar malerisk Holdning og en solid, til Tider lidt tung Gennemførelse. Ogsaa hans religiøse Billeder have uden al Sving og Fantasi de samme gode borgerlige Egenskaber; her skulle af disse nævnes: Korsnedtagelsen (Katedralen, Antwerpen), det fra samme Kirke stammende Meerbeeck'ske Epitafium med Fremstilling af de hell. tre Kongers Tilbedelse (nu i Museet) og først og fremmest »Den hell. Norbert og Familien Schnoeck« (smst.). Af hans talrige Portrætter fremhæves det sympatetiske Gruppebillede af ham selv med Hustru og to Smaapiger (Bruxelles), hans to Smaapiger i et indtagende Dobbeltportræt (Berlin), Familien Hutten (München); han viser sig i disse Billeder som en i høj Grad fremragende Maler af Børn. Blandt V.'s Enkeltportrætter rager op det mesterlige Portræt af Lukas-Gildets gamle *Knaap* (Tjener) Abraham Grapheus. Betydelige Billeder af V. findes endvidere i Braunschweig, Wien, St. Petersborg, Madrid o. a. St. — Hans yngre Broder Pauwel de V. (død 1678), var en udmærket Dyrmaler, der bl, a. har udført Dyrestaffagen i Rubens'es Billeder. *A. R.*

Vosborg se Nørre V.

Vosges [vo!z] (Vogeserne), Departement i det nordøstlige Frankrig, grænser mod Øst til det tyske Rigsland Elsass Lothringen, mod Nord til Dep. Meurthe et Moselle og Meuse, mod Vest til Haute-Marne og mod Syd til Haute-Sa6ne. Efter Fredsslutningen 1871, hvorved Dep. mistede 215 □ Km., udgør det 5,969 □ Km. Den østlige Del opfyldes af de skovrige sydlige Vogeser, der indtil Hovedkammen tilhøre Frankrig og paa fransk Omraade i Honeck hæve sig til 1,366 M. Den vestlige Del tilhører Lothringen's Højslette, som har flere Udløbere fra Vogeserne, deriblandt Monts Faucilles (613 M.), og afvandes af Mosel og dens Tilløb (Moselotte, Meurthe o. a.), Meuse (Maas) og Sa6ne. Dalene oplives af smukke Skovsøer, især i Omegnen af Gérardmer. Sommeren udmærker sig ved Hede og Tørhed, Vinteren ved sin strenge Kulde. I 1896 havde Dep. 421,412 Indb. eller 71 Indb. pr. □ Km., hvilket er 11,216 Indb. flere end 1891. Af Arealet ere de 43 p. Ct. Agerland, medens 1 p. Ct. er Vinbjærge, 14 p. Ct. Enge, 25 p. Ct. Skove og 3 p. Ct. Hede. Der dyrkes mest Havre og Hvede samt nogen Rug; men navnlig spiller Kartoffelavlen en stor Rolle. Kirsebær, Æbler og Blommer ere ligesom Hør og Hamp, Humle og Vin Genstand for Dyrkning. Kvægbestanden udgjorde 1893: 28,000 Heste, 119,000 Stkr. Hornkvæg og 84,000 Svin. De vigtigste Bjærgværksprodukter ere Bygningssten, Brunkul (ca. 1,100 Tons aarlig) og Tørv. Blandt de mange Mineralkilder ere de ved Plombiéres og Bains en Vosges af særlig Betydning, idet de have ført til Oprettelsen af stærkt søgte Badesteder. Ved Siden af Landbruget er Industrien det vigtigste Erhverv. Der findes Jærnsmelterier, Fabrikation af Jærnvarer og Maskiner, en stor Fabrikation af Bomuldstøj (Spinde- og Væverier, Trykkerier, Farverier og Blegerier) og Kniplinger, Handelsomsætningen er forholdsvis betydelig. Dep. deles i de 5 Arrondissementer: Épinal, Mirecourt, Neufchâteau, Remiremont og St. Dié. Hovedstaden er Épinal (s. d.). *M. Kr.*

Voshe, Vože, Tscharonda, Sø i det nordøstlige Del af Guvernementet Novgorod, ligger i en sumpet og svagt befolket Egn og har lave og skovklædte Bredder. V., der er 428 □ Km. stor, optager talrige Tilløb og har Nord paa gennem Svid Afløb til Søen Latscha, der atter gennem Floden Onega har Afløb til det hvide Hav. *H. P. S.*

Voskressensk, 1) By i det mellemste Rusland, Guvernement Moskva, ligger 21 Km. N. f. Svenigorod ved Istra og ved Banen fra Moskva til Rshev. (1897) 2,337 Indb. V. har en meget smuk Beliggenhed og var oprindelig en Landsby, som Patriarken Nikon erhvervede til det af ham 1656 stiftede Voskressensk-Kloster, der nu besøges af mange Valfarere. Ved V. lod Peter den Store 20. Juni 1698 Strelitzerne nedsable. — 2) Flække i det sydlige Rusland, Guvernement Cherson, ligger 20 Km. N. 0. f. Nikolajev paa venstre Bred af Ingul. (1897) 3,148 Indb. V. er en vigtig Handelsplads. *H. P. S.*

Vosmaer [fo'sma.r], Carl, hollandsk Kunsthistoriker, (1826—88). Hans Hovedværk er: »Rembrandt, sa vie et ses œuvres< [Haag 1868, 2. forøgede Udg. 1877], der har givet den moderne Tids første forstaaende Hyldest til den hollandske Kunsts store Genius. V. har foruden talrige andre kunsthistoriske Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter endvidere skrevet skønlitterære Arbejder, Digte o. a. *A. R.*

Vosnessensk, By i det sydlige Rusland, Guvernement Cherson, ligger 125 Km. S. S. V. f. Jelisavetgrad paa venstre Bred af Bug, der her bliver sejlbar, efter at den kort forinden har dannet Strømhvirvler. (1897) 14,178 Indb. V. driver vigtig Handel med Korn og Salt. 1817—23 var V. Administrationens Sæde for Militærkolonierne i Ny Rusland. *H. P. S.*

VOSS, Herred, Søndre Bergenhus Politimesterdistrikt (henhørte tidligere under Hardanger og Voss Fogderi), Søndre Bergenhus Amt, 928 □ Km., hvoraf 8 □ Km., Ferskvand, (1900) 7,745 Indb., altsaa ca. 8,7 pr. □ Km., udgøres af V. (Vangen) Præstegæld og Sogn; det omgives af Herrederne Aurland, Ulvik, Granvin, Ullensvang, Vikør, Ævanger og Vossestranden. Herredet er et Indlandsherred, opfyldt af mægtige Fjældpartier og gennemskaaret af flere betydelige Dalfører; fra Vest kommer som en trang Dal Voss Hoveddalføre, der omkring Vangsvandet udvider sig til en bred Bygd med velbyggede Gaarde og rig Trævegetation, og som ved Vangsvandets Østside støder sammen

med Raundalselvens Dalføre fra Øst og det brede og vel bebyggede Strandeelvens Dalføre fra Nord; af øvrige Dalfører kunne nævnes **Torfinsdalen**, Bordalen, Dyrvedalen m. fl. — Blandt Herredets mange og storslagne Fjældpartier mærkes **Lønehorja** (1,391 M,), Storebrækken (1,334 M.) m. fl. Nord og Vest for Hoveddalen, Skyttergluggene (1,283 M.) m. fl. N. f. Raundalen, Graasiden (1,333 M.), Storliknausen (1,189 M.), Kallnuten (1,366 M) m. fl. S. f. Vangsvandet og Hondalsnuten (1,457 M.), Olsskavlen (1,575 M.), Skipadalsnuten (1,500 M) m. fl. S. f. Raundalen. Det samlede Areal af Herredets Sne- og Isbræer er 15 □ Km. — Blandt Herredets Vasdrag ere de betydeligste **Vosseelven**, (Strandeelven), Raundalselven med Palmefossen, **Bordalselven**, Torfinsdalselven m. fl.; bekendt er **Tvinnefossen** i den lille **Tvinneelv**. Af de talrige Indsøer ere de største Vangsvandet (8 5 □ Km.) og Lønevandet (3 5 □ Km.) i **Hoveddalføret** samt **Fjældvandene** Torfinsvand (4,5 □ Km.), Storevand (1,7 □ Km.) m. fl. — Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene; af Skov har Herredet 250 □ Km., og Skovdriften er af adskillig Betydning; der findes flere Sav- og **Møllebrug**, Uldspinderier, Benmøller, Hellebrud m. v. Blandt Herredets mange Gaarde kunne nævnes Eide, Gjerstad, Ringeim, Flatekvaal, Øfsthus, Fjose, Gjelland, **Mølster, Tvil**de m. fl.; flere af Gaardene, som Finne, **Birkje**, have i ældre Tid haft adelige Ejere. Vangen Kirke, opført 1270—77 og tidligere indviet til St. Michael, ligger ved Vangsvandets Østende ved det bymæssig bebyggede Vossevangen med (1900) 1,215 Indb., Midtpunktet for Rejselivet i det vestentjældske **Norge**; her ligger bl. a. det bekendte store **Fleischer's** Hotel. Lige ved Vossevangen ligger **Bømoen**, Eksercerplads for **Sogn's** og Hardanger's Bataillioner. — **Jærnbanen Bergen—Voss** kommer fra Vest ind med Stationerne Bulken og Voss; den fortsætter i den nu færdige Del af Bergenbanen gennem Raundalen med Stationer ved **Ygre, Grove, Reime** og Mj 0 lfjell. Blandt Herredets Veje ere de vigtigste Hovedvejen fra Granvin over Voss til Vossestranden og Gudvangen og Hovedvejen langs Vangsvandets Nordside til Ævanger; desuden findes Bygdeveje gennem Raundalen, ad Vangsvandets Sydside til Torfinsdalen, gennem Bordalen m fl. (Litt.: Norge's Land og Folk: J. Vibe, »Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]; Th. S. Haukenæs, >Natur, Folkeliv og Folketro paa Voss og Vossestranden«, D. 4 [1887] og D. 11 [1896]). *N. S.*

VOSS [f-], Joachim Andreas, norsk Læge, Professor i Anatomi og Retsmedicin ved Christiania Universitet, født i Sogn 10. Septbr. 1815, død i Christiania 14. Novbr. 1897. Først sent begyndte han at studere og tog medicinsk Embedseksamen 1842. Efter i nogle Aar at have været beskæftiget som praktiserende Læge kastede han sig over Studiet af Anatomi og blev 1850 Lektor og 1861 Professor i Anatomi ved Christiania Universitet. Han virkede i denne Stilling til 1875, da nan tog sin Afsked, og levede senere i Christiania til sin Død. Han var Æresdoktor ved Lund's Universitet. V. har skrevet en Række Afhandlinger dels af anatomisk og antropologisk, dels af retsmedicinsk og klinisk (særlig kirurgisk) Indhold. Væsentlig Betydning har han haft som en udmærket Lærer med en usædvanlig klar og levende Fremstillingskunst. Som praktisk Læge nød han et overordentligt Ry og udtoldede ogsaa efter at have taget Afsked fra Universitetet en stor Virksomhed i denne Retning. (Litt.: Kjær, **Norske Læger** II; »Norsk Forf. Leks.«). S. 7'.

VOSS [f-], Peter Christiansen, norsk Skolemand, er født i Bergen 12 Juni 1837. Han tog filologisk Embedseksamen 1861 efter i hele sin Studentertid at have virket som Lærer. 1863 grundlagde han sammen med J. J. Aars (s. d.) en Latin- og Realskole i Christiania (»Aars og Voss'es Skole«), som i lang Tid har været den mest søgte højere Skole i Norge, og hvor han fremdeles (1907) er Medbestyrer. Blandt norske Skolemænd indtager V. en fremtrædende Plads, særlig ved sit Kendskab til Skolens Udvikling, saavel i Norge (»Kampen om skolen i 19. aarh. paa norsk grund« [Kbhvn. 1899]) som i fremmede Lande. Ved Studier og talrige Rejser har han erhvervet sig en Indsigt i Kulturlandenes Skolevæsen, som har været af stor Betydning under Diskussionen om norske Skoleforhold. Med særlig Interesse har han beskæftiget sig med Spørgsmaalet om Lærernes Uddannelse (»Forslag til oprettelse af en lærerhøjskole« [Chra. 1884]; »Den pædagogiske utdannelse for lærere ved de højere skoler i Preussen og Sachsen« [Chra. 1888, overs. paa Tysk, **Halle** a. S. 1889]; »Vor højere lærerdannelse« [Kbhvn. 1901]). I Diskussionen om Tilknytning mellem Folkeskolen og den højere Skole og om Fællesundervisning for Gutter og Piger har V. ligeledes deltaget med stor Iver (»Om fællesundervisning« i »Vor Ungdom« [1884]), ligesom Aars og Voss'es Skole var en af de første højere Gutteskoler, som aabnede Piger Adgang til Undervisningen sammen med Gutterne. Af Tidsskriftet »Vor Ungdom« var han Udgiver sammen med H. Trier fra dets Begyndelse (1879) til Udgangen af 1903, og talrige pædagogiske Artikler af ham ere offentliggjorte der. V. var Medlem af den kgl. Kommission af 1890 for at tage under Revision de gældende Bestemmelser om det højere Undervisningsvæsen. Af hans Skolebøger bør nævnes »Deutsches Lesebuch fur die Mittelschule« [Chra. 1896 og senere, svensk Udg. Stockholm 1900], »Deutsche Lesestiicke flir das Gymnasium« [Chra. 1902] og »Deutsche Schulgrammatik« [Chra. 1905]. (Litt.: »Norsk Forf Leks.« VI). *K. F.*

Vossestranden, Herred, Søndre Bergenhus Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Hardanger og Voss Fogderi), Søndre Bergenhus Amt, 555 D Km., hvoraf 8 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,020 Indb., altsaa 3,7 pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld med **Oppeim** og **Vinje** Sogne; det omgives af Herrederne Vik, Leikanger, Aurland, Voss og Ævanger. — Herredet er et Indlandsherred, et udpræget Fjælddistrikt, der gennemskæres af Strandeelvens (**Vosseelvens**) Dal føre, der fra Voss Herred i Syd kommer ind som en trang Fjælddal, der om Vinje Kirke og Hovedbygd udvider sig til en aaben Bygd, hvorfra den i nordøstlig Retning gaar som et bredere Dalføre omkring Oppeimsvandet for

atter at indsnævres i Herredets østre Del omkring Staleim, hvor den gaar over i den bekendte Nærødal i Nordre Bergenhus Amt. Af øvrige Dalfører kunne mærkes Mørkedalen, der fra Vinje, og Jordalen og Brækkedalen, der fra Staleim gaa mod Nord. Blandt de mange fremtrædende Fjældpartier i dette Herred kunne nævnes Kvitenaasi (1,448 M.), Bjørneskrednaave (1,333 M.) m. fl. i Herredets vestre Del, Larsfonn (1,268 M.), Oreskarnuten (1,409 M.), Solbjørgnuten (1,412 M.), Staleimsnuten (1,111 M.) m. fl. i dets nordøstre Del og Malmagrønsnaave (1,170 M.), Kaldafjeld (1,199 M.) m. fl. i det S. f. Oppeim liggende Afsnit, der gennemskæres af Langedalen. Evig Is og Sne dække et Areal af 18 □Km., hvoraf paa Kvitenasse 6 □Km.— De betydeligste Vasdrag ere Strandeelven med Oppeimselven, Nærøelven med Staleimsfossen og Brækkeelven med Sivlefossen, Eksingdalselven, Jordalselven m. fl.; blandt de efter Kortene 39 Indsøer ere de største Oppeimsvand (3,9 □ Km.) og Mørkedalsvand (1,9 □ Km.). — Det opdyrkede Areal er forholdsvis lidet og er ligesom Bebyggelsen knyttet til Hoveddalføret, til Holbygden i Vinje og til Mørkedalen; blandt de betydeligste Gaarde kunne nævnes Vinje, Sundve, Løn, Hauge, Slæm, Oppeim, Hegland m. fl.; der findes paa denne stærkt trafikerede Turistroute flere Hoteller, hvoriblandt det store Staleim Hotel med den bekendte Udsigt over Nærødalen. Begge Præstegældets Kirker ere opførte 1871 og ligge i Hoveddalføret; de ældste Kirker vare opførte før Midten af 14. Aarh. De vigtigste Næringsveje ere Jordbrug og Fædrift; af Skov findes 37 □ Km.; Fabriksdrift af Betydning finder ikke Sted. — Hovedvejen Voss—Gudvangen følger Hoveddalføret, bekendt ere paa denne Vej Staleimsklevene, der i Slyngninger føre fra 342 til 85 M.'s Højde; desuden findes Bygdeveje langs Oppeimsvandets. Sydside, gennem Mørkedalen m. v. samt adskillige Gaard- cg Rideveje, bl. a. den bekendte Vej fra Staleim til Jordalen. (Litt.: se under Voss, Herred). *N. S.*

Vossevangen se Voss, Herred.

Vossische Zeitnng [f-], liberal tysk Avis, grundlagt 1722 (under Titel »Berlinische priviligierte Zeitung«) udkommer 2 Gange daglig i Berlin. Oplag 25,000 Ekspl. Navnet »V. Z.« fik det 1751, da det gik over i en Boghandler Chr. Voss'es Besiddelse. Se for øvrigt Tyskland, Presse. (Litt.: A. Buchholtz, »Die V. Z.« [Berlin 1904]). *K. F.*

Vostitsa, Vostitza, Oldtidens *Ægion,* By i det mellemste Grækenland, Nomos Achaia og Elis, ligger 128 Km. V. N. V. f. Athen paa Sydbredden af den korinthiske Bugt og ved Banen fra Korinth til Patras. (1896) 7,000 Indb. V. driver Handel med Vin og Korender, men har saavel i nyere Tid som i Oldtiden lidt meget ved Jordskælv. Saaledes nævnes 1817, 1861 og 1888. 18. Juli 1822 blev den næsten ødelagt af Tyrkerne. ***H. P. S.***

VOSZ [f-], Charles, tysk Klavervirtuos og Komponist, (1815—82), studerede i Berlin, men levede mest i Paris, hvor han udgav en Mængde Klaversager i brillant, men fad Salonstil, der en Tid lang fandt stor Udbredelse (Fantasier, Potpourrier, Danse, men for øvrigt ogsaa noget vægtigere Etuder, Variationer o. l.). *W. B.*

VOSZ [f], Johann Heinrich, tysk Digter og Filolog, født 20. Febr. 1751, død 30. Marts 1826. Ved sine Digte til »Göttinger Musenalmanach« kom V. i Forbindelse med Boie, hvorefter han flyttede til Göttingen og studerede under Heyne, samtidig med at han ivrig tog Del i og blev den egentlige Leder af »Hainbund<'s Sammenkomster. Fra 1775 boede han i Wandsbeck i venskabelig Forbindelse med Claudius og Klopstock, og her og i Otterndorff paabegyndte han sin Oversættelse af Homer's »Odyssee« (1781), som 1793 efterfulgtes af »Homer's Werken«, bestaaende af Iliaden og den omarbejdede Oversættelse af Odysseen. Ved disse Oversættelser gjorde han Homer tilgængelig for den tyske Læseverden, og han føjede efterhaanden dertil en lang Række af Oversættelser af Klassikerne Horatius, Tibull, Aristofanes o. fl.; men størst Fortjeneste har dog hans Homer-Oversættelse. Som selvstændig Digter skorter det ham paa Originalitet, men paa et Felt naaede han dog at skabe en Digtning af blivende Betydning, idet han med Naturtroskab skildrer det virkelige Natur- og Landsbyliv. Hans Idyl, »Luise« (1795), °S det mindre Digt, »Der siebziegste Geburtstag« (1781), indtog hele den læsende Almenhed, og medens hans Digte (»Gedichte« 1785) ellers ofte falde i det trivielle og snusfornuftige, have disse to en Friskhed og Umiddelbarhed, som endnu ikke har tabt sig. Tillige forsøgte han sig som Oversætter af modernere Ting, saaledes af »1001 Nat« efter Galland's franske Oversættelse, men er ikke saa heldig her, og navnlig er hans Forsøg paa at oversætte Shakespeare langtfra vellykket, idet hans nøgterne Forstandighed har indgaaet en uheldsvanger Forbindelse med en manierert tilstræbt Ensformighed. Det er ved V.'s Homer-Oversættelser og Idyller, at Gottinger Hainbund giver sit betydeligste Bidrag til den tyske Litteratur; efter ham kommer en lang Række Efterlignere, som stadig udtynde Idyllens Liv, indtil denne Digtart skyder sin sidste Blomst i »Hermann und Dorothea«. »V.'s sämmtliche Werken« udkom i flere Udgaver, i 5 Bd. 1869. (Litt.: Herbst, »J. H. V.« [I—II Leipzig 1872—76]). *O. Th.*

VOSZ [f-], Richard, tysk Forfatter, er født 2. Febr. 1851. V. skulde oprindelig være Landmand, men hengav sig tidlig til litterære Sysler; som passiv Deltager i den fransk-tyske Krig blev han saaret, og samtidig optraadte han med sine første pessimistiske Værker »Nachtgedanken« (1870) og »Visionen eines deutschen Patrioten« (1871). Med tiltagende Sortsyn og en Voldsomhed, der ofte bragte ham i Konflikt med Censuren, udfoldede han en betydelig Forfattervirksomhed. Hans Fortællinger, der ere frisk og flot fortalte, vidne om en betydelig Menneskekundskab og dybt Kendskab til den italienske Natur; hans Dramaer behandle Sjælelivets forskellige Konflikter, og han gyser ikke tilbage for indviklede Sjæleskildringer eller oprivende Katastrofer, og navnlig har han lagt stor Kraft i Skildring af dæmoniske Kvindeskikkelser, saaledes i »Alexandra« (1886) og endnu bedre i »Eva« (1889). Blandt hans

betydeligste Arbejder maa desuden nævnes >Schuldig« (1890), der af mange, trods sine Usandsynlighed, regnes for hans ypperste og mest rystende, »Der Väter Erbe« (1891), som skildrer Penges Forbandelse og den socialistiske Tanke, samt »Die neue Zeit« (1891), hvor det religiøse Spørgsmaal er taget op til Behandling, og endelig Eventyrspillet »Blonden Kathrein< (1894). (Litt.: K. Goldmann, »R. V., ein litterarisches Charakterbild« [1890]). *O. Th*

Votava, Flod i Böhmen, opstaar af flere Kildefloder paa Skraaningerne af Lusenberg og Rachelberg paa den nordlige Side af Böhmerwald, hedder først Otter (tschekk. *Vydrá*) og faar først ved Unter Reichenstein Navnet V. Under mange Krumninger strømmer V. mod Nordøst, indtil den udmunder i venstre Bred af Moldau. V., der undertiden foraarsager Oversvømmelser, er 115 Km. lang og optager fra højre Side Volinka og Blowitz og fra venstre Blanitz og Skalitz. *H. P. S.*

Votēring (lat.) se Afstemning.

Votī V, at *voveo* (lat.), lover (Guderne en Gave); Ordet bruges i talrige Sammensætninger: Votivgaver (s. d.), Votivstatue o. s. v. *H. A. K.*

Votīvfund se Mark- og Mosefund.

Votīvgaver ere Gaverne til Guderne, især saadanne Gaver, som kunne have en vis Varighed og længe smykke Gudens Tempel og bevare Erindringen om Giveren. V. kendes vistnok i alle Religioner, ogsaa hos de Kristne, og ere ved Siden af Offeret og Bønnen det almindelige Udtryk for den troendes Stemning over for Guden.

I Grækenland omtales V. allerede ofte i de homeriske Digte. Det er en V., der bringes, naar i Iliaden Hekabe gaar med et kostbart Klædningsstykke til Athena's Tempel for at give Gudinden det. Oftest er dog Gaven af større Værdi og Omfang. Hektor lover, ligeledes i Iliaden, hvis han sejrer, at ville give sin Modstanders Vaaben som V. til Apollon's Tempel. Odysseus'es Ledsagere søgte at forsone Helios ved at love ham et Tempel med rige Gaver. Ogsaa i historisk Tid vare V. særdeles almindelige, saavel fra enkelte Mennesker, som fra Stateme; mange af de bekendteste af dem knyttede sig til historiske Begivenheder. Saaledes viede Athen efter Sejren ved Plataiai 479 i Delfoi den berømte gyldne Trefod, hvis Slangefodstykke endnu er at se paa Hippodromen i Konstantinopel, og i Olympia en Kolossalstatue af Zeus. Den mægtige Bronzefigur af Athena Promachos, som smykkede Pladsen foran Parthenon, var en V. for Sejren ved Marathon. Paa Akropolis, i Athena Polias'es Tempel, fandtes ogsaa som V. Mardonios'es Sværd og den prægtige Tronstol, paa hvilken Xerxes havde siddet under Søslaget ved Salamis. Andre havde Karakter af Soningsgaver. Blandt Enkeltmands V. vare de kostbareste og berømteste vistnok dem, som Kong Kroisos fra Lydien lod opstille i Delfoi, da han havde vundet Tiltro til Oraklets Sandhed, navnlig den gyldne Løve paa kostbart Fodstykke. Ellers vare de fleste V. af mere beskeden Art, tit af Bronze eller af ringere Stof, selv brændt Ler (saaledes viedes til Asklepios af Folk, som havde fundet Helbredelse, Efterligninger af de helbredede Legemsdele). Sejrherrer i en Væddekamp viede mest Trefødder, ofte dog Statuer. Mange V. anbragtes i Templerne; paa de mest besøgte Steder, som Olympia og Delfoi, byggede Staterne særlige Skatkamre. Ogsaa Dyr og Mennesker (Slaver) kunde paa denne Maade gives Guderne. Særskilt skulle nævnes de symbolske V., som naar den unge Pige før Giftermaalet ofrer sit Bælte, den unge Mand sit Haar ved Indtrædelse i Mandsalderen. Grænsen mellem V. og Offer er efter Sagens Natur flydende. I senere Tider ofres ofte symbolske Efterligninger af de virkelige Genstande.

Hos Romerne fandt V. en endnu mere udstrakt Anvendelse; en særlig ejendommelig italisk Form var Udsendelsen af *ver sacrum* (s. d.). Smlg. Offer og Grækenland, >Religion«, S. 1104. (Litt.: Denham Rouse, *Greek votive offerings* [Cambridge 1902]). *H. A. K.*

Votīvmønter, romerske Kejsermønter, som have Henlydning til de offentlige Bønner, som fra August's Tid af hvert tiende Aar og fra Diokletian's Tid hvert femte Aar bleve afholdte for den kejserlige Families Trivsel. De bære Indskrifterne: *Vota publica* eller vedkommende Kejsers Regeringsaar (*Vot X, Mult XX votis decennalibus, multis vicennalibus, votis V, multis XV).* *P. B.*

Votjāker, votjakisk *Udmurt* eller *Ud (murt=* Mænd), finsk ugrisk Folk i det østlige Rusland, hvor deres Hovedmasse lever i Guvernementet Vjatka mellem Floderne Kama og Vjatka og i Særdeleshed langs Floderne Tschepza, Kilmes og Ij. Mindre isolerede Grupper bo i Guvernementerne Ufa, Kasan, Samara og Perm, men disse ere for største Delen indvandrede forholdsvis sent. Oprindelig antages V. ogsaa at have befolket Egnene Vest paa hen imod Kostroma, men Russernes Fremtrængen, der rimeligvis er begyndt her i 10. Aarh., har efterhaanden indskrænket deres Omraade. I de sidste Par Aarhundreder synes V. dog ikke at have været særlig tilbøjelige til at lade sig fortrænge eller russificere, hvilket maaske hænger sammen med, at de efter at være gaaede over til Agerbrug have beslaglagt de gunstigste Dele af deres eget Land, hvorved deres Stilling paa Forhand er gunstigere end de indtrængende Kolonisters. De udgjorde 1776 80,000, 1836 180,000, 1875 275,000 og antages nu at maatte tælle allermindst 300,000 Individer. I de fleste kulturelle Henseender ere V. stærkt prægede af det russiske Naboskab. De klæde sig paa russisk Vis, og det russiske Træhus har erstattet deres oprindelige Boliger, der bestode af Birkebarkshytter om Sommeren og halvt underjordiske Hytter om Vinteren. En Hjemmeindustri i Smag med den storrussiske kan nu ogsaa træffes hos dem. Hovedsagelig i Løbet af 18. Aarh. ere de fleste V. gaaede over til den russiske Kirke; men der findes dog endnu Hedninger iblandt dem, og hele Folket er endnu præget af den gamle schamanistiske Tankegang, ligesom det i de fleste Henseender har beholdt Naturfolkets Præg. Kvindens sociale Stilling er ringe, selv om Monogami nu praktisk talt er eneherskende. Ejendommeligt for Samfundsbygningens oprindelige Karakter er, at Mændene høre sammen i Aldersklasser, der her kaldes *el,* samt at Forældre, Børn og Svigerbørn

leve under samme Tag i een stor Familie. (Litt.: H. Buch, »Die Wotiaken. Eine ethnologische Studie<; *Acta Societ. scient. fennicae* [Bd. 12, Helsingfors 1883]; Wiedemann, »Grammatik der wotjakischen Sprache nebst Worterbuch« [Reval 1851]). *H. P. S.*

Votkinsk, Bjærgværksby i det nordøstlige Rusland, Guvernement Vjatka, ligger 64 Km. N. N. 0. f. Savapul ved den lille Flod Votka, der 4 Km. 0. f. Byen udmunder i højre Bred af Siva, der hører til Kama-Systemet, og hvis Sejlbarhed begynder her. (1897) 21,100 Indb. V. er bekendt for det store Votkinske eller Kamskovotkinske Jærnværk, der er anlagt 1759 og tilhører Kronen. *H. P. S.*

Vott eller Vatt (oldn. *Vottr*, egl. en Vante), Navn paa to danske Sagnhelte, den ene en af Rolf Krake's Kæmper, den anden vendelbosk Jarl under Kong Frode. *A. O.*

Votum (lat.) 1). Højtideligt Løfte eller Tilsagn, i den katolske Verden bl. a. om de 3 saakaldte Munkeløfter: *v. castitatis* (Kyskhed), *v. paupertatis* (Armod), *v. obedientiæ* (Lydighed mod de gejstlige foresatte), jfr. ogsaa Ridderløftet. 2) Stemmeafgivning fra Medlemmerne saavel af de repræsentative Forsamlinger som af Domstolene og Øvrighedskollegierne. Man taler om simpelt V. og det af Grunde ledsagede eller motiverede; om Tillids- og Mistillidsvotum, navnlig i de lovgivende Kamre, naar Regeringen har knyttet sin fortsatte Forbliven ved Statsroret til et saadants Afgivelse; om det blotte raadgivende (konsultative eller deliberative) og det afgørende (decisive) V., især i de administrative Kollegier; om det kuriative, der tilkommer 2 eller flere Personer som en Enhed — som f. Eks. Dommerne i de danske Krigsretter (s. d.), der under Rettens Præses stemme i 6 Klasser, hver paa 2 Personer, saaledes at i Uenighedstilfælde den i Tjenestealder ældste bestemmer Klassens V., og det viritime V., det, som udelt tilkommer det enkelte, stemmende Subjekt (Vælger, Repræsentant, Dommer, Øvrighedsperson eller Stat i Forbundsforfatninger, hvor der for øvrigt ogsaa haves Eksempel paa kuriativ V.) o. s. fr. Ved Kollegialdomstole forekommer det ikke sjældent, at et enkelt Medlem, som ikke har kunnet trænge igennem med sin Mening, og som altsaa er forbleven i Minoriteten, afgiver et særligt V., det saakaldte dissentierende V. *C. V, N.*

Vouet [vwæ'], Simon, fransk Maler, (1590—1649). Allerede som tyveaarig var han Portrætmaler ved Hoffet i Konstantinopel, hvorfra han 1612 kom til Venezia; her blev han et Aars Tid og studerede særlig Paolo Veronese's Kunst, drog derefter til Rom og blev 1624 udnævnt til »Principe< for *Accademia di San Lucca*, 1627 kaldte Ludvig XIII ham tilbage til Paris og gjorde ham til sin første Hofmaler. Hoffet ikke mindre end den højeste Adel kappedes om at beskæftige ham, en talrig Skole af Elever sluttede sig til ham, han stod som Centrum for Datidens franske Kunst og nød et enestaaende Ry, Vanskeligt er det for Eftertiden at forstaa, at V. nogen Sinde har kunnet naa denne Berømmelse: han er en ganske upersonlig Eklektiker, der, efterhaanden som Bestillingerne hobede sig op, blev mere og mere overfladisk, stadig mere sjælløs i det aandelige Udtryk, bestandig koldere og usandere i sin Farve. Kun Armod paa virkelig habile alsidige Malere i fransk Kunst paa den Tid kan til en vis Grad forklare, at V. kom til at indtage den Stilling, han indtog. Af hans Arbejder ere utvivlsomt de fra hans italienske Periode de bedste: Malerierne i Palazzo Doria i Genova, hans (tabte) Billede til Peters-Kirken med den hell. Franciscus o. a. hellige, Nadveren i Domkirken i Loreto. I franske Kirker nævnes Alterbilleder i S. Eustache og S. Merry i Paris; i Louvre er han repræsenteret ved et af sine bedste Arbejder: »Christus fremstilles i Tempelet«, endvidere ved »Christi Gravlæggelse«, Allegori paa Rigdommen og Portræt af Ludvig XIII. Talrige dekorative Lofts- og Vægbilleder i Louvre, Palais Royal, i Hotel de Bullion, Hôtel Séguier og Slottet Chilly høre til hans mere tiltalende Arbejder. En stor og vigtig Mission fik V. for fransk Kunsts Udvikling: han var en fremragende Lærer; fra hans Værksted udgik en Række af de Kunstnere, der skulde blive den følgende Generations store Navne: Malere som Lesueur, Charles Le Brun, Pierre Mignard, Kobberstikkere som hans Svigersøn Dorigny o. m. a. *A. R.*

Vouziers [vuzie'], By i det nordøstlige Frankrig, Dep. Ardennes, ved Aisne, er Knudepunkt paa Østbanen, har en Domstol, et Agerbrugskammer, en Kirke fra 15. til 16. Aarh., Fabrikation af Sukker og Kurvevarer, Handel og (1901) 3,669 Indb. V. er Historikeren Taine's Fødeby. *M. Kr.*

Vovvov-Teorien, et spøgefuldt Navn for den Anskuelse, at det menneskelige Sprog fra først af er opstaaet ved Efterligning af Dyrestemmer, idet Vovvov blev et Navn paa Hund, o. s. v. Se Sprogets Oprindelse under Sprog. *O. Jsp.*

VOX (lat.), Stemme.

Voxenkollen se Voksenkollen.

Voxenkollen Sanatorium.

VOX populi VOX Dei (lat.), »Folkets Røst er Guds Røst«.

VOX **viva** docet (lat.), »det levende Ord har en belærende Indflydelse«.

Vrachori se Agrinion.

Vrads, Herred, i det sydøstlige Nørrejylland, det største og vestligste i Aarhus Amt, begrænses mod Nordøst, Øst og Sydøst af Gjern, Tyrsting

og Nim Herreder, mod Syd og Sydvest af Vejle Amt (Nørvang Herred) og mod Vest og Nordvest af Ringkjøbing Amt (Hammerum Herred) og Viborg Amt (Hids Herred); paa Nordøstgrænsen ligge Himmelbjærgsøerne; Sydøstgrænsen og Sydvestgrænsen dannes af Gudenaa og Skjern Aa. Det i sin Form meget uregelmæssige Herred har sin største Udstrækning fra Nord til Syd, ca. 35 Km.; fra Øst til Vest er det noget over 30 Km. Dets Areal er ca. 506 □ Km., og det havde 1. Febr. 1906 9,876 Indb. (1801: 3,507, 1840: 5,175, 1860: 7,282, 1901: 9,442), d: knapt 20 paa 1 □ Km., det daarligst befolkede af alle Amtets Herreder, hvad der finder sin Forklaring i, at det meste hører til Hedeegnene. Den østlige og navnlig den nordøstlige og sydøstlige Del er højtliggende og bakket, idet den ligger 0. f. Halvøens Hovedvandskel (det højeste Punkt er Bavnehøj, 153 M.); den store vestlige Del er derimod overvejende jævn og sænker sig meget lidt mod Syd og navnlig mod Vest, idet den hører til de store Hedeflader. Af Vandløbene mærkes særlig Skjern Aas Biaa Holtum Aa. I den lille østlige Del ere Jorderne for det meste lerede og muldsandede, men i øvrigt ere de mere eller mindre skarpsandede, ofte med Al til Underlag. Det er Amtets ufrugtbareste Herred, idet der i Gennemsnit gaar næsten 42 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af Arealet ere ca. 15,800 Hekt. besaaede, 6,760 Eng, Græsgang o. s. v.; 1,520 Kær, Fælled og Mose, 6,140 Hede m. m. og 6,270 Skov og Plantager. De sidste findes især mod Nord og Øst og høre for en Del til Silkeborg Skovdistrikt, men de fleste til Palsgaard Skovdistrikt; de øvrige Dele af Herredet ere næsten skovløse. Der var i 1903 3,348 Heste, 13,162 Stkr. Hornkvæg, 8,696 Faar og 9,386 Svin. Herredet er delt i 9 Sogne; det samlede Hartkorn er ca. 1,312 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse var i 1906 1,932. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Tyrsting Herred, i verdslig Henseende hører det under Tyrsting—V. Herreders Jurisdiktion (Tern Sogn hører dog under Silkeborg Birk). — V. Herred, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Wrasheghæreth*, hørte i Middelalderen til Løversyssel, senere til Silkeborg Len og fra 1660 til Silkeborg Amt, indtil det 1793 forenedes med Skanderborg Amtsraadskreds (s. d.). *H. W.*

Vrag, et Skib, der af Sø og Storm, eller ved Grundstødning, Paasejling eller andet Uheld er ude af Stand til at styre, ikke kan bruge Maskine eller Rejsning til Fremdrivning eller har faaet Læk af saadant Omfang, at Vandets Indtrængen ikke kan standses. Et Skib kan blive V. i Søen uden Besætningens Vilje eller Ønske, men det kan ogsaa med dennes Vilje gøres til V., f. Eks. ved at det under farefulde Omstændigheder sættes paa Grund for at frelse Besætningen. V., der indeholde let Last, f. Eks. Træ, kunne af denne holdes flydende i lang Tid og derved blive yderst farlige for Sejladsen. Smlg. følgende Art. — Vragbræder, Bræder af simpel Kvalitet eller behæftede med Fejl. *C. L. W.*

Vrag eller Vraggods. Herved forstaas alle Værdigenstande, som uden Menneskers Medfølge findes paa Havet eller inddrevne paa Stranden. Hovedreglerne i dansk Ret om V. findes i Strandingslov af 10. Apr. 1895 jfr. Anord. angaaende Politiets Pligter i Strandingstilfælde af 1. Juli 1895. Der maa herefter sondres efter Stedet, hvor, og Maaden, hvorpaa V. findes, *a)* Naar V. findes paa Forstranden (se Strand), skal efter Bjærgningen offentlig Bekendtgørelse herom ske, hvorved Ejeren opfordres til at melde sig inden et Aar for behørigt at godtgøre sin Adkomst til det strandede. Gør han dette, faar han det strandede eller det ved Salget heraf indkomne Beløb udleveret mod at udrede Omkostninger og Bjærgeløn (s. d.). Melder Ejeren sig ikke inden et Aar, tilfalder det bjærgede med Fradrag af Bjærgeløn og andre Omkostninger Forstrandsejeren. De fra Havet opdrevne værdifulde Genstande saasom Drivtømmer, Hvaler, Fisk o. s. v., som ikke kunne ses tidligere at have været Ejendomsret undergivne, tilfalde straks Forstrandsejeren, dog med Undtagelse af opskyllet Rav, hvilket tilfalder Finderen. *b)* Findes V. drivende paa Søen, gælder om Indkaldelsen samt med Hensyn til Bjærgelønnen de samme Regler som i det under *a)* omtalte Tilfælde. Det bjærgede med Fradrag af Omkostninger og Bjærgeløn tilfalder, hvis Ejeren ikke melder sig inden Aar og Dag (s. d.), Staten. *c)* Gods, som ligger paa Havets Bund, kan i Alm. enhver optage ved Hjælp af Dykker- eller andre Redskaber efter forudgaaende Anmeldelse til Amtmanden. Herefter skal Bekendtgørelse finde Sted om det optagne, og hvis Ejeren derefter melder sig inden Aar og Dag, udleveres Godset eller det ved dettes Salg indkomne Beløb til ham mod Godtgørelse af Omkostninger og Bjærgeløn; i modsat Fald tilfalder det Finderen. Om Opfiskning af Ankere ere særlige Regler givne i L. 22. Decbr. 1876, hvorefter Ejeren maa melde sig henholdsvis inden 3 Uger, efter at han har mistet Ankeret, eller 2 Maaneder efter Bekendtgørelsen om Fundet, alt efter som Ankeret var blindt eller forsynet med Bøje til Afmærkning af Stedet, hvor det er nedsænket; melder Ejeren sig ikke, tilfalder Ankeret Finderen. — For Island findes særlige Regler i Strandingslov 14. Jan. 1876, hvorefter det Gods, hvortil ingen melder sig som Ejer inden Aar og Dag, hjemfalder til Landkassen. — Naar V. kan være farligt for Sejladsen, har Staten Ret til at fordre, at det snarest muligt optages eller uskadeliggøres, og kan eventuelt holde sig til V. for de hermed forbundne Omkostninger. *L. A. G.*

Ifølge norsk Lov om Stranding og V. af 20. Juli 1893 skal i Tilfælde af Stranding eller Bjærgning i Søen, naar ingen af Mandskabet er til Stede, og Ejer ikke melder sig, Amtmanden bestemme, om Godset skal opbevares eller straks sælges ved Auktion, samt udfærdige en Bekendtgørelse, hvorved Ejeren indkaldes til inden 1 Aar at melde sig og legitimere sin Ret. Melder han sig ikke, skal det bjærgede sælges ved offentlig Auktion, og Udbringendet med Fradrag af Omkostninger og Bjærgeløn indsættes i Norge's Bank, hvorefter det, om Ejeren ikke inden 5 Aar melder sig hos Amtmanden og legitimerer sit Krav, tilfalder Statskassen. Hvis Værdien er under 10 Kr., træder Lensmanden i Amtmandens Sted; Bekendtgørelse kan da undlades. Derhos kan det, naar Værdien

er saa liden, at Omkostningerne ved den foreskrevne Fremgangsmaade ikke ville levne en passende Bjærgeløn, bestemmes, at Genstanden overlades Bjærgeren eller Finderen til Ejendom. *H. S.*

Vrager, en af Magistraten (under Forbehold af Kongens Konfirmation) beskikket og under Politimesterens Opsyn staaende Embedsmand, hvis Hverv er at have Indseende med Maalet og Pakningen af de hele og halve Tønder samt Fjerdinger, hvori Varer, saasom saltet Fisk, saltet Kød, Tran og Tjære, forhandles. Al tvungen Vragning er for længst afskaffet i Danmark. *L. A. G.*

I Norge ophævedes den tvungne Vragning af Sild ved L. 15. Septbr. 1851. L. 4. Maj 1901 aabner Adgang til frivillig Vragning. *H. S.*

Vragfisken se Aborrefamilien.

Vragning, bornholmsk Udtryk for Drivgarnsfiskeri. At »vrage« er at drive med Garnene; at »gaa i Vrag« (Laksevrag, Sildevrag) er at tage ud paa Drivgarnsfiskeri. Vragbaad kaldes de Halvdæksbaade, der benyttes ved Drivgarnsfiskeriet. Vragsild ere de Sild, der fanges ved Drivgarnsfiskeri (i Modsætning til Sættesild, der faas i Sættegarn). Vraglaks ere de Laks, der fiskes ved Drivgarn, i Modsætning til Krog1aks, der fanges paa Lakselænker.

Vragning se Vrager.

Vragstav, Vragtræ, Vragtømmer kaldes de Trævarer, som efter Tildannelse paa Maskinsav vise sig at have saadanne Fejl, at de ikke ere brugelige efter den oprindelige Bestemmelse, men enten ved Afkortning o. lign. Tildannelse gøres skikkede til anden Gavnbrug, eller maa bruges som Brændsel. *C. V. P.*

Vrana, Lago di Vrana, 1) Sø i Dalmatien, Distriktet Benkovac, ligger 6 Km. S. 0. f. Zaravecchia, er 14 Km. lang, fra 1,5 til 4 Km. bred og 6 M. dyb og 31 □Km. stor. Ved en Tange, der paa sine Steder kun er 1 Km. bred, er V. skilt fra Adriaterhavet. Den er uden synligt Afløb, men maa rimeligvis staa i underjordisk Forbindelse med Havet, da dens Vand er brakt. — 2) Sø paa Øen Cherso (s. **d.**). *H. P. S.*

Vrangforestilling se Sindssygdomme.

Vrangselven se Byelven.

Vranja, By i den sydligste Del af Kongeriget Serbien, ligger 280 Km. S. S. 0. f. Belgrad 458 M. o. H. paa venstre Bred af den bulgarske Morava og ved Banen fra Nisch til Yskyb. (1896) 9,840 Indb. V. har en stor Rebslagerindustri og livlig Handel. Byen, der indtil 1878 var tyrkisk, omtales allerede i 12. Aarh. og hed tidligere Golubatz. *H. P. S.*

Vratza, By i Bulgarien, ligger 59 Km. N. N. Ø.f. Sofia 199 M. o. H. paa venstre Bred af Vratzanska og paa den nordlige Skraaning af Balkan. (1894) 12,279 Indb. V. er en malerisk beliggende By med flere Kirker og Moskeer; den driver Tilvirkning af Lædervarer og Sølvfiligranarbejder samt Udførsel af Huder, Kvæg, Voks, Honning, Majs og Vin. V. er Bispesæde. *H. P. S.*

Vrddhi se Vriddhi.

Vreeswijk [fre!svaik] (Vreeswyk), Flække i nederlandsk Provins Utrecht, 10 Km. S. f. Utrecht ved højre Bred af Lek, ligger lige over for Vianen, og har (1890) 1,200 Indb. *Joh. F.*

Vrejlev Kloster. Ca. 11 Km. S. f. Hjørring ligger Herregaarden V. K., der i Middelalderen var et Bo for Nonner af Præmonstratenserordenen, det eneste af denne Art i Danmark. Sandsynligvis er det stiftet i Beg. af 13. Aarh. — I Dokumenter nævnes det første Gang Aar 1253 eller 1254. Moderstiftelsen var det nærliggende Børglum. I Spidsen for Nonnerne stod en Priorisse, medens Priorer forvaltede det ikke ubetydelige Jordegods, som Klosteret i Aarhundredernes Løb erhvervede; af Kirker vides det at have ejet Hæstrup. Efter ved Reformationens Indførelse at være sekulariseret blev det af Kronen bortforlenet til adelige, men husede endnu en Aarrække nogle Nonner. Aar 1575 mageskiftedes det til Jens Bille og blev dermed en Herregaard. Af Klosteret staar endnu Kirken, som i sine ældste Partier hidrører fra Beg. af 13. Aarh, men i Tidens Løb er undergaaet adskillige Forandringer. Ogsaa selve Herregaarden, der ligger tæt S. f. Kirken og bestaar af to, under en ret Vinkel sammenstødende Fløje, er i det ydre væsentlig fra Klostertiden. (Litt.: »Ny kirkehistoriske Saml.«, VI S. 361 ff.). *C. Ngd.*

Vresen, Store Bælt, en lille, græsbevokset Holm, der ligger paa en 2 Km. bred, undersøisk Ryg, som strækker sig i nordlig Retning fra Langeland's Vestkyst. Paa V. ligger en Fiskerhytte. N. f. V. ligger V.-Puller, en Samling store og smaa Stenpuller, adskilte ved dybe, men smalle og bugtede Render. Den mindste Dybde paa disse Puller er 3 M. og findes ca. 3 Km. fra V. *G. F. H.*

Vreta Kloster, tæt N. V. f. Linköping, var Sverige's ældste og et af dets fornemste Nonneklostre af Cistercienserordenen, stiftet Aar 1162 af Kong Karl Sverkersøn. Værnehelgenen var Jomfru Maria. Klosteret oprettedes, som det synes, ved en ældre Kirke, der i den Anledning maa være undergaaet visse Forandringer; men af denne Kirke findes nu ikke Spor, idet den tillige med Klosteret afbrændte kort før 1248. Til Gunst for dem, der bidroge til Genopførelsen, udstedte pavelige Legater Afladsbreve, men først 1289 kunde den ny Kirke indvies; ved samme Tid vare de andre Bygninger formentlig ogsaa færdige. Endnu to Gange hærgedes Vreta af Ildsvaade, sidste Gang i Aaret 1432. I Spidsen for Nonnerne, hvis Antal i alt Fald i 15. Aarh. var ca. 30, stod en Abbedisse. Helt igennem tilhørte Personalet Sverige's fornemste Ætter, og dette blev en medvirkende Aarsag til, at V. K. efterhaanden blev en velstaaende Stiftelse; thi Nonnerne skænkede det Jordegods eller Penge ved deres Indtrædelse. Andet Gods skyldtes testamentariske Gaver eller erhvervedes som Vederlag for Sjælemesser o. 1. I Kongerne og Linkoping-Bisperne havde Klosteret næsten altid virksomme Beskyttere og Raadgivere. Med Gustaf Vasa's Regeringstiltrædelse og navnlig efter Vesteraas-Recessen kom Klosterets Trængselsperiode og begyndende Undergang. Dog ophævedes det ikke straks. Den sidste Abbedisse døde 1538, men der levede endnu Aar 1562 Nonner i Vreta. — Klosterkirken er bevaret, i Hovedsagen i den Skikkelse, den modtog efter Branden i 1240'erne, dog med visse Forandringer og Tilføjelser. Til

dens største Seværdigheder hører en Række Gravmonumenter, bl. a. over Kongerne Inge den Yngre og Magnus Nielssøn; de hidrøre imidlertid først fra Slutningen af 16. Aarh. Af Klosterets øvrige Bygninger findes kun faa og sparsomme Rester. (Litt.: O. Vågman, >Vreta kloster< [Stockholm 1904]). *C. Ngd.*

VrétOS, Andreas Papedopulos, nygræsk Videnskabsmand, født paa Ithaka 1800, død i Athen 1876. Han var en Tid Bibliotekar paa Korfu, senere græsk Konsul i Varna og i Venezia. Han har skrevet mange videnskabelige Værker, baade paa Italiensk, Fransk og Græsk, f. Eks. om de antikke Byer af Navnet Leukas [Venezia 1830], »Mémoires biographiques et historiques sur le président Jean Capo d' Istria« [2 Bd., Paris 1837—38] og *Νεοελληνικὴ φιλολογία* [2 Bd., Athen 1854—57], hvori han har noteret alle de græske Bøger, som ere udkomne fra 1453 til 1832. *H. H. R.*

Vridblegn kaldes en vand- eller blodfyldt Blære paa Huden, der fremkaldes ved Tryk eller Gnidning, særlig paa Haand- eller Fodfladen, hvor Overhuden er tyk og løftes op fra Underlaget ved den af Irritationen frembragte serøse eller blodblandede Afsondring. *E. P—n.*

Vridbor se Bor.

Vriddhi (Sanskrit *Vrddhi*, ɔ: »Tilvækst, Forøgelse<) er i den indiske Grammatik en Betegnelse for en bestemt regelret Udvidelse eller Forlængelse af Vokalerne, som spiller en vigtig Rolle ikke blot paa visse Omraader i Ordbøjningen, men ogsaa i Orddannelsen. De indiske V.-Vokaler ere: *a, aa, au, ar,* der af Inderne forklares som opstaaede af *a (a), e, o, ar,* ved Hjælp af et foransat kort *a,* paa samme Maade som denne sidste Vokalrække (om hvilken bruges Udtrykket *Guna,* s. d., jfr. Aflyd) forklares som opstaaet af en Række Grundvokaler: *a* (ā), *i* (ī), *u* (ū), *r* (r̄), dels korte, dels lange, med foransat *a,* saaledes at f. Eks. *a* + *i (i)* ved første Forlængelse *(Guna)* blev til *e,* ved anden Forlængelse (*Vrddhi)* til *at,* o. s. v. Saaledes har man *vaidya* (lærd, Læge) af *vidya* (Videnskab) og *bauddha* (Tilhænger af Buddha), medens Guna-Vokalen forekommer i *veda* (Viden, eller jeg ved) og *bodhi* (Buddha-Visdom). Tidligere blev V. anset for et specielt indisk Fænomen, men i nyere Tid ere lignende Vokalforhold efterviste i andre indoeuropæiske Sprog, saa at man maa antage, at en lignende Vokalforlængelse (»Dehnstufe<) har været i Brug allerede i Grundsproget. (Se J. Wackernage 1, »Altindische Grammatik c, I S. 61—68 og den der anførte Litteratur), *D. A.*

Vridemaskine anvendes ved Vadsk for at befri Tøjet for det meste af Vandet. V. beslaar af to Valser, overtrukne med Kautsjuk, som med Fjedre eller Kautsjukringe trykkes mod hinanden. Vadsketøjet føres mellem disse saa glat som muligt og befries for Vandet, idet man drejer paa et paa den ene Valse sat Haandsving; denne Valse fører den anden med ved indgribende Tandhjul eller slæber den med. *F. W.*

Vridsløselille Strafanstalt mellem Stationerne Glostrup og Taastrup, ca. 15 Km. fra Kjøbenhavn, er opført 1856—59 (tagen i Brug 5. Decbr. 1859) og benyttes til Udstaaelse af Forbedringshusarbejde, for saa vidt Straffen udstaas i Celle, af mandlige Fanger. V. bestaar af 5 Fløje, hvoraf de 4 indeholde Celler for Fangerne, medens den femte optages af Administrationskontorer, Kirken m. v. De fire Cellefløje løbe sammen i Anstaltens »Central«, en Rotunde, der hæver sig i Fængslets fulde Højde, og fra hvilken man har Oversigt over hele det indre. Hver Fløj danner en panoptisk Korridor, til hvilken alle Cellerne støde op, har en Længde af 45 M. og indeholder 100 Celler i 3 Etager. Hver Celle har en Gulvflade af 7,72 □M., dens Rumfang er 22,80 Kbm. Enderne af de 4 Cellefløje ere forbundne med en lang, overdækket Gang, uden for hvilken findes Fangernes Spadseregaarde; heraf findes 81, stjerneformet samlede i 7 Grupper, der ligge dels for Enderne af Fløjene, dels imellem disse. Til hver Gruppe hører et Observatorium, hvorfra een Betjent kan holde Øje med de spadserende Fanger. Skolen indeholder Cellestole til 90 Fanger og har desuden Plads til 6 Fællesfanger. Cellestolene hæve sig amfiteatralsk, de 8 nederste Rækker ere indrettede saaledes, at Skillevæggen mellem 2 Stole kan drejes paa skraa og bruges til Skrivepult. Lokalet kan saaledes benyttes til Læsning med 96 Fanger eller til Skrivning med 32. Katedret, hvorfra Læreren giver Undervisning, befinder sig paa et Galeri, der er hævet ca. $3^1/_2$ M. over Gulvet, saaledes at alle Fangerne kunne se ham, men derimod ikke hverandre. Efter samme Princip er Fængselskirken indrettet, der indeholder 250 Cellestole. Gangene, der adskille de forskellige Rækker af Cellestole, løbe i koncentriske krumme Linier paa tværs af Lokalet, og Dørene til de enkelte Cellestole, der ligge i samme Retning, kunne aflaases ved en fælles Laasemekanisme. Medens V.'s Frontside mod Landevejen Kjøbenhavn-Roskilde dannes af Administrationsfløjen, omgives Anstalten paa de 3 andre Sider af en Ringmur, 3 M. høj og 670 M. lang. Inden for Muren ligger Fængselets Urtehave, der dels indtager Terrainet mellem Ringmuren og Fangernes Spadseregaarde, dels strækker sig op mellem Cellefløjene. Ifølge Justitsministeriets Cirkulære af 20. Oktbr. 1875 skulle alle arbejdsføre Mænd, som første Gang idømmes Forbedringshusstraf, og som ikke ere over 60 Aar, afleveres til V.; det samme gælder Personer, der vel tidligere have været straffede med Forbedringshusarbejde, men som endnu ikke have fyldt 30 Aar. Alle andre til Strafarbejde dømte Personer afleveres til Horsens Strafanstalt. Saa godt som alle Fanger behandles i Enkeltcelle Dag og Nat. Anstaltens Maksimalbelægning er 380 Fanger, og dette Tal har i de senere Aar næsten til Stadighed været naaet. I det sidste Beretningsaar (1904—05) har der endog adskillige Gange været Pladsmangel, saa at ikke mindre end 133 Fanger have maattet overføres til Horsens Strafanstalt. Om Forbedringshusstraffens Udstaaelse se Fængselsvæsen. *A. Gl.*

Vriendt [fri!nt], Aelbert de, belgisk Maler, født 1843 i Gent, død 14. Oktbr. 1900 i Antwerpen. V., der var Elev bl. a. af Faderen Jan de V. og af Akademiet i Gent, har fremstillet en Række Scener af Nederlandenes Historie i arkaiserende Stil; hans Typer ere ofte helt v.

Eyck'ske. Særlig har han vundet Navn tor sine Fresker i Edsvornesalen i Raadhuset i Brugge: >Raadhuset grundlægges«, »v. Eyck modtager Raadsherrerne«, »Hansa Forbundet modtager sine Privilegier«, »Det hellige Blods Relikvie bringes til Brugge«, »Sporeslaget« m. v. Andre Værker i Raadhuset i Furnes, i Antwerpen's Christuskirke, i Antwerpen's Mus. (»Poul II foran Luther's Billede«), Miinchen's Ny Pinakotek (»I Brugge«) etc. V. virkede som Direktør for Antwerpen's Akademi. Broderen Juliaen de V., født 1842, maler ligesom A. de V. i arkaiserende Manér, paavirket af Leys (»Jairi Datter« [Antwerpen's Mus.], »Paladsvagt« [1897] etc). *A. Hk.*

Vriendt [fri Int.], Frans de, kaldet Frans **Floris**, flamsk Maler, født 1517 (18) i Antwerpen, død smst. 1570, var Elev af Lambert Lombard, blev 1540 Mester i Lukas-Gildet, rejste derefter til Italien, hvor han studerede Højrenaissancens Mestere, særlig Michelangelo's Kunst i dens sidste Udvikling (Dommedagsbilledet i Sixtinske Kapel). Da han kom hjem til sin Fødeby, samlede han om sin højt beundrede Kunst en Skare Elever og beherskede Kunstlivet i sin Fødeby. Han er i største Delen af sine religiøse og mytologiske Billeder en teknisk set virkelig dygtig, men kunstnerisk set ganske ulidelig Efteraber af italiensk Kunst, en fremragende Repræsentant for de sørgelige nederlandske Manierister fra 16. Aarh. Af V.'s Værker nævnes »De onde Engles Nedstyrtning« (Museet, Antwerpen), en pralende Kraftprøve paa hans anatomiske og perspektiviske Færdigheder, i samme Museum den hell. Lukas og Hyrdernes Tilbedelse, det sidste Emne har han meget ofte behandlet, bl. a. i et Maleri i Dresden. I Museet i Bruxelles findes »Dommedag«, i Madrid »Syndfloden«, andre Billeder i Berlin, Wien o. a. St.; i Gal. i Kjøbenhavn: »Kain dræber Abel«. Medens V.'s store Billeder forekomme os uden sand kunstnerisk Værdi, og kun vække Interesse som kuriøse Eksempler paa Tidens Smagsforvildelser, ere hans Portrætter ved deres Sanddruhed og faste Karakteristik lødig Kunst. Et Portræt som det af »Falkejægeren« i Museet i Braunschweig er et Mesterværk og vilde alene være tilstrækkelig til at bevare sin Mesters Navn for Eftertiden. — V.'s Broder Cornelis de V. (1514—75) virkede som Billedhugger og Bygmester, særlig i det sidste Fag har han ydet betydelige Arbejder (bl. a. Raadhuset i Antwerpen [1561—65]). *A. R.*

Vries [fri!s, Abraham de, hollandsk Maler, født i Rotterdam, død 1662 (?) i Haag (?), i hvilken By og i Amsterdam hans Virksomhed falder, kort Tid var han ogsaa i Paris (1635). V. er uddannet under Indflydelse af Thomas de Keyser og viser sig i sine bedste Arbejder som en højst betydelig Portrætmaler. Af hans Værker nævnes fremragende Mandsportrætter i Museerne i Lille, Dresden, Amsterdam og Rotterdam (Borgemester Vroesen) o. a. St., i Vajsenhuset i Amsterdam findes der et »Regentstykke« fra hans Haand. *A. R.*

Vries (Fries) [fri!s], Adriaen de, hollandsk Billedhugger, født i Haag 1560, død efter 1627, var Elev af Giovanni da Bologna i Firenze og kom i Kejser Rudolf II's Tjeneste i Prag. Uden at være nogen særlig original Begavelse var V. en yderst habil Billedhugger med udprægede Evner for plastisk-dekorativ Komposition. Bedst komme disse hans Evner til deres Ret i hans udmærkede Arbejder: Merkur-Brønden [1599] og Herkules-Brønden [1602] i Augsburg, og i den »Vandkunst«, Neptun-Fontænen [1623], som han udførte efter Bestilling af Christian IV til Frederiksborg Slotsgaard og som i Svenskekrigene 1658 blev bortført af Svenskerne; Dele af den findes endnu i Sverige, hovedsagelig i Drottningholm, og ved Afstøbninger af disse er Fontænen genrejst 1888. Ogsaa andre Arbejder af V. ere blevne bortførte af Svenskerne, saaledes en stor Fontæne i Wallenstein's Slot (Prag), der blev plyndret under Trediveaarskrigen. Af andre Arbejder af V. nævnes Merkur og Psyche (Tuilleriehaven, Paris), Buster af Karl V og Rudolf II (Antiksaml. Wien), endvidere en Række mindre Arbejder, hvoriblandt Kain dræber Abel og Saaret Mand (Filoktet?) begge i forgyldt Bronze (tilhører Kunstakademiets Renaissanceafdeling, nu i Kunstmuseet i Kbhvn.). Endelig har V. udført enkelte Raderinger. (Litt.: A. Ilq i »Jahrbuch d. kunsthist. Samml. d. allerhochsten Kaiserhauses«, Bd. I [Wien 1883]; J. Böttiger, »Bronsarbeten af Adrian de Fries i Sverge« [Stockholm 1884]; F. R. Friis, Frederiksborg-Fontænerne i »Tidsskrift for Kunstindustri«, VI [Kbhvn. 1890]). *A.R.*

Vries [friis], Hans (Jan) Vredemann, hollandsk Arkitekt og Maler, født 1527 i Leeuwarden, død efter 1604 i Hamburg(?), var i Lære hos Glasmaleren Reyer Gerritsz, men helligede sig efter at være kommet til Antwerpen under Indflydelse af Serlio's Skrifter Arkitekturen og kunstteoretiske Studier. Stadig paa Rejser — snart i Nederlandene (Amsterdam, Mecheln, Antwerpen, Bruxelles og Liittich), snart i Tyskland (Braunschweig, Prag, Danzig og Hamburg) — udøvede han sin Kunst ved Dekorering af indre Rum med arkitektonisk perspektiviske Billeder (»Sommerrathssaal« i Danzig Raadhus). Af hans egentlige Arkitekturmalerier findes sikre Billeder af ham i Gal. i Wien. — Størst Betydning havde V. dog utvivlsomt som kunstteoretisk Forfatter. Fra 1555 udgik der fra hans Haand en Række Værker med Stik af Gerard de Jode, Hieronymus Kock, Philipp Galle, Henrik Hondius o. a. Her kan kun nævnes enkelte af disse Arbejder: Bøger med Kartuscher (*Multarum variarumprotractionum . . . libellus* [1555]), med arkitektoniske Detailler (»Architectura oder Bauung der Antiquen . . .« [1577] og *Variae architecturae formae* [1601]), med Grottesker (»Grottesco in diverscne manieren . . .«), med Gravmonumenter (*Caenotaphiorum, tumulorum et mortuorum monumentorum variae formae* [1563]) og flere perspektiviske Bøger. Et kuriøst Værk er *Theatrum vitae humanae*, hvor V. sammenstiller de forskellige Søjleordner med Menneskets Livsaldre fra Barn til Olding. (Litt: Aug. Schoy, *Hans Vredemann de V. [Les grands architectesde la Renaissance aux Pays-Bas*] [Bruxelles 1876]). *A. R.*

Vries [fri!s], Hugo de, hollandsk Botaniker, er født i Haarlem 16. Febr. 1848. V. studerede Naturvidenskab i Leyden og blev Doktor 1870. Efter

længere Studieophold ved tyske Universiteter, særlig hos Hofmeiser i Heidelberg og Sachs i Würzburg, blev V. Lærer ved Amsterdam's højere Realskole, hvorfra han 1875 af det preussiske Landbrugsministerium kaldtes til at udarbejde en Række Monografier over Kulturplanter. Dette førte til Offentliggørelsen i »Landw. Jahrbücher« (VI—X, 1877—81) af de tre fortræffelige Værker om Kløver, Sukkerroe og Kartoffel. I 1877 docerede V. Plantefysiologi i Halle efter som Habilitationsskrift at have offentliggjort Afhandlingen >Ueber die mechanische Ursache der Zeilstreckungc, der tillige med Pfeffer's (s. d.) Arbejder over Osmose blev grundlæggende for Læren om det osmotiske Tryk, hvis Forhold i Plantecellen V. ogsaa i en Række senere plantefysiologiske Arbejder har studeret. Allerede i Septbr. 1877 knyttedes V. som Docent til Universitetet i Amsterdam, hvor han nu i mange Aar har virket som Professor, trods flere hæderfulde Kald til andre indenlandske og udenlandske Universiteter. V., der tidligere nærmest var Professor i Plantefysiologi, overtog i 1896 Ledelsen af den botaniske Have og Undervisningen i systematisk Botanik. Størst Opmærksomhed har V. vakt ved sine omfattende Undersøgelser over Arvelighedsog Descendensspørgsmaal. Særlig har Læren om Mutation ɔ: stødvis, pludselig Typeforandring hos Organismerne i V. fundet en fremragende Talsmand. Navnlig have hans Kulturer af Natlys-Arter (*Oenothera*) vist iøjnefaldende Eksempler paa Mutation. Ogsaa Bastard-Læren har ved V. faaet en betydelig Udvidelse. De talrige Skrifter, i hvilke V. har nedlagt sine Arbejder paa disse Omraader, findes sammenstillede i hans Hovedværk »Die Mutationstheorie, Versuche und Beobachtungen über die Entstehung von Arten im Pflanzenreich« (1—2 Bd., 1901—03). I de senere Aar har V. rejst meget i Amerika og der doceret sine Opfattelser. En af de amerikanske Forelæsningsrækker er under Titelen »Species and Varieties, their Origin by Mutation« offentliggjort i Chicago 1905. Støttet til talrige egne og ældre Erfaringer hævder V. Mutationens store Vigtighed for Udviklingen gennem Tiderne. Mindre klar er hans Stilling til den fluktuerende Variabilitets (s. d.) Betydning, den han ikke paa eksakt Maade har søgt at belyse. Hans store Værk indeholder en Rigdom af Oplysninger i en aandfuld, vækkende og æggende Fremstilling og har med Rette gjort hans Navn berømt. Hans Forsøgshave i Amsterdam besøges af talrige Forskere fra alle Lande. Egentlige Elever eller Medarbejdere har V. dog ikke uddannet. Megen officiel Anerkendelse er bleven V. til Del. I 1900 blev han Medlem af det kgl. d. Vidensk. Selsk. *W.J.*

Vries [fri!s], Matthias de, hollandsk Sprogmand og Leksikograf, født i Haarlem 1820, død i Leyden 17. Aug. 1892, var først Gymnasiallærer i Leyden, fra 1849 Professor i nederlandsk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Groningen, fra 1855 Professor i Leyden. Allerede som Student udgav han Hooft's »Warenaer« (Leyden 1843), grundlagde derpaa sammen med Jonckbloet og andre en Forening til Fremme af gammelhollandsk Litteraturkundskab. Senere udgav han Boendale's »Lekenspiegel« med righoldigt Glossar (1844—49) og sammen med E. Verwijs en kritisk Udgave af Maerlant's »Spiegel Historiael« (3 Bd., Leyden 1858—63). 1864 udgav han Begyndelsen af en middel-nederlandsk Ordbog. Hans Hovedværk er hans i Forening med andre lærde udarbejdede »Woordenboek der nederlandsche taal« (Leyden 1864—90), der er et Vidunder af Flid og Grundighed, og hvor han selv udførte en Broderpart af Arbejdet. Det forberedende Arbejde til dette Værk førte ham ind paa et Gennemsyn af Principperne for nederlandsk Retskrivning. I den Anledning udgav de i Fællesskab »Grondbeginselen der nederlandsche spelling« (5. Oplag, Leyden 1884) og »Wordenlijst voor de spelling der nederlandschen taal« (4. Oplag, Leyden 1893). Ved disse Værker bragte han mønsterværdig Orden og Klarhed i den nederlandske Ortografi. ***A. I.***

Vrieséa Lindl., Slægt af Ananasfamilien med rosetstillede, brede, glatte og bløde Blade, der ofte have lysere tegnede Tværbaand. Blomsterstanden har hyppig smukt farvede Højblade; Blomsterne, der ere lidt zygomorfe, ere gule, hvide eller grønne. Ca. 40 Arter, de fleste sydamerikanske. En Del af disse dyrkes i Varmhuse og formeres ved Rodskud eller Frø. *A. M.*

Vriesland se Friesland.

Vrietorn, Vrietornfamilien se Rhamnaceae.

Vrietorn-Græsrust se Puccinia.

Vrikke (Søudtryk). En Robaad drives i Reglen frem ved, at een eller flere ro. En anden Maade at drive den frem er ved at v., hvilket udføres af een Mand. Til den Ende lægges en Aare langskibs ud over en Udskæring i Agterstævnen, saaledes, at Aarebladet kommer i Vandet; den vrikkende tager fat i Aarens modsatte Ende (Lommen), og ved skiftevis at føre Bladet noget tilhøjre og venstre og samtidig vride det en halv Omgang i Vandet fremkalder han en Art Skruning af Aaren, som derved paavirker Baaden paa en delvis lignende Maade, som Skibsskruen ved et Skib. *C. L. W.*

Vringelhornet, et Dyr med stærkt snoede Horn. *H. G.*

Vrist er en populær Betegnelse for den øverste Del af Foden, svarende til den Del af Fodrodsbenene, der ligger lige neden for og foran Fodledet. ***S. B.***

Vritra (Sanskrit, ɔ: Fjende, egtl. »den, som indhyller, hindrer eller spærrer«) er i den gamle indiske Mytologi Navnet paa en af de Dæmoner (Gudefjender), som dræbes af Indra (s. d.}; man tænkte sig V. i Skikkelse af en mægtig Drage eller Slange (Ahi, s. d.), der holdt Vandene (Floderne) tilbage og derved fremkaldte Tørke og Misvækst. V. hører til Dānava'erne (s. d.), men er efter en yngre Myte en Søn af Tvashtar (s. d.), der skabte ham i Vrede, fordi Indra havde dræbt hans Søn. Indra's Kamp med V. synes at høre til de gamle urariske Myter, eftersom vi hos de gamle Perser finde Rest af den samme Forestilling i Gudenavnet Verethraghna, der utvivlsomt er identisk med Sanskrit Vritrahan (»Vritra-dræberen«, o: Indra). (Litt.: Muir, *Original Sanskrit*

Texts, Vol. IV [London 1873]; V. Fausbøll, *Indian Mythology* [London 1902]). *D.A.*

Vuélta Abajo [-aba'χo], Landskab paa den vestindiske Ø Cuba, i Nærheden af Habana, i hvilket paa Plantagerne i Omegnen af Byen Pinar del Rio Verdens bedste Tobak (desværre kun i begrænsede Kvanta) avles til Fremstilling af de fortrinligste Cigarer. *M. V.*

Vugge. Den ældste V. blev som endnu hos primitive Folk hængt op i et Træ. I kolde Klimater, hvor dette ikke kunde ske Aaret rundt, toges Børnene op i Sengen, og Følgen var, at mange bleve kvalte eller liggede ihjel. Saaledes endnu 1650 i Aarhus Stift, hvor 38 spæde omkom paa denne Maade. For at undgaa dette lagde man f. Eks. i Halland Barnet paa en Hylde over Sengens Hovedgærde op mod den varme Skorsten. Af staaende V. har man fra 15. Aarh. kendt to Slags: V. anbragt paa Gænger og V. hængt op paa to lodrette Stænger ved sin Hoved- og Fodende. I Tidernes Løb have begge disse sidste Ophængninger været i Brug samtidig. I den nyere Tid har den hængende V. domineret, men Tendensen gaar hen imod at afskaffe den som unyttig, ja skadelig for Barnet, og i Stedet lægge det i en lille Seng.

Den primitive V. er ikke helt forsvunden endnu. I Skaane kan endnu træffes saadanne anbragte i to Stænger med Kroge under en af de Tværbjælker, der gaa tværs over Stuen, Kronestangen. I Stængerne hænger en lille Stol, hvori Barnet er anbragt. *Bernh. O.*

Vuggekniv, Apparat bestaaende af flere parallelt stillede bueformede Knive (Hakkeknive), samlede ved Enderne og ved hver af disse forsynede med et Skaft. Anvendes f. Eks. til Findeling af Kød. I det store faar V. sin frem- og tilbagegaaende Bevægelse mekanisk, og for at Materialet kan blive ligelig gennemarbejdet, faar Blokken, paa hvilken det ligger, ligeledes mekanisk en omdrejende Bevægelse. *F. W.*

Vuillaume [vijo!m], Jean Baptiste, fransk Violinbygger, (1798—1875), skabte sig navnlig et Ry ved sine Efterlignelser af Antonio Stradivari's Instrumenter. *S. L.*

Vulcano se Lipariske Øer.

Vulcānus se Volcanus.

Vulgāta (lat.: >den gængse<) var et Navn, som den alexandrinske Bibeloversættelse (s. d.) og dennes Gengivelse paa Latin oprindelig førte, men som saa gik over paa Hieronymus'es (s. d.) Oversættelse af Bibelen. Hieronymus'es Oversættelse, der foretoges i Aarene 382—405, var i Virkeligheden en Revision af ældre latinske Oversættelser af det gamle og det ny Testamente, men saaledes foretagen, at Hieronymus stedse reviderede ud fra den hebraiske og græske Grundtekst. Til at forstaa førstnævnte Tekst fik han god Hjælp fra jødisk Side. Hans Oversættelse var efter Tidens Forhold fortræffelig, og han lagde ikke fortrinsvis Vægt paa den ordrette Gengivelse, men paa Gengivelse af Meningen. Derfor vandt hans Oversættelse ogsaa efter nogen Modstand i Begyndelsen Udbredelse i hele Kristenheden. Navnlig Cassiodorius og Gregor den Store hjalp den frem til almindelig Anerkendelse. Efterhaanden som Aarhundrederne gik, fordærvedes imidlertid V.'s Tekst. Karl den Store søgte at faa sine lærde til at revidere V., og forskellige Teologer i Middelalderen arbejdede paa at rense og forbedre V. Paa Reformationstiden tog dette Arbejde Fart, navnlig forbedrede Stefanus Teksten ved Benyttelsen af en Række gamle Haandskrifter til V. 1523 udgav han det ny Test. og 1528 hele Bibelen. Tridentinerkoncilet gjorde 1546 V. til Kirkens officielle Bibel ved at stille den lige med Grundteksten, og nu blev en officiel Udgave af V. i forbedret Skikkelse absolut nødvendig. Under Sixtus V's egen Ledelse udkom der da 1590 en revideret Udgave af V., ledsaget af en højtidelig Kundgørelse om, at denne var Kirkens officielle Udgave, som ingen maatte rette en Tøddel i; men Udgaven var saa fuld af Trykfejl, at man trods alle Forsøg paa at rette dem bagefter maatte kassere Oplaget. 1592 udkom saa den autentiske Udgave, der i alt væsentligt er bevaret som den romersk-katolske Kirkes officielle Tekstudgave indtil vore Dage. *A. Th. J.*

Vulgivaga se Venus.

Vúlgo (lat.), i Almindelighed, efter alm. Sprogbrug.

Vúlgus (lat.), den store Hob, Menigmand.

Vulgær (lat.), almindelig, simpel, hverdagsagtig, pøbelagtig.

Vulgærlatin se Latin S. 543.

Vuling (Søudtryk), en svær Kædesurring, hvormed Bugsprydet fastsurres til Forstavnen. *C. L. W.*

Vulkan se Intramerkurielle Planeter.

Vulkānbjærge se Vulkaner.

Vulkaner kaldes de Steder, hvor glødende Masser fra Jordens Indre bryde frem til Overfladen. Paa en lille Ø N. f. Sicilien laa den i Oldtiden mest bekendte V., og her tænkte man sig Stedet, hvor Ildens og Smedenes Gud, Vulcanus, havde sit Værksted; fra denne *insula Vulcani* have senere Tider laant V.-Navnet. Den væsentligste Del af V. er Krateret, et lodret nedadgaaende Rør eller Tragt, hvorigennem Udbrudet finder Sted, og omkring Krateret ere Udbrudsprodukterne ophobede til et oftest kegleformet Bjærg, Vulkanbjærget. Ofte er der ved Siden af Hovedkrateret mindre Kratere, der kunne træde i Virksomhed sammen med det eller i Stedet for det, eller det suppleres af radiale Spalter i Vulkanbjærget; ved Ætna's store Udbrud 1669 opstod saaledes en 18 Km. lang Revne i Bjærgets Side, og Hovedmassen af Udbrudsprodukterne kom ud gennem den. Langt sjældnere ere de egentlige Spaltevulkaner, som kun kendes fra Island, og hos hvilke der ikke er noget Hovedkrater eller Vulkanbjærg, men kun en lang Spalte i Jorden, hvorigennem Lavaen stiger op. — Det vulkanske Udbrud (Eruptionen) kan vare fra faa Timer indtil mange Maaneder. Mange V.'s Virksomhed har været indskrænket til et eneste Udbrud; berømtest mellem saadanne er Monte Nuovo, V. f. Napoli, hvor der midt paa en dyrket Slette i een Nat (29.—30. Septbr. 1538) opstod et Vulkanbjærg, som i de følgende Aarhundreder ikke har givet Livstegn fra sig. Hyppigst er det dog, at Udbrudene gentage sig, ofte mange Gange og med uregelmæssige Mellemrum gennem samme Krater, saaledes som Tilfældet er med Vesuv. Før Udbrudet er Krateret i Reglen tilstoppet af

størknet Lava o. a. fra forrige Udbrud, og Udbrudet indledes derfor ofte med Jordskælv, idet Masserne fra neden bane sig Vej. Det begynder med eksplosionsmæssig Udstødning af Vanddamp gennem Krateret under stærke Drøn; Dampsøjlen naar ofte adskillige Kilometer lodret op i Luften og breder sig foroven ud til en Sky (en »Piniekrone<). Dampmasserne ere delvis sorte eller brunsorte, idet de ere opfyldte af Støv, Sand, Grus og Sten (løse Udbrudsprodukter); de grovere Dele falde ned nærmest Krateret (de »vulkanske Bomber«, undertiden saa store som smaa Huse); Smaastenene kaldes for »Lapilli«, de ere pimpstens- eller cindersagtige og udkastes oftest i saa store Mængder, at Vulkankeglen overvejende opbygges af dem; de fineste Partikler (den »vulkanske Aske«) holde sig længere svæ-

Vesuv's Udbrud 26. Apr. 1872

vende, og fra Piniekronen, der ofte gør Dag til Nat i hele Vulkanens Omkreds, kommer derfor ikke alene Skylregn, men ogsaa Askeregn, som tilintetgør Afgrøderne viden om. Asken og Regnen forene sig til ødelæggende Dyndstrømme. Den fineste Aske føres meget langt af Vinden, fra Island f. Eks. til Norge (se ogsaa Krakatau). Dampsøjlen lyser om Natten som Ild, hvad der gav Anledning til Navnet »ildsprudende Bjærge«; dens Lysning er dog kun Genskin fra de glødende Masser i Krateret. Svagt lysende Flammer (af Brint og Kulbrinter) kunne optræde ganske underordnet. Udstødningen af Damp og løse Udbrudsprodukter vedvarer til Udbrudets Slutning; Lavaudstrømningen begynder derimod lidt senere og ophører før; ikke sjælden udebliver den helt. Lavaen forlader V. gennem Krateret eller gennem Revner i Bjærgsiden som en hvidglødende Strøm, der stadig udsendende Vanddamp løber frem med en Hastighed, der kan naa op til en halv Snes Kilometer i Timen. Efterhaanden størkner dens Skorpe, Hastigheden aftager, og til sidst størkner Lavastrømmen helt igennem til en haard Stenmasse (se Lava). Mængden af faste Stoffer, som kan komme op ved et enkelt Udbrud, kan undertiden være enorm; ved Udbrudet i Syd-Island 1783 produceredes henved 12 Kbkm. Lava og 3 Kbkm. løse Udbrudsprodukter, ja ved Krakatau's Udbrud 1883, hvor ingen Lava fremkom, men kun løse Udbrudsprodukter, anslaas Mængden af disse til 18 Kbkm. — Efter Udbrudet indtræder undertiden fuldkommen Ro; i andre Tilfælde vedvarer en svag saakaldt strombolisk Virksomhed (Stromboli, Vesuv) med Udstødning af Damp og løse Udbrudsprodukter, men ikke kraftigere, end at man uden Fare kan bestige Krateret fra Vindsiden. Bliver endelig Dampudstødningen saa svag, at ingen løse Udbrudsprodukter rives med, er V. gaaet over i Fumarole-Stadiet, som ofte kan vedvare i Aartusinder. Ved egentlige Fumaroler udstrømraer overvejende hed Vanddamp, enkelte Steder i Toscana blandet med Borsyre, disse sidste Dampkilder kaldes Soffioni; vulkanske Dampkilder med lavere Temperatur ere ofte rige paa svovlholdige Luftarter og kaldes da Solfatarer; endelig er Kulsyre overvejende i de saakaldte Mofetter. De forskellige Slags Fumaroler betegnes ofte som »vulkanske Eftervirkninger«; hertil regnes ogsaa Geyserne og de hede Kilder.

Antal og Fordeling. Antallet af V., der have været virksomme i historisk Tid, er henimod 300, og hertil slutter sig et endnu langt større Antal, der regnes for »udslukte«, men hvis Ydre er saa lidet medtaget af Tidens Tand, at deres Virksomhedsperiode ikke kan antages at ligge j Nutiden synderlig fjernt. V. ere sammenhobede i vulkanske Omraader, medens store Strækninger af Jorden ere helt vulkanfri; inden for de førstnævnte Omraader ordne de enkelte V. sig oftest i omtrent retlinede Rækker, der antages at afspejle Spalter i den dybereliggende Del af Jordskorpen; den synlige Del af denne er imidiertid fuldkommen sammenhængende imellem de enkelte V. i Rækkerne. I det hele og store findes de vulkanske Omraader i Nærheden af Havet; en paafaldende Undtagelse gøre V. ved Mergen i Mantshuriet, som ligge 800 Km. derfra. De vigtigste Omraader ere: Atlanterhavets Øer (fremfor alle Island), Middelhavsegnene og Sunda-Øerne, til hvilke sidste mange af de allervirksomste V. høre; dernæst finde vi en næsten sammenhængende Kæde af udprægede Vulkanstrøg rundt om Stillehavet, paa den asiatiske Side paa Halvøer og Øer (Kamtsjatka, Japan, Filippinerne), paa den amerikanske paa Fastlandet, særlig i Mejico, Mellemamerika, Ecuador og Chile; endelig Sandwich-Øerne og talrige andre Øgrupper i Stillehavet. Den højeste V. er Cotopaxi (5,950 M.), som dog væsentlig skylder sin Højde til, at den ligger oven paa Andes-Bjærgene; langt mægtigere er i Virkeligheden Mauna Loa paa Hawaii, som fra Havdybder paa over 4,000 M. naar en Højde af 4,168 M. o. H.

De vigtigste Vulkantyper ere følgende: 1) Cinders- eller Askekeglerne have regelmæssig Kegleform med 30—38° Hældning og Krateret i Toppen; Keglen bestaar væsentlig af løse Udbrudsprodukter, der ligge i regelmæssige, udadhældende Lag, undertiden afvekslende med Lavastrømme, og den fures radialt af Regn og Vandløb; Vesuv's Askekegle og Fusiyama i Japan ere udprægede Eksempler. 2) de flade Lavakegler med kun 2—8° Hældning (Trolladyngja paa Island, Mauna Loa) ere helt opbyggede af Lavastrømme; de skyldes V. med særlig letflydende Lava, som under Udbrudene udsende deres Vand-

dampe uden synderlige Eksplosioner, og næsten uden at der produceres løse Udbrudsprodukter. 3) stejle Lavakupler ere sjældnere; de opstaa ved Udbrud af særlig tykflydende Lava, som ophober sig i eller tæt ved Krateret (Santorin, Martinique). 4) **Eksplosionskraterne** bestaa enten kun af et Kratersvælg eller af et saadant, der er omgivet af en i Forhold til Kraterstørrelsen lav Ringvold af løse **Udbrudsprodukter**; de opstaa ved stærkt eksplosionsmæssige Udbrud, hvor selve Dampudviklingen spiller Hovedrollen, og hvor der som Regel slet ingen Lava kommer frem. Eksplosionskratere med faa Hundrede Meters Tværmaal ses mange Steder i Mellemeuropa (Eifel, Wiirttemberg) som Levninger af en **forhistorisk** Vulkanvirksomhed; til samme Gruppe høre ogsaa mange store, ja Jordens største Kratere: Krakatau's er over 8 Km. i **Tværmaal**, og det store Eksplosionskrater eller »Caldera« paa **Palma** (Azorerne) endog 10 Km. Mange udslukte Kratere af denne Type rumme maleriske Søer (Laacher See i Eifel, **Nemi-** og **Avernersøen** i Italien).

De vulkanske Fænomeners Forklaring er for selve **Udbrudsfænomenernes** Vedkommende lykkedes Spallanzani og andre Geologer for mere end 100 Aar siden. Før den Tid ansaa man V. for Følger af underjordisk Kulbrand e. l. Men under V. foregaar i Virkeligheden ingen Forbrænding: Udbrudet kan opfattes som en Kogning af den glødende og sejflydende Lavamasse i Krateret; thi Dampene, der oftest i kvantitativ Henseende ere Udbrudets Hovedprodukt, udvikle sig af selve Lavamassen, og de løse **Udbrudsprodukter** (Aske, Lapilli o. s. v.) ere i Virkeligheden Lavastænk, opstaaede ved den eksplosionsmæssige Dampudvikling. Om de dybereliggende Aarsager, om den »vulkanske Kraft«, der bringer de glødende Masser fra Jordens Indre op gennem Jordskorpen, vides kun lidt. v. Buch tilskrev denne Kraft saa stor Betydning, at han mente, den ikke alene havde hævet mange Vulkanbjærge (Teorien om Hævningskratere, 1819), men ogsaa alle Jordens Bjærgkæder. Senere viste alle Vulkanbjærge sig at være Dynger af løse Udbrudsprodukter, og mange gik nu saa vidt, at de antoge de glødende Masser i Dybet for helt passive, saa at der kun blev vulkanske Udbrud, naar der af andre Kræfter dannedes en Revne, der naaede dybt nok ned. Iagttagelsen af V.'s Uafhængighed af Revner har imidlertid vist, at de glødende Masser virkelig udøve saa stort et Tryk, at de kunne bane sig Vej til Overfladen. Ved Studiet af Jordskorpen maa det anses for godtgjort, at V. ikke direkte næres fra de sammenhængende glødende Masser under Jordskorpen, men fra »Lavareservoirer«, som under de vulkanske Omraader findes i forholdsvis ringe Dybde i den faste Skorpe. Efter en gammel og i den nyeste Tid ivrig af Arrhenius forsvaret Teori maa man endvidere tænke sig, at det er Havvandets Nedtrængen gennem den svagt porøse Jordskorpe til de glødende Masser, som fremkalder det til Udbrudet nødvendige Tryk og den voldsomme **Damp**udvikling; andre antage derimod, at Dampene fra først af ere til Stede i de glødende Masser i Jordens Indre. (Litt.: P. Scrope, *Volcanoes* [Lond. 1858]; Fuchs, »Die **vulkanischen** Erscheinungen der **Erde**« [Leipzig 1865]; Haas, »Der Vulkan« [Berlin 1903]; Thoroddsen, »Vulkaner og Jordskælv paa Island« [1897]; Ussing, »Vulkaner og Jordskælv« [1904] samt de alm. geologiske Lærebøger). *N. V. U.*

Vulkanisering se Kautsjuk.

Vulkanske Stenarter, de ved den vulkanske Virksomhed frembragte Stenarter, se **Lava**, Vulkaner og **Tuf**.

Vullum, 1) Erik, norsk Journalist, er født i Dalenes Provsti 29. Decbr. 1850, blev Student 1869, var nogle Aar Medarbejder i »Dagbladet«, tog derefter Ophold i Danmark og laa indtil 1877 stadig paa Rejser i Tyskland, Østerrig og Italien, overalt optagen med Studium af Politik, Økonomi, Historie, Litteratur, Kunst og Teater. Han tog fra 1877 fast Ophold i Norge og knyttedes paa ny til »Dagbladet« som **Medarbejder**; fra Jan. til Septbr. 1880 indehavde han Stillingen som navngiven Redaktør. Han skrev i denne Tid et meget stort Antal Artikler, fortrinlige i Sprogbehandling og repræsenterende et moderat **Venstrestandpunkt**; samtidig hermed var han som Folketaler stadig paa Færde over større Dele af Landet. Fra 1883 af begyndte han tillige at skrive i »Verdens Gang« dels politiske, dels historiske og personalhistoriske Artikler og droges mere og mere over til dette Blad, efter at hans Forhold til »Dagbladet« fra Udgangen af 1880'erne af løstes. Fra 1890 af har han for længere Tid ad Gangen opholdt sig uden for Christiania, til Dels ogsaa uden for Norge. Særskilt har V. udgivet en Række historiske og politiske Brochurer, som »Kristian Magnus Falsen, Grundlovens Fader« [1881], »Henrik Wergeland i Digt og Liv« [s. A.], »Leon Gambetta« [s. A.], »Følgerne af 9. Juni« [1883], »Unionen og dens Fremtid« [1894]. Han udgav 1891 Skuespillet »Himlene aabne«.

2) Rota Margreta, født Lehmann, foreg.'s Hustru, er født i Kjøbenhavn 14. Febr. 1846, Folkehøjskolebestyrerinde og Forfatterinde, oprettede sammen med sin første Ægtefælle Dr. **phil.** G. B. Rode (1830—78) Folkehøjskolen paa Skovgaard ved Ordrup i Nordsjælland og kom 1879 til Norge, hvor hun flittig har deltaget i Diskussionen om Tidens Kunst og Litteratur. Hun overtog under Forfatningskampen det af Redaktør O. Thommessen ledede »Selskab til Udbredelse af Folkeskrifter« (»Folkeskriftselskabet«), der 1880—84 udgav en Række politiske Smaaskrifter. Selv har hun 1887 anonymt udgivet et moralfilosofisk Skrift »Lykke«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *O. A. O.*

Vulnerabel (lat.), saarbar.

Vulpecula se Ræven.

Vulpéra se Tarasp.

Vulpes se Ræv.

Vulpia se Egernhale.

Vulpinit se **Anhydrit**.

Vulpius, Christian **August**, tysk Forfatter, født 23. Jan. 1762, død 26. Juni 1827, levede som Litterat i Jena, Erlangen og andre Steder, indtil han 1797 fik Ansættelse ved Hofteateret i Weimar. Her skrev han Røverromanen »Rinaldo Rinaldini« (1799), der vakte betydelig Opsigt og hurtig blev oversat paa de fleste europæiske Sprog og blev Forbillede for en talrig Mængde Røverromaner.

Desuden forfattede han en Mængde komiske og middelalderlige Romaner og Dramer, men uden at naa sit tidligere Held. Gennem sin Søster Christiane V. blev han Svoger til Goethe. *O. Th.*

Vúltur se Gribbe.

Vulva se Kønsorganer.

Vuoxen, Vuoksen, finsk Vuoksi, den største Flod i Finland, danner Søen Saima's Afløb til Ladoga og afvander, naar Saima's Opland medregnes, 64,172 □ Km. eller over $^1/_6$ af Finland's Omraade. V. flyder ud af den sydøstlige Del af Saima og strømmer i sydøstlig Retning med en samlet Længde af 162 Km. I sit øverste Løb gennembryder V. Aasen Salpausselkä og danner derefter en Række mindre Fosser som Vuxenniska og Tainionkoski. Dens Strømleje, der allerede er 340 M. bredt, sammentrænges nu pludselig mellem høje Klippevægge til en Bredde af 41 M. og danner Vandfaldet Imatra (s. d.). Neden for dette er Floden endnu opfyldt af Fosser, men 19 Km. fra Imatra begynder et roligt Nedreløb, der hyppig har mere Karakter af en Række Indsøer end af en Flod. Siden 1857, da man gennemgravede Tangen ved Kiviniemi, føres Hovedmassen af V.'s Vand gennem Suvanto-Søen ud i Ladoga ved Taipale, og kun en mindre Del følger det gamle Flodløb, der bøjer mod Nord og udmunder ved Keksholm, der omsluttes af dets to Mundingsarme. *H. P. S.*

Vurdëring. Naar under en Retssag en V. af en Skade eller af en Tings Værdi skal foretages, som Dommeren ikke selv mener sig i Stand til at skønne over, maa det ske ved, at Dommeren eller i Norge Fogden, hvor der er en saadan, paa vedkommende Parts Begæring udmelder tvende eller i Norge som Regel fire Vurderings- eller Skønsmænd, der da foretage og afhjemle Sagen efter Reglerne om Syn og Skøn, se Skøn. Uden for egentlige Retssager finder V. Sted i mangfoldige Tilfælde. Snart sker det til det offentliges Efterretning ved Mænd, udmeldte af offentlige Myndigheder, saaledes til V. af Ejendomme, til Efterretning ved Udlaan af umyndiges og andre under offentlig Bestyrelse eller Tilsyn værende Midler for Danmark's Vedk. efter Lov 19. Marts 1869, til V. af Skade, bevirket af anden Mands Kreaturer, d. L. om Mark- og Vejfred 25. Marts 1872 §§ 13, 14, n. L. 16, Maj 1860 § 29, ligesom der i Danmark af Skifteretten kan udnævnes faste, edsvorne Vurderingsmænd og Vurderingskoner til at foretage al V. af Løsøre i Dødsboer, Skiftelov 30. Novbr. 1874 § 16. Snart foretages V. i friere Former til Brug for private Institutioner, Brandforsikringsselskaber og Kreditforeninger, ved faste eller for det enkelte Tilfælde udnævnte Vurderingsmænd, valgte af de paagældende Institutioner eller af de paagældende Parter i Forening. *K. B.*

Vurno, Hovedstad i Landskabet Sokoto i Sudan.

Vyāsa (Sanskrit, o: Samler, Kompilator), en berømt indisk mytisk Vismand, ofte kaldet Veda-Vyāsa og anset for Samler af Veda-Litteratur og navnlig af Mahābhārata (s. d.). Efter Myterne er han Søn af Vismanden Parācara og Satyavati og Halvbroder til Bhishma; han kaldes ogsaa Bādarāyaṇa (som Samler af Vedānta-Sūtra, se Vedanta) eller Krishna-Dvaipayana (Krishna [ɔ: sort] paa Grund af hans sorte Hudfarve; Dvaipayana, fordi hans Moder fødte ham paa en Ø [dvipa] i Floden Yamunā). Foruden Mahabharata tilskrives ogsaa Purāna'erne (s. d.) og andre ældre Værker ham, men Navnet Vyasa synes at være tillagt en hvilken som helst antagen gammel Forfatter. *D. A.*

Vyl, en Plade med 3,8 M. Vand paa den sydligste Del af Horns-Rev, Jylland's Vestkyst. Omtrent 9 Km. S. V. f. Pladen ligger »Vyl« Fyrskib, der giver Taagesignal og har Gnisttelegraf. *G. F. H.*

Vyschegorod, Vyszogrod, By i russisk Polen, Guvernement Plozk, ligger 58 Km. N. V. f. Varszava paa højre Bred af Weichsel lige over for Bzura's Indmunding. (1897) 4,163 Indb., hvoraf $^3/_4$ ere Jøder. V. har betydelig Klædeindustri og Udførsel af Korn og Træ til Tyskland. *H. P. S.*

Vysehrad (Wischehrad), sydlig Forstad til Prag ved et Tilløb til Moldau, har (1890) 4,500 Indb. V. er indlemmet i Prag 1883 og har et gammelt Kastel. *Joh. F.*

Vytegra, By i det nordlige Rusland, Guvernement Olonets, ligger 144 Km. S. 0. f. Petrosa vodsk 79 M. o. H. ved Floden V., der 10 Km. neden for V. udmunder i Onega. (1897) 4,501 Indb. V. driver livlig Handel og vigtig Skibsfart paa V.-Floden, der ved Marie-Kanalen staar i Forbindelse med Kovscha og Scheksna og saaledes indgaar som Led i Kanalvejen mellem Volga og Onega-Søen. V.-Floden er kun 81 Km. lang og afvander en sumpet Landstrækning paa 1,778 □ Km. Dens Sejlbarhed forhøjes ved en Række Sluseanlæg. *H. P. S.*

Vytschegda, Flod i det nordøstlige Rusland, Guvernement Vologda, en af Kildefloderne til Dvina (s. d.), udspringer i den sydøstlige Del af Timan-Bjærgene, der her ere lave og plateauagtige, strømmer først mod Syd og derefter under talrige Bugtninger i vestlig Retning og forener sig i Nærheden af Solnytchegodsk med Suchona. V., der ved sin Munding er 800 M. bred, har en Længde af 1,027 Kro. og afvander 118,359 □ Km.; den er sejlbar paa en Strækning af omtrent 800 Km., men Trafikken er ringe. Nord fra optager V. Vischera, Vym og Jarenga og Syd fra den nordlige Keltma, Lontschim og Syssola. *H. P. S.*

Væbnere se Riddervæsen.

Væbnet Neutralitet se Neutralitet.

Væddeløb. De første Væddeløb maa have fundet Sted, da raske, unge Mænd første Gang mødtes beredne paa fyrige, kappelystne Heste. De foregik i hvert Fald allerede i Oldtiden, og selve Xenofon har givet Regler for, hvorledes man bedst skal træne Heste til Væddeløb. Nutidens V. have imidlertid deres Oprindelse i England, hvor man har drevet Væddeløb i over 300 Aar og derigennem skabt den egentlige Væddeløber, den engelske Fuldblodshest. De væsentligste Egenskaber, denne Hesterace har erhvervet sig ved Løbene og Træningen dertil, er et højt udviklet Nerveliv og en Udvikling af Hjerte, Lunger, Benbygning og Muskulatur, som er alle andre Hesteracers overlegen. Fuldblodshestens Hjerte vejer betydelig mere end de største og sværeste Arbejdshestes (se Eclipse), og et

Stykke af dens Benbygning, f. Eks. af en Pibe, er tungere end det tilsvarende Stykke af samme Længde fra de sværeste Arbejdshestes Benbygning. I fuld Væddeløbsfart slynger Fuldblodshesten i hvert Spring sit Legeme frem med Forbenene alene, forinden Bagbenene naar Jorden, og Baghovene gribe ofte over 2 M. frem foran det Sted, hvor Forhovene have staaet. En saadan Behændighed og Styrke, et saadant Herredømme over Legemet er ganske uden Sidestykke hos Heste af andre Racer. Hvad Hurtighed og Udholdenhed angaar, er det bl. a. almindelig bekendt, at Fuldblodshesten paa Væddeløbsbanen har gennemfløjet den engelske Mil (1,609 M.) i I Minut $36^2/_5$ Sekund, og at den under Distanceridtet Wien-Berlin gik 602 Km. i 73 Timer 6 Minutter 55 Sekunder, Hvil indbefattet, (se Distanceridt), vel at mærke for udvalgte Dommere og under nøjagtig Tidsmaaling. Ved alle Prøver i Hurtighed og Udholdenhed med Heste af andre Racer har Fuldblodshesten sejret overlegent. Dens største Betydning ligger imidlertid i, at den ved Krydsning med mindre ædle Heste giver Afkommet (Halvblodet) Hurtighed og Udholdenhed i de forskellige Grader, som det daglige Livs Forhold behøve.

V.'s Nødvendighed for Hesteavlen er dermed klar. Uden Væddeløb intet Fuldblod, uden Fuldblod ingen Brugsheste, der under Rytter eller for Vogn kan tilfredsstille vor med Jærnbaner, Automobiler og andre hurtige Befordringsmidler forvænte Tids Fordringer til Hestenes Hurtighed og Udholdenhed. Væddeløbenes Nytte og Uundværlighed er derfor heller aldrig bleven bestridt af noget Menneske, der har Indsigt i Avl af Heste til Ride- og Kørebrug. Ankerne imod V. komme fra udenforstaaende og vende sig især mod Spillet paa Væddeløbsbanen og mod det Dyrplageri, som man antager, at de medføre. Spillet (se Odds, Pladsvæddemaal, Totalisator) er vanskeligt at afskaffe, da det giver Midler til at holde Hesteejerne nogenlunde skadesløse for deres store Udgifter. Som formildende Omstændigheder kan, i hvert Fald for danske Forhold, desuden anføres, at man her aldrig hører Tale om højt Spil, at 5 p. Ct. af, hvad der omsættes, afgives som Skat til Staten og derved kommer almennyttige Formaal til gode, samt, at Staten gennem Klasselotteriet selv foregaar med Eksemplet at beskatte Folks Spillelyst. Antagelsen om, at Væddeløb er Dyrplageri, stammer især fra, at det, en ædel, trænet Hest kan præstere, ligger saa uendelig langt over, hvad man er vant til at se af almindelige Landheste, at man kun kan tænke sig det opnaaet ved, at Hesten hidses fra Sans og Samling. Der findes endog dem, som uden Betænkning tro paa, at man paa Væddeløbsbanen rider Heste til døde for Pisk og Sporer. Noget saadant har næppe nogen Væddeløbsmand oplevet, hørt eller læst om i Væddeløbsberetninger, og det lyder da ogsaa dobbelt utroligt for den, der kender de ædle Heste og ved, at de mindre end alle andre finde sig i at blive brutalt behandlede. Derimod oplever man saa godt som under ethvert Væddeløbsstævne, at en Hest bliver tagen op eller drejet ud af Løbet, fordi dens Rytter føler, at den er træt eller af anden Grund ikke har Udsigt til at vinde. Naar Heste omkomme paa Væddeløbsbanen, sker det saa godt som altid ved Uheld, ved Fald over en Forhindring eller Fejltrin paa flad Bane. Undertiden kan Aarsagen ogsaa være Hjerteslag eller anden indvendig Beskadigelse, men saadanne Tilfælde forekomme lige saa ofte i det daglige Liv. Dyrplageriet paa Væddeløbsbanen indskrænker sig derfor til de samme Tilfælde som ellers i Livet, at samvittighedsløse Ejere bruge Heste, som ikke ere egnede til det, man forlanger af dem, eller ikke helt friske. Over for saadanne Tilfælde bør Væddeløbsautoriteterne være baade aarvaagne og strenge.

Løbene foregaa som Fladløb, Hurdleløb og Steeplechase. Fladløbene ere de haardeste Prøver, fordi de kræve den stærkeste Fart, og det er Farten, som tager mest paa Kræfterne. Det er derfor ogsaa de Løb, som gennem deres Resultater bedst udpege, hvilke Heste man bør udtage til Brug i Avlen. I de mest ansete af disse Løb mødes de bedste Heste og udsættes de højeste Præmier. De ere i Reglen ikke ret lange. For 2-aarige Heste er Afstanden sjældent mere end ca. 1,000 M., for 3-aarige i Almindelighed 2,400 M., højest 3,000 M. Længere Løb ere unyttige for Prøvernes Skyld, da den Hest, der kommer først paa 2,400 M., som Regel ogsaa vil blive den første paa længere Afstande (se Stayer). For ældre Heste findes dog enkelte Fladløb paa indtil 6,200 M. (Prix Gladiateur i Paris).

Hurdleløbene og Steeplechasene ere nærmest kun Sportsløb. Hurdleløbene staa for saa vidt Fladløbene nær, som de i Reglen ikke ere ret meget længere, Hurdlerne ikke betydelige og Farten derfor omtrent den samme som i Fladløb.

I Steeplechasene (s. d.) løbe som Regel saadanne Heste, som enten ikke have Hurtighed og Udholdenhed nok til at gøre sig gældende i Fladløb, eller som ere blevne for gamle til at løbe i dem. Steeplechasene ere gennemgaaende længere end de flade Løb. De korteste ere paa 3—4,000 M., de længste 7,200 M. (Grand National Steeplechase i Liverpool) og 7,500 M. (Parforce Jagd Rennen i Karlshorst). Forhindringerne ere ofte talrige (i Grand National 30) og meget forskelligartede, se f. Eks. Bullfinch, Irsk Vold, og Koppel-nick. En af de mest bekendte er Forhindringen foran Tribunen i Auteuil, der er en 5 M. bred Vandgrav med 1 M. høj Hæk foran.

I Alm. foregaa V. efter den simple Regel, at den bedste Rytter paa den bedste Hest skal vinde. Vægten er derfor ens for alle Hestene i samme Løb, naar de ere af samme Alder, og ellers med bestemt Tillæg af Vægt for højere Aldersklasser (se Vægt). Ofte faar dog en Hest noget Tillæg i Vægt for tidligere vundne Løb. Dette er især Tilfældet i de mindst ansete Løb Handicaps (s. d.) og Salgsløb (s. d.), som nærmest kun ere beregnede paa at skaffe Ejerne at de ringere Heste nogen Fortjeneste. Andre Løb anlægges hovedsagelig blot for Afvekslings Skyld, f. Eks. Masterløb (s. d.).

V. ere nu almindelige overalt i den civiliserede Verden. Højest staa de i deres Hjemstavn England, og Verdens mest ansete Løb er det engelske Derby, trods dets forholdsvis beskedne Præmiesum af 6,500 Lst. Englænderne ere overhovedet ikke væsentlig fulgte med i Kapløbet om at forhøje Præmierne. De højest doterede Løb er

Prince of Wales Stakes, Eclipse Stakes og Jockey Club Stakes, der alle have en Præmiesum af 10,000 Lst. For øvrigt er det de ærværdige, men lavere doterede »klassiske Løb<, der nyde den største Anseelse. Foruden Derbyet hører hertil »The St. Leger«, »The Oaks« samt »The Two Thousand« og »The One Thousand Guineas«. St. Leger er det ældste og stiftet 1776; angaaende de øvrige se de særlige Artikler. De er alle for 3 aarige Hingste og Hopper og have i andre Landet fundet Efterligninger, som dog næppe noget Steds have naaet samme Ry. Blandt Forhindringsløbene indtager det ovennævnte »Grand National« (Liverpool) med en Præmiesum af 2,750 Lst. den første Plads. Det ældste Væddeløbssted i England er Chester (s. d.), de bekendteste Epsom (s. d.) og Newmarket, der er et Slags Centrum for hele det engelske Væddeløbsvæsen og foruden Væddeløbsbane har store Træningsanstalter og Auktioner for Fuldblodsaaringer. Frankrig's vigtigste Væddeløbssted er Paris med Fladløbsbanen »Longchamps« og Forhindringsbanen »Auteuil« samt endnu et Par mindre Baner. De største Fladløb ere »Grand Prix de Paris« (s. d.), der fra 1908 faar en Præmiesum af 400,000 Frc., »Prix du Jockey Club« (Derbyet) med ca. 200,000 Frc. og flere Løb med 100,000 Frc. Det højest doterede Forhindringsløb er »Grand Steeplechase de Paris« med ca. 150,000 Frc. I Tyskland har »Deutches Derby, Grosser Preis von Berlin« og »Grosser Preis von Hamburg ca. 100,000 Mk., Parforce Jagd Rennen Ærespræmie og 10,000 Mk. Desuden findes enkelte andre Steeplechases med Ærespræmie og indtil 30,000 Mk. De mest bekendte Væddeløbssteder ere Berlin med Hoppegarten (s. d.) og Karlshorst, Hamburg med Horner Moor og Gross Borstel og Baden-Baden (Iffezheim). Østerrig-Ungarn's bekendteste Væddeløbssteder ere Wien (Freudenau) og Budapest. Det østerrigske Derby har Præmiesum 114,000 ø. Kr., og der findes i Østerrig Ungarn mindst 4 andre Løb med omkring 100,000 0. Kr. Endelig kan for Amerika's Vedkommende blot henvises til, at der aarlig uddeles over 20. Mill. Kr. i Præmier.

I Danmark findes 3 Væddeløbsforeninger nemlig »Foreningen til den ædle Hesteavl's Fremme«, »Fyen's Væddeløbsforening« og »Jydsk Væddeløbsforening«. I de sidste Aar har desuden den virksomme »Sportsrideklub« i Kjøbenhavn holdt en Del mindre V., og endelig er der 1906 holdt et V. ved Haslev af »Sydsjællands Rideklub«. Foreningen til den ædle Hesteavls Fremme er stiftet i 1859 og var oprindelig en ren Avlsforening. Den har som saadan ydet betydelige Tilskud til forskellige Hingsteforeninger. Fra 1868 har Foreningen holdt V., 1868 og 1869 ved Slagelse og siden 1870 hvert Aar paa Eremitagesletten ved Kjøbenhavn. Det største Løb var en Tid lang »Skandinavisk Derby« (se Derby). Det gik ind 1896, efter at »Svensk-Dansk Stuteriaktiebolag«, der var stiftet 1875, og som drev Fuldblodsavl paa Hillerødsholm, var blevet ophævet 1894 og dermed den egentlige Fuldblodsavl i Landet opgiven. Efterhaanden ere Forhindringsløbene blevne mere fremherskende, og i en Række af Aar har nu Kjøbenhavn's Steeplechase (4,500 M.) med Ærespræmie og 4,500 Kr. været det højest doterede Løb. Indledningsløbet ved hvert Væddeløbsstævne var fra 1868 til 1905 inkl. Hs. Maj. Kongens Ærespræmie. Det var fra 1886 til 1905 udelukkende aabent for danske Officerer paa Afdelingernes Heste. Foreløbig er det forsvundet fra offentlig Bane sammen med Officersløbene. I 1906 var der ved Kjøbenhavn udsat 6 Ærespræmier og ca. 29,000 Kr. i fordelte paa 12 Løb, hvoraf 6 Forhindringsløb med tilsammen 3 Ærespræmier og 13,500 Kr. For j Løbene 1909 er der i Anledning af Foreningens 50 Aars Jubilæum udskrevet et Fladløb (2,000 M.) med Ærespræmie og 10,000 Kr. for 3 aarige og ældre Hingste og Hopper i dansk Besiddelse. For 1910 er »Skandinavisk Derby« paa ny udskrevet, denne Gang med 10,000 Kr. og kun for danske, svenske og norske Heste. Fyn's Væddeløbsforening er stiftet 1897, Jydsk Væddeløbsforening 1898. Ved disse Foreningers V. henholdsvis i Odense og Aarhus var Præmiesummen 1906 hvert af Stederne 6—7,000 Kr., og der uddeltes 7—8 Ærespræmier. I de danske Løb er der altid livlig Deltagelse fra svensk Side.

I Sverige trives V. for saa vidt bedre end i Danmark, som der er flere af dem. Kun faa af dem ere aabne for udenlandske Heste, og Præmierne, særlig de højeste, komme derfor den hjemlige Avl til gode. I Sverige, hvor Hesteejerne og Rytterne saa godt som alle ere Officerer, indtage Forhindringsløbene en endnu mere fremtrædende Plads end i Danmark. De vigtigste Væddeløbssteder ere Stockholm, Göteborg, Malmø, Norrköping og Helsingborg. Præmierne ere gennemgaaende mindre end ved Kjøbenhavn, hvad der bl. a. hidrører fra, at Totalisator ikke maa bruges ved V. i Sverige. Paa den anden Side udsættes der ikke saa faa Præmier af offentlige Institutioner og private Personer.

Uagtet man ved Galopvæddeløb ikke lægger stor Vægt paa, i hvilken Tid Løbene blive fuldførte, fordi det blot gælder om at komme først med den mindst mulige Anstrengelse for Hesten, ere nogle enkelte Tidsangivelser dog ikke uden Interesse. Ejendommeligt nok ere Hopperne gennemgaaende de hurtigste paa Travbanen. Paa Galopbanen have Hingstene Overtaget. En Opgørelse over, hvor mange Gange Hingste og Hopper have vundet de forskellige Derbyer, viser f. Eks. for det engelske Derby $\frac{3}{5}$, det franske — $\frac{3}{5}$ det østerrigske —, det tyske $\frac{3}{6}$, Gange, idet Hingstesejrene ere anførte over, Hoppesejrene under Stregen. Den bedste Tid for I eng. Mil (1,609 M.) er noteret 1893 ved Nottingham med 1 Min. $36^2/_5$ Sek Gennemsnitstiden for et betydeligt Antal Aar er for det engelske Derby (2,414 M.) 2 Min. 42 Sek., men denne Tid, der regnes for forholdsvis daarlig, skyldes Ejendommeligheder ved Banen i Epsom. Bedre er Tiden for »Grand Prix de Paris« (3,000 M.), nemlig ca. 3 Min. 18 Sek. I de lange Løb bliver Farten langsommere. »Grand National« (Liverpool) (7,200 M.) skal 1906 have haft sin korteste Tid med 9 Min. 34 $^2/_5$ Sek. Af danske Løb er Kjøbenhavn's Steeplechase (4,500 M.) i 1898

redet paa 5 Min. 32½ Sek., Skandinavisk Steeplechase (4,000 M.) i 1899 paa 4. Min. 40 Sek. og Damernes Ærespræmie (Hurdleløb 2,400 M.) i 1899 paa 2 Min. 44 Sek. For øvrigt kan med Hensyn til forskellige andre Forhold vedrørende Løbene henvises bl. a. til Artiklerne **Avlsløb**, Derby, Dødt Løb, Felt, Forsøgsløb, **Gentlemanrytter**, **Indskud**, **Jockey**, **Konsolationsløb**, Kriterium, Løbe paa Merit, Løbets Værdi, Maiden, Opløb, Placeret, Proposition, **Stake**, Start, Ticket, Træning, Væddeløbsridning samt den af undertegnede forfattede Haandbog »Væddeløb«, udgiven 1901 af Jydsk **Væddeløbsforening**, der er det fyldigste danske Værk paa dette Omraade. *C. G. B.*

I **Norge** stiftedes 1880 »De norske Officerers Rideklub«. Den foranstalter i Alm. 2 Gange aarlig V., der omfatter **Steeplechaser**, Hækkeløb, Jagtløb og Terrainridt. Løbene afholdes som oftest paa Eksercerpladsen Gardermoen eller ved Christiania. Klubbens største Løb om Aaret og som Regel det eneste, der er doteret med Pengepræmie, er Løbet om »Thomas Michelets Præmie«. Løbet har i den senere Tid været redet som Steeplechase paa 3,800 M. med 9 Forhindringer. — »Drammens Rideklub« afholdt offentlige V. 1893, 1895 og 1906. »Christiania Rideklub«, stiftet 1903, udsendte i Begyndelsen af 1907 Propositioner for sit første Kapridt (foreløbig et **Distanceridt**). Avlsløb forekommer ikke i Norge, da der ikke drives nogen Fuldblodsavl. Totalisator er forbudt ved Lov. *H. Houge.*

Væddeløbsridning. V.'s Særkende er, at Hesten først og fremmest maa have Øvelse i at bevare Ligevægten med den store Foroverhældning, som svarer til den størst mulige Fart. Dette gælder især Fladløbshesten og i noget nær samme Grad Hurdlehesten, der nu om Stunder maa gaa sit Løb omtrent som et Fladløb og saa at sige skal galoppere over Hurdlerne, ikke springe dem. Steeplechasehesten har derimod, og særlig ved Springene over de forskelligartede Forhindringer, Brug for mere Øvelse i at ændre paa sin Holdning og sine Ligevægtsforhold. Denne Øvelse faar den lettest og bedst ved god Skoleridning, og man bør derfor give den nogen Uddannelse i deri paa de Tider af Aaret, hvor den ikke er optagen af Væddeløb og Træningen dertil. For øvrigt kan enhver Væddeløbshest kun have godt af efter Tid og Lejlighed at blive reden i Skoleridning af en følsom Rytter. For Elasticiteten, der maa bevares i alle **Rideformer** (se **Ridekunst**), er det egentlig ikke nødvendigt. Bensætningen i Væddeløbsgaloppen (se **Væddeløb**) medfører nemlig, at Ryggen i hvert Galopspring bøjes og strækkes til Yderlighed, og Fuldblodshesten udmærker sig da ogsaa ved en mere levende Rygvirksomhed og dermed følgende Elasticitet end andre Hesteracer. Men Elasticiteten kan blive noget haard og spændt under Træning og Væddeløbsridning og kan trænge til at blive gjort noget finere fjedrende. Dertil ere Skoleridningens Lektioner særlig egnede.

For Rytteren kommer det ved **Væddeløbsridning** i høj Grad an paa, at han smidig og let kan følge Hestens voldsomme Bevægelser. Har han Mangler i den Henseende, er det bl. a. vanskeligt for ham at afpasse sin Hjælp og give den i Harmoni med Hestens Bevægelser. Hans Sæde og Tøjleføring blive haarde eller urolige, hvad der bringer Hesten til at galoppere haardt og spændt, eller de irritere Hesten. I begge Tilfælde kommer den til at anstrenge sig mere end nødvendigt. Med Hensyn til Sædet paa Hesten er man for Steeplechase saa nogenlunde enig om, at det i alt væsentligt bør være det samme som under Skole-, Soldater- og Jagtridning. Om Sædet ved Fladløbsridning ere Anskuelserne mere afvigende. Særlig har det amerikanske Jockeysæde i de senere Aar vakt en Del Røre. De amerikanske Jockeyer lægge Sadlen langt frem, spænde Bøjlerne saa korte, at Knæene næsten komme i Højde med Manken, strække Overkroppen langt frem over Hestens Hals og have med Hænderne fat paa Tøjlerne helt henne ved Hestens Kæber. Der er med andre Ord ensidigt lagt Vægt paa at bringe det fælles Tyngdepunkt saa langt frem som muligt og formindske Luftmodstanden. De første Jockeyer, som mødte med dette Sæde i Europa, havde stort Held med sig, men det er dog tvivlsomt, om dette ikke mindre skyldtes Sædet end den Omstændighed, at de amerikanske Jockeyer ere Mestere i at bedømme Pacen og i at ride den korteste Vej fra Starten til Maalet.

Hvad Ridningen paa selve Væddeløbsbanen angaar, saa er det sikkert, at det mindre kommer an paa at bruge Pisk og Sporer end paa at bruge Hovedet. En Rytters Overlegenhed i Evner og Karakteregenskaber har endog mange Gange bragt en mindre god Hest til at sejre over en bedre, der havde en i saa Henseende tarveligere udstyret Rytter. Den dygtige Væddeløbsrytter sørger først og fremmest for at lære Banen saa godt som muligt at kende i alle Enkeltheder. Naar han rider til Start, har han gennem sit Kendskab til, hvor der er bedst at ride, hvilke Steder af Banen man helst skal undgaa, hvorledes man lettest kommer gennem dens Sving, paa hvilke Steder af Forhindringerne man helst skal springe o. s. v., allerede betydelige Fordele over for den, der har taget sig Sagen mere let. Han har studeret Modstanderne og deres Heste og lagt sin Plan for, hvorledes han vil ride. Herved tager han bl. a. følgende Hovedsynspunkter i Betragtning. Er hans egen Hest forholdsvis langsom, men udholdende, kan der være Anledning for ham til at føre an i Løbet for at faa Farten sat saa højt op, at de Heste, der ere hurtigere paa en kort Strækning, men mindre udholdende, tabe Vejret inden Opløbet. Rider han selv en Hest af sidstnævnte Slags, ønsker han derimod en langsommere Fart, for at Hesten kan gøre sin Hurtighed gældende i Slutningskampen. Men det er jo ikke givet, at Modstanderne ville ride langsomt. Derimod kan det maaske lykkes at overtage Føringen fra Stedet i en stærkere Fart, end de synes om, og saa lidt efter lidt trykke Farten saa meget ned, som man ønsker, hvad der ikke altid let bliver bemærket af dem, der følge efter. Har ens egen Hest ikke Lyst til at gaa foran eller til at gaa paa Forhindringerne, vil man hellere blive lidt tilbage og lade sig føre af de andre. Er det Modstandernes Heste, der have denne Ulyst, vil man ikke føre dem an, men hellere lade dem bryde ud eller refusere. Er ens egen Hest heftig, vil man ikke slide paa dens og sine egne Kræfter ved unødig at holde den tilbage

o. s. v. Der kan saaledes være nok at spekulere over allerede inden Løbet.

Ved Starten gælder det om straks at komme i fuld Fart, saa snart Flaget falder, især hvis Løbet er kort, thi hvad der tabes i Starten, skal indvindes senere under vanskeligere Forhold. Samtidig søger man at vælge sin Plads saa heldig som muligt bl. a. under Hensyn til sit Kendskab til Banens Ejendommeligheder, sin Plan og mange andre Forhold. Man vil saaledes nødigt ride tæt lige bag en anden, hvad der er uheldigt, hvis hans Hest falder, og hvad der i Forhindringsridt hindrer ens egen Hest i at se og bedømme Forhindringerne. Man vil heller ikke gerne være bagud til venstre for nogen, naar man ikke ved, at hans Hest er en sikker Springer, thi refuserer den, drejer den i Reglen af til venstre og kommer en derved paa tværs eller tvinger en ud af Banen, Paa den anden Side kan man ønske at være saa langt som muligt til venstre for at komme den korteste Vej, hvor Banen svinger venstre om. Halvt oppe paa Siden af den foranværende Rytter bør man ikke være, da man saa risikerer, at ens Hest sætter af foran Forhindringerne samtidig med hans og derved kommer for kort. For øvrigt er det sjælden muligt at skaffe sig de bedste Betingelser, thi dem søge de andre Ryttere jo ogsaa at skaffe sig. Man maa heller ikke vente, at man kommer aldeles regelmæssig over Forhindringerne. Det ene Øjeblik sætter Hesten maaske af saa langt foran en Forhindring, at man tvivler om, at den kan naa over. Det næste Øjeblik kommer den maaske saa tæt paa, at der er Udsigt til, at den maa løbe paa og styrte. Andre Gange er man maaske klemt saaledes inde mellem Modstandere, at Hesten aldeles ikke kan se Forhindringen, og det bliver ganske tilfældigt, om man kommer over eller styrter, hvis man da ikke vil forspilde sine Chancer ved at holde tilbage for at springe sikkert. Under alle disse Forhold maa man ikke desto mindre behandle Hesten med fuldstændig Ro for ikke at forstyrre den eller skaffe den unødig Anstrengelse. Samtidig skal man holde Øje med Modstanderne og hurtig opdage og udbytte enhver Blottelse eller komme dem i Forkøbet med at gribe en Fordel, men tillige være hensynsfuld over for dem og følge Væddeløbsreglementets Forskrifter (se f. Eks. Krydse). Ofte drejer det sig herved om Brøkdele af Sekunder, hvis man ikke skal komme for sent, og alligevel maa intet gøres overilet. Der er altsaa ogsaa under selve Løbet al god Grund til at holde Hovedet koldt og klart. Men netop denne Øvelse i Snarraadighed, Koldblodighed og Selvbeherskelse under Forhold, hvor det kan gælde Liv og Lemmer, er det moralske Udbytte, som Gentlemanrytteren og især Rytterofficeren søger paa Væddeløbsbanen.

Se desuden bl. a. Canter, Distancepæl, Dommerpæl, Felt, Træning, Væddeløb. *C.G.B.*

Væddemaal betragtes efter mange Lovgivninger med lige saa ugunstige Øjne som Spil, saaledes at V. lige saa lidt som Spil begrunder nogen Forpligtelse for den tabende; dette gælder saaledes f. Eks. i fransk, østerrigsk, tysk, samt i det væsentligste ogsaa i svensk Ret. Dette er ogsaa let forstaaeligt, eftersom det er saare vanskeligt eller umuligt at opstille nogen skarp Grænse mellem V. og Spil. Efter dansk Ret, hvorefter ikke enhver Hasardkontrakt eller enhver Spillekontrakt er ugyldig, men kun, hvad der falder ind under Dobbel eller Hasardspil, se Hasard og Spil, kan derimod V. ikke i Almindelighed anses for uforpligtende. Saaledes er utvivlsomt V. ved Væddeløb og anden Væddekamp altid gyldig, medens derimod V. paa et Spil, som maa henregnes til Dobbel, er ugyldigt efter D. L. 5—14—55. *K. B.*

For Norge's Vedkommende bestemmer L. om Straffelovens Ikrafttræden af 22. Maj 1902 § 12, at der af Spil og V. ikke opstaar nogen Forpligtelse, og at Anerkendelse af derved stiftet Gæld er uforbindende. *H. S.*

Væder, Handyr af Faareslægten.

Væderbug se Skalle.

Væderen *(Aries)* 1) Det første Tegn i Dyrekredsen, hvori Solen gaar ind 21. Marts, og hvoraf den gaar ud 21. April. 2) Stjernebillede mellem Fiskene og Tyren, og Sønden for Perseus, hvori Solen befinder sig fra 18. April til 11. Maj — i Aaret 110 f. Chr. gik Solen ind i V. ved Foraarsjævndøgn. V. indeholder efter Heis 80 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf den klareste α er af 2. Størrelse. Enkelte græske Templer, mindst 8 i Tallet paa de forskelligste Steder og anlagte fra 1580 til 360 f. Chr., ere orienterede efter denne Stjernes Op- eller Nedgang. Den nærmer sig Solen i Visionsradiens Retning med en Hastighed af 14 Km. i Sek., og den ligner spektroskopisk Solen. Af Dobbeltstjerner mærkes γ, der blev paavist som saadan af Robert Hooke 8. Febr. 1665; hver af Komponenterne er at 4. Størrelse og har samme Farve. De ere fjernede fra hinanden 8" og have ikke forandret deres indbyrdes Stilling, siden Bradley observerede dem. *s* er dobbelt, ligeledes 66, der har en aarlig Egenbevægelse af $0{,}1''$ i sydlig Retning. π er tredobbelt. β er spektroskopisk dobbelt. I. V. findes en Del svage Stjernetaager og enkelte Stjernehobe. Af foranderlige Stjerner kendes hidtil 4, men alle ere teleskopiske. *J. Fr. S.*

Væderpunkt se Foraarsjævndøgnspunkt.

Væderskib, et Orlogsskib, i Reglen pansret, hvis Forstævn er formet saaledes, at den danner en stærkt fremspringende Spids et Stykke neden for Vandlinien. Undertiden er der under eller over selve Væderen anbragt et Torpedo-Udskydningsrør. V. virker paa den Maade, at det søger ind mod sin Modstander med Fart og borer Væderen ind i hans Skibsside under Panserbæltet; naar det derefter bakker bort fra Modstanderen, efterlader det denne med en saa betydelig Læk, at den som oftest er synkefærdig. Erfaringen gaar imidlertid ud paa, at selve det vædrende Skib tit vil blive saa ramponeret ved Sammenstødet, at det selv ogsaa kan blive synkefærdigt, uagtet Teknikerne have gjort alt for at styrke og sammenholde Væderstævnen. Vædring er derfor et Kampmiddel, som en Skibschef kun, naar alle andre Midler glippe, vil benytte sig af. *C. L. W.*

Vædske se Aggregatformer og Draabe.

Væggelav se Xanthoria.

Væggelus (Væggetøj) se Tæger.

Væggesmed (norsk) d. s. s. Dødningeur.

Vægmaleri. Med Hensyn til V.'s historiske Udvikling, hos Ægypter og Asiater, i græsk-romersk Kunst (Husene i Pompeji med Væggene inddelte

ved to lodrette og to vandrette Striber i 9 Felter, de tre øverste gerne holdt i lysere, de midterste i røde eller gule, og de tre underste i mørke indtil sorte Farver), endvidere i Middelalderen (bl. a. det romanske Kirkemaleri) og videre fremad se bl. a. Artikl. Malerkunst, Pompeji S. 507, **Freskomaleri**. M. H. t. V.'s Teknik se Fresko- og Voksmaleri; Kaseinmaleri og **Stereokromi**. *A. Hk.*

Vægsten (Vegsten) se Talk.

Vægstillet (bot.) kaldes en Ægstol (eller Frøstol), som sidder paa Indersiden af Frugtknudens (eller Frugtens) Væg. *A. M.*

Vægt (fys.). Et Legemes V. er den Kraft, hvormed Tyngden drager det nedad mod Jorden. Man finder den, udtrykt i Dyn (se Absolut Maal), ved at multiplicere Antallet af Gram i Legemet med Tyngdens Acceleration (se Tyngde) paa det Sted, hvor Legemet befinder sig. Er Legemet understøttet, modvirkes dets V. ved Understøtningens lige saa store opadgaaende Tryk paa Legemet; er det ikke understøttet, frembringer dets V. den Acceleration, der iagttages ved det fri Fald (s. d.). Legemets V. varierer altsaa med den geografiske Bredde og med Højden over Havfladen paa samme Maade som Tyngdens Acceleration. Men da denne Variation kun beløber sig til ca. $^1/_2$ pCt. af Legemets V., kan man som Regel uden Skade se bort fra den. Dette sker, naar man nøjes med at angive den ved Vejning bestemte V., d. v. s. Summen af de Vægtlodder, der have samme V. som Legemet. Naar et Legeme vejer 1 Kg. paa et bestemt Sted af Jordens Overflade, saa vejer det overalt i Verden 1 Kg., d. v. s. det har samme V. som et Kilogramlod har paa det Sted, hvor Legemet befinder sig. Dernæst ser man som Regel bort fra den Formindskelse i V., der frembringes ved Luftens Opdrift, og sælger f. Eks. alle almindelige Handelsvarer efter den V., der findes ved almindelig Vejning i Luft. Denne V. varierer lidt med Luftens Temperatur, Tryk og Fugtighedsforhold. Opdriften er lig V. af den Luftmængde, Legemet fortrænger (se Luft), men virker ogsaa paa Lodderne, saa den bliver uden Betydning for Bestemmelsen af et Legemes V., hvis dette har samme Vægtfylde (s. d.) som Lodderne. Selv for de mindst vægtfyldige faste Legemer eller Vædsker vil Vejningsfejlen paa Grund af Luftens Opdrift ikke beløbe sig til meget over en Tusindedel af deres V., og Variationen i Opdriften under forskellige Luftforhold er endnu langt mindre. Derimod er det selvfølgelig nødvendigt ved Angivelsen af en Luftmasses V. at benytte dens sande V. i lufttomt Rum. Et Legemes V. i Vand eller en anden Vædske er Differencen mellem dets sande V. og V. af den fortrængte Vædskemasse.

Et Legemes V. synes fuldstændig uafhængig af dets fysiske og kemiske Tilstand. Hverken Temperaturforandringer, Forandringer i Tilstandsform eller kemiske Omsætninger formaa at frembringe Ændringer i dets V., der med Sikkerhed kunne paavises. Enkelte Fysikere have vel ved yderst fine Vejninger ment at finde Spor af saadanne Ændringer, men hidtil (1907) maa det betragtes som usikkert, om disse Ændringer ere virkelige eller skyldes Forsøgsfejl. I hvert Fald er Sætningen om V.s Uforanderlighed vedvarende et af de sikreste Holdepunkter saavel for Fysikken som for den kvantitative Kemi. Den indeholder baade, at et Legemes Masse (s. d.) kun kan forandres, naar noget føjes til Legemet eller noget tages fra det, og tillige, at lige store Masser paa samme Sted af Jorden have lige stor V. (i lufttomt Rum). *K. S. K.*

Vægt. Ved Væddeløb spiller selv en ringe Forskel i den V., Hestene bære, en stor Rolle. En Hest, som den ene Dag har sejret overlegent, bliver slaaet den næste Dag, blot fordi den har faaet nogle faa Kg. Tillæg i V. Grunden til, at det forholder sig saaledes, maa søges i, at det drejer sig om saa yderlige Kraftanstrengelser, at selv Smaaomstændigheder faa afgørende Indflydelse paa Udfaldet. Man hører derfor undertiden to Væddeløbsheste sammenlignede ved det Udtryk, at den ene er saa og saa mange Kg. bedre end den anden, idet Meningen er, at dersom den bedre Hest faar det nævnte Antal Kg. Overvægt, ville de to Heste løbe lige godt.

Efter Erfaringerne gennem Aarene har man fastsat Vægtskalaer baade for Fladbanen og for Forhindringsbanen, forskellige efter Aldersklasser, Distancer og Aarstid. Paa Væddeløbsprogrammerne er det i Reglen angivet, hvor meget de forskellige Heste skulle bære. Vægtskalaerne ere for omfangsrige til at gengives her, men for at give et Begreb om Spillerummet kan anføres, at i Danmark er i Fladløb den laveste Vægt 39 Kg., den højeste $66^1/_2$ Kg. for Hingste og $1^1/_2$ Kg. mindre for Hopper og Vallaker. I Hurdleløb og Steeplechase ere de tilsvarende Vægte, uanset Hestenes Køn, henholdsvis 63 og 80 og 60 og 80, naar der i Løbet kun rider Gentlemen, men 5 Kg. mindre i Løb for Jockeyer. Før og umiddelbart efter Løbet undersøges det, om Vægten er rigtig. Herved vejes og medregnes kun Rytteren og Sadlen med Tilbehør, men ikke Hovedtøjet, Pisk o. s. v. Hvis Rytter og Sadel tilsammen ikke have den nødvendige V., forøges den ved Blyplader, der i Almindelighed anbringes i Lommer paa Sadeldækkenet eller ved Hagl anbragte i Læderposer paa For- og Bagsvidsel eller i et Bælte om Livet paa Rytteren. Den V., Rytteren har paa sig selv, kommer over for Hesten nærmest til at virke som levende Vægt, og er altsaa lettere at bære, end den, der anbringes paa Sadlen som død V. Man regner, at Rytteren ikke uden alt for store Ulemper kan ride med mere end 5 Kg. anbragt paa sig selv. *C. G. B.*

Vægtbarometer se Barometer S. 607.

Vægte i Betydningen Vejningsredskab se Vejeredskaber, hvor en Præcisionsvægt, anvendelig navnlig som kemisk V., er beskrevet. Af V. til specielt Brug kunne nævnes: Chameroy-V., en Decimalvægt med Løbevægt paa den lange Vægtstangsarm og automatisk Notering af Vægten; Guldvægten, hvorved forstaas enten kun en fin V., der vejer nøjagtig nok til Brug for Handel med særlig kostbare Ting, eller ogsaa en Vægt, indrettet til samtidig Vejning og Sortering af Guldmønter. Kornvægten, der tjener til Bestemmelse af Kornets Kvalitet, er omtalt under Rumvægt.

Vægten (*Libra*), 1) det 7. Tegn i Dyrekredsen, hvori Solen gaar ind 24. Septbr, og som den forlader 24. Oktbr. 2) Stjernebillede paa

den sydlige Himmel mellem Jomfruen og Skorpionen og S. f. Slangen (dens Hoved), hvori Solen befinder sig fra I. til 23. Novbr. I Aaret 820 f. Chr. gik Solen ind i V. ved Høstjævndøgn. I Oldtiden hørte dette Stjernebillede sammen med Skorpionen. Efter Gould indeholder V. 62 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf de 2 klareste ere af 3. Størrelse. Af Dobbeltstjerner kan mærkes μ af 6. og 7. Størrelse, rød og blaa; Burnham har fundet 3 Ledsagere til, saa den nu er kendt som 5-dobbelt, ι_1 er efter Burnham 4 dobbelt. α er baade optisk og spektroskopisk dobbelt. Af andre spektroskopiske Dobbeltstjerner kendes hidtil ε saml Algolstjernen *S*, hvis Foranderlighed blev paavist af Schmidt 1859. Den har en Periode paa $2_{,03}$ Dage og forandrer sin Lysstyrke fra $5_{,0}$ til $6_{,2}$ i Løbet af 6 Timer. De øvrige 14 hidtil kendte foranderlige Stjerner i V. ere alle teleskopiske. Der findes en Del svage Stjernetaager i V.; af Stjernehobe kan nævnes den globulare, der er 4 0 N. f. *y* Scorpii. *J. Fr. S.*

Vægtere, Mænd, hvem det paalaa om Natten at vaage over Fred og Orden i Gaderne og i Ildebrandstilfælde at gøre Alarm. Dette sidste var særlig Taarnvægternes eller Kurernes Hverv, medens de langt talrigere Natvægteres nærmeste Opgave var at være Politi.

Sikkert nok har man allerede i Middelalderen, hvor Gaderne om Natten laa hen i et til Misgerninger indbydende Mørke, i alle større Stæder følt Trang til et saadant stadigt Tilsyn, som V. tilbød. De kunde behøves ikke blot til Afværgelse af Indbrud og Vold mod vejfarende Mand eller til at hindre glade Nattevandrere i ved alt for stor Lystighed at forstyrre andres Hvile og Byens Ro, men ogsaa til at hjælpe vildfarende til Rette. I Kjøbenhavn's ældste Stadsretter (den ældste fra 1294) omtales V. Det nævnes som deres Hverv at tage sig af dem, der vanke om paa Gaden om Natten, og der sættes strenge Straffe, som kunne gaa lige til at miste sin Hals, for den, der slaar en V. I Ildebrandstilfælde eller under store Tumulter skulde V. klemte med Klokken. Hvis Kjøbenhavn i Slutningen af Middelalderen har haft et Vægterkorps, saa er det senere forsvundet, og Borgerne have selv paa Omgang besørget Nattevagten ligesom al anden Vagttjeneste. Et Par Gange under Frederik II og Christian IV har der vistnok været Tilløb til en Ordning med en fast, lønnet Nattevagt, men hver Gang er man efter nogle Aars Forløb kommet bort derfra igen, og først under Christian V fik Kjøbenhavn et fast Vægterkorps ved Frd. 26. Juli 1683, der nærmere fastsatte dets Pligter, som saa senere videre udformedes i en Række Forordninger og Reskripter. Dog vare disse Pligter i Hovedsagen til alle Tider de samme. For det første skulde V. tænde og slukke Lygterne paa de Tider, da dette skulde ske (ikke, naar det var Maaneskin, og ikke fra 1. Maj til 30. Aug.). Dernæst skulde de afværge Slagsmaal, Tyveri og Stratenrøveri og bemægtige sig de skyldige til Indsættelse i Stadens Arresthus. Endvidere skulde de opagte og forhindre, at Urenlighed udbares og udkastedes paa Gaderne eller i Kanalen. Endelig skulde V. under sin Vagt udraabe hvert Timeslag. Dette skete ved Afsyngelse af de sandsynligvis af Thomas Kingo j forfattede Vægtervers, der i al deres Jævnhed ; rumme saa megen Poesi, og som for øvrigt i Tidens Løb undergik forskellige Forandringer. V.'s Vaaben vare en dygtig Kaarde og en Morgenstjerne eller en halv Lanse; han var iført Kappe og en svær Kabuds, om Livet havde han et Bælte, der senere, efter at Kaarden var falden bort, kunde finde Anvendelse ved Transporten af fulde Folk til at fastbinde dem med paa Stigen. Endelig var han forsynet med en Haandlygte og Vægterpiben, der langt ned mod vor Tid under Ildløs skingrede gennem Gaderne, medens det dog oprindelig kun var paabudt i Tilfælde af Ildsnød at banke paa Dørene og gaa de brandlidte til Haande med Flytning af deres Gods. Deres Pligter i Ilde- I brandstilfælde fastsattes for øvrigt nærmere ved Frd. 1. Novbr. 1805 og Reglement 1. Maj 1818. Som Hverv, der senere kom til at paahvile dem, kan endnu nævnes, at de skulde til nærmeste Barberstue henbringe de syge, som om Natten findes paa Gaden, og opbringe Betlere, som om Aftenen træffes paa Gaderne. At de ogsaa skulde opbringe de Personer, som om Natten gjorde Spektakler, var det vel egentlig overflødigt at indskærpe; derimod har der sikkert været god Grund til 1725 udtrykkelig at fastslaa, at de ej med Hug og Slag maatte begegne nogen, medmindre han satte sig til Modværge eller dertil i andre Maader gav skellig Aarsag, en Bestemmelse, der 1784 yderligere indprentedes dem. Thi vistnok skulde V. have Borgerskab, og vistnok maatte de aflægge Ed paa trolig og flittig at gøre deres Pligt, men saa daarlig lønnet og lidet anset Stillingen var, kunde man umulig faa udsøgte Folk til at beklæde den. Og hertil kom, at det — for slet ikke at tale om ligefremme Overfald — altid blev anset for en ypperlig Spas at tirre og drille de stakkels V., der unægtelig hyppig nok selv kunde opfordre dertil.

Korpset talte ved sin Oprettelse (de 4 Taarnvægtere i Frue og Nikolaj Kirke indbefattede) 68 Mand, men forøgedes senere, efterhaanden som Byen voksede. Lønnen, som opkrævedes af V. selv i Husene efter en vis Takst, var oprindelig kun 6 Mark om Ugen, men steg lidt efter lidt; 1818 fastsattes den til 3 å 4 Rdl. Sølv ugentlig. For at bøde paa dens Ringhed havde V. Ret og Adgang til ogsaa paa anden Maade at tjene noget. Saaledes fik de 1784 Tilladelse til med egne Hænder at drive deres Profession, hvad der allerede flere Aar i Forvejen var indrømmet Brandfolkene. Endvidere benyttedes de til Opvartning i Brylupshuse eller andre Selskaber, og deres Betaling herfor bestemtes 1771 til 2 Mark. Somme havde en lille Handel, skare Brænde eller flyttede for Folk, og endelig faldt der ikke saa sjælden Sportler af, naar f. Eks. Folk skulde lukkes ind om Natten, eller naar lystige Svende friede sig for videre Tiltale ved en lille Ducør, eller naar V. ved Aarsskiftet eller kirkelige Fester gik rundt i Husene og ønskede »glædelig Fest«. 1784 bestemtes det, at de ved Afgang kunde faa en Pension af 2—4 Mark ugentlig.

V. sorterede under Politidirektøren, men deres nærmeste foresatte vare Vægterinspektøren og Vægterløjtnanten, der kommanderede dem, naar de sloge Kreds om Pælen paa Halmtorvet, hvor Forbryderne kagstrøges, eller om Skafottet paa

Amagerfælled ved Henrettelser — hvad der skaffede dem en Ekstraindtægt —, eller endelig naar de eskorterede Malefikanter, hyppigst iførte den »spanske Kappe«, paa deres Tog til Spot til Spe gennem Byen. Stundom kunde det vel hænde, at ogsaa en V., der havde forset sig, maatte drage i »Kappen« for selv at være Hovedpersonen i et saadant Optog. 1863, nogle Aar efter at Gasbelysningen havde afløst Tranlamperne, var V.'s Rolle udspillet i Kjøbenhavn. Med den ny Politiforordnings Ikrafttræden afløstes de af Betjentene. De Natvægtere, der nu findes i Hovedstaden, ere et rent privat Korps.

Ogsaa i Købstæderne havde man naturligvis V., og det har vistnok overalt været overladt Byens Øvrighed, Borgemester og Raad, at ordne dens Vægtervæsen efter eget Tykke og bedste Skøn. Forholdsvis sent har Enevælden grebet organiserende ind paa dette Omraade. Først 1737 bestemmes det i en Brandordning for Fyn's Købstæder, at saa mange V., som ere fornødne og Byerne kunne holde, skulle antages af Øvrigheden, hvor dette ikke er sket, og skulle de, som gaa paa Gaderne, nyde ugentlig om Sommeren 2 Mark 8 Skilling og om Vinteren 3 Mark, men Taarnvægterne Vinter og Sommer 3 Mark, som aarlig af Taksereborgerne lignes paa Byens Indvaanere, og en lignende Bestemmelse findes i Brandforsikringsanordningen for alle Købstæder i Danmark af 1761. Senere fastsatte Kancelliet i en Række af Tilfælde det nærmere om V.'s Antal og Løn i forskellige Købstæder. Ensartethed gennemførtes dog ikke heri; navnlig var der i mange Byer særlige Regler for Udredelsen af Vægterskatten. 1868 gik Antagelsen af V. over til Byraadene, men i de fleste Købstæder ere de nu forsvundne. (Litt.: Stein, »Vægteren« [Aarhus 1898J; Fausbøll, »Vægter-Versene« [Kbhvn. 1862]). *G. H.*

I Christiania fandtes et fast Vægterpersonale, som 1743 bestod af en Vagtmester og 10 Gadevægtere (ɔ: Nattevægtere) samt 2 Taarnvægtere i Vor Frelsers Kirke, derimod ingen Dagvægtere. Ved Slutningen af 18. Aarh. var Antallet fordoblet, desuden var ansat 6 Dagvægtere. V.'s Stilling og Beskæftigelse var i det væsentlige som ovenf. skildret. Pasning af Gadelygterne paalaa dem lige til 1838. Deres Aarsløn var mellem 16 og 24 Rdl. for hver. *K. F.*

Vægtergang, Søudtryk, en Altan eller et lukket Galeri, der løb uden om Chefskahyttens Vinduer i Agterspejlet paa Fortidens Linieskibe. *C. L. W.*

Vægtfylde. Ved et Legemes V. forstaar man Forholdet mellem Legemets Vægt og Vægten af et lige saa stort Rumfang Vand ved 4^0 C. Da 1 Kbcm. Vand ved 4^0 vejer 1 Gram, angives V. ved samme Tal som Tætheden (Antallet af Gram i 1 Kbcm.), og det er for saa vidt overflødigt, at Sproget har begge Navnene. Udtryk som Egenvægt eller specifik (specifisk) Vægt høre i hvert Fald ikke hjemme i Dansk. Da Legemerne som Regel udvide sig ved Varme (se Udvidelse), oden at Vægten forandres, bliver V. mindre ved højere Temperaturer, og til en nøjagtig Angivelse af V. hører derfor ogsaa Angivelse af den Temperatur, ved hvilken den er maalt. Mindst Betydning har dette for de faste Legemer, hvis Udvidelse næsten altid er saa ringe, at de Forandringer i V., den fremkalder mellem 0^0 og almindelig Stuetemperatur, ville være betydningsløse i Sammenligning med de Variationer, der skyldes Stoffets vekslende indre Bygning, fremkaldt ved mekanisk Behandling, Krystallisation m. m. Langt vigtigere er Temperaturens Indflydelse paa Vædskers V., og endnu større for Luftarterne, hvis V. tillige veksler stærkt med Trykket. Tør atmosfærisk Luft har ved 0^0 og 760 Mm. Kvægsølvtryk V. 0,001293: en Kubikmeter vejer altsaa 1,293 Gram. Ved t^0 og Trykket B. Mm. er dens V. $\frac{B}{760} \cdot \frac{273}{273 + t}$ Gange saa stor. Da andre Luftarter ændre deres V. paa meget nær samme Maade ved skiftende Tryk og Temperatur, vil der være et konstant Forhold mellem to Luftarters V. uden Hensyn til Tryk og Temperatur, naar disse kun ere ens for begge Luftmasserne. Man bruger derfor ofte at angive en Luftarts relative V., idet man sammenligner den, ikke med Vand, men med atmosfærisk Luft eller Brint (Vandstof). Smlg. Avogadro's Lov og Luft, Ydergrænserne for V. ere Iridium's (22,4) og Brints (0,000090 ved 0^0 og 760 Mm.). (Et Stofs V. vil som Regel findes angiven i den Art., der behandler Stoffet).

Bestemmelsen af V. er simplest for Vædskerne. Man benytter til fine Bestemmelser en Flaske (Pyknometer), paa hvis snævre Hals der findes et Mærke. Rumfanget under Mærket bestemmes een Gang for alle ved Vejning af den Vandmængde, Flasken rummer ved en kendt Temperatur. Kender man tillige Flaskens Vægt, behøver man kun at fylde Flasken til Mærket med den Vædske, man vil undersøge, og derpaa veje den, for at faa Midler til Beregning af Vædskens V. En særlig bekvem Form for Pyknometeret har man i en tohalset Flaske, hvis ene Hals dannes af et snævert Siderør, som foroven udvider sig til en lille Tragt. Tæt under Tragten sidder Mærket. Den anden, videre Hals lukkes af en Glasprop, gennem hvilken der gaar et Termometer, hvis Beholder, naar Proppen er paa sin Plads, sidder omtrent midt i Flaskens Indhold. — En lige saa fin Bestemmelse af V. faar man ved at bestemme Vægttabene, som et fast Legeme lider ved at sænkes i Vædsken og ved at sænkes i Vand. Forholdet mellem de to Vægttab er Vædskens V. Som Sænkelegeme bruges gerne et lille Glastermometer, der hænger i en fin Platintraad. Om andre Fremgangsmaader se Araeometer.

Et fast Legemes V. finder man gerne ved at veje det i Luften og derpaa i Vand. Vægten i Luft divideret med Vægttabet giver som Regel med tilstrækkelig Nøjagtighed V. — En Luftarts V. bestemmer man ved at veje en større Flaske, hvis Rumfang kendes, fyldt med Luftarten og dernæst lufttom. Differencen er Luftartens Vægt, og af denne og Rumfanget beregnes V. Vil man undgaa at pumpe Flasken tom, kan man veje den fyldt med tør Stueluft, beregne dennes Vægt og ved Fradragning finde den tomme Flaskes. *K. S. K.*

Vægtlod se Vejeredskaber og Normaler.

Vægtskaal se Vejeredskaber.

Vægtstang. I Fysikken forstaar man ved V. ethvert Legeme, der er bundet til at dreje sig om

en fast Akse. For at finde Virkningen af de Kræfter, der angribe en V., opløser man hver Kraft i to **Komposanter** (se **Kræfters Sammensætning**), hvoraf den ene er parallel med Aksen, og den anden ligger i et Plan, som staar vinkelret paa Aksen. Kun den sidste bidrager til Drejning af Vægtstangen. For at finde dens Magt til at dreje multiplicerer man den med dens Arm, d. v. s. Afstanden fra Kraften til Aksen, maalt vinkelret paa dem begge. Produktet kaldes Kraftens statiske Moment. Alle de »**Momenter**«, der søge at dreje Legemet samme Vej rundt (f. Eks. med Uret, naar man ser paa Legemet fra et vilkaarlig valgt Punkt af Aksen), lægges sammen for sig; de Momenter, der dreje den modsatte Vej, lægges sammen for sig, og Drejningen vil da foregaa til den Side, for hvilken Momentsummen er størst. Betingelsen for **Ligevægt** bliver, at de to Momentsummer skulle være lige store. En særlig simpel Form for V. har man i en lige Stang, der kan drejes om en vandret Akse. Staar Stangen vandret, og paavirkes den kun af Kræfter, der enten gaa lodret nedad eller lodret opad, bliver hver Krafts Arm d. s. s. Afstanden fra Aksen til Kraftens Angrebspunkt. Paavirkes Stangen af to Kræfter, der ligge lige langt fra Aksen, hver paa sin Side af den, kaldes V. **ligearmet** og **toarmet**; ere Armene ulige store, er den **uligearmet**, og virke Kræfterne endelig paa samme Side af Aksen, kaldes V. **enarmet**. I saa Fald kan der kun være Ligevægt, naar Kræfterne virke i modsatte Retninger. Disse Inddelinger have dog kun Betydning, saa længe man betragter de simpleste Tilfælde; de gaa let over i hinanden eller blive meningsløse, naar man behandler V. i Almindelighed. Aaren, hvormed en Baad roes, kan man saaledes ganske efter Behag betragte som enarmet eller som toarmet V., som ligearmet eller uligearmet, alt efter som man ser dens Bevægelse i Forhold til Vandet, i Forhold til Baaden eller i Forhold til et vilkaarligt Punkt i Aaren selv eller andensteds. Resultatet af Regningen bliver altid det samme. Læren om V. benytter man for at finde Beliggenheden af **parallelle Kræfters** (s. d.) Resultant. Dennes Afstand fra en vilkaarlig valgt Akse, der staar vinkelret paa Kræfterne, er nemlig bestemt ved, at Resultantens Moment med Hensyn til Aksen er lige stor med Summen af Kræfternes Momenter. — Anvendelsen af Vægtstænger er overmaade udbredt. Tænger, Sakse, **Brækjærn**, Døre, Trisser, Vinder o. m. a. kunne behandles som een eller flere **Vægtstænger**, og overalt gælder det, at en Kraft har desto større Magt til at dreje Stangen, jo længere Arm den har at virke paa. — Benyttelsen af V. er begyndt før den historiske Tid, og allerede Archimedes kendte Ligevægtsloven for to Legemer, der ere ophængte paa en uligearmet V. *K. S. K.*

Vægtstangsarm se Vægtstang.

Vægttermomêter, et Redskab til at bestemme en Temperatur ved Hjælp af en Vædskemasses Vægt. Det bestaar i sin simpleste Form af en Glasflaske, hvis Hals er trukken ud i en fin Spids. Flasken fyldes med Kvægsølv ved en Temperatur, som er lavere end den, der skal bestemmes. Stiger Temperaturen, løber en Del af Kvægsølvet ud, og man kan senere ved Vejning faa at vide, hvor meget der er løbet ud, og hvor høj følgelig den højeste Temperatur har været, som V. har været udsat for. Det er altsaa et **Maksimums**-termometer. Som Anvendelse kan nævnes Bestemmelse af Temperaturen i en vilkaarlig Dybde i et artesisk Borehul. *K. S. K.*

Vækst (bot.) betegner nærmest Rumfangsforøgelse; men kun for saa vidt denne sker ved en **organisatorisk** Virksomhed, tales om V. i botanisk Forstand. Rumfangs forøgelser ved Udbulning (s. d.), eller ved forøget Saftspænding (s. d.), rent fysiske Fremtoninger, der gaa tilbage igen, naar det optagne Vand afgives, ere derfor ikke at betegne som V. Hos Planten som Helhed sker al V. derved, at der **indlejres** nye Dele mellem ældre. Det mest iøjnefaldende Eksempel herpaa er Træernes **Tykkelsesvækst**, der sker ved, at det **Kambium** (s. d.), som findes imellem Veddet og »**Barken**«, udvikler nye Celler; saaledes opstaar der nyt Ved paa Veddets Yderside og nye »Bark«-Dele paa Barkens Inderside. Den enkelte Celle vokser indefra paa lignende Maade som hele Planten. Men Cellens enkelte Bestanddele (se **Celle**) forholde sig ikke ens. Protoplasmaet og Organerne i dette vokse altid ved Indlejring af optagne Stoffer, der **omdannes**; Cellevæggen kan derimod vokse baade ved Paalejring fra Protoplasmaet og ved Indlejring. I begge Tilfælde udgaar og reguleres dog al V. fra Protoplasmaet; er dette dødt, sker ingen V.

Enhver Plantecelle gennemløber under sin V. tre Faser, idet Cellen 1) dannes (ved Deling, se **Celle**), dernæst 2) strækker sig og endelig 3) afslutter sin V. med Fortykning af Cellevæggen m. m. Den mest iøjnefaldende af disse Faser er **Cellestrækningen** (V. i snævrere Forstand), under hvilken Cellen faar sin endelige ydre Form og Størrelse. Under denne Strækning forøges Cellens Størrelse ofte stærkt. Løvspring o. 1. Fremtooinger bero for største Delen paa Strækning af allerede tidligere dannede Cellers Vægge (**Fladevækst**). Stængeldele, Blade, Blomster m. m. hos træagtige Planter anlægges nemlig i Knopperne Sommeren forud for **Løvspringet**; tilsvarende ses hos Løgplanters og mange Rodstokkes Knopper o. a. Og den overmaade hurtige V., som f. Eks. Støvtraadene udføre hos »dræende« Rug, beror paa Strækning af Cellerne.

Disse tre Vækstfaser findes hos Celler med begrænset V.; hos Svampeceller, Mælkeceller o. 1. Dannelser med vedvarende **Spidsevækst** gennemløber hver nyanlagt Del af Cellen efterhaanden de tre Faser. Det samme gælder de hele Organer med »ubegrænset« V. saasom Rødder og Stængel. Her maa hvert lille Tværbælte betragtes for sig, naar V.'s Forløb skal bedømmes. Dette sker ved, at der (i lige stor indbyrdes Afstand, med et Spillerum af 1 å 5 Mm.) anbringes **Tusk**mærker tværs over den yngste Del af Organet, der endnu kan formodes at være i V. Man vil da efter et Døgns Forløb finde, at V. hos Rødder kun sker i de yderste 5—15 Mm., hos Stængler dog ofte over et betydeligt længere Parti, indtil 40 Cm. eller mere. Hos Rødder er i et givet Øjeblik V. stærkest 2—3 Mm. fra Rodspidsen. De foran liggende Dele ere endnu i Dannelsesfasen, de bagved liggende Dele nærme sig det udvoksne Stadium. Hos mange Stængler afsluttes V. hurtigere i Spidsen end ved Grunden, f. Eks.

Blomsterskaftet hos Tulipan o. m. a. Løgplanter. Det samme gælder ofte de enkelte Stængelled, f. Eks. tydeligt hos Græssernes Straa, hvor der ved Grunden af hvert Stængelled længe sker V. Hvor der, som just hos Græsser o. a. Planter med Skededannelser omkring Stængelen, endog foregaar Nydannelse af Celler, altsaa optræder et særligt Vækstpunkt (s. d.) ved Grunden af hvert Led, siges der at ske V. ved Indskud (Interkalær V.). I saa Fald har Stængelens Længde-V. som Helhed et meget indviklet Forløb.

Blade vokse først i Spidsen, dernæst jævnt over det hele og sluttelig især ved Grunden. Bregneblade have dog en længe vedvarende udpræget Spidse-V. Ved lokal forstærket V. dannes ofte Udposninger saasom Kronblades »Sporer« m. m. Altid vil dog V.'s 2. Fase, Strækningen, først foregaa langsomt, derpaa med stigende Hurtighed for sluttelig at aftage og ophøre. Hele denne ejendommelige Svingning kaldes V.'s >store Periode«. Strækningen kaldes ofte med et noget søgt Ord »Tilvækstbevægelsen«; hvor de ydre Kaar paavirke V.'s Retning, taler man om Vækstbevægelser (se Bevægelser, Planters).

V.-Hastigheden, der angives ved Tilvækstens Størrelse i Tidsenheden (Døgn, Time, Minut o. s. v.), er i høj Grad afhængig af ydre Kaar. Under ens Kaar er der stor Forskel mellem Arterne og mellem forskellige Organer af samme Plante. Bambus-Røret kan vokse ca. 1 Meter i Døgnet. Endvidere ere Kejserkronens blomstrende Skud berømte for hurtig V. Omvendt vokse Laver meget langsomt. Man bør ved videnskabelige Undersøgelser beregne Tilvæksten i Forhold til selve de virkelige i V. værende Deles Størrelse. Til at maale Længde-V.'s Hastighed anvendes meget forskellige Hjælpemidler, fra simple Maalestokke til sammensatte Maaleinstrumenter med selvregistrerende Mekanismer (Tilvækstmaalere eller Auxanometre); meget ofte benyttes Mikroskop. Paa Grund af de voksende Plantedeles Bøjninger, der ofte ikke ere til at undgaa, bruger man i nyere Tid ikke meget Tilvækstmaalerne, der forudsætte retlinet V. for at arbejde rigtig.

Ydre Kaars Indflydelse paa Plantens V. ytrer sig paa mange Maader. Først og fremmest paavirkes Planter med Hensyn til Stedet for Nydannelser; saaledes anlægges Knopper især paa den mod Lyset vendende Side af Stængelen, og opad til (til Dels Tyngdekraftens Pirring); hvor der er Tale om Dannelse af Rødderne, ville disse hos Stænglerne bryde frem forneden eller ved Grunden af Stængelledene og især paa den bort fra Lyset vendende Side. V.-Retningens Afhængighed af Kaarene er omtalt under Bevægelser, Planters. Her skal nærmest V.-Hastighedens Forhold til Kaarene omtales; og dermed samtidig de Krav nævnes, som Planten stiller for at vokse.

Ilt er nødvendig for V., bortset fra Anaërobionter (s. d.). En ringe Iltspænding i den Planten omgivende Luft er dog tilstrækkelig. V. hemmes eller standser helt ved høj Iltspænding. Sammentrykt Luft virker her kun, idet Iltspændingen forøges.

Næringsstoffer ere nødvendige; men Planten vokser altid paa Bekostning af tidligere assimileret og som Forraad aflejret Stof. Ernæring gaar forud for V.; ogsaa uden ny Tilførsel kan der ofte længe ske V., naar blot Vand og Luft forefindes. Saaledes f. Eks. ved Løvspringet o. lign., der sker paa Bekostning af Oplagsnæringen (s. d.). Men jo rigeligere Ernæringen er, desto stærkere er den efterfølgende V.

Vand er nødvendigt ogsaa for at holde Cellerne saftspændte; Vandet maa tilføres, for at V. overhovedet kan ske normalt; voksende Plantedele ere altid rige paa Vand.

Temperaturen har stor Indflydelse; et vist Minimum kræves, forskelligt hos forskellige Arter, for at V. overhovedet kan ske. Under 1—2° C. sker for vore almindelige Urters Vedkommende ingen synderlig V. Ishavets Alger kunne dog vokse ved $\div 0{,}5^0$. Planter fra varme Lande kræve højere Temperatur. Majs-Rødder synes saaledes ikke at vokse under 10°. Med stigende Temperatur stiger Vækshastigheden stærkere og stærkere, indtil en vis for V. gunstig Temperatur naas; for Planter af Nordeuropa's Flora ca. 25°. Stiger Temperaturen yderligere, da aftager Vækshastigheden hurtig. V. ophører ved 40—45°, ofte forinden Planten i øvrigt skades, saafremt Hedens Paavirkning ikke varer for længe. Det er med Hensyn til V.'s Forhold til Temperaturen vigtigt at forstaa, at den Varmegrad, ved hvilken V. sker hurtig, ikke er den Temperatur, der er sundest for Planten. Denne vil i Længden lide ved en saa høj Varmegrad.

Belysnings Indflydelse paa V. er stor. Om Lysmangels Indflydelse se Etiolement. Under i øvrigt konstante Kaar vil V. ofte ske hurtigere om Natten end om Dagen, idet V. oftest nedstemmes kendelig af Lyset, hvis mest brydbare Elementer (blaat—ultraviolet) ere virksomst her. Dog er denne Nedstemning ved Lyset ikke altid paaviselig, f. Eks. ikke hos mange Rødder. Har Lyset en saadan hemmende Indflydelse, viser den sig i Forsøgene først efter en vis Tids — faa Minutters til flere Timers — Forløb, men holder sig til Gengæld nogen Tid efter Belysningens Ophør. Ved ensartet Temperatur vil derfor V. hos de fleste højere Planters Stængler foregaa langsomst ud paa Eftermiddagen, naar Lysstyrken allerede er aftagen, og hurtigst i de tidlige Morgentimer, naar Dagningen alt er begyndt. Denne daglige Periode bliver dog i Naturen oftest i forstyrret derved, at Temperatur- og Fugtighedsforhold kunne veksle ganske uregelmæssig i Døgnets Løb; den lavere Temperatur om Natten vil oftest modvirke den af Mørket betingede Paaskyndelse af Længdevæksten. En almen Regel kan da ikke opstilles her.

Mange Gifte, f. Eks. Æter og Kloroform, ville standse V.; i svag Dosis kunne de ofte paaskynde den. Beskadigelser kunne ikke sjælden virke pirrende, saaledes at V. forøges, saafremt Saaret ikke er for stort; i saa Fald hemmes V. stærkt.

Vækstvirksomheden er paa mange Maader reguleret i Planten; ganske særlig tydelig fremtræde saadanne Reguleringer ved de Standsninger, som indtræffe ved de saakaldte Hvileperioder (s. d.).

(Litt.: Pfeffer, »Pflanzenphysiologie« [2. Opl. 2 Bd. 1901—04]; Johannsen, »Lærebog i Plantefysiologi« [2. Udg. 1904]).

W. J.

Vækstbevægelser (bot.) se Bevægelser, Planters, S. 1008.

Vækstfaser se Vækst.
Væksthastighed se Vækst.

Væksthus er en Fællesbetegnelse for alle Kulturrum, hvori der dyrkes Planter. V., der benyttes til Drivning, f. Eks. af Vin, Jordbær, Blomsterplanter o. l., kaldes for Drivhuse. Planter, der fordre en 18—20° C, dyrkes i Varmhuse. I tempereret Hus holdes en 12—16° Varme og i Koldhuset 5—10°. Foruden disse V. har man Formeringshus, Kapsk Hus og Paradehus. Det første er, som Navnet antyder, særlig bestemt til Formering. Det kapske Hus benyttes til kapske og nyhollandske Planter, der fordre et lyst, tørt og tempereret Væksthus. Paradehuset anvendes til Fremvisning af de smukkeste og mest dekorative Planter, som det paagældende Gartneri til de forskellige Aarstider kan afgive.

Varmebede ere mindre Kulturrum, der benyttes til Blomsterplanter eller til Drivning af tidlige Urtesager. Varmen skaffes til Veje ved gærende Hestegødning. Firkantede, i Reglen tofags Trærammer, anbragte oven paa Gødningen, fyldes med Jord eller Bark, hvori Potterne nedgraves. Over Rammerne lægges Vinduer. *L, H.*

Vækstlag (bot.) eller *Cambium* kaldes det Cellelag i Stængel og Rod, som besørger Tykkelsevæksten; det danner udadtil Leptom (se Blødbast), indadtil Hadrom. Hos Naaletræerne og de fleste tokimbladede Planter er det beliggende mellem Karstrengenes Sidel og Veddet; hos de enkimbladede og enkelte tokimbladede findes det ikke. Dets Celler ere lange, tangentialstrakte og skraat afskaarne for Enderne samt forsynede med et tæt Protoplasma med store Kerner, men uden Bladgrønt; de ere delingsdygtige og vise ofte tydelig Plasmastrømning. De dele sig fortrinsvis ved Tangentialvægge.

Et særegent V. er det, der frembringer Korken: Korkkambiet eller Fellogenet (se Kork). *V. A, P.*

Vækstoversigt kaldes en tabellarisk Fremstilling af et Træsamfunds Vedmasse og Massefaktorer efter stigende Alder, naar der i Oversigten ikke gives Oplysning om de Træer, som efterhaanden borttages ved Udhugning. *C, V. P.*

Vækstpunkt kaldes det Sted i en Stængel, Rod eller andet i Længde voksende Planteorgan, hvor Nydannelsen af Celler foregaar, og hvorved Fortsættelsen af Væksten muliggøres. Hyppigst findes V. i Organets Spids (hos Roden dækket af Rodhætten), men det kan dog ogsaa findes ved Grunden af Stængelen eller Stængelleddene, som f. Eks. hos Græsstraa, der endnu vokse. V. bestaar af korte protoplasmarige Celler, der have de ganske unge Cellers Præg (se Celle, Fig. 2 *A*) og kunne være i livlig Deling. Af lange, snævre Celler, i øvrigt af lignende Beskaffenhed, bestaar det Vækstlag, Kambiet (s. d.), som findes mellem Bark og Ved og sørger for Stænglers og Rødders fortsatte Tykkelsesvækst. V. og Vækstlag ere karakteristiske Dannelsesvæv, d. v. s. Cellevæv, hvori Nydannelser grundlægges. I Stængelens V. anlægges saaledes Blade og Grene. Dannelsesvæv kan i øvrigt optræde (eller fremkaldes ved Saar) overalt i Planten, hvor der findes levende Celler, hvis Vægge endnu ere tynde. *W. J.*

Vækstspids (bot.) kaldes den yderste, af Delingsvæv bestaaende Ende af Mossers, Karsporeplanters og Blomsterplanters samt enkelte Løvsporeplanters Stammer, Grene eller Rødder. For de med V. forsynede blomsterløse Planters Vedkommende gælder det i Almindelighed, at den ender med en Topcelle (s. d.), hvorimod den hos Blomsterplanterne dannes af klokkeformede, oven over hverandre lejrede Cellelag (Dermatogen og Periblem), som igen overdække et indre Delingsvæv, Pleromet. Alle en V.'s Celler ere ens og forsynede med et tæt Protoplasma og store Kerner. Rodens V. dækkes af Rodhætten og danner ingen Sideorganer; Stængelens dækkes af de yngre Blade og frembringer Sideorganer (Blade og Knopper). *V. A. P.*

Vælling er en i Danmark og Norge meget brugt Formad, den tillaves af forskellige Sorter Mel eller Gryn, der koges i saa meget Mælk, at det bliver en tyk jævn Suppe. *R. H.*

Vælse se Vælsning.

Vælsk, mest = romansk, især italiensk, sjældnere = walisisk, kymrisk. Se Vælske. *G. S—e.*

VælSkbind se Bogbind.

Vælske, *oldn. Valir,* oldeng. Vealas, tysk Welsche, er det gotisk-germanske Navn tor de keltiske og romanske Folk, ogsaa optaget af Slaverne. Navnet menes at stamme fra et oldkeltisk Folk, Volker (s. d.), Nabo til Sydtyskerne. V. udvidedes siden til at omfatte samtlige Kelter, og derved fik det allerede en meget vid Udbredelse, da keltiske Stammer forefandtes paa Tyskernes Vest- og Sydgrænse lige fra Britannien til Donau's Munding; om denne Sprogbrug vidne endnu Navnene Wales og Corn-wall i England og Corn-ouaille i Bretagne. Da siden de oprindelige Fastlands Kelter alle romaniseredes, kom V. ganske naturlig til at udtrykke Kelto-Romaner og udvidedes til at omfatte ogsaa de hinsides disse boende Ibero-Romaner, Rhæto-Romaner og Dako-Romaner (i Spanien, Tirol og Rumænien) samt de ægte Romere. Stundom synes det endogsaa at bruges forskelsløst om Indbyggerne i det samlede Romerrige, altsaa f. Eks. ogsaa om Østromerne = Grækerne. I den senere Talebrug skrumpede V. ind, saaledes at hvert enkelt Folk dermed hovedsagelig udtrykte sine nærmeste Naboer. Englænderne knytte det til Britterne i Wales og Cornwall. Nederfrankerne og Nordboerne knytte det især til Frankrig; deraf fransk gaulois = vælsk, gallisk, (jfr. fr. galop = vælsk Løb), Valloner i Belgien, oldn. Valland — Frankrig. Sydtyskerne knytte det især til Rhæto-Romanerne (Churwelsche) og Italien = Welschland, hvoraf vort Vælskland. Slaverne knytte det dels til Italien, dels til Rumænien = Vallakiet. — Af V. afledes talrige Kultur-Udtryk: Vallak, Valbirk (Ahorn), Valbyg, Valnød, Valslynge (= Blide), valske Bønner, Vælskbind. Overført bruges V. om noget fremmed, uforstaaeligt; udenvælsk, Kaudervælsk (s. d.), Rotvælsk = Tyvesprog. *G. S—e.*

Vælskland d. s. s. Italien; se Vælske.

Vælsning, Tildannelse af Flankerne paa Tandhjul. I Stedet for den korrekte V., hvor Flanken tildannes efter Cirkelafviklere eller cykliske Kurver, (se herom under Tandhjul), var det navnlig tidligere, hvor V. foregik paa fri Haand med Mejsel og Fil, almindeligt at vælse efter approksimative Cirkelslag, fordi de vare lette at

afsætte; nu, hvor V. oftest sker ved Fræsning, kan man lettere gøre den korrekt. Benævnelsen V. er gammeldags og vistnok ved at gaa af Brug. *F. W.*

Vælt, forældet Betegnelse for Trumf i Kortspil (jfr. sjællandsk: vælte op = lægge Trumf op). I norske Folkemaal kan der endnu tales om **Velt-Ess, Velt-Fru** o. s. v.; i Dansk kunde man i 18. Aarh. bruge Sammensætninger som Væltlanter, Væltkort, men nu bruges Ordet kun i Forbindelsen være i Vælten = gøre Lykke; forældede ere derimod Udtryk som »en Mand af Vælten« (Grundtvig, Hertz m. fl.), >en Helt, som var af den ægte V.« — Ordet, saavel som det dermed beslægtede »udenvælts« opr. ss som ikke er Trumf, er ofte blevet mistydet, som om det havde noget at gøre med tysk **Welt,** Verden (S. Kierkegaard laver et Ordspil deraf: »at høste Øjeblikkets Bifald, det er, for at bruge et fremmed Ord, at være i Velten, og Verden ynder Kristendommen ikke«); Grundtvig, der ofte staver det »Vælgd«, sætter det i Forbindelse med »at vælge« (»Karle ud af Vælgden«, »Folketingsmændene ere jo en Vælgt«). *V. D.*

Vælte (**Tømmervælte**) se Tømmerdrift.

Vänern, Venern, Sverige's største og Europa's tredjestørste Indsø, ligger i den vestlige Del af Sverige og beskyller **Värmland's** Len mod Nord, Ørebro mod Nordøst, Skaraborg mod Øst og Syd og Elfsborg mod Vest. Dens Areal er 5,568 □ Km., og dens Spejl ligger 44 M. o. H. Ved Halvøen **Värmlandsnäs,** der fra **Nordvest**kysten skyder sig ud i Søen i sydøstlig Retning, ved Lurø og Ekens Skærgaarde samt ved **Kål**landsø og Kållandshalvøen, der fra Vestergotland gaar Nord paa, deles V. i et østligt og et vestligt Bassin, der benævnes henholdsvis Store V. og Dalbosøen. Paa den undersøiske Ryg mellem de to Bassiner er den største Dybde 25 M. Store V. har en Længde fra Nord til Syd paa 108 Km. og en største Bredde af 56 Km., medens de tilsvarende Størrelser for Dalbosøen's Vedkommende ere 88 Km. og 41 Km. Begge Bassiner have omtrent den samme Form, brede og afrundede mod Nord og tilspidsede mod Syd med en Krumning Vester paa. De største Dybder ligge paa tilsvarende Steder i de to Bassiner hen imod Nordvestkysterne og ere 90 M. i Store V. og 83 M. i Dalbosøen. I den Del af Store V., der ligger S. f. Djur5 Skærgaard samt **Bromö** og Torso, er Dybden 8—25 M. og i den sydlige Del af Dalbosøen kun 8—15 M. Klipper og Skær forekomme i Masse og i Særdeleshed langs med Kysterne, men af større Øer er der kun faa. Foruden de allerede nævnte fremhæves **Hammarö** og Arno længst mod Nord. Bortset fra den jævnt forløbende Østkyst af **Värmlands**näs ere V.'s Kyster **indskaarne** af en Masse Vige i og Fjorde, der dog næsten alle ere **smaa.** De vigtigste ere Asfjarden og **Kattfjärden** mod Nord, Aråsviken mod Øst og Kinneviken mod Syd i Store V. samt Byviken mod Nord og Dettern mod Syd i Dalbosøen. V.'s fornemste Tilløb er Klarelven, der ved sit Udløb i Søen deler sig i to Arme, der omslutte **Tingvalla-Øen,** hvorpaa Byen Karlstad er bygget. Idet de to Arme yderligere dele sig, fremkommer et betydeligt Delta. Desuden optages Varmelen og Norselven fra **Värmland,** Lidan, Nossan og Tidan fra **Vestergötland** og Frandeforsåen, **Upperudselven** og Åmålsaaen fra Dalsland. Mod Sydvest har V. gennem Gotaelven Afløb til Kattegat, og henholdsvis gennem den kanaliserede Gotaelv og gennem **Götakanalen,** der ved Sjotorp udmunder i V., staar Søen i sejlbar Forbindelse med Kattegat og med **Vättern.** V. er i kulturel Henseende at betragte som et lille Indhav. Ved dens Bredder ligge 6 **Købstæder**: Karlstad, **Kristinehamn, Mariestad,** Lidkoping, Vanersborg og **Amål,** og Sejladsen paa Søen støttes ved et System af Fyr og Sømærker. Saavel V. som **Vättern** ere »Reliktsøer«, det vil sige, de indgik som Led i den Havarm, der i postglacial Tid strakte sig tværs over Sverige, hvor man nu træffer det mellemsvenske Lavland, og endnu har Søfaunaen Former af Fisk og **Kræbsdyr,** der oprindelig vare hjemmehørende i Havet, men som efterhaanden have tilpasset sig til at leve i det ferske Vand. (**Litt.: Lovén,** »Om några i **Våttern** og V. funna crustacéer«, Ofversigt af **Kongl.** Vetensk. Akad. Forhandl. 1861, Vol. XVIII [Stockh. 1861]; R. **Credner,** »Reliktenseen: Die Seen des sudlichen und **mittleren** Schwedens, Wener-See und Wetter-See«, Supplementsbind til »Petermann's Mitteilungen« 1888 [Gotha 1888]). *H.P.S.*

Vanersborg, Venersborg, By i det sydvestlige Sverige, Hovedstad i V. eller Elfsborg's **Län,** ligger 351 Km. V. S. V. for Stockholm ved den sydvestlige Ende af **Vänern** mellem Gotaelven mod Øst og Søen Vassbotten mod Vest. (1903) 6,986 **Indb.** V. har lige Gader, der skære hinanden under rette Vinkler. Midt i Byen ligger **Landshøvdingens** Residens samt Stadskirken, og Byen har desuden et Museum samt et højere »allmänt laroverk«. 1904 havde V. 23 Fabrikker, der sysselsatte 1,283 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 3 1/3 **Mill.** Kr. Af ganske særlig Vigtighed var Skotøjs- og Tændstikfabrikationen. V. har en Havn, der passeres af alle de Skibe, der befare Gotaelven. Ved V. benytte de dog ikke selve denne, men gaa gennem Vassbotten og den S. f. Byen gravede Kanal »Karls Grav«. Hjemmehørende i V. ere 8 Skibe med tilsammen 611 Tons. Gennem Banerne til Uddevalla mod Vest og Herljunga mod Øst staar V. i Forbindelse med det svenske **Jærnvejsnet.** 5 Km. fra V. ved Sydenden af Vassbotten laa fordum en lille By Brette, der 1620 blev Købstad; men allerede 1642 flyttede Indbyggerne til det nuværende V., der kort efter fik **Stad**rettigheder. Imidlertid blev den hærget af Danskerne 1644 °g paa ny 1676. Desuden har Byen 1777 og 1834 lidt af store Ildebrande. Lenshovedstad blev V. 1679. *H.P.S.*

Vänersborg Lan se Elfsborg **Län.**

Vænge se Fold.

Vær, Sted ved Kysten i det vestlige og nordlige Norge, som Folk søge til for Fangstens Skyld. Det er Fiskevær ved smaa Havne ude i **Skærgaarden,** ofte yderst ude ved Havet, hvor Fiskerne samles med deres Baade under de store Kystfiskerier (se Afsn. »Fiskeri« under **Norge**), for derfra at »ro Fiske« til Fiskegrundene udenfor. Til Dels findes ingen fast Bebyggelse paa saadanne »Utvær«, men kun smaa Rorboder, satte op for at huse Fiskeralmuen. Enkelte V. ere Sildevær,

men mest Betydning har V. for Skreifisket, da det gælder at have saa kort »Utror« som muligt til Fiskehavet. Baadene samles derfor saa tæt, som Pladsen tillader, i nærmeste, blot nogenlunde brugelige Havn. I de største V. i Lofoten, som Henningsvær, Skroven, Stamsund, Svolvær, Østnæsfjorden o. s. v., kan der paa een Gang være samlet flere Tusinde Fiskere, og 3—4,000 kunne være klemte sammen i de trange, mørke Rorboder, som almindelig rumme 12 Mand, 3 Baadlag hver. Ogsaa for Havbankefiskeriet om Sommer og Høst efter Torsk, Hyse, Sej, Brosme, Lange og Kvejte danne de ydre Fiskevær naturlige Udgangspunkter saavel i Romsdals Amt som i de tre nordligste Amter. Til de private Ejere af Fiskeværene betales Leje for Rorboderne, ligesom de tidligere ofte betingede sig Forkøbsret til Fangsten til lav Pris. Forholdet mellem Værejere og Fiskere er ordnet ved Lov af 20. Maj 1899. Staten har ladet udføre en stor Række til Dels kostbare Arbejder for at forbedre Havneforholdene ved Fiskeværene, skaffet bedre Fyrbelysning og Drikkevand, som ofte mangler ved de lave Holme. Fiskeudbyttet er derved gennemgaaende blevet forøget stærkt paa Grund af, at der skaffedes flere Fartøjer sikrere Plads.

Foruden Fiskevær taler man i Norge om Fuglevær eller Æg- og Dunvær. Dette er i Alm. enten høje Nyker, bratte Fuglebjærge med smaa Afsatser eller lavere Holme, hvor forskellige Svømmefugle, Utfugle, i store Mængder bygge deres Reder, hvor Æg og Dun indsamles, ligesom til Dels ogsaa Fuglene selv fanges, undertiden i Garn, enten i Vandet eller i Fjældkløfterne. I Reglen holder hver Fugleart sig samlet i Koloni. De Arter, som især holde sig samlede i de vanskelig tilgængelige Fuglebjærge, er Krykkjen (*Rissa tridactyla*), som saaledes i Hundreder af Tusinder holder til paa det vistnok største Fuglebjærg i Norge (Sværholt-) Klubben 0. f. Nordkap. Videre Alker og Lomvie (*Alca torda* og *Uria troile*), som lægger sit store, ene Æg højt oppe i Nykernes Kløfter. Lundefuglen (*Fratercula arctica*) søger til græsklædte Hældninger, hvor den graver sig ind. Lavest nede mellem Klipper og Sten, lige ned mod Brændingen, ligge Skarvene (*Phalacrocorax carbo* og *cristatus*). Enkelte Maagearter søge ogsaa til Nykerne, men de fleste af dem foretrække, som Graagaasen, Ederfuglen, Tejsten og Ternen, lave, smaa Holme, hvor deres Æg og især den fine Ederdun samles. Hver Rede beskattes een Gang for sine Dun og nogle Æg. En Ederfuglerede giver omtrent 30 Gr. renset Dun til en Pris af omkring 25 Kr. pr. Kg.

Det sydligste egentlige Fuglevær med de 6 almindelige Arter i Mængde er paa Rott uden for Stavanger; enkelte findes spredt Kysten videre Nord over, men særlig Norden for Polarcirkelen (Lovunden med mange Lunder), og ude i Lofoten og Vesteraalen faar V. økonomisk Betydning. Hvor stort det aarlige Udbytte af Fugleværene er, har man ingen sikker Opgave om, kanske en 1,500 Kg. Ederdun og en halv Mill. Utfugleæg — knapt 100,000 Kr. (Litt.: »Norges Land og Folk«; Helland, »Lofoten og Vesteraalen« [Chra. 1897]). *Dr. phil.* Andr. *M. Hansen.*

Værdalen, Herred, Stjør- og Værdalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Indtrøndelagen Politimesterdistrikt), Nordre Throndhjem's Amt, 1,580 □ Km., hvoraf de ca. 75 □ Km. Ferskvand, (1900) 5,864 Indb., altsaa ca. 4 Indb. pr. □ Km., udgøres af V. Præstegæld med Stiklestad, Vinne og Vuku Sogne med Væren Kapel; det omgives af Herrederne Meraker, Hegre, Skogn, Levanger Landdistrikt, Ytterøen, Inderøen, Sparbu, Ogndalen og Snaasen samt grænser mod Øst til Sverige. Dette udstrakte Herred ligger ved den indre Del af Throndhjemsfjorden, mod hvilken det har 11 Km. *Kystlinie*; det er en udpræget *Fjældtrakt*, der ved Værdalselvens og dens Fortsættelse Helgaaens Dalføre deles i et nordre og et søndre Afsnit. Herredets Fjælde, der ere Forgreninger af Grænsefjældene mod Sverige, sænke sig mod Vest og gaa i den nedre Del af Værdalen over i et bredt Bakkelandskab; Fjældmassen gennemskæres af Malsaaens, Lundselvens, Tveraaens Dalfører m. fl. i Nord og af Innas, Forras, Kvernas Dalfører m. fl. S. f. Hoveddalføret. Blandt de højeste Fjælde høre Harvola (751 M.), Bjørkvasklumpen (876 M.), Skjækerstølen (1,030 M.) m. fl. i den nordre og Hermansnaasen (1,035 M.), Kraakfjeldet (882 M.), Mærraskarfjeldet (885 M.), Hylfjeldet (843 M.) m. fl. i den søndre Del af Herredet. Af de ovennævnte Vasdrag ere de fleste Tilløb til den 76 Km. lange Værdalselv; blandt Herredets Indsøer, efter Kortene 818, ere de største Leksdalsvand (15 □ Km. inden for Herredet), Værravand (6,4 □ Km.), Insvand (4,2 □ Km.), Færen (5,4 □ Km.) m. fl. Det opdyrkede Areal er forholdsvis lidet og findes især i den nedre Del af Værdalen, ved Leksdalsvandets Østside og i den nedre Del af Innas Dalføre; Jordbrug og særlig Fædrift ere Hovednæringsvejene, og tillige er Skovdriften en vigtig Næringsvej, da Herredet har et betydeligt Areal af Skov. Blandt de største Gaardbrug kunne nævnes Maritvold, Bjartnes, Lyng, Vist, Trones, Leklom, Melby m. fl.; ved Værdalselvens Udløb ligger Værdalsøren med (1900) 426 Indb. I Herredet findes flere ret betydelige Sav- og Møllebrug, Høvleri, Teglværk, Skiferbrud m. v.; tidligere fandt Bjærgværksdrift Sted (Malsaa Kobberværk, Værdalens Nikkelværk), og der findes flere Malmanvisninger; endvidere er i dette Herred Fiskeriet af Betydning. V. (Stiklestad) Kirke, opført 1158, ligger i den nedre Del af Dalen, hvor Kong Olav den Hellige faldt i Slaget ved Stiklestad 29. Juli 1030; i Nærheden staar Olavsstøtten. Vinne Kirken, opført 1814, ligger sydligst; Vuku Kirke, opført 1655, længere oppe i Hoveddalføret. Natten mellem 18. og 19. Maj 1893 ramtes den nedre Del af Værdalen af en forfærdelig Ulykke ved Jordskred; der omkom 112 Mennesker og en Mængde Husdyr, og der ødelagdes i alt 105 særskilt matrikulerede Brug; Skredet forandrede helt Udseendet af en længere Strækning af den nedre Værdal og berørte et Areal af 14,5 □ Km. Blandt Herredets Kommunikationer ere de vigtigste Jærnbanen Hell—Levanger, der kommer ind fra Syd og fører frem til Værdalsøren, samt Hovedvejene gennem Herredets vestlige Del og gennem Innas Dalføre til Sverige;

endvidere føre Bygdeveje op gennem Hoveddalføret, til Leksdalen m. v. Med Throndhjem og øvrige Byer ved Throndhjemsfjorden har Herredet Dampskibsforbindelse. Ved Stene Skanse i Værdalen stod 1718 de første Kampe mod det under Armfelt indrykkende svenske Korps; paa Fjældene N. f. Færen ses endnu Spor efter de Svenskes Marchvej. iV. 5.

Værdi (tysk Wert, fr. *valeur*, eng. *value)* som økonomisk Begreb er i sin Alm. den Egenskab ved en Genstand eller et Formaal at kunne tilfredsstille et menneskeligt Behov. Begrebet forudsætter en Vurdering, dermed ogsaa et vurderende Subjekt, der søger at udmaale Genstandens Evne eller Brugbarhed for Tilfredsstillelsen af et af dets Behov. Denne Brugbarhed er Genstandens Nytte. Ved at tillægges V. sættes Genstanden i Relation til den vurderende Persons Velvære; han ønsker at komme i Besiddelse af eller at kunne for føje over Genstanden og sammenligner, bevidst eller ubevidst, den V., Genstanden saaledes har for ham, med den Opofrelse eller Anstrengelse, han vil underkaste sig for ved dens Hjælp at tilfredsstille sit Behov.

Af epokegørende Betydning i Læren om den økonomiske V. er den i Adam Smith's >Wealth of nations« [1776] anstillede Skelnen mellem de to Former af V., han kalder Brugsværdi *(value in use)* og Byttеværdi *{value in exchange).* Ved Brugsværdi forstaar han Tingens Brugbarhed for den vurderende Person selv som Middel til at tilfredsstille denres Behov; Byttеværdi forklarer han som den Egenskab ved Genstanden, at dens Besiddelse tillader Ejeren at tilbytte sig andre Goder. Genstande, f. Eks. Vand, kunne have den største Brugsværdi, men under sædvanlige Forhold savne enhver Byttеværdi, medens omvendt Genstande med den største Byttеværdi, f. Eks. ædle Stene, ofte have liden eller ingen Brugsværdi. Med denne Forklaring af Brugsværdi lader Adam Smith sig nøje og omhandler for øvrigt kun Byttеværdi, og den senere Socialøkonomi er indtil den nyeste Tid bleven staaende paa dette Standpunkt.

Her maa imidlertid skelnes. Brugsværdi kan være subjektiv og objektiv. Subj.ektiv kan den Brugsværdi kaldes, som Genstanden besidder for den værdsættende Person selv paa Grund af dens Evne til at tilfredsstille Individets eget Behov, tjene hans Formaal; han foretager en saadan Værdsættelse for derved at finde en Rettesnor for sin økonomiske Handlemaade; han tager herunder ene og alene Hensyn til den særlige Betydning, Genstanden besidder for ham under de Omstændigheder, hvorunder han netop befinder sig. Brugsværdien kan selvfølgelig skifte med den vekslende Intensititet i hans Behov, ligesom den veksler fra Individ til Individ: Tobak har en anden V. for den rygende end for Ikkerygeren, Brillerne for den normalt seende og den med Synsfejl, etc. Denne Brugsværdi er altsaa i særegen Grad et konkret vekslende Fænomen. Objektiv er Brugsværdien, for saa vidt Genstanden derved tilkendes visse Egenskaber af V. overhovedet for enhver, der kommer til at betjene sig af den; her bortses altsaa fra noget særligt Subjekts konkrete Behov. Denne objektive Brugsværdi behøver ikke at falde sammen med den økonomiske V. Genstande kunne bibeholde alle deres Egenskaber og dermed deres objektive Brugsværdi, men alligevel have tabt deres økonomiske V., fordi Menneskene ikke længere have den samme Anvendelse for Genstanden. Flintestenene havde saaledes i Stenalderen stor V. som Materiale for Redskaber eller til dermed at fange Ild. De have intet tabt af deres Evne til at udnyttes saaledes, men opfylde herved ikke længere noget Behov, hvorfor deres V. nu er ringe eller ingen. Det paatrænger sig enhvers Iagttagelse, at Genstande, hvis Brug er af hængig af en Mode, meget hurtig tabe deres V. Paa den anden Side kunne Genstande, som tidligere ansaas som værdiløse, fordi man ikke vidste at gøre Brug af dem, pludselig, f. Eks. ved en teknisk Opfindelse, faa økonomisk V. (f. Eks. Kiselguhr, Savsmuld, Tørv). En Genstands Brugsværdi er forskellig, efter som den er et Nydelsesmiddel til umiddelbart Forbrug, f. Eks. Mad, Klæder (Konsumtions- eller Nydelsesværdi), eller et Produktionsmiddel, f. Eks. en Maskine, et Husdyr, et Skib (Produktions- eller Afkastningsværdi), hvilken sidste ikke maa forveksles med Produktionsomkostningsværdien eller den V., et Produkt maa have for at dække, hvad det har kostet at frembringe det.

En Genstands Ejer kan, i Stedet for selv at tilgodegøre sig den, bortbytte eller sælge den. Genstanden har da Byttеværdi for ham. Ogsaa Byttеværdi kan være subjektiv eller objektiv. Ved subjektiv Byttеværdi forstaas Genstandens Evne til at kunne byttes med andre Genstande; jo flere saadanne herfor kunne faas, jo rigeligere disse kunne tilfredsstille menneskelige Behov, desto større er den bortbyttede Genstands subjektive Byttеværdi. Ved en Genstands objektive Byttеværdi forstaas dens Evne til overhovedet at kunne tjene som Byttemiddel; denne Evne betegnes ogsaa ofte som Genstandens Købeevne *(purchasing power).* Byttеværdien behøver selvfølgelig ikke at være knyttet til den bestemte individualiserede Ombytningsproces; nærmere beset vil jo en Genstands Byttеværdi kunne forklares som dens Evne til at tjene som Bytteobjekt lige over for alle andre Slags Genstande. Det fælles Maal for disse ere Pengene, der saaledes afgive Maalestokken for de Opofrelser, hvortil Individet er rede for at kunne forføje over en Genstand — Penge her taget i Ordets videste Betydning som ogsaa omfattende et Løfte om fremtidig Betaling af et krediteret Beløb. En Genstands Pengeværdi eller dens Omsætningsværdi er da Forholdet mellem Genstanden og det Vederlag, der maa ydes for den. Dette Forhold, eller med andre Ord Byttеværdien udtrykt i Penge, betegnes i Alm. som Pris (se Priser).

Efter den moderne Værdilære er det den subjektive Brugsværdi (Nytten), der er afgørende for, hvorledes Menneskene økonomisk ville forholde sig lige over for Genstanden, og derigennem tillige for dennes Byttеværdi. Denne Lære tager sit Udgangspunkt i den Opfatning, at intet Behov har økonomisk Betydning, medmindre det hos Menneskene fremkalder positive eller negative økonomiske Handlinger. For at have økonomisk V. maa en Genstand imidlertid være eller antages at være skikket til at tilfredsstille et saadant Behov. Efterhaanden vil dette Behov mættes hos den Person, hos hvilken det konkret og subjektivt

gør sig gældende; det taber altsaa i Styrke, indtil dets økonomiske Virkning helt er ophørt, det hele Behov altsaa dækket. Ligesom altsaa ethvert Individs Behov alle tilsammen og hvert for sig selvfølgelig i og for sig ere begrænsede, saaledes ere de tillige enten udelelige eller delelige. Udelelige kaldes de Behov, som tilfredsstilles med en enkelt Genstand: man behøver hver Gang kun een Hat, een Pen, een Paraply. Mange Behov ere imidlertid delelige; de tilfredsstilles da mere eller mindre fuldkomment, efter som man anvender en større eller mindre Mængde af samme Slags Genstande til deres Tilfredsstillelse; man kan stille sin Sult til Nød, med Maade og overflødigt. Men i sidste Tilfælde vil der stedse gives en Grænse, ud over hvilken man i det givne Øjeblik intet mere kan fortære, en Grænse, hvor selv det mest vidtgaaende Behov ophører, og inden for denne Grænse aftager Behovet stedse i Styrke, alt efter som det tilfredsstilles. Men foruden med Behovenes Intensitet, maa der ogsaa regnes med deres Udstrækning. Ogsaa her viser der sig at være en Rangskala. Af det Forraad, der staar til hans Raadighed, vil Individet først tilfredsstille det Behov, han føler som det stærkeste, derefter det næststærkeste o. s. v. og aldrig noget svagere Behov, saa længe det stærkere er utilfredsstillet. Gaar man nu ud fra, at alle Forraadets Brøkdele ere lige store og gode, f. Eks. hver Kg. af 100 Kg. Korn, saa er hver Brøkdel lige nyttig og lige meget værd for Besidderen. Maalestokken for den Nytte eller V., han tillægger hver Brøkdel af Forraadet, ligger da i det svageste Behov, for hvilket han kan anvende denne Brøkdel uden derved at lade noget stærkere Behov utilfredsstillet. Det er denne Nytte, man i den moderne Værdilære kalder Forraadets Grænsenytte (s. d.) (tysk »Grenznutzen«, eng. *final* eller *marginal utility*, fr. *intensité du dernier besoin satisfait* [Walras] eller *valeur limite* [Leroy-Beaulieu]). Hvis Forraadet er og kan forudses vedblivende at ville være mere end tilstrækkeligt til at tilfredsstille enhver mulig Grad af et Individs Behov, har det ingen Grænsenytte, og jo mere Forraadets Mængde vokser, desto mere synker dets Grænsenytte og dermed dets Grænseværdi.

Den Lære, hvis Hovedtanke her er anført, og som danner Hjørnestenen i den moderne Værdilære, kan anskueliggøres ved nedenstaaende Skema. Her betegnes de forskellige Behov med en horisontal Række Bogstaver, hvor man begynder med det efter sin Art vigtigste Behov og fortsætter med de mindre vigtige. *A* betegner altsaa Behovet for Fødemidler og Vand, *B* Klæder, *C* Bolig og Bohave, *D* Varme og Lys, *E* f. Eks. Aviser og Bøger, *F* Fornøjelser, *G* et Ur, *H* 01 og Vin, *I* Tobak, *K* Pynt og Smykker etc. Under Bogstaverne opføres en vertikal Talrække, der betegner den Grad af Intensitet, med hvilken det paagældende Behov i det givne Øjeblik ytrer sig hos Værdsætteren. Den stærkeste Intensitet betegnes her med Tallet 10, og de synkende Tal betegne den Styrke, med hvilken samme Slags Behov gør sig gældende, efterhaanden som det gradvis tilfredsstilles. Det i Øjeblikket fuldt tilfredsstillede Behov betegnes saaledes ved o. Fremtræde to Behov med lige stor Intensitet, blive de at betegne ved samme Tal, og intet Behov forudsættes at gøre sig gældende med større Intensitet end det for Graden heraf opførte højeste Tal.

Behovenes Art:	*A*	*B*	*C*	*D*	*E*	*F*	*G*	*H*	*I*
10									
9	9								
8	8	8							
7	7	7	7						
6	6	6	6	6					
Behovenes Intensitet: 5	5	5	5	5	5				
4	4	4	4	4	4	4			
3	3	3	3	3	3	3	3		
2	2	2	2	2	2	2	2	2	
1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Hvis Værdsætterens med *A* betegnede Behov i det givne Øjeblik ere saa langt tilfredsstillet, at dets Intensitetsgrad er sunken til 9, melder Behovet *B* sig med samme Styrke, og da vil han, saasandt han har eller kan skaffe sig Midlerne dertil, begynde at tilfredsstille dette Behov ved Siden af eller fremfor en yderligere Tilfredsstillelse af *A*. Naar saa begge disse Behov ere tilfredsstillede saa langt, at Intensitetsgraden for dem er sunken til 8, melder Behovet C. sig o. s. v. Om at tilfredsstille Behovet *K* vil der først blive Tale, naar alle foranstaaende Behov fra *A* til *I* ere tilfredsstillede saa langt, at Graden af deres Intensitet er sunken til I. Man har her et anskueligt Billede af Genstandens Grænsenytte. Denne er med andre Ord Udtrykket for Genstandens Evne til ved Forbruget at svække Behovets Intensitet.

Forskellig fra et Forraads Grænsenytte og Grænseværdi er dets Totalnytte og Totalværdi. Totalnytten bestaar i det hele Forraads Evne til dermed at dække sin Ejers samtlige Behov, som overhovedet ved dets Hjælp kunne tilfredsstilles. Forraadets Totalnytte er størst, naar det er til Stede i overflødig Mængde. Dets Grænsenytte er da = o. Forøges Forraadet ud over dette Punkt, øges ikke dets Totalnytte, men den aftager heller ikke, medmindre Overfloden volder Ejeren Ulempe. Dette kan imidlertid meget vel blive Tilfældet. En overflødig Regnmængde er ødelæggende for Afgrøden; en Grubes Tilløb af Vand kan være værdifuldt indtil en vis Grad — Vandet kan f. Eks. benyttes som Drivkraft —, men bliver Vandtilstrømningen for stærk, kan den volde store Ulemper, ja Ødelæggelse. De skadelige Virkninger, en Overflod har i Følge, formindske altsaa Genstandens Total værdi; de maa bringes i Afdrag i denne og kunne i Tilfælde helt opsluge den. Med det matematiske Udtryk betegnes en saadan Skade eller Ulempe som negativ V.

Grænseværdilæren, hvoraf ovenfor en Del Satser ere fremførte, har afløst den klassiske Skoles Værdilære og er nu den herskende, idet den hyldes af de fleste toneangivende Socialøkonomer i Samtiden (bl. a. Marshall, Gide, Colson, Leroy-Beaulieu, Pareto, Wagner, Schmoller, Menger, Wieser, Böhm-Bawerk, Pierson, i de nordiske Lande Westergaard, Birck, Aschehoug, Wicksell, Steffen). Lærens videnskabelige Gennembrud skyldes den i 1870'erne samtidig i Tyskland, England og Frankrig opstaaede »matematiske Skole« med Gossen. Jevons og Walras (s. d.) som Forløbere. (Litt. er overvældende, kun enkelte Værker fra

nyeste Tid kunne derfor anføres: Wieser, »Ursprung und Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes« [Wien 1884]; samme, »Der natürliche Wert< [smst. 1889]; K. Wicksell, »Uber Wert, Kapital und Rente« [Jena 1893]; Wernicke, >Der objektive Wert und Preis« [Jena 1896]; Ehrenfels, »System der Wertteorie« [2 Bd. Leipzig 1897—98]; Kraus, »Zur Theorie des Wertes« [Halle 1901]; Eissier, »Studien zur Wertteorie« [Leipzig 1902]; Böhm-Bawerk, **Art.** »Wert« i »Hwb. d. Staatsw.«, Bd. VII [Jena 1901] og den til samme knyttede Bibliografi; W. Scharling, »Værdilære« I [Kbhvn. 1888]; L. W. Birck, »Værditeori« [Kbhvn. 1902]; T. H. Aschehoug, »Værdi- og Prislærens Historie« [Chra. 1902]; samme, »Socialøkonomik« Bd. II [Chra. 1903 ff.]; R. Kaulla, »Die geschichtliche Entwicklung der modemen Wertteorien« [Tübingen 1906]). *K. V. H.*

Værdibrev, den postale Betegnelse for et Brev, som med Angivelse af Indholdets Værdi forsendes med Posten mellem de i Verdenspostforeningen deltagende Lande. V. skulle være konvoluterede og forseglede paa betryggende Maade. Modtageren kan ikke betegnes med enkelte Bogstaver (Initialer). Værdiangivelsen skal være udtrykt i francs og centm. eller i Afsendelseslandets Mønt. Den fulde Værdi af Indholdet skal angives. I V. maa ikke indlægges Møntstykker (i Udvekslingen mellem Danmark, Norge, Sverige og Tyskland er dette dog tilladt), toldpligtige Sager, Genstande af Guld eller Sølv, Ædelstene, Juveler eller andre Pretiosa. For V. gælder i Alm. ingen Vægtbegrænsning. Derimod er Maksimum for Indholdets Værdi til de fleste Lande 10,000 frcs.; til nogle Lande, Danmark, Norge, Sverige, Tyskland, Holland, Rusland, Schweiz, Østerrig—Ungarn og Montenegro er Maksimum dog ubegrænset.

I »Æsker med angiven Værdi« kan forsendes Smykker eller andre kostbare Genstande, hvorimod Breve, Dokumenter, gangbare Mønter, Banknoter eller Værdipapirer lydende paa Ihændehaveren ikke maa indlægges i disse Forsendelser. Æskerne skulle være af Træ eller Metal og maa ikke overstige 30 Centimeter i Længden, 10 i Bredden og 10 i Højden. For øvrigt gælder for Æsker med angiven Værdi de samme Bestemmelser som for V. (til og fra Norge kunne de ikke sendes). *Overpostkontrolør Fr. Olsen.*

Værdipapir, et Dokument, der lyder paa en Formueret, der er saaledes knyttet til Papiret (Dokumentet), at man ikke retslig kan udøve eller overdrage den uden at besidde Papiret. *E. M.*

Værditilvækst som Modsætning til Massetilvækst kaldes i Skovbruget den Forøgelse af en Afdelings Værdi, som hidrører fra, at Veddet paa Grund af Træernes større Stammetykkelse faar en højere Værdi pr. Rumenhed; V. ersærlig stor paa det Tidspunkt i Træsamfundets Liv, da Stammerne begynde at blive tykke nok til at yde Gavntræ, men den holder sig for øvrigt, hos de fleste Træarter, op til en høj Alder og har væsentlig Betydning for Skovbrugets Økonomi. *C. V.* **P.**

Værebro, i Nordøstsjælland (Ølstykke Sogn, Ølstykke Herred, Frederiksborg Amt), ved Landevejen mellem Hillerød og Roskilde, der gaar over Værebro Aa, som løber ud i Isefjorden. Stedet er bekendt af Slaget 1133 mellem Kong Niels og Erik Emune, hvor den første sejrede. *H. W.*

Värend er den ældgamle Benævnelse for Hovedlandet i det saakaldte Tiohärad's Lagmandsdømme. V. havde sin egen Lovbog, hvis mest karakteristiske Bestemmelse var Kvindens lige Arveret med Manden. Dette Privilegium var efter Sagnet en Følge af det Mod, Kvinderne i V. havde vist, da en dansk Hær var falden ind i Småland; medens Mændene flygtede for Overmagten, tilberedte Kvinderne et Maaltid for de Danske og myrdede derpaa største Delen af disse, da de vare faldne i Søvn.

Værft, et Etablissement, hvor nye Skibe bygges og ældre kunne blive reparerede. Angaaende Orlogsværft s. **d.** *C. L. W.*

Værge. Personer, der ikke ere myndige (se Myndighed), maa nødvendigvis have en V. eller Forsorg til at handle enten i Stedet for dem eller sammen med dem; i dansk Ret skelnes der i saa Henseende mellem den helt umyndiges V., der handler i Stedet for den umyndige, og Kurator, der handler sammen med og fører Kontrol med den mindreaarige (se Kurator). Men ogsaa ikke umyndige Personer kunne undertiden have Trang til at faa en V. beskikket til at handle for dem, nemlig naar de ere fraværende eller paa anden Maade forhindrede fra selv at varetage deres Tarv.

I. Værgemaal for umyndige paa Grund af Ungdom. Til at kunne være V. kræves efter Loven navnlig 25 Aars Alder og Vederhæftighed samt at vedkommende ikke er Tjenestekarl eller for gammel eller aandssvækket, hvorhos det antages, at Kvinder, trods deres nu forandrede Retsstilling, endnu, ligesom paa Chr. V's Tid, ere udelukkede fra at være V. Fremdeles ere visse Personer udelukkede fra visse Værgemaal, saaledes maa Stiffader regelmæssig ikke være sine Stifbørns V., Slegfredsøn ikke Ægtekvindes Søns V. og Fæstemand ikke Fæstemøs V. —■ alt efter Reglerne i Danske Lov 3. Bogs 17. Kap., Norske Lovs 3. Bog, 19. Kap. Værgemaalet er enten født eller sat. Det fødte Værgemaal tilfalder den umyndiges Slægt efter den i D. L. 3—17—2, N. L. 3—19—2 (Værgelisten) angivne Orden, først Fader, dernæst Broder, derefter Farfader, saa Morfader, efter dem Farbroder, saa Morbroder, fædrene Slægt fremfor mødrene. Den nærmeste Slægtning etter Værgelisten har en Ret til at være V., naar han opfylder Lovens Betingelser; men findes ingen, der kan fungere som født V., eller er det venteligt, at han vil ilde værge, da beskikkes der en anden V. af Øvrigheden (i Kjøbenhavn Magistraten, uden for Kjøbenhavn Skifteretten, i Norge paa Landet Sorenskriver og Overformyndere, i Købstæderne Magistrat og Formandskab sammen med Overformynderne), ligesom der ogsaa, selv om der er en født V., kan beskikkes en V. *ad hoc* (for et enkelt Tilfælde), for saa vidt den fødte V. i et enkelt Tilfælde selv er interesseret i Sagen. Værgefunktionen er en borgerlig Byrde, for hvilken de, der høre under den beskikkede Autoritets Jurisdiktion, ikke kunne undslaa sig. Endelig kan i Danmark en V. for en umyndig ogsaa indsættes i et Testament efter L. 26. Maj 1868 § 11, men det er her naturligvis en frivillig Sag for

den indsatte, om han vil paatage sig Værgemaalet.

Den umyndiges V. har paa dennes Vegne at afslutte alle fornødne Retshandler for den umyndige; derimod har han ingenlunde altid Forvaltningen af dennes hele Formue og kan heller ikke altid helt paa egen Haand forpligte den umyndige ved sine Retshandler. I første Henseende gælder saaledes, at som Regel alle den umyndiges Pengemidler høre under Overformynderiets Bestyrelse, idet V. kun har Raadighed over Beløb paa ikke over 200 Kr., i Norge 160 Kr., saavel som i Danmark over Fordringer efter tinglæst Skifteekstrakt, Midler, som der ved Testamente er givet den indsatte fri Raadighed over, samt endelig over den umyndiges faste Ejendomme, Løsøre m. v. Med Hensyn til V.'s Myndighed til at forpligte den umyndige gælder det vel som Regel, at V.'s Retshandel for den umyndige uden videre forpligter denne, men ligesom V. slet ikke kan raade over den under Overformynderiet henlagte Formue, saaledes kan han heller ikke indgaa vigtigere eller usædvanligere Retshandler uden Overøvrighedens, i Norge Overformyndernes og Sorenskriverens eller Magistratens, Approbation; Kaution kan V. overhovedet slet ikke indgaa paa den umyndiges Vegne, ligesom han heller ikke kan ratihabere Pengelaan ydede den umyndige bag Værgens Ryg efter Fdg. 14. Maj 1754.

Naar Myndlingen er bleven mindreaarig eller den umyndige Pige gift, skal V. under behørig Redegørelse udlevere de Midler, han sidder inde med. Vederlag (Værgepenge) for sin Umag kan en V. regelmæssig ikke kræve; dog kan i Danmark Justitsministeriet, i Norge Overformynderiet sammen med Sorenskriveren eller Magistraten, bestemme et Vederlag ved større eller besværligere Værgemaal, især naar de medføre Bestyrelse af faste Ejendomme; derimod vil der naturligvis oftest i Testamenter være tillagt den testamentariske V. Vederlag, da Overtagelsen af denne Byrde er en frivillig Sag. For Bestyrelsen af den umyndiges Forhold skal Værgen aarlig aflægge Regnskab i Danmark til Skifteretten eller i Kjøbenhavn Overformynderiet, i Norge til Overformynderiet sammen med Sorenskriveren eller Magistraten. Den umyndiges Krav paa V. er privilegeret, og sammen med V. hæfte tillige Skifteforvalteren og Amtmanden i Tilfælde af Pligtforsømmelse, D. L. 3—17—32, N. L. 3—19—32.

II. Andre Værgemaal. V. for en umyndiggjort Person (se Umyndiggørelse) beskikkes af samme Øvrighed, som udnævner V. for umyndige, og han indtager ogsaa i det hele en lignende Stilling som den umyndiges V.; dog er hans Stilling over for Pupilautoriteterne noget friere ved Umyndiggørelse, dels fordi den umyndiggjorte, hvor Grunden til Umyndiggørelsen ikke er højere Grader af Sindssygdom, kan føre en vis Kontrol, dels fordi han i samme Tilfælde oftere sidder i en Virksomhed, som han kan fortsætte, blot under V.'s Bestyrelse. Naar han har en Hustru, tilkommer det nu efter dansk Lov om Formueforholdet mellem Ægtefæller af 7. Apr. 1899 § 14 altid den fuldmyndige Hustru at bestyre Fællesformuen i Forbindelse med V. Efter norsk L. 28. Novbr. 1898 kan Hustruen beskikkes til V. for Manden. Af andre særlige Værgemaal kunne nævnes, at der oftere beskikkes fast Lavværge for en Enke (se Lavværge), og at der ogsaa kan blive beskikket V. for myndige Personer, naar de ere forhindrede fra selv at varetage deres Tarv. Der kan saaledes udnævnes en V. under et Arveskifte for en fraværende (dansk Skiftelov 30. Novbr. 1874 § 14, for Norge's Vedk. Frd. 23. Aug. 1793 § 1) eller til at bestyre en forsvunden Persons efterladte Formue (jfr. dansk Frd. 11. Septbr. 1839 §§ 6 og 7, norsk L. 12. Oktbr. 1857 § 1). Derimod er der efter den ovennævnte danske Lov om Formueforholdet mellem Ægtefæller af 1899 og den norske Lov af 29. Juni 1888 ikke længer Tale om, at Manden skulde indtage en særlig Stilling som Hustruens V., idet efter disse Love Hustruens Myndighed i Formueforholdet er den samme som ugift Piges. Manden kan derfor nu kun efter særlig Beskikkelse være Kurator eller V. for hende, ligesom der naturligvis selv i saa Fald maa beskikkes hende en særlig V., naar det drejer sig om Afslutningen af en Retshandel, hvori Manden selv er interesseret. *K. B.*

Værgemaal se Værge.

Værgeraad se Tvangsopdragelse.

Væringer, Navn paa de Nordboer, der tjente den græske Kejser som Livvagt. Grækerne kaldte dem Varanger. Ordet er det samme som Varæger (s. d.), de slaviske Folkeslags gamle Navn paa Nordboer. Navnet antages opstaaet blandt de til Rusland indvandrede Nordboer (de egentlige »Russer«) som Betegnelse for deres vestligere Stammefrænder. Det synes oprindelig at betyde »den, der staar under særskilt Værn« (jfr. dansk vorned); rimeligvis have de nordiske Købmænd indtaget en særlig begunstiget Stilling hos deres østlige Stammefrænder. Snart optoge Slaverne Ordet som Fællesnavn for alle Nordboer, og fra dem vandrede Navnet videre til Grækere og Arabere, stadig som Folkenavn for Nordboerne. Hvad selve den nordiske Livvagt i Byzans angaar, da omtales den første Gang af græske Forfattere 1034; men det synes efter Sagaernes Ord sandsynligt, at Nordboerne allerede halvhundrede Aar i Forvejen begyndte at træde i den græske Kejsers Tjeneste. Hovedmassen af dem var uden Tvivl svenske; deres ejendommelige Vaaben var en tveægget Økse. Som bekendt var Harald Haardraade (s. d.) en Tid deres Høvding. Det var en V. fra Upland, der indhuggede Runeslangen paa Piræus-Løven (der 1687 førtes til Venezia). Fra 11. Aarh.'s Slutning bleve mange Englændere (baade af dansk og af angelsachsisk Herkomst) optagne blandt V., hvad der hænger sammen med Normannernes Erobring af England. Fra 13. Aarh.'s Begyndelse bleve Nordboerne sjældne Gæster hos den græske Kejser, og V. bestode til Slut kun af Englændere. Bekendte ere Fortællingerne om de nordiske Konger Erik Ejegod's og Sigurd Jorsalafar's Besøg hos den græske Kejser; Erik holdt en Tale til Væringerne og opfordrede dem til at tjene Kejseren tro. Endnu i 12. Aarh.'s Slutning holdtes Forbindelsen med Norden vedlige; thi det fortælles, at V. i Myklegaard (s. d.) glædede sig ved Rygtet om Absalons store Sejr over Bugislav (1184). Ogsaa adskillige nordiske Del-

tagere i det tredje Korstog lagde Vejen om ad Byzans. (Litt.: Vilh. Thomsen, »Ryska Rikets grundläggning genom Skandinaverna« [Stockholm 1882]). *J. O.*

Værk 1) d. s. s. Smerter. — 2) Pillet Tovværk imprægneret med Tjære. Det bliver herved let irriterende for Huden; benyttes til Omvikling af betændte Led eller til at lægge paa Huden ved reumatiske Lidelser. *Lp. M.*

Værk, opplukket Tovværk, benyttes navnlig til Kalfatring som Tættemiddel. *F. W.*

Værkbly, sølvholdigt Bly, hvis Sølvindhold udskilles ved Afdrivning (se Afdrivning, Bly og Sølv). *F. W.*

Værkbænk, Bord af svære Planker af Eg eller Bøg, ved hvilket den Arbejder i Metal, som kaldes Bænkarbejderen, arbejder. V. er for at faa godt Lys anbragt langs Vinduesvæggen og kan være fortløbende langs denne. Paa Forsiden, der vender ind mod Værkstedslokalet, ere Skruestikkerne anbragte. Værkbænkhøjden er gerne lidt større end almindelig Bordhøjde. Paa V. henlægger Arbejderen Værktøjet og Arbejdsstykket. *F. W.*

Værkhellighed se Gode Gerninger.

Værkmester, nu ofte kaldet Værkfører, den Funktionær, som forestaar Arbejdet i en Fabrik i teknisk Henseende. *F. W.*

Værksleje (*locatio conductio operis*), et Systemudtryk for en Kontrakt, hvorved den ene Part (Arbejderen, Entreprenøren, Værkmesteren) forpligter sig til for den anden (Arbejdsherren, Værksherren) at udføre et Værk, et Arbejdsresultat mod Vederlag, f. Eks. Opførelsen af en Bygning paa Bygherrens Grund, Udgravning af en Grund, Forfærdigelse af et Møblement, Trykning af et Værk, Bjærgning af et Skib, Transport af Gods eller Personer etc. Undertiden udskiller man fra V. under Betegnelsen Entreprise saadanne Kontrakter, i hvilke der ikke er lagt Vægt paa, at Arbejderen (Entreprenøren) selv personlig skal udføre Værket, men en skarp Grænse mellem Entreprise og egentlig V. kan dog ikke opstilles. Særlige Regler om dette Forhold i Alm. ere ikke givne i dansk eller norsk Ret, og det er derfor de alm. Kontraktsregler, der her ere anvendelige med de af Forholdets særlige Natur paabudte Lempelser; særlige positive Regler ere her kun givne om enkelte Underarter af V., saaledes navnlig om Fragtkontrakten — særlig i Søretten — (se Fragt og Fragtkontrakt), Bjærgningskontrakten (se Bjærgning) og Forlagskontrakten (s. d.). Kontrakten om V., der ofte vil blive opsat skriftlig, og til hvis Indgaaelse der fra begge Sider kræves Fuldmyndighed, paalægger Entreprenøren at yde det aftalte Arbejdsresultat i rette Tid. For saa vidt Tvivl opstaar om de Egenskaber, Værket skal have, maa ban forhandle derom med Arbejdsgiveren, og selv om han ofte maa have en udstrakt Frihed til at vælge Midler og Fremgangsmaade ved Arbejdets Udførelse, maa han dog i mange Tilfælde være henvist til at rette sig efter Værkherrens, f. Eks. Bygherrens Anvisninger, forudsat, at de ikke paaføre ham større Udgifter og Arbejde end hjemlet efter Kontrakten. Hvor kort eller lang Tid Entreprenøren er om Arbejdet, er Værksherren uvedkommende, blot det leveres i rette Tid og i forsvarlig Stand; ligeledes kan Entreprenøren ogsaa ofte frit overlade ikke blot Arbejdets rent manuelle Udførelse, men ogsaa en Del af Tilsynet med dette til andre. Arbejdsherrens Pligt til at betale indtræder regelmæssig først ved Arbejdets Fuldførelse, men da ogsaa straks ved Afleveringen; afbrydes Arbejdets Fuldførelse ved Entreprenørens Død, eller ved at Arbejdsherren kræver det standset, maa der dog tilkomme Entreprenøren eller hans Bo Godtgørelse for den ydede Arbejdsværdi. Omvendt kan naturligvis Værksherren kræve Erstatning eller Afslag i Betalingen, naar Arbejdet ydes for sent eller i uforsvarlig Stand, og dette maa tilskrives Entreprenørens eller hans Folks Forhold. For Hindringer som Strike og Lock-out vil Kontrakten regelmæssig udelukke Erstatningspligt for Entreprenøren, ligesom Kontrakten ogsaa ofte vil fastsætte bestemte Pønalstipulationer for det Tilfælde, at Arbejdet ikke fuldføres i rette Tid. *K. B.*

Værkstedsfund kaldes ofte og kaldtes navnlig tidligere saadanne Bopladsfund fra Stenalderen, ved hvilke Mængden af tildannet Flint og Affald fra Flinttilhugningen er særlig fremtrædende. *H. A. K.*

VærkstedSSkib, i Reglen et ældre, udrangeret, men rummeligt Orlogsskib, i hvilket er indrettet Værksteder, hvor saadanne mindre Havarier, der ikke medføre Dokning eller andre omfattende Foranstaltninger, kunne udbedres. Eskadrer, der tage Station paa Steder, som ligge fjernt fra deres Basis (en Orlogshavn), medføre som oftest eet eller flere V. *C.L. W.*

Værkstykke d. s. s. Arbejdsstykke.

Værktøj, Redskab, hvorved Tildannelse af en Genstand, Værkstykket eller Arbejdsstykket foregaar. Til V. kan regnes Redskaber til at fastholde, maale o. s. v., men i daglig Tale forstaas ved V. navnlig saadanne, som ere formgivende: Hammer, Knibtang, Økse, Sav, Høvl o. s, v. V. føres, som de anførte, ofte direkte med Haanden af Haandværkeren, i adskillige Tilfælde dog med Hjælp af en Stilling som mange Bor; naar Arbejderens Rolle derved indskrænkes til at stille V. ind og afgive Drivkraft dertil, er Overgangen sket til Værktøjsmaskiner (s. d.). Til Brug i Huset har man det saakaldte kombinerede V., tit af amerikansk Oprindelse, som forener adskillige V.'er i sig, saasom Hammer, Tang, Økse, Sav, ofte unægtelig paa Bekostning af det enkelte V.'s Brugbarhed. Fabrikation af V. er en speciel Industrigren, som spiller en stor Rolle f. Eks. i Tyskland i Westfalen, Schlesien, Thiiringen og Sachsen. Angaaende de enkelte V. henvises til Specialartiklerne. *F. W.*

Værktøjsmaskiner, Maskiner til mekanisk Forarbejdelse af faste Legemer ved et passende Værktøj. Arbejdet foregaar ved, at Stykket føres mod Værktøjet eller dette mod Stykket, og besørges af V. selv, der ogsaa sørger for, at Bevægelsen er ganske bestemt, saaledes at intet er afhængigt af Tilfældighed og Arbejderens Dygtighed. V.'s drivende Kraft kan være Haandkraft, men er i større Fabrikker Vandkraft, Dampkraft eller Elektricitet. Den ældste V., Drejebænken, kendtes allerede i Oldtiden, men det er

det 19. Aarhundrede, som har givet V. en end ikke anet Udvikling. Medens de større Værksteder mere og mere lægge sig efter Specialmaskiner, anvendes i de mindre **Universal-V.**, som paa samme Stilling have flere V. forenede. Ved **direkte** V. forstaas **saadanne**, der ere forenede med Motorer, medens almindelige V. drives gennem en Transmission; dette fandt tidligere kun Sted med de største V.; efter at elektrisk Drift er bleven almindelig, forekomme ogsaa mindre V., forbundne med Elektromotorer. I Aarene 1870—85 overgik de amerikanske V. alle andre, hvilket kan begrundes paa Haandarbejdets Kostbarhed i de forenede Stater. Nu udføres gode V. næsten overalt. Der er ingen skarpe Grænser mellem Værktøj og V. Angaaende de enkelte V. henvises til Specialartiklerne. *F. W.*

Værlinger (*Emberizidae*) kaldes en stor Gruppe af Spurvefugle nær beslægtede med Finkerne (*Fringillidae*), hvilke de ligne i Udseende og Levevis; de adskille sig fra dem ved Næbbets Bygning, idet Undernæbbet er vinklet, bøjet stærkt nedad i den bageste Del, medens det lige Overnæbs Rande ere bøjede indad. Paa Ganen findes en Benknude. Æggene have en ejendommelig Tegning, idet de have snirklede, haarlignende Pletter. V. leve mest i de tempererede og kolde Egne, høre særlig hjemme i Europa og det nordlige Asien; i Nordamerika findes nogle Slægter, medens de helt savnes i det østlige Asien og den australske Region. Føden bestaar væsentlig af Frø, medens **Ungerne** fodres med Larver. De deles i forskellige Slægter, af hvilke den største **Emberiza** omfatter ca. 60 Arter. Hertil hører: Gulspurven (E. citrinella L.) af Størrelse som en **Graaspurv**; Navnet har den af den overvejende gule Farve, som navnlig fremtræder pragtfuldt hos Hannen i Parringstiden; hele Hovedet og Undersiden ere da smukt lysegule med smaa mørke Pletter. Oversiden er mørkere med større Pletter, Bagryg og Overhaledækfjer rødbrune. Hos Hunnen og de unge Fugle samt i Vinterdragt er det gule mere blandet med mørkere **Længdepletter**. Gulspurven yngler i det meste af Europa og en Del af Asien; i Norge findes den overalt, selv i de nordligste Egne, i Danmark er den udbredt over hele Landet, er uden Sammenligning en af de allerhyppigste Fugle. Den yngler i Krat, lave Bevoksninger af Løv- og **Naaletræer**, Haver, Hække, kort sagt overalt, hvor der findes Buske. Sangen, der bestaar af en, nogle Gange gentagen, kort Tone efterfulgt af en længere og højere, høres fra i Februar til ind i August, fra Daggry til langt ud paa Skumringen. Reden anbringes lavt i Buske, de 4—5 Æg have graalig Bundfarve med spredte, rødbrune Pletter; den yngler 2 Gange aarlig. Medens Fuglene om Sommeren altid holde sig i umiddelbar Nærhed af Yngleplads, samles de om Efteraaret i Flokke, der Dagen igennem søge Føde paa Markerne, ved Frost og Sne ofte ved beboede Steder; ved Bondegaardenes Stakke kunne de findes i Hundredevis.

Gulspurv (*Emberiza citrinella*).

Hortulanen (2?. *hortulana* L.) af Størrelse som foregaaende med rødlig Underside, graat Hoved og brunlig Overside med mørke Pletter. H. har en ejendommelig Udbredelse, idet den er hyppig i Syd- og en Del af Mellemeuropa, i Danmark kun træffes sparsomt under Trækket, medens den yngler almindelig paa den skandinaviske Halvø, i Norge helt op i Finmarken. Den holder sig mest paa aabne Steder med spredte Buske; Reden anbringes lavt i Buske. Sangen er en temmelig kort, ensformig Strofe. Berømmelse har H. faaet paa Grund af dens lækre Kød; allerede paa Romernes Tid stod den i Anseelse herfor, fangedes i Mængde og fortæredes efter at være bleven fedet.

Rørværling, Rørspurv (norsk ogsaa Sivspurv) (*E. schoeniclus* L.) er lidt mindre end **Gulspurven**; Hannen har i Parringsdragten sort Hoved og Hage, er paa Undersiden og **Bagryggen** hvidgraa, medens Ryg og Vinger ere brunlige med mørke Pletter; i Vinterdragten er Hovedet graabrunt og alle Farverne mere udviskede, den ligner paa denne Tid Hunnen og den unge Fugl. R. bebor det meste af Europa, findes i Norge til op i Finmarken, men næsten altid i Fjældegne, medens den ellers oftest holder sig til det flade Land. I Danmark yngler den i de fleste Egne, dog sjældent i stort Tal. Moser bevoksede med Rør og Siv ere dens Opholdssteder, og den færdes behændig mellem Rørene 5 livlig Bevægelse, lader ret flittigt høre sin Sang, der minder lidt om Gulspurvens. Reden anbringes skjult paa Jorden under en Busk, Æggene have gulgraa Bundlarve med tætte, mørke Pletter. R. er en Trækfugl, der ofte kommer allerede i Marts.

Kornværlingen (**Kornlærke**, Englærke, Bomlærke, Skræplærke, Stritte, norsk: Kornspurv) (*E. miliaria* L.) minder i Størrelse og Farve om Lærken. Paa Oversiden er den brungraa med sorte Længdepletter, paa Undersiden hvidlig med smaa Længdepletter, der sidde tæt sammen paa Struben. K. lever i det meste af Europa og de tilgrænsende Dele af Asien samt Nordafrika. I Norge yngler den kun paa ganske enkelte Steder i Landets sydvestlige Del, i Danmark er den overalt i det dyrkede Land en almindelig Fugl, velkendt langs Landevejene, hvor den sidder i Vejtræerne eller paa **Telegraftraadene**; det er en plump og træg Fugl, der Aaret igennem holder sig i samme Egn; Sangen, der i Bygning ligner Gulspurvens, men er klangløs, høres fra det tidligste Foraar. Mellem højt Græs anbringes Reden meget skjult paa Jorden. Æggene ligne Gulspurvens, men ere meget større. Efteraar og Vinter flokkes Fuglene og holde til paa Marker og ved Gaarde ofte i Selskab med andre frøædende Fugle.

Ofte regnes til een eller flere særlige Slægter (*Calcarius Plectrophanes*) nogle V., der udmærke sig ved en lang Klo paa Bagtaaen. Hertil hører Sneværlingen (**Snefugl**, Snespurv;

norsk ogsaa Snetiting) (*E. nivalis* Z.), saa stor som en **Graaspurv,** med en broget efter Køn og Alder yderst forskellig Dragt. I Parringsdragt har Hannen sort Næb og Fødder, er hvid paa Hoved og Underside, sort paa Ryggen; de yderste Styrefjer ere hvide, de inderste sorte, medens Svingfjerene ere sorte og hvide ligesom deres Dækfjer. Hunnen er paa Hovedet og hele Oversiden sort med graa Fjerkanter og har ikke den rene hvide Farve paa Vingen. Vinterdragten, i hvilken de altid ses i sydligere Egne, er vidt forskellig, gullighvid paa Undersiden, paa Oversiden brunlig med mørke Pletter, medens Ungerne i første Dragt atter have et meget afvigende Udseende, ere graa paa Undersiden, blaagraa ovenpaa. S. er en cirkumpolær Art, der yngler i alle arktiske Egne saa højt, som Mennesker ere trængte frem. I Europa yngler den i det nordlige Rusland og paa den skandinaviske Halvø, hvor den i Norge træffes overalt i de nordlige Egne og paa Højfjældene i Landets sydlige Del. Om Vinteren drager den mod Syd til langt ned i Tyskland, træffes i strenge Vintre flokkevis i Danmark, hvor den mest holder til ved Kysten og paa de jydske Heder. Sangen, som den oftest lader høre fra en Klippeblok eller i Flugten, er ret afvekslende og opliver de døde Egne, hvor S. yngler. Reden anbringes mellem Sten eller i en Klipperevne. Efter Yngletiden flokkes Fuglene og strejfe omkring efter Føde i nogen Tid, før de drage mod Syd.

Laplandsværlingen (Sporeværling, Stenlærke, norsk: Lapspurv) (E. *lapponica* L.) er lidt mindre end foregaaende. Hannen er i Sommerdragt rødgraa paa Undersiden, paa Oversiden brunlig med mørke Pletter, medens Hoved og Forhals ere sorte og et rustrødt Baand gaar tværs over Nakken; i Vinterdragten faa de sorte og røde Fjer graabrune **Kanter**; de unge Fugle have en uanselig, brunlig Farve med mørke Pletter paa Oversiden. L. har omtrent samme Udbredelse som foregaaende, men gaar ikke saa højt mod Nord. I Norge yngler den i Finmarken og i ringe Tal paa de sydlige Højfjælde, **drager** om Vinteren Syd paa og træffes da jævnlig i Tyskland, meget sjældent i Danmark. S. bebor øde, sumpede Egne bevoksede med lave Buske; Reden anbringes skjult paa Jorden ved en Tue; Æggene ere af mørkere Farve end de fleste andre Værlingers. I Adfærd minder L. om Lærken, løber som denne om paa Jorden og søger Føde og synger som den hævende sig Luften; Sangen udmærker sig ved nogle ualmindelig smukke og kraftige, metalklingende Toner.

I det østlige Europa leve nogle andre Arter, hvoriblandt D værg værlingen (*E. pusilla* Pall), en smuk lille Fugl med sort og rødt Hoved. *O. H.*

Varmland, Vermland, Landskab i den vestlige Del at Mellemsverige eller Svealand, grænser mod Nordøst til Dalarne, mod Øst til Vestmanland og Nerike, mod Syd til **Vestergötland,** Vänern og Dalsland samt mod Vest til Norge. Arealet er 18,200 □ Km. Land og 1,867 □ Km. Vand eller i alt 20,067 □ Km. med (1900) 255,142 Indb. eller 13 pr. □ Km. Heraf høre 744 □ Km. med 14,500 Indb. til Orebro Län, og Resten udgør V.'s Län (s. d.). V. har i Hovedsagen Form af en Trekant, hvis spidseste Vinkel peger mod Nord. Lidt N. f. V. deler Bjærgdraget paa Grænsen af Norge og Sverige, der ogsaa her hyppig benævnes Kølen, sig i to Grene, af hvilke den ene fortsætter Rigsgrænsen mod Sydvest og danner Vandskel mellem Glommen's og Vänern's Strømomraader, medens den anden gaar mod Sydøst under Navn af Dalfjældet og udgør Vandskellet mellem Dalelven og Klarelven. V. kan bestemmes som Landet mellem disse to Bjærgdrag. Fra disse udgaa dog flere Forgreninger, der skyde sig ind i V. og skille dette Landskabs forskellige Dalstrøg. Som Helhed gaa disse fra Nordvest til Sydøst eller i samme Retning som Elvene. I den nordlige Del af V. ligger Bjærgplateauet 6—700 M. o. H., medens det i den mellemste Del kun naar 3—350 M. Enkelte Toppe hæve sig dog noget højere. Et af V.'s Bjærgdrag fortsætter sig ud i Vanern, først som Halvøen Värmlandsnäs, derpaa som den undersøiske Ryg, der gaar tværs over Søen til Kållandsøen og Kållandshalvøen mod Syd. Undergrunden dannes overalt i V. af arkæiske Bjærgarter som Gnejs, Granit og Hyperit, blandt hvilke Gnejsen er fremherskende. Den er dels graa, dels rød og jærnholdig. Hist og her forekommer Glimmerskifer, der ved Glafva brydes og anvendes til Tagsten. Hyperit, der er en Slags Gabbro, danner i det mellemste V. flere høje og skovklædte Bjærge, der i høj Grad bidrage til at forhøje Landskabets Naturskønhed. Porfyragtig Hälleflinta og Lerskifer forekomme enkelte Steder, og V. f. Karlstad findes en marmoragtig Kalksten, der er særdeles anvendelig til Bygningsbrug. Af Jærnmalm har V. rige Forekomster, der udnyttes, og af hvilke fremhæves Persberg, Nordmark, Taberg og Långban. Det sidstnævnte Sted er desuden af Vigtighed, fordi der findes flere sjældne Mineraler. Overfladedannelserne ere i V.'s højere Egne Morænegrus eller -sand og i de lavere Moræneler. Syd paa forekommer desuden lagdelt Istidsier. Og flere Steder findes Tørv i Masse. V. er overordentlig rigt paa Søer og Elve, hvilke sidste her nævnes fra Vest til Øst med de Søer, de gennemstrømme. Upperudselven passerer Søerne Foxen, Store Le, Østre og Vestre Silen samt Lelången; Byelven gennemstrømmer Store Gla og den 111 □ Km. store Glafsfjord, og Borgviks- og Malsjo Elvene danne Afløbet for Søen Värmelen. Endvidere nævnes Norselven med de 137 □ Km. store Frykensøer og Rottnen, Klarelven med Visten, de tre mindre betydelige Alsterselven, Varnan og Visnumsån samt længst mod Øst Svartelven eller Letelven med Søerne Möckeln og Skagern. V. staar i klimatisk Henseende paa Overgangen mellem et Øklima og det mere kontinentale Klima, der er herskende i det østlige Sverige. Henved $^4/_5$ af Arealet er endnu dækket af store Skove, der navnlig i det vestlige V. ere saa godt som eneherskende, medens man mod Syd træffer en Vekslen af jævnt Agerland og skovklædte Højder og mod Øst desuden ikke faa nøgne Bjærghøjder. V. har Ry for at være et af Sverige's smukkeste Landskaber, og særlig omkring Glafsfjorden og i Fryksdalen træffer man Egne af stor Naturskønhed.

Befolkningen taler en Dialekt, der regnes til den mellemsvenske Gruppe, men som i mange

Henseender nærmer sig de østnorske Mundarter. Värmlændingen har i Sverige Ry for Fredsommelighed, Ærlighed og Arbejdsomhed, og han søger hyppig til andre Egne af Landet for at skaffe sig midlertidigt Arbejde. Desuden har der i de senere Tiaar og særlig i 1880'erne fundet en anselig Udvandring Sted fra V. En Befolkning af særlig Art vare de Finner, der i det mindste fra sidste Halvdel af 16. Aarh. have befolket Grænseegnene mod Dalarne og mod Norge (de saakaldte Finmarker), hvor de lige til vore Dage bevarede deres finske Sprog og Kultur. For en Menneskealder siden taltes endnu Finsk i mange Hjem, og der fandtes flere gamle Folk, der ikke kunde Svensk. Nu tale dog alle dette Sprog, og det finske Sprog samt de gamle finske Sæder og Skikke ere helt i Færd med at afløses af svenske. Naar man alligevel undertiden ser V.'s Finner opgivne til et Antal af 3,000, menes hermed blot, at saa mange have bevislig indvandrede finske Forfædre og ere mere eller mindre prægede heraf i Karakter, Skikke og Erhverv. — Landskabets Vaaben har paa Guldgrund en sort Ørn med rød Tunge. Om Næringsveje se Varmlands Lån og Orebro Lån.

Historie. V. eller Varmeland har Navn efter sine Indbyggere, der oprindelig kaldtes Vårmerne. Hovedmassen af disse maa antages at være udvandrede fra Vestergotland, og Sagnet fortæller om en Oluf Trätälja, som først anlagde Bygder i V. Rimeligvis har det været det rige Laksefiskeri i Elvene, der først lokkede til Bebyggelse; thi Landbruget naaede hverken i Oldtid eller Middelalder at faa nogen Betydning. Derimod opstod der tidlig en Bjærgværksdrift i Vårmlandsbergs eller, som det senere kaldtes, Filipstads Distrikt. V. regnedes i Middelalderen som et Landskab for sig, hvis Udstrækning sædvanligvis betegnedes med Udtrykket »fra Amn til Eda Skov«, og som omtrent omfattede det nuværende V. med Undtagelse af Nordmarks Herred, der først i Midten af 16. Aarh. blev forenet med V. Dette synes endogsaa at have haft sin egen Lov, der imidlertid maa antages i Hovedsagen at have været identisk med Vestgöteloven. Landskabet var dog saa ubetydeligt, at dets Lagmand ikke deltog i Kongevalget, og Kongens >Eriksgata« gik heller ikke igennem V., men han aflagde i Skara Eden for >alle Vestgöter og Värmer«. I gejstlig Henseende hørte V. til Skara Stift indtil 1580, da Hertug Karl udskilte V. samt Vadsbo og Valla Herred i Vestergötland under en Superintendent i Mariestad, som 1646 flyttedes til Karlstad. 1658 kom de to nævnte Herreder tilbage til Skara Stift, og Karlstad Stift fik Dalsland i Stedet. I den senere Middelalder lod Kongerne V. regere af Fogderne paa Edsholm, senere paa Agneholm Slot; men da disse faste Slotte vare ødelagte under Engelbrekt Engelbrektson's Opstand, deltes V. i et Vester- og et Østersyssel. Fra 1568 stod V. tillige med Södermanland og Nerike under direkte Bestyrelse af Hertug Karl (den senere Karl IX), og hans Regering blev af stor Betydning for V. Talrige ny Bygder og Brug anlagdes, Bjærgværksdriften fremmedes, og der anlagdes Byer som Karlstad (1584) og senere Filipsstad (1611). 1611—22 styredes Hertugdømmet af Karl IX's Søn, Karl Filip, og efter dennes Død af en Statholder. Med en kortere Afbrydelse udgjorde V. og Nerike 1634—1779 et eget Len under en Landshøvding i Örebro; men sidstnævnte Aar oprettedes af største Delen af V. Karlstad's eller V. Län, medens Nerike og Karlsskoga Bergslag blev til Orebro Län. Som Grænselandskab har V. lidt under de hyppige Krige mellem Sverige og den vestlige Nabo. Under Kong Albrecht's Regering i den senere Middelalder var V. endogsaa en Tid skilt fra Sverige og forenet med Norge. I den nyeste Tid har V.'s Natur og Befolkning tiltrukket sig særlig Opmærksomhed over hele Skandinavien, hvor den er bleven bekendt gennem Selma Lagerlöf's Digtning. (Litt.: Erik Fernow, »Beskrifning öfver Wårmeland« [1773—79]; F. Westling, >Hertig Karl's furstendömme« [Stockholm 1883]). *H.P.S.*

Varmlands Lan eller Karlstad Lan omfatter hele Vårmland (s. d.) med Undtagelse af det til Örebro Län hørende Karlsskoga Bergslag og grænser mod Vest til Norge, mod Nord til Kopparbergs Lån, mod Øst til Ørebro Lan og mod Syd til Vånern og til Elfsborg Lån. Arealet er 19,324 □Km., hvoraf 1,774 □Km. ere Vand, og Indbyggerantallet udgjorde (1900) 232,107 eller 14 pr. □ Km. Efter Beregning 1903 var det 253,981, og heraf boede 24,447 i Stæder og Kopinger. Bortset fra 1880'erne, da en stærk Udvandring fik Folkemængden til at gaa tilbage i Særdeleshed i Landdistrikterne, har Lenets Befolkning i 19. Aarh. været i jævn Vækst. 1805 talte den saaledes 135,810, 1840 189,611, 1865 249,649 og 1890 235,468. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug og Kvægavl, Skovbrug samt Jærn- og Trævareindustrien. Af det samlede Areal opgaves 1900 722 Hekt. at være Have, 204,044 Hekt. Agerland. 45,078 Hekt. naturlig Eng og 13,632 □ Km. Skov. Høsten angives for 1904 til 10,500 Hektoliter Hvede, 458,000 Hektoliter Rug, 13,600 Hektoliter Byg, 963,900 Hektoliter Havre, 3,000 Hektoliter Blandsæd, 5,700 Hektoliter Ærter og 940,200 Hektoliter Kartofler. Kvægbestanden udgjorde 21,350 Heste, 122,413 Stkr. Hornkvæg, 51,625 Faar, 3,752 Geder og 25,228 Svin. Af Kvæg og Kvægprodukter udføres aarlig en Del, og i de bedre Aar giver Lenets Kornavl tillige et lille Overskud. Af Tømmer udføres aarlig en stor Del, men særlig de mindre Lodsejeres Skove have været Genstand for stærk Rovdrift. Bjærgværksdriften er ikke ringe. Der fandtes 1905 33 Jærngruber, der sysselsatte 2,428 Arbejdere, og hvoraf frembragtes 80,662 Tons Svartmalm °g 4,999 Tons Blodsten til en samlet Værdi af 821,000 Kr. Desuden udvandtes en Del Manganmalm. Af Fabrikker fandtes i alt 599, der sysselsatte 11,940 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 40½ Mill. Kr. Af særlig Vigtighed vare Jærnstøberierne, de mekaniske Værksteder og Trævarefabrikkerne. Handelen fremmes ved et Jærnbanenet, der 1903 var paa 607 Km., hvoraf 169 Km. af den nordvestre Stambane tilhørte Staten. Handelsflaaden, der næsten udelukkende besejler Vånern og tilstødende Kanalveje, bestod af 36 Sejlskibe med 2,200 Tons og 66 Dampskibe med i alt 8,500 Tons. Omtrent Halvdelen af Tonnagen var hjemmehørende i Kristinehamn og Resten i Karlstad samt paa for-

skellige andre Lokaliteter. V. L., hvis Hovedstad er Karlstad, har desuden 2 Købstæder, Kristinehamn og Filipstad, 2 Kopinger, Arvika og Seffle, samt 87 Landsogne. V. L. deles i administrativ Henseende i 7 Fogderier og 19 Lensmandsdistrikter. I retslig Henseende hører Lenet under Svea Hofret og deles i 7 Domsager med 14 Herreder. De 7 Domsager falde i Hovedsagen sammen med Fogderierne. Yderligere hører V. L. til Karlstad Stift og udgør 7 hele samt Dele af 2 Provstier. Af Folkeskoler fandtes 1900 637, der i alt havde 740 Lærere og Lærerinder, og besøgtes af 37,524 Børn; det samlede Antal Børn i den skolepligtige Alder var 39,729. V. L. er oprettet 1779 (se Värmland). *ff. P. S.*

Värnämo, Vernamo, By i det sydlige Sverige, Jönköping's Len, ligger 66 Km. S. S. 0. f. Jonkoping ved Lagaån, der kort efter løber ud i Søen Vidostern. (1903) 1,045 Indb., V. har en Folkehøjskole og driver Tilvirkning af Møbler og Metalvarer. I alt fandtes der 1904 12 Fabrikker, der sysselsatte 252 Arbejdere og producerede for 1/2 Mill. Kr. aarlig. V. er et betydeligt Banecentrum. Det er et gammelt Markeds- og Tingsted, der dog først blev Handelsplads 1860. *ff. P. S.*

Værne Kloster se Rygge og Varna.

Værnepligt er den personlige Ydelse, som Staten kræver af sine Borgere i Retning af Krigstjeneste og Uddannelse til at kunne udføre denne. Dette Krav har til de forskellige Tider og i de forskellige Lande været yderst uensartet. Tilvejebringelsen af Hærene er dog i Hovedsagen sket efter et af følgende Systemer, nemlig 1) Krigerkasterne, 2) Opbudet, 3) Hvervningen og 4) Udskrivningen.

Krigerkasterne dannedes af Familier, hvis mandlige Medlemmer havde særlig Forpligtelse til at udføre Krigstjenesten. De fandtes i Oldtiden navnlig hos Inderne og Ægypterne, hvor de vare meget ansete. I nært Slægtskab med denne Form for Tilvejebringelsen af Tropper stode de gammelrussiske Korps Druschinerne og Strelitzerne samt Janitsharerne.

Opbud gjaldt enten alle vaabendygtige Mænd i Staten uden Hensyn til Alder, eller efter Omstændighederne kun en Del af dem efter Statsstyrelsens nærmere Bestemmelse. Der fandtes da i Alm. ingen eller kun en ringe Fredsformation, men Hærene dannedes først ved Krigens Udbrud. Denne Form for Hærenes Tilvejebringelse tyngede ikke paa Borgerne i Fredstid og stillede i kvantitativ Henseende Maksimum af Værnekraft til Raadighed. I den Tid, da alle førte Vaaben og Udfaldet af Kampen væsentligst afhang af den enkeltes Tapperhed, var Opbudet det fordelagtigste System. Det var derfor ogsaa den sædvanligste Form for Hærenes Tilvejebringelse i Oldtiden og den tidlige Middelalder, og var almindelig V. i Ordets videste Forstand. Senere i Middelalderen fremkommer i Forbindelse med det almindelige Opbud Lenspligten, der forpligtede Lensmanden til i Tilfælde af Krig at møde personlig til Tjeneste med et Følge, som Vederlag for det ham tildelte Len. Denne Form nærmer sig Hvervningssystemet, og Lensmandens Forpligtelse til personligt Møde faldt efterhaanden bort og reduceredes til at stille et vist Antal Mand efter Lenets Størrelse eller til i Stedet herfor at betale en Sum Penge. Denne Lensmandens Pligt til at møde med eller stille et vist Antal Mand i Krigstid overførtes paa Provinser og Byer samt Ridderordener m. fl. og traadte i Stedet for det almindelige Folkeopbud, men ogsaa her kunde efterhaanden Forpligtelsen til at stille et vist Antal Krigere opfyldes ved Indbetaling af en Pengesum, for hvilken Fyrsterne da søgte at tilvejebringe Hærene. Opbudet har dog holdt sig gennem alle Tider lige til de seneste, idet Staterne under kritiske Forhold, naar de regulære Tropper vare opbrugte eller til Stede i for ringe Mængde, ere skredne til Masseopbud.

Hvervningssystemet gaar ud paa at skaffe Tropper gennem Hvervning, idet man mod Betaling for en vis Tid antager frivillige til Tjeneste. Et saadant System generer Erhvervslivet mindst, giver i Reglen lang Tjenestetid og derfor god Uddannelse. Saadanne Troppers Moral er imidlertid hyppig slet, Systemet er dyrt, og det er navnlig under Krig vanskeligt at faa Erstatning for Afgang. Lejede og hvervede Tropper forekomme allerede i de ældste Tider, saavel i Ægypten som hos Jøderne og i Grækenland, og her navnlig i Athen og Theben. I Rom komme de først frem under Marius. I Middelalderens Begyndelse findes den Art Tropper kun i de fyrstelige Livgarder, men senere blive de meget almindelige. I England ser man dem først i 13. Aarh., i Tyskland ere de i størst Udvikling under Trediveaarskrigen. Ved Indførelsen af de staaende Hære i 17. Aarh. ordnes Hvervningen, der i Hovedsagen havde været overladt Enkeltmand, efterhaanden af Staten. Man gjorde sig Umage for væsentligst at hverve blandt Landets egne Børn og gik efterhaanden over til Tvangsrekrutering, idet man forpligtede de forskellige Provinser til at stille et vist Antal Mand til Hvervning. Senere, til forskellige Tidspunkter i de forskellige Lande, forlod man delvis eller ganske Systemet og gik over til den nu almindelige Form:

Udskrivningen. Begge Systemer gik i lange Tider jævnsides, idet dog Hvervningen mere og mere træder i Baggrunden, og Udskrivningen bliver den langt overvejende Form for Tilvejebringelsen af Hærene. Hvervning findes nu kun enkelte Steder i større Udstrækning, saaledes i England.

I Frankrig indførtes den tvungne Udskrivning 1793 °g 1 fald Udstrækning, idet alle vaabendygtige unge Mænd skulde indkaldes til Tjeneste for at uddannes. Ganske kort Tid efter modificeredes dog Systemet ved Indførelsen af Stillingstilladelsen, der gav den udskrevne Ret til i Fredstid at stille en anden i sit Sted. Dette medførte, at gamle uddannede Soldater lode sig købe til at forblive til Tjeneste i lange Tider. Man fik herved bevaret for Hæren en stor Del uddannede Folk, men den store Mangel ved Systemet var, at alt Mandskabet ikke blev uddannet, saaledes at man under Krig ikke fik den fornødne Reserve af uddannede Folk, hvilket blev skæbnesvangert for Frankrig, da Krigen kom 1870. Stillingstilladelsen blev dog indført i de fleste europæiske Stater, da man nærede Frygt for, at det civile Erhverv skulde lide, saafremt man under Krigsforhold indkaldte alle vaabendygtige Mænd.

Kun Preussen, der 1813 indførte den tvungne Udskrivning, tillod ikke, at man stillede for sig. Da Krigen 1866 havde vist, at man uden Fare for Erhvervslivet kunde stille de store Hære paa Benene, fulgte de andre Stater — dog ikke England — Preussen's Eksempel og have nu almindelig V. uden Stillingstilladelse. Hensynet til de store Udgifter, som Uddannelsen af Nutidens Massehære foranledige, og tillige i nogen Grad humane Hensyn, der paa Forhaand fritage visse Folk for V., har bevirket, at man ikke alle Vegne indkalder til Uddannelse eller fuld Uddannelse i Fredstid alt det som tjenestedygtigt udskrevne Mandskab, men aarlig kun et ved Lov nærmere fastsat Antal, der da udtages ved Lodtrækning blandt de udskrevne, idet de øvrige enten kun indkaldes til en kortvarig Uddannelse eller først i Krigstid. Ved Indførelsen af de staaende Hære og den tvungne Udskrivning er Byrden, der paalægges Befolkningen i Retning af personlig Ydelse i Fredstid, vokset. Denne Ydelse — Tjenestetiden i Fred — har varieret stærkt og er i det hele og store, efterhaanden som Kulturen er stegen, bleven kortere. I mange Hære er den dog endnu 2—3 Aar. Nutidens Taktik og Nutidens Vaaben kræve en grundig Uddannelse, da der stilles store Fordringer til den enkelte Mand i Krigen. Det kan ikke forsvares at føre mangelfuldt uddannede Tropper i Kamp, og Historien lærer noksom, at man kun kan naa Maalet med vel uddannede og vel disciplinerede Tropper. Den Alder, i hvilken V. begynder, er forskellig i de forskellige Stater, ligesom den Aarrække, i hvilken den værnepligtige ordentligvis staar til Raadighed for Staten i Tilfælde af Krig.

I Danmark paahvilede V. indtil 1849, da den almindelige V. med Stillingstilladelse indførtes, kun den uprivilegerede Landbostand. 1867 afskaffedes Stillingstilladelsen, og alle som tjenstdygtige udskrevne indkaldtes til Uddannelse. I dette Forhold skete der ved Tillægsloven til Hærloven 1894 en Forandring, idet det Antal tjenestedygtige, der aarlig skulde indkaldes, fikseredes. Danmark kom derved ned til en relativ meget ringe Udskrivningsprocent. En betydelig Del af Landets Værnekraft gaar herved tabt, og Landet har kun i uegentlig Forstand almindelig V., idet et relativt meget stort Antal udskrevne fritages for Uddannelse gennem Lodtrækning.

Ifølge Værnepligtsloven af 6. Marts 1869 er enhver Mand, der har dansk Indfødsret, V. undergiven, dog ikke de, der ere fødte paa Island, Færøerne eller de danske Besiddelser uden for Europa, saa længe de ikke erhverve fast Hjem i Landet. I Loven findes desuden en Bestemmelse om, at enhver dansk Undersaat uden Hensyn til, om han endnu ikke har paabegyndt Aftjeningen af sin V. eller har udtjent, skal være pligtig til, naar Landet udsættes for fjendtligt Overfald, paa Kongens Opfordring eller paa Opfordring af den, som Kongen bemyndiger dertil, at gribe til Vaaben eller udføre den Tjeneste, hvortil han maatte blive bestemt. V. kan i Danmark opfyldes enten i Hæren eller Søværnet efter opnaaet 18 Aars Lægdsrullealder (den Alder, ved kommende har fyldt ved Kalenderaarets Begyndelse). Pligtig til at møde til Bedømmelse paa Session er enhver værnepligtig, der i det Aar, for hvilket Sessionen holdes, opnaar 22 Aars Lægdsrullealder, idet der dog undtagelsesvis kan gives Udsættelse. V. varer i Danmark ordentligvis 16 Aar, af hvilke den værnepligtige staar 8 Aar i Linien og 8 Aar i Forstærkningen. V. aftjenes dels ved en første Uddannelse og dels ved senere Indkaldelser og Mønstringer, alt forskelligt i de forskellige Vaaben og Korps. *B. P. B.*

I Norge bestemte allerede Grundloven af 1814 almindelig V.; først lidt efter lidt gennemførtes dog denne helt ud, saaledes ved Love af 1854, 1866 og endelig L. af 3. Juni 1876, der helt gennemførte den almindelige V. ved at ophæve Stillingsretten, ophæve Reserven som Væbningsklasse, saa al Udskrivning foregaar til Linien, og ved at indskrænke Fritagelserne for V. i væsentlig Grad. Ved den senere Værnepligtslov af 16. Juni 1885, forandret ved L. af 26. Juni 1897, der indførte V. i Rigets nordlige Landsdele, hvilke hidtil havde været fritagne, og ved Love af 24. Apr. 1899 og 24. Marts 1903, der have forandret Aarsklasserne i Opbudene og Øvelsestiderne, er Tjenestetiden nu fastsat til 16 Aar, hvoraf de 6 første i Linien, de 6 næste Aar i Landværnet og de 4 sidste i Landstormens Opbud; Landstormens Forstærkningsafdeling omfatter enhver vaabenfør Mand, der ikke er ansat ved andet Opbud, fra det fyldte 18. til det fyldte 50. Aar. De værnepligtige udskrives i 22 Aars Alderen. V. udtjenes ved en første Uddannelse og ved senere Indkaldelse til Vaabenøvelser og Mønstringer, forskelligt efter de forskellige Vaaben og Troppearter. *N. S.*

Værnepligtige Officerer kaldes de Officerer, der ikke have Officersstillingen som Levevej, men som erholde en saadan Uddannelse under Aftjeningen af deres Værnepligt, at de kunne gøre Fyldest i den laveste Officerscharge. Nutidens Massehære gøre en saadan Uddannelse nødvendig, da det af økonomiske og andre Hensyn er umuligt i Fredstid at have det for Krigsforhold tilstrækkelige Antal Officerer som faste Officerer. I Danmark er Sekondløjtnanten, der ved sin Overgang i Forstærkningen faar Titelen Løjtnant, v. O. Han uddannes for Fodfolkets Vedkommende efter at have gennemgaaet Rekrutskolen paa en Centralskole, Sekondløjtnantskolen for Fodfolket. Ved de andre Vaaben paa Skoler, der oprettes ved Afdelingerne. Efter bestaaet Afgangsprøve kunne Eleverne udnævnes og antages til Tjeneste af Krigsministeriet paa I Aar ad Gangen. De, der ikke ønske Udnævnelse og Tjeneste, hjemsendes som Underkorporaler, indkaldes sammen med deres Aargang og udnævnes da ved Genindkaldelsen. Officerselever, der afgaa fra Officersskolens næstældste Klasse som bestaaet, udnævnes ligeledes til Sekondløjtnanter. Som Vederlag for god Tjeneste faar Sekondløjtnanten Orlovspenge, 600 Kr. for I og 900 Kr. for 2 Aars Tjeneste, og de have desuden fortrinlig Adgang til visse Bestillinger i Civiletaten. For at kunne blive optaget paa Hærens Sekondløjtnantskoler, efter at vedkommende Vaabens Rekrutskole er gennemgaaet, udkræves foruden god Optørsel og tilstrækkelige Evner og Anlæg for Tjenesten tillige, at vedkommende enten har bestaaet Adgangseksamen til Universitetet, den almindelige Forberedelseseksamen, Skolelærer-

eksamen eller en med disse ligestillet eller vanskeligere Eksamen eller at have bestaaet en ved Hæren afholdt Prøve, ved hvilken der kræves et saa stort Maal af Kundskaber, som kan antages opnaaet ved at have gennemgaaet en god Realskole. Til Uddannelse kan, saafremt det nødvendige Antal ikke frivillig melder sig, udtages Elever blandt de dertil bedst egnede af Aarets Rekruttilgang. *B. P. B.*

I Norge forlanges for Udnævnelse til Reserveofficer Gennemgaaelse af Krigsskolens nederste (etaarige) Afdeling, hvorefter Eleverne beskikkes til værnepligtige Sekondløjtnanter; de tilhøre Armeens forskellige Opbud i samme Antal Aar som for udskrevne Mandskaber bestemt og skulle i Fred tjenstgøre i det samme Antal Dage med en Tillægstjeneste i Løbet af deres Tjenestetid i Linien. Ved Overgang til **Landværnet** kunne de udnævnes til værnepligtige Premierløjtnanter; de til Landstormen overgaaede v. O. kunne beskikkes til Premierløjtnanter, Kaptajn eller Major. *N. S.*

Værnepligtige Underofficerer kaldes de Underofficerer, der ikke have Underofficersstillingen som Levevej, men som under Aftjeningen af deres Værnepligt modtage en saadan Uddannelse, at de kunne gøre Fyldest i den laveste Underofficerscharge. I Danmark er Korporalen, der ved Overgangen i Forstærkningen benævnes Underofficer i **Forstærkningen**, v. U. Angaaende Korporalens Forhold og Uddannelse s. d. *B. P. B.*

I Norge aftjene de v. U. Tjenestepligten som værnepligtige Korporaler i Linien, i **Landværnet** og Landstormen ogsaa som Underbefalingsmænd af højere Grader (Sergent, Furer, **Kommandersergent**). *N. S,*

Værnes Kirke i Stjørdalen er en vel bevaret Stenkirke fra Begyndelsen af 13. Aarh. **Taarnets** Tag, Vaabenhuset, Sakristiet og Kirkens Bjælkeloft hidrøre fra nyere Tid; ellers har Bygningen ikke undergaaet nogen Forandring. Grundrids **etc.** se Norge, Afsn. >Kunst< S. 585. (Litt.: N. Nicolaysen, »Norske Bygninger fra Fortiden« R. I. [Chra. 1860—66]). *K. F.*

Værneskat forudsætter i alle Tilfælde en i Princippet fastslaaet Værnepligt og lignes da paa saadanne Mænd i værnepligtig Alder, der helt eller delvis ere fritagne for Militærtjeneste. Da disse Personer hyppig ikke ere skattedygtige, overføres Skatten otte helt eller alternativt paa **Ascendenterne.** Visse Klasser af Personer, t. Eks. saadanne, der ere erhvervsudygtige eller fattige, ere dog efter Omstændighederne fritagne. V.'s Berettigelse er ingenlunde almindelig anerkendt. Der indvendes, at Skatten indeholder Farer for den almindelige Værnepligts Princip, at den bidrager til at undergrave Opfattelsen af Værnepligten som en national Ærespligt, at Tjenesteydelse og Skat ere to **inkommensurable** Begreber, at Kvinderne ere fri for denne Skat, men dog ikke aftjene Værnepligt. V.'s Tilhængere gøre derimod med nogen Ret gældende, at Værnepligten ikke alene betyder en personlig, men ogsaa en økonomisk Byrde, som ogsaa de, der blive fritagne for Militærtjenesten, skulle være med til at bære. V., der i forskellige Skikkelser kendes langt tilbage i Tiden, blev i sin moderne Form **gennemført** i Frankrig 1793 og findes nu bl. a. i Schweiz Frankrig og Øster rig-Ungarn.

I Schweiz bestaar V. i en aarlig Personalskat paa 6 frc. og et efter Formuens og Indtægtens Størrelse afpasset Tillæg, udgørende $1_{,50}$ frc. pr. 1,000 frc. Formue og $1_{,50}$ frc. pr. 100 frc. Indtægt. Formue paa indtil 1,000 frc. og Indkomst indtil 600 frc. ere fri. Forældrene hæfte for de Sønner, der ere mindreaarige eller bo i Hjemmet. Skatten varer til det 44. Aar; fra 32—44 Aar udredes dog kun Halvdelen af Skatten. Skatten tilfalder med Halvdelen de enkelte Kantoner, med den anden Halvdel et Militærpensionsfond.

Ogsaa i Frankrig sammensættes V. af et fast aarligt Beløb paa 6 frc. og et Tillæg, der udgør det tredobbelte af *contribution personelle et mobilière.* Her hæfte ogsaa Ascendenterne inden for visse Grænser for Skatten.

I Østerrig udredes V. inden for 14 Skatteklasser, under hvilke de værnepligtige indordnes under Hensyn til deres Erhvervs-, Indkomst- og Formueforhold. Skatten stiger fra 1 fl. i den laveste Klasse til 100 fl. i den højeste Klasse. Udbyttet af Skatten anvendes delvis til Bedste for Invalider og efterladte efter Personer, faldne i Krigen.

I Bayern og Württemberg har der en kort Tid været paalagt en V., der imidlertid bortfaldt ved disse Staters Optagelse i det tyske Rige.

Ogsaa i Danmark har der været Planer om Indførelse af en V. I Begyndelsen af 1870'erne, da Haffner var Krigsminister, lod han udarbejde et derpaa rettet Forslag, der dog ikke blev forelagt Rigsdagen og i den til Behandling af de danske Skatteforhold under 28. Marts 1900 nedsatte Kommission var der af Medlem I. C. Christensen udarbejdet Udkast til Lov om V. *C. T.*

I Norge har Spørgsmaalet om V. ligeledes ved flere Lejligheder været fremme ved Behandlingen af **Værnepligtsforholdene.** Et Regeringsforslag af 1900 til Lov om V. besluttedes af Stortinget 1901—02 henlagt. *N. S.*

Værneting, henført til en Person, vil sige den Ret, for hvilken et mod Personen i første Instans rettet Søgsmaal skal indbringes. Bortset fra de tidligere gældende Regler om privilegeret V. og de endnu gældende Regler om militært og gejstligt V. (se militær Ret og Provsteret) bliver det ensbetydende med Hjemting (s. d.).

Henført til en Sag betyder V. den blandt flere sideordnede Retter, ved hvilken Sagen i første Instans skal anlægges, og Hovedreglen er da denne, at enhver Sag (uden Hensyn til, hvor Sagsøgeren bor eller opholder sig) skal anlægges ved sagsøgtes Hjemting, d. v. s. ved Underretten i den Kreds, hvor sagsøgte ved Sagens Anlæg bor, eller i Mangel af Bopæl opholder sig, medmindre der er Hjemmel for Anvendelse af et af de saakaldte Undtagelses-V. Kredsen af disse er efterhaanden forøget, men er dog i dansk Ret endnu ikke tilstrækkelig omfattende til at tilfredsstille det praktiske Livs Krav. Som saadanne **Undtagelses** værneting maa særlig nævnes: fast **Ejendoms-V.**, idet Retstrætter, hvis umiddelbare Genstand er en fast Ejendom, **skulle** anlægges ved Underretten i den Kreds, hvor Ejendommen ligger; **Fornærmelses-V.**, idet private Straffesager kunne anlægges ved Gerningsstedets Ret;

Betalings-V., idet Sager angaaende kontraktmæssige Krav kunne anlægges paa det Sted, hvor Opfyldelse skulde ske, for saa vidt sagsøgte ved Sagens Anlæg, om end kun midlertidig, opholder sig i vedkommende Retskreds; endvidere Firma V., Regnskabs- eller Administrations-V., Arve-V., **Kontrasøgsmaal-V.**, Arrest-V. og de særlige i Sø- og Handelsretsloven hjemlede V. Ogsaa norsk Ret hjemler de fleste af disse **Undtagelses-V.** Derhos kan mærkes, at **Fornærmelses-V.** ogsaa anvendes i borgerlige Sager. — Det staar derhos to Parter frit for at **vedtage** V., d. v. s. vedtage, at Sagen kan anlægges ved en anden af de sideordnede Retter i første Instans end den, for hvilken den efter de ovennævnte Regler hører. Derimod kunne Parterne ikke vedtage at overspringe første eller anden Instans og gaa lige til Overret eller Højesteret. (Litt.: Nellemann, »Civilprocessens alm. Del« [3. Udg. §§ 61—64, Kbhvn. 1887]; Deuntzer, »Den danske Civilproces« [§ 12, Kbhvn. 1901]; **Munch-Petersen**, »Den danske Civilproces i Hovedtræk« [1. Afd. § 7, Kbhvn. 1906]; **Hagerup**, »Civilproces« I §33). *B. T.*

Værnskov kaldes saadan Skov, som i høje Bjærgegne skal sikre mod Jordskred, i Klitter mod Sandflugt og undertiden i Floddale mod Udskæring ved Oversvømmelser. Da Hovedsagen ved V. ikke er Vedproduktionen, men det, at Arealet altid bærer en saa vidt muligt fuldstændig Bevoksning, dyrker man almindeligvis V. i Plukhugstdrift med Foryngelse ved pletvis Selvsaaning og bruger haardføre, nøjsomme Træarter; V. er i adskillige Lande Genstand for særskilt Lovgivning, for saa vidt Staten ikke selv ejer den. *C. V. P.*

Ved V. forstaar norsk L. af 20. Juli 1903 »om V.'s Bevarelse og mod Skovødelæggelse« Skov, der skønnes at tjene til Værn mod Skred, **Elvebrud** eller Sandflugt eller til særlig Beskyttelse for anden Skov eller for bebygget Land, videre Grænseskov og Fjældskov, som paa Grund af sin Beliggenhed op imod **Højfjældet**, ud imod Havet eller højt mod Nord har saa liden **Væksterlighed**, at den skønnes at ville lægges øde, om den mishandles eller forhugges. Hvilke Skove der skulle betragtes som V., bestemmes af Herredsstyret, som derhos i Vedtægter, der stadfæstes af Kongen, fastsætter **Regler** for V.'s Behandling. Ogsaa for andre Skove kunne der paa lignende Maade fastsættes Vedtægter mod Skovenes Ødelæggelse. *H. S.*

Værtbundethed se Snylteplanter.

Værtskifte er det for flere Snyltesvampe karakteristiske Forhold, at de i visse Udviklingsstadier leve paa een, i andre paa en anden Værtplante. V. findes især hos Rustsvampe (s. d.); uden for denne Gruppe er det hidtil kun fundet hos *Sclerotiniaheteroica*, der snylter paa *Ledum palustre* og *Vaccinium uliginosum*. *F. K, R.*

Värälä, Värrälä, Verälä, Landsby eller Flække i det sydlige Finland, Nylands Len, ligger paa Bredden af Kymmene Elv og er bekendt fra Slaget ved V. 19. Maj 1790. I V. mellem begge Hæres Forposter sluttedes derpaa 14. Aug. s. A. den Fred, der gjorde Ende paa Krigen 1788—90 mellem Sverige og Rusland, og ifølge hvilken alt blev som før Krigen. *H. P. S.*

Værø, Herred, Lofoten og Vesteraalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Politimesterdistriktet af samme Navn), Nordlands Amt, 29 □ Km., hvoraf 0,5 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,160 Indb., altsaa ca. 41 Indb. pr. □ Km., udgøres af Værø Præstegæld med Værø og Røst Sogne. — Herredet er et fuldstændigt Ødistrikt, paa alle Kanter omgivet af Havet, mod Vest det norske **Hav**, mod Syd og Øst Vestfjorden (s. d.); det grænser mod Nord til **Flakstad**, det yderste Herred i **Lofoten's Øgruppe**, fra hvilken det adskilles ved den bekendte Malstrøm eller Moskenstrømmen (s. d.). Mellem de to Grupper af Øer omkring Værø (15,6 □ Km.) og Røst (3,6 □ Km.) ligger det 20 Km. brede **Røsthav**; i alt findes i Herredet ca. 350 Smaaøer samt en Mængde Holme og Skær. Sydligst ligger Øgruppen Røst, der opgives at bestaa af i alt 911 Smaaøer, Holme og Skær, af hvilke de største næst Røst ere Storfjeldet (1,1 □ Km.), Vedøen (0,19 □ Km.), **Trenyken** (0,4 □ Km.), **Stavøen** (0,8 □ Km.) m.fl. Medens Røstøen er lav, kun 11 M. o. H., ere de øvrige Øer høje og klippefulde; saaledes naar Storfjeldet 257 M., Vedøen 209 M. og Trenyken med sine udprægede Fjældformer 151 M. — Øgruppen om Værø bestaar af den i Nord liggende Klippeø Mosken (1,5 □ Km.) samt en Mængde mindre Øer og Skær; selve Værøen er af uregelmæssig Form og stærkt indskaaren. Den er opfyldt af høje og smalle **Fjældkamme**, der særlig mod Vest falde stejlt i Havet; de højeste Toppe ere **Maahornet** (440 M.), Maatuen (446 M.), Nordlandsnubben (456 M.) m. fl. — Elve eller Indsøer af Betydning findes ikke. Det opdyrkede Areal er lidet og findes sammen med den tætteste Bebyggelse paa Syd- og Østkysten af Røst og Værø samt delvis ved Nordkysten; desuden ere enkelte af de mindre Øer beboede. Gaardene ere **smaa**; nævnes kunne **Ystnes**, Hammer m. fl. paa Røst, Præstegaarden, Nordland, Maastad, Sørland m. fl. paa Værø; Røst Kirke, opført 1839, og Værø Kirke, opført 1799, ligge begge ved Øernes Nordside. — Korn avles ikke, væsentlig kun Potetes; der er adskillige gode **Beiter**, og Fædriften er derfor af Betydning. Skov findes ikke, og da der er knapt med Tørv, **maa** Kul og Ved indføres. Hovednæringsvejen er Fiskerierne, der foregaa Aaret rundt; der er paa Øerne flere Havne og Fiskevaer med Rorboder, og der deltager aarlig et betydeligt Antal Baade i Fiskerierne, hvis samlede Udbytte for 1901—04 varierede fra ca. 580,000 til 1,215,000 Kr.; paa Røst findes Tran-, Tareaske- og Guanoforretninger samt Trandamperier, og der er adskillig Handelsrørelse i Herredet. Af Betydning er ogsaa Fuglefangsten samt Indsamlingen af Æg og Dun fra **Fuglevarene**. — Havet omkring disse Øgrupper er strømhaardt, urent og farligt for **Sejladsen**; der findes 6 Fyr og Fyrlygter, sydligst det bekendte Skomvær Fyr. Vejanlæg findes ikke. **Vesteraalens** Dampskibsselskab underholder fra Svolvær Dampskibsforbindelse med Herredet, der tillige anløbes af enkelte gennemgaaende Router. Fra Sørvaagen ved **Lofotodden** er af Hensyn til Fiskerierne oprettet traadløs Telegrafforbindelse med Røst. (Litt.: A. **Helland**, »Lofoten og Vesteraalen« [Chra. 1897]). *N. S.*

Væselhale se Egernhale.

Væske (norsk), Skindpose, Taske.

Væsler. Af disse findes i Danmark og Norge

den store V. eller Hermelin eller Lækat (Røskat) og den lille V. eller Bruden (Snemus). Se Maar.

Vætt (ældre Form Vett), Vægt i Almindelighed. V. betyder ogsaa ifølge de islandske Fristatslove en Vægt af 40 Kg., noget, der har holdt sig indtil Nutiden, da V. skal være 50 Kg. Dog har denne Bestemmelse endnu næppe fuldstændig fortrængt den gamle Bestemmelse om V. som 40 Kg. Ved Vurdering af Jordejendomme i »hundreder paa landsvis« betyder V. ogsaa 20 Alen eller 40 Fiskværdier (se Hundrað). *B. Th. M.*

Vætte, i Nord. Betegnelse for et overnaturligt Væsen i Alm., bruges dog især om lysende Smaavæsener, der troes at færdes i Nærheden af Mennesker; opfattes dels som beslægtede med, dels rentud som de samme som Elverfolk (s. d.). »Vættelys« er Benævnelse dels paa Lysfænomener (Lygtemænd), dels paa Forsteninger. Børns Smaavabler opfattes som en Følge af, at V. har suget dem. *A. O.*

Vættelys se Belemnites.

Vættenyrer, Frøene af *Pusaetha,* som med de store oceaniske Strømninger føres ind til Nordeuropa's Kyster. *A. M.*

Vattern, Vettern, Sverige's næststørste og Europa's fjerdestørste Indsø, ligger i den mellemste Del af Sydsverige mellem Østergotland mod Øst, Vestergotland mod Vest, Nerike mod Nord og Småland mod Syd. V. har et Areal paa 1,899 □ Km., og dens Spejl ligger 88 M. o. H. Den danner et fra Nordnordøst til Sydsydvest gaaende langstrakt Bassin, der har en Længde af 128 Km. og en største Bredde af 31 Km. Længst mod Nord findes en Slags Skærgaard med talrige Holme, blandt hvilke de største ere Store og Lille Aspen samt Store og Lille Roknen. Noget sydligere ligge Klipperne Fjuk og Jomfruen, og i Søens sydligste Halvdel træffes den eneste større Ø, Visingsø (s. d.), der ligger paa en undersøisk Klipperyg, Getryggen. Ejendommelig for V. er den jævnt forløbende Kystlinie, der kun paa faa Steder brydes af mindre Indskæringer som Alsen og Kärrefjorden mod Nord samt Sandviken, Vårviken og Vadstenaviken mod Nordøst. Forholdet staar i Forbindelse med V.'s Dannelseshistorie, idet Søen paa lignende Vis som det døde Hav eller Tanganjika i Afrika er opstaaet ved Indsænkning langs Revner i Jordskorpen. At saadanne Forskydninger have fundet Sted, kan særlig tydelig iagttages langs Østkysten, hvor man t. Eks. ved Grenna og Omberg træffer stejle Skrænter, der ere at betragte som en Del af Revnens Østside. Tidspunktet for Forskydningerne bestemmes af Geologerne til at ligge efter Aflejringen af den prækambriske Visingsö-Gruppes Bjærgarter, men før de kambrisk-siluriske Lags Dannelse. Muligvis har der ogsaa langt senere fundet Forskydninger Sted, men Hovedforandringerne ere dog afgjort af den omtalte meget høje Alder. Nogle tilsyneladende umotiverede Bølgebevægelser, der undertiden ret pludselig kunne optræde i Søen med stor Voldsomhed, menes af nogle at foraarsages af endnu foregaaende Forskydninger, medens de af andre tilskrives undersøiske Tilløb. V.'s største Dybde træffer man mod Sydøst, hvor der mellem Visingsø og Grenna begynder en Rende, der strækker sig Sydvest paa og har en Dybde af 100—119 M. Den nordlige Del af Søen er ikke nær saa dyb; kun et enkelt Sted ud for Store Aspen har man maalt 93 M. V., hvis Vand udmærker sig ved sin Klarhed, modtager kun faa og smaa Tilløb. De vigtigste ere Husquarnaån og Rötleströmmen fra Øst og Skyllbergsån fra Nordøst. Sit Afløb har V mod Øst gennem Motala-Strømmen; men mærkeligt nok synes den dels gennem Afløbet, dels gennem Fordampning at miste mere Vand, end den modtager gennem sine Tilløb. Foruden i sine Vandmassers pludselige Opbrusning og Stigen har V. endnu en Ejendommelighed i sine hyppige Luftspejlinger, og Folketroen har af disse Forhold fundet Stof til mange Sagn, der knytte sig til Søen. For Trafikken spiller V. en betydelig Rolle, selv om Sejladsen hemmes en Del ved dens Ustadighed og Lunefuldhed, og ved Søens Bredder ligge flere vigtige Byer, saaledes Jönköping mod Syd og Askersund mod Nord, Hjo og Karlsborg paa Vestkysten og Motala, Vadstena og Grenna paa Østkysten. Om Fauna og Litteraturfortegnelse se Vånern. *H. P. S.*

Vattersborg. I Stedet for den forfaldne, middelalderlige Kongeborg i Vadstena i Sverige lod Gustaf Vasa 1545—52 opføre det nuværende Vadstena Slot, der først kaldtes V. (se Vadstena). *H.P.S.*

Væv er i Anatomien Betegnelsen for alle ved Sammenslutning af Celler opstaaede Dannelser hos de flercellede levende Væsener, saavel Planter som Dyr. Ogsaa den imellem Cellerne aflejrede Intercellulærsubstans regnes med til V., og i Overensstemmelse hermed betegnes ogsaa oftest Blodet som et V. Derimod regnes ikke de af Kirtler og Epithelier afsondrede og til Udstødelse af Legemet bestemte Sekreter, saa lidt som Tarmkanalens Indhold af Fødemidler og disses Omdannelsesprodukter med til V. Skønt Betegnelsen V. fra første Færd af naturligvis er fremgaaet ved en Betragtning af, hvorledes Nerve- og Muskeltraade, Bindevævsfibriler o. s. v. ere »indvævede« mellem hverandre i Organismen, omfatter Betegnelsen dog i sin anatomiske Brug mange Haande Dannelser, der ikke ligne V. i almindelig Forstand (f. Eks. Epithelvævet, der snarest kan sammenlignes med en Brolægning o. s.v.). — V. inddeles i forskellige Klasser ud fra forskellige Synspunkter. Saaledes skelnes, fra et funktionelt Synspunkt, mellem det germinative V. eller Forplantningsvævet (nemlig Æg og Sæd) og det somatiske Væv (den øvrige Del af Organismen, der ikke direkte tjener til Artens, men til Individets Opretholdelse). Med Henblik paa Fosterudviklingen skelnes hos Dyrene mellem ektodermale, mesodermale og entodermale V., alt efter som vedkommende V. har udviklet sig af yderste, mellemste eller inderste Kimblad (se Foster). De ektodermale V. er Overhuden med de deraf udviklede Dannelser (Hudkirtler, Haar, Negle), samt hele Nervesystemet. Det mesodermale V. omfatter Musklerne, Bindevævet, Endothelcellerne (de epithellignende Celler, der beklæde Væggene i de serøse Hulrum), samt Størstedelen af Urin- og Kønsorganerne og endelig Rygstrengen (*chorda dorsalis*). De af Entodermen opstaaede Væv ere Epithelet i Tarmkanalen og de derfra udgaaede Organer (Lunge, Lever, Bugspytkirtel, Tarmkirtlerne). — Med Hensyn til Bygning og Sammen-

sætning deles de somatiske Væv i følgende Grupper: 1) **Epithelvæv, Overhudsvæv** (se **Epithel**) 2) Nervevæv (se Nervesystem). 3) Muskelvæv (se Muskler) 4) Bindevæv i videre Forstand, hvortil foruden det egentlige Bindevæv (det fibrillære Bindevæv) regnes det elastiske Væv, Brusk- og Benvæv, Fedtvæv, **Endothelierne**, det adenoide Væv samt Blod og Lymfe. Som det fælles Grundlag for disse forskellige Bindesubstanser betragtes det fibrillære Bindevæv, der bestaar af fine »**limgivende** Fibriller« (saaledes kaldede, fordi de ved Kogning omdannes til Lim) mellem hvilke der findes fine, af tynde, **flade** Endothelceller beklædte Rum, **Bindevævsspalterne**. Medens **Fibrillerne** støtte og sammenbinde de Vævsdele (**Epithelceller**, **Muskelfibrer**, Nervetraade o.s.v.), mellem hvilke de ligge, spille Bindevævsspalterne en Rolle som Kloaksystem, idet de af de andre V. udskilte Stofskifteprodukter samles her og føres videre til Lymfekarrene, med hvilke Bindevævsspalterne staa i aaben Forbindelse. Hvor de mekaniske Forhold gøre det nødvendigt, findes mellem Bindevævsfibrillerne indlejret elastiske Traade (elastisk V.), eller der aflejres i Bindevævet Brusksubstans og Kalksalte (Brusk- og Benvæv); mangfoldige Steder i Legemet kunne visse Celler i Bindevævet optage Fedt og danne saaledes Fedtvævet; andre Bindevævsceller optage under visse Forhold **Pigmentkorn**, atter andre præsentere sig som de saakaldte Plasmaceller (af ukendt Bestemmelse), og endelig findes i Bindevævet i større eller mindre Antal de saakaldte prægløse Celler (saakaldte Leukocytter, Vandreceller, hvide Blodlegemer), der have Egenbevægelse og til en vis Grad frit kunne bevæge sig mellem Cellerne af de fleste af Organismens Væv. Paa visse Steder (Lymfekirtler, Tarmkanalens Slimhinde o. s. v.) findes disse prægløse Celler i særlig stor Mængde (adenoide Væv, Lymfekirtelvæv, se Lymfekar). — De nævnte fire Hovedgrupper af V. svare i det store og hele til særlige Livsfunktioner. Det er til Nerve- og Muskelvævet, at Organismens Livsytringer mest direkte knytte sig, idet Sansning, Opfattelse, Bevægelse særlig have Sæde i disse Væv. Epithelvævets Opgave er i første Linie en beskyttende, idet det afgrænser Organismen udadtil (Overhuden), saavel som indadtil (Slimhindernes Epithel). Da Organismens Udsondringer, de ubrugelige Stofskifteprodukter, nødvendigvis **maa** passere disse afgrænsende Hinder, er det ganske naturligt, at Epithelet tillige har overtaget den afsondrende Virksomhed (Kirtlerne, der opstaa som Indkrængninger af **Epithelierne**). I Modsætning til de nævnte Væv spiller Bindevævet i det hele en mere passiv Rolle, dels som Binde- og Støttesubstanser for de andre V. (det egentlige Bindevæv, Knogler, Brusk, Sener, **Baand**), dels som Transportmiddel for Næringsstoffer og Stofskifteprodukter (Blodkar, Lymfekar, Bindevævsspalter, Blodet og Lymfen), dog saaledes at selve Drivkraften leveres af Muskelvævet (navnlig i Hjertet og Blodkarrene). *S. B.*

Væv (bot.) eller Cellevæv kaldes en Forening af sammenhørende **Celler**; inden for eet og samme Vævsystem ere Cellerne til en vis Grad ens og have i Overensstemmelse dermed samme Funktioner /Korkvæv, Styrkevæv, Dannelsesvæv, Grønvæv, Hudvæv o. m. a.); **hos** alle højere udviklede Planter, Mosser, Karlønboplanter og Blomsterplanter beror Vævdannelsen paa meget faa Undtagelser nær paa Celledeling, paa gentagen Tvedeling af en Urmodercelle og dens Afkom; hos Løvsporeplanter kan Vævdannelsen ogsaa foregaa paa andre Maader. *V. A. P.*

Væv se Vævning.

Væv, kavernøst, se **Kavernøst** V.

Vævere, Væverfugle (*Ploceidae*) kaldes en Familie med henved 300 Arter af tropiske Spurvefugle i Bygning og Levevis lignende Finkerne (*Fringillidae*), fra hvilke de adskilles ved at have 10 Haandsvingfjer. Det er **smaa** Fugle, de mindste som en Gærdesmutte, de største som en Stær; Farverne ere hos nogle ret **ensartede**, medens andre høre til de pragtfuldeste at alle **Fugle**; nogle Slægter have ogsaa ejendommelige **Fjerprydelser**, idet navnlig **Halefjerene** opnaa en meget betydelig Størrelse. V. ere selskabelige Fugle, der opholde sig i Skovkanter eller paa det aabne Land, undertiden nær ved og byggende paa Menneskeboliger. Føden bestaar hos de fleste af Frø. En Del Arter synge, men Sangen er oftest tarvelig. Deres Navn og Berømmelse have de faaet af den Maade, hvorpaa de bygge **Reden**; hos nogle Slægter afviger den kun lidet fra de Reder, f. Eks. Spurvene bygge, hos andre anbringes en af Straa sammenflettet lukket Rede med Indgang paa Siden, hængende paa en Gren eller mellem **Græs**; men nogle Arter **bygge enestaaende** kunstfærdige og ejendommelige

Rede af Væverfugl.

Reder, idet flere Par, undertiden en stor Mængde, bygge i Fællesskab en tæt Samling af Reder med een eller flere Indgangsaabninger, hvorfra føre Gange ind, paa Siderne af hvilke de enkelte Reder findes; og ikke nok med at flere Fugle bygge sammen, men paa det samme Træ anbringes ofte talrige saadanne ved en Fletning frit ophængte Kolonier, der ofte hænge ud over Vandet. V. deles oftest i flere Underfamilier; til de egentlige V. (*Ploceinae*) hører den afrikanske Slægt *Textor*, der omfatter de største af alle V., mest bekendt er den mellemafrikanske Alektovæver (*T. albirostris* Sws.). Slægten *Ploceus*, hvis 60 Arter ofte henregnes til forskellige Slægter, er udbredt i Afrika og Indien; Farverne ere gule og sorte, Rederne meget kunstfærdig **byggede**; en af de mest kendte er den indiske Bayavæver (*P. atrigula* Hodgs).

Til **Vidafinkerne** (*Viduinae*) (s. d.) høre talrige Arter med stærkt forlængede Halefjer.

Den tredje Gruppe, **Væverfinkerne** (*Spermestina*) omfatter adskillige Slægter med talrige Arter af pragtfuldt farvede Smaafugle, hvortil høre Græsværerne (*Quelea*) med kun 4 Arter, hvoriblandt **Blodnæbsværeren** (*Q. quelea* L.),

Ildvæverne (*Euplectes*), Astrilderne (*Habropyga*) og Amadinerne *(Spermestes).* Til disse Slægter høre en overvejende Del af de tropiske Smaafugle, som almindelig holdes i Bur; de fleste Arter vænne sig let til Fangenskab og egne sig godt til Burfugle ved deres smukke Farver og livlige Adfærd. Blandt de større Arter findes den i Bagindien og paa Sunda-Øerne hjemmehørende Risfugl (*Spermestes oryzivorus* L.), saa stor som en Spurv med meget kraftigt Næb. Farven er graablaa med sort Hoved og hvide Kinder. (Litt.: E. Bartlett, *Monogr. of the Weaver-Bird and Finches* [Maidstone 1889—91. Ufuldendt]). *O. H.*

Væverfinke se Vævere.

Væverfugle se Vævere.

Væverstol se Vævning.

Væ VictiS (lat.), »ve de overvundne!«, et Ord, som tillægges Gallerhøvdingen Brennus (s. d.). *H. H. R.*

Vævling se Vant.

Vævning bruges i daglig Tale ofte som Betegnelse for enhver Fremstilling af Tøjer; men medens man ved Fremstillingen af Trikot (strikkede Varer) kun arbejder med eet Traadsystem og ved Fremstillingen af Bobinet med tre Traadsystemer, arbejder man ved egentlig V. med to Traadsystemer, Kæde, Rending eller Rendegarn og Islæt, der krydse hinanden under rette Vinkler. Kæden holdes herved udspændt i Tøjets Længde-

Fig. 1.

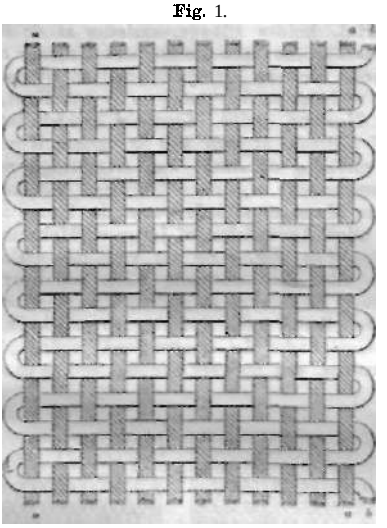

retning, medens Islætten løber paa tværs af Tøjet, idet den paa forskellig Maade snor sig op og ned mellem de enkelte Kædetraade og derved binder hele Vævet sammen. Et Eksempel paa den simpleste V., den saakaldte Lærredsvævning, ved hvilken Islætten afvekslende løber over og under Kædetraaden, er vist paa Fig. I, hvor *a*, de skraverede Traade, ere Kædetraadene, *b* Islætten. Det Garn, der skal benyttes til V., maa først forberedes hertil, hvilket for Kædegarnets Vedkommende sker ved, at det udmaales i passende Længder, hvilket kan ske i en Skæreramme, to parallelle Lægter med Kroge, over hvilke Kæden lægges i Siksak, eller paa Hasper. For at Kæden skal faa en større Styrke, Stivhed og Glathed, bliver den, dersom den er af Uld, limet med tyndt Limvand eller, dersom den er af Bomuld eller Hørgarn, slettet med Stivelseklister, ofte under Tilsætning af Sæbe og Voks. Den bliver derpaa opvunden paa en stor Valse, Kædebommen, fra hvilken den aftages under selve V. Islætten bliver opvunden paa Spoler, som derefter anbringes i de saakaldte Skytter, tendannede Beholdere, der ere saaledes indrettede, at de let kunne slaas igennem Kæden i dennes hele Bredde. Hvorledes V. foregaar, ses af Fig. 2, der skematisk viser en Haandstol (i Modsætning til de mere indviklede Maskinstole, der drives ved Maskinkraft). I denne er *1* Kædebommen, fra hvilken Kæden *a* er ført over en eller flere Strammeruller, *2*, der kunne svinge noget frem og tilbage, saaledes at de holde Kædetraadene stramme. Herfra føres Kæden videre over Skillestokken *3*, der tjener til at holde de enkelte Traade noget ud fra hinanden, saaledes at man £. Eks. let kan faa fat paa en enkelt Traad, dersom den skulde briste, og herfra føres Traadene videre til Skafterne *6*. Ved V. af det saakaldte toskaftede Tøj, Lærred, Klæde o.a., bruges kun to Skafter; ved V. af forskellige andre Tøjer benyttes flere. Et Skaft bestaar af to vandrette Stokke *6*, mellem hvilke er anbragt en Mængde lodrette Traade, *5*, de saakaldte Syller, af hvilke hver paa Midten har et Øje, *4*, gennem hvilket en af Kædens Traade er ført, saaledes at hveranden Kædetraad er ført gennem et Øje i det ene Skaft, hveranden gennem et Øje i det andet, naar det er den almindelige Lærredsvævning, der skal udføres. Skafterne ere foroven ophængte i Snore, der ere førte over Ruller eller ved Hjælp af Vægtstænger forbundne med hinanden og med to neden under Væven anbragte Traad, de saakaldte Skamler, saaledes at man, naar man træder ned paa den ene Skammel, løfter det tilsvarende Skaft, medens det andet Skaft samtidig gaar ned. Undertiden er Forbindelsen af Skamler og Skafter, navnlig ved brede Væve, af en mere indviklet Konstruktion, den saakaldte Kontramarch, for at sikre Skafternes parallelle Bevægelse. Ved afvekslende at træde Skamlerne opnaar man altsaa at faa Kædetraadene delte, som Figuren viser, saaledes at hveranden Kædetraad løftes, hveranden sænkes, hvorved der dannes en Aabning, ind gennem hvilken Skytten med Islætten kan føres. Naar Islætten er ført igennem, trædes den anden Skammel, saaledes at de Kædetraade, der før vare sænkede, nu løftes og omvendt, og Islætten slaas nu igennem fra den anden Side, saaledes at den denne Gang kommer til at løbe over de Kædetraade, som den før løb under, og omvendt, og hermed er den egentlige Sammenbinding af

Fig. 2.

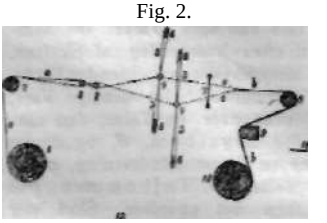

Traadene til et samlet Væv fuldbragt. For at taa Vævet tilstrækkelig tæt er der imidlertid mellem Skafterne og det Sted, hvor Skytten med Islættraaden slaas igennem, anbragt en saakaldt Ritte, Kam eller Blad, 7, en Kam, mellem hvis Tænder Kædetraadene ere førte, og som er anbragt forneden i en tung Ramme, Laden, som er ophængt over Vævet og kan svinge frem og tilbage, saaledes at man ved Hjælp af den kan slaa Vævet tæt sammen efter hvert Slag af Skytten. *11* antyder den arbejdendes Plads, *12* Skamlerne. Det færdige Væv, *b*, føres over en Valse, den saakaldte Brystbom, *8*, og derfra over en Strammeindretning, 9, til en Valse, *10*, Tøjbommen, paa hvilken det oprulles. Skal der paa Væverstolen fremstilles kipret Tøj, f. Eks. Atlas (s. d.) e. 1., maa der anvendes mange, ved finere Varer undertiden indtil 46 Skafter, hvorved man opnaar i bestemt Rækkefølge at kunne faa forskellige Kædetraade løftede, og dette udkræver naturligvis en mere sammensat Konstruktion af hele Væven. Ved Fremstillingen af mere indviklede Mønstre benyttedes tidligere forskellige, nu forladte Mønstervæve, saasom Trækvæven, ved hvilken Skafterne vare erstattede af et meget indviklet Snoresystem, Harnisket, Tromlestol en o. fl., men disse ere nu saa at sige fuldstændig erstattede af Jacquard-Væven. Den herved brugte Jacquard-Mekanisme til Bevægelse af Skafterne er skematisk vist paa Fig. 3. Skafterne ere ophængte i de saakaldte Platiner, *a*, af Baandjærn e. 1. og styres af Huller i Brættet *m*. Platinerne ende foroven i en Krog, saaledes at de kunne løftes af Knivene *c*, naar disse gaa i Vejret, og naar Platinerne ere i deres yderste Stilling til venstre, saaledes som den anden og fjerde Platin paa Fig., medens de og altsaa de forbundne Skafter ikke løftes ved Knivene *c's* Opgang, naar de ere i deres yderste Stilling til højre, saaledes som første og tredje Platin paa Fig. For at man skal kunne bevirke de enkelte Platiners Stilling til højre eller til venstre og derigennem altsaa frembringe Mønsteret ved at løfte eller ikke løfte de til vedkommende Platins Skaft hørende Kædetraade, ere Platinerne førte gennem Øjer paa de vandrette Naale, *b*, der af Fjedre *n* stadig søges trykkede mod venstre Side, bort fra Fjederhuset *g*. Naalene styres ved den anden Side i Naalebrættet, *i*, og foran det er anbragt en firsidet Prisme, *d*, der er forsynet med Huller svarende til hver enkelt Naal. Over dette Prisme, der rykvis drejer sig 1/4 Omgang, er ført en Kæde af Papkort, *e*, og disse Kortere, efter det Mønster, der skal frembringes, gennemhullede ud for nogle af Hullerne i Prismet, men ikke ud for andre. Gennemhulningen af Kortene i Overensstemmelse med det ønskede Mønster sker i særlige Kortslagmaskiner. Prismet udfører foruden sin omdrejende Bevægelse en frem- og tilbagegaaende Bevægelse, og dersom nu en af Naalene, naar Prismet svinges hen mod disse, træffer paa et Hul i Kortet, trænger den ind i det tilsvarende Hul i Prismet, og den tilsvarende Platin føres hen over en af Knivene *c*, saaledes at den kan løftes af disse, medens de Naale, der ikke træffe noget Hul, holdes tilbage, saaledes at de dertil svarende Platiner ikke løftes, naar Knivene *c* gaa til Vejrs. Kortene ere syede sammen til en lang Kæde, saaledes at det stadig er et nyt Kort, der træffer Naalene, indtil Mønsteret er afsluttet, og det vil forstaas, at man ved at variere Kortenes Gennemhulning og Antal kan frembringe meget rigt sammensatte og store Mønstre. Forskellige simplere Mønstre, saaledes som de kunne fremstilles uden Anvendelse af Jacquard-Mekanismen, ere viste paa Fig. 4 og 5. Ved den saakaldte Maatte- eller Panamabinding blive ved hver Bevægelse af Skamlerne to ved Siden af hinanden liggende Kædetraade løftede, to sænkede, og næste Gang finder det samme Sted, medens de to Kædetraade, der nu vare løftede, ved de to næste Indslag af Skytten holdes sænkede o. s. v. Ved den saakaldte Ripsbinding er det ligesom ved Lærredsvævningen hveranden Kædetraad, der løftes, og hveranden, der sænkes, men Bevægelserne i samme Retning gentages flere Gange i Træk for de samme Kædetraade. Ved de forskellige Slags Kiperbindinger er det Antal Kædetraade, som løftes, et andet end det Antal, som sænkes, og ved at variere dette paa forskellig Maade, kan man frembringe en Mængde Mønstre som vist paa Fig. 4.

K. M.

Fig. 3.

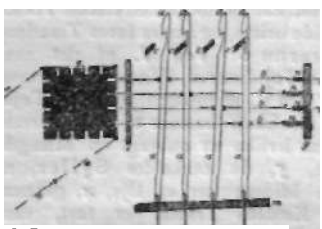

Fig. 4.

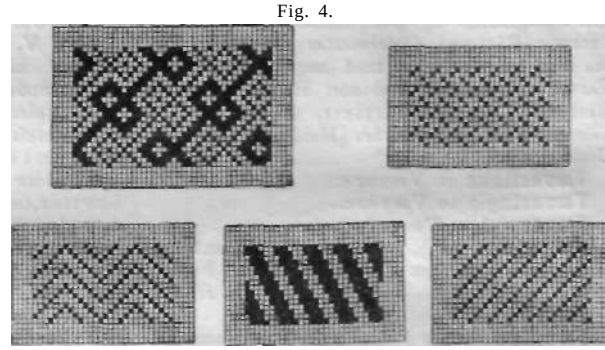

Fig. 5.

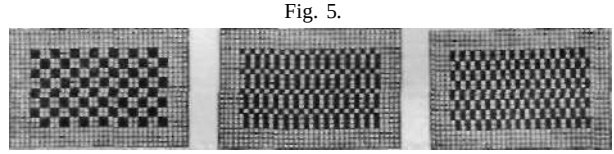

Vævning se Uvaner.

Vögelin [f-], Ernst, tysk Bogtrykker og Boghandler, (1528—90). Han var bosat i Leipzig, en af de dygtigste og mest ansete *Trykker-Forlæggere* i denne By, som allerede dengang var i Færd med at udvikle sig til et af den tyske Boghandels Centrer. Fra 1559 udkom hos V. et stort Antal smukt og korrekt trykte Bøger, hvori han bl. a. benyttede en Efterligning af den aldinske Kursiv. Men 1578 maatte han forlade Leipzig, fordi han hældede til den kalvinistiske Trosbekendelse, mod hvilken de ortodokse Lutheranere havde sat en Forfølgelse i Gang; tillige mistede V. en Del af den Formue, han havde tjent. Han begav sig til Heidelberg og fortsatte sin Forretning der indtil sin Død, hvorefter hans Sønner overtoge den. En af dem, Georg V., udgav saaledes 1611 en Bog trykt med kaldæisk Skrift. *E. G.*

Vøgg, eller Vigge; den af Rolf Krake's Kæmper, der hævnede hans Død. *A. O.*

Völsaþáttr er en lille Fortælling, der findes i *Flatö-Bogen*, af betydelig Interesse i Henseende til gammel norsk Kultur. Der berettes om, hvorledes Olaf d. Hellige engang i en Afdal traf en Familie, der dyrkede en Heste-Fallos; om Aftenen gik denne rundt blandt Husets Medlemmer, og ethvert af disse skulde fremsige et Vers om den; de ved denne Lejlighed fremsagte Vers anføres i V. Kong Olaf fik Familien omvendt. Hvad enten det historiske Grundlag i og for sig er mere eller mindre paalideligt eller ej, har V. dog en stor religionshistorisk Betydning. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.« II; A. Heusler, »Zeits. d. V. f. Volksk.c XIII). *F. y*

Völsungasaga, Sagaen om Völsungerne, er et ejendommeligt islandsk Sagaværk fra den sidste Del af 13. Aarh. (ca. 1260). Begyndelsen deraf handler om Volsung's Forfædre efter ukendte Kilder; men i øvrigt er Værket en prosaisk Parafrase af Heltedigtene i >den ældre Edda« fra og med Digtene om Helge Hundingsbane af. Forf. har paa Grundlag af de gamle Digte villet give en sammenhængende sagamæssig Fremstilling. Opgaven var ikke let, eftersom Digtene ofte ere hinanden modsigende, men han har løst den med en ikke ringe Omsigt og Dygtighed, dog ikke uden vilkaarlige Tydninger og Kombinationer. Hans prosaiske Fremstilling er jævn og naturlig; dog skinner det poetiske Grundlag ikke sjælden igennem. En særlig Betydning faar Sagaen derved, at den i Prosa gengiver Indholdet af de Sange, der have staaet i det tabte Læg i det eneste Haandskrift *(codex regius)*, der haves; for Indholdet af dem er Sagaen nu omtrent vor eneste Kilde. Egentlig er V. i Hdskr. tænkt som Indledning til Sagaen om Ragnar Lodbrok, der ifølge det sene Sagn skulde være gift med Sigurd og Brynhild's Datter Aslaug. Disse to Sagaer findes derfor i Haandskrifter som eet Hele. (Udg. i Fornaldarsogur I, Norrone Sagaer af sagnhistorisk Indhold [ved S. Bugge]). (Litt.: B. Symons, »Untersuchungen über die sogen. V6lsungasaga« i Beitr. z. Gesch. d. deut. Spr. u. Litt. III; Müllenhoff i Ztsch. f. deut. Alt. XXIII; A. Heusler, »Die Lieder der *Lücke im codex regius* i Germanist. Abhandl. flir H. Paul 1902; F. Jónsson »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.« II). *F. J.*

Vølsunger, Vølsung-Ætten, se Volsung-Ætten.

Vølund (oldn. *Vélundr* og senere *Vølundr*; tysk Welent; »den kunstfærdige«), nordisk og tysk Sagnhelt; kunstfærdig Smed, der af den onde Kong Nidud bliver tvungen til at arbejde for ham, men dræber hans Sønner, voldtager hans Datter og svinger sig paa nydannede Vinger bort fra Nidud's Herredømme. Nordisk Digtning knytter tillige en Elskovshistorie med en Mø i Svaneham til hans Liv. Som hans Brødre nævnes den berømte Bueskytte Egil og en Slagfinn. V.'s Oprindelse taber sig i den dæmrende Tid, hvor den gotiske Heltedigtning opstod (Paavirkning fra græsk Myte om Daidalos); han har faaet den ypperste Fremstilling i Vølundarkviða i den ældre Edda. Nyere Behandlinger: Oehlenschläger, »Vaulundurs Saga« (»Poetiske Skrifter« 1805) og Drachmann, »Vølund Smed« (1894). (Litt.: Jiriczek, »Deutsche Heldensagen«, I [1898, S. 1—54]). *A. O.*

Vølundarkviða, et Eddadigt, hvor den berømte Smed Vølund er Hovedpersonen. Der fortælles først om hans og hans Brødres Forhold til Svanemøerne og derefter, efter at de have forladt dem, om Forholdet mellem Vølund og Niærernes Konge Nidud; denne tvinger ham til at arbejde for sig og skærer hans Haser over, for at han ikke kan flygte. Vølund smeder Kostbarheder, men ruger over Hævntanker. Hævnen tager han ved at dræbe Kongens to Sønner og skænde hans Datter Bødvild, der kommer til ham for at faa en kostbar Ring repareret; men Ringen er Vølund's egen, og den har den Egenskab at være en Flugtring. Ved Hjælp af den faar Vølund Evne til at flyve bort. Først træffer han dog Kongen og fortæller ham, hvad der er sket. Kongen faar Bødvild selv til at bekræfte det. Hermed ender Digtet. Det er fuldstændig opbevaret, men næppe altid i den oprindelige Skikkelse. Det er et af de ældste Eddadigte, lige fortrinligt ved dets korte, knappe Form som ved dets træffende Karakterskildring og fine Fremstillingsmaade. Det overgaas i saa Henseende ikke af noget andet. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.« I). *F. y.*

Voluspå, Vølvens Spaadom, det første Digt i Hovedhaandskriftet af Eddakvadene *(codex regius);* denne Plads har det faaet paa Grund af sin Betydning og Indhold. Det giver i en Vølves (Spaakvindes) Spaadom en Oversigt over Verdens og Gudernes mytologiske Historie. Vølven begynder med at paakalde Guder og Mennesker og gør saa nogle Bemærkninger om sig selv, for at indgyde Folk Tillid. Hun dvæler ved Universets Tilblivelse og gaar saa over til Fortidens vigtigste Begivenheder, om hvorledes det onde kommer til Verden, Kamp og Krig, der bliver skæbnesvanger for Guderne og fører Verden ind paa Vej til Undergang; et mægtigt Skridt fremad sker ved Balder's Død, hvorefter forskellige uhyggelige og faretruende Væsener og Varseler omtales, samt Verdens Fordærvelse. Det øvrige af Digtet handler om Ragnarok og Forberedelserne dertil samt — endelig — om Universets

Genfødelse og de nye Guder. V. er en mægtig Aands Frembringelse, der i korte og rammende Skildringer har vidst at gribe de væsentligste og afgørende Punkter i den fremadskridende Udvikling og den hele pragmatiske Sammenhæng, saaledes som denne formede sig for en Hedning ved Midten af det 10. Aarh. Hans Hensigt med sit Digt er meget omtvistet, men at det staar paa hedensk Grund, er uomtvisteligt; derimod ere mange Forskere tilbøjelige til paa flere Punkter at se kristelig Indflydelse og Paavirkning, men ogsaa dette er meget tvivlsomt. Et Halvvers, der i saa Henseende vilde være særdeles betydningsfuldt, findes netop ikke i Hovedhaandskriftet, men i et Haandskrift fra ca. 1350 og er vist ægte. En Hovedfortjeneste af Digtets Fortolkning, der paa mange Punkter er vanskelig paa Grund af den daarlige Overlevering (Huller og især Interpolationer), har K. Mullenhoff (»Deutsche Altertumskunde«, V). V. er rimeligvis et norsk Digt og afspejler paa forskellig Vis Tilstande i Norge ved Midten af det 10. Aarh.; men ogsaa herom er der Strid, idet f. Eks. B. M. Olsen vil henføre det til Island ved ca. 1000. Hvad Indholdet selv angaar, har Digteren næppe selv opdigtet nogen af Enkelthederne deri, men maaske arrangeret dem mere eller mindre selvstændigt. (Litt.: F. Jónsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.«, I. og de der citerede Afhandlinger; B. M. Olsen, »Um Kristnitokuna« [1900]; A. Olrik, »Om Ragnarok« i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. [1902]). *F. J.*

Völuspá en **skamma**, den korte Vølvespaa, kalder Snorre et Digt, hvoraf han anfører et Vers; dette Vers genfindes i et Afsnit af Hyndluljóð (s. d.); dette Afsnit viser sig saaledes at være et Brudstykke af et større Kvad med det anførte Navn. Det er sikkert et meget ungt islandsk Digt fra 12. Aarh., digtet med Völuspá som Forbillede. Vi kunne ikke nu danne os et Helhedsbillede af Kvadet; der omtales 12 Guder, de forskellige Væseners Oprindelse (Stamfædre); Heimdal omtales udførlig, og endelig haves nogle Vers om Ragnarok og en mægtig Person, der skal komme. (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist.«, I). *F. J.*

Vølve (oldn. *vǫlva*, ikke Vala), Kvinde med Spaadomsevne; Navnet betyder vistnok: den, der fører [Trylle-] Stav. I den nordiske Oldtid optræder undertiden vandrende Kvinder, der leve af at være Spaakvinder, og agtes eller frygtes af Folket. V. satte sig ved Tryllesange, sungne af hende selv eller en Hjælper, i Seertilstand. Paa Grund af sine Trolddomskunster var V. ofte frygtet eller forhadt. I Mytedigtningen forekomme V.'s Spaadomme oftere som Odin's Middel til at skaffe sig Visdom (se Voluspå og Vegtamskviða). *A. O.*

Vøringfossen, søndre Bergenhus Amt, et af Norge's mest bekendte Fossefald, dannes af Elven Bjoreia; Fossen har en Faldhøjde af 145 M. og frembyder et storartet Skue. Der er let Adkomst fra Vik i Eidsfjord Herred. *N. S.*

Vørter se øl.

Vörösmarty [vö'röšmartš], Michael, ungarsk Digter, (1800—55), blev 1830 Medlem af det ungarske Akademi. Hans Epos »Zaláns Flugt« [1825] gjorde hans Navn kendt i hele Ungarn og flere af hans lyriske Digtninge høre ligeledes til Ungarernes kæreste Sange. Fuldstændig Udgave af hans Værker i 12 Bd. [1884], en Udgave i 6 Bd. [1894].

Vöslau [f-] se Østerrigske Vine.

W.

W er, for saa vidt man vil give det en selvstændig Plads i vort Alfabet, det 23. Bogstav i dette. Om dets Tilblivelse og Brug se V. *V. D.*

Waadt [va!t], Waadtland, fr. Pays de Vaud, Kanton i den sydvestlige Del af Schweiz, grænser mod Vest til Frankrig, mod Nord til Kantonerne Neuchatel og Bern, mod Øst til Freiburg; mod Sydøst støder den atter til Bern samt til Wallis, og mod Syd grænser W. til Genfersøen og Kanton Geneve. Arealet er 3,252 □Km. med (1900) 281,379 Indb. eller 87 pr. □ Km. W. har en meget uregelmæssig Form, idet den strækker sig som en Bue med meget forskellig Bredde omkring hele Nordsiden af Genfersøen. Desuden hører til W. Distriktet Avenches, der ligger paa Østbredden af Neuchâtel-Søen, helt omsluttet af Kanton Freiburg. Til Gengæld ligge inden for W.'s Omraade Enklaverne Estavayer, Surpierre og Vuissens, der høre til Freiburg, og Céligny, der hører til Geneve. W. er en af de faa schweiziske Kantoner, i hvis Omraade indgaa Dele af Landets 3 geografiske Hovedpartier, Jurabjærgene, den helvetiske Højslette samt Alperne. Alperne i W. danne ikke egentlige Massiver, idet de ikke høre til Alpernes Hovedkæde, men bestaa af Kalkbjærge, henhørende til Berneralpernes vestlige Parti. Den sydøstlige Del af W. bestaar af disse Bjærge, der sammensættes af Bjærgdrag, som forløbe fra Nordøst til Sydvest, og mellem hvilke der ligger Tværdale, som aabne sig ud imod Rhône-Dalen. Længst mod Sydøst paa den Bjærgryg, der danner Grænsen til Wallis, hæver sig Dent de Morcles (2,938 M.), hvis spidse Toppe med de stejle Sider hæve sig umiddelbart op over Rhône-Dalen, der her ved St. Maurice er temmelig smal, samt Grand Muveran (3,061 M.) og Diablerets (3,251 M.). Af de følgende Kæder, der som Regel heller ikke have bestemte Benævnelser, nævnes i Rækkefølge den med Toppen Chaussy (2,377 M.), den med Tours d'Ai og Tours de Mayen (2,383 M.), den med Rochers de Naye (2,040 M.), hvilken er berømt for sin skønne Udsigt og nu bestiges med Tandhjulsbane (siden 1892), samt Jaman-Kæden med Dent de Jaman (1,879 M.), der danner Vandskellet mellem Genfersøen og Saane, der strømmer til Aare, og af hvis Dal en Del hører til W. Yderligere besidder W. i den lille Bjærggruppe Pléiades (1,368 M.) en ringe Repræsentation for Alpernes Tertiærzone. Af Alpedalene fremhæves Ormont, der gennemstrømmes af Rhone's Tilløb Grande Eau. Som Helhed kaldes W.'s Alpedistrikter i Modsætning til det lavere Land Pays d'En Haut. Til den helvetiske Højslette hører den mellemste Del af W. mellem Genfersøen mod Syd og Neuchâtel-Søen mod Nord samt Enklaven Avenches mellem sidstnævnte Sø og Murten-Søen. Det er et jævnt eller bølgeformet Landskab, der kun paa Nordsiden af Genfersøen hæver sig til bjærglignende Partier som Jorat (928 M.) og Pélerin (1,216 M.). Jurabjærgenes Hovedkæde strækker sig fra Sydvest til Nordøst gennem den vestlige Del af W.; den gennembrydes af Orbe-Flodens Dal og fortsættes N. f. denne i Mt. Suchet (1,595 M.), Aiquille de Baulmes (1,568 M.) og Chasseron (1,611 M.). De højeste Punkter S. f. Orbe ere Dole (1,678 M.) og Montendre (1,680 M.). Langs Vestsiden af Neuchâtel-Søen stryger en mindre Kæde med Mt. Aubert (1,345 M.), og endelig ligger V. f. Hovedkæden og skilt fra denne ved en Længdedal, der gennemstrømmes af Orbe og har Søen Joux (1,006 M. o. H.), den mindre Risoux-Kæde, der hæver sig til 1,423 M., og hvis Kam danner Grænsen til Frankrig. W., hvis Søer allerede ere nævnte, hører dels til Rhône's, dels til Rhinen's Strømområder. Førstnævnte danner selv paa en Strækning Kantonets Grænse og modtager flere mindre Tilløb. I Genfersøen udmunde Venoge og Veyron. Til Neuchâtel-Søen strømmer Thiele med Orbe samt Broye, der gennemstrømmer Murten-Søen, og umiddelbart til Aare løber Saane. Klimaet er meget forskelligt efter Højden og Beliggenheden. Saaledes ere Lausanne og Montreux, der ligge paa Nordbredden af Genfersøen i Læ af henholdsvis Jorat og Foralperne, bekendte for deres milde og behagelige Klima, medens dette til Gengæld i Alperne og i Særdeleshed i Jurabjærgene er saa barskt, at Temperaturen om Vinteren kan synke til — 40°. W.'s Skove, i hvilke Eg, Bøg samt forskellige Fyrrearter ere fremherskende, optage 726,5 □ Km. Desuden findes 1,945,5 D Km. Have, Ager og Eng samt 66 □ Km. Vinland, og Resten af Arealet er uproduktivt Omraade og bestaar af Søer (405,5 □ Km.), Gletschere (11 □ Km.), Klipper, Vandløb, Veje og Byer.

Befolkningen er fransktalende paa ca. 25,000 Tyskere og 4,000 Italienere nær. ere Protestanter, og Resten romersk-katolsk, fraregnet 600 Jøder. Folketallet, der 1801 udgjorde 191,424,

steg indtil 1856, da det naaede 268,994, men tog derefter stærkt af, saaledes at det 1880 kun udgjorde 235,349. Senere har Folkemængden atter været i Tiltagen. *Hovednæringsvejene* ere Agerbrug og Vinavl paa Højsletten samt Kvægavl i Alperne og Jurabjærgene. Navnlig Landet mellem Søerne er overordentlig **veldyrket**, Vinen dyrkes i Rh6ne-Dalen og ved Genfersøen, Tobak ved Broye samt omkring Granson og Vevey, i hvilke Byer der drives en betydelig Tobaksindustri. Kvægbestanden udgøres af ca. 15,000 Heste, 100,000 Stkr. Hornkvæg, 50,000 Svin, 30,000 Faar og 16,000 Geder, og desuden findes henimod 30,000 Bistader. Bjærgværksdriften leverer Bygnings- og Møllesten fra Jorat og Jura samt mindre Mængder af Salt, Marmor og Brunkul. De nordlige Egne ved Neuchatel- og **Murten-Søerne** ere rige paa Tørv. Og desuden findes svovlholdige Kilder ved Lavey, Yverdan og Alliaz. Industrien, der sysselsætter over 1/4 af Befolkningen, hører fortrinsvis hjemme i Jurabjærgene, og dens mest kendte Frembringelser ere Ure fra Val de Joux, Spilledaaser fra St. Croix og **Jærnvarer** fra Vallorbe. Desuden nævnes Chokolade fra Lausanne og Vevey. Handelen fremmes ved et tæt Vej- og **Jærnbanenet samt ved** Søernes Dampskibsrouter. De vigtigste Udførselsprodukter ere Vin, Kvæg, Ost, Træ, Ure og Spilledaaser samt Cigarer. En vigtig Indtægtskilde er Fremmedbesøget i Alpeegnene og paa Genfersøens Nordkyst. De mest besøgte Steder ere Hovedstaden Lausanne samt Kurstederne Montreux, Bex og **Ormont-Dalene**. **Forfatningen**, der daterer sig fra 1. Marts 1885, er repræsentativ-demokratisk med fakultativt Referendum og Initiativ med Hensyn til Lovforslag, men med obligatorisk Referendum for Udgifter, der overskride 1/2 Mill. frc. Lovgivende Magt har det store Raad, der vælges af Folket og har et Medlem for hver 300 **Vælgere**; udøvende Magt har Statsraadet, der vælges af det store Raad. I administrativ Henseende deles W. i 19 Distrikter. Hver Valgkreds har et Fredsdommerembede og hvert Distrikt en Underret paa 5 Medlemmer. Øvre Instans er Kantonalretten. Statskirken er reformert; men ved Siden af denne bestaar der en ligeledes reformert, men pietistisk Frikirke. Katolikkerne staa under Biskopperne i Lausanne og Sion. Den lavere Undervisning besørges af 970 Primærskoler med over 40,000 Børn; derpaa følge 22 Mellemskoler, hvoraf 3 have Tilknytning til Universitetsstudiet, og endelig Universitetet i Lausanne med 5 Fakulteter; desuden har W. et Par Lærerseminarier, nogle Fortsættelses- og nogle Haandværksskoler samt en højere Industriskole i Lausanne. I militær Henseende er W. delt mellem 1. og 2. schweiziske Division. Kantonets **Vaaben** er et hvidt og grønt tværdelt Skjold med Indskriften *Liberté et Patrie.*

Historie. W. er en af de Egne i Schweiz, hvor man har fundet talrige Pælebygninger. Efter Slaget ved Bibracte (58 f. Chr.) blev Landet besat af Cæsar og koloniseredes efterhaanden saa grundig af Romerne, at det stedse er forblevet et romansk Land. I 3. og 4. Aarh. e. Chr. hærgedes W. **flere** Gange af **Alemannerne**. I 5. Aarh. erobredes Landet af Burgunderne og 534 af Frankerne. Det udgjorde en Del af Karl den Stores Rige og kom 888 under Øvre Burgund og med dette 1032 under det tyske Rige, hvorefter det gaves som Len til Huset **Zähringen**. Da dette var uddød 1218, erobrede Greverne af Savojen efterhaanden W. med Undtagelse af Lausanne, hvis Biskop beholdt den verdslige Magt, som Kongen af Burgund 1011 havde forlenet ham med; 1270 blev han anerkendt som Rigsfyrste. I 15. Aarh. begyndte Bern at udvide sig paa Savojen's Bekostning og tog efterhaanden alt det Land, der nu udgør Kanton W., samt paatvang det den reformerte Lære. Bern lod W. styre ved Landfogeder; men det Forsøg, der 1723 gjordes paa at frigøre sig for **Bern's** Herredømme, strandede paa Lausanne's Utilbøjelighed til at deltage i en Opstand. Først 1798, da Franskmændene rykkede ind, erklærede W. sig for selvstændig og proklamerede den **Lemanske Republik**, der dog allerede samme Aar under Navn af Kanton Leman tiltraadte den helvetiske Republik. Omraadet var det samme som nu med Undtagelse af Avenches og Payerne, der først tilkom 1803. Ved Mediationsakten af 1803 blev W. under sit gamle Navn selvstændig Kanton i det schweiziske Edsforbund, og der vedtoges en repræsentativ-demokratisk Forfatning, der 1831 revideredes i yderligere demokratisk Retning. I Sonderbundskrigen 1847 stod W. paa de liberale Kantoners Side og antog 1848 den ny Forbundsforfatning. 1839—46 herskede religiøse Tvistigheder, der 1845 paa Grund af Regeringens vaklende Holdning i Anledning af Spørgsmaalet om Jesuitternes Udvisning endogsaa medførte en ublodig Revolution, ved hvilken Regeringen styrtedes og Forfatningen revideredes. Da derpaa mange gejstlige over for den ny radikale Regering vægrede sig ved at forkynde en politisk Proklamation fra Prædikestolen, **bleve** de afsatte, men dannede derpaa under Alex. Vinet's Ledelse den endnu eksisterende Frikirke. Yderligere Forfatningsrevisioner fandt Sted 1861, 1872, da man fik fakultativt Referendum, og 1885, da man indførte den progressive Indkomstskat. Det som oftest herskende radikale Parti er i kantonale Sager overordentlig fremskridtsvenligt, men forholder sig lige over for Forbundsregeringen stærkt lokalpatriotisk og er ikke sjælden gaaet sammen med de konservative Kantoner for at hindre Styrkelse af Centralmagten. 1879 **var W.** en af de 3 Kantoner, der stemte mod Forbundets Subvention til St.-Gotthards-Banen. (Litt.: **Verdeil**, *Histoire du canton de Vaud* [Lausanne 1856]; **Vuillemin**, *Le canton de Vaud* [smst. 1885]; **Archinard**, *Histoire de l'Église du canton de Vaud* [smst. 1881]; **Renaud Blanchard**, *Géographie du canton de Vaud* [smst. 1889]). *H. P. S.*

Waag [va!g] (ungarsk Våg), venstre Biflod til Donau i **Ungarn**, opstaar ved Forening af 2 Kildefloder, Weize W. (Fehér Våg), der udspringer i en Højde af 1,754 M. paa den sydlige Skraaning af Hohe Tatra neden for Szolyisko, og Schwarze W., der har sit Udspring paa Kra-**lova Hola** paa Nordsiden af **Kleine** Tatra. W. løber først i **vestlig**, derpaa i **sydvestlig**, sydlig og sydøstlig Retning, idet den beskriver omtrent en Kvartcirkel. Saa længe W. befinder sig i **Bjærgene**, hører dens **Dal**, der snart er vid, snart indsnævret af Klippevægge, til de smukkeste Egne i Ungarn. Ved **Waag-Neustadtl** træder

W. ind i Sletten og bliver sejlbar, men Sejladsen er vanskelig paa Grund af det stærke Fald samt de talrige Øer og Sandbanker. Efter et Løb paa 398 Km. udmunder W. ved Guta oven for Komorn i den saakaldte Pressburger Donau-Arm lige over for Øen Store Schiitt. Af Bifloder nævnes til højre Bred Bela og Árva, til venstre Bred Turócz. *Joh. F.*

Waage, Peter, norsk Kemiker, født i Flekkefjord 29. Juni 1833, død i Christiania 13. Jan. 1900, blev Student 1854, tog første Afdeling af medicinsk Embedseksamen og fik 1858 Kronprinsens Guldmedaille for en Besvarelse af Universitetets Prisopgave om »at udvikle de surstofholdige Syreradikalers Kemi baade for uorganiske og organiske Legemer<. Som Adjunktsstipendiat ved Universitetet opholdt han sig i Udlandet fra 1860 til 1861, da han konstitueredes som Lektor i Kemi ved Universitetet i Christiania; et halvt Aar senere ansattes han fast som saadan; 1866 blev han Professor i Kemi. Sammen med sin Svoger, Prof. C. M. Guldberg, offentliggjorde han i Chra. Vid. Selsk.'s Forhandl. 1864 nogle »Studier over Affiniteten «, der i udvidet Bearbejdelse blev trykt som Universitetsprogram under Titelen »Études sur les affinités chimiques« (1867). Dette Arbejde har været af grundlæggende Betydning for den fysikalske Kemi og »Guldberg-Waages Lov om den kemiske Massevirkning« udgør et nødvendigt Fundament for al moderne kemisk Forskning. Ligeledes sammen med Guldberg offentliggjorde W.: »Om den kemiske Affinitet« (Chra. Vid. Selsk. Forh. 1879; paa tysk i Kolbe's Journal s. A.). Disse Afhandlinger m. fl. ere oversatte og udgivne af R. Abegg (»Untersuchungen uber die chemischen Affiniteten, Abh. a. d. Jah. 1864, 1867, 1879 von C. M. Guldberg und P. Waage« [Leipz. 1879]). W.'s øvrige Arbejder have ikke den varige Betydning som de nævnte. De spænde imidlertid over store Dele af Kemien og findes dels trykte i Chr. Vid. Selsk. Forh., dels spredte i forskellige Tidsskrifter; nogle ere ogsaa udgivne som Bøger: »Omrids af Krystallografien« (sammen med H. Mohn, 1859); »Et Kursus i den kvalitative kemiske Analyse« (1866); »Kemiens første Grunde. Efter Roscoe« (1878); »Det daglige Livs Kemi« (1897). — W.'s Initiativ og alsidige Interesser førte ham ofte i Berøring med praktiske og industrielle Foretagender, hvor hans Arbejdskraft og Iderigdom har afsat mærkbare Spor. Her skal nævnes hans Arbejde paa Ølbeskatningens Omraade og Undersøgelse af Alkoholstyrken i Øl; hans Forsøg paa af Fisk at fremstille et holdbart og billigt Næringsmiddel (Prof. Waage's Fiskemel); hans Metode til Konservering af Mælk; Arbejde over Tran, Krudt o. s. v. W. var ofte Medlem af kgl. Kommissioner og mangeaarigt virksomt Medlem af Patentkommissionen i Christiania; han udførte alle legalkemiske Undersøgelser for Staten. Paa en af sine Udenlandsrejser stiftede han Bekendtskab med de tyske Ynglingeforeninger, efter hvis Mønster Christiania Ynglingeforening paa hans Initiativ blev stiftet. I denne var han lang Tid Formand. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks. VI).

Dr. phil. Georg Dedichen.

Waagen [valgen], Gustav Friedrich, tysk Kunsthistoriker, født II. Febr. 1794 i Hamburg, død (under en Rejse) 15. Juli 1868 i Kjøbenhavn. W.'s gode, men nu forældede Skrift, »Uber H. und J. v. Eyck« (1822) vakte Kenderes Opmærksomhed; han knyttedes snart efter til Berlin's Museumsliv, blev senere Malerisamlingens Direktør og kunsthistorisk Professor ved Berlin's Universitet. Vidtberejst og flittig som Forsker udviklede han ved Selvsyn sit Kenderblik. Dette kom ogsaa hans Værker til gode; de hævede betydelig Datidens kunsthistoriske Niveau: »Kunstwerke und Kunstler in England und Paris« (3 Bd., 1837—39, en udvidet engelsk Udgave 1854 med et Supplementbind 1857); »Kunstwerke und Kiinstler in Deutschland« (2 Bd., 1843—45); »Handbuch d. deutschen u. niederländischen Malerschulen« (2 Bd., 1862); »Die Gemäldesammlung d. Eremitage in Petersburg« (flere Oplag); »Die vornehmsten Kunst denkmäl er in Wien« (2 Bd., 1866—67); Berlin's Malerikatalog o. m. a. Woltmann udgav 1875 hans spredte Afhandlinger tillige med en Biografi i »Kleine Schriften«. *A. Hk.*

Waal [va!l], venstre sydlig Arm af Rhinen, skiller sig fra Rhinen 2,5 Km. neden for dennes Indtræden i Nederlandene, optager 2/3 af Vandmængden og har en Længde af 84 Km. indtil Loevenstein, hvorefter den indtil Dordrecht antager Navnet Merwede og derefter Navnene Nord-, Oude- og Nieuwe-Maas, under hvilket Navn den udmunder ved Hoek van Holland i Nordsøen (se Nederlandene S. 230). *Joh.F.*

Waals [va!ls], Johann Dietrich van der, hollandsk Fysiker, er født 23. Novbr. 1837 i Leyden, siden 1877 Professor i Fysik i Amsterdam. W. er især bleven bekendt for sine Undersøgelser over Vædskers og Luftarters Tilstandsforandringer, som han har behandlet gennem en lang Række Arbejder. Hans Skrift »Om Sammenhængen mellem Luft- og Vædsketilstanden« [Leyden 1873] er oversat paa Tysk under Titelen »Die Continuitat des fliissigen und gasfOrmigen Zustandes« [Leipzig 1881]. »Van der W.'s Formel«

$$\left(p + \frac{a}{v^2}\right)(v-b) = RT$$

udtrykker Sammenhængen mellem Tryk *(p)*, Volumen *(v)* og absolut Temperatur *(T)* saavel for et Stofs Vædske som for dets Damptilstand. *a*, *b* og *R* ere konstante Tal, særegne for de forskellige Stoffer. Af Ligningen kan uddrages mange interessante Sætninger om Sammenhængen mellem et Stofs forskellige fysiske Egenskaber, navnlig sete i Forhold til Stoffets kritiske Temperatur (se Temperatur). Overensstemmelsen mellem Formelen og de Forsøg, hvormed man har prøvet den, er ingenlunde altid god, men dog i mange Tilfælde saa stor, at man maa tillægge Formelen betydelig Værdi som Arbejdshypotese. I Sammenhæng hermed har W. bearbejdet Kapillaritetens Teori. *K. S. K.*

Wabash [wå!bäš], W. River, FlodiU. S. A., udspringer i den vestlige Del af Staten Ohio 272 M. o. H. i Nærheden af Celina, gennemstrømmer derefter med vestlig Retning Indiana, hvilken Stats Hovedflod den er, bøjer paa Grænsen til Illinois mod Syd og senere mod Sydvest, idet den danner Grænsen mellem disse to Stater og udmunder til Slut i højre Bred af Ohio. W. optager i Ohio fra højre Side Tippecanoe River og fra venstre Mississinewa River, Wild Cat River

og White River og fra Illinois Little W. River. W., der er 885 Km. lang og afvander 81,593 □ Km., er sejlbar indtil Terre-Haute. Dtnne Kanal, der tidligere forbandt W. med Lake Erie, er nu ikke i Brug mere. *H. P. S.*

Wach, Adolf, tysk retslærd, er ' født 11. Septb. 1843 i Culm, blev 1868 Privatdocent i Konigsberg, 1869 Prof. i Rostock, 1871 i Tübingen, 1872 i Bonn, 1875 i Leipzig, hvor han fra 1879 tillige har virket som Dommer ved Landretten. Allerede W.'s første Skrifter røbede den kommende Mester. Hans overlegne Begavelse, hans skarpe, kritiske Evne, hans Værkers Aandfuldhed og elegante Form har skaffet ham Navn som Nutidens største Processualist. 1868 udgav han >Der Arrestprocess in seiner geschichtlichen Entwickelung«, I, >Der italienische Arrestprocess« [Leipzig], der efterfulgtes af: »Vorträge über die Reichs-Civilprocessordnung« [Bonn 1879, 2. Udg. 1896], den berømte >Handbuch des Deutschen Civilprozessrechtes«, I [Leipzig 1885], »Die Civilprozessordnung und die Praxis« [smst. 1886], »Der Feststellungsanspruch« [Festgave til Windscheid, smst. 1889] og »Die Mundlichkeit im österreichischen Civilprozess-Entwurf« [Wien 1895]. Sammen med P. Laband udgav W. »Zur Lehre von der Rechtskraft. 3 Rechtsgutachten« [Leipzig 1899]. I sit meget læste Skrift »Die Reform der Freiheitsstrafe« [Leipzig 1890] og i »Die kriminalistischen Schulen und die Strafrechtsreform« [smst. 1902] indtager han en fjendtlig og kritisk Holdning over for den moderne positivistiske Kriminologi. W. har tillige skrevet en Mængde Afhandlinger og deltaget i Diskussioner af kirkeligt-socialt Indhold. 1883 udgav han Keller's berømte romerske Civilproces. *Fz. D.*

Wach, Karl Wilhelm, tysk Maler, født 1787 i Berlin, død 1845 smst. Han uddannedes først paa Berlin's Akademi, men fik sit afgørende Kunstnerpræg under et fleraarigt Studieophold i Paris, hvor David og Gros vare hans Lærere. Han rejste derfra som ivrig »Klassicist« og fortsatte i samme Retning i Rom, hvor særlig Rafael og hans Skole blev hans Forbillede. I Berlin, hvortil han vendte tilbage 1819, kom han til at spille en stor Rolle ved sin udstrakte Lærervirksomhed og sine høje officielle Stillinger (Hofmaler, *Akademi-Vicedirektør* m. v.). Hans eklektiske Kunst lempede sig her efter den herskende romantiske Retning; han arbejdede især i det religiøse Historiemaleri (Hovedværker: »De tre himmelske Dyder« i Berlin's Werder'ske Kirke og »Tronende Madonna« [1826, Berlin's National-gal.]); hans omfattende og lidet originale Kunst stivnede efterhaanden i Rutine (»Biskop Otto« [Stettin's Mus.]). Bekendte Portrætter: Prinsesserne Elisabeth og Marie, Dronning Louise, Grevinde Raczynski (1827) o. a. *A. Hk.*

Wachenhusen, Hans, tysk Publicist, er født 31. Decbr. 1827, debuterede med en Samling fra Dansk oversatte »Märchen« (1853). Han opnaaede stor Popularitet ved sine forskellige Rejsebeskrivelser, dels fra Rejser i Norden og dels i Spanien, Afrika og andre Steder og sine Erindringer fra Paris. Af Betydning ere tillige de Krigskorrespondancer, som stamme fra hans Haand. Under den orientalske Krig fulgte han 1853—54 den tyrkiske Armé, og han udgav »Von Widdin nach Stambul« (1855) og »Ein Besuch im türkischen Lager« (1855); 1859 fulgte han den østerrigske Hær i Italien; 1860 lokkedes han af Garibaldi's Frihedskampe til Neapel og tog 1864 til Slesvig, hvilke tre Rejser han har beskrevet i Værkerne: »Tagebuch vom italienischen Kriegsschauplatz« (1859), »Freischaren und Royalisten« (1860) samt »Vor den Düppeler Schanzen« (1864). Efter at have overværet Sues-Kanalens Aabning og have beskrevet sine Indtryk fra den fransk-tyske Krig har han igen syslet med mere letteldrære Emner, Romaner, hvor Spænding er Hovedsagen. *O. Th.*

Wachsmuth, Ernst Wilhelm Gottlieb, tysk Historiker, 1787—1866, har udfoldet en omfattende Forfattervirksomhed, som omspænder næsten hele Historiens Omraade. Fremhæves kunne »Hellenische Altertumskunde« (4 Bd., 1826—30), »Europäische Sittengeschichte« (5 Bd., 1831—39) og »Allgemeine Kulturgeschichte« (3 Bd., 1850—52), men disse saavel som W.'s andre Skritter ere nu stærkt forældede. — Hans Søn, Curt W., klassisk Filolog, 1837—1905, har bl. a. forfattet »Die Stadt Athen im Altertum« (2 Bd., 1874—90) og en god »Einleitung in das Studium der alten Geschichte« (1895). *Kr. E.*

Wachtel, Theodor, tysk Tenorsanger, født i Hamburg 10. Marts 1823, død i Frankfurt a. M. 14. Novbr. 1893, Søn af en Droskeejer, fortsatte en Tid lang Faderens Forretning; men da det viste sig, at han var i Besiddelse af en sjælden kraftig og omfangsrig lyrisk Tenorstemme, lod han denne uddanne og gik 1848 til Scenen, hvor han ved sine ualmindelige Stemmemidler, trods Mangelen paa musikalsk Kultur og kunstnerisk Foredragsevne, *formaaede* at gøre Virkning i Roller som George Brown i »Den hvide Dame«, »Postillonen i Lonjumeau«, Arnold i »Wilhelm Tell« o. s. v. *S.L.*

Wachtmeister, svensk Slægt, indvandret fra Estland til Sverige og adlet her 1578. De mest kendte af Slægtens Medlemmer ere:

Hans W., Greve, General-Admiral, (1641—1714), deltog som Admiral i Slaget i Kjøge Bugt. Han kom derefter i Spidsen for Marinens Administration, og til ham er knyttet den svenske Flaades Genoprettelse og Karlskrona's Anlæg. — Hans Søn, Greve Karl Hans W. (1689—1736), førte Kommandoen over den svenske Flaade i Slaget ved Kolberg Heide og døde som Admiral. — Dennes Sønnesøn, Greve Karl Axel W. (fra 1808 Trolle-W.) (1754—1810), blev 1779 Justitiekansler og 1787 Rigsraad og Rigsdrost, hvormed fulgte det øverste Tilsyn med Retsplejen i hele Riget og Præsidentskabet i Svea Hofret. Under Gustaf IV Adolfs Regering spillede han en meget betydelig Rolle, og efter Revolutionen 1809 blev han Justitiestatsminister. — Hans Søn, Greve Hans Gabriel Trolle-W. (1782—1871), blev 1809 Justitiekansler, men trak sig allerede 1817 tilbage til Privatlivet og helligede Resten af sit Liv til naturvidenskabelige Studier. I »Anteckningar och minnen« (udgivne af Elof Tegner [2 Bd., 1889]) har han efterladt interessante Memoirer om sin Samtid. — Hans Slægtning, Greve Karl W. (1823—71), var Diplomat og bl. a. 1858—61 Gesandt i Kjøbenhavn; 1868—71 var han Udenrigsminister.

Wackenroder, Wilhelm Heinrich, tysk Romantiker, (1773—98). Allerede i Gymnasiet traf W. sammen med Tieck, og Venskabet mellem dem blev af stor Betydning for begges Produktion. I sin lille interessante Bog, »Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders« nedlagde han sin Kunstbegejstring, og efter hans Død udgav Tieck hans Skrift, >Phantasien über Kunst« (1799), ligesom han satte sin Ven et værdigt Minde i »Franz Sternbalds Wanderungen«, der helt igennem er fuld af W.'s Aand. *O. Th.*

Wackernagel, 1) Philipp, tysk Pædagog og Litteraturhistoriker, (1800—77). W. har særlig gjort sig bekendt som Udgiver af Skolebøger samt af ældre tysk Digtning, og navnlig har han givet sig af med Studiet af den ældre tyske Salmedigtning. Hans betydeligste Værker ere >Deutsches Lesebuch« [I—IV, 1845 ff.] og »Edelsteine d. Dichtung u. Weisheit im 13. Jahrh.«, »Das d. Kirchenlied von Luther bis N. Hermann« (I—II), »Bibliographie zur Gesch. des d. Kirchenlieds im 16. Jahrh.« [1855] og »Das d. Kirchenlied bis zum 17. Jahrh.« [I—V 1863—77]. (Litt.: L. Schulze, »Philipp W.« [1878]).

2) Wilhelm, tysk Germanist og Digter, foreg.'s Broder, (1806—69), W. var en af Lachmann's betydeligste Elever, erhvervede sig tidlig Ry som smagfuld og dygtig Kender af den ældre tyske Litteratur og blev 1835 udnævnt til Professor i tysk Litteratur ved Universitetet i Basel. Som Digter viste han ligeledes, at han havde gennemgaaet en grundig Forskole under Studiet af de gamle Minnesangere; hverken »Neuere Gedichte« [1842] eller »Zeitgedichte« [1843] vidne om Originalitet, men vel om Inderlighed og Dybde; mere selvstændig er »Weinbiichlein« [1845]. Et Udvalg af hans Digte udgaves 1873. Som Germanist har han udgivet en Række Udgaver af ældre tyske og til Dels franske Forfattere, bl. a. af Walther v. d. Vogelweide. Hans forskellige Smaaafhandlinger samledes i »Kleine Schriften« [I—III 1874—75]. (Litt.: R. Wackernagel, »Jugendjahre von Wilh. W.« [1884]). *O. Th.*

WaCo [wel'iko.], By i U. S. A., Stat Tejas, ligger 145 Km. N. N. 0. f. Austin paa begge Bredder af Brazos River og ved Skæringspunktet for flere Jærnbaner. (1900) 20,686 Indb. W., der ligger midt i Statens bedst befolkede Distrikt, er vokset stærkt, idet den 1880 kun havde 7,295 Indb. Over Brazos River fører en mægtig Hængebro, og desuden er W. bekendt i U. S. A. for sine 16 varme Kilder. Byen har et Par højere Undervisningsanstalter (*W. College* samt *Baylor University*) og driver betydelig Handel samt Tilvirkning af Mel, Uld- og Bomuldsvarer, Lædervarer og Olie. *H. P. S.*

Wadaï se Vadai.

Waddington [wä'dinjtn], 1) William Henry, fransk Statsmand, født 11. Decbr. 1826, død 13. Jan. 1897, Søn af en rig engelsk Fabrikant, der havde bosat sig i Frankrig. Han studerede ved Cambridge Universitet og udviklede sig til en dygtig Kender af gamle græske Mønter og Indskrifter. 1850 og 1860 gjorde han videnskabelige Rejser i Lilleasien og Syrien, blev 1865 Medlem af *Académie des inscriptions* og fortsatte 1868—77 Udgivelsen af Lébas'es store Værk »Voyage archéologique en Grèce et en Asie mineure«, samt skrev selv vigtige Afsnit deri. 1865 og 1869 søgte han forgæves Valg til den lovgivende Forsamling som Modstander af Kejserdømmet, men blev dog 1870 Medlem af Kommissionen om Decentralisation af Forvaltningen. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, var Ordfører for Loven om Departementsraadenes udvidede Myndighed og sluttede sig til Thiers og hans Plan om den konservative Republik. Maj 1873 var han i 5 Dage Undervisningsminister i Thiers'es sidste Ministerium og hørte derefter til den frisindede Opposition. Jan. 1876 valgtes han til Senator (indtil 1894) og blev Marts s. A. Undervisningsminister indtil Reaktionens Sejr i Maj 1877; han forberedte Indførelsen af Skoletvang og søgte at sikre Staten Eneret til at give akademiske Grader. Decbr. 1877 blev han Udenrigsminister og tog som saadan Del i Berlin-Kongressen n. A., hvor han særlig kæmpede for en Landudvidelse til Grækenland og for Jødernes Ligestilling i Serbien og Rumænien. Jan. 1879 blev han tillige Førsteminister (den første under Grévy's Præsidentskab) og søgte at indtage en Mellemstilling mellem Senatets konservative og Deputeretkammerets republikanske Flertal (vilde ikke give uindskrænket Amnesti til Deltagerne i Paris-Kommunens Oprør og modsatte sig Anklagen imod de reaktionære Ministre fra 1877); men blev nødt til at opgive Forsøget i Decbr. s. A. Derimod blev han Sendemand i London 1883—93 og virkede for et godt Forhold mellem de to Lande. — Hans Broder 2) Richard W., født 1836, en rig Fabrikant, var 1876—89 Medlem af Deputeretkammeret og siden 1891 af Senatet; viste særlig Iver for økonomiske Spørgsmaal (bl. a. om Kvinders Arbejde i Industrien) og skrev 1896 »Louis XV et la renversement des alliances« som Indledning til et større historisk Værk »La guerre de Sept ans« [1.—3. Bd., 1899—1904]). *E. E.*

Wade [weid], Benjamin Franklin, nordamerikansk Politiker, født 27. Oktbr. 1800 i Staten Massachusetts, død 2. Marts 1878. Han var født i ringe Kaar af en gammel Slægt i Ny-England, drog 1820 med sine Forældre til Ohio og studerede 1823 ff. i Albany samtidig med at være Arbejder paa Erie-Kanalen. 1827 blev han Sagfører i Ohio og 1847—51 Dommer, var 1837—47 med et Par Aars Afbrydelse Medlem af Statens Senat og 1851—69 af Unionens; gjorde sig i begge Forsamlinger bekendt som ivrig og frygtløs Modstander af Slaveriet; var 1861—65 Formand for Udvalget om Krigens Førelse og tilraadede de kraftigste Forholdsregler, samt foreslog Lincoln at gøre E. Stanton til Krigsminister. 1867—69 var han Senatets Formand. *E. E.*

Wadhwan, By i det vestlige Forindien, Landskabet Kathiawar, Hovedstad i den britiske Vasalstat W., Jærnbaneknudepunkt, 30,000 Indb., har et Palads, Handel med Bomuld, Bomuldstøj og Korn. *M. V.*

Wadman, Johan Anders, svensk Digter. (1777—1837). Hans idylliske Digt »Min lilla vrå bland bergen« og »Kungen och skomakaren« vandt stor Udbredelse. Den bakkanalske Epikuræisme, som ofte giver sig Udtryk i hans Digte, var en Tid lang nær ved at skaffe ham Vanry, hvilket dog helt hævedes ved Bjursten's Levneds-

skildring i Udgaven af hans »Samlade Skrifter« [1855, ny Udg. 1869]. *O. Th.*

Wadskiær, Christian Frederik, dansk Litterat, født 1712 paa Ørslevkloster i Jylland, død 5. Novbr. 1779 i Kjøbenhavn. Som Student (1728) maatte den fattige unge Mand tage mod, hvad der tilbød sig, og hans vistnok gode Evner og ikke daarlige Kundskaber, særlig i Sprog, bleve lidt efter lidt omsatte i litterær Smaamønt. 1738—40 redigerede han Wieland's »Lærde Tidender«, men særlig knyttede han dog sit Navn til Lejlighedspoesien og er næsten bleven det typiske Eksempel paa »Poeten i Aabenraa«. Hans Bombast, Ordskvalder, taabelige Allegorier og sindssvage Smiger fik han særlig Anvendelse for i sine talrige Lykønskningsdigte til Kongehuset (»Prindsen jeg spaaede, blev til en Prindsesse — Christian den Syvende kommer dog nok« o. s. v.) og til adelige Beskyttere, som da ogsaa skaffede den lidet kvalificerede Mand, der en Overgang havde været Lærer ved det ny Akademi i Sorø, en Professorpost ved Universitetet og Stillingen som Censor. Hensynet til Brødet var dog baade for Ansøgeren og for Bortgiveren her det ledende. De fleste af W.'s Digte ere udgivne i Enkelttryk (>Forandrings Skueplads paa Amalienborgs Lueplads«, »Det afgudiske Leire og kristelige Lethraborg«, o. s. v.); en Del har han samlet i en »Liden Samling af udvalgte Vers« [1743]. (N. M. Petersen, »Den danske Litteraturs Historie«, IV). *J. Cl.*

Wadström, Carl Bernhard, svensk Mekaniker, (1746—99), spillede en ret betydelig Rolle ved Fabrik-, Kanalanlæg o. 1. og fremhjalp saaledes ogsaa Sverige's Vaabenfabrikation ved Tilførsel af Arbejdere fra Solingen. Efter 1787 paa Statens Vegne at have virket paa Afrika's Vestkyst arbejdede han derefter ivrig i England for Negeremancipationen. Han døde i Paris.

Wadsworth [wä'dzwə.þ], Frank Lawton **Olcott,** amerikansk Astronom, er født 21. Oktbr. 1867 i Ohio, blev 1892 Assistent ved *Smithsonian Astrophysical Observatory* i Washington, ansattes 1895 ved *Yerkes Observatory* i Chicago og er fra 1900 Direktør for *Allegheny Observatory Penn.* Foruden talrige Afhandlinger væsentlig af optisk Indhold i Fagtidsskrifter har W. publiceret fra *Allegheny Observatory* »Miscellaneous scientific papers« 1—17. Han har erhvervet flere Patenter for Forfærdigelse af Telemeter, Heliometer og Glasprismer. *J. Fr. S.*

Waelrant [va!lrant], Hubert, belgisk Komponist og Teoretiker, (ca. 1517—95), har gjort sig bekendt ved i Stedet for de 6 Tonestavelser i Solmisationen (s. d.) at anvende 7, den saakaldte »Bocedisation« eller *voces belgicae*, hvorved det rationelle Oktavsystem atter omsider blev indført som Grundlag for Tonernes Inddeling. Af hans ret talrige Motetter og Madrigaler blev en Samling Madrigaler (1558) konfiskeret af Inkvisitionen paa Grund af deri indeholdte Kætterier. *A. H.*

Waereghem [va!reχem], By i den belgiske Provins Vestflandern, ved Jærnbanen Gent—Tournai, har Kniplingsindustri, Fabrikation af Bomuldstøj, Olie og Brændevin og (1895) 7,630 Indb. *M. Kr.*

Waesland [va!sland], Landskab i den belgiske Provins Østflandern, mellem Gent og Antwerpen, paa venstre Side af Schelde. Det er et frodigt Kornland, indvundet ved Tørlægning af tidligere Sumpe. W. havde længe, skønt 1175 indlemmet i Grevskabet Flandern, i mange Henseender sine egne Love. Hovedbyerne ere Lokeren og St. Nicolas. *M. Kr.*

Waganda se Uganda.

Wagenaar [va!χena!r], Jan, hollandsk Historieskriver, (1709—73), har skrevet det grundlæggende »De vaderlandsche historie« [21 Bd., Amsterdam 1749—60, indtil Aaret 1751, fortsat af andre til 1802], endvidere en Beskrivelse af Amsterdam [3 Bd., 1760] samt i 12 Bd. Beskrivelse af Nederlandenes Forenede Stater (1739).

Wagener, Hermann, preussisk Politiker, født 8. Marts 1815, død 21. Apr. 1889. Han var en Præstesøn fra Brandenburg, indtraadte tidlig i Statstjenesten (førte 1847 Undersøgelsen mod »Lys vennerne «'s Præst Uhlich i Magdeburg), men tog Afsked i Foraaret 1848 af Misnøje med det frisindede Omslag hos Regeringen og blev i Juni Redaktør af Junkerpartiets Hovedblad »Neue Preussische Zeitung« (»Kreuzzeitung«). Han ledede Bladet med Dygtighed og øvede stor Indflydelse; fratraadte dog Redaktionen 1854, men forblev Medarbejder indtil 1872 og var i 2 Aar Sagfører ved Overtribunalet (derfra stammer Titelen Justitsraad). En Æresgave fra Partiet satte ham i Stand til at købe et Gods ved Neu-Stettin. 1853—58 var han Medlem af Underhuset og viste sig som en klog Partifører og en slagfærdig Talsmand for de konservative Synsmaader. Den samme Tankegang kom ogsaa klart til Syne i det af ham udgivne »Staats- und Gesellschafts-Lexikon« [24 Bd., 1858—68], hvis vigtigste Artikler han selv skrev. Senere var han Bismarck's trofaste Medarbejder, særlig i socialøkonomiske Spørgsmaal (vilde bruge Socialismen som Modvægt imod det nationalliberale Parti); blev 1866 Geheimeraad og foredragende Raad i Statsministeriet; fulgte under Krigen 1870—71 med Hovedkvarteret og brugtes ved Fredsunderhandlingerne. 1867 blev han Medlem af den nordtyske og 1871 af den tyske Rigsdag. I Jan. 1873 havde Bismarck afnødt Kongen en ny Forfremmelse for W.; men da det kort efter oplystes i Rigsdagen af Lasker, at han havde misbrugt sin Stilling til at fremme et lidet solidt Jærnbaneanlæg i Pommern og modtaget 40,000 Thaier som Tilsynsmand, mistede han baade sit Embede og sin Formue og var siden udelukket fra det offentlige Liv. W.'s »Erlebtes« [1848—66] udkom 1884. *E. E.*

Wagmüller, Michael, tysk Billedhugger, født 1839 ved Regensburg, død 1881. I München studerede W. under Widnmann, men fik stærkere Impulser fra den daværende Malerskole under Piloty. Han gjorde Lykke med to nydelige Genrefigurer: Pigen med Firbenet og Pigen med Sommerfuglen, udlørte paa en Rejse 1868 til London en Del Portrætter, fortsatte med Portrætplastik i Hjemlandet (Buster af Dallinger, P. Heyse, Liebig, Lachner etc), sysselsattes i længere Tid med dekorativ Plastik for Ludvig II til Slottene Linderhof og Herrenchiemsee og skabte Modtllen til Liebig-Monumentet i München (fuldendt efter hans Død af Rumann). W.'s Kunst har Barokstilens maleriske Holdning; med sit Liv og sin Uro bragte den ny Momenter ind i München's

Kunst; mange af hans Portrætbuster ere ligesom Liebig-Statuen meget livfulde i Karakteristikken. *A. Hk.*

Wagner, Adolph Heinrich Gotthilf, tysk Socialøkonom, er født 25. Marts 1835 i Erlangen, Søn af nedenn. Rudolph W. Efter omfattende og grundige Studier har W. haft en glimrende Løbebane som Universitetslærer: 1865 blev han Professor i Dorpat, 1868 i Freiburg i B., hvorefter han 1870 modtog den hædrende Kaldelse til Berlin's Universitet. Her har hans Auditorium stedse hørt til de stærkest søgte; til sin Berømmelse som videnskabelig Forfatter og indflydelsesrig Socialpolitiker har han føjet den glimrende mundtlige Fremstillings Ry. W. hører i det hele til det moderne Tyskland's store Navne, saa vist som han er en af dets ledende Aander; inden for sin Videnskab indtager han ved mangesidig Lærdom, hvis Grundighed udtømmer Stoffet, ved sine Synsmaaders Egenart, som ved deres helstøbte Systematik og plastisk klare Udformning, en første Rangs Plads. Som videnskabelig Forfatter har W. udfoldet en omfangsrig Virksomhed, navnlig inden for alle Grene af Finanslæren, derhos som Popularisator navnlig paa Socialpolitikkens Omraade. Hans vigtigste Værker ere »Die Geld- und Kredittheorie der Peel'schen Bankakte« [Wien 1862], »System der Zettelbankpolitik« [2. Udg., Freiburg 1873], »Die Abschaffung des privaten Grundeigentums« [Leipzig 1870], Afsnittene »Kredit und das Bankwesen«, »Versicherungswesen<, »Die direchten Steuern«, »Die Ordnung der Finanzwirtschaft« i G. Schönberg's »Handbuch der politischen Oekonomie« [Tübingen 1881—82, 4. Udg. 1890—91], »Agrar- und Industriestaat« [2. Udg., Jena 1902], »Wohnungsnot und städtische Bodenfrage« [Berlin 1901], men først og fornemmelig hans monumentale, endnu uafsluttede Hovedværk »Lehr- und Handbuch der politischen Oekonomie in einzelnen selbständigen Abteilungen« bearbejdet og udgivet i Forbindelse med Buchenberger, Bucher, Dietzel og andre, oprindelig planlagt som en revideret Udgave af den ansete Haandbog af H. K. Rau (s. d.), men efterhaanden udvidet til et encyklopædisk anlagt rigt økonomisk System. Til dette har W. bidraget med den betydningsfulde første Del »Grundlegung der politischen Oekonomie« [Leipzig 1876, 3. Udg. i 2 Bd., 1892—94] samt med Bd. 5—8, »Finanzwissenschaft« [hidtil 4 Bd. i flere Udg. 1877—1901]. Desuden har W. sammen med andre Forfattere udgivet 3 Bd. efterladte Skrifter af K. Rodbertus-Jagetzow [1878—85] (s. d.).

I sit Hovedværk og en Række mindre Programskrifter (bl. a. »Ueber die soziale Frage« [1872]) foretager W. en kritisk Opgørelse med den nyere videnskabelige Socialisme, navnlig Rodbertus og Marx, af hvilke han selv er stærkt paavirket. Hans eget Grundsyn fjerner sig lige meget fra den revolutionære Socialisme og den ekstreme Individualisme; W. søger at forene begge Retninger til en »Statssocialisme« (s. d.), hvilken han selv karakteriserer som Udslag af en højere social Retsordning end den, hvorpaa det nuværende Samfund er bygget. Ud fra dette Synspunkt har han taget Ordet, bl. a. for Jærnbanernes og Forsikringsvæsenets Overtagelse af Staten. Mest prægnant har han udviklet dette Grundsyn i Afhandlingen »Finanzwissenschaft und Staatssocialismus« (i »Zeitschrift fiir die gesamten Staatswissenschaften« [Tübingen 1887]). Som aktiv Politiker deltog han sammen med R. Todt (s. d.) i Grundlæggelsen af det »kristelig-sociale Parti« (s. d.). 1882—85 sad han i Preussen's Abgeordnetenhaus, hvor han sluttede sig til de Konservative uden dog at lade sig paaklistre Partimærket. Enhver Parole har stedse været hans uafhængige og polemisk tilskaarne Natur imod. *K. V. H.*

Wagner, Alexander, ungarsk Maler, erfødt 16. Apr. 1838 i Budapest. Han studerede paa Wien's Akademi under Geiger og Blaas, senere i München bl. a. under Anschiitz og til sidst under Piloty, der særlig paavirkede hans Kunst. Han er en livfuld Dyrmaler, der med Forkærlighed og særlig Dygtighed fremstiller Hesten, gerne i stærkt plastisk Udformning. Til hans populæreste Værker høre »Væddekørsel i Cirkus Maximus«, »Husarridt«, »Tyrefægtning«. Arbejder af W. findes bl. a. i Nationalmuseet i Budapest og Altes Nat. Mus. i Miinchen. Gennem sin Lærervirksomhed (Akademiprofessor i Miinchen fra 1866) har han øvet betydelig Indflydelse paa yngre Kunst (Gysis, Munkaczy o. m. a. vare hans Elever). *A. Hk.*

Wagner, Carl August, dansk Officer, født 12. Jan. 1847 i Kjøbenhavn, død smst. 8. Oktbr. 1906. W. blev Student 1864 og meldte sig kort efter som frivillig ved 11. Regiment, men kom ikke til at deltage i Krigen. 1866 blev han Reserveofficersaspirant ved Artilleriet og gjorde fra 1867 til 1868 Tjeneste som Sekondløjtnant. Under den fransk-tyske Krig rejste han til Frankrig og tog Tjeneste som menig ved *Compagnie des tirailleurs du Havre*, men valgtes i December af sit Kompagni til Premierløjtnant og Kommandør for en Deling Gatlingsmitrailløser, og faa Uger efter udnævntes han til Kaptajn og Chef for Batteriet. Han vendte hjem med Æreslegionens Ridderkors og en af Byen Havre skænket Kikkert, fik saa Lyst til at blive fast Officer og opnaaede 1874 at blive Premierløjtnant i Artilleriet. Fra 1876 til 1879 var han ansat i Generalstaben, vendte saa tilbage til Feltartilleriet og udnævntes 1882 til Kaptajn. Fra 1889 til 1895 var han Chef for Elevskolen, udnævntes 1895 til Oberstløjtnant, 1904 til Oberst og var fra 1900 til sin Død Chef for Fæstningsartilleriregimentet.

1887 valgtes han til Medlem af Folketinget for Kjøbenhavn's 2. Kreds som udpræget Højremand og repræsenterede Kredsen til 1901. Særlige Fortjenester har W. af Skyttesagen. Efter 1868 at have skrevet en Artikel i »Fædrelandet«, hvori han udtalte sig imod at organisere Skytteforeningerne militært, valgtes han til Medlem af Bestyrelsen for Kjøbenhavn's Skytteforening, men udtraadte 1869. Han udgav da Pjecen: »Skytteforeningerne og deres Forhold til Hæren«, og indtraadte 1871 i den ny oprettede Overbestyrelse for de danske Skytteforeninger, hvilken Stilling han opgav 1886, men 1884 valgtes han til Formand for Kjøbenhavn's Skytteforening, og selv en dygtig Skytte — han erhvervede Guldmedaille 1899 — udfoldede han en betydelig Virksomhed, saa han blev meget paaskønnet som Formand, en Stilling, han beklædte til sin Død. *P. Nw.*

Wagner, Ernst, tysk Forfatter, (1769—1812). Efter at han efter nogle uheldige Forsøg som Lystspilforfatter havde debuteret med Romanen »Wilibalds Ansichten des Lebens < [2 Bd., 1804], blev han ansat som Privatsekretær hos Hertug Georg af Sachsen-Meinungen. Han udgav kort efter sit andet betydelige Værk >Die reisenden Maler« [2 Bd., 1806]. Begge de to Romaner forraade stærkt Paavirkning fra Goethe; men navnlig den første tyder dog ogsaa paa virkelig Selvstændighed. I sine senere Arbejder er han derimod mere langtrukken, og det viser sig, at han har været Omgangsven med Jean Paul, hvis humoristisk-sentimentale Skildringer have paavirket ham. Hans samlede Værker udkom 1824—28. *O. Th.*

Wagner, Frederik August Hartvig, dansk Officer, Broder til forann. C. A. W., er født i Kjøbenhavn 29. Juli 1840. Han blev Student 1858, gennemgik den kgl. militære Højskole 1859—63 og blev Sekondløjtnant i Artilleriet. Han deltog i Krigen 1864 ved Batteriet Lønborg og var med ved Vejle. I 1867 avancerede W. til Premierløjtnant og gjorde fra 1866—68 Tjeneste som Detachementskommandør i Frederiksværk, medens han derefter, som ansat ved Tøjhusafdelingen, foretog flere Rejser til Udlandet og fra 1874—77 var Sekretær i Artilleri- og Konstruktionskommissionen. I 1877 blev han Medlem af en Kommission angaaende en tidssvarende Indretning af Artilleriværkstederne og avancerede 1879 til Kaptajn. Han udviklede sig mere og mere i teknisk Retning, foretog i 1882 en længere Rejse i den Anledning og udnævntes s. A. til Lærer i teknisk Mekanik, Teknologi og Maskinlære. Fra 1885—89 var han tillige Skoleofficer ved Officersskolen og skrev »Lærebog i Teknologi«, »Kuplernes grafiske Statistik« samt i forskellige Tidsskrifter en Mængde Artikler af teknisk Indhold, hvoraf en »Om Staalbronze« i 1882 prisbelønnedes af det krigsvidenskabelige Selskab. En »Vejledning for Kedelpassere« udkom 1896. Udnævnt til Oberstløjtnant 1889 blev W. først Formand i Forsøgskommissionen, senere Chef for 1. Artilleriafdeling og i 1892 for Laboratorieafdelingen, avancerede 1894 til Oberst og var 1895—96 Chef for Fæstningsartilleriregimentet. I 1896 udnævntes W. til Generalmajor. Ved Siden heraf har W. fra 1870—96 udøvet en ikke ringe Virksomhed som Ingeniør; han har saaledes anlagt H6tel d'Angleterre's Glastag og St. Matthæus-Kirkens Hvælvinger i Kjøbenhavn og været med ved Oprettelsen af Svovlsyrefabrikker, Træskærerier, ved Ombygning af Usserød Klædefabrik og Dampanlæggene paa Laboratoriet og Geværfabrikken i Kjøbenhavn, medens han i 1888 var Dommer paa Udstillingen i Kjøbenhavn og 1897 i Malmø. Da »Teknisk Forening« oprettedes i 1877, indtraadte han i dens Bestyrelse og var fra 1898—1903 sammes Formand. *P.Nw.*

Wagner, Heinrich Leopold, tysk Forfatter, (1747—79). Hans mærkværdigste Digtning er »Prometheus, Deukalion und seine Rezensenten« (1775), der er skrevet i ægte Goethe-Lenz'k Stil, med Talent, men tillige med en forbavsende Indiskretion. Stor Begejstring vakte hans to kraftgeniale Skuespil: »Die Reue nach der That« (1874) og »Die Kindermorderin«, af hvilke det sidste skylder Bevidstheden om Goethe's endnu uskrevne, men af ham kendte Gretchenmotiv sin Tilværelse. Endnu enkelte andre Værker udførte han; men det er dog kun de her nævnte, som endnu have tidshistorisk Interesse. (Litt.: E. Schmidt, »H. L. W., Goethes Jugendgenosse« [2. Opl. Jena 1879]; Froitzheim, »Goethe und H.L. W.« [Strassb. 1889]). *O. Th.*

Wagner, Hermann, tysk Geograf, er født 23. Juni 1840 i Erlangen og studerede der og i Göttingen Matematik og Naturvidenskab. Fra 1864 var han i lang Tid Medarbejder ved Justus Perthe's geografiske Institut i Gotha og havde bl. a. 1868—76 Redaktionen af den statistiske Del af Gotha-Almanakken. Fra 1872 har han sammen med Behm redigeret »Die Bevolkerung der Erde« i Petermann's Mitteilungen's »Ergänzungshefte«. 1876 blev han Professor i Geografi i Konigsberg, 1880 i Gottingen. Fra 1879 har han redigeret »Geografisches Jahrbuch«. Som Lærebogsforfatter skylder man ham en Bearbejdelse af Guthe's »Lehrbuch der Geographie« (Hannover 1882—83) og en selvstændig »Lehrbuch der Geographie« (1894—95) samt »Metodischer Schulatlas« (Gotha 1895). *C. A.*

Wagner, Johann Martin von, tysk Billedhugger og Maler, født 1777 i Würzburg, død 1858 i Rom. W., Elev af Wien-Akademiet (under Fuger), havde allerede vundet Navn som Maler (»Troja's Helte« etc.; Illustrationer til Schiller), da han gik over til Billedhuggerkunsten, særlig foranlediget ved Rejser 1812—13 i Grækenland, hvor han købte Antikker for Kronprins Ludvig (saaledes Æginetergruppen, som Thorvaldsen under Samraad med ham restaurerede). Som Kunstner staar han under Indflydelse fra Thorvaldsen, som han var sammen med i Rom, men han stiler mod kraftigere Karakteristik. Saaledes i den store Walhalla-Frise (ved Regensburg 1827—37); andre Værker: »Bavaria« og Reliefferne paa Munchen's Siegesthor og Gavlfeltet paa Glyptoteket samt Reliefferne paa Munchen's Rideskole. Han var kunstarkæologisk Forfatter (skrev om Oldtidskunst), blev 1841 Galeridirektør i München. (Litt.: Urlichs, »J. M. v. W.« [1866]). *A. Hk.*

Wagner, Moritz, tysk rejsende og Geograf, født 3. Oktbr. 1813 i Bayreuth, død 31. Maj 1887 i Munchen. Han berejste 1836—38 Algérie, 1842—45 Kaukasus, Armenien, Kurdistan og Persien. Hans senere Rejser gjaldt især Amerika, saaledes 1852—55 største Delen at Nord- og Mellemamerika samt Vestindien, 1857—60 Sydamerika's Cordillerer fra Panama til Ecuador. Ved sin Hjemkomst blev han Professor i Geografi og Etnografi i Munchen. Blandt hans Skrifter kunne fremhæves: »Reisen in der Regentschaft Algier« (Leipzig 1841), »Der Kaukasus und das Land der Kosaken« (1847), »Reise nach dem Ararat und dem Hochlande Armeniens« (Stuttgart 1848), »Reise nach Persien und dem Lande der Kurden« (Leipzig 1851), »Naturwissenschaftliche Reisen im tropischen Amerika« (Stuttgart 1870) samt flere Værker over Darwin'ske Teorier. *C. A.*

Wagner, Rudolph, tysk Fysiolog, Anatom og Antropolog, født i Bayreuth 1805, død i Gottingen 1864. Han studerede i Erlangen og Würzburg, tog Doktorgraden i Wurzburg, blev Pro-

sektor i Erlangen og 1833 Professor i Zoologi. 1840 blev han kaldet til Göttingen som Professor i Fysiologi og komparativ Anatomi; han virkede her til sin Død. W. staar med Hensyn til sin fysiologiske Opfattelse væsentlig paa komparativ anatomisk Grund, og hans Arbejder tilhøre væsentlig dette Omraade saavel som den komparative Udviklingshistorie, men han stod dog i et nært Forhold til den moderne Fysiologis Bestræbelser, og i den bekendte, af W. udgivne Monografisamling »Handwörterbuch der Physiologie« deltoge ogsaa den nyere Fysiologis Forkæmpere. W.'s Lærebog i Fysiologi var en Tid lang en overmaade brugt og i mange Henseender for sin Tid udmærket Lærebog. *S T.*

Wagner, Siegfried, tysk Musiker, Søn af nedenn. Richard W. og Liszt's Datter Cosima, Hans v. Bülow's fraskilte Hustru, hvem R. W. ægtede i Aug. 1870, er født i Priebschen ved Luzern 6. Juni 1869. Han uddannedes fra Barn i Musik, men bestemtes af Faderen til Arkitekt og gjorde Studier i Charlottenburg og Karlsruhe. Senere vendte han sig ganske til Musikken, tog Undervisning hos Humperdinck og optraadte som Komponist og Orkesterdirigent (dels i Bayreuth, dels andensteds ved Fremførelse af egne og Faderens Værker). Hans Operaer i folkelig-romantisk Stil (»Der Bärenhäuter« [1899], »Herzog Wildfang« [1901], »Der Kobold« [1904] og »Bruder Lustig« [1905]) har, trods Wagner-Partiets Bestræbelser, kun fundet liden Fremgang og vidne ikke om fremragende Evner. Heller ikke som Dirigent synes W. at være nogen særlig Begavelse, hvorimod hans Talent som Iscenesætter almindelig fremhæves. *W. B.*

Wagner, Wilhelm Richard, berømt tysk Komponist, Digter og Musikæstetiker, født 22. Maj 1813 i Leipzig, død 13. Februar 1883 i Venezia. W.'s Fader, Friederich W., var Politiaktuar, men tillige en ivrig Dilettantskuespiller; Teaterblodet flød i talrige Familiemedlemmers Aarer. W. var dog kun faa Maaneder gammel, da Faderen døde; men den Stiffader, han snart fik, og hvem Familien fulgte til Dresden, var Skuespilleren og Lystspilforfatteren Ludwig Geyer (hvis Efternavn W. en Tid lang i Opvæksten bar), og Teaterlysten voksede i det ny Hjem. W., der søgte Dresden's »Kreuzschule«, modtog tidlig Musikundervisning, i Teori af Kantor Th. Weinlig; hans Tanke var vel mest optagen af dramatisk Digtning, men ogsaa nogle Kompositioner fra hin Tid ere opbevarede; uden at være betydelige røbe de nu og da individuelle, for den senere W. karakteristiske Træk, saaledes en Klaverfantasi i fis-mol og en Symfoni (stærkt Beethoven-paavirket) i C-dur. De første dramatiske Forsøg vare Operaudkastet »Die Hochzeit« og Operaen »Die Feen« (1833, efter Goldoni), hvortil W. allerede selv skrev Teksten. 1834 blev W. Dirigent ved Magdeburg's Stadtteater, fik her (uden Held) opført »Das Liebesverbot« (efter Shakespeare), ægtede Skuespillerinden Minna Planer, (1809—66), og søgte i de næstfølgende Aar forgæves fast Stade som Dirigent ved Königsberg's og Riga's Teatre. 1839 maatte han opgive sin Stilling i sidstnævnte By; hans slette økonomiske Situation nødte ham til en hemmelig Flugt over den preussiske Grænse, og efter en stormfuld, eventyrlig Sørejse, der varede et Par Uger og har sat tydelige Spor i »Den flyvende Hollænder«, naaede W. London og kort derefter Paris: Rejsens egentlige Maal. I Frankrig's Hovedstad, hvor Meyerbeer beherskede den store Opera, samtidig med at Auber og Italienerne dyrkedes, men hvor ogsaa Berlioz og Liszt, V. Hugo og H. Heine levede og til Dels traadte i Forbindelse med W., tilbragte denne nu — Gang efter Gang skuffet i sine Forhaabninger og tit i de kummerligste ydre Forhold — henved tre Aar; en Tid, der utvivlsomt var af stor Betydning for hans Udvikling, og som var fuld af indre Bevægethed, hvorom de store Frembringelser: »Eine Faust-Ouverture«, Operaen »Cola Rienzi« (fuldført 1840) og »Der fliegende Hollander« (fuldført 1841), vidne, ikke mindre end den Række kritiske og novellistiske Bidrag, W. sendte til tyske Journaler og Tidsskrifter, og hvori kendelig Paavirkning fra E. T. A. Hoffmann og Heine (»Pilgerfahrt zu Beethoven«, »Ein Ende in Paris« o. fl.).

Endelig i Oktober 1842 opnaaede W. »Rienzi«'s Opførelse paa Dresden's Operascene; han havde i Foraaret forladt Paris, hvor alle Udsigter syntes lukkede, »for første Gang saa jeg (paa Hjemrejsen) Rhinen, og med de klare Taarer i Øjet svor jeg stakkels Kunstner mit tyske Fædreland evig Troskab«, saaledes slutter W.'s »Autobiographische Skizze«. Opførelsen af »Rienzi« blev W.'s første store Sceneheld og det et saa afgørende, at ogsaa »Den flyvende Hollænder« antoges af Dresden-Operaen (W. havde hidtil forgæves søgt at faa den frem i Paris, Berlin og andensteds), og W. opnaaede Stillingen som Hofkapelmester i Dresden. Januar 1843 fremførte han da »Den flyvende Hollænder«, der ogsaa vakte den største Opsigt, men en mindre ublandet Begejstring, fordi W. her — modsat »Rienzi« — bevidst og øjensynlig var slaaet ind paa andre Baner end den traditionelle Operas. Som Kapelmester i Dresden virkede W. med stor Energi ved de fortræffelig valgte og indstuderede Operafremførelser og ved ihærdigt Arbejde for tysk Musiks Anerkendelse, saaledes ved en genfødende Opførelse af Beethoven's »Niende Symfoni« [1846] og ved den højtidelige Overførelse af Weber's Lig fra London med en dertil knyttet ildnende, national Tale. Et Lejlighedsarbejde (af mindre Interesse) fra denne Tid var Mandskorværket »Das Liebesmahl der Apostel«. — Imidlertid havde W. fuldført et nyt Storværk af national Betydning: »Tannhäuser eller Sangerkrigen paa Wartburg«, hvortil Stoffet var hentet fra gamle tyske Sagn og Digtninge, og som opførtes i Dresden 19. Oktbr. 1845 med ydre Held, men uden at finde Fodfæste eller foreløbig naa ud til andre Stæder. Saa optagen var W. nu af tysk Middelalder-Digtning, at Tekst og Musik til en ny Opera fra samme Sfære, »Lohengrin«, allerede laa færdig, og de første Udkast til en »Siegfried«-Digtning vare gjorte. Da naaede 1848-Aarets Revolutionsbølger Dresden og droge ogsaa W. ind i deres Hvirvel. Hans Ildsjæl grebes af Frihedsbegejstringen, hans Kunstnersind haabede paa lykkeligere Kaar ogsaa for Tonekunsten og Teateret under friere og folkeligere Forhold. Han sluttede i sig da til de revolutionære, uden selv at høre til

de egentlig radikale i politisk Henseende; og eiter Majopstandens Bekæmpelse [1849] maatte han, om han vilde undgaa Vennernes Lod: mangeaarig Fæstningsstraf, flygte fra Dresden — over Weimar (hvor han søgte til Fr. Liszt) og Paris — til Zürich, der nu i en Aarrække blev W.'s Hjemsted.

I de første 4—5 af disse Aar skrev W. ingen Musik, men de vare derfor ikke spildte for Kunsten eller for hans Udvikling. Han benyttede dem til i en Række Skrifter, i hvilke dels Revolutionsdønningerne spores, dels en større og større Afklaring fornemmes, at forelægge for de »faa, der interesserede sig for hans kunstneriske Væsen«, de selvstændige Anskuelser om hidtidig og samtidig Opera og Musik og de i dybere Forstand revolutionære Ideer om Tonekunstens og Musikdramaets Fremtid, der fyldte ham. Hovedskrifterne ere: >Die Kunst und die Revolution« [1849], »Das Kunstwerk der Zukunft« [1850], »Das Judenthum in der Musik« [1850, oprindelig pseudonymt med Forfatternavnet Karl Freigedank], »Oper und Drama« [1851] og »Eine Mittheilung an meine Freunde« [1851]. Samtidig arbejdede W. paa den store »Nibelungen-Trilogi«-Digtning, der efterhaanden var vokset ud af »Siegfried«-Dramaet, og 1853 udsendte han denne Digtning.

Imidlertid var »Lohengrin« bleven opført i Weimar [1850 ved Fr. Liszt), og forskellige tyske Scener aabnede sig for »Tannhäuser«; W. selv gæstede 1855 London som Dirigent i det filharmoniske Selskab og var snart fuldt optagen af en ny stor Komposition »Tristan og Isolde« (fuldført 1859), til hvilken det ejendommelige, smertelig bevægede Forhold til hans Ven, den rige Købmand Wesendonk's Hustru, Mathilde (Forfatterinden til »fem Digte«, som W. komponerede 1857—58), havde inspireret ham, samtidig med at Schopenhauer's Filosofi havde gjort et dybt Indtryk paa hans ligestemte Tanke- og Følelsesliv. (Forholdet til Minna W. var nu efterhaanden løsnet; uden egentlig Skilsmisse ophørte Samlivet). — Arbejdet paa »Tristan og Isolde«, i hvilket Musikdrama W. for første Gang virkeliggjorde sine selvstændige Ideer, og hvortil han derfor »tillod, at man stillede de strengeste Fordringer«, trak længe ud, og den Opførelse i Wien, som W. — i ægte Kunstnernaivetet — havde haabet paa til Forbedring af sine stadig vanskelige økonomiske Kaar, blev ikke til Virkelighed. Ogsaa et Forsøg med »Tannhäuser«'s Opførelse paa Paris'es store Opera (1861), hvilket paa ny kaldte W. til Frankrig's Hovedstad, og som han i Tillid til Protektion af selve Kejserhuset havde ventet sig meget af, blev en sørgelig Fiasko (til Dels paa Grund af »Jockey-Clubben«'s ganske brutale Opposition). Til Gengæld fik han Underretning om, at hans Landflygtighedstid var forbi; han turde atter leve i Tyskland, dog kun for at dyrke sin Kunst og ikke inden for Sachsen's Grænse. De første Aar bragte ham ringe Glæde af hans Hjemvenden, han levede i Bieberich ved Rhinen, senere i Penzing ved Wien, optagen af Kompositionen af »Die Meistersinger« (hvortil Ideen allerede opstod i Dresden-Tiden), men haardt plaget af Pengesorger, hvilke Koncertturneer til Prag og St. Petersborg (med egne Kompositioner) ikke kunde afhjælpe. Hans Stilling var yderst kritisk paa Grund af Kreditorernes Trusler, og en ny »Landflygtighed« syntes at staa for Døren, da en uventet Kaldelse fra Kong Ludvig II af Bayern med eet Slag forandrede W.'s Situation og i Virkeligheden blev indgribende i Resten af hans Liv og Virken.

»Jeg skal arbejde, hvile ud, fuldføre mine Værker, jeg skal gøre »Nibelungen« færdig, al Nød skal tages fra mig! Er det ikke uhørt? Kan det være andet end en Drøm?«, saaledes skriver W. efter sit første Møde med den unge Konge. Saa ganske uformørket og sorgløst skulde W.'s München-Ophold nu vistnok ikke blive; tværtimod, han fik en ny Modstand — Borgerskabets Mistro og Uvilje over for Kongens Yndling — at føle og maatte til sidst bøje af derfor og (1865) tage Ophold i Triebschen ved Luzern. Men han var fra nu af fri for økonomisk Bekymring, og han var sikker paa fyrstelig Fremme af sine Værker og Ideer trods de Svingninger, Forholdet til den sværmeriske og lunefulde Konge undergik. I Munchen fik W. da endelig »Tristan u. Isolde« opført (1865) under Hans v. Bülow's Ledelse og 1868 det i Triebschen fuldførte Værk: »Die Meistersinger von Nürnberg« — efter Aartier fejrede W. hermed atter en Gang en sand Triumf, om det end først efterhaanden ret gik op for hans Landsmænd, hvilket nationalt Storværk han her havde skænket dem (den snævertsynede, til Dels hadske Kritik, der havde fordømt W.'s Værker lige fra »Lohengrin«'s Dage, aflod ikke heller over for »Mestersangerne« eller end mindre over for de følgende Værker). I Triebschen var Arbejdet paa »Nibelungen-Ring« skredet vidt frem, og W. samtykkede i enkeltvis Opførelse af Trilogiens to første Dele: »Rheingold« [1869] og »Die »Walküre« [1870]. I samme Tidsrum ægtede W. Hans v. Biilow's fraskilte Hustru Cosima, komponerede ved Sønnen Siegfried's Fødsel den skønne »Siegfried-Idyl«, og forfattede den dybsindige Afhandling »Beethoven«, et af W.'s betydningsfuldeste æstetiske Arbejder.

Tanken om at bygge et »Festspilhus« til Mønsteropførelse (under ydre Mønstervilkaar) af det store Nibelungen-Værk, der ikke var tænkt eller egnet for noget »Teater«, opstod allerede hos W. under Luzern-Opholdet. Nu da »Siegfried«-Partituret efter aarelang Hvile blev gjort færdigt, og Arbejdet paa Slutningsdelen » Götterdämmerung « skred livlig frem, fik Tanken ny Vækst, og efter Krigsaarenes Forløb naaede W. — rigtignok efter store Vanskeligheder og utrættelig Kamp for sin Idé — saa vidt, at Grundstenen til Festspilhuset kunde nedlægges (1872) i Bayreuth, hvor W. selv tog Bolig i den vidtkendte Villa Wahnfried. Festligheden fejredes ved Opførelsen af Beethoven's 9. Symfoni og af W.'s »Keisermarsch« (skreven i Anledning af den sejrrige Kamp med Frankrig) og »Hyldningsmarsch« (til Kong Ludvig). Med Tankens endelige Virkeliggørelse gik det dog endnu kun smaat frem; det store Publikum var køligt, Pressen spottende. Dog Kong Ludvig's Bistand førte Sagen saa vidt, at man endelig i Sommeren 1876 kunde opføre »Der Ring des Nibelungen« i sin Helhed. Da nu »Festspilhusets« Skæbne efter Kamp og Møje var sikret, hengav W. sig ganske til det Værk, der blev hans sidste, »Parsifal« — atter en aargammel Idé, der genoptages og fuldføres. Dette Bühnenweihfestspiel fremførtes første Gang (under

H. Levi) i Juli—August 1882. — I disse sidste Aar havde W. ofte søgt Rekreation paa Rejser til Italien; i Vinteren 1882—83 tog han Ophold i Venezia i det gamle Palazzo Vendramin. Herfra skrev han Artikler til de af ham (fra 1878) udgivne »Bayreuther-Blatter«, ledede en hjemlig Opførelse af hin Ungdomssymfoni i C-dur og var i det hele optagen af Planer og fuld af Virkelyst, da Døden pludselig overraskede ham uden egentlig forudgaaende Sygdom. Hans Lig førtes til Bayreuth og hviler i Wahnfried's Have. — Festspillene ere fortsatte efter W.'s Død, væsentlig under Cosima W.'s Ledelse, og Opførelse af »Parsifal« er endnu forbeholdt Bayreuth (medens W.'s andre Værker ere gaaede ud over Alverdens Operascener). W.'s Arvinger have derimod ingen Sinde gjort Skridt til at realisere W.'s Tanke, at Festspilhuset efterhaanden ogsaa skulde give Rum for andre af Musikdramaets Mestere som Gluck, Mozart, Weber.

Utvivlsomt er W. — faa eller ingen vil nu benægte det — den største Musiker siden Beethoven, og overhovedet en af de mærkeligste og rigeste Kunstnerskikkelser. Den eksalterede W.-Begejstring uden al Skelnen saavel som den bornerte, ofte hadefulde Fordømmen er nu omtrent ophørt; men hvad der endnu kan vanskeliggøre Synet paa og Dommen om W.'s Gerning som Helhed, er hans Universalitet, hvortil Kunstens Historie kun viser faa Sidestykker. W. kan betragtes (og er atter og atter »behandlet«) som Musiker, Digter, Dramatiker, Æstetiker, Filosof, Organisator, Instruktør (for Orkester og udøvende Kunstnere), Litterat, Skuespiller. Overalt staar det høje Maal: Fuldkommenhed for ham, overalt kæmper han med jærnhaard Energi, uden Hensyn (heller ikke til andre) og med aldrig svigtende Vilje for at komme Maalet nærmere. Saaledes kan hans Kunstnerliv og Gerning sammenlignes med Beethoven's — fra beskedne Spirer, fra nær Tilknytning til det overleverede arbejdede de sig frem til de Geniet forbeholdte Højder, hvor kun Personlighedens fulde Udfoldelse og Ideernes restløse Virkeliggørelse ere Loven, og hvor alle Hensyn til det tilvante, til Publikums gængse Krav o. 1. svinde. Og saaledes »hører W. til Kulturmagterne« (G. Adler), og hans udpræget tyske Kunst har (efterhaanden) kunnet vinde Magt, ikke blot over hans Landsmænd, men ogsaa over fremmede Nationer. Ganske modsat Beethoven, der skabte en stadig mere individuel, uforlignelig udtryksrig absolut Musik, gik W.'s Vej og Stræben imidlertid mod en stadig mere omfattende dramatisk Musik, bestemt til, i hans ideale >Gesammtkunstwerk«, at virke i Forening med alle andre sceniske Faktorer. — Som Reformator danner W. det højeste, maaske sidste Trin i den historiske Udvikling: Peri, Monteverdi, Gluck, Mozart, Weber. En sjælden Forening af skabende Geni og skarp gennemtrængende Forstand lod ham erkende ikke blot Mangler og Synder i den hidtidige Udvikling, men ogsaa i hvert Led af hans egne Frembringelser. Hans »Musikdrama« blev en hel ny Forening af Musik og Digtning, en rig Uddybning af det poetiske og sjælelige Indhold og en ukendt Sluttethed i hele den dramatiske Virkning. Dette naaede W. dels ved (første Gang i Operaens Historie) stedse selv at skrive sine Tekst-Digtninge, dels ved — som Regel — at søge sit Stof i Sagndigtningen med den usammensatte, plastiske »rent-menneskelige« Skikkelse, dels endelig ved et afgjort Brud med den overleverede, sammenstykkede Operaform. Han skabte sine Musikdramaer som levende bevægede Organismer, byggede paa den saakaldte »uendelige Melodi«, paa »Ledemotiv«-Teknikken og paa et evig strømmende, rigt farvet stemningsvækkende Orkester. I sin Stræben efter at give sin Musik en stadig større Udtryksfylde og -rigdom skred W. som Melodiker, Harmoniker og Instrumentator dristig og sikkert forud for sin Samtid, og hans Kunst har da sat dybe Mærker ogsaa i den efterfølgende »absolutte« Musiks Udvikling; ligeledes i Sangens Historie har den sat afgørende Spor. Paa selve Operaens Omraade har W.'s Værk som Komponist, Digter og Æstetiker dels gjort det af med den saakaldte store »historiske« Operas hule Patos og Italiener-operaens Ligegyldighed for Kongruens mellem Ord og Musik og hele tomme leflende Stil, dels mægtig højnet Kravet til musikalsk-sceniske Værker overhovedet. Nogen egentlig Skole har W. ikke dannet (og vilde det ikke heller); de, der nærmest mente at følge dette udpræget ejendommelige Geni, bleve kun hans matte Efterlignere, der oftest bleve stikkende i, hvad der vel kan nævnes som W.'s væsentligste Brøst: en vis »Uberschwänglichkeit« i det musikalske Udtryk, og et Hang til for brede metafysiske Udviklinger, der ikke just harmonere med det sagnagtige Stof og synes at hæmme den dramatiske Bevægelse. Snarere end i »Nibelungen-Ring« turde Fremtidsspirerne i W.'s Værk da ligge i »Mestersangerne« og i »Parsifal«. — Kendelig har W.'s mægtige Kunst paavirket senere Digtere og Dramatikere (G. Hauptmann, Maeterlinck, C. Mendés, K. Gjellerup, d'Annunzio), og i Frankrig samledes ikke blot Musikere, men ogsaa Digtere (Beaudelaire, Mailarmé), om hans Navn; imod denne næsten overspændte W.-Dyrkelse have rigtignok de sidste Aaringer bragt en Reaktion. Overhovedet vil det være vanskeligt endnu at dømme om Dybden af W.'s Betydning for de ikke germanske Folk. (Litt.: Om W.'s Liv og Værker findes allerede et Bibliotek af Skrifter paa vistnok alle europæiske Sprog. Som de betydeligste og lettest tilgængelige skulle næst W.'s »Samlede Skrifter« [2. Udg., 10 Bd.] nævnes: Glasenapp's Standard Biografi [3. Udg., ikke afsluttet 4. Bd. 1904]; W. Tappert's, Pohl's, Ad. Jullien's, Chamberlain's, Kienzl's, Guido Adler's [1904], Max Koch's [1907] Biografier og Karakteristikker, endvidere Nietzsche's W.-Afhandlinger; Schuré, *Le drame musical;* Alfr. Ernst, *L'oeuvre de W.*; Lichtenberger, *Rick. W. poèteetpenseur* [2 Bd.], to Bind »W.-Jahrbiicher«, Seidl, *Wagneriana* [2 Bd.]; Oesterlein, »Katalog einer W.-Bibliothek«; Altmann, »W.'s Briefe nach Zeitfolge u. Inhalt«; Brevsamlingerne: W.'s og Liszt's Breve, Breve til Uhlig, Fischer og Heine, til Rockel, til Heckel, til Otto Wesendonk og til Mathilde Wesendonk [1904]; P.Moos, »W. als Åsthetiker«. Paa Dansk F. Bendix'es Oversættelse af Nietzsche's »Der Fall W.«; K. Gjellerup, »R. W. i Trilogien Nibelungen Ring« [oversat paa Tysk og Svensk] og en fortrinlig Fordanskning af »Valkyrien«, samt Tuxen, »R. W. som Dramatiker« og »Illustr. Musikhist.«, Bd. II). *W. B.*

Wagnerit, et hvidt eller gult Mineral, som bestaar af et fluorholdigt Magniumfosfat (Mg_2FPO_4), krystalliserer monoklint, isomorf med Triplit og findes som Sjældenhed ved Werfen i Salzburg. I anselige Krystaller og som gule, fedtglinsende Masser, der delvis ere omdannede til Apatit, findes den som saakaldet Kjerulfin paa Apatitlejerne i Bamle i Norge. *N. V. U.*

Wagonette [vagånæ't] se Char-a-banc.

Wagram (Tysk-W.), Landsby ca. 18 Km. N. 0. f. Wien, bekendt paa Grund af den store Kamp, i hvilken Napoleon i Dagene 5. og 6. Juli 1807 besejrede Østerrigerne under Ærkehertug Karl.

Efter den uheldige Kamp ved Aspern havde Napoleon forstærket sig med den italienske Armé under Vicekong Eugen. Han raadede desuden over følgende Tropper: 2. Korps (Oudinot), 3. Korps (Davout), 4. Korps (Masséna), den bayerske Division Wrede af 7. Korps, 9. Korps (Bernadotte), 11. Korps (Marmont), Garden og Reservekavaleriet (Bessiéres), tilsammen 260 Batailloner, 195 Eskadroner og 584 Kanoner med ca. 160,000 Mand. Ogsaa Ærkehertug Karl havde forstærket sin Hær og havde anlagt stærke Forskansninger mellem Grossaspern og Enzersdorf. Styrken udgjorde ca. 120,000 Mand med 452 Kanoner. Af Hensyn til den numeriske Underlegenhed besluttede Ærkehertugen at modtage Angreb i Sussbach-Stillingen og sendte 4. Juli om Aftenen Ærkehertug Johann i Pressburg Befaling til ufortøvet, med den til hans Raadighed værende Styrke, at søge Franskmændenes højre Flanke over Marchegg. Ærkehertug Johann, der for sent modtog Befalingen, indtraf imidlertid først efter Slagets Slutning. 1. Juli forlagde Napoleon sit Hovedkvarter til Øen Lobau, de nødvendige Broer over Donau byggedes 4. Juli under Beskyttelse af en kraftig Artilleriild, og i et heftigt Uvejr fandt Troppernes Overgang Sted. Allerede 5. Juli Kl. 5 om Morgenen stod Napoleon med ca. 90,000 Mand paa den venstre Flodbred, Front mod Nord, venstre Fløj støttet til Donau, højre Fløj strakte sig til Wittau. Paa yderste venstre Fløj kommanderede Masséna, til ham sluttede sig Eugen og Bernadotte; i Centrum stode Marmont og Oudinot samt Garden, paa højre Fløj Davout, Østerrigernes højre Fløj under Klenau og Kolowrat stod fra Stadlau til Gerasdorf, i Centrum, hvor Ærkehertugen selv kommanderede, stod indtil W. Bellegarde, og paa venstre Fløj Rosenberg og Hohenzollern indtil Neusiedel. Stillingen dannede en Vinkel med W. som Toppunkt. Slaget begyndte Kl. 8 Formiddag med, at Masséna stormede Enzersdorf. Østerrigerne maatte opgive Aspern og Essling. Franskmændene foretoge en almindelig Fremrykning og trængte Østerrigerne noget tilbage. Hen paa Eftermiddagen mellem Kl. 6—7 forsøgte Napoleon et Hovedangreb mod Stillingens Centrum, men Angrebet mislykkedes, ligesom Davout's Forsøg paa at omgaa den østerrigske venstre Fløj afvistes af det østerrigske Rytteri. 6. Juli vilde begge Partier gribe Offensiven. Ærkehertugen vilde ved Angreb paa den franske venstre Fløj trænge Napoleon bort fra Donau. Napoleon vilde omfatte den østerrigske venstre Fløj, fastholde den højre og gennembryde Centrum. Østerrigernes højre Fløj begyndte Kampen om Morgenen og havde Fremgang. Der var imidlertid ikke tilstrækkelig Enhed i Angrebet, Franskmændene forstærkede den venstre Fløj og standsede Østerrigernes Fremrykning. Imidlertid angreb Davout betydelig forstærket den østerrigske venstre Fløj, erobrede Neusiedel og trængte Østerrigerne ind mod Stillingens Centrum, der efter en Artilleriforberedelse fra over 100 Kanoner ved et stærkt Angreb gennembrødes Kl. 1. Kampens Udfald var hermed afgjort; paa rettidig Hjælp fra Ærkehertug Johann, i hvem der var tilgaaet fornyet Befaling om at forcere Fremrykningen, kunde der ikke regnes, og Ærkehertug Karl gav derfor Befaling til Tilbagegang til Mähren. Østerrigernes Tab udgjorde ca. 34,000 døde og saarede, deriblandt 753 Officerer. Franskmændene mistede ca. 29,000 Mand, hvoraf ca. 7,000 Fanger samt 12 Faner og 11 Kanoner. (Litt.: Exner, >Die Antheilnahme der koniglich. sächs. Armée am Feldzuge gegen Oestreich im Jahre 1809< [Dresden 1894]; Heller, >Feldzug des Jahres 1809 in Süddeutschland< [Wien 1865]). *B.P.B.*

Wahabitter d. s. s. Vahabitter.

Wahl, Johan Olaus, norsk Officer og krigshistorisk Forfatter, er født 12. Septbr. 1862; han blev Officer 1882 og er fra 1890 Kaptajn i Bergenske Infanteribrigade. W., der væsentlig har beskæftiget sig med de Bergenske Afdelingers ældre Historie, har udgivet følgende Bøger: >Det gamle Bergenhusiske Regiments Historie« [Chra. 1901], »Felttogene 1716 og 1718« [Chra. 1903] og »Toget til Bohuslen 1788« [Chra. 1905]. *N. S.*

Walll, Johan Salomon, tysk Portrætmaler, født i Chemnitz 1689, død i Kjøbenhavn 1765, kaldtes 1719 til Danmark og var fra 1730 til sin Død »kgl. Hofskildrer«, fra 1737 tillige Kunstkammerforvalter. Han var Æresmedlem af Akademiet i Firenze og stod højt i sin Samtids Gunst ved sine Portrætters omhyggelige Udførelse, værdige Holdning og overfladiske Lighed med Modellerne. Paa danske offentlige Samlinger og Slotte findes en Mængde af W.'s Gengivelser af Kongefamilierne og deres Kreds paa Frederik IV's og Christian VI's Tid, og adskillige af dem ere reproducerede i Kobberstik. Kun enkelte (som Portrættet af Poul Løvenørn og det af Hofnarren Otto Kyhl paa Frederiksborg) have egentlig individuelt Liv; de fleste ere stive og tomme Pragtbilleder i Datidens, fra Frankrig stammende, konventionelle Manér. *S. M.*

Wahlberg, Herman Alfred Leonhard, svensk Landskabsmaler, født 6. Aug. 1834 i Stockholm, død 1906. W., den mest »franske« af Sverige's Landskabsmalere, begyndte som Düsseldorfer. Han tog til Düsseldorf 1855, malede dér svenske (Solnedgang i Bohus Len), tyske og hollandske Landskaber og vendte 1862 hjem til Stockholm som en dygtig Landskabsmaler, ferm i den Gude'ske Teknik. Efter nogle Aars Ophold hjemme, hvor det store og pragtfulde »Motiv fra Kolmården« (1866, Stockholm's Nationalmuseum) vandt megen Anerkendelse, rejste W. 1867 til Paris. Her gik han i Lære hos Corot og Daubigny og tilegnede sig det franske Stemningsmaleris Syn og Fremstillingssæt. Udpræget Farvemusiker som han var, stemmede dette ganske med hans Væsen. Allerede de første Arbejder fra Opholdet i Paris (hans blivende Stade, hvorfra han jævnlig gjorde Studierejser hjem), »Maaneskins-

motiv« og »Fiskerleje ved den bohuslenske Kyst« (Stockholm's Nationalmus.), vidstill. 1868 paa Salonen, vise Gennembrudet. Han malede derefter en Række Landskaber, dels fra sit Fædreland, dels fra Nizza o. a. Egne, ikke skarpe i Lokalkarakteristikken (hans svenske Landskaber anses saaledes ofte ikke »svenske« nok), men virtuosmæssige, fine og næsten raffinerede i Farvevalget og stemningsfyldte: »Svensk Landskab i Maaneskin« (1870), »Udsigt fra Nääs« (1872), »Vaxholm i Maaneskin«, »Augustnat i Sverige« (1875), »Maj i Nizza« (1875) og »Maaneskin, Motiv fra Fjällbacka« (1881, de to sidste høre til den Fürstenberg'ske Afdeling i Göteborg-Museet), »Aften paa Halland's Väderö« (1880 Goteborg Mus.) o. s. v. Han vandt da ogsaa (foruden Medailler paa Salonen i Paris, I. Klasses Medaille paa Verdensudstillingen 1878 o. s. v.) et internationalt Ry som en af den moderne Landskabskunsts evnerigeste Dyrkere. W. gaar løs paa Hovedindtrykket af Landskabet, sammentrænger alt herom og opløser Lokalfarver og Former, som hans Pensel dog ogsaa er nænsom overfor, i en sluttet Totalstemning. Han er Stemningsmaleriets Banebryder i Sverige og dets fornemste Repræsentant. I Luxembourg-Museet i Paris ses »Den svenske Kyst set fra Danmark«, i Goteborg-Museet foruden det alt nævnte »Maaneskin paa Søen«: »Udsigt fra Halldarp« m. fl., i Stockholm's Nationalmus. bl. a. et af hans allerdygtigste Værker »Svensk Landskab i Maaneskin«. I Kbhvn. ses »Maaneskinslandskab«. *A. Hk.*

Wahlberg, Johan August, svensk Afrikarejsende, (1810—56). W. foretog sin første Rejse 1838—45 til Kaplandet, sin anden, paa hvilken han blev dræbt under en Eletantjagt, 1853—56. Han har foretaget meget store Indsamlinger af Dyr, Planter og Mineraler, hjemsendte til Sverige. *C. W.-L.*

Wahlberg, Peter Fredrik, svensk Naturforsker, født i GGteborg 19. Juni 1800, død i Stockholm 22. Maj 1877. Han blev Student i Upsala 1818, Dr. phil. 1824, Dr. med. 1827. Allerede 1825 var han blevet kaldet til Docent i praktisk Økonomi ved Upsala Universitet, men blev 1827 Adjunkt, 1828 ekstraord. Prof., 1836 ord. Prof. i Farmakologi og Naturhistorie ved Karolinska Institutet i Stockholm. Han tog Afsked 1865. Han var en dygtig Botaniker og Entomolog, som foretog mange Rejser i Sverige's forskellige Dele og desuden 1822 til Norge, samt 1828—30 til Danmark, Tyskland, Østerrig, Italien, Schweiz og Frankrig. Han har leveret en Mængde Afhandlinger til forskellige Tidsskrifter, samt har desuden udgivet *Flora gothoburgensis,* I, II [Upsala 1820—24] og »Anvisning till Svenska Foder-Växternas kännedom« [Stockholm 1835] foruden at han deltog i Udgivelsen af »Svensk Botanik«. W. havde stærke praktiske Interesser og maa have haft administrativ Begavelse. Han var saaledes Vetenskaps-Akademiens Sekretær fra 1848 til 1866 og dens Rigsdagsmand fra 1844 til 1851. Han valgtes 1864 til Æresmedlem af Landbruksakademien, efter i 25 Aar officielt at have foredraget Spørgsmaal om Skovbrug og Havebrug. Han bidrog til Oprettelsen af det farmaceutiske Institut i Stockholm og var Lærer der fra 1837 til 1862. Han var 1832 med at stifte »Svenska Trädgårdsföreningen« og 1833 »Sällskapet får nyttiga kunskapers spridande«. *N. W.*

Wahlberg, Wilhelm Emil, østerrigsk retslærd, født 4. Juli 1824 i Prag, død i Wien 31. Jan. 1901, 1849 Dr. jur. i Wien, 1851 Privatdocent, 1854 ekstraord. Prof., 1857 ord. Prof. smst. W. er en af de første, der har stillet Strafferetten i Sammenhæng med Socialvidenskaberne, opstillet Sondringen mellem Lejligheds- og Sædvaneforbryderne, undersøgt de rent sociologiske Aarsager til Forbrydelsens Opstaaen — hans Virksomhed har gennem hans berømte Discipel Franz von Liszt saa at sige sat Frugt i den internationale Kriminalistforening. W.'s Bog »Das Princip der Individualisirung in der Strafrechtspflege« [Wien 1869] var en radikal Revision af Strafferettens Grundbegreber; et andet betydeligt Arbejde er hans »Criminalistische und nationalokonomische Gesichtspunkte mit Riicksicht auf das deutsche Reichsstrafrechts« [smst. 1872]. Han skrev endvidere: »Die Ehrenfolgen der strafgerichtlichen Verurtheilung« [smst. 1864], »Schöffen oder Geschworne« [smst. 1872], »Kritik des Entwurfes einer Strafproceszordnung fur das deutsche Reich« [smst. 1873], og samlede en Række værdifulde Afhandlinger i »Gesammelte kleinere Schriften und Bruchstücke über Strafrecht, Strafprocess, Gefängnisskunde, Literatur und Dogmengeschichte der Rechtslehre in Oesterreich«, I—III [smst. 1875—82]. (Litt.: H. Lammasch, »W. E. W.« [Wien 1901]; M. P. Tschubinsky, »Prof. W. E. W. und seine Bedeutung in der Strafrechtswissenschaft« i »Zeitschrift fur die gesamte Strafrechtswissenschaft«, XXIII S. 64—83). *Fz. D.*

Wahlbergélla Fr., Slægt af Nellikefamilien, nær Pragtstjerne og ofte forenet med denne, lave Fjældplanter med smalle Blade og faa Blomster, der ere tvekønnede. 2 Arter i Norge, *W. apetala* Fr., hvis Kronblade ere hvide eller rødlige og kortere end Bægeret, og *W. affinis* Fr., hvis Kronblade ere omtrent en halv Gang saa lange som Bægeret. Den første er ikke hyppig, den anden meget sjælden. *A. M.*

Wahlbom, Johann Wilhelm Carl, svensk Maler, født 16. Oktbr. 1810 i Kalmar, død 21. April 1858 i England. W. gik først Militærvejen, men ombyttede snart Krigsakademiet med Kunstakademiet; samtidig virkede han som Lærer ved Ling's Gymnastik og fik her en gunstig Lejlighed til Studiet af nøgen Model. De mange Tegninger, han nu udførte med Pen, Radernaal, litografisk Kridt m. v., behandlede vel alskens Emner: Folkelivs-, Krigs-, Dyrbilleder *etc.*, men kredse dog særlig om det menneskelige Legeme og yndede Fremstillingen af herkuliske Skikkelser med bravourmæssigt Muskelapparat; han udgav bl. a. Illustrationer til Ling's »Asarne« (1832) og 6 Hæfter »Fosterländska bilder« (1838), hvori han i en Række Smaascener skildrer svensk Historie. 1838 kom han til Paris, slog sig igennem som Tegner og Billedhugger (som Bystrom havde uddannet ham til; Stockholm's Nationalmuseum ejer en lille Lerskitse »Satyr, legende med et Barn«), og det var mere Nødvendigheden af Akademistipendier end indre Trang, der førte ham over i Malerkunsten. Han studerede under Winterhalter. En Bestilling (der imidlertid senere tilbagetoges) fra et fransk Firma paa Illustrationer

til Fryxell's Gustaf Adolfs Historie gav Anledning til Studierejser i Tyskland og Østerrig og ret indgaaende Studier af det 17. Aarh.'s kulturhistoriske Apparat. Disse Arbejder satte senere Frugt i hans berømte historiske Malerier: »Erik Stenbock«, »Maria Eleonora ved sin Mands Kiste«, »Gustaf Adolf ved Stuhm«, »Gustaf Adolf ved Lutzen« og »Gustaf Adolfs Lig genfindes« (Stockholm's Nationalmus. m. m.). De første Arbejder af denne Genre, det ovenn. »Maria Eleonora« og »Karen Månsdatter mødes med Sønnen i Reval«, skrive sig fra Paris-Tiden 1842—43. 1843 tog han til Rom, malede Dyrbilleder (Heste) og Bønder fra Kampagnen, var en kort Tid i Stockholm (hvor han var bleven Viceprofessor ved Akademiet), men Resten af sit Liv tilbragte han i Udlandet under stadig Kamp med sit Helbred, der de sidste Aar helt brød hans Kunstnerkraft, nogle Aar i Bruxelles og over Paris til Rom 1853, hvor han malede sine Hovedværker, det lille ovennævnte liv- og effektfulde »Slaget ved Lutzen« (1856) og »Gustaf Adolfs Lig genfindes« samt Slaget ved Stuhm i omarbejdet Skikkelse (det oprindelige Billede fra det første Rom-Ophold havde ikke tilfredsstillet Kunstakademiet i Stockh.). Den sidste Tid af sit Liv tilbragte han for Helbredets Skyld i London og Brighton. W. var et fyrigt Kunstnertemperament, kæk og kraftig og med høj Stræben; der er Ild og Liv i hans Rytterbilleder (hvor til Tider Wouwermann kan spores som Forbillede), og han er en fortrinlig Fremstiller af Hesten ikke mindst i dens lynsnare Bevægelser, men ogsaa i roligere Motiver (»Heste«, »Hestedrift paa Kampagnen« (købt af Grev Moltke i Kjøbenhavn), »Promenaderidt« [1850], »Hopper med Føl« etc); som Maler er han mere Tegneren end Koloristen, og hans Farvegivning kan ofte, især hvor han forlader det direkte Studie, forekomme konventionel og usand. I Stockholm's Nationalmus. er han bl. a. repræsenteret med et Par Hestebilleder foruden med de alt nævnte, i Goteborg-Mus. med »Genre« og »Heste«. (Litt.: Wåhlin, »W.« [Stockholm 1901]). *A. Hk.*

Walllenberg, Georg (Goran), svensk Botaniker, født i Varmland 1. Oktbr. 1780, død i Upsala 22. Marts 1851. Han blev cand. med. 1806 og promoveredes samme Aar til Doktor. 1814 udnævntes han til *botanices demonstrator* ved Upsala Universitet, 1826 til *Professor regius* med Forpligtelse til at forelæse organisk Farmaci og 1829 til ord. Prof. i Botanik, efter at han havde forestaaet dette siden Thunberg's Død 1828. Paa sine Rejser i Sverige besøgte han blandt andet Lappland og norsk Finmarken 4 Gange (1800, 1802, 1807, 1810). Som Resultat af disse Rejser udgav han flere betydningsfulde Arbejder, hvoriblandt særlig maa fremhæves: *Flora lapponica* [Breslau 1812]. Allerede 1811 afrejste han dog til Tyskland og Schweiz, hvor han længere Tid opholdt sig i Zürich og udgav *De vegetatione et climate in Helvetia septentrionali* [Turici 1813]. Paa denne Rejse besøgte han ogsaa Harz, samt Karpatherne, hvorom han udgav Arbejdet: *Flora Carpatorum principalium* [Gottingen 1814]. W. havde en meget stor Lærdom og var en skarp Iagttager; derfor ere ogsaa hans Floraer, foruden de nævnte ogsaa *Flora Upsaliensis* [Upsala 1820] og *Flora suecica* [Upsala 1824—26, 2. Udg. 1831—33], rene Mesterværker for sin Tid. I sine yngre Dage havde han ogsaa syslet med Planteanatomi og Plantefysiologi, hvorom hans Arbejde: *De sedibus materiarum immediatarum in plantis tractatio* [Upsala 1806—07] bærer Vidnesbyrd. Men ogsaa uden for Botanikken strakte sig hans Interesser, han studerede Geologi og særlig Fossilier, hvorom han 1821 udgav et Arbejde: *Petrificata telluris suecanae examinatae.* Særlig som Plantegeograf har W. erhvervet sig et stort Navn, og hans Undersøgelser over Jordtemperaturens Indflydelse paa Vegetationen og dennes Forhold til de ulige Klimater er af den Betydning, at han maa regnes som en af Plantegeografiens Grundlæggere. *N. W.*

Wahlenberg, Anna Maria Lovisa, svensk Forfatterinde, er født i Stockholm 23. Maj 1858. Hun har skrevet et Par Skuespil og adskillige Romaner, hvis Styrke er deres friske Sprog og skarpe Iagttagelse af Hverdagsmenneskers Liv. Af disse skulle nævnes »Små själar« [1886], »I hvardagslag« [1889], »Stora barn och små« [1891], »En stor man« [1894], »Bindende band« [1898]. Paa Dansk foreligger »En ny Dag« [1905].

Wahlstatt (eller Kloster-Wahlstatt), Flække i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Liegnitz, 9 Km. 0. f. Katzbach, har (1890) 1,200 Indb. Kadetanstalt i det tidligere Benediktinerkloster, omkring hvilket Byen er opstaaet, og som Hertuginde Hedvig grundede til Erindring om sin Ægtefælle Henrik II, Hertug af Schlesien, der faldt her i Kampen mod Mongolerne 1241. Mod Vest Slagmarken, hvor Bliicher 1813 vandt Sejren ved Katzbach, ifølge hvilken han fik Titelen Fyrste af W. *Joh. F.*

Wahsatch Mountains [wä'sätš.ma'untnż], Bjærgdrag i de vestlige U. S. A., udgør en Del af Rocky Mountain's-Systemet og danner Vestranden af Colorado-Plateauet samt Østgrænsen for Utah-Bassinet. W. M. strække sig fra N. til Syd gennem den midterste Del af Staten Utah fra Grænseegnene mellem Idaho og Wyoming i Nord til Nordgrænsen af Arizona i Syd, hvor de tabe sig hen imod Colorado-River; de falde stejlt af mod Vest og jævnere mod Øst, og de høieste Toppe ere Mt. Terril (3,535 M.), Mt. Nebo (3,655 M.) og Mt. Belknap (3,720 M.). Østskraaningen afvandes af Tilløb til Colorado, medens Vestsiden hører til Sevier Lake's og Great Salt Lake's Strømomraader. Bear R. og Ogden R. gennembryde W. M. i dybe Canons. *H. P. S.*

Waiblingen, By i den württembergske Neckar-Kreds, Hovedstad i Oberamt W. i en vin- og frugtrig Egn ved Rems, 10 Km. N. 0. f. Stuttgart, har (1906) 6,000 Indb. Amtsret, Latin- og Realskole, Frugtdyrkningsskole; Silkevæveri, Tapetfabrikker, Garveri, Teglbrænderi og Lervarefabrikation. *Joh. F.*

Waiblinger, Wilhelm Friedrich, tysk Digter, født 21. Novbr. 1804, død 17. Jan. 1830. Allerede inden W. havde forladt Skolen, paabegyndte han sin store filosofiske Digtning »Phaeton«, som dog først udkom 1823, og denne vakte ligesom hans »Erzählungen aus Griechenland« og »Lieder der Griechen«, der udkom samme Aar, store

Forhaabninger om hans fremtidige Produktion. Hans senere Digtning vakte dog ikke saa stor Interesse; men over for Tragedien »Anna Bullen« og navnlig »Blüten der Muse« (1829) maatte al Kritik forstumme. W.'s »Gesammelte Werken« udgaves i 9 Bd. 1839–40 og »Gedichte« 1855, hvortil Edv. Griesebach 1879 og 1881 føjede Udgaver af ukendte Digtninge. *O. Th.*

Waigatsch, 0 ved Rusland's Nordkyst, 3,703 □ Km., adskilles fra Fastlandet ved Strædet Jugor Schar fra Novaja Semlja ved det kariske Stræde (W.-Strædet). Øen er opfyldt af lave Bjærge, der ikke naa Snegrænsen, dækkede af en fattig Polarvegetation. Dyrelivet er rigt. I Mængde forekomme Rensdyr, Polarræve og ved Kysterne Isbjørne, Sæler og Søfugle. De faa samojediske Indbyggere leve af Fiskeri og Jagt. Om Sommeren besøges Øen desuden af Jægere fra Fastlandet. *M. V.*

Waigatsch-Strædet d. s. s. Jugor Schar.

Waigieu d. s. s. Vaigieu.

Wain [we!in], William, dansk (engelsk) Ingeniør og Maskinfabrikant, født i England 31. Marts 1819, død 1. Maj 1882 i Kbhvn. W. arbejdede først paa en Maskinfabrik i Manchester; 20 Aar gammel ansattes han som Mester paa en Fabrik i Norwich; 1844 kom han paa Foranledning af den senere Direktør N. E. Tuxen til Danmark og tjente her til 1849 som Maskinmester ved Postvæsenets Dampskibe. Samme Aar udnævntes han til Overmaskinmester i Marinen og deltog bl. a. i Anlægget af Nyholms Maskinværksted; 1856 avancerede han til Maskininspektør og 1862 til Underdirektør ved Orlogsværftet; 1858 fik han dansk Borgerret. Hans geniale Opfindelser i Maskinfaget (et særligt System af Høj- og Lavtryksmaskiner, Overhedning af Dampe, en særlig Dampskibsskrue, en Flydedok), paa hvilke han fik Patent, bragte ham i Forbindelse med Baumgarten & Burmeister's Fabrik, og for denne blev han 1865 Meddirektør; 1868 udtraadte han af Marinens Tjeneste, men ansattes dog 1870 atter i denne som teknisk Konsulent. Aaret efter blev han Etatsraad og 1872 Direktør for det ny Aktieselskab »Burmeister & W.'s Maskin- og Jærnskibsbyggeri«. W. var her til sin Død. Med sin store tekniske Indsigt og Dygtighed forenede han et varmtfølende Hjerte, og han knyttede sig helt ud til sit ny Fædreland. *C. L. W.*

Waitz, Georg, tysk Historiker, født i Flensborg 9. Oktbr. 1813, død i Berlin 24. Maj 1886. W. studerede først i Kiel, senere i Berlin, hvor han blev Lærling af Ranke og efter dennes Plan skrev »Jahrbiicher des deutschen Reichs unter Heinrich I« (1837, 3. Opl. 1885). 1842 blev han Professor ved Kiel's Universitet; han tog her livlig Del i den slesvigholstenske Bevægelse og medvirkede bl. a. ved Kielerprofessorernes Kritik af det aabne Brev af 1846; ved Opstandens Udbrud 1848 blev han en Tid knyttet til den provisoriske Regering i Rendsborg. Stærkt politisk interesseret kom han til Frankfurt som Medlem af den tyske Rigsdag, men den trøstesløse Udgang af Bestræbelserne for at give Tyskland Enhed og Frihed førte ham siden bort fra aktiv Politik. I 1849 var han bleven Professor i Historie ved det højt ansete Universitet i Gottingen, og her udfoldede han en rig Lærervirksomhed, der samlede om ham alle Datidens yngre Historikere. W., der tidlig var bleven knyttet til det store Udgiverarbejde *Monumenta Germaniæ historica*, lagde især Vægt paa den kritiske Granskning af Tyskland's Middelalders Historie og opdrog gennem Øvelser sine Lærlinge til at tage Del deri. I 1875 overtog han selv Ledelsen af *Monumenta* og flyttede af den Grund til Berlin, hvor han dog som Medlem af det preussiske Akademi endnu fortsatte sin Lærervirksomhed, om end i mere begrænset Omfang, og hvor han levede til sin Død.

W. havde jævnsides Historie ogsaa studeret Jura, og sit store Navn har han især vundet ved sin »Deutsche Verfassungsgeschichte« (8 Bd., 1843—78), hvori han paa Grundlag af den mest udtømmende Kundskab til det uhyre og spredte Materiale fremstiller Forfatningsudviklingen fra Urtiden frem til 12. Aarh. Hans Tilknytning til Slesvig og Holsten førte ham til at skrive »Schleswig-Holstein's Geschichte« (1 Bd., 1851—54), der naar til 1660 og er den første paa kritiske Studier hvilende Fremstilling af disse Landes Historie, skreven ud fra Forfatterens Partistade, men dog med redelig Stræben efter Objektivitet. Et rigt utrykt Kildestof udnyttede W. i »Lübeck unter Jiirgen Wullenweber« (3 Bd., 1855—56). I *Monumenta* har han med en højt udviklet Udgiverteknik udgivet mangfoldige Kilder, deriblandt ogsaa danske Middelaldershistorikere, og i Tilslutning dertil skrevet talrige Kildeundersøgelser af stor Værdi. Vigtige Bidrag til tysk Litteraturhistorie gav han i Brevsamlingerne »Karoline« (2 Bd., 1871) og »Karoline und ihre Freunde« (1882). *Kr.E.*

Waitzen (Vácz), By i det ungarske Komitat Pest 30 Km. N. f. Budapest ved venstre Bred af Donau, har (1901) 16,800 Indb. og er Sæde for en romersk-katolsk Biskop. Smuk, 1777 bygget Katedral, biskoppelig Palads, teologisk Læreanstalt, Gymnasium, Statsfængsel. I den øvre Del af Byen minder en Triumfbue om Maria Theresia's Indtog. Der findes betydelige Kvægmarkeder samt Kornhandel. 1074 led den ungarske Kong Salomon her et Nederlag, 1684 bleve Tyrkerne besejrede og Byen indtagen af Hertugen af Lothringen, 1849 Fægtning mellem Ungarerne og Østerrigerne og senere mellem Ungarerne og Russerne. *Joh. F.*

Wakefield [we!ikfi.ld], By i det nordlige England, Yorkshire, er Hovedstad i Westriding, ligger 15 Km. S. f. Leeds og har en smuk Beliggenhed i en frugtbar Egn ved Floden Calder. W. har en Hovedkirke fra 14. Aarhundrede, en meget anset Latinskole og (1901) 41,544 Indb. Der fabrikeres Klæde og Uldvarer, og paa dette Omraade var W. den første By i Yorkshire, indtil Leeds tog sit store Opsving. Nu har W. mest Betydning ved sin Handel med Korn, Mel og Kreaturer. Over Calder fører en gammel Bro med et Kapel, der er bygget til Erindring om Hertug Richard af York, som mistede Livet i Slaget ved W. 30. Decbr. 1460. I Nærheden af W. ligge Herresæderne Walton Hall og Nostel Priory. *M. Kr.*

Wakuafi, Negerstamme i Østafrika, boede tidligere i Usegua, men bleve adsplittede af Mas-

sai'erne. I større Antal findes de nu kun paa Leikipia-Plateauet, spredt desuden i Nguru, Kawirondo, ved Baringosøen o. a. St. *C. A.*

Walcheren, en til den nederlandske Provins Zeeland hørende 0 beliggende mellem Schelde-Mundingen og Nordsøen, er skilt fra Zeuid Beveland ved Sloe, over hvilken der fører en Bro, har en Længde af 22 Km., en Bredde af indtil 18 Km., bestaar af meget frugtbar Marskjord og er beskyttet mod Oversvømmelser dels ved Dyner, dels ved meget kostbare Dæmninger. Hovedstaden er Middelburg, vigtigere er Havnestaden Vliessingen; i alt findes 21 Byer og Flækker med over 50,000 Indb. *Joh. F.*

Walckenaer [valkna!r], Charles Athanase, Baron, fransk lærd, født 1771, død 1852 som Sekretær i *Académie des inscriptions.* W. har bl. a. skrevet »Histoire de la vie et des ouvrages de La Fontaine« [1820, 4. Opl. 1858] og »Mémoires touchant la vie et les écrits de Mme de Sévigné« [6 Bd., 1842—65]. Paa den geografiske Videnskabs Omraade indlagde han sig Fortjeneste ved Udgivelsen af »Histoire générale'des voyages« [21 Bd., 1826—31] og »Géographie ancienne, historique et comparée des gaules« [3 Bd., 1839, ny Udg. i 2 Bd. 1862]. Han har ogsaa skrevet et entomologisk Værk >Histoire naturelle des insectes« [4 Bd., 1836—47].

Walcker, Erhard Friedrich, (1794—1872), tysk Orgelbygger, grundede 1820 i Ludwigsburg et Værksted for Orgelbyggeri og anvendte talrige Forbedringer og Opfindelser ved de fortræffelige Instrumenter, der udgik derfra, saaledes at hans Etablissement er blevet verdensberømt. W.'s fem Sønner have fortsat hans Arbejde og hævdet de W.'ske Orgelers Ry i Tyskland og ud derover. *W. B.*

Walcourt [valku!r], By i den belgiske Provins Namur, ved Heure og Jærnbanen Charleroi-Vireux, har en smuk Kirke, Jærnindustri, Stenbrud og (1895) 1,731 Indb. Ved W. sejrede Englænderne i Forbindelse med Hollænderne over Franskmændene 25. Aug. 1689. *M. Kr.*

Wald, By i preussisk Rhin-Provinsen, Regeringsdistrikt Diisseldorf, 3,5 Km. N. V. f. Solingen, har (1906) 23,000 Indb., hvoraf ca. 3,000 Katolikker. Betydelig Fabrikation af Paraplyer, Maskiner, Jærn- og Staalvarer, særlig Knive, Gafler og Staalbøjler, Brændevinsbrænderi, Dampsliberi og Teglbrænderi, i Nærheden Stenbrud. ***Joh. F.***

Waldau, Max, se Hauenschild, R. G. Sp. v.

Waldeck, et til det tyske Rige hørende Fyrstendømme, ligger i det vestlige Preussen og bestaar af 1) det egentlige W., tidligere Grevskab; W. (1,055,5 □Km.), der mod V. og N. begrænses af Provinsen Westfalen og mod S. og 0. af Provinsen Hessen-Nassau, samt af 2) Fyrstendømmet Pyrmont (65,5 □Km.), der omsluttes af Rhin-Provinsen, Hessen-Nassau samt af Dele af Lippe og Braunschweig.

Det egentlige W. hører til de højest liggende Landstrækninger mellem Rhinen og Weser. Den højeste vestlige Del, det saakaldte Upland, hører til de rhinske Skiferbjærge, der her i Ettelsberg naa en Højde af 831 M. Floderne høre til Weser's Flodomraade, de betydeligste ere Eder mod S. 0. og Diemel langs Nordvestgrænsen. I geologisk Henseende tilhører Landet i sin østlige Del Triasformationen, i sin vestlige Del den devoniske Formation. Mod 0. findes flere Steder Gennembrud af Basalt, mod V. af Diabas og Porfyr. Klimaet er paa Grund af Højden temmelig raat, Frugtbarheden i det hele ringe, men størst i Egnen om Eder og mod Nordøst. Fyrstendømmet Pyrmont bestaar hovedsagelig af en smuk, af de vestlige Weserbjærge omsluttet Dal, der gennemstrømmes af Emmer, og paa de højeste Punkter naar 375 M. o. Havet, medens den laveste Del ligger i en Højde af 75 M, o. Havet. W. (iberegnet Pyrmont) har (1906) 59,100 Indb. Indbyggerantallet har i en Række af Aar været omtrent uforandret. Tilbøjeligheden til Udvandring særlig til Nordamerika og de industririge Egne i Westfalen og Rhin-Provinsen er særlig stærkt udviklet hos den sachsiske Befolkning mod Nord og Vest i Landet, stærkere end hos de mod Sydøst boende Frankere, der i det hele skille sig fra Sachserne i Karakter, Sæder og Dialekt. Hovederhvervet er Agerdyrkning og Kvægavl. Agerlandet, Haver og Enge indtage 55,5 p. Ct. af Arealet, Skovene indtage 36,1 p. Ct. og høre for største Delen til den fyrstelige Domænebesiddelse. Hovedprodukterne ere Korn, særlig Rug og Havre, Hør, Kartofler, Uld, Kvæg og Mineralvand, der næsten alle tillige ere Genstande for Udførselen. Industrien er ubetydelig. Der fremstilles Likører, Papir, Maskiner, Smør og Ost, i Pyrmont findes Cigar- og Tobaksfabrikation. Af Bjærgværker nævnes Jærnstensgruberne ved Adorf. Handelen er ringe.

Forfatningen er indskrænket monarkisk og skriver sig fra Aug. 1852. Regeringen er arvelig i den mandlige Linie af Fyrstehuset W., iberegnet den grevelige Linie af samme Hus efter den agnatiske Arveføigelov. Landdagen bestaar af 15 deputerede iberegnet 3 for Fyrstendømmet Pyrmont; de vælges paa 3 Aar ved indirekte Valg. Ifølge den 1877 og 1887 fornyede Overenskomst med Preussen af Juli 1867 ledes den indre Forvaltning af en af Preussen udnævnt Landsdirektør (Landesdirektor). Med Hensyn til Retsplejen hører W. til Landretsdistrikterne Kassel og Hannover. Fyrsten er repræsenteret i Forbundsraadet ved en befuldmægtiget (1 Stemme), til Rigsdagen vælger W. en deputeret. Budgettet for 1907 beløber sig for Indtægter og Udgifter til 1,36 Mill. Mark. Statsgælden beløb sig 1905 til 1,76 Mill. Mark. Hoved- og Residensstaden er Arolsen.

Fyrsterne af W. stamme fra Greverne af Schwalenberg, der i Begyndelsen af Middelalderen besad flere Godser ved Diemel og Weser, og blandt hvilke Widekind og hans Broder Hermann ca. 1189 betegnedes som Grever af W. Som den egentlige Stamherre til det nuværende Hus W. nævnes Adolf (1214—70). Midtpunktet for Grevskabet var Retskredsen W. i Hessen, der omfattede Byen og Borgen W., Sachsenhausen, Bergheim og flere Flækker. Grevskabet Pyrmont blev først 1631 erhvervet af W. Efter 1438 traadte Grevskabet W. i Lensforhold til Hessen, hvilket Forhold faktisk ophørte ved Dannelsen af Rhin-Forbundet og senere formelt blev opløst ved Forbundsdagens Afgørelse 1847. Blandt de betydeligste Regenter nævnes *Rigsfeltmarskal* Georg Friedrich (1664—92), der 1682 fik Fyrste-

titelen, og under hvem Førstefødselsretten blev indført for at bevare Landet for videre Splittelse. 1641 var han traadt i Generalsstaternes Tjeneste og 1651 i Brandenburg's, hvor han som ledende Minister havde stor Indflydelse paa dette Lands Politik. Under Karl X Gustaf kæmpede han i dennes Felttog mod Danmark, blev senere af Vilhelm III kaldt som Generalkaptajn til Holland og forsvarede 1689 Belgien og Nedre-Rhinen mod Franskmændene. 1712 blev Grev Anton Ulrich ophøjet i Rigsfyrstestanden. 1807 tiltraadte W. Rhin-Forbundet; 1852 forandredes den 1848 givne demokratiske Forfatning i monarkisk Retning. 1866 stod W. paa Preussen's Side, og 1867 tiltraadte det det nordtyske Forbund. Da Landet ikke var i Stand til at bære de herved opstaaede Byrder, kom der i Juli 1867 en Overenskomst i Stand, ifølge hvilken Fyrsten forblev nominel Suveræn, medens Forvaltningen gik over til Preussen. Denne paa 10 Aar afsluttede Overenskomst fornyedes 1877 og 1887. Ved den sidste Fornyelse blev det fastslaaet, at Overenskomsten skulde vedblive at gælde, indtil den med 2 Aars Varsel blev opløst. Efter Fyrst Georg Victor's Død (Maj 1893) fulgte dennes Søn Friedrich (født 1865). (Litt.: Curtze, »Geschichte und Beschreibung des Fürstentum's W.« (Arolsen 1850); A. Wagner, »Geschichte W.'s und Pyrmont's« [Bad Wildungen 1888]). *Joh. F*

Waldeck, Benedict Leo, preussisk Politiker, født 31. Juli 1802 i Munster, død 12. Maj 1870. Han blev allerede 1828 Dommer, vandt 1836—44 i Hamm stort Ry for sit Frisind og sin Iver for Bondestandens Ret, og blev 1846 Assessor i Overtribunalet (Højesteret) i Berlin. 1848 valgtes han til Nationalforsamlingen, var Venstres ypperste Fører og Formand for Forfatningsudvalget; vilde grundlægge et demokratisk Kongedømme og afskaffe alle middelalderlige Indretninger. I Novbr. s. A. gjorde han Indsigelse mod Nationalforsamlingens Forlæggelse til Brandenburg og Belejringstilstandens Indførelse, samt raadede til Skattenægtelse. Da de nye Kamre kom sammen i April 1849, foreslog han Indsigelse mod den oktrojerede Forfatning. Da han ikke frivillig vilde opgive sit Embede, blev han 16. Maj efter et løgnagtigt Paafund arresteret af Politiet, men aldeles frifunden 3. Decbr. og ved sin Løsladelse varmt hyldet af Befolkningen. Først 1861 lod han sig vælge paa ny til Underhuset, var med at grundlægge Fremskridtspartiet og var senere en haardnakket og uforsonlig Modstander af Bismarck. Han stemte 1867 imod den nordtyske Forbundsforfatning, fordi kun en Folkekejser kunde grundlægge Tyskland's Enhed, og ønskede langt hellere at se Preussen udvidet ved ligefrem Tilknytning af de andre tyske Lande. Ligeledes krævede han de nyvundne Landsdele inddragne under preussisk Lovgivning uden Agtelse for deres særlige Love og Indretninger. *E. E.*

Waldeck-Rousseau [valdækruso'j, Pierre Marie, fransk Statsmand, født 2. Decbr. 1846, død 11. Aug. 1904. Han var Søn af en Sagfører i Rennes, der 1848 i Nationalforsamlingen havde vist sig som en trofast Tilhænger af General Cavaignac og senere som uforsonlig Modstander af Kejserdømmet. Han selv blev Sagfører i sin Fødeby, valgtes 1879 til Deputeretkammeret og tog vigtig Del i Drøftelsen af det indviklede Spørgsmaal om Domstolenes Ordning, bl. a. som Udvalgsordfører. Novbr. 1881—Jan. 1882 var han Indenrigsminister under Gambetta og Febr. 1883—April 1885 under Ferry; han modsatte sig afgjort flere yderliggaaende Forslag, men gennemførte vigtige Love om Kommunernes Ordning og om Arbejdersyndikater, samt fik nedsat en Kommission om Arbejdernes Forhold. 1889 søgte han ikke Genvalg, men ofrede sig i flere Aar for sin omfattende Sagførervirksomhed i Paris (forsvarede 1893 Lesseps i Panama-Kanalsagen). Oktbr. 1894 valgtes han til Senator (genvalgt 1897) og var 3 Maaneder senere en af Kandidaterne ved Præsidentvalget. Juni 1899 blev han Førsteminister paa et meget kritisk Tidspunkt, da Republikken truedes baade ved indbyrdes Splid mellem dens Tilhængere og ved voldsomme Angreb fra dens Modstandere; han forstod at samle Republikanerne om sig og at danne en stærk Regering, idet han optog baade Socialisten Millerand og General Gallifet i sit Ministerium; han bragte hurtig Fasthed i Forvaltningen, fjernede mange upaalidelige Embedsmænd og undertrykte Nationalisternes Optøjer, samt fik en Afslutning paa Dreyfus-Sagen ved en ny Rettergang og derefter følgende Amnesti. Endvidere gennemførte han 1901 Loven om Foreninger, der ogsaa ramte de gejstlige Ordener, men misbilligede senere som Senator den hensynsløse Maade, hvorpaa hans Eftermand, Combes, gennemførte Lovens Bestemmelser. Da de nye Valg i Juni 1902 havde givet Republikanerne et stort Flertal, trak han sig tilbage, netop da han havde naaet Toppunktet af Magt, efter at have styret Frankrig i den usædvanlig lange *Tid:* 3 Aar. *E. E.*

Waldenburg, By i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Breslau, Kredsstad i Kredsen W., 75 Km. S. V. f. Breslau i Waldenburg-Bjærgene (de nordvestlige Udløbere af Eulengebirge), har (1906) 16,400 Indb., Amtsret, Filial af Rigsbanken, en evangelisk og en katolsk Kirke, Gymnasium; bekendt Porcelæns- og Stentøjsfabrikation, store Teglværker, betydelige Stenkulsgruber. Mod Syd Flækken Oberwaldenburg (4,400 Indb.) med Hørspinderi. W. fik Stadsret i 16. Aarh. *Joh. F.*

Waldenburgs Apparat se Aandedrætskure.

Waldenstrom, Paul Peter, svensk Teolog, Frikirkemand og Politiker, er født i Luleå 20. Juli 1838. 1864 blev han Præst og samme Aar Lektor i Umeå, og 1874 blev han Lektor i Teologi, Græsk og Hebraisk i Gefle. W. kom tidlig ind i stærke, religiøse Brydninger, var en Stund paavirket af Rosenius, men brød sig saa selv en Bane. 1872 fremsatte han en subjektiv Forsoningslære, som vakte megen Modstand og gav Anledning til store Stridigheder. Den ny-evangeliske, frikirkelige Retning i Sverige sluttede sig gennemgaaende til W.'s Anskuelser, og efterhaanden blev han dragen bort fra Statskirken, saaledes at han til sidst 1882 nedlagde sit Præsteembede. Oprindelig tog W. ivrig Del i »Evangeliska fosterlandsstiftelsen«'s Arbejde, men ogsaa her kom det til en Udskillelse 1878, idet W.'s Parti traadte ud og dannede »Svenska missionsförbundet«, inden for hvilket W. kom til at spille en fremtrædende Rolle, ogsaa som Prædikant.

Siden 1885 har W. været Rigsdagsmand. I denne Stilling har han arbejdet for frikirkelige Love, for Indførelse af fakultativt borgerligt Ægteskab, for Afholdssagen, for Skolevæsenet og for Forsvarssagen. Hans kirkelige og teologiske Anskuelser have vundet Indgang ogsaa uden for Sverige's Grænser, navnlig i de nordamerikanske Fristater, som han i 1889 aflagde et længere Besøg. W. har været en meget frugtbar Forfatter. En Mængde større og mindre Værker, Avisartikler og Tidsskriftsafhandlinger foreligge fra hans Haand, og han har ført sine Meninger frem med stor Djærvhed og Energi. Blandt hans Skrifter kunne nævnes »Andliga sånger« (1872), »Predikningar« (1876), »Guds eviga frälsningsråd« (1891) og en Oversættelse af det nye Testamente med Anmærkninger (1883 ff.). *A. Th. J.*

Waldersee, Alfred, Greve, preussisk Generalfeltmarskal, født 8. April 1832 i Potsdam, død 5. Marts 1904 i Hannover. Han begyndte sin Officerskarriere 1850 i Gardeartilleriet og forfremmedes 1862 til Kaptajn. Under Felttoget i Böhmen 1866 var han tjenstgørende i Prins Friedrich Carl's Stab, indtraadte efter Slaget ved Koniggratz i Generalstaben og forfremmedes kort efter til Major. 1870 var han Militærattaché i Paris og ansattes ved Mobiliseringen ved det store Hovedkvarter. 1871 var han Generalstabschef ved det nyoprettede XIII Armékorps under Storhertugen af Mecklenburg-Schwerin og deltog i denne Stilling i Kampene i det vestlige Frankrig, særlig i Fremrykningen til Le Mans. Senere ansattes han som Stabschef hos General Kameke under de tyske Troppers Besættelse af en Del af Paris, hvorefter han deltog i Forhandlingerne mellem den franske og tyske Regering. Efter Krigen traadte W. som Oberst ud i den praktiske Tjeneste, blev Chef for 13. Ulanregiment og 1873 Generalstabschef ved 10. Korps. 1876 udnævntes han til Generalmajor og 1880 til General a la suite. 1881 blev han Generalkvartermester, 1882 Generalløjtnant og 1885 Generaladjutant hos Kejseren. 1888, kort efter at være udnævnt til General i Kavaleriet, afløste han Moltke som Chef for Armeens Generalstab, indtil han 1891 fik Kommandoen over 9. Armékorps. 1895 blev han Generaloberst med Rang som General feltmarskal og afgav 1898 Kommandoen over Armékorpset for at blive Chef for 3. Arméinspektion. 2 Aar senere fulgte nu den Begivenhed, der har gjort W.'s Navn bekendt over hele Jorden, idet han kaldtes til at føre Overkommandoen over de i Sommeren 1900 til Kina afgaaende tyske, engelske, franske, italienske, japanske, nordamerikanske, russiske og østerrigske Tropper. W. lagde her stor politisk Indsigt og diplomatisk Evne for Dagen. Efter sin Tilbagekomst overtog han igen sin Plads som Chef for 3. Arméinspektion, hvilken Plads han beklædte J til sin Død. *B. P. B.*

Waldersee, Paul von, tysk Musikforfatter, (1831—1906), var oprindelig Officer, blev senere Musiker og gjorde sig navnlig bekendt ved Studier over Mozart's Liv og Værker og som Udgiver af den værdifulde »Samtal ung musikalischer Vorträge«. *W. B.*

Waldheim, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Leipzig, 48 Km. V. f. Dresden, har (1906) 12,300 Indb., Amtsret, Tugthus; Fabrikation af Cigarer, Møbler, Klæde, Trikotage, Skotøj, livlig Kornhandel. I Nærheden det gamle Slot Kriebstein. *Joh. F.*

Waldheimia se Armfødder.

Waldis, Burchard, tysk Fabeldigter, født omkring 1490 i Hessen. 1523 tilhørte han endnu den katolske Kirke, men sluttede sig senere til den nye Lære, og han helligede sine bedste Kræfter til Kamp for dens Udbredelse, og ved sine Satirer gav han betydelige Indlæg i Striden. I Riga opførtes 1527 hans rimede »Parabel vom verlornen Sohn«; men hans betydeligste Værk er hans »Esopus Gantz New gemacht und in Reimen gefaszt. Mit sampt Hundert Newer Fabeln« (Frankfurt 1548, 6. Udg. 1584), der indeholder 400 Fabler, Fortællinger, som dels ere Bearbejdelser efter Æsop, dels efter andre, og som ere blevne rigt benyttede af de senere Fabeldigtere. Forinden Udgivelsen havde han modtaget Præsteembede, og han udgav derefter »Das pabstliche Reich« og »Summarien iiber die ganze Bibel«. Hans Fabler udgaves af H. Kurz i 2 Bd. 1862 og i 1882 af Tittmann, og Nytryk af hans »Vom verlornen Sohn« og af hans satiriske, 1542 digtede »Streitgedichte gegen Herzog Heinrich d. j. von Braunschweig« ere udgivne 1881 og 1883. (Litt.: Godeke, »Burchard W.« [1852]; Berkholz, »Burchard W. im Jahr 1527 in Riga« [1855]). *O. Th.*

Waldkirch, By i Storhertugdømmet Baden i Kredsen Freiburg, Hovedstad i Amtsdistriktet W., 13 Km. N. N. 0. f. Freiburg ved Elza, ved Foden af Kandel (1,243 M.), har (1906) 5,200 Indb., Amtsret, stor Opdragelses- og Undervisningsanstalt, Industriskole, Bomulds- og Silkeindustri, Fabrikation af Musikinstrumenter, Sliberi af Ædelstene. Paa Schloszberg Ruinen Kastelburg. *Joh. F.*

Waldmüller, Ferdinand Georg, østerrigsk Maler, født 1793 i Wien, død 1865 smst. Han har i en Række Genrebilleder med Lune skildret østerrigsk Folkeliv og, lidt sødligt, Børnenes Verden; hans ret faatallige Landskaber (»Prater-Landskab« etc.) ere fremragende, naturfriske og sollysende Arbejder. W.'s Angreb i et Skrift paa Wien's Akademiundervisning berøvede ham hans Lærerstilling, men gav i Virkeligheden Stødet til dens Reformering. Hans store maleriske Evne og skarpe levende Karakteristik (Portræt af Fyrst Rasumoffsky o. m. a.) have særlig efter hans Død og gennem nyere Tiders Kunstforskning skaffet ham en Hædersplads i Østerrig's Kunst. I Wien's Hofmus. »Tiggerdreng« m. fl., i Berlin's Nationalgal. »Til Skolen« (1841), i Konigsberg's Mus. »Søndag Eftermiddag« o. s. fr. *A. Hk.*

Waldmuller, Robert, se Duboc, C. E.

Waldoboro [wå!ldəbərə], Waldoborough, By i U. S. A., Stat Maine, ligger 45 Km. 0. S. 0. f. Augusta ved Muscongus R., 22 Km. fra Atlanterhavet samt ved Banen fra Portland til Rockland. (1900) 3,758 Indb. W., der er grundlagt 1753 af tyske Kolonister, har en mindre Havn og driver nogen Handel og Skibsfart samt Baadebygning. *H. P. S.*

Waldorp, Antoine, hollandsk Maler, født 22. Marts 1803 i Huis ten Bosch ved Haag, død 12. Oktbr. 1866 i Amsterdam, Elev af J. H. A. Breckenheymer, malede Søstykker, Havneprospekter, Kirkearkitektur, Landsbyscener m. v. Han vir-

kede fornemmelig i Amsterdam. Kendte Værker: i Haag's Bymus. »Maleren W. Nuyen paa Dødslejet« og >Parti fra Delft«, i Rijksmus. i Amsterdam »Stille Sø« (1850), i Rotterdam's Mus. »De Groot's Flugt«. *A. Hk.*

Waldstätten se Skovkantonerne.

Waldteufel, Emil, tysk-fransk Musiker, er født 9. Decbr. 1837 i Strassburg, blev Kammerpianist hos Kejserinde Eugénie, Hofbaldirektør og Dirigent ved Ballerne i den »Store Opera«. W. har skrevet hundredevis af til Dels meget yndede og udbredte Valse og andre Danse. *W. B.*

Walensø, Wallensø, Walenstädter Søen, Sø i Schweiz, ligger paa Grænsen mellem Kantonerne St. Gallen og Glarus og strækker sig fra Øst til Vest i en dybt indsænket Dal, der indrammes af Foralperne. W. er en af Schweiz'es vildeste Bjærgsøer. Mod Nord sænker Churfürsten-Bjærgenes stejle Kalkvæg sig saa lavt mod Søen, at der kun bliver Plads til en enkelt lille Landsby. Den sydlige Side, der dannes af Sardona-Gruppen med Murtschstock (2,442 M.), er mindre stejl, saa her findes baade Skove og Landsbyer. Søens Vest- og Østende have lave Bredder og opfyldes til Dels af Sumpland. W., der ligger 425 M. o. H., er 16 Km. lang, 2 Km. bred og indtil 156 M. dyb og har et Areal af $23_{,8}$ □Km. W. optager Øst fra Seez og Syd fra Murg, medens nogle mindre Strømme Nord fra gennem prægtige Vandfald udgyde sig i Søen. I dens Vestende udmunder siden 1811 den Escher'ske Kanal, der fører øvre Linth's Vande ud i W. Gennem nedre Linth har W. Afløb til Zürichersøen. Den tidligere Dampbaadefart paa Søen, der kunde være farlig paa Grund af Kastevinde og Føhnstorme, er nu ophørt, efter at der er kommet Jærnbane langs Sydbredden. Ved W. ligge Smaabyerne Walenstad mod Øst, Wesen mod Vest og Murg paa Sydbredden. *H.P.S.*

Wales [weilz], et tidligere selvstændigt, nu med England forenet Fyrstendømme, der danner en Halvø paa Vestsiden af Storbritannien. W. begrænses mod Syd af Bristol-Bugten, mod Vest af St. Georg's Kanalen, mod Nord af det irske Hav og mod Øst af de engelske Shirer Chester, Shrop, Hereford og Monmouth. Fyrstendømmet W., der omfatter 19,340 □ Km., er den bjærgfuldeste Del af det egentlige England. Dets Kyster ere klippefulde og sønderrevne, rige paa Forbjærge, blandt hvilke St. David's Head i Sydvest og det kløftede Kalkstensfjæld St. Orme's Head i Nord ere de længst fremskudte. Brede Bugter, som Carnarvon, Cardigan, St. Brides og Carmarthen, findes navnlig paa Vestkysten, og tragtformede Flodmundinger, fjordagtige Indskæringer og mindre Bugter forekomme paa alle walisiske Kyster. Anglesey er den eneste betydelige 0, og den er forbunden med Fastlandet ved et Par store Broer over det næppe 200 M. brede Menai-Stræde. W. er et af dybe Dale gennemskaaret Højland, der mod Nord, hvor ældre og yngre vulkanske Stenarter hyppig have gennembrudt de kambriske og siluriske Skifere, har sine største Højder: Cader Iris (888 M.), Arran Mowddwy (933 M.) og det snerige Snowdon (1,094 M.), der er det højeste Bjærg i W. Syd for en Indsænkning, der deler W. i et nordligt og et sydligt Parti, ligger Plinlimmon-Højderne (756 M.), hvor Severn tager sit Udspring, og herfra strækker sig mod Syd og Øst Epynt Hills, der er den mest øde Egn i hele W. Sydligere ligger Black Mountains, der i Brecknock Beacon (872 M.) stiger til den største Højde i Syd-W. Et langt venligere Udseende end disse stormfulde, paa Regn og Taage saa rige Fjælde, hvor vidtstrakte Lyngheder, nøgne Klipper, Moser og spredte Rester af Fortidens store Skove er det sædvanlige Syn, frembyde de talrige Dale og de med Høje bedækkede Sletter mellem Glamorgan-Bjærgene og Bristol-Bugten. Floderne i W. ere rivende Strømme, der kun i deres af det stærke Tidevand uddybede Mundinger ere tilgængelige for søgaaende Skibe. De betydeligste ere Severn, der dog kun i sit øvre Løb tilhører W., Wye og Usk til Bristol-Bugten, Dovey til Georg's-Kanalen og Dee til det irske Hav. Blandt de talrige Smaasøer, der dannedes under Istiden, er den 6 Km. lange Bala Lake den største. — W. er et rigt Bjærgværksland. Mod Nord udvindes noget Bly og Kobolt samt Kobber og i Merionett Guld. Mod Nordøst og særlig mod Syd, hvor der findes store Omraader med Kulkalksten, er der Rigdom paa Stenkul og Jærn og desuden Forekomster af Bly, Kobber og Zink. Det mindre, nordlige Kulbassin, hvor der ogsaa udvindes Bly, strækker sig fra Mundingen af Dee og mod Vest til Denbigh; det større sydlige naar fra Midten af Monmouthshire helt ud til Vestkysten af Pembroke-Halvøen (133 Km.). Glamorgan er særlig rig paa Kul (Anthracit) og Jærn og har derfor en Befolkningstæthed paa 340 Indb. pr. □ Km., medens Middeltætheden for hele W. kun er 50 og enkelte Shirer kun har 18 Indb. pr. □ Km. I dette sydlige Strøg ligge talrige Bjærgværksbyer (Merthyr Tydfil, Rhondda o. a.) og Udførselshavne som Newport, Swansea, Verdens største Kulhavn Cardiff o. a. Store Skiferbrud findes ved Bangor i Nærheden af Menai-Strædet. Over Halvdelen af Befolkningen, der 1881—1901 er stegen fra 1,360,513 Indb. til 1,760,609 Indb., beskæftiger sig med Bjærgværksdrift og Industri; men i den største Del af W. ere Kvægavl og Agerbrug ligefuldt Hovederhvervene. Kun 20 p. Ct. af Arealet ere dyrket Jord, $3_{,5}$ p. Ct. ere skovbærende, og ca. 40 p. Ct. ere Enge og Græsland. Kvægholdet var i 1896 143,000 Heste, 705,000 Stkr. Hornkvæg, 258,000 Svin og ikke mindre end 3,070,000 Faar. Produktionen fra Bjærgværkerne udgjorde 1894 28,4 Mill. Tons Stenkul, 12,000 Tons Jærnerts, 11,000 Tons Zinkmalm, 8,000 Tons Blymalm og ca. $1/_2$ Mill. Tons Skifer. Metalsmelterierne leverede samme Aar 484,000 Tons Raajærn, idet der indføres store Mængder af Jærnmalm, desuden 7,000 Tons Bly, 5,000 Tons Zink, 1,800 Kg. Sølv og 130 Kg. Guld. — W. og det tilgrænsende Monmouthshire have keltisk Befolkning, idet Waliserne have bevaret det kymriske Sprog og til Dels ogsaa de gamle walisiske Skikke og Dragter; Kvinderne ere i saa Henseende de mest konservative. I W. og Monmouth betjene 500,000 Personer sig udelukkende af det kymriske Sprog, medens andre 400,000 tale saavel Kymrisk som Engelsk. Kymrisk tales saaledes af henved 1 Mill. Mennesker. Til Bjærgværks- og Industriegnene i Syd er der imidlertid i de senere Aar sket en

saa stærk Indvandring fra England, at dette Strøg maa betegnes som et engelsktalende Land. Hovedmassen af Befolkningen i W. ere Dissidenter, overvejende kalvinistiske Metodister, og i deres Kirker prædikes paa Kymrisk, og paa dette Sprog udkommer der stadig Bøger og Tidsskrifter. For Tiden (1907) findes der 11 kymriske Ugeblade, og der er udkommet et stort kymrisk Konversationsleksikon. Administrativt deles W. i 12 Grevskaber (Shirer), der dog ere uden noget forenende Baand, og der findes heller ikke nogen fælles Hovedstad.

Historie. Den ældste historisk bekendte Befolkning i W. var Kymrerne, som bleve blandede med indvandrede Briter, efter at Angelsachserne i 5. Aarh. havde erobret England. W. var delt i flere Riger, hvis Fyrster hyppig krigede mod hinanden; men allerede i 10. Aarh. maatte de anerkende England's Konge som deres Overherre. Waliserne greb flere Gange til Vaaben for at vinde national Uafhængighed, saaledes, men forgæves, under Vilhelm Erobrer, under Kong Stefan derimod med afgjort Held; 1171 maatte de walliske Fyrster paa ny anerkende England's Konge som deres Overherre, efter at Henrik II havde gjort tre Felttog imod dem. De indsatte Markgrever førte et strengt og trykkende Regimente, og 1282 gjorde Llewellin Opstand, men faldt i Slaget ved Carmarthen. Det er bekendt, at Edvard I gav Waliserne en indfødt Fyrste, idet hans Søn, den senere Kong Edvard II, blev født paa et Slot i W., og siden den Tid har England's Tronarving ført Titelen *Prince of Wales*, 1400 lykkedes det Owen Glendower, der nedstammede fra de gamle Fyrster i W., at rejse en Opstand og i Forbund med Frankrig at hævde den nationale Uafhængighed i en Aarrække; men han blev besejret og forladt og døde 1416. Paa Opfordring af det engelske Parlament lod Henrik VI 1536 W. fuldstændig forene med England. (Litt.: Woodward, *The history of W.* [Lond. 1853]; Borrow, *Wild W., its people, language and scenery* [Lond. 1888]; Lewis, *The ancient laws of W.* [Lond. 1889]). *M. Kr.*

Wales [weilz], Prins af (o: Fyrste af), har siden 1301 været Titelen for den engelske Tronfølger, saafremt denne er Kongens ældste Søn eller dennes ældste Søn. Den første, hvem Titelen tilstodes, var den senere Kong Edvard II, der selv var født 1284 paa Slottet Carnarvon i Wales, men dengang var yngre Søn. Sagnet fortæller, at Waliserne, efter at være overvundne af Edvard I, havde lovet at modtage en født Waliser efter hans Valg til Fyrste, og at han da gav dem sin nyfødte Søn, som uden deres Vidende var kommen til Verden paa walisisk Grund. *E. E.*

Walewski, Alexandre Colonna, Grev, fransk Statsmand, født 4. Maj 1810, død 27. Septbr. 1868. Han var uægte Søn af Napoleon I og polsk Grevinde Marie Walewska, der for Fædrelandets Skyld forlod sin Ægtefælle og blev Kejserens Frille (hun ægtede senere Marskal d'Ornano og døde 1817). Han blev opdraget i Geneve og kom 1824 tilbage til Polen, deltog 1831 som Skrzynecki's Adjutant i Frihedskampen og sendtes tillige med Wielopolski som politisk Agent til London, hvor han ægtede en Datter af Jarl Sandwich (hun døde 1834). Ved Hertugen af Orléans's Hjælp blev han senere fransk Officer og gjorde Tjeneste i Algérie (sendtes 1834 i et vigtigt Hverv til Abd-el-Kader); tog Afsked 1837 og gav sig af med Journalistik; skrev 1838 et Flyveskrift om en god Forstaaelse med England.

I Sommeren 1840 sendtes han af Thiers i hemmeligt Ærinde til Mehemed Ali og Febr. 1847 af Guizot til Buenos Ayres. Hjemkommen s. A. sluttede han sig 1848 til Prins Louis Napoleon, fik i de følgende Aar diplomatiske Sendelser til Italien og Spanien og endelig Juli 1851 til London, hvor han 1854 sluttede Forbundet mellem Vestmagterne. Maj 1855 blev han Udenrigsminister og førte som saadan Forsædet paa Paris-Kongressen 1856 og i Konferencerne om Neuchâtel-Sagen 1857, men tog Afsked Jan. 1860, fordi han holdt fast ved Zürich-Freden og ikke ønskede at fremme Italien's Enhed. Novbr. 1860 blev han Statsminister og udfærdigede det Dekret, der udvidede den lovgivende Forsamlings Talefrihed, men trak sig tilbage i Juni 1863, fordi han ikke kunde opnaa Frankrig's Hjælp til Polen's Frigørelse. Da Hertugen af Morny var død 1865, blev han i September s. A. Formand for den lovgivende Forsamling; viste stor Upartiskhed over for Oppositionens Talere og ønskede videre Fremskridt hen imod parlamentarisk Styrelse, men kom derved i Strid med Rouher (ligesom tidligere med Persigny) og trak sig tilbage i Marts 1867. Hans Afgang betegnedes dengang som en Sejr for Reaktionen. W. var en af Kejserdømmets mest frisindede Ministre og var siden 1858 Medlem af Geheimeraadet. 1846 havde han ægtet Anna Ricci, en Ætling af Polen's sidste Konge Stanislaus Poniatovski, men havde desuden en uægte Søn (født 1844) med Skuespillerinden Mlle Rachel. *E. E.*

Walhalla, en mægtig Marmorkonstruktion, kronet af et dorisk Marmortempel (74 M. langt, 35 M. bredt), en Mils Vej fra Regensburg, ved Donau; bygget af Ludvig I af Bayern efter v. Klenze's Tegning, indviet 1841. Monumentet er til Ære for Tyskland's Genoprejsning; i Gavlfelterne en kolossal Germania, Hermanns-Slaget m. v.; i det indre: som Frise Wagner's Relief, >Tyskland's Urhistorie«, endvidere Rauch's Sejrsgudinder og en stor Mængde Marmorbuster af tyske Berømtheder.

Walkendorf se Valkendorf.

Walker [wå!kə], By i det nordlige England, Northumberlandshire, i Nærheden af Newcastle, har Jærnværker, Fabrikation af Kemikalier og (1901) 11,350 Indb. *M.Kr.*

Walker [wå!kə], Francis Amasa, amerikansk Statistiker og Nationaløkonom, (1840—97), blev 1869 Direktør for Staternes statistiske Bureau, 1873 Professor i Økonomi og Historie ved Yale-Universitetet i Newhaven og var fra 1881 Præsident (Rektor) for Massachussett's *Institute of technology*. Foruden en Række statistiske Værker af stor Betydning for den ved hans Tiltræden endnu højst mangelfuldt organiserede amerikanske Statistik offentliggjorde W. bl. a. en Del større Monografier, der i sin Tid gjorde megen Opsigt: »The Wages question« [1876; ny Udg., New York og London 1891], »Money« [1878; 3. omarb. Udg. smst. 1891], den mod Henry George (s. d.) polemisk rettede »Land and its rent« [1883]. W.

bidrog meget til at skaffe de økonomiske Studier Udbredelse i Amerika ved en Række fortrinlige Lærebøger, hvoriblandt en større Haandbog: »Politicai Economy« [1883]. W. var den første betydelige amerikanske Nationaløkonom, der brød med den gamle ortodokse Skoles Abstraktioner; hans Grundsyn er det realistisk-historiske. *K. V. H.*

Walker [wå!kə], Frederick, engelsk Maler, født 24. Maj 1840 i London, død 5. Juni 1875 i St. Filians (Skotland). Han kom 18 Aar gl. paa *Roy. Academy* og studerede et Par Aar Træskærerkunsten under J. Whymper. Hans Træsnitstegninger til »Once a Week«, »Good Words«, »Cornhill Magazine« (hvor han illustrerede Thackeray) o. a., der vare hans første kunstneriske Præstationer, viste fremragende Evner. Ogsaa hans Malerier, i Olie og Vandfarve, der vare stærkt paavirkede af Millais, ydede noget betydeligt, særlig ved Følelsens Dybde og Styrke; de kom til at øve stor Indflydelse paa den yngre Kunstnergeneration og efterspørges nu til stigende Priser. W. optraadte første Gang paa *Roy. Academy's* Udstilling med »The lost path« [1863], der vakte megen Opsigt. Interessen for hans Kunst steg ved de derpaa udstillede Værker: »The Bathers« [1867], »The Vagrants« (Nat. Gallery), Landskabet »Ploughing«, det store »At the Bar« [1871] og Hovedværket »The Harbour of Refuge« [1872, Hospitalslemmerne; Nat. Gallery]. Fuldt saa stor Popularitet opnaaede W. ved sine Akvareller: »Fishshop«, »Music Lesson«, »Our Village«, »Summer Afternoon« etc. etc. 1864 var han bleven Associate, 1866 *Member of the Society of Painter s in Water-colours*, 1871 *Associate of the Roy. Academy.* Men en tidlig Død afbrød hans lovende Kunstnerbane. En Rekreationsrejse 1873 til Algérie (Akvarellen »Scene i Algier«) havde ikke den ønskede Virkning lige saa lidt som det følgende Ophold i Skotland, hvor han døde. (Litt.: J. G. Marks, *Life and Letters of F. W.* [Lond. 1897]; Clementine Black, »F. W.« [1902]). *A. Hk.*

Walker [wå!kə], William, nordamerikansk Eventyrer, født 1824 i Staten Tennessee, død 12. Septbr. 1860. Han studerede først Lægevidenskab, var derefter Redaktør i New Orleans og drog 1850 til San Francisco, hvor han blev Sagfører. Han fattede 1853 den Plan at løsrive Nedrekalifornien og Sonora fra Mejico og drog i November af Sted med en lille Friskare, men blev i Maj 1854 standset i Farten. Juni 1855 gjorde han et lignende Forsøg med 62 Mand imod Nicaragua, under Paaskud af at ville hjælpe det demokratiske Parti; blev valgt til Overgeneral (over 1,200 Mand), lod Præsidenten skyde og styrede som Diktator, men kom i Krig med de andre mellemamerikanske Stater og maatte i Maj 1857 overgive sig til et nordamerikansk Krigsskib, der førte ham til New York. Endelig drog han i Juni 1860 paa et Tog til Honduras, men j kom i Strid med de engelske Tropper paa Moskitokysten, blev fangen, udleveret til Myndighederne i i Honduras og skudt. *E. E.*

Walker Island [wå!kəa'ilnd], 1) lille 0 ved Nordkysten af Tasmanien; 2) en af Fanning-Øerne i Polynesien og 3) lille 0 ved Kysten af britisk Nigeria. *M. V.*

Walker'S Loddeapparat [wå!kə-], en Maskine, hvormed den søfarende kan maale Vandstanden paa ikke alt for store Dybder. Sammen med et Lod, der fires ned paa Havbunden i en Staaltraad, følger Apparatet, der er dannet som en roterende Skrue med brede Vinger. For hver Omdrejning, disse under Nedfarten foretage, overføres Længden af det gennemløbne Rum ved et System af Tandhjul til et Tælleapparat, paa hvilket man — efter at have foretaget en Korrektion — kan aflæse Havdybden. Naar Loddet har naaet Bunden, standses Skruens Rotation ved en automatisk virkende Modhage. *C. L. W.*

Walking over [wå!kiŋo!uvə], Løb, hvortil der kun er mødt 1 Hest, som gaar alene over Banen. *C. G. B.*

Wallace [wå'lis], Alfred Russell, engelsk Naturforsker og forskningsrejsende, er født 8. Jan. 1822 i Ush i Monmouthshire og uddannede sig hos en Broder til Landmaaler og Ingeniør, i hvilke Egenskaber han virkede indtil 1845, da han helt helligede sig naturvidenskabelige Undersøgelser. 1848 rejste W. sammen med H. W. Bates til Paraa og undersøgte indtil 1852 Egnene om Amazonas og Rio Negro. Efter Hjemkomsten udgav han »Travels on the Amazon and Rio Negro« [Lond. 1853]. 1854 rejste ban til Ostindien og tilbragte 8 Aar med at gennemforske det malajiske Archipel fra Malakka til Ny-Guinea i og vendte med store botaniske, zoologiske og etnografiske Samlinger tilbage til London, hvor han siden har levet sysselsat med den videnskabelige Udnyttelse af sine Iagttagelser og Erfaringer. Denne Rejse blev af stor Betydning i flere videnskabelige Henseender. W. klarlagde Øverdenens etnografiske Forhold, indsamlede Ordlister fra 75 forskellige Sprog og Dialekter og gjorde talrige antropologiske Maalinger. Desuden viste han, at Archipelet i geologisk, botanisk og zoogeografisk Henseende falder i en asiatisk og en australsk Del. De specielle zoologiske Iagttagelser gav vigtige Oplysninger om Orangutang'en og om Paradisfuglene, men bleve i Særdeleshed af stor biologisk Betydning. De førte ham nemlig ind paa Undersøgelser over Arternes Oprindelse, og allerede 1855 paa Borneo skrev han et Arbejde, der kom ind paa dette Emne. 1858 udviklede W. i en Afhandling sine Ideer om den naturlige Udvælgelse og sendte den til Geologen Lyell til Offentliggørelse. Det var denne Afhandling (»On the tendencies of varieties to depart indefinitely from the original type«), der bevægede Darwin til at offentliggøre sin ganske lignende Teori, som han allerede 1844 havde nedskrevet Udkastet til. I flere Henseender afviger W. dog fra Darwin, og navnlig gik han ikke saa vidt som denne i sin Tro paa Arternes Transformationsevne. 1869 udkom det store og pragtfulde Værk »The Malay Archipelago« som Hovedresultat af den store Rejse. 1870 kom »Contributions to the theory of natural selection«, hvor han yderligere bidrager til Selektionsteoriens Udformning. Senere vendte W. sig til Studiet af Dyreformernes geografiske Udbredelse og søgte dels at give Dyregeografien en skarpere Gruppering, dels at udfinde Lovene for Organismernes organiske Forandringer. 1876 udkom hans Hovedarbejde i denne Retning, »On the geographical distribution ofanimals«. Af hans øvrige Arbejder nævnes »Tropical nature« [Lond.

1878], »Island life« [smst. 1880] samt »Darwinism, an exposition of the theory of natural selection« [smst. 1889]. Desuden skrev W. 1882 »Land nationalization, its necessity and its aims«, i hvilket Værk han tog Ordet for en fuldstændig Omformning af de engelske Grundejendomsforhold, og omtrent samtidig traadte han tillige med Crookes og enkelte andre engelske Naturforskere i Skranken for Spiritismen. *H. P. S.*

Wallace [wå'lis], Donald Mackenzie, engelsk Forfatter, er født II. Novbr. 1841 i Paisley i Skotland. Efter at have studeret Jura i Glasgow og Edinburgh rejste han til Fastlandet og fortsatte sine Studier i Berlin, Paris og Heidelberg, hvor han erhvervede sig Doktorgraden. Senere levede han i mange Aar i Rusland og udgav »Russia« [2 Bd., 1877], en Bog, der vidner om et indgaaende Kendskab til det store Rige og er udkommen i mange Oplag. En Tid var han Korrespondent for »Times« i St. Petersborg, derefter i Konstantinopel. Efter sin Hjemkomst var han Privatsekretær hos Lord Dufferin, Vicekongen i Irland, men kom atter paa Rejse, idet han 1890 ledsagede den russiske Tronfølger paa hans Rejse gennem Indien. Senere har han ledet »Times«'es udenlandske Afdeling. Foruden det ovennævnte Værk har han udgivet: »Egypt and the Egyptian Question« [1883], og »Overland from India« [1889]. *T. L.*

Wallace [wå'lis], Lewis, amerikansk Romanforfatter, født 10. Apr. 1827, død 1905. Han studerede Jura, deltog i den mejikanske Krig og senere i Borgerkrigen, under hvilken han blev udnævnt til General. 1878—81 var han Guvernør i Utah og derefter Amerika's Gesandt i Tyrkiet. Senere levede han i Amerika. Af hans Værker kunne nævnes Romanerne: »The Fair god, a Tale of the Conquest of Mexico« [1873], »Ben Hur, a Tale of the Christ« [1880], der gjorde uhyre Lykke, blev solgt i en halv Million Eksemplarer og oversat paa en Mængde Sprog, ogsaa paa Dansk; »The Boyhood of Christ« [1888], »The Prince of India« [1894]. Desuden har han skrevet »Life of Benjamin Harrison« [1888]. *T. L.*

Wallace [wå'lis], William, Sir, skotsk Frihedshelt, født ca. 1270, henrettet 23. Aug. 1305, var Søn af Sir Malcolm W. til Ellerslie i Renfrewshire. Som Dreng synes W. at være opvokset i Stirlingshire, senere kom han til Dundee, hvor han dræbte Englænderen Selby. Han blev der« for fredløs, og af glødende Had til Englænderne begyndte han sin dristige Færd som Friskarehøvding. 1297 rejste han Skotterne til Opstand mod Kong Edvard I, der 1296 havde erobret Skotland. Kongen sendte da en stor Hær under Jarlen af Surrey imod W., der trak sig Nord paa og snart fik Magten over alle Fæstningerne N. f. Forth. Under Belejringen af Dundee hørte W., at den engelske Hær rykkede Nord paa. Hurtig marcherede han ad Stirling til, og paa den nordre Bred af Floden Forth, nær ved Broen over Floden, kom Slaget ved Stirling til at staa 11. Septbr. 1297. Halvdelen af den engelske Hær gik over Broen, men W. angreb saa pludselig, at han fuldstændig oprev den, medens den anden Halvdel S. f. Floden flygtede i Rædsel. W. var Herre i Skotland og gjorde endda et Hærgetog lige til Newcastle. Dundee og Edinburgh vare i hans Magt, og han udnævntes til Rigsforstander i Kong John Baliol's Navn. Edvard I, der havde været i Flandern, ilede da til Skotland med en stor Hær og angreb ham 22. Juli 1298 ved Folkirk. Ved overlegen Taktik og klog Brug af sine ypperlige Bueskytter og sit dygtige Rytteri slog Edvard fuldstændig W.'s spydvæbnede Folk. W. reddede sig Nord paa og flygtede til Frankrig. Opstanden kuedes nu af Edvard, og 1304 bøjede de fleste skotske Stormænd sig helt for Edvard og svor ham Troskab. Men ingen Skaansel undtes W., og en Pris blev sat paa hans Hoved. Han vendte hjem til Skotland, men 1305 blev han ved Forræderi bragt i Englændernes Vold. Han førtes da til London, hvor han blev henrettet. (Litt.: Jos. Stevenson, *Documents illustrative of Sir W. W.* [Maitland Club 1841]; A. Brunton, *Sir W. W.* [Glasgow 1881]; James Moir, *Sir W. W.* [Aberdeen 1888]; A. F. Murison, *Sir W. W.* [Famous Scots 1898]). *J. L.*

Wallace [wå'lis], William, engelsk Musiker, (1814—65), førte i hele sin Ungdom et omflakkende Liv, saaledes koncerterende i Syd-Amerika, Australien, Indien m. fl. Steder og dirigerende Italiener-Opera i Mejico; siden levede han i Paris og London. V. har skrevet nogle Operaer og en Del Klavermusik i brillant Salonstil. *W. B.*

Wallander, 1) Josef Vilhelm v., svensk Genremaler, født 15. Maj 1821 i Stockholm, død 6. Febr. 1888 smst. W. uddannedes paa Akademiet i Stockholm og øvede sig (desuden i sin Begyndertid ved at kopiere en Mængde Malerier paa Säfstaholm for Mæcenen Grev Trolle-Bonde. Inden han 1853 rejste til Diisseldorf, hvor han fik sit Kunstnerpræg, havde han begyndt saa smaat paa Folkelivsbilledet (»Marked i Vingåker« [1852]), som dernede og senere, da han kom hjem og blev Akademiprofessor, blev hans Speciale. De Forsøg, han gjorde i den større Stil med Skildringer af svensk Sagaromantik o. 1. (»Vikingen«, »Skøn Signild«, »Kolargossen« etc.) faldt ikke synderlig heldig ud. Det var Blikket for Smaapudserlighederne, det gemytlige Lune og den anekdotemæssige Fortælling, der bar W.'s Kunst, hvis Teknik i Form som Farve gerne var svag og ret dilettantisk virkende. Men hans elskværdige Overfladekarakteristik med dens skitsemæssige Penselføring skaffede ham Folkegunst. I Diisseldorf malede han først tyske Motiver (»Søndagaften i Kleinbrehmen«); efter Rejsen 1855—56 til Frankrig og Italien, hvorfra han vendte tilbage til Diisseldorf, blev det svenske Folkelivsbillede hans Hovedemne, en Del Bellman'ske Scener (»Moritz i Klemme«, »Koncerten paa Tre Byttor« [1860], »Menuetten« [1861; de to sidste paa Stockholm's Nationalmus.]), Genrer fra Osteråker og Vingåker o a. St. (»Bryllupsdans«, »Blomsterplukkerskerne« [1858], »Paa Hjemvejen« [1870, Stockholm's Nationalmus.], »Bruden kommer« etc). En Del Genrebilleder (nu i Nordiska Museet), der udgaves i Farvetryk til Værket »Svenska Folket sådan det ännu lefver vid älfvar, på berg och i dalom«, har mest kulturhistorisk Interesse. 2) Alf W., født 1862 i Stockholm, er en meget alsidig Kunstner, der maler i Olie og Pastel og har taget fremragende Del i Bevægelsen for »an-

vendt Kunst«, saaledes med Hensyn til Gobelinvævning og særlig som kunstnerisk Leder ved Rorstrand's Porcelænsfabrik (Porcelænsvaser med stærkt Relief af Blomster etc.). I malerisk Henseende er hans Kunst uligelig, djærv og frisk; han kan i faa, kraftige Strøg træffe sikkert og mesterligt, men ogsaa til Tider ramme ved Siden, baade i Teknik og Indhold. Han ynder at male Samfundets Stifbørn, Tiggere, forslidte Brændehuggere etc. Dygtige Arbejder af W. findes i Goteborg Museum: Pastellerne »Fra Heden« og »Invalid«; i den Fiirstenbergske Samling Pastellen »Tiggeren«, i Stockholm's Nationalmus.: »En Positivspiller« [1889] og »Fuglehandler« [1872]; andre: »I Skoven«, »Den gamle Herregaard«, »Portræt af Fru W.<, »Sommeraften i Oråker« etc. *A. Hk.*

Wallaschek, Richard, østerrigsk Musikforfatter, er født 16. Novbr. 1860 i Brünn; han udgav en værdifuld »Æsthetik der Tonkunst« [1886], kastede sig siden navnlig over tonepsykologiske Studier og har paa dette Omraade udfoldet en omfattende videnskabelig Virksomhed. Han er Musikdocent ved Universitetet i Wien. *W. B.*

Wallasey [wå'ləsi], By i det nordlige England, Cheshire, ved Mundingen af Mersey, neden for Birkenhead og Liverpool, er opstaaet ved en ForeniEg af flere Byer, deriblandt Liscard, Seacombe og Badestedet New Brighton og har (1901) 53,579 (mod 33,000 Indb. 1891). W. har en Latinskole og betydelig Handel, især med Korn, Mel og amerikansk Kød. *M. Kr.*

Walla-Walla [wå'lawå'la], By i U. S. A., Stat Washington, ligger 360 Km. 0. S. 0. f. Olympia ved Walla-Walla River, der er Biflod til Columbia, og ved Banen fra Wallula til Lewiston. (1900) 10,049 Indb. W.-W. ligger i en vindyrkende Egn og driver en Del Industri. *H. P. S.*

Wallem, Fredrik Meltzer, norsk Fiskeriinspektør og Journalist, er født i Bergen 19. Apr. 1837. W. for til Søs 1853—60, tog derefter Artium 1861 og blev 1866 cand. jur. 1866—75 var han knyttet til Redaktionen af »Bergensposten«, hvor særlig hans Feuilletoner tildroge sig megen og fortjent Opmærksomhed. Han repræsenterede forskellige norske Institutioner ved Verdensudstillingerne i Philadelphia (1876) og Paris (1878). Fra 1879, da »Selskabet til de norske Fiskeriers Fremme« stiftedes, var han dettes Konsulent og repræsenterede samme paa Fiskeriudstillingerne i Berlin (1880) og London (1883). 1886—90 var han bosat i Christiania, hvor han redigerede »Christiania Intelligentssedler« (1886—87) og »Ny illustreret Tidende« (1886—90). Siden 1890 har han været Statens Inspektør for Saltvandsfiskerierne i Amterne Romsdal, Søndre og Nordre Throndhjem og har foretaget forskellige Rejser for at studere Markedet for norsk Fiskeeksport. Foruden Indberetninger fra de forskellige Udstillinger har han udgivet et stort Antal Skrifter om Fiskeriforhold og Fiskeeksport. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *O. A. 0.*

Wallenberg, André Oskar, svensk Bankmand og Politiker, (1816—86), var Søofficer, men tog Afsked 1851, blev Bankmand og grundede 1856 Stockholm's enskilda Bank, hvis Leder han var til sin Død og i hvilken Stilling han har Fortjenesten af gennemgribende Reformer paa Bankvæsenets Omraade. Fra 1853 var han Rigsdagsmand og virkede ivrig for Metersystemets Indførelse, Overgang til Guldmøntfod m.m. 1869—70 var han Medredaktør af »Stockholmsposten«.

Wallenberg, Jacob, svensk Forfatter, (1746—78). Som Skibspræst foretog W. gentagne Gange Rejser til Kina, og under disse blev hans Hovedværk »Min son på Galejan« til, og det blev straks efter Udgivelsen (1781) hilst med Bifald og skaffede ham Navn som en af Sverige's ypperste Prosahumorister paa Grund af dets ligefremme, utvungne Vid. Medens han levede, var han dog mest skattet for sine akademiske Digtninge, af hvilke det bibelske Drama »Susanna« udkom flere Gange. Nu lever derimod kun hans vittige Rejseskildring. Hans Skrifter ere udgivne af P. F. Sondén (1838—39), Hanselli (1855), A. Ahnfelt (1881), og »Min son på Galejan« er udgivet forkortet 1901 af Ernst Meyer. *O. Th.*

Wallenstein, rigtigere Waldstein, Albrecht Eusebius Wenzel von, Hertug af Friedland og Mecklenburg, Fyrste af Sagan, kejserlig Generalissimus under Trediveaarskrigen, født 24. Septbr. 1583, myrdet 25. Febr. 1634. W. fødtes paa Fædrenegodset Hermanic som Ætling af en lidet jordrig tschekkisk Adelsslægt, hvis Navn var taget fra Stamborgen Waldenstein eller Waldstein ved Turnau. Faderen og Moderen, født Smiricky, vare Utrakister (en særlig Sekt inden for Husitterne, hvem Nydelsen af Nadveren i begge Skikkelser var indrømmet). Forældreløs 14 Aar gl. blev W. af sin katolske Morbroder Albrecht Slavata von Koschumberg sendt til Jesuiterskolen i Olmütz; han traadte her over til den katolske Lære uden dog at omfatte den med synderlig Iver. Senere besøgte han det protestantiske Universitet i Altdorf og foretog derefter en længere Rejse gennem Tyskland, Holland, Frankrig og England til Italien, hvor han opholdt sig længe i Padova og Bologna, særlig beskæftiget med Matematik og astronomiske Studier. Ved Hjemkomsten gik han i østerrigsk Krigstjeneste, kæmpede mod Tyrkerne i Ungarn, blev 1604 Kaptajn og giftede sig med en ældre Enke Lucretia von Landeck, som ved sin Død 1614 efterlod ham store Landejendomme i M'åhren, omtrent samtidig med at han arvede 14 Godser efter sin Onkel. Ved Tschekkernes Rejsning 1618 svigtede han sine Landsmænd og flygtede, da hans Regiment forlod ham, med Krigskassen til Kejseren, som overdrog ham Kommandoen over et i Flandern for W.'s Regning hvervet Rytterregiment, der deltog i Felttoget i Böhmen 1619—20. Da Kampen var endt, viste W.'s Samvittighedsløshed og Havesyge sig i det hæsligste Lys, han besveg skamløst en Frænde for Mødreneslægtens store Ejendomme og tilvendte sig ved aldeles ublu Fordringer for ydede Tjenester under Krigen Godser til en Værdi af 5 Mill. Fl. og betalte dem med næppe 1—1½ Mill. i ægte Mønt. Han fik herved blandt andet Godserne Friedland og Reichenberg. 1623 ægtede han Grev Harrach's Datter Isabella og traadte derefter i nærmere Forbindelse med Kejserhoffet; ved Svigerfaderens Indflydelse fik han sine sammenskrabede Godser, som han styrede glimrende, anerkendt som Fyrstendømme, og blev selv ophøjet til Fyrste. Da

Christian IV af Danmark og Norge rykkede i Marken som Kredsoberst for den nedersachsiske Kreds, tilbød W. Kejseren at stille en Hær i Marken for egen Regning. I Maj 1625 fik han Hverver-patent paa 20,000 Mand samt Titel af General-oberst Feldhauptmann; samtidig blev han Hertug af Friedland. Han skulde samvirke med Tilly, uden at det dog var nærmere fastslaaet, hvem der førte Overkommandoen, naar de vare samlede; dette gav Anledning til Splid mellem dem. W. rykkede først frem efter Tilly's Uheld ved Nienburg i September 1625 og tvang derved Christian IV til at dele sin Hær. 1626 opererede W. mod Greven af Mansfeld, slog ham ved Roslau 25. Apr. og fulgte senere efter Mansfeld og Christian af Braunschweig ved deres Indfald i Schlesien og Ungarn, dækkede de kejserlige Arvelande, men blev til almindelig Misfornøjelse i sine Vinterkvarterer til Midsommertid 1626. Han tog da de erobrede Stæder tilbage og kastede Levningerne af den protestantiske Hær op mod Østersøens Kyst, hvor den adsplittedes eller blev fangen. Han forenede sig derefter med Tilly i Holsten, men opbragt over W.'s overmodige Holdning drog Tilly tilbage over Elben og overlod til W. at besætte og udplyndre den jydske Halvø. Kejseren, som alt havde forlenet ham med det schlesiske Fyrstendømme Sagan, forlenede ham nu med Hertugdømmerne Mecklenburg-Schwerin og Mecklenburg-Giistrow. W. nærede stolte Planer om at gøre sig til Herre over Østersøen; han lod sig udnævne til General over det baltiske Hav; men den dansk-norske Flaade hindrede Virkeliggørelsen af slige Drømme. Han vilde saa besætte alle Byer ved Tyskland's Østersøkyst, men mødte en uovervindelig Modstand ved Stralsund, som først fik dansk, senere svensk Hjælp. W. indsaa nu, at der intet mere var at vinde paa denne afsides Krigsskueplads, og bevægede selv Kejseren til at indvilge i Freden til Liibeck 1629.

W.'s Overmod og Gridskhed krænkede de tyske Fyrster; hans Virksomhed for Kejserens Suverænetet var dem højlig imod, hans 100,000 Mand stærke Hær var en Rædsel for Katolikker som for Protestanter. Paa Kurfyrstedagen i Regensburg 1630 bevægede derfor Kurfyrsterne den svage Kejser til at afsætte W. Han adlød uden Modstand, opløste sin Hær og trak sig tilbage til sin fyrstelige Residensstad Gitschin, hvis pragtfulde Slot blev fuldendt samme Aar.

Med skadefro Glæde iagttog W. herfra Gustaf Adolfs Sejrsgang og Kejserens stigende Vanmagt; han traadte i Underhandlinger med den svenske Konge og Rigets andre Fjender, men afbrød dem igen, da Kejseren i sin Nød henvendte sig til ham som eneste Redningsmand og gjorde ham store Tilbud. I April 1632 modtog W. den tilbudte Kommando over Hæren, men paa haarde Vilkaar. Ingen i Riget maatte have en Kommando, jævnbyrdig hans; han fik Ret til at konfiskere, til at føre diplomatiske Forhandlinger og fuldstændig uindskrænket Kommando over Hæren. W. kastede hurtig Sachserne ud af Böhmen og vendte sig derefter mod Nürnberg for at møde Svenskerne, som vare trængte frem i Bayern til Munchen. 3. Septbr. 1632 afslog han Gustaf Adolfs Forsøg paa at storme Lejren ved Fiirth og vendte sig derefter mod Sachsen for at drage Gustaf Adolf efter sig ud af Bayern. 16. Novbr. 1632 mødte Hærene til Kamp ved Lutzen. Svenskerne beholdt Valpladsen, men Gustaf Adolf faldt.

W. drog derefter i Vinterkvarter i Bohmen til hen paa Vaaren 1633. Han optraadte i eet og alt som selvstændig Fyrste, lod Kejseren i Stikken og varetog kun Rigets Interesser, naar de stemmede med egne. Han drog ind i Schlesien, aabnede Fredsunderhandlinger med Sverige og Sachsen og bevilgede sidstnævnte Rige en Vaabenhvile; ogsaa med Frankrig underhandlede han, men afslog dog foreløbig Richelieu's Tilbud om den bøhmiske Kongekrone. Pludselig afbrød W. alle Underhandlinger, rykkede paa ny i Marken, sejrede over Svenskerne ved Steinau og kastede dem ud af Schlesien; hans Tropper trængte ind i Brandenburg, indtoge Gorlitz og Bautzen, Frankfurt og Landsberg. Hans fuldstændige Ligegyldighed for det tyske Riges Interesser vakte dog stadig stigende Forbitrelse, navnlig hans Vægring ved at yde den haardt trængte Kurfyrste af Bayern Hjælp; Kejseren beordrede til sidst mod Aftalerne W.'s Underfører Aldringer til at gaa til Bayern. Kejserens Forbund med Spanien var W. meget imod; han saa deri kun en yderligere Udfordring til Frankrig. W.'s Anseelse led et Knæk, da han forsømte at undsætte Regensburg, og hans Tog gennem BShmen til Cham (i Novbr.) blev uden Frugt. Han tog derefter Vinterkvarter i Bohmen og nægtede at adlyde Kejserens Befaling til at rømme de kejserlige Arvelande. I Januar 1634 lod han ved en Sammenkomst i Pilsen sine Oberster vide, at han agtede at nedlægge Kommandoen paa Grund af Wien-Hoffets Intriger, men lod sig dog bevæge til at blive, mod at de lovede ham Troskab, selv naar Kejseren afskedigede ham. 24. Jan. underskrev Kejseren virkelig hans Afsked, men meddelte dog kun dette til en lille Kreds af fortrolige samt til de alt vundne Generaler Piccolomini, Gallas og Colloredo. 20. Febr. lovede W. ikke at foretage sig noget mod Kejserens Ønske, men alt to Dage forinden havde Kejseren udstedt et nyt Afskedspatent, bestemt til at offentliggøres, og som løste alle Officererne fra deres Troskabspligt mod W., fordi han var ved at danne en Sammensværgelse.

Besætningen i Prag gik straks over til Kejseren og nægtede at lyde W., som aldrig helt havde afbrudt Underhandlingerne med sine Modstandere; han trak sig nu tilbage til Slottet Eger for at forene sig med Hertug Bernhard af Sachsen-Weimar. Oberst Buttier sluttede sig paa Vejen til ham med et Dragonregiment. 24. Febr. naaede W. Eger, hvis Kommandant Gordon og Overvagtmester Leslie han ansaa for fuldt paalidelige. De traadte dog snart i Forbindelse med Buttier og bestemte sig efter nogen Vaklen til at myrde W. Under et Gæstebud hos Gordon blev W.'s nærmeste Venner Ilow, Kinsky og Terzka dræbte, samtidig med at en Kaptajn ved Buttler's Regiment, Devereux, trængte ind i W.'s Kvarter hos Byens Borgemester og stødte ham en Partisan i Brystet. Liget blev bragt til Borgen til de andre dræbte, senere til Gitschin. 1785 blev det bisat i Münchengrätz; hans Godser blev

delte mellem Kejserens Venner. W. efterlod sig kun en Datter, Marie Elisabeth. W. var høj og mager med gullig Ansigtsfarve, indesluttet og kold i Omgængelse, tarvelig af Levemaade. Han forstod at samle store Hære om sig ved at give sine Soldaters Mord og Plyndrelyst frit Spillerum, skønt hvert Brud paa Disciplinen blev straffet med umenneskelig Haardhed. Han var en fremragende Feltherre, en snu Politiker, men selvisk til det yderste, grusom, naar han fandt det nødvendigt, havesyg, troløs og i høj Grad overtroisk; navnlig mente han at kunne læse sin egen og andres Skæbne i Stjernerne og lod stundom sine Handlinger paavirke heraf. (W.'s-Litt. talte alt 1878 806 Bøger og Skrifter. Hovedværket er Ranke's >Geschichte W.'s« [4. Opl., Leipzig 1880]; for øvrigt nævnes Förster, »Briefe W.'s< [Berlin 1828—29]. Af nyere Forfattere nævnes Hallwich, Gindely, Schebek, Bilek, Hildebrand, Irmer og Gaedeke; for Felttoget mod Christian IV: Axel Liljefalk, »Kejserkrigen< [Kbhvn. 1904]). *A.L.*

Waller [wå'lə.], Edmund, engelsk Digter, født 3. Marts 1605, død 21. Oktbr. 1687. Han studerede i Cambridge og tog Del i Tidens Politik, men paa en meget vaklende Maade; skønt han var en Tilhænger af Parlamentet, konspirerede han dog imod det og maatte i 10 Aar som forvist opholde sig i Frankrig. Han blev af sin Samtid anset for at være en meget betydelig Digter; men hans Betydning er væsentlig formel. Af hans Digte kunne nævnes: »Panegyric to my Lord Protector« ; »Upon the Death af my Lord Protector«; »Of Divine Love«; »Of the Fear of God« samt det lille episke Digt: »The Battle of the Summer Island's«. *T. L.*

Wallgren (Vallgren), Wille, finsk Billedhugger, er født i Borgå 1855, var Elev hos Billedhuggeren Karl Sjostrand og Maleren Jac. Ahrenberg, kom 1878 til Paris og blev Elev af »Ecole des beaux arts« under J. P. Cavelier. Med sine Arbejder »Neckrosen« (1885) og »Eko« (1886, *mention honorable*, Paris) slog han igennem. Statuerne af Torkel Knutsson (1887) og »Mariatta« (1888), en nøgen Kvindefigur, og særlig »Christus paa Korset« (Højrelief 1890) befæstede yderligere hans Ry, og gennem en Række Arbejder, der fremkom paa Salonerne i Paris, hvor han til Stadighed opholdt sig, naaede han en fremragende Plads i fransk Kunstliv, modtog ved Verdensudstillingen i 1889 Guldmedaille og ved den 1900 *Grand Prix*. Fra 1902 har han fransk Borgerret. Fremfor de store Arbejder — af hvilke endnu kunde fremhæves »Moderkærlighed« (1891, i Luxembourg-Museet), »Den Blinde« (1899), »Blomsterdans« (1900) o. a. — er det dog især mindre Statuetter og særlig hans originale dekorative Skulptur, der har skabt W.'s Berømmelse. I hans »Taareflasker«, Krukker og Urner, der rent teknisk set er Mesterværker i Behandlingen og Farvningen af Bronzen, har hans vemodige og følsomme, elegisk stemningsbevægede Kunst fundet sit smukkeste Udtryk. *A. R.*

Wallich, Ahron Wulff (skrev sig Arnold W.), dansk Teatermaler, født i Kbhvn. II. Marts '779 (eller 1780), død smst. 3. Novbr. 1845. 1798 blev han Elev af Kunstakademiet, hvis store Sølvmedaille han vandt 1803; samme Aar rejste han til Italien, hvor han navnlig studerede Teatermaleri. 1809 rejste han til Paris og derfra det følgende Aar tilbage til Kjøbenhavn, men drog kort efter atter til Frankrig, hvor han opholdt sig halvtredje Aar med offentlig Understøttelse. 1814 udnævntes han, der allerede havde udstillet adskillige Dekorationstegninger, til kgl. Teatermaler og virkede som saadan flittig til sin Død. Inden for sit særlige Omraade regnedes han for en udmærket Kunstner, og hans Bagtæppemalerier gav ved deres dygtige perspektiviske Virkning og Stemningsfylde et ikke ringe Bidrag til at skabe det kgl. Teaters Storhedstid. Særlig heldig var han med Dekorationer, hvori Arkitekturen spillede en Hovedrolle (venetianske Gadepartier, Frederiksborg Slot i »Tycho Brahe's Spaadom«, Gurre i »Syvsoverdag« o. fl.). Ogsaa som Akvarellist var han dygtig, medens hans Oliemalerier ere af ringe Værd. *S. M.*

Wallich, Nathaniel, dansk Botaniker, foreg.'s Broder, født 1786 i Kjøbenhavn, død 1854 i London. Han hed oprindelig Nathan Wulff, studerede Dyrlægevidenskab, Medicin og Botanik og tog 1806 Eksamen ved kirurgisk Akademi. Han rejste derpaa til Indien og nedsatte sig som Læge i Frederiksnagor, hvorpaa han efter 1814 at være kommen i det engelsk-ostindiske Kompagnis Tjeneste blev Direktør for dets botaniske Have i Calcutta (1815—46). Han foretog nu en Mængde Tjeneste- og Studierejser i Indien og Birma, overalt samlende og iagttagende; Resultaterne ere for en Del publicerede i en Mængde indiske, franske, tyske og engelske Tidsskrifter. Fra 1847 boede han i London; 1821 var han bleven Æresdoktor ved Kjøbenhavn's Universitet. Hans vigtigste Arbejde er *Plantae asiaticae rariores* i 3 Foliobind med 300 kolorerede Tavler [London 1830—32]. Tre Slægter af Blomsterplanter ere opkaldte *Wallichia* efter ham af Decandolle, Reinwardt og Roxbourgh; den sidstes, som betegner en Palme, har endnu (1907) Gyldighed. *V. A. P.*

Wallin, Georg August, finsk Orientalist og rejsende, (1811—52). I en ung Alder blev W. Docent i orientalske Sprog ved Universitetet i Helsingfors og udkastede derefter Planen til en større Forskningsrejse i de arabisk talende Lande; til denne forberedte han sig i et Par Aar med stor Omhu og drog derpaa af Sted 1843; i Begyndelsen af det følgende Aar naaede han Kairo, der blev hans Hjemstavn gennem flere Aar. Her levede han fuldstændig som Orientaler under Navnet Vali efendi og erhvervede sig grundige Kundskaber baade i det moderne arabiske Talesprog og i østerlandske Kulturforhold. I de følgende Aar foretog han længere Rejser til Syrien, Bagdad og Persien, indtil han 1849, trykket af Tungsind og Sygdom, vendte tilbage til Europa. Han mødte her stor Anerkendelse og blev 1851 udnævnt til Professor i Helsingfors, men han var knap begyndt paa Udarbejdelsen af det store Materiale, han havde hjembragt, før Døden ramte ham. Nogle enkelte Tekstudgaver og nogle spredte Afhandlinger om Beduinernes Dialekter (udgivne efter hans Død i »Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft«) blev det hele Udbytte af hans Virksomhed. Ved Siden af Englænderen Burckhardt kan W. vel anføres

som den europæiske Forsker, hvem det mest er lykkedes at trænge ind i Ørkenarabernes Tænkesæt og Udtryksmaade. *F. O.*

Wallin, Johan Olof, svensk Ærkebiskop og Digter, født i Dalarne 15. Oktbr. 1779, død 30. Juni 1839, vandt sig tidlig et Digternavn ved Oversættelser og Efterligninger af Horats og Vergil. 1808 vandt han en Belønning paa 200 Dukater fra det svenske Akademi. Han blev Præst 1806 og steg hurtig i Kirkens Tjeneste. 1816 udnævntes han saaledes til Domprovst i Vesterås, 1818 til Sognepræst i Stockholm, og endelig 1837 til Ærkebiskop. Desuden blev en Mængde forskellige Hverv, gejstlige, æstetiske og politiske, betroede ham i Aarenes Løb. Han interesserede sig meget for Skolevæsenet, og Oprettelsen 1831 af den Wallinske Skole i Stockholm for Pigebørn, som skulle have en fyldigere Uddannelse, skyldes ham. Som Digter og navnlig som Taler vandt W. dog sin største Berømmelse: »Du Skjald som faa, du Taler som ingen<, sang Tegnér om ham efter hans Død. Hans poetiske Frembringelser vare dels verdslige, dels kirkelige og ere prægede af en dyb Følelse, som spænder baade over melankolske Gravstemninger og det lette Selskabshumør. Han skrev en stor Mængde Salmer, og i 1816 samlede han dels egne Salmer, dels andres til en særlig Salmebog, som 1819 blev autoriseret. En Samling Prædikener udgaves efter hans Død (1—3, 1840—41), overs. paa Dansk af Th. Schorn. Hans »Samlade vitterhets-arbeten«, 1—2, udgaves 1847—48. Hans Svanesang »Dødens engel« (1839) er ogsaa gengiven paa Dansk af Chr. Richardt (1889). (Litt.: A. Hollander, »Minne af J. O. W.« [1865]). *A. Th.J.*

Wallingford [wå'liŋfə.dj], By i u. S. A., Stat Connecticut, ligger 36 Km. S. S. V. f. Hartford ved Quinepiac, der udmunder i Long Island Sound, samt ved Banen fra Hartford til New Haven. (1900) 6,737 Indb. W. har en pragtfuld episkopal Kirke, et smukt Raadhus, talrige Villaer samt Tilvirkning af Sølvvarer. *R. P. S.*

Wallis, fr. Valais, Kanton i den sydlige Del af Schweiz, grænser mod Nord til Genfersøen og Kantonerne Waadt og Bern, mod Nordøst og Øst til Uri og Tessin, mod Sydøst og Syd til Italien og mod Vest til Frankrig. Arealet er 5,252 □ Km. med (1900) 114,438 Indb. eller 22 pr. □ Km. W. bestaar af Rhône-Dalen fra Flodens Kilder paa St. Gotthard til Snævringen ved St. Maurice og begrænses mod Nord af Berneralperne og mod Syd af Walliseralperne. Foruden dette afsluttede Omraade høre til W. kun nogle Smaabyer Syd for Simplon-Passet samt den venstre Rhône-Bred mellem St. Maurice og Genfersøen. Fra Furka-Passet til Knæet ved Martigny dannes W. af en fra Nordøst til Sydvest rettet Længdedal med talrige Sidedale, medens det fra Martigny til Genfersøen er en mod Nordvest rettet Tværdai. I selve Dalbunden findes overalt Flodens alluviale Aflejringer, der i høj Grad ere nærede af de fra de dybt indskaarne Sidedale kommende Vildbække og Gletscherstrømme, der danne talrige Vandfald og Strømsnævringer. I øvrigt er W. et vildt Bjærgland med pragtfulde Alpepartier. Paa Grænsen til Uri ligger Mutthorn, Galenstock (3,597 M.) og Dammastock (3,633 M.) samt Furka-Passet, der forbinder W. med Reuss-Dalen. Sydvest for Dammastock ligger Grimsel-Passet, der fører fra W. til Hasle-Dalen omkring øvre Aare; den tidligere Muldyrsti er nu bleven erstattet af en udmærket, farbar Landevej. Vestligere gaar Nordgrænsen over Berneralpernes Firnflader og markeres af de højeste Toppe som Finsteraarhorn (4,275 M.), Jungfrau og Tshingelhorn. Helt paa W.'s Omraade ligger Bietschhorn (3,955 M.), Store Nesthorn (3,820 M.) og Aletschhorn (4,198 M.), Syd for hvilken sidste den mægtige Aletsch-Gletscher skyder sig ned mod Dalen. Med Balmhorn (3,688 M.) og Gemmi-Passet, der forbinder W. med Kander-Dalen, slutter Berneralpernes højeste Omraade, og der begynder vestligere en Række Kalkmassiver med mindre høje Toppe som Wildstrubel (3,266 M.) og Wildhorn (3,268 M.), mellem hvilke Rawyl-Passet fører Nord paa til Simmenthal, samt Diablereto (3,251 M.), Øst for hvilke Sanetsch-Passet forbinder W. med Saane-Dalen. Sydøstgrænsen følger de lepontiske Alper, der gaa fra St. Gotthard til Simplon, og som bære Toppene Blindenhorn (3,337 M.), Ofenhorn (3,242 M.) og Monte Leone (3,565 M.), hvilken sidste hæver sig paa Østsiden af Simplon-Passet (s. d.). Paa en kortere Strækning ud for Passet gaar Grænsen ned paa den italienske Skraaning og afskærer den øverste Del af Val Divedro, der har Afløb til Toce; men ved Sydenden af Fletschhorn-Massivet (4,016 M.) naar Grænsen atter Vandskellet mellem Rhone's og Po's Strømomraader, som det følger over de penninske Alper eller Walliseralperne indtil Mont-Blanc-Massivet. Paa selve Grænsen ligger Monte Rosa med Kulminationspunktet Dufourspitze (4,638 M.) samt Matterhorn (4,482 M.); men til W.'s Omraade hører et Par nordlige Sideforgreninger af Hovedkæden, i hvilke de højeste Toppe ere Dom (4,554 M.), Dent Blanche (4,364 M.) og Weisshorn (4,512 M.). Endnu vestligere hæve sig Mont Colon (3,644 M.), Mont Pleureur (3,706 M.), Mont Blanc de Cheillon (3,871 M.), Grand Combin (4,317 M.) og Velan (3,771 M.), der hæver sig over St.-Bernhard-Passet. Vest for dette begynder Mt.-Blanc-Massivet, af hvilket W. besidder den nordøstlige Del, der mod Nord ved Passet Col de Balme (2,204 M.) er skilt fra de savojiske Alper, der med deres nordøstlige Dele som Tour Sallières (3,221 M.) og Dent du Midi (3,185 M.) strækker sig ind i W. Svarende til de orografiske Forskelligheder og den store Forskel i Højde har W. et yderst forskelligartet Klima, og fra Bredden af Genfersøen (375 M. o. H.) til Kulminationspunktet i Mt. Rosa (4,638 M.) er der store meteorologiske Forandringer at iagttage i Atmosfæren. Medens Hovedstaden Sion har en aarlig Middel varme paa 10^0 og en gennemsnitlig Sommervarme paa 19^0, synke disse Tal i Klosteret paa Store St. Bernhard til $-1{,}8^0$ og $+6°$. Snegrænsen ligger i W. paa ca. 3,000 M.'s Højde, og evig Sne dækker 971 □ Km. Flere Gletschere naa dog ned mod 1,800 M., og Aletsch-Gletscheren gaar endogsaa ned til 1,353 M. Skovgrænsen ligger ved ca. 2,200 M., Grænsen for Kornavl ved 1,800 M. og for Vinavl ved 950 M. o. H. Skovene dække ca. 625 □ Km., og omtrent 1,800 □ Km. ere nøgent Fjæld,

Klippe og Sten. Planteverdenen er overordentlig formrig, fordi W. byder Muligheder for de forskelligste Planter lige fra Vinen og den ægte Kastanje til rene arktiske Former, og i W. forekomme "/g af alle schweiziske Plantearter overhovedet.

Befolkningen er helt igennem romersk-katolsk, idet der i alt i W. findes knap 1,000 Protestanter. I Øvre-W. er tysk og i Nedre-W. fransk Sprog herskende. Sproggrænsen gaar omtrent ved Siders tværs over **Rhône-Dalen**, men Fransk er i Fremrykning. Omtrent 75,000 ere fransktalende og 35,000 ere tysktalende, medens Resten bestaar af Italienere og forskellige fremmede. Den tyske Dialekt i Øvre-W. er dog af en ret ejendommelig Art, og den tyske Walliser har i Schweiz Ord for for at være alvorlig og rolig, men samtidig indesluttet, bigot og lidet kløgtig. Den franske Walliser, der stammer fra de gamle Kelter, ere derimod livligere og livsgladere. I al Almindelighed ere **Walliserne** fattige og staa i Kultur tilbage for de nordligere Schweizere. I **Sidedalene** findes endnu mange mærkværdige Skikke og megen patriarkalsk Enfold i Sæderne. De dybere Dalstrøg ere fortræffelige Vin- og **Frugtdistrikter**, hvor man træffer mægtige Valnød- og Kastanjeskove, indtil Sion endogsaa afvekslende med Sydfrugter. Af W.'s samlede produktive Areal, der anslaas til 46 p. Ct. af Arealet, spille dog Enge og Alpegræsgange den vigtigste Rolle, og Kvægavlen er af langt større Betydning end Agerbruget. I Nedre-W. dyrkes Hvede, Majs og Tobak. Af Vin udføres en Del, og de bedste Vinsorter og Druer komme fra Siders, Sion og Martigny. Engkulturen staar meget højt, og mægtige Vandledninger ere anlagte for at kunne overrisle Jordbunden. Kvægbestanden udgør ca. 2,509 Heste, 2,200 Muldyr, 800 Æsler, 75,000 Stkr. Hornkvæg, 16,000 Svin, 60,000 Faar og 30,000 Geder samt 5,500 Bistader. Hornkvæget er af forskellig Race i Øvre- og Nedre-W., hvor det er henholdsvis rødt og broget af Farve. Der udføres Ost samt en Del Uld. Skovene have hidtil været stærkt forsømte og uhensigtsmæssig udnyttede, men de staa nu under Forbundsregeringens Opsigt. W. er et af de schweiziske Kantoner, der er rigest paa Metaller og nyttige Mineraler. Udnyttelsen af den sølvholdige Blyglans ved Nendaz og Isérable har man dog maattet opgive, og det samme gælder Kobber- og **Nikkel**minerne i Val d'Anniviers. Derimod udvindes nogle Steder Guld af guldholdig Svovlkis, og tillige udnyttes **Jærnmalmene** ved Martigny og Val **d'Illiez**, **Antracitlejerne** ved Sion, Grone og Chandoline samt forskellige Krystaller, Mineraler og Bygningssten paa flere Lokaliteter. De bekendteste Mineralkilder findes ved Leuk, Saxon og Morgin. Industrien er i Fremgang, og man kommer mere og mere ind paa at anvende Vandkraften. Særlig nævnes Glas-, Sæbe- og **Sukker**fabrikationen i Monthey, Konservestilvirkningen i Saxon, Tobaksindustrien i Sion og Monthey samt Dynamitfabrikken Gamsen-Brig. For Handelen have de aarlige Markeder i Sion og Martigny endnu stor Betydning; men for øvrigt er W.'s afsides Beliggenhed for Handel og Samfærdsel med eet Slag bleven forandret ved Aabningen af Simplon-Tunnelen i 1906, og gennem W. gaar nu en af de bekvemmeste Færdselsrouter fra det vestlige Schweiz og fra Frankrig til Norditalien, hvilket næppe i Tidens Løb vil undlade at virke fremmende paa Landets Udviklingsmuligheder. Ogsaa over Furka- og **Grimsel-Passene** har W. vigtig Forbindelse i Sommertiden. En af W.'s Hovedindtægtskilder ere Turistvæsenet og Fremmedbesøget om Sommeren. **Forfatningen**, der i sin nuværende Form daterer sig fra 13. Febr. 1876, er **repræsentativ-demokratisk** med Referendum, der dog hverken gælder Love eller Traktater, men kun større finansielle Forpligtelser. Den lovgivende Magt har det store Raad (Grand Conseil), der bestaar af I Medlem for hver 1,000 Indb., og som vælges af Folket paa 4 Aar. Udøvende Magt har Statsraadet (Conseil d'État), hvis 5 Medlemmer vælges af det store Raad. I administrativ Henseende deles W. i 159 **Kommuner** samt 13 Distrikter, Brig, Charthey eller Gundis, Entremont, Goms eller Conahes, Hérens eller Ering, Leuk eller **Loèche**, Martigny, Marthey, Ravon eller Ravogne, St. Maurice, Sierre eller Siders, Sion eller Sitten samt Visp eller **Viège**. Hovedstad er Sion. Hver Kommune har et Fredsdommerembede og hvert Distrikt en Distriktsret. Som øverste Instans i W. gælder den kantonale Appellationsret, hvis 7 Medlemmer vælges paa 4 Aar af det store Raad. I kirkelig Henseende danner W., der endnu har 10 Klostre, Bispedømmet Sion, naar fraregnes det selvstændige Abbedi St. Maurice, til hvilket ogsaa Hospitalet Store St. Bernhard hører. Undervisningsvæsenet bestaar af 500 Primærskoler, 3 Sekundarskoler, 3 Mellemskoler, af hvilkn een har Tilslutning til det akademiske Studium, samt nogle **Lærer**uddannelsesanstalter, Præsteseminariet i Sion og Kollegierne i St. Maurice, Brig og Sion. I militær Henseende er W. delt, idet Nedre-W. hører til I, og Øvre-W. til 8. schweiziske Divisionsdistrikt. **W.'s Vaaben** er et lodret delt, rødt og hvidt Skjold med en Stjerne for hvert af de 13 Distrikter.

Historie. **Rhône-Flodens** øvre aflukkede Bassin, der af Romerne kaldtes *Vallis Poenina* eller simpelthen *Vallis* (Dalen), beboedes i Oldtiden af de keltiske Nantuater, Seduner og Veragrer samt de liguriske Viberer. 57 f. Chr. erobredes W. af Romerne under Cæsar og latiniseredes fuldstændig. Augustus forenede W. med Rætien; men senere blev det paa Grund af de vigtige Pasovergange over Alperne ved Store St. Bernhard og Simplon organiseret som eget **Statholder**skab med *Octodurum* (det nuværende Martinach) som Hovedstad. 480 kom W. under Burgunderne, hvis Konge, Siegmund, 516 stiftede Klosteret St. Maurice. Tillige med hele den vestlige Del af Helvetien kom W. 534 under Frankerne, og efter det karolingiske Riges Deling blev W. 888 en Del af det transjuranske Burgund og kom, da Kejser Konrad II blev Konge af Burgund, 1032 under det tyske Riges Lensherredømme. Rudolf III (993—1032) forlenede Biskoppen af Sion med W.; men omkring 1250 tilrev Huset Savojen sig det romanske Nedre-W., medens Øvre-W., der ved Indvandring siden det 12. Aarh. efterhaanden var blevet fortysket, under stadige Kampe med Biskoppen, Savojen og Adelen erhvervede sig mange Rettigheder, der 1354 bleve bekræftede

af Kejser Karl IV. 1473 sluttede Biskoppen af Sion og Øvre-W. et Forsvarsforbund med Bern og Luzern og deltog derefter i Krigen mod Karl den Dristige. I denne lykkedes det Øvre-W. fra Savojen at erobre Nedre-W., der derefter behandledes som et erobret Land i Undersaatsforhold til Øvre-W. 1513 blev W. anerkendt af Edsforbundet som »zugewandter Ort«. I Forbundets italienske Felttog spillede W. en fremragende Rolle gennem sin krigerske Biskop Mathäus Schinner (1456—1522), der var Hovedfører tor det antifranske Parti i Schweiz. 1557 besluttedes almindelig Tolerance i Religionssager; men som Følge af jesuitiske Intriger begyndte alligevel i 17. Aarh. Religionskampe, der endte med de Reformertes Forjagelse 1655. Da Franskmændene 1798 rykkede ind i Dalen, modtoges de i Nedre-W. som Befriere, medens de mødte Modstand i Øvre-W. Ved Oprettelsen af den helvetiske Republik blev W. et selvstændigt Kanton med samme Rettigheder for de øvre og de nedre Egne. 1802 blev paa et Magtsprog af Napoleon W. skilt fra Schweiz som en selvstændig Republik, og 1810 indlemmedes denne i Frankrig som Departementet Simplon. 1815 blev W. atter optaget i Edsforbundet som eget Kanton; men ved Forfatningen af samme Aar blev Øvre-W. stærkt begunstiget paa Bekostning af de nedre Distrikter. For at fremtvinge en Revision af Forfatningen og indføre en Repræsentation, der var valgt efter Stemmetal, gjorde Nedre-W. samt Siders og Sion Opstand 1839 og tvang i April 1840 med Vaabenmagt Øvre-W. til at give efter. Derpaa førte Modsætningen mellem Klerikale og Liberale nye Stridigheder i W. med sig. Gammelschweizerne, der nærmest vare et Præsteparti, benyttede den Overvægt, de 1843 fik i det store Raad og Statsraadet, til at tyrannisere deres radikale Modstandere, Ungschweizerne. 20. Maj 1844 foretoge de et blodigt Overfald paa disse, og 14. Septbr. s. A. iværksatte Gammelschweizerne en Forfatningsrevision, ifølge hvilken den protestantiske Gudstjeneste forbødes i Landet, medens den katolske Præstestand fik en forøget Repræsentation samt Fritagelse for at betale Skat og for at dømmes af de verdslige Domstole. Selvfølgelig sluttede W. sig nu til Sonderbund, men gav allerede 29. Novbr. 1847 efter uden alvorlig Modstand. Der indsattes en liberal provisorisk Regering, og ved Forfatningsrevisionen af 1848 mistede Biskoppen og Præstestanden deres Repræsentation i det store Raad. Dog allerede 1852 gennemførte de Klerikale en ny Revision af Forfatningen, og de formaaede fra nu af stedse at hævde deres Overlegenhed ved Valgene. Selv da de Klerikales daarlige Finansforvaltning 1870 styrtede W. i en svær Krise, formaaede de at hævde deres Magt, der kun indskrænkedes ved det 1876 indførte Finansreferendum. Ved Folkeafstemningerne 1872 og 1874 over Forbundsforfatningens Revision gav W. stort Flertal for Forkastelsen, og ogsaa senere har W. stedse indtaget et konservativt Standpunkt. Ved Siden af Freiburg er W. det eneste Kanton i Schweiz, der ikke har Referendum med Hensyn til Lovforslag. (Litt.: Furrer, >Geschichte, Statistik und Urkundensammlung von W.< [Sitten 1850—52]; samme, *Histoire du Valais* [Sion 1875]; Wolf og Cresole, »W. und Chamounix« [Zürich 1886—89]; Hoppeler, »Beiträge zur Geschichte d. W. im Mittelalter« [Ziirich 1897]; »Blätter aus der Walliser geschichte« [Sitten 1889 ff.]). *H. P. S.*

Wallis, A. S. C, Pseudonym for den hollandske Forfatterinde Adèle Sophia Cornelia Opzoomer, født i Utrecht 21. Juli 1856. Hun kastede sig tidlig ind paa Forfatterbanen og havde den sjældne Ære i en Alder af kun 24 Aar at blive udnævnt til Æresmedlem af det nederlandske Litteraturselskab. Hun begyndte med at skrive paa Tysk, skrev senere i det nederlandske Sprog, men flyttede efter sit Ægteskab med Professor Van Antal te Pape til Ungarn. Af hendes Værker kunne nævnes Sørgespillet: »Der Sturz des Hauses Alba« [1875], »Johann de Witt«, ligeledes Sørgespil og ligeledes paa Tysk [1875]; »In dagen des strijds« [3 Bd. 1879]. Ogsaa Emner af Nordens Historie har hun behandlet, saaledes »De Unie van Calmar en haar gevolgen tot Christiaan II« og »Christiaan II en Swedens bevrijding«. *A. I.*

Wallis [wå'lis], John, engelsk Matematiker, født i Ashford i Kent 1616, død i Oxford 1703. Efter at have studeret i Cambridge og gjort Tjeneste nogle Steder som Kapellan levede han en Tid af sine Midler i London. 1649 udnævnte Cromwell ham til Professor i Geometri i Oxford, i hvilken Stilling han forblev til sin Død; efter Restaurationen var han tillige Hofkapellan. Han hørte til den Kreds af Matematikere og Fysikere, hvis Samarbejde gav Anledning til Stiftelsen af *Royal Society* (1660). W., hvis Blik meget var rettet mod Matematikkens praktiske Anvendelse, har størst Betydning ved de vigtige Resultater, som han naaede til ved numerisk Induktion uden strengt Bevis, Interpolation, som han kaldte det; her kan nævnes hans bekendte Produktudvikling for π. Fremgangsmaaden var logisk angribelig, hvad W. sikkert var klar over, men Resultaterne virkede ansporende paa andre Matematikere f. Eks. Newton. W.'s Hovedværk er *Arithmetica infinitorum* (1655), hvori han slutter sig til Cavalieri; i øvrigt kunne nævnes *Tractatus de sectionibus conicis* (1655) med Brug af Koordinater, *Commercium epistolicum* (1658) indeholdende Talteori, *De cycloide* (1659), *Treatise on algebra* (1685), der indeholder alt, hvad indtil da var fremkommet af Algebra, med ikke altid fuldt paalidelige historiske Oplysninger; endelig Skrifter om Teologi, Logik, Moralfilosofi. De matematiske Værker ere samlede i *Opera mathematica* (Oxford 1693—99). Om W. maa endnu fremhæves, at han besad en ualmindelig Talhukommelse og stor Evne til Decifrering. *Chr. C.*

Walliser Alper se Wallis og Alperne S. 611.

Wallmark, Peter Adam, svensk Forfatter, (1777—1858), gjorde sig bemærket ved forskellige Afhandlinger og ved Digtet »Sång öfver Slaget på Kopenhamn's rhed« og vandt Akademiets Pris for sine to Digte »Handen« (1804) og »Sång till finska arméns ära« (1809). Tillige vandt han stor Berømmelse ved den patriotisk-sentimentale Novelle »Amalia* (1809), alt digtet i den udvandede akademiske Smag. At Litteraturen var kommen til et Vendepunkt, influerede ikke paa ham; han stod fast paa det gamle og for-

blev til sin sidste Time dettes ivrige, stridslystne Forkæmper. Fra Stridens Begyndelse tog han 1809 Kampen op i »Journal for litteratur och theatern«, og da det inddroges 1813, fortsatte han i »Allmänna journalen« og fra 1824 til 1836 i »Journalen«. Han blev ikke træt, men bevarede sin Antipati, selv efter at han 1834 var gaaet over til at redigere det svenske officielle Organ, der 1844 fik Navnet >Post- och inrikes tidningar«. Men Hovedkampagnen førtes, efter at Hammarskiold havde udsendt sit Skrift »Svenske Vitterheten«, som W. anmeldte stærkt ensidig. W.'s Anmeldelse fremkaldte Svar baade paa Prosa og Poesi. Gennem W.'s Stridsskrifter spores stadig en Bestræbelse for at reducere hele den ny Tidsaand til Tyskeri, Katolicisme, Taage og Svulst; han indlader sig saa stærkt i denne Polemik, at hans øvrige Produktion lider derunder. *O. Th.*

Wallmoden (Gimborn), Ludwig Georg, østerrigsk General, Greve, født 6. Febr. 1769 i Hannover, død 20. Marts 1862 i Wien. Han forrettede først Tjeneste i den hannoveranske Hær, indtil han 1790 fik Tjeneste i Preussen, som han forlod 1795 for at gaa i østerrigsk Tjeneste som Ritmester. Han vandt her i Aarene 1796—1801 et stort Ry som Partigænger. Udmærkede sig saaledes ved Wagram, at han udnævntes til Feltmarskalløjtnant. Efter kort Tid at have været i engelsk Tjeneste 1812 fik han Ansættelse i Rusland 1813, hvor han førte den tyske Legion med Clausewitz som Stabschef. Han ydede Davout en betydelig Modstand og slog Pecheux ved Göhrde. Efter Frihedskrigens Slutning vendte W. tilbage til Østerrig og fik 1817 Befalingen over de østerrigske Tropper i Napoli. Samme Kommando beklædte han 1821, da han efter heldige Kampe besatte Sicilien. 1838 fik han Befalingen over 1. Armékorps i Kongeriget Venezia-Lombardiet. 1848 traadte han ud af Tjenesten. *B.P.B.*

Wallner (egl. Leidesdorf), Franz, tysk Teaterdirektør, født 1810 i Wien, død 1876 i Nizza; W. overtog 1854 Königstädter-Theater i Berlin, byggede senere et elegant Sommerteater og endelig det prægtige Wallner-Theater, der aabnedes 1864, og hvor det berlinske Lystspil særlig dyrkes. *A. A.*

Wallon [valõ'], Henri Alexandre, fransk Historiker og Statsmand, født 23. Decbr. 1812, død 14. Novbr. 1904. Han blev 1840 Guizot's foreløbige Afløser og 1846 hans Eftermand som Professor i Historie ved Sorbonne. Et Skrift om Slaveriet i Kolonierne (1847) medførte, at han 1848 blev Sekretær i Kommissionen om Slavernes Frigørelse og 1849 valgtes til Nationalforsamlingen. Han billigede Toget til Rom, men modsatte sig 1850 Indskrænkningen af Valgretten og opgav sit Sæde, fordi han mente Forsamlingen uberettiget til en saadan Beslutning. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og hørte her til højre Centrum; han foreslog 17. Marts 1873 en Dagsorden om, at Thiers havde gjort sig fortjent af Fædrelandet, men stemte alligevel 24. Maj for hans Fjernelse fra Regeringen. Senere indsaa han dog Nødvendigheden af at faa Republikken i Stand og stillede 29. Jan. 1875 under Forfatningsforhandlingerne det Forslag, der slog Republikken fast som Frankrig's fremtidige Statsform, og hvis Vedtagelse (med een Stemmes Overtal) blev afgørende. Ogsaa havde han vigtig Del baade i Fastsættelsen af Senatets Sammensætning og af Præsidentens Myndighed og blev derfor ikke med Urette kaldt »Forfatningens Fader«. I Marts s. A. blev han Kirke- og Undervisningsminister, gennemførte Loven om de frie (d. v. s. katolske) Universiteter og valgtes i Decbr. s. A. til livsvarig Senator, men afgik som Minister efter nøjagtig et Aars Tjeneste. Han vilde ikke stemme for Deputeretkammerets Opløsning i Maj 1877, men hørte ellers til det konservative Parti og kæmpede som streng Katolik særlig mod de nye Skolelove og mod Indførelsen af Skilsmisse. Foruden nogle bibelhistoriske Skrifter (nærmest Lærebøger) og et skarpt Modskrift mod E. Renan, »Vie de Jésus et son nouvel historien« (1864) har han forfattet en Række vigtige historiske Værker: »Histoire de l'esclavage dans l'antiquité« [3 Bd. 1848, 2. Udg. 1879], »Jeanne d'Arc« [1860, 5. Udg. 1892], der fik Akademiets Prisbelønning, »Saint Louis et son temps« [1875, 4. Udg. 1892], »La Terreur« [1873], »Histoire du Tribunal révolutionnaire de Paris« [6 Bd. 1880—82, 2. Udg. 1899], »La révolution du 31. mai et la federation en 1793« [2 Bd. 1886], »Les Représentants du peuple en mission« [5 Bd. 1888—92]. De fire sidste indeholde vigtige Oplysninger om Konventets tyranniske Herredømme. 1850 blev han Medlem af og var siden 1873 Sekretær for *Académie des inscriptions.* *E. E.*

Walloth, Wilhelm, tysk Forfatter, er født i Darmstadt 6. Oktbr. 1856. Han har særlig skrevet historiske Romaner (»Das Schatzhaus des K6nigs« [1883], »Octavia« [1885], »Der Gladiator« [1888], »Tiberius« [1889] m. m.), hvoraf flere ere oversatte paa Dansk og Norsk.

Wallraf, Ferdinand Franz, tysk Kunstsamler, Numismatiker og kunsthistorisk Forfatter, født 1748 i Köln, død 1824. W. havde alsidige Interesser, var først Præst, derefter Lærer ved Koln's Universitet, Professor i Naturhistorie og Æstetik, 1794 Universitetsrektor, efter Universitetets Ophævelse Professor i Historie og de skønne Videnskaber ved den nyoprettede Centralskole, en Tid Inspektør ved den botaniske Have, desuden Udgiver af »Taschenbuch der Ubier« (med talrige kunsthistoriske Afhandl.) samt Dyrker af sin Fødebys Lokalhistorie (»Samml. v. Beitragen z. Gesch. der Stadt Köln«). Hans Navn er dog især knyttet til den store Samling af Kunstgenstande o. a., han skænkede Byen Koln, og som danner Grundlaget for Bymuseet »W. Richartz-Museum« (Litt.: Smets, »Biographischer Versuch ü. W.« [1825]). *A. Hk.*

Wallsend [wå! lzend], en gammel By i det nordlige England, Northumberlandshire, Romernes *Segudunum,* har faaet Navn efter sin Beliggenhed ved Østenden af Hadriansvolden. W. ligger 4 Km. 0. f. Newcastle ved Floden Tyne, har Jærnudsmeltning, Jærnstøberier, Fabrikation af Kemikalier og (1901) 20,932 Indb. (mod 11.257 Indb. i 1891). *M. Kr.*

Walmer se Deal.

Walnum, 1) Svend Borchmann Hersleb, norsk Præst, født i Helgeland 18. Febr. 1816, død i Bergen 5. Juli 1889, blev Student 1836,

cand. theol. 1841, indehavde derefter Lærerstilling i Tønsberg og Kapellanplads i Vanse og Homedal, til han 1851 kom til Bergen, hvor han til 1889 virkede i forskellige Kald, 1851—55 ved Straffeanstalten, derefter ved Nykirken, fra 1864 som Sognepræst. Skønt han altid var svag af Helbred, bar hans Virksomhed Vidnesbyrd om utrættelig Nidkærhed og Opofrelse, der har givet ham Rang blandt de ypperste gejstlige i den norske Kirke i hans Samtid. Han har udgivet et stort Antal Prædikener og Andagtsskrifter.

Hans Søn, 2) Jakob Rosted Suur W., er født i Homedal 19. Marts 1851, Student 1870, cand. theol. 1877, var 1884—94 Sognepræst i Leikanger, men fandt efterhaanden et rigt Felt for sig i Genoptagelsen af Eilert Sundt's Virksomhed for Omstrejfere. 1894 bevilgede Stortinget 5,000 Kr. til de forberedende Arbejder; en Forening, bestaaende af 3 Komiteer, dannede sig i Bergen, i Christiania og i Throndhjem, og som dennes Generalsekretær har W. udfoldet en meget betydelig Virksomhed, der navnlig gaar ud paa at rejse Børnehjem for Omstrejferbørn og Arbejderkolonier for voksne. *O. A. 0.*

Walosin se Fiskeben.

Walpole [wå'lpo.ul], 1) Robert, engelsk Statsmand, født 26. Aug. 1676, død 29. Marts 1745. Han valgtes 1701 ind i Underhuset og sluttede sig straks til Whiggerne, vandt Marlborough's Yndest og blev Febr. 1708 Statssekretær for Krigen indtil Udgangen af 1710, da Whigministeriet blev styrtet. Han var derefter Oppositionens Leder og gendrev med Held det Angreb, der rettedes imod hans egen og hans Embedsfællers Finansstyrelse, men blev Jan. 1712 anklaget for Bestikkelse, udstødt af Underhuset og i 6 Maaneder holdt fængslet i Tower. Allerede 1713 valgtes han paa ny, og da Whiggerne n. A. kom til Magten efter Georg I's Tronbestigelse, fik han straks den indbringende Post som Skatmester for Hæren, blev Kongens fortrolige Raadgiver og var tillige Underhusets virkelige Leder. I Sommeren 1715 forberedte og ledede han Rigsretsanklagen imod de to tidligere Ministre Bolingbroke og Harley og blev i Oktbr. s. A. Skatkammerkansler samtidig med, at hans Svoger Townshend blev ledende Minister. April 1717 gik han dog af og sluttede sig en Tid lang til Oppositionen, samt lagde dermed Grunden til Underhusets politiske Overvægt; han hindrede 1718 Loven om at fastslaa Tallet paa de arvelige Peerer, ligesom han 1716 havde faaet Underhusets Valgperiode forlænget til 7 Aar. Ogsaa bekæmpede han 1720 Sydhavskompagniets Aktieswindel. April 1721 blev han paa ny Skatkammerkansler og første Skatkammerlord og var nu i næsten 21 Aar Regeringens og Underhusets Leder. Han indlagde sig stor Fortjeneste ved at afdrage 7 Mill. Lst. paa Statsgælden og bringe dens aarlige Rente ned til omtrent Halvdelen; ligeledes fremmede han Udviklingen af England's Handel og Industri, skønt hans store Plan om at gøre London til en Frihavn og derved til Verdensmarked ikke lod sig gennemføre 1733. Men samtidig satte han en gennemført Bestikkelse i Værk for at sikre sig et stadigt Flertal i Underhuset og blev saaledes Ophavsmand til den længe raadende politiske Korruption (fik ogsaa Navnet »Korruptionens Fader« og Skyld for Ordet om, at >hver Mand havde sin Pris«). Paa Georg I øvede han en uindskrænket Indflydelse, saa meget mere som Kongen aldrig lærte at tale Engelsk (da W. ikke kunde Tysk eller Fransk, førtes deres Samtaler paa slet Latin) og ikke brød sig en Smule om de engelske Forhold. Ogsaa over Georg II vandt han Herredømme ved at kæle for hans Havesyge og støtte hans særlig hannoverske Politik i Tyskland, hvad der laa ham langt mere paa Sinde; Dronningen støttede ham lige indtil sin Død, medens Tronfølgeren var ham lidet venlig stemt. W. var afgjort fredsvenlig i hele sin Styrelse, misbilligede allerede 1718 Kvadrupelalliancen og gik kun modstræbende med til Krigen mod Spanien 1739, samt ligeledes til Indblandingen i den østerrigske Arvefølgekrig 1741. Oppositionen brugte denne Ligegyldighed som Grundlag for sit Angreb og fortrængte ham fra Styrelsen i Febr. 1742. Kongen ophøjede ham derefter til Jarl af Orford med en Aarpenge af 4,000 Lst. Allerede 1723 havde han faaet Tilbud om Peersværdighed, men fik den overført paa sin ældste Søn; 1726 var han bleven Ridder af Hosebaandsordenen (den første Ikke-Adelsmand siden 1660). Trods store Indtægter efterlod han dog en Gæld paa 40,000 Lst., som først blev afbetalt længe efter hans Død. Foruden hans store Dygtighed i Statsstyrelsen maa hans Fortjeneste som Statsmand nærmest søges deri, at han lagde Grunden til Parlamentets Overvælde, medens Kongemagten traadte i Skyggen. (Litt.: Coxe, *Memoirs of the life and administration of Sir R. W.* [4. Bd., Lond. 1798], A. C. Ewald, *Sir R. W.* [Lond. 1877], J. Morley, *R. W.* [Lond. 1890]).

2) Horace W., foreg.'s yngre Søn, født 24. Septbr. 1717, død 2. Marts 1797, siden 1791 Jarl af Orford. Han fik tidlig et godt lønnet Embede og var 1741—67 Medlem af Underhuset, men brød sig kun lidet om det politiske Liv. Paa sin Udenlandsrejse 1739—41 havde han gjort et længere Ophold i Firenze og uddannet sin Sans og Smag for Kunst, og han hengav sig senere dels til litterære Sysler, dels til at samle Bøger og Kunstsager. For at opbevare disse byggede han 1750 ff. det pragtfulde Landsted Strawberry Hall; der forfattedes lærde Fortegnelser, men 1842 splittedes disse Samlinger ved Salg. Han havde her desuden sit eget Trykkeri til Udgivelse saavel af sine egne som af andre Forfatteres Værker; han var ogsaa Mæcen, men forsømte dog (1769) at redde den ulykkelige Chatterton, som i Haab om Hjælp havde sendt sine Digte til ham. Af hans Skrifter bør nævnes: >Catalogue of the royal and noble authors in England« [2 Bd. 1758, ny Udg. 5 Bd. 1806], »Anecdotes of painting in England« [4 Bd., 1762—71, ny Udg. 6 Bd, 1894], »Catalogue of engravers in England« [1763], »Historic doubts on Richard III« [1767], samt nogle Digtninger, Romanen »The Castle of Otranto« [1764], der udgaves som en Oversættelse fra Italiensk og maa regnes som Forløber for den senere Romantik, Sørgespillet »The mysterious Mother« [1767] og »Letter from Xo Xo, a chinese philosopher« (en Efterligning af Montesquieu's »Let-
I tres persanes«). Hans »Works« udkom 1798 i 5

Bd. Desuden efterlod han sig en Række Manuskripter, vedrørende England's Historie i 18. Aarh., som senere bleve udgivne: »Reminiscences of the courts of George I and George II* [1808], »Memoirs of the last years of the reign of George II« [0: 1750—60, 1828], »Memoirs of the reign of George III« [1845], »Journal of the reign of George III« [D: 1771—83, 1859], samlet Udgave af de 3 sidste Værker, 4 Bd. 1894. Særlig berømt blev han dog som Brevskriver; hans Breve ere vittige og aandfulde, af meget broget Indhold og uforlignelige ved deres Stil. En Samling udkom 1857—61 i 9 Bd., den nyeste ei i 16 Bd. [1903—05]. (Litt.: Warburton, *Memoirs of H. W. [2* Bd. Lond. *1851*]; A. Dobson, *H. W.* [Lond. 1893]).

3) Spencer Horace W., en Ætling af Robert W.'s yngre Broder, (1806—98), var 1831—52 Sagfører og valgtes 1846 til Underhuset, genvalgt indtil 1882 og siden 1858 som Repræsentant for Cambridge Universitet. Han hørte til det konservative Parti og var en af dets bedste Talere, særlig 1848 imod Jødernes Valgbarhed og 1851 mod de katolske Bispetitler; var 1852 Indenrigsminister, samt paa ny 1858—59 og 1866—67. Han var imod en Valgreform og tabte sin Stilling efter at have forbudt et Folkemøde i Hydepark og derved vakt Stemningen mod sig. — 4) Hans Søn af samme Navn, født 1839, var 1882—92 Guvernør paa Øen Man (gennemførte her Kvindernes Valgret) og 1893—99 Sekretær i Postvæsenets øverste *Styrelse*, men har især gjort sig bekendt ved en Række historiske Skrifter: Perceval's Levned [1873] og Jarl John Russell's [2 Bd. 1889], »History of England from the great war 1815« [indtil 1856, 5 Bd. 1878—86, ny Udg. 1890] og Fortsættelsen, »History of 25 years« [2 Bd. indtil 1870, 1904]. *E.E.*

Walpurgīn, et vismut- og uranholdigt Mineral, opstaaet ved Forvitring af Uranbegmalm og forekommende sammen med denne. *N. V. U.*

Walras [valra'], Marie Esprit Léon, schweizisk Socialøkonom af fransk Oprindelse, er født 16. Decbr. 1834 i Evreux, 1870—92 knyttet til Universitetet i Lausanne. W.'s Hovedværk er »Eléments d'économie pure, ou théorie de la richesse sociale« (2 Bd., 1874 og 1877, 4. omarbejdede Udg. 1900). Blandt hans andre Skrifter ere at *mærke*: »Etudes d'économie sociale« (2 Bd., Lausanne 1896) og »Etudes d'économie politique appliquée« (smst. 1898). Til at begynde med vakte W. og hans Teorier kun ringe Opmærksomhed; men efter at Stanley Jevons (s. d.) i England havde slaaet til Lyd for den matematiske Metodes Anvendelse paa Økonomiens Problemer, kom den beskedne og kun lidet praktisk anlagte schweiziske Forsker efterhaanden til at indtage den ledende Stilling inden for denne i 19. Aarh.'s sidste Aartier meget indflydelsesrige Retning. Hans største videnskabelige Bedrift er at have paavist, hvorledes de økonomiske Goders Bytteværdi bestemmes ved deres »Grænsenytte«, en Lære, der i sin Udformning navnlig inden for den »østerrigske Skole« (se Nationaløkonomi, S. 189), gennemsyrer den nu herskende Opfatning af i Begrebet økonomisk Værdi. W.'s Lære har i det væsentlige fundet Tilslutning af talrige ledende Navne i inden for den moderne abstrakt-økonomiske Videnskab, som f. Eks. Marshall, Keynes og Edgeworth i England, Auspitz, Wieser og Bdhm-Bawerk i Østerrig, Pareto (W.'s Efterfølger paa hans Lærestol i Lausanne) i Schweiz, Pantaleoni og Barone i Italien, Fisher i de Forenede Stater, Lehr i Tyskland, Wickseil i Sverige og Westergaard i Danmark. *K. V. H.*

Walsall [wå'lzl], By og Shire i det indre England, hørte indtil 1888 til Staffordshire. W. ligger paa et Højdedrag, 12 Km. N. N. V. f. Birmingham, har smukke offentlige Bygninger, en Latinskole, Kulgruber, en omfattende Lædervarefabrikation, der beskæftiger 5,700 Arbejdere (1891), desuden Fabrikation af Jærn- og Messingvarer, Kleinsmedearbejder og (*1901*) 86,440 *Indb.* *M. Kr.*

Walsingham [wå'lsiŋəm], Francis, Sir, (1536—90), Statssekretær under Dronning Elisabeth. Han studerede i Cambridge; blev 1558 Medlem af Underhuset og sendtes 1570 som engelsk Gesandt til Paris, hvor han, som Protestant, arbejdede til Gavn for Hugenotterne, samtidig med at Ægteskabsunderhandlingerne mellem Elisabeth og Hertugen af Alencon stode paa. Bartolomæus-Natten gjorde imidlertid hans Virken forgæves. 1573 blev W. Statssekretær for de udenrigske Forhold og var i vigtige Hverv Afsending i Nederlandene, Paris og Skotland. Størst Betydning har han haft ved sin Indflydelse paa Maria Stuart's Skæbne. Han var overbevist om Dronningens Skyld, som det ses af et fortroligt Brev, han 1568 skrev til Cecil, og som Leder af Regeringens Opdagelsespoliti opsporede han skarpsindig alle Katolikkernes Sammensværgelser. Efter Opdagelsen af Babington's Sammensværgelse paaviste han ved Breve — som Maria Stuart og hendes Tilhængere paastode vare falske —, at Dronningen var delagtig i den, og voldte herved hendes Domfældelse og Henrettelse 1587. Hans sidste Aar vare ulykkelige. Hans Interesse for Videnskaben var stor, og navnlig støttede han den geografiske Forskning. *J. L.*

Walstad, Ole Christensen, norsk Politiker, født paa Romerike 11. Aug. 1799, død smst. 22. Juli 1877. Han blev greben af Bondebevægelsen omkring 1830; modtog som voksen Undervisning i Modersmaalet og Grundlovsfortolkning af den bekendte Journalist, cand. jur. G. F. v. Krogh, optraadte siden som Syttende-Maj-Taler og opnaaede ved Stortingsvalgene i 1832 at blive anden Suppleant. Fra 1836—69 repræsenterede han Akershus Amt paa samtlige Ting med Undtagelse af 1839. I Stortinget i 1851 tilhørte han, som var Henrik Wergeland's Ven, Oppositionen og Sparsommelighedspartiet; men Arbejderbevægelsen og dens Udskejelser bragte ham til mere og mere at nærme sig Regeringen, og i sine sidste Stortingsaar indtog han et udpræget konservativt Standpunkt over for alle betydeligere Reformer. Efter Indførelsen af aarlige Storting mødte han ikke mere som Stortingsrepræsentant; men flere Brochurer, han udgav, vidne om, at han til det sidste med Liv og Interesse fulgte Udviklingen, og at han vedvarende svarede til den Karakteristik, han fik af en Modstander, som »Manden med det kloge Hoved og den sparsomme Haand«. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *O. A. O.*

Walter, Caroline Frederikke, f. Halle, dansk Skuespillerinde, født 5. Febr. 1755 i Kjøbenhavn, død 17. Novbr. 1826 paa Djurgården ved Stockholm. 7 Aar gammel udførte Caroline Halle 17. Febr. 1762 sin første Barnerolle Laidronette i >Æsop ved Hoffet« paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn; i de følgende Aar fik hun adskillige Børneroller, og I. Decbr. 1769 — endnu ikke fyldt 15 Aar — rykkede hun ind blandt de rigtige Skuespillerinder som Pernille i »Den Stundesløse«. Hun viste i denne Rolle, at der i hende var Stof til en udmærket Pernille, og hun blev ogsaa hurtig meget benyttet i Pigefaget, ligesom hun med afgjort Held udførte nogle Lystspil-Elskerinder, men sin største Berømmelse vandt hun i det franske Syngespil, der netop paa den Tid holdt sit Indtog paa den danske Scene. I det udfoldede hun, der ved sit Ægteskab med Komponisten, Kommercesekretær Th. Ch. Walter var bleven Fru W., en besnærende Kløgt og en legende Ynde, der naaede det fuldkomne i det Drillespil, hvor Elskerinden i Bevidstheden om sin Uimodstaaelighed driver Gæk med sin Tilbeder, inden hun belønner hans Bestandighed med sin Haand. Hendes Stemme — en Mezzo-Sopran — var ikke særlig stor, hendes sanglige Kunstfærdighed ikke særlig pragtfuld, men hendes Foredrag var ypperligt, rummende alle Stemningsafskygninger fra Kaadhed til Blyhed, fra Lunefuldhed til Trofasthed, fra Knibskhed til Djærvhed. Ogsaa i det højere Drama spillede Fru W. store Roller som Grevinde Orsina i »Emilia Galotti«, Zaire og Ines de Castro, men, skønt den strenge Rosenstand-Goiske mente, at hun >var den eneste af hele Teatrets kvindelige Personale, som med Sandhed og afgjort Held kan spille i Tragedien«, passede disse tragiske Kvindefigurer ikke helt »Thalia's Caroline«, som hun kaldtes.

Lige saa straalende Fru W.'s Kunstnerbane var begyndt, lige saa brat afbrødes den: 28. Apr. 1780 spillede hun Louise i Monsigny's »Desertøren«, og den næste Dag var hun flygtet ud over Danmark's Grænser. Grunden til dette Skridt maa søges i de Chikanerier, hun i længere Tid havde været udsat for fra Teaterdirektionens Præces, General Eickstedt, der paa hendes Bekostning vilde begunstige sin Elskerinde, Jfr. Møller (o: Mad. Frydendahl); han fik saaledes den udmærkede Violinist Chr. Fr. Muller (1752—1827) udvist af Landet for at drille Fru W., da han erfarede, at hun, hvis Ægteskab var opløst temmelig snart, havde forlovet sig hemmelig med Müller. Fru W. rejste saa efter Müller, og 29. Apr. 1780 viedes de i Goteborg; derfra rejste de til Stockholm, hvor de fik Ansættelse ved det kungl. Teatern, han som Koncertmester, hun som første Aktrice og Sangerinde. Fru Müller, som hun nu hed, optraadte i Stockholm første Gang 26. Febr. 1781 som Alceste i Gluck's Opera af samme Navn og gjorde straks stor Lykke. Aaret efter forsvandt hun sammen med sin Mand pludselig — paa Grund af Gæld —, genengageredes efter Gustaf III's Ordre paa højere Lønning og steg i de følgende Aar i Anseelse: hun udnævntes til Kammersangerinde og valgtes til Medlem af det musikalske Akademi. Ved Operaens Nedlæggelse i 1806 afskedigedes hun; hendes sidste sceniske Fremtræden fandt Sted 9. Novbr. 1810 ved Festforestillingen for Kronprins Carl Johan; hun spillede da Christina Gyllenstjerna i Gustaf III's lyriske Tragedie »Gustaf Vasa«, en Rolle, der regnedes blandt de ypperste i hendes svenske Repertoire. Senere virkede hun April 1812—Marts 1815 som Eleviinstruktrice ved det kgl. Teater i Stockholm.

To Gange efter sin pludselige Flugt gæstede hun Danmark; første Gang, i 1783, blev det hende forment at komme inden for Kjøbenhavn's Volde, anden Gang, i Foraaret 1791, ikke alene viste hun sig i det kgl. Teater til Mad. Rose's Benefice, tiljublet »Velkommen Caroline!« af Publikum, men Tidens bedste Kunstnere og Litterater hædrede hende ved en Fest paa Skydebanen. *A. A.*

Walter, Ferdinand, tysk retslærd, (1794—1879), 1821 Prof. extraord. i Heidelberg, 1871 i Bonn. Af W.'s omfattende Forfatter-virksomhed skal nævnes: *Corpus juris Germanici antiqui* (I—III, Berlin 1824), »Juristische Encyklopädie« (Bonn 1856), »Deutsche Rechtsgeschichte«, I—II (2. Udg., smst. 1857), »Geschichte des Römischen Rechts bis auf Justinian«, I—II (3. Udg., smst. 1860—61), »Naturrecht und Politik im Lichte der Gegenwart« (smst. 1863, 2. Udg. 1871). W.'S romerske Civilproces blev oversat paa Fransk af Ed. Laboulaye (Paris 1841). Hans mest bekendte Skrift er den meget benyttede »Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen« (Bonn 1822, 14. Udg. ved Hermann Gerlach 1871). W., som ogsaa deltog i det politiske Liv, udgav 1865 »Aus meinem Leben« (Bonn). *Fz. D.*

Walter [wå'tə], John, Ejer og Redaktør af »The Times« (s. d.), født 1739, død 1812. Hans Søn, John W. II (1776—1847), er dog Bladets egentlige Grundlægger, idet han som dets forretningsmæssige Leder (1803—47) og delvis som dets Redaktør ved stor Energi og Takt hævede »Times« til dets absolutte Førerstilling inden for den engelske Presse. Sønnen, John W. III (1818—94), skyldes bl. a. en Forbedring af Hurtigpressen (»The Walter Press«). Den sidstnævntes næstældste Søn, Arthur Fraser W. (født 1846), er f. T. (1907) en af Bladets Hovedejere. *K. F.*

Walter, Jørgen, dansk Oberst, gjorde sig som Oberstløjtnant under Krigen mellem Danmark og Sverige 1643—45 fordelagtig bekendt ved sit tapre og dygtige Forsvar af Fæstningen Rendsborg, hvorfor den danske Konge belønnede ham med et Gods i Holsten og en større aarlig Pension. Efter Kong Frederik III's Tronbestigelse kom han til Kjøbenhavn, fik trods sit brutale og udannede Væsen Adgang til Hoffet, hvor navnlig Dronning Sofie Amalie begunstigede ham, og optoges 1649 i den danske Adelsstand. Særlig omtalt blev han, da han, uvist af hvilke Bevæggrunde, fik sin Elskerinde Dina Vinhofers til at rette den Beskyldning mod Korfits Ulfeldt og Leonora Christina, at de havde villet rydde Frederik III af Vejen ved Gift. I Decbr. 1650 berettede W. Sagen for Frederik III og vandt virkelig Tiltro. I Febr. 1651 udnævntes han til Oberst og kgl. Raad. Under Sagens Forløb sigtede Ulfeldt W. for at være Dina's medskyldige og beskyldte ham ogsaa for Mordplaner mod sig.

W. fik vel Ordre til at blive i Kjøbenhavn, og det forbødes ham at vise sig ved Hoffet, men Kongen tog ham dog i sin særlige Beskærmelse i Anledning af de Trusler, der rettedes mod ham. Da Dina havde bekendt, at W. var Ophavsmanden til Beskyldningerne mod Ulfeldt, frafaldt denne selv at forfølge Sagen. W. indstævnedes nu for Herredagen, der dog erklærede, at der ikke forelaa noget Bevis for, at W. var Ophavsmand til Dina's løgnagtige Fortællinger; derimod havde han mod bedre Vidende fremstillet Dina som en ærbar Kvinde, og Kongen opfordredes af den Grund til at forvise ham. Dette skete ogsaa kort efter. I den følgende Tid opholdt W. sig i Udlandet; efter Ulfeldt's Domfældelse 1663 fik han Tilladelse til at vende tilbage, men gjorde først 1668 Brug deraf. Han maatte dog snart efter rømme til Skaane. Da han vendte tilbage herfra og mistænktes for at være Deltager i nogle formodede Planer om at forgive Kongehuset, blev han sat i Fængsel i Blaataarn, hvor han døde i Maj 1670. (Litt.: >Biografisk Leksikon«; Birket Smith, »Leonora Christina Grevinde Ulfeldt's Hist.«; Fridericia, » Adelsvældens sidste Dage«). *L. L.*

Waltershausen, By i Hertugdømmet Sachsen-Gotha, Hovedstad i Landratsamt W., ved den nordlige Skraaning af Thuringerwald, har (1906) 6,600 Indb. Amtsret, Slot (Tenneberg) paa Burgberg; Fabrikation af Kød- og Pølsevarer, Legetøj af Papiermaché, Alabastvarer; Garveri og Mølledrift. *Joh. F.*

Waltershausen se Sartorius v. W.

Waltham [wå'lhem], By i U, S. A., Stat Massachusetts, ligger 10 Km. V. f. Boston ved Charles River og ved Banerne fra Boston til Springfield og Nashua. (1900) 23,481 Indb. W. er Industriby og har navnlig store Bomuldsspinderier samt stor Urindustri. *H. P. S.*

Waltham Holy CroSS [wå'ltemho!ulikrås] eller **Waltham** Abbey, By i det sydlige England, Essexshire, ved Lea, har en Abbedikirke med Sachserkongen Harald's Gravsted. W. har (1901) 6,547 Indb. og har faaet Navn (Holy Cross) efter et Kors tæt uden for Byen, rejst af Edvard I til Minde om hans Dronning Eleonore. I Nærheden en Krudtmølle, som tilhører Staten. *M. Kr.*

Walthamstown [wa'ltemzta'un], Bykvarter i det østlige London, Essexshire, ved Udkanten af Epping-Skoven, har talrige Villaer og (1901) 95,133 Indb. (mod 46,346 Indb. i 1891). I Nærheden to store Vandreservoirer til Øst-London's Vandværk. *M. Kr,*

Walther, Bernhard, (1430—1504), Amatørastronom i Nürnberg, hvor han grundede for Regiomontanus et Observatorium, som var rigt udstyret med Instrumenter. Efter Regiomontanus'es Død fortsatte W. Observationerne alene; de ere udgivne af J. Schoner: *Observationes XXX annorum a J. Regiomontano et B, Walthero Norimbergahabita* (Niirnberg 1544). *J. Fr. S.*

Walther, Eduard, tysk Døvstummelærer, er født 21. Maj 1840 i Moschwig i Sachsen. Som 20-aarig Seminarist fra Weissenfels blev han 1850 Lærer ved den derværende Døvstummeskole, uddannede sig videre i Berlin med det Formaal at opnaa en Forstanderpost og overtog derefter Ledelsen først af Instituttet i Homberg, senere af Anstalten i Wriezen og endelig 1885 af det kgl. Døvstummeinstitut i Berlin med det dertil knyttede Døvstummelærerseminarium. W. har i mange Aar været en af det tyske Døvstummevæsens bærende Kræfter baade som Opdrager af døvstumme Børn og af unge Lærere og som faglig Forfatter. Hans »Geschichte des Taubstummenbildungswesens« (1882) og »Handbuch der Taubstummenbildung« (1895) indtage en fremragende Plads i Døvstummelitteraturen. Siden 1887 har han udgivet Maanedsskriftet »Blätter für Taubstummenbildung«. *F. B.*

Waltherit se Bismutit.

Walther von der Vogelweide [f-], tysk Digter, født ca. 1160. Først omkring 1190 dukkede han frem ved Hoffet i Wien, hvor han hørte til de fattige Digtere af ridderlig Herkomst, som maatte leve ved Hertug Leopold VI's og senere Frederik den Katolskes Gunst; men efter Frederik's Død 1198 blev den vandrende Sanger hjemløs, og tunge Trængselsaar oprandt for ham, under hvilke han kun for kortere Tid fandt gæstfri Modtagelse hos Fyrsterne; saaledes opholdt han sig fra 1204 gentagne Gange paa Wartburg som Gæst hos Landgrev Hermann. Medens hans lyriske Minnelieder mest bleve til i 1190'erne under hans roligere Tilværelse, gav hans omflakkende Liv rig Anledning til politisk Digtning; Vendepunktet kan næsten siges at være indtraadt med Kejser Henrik VI's Død 1197. Hans første politiske Digte udtale sig for Kejser Filip; men efter hans Død slutter han sig til Kejser Otto IV, og ved sine Digte hjælper han denne i hans Kamp mod Pave Innocens III; men da Otto maa opgive sine Forhaabninger om Riget, slutter W. sig til hans verdslige Modstander, Kejser Frederik II, og i sine sidste Digte fra 1228 virker han for Frederik's Korstogsplaner. Hans Død maa være indtruffen omtrent samtidig eller kort efter Frederik's Bandlysning.

W.'s Digtning betegner Højdepunktet af den tyske Middelalderdigtning. Af det omflakkende Livs Begivenheder formede hans lyriske Geni lydefri gribende Digte; han er som Minnesanger paa samme Tid den inderligste og mest vidtskuende, og det samme gælder hans politiske Digtning. Han tager uden Vaklen Standpunkt for den verdslige Kejser imod Paven, og paa denne Kamp beror hans Patriotisme. Hans Digterblik maatte vel med Bekymring bemærke, at en ny Slægt med ny Sæder, ny Idealer og ny Kunst var ved at fødes; men han holdt sig mandig og paavirkede sine samtidige ved sin Følelse for sin Nations Værdighed og Vel. Hans Digte ere ofte udgivne og oversatte. Blandt de bedste Udgaver maa nævnes Udgaverne af K. Lachmann (1827 og senere), Wackernagel og Rieger (1862), Pfeiffer (1864 og senere), Wilmanns (1886) og Paul (1882). En fortrinlig Oversættelse udgav K. Simrock (8. Udg., 1894). (Litt.: Uhland, »W., ein altdeutscher Dichter« [Stuttg. 1822; Schriften, 5Bd.]; Franz Pfeiffer, »Über W.« [1860]; Wilmanns, >Leben und Dichten des W. v. d. V.« [1882]; W. Leo, »Die gesammte Litteratur W.'s v. d. V.< [1880]). *O. Th.*

Waltner [valtnæ!r], Charles Albert, fransk Kobberstikker, er født i Paris 1846, Søn af Kobber-

stikkeren Ch. Jules W., studerede Malerkunst under Gérôme og blev derefter Elev af Kobberstikkerne Martinet og Henriquel-Dupont; 1868 vandt han ved *École des beaux-arts Prix de Rome*. W. er utvivlsomt som Raderer en af 19. Aarh.'s fineste og mest forstaaende Fortolkere af ældre Kunst; fremragende er især hans Gengivelse efter Rembrandt, et Omraade, hvor han maaske kun overgaas af sin Elev Karl Kopping; men ogsaa Værker af andre af Fortidens Mestere saavel som af hans Samtids Kunstnere har han gengivet med stor Intelligens, med en beundringsværdig Evne til at lempe sin smidige Naal efter deres forskellige maleriske Teknik. Her skal af hans betydeligste Arbejder nævnes: »Nattevagten«, »Elisabeth Bas« og Selvportræt o. a. efter Rembrandt, »Gravlæggelsen« efter van Dyck, »Baron v. Vicq« efter Rubens, »Prinsesse Margaritha« efter Velasquez og efter nyere Mestere, Delacroix (»Algierske Kvinder«), Millet (»Angelus«), Dagnan-Bouveret (»Le pain bénit«) og efter Munkaczy »Christus for Pilatus«, et af hans Hovedværker. *A. R.*

Walton [wå!ltn], Izaak, engelsk Forfatter, født 1593 i Stafford, død 1683 i Winchester, Han tjente sig som Hosekræmmer saa mange Penge, at han kunde trække sig tilbage fra Forretningen og leve for og med Naturen, som han elskede og forstod. Hans mest bekendte Værk er: »The Complete Angler; or the Contemplative Man's Recreation« (1653), en ejendommelig Bog, der næppe har noget Sidestykke i andre Landes Litteratur. Den er et godt Eksempel paa den Fordybelse i Naturen og Forstaaelse af dens Enkeltheder, som er saa særlig for Englændere, og den er derfor ogsaa, lige til vore Dage, bleven i meget læst og beundret. Foruden denne Bog j udgav W. i 1671 et Bind med Livsskildringer af Donne, Wotton, Hooker og Herbert, samt i 1678 »Life of Bishop Sanderson«. *T, L.*

Walton le Dale [wå!ltnlede!il], By i det nordlige England, Lancashire, 3 Km. S. 0. for Preston, udmærker sig ved en meget smuk Beliggenhed ved Sammenløbet af Ribble og Darwent, har Bomuldsindustri, Jærnstøberi, Havebrug og (1901) 10,556 Indb. *M. Kr.*

Waluewit se Sprødglimmer.

Walworth [wå'lwə.þ], Forstad til London, er et Arbejderkvarter S. f. Themsen, Parlamentsvalgkreds med (1891) 101,236 Indb. *M. Kr.*

Wampum, Perler af Skallerne af marine Snegle og Muslinger, der hos Indianerne i det østlige Nordamerika vare i almindelig Brug som Smykker og Mønt, og fra hvem de ved Tuskning kom til de vestligere Stammer. Man havde en lysere og en mørkere Varietet. Den første lavedes af Skallen af en Snegleslægt (*Fulgur*) og den anden af en Venusmuslings Skal. Sidstnævnte var den værdifuldeste. Man trak Perlerne paa Snore af Dyresener eller Pilebast, som derefter flettedes sammen til haandbrede Fletninger, de saakaldte W.-Bælter. Disse udvekstedes mellem Stammerne ved Fredsslutninger og vigtige Overenskomster, og ved forskellige Farver og Mønstre med konventionel Betydning søgte man at fæstne en Overlevering af Begivenhedernes Art. Hvert W.-Bælte havde saaledes sin egen Historie; men det var umuligt ud fra Bæltet alene at slutte noget om dets Betydning. Til at forstaa det udkrævedes der en Tradition, hvorfor der i flere Stammer var ansat en egen Høvding, »Opbevareren af W.«, hvem det paahvilede at opbevare Fortolkningen af Stammens Samling eller Arkiv af W.-Bælter. Disse repræsentere altsaa en Slags primitiv Skrift (smlgn. Knudeskrift). *H. P. S.*

Wandal, Hans, dansk Biskop, født 26. Jan. 1624, død 1. Maj 1675, rejste i sine yngre Aar efter sin teologiske Eksamen meget i Udlandet, men blev derefter knyttet til Kjøbenhavn's Universitet, hvor han til sidst 1655 blev teologisk Professor. 1668 blev han Sjælland's Biskop efter Svane. Han synes ikke at have været nogen overlegen Begavelse, og han var meget konservativ, forsigtig og ortodoks. Mod Jesuitterne og Kalvinisterne opponerede han ivrig. Hans Hovedværk er *Juris Regii libri VI* (1663—72), hvori han skildrer den enevældige Majestæts Magt. Paa det kirkelige Omraade vil han dog ikke tilkende Kongen Ret til at øve den aandelige Myndighed; denne maa øves af Gejstligheden. (Litt.: »Biogr. Leks.« 18. Bd.). *A.Th.J.*

Wandal, Peder Top, dansk Litterat, født 25. Decbr. 1737 i Nyborg, død 5. Oktbr. 1794 i Kbhvn. Som Student ernærede W. sig af forskellig litterær Gerning, indtil han opnaaede en Bibliotekarpost ved Kongens Haandbibliotek 1771. Som original dramatisk Forfatter forsøgte W. sig uden Held; derimod var han en meget frugtbar Oversætter (særlig fra Tysk) og en ivrig Samler. I denne Egenskab viser W. sig fra sin fordelagtigste Side i de »Efterretninger om danske Skuespil«, der ledsagede de to første Bind af Gyldendal's »Samling af nye danske Skuespil« (1776—78). Med alle sine Fejl og Misforstaaelser blev dette Arbejde dog grundlæggende for Overskou's Arbejde. Et historisk-biografisk Skrift af W. er »De paa Jægerspris ved Mindestene hædrede fortjente Mænds Levnedsbeskrivelser« (1783—94), hvoraf kun Bind I blev fuldført. 1794 havde W. den Sorg at se sin egen sjældne Bogsamling, der opbevaredes paa Christiansborg, gaa op i Luer sammen med dette. *y. Cl.*

Wandel, Carl Frederik, dansk Søofficer, er født 15. Aug. 1845. Han blev Officer 1863, Kommandør 1872, Kontreadmiral 1899 og Viceadmiral 1905. 1864 gjorde han Tjeneste i Skonnerten »Absalon«, 1865—67 var han i fransk Orlogstjeneste og deltog her i Ekspeditionen til Mejico. 1871—72 Adjutant hos Marineministeren, 1876—78 Fører af Postskibet til Island, 1880 studerede han Hydrografi paa en amerikansk Ekspedition til Golfstrømmen. 1881—86 Chef for Marineministeriets Sekretariat, 1886—88 Leder af Søopmaalingerne i danske Farvande, 1889—96 Chef for Søkort-Arkivet. W. var derhos jævnlig udkommanderet som Chef, bl. a. 1884 og 1897 for Panserskibet »Helgoland«, 1895 for en videnskabelig Ekspedition med »Ingolf« til Grønland, 1898 for Fregatten »Fyn« til Middelhavet, senere har han været Chef for Kjøbenhavn's flydende Defension og derefter gentagne Gange Chef for Øvelseseskadrerne. 1890 ansattes han som Formand i Kommissionen til Undersøgelse af danske Farvande; s. A. blev han Medlem af og 1895 Formand i Kommissionen til geologiske og geografiske Undersøgelser i Grønland. Ved flere

Lejligheder er W. optraadt som Forfatter af hydrografiske Arbejder. *C. L. W.*

Wanderu se Macacus.

Wandsbeck, Kredsstad i Kredsen Stormarn i preussisk Provins Schleswig-Holstein, ved et Tilløb til Aister, forbunden med Hamburg ved en Dampspordvogn, har (1906) 31,600 Indb. (med Garnison), Gymnasium, W.-Bank, betydeligt Bryggeri og Brændevinsbrænderi, store Hestemarkeder. Digteren Matthias Claudius, der boede i W. i Slutn. af 18. Aarh., ligger begravet her. I et nærliggende Slot, der i Slutn. af 16. Aarh. tilhørte den lærde Henrik Rantzau, opholdt Tyge Brahe sig en Tid efter at have forladt sit Fædreland. W. var et af de tre Steder i den danske Stat, hvor Tallotteriet i sin Tid blev trukket; heraf Talemaaden >det gælder til W.«. *Joh. F.*

Wandsbecker Bote se Claudius, M.

Wandsworth [wå'ndzwə.þ], sydvestlig Forstad til London, ved Wandle's Udmunding i Themsen, omfatter Clapham, Putney, Tooting, Graveney og Streatham, har en Straffeanstalt, et katolsk Lærerseminarium, en kvindelig Højskole, to store Opdragelsesanstalter for Soldaterbørn, et Hospital for uhelbredelige, Fabrikation af Kemikalier, Korn-, Papir- og Savmøller, Bryggerier, Brænderier, Malterier og (1901) 232,034 Indb. (mod 156,942 Indb. i 1891). *M. Kr.*

Wang, Jens Waldemar, norsk Teatermaler, er født 11. Marts 1859 i Fredrikshald. Han var først i flere Aar ansat ved Handelen i Christiania. Hans kunstneriske Interesser bragte ham imidlertid snart i Berøring med den stærke Bevægelse i 1880'ernes norske Kunstliv, der samlede sig om Werenskiold's, Chr. Krohg's og Frits Thaulow's Kunst. Han opgav Handelen og sluttede sig med Iver og Begejstring til den ny Retning. Fra 1882 studerede han 3 Aar paa den kgl. Kunst- og Haandværksskole i Christiania og malede samtidig hos Chr. Krohg. 1883 udstillede han paa Høstudstillingen en Del mindre Arbejder og har senere ligeledes udstillet Billeder, der udmærkede sig ved en kraftig Farve og deres raske Malemaade: »Fjøsidyl« [1888], »Gode Venner« [1886]. 1885 rejste han til Paris, hvor han paa *Académie Julian* arbejdede under Bouguereau's Tilsyn. I de nærmest følgende Aar foretog han ogsaa Stipendierejser til Paris og fik 1889 *mention honorable* for et Billede »Eftersommer«. 1890 blev han ansat som Teatermaler ved Christiania Teater og fortsatte sin Virksomhed ved det ny Nationalteater (1899) som Chef for Dekorationsvæsenet og har ved sit energiske Arbejde bragt dette op til at holde Maal med den moderne fordringsfulde Teknik. Store Opgaver har han faaet at løse, navnlig Arrangement af Udstyr og Dekorationer til Ibsen's og Bjørnson's Skuespil. Ogsaa til Drachmann's Gurre, Shakespeare's Sommernatsdrøm og Købmanden i Venedig har han leveret stemningsfulde Milieuer. Ved hyppige Rejser i Udlandet har han stadig holdt sig å jour med moderne Sceneteknik og gjort originale Studier, saaledes fra Rothenburg (1896). (Litt.: »Folkebladet« 1901, Nr. 17). *Fr. O.*

Wanga, Havneplads i Tysk Østafrika tæt ved Grænsen af Britisk Østafrika. Det er kun en ubetydelig Plads, men den er Udgangspunkt for Karavanerne til Massai-Landene. *C. A.*

Wangara, Negerfolk i det vestlige Sudan, se Bambara og Mandingo. *C. A.*

Wangeroog [wa'ngero.g], en af de østfrisiske Øer, ligger N. V. f. Jade-Bugten 7 Km. fra Kysten og hører til det oldenburgske Amt Jever. Øen har en Længde af 8 Km., en Bredde af 1 Km. og er siden 1819 bekendt paa Grund af sin Søbadeanstalt. Øen, der tidligere stadig tog af i Størrelse og særlig 1855 blev haardt medtagen under en Orkan, tager nu efter Anlægget af store Beskyttelsesværker aarlig til ved sin Østende. *Joh. F.*

Wankel, Georg Reinholdt, norsk landbrugskyndig og industridrivende, født 12. Jan. 1843 paa Moss Jærnværk, død i Christiania 1. Febr. 1907. W, studerede Landbrug, først i Danmark, senere indtil 1863 ved Aas højere Landbrugsskole og fortsatte sine teoretiske Studier til Dels med offentligt Stipendium og i Udlandet, indtil han 1869 efter sin Fader overtog den store Gaard Kambo i Nærheden af Moss, hvor han oparbejdede et Mønsterbrug og en betydelig industriel Bedrift (Kalkbrænderi). Han blev en stærkt søgt Autoritet i Landmandsspørgsmaal, deltog saaledes i flere Kommissioner til Fremme af saadanne, sad fra 1892 en Aarrække i Direktionen for »Selskabet for Norge's Vel« og var Landmandsinteressernes Repræsentant i Mellemrigslovskommissionen af 1895; ogsaa publicistisk var han virksom for Landbrugets og Næringspolitikkens Udvikling, bl. a. som Medudgiver og Redaktør (sammen med K. K. Heje) 1884—89 af Ugeskriftet »Norsk Landmandsblad«. 1889—91 sad han som 2. Repræsentant for Smaalenene paa Stortinget, hvor han dog ikke spillede nogen større politisk Rolle. *K. V. H.*

Wanscher, Oscar, dansk Kirurg, født 19. Marts 1846 i Kjøbenhavn, død smst. 7. Marts 1906. Efter at have taget medicinsk Embedseksamen 1871 studerede han Øjensygdomme og senere Kirurgi, blev Reservekirurg paa Kommunehospitalet, Dr. med. 1877, Korpslæge 1879, konkurrerede om en Docentplads i Kirurgi 1885, men sejrede ikke. 1892 blev han Overkirurg ved Frederik's Hospital og Docent i klinisk Kirurgi og 1900 ekstraord. Prof. i kirurgisk Patologi. W. harskrevet en hel Del, deriblandt »Om Brugen af Æter som Indaandingsmiddel ved kirurgisk Anæsthesi« [1882] paa et Tidspunkt, da Kloroform saa godt som udelukkende anvendtes til Bedøvelse i Danmark. W. konstruerede senere en meget anvendt Maske til Æterbedøvelse. I de sidste Aar beskæftigede han sig meget med Kirurgiens Historie og skrev en Række Afhandlinger, navnlig om bekendte Kirurger. *G. N.*

Wanstead [wå'nsted], By i det sydlige England, Essexshire, ved Epping Skov i Nærheden af London, med offentlig Park og (1891) 7,100 Indb. *M. Kr.*

Wantage [wå'ntidz], By i det sydlige England, Berkshire, en ældgammel Landstad beliggende i Dalen »den hvide Hest«, har Mindesmærker for Kong Alfred den Store og Biskop Butler, der begge vare fødte i W., og (1901) 3,766 Indb. I Nærheden Ashdown, hvor Edmund Jærnside

blev besejret af Knud den Store, og hvor der findes gamle Jordbefæstninger. *M. Kr.*

Wapakoneta [wåpakəne.ita], By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 126 Km. V. N. V. f. Columbus ved Auglaize River og ved Banen fra Cincinnati til Luna. (1900) 3,620 Indb. W. er anlagt 1833 paa samme Sted som en Indianerlandsby af dette Navn. *H. P. S.*

Wapiti se Hjorte.

Wappers, Egidius Karl Gustav, Baron, belgisk Historiemaler, født 23. Aug. 1803 i Antwerpen, død 6. Decbr. 1874 i Paris. W. studerede paa Antwerpen's Akademi og kom særlig i Elevforhold til v. Bree og Herreyns; han studerede videre i Paris (som han paa sine ældre Dage gjorde til sit faste Opholdssted) og tog Lære af venetiansk og fiandersk Kunst: Rubens'es, Jordaens'es Kolorit. >Borgemester v. d. Werff i Leyden opofrer sig« (1830, Mus. i Utrecht) blev hans Gennembrudsarbejde og Udgangspunktet for hans Ry. Han blev 1832 Professor, 1840 Direktør for Antwerpen's Akademi, kgl. Hofmaler, adlet som Baron o. s. fr. W. hører til den Gruppe belgiske Historiemalere (Gallait [s. d.], Biefve m. fl.), der med deres pragtfulde og varme Kolorit, livfulde Scenearrangements og romantisk-patriotiske Stemning bragte nyt Liv og for en Tid — en meget kort Tid — gjorde Epoke i europæisk Kunst. Men W.'s Stjerne som hans fleste Fællers er blegnet stærkt. Til hans mest omtalte Værker høre >Christi Gravlæggelse< (1836, Lowen's *St.-Michaelis-Kirke*), >Bruxelles'es Befolkning sønderriver Prins Frederik's Proklamation« (1835, Mus. i Bruxelles), »Episode fra Septemberdagene« (smst.), »Genoveva af Braband« (1843, Windsor-Slottet), »van Dyck og hans Model« (Amsterdam's Mus.), »Rhodos'es ForsvaT« (Versailles Mus.), »Pietå« (St. Germain, Tirlemont), i Antwerpen's Mus. »Moderlykke«, Selvportræt m. fl.; endvidere »Anna Boleyn«, »Filip den Smukke paa Dødslejet«, »Camões« (1842), »Abailard og Heloise«, »Boccaccio«, »Christoffer Columbus «,» Belgiske Kvinder afvente Slagets Udfald«, »Karl IX skyder paa Hugenotteme«, et religiøst Maleri i Antwerpen's Jesuiterkirke m. v. *A. Hk.*

Wapping [wå'piŋ], Bykvarter i det østlige London, langs den nordlige Side af Themsen. Her findes store Dokanlæg og en Mængde Pakhuse, navnlig Kornpakhuse, samt en Tunnel under Themsen over til Kvarteret Rotherhite. *M. Kr.*

Wappinger's Falls [wå'piŋə.zfål lz] **Franklindale,** By i U. S. A., Stat New York, ligger 90 Km. N. f. New York ved Wappinger, hvis herværende Vandfald udnyttes som Drivkraft. (1900) 3,718 Indb. W. F. har betydelig Bomulds- og Klædeindustri samt Tilvirkning af Kamme. *H. P. S.*

Wapplerit, Mineral, bestaar af vandholdigt Arsenat af Kalcium og Magnium og danner monokline, farveløse Smaakrystaller, der ere fundne bl. a. ved Joachimsthal og Schneeberg. *N. V. U.*

Wappäus, Johan Eduard, tysk Geograf, født 17. Maj 1812 i Hamburg, død 16. Decbr. 1879 i Göttingen. Han studerede i Berlin, hvor han var Elev af »Geografiens Fader«, Karl Ritter, og forøgede senere sine Kundskaber ved en Rejse 1833—34 til Kapverderne og Brasilien. 1845 blev han Professor i Geografi i Gottingen, hvor han virkede til sin Død. 1847—71 udgav han en Nybearbejdelse af Stein-Hörchelmann's »Handbuch der Geographie und Statistik« (10 Bd.). Endvidere har han udgivet »Untersuchungen über die geogr. Entdeckungen der Portugisen unter Heinrich dem Seefahrer« [Göttingen 1842], »Die Republiken von Sudamerika« [1843] samt flere statistiske Skrifter. *C. A.*

War [wå!ə], Længdemaal i Sansibar, den engelske Yard å 2 Durrah = $91,_{44}$ Cm. *N. J. B.*

Warburg, Carl Simon, svensk Forfatter, (1835—65). 1864 begyndte han Udgivelsen at »Svensk månadsskrift for fri forskning och allmän bildning«. Dette Tidsskrift afhjalp et betydeligt Savn ved sine frisindede let læste Afhandlinger af Tidens yngre betydelige Forfattere, bl. a. Rydberg, Snoilsky, Sturzen-Becker, Sigfrid Wieselgren. W. offentliggjorde bl. a. Bidrag til Fosforismens Historie og skrev Kritikker af den udkommende Litteratur. *O. Th.*

Warburg, Karl Johan, svensk Litteraturhistoriker, er født 23. Novbr. 1852 i Goteborg. W. blev Student 1870, filos. Kand. 1873, Licentiat 1876 og s. A. Docent i Litteraturhistorie. 1877 blev han Medarbejder ved »Göteborg Handels- och Sjöfartstidning«, hvor mange fortrinlige Afhandlinger af ham ere offentliggjorte, og til hvis Redaktion han stadig er knyttet. 1881 tildelte Universitetsstyrelsen W. det Hverv at holde Foredrag over Kunst og Litteratur, og han udførte dette, senere som Professor, indtil Indretningen af »Svenska Akademiens Nobel-Bibliotek« helt lagde Beslag paa hans Tid; han flyttede til Stockholm som dettes Bibliotekar, og det skyldes i første Række hans Dygtighed og Energi, at Biblioteket allerede er saa godt indrettet. W. har tillige Fortjeneste af at have udgivet en Række større og mindre Afhandlinger, særlig i »Samlaren« og i Kalenderen »Svea« om svenske Forfattere og Litteraturforhold, ligesom han har udgivet Rydberg's og Snoilsky's samlede Værker. Af hans større Arbejder og Biografier over svenske Værker maa anføres: »Det svenska lustspelet under frihetstiden« [1876], »Från vår konstvärld, Biografier öfver svenske och finske konstnärer« [1884], »Olof Dalin, hans lif och diktning« [1884], Anna Maria Lenngren [1887], Lidner [1889, med et Tillæg Lidner's Medee 1898], K. A. Ehrensvärd [1893], Viktor Rydberg [I—II 1900], Karl Snoilsky [1904]. Desuden har han udgivet »Svensk Litteraturhistoria i sammandrag for skolor och självstudium« [1880, 6. Udg. 1904] og (sammen med H. Schiick) »Illustr. svensk Litteraturhistoria« [2 Bd. 1896—97], i hvilken han har behandlet Tiden fra 1718—1830. Ogsaa Udgivelsen af en poetisk Antologi »Ur svenska sången« [1883, 2. Udg. 1905] skyldes ham. *O. Th.*

Warburg, Simon Elias, Konsul, foreg.'s Broder, født 4. Juni 1840 i Göteborg, død 21. Marts 1899, blev 1866 dansk Vicekonsul og 1868 sin Faders Efterfølger som dansk Konsul i Göteborg; fra 1877 med Titel af Generalkonsul. Hans ivrige Arbejde for det økonomiske Samkvem mellem Danmark og Sverige fandt megen Paaskønnelse, og man benyttede bl. a. hans Bistand i Udenrigsdepartementet ved Arbejdet for Konsulatorganisationen. I »Nationaløkonomisk Tids-

skrift < og andensteds har han behandlet Emner vedrørende Sverige's økonomiske Forhold med særligt Hensyn til danske Interesser. 1896 overtog han Generalkonsulatet i Stockholm.

Warburton [wå!ə bə.tn], Eliot, engelsk Forfatter, født 1810 i Galway i Irland, død 14. Jan. 1852. Han studerede i Cambridge og blev Sagfører, men kastede sig senere over Litteraturen og levede dels paa Rejser, dels paa sit Gods i Irland. 1852 begav han sig paa Rejse til Panama med Damperen »Amazon«, men omkom, da denne Damper brændte ud for Land's End. Af hans Værker kunne nævnes: »The Crescent and the Cross; or Romance and Realities of Eastern Travel« [1844], »Memoirs of Prince Rupert« [1849], »Darien; or the Merchant Prince. A His toncai Romance« [1851]. *T. L.*

Warburton [wå!ə bə.tn], Peter Egerton, engelsk-australsk opdagelsesrejsende, født 15. Aug. 1813 i Northwich (England), død 5. Novbr. 1889 i Beaumont i Nærheden af Adelaide (Australien). Oprindelig var han Søofficer; men 1853 drog han til Australien, hvor han først var Politimand, senere Officer. 1857—58 undersøgte han Egnene V. f. Spencer-Bugten og om Gairdner- og Torrens-Søen, 1864—66 Eyre-Søen. Mest bekendt er hans store Rejse 1873, hvor han fra Alice Springs ved Overlandstelegraflinien omtrent midt i Kontinentet trængte tværs igennem de hidtil ganske ukendte Egne i Vestaustralien til Grey-Floden paa Nordvestkysten (se Australien: »Opdagelseshistorie« S. 332). *C. A.*

Warburton [wå!ə bə.tn], William, engelsk gejstlig og Forfatter, født 24. Decbr. 1698 i Newark, død 7. Juni 1779 i Gloucester. Efter at have fuldendt sin Skolegang var han en Tid hos en Sagfører, men traadte derefter ind i Kirken, hvor han steg til at blive Biskop af Gloucester. Han var ikke nogen fremragende Begavelse, men tog ivrig Del i sin Tids aandelige Liv og var en god Ven og stor Beundrer af Pope. Af hans mange forskellige Skrifter kunne nævnes: »Miscellaneous Translations, in Prose and Verse, from Roman Authors« [1723]; »A Critical and Philosophical Inquiry into the Causes of Prodigies and Miracles« [1727]; »Alliance between Church and State« | 1736]; »The Di vine Legation of Moses« [1738]; »Vindication of Pope's Essay on Man« [1740]; »The Doctrine of Grace« [1762]. *T. L.*

Ward [wå!əd], A. se Browne, Ch.

Ward [wå!əd], Edward Matthew, engelsk Maler, født 1816 i Pimlico (London), død 1879 i Windsor (ved Selvmord). W. var Elev af Wilkie, studerede tre Aar i Rom, lærte i kort Tid Freskoteknik hos Cornelius i München og udstillede ved Hjemkomsten 1839 »Cimabue og Giotto«. Han brød dog først ret igennem med »Dr. Johnson læsende Vicar of Wakefield« [1843] og »Dr. Johnson hos Lord Chesterfield« [1845, Nat. Gall.]. W. malede en Mængde Historiebilleder (i Nat. Gall. ses bl. a. »Jakob II«, »Lord Clarendon i Unaade«); de roses for deres Komposition og gode Karakteropfattelse, men ere svage i Udførelsen og tunge i Farven. Til Underhuset malede han 8 Billeder (de bedste »The execution of Montrose« og »The last sleep of Argyll«), de fleste i Fresko (nogle ogsaa gentagne i Olie). (Litt.: Dafforne, *W.* [1879]). *A. Hk.*

Ward [wå!əd], Harry Marshall, engelsk Botaniker, født 1854, død 1906 som Professor i Botanik ved Universitetet i Cambridge. W. har publiceret en lang Række betydningsfulde Arbejder, især af mykologisk og bakteriologisk Indhold. Saaledes har han paavist, at Lysets baktericide Virkning skyldes de mest brydbare Straaler; endvidere har han foretaget meget omfattende Undersøgelser over Themsen's Bakteriologi, over Bælgplanternes Knoldbakterier m. m. Særlig Interesse har W. vist Plantepatologien. Han har søgt at trænge dybere ind i de enkelte Led af Samlivet mellem Vært og Snylter; saaledes har han gjort det sandsynligt, at Infektion og Immunitet ved Plantesygdomme afhænge af Forholdet mellem en Giftudskillelse fra Snylterens og en Modgiftdannelse fra Værtplantens Side. I de sidste Aar af sit Liv beskæftigede W. sig meget med den Eriksson'ske »Mykoplasmateori« (se Rustsvampe) og tilvejebragte et Iagttagelsesmateriale, der viste det uholdbare i denne Teori'; desværre lykkedes det ikke W. at bringe disse Undersøgelser til Afslutning. Endelig maa W. nævnes som den første, der har skrevet en »Almindelig Plantepatologi« (»Disease in piants« [1901]), ud fra fysiologiske Synspunkter. (Litt.: »Botanisches Centralblatt« , Bd. 102, S. 367; *Journal of botany*, XLIV, S. 422). *F. K. R.*

Ward [wå!əd], Humphry, Mrs., født Arnold, engelsk Romanforfatterinde, er født 11. Juni 1851 i Hobart paa Tasmanien. Hun fik en udmærket Opdragelse og giftede sig 1872 med Forfatteren Thomas Humphry W. Sin Forfatterbane begyndte hun med at skrive i forskellige Tidsskrifter; derefter fulgte historiske Studier over Vestgoterne samt to Romaner, »Milly and Olly« [1881] og »Miss Bretherton« [1884]. Hun slog dog først igennem med Romanen »Robert Eismere« [1888], der blev solgt i en halv Mill. Eksemplarer. Det er en dygtig Studie over en Mands religiøse Udvikling og udmærker sig ved sit Frisind. Ogsaa hendes følgende Bøger have gjort Lykke, og hun er en af de mest læste Forfatterinder. Her kunne nævnes: »History of David Grieve« [1892], »Marcella« [1894], »Helbeck of Bannisdale« [1898], »Eleænor« [1900], »Lady Rose's Daughter« [1903], »Marriage of William Ashe« [1905]. *T. L.*

Ward [wå!əd], James, engelsk Maler, Kobberstikker og Litograf, født 1769 i London, død 1859 i Cheshunt. Under Broderen, den bekendte Kobberstikker William W., (1766—1826), lærte han Kobberstikkerkunsten og særlig Sortekunstmanéren; man har ca. 300 Plader i denne Manér fra J. W.'s Haand (dels efter egne Tegninger, dels efter gammel flandersk og hollandsk eller nyere engelsk Kunst); han litograferede ogsaa (en Del Hesteportrætter [1823—24]). Det er dog især som Dyrmaler, han har Navn i engelsk Kunst, og han regnes af sine Landsmænd for en af England's største Dyrmalere. Et af hans dygtigste Værker er det store »Landskab med Kvæg« (»Alderney bull«) i London's Nat. Gallery, malet 1820—22. Andre Arbejder af W. i nysnævnte Galeri, i Galerierne i Manchester, Dublin, Oldham etc. 1811 blev W. Akademimedlem. Hans første Malerier vare stærkt paavirkede af

Morland (s. d.) og toges ofte for Billeder af denne Kunstner. *A. Hk.*

Ward [wå!ɐd], John William, Greve af Dudley, engelsk Statsmand, født 9. Aug. 1781, død 6. Marts 1833 i Norwood, blev 1802 Medlem af Underhuset og var her en af Førerne for de moderate Torier. 1823 blev han ved sin Faders Død Medlem af Overhuset, 1827 udnævntes han til Greve af Dudley. Canning optog ham 1827 i sit Ministerium som Statssekretær for de udenrigske Sager; men da Canning var død, og Wellington blev Førsteminister, trak W. sig tilbage til Privatlivet 1828. Han var en meget begavet Mand, men tillige præget af stor Excentricitet, der gik over til Sindssyge. Bulwer har skildret ham i sin Roman »Pelham« som Lord Vincent. Hans Korrespondance med Biskoppen af Llandaff (London 1840) har Betydning for hans Samtids Historie. Med W. uddøde Navnet Dudley. Baroniet Ward og Familiegodserne tilfaldt en fjernere Slægtning, William Humble W. Dennes Arving, den rige Kunstelsker William W., født 1817, fik 1860 Titelen Greve af Dudley. Efter ham fulgte 1885 hans ældste Søn, William Humble W., Greve af Dudley, født 25. Maj 1867. *J. L.*

Ware [wæ!ə], By i det sydlige England, Hertfordshire, ved venstre Bred af Lea, 40 Km. N. f. London og 4 Km. N. 0. f. Hertford, har en betydelig Tilvirkning af Malt, en smuk Kirke og en stor Park med Udsigt over Dalen langs Lea. *M. Kr.*

Waremme [varæ'm], By i den belgiske Provins Liège, ved Geer og Jærnbanen Bruxelles—Liége, har Fabrikation af Chokolade, Sirup, Farvet, Landbrugsredskaber og (1895) 3,676 Indb. *M. Kr.*

Waren, By i Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin, ved den nordlige Bred af Müritz-Sø og Jærnbanelinien Warnemünde—Neustrelitz, har (1906) 9,100 Indb., Amtsret, Gymnasium, naturvidenskabeligt Museum, Cement- og Sukkerfabrikation, Mejeridrift, Savskæreri, Kalkbrænderi, betydelig Kornhandel. *Joh. F.*

Wargentin, Per Vilhelm, svensk Astronom, (1717—83), fra 1749 Vetenskaps-Akademiens Sekretær. Som saadan har han redigeret de officielle Almanakker for Stockholm's, Goteborg's, Lund's og Abo's Horisont 1749—84 samt udgivet enkelte andre Almanakker. I Vetenskaps-Akademiens Publikationer har han offentliggjort 59 Afhandlinger, hvoraf de fleste ere af astronomisk (andre af statistisk) Indhold. *J. Fr. S.*

Wargla, Ouargla, vigtig Oase i det nordlige Sahara, ligger ca. 640 Km. S. S. 0. f. Algérie i en Højde af 120 M. o. H. Oasen, der er besat af Franskmændene, er et af de vigtigste Knudepunkter for Karavantrafikken i Sahara og har en Befolkning paa ca. 10,000 Arabere, Berber, Mzabiter og Negre. De store Palmelunde levere en Mængde Dadler til Udførsel. Hovedbyen er omgiven af en Ringmur og har et Citadel. *C. A.*

Warin [varæ̃'] (Varin), Jan, flamsk-fransk Medaillør og Billedhugger, født 1604 i Liége, død 1672 i Paris. V. gik i Lære hos Medailløren og Gravøren Dupré. Hans Segl for *Acad. francaise* (1635) henledte de styrendes Opmærksomhed paa ham. Han stod i Gunst hos Ludvig XIII og Richelieu og fik betroede og ledende Stillinger ved Mønten. Saaledes udførte han Stemplerne til Datidens franske Guld- og Sølvmønter. Endvidere skabte han en Mængde Medailler: Richelieu, Kirken Val-du-grace, Ludvig XIII, Christian IV, samt en Række til Minde om Hovedbegivenhederne under Anna af Østerrig's Regering. Af hans Billehuggerarbejder nævnes Bronzebusten af Ludvig XIII (Louvre), Buster, i Marmor, Bronze eller Guld (Versailles) af Ludvig XIV, Statue af samme i *Salon de Vénus* i Versailles, Buste af Richelieu m. fl. W. var Akademimedlem (fra 1664), under Ludvig XIV Intendant for Kronens Bygninger. Han paabegyndte en »Histoire métallique de Louis XIV«. Af hans Efterkommere have adskillige vundet Navn som Medailløre. (Litt.: Courajod, *Jean W., ses œuvres de sculpture* etc. [1881]). *A. Hk.*

Waring [wæ!rɪŋ], Edward, engelsk Matematiker, født 1734 ved Shrewsbury, død 1798, var fra 1760 til sin Død Professor i Matematik ved Universitetet i Cambridge; 1763 blev han Medlem af *Royal Society.* Hans *Miscellanea analytica* [1762] skaffede ham en Del Anseelse; af hans andre Skrifter kunne nævnes: *Meditationes algebraicae* [1770], *Proprietates algebraicarum curvarum* [1772], *Meditationes analyticae* [1776]. *Chr. C.*

Warmbrunn, Badested i Preussen, Provins Schlesien, Station paa den i Hovedlinien Görlitz—Breslau indmundende Sidelinie Hirschberg-Petersdorf. W. ligger ved Foden af Riesengebirge 346 M. o. H., har 6 varme Kilder (Akratotermer, 25^0—43^0), med ringe Indhold af Svovlbrinte. Vandet bruges til Bade- og Drikkekure. W. søges navnlig mod Reumatisme, Gigt, Nervesygdomme, Hudsygdomme og kroniske Metalforgiftninger. Sæson 1. Maj til 15. Oktbr. *Lp. M.*

Warming, Johannes Eugenius Bülow, dansk Botaniker, Professor i Botanik ved Kjøbenhavn's Universitet, er født paa Manø 1841. W. var straks, da han 1859 var bleven Student fra Ribe Skole, klar over, at Botanikken var hans rette Studium; han gav sig i Begyndelsen en Del af med Likenologien, men gik senere andre Veje. Fra Febr. 1863 til Oktbr. 1866 opholdt han sig i Lagoa Santa hos den danske Naturforsker P. W. Lund, hvilket skaffede ham et ypperligt Førstehaandskendskab til den tropiske Natur og gav ham Lejlighed til store Indsamlinger; disse ere senere af W. og en Mængde Specialister blevne bestemte og udgivne som *Symbolae ad flor am Brasiliae centralis cognoscendam* i » Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn« i Løbet af flere Aar, ligesom ogsaa et større, mere almindeligt Arbejde *Lagoa Santa* i Videnskabernes Selskabs Skrifter 1892 behandler Centralbrasilien's Planteliv efter mere biologiske og økologiske Synspunkter. Efter Hjemkomsten fra Brasilien tog W. 1868 Magisterkonferensen og studerede derpaa et Semester i München; 1871 disputerede han for Doktorgraden; hans Arbejde, overhovedet et af hans bedste (»Er Blomsterkoppen hos Vortemælken [*Euphorbia* L.] en Blomst eller en Blomsterstand?«, med 3 Tavler), viser ham som den udmærkede Undersøger og den moderne, skarpsindige, komparative Morfolog; det samme gælder det med Guldmedaillen lønnede, 1872

publicerede, store Prisskrift »Forgreningsforhold hos Fanerogamerne« (Vidensk. Selsk.'s Skrifter), der har faaet blivende Betydning i Videnskaben. 1871 havde W. studeret under Hanstein i Bonn og var ved sin Hjemkomst Herre over den botaniske Mikroskopis Teknik, hvorved han senere som akademisk Lærer fik stor Betydning i Danmark som Bærer af den dengang moderne Retning i Botanikken. Fra 1873 til Udgangen af 1875 blev det ham nemlig overdraget at holde plante-anatomiske Øvelser og Forelæsninger for videre-komne ved Universitetet. Fra 1874 var han Docent ved polyteknisk Læreanstalt og fra 1875 Docent i Botanik for Farmaceuter samt i Planteanatomi. Fra 1869 var W. bleven Medudgiver af »Tids-skrift for populære Fremstillinger af Naturviden-skaben«, og han har i en Række af Aar heri skrevet en Mængde populære Afhandlinger og holdt ikke faa lignende Foredrag i den natur-historiske Forenings Søndagsmøder. Imidlertid var Udsigten til en anseligere og mere lønnet Universitetsstilling i Danmark ikke af de bedste; W. tog derfor imod en Kaldelse til den ny »Hog-skola« i Stockholm, hvor han havde Professoratet i Botanik fra 1882 til 1885; han kom da tilbage til Danmark og blev Didrichsen's Efterfølger som ord. Prof. og botanisk Haves Direktør. 1884 havde W. rejst i Grønland, 1885 i den norske Finmark, væsentlig for at studere de arktiske Planters biologiske Forhold; hans udmærkede Arbejde: »Om Grønland's Vegetation« [1888] er en af Frugterne af disse Studier. I Vinteren 1891—92 opholdt W. sig i Vestindien og Vene-zuela og 1897 paa Færøerne. Af W.'s meget omfangsrige Forfatterskab kan her anføres for-uden det ovenfor nævnte: »Om Skudbygning, Overvintring og Foryngelse« (i »Naturhist. For-enings Festskrift« [1884]), hvori Blomsterplanternes biologiske og morfologiske Forhold sammenknyttes efter ny Synspunkter; »Familien *Podostemaceae*«, en Serie store og af mange Tavler ledsagede Afhandlinger i Vidensk. Selskabs Skrifter (1881—1901); W.'s store morfologiske Sans og Evne til at skabe en Oversigt over yderst afvigende og indviklede Forhold viser sig ret i disse interessante Undersøgelser; *Vochysiaceae et Trigoniaceae* (i Martius'es *Flora Brasiliensis* Fascic. 67, med 26 Tavler), »Die Blüthe der Compositen« (i Han-stein's »Abhandl. aus dem Gebiete der Morphologie u. Physiol.« [1876]), »Ueber Pollen bildende Phyllome und Kaulome« [smst. 1873], »De l'ovule« (»Annales des sciences naturelles«, 6. Ser., [Bd. 5, 1878]), »Haandbog i den systematiske Botanik, nærmest til Brug for Universitets-Studerende og Lærere« [Kbhvn. 1878, senere ud-kommen i nyere Oplag; ogsaa udgivet paa fremmede Sprog, saaledes 2. tyske Udg. besørget af Mobius, 1902], »Den almindelige Botanik« [4. Udg. 1901 sammen med W. Johannsen]. Medens det væsent-lig vare morfologiske og anatomiske Arbejder, som W. fra først publicerede, vise hans senere Skrifter, at Studiet af Danmark's Vegetations-forhold, Planteformationerne, disses biologiske og økologiske Forhold i en fremragende Grad havde hans Interesse; han vilde have Landet grundig botanisk undersøgt paa en anden Maade end den ældre, rent floristiske. Denne Undersøgelse er, takket være bl. a. den Interesse for disse Spørgs-maal, som hans livlige og tankevækkende Fore-læsninger vakte hos hans talrige yngre Elever, nu i Gang; væsentlige Bidrag har han selv leveret ved forskellige Ekskursionsberetninger og Vegetationsskildringer, og det stort anlagte Værk: »Dansk Plantevækst«, hvoraf Strandvegetationen er udgiven [1906], er Resultatet af alle hidtil foretagne, biologisk-plantegeografiske Studier i Danmark. En almindelig, morfologisk-anatomisk Skildring af Strandplanter har W. givet i sit Ar-bejde »Halofyt-Studier« i Vidensk. Selskabs Skrifter 1897. Den første, økologiske Plantegeografi, behandlende hele Jordens Vegetationsformationer i store Træk, udgav W. allerede 1895, »Plante-samfund«; den er et banebrydende Arbejde, som har været vejvisende for mange Botanikere i andre Lande, ikke mindst i Amerika, hvor det første økologiske Professorat er oprettet netop inspireret af W.'s Arbejder. 1877 blev W. Medlem af Videnskabernes Selskab og har siden 1889 været valgt ind i Carlsbergfondens Bestyrelse. Slægten *Warmingia* af Orchideernes Familie er af Reichen-bach den Yngre opkaldt efter ham. *V. A. P.*

Warminster [wå!ɐminstə], gammel Handelsby i det sydlige England, Wiltshire, paa den vest-lige Side af Salisbury-Sletten, har et gejstligt College, en Torvehal og (1901) 5,547 Indb. I Nærheden ligger Herresædet Longleat, der til-hører Markien af Bath og er opført i Elisabeth-Stilen. *M. Kr.*

Warmuth, Carl, norsk Musikforlægger og Musikhandler, født i Christiania 27. Maj 1844, død i Fredriksværn 19. Juli 1895. Hans Fader, Carl Gottfried W. (født 1811 i Thüringen, død 1892), kom 1840 til Christiania som Medlem af Musikkapellet »Harz-Verein« og aabnede s. A. en Musikhandel i Christiania. Sønnen indtraadte 1861 i Forretningen, som han overtog helt 1874. Forlagsvirksomheden, som grundlagdes 1851, dreves efterhaanden op til et efter nordiske For-hold betydeligt Omfang. Til Forretningen knyttedes ogsaa et musikalsk Lejebibliotek og et Koncert-bureau. W. har ogsaa udgivet en Del Sange og Klaversager, ligesom han indlagde sig For-tjeneste af Musiklivet i Christiania. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *I. H.*

Warncke, Theodor Sophus, dansk Læge, født 21. Apr. 1822 i Kbhvn., død smst. 11. Decbr. 1890. W. studerede først Farmaci og tog farma-ceutisk Eksamen 1840, men blev derefter Student og tog medicinsk Eksamen 1851. Han arbejdede derpaa med kemiske og mikroskopiske Under-søgelser, men navnlig med Farmakologi, som han privat docerede. Han udgav [1860—62] en stor Lærebog i Farmakologi og blev 1863 Docent, efter at Prof. Otto var bleven tvungen til at trække sig tilbage, da han aldeles ikke var fulgt med Tidens Udvikling. W. blev 1869 Lektor, 1872 ord. Prof. W.'s Ansættelse hilstes med stor Glæde af de studerende, men dette varede ikke meget længe; W. formaaede lige saa lidt som sin For-gænger at følge med Tiden. *G. N.*

Warnemünde, Flække og Havneplads for Ro-stock i Storhertugdømmet Mecklenburg Schwerin ved Udløbet af den sejlbare Warnow i Østersøen, ved Jærnbanelinien Neustrelitz-W., staar siden Oktbr. 1903 i Dampfærgeforbindelse (1886—1903 Dampskibsforbindelse) med Jærnbanelinien

Gedser—Kjøbenhavn og har (1906) 4,200 **Indb.** **Redningsstation** for skibbrudne; Fiskeri. W. er meget besøgt som Søbadested samt som **Vinter**kursted for nervelidende. *Joh. F.*

Warner [wå!ⁿəⁿ], Charles **Dudley**, amerikansk Essayist og litterær Kritiker, født 12. Septbr. 1829 iPlainfield i Massachusetts, død 20. Oktbr. 1900 i Hartford. Han studerede ved **Hamilton-Universitetet**, var en Tid Landmaaler i Missouri, derefter Sagfører i Chicago, men bosatte sig endelig 1860 i Hartford, hvor han udgav »Hartford Courant«. Senere foretog han en lang Rejse til den gamle Verden og har ogsaa gennemrejst største Delen af de forenede Stater. Som Forfatter er han meget **alsidig**; men hans væsentligste Karaktertræk er en tiltalende, mild Humor og en aldrig glippende Forstaaelse af Natur, Litteratur og Mennesker. Af hans mange Værker kunne nævnes: >My Summer in a Garden< [1870], »Backlog Studies« [1872], »My Winter on the **Nile**« [1876], >In the Levant« [1876], »In the **Wilderness**« [1878], »Washington Irving« [1881], >A Roundabout Journey« [1883], »Studies in the South and West« [1889], »As We Go« [1893], »The Golden House« [1894]. Desuden har han redigeret Samlingen: »American Men of Letters«. *T. L.*

Warner [wå!nə], Susan, amerikansk Romanforfatterinde, kendt under Pseudonymet Elizabeth Wetherell, født 11. **Juli** 1819 i New York, død 17. Marts 1885 i Highland **Falls**. Hun gjorde stor Lykke med sin Roman: »The wide, wide World« [1851], hvis taaredryppende Sentimentalitet greb alle unge, især Kvinder, og den er oversat paa mange Sprog, ogsaa paa Dansk. Ogsaa hendes senere Arbejder gjorde Lykke; her kunne nævnes: »Queechy« [1852], »The Hills of the Shatemuc« [1856], »Say and Seal« [1860], »The **old** Helmet« [1864], »Eleanor **Powle**« [1865], »Melbourne House« [1866], »Daisy« [1868], »Little Annette« [1874]. *T. L,*

Warnkönig, Leopold August, tysk retslærd, født i Bruchsal 1. Aug. 1794, død i Stuttgart 19. Aug. 1866, blev 1817 Prof. i Liége, 1827 i Louvain, 1830 i Gent, 1836 i Freiburg, 1844—56 i **Tübingen**. W.'s Ansættelse i Belgien affødte en Række vigtige Skrifter, der delvis indvandt ny Jord paa den **flanderske** og franske Retshistories Omraade, saaledes »Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305« [Tiibingen, I 1835, II 1836—37, III 1. Afd. 1842], »Histoire du droit belgique« [1837], »Französische Staats- und Rechtsgeschichte« [I Basel 1846, II 1848, III Bd. af L. Stein 1846]. W. skrev endvidere »Juristische **Encyklopädie**« [Erlangen 1853], »Die staatsrechtliche Stellung der katholischen Kirche in den katholischen Ländern des deutschen Reichs besonders im achtzehnten Jahrhundert« [smst. 1855], sammen med P. A. F. Gerard: »Histoire des Carolingiens« I—II [Bruxelles, Paris og Leipzig 1862] og udgav *Institutiones iuris Romani privati* [4. Udg. Bonn 1860]. Hans Skribentvirksomhed omspændte mange Felter — en Bog om »Don Carlos« udgav han i Stuttgart 1864 —, i Drøftelsen af Tidens kirkepolitiske Spørgsmaal tog han livlig Del bl. a. ved en lang Række større og mindre Skrifter. *Fz. D.*

Warnow, Flod i Mecklenburg-Schwerin, udspringer 10 Km. N. f. Parchim ved Grebbin, løber først mod Nordvest, derpaa mod **Nordøst**, optager ved **Bützow** Nebel i højre Bred, bliver ved Rostock sejlbar for større Skibe og udmunder efter et 128 Km. langt Løb ved Warnemiinde i Østersøen. *Joh. F.*

Warnsdorf, By i østerrigsk Kronland Böhmen N. f. Lausitz-Gebirge nær den sachsiske Grænse, har (1901) 21,200 Indb. Handelsskole, **kejserlig**kongelig Væverskole; betydelig Fabrikation af Bomulds- og Lærredsvarer. *Joh. F.*

Warnstedt, Hans Vilhelm v., dansk Teaterdirektør, født 13. Septbr. 1743 i Fredericia, død 20. Oktbr. 1817 i Kjøbenhavn. Fra fattig Kaptajn, garnisonerende i Helsingør, sprang W. ved formaaende Venners Hjælp i Marts 1778 op til administrerende Direktør for det kgl. Teater og Kapel i Kjøbenhavn, og han viste sig i de 14 Aar, han under højst vanskelige Forhold baade opad og nedad styrede — fra 1791 som Præces i Teaterkommissionen — Teateret, som en myndig og indsigtsfuld Leder, ivrig for det nye og tillige hensynsfuld mod det gamle; han indførte Disciplin og ordnet Forretningsgang paa Teateret, oprettede Synge- og Danseskoler, hævede Skuespillerstandens økonomiske og borgerlige Kaar, fornyede Repertoiret med en Række navnlig danske Stykker, ligesom han holdt **Holberg's** Komedier i **Hævd** og forbedrede Teaterets finansielle Stilling: dets aarlige Indtægt fordobledes i hans Tid fra 18,000 til 40,000 Rdl. Efter sin Afskedigelse fra Teateret, der fremkaldtes ved en underordnet Embedsmands Besvigelser mod Teaterkassen, sendtes han som Gesandt til Portugal, hvor han syg paa Sind og Legeme forblev til 1805; hjemkommen til Danmark førte han en urolig Tilværelse, indtil han 1813 udnævntes til Over ceremonimester, en Stilling, han selv betragtede som »Oprejsning for mange ufortjente Lidelser«; et Par Aar senere fik han, som yderligere Oprejsning, Storkorset. — Den bekendte Skuespiller J. P. Frydendahl (s. d.) var hans naturlige Søn, Frugt af en Elskovsforbindelse i hans Løjtnantsdage. (Litt.: Louis Bobé, Art. i »Biogr. Leks.« XVIII). *A. A.*

Warrant [wå'rənt] (eng.) se Oplagsbevis.

Warranted [wå'rəntəd], paa engelske Fabrikata d. s. s. garanteret.

Warrant [wå'rənt] **-Officerer,** engelsk Betegnelse for en vis Klasse Befalingsmænd i **Orlogs**marinen. W.-O. — hvortil der intet tilsvarende findes i den danske eller norske Marine — ere nærmest at betragte som et Mellemled mellem de egentlige Underofficerer (*petty officers*) og Officerskorpset, til en vis Grad svarende til den tyske Marines »Decksofficiere«; de danne det øverste Lag i **Underofficersstanden**, men have visse **Offi**cersrettigheder. *C. L. W.*

Warren [wå'rn], **Samuel**, engelsk Romanforfatter, født 23. Maj 1807 i Denbigshire, **Wales**, død 29. Juli 1877 i London. Han studerede først Medicin, derefter Jura, havde *forskellige* juridiske Embeder og var konservativt Medlem af Parlamentet 1856—59, hvorefter han fik Opsynet med Sindssygeanstalterne. Hans første Bog var en Række Skitser: »Passages from the **Diary** of a **late** Physician« [1832]. Derefter fulgte den humoristiske Roman: »Ten Thousand a year« [1841], der gjorde megen Lykke. Af senere Værker kunne nævnes: »Now and **Then**« [1847], »The Lily and the Bee« [1851], i Anledning af

Krystalpaladsets **Indvielse**; »The Queen or the Pope« [1851], et Angreb paa Katolicismen; »Miscellanies, Critical and Imaginative« [1854], »The Moral and Intellectual Development of the Age« 1854]. *T.L.*

Warrensburg [wå'renzbə.g], By i U. S. A., Stat Missouri, ligger 163 Km. V. N. V. f. Jefferson ved Black River. (1900) 7,224 Indb. W. har Sandstensbrud og Handel med Korn. *H. P. S.*

Warrington [wå'riŋtn], By i det nordlige England, Lancashire, ved Mersey og Manchester-Kanalen, omtrent midtvejs mellem Liverpool og Manchester, er et vigtigt Jærnbaneknudepunkt, har en 1,5 Km. lang Bro over Mersey, et Museum, en Latinskole og betydelig Industri, især Maskinbygning, Fabrikation af File, Jærn- og Staalvarer, Jærntraad og Jærntraadsvæv, Glas og Bomuldsvarer, Læder og Silke, med (1901) 64,241 Indb., deriblandt over 5,000 Fabrikarbejdere. *M. Kr.*

Warrnambul, Havnestad paa Sydkysten af Australien, Staten Victoria, 7,000 Indb., med Hospital, Haandværkerskole, botanisk Have, Udførsel af Uld og andre Landbrugsprodukter. *M. V.*

Warschau se Warszawa.

Warszawa [varša'va], Warschau, Hertugdømmet eller, som det senere kaldtes, Storhertugdømmet W., dannedes efter Freden i Tilsit 1807 af de Dele af det tidligere Kongerige Polen, der aftraadtes af Preussen. W., der blev Medlem af Rhin-Forbundet, omfattede i Begyndelsen 101,866 □ Km. med 2,200,000 Indb. og deltes i Departementerne Posen, Kalisch, Plock, W., Lomsha og Bromberg. Ved Freden i Wien 1809 tilføjedes Vestgalizien, som Østerrig maatte afstaa, eller Departementerne Krakov, Radom, Lublin og Siedlce, og W. omfattede nu 154,176 □ Km. med 3,780,000 Indb. Til Storhertug af W. udnævnte Napoleon Kongen af Sachsen; men allerede i Begyndelsen af 1813 gik Forbindelsen og Storhertugdømmet tabt som Følge af Napoleon's Nederlag. *H. P. S.*

Warszawa [varša'va], tysk Warschau, fr. Varsovie, engl. Warsaw, 1) Generalguvernement i den vestlige Del af det europæiske Rusland, omfatter de 10 saakaldte Weichsel-Guvernementer eller det under Rusland staaende Polen (s. d.). Militærdistriktet W. bestaar af Generalguvernementet W. med Undtagelse af Guvernementet Suvalki, der hører til Militærdistriktet Vilna, samt iberegnet 7 Kredse af Guvernementet Grodno og 2 Kredse af Guvernementet Volhynien.

2) Guvernementi russisk Polen, grænser mod Nord til Guvernementerne Plock og Lomsha, mod Øst til Siedlce, mod Syd til Radom, Piotrkov og Kalisch samt mod Vest til Kongeriget Preussen. Arealet er 17,479 G Km. med (1897) 1,931,867 Indb. eller 111 pr. □ Km. W., der ligger midt i det russiske Polen, er helt igennem Lavland og kun bakket i den sydlige Del, hvor Rava- og Damanje-Højderne hæve sig til 213 M. Landet gennemstrømmes fra Sydøst til Nordvest af Weichsel, der med sin Biflod Bug danner hele Nordgrænsen, og Terrainet sænker sig i samme Retning, som Floden løber. Dennes Spejl ligger ved sin Indtræden i Guvernementet 95 M., ved J Hovedstaden W. 77 M. og ved Udtrædelsen 43 M. o. H. Overfladen dannes af diluviale Dannelser; men under disse komme tertiære og mesozoiske Lagfølger. Hele Guvernementet har Afløb til Weichsel, der her paa højre Side optager Bug med Liwiec og fra venstre Pilica og Bzura. Af Søer findes temmelig mange i den vestlige Del, men de ere alle smaa med Undtagelse af den 24 □Km. store Goplo, der strækker sig ind over W.'s Vestgrænse. Klimaet er koldt tempereret og temmelig sundt til Trods for, at det er ret ustadigt. Byen W. har en aarlig Middelvarme paa + 5° og en aarlig Nedbør paa 57 Cm., medens Januar's Middelvarme er — 5,6° og Juli's 19,3°. Weichsel er dækket af Is i gennemsnitlig 60 Dage om Aaret, selv om dette Tidsrum er underkastet store Svingninger. Jordbunden er gennemgaaende leret og frugtbar, og W. har saavel udmærkede naturlige Enge som udstrakte Skove, der navnlig ere fremherskende mod Øst og sammensættes af Eg, Bøg, Fyr, Gran og Lærk. Hovedmassen af Befolkningen er romersk-katolske Polakker, men desuden findes 1/4 Mill. Jøder, ca. 100,000 protestantiske Tyskere samt omkring 30,000 græsk-katolske Russere. I Landbruget er Trevangskiftet endnu temmelig fremherskende, og der dyrkes særlig Rug og Havre samt Hvede i den sydvestlige Del, og Kornavlen giver et betydeligt Overskud. Yderligere dyrkes en Mængde Kartofler og Roer. Kvægbestanden udgør ca. 120,000 Heste, 340,000 Stkr. Hornkvæg, 600,000 Faar og 115,000 Svin. Bjærgværksdriften er uden Betydning, hvorimod Industrien er af stor Vigtighed og det ikke alene i Hovedstaden, men ogsaa i Provinsbyerne og i Landdistrikterne, hvor der navnlig tilvirkes Sukker, Brændevin, Lærreds- og Klædevarer, Papir, Sæbe og Lys, Mel, Glas og Porcelæn. Handelen er betydelig og koncentrerer sig selvfølgelig om Byen W. Guvernementet gennemskæres af flere vigtige Banelinier, af hvilke de vigtigste udgaa fra Hovedstaden og føre over Vilna til St. Petersborg, over Siedlce til Terespol samt over Skierniwice mod Syd til Krakov og Wien og mod Nordvest til Bromberg. Af Undervisningsanstalter har W. uden for Hovedstaden 546 Elementarskoler, 2 Realskoler, en højere Pigeskole samt et Lærer- og et Præsteseminarium. W., der i sin nuværende Forfatning kun stammer fra 1894, deles i 14 Kredse, Blon, Gostinin, Grojez, Kutno, Lovitsch, Neschava, Novominsk, Plonsk, Pultusk, Radimin, Skierniwice, Sochatschev, W. og Vlozlavsk.

3) Generalguvernementet og Guvernementet W.'s samt det tidligere Kongerige Polen's Hovedstad W. ligger 1,020 Km. S. V. f. St. Petersborg ca. 100 M. o. H. paa venstre Bred af Weichsel, der her har temmelig høje og kløftede Bredder; kun et mindre Parti, Forstaden Praga, ligger paa den højre Bred af Floden. (1897) 683,692 Indb. Byens Hovedmasse strækker sig med en Bredde af 1 1/2 til 3 Km. og en Længde af 8 Km. langs Floden og har et Areal af 22,6 □ Km. Desuden indtager Praga et Areal paa 7,9 □ Km., og Weichsel optager inden for Byomraadet et Areal paa 2,6 □ Km. Over Floden føre to store Jærnbroer, af hvilke den ene, Alexander-Broen, der hviler paa 5 Piller og er 507 M. lang, er bestemt for gaaende og kørende, medens den anden er en Jærnbanebro, der forbinder Weichsel- og Wien-Banegaardene i den egentlige By med St. Petersborg- og Terespol-Banegaardene, der begge ligge

i Praga. De to Broer ere opførte henholdsvis 1865 og 1876. Praga, der fortrinsvis bebos af Jøder og Fattigfolk, er gennemgaaende daarlig bygget og meget smudsig. Foruden Eanegaardene nævnes her den 1867 byggede græsk-katolske Kirke samt Alexander-Parken, der er anlagt paa Skrænterne ud imod Floden og for en stor Del beplantet med Piletræer. Umiddelbart ved Enden af Alexander-Broen ligger i den gamle By det tidligere kongelige Slot, hvis Haver sænke sig terrasseformet ned mod Floden. Selve Slottet, der er paabegyndt af Kong Sigismund III, udvidet af August II og fuldført af Stanislaus Poniatovski, er en statelig og udstrakt Bygning, der rummer store Sale med smukke Malerier og Skulpturværker samt et Bibliotek og det polske Rigsarkiv. Fra Slotspladsen, paa hvilken Sigismund III's Mindesmærke staar, udgaar Byens Hovedgader. Syd paa gaar den saakaldte Krakov-Forstad med dens Fortsættelse Novy Sviat (Ny Verden). Disse Gader passere den sachsiske Plads med Mindesmærket for de polske Generaler, der 1830 forbleve tro mod Russerne, samt med det sachsiske Palads, hvor Kongerne August II og III residerede, endvidere Alexander-Pladsen, og de fortsættes i Ujazdovsk-Alléen, der fører til det store Militærhospital samt til de kejserlige Slotte Lazienki og Belvedere. Denne Gadelinie fra Slotspladsen til Belvedere-Haverne er Byens Strøg og fornemste Promenade, og her findes de flotteste Butikker, de smukkeste Privatpaladser og Villaer, de største Banker og Skoler samt Regeringspaladserne. En anden yndet Promenade er Jerusalimsskaja-Alléen, der gaar vinkelret paa Novy Sviat og fører til Wien Banegaarden. Slottet Belvedere ligger paa en lille Høj, medens Lazienki, der var Ludvig XVIII's Opholdssted under hans Landflygtighed, er bygget paa en 0 i en lille, ved Kunst anlagt Sø. I Slotsparken ligger et smukt Orangeri, og N. f. den ligger den botaniske Have med Observatoriet. Fra Slotspladsen udgaar yderligere mod Sydvest Senatorska-Gaden, der passerer Teater- og Bank-Pladserne og fortsættes i Elektoralna- og Chlodna-Gaderne indtil Vola-Porten, uden for hvilken der følger en flere Km. lang Forstad. Ved Senatorska ligger det store Teater og Raadhuset, der er genopført efter Branden 1863. Ved Bankpladsen ligger Zamojski-Paladset og i Nærheden Haverne ved det sachsiske Palads. Et tredje Hovedstrøg er Miodova-Gaden, der paa Senatorska fører til Krasinski-Pladsen og Krasinski-Parken, ved hvilken begynder det egentlige Jødekvarter med sine lange, smalle Gader. I dette Kvarter findes store Hoteller og Restaurationer, der næsten kun besøges af Jøder, samt store Pakhuse og Varelagre, hvis Varer forsendes over hele det vestlige og mellemste Rusland. Endelig ligger N. f. det kongelige Slot den egentlige gamle By med sine snævre, smudsige Gader og middelalderlige Huse. I dette Kvarter findes Halvdelen af alle W.'s Kirker, hvis Udstyr med Kunstværker og historiske Minder dog er forholdsvis ringe. Den vigtigste, St.-Johannes-Katedralen, der stammer fra 1360, er forbunden med det kongelige Slot ved Buegange og rummer en smuk Altertavle samt en Fane, som Sobiesky fratog Tyrkerne. Umiddelbart N. f. den gamle By ligger ved Flodbredden Alexander-Citadellet med sine 6 fremskudte Udenværker; det blev bygget 1832—35 paa Byens Bekostning til Straf for Opstanden 1830. Citadellet, der i nyere Tid er stærkt udvidet, rummer foruden militære Bygninger et Fængsel for politiske Forbrydere, en russisk Kirke samt en Obelisk til Ære for Kejser Alexander I. Lige over for Citadellet og ved Enden af Jærnbanebroen ligger som et Brohoved til Forsvar for denne Fort Slivizkij; men desuden er hele Byen siden 1883 omdannet til en stor befæstet Lejr, idet Byen paa venstre Bred omgives af en dobbelt Række af 11 Forter, medens Praga forsvares af 4 Forter. Den inderste Fortlinie ligger 5—7 Km. fra Alexander-Broen.

W. har i alt 27 romersk-katolske, 6 russisk-ortodokse, 1 luthersk og 1 reformert Kirke samt flere Synagoger. Foruden St.-Johannes-Katedralen fremhæves den 1695 fuldendte Helligkorskirke, den 1681 fuldendte Kapucinerkirke med Johan Sobiesky's Marmormindesmærke, den 1861 paabegyndte Allehelgenskirke, Alexander-Kirken, den lutherske Kirke samt den russiske Katedral, der er en 1842 ombygget romersk-katolsk Kirke. Af verdslige Bygninger omtales foruden de ovennævnte, af hvilke det kongelige Slot tjener som Residens for Tsaren, naar han er i W., samt som Sæde for Generalguvernøren, det tidligere Brühl'ske Palads, der nu er Telegrafstation, det tidligere Radziwill'ske Palads, der nu er Sæde for Guvernementsforvaltningen, de Potocki'ske, Uruski'ske og Kazimierovski'ske Paladser, af hvilke det sidste nu er Universitet, det tidligere filomatiske Selskabs Palads, der nu er russisk Gymnasium, det 1869 opførte Slot Kronenberg samt Kammerretten, Banken, Postgaarden, flere Bankbygninger, Raadhuset og Teateret. Af Mindesmærker nævnes yderligere Thorvaldsen's Bronzestatue af Kopernikus, der 1822 er oprejst for Enden af Krakov-Forstad, samt den 1783 oprejste Rytterstatue for Johan Sobiesky lige over for Lazienki Slottet. W. har et Universitet, der oprettedes 1816 og atter ophævedes 1832, men paa ny indrettedes som højere Undervisningsanstalt 1861 og 1869 forvandledes til et russisk Universitet. Dette, der 1905 havde 70 Lærere og 1,400 studerende, har 4 Fakulteter samt et 1817 stiftet Universitetsbibliotek med (1905) 534,000 Bind, etnografisk Museum, Møntkabinet og Observatorium. Yderligere har W. et 1898 stiftet polyteknisk Institut, en Dyrlægeskole, flere Kunstsamlinger, en halv Snes Gymnasier, nogle Realskoler, ca. 70 offentlige Elementærskoler og mange Privatskoler, Lærerseminarium, romersk-katolsk Præsteseminarium samt flere Fag- og Abnormskoler. Foruden det 1891 ombyggede store Teater for Opera, Ballet og Tragedie har W. 3 mindre Teatre og nogle Varieteer. Af humane Institutioner fremhæves det 1754 grundlagte Barn jesus-Hospital, de store Militærhospitaler samt det 1814 stiftede store Velgørenhedsselskab.

Over Halvdelen af Befolkningen er født uden for Byen, idet den i det sidste Hundredaar er vokset meget stærkt. 1820 havde W. 100,338 Indb., 1840 139.591, 1858 158,817 og 1882 382,964. Fraregnet henimod 20,000 Russere og halvt saa mange Tyskere ere $^2/_3$ Polakker og $^1/_3$ Jøder. I religiøs Henseende ere Tyskerne samt

nogle faa Tusinde Polakker Protestanter og Russerne Græsk-katolske, medens Resten ere Romerskkatolske og Jøder. W. har en betydelig Garnison af de forskellige Vaabenarter. Ved Siden af Lodz er W. Polen's vigtigste Industriby, og det er navnlig Industriens Opkomst, Byen skylder sin stærke Vækst. Den har i alt ca. 400 industrielle Etablissementer, der sysselsætte 20,000 Arbejdere og tilvirke Varer til en aarlig Værdi af 60 Mill. Kr.; størst Rolle spiller Metalindustrien, og derefter følge Møller, Bryggerier, Tobaksfabrikker, Væverier, kemiske Fabrikker samt Tilvirkningen af Møbler og Musikinstrumenter. Foruden den egentlige Industri har W. en Haandværksvirksomhed, der sysselsætter 50,000 Mennesker og producerer for mere end 100 Mill. Kr. aarlig. I kommerciel Henseende er W. Centret for den polske Indenrigshandel samt for russisk Polen's Omsætning med Rusland og Udlandet. W. har to aarlige Messer, og tillige afholdes ugentlige Markeder med Heste og Kvæg samt Uld, Korn og Humle. Handelen fremmes ved en Filial af den russiske Rigsbank samt ved flere lokale Banker, og Byen har nogen Flodskibsfart samt vigtige Jærnbaneforbindelser. W. er Sæde for en Generalguvernør og en Provinsguvernør, for den øverste Domstol for Weichsel-Guvernementerne, for Kommandoen over Militærdistriktet W. samt for en romersk-katolsk og en græsk-katolsk Ærkebiskop. Byens Forvaltning ledes af en Magistrat, i Spidsen for hvilken staar en russisk General. En saadan er ligeledes Politimester i Byen, der deles i 12 Politidistrikter. W. forsynes med Drikkevand fra Weichsel og har et af et tysk Aktieselskab drevet Gasværk. Endvidere har den 10 Postkontorer, 4 Telegrafkontorer, et privat Telefonselskab samt et Dusin Sporvognslinier.

Historie. W. omtales første Gang 1224 og var som oftest Residens for Hertugerne af Masovien, indtil disse uddøde 1526 og Masovien og W. faldt tilbage til Polen. Allerede 1550 gjorde Kong Sigismund II August W. til sin Residensstad, og derefter var den stedse Polen's Hovedstad. Da dette 1573 blev et Valgrige, afholdt man den første Valghandling, ved hvilken man valgte Henrik af Anjou til Konge, ved Landsbyen Wola i Nærheden af W., og ogsaa de senere Valg fandt saa godt som alle Sted her. August 1655 overgav W. sig til Karl X Gustaf af Sverige, men 1656 blev den tilbageerobret af Kong Johan Kasimir. Samme Aar maatte den imidlertid for anden Gang overgive sig til Svenskerne efter det 3 Dages Slag ved W. fra 28. til 30. Juli. Under Kongerne August II og August III blev W. stærkt forskønnet ved ny Pragtbygninger; men under den nordiske Krig led den særdeles meget. 1702 blev den uden Modstand besat af Karl XII, og 1703 gav Sverige Anledning til Sammentræden af den Kongres i W., der endte med, at Stanislaus Leszczynski 1704 valgtes til Konge, og at der 1705 sluttedes en Alliance mellem Sverige og Polen, hvorpaa Byen atter blev rømmet af Svenskerne. 1764—74 holdt Russerne Byen besat og fremtvang Valget af Stanislaus Poniatovski til Konge. 1793 besatte Russerne W. paa ny, men April 1794 nedsabledes den russiske Besætning. Fra 9. Juli til 6. Septbr. s. A. belejredes Byen forgæves af Preusserne, men 5. Novbr. overgav den sig, efter at Russerne under Suvorov havde foretaget den blodige Storm paa Praga. Ved Polen's tredje Deling 1795 blev W. preussisk og gjordes til Hovedstad i Provinsen Syd-Preussen. 28. Novbr. 1806 besattes den imidlertid af Franskmændene, og 1807 blev W. Hovedstad i Hertug- og senere Storhertugdømmet W. (s. d.). Fra 23. April til 2. Juni 1809 holdtes W. besat af Østerrigerne, og 8. Febr. 1813 besattes Byen af Russerne, der siden have været dens Herrer. 29. Novbr. 1830 begyndte i W. den ulykkelige polske Opstand, der endte med Byens Overgivelse efter Stormen 6.—7. Septbr. 1831. Oktbr. 1850 holdtes i W. en Konference mellem Rusland, Østerrig og Preussen, paa hvilken Preussen nødtes til at opgive sine Planer om Ordningen af de tyske Forhold. 5. Juni 1851 sluttedes her den saakaldte Warszawa-Protokol, ifølge hvilken Kejser Nikolaj gav Afkald paa sine formentlige Rettigheder til Holsten til Bedste for Prins Christian af Glücksburg (Christian IX). 1861—62 var W. Skuepladsen for de nationale og kirkelige Demonstrationer, der gik forud for Polen's sidste Opstand. Ligesom under den første spillede W. en Hovedrolle, og Byen blev atter haardt straffet gennem Deportationer, Konfiskationer og et strengt Militærvælde. Efter den russisk-japanske Krigs Afslutning 1905 har W. som saa mange andre russiske Byer været Skuepladsen for politiske Uroligheder. *H. P. S.*

Wartburg, Bjærgslot i Storhertugdømmet Sachsen-Weimar i Forvaltningskredsen Eisenach, ligger i en Højde af 426 M. o. H., 173 M. over Eisenach ved den nordvestlige Rand af Thüringerwald paa en til alle Sider stejlt affaldende Bjærgryg. W. er sandsynlig bygget ca. 1070 af Ludvig Springer, var tidligere Residens for Landgreverne af Thüringen og bliver nu til Tider beboet af Storhertugen af Weimar. Borgen bestaar af den saakaldte Vorburg samt Haupt- eller Hofburg. Til Vorburg hører Ridderhuset med sine Vagtrum og Boliger for fremmede Riddere. Her findes den berømte Luther-Stue uforandret vedligeholdt, hvor Martin Luther boede under sit frivillige Fangenskab fra 4. Maj 1521 til 3. Marts 1522. Fra Ridderhuset strækker Ringmuren sig til højre og venstre mod Syd til de 3 Bygninger, der danne Afslutningen paa Vorburg. Til Hofburg hører fornemmelig det prægtige Landgrevehus, ogsaa kaldet Muishaus eller Hohes Haus, som hovedsagelig var bestemt til Hofholdning og derfor i nederste Etage inderholder Køkken, Kælder og Spiserum, samt den nylig istandsatte, mosaikindlagte Elisabeth-Kemenate. I anden Etage naar man gennem Landgreveværelset, der er smykket med Freskomalerier af M. v. Schwind, til Sangersalen, hvor Digterne paa en Tribune foredroge deres Sange. Herfra fører Elisabeth-Galeriet til Kapellet. Den tredje Etage optages af den 40 M. lange Riddersal. Indtil Henrik Raspe's Død (1247) var W. Residens for Landgreverne. Den kunstelskende Landgrev Hermann I (1190—1217) forsamlede paa W. de berømteste Sangere og gav derved Anledning til Sagnet om Sangerkrigen (se Wartburg-Krig). Efter 1440 gik W. lidt efter lidt i Forfald. Paa Foranledning af Arve-

storhertug Karl Alexander, senere Storhertug af Sachsen-Weimar, blev efter 1847 Borgen restaureret nøjagtig i Overensstemmelse med det oprindelige Anlæg efter Udkast af Ritgen og udstyret med Malerier og Møbler. Hof burg er holdt saa tro som muligt i den Tilstand, den havde under sin Glansperiode i 12. Aarh., medens Vorburg er i Stil fra 16. Aarh. (Litt.: Arnswaldt og Schmidt, >Zur Geschichte des W. etc.« [Weimar 1882]; Scheffelog Arnswaldt, >Wartburg-Spriiche< udgivet af Lechleitner [smst. 1892]).

Joh. F.

Wartburg

Wartburg-Festen er Navnet paa et Studentermøde, der 18. Oktbr. 1817 afholdtes paa Wartburg, hvor ca. 500 Repræsentanter for den akademiske Ungdom i det protestantiske Tyskland den nævnte Dag samledes for, efter forudgaaet Indbydelse fra Studenterne i Jena, at fejreFire-aarsdagen for Napoleon's Nederlag ved Leipzig ved en Fest, der ogsaa skulde være helliget Mindet om Luther's første offentlige Optræden i Oktbr. 1517. Om Morgenen drog man da fra Torvet i Eisenach op til Wartburg, i hvis Riddersal Festtalen, efter at >Vor Gud, han er saa fast en Borg< var afsungen, holdtes af en teologisk Student. Om Eftermiddagen var der Takkegudstjeneste i Eisenach, og om Aftenen gik Studenterne med Fakler og den sort-rød-gyldne Fane i Spidsen atter op til Wartburg; her kastedes Faklerne sammen til et mægtigt »Sejrsbaal«, hvorefter man i Tale og Sang fejrede Mindet om Tyskland's religiøse og nationale Frigørelse i Kampen mod Paven og Napoleon, ligesom de tyske Studenter i kraftige Ord manedes til at slutte sig sammen til Værn mod den truende Fare for Undertrykkelse af Frihed i Stat og Kirke. Hermed var Festen endt, de fleste af Deltagerne i den fjernede sig, og den vilde næppe have vakt andet end forbigaaende Opmærksomhed, hvis ikke nogle af de tilbageblevne Studenter havde fundet paa at give den liberale Middelstands Uvilje mod de stærkt voksende reaktionære Tendenser i Regeringskredsene Udtryk i en Slags Autodafé, idet man opbrændte en Del Bøger (eller Titler paa samme), mest af statsretligt Indhold, i alt 28, der vare skrevne i reaktionær Aand, og hvis Forfattere, af hvilke flere stode i høj Gunst ved det preussiske Hof, ansaas for at øve en uheldsvanger Indflydelse paa de ledende tyske Statsmænd. Desuden lod man Flammerne fortære en østerrigsk Korporalstok, en Haarpisk (Brugen af en saadan var igen indført i den hessiske Hær) og et Snøreliv (Hentydning til den stramme preussiske Officersuniform) som Symboler paa det stokmilitære Regimente, der var traadt i Stedet for de fri Styrelsesformer, det tyske Folk havde faaet Løfte om 1813. Det hele var ikke andet end et Udslag af ungdommelig Ubesindighed, der gav sig Luft i et barnagtigt Indfald, men ikke desto mindre gjorde W. uhyre Opsigt baade i og uden for Tyskland, hvor Reaktionen fik strygende Medbør, da den nu kunde pege paa en Kendsgerning, der med lidt god Vilje kunde tydes som Tegn paa, at Universiteterne med deres >Burschenschaften« vare Arnesteder for hemmelige politiske Selskabers Virksomhed. Regeringerne skred da ogsaa ind, og Storhertugen af Sachsen-Weimar nødtes til at sætte de to Jena-Professorer Oken og Fries, der havde deltaget i Festen, under Anklage; men debleve frikendte, og Efterforskningerne efter Studentersammensværgelser syntes ogsaa at skulle blive frugtesløse. Alligevel besluttedes det, efter at Sand (s. d.) havde myrdet Kotzebue, hvad der bragte Frygten for >demagogische Umtriebe« til at slaa ud i lys Lue, paa Karlsbad-Konferencen (Septbr. 1819), at en Forbundskonvention paa ny skulde genoptage Undersøgelserne mod Universiteterne, der ligesom Pressen skulde stilles under streng Opsigt, og de i den Anledning tagne Forholdsregler kom ved de Hindringer, der herved lagdes for den fri Tankeudvikling, i en længere Aarrække til at virke hemmende paa Aandslivets Udvikling. 18. Oktbr. 1867 var der atter Fest paa Wartburg, men denne havde under de forandrede Tidsforhold en helt anden Karakter end den 1817. (Litt.: Keiser, »Das W. an 18. Oktb. 1817 in seine Entstehung, Ausführung und Folgen« [Jena 1818]; Keil, >Die burschenschaftlichen Wartburgfeste von 1817 und 1867« [Jena 1868]). *C. F.*

Wartburg-Krig. Efter et Sagn skal der mellem de Minnesangere, der 1206 eller 1207 opholdt sig paa Landgrev Hermann af Thüringen's Borg, være opstaaet en Væddekamp, hvorom et middelhøjtysk Digt af en ubekendt (fra omkr. 1260) handler. Syv af Datidens mest kendte Digtere optræde der som kæmpende, og Resultatet bliver, at Heinrich von Ofterdingen taber over for Walther v. d. Vogelweide; men Heinrich finder Afgørelsen uretfærdig og tilkalder Troldmanden Klingsor; denne forelægger i Digtets anden Bestanddel Wolfram v. Eschenbach en Række Gaader, som han dog løser. Digtet, hvis første Afdeling indeholder Besyngelser af Hertug Leopold af Østerrig og Landgrev Hermann, findes i to Bearbejdelser og

er ofte udgivet, men bedst af K. Simrock (1858). Bekendt er Sagnet gennem Wagner's Opera »Tannhäuser«, ligesom Klingsor er kendt fra hans »Parsifal«. (*Litt.:* Lucas, »Uber den Krieg von Wartburg« [1838]; v. Plötz, »Uber den Sängerkrieg auf der Wartburg« [1851]). *O.Th.*

Wartel [vartæ'l], Pierre François, fransk Sanger og Sanglærer, født i Versailles 3. Apr. 1806, død i Paris i August 1882, udførte 1831—46 mindre Tenorpartier paa den store Opera i Paris, foretog Koncertrejser i Europa, men ofrede sig derefter udelukkende for Sangundervisning; blandt hans Elever nævnes Christina Nilsson og Trebelli. Hans Hustru, Atala Therèse Annette født Adrien, født i Paris 2. Juli 1814, død smst. 6. Novbr. 1865, var en fortræffelig Pianistinde og var en Tid lang ansat som Lærerinde ved Paris-Konservatoriet. *S. L.*

Wartenburg, By i Provinsen Østpreussen, Regeringsdistrikt Königsberg, i en Dalsænkning i den østpreussiske Landryg 18 Km. N. 0. f. Allenstein ved Pissa, har (1905) 4,400, hovedsagelig polske, Indb. Straffeanstalt, Vajsenhus, Brændevinsbrænderi, Cigarfabrikation, Mølledrift, Savskæreri. *Joh. F.*

Warthe eller Warte (polsk Warta), største Biflod til Oder, udspringer 60 Km. N. V. f. Krakov ved Kromolow i russisk Polen i en Højde af 400 M., strømmer med flere Bugter i nordnordvestlig Hovedretning indtil Kolo, dernæst med vestlig Hovedretning gennem en med Moser opfyldt Sænkning og træder med en Bredde af So Km. ind i den preussiske Provins Posen. W. løber med nordvestlig Hovedretning gennem denne Provins forbi Schrimm, Posen og Schwerin, træder derpaa ind i Provinsen Brandenburg, strømmer efter Optagelsen af Netze i vestlig Retning forbi Landsberg og udmunder, med en Bredde af 180 M., gennem en kunstig, 1786 anlagt Kanal i en Højde af 11 M. o. H. neden for Kustrin. Efter Optagelsen af Netze udsender den flere mindre Arme, der netformig gennemstrømme det 75 Km. lange Warthebruch, en frugtbar og af mange Afvandingskanaler gennemskaaren Lavning. W. har en Længde af ca. 760 Km., er sejlbar paa en Strækning af 420 Km. og danner Hovedaaren for Skibsfarten i Provinsen Posen. Foruden Netze, der optages i højre Bred, nævnes af Bifloder Prosna og Obra, begge til venstre Bred, af hvilke førstnævnte næsten udelukkende strømmer paa Grænsen af Tyskland og Rusland. *Joh. F.*

Warthit se Blødit.

Warthmüller (egentl. Müller), Robert, tysk Maler, født 1859 i Landsberg an der Warthe, død 1895 i Berlin. W. gennemgik Berlin-Akademiet, hvor Gussow fik Indflydelse paa hans Kunst, og studerede senere paa Miinchen's Akademi. Det historiske Genrebillede »Der Konig iiberall« (1886) — med Motivet fra Frederik den Stores Historie, som han ofte behandlede i sin Kunst — var hans første betydeligere Arbejde; senere fulgte »Den yngste Rekrut«, »En bange Nat« (1889) m. v., Arbejder med ikke ringe Lune og delvis af Menzel'sk Tilsnit. Som Portrætmaler var han meget anset (bl. a. Akvarellen »Kejser Friedrich ved Wilhelm I's Kiste«), Han var Lærer ved Berlin's Kunstskole. *A. Hk.*

Warton [wå'tn], 1) Joseph, engelsk Digter og Kritiker, født 1722 i Oxford, død 1800. Han studerede i Oxford, var derefter i Frankrig med Hertugen af Bolton, der skaffede ham et Præsteembede; senere var han i mange Aar Rektor ved Skolen i Winchester. Han optraadte som Digter og skrev bl. a. »Ode to Fancy«; men sin største Betydning har han dog som litterær Kritiker. Hans Hovedværk er: »Essay on the Genius and Writings of Pope« (1. Bd. 1756, 2. Bd. 1782), i hvilket han, der hævder Naturen over for Klassicismen, søger at bevise, at Pope overhovedet ikke kan kaldes Digter.

2) Thomas, ovenn.'s Broder, engelsk Digter og Litteraturhistoriker, født 1728 i Oxford, død smst. 1790. Han studerede i Oxford, hvor han senere blev Professor, først i Digtekunst, derefter i den gamle Historie. Han har skrevet flere betydelige Digte, som »The Pleasures of Melancholy« (1745), »The Triumph of Isis« (1749) o. a. Størst Betydning har han dog som Kritiker og Litteraturhistoriker; han skrev »Observations on Spencer's Fairy Queene« (1753), hvorved han bidrog til at vække Interesse for den gamle Digtning, og udgav Rowley's og Milton's Digte. Hans Hovedværk paa dette Omraade er den store, ufuldendte »History of English Poetry« (3 Bd. 1774—81), der fører den engelske Digtnings Historie ned til Elisabeth's Tid og endnu har Betydning for Studiet af den ældre engelske Digtning. En ny Udgave er besørget af Hazlitt i 4 Bd. 1872. *T. L.*

Warwick [wå'rik], Shire i det indre England, begrænset af Shirerne Stafford, Leicester, Northampton, Oxford, Gloucester og Worcester, omfatter 2,337 □Km. og har (1901) 897,678 Indb. Landet er gennemdraget af lave Bakkekæder, Edge Hills o. a., og frugtbare Dale. Den sydlige Del udmærker sig ved stor Frugtbarhed og gode Græsgange, medens den nordlige Del indeholder betydelige Skove, deriblandt den fra Walter Scott's Romaner bekendte Kenilworth Skov med et kongeligt Slot. Avon er den eneste sejlbare Flod; men 2 Kanaler føre til Birmingham. Af Arealet ere 31 p. Ct. Agerland, 56 p. Ct. Enge og Græsgange, medens 4 p. Ct. ere skovklædte. Kvægavlen er af stor Betydning og begunstiges af de store, fortrinlige Engstrækninger. I 1890 taltes 307,000 Faar, 104,000 Stkr. Hornkvæg, 21,000 Heste og 46,000 Svin. W. er dog fortrinsvis et Fabriksland, der har rige Kul- og Jærngruber i den nordøstlige Del; i 1894 brødes ca. 2 Mill. Tons Stenkul. Af Befolkningen ere (1894) 5,400 Arbejdere beskæftigede ved Jærnsmeltning, Jærnstøbning og Maskinbygning, medens 5,000 ere Urmagere, 7,100 fremstille Cykler og 17,000 forarbejde Messingvarer og Pletsager, og desuden findes der Bomulds- og Silkeværerier. Hovedstaden er Warwick (s. d.), men Birmingham og Coventry ere Hovedbyerne. *M. Kr.*

Warwick [wå'rik], By i det indre England, Hovedstad i Warwickshire, har en gotisk Kirke med historiske Mindesmærker, et berømt Slot, Warwick Castle, der er en af England's smukkeste Adelsborge og indeholder en værdifuld Kunstsamling. Byen har desuden en gammel Torvehal, der nu er indrettet til Museum, et Hospital, der er sammenbygget med de gamle Bymure, og (1901) 11,889 Indb. W. er nu

næsten sammenbygget med Byen Leamington. *M. Kr.*

Warwick [wå'rik], Havneby i det østlige af U. S. A., Staten Rhode Island, 14 Km. S. V. f. Providence, har talrige Fabrikker og (1900) 17,800 Indb. (naar en Del af Omegnen medregnes). *M. Kr.*

Warwick [wå'rik], engelsk Grevetitel, ført af forskellige Slægter og knyttet til Besiddelsen af Slottet Warwick. I den angelsachsiske Tid ejedes Slottet af den i de engelske Heltesagn berømte Grev Guy af W. Efter den normanniske Erobring kom det over til den normanniske Slægt Beaumont, beslægtet med Vilhelm Erobrerens Hus, og da Familien Beaumont uddøde, fik Slægten Beauchamp W. i Eje, idet William af Beauchamp var gift med den kvindelige Arving efter Beaumont'erne. Thomas Beauchamp, Greve af W., død 1401, blev paa Grund af sin Modstand mod Richard II's egenmægtige Regering forvist til Øen Man, men efter Richard II's Fald udfriet. Hans Søn, Richard Beauchamp, Greve af W., død 1439, stod i høj Gunst hos Henrik V. Han var engelsk Afsending paa Koncilet i Konstans og udmærkede sig under Henrik V's Felttog i Frankrig. Efter Kongens Død blev han Medformynder for Henrik VI og engelsk Feltherre i Frankrig under Bedford's Statholderskab. Da Hertug Richard af York fratraadte sin Statholderpost i Frankrig 1437, fik William Styrelsen af Landet under sig uden dog, trods sine Bestræbelser, at kunne fæstne Englændernes Herredømme yderligere. William's Søn døde ung, og dennes eneste Datter døde 1449. Grevetitelen og Slottet Warwick kom da over til en ny Slægt, Neville, idet Richard Neville, »Kongemageren«, Greve af W., født 22. Novbr. 1428, falden i Slaget ved Barnet 14. Apr. 1471, blev Indehaver af begge ved sit Ægteskab med Richard Beauchamp's Datter, Anna, Arving til W. Richard Neville stod i Rosekrigene paa Richard af York's Parti og fik Tilnavnet »Kongemageren«. Hertug Richard af York var gift med hans Søster, og hans Fader var Jarlen af Salisbury. Det var Richard Neville, der i Slaget ved Albans 1455, det første i Rosekrigene, afgjorde Kampen til York's Fordel. Til Løn herfor blev han Statholder i Caiais og blev forsonet med Kongen og Lancaster-Partiet. Da han imidlertid raadede frit fra Caiais og plyndrede Købmandsskibe, deriblandt nogle, som Kongen havde tilsikret Fred, kom det paa ny til Brud. Kampen brød ud 1459 i England, og Warwick og hans Fader, Salisbury, sejrede ved Northampton 1460, hvor Henrik VI blev fangen. Resultatet af Kampen blev, at Hertug Richard af York skulde være Tronfølger, og Kongens Søn Edvard udelukkes. Men Dronning Margrete greb til Vaaben for sin Søns Ret, og det kom i Decbr. 1460 til Slaget ved Wakefield, hvor Richard af York faldt, og først paa Aaret 1461 blev Warwick slaaet i det andet Slag ved St. Albans. Dronningens Parti nyttede dog ikke Sejren, hvorfor det lykkedes Prins Edvard af York's Søn, til hvem Warwick nu sluttede sig, at drage ind i London med Warwick's Hjælp og blive kronet til Konge, under Navn af Edvard IV. Kort efter sejrede Warwick og Edvard afgørende over Dronningen ved Towton, Marts 1461. Dronningen og Kongen flygtede til Skotland. 1465 blev Kong Henrik igen fanget af Warwick's Broder og sat i Tower. Men Warwick blev skuffet i sit Haab om at herske over Edvard IV. Kongen ægtede mod hans Ønske Elisabeth Woodwille 1464 og begunstigede hendes Slægt paa den gamle yorkiske Adels Bekostning. Og medens Warwick ønskede en franskvenlig Politik og Tilknytning til Ludvig XI ved et Ægteskab mellem Edvard IV og Ludvig's Svigerinde, nærmede Edvard sig til Burgunderne, og 1468 ægtede Karl den Dristige Edvard's Søster Margrete. Forbitret forbandt Warwick sig da med Edvard's troløse Broder, Clarence, og gav denne sin Datter til Ægte. 1469 og 1470 satte de Oprør i Gang mod Kongen; men ved Hjælp af sine Kanoner nødte Kongen Warwick til at flygte til Frankrig. Her forsonede Ludvig XI Warwick med Dronning Margrete, og med fransk Hjælp kom Warwick atter til England. Edvard IV blev overrasket, og maatte flygte til Holland, og Warwick tog Kong Henrik VI ud af Tower og satte ham igen paa England's Trone 1470. Men i Foraaret 1471 kom Edvard tilbage, Clarence forlod Warwick's Parti, og ved Barnet kom det til Slag. Tæt Taage herskede under Kampen, og Warwick's Hær kom i Forvirring, og overvældet af Træthed i sin tunge Rustning blev Warwick dræbt. Derpaa blev Richard og Warwick's Dattersøn, Clarence's og Isabel Neville's Søn, Edvard, Greve af Warwick. Men baade Richard III og Henrik VII holdt ham under streng Bevogtning, paa Grund af hans nære Adkomst til Tronen i Mandslinien. Endelig 1499 lod Henrik VII ham henrette, da han paa Perkin Warbeck's Tilskyndelse sammen med denne havde gjort et forgæves Flugtforsøg fra Tower. Under Edvard VI's Regering blev ved Protektoren Somerset's Gunst John Dudley Greve af W. Han blev selv Protektor og Hertug af Northumberland, men henrettedes 1553 efter Forsøget paa at sætte sin Svigerdatter Jane Grey paa Tronen. Hans Søn Ambrose fik Grevetitelen af Dronning Elisabeth, men døde 1589 uden Arvinger. 1618—1759 var derpaa Slægten Rich Grever af W., hvorpaa Francis Greville, Grev Brooke, af Slægten Greville, til hvilken Dronning Elisabeth havde givet Warwick Castle og en Del dertil hørende Gods, blev Greve af W. Grevetitelen er nu hos Francis Richard Guy Gréville, født 9. Febr. 1853. *J. L.*

Warwickit (Enceladit), Mineral, bestaar af et borholdigt Titanat af Magnesia og Jærn og findes som brune, rombiske Krystaller i kornet Kalk ved Edenville i New-York. *N. V. U.*

Wasaw, Wassau, Negerlandskab i den britiske Koloni Guldkysten paa Øvre-Guinea's Kyst, gennemskæres af Jærnbanen fra Kysten til Kumassi i Ashanti. *C. A.*

Wash, the [ðewå'š], en bred, tilsandet Havbugt paa den engelske Vesterhavskyst, 35 Km. lang og 24 Km. bred. Her udmunder Ouse, Witham o. a. Floder, der gennemstrømme det omliggende Marskland og have ydet deres Bidrag til Udfyldningen af Bugten, der, som Fund af Østersskaller, Hval- og Sælknogler udvise, tidligere har naaet betydelig længere ind i Landet,

helt ind til det nu 45 Km. fra Kysten liggende Peterborough. *M, Kr.*

Washburne [wå'šbə.n], Elihu Benjamin, nordamerikansk Politiker og Diplomat, født 25. Septbr. 1816 i Staten Maine, død 22. Oktbr. 1887. Han blev 1840 Sagfører i Galena i Staten Illinois og var 1853—69 Medlem af Unionens Repræsentanthus'; oprindelig Whig, siden ivrig Republikaner. Han hævdede streng Sparsommelighed og vilde ikke yde Statstilskud til Stillehavs-Jærnbanen; var 1867 Medlem af Udvalget om Sydstaternes »Reconstruction« og 1868 Formand for det Udvalg, som ledede Rigsretsanklagen imod Præsident Johnson. Under Borgerkrigen havde han været Grant's Raadgiver og blev 1869 af denne udnævnt til Statssekretær, men endnu s. A. Sendemand i Paris (indtil 1877); han forblev her under hele Belejringen 1870—71 og senere under Kommunens Oprør; udviste stor Dygtighed, bl. a. ved at skaffe 30,000 Tyskere uhindret Bortrejse, men kunde ikke afværge Ærkebisp Darboy's Mord. Hans >Recollections of an minister to France« (1869—77) udkom i 2 Bd. 1887. *E.E.*

Washburne [wå'šbə.n], **Mount**, Bjærg i U. S. A., ligger i den nordlige Del af Yellowstone-Nationalparken og hæver sig 3,458 M. o. H. Fra Bjærget, der i Syd, Øst og Nord omflydes af Yellowstone River's snævre Canon, har man en pragtfuld Udsigt over de naturskønne Omgivelser. *H. P. S.*

Washington [wå'ši$_{ŋ}$tn] er Navn paa over 200 Byer, Landsbyer og Distrikter i U. S. A., og alle ere de opkaldte efter George Washington. Foruden Landets Hovedstad W. (s. d.) i District of Columbia fremhæves 1) W. i Indiana, ligger 145 Km. S. S. V. f. Indianapolis paa Sletten ved White River og ved Krydsningspunktet for Banelinierne Indianapolis—Evansville og Vincennes—Cincinnati. (1900) 8,551 Indb. I Omegnen findes Kulminer, og Byen driver Handel med Kul samt Mølleindustri. — 2) W. i Ohio, ligger 55 Km. S. S. V. f. Columbus ved Point Creek og ved et vigtigt Jærnbanecentrum. (1900) 5,752 Indb. W. har flere Fabrikker og driver betydelig Handel. — 3) W. i Pennsylvania, ligger 280 Km. V. f. Harrisburg ved Banerne fra Pittsburg til Wheeling og Waynesburg. (1900) 7,663 Indb. I Omegnen findes Kulminer, og Byen driver Tilvirkning af Cigarer, Mel, Uldvarer, Vogne, Koste og Blyhvidt. W. er Sæde for *Washington and Jefferson College*, der er grundlagt 1865 ved Forening af to ældre Colleges. — 4) W. i North Carolina, ligger 144 Km. 0. S. 0. f. Raleigh ved Tar River's Udløb i Pamplico Sound. (1900) 4,842 Indb. W. har Bane til Jameswille og driver Fiskeri og Skibsbygning. — 5) W. i Georgia, ligger 155 Km. 0. f. Atlanta i en frugtbar Egn med stor Avl af Korn og Bomuld. (1900) 3,300 Indb. I Omegnen findes Mineralkilder. *H. P. S.*

Washington [wå'ši$_{ŋ}$tn], den nordvestligste Stat i U. S. A., grænser mod Syd til Oregon, mod Øst til Idaho, mod Nord til Dominion of Canada og mod Vest til det store Ocean. Arealet er 182,779 □ Km. *med* (1900) 2,069,042 Indb. eller 15 pr. □ Km. Nord-, Øst- og den østlige Del af Sydgrænsen ere rent konventionelle og i følge henholdsvis 149° n. Br., 117° v. L. og 46° n. Br. Den øvrige Del af Sydgrænsen dannes af Columbia River. Mod Nordvest skære San Juan-de-Fuca-Strædet og dets nordlige Fortsættelse Haro- og Georgia-Stræderne sig ind mellem Øen Vancouver og W., hvis herværende Kyst er overordentlig uregelmæssig, opløst i Øer, af hvilke den største er Kitsap, og indskaaren af lange, smalle Fjorde som Admiralty Inlet og Puget Sound. Derimod er W.'s egentlige Oceankyst fra Kap Flattery til Mundingen af Columbia River temmelig lige og har kun et Par større Indskæringer, Gray's Harbour og Shoalwater Bay. W. har en Længde fra Vest til Øst paa 380 Km. og en største Bredde af 375 Km. Ved Cascade Range, der under ca. 122° v. L. strækker sig gennem W. fra Syd til Nord, deles Staten i et større østligt og et mindre vestligt Parti. Geografisk talt maa der i W. sondres mellem 3 forskellige Omraader, nemlig Kystlandet, Bjærgomraadet samt Plateaulandet i det *indre*. Kystlandet, der er 80—175 Km. bredt, er et lavt Bjærgland, der er at betragte som en nordlig Fortsættelse af Coast Range, og som mod Nord ender i Mount Olympus (2,480 M.) og Cap Flattery. Denne Region er endnu for en stor Del dækket af Urskove. Fra Puget Sound fortsætter sig dog Syd paa et Bælte af Lavland, der er bygget op af alluviale Dannelser og særdeles frugtbart og allerede veldyrket. Puget Sound har tidligere fortsat sig herned over til Willamette-Dalen i Oregon. W.'s centrale Region eller Cascade Range er et mægtigt Bjærgland med Toppe som Mt. Rainier eller Tacoma (4,402 M.), Mt. Aiks (2,324 M.) og Mt. Baker (3,218 M.). Eruptiver som Andesit og Basalt spille en stor Rolle, og Mt. Baker er en endnu virksom Vulkan, der siden 1843, da det først kendte indtraf, har haft flere Udbrud. Med Undtagelse af de nordlige Egne, der opfyldes af Udløbere fra Cascade Range, er hele den øvrige østlige Del af W. et udpræget Plateauland (Great Plain of the Columbia R.), der dels er bygget op af Lavastrømme, dels af gamle Søaflejringer. Denne Højslette, der dels omflydes, dels gennemskæres af Columbia R. og dens Tilløb Snake River, har en steppe- eller ørkenagtig Karakter; men den kunstige Vanding, som man har begyndt at indføre, gør Jordbunden overordentlig frugtbar. Statens Hovedflod er Columbia River, der herfra foruden Snake River yderligere optager Clark's Fork eller Pend d'Oreille River, Colville River, Spokane River og Touchet River i venstre Bred samt Okinakane River, Nenatchee River, Yakima River, Klikitat River og Cowlitz River i højre. Statens øvrige Vandløb ere dels korte Kystfloder til Puget Sound, dels Steppefloder som Crab Creek, der udmunder i Saltsøen Moses Lake (204 M. o. H.) i et mindre afløbsløst Gebet paa Højsletten. I klimatisk Henseende deles W. af Bjærgene i to meget forskellige Omraader, af hvilke det vestlige er øagtigt og fugtigt, det østlige kontinentalt og tørt. De fremherskende Vinde i Kystomraadet ere om Vinteren sydøstlige, medens de om Sommeren samt i Højslettegebetet som oftest ere vestlige. I Tacoma i Lavlandet ved Puget Sound er Middeltemperaturen for hele Aaret 10,4°, for Foraaret 9,5°, for Sommeren 17,4°, for Efteraaret 11° og

tor Vinteren $3,9^0$, medens de for den varmeste og koldeste Maaned eller henholdsvis Juli og Januar ere $18,9^0$ og $3,4^0$. I Walla Walla paa Højsletten ere de tilsvarende Temperaturer for Aaret og Aarstiderne $11,7^0$, $11,1^0$, $22,8^0$, $11,2^0$ og $1,8^0$; sammesteds er den aarlige Nedbør 46 Cm., og kunstig Vanding er her nødvendig for Planteavlen. I Statens nordøstlige Egne samt i Bjærgdalene i de centrale Egne er Klimaet endnu koldere, men Nedbøren er stor nok til, at der kan drives Kornavl. I Kystlandet er Fugtigheden betydelig. Den aarlige Nedbør er i Tacoma 136 Cm., hvoraf 57,5 Cm. falde om Vinteren, 28,5 om Foraaret, 10 Cm. om Sommeren og 40 Cm. om Efteraaret. Skovene i W.'s mod Oceanet vendte Side ere af stor økonomisk Betydning og bestaa af Douglasfyrren, hvis kæmpemæssige Stammer levere Landets kostbareste Træsort, den sorte Fyr (*Abies nigra*), et Par Cederarter og Lærk. I Bunden af Dalene og i de lavere Egne fremherske desuden Æl, Ahorn, Ask, Eg, Poppel og Pil. Skovene paa Østsiden af Søalperne samt i Statens nordøstlige Egne ere af mindre Værdi end de vestligere Fyrreskove, selv om de ogsaa sammensættes af Fyrre- og Lærkearter. I Bjærgskovene forekommer endnu hele den oprindelige Dyreverden af Hjorte, Bjærgfaar og Bjærggeder, Ræv, Ulv, Bjørn og af og til Jaguar. Vandløbene ere overordentlig fiskerige, og Laksefiskerierne ved Puget Sound, Gray's Harbour og Shoalwater Bay ere en stor Indtægtskilde. De vare fra April til August og sysselsætte en Masse Mennesker.

Befolkningen er i stærk Vækst, og større og større Arealer tages under Kultur. 1860 havde W. kun 11,594 Indb., 1870 23,955, 1880 75,116 og 1890 349,390. 1900 bestod Befolkningen i W. af 304,178 Mænd og 213,925 Kvinder. Af den samlede Befolkning vare 2,514 Negre, 3,629 Kinesere og 4,617 Japanere, hvortil kom 10,038 Indianere, af hvilke $^3/_4$ levede i Reservationerne. De vigtigste af disse ere Colville- og Spokane-Reservationerne mod Nordøst, Yakima mod Syd, Makah ved Cap Flattery og Quinault N. f. Gray's Harbour samt flere mindre paa Bredderne af Admiralty Inlet. Født uden for U. S. A. vare af W.'s Indbyggere (1900) i alt 111,364, og heraf stammede 20,300 fra Canada, 23,000 fra England og Irland, 16,700 fra Tyskland, 1,000 fra Frankrig, 2,JOO fra Italien, 2,450 fra Rusland, 500 fra Polen, 2,700 fra Finland, 12,700 fra Sverige, 9,900 fra Norge og 3,600 fra Danmark. Agerbruget er i stærk Fremgang; men det kræver Øst for Søalperne kunstig Vanding, og over 150,000 Hekt. kunne allerede overrisles. Den vigtigste Kornsort er Hvede, og derefter følge Havre og Byg samt Hør og Humle. Kvægavlen er betydelig, da der findes store naturlige Græsgange. Og Kvægbestanden udgør ca. $^1/_4$ Mill. Heste, 550,000 Stkr. Hornkvæg, 850,000 Faar og $^1/_4$ Mill. Svin. Der udføres baade Smør og Ost. Saavel i de ferske Vande som i Havet drives et stort Fiskeri, og der udføres en Masse Laks, Sild og Torsk, foruden at der tilvirkes Konserves. Den vigtigste Næringsvej er dog endnu Skovbruget og det dermed forbundne Savskæren. De vigtigste Tømmerudførselsbyer ere Tacoma og Seattle. Allerede 1852 fandt man Kul i W., og der brydes nu aarlig ca. 2 Mill. Tons Kul samt en Del Guld og Sølv foruden forskellige Slags Bygningssten. Fabriksvirksomheden er endnu ringe, og et større Antal Fabrikker findes kun i Tacoma og Seattle. Handelen har taget et stort Opsving, efter at Nordpacificbanen har sat W. i Forbindelse med Fastlandets Indre. Desuden har W. flere vigtige Banelinier dels til de sydlige og østlige Nabostater, dels til Byen Vancouver i Dominion of Canada. Staten har flere gode Havne, af hvilke Tacoma, Seattle, Port Townsend og Shannons ere de vigtigste. W., hvis Hovedstad er Olympia, deles i 34 Counties. Egnen om Mount Rainier er udlagt som Nationalpark og fredes.

Historie. Indtil 1853 udgjorde W. en Del af Oregon; men ved Kongresakt af 2. Maj d. A. blev W. Territorium med en meget større Udstrækning end nutildags. Sine endelige Grænser fik W. 1863, og 1889 optoges det som Stat i Unionen. 1887 fik Kvinderne Valgret til W.'s lovgivende Forsamling. (Litt.: H. H. Bancroft, *History of W.* [San Francisco 1890]). *E. P. S.*

Washington [wå'šiŋtn], W. City, Hovedstad i U. S. A., ligger i Forbundsdistriktet Columbia (District of Columbia), 345 Km. S. V. f. New York og 200 Km. S. V. f. Philadelphia paa venstre Bred af Potomac River og paa højre Bred af Anacostia River. (1900) 218,196 Indb., medens hele District of Columbia s. A. havde 278,718 Indb. paa 179 □ Km. W. blev anlagt i 1791 efter en storartet Plan, der omfatter lidt over 26 □ Km., og den fik Navn efter den daværende Præsident George Washington (s. d.). Endnu mangler der dog noget i, at hele denne Plan er realiseret. Gaderne ere alle snorlige og deles i Streets og Avenues. De førstnævnte skære hinanden under rette Vinkler, og de, der forløbe fra Øst til Vest, ere betegnede med Bogstaver, medens de, der gaa fra Nord til Syd, benævnes med Tal. Yderligere er Byen delt i 4 Kvarterer, der benævnes efter Verdenshjørnerne N. V., N. 0., S. V. og S. 0. og føjes til Gadenummeret, f. Eks. L. Street N. W., L. Street N. 0., L. Street S. 0. og L. Street S. W., der alle gaa fra Vest til Øst. Gadernes Nummerering udgaar nemlig fra Midten af Byen eller fra den Firkant, der optages af Kapitolet og fortsættes til alle 4 Verdenshjørner. The Avenues, der ere 36—49 M. brede, medens the Streets kun ere 21—33 M., ere lutter Diagonalgader med Retninger fra Nordvest til Sydøst og fra Nordøst til Sydvest. De have Navn efter Staterne i U. S. A., og de fleste udstraale fra Kapitolet, eller fra det Hvide Hus. Hvor de i øvrigt skære hinanden, er anlagt Parker eller Anlæg som Garfield Park, Lincoln Square, Stanton Green Sq., Mt. Vernon Sq., W. Circle og Dupont Circle. Gaderne ere udmærket brolagte eller asfalterede og til Dels beplantede med Træer. Byens Centrum skulde det paa en Forhøjning i Terrainet liggende Regeringspalads eller Kapitol være; men Byen har efterhaanden udvidet sig noget ensidig i nordvestlig Retning. Paa Grund af de nyere Kvarterers lave og Kapitolets høje Beliggenhed er dette dog stadig dominerende, selv om de nyere Kvarterer ere betydelig rigere og bedre bebyggede end de gamle. De offentlige Bygninger ere alle rige og kostbare; men kun de, der ere opførte i antik Stil, have egentlig arkitektonisk Værdi. Det pragtfuldeste af dem alle

er Kapitolet, der er opført paa Ruinerne af det gamle Kapitol, som Englænderne brændte af 1814. Det er af Sandsten og hvidt Marmor, dækker et Areal af 15,060 □ M. med en Længde af 229 M. og en Bredde af 98 M. og har kostet 60 Mill. Kr. Over Midterbygningen hæver sig den 1862 fuldendte Kuppel, der krones med en Statue af Frihedsgudinden, hvis Isse ligger 93,5 M. over Bygningens Grundflade. Midt i Bygningen findes en Rotunde med en Diameter paa 28,6 M. og med 8 Malerier fra den amerikanske Historie. Ved Siden af denne findes *National Hall of Statuary* med Statuer af berømte Amerikanere, og i i begge Fløjene findes Forsamlingssalene for Senatet og Repræsentanternes Hus. Desuden rummer Bygningen Lokaler for U. S. A.'s Højesteret (*Supreme Court*) samt for en Del af Kongresbiblioteket. Omtrent 2 Km. N. V. f. Kapitolet og forbunden dermed ved Byens Hovedfærdselsaare Pennsylvania Avenue ligger Præsidentens Embedsbolig *Executive Mansion* eller, som den

Det hvide Hus.

sædvanlig kaldes, det »Hvide Hus« (*White House*). Det er en ret fordringsløs Bygning af Kvadersten og med en ionisk Portikus. Foran Kapitolet staar George Washington's Rytterstatue, medens General Jackson's staar paa Lafayette Square ved det Hvide Hus. Omkring Pennsylvania Avenue ligge de fleste Regeringsbygninger, af hvilke yderligere nævnes Skatkammeret (*Treasury*), der er en Pragtbygning i græsk Stil, den 1871 fuldendte mægtige Granitbygning, der rummer Udenrigs-, Krigs- og Marineministerierne, Patentkontorets Bygning, der er opført af Sandsten, og som tillige er Sæde for Indenrigsministeriet, Statstrykkeriet, Landbrugsdepartementets Bygning, der ogsaa huser et Landbrugsmuseum, samt *United States Court House*, der tillige er Byens Raadhus. Omtrent 2 Km. fra Kapitolet ved Potomac's Optagelse af Eastern Branch, hvilken sidste begrænser Byen Sydøst, ligger Arsenalet med Museum, og længere op ad Eastern Branch ligge U. S. A.'s Skibsværfter (*Navy Yard*), der med deres Kanonstøberier, Kaserner og Museum dække et meget betydeligt Areal. Til Ære for George Washington paabegyndtes 1848 et kolossalt Mindesmærke i Form af en 169 M. høj Obelisk; den fuldendtes 1885 og staar i Mall-Parken lige V. f. Kapitolet og lige S. f. det Hvide Hus. Foruden de allerede nævnte har W. desuden Mindesmærker for flere fortjente Mænd, af hvilke nævnes Marshall, Garfield, Bartholdi, Lafayette og Lincoln. Af fremragende Bygningsværker, der ikke tihøre Staten, fremhæves blandt Byens 135 Kirker den katolske St.-Aloysius-Katedral, den episkopale Ascension-Kirke samt Metodisternes Metropolitan-Kirke. Desuden nævnes Frimurer- og Odd Fellows-Bygningerne, Lincoln-Hallen, den store Opera, Nationalteateret samt flere store Hoteller. Af videnskabelige Institutioner fremhæves Smithsonian Institution (s. d.), hvis kolossale normanniske Bygning ligger midt i den store Park (Mall) mellem den botaniske Have og Washington-Monumentet, endvidere George-Washington-Universitetet, der tidligere kaldtes *Columbian University*, og som 1905 havde 160 Lærere og 1,580 studerende, det 1889 stiftede *Catholic University of America* med 30 Lærere og 200 studerende, *Georgetown University*, der stiftedes 1788 som College og 1815 blev Universitet, og som 1906 havde 124 Lærere og 587 studerende, *Howard University*, der stiltedes 1867 for farvede, Corcoran-Galeriet med Malerier og Bronzer, Nationalmuseet, det astronomiske Observatorium og Marineobservatoriet, der grundlagdes henholdsvis 1846 og 1845, samt *Carnegie Institution of W.*, der med en Grundkapital af 10 Mill. Doll. stiftedes 1902 til Befordring af videnskabelige Undersøgelser. Endvidere er W. Sæde for U. S. A.'s geologiske Undersøgelse, der paabegyndtes 1879, U. S. A.'s geodætiske og Kystundersøgelser samt for flere videnskabelige Selskaber, og Byen har en Række store Biblioteker, af hvilke fremhæves det 1789 grundlagte *Riggs Memorial Library*, der 1906 havde 86,350 Bind, samt Kongres-Biblioteket, der er stiftet 1800 og delvis ødelagt ved Brand 1814 og 1851, og som 1905 havde 1,344,600 Bind. Biblioteket, der er det største i Amerika, rummedes indtil 1897 i Kapitolet, hvor en Afdeling (*Law Library*) endnu findes, men har nu sin egen Bygning. Af humane Institutioner i W. fremhæves Marinehospitalet, W.-Asylet, Columbia-Instituttet for døvstumme samt Invalidehjemmet (*Soldiers' home*).

Befolkningen i W. er overordentlig blandet. Den stammer fra alle Egne af U. S. A., og fremmede Nationaliteter mangle heller ikke. Saaledes fandtes 1900 i W. 1,000 Canadiere, 9,150 Englændere og Irlændere, 5,850 Tyskere, 400 Franskmænd, 1,000 Italienere og lige saa mange Russere, 234 Svenskere, 101 Nordmænd og 88 Danskere. Desuden fandtes 86,702 Negre og Mulatter, hvoriblandt 48,354 Kvinder, samt nogle Hundrede Kinesere. Et meget betydeligt Element af Befolkningen er Embedsmænd og Politikere, og Byen afhænger saa godt som udelukkende af sin Egenskab som Hovedstad og Administrationsby. Nationalkongressens aarlige Samling hidfører en stor Mængde fremmede fra hele Unionen, og det bliver mere og mere almindeligt, at rige Amerikanere slaa sig ned i W. Tillige er W. efterhaanden bleven et af Centrerne for U. S. A.'s Aandsliv saavel i videnskabelig som i litterær Retning. Industri og Handel spille derimod ingen Rolle i Byen, skønt Skibe paa indtil 4 M.'s Dybgaaende kunne gaa op ad Potomac River. Kun den vestlige Forstad Georgetown (s. d.) har en betydelig Mølleindustri. Som U. S. A.'s Hovedstad er W. Sæde

for Præsident, Nationalkongres og Højesteret samt for Centraladministrationens Organer og Embedsmænd. Selve Byens Styrelse beror siden 1874 i Hænderne paa 3 af Præsident og Senat udnævnte Embedsmænd, under hvem alle Administrationens Grene fra Politiet til Skolevæsenet sortere. Lovgivende Myndighed for W. og District of Columbia har Nationalkongressen, idet Borgerne i dette Distrikt ere uden Stemmeret. Da Regeringen ejer omtrent Halvdelen af alle Grunde og Bygninger i W., er det ved Kongresakt bestemt, at den betaler Halvdelen af Byens aarlige Udgifter.

Historie. Det Sted, hvor Unionens Hovedstad skulde ligge, blev 1790 udvalgt af George Washington, og Staterne Maryland og Virginia afstode til Centralregeringen et Areal paa 259 □ Km., hvoraf den virginske Del dog senere atter blev given tilbage. 1790 var Georgetown allerede en betydelig By, medens Landet 0. f. den, hvor W. nu ligger, var Skov og Sump. Planen til Byanlægget skyldes en Franskmand Major L'Enfant, medens den praktiske Gennemførelse paahvilede Andrew Ellicott. Først i Aaret 1800 flyttedes Regeringen fra Philadelphia til W., der dog endnu knapt eksisterede andre Steder end paa Papiret. Dog dette Skridt var kun Resultatet af en lang Række Kampe mellem Forkæmperne for flere andre Byer, der stræbte efter Æren at blive Hovedstad. Selv efter 1800 gjorde man Forsøg paa at flytte denne et andet Sted hen, og i Særdeleshed bleve disse Forsøg fornyede 1814, da W. blev besat af Englænderne, der brændte Kapitolet og de andre offentlige Bygninger. 1830 skildres W. endnu som en stor Landsby i en udtørret Sump, og indtil 1871 vare dens Gader og Parker i den ynkeligste Forfatning; men i sidstnævnte Aar fratog Kongressen saavel W. som Georgetown deres Bystyre og tog hele Forbundsdistriktets Administration i sin Haand. I Løbet af faa Aar havde Byen faaet et helt andet og mere hovedstadsmæssigt Præg. Det var i det tidligere Fords Teater, der nu er medicinsk Museum, at Præsident Lincoln myrdedes 1865. W. havde i 1800 3,310 Indb., 1820 13,245, 1840 23,365, 1860 61,120, 1870 109,200, 1880 147,305 og 1890 188,930. (Litt.: Todd, *Story of W.* [New York 1889]; Porter, *Administration of the city of W.* [W. 1885]). *H. P. S.*

Washington]wå'ši$_{\eta}$tn], George, Nordamerika's første Præsident 1789—97, født 22. Febr. 1732 i Staten Virginia, død 14. Decbr. 1799. Han var Søn af en rig Planter og Ætling af en engelsk Slægt, der regnede sin Byrd tilbage til 12. Aarh., og som 1657 forlod Moderlandet for sin Kongetroskabs Skyld. 1749 blev han Landmaaler og arbejdede i denne Stilling V. f. Alleghany-Bjærgene, hvorved han vandt fortroligt Kendskab til Naturforholdene og til Livet blandt Indianerne. 1751 blev han Officer i Militsen og viste 1753 paa et Spejdertog til de franske Nybygder saa stor Kløgt, at hans Landsmænd satte de største Forhaabninger til ham. Disse skuffedes heller ikke i den følgende Grænsekrig 1754—58; han var 1755 den ulykkelige General Braddock's Adjutant og førte efter Nederlaget Resterne af hans Tropper tilbage, og 1758 indtog han det meget omstridte Fort Duquesne (det senere Pittsburg). Jan. 1759 ægtede han en rig Enke, Martha Curtis (1732—1802), bosatte sig paa Mount Vernon og drev et stort Landbrug samt blev Medlem af Virginia's lovgivende Forsamling. Allerede 1769 hørte han til Oppositionen, billigede Tanken om at afholde sig fra alt Forbrug af engelske Varer og var paa det rene med, at Nordamerika maatte være rede til at værge sin gode Ret. Aug. 1774 valgtes han til Generalkongressen i Philadelphia, og 14. Juni 1775 blev han efter John Adams'es Forslag valgt til Overgeneral i Frihedskampen. Som saadan havde han at kæmpe med de største Vanskeligheder, især for at tilvejebringe Mandstugt og Sammenhold i disse Militstropper, der delte sig efter Kolonier og stundom gik hjem aldeles paa egen Haand. Ogsaa indtraf tit Pengemangel og alskens Savn, som fremkaldte baade Rømninger og Mytterier, for ikke at tale om de Oprørsplaner og forræderske Forsøg, som udtænktes af de engelsksindede >Loyalisterc. W. udfoldede under disse Forhold et stort organisatorisk Talent og forstod at indgyde sine Soldater krigersk Sans og Kærlighed til Kampen, ligesom han selv var et lysende Forbillede for dem i Udholdenhed og Selvfornægtelse. Men han var nødt til at gaa forsvarsvis til Værks, medmindre der viste sig Lejlighed til at overrumple Fjenderne, og ved dette »Nøler-System« blev han ligesom Romeren Fabius i Oldtiden sit Lands Frelser. I Marts 1776 fortrængte han Engelskmændene fra Boston, men maatte efter en Række uheldige Træfninger i Efteraaret trække sig tilbage til New-York og hinsides Delaware-Floden med kun 2,000 Mand. 25. Decbr. (Juledag) gik han dog pludselig over Floden gennem Drivisen og vandt i Jan. 1777 vigtige Fordele ved Trenton og Princetown, hvorved New Jersey toges tilbage. I Septbr. og Oktbr. 1777 led han derimod tvende Nederlag ved Brandywine og Germantown, hvorved Philadelphia gik tabt, og han maatte tilbringe Vinteren i en Lejr nogle Mil fra denne By, men fik samtidig Hæren vel organiseret til Dels ved Tyskeren Steuben's Hjælp. Hans Troppebevægelser ved Delaware-Floden havde særlig vundet Frederik II's Ros; han fik Kongens Billede tilsendt med Paaskriften »Fra Europa's ældste General til Verdens største<. Juni 1779 nødtes den engelske General Clinton til at rømme Philadelphia og reddedes kun fra et fuldstændigt Nederlag ved en Fejl af en nordamerikansk Underanfører. I de to næste Aar førtes Krigen mest i de sydlige Kolonier; men da Clinton herfra vendte tilbage til New York, lykkedes det W. at holde ham i Skak her, indtil han i Oktbr. 1781 ved hurtige Marcher kunde overrumple General Cornwallis i Yorktown og tvinge ham til Overgivelse. Hermed var Krigen i Virkeligheden forbi, idet den engelske Regering nu indsaa Umuligheden af at kunne kue Nordamerikanerne.

Endnu før Freden blev sluttet, maatte W. afvise en Plan, der var opstaaet mellem hans egne Officerer om at ophøje ham til Konge, og i Novbr. 1783 tog han Afsked fra Tropperne, gennemførte selv Hærens Opløsning og nedlagde 23. Decbr. sin Feltherremyndighed. Forinden havde han holdt et Sejrsindtog i New York, den By, som de engelske Tropper sidst forlode. Efter

i nogle Aar at have levet stille paa sit Gods valgtes han 25. Maj 1787 enstemmig til Formand i den Forsamling, som skulde udarbejde Unionens ny Forfatning, og i Febr. 1789 valgtes han ligeledes enstemmig af 10 Stater til Præsident for den saaledes grundlagte Union. Og ligesom han som Feltherre havde sikret Landets Uafhængighed, blev han i Freden Grundlæggeren af dets republikanske Statsordning. Selv havde han i den grundlovgivende Forsamling hørt til Føderalisterne, som vilde styrke Unionen, Enheden, paa de enkelte Staters Bekostning, men som Præsident tog han til sine Raadgivere Mænd af begge de to store Partier; personlig holdt han dog paa en vis ydre Pomp og Fornemhed i sin Optræden. 1792 blev han genvalgt, og han viste da den Selvstændighed over for Folkets Stemning, at han ikke alene holdt Nordamerika neutralt under Krigen mellem Frankrig og England, men endog 1795 sluttede en Handels- og Venskabspagt med det gamle Moderland. 1796 afslog han med Bestemthed Tanken om nyt Genvalg for ikke at give et for Republikkens Fremtid farligt Præcedens og trak sig Marts 1797 tilbage til Privatlivet. Derimod modtog han næste Aar Udnævnelsen til Overgeneral, da Frankrig's Overmod truede med at fremkalde en Krig med den gamle Forbundsfælle. Da han døde, fik han det Lov af R. H. Lee, at han var »først i Krig, først i Fred og først i sine Landsmænds Hjerter«. Ved sit Testamente paabød han sine egne Slavers Frigivelse, ligesom han i det hele havde ønsket gradvis Afskaffelse af Slaveriet. Tidligere havde han givet en stor Del af den Gave, som hans Hjemstat havde tilstaaet ham efter Krigen, til et Kollegium og til det senere Universitet i Staden W. Han havde ingen Børn, og Mount Vernon kom siden ved Arv i R. Lee's Eje (Sydstaternes Hærfører i Borgerkrigen 1861—65), men blev senere sikret som Nationalejendom. Baade Unionens Hovedstad og Staten W. samt over 200 Byer rundt om i hele Landet ere opkaldte efter ham. Ligeledes ere talrige Mindesmærker rejste for ham, saaledes Houdon's Marmorstatue paa Kapitolet i Richmond og Greenough's i Kapitolet's Park i Washington, Rytterstatuer i Richmond, Boston, New York og Philadelphia, og en Marmorobelisk (169 M.) i Washington foran det hvide Hus, opbygget 1848—84. W.'s Breve, Budskaber o. s. v. samledes 1834—38 af J. Sparks i »Life and Writings of G. W.« i 12 Bd. samt paa ny 1888—94 af Ford i 14 Bd. (Litt.: Marshall, *Life of G. W.* [5 Bd., Philadelphia 1804—05]; W. Irving, *Life of W.* [5 Bd., New York 1855—59]; Corn. de Witt, *Histoire de W. et de la foniation de la république des États Unis* [Paris 1859]; Lodge, *Life of W.* [2 Bd., Boston 1889] o. fl. a.). *E. E.*

Washingtonia se Pritchardia og Sequoia.

Washingtonit, et Mineral fra Connecticut, er en Varietet at Titanjærn. *N. V. U.*

Washita [wåšiˈtå!], Ouachita, Flod i U. S. A., udspringer i den vestlige Del af Staten Arkansas, løber i sydøstlig Retning og træder ind i Louisiana, som den gennemstrømmer med sydlig Retning, indtil den udmunder i venstre Bred af Mississippi's Biflod Red River. I Arkansas optager W. Fourche Caddo og Little Missouri fra Vest og Saline R. fra Øst. I Louisiana optages fra Vest Bayou Lutre og Bayou d'Orbonne og fra Øst Bartholomew R., og Floden kaldes paa Resten af sit Løb Black River. W., der er 800 Km. lang, er sejlbar indtil Camden i Arkansas. *H. P. S.*

Washoe City [wå'šo.usi'ti], Bjærgværksby i U. S. A., Stat Nevada, ligger 22 Km. S. f. Reno. (1900) 1,600 Indb. W. C. ligger i Distriktet Washoe, der er rigt paa Guld, Sølv, Kobber og Jærn, og driver selv en Del Minedrift. *H. P. S.*

Wasielewski, Joseph von, tysk Musikforfatter, (1822—96), var Elev af Leipzig-Konservatoriet straks efter dets Oprettelse og Violinist i Gewandhaus-Orkesteret, fulgte 1850 Schumann til Düsseldorf og slog sig senere ned i Dresden. Han opgav efterhaanden den praktiske Musikudøvelse for at udfolde en ret livlig Skribentvirksomhed; bekendtest blev W.'s »Robert Schumann's Biografi« (1858, senere flere nye Oplag), »Die Violin und ihre Meister« (1869, 3 Oplag), »Geschichte der Instrumentalmusik im 16. Jahrhundert« og en Beethoven-Biografi (i 2 Bd. 1888). Fra 1884 levede W. — som Konservatorielærer — i Sonderhausen; 1897 udkom hans Livserindringer »Aus siebzig Jahren«. *W. B.*

Wasmann, Rudolf Friedrich, tysk Maler, født 1805 i Hamburg, død 1866 i Meran. W., der studerede i Dresden og Miinchen og senere i Rom, hvor han stod Overbeck og hans kunstneriske Retning nær, er en ejendommelig Kunstnerpersonlighed, som først i den senere Tid er dragen frem af Forglemmelsen. Han hører delvis til den lilleGruppe af hyggelige Hamburg-Malere fra Begyndelsen af 19. Aarh., hvis Styrke var Intimiteten og den naive og ukunstlede Fordybelse i Emnet (i Portrætter, Landskaber eta), og som først ved Museumsdirektør Lichtwarck's Undersøgelser og Skrifter er kommen til sin Ret. W. maatte dog paa Grund af sit Helbred hovedsagelig leve uden for denne Kreds, tilbagetrukken og ene i Sydtirol. De Arbejder af ham, der saas paa den tyske Centennarudstilling i 1906, aabnede Almenhedens Øjne for hans Kunstnerværd. W. tegnede og malede Portrætter (interessante Hoveder, tegnede med Blyant), Landskaber (»Dal i Tirol«) m. v. I Hamburg's Kunsthalle ses »Optrækkende Uvejr«. B. Grönvold udgav hans Selvbiografi (»F. W., Ein deutsches Kunstlerleben« [Miinchen 1896]). *A. Hk.*

Wasmes [va!m], By i den belgiske Provins Hennegau, ved Jærnbanen Mons—Quiévrain, har et betydeligt Stenkulsbrud, Staaltraadsfletteri og (1895) 13,774 Indb. *M. Kr.*

Wasmuth, Georg Henrik Ulrik, Kirurg i Norge, født i Mecklenburg ca. 1724, død 8. Juli 1800 i Lyngen i Norge. W. tog kirurgisk Eksamen i Kjøbenhavn 1748, var derefter Stadskirurg i Throndhjem til 1763, da han flyttede til Ørkedalen og praktiserede der til 1771. For et Overfald dømtes han 1771 til 2 Aars Fæstningsarrest paa Munkholmen, men benaadedes allerede 1772 og boede senere som Regel i Lyngen, hvor han ogsaa praktiserede. W. indførte Koppeinokulationen i Norge 1755 og indpodede et stort Antal Børn. Han er den første, i Norge fast bosatte Kirurg, som vides at have udført Stær-

operationer; han synes ogsaa at have brugt Elektricitet som Kurmiddel. *Johan Scharffenberg.*

Wasserland, Landskab i Kongeriget Nederlandene, danner i Forening med det gamle Vestfriesland en Del af Kennemerland og det østligere højere liggende Gooiland, Provinsen Nordholland. *Joh. F.*

Wassulu, Samory's (s. d.) Rige i det vestlige Sudan.

Watelet [vatlæ'], Louis Étienne, fransk Maler og Litograf, født 1782 i Paris, død 1866 smst. W. begyndte som Landskabsmaler i den herskende Stil, han malede historiske Landskaber med den gængse Staffage; snart gik han dog over til at portrættere Naturen og malede en Mængde dygtige, delvis naturalistiske Landskaber, fra Italien efter Rejsen dertil 1822, da hans kunstneriske Gennembrud skete (»Nemi-Søen« [1822]), og fra talrige Egne af hans Fædreland. W.'s kunsthistoriske Betydning ligger i hans Brud med den Valenciennes'ske Retning (se Valenciennes og Vedutmaleri) og hans Visen Vej hen imod den franske romantiske Landskabsmaleri. Malerier af W. rundt om i franske Museer. Han litograferede selv mange af sine Værker. *A. Hk.*

Waterbury [wå!tᵊbərⁱ], By i U. S. A., Stat Connecticut, ligger 38 Km. S. V. f. Hartford ved Naugatuck River cg ved Knudepunktet for flere Baner. (1900) 45,859 Indb. W., der er anlagt 1667 og oprindelig hed Mattatuck, er malerisk beliggende paa et Plateau, der omgives af skovklædte Bakker, og er en udpræget Fabriksby. Dens Hovedtilvirkning er af Messingvarer, men den er mest kendt for sine billige Ure, der finde Afsætning over den hele Jord. *H. P. S.*

Water-closet [wå!tᵊklo!uzᵉt], den engelske Betegnelse for Vandkloset (se Kloset, S. 643), benyttes ret hyppig i Danmark ud fra en ejendommelig Blufærdighedsfølelse i Stedet for den — i alt Fald mere — danske Betegnelse for Tingen. Endnu almindeligere er dog Benyttelsen af den forkortede Betegnelse > W. C.«. *Fr. V. M.*

Waterford [wå!tᵊfə.d], Shire i det sydlige Irland, grænser til Atlanterhavet og Shirene Cork, Tipperary, Kilkenny og Wexford og omfatter 1,864 □ Km. med (1901) 87,187 Indb. (mod 98,251 Indb. 1891 og 196,579 Indb. 1841). Det er et bjærgfuldt Land, der i Comeragh-Bjærgene naar en Højde af 753 M. og i Knockmealdown-Bjærgene 795 M. Nordgrænsen dannes af Floden Suir, der udmunder i Waterfordhaven (eller W. Harbour), der er en langstrakt Fjord, som fra Atlanterhavet skærer sig op mod Nord til New Ross, hvor den modtager de to Floder Nore og Barrow. Ogsaa Blackwater i den vestlige Del af Shiret udmunder i en lignende Fjord, Youghal. W. har frugtbare Dale, men kun 17 p. Ct. af Arealet ere under Dyrkning; 45 p. Ct. ere Græsgange, og 4,5 p. Ct. ere skovklædte. Kvægholdet udgjorde 1890 15,000 Heste, 100,000 Stkr. Hornkvæg, 70,000 Faar og 50,000 Svin, altsaa en forholdsvis stor Kreaturbesætning. Landets Næringsveje lide under den store Udvandring og Befolkningens Aftagen. Der udvindes noget Kobber samt Skifer og Marmor; men Bly- og Jærnlejerne udnyttes ikke, og Industrien er ubetydelig. Hovedstaden er Waterford (s. d.). *M. Kr.*

Waterford [wå!tᵊfə.d], By i det sydlige Irland, Hovedstad i W. Shire, ved Suir, er Sædet for en katolsk og en protestantisk Biskop, har et College, en Latinskole, Skibsværft, Saltværker, Bryggerier og Whiskybrænderier, livlig Handel med Smør, Flæsk og Tømmer og (1901) 26,769 Indb. Havnen er tilgængelig gennem Waterfordhaven og Suir for Skibe paa indtil 800 Tons og Hjemsted for 40 Skibe paa 5,400 Tons og 180 Fiskerbaade (1895). Havnen besøgtes 1895 af 2,035 Skibe, næsten udelukkende i Kystfart, paa 540,000 Tons. I hver Uge afgaar 16 Dampskibe til England. Derimod er Handelsomsætningen med Udlandet lidet betydelig; 1895 var der en Indførsel fra Udlandet paa 7,3 Mill. Kr. og en Udførsel paa 1,9 Mill. Kr. Ved Havnen i W. ses et gammelt Taarn, hvis Opførelse tilskrives Danskerne. Disse havde under Vikingetiden bemægtiget sig W.; men Strongbow tvang dem 1171 til at opgive Byen. *M. Kr.*

Waterhouse [wå!tᵊha.us], Alfred, engelsk Arkitekt, er født Liverpool 19. Juli 1830; studerede i Manchester 1848—53, hvorefter han foretog en længere Rejse til Italien; efter sin Hjemkomst vandt han et anset Navn ved sine præmierede Tegninger til Domhuset i Manchester 1859. Blandt hans øvrige Bygninger kunne fremhæves Balliol-Kollegiet i Oxford samt Cajus- og Pembroke-Kollegiet i Cambridge, det nye Raadhus i Manchester og først og fremmest det naturhistoriske Museum i South Kensington i London. Desuden har han bygget en Del store Herresæder rundt omkring i England; han er som Arkitekt en af de betydeligste Repræsentanter for Gotikken og er hædret med at være Vicepræsident i *Royal Institute of British Architects.* *E. S.*

WaterlO [va'terlo] (Waterloo), Anthonis, hollandsk Maler og Raderer, født i Lille 1609 (1610), død efter 1676, var 1640 i Amsterdam, i hvilken By og i Leeuwarden hans Virksomhed falder. Af hans faa Landskabsmalerier, i hvilke Jan Weenix malede Figurstaffage, findes bl. a. Prøver i Saml. i Amsterdam og München. Bedre kendt er W. som Raderer, men han har utvivlsomt paa dette Omraade tidligere været meget overvurderet. Hans Raderinger ere i Reglen ret tørre og nøgterne og virke kun helt godt i de tidligste Ætstryk. Til hans bedste Blade regnes: Værtshuset ved Linden, den store Mølle og en Række Landskaber med bibelsk Staffage. I alt anføres 136 Stik fra hans Haand. *A. R.*

Waterloo [va'terlo.], Landsby ca. 15 Km. S. 0. f. Bruxelles ved Vejen til Charleroi, bekendt ved Slaget 18. Juni 1815, i hvilket Napoleon fuldstændig besejredes af Englænderne og Preusserne henholdsvis under Wellington og Blücher. Slaget benævnes af Franskmændene ofte Slaget ved Mont St. Jean og af Tyskerne Slaget ved Belle-Alliance; men den almindeligst anvendte Benævnelse er Slaget ved W. 17. Juni fik Wellington Meddelelse om Preussernes Nederlag ved Ligny og om deres Tilbagegang til Wawre. Han maatte derfor vente Angreb af Napoleon's Hovedkræfter og besluttede sig til at indtage en defensiv Holdning, indtil Preusserne under Blücher atter kunde gribe ind. Om Morgenen 18. Juni havde han indtaget en Forsvarsstilling å cheval paa Vejen Bruxelles—Charleroi paa et derværende Højdedrag. Stillingen var ret udstrakt og naaede i

Øst—Vest fra Braine l'Alleud til Gaarden Papelotte. Foran Stillingen laa flere til Forsvar særlig godt egnede Punkter, saaledes foran højre Fløj Slottet Hougomont, foran Centrum La Haye Sainte og foran venstre Fløj Gaardene Papelotte og La Haye. Wellington raadede over 67,000 Md. (heraf 30,000 Tyskere, 24,000 Englændere og 13,000 Nederlændere) med 180 Kanoner. Napoleon foretog sin Opmarch i 2 Km.'s Afstand fra den fjendtlige Stilling. Hans Styrke udgjorde 72,000 Md. med 246 Kanoner. Det var hans Hensigt at rette sit Hovedangreb mod Wellington's venstre Fløj, idet han ved et Angreb paa Hougomont først vilde søge at skuffe med Hensyn til Hovedangrebspunktet. En voldsom Regn havde gjort Terrainet meget blødt og tungt at passere. Kl. $11\frac{1}{2}$ begyndte Divisionen Jérome Angrebet paa Slottet Hougomont, der forsvaredes med en Haardnakkethed, som de franske Tropper ikke kunde bryde. Kl. 1 indlededes Hovedangrebet paa den engelske Stilling ved en heftig Artilleriild, men først ca. Kl. 2 gik Ney med Erlons Korps frem. I Begyndelsen havde Franskmændene Fremgang, men kastedes senere voldsomt tilbage af General Picton med 2 Fodfolksbrigader og af 2 Rytterbrigader under Somerset og Ponsonby. Det engelske Rytteri mistede henimod Halvdelen af sin Styrke, men Angrebet var afslaaet Kl. 3 Eftm. Uagtet nye Kræfter paa dette Tidspunkt sattes ind mod Hougomont, lykkedes det dog ikke at erobre Slottet. Efter en kort Standsning, under hvilken Napoleon aabnede en heftig Artilleriild mod den engelske Stillings Centrum, skred han paa ny til Angreb. Mellem Hougomont og La Haye Sainte angreb, anført af Ney, Milhaud's Kyrasserer fulgt af det lette Garderytteri. Trods den heftige Kardæskild naaedes den engelske Stilling, men paa 30 Skridts Afstand modtoges de franske Ryttere af en ødelæggende Ild fra de engelske Karréer, hvis Modstandskraft de ikke kunde bryde, og kastedes derefter voldsomt tilbage af 4 engelske Rytterbrigader. Forstærket med Kellermann's Kyrasserer og det svære Garderytteri forsøgtes et fornyet Angreb med 77 Eskadroner, men uden Held. Det franske Fodfolk kæmpede samtidig en blodig Kamp om Landsbyer og Gaarde. Det lykkedes mellem Kl. 5—6 at tage La Haye Sainte, men Slottet Hougomont blev i Englændernes Besiddelse. Englændernes Kræfter vare trods de vundne Resultater imidlertid næsten udtømte. Situationen kunde let blive kritisk, da den ventede Hjælp af Preusserne indtraf.

Wellington havde meddelt Bliicher, at han havde besluttet sig til at modtage Slag den 18., saafremt et preussisk Korps kunde understøtte ham. Natten mellem 17. og 18. svarede Bliicher, at 4. og 2. preussiske Korps var befalet til over St. Lambert at gaa frem mod den franske højre Fløj den 18. tidlig om Morgenen, eventuelt skulde I. og 3. Korps følge. Det sidste Korps blev dog holdt tilbage for at opholde den franske Styrke under Grouchy ved Wawre. Bundløse Veje forsinkede Preussernes Fremmarch, saaledes at de første Tropper af 4. Korps under Bülow først Kl. $4\frac{1}{2}$ om Eftm. naaede frem mod Frichemont i Franskmændenes højre Flanke. Ved et opsnappet Brev fik Napoleon Meddelelse om Biilow's Fremmarch, der allerede bemærkedes Kl. 1 Eftm. 2 Kavaleribrigrader og Lobau's Korps beordredes mod Preusserne, der Kl. $4\frac{1}{2}$ brød frem fra Skovene ved Frichemont. Lobau kunde imidlertid ikke standse Angrebet, men kastedes tilbage til Landsbyen Planchenois næsten i Ryggen paa den franske Stilling. Napoleon besluttede sig nu til at sætte sin Garde ind saavel mod Englænderne som mod Preusserne. 12 Batailloner af Garden med 24 Kanoner sendtes til Planchenois til Hjælp for Lobau mod Preusserne, hvis Styrke forstærkedes efterhaanden af Tropper af I. og 2. preussiske Korps og naaede ca. 45,000 Md. Selv forsøgte han med Resten af sine Kræfter, hvoriblandt 10 Batailloner af Garden, at gennembryde det engelske Centrum. Angrebet, der førtes frem med stor Energi af Ney, afsloges imidlertid af Wellington under dennes personlige Føring. Samtidig lykkedes det Preusserne at erobre Planchenois og Papelotte. Franskmændene gik nu overalt tilbage, og Tilbagegangen, der skete over Charleroi og Philippeville til Laon under skarp Forfølgning af Preusserne under Gneisenau's Ledelse, udartede sluttelig til Flugt. Wellington og Bliicher mødtes Kl. 9 Aften som Sejrherrer i Belle-Alliance. Resultatet af Kampen var afgørende. Den franske Hær, der havde mistet omtrent Halvdelen af sin Styrke, var i Opløsningstilstand, 182 Kanoner samt Napoleon's personlige Train faldt i Sejrherrernes Hænder. De allieredes Tab udgjorde 1,120 Officerer og ca. 21,000 døde og saarede. Napoleon's 100 Dages Herredømme var forbi. Wellington belønnedes med Titelen Fyrste af Wellington. (Litt.: Gourgaud, *Campagne de 1815* [Berlin 1819]; Gérard, *Quelques documents sur la bataille de W.* [Paris 1829]; samme, *Dernières observations sur la bataille de W., en réponse å Mr. de Grouchy* [Paris 1830]; Gleig, *History of the battle of W.* [London 1861]; Siborne, »Geschichte des Kriegs in Frankreich und Belgien im Jahr 1815« [Berlin 1846]; General v. Grolman, »Geschichte des Feldzugs von 1815« [Berlin 1837—38]; Beitzke, »Geschichte des Jahres 1815« [Berlin 1864—65]; Charras, »Geschichte des Feldzugs von 1815« [Dresden 1858]; v. Hofmann, »Zur Geschichte des Feldzugs von 1815« [Berlin 1851]; Königer, »Der Krieg von 1815« [Leipzig 1865]; Chesney, »Waterloo« Vorlesungen« [Berlin 1869]; La Tour d'Auvergne, *W.* [Paris 1870]; v. Treuenfeld, »Die Tage von Ligny und Belle-Alliance« [Hannover 1880]; N. P. Jensen, »Napoleon's Felttog 1815 ved W.c [Kbhvn. 1906]). *B. P. B.*

Waterloo [wå!tə!lu.], By i U.S.A., Stat Iowa, ligger 148 Km. N. 0. f. Desmoines ved Red Cedar og ved Knudepunktet for flere Baner. (1900) 12,580 Indb. W. har Jærnstøberier og Mølleindustri og driver stor Handel med Mel, Korn og Kvæg. 1890 havde W. 6,675 Indb. *H. P. S.*

Waterloo **with Seaforth** [wå!tə!lu.wiðsi!fə.þ], to nu sammenvoksede Byer, Waterloo og Seaforth, i det nordlige England, Lancashire, N. f. Liverpool og en Forstad til denne, er beliggende ved Mersey's Munding, og er en stærkt besøgt Badeby med (1891) 17,225 Indb. *M. Kr.*

Watermael-Boitsford [vatærma'lbwafå!r], købstadlignende Landsby i den belgiske Provins Bruxelles ved Jærnbanen Bruxelles—Arlon, har

Fabrikation af Mønje, Farverier, Blegerier og (1895) 5,900 Indb. *M. Kr.*

Watermaskine, *Waterstol* [wå!tə-] se Spinding.

Waterproof [wå!təpru.f], engelsk = vandtæt, benyttes som Betegnelse for Overtøj, der er gjort vandtæt (s. d.).

Watertown [wå!tətaun], Navn paa flere Byer i U. S. A., af hvilke nævnes: 1) W. i Staten New York, ligger 230 Km. N. V. f. Albany ved Black-River-Faldene. (1900) 21,696 Indb. W. der er grundlagt 1800, driver Maskinindustri samt Tilvirkning af Papir, Uld- og Bomuldsvarer. 2) By i Wisconsin, ligger 52 Km. 0. N. 0. f. Madison ved Rock-River-Faldene, (1900) 8,455 Indb. W. har det 1864 stiftede lutherske Northwestern University samt et katolsk College og driver Mølle-, Savværks- og Uldvareindustri. 3) By i Massachusetts, ligger 6 Km. V. f. Boston ved Charles River. (1900) 9,706 Indb. W. har Unionsarsenal samt Tilvirkning af Stivelse, Papir, Kamgarnsvarer og Farver. *H. P. S.*

Watertwist [wå!tətwist] se Garn S. 507.

Watervilie [wå!tevil], Navn paa flere Byer i U. S. A., blandt hvilke fremhæves W. i Staten Maine, ligger 30 Km. N. f. Augusta ved Kennebec River, der her danner Ticonic-Faldet. (1900) 9,477 Indb. W. har et baptistisk College og driver Tilvirkning af Jærnbanemateriel samt Bomulds-, Læder- og Trævarer. *H. P. S.*

Watford [wå'tfəd], By i det sydlige England, Hertfordshire, ved Colne, har Latinskole, Bibliotek og et Vajsenhus for Londonbørn. W. har Straafletterier, Papirmøller, Malterier og (1901) 29,023 Indb. I Nærheden ligger Slottet Cassiobury, der tilhører Greven af Essex og har en Malerisamling og en stor Park. *M. Kr.*

Wath upon Dearne [wå'þəpåndə!n], By i det nordlige England, Westriding af York Shire, N. f. Rotherham, har Kulgruber, Stenbrud, Jærnværker og Lervarefabrikker og (1901) 7,100 Indb. *M. Kr.*

Watlingstreet [wå 1 tliηstri!t], en af de store Romerveje i England; den gik fra Dover over Canterbury og Rochester til London og herfra mod Nord til Chester og York, hvor den delte sig i to Grene, den ene til Carlisle ved Solway Firth i Vest og den anden til Newcastle, altsaa til begge Ender af Hadrian's Vold (s. d.). Dele af W. ere mange Steder komne for Dagen, og flere Strækninger bruges endnu som Landeveje, og i London bærer fremdeles en Gade Navnet W. I den tidlige Middelalder var W. Grænsen mellem det engelske og det danske Rige, og nu til Dags er den Grænse mellem Warwich- og Leicester« shire. *M. Kr.*

Watlingsø [wå'tliη-], britisk-vestindisk Bahama-Ø, 556 □ Km. stor med 700 Indb. Becher, Peschel og Major holdt W. for den af Columbus 12. Oktbr. 1492 opdagede 0 Guanahani, som han kaldte San Salvador, medens Fox 1880 paaviste, at Samana eller Atwood Cay snarere maatte anses som nævnte 0. *M. V.*

Watson [wå'tsn], James Craig, amerikansk Astronom, født 28. Jan. 1838 i Elgin, Ontario, død 13. Novbr. 1880 i Madison, Wisc, studerede Astronomi i Ann Arbor, Mich., blev 1859 Assistent ved Observatoriet dersteds og 1863 dets Direktør. 1879 blev W. Direktør for det ny grundede *Washburne Observatory* i Madison. W. har vundet sig et kendt Navn ved sin Opdagelse i Aarene 1863—77 af 22 Planetoider — han har testamentarisk sørget for, at disse stadig blive beregnede — og ved sin meget skattede Lærebog: »Theoretical astronomy« [Philadelphia 1868]. *F. Fr. S.*

Watt [wå't], James, Skaber af Nutidens Dampmaskine og Opfinder af Fortætteren, født 19. Jan. 1739 i Greenock i Skotland, død 19. Aug. 1819 i Heathfield ved Birmingham, uddannede sig næsten udelukkende ved Selvstudium, arbejdede fra 1754 i Glasgow som Mekaniker, fra 1756 i London, blev 1757 Universitetsmekaniker i Glasgow, hvor hans lille Aflukke ved Siden af Værkstedet i Universitetsbygningen snart blev Forsamlingssted for Glasgow's betydeligste Videnskabsmænd. Indtil 1774 var han ogsaa beskæftiget som Landmaaler og Civilingeniør, men han levede i ret trykkende Forhold. Den ham 1763 overdragne Reparation af Modellen til Newcomen's Dampmaskine gav ham Interesse for Dampmaskinespørgsmaalet, og 1764 opgav han sin Stilling for at kunne hengive sig til sine Ideer. 1765 opfandt han den særlige Fortætter med Luftpumpe, og 1769 traadte han i Forbindelse med Boulton, sammen med hvem han grundlagde en Maskinfabrik i Soho ved Birmingham 1774. Ved Opfindelsen af Parallelogrammet 1784 og Stempelkraftens Overførelse paa en roterende Aksel blev Dampmaskinens Omraade, som hidtil havde været indskrænket til Bjærgværkerne, paa een Gang ganske overordentlig udvidet, og Dampmaskinen fik lidt efter lidt den Form, som den i det væsentlige har endnu den Dag i Dag. Ved Siden af mange andre Smaaopfindelser konstruerede W. en Brevkopipresse, patenteret 1780, og et Apparat til at tørre vævede Stoffer ved Vanddamp. I sine senere Aar overlod han Forretningen til sin Søn, som fortsatte den med Boulton's Søn. W. er begravet i Handsworth Kirke. Mindesmærker for ham ere oprettede i Westminster-Abbediet i London (af Chantrey), i Birmingham, Greenock og Manchester. *F. W.*

Watt, Robert, dansk Forfatter og Teaterdirektør, født 28. Oktbr. 1837 paa Holmstrupgaard ved Aarhus, død 11. Juni 1894 i Kjøbenhavn. Efter at have forsøgt sig ved Handelen drog han 20 Aar gl. ud i Verden og slog sig igennem flere Aar i Australien paa den første, den bedste Vis — som Dagvognskusk, som Assistent hos en Taskenspiller o. s. v. Her samlede han ved Omgang med alskens Folk ypperligt Stof, og da han tilmed sad inde med Evner til livlig og humoristisk Skildring, vandt han ved sin Hjemkomst til Danmark hurtig Opmærksomhed ved australske Skitser, der først tryktes i »Illustreret Tidende« og senere samledes i Bogform(»Fra Australien [1862], »I Verandaen« [1863] af »Bob«). Herved kom han som den første i Danmark ind paa en udstrakt Virksomhed som rejsende Feuilletonist; han drog Europa igennem paa Kryds og tværs, slog sig en Tid ned i Paris og overværede senere Sues-Kanalens Indvielse. Hans Rejsebreve tryktes først i »Dagbladet«, derefter i Bøger som »Pariserfotografier«, »Gennem Europa«, »Breve fra Rusland« og »Fra Ægypternes

Land«. 1866 stiftede han Ugebladet »Figaro«, der to Aar senere omdannedes til Dagbladet »Dagens Nyheder«, som W. redigerede til 1871. Derefter foretog han en større Rejse til Vesten, hvor han overværede Chicago's Brand; sine Indtryk meddelte han i de tre Samlinger »Hinsides Atlanten« [1872—73]. 1876—84 var han Direktør for Folketeateret, 1886 til sin Død for Tivoli og viste navnlig i den første Stilling megen praktisk Dygtighed. Som Oversætter fra Engelsk — af Thackeray's »Snobberne« og Udvalgte Arbejder (3 Bd.), Fortællinger og Skitser af Mark Twain og Bret Harte samt Edgar Poe's »Fantastiske Fortællinger« — viste W. større Sans baade for, hvad Modersmaalet og for hvad Originalens Karakter krævede, end man ellers dengang var vant til, naar Talen var om Prosaoversættelser. *S. M.*

Watteau [vato'], Jean Antoine, fransk Maler og Kobberstikker, født i Valenciennes 1684, død 1721 i Nogent-sur-Marne. Alt som Dreng kom han i Lære hos Maleren Gérin i sin Fødeby. 1702 er han i Paris, hvor han først var Elev hos en ellers ubekendt Maler, Metayer; derefter tjente han Brødet paa en Billedfabrik, hvor der til en billig Penge produceredes Helgenbilleder, af hvilke W. særlig malede St. Nicolas. Vendepunktet i W.'s Udvikling blev hans Forbindelse med Maleren Claude Gillot, der som fantasifuld Maler og Illustrator af Maskefester og Komediescener, som Tegner af Kostumer og Dekorationer for Teatrene kom til at give W.'s kunstneriske Uddannelse den Retning, den senere skulde bevare. Af ikke mindre Betydning for ham blev hans Samarbejde med Claude Audran, der var Inspektør ved Slottet Luxembourg; her hos ham havde han Lejlighed til at studere Rubens'es Medici Galeri, og for hans maleriske Udvikling blev dette Studie afgørende. Dekorationsmaleriet, som W. særlig maatte dyrke hos Audran, behagede ham ikke, og 1709 deltog han i Akademiets Konkurrence for *Prix de Rome*, opnaaede den ikke og drog derefter nogen Tid tilbage til sin Fødeby. I disse Aar udførte W. nogle om nederlandsk Kunst mindende Billeder fra Soldaterlivet, men disse Arbejder have lige saa lidt som Landskabsstudier fra denne Tid noget personligt Præg. Men i det Værk, hvormed han erobrede sig sin Medlemsstilling i Akademiet (1717): »Indskibningen til Cythere«, har hans Individualitet naaet til fuldt Gennembrud, og i den Titel, som Akademiet hædrede ham med ved Antagelsen af dette Maleri, »de galante Festers Maler«, er som i en Sum givet hans Kunsts inderste Væsen. Fra Rubens'es Elskovshaver og Kermesser stamme W.'s galante Hyrdescener ned, men den flamske Drøjhed og Voldsomhed er afløst af gallisk Lethed og Ynde, Gratie og Elegance. Det er det fremragende ved W.'s Figurkunst, at han har skabt en Mands- og særlig en Kvindetype, der ikke bunder i en naturalistisk Portrætering, men i en lykkelig Idealisering af det intimeste i det galante Selskabs gratiøse Leg og Elskovsgækkeri; det er en rendyrket Race af 18. Aarh.'s forfinede og nydelsessyge Slægt, der befolker hans Billeder, og han gengiver den i sin Kunst i en egen smidig og bedaarende Tegning, i en raffineret glimrende Kolorit, med et Foredrag endelig, der i hans bedste Værker er gnistrende spirituel i sin Lethed og Ynde. Af W.'s Hovedværker skulle fremhæves foruden hans ovenfor nævnte Medlemsarbejde: Galante Fester og Scener af Komedielivet i Louvre (Gilles, L'indifférent o. a.) i Museerne i Nantes (Harlekin o. a.), Orleans, Troyes, i Museet i Berlin (Kærlighed i den franske Komedie, Kærlighed i den italienske Komedie), endvidere i Slottet i Berlin og i Neues Palais i Potsdam en Række betydelige »Fester«, som i sin Tid W.'s Beundrer Frederik II af Preussen erhvervede sig, ligesom der her (i Slottet) ogsaa findes det berømte Skilt, som W. malede for Kunsthandleren Gersaint i sit sidste Leveaar efter at være vendt tilbage til Paris fra et kortere Ophold i London 1720—21. Fremragende Arbejder endelig i Samlingerne Buckingham Palace, Wallace Museum og Dulwich College i London, i Dresden, St. Petersborg og Madrid, — Gennem en Række Kobberstikkere (Audran, Boucher, Tardieu, Cochin, Larmessin o. fl. a.) bleve W.'s Billeder og Kompositioner bekendte viden om og fik en afgørende Betydning for fransk Rokokomaleri. (Litt.: Cellier, *A. W.* [Valenciennes 1867]; Goncourt, *Catalogue raissonée de l'œuvre peint, dessiné et gravé d'A. W.* [Paris 1875]; Goncourt, *L'art du XVIII siècle* [3. Opl., Paris 1880]; Emil Hannover. »De galante Festers Maler, A. W.« [Kbhvn. 1888, tysk Udg. Berlin 1889]; Vollbehr, »A. W.« [Hamburg 1885]; Andre Monografier af Dargenty [Paris 1891]; P. Mantz [Paris 1882]; Smollet [Lond. 1883]; Phillips [Lond. 1895]; Rosenberg [Leipzig 1896]). *A. R.*

Wattenbach, Wilhelm, tysk Historiker, (1819-97), virkede fra 1872 ved Berlin's Universitet som fortræffelig Lærer i de historiske Hjælpevidenskaber og har paa dette Omraade udfoldet en stor Forfattervirksomhed. Han har saaledes givet gode Læremidler i Palæografien (»Anleitung zur griechischen Palaeographie« [3. Opl. 1895], »Anleitung zur lateinischen Palaeographie« [4. Opl. 1886]) og forfattet en grundig Haandbog: »Das Schriftwesen im Mittelalter« [3. Opl. 1896]. Hans Hovedværk er »Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts« [1858], som i ny Udgaver stadig blev holdt paa Højde med den rask fremadskridende Forskning [6. Opl., 2 Bd., 1893—94]. *Kr. E.*

Wattenscheid, By i preussisk Provins Westfalen, Regeringsdistrikt Arnsberg, 6 Km. V. f. Bochum i en frugtbar Slette mellem Ruhr og Emscher, staar i Forbindelse med Essen og Bochum ved Jærnbanelinien og en elektrisk Sporvogn og har (1906) 23,800 Indb., Amtsret; Saltkilde med Badeanstalt; Margarine-, Likør- og Brændevinsfabrikation, Mølledrift, Kvægmarkeder og betydelig Brydning af Stenkul. *Joh. F.*

Wattignies [vatinV], Landsby i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, 9 Km. S. f. Maubeuge, med (1896) 200 Indb., er mindeværdig ved den Sejr, som Franskmændene under Jourdan her vandt 15. og 16. Oktbr. 1793 over Østerrigerne under Clerfait. *M. Kr.*

Wattle [wå'tl], Wattlebark, Mimosebark, Becharabark, den til Garvning benyttede Bark af forskellige Arter *Acacia* (s. d.).

De forskellige Sorter indeholde 8—40 p. Ct. Garvestof, og som de bedste anses **Black-W.**, **Gold-W.**, **Queensland-Mimosa**, Fjer-, grøn og **sort** W., alle fra Australien. Fra Ostindien faas Hickory, Green- og en anden Sort Black-W. Endvidere faas fra Sydamerika **Bohano-bark**, og fra Sydafrika **Wolle**, Black-W. Ringere Sorter faas fra Java og Reunion. W. kommer i Handelen som **long**, **chopped** eller **ground**, efter som Stykkerne have deres oprindelige Længde, ca. 1 M., eller ere hakkede i **smaa** Stykker eller malede; det sidste er det almindeligste, da W. er saa haard og sej, at den kun vanskelig lader sig male paa de almindelige **Bark**-møller. Den gaar ogsaa i Handelen i Form af Ekstrakt. *K. M.*

Wattmēter, Redskab til Maaling af en elektrisk Strøms Arbejdshastighed. Forbinder man to Punkter af Strømledningen med Polerne af et **Voltmeter**, som angiver Punkternes Spændingsforskel *V* i Volt, og indskyder man samtidig i Strømledningen et **Ampèremeter**, der angiver Strømmen *s* i **Ampère**, saa faar man ved Multiplikation af de to Angivelser Arbejdshastigheden *Vs* Watt. Paa forskellig Maade kunne de to Redskaber bringes til at virke sammen, saa at man umiddelbart kan aflæse Antallet af Watt, udviklet i den mellem de to Punkter liggende Ledning. Se **Elektrodynamometer**. *K. S. K.*

WattrelOS [vatrølo'], By i det nordlige Frankrig, Dep. Nord, østlig Forstad til Roubaix, har **Væverier**, Petroleumsraffinaderier, Stenkulsgruber og (1896) 10,704 Indb. (som Kommune 22,731 Indb.). *M. Kr.*

Watts [wå'ts], George Frederick, engelsk Maler, født 23. Febr. 1817 i London, død 1. Juli 1904. Med W. døde den engelske Kunsts *great old man*, beundret og elsket som ingen anden Kunstner af hans Landsmænd, ikke alene paa Grund af hans sjældne og højtstræbende Kunst og — **betegnende** nok — et bevidst moraliserende Drag i hans Kunstvirksomhed, men ogsaa paa Grund af hans ædle, uegennyttige Personlighed og storslaaede Gavmildhed; saaledes skænkede han Mængder af, fra 1886 alle sine Værker, som Privatfolk vilde kappes om at købe til svimlende Priser, bort til offentlige Samlinger, for at de ogsaa kunde komme de brede Lag til gode. W. gik kun et Par Uger i 1827 paa Akademiskolen, fik derefter Vejledning at Billedhuggeren Behnes, men uddannede sig mest paa egen Haand. Særlig efter klassisk og græsk Kunst: Parthenons Skulpturerne (først 1857 kom han, sendt at Regeringen med paa en Udgravningsekspedition til **Halikarnassos**, selv i Berøring med de oldklassiske Kunstegne); det smukke »Pygmalion's Hustru« er en Art aandfuld engelsk Oversættelse af græsk Kunst, og af denne (og vel ogsaa af Flaxman) bærer overhovedet det plastisk monumentale i W.'s Skikkelser kendelige Mærker. Over for **Prærafaelitterne** (s. d.) stod W ret selvstændig, beslægtet med dem gennem Romantik og Mystik, men i malerisk Henseende paavirket af Højrenaissancen og da særlig Venetianerne (Tintoretto). I øvrigt er hans **Malemaade** dog ret haard og tør, ofte freskoagtig virkende. 1837 udstillede W. sit tørste Arbejde paa Akademiet (»Saaret Hejre«). 1842 vandt han en Pris for en Karton til Parlamentsbygningen »**Caractacus** i Triumf«. Af stor Betydning for hans Udvikling blev Opholdet i Firenze 1844—47. Her fandt han en forstaaende Mæcen i Lord Holland, hvis Holland House i London han senere udsmykkede og forsynede med adskillige af sine ypperste Værker, medens han i samme **Ejers Old** little Holland House tæt ved Siden af i mange Aar havde Atelier og Bolig, indtil han 1874 rykkede over i sit eget Hjem i umiddelbar Nærhed: »Little Holland House«. I Firenze-Tiden malede han for nævnte Lord og Gesandt bl. a. en Del Fresker til Villa Medicea i Careggi, (heriblandt det nu stærkt medtagne »Lorenzo's Læge P. Leoni kastes i Brønden«, der pudsigt nok en Tid tilskreves Vasari). Hjemme, hvor han 1847 fik I. Præmie for »Alfred bekæmper Danskerne«, søgte han at forny Freskoteknikken, men, især paa Grund af Vejrliget, med lidet Held; flere af hans herhenhørende Arbejder have saaledes maattet omsættes i Glasmosaik. Fresko-arbejder: »S. Georg og Dragen« [1853], det fremragende »Tiden, Retfærdigheden og Døden« (S. Juda i Whitechapel, ogsaa i St Paul i London) og Hovedværket, det store »Lovgivningens Skole« i Lincoln's **Inn** [1859, paavirket af **Rafael's** »Skolen i Athen«] etc. W. begyndte tidlig at male Portrætter; **maaske** er han størst (og hans Berømmelse varigst) som Portrætmaler. **Etter** hele sin Natur gaar han dybt i Karakteristikken og søger Personligheden frem gennem Øjet (»Sjælens Spejl«) Og Udtrykkets Kraft; W. har portræteret en Mængde **aandelige** Storheder (**som** han ofte stod i personligt Venskabsforhold **til**): Lecky, Gladstone, Burne Jones, Morris, Leighton, **Thiers**, Guizot etc.; en stor Mængde af hans Portrætter af berømte Mænd findes i *Nat Portrait Gallery* (London), hvortil han alene 1895 skænkede ikke mindre end 17, hvoriblandt Browning (1875), Tb. Carlyle (1869), **Layard**, Kardinal Manning (1882, et Hovedværk), J. S. **Mill**, Panizzi (1862), D. G. Rossetti, Tennyson (andre i Melbourne m. fl. St.), Shaftesbury, H. Taylor; endvidere kunne nævnes Portrætter af Crane, Lord Rotschild, Selvportrætter (et i **Uffizi**) o. m. a. Medens W. i denne Kunstgren til det sidste holdt Hoved og Øje redebon for Virkelighedsskildringen, søgte han i talrige andre Værker op mod de høje og højeste aandelige Vidder; han er der ofte mere Tænkeren og Etikeren end Digteren og ofte mere Digter end Maler, da det nøje Modelstudium her gerne viger **for** den **fri** Skaben. Noget at denne Stemning tor »the highest« udløste han i Malerier etter Historien eller litterære Kilder (det **betagende** »**Paolo og Francesca**« [3 Varianter], »Sir Gaiahad« og »Lady **Godiva**« [1885] **etter** Tennyson, »**Britomart**«, »Una« m. fl. etter Spenser, »Orfeus og Eurydike« [1869], den skønne og **tølte** Komposition »Diana og Endymion« [1871] o m. a.) og i bibelske **Stykker** (**Eva-Trilogien** [Tate Gal.], De apokalyptiske Riddere [1878—83] etc), men særlig i en **Række** Tanke Allegorier, farvede i udogmatisk Kristendoms og **mild** Humanitets Aand. Her blot nogle at de Hovedværker, der særlig have bidraget til en W. Kultus i England, »Tiden og Forglemmelsen« [1848], »**Livsillusioner**« [1849, Tate-Gal.], »**Tid, Død og Retfærdighed**«, »**Haabet**« [1885, Tate],

de to anti-kapitalistiske og sociale »Mammon« [1885] og »Minnotaur«, »Kærlighed og Død« [1875], »Kærlighed og Liv« [Luxembourg-Gal., Hvide Hus i Washington], »Døden kroner Uskylden«, »Dødens Sendebud« [1885], »Triumferende Kærlighed« [1898] og »Dødens Forgaard« [1902], en optimistisk idealiserende Kunst, der vil lære, opdrage og prædike Moral. W. har ogsaa malet Landskaber (ofte fantastiske å la Turner), litograferet lidt, skrevet om Kunstvirksomhed (belærende Kataloger til sine Udstillinger; til de almindelige Udstillinger gav han sjælden Møde) og fremmet Kunstindustri (dekoreret Holland House, samt med sin Hustru 1884 grundet *Home Arts and Industries Association*, hvortil knyttedes et Par Hundrede Industriskoler, heriblandt en Keramikskole under hans eget Opsyn, nær ved hans sidste Hjem Limnerslease, tæt ved Guilford). Han var ogsaa ret produktiv som Billedhugger: den berømte Buste »Clytia« [1868], Kolossalrytterstatuen »Energy« (til Cecil Rhodes'es Gravmæle ved Bulawayo, Bronze), Statue af Lord Holland (foran Holland House) m. v. I Løbet af 1867 blev han baade Associate og Akademimedlem, i sin Alderdom Æresmedlem af Akademiet; Baronetværdigheden afslog han. W.'s Kunst ses fornemmelig i Holland House, *Nat. Portrait Gallery*, *The Nat. Gall. of Brit. Art* (det saakaldte Tate-Gal., en hel Sal) samt i W.'s Galerier i Litle Holland House og Limnerslease. Han ligger begravet i det af ham selv opførte, delvis af hans Hustru udsmykkede Kapel i Compton ved Limnerslease. (Litt.: v. Schleinitz, »W.« [1904, »Künstler-monographien«]; J. Jessen, »W.< [Berlin 1903]; Bateman, »W.« [1903]; H. Macmillan, *The life and work of G. F. W.* [Lond. 1903]). *A. Hk.*

Watt's Parallelogram [wå'ts] kaldes en af James Watt(s. d.) opfunden Mekanisme, hvis Bestemmelse det er ved en Balancier-Dampmaskine at føre Enden af Stempelstangen med det derpaa anbragte Krydshoved efter en ret Linie, uagtet Enden af Balancieren svinger efter en Cirkelbue. En Afbildning af W. P. findes under Art. Dampmaskine, S. 867, hvortil henvises. Paa hver Side af Balancieren gaar fra dennes yderste Ende *a* en Stang til Krydshovedet *s*, medens fra Punktet *b* en Stang paa hver Side af Balancieren gaar til Punktet «, der atter med Stænger er forbundet med *s*. De modstaaende Stænger ere lige lange, og der er saaledes dannet et Parallelogram. Endelig er *u* forbundet med en fast Bolt *r*, hvis Beliggenhed er bestemt saaledes, at Krydshovedet *s* faar den ønskede, retlinede Bevægelse. I alle Punkterne *a, b, u, s* og *r* findes Bolte, om hvilke Stængerne kunne svinge. Stangen mellem *u* og *r* er, ligesom de andre Stænger, dobbelt og kaldes i Kontrabalancieren. Foruden *s* faar endnu et Punkt i Systemet en retlinet Bevægelse, nemlig Skæringspunktet mellem Stangen *b u* og en Linie, der fra *s* er dragen til Balancierens Omdrejningspunkt; dette Skæringspunkt, der som oftest falder i Midtpunktet af *b u*, benyttes til Ophængning af Luftpumpens Stempelstang. En absolut retlinet Bevægelse af Krydshovedet opnaas ganske vist ikke ved W. P., men naar blot Balancierens Arm er mindst $1\frac{1}{2}$ Gange Stempelslaget, bliver Afvigelsen fra den rette Linie saa ubetydelig, at den ingen Rolle spiller. *H. H. S.*

Watt'ske Maskine se Dampmaskine.

Watttime se Voltampéretime.

Wat Tyler [wå't ta'ilə], Tegltækker, død 1381, var en af Førerne for den engelske Bondeopstand, der under Kong Richard II udbrød, fordi Herremændene efter den sorte Død atter vilde tvinge i Bønderne til Hoveri, og Parlamentet 1379 og j 1380 havde paalagt to svære Hovedskatter til i Krigen i Frankrig. Fra Kent og Essex droge Bønderne 100,000 i Tallet mod London, hvor W. T.'s Skare brød ind i Tower og myrdede Ærkebispen af Canterbury, der i Parlamentet havde raadet til at lægge Skatterne paa Bønderne. Da Kong Richard II næste Dag, 15. Juli, mødte Bønderne paa Smitfield for at tale sig til rette med dem, optraadte W. T. frækt over for Kongen, og da han vilde dræbe en Mand i Kongens Følge, af hvem han følte sig fornærmet, stødte London's Borgemester Walworth ham ned. Da Kongen var bleven Herre over det Røre, der derved opstod blandt Bønderne, blev W. T.'s Lig henrettet og Hovedet sat paa Stage. *y. L.*

Watwa se Batua.

Watzmann, Bjærgtop i Salzburger-Alperne i det sydøstlige Bayern i Distriktet Berchtesgaden V. f. Konigsee, har en Højde af 2,714 M., bærer hele Aaret Sne og bestaar af 2 Toppe (Groszer og Kleiner W.). *Joh. F.*

Waukegan [wåki'gn], By i U. S. A., Stat Illinois, ligger 320 Km. N. N. 0. f. Springfield paa en Klint *(bluff)* over den vestlige Bred af Michigan-Søen og ved Banen fra Chicago til Milwaukee. (1900) 9,426 Indb. W. har stor Industri og Handel med Korn, Smør og Uld. Byen og den smukke Omegn ere stærkt søgte af Landliggere fra Chicago. *H. P. S.*

Waukesha [wå'kišä], By i U. S. A., Stat Wisconsin, ligger 92 Km. 0. f. Madison ved Wisconsin River og ved Krydsningspunktet for Banerne fra Madison til Milwaukee og fra Fond du Lac til Chicago. (1900) 7,419 Indb. W. ligger i en smuk og frugtbar Dal, der er bekendt for sine Mineralkilder, af hvilke Bethesda-Kildens Vand forsendes vidt omkring. Byen har en Industriskole for forsømte Børn. *H. P. S.*

Wansan [wå'så], By i U. S. A., Stat Wisconsin, ligger 211 Km. N. N. V. f. Madison paa venstre Bred af Wisconsin River, der her danner Big Bull-Faldene. (1900) 12,354 Indb. W. har Korn- og Savmøller samt Bryggerier og driver betydelig Handel med Træ. *H. P. S.*

Wauters [votæ'r], Alphonse, belgisk Historiker, (1817—98), var Arkivar i Bruxelles og en flittig Dokumentforsker, der har forfattet »Histoire civile, politique et monumentale de la ville de Bruxelles« [3 Bd., 1843—45], »Table chronologique des chartes et diplomes imprimés concernant l'histoire de la Belgique« [10 Bd., 1866—96] og talrige andre Værker om Belgien's og dets Byers Historie. *Kr. E.*

Wanters [votæ'r], Karel Emil, belgisk Maler, er født 29 Novbr. 1846 i Bruxelles. W. studerede under Portaels (1867), i Paris under Gér6me og rejste, efter at have udstillet »Edith paa Hastings Slagmark«, paa den belgiske Regerings Foranstaltning til Sues-Kanalens Aabning. Fra denne Ægypten-Rejse skriver sig en Mængde

Skitser og Genrestykker. Det er dog som Historie- og Portrætmaler, han har vundet Navn. Hans Portrætter ere paalidelige i Karakteristikken, elegant udførte og af megen malerisk Skønhed. Historiemalerierne behandle især Fædrelandets Historie: i Bruxelles'es Raadhus bl. a. »Marie af Burgund's Edsaflæggelse« [1878], i Bruxelles-Museet Hovedværket »H. v. d. Goes'es Vanvid« [1871], i Mus. i Liége »Maria Burgund beder for sine Raadere«. *A. Hk.*

Wavellit (Lasionit), Mineral, bestaar af vandholdigt Lerjordfosfat ($3Al_2O_3 . 2P_2O_5 . 12H_2O$) og danner oftest radialstraalede Rosetter og Halvkugler af rombiske Krystalnaale. Den er hvidgraa eller lyst farvet og findes ikke sjælden paa Sprækker i Kiselskifer, Lerskifer og Sandsten. *N. V. U.*

Wavre [va!vrø], By i den belgiske Provins Brabant, ved Dyle, Knudepunkt paa Jærnbanen Löwen—Charlerois, har et gejstligt Seminarium, Fabrikation af Bomuldsvarer, Papir, Lys, Chokolade og Mursten, har Garveri, Jærnstøberi og (1901) 8,432 Indb. Ved W. udkæmpedes 18. Juni 1815 en Fægtning mellem Franskmændene under Grouchy og Preusserne under Thielmann. Kampen var uafgørende, men Grouchy forhindredes ved den i betids at komme Napoleon I til Hjælp i Slaget ved Waterloo. *M. Kr.*

Waxweiler, Émile, belgisk Sociolog, Statistiker og Socialøkonom, er født 22. Maj 1867 i Bruxelles. Efter at have faaet Diplom som Ingeniør kastede han sig over de sociale Videnskaber, som han studerede bl. a. med offentligt Stipendium i Amerika, og hvoraf Udbyttet blev Skriftet »Les hauts salaires aux Etats Unis« [Paris 1895]. Som Chef for Byen Gand's kommunalstatistiske Kontor fra 1893 af fik han Anledning til at lægge en sjælden Forening af videnskabelig Indsigt og praktisk Organisationsevne for Dagen, og da Belgien's Ministerium for Industri og Arbejderspørgsmaal oprettedes 1895, blev W. knyttet til dettes *Office du Travail* og forestod her navnlig den 1896 foretagne Industritælling, der fik international forbilledlig Betydning. Samtidig hjembragte han den højeste Pris (12,000 frc.) i den af *Musée social* i Paris for 1896—97 anordnede internationale Konkurrence om en Udredning af Gevinstandelssystemet ved sit Værk »La participation aux bénéfices« [Paris 1898]. Som et Udtryk for den statistiske Videnskabs Anerkendelse af disse Arbejder blev W. optagen som Medlem af *Institut international de Statistique* ved dettes Møde i Christiania 1899. Imidlertid var han tillige bleven Professor ved Bruxelles's fri Universitet. 1901 fik han det Hverv at organisere det af den videnskabelige Donator Ernest Solvay grundlagte *Institut de Sociologie*, for hvilket der byggedes et eget prægtigt Palæ i Leopold-Parken i Bruxelles, og hvis Direktør W. senere har været. Under hans Ledelse har dette Institut, det første i sit Slags, udviklet sig til et internationalt Centrum for Studiet af Samfundsvidenskaberne med storartet Fagbibliotek, rigt Undervisningsmateriale, forskellige Serier af Publikationer, Stipendier et c. og med aaben Adgang for studerende uden Hensyn til Nationalitet eller Trosbekendelse. Sit videnskabelige System har W. nedlagt i en kernefuld Haandbog, »Esquisse d'une Sociologie« [Bruxelles 1906]. *K. V.H.*

Waycross [we!ikrås], By i U. S. A., Stat Georgia, ligger 325 Km. S. 0. f. Atlanta ved Satilla River og ved Krydsningspunktet for Banerne fra Savannah til Pensacola og fra Brunswick til Albany. (1900) 5,919 Indb. W. havde 1890 kun 630 Indb. *H. P. S.*

W. C, forkortet Betegnelse for Water-closet (s. d.).

Wealden [wi!ldən] se Kridtformation.

Weatherford [we'ðəfə.d], By i U. S. A., Stat Texas, ligger 270 Km. N. f. Austin ved den sydlige Pacifikbane. (1900) 4,786 Indb. W. driver Handel med Korn og Kvæg. *H. P. S.*

Weawer [wi!və], Flod i det sydlige England, udspringer i Cheshire, lidt 0. for Byen Crewe, strømmer mod Nord til Byen Nortwich, hvor den bliver sejlbar og tager Retning mod Nordvest. Efter et Løb paa 72 Km. falder W. ud i Mersey-Mundingen. *M. Kr.*

Webb [we'b], Sidney, engelsk Socialøkonom og Socialpolitiker, er født 13. Juli 1859. Efter Studier bl. a. i Schweiz og Tyskland kom W. tidlig ind i de engelske Regeringskontorer, idet han arbejdede i Krigsministeriet 1878—79, i Koloniministeriet 1881—91. Imidlertid var han bleven Advokat 1885. W. traadte ud af den administrative Løbebane for helt at ofre sig for sin Videnskab og for socialreformativ Virksomhed inden for London's *County council*, hvor han fra 1892 af har været en ledende Personlighed. W. repræsenterer det af *Fabian Society* opstillede kommunalpolitiske Program, farvet af denne Forenings moderate Socialisme. I samme Aand skrev han bl. a. en kortere Udredning af »Socialism in England« [1890] og — sammen med Harold Cox — Agitationsskriftet »The eight hours day« [1891]. Navnlig har dog W. et betydeligt Navn som Socialhistoriker ved en Række Værker, han har affattet i Forening med sin Hustru, Beatrice Potter (født 1858), fremragende Elev af Herbert Spencer, siden 1885 Charles Booth's Medarbejder ved hans store Værk over London's Befolkning, Forfatterinde af den fortræffelige Monografi »The cooperative movement in Great Britain« [1891]. W. ægtede hende 1892. De betydeligste Resultater af Ægtefællernes Samarbejde ere »The history ot Trade Unionism« [1894], »Industrial Democracy« [1897], »Problems of modem Industry« [1898], »History of Liquor licensing« [1903] og »English Local government« [1906], der samtlige give vigtige Bidrag til England's sociale Historie. W. er tillige virksom som Forelæser, i de senere Aar særlig ved London's *School of Economics*, blandt hvis Grundlæggere han er. *IC. V. II.*

Webb City [we'bsi'ti], By i U. S. A., Stat Missouri, ligger 260 Km. S. V. f. Jefferson ved Banen fra Oronogo til St. Louis. (1900) 9,201 Indb. W. C. er særlig kendt for sine Blystøberier. *H. P. S.*

Weber, Adolf Dieterich, tysk retslærd, (1753—1817), fra 1791 Professor i Rostock. W. hører til Tyskland's ypperste Forfattere paa Civilrettens Omraade; hans processuelle Skrifter: »Ueber die Proceszkosten, deren Vergiitung und Compensation« (Schwerin, Wismar og Biitzow 1788) — tilegnet A. P. Bernstorff og A. G. Carstens —, »Ueber die Verbindlichkeit zur Beweisführung im Civilprozess« (Halle 1805, 3. Udg.

ved A. W. Heffter, Leipzig 1845), »Beiträge zu der Lehre von gerichtlichen Klagen und Einreden« (1789 og senere Udg.), ere Førstehaandsarbejder og f. Eks. meget benyttede af A. S. Ørsted. W.'s Hovedværk, som endnu ikke har tabt sin Betydning, er det berømte >Ueber Injurien und Schmähschriften« (Schwerin og Wismar), I—III, 1793—94 og 1800 og senere Udg. En dygtig Biografi af W. blev udgiven af Joh. Chr. Koppe (Rostock 1818). *Fz.D.*

Weber, Albert Friedrich, tysk Orientalist, født i Breslau 17. Febr. 1825, død i Berlin 30. Novbr. 1901. W. studerede 1842—45 klassisk og orientalsk Filologi i Breslau, Bonn og Berlin, men navnlig kastede han sig med Iver over Studiet af Sanskrit under Vejledning af Stenzler, Lassen, Gildemeister og Bopp. Efter et Ophold i England og Frankrig habiliterede han sig i Berlin 1848, hvor han 1856 blev ekstraordinær Professor og efter Bopp's Død i 1867 ordinær Professor i indiske Sprog; siden 1857 var han Medlem af Berliner-Akademiet og døde efter en lang og fortjenstfuld Virksomhed baade som Lærer for en talrig Skare af yngre Orientalister og som Forsker i den indiske Videnskab, inden for hvilken han i lang Tid indtog en Førerstilling. Hans utrættelige Arbejdsiver har efterladt sig betydningsfulde Spor paa næsten alle Felter af den indiske Filologi, men dog mest paa den ældre Litteraturs Omraade (Vedaerne og den dertil hørende Litteratur), samt Prakritlitteraturen. Af særlig stor Betydning er hans fuldstændige Udgave af den hvide »Yajur-Vedac (1.—3. Bd., Berlin 1849—59); samtidig med dette Arbejde begyndte han paa Udgivelsen af >Indische Studien«, et Slags Tidsskrift, hvoraf han fik udgivet i alt 18 Bd. (Berlin 1850—1898), og hvori han selv leverede de fleste Bidrag; heri findes bl. a. hans Udgave af Taitiriya Saṁhitā (i 11.—12. Bd.), hans Oversættelser af Atharvaveda (i 4., 13. og 17. Bd.), de betydningsfulde Afhandlinger »Ueber die heiligen Schriften der Jaina« (i 16.—17. Bd.), samt Aufrecht's transskriberede Tekstudgave af Rigveda og flere andre for det indiske Studium værdifulde Arbejder. Hans >Akademische Vorlesungen über indische Litteraturgeschichte« (Berlin 1852) var i lang Tid det eneste brugbare Hjælpemiddel i denne Litteraturs Historie; den udkom i forøget og forbedret Skikkelse 1876 og oversattes paa Engelsk 1878. De store Samlinger af indiske Haandskrifter, som findes i Berlin, fandt i ham en kyndig Bearbejder; han har beskrevet og videnskabelig katalogiseret dem i sin »Verzeichniss der Sanskrit- und Prakrit-Handschriften der königl. Bibliothek zu Berlin« (Bd. I—II, 1—3; 1853—91). Af hans øvrige Arbejder maa særlig fremhæves: en tysk Oversættelse af Kalidasa's Mālavikāgnimitra (1856), samt en Del Afhandlinger i Berliner-Akademiets »Abhandlungen« (»Ueber Krishna's Geburtsfest«, 1869; >Ueber das Ramayana, 1870) og i dets >Sitzungsberichte« (>Die Griechen in Indien«, 1890; »Vedische Beiträge«, 1894—95) o. fl. a. Prākrit-Litteraturen er desuden behandlet af ham i >Ein Fragment der Bhagavati. Ein Beitrag zur Kenntniss der heiligen Litteratur und Sprache der Jaina«, 1.—2. (»Abhandl. der Berl. Akad.« 1865—66) og »Ueber das Saptaçatakam des Hala« (Leipzig 1870; i »Abhandl. fiir die Kunde des Morgenlandes«). En Række mindre Afhandlinger, Recensioner o. 1. ere udgivne samlede i hans »Indische Skizzen« (Berlin 1857) og »Indische Streifen«, 1.—3. Bd. (Berlin & Leipzig, 1868—79). *D.A.*

Weber, August, tysk Landskabsmaler, (1817—73). Efter Studieaar i Darmstadt og paa det Städel'ske Institut i Frankfurt slog W. sig ned i Düsseldorf, fortsatte her sin Uddannelse paa Akademiet og blev senere selv en søgt Lærer. W. har malet en Mængde stiliserede, linie- og formskønne Landskaber (gerne ved Maaneskin eller Aftentide; de rumme ofte en meget smuk Stemning). I Düsseldorf-Mus.: »Aften«, i Berlin 's Nationalgaleri: »Westfalsk Landskab« (1868) o. s. fr. *A. Hk.*

Weber, Bernhard Anselm, tysk Musiker, (1766—1821), var Elev af Abbed Vogler, foretog dels med denne, dels alene Kunstrejser, bl. a. til Stockholm, og slog sig endelig 1792 ned i Berlin, hvor han blev kgl. Kapelmester og indtog en indflydelsesrig Stilling. Som Komponist nærmest i Gluck's Stil skrev han en Række Operaer og anden Teatermusik, foruden Klaversonater og Sange. *W. B.*

Weber, Carl Maria von, Friherre, tysk Komponist, født 18. Decbr. 1786 i Eutin i Oldenburg, død 5. Juni 1826 i London. W. tilhørte en musikalsk Familie, beslægtet med Wolfgang Mozart's Hustru Constance; hans Fader var oprindelig Officer, men førte et uroligt omflakkende Liv, bl. a. som Leder af et Skuespillerselskab, der drog fra By til By i Sydtyskland og Østerrig, og paa disse Rejser fulgte W. med — opdragen, saa at sige, mellem Kulisserne. Musikundervisning modtog den unge W. dels i Salzburg af Mich. Haydn, dels (senere) af Abbed Vogler. Sine første Værker (smaa Klaverstykker) litograferede W. selv, og da han viste Anlæg for og Opfindsomhed i denne da ny Reproduktionsmaade, vilde Faderen grunde Familiens Fremtid herpaa og i Freiberg drive Litografi i stor Stil. I Længden fulgtes disse Planer ikke af Held, og snart vendte W. sig ganske til Musikken; han blev Kapelmester i Breslau (1804), to Aar efter Musikintendant hos Prins Eugen af Wiirttemberg og det følgende Aar »Geheimesekretær« hos Prins Ludvig i Stuttgart. Det mangeaarige rodløse Vandreliv med en urolig, lunefuld og pralende Fader havde svækket W.'s Karakter og sænket hans Livsførsel. Han havde vel (med Held) faaet en Opera »Das Waldmadchen« (senere omarbejdet: »Silvana«) frem paa Freiberg's Scene og i Salzburg Sangspillet: »Peter Schmoll«, ligesom han begyndte paa en »Rubezahl«, hvoraf kun Ouverturen »Beherscher de Geister« eksisterer, men der var ikke ret noget Hold i hans Arbejde, der nærmest var den rigt begavede adelige Dilettants. Det letfærdige Liv ved Stuttgart-Hoffet virkede ogsaa uheldig paa W., der indvikledes i erotiske Forbindelser, og hvis »Penge spredtes endnu hurtigere ved Kavalerdrikkelag end ved Kunstnerekstravagancer«. Om Pengesorger handler da ogsaa det kaade Sangspil »Abu Hassan« (1811).

En økonomisk Misere, en »Ubesindighed«, som W.'s Fader havde begaaet, men som W. selv

maatte bøde for, fik ham med et Slag til at tage sig sammen. Den saaledes vundne Selverkendelse, den hele Resten af W.'s Liv opfyldende ærlige og energiske Kamp for at hæve sig menneskelig og kunstnerisk kaster et eget sympatisk Skær over hans Skikkelse, hvilket yderligere øges ved, at Døden saa tidlig afbrød hans Kunstnergerning og Udvikling.

W.'s første Skridt var fornyede grundige Studier hos Vogler (i Darmstadt), men endnu de nærmest følgende Aar fortsattes hans Omflakken: med Guitaren i Armen drog han fra Sted til Sted, ofte med Møje skaffende sig Udkommet. Han opholdt sig i tyske Storbyer, ved Smaahoffer, i Schweiz og Italien, overalt vandt hans fine Personlighed med dens romantiske Blanding af kaad Humor og vemodigt Sværmeri Venner for ham; en af disse var den fortræffelige Klarinettist Baermann i Munchen, for hvem han skrev en Koncertino. 1813 fik W. endelig en fast Stilling som Kapelmester i Prag ved det tyske Teater og kaldtes, efter udmærket Virksomhed der, 1816 til at lede den tyske Opera i Dresden. Det gjaldt her at skabe og hævde en national Kunstanstalt over for den modeyndede Italieneropera (under Morlacchi). 1817 ægtede W. Sangerinden Caroline Brandt, der blev ham en fortræffelig forstaaende Støtte i hans Gerning, og 1821 fik han, hvis Navn hidtil kun var almindeligere kendt gennem Melodierne til Körner's »Leier und Schwert«, opført (i Berlin) Musikken til det romantiske Skuespil »Preciosa« og 18. Juni Operaen »Der Freischütz« (»Jægerbruden«); dette sidste Værk, hvis Tekst skreves af Fr. Kind paa Grundlag af tyske Folkesagn og -eventyr, gjorde eksempelløs Lykke og bragte W.'s Navn fra den ene Ende af Tyskland til den anden og snart vidt ud derover. Forinden havde W. — til Dels som Hofpligt — i Dresden skrevet en Messe og den siden saa berømte »Jubelouverture« samt gjort en Kunstrejse til forskellige nordtyske Byer og til Kjøbenhavn. Saaledes gik det til, at den allerførste offentlige Opførelse af »Jægerbruden« 's Ouverture fandt Sted i det kgl. Teater i Kbhvn., hvor den »lille blege, magre, særdeles høflige Mand« ogsaa foredrog sin Klaverkoncert i Es-dur og lønnedes med et saa stormende Bifald, at han kunde skrive hjem: »Det er umuligt at blive mere feteret end her — hjemme er det saa ganske anderledes«.

En følgende komisk Opera »Die drei Pintos« forblev en Torso, men allerede 1823 opførtes W.'s store romantiske Opera »Euryanthe« paa Kärntner-Thor-Teateret i Wien. Modtagelsen var glimrende, men over for den voksende Rossini-Kultus kunde det tyske Værk ikke bestaa, tilmed da Teksten af Helmine v. Chezy snarere kæmpede imod end for det. Skuffelsen herover og hans svækkede Helbred nedsatte i den følgende Tid W.'s Arbejdsevne betydelig. Kun med Besvær, men febrilsk ivrig arbejdede den brystsyge Kunstner paa den fra London-Teateret *Covent- Garden* bestilte Opera, hvis Tekst er en Bearbejdelse af Oberon-Eventyret. Helt færdigt var Partituret ikke, da han i Foraaret 1826 kom til London for at fremføre sin Opera. Med Begejstring blev den modtagen, men denne Stemning holdt sig ikke; man havde ventet noget kraftigere og lidenskabeligere end denne sarte, drømmende, men af Værdi noget ujævne Musik fra »Jægerbruden«'s Komponists Haand.

Endnu formaaede den dødssyge W. at dirigere en Koncert, men al anden Optræden maatte opgives, og han stræbte kun at naa levende hjem til Hustru og Børn; det skulde ikke lykkes. 5. Juni om Morgenen fandt Vennerne W. liggende død i Sengen. Han begravedes i London, men 1844 foranledigede Rich. Wagner Ligets Overførelse til Dresden, for at denne ægte nationale Kunstner kunde hvile i sit Hjemlands Jord.

Det er nævnt, hvilken menneskelig betydningsfuld og sympativækkende personlig Udvikling denne Kunstneraristokrat med de folkelige Sympatier og Evner gennemgik, hvorledes han, der fra Ungdommen var tynget af Skrøbelighed (Hoftelidelse, siden Lungetuberkulose), i sit korte Liv energisk skred frem fra en halvvejs dilettantisk, legende Kunstudøven til en alvorlig, begejstret Kunstdyrken, der satte sig højere og højere Maal. Disse Forhold og Musikkens rivende Udvikling just i hine og de følgende Aaringer have gjort, at en Mængde af W.'s Musik, og da navnlig en stor Del af hans Instrumental- og Sangmusik, er gaaet i Glemme — med Urette i hvert Fald for saa vidt det angaar hans Klavermusik. Her har han (der selv var en glimrende Virtuos) skabt ny Klangfarver, indført en ny romantisk Tone (As-dur Sonate og Konzertstück i f-mol) og (ved Siden af Fr. Schubert) grundlagt det musikalske Karakterstykke og den noblere Salonstil (hvor Schumann, Chopin, Liszt o. a. hver paa sin Vis have fulgt efter). — For den almindelige Bevidsthed staar W. ene som dramatisk Komponist, og af hans Operaer har atter kun eet Værk endnu fuldt levende Liv, Jægerbruden; men med dette Værk har W. rigtignok sikret sit Geni en blivende Plads i Musikkens Historie. Han grundlagde her den »romantiske« Opera; gav paa een Gang det romantiske Sagn, den sære Naturpoesi, det ejendommelige tyske Sværmeri og det djærvt folkelige tonende Liv. Han blev en Foregangsmand, hvem saa forskelligartede Komponister som Rich. Wagner, Marschner og Lortzing foruden mange andre fulgte. Sine fremskredne Ideer om Operaen, der i mangt og meget bebude de Wagner'ske, vilde han yderligere give Udtryk i »Euryanthe«, hvori W. næsten helt forlader den traditionelle Operaform, og som i Stilen og visse Karakterskildringer er et Forbillede for »Lohengrin«. Denne Opera rummer nok af skøn, »ridderlig«, virknings- og følelsesfuld Musik, men led Skibbrud, dels (og mest) paa den slette, usammenhængende Tekst, dels paa Grund af nogen Uensartethed i Musikken og det alt for kendelig bevidste i Komponistens Reformbestræbelser. — I »Oberon« møde vi atter W. som Nyskaber: i den geniale Skildring af Alfeverdenen og Naturmystik; her har først og fremmest Mendelssohn optaget og videre udviklet W.'s Ideer. — Endelig giver W.'s helt originale, pragtfulde, poesifyldte og romantiskbeaandede Orkestrering med dens dybe Forstaaelse af de enkelte Instrumenters Karakter og Fremdragelse af forhen lidet paaagtede Instrumenter ham Plads blandt den »moderne« Musiks Forløbere, og i samme Retning peger hans musiklitterære Trang og Evne: gennem Smaaskrifter og Bladartikler (undertiden af novellistisk Karakter)

stræbte han at klargøre sine egne Kunstnerideer og at vinde Publikum for de Værker af andre Mestere, som han fremførte i sin Egenskab af Operaleder. (Litt.: Jahns, »C. M. v. W. in seinen Werken«, med kronologisk Fortegnelse [1871]; samme, »C. M. v. W.« fen biografisk Skitse]; Max Maria v. W., »C. M. v. W. ein Lebensbild« [3 Bd. forf. af W.'s Søn]; W.'s Breve til hans Hustru [1886]; H. Gehrmann i Saml. »Berühmte Musiker« [1898]; »Illustr. Musikhistorie« [Bd. II]). *W. B.*

Weber, Eduard Friedrich Wilhelm, tysk Anatom, født i Wittenberg 1806, død i Leipzig 1871. Han studerede i Halle, hvor han tog Doktorgraden, virkede nogen Tid som praktisk Læge, men blev snart (1836) ansat som Prosektor i Anatomi i Leipzig, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Han arbejdede her sammen med sin Broder E. H. W. og har deltaget i Udarbejdelsen og Udgivelsen af flere af dennes Skrifter. Sammen med den tredje berømte Broder, Fysikeren og Matematikeren Wilhelm W., har han anstillet grundlæggende Undersøgelser over Menneskets Gang (»Mechanik der menschlichen Gehwerkzeuge« [1836]). *S. T.*

Weber, Ernst Heinrich, tysk Fysiolog og Anatom, foreg.'s Broder, født i Wittenberg 1795, død 1878. Han studerede i Wittenberg og Leipzig. Paa det sidste Sted tog han sin Doktorgrad, og her forblev han hele sit Liv, først som Professor i komparativ Anatomi, senere (fra 1828) som Professor i Anatomi; hermed forbandt han (fra 1840) Lærestolen i Fysiologi. W. var en overmaade alsidig Biolog. Ligesom sin samtidige Johannes Müller laa hans Udvikling i den ældre (komparativ anatomiske) Fysiologi, men flere af hans Arbejder (over Pulslæren og Bølgebevægelsen i elastiske Rør) ere blevne grundlæggende for den nyere eksperimentelle Fysiologi. Som Anatom har han ydet vigtige Bidrag til Læren om Kirtlernes og Nervesystemets Bygning. *S. T.*

Weber, Friedrich Wilhelm, tysk Digter, født 26. Decbr. 1813, død 5. Apr. 1894. W., der var Læge, debuterede som Forfatter ved Oversættelse af forskellige poetiske Værker, navnlig af Tennyson og Tegnér, men udgav 1878 det episke Digt »Dreizehnlinden«, der udkom i 94. Oplag 1900. Dette hans Hovedværk omhandler Kampen mellem Hedenskab og Kristendom hos Sachserne i 9. Aarh., men er egentlig for blødt og mildt i Tonen til den Tid, det omhandler. Hans andet Digt, »Goliath« (1882), minder en Del om »Enoch Arden«, som han havde oversat. Desuden udgav han nogle »Gedichte« (1881) og »Marienblumen« (1885), og efter hans Død udgaves et Bind »Herbstblätter« (1895). (Litt.: H. Keiter, »F. W. W.« (1887); Hoeber, >F. W. W.< (1895). *O. Th.*

Weber, Georg, tysk Historiker, (1808—88). W. var sit Liv igennem knyttet til Skolen, og dette har ogsaa sat sit Præg paa hans store historiske Forfattervirksomhed; i Tilknytning til Schlosser lægger han mindre Vægt paa den kritiske Forskning end paa den samlende, folkelige Fremstilling. Hans Hovedværk er »Allgemeine Weltgeschichte« (15 Bd., 1857—80), men han har ogsaa skrevet en kortere, »Weltgeschichte in iibersichtlicher Darstellung« (1846), der er udkommet i talrige Oplag og paa Dansk bearbejdet af Weitemeyer (2 Bd., 1890—92). Mere indtrængende Studier gjorde W. paa Kirkehistoriens Omraade, og han har skrevet baade om Reformationstiden, især »Geschichte der Kirchenreformation in Grossbritannien« (2 Bd., 1856), og om »Urkristendommen«, sammen med sin Svigersøn Holtmann: »Geschichte des Volkes Israel und der Entstehung des Christentums« (2 Bd., 1867). *Kr. S.*

Weber, Gottfried, tysk Musikteoretiker, (1779—1839), var af Kald Jurist og beklædte høje Embedsstillinger (senest Generalstaatsprokurator i Darmstadt), men havde tidlig uddannet sig som Fløjte- og Cellospiller og grundede en Musikskole og en Korforening (i Mannheim). Alt dette førte ham ind paa musikteoretiske Studier, og til Dels ud fra en ny Metode skrev han sin »Versuch einer geordneten Theorie der Tonsetzkunst« [1817, 3. Opl. 1830—32]; den nu almindelige Bogstav- og Talbetegnelse for Akkorderne kan saaledes føres tilbage til W. Andre Værker af W. ere »Allgemeine Musiklehre«, »Die Generalbasslehre zum Selbstunterricht«, »Versuch einer praktischen Akustik der Blasinstrumente« m. fl. Han grundede 1824 Tidsskriftet »Cäcilia« og ledede det til sin Død. W. komponerede en Del Kirkemusisk, Sange og nogle Instrumentværker. *TV. B.*

Weber, Karl Julius, tysk Forfatter, (1767—1832). W. førte en ret omflakkende Tilværelse, hvorfor der over hans Produktion er kommet noget friskt, men tillige brudstykkeagtigt. Han debuterede med tre Binds Værket »Möncherei« (1818—20); derefter udgav han »Das Ritterwesen« (1822—24), ligeledes i tre Bind, men begge disse Arbejder mangle tilstrækkelig Dybde. Derimod har han haft mere Held med sig i de Breve, han samlede fra sine Rejser og udgav under Titelen »Deutschland« (1826—28); de bleve senere udgivne som Rejsehaandbog; men det Værk, som er mest læst, er hans sidste, ufuldendte Arbejde, »Demokritos, oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen« (1832—40), der trods sine 12 Bind er udgivet gentagne Gange. *O. Th.*

Weber, Max, tysk Socialøkonom og Historiker, er født 21. Apr. 1864, blev 1893 Professor i Berlin, 1894 i Freiburg og 1897 kaldet som K. Knies'es Efterfølger til Heidelberg. W.'s betydeligste Arbejde er »Die römische Agrargeschichte in ih rer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht« [Stuttgart 1891]. For øvrigt har han offentliggjort Arbejder over Middelalderens Handelsselskaber, moderne Agrarpolitik og Børsspørgsmaal. Sammen med Professorerne Werner Sombart og E. Jaffé redigerer W. det ansete Tidsskrift »Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik* og er Medudgiver af Samlingen »Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen«. *K. V. H.*

Weber, Theodor Alexander, tysk Marinemaler, er født 11. Maj 1838 i Leipzig. Baade W.'s Uddannelse først hos Marinemaleren Krause i Berlin, saa hos Isabey i Paris, og langvarige Ophold uden for Fædrelandet, i London, en Tid i Bruxelles og senere med Paris som Domicil, har givet hans virtuosmæssige, friske og kække,

men gerne omhyggelig behandlede Søstykker et kosmopolitisk Præg. Mange ere fra den franske Kyst. I Museet i Avignon ses »Den engelske Brig »Euphemia«'s Skibbrud ved Tréport«; i Museet i Leipzig »Efter Stormen«. *A. Hk.*

Weber, Wilhelm Eduard, tysk Fysiker, født 24. Oktbr. 1804 i Wittenberg, død 23. Juni 1891 i Gbttingen. Efter at have studeret i Halle blev W. Privatdocent her og 1828 ekstraordinær Professor. Han opholdt sig derefter nogen Tid i Berlin og Hamburg og blev 1831 Professor i Fysik ved Universitetet i Gbttingen, hvor han sluttede et Venskab med Gauss (s. d.), der fik stor Betydning for dem begge. 1837 blev W. tillige med 6 andre Professorer afsat af politiske Grunde. Han levede nu 6 Aar i Gbttingen i smaa Kaar som privat Videnskabsmand, indtil han 1843 flyttede til Leipzig som Professor i Fysik ved Universitetet her. 1849 kom han tilbage til sin tidligere Professorplads i Gbttingen, og her forblev han i Ro til sin Død, anerkendt og hædret som en af Europa's betydeligste Fysikere.

Allerede i sin Skoletid havde W. sammen med sin 10 Aar ældre Broder Ernst Heinrich gjort en Række Forsøg over Bølgebevægelse, som de 1825 beskrev i en Bog, »Wellenlehre auf Experimente gegriindet«. I Gbttingen tog han Del i Gauss'es magnetiske Undersøgelser, og da Arbejdet blev udført dels paa Universitetet, dels paa det astronomiske Observatorium, forbandt de to Forskere disse Bygninger med hinanden ved en Telegrafledning (1833). I Leipzig fortsatte han sine magnetiske Undersøgelser og fik bygget et jærnfrit Observatorium til dem. Senere gav han sig især af med Studiet af Elektrodynamikken og opstillede 1846 sin berømte Lov for elektriske Strømmes Indvirkning paa hinanden. Sine Arbejder fortsatte han i en Række af i alt 7 Afhandlinger under Fællestitelen »Elektrodynamische Maasbestimmungen«. Disse Arbejder have haft Betydning ikke alene for Elektricitetens matematiske Teori, men ogsaa for den praktiske Elektroteknik, idet de bidroge til at skabe det Grundlag for et rationelt elektrisk Maalsystem, som blev fastslaaet ved Elektroteknikerkongressen i Paris 1881 og siden er udviklet videre. W.'s Værker ere udgivne i 6 Bind (Berlin 1892—94) af det kgl. Videnskabsselskab i Gbttingen. *K. S. K.*

Webster [we'bstə], By i U. S. A., Stat Massachusetts, ligger 72 Km. V. S. V. f. Boston ved French River og ved Banen fra Worcester til New Lardon. (1900) 7,031 Indb. W. har Tilvirkning af Bomulds-, Uld- og Lædervarer samt Jærnstøberi. *H. P. S.*

Webster [we'bstə], Augusta, engelsk Digterinde, født 30. Jan. 1837 i Dorsetshire, død 5. Septbr. 1894 i Kew. Hun var Datter af en Admiral, fik en udmærket Opdragelse, studerede især de klassiske Sprog. Senere giftede hun sig med Thomas W., tog Del i det sociale Arbejde i London og var 1879—85 Medlem af Skoleraadet. Sin litterære Løbebane begyndte hun under Pseudonymet Cecil Home med Digtene: »Blanche Lisle and other Poems« (1860); »Lilian Grey, a poem« (1864). Derefter benyttede hun sit eget Navn og udgav Oversættelser af Aischylos'es »Den bundne Prometheus« og Euripides'es »Medea«. Af hendes senere Værker kunne nævnes: »Dramatic Studies« (1865); »A Woman Sold and other Poems« (1867); »A Housewife's Opinions« (1878); »A Book of Rhyme« (1881); »Mother and Daughter« (1895); desuden Dramaer: »The auspicious Day« (1872); »The Sentence« (1887); »In a Day« (1893). *T.L.*

Webster [we'bstə], Daniel, nordamerikansk Statsmand, født 18. Juni 1782 i Staten New Hampshire, død 24. Oktbr. 1852. Han var født i tarvelige Kaar, blev 1805 Sagfører og deltog 1812 i Indsigelserne mod Regeringens Krigspolitik over for England. 1813—17 var han Medlem af Unionens Repræsentanthus, flyttede 1817 til Boston og vandt Ry som en ypperlig og skarpsindig Sagfører; ogsaa tog han 1820 Del i Gennemsynet af Massachusetts'es Forfatning. 1823—27 havde han paa ny Sæde i Repræsentanthuset og gennemførte en indgribende Reform af Unionens Strafferetspleje; var derefter Unionssenator 1827—39 og en af Whigpartiets ypperste Talere, særlig i Kampen mod Sydstaternes Overmod og Teorier om Ret til at udtræde af Unionen. Marts 1841 blev han Statssekretær indtil Maj 1843 og afsluttede en vigtig Grænsetraktat med England. Han indtraadte 1845 paa ny i Senatet, udtalte sig 1847 med Styrke imod Krigen med Mejico, for ikke at faa Slaveriets Omraade udvidet, men medvirkede dog efter Krigen tillige med sin gamle Ven H. Clay paa at tilvejebringe et Kompromis (1850) om Kalifornien's Optagelse i Unionen og flere Spørgsmaal vedrørende Slaveriet (særlig Lov om flygtede Slaver). Han blev derefter igen Statssekretær, men havde nu mistet sin Folkeyndest og blev 1852 vraget ved det ny Præsidentvalg. Krænkelsen herover medførte hans Død. Et stort Mindesmærke er rejst over ham i New York. W.'s »Speeches and diplomatic papers« udgaves 1852 i 6 Bd., hans Brevveksling 1856 i 2 Bd. (Litt.: Curtis, *Life of D. W.* [Lond. 1869—70, 2 Bd.]; Lodge, *D. W.* [Boston 1885]). *E. E.*

Webster [we'bstə], John, engelsk dramatisk Digter fra 17. Aarh. Om hans Liv vides intet; han var maaske Skrædder eller Klædehandler og døde ca. 1654. Foruden Skuespil, skrevet sammen med andre Forfattere, har han skrevet nogle af Tidens betydeligste Tragedier: »The White Devil; or Vittoria Corombona« (1612); »The Duchess of Malfi« (1619) samt »The Devil's Law Case« og »Appius and Virginia«. Især de to første Tragedier ere mægtige og gribende Fremstillinger af Forbrydelser og Laster og give ypperlige Karakterskildringer af djævelske Mænd og Kvinder. W.'s Værker ere udgivne flere Gange, saaledes af Dyce 1857, af Hazlitt i 4 Bd. 1857. (Litt.: C. Kalisch, »Shakespeares yngre Samtidige og Efterfølgere« [Kbhvn. 1890]). *T.L.*

Webster [we'bstə], Noah, amerikansk Leksikograf, født 1758 i Hartford, død 1843 i New Haven. Han var først Jurist, men kunde i Krigstiden ikke gøre sig gældende som Sagfører og slog sig da paa at skrive Skolebøger; han gjorde navnlig Lykke med en elementær engelsk Grammatik, der i hans Livstid solgtes i 24 Mill. Eksemplarer, nærmest fordi det var den første i Amerika selv trykte Bog af denne Art paa en Tid, da Uafhængighedskrigen skabte Uvilje mod de i

England trykte Bøger. W. spillede en vis Rolle i sit Lands politiske Udvikling, men hans største Betydning er knyttet til hans store Ordbog, der første Gang udkom i 1828 under Titelen >The American Dictionary of the English Language«. Den betød et stort Fremskridt i Sammenligning med Johnson's Ordbog, baade ved sin Righoldighed og ved sine nøjagtige Definitioner og velvalgte Eksempler. Ordbogen er siden mangfoldige Gange bleven optrykt, ogsaa flere Gange fornyet af senere Bearbejdere, og har bestandig hævdet sig en smuk Plads blandt engelske Ordbøger, selv om den nu er overfløjet af fyldigere og mere tidssvarende Værker. Den bedste Udgave er W.'s >International Dictionary« (1890) med >A Supplement to Webster's I. D. by W. T. Harris« (1902). *O. Jsp.*

Webster [we'bstə], Thomas, engelsk Maler, født 20. Marts 1800 i Pimlico, død 23. Septbr. 1886 i Cranbrook. Han gik paa Roy. Academy, fik første Medaille her 1825. Et af hans første Malerier var »Rebels Shooting a Prisoner«. Med dette lille Arbejde fra Skoledrengenes Verden var han inde i den Emnekreds, han atter og atter behandlede i sin omfattende og langvarige Produktion. I sit humoristiske Syn kan han minde om Wilkie; det — vel stærkt understregede — fysiognomiske Minespil spiller stor Rolle i hans fortællende Genrebilleder. Helst maler han Skolebørns Liv og Færden, og det er da ogsaa især Skolelivsbillederne, der have gjort ham saa yndet i England; mange af dem ere reproducerede i Stik. Til Billeder af en noget anden og mere alvorlig Retning hører »Sickness and Health« (1843). 1846 blev W. Akademimedlem. I National Gallery i London ses »Going into School« (1836) og >A Dame's School« (1845) samt et Dobbeltportræt af Kunstnerens Fader og Moder. *A. Hk.*

Webster City [we'bstəsi'ti], By i U. S. A., Stat Iowa, ligger 103 Km. N. N. V. f. Desmoines ved Boone River og ved Knudepunktet for et Par Baner. (1900) 4,613 Indb. W. C. er Centrum for en frugtbar Egn, hvor der tillige brydes Kul, Kalksten og Skifer. *H. P. S.*

Websterft er dels Synonym for Mineralet Aluminit, dels Betegnelse for en kornet Eruptivbjærgart, som bestaar af en Blanding af rhombisk og monoklin Pyroxen. *N. V. U.*

Weckerlin, Jean Baptiste, fransk Komponist og Musikforfatter, erfødti Elsass 9. Novbr. 1821; han var oprindelig Haandværker (Farver), men uddannedes til Musiker i Paris og udgav Sange, ligesom han fik nogle komiske Operaer, Korværker og en Symfoni opført. Bekendtest er W. dog bleven som Bibliotekar ved Paris-Konservatoriet (fra 1876) og ved sine forskellige Udgaver af og Skrifter om den franske Folkevise (»Chansons populaires du Pays de France« [2 Bd., 1904]). *W. B.*

Wedderkop, Magnus von, gottorpsk Statsmand, født 26. Oktbr. 1637 i Husum, død 16. (17.) Jan. 1721. W. blev efter at have studeret Jura og taget den juridiske Doktorgrad 1669 kaldet til Professor ved Universitetet i Kiel og gik 1676 over i diplomatisk Tjeneste hos Hertugen af Gottorp. Han var i den følgende Tid en af Hovedlederne for den gottorpske Politik, repræsenterede saaledes Hertugen af Gottorp paa Kongressen i Nijmegen 1677—79 og deltog i de Forhandlinger i Altona, der førte til Altonaforliget af 20. Juni 1689, hvorved Hertugen af Gottorp fik sine 1684 inddragne Lande tilbage. I 1692 blev han Geheime- og Kammerraad og efter Hertug Christian Albrecht's Død 1694 Medlem af Konseillet. Senere repræsenterede han Gottorp paa Kongressen i Pinneberg 1697—99 og ligesaa ved Fredsslutningen i Traventhal 1700. Da Administratoren Christian August efter Hertug Frederik IV's Død 1702 havde overtaget Styrelsen af de gottorpske Lande, trængtes W.'s Indflydelse tilbage af den bekendte Baron Gortz, og da Enkehertuginde Hedevig Sofie døde 1708, følte W. sig ikke længere sikker ved det gottorpske Hof, men tog Ophold i Hamburg. I Decbr. 1709 fik Gortz ham dog bevæget til at møde til et Statsraadsmøde paa Gottorp. W. blev meget naadig modtagen af Administratoren, men efter Taflet blev han fængslet og samme Nat ført til Fæstningen Tonningen, hvorefter alle hans store Ejendomme inddroges. Først 7. Febr. 1714, da Fæstningen Tönningen maatte kapitulere til de Danske, kom W. paa fri Fod. Da Gortz var bleven henrettet i Sverige i Febr. 1719, tog den unge Hertug Carl Frederik W. til Naade igen, genindsatte ham i hans forrige Embeder og gav ham hans Godser og Formue tilbage. (Litt.: >Biogr. Leks.«; »Allgem. Deutsche Biographie«, XLI). *L. L.*

Wedekind, Erika, tysk Operasangerinde (Koloratur-Sopran), er født i Hannover 13. Novbr. 1869; hun lod sin Stemme uddanne af Aglaja Orgeni i Dresden, debuterede 1894 som Fru Strøm i Nicolai's >De lystige Koner i Windsor« paa Dresden-Operaen, hvortil hun straks blev fast knyttet, og hvor hun hurtig blev Publikums erklærede Yndling, ikke mindre i Kraft af sin lette og lyse Sangkunst, end ved sit indtagende dramatiske Talent, der særlig virker ved et straalende Fond af Skælmeri og Lune (»Regimentets Datter«, Rosina i »Barberen«, Zerlina i »Don Juan«). 1906 optraadte hun paa en Koncert i Kjøbenhavn. *S. L.*

Wedel-Jarlsberg. 1) Gustav Vilhelm v. Wedell, (1641—1717), kom 1678 til Danmark med 11,000 Mand Lejetropper hvervet af Kong Christian V for den skaanske Krig, købte 1683 af U. F. Gyldenløve Tønsberg Grevskab og blev 3. Jan. 1684 Lensgreve til Jarlsberg. Som norsk Feltmarskal indlagde han sig store Fortjenester af Hæren og dens Organisation samt Opførelsen af det faste Værn af Værker og Skanser rundt om i Landet. Om hans Søn Erhard se Wedell.

2) Johan Caspar Herman W., Greve, norsk Statholder, født i Montpellier 21. Septbr. 1779, død i Wiesbaden 27. Aug. 1840, tilbragte en stor Del af sin Ungdom i Udlandet, fornemmelig i England. Af de europæiske Aandsstrømninger modtog han tidlig stærke Indtryk, og han var fortrolig med den store Revolutions bærende Ideer. Men det var dog i det britiske Riges Institutioner, han søgte sine politiske Idealer. Forholdet mellem Forældrene var efterhaanden blevet meget slet, og 1798 kom det til et voldsomt Brud. Først flygtede Moderen og hendes ældste Datter til Danmark, og det næste Aar fulgte Sønnerne efter herhen. Grev Herman lod sig indskrive ved Universitetet, tog 1801 juridisk Embedseksamen og blev ved samme Tid ansat som Privatsekretær hos Finansministeren Grev E. H.

Schimmelmann og udnævntes 1803 til Sekretær i den store Finanskommission. Fra 1806 var han knyttet til Norge, idet han udnævntes til Amtmand i Buskeruds Amt. Da Krigen med England udbrød 1807, fik han Anledning til at yde den nedsatte interimistiske Regeringskommission væsentlige Tjenester, hvorved hans tidligere Forbindelser i Regeringskredsene kom ham til Nytte; særlig Vægt ligger der saaledes paa hans Arbejde for at holde Pengecirkulationen inden for Landet ved lige og skaffe den fornødne Tilgang af Brødkorn. Fra Novbr. 1807 var han Medlem af den anordnede Provideringskommission, der virkede med meget Held, organiserede og kommanderede om Foraaret 1808 >Bærums frivillige Jægerkorps <, som deltog i Felttoget mod Sverige, og indtraadte Efteraaret s. A. efter Enevold de Falsen's Død i Regeringskommissionen.

Saa længe Grev W. stod den danske Regering nær, havde han i Sverige alene set en fjendtlig Magt; men under Krigen ændredes hans Synsmaader, navnlig da han paa nært Hold havde lært at kende de Bestræbelser, som vare oppe i Nationen til Fremme af Uafhængighed paa Økonomiens og Aandslivets Omraade, og som stode i Samklang med den Udvikling, som i Sverige havde fundet Sted fra Frihedstiden af. Da Revolutionen i Sverige udbrød Marts 1809, haabede han paa en Forening af Nordens tre Riger under Frederik VI som konstitutionel Konge. Men da den dansk-norske Konge afviste Tanken, nærmede han sig de svenske Revolutionsmænd, der ved den afholdte norske Statholder Prins Christian August's Valg til svensk Tronfølger vilde aabne Adgang til en Forening af Halvøens to Riger under konstitutionel Statsform. Gennemførelsen af denne Plan hindredes foreløbig ved Prinsens paafølgende bratte Bortgang. Arbejdet for en Sammenslutning af de nationale Bestræbelser blev optaget af »Selskabet for Norge's Vel«, der gennem en Organisation af Sogneselskaber skulde virke for økonomiske og kulturelle Formaal. Gennem sit Forhold til Administration og Provideringsvæsenet som ved sin sociale Stilling blev W. den ledende Aand i Hovedselskabet, og Tidsomstændighederne medførte, at en af dets Programsager blev skudt frem i Forgrunden og ved ham bragt til en heldig Løsning. Det var Grundlæggelsen af det norske Universitet, som W. med Rygstød i hele Nationen aftvang den halvt modstræbende Regering, og hvis Program han senere som Medlem af en for dette Formaal nedsat Kommission var med til at udarbejde (15. Marts 1812). W. var ved Udgangen af 1810 afgaaet fra Regeringskommissionen, og da en ny Krig med Sverige udbrød, fratraadte han 30. Marts 1813 tillige sit Amtmandsembede. Efter Faderens Død 1811 havde han overtaget sit Grevskab, der gav ham som Privatmand nok at varetage.

Da Norge's og Danmark's Forbindelse løstes gennem Kielerfreden, opholdt W. sig i Danmark for Provideringens Skyld. Hans politiske Forbindelse med Prins Christian August's svenske Venner var aldrig helt afbrudt, og hans Fraværelse var for saa vidt heldig for den norske Regent Prins Christian Frederik, som denne herigennem fik uhindret Adgang til at træffe de forberedende Skridt til, at Norge kunde indtræde i de selvstændige Staters Række under en konstitutionel Forfatning. Men som Medlem af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, hvor han i Konstitutionskomiteen deltog i det vigtige Arbejde paa Grundlovens Udformning, var han Fører af den unionsvenlige Minoritet, der krævede Kongevalget udsat, indtil der var naaet Klarhed over Rigets ydre Stilling og finansielle Bæreevne. Senere paa Aaret stillede han sig i Opposition til Regeringen, hvis Krigsførelse han angreb stærkt; i Konventionen paa Moss og dens Bestemmelser saa han ogsaa en Hindring for en fuldt formaalstjenlig Grundlovsrevision, der kunde lægge en tryg Basis for den Union, som skulde indgaas. Han var som Repræsentant ved det overordentlige Storting 1814 Medlem af den Komité, der forhandlede med den svenske Konges Kommissarier, og var Formand for den Deputation, som meldte Karl Johan Kongevalget af 4. Novbr. Efter at Foreningen var kommen i Stand, øvede W. megen Indflydelse paa Sammensætningen af det første Ministerium, i hvilket hans Svigerfader Peder Anker var Statsminister og han selv indtraadte som Statsraad og Chef for Finansdepartementet. Under de følgende Arbejdets Aar, hvori Statens Finansvæsen skulde grundlægges fra nyt af, indtog han en vanskelig Stilling, stillet som han var mellem et Folk, hvis økonomiske Evne spændtes til det alleryderste, og en Konge, der med jævnt sundt Omdømme fandt sig forpligtet til at gribe ind i den finansielle Ledelse, hvor den forekom ham hazarderet. 1821 besluttede Odelstinget, at han skulde tiltales for Rigsret i Anledning af Tab, som Statskassen havde lidt ved nogle Transaktioner. Han blev frifunden, men hans Stilling var dog rokket, og 1822 traadte saavel han som Statsminister Anker ud af Regeringen. Der paafulgte nu et Omslag i Folkets Stemning. Som Privatmand og Leder af den store Bedrift, som han navnlig efter Svigerfaderens Død (1824) havde at forestaa, genvandt han den Indflydelse, som han havde haft, og som Repræsentant paa Stortingene 1824, 1828 og 1830 indtog han en ledende Rolle. Den stærke demokratiske Bevægelse i Begyndelsen af 1830 satte ham igen uden for det offentlige Liv, indtil Krisen i 1836, som fremkaldtes ved Rivningerne mellem Statsminister Løvenskjold og Statsraadets første Medlem Collett, banede ham Vejen til Statholderens indflydelsesrige Stilling. Den væsentligste Opgave, som nu forelaa, var at faa bilagt den Gæring, som raadede i Nationen efter Stortingets Opløsning 1836 og den derpaa følgende Rigsretsaktion mod Statsminister Løvenskjold, og dette lykkedes ham. En vigtig national Opgave for Landets indre Politik blev løst gennem Formandskabslovenes Vedtagelse (1837), og en Løsning af de unionelle Tvistemaal øjnedes i en ikke fjern Fremtid, da den første Unionskomité i 1839 blev nedsat. W. oplevede dog kun at se Arbejdet for dette Gøremaal i dets Begyndelse. For at søge Helbredelse mod sit gamle Onde — Følgerne af hans Ungdoms Strabadser — rejste han Sommeren 1840 til Wiesbaden. Budskabet om hans Bortgang vakte almindelig Folkesorg i Norge. (Litt.: »Norsk Forf. Leks.« VI og der anførte Kilder).

3) Ferdinand Carl Maria W., Baron, norsk General, foreg.'s Broder, født i Napoli I, Decbr.

1781, død i Christiania 16. Apr. 1857, gik 1814 over i norsk Tjeneste som Major i Kavaleriet, Hofmarskal og Chef for Karl XIII's norske Hof. Som Kommandant paa Akershus (1819—33) lod han sig 17. Maj 1829 af sin Tjenesteiver henrive til at foranstalte det Overfald paa Christianias fredelige Borgere, som mindes i Landets Historie under Navnet »Torveslaget«. Skønt hans Forhold ved denne Anledning blev Genstand for stærk Dadel, var det ikke til Hinder for hans Forfremmelse til Chef for Kavaleribrigaden (1835) og kommanderende General for den norske Armé (1836), fra hvilke Stillinger han tog Afsked 1850. Som Hofchef fungerede han til sin Død. (Litt.: C. J. Anker, »Norske Generalspersoner«).

4) Harald W., Baron, Søn af ovenn. J. C. H. W., (1811—97), repræsenterede Akershus Amt paa Stortingene 1862—66. Særlig Fortjeneste indlagde han sig ved sin Virksomhed i Selskabet for Norge's Vel, hvis Præses han var 1882—87.

5) Frederik Hartvig Herman, norsk Diplomat, er født i Christiania 7. Juli 1855, blev Student 1873, cand. jur. 1879, hvorefter han indtraadte i diplomatisk Tjeneste. Efter nogen Tids Ansættelse i Udenrigsdepartementet i Stockholm virkede han fra 1885 af i forskellige Stillinger ved Legationerne i Wien og London og var 1891—97 Minister i Madrid, hvor han afsluttede ikke mindre end 17 Traktater og Overenskomster for de forenede Riger; den vigtigste af disse er den store Handels- og Søfartstraktat af 1892. . 1898 bosatte han sig paa sit Gods Palsgaard i Danmark og tilhørte i den følgende Tid Privatlivet, da Begivenhederne i 1905 og Opløsningen af Unionen atter kaldte ham til aktiv Deltagelse i det offentlige Liv. Som Norge's *Envoyé Extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire* tilkom det ham at ordne de diplomatiske Formaliteter ved Overdragelsen af Norge's Krone til den danske Prins Carl, der af Stortinget var kaaret til Norge's Konge. Efter at de i Anledning af Kong Haakon VII's Tronbestigelse overdragne Hverv vare udførte, overtog han Stillingen som Norge's Minister i Paris. *O. A. O.*

Wedell er Navnet paa en gammel pommersk, oprindelig holstensk Adelsslægt, som i 17. Aarh. tillige har udbredt sig til Danmark og Norge. Skjoldet er et af 24 vekselvis sorte og røde Stykker sammensat Hjul, i Midten delt af Guld og Sølv, derover et Brystbillede uden Arme med rund Hat og Klædning, delt af Sort og Sølv, paa hver Side af Hatten en paa Brystet fastgjort Snor. Af denne Slægt kom Vilhelm Frederik W. (1640—1706) til Danmark og tilgiftede sig i en ung Alder med Hannibal Sehested's eneste Datter Christiane Sophie Godserne Iversnæs og Tybrind, hvilke han 11. Decbr. 1672 oprettede til Grevskabet Wedellsborg, samtidig med at han optoges i Grevestanden. Grevskabets nuværende Besidder, Grev Bendt W.-W. (født 6. Oktbr. 1840), er en fremragende Landmand og Godsadministrator og har i en Række af Aar været Præsident i Landhusholdningsselskabet. Hans Bedstefaders Broder, Baron Joachim Godske W.-W. (1785—1860), vandt som Ryttergeneral et Navn ved sin raske Fremrykning i Begyndelsen af Felttoget 1848 og døde som Generalløjtnant. Af hans Sønner vare Baron Vilhelm Ferdinand W.-W. (f. 1827) en dygtig Amtmand først i Flensborg, derefter i Hjørring, til sidst i Frederiksborg Amt, Baron Gustav Joachim W.-W. (1829—1903) en anset Landmand, mangeaarig Formand for de samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift.

Ovennævnte Grev Vilhelm Frederik W.'s yngre Broder Gustav Vilhelm W. blev 3. Jan. 1684 Greve til Jarlsberg. Fra hans ældste Søn nedstamme de norske Grever Wedel-Jarlsberg (s. d.), fra hans yngre Søn, Baron Erhard W., som arvede de af Faderen tilgiftede Godser Evenburg og G5dens i Hannover, en yngre Linie, som 21. Januar 1776 er optagen i den preussiske Grevestand. *H.-L.*

Wedellsborg, Hovedgaard og Hovedsæde i Grevskabet W., ligger i Vends Herred, 12 Km. N. N. V. f. Assens. W. hed oprindelig Husby og ejedes 1295 af en Mand af Slægten Litle. 1320 havde Gaarden imidlertid Navnet Iversnæs og ejedes af Hr. Anders Pedersen Stygge af Slægten Galen. Kort efter vare de holstenske Adelsmænd Lyder og Nicolaus Krummedige Herrer paa Iversnæs; senere ejedes den af Slægterne Skinkel og Gyldenstierne. Hans Lindenov, der var gift med Christian IV's Datter Elisabeth Augusta, ejede Iversnæs; han døde 1642, og hans gældbetyngede Enke nødsagedes til at sælge Gaarden 1661. Chr. Urne Christoffersen købte den og mageskiftede den straks efter til Hannibal Sehested for Lundegaard. Sehested's Datter, Christiane Sophie, bragte Iversnæs til sin Mand, den berygtede Baron Vilh. Fr. Wedell til Reetz og Nürnberg, der 11. Decbr. 1672 af Tybrind og Iversnæs oprettede Grevskabet W., hvilket Navn tillige overførtes paa Hovedgaarden Iversnæs. Hans Søn og Efterfølger opførte 1706 den endnu staaende Hovedbygning, der bestaar af to Fløje, paa to Stokværk, der støde sammen i en ret Vinkel, i hvis indvendige Spids der findes et Taarn. I et Kapel paa Gaarden har der siden 1706 været holdt Gudstjeneste. Paa Gaarden en betydelig Samling af danske, historiske Portrætter. *B. L.*

Wedgewood [we'džwud], Josiah, engelsk Keramiker, (1730—95), der har bidraget meget til at hæve den keramiske Industri, saavel i kunstnerisk som i teknisk Henseende. Hans Specialitet var en særlig Art Stentøj, der bærer hans Navn. Han kom i Forbindelse med det velstaaende Borgerskab og Hoffet og fandt stor Afsætning af mange Smykkesager, Bordservicer o. s. v. Mest kendte ere de af farvede Masser frembragte Smykkesager, som danne Overgangen imellem Stentøj og Porcelæn; der lavedes Daaser, Statuetter, Kummer o. s. v. med stærkt farvede Paalæg af formede, antikke Scener. Farverne vare Sort, Grønt, Graablaat. Der er næppe senere fremstillet smukkere eller finere Masser. *T.-J.*

Wednesbury [we'nzbəri], By i det indre England, Staffordshire, tæt ved Darlaston og 12 Km. N. V. f. Birmingham, har en gammel Kirke, et Fribibliotek, stor Jærnvarefabrikation (Cykler, Klejnsmedevarer, Aksler m. m.) og (1901) 72,478 Indb. (mod 25,347 Indb. i 1891). I Nærheden findes Kul- og Jærngruber. *M. Kr.*

Wednesfield [we'nzfi.ld], By i det indre England, Staffordshire, 3 Km. N. 0. f. Wolwer-

hampton, har Fabrikation af Klejnsmedevarer, Laase, Kæder o. 1. og (1891) 4,949 Indb. *M. Kr.*

Wednesfield Heath [we'nzfi.ldheþ] se Heath Town.

Weekes [wi'ks], Henry, engelsk Billedhugger, født 1807 i Canterbury, død 1877 i London. W. var Elev af Behnes og Chantrey (s. d.), hvis Rytterstatue af Wellington han fuldendte, og til hvis Retning han nærmest sluttede sig. Han har udført en Mængde monumentale Portrætstatuer i England; Karl II (i Parlamentshuset), Lord Bacon (Trinity College), Dr. Goodall (i Eton), Hunter etc, for Calcutta Lord Auckland, Statuer af Cranmer m. fl. til de protestantiske Martyrers Mindesmærke i Oxford, endvidere Marmorbuste af Dronning Victoria (det Ungdomsarbejde, hvormed han grundlagde sit Ry) etc. Endelig har W. skabt Mindesmærket for Shelley i Christchurch og adskillige Idealfigurer og -grupper: »Kleopatra«, >Sardanapal«, >Moderkysset« m. v. *A. Hk.*

Weeks [wilks] se Magalhaes-Archipel.

Weeks [wilks], Edwin Lord, nordamerikansk Maler, født 1849 i Boston, død ca. 1904. W. studerede i Paris og blev som saa mange af sine Landsmænd udpræget Pariser-Amerikaner. Han studerede under Bonnat og Gérôme. Særlig denne sidste fik stærk Indflydelse paa hans Kunst, og i Lærerens Fodspor skildrede W. orientalsk Liv. W.'s mange Orientbilleder ere imidlertid i Farve- og Lysvirkning varmere og mere levende end Gérome's. Bekendte Værker: »Pilegrimstog til Jordan«, »Jerusalem«, »Arabisk Æventyrfortæller«, »Ispahan« etc. *A. Hk.*

Weenix [ve!niks], Jan Baptista, hollandsk Maler, født 1621 i Amsterdam, død 1664 (60?) smst., var Elev af Bioemart i Utrecht og Moeyart i Amsterdam og videre uddannet i Italien. Han malede blandt mange forskelligartede Emner med særlig Forkærlighed Landskabsbilleder med Arkitektur (Søjlehaller eller Ruiner) og italienske Havnepartier, samt Fremstillinger af Dyrelivet, oftest ligesom d'Hondecoeter med Motiver fra Hønsegaarde og Andedamme. Prøver paa hans Kunst findes bl. a. i Saml. i Amsterdam, Rotterdam, Berlin, Dresden, München og Wien. — Hans Søn Jan W. (1640—1719), der foruden sin Fader havde Gillis d'Hondecoeter til Lærer, malede Landskaber, Portrætter, men vandt især Ry ved sine Billeder af dødt Vildt, »Jagt-Nature-morte«. Uovertræffelig er i disse Arbejder hans Gengivelse af de forskellige Dyrs »Dragt«, Harens fine Pels ikke mindre end den hvide Svanes bløde Dun. Trods den sirlige Gennemførelse virke hans bedste Billeder ikke smaalige, og han evnede da ogsaa i sine store Serier af Jagtbilleder — for Kurfyrst Johann Wilhelm i Slottet Bensberg, og i adskillige Patricierhuse i Amsterdam udførte han saadanne — en udmærket bred og dekorativ Virkning. Hovedværker af W. i Haag, Munchen og Wallace Museum i London. I Galeriet i Kjøbenhavn ere to Malerier med dødt Vildt af ham. *A. R.*

Weert [ve!rt], By i nederlandsk Provins Limburg, 24 Km. V. f. Roermond ved Zuid-Willems-Kanalen, har (1900) 8,700 Indb., Bryggeri, Teglbrænderi, Tobaksfabrikation, Sæbesyderi og Garveri. *Joh. F.*

Weesp [ve!sp], By i nederlandsk Provins Nordholland, ligger i smukke Omgivelser ved Vechte og Jærnbanelinien Amsterdam—Hilversum og har (1900) 6,700 Indb., stor Kakaofabrik (van Houten), Genever- og Brændevinsbrænderier, Handel med Smør og Ost. *Joh. F.*

Wega se Vega.

Wegelius, Martin, finsk Komponist, født i Helsingfors 10. Novbr. 1846, død 22. Marts 1906. Han begyndte sin Løbebane som Dirigent for den akademiske Sangforening, drog derefter til Udlandet, hvor han opholdf sig en længere Aarrække for at studere Musik, først i Wien, senere i Leipzig. 1878 blev han Kapelmester ved den finske Opera i Helsingfors, og opførte senere forskellige Kompositioner, hvoraf særlig Runeberg-Kantaten, »6. Maj«, fremhæves. Sin egentlige Betydning fik dog W. som Grundlægger af Helsingfors Musikinstitut (1882), der har været af den største Vigtighed for hele Udviklingen af det frodige finske Musikliv i de sidste Aartier. W. har udgivet flere fortjenstfulde Lærebøger i almindelig Musiklære og Analyse, Generalbas samt anvendt Harmonilære, endelig »Vesterländska musikens historia« i 3 Bd. (1891—93). *A.H.*

Wegener, Caspar Frederik, dansk Historiker, født i Gudbjerg paa Fyn 13. Decbr. 1802, død i Kjøbenhavn 9. Maj 1893. W. var Præstesøn og tog 1828 teologisk Embedseksamen, men havde da allerede siden 1826 været ansat ved Sorø Akademi, hvorved han 1837 blev Lektor i Historie. Han tilegnede sig stor Lærdom paa Historiens forskelligste Omraader og befandt sig bedst i sit Studerekammer, der bugnede af Bøger. Hans litterære Produktion var derimod sparsom. 1843 udgav Landhusholdningsselskabet hans »Liden Krønnike om Kong Frederik og den danske Bonde«, skrevet i en lidt kunstlet naiv Stil, der dog skaffede den vid Udbredelse; 1846 gav han en grundig Levnedsskildring af »Anders Sørensen Vedel«. Det første Skrift skaffede ham Stillingen som kgl. Historiograf, som han beholdt til sin Død, og 1848 udnævntes han til Geheimearkivar. Som saadan fik han Adgang til Akterne i Regeringens Arkiver, og støttet paa dem leverede han flere vigtige Bidrag til de »Antislesvig-holstenske Fragmenter«, som Universitetet udgav, især en Fremstilling af »Hertugen af Augustenborg's Forhold til det holstenske Oprør«, som gjorde et stærkt Indtryk under Datidens Kamp. I de følgende Aar var han Regeringens Hovedraadgiver under Forhandlingerne om Arvefølge; men da han til sin store Sorg saa, at Bluhme vilde opgive Kongelovens Arvefølge, mente han ikke at kunne holde sig stille, og han tilstillede da Rigsdagens Medlemmer et trykt »Forsvar for Danmark's Kongers og Kongehuses, navnlig Prins Christian's og Gemalindes, fulde Arveret efter *Lex regia*« (1852). Skriftet vakte megen Opsigt, og da Regeringen efter forgæves at have søgt Domstolenes Hjælp mod W. fik Frederik VII, meget mod hans Vilje, til at tildele W. en Irettesættelse, vandt »Konferensraad W. den brave« stor Folkeyndest.

Resten af sit Liv tilbragte W. i Stilhed. Frederik VII yndede ham meget, og han ledsagede ofte Kongen paa hans arkæologiske Rejser; han beskrev de ved Asserbo og Søborg foretagne Udgravninger og samlede »Historiske Efterret-

ninger om **Abrahamstrup** Gaard i den ældre og nyere Tid« (1855—56). Som Leder af Geheimearkivet begyndte W. med indgribende Reformer og gjorde meget til at lette den videnskabelige Benyttelse af Arkivet, ligesom han udgav »Aarsberetninger fra det kgl. Gehejmearkiv« (7 Bd. 1852—83) med mange vigtige Aktstykker; men han kom ind paa uheldige Veje, hvad angaar Forholdet mellem dette Arkiv og Ministerierne, saaledes at først hans Fratrædelse i 1882 banede Vej for en tilfredsstillende Organisation paa dette Omraade (se Jørgensen, A.D.). W. kunde derefter ganske hellige sig til sit Privatbibliotek, der var det største i Norden, og for hvilket han havde opført en særlig Bygning. Efter hans Død forfattedes der et Katalog over det (*Bibliotheca Wegeneriana*, 4 Bd. 1897), og det kom til at danne Grundstammen for det nyoprettede Statsbibliotek i Aarhus. *Kr. B.*

Weggis, Waggis, Landsby i Schweiz, Kanton Luzern, ligger 10 Km. 0. f. Luzern paa den nordlige Bred af Vierwaldstätter-Søen samt 444 M. o. H. ved Sydfoden af Rigi. (1900) 1,500 Indb., der næsten alle ere Katolikker. W., der er Kursted og Anløbssted for Baadfarten, har en overordentlig smuk og gunstig Beliggenhed, idet den beskyttes af Bjærgene mod de kolde Nordenvinde, hvorfor her kan trives en frodig Vegetation af Vin, Kastanjer, Mandler og Figen. Før Rigi-Banens Anlæggelse besteges Bjærget fra \V. 1795 blev den øvre Del af Byen ødelagt af et Dynd- og Jordskred fra Rigi. *H. P. S.*

Wegmann, Bertha, dansk Portrætmalerinde, er født 16. Decbr. 1847 i Soglio i Graubunden, men kom 5 Aar gammel med sine Forældre til Kjøbenhavn. Fra lille viste hun Lyst og Evne til at tegne; sin første Undervisning modtog hun af F. F. Helsted, H. Buntzen og F. C. Lund, men allerede 1867 drog hun til Miinchen, hvor hendes egentlige kunstneriske Uddannelse falder. Nok saa megen Betydning som hendes flittige Studier her under Lindenschmitt og Kurzbauer fik vel hendes kortere Udflugter til Paris; først paa Salonen traf hun paa moderne Kunst, hvoraf hun ret kunde lære noget, og jo mere hun derved dreves til at studere Naturen paa egen Haand, des længere kom hun bort fra den Tyngde og Ugennemsigtighed i Skyggepartierne, hvormed Paa virkningen fra München-Atelierernе havde forlenet hendes ældre Billeder. Allerede hendes første udstillede Arbejder — hun debuterede paa Charlottenborg 1873 — viste dog megen koloristisk og formel Dygtighed; særlig Anerkendelse vandt »En Enke med sit Barn« (1877). Paa Paris Salonen opnaaede hun 1881 *mention honorable* og 1882 3. Kl. Medaille for et Dameportræt, der senere i Danmark skaffede hende den Thorvaldsen'ske Udstillingsmedaille. Sine Hovedsejre vandt hun, der 1882 havde bosat sig i Kjøbenhavn, 1883 med »En ung Moder med sit Barn i en Have«, glimrende ved Redegørelsen for Figurernes og Planternes Plads i Sollyset, og 1884 med »Et Herreportræt« (Etatsraad M. G. Melchior). Ved Formsikkerhed og ypperlig Karakteristik, ikke mindre end ved Liniernes Storhed og Skønhed sikrer dette Billede sin Ophavsmand Plads mellem Danmark's første Portrætkunstnere; i ikke mindre højt staar Portrættet af Otto Bache, der i 1896 maledes til Udstillingsbygningens Portrætgaleri. — W. hører til de faa danske Kunstnere, paa hvem fremmed Skole har virket saa afgørende, at nogen Nationalejendommelighed vanskeligt lader sig paavise, og hun har haft let ved at vinde Anerkendelse i Udlandet. Ogsaa hendes senere Arbejder bære Vidnesbyrd om stor Virtuositet, undertiden om vel megen Salonrutine; men gennemgaaende skildrer hun alvorligt og solidt, og hendes Farve er lige saa frisk som varm og livskraftig. *S. M.*

Wegner, Henrich, dansk Skuespiller, født sandsynligvis 1703 i Nærheden af Randers, død 1. Marts 1743 i Kjøbenhavn. W. blev 1720 Student og begyndte at studere Teologi; men da det første danske Komediehus 23. Septbr. 1722 aabnede sin Dør, stod han paa dets Scene, og han blev det tro gennem alle dets Vanskeligheder, indtil Kjøbenhavn's store Brand 1728 og det bigotte Regimente, der ved Christian VI's Tronbestigelse 1730 kom til Roret, umuliggjorde Skuespillenes Fortsættelse. W. spillede fornemmelig Tjenerne hos Holberg og Moliére, og han har utvivlsomt været en stor scenisk Begavelse; den Overskou'ske Overlevering, at Holberg opkaldte sine Tjenere efter ham, kan næppe bestaa for en strengere Kritik. Han blev efter Skuespillenes Ophør Postmester i Aarhus, senere Kancellist i Krigskancelliet. (Litt.: »Ill. Tid.« [XXXII, Nr. 33]; Museum, [1891, II S. 44—58]; Edv. Brandes, »Holberg og hans Scene« [S. 203—13]). *A.A.*

Wehl, Feodor (egentlig F. von Wehlen), tysk Forfatter, født 1821, var baade Lystspil- og Novelleforfatter, og det er den lette franske Feuilletonstil, han efterligner, ofte med ligefrem Benyttelse af franske Motiver. Størst Interesse har hans Værk »Hamburgs Litteraturleben im 18. Jahrhundert« [1856]. *O. Tk.*

Welllan, By i Provinsen Østpreussen, Regeringsdistrikt Konigsberg, Kredsstad i Kredsen W., ved Alle's Udmunding i Pregel og Jærnbanelinien Berlin—Königsberg—Eydtkuhnen, har (1906) 5,300 Indb., Amtsret, Filial af Rigsbanken, kgl. Gymnasium, Jærnstøberi, Garveri, Teglbrænderi, Kornhandel; i umiddelbar Nærhed den store Mølle Pinnau. Ved Freden i W. 1657 anerkendte Polen Hertugdømmet Preussen's Uafhængighed, imod at Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg gav Afkald paa sine i Vestpreussen og Ermland gjorte Erobringer. *Joh. F.*

Wehrli, Johan Jakob, schweizisk Skolemand, (1790—1855), blev 1810 knyttet til Fellenberg's Anstalt paa Hofwyl og var her i 24 Aar ikke blot Lærer og Tilsynsmand for de forældreløse Børn, men ogsaa deres Opdrager og Fader, og han udførte sin Gerning med en Energi, en Udholdenhed og et saa betydeligt Underviser- og Opdragertalent, at den mest ubetingede Anerkendelse blev ham til Del. 1833 blev W. Seminarieforstander i Kreuzlingen ved Boden-Sø. Efter Hofwyl's Mønster opstod i Schweiz en lang Række Opdragelsesanstalter, de saakaldte Wehrli-Skoler, i hvilke Undervisning og Landbrugsarbejde gaa Haand i Haand. 1896 talte man 128 af disse Anstalter, der have virkeliggjort de Ideer, der foresvævede Pestalozzi paa Neuhof. I det væsentligste følge de fleste Redningsanstalter det af W. givne Mønster. Paa Foranledning af Fellenberg

udgav W. to Hæfter >Naturkundliche Unterhaltungen« [Berlin 1832 og 1833]; men Forfatteren W. viser sig her at staa tilbage for Skolemanden W. (Litt.: Zellweger, »Die schw. Armenschulen« [1845]; Pupikofer, >Leben und Wirken von J.J. W.« [1857]; samt Artikelen »W.< i Rein's og Schmid's »Pädag. Encyklop.«). *Fr. Th.*

Wehrlit se Peridotit.

Weibull, Martin, svensk Historiker, født i Landskrona 24. Decbr. 1835, død i Lund 17. April 1902, blev 1862 knyttet til Universitetet i Lund og virkede her som Professor siden 1877. Hans særlige Felt var Gustaf Adolfs og hans Datter Christina's Tid; i »Illustreradt Sverige's historia« har han skildret den store Svenskekonge (1881), men til at fremstille hans Datters interessante Skikkelse og æventyrlige Skæbne naaede han uheldigvis ikke, skønt han stadig samlede Bidrag dertil fra alle Sider. Jævnsides syslede W. indgaaende med de skaanske Provinsers Historie og belyste dem i Tidsskrifter, som begyndte 1869 med »Samlingar till Skåne's historia, fornkunskap och beskrifning< og siden fortsattes under vekslende Navne, men væsentligst skrevne af W. selv. Denne følte sig netop som Skaaning og derved nær knyttet til Danmark; han var ivrig skandinavisk sindet og saa Skaane som det naturlige Bindeled mellem de nordiske Stater. Aandfuld og begejstret udøvede han stor Indflydelse paa Studenterlivet i Lund, hvis Universitets Jubilæum foranledigede hans lærdeste Skrift: »Lund's universitets historia 1668—1868« [2 Bd., det sidste sammen med El. Tegnér, 1868—76]. *Kr. E.*

Weichsel, polsk Visla, lat. *Vistula*, Flod i Polen og det østlige Tyskland, opstaar i det østerrigske Landskab Schlesien ved Landsbyen W. ved Forening af Hvide (Biala), Lille (Molinka) og Sorte (Czerna) W., af hvilke den første udspringer paa Magurka-Bjærget (975 M. o. H.), medens den sidste kommer fra en Sump paa Beskid-Bjærget i en Højde af 1,154 M. Fra Landsbyen W. strømmer Floden mod Nordvest gennem en snæver Klippedal indtil Byen Schwarzwasser, hvor den forlader Bjærglandet, idet den samtidig bøjer mod Øst og paa en Strækning af 45 Km. danner Grænsen mellem østerrigsk og preussisk Schlesien. Med en Bredde af 80 M. passerer W. Byen Krakov og danner derefter Grænsen mellem Galizien og russisk Polen, indtil den kort efter Optagelsen af sin sydlige Biflod, San, bøjer mod Nord og træder ind i russisk Polen, som den derefter gennemstrømmer med nordlig og nordvestlig Retning. Ved Pulavy forlader W. det sydpolske Plateau, men løber lige til Optagelsen af den vestlige Biflod Pilica gennem en ca. 4 Km. bred Dal, der begrænses af stejle, skovklædte Bakkesider. W. er nu 250—450 M. bred, gennemstrømmer med temmelig lave Bredder, der hyppig oversvømmes, en vidtstrakt Slette og passerer Byerne Warszawa og Novogeorgievsk. W. optager nu fra højre Side Bug, bøjer mod Vest og Nordvest og faar atter en høj og stejl Nordbred. Idet Floden 15 Km. S. 0. f. Thorn træder ind i Preussen efter at have passeret de polske Byer Plock og Vlozlavsk, har den en Bredde af 850 M. Efter i Nærheden af Byen Bromberg at have optaget den Nord fra kommende Biflod Brahe samt Bromberg-Kanalen bøjer W. mod Nordøst, passerer Culm, Schwetz og Graudenz, paa hvilken Strækning den ligeledes Nord fra optager Schwarzwasser. W. har gennem den preussiske Landryg en dybt indskaaren, frugtbar Dal, i hvilken den deler sig i flere Arme, der omflyde Sandbanker og smukke, skovklædte Øer. Ved Mewe, hvor den ved Middelvandstand er 620 M. og ved Højvande 2,260 M. bred, træder den med nordlig Retning ud af Plateauet, og Weichsel Lavningen, et frugtbart, 1,980 □Km. stort Deltaland, begynder. Dette, der mellem Danzig og Elbing er 53 Km. bredt, beskyttes mod Flodens Oversvømmelser ved 8 M. høje Diger, der dog alligevel ikke sjældent gennembrydes. W. gennemflyder dette Delta eller »Werder« med to Hovedarme, W. og Nogat, af hvilke den sidste oprindelig var ubetydelig, men ved Uddybning og et stærkere Fald udvidedes saa meget, at den efterhaanden blev vandrigere end W., og der opstod Stridigheder mellem i Byerne Danzig og Elbing, der ligge i Nærheden af hver sin af Strømmene. 1845—57 tilstoppedes imidlertid Indløbet til Nogat, og der dannedes 4 Km. nordligere en Weichsel-Nogat-Kanal, gennem hvilken W.'s Vande nu ledes til Nogat. Denne, der er 57 Km. lang, har imidlertid tabt meget af sin tidligere Vandmængde og er knap sejlbar i sin øvre Del; den passerer Marienburg, staar gennem Kraffohl-Kanalen i Forbindelse med Elbing-Floden og udmunder i Frisches-Haff. W.'s Hovedstrøm flyder mod Nord forbi Dirschau og afgiver mod Øst Elbinger-W., der ligeledes udmunder i Frisches-Haff, men som ved normal Vandstand intet Vand modtager fra Hovedstrømmen. Denne vender sig derpaa mod Vest og fortsatte tidligere til Danzig, hvor den bøjede mod Nord og udmundede i Østersøen ved Neufahrwasser. Det smalle Klitland mellem Floden og Havet blev dog gennembrudt Natten mellem I. og 2. Febr. 1840, idet Floden dannede sig en ny Munding ved Neufähr. Denne benyttes imidlertid ikke af Skibsfarten, for hvilken det gamle Løb er vedligeholdt. Isgangen og Højvandet om Foraaret have undertiden foraarsaget Digebrud og Oversvømmelse af Deltaet, saaledes 1876 og 1888, da Partier 0. f. Nogat, den saakaldte Lille Marienburger-Werder, oversvømmedes. Mellem Nogat og W. kaldes Deltaet Store Marienburger-Werder og V. f. W. Danziger Werder. W.'s samlede Længde er 1,050 Km., og den afvander 191,406 □ Km. Flodens Vandspejl ligger i Mähren ved Optagelsen af Premsza 245 M., ved Thorn 35 M. og ved Dirschau 3 M. o. H. Dybden veksler en Del paa Grund af Flodens periodiske Sandaflejring og Sandflytning. Indtil Premsza er W. sejlbar for smaa, til Krakov for store og til Optagelsen af San for store Flodskibe og Pramme. Ved Warszawa er den som Regel isbunden fra Jul til ind i Marts. W. spiller for Polen en stor Rolle som Udførselsvej for Tømmer og Grovvarer, der gaa over Danzig. Korneksporten bliver dog nu besørget af Jærnbanerne. Siden 1848 har der paa W. neden for Warszawa været regelmæssig Dampskibsfart; men det hænder af og til, at den om Sommeren maa standse paa Grund af Vandmangel. (Litt.: Brandstäter, »Die W., historisch, topographisch und malerisch« [Marienwerder 1855]; Licht, »Die untern Weichsel-Nieder-

ungen« [Danzig 1878]; Bludau, »Die Oro- und Hydrographie im Stromgebiet der W.« [Gotha 1894]). *H. P. S.*

Weichsel-Guvernementerne se Polen.

Weichseltræ, St. Lucietræ, Vedtet af *Prunus Mahaleb*, bekendt for sin stærke, behagelige Lugt, som skyldes et Indhold af Kumarin, der findes baade i Ved og Bark. Det er rødligt, haardt og tungt, vanskelig spalteligt og kan modtage en smuk Politur. Det benyttes til finere Snedker- og Drejerarbejde, medens Grenene levere de kendte »Weichselrør« til Piber og Stokke. Dyrkningen er navnlig meget udbredt i Nedre-Østerrig. *K. M.*

Weidenhaupt, Andreas, dansk Billedhugger, født i Kjøbenhavn 13. Aug. 1738, død smst. 26. April 1805. Han uddannedes under Petzhold og Saly, senere paa det nyoprettede Kunstakademi og studerede 1762—68 med Understøttelse i Paris og Rom. Hans grundige Studium af Anatomien skaffede ham 1771 Professorposten ved Akademiet i dette Fag; ogsaa ved Modelskolen var han Lærer og 1791—92 Akademiets Direktør. Fra hans Ophold i Rom stammer et Arbejde i brændt Ler »Et gammelt Hoved«, der tilhører Statens Samling; af hans andre Arbejder kendes nu Statuen »Jorddyrkningsflid« og Relieffet »Trældommens Afskaffelse« paa Frihedsstøtten (det sidste vistnok etter Udkast af Abildgaard), samt enkelte Portrætbuster og -relieffer. Intet af dette viser særlig Originalitet eller kunstnerisk Evne. *S. M.*

Weierstrass, Karl, tysk Matematiker, født i Osterfelde i Westfalen 1815, død i Berlin 1897, virkede som Lærer i Matematik, først (fra 1842) ved Gymnasiet i Deutsche Krone, senere (fra 1848) ved Gymnasiet i Braunsberg, og kom 1856 til Berlin som ekstraordinær Professor ved Universitetet; 1864 blev han ordinær Professor smst. W. maa ubetinget regnes mellem de største Matematikere. Han var en ivrig Beundrer af Abel, i og det var Livet igennem hans Maal at skabe en fuldstændig og sammenhængende Teori for de Abel'ske Funktioner, i Lighed med, hvad der var sket for de elliptiske Funktioner; dette Maal maa siges at være naaet. Sit Arbejde herpaa forberedte han ved en betydelig Simplifikation af de elliptiske Funktioners Teori og en Revision af Funktionsteorien, hvor han baade klarede selve Funktionsbegrebet og gennemførte en ny og fuldstændig Behandling af de analytiske Funktioner paa Grundlag af deres Fremstilling ved Potensrækker (»Funktionselementer«). W. har i høj Grad stiftet Skole, baade i og uden for Tyskland; karakteristisk for ham og Skolen er Omsorgen for den absolutte Stringens, der bringer dem til at føre alt tilbage til et aritmetisk Grundlag og give Afkald paa den geometriske Anskuelse som Bevismiddel. Ogsaa paa andre Omraader end Funktionsteoriens har W. sat betydelige Spor; her maa nævnes hans Fuldstændiggørelse af Beviserne for, at *e* og *n* ere transcendente Tal, hans Arbejder vedrørende Variationsregningen, den projektive Geometris Fundamentalsætning, lineære Differentialligninger, komplekse Tal med *n* Enheder, kvadratiske Former m. m. Hans talrige Afhandlinger, der findes i Crelle's Journal og Berlin-Akademiets Skrifter, udgives nu samlede under Titelen »Matematische Werke von Karl W.«, af en af Berlin-Akademiet nedsat Kommission; indtil nu (1907) er der kommet 4 Bd. W. har ikke ladet sine Forelæsninger trykke, men en Del af dem foreligge i udgivne Optegnelser af hans Elever og ville antagelig finde Plads i de samlede Værker. *Chr. C.*

Weigand, Friedrich Ludwig Karl, tysk Germanist, (1804—78). W. begyndte 1849 at holde Forelæsninger over tysk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Giessen og blev 1851 ekstraordinær, 1867 ordinær Professor. W.'s første betydelige Værk var en »kurze deutsche Sprachlehre«, men det var først hans store to Binds »Wörterbuch der deutschen Synonyme« og hans Omarbejdelse af Schmitthenner's »Deutsches Worterbuch«, som fik videnskabelig Betydning, og navnlig da det første. Han havde tillige taget ivrig Del i Brødrene Grimm's tyske Ordbog, og efter I. Grimm's Død blev Fortsættelsen betroet til W. og R. Hildebrand. (Litt.: O. Bindewald, »Zur Erinnerung an W.« [1879]). *O.Th.*

Weigel, Valentin, tysk Mystiker, født 1533 i Hayn, død 10. Juni 1588 som Præst i Zschoppau ved Chemnitz, havde studeret i Leipzig og Wittenberg, men følte sig frastødt af den lutherske Teologi og mere beslægtet med Sværmeraanderne. Han beholdt imidlertid sine Anskuelser for sig selv og underskrev endog Konkordieformelen, men han efterlod sig forskellige Skrifter, som vise, at han lærte en mystisk Subjektivisme, tilsat med adskillige gnostiske Momenter. Den hellige Skrift meddeler i Virkeligheden ikke andet, end hvad Mennesket finder i sin egen Aand, og de historiske Frelseskendsgerninger ere værdiløse. Adam og Christus f. Eks. ere kun Symboler paa to Principper, som findes hos hvert Menneske. W. vandt sig adskillige Disciple baade i Tyskland, Holland og Norden. (Litt.: J. O. Opel, »V. W.« [1864]; A. Israel, »V. W.'s Leben und Schriften« [1888]). *A. Th. J.*

Weigelia se Diervilla.

Weigl, Joseph, østerrigsk Komponist, (1766—1846), var Elev af Salieri og Albrechtsberger og en af Samtiden skattet Operakomponist; navnlig hans Sangspil »Die Schweizerfamilie« fandt stor Yndest og vid Udbredelse. W. var Kapelmester ved Wien Operaen; i sine senere Aar beskæftigede han sig mest med Komposition af Kirkemusik. *W. B.*

Weihaiwei, engelsk Fæstning og Krigshavn paa Kysten af Kina, ligger paa Nordkysten af Halvøen Shantung ved Indløbet til Petshili-Strædet. Krigshavnen var oprindelig bleven anlagt af Kineserne for i Forening med det paa den anden Side af Strædet liggende Port Arthur at beherske Indsejlingen gennem Petshili-Strædet og saaledes forsvare Adgangen til Peking. Den ved foranliggende Øer beskyttede Havn befæstedes med stærke Søforter, medens den til Lands var omtrent uden Forsvar. Der anlagdes Værfter og Depoter af Kul og Munition. I Krigen med Japan 1894 angrebes den 10,000 Mand stærke Besætning af en dobbelt saa stor japansk Styrke under Ojama. Fæstningen overgav sig efter en kort Modstand, og den i Havnen indespærrede kinesiske Flaade faldt i Japanernes Hænder. Efter Fredsslutningen blev W. atter tilbagegiven Kina.

Da imidlertid Rusland 1898 under Form af en Forpagtning bemægtigede sig Port Arthur, erhvervede England W. som en Modvægt mod Rusland's Planer i Nordkina. *M. V,*

Weijde, R. v. d., se Weyden.

Weil, Gustav, tysk Orientalist og Historiker, (1808—89). W. virkede efter et Studieophold i Paris og Kairo i en Aarrække som Professor i Heidelberg; 1837—41 udgav han en tysk Oversættelse af »Tusind og een Nat«, der vandt stor Udbredelse; større Betydning have dog hans historiske Arbejder, navnlig hans »Geschichte der Chalifen« [3 Bd., Stuttgart 1846—51], der fortsattes med to Bind i »Geschichte des Abbasidenchalifats in Ägypten« [Stuttgart 1860—62]). *J. 0.*

Weilbach, lille Badested i Preussen, Provins Rhin-Provinsen, tæt ved Stationen Flörsheim a.M. paa Jærnbanelinien Wiesbaden—Frankfurt a. M. W. ligger paa Taunus Skraaningen, 135 M. o. H. i en meget smuk Park, dækket mod Nordenvinden. Der er et mildt Klima. I W. findes en kold Svovlkilde ($13,75^0$ C.) samt en kold alkaliskmuriatisk Kilde (10^0 C.). Vandet bruges til Drikke , Bade- og Indaandingskure. W. søges for Katarrer af Slimhinderne, Leversvulst, Gigt, Reumatisme. Sæson fra Begyndelsen af Maj til Begyndelsen af Oktober. *Lp. M.*

Weilbach, Philip, dansk Kunsthistoriker, født i Usserød 5. Aug. 1834, død i Kjøbenhavn 22. Novbr. 1900. Efter at have taget Studentereksamen 1852 og Filosofikum studerede han Kunsthistorie og Æstetik; han udgav 1855 en Samling »Anakreontea«, fri Oversættelser af anakreontiske Digte, og skrev en Del Artikler i Blade og Tidsskrifter (et Udvalg er optrykt i »Kunst og Æsthetik« 1870). 1860—62 opholdt han sig i Rom som Sekretær hos den nordiske Konsul; under et Besøg i Firenze gjorde han Studier til sit lille Skrift »Ghiberti's Broncedøre paa Baptisteriet i Florents« [1862]. Senere har W. leveret et stort Antal kunsthistoriske og kritiske Bidrag til Leksika og Tidsskrifter og af Bøger forfattet »Maleren Eckersberg« [1872] og »H. V. Bissen« [1898]. Hans Hovedværk — og det, der vil bevare hans Navn — er »Dansk Kunstnerlexikon« [1877—78]; ved sine fyldige Oplysninger blev det en uundværlig Haandbog for enhver, der søgte Kundskab om dansk Kunsthistorie, men Forfatterens Flid kunde dog langtfra ganske bøde paa hans Mangel paa kritisk Sans og fast Metode. Værket bør bruges med nogen Forsigtighed, selv om der i den anden, gennemsete og forøgede Udgave (»Nyt dansk Kunstnerlexikon« 1896—97) er raadet Bod paa en Del af dets Svagheder. — Fra 1883 var W. Kunstakademiets Sekretær. *S. M.*

Weilen, Joseph, østerrigsk Dramatiker, (1828—89). W. kom til Wien 1848, blev inddragen i Martsrevolutionen og 1853 forfremmet til Oberstløjtnant. 1854 blev han Professor i Historie i Znaim og 1861 forflyttet til Wien. Sin litterære Løbebane begyndte han med en Række lyriske Digte »Phantasien und Lieder« (1853) o. fl., men sin Popularitet naaede han først med sin romantiske Tragedie »Tristan« (1860), som opførtes paa de fleste tyske Scener. Derefter fulgte en betydelig Række Dramaer, af hvilke 3 Bind »Dramatische Dichtungen« udgaves (1868—70), og tillige udgav han to Romaner »Unersetzlich« (1879) og »Daniela« (1884). W., der øvede stor Indflydelse paa Kunstlivet i Wien, modtog forskellige Tillidshverv, bl. a. var han en Tid lang Præsident i Journalist- og Forfatterforeningen »Concordia«. W.'s Fortrin som Forfatter er hans sprudlende Fantasi og hans lyriske undertiden vel deklamatoriske Diktion. Der mangler derimod Dybde og Karaktertegning. *O. Th.*

Weils Sygdom er en Form af Gulsot, beskreven 1886 af Weil, og som skulde adskille sig fra almindelig Gulsot (s. d.) væsentlig derved, at dens Begyndelse er meget akut og heftig, at den ledsages af høj Feber, Muskelsmerter, Næseblødning, Nyrebetændelse, Miltforstørrelse, samt derved, at den, efter at Feberen har tabt sig, og Patienten synes at være i Rekonvalescens, ofte begynder forfra og i det hele er tilbøjelig til at trække i Langdrag. Om der er Grund til at opstille denne Sygdom som en selvstændig Form, er der dog nogen Tvivl om. *A. F.*

Weimar, Hoved- og Residensstad i Storhertugdømmet Sachsen-Weimar ved Ilm, danner et Knudepunkt for flere Jærnbanelinier, er Sæde for den øverste Landsøvrighed, Øvrigheden for Forvaltningsdistriktet W., en Landret, en Amtsret, en Filial af Rigsbanken, et Erhvervskammer og har (1906) 31,100 Indb. (med Garnison). Blandt de mange Mindesmærker og Statuer nævnes Mindesmærket for Goethe og Schiller paa Teaterplads, udført af Rietschel. Af Bygninger nævnes 2 evangeliske Kirker, af hvilke Stadskirken med et bekendt Altermaleri af Lukas Cranach. Det storhertugelige Slot, genopbygget efter Branden 1774, er rigt paa Seværdigheder og indeholder bl. a. Goethe- og Schiller-Arkivet. Foran Slottet en smuk Park med mange Erindringer om Goethe, hinsides Ilm Goethe's Havehus. I Nærheden det righoldige Bibliotek, Stadsarkivet, det ny Museum, den permanente Udstilling for Kunst og Industri med Dr. Riebeck's japanske Museum samt det storhertugelige Hofteater, der under Goethe's og Schiller's Ledelse indtog en fremskudt Stilling. I Goethe-Huset findes Goethe-Nationalmuseet med Billeder, Medailler, Mineraler og Kunstværker. Schiller-Hus indeholder Erindringer fra Schiller's Liv, i det Briick'ske Hus, otte benævnt Cranach-Hus, boede Lukas Cranach efter 1552. I Fyrstegravstedet paa den smukke Kirkegaard ere Goethe og Schiller bisatte. Af Undervisningsanstalter nævnes et Gymnasium, et Realgymnasium, Skolelærerseminarium, storhertugelig Industriskole, Handelsskole, storhertugelig Malerskole og en storhertugelig Orkesterskole. Industrien beskæftiger sig med Kunstsnedkeri, Kunstsmedning, Sten- og Bogtrykkeri samt Fabrikation af Klæde, Ovne, Straahatte, Spillekort, Læder og Parketgulve. 2 Km. fra Byen findes Lystslottet Belvedere (opført 1724 — 32), Storhertugens Sommerresidens, med en smuk Park, mod Nordøst Flækken Tiefurt ligeledes med Parkanlæg og Mindesmærker, og mod Nordvest Slottet Ettersburg hinsides det skovklædte Ettersberg. W. skal være bygget i 9. Aarh. og kom 1440 under Kursachsen. Ved Delingen mellem Ernst og Albert (1485) kom W. med Thüringen under den Ernestinske Linie og blev 1547 ophøjet til fast Residensstad. Glanspunktet i W.'s Historie danner Karl August's Regeringstid, under hvilken de af denne Fyrste tilkaldte Digtere Goethe, Schiller,

Wieland, Herder m. fl. gjorde W. verdensberømt og skaffede den Navnet det tyske Athen. *Joh. F.*

Weinek, Ladislaus, østerrigsk Astronom, er født 13. Febr. 1848 i Ofen, studerede i Wien, blev 1875 Observator ved Observatoriet i Leipzig og er siden 1883 Direktør for Observatoriet i Prag og Professor i Astronomi ved Universitetet smst. 1874 deltog W. i den tyske Venus-Ekspedition til Kerguelen. W. har især vundet sig et Navn ved sine Tegninger af Maanen (»Originalzeichnungen des Mondes« [Prag 1886, 1890, 1893, 1901], »Photographischer Mond-Atlas« [smst. 1897—1900] med »Erläuterungen« [smst. 1901]). Af hans øvrige Arbejder kunne nævnes »Die Photographie in der messenden Astronomie« [Halle 1879], »Definitive Resultate aus den Prager Polhohen Messungen 1889—92 und 1895—99« [Prag 1903]. Som Direktør for Observatoriet har han hvert Aar siden 1883 udgivet »Astron. magnet. und meteor. Beobachtungen an der k. k. Sternwarte zu Prag«. *J. Fr. S.*

Weinfelden, lille By i Schweiz, Kanton Thurgau, ligger 16 Km. 0. f. Frauenfeld 446 M. o. H. ikke langt fra Floden Thur og ved Banen fra Frauenfeld til Romanhorn. (1900) 3,500 Indb., der ere Protestanter. W. ligger ved Foden af Ottenberg og har et gammelt Slot samt Vinavl, Væveri- og Broderiindustri. *H. P. S.*

Weingaertneria se Sandskæg.

Weingarten, 1) By i Kongeriget Württemberg i Donau-Kredsen, ligger i den smukke Dal, Schussenthal, er forbunden med Ravensburg ved en Dampsporvognslinie (4,4 Km.) og har (1906) 7,200 Indb. (med Garnison). Lærredsvæveri, Strømpestrikkeri, Maskinfabrikation, Hør- og Hampespinderi. Midt i Byen paa Martinberg findes det tidligere 920 grundlagte Benediktinerabbedi W. (nu Kaserne) med en mægtig Kirke (bygget 1715—24), der har et stort Orgel med 6,666 Piber og skal gemme som Relikvie en Draabe af Christi Blod, hvad der har givet Anledning til en aarlig Valfart til det saakaldte Blutritt. W. var indtil 1868 en Flække ved Navn Altdorf-W. **2)** W., Flække i Storhertugdømmet Baden i Kredsen Karlsruhe ved Jærnbanelinien Heidelberg—Karlsruhe, har (1906) 4,500 Indb. *Joh. F.*

Weingartner, Felix, Edler von Münzberg, østerrigsk Komponist og Dirigent, er født 2. Juni 1863 i Zara (Dalmatien) og studerede samtidig Musik og Filosofi; efter at have bestemt sig endelig for Tonekunsten afsluttede han sine Studier ved Leipzig's Konservatorium og hos Liszt i Weimar. W. beklædte derefter Kapelmesterstillingen i forskellige mindre Byer, indtil han (1891) blev Dirigent ved den kgl. Opera i Berlin og ved Kapellets Symfoni-Koncerter. Hans Ry som en af Tidens ypperste Orkesterledere bredte sig nu, og talrige Kunstrejser førte ham ud over Tyskland's Grænser (Frankrig, Skandinavien). Helbredshensyn nødte ham til at opgive Operaledelsen i Berlin (1898), medens han endnu (1907) dirigerer Kapelkoncerterne og en Tid lang forinden ledede »Kaim-Koncerterne« i Munchen. W., der i det hele mere og mere har trukket sig tilbage fra offentlig Optræden, har udfoldet en livlig kompositorisk og musiklitterær Virksomhed. Hans Operaer »Sakuntala« [1884], »Malavika«, »Genesius« og Trilogien »Orestes« [1902] ere opførte, men uden synderligt Held. I Koncertsalen er med bedre Resultat fremført Symfoniske Digtninge (»K6nig Lear«, »Die Gefilde der Seligen«), Symfonier og Kammermusik, og W. har endelig skrevet adskillige værdifulde Sange og Klaverstykker. Hans livfulde og intelligente, til Dels polemiske Skrifter ere »Die Lehre von der Wiedergeburt und das musikalische Drama«, »Uber das Dirigiren«, »Bayreuth«, »Die Symphonie nach Beethoven«. *W. B.*

Weinheim, By i Storhertugdømmet Baden i Kredsen Mannheim, Hovedstad i Amtsdistriktet W., ved Weschnitz og Jærnbanelinien Frankfurt a. M.—Heidelberg, har (1906) 12,500 Indb. Rester af en gammel Befæstning, Slot med Park; Fabrikation af Læder, Maskiner, Kemikalier, Garveri, Teglbrænderi. I Nærheden Ruiner af Slottet Windeck og en jærnholdig Kilde med Badeanstalt. *Joh. F.*

Weinhold, Karl, tysk Germanist, (1823—1904). Efter at have studeret i Halle har W. som Professor været knyttet til forskellige tyske Byer og har udgivet en Række betydelige filologiske og kulturhistoriske Skrifter. Blandt de betydeligste af hans Værker maa anføres: »Die deutschen Frauen im Mittelalter« (1851, 3. Udg. 1897), »Altnordisches Leben« (1856), »Die heidnischen Todtenbestattungen in Deutschland« (1859), »Alemannische Grammatik« (1863), »Bayrische Grammatik« (1867), »Mittelhochdeutsches Lesebuch« (3. Udg. 1875) og »Mittelhochdeutsche Grammatik« (2. Udg. 1882). Desuden har han udgivet en Mængde ældre tyske Digtninge samt »Dramat. Nachlass. von M.R.Lenz« (1884). *O. Th.*

Weinsberg, By i den wiirttembergske Neckar-Kreds, Hovedstad i Oberamt W., 5,4 Km. 0. f. Heilbronn i den smukke og frugtbare W.-Dal ved Foden af det vinrige Schlossberg, har (1906) 3,100 Indb., Latinskole, Vindyrkningsskole. Ved Foden af Schlossberg Justinus Kerner's Bolig med Haveanlæg og Mindesmærke, og paa Toppen Ruinerne af Slottet Weibertreu. Navnet hidrører fra et Sagn, ifølge hvilket Kejser Konrad III efter en over Grev Welfvunden Sejr 1140 under Belejringen af Byen skulde have tilladt Kvinderne at forlade Byen, medførende deres største Goder. De bare da deres Mænd ud paa Ryggen og deres Børn under Armene, hvorefter Kejseren tilgav alle Indbyggerne. Et stort Oliemaleri (fra 1659) i Stadskirken forestiller denne Begivenhed. 1440 kom W. under Pfalz og 1504 under Württemberg. (Litt.: Merk, »Geschichte der Stadt W. und ihrer Burg Weibertreu« [VV. 1880]). *Joh. F.*

Weipert (tschekk. Vejprty), By i det nordvestlige Böhmen tæt ved den sachsiske Grænse ved Jærnbanelinien Komotau—W. og den sachsiske Jærnbanelinie Annaberg—W., har (1901) 10,000 Indb. Fabrikation særlig af Kniplinger og Possement, Vaabenfabrikation, Bjærgværksdrift. *Joh. F.*

Weir-Mitchells Kur se Fedningskure.

Weis, Frederik Anton, dansk Plantefysiolog, er født i Beder ved Aarhus 28. Novbr. 1871, Student fra Aarhus Katedralskole 1890; studerede først klassisk Filologi, men vendte sig snart til Naturvidenskaberne og studerede under Rasmus Pedersen Plantefysiologi; i dette Fag var han den første,

som underkastede sig Magisterkonferensen (1897). Han blev derpaa Assistent paa Carlsberg-Laboratoriet i 1898, hvor han studerede under Kjeldahl. I 1902 tog han Doktorgraden; hans Arbejde er: »Studier over proteolytiske Enzymer i spirende Byg (Malt)«; sammen med J. Schmidt har han forfattet: »Bakterierne; naturhistorisk Grundlag for det bakteriologiske Studium« (Kbhvn. 1899—1901), og desuden har han publiceret en Mængde mindre Artikler i Blade og Tidsskrifter. I 1903 studerede han paa Institut Pasteur i Paris, i det botaniske Laboratorium i Fontainebleau og hos Beyerinck i Delft. 1905 blev han Professor i Plantefysiologi ved den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole i Kjøbenhavn. *V. A. P.*

Weise, Christian, tysk Digter, født 30. Apr. 1642, død 21. Oktbr. 1708 som Rektor i Zittau. W.'s Navnkundighed er særlig grundet paa hans Skolekomedier, ved hvilke denne Digtart bringes til Afslutning; men tillige er W. optraadt som Lyriker og Romanforfatter, og paa alle Omraader optræder han med Lohenstein'sk Svulst. I sine »Uberflüssige Gedanken der grünenden Jugend« (1668) og de andre lyriske Digtsamlinger er der overvejende Forsøg paa at parre en vis Skolepedantisme med en vis frisk Verdensmandsdannelse, medens han i Satiren »Die drei Hauptverderber in Deutschland« (1671) og i sine egentlige Romaner: »Die drei ärgsten Erznarren in der ganzen Welt« (1672), »Die drei klugsten Leute in der ganzen Welt« (1673) og »Der politische Näscher« anslaar en stærkt moraliserende Tone. Med sin Tragedie »Der gesturtzte Markgraf von Ancre« og Lystspillet »Bäurischer Machiavellus« synes han imidlertid 1679 at have begyndt den dramatiske Virksomhed, han selv betragtede som sin væsentligste. Han valgte med Forkærlighed bibelsk Stof, men skyede ingenlunde Stof fra sit eget Aarhundrede (»Masaniello« o. fl.). Mange af hans Værker bleve utrykte, men i Samlingerne »Zittauisches Theatrum« (1683), »Der freimiitige Redner« (1693) og det posthume »Theatralische Sittenlehre« (1719) findes det betydeligste. (Litt.: Kornemann, »Chr. W. als Dramatiker« [1853], H. Palm, »Chr. W« [1854] samt »Beitrage zur Gesch. der d. Litt. des XVI u. XVII Jahrh.« [1857]). *O. Th.*

WeiSS, André, fransk retslærd, er født i Miilhausen (Elsass) 30. Septbr. 1858, Dr. jur. i Paris 1880, 1881 Prof. i Dijon, 1891 i Paris. Af hans Skrifter, der have vundet stor Paaskønnelse, kunne nævnes: »Etude sur les conditions de l'extradition« [Paris 1880], »Le droit fétial et les Fétiaux à Rome« [smst. 1883], »Le droit d'extradition appliqué aux délits politiques« [smst. 1884], »Traité élémentaire de droit international privé« [smst. 1886, 5. Udg. 1904] og hans Hovedværk: »Traité théorique et pratique de droit international privé«, I—V [Paris 1892, 1895, 1898, 1901 og 1905]), der 1901 fik Wolowski-Prisen. W., der er Medlem af *Institut de droit international* og har skrevet en Mængde Afhandlinger i folkeretlige og andre retsvidenskabelige Tidsskrifter, har sammen med P. Louis-Lucas oversat I. Marquardt's »L'organisation de l'Empire romain«, I—II [Paris 1888—91] og staar i Spidsen for Udgivelsen af »Les Pandectes françaises, Répertoire alphabétique de législation et de jurisprudence«. *Fz. D.*

WeiSS, Christian Samuel, tysk Krystallograf og Mineralog, født 26. Febr. 1780 i Leipzig, død 1. Oktbr. 1856 i Eger i Böhmen paa en Rejse, var fra 1803 Docent (senere Professor) i Fysik i Leipzig og fra 1810 til sin Død Professor i Mineralogi i Berlin. Han oversatte Haüy's grundlæggende krystallografiske Arbejder og udviklede denne Videnskab i væsentlig Grad ved at indføre Krystalakser og grundlægge Zonelæren. Han har skrevet en Mængde værdifulde mindre Afhandlinger om krystallografiske og mineralogiske Emner. *N. V. U.*

WeiSS, Edmund, østerrigsk Astronom, er født 26. Aug. 1837 i Freiwaldau, studerede i Wien, blev 1862 Adjunkt ved Observatoriet smst., 1869 ekstraord. Professor ved Universitetet, 1875 ord. Professor og er fra 1878 tillige Direktør for Universitetsobservatoriet smst. Foruden talrige Observationer af Planeter og Kometer, meddelte i Fagtidsskrifter, nævnes af W. talrige Publikationer: »Beiträge zur Kenntniss der Sternschnuppen« [Wien 1868, 1905], »Entwickelungen zum Lagrangeschen Reversionstheorem« [smst. 1885], »Ueber die Berechnung der Præcession« [smst. 1886], »Ueber die Bestimmung der Bahn eines Himmelskorpers aus drei Beobachtungen« [smst. 1893], »Bilder-Atlas der Sternenwelt« [smst. 1888]. Han har udgivet: »Littrow: Wunder des Himmels« [Berlin 1886, 1897] og »Katalog der Argelanderschen Zonen von 15° bis 31° Grade siidlicher Declination« [Wien 1890]. Sammen med C. v. Littrow har W. udgivet 4 Bd. meteorologiske Observationer ved Observatoriet i Wien 1775—1855 og ledede efter dennes Død Indretningen af det ny Observatorium. Som Direktør for Observatoriet har W. udgivet »Annalen der k. k. Sternwarte in Wien«, dritter Folge, Bd. 27—29 [Wien 1878—80] og »Annalen der k. k. Universitätssternwarte in Wien« (Währing), Bd. 2—18 [smst. 1884—1905]. W. er Medlem af den østerrigske Gradmaalingskommission og har sammen med Schram udgivet »Astronomische Arbeiten des k. k. Gradmessungsbureau« [Bd. 1—13, smst. 1889—1903]. *J. Fr. S.*

WeiSS, Hermann, tysk Maler, Kobberstikker og Forfatter, er født 22. Apr. 1822 i Hamburg. W. arbejdede fire Aar i Kobberstikkeren og Portrætmaleren Otto's Atelier, studerede derefter i Diisseldorf under Schadow, tog 1850 til Berlin og blev Professor ved Kunstakademiet der 1856. 1855 paabegyndte W. paa Kugler's Raad dét Værk, der har gjort ham berømt, det store og betydningsfulde »Handbuch der Kostiimkunde» [Stuttgart 1856—72, 2. Opl. 1881 ff.j. *A. Hk.*

WeiSS, Jean Jacques, fransk Journalist, (1827—91), var 1860—67 Hovedmedarbejder ved »Journal des Débats« og grundlagde derefter selv et oppositionelt Blad. Under E. Ollivier's Ministerium 1870 var han Understatssekretær for de skønne Kunster og valgtes 1873 af Nationalforsamlingens monarkistiske Flertal til Medlem af Statsraadet, men afskedigedes 1879, fordi han under den politiske Krise 1877 havde rettet skarpe Angreb paa Republikanerne; skønt han senere fortsatte sine Angreb, blev han dog Chef for Udenrigsministeriets politiske Afdeling under Gambetta's Styrelse 1881—82. Siden 1885 var han Bibliotekar paa Slottet Fontainebleau. *E. E.*

Weisse, Johan Peter, norsk Filolog, født i

Søndre Land 13. Aug. 1832, død i Christiania 7. Marts 1886. Han tog filologisk Embedseksamen 1858, levede derefter et Par Aar som Redaktør i Christiania, men søgte saa ind i Skolens Tjeneste og var ansat som Adjunkt i forskellige Byer (Throndhjem, Fredrikshald, Christiania), indtil han 1875 udnævntes til Professor i latinsk Filologi ved Christiania Universitet. W., der var en ypperlig Lærer og Foredragsholder, er særlig kendt ved sine »Populære Forelæsninger« (I »Tiberius og Nero« [Chra. 1882], og II [Chra. 1886]), indeholdende Studier over Emner fra romersk Historie og Samfundsliv, rige paa fine, træffende Karakteristikker og iklædte en mønstergyldig Form. Af hans Skrifter, nærmest beregnede paa Skolen, kunne nævnes hans latinske Grammatik [Chra. 1871], »Lærebog i romerske Antikviteter« [Chra. 1880] og »Udvalg af Tacitus'es Annaler og Historier« [Chra. 1885]. Særlig fortrolig var W. med Rom's Topografi, som han havde ofret indgaaende Studier under gentagne lange Ophold i Italien. Han var en af Stifterne af Christiania Arbejderakademi, af hvis første Bestyrelse han var Medlem. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *K. F.*

Weissenburg, 1) W., ogsaa W. am Sand, umiddelbar By i bayersk Regeringsdistrikt Mittelfranken, Hovedstad i Bezirksamt W., tidligere fri Rigsstad, 48 Km. S. S. V. f. Niirnberg i en frugtbar Egn ved den vestlige Fod af frankisk Jura, ved Jærnbanelinien München—Hof, har (1906) 6,700 Indb. Amtsret; Fabrikation af Guld- og Sølvtraad, Borter og Tresser, Klæde, Knive, Læder, Mølledrift, Bryggeri; kalkholdig Mineralkilde med Badeanstalt. 2) W., By i Rigslandet Elsass-Lothringen i Distriktet Unterelsass, 35 Km. V. f. Karlsruhe ved Lauter og Jærnbanelinien Strassburg—W., Hovedstad i Kredsen W., har (1906) 6,800 Indb. (med Garnison). Amtsret, Gymnasium; Fabrikation af Papir, Læder, Strømper, Tændstikker, i Omegnen Humle- og Vindyrkning. W. er opstaaet omkring det i 7. Aarh. grundede Benediktinerabbedi, hvor Otfrid ca. 868 digtede den oldhøjtyske »Evangelieharmoni«. W. naaede Uafhængighed af Abbediet og tiltraadte 1247 det rhinske Byforbund, 1354 de 10 elsassiske Rigsstæders Forbund, kom 1697 under Frankrig og 1871 under Tyskland. Ved W. bleve Østerrigerne 26. Decbr. 1793 slaaede af Franskmændene under Hoche. 4. Aug. 1870 stod her den første alvorlige Kamp mellem Franskmændene og Tyskerne (se Fransk-tyske Krig 1870—71 S. 5). 3) W. se Stuhlweissenburg. *Joh. F.*

Weissenfels, By i preussisk Provins Sachsen, Regeringsdistrikt Merseburg, Hovedstad i Kredsen W., 18 Km. S. f. Merseburg ved Saale, har (1906) 30,900 Indb. (med Garnison), Amtsret, Filial af Rigsbanken, stort Slot, Lærerseminarium; Fabrikation af Sukker, Maskiner, Papir, Skotøj, Læder, Guld- og Sølvvarer, Jærnstøberi, Handel med Træ og Korn; i Omegnen Brydning af Sandsten og Brunkul. W. stod i 12. Aarh. under Huset Wettin, blev senere forenet med Thüringen, var siden 1657 Residens for Hertugerne af Sachsen-W. og kom 1814 under Preussen. *Joh. F.*

Weissenstein, Bjærgparti i Jurabjærgene i det schweiziske Kanton Solothurn, hæver sig 1,284 M. o. H. og frembyder en pragtfuld Udsigt over Jura og den helvetiske Højslette indtil Alperne. Paa W., hvortil der fører en Kørevej fra Solothurn, ligger et Hotel, der er stærkt besøgt om Sommeren saavel af Turister som af Kurgæster. *H. P. S.*

Weisshorn, Navn paa flere Bjærgtoppe i Alperne, af hvilke den højeste ligger i Arolla-Gruppen i de Penninske Alper i den schweiziske Kanton Wallis. Den ligger N. N. V. f. Zermatt, hæver sig 4,512 M. o. H. og er den femtehøjeste Top i Alperne. W., der er overordentlig vanskelig at bestige, besteges første Gang i 1861 af den berømte engelske Fysiker Tyndali. *H. P. S.*

Weisskirchen (tschekk. Hranice), By i østerrigsk Kronland Mahren, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft W. i en bakket Egn ved den til March løbende Betschwa og Jærnbanelinierne Wien—Krakov og W.—Wsetin, har (1890) 8,100 hovedsagelig tschekk. Indb. Gammelt Slot, tysk Statsovergymnasium; Klæde-, Flonel-, Kartonnage-, Likør-, Chokoladefabrikation. I Nærheden Kurstedet Teplitz med varm Kilde og Vallekuranstalt. *Joh. F.*

Weisz, Bernhard, protestantisk Teolog, er født 20. Juni 1827 i Königsberg, hvor han blev teologisk Professor 30 Aar gl. 1863 forflyttedes han til Kiel og 1877 atter derfra til Berlin, hvor han nu (1907) er Fakultetets Senior og Overkonsistorialraad. W. er en af den nyere Tids betydeligste nytestamentlige Eksegeter, konservativ i sit Grundsyn paa det ny Test., men grundig og indgaaende og utrættelig i sit Arbejde. En Række af Meyer's Kommentarer til Ny Test. har han besørget ny, stærkt omarbejdede Udgaver af, og han har desforuden skrevet et stort Antal Skrifter, af hvilke særlig maa fremhæves »Lehrbuch der biblischen Theologie des N. T.'s« [5. Opl. 1888] og »Lehrbuch der Einleitung in das N. T.« [2. Opl. 1889]. *A. Th. J.*

Weisze, Christian Felix, tysk Digter, (1726—1804). W. studerede i Leipzig paa en Tid, da denne By havde en ledende Stilling i den tyske Litteraturudvikling, og hans »Poeten der Mode« vender sig med Styrke mod Lessing og Gottsched. Han skrev »Scherzhafte Gedichte« med satiriske Finter og epigrammatiske Vendinger og gav i sine »Amazonenlieder« (1766) en Genklang af de krigerske Stemninger ved Syvaarskrigens Udbrud. Dog særlig blev han bekendt som Dramatiker og Børnebogsforfatter, men han frembragte intet af blivende Værd. Det er tilstrækkeligt at anføre Titlerne paa hans Samlingsudgaver: »Beitrag zum deutschen Theater« (1767—71) og »Trauerspielen« (1776—80), blandt hvilke indgaar en »Romeo und Julie«, der her er gjort »regelmæssig« og læseværdig for dannede efter W.'s Smag. Ligeledes søgte han at dramatisere Jean Caias's Liv, men følte nok selv, at han her var gaaet for meget uden for sit Felt, der egentlig kun omfattede Sangspil og Operetter som »Der Teufel ist los«, »Die Jubelhochzeit« o. fl. Hans »Lieder lur Kinder« ere vel trivielle og gammelkloge, saa det er kun ved hans »Der Kinderfreund« (1776—82, 25 Bd.) og Fortsættelsen »Briefwechsel der Familie des Kinderfreunds« (1783—92, 10 Bd), at hans Ry har haft nogen Grund. Hans »Selbstbiographie« udkom 1807. (Litt.: Iphofen, »Lebensgeschichte

Chr. F. W.'s< [1806]; Minor, »C. F. W. und seine Beziehungen zur deutschen Litteratur des 18. Jahrh.« [1880]). *O. Th.*

Weisze, Christian Hermann, tysk Filosof, født 10. Aug. 1801 i Leipzig, død smst. 19. Septbr. 1866. Han studerede i Leipzig og udnævntes 1846 til Professor ved Universitetet der. Som Filosof staar W. blandt Romantikkens Epigoner; han havde oprindelig sluttet sig til Hegel, senere fjernede han sig fra ham paa flere Punkter og optog meget af de fantastiske Spekulationer hos Schelling, som denne paa det sidste Stadium af sin filosofiske Udvikling benævnede den »positive Filosofi« (se Schelling). I hele sin Retning stod W. dog den yngre Fichte nærmest; han kan betragtes som en af de sidste Udløbere af den tyske Teisme og tillige som en af de typiske Repræsentanter for hele den Retning, der i Midten af 19. Aarh. søgte ud over Hegel og blev tvungen til at indrømme Erfaringen en vis Berettigelse, men aldrig naaede at give andet end Blandinger af en noget mere nøgtern, navnlig historisk, Forsken og ganske vilkaarlige, abstrakte, halvteologiske Spekulationer. Af hans talrige Værker skulle kun nævnes: »System der Aesthetik«, I—II [1830], »Grundzüge der Metaphysik« [1835], »Die evangelische Geschichte«, I—II [1838], »Philosophische Dogmatik« [1855—62]. (Litt.: Seydel, »W.« [1866]). *A. T—n.*

Weiszenburg, Badested i Schweiz; nærmeste Jærnbanestation er Erlenbach, hvorfra 1 Times Kørsel. Det ligger 890 M. o. H. i en skovrig, mod Vinden dækket Indsænkning i Simmerthai og har et mildt og fugtigt Bjærgklima. Der findes en alkalisk varm Kilde (26°), der bruges til Bade- og Drikkekure; desuden bruges Luftkur. W. søges for subakutte og kroniske Lidelser i Aandedrætsorganerne og for Hypertrofi af Skjoldbruskkirtelen. Sæson fra 20. Maj til Slutningen af September. *Lp. M.*

Weiszheimer, Wendelin, tysk Musiker, er født 26. Febr. 1838, Elev af Leipzig's Konservatorium, var Kapelmester i Wurzburg og Mainz, men har i de senere Aar levet ene for Komposition og litterær Virksomhed; hans Bog: »Erlebnisse mit Richard Wagner, Fr. Liszt etc.« [1898] vakte adskillig Opsigt. W.'s bekendteste Komposition er Operaen »Meister Martin und seine Gesellen«, der opførtes paa flere tyske Scener. *W. B.*

Weiszkirchen (Ungarisch-W. Fehertemplom), By med ordnet Magistrat i ungarsk Komitat Ternes i Nera-Dal, 8 Km. fra Donau ved Jærnbanelinien Temesvár—Báziás, har (1901) 10,900 overvejende katolske, tyske Indb. (med Garnison). Domstol, Distriktsret, Statsovergymnasium; Silkespinderi, betydelig Vindyrkning, der dog har lidt meget ved Phylloxeraen, Handel. *Joh. F.*

Weitemeyer, Harald Sophus Leonhard, dansk historisk-geografisk Forfatter, er født i Kjøbenhavn 12. Febr. 1846. Han blev Student 1865 og tog 1872 Magisterkonferens i Historie. Fra sin tidligste Ungdom har han beskæftiget sig med historiske Studier, og efter 1880 lagde han sig særlig efter geografisk-historiske og topografiske Emner. I de følgende Aar udgav han en Række Værker, der alle vidne om Dygtighed og utrættelig Arbejdskraft: »Geografisk Haandbog« [1886], »Haandbog i Verdenshistorien« [1890—92], »Le Danemark, publié avec le concours de savants danois« [1889], »Emner og Kuriositeter fra Columbus-Tiden« [1892]. Ligeledes har han deltaget i Udarbejdelsen af Turistforeningens Rejsebog over Danmark. Fra 1895 til 1906 redigerede han 3. Udgave af Trap's »Danmark«. Til dette Arbejde havde han forberedt sig i en Aarrække og gjort store Samlinger; under hans Haand er den gamle Haandbog fremstaaet i forynget og stærkt udvidet Skikkelse, og fra alle Sider har W. høstet megen Anerkendelse for den Dygtighed og Sagkundskab, som præger Værket. *P. L.*

Weitling, Wilhelm, tysk Kommunist, en af den politiske Socialismes betydeligste Forløbere, født 5. Oktbr. 1808 i Magdeburg, død 15. Jan. 1871 i New York. W. var et Folkets Barn, uægte født, opvokset i Nød; han blev Skrædderssvend og førte fra 1828, efter Tidens Skik blandt Haandværkets Mænd, et omflakkende Vandreliv. Til Slut havnede han i Paris, hvor han gennem Babeuf's, Fourier's og Cabet's Skrifter blev vunden for Kommunisternes Lære og sluttede sig til »de retfærdiges Samfund«; her skrev han ogsaa sin første Bog, — en Utopi om »Die Menschheit, wie sie ist und sein sollte« (Paris 1838). Som delegeret for »Kommunisternes Forbund« sendtes han 1840 til Schweiz, hvor han bosatte sig og udfoldede en omfattende Agitation i Tale og Skrift, udgav bl. a. »Garantien der Harmonie und Freiheit« (Vivis 1842; norsk Overs. Chra. 1847, om hvilken se Thrane, M. M.), Maanedsskriftet »Die junge Generation« (1842—43) og »Das Evangelium des armen Sunders« (Bern 1845; anastatisk Optryk 1890). Hans paagaaende Revolutionisme blev imidlertid Republikkens Myndigheder for meget; han idømtes 6 Maaneders Fængsel og skulde derefter udleveres til Preussen. Det lykkedes ham dog at undslippe til England, hvor han opholdt sig halvandet Aar indtil Beg. af 1846, agiterede saa i Belgien og Amerika, men kom Juni 1848 til Berlin. Udvist herfra søgte han i Hamburg at organisere et revolutionært »Befrielsesforbund«, men kun med den Følge, at han atter kom paa Kant med Øvrigheden. Han unddrog sig Forfølgelsen ved at flygte til Amerika og fortsatte saa i New York sin ophidsende Virksomhed gennem Bladet »Republik und Arbeiter« [1851—54]. Det var hans sidste Kraftanstrengelse; efter 20 Aars Kampe falder han til Ro og lader sig glemme som beskeden Betjent i et Indvandringskontor.

W.'s teoretiske Udgangspunkt er, ganske i Rousseau's Aand, Menneskenes »oprindelige Godhed« i en paradisisk Urtilstand; det onde kommer ind i Verden med Ejendoms- og Arveretten, — derfor bort med disse Institutioner. Lyttede Menneskene blot til Fornuftens Bud og indrettede Samfundet efter Kommunismens Grundsætninger, vilde den sociale »Harmoni«, den drømte Frihed komme af sig selv. Som første Princip hævder W. »Retten til Eksistens« og fremhæver som Følge deraf de arbejdsdygtiges Pligt til at forsørge de arbejdsudygtige. Som han er Oplysningsidealist, er han ogsaa den ideelle Retfærdigheds Forkæmper. Nok vil han Fred, Menneskenes Broderskab som Maal, men dette naas ikke, lærer han, uden haarde Kampe og Anvendelse af Magtmidler fra Proletariatets Side. Han formaar ikke at for-

mulere dets Program, men mange af hans Tanker foregribe Marx og det senere Socialdemokrati. (Litt.: G. Adler, »Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland« [Breslau 1885]). *K. V. H.*

Weitzmann, Carl Friederich, tysk Musikteoriker, (1808—80), levede sin længste Tid i Berlin og stod den ny-tyske Retning, særlig Fr. Liszt, nær. Foruden nogle spredte Kompositioner omfatter hans Virksomhed en anselig Række værdifulde musikteoretiske Skrifter: »Der übermässige Dreiklang«, »Geschichte des Septimenakkords«, »Geschichte der Griechischen Musik«, »Harmoniesystem«, og navnlig »Geschichte des Klavierspiels und der Klavierlitteratur« [2. Opl. 1879, af 3. Opl., fuldstændig omarbejdet ved Max Seiffert, er kun et Bind fremkommet 1899]). *W.B.*

Wekerle, Alexander, ungarsk Statsmand, er født 14. Novbr. 1848, tog 1871 juridisk Doktorgrad i Budapest og blev 1877 ansat i Finansministeriet, valgtes 1884 til Underhuset og blev Febr. 1887 Statssekretær og Apr. 1889 selv Finansminister. Han gennemførte vigtige Ændringer i Skatterne og Rentekonvertering, samt tilvejebragte 1891 Ligevægt i Statshusholdningen. I Novbr. 1892 blev han Førsteminister med den Opgave at gennemføre tvungent borgerligt Ægteskab og flere andre Kirkelove, og uagtet heftig Modstand fra Biskopperne og Overhuset, ja endog fra Kejseren selv, lykkedes det ham til Dels. Dog maatte han i Decbr. 1894 selv trække sig tilbage, men Lovene vedtoges alligevel senere. April 1906 blev W. paa ny, efter de stærkeste Brydninger mellem Kronen og Rigsdagen, Førsteminister tillige med de afgjorte Forkæmpere for Ungarn's Selvstændighed, Greverne J. Andrassy og A. Apponyi, samt Frants Kossuth. *E. E.*

Welcker, Carl Theodor, tysk retslærd og Politiker, født 29. Marts 1790 i Oberofleiden (Øvrehessen), død 10. Marts 1869 i Neuenheim, 1813 Privat docent, s. A. Professor i Giessen, 1814 i Kiel, hvor han overtog Redaktionen af »Kieler Blätter«, 1817 i Heidelberg, 1819 i Bonn, hvor der indlededes Undersøgelser mod ham for »demagogische Umtriebe«, 1823 i Freiburg i. B., hvor han paa Grund af sin politiske Opposition ofte fortrædigedes af Regeringen og et Par Gange blev suspenderet fra sit Embede, hvorefter han drog til Heidelberg. W., der havde spillet en betydelig Rolle som liberal Politiker — 1848 var han Forbundsgesandt i Frankfurt, senere i diplomatisk Sendefærd i Stockholm, med Oberst J. L. Mosle i Wien o. s. fr. —, og aldrig tabte sin Interesse for Politikken, stod dog i sine senere Aar som en upaaagtet Fortidslevning. Sammen med v. Rotteck og Dettinger havde han stiftet »Der Freisinnige«, med v. Rotteck udgav han »Das Staats-Lexikon. Encyklopädie der sämmtlichen Slaatswissenschaften«, I—XII (Altona 1834 ff., 3. Opl., Leipzig 1856 ff.), et Værk, som har bidraget meget til den tyske Liberalismes Fremvækst og Sejr. Ogsaa W. har, om maaske ikke i saa stærk Grad som v. Rotteck, forberedt Revolutionen af 1848. W.'s bedste retsvidenskabelige Arbejde er: »Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe, philosophisch und nach den Gesetzen der merkwiirdigsten Völker rechtshistorisch entwickelt« (Giessen 1813); den af ham heri fremstillede eklektiske Straffeteori har først Nutiden ydet fuld Retfærdighed. Han skrev bl. a. endvidere: »Das innere und aussere System der praktischen, natiirlichen und romisch-christlich-germanischen Rechts-, Staats- und Gesetzgebungslehre«, I (Stuttgart 1829). Ingemann, der traf ham paa sin Udenlandsrejse 1818—19, omtaler ham i sit »Tilbageblik« (S. 38) som »en af de mest livlige, kundskabsrige og interessante Frihedens Heroer blandt de tyske Videnskabsmænd«, han kom sammen med. *Fz. D.*

Welcker, Friedrich Gottlieb, tysk Filolog og Arkæolog, foreg.'s Broder, født i Griinberg i Hessen 4. Novbr. 1784, død i Bonn 17. Decbr. 1868. Efter i sin Ungdom at have studeret ivrig paa mangfoldige Omraader uden dog at drive noget systematisk Universitetsstudium tog han 1803 Doktorgraden i Giessen og begav sig 1806 til Rom, hvor han blev Huslærer hos W. v. Humboldt og kom under Paavirkning af Zoega, hvis Levned han senere beskrev (2 Bd., Gottingen 1819). I Rom traadte de arkæologiske Interesser i Forgrunden hos ham ved Siden af de filologiske, og han stillede sig til Opgave at behandle græsk Religion, Kunst og Poesi i Sammenhæng. Efter sin Hjemkomst blev han 1809 Professor i Giessen, men flyttede 1816 til Gottingen og 1819 til Bonn, hvor han blev Overbibliotekar. Af hans Skrifter kunne mærkes: »Die Aeschylische Trilogie« (Darmstadt 1824), »Der epische Cyklus« (2 Bd., Bonn 1835—49), »Die griechischen Tragödien« (3 Bd., Bonn 1839—41), »Alte Denkmäler« (5 Bd., Gottingen 1849—64), »Griechische Gotterlehre« (3 Bd., Göttingen 1857—63), endelig hans »Kleine Schriften zur griechischen Litteraturgeschichte« (5 Bd., Bonn og Elberfeld 1844—67) og »Kleine Schriften zur Mythologie, Kunst- und Litteraturgeschichte« (Elberfeld 1868). (Litt.: R. Kekulé, »Das Leben F. G. W.'s« [Leipzig 1880]). *H.H.R.*

Welde, Ole Sivert Mortensen, norsk Politiker, født i Beitstaden 11. Jan. 1820, død 22. Febr. 1883, var Medlem af alle Storting fra 1859 til 1882. Fra første Tid af indtog han en fremtrædende Plads i Nationalrepræsentationen som djærv og uforfærdet Talsmand for frisindede Reformer og øvede navnlig paa 1860'ernes Ting megen Indflydelse; hans Arbejdskraft blev da ogsaa i meget stor Udstrækning benyttet i Komiteer og Kommissioner, nedsatte i specielle Øjemed. *O. A. 0.*

Welfer, Slægtsnavn for et af Tysklands ældste, endnu blomstrende Fyrstehuse, der kan føre sine Aner helt op til 8. Aarh., idet der ca. 750 nævnes en Grev Warin af Altorf, hvis Søn Isenbrand skal, saaledes lyder Sagnet, have betegnet sine Sønner som W. o: Hundehvalpe. I alt Fald er en af Sønnerne, Welf, den første, der bærer dette Navn, hvilket senere brugtes som Fællesbetegnelse for hans Efterkommere, og denne Welf I (død ca. 824), der ejede store Besiddelser i Schwaben og Bayern og var Svigerfader til Kejser Ludvig den Fromme, blev Stamfader for den ældre welfiske Linie. Fra ham nedstammede (foruden Grundlæggere af flere Sidelinier, der efterhaanden uddøde) Mand efter Mand i syvende Led Welf II (død ca. 1050), der deltog i et Oprør mod Konrad II, men var uheldig og mistede en Del af sine Lande. Hans

Søn **Welf** III (død 1055) blev af Kejser Henrik III udnævnt til Hertug af **Kärnten** og Markgreve af Verona og testamenterede, da han var barnløs, sine rige Allodier til Kirken. Men j Welf IV (død 1101), en Søn af hans Søster ! Kunigunde i hendes Ægteskab med Grev Azzo j (af det italienske Hus Este), der ejede store Len i i Norditalien, drog paa Moderens Opfordring j til Tyskland, hvor han, efter at det var lykkedes ham at sætte sig i Besiddelse af Morbroderens Godser, af Henrik IV blev udnævnt til Hertug af Bayern (som saadan kaldes han Welf I). Herfor lønnede han imidlertid sin kejserlige Herre med Utak, idet han tog Parti for Gregor VII og sluttede sig til Henrik's Modstandere. Senere forsonede han sig dog med Kejseren og døde paa Hjemvejen fra det første Korstog. Han blev Stamfader for den yngre welfiske i Linie gennem sine Sønner, af hvilke den ældste, **Welf** V (eller II) (død 1119), der havde ind- j gaaet et formelt Ægteskab med den langt ældre Markgrevinde Mathilde af **Toscana**, men atter havde ladet sig skille, da hun havde indsat Kirken til sin Arving af hendes store Godser, efterfulgte ham som Hertug i Bayern, medens den yngre, Henrik den Sorte (død 1126) som Besidder af de welfiske Allodier ved Broderens Død arvede Bayern og saaledes atter bragte | Husets Landomraade paa een Haand; da han j desuden ved Giftermaal med Hertug Magnus af | Sachsen's Datter Wulfhild blev Ejer af største | Delen af de Billung'ske (se Sachsen) Allodier (deriblandt **Lüneburg**), og hans Søn og Efterfølger, Henrik den Stolte (død 1139) gennem sit Ægteskab med Kejser Lothar's Datter Gertrud blev Arving til de Braunschweig'ske Allodier, hvortil han ved Svigerfaderens Død føjede Hertugdømmet Sachsen, var den welfiske Husmagt saa stor, at Henrik turde vove at byde Konrad III Trods, hvorved den **mangeaarige Kamp** mellem W. og **Hohenstaufferne** tog sin Begyndelse. Konrad III fratog imidlertid Henrik den Stolte begge hans Len, Bayern og Sachsen, og besejrede hans Broder Welf VI ved Weinsberg (1140); her skal for første Gang Kampraabene >Hie Welf!< og >Hie **Waiblingen**!< (en hohenstaufisk Borg), have lydt; i alt Fald blev W. nu Tilnavn for Henrik Løves Tilhængere, og da dette i øvrigt støttedes af Kirken, gik W. i Italien over til at betegne Kejsermagtens Modstandere overhovedet, saa at »guelfic (W.) her stod skarpt over for >ghibellini« (rimeligvis = Waiblinger). Welf VI (død 1191) forsonede sig senere med Konrad III og fik af sin Svoger Frederik Barbarossa store Len i Italien, men **maatte** efter sin Søn Welf **VII's** tidlige Død (1167) pantsætte disse og sine Besiddelser i Schwaben til Kejseren og døde stærkt forgældet. Om Henrik Løve og hans Søn Otto IV se disse Art. Ved **Otto's** Død (1218) gik hans vidtstrakte Allodier over til en Søn af hans tidligere afdøde Broder Vilhelm den Tykke, der var gift med den danske Prinsesse Helene (en Datter af Valdemar den Store); denne Søn, **Otto** Barn (1204—52), der er bekendt i Danmark's Historie som Grev Otto af Liineburg, Valdemar Sejr's trofaste Tilhænger, forsonede sig 1235 med Hohenstaufferne, hvorfor Kejser Frederik II, j efter at Otto havde taget sine Allodier til Len af Riget, udnævnte ham til Hertug af **Braunschweig-Lüneburg**. Fra hans to Sønner Albrecht og Henrik udgik Linierne Braunschweig og Luneburg, af hvilke den første (se **Braunschweig**) uddøde 1885, medens den sidste (se Hannover), der 1694 erhvervede Kurværdigheden for Hannover og 1714 med Georg I besteg **England's** Trone, som den beholdt indtil 1901, endnu lever i en Sidegren. Ved Dronning Viktoria's Tronbestigelse (1837) gik nemlig Hannover (der 1814 havde faaet Titel af Kongerige) over til hendes Farbroder Ernst August, Hertug af **Cumberland**, som efterfulgtes 1851 af sin Søn Georg V, der 1866 mistede sit Rige, som annekteredes af Preussen, og ved sin Død (1878) overlod sine Fordringer paa Hannover's Trone til sin Søn Ernst August (som antog Titel af Hertug af **Cumberland**), den nuværende (1907) Chef for det welfiske Hus. Denne er vel bleven genindsat i Brugen af sin Faders Privatformue (godt 40 Mill. Kr.), som Preussen havde beslaglagt 1868 og deraf dannet det saakaldte **Welferfond** (s. d.) (af Bismarck's Modstandere ogsaa betegnet som Reptiliefondet), hvis Renter benyttedes til Bekæmpelse af det welfiske Parti, der arbejdede paa Genoprettelsen af Hannover's Selvstændighed og, som det antoges, paa Gennemførelsen af indenrigsfjendtlige Planer; men da Hertugen ikke har villet opgive sine Fordringer paa Hannover, satte den tyske Regering sig imod, at han som den barnløse Hertug Vilhelm af **Braunschweig's** Arving besteg Tronen i dette Land (1885), og Striden herom er nu (1907) paa ny blusset op, efter at den af den tyske Regering indsatte midlertidige Regent, en preussisk Prins, er død. *C. F.*

Welferfondet, den faste Formue af 16 Mill. Thaler (omtrent 43 Mill. Kr.), **som** i Septbr. 1867 af den preussiske Regering erkendtes at tilhøre det hannoveranske Kongehus, men alligevel i Marts 1868 lagdes under Beslag, for at dets Renter (se **Reptiliefond**) kunde bruges til at modarbejde Welferpartiets statsfjendtlige Agitation. 1879 tilstodes der Enkedronning Marie og hendes Døtre en betydelig Aarpenge af W., og April 1892 ophævedes Beslaglæggelsen, saa at Formuen stilledes til Hertugen af Cumberland's Raadighed. *E. E.*

Welferpartiet kaldes siden 1866 det partikularistiske Parti i det tidligere Kongerige Hannover, som holder fast ved Landets statsretlige Særstilling og Kongehusets legitime Ret. Dets Fører var indtil sin Død (1891) Windthorst, og det har sædvanlig i den tyske Rigsdag haft omtrent Halvdelen af Provinsens Repræsentanter (mellem 7 og 11 af 19). Valgene 1907 viste stor Tilbagegang for W. *E.E.*

Welhaven, Johan Sebastian **Cammermeyer**, norsk Digter, født i Bergen 22. Decbr. 1807, død i Christiania 21. Oktbr. 1873. Hans Bedstefader var indvandret fra Tyskland til Bergen, og her levede hans Fader som Præst. Gennem sin Moder stammer Digteren fra den norske Familie Heiberg, og han er en Slægtning af den danske Digter J. L. Heiberg. Han gik paa Latinskolen i Bergen, og en af Lærerne, Lyder Sagen, har haft stor Indflydelse paa hans Udvikling ved sin Undervisning i Norsk. Denne

Undervisning var fremfor alt rettet paa Stilens Renhed, paa Vellyden i det talte og skrevne Ord. Sagen saa en begyndende Kunstner i W. og ledede hans Kunstnertrang, som gav sig Udslag ogsaa i Lysten til at tegne. Han blev Student 1825 og tog en Tid efter fat paa det teologiske Studium, som dog ikke interesserede ham meget. Kort efter at han havde begyndt dette Studium, døde hans Fader, 1828. Han havde med dyb Kærlighed sluttet sig til sin Fader, og dennes Død danner det første store Skille i hans Liv. Den lyse, fredelige Ungdomstid er endt, og Kampen drager ind over hans Liv. Han maa nu i Christiania føre en dobbelt Strid, Striden for det daglige Brød og Striden for sine Evners Gennembrud. Han har selv betegnet dette Afsnit af sit Liv som »Kamp og Nød mellem fremmede«. W. blev et ivrigt Medlem af Studentersamfundet. Politikken havde i disse Aar ogsaa her begyndt at spille en vigtig Rolle. I Tiden omkring 1830 er der jo politisk Gæring omkring i hele Europa, og i Norge optræder Henrik Wergeland i Tale og Skrift som den begejstrede Talsmand for alle Frihedens Ideer. Paa samme Tid var han særskilt den ægte Norskheds Forsvarer saavel mod Overgreb fra svensk Kongemagt som mod for stærk Indflydelse fra dansk Aandsmagt. W. har i sin første Studentertid sikkerlig ikke været nogen lidenskabelig Politiker; han har været forarget over det politiske Skraal, fordi det overdøvede deres Stemme, som tolkede Interesser, han i langt højere Grad syntes fortjente at agtes paa. Han slutter sig til en mindre Kreds af Kammerater, som ere optagne af litterære Sysler, og han bliver i Studentersamfundet snart Sjælen i alt, som har med det litterære Liv at gøre. Det var ganske naturligt, at disse Mænd, som led under Aandsfattigdommen hjemme, vare stærkt optagne af det rige litterære Liv i Danmark.

Den første Tid af W.'s Forfattervirksomhed faar sit Præg af hans Strid med Wergeland. Denne krænker i sine Digte i den Grad den æstetiske Sans hos W., at han ikke mere kan holde sig tilbage. Det bliver en uimodstaaelig Trang for ham at træde frem for at værge Skønhedens Tempel mod Barbaren. Han rykker Sommeren 1830 ud med et Digt »Til Henrik Wergeland« og begynder med Spørgsmaalet: »Hvor længe vil du rase mod Fornuften?«. Dette Digt er Indledningen til den langvarige og bitre Strid mellem de to Digtere og de to Partier, som fylkede sig om dem. Striden førtes efter nogen Tid over i Studentersamfundet, idet Wergeland til Samfundets Blad sendte sine »Stumper«, kaade Smaavers fyldte med Spot. Spotten gik naturligvis ogsaa ud over W., og denne svarer i sine »Tylvter« med samme Mønt. I denne Stevkamp ere de to Kæmpers personlige Grovheder mod hinanden lige store; den ene Part skylder den anden intet. Men W. var ganske anderledes anlagt for det forstandsmæssige, pointerede Vid end sin Modstander. Fra den tidligste Tid af sit Forfatterskab havde Wergeland udtalt sin Uvilje mod den æstetiske Retning, som i Danmark havde sin Talsmand i J. L. Heiberg. Og det er netop en Lærling af denne Mand, han ser i W. Flere af »Stumperne« sigte hertil, og der siges om W., at han, som »henrykt hører Kaglet af den tamme danske Høne«, intet Øre har for Sangen paa de norske Enge. Sommeren 1832 kommer W.'s Hovedindlæg i Striden, Bogen »Henr. Wergeland's Digtekunst og Polemik ved Aktstykker oplyste«. Til samme Tid vælges han sammen med A. Schweigaard, P. A. Munch og F. Stang ind i Redaktionen for Ugeskriftet »Vidar«, som blev udgivet af disse Mænds Parti. Der kommer nu en Tid, hvor W. optræder for Offentligheden væsentlig som Kritiker. Og han har i denne Tid visselig ogsaa i en Kritikers Arbejde set sin nærmeste Opgave. Det har staaet for ham, som han havde en stor og vigtig Gerning at gøre; den moderne æstetiske Kritik maatte have sin Repræsentant ogsaa i Norge. Her har man hidtil manglet den saglige Kritik, som, uden at tage andre Hensyn, alene holder sig til Værkets æstetiske Værd. De uvedkommende Hensyn have gjort sig gældende til to Kanter. Paa den ene Side har Kritikken ikke været saglig, fordi den har smigret for den nationale Forfængelighed; det maadelige er blevet »sanktioneret ved dets Indfødsret«. Fremfor alle andre er det Wergeland, som har vidst at afvæbne Kritikken ved at gøre sin Sag til Folkets. Paa den anden Side er der ogsaa taget uvedkommende Hensyn lige over for den ældre Skoles Forfattere. Man har vist alt for stor Respekt for Autoritet; Kritikken har været tam. Man slæber endnu paa de indskrænkede Kunstbegreber fra 18. Aarh., dengang man forveksledе Poesi med Talekunst og holdt sig til Talens Forsiring med paasatte Blomster. Digtningen blev set paa som en Terne for andre Videnskaber. Man glemmer, at Poesiens Genfødelse i Norden ved Oehlenschläger har kaldt en strengere Kritik til Live, som bygger derpaa, at Kunstværket har sit Værd i sig selv. Kun for sin egen Skyld staar det der. Kunstværket er selvlysende. W. er i sin Kritik paavirket af Schiller og Goethe, men fremfor alt af J. L. Heiberg. Denne sidste havde lært, at den kyndige Kritiker vender sig alene mod Udførelsen af Digterværkets Plan. Han spørger ikke om, hvad Digteren har givet os, men om, hvorledes han har givet os det. Hvert Emne, slig som det umiddelbart er grebet af Digteren, bærer indesluttet i sig den Form, som alene vil være den passende, og netop deri viser Kunstnerens Dygtighed sig, at denne Spire til Form føres frem til fuld Udvikling gennem alle Enkeltheder. Opfylder Værket de Fordringer, Formen stiller, er det fuldendt i sit Slags, og der ses ikke paa, om Stoffet er en Tragedies vægtige eller en Vaudevilles flygtige og lette. Som fuldendt skal Kritikken stemple det Værk, som i teknisk Henseende er udadleligt. Denne Selvbeherskelsens og det rolige Overlægs Æstetik lægger W. som Maal paa Wergeland's Ungdomsdigte, disse Digte, som i brusende Vaarflom skylle over alle Kunstens Marker, rive alle Gærder ned. Disse Digte, som ere skrevne i Beruselse af Elskov, af Elskov til alt, som aander og lever, og hvad der ikke aander, kalder Digterens mægtige Fantasi til Live, saa der intet er, denne Elskov ikke lægger ind til sit Hjerte. Ingen evnede mindre end Wergeland at ofre noget af sin Aands Overflod for den rene Linies Skyld. Lige over for dette voldsomme Vaarbrud samler W. sin Tanke om alt, som kan dæmme ind, sætte Grænser. Han finder, at fuldkommen Mangel

paa Klarhed og Besindighed i Udførelsen er Grunddraget i Wergeland's Digtning. Plan findes her ikke, Wergeland driver i de voldsomme Følelsers Storm fra Henrykkelse til Henrykkelse, uden at noget Maal kan øjnes. Hans Digtning er et taagefyldt, bundløst Verdenshav, et Kaos, hvori Forestillingerne trænge og tilintetgøre hverandre. Det ser ud, som man i Norge har den Opfatning af et Geni, at det er »en ubændig Kraft i at ville og en stønnende Afmagt i at kunne«.

W.'s Kritik af Henrik Wergeland blev mødt af dennes Fader, Nicolai Wergeland, som forfattede et helt Modskrift »Retfærdig Bedømmelse af Henrik Wergeland's Poesi og Karakter«. W. giver ikke et særskilt Svar paa dette Skrift; han forbereder et Angreb i en anden Form. Hans Syn har udvidet sig; han ser, at de samme falske Begreber og Uklarheder, som ligge paa Bunden af den æstetiske Raahed, ogsaa volde den politiske Rabalder. Det er Digterfriheden og den politiske Frihed, som misforstaas. I Slutningen af 1834 udkommer hans første større Digterværk, »Norges Dæmring«, en Række Sonetter. Det hele Land stiger frem for hans Syn. Han ser det ligge i Halvmørke; Nat og Taage stænge endnu for Dagens frembrydende Lys. Ved Lykkens Terning vandt Landet sin Frihed i 1814. Men dette var jo alene en Frihed i det ydre; Landet laa øde for Aandens Vækst. Opgaven var derfor at pleje de Spirer, Landets Jordbund gemte i sig, saa Landet langsomt kunde naa frem til aandelig Frodighed. Men denne langsomme Udvikling, dette Arbejde vil man unddrage sig; som ved et Magtsprog vil man tvinge Vaaren frem til moden Sommer. Ved elendigt Skryderi søger man at indbilde sig, at Landet staar paa Højde med den europæiske Kultur. Det eneste, som virkelig trives i Norge, er de store Ord, de hule Fraser om Frihed og Begejstring. Ude i Europa gærer og syder det overalt, og vistnok har ogsaa her Politikken sine Karrikaturer. Men det er da en Kamp, som gælder noget. Vi Nordmænd have jo allerede den frieste politiske Forfatning; alligevel skvadroneres, støjes, larmes der, som det gjaldt at gøre Stormløb mod Despotiet. Denne Kopiering af den europæiske Politik er et elendigt »Abespil«. Og man glemmer, at selv den frieste Forfatning er en tom Ramme, en død Form, naar den ikke faar sit Liv indefra. Det er Aandens Frihed, den indre Forædling, som trænges hos os. Raaheden er Frihedens værste Fjende. For at vedligeholde Indbildningen om, at alt er saa herligt herhjemme, har man søgt at indføre en »Aandens Karantæne«; ved at stænge for al Paavirkning udefra skal den ægte Norskhed bevares. Men Selvstændighed naas ikke ved at sidde gemt bag en Mur. Alene ved stadig Vekselvirkning med fremmed Aandsliv fremgaar den nationale Ejendommelighed i ren Form, saa man spares for »forskruet Kraft« og »overdreven Grønhed«. Lad Lyset udefra slippe ind, saa vi se Landets Aandsfattigdom i hele dens Nøgenhed. W. gennemgaar de større norske Byer enkeltvis for at vise, at Aandløsheden hersker overalt. Og naar det staar slig til i Byerne, er det forgæves at spørge efter aandeligt Liv paa Landet. — Der findes i dette Digt megen Bitterhed og kold Foragt; men man vilde ganske miskende det — saaledes som Forfatterens Modstandere ogsaa gjorde — hvis man alene fæstede Blikket ved denne Side. Hvad der virker forsonende, er den Understrøm af dybt Savn og higende Længsel, som ogsaa af og til bryder helt op i Dagen. Digterens skarpe Stemme bliver blød af Længsel og Sorg, naar han taler om sit Savn af Kunst og Savn af Sympati for sin kunstneriske Trang. De, hvis Aandsliv ligger over den store Hobs, siger han, føle sig herhjemme som en Prometheus lænket til den raa Granit. Og i hvor høj Grad trænges ikke Kunsten i det norske Samfund! Her hvor Politikken med sin Splittelse trænger ind overalt. I denne Tid, da en virkelig Partidannelse i det politiske første Gang foregaar i Norge, paakommer der den unge Æstetiker en Rædsel for det sønderrevne. Overalt, hvor hans Øje faldt, saa han Politikkens Følger, splittede Personligheder, et splittet Folk. Her kan alene Kunsten bringe Hjælp; den er »Samfundslivets Kidt«. Denne Tankegang kommer især klart frem i en Afhandling, »Kristiania's Vinter- og Sommer-Dvale«, som han lod trykke nogle Maaneder, før »Norge's Dæmring« udkom. Han udtaler i denne Afhandling en stor, en overdreven Tro paa Kunsten som social Magt, en Tro, som netop hans dybe Savn har indgivet ham. I Christiania — og denne By er Billedet paa det hele Land — kendes flere Kunstgrene saa godt som alene af Navn. Og de Kunster, som finde Dyrkere, øves kun af Dilettanter og titulære Kunstnere. Christiania's offentlige Teater er »et sørgeligt Institut for moralsk og fysisk Forkølelse«. Men Dilettantismen har netop en antisocial Tendens. Dilettanten virker mere ved sine personlige Forhold end ved det, han giver. Derfor kunne ogsaa kun enkelte Individer og Kredse optages helt af hans Værk. Her mangler Kunstens Tryllemagt, dens Evne til at samle alle om een Genstand. Det er alene den ægte Kunst, som har denne samlende, enende Magt; »ved sin rene Menneskelighed forsoner den de stridende Partier og Lidenskaber, hvor man glemmer Maalet over Vejene, hvor Frihedens Navn er et Løsen for Splittelse og Vold«. — »Norge's Dæmring« vakte en Storm saa voldsom, som vel ingen anden norsk Bog har formaaet at rejse. Digtet blev angrebet og forsvaret i Mængder af Avisartikler og i hele Bøger. Nicolai Wergeland foreslaar i et Modskrift, at alle Fædrelandsvenner skulle kaste Digtet paa Ilden den førstkommende 17. Maj. Forslaget blev virkelig bragt til Udførelse i et Par Bygder, og det med stor Højtidelighed.

W. afsluttede sin Strid med Wergeland og hans Parti Vaaren 1838. Han skrev da i Bladet »Den Constitutionelle« en længere Artikelrække »Om norske *Presse-Anliggender*«. Den nærmeste Foranledning til disse Artikler var Striden om Wergeland's Skuespil »Campbellerne«, som var blevet opført paa Christiania Teater og udpebet af W.'s Venner. Men til samme Tid begynder W. i Digte en Polemik af anden Art, en indirekte. Han gaar ikke mere lige løs paa sin Modstander og hans Parti i Nutidens Norge. Han ser Striden paa lang Afstand; den har gaaet for sig langt tilbage i Historien og er bleven typisk for alle Tider, eller den har til evig Tid gentaget sig i Naturen. Saaledes udsendte han midt under

Campbeller-Striden Digte som »Goliath«, »Møkkurkalv« og »Flyvefisken«. Til denne Art af Digte slutter sig ogsaa fra en senere Tid enkelte, som hente deres Emne fra hans Kamp med Udenverdenen. Her er et Digt som »Kalchas« oplysende; det sigter til hans langvarige og opslidende Strid for at opnaa en Stilling som Professor ved Universitetet. Han havde den hele Tid lidt under trykkende Næringssorger, og der aabnede sig først en Udsigt til bedre Kaar, da der 1839 oprettedes et nyt Lektorat i Filosofi. Da W. meldte sig til Stillingen, begynde straks de mest nærgaaende og hadske Angreb paa ham i Aviserne. Det maa jo ogsaa indrømmes, at Stof let kunde findes til Angreb. Han havde ikke særskilt uddannet sig til at overtage en saadan Stilling, og det kunde ikke nægtes, at hans Kundskaber vare højst mangelfulde. Der skrives saaledes, at Student W.'s Kundskaber maa prøves alvorlig; det maa f. Eks. undersøges, om han mangler Fatteevne for Matematik, som han havde saa slette Eksamenskarakterer i. Universitetet erklærede, at det ingen Garanti havde for, at W. havde de fornødne Kundskaber. Universitetet kender ham egentlig alene fra hans for lang Tid siden aflagte Eksamener, og ved disse har han ikke udmærket sig. Det kan derfor ikke indstille ham til Posten; han maatte i al Fald underkastes en Prøve. Kraftig Understøttelse fik W. af sin Ven Historikeren P. A. Munch, som dengang var Universitetslærer. I Stedet for at behandle W. som den Mand, han nu er, siger Munch, har man talt om ham næsten som om en obskur Elev. Hans Navn vil staa uudsletteligt, naar man ved lidet om flere af Universitetets lærde Mænd. — I W.'s nævnte Digt finder da ogsaa Seeren Kalchas, som paa Toget til Troja gentagne Gange har reddet Hellenernes Hær af Nøden, sin Vej opfyldt af »Anstødsstene«, da han forlod Kamplivet og begav sig til Apollon's Lund i Kolophon. Her blev han prøvet i »Visdoms Rudimenter« af Mopsos, »Mønstret for den lærde Dumhed«. Og Kalchas stod fortabt, beskæmmet, og Mængden kaldte ham en Blære. W. blev imidlertid indstillet til Posten af Universitetets Prokansler, Grev Wedel, og dette bragte Striden til end mere at blusse op. Under alle disse hadske Angreb lider W. sit Livs største Sorg; han ser sin forlovede, Ida Kjerulf, fra Dag til Dag sygne hen; hun ligger paa sit Dødsleje, Det er ikke at undres over, at han i denne Tid har troet, at hans Skæbne vilde blive Protesilaos'es. Ingen fik, hedder det i Digtet af samme Navn, saa bitter Lod som han, der først af alle faldt, da han brød Vej for Grækernes Hær. Ogsaa W. havde været den første i Kampen mod Wergeland, dengang »ingen vilde ile frem til Dyst«. Endelig blev Sagen efter to lange Aar afgjort derhen, at W. blev konstitueret som Lektor for to Aar. Men hans Modstandere lode ham ikke derfor i Ro; han var fremdeles stadig Genstand for Angreb. 1843 blev han fast udnævnt til Lektor og 1846 til Professor.

W. har udgivet fire Digtsamlinger, den første 1839 °g den sidste 1860. Den første overraskede hans Landsmænd ved at vise ny Træk i hans Digterpersonlighed. Der hvilede over mange af Digtene en mild og blid Stemning som man ikke havde ventet, da det udfordrende, stridslystne hidtil havde været det mest fremtrædende. I hele hans Digtning ytrer sig en stærk Trang til at fordybe sig i Sjælens indre Liv; under al Strid og Larm og under Politikkens plumpe Raab lytter han til en Røst i sit Indre, som stilt trøster ham med, at Sjælens Liv har en Vaar, som ikke kan naas af truende ydre Magter. En stærk personlig Følelse ligger til Grund for de fleste Digte; men samtidig har W. en Blyhed, som lader ham gemme bort det personlige, saa at det ikke altid er let at se. Han kommer oftere tilbage til, hvor liden Sympati han blev mødt med i sin Ungdom, og hvorledes det har virket hemmende paa hans Udvikling, at han ved Kamp maatte rydde en Plads for sin Digtning. Saaledes vender han sig i Digtet »Æbletræet« mod den Kritik, som fandt hans Digtning lidet frodig. Naar Frugten hænger spredt paa Træets Grene, synes man, Høsten er fattig. Men man glemmer alle de halvt udsprungne Blomster, som aldrig følte Varmen af en Sommer, og som Vaarens Storme rev af.

Kom der stadig mere Stilhed over hans Digte, saa maa det ikke glemmes, at han hele Livet igennem havde sit Felt, hvor han lige frejdig førte sin Fejde. Det var det selskabelige Liv i Christiania, som stadig bragte ham i Harnisk. I Samtalens frie Løb kastede han alle Baand og lod alle sine Evner frit udfolde sig; der kom over ham en Improvisationens Kraft, som næppe helt er kommen til sin Ret i hans Digte. Det skarpe og det myge, Kritik og Lyrik, skiftede i lunefuld Veksel. Hans Kritik af Personer og Forhold var hensynsløs. Men naar saa Stormbygen var over, kunde alt igen som i de norske Fjorde ligge med Sol over Vand, over Li og Løv. Alt, hvad han fortalte, var fængslende, og hans følsomme Natursans gav gennemaandede Billeder af norsk Natur. Denne Kritik har da ogsaa fundet sit Udtryk i hans Digte. Der var fra Slutn. af 1830'erne foregaaet en stor Forandring i Christiania-Livet; der var kommet et europæisk Sving over det. Men W. stod med Tvivl lige over for al denne pludselige Dannelse med dens Tale om Kunst og Kritik af Kunst. Denne Dannelse var ikke spiret langsomt af Landets egen Jord. Det er en Halvkultur, som tager Præget og Farven fra Menneskene. Her er Dannelse uden Natur og Natur uden Dannelse, men ikke deres Forening til sjælfuld Ejendommelighed. Det mest kendte af de herhenhørende Digte er »Soirée-Billeder«; men der er to Digte i første Samling, »Ekstremer« og »Den første Kærlighed«, som have stærkere Glød. Her bryder hans Harme ud over, at den norske Hovedstad, hvor Damerne ere Dukker, og Herrerne dresserede Træmænd eller helt raa, ikke har Rum for en udpræget Personlighed med stærke Følelser. Der er i det sidstnævnte Digt Linier, som i Kritik og Kraft drage Tanken hen paa Ibsen. Saarede W. mange ved sin Kritik, saa fik han ogsaa selv at føle, hvad det vil sige for den udprægede Personlighed at leve i en Smaaby, hvor al Kritik bliver opfattet som Angreb paa kendte Personer. Han har selv betegnet sig som »det tornede Træ« og bedt sine Landsmænd ikke af Had til Tornene glemme Træets duftende Blomster og Blade.

Man faar huske, at en Torn er en Kvist, som har taget Skade; >da Træet var ungt med den blødeste Hud, blev den et standset, forkommet Skud«.

Hvad man kanske først bliver opmærksom paa i W.'s Digte, er hans Stemningers nære Forhold til Naturen. Hans Stemning synes at hvile over Landskabet og at skifte Lys og Mørke med det. Hvert Landskab sætter ham øjeblikkelig i Stemning; men hver Stemning søger ogsaa altid tilbage til et Landskab. Stemningen hviler ikke, før den har naaet plastisk Anskuelighed i et Landskabs Form. Og først og fremmest er det Vestlandets Natur, som er hans Sjæls Billede. Vestlandet er de lyse Lunde hvilende under mørke, truende Fjælde, et livsaligt Stille blandt kæmpende Jætter. Her er den Dobbelthed, som hans egen Sjæl bar, dens Længsel mod Fred Side om Side med en aldrig stillet Stridslyst. Da Landskabet paa hvert Punkt kan omsættes i Stemning, bliver hans Naturdigtning af en helt symbolsk Karakter. Hvad der ved første Øjekast kan tage sig ud som ligefrem Naturskildring, viser sig samtidig at være Sjæleskildring. Omkring 1840 vaagner i Norge en stærk Sans for det folkelige. Asbjørnsen og Moe træde frem med Folkeeventyr og Folkesagn. Kunsten skal fornyes ved at søge hen til Naturens og Folkets egen Poesi. Denne nationale Retning bæres af en dyb Begejstring for den norske Natur. Det stod for disse Mænd, som den norske Natur selv havde taget til Orde i Folkedigtningen. Denne Romantik staar W. fra første Stund at nær; han deler dens Begejstring for norsk Natur, for de gamle Fædre og deres Sønner, som endnu leve i Norge's Dale. Det er ved sine nationale Romancer, W. kan siges at være bleven en populær Digter. Rækken af disse Romancer aabner han med »Tomme Kæmpehøje«. Han forkynder her, at Nordens Aand endnu lever; men han klager over, at Forskere komme og røve Kæmpehøjene for Kæmpernes Vaaben. Kæmpens Økse og Sværd skulle ligge i Højen ved den skummende Fjord mellem vældige Fjælde; thi de ere som hamrede ud af selve Fjældet. Alene i denne Natur forstaas de gamle Fædres Færd, og her spirer Sagnet paa ny om Kæmpehøjen, som Vidne om, at den store Tid ikke er svunden. Som de populæreste af Romancerne kunne maaske nævnes »Asgaardsrejen«, »Dyre Vaa« og »En Vise om Hellig Olaf«. Folkedigtningens overnaturlige Væsener, og da først og fremmest Huldren, opfatter W. som en aandiggjort Natur; de staa op af en ejendommelig Natur og er altid paa Vej til atter at dæmre hen i Landskabat. De stige og vige som den Stemning, Landskabet vækker. W.'s stemningsfulde Naturskildring er naturligvis langt fra at være alene en Gengivelse af den ydre Natur. Kunst er »en aandig opfattet Virkeligheds Genbillede«. Stemningen omordner, renser det ydre Billede, saa deraf opstaar Kunstens Billede, det indre Billede. Her har Aandens Magt sejret over det tilfældige, splittede i den ydre Virkelighed. Dette indre Billede, som i hans Kunst- og Livsanskuelse spiller en saa vigtig Rolle, er dog fremfor alt det aandiggjorte Menneskebillede. Det er en »indre Erfaring« af særegen Styrke, hans Æstetik og Livsanskuelse forme sig om. Denne Erfaring er det svundnes Evne til at lyse i en ejendommelig ren Glans. Og det svundne, som lever dybest i vor Sjæl, er Billedet af de afdøde, vi have elsket mest. Det er dette Billede, som har størst lysende Evne saavel for Digtning som for Liv. Hans lange Fravær fra Bergen i hans Ungdom og de trykkende Kaar, han levede under i Christiania, lod det lykkelige Barndomshjem staa for ham i lysende Farver. Endnu mere Vemod faldt der over disse Minder efter Faderens Død. Men stærkest virkede Tabet af Ida Kjerulf, et Tab, han aldrig forvandt. Hun døde i December 1840. Hans hele følgende Digtning vidner om, at hun aldrig kunde glemmes. Selv efter at han 1845 er bleven gift med en dansk Dame, Josephine Bidoulac, staar Ida Kjerulfs Billede lige klart for hans Sjæl. I sine Digte skildrer han, hvorledes Mørket haabløst breder sig om os ved vore kæres Død. Det, som minder om dem — og det gør jo alle Ting — saarer en til Blods. Men efter en Tid kommer et Strejf af Lys i Mørket. Vi kunne stille Billedet af den tabte rolig for vor indre Sans, og se, efterhaanden stiger Lyset, til det straaler om Billedet som Sol over nyfalden Sne. Som ved et »Kærlighedens Under« er Billedet steget op roligt, klart; den døde er genopstaaet i vor Sjæl iført Lysets Klædebon. W.'s Æstetik, som fra først af fremhævede Planens Klarhed, lægger nu stor Vægt paa, at Digtningen er grundet paa Erfaring, Oplevelse. Og denne Oplevelse maa ses i Erindringens Lys. Vemoden, »Glædens Erindring, beaandet af Sorgen«, bringer først til Fuldendelse den Klarhed, Kunsten fordrer. Denne Erindringens Kunst har bragt som det skønneste Digt »Den salige«, Mindedigtet om Ida Kjerulf. Den Livsanskuelse, han saa ofte udtaler i sine Digte, er ogsaa en Erindringens Livskunst. »Mindet kun et Held bereder, der er Livets Ejendom«. Glæden og Sorgen maa enes; Vemoden er Glæde med Sorgens Stilhed over sig og Sorg med Genskin af Glædens Lys. I de senere Aar faar hans Livsanskuelse en mere religiøs Farve; vi kunne nævne det vakre Digt »En Sangers Bøn«.

En politisk Bevægelse var der, som W. stillede sig midt op i og ikke modtog med Mistvivl. Det var Skandinavismen. Efter hans Mening maatte man ikke endnu søge at give Ridset af en politisk Forening mellem de tre Riger. Hverken Fortidens eller Nuets Øjemaal strakte her til. Der skulde alene arbejdes for, at de tre Folk kom til bedre Forstaaelse af hverandres Ejendommelighed. Hvert Folk skal se, hvad der er i sund Vækst hos de andre. »Her er Liv til nye Former, her skal være Glæde over Væksten«. I Skandinavismen saa han ogsaa en Modvægt mod en forsnævret norsk Patriotisme. Ved de skandinaviske Fester optraadte han jævnlig som Taler, og der stod Ry af hans Veltalenhed.

W.'s Arbejder i Prosa kunne i Værd ikke stilles ved Siden af hans Digte. Kun eet af disse Arbejder, »Billeder fra Bergenskysten«, har opnaaet nogen større Popularitet. Som Professor holdt han Forelæsninger over den norske Litteraturs Historie, og af disse har han udgivet en større Afhandling »Ewald og de norske Digtere« [1863]. Han fremhæver det norske Selskabs store Betydning for den dansk-norske Litteratur.

Allerede 1868 maatte W. paa Grund af Syg-

dom søge Afsked som **Professor**; han havde allerede nogle Aar været uarbejdsdygtig. Hans samlede Skrifter udkom i 8 Bind 1867—68. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI og der citerede Kilder, særlig H. Lassen, »Henrik Wergeland og hans Samtid« [2. Udg. 1877]; samme, »W.'s Digte« i »Afhandlinger til Litteraturhistorien« [1877]; Gerhard Gran, »Norge's Dæmring« [1899]; Arne **Løchen**, »J. S. W.'s Liv og Skrifter« [1900]). *Arne Løchen.*

Wellandkanal [we'länd-], Kanal i Dominion of Canada, Provins Ontario, forbinder Ontario-Søen med Erie-Søen og tjener til Omgaaelse af Niagara-Faldet. W., der har Navn efter den lille Flod Welland, der er Biflod til Niagara River, er 44 Km. lang og har 27 Sluser, der mellem Port Colborne og Port Dalhousie overvinde en Niveauforskel paa 101 M. W. er anlagt 1824, men senere gentagne Gange udvidet og uddybet. *H. P. S.*

Wellesley [we'lzli], en engelsk Slægt, der oprindelig hed Colley eller Cowley, og som under Henrik VIII indvandrede i Irland. Richard C. arvede Slægten W.'s Gods 1728, optog Navnet og blev 1746 irsk Baron Mornington. Hans Søn Garrett C.-W. (1735—84) forfremmedes 1760 til Jarl Mornington, og af hans 5 Sønner toge 4 fremragende Del i det offentlige Liv, hver paa sin Vis, og opnaaede alle den Hæder selvstændig at vinde Peersværdighed.

Den ældste, Richard W., født 20. Juni 1760 i Dublin, død 26. Septbr. 1842, arvede 1784 Faderens Gods og Titel og valgtes samme Aar til Underhuset. Han var en ivrig Tilhænger at W. Pitt og stemte baade for hans Frihandelsplaner og for Wilberforce's Forslag om Forbud mod Slavehandel, men kølnedes i sin Frihedsiver ved den franske Revolutions Udskejelser 1793 og billigede Pitt's Krigspolitik. Han blev Medlem af Tilsynsraadet for Indien, 1797 ophøjet til engelsk Peer som Baron W. (1799 forfremmet til Markis) og drog næste Aar til Indien som Generalguvernør, fulgt af sine to yngste Brødre, Arthur, den senere Hertug af Wellington, som Hjælper i Krigen, og Henry, den senere Jarl Cowley, som Privatsekretær. Det var et meget kritisk Øjeblik for det engelske Herredømme; men han viste sig Stillingen fuldt voksen, overvandt Tippo Saib 1799, hvorved en stor Del af Mysore tilknyttedes, og indtog Mahratternes Lande 1802—04. I alt udvidedes de engelske Besiddelser med 10 Mill. Indbyggere og fik en forøget aarlig Indtægt af 10 Mill. L. St.; men han styrede med stor Selvraadighed og havde jævnlig Brydninger med det indiske Kompagni, der ikke havde Syn for hans overlegne Dygtighed. Ogsaa indrettede han Kollegier for at uddanne unge Embedsmænd med Kendskab til indiske Love og Forhold. 1805 vendte han tilbage til England, men først 1808 opnaaede han at faa Underhusets Billigelse af sin Styrelse i Indien. I Begyndelsen af 1809 sendtes han til Spanien, hvor han straks raadede til Indsættelse af et Regentskab og Sammenkaldelse af Cortes; blev i Decbr. s. A. Udenrigsminister indtil Juni 1812 og viste ogsaa i denne Stilling megen Selvstændighed. Han blev udset til at danne et Ministerium efter Perceval's Mord Maj 1812, men trængtes til Side for Torypartiets yderlig konservative Fløj. Han holdt nemlig fast ved Katolikkernes Ligestilling, misbilligede 1815 den ny Krig mod Napoleon I og kæmpede baade imod Regeringens Kornlove og dens Indskrænkninger i den borgerlige Frihed. Debr. 1821 blev han Vicekonge i Irland, arbejdede for Ordenens Hævdelse og for Forsoning mellem de stridende Partier og vandt stor Paaskønnelse, men afgik i Jan. 1828, da hans Broder Wellington blev Førsteminister; havde s. A. et Sammenstød med denne i Forhandlingerne om Katolikkernes Frigørelse. Han fik Sæde i det liberale Ministerium Grey Novbr. 1830 som Lord Steward og var 1832—33 paa ny Vicekonge i Irland. Da han 1837 var i stor Pengeforlegenhed, gav det indiske Kompagni ham 20,000 L. St. til Tak for hans tidligere Virksomhed. Hans Depecher om Indien's Styrelse udgaves 1836—40 i 5 Bd.; hans »Memoirs and Correspondance« 1846 i 3 Bd. (Litt.: Torrens, »Marquess W.< [London 1879]; Hutton, »Marquess W.« [London 1893]).

2) William W.-Pole, foreg.'s yngre Broder (1763—1845), var 1790—94 og paa ny 1801—21 Medlem af Underhuset, blev 1807 Admiralitetssekretær og Oktbr. 1809—Aug. 1812 Oversekretær for Irland, hvor han ved sin Strenghed ophidsede Indbyggerne. Septbr. 1814—Aug. 1823 havde han som Møntmester Sæde i Kabinettet og var lige saa udpræget Tory, som Broderen var frisindet. 1821 blev han Peer som Jarl Maryborough og var 1834—35 Generalpostmester i R. Peel's kortvarige Ministerium; arvede 1842 Titelen Jarl Mornington. *E. E.*

Wellesley-Øer [we'lzli-], Øgruppe i Carpentaria-Bugten, hørende til Queensland, bestaar foruden af flere mindre af Øerne Mornington, Bentinck og Sweers med Havnen Carnarvon. *M. V.*

Wellhausen, Julius, tysk protestantisk Teolog, født 17. Maj 1844 i Hameln, er en af Nutidens mest kendte gammeltestamentlige Forskere. Han blev Professor i Greifswald 1872, forflyttedes 1882 til Halle og atter 1885 til Marburg. I sine talrige Skrifter, af hvilke kunne nævnes »Die Pharisaer und Sadducäer« (Greifswald 1874), »Prolegomena zur Geschichte Israels« (Berlin 1882, senere i en Række Oplag) og »Skizzen und Vorarbeiten« (1884 ff.), har han anlagt helt nye Synspunkter paa Israel's Historie, og hans glimrende og energiske Fremstillingsmaade har vundet ham mange Disciple. Paa den anden Side har hans ret hensynsløse Angreb paa overleverede Synsmaader ogsaa skaffet ham mange Modstandere i positive Kredse. Hans Hovedtesis, at Israel's Love i det store og hele ere affattede sent, og at Profeterne ere de egentlige aandelige Fædre til Israel's Religion, er stadig Genstand for skarp Debat. *A. Th. J.*

Wellhorn se *Wetterhorn.*

Wellingborough [we'liŋbərə], By i det sydlige England, Northamptonshire, ved Floden Nen, har Latinskole, stor Fabrikation af Skotøj, Jærnværker og (1901) 18,412 Indb. *M. Kr.*

Wellington [we'liŋtn], By i det indre England, Shropshire, 20 Km. 0. f. Shrewsbury, har Kul- og Jærngruber, Kalkstensbrud, Fabrikation af Jærntraad, Sømsmedjer og (1901) 6,273 Indb. Oprindelig hed Byen Watling Town efter

sin Beliggenhed ved Watling Street (s. d.). I Nærheden ligger et i denne Egn meget bekendt Udsigtspunkt, Wrekin, en isoleret Høj, der naar 377 M. *M. Kr.*

Wellington [we'liŋtn], By i det sydlige England, Somersetshire, Hovedsæde for Fabrikationen af Sengetæpper og kipret uldent Tøj (Serge), har desuden Lervarefabrikation og (1901) 7,282 Indb. Fra denne By havde Hertugen af W. sin Titel, og paa en nærliggende Høj findes en Søjle til Erindring om hans Sejr ved Waterloo. *M. Kr.*

Wellington [we'liŋtn], Hovedstad i den britiske Koloni New Zealand, ligger paa Nordøen ved Cook-Strædet og bar (1901, uden Forstæder) 43,586 Indb.; en anselig By med vidtstrakte Forstæder, Regeringsbygning, Vandværk, elektrisk Belysning, Skoler, Teatre, Banker, Skibsværft o. s. v., Industri, særlig Konservesfabrikation, Garveri, Bryggeri og andre Virksomheder, der knytte sig til Landbruget. Fra W. udgaa flere Jærnbanelinier, og Byen staar i regelmæssig Forbindelse saavel med Australien som med Europa. W. blev anlagt 1839. *M. V.*

Wellington [we'liŋtn], Arthur Wellesley, Sir, Hertug, engelsk Feltherre og Statsmand, født 1. Maj 1769 i Dublin, død 14. Oktbr. 1852 paa sit Slot ved Dover. Efter at have gennemgaaet Militærskolen i Angers i Frankrig kom han 1787 som Fændrik i engelsk Tjeneste; dels ved Køb og dels ved Protektion ansattes han 1793 som Oberstløjtnant ved 33. Infanteriregiment, ved hvilket han 1794 gjorde Felttoget med i Flandern. 1797 fulgte han sin ældre Broder Richard, der var bleven Generalguvernør i Indien. Her fandt W. Lejlighed til at gøre sig bemærket i Kampen mod Tippo Saib. Han bidrog saaledes væsentlig til Erobringen af Seringapatam, hvor han blev Generalguvernør, forfremmedes til Generalmajor og udmærkede sig derefter i Aarene 1802—04 i Krigen mod Mahratterne. I 1808 vendte han tilbage til Europa, valgtes ind i Underhuset og førte samme Aar en Brigade under Cathcart i Hannover. 1807 udnævntes han til Statssekretær i Irland og deltog som Divisionskommandør i Ekspeditionen mod Kjøbenhavn, om hvis Overgivelse han forhandlede. Som Belønning for sin Færd ved denne Lejlighed fik han Generalløjtnantsrang. Først 1808 begyndte imidlertid hans egentlige Virksomhed som Feltherre. Med ca. 8,000 Mand sendtes han til Portugal, hvor han blev Sjælen i Modstanden mod Franskmændene. Han besejrede Junot ved Roleja og Vimeira og fik 1809 Overkommandoen over de engelske og portugisiske Tropper. 16. Juli s. A. slog han Soult ved Porto, trængte ind i Spanien, forenede sig med Cuesta, besatte Madrid og besejrede Kong Joseph 28. Juli ved Talavera de la Reyna. W. fik Baron- og Viscounttitelen og blev portugisisk Markis. Spaniernes Uheld bevirkede, at han maatte trække sig tilbage til Portugal, fulgt af Masséna, som han 27. og 28. Septbr. 1810 slog i det blodige Slag ved Busaco, hvorefter han gik tilbage bag den forskansede Linie Torres Vedras. 1811 rykkede W, atter frem over Tajo, erobrede det følgende Aar i Febr. Ciudad Rodrigo og i Apr. Badajos. Efter at have vundet Sejren ved Salamanca besatte han Madrid 13. Aug., men hans Forsøg paa at erobre Burgos mislykkedes; han maatte gaa tilbage og stod ved Felttogets Slutning atter i Portugal. For sine Fortjenester var han bleven ophøjet i Grevestanden og havde faaet en Dotation paa 100,000 Pund. I Begyndelsen af 1813 fik han tillige Overkommandoen over de spanske Stridskræfter, sejrede i Juni ved Vitoria, hvorfor han blev engelsk Feltmarskal og Hertug af Vitoria. Erobrede St. Sebastian og Pamplona, slog Soult ved Nivelle, tvang ham tilbage til Bayonne og det følgende Aar til Toulouse, som erobredes. Hermed sluttedes W.'s berømmelige spanske Felttog, og Parlamentet doterede ham en Gave paa 400,000 Pund. Han blev nu Gesandt i Paris og England's befuldmægtigede paa Kongressen i Wien. Ved Napoleon's Tilbagekomst fra Elba overtog W. Befalingen over de engelske, hollandske, hannoveranske og brunsvigske Tropper og sejrede i Forening med Blucher afgørende over Napoleon ved Waterloo. W., der fik Titel af Fyrste af Waterloo, marcherede sammen med Blucher til Paris og fik Overkommandoen over de allierede Tropper, der bleve som Besætning i Frankrig, indtil de paa hans Forestilling paa Kongressen i Aachen 1818 droges tilbage. W. blev derefter preussisk Generalfeltmarskal og var 1822 engelsk befuldmægtiget paa Kongressen i Verona. 1827 udnævntes han til højestbefalende for den britiske Landmagt. Han tilhørte Torypartiet og overtog 1828 Dannelsen af Ministeriet, men styrtedes allerede 1830 af Hensyn til den Indflydelse, som Julirevolutionen havde paa det engelske Folk. Han bekæmpede nu med stor Energi Whigpartiet og udøvede, særlig paa Grund af sin store Anseelse, megen Indflydelse. 1834 blev han Udenrigsminister, hvilken Stilling han dog det følgende Aar maatte opgive; men da Peel 1841 dannede sit Ministerium, indtraadte han igen i Regeringen, men uden Portefeuille, indtil Ministeriets Fald 1846. W. beklædte desuden Stillingen som Guvernør i Tower og var Kansler ved Universitetet i Oxford. Ved sin Død bisattes han med kongelig Pragt i St. Pauls Kirken. W. var i Besiddelse af en skarp Forstand, et klart Blik og havde en Jærnvilje i Forbindelse med en urokkelig Pligtfølelse, hvilke Egenskaber skaffede ham Tilnavnet »Ironduke«. (Litt.: Biografier af: Bauer [Quedlinburg 1840], Maxwell [Lond. 1882], Jackson and Scott [Lond. 1840], Jonge [Lond. 1860], Gleigh [Lond. 1878], Tucker [Lond. 1879], Hooper [Lond. 1889], Brialmont [Paris 1856], Budinger [Leipzig 1869]). *B.P.B.*

Wellingtoniå se Sequoia.

Wellington-Øerne [we'liŋtn-] ere skilte fra Sydamerika's Vestkyst ved et snævert Sund, Messier-Kanalen, fra Øen Campaña ved Fallos-Kanalen og ere beliggende mellem 47° 30' og 50° 45' s. Br. Øerne tilhøre Chile og stemme overens med det lige overfor liggende Fastland i Geologi, Klima og Vegetation. Øgruppen bestaar af den 160 Km. lange og 60 Km. brede Hovedø W., der i Bjærget Cathedral hæver sig til 1,170 M., og flere mindre Øer. *M.Kr.*

Wells [we'lz], By i det sydøstlige England, Nordkysten af Norfolkshire, er en Havneby ved Vesterhavet med Handel med Kul, Korn,

Tømmer og Salt, har en Latinskole, Østersfangst og (1901) 2,600 Indb. I Nærheden ligger jarlen af Leicester's Landsæde Holkham, hvortil der hører en større Park. *M. Kr.*

Wells [we'lz], By i det sydlige England, Somersetshire, ligger S. f. Bristol ved Foden af Mendip-Højene, har et anglikansk Præsteseminarium og er Bispesæde. Med sine talrige gamle kirkelige Bygninger bærer W. et stærkere klerikalt Præg end maaske nogen anden af England's Byer. Domkirken, der opførtes *1214—1329*, er omgiven af et Kloster og flere Kapeller. Den udmærker sig ved sin Bredde (45 M.), talrige Skulpturarbejder, et stateligt Midtertaarn og to lavere Taarne ved Koret. Det 1205—44 opførte Bispepalads er endnu omgivet af Volde og Bastioner og har et særdeles smukt Kapel. Af andre kirkelige Bygninger maa nævnes Dekanens, Ærkedekanens og Vikarens Embedsboliger fra den katolske Tid samt St.-Cuthberts-Kirke med et meget smukt Taarn. — I Nærheden findes den interessante j Hule Hookey Cavern, hvor Floden Axe bryder frem fra det indre af Mendip-Højene. | Hulens uderjordiske Rum er delt i flere Af- | delinger. *M. Kr.*

Wells [we'lz], H. G., engelsk Forfatter og Sociolog, er født 21. Septbr. 1866 i Bromley, Kent. Han er Søn af en professionel Cricketspiller, tidlig kastet ud i Livet for at blive sin egen Lykkes Smed. Og han prøver noget af hvert. Han gennemgaar et Lærerseminarium, men maa bagefter for at leve tilbringe 3 Aar i en Manufakturforretning; faar saa en beskeden Lærerpost, studerer ved Siden af, kommer ind paa Journalistik og Forelæsningsvirksomhed, offentliggør 1890 sine første metafysiske Spekulationer i »Fortnightly Review« og 1895 sine første Fortællinger. Efter saaledes at have kæmpet og lidt, flere Gange tillige været Døden nær ved Ulykker, paadragne i Fodboldspil, er han mod 19. Aarh.'s Slutning naaet frem til Anerkendelse og et Publikum. Senere er hans Ry Aar for Aar steget, saaledes at han nu staar som en af den engelske Sprogverdens mest paaagtede Forfatterpersonligheder.

W. skylder sit Ry den plastiske Anskuelighed og logisk overbevisende Troværdighed, med hvilken han formaar at udmale Fremtidstilstande eller Samspillet af etiske, økonomiske og psykiske Kræfter i et Samfund uden for vort eget. Han skildrer disse tænkte Tilstande dels i en Række Fortællinger, undfangne og gennemførte med en vældig Fantasiens Kraft, dels i Form af raisonnerende sociologiske Afhandlinger. Af hans Arbejder i digterisk Form ere at fremhæve: »The Time Machine« [1895], hvis dristige Tankeflugt først slog til Lyd for hans Navn, »The Island of Dr. Moreau< [1896], Mesterværket »The war of the worlds« [1898], »When the Sleeper wakes« [1899], »The first man in the Moon« [1901], »The Food of the Gods« [1904] og »Kipps« [1905]. Medens de naturvidenskabelige Teorier spille en stærkere Rolle i hans tidligere Bøger, trænger det sociologiske Element sig stedse mere i Forgrunden. Som en Kommentar til de kosmiske Syner, han i sine Fortællinger opruller, skriver han saa, og samtidig korrigerende og supplerende dem, en Cyklus sociologiske Essays: »Anticipations« [1891], »Mankind in Making« og »A modem Utopia« [1905], hans mest modne og fra Tankeindholdets Side mest storslaaede Værk. W. leverer her en Utopi (s. d.) af en ny og ejendommelig Type, rigere, aandfuldere, mere videnskabelig, mere logisk anelsesfuld end nogen tidligere. Den er ogsaa vidt fjernet fra de gamle kommunistiske Digterværker om Fremtidssamfundet; den er den moderne, usentimentale Kapitalismes Utopi. W. er Socialfilosof paa Evolutionslærens Grund; rustet med Tidens social- og naturvidenskabelige Erkendelse forfølger han Udviklingslinierne ud i deres yderste Konsekvens. Og han er herunder Skeptiker og Pessimist med Guyau, Schopenhauer, Edgar Allan Poe og Jonathan Swift til Aandsfæller. Hans Fantasi kan bære ham ud over alle hidtil kendte Grænser, men den tøjles stedse af den strengeste Logik. Et nyt Omraade, en Blanding af skarpsynet Virkelighedsskildring og Samfundskritik har W. betraadt i sit sidste Værk »The Future in America« [1906]. *K. V. H.*

Wells [we'lz], Henry Tanworth, engelsk Maler, født 12. Decbr. 1828 i London, død 1903. W. er en af England's mest skattede Miniaturmalere. I Begyndelsen malede han næsten udelukkende Miniaturer (bekendte Værker: Prinsesse Marie af Cambridge [1853], Portræt af W. selv og Hustru, m. v.), senere udførte han ogsaa Portrætter i større Maalestok, Landskabs- og Jagtstykker (»Novembermorgen i Birdsall House«), Genrebilleder m. m. Han var Akademimedlem. *A. Hk.*

Wells [we'lz], Thomas Spencer, Sir, engelsk Gynækolog, født i St. Albans 3. Febr. 1818, død i Antibes 2. Febr. 1897. Efter sin Studietid blev han Overkirurg ved de engelske Hospitaler i Smyrna og ved Dardanellerne under Krim-Krigen, og da han kom hjem, blev han Læge ved »Samaritanhospital for women & children« i London. Han blev snart berømt for sine Ovariotomier og hævdede tidlig, at det heldige Udfald afhænger af en gennemført Renlighed under Operationen. 1865 offentliggjorde han den første Række Operationer (114) med 34 p. Ct. Dødsfald, 1880 havde han gjort 1,000 Ovariotomier med kun 4 p. Ct. Dødsfald. Han er bleven kaldt Abdominalkirurgiens Fader. — W. har skrevet meget, navnlig om Underlivsorganernes kirurgiske Sygdomme og deres Behandling. *G. N.*

WellSVille [we'lzvil], 1) By i U. S. A., Stat New York, ligger 352 Km. V. S. V. f. Albany ved Genesee River og ved Banen fra Corning til Erie. (1900) 3,556 Indb. W. har Møbel- og Læderindustri. — 2) By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 208 Km. 0. N. 0. f. Columbus paa højre Bred af Ohio og ved Banen fra Beaver til Bridgeport. (1900) 6,146 Indb. W. har Tilvirkning af Terrakotta, Staalvarer og Jærnbanemateriel. *H. P. S.*

Wels, By i Øvre-Østerrig, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft W., 25 Km. S. V. f. Linz ved Traun og ved Enden af den 22 Km. lange, omtrent til Linz naaende Welser-Hede, har (1901) 12,200 Indb. (med Garnison). W. er smukt beliggende, har brede Gader, velbyggede Huse og et Slot, der sandsynligvis er et gammelt romersk Kastel. — Kredsret, Distriktsret; Fabrikation af Papir, Læder, Maskiner, Olie, Jærnstøberi, bekendt Biscuit- og Tvebaksfabrikation (Weiser-

Zwiback), betydelig Handel, store Markeder, særlig med Heste. Ved højre Bred af Traun Flækken Aigen med Anlæg og Udsigtspunkt. *Joh. F.*

Weiser, augsburgsk Patricierfamilie, som man har Efterretninger om allerede fra 13. Aarh. Bartholomaus W. var en Datidens Rotschild, laante sammen med Fugger Kejser Karl V 12 Tdr. Guld, udrustede en Flaade, der tog Caracas i Besiddelse, og fik af Kejseren det erhvervede Land i Pant. B. W.'s Niece, Philippine W., (1527—80), var Ærkehertug Ferdinand's elskede, blev hemmelig gift med ham 1561 og levede afvekslende paa Slottet Ambras og i Innsbruck (begravet der). Giftermaalet medførte Brud mellem Ferdinand og Faderen, den senere Kejser Ferdinand I, der nødte Sønnen til at opgive sine Arverettigheder. Ærkehertug Ferdinand ophøjede Philippine's Fader Franz og hans Efterkommere i Friherrestanden under Navnet v. Zinnenburg. Af Philippine's Sønner blev Andreas Kardinal, Karl (død 1618) Markgreve af Burgau. Til Slægten hørte ligeledes den bekendte Polyhistor Marcus W. (født 1558), Udgiveren af »Tabula Peutingeriana«. En Gren af Familien W., den eneste endnu levende, i Ulm ophøjedes 1713 i Rigsfriherrestanden.

Welshpool [we'lšpu.l], By i det nordlige Wales, Montgomeryshire, 1 Km fra Severn, som her bliver sejlbar, har en Latinskole, en Del Handel og (1901) 6,121 Indb. I Nærheden Herresædet Powis Castle, der opførtes i 12. Aarh., men senere er ombygget, og hvortil der hører en Park og værdifulde Samlinger. *M. Kr.*

Welsh rarebit [we'lšræ!ebit], ogsaa kaldet welsh rabbit, er en Slags Sandwich med Ost, lidt Sennep og Cayennepeber, som serveres meget hed. I England rives Osten, blandes med Sennep og Peber og lægges paa smurte ristede Brødskiver, hvorefter disse sættes ind i en varm Ovn og bages, til Osten begynder at smelte. I Amerika smeltes Osten lige inden Serveringen sammen med Smør, Sennep og Peber, hvorefter den smøres paa varme ristede Brødskiver besmurte med Smør. Et Æg blandes ofte i Ostemassen. *R. H.*

Welti, Emil, schweizisk Statsmand, født 1825, død 23. Febr. 1899, blev 1847 Sagfører og senere Dommer i Kanton Aargau, valgtes 1856 til dets Regering og var 1857—66 tillige Medlem af Ständeraadet. 1866 valgtes han til Forbundsraadet og havde uafbrudt Sæde her indtil 1891; styrede enten Hær- eller Postvæsenet og var 6 Gange Forbundspræsident. Han havde væsentlig Del i Forbundsforfatningens Omændring 1874 og senere i Forsvarets kraftige Udvikling, ligeledes i Bygningen af St.-Gotthards-Tunnelen. *E. E.*

Welwitschia Hook. f., Slægt af *Gnetaceae* med en enkelt Art *W. mirabilis* Hook. f., en af de besynderligst formede Blomsterplanter. Den tykke og kegleformede, om end noget sammentrykte Stængel er saa lav, at den kun naar ca. 10 Cm. over Jordoverfladen, men kan til Gengæld opnaa saa anselige Dimensioner, at den bliver indtil 4 M. i Omfang; i Toppen er Stængelen skaalformet fordybet og ved en Fure delt i to Halvdele; Overfladen er haard og revnet. Planten har kun to Blade, der ere meget store og ligge hen ad Jorden; de ere liniedannede, helrandede og blaagrønne. Disse Blade, der ere de to modsatte Kimblade, vedvare hele Livet, og Planten kan opnaa en Alder af ca. 100 Aar; de ere derfor læderagtige og i den ydre Halvdel sønderslidte. Hanblomsterne sidde i kogleformede, stumpt firkantede og skarlagenrøde Stande og have et firebladet Bioster samt 6 Støvblade. De hunlige Stande have en lignende Form, men ere meget større; Hunblomsterne have et sambladet Bioster, der helt indeslutter Ægget. Den koglelignende »Frugt« er firkantet; bag hvert Skæl findes et bredvinget Frø. Planten, der blev opdaget 1860 af Welwitsch, har hjemme i Damaraland ved Hvalfiskebugten, Hereroland og Nabolande paa Vestkysten af det tropiske Sydafrika og vokser i Sandørkener. *A. M.*

Wenck, Henrich Emil Charles, dansk Arkitekt, er født i Aarhus 10. Marts 1851, gik i Skole i Kiel og Kjøbenhavn, hvor han gennemgik Kunstakademiet, og vandt den lille Guldmedaille 1878. Efter nogle Aars Studierejser i Udlandet, særlig Italien, kom han tilbage og har senere virket i Danmark som Arkitekt ved Statsbanerne, i hvilken Egenskab han har udført sine bedste og betydeligste Arbejder, som ved deres Smagfuldhed og Originalitet have udøvet en ikke ringe kulturel Indflydelse i Landet, ligesom de have vundet megen Anerkendelse i Udlandet. Blandt hans Arbejder kunne nævnes: Banegaarden i Helsingør (sammen med Holsøe), Østbanegaarden og Godsbanegaarden i Kjøbenhavn samt de smukke og karakteristiske Stationer langs Kystbanen; blandt hans mangfoldige Stationsbygninger Landet rundt er den i Esbjærg (1904) den anseligste. For Øjeblikket er W. i Færd med at udarbejde Tegningerne til den ny Hovedbanegaard i Kjøbenhavn. Foruden at være en stilfuld Arrangeur af Interiører er han tillige en talentfuld Akvarelmaler, kendt fra forskellige Udstillinger. ***E. S.***

Wendt, Frantz Wilhelm, dansk Handelsgartner i Roskilde, nedenn.'s Søn, født 2. Juli 1815, død 2. Aug. 1895. 1830 blev W. Elev paa Gisselfeldt, og 1836 underkastede han sig Kunstgartnereksamen. 1839—43 var W. Gartner paa Vallø og paa Ledreborg 1843—51, da han nedsatte sig som Handelsgartner paa St. Jørgensbjærg ved Roskilde. Han kastede sig særlig over Planteskoledrift og drev tillige en ret betydelig Frøhandel. 1889 solgte han sin Ejendom og levede de sidste Aar som Privatmand i Roskilde. W. har skrevet et Par mindre Bøger om Rodfrugter og Handelsplanter og var en Foregangsmand paa Rodfrugtdyrkningens Omraade. Han deltog meget i det offentlige Liv og beklædte en Mængde Tillidsposter. Ved Eksamen i Blomsterdyrkning og Driveri ved den kgl. Vetr. og Landbohøjskole var han Eksaminator i det førstnævnte Fag. Han ydede Datidens Havebrugs- og Landbrugsudstillinger en betydelig Støtte ved altid at møde med store og righoldige Samlinger. W. var Æresmedlem af flere Foreninger, bl. a. af »Almindelig dansk Gartnerforening«. *L. H.*

Wendt, Johann Christian Wilhelm, dansk Læge, født 16. Septbr. 1778 i Eckernførde, død 4. Marts 1838 i Kjøbenhavn. Efter at have studeret Kirurgi i Eckernførde paa Christians Plejehus, kom W. 1798 til Kjøbenhavn, blev 1801 Student, tog kirurgisk Eksamen 1802 og blev

derefter assisterende Læge ved Almindeligt Hospital og Docent i Naturlære ved Veterinærskolen, 1803 blev han Bataillonskirurg, 1804 Læge ved Vartov og Distriktslæge, og s. A. tog han medicinsk Eksamen. 1812 blev han Medicinalrevisor, 1813 Overmedicus ved Almindeligt Hospital, 1817 titulær Professor, 1823 Æresdoktor ved Kiel's Universitet, 1832 Stabskirurg ved Landmilitæretaten. — W. har betydelige Fortjenester paa meget forskellige Omraader. Han forbedrede Medikamentforsyningen til Hæren, udarbejdede den første Militærfarmakope (1813), han skaffede Almindeligt Hospital større Anseelse end tidligere, saa at de studerende søgte Undervisning paa Hospitalet, han var meget virksomt Medlem af Kommissionerne for Oprettelse af et Garnisonssygehus i Kbhvn. og for Kbhvn.'s Fattigvæsens Omordning. — W. har skrevet en betydelig Mængde Afhandlinger, væsentligst mindre Ting, til Dels medicinalhistoriske. Han var meget belæst og ejede et ualmindelig stort Bibliotek. *G. N.*

Wengel, Christian Molt, dansk Lystspilforfatter, født 24. April 1821 i Ringsted, blev Student 1840, juridisk Kandidat 1848 og var derefter, indtil han bortreves af Tyfus 24. Septbr. 1859, ansat som Assistent og Fuldmægtig i Justitsministeriet. Han færdedes overmaade meget i Studenterforeningen, hvor han var afholdt som Kammerat baade for sin elskværdige og brave Karakter og for det Lune, han udfoldede, dels som Forfatter af Viser (bl. a. den om »Toldbodrotten«), dels som komisk Foredragsholder og Skuespiller. Hans Lystspil — »Cousine Lotte«, »Kærlighed paa Taget«, »Plader«, »En Tale« — ere Studenterkomedier, der fra Foreningen gik over til Privatteatrenes Repertoire og endnu ere meget søgte af Dilettanter. De ere nærmest Hostrup'sk Efterklang uden virkeligt Forsøg paa Karaktertegning; de virke ved morsomme Interiører fra Kjøbenhavn og Provinsen, Smaapudsigheder i Handlingen og kvikke Sange (»Tænk Dem, Lassen sad —«). *S. M.*

Wengernalp, berømt Lokalitet og Udsigtspunkt i Berneralperne i Schweiz, ligger 3 Km. S. 0. f. Lauterbrunnen, 1,885 M. o. H., mellem Lauterbrunnen og Grindelwald-Dalene og ved den 1893 aabnede W.-Bane mellem disse over et Afsnit af Lille-Scheidegg. Fra W., der er et af de mest besøgte Punkter i Alperne, har man en pragtfuld Udsigt til Jungfrau, der kun er skilt herfra ved Trümleten-Dalens dybe Slugt. Det var her, at Byron skrev Alpescenerne af sin »Manfred«. *H. P. S.*

Wenlock [we'nlᵊk], Bydistrikt i Mellemengland, Shropshire, har (1901) 15,866 Indb. og omfatter Broseley, Madeley o. fl. Byer, deriblandt Much-W. med et i 1080 oprettet Cluniacenser-Abbedi og 2,210 Indb. *M. Kr.*

WenlOCk [we'nlᵊk] se Oversilurformation.

Wennerberg, Gunnar, svensk Digter, (1817—1901), blev Student i Upsala 1837, Lektor i Skara 1849, Statsraad 1870, Landshoiding 1875 W. fik Betydning som Digter ved de stadig sungne Studentersange »Gluntarne«. Navnet hidrører fra, at en af de to første Fortolkere af Sangene havde Øgenavnet »Glunt«, der i øvrigt betyder Dreng, Yngling. I de 30 Sange, hvortil W. selv komponerede Melodierne, er givet et meget tilforladeligt, ofte meget realistisk Billede af 1840'nes Studenterliv i Upsala i Lyst og Nød. Det er til disse Digte, W.'s Navn er knyttet, men desuden har han erhvervet sig Berømmelse ved sine fædrelandske Hymner »Hör oss Svea«, »O Gud, som styrer folkens oden« m. fl. Hans »Samlade skrifter« udkom i fire Bind (1881—85). (Litt.: K. Warburg, »Gunnar W.« [i »Svea« 1883]). *O. Th.*

Wennerwald, Emil August Theodor, dansk Landskabsmaler, er født i Kbhvn. 4. Aug. 1859. Han er uddannet af Maleren C. V. Hansen og af C. V. Nielsen og har ogsaa gaaet paa Kunstakademiet; 1882 debuterede han paa Charlottenborg og har siden ofte udstillet. Hans kunstneriske Virksomhed er dog flere Gange bleven afbrudt, idet han har maattet ernære sig som Skuespiller. 1888—91 boede han i Svendborg, fra hvis Gader og Omegn han har malet adskilligt, der ligesom hans øvrige Arbejder vidne om selvstændigt Syn og ikke ringe Formevne. *S. M.*

Wentorf, Carl Christian Ferdinand, dansk Maler, er født i Kbhvn. 25. April 1863, har gennemgaaet Kunstakademiet og gentagne Gange med Understøttelse derfra samt med det Ancher'ske Legat studeret i Udlandet. Han debuterede 1886 paa Charlottenborg med et Portræt af Landskabsmaler C. F. Aagaard og har siden til Stadighed udstillet, dels Portrætter, dels Genrebilleder. »Fra Trøstens Bolig i Radsted paa Lollands (1890) tilhører den Hirschsprung'ske Samling, »En Gudstjeneste paa Amager« (1893) Kunstmuseet i Kbhvn. »Den gamle Bonde paa Toften« (1899) har faaet Guldmedaille i München. W. er en solid og dygtig Kunstner, der navnlig i sine Portrætter — Hofjægermester Fr. Tesdorff, Skolebestyrerinde Frk. Marie Kruse o. fl. — udmærker sig ved jævn, klar og sikker Karakteropfattelse, paalidelig Formgivning og sund Farve. *S. M.*

Wentshou, Traktathavn (siden 1877) i den kinesiske Provins Tshekiang, mellem Ningpo og Futshou, ved Tahsiho's Udløb i Wentshou-Bugten, har talrige Nonneklostre, to Forbryderkolonier i Forstæderne, en katolsk Mission og 80,000 Indb. Handelen er ikke betydelig. *M. V.*

Wentworth [wə'ntwəþ], T., se Strafford.

Wentzel, Nils Gustav, norsk Maler, er født 7. Oktbr. 1859 i Christiania. Han skulde først være Arkitekt og gik 1875—79 i Murerlære. Samtidig gennemgik han ogsaa den kgl. Tegneskole i Christiania, hvor han listede sig ind i Modelklassen i Stedet for Bygningsklassen, og efter endt Læretid henvendte han sig til Knut Bergslien, som tog ham ind paa sin Malerskole, hvor han arbejdede i to Aar. 1880 fik han sit første Billede — et Stillleben »Paa Kommoden« — udstillet i Christiania's Kunstforening. S. A. foretog han en Studierejse i Hardanger og Telemarken, stadig søgende efter Gude's, Tidemand's og Cappelen's Motiver. Flere Billeder fra denne Tid, deriblandt et Stillleben med en udmærket malet Konkylie, bleve refuserede af Kunstforeningen, og da det samme hændte med det udmærkede Billede »En Snedkersvend« [1881] gav dette Stødet til den bekendte Kunstforeningsstrid og deraf følgende Kunstnerstrike, der ledede til de yngre Kunstneres Sammenslutning og til de første »Høstudstillinger« 1882 og 1883. Paa

den første af disse udstillede W. sit bekendte »Frokostbillede« — et Interiør fra et tarveligt Haandværkerhjem. Et figurrigere Billede med samme Motiv fra 1885 er koloristisk fyldigere og har ypperlige Belysningseffekter i Kampen mellem det indtrængende, dæmpede Dagslys og Lampelyset. Begge udmærke sig ligesom »Konfirmationsgildet« [1887] ved sin slaaende Karakteristik af Personer og Milieu. Disse tre Billeder ere nu i Kunstmuseet i Christiania. Vaaren 1883 rejste han til Paris og malede s. A. »Et Billedhuggeratelier« (tilhørende Treschow, Fritzøhus); det var udstillet paa Industriudstillingen i Christiania s. A. sammen med et udmærket malet og i Virkeligheden meget ufarligt Billede, hvis Titel » Dagen derpaa« imidlertid vakte Forargelse. Høsten 1883 rejste han sammen med Frits Thaulow og en Del yngre Kunstnere til Modum. Her grundlagdes det saakaldte »Friluftsakademi«, og her lagdes Planer til fremtidig Kamp mod »de gamle«. Følgen blev den anden Høstudstilling 1883, som de følgende Aar fik Statens Støtte og førte til den senere Organisation af Kunstforholdene. I Begyndelsen af 1884 rejste han atter til Paris og arbejdede et halvt Aars Tid paa *Académie Julian* med Bouguereau som Lærer. Efter nogle Trængselens Aar hjemme fik han 1888 Statens Stipendium og rejste igen til Paris, hvor han denne Gang studerede under Roll's og Bonnat's Vejledning. Efter Hjemkomsten malede han det koloristisk kraftige Billede »Føderaadsfolk« (Kunstmuseet, Chra.). 1889 fik han 2. Medaille paa Verdensudstillingen i Paris. Derefter opholdt han sig en Tid i Hallingdal, hvor han malede »En Middag«, der senere skaffede ham 1. Medaille paa Udstillingen i Antwerpen 1895 (nu i Lübeck's Museum). Fra 1890 er det fine «I Gamlestua« (tilhørende Fabrikejer Olaf Schou), 1891 malede han under et Ophold i Sætersdalen det store Billede med dansende Bønder: »Søndagskvæld« (Kunstmuseet, Chra., der tillige ejer to stemningsfulde Landskaber af ham fra 1893). Han bosatte sig 1893 i Asker og malede her en Del Vinterlandskaber, samt »I Atelier'et« [1893, Throndhjem's Galeri], »En Sjømands sidste Færd« [1896, købt af den franske Stat] o. fl. 1901—02 foretog han en længere Rejse i Tyskland, Italien og Paris, og slog sig saa ned i Vaage, Gudbrandsdalen. Fra denne Tid er hans »Udvandrere« [1903], et ligefremt, stilfærdig fortalt Billede. De senere Aar har W. igen været bosat i Asker. Af de norske Malere, der i 1880'erne sluttede sig til den realistiske Retning, er W. en af de betydeligste, paa samme Tid en kraftig og fin Kolorist og en skarp Iagttager. (Litt.: Jens Thiis, »Norske Malere og Billedhuggere« [2. Bd., Bergen 1906]). *Fr. O.*

Wenzel, tysk-romersk Kejser og Konge af Bohmen (som saadan kaldes han Wenceslav IV), født 26. Februar 1361, død 16. August 1419, Søn af Kejser Karl IV, der havde arvet Bohmen efter sin Fader Johan af Luxemburg, blev allerede 1364 kronet som bøhmisk Konge, forlenedes 1373 med Brandenburg, som Karl IV havde tilkøbt sig, °g valgtes 1376 til romersk Konge (tysk-romersk Tronfølger), saa at han 1378 kunde tage baade det tyske Rige og den bøhmiske Krones Lande i Arv efter Faderen. W. havde faaet en god Undervisning og en Opdragelse, der svarede til hans tilkommende Stilling, men det viste sig dog snart, at de Forbaabninger, Bøhmerne i hans første Regeringsaar, i hvilke han beholdt sin Faders Raadgivere, havde næret om at faa en dygtig Regent i ham, vilde blive skuffede, og end mindre var han i Stand til at staa for Styret i det tyske Rige, hvor Fyrster og Stæder laa i aaben Fejde, medens det store Kirkeskisma truede med at bringe den europæiske Politik i Vildrede. W. var nemlig vel i Besiddelse af ret gode Evner og savnede heller ikke i sine yngre Aar til en vis Grad Følelsen af det Ansvar, der paahvilede ham, men Viljekraft, Besindighed og Udholdenhed vare ikke den karaktersvage Mands Sag, og da hans Forsøg paa at optræde som Fredsstifter og Mægler mellem Partierne bleve uden Resultat, opgav han snart al videre Tanke herom og trak sig tilbage til sine Arvelande, hvor Jagt og Drikkelag optoge det meste af hans Tid. I Tyskland, hvor han i Begyndelsen for at vinde en Støtte i Stæderne havde begunstiget disse, men senere, skønt han havde paabudt almindelig Landefred paa Rigsdagen i Nürnberg (1384), havde fundet sig i, at Fyrster og Ridderskab i aaben Kamp besejrede Stædernes Stridsmagt (1388), og derefter i Fyrsternes Interesse endog havde forbudt Byerne at danne Forbund til fælles Beskyttelse (1389), stod hans Anseelse som Følge af hans holdningsløse Optræden som Rigsoverhoved paa yderst svage Fødder, og da han 1394 havde solgt Rigsvikariatet over Italien til Johan Galeozzo Visconti, som han havde udnævnt til Hertug af Milano, blev Ringeagten for ham saa stor, at de fire rhinske Kurfyrster, efter at W. til Fordel, som det mentes, for den franske Politik havde nægtet begge de stridende Paver Anerkendelse, 20. August 1400 uden videre erklærede ham for afsat som Kejser, og W. maatte herefter, trods alle Protester, lade sig nøje med Böhmen's Krone. Men heller ikke i sine Arvelande formaaede han at gøre sig gældende; den urolige Adel kunde han ikke. selv ved Anvendelsen af voldsomme Midler, tøjle, og da han, efter ogsaa at have lagt sig ud med Ærkebiskoppen af Prag, 1393 havde ladet dennes Generalvikar, Johan af Pomuk (se Nepomuk), drukne i Moldau, udbrød der et aabent Oprør mod ham, under hvilket hans Broder, Sigismund af Ungarn, og hans Fætter, Jobset af Mähren, i flere Maaneder holdt ham fangen i Prag. For at slippe løs maatte han finde sig i en stærk Indskrænkning af sit Myndighedsomraade, der ti Aar senere blev endnu mere begrænset, da han, efter at en pavelig Bulle havde erklæret ham for afsat, paa ny havde været fængslet af Sigismund, denne Gang i over $1^1/_2$ Aar. Den næsten ganske magtesløse Konge søgte nu, af Had til Gejstligheden, Støtte hos Johan Huss og hans Tilhængere i det bøhmiske Nationalparti, men forbitrede derved Tyskerne i den Grad, at de tyske Studenter i Massevis forlode Universitetet i Prag. Trods dette optraadte W. det følgende Aar, efter Ruprecht af Pfalz'es Død, atter med Fordring paa den tyske Krone, men resignerede, mod at beholde Titel af romersk Konge, 1411 til Fordel for sin Broder, Sigismund, der nu ikke mere forstyrrede ham i Nydelsen af Jagtens og Bordets Glæder, og det var vistnok hans overdrevne Tilbøjelighed i denne

Retning, der blev Aarsag til, at et Slagtilfælde endte hans Liv 1419. (Litt.: Pelzel, »Lebensgeschichte des römischen und bohmischen Königs W.c [I—II, Prag 1788—90]; Lindner, »Geschichte des deutschen Reichs unter König W.« [I—II Braunschweig 1875—76]). *C. F*

Wenzel den Hellige (Venceslav), Bohmen's Helgenfyrste, død 28. Septbr. 936, var Bohmen's Hertug paa en Tid, da Kristendom og Hedenskab stredes om Magten. Selv var han Kristen, og hans Liv skildres som fromt og asketisk, uden at man dog kender det helt nøje, men hans Broder Boleslaw var hedensk sindet, og han og hans Mænd overfaldt og dræbte W. uden for Kirkedøren i Altbunzlau. W. og Nepomuk ere nu Böhmen's Nationalhelgener og have baade stor kirkelig og politisk Betydning som de katolske Tschekkers Nationalhelte. W. ligger begraven i St. Veitskirken paa Hradschin i Prag. *A. Th. J.*

Wenzels-Kronen er Kongeriget Böhmen's særlige Krone, opkaldt efter Landets Skytshelgen den hellige Wenzel (i Lighed med Ungarn's Stefans-Krone), og har i den sidste Menneskealder gjældt for Tschekkerne som Symbol paa de bøhmiske Landes (Böhmen, Mähren og Schlesien) statsretlige Særstilling i det østerrigske Kejserdømme, hvorfor de ogsaa ønske Kejserens Kroning i Prag med W. *E. E.*

Werchne-Issetsk se Verchne-Issetsk.

Werdau, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau, 8 Km. V. N. V. f. Zwickau ved Pieisse, har (1906) 19,500 Indb. Amtsret, Realskole, Handelsskole, Væverskole; betydelig Industri, særlig Bomuldsfarveri, Jærnstøberi, Kamgarns-, Vigogne- og Uldspinderi, Fabrikation af kemiske Produkter, Maskiner, Spillekort, Klæde, Vogne. I den smukke Omegn Anlægget Schiitzenhaus og den kgl. Skov Rote Berg. *Joh. F.*

Werden, By i den preussiske Rhin-Provins, Regeringsdistrikt Diisseldorf, 9 Km. S. f. Essen ved Ruhr og Jærnbanelinien Düsseldorf—Essen, har (1906) 14,000 Indb., hvoraf ca. 1/4 Evangeliske. Amtsret; Klædefabrikation, Papirmøller, Garveri, i Nærheden Stenkulsgruber. *Joh. F.*

Werder, August, Greve, preussisk General, født 12. Septbr. 1808 i Schlossberg i Østpreussen, død 12. Septbr. 1887 i Grussow. 1825 indtraadte han i *Garde du corps* og blev det paafølgende Aar Sekondløjtnant i 1. Garderegiment. Som frivillig deltog han 1842—43 i Felttoget i Kaukasus, ansattes 1846 som Kaptajn i Generalstaben, forfremmedes 1851 til Major, traadte over i praktisk Tjeneste og havde 1863 naaet Generalmajorsrang. I Felttoget 1866 førte W. som Generalløjtnant 3. Division ved Gitschin og Königgrätz, ledede 1870 Belejringen af Strassburg, ved hvis Fald han blev General i Infanteriet og Chef for det nydannede 4. Armékorps, med hvilket han i Oktbr. trængte i Franche-Comté, besatte Dijon, kæmpede ved Villersexel og tilbageviste med stor Energi ved Belfort den franske Østhærs Angreb i Dagene fra 15. til 17. Jan. 1871. Efter Fredsslutningen fik han Kommandoen over det nyformerede badenske Korps (14.) i Karlsruhe, samt en betydelig Dotation. 1879 tog han sin Afsked og ophøjedes i Grevestanden. (Litt.: Lohlein, »Die Operationen des Korps W.« [Berlin 1874]; V. Conrady, »Leben des Grafen A. v. W.« [Berlin 1889]). *B. P. B.*

Werenskiold, Erik Theodor, norsk Maler, er født 11. Febr. 1855 i Vinger Præstegæld, hvor Faderen var Kommandant paa Kongsvinger Fæstning. Han blev Student 1872 og tog Aaret efter Anden Eksamen. Dermed afsluttedes hans akademiske Løbebane, og 1874 begyndte han at tegne paa den kgl. Tegneskole under Middelthun's Vejledning. En kort Tid malede han ogsaa paa Axel Ender's Atelier. 1876 rejste han til Munchen, hvor han blev Elev af Akademiet og fik Loefftz og senere Lindenschmit til Lærere. Her arbejdede han flittig og tilegnede sig hurtig, hvad der var at lære, men hele Munchen-Skolens Retning med sin brune Galeritone og sin uselvstændige Efterligning af gamle Mestere var ham inderlig imod; han fandt ikke her, hvad han havde tænkt og følt som Kunst. Hans første Arbejder bære for en Del Spor af denne Læretids Indflydelse — »Legende Børn« og Portrættet af hans Fader (1878), samt et Par mindre Billeder, »Englischer Garten« (1879, tilh. Generalinde Nyquist, Chra.) og »Den forlorne Søn« (1879, tilh. Ritmester Thv. Meyer, Chra.). Hans modneste og mest bekendte Værk fra denne Tid er »Et Møde« (1880, Gross. Chr. Langaard, Chra.). Det vakte megen Beundring ved sit tiltalende Motiv, sikre Karakteristik og den ejendommelige dæmpede Tone over Landskabet, som peger frem mod W.'s senere saa højt udviklede Landskabskunst. 1879 udstillede de franske Malere paa den internationale Kunstudstilling i Munchen. Denne Begivenhed fik en afgørende Betydning for W.'s senere Kunstopfatning, her fik han Klarhed over, hvad han selv endnu famlende havde følt; han besluttede at forlade München og rejste 1881 til Paris, hvor han et Par Vintre arbejdede paa egen Haand. Samtidig fulgte han Kunstforholdenes Udvikling i Hjemmet, hvor Frits Thaulow og Chr. Krohg m. fl. allerede 1882 havde begyndt Kampen for de ny Retninger, og da han 1883 vendte hjem til Norge, var det for Alvor og med fuld og klar Bevidsthed om Maal og Midler til at føre Kampen til Ende. Han blev den egentlige Organisator, som i Skrift og Tale ved sin skarpe Forstand og ledende Evne samlede de unge Kræfter og indgav dem Mod til at holde ud. Under den bekendte Kunstnerstrike var det væsentlig hans vægtige Indlæg og kloge Forslag, som til Slut førte til den endnu bestaaende Ordning af de norske Kunstforhold. Som Kunstnernes betroede Mand har han oftere indehaft Tillidshverv; saaledes var han 1889—91 Formand i »De norske bildende Kunstneres repræsentative Komité« og 1892—93 Medlem af Nationalgaleriets Bestyrelse. Siden 1886 er han Medlem af Bestyrelsen for A. C. Houen's Legat.

De Billeder, som W. malede under Sommerophold i Norge 1880—82, vise den Forandring, hans maleriske Syn havde undergaaet under Berøringen med fransk Kunstopfatning. Der er over dem en større Frihed og Friskhed, de ere fulde af Lys og Luft, saaledes i de to Kragerøbilleder fra 1882, »Gjætere« fra Taatø (Gross. Sundt, Firenze), et af Kunstnerens bedste Billeder, og »Fra Frøvik« (Konsul Rønneberg, Aalesund). De vare begge udstillede paa den mindeværdige første

Høstudstilling i Christiania 1882. Da W. 1883 bosatte sig i Norge, følte han, at han kun her i Samlivet med Hjemlandets Natur og Folk vilde finde selvstændigt Udtryk for sin egen kunstneriske Stræben og tillige derigennem kunde virke for sit Maal — den norske Kunsts virkelige Nationalisering. En Række betydelige Værker fra hans hyppige Studieophold rundt om i Landet bærer ogsaa Vidnesbyrd om hans rige Evners Udfoldelse. 1883 malede han »Telemarksjenter«, hvor Figurerne ere saa ypperlig stemte ind i det fredelige Landskab med den stille bløde Luft (Kunstmus., Chra.). Fra 1884 er »Et Stabur« og fra 1885 ere »En Bondebegravelse«, et af hans mest bekendte Billeder og et Hovedværk i norsk Malerkunst ved sin indtrængende Karakteristik af de fattige Bønder i det solfyldte Landskab (Kunstmus., Chra), »Hjemover« og »En Briskebygut«. S. A. var W. en kortere Tid i Paris, hvor han tegnede i Bonnat's Atelier. Fra 1886 er »Oprenskning af et Dige« (Kunstmus., Kbhvn.), >To Brødre« (Vuggen, 1888, Bergen's Billedgaleri), »Solstrejf« (1891) og »Hestevandringen«, Motiv fra Gaarden Solberg i Bærum, tilh. Goteborg's Museum, » Aften i Kviteseid«, to Heste, der græsse ved en Vandbred (1893, Olaf Schou, Chra.), et af Kunstnerens stemningsfuldeste Billeder, »Ventende Børn« (1894, Kunstmus., Kbhvn.). Fra de senere Aar er »Lygten« (1900) samt »Lysakerelven« (1906).

Som Portrætmaler har W. udfoldet en rig Produktion og har her i enkelte Portrætter naaet højest i sin Kunst. Af den lange Række af Norge's betydelige Mænd skal særlig fremhæves det geniale Ibsenportræt (Kunstmuseet, Chra.), og Portrætterne af Bjørnstjerne Bjørnsson (det fra 1885 i Kunstmuseet, Chra., det fra 1900 i Kunstmuseet, Kbhvn.); Kitty Kjelland, et fortrinlig karakteriseret mindre Billede i Kunstnerindens Eje, det livfulde Portræt af Prof. Helland (1885), Erika Nissen (1892), et af de sjælfuldeste Portrætter i norsk Kunst. Et lidet Portræt af Prof. Ernst Sars er i Minister Nansen's Eje. Maleren Fr. Collet's Portræt findes i Nationalmus., Stockholm 1894. Fra samme Aar er det udmærkede Portræt af Prof. Schjønberg (Fødselsstiftelsen, Chra.). Endvidere Generalkrigskommissær Bull (1902), Direktør Hansson (1903). Foruden disse større Portrætter har han ogsaa tegnet flere udmærkede mindre; særlig kan nævnes en Række ypperlige Barneportrætter. I de sidste Aar har W. været optagen med et dekorativt Arbejde til Spisesalen i Minister Nansens Hus i Lysaker med Motiv fra Folkevisen »Lite Kjersti«. Ikke mindst betydningsfuld i W.'s Kunst er hans berømte Illustrationer til Asbjørnsen og Moe's Norske Folke- og Huldre-Eventyr. 1878 begyndte han at tegne enkelte Billeder til dem, og til Udgaven Kbhvn. 1879 leverede han allerede nogle af de fortrinligste, som Illustrationerne til Præsten og Klokkeren, Askeladden og Kulbrændéren. Man stod her lige over for noget ganske nyt i Opfatningen. Typerne vare ægte norske Bygdefolk, Kongerne vare blevne til »Kakser« med Eventyrets fantastiske Udstyr af Krone og Kaabe, men med Merskumspibe, og Prinsesserne nydelige smaa Frøkner, Dyr, Trolde og Mennesker, alle vare de rundne af norsk Rod. Og alt dette i mesterlig tegnede norske Landskaber og Interiører. De senere Samlinger: »Eventyrbog for Børn«, I—III (Kbhvn. 1883—87), som illustreredes af W. og Th. Kittelsen, holdt fuldt Maal med den første Samling, ligesaa Illustrationerne til de til Norsk overførte svenske Folkeeventyr af G. Djurklou (Chra. 1887). (Se om W. som Eventyrillustrator: K. Madsen i »Kunstbladet« [Kbhvn. 1888]). Til den store Pragtudgave af Snorre's Kongesagaer, hvis Illustrationsstof redigeredes af W. og G. Munthe, har han leveret et større Antal Billeder. De ere holdte i en streng, gammel Stil, og i flere af dem har han ved de enkleste Midler opnaaet en stor Virkning. Endelig har han illustreret Jonas Lie's bekendte Fortælling »Familien paa Gilje* (Kbhvn. 1903). Tidstonen er her fint og smagfuldt truffen og virker ofte forunderlig levende i sin lette, næsten impressionistiske Teknik, og der er en Rigdom af henrivende Landskaber strøet ud over Bogens Blade. Originaltegningerne til Asbjørnen's Eventyr ere i det norske Kunstmuseum, de til Djurklou ejes af Boghandler B. Dybwad, Chra., og de til »Familien paa Gilje« med alle Studierne er i Maleren Bernt Grønvold's Eje i Berlin. Siden 1883 har W. kun besøgt Paris gentagende Gange i kortere Tid, og 1895 var han i Italien; for øvrigt har han boet i sit eget Hjem ved Lysaker.

I den nyere norske Kunst staar W. ubetinget som den centrale Personlighed med rige, sikkert beherskede Evner, og tillige udrustet med en seig Energi; med Vilje og Myndighed har han uegennyttigt arbejdet for, hvad der efter hans Skøn var til den norske Kunsts Fremme, stadig ledet af sin faste Tro paa Kunstens store Betydning for et Folks kulturelle Udvikling og af sin dybe Kærlighed til det Land og det Folk, han tilhører. (Litt.: »Ord och bild«, I [1892]. Af Richard Bergh; R. Thommersen, »Norsk Billedkunst« [Chra. 1904]; A. Aubert, W. i »Kunst und Künstler« III; J. Thiis, »Norske Malere og Billedhuggere i det 19. Aarh.« II [Bergen 1907]). *Fr. O.*

Werenskiold, Fredrik Helen, norsk Landbrugskemiker, foreg.'s Broder, født paa Kongsvinger 19. Maj 1851, død i Christiania 12. Novbr. 1900. W. tog Styrmandseksamen, men opgav 1875 Søen paa Grund af Nærsynethed og studerede 1875—78 i Goteborg ved den »Chalmerska Slöjdskolan«'s Afdeling for teknisk Kemi. Straks efter ansattes han som »Landbrugskemiker«, hvilken Post var henlagt til Statens højere Landbrugsskole i Aas. For sin Uddannelses Skyld opholdt han sig 1879—81 i Tyskland, hvor han studerede navnlig hos Max M*årcker i Halle, og desuden i Munchen, hvor han foruden Kemi ogsaa studerede Botanik, Mineralogi og Fysik. Ved Landbrugsskolen i Aas var W. ansat til 1890. Det følgende Aar blev han Chef for en landbrugskemisk Kontrolstation i Christiania og virkede som saadan til sin Død. W. har i sin ca. 20-aarige Virksomhed ikke blot udført et stort Antal Analyser af Raastoffer for og Produkter af Landbruget, men han har ogsaa en utvivlsom Fortjeneste af det landbrugskemiske Kontrolvæsens Udvikling i Norge. Medens det aarlige Analysetal i Begyndelsen af hans Virksomhed kun beløb sig til 40 Journalnumre, nærmede det sig i det sidste Aar stærkt

til et Par Tusinde. Foruden sine tjenstlig udførte Kontrolanalyser, der ere offentliggjorte i Landbrugsdirektørens » Aarsberetninger angaaende de offentlige Foranstaltninger til Landbrugets Fremme«, har W. udført adskillige andre mest mindre Undersøgelser over landbrugskemiske Spørgsmaal, og han udøvede en ganske rig litterær Virksomhed. Det skyldes væsentlig W.'s Initiativ, at Stortinget 1898 bevilgede Midler til Oprettelse af Statens 2. kemiske Kontrolstation i Throndhjem. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI). *John Sebelien.*

Wereschtschagin se Vereschtschagin.

Werff, Adriaen van der, hollandsk Maler, født i Kralingen ved Rotterdam 1659, død i Rotterdam 1722, var Elev af Corn. Picolet og Eglon van der Neer; hans Virksomhed faldt foruden i hans Hjemland gentagne Gange i Düsseldorf, hvor Kurfyrst Johann Wilhelm beskæftigede ham meget, slog ham til Ridder og udnævnte ham til Hofmaler. Beundret, æret, betalt med uhyre Priser i sin Samtid er W.'s Navn i vor Tid næsten blevet Betegnelse for tom og sjælløs Frasekunst, hvis Virkning paa de ukyndige bestaar i dens glatte, slikkede, ganske flove og karakterløse Udførelse; han er den sørgeligste — fordi han trods alt er den mest begavede — Repræsentant for den hollandske Forfaldskunst, hvor al oprindelig kunstnerisk Evne er forfladet til tom Rutine. Prøver paa hans Kunst, der i Kabinetsbilleder behandlede religiøse, mytologiske og Genrescener, findes i de fleste større Samlinger; ogsaa i Kjøbenhavn, i Galleriet (»En ung Pige ved en Blomstervase«) og i Moltkes Samling (»Syndefaldet«). I sidstnævnte Samling findes ogsaa en Prøve paa W.'s Broder Pieter van der W.'s (Kralingen 1665—Rotterdam efter 1721) Portrætkunst. Andre Portrætter af ham i Haag, Rotterdam o. a. St. *A. R.*

Wergeland, Harald Nicolai Storm, norsk militær, født i Bergen 27. Maj 1814, død i Christiania 12. Oktbr. 1893, kom som Barn i Huset hos Morbroderen, nedenn. Provst N. W., hvis Navn han tog, blev Officer 1831, var fra 1840—45 ansat i Opmaalingens Tjeneste, deltog 1846 i Oprydningen af den norsk-russiske Grænse og indehavde den følgende Tid en Række Hverv — bl. a. som Lærer i Artilleri ved Krigsskolen og den militære Højskole — indtil han 1857 blev Chef for Generalstaben. 1859 blev han Generalmajor og var 1860—68 Statsraad og Chef for Armédepartementet. Han var derefter Chef for 2. Akershusiske Infanteribrigade og Kommandant paa Akershus, udnævntes til Generalløjtnant 1875, Generalfelttøjmester og Chef for Artilleribrigaden 1879 og tog fra samtlige militære Stillinger Afsked 1890; 3 Aar forud var han entlediget som Kommandant paa Akershus. W. var en mangesidig militær og i Besiddelse af megen videnskabelig Dannelse. I Aarenes Løb udfoldede han en betydelig litterær Produktion saavel om militære Sager som om Bygningsspørgsmaal, Jagt og Fiskeri. Særlig Interesse viste han Smaafuglenes Fredning, Ferskvandsfiskeriernes Opkomst og Østersavlens Fremme. *O. A. O.*

Wergeland, Henrik Arnold, norsk Digter, født 17. Juni 1808 i Christianssand, død 12. Juli 1845 i Christiania. Moderen (Alette Thaulow) tilhørte en Slægt, hvor kunstneriske Anlæg tidligere havde vist sig; Faderen, nedenn. Nicolai W., var en af sin Tids betydeligere Personligheder. Familien blev ikke længe boende i Christianssand, og de faa Træk, W. i sine Livserindringer fortæller fra denne sin første Barndom, ere uden Interesse. Men Vaaren 1817 flyttede Nicolai W. som Sognepræst til Eidsvold, og her var det, at W. modtog de første bestemmende Indtryk, her begyndte han det inderlige Samliv med Naturen, som altid vedblev at være baade hans Livs Trøst og hans Digtnings rigeste Kilde; Bygden om Mjøsen var og blev for ham det egentlige Norge, og det var ikke bare Naturen, som gjorde et saa uudsletteligt Indtryk paa ham, men ogsaa de dyrebare Minder tra Eidsvoldsdagene, som hans Fader naturligvis tidlig fortalte ham om; han elskede hver Plet paa dette Sted, hvor Norge havde faaet sin Frihed, og hele sit Liv gjorde han hyppige og langvarige Besøg til Hjemstedet. Efter at adskillige Huslærere med lidet Held havde forsøgt sig paa ham, blev han 1819 sendt til Christiania for at gennemgaa Katedralskolen her; med sit lette Hoved grejede han uden synderlig Flid sit Skolearbejde godt nok til at komme igennem de 6 Klasser uden Forsinkelse; derimod forlyder der intet om, at Skolen i nogen som helst Retning udøvede nogen vækkende Indflydelse, som fik Betydning for hans senere Udvikling. Meget tidlig begyndte W. at skrive; allerede da han 11 Aar gammel første Gang rejste ind til Christiania, havde han Kufferten fuld af Manuskripter, og ikke længe efter debuterede han som Forfatter i »Morgenbladet« med en Del Fortællinger, som imidlertid nu kun have litteraturhistorisk Interesse.

1825 blev han Student, og de derefter følgende 5 Aar ere hans stærkeste Udviklingstid; i dem indsamlede han det meste Stof til sin Dannelse, i dem falder hans Hjertes alvorligste Oplevelse, og i dem samlede hans Personlighed sig til den Livsanskuelse, som for alle Tider kom til at udgøre Enheden i hans Virke. Som en ung Kæmpe stod han blandt sine Studenterkammerater, brusende af Utaalmodighed efter at styrte sig ind i Livet, allerede fuldt paa det rene med, at han var et Geni, af Skæbnen bestemt til at spille en stor Rolle i Verden, men endnu gærende uklar i sin mægtige Erkendelsestrang og sin endnu stærkere Handletrang. Men een Ting kunde han dog ikke være i Tvivl om, — hvilken Side han maatte tilhøre i de dengang kæmpende Partier. Opvokset paa Grundlovens Fødested, Søn af en Eidsvoldsmand, fortrolig med Bønderne i Hjembygden, var han lige fra Guttedagene sammenvokset med det, som var Grundstammen i den Tids norske Udvikling. Fra sin første Optræden var han derfor i den lykkeligste Overensstemmelse med sine Omgivelser, — og han havde ikke været Student i mange Maaneder, før det gav ny Fart i Forholdene. Han syntes skabt til Studenterhøvding for denne Tid; en stor stærk Skikkelse, rigtig en »Kjernekar«, sikker i sin Tro og fuld af flammende Begejstring for den gode Sag; ingen Forfinelse hindrede ham i at være med paa Tidens patriotiske Deklamationer eller at deltage i de støjende Sviregilder; tværtimod — han var den første baade i det ene og i det andet — for Modpartiet stod han som Legemliggørelsen af »Patrioternes« Pøbelagtighed i Meninger som i Levesæt.

W. studerede Teologi, som Faderen havde gjort; men Studiet synes ikke have interesseret ham synderlig, hans Breve indeholde hyppige Udbrud af Utaalmodighed over »Trællearbejdet«; men der var dog een Side af Teologien, som han maa have fordybet sig i: den historiske, navnlig den religionshistoriske. Menneskeaandens famlende Forsøg frem over Tiderne paa gennem Myter og Symboler at skabe sig en Forestilling om Livet og Verden blev et væsentligt Moment i hans egen Verdensopfatning, — og i hans Digtning vrimler det af Billeder, som vidne om et indgaaende Studium af den »naturlige Teologi«, som dengang hørte med til den teologiske Eksamen. Hans Yndlingsinteresse var i øvrigt efter hans eget Udsagn Botanik og Historie. Drevet af den Trang til Universalisme, som er et fremtrædende Træk hos alle denne Tids betydeligere Aander, samlede han efterhaanden de mangfoldigste Dannelseselementer til større og større Sammenhæng, indtil han saa Livet, Naturen og Historien under eet Synspunkt, som blev bestemmende for hans Livsførelse. Denne Proces tog Aar, før den var afsluttet, og var ikke udelukkende af intellektuel Art; gennem personlige Oplevelser tilførtes der den nyt Gæringsstof, som fik Betydning ikke blot for Processens Fart, men ogsaa for dens endelige P.esultat.

W. var en udpræget erotisk Natur, udstyret med et vældigt Driftsliv og en sværmerisk Tilbedelsestrang. Selv fortæller W. i sine Livserindringer om en Del Ungdomsforelskelser, og Traditionen ved at tilføje flere; men der var dog een, som var den egentlige, det var den 16-aarige Hulda Malthe, hvem han første Gang traf i Julen 1826 og straks blev betagen af; der var ikke gaaet tre Uger, før han friede til hende, men fik Afslag. Han gentog sit Frieri endnu to Gange (Sommeren 1827 og 1828) med samme Resultat. Denne Kærlighed var sikkert den dybeste af hans Ungdomsforelskelser, og den, der satte de varigste Mærker i hans Produktion. Fra Aaret mellem hans andet og tredje Frieri er der bevaret en Række Breve til Hulda og hendes Moder, der vise os, hvorledes han efterhaanden overvandt sin Skuffelse, hvorledes lidt efter lidt den virkelige Hulda forvandler sig til Stella, hans Ungdomsdigtnings Midtpunkt. Planen til et Kæmpedigt vokser og vokser i ham; Frøet til dette Digt er selve hans ulykkelige Kærlighed; som han sidder grublende over sin Sorg, medens Strengene paa hans Lyre hænge slappe eller brudte, daler der fra Himmelen en Myte ned i hans Sjæl, som paa een Gang bringer Forklaring over Kærlighedens Væsen og Trøst og Haab i hans Ulykke; en »original mystisk filosofisk Aandelære« dæmrer i ham; Menneskets Liv begynder ikke paa denne Klode og ender heller ikke her; vi have engang været Aander og skulle blive det igen, Døden er kun en Overgang til en anden Livsform; ogsaa han og Stella have været Aander og elsket hinanden, de høre sammen og ville ogsaa komme sammen igen, naar de gennem Døden gaa tilbage til Aandetilstanden. Dette skal hans store Digt handle om, et Emne »saa uhyre, at Milton's synes simple derimod«. — »Himmel og Jord« skal det hedde; Frøet er vokset til et stort Træ; alt det, han har tænkt og læst og levet, giver efterhaanden Jord til dets Vækst. Der gik over et Aar mellem W.'s sidste Brev til Hulda og den endelige Nedskrivning af Verdensdigtet; men Planen var grundlagt og det væsentlige af Indholdet undfanget i Hulda's Aar. Digtets endelige Navn blev i øvrigt ikke »Himmel og Jord«, men efter flere Omdøbninger »Skabelsen, Mennesket og Messias«. Dette Digt er mere end W.'s Hovedværk, det er hans Religion eller Mytologi; som de gamle Skjaldes Kvad ere uforstaaelige uden Kendskab til den nordiske Gudelære, saaledes er der i W.'s senere Digtning mange Steder, som blive helt eller halvt uforstaaelige uden Kendskab til dette hans Ungdomsværk.

Men allerede før »Skabelsen« havde W. en omfangsrig Produktion bag sig: tre Farcer, to Tragedier, et Skuespil, en Mængde lyriske Digte og et Utal af Artikler omkring i Landets Aviser. Naar vi ved Siden heraf tage i Betragtning hans Eksamenslæsning (han blev theol. cand. med Laud 1829), hans ivrige Deltagelse i Studenterlivet og det offentlige Liv, giver det Billedet af en vældig Kraft. Mange af disse Ungdomsarbejder have da heller ingen anden Betydning end at bære Vidne om en stærk Produktionstrang, som søger Udfoldelse. Af ulige størst Interesse ere de lyriske Digte (for største Delen samlede i »Digte, første Ring«, 1829); »Harpeslag om Venskab og Kærlighed, Frihed og Fædreland« havde Faderen foreslaaet at kalde Digtsamlingen, og dette gør nogenlunde nøjagtig Rede for Indholdet.

Vaaren 1830 forelaa »Skabelsen, Mennesket og Messias« for Offentligheden, »Menneskehedens Epos«, »Republikanernes Bibel«, 720 Sider fulde med mere eller mindre velklingende Jamber.

»Verdensdramaet«, som indledes med et fantastisk Digt, der gør Rede for dets Tilblivelse og Fremspiren af Digterens ulykkelige Kærlighed, falder i 3 Dele, som allerede ere angivne i Titelen. I, Skabelsen: Rummets bugnende Bug har atter født en ny Klode, øde og ubeboet svæver Jorden i Rummet, endnu dampende. Over den dvæle to Aander, Phun-Abiriel og Ohebiel; den første betegnes som en »kraftfuld skeptisk Aand«, den anden som »en af Kærlighed besjælet«. Med højst forskelligt Sind se de to Aander paa det ny Skaberværk; for Phun-Abiriel er det en ny Gaade, for Ohebiel en ny Kilde til Tilbedelse. — Jorden løsriver sig efterhaanden af sit Skyhylle, og lidt efter lidt stiger Livsmylderet frem »paa Skaberens Bud«, — i hvert Straa summer et Insekt, hver Skabning er en Harpe, som klinger af Fryd over Tilværelsen og af Tak mod sin Skaber. Til Slut skabes ogsaa det skønneste og fuldkomneste af alle Væsener, Mennesket, — Adam og hans Ledsagerske. Phun-Abiriel har fulgt Skaberakten uden Glæde, den gav kun hans rugende Tanke ny Næring, men ingen Tilfredsstillelse, sjæletræt føler han sig af den »evige Stirren mod Uendelighedens sorte Baggrund«, — og i denne Træthed tykkes Adam's unge Legeme ham et tillokkende Leje, hvor han kanske kan finde Ro for sin umættelige Grublertrang. Og saa forsvinder Phun-Abiriel i Mandens Legeme. Da Ohebiel ser, hvad der er hændt, gribes hun af den dybeste Smerte over Abiriel's Fornedrelse — »Aandeselvmordet«; men hendes Længsel efter ham bliver snart saa stor, at hun følger ham til

Jorden og selv forsvinder i Eva's Skikkelse. Med denne Aandernes Nedfart i det første Menneskepar er det bevægende Princip i den følgende Fremstilling givet; dermed ere de Elementer til Stede, som i sin indbyrdes Strid blive bestemmende for Menneskets Skæbnegang paa Jorden. II, Mennesket. I dette Afsnit oprulles en lang Række af Scener fra Menneskehedens historiske Liv fra den graa Oldtid og indtil Jesu Fremtræden. Det er Modsætningerne i det menneskelige Dobbeltvæsen, som bestemme Udviklingen, Kampen mellem Kødet og Aanden, det er Phun-Abiriel—Ohebiel, som søge Frigørelse fra den Dyreham, hvori de have fængslet sig. Gennem mange Aarhundreder har Adam eller Kødet Overhaand, Mørke ruger over Menneskelivet, Magt og Bedrag, Fyrstegrumhed, Adelstyranni, Præstevælde; Rædslerne kulminere i Skildringen af Antiochus Epiphanes'es Grusomhed, hvor Digteren ikke nægter sig nogen haarrejsende Enkelthed. Men midt i alt dette Mørke blinker der dog stundom Lys fra Menneskets ædlere Del, baade Hjertet og Tanken gøre Oprør mod Trældommen og Overtroen; Frihedshelte trodse Tyrannerne, Profeter og Tænkere gennemskue Præstebedragets Spindelvæv og udraabe lysende Sandheder. Navnlig dvæles der ved de græske Filosoffer, og blandt dem fremfor alt ved Platon, som varsler om den, som skal komme. III, Messias. Endelig fødes et Menneske, hos hvem det aandige Væsen udfolder sig frit og uden Hindringer, endelig har Almagten formet et Væsen, hvor »Abiriel's Aand — fri som i Himmelens Hvælvinger bor — et Hjerte, hvori — Ohebiel's Kærlighed aande kan fri«. Dette Digtets sidste Afsnit omhandler Jesu Liv og Lære, Præsternes og Farisæernes Modstand, Jesu Forhold til Folket, til Kvinderne, til Disciplene, hans Lidelse og Død og endelig hans Opstandelse. Fremstillingen følger Bibelen nærmere end i de tidligere; dog er der adskillige Afvigelser, som mest gaa i rationalistisk Retning, eller som tjene til at knytte Fremstillingen som et Led ind i den tidligere Udvikling. — I den oprindelige Udgave afsluttes Digtet med Fremstillingen af Korsfæstelsen og Opstandelsen; men i Omarbejdelsen (»Mennesket« 1845) har W. paa sit Dødsleje tilføjet et nyt Afsnit, som han kalder Jesu aandelige Opstandelse, hvor Digteren skuer ind i Fremtiden og ser, hvorledes Evangeliet frem gennem Aarhundrederne vinder større og større Sejre, og Menneskene vokse i Lykke, i Rigdom, i Forstand, i Godhed, i Fuldkommenhed, — indtil det tusindaarige Riges Lyksalighed, hvor Aanden helt har sejret, og Frihed, Sandhed og Kærlighed ere blevne Verdens altbeherskende Stormagter.

Den Grundtanke, som gaar igennem W.'s store Ungdomsdigt, er en straalende Forvisning om Menneskets Perfektibiliter; det er en Trosbekendelse, hvis Indhold er Overbevisningen om en teleologisk Evolution, — Menneskehedens Liv er en eneste lang Udviklingskæde, en Række af Overgangstilstande, som altid fører nærmere til Fuldkommenheden. Denne Tro er Kernen i W.'s Liv og Digtning; Læren om Menneskets Drift mod Fuldkommenhed og Evne til Fuldkommengørelse er for ham »den moralske Verdens Grundlov«. Hverken denne Hovedtanke eller Tankeindholdet i Digtet for øvrigt har W. suget af sit eget Bryst; meget har han direkte fra sin Fader, som altid vedblev at øve Indflydelse paa hans Aandsudvikling, andet har han fra sin Læsning, noget har sin Rod i det 18. Aarhundredes Tænkning, andet er af senere Oprindelse, Oplysningstidens Rationalisme og romantisk Panteisme og Evighedslængsel ere her smeltede sammen; der er næppe en Idé, som ikke kan genfindes og eftergaas hos tidligere Forfattere; mest Genklang finder man fra Steffens'es Naturfilosofi, Treschow's Evolutionslære og Herders historiske Spekulationer. Men Formen er hans egen og uden noget direkte Forbillede, — dette Eventyr om Aandernes Nedfart i Mennesket er stærkt personligt, ikke blot direkte rundet ud af hans egen Kærlighedsoplevelse, men tillige Udtryk for hans Selverkendelse; Adam-Phun-Abiriel er ikke blot Mandstypen i sin Almindelighed, men han er først og fremmest Henrik Wergeland; han var netop i udpræget Grad et saadant Dobbeltvæsen, som Himmelen og Jorden strides om, — hvor vældige Drifter og høje Idealer ligge lige ved Siden af hinanden, og Myten om Abiriel blev hans Religion, Kraftkilden i hans Selvrensningsproces, som tilsidst kronedes med et saa lykkeligt Udfald, at hans Dødsleje synes omstraalet af en næsten overjordisk Glans.

»Skabelsen, Mennesket og Messias« er intet uangribeligt Digterværk; Versene haltede mangesteds bedrøvelig, med den største Vilkaarlighed øvede Digteren Vold paa Ordenes naturlige Betoning, ofte drukner Tanken under kaotiske Billeddynger, og der er ingen Grænser for de Raaheder, han stundom tillader sig, — kort sagt det vrimler af snart sagt alle tænkelige Synder mod gældende Æstetik. Det var da ikke venteligt, at det skulde gaa hen uden Paatale, og kort Tid efter dets Fremkomst gjorde Welhaven i »Morgenbladet« Anskrig i et Digt, som blev Indledningen til en bitter og langvarig Fejde, der efterhaanden greb om sig og til Slut gjaldt de fleste Modsætninger i socialt, politisk og litterært Liv i 1830'ernes Norge (se Welhaven). Imidlertid havde Rygtet om »de store Julidage« i Paris naaet Christiania; for W. var Julirevolutionen et Udslag af de Aandsmagter, han havde besunget i Verdensdigtet, et af de phun-abirielske Lysbrud i Menneskehedens Historie, som skulde bringe den et godt Stykke nærmere det tusindaarige Rige. Jorden brændte under hans Fødder, han følte sig saa mismodig fjern fra Begivenhederne og længtes efter med egne Øjne at se Revolutionens hellige Land, Lafayette's Land, som altid havde været Genstand for Faderens ubegrænsede Beundring, og som laa hans eget Hjerte nærmest næst Norge. Men han maatte vente et helt Aar, før han kom af Gaarde. Da var der jo ingen Revolution længere i Paris; men Jorden bølgede dog endnu efter Rystelsen, og W. var med overalt og var aldrig saa henrykt, som naar han blev Vidne til et Folkeopløb. Han kunde ikke være stort mere end en Maaned i Paris, men hans Sjæl dirrede længe efter Oplevelsen; han havde set med egne Øjne og fornummet noget af Revolutionens Aandepust. Aldrig havde han fulgt sin Samtids Liv med den intense Opmærksomhed som nu; det var ham en Fryd at lytte til »Verdenslivets Melodier«; al den

Gæring, som syder omkring ham, bruser med øget Magt i hans Indre. Hans Digtning i de følgende Aar er fyldt af denne stormende, forventningsfulde Uro. Kort Tid efter Hjemkomsten skrev han en Hymne til Julirevolutionen >Det befriede Europa«, et med alle sine barokke og alt for overdaadige Billeder storstilet Digt, som endnu har bevaret sin Friskhed paa Grund af den vældige **Bevægethed** i Rytme og Indhold. — Derefter kom »Czaris« (eller som det senere af Forsigtighedssyn omdøbtes >Cæsaris<), som er >født og baaret af en grublende Sorg over *Polen's* Fald og fremstødt under Sjæleveer« — en voldsom Anklage mod den russiske Tsar, hvis forbryderske Vold mod Folkefriheden skildres i Billeder og **Farver**, som minde om Skildringen af Tyrannernes Grumhed i »Skabelsen, Mennesket og Messias«. Lignende Stemninger ere helt eller delvis fremherskende i en hel Række af Digte, W. skrev i Begyndelsen af 1830'erne, i »**Syttendemajsangene**«, hvor Mindet om det berygtede Torveslag endnu ægger hans Harme, i »**Spaniolen**«, hvor det gaar ud over Ferdinand **VII's** Vanstyre af Spanien, i »Erobrerens Sanger«, »Bolivar« o. m. fl. Tankegangen i alle disse Digte, saavel som i de samtidige, som hente deres Stof fra Fædrelandet og den hjemlige Strid, er paa det nøjeste knyttet til Grundtankerne i »Skabelsen, Mennesket og Messias«, de ere alle besjælede af den Religion, han her havde forkyndt, ja han griber i sit Billedvalg endogsaa ofte tilbage til den Mytologi, hvori han i Verdensdigtet havde formet denne Religion; selv i en »**Langfredagssalme**«, som blev sunget i **Skarnes** Kirke [1832], genfinde vi det, og »Normandens Katekisme« [1832], som var bestemt til Folkelæsning, er en populariseret (og lidt plat) Lærebog, i den samme Verdens- og Livsanskuelse. Paa samme Maade følte han sig sikkert ogsaa i Striden med Welhaven som Phun-Abiriel i Kamp mod det »Monstrum«, hvis Tilintetgørelse han havde »viet hele sin Id«. Dette var dog kun en *Forsvarskrig*, hvori han af sin hensynsløse Lidenskabelighed alt for ofte lod sig forlede til at handle efter den gamle Maksime, at i Krig ere alle Vaaben tilladte. Skønnere og mere direkte og positivt virkeliggør han sit høje **Program** i sit Arbejde for **Menigmand**. Maalet for W.'s folkelige Bestræbelser er at vække en virksom **Almenaand**, at tvinge enhver Nordmand til at leve som Borger af sit Land, af Verden og af »Himmelen«. Det vigtigste Middel i i dette Formaals Tjeneste er Udbredelse af Oplysning. Han gaar ud fra sin sikre Forvisning om, at der i ethvert Menneskebryst er noget af Phun-Abiriel, en »Fornuft, hvis urolige Higen efter Opklaren, efter at erfare og vide, er Stigen til Lysets Himmel«. For at give Næring til denne Higen er det, han hele sit Liv anvender en stor Del af sin uudtømmelige Energi paa Oprettelsen af Folkebiblioteker, Sogneselskaber, Søndagsskoler og Udgivelse af **Almueskrifter** (»For Almuen«, 9 Hæfter, 1830—39; »For Arbejderklassen«, I—VI, 1839—45). Og W.'s Samfundsfølelse standser ikke ved Menneskene, ogsaa Dyrene tager han sig af, ogsaa de høre til de **undertrykte**; han føler sig som de tavse lidendes Ridder, og Gang paa Gang taler han deres Sag i sine Arbejderblade og **andensteds**; da Julirevolutionen løsnede saa mange Baand, haabede han paa, at Frihedsbevægelsen ogsaa skulde komme Dyrene til gode; Veslebrunen (hans bekendte Hest) begynder derfor sin smukke »Tale til Menneskeligheden i Menneskeheden« [1833] ved at minde om Tidens Tendens mod **Retfærdighed**; »den Tid er, da alle undertrykte rejser sig, paatalende sine Rettigheder«, og saa maa da Turen engang ogsaa komme til os (o: Dyrene). Ja, selv Blomsterne og den døde Natur finde Plads i hans **Broderfavn**; hele W.'s Liv er et inderligt Samliv med Naturen, ogsaa blandt Blomsterne havde han sine undertrykte; som han, naar han var paa Bal, stadig tog sig af de uheldige Damer, ingen andre vilde danse med, saaledes havde han ogsaa et kærligt Øje til de almindelige og tarvelige Blomster, som ingen andre brød sig om; han elskede den »foragtede Løvetand og **Lerfivel**«, og den simple Anemone, skønt han nok vidste, at Roserne vilde komme. W.'s Forhold til Naturen er ikke en udenforstaaendes, som beundrer dens Skønhed og søger dens Stemninger, han føler sig som en Del af den og har Stunder, hvor han længes tilbage til den som sit egentlige Hjem. Hans Puls **slaar** i Takt med alle de Millioner Pulse omkring ham; deraf den tindrende Livsfryd, som jubler gennem al hans Digtning og strømmer os i Møde fra hele hans Væsen. Indledningsdigtet til »Skabelsen, Mennesket og Messias« er derfor mere end Prologen til dette Værk — det er et Motto til hele W.'s **Livsgerning**: »Alt vil besynges i Kærlighedsdigtet, alt, da alt kun af Kærlighed er«.

Det var en vældig Produktion, W. udfoldede i den første Halvdel af 1830'erne; men selv om han ikke havde foræret bort Honoraret for mange af sine Bøger, vilde han dog ikke kunne have levet af sin Pen; det at være Digter var endnu ikke blevet et Levebrød, og hans Arbejde for Folkeoplysningen gav ham naturligvis ingen Indtægter. Han var nu (1834) fem Aars teologisk Kandidat, han havde holdt sin Dimisprædiken og var begyndt at »søge«. Men hans Liv anbefalede ham ikke for Præstegerning eller i det hele for Embedsbanen; han vedblev jo stadig at deltage som Anfører i Studenternes Sviregilder, og hvad der var endnu værre: han optraadte i det politiske Liv paa en Maade, som **maatte** gøre ham, Rabulisten, mistænkelig i de magthavendes Øjne. Efter **flere** frugtesløse Ansøgninger opgav han derfor Haabet om Præsteembede og saa sig om efter anden Udvej, studerede i et Aars Tid Medicin og havde en Tid en daarlig lønnet Amanuensispost ved Universitetsbiblioteket. 1836 var W. i øvrigt midt oppe i den voldsomste politiske **Kamp**; dette Aar var et af de mest stormende i Norge's nyere politiske Historie, Karl Johan's grundlovsstridige Opløsning af Stortinget, Stortingets snarraadige Optræden mod dette Skridt, Rigsretssagen mod Statsminister Løvenskiold, Advokat Petersen's mærkværdige Defensorat, den norske og svenske Presses Ophidselse under Diskussionen, — alt dette fyldte Sindene med en Spænding, en Ængstelse og en Kamplyst, som ikke lagde sig før langt ude i det følgende Aar. — W. var selvfølgelig med overalt; nylig havde han overtaget Redaktionen af Smudsbladet »Statsborgeren«, og straks efter grundedes der en ny Avis i Christiania, »Den Constitutionelle«; det var W.'s gamle

Fjender fra Studentersamfundet, Welhaven og hans Kammerater, som her skabte sig et selvstændigt Organ. I Opfattelsen af W. var der ingen Forandring foregaaet i denne Klike; naar de nu traf ham som Leder af Landets værste Smudsblad, fandt de heri kun en Bekræftelse paa Spaadommen, de for længst havde udtalt. At »Statsborgeren« under hans Redaktion var bleven et ganske andet Blad, hvor den tidligere sjofle Angivertrafik fuldstændig var ophørt, gjorde i saa Henseende hverken fra eller til. »Statsborgeren« var »Statsborgeren«, og W. var Pøbelens naturlige Høvding. 1836—37 kom den politiske Kamp væsentlig til at staa mellem »Statsborgeren« og »Den Constitutionelle«. I Sagen vare de to Blade væsentlig enige, begge misbilligede Kongens og Svenskernes Optræden; desto uenigere var de om Maaden, hvorpaa Kampen burde føres. »Den Constitutionelle«'s Ledere vare Jurister og forsigtige Mænd; W. derimod busede efter sin Vane paa uden at tage Hensyn til nogen Kant, og han lod sig ikke nøje med det Publikum, han kunde naa gennem sin Avis, men forfattede ved Siden af en Række flammende Flyveblade (»For Menigmand«), som han lod udstrø paa Gader og Stræder, og udsendte to ophidsende Farcer »Stockholmsfareren« Nr. 1 og 2; derved udartede Kampen efterhaanden til en rent personlig Strid med W. som Midtpunkt. I Løbet af 1837 døde dog Krigen hen, Karl Johan gjorde Indrømmelser og blev populærere end nogen Sinde. Men det følgende Aar brød der ud en ny Kamp om W.'s Navn, ikke mindre voldsom, men paa en ny Arena. Det var den saakaJdte »Campbellerfeide«, der udbrød som Følge af en Pibekoncert til Ære for W.'s (nok saa tarvelige) Skuespil »*Campbellerne*« (se Welhaven). S. A. (1838) forlovede W. sig med Sophie Bekkevold, hengav sig med Jubel til sin ny Følelse, førte i Triumf sin elskede hjem til Eidsvold og skrev en Række Poesier, varmblodige Udtryk for en mandig Erotik. Det gjaldt nu mere end nogen Sinde at faa en Stilling; men efter »Statsborgeren«, Flyvebladene, »Stockholmsfarerne« vare Udsigterne til et Embede mørkere end nogen Sinde; men saa traadte Kongen personlig til og skaffede Udvej. W.'s Forhold til Karl Johan var ganske ejendommeligt; W. var jo radikal og Republikaner og havde aldrig lagt Skjul paa sine Meninger, men samtidig havde han fra Barndommen af gennem sin Fader lært at elske Kongen, og Bernadotte's Afstamning fra den franske Nation, hans Sammenhæng med Revolutionen, hans Bedrifter under Kejserdømmet, hans vidunderlige Løbebane, — alt dette vævede sig i W.'s Sind sammen til et Heltebillede, han trofast vedblev at dyrke hele sit Liv. Da Karl Johan Vinteren 1838 holdt sit Indtog i Christiania, skrev W. sit bekendte Digt »Kongens Ankomst«, og hvad enten nu Kongen virkelig blev rørt, eller han fandt det klogt at binde en farlig Modstander til sig med Taknemmelighed, — nok er det, han gav W. et formeligt Løfte paa et Kapellani, og da det ved W.'s Uforsigtighed gik i Stykker, tilbød han ham 200 Spd. aarlig af sin egen Kasse; og denne Understøttelse modtog W. mod, at han »maatte gengælde det med fritvalgte Arbejder til Almuens Oplysning«. Da dette blev bekendt, opstod der et Ramaskrig: »Statsborgeren«, 17. Maj-Helten, Republikaneren var bleven Hofpensionist! Og i dette Raab deltoge ogsaa hans Partifæller, ja til hans usigelige Smerte endogsaa hans allerbedste Venner, der saa paa ham som en frafalden. De Aar, som fulgte umiddelbart efter, at han havde modtaget Kongens Gunst, vare en streng Tid for W., han var formelig boycottet, ingen vilde have noget med »Landsforræderen« at gøre, Hovedstadens Aviser lukkede deres Døre for ham; hvor han færdedes, mødte han Uvilje. Han følte det, som om Folkets Hjerte var stjaalet fra ham, der farer Ilinger af Bitterhed over hans Sjæl, saa han — Nordmanden fremfor alle — har Stunder, hvor han fornemmer det som en Ulykke at være hensat i det lille Folk, hvor hans Sjæls altid klingende Melodier ingen Genklang finde. Men slige Stemninger vare aldrig varige hos ham; dertil var han for livskraftig, og hans Kilde for sprudlende; midt »under Hudfletningerne« skrev han »Jan van Huysums Blomsterstykke« [1840], en af hans skønneste og fantasirigeste Digtninge. I flere Henseender havde han det jo nu godt, var bleven gift og havde et hyggeligt Hjem, havde 1841 faaet Stilling i Rigsarkivet og var økonomisk uafhængig. Og foruden Embedet, som han forrettede med stor Flid, var der de mangfoldigste Ting, som lagde Beslag paa hans Interesse. I Politikken var der nu roligt, Karl Johan var gammel og ønskede ikke mere Ufred, de norske Stortingsforhandlinger giede fra 1830'ernes politiske Storme over i 1840'ernes fredeligere Syslen med Landets økonomiske Trivsel, og her havde W. ikke noget at sige, som ikke kunde siges bedre af andre. Men der var dog eet Spørgsmaal, som han kæmpede for med vældig Iver i sine sidste Leveaar. Allerede 1832 havde han (i »Nordmandens Katekismus«) fundet een styg Plet i den elskede og ufejlbarlige Grundlov, nemlig dens § 2, som forbød Jøderne Adgang til Norge. 1841 indleverede han et Forslag til Stortinget, som gik ud paa at fjerne denne Plet. Han lod sig ikke nøje med gentagne Gange at indlevere sit Forslag, men han bestormede og skrev til alle de Stortingsmænd, han kunde komme over, og han søgte at smelte deres Hjerter ved to dejlige Digtcykluser »Jøden« [1842] og »Jødinden« [1844]; men han stødte her, dels hos Præsterne, men navnlig hos sine kære Bønder paa en Mur af Overtro og Fordom. Grundlovsforslaget blev ikke vedtaget før seks Aar efter hans Død.

Lidt efter lidt kæmpede W. sig tilbage til Folkets Hjerte. Lige over for det Væld af Toner, som stadig strømmede fra hans Strube, lige over for det utrættelige Arbejde, han Dag ud og Nat ind viede sit Fædreland, kunde Hadet og Mistroen ikke holde Stand. Men netop som Lykken begyndte at tilsmile ham, og hvert hans Digt betegnede et Skridt opad mod Lys og Klarhed, ramtes han pludselig og uventet af Skæbnen og kastedes paa et Sygeleje, som blev hans Dages Ende.

Der laa han, 36 Aar gammel, ramt i sin Manddoms fulde Kraft. Det myldrede af digteriske Ideer i hans Hjerne, de mangfoldigste Planer — til Ophjælp af Folkets Oplysning, til Fængselsvæsenets Forbedring, til Jødernes Frigørelse, til Arbejderspørgsmaalenes Løsning ventede paa Virkeliggørelse; aldrig havde Livet ligget lysere for

ham, hans Venner kom atter angrende til ham, hans Fjender begyndte at spørge sig, om de alligevel ikke havde taget fejl; — i sit Hjem var han lykkelig, nu skulde han gøre Underværker. Og saa var det Slut alt sammen. I hele Sommeren 1844 blev han liggende, og Vinteren med, og det næste Foraar kom, og han laa der endnu. Det var Lungehærdelse. Stundom kunde han puste lidt lettere, men i det hele bar det dog nedover med ham. Alligevel gik Maskineriet med fuld, ja øget Fart til hans sidste Suk, — først Dagen før hans Død faldt Pennen ham ud af Haanden. I ledige Stunder morede han sig med at se tilbage paa det, som var forbigangent, og skrev med udmærket Humør sine Livserindringer (»Hasselnødder«). — I sin Ungdom havde han med Stolthed opfordret sine Landsmænd til at bedømme hele hans Liv som en Kommentar til hans første store Digt; paa sit Dødsleje omarbejdede han det; Linie for Linie gik han gennem det vældige Digt, meget strøg han over, noget satte han til, store Partier bleve helt forandrede; men i Tankeindholdet, i Trosbekendelsen og Livsopfatningen var der ingen, end ikke den ringeste Modifikation. Og nu, da Døden kom over ham, medens Livsfryden strømmede rigere end nogen Sinde i hans Hjerte, bestod hans straalende Tro paa Livet sin Prøve paa en enestaaende Maade. Der var nok dem, som vare bekymrede for hans Sjæls Frelse, fordi han ikke i eet og alt havde de rette Meninger. Den bekendte Præst Wexels sendte ham sin »Bønnebog«, sikkert i den bedste Mening, men W. remitterede denne »Middelalderens Genganger« med den Bemærkning, at han fandt mere Kraft i et af de Blik, hvormed han om Aftenen drejede sig om for at lede efter en Stjerne. — Efter som det nærmede sig Slutningen, gik det mere og mere op for Almenheden, hvad man stod i Begreb med at miste i W. Hans sidste Digte (»Til Foraaret«, »Til min Gyldenlak«, »Den smukke Familje« o. fl.), som endnu virke saa betagende ved deres alvorsfyldte Frejdighed, maa dengang have gjort et endnu mere gribende Indtryk, da de klang ud i fra en Sygestue, kom umiddelbart fra en døendes Læber. Man faar Følelsen af, at hele Christiania samler sig om dette Leje og med bankende Hjerte følger Sygdommens Gang. Mangfoldige Tegn paa Deltagelse naaede ind til W», og stundom kunde al denne sildige Kærlighed fremkalde et vemodigt Smil med en Skygge af Bitterhed over hans Ansigt:

> Nu, da jeg næppe har to Pægle Blod,
> Nu or jeg vakker og nu er jeg god,
> Nu, da jeg blegner,
> Portrætter man gør og Buster man tegner;

men oftest var han inderlig fornøjet og tog med Glæde imod ethvert Vidnesbyrd om Deltagelse og Forstaaelse. — Natten til 12. Juli (1845) vaagnede han op og sagde: »Nu drømte jeg saa smukt; jeg drømte, at jeg laa ved min Mors Arm«. Kort efter var han død.

W.'s Liv var en evig strømmende Produktion; naar man betænker, at hans voksne Alder ikke omfatter mere end 17—18 Aar, og at de ni tykke Bind, hvori Lassen har samlet hans Skrifter, knapt udgøre Halvparten af alt det, han har skrevet, saa faar man Billedet af en imponerende Frugtbarhed. — Fra Verdensdigtet, som behandlede Menneskehedens Skæbne *sub specie aeternitatis*, til Farcerne, som vare lystige Indlæg i Dagens Kampe, strækker denne Produktion sig gennem alle Digtarter: der er Tragedier og Komedier, Fortællinger paa Vers og paa Prosa, Rejseskildringer og Øjebliksfotografier, — men rislende mellem og over alt det øvrige: Lyrik og atter Lyrik. — Og W. var ikke bare Digter, han var tillige Historiker (»Den norske Constitutions Historie«, »Chr, Lofthus«), Filosof, Oplysningsskribent, Journalist; paa de mangfoldigste Omraader har han virket impulsgivende, — han var, som vi have hørt, Jødebefrielsens Ophavsmand, han var en af de betydeligste Forløbere for den moderne norske Sprogbevægelse, ligesom han i politisk, socialt og religiøst Frisind pegede langt ud over sin Samtid. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI og der citerede Kilder).

Gerhard Gran.

Wergeland, Josef Frantz Oscar, foreg.'s Broder, født i Christianssand 17. Novbr. 1815, død 19. Aug. 1895, blev Officer 1834, tjenstgjorde i Norske Jægerkorps og i Generalstaben, indtil han fra 1857 af knyttedes til Christianssandske Brigade, fra 1868 som Oberst og 1880 som Generalmajor; fra denne Stilling tog han Afsked 1894. W. var en ivrig Idrætsmand; i Tale og Skrift tog han Ordet for Skiløbningens Betydning for Landforsvaret og for organiserede Skiløberafdelinger. Som Korttegner præsterede han i sine Arbejder over Christians Amt det bedste, som hidtil var ydet i sit Slags i Norge. Længst vil Mindet om ham holde sig i selve Christianssand's Omegn, hvis nøgne Udseende og golde Omgivelser han helt forandrede gennem Anlæg af Parker, Plantning af Alleer og Regulering af Vandløb. (Litt.: »Norsk Forf.-Leks.« VI; »Folkebladet« f. 1896). *O.A.Ø.*

Wergeland, Nicolai, norsk Præst, Forfatter og Politiker, født i Hosanger 9. Novbr. 1780, død i Eidsvold 25. Marts 1848. W. blev Student 1799, cand. theol. 1803, vandt 1805 Guldmedaillen ved en Afhandling om »de gamle og de nye Apologeter«, gennemgik saa det pædagogiske Seminarium og blev 1806 Adjunkt ved Christianssand's Katedralskole. Hans litterære Debut »Haldor Smeks smaae Tildragelser i Livet, Eventyr, Bemærkninger og Meninger« (Kbhvn. 1805), et mislykket Forsøg i den »Yorick'ske Smag«, vakte ingen Opmærksomhed; heller ikke Fortsættelsen »Haldor Smeks Tildragelser efter Hjemkomsten« (Christianssand 1810). Saa meget kraftigere Genlyd fandt hans Prisskrift om et eget norsk Universitet »Mnemosyne« (trykt i Selskabet for Norge's Vels »Historisk-filosofiske Samlinger« [I, Chra. 1811]), hvis patriotisk-norske Tone bidrog stærkt til at vække den sær-norske Nationalfølelse, som 1814 og længe efter vendte sig mod Danmark; fra dansk Side (A. S. Ørsted) mødte derfor Skriftet en streng Kritik, noget, som kun styrkede W. i det politiske Grundsyn, han i 1814 blev Hovedtalsmand for under Rigsforsamlingen paa Eidsvold: Nødvendigheden af at hindre en ny Union med Danmark, da hellere en Union med Sverige. 1812 var W. bleven residerende Kapellan i Christianssand; Udsigten til et Professur ved det nystiftede Universitet havde han stængt sig ved sin anti-danske Agitationstone. Ved sin Optræden paa Eidsvold, hvor han aabent lagde for Dagen Mistillid til den da saa populære

Christian Frederik, forskertsede han sin egen Popularitet, hvad hans Partifælle, Grev Wedel, bidrog end mere til ved straks at henlede Karl Johan's naadige Opmærksomhed paa ham: han blev Ridder af Nordstjernen, Hofprædikant og Høsten 1816 Sognepræst til Eidsvold. Samtidig med Udnævnelsen udkom hans anonyme »Sandfærdig Beretning om Danmark's politiske Forbrydelser mod Norge«, hvor den norskfødte Bondesøns Uvilje mod dansktalende Embeds- og Oppebørselsmænd og Krænkelsen ved den danske Kritik over »Mnemosyne« sammen med Partihøvdingens Følelse af Triumf efter 4. Novbr. lægger en hoverende Bitterhed ind i det tilsigtede historiske Opgør. Bogen voldte en hensynsløs Polemik, hvorunder Kritikerne (Stiftamtmand C. M. Falsen og Professor S. B. Hersleb) dyngede Injurier over Forfatteren, der svarede med en patetisk Appel til Begejstringen for Fædrenes Bedrifter. Netop denne Polemiks hadske Tone tilintetgjorte for altid W.'s sikre Forhaabninger om at blive forfremmet til Biskop, hvortil der i de følgende Aar flere Gange gaves Anledning; 1822 rykkede han op til Provst. Sin kirkelige Interesse lagde han for Dagen ved i 1832 at offentliggøre (først som Artikler i »Statsborgeren«, derpaa i i Bogform) »Fjorten Paragraffer Kirke- og Undervisningsvæsenet vedkommende«, det sidste betydelige Skrift i gammel-rationalistisk Aand i Norge; 1833 udgav han en Del fra Svensk (Wallin) oversatte »Psalmer«, 1836 et »Forøg til en ny Katekismusforklaring«. Efter at have udgivet et Bind »Smaa Poesier« (1830), væsentlig Fabler o. 1. lettere Sager samt sine som historisk Kildeskrift værdifulde »Fortrolige Breve til en Ven, skrevne fra Eidsvold i Aaret 1814 af et Medlem af Rigsforsamlingen« (1830) oplevede han gennem sin snart landsberømte Søn, Digteren Henrik W., en ny Ungdom. Over for den unge Welhaven's uforstaaende Angreb paa Sønnen baade som Digter og som Menneske rykkede W. i Marken med sit fortrinlige Forsvarsskrift »Retfærdig Bedømmelse af Henrik W.'s Poesi og Karakter« (1833) samt Aaret efter med Kontraangrebet »Forsvar for det norske Folk og udførlig Kritik over det berygtede Skrift Norges Dæmring« (1835). Sønnens tidlige Død tog haardt paa den aldrende Mand; bitter og ensom henlevede han sine sidste Aar. Lige før sin Død udgav han »Tanker og Bekendelser« og det intetsigende »Rejsen fra Havre de Grace til Christiania« (1848). Utrykt har han efterladt en fortjenstfuld »Beskrivelse over Christianssand«. (Litt.: Camilla Collett (W.'s Datter), »I de lange Nætter«; D. Thrap, »Bidrag til den norske Kirkes Historie« [S. 129 ff.]; Hj. Christensen, »N. W.«; »Norsk Forf.-Leks.« VI). *C. Br.*

Wergeland, Oscar Arnold, norsk Maler, er født 12. Oktbr. 1844 i Christiania. 1868 blev han Elev i Eckersberg's Malerskole i Christiania, og kom 1869 til Kjøbenhavn, hvor han blev Elev i Kunstakademiets Tegneklasse. 1873 rejste han over Paris til Miinchen, hvor han 1874—76 studerede under Romberg og W. Lindenschmit. Senere (1883) havde han eget Atelier dernede. 1889 udnævntes han til Overlærer ved Kunst- og Haandværkerskolen i Christiania. W. var blandt de første af de norske Kunstnere, der, efter at Diisseldorfskolens dominerende Indflydelse var ophørt, søgte til München-Akademiet, og som fik sit kunstneriske Grundsyn bestemt af dette. W. har ikke helt kunnet frigøre sig fra denne Indflydelse, men der er dog, navnlig i Friluftsbilleder, en kendelig Stræben efter at frigøre Farven fra den tunge, mørke Münchenertone henimod lysere og naturligere Virkninger. Fra W.'s tidligere Tid kunne nævnes »Bønder, som skulle med Barn til Daaben« [1871], »Christian II og Dyveke« [1880], »Inga Kongsmoders Rejse med Haakon Haakonssøn«, udstillet paa den nordiske Kunstudst. i Kbhvn. 1872, »I Kirken« [1877], »Ættens sidste« [1878], »Norske Vikinger« [1879]. Fra 1880'erne, i hvis Stridigheder W. søgte at indtage et moderatere Standpunkt end de kæmpende Partier, have hans Billeder efterhaanden faaet en lysere Tone: »Gudstjeneste i en tysk Landsby«, udstillet paa den nord Kunstudst. i Kbhvn. 1883, »Makrelfiskere« [1887], »Laksefiskere« [1889]. I Stockholm findes hans »Loke og Sigyn«. »Munchener Murere« er i Antwerpen. »I Haven« [1893, Throndhjem's Galeri], »Moder ved sit Barns Sygeleje« [1906, Kunstmuseet, Chra.]. Hans mest bekendte og populære Billede er det store Maleri »Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814« [1887], foræret til det norske Storting af Dr. Ring, og som nu pryder dets Forsamlingssal. Det er udført efter grundige Studier og ejer megen dekorativ Virkning. *Fr. O.*

Werl, By i preussisk Provins Westfalen, Regeringsdistrikt Arnsberg, 14 Km. V. f. Soest ved Jærnbanelinien Dortmund—Soest, har (1906) 6,300 Indb. Cigar- og Papfabrikation, Bryggeri, Brændevinsbrænderi, Kornhandel, 3 Saltværker, Valfartssted. *Joh. F.*

Werlauff, Erik Christian, dansk Historiker, født i Kjøbenhavn 2. Juli 1781, død smst. 5. Juni 1871. Allerede 1798 blev W. knyttet til det store kongelige Bibliotek, hvis Styrer han var fra 1829 til 1861. Desuden blev han 1810 ansat ved Universitetet og virkede her til sin Død, dog at han fra 1852 som ældste Professor var fritagen for at holde Forelæsninger. I disse Stillinger gled hans Liv stille hen, saaledes som hans Valgsprog udsiger: den har levet vel, som lever i Skjul. Han passede sit Bibliotek med Kærlighed, paa Universitetet holdt han grundlærde Forelæsninger for en snæver Kreds, og dertil var han i alt Fald i sine yngre Dage en interesseret Iagttager af det Liv, der rørte sig om ham, som man ser af hans i høj Alder nedskrevne Erindringer (»Hist. Tidsskrift«, 4. R. IV). Hvad W. skrev, var altid grundigt, og Emnerne af meget forskellig Natur, næsten lige saa ofte hentede fra Norge's Fortid som fra Danmark's. Betydeligst ere hans »Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliotek« [1825, 2. Udg. 1844] og »Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog« [1847]. Han var en udmærket Kender af Holberg og hans Tidsalder og skrev »Historiske Antegnelser til Ludvig Holberg's 18 første Lystspil« [1838, 2. Udg. 1858]. *Kr. E.*

Werlhoffs Sygdom se Purpura.

Wermelskirchen, By i den preussiske Rhin-Provins, Regeringsdistrikt Diisseldorf, 7 Km. S. S. V. f. Lennep ved Jærnbanelinien Lennep—Opladen, har (1906) 15,700 Indb. Betydelig Fabrikation af Silke- og Bomuldsbaand, endvidere Fabrikation af Silke- og Halvsilkestoffer..

halvuldne Stoffer, Skotøj, Tobak, Tobakspiber, Jærn- og Staalvarer. Industrien skyldes oprindelig Indvandring fra Flandern (1280—95). *Joh. F.*

Werndlgevær, Bagladegevær, der 1867 ved Forladegeværernes Afskaffelse indførtes som Nybevæbning i den østerrig-ungarske Hær. Bundstykket, der bagtil lukker for Løbet, er en Valse, der drejer sig om en med Løbets Kernelinie omtrent parallel Akse, der bagtil har Støtte i Laasestolens Bagvæg og fortil i et lille Udsnit i Pibens Bagende umiddelbart under Kammeret. Ved et Haandtag kan Bundstykket drejes om sin Akse, saaledes at en sengformig udskaaren Del af det kommer ud for Kammeret og derved giver Plads for Patronen, der nu med et Tryk af Skyttens Tommelfinger kan føres ind i Løbet. W.'s Konstruktion, der i sin oprindelige Form udkrævede en særlig Perkussionshane til Skuddets Affyring, undergik i Tidens Løb forskellige Ændringer sigtende til at lette Laasens Betjening og derved forøge Skudhastigheden, indtil det 1888 blev afløst af et Magasingevær af Mannlicher's System. *E. P.*

Werner, Abraham Gottlob, tysk Mineralog og Geolog, født 25. Septbr. 1749 i Wehrau i Øvrelausitz (Sachsen), død 30. Juni 1817 i Dresden, berømt som den, der mere end nogen anden Enkeltperson gav Stødet til Geologiens raske Udvikling ved Aar 1800, og derfor i Tyskland betegnet som denne Videnskabs Fader, skønt ingen af de Ideer, der bar Udviklingen, stammer fra ham. Som ganske ung hjalp han sin Fader i den af denne bestyrede Smeltehytte, studerede derpaa ved det ny Bjærgakademi i Freiberg i Sachsen samt i Leipzig og blev 1775 kaldet til Lærer i Mineralogi ved ovennævnte Bjærgakademi, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Hans Betydning for Videnskaben er ofte bleven sammenlignet med Linné's, hans Interesser og Evner gjaldt først og fremmest Systematikken. Mineralogien havde dengang ved Cronstedt's, og Læren om Jordlagenes Rækkefølge ved Lehmann's og Fuchsel's Arbejder faaet videnskabeligt Fodfæste. W. berigede den førstnævnte Videnskab med en klar og skarpt rubriceret Fremstilling af Mineralernes ydre Kendetegn, der muliggjorde præcise Iagttagelser i Naturen; Geologien var han den første, der indførte som Lærefag (1780, under Navnet Geognosi), og ogsaa her var det Opstillingen af faste Rubrikker til Indordning af alle kendte og alle ny Iagttagelser, der karakteriserede hans Behandlingsmaade. Men hvad der fremfor alt gav ham Betydning, var hans personlige Egenskaber som Lærer; han vandt hurtig Ry, og fra alle Lande strømmede Elever til for at lære den ny Videnskab; de hjembragte en Begejstring for den og for W, og en Iver efter at blive Medarbejdere, som vedvarede hele deres Liv. Berømtest blandt hans Elever bleve L. v. Buch og Humboldt. Hovedtanken i W.'s geologiske Ideer var den, at oven paa Granitten, der var det ældste, havde alle Bjærgarter afsat sig lagvis, ens i alle Lande og hver Bjærgart til sin bestemte Tid; og alle vare de dannede som Bundfald i det universelle Hav, der til at begynde med overskyllede de højeste Tinder, men efterhaanden sank, saa at de yngste Dannelser bleve de laveste. Endog Basalten antoges dannet i Vand. Mange af hans Elever fastholdt denne »ultraneptunistiske« Forestillingskreds saa haardnakket, at »Wernerianismen« kan siges at have gjort nogen Skade, idet meget Arbejde gik til Spilde med haabløse Forsøg paa at forsvare den; thi talløse Iagttagelser, som direkte modbeviste den, vare kendte allerede paa W.'s Tid (se Hutton). — W. skrev overmaade lidet; størst Interesse have: »Von den ausserlichen Kennzeichen der Fossilien« [1774], »Kurze Klassifikation und Beschreibung der Gebirgsartenc [1782] og »Neue Theorie von der Entstehung der Gänge« [1791]. *N. V. U.*

Werner, Anton v., tysk Maler, er født 9. Maj 1843 i Frankfurt a. O. Efter Akademilæreaarene i Berlin uddannede han sig i Karlsruhe, særlig under Lessing og Schrödter; Paavirkningen fra denne sidste ses i en Suite friske Illustrationer fra 1860'erne, særlig efter Scheffel: »Juniperus«, »Gaudeamus«, »Trompeter von Säckingen« m. v. W.'s Kunst staar endvidere i Gæld til Canon. De mange Genre- og Historiemalerier, han derefter udførte, hævede sig ikke over det gennemsnitlige. Den fransk-tyske Krig bragte Gennembrud i hans Kunst; han blev det ny Kejserdømmes officielle Maler, dets paalidelig-nøgterne Kronikør. W. var med i Versailles (sjælden ved Ildlinien) og vendte tilbage dertil paa den tyske Kronprinses Opfordring umiddelbart før Kejserproklamationen. Den store Befolknings Yndest vandt han ved sit »Velarium« i Anledning af Troppernes Indtog i Berlin, det allegoriske »Kamp og Sejr«, et af den tørre og ret fantasiløse Kunstners mest beaandede og levende Værker. Nær knyttet til Kejserhuset, Bismarck og Moltke gav han portrætmæssig paalidelige Billeder af den store Tids store Mænd og dens Tildragelser, ikke mindst i deres ceremonielle Udfoldelse. Og som Akademidirektør fra 1875 har han i en Menneskealder indtaget en ledende Stilling i Berlin's Kunstliv, foretagsom og dygtig som Organisator, stejlt afvisende over for nymodens Kunstretninger. W. imponerer ved sin mægtige Arbejdsevne, sin Energi, der haandfast og preussisk-dygtig former sit Fædrelands Heltetyper, men hans Kunst mangler de finere Værdier og med faa Undtagelser (»Barnedaaben«, i W.'s Hjem med Kronprinsessen som Fadder, o. a.) malerisk Charme. Her nogle af hans berømteste Værker: den friseagtige Komposition (Glasmosaik) til Berlin's Sejrssøjle, »Moltke i Arbejdsværelset« [1872], »Kejserproklamationen« [1876, Berlin's Slot, friskere Variant i Berlin's Ruhmeshalle], »19. Juli 1870« (»Kejser Vilhelm i Charlottenburg-Mausoleet«, hvis patriotiske Symbolik har gjort det overordentlig populært), »Berlin-Kongressen 1878« [1878—81, Berlin's Raadhus], Billederne til Saarbrücken's Raadhus, Panoramaet »Sedan-Slaget«, de tre dramatiske Dioramaer (1882—85), »Napoleon's Brev overbringes til Kejser Vilhelm«, »Kapitulationsforhandlingerne i Donchery« (med Moltke og den slagne Wimpfen over for hinanden) samt »Napoleon's og Bismarck's Møde«, endvidere det store Ceremonibillede »Vilhelm II aabner den tyske Rigsdag 1889« [1893], Genrebilledet »Krigsfangen« (der kysser sin Kone, medens en preussisk Soldat ubehjælpsomt holder det spæde Barn), »Frederik I's Kroning i Königsberg« (Berlin's Tøjhus) o. m. fl. (Litt.: Rosenberg, »A. v. W.« [1895, Künstler-Monograph.]). *A. Hk.*

Christian Frederik, forskertsede han sin egen Popularitet, hvad hans Partifælle, Grev Wedel, bidrog end mere til ved straks at henlede Karl Johan's naadige Opmærksomhed paa ham: han blev Ridder af Nordstjernen, Hofprædikant og Høsten 1816 Sognepræst til Eidsvold. Samtidig med Udnævnelsen udkom hans anonyme »Sandfærdig Beretning om Danmark's politiske For« brydelser mod Norge«, hvor den norskfødte Bondesøns Uvilje mod dansktalende Embeds- og Oppebørselsmænd og Krænkelsen ved den danske Kritik over »Mnemosyne« sammen med Partihøvdingens Følelse af Triumf efter 4. Novbr. lægger en hoverende Bitterhed ind i det tilsigtede historiske Opgør. Bogen voldte en hensynsløs Polemik, hvorunder Kritikerne (Stiftamtmand C. M. Falsen og Professor S. B. Hersleb) dyngede Injurier over Forfatteren, der svarede med en patetisk Appel til Begejstringen for Fædrenes Bedrifter. Netop denne Polemiks hadske Tone tilintetgjorte for altid W.'s sikre Forhaabninger om at blive forfremmet til Biskop, hvortil der i de følgende Aar flere Gange gaves Anledning; 1822 rykkede han op til Provst. Sin kirkelige Interesse lagde han for Dagen ved i 1832 at offentliggøre (først som Artikler i »Statsborgeren«, derpaa i Bogform) »Fjorten Paragraffer Kirke- og Undervisningsvæsenet vedkommende«, det sidste betydelige Skrift i gammel-rationalistisk Aand i Norge; 1833 udgav han en Del fra Svensk (Wallin) oversatte »Psalmer«, 1836 et »Forøg til en ny Katekismusforklaring«. Efter at have udgivet et Bind »Smaa Poesier« (1830), væsentlig Fabler o. 1. lettere Sager samt sine som historisk Kildeskrift værdifulde »Fortrolige Breve til en Ven, skrevne fra Eidsvold i Aaret 1814 af et Medlem af Rigsforsamlingen« (1830) oplevede han gennem sin snart landsberømte Søn, Digteren Henrik W., en ny Ungdom. Over for den unge Welhaven's uforstaaende Angreb paa Sønnen baade som Digter og som Menneske rykkede W. i Marken med sit fortrinlige Forsvarsskrift »Retfærdig Bedømmelse af Henrik W.'s Poesi og Karakter« (1833) samt Aaret efter med Kontraangrebet »Forsvar for det norske Folk og udførlig Kritik over det berygtede Skrift Norges Dæmring« (1835). Sønnens tidlige Død tog haardt paa den aldrende Mand; bitter og ensom henlevede han sine sidste Aar. Lige før sin Død udgav han »Tanker og Bekendelser« og det intetsigende »Rejsen fra Havre de Grace til Christiania« (1848). Utrykt har han efterladt en fortjenstfuld »Beskrivelse over Christianssand«. (Litt.: Camilla Collett (W.'s Datter), »I de lange Nætter«; D. Thrap, »Bidrag til den norske Kirkes Historie« [S. 129 ff.]; Hj. Christensen, »N. W.«; »Norsk Forf.-Leks.« VI). *C. Br.*

Wergeland, Oscar Arnold, norsk Maler, er født 12. Oktbr. 1844 i Christiania. 1868 blev han Elev i Eckersberg's Malerskole i Christiania, og kom 1869 til Kjøbenhavn, hvor han blev Elev i Kunstakademiets Tegneklasse. 1873 rejste han over Paris til München, hvor han 1874—76 studerede under Romberg og W. Lindenschmit. Senere (1883) havde han eget Atelier dernede. 1889 udnævntes han til Overlærer ved Kunst- og Haandværkerskolen i Christiania. W. var blandt de første af de norske Kunstnere, der, efter at Düsseldorfskolens dominerende Indflydelse var ophørt, søgte til München-Akademiet, og som fik sit kunstneriske Grundsyn bestemt af dette. W. har ikke helt kunnet frigøre sig fra denne Indflydelse, men der er dog, navnlig i Friluftsbilleder, en kendelig Stræben efter at frigøre Farven fra den tunge, mørke Münchenertone henimod lysere og naturligere Virkninger. Fra W.'s tidligere Tid kunne nævnes »Bønder, som skulle med Barn til Daaben« [1871], »Christian II og Dyveke« [1880], »Inga Kongsmoders Rejse med Haakon Haakonssøn«, udstillet paa den nordiske Kunstudst. i Kbhvn. 1872, »I Kirken« [1877], »Ættens sidste« [1878], »Norske Vikinger« [1879]. Fra 1880'erne, i hvis Stridigheder W. søgte at indtage et moderatere Standpunkt end de kæmpende Partier, have hans Billeder efterhaanden faaet en lysere Tone: »Gudstjeneste i en tysk Landsby«, udstillet paa den nord Kunstudst. i Kbhvn. 1883, »Makrelfiskere« [1887], »Laksefiskere« [1889]. I Stockholm findes hans »Loke og Sigyn«. »Münchener Murere« er i Antwerpen. »I Haven« [1893, Throndhjem's Galeri], »Moder ved sit Barns Sygeleje« [1906, Kunstmuseet, Chra.]. Hans mest bekendte og populære Billede er det store Maleri »Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814« [1887], foræret til det norske Storting af Dr. Ring, og som nu pryder dets Forsamlingssal. Det er udført efter grundige Studier og ejer megen dekorativ Virkning. *Fr. O.*

Werl, By i preussisk Provins Westfalen, Regeringsdistrikt Arnsberg, 14 Km. V. f. Soest ved Jærnbanelinien Dortmund—Soest, har (1906) 6,300 Indb. Cigar- og Papfabrikation, Bryggeri. Brændevinsbrænderi, Kornhandel, 3 Saltværker, Valfartssted. *Joh. F.*

Werlauff, Erik Christian, dansk Historiker, født i Kjøbenhavn 2. Juli 1781, død smst. 5. Juni 1871. Allerede 1798 blev W. knyttet til det store kongelige Bibliotek, hvis Styrer han var fra 1829 til 1861. Desuden blev han 1810 ansat ved Universitetet og virkede her til sin Død, dog at han fra 1852 som ældste Professor var fritagen for at holde Forelæsninger. I disse Stillinger gled hans Liv stille hen, saaledes sora hans Valgsprog udsiger: den har levet vel, som lever i Skjul. Han passede sit Bibliotek med Kærlighed, paa Universitetet holdt han grundlærde Forelæsninger for en snæver Kreds, og dertil var han i alt Fald i sine yngre Dage en interesseret Iagttager af det Liv, der rørte sig om ham, som man ser af hans i høj Alder nedskrevne Erindringer (»Hist. Tidsskrift«, 4. R. IV). Hvad W. skrev, var altid grundigt, og Emnerne af meget forskellig Natur, næsten lige saa ofte hentede fra Norge's Fortid som fra Danmark's. Betydeligst ere hans »Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliotek« [1825, 2. Udg. 1844] og »Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog« [1847]. Han var en udmærket Kender af Holberg og hans Tidsalder og skrev »Historiske Antegnelser til Ludvig Holberg's 18 første Lystspil« [1838, 2. Udg. 1858]. *Kr. E.*

Werlhoffs Sygdom se Purpura.

Wermelskirchen, By i den preussiske Rhin-Provins, Regeringsdistrikt Düsseldorf, 7 Km. S. S. V. f. Lennep ved Jærnbanelinien Lennep—Opladen, har (1906) 15,700 Indb. Betydelig Fabrikation af Silke- og Bomuldsbaand, endvidere Fabrikation af Silke- og Halvsilkestoffer,

halvuldne Stoffer, Skotøj, Tobak, Tobakspiber, Jærn- og Staalvarer. Industrien skyldes oprindelig Indvandring fra Flandern (1280—95). *Joh. F.*

Werndlgevær, Bagladegevær, der 1867 ved Forladegeværernes Afskaffelse indførtes som Nybevæbning i den østerrig-ungarske Hær. Bundstykket, der bagtil lukker for Løbet, er en Valse, der drejer sig om en med Løbets Kernelinie omtrent parallel Akse, der bagtil har Støtte i Laasestolens Bagvæg og fortil i et lille Udsnit i Pibens Bagende umiddelbart under Kammeret. Ved et Haandtag kan Bundstykket drejes om sin Akse, saaledes at en sengformig udskaaren Del af det kommer ud for Kammeret og derved giver Plads for Patronen, der nu med et Tryk af Skyttens Tommelfinger kan føres ind i Løbet. W.'s Konstruktion, der i sin oprindelige Form udkrævede en særlig Perkussionshane til Skuddets Affyring, undergik i Tidens Løb forskellige Ændringer sigtende til at lette Laasens Betjening og derved forøge Skudhastigheden, indtil det 1888 blev afløst af et Magasingevær af Mannlicher's System. *E. P.*

Werner, Abraham Gottlob, tysk Mineralog og Geolog, født 25. Septbr. 1749 i Wehrau i Øvrelausitz (Sachsen), død 30. Juni 1817 i Dresden, berømt som den, der mere end nogen anden Enkeltperson gav Stødet til Geologiens raske Udvikling ved Aar 1800, og derfor i Tyskland betegnet som denne Videnskabs Fader, skønt ingen af de Ideer, der bar Udviklingen, stammer fra ham. Som ganske ung hjalp han sin Fader i den af denne bestyrede Smeltehytte, studerede derpaa ved det ny Bjærgakademi i Freiberg i Sachsen samt i Leipzig og blev 1775 kaldet til Lærer i Mineralogi ved ovennævnte Bjærgakademi, i hvilken Stilling han virkede til sin Død. Hans Betydning for Videnskaben er ofte bleven sammenlignet med Linné's, hans Interesser og Evner gjaldt først og fremmest Systematikken. Mineralogien havde dengang ved Cronstedt's, og Læren om Jordlagenes Rækkefølge ved Lehmann's og Fuchsel's Arbejder faaet videnskabeligt Fodfæste. W. berigede den førstnævnte Videnskab med en klar og skarpt rubriceret Fremstilling af Mineralernes ydre Kendetegn, der muliggjorde præcise Iagttagelser i Naturen; Geologien var han den første, der indførte som Lærefag (1780, under Navnet Geognosi), og ogsaa her var det Opstillingen af faste Rubrikker til Indordning af alle kendte og alle ny Iagttagelser, der karakteriserede hans Behandlingsmaade. Men hvad der fremfor alt gav i ham Betydning, var hans personlige Egenskaber 1 som Lærer; han vandt hurtig Ry, og fra alle j Lande strømmede Elever til for at lære den ny i Videnskab; de hjembragte en Begejstring for den i og for W, og en Iver efter at blive Medarbejdere, i som vedvarede hele deres Liv. Berømtest blandt i hans Elever bleve L. v. Buch og Humboldt. Hovedtanken i W.'s geologiske Ideer var den, at oven paa Granitten, der var det ældste, havde alle Bjærgarter afsat sig lagvis, ens i alle Lande og hver Bjærgart til sin bestemte Tid; og alle vare de dannede som Bundfald i det universelle Hav, der til at begynde med overskyllede de højeste Tinder, men efterhaanden sank, saa at de yngste Dannelser bleve de laveste. Endog Basalten antoges dannet i Vand. Mange af hans Elever fastholdt denne »ultraneptunistiske« Forestillingskreds saa haardnakket, at »Wernerianismen« kan siges at have gjort nogen Skade, idet meget Arbejde gik til Spilde med haabløse Forsøg paa at forsvare den; thi talløse Iagttagelser, som direkte modbeviste den, vare kendte allerede paa W.'s Tid (se Hutton). — W. skrev overmaade lidet; størst Interesse have: »Von den åusserlichen Kennzeichen der Fossilien« [1774], >Kurze Klassification und Beschreibung der Gebirgsarten< [1782] og »Neue Theorie von der Entstehung der Gänge« [1791]. *N. V. U.*

Werner, Anton v., tysk Maler, er født 9. Maj 1843 i Frankfurt a. O. Efter Akademilæreaarene i Berlin uddannede han sig i Karlsruhe, særlig under Lessing og Schrödter; Paavirkningen fra denne sidste ses i en Suite friske Illustrationer fra 1860'erne, særlig efter Scheffel: »Juniperus«, »Gaudeamus«, »Trompeter von Säckingen« m. v. W.'s Kunst staar endvidere i Gæld til Canon. De mange Genre- og Historiemalerier, han derefter udførte, hævede sig ikke over det gennemsnitlige. Den fransk-tyske Krig bragte Gennembrud i hans Kunst; han blev det ny Kejserdømmes officielle Maler, dets paalidelig-nøgterne Kronikør. W. var med i Versailles (sjælden ved Ildlinien) og vendte tilbage dertil paa den tyske Kronprinses Opfordring umiddelbart før Kejserproklamationen. Den store Befolknings Yndest vandt han ved sit »Velarium« i Anledning af Troppernes Indtog i Berlin, det allegoriske »Kamp og Sejr«, et af den tørre og ret fantasiløse Kunstners mest beaandede og levende Værker. Nær knyttet til Kejserhuset, Bismarck og Moltke gav han portrætmæssig paalidelige Billeder af den store Tids store Mænd og dens Tildragelser, ikke mindst i deres ceremonielle Udfoldelse. Og som Akademidirektør fra 1875 har han i en Menneskealder indtaget en ledende Stilling i Berlin's Kunstliv, foretagsom og dygtig som Organisator, stejlt afvisende over for nymodens Kunstretninger. W. imponerer ved sin mægtige Arbejdsevne, sin Energi, der haandfast og preusserdygtig former sit Fædrelands Heltetyper, men hans Kunst mangler de finere Værdier og med faa Undtagelser (»Barnedaaben<, i W.'s Hjem med Kronprinsessen som Fadder, o. a.) malerisk Charme. Her nogle af hans berømteste Værker: den friseagtige Komposition (Glasmosaik) til Berlin's Sejrssøjle, »Moltke i Arbejdsværelset« [1872], »Kejserproklamationen« [1876, Berlin's Slot, friskere Variant i Berlin's Ruhmeshalle], »19. Juli 1870« (»Kejser Vilhelm i Charlottenburg-Mausoleet«, hvis patriotiske Symbolik har gjort det overordentlig populært), »Berlin-Kongressen 1878« [1878—81, Berlin's Raadhus], Billederne til Saarbrücken's Raadhus, Panoramaet »Sedan-Slaget«, de tre dramatiske Dioramaer (1882—85), »Napoleon's Brev overbringes til Kejser Vilhelm«, »Kapitulationsforhandlingerne i Donchery« (med Moltke og den slagne Wimpfen over for hinanden) samt »Napoleon's og Bismarck's Møde«, endvidere det store Ceremonibillede »Vilhelm II aabner den tyske Rigsdag 1889« [1893], Genrebilledet »Krigsfangen« (der kysser sin Kone, medens en preussisk Soldat ubehjælpsomt holder det spæde Barn), »Frederik I's Kroning i Konigsberg« (Berlin's Tøjhus) o. m. fl. (Litt.: Rosenberg, »A. v. W.« [1895, Künstler-Monograph.]). *A. Hk.*

Werner, Karl, tysk Maler, født 4. Oktbr. 1808 i Weimar, død 10. Jan. 1894 i Leipzig. W. blev uddannet under Schnorr paa Akademiet i Leipzig (i hvilken By han senere slog sig ned) og derefter i Miinchen. Vidtstrakte Rejser i Europa og Orienten gav Stof til en stor Mængde Billeder, der med deres afvekslende Emner ere som en stor kulturhistorisk og arkitektonisk Rejse-Billedbog. Han malede især i Vandfarve og opnaaede stor Virtuositet i denne Teknik. I Berlin's Nationalgaleri ses bl. a. »Cefalu-Kirkens Indre« i Leipzig's Museum »Diocletian's Palads« ; endvidere »Juvelerbutik i Kairo«, »Isis-Tempel i Theben«, »Filæ«, »Løvegaarden i Alhambra« etc. Pragtværkerne »The Holy Piaces« og »Nilbilder« (24 Bl. m. Tekst af Brehm o. a.) indeholde hans Studier fra Palæstina og Ægypten. W. var Professor ved Leipzig's Kunstakademi. *A. Hk.*

Werner, Friedrich Ludwig Zacharias, tysk Digter, født 18. Novbr. 1768, død 17. Jan. 1823. W. optraadte allerede 1789 med en Digtsamling, »Vermischte Gedichte«, men de ere ubetydelige. 1791 blev han som Embedsmand forflyttet til Sydpreussen og senere til polske Egne; han traf der sammen med Hitzig og Hoffman, som øvede stor Indflydelse paa hans Udvikling; hans dramatiske Arbejde »Die Söhne des Thais« [2 Bd. 1803—04] vakte deres og senere Schiller's Interesse. Omtrent samtidig anlagde han en Trilogi, af hvilken dog kun første Del, »Die Brautnacht«, fuldendtes; men han slog igennem med sin »Martin Luther oder die Weihe der Kraft« (1807), et mærkeligt Forsøg paa at lægge romantisk Længsel og Mystik i Reformatoren. W. søgte senere at gøre Bod for sin Forherligelse af Luther ved et lyrisk-allegorisk Digt, »Die Weihe der Unkraft« (1815); »Attila« (1805) og »Wanda, Konigin der Sarmaten« (1810) betegne formelle Fremskridt, men Indholdet er vel fremmedartet. Paa een Dag (1804) havde han mistet sin Moder og en Ven; han opfattede dette fatalistisk og skrev Dramaet »Der vier und zwanzigste Februar«, hvori er anslaaet Strenge af en forfærdelig Uhygge. Han var imidlertid gaaet over til Katolicismen, havde ladet sig præstevie, og dette har i alt Fald i høj Grad præget de to sidste Dramaer, »Kunigunde die Heilige« (1815) og »Die Mutter der Makkabäer« (1820), hvor hans Religiøsitet næsten er bleven til Fanatisme. W.'s »Ausgewahlte Schriften«, 13 Bd., 1841. (Litt.: Hitzig, »Lebensabrisz F. L. Z. W«. (1823); »Z. W.'s Biographie und Charakteristik, herausg. v. Schiitz« [2 Bd., 1841]; Diintzer, »Zwei Bekehrte. Z. W. und Sophie v. Schardt« [1873]). *O. Th.*

Wernerit se Skapolit.

Wernicke, Christian, tysk Satiriker, Diplomat, (1661—1725). Efter et meget omflakkende Liv blev W. endelig anbragt i dansk diplomatisk Tjeneste som Resident i Paris, hjemkaldtes dog 1721 og døjede en kummerlig Tilværelse. Litterær Betydning havde han ved sine »Uberschriffte oder Epigrammata«, der udkom 1697 og ere rettede mod Lohenstein's Efterlignere, og Hunold og Postel svarede, og W. svarer dem i den anden omarbejdede Udgave, der udkom 1704. (Litt.: L. Neubaur, »Jugendgesch. von C. W.« [1888]; Jul. Elias, »C. W.« [1888]). *O. Th.*

Wemicke, Israel Gottlieb, norsk-dansk Musiker, født i Bergen 2. Febr. 1755, død i Jordrup ved Kolding 3. Marts 1836, blev først Student, men kastede sig derpaa over Klaverspillet, studerede Teori hos Kirnberger i Berlin og blev 1781 ansat som Kapelmester ved det kgl. Teater i Kjøbenhavn efter Scalabrini. Men allerede 1786 fik han sin Afsked — uden at han i nogen Henseende havde opfyldt de Forventninger, man stillede til ham — og købte sig en Landejendom i Jordrup, hvor han tilbragte Resten af sine Levedage, væsentlig optagen af sine Børns musikalske Opdragelse, Han har skrevet nogle Kantater og Koncertoperaer. — En Datter af ham, Catharine Riddervold W., født i Kolding 14. Apr. 1788, død smst. 6. Maj 1862, fremragende Pianistinde, saa vidt vides den første danske Dame, der optraadte offentlig som saadan. 1806 koncerterede hun allerede i Hamburg, 1810 og 1824 i Kjøbenhavn paa det kgl. Teater. St. St. Blicher har hyldet hende i et Digt »Klaverspillerinden«. (Litt.: V. C. Ravn, »Musikforeningens Festskrift«, I [Kbhvn. 1886]; Bärens, »Noticer for Musiklibhavere« [Kbhvn. 1811]; »Nordisk Musik-Tidende« [Chra. 1885]). *S. L.*

Wernigerode, By i preussisk Provins Sachsen, Regeringsdistrikt Magdeburg, Hovedstad i Kredsen W., 66 Km. V. S. V. f. Magdeburg ved Holzemme og Jærnbanelinien Heudeber—Ilsenburg, har (1906) 13,100 Indb. Ejendommeligt Raadhus fra 16. Aarh., Amtsret, Gymnasium; Jærnstøberi, Fabrikation af Chokolade, Maskiner, Cigarer og Farvestoffer. Oven for Byen det fyrstelige Residensslot for Grevskabet W. med smuk Udsigt over Harzen; ved Foden af Schlossberg Orangeriet, nu fyrsteligt Bibliotek med 106,000 Bd. og bekendt Samling af Bibler og Lovsange. Grevskabet W., der siden 1876 danner Kredsen W., var oprindelig et frit Rigsland, der styredes af Grevehuset W. og efter dettes Uddøen af Huset Stolberg; først 1876 ophørte den grevelige Regering. *Joh. F.*

Werra (oprindeligt samme Navn som Weser), den højre af de 2 Hovedkildefloder til Weser i Tyskland, udspringer paa den sydvestlige Skraaning af Thiiringerwald som Trockne W. i en Højde af 812 M. paa Blessberg, 2 Km. V. f. Steinheid i Sachsen-Meiningen, forener sig med Nasse, W. eller Saar og træder nu under Navn af W. oven for Hildburghausen ind i den Længdespalte, der regnes for at danne den sydvestlige Grænse for Thiiringerwald. W. danner det største Flodløb i Sachsen-Meiningen og strømmer her forbi Byerne Hildburghausen, Themar, Meiningen, Wasungen og Salzungen, træder ind i Sachsen-Weimar og derpaa ind i de preussiske Provinser Sachsen, Hessen-Nassau og Hannover. I sidstnævnte Provins forener den sig efter et 270 Km. langt Løb ved Munden med Fulda og antager nu Navn Weser. Af Bifloder nævnes Schleuse og Truse til højre Bred, Ulster til venstre Bred. *Joh. F.*

Werth (Werdt), Johann v., ogsaa kaldet Jean de Weert, General under Trediveaarskrigen, født 1592 eller 1602 i Biittgen i Jiilich, død 16. Septbr. 1652 i Benatek i Bohmen; tjente først som simpel Rytter under Spinola, traadte senere i Kurfyrsten af Bayern's Tjeneste og avancerede til Generalløjtnant. Han udmærkede sig i Kampene mod

Bernhard af Sachsen-Weimar, særlig i Slaget ved N5rdlingen 1634; blev til Løn Friherre og kejserlig Feltmarskalløjtnant. 1635 erobrede han Speyer, men belejrede Aaret efter forgæves Liège. Han gjorde derefter Indfald i Frankrig og plyndrede til under Paris'es Mure. 1637 tog han Hermanstein fra Franskmændene og afviste i en blodig Kamp Hertug Bernhard's Forsøg paa at tage Wittenweirer, men blev senere slaaet og fangen af ham ved Rheinfeldern 3. Marts 1638. I Marts 1642 blev han udvekslet mod den svenske Feltherre Gustaf Horn; han kæmpede sejrrig ved Tüttlingen 24. Novbr. 1643, men havde sin Del af Skylden for Nederlaget mod Torstenson ved Jankau. Sammen med den franske General Mercy sejrede han senere ved Mergentheim 5. Maj og Altersheim 3. Aug., hvor Mercy faldt og W. fik Overkommandoen. Da Kurfyrst Maximilian af Bayern egenmægtig sluttede Vaabenstilstanden i Ulm, forsøgte W. uden Held at føre sin Hær til den kejserlige Lejr i Bohmen. Selv naaede han den i Juli 1647 med faa Ledsagere, blev vel modtagen, ansat som General for Rytteriet, blev Rigsgreve og fik Herresædet Benatek i Böhmen. Til Krigens Slutning førte W. det samlede kejserlige Rytteri og trak sig efter Freden tilbage til Benatek, hvor han døde barnløs. 1885 rejstes et Mindesmærke for ham i Köln; hans Minde lever i Rhin-Egnene som en særlig populær Personlighed. *A. L.*

Werther, Karl, Friherre, preussisk Diplomat, (1809—94), indtraadte allerede 1833 i den diplomatiske Tjeneste og forfremmedes tidlig (hans Fader var Udenrigsminister 1837—41). Han blev 1842 Sendemand i Schweiz, 1845 i Athen og 1849 i Kjøbenhavn; forflyttedes herfra 1854 til St. Petersborg og 1859 til Wien, hvor han 1864 var med at slutte Freden med Danmark. Ligeledes deltog han i Fredsunderhandlingerne 1866 og blev 1869 Sendemand i Paris. Da det spanske Tronfølgespørgsmaal opkom 1870, rejste W. paa egen Haand efter Hertugen af Gramont's Opfordring 5. Juli til Kong Vilhelm I i Ems og viste saa udpræget Iver for at vedligeholde Freden ved urimelige Indrømmelser, at Bismarck 13. Juli kaldte ham bort. 1874—77 var han Sendemand i Konstantinopel og deltog i Decbr. 1876 i Konferencen om det østerlandske Spørgsmaal. *E. E.*

Wervicq [værvi'k], By i den belgiske Provins Vestflandern, ved Lys og den franske Grænse, er Jærnbaneknudepunkt, har en smuk gotisk Kirke, Fabrikation af Tobak, Koboltglas og Kniplinger. (1895) 7,881 Indb. *M. Kr.*

Wesel, By og tidligere Fæstning i den preussiske Rhin-Provins, Regeringsdistrikt Diisseldorf, 44 Km. N. N. V. f. Diisseldorf ved højre Bred af Rhinen, over hvilken fører en Jærnbanebro og en Pontonbro, ved den her udmundende sejlbare Lippe og Jærnbanelinien Venlo—Haltern, har (1906) 23,300 Indb. (med Garnison). Blandt de 5 Kirker er den 1883—95 restaurerede Grosse- eller Willibrordi-Kirke (indviet 1181) den største og ældste, det gotiske Raadhus er fuldendt 1390—96. W. har en Amtsret, et Handelskammer, en Filial af Rigsbanken, et Gymnasium samt det nedre-rhinske Museum, tidligere fransk Kirke. Industrien omfatter Fabrikation af Sæbe, Staaltraad, Cementvarer; endvidere nævnes Blikvalseværker, Sukkerraffinaderier, Teglbrænderier og Dampmøller, Handel med Træ, Korn og Kvæg. — W. nævnes allerede ca. Aar 700, fik 1241 Stadsret og var Medlem af Hanseforbundet. Den led meget under den nederlandske Frihedskrig, var under den kleviske Arvefølgekrig 1614—29 i Spaniernes Magt og udgjorde 1806—14 en Del af det franske Kejserdømme. Fæstningen er efter 1890 delvis nedlagt. *Joh. F.*

Weser (lat. *Visurgis*, gammeltysk *Wisera*, *Wisura*), en af Tyskland's Hovedfloder, opstaar ved Forening af Fulda (s. d.) og Werra (s. d.) ved Munden i preussisk Provins Hannover i en Højde af 117 M. o. H. W. strømmer med mange Bugter i en bred Dal med nordlig og nordvestlig Hovedretning gennem Weser-Bjærglandet, hvis nordlige Rand den gennembryder i den westfalske Port oven for Minden. Den danner først for største Delen Grænsen mellem Hessen-Nassau og Hannover, skiller dernæst Provinsen Westfalen fra Braunschweig, idet den berører Byerne Beverungen, Hoxter og Holzminden. Efter senere paa en kort Strækning at have skilt Fyrstendømmet Lippe fra Westfalen træder den oven for Vlotho ganske over i denne Provins, løber forbi Hausberge og Minden, oven for hvilken den træder ud i Lavlandet, dernæst forbi Schlüsselburg, træder ind i Provinsen Hannover, passerer Nienburg og Hoya, strømmer gennem Fristaden Bremen og dens Omraade og danner dernæst indtil dens Udmunding i Nordsøen ved Bremerhafen, 88 Km. neden for Bremen, Grænsen mellem Storhertugdømmet Oldenburg og Provinsen Hannover. W.'s Løb har en Længde af 437 Km., indtil Werra's Kilde af 706 Km., dens Flodomraade omfatter 48,000 □ Km. Sejlbare Bifloder optager W. først i Lavlandet, saaledes i højre Bred Aller med Leine, Lesum (Wümme), Lune og Geeste, i venstre Bred Aue og Hunte. W. danner en vigtig Vandvej for den tyske Handel og er sejlbar til Bremen for Søskibe med indtil 5 M.'s Dybgaaende og indtil Munden for Flodskibe af indtil 350 Tons. Skibsfarten var tidligere underkastet betydelige Hindringer paa Grund af de mange Stater, den passerede, samt paa Grund af Byernes Stabelret og den heraf følgende Told. 1823 undertegnede samtlige Flodstater ifølge Wienerkongressen en Skibsfartsakt, der fastslog Skibsfartsfrihed fra Munden til Mundingen og opstillede en fast W.-Told, der dog 1856 er fuldstændig ophævet. Hovedgenstandene for W.-Handelen udgøres af Ege- og Bøgetræ, Stene og Plader, Cement, Westfalen's Udsmeltningsprodukter, Lærred, Uld, Tobak, Glas og Kolonialvarer. *Joh. F.*

Weser-Bjærgland danner den vestligste Del af det subhercyniske Bakkeland og breder sig paa begge Sider af Weser fra Münden til Minden, Mod Øst skilles det ved Leine's Dal fra Gottinger Wald og de vestlige Udløbere af Harzen, mod Syd forener det sig med det hessiske Bjærgland og mod Sydvest med de rhinske Skiferbjærge. W. strækker sig som den nordligste Fremspringning af de mellemtyske Bjærge ind i det nordtyske Lavland og afskærer mod Sydvest den store miinsterske Lavlandsbugt. De enkelte Bjærgdrag have en nordvestlig Retning (den subhercyniske Retning), ere skovrige og naa med deres højeste Toppe knapt en Højde af 520 M., men ere ofte stærkt markerede og have en forholdsvis betydelig relativ

Højde (325—390 M.). I den østlige Weser-Terrasse nævnes fra Syd til Nord Hils-Højene, Ith, Lauensteiner-Bjærge, Osterwald, Siintel, Deister, Bückeberge samt som vestlig Fortsættelse og som den nordlige Rand af Weser-Terrassen de egentlige Weser-Bjærge, der i Paschenburg naa en Højde af 352 M. og ende mod Vest ved Weser med Jackobsberg (181 M.). Paa den anden Side af Weser begynde Wiehengebirge med det 282 M. høje Wittekindsberg. Her danner Weser sit sidste Gennembrud, den westfalske Port *(Porta Westphalica)*. Den mere udbredte vestlige Weser-Terrasse har til Nordrand Wiehengebirge, der fortsættes mod Vest af Kappeler Bjærge m. fl. indtil Hase. Mod Sydvest begrænses Terrassen af Teutoburger Wald, 0. f. hvilken Kæde findes det Paderborn'ske Plateau og de nordligere liggende Bakkelande i Lippe og Pyrmont. — I geologisk Henseende ere Formationerne fra Kulformationen til Molasse fuldstændig repræsenterede. Ægte Stenkul findes ved Ibbenbüiren, Wealden-Formationens Kul udvindes ved Minden, Deister, Osterwald, Buckeberg og i Hils-Sandstenen ved Salzgitter, i Wealden Formationen ved Munden brydes Jærnsten. Der findes talrige Saltværker, blandt hvilke Neusalzwerk ved Rehme oven for Minden; Mineralkilder findes særlig ved Pyrmont, Eilsen, Rehburg og Nenndorf. Mest udbredt er dog Landbruget. (Litt.: Grieben, »Führer durch das W.« [Berlin 1893]; Görges, »Wegweiser durch das Wesergebiet von Münden bis Minden« [Hameln 1894]; Wittschieber, »Führer in das Wesergebiet« [Hildesheim 1894]). *Joh. F.*

Wesley [we'zli], Charles og John, Brødre, Metodismens Stiftere, John W. (1703—91), Charles W. (1707—88). John var den egentlige Stifter ved Siden af Whitefield, og han havde Ledelsen lige til sin Død, Charles støttede ham imidlertid dygtig, men var ikke saa betydelig hverken som Prædikant eller som Organisator. Charles var derimod en fremragende Hymnedigter. Se i øvrigt Metodister. *A. Th. J.*

Wessel, Casper, norsk Geodæt og Matematiker, nedenn. J. H. W.'s Broder, født 8. Juni 1745 i Vestby, Smaalenene i Norge, død 25. Marts 1818. W. blev Student 1763 ved Kjøbenhavn's Universitet. 1764 lagde han sig efter Landmaaling, idet han fulgte sin ældre Broder Ole Christoffer W.'s Eksempel og blev dennes Assistent i det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Tjeneste. Som Broderen gjorde han sig snart bemærket ved sine fortrinlige og nøjagtige Opmaalinger, Kortarbejder og Beregninger, blev 1766 Interims- og 1769 virkelig Landmaaler. >I denne Tjeneste har han taget en virksom og yderst værdifuld Del i den af Selskabet ledede Udarbejdelse af Specialkort over de enkelte Dele af Kongeriget og Hertugdømmerne, grundet paa nøjagtige Opmaalinger. W. deltog ikke blot i disse, men havde tillige væsentlig Andel i Kortenes Reduktion og Tegning, og det er ham, der 1779 stiller Forslag til den dertil tjenende Inddeling af Landet« (H. G. Zeuthen.) Han havde imidlertid taget juridisk Embedseksamen 1778, men fortsatte fremdeles som Leder af Danmark's trigonometriske Opmaaling, idet han navnlig udarbejdede Trianguleringen. 1781—85 var W. permitteret, idet Regeringen i Oldenburg udbad sig hans Medvirkning til Landets Opmaaling. 1798 fik han kongelig Bestalling som Landmaalingsinspektør. Aaret i Forvejen havde W. indleveret en matematisk Afhandling »om Diriktionens analytiske Betegning, et Forsøg, anvendt fornemmelig til plane og sfæriske Polygoners Opløsning«, som blev trykt i Ny Saml. af det kgl. danske Vid. Selsk.'s Skrifter. Indholdet af denne Afhandling synes fuldstændig at være undgaaet Matematikernes Opmærksomhed, forfattet som den er paa Dansk og hengemt i en ikke meget udbredt Publikation. Det vakte derfor ikke liden Opsigt, da 1895 en Undersøgelse af en dansk Doktorand over danske Bidrag til Matematikkens Udvikling ledede til Opdagelse af Afhandlingen, og det viste sig, at W. havde været den første til at udtænke ikke alene den geometriske Afbildning af Imaginærerne, som Eftertiden har knyttet til Gauss'es og Argand's Navne, men endogsaa havde gjort Udkast til den videre Udvidelse af de samme Ideer, som omtrent 50 Aar efter saa Lyset i Hamilton's Kvaternioner. Gauss var for øvrigt lige i Hælene paa W., idet han fremstillede og anvendte den geometriske Imaginærbetegnelse allerede 1799. Efter næsten 100 Aars Forløb er nu W. fastslaaet som den første Forkynder af et af de vigtigste Udgangspunkter for Tilegnelsen af meget abstrakte analytiske Teorier rent *ad oculos*. Dette blev imidlertid W.'s eneste rent matematiske Publikation. 1805 søgte han Afsked paa Grund af Sygelighed, men fortsatte fremdeles med Kortarbejder, som nød stor og fortjent Anerkendelse. Vel fik W.'s smukke matematiske Opdagelse ingen Indflydelse paa den senere Udvikling; men den Beundring, Arbejdet fremkaldte, da det blev fremdraget, gav sig varme Vidnesbyrd, idet det danske Videnskabsselskab lod det udgive paa Fransk Hundredaarsdagen efter dets første Fremlæggelse. Kort forinden havde Sophus Lie ladet det optrykke i »Arkiv for Matematik og Naturvidenskab«. (Litt.: »Biogr. Leks.« XVIII og der anførte Kilder; Jæger, »Ill. n. Litteraturhist.«). *B. B H.*

Wessel, Johan Herman, dansk-norsk Digter, født 6. Oktbr. 1742 i Norge i Jonsned i Akershus Stift, hvor Faderen, Jonas W., en Brodersøn af Tordenskjold, var Præst, død i Kbhvn. 29. Decbr. 1785. Som de fleste andre unge Nordmænd, der vilde fortsætte Studeringerne, sendtes han fra Latinskolen i Christiania ned til Kjøbenhavn's Universitet (1761). Han studerede en Del Fransk og Engelsk, men tog aldrig nogen Eksamen; han levede af Informationer og tilfældigt litterært Arbejde, en Døgnfluetilværelse fra Haanden og i Munden og forlangte heller ikke stort mere. W.'s Navn var næppe synderlig kendt uden for den Kreds af unge og lystige Landsmænd, sammen med hvem han 1772 stiftede den litterære Klub »Norske Selskab« (s. d.), der holdt til i det 1906 nedrevne Mad. Juel's Kaffehus, Hjørnet af Regnegade og Didrik Badskærs Gang (ikke som det sædvanlig angives i Sværtegade). Men i samme Aar — eller vel noget før — udrørte W. sit Livs eneste og store litterære Heltebedrift, da han skrev den klassiske Parodikomedie »Kærlighed uden Strømper«, som altid vil bevare hans Navn fra Forglemmelse. Oprindelig var den blot skreven som en tilfældig Spøg, bestemt til at oplæses for en Vennekreds; og det var først Vennernes indtrængende Opfordring, der bevægede W. til at lade sin kostelige Parodi trykke og indsende den

til Teateret, hvor den første Gang spilledes 26. Marts 1772. Det nærmere Forbillede for W.'s Parodi — det, som har givet ham Impulsen — var Johan Nordal Brun's kort forinden spillede Tragedie »Zarine«; men i sin Satire over det franske pseudoklassiske Drama med dets staaende Typer (Helten og Heltinden med deres respektive fortrolige), dets stereotype Udtryksformer og stivnede æstetiske Doktriner ramte W. langt dybere, end han maaske selv havde tænkt sig det, og tilføjede denne Smagsretning et alvorligt Grundstød. Ikke mindre bekendt er det, hvorledes han samtidig benyttede Lejligheden til at parodiere det fransk-italienske Syngespil, der med Niels Krog Bredal's »Tronfølgen i Sidon« var blevet importeret paa den danske Skueplads, og med en ypperlig Hjælp i den italienske Syngemester Scalabrini's travesterende Musik ganske latterliggjorde den traditionelle »Aria<. Hvad der dog i første Række betinger Komikken i »Kærlighed uden Strømper« er Misforholdet mellem Indhold og Form, hvorved den falske Patos opstaar, som under W.'s vittige Behandling bliver af en Virkning, der umiddelbart maa gøre Indtryk selv paa den, der ikke er fortrolig med Parodiens litterære Forudsætninger. Denne *vis comica* var det da ogsaa, som skabte »Kærlighed uden Strømper«'s store Lykke og gjorde, hvad der af Forfatteren rimeligvis kun har været betragtet som en Studenterspøg, til et Hovedværk i dansk Litteratur. I de Samlinger, som det norske Selskab udgav, optraadte W. nogle Aar efter med Digte af alvorligt Indhold i Tidens Stil (Oderne til Søvnen og Nøjsomhed 1775). Et Lystspil, skrevet Aaret efter [1776], »Lykken bedre end Forstanden«, saavel som et satirisk Drama »Anno 7603« fra W.'s Dødsaar, taaler ingen Sammenligning med W.'s Hovedværk og staar i ingen Henseende over, hvad Datidens Dusinpoeter præsterede. Naar W. da alligevel er bleven en af de folkeligste Forfattere i dansk Litteratur, skyldes dette foruden »Kærlighed uden Strømper« hans øvrige Digtning af komisk Indhold og i højeste Grad ogsaa de muntre Anekdoter, der gennem Slægtled have knyttet sig til Traditionen om W.'s ejendommelige Forfatterpersonlighed, der for en kritisk Eftertid staar som en Blanding af Geni og Boheme. Talløse ere Beretningerne om hans Slagfærdighed, hans Epigrammer og hans Bonmots. Han var sin Samtids »gode Hovede«, og som en udpræget Broder Lystig var han kendt af Gud og hver Mand. Hans mange komiske Fortællinger (»Gaffelen«, »Herremanden«, »Smeden og Bageren«, »Posthuset« o. s. v.) vare ogsaa som skabte til at kunne forstaas og nydes af alle og enhver, og gennem Datidens »Declamatorier« og senere gennem utallige Optryk er denne W.'s Produktion — saa lidt omfangsrig den i Grunden er — bleven noget af det mest folkelige i dansk Litteratur. Vid og Pointe er der altid i disse Fortællinger; men det ofte skødesløse og ujævne i deres Form stempler dem som Øjeblikkets Børn, bestemte til en eller anden Poesisamling for at skaffe Forfatteren lidt af de Penge, han altid saa haardt trængte til, eller ogsaa til det — ret tarvelige — Vittighedsblad »Votre Serviteur otiosis« (o: for dem, der har gode Stunder), som W. af samme Bevægrunde udgav 1783. (Litt.: Fyldigste Biografi er J. Levin's i Udg. af W.'s »Samlede Skrifter« [2. Udg. 1878]). *F. Cl.*

Wessel, P., se Tordenskjold.

Wessel, Theodor Vilhelm, dansk Handelsmand og industridrivende, født 27. Febr. 1842 i Odense, død 31. Juli 1905 i Kjøbenhavn. Efter at have lært Handelen i Svendborg kom han 1864 til Kjøbenhavn, hvor han blev rejsende for M. E. Grøn & Søn; 1868 etablerede han sammen med E. Vett en Forretning i Aarhus, men forblev selv i Kjøbenhavn, hvor han (til 1870) var i Forbindelse med Firmaet J. H. Ruben. Han oprettede derefter en Forretning i Aalborg, rejste en Tid til Manchester, oprettede saa *en* Filial i Odense og samtidig en en-gros-Forretning med Hvidevarer i Kjøbenhavn, alt i Kompagni med E. Vett. Firmaet hed Th. W. & Komp., indtil Vett i 1876 flyttede til Kjøbenhavn, da blev det forandret til Th. W. & Vett. Fra 1871 havde det Lokale i det daværende H6tel du Nord paa Kongens Nytorv; men efter at det i 1890 havde købt Hotellet og Aaret før en tilgrænsende Ejendom, byggede det paa disse to Ejendommes Grund det nuværende Magasin du Nord, der blev Sæde for en i Danmark enestaaende kæmpemæssig Manufaktur-, Konfektions- og Udstyrsforretning med over 5° Filialer i Provinserne. Ude paa Nørrebro oprettedes i 1876 et Væveri, der i 1887 blev et Damp væveri, og en Møbelstoffabrik i Landskronagade, og i 1897 stiftedes endnu »Magasin du Nord's Møbelfabrik og Kunstsnedkeri«. Det var ved et Besøg paa Verdensudstillingen i Paris 1867, at W. fattede Tanken om at oprette et Stormagasin, saaledes som det senere fremstod, og hans mange Rejser, der førte ham til baade Ægypten, Indien og Amerika, spillede i det hele en stor Rolle i Forretningens Udvikling. 1899 gik den hidtil private Forretning over til et Aktieselskab med en Kapital paa 8 Mill. Kr., og i dettes Bestyrelse fik de to tidligere Ejere selvfølgelig Sæde. W. havde desuden Sæde i en Række andre Selskaber og Institutioner, f. Eks. i Nationalbankens Repræsentantskab, i Bestyrelserne for Dansk Husflidsselskab, Kjøbenhavns Telefonselskab, »Fængselshjælpen« o. s. v. *C. N.*

Wessely, Abraham, dansk Nationaløkonom og Politiker, født 6. Novbr. 1800 i Kjøbenhavn af jødisk Slægt, død 5. Maj 1875. Han blev i 1824 juridisk Kandidat og 1831 Dispacheur, samt lod sig døbe 1830. Han tog ivrig Del i Frihedsbestræbelserne og særlig i Trykkefrihedsselskabet; var Decbr. 1839 Medstifter af Dagbladet »Fædrelandet« og Medudgiver indtil Juni 1841, men vedblev i mange Aar at skrive Artikler til Bladet om finansielle og økonomiske Emner. 1853 var han Medindbyder til Kjøbenhavns Laanebank og 1857 til »Bikuben«. 1850—66 var han Landstingsmand, 1851—56 tillige Statsrevisor og 1856 Medlem af Rigsretten, samt 1864—66 af Rigsraadets Landsting. Han hørte til det nationalliberale Partis venstre Fløj, stemte 1853 baade imod Toldgrænsens Flytning og Arvefølgeloven, og 1855 imod Fællesforfatningen. Ogsaa var han altid streng Hævder af Korrekthed i Finansforvaltningen og i Udøvelsen af Bevillingsretten. *E. E.*

Wessenberg, Ignaz Heinrich von, tysk-national katolsk gejstlig, født 4. Novbr. 1774 i Dresden, død 6. Aug. 1860, blev i sin Ungdom paavirket af Sailer. 1800 udnævntes han til General-Vikar i Konstanz, og i denne Stilling reformerede han kraftig, dueliggjorde Præstekabet og fremmede Evangeliets Forkyndelse, ja udgav et Ritual paa Tysk. W. følte sig helt igennem som Katolik og var en from Mand, men han var imod Ultramontanismen og vilde have det nationale frem. Hans Ideal var en katolsk Nationalkirke i Tyskland, og han arbejdede tillige ivrig for at genoplive Koncilerne. Kurien og Jesuitterne vare imidlertid hans bitre Fjender, og 1827 maatte W. nedlægge sit Embede. Han udarbejdede og udgav efter den Tid det store Værk »Die grossen Kirchenversammlungen des 15. und 16. Jahrhunderts« (Konstanz 1840) I—IV. (Litt.: Fr. Nielsen: »Romerkirken i det 19. Aarh. Det indre Liv, I« [1881]). *A. Th. J.*

Wessex [we'seks], »Vestsachsen«, angelsachsisk Rige, der omfattede England's sydvestlige Egne, de nuværende Landsdele Cornwall, Devon, Dorset, Wilts, Berks, Hants, Surrey og Øen Wight. Efter Sagnet grundlagdes Riget W. af Cerdik i Aaret 519. I Tidens Løb blev W. saa mægtigt, at det i Begyndelsen af det 9. Aarh. vandt Overherredømmet over Flertallet af de angelsachsiske Riger. *M. Kr.*

West [we'st], Benjamin, amerikansk-engelsk Maler, født 10. Oktbr. 1738 i Springfield i Pennsylvania, død 11. Marts 1820 i London. 1760 rejste han fra Amerika, hvor han havde virket som Portrætmaler, til Europa, studerede i Italien, hvor han feteredes stærkt som et »Kunstens Naturbarn«, og kom 1763 til London. Her virkede han banebrydende ved sine mytologiske, Historie- og Krigsbilleder. Hans »Orestes og Pylades« (1766), hvor han viser sig som en »David før David's Tid«, bragte ham Kongegunst; med »General Wolfe's Død« (1768) indledede han en Række Historie- og Krigsstykker (»Nelson's Død«, »Boyne-Slaget« etc), der i Modsætning til herskende Skik indførte den historiske Dragt. W. blev Kongens Hofmaler, var 1792—1815 Akademipræsident. Efterhaanden stivnede W.'s Kunst, der oprindelig havde øst frisk af antikke Kilder og italiensk Maleri; den blev akademisk, klassicistisk tør og kold i Tonen. Kirkebilleder udførte han til Hofkapellet i Windsor o. a. St. (»Stefanus«, »Nadver«, »Christus helbreder de lamme« m. fl.), »Paulus« (Greenwich's Hospitalskirke) etc.; seks store Historiemalerier (Edvard III's Historie) til Windsor-Slottet (nu sammen med mange andre samlede i en W-Sal i Hampton-Court), endvidere »Agrippina« (Burleigh-House), »Alexander den Store og Lægen«, »Paven underhandler med Indianerne« o. m. a. Værker, som en nyere Tid snart fandt kedelige og glemte. W. litograferede ogsaa. Værker af ham ses, foruden som ovennævnt, nu især i Samlinger i Boston, Glasgow, Grosvenor House og Brit. Institution i London, Philadelphia, Liverpool m. m. (Litt.: Galt, *Life and studies of B. W.* [Lond. 1820]). *A. Hk.*

West Bay City [we'stbe.i'si'ti], Wenona, By i U. S. A., Stat Michigan, ligger 130 Km. N. N. 0. f. Lausing ved Banen fra Toledo til Machinac og ikke langt fra Saginaw River's Udløb i Huron-Søen. (1900) 13,119 Indb. W. B. C. ligger i Nærheden af Bay City (s. d.), til hvilken den er en Slags Forstad. Den driver Skibsfart, Fiskeri, Saltudvinding samt Handel med Tømmer. *H. P. S.*

Westberg, Maria Charlotta, svensk-dansk Balletdanserinde, født i Stockholm 3. Febr. 1853, død smst. 4. Decbr. 1893. Da det kgl. Teaters Ballet i Begyndelsen af Halvfjerdserne i længere Tid havde savnet en Primadonna, rejste Bournonville til Stockholm for at engagere en af de derværende yngre Danserinder, og i den slanke, blonde Frk. W. mente han at have fundet, hvad han søgte. I Septbr. 1871 optraadte hun da som Gæst paa det kgl. Teater som »Sylfiden« og Sigyn i »Trymskviden« og gjorde saa megen Lykke, at hun straks blev engageret for den følgende Sæson. Og i henved tyve Aar udførte Frk. W, der vel ikke var noget betydeligt mimisk Talent, men indtog ved sin Ynde og en fremragende koreografisk Færdighed, nu Hovedpartierne i alle de paa Repertoiret værende Balletter, Astrid i »Valdemar«, Hilda i »Et Folkesagn«, Teresina i »Napoli« o. s. v. 3. Juni 1890 optraadte hun sidste Gang som Svava i »Valkyrien«. *S. L.*

West Bromwich [we'stbrə'mitš], By og Shire r Mellemengland, indtil 1888 en Del af Staffordshire, ligger 7 Km. N. V. f. Birmingham, har Kulgruber, Jærnværker med 6—7,000 Arbejdere, Fabrikation af Glas og Agerbrugsredskaber og (1901) 65,172 Indb. I Nærheden er oprettet store Gasværker, der levere Gas til Omegnens Byer. *M. Kr.*

WestbrOOk [we'stbru.k], By i U. S. A., Stat Maine, ligger 88 Km. S. S. V. for Augusta ved Banen fra Portland til Berwick. (1900) 7,283 Indb. W. har Bomulds- og Papirindustri. *H. P. S.*

Westbury [we'stbəri], By i det sydlige England, Wiltshire, 7 Km. S. f. Trowbridge, har Jærnminer, Jærnudsmeltning og (1901) 3,300 Indb. *M. Kr.*

Westcalder [we'stkå!ldə], By i det sydlige Skotland, Edinburghshire, har Oliefabrikker og (1901) 2,652 Indb. I Nærheden Landsbyen Mid Calder (s. d.). *M. Kr.*

Westchester [we'stše'stə], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 32 Km. V. f. Philadelphia ved Chester River og ved Banen fra Paoli til Chester. (1900) 9,524 Indb. W. har store Gartnerier, Maskin- og Papirindustri samt Handel med Korn. *H. P. S.*

WestCOtt [we'stkət], Brooke Foss, engelsk Teolog, født 12. Jan. 1825 i Birmingham, død 27. Juli 1901, er en af de betydeligste moderne Eksegeter og Tekstkritikere. Han studerede i Cambridge og blev ordineret 1851. Aaret efter overtog han en Lærerstilling ved Latinskolen i Harrow, og nu besluttede han og Hort at revidere det ny Testamentes Grundtekst og besørge en ny kritisk Udgave. Trods store Hindringer, ikke mindst paa Grund af det stærkt voksende Kildemateriale, fik de deres Plan gennemført, men det tog 28 Aar. Værket udkom 1881 i to Bind, det første med Teksten, det andet med en Redegørelse for Grundsætningerne, og har haft

en afgørende Indflydelse paa Tekststudiet. I Mellemtiden steg W. imidlertid fra den ene Stilling til den anden, til sidst blev han 1870 Professor i Teologi i Cambridge, og i dette Embede udrettede han meget. 1890 udnævntes han endelig til Biskop i Durham. W. spillede en stor Rolle ogsaa i det praktiske Kirkeliv, og han tog Del i det sociale Arbejde. Det var ved hans Mægling, at den store Kulstrejke i 1892 blev afsluttet. Blandt hans mange Værker maa nævnes: »History of the Canon of the New Test.« (1855), Kommentarer til Joh. Evg., Johannes-Brevene og Hebræerbrevet, »History of the English Bible« (1868), » The historic Faith« (1883) og en Samling Taler, »The Incarnation and Common Life« (1893). (Litt.: C. E. Fløystrup, »B. F. W.« i Teologisk Tidsskrift [1901]). *A. Th.J.*

Westen, Thomas von, »Finnernes Apostel«, født i Throndhjem 13. Septbr. 1682, død 9. Apr. 1727, blev Student 1697, cand. theol. 1699, hvorefter han i 3—4 Aar var Huslærer paa Helgeland. Han genoptog sine Studeringer i Kjøbenhavn, hvor han lagde sig efter østerlandske Sprog, men stængte sig ved Opposition mod Professorerne Universitetsvejen. En Plan til at søge Ansættelse i Rusland blev forpurret, og efter at have gjort Tjeneste ved det kgl. Bibliotek blev han 1709 Sognepræst til Veø i Romsdalen, et Embede, som han røgtede med Kraft og Nidkærhed. Allerede under sit Ophold i Kjøbenhavn var han bleven stærkt greben af den Spener'ske Vækkelse, og i sin ny Virkekreds fandt han Tilslutning af Embedsbrødre, der sammen med ham søgte at fremkalde bedre Tilstande inden for Kirken. Disse Præster, der vare syv i Tallet og sammenfattedes under Navnet »Syvstjernen«, indgav 1714 et Klageskrift til Kongen for at kræve kirkelige Reformer, og en Kommission blev ogsaa nedsat for at tage deres Anker under Overvejelse. 1714 oprettedes Missionskollegiet, og til dettes Virksomhed blev W. knyttet, idet han 1716 udnævntes til Lektor i Throndhjem og Kollegiets Vikar med Hensyn til Missionen i Nordlandene og Finmarken. For dette Hverv havde han mange Betingelser ved sit Sprogtalent, sin Arbejdslyst og sin Arbejdsevne; men han forstod ikke Begrænsningens Kunst paa noget Omraade og savnede det rette Overblik over de Kræfter og Midler, som stod til hans Raadighed. Han foretog tre Missionsrejser til Finmarken — 1716, 1718—19 og 1722—23 — og naaede paa sin første Færd til Landets yderste Grænse mod Øst. I Throndhjem oprettedes et *Seminarium Lapponicum* til Uddannelse af Missionærer for Finmarken; det blev først nedlagt 1774. Overalt satte han Mærker efter sin Virksomhed ved Opførelser af Kirker og Kapeller og Oprettelsen at Skoler. Hans myndige Herskernatur bragte ham i Strid med hans overordnede, baade Biskop Peder Krog i Throndhjem's Stitt og med Missionskollegiet, og i hans sidste Levetid havde ogsaa Kongen unddraget ham sin Naade og tilbagekaldt et Tilsagn om Successionen til Throndhjem's Bispestol, da W. ikke opfyldte de til ham gentagne Gange stillede Krav om Indsendelse af Redegørelse tor sin Virksomhed og Regnskab for Anvendelsen af de medgaaede Midler. Selv havde han ofret alt for sin apostoliske Gerning. (Litt.: H. Hammond, »Den nordiske Missions Historie« [Kbhvn. 1787]; »Dänische Bibliothek«, 6. Stiick; J. Vahl, »Lapperne og den lappiske Mission« [Kbhvn. 1865]; D. Thrap, »T. v. W. og Finnemissionen« [Chra. 1879]). *O. A. 0.*

Westend [we'stend] er den omfattende Betegnelse for den vestlige og mere fashionable Del af London, hvor Kongehuset og Adelen bo, Sædet for Regeringsmyndighederne og den lovgivende Magt. Her findes St. James og Buckingham Paladserne, de store Parkanlæg Hyde Park og St. James Park, Parlamentsbygningen, Westminster Abbey og Regeringskontorerne i Whilehall og Downing-street, fornemme Klublokaler, Museer, Londons Universitet, zoologisk og botanisk Have. Gaderne ere brede og smukt anlagte og brydes af aabne Pladser (Trafalgar Square o. a.). *M, Kr.*

Westensø, en 5 Km. lang og næsten lige saa bred Indsø i det nordlige Holsten, 11 Km. V. S. V. f. Kiel, gennemstrømmes af Eider. *Joh. F.*

Westergaard, Harald Ludvig, dansk Statistiker og Nationaløkonom, nedenn. N. L. W.'s Søn, er født i Kjøbenhavn 19. Apr. 1853, blev Student 1871, tog Adgangseksamen til polyteknisk Læreanstalt 1872, Magisterkonferens i Matematik 1874 og blev statsvidenskabelig Kandidat 1877. I de følgende Aar foretog han to længere Studierejser til Udlandet og kastede sig navnlig over Studiet af Statistik, Forsikringsvæsen og sociale Spørgsmaal, i sidstnævnte Henseende ikke mindst paavirket af Englænderen Ludlow (s. d.). Hjemkommen var W. i et Par Aar ansat i Livsforsikringsanstalten af 1871 og vandt i denne Tid Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en statsvidenskabelig Prisopgave, hvorefter han fra I. Jan. 1883 ansattes som midlertidig Docent i Statsvidenskab, for 1886 at blive ordinær Professor. Den 1902 oprettede Doktorgrad i Statsvidenskab tildeltes W. som første Indehaver uden Disputats. En rig og betydningsfuld litterær Produktion i Ind- og Udland har kendetegnet W.'s Universitetsvirksomhed, og dels derved, dels ved sit nære personlige Forhold til de studerende har han paa dette Omraade saa at sige dannet Skole og derigennem øvet en betydelig Indflydelse paa Studiet af Statistik og Økonomi i Danmark. Som W.'s Hovedværker maa nævnes hans paa Dansk og Tysk udgivne Lærebog i Statistikkens Teori (1890) og hans »Mortalität und Morbilität«, oprindelig den ovenomtalte Prisafhandling (1881), senere fuldstændig omarbejdet i 2. Udg. (1901); W.'s Hovedfelter ere altsaa Statistikkens Metode og Befolkningsstatistikken, og hans statistiske Interesse parres her med hans omfattende forsikringstekniske Kendskab, hvilken Blanding af Teori og Praksis har sat mange Frugter paa Forsikringsomraadet. Talrige Emner af beslægtet Art har W. behandlet i dansk og fremmed Litteratur i større og mindre Afhandlinger; blandt disse skulle navnlig fremhæves hans sammen med Rubin udgivne befolkningsstatistiske Undersøgelser om Landbefolkningens Dødelighed (1886) og Ægteskabsstatistik (1890). Ogsaa paa Nationaløkonomiens Omraade, hvor W. nærmest slutter sig til den østerrigske Skole (jfr. hans Indledning til Studiet af Nationaløkonomien, 1891), men i Modsætning til denne tillige benytter Matematikken i Økono-

miens Tjeneste, foreligge flere Afhandlinger fra hans Haand, hvoriblandt kan nævnes hans Bidrag til Økonomiens Historie i Universitetsprogrammet fra 1896; heri behandles den ældre Nationaløkonomis Opfattelse af det sociale Spørgsmaal, og i det hele er W.'s nationaløkonomiske Produktion stærkt paavirket af hans Interesse for de sociale Spørgsmaal og hans klare Forstaaelse af den moderne Arbejderforsikrings store Betydning.

W.'s omfattende Kendskab til og Interesse for disse samfundsbetydende Forhold har naturligvis ført til, at hans specielle Evner ogsaa have fundet rig Anvendelse i det praktiske Liv; han er saaledes Direktør i »Bikuben« (siden 1886), i hvis gavnlige Virksomhed paa Forsørgelsesomraadet han har sin væsentlige Andel, er Direktør for »Kjøbenhavn's Brandforsikring« (siden 1885) og var Medlem af Forsikringsselskabet »Danmark's« Bestyrelsesraad fra 1885, indtil han 1904 blev Medlem af det ved L. 29. Maj 1904 instituerede Forsikringsraad. Endvidere er W. Medlem af de skandinaviske Livsforsikringsselskabers Fælleskomiteer til Udarbejdelse af Dødelighedstavler og til Undersøgelse af Dødeligheden blandt >daarlige Liv«. Paa det sociale Omraade har hans Virksomhed navnlig sat sig Spor — ogsaa i Litteraturen — i Ædruelighedsbevægelsen og med Hensyn til Søndagssagen; han var ogsaa Medlem af Arbejderkommissionen af 1885 angaaende Syge- og Ulykkesforsikring og er Medlem af den 1904 nedsatte Kommission angaaende en almindelig Invaliditets- og Alderdomsforsikring, i hvis f.T. (1907) foreliggende Forslag om Arbejdsløshedskasser han har betydelig Andel. Ogsaa i Udlandet har W.'s Arbejder paa det statsvidenskabelige Omraade vundet rig Anerkendelse, og han er Medlem af flere fremmede videnskabelige Institutioner, ligesom han har været Medlem af den danske nationaløkonomiske Forenings Bestyrelse.

I den religiøse Bevægelse har W. ogsaa taget stærkt Del, og han indtager en fremtrædende Plads i saa Henseende, bl. a. i Arbejdet for den kjøbenhavnske Kirkesags Fremme som Formand for den kjøbenhavnske Kirkefonds Forretningsudvalg. Han var ogsaa Medlem af Kommissionen angaaende Hovedstadens Kirkeforhold (i 1890) og har Sæde i det kirkelige Udvalg til Udarbejdelse af en Forfatningslov for den danske Folkekirke. I Litteraturen har W. paa dette Omraade udgivet »Fra Forargelse til Tro« [1885], der udkom i flere Oplag. *M. K.*

Westergaard, Niels Ludvig, dansk Orientalist, født i Kjøbenhavn 27. Oktbr. 1815, død smst. 9. Septbr. 1878, blev Student fra Borgerdydsskolen i Kjøbenhavn 1833 og kastede sig straks over sproglige Studier, dreven frem af Begejstring for Rask's store Bedrifter. Først studerede han en Tid Oldnordisk, men senere østerlandske Sprog, især Sanskrit, til en Begyndelse vejledt af Professor Johannsen. Allerede 1838 drog han udenlands, først til Universitetet i Bonn, hvor han i 8 Maaneder studerede under Chr. Lassen og A. W. Schlegel og stiftede Bekendtskab med flere andre unge Indologer, som Bohtlingk, Roth og Goldstücker, der alle senere kom til at indtage en fremragende Plads i den indiske Forskning. Fra Bonn drog han til Paris og straks efter til London og Oxford, hvor han med stor Iver drev Haandskriftstudier, og kom tilbage til Kjøbenhavn 1839. Et Par Aar efter udgav han sit første store Arbejde *Radices linguae Sanscritae* [Bonn 1841, men trykt i Kbhvn.], et Værk, som bestandig maa aftvinge alle Beundring, navnlig naar man erindrer, at han dengang endnu kun var 25 Aar gl.; ved dette indlagde han sig en overordentlig Fortjeneste af Sanskrit-Studiet i Europa, og indtil den store St.-Petersborg-Ordbog (af Bohtlingk og Roth) en Menneskealder senere blev afsluttet, var det det uundværligste Hjælpemiddel til Studiet af Sanskrit. Samtidig udgav han Afhandlingen »On the Connection between Sanscrit and Icelandic«, der findes trykt i »Mémoires de la Société des Antiquaires du Nord« [1840—44]. For paa nærmere Hold at studere zoroastrisk og buddhistisk Kultur, hvortil Rask havde ydet et saa ypperligt Materiale ved de talrige oldpersiske og indiske Haandskrifter fra sin Rejse i Orienten, drog han selv med offentlig Understøttelse til Indien og Persien; 1841 gik han over Bonn og London til Bombay, hvor han over et helt Aar studerede Zend og Pehlevi. Efter nogen Vaklen bestemte han sig for at drage til Persien og landede i Begyndelsen af 1843 i Abushehr; herfra berejste han Dele af Landet, hvor ingen Europæer før havde været, fandt i Yezd og Kirman de saakaldte Gebrer, Rester af Zoroastrismens Tilhængere, hvor det lykkedes ham at erhverve nogle faa Pehlevi-Skrifter. Vigtigere var dog hans Undersøgelse af de gamle Kileskrifter fra de achæmenidiske Kongers Tid, Ruinerne ved Persepolis og Egnene deromkring; her konfererede han Indskrifter og opdagede ny, læste bl. a. dem paa Darius'es Grav ved Naksh-i-Rustam. Det lykkedes ham her at tage Afskrifter, som vare langt bedre og nøjagtigere end hans Forgængeres; men da dette Arbejde maatte foretages under meget ugunstige Forhold i den varmeste Tid af Aaret, paadrog han sig en farlig Sygdom og maatte syg drage til Ispahan; det viste sig, at Sygdommen forværredes, saa at han maatte bestemme sig til at forlade Landet og kom 1. Jan. 1844 til Tiflis, hvor han nogenlunde blev restitueret. Over Moskva og St. Petersborg vendte han derefter tilbage til Kjøbenhavn (Maj 1844) efter en meget besværlig Rejse gennem Rusland. I Danmark havde man til ham personlig oprettet en ny Lærepost ved Universitetet, saa at han straks blev udnævnt til Lektor i indisk-østerlandsk Filologi og Aaret efter til Professor (1845). En Del af hans Afskrifter af Kileindskrifterne bleve overgivne til Professor Chr. Lassen i Bonn, som paa Grundlag af dem udgav Afhandlingen »Die altpersischen Keilinschriften nach Herrn N. L. Westergaard's Mittheilungen« (»Zeitsch. f. die Kunde des Morgenlandes«, VI [1845]), som betegner et væsentligt Fremskridt i denne Forskning; selv gav W. sig for første Gang i Lag med de vanskelige Kileskrifter af »anden Art« og skrev derom i samme Bind af nævnte Tidsskrift »Zur Entzifferung der Achamenidischen Keilschrift 2. Gattung« (ogsaa paa Engelsk i »Mém. de la Soc. des Antiquaires du Nord« [1840—44]). Problemerne bleve vel ikke herved løste, men Ranen var dog brudt, og efter at Englænderen E. Norris havde arbejdet

videre paa W.'s Grundlag og Rawlinson havde tydet de assyrisk-babyloniske Kileskrifter, udgav W. en fornyet Undersøgelse over dette Emne: »Om den 2. eller sakiske Art af Achæmenidernes Kileskrifter« (i det danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 5. R. II, 1854). Denne Afhandling fik desværre ikke saa stor Betydning, som man skulde have ventet, fordi den var skreven paa Dansk. Paa Grund af sine stærke patriotiske Følelser synes W. i det hele fra denne Tid at have fjernet sig mere og mere fra Samarbejde med udenlandske, særlig de tyske lærde, og han offentliggjorde alle sine Værker paa Dansk. Naar man undtager nogle mindre Opsatser i forskellige danske Tidsskrifter, leverede W. efter denne Tid ikke flere Bidrag til Kileskriftforskningen, men henvendte hele sin Kraft dels paa sin Universitetsgerning som Lærer i Sanskrit, dels paa Bearbejdelsen af det store Haandskriftmateriale, som de danske Biblioteker ejede. Allerede 1846 havde han til Brug ved sine Forelæsninger udgivet en »Sanskrit Formlære og Læsebog« og samme Aar et videnskabeligt Katalog over Kbhn'ske Haandskrifter: *Codices Indici bibliothecae regiae Hauniensis enumeratiet descripti, cum indice codicum Indicorum et Iranicorum bibliothecae universitatis Hauniensis.* W.'s Patriotisme og varme Interesse for nordisk Litteratur viste sig blandt andet ogsaa deri, at han var med til at stifte det nordiske Litteratursamfund, hvis Formand han blev, og til hvis Skrifter han bidrog med en dansk Oversættelse af Hrafnkel Freysgodes Saga (1847); i en halv Snes Aar (til 1865) var han endvidere Redaktør af det danske historiske Tidsskrift, og 1848 optraadte han endog som aktiv Politiker, idet han blev Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling; men denne politiske Virksomhed opgav han dog snart for paa Kraft at hellige sig til Zend- og Pehlevi-Studierne. Efter en kort Rejse til England og Frankrig, paa hvilken han konfererede de derværende Haandskrifter, udgav han først *Bundehesh, liber Pehlvicus. E vetustissimo codice Hauniensi descripsit, duas inscriptiones regis Saporis primi adjecit N. L. W.* [Kbhvn. 1851], og derefter den store kritiske Udgave af »Zendavesta, or the Religious Books of the Zoroastrians«, Bd. I. »The Zend Texts« [Kbhvn. 1852—54]; Resten af dette Værk, som skulde indeholde en Grammatik, Ordbog og Oversættelse, udkom aldrig, men de efterladte Forarbejder hertil opbevares paa Universitetsbiblioteket. Dette var W.'s Hovedværk, et Par mindre Arbejder om samme offentliggjorde han paa Dansk i Videnskabernes Selskabs Oversigter 1852, nemlig: »Bemærkninger om Zendavesta's Alder og Hjemstavn«, og »Bidrag til den oldiranske Mythologi«, der begge bleve oversatte til udenlandske engelske og tyske Tidsskrifter. Resten af sit Liv helligede han til sin Lærergerning og historiske Studier, der særlig satte Frugt i flere Arbejder paa Dansk om forskellige Afsnit af det gamle Indien's Historie, banebrydende Forarbejder til en kritisk Fremstilling af Indien's Oldtidshistorie: »Om de ældste Tidsrum i den indiske Historie med særligt Hensyn til Litteraturen« [Universitets-Program 1860]; »Om Buddha's Dødsaar og nogle andre Tidspunkter i Indien's ældre Historie« [Vidensk. Selsk. Overs. 1860]; »De indiske Kejserhuse fra det fjerde til det tiende Aarh. og nogle ældre Fyrsteslægter efter samtidige Aktstykker« [Vidensk. Selsk. Skr. 5. R., III, 1867—69]; »Bidrag til de indiske Lande Mālava's og Kanyakubja's Historie« [Univ. Progr. 1868]. W. besad en overordentlig stor Lærdom (særlig i Sanskrit) og var udrustet med en Skarpsindighed og Klarhed i Tanken som faa, Egenskaber, der i Forbindelse med hans Jærnflid og Udholdenhed i Arbejde gjorde ham til en af Danmark's allerypperste Videnskabsmænd. (Litt.: Vilh. Thomsen, »N. L. W., hans Liv og Virksomhed. Foredrag holdt i det kgl. danske Videnskabernes Selskab, d. II. Oktbr. 1878« [Kbhvn. 1879]). *D. A.*

Westerly [we'stəli], By i U. S. A., Stat Rhode Island, ligger 60 Km. S. S. V. f. Providence paa venstre Bred af Pawcetuck og ved Banen fra Providence til New London. (1900) 7,541 Indb. W., der er grundlagt 1665 af Baptisterne, har Bomuldsindustri og Granitbrud. *H. P. S.*

Westermann, Anton Marius Theodor, dansk Landøkonom, er født i Bogense 3. Juni 1852, og kom, 16 Aar gl., til praktisk Landbrug. Efter en fortrinlig Uddannelse i dette slog han sig, ledet af stærk Kundskabstrang, paa Studierne, tog Præliminær-, Landbrugs- (1883) og Landinspektøreksamen (1885), senere Artium og Filosofikum. Uden forudgaaende Konkurrence tiltraadte han 1888 Stillingen som Lærer i Landbrugsøkonomi ved Landbohøjskolen, 1896 udnævntes han til Professor. Nøje forbunden med hans pædagogiske Virksomhed er hans litterære, hvis Hovedudslag er hans Redaktion af det fortrinlige, 3 Bd. store Værk »Landmandsbogen«, i hvilket han har skrevet store Afsnit om Plante- og Mosekultur, Jorddyrkning m. m. Det af Foreningen »De danske Atlanterhavsøer« udgivne Maanedstidsskrift »Atlanten« har han redigeret siden dets Oprettelse (1904) til 1907. W. har taget energisk Del i Landbrugets Foreningsliv. Han er for Tiden (1907) Formand for Frøkontrolkommissionen og Foreningen af danske Lanbrugskandidater, Vicepræsident for Foreningen »De danske Atlanterhavsøer«, i hvis Stiftelse og Ledelse han har taget fremtrædende Del, Medlem af Landhusholdningsselskabets Bestyrelsesraad, Statens Planteavlsudvalg, Hedeselskabets Moseudvalg m. v. Han er, selv anden, Danmark's Repræsentant i *La commission internationale d'agriculture*, 3 Gange har han repræsenteret den danske Regering ved de internationale Landbrugskongresser og skal atter gøre det ved den internationale Kongres, der 1907 skal afholdes i Wien. *H. H—l.*

Westermarck, Edvard Alexander, finsk Sociolog og Antropolog, er født i Helsingfors 20. Novbr. 1862, blev 1890 *Dr. filos.* og Docent i Sociologi ved sin Fødebys Universitet, hvor han var tilforordnet Professor i Filosofi 1894—97: fra Foraaret 1898 til Høsten 1902 berejste han med korte Afbrydelser det indre af Marokko for at studere primitive Folkeslags Moralbegreber. Fra Høsten 1904 knyttedes han for 3 Aar til London's Universitet som Professor i Sociologi. Sit internationale Navn som en af Samtidens bedst udrustede Sociologer skylder W. det store og epokegørende Værk »The history of Human Marriage« [Lond. 1891], der efterhaanden blev

oversat til Svensk, Tysk, Italiensk, Fransk, Japansk og Spansk. Hans udstrakte Rejser og antropologiske Forskninger afgav Forstudierne til hans andet Hovedværk, »The Origin and Development of the moral Ideas« [Bd. I, Lond. 1906], der hører til de senere Aars mest betydningsfulde Bidrag til den sociologiske Videnskab. W. tilrettelægger i begge sine Værker et overordentlig rigt Materiale, der afgiver talrige ny og vigtige Synspunkter til Forstaaelse af de socio-antropologiske Fænomener. *K. V. H.*

Western, August, norsk Skolemand og Sprogforsker, er født 6. Aug. 1856 i Christiania, tog filologisk Embedseksamen 1879, Overlærer ved Fredrikstad's højere Almenskole siden 1898, Doctor philosophiæ 1893. W.'s Hovedarbejder ere: »De engelske Bisætninger. En historisk-syntaktisk Studie« (Doktorafhandling, Christiania 1893), og flere ogsaa til Tysk oversatte Lærebøger i engelsk Lydlære. Dertil komme flere Skolebøger, to engelske Grammatikker, »Udvalg af engelske Forfattere til Brug for det sprogligt-historiske Gymnasium« (med Anmærkninger af K. Brekke og A. W.), Omrids af engelske Institutioner. for det sproglig-historiske Gymnasium (Christiania 1901). I udenlandske Tidsskrifter har W. skrevet en Række Anmeldelser, særlig af Arbejder over Fonetik eller vedkommende den nysproglige Undervisning. Paa Christiania Videnskabsselskabs Forlag er udkommet: »Om Brugen af *can, may* og *must*. En sproghistorisk Undersøgelse« (1897) og »Om de med Hjælpeverbet *be* og Nutids Particip omskrevne Verbalformer i Engelsk« (1896). Endelig kan anføres, at W. har taget livlig Del i Diskussionen om Skriftsprogets Fornorskning. Som et Led heri indgaar »Om en Reform af vor Tegnsætning« (trykt i »Norsk Skoletidende« 1897) og »Om norske Dobbeltformer« (i »Arkiv for nord. Fil.«, IV). *Hj. F.*

Westerwald, i videre Betydning den Del af de rhinske Skiferbjærge, der begrænses af Rhinen i Vest, Sieg i Nord og Lahn i Syd og Øst. W. hæver sig med bratte, klippefulde Skrænter op fra Lahn's, Rhinen's og Sieg's Dale, danner en Fortsættelse af det paa den anden Side af Rhinen liggende Eifel og fremviser ligesom dette en plateauagtig Karakter, der afbrydes ved lave Højdedrag. Disse rage dog kun lidet op over Omgivelserne og spille ikke nogen Rolle i hydrografisk Henseende. Af langt større Betydning ere her, ligesom i Eifel, de talrige Basaltkegler. Særlig tæt samle Basalt- og til Dels Trakyttoppene sig i det smukke, men næsten ganske isolerede Siebengebirge omtrent der, hvor Rhinen træder ind i det nederrhinske Lavland. I snævrere Betydning omfatter W. kun den nordøstlige og midterste, højeste Del af Bjærgene, der ogsaa benævnes Hohe W. eller Kalte Eich. De højeste Toppe ere Saalberg eller Salzburger Kopf (655 M.) og Fuchskauten (657 M). Den gennemsnitlige Højde beløber sig til 500 M. o. H. (1—200 M. over Omgivelserne); dog stiger den med Sydvest mellem Lahn og Rhinen til 546 M. i Montabaurer Wald. Paa Skrænterne findes Skove, ellers ere Bjærgene for største Delen nøgne; dog dyrkes i temmelig stor Udstrækning Kartofler, Havre, Byg, Kaal og Hør. *Joh. F.*

Westfålen (Westphalen), Provins i Kongeriget Preussen, grænser mod Nord og Øst til Provinsen Hannover, mod Øst tillige til Schaumburg-Lippe, Lippe, Braunschweig, Provinsen Hessen-Nassau og Waldeck, mod Syd til Hessen-Nassau, mod Sydvest til Rhin-Provinsen, mod Nordvest til Nederlandene og har et Areal af 20,211 □Km. Den sydlige Del af W. opfyldes af de nederrhinske Skiferbjærge. I Sydspidsen af Provinsen omtrent til Sieg's og Lahn's Kilder findes Westerwald. Nord herfor findes Sauerland, der gennemskæres af Eder, Lenne og Ruhr med Bifloder. Hertil høre Rothaargebirge med Kahle Asten-Berg (830 M.) og langs Nordsiden af Ruhr Haarstrang, der mod Vest gaar over i Stenkulsbjærgene ved Ruhr. I den østligste Del af Provinsen findes den til de hessiske Skovbjærge hørende Bjærggruppe Egge, der i Volmerstod naar 464 M. I den nordøstlige Del af Provinsen findes en Del af Weser-Bjærglandet med Lippischer Wald, Teutoburger Wald og Wiehen Gebirge. Mod Nord i Provinsen findes i Regeringsdistriktet Münster fremherskende Lavland, der afvekslende bestaar af Sand, Moser, Heder og frugtbare Strækninger. Det danner en Fortsættelse af det nederrhinske og hollandske Lavland og trænger under Navn af det westfalske Lavland eller den miinsterske Bugt ind i W. mellem Teutoburger Wald og Haarstrang og naar selv i dets Østende ved Paderborn kun 130 M. Af W.'s Floder ere Weser, Ems, Ruhr, Lippe og Betkel (Biflod til Ijssel) sejlbare. Den eneste Skibsfartskanal er den 1893 paabegyndte Kanal mellem Dortmund og Ems.

Befolkning. W. har (1906) 3,618,200 Indb. 1900 fandtes 3,187,800 Indb., af hvilke 48,2 p. Ct. vare Evangeliske, 50,7 p. Ct. Katolikker, 0,4 p. Ct. andre Kristne og 0,7 p. Ct. Jøder. Landbruget er for største Delen i Hænderne paa mindre besiddende; Jordens Frugtbarhed er meget forskellig. Mod Nord og Nordøst er Landet overvejende ufrugtbart, i Regeringsdistriktet Minden findes langs Weser, ved Paderborn, i Bakkelandet mellem Teutoburger-Wald, Weser og Wiehen Gebirge særdeles frugtbar Jordbund. Skovene, der indtage et Areal af 564,600 Hekt., bestaa overvejende af Løvtræer. Af Landbrugsprodukter dyrkes fortrinsvis Rug og Havre, derefter følge Kartofler, Hvede, Boghvede, Bælgplanter, Olie- og Haveplanter, Hamp og udmærket Hør. Kornavlen dækker dog ikke det stærke Forbrug, Frugtavlen heller ikke, og Tobak dyrkes mindre her end i andre Provinser. Landets Hovedrigdom er Mineralskattene, særlig Stenkul og Jærn. Et af de største Stenkulslejer i den preussiske Stat er Ruhr-Kuldistriktet i Ardeygebirge; af Betydning er ogsaa Stenkulslejet i Stenkulsbjærgene ved Ibbenbüren mellem Teutoburger-Wald og Wiehen Gebirge. Nordligere findes mindre Stenkulsaflejringer i yngre Bjærgdannelser. For den øvrige Bjærgværksdrift ere Hoveddistrikterne Omegnene af Siegen, Brilon og Olpe samt Grevskabet Mark. W. leverer blandt de preussiske Provinser den største Mængde Jærnerts (1893 1,22 Mill. Tons), efter Schlesien den meste Zinkerts, efter Provinsen Sachsen den meste Kobbererts og blandt alle Provinserne den meste Svovlkis (1893 105,502 Tons); endvidere udvindes Bly-, Nikkel- og Antimonerts. Af stor Betydning ere ogsaa Stenbruddene; særlig brydes

Kalksten, Gips, Marmor, Skifersten. W. har over 30 Mineralkilder, der benyttes, deriblandt Driburg, Lippspringe, Mollenkotten og Oeynhausen. I Overensstemmelse med den store Rigdom paa Kul og Metaller er Industrien meget betydelig. Vigtigst er Bearbejdelsen af Hør til Garn og Linned samt i det hele Tekstilindustri, **Jærnindustri** og Maskinfabrikation. Det egentlige Sæde for **Linned**industrien findes allerede siden 14. Aarh. mellem Lippe og Weser. Omkring Ravensberg og **Bielefeld** tilvirkes bekendt fint Lærred. Uldvæveri, Strømpe-, Klæde- og Bomuldsfabrikation ere ogsaa af Betydning. Foruden Jærnindustri, der i Regeringsdistriktet **Arnsberg** særlig omfatter Metalvarefabrikation, findes Produktion af Sølv, Bly, Kobber, Zink, Nikkel, Farvestoffer, Svovl, **Kvægsølv**, Svovlsyre, **Jærn**- og Kobbervitriol. Handelen bringer foruden de ovennævnte Industriprodukter Træ, Skinker, Pølser m. m. til Udførsel. De vigtigste Handelsstæder ere Bielefeld, Iserlohn og Dortmund. Beverungen og **Minden** ere som Weser-Havne Stabelstæder for Korn, Hoveduldmarkedet er Paderborn. Knudepunktet for det tætte **Jærnbanenet** er **Hamm**.

W. deles i 3 **Regeringsdistrikter, Münster,** Minden og Arnsberg. Sæde for Overpræsidenten og Provinsialforvaltningen er **Münster**. For den evangeliske Kirke findes et Konsistorium i Miinster, for den katolske Kirke Bispedømmer i Miinster og Paderborn. Til Rigsdagen sender W. 17, til Deputeretkammeret 31 Medlemmer og har i **Herrehuset** 18 Repræsentanter. W. danner Overlandsretskredsen Hamm. Provinsialordningen er traadt i Kraft April 1887. (Litt.: **Löbker**, »Wanderungen **durch** W.« [Miinster 1883]; Schiicking og Freiligrath, »Das malerische und **romantische W.**« [Paderborn 1889]; Beckhaus »**Flora**, von W.<: [Miinster 1893]). *Joh. F.*

Westfalske Fred, den Traktat, hvis Vedtagelse 24. Oktbr. 1648 i Staden Miinster, der laa i den westfalske Kreds, gjorde Ende paa Trediveaarskrigen (s. d.). Allerede længe før den Tid havde der baade i og uden for Tyskland gjort sig Bestræbelser gældende for at faa Fredsunderhandlinger satte i Gang, og et 1636 fremsat Mæglingsforslag havde da ogsaa for saa vidt fundet Tilslutning hos de krigsførende Magter, som disse gik ind paa at sende befuldmægtigede til et *Fredspræliminærmøde* i *Hamburg*; men da det kom til Stykket, rejstes der fra fransk Side saa mange Vanskeligheder, at Sagen maatte stilles i Bero, og først efter at en paa Kurfyrsternes Forlangende af Kejseren sammenkaldt Rigsdag i Regensburg (1640) med stor Styrke havde krævet, at **Fredsunderhandlingerne** snarest muligt skulde genoptages, naaede man i Slutningen af 1641 saa vidt, at Gesandter fra Kejseren, Sverige og Frankrig paa et Møde i Hamburg enedes om, at Fredskongressen skulde aabnes II. Juli 1643. **Frankrig's** egenraadige Optræden samt talrige Formalitets- og **Etikettespørgsmaal**, der navnlig skyldtes den Omstændighed, at de tyske Rigsstænder satte igennem, at de fik Ret til selvstændig Repræsentation paa Kongressen i Stedet for at overlade denne til Kejseren, bevirkede imidlertid, at Forhandlingerne først kunde paabegyndes 11. Juli 1645, og da Sverige ikke vilde indrømme de franske Gesandter Rangfortrin for de svenske og heller ikke lige saa lidt som "■ de tyske protestantiske Stænder ønskede at modtage Mæglingsforslag af pavelige **Afsendinge**, blev det nødvendigt at tvedele Kongressen, saaledes at Kejseren underhandlede med Sverige og de protestantiske Stænder i Osnabriick, med de katolske Stænder, Frankrig og Spanien i Miinster; dog skulde Kongressen uanset Delingen betragtes som een og fælles for alle kontraherende Parter, idet ingen af dem kunde slutte Fred uden de andres Samtykke. Paa Grund af den skiftende Krigslykke (en **Vaabenstilstand** var ikke tilvejebragt) trak Forhandlingerne imidlertid i Langdrag, og der kom først Fart i dem, efter at de svenske Feltherrer Wrangel's og **Königsmark's** sejrrige Indmarch i Bayern og **Böhmen** (Sommeren 1648) havde sat Skræk i Wien-Hoffet og tvunget det til Eftergivenhed, saa at man endelig 24. Oktbr. s. A. kunde skride til den højtidelige Undertegnelse af den for Tyskland's statsretlige Stilling og det europæiske Ligevægtssystem i de næste halvandet Hundrede Aar saa betydningsfulde Traktat. Om Indholdet af det vidtløftige Fredsdokument, hvis Bestemmelser om almindelig Amnesti, Stændernes Restitution i deres verdslige Rettigheder og om 1624 som kirkeretligt **Normal**aar *annusdecretorius* ikke gjaldt for de kejserlige Arvelande (hvor Protestanternes Stilling vedblev at være retsløs, ligesom de evangeliske Kirkesamfund ikke opnaaede Ret til fri Udbredelse af deres Lære i alle Dele af Riget), samt om Følgerne af den W. F. for det tyske Riges Forhold udadtil og indadtil i Tiden lige til den franske Revolution, se **Tyskland** (Afsn. »Historie«). (Litt.: Gartner, »Westphälische Friedens-Kanzley« [I—IX Leipzig 1731—38]; v. Meieren, *Acta pacis Westphalicae publica* [I—VI G6ttingen 1734—36]; *Correspondencia diplomatica de los plenipotenciaos españoles en el congresso de Munster* [Madrid 1885 ff.]; Woltmann, »Geschichte des Westphälischen Friedens« [I—II Leipzig 1808]). *CF.*

Westfield [we'stfi.ld], By i U. S. A., Stat Massachusetts, ligger 155 Km. V. S. V. f. Boston ved Westfield River og ved Skæringspunktet for et Par vigtige Banelinier. (1900) 12,310 Indb. W. har flere betydelige Opdragelsesanstalter og driver Tilvirkning af Papir, Orgler, Piske og Cigarer. Byen er grundlagt 1660 under Navn af Streamfield. *H. P. S.*

West Ham [we'sthä'm], nordøstlig Forstad til London, indtil 1888 en Del af Essexshire, nu et selvstændigt Shire, ligger N. f. Themsen og 0. f. Floden Lea, mellem Stratford le Bow og **Woolwich** og har (1901) 267,358 Indb. W. H. bestaar af de tidligere Stæder og Kommuner Canningtown med 70,718 Indb., Forestgate 60,892 Indb., Plaistow 90,921 Indb., Stratford en Lee 44,827 Indb. I den sydlige Del af Byen findes Viktoria- og Albert-Dokkerne, der i en Længde af 4,4 Km. strække sig langs Themsen. W. H. frembringer en betydelig Mængde **Havesager**, og desuden er Fabrikdriften stærkt udviklet. Der fremstilles Kemikalier, Sæbe, Olie, Lys, Tændstikker, Kunstgødning, Gummivarer, Cement, Maskiner, Dampkedler (3—4,000 Arbejdere) og Skibe (1,100 Arbejdere); men den tidligere saa omfattende Skibsbygning er nu henlagt til nordligere Havne. *M. Kr.*

West Hoboken [we'stho!ubo.ukn], By i U.S. A., Stat New Jersey, ligger 1 Km. N. f. Hoboken og

2 Km. V. f. Hudson River paa venstre Bred af Hackensack River og hører med til Jersey City's Bykompleks. (1900) 23,094 Indb. W. H. har mange Fabrikker, blandt hvilke fremhæves Møllerne og Silkevæverierne. *H. P. S.*

Westhoughton [we'stha'utn], Fabrikby i det nordlige England, Lancashire, 8 Km. V. f. Wigan, har Silke- og Bomuldsindustri, Sømsmedjer og (1901) 14,377 Indb. *M. Kr.*

Westin, Frederik, svensk Maler, født 1782 i Stockholm, død smst. 1862. W., Elev af L. Pasch og Masreliez, blev Repræsentant for den antikiserende Retning, i saa Henseende noget beslægtet med de David'ske Elever Gérard og Girodet (det sirlig-gratiøse, den bløde Kontur, de rundtdrejede Former). Hans mytologiske Arbejder med den udglattende Porcelænsfarvepaalægning og elegante Tegning gjorde megen Lykke. Overhovedet formaaede W., konventionel i Kolorit og i hele sit kunstneriske Syn, at vække det store Publikums Behag, ogsaa i Historiemaleriet (»Olaf Skötkonung's Daab« etc.) og Portrætfaget (mange Portrætter af Kongehusets Medlemmer), hvor Karakteristikkens Overfladiskhed særlig føles. W. var en meget flittig Kunstner (ogsaa mange Kirkemalerier, i Åbo Domkirke, Jakobs-Kirken i Stockholm etc.) og indtog som Akademidirektør i lang Tid en fremstaaende — og af yngre Malerkuld stærkt kritiseret — Stilling i svensk Kunstliv. *A. Hk.*

Westinghouse- [we'stiŋha'us] Bremse se Bremse.

Westkapelle (Westkappel), Flække i nederlandsk Provins Zeeland paa Sydvestkysten af Øen Walcheren, har 2,000 Indb., Fyrtaarn, store Dæmninger til Beskyttelse af Kysten. *Joh. F.*

West Kirkby [we'stkə!kbi], By i det sydlige England, Cheshire, 14 Km. S. V. f. Birkenhead, har sammen med Nabobyen Hoylake (1901) 6,600 Indb. *M. Kr.*

Westlake [we'stle,ik], John, engelsk Folkeretslærer, er født 4. Febr. 1828 i Lostwithiel (Cornwall), studerede i Cambridge, Sagfører 1854—82, 1874 udnævnt til *Queens councel,* 1888 Prof. i Folkeret i Cambridge, Medlem af Parlamentet 1885—86, Liberal, men Modstander af Gladstone's *Home Hule bill.* W., der er en af Nutidens største og mest ansete Autoriteter paa Folkerettens Omraade — han er bl. a. Æresmedlem af *Institut de droit international* og Medlem af den permanente Voldgiftsdomstol i Haag —, har skrevet en Række fortrinlige Værker, af hvilke her kun skulle nævnes det berømte »Private International Law, with principal reference to its practice in England* [Lond. 1858, 4. Udg. 1905], »Chapters on the Principles of International Law« [Cambridge 1904], »International Law I. Peace [Cambridge 1904], II. War and Neutrality« [smst. 1907]. W.'s Bog »L'Angleterre et les Républiques Boers« [Paris-Bruxelles 1901] bragte en grundig og upartisk Undersøgelse af England's Forhold til Boerrepublikkerne; et Uddrag af den blev givet af V. C. Thomsen i »Dansk Tidsskrift« 1902. I folkeretlige Tidsskrifter har W. skrevet talrige Artikler og Kritikker. Sammen med Rolin-Jacquemyns og Asser stiftede han »Revue de Droit international et de Législation comparée«. *Fz. D.*

Westlothian se Lothian og Linlithgowshire.

Westmacott [we'stməkåt], 1) Richard, Sir, engelsk Billedhugger, født 1775 i London, død 1856 smst. Han studerede i Paris og fire Aar i Rom, hvor han kom under Canova's Indflydelse. Hjemkommen 1797 gjorde han Lykke 1806 med Statuen af Addison til Westminster Abbey. 1811 blev han Medlem af, 1827 Professor ved Kunstakademiet; 1837 adledes han. W. har paa Monumentalskulpturens Omraade udfoldet en særdeles rig Virksomhed, der mere sigter mod det energiske Anslag i Figurerne end mod fin Gennemførelse af Enkeltheder: i Westminster Abbey ses Monumenter over W. Pitt, Fox m. fl.; i London's Poulskirke over Collingwood (1809) og Abercromby; paa Bloomsbury og Russell Square Kolossalstatuer i Bronze af Fox (1816) og Hertugen af Bedford; paa Snow Hill ved Windsor Rytterstatuen af Georg III; i Hyde Park »Achilleus« (1822); i Birmingham Nelson-Mindesmærket, i Nat. Gallery den kolossale Waterloo-Vase; paa Waterloo-Pladsen i London Hertugen af York; paa Barbados Statue af Nelson (1810); i Calcutta af Lord Bentick (1840) o. s. fr. Endvidere en Del Idealskulptur o. l.: de to Marmorgrupper, den lykkelige og den ulykkelige Moder (Markisen af Landsdowne), »Psyche« (1822), Reliefferne »Hero og Leander« (1822) og »Sokrates« etc. 2) Richard d. Y., Billedhugger, født 1799 i London, død 1872 i Kensington, Elev af ovenn. Fader og London-Akademiet og stærkt paavirket af Antikken under et langt Studieophold i Italien. Hans bekendteste Værker ere det allegoriske Relief paa den ny Børs i London, Monumentet (i gotisk Stil) over Ærkebiskop Howley (1850, Canterbury's Katedral), »Wycliffe« (Kirken i Lutterworth), endvidere mange Portrætbuster o. a. Firenze-Akademiet ejer Statuerne af »Pandora« og »En afrikansk Slavinde« (fra Studietiden i Italien). Han skrev bl. a. »Handbook of ancient and modem sculpture« (1864). *A. Hk.*

Westmeath [we'stmi.ð], Shire i det indre Irland, begrænset mod Øst af Meath, mod Nord af Cavan, mod Vest af Longford og Roscommon og mod Syd af Kings County, omfatter 1,835 D Km. Shiret er en Del af den irske Centralslette, hvis Underlag for største Delen bestaar af Kalksten. Det er et lavtliggende Land med en Gennemsnitshøjde af 70 M. og adskillige Bakkedrag: Knockayon (215 M.), Hill of Ben (216 M.), Knocklayde (215 M.) o. a. W. er rigt paa Søer, Sumpe og Moser; men Jordbunden er mange Steder meget frugtbar. Paa Vestgrænsen ligger den store Sø Loch Ree, der gennemstrømmes af Shannon, som gennem sine Tilløb afvander den største Del af Shiret. W. er et tyndt befolket Land, og Indbyggerantallet er stadig dalende. I 1901 fandtes 61,629 Indb. (mod 65,109 Indb. i 1891) eller 33 Indb. pr. D Km. Hovederhvervet er Kvægavl. Ikke mindre end 64 p. Ct. af Arealet ere Enge og Græsgange, kun 20 p. Ct. ere opdyrkede og knapt 2 p. Ct. dækkede med Skov. Kvægholdet er i Overensstemmelse hermed forholdsvis stort. I 1890 fandtes der 13,000 Heste, 104,000 Stkr. Hornkvæg, 142,000 Faar og 23,000 Svin. Hovedstaden er Mullingar (*s.* d.). *M. Kr.*

Westminster [we'stminstə], den Del af London, der fra Westminster Abbey paa Nordsiden af

Themsen strækker sig mod Vest til Chelsea. Denne Bydel, City of W., talte 1901 183,011 Indb. Den fornemste Bygning er W. Abbey (se London). *M. Kr.*

Westminster [we'stminstə], By i U. S. A., Stat Maryland, ligger 80 Km. N. V. f. Annapolis ved Banen fra Chambersbury til Baltimore. (1900) 3,199 Indb. W. ligger i en smuk Egn og er et yndet Sommerudflugtssted fra Baltimore. *ff.* *P. S.*

Westminster [we'stminstə], Hugh Lupus, Hertug af, (1825—99), indtraadte 1847 som Jarl Grosvenor i Underhuset, valgt i Slægtens Valgflække Chester, og medvirkede 1867, skønt ellers liberal, til at styrte Ministeriet Russell-Gladstone, fordi han misbilligede dets Forslag til en Valgreform. 1869 blev han ved Faderens Død Markis af W. og ophøjedes 1874 til Hertug. Slægtens Stamfader fulgte med Vilhelm Erobreren til England fra Normandiet, hvor han var Grosveneur, d. v. s. Overjægermester, og blev Jarl af Chester. Som Ejer af Grunden i et af London's fornemste Kvarterer har Hertugen af W. fyrstelige Indtægter (over $^1/_2$ Mill. L. St. om Aaret). *E. E.*

Westminster College [we'stminstəkâ'lᵉdž], det berømteste af de engelske Public Shools, oprettet 1560 af Dronning Elisabeth, stod indtil 1868 i Sammenhæng med Westminster-Abbediet og er særlig bekendt ved de aarlige Opførelser af latinske Lystspil (Westminster Plays).

Westminster Review [we'stminstərevju!], et i London siden 1824 udkommende Maanedsskrift for Politik, Nationaløkonomi, Religion og Litteratur, af liberal Farve. Det grundlagdes af J. Bentham og lededes i tidligere Aar af James og John Stuart Mill, af John Bowring og andre fremragende Politikere. Nu lægges der særlig Vægt paa dets Anmeldelser af de nyeste Litteraturfrembringelser.

Westminster-Synöden, engelsk Nationalsynode, (1643—52), blev sammenkaldt af det lange Parlament for at ordne de kirkelige Forhold i England i puritansk Aand, afvise baade Konge- og Bispevælde og rense Kirkens Lære og Gudstjeneste for uevangeliske Momenter. Parlamentet udnævnte 121 gejstlige og 30 Lægfolk til Medlemmer af Synoden, og den aabnedes 1. Juli 1643 i Westminster-Abbediet. Skotland's Generalsynode fik senere 5 gejstlige og 3 læge Repræsentanter i W. Synoden, der var samlet lige saa længe som det lange Parlament og aldrig formelt blev opløst, forfattede en Trosbekendelse, > Westminster Confession of Faith«, i 33 Kapitler, som omfatter alle de kristne Hovedlærdomme. Den er Presbyterianernes særlige Bekendelsesskrift, og den blev efter en nøje Prøvelse vedtagen af Parlamentet. Dernæst forfattede W. en større og en mindre Katekisme og en Vejledning for Gudstjenesten, og endelig vedtog den en Kirkeforfatning. I Læren stod W. paa den strenge Calvinismes Standpunkt, men i Forfatningsspørgsmaalene delte den sig i tre Partier, Presbyterianerne, som holdt paa den skotske Forfatning med Presbyterier og fælles Synode, Independenterne, som vilde lade hver enkelt Menighed styre sig selv, og Erastianerne, som hævdede Statens Herredømme over Kirken. Presbyterianerne, der vare i Majoritet, sejrede, og Parlamentet vedtog den skotske presbyterianske Kirkeordning. Independenternes politiske Sejre under Cromwell bevirkede imidlertid, at W.'s Kirkeforfatning ikke blev fuldt gennemført, og efter Restaurationen 1660 kom Bispemagten atter frem. Heller ikke W.'s Trosbekendelse fik nogen afgørende Betydning i den engelske Kirke, men den skotske Kirke tog den til sit særlige Bekendelsesskrift. (Litt.: A. F. Mitchell, *The Westminster Assembly* (1883); Karl Muller, »Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche« [1903]). *A. Th. J.*

Westmoreland [we'stmə.länd], Shire i det nordlige England, grænser mod Nord og Vest til Cumberland; i Nordøst til Durham, i Øst og Sydøst til Yorkshire, i Syd og Vest til Lancashire, berører i Sydvest det irske Hav ved Morecambebay. Shiret, der omfatter 2,027 □ Km., deles ved Eden's Floddal i to Bjærglandskaber, et mod Øst, der er udfyldt af nøgne Udløbere fra de penninske Bjærge, og et mod Vest, som tilhører Cumberlandsbjærgene og i Hevellyn's maleriske Højder naar 932 M. Her ligge ogsaa de smukke, langstrakte Fjældsøer Windermere (s. d.) og Ulleswater. Paa Grund af det fugtige Klima egner W. sig mere for Kvægavl end for Agerbrug. Kun 9 p. Ct. af Arealet ere under Dyrkning, medens 42 p. Ct. ere Græsgange og lidt over 2 p. Ct. dækkede med Skov. I 1901 havde W. 64,305 Indb., som næsten alle beskæftige sig med Landbrug. I Modsætning til de fleste engelske Egne har W. mange Smaaejendomme. Bjærgværksdriften giver sølvholdigt Bly (1894 1,500 Tons), noget Stenkul og Grafit. Industrien er ubetydelig. Hovedstaden er Appleby, men Kendal er den vigtigste By. *M. Kr.*

Westmoreland [we'stmə.länd], John Fane, Jarl af, engelsk Diplomat, (1784—1859), hed indtil 1841 Lord Burghersh og var oprindelig Officer; kæmpede under Wellington i Portugal og Spanien 1808—13 og fulgte 1813—14 med de forbundne Hære paa Toget fra Tyskland til Frankrig (skildrede 1820—22 disse Felttog). 1815—29 var han Sendemand i Firenze, hvor han ivrig dyrkede Musik (har selv komponeret 7 Operaer og megen anden Sangmusik) og blev 1841 Sendemand i Berlin. Som saadan deltog han 1848—50 i Underhandlingerne om det slesvigholstenske Spørgsmaal; forflyttedes 1851 til Wien, hvor han tog Del i Konferencen om det østerlandske Spørgsmaal 1855, og afgik i Novbr. s. A. fra den diplomatiske Tjeneste. *E. E.*

Weston superMare [we'stnsju.pᵊmæ!ᵊell.mæIrI], By i det sydlige England, Somersetshire, 42 Km. V. f. Bath, ved den østlige Bred af Bristol-Bugten, var tidligere et Fiskerleje, men er nu en By med stærkt besøgte Søbade, Museum, smukke Spadsereveje, en lang Skibsbro ud til Øen Bearn Bach, en Del Fiskeri og (1901) 19,047 Indb. Tæt uden for Byen findes et stort Sanatorium. *Af. Kr.*

Westphal, Frederik Bernhard, dansk Maler, født i Slesvig 5. Oktbr. 1804, død i Kjøbenhavn 24. Decbr. 1844, besøgte 1821—25 Kunstakademiet og debuterede 1824 paa Charlottenborg med en »Scene af Syndfloden«; derpaa fulgte flere Forsøg i Historiemaleriet. Fra 1827—36 (?) opholdt han sig mest i sin Fødeby og ernærede sig ved at male Portrætter; saa rejste

han til Kjøbenhavn, studerede igen paa Akademiet og udstillede Historiemalerier, romantiske Kompositioner efter Motiver fra Digterværker og rene Genremalerier. I Konkurrence med Adam Müller (s. d.) vandt han 1838 den mindre Guldmedaille for »David opmuntrer Saul ved sit Harpespil«, og i 1839 tilkendtes den Neuhausen'ske Præmie ham for »Kong Valdemar sætter Liden Else paa Prøve« efter Chr. Winther's Digt. Kort efter blev han Kostumetegner ved det kongelige Teater. Nogen større Udenlandsrejse fik han ikke Lejlighed til at foretage. W. var en ret begavet Komponist og vandt sig et Publikum ved sin letfattelige Fortællemaade og ved sin populære Brug af pyntelige Modeller. Men hans Følelse var uden Dybde og hele hans Arbejdsmaade ret overfladisk. *S. M.*

Westphal;, Rudolf Georg Hermann, tysk Filolog, født i Obernkirchen i Grevskabet Schaumburg 3. Juli 1826, død i Stadthagen 10. Juli 1892. I sin Ungdom nærede han matematiske Interesser, men førtes gennem teologiske Studier til de østerlandske Sprog, hvor han har Fortjenesten af at have opdaget rytmiske Forhold i Avesta, for endelig at drages til den klassiske Filologi. Fra 1858 til 1862 var han Professor i Breslau, men nødtes af økonomiske Forhold til at tage sin Afsked og begav sig til Rusland, hvor han 1875 blev Lærer ved et Lyceum i Moskva; senere vendte han dog tilbage til Tyskland. Hans Arbejder behandle især græsk Metrik og Rytmik ; hans Hovedværk, som han udgav sammen med A. Rossbach, er »Metrik der griechischen Dramatiker und Lyriker« [3 Bd. Leipzig 1854—65], hvoraf 3. Opl. udkom under Titelen »Theorie der musischen Künste der Hellenen« [Leipzig 1885—89]. Endvidere kunne nævnes »Theorie der neuhochdeutschen Metrik« [2. Opl. Jena 1877], »Allgemeine Theorie der musikalischen Rhythmik seit J. S. Bach« [Leipzig 1880], »Die Musik des griechischen Alterthums« [Leipzig 1883], »Allgemeine Metrik der indogermanischen und semitischen Völker« [Berlin 1892] samt Udgaver af de græske Metrikere Hefaistion [Leipzig 1866] og Aristoxenos [2 Bd. Leipzig 1883—93]. Flere af hans Arbejder have imidlertid vakt stærk Modsigelse. *H. H. R.*

West Pittston [we'stpi'tstn], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger umiddelbart ved Pittston (s. d.), til hvilken den udgør en Slags Forstad. (1900) 5,846 Indb. *H. P. S.*

Westpoint [we'stpå ! int], Landsby i U. S. A., Stat New York, og Sædet for U. S. A.'s Militærakademi. W. ligger 140 Km. S. S. V. f. Albany og 96 Km. N. f. New York paa højre Bred af Hudson River, der her danner en malerisk Snævring. Dels paa en 0 i Floden, dels paa den højre Flodbred, der hæver sig terrasseformet, anlagdes i Uafhængighedskrigen Befæstninger for at afskære Englænderne Forbindelsen mellem Atlanterhavskysten og Canada. 1802 anlagdes Militærakademiet paa de gamle Fæstningsgrunde, hvor der endnu findes Ruiner af Forterne samt et Mindesmærke for Kosciuszko. Hver Officer i Unionens regulære Armé maa være udgaaet fra W.; men Flertallet af Eleverne gaar over i andre Stillinger. Kursuset er fireaarigt, men gratis. Hvert Kongresmedlem kan udpege en Elev, og Præsidenten kan udnævne 30. (Litt.: Irving Hancock, *Life at West Point* [Putnams 1903]). *H. P. S.*

Westport [we'stpo.at], By i det nordvestlige Irland, Mayoshire, ved Clewbay, der skærer sig ind fra Atlanterhavet, har Søbade, Handel, en Havn, der 1895 var Hjemsted for 23 søgaaende Skibe og over 800 Fiskerbaade, og (1901) 3,892 Indb. *M. Kr.*

Westray [we'stre.i] se Orkn-Øerne.

Westriding [we'stra.id,iŋ], Northriding o. s. v., Underafdelinger af enkelte særlig store eller folkerige engelske Shirer, f.Eks. Yorkshire (s.d.). *M. Kr.*

Westring, Gustav Frederik, dansk Veterinær, er født 9. Jan. 1834 i Kjøbenhavn, kom 1848 i Smedelære, tog senere Dyrlægeeksamen og blev ansat som Kandidat paa den gamle Veterinærskole, senere som Assistent ved den ny Skoles Klinik. 1862 blev W. Forstander for Højskolens Smedje og Docent i Beslagkunst. Denne Stilling beklædte han, indtil han 1874 ansattes som Beslaglærer ved den militære Ride- og Beslagskole. Samtidig udnævntes W. til Korpsdyrlæge. 1895 avancerede han til Overdyrlæge, og 1904 tog han sin Afsked. W. har 1869 udgivet en, stadig benyttet , hidtil i 4 Oplag trykt, Beslaglære. Han har skrevet en Del for Landmænd beregnede Afhandlinger om forskellige Veterinærspørgsmaal og har 1870 udgivet en ny Bearbejdelse af Abildgaard's »Heste- og Kvæglæge«. Desuden har han offentliggjort flere Afhandlinger i »Tidsskr. f. Veterin.«, bl. a. om Hundegalskab, Oksens ondartede Lungesyge og Kvægpest. Sidstnævnte Sygdom studerede W. paa en Rejse i de russiske Stepper 1883. W.'s sidste Arbejde er en 1896 udgiven Bog om Hesteavl, som han skrev efter en Rejse i Tyskland og Ungarn, hvor han fik Lejlighed til at gøre sig bekendt med Avlen af orientalske Heste. *H. G.*

West Troy [we'sttrå'j], By i U. S. A., Stat New York, ligger 10 Km. N. N. 0. f. Albany paa højre Bred af Hudson og ved Banen fra New York til Montréal. (1900) 14,321 Indb. W. T. ligger lige over for Troy og ved den herfra udgaaende Erie- og Champlain-Kanal. W. T. har stort Unionsarsenal samt en Del Industri og Handel med Træ. *H. P. S.*

West Virginia [we'stvirdži!niä], forkortet *W. Va.*, Stat i U. S. A., grænser mod Nord til Pennsylvania og Maryland, mod Øst, Sydøst og Syd til Virginia og mod Vest til Kentucky og Ohio. Arealet er 63,463 □ Km. med (1900) 958,800 Indb. eller 15 pr. □ Km. W. V. er i sin Form den mest uregelmæssige af alle Stater i U. S. A.; særlig er den ejendommelig ved sin østlige og sin nordlige Udløber, af hvilke den sidste, der følger Bredden af Ohio, benævnes »Pan Handle«. I al Almindelighed kan det siges, at W. V. optager Alleghany-Bjærgenes Vestskraaning ned mod Ohio, der danner Nordvestgrænsen paa en Strækning af 480 Km. Højest er Terrainet paa Sydøstgrænsen, der dannes af en af Alleghany-Systemets Hovedfolder, og hvor man træffer Højder paa 1,200 M. og derover. Vestligere forløbe parallelt med denne flere lavere Folder, der adskilles ved frugtbare Dale, som tiltage i Bredde, jo længere de ligge Vester paa. V. f. denne egent-

lige **Bjærgregion** ligger et Parti, hvis Overflade paa Grund af Erosioner er udformet som et Net af smalle, bugtede Aaser eller Bakkedrag, der adskilles ved dybe Kløfter og smalle Dale, der have Afløb til Ohio. V. f. dette appalachiske eller **Cumberland'ske** Plateau følger en Bakkeregion med mere afrundede Former, der langs Ohio ligger mellem 180 og 240 M. o. H. Paa **Nord**østgrænsen gennembryder Potomac River **Alle**ghany-**Bjærgene** og baner sig Vej mod Sydøst til Atlanterhavet; men hele den øvrige Del af Staten afvandes af Ohio gennem flere Tilløb, der som Regel have nordvestlig Retning, og af hvilke nævnes **Monongahela**, Little og Great Kanawha, Guyandotte samt Big Sandy, der danner Grænsen til Kentucky. W. V., der ligger mellem 37 og 40^0 n. Br., har et forholdsvis mildt tempereret Klima, der dog veksler en Del med Højden. Ved Bredden af Ohio er den aarlige Middelvarme ca. $11,4^0$, og den stiger til $13,8^0$ længere Syd paa. Den aarlige Nedbør i W. V. ligger mellem 100 og 127 Cm., og den er større i Bjærgegnene end i det lavere Land. Staten er endnu overordentlig rig paa Skov, der dækker $^3/_4$ af Arealet. I de højeste Bjærgegne optages betydelige Arealer af Weymouths-Fyrren, og W. V. er nu den eneste Egn i U. S. A., hvor dette Træ danner store, naturlige Bevoksninger. Hovedmassen af Skovene sammensættes af Kastanje, Valnød (*Juglans* og *Carya*), Ask, Eg, Tulipantræ, Ahorn og Kirsebærtræ. Men desuden findes hist og her mindre Bevoksninger af Fyr, Gran og Ceder. Dyreverdenen har endnu i Hovedsagen et oprindeligt Præg. I Bjærgegnene lever den sorte Bjørn, og flere Steder træffer man den vilde Kalkun. Statens Skove ere endnu et udmærket Jagtdistrikt, og dens Elve og Floder ere rige paa Fisk.

Befolkningen bestod 1900 af 499,242 Mænd og 459,558 Kvinder. Af Farvede fandtes kun 4,3 p. Ct. eller 43,500, hvoraf 50 Kinesere, 12 Indianere og Resten Negre og Mulatter. Af Indvandrere fandtes 22,450, hvoriblandt 700 Canadier, 4,000 Englændere, 3,300 Irlændere, 6,500 Tyskere, 800 Hollændere, 300 Franskmænd, 2,900 Italienere, 1,300 Slaver og 200 Skandinaver. Oplysningen er i Fremgang, og Skolegangen er gratis, men frivillig. Endnu kan dog henimod $^1/_5$ af de Hvide og over Halvdelen af de Farvede hverken læse eller skrive. Da Jordbunden er særdeles frugtbar, egner Landet sig godt for Agerbrug, og denne Næringsvej sysselsætter da ogsaa Halvdelen af Befolkningen. De vigtigste Kulturplanter ere Majs, Hvede, Havre, Kartofler og Tobak. Desuden har W. V. en meget stor Græs- og **Høavl**, der betinger et betydeligt Kvæghold, og den aarlige Produktion af Smør og Ost samt Uld er meget stor. Kvægbestanden udgør ca. 160,000 Heste, 10,000 Muldyr og Æsler, $^1/_2$ Mill. Stkr. Hornkvæg samt $^3/_4$ Mill. Faar og 50,000 Svin. Af stor Betydning er Skovbruget, der leverer en hel Del finere Træsorter ved Siden af almindeligt Tømmer. Af endnu større Vigtighed er det for Staten, at dens Jordbund, naar bortses fra **Alle**ghany-Bjærgenes arkæiske Centralpartier, næsten udelukkende henhører til Karbonformationen, og **man** regner, at W. V. alene har et større produktivt Kulgebet end hele Storbritannien. De vigtigste Kulgruber findes omkring Fairmont og Clarksburg, og W. V.'s hele aarlige Kulproduktion beløber sig til ca. 15 Mill. Tons. Yderligere udvindes **Jærn**, Salt, naturlig Gas og Petroleum. Industrien er i stærk Udvikling, og særlig fremhæves Jærn- og Mølleindustrien samt Læder-, Glas- og Cigarfabrikationen. Handelen fremmes ved et **Jærnvejsnet** paa over 2,000 Km., der sætter Staten i Forbindelse med de store Handelsbyer paa U. S. A.'s Østkyst. Selv har W. V. ingen store Byer. W. V., hvis Hovedstad siden 1885 er Charleston, deles i 54 Counties. Statens Guvernør og dens 26 Senatorer vælges paa 4 og og de 65 Repræsentanter paa 2 Aar. Til Nationalkongressen sender W. V. 2 Senatorer og 4 Repræsentanter. Staten er uden Statsgæld, da den efter Adskillelsen fra Virginia har vægret sig ved at overtage sin Part af de tidligere fælles Forpligtelser.

Historie. Før Borgerkrigen hørte W. V. til Virginia. Det var svagt befolket, men skarpt skilt fra Hovedlandet ved Alleghany-Bjærgene. Derfor havde Omraadet mere Forbindelse med **Staterne** ved Ohio end med det atlantiske Kystland, og da der desuden ikke fandtes Plantager og kun faa Negre, havde det ingen Interesse i Slavespørgs**maalet**. Disse Forhold gav Anledning til **stadige** Stridigheder mellem de to Statshalvdele, og da Virginia 1861 vedtog at skille sig ud fra Unionen, erklærede de vestlige Distrikter sig imod dette Skridt og dannede en ny provisorisk Stat under Navn af Kanawha. Denne blev 1863 optagen i Unionen, men beholdt Navnet W. V. Den første Forfatning daterer sig fra 3. Apr. 1862, men den blev 1872 stærkt forandret. (**Litt.**: V. A. Lewis, *History of W. V.* [Philadelphia 1889]). *H. P. S.*

Westward Ho [we'stwå.ədho'u], Søbadested i det sydlige England, Kysten af Devonshire, der, hvor Torridge udmunder i Bristol-Bugten, er først opstaaet efter 1867, har store Hoteller og en højere Skole for Officerssønner. *M. Kr.*

Wetherell [we'ðerəl], E., se Warner, S.

Wetherill's [we'ðeri'l-] **System** er en magnetisk Adskillelse af **Malme**, som grunder sig paa stærke Elektromagneters Indvirkning paa svagt magnetiske Mineraler. Apparatet er en Elektromagnet, hvis Poler ere dannede som brede Kiler og staa i meget ringe Afstand fra hinanden. Herved bliver der et stærkt virkende Magnetfelt mellem Polerne, hvor det magnetiske af Godset, som føres frem ved et Transportbaand, bliver tiltrukket og af et andet Transportbaand, som gaar om Polspidserne, ført bort fra det umagnetiske Gods, som ikke bliver tiltrukket, men falder ret ned ved det magnetiske Felt. W. S. kan **udskille** alle svagt magnetiske Mineraler, som holde Jærn, Nikkel, Krom, Mangan, Kobolt, Titan, Cerium, Palladium, Platin og Osmium, medens man før ved magnetisk Apparat kun kunde tiltrække Magnet**jærnsten**, Magnetkis og Jærn. *A. G.*

Wetlesen, Wilhelm Laurits, norsk Maler, er født 25. Novbr. 1871 i Sandefjord. W. tilhører den Kreds af yngre Malere, der i 1890'erne søgte sin Uddannelse i Kjøbenhavn i Zahrtmann's Malerskole. Senere drog Italien's Natur dem, og fra denne Tid er **W.'s** Billede »Uden for Paradisets Porte« [1896, Kunstmus., **Chra.**] og en Del italienske Landskaber. Under de sidste Aars Ophold i Hjemmet har han i sine Landskaber og

Interiører fra forskellige Kanter af Landet søgt at naa en stærkere individuel Tone. Hans senere Billeder vise ogsaa en kraftigere Farve, saaledes »Myruld« [1904, Kunstmus., Chra.], »Solskinsstemning paa Fjældet« [1905], »Aspetræer« [1906]. Til Pragtudgaven af Snorre's Kongesagaer har W. ogsaa tegnet enkelte Illustrationer. *Fr. O.*

Wette, W. M. L. de, se De Wette.

Wetterbergh, Karl Anton, svensk Digter, (1804—89), blev Student 1822, studerede derefter Medicin og praktiserede en Tid lang som Læge. Allerede i Begyndelsen af 1830'erne optraadte han under Pseudonymet V. og C—gh med Smaafortællinger i Stockholms-Posten; men det var dog først efter 1840, da en stor Sorg hjemsøgte ham, at han egentlig begyndte sin Forfatterproduktion, af hvilken hans forskellige humoristiske »Genremålningar« bleve højt ansete. Foruden sine Smaanoveller udgav han enkelte større Romaner »Ett namn« [1845], »Penningar och arbete« [1847], hvor han henholdsvis prædiker mod Adelshovmod og Kapitalens uretmæssige Fordeling o. m., og altid tager han Ordet for de smaa i Samfundet. Stor Popularitet vakte hans under Pseudonymet »Onkel Adam« udgivne »Linnéa, tidning for barn«, der udgaves 1862—71, »Samlede skrifter« udgaves i 10 Bd. 1869—74. (Litt.: K. Warburg, »Onkel Adam, hans lif och diktning« [i »Svea« 1881]). *O. Th.*

Wetteren [ve'tern], Landstad i den belgiske Provins Østflandern, ved Schelde og Jærnbanen Gent—Bruxelles, har en Staten tilhørende Krudtmølle, Fabrikation af Lærred og Klæde, Kniplinger og Olie, en Væverilæreanstalt, Bryggerier, Handel med Hør, Lærred og Korn og (1895) 13,079 Indb. *M. Kr.*

Wettergreen, Paul Peter, norsk Missionær og Prædikant, født 4. Jan. 1835 i Mo i øvre Telemarken, død 10. Aug. 1889 i Arendal. W. blev Student 1854, cand. theol. 1860. Umiddelbart derefter tilbød han det norske Missionsselskab sin Tjeneste; 20. Marts 1861 indviedes han til sin Missionsgerning og drog til Zululand, hvor han blev i 9 Aar. 1870—76 virkede W. først som den ydre Missions Ombud for ved Rejser rundt om i den største Del af Norge at vække Interesse for Missionsarbejdet, var derpaa en kort Tid Kapellan og til sidst Emissær i Indremissionen. Han var imidlertid kommen til den Overbevisning, at det var Uret at blive staaende i Statskirken, hvorfor han 7. Marts 1877 udtraadte af denne. Umiddelbart derefter traadte han ind i den nystiftede lutherske Frikirke og blev Forstander for dennes Lokalmenighed i Arendal; 1878—87 indehavde han Frikirkens mest betroede Stilling som Presbyteriets Formand. 1888 udmeldte han sig af Frikirken og blev døbt i Christianssand, ikke fordi han forkastede Barnedaaben, men fordi han gjorde Daabens Gyldighed afhængig af dens personlige Tro, som forretter Daaben. Det havde været W.'s Hensigt paa ny at drage ud til Zululand som Missionær, men under Forberedelserne døde han. W. besad en betydelig Begavelse som Prædikant, og hans Liv var en uafbrudt Virksomhed i opofrende Kærlighed. *Abr. Grimstvedt.*

Wettergreen, Ragna, nulevende [1907] norsk Skuespillerinde, er født i Arendal og debuterede som Frk. Rynning paa Christiania Teater 3. Marts 1886 i Hermione's Rolle i Adolf Wilbrandt's »En Hovmester«. Efter at hun derpaa inden Sæsonens Udløb havde udført Aagot i »Leonarda« og Agnes i »Fruentimmerskolen«, fik hun Engagement ved Christiania Teater, hvortil hun senere var knyttet, indtil hun 1899 med dets øvrige Personale gik over til det ny Nationalteater. I den første Tid var W. fornemmelig henvist til Ingenuerollerne, men hun gik efterhaanden mere og mere over til Karakterfaget, hvor hendes Talent nærmest har anvist hende Plads inden for den moderne realistiske Skuespildigtning, medens hun dog tillige oftere har vist, at hun ogsaa formaar med Held at løse Opgaver, der falde inden for det egentlige tragiske Omraade. Ved Nationalteateret har hun spillet Katharina i »Trold kan tæmmes«, Lydia i »Laboremus«, Irene i »Naar vi døde vaagne«, Titelrollerne i »Hedda Gabler« og Sardou's »Heksen«, Fru Inger i »Fru Inger til Østraat« og Dronningen i »Gurre«. 1905 forlod imidlertid W. Nationalteateret, hvor hun fandt sig tilsidesat og anvist en mindre Virksomhed end den, hun med sine Evner og sin Vilje mente at kunne gøre Krav paa, og tog Engagement ved Fahlstrøm's Teater, ved hvilket hun for Tiden (1907) virker. Her, hvor hun indtager en fremragende Plads, har hun ogsaa faaet tildelt et stort Antal Roller særlig inden for den moderne franske Samfundskomedie, hvori hun har udført en Række interessante og karakteristiske Kvindeskikkelser. Hun har saaledes bl. a. spillet Cæsarine i »Claudes Hustru«, Lucie Brignac i Brieux'es »Ugifte Mødre«, Titelrollen i Bataille's »Mama Colibri« og Clotilde i Henry Becque's »Pariserinden« — en Rolle, hvori hun særlig har haft rig Anledning til at gøre sin ejendommelige, kraftig farvede og facetagtig spillende Begavelse gældende. Af andre Roller, hun har udført paa Fahlstrøm's Teater, kunne nævnes Salome i Oskar Wilde's Drama af samme Navn og Titelrollen i Sven Lange's »Marie Grubbe«. W, hører i det hele taget til den norske Scenes betydeligste Kræfter; hun ejer et varmblodigt, energisk Kunstnertemperament og raader over et stort og frodigt Talent; hvad hun yder, er ogsaa gennemgaaende ægte Kunst, om hun end af og til ved et vist Hang til at understrege og anvende stærke Farver kan komme til at skyde over Maalet. *T. B.*

Wetterhorn, Bjærgparti i Berner Alperne i den schweiziske Kanton Bern, hører til Finsteraarhorn-Gruppen og hæver sig S. 0. f. Store Scheidegg med sine 3 Toppe Hasli-Jungfrau (3,703 M.), Rosenhorn (3,691 M.) og Mittelhorn (3,708 M.). De to sidste bestaa af Gnejs, medens Hasli-Jungfrau's slanke Pyramide er bygget op af Kalksten. N. 0. f. W. hæver sig det betydelig lavere Wellhorn. Fra W. udgaar mod Nord Schwazwald-Gletscheren, mod Øst Rosenlaui-Gletscheren og mod Vest mellem W. og Schrechhorn ligger den øvre Del af Grindelwald-Gletscheren. Rosenhorn og Hasli-Jungfrau besteges første Gang 1844 og Mittelhorn 1845. Senere er særlig Hasli-Jungfrau hyppig blevet besteget. *H. P. S.*

Wetterstedt, Gustaf af, svensk Diplomat, født 29. Decbr. 1776, død 15. Maj 1837. Han var 1802—05 Sekretær i Udenrigsministeriet og derefter som Kabinetssekretær Redskab for Gustaf IV's

Udenrigspolitik. Efter Kongens Afsættelse 1809 blev han Hof kansler og tjente senere lige saa føjelig Kronprins Karl Johan (senere Karl XIV); fulgte ham 1812 til Mødet i Åbo med Kejser Alexander I og 1813—14 paa Felttogene i Tyskland, Holstein og Frankrig. Han sluttede 1814 Freden i Kiel, saavel som i Paris, og blev i September s. A. en af de 6 Kommissærer, som forhandlede med Stortinget om Norge's fremtidige Stilling til Sverige. I denne Sag viste han stor Smidighed til at mægle, men liden Sans for at opnaa klare og bestemte Afgørelser. Endvidere var han Regeringens Talerør paa Ridderhuset og dens Tilsynsmand med Pressen; han brugte eller rettere misbrugte i høj Grad Inddragningsretten over for de frisindede Blade. 1824 blev han Udenrigsminister indtil sin Død; afsluttede en Række vigtige Handelspagter, men paadrog ved sin ligegyldige Forvaltning Kabinetskassen stor Gæld. Som ypperlig Taler var han 1811 bleven Medlem af det svenske Akademi; ophøjedes 1808 til Friherre og 1819 til Greve, samt 1818 til en af »Rigets Herrer«. *E. E.*

Wettin, By i preussisk Provins Sachsen, Regeringsdistrikt Merseburg, 28 Km. N. N. V. f. Merseburg ved Saale, har (1906) 3,000 Indb. Amtsret; Cikoriefabrikation, Mølledrift. Paa en Klippe oven for Byen findes Greverne W.'s Stamslot, der nu er kgl. preussisk Domæne. Efter denne Borg opkaldte sig den wettinske Slægt, fra hvilken de i Sachsen og i de sachsiske Hertugdømmer regerende Huse samt Kongehusene i Belgien og Portugal nedstamme. Som Stamfader til denne Slægt nævnes Dietrich af Buzici, der 982 faldt i Kalabrien i Otto II's Slag mod Saracenerne og Grækerne. 1288 blev Grevskabet W. afstaaet af Huset W. til Ærkebispedømmet Magdeburg. *Joh. F.*

Wettstein, Johann Jakob, schweizisk Teolog, født i Basel 5. Marts 1693, død 9. Marts 1754, vandt sig et stort Navn som Tekstkritiker. Fra sin Ungdom af var han ivrig interesseret for Studiet af det ny Test.'s Tekst, og han foretog mange Rejser for sit Studiums Skyld. En Tid havde han et gejstligt Embede i Basel, men 1729 blev han beskyldt for Socinianisme, delvis dog med Urette, og han maatte flygte til Holland. 1732 kom han tilbage til Basel og fik paa ny sit Embede, men atter blev han anklaget, og atter maatte han ty til Holland, hvor han saa blev Professor ved Remonstranternes Kollegium i Amsterdam. Han var en betydelig Variantsamler. 1751—52 udgav han en Tekstudgave af det ny Test., men holdt sig forsigtig til den overleverede Tekst og gav kun i Noter sine Læsemaader. I »Prolegomena« [1730] bar han givet vigtige Bidrag til Tekstkritikken, og efter hans Død udgav W. Bowyer hans Tekst [Lond. 1763]. W. fik vel ikke Forstaaelse for den rette Vurdering af Haandskrifterne, men han studerede og sammenlignede et meget stort Tal af disse. (Litt.: »Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche«, Bd. XVII; L. W. Schat Petersen, »Indledning til det nye Testamente« [1899]). *A. Th. J.*

Wettstein, Richard, Ritter von Westersheim, østerrigsk Botaniker, er født 1863 i Wien, blev 1886 Privatdocent i Botanik i Wien, 1892 Professor og Direktør for den botaniske Have ved det tyske Universitet i Prag; 1899 kom han i samme Stilling til Universitetet i Wien og blev her Direktør for det af ham grundlagte, botaniske Institut. 1901 foretog han en stor Forskningsrejse til Sydbrasilien. Af hans Skrifter kunne nævnes: »Untersuchungen über Wachsthumsgesetze der Pflanzenorgane« [2 Dele, Wien 1884], «Morphologie und Biologie der Cystiden« [1887], »Monographie der Gattung *Euphrasia*« 1896], »Handbuch der systematischen Botanik« [1901], endnu (1907) ikke fuldendt]. Siden 1889 er W. Redaktør af »Oesterreichische botanische Zeitschrift«. Slægten *Wettsteiniella* af Slimsvampenes Orden er af O. Kuntze opkaldt efter ham; et Halvmos har af Schiffner faaet Navnet *Wettsteinia.* *V. A, P.*

Wetzlar, By i den preussiske Rhin-Provins, Regeringsdistrikt Koblenz, 67 Km. 0. N. 0. f. Koblenz, smukt beliggende paa en Høj, ved Dill's Udmunding i Lahn ved Jærnbanelinierne Giessen—Köln og Giessen—Koblenz, har (1906) 12,300 Indb. Amtsret, Filial af Rigsbanken, gammel, men ufuldendt Domkirke, Ruiner af Borgen Kalsmunt, Gymnasium, et Arkiv med Akter fra den tidligere Rigskammerret, Brydning af Jærnmalm, Jærnudsmeltning, Fabrikation af Læder, optiske Instrumenter, Kunstgødning. W. blev i 12. Aarh. fri Rigsstad og hævede sig som Sæde for Rigskammerretten, der 1689 blev flyttet hertil fra Speier og forblev her indtil det tyske Riges Opløsning 1806. *Joh. F.*

Wexels, Wilhelm Andreas, norsk Præst, født i Kjøbenhavn 29. Marts 1797, død i Christiania 14. Maj 1866, blev 1814 Student, 1818 cand. theol. og udnævntes 1819 til Præst ved Vor Frelsers Kirke i Christiania, til hvilken han lige til sin Død var knyttet. Medens han i den første Tid, spottet og haanet som »Helligpræsten«, talte for tomme Bænkerader, fyldtes i Aarenes Løb disse efterhaanden, og i hans høje Alderdom, da han ikke var Tiden rettroende og »hellig« nok, var den rummelige Kirke stedse fyldt til Trængsel. Ti Aar efter at W. var indtraadt i Kirkens Tjeneste, udgav Filosoffen Nils Treschow sin »Kristendommens Aand eller den evangeliske Lære«, mod hvilken W. tog til Genmæle; Skriftet fremkaldte et Modskrift fra Treschow's Haand, og et Svar fra W., og Ordskiftet bidrog til at belyse Uklarheden i den raadende Opfattelse af, hvad der er Kristendom. Faa Aar efter fandt W.'s Forhandlinger med Postrøveren og Martin Petersen Sted, og under og gennem disse vandt den unge Præst en sikker Position i Kirken. Fra nu af stod han i en Virksomhed af saa forskelligartet Karakter og af saa vidtrækkende Betydning, at næppe nogen anden Præst øvede en tilsvarende Indflydelse.

Som W.'s Hovedværk maa hans 1837—54 i 4 Dele udgivne »Forklaring over det nye Testaments Skrifter« anføres. Men hans Betydning inden for Kirken maa først og fremmest maales gennem hans Prædikensamlinger og Opbyggelsesskrifter, hvoraf hans »Andagtsbog for Menigmand« er udkommet i 13 Oplag, hans Bibelhistorie, der fra 1839 er udkommen i 20 Oplag, hans Salmesamlinger og hans Stridsskrifter. (Litt.: Aug. Deinbolt, »W. A.W.« [1886]; E. Mau, »W. A. W.'s

Liv og **Virken**« [1867]; D. Thrap, »W. A. W.« [1905]. *O. A. ø.*

Wexelsen, Christian Delphin, norsk Landskabsmaler, født 24. Marts 1830 paa Toten, død 4. Jan. 1883 i Christiania. Hans kunstneriske Evner vaktes tidlig, og da Landskabsmaleren Eckersberg havde set hans Tegninger og Skitser, opmuntrede han ham til videre Uddannelse. Paa hans Raad blev W. i Begyndelsen af 1850'erne sendt til Diisseldorf, hvor han i 7 Vintre var Gude's Elev. Somrene tilbragte han dels i Hjemmet, dels paa Studierejser i Egnene omkring Mjøsen, Ringerike og Christianiafjorden. I 1860'erne forlod han Diisseldorf, opholdt sig 1862—64 i Kjøbenhavn, hvor han udstillede paa Charlottenborg-udstillingerne og vandt megen Anerkendelse. Efter et Ophold i Sandviken ved Christiania og senere i Birid (1868—69) slog han sig for Alvor ned i Christiania, hvor han boede til sin Død. Det er navnlig Østlandets smilende Sommerlandskaber med Hængebirke og solblank Sø, der have fundet en fin og kærlig Fortolker i W.'s beherskede og omhyggelig gennemarbejdede Kunst. Der er en mild og elskværdig Kunstners Skønhedsglæde udbredt over Billederne »Fra Næsodden« [1871] og »Kurefjorden ved Moss«, begge i Kunstmuseet, Chra., >Fra Christianiafjorden« [1872], Askerlandskabet [1874], Mjøsbilledet [1876] og »Fra Vaaler« [1879]. Af Højfjældsbilleder kunne nævnes »Ved Høvringen« og »Roveleggen«. Paa den oppositionelle Høstudstilling 1882 i Christiania mødte W. med to friske Billeder, »Fra Borgen i Vestre Aker« og »Birkeskovinteriør fra Ringerike«, der viste ham som den fordomsfri Kunstner, der forstod at tilegne sig det gode, han fandt, ogsaa i Retninger, der laa hans oprindelige Udvikling som Maler fjernt. (Litt.: »Mindeblade over Chr. D. W.« [Chra. 1884]). *Fr. O.*

Wexelsen, 1) Fredrik Nannestad, norsk Præst, født paa Hurdal's Glasværk 24. Febr. 1818, død i Throndhjem 28. Marts 1896, Søstersøn af W. A. Wexels, blev Student 1835, cand. theol. 1840 og virkede derefter som Præst forskellige Steder. W. var varmt interesseret for det folkelige i Kirke, Oplysningsvæsen og Skolen; som ivrig Tilhænger af Grundtvig's Kirkelære og med sine udprægede frisindede politiske Meninger indtog han i den længste Del af sin Virketid en isoleret Stilling over for den raadende ortodoks-pietistiske Retning. I den første Tid organiserede han et Samfund for folkelig Oplysning med Sammenkomster, Foredrag, Sangunderholdning m. v., senere virkede han for sine Anskuelser gennem »Kirkeligt Folkeblad«, som han udgav dels alene, dels sammen med sine Meningsfæller O. A. Krognes og O. Arvesen. Senere deltog han i Redaktionen af »Bud til Menigmand« og »Magne«, der stansede 1886. (Litt.: »Fra Præsten F. W.'s Liv og Gerning« [Svorkmo 1904].

2) Wilhelm Andreas W., foreg.'s Søn, norsk gejstlig og Politiker, er født i Klæbu 5. Juni 1849, blev 1867 Student, 1872 cand. theol., hvorefter han indtraadte i præstelig Virksomhed. I sine forskellige Stillinger vandt han et godt Ord som Kommunemand og dygtig Administrator, og med sit stærkt fremtrædende Frisind formaaede han allerede ved Valgene 1879 at henlede Opmærksomheden paa sig. Stortingssuppleant fra 1879 rykkede han allerede 1882 op i Repræsentantrækken, og ved Dannelsen af det (første) Steen-Blehr'ske Ministerium 1891 indtraadte han i dette som Kirkeminister. Efter dettes Afgang blev han 1896 udnævnt til Skoledirektør i Throndhjem's Stift, valgtes 1897 til Repræsentant for Throndhjem's By, men indtraadte umiddelbart efter Stortingets Sammentræden Febr. 1898 i det andet Steen-Blehr'ske Ministerium som Kirkeminister og gik ved Rekonstruktionen over i det Blehr-Qvamske Ministerium. 14. Marts 1905 udnævntes han til Biskop i Throndhjem's Stift. W. har fra alle de Stillinger, han har beklædt, vundet Navn som en særdeles dygtig Administrator, der har indlagt sig store Fortjenester af Folkeskolen og Folkehøjskolen, det nationale Livs Vækst og den Stabilitet, han har faaet gennemført i Gejstlighedens og Lærerstandens Arbejdsvilkaar. (Litt.: »Folkebladet« f. 1900 og 1905). *O.A. 0.*

Wexford [we'ksfə.d], Shire i det i det sydøstlige Irland, grænser mod Syd og Øst til St. Georgs Kanalen, mod Nord til Wicklow, mod Vest til Carlow, Kilkenny og Waterfordshirer. W. omfatter 2,333 □ Km. og er et bølgeformet Sletteland med spredte Bakker og enkelte betydeligere Højder som Mount Leinster (793 M.). Kysten er lav, og Sandbankerne uden for denne skifte stadig Beliggenhed og Form, navnlig efter stærke Storme. De største Indskæringer ere Waterfordhaven, der optager Grænsefloden Barrow, og Wexford Harbour, en lavvandet Bugt, der optager Slaney, Shirets Hovedflod, og ligesom flere af W's Kystvande er delvis aflukket mod Havet ved Landtanger. W. har (1901) 104,104 Indb. (mod 111,778 Indb. i 1891), og deres Hovederhverv er Kvægavl, Agerbrug og Fiskeri. Af Arealet ere 35 p. Ct. Agerland, 53 p. Ct. Græsgange og knapt 2 p. Ct. Skov. 1890 taltes 29,000 Heste, 115,000 Stkr. Hornkvæg, 175,000 Faar og 84,000 Svin, hvilket er et forholdsvis stort Kvæghold. Der forefindes Sølv ved Clonmines, desuden Kobber, Grafit og Asbest; men der er næsten ingen Grubedrift. Industrien er ubetydelig. Hovedstaden er Wexford (s. d.). *M. Kr.*

Wexford [wə'ksfə.d], By i det sydøstlige Irland, Hovedstad i Wexfordshire, ligger ved Slaney's Udmunding i Wexford Harbour, der er en meget benyttet Tilflugtshavn, hvis Indsejling beskyttes af en 2 Km. lang Bølgebryder. Byen er Sæde for en katolsk Biskop, har en katolsk College, Skibsværft, Whiskybrænderier, Ølbryggeri og (1901) 11,168 Indb. (mod 11,545 Indb. i 1891). Havnen er kun tilgængelig for Skibe paa op til 200 Tons; den er Hjemsted for (1895) 52 Skibe og 175 Fiskerbaade. 1169 blev W. af Englænderne erobret fra de Danske, der have opført den endnu bevarede Borg Carrick Castle. *M. Kr.*

Wexschall, Anna H. D., se Nielsen.

Wexschall, Frederik Thorkildson, dansk Violinist, født i Kjøbenhavn 9. Apr. 1798, død smst. 25. Oktbr. 1845. Faderen var en norsk Bondesøn. Allerede som Barn optraadte W., der var Elev af Prof. Lem, ved Hof koncerter, 1812 kom han i Kapellet som Elev af Koncertmester Tiemroth; 1820—22 foretog han en stor Udenlandsrejse, paa hvilken han

traf sammen med Spohr, og optraadte med stor Berømmelse bl. a. i Wien og Paris. Efter sin Hjemkomst kom han til at indtage en ledende Plads i det kjøbenhavnske Musikliv, ikke mindst som Koncertspiller og Solist i Musikforeningen, og viste sig som en Virtuos af første Raug. Ikke desto mindre maatte han i Kapellet, paa Grund af et mindre godt Forhold til Kapelmesteren, Schall, lade sig nøje med Stillingen som Sekondviolinist og 2. Balletrepetitør, og først 1835 rykkede han op til Koncertmester og Forstander for den kgl. Violinskole. Blandt hans Elever nævnes Paulli, N. W. Gade og Ole Bull. 1823 ægtede W. Skuespillerinden Anna Brenøe, der efter 1831 at være skilt fra ham blev gift med Skuespilleren, Prof. N. P. Nielsen. (Litt.: Angul Hammerich, »Musikforeningens Festskrift«, II [Kbhvn. 1886]). *S. L.*

Wey [we ! i] (Weigh, det »afvejede«), engelsk Maal for tørre Varer = $^1/_2$ Last = 5 Imperial Quarters = 1453,95 Lit., for Byg og Havre tidligere 48 Bushels. Som Vægt for Uld = 13 Stones = 82,554 Kg. *N. J. B.*

Weybridge [we ! ibridž], By i det sydlige England, Grevskabet Surrey, ved Wey'es Munding i Themsen, har et katolsk Seminarium og (1901) 4,000 Indb. I Byen findes et Gravkapel, hvor Kong Ludvig Filip og Hertuginden af Orleans vare gravsatte indtil 1876. *M. Kr.*

Weyden, Rogier van der (Rogier de la Pasture), flamsk Maler, født 1399-1400 i Tournai, død 1464 i Bruxelles, var Elev af R. Campin i sin Fødeby, hvor han 1432 blev Mester i Gildet, 1436 er han Stadmaler i Bruxelles, 1449—50 muligvis i Italien. W. var Hovedmesteren for den flamske Skole, der ved Siden af v. Eyck'ernes beherskede Kunstlivet i Nederlandene, og han betyder i den kunstneriske Udvikling for saa vidt et Fremskridt fremfor van Eyck'erne, som han giver sine Billeder et stærkere dramatisk Præg og uddyber det sjælelige Udtryk, særlig i sine Fremstillinger af Passionshistorien; til Gengæld er hans Kunst mindre frisk og naiv, og i hans ofte gentagne Typer spores af og til allerede en vis Maner. Hovedværker af W. ere »Korsnedtagelsen« (Escorial, Madrid, gammel Kopi i Berlin), Dommedag (i Hospitalet i Beaune ved Dijon), Fremstillingen af de syv Sakramenter (Museet i Antwerpen), disse tre høre til hans største og betydeligste Kirkebilleder; mindre Alterbilleder ere Miraflores-Alteret« (i Berlin) med Scener af Maria's Liv, et andet Triptychon (smst.) har Emner fra Johannes Døberens Liv; mest fremragende i denne Samling er dog hans Alterbillede fra Middelburg med Midterbilledets Fremstilling af Christi Fødsel. Endnu skulle nævnes: Madonna med Hellige (Frankfurt), den hellige Lukas malende Madonna, i Munchen, hvor ogsaa -Kongernes Tilbedelse« med Fremstilling af Bebudelsen og Fremstillingen i Tempelet paa Fløjene høre til hans værdifuldeste Værker. (Litt.: Wauters, *R. v. d. W., ses œuvres, ses élèves et ses descendants* [Bruxelles 1856]; C. Hasse, >R. v. d. W. und Roger van Brügge mit ihren Schulen« [»Studien zur Kunstgesch. d. Auslandes«, XXX, Strassburg 1905]). *A. R.*

Weyger, Herman, dansk Forfatter, var født i Malmø i Slutningen af 15. Aarh. og var Broder til den bekendte Lægebogs forfatter Henrik Smed. Ligesom denne synes han at have studeret ved tyske Universiteter, men nedsatte sig siden som Handelsmand i sin Fødeby, og blev Raadmand her. Han var en ivrig Tilhænger af den reformatoriske Bevægelse, stod Borgemester Jørgen Kock meget nær og brugtes under Grevefejden af denne i forskellige Sendelser til Nederlandene og Tyskland. Efter Malmø's Overgivelse 1536 synes W. at have mistet sit Raadmandsembede, og den følgende Tid levede han i Kjøbenhavn, beskæftiget med litterære Arbejder. Det mest bekendte af disse er »Rævebogen« Reinike Vos, der udkom 1555 og var en fri Gengivelse efter en nedertysk Tekst [trykt i Rostock 1539]. Han skal ogsaa have skrevet en Danmarks-Krønike. *L. L.*

Weyhe, Frederik Joachim Henning, dansk Officer, født 5. Jan. 1826 i Kjøbenhavn, død smst. 30. Decbr. 1899. W. blev 1845 Sekondløjtnant ved 1. Jægerkorps og rykkede dermed 1848 i Felten. Han deltog i Kampen ved Ringenæs og Bov, i Slaget ved Slesvig og Fægtningerne ved Nybøl og Dybbøl, og overtog i denne efter sin faldne Kaptajn Befalingen over Kompagniet, hvilket han vedblev at føre Resten af Felttoget, der ogsaa bragte ham Ridderkorset. 1849, da han avancerede til Premierløjtnant og kom til 1. Reservejægerkorps, deltog han i Fægtningerne ved Krybily og Gudsø samt Slaget ved Fredericia og Aaret efter i Slaget ved Isted samt som Kompagnikommandør ved 2. Forstærkningsjægerkorps i Overfaldet paa Brekendorf. Fra 1851 til 1859 var han Adjutant ved 5. Jægerkorps, udnævntes 1860 til Kaptajn og ansattes Aaret efter ved I. Bataillon. Som Chef for I. Regiments 4. Kompagni rykkede han 1864 paa ny i Felten, deltog først i Kampen ved Overselk og derefter i Kampen ved Sankelmark, hvor han lagde stor Uforfærdethed for Dagen, saaredes og faldt i Fangenskab. 1867—70 var han Stabschef ved 1. jydske Brigade, gjorde derefter en Tjenesterejse til Italien og udnævntes 1873 til Oberst og Chef for 7. Bataillon. Han overværede 1879 Manøvrerne ved 15. tyske Armékorps og fik Aaret efter Kommandoen over 5. Regiment. Da W. 1888 til Trods for sin smukke Krigshistorie og sine mange Kundskaber blev forbigaaet til General, forlangte han sin Afsked fra Krigstjenesten. *P. Nw.*

Weyler, Valeriano, Markis af Tenerife, spansk General, er født 1839 °g indtraadte i Hæren paa Cuba, hvor han ved Oprørets Udbrud 1868 blev Generalstabschef og udmærkede sig, saa at han hurtig avancerede til General. 1873 vendte han tilbage til Spanien, førte en Division i Karlistkrigen, var senere bl. a. *General*-kaptajn i Barcelona og blev 1895 øverstbefalende paa Cuba, hvor man ventede, at han skulde formaa at kue Oprøret. Det lykkedes ikke, 1897 kaldtes han da tilbage, blev 1900 Generalkaptajn i Madrid og indtraadte Marts 1901 som Krigsminister i Sagasta's liberale Kabinet 1901—02.

Weyman [we ! imän], Stanley John, engelsk Romanforfatter, er født 7. Aug. 1855 i Ludlow. Han studerede i Oxford og blev Sagfører, men har derefter helliget sig Litteraturen og er bleven en meget læst Romanforfatter. Her kunne nævnes:

»The House of the Wolf« [1890], »The Story of Francis Cludde« [1891], »A Gentleman of France« [1893], hans mest beundrede Bog; »The Man in Black« [1894], »Under the Red Robe« [1894], »My Lady Rotha« [1894], »From the Memoirs of a Minister of France« [1895], »The Red Cockade« [1895], »Sophia« [1900], »The Long Night« [1903], »The Abbess of Vlaye« [1904], »Starvecrow Farm« [1905]. *T. L.*

Weymouth [we!iməd], By i det sydlige England, Dorsetshire, ved en stor Bugt fra Kanalen, der mod Vest begrænses af Halvøen Isle of Portland. Sammen med sin fashionable Søsterstad Melcombe Regis (s. d.) har W. (1901) 19,831 Indb. (mod 13,866 Indb. i 1891). W. er en venlig Søstad med Latinskole, Mindesmærke for Kong Georg III, Badeanstalter og Handel, særlig med de normanniske Øer. 1895 var Havnen Hjemsted for 20 søgaaende Skibe, og Handelsomsætningen (Ud- og Indførsel tilsammentagne) beløb sig til 15 Mill. Kr. *M. Kr.*

Weymouth [we!iməþ], By i U. S. A., Stat Massachusetts, ligger 18 Km. S. 0. f. Boston ved Bugten W. Harbour og ved Banen fra Boston til Plymouth. (1900) 11,324 Indb. W. har betydelig TUvirkning af Søm og Fodtøj, Den er grundlagt 1624. *H.P.S.*

Weymouthsfyr se Fyr.

Weyprecht, Karl, østerrigsk Nordpolarfarer og Søofficer, født 8. Septbr. 1838 i Michelstadt i Hessen, død smst. 29. Marts 1881. W. traadte 18 Aar gl. ind i den østerrigske Marine, blev Officer 1861, deltog i Slaget ved Lissa 1866 og var bl. a. 1870 i Tunis til Iagttagelse af en Solformørkelse. Sammen med Payer (s. d.) foretog han fra Tromsø 1871 en Ekspedition til Spitsbergen og Novaja Semlja og ledede 1872—74 den mindeværdige, østerrigske Ekspedition, der førte til Opdagelsen af Frants Josefs Land (se Nordpolsekspeditioner). Paa et tysk Naturforskermøde 1875 forelagde han en Plan til Oprettelsen af et internationalt Net af Stationer til systematiske meteorologiske og fysiske Iagttageiser i Polaregnene (se Nordpolsekspeditioner), men han naaede ikke at se sin smukke, med stor Energi fremsatte Plan virkeliggjort, idet han døde, forinden slige videnskabelige Ekspeditioner traadte i Virksomhed 1882—83. W. har udgivet en videnskabelig Beretning om den interessante Rejse 1872—74 samt en populær Beskrivelse af denne, og han er Forfatter af »Praktische Anleitung zur Beobachtung der Polarlichter und der magnetischen Erscheinungen« [Wien 1881], samt af forskellige Artikler i »Petermann's Mitt.« og »Mitt. der Wiener Geographischen Gesellschaft«. *O. I.*

Weyr, Rudolf Emanuel, østerrigsk Billedhugger, er født 22. Marts 1847 i Wien. Han er ogsaa Wiener efter Uddannelse (Akademiet), Virksomhed (Professor ved Polytechnikum) og Aandspræg. Hans Kunst slutter sig nær til Wienerbarokken; hans Reliefstil (Grillparzer-Monumentet i Wien) er stærkt malerisk. W. har udført en Mængde dekorative Arbejder til Bygninger i Wien (Museer, Teatre etc.) samt Gravmæler (de forulykkede ved Ringteaterets Brand, etc). I Wien's Hofburg ses hans »Brønd«, i Wiener Neustadt Krigermindesmærke; 1905 afsløredes hans store Bronzestatue af Maleren Canon i Wien, fra omtrent samme Tid er Mindesmærket over Brahms (siddende Figur) smst. *A. Hk.*

Weyse, Christoph Ernst Friedrich, dansk Komponist, født 5. Marts 1774 i Altona, død 8. Oktbr. 1842 i Kjøbenhavn. Allerede tidlig viste hans musikalske Begavelse sig, men det blev dog bestemt, at han skulde sættes til Handelen. Ved Indgriben af Prof. Cramer i Kiel blev dette imidlertid forhindret, og 15 Aar gl. forlod den unge W. sin Fødeby og drog over Kiel til Kjøbenhavn, hvor han blev Resten af sit Liv. I den danske Hovedstad blev han hurtig hjemme, fik udmærkede Lærere i J. A. P. Schulz (Teori), Tiemroth (Violin) og Zinck (Orgel), og allerede 1794 fik han sin første Ansættelse som Organist ved Reformert Kirke. To Aar efter optraadte han med stort Held ved en Koncert paa det kgl. Teater; den 22-aarige unge Mand betegnes i en Korrespondence herfra til et tysk Fagblad som en af de første dalevende Klaverspillere! Ogsaa Kompositionen lagde han sig efter med stor Iver; bl. a. stamme ikke mindre end 7 Symfonier og en Række tyske Romancer fra disse Ungdomsaar. Til disse hører ogsaa den romantiske Periode i hans Liv, der betegnes ved Navnet Julie Tutein. Hendes Fader, den rige Handelsherre, gav dog ikke sit Minde til deres Forening, og hun indgik senere Ægteskab med en rig Udlænding. I en Række af Aar derefter lod W. ikke høre fra sig som Komponist. I ydre Henseende styrkedes hans Stilling ved hans Udnævnelse som Organist ved Vor Frue Kirke, hvilken Stilling han beklædte indtil sin Død. Og med Syngestykket »Sovedrikken« (Tekst af Oehlenschläger), opført 1809, traadte han atter frem for Offentligheden som Komponist, og det paa en Maade, der stillede ham i allerførste Plan. Fra nu af hørte W. til de kaarne Mænd herhjemme. Hans Væsens hele Ejendommelighed, hans Aandsdannelse, hans spillende Lune og fine Ironi, faldt udmærket i Traad med Tonen i det højere Selskabsliv og paa det danske Parnas. Sammen med Baggesen, Oehlenschlager, Thorvaldsen og Heiberg stod W. i stadig stigende Maal anerkendt, beundret, ja elsket fra alle Sider. Tillige var han en trofast Kjøbenhavner. Hans ydre Livsskæbne gav ikke mærkeligere Udslag, den danske Hovedstad forlod han saa at sige aldrig, og da kun for at gøre et eller andet kort Besøg hos nærboende Venner.

Sin heldig begyndte Karriere som Klaverspiller forfulgte W. ikke senere i særlig Grad; derimod udviklede han sig til en betydelig Orgelspiller, om hvem endog Fr. Liszt efter et Besøg i Frue Kirke udtaler sin Beundring. Her, ligesom ogsaa paa Klaveret, lader den fri Improvisation til at have været hans egentlige Styrke. Sin musikdialektiske Evne kunde han støtte til en udviklet kontrapunktisk Dygtighed, hvorom enkelte utrykte Kompositioner af ham bære Vidne, derimod sjældnere og i langt mindre Grad hans større, kendte Værker. Af Kirkemusik har han komponeret en Række Paaske- og Passions- og Pinsekantater, et *Miserere* og den ambrosianske Lovsang. Hertil føje sig, med livfulde og friskere Træk, hans Universitetskantater, hvoraf Reformationskantaten er bleven anvendt lige ned til det allersidste Aar. Blivende Betydning have paa det kirkelige Felt hans Ko-

ralbog og hans Orgelforspil. Endvidere maa nævnes hans 100 gamle Kæmpevisemelodier, harmonisk udsatte. Af Operaer og Syngestykker har han, foruden »Sovedrikken«, komponeret »Faruk« (opført 1812), »Ludlams Hule« (1816), »Floribella« (1825), »Et Eventyr i Rosenborg Have« (1827), »Festen paa Kenilworth« (1836). Desuden Musik til »Macbeth« (1817) og til Ewald's »Balder's Død« (1832). I sin Musik er han fornemmelig Lyrikeren, ved sin efterhaanden erhvervede national-danske Oprindelighed en original, personlig og nationalt stærkt mærket Lyriker. For øvrigt, modsat Kuhlau, en afgjort konservativ Natur, der staar paa det Mozart'ske Stade, kun med lette Tilnærmelser til nyere Tider (Weber).

Af W.'s andre Arbejder maa navnlig fremhæves hans Klaverting, hans »Allegri di bravura« og hans Etuder, som bl. a. Robert Schumann har vurderet efter Fortjeneste, og som endnu staa mserkelig lidt afblegede. Men W.'s egentlige Navn som Komponist vil dog i Fremtiden være knyttet til hans Romancer, særlig hans danske Sange. Det gik ham som den tyske J. A. P. Schulz i Slægtledet før ham, ja i endnu højere Grad end denne: han blev helt dansk. I nøje Tilslutning til den danske Litteraturs Guldalder og selv baaren af den, fandt han det simpleste og naturligste, men ogsaa det bøjeligste og sjælefineste Udtryk i Toner for denne Litteraturs Digtere. Hans Sprogbehandling i hans Romancer er for den, der her vil se nøjere efter, ikke mindre beundringsværdig end den kunstneriske Smag, hvormed han fører den igennem i Toner, og, først og sidst, den musikalske Intuition, hvormed han netop faar det udtrykt, der giver Duften og Stemningen, og udtrykt det saa sjælfuldt, saa varmt og saa dansk. (*Litt.*: Carl Thrane, »Danske Komponister« [1875]; Biografi, af A. P. Berggreen [1876]; R. v. Liliencron, »W. und die danische Musik«, Raumer-Riehl, »Hist. Taschenbuch« 1878). *A. H.*

Whalley [(h)wå'li], ældgammel Landsby (1,200 Indb.) i det nordlige England, Lancashire, har en prægtig Beliggenhed ved Calder og smukke, skovrige Høje. W. er mindeværdig ved et berømt Cistercienser-Abbedi, der nu ligger i Ruiner, og hvis sidste Forstander blev hængt 1537 for Deltagelse i et Oprør mod Henrik VIII. *M. Kr.*

Whampoa (Wampoa), 0 og Havnestad i det sydlige Kina ved Perleflodens vestlige Bred. Lossested for Skibe, der ikke kunne gaa op til Kanton. *M. V.*

Wharfe [(h)wå!af], Flod i det nordlige England, udspringer i den nordlige Del af Yorkshire i de penninske Bjærge, hvor dens Kilder ligge paa Højderne ved Whernside. Den strømmer i sydlig og østlig Retning gennem en i landskabelig Henseende meget berømt Dal, Wharfedale, og udmunder efter et Løb paa 96 Km. i højre Bred af Ouse neden for York. *M. Kr.*

Wharton [(h)wå!ətn], Francis, nordamerikansk retslærd, Søn af den ansete Jurist Thomas Isaac W., født i Philadelphia 7. Marts 1820, død 21. Febr. 1889. Advokat 1843, 1856—63 Prof. i Logik og Retorik, senere gejstlig og Professor i Kirkeret og Folkeret. W.'s udstrakte Forfatter-virksomhed skaffede ham et meget anset Navn, af hans vigtigste Skrifter kunne nævnes: »A treatise on the criminal law of the united states« [2. Udg. Philadelphia 1852], »A treatise on medical jurisprudence« [sammen med Moreton Stille 1855, 2. Udg. ved A. Stille 1860], »A treatise on the conflict of laws« [smst. 1872], »A Commentary on the law of contracts«, I—II [smst. 1882], og »A digest of the international law of the united states«, I—III [Washington 1886]. *Fz. D.*

Whately [(h)we!tli], Richard, irsk gejstlig og Socialøkonom, (1791—1863). W. blev 1831 Nassau Senior's Efterfølger som den anden Indehaver af den Drummond'ske Legatlærestol i Nationaløkonomi ved Oxford Universitet. Denne Virksomhed tiltraadte han med en Række »Introductory lectures on politicai economy« (London 1831), som vakte Opsigt ved det etiskhumane og sociale Islæt, han gav den i hine Dage saa tørre og abstrakte Videnskab. Den lovende Socialøkonom blev imidlertid allerede det følgende Aar udnævnt til Ærkebiskop af Dublin. Dette bragte ham dog ikke til at lægge de økonomiske Studier paa Hylden; han oprettede en Lærestol for dem i Dublin og skrev bl. a. »Easy lessons on money matters« (London 1833). W. hører til de første, der hævder Værdilæren som Grundlaget for den hele Socialøkonomi. Hans Formel er, at Nationalrigdommen er Summen af de økonomiske Goders Bytteværdi, og foreslaar i Overenstemmelse med denne Grundopfatning, at den økonomiske Videnskab bør benævnes Katallaktik (s. d.), Ombytningslære. W.'s Lære gennemstrømmes af hans Sympati for de arbejdende Befolkningsklasser. *K. V. H.*

Whatman-Papir [(h)wå'tmən-], en Slags særlig fortrinligt engelsk Tegnepapir.

Wheatley [(h)wi!tli], Phillis, amerikansk Digterinde, født i Afrika ca. 1750, død 5. Decbr. 1784 i Boston. Hun var Negerinde og var Slave hos en Familie i Boston, men var en udpræget lyrisk Begavelse, og hendes Digte i Tidens Smag høre til det bedste, der før Frihedstiden er frembragt i Amerika. Velyndere af hende fik samlet Digtene, og 1773 udkom i London: »Poems on Various Subjects, Religious and Moral«. Senere er udgivet: »Letters of Phillis W. the Negro Slave poet« [Boston 1864]. *T. L.*

Wheaton [(h)wi!tən], Henry, amerikansk retslærd og Statsmand, født 27. Novbr. 1785 i Providence (Rhode Island), død II. Marts 1848. Paa Grundlag af dybtgaaende juridiske, folkeretlige og historiske Studier offentliggjorde W. nogle Værker, der have knyttet hans Navn til Udviklingen af den moderne internationale Ret. Udmærket Kompilation var allerede hans »Digest of the law of maritime captures and prizes« [1815] og den for amerikansk Retsudvikling betydningsfulde Samling af »Supreme Courts« Domme [12 Bd., 1826—27]. Men navnlig berømt er hans »Elements of international law« [Philadelphia 1836; fr. Udg. »Elements du Droit international«, 2 Bd., Leipzig 1848], suppleret med »The history of the law of Nations« [New York 1845; ogsaa i fransk Bearbejdelse: »Histoire des progrés du Droit des gens«, Leipzig 1841]. Disse Arbejder, der have oplevet en Række Udgaver, nyde Anseelse som Hovedværker i den diplomatiske Litteratur. En udførlig Kommentar til dem er leveret af N. B. Lawrence [4 Bd., Leipzig 1868—80]. W. var ikke blot den lærde Folkeretsteoretiker,

han var ogsaa praktisk Diplomat. 1827—33 var han saaledes de Forenede Staters diplomatiske Udsending i Danmark; 1835 blev han sendt som overordentlig Gesandt til Berlin, hvor han 1837 blev *Ministre plénipotentiaire*; 1845 forlod han imidlertid denne Løbebane for at blive Professor i Statsret ved Harward-Universitetet. *K. V. H.*

Wheatstone [(h)wi!tstn], Charles, Sir, engelsk Fysiker og Opfinder, født i Gloucester i Febr. 1802, død i Paris 19. Oktbr. 1875. W. begyndte 21 Aar gl. en Forretning i London til Fremstilling af Musikinstrumenter, og snart efter fremkom hans første Arbejder over Lydlære. Som hans Hovedværk her regnes en Afhandling fra 1833 over Klangfigurer (s. d.), der blev optagen i »Transactions of the Royal Society of London <. Ogsaa Lyslære dyrkede han og opfandt Stereoskopet (s. d.). 1835 gav han paa *British Association's* Møde i Dublin en Meddelelse om, at man ved at undersøge Spektret af en elektrisk Gnist kan paavise smaa Mængder af de Metaller, mellem hvilke den slaar over. W. maa derfor regnes med blandt Spektralanalysens (s. d.) Grundlæggere. Kort efter at han var bleven Professor i Fysik ved King's College, London, foretog han den første Maaling af en elektrisk Udladnings Forplantningshastighed i Metaltraade. Det blev paa Elektricitetens og navnlig den praktiske Telegrafis Omraade (se Telegraf), at W. især kom til at vise sin store Evne til at faa praktiske Resultater af sit Studium. I Forbindelse med Cooke (s. d.) opfandt han forskellige Naaletelegrafer og indførte senere en hel Række vigtige Forbedringer paa Telegrafiens Omraade. Omtrent samtidig med, at Siemens opfandt Dynamoen med Seriestrøm (se Dynamoelektrisk Maskine), konstruerede W. en Dynamo med Shuntstrøm. — W.'s trykte Arbejder ere udgivne af *Physical Society*, London [1 Bd., 1879]. *K. S. K.*

Wheatstone's Bro [(h)wi!tstn-], en Forbindelse af elektriske Ledere, der benyttes meget til Maaling af elektrisk Ledningsmodstand (s. d.). Skematisk kan W. B. fremstilles saaledes: I Firkanten *ABCD* dannes Siden *AB* af en Leder med Modstanden r_1; *BC* har Modstanden r_2, *CD* Modstanden r_3, og *DA* Modstanden r_4. Man leder en elektrisk Strøm ind ved *A* og ud ved *C*. Hvis Spændingen falder lige saa meget fra *A* til *B* som fra *A* til *D*, vil der ingen Strøm gaa i en Leder, »Broen«, som forbinder *B* med *D*. I saa Fald vil r_1 forholde sig til r_2 som r_4 til r_3. Kender man altsaa en af Modstandene og Forholdet mellem to af de andre, kan den fjerde beregnes. At Strømmen i Broen er Nul, ses paa et fintmærkende Galvanometer, som er indskudt i Broen. *K. S. K.*

Wheeler [(h)wi!lə], George Montague, amerikansk Officer og Forskningsrejsende, født 1849 i Grafton i Massachusetts, var fra 1869 til 1879 Fører for de af det amerikanske Krigsministerium udrustede Ekspeditioner til Udforskning af U. S. A. V. f. den 100. Meridian. Opgaven bestod først og fremmest i Kortlægning af disse Ornraader, og W.'s Ekspeditioner har efterhaanden kortlagt over $^3/_4$ Mill. □ Km.; men desuden have de indsamlet et stort geologisk, botanisk, zoologisk og etnografisk Materiale. W., der 1879 blev udnævnt til Kaptajn og 1888 tog sin Afsked, har siden 1879 væsentlig været beskæftiget med Bearbejdelse af det indsamlede Materiale. Resultaterne ere offentliggjorte dels i »Report upon the geographical and geologicai explorations of the 100. meridian in California, Nevada, Nebrasca, Utah, Arizona, Colorado, New Mexico, Wyoming and Montana« [Washington 1875 ff.] dels i »Topographical Atlas« [Washington 1872 ff.]. *H. P. C.*

Wheeling [(h)wi!li$_{\eta}$], By i U.S. A., Stat West Virginia, ligger 205 Km. N. N. 0. f. Charleston paa begge Bredder af Wheeling Creek og paa Østbredden af Ohio, 197 M. o. H., (1900) 38,878 Indb. W. strækker sig 8 Km. langs Ohio lige over for Byerne Bridgepont, Martins Ferry og Bellaire i Staten Ohio. Omegnen er rig paa Kul, Petroleum og naturlig Gas, der finder megen Anvendelse i Byen. I denne findes et stort Antal Højovne, Jærn-, Staal- og Sømværker, Glas-, Fajance- og Porcelænsfabrikker, Maskinværksteder og Møller, foruden at den driver Tilvirkning af Cigarer, 01, Læder, Papir og Tændstikker. W., der er grundlagt 1769, var Hovedstad i West Virginia, indtil den 1885 afløstes af Charleston. *H. P. S.*

Whewell [hju!əl], William, engelsk Filosof og Naturvidenskabsmand, født 24. Maj 1794 i Lancaster, død 6. Marts 1866 i Cambridge. Han studerede i Cambridge, virkede her som Lærer i Matematik, udnævntes 1828 til Professor i Mineralogi, nedlagde dette Embede 1833 og udnævntes 1838 til Professor i Etik. 1841 blev han *Master* ved *Trinity College* og 1855 Universitetets Vicekansler. Som Naturvidenskabsmand er W. bekendt ved sine Haandbøger i Mekanik, som Filosof har han gjort sit betydningsfuldeste Arbejde paa de Ornraader, der ligge mellem Erkendelsesteorien og Naturvidenskaben. I sine Hovedværker, »History of the inductive sciences« [1837, I—III] og »Philosophy of the inductive sciences«, I—II [1840] hævder han den induktive Metodes Betydning og undersøger nøjere Induktionen som Opdagelsesmetode. Delvis under Paavirkning fra Kant viser han, hvorledes den induktive Forsken hviler paa en Række Grundbegreber, der ikke kunne udledes af Erfaringen selv; det nøjere Forhold mellem disse Grundbegreber har han dog ikke undersøgt. W. staar som Erkendelsesteoretiker paa et lignende Standpunkt som England's betydeligste Kantianer, William Hamilton, men kommer dog ved sin dogmatiske Hævdelse af Grundbegrebernes Gyldighed og ved hele sin teologiske Retning den skotske *common-sense*-Filosofi nærmere. Stærkest træder dette Forhold frem i hans Etik. I »Elements of morality« [1845] og »Lectures on systematic morality« [1846] søger W. uden synderlig Klarhed at give en strengt rationel Etik, deduceret ud fra fem abstrakte, aprioriske Grundbegreber, og i sidste Instans grundet paa en teologisk Forsoning mellem Dyd og Lykke. Af hans øvrige Værker skulle fremhæves »Lectures on the history of moral philosophy in England« [1852] samt en Oversættelse af Grotius, *De fure belli et pacis*, I—III [1854]. (Litt.: Todhunter, *W., account of hwritings* [1876]). *A. T—n.*

Whewellit, Mineral, bestaar af oxalsur Kalk ($CaC_2O_4 . H_2O$), er fundet paa adskillige Steder udskilt paa Sprækker i Kullag som store hvide, monokline Krystaller. *N. V. U.*

Whig [(h)wi'g] se Tory.

Whip [(h)wi'p] se Indpisker.

Whip [(h)wi'p] se Pikør.

Whipple [(h)wi'pl], Edwin Percy, amerikansk Kritiker, født 8. Marts 1819 i Gloucester, Massachusetts, død 16. Juni 1886 i Boston. Han er den første amerikanske Forfatter, der udelukkende helliger sig Kritikken, og baade i Litteraturen og som Foredragsholder spillede han i sin Tid en betydelig Rolle. Af hans Værker kunne nævnes: »Essays and Reviews« [1848], »Literature and Life« [1849], »Character and Characteristic Men« [1866], »Literature of the Age of Elizabeth« [1869], »Success and its Conditions« [1871]; desuden historiske Værker som »Washington and the Principles of the Revolution« og »Daniel Webster and Rufus Choate«. Efter hans Død udkom de efterladte Samlinger: »American Literature and other Papers« [1887]; »Outlooks on Society, Literature, and Politics« [1888]. *T. L.*

Whiskers [(h)wi'skez] (eng.), Kindskæg.

Whisky [(h)wi'ski], en Slags Brændevin, der navnlig fremstilles i Irland, Skotland og Nordamerika, sædvanlig af Byg og Majs, undertiden ogsaa med Tilsætning af Rug. Den ejendommelige, røgagtige Smag stammer fra, at Maltet tørres saaledes, at det kommer i Berøring med Røgen fra Ildstedet. Den færdige, af destillerede W. lagres i længere Tid, sædvanlig dog kun indtil 3 Aar, paa Egetræsfustager i kolde Kældere, men den samme, særlige Aroma, der opnaas herved, skal ogsaa kunne frembringes i ganske kort Tid ved Behandling med Ozon. *K. M.*

Whisp [(h)wi'sp], tyk Fletning af Hø eller Bast, som bruges til at glatte en Hest over med, efter at Hesten er gjort ren. Inden den bruges, maa Overfladen være banket jævn og fugtet med Vand. Den føres med begge Hænder haardt hen over Haarene, indtil Haarlaget er glat og glinsende. *C. G. B.*

Whist [(h)wi'st] (eng.) er et Kortspil, der stammer fra England og derfra under forskellige Former har bredt sig over hele den civiliserede Jord. I Danmark og Norge spilles der nu almindeligst W. med Trumf, saaledes at hvilket som helst Kort i en tilfældig bestemt Farve, der kaldes Trumf, stikker ethvert, nok saa højt Kort i de andre tre Farver. Denne W. spilles af fire, delte i to Hold, saaledes at Deltagerne i hvert Hold ere Makkere og spille i Kompagni. Der benyttes 52 almindelige Kort, som ved hvert enkelt Spils Begyndelse fordeles paa de fire Hænder. Der spilles 13 Gange ud og gøres lige saa mange Stik. Esset er højeste Kort, derefter følge de øvrige i den sædvanlige Orden indtil Toen. Pladsernes Fordeling ved Spillets Begyndelse og Valget af første Kortgiver bestemmes ved Lodtrækning. Den, der gør et Stik, spiller ud næste Gang. Formaalet er at gøre saa mange Stik som muligt. Faar et af de to Hold 7 Stik, kaldes dette et Tric, 8 Stik kaldes to Tric o. s. fr., 12 Stik kaldes »lille Slem«, alle 13 Stik »store Slem«. Disse Stik have deres bestemte Regnskabsværdi, og ganske særlig fordelagtigt er det at gøre Slem. Der er ubetinget Bekendepligt; kun naar Spilleren er renonce i den udspillede Farve, kan han stikke med Trumf. Et Parti W. er delt i Rubbere, hvoraf hver enkelt er sluttet, naar det ene Makkerhold har naaet et vist forud fastsat Pointsantal. Efter een eller to Rubberes Afslutning skifte Spillerne Plads, og de komme saaledes efterhaanden alle til at spille med hinanden. Foruden den her beskrevne W. — udelukkende med Trumf — spilles endnu jævnlig W. med Grandissimo. Forhaanden og derefter de øvrige Spillere erklære sig efterhaanden om deres Kort. Sige alle Pas, spilles der med Trumf; melder en af Spillerne Grandissimo, spilles der uden Trumf. En Forudsætning for at melde Grandissimo er det at have gode Kort. Hvert enkelt af Grandissimospilleren gjort Tric gælder dobbelt i Regnskabet, hvert Tric, som Modstanderne gøre, firdobbelt. Af andre benyttede Whistformer kunne nævnes W. med »blind Mand« — der spilles af tre, idet saa Kortene paa den tomme fjerde Plads lægges aabent paa Bordet — og W. med »flyvende Blind«, der spilles af fire, af hvilke vekselvis een sidder over, medens de andre tre spille med blind Mand. Den seneste, ligeledes fra England stammende Whistform er Bridge, der nu ogsaa i Norden spilles meget, navnlig i det højere Selskabsliv, og som væsentlig kun adskiller sig fra den almindelige W. ved et forud for Spillets Begyndelse etableret Meldingssystem, der er temmelig kompliceret og især ved dets Betydning for Regnskabet giver Spillet en forøget Interesse. De faste Regler for W. er det forholdsvis let at give og at lære enten ved mundtlig Forklaring eller ved Benyttelse af en Spillebog. Derimod er det meget vanskeligt at give en Anvisning paa under Spillets Gang med dets utallige Kombinationer at udnytte Kortene bedst. W. er — hvad allerede dets Navn, der betyder »Taushed«, tyder paa — et Spil, der stiller store Fordringer til Hukommelse, Tænkning og maaske især sundt Skøn. Det har vel i saa Henseende kun sin Overmand i Tarok. (Litt.: Cavendish, *The Laws and Principles of W.* [Lond. 1863]; T. Krack, »W.« [Kbhvn. 1893]; C. G. Schiellerup, »Ren W.« [Kbhvn. 1895]; Carl Brorson, »Bridge« [Kbhvn. 1907]). *Cand. phil. Chr. Hansen.*

Whistler [(h)wi'slə], James Abbott M. Neill, amerikansk-engelsk Maler, Raderer og Litograf, født 11. Juli 1834 i Lowell (Mass., U. S. A.), død 17. Juli 1903 i London. W. var af irsk Afstamning (derfor antog han Navnet M. Neill). Trods hans Verdensry hersker der i øvrigt en Del Usikkerhed med Hensyn til hans Livsdata, da han holdt af at omgive dem med et Mystifikationens Skær. Som Dreng har han en Tid været med Faderen i Rusland; hjemme uddannedes han paa Militærakademiet *West Point*, men forlod den militære Løbebane for Kunsten, fik 2 Aars Vejledning under Gleyre i Paris og sluttede sig her især til Bracquemond, Degas og Fantin-Latour. Hans første Malerier (i Olie) havnede 1859, 1860 og 1863 uden om Salonen i *Salon des Refusés*. Hans refuserede »Pige i hvidt« [1863] vakte Sensation. Han er allerede her inde paa det Farveraffinement, der gjorde ham til en Mester, en »Toneværdiernes Mager«. Adskillige

af sine Arbejder, Portrætter o. a., gav han blot Farvenavne og — betegnende nok — ofte med musikalske Benævnelser: »Symfoni i hvidt« o. 1. Han var snart i Paris, snart i London. Fra sine Standsfællers Organisation holdt han sig gerne tilbage i overlegen Utilgængelighed (1885 var han dog i Spidsen for *Roy. Society of British Artists),* men var en Sensationens Mand i sine polemiske Pjecer af kaustisk Vid om Kunst og Kunstkritik. Efter »Pige i hvidt« udstillede W. »Princesse des pays de la Porcelaine« [1865], »The piano« [1867], »Sort Dragt«, senere »Carlyle« (Glasgow's Mus.), det berømte »W.'s Moder« (Luxembourg-Mus. i Paris), »Miss Alexander« (»en vidunderlig fint stemt Symfoni i graat og hvidt«), »Sarasate«, »Lady Archibald Campbell«, »Miss Rosa Corder« (paa den internat. Kunstudstilling i Kbhvn. 1897), »Duret«, Arrangementer i »graat og sort«, »graat og grønt« etc, »Little Rose of Lyme Regis« (Boston-Mus.), Selvportræt (Vanderbilt) o. m. a. Arbejder af udsøgt Farvesammenstilling. Mærker man end til Paavirkning fra Velasquez eller fra Japaneserne, saa bleve W.'s Værker dog en selvstændig og ret enestaaende Indsats i moderne Kunst. Over hans Portrætter hviler noget af det samme Skumringsskær, der behersker hans Landskaber, hvor han giver Tusmørkets Trylleri og i sine Nocturner opnaar den subtileste og delikateste Farvestemning. W.'s herskende Evne — Evnen til at udelade og sige alt ved Antydning — træder maaske endnu stærkere frem i hans Pasteller, Raderinger og Litografier. En Mængde Raderinger fra Themsen, Venezia, Holland m. m. Wedmore udgav 1899 en Fortegnelse over W.'s Raderinger (dengang ufuldstændig, 268 Nummere), i Wunderlich's supplerende Katalog (1902, New York) er Tallet ført op til 372. Way udgav 1896 en Fortegnelse over Stentrykkene (over 100, »The Thames«, »The dancing girl« etc). Dekorative Arbejder udførte W. til sit »hvide Hus« i Chelsea, til Sarasate's Bolig i Paris samt for Leyland i London (det berømte Paafugleværelse). Utilfreds (uden Ret) med Betalingsvilkaarene lavede han en af Paafuglene om til en Karikatur af Mr. Leyland. Dette Træk er betegnende for W.'s Hensynsløshed indtil Raahed i offentlig Fremtræden. Med pyramidalsk Selvfølelse og uhyre Arrogance kunde han ved mindste Anledning med ætsende Haan udlevere en Modpart til den offentlige Menings Beskuelse og Latter, i Blade og Pjecer; særlig gik det ud over Kunstkritikerne, ofte meget morsomt, men Polemikken var dog gerne ret perfid. Den berømteste af W.'s Stridigheder og Retstrætter er den med Ruskin (»Whistler versus Ruskin«), der havde anket over den formentlig utilladelig høje Pris, W. tog for en »Nocturne«. W. gennemhaanede vittig, men uskaansomt, den berømte Kunstfilosof, sagsøgte ham til Skadeserstatning og vandt Sagen. Denne Strid affødte endvidere W.'s Skrift, »The gentle nrt of making ennemies« [1890] med dens spirituelle Bilag »Ten o'clock«, der giver W.'s Meninger om Æstetik og Kunst. (Litt.: Hans Singer, >J. W.« [»Die Kunst«, 19. Bd.]; Eddy's »Erindringer om W.«). *A. Hk.*

White [(h)wa'it], Andrew Dickson, nordamerikansk Historiker og Diplomat, er født 7. Novbr. 1832 i New York, af nyengelsk Byrd, studerede 1853—55 i Berlin og blev 1857 Professor i Ann Arbor i Michigan. Han var 1863—67 Medlem af Staten New York's Senat og havde væsentlig Del i Grundlæggelsen af Cornell-Universitetet i Ithaca; gav selv 100,000 Doll. dertil samt sin betydelige historiske Bogsamling; var i en Række Aar Professor og 1867—85 Universitetets første Præsident. 1878 blev han Unionens Repræsentant ved Verdensudstillingen i Paris og 1879—81 samt paa ny 1899—1902 Sendemand i Berlin. *E. E.*

White [(h)wa'it], Richard Grant, amerikansk Kritiker, født 22. Maj 1821 i New York, død smst. 8. April 1885. Han studerede Medicin og Jura, blev Sagfører og passerede, som saa mange amerikanske Forfattere, gennem Journalistikken til Litteraturen. Han har særlig helliget sig Shakespeare-Studiet, og herhen hørende Værker ere, foruden to Udgaver af Shakespeare's Værker,: »Shakespeare's Scholar« [1854]; »Memoirs of the Life of Shakespeare« [1865]; »Studies in Shakespeare« [1885]. Af hans øvrige Værker kunne nævnes: »Words and their Uses« [1870]; »The Fall of Man« [1871]; »Every-Day English« [1880]. 1876—77 var han i England og udgav senere: »England Without and Within« [1881]. *T. L.*

Whiteboys [(h)wa'itbå'iz] (eng.: »hvideDrenge«) var 1761—65 Navn for de Bander i Irland, som øvede natlige Overfald med Mord og Plyndring af Godsejernes Forvaltere, Skattekrævere o. 1. De optraadte gerne formummede og med hvide Skjorter over deres Klæder. *E. E.*

Whitefield [(h)wi'tfi ! ld], Fabriksby i det nordlige England, Lancashire, ved Irwell, 9 Km. N. f. Manchester, har Bomuldsindustri og (1901) 16,588 Indb. *Mr. Kr.*

Whitefield [((h)wi'tfi ! ld], George, en af Metodismens Stiftere, (1714—70), var Søn af en Gæstgiver i Gloucester. Han sluttede sig til Brødrene Wesley og samlede store Skarer om sig, da han begyndte at prædike, men senere skiltes han og hans Tilhængere fra Wesleyerne. Se i øvrigt Metodister. *A. Th. J.*

Whitehall [(h)wa'ithå ! l] se London.

Whitehall [(h)wa'ithå ! l], By i U.S.A., Stat New York, ligger 104 Km. N. N. 0. f. Albany ved Sydspidsen af Lake Champlain og ved Banen fra New York til Montreal. (1900) 4,377 Indb. W. ligger ved Champlain-Kanalen og har Savmøller samt Tømmerhandel. *H. P. S.*

Whitehaven [(h)wa'ithe ! ivn], Havneby i det nordlige England, Cumberlandshire, er Midtpunktet for *Cumberland coal field,* der strækker sig langs Kysten, og har Kulgruber, der strække sig flere Kilometre ud under det irske Hav, Højovne, Fabrikation af Sejldug og Tovværk og (1901) 19,325 Indb. Havnen er Hjemsted for (1895) 60 Skibe og 50 Fiskerbaade og har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Liverpool, Belfast, Dublin og Øen Man. *M. Kr.*

Whitelocke [(h)wa'itlåk ell. (h)wi'tlək], Bulstrode, Sir, engelsk Statsmand, født i London 1605, død 1676, fik sin Uddannelse i Eton Skole og i Oxford og blev Advokat. 1640 blev han Medlem af Underhuset, var med i den Kommission, der dødsdømte Strafford, og deltog i Krigen mod

Karl I. Senere var han Medlem af den Kommission, der førte Fredsunderhandlinger med Kongen, og selv fjerde med i den Komité, der styrede Lord-Kanslerens Embede. Han vilde ikke deltage i Kong Karl I's Domfældelse, men sluttede sig efter Henrettelsen til Cromwell, modtog en Plads i Statsraadet og sendtes 1653 som Gesandt til Sverig. Ogsaa Richard Cromwell støttede han og traadte efter dennes Tilbagetræden 1659 ind i det republikanske Statsraad. Alligevel lykkedes det ham ved Forsigtighed og betydelige Pengebetalinger at blive fritagen for Straf af Karl II, og han døde paa sit Gods i Wiltshire. Hans »Memorials« angaaende Tiden fra Karl I til Restaurationen have bevaret hans Navn, men ere ikke fuldt paalidelige, da de først udgaves 1682 i en forvansket Form, og meget af Værket er nedskrevet efter den blotte Hukommelse. En Udgave af hans »Memoirs« udgav R. H. Whitelocke 1860. Desuden efterlod W. »Journal of the Embassy to Sweden«. *F. L.*

White Mountains [(h)wa'itma'untnz], Bjærggruppe i U. S. A., Stat New Hampshire, er berømt for sine maleriske Naturskønheder, hvorfor den ogsaa benævnes »Switzerland of America« (Amerika's Schweiz), og naar en Højde af 1,918 M. i Mount Washington, til hvis Top der siden 1869 fører en Jærnbane. *H. P. S.*

White Plains [(h)wa'itple.inz], By i U. S. A., Stat New York, ligger 180 Km. S. f. Albany ved Broux River og ved Banen fra New York til Burlington. (1900) 7,899 Indb. W. P. driver en Del Industri. 1776 sejrede Englænderne her over Amerikanerne. *H. P. S.*

White River [(h)wa'itri'və], Navn paa flere Floder i U. S. A., af hvilke nævnes: 1) W. R., der udspringer paa Ozarh Mountains i Staten Missouri, hvorfra den flyder først mod Nordøst og derpaa mod Sydøst gennem Arkansas, indtil den udmunder i højre Bred af Mississippi 22 Km. oven for Arkansas'es Indmunding. W. R. optager Black River, Buffalo Fork, James River og Bryants Fork. Den er 1,280 Km. lang og sejlbar indtil Jacksonport. — 2) W. R., der udspringer i den vestlige Del af Nebraska, flyder mod Nordøst og Øst ind i South Dakota og munder i højre Bred af Missouri. W. R. er 530 Km. lang. *H. P. S.*

White Star-Linie [(h)wa'itsta!ə-] (eng.), engelsk Dampskibslinie mellem Liverpool og New York.

Whitman [(h)wi'tmən], Walt, amerikansk Digter, født 31. Maj 1819 i West Hills paa Long Islands, død 26. Marts 1892 i Camden, New Jersey. Han var Søn af fattige Forældre, men arbejdede sig frem, blev først Bogtrykker og senere Lærer. 1847—48 foretog han en Fodtur gennem de Forenede Stater og Canada, senere, under Borgerkrigen, var han Medhjælper ved et Lazaret, og de Anstrengelser og Rystelser, han der udstod, gjorde ham svag for Livstid. Sine sidste Aar levede han stille i Camden, til Dels ved Understøttelser fra Venner. W. er bleven mest bekendt ved sin Digtsamling: »Leaves of Grass«, som han første Gang selv trykte i 1855, og som senere er udkommen i mange forøgede Udgaver, sidst 1883. Disse Digte vakte stor Opsigt, og endnu i vore Dage er W. et Modsigelsens Tegn, forhaanet fra een Side, hilst med Begejstring som det nyes Profet fra en anden. For ham eksisterer ingen Fortid, ingen Historie; hvad han synger om, er Nutiden og Fremtiden, Nutidens Demokrati, Nutidens frie Menneske, i sidste Instans hans eget Jeg. Da han taler rent ud, synger om alle Menneskets Sider, ogsaa de rent fysiske, undgik han naturligvis ikke Beskyldningen for Immoralitet. Ogsaa Formen i disse Digte er ny: i de fleste af dem foragter W. alle gamle metriske Former; hans Vers tumle af Sted over Stok og Sten som uendelige Ordrækker, der betage ham selv — og undertiden ogsaa Læseren — ved deres Klangfylde, men ogsaa ofte virke ganske tomt. Som et enkelt, smukt Digt kan nævnes Mindedigtet over Lincoln: »O, Captain, my Captain«. Af W.'s øvrige Arbejder kunne nævnes: »Drum Taps« [1865]; »Democratic Vistas« [1870] (oversat paa Dansk af Rudolf Schmidt); »Specimen Days and Collect« [1882]; »Good-bye, My Fancy« [1891] samt den af Stedman udgivne »Autobiographia or the Story of a Life« [1892]. W.'s Digte ere flere Gange udgivne, saaledes af Ernest Rhys [1886], E. Dowden [1888]. (Lit:. Bucke, *W. W.* [Philadelphia 1883]; Clarke, *W. W.* [Lond. 1892]; J. A. Symonds, *W. W., a Study* [1893]. Se ogsaa R. Schmidt, »Buster og Masker« [1882] og K. Hamsun, »Fra det moderne Amerika's Aandsliv« [1889]). *T. L.*

Whitney [(h)wi'tni], Bjærg i Sierra Nevada i Staten California i U. S. A., ligger 381 Km. O. S. O. f. San Francisco, er 4,541 M. højt og bekendt for et 1886 oprettet Observatorium. *H. P. S.*

Whitney [(h)wi'tni], Josiah Dwight, amerikansk Geolog, født 23. Novbr. 1819 i Northampton (Massachusetts), død 19. Aug. 1896 ved Lake Sunapee (New Hampshire). Allerede 1840 blev W. ansat ved den geologiske Undersøgelse i New Hampshire. 1842—47 tilbragte han paa Studierejser i Europa; efter sin Hjemkomst deltog han i forskellige geologiske Undersøgelser og modtog 1855 Ansættelse som Statskemiker i Iowa. 1860—74 virkede han som Statsgeolog i Kalifornien og udnævntes endelig 1875 til Professor i Geologi ved Harward College. W. har offentliggjort talrige Afhandlinger væsentligst af mineralogisk og geologisk Indhold. *F. P. R.*

Whitney [(h)wi'tni], William Dwight, berømt amerikansk Sprogforsker, født i Northampton, Mass., 9. Febr. 1827, død i New Haven 7. Juni 1894, gjorde først i nogle Aar Tjeneste i sin Fædrenebys Bank, hvor hans Fader var Direktør, og gav sig derefter 1848 i Lag med Studiet af Sanskrit. 1850—53 var han i Tyskland, hvor han studerede i Berlin og Tubingen under A. Weber og R. Roth, hvorefter han 1854 modtog en Plads som Professor i Sanskrit ved *Yale College*. Senere foretog han gentagne Gange Studierejser til Europa, 1856—57 i Frankrig og Italien, 1875 i England og Tyskland og atter 1878 i Tyskland. Hans videnskabelige og litterære Virksomhed er overordentlig stor og betydningsfuld, spændende over alle Grene af den indiske Filologi, saavel som over den almindelige og sammenlignende Sprogforskning og over Studiet af de moderne europæiske Sprog. Hans Hovedværker ere følgende: »Translation of the

Sūrya-Siddhānta, a text-book of Hindu astronomy« [»Journ. Amer. Orient. Soc.« 1860]; »The Atharva-Veda-Prātiçākhya« [smst. 1862]; »Language and the Study of Languages« [New York 1867; paa Tysk ved J. Jolly, Munchen 1874]; »A compendious German Grammar< [New York 1869]; »The Taittirīya-Prātiçākhya with its commentary« [»Journ. Amer. Or. Soc.« 1871]; »Oriental and Linguistic Studies«, 1.–2. series [New York 1873—74]; »The Life and Growth of Language« [New York 1875; overs. paa Tysk, Fransk, Italiensk, Hollandsk og Svensk]; »Sanskrit Grammar« [Leipzig 1879; 2. Udg. 1889; 3. Udg. 1896; overs. paa Tysk af H. Zimmer, 1879; endnu Standard-Værket i Sanskrit-Grammatik]; »Index Verborum to the published text of the Atharva-Veda« (»Journ. Amer. Or. Soc.« 1881; allerede 1855—56 havde han sammen med R. Roth udgivet Teksten); »The roots, verb-forms, and primary derivatives of the Sanskrit language« [Leipzig 1885; overs. paa Tysk af H. Zimmer, smst. 1885]; »A Practical French Grammar« [New York 1886]; endelig var han 1889—91 Chefredaktør for »The Century Dictionary. An Encyclopedic Lexicon of the English Language« [6 Bd., New York]. Ved Siden af hans »Sanskrit Grammar« og »Roots, verb-formes« etc. høre hans Arbejder med Atharva-Veda til de mest fremragende Værker inden for den indiske Filologi; til denne sidste havde han inden sin Død udarbejdet en fuldstændig Oversættelse med Kommentar, udgiven af Ch. R. Lanman i »Harward Oriental Series«, 7.-8. Bd. [Cambridge, Mass. 1905]; heri findes tillige en Skildring af hans Liv og Virksomhed, ledsaget af en udførlig Oversigt over alle hans litterære Arbejder. *D. A.*

Whitneyit (Darwinit), et Mineral af Sammensætningen Cu_9As (Arsenkobber), er metallisk med blegt rødligt Skær, men anløber hurtig og bliver bronzebrunt i Luften; det forekommer i ringe Mængde i Houghton Co. i Michigan og i Nærheden af Copiapo i Chile. *N. V. U.*

Whitstable [(h)wi'tste.ibl], Havneby i det sydlige England, Kentshire, tæt ved Swale's Udmunding i Thems-Bugten, har betydelig Østersfangst, 01-bryggerier, Fabrikation af Vitriol, Baadebygning og (1901) 7,086 Indb. *M. Kr.*

Whittier [(h)wi'tjə], John Greenleaf, amerikansk Digter, født 17. Decbr. 1807 nær Haverhill, Massachusetts, død 7. Septbr. 1892 i Amerbury. Han var Søn af en fattig Landmand, og indtil sit tyvende Aar hjalp han sin Fader; men han var allerede begyndt at digte, og hans Digte banede ham Vej til Journalistikken, hvorved han kom i Forbindelse med Garrison og blev Redaktør af forskellige Blade. Det var paa den Tid, at Antislaveribevægelsen bredte sig i Nordstaterne, og W. blev en ivrig og ensidig Abolitionist, hvis *anti-slavery*-Digtegjorde stor Lykke, og han blev 1836 Sekretær i *Anti Slavery Society.* Senere trak han sig tilbage og levede et stille Liv i Amerbury. Han var Kvæker og gaar ofte under Navnet *the Quaker Poet,* og der er ogsaa meget af Kvækernes trohjertige Simpelhed og lyse Optimisme i hans Digte, tillige med en indgaaende, kærlighedsfuld Forstaaelse af hans Hjemstavn, dens Natur og Mennesker; paa den anden Side kan der være noget snæversynet, hjemstavnsbundet ved hans Digtning. Af hans mange Digtsamlinger kunne nævnes: »Legends of New England« [1831], »Justice and Expediency« [1833], »Mogg Megone« [1836], »Ballads, Anti-Slavery-Poems etc.« [1838], »Lays of My Home« [1843], »The Stranger in Lowell« [1845], »Voices of Freedom« [1849], »Songs of Labor« [1850], »The Chapel of the Hermits« [1853], »The Panorama« [1856], »Home Ballads« [1860], »In War Time« [1863], »National Lyrics« [1865], »Snow-Bound« [1866], et af hans berømteste Digte, en ypperlig Vinterskildring fra Ny-England, »Among the Hills« [1868], »Miriam« [1870], »Hazel Blossoms« [1874], »Centennial Hymn« [1876], »The Bay of Seven Islands« [1883], »At Sundown« [1892]. — Den bedste Udgave af W.'s Værker er den saakaldte *Riverside Edition* [7 Bd., Boston 1888—89]. (Litt.: W. S. Kennedy, *John Greenleaf W., his Life, Genius, and Writings* [New York 1882]; Pickard, *Life and Letters of J. G. W.* [2 Bd., Boston 1894]). *T. L.*

Whittington [(h)wi'tingtn], Fabriksby i det indre England, Derbyshire, 4 Km. N. f. Chesterfield, bestaar af Landsbyerne Old- og New-W., har Kulgruber, Jærn- og Staalværker, Teglværker og (1901) 8,800 Indb. *M. Kr,*

Whitwell's [(h)wi'twel-] **Blæstopvarmningsapparat** se Højovn S. 264.

Whitworth [(h)wi'twə.þ], Fabriksby i det nordlige England, Lancashire, 5 Km. N. f. Rochdale, har Kulgruber, Stenbrud og (1901) 9,578 Indb. *M. Kr.*

Whitworth [(h)wi'twə.þ], Charles, engelsk Diplomat, (1752—1825), blev 1785 Sendemand i Polen og forflyttedes 1788 til St. Petersborg, hvor han medvirkede til Fredsslutningen 1792 og senere knyttede Forbundet mellem England og Rusland imod Frankrig. I April 1800 drog han bort efter Bruddet med Kejser Poul, sendtes Aug.—Septbr. s. A. til Kjøbenhavn for at træffe Aftale om Visitationsretten og Konvojeringssystemet og September 1802 til Paris for at klare de Tvistemaal, der vare opkomne om Freden i Amiens. Han førte Forhandlingerne med Bonaparte med stor Værdighed, fremsatte i April 1803 England's bestemte Krav og forlod Paris 12. Maj, da Bonaparte foretrak ny Krig. 1813—17 var han Statholder i Irland; ophøjedes 1813 til Peer som Viscount W. og forfremmedes 1815 til Jarl. *E. E.*

Whitworth [(h)wi'twə.þ], Joseph, Sir, engelsk Mekaniker, født 1803 i Stockport, død 22. Jan. 1887 i Monte Carlo, arbejdede fra sit 14. Aar i Fabrikker og grundlagde 1833 en lille Værktøjs- og Værktøjsmaskinfabrik i Manchester. Denne opnaaede snart et stort Ry for sine Værktøjsmaskiner, Præcisionsinstrumenter og det Skruesystem, som fik Navn af W.'s og endnu er det herskende i Teknikken. Efter Krim-Krigen mødte W. op med sine Bagladekanoner, hvis Rifling frembringes ved, at en regulær Sekskant snor sig efter en Skruelinie. Kanonen er af Homogenjærn, Projektilerne vredne Prismer. Den fremkom 1859, bukkede i England under for Armstrong's Bagladekanoner, som selv fik en stakket Levetid. I Danmark forsøgtes W.'s Kanon ogsaa, men opgaves efter en Sprængning paa Amager, som kostede Underdirektør Carlsen Livet. W. har præsteret udmærkede Resultater i Staalfabrikationen

og er den første, som har sammenpresset flydende Staal. Til Fremme af den tekniske Dannelse i England skænkede han 1868 en Sum paa 100,000 Lst., hvorefter han 1869 blev Baronet. *F. W.*

Wiberg, Lauritz Stub, norsk Skuespiller, er født i Bergen II. Marts 1875, blev Student 1893 og virkede senere nogle Aar som Folkeskolelærer i sin Fødeby, ved hvis nationale Scene han debuterede 2. Febr. 1898 som Adjunkt Mørk i Vilh. Krag's »Solnedgang« og derefter som Anker i »Soldaterløjer«. Ved Bergen's Teater, hvor han forblev et Par Sæsoner, spillede han bl. a. Titelrollen i »Erasmus Montanus«, Hofjægermesteren i Gustav Wied's »En Mindefest«, Titelrollen i »Raskolnikow« og Løjtnant von Buddinge i »Genboerne«. 1900 tog han Engagement ved Christiania »Sekondteater« og var derefter 1902—03 ansat ved Centralteateret smst., indtil han i sidstnævnte Aar gik over til Nationalteateret. Her har han ved Udførelsen af flere større Roller som Göran Pehrson i Strindberg's »Erik den Fjortende«, Hjalmar Ekdal i »Vildanden« og Advokat Berent i »En Fallit« lagt for Dagen et betydeligt Talent som Karakterskuespiller — et sikkert Blik for det individuelle og karakteristiske i Rollerne og en ikke ringe Evne til at udforme og levendegøre Figurerne, hvorhos han i Roller som den gamle Lærer Mølmark i Wied's Lystspil »Byens Stolthed« og Titelrollen i »Gert Westphaler« ogsaa har vist sig at være i Besiddelse af en komisk Aare. *T. B.*

Wiborg se Viborg.

Wiborghfosfat, et kunstigt Gødningsstof, der fremstilles af den fra Jærnmalmene ved Gellivara stammende, med Feldspat blandede Apatit, som paa Grund af sit betydelige Indhold af Ferrioxyd og Aluminiumoxyd ikke kan bruges til Superfosfat. Behandlingen bestaar i en Glødning af den fint knuste Apatit med Natriumkarbonat, hvorved dannes et komplekst Fosforsilikat, som er uopløseligt i Vand, men af hvis Fosforsyre omtr. 95 p. Ct. er citratopløselig. *K. M.*

Wichern, Johann Hinrich, den tyske indre Missions Fader, født i Hamburg 21. April 1808, død 17. April 1881, var opvokset i et fromt, men fattigt Hjem og maatte allerede i sin Skoletid bidrage til Familiens Underhold ved at give Undervisning. Derved blev han tidlig overanstrengt, og da han hele sit Liv igennem arbejdede haardt, led han jævnlig af voldsomme Hovedsmerter. Efter at have studeret Teologi i Gottingen og Berlin vendte han tilbage til sin Fødeby, hvor han ernærede sig som Lærer, men hvor han samtidig begyndte at tage en kirkelig Virksomhed op. Han var bleven stærkt paavirket af det opvaagnende kristelige Liv, som atter var begyndt at røre sig efter Rationalismens Dage, og ganske særlig af kristne Filantroper som Amalie Sieveking (s. d.). Med stor Iver tog han da fat paa Gerningen som Forstander for en Søndagsskole, som lige var bleven dannet efter engelsk Forbillede, den første i sin Art paa Fastlandet, og han begyndte ogsaa at tilse fattige og syge. Derved modnedes hans første store Hovedtanke, nemlig at danne et Redningshjem for ulykkelig stillede Drenge, og til denne hans første Hovedtanke sluttede sig snart en anden, nemlig at genoplive det gamle Diakonat og uddanne unge Mænd til at tage en tjenende Gerning op i Menigheden, Den første Hovedtanke fik han hurtig realiseret. Allerede den 31. Oktbr. 1833 kunde han flytte ind i et lille Hus, som var skænket ham til Drengehjem, det senere saa berømte Rauhes Haus (egentlig Ruge's Haus, efter den forrige Ejer). Her samlede han da flere og flere Drenge, som han opdrog, underviste og uddannede, og Rauhes Haus blev et Mønsterhus for saa godt som hele den civiliserede Verden. Princippet var Familiesystemet, d: Drengene boede sammen i smaa Afdelinger, »Familier«, hver Familie i sit lille Hus, med sin Husførelse og med sin Husfader. Paa den Maade søgte W. at værne om Individualiteterne. Børnene bleve oplærte til at hjælpe sig selv i alle Henseender og til at arbejde med i Haven og Huset. Efterhaanden fik han ogsaa sin anden Hovedtanke realiseret. Han fik tilkaldt unge Mænd som Hjælpere ved Arbejdet med Børnene og uddannede dem saa til Diakoner gennem praktisk og teoretisk Undervisning. Som Diakonhjem blev Rauhes Haus ogsaa et Mønsterhus. Men W. kom til at optræde paa en større Skueplads. 1848 sammenkaldtes en Kirkedag i Wittenberg for at samle de kirkeligtsindede og danne en Modvægt mod Tidens revolutionære Bevægelser. Ved den Lejlighed holdt W. en mægtig Tale, som med eet Slag skabte den tyske indre Mission. Han kaldte nemlig Menigheden frem til at øve Troens og Kærlighedens Gerninger i Folket og derigennem læge Tidens Brøst, og hans Ord vandt begejstret Tilslutning hele Tyskland over. Den ene kristne filantropiske Institution rejste sig efter den anden. Frederik Vilhelm IV af Preussen kaldte W. til Berlin og gav ham 1857 en ledende Stilling i den øverste kirkelige Styrelse, og med utrættelig Energi kastede W. sig ind i ny store Arbejder for den indre Mission, samtidig med at han beholdt Ledelsen af Rauhes Haus. I de tre Krige, 1864, 1866 og 1870—71, organiserede han en Feltdiakoni. Men da brødes hans Kraft, han maatte trække sig tilbage til Rauhes Haus, og de sidste syv Aar af hans Liv vare en fortsat legemlig og aandelig Lidelsestid. Sine Drenge slap han dog aldrig. Da han paa Grund af Sygdommen hverken kunde taale at læse eller skrive, sad han og strikkede Strømper til dem. W. skrev meget. Han grundlagde 1845 Tidsskriftet »Fliegende Blatter aus dem Rauhen Hause«, som er fortsat lige op til vor Tid, og som er et Hovedorgan for den tyske indre Mission og dens Kærlighedsgerninger. (Litt.: Fr. Oldenberg, »J. H. W.« [1884]; N. Dalhoff, »Gak hen og gør du ligesaa« [1900]). *A. Th. J,*

Wichert, Ernst, tysk Dramatiker og Novelleforfatter, er født 11. Marts 1831 i Insterburg. W. var en længere Aarrække Jurist i Königsberg, men forflyttedes derfra 1887 som Kammerretsraad til Berlin; dog allerede 1896 tog han sin Afsked for helt at vie sig til den dramatiske Forfattervirksomhed, som han 1858 havde begyndt med det patriotiske Skuespil »Unser General York«. Han opnaaede dog hverken med dette eller det Aaret efter udgivne Lystspil »Hinterm Rücken« andet end blot succes d'estime, og selv hans i flere Henseender udmærkede Tragedie »Der Withing von Samland« [1860] eller det Skuespil

»Licht und Schatten«, hvormed han gjorde Overgang til det alvorlige Drama, sloge ikke an; men nu fulgte efter en kort Pause en Række Romaner og Noveller, og først i Beg. af 1870'erne kom de store Succes'er med »Ein Schritt vom Wege«, »Der Narr des Glücks«, udgivne i »Gesammelte dramatische Werke« [1873] og »Die Realisten« [1874] o. m. fl. Hans egentlige Felt er og bliver Lystspillet, han er lystig uden at blive plat eller indholdsløs, og han kaster sig stadig ind paa andre Omraader og har i de historiske Romaner »Heinrich Reusz von Plauen« [1881], »Der grosze Kurfurst in Preussen« [1887], »Tilemann vom Wege« [1890] samt i sine Samlinger »Lithauische Geschichten« [1881, 1890, 1893] givet adskillige gode Ting. Sammen med R. Reicke udgiver han »Altpreuszische Monatsschrift«. 1896 begyndtes en Udgave af hans »Gesammelte Werke«. Senest har han vakt Opmærksomhed ved Udgivelse af sin Levnedsskildring »Richter und Dichter« [1900]. *O. Th.*

Wichita [wi'tŝita], By i U. S. A., Stat Kansas, ligger 207 Km. S. V. f. Topeka ved Little Arkansas River's Udløb i Arkansas River. (1900) 24,671 Indb. W. er Knudepunkt for flere Baner og driver livlig Industri samt betydelig Handel med Kvæg, Korn, Frugt, Træ og Huder. W., der er anlagt 1870, havde 1880 4,911 Indb. *H. P. S.*

Wichtisit se Diabas.

Wick [wi'k], Havneby i det nordlige Skotland, Hovedstad i Caithnessshire ved en rummelig Bugt, Wick Bay, fra Vesterhavet og ved Mundingen af Floden W., der danner Afløbet fra Loch Watten og flere Smaasøer. W. er Endestation for Højlandsjærnbanen og en af Skotland's vigtigste Havne for Sildefiskeriet. 1895 fandtes 600 Fiskerbaade, og Udførselen beløb sig til 2 Mill. Kr. Ved Bugten er der talrige Landingsbroer; men ved Sydøstvind er den en usikker Ankerplads, og Fartøjerne maa da søge Dokkerne ved Forstaden Pulteneytown paa Sydsiden af Bugten. Med Forstæder har W. (1901) 7,911 Indb. *M. Kr.*

Wickenberg, Per Gabriel, svensk Maler, født 1812 i Malmø, død 18. Decbr. 1846 iPau. W. kom 1831 fra fattige Kaar til Stockholm, fandt her i Familien Anckarsvärd gode Mæcener, gjorde Fremgang paa Akademiet og fandt god Afsætning for sine smaa Billeder af vidt forskellig Emnekreds; han malede fra Mytologi (»Oidipos og Antigone«) og Bibel (»Adam og Eva« [Stockholm's Nationalgaleri]), Genrestykker og Landskaber (Prospekt af Kjøbenhavn fra Øresund), Arbejder, der hurtig viste hans store Evner som Kolorist. Paa Grund af en Øjenlidelse (der blev ham en Hemsko i hans korte Kunstnerliv) rejste han til Tyskland og derfra 1838 til Paris. Her slog han straks igennem. Hans Vinterstykker (»Effet d'hiver«, »Vinterstemning« [Luxembourg-Mus.] etc.) — et Emne, han dyrkede indtil Ensformighed med den fineste maleriske Virtuositet — gengav Naturen adskillige Grader mere naturtro, end man hidtil var vant til, og føltes paa Salonen som et Brud med det stiliserede Landskab, om end hans Naturalisme dog var tilrettelagt af et Øje, hvis billeddannende Evne var bestemt af gammelhollandsk Kunst. Han blev Ridder af Æreslegionen, blev almindelig søgt, solgte det skønne og storladne »Maaneskin efter Regn« [1841] til den svenske Konge; men svækket Helbred brød hans Arbejdskraft, han rejste til Pau og døde der; en ualmindelig lovende Kunstnerbane — »faa Kunstnere have overhovedet ført en mere klar og aandrig og intelligent Pensel end denne Maler« (Jul, Lange) — var dermed brudt. Værker af W. i Stockholm's Nationalmus. (»Vinterstykke« [1840], »Dalkarle« og ovenn. Maaneskinsbillede m. v.), Goteborg's Mus. (»Hvile«), Fodor-Mus. i Amsterdam, Mus. i Leipzig (»Fiskerfamilie« [1840] m. v.). (Litt.: J. Kruse, »P. W.« [Sv. Allm. Konstforenings Album, IX 1901]). *A. Hk.*

Wickham [wi'kəm], By i det nordlige England, Durhamshire, 5 Km. S. V. f. Gateshead, ved Derwent kort før dens Udmunding i Tyne, har Stenkulsgruber og Jærnværker, Fabrikation af Jærnkæder, Spigre, Jærntraad, Kemikalier, Sæbe og Mursten og (1901) 10,000 Indb. *M. Kr.*

Wicklif [wi'klif] (Wiclif, Wyclif og andre Former), John, engelsk Teolog og Kirkemand og Forløber for Reformationen, født omkr. 1330 (eller 1324) i eller i Nærheden af Landsbyen Wycliffe i Yorkshire, død 31. Decbr. 1384. Trods den store Betydning, W. har haft, er hans Livsløb dog ikke kendt paa alle Punkter. Om hans første Ungdom vides intet. 14 Aar gl. kom han til Universitetet i Oxford. Her blev han Magister i de fri Kunster og kastede sig derpaa over Teologien, som han med stor Iver tilegnede sig. Hans Stade var det skolastiske, og han var Realist, paavirket af Plato og Augustin. I Balliol-Kollegiet blev han først *Fellow*, senere *Master*, og derfra kom han til Canterbury-Kollegiet som Forstander. I denne Stilling kom han i en heftig Strid med forskellige Munke, men i øvrigt holdt han Forelæsninger, blev ordineret og prædikede. 1365 kom han til at optræde paa en større Skueplads. Pave Urban V fordrede nemlig i dette Aar overmodig den Lensafgift, som Johan uden Land i sin Tid havde lovet, men som ikke var bleven betalt i 33 Aar, og Paven fordrede den for alle 33 Aar paa een Gang. Kongen, Edvard III, sammenkaldte Parlamentet, og dette erklærede, at Paven ingen Ret havde over England. Urban maatte da stiltiende lade sin Fordring falde. Men Sagen gav Anledning til store Forhandlinger, og under disse kom W. til at spille en betydelig Rolle som Pavens Modstander. Foreløbig var det dog kun af nationale og politiske Grunde, W. bekæmpede Rom, men der kom snart kirkelige Grunde til. 1374 udnævntes W. til Præst i Lutterworth, og s. A. blev han Medlem af en Sendefærd, som drog til Briigge for at forhandle med et Gesandtskab fra Paven om England's kirkelige Klager. Udbyttet af Forhandlingen blev kun ringe, men W. lærte Kuriens Mænd og deres Tankegange at kende, og han blev skarpere i sine Udfald mod Pavedømmet. Derved kom han ogsaa i Konflikt med den højere engelske Gejstlighed, og da han havde fremsat de Lærdomme, at enhver, som begaar Dødssynd, mister sin Ejendomsret, fordi Ejendommen er Guds Gave, og at Staten har Ret til at gribe ind, naar Kirkens Tjenere begaa Overgreb, stævnede Biskoppen af London ham 1377 for et Landemode. Det kom til en heftig Scene ved dette; men W. havde formaaende Venner ved Hoffet, som let førte ham ud af alle Vanskeligheder. Nogle Maaneder senere søgte

Pave Gregor XI at ramme ham ved at udstede hele fem Bandbuller imod ham, og 19 Sætninger af hans Bøger betegnedes som kætterske. Han blev da ogsaa paa ny stævnet for en Bispedomstol i Ærkebiskoppens Palads i Lambeth, men baade fra Hoffets og fra Borgernes Side blev der protesteret, og Forhandlingerne maatte afbrydes. W. var imidlertid begyndt at arbejde kraftig for en kirkelig og teologisk Reform inden for den engelske Kirke. Han prædikede ihærdig og med stor Virkning og søgte altid at føre Guds Ord frem. Men han gjorde mere. Han begyndte i al Stilhed at udsende fattige, først ordinerede, senere uordinerede Rejsepræster, som droge om paa bare Fødder, iførte grove, mørkerøde Kapper, og prædikede »Guds Lov« for Folket. De kaldtes Lollharder (s. d.). Dernæst begyndte W. at oversætte Bibelen paa Engelsk. Han oversatte selv det ny Testamente, og en af hans bedste Venner, Nicolaus af Hereford, det gamle. Oversættelsen var færdig 1382, og nogle Aar efter hans Død udkom den i en gennemset Udgave, som spredtes over hele England og blev et vigtigt Middel til Reformationens Forberedelse. I Modsætning til Luther's Oversættelse senere var W.'s dog ikke foretagen fra Grundsprogene, men fra Vulgata; og W. fulgte den middelalderlige Eksegese. Hans Oversættelse var ogsaa ret fri. Men han fremhævede med Klarhed og Kraft, at Skriften er øverste Autoritet i Kirken. W. og Chaucer indlede i øvrigt den mellemengelske Sprogform. 1378 eller 79 skrev W. et stort Skrift, *De ecclesia.* Han giver her sin Opfattelse af Kirken. Denne er Summen af de prædestinerede, og dens Hoved er Christus, ikke Paven. Paven er pligtig til at adlyde Guds Lov, og efter den skulle alle hans Paabud prøves. Hierarkiet burde leve i evangelisk Fattigdom, men Tiggermunkene skulle ikke være Forbilledet. De ere tværtimod komne i dybt Forfald og ere blevne en af Kirkens største Ulykker. Endelig angreb W. kraftig Afladen og Helgendyrkelsen. Blandt W.'s øvrige Skrifter maa især nævnes *Trialogus* og *De eucharistia.* Han kommer her ind paa Nadverlæren, og hans Anskuelser om denne opfattedes baade straks og senere paa Reformationstiden paa forskellig Maade. Man har saaledes uden Grund gjort ham til Donatist. Derimod forkastede W. Transsubstantiationslæren. Indstiftelsesordene opfattede han tropisk, og kun de troende Nadvergæster fik efter hans Mening Del i Christi Legeme og Blod. Delte Angreb paa den herskende Nadverlære ængstede selv adskillige af hans Venner, og da der 1381 brød et voldsomt Bondeoprør ud, tillagde mange W. Skylden, skønt ganske med Urette. Aaret efter lode hans Fjender blandt Klerikerne og Tiggermunkene 24 af hans Sætninger erklære for kætterske, og Universitetet i Oxford blev tvunget til at udjage hans Tilhængere. Skønt syg og nedbrudt skrev W. skarpt mod Paven, som til Gengæld stævnede ham til Rom; men saa døde W. Hans Venner kaldte ham *Dr. evangelicus*, men Konstanzer-Koncilet lod 1427 hans Ben grave op og brænde, og Asken blev kastet i en Flod. W.'s Tanker havde nemlig vundet Indgang ogsaa uden for England, og Huss blev W.'s mest bekendte Discipel. Den Indflydelse, W. fik paa i de tyske Reformatorer, synes derimod ikke at i have været stor, og i England kvaltes den lollhardiske Bevægelse i Blod. Ikke Lutterworth, men Wittenberg og Genf bleve derfor Hjemstederne for Evangeliets Fornyelse. W.'s engelske Skrifter ere udgivne af F. D. Mathew (1880), hans latinske udgives af »The Wyclif Society«. (Litt.: G. Lechler, »J. W. und die Vorgeschichte der Reformation«, I—II [1873]; R. Buddensieg, »J. W. und seine Zeit« [1885]; R. L. Poole, *W. and Movements for Reform* [1889]; Fr. Nielsen, »Kirkehistorie«, I [1902]). *A. Th. y.*

Wicklow [wi'klo.u], Shire i det sydøstlige Irland, grænser mod Øst til St.-Georgskanalen. mod Nord til Dublin, mod Vest til Kildare og Carlow og mod Syd til Wexford, omfatter 2,024 □Km. med (1901) 60,824 Indb. (mod 62,136 Indb. i 1891). Landet er bjærgrigt og berømt for sin Naturskønhed. Fra Nord til Syd gaar et Bjærgdrag, der i Lugnaquilla naar 926 M. Dalene paa Østsiden ere snævre og maleriske, rige paa Vandfald. Mod Syd strømmer Avoca, der afvander en Række Smaasøer. Af Arealet ere 20 p. Ct. Agerland, 44 Enge og Græsgange og 4 dækkede med Skov. I Overensstemmelse hermed er Kvægavlen Hovederhvervet. Der fandtes 1890 12,000 Heste, 77,000 Stkr. Hornkvæg, 188,000 Faar og 27,000 Svin. Bjærgværksdriften giver lidt Kobber, Bly og Sølv. Industrien er uden Betydning. Hovedstaden er Wicklow (s. d.). *M. Kr.*

WicklOW [wi'klo.u], By i det sydøstlige Irland, Hovedstad i W. Shire, ved Varty's Munding i St.-Georgskanalen, har en lavvandet Havn, ubetydelig Handel, men vel besøgte Søbade og (1901) 3,288 Indb. *M.Kr.*

Wickram, Georg (Jorg), tysk Forfatter, død kort efter 1557. W. optræder 1531 som Forfatter til en Række Fastelavnsspil, og hans »Vom verlornen Sohn« (1540) viser, at han har sluttet sig til Reformationen. I 1540'erne begyndte han efter Hans Sachs'es Mønster at oprette en Sangerskole i Kolmar. I 1550'erne synes han dog som Stadsskriver i Burgheim at have forladt Kolmar, og samtidig naaede han sin Produktions Højdepunkt ved en Række Romaner og Noveller, og navnlig opnaaede hans »Rollwagenbüchlein« (1555, udgivet af H. Kurz 1865) betydelig Succes, og med Rette; den kan endnu benyttes efter Bestemmelsen som Underholdning paa Rejser *etc.* (Litt.: Stöber, »Jorg W., Volksschriftsteller« [1866]; Scherer, »Die Anfänge des deutschen Prosaromans und Jörg. W.« [1877]. *O. Th.*

Wicksell, Johan Gustaf Knut, svensk Socialøkonom og Finansteoretiker, er født 20. Decbr. 1851 i Stockholm. Efter at han havde studeret Matematik nogle Aar, bleve W.'s Interesser stedse mere dragne til Studiet af de økonomiske og sociale Spørgsmaal. Den første Frugt af disse Studier var et Foredrag, holdt i Upsala 1880, om »Samhällsolyckornas vigtigaste orsak och botemedel« [Upsala 1880], hvis radikale Anbefaling af Ny-Malthusianismens Lære om en vilkaarlig Begrænsning af Befolkningsforøgelsen og af Lærens praktiske Gennemførelse i Familielivet virkede som en Brandfakkel. Klerikalisme og konservativ

Borgerlighed slog sig sammen om at erklære W. for en farlig **Agitator**, han fik rystet en Flom af Modskrifter over sig og maatte desuden døje en Advarsel fra Universitetet. Sine Kritikere imødegik W. i det dialektisk fortræffelig formede »Svar till mina granskare« [1880], hvorefter han uddybede sine Anskuelser i de kernefulde Afhandlinger »Om **Utvandringen**, dess betydelse och orsaker« [1882] og »Om Prostitutionen« [1887], der ligesom de tidligere Skrifter gav Bidrag til Belysning af Befolkningsspørgsmaalets forskellige Sider. 1885—89 rejste W. med Understøttelse af Lorén'ska stiftelsen i forskellige Lande for at studere Socialøkonomi og sociale Spørgsmaal. De videnskabelige Resultater heraf fremlagde han i de paa Tysk affattede Monografier »**Uber Wert**, Kapital und Rente« [Jena 1893], »**Finanzteoretische** Untersuchungen< [smst. 1896] og »Geldzins und **Güterpreise**« [smst. 1898]. Disse Skrifter skabte ham ikke blot et Navn uden for hans Fædreland, **men** dokumenterede ham som Sverige's uomtvistelig mest fremragende teoretiske Socialøkonom i Samtiden. 1895 havde han taget den filosofiske Doktorgrad for at habilitere sig som Docent i Socialvidenskab. Man vilde imidlertid ikke give ham denne Stilling, fordi han ikke havde juridisk Embedseksamen. 1899 tog han saa denne og fik derpaa s. A. Docenturet i Nationaløkonomi og Finansret i Upsala. Endelig blev han efter megen Modstand 1901 ekstraord., 1904 ordn. Professor i Lund. Af sine »**Föreläsningar** i nationalekonomi« har han hidtil (1907) udgivet to Dele, »Teoretisk nationalekonomi« [Lund 1901] og »Om penningar och kredit« [Stockholm 1906], et Arbejde, der. allerede som det endnu blot stykkevis foreligger **maa** betegnes som et af de betydeligste Bidrag til svensk økonomisk Videnskab. Som Teoretiker slutter W. sig nær til den »østerrigske« Skole, navnlig saaledes som denne faar Udtryk hos **Böhm**-Bawerk. Heller ikke, efter at han har indtaget en Universitetslærers Stilling, har W. gaaet af Vejen for at udfordre den borgerlige Opinion ved heterodokse Anskuelser; hvor det gælder Kamp mod politisk, religiøs eller social Konveniens er han stedse at finde i første Række. *K. V. H.*

Wid, Vid, Flod i Bulgarien, opstaar af to Kildefloder, Sorte og **Hvide** W., paa Nordskraaningen af Balkan, 397 M. o. H. oven for Teteven, strømmer i Nærheden af Byen Plevna, der er berømt fra Krigen 1877—78, under hvilken Floden dannede en vigtig strategisk Linie, og udmunder oven for Nikopol 24 M. o. H. i højre Bred af Donau. W. er 135 Km. lang og afvander 5,918 □Km. *H. P. S.*

Widdin se Vidin.

Widmannstätten'ske Figurer se Meteoritter.

Widnes [vi'dnes], By i det nordlige England, Lancashire, ved Mersey, 16 Km. oven for Liverpool. Her fører en stor Jærnbaneviadukt over Mersey, 23 M. høj og 500 M. lang. W. er en hurtig opvoksende **Fabriksby**, der i 1851 kun havde 2,000 **Indb.**, men i 1901 28.580 **Indb.** Der fabrikeres Sæbe, Kunstgødning og Kemikalier og findes **Jærnstøberier**, Valseværker og Kobbersmelterier. Paa den modsatte Bred af Severn ligger Byen Runcorn. *M. Kr.*

Widnmann, Max, tysk Billedhugger, født 1812 i Eichstatt, død 1895 i Miinchen. W., Elev af Eberhard og Schwanthaler i Miinchen, under et treaarigt Ophold i Rom nær knyttet ti! Thorvaldsen, kom efter Bosættelsen i Miinchen 1839 (1849 Akademiprofessor) til at spille en stor Rolle for denne Bys Monumentalskulptur. Hans større Værker, som Mindesmærkerne over Goethe og Schiller, **Rauch-Statuen** (Glyptoteket), Statuerne af Orlando di Lasso og Westenrieder, Rytterstatuen af Ludvig I (1862), Kolossalfigurerne Kastor og Pollux (Kunstakademiet), alle i Miinchen, o. a. (Monumentet over Biskop Julius i Wiirzburg etc.) ere dog i deres Klassicisme lidt tamme i Opfattelsen og udviskede i Karakteristikken. Større Friskhed præger gennemgaaende hans Buster og mindre Arbejder. *A. Hk.*

Widor [vidå!r], Charles Marie, **fransk** Komponist og Orgelspiller, er født i Lyon 24. Febr. 1845, Elev af Musikteoretikeren Fétis og Organisten Lemmens, og blev 1870 Organist ved St.-Sulpice-Kirken i Paris, senere Orgellærer (efter César Franck) og **Kompositionsprofessor** ved Paris'es Konservatorium. W., som Orgelspiller en af Frankrig's kendteste Musikere, har ogsaa som Komponist et betydeligt Navn, i første Række ved sine Orgelværker (Koncert med Orkester, Sonater), men hans **Kompositionsgerning** omfatter endvidere symfonisk og anden orkestral Musik, Kammermusik, Klaverstykker og Sange, ligesom han har skrevet Teatermusik : Ballet, komisk Opera og de »store« Operaer »Jeanne d'Arc«, og »Nerto, Les pécheurs de St. Jean«. — W., der har Fortjenesten af Opførelsen af Bach's **Matthæus-Passion** i Paris, er ogsaa optraadt som Musikskribent, bl. a. med et moderne Supplement til Berlioz'es Instrumentationslære. *W. B.*

Widukind, sachsisk Munk og Historieskriver, levede i Klostret Corvey i Westfalen i **Slutn.** af 10. Aarh. og skrev 967 og følgende Aar *Res gestae saxonicae* i 3 Bøger, som behandlede det sachsiske Folks Historie, særlig Henrik I's og Otto den Stores. Det er et værdifuldt **Kilde**skrift. Værket er udgivet bl. a. i *Monumenta Germaniae historica* (3. Bd., 1839, nyt Opl. 1861). (Litt.: **Köpke**, »W. von **Corvei**« [1867]. *A. Th. J.*

Widukind (**Wittekind**), **Sachsernes** Fører under deres Kampe med Karl den Store. Efter Kampen 774 maatte W. redde sig ved Flugt, ligesaa efter Opstanden 776; han flygtede 777 til Danskerne, faldt senere ind i frankisk Rhin-Land, nødtes atter til Flugt, men tilføjede 782 den frankiske Hær et stort Nederlag ved Weser. Karl hævnede sig ved Drabet af 5,000 fangne Sachsere. Nu rejste hele det sachsiske Folk sig under W. og Albion. Medens Slaget ved **Detmold** 783 forblev uafgjort, lykkedes det snart efter Karl at knuse den sachsiske Magt ved Hase (ved Osnabrück). W. faldt nu til Føje, døbtes og **skal** af Karl være ophøjet til Hertug af Sachsen med Engern som Ejendom. W. faldt 807 i Krig med Hertugen af Schwaben. **Braunschweig's** og Sardinien's Fyrstehuse aflede deres Herkomst fra W. (Litt.: **Diekamp**, »W. der **Sachsenführer**« [1877]).

Wieck [vi!k], Friedrich, tysk Pianist og Klaverpædagog, født i Pretzsch ved Torgau 18. Aug. 1785, død i **Loschwitz** ved Dresden 6.

Oktbr. 1873, Rob. Schumanns Lærer og Svigerfader, studerede oprindelig Teologi i Wittenberg, men anlagde saa i Leipzig en Pianofortefabrik og et musikalsk Lejebibliotek, som han dog snart igen opgav. Da han imidlertid med stort Held havde uddannet sine to Døtre Clara, der blev gift med Rob. Schumann (s. d.), og Marie som Pianistinder, kastede han sig over Undervisning i Klaverspil, senere ogsaa i Sang, og opnaaede stor Anseelse paa dette Omraade. Han har udgivet >Klavier und Gesang« [1853], og »Musikalische Bauernsprüche«, saml flere Hæfter Etuder, medens »Materialien zu F. Wieck's Pianofortemethode« blev udgivet efter hans Død af Sønnen Alwin W. (1821—1885, Violinist ved den italienske Opera i St. Petersborg 1849—59, senere Klaverlærer i Dresden). Datteren Marie, født i Leipzig 1832, en fortræffelig Pianistinde, gjorde mange Koncertrejser og optraadte i Skandinavien 1879, 1882 og 1886. (Litt.: A. v. Meichsner, »F. W. und seine Töchter Clara und Marie< [1875]; A. Kohut, »Fr. W.< [1887]; Berth. Litzmann, »Clara Schumann«, I—II [Leipzig 1902—05]). *S. L.*

Wied [vild], et tidligere rigsumiddelbart Grevskab i det vestlige Tyskland, benævnt efter W., en Biflod til Rhinen, der udspringer i Westerwald. 1698 deltes Grevskabet i to Dele, W. Runkel (220 □ Km.) og W. Neuwied (606 □ Km.), der begge 1806 ophørte med at være selvstændige og deltes mellem Nassau og Storhertugdømmet Berg. Ved Wienerkongressens Beslutninger kom W. under preussisk og nassauisk Landshøjhed. Hovedstaden er Neuwied (s. d.). *M. Kr.*

Wied, Gustav Johannes, dansk Forfatter, er født 6. Marts 1858 i Omegnen omkring Nakskov; Faderen var Proprietær. Han forsøgte sig som ung i mange forskellige Livsstillinger — var Boghandlerlærling, Huslærer paa Herregaarde, Timelærer ved en Realskole og ansat paa et Sagførerkontor, blev Student 1886 og drev Journalistik i Kjøbenhavn, men flakkede atter flere Aar om i Provinsen og naaede først efter nogle mislykkede dramatiske Forsøg til at finde sit rette litterære Felt med den lille Samling »Silhuetter« fra 1891. Her var Fortælleren, Karikaturtegneren og den humoristisk satiriske Ræsonnør allerede fuldt færdig, saaledes som de i den følgende rige Produktion blot yderligere have udfoldet sig. W. har skrevet Fortællingssamlinger som »Menneskens Børn« [1894], og »Lystige Historier« [1896], brede Romaner som »Slægten« [1898], »Livsens Ondskab« [1899] °g »Knagsted« [1902], dramatiske Scener som de 4 Satyrspil om Adel, Gejstlighed, Borger og Bonde [1897], »Det svage Køn« [1900] og »Dansemus« [1905], endelig Skuespil, af hvilke flere have gjort Lykke paa Scenen, saasom »Erotik« [1896], »Første Violin« [1898, sammen med en Medarbejder], »Thummelumsen« og »Skærmydsler« [1901], »Den gamle Pavillon« [1902], »Byens Stolthed« [1905] og »Ranke Viljer« [1907]. Overalt i dette Forfatterskab tegner sig det samme letkendelige Fysiognomi. W. fortæller udmærket, tegner med faa Streger livfulde Silhuetter og skarpe Profiler, kan forme ypperlige Replikker og har tit fantasifulde Indfald til at bygge en Historie eller en Scene op paa. Men hans Instinkt for Livsrigtighed er lige saa uudviklet som hans kunstneriske Selvtugt. Menneskeiagningen forvrænges tit, Historien løber ud i vilde Usandsynligheder; Karakteristikken ofres uafbrudt for »Grinagtigheder«, som Forfatteren ikke kan nægte sig, og naar W. bliver alvorlig, havner han let i det romanagtig konventionelle og melodramatiske. Baade i sin humoristiske Facon og sin godmodige Menneskelighed er W. en Elev af Dickens og af Schandorff; fælles med den sidste har han Angriberlysten over for alt højtideligt og skabagtigt, Kærligheden til det nøgne og til det drøje og saftige, Svagheden for den barokke og letkøbte Morsomhed. Men hans Kunst har en Spidshed og Skarphed, der anderledes fast end Forgængerens kan ramme Dumheden, Forlorenheden og Filureriet paa Pletten, og hans Studium af menneskelig Ondskabsfuldhed eller adelig Landboplumphed er friskt og originalt. Paa den anden Side er hans Subjektivisme endnu mere lovløs og lunefuld end Forgængerens, og ophæver endnu mere end dennes uafbrudt den kunstneriske Objektivitet. Helt tam og skikkelig synes ogsaa Schandorffs akademiske, bondevenlige Radikalisme ved Siden af den Wied'ske Digtnings Satyrer og Klowner, der aldrig helme i Kampen mod Kultur »skaberiet«, før de faa stillet den uforfalskede Menneskelighed frem *in purismatur alibus.* Satyrer og Klowner — thi, hvor W.'s Kunst er betydeligst, stikke virkelig baade Shakespeare's Narrehætte og Naturgudens Bukkehorn op rundt om midt imellem »Morsomheder«, der kun ere dengammeldags »Humoristes, og satiriske Betragtninger, der kun ere den jævne Lollike-Forstands. *V. V.*

Wiedemann [vi!-], Gustav Heinrich, tysk Fysiker, født i Berlin 2. Oktbr. 1826, død 23. Marts 1899. W. studerede Fysik og Kemi r Berlin, især under Indflydelse af H. G. Magnus. 1854 blev han Professor i Fysik ved Universitetet i Basel, 1863 i Karlsruhe og 1871 Professor i fysisk Kemi ved Universitetet i Leipzig. Senere ombyttede han Stillingen med Professoratet i Fysik smst. Af hans fysiske Arbejder maa nævnes: 1853 en Række Maalinger (sammen med Franz) af Metallers Varmeledningsevne og dennes Forhold til den elektriske Ledningsevne, 1856 Undersøgelser over elektriske Forhold ved Vædskers Bevægelse gennem porøse Vægge (elektrisk Endosmose) og omtrent paa samme Tid Arbejder over Forbindelsen mellem Jærnets magnetiske og mekaniske Forhold. Mere kendt blev W. dog ved sin Redaktørvirksomhed. 1860 begyndte han paa sin store Haandbog »Die Lehre vom Galvanismus und Magnetismus«. I tredje Udgave ændredes Titelen til »Die Lehre von der Elektricität«, der i 2. (4.) Udgave [Braunschweig 1893—98] fylder 4 meget store Bind. Ved Poggendorff's (s. d.) Død 1877 overtog W. Redaktionen af »Annalen der Physik und Chemie«, Tyskland's ældste og anseligste fysiske Tidsskrift, samt af de samme Aar begyndte »Beiblätter«, der indeholde en meget udførlig Litteraturoversigt. »W.'s Annalen«, som Tidsskriftet nu gerne kaldtes, blev fra 1893 af redigeret af G. W. og Sønnen E. W. i Forening; ved Faderens Død gik Redaktionen over til Paul Drude (død 5. Juli 1906), og Navnet forandredes samtidig til »Annalen der Physik«, hvad det faktisk kun havde været i en Aarrække. *K. S. K.*

Wiedemann's Annalen se Wiedemann, G. H.

Wiedewelt, Johannes, dansk Billedhugger, født i Kjøbenhavn 1. Juli 1731, død smst. 17. Decbr. 1802, Søn af en ikke fremragende, men dog ganske flink og stærkt benyttet Billedhugger Just W., kom allerede som Dreng i Lære hos Historiemaleren Miani, der fra Italien var indvandret til Danmark; senere blev han Elev af det gamle Kunstakademi, hvor han sandsynligvis studerede under Petzold, og tillige modelerede han og lærte at arbejde i Marmor hos sin Fader. Allerede før han havde fyldt sit 19. Aar, var han i Gang med selvstændigt Arbejde; blandt andet udførte han i Tin 2 smaa Buster af Kong Frederik V og Dronning Louise, Arbejder, som bleve naadig modtagne og godt betalte af Majestæterne. Kort efter — i Sommeren 1750 — tiltraadte W. en større Udenlandsrejse, hvis foreløbige Maal var Paris, hvor han straks fandt en værdifuld Støtte i den danske Legationssekretær Wasserschlebe, der bl. a. gjorde ham den store Tjeneste at skaffe ham Plads som Elev i den yngre Coustou's Atelier; dernæst udvirkede han bos Frederik V, at denne tilstod Kunstneren en Aarpenge, først 200 Daler d. C, senere det dobbelte. Under Coustou lagde W. sig især efter Marmorhugningen, og snart blev han paa dennes Omraade saa dygtig, at den ansete Mester kunde bruge ham som Medhjælper; han erhvervede sig i det hele en ret god og indbringende Stilling i Paris; han vandt en Medaille ved Akademiet og stod i det hele foran Muligheden for der at skabe sig en udmærket Fremtid, da han i Foraaret 1754 bestemte sig til at fortsætte Rejsen. Maalet var selvfølgelig Rom. Ogsaa der blev han, som Følge af de Anbefalinger, Wasserschlebe havde givet ham med, vel modtagen; Direktøren for det franske Akademi, Natoire, og mange andre i Rom bosatte fremmede Kunstnere viste ham Venlighed, blandt dem den berømte tyske Maler Rafael Mengs (s. d.); mellem de navnkundige italienske Malere var Pompeo Battoni den, han kom til at staa i nærmest Forhold til, og af ham modtog han en ikke uvæsentlig Paavirkning. Endnu betydningsfuldere for W. blev dog Venskabet med den banebrydende tyske Kunstarkæolog Winckelmann, der vejledede den unge Kunstner ved Studiet af Oldtidens Plastik. Kan Winckelmann end ikke frikendes for en Del af Skylden i, at W. i sine bedste Læreaar forsømte Naturstudiet for Gransknin gen af udmærket ældre Kunst, har han paa den anden Side dog utvivlsomt stor Fortjeneste af, at W. til en vis Grad fik Øje for en renere Stil og skønnere Linieføring end den, han under sit Paris-Ophold havde lært at beundre i Barokkens Frembringelser.

Fra Rom gjorde W. en Rejse til Napoli og til de nærliggende campanske Ruinbyer; 1758 tog han efter Ordre fra det danske Kunstakademi, som hidtil havde understøttet ham forholdsvis rigelig, tilbage til Fædrelandet; paa Vejen dvælede han bl. a. i Firenze, hvor han studerede i Kunstsamlingerne og navnlig modtog stærke Indtryk af de til Niobe-Gruppen hørende Figurer; af hans Breve og Optegnelser fra Hjemrejsen har man for øvrigt adskillige karakteristiske Oplysninger om hans — og for en stor Del Tidens — Smag; Michelangelo's Skulpturer (Medicæergravene) forstaar han slet ikke, og et Arbejde som Donatello's Rytterstatue af Gattamelata afvinder han kun ringe Interesse.

Ved Efteraarstid 1758 var W. atter i Kjøbenhavn, og næppe et halvt Aar efter blev han Medlem af det ny Kunstakademi samt kgl. Hof billedhugger; desuden fik han frit Atelier i »Materialgaarden« ved Frederiksholms Kanal. Kort efter modtog han Bestilling paa et Marmormonument over Kong Christian VI; det var færdigt 1768 — da W. allerede i syv Aar havde været Professor ved Akademiet. I Mellemtiden udførte han med Bistand af talrige Medarbejdere en Mangfoldighed af Grupper, Statuer og Dekorationer til Pryd for Fredensborg Slotshave. Disse Værker ere af meget ulige Værd og i forskellig Stil, om de end gennemgaaende bære Mærke af den Paavirkning, Kunstneren havde været underkastet i Paris. Mindst gælder dette om de $2^1/_2$ M. høje Kvindefigurer, »Danmark« og »Norge«, som danne Hovedstykkerne i to hver $19^1/_2$ M. lange »Dekorationer« ; her er Ro og plastisk Holdning og en Renhed i Linierne, der peger langt ud over Coustou og hans samtidige og lige mod den oldromerske Plastik. Men de andre Figurer og Grupper minde rigtignok mere om Barokken end om Antikken. Bedst af Arbejderne i Fredensborg ere gennemgaaende de helt eller væsentlig dekorative Sager, I det hele fristes man ved et Besøg i Slotshaven til at slutte, at W.'s Talent væsentlig gik i Retning af det ornamentale, og at han vilde have kunnet naa meget højt, hvis han havde virket udelukkende som Dekorationsbilledhugger.

Fra 1761 var W. Professor ved Akademiets Modelskole og fra 1772 dets Direktør. Stadig udfoldede han en meget omfattende kunstnerisk Virksomhed. Mange Bestillinger modtog han paa Gravmæler, af hvilke en stor Del ere spredte omkring i Landets Kirker, og paa Sarkofager, hvoriblandt Holberg's (Sorø) udmærker sig ved sin rene, monumentale Stil og skønne Udførelse. Adskillige af disse Ting udførtes for Privatfolk; i en Række af Aar var det dog mest efter Ordre fra Hoffet, han arbejdede. 1769 fuldendte han sit Hovedværk, Frederik V's kolossale Monument i Roskilde Domkirke. Om dette Arbejde kan, som om Flertallet af Kunstnerens andre siges, at det dekorerer godt, hvor det staar, og frembyder smukt tænkte og vel udførte Enkeltheder, men ved Siden deraf meget, som tyder paa en ikke helt ægte Følelse og en mangelfuld, i alt Fald ikke konsekvent gennemført Uddannelse.

1768—69 var W. paa Rejse i Frankrig og England; efter den Tid fik han fra Regeringen kun een stor Bestilling, nemlig paa de 50 Mindestøtter for fremragende danske og norske, Jægerspris; de bleve udførte 1777—78 °S ere for en Del i al deres Beskedenhed Vidnesbyrd om Kunstnerens Sans for gode Proportioner og for Ornamentik. For øvrigt arbejdede han i den sidste Snes Aar, han levede, næsten udelukkende for private, og de Opgaver, disse stillede ham, vare kun sjælden nogenlunde betydelige eller lønnende, mest tarvelige og billige Gravmæler, paa hvilke Medhjælperne tjente mere end Mesteren. Et enkelt Værk fra hans sidste Tid er dog af større Interesse, Statuen »Troskaben« paa »Friheds-

støtten«, Kjøbenhavn. Her er der, i alt Fald i Figurens Bevægelse, noget, der minder om, at Kunstneren har staaet over for antikke Billedværker.

I sin kraftige Alder havde W. vistnok siddet i ret gode Kaar, men som gammel maatte han ligefrem kæmpe med Fattigdommen. Slet lønnet var han for sin Embedsvirksomhed, Arbejderne fra hans Atelier bleve i Reglen daarlig betalte; foruden for sig selv maatte han sørge for to gamle Søstres og en fattig Slægtnings Underhold. Dertil kom, at han i sin fremrykkede Alder flere Gange ramtes af Slagtilfælde; efter det sidste af disse (1791) kunde han slet ikke arbejde, tilfældige Tab stødte til, og til sidst var Elendigheden i det fattige Hjem, hvorfra Ejendelene Stykke for Stykke vare vandrede til Assistenshuset, saa stor, at den haardt hjemsøgte Mand ikke længere kunde bære den. Saa forlod han da Hjemmet en mørk Decemberaften og gik ud og druknede sig i Sortedamssøen. Først fire Dage efter fandtes hans Lig, og Juleaften blev det jordfæstet paa Assistenskirkegaarden.

I det smukke Mindedigt, Oehlenschläger skrev over W., kalder han ham »Danmark's Phidias«, og Samtiden fandt ikke Udtrykket overdrevent. Dette betyder imidlertid ikke andet, end at Kunstneren, der i Virkeligheden ragede op over sine samtidige danske Kaldsfæller, blev i høj Grad overvurderet af de mange, der kendte lige saa lidt til græsk Oldtidskunst, som den store Digter gjorde, og i det hele stode uden nogen som helst Maalestok til Brug ved fornuftig Værdsættelse af Skulpturarbejder. W. var ingen første Rangs Begavelse. Om hans Udbytte af Antikstudiet skal man ikke tale for meget; mere end af den oldgræske Kunst, hvis ypperste Frembringelser for øvrigt hverken W. eller hans Lærer Winckelmann kendte — deres Idealer vare Apollon fra Belvedere, Laokoon, Niobe-Gruppen og slige senere Ting —, var han paavirket af den franske, og denne udmærkede sig paa hans Tid hverken ved Varme eller stor Stil. Ogsaa med hans Naturstudium var det ikke synderlig bevendt; intet tyder paa, at han nogen Sinde har arbejdet grundig og selvfornægtende efter nøgen Model. Men han var udstyret med ikke ringe Skønhedssans og med nogen Fantasi, og den Kærlighed, han nærede til sine Emner, lagde sig i hans bedste Frembringelser smukt for Dagen. Hertil kommer, at han, om han end som alt antydet ingenlunde var sikker i Formen, dog var langt bedre Herre over denne, end Tidens andre danske Billedhuggere, og at han i Udlandet havde tilegnet sig en teknisk Færdighed, en relativ Virtuositet i Overfladebehandlingen, der maatte synes hans mildest talt nøjsomme Beundrere helt imponerende. For Eftertidens Kunst blev W. uden Betydning. Thorvaldsen havde ham vel til Lærer, men det lader sig næppe paavise, at han har modtaget nogen Paavirkning af ham. (Litt.: F. J. Meier, »W.« [Kbhvn. 1877]; »Biogr. Leks.« XVIII.). *S. M.*

Wiehe, Anton Wilhelm, dansk Skuespiller, født 8. Juli 1826 i Kjøbenhavn, død 4. Jan. 1884 smst. W., der var en Dattersøn af Kunstnerparret Michael og Johanne Cathrine Rosing (s. d.), debuterede efter nogen Vejledning af N. P. Nielsen (s. d.) paa det *kgl.* Teater i Kjøbenhavn *16.* Novbr. 1843 som Jørgen i »Erik og Abel« og gjorde ved sin Frejdighed et godt Indtryk, hvilket han yderligere befæstede, da han nogle Maaneder senere udførte Einar *Tambeskælver* i »Hakon Jarl«; det fortælles endog, at selve Oehlenschläger den Aften henvendte følgende Ord til ham: »De har min Aand i Dem, og De skal forklare mig for de kommende Slægter«. Skønt W. ogsaa i andre Roller viste ubedrageligt Talent, anvendtes han kun lidt, og utilfreds hermed søgte han andet Sted hen: med Orlov optraadte han hos H. V. Lange (s. d.) først i de danske Provinser, senere paa Kasino i Kjøbenhavn; men inden han havde vundet sig en fast Plads der, indkaldtes han til Krigstjeneste. Efter Krigen, hvor han i Slaget ved Isted var bleven farlig saaret, genoptraadte han 1. Maj 1851 paa det kgl. Teater som Henri d'Albret i »Dronning Marguerites Noveller«, og hans lyse Mandighed indtog Publikum, der med Beklagelse hørte, at han fra det følgende Teateraar var knyttet til Christiania Teater. Her modtoges han ved sin første Fremtræden 11. Septbr. 1851 som Oluf i »Dronning Margareta« med megen Velvilje og bevarede i de 9 Aar, han virkede her, Publikums Yndest gennem et højst broget Repertoire paa ca. 150 Roller, der strakte sig fra Romeo til Figaro, fra Oehlenschlager's Helte til Holberg's Kandestøberdreng. 25. Maj 1860 havde W. som Møller i »Hr. og Fru Møller« sin sidste Optræden paa Christiania Teater, og 1. Septbr. s. A. viste han sig atter for det kjøbenhavnske Publikum som Prosper Blok i »Kragetæer« paa Kasino, hvor han i de følgende 3 Aar øgede sin Anseelse for hver ny Rolle. 1. Septbr. 1863 genoptraadte W. paa det kgl. Teater som Axel i »Axel og Valborg« og bar i det følgende Aar saa godt som hele det alvorlige Repertoire, indtil Sygdom knækkede hans Kraft og nødte ham, ikke fyldt 53 Aar, til at søge sin Afsked; 4. Juni 1879 optraadte han sidste Gang som Hakon Jarl (i 3. og 4. Akt) og som Møller i »Hr. og Fru Møller«.

Gennem hele W.'s Repertoire slynger Oehlenschläger sig: han tog sig udmærket ud som ung Helt, han var rank og skulderbred, han bar sit smukke Hoved kækt og stolt, han traadte frejdig og sikkert frem og hans skønne Stemme, der kunde runge som fuldtonende Malm, ejede tillige en blød Sørgmodighed; W. deklamerede i disse Roller, og brugte han end sin Stemme paa ganske akademisk Vis, saa Versene rullede rytmefast frem, virkede han altid stærkt, thi han var en lige saa troende som begejstret Forkynder. Da han i denne Del af sit Repertoire lagde mere Vægt paa Velklangen end paa Karakterskildringen, lykkedes de unge, lyse Helte ham langt bedre end de ældre mørke Herskere. W. besad imidlertid betydelige Evner ogsaa for Karakterroller og fik i den sidste Del af sit Kunstnerliv Anvendelse for disse i en Række moderne — hovedsagelig norske — Skuespil: i »De Unges Forbund« afdækkede han saaledes med ubarmhjertig Skarphed Stræberens sjælelige Raahed, medens han til Gengæld som Tjælde i »En Fallit« bredte et forsonende Skær af fantastiske Storhedsdrømme over Spekulantens samvittighedsløse Bankerotspilleri. (Litt.: Th. Overskou, »A. W. W.« [1843—79]; E. *Brandes,* »Dansk Skuespilkunst« S. *201* —

220; »Litteratur og Kritik«, I [1889] S. 768—845; »Norden« [1886], 3. Hæfte).

W.'s ældste Søn Wilhelm W., der er født 10. Febr. 1858 i Christiania, debuterede 1875 paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn, har siden spillet først i danske Provinser, senere paa de kjøbenhavnske Privatteatre og er nu (1906—07) knyttet til Kasino; han ligner sin Fader i Skikkelse og Stemme, men skønt han mangler hverken Fantasi eller Følelse, er han ikke brudt afgørende igennem, ihvorvel han i en Aarrække indtog en ganske betydende Plads i det alvorlige Skuespil paa Dagmar-Teateret. Han har været gift 2 Gange: 1) med nedenn. Marie Charlotte W.(-Berény), 2) med Skuespillerinden Augusta Blad, født 10. Jan. 1871 i Kjøbenhavn. Frk. Blad blev uddannet paa det kgl. Teaters Elevskole i Kjøbenhavn og viste sig første Gang paa Scenen r. Septbr. 1891 som Arianke Bogtrykkers i »Barselstuen«, fik Aaret efter 5. Septbr. sin egentlige Debut som Sophie i »Erik og Abel«, forlod to Aar senere det kgl. Teater og har siden, med en ganske kort Afbrydelse, været knyttet til Dagmar-Teateret. Blandt hendes Repertoire træder en Række unge, elskovshenrevne Kvinder i Forgrunden, i Kraft af sin mørke Skønhed, sin ranke Holdning og sin klangfulde Stemme omgiver hun disse med et Præg af stolt og tragisk Kvindelighed; hun besidder ogsaa nogen komisk Evne og har ikke uden Held spillet ældre Roller. Hun var i nogle Aar gift med ovenn. Wilh. W. jun.; efter dette Ægteskabs Opløsning antog hun sit Pigenavn, Blad.

W.'s yngste Søn, Jacques Emil, er født 23. Juni 1860 i Kjøbenhavn og kom som Elev til det kgl. Teater i Kjøbenhavn, hvor han første Gang fremtraadte 11. Maj 1884 som Bernardo i »Hamlet«, Aaret efter gik han til Folketeateret og har siden med en enkelt Sæsons Afbrydelse — 1905—06 da han sammen med en Del andre danske Skuespillere (»De Otte«) spillede i Norge — virket ved de kjøbenhavnske Privatteatre; for Tiden (1906—07) er han engageret ved Kasino. Efter nogen Vaklen og forskellige Strejftog bl. a. ind paa Elskeromraadet fandt W. temmelig hurtig sin Plads i Farcen, hvor han er bleven en lige saa rutineret som yndet Fremstiller af elskværdig Forfjamskelse, der ganske vist i sin Hakken og Stammen kan blive maniereret, men som alligevel altid virker pudsig, hyppig tillige sanddru. W., hvis Replikbehandling er forstandig, har ogsaa inden for Bonvivant-Faget vist Dygtighed, ligesom han med Opfindsomhed har spillet egentlige Karakterroller. *A. A.*

Wiehe, Johan Henrik, dansk Skuespiller, født 15. Oktbr. 1830 i Kjøbenhavn, død 22. Jan. 1877 ved Roskilde. Næsten 28 Aar gl. debuterede W., der var en Broder til ovenfor nævnte Anton Wilhelm W. og nedenfor nævnte Michael W., paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn 21. Maj 1858 som Figaro i Mozart's Opera »Figaro's Bryllup«; den lette, næsten skælmske Figaro passede kun ilde til W.'s sværlemmede Skikkelse og tunge Naturel, og det faldt i det hele vanskeligt at finde Roller til ham: han kunde vel som Johan i »Ungdom og Galskab« Jægge en bred, næsten plump Komik for Dagen, og han kunde i Anstandsroller virke med en tung Alvor, men først 10 Aar efter sin Debut fik han som Bothwell i Bjørnson's »Maria Stuart i Skotland« [1867] Lejlighed til i fuldt Omfang at aabenbare det stærke Temperament og den oprindelige Voldsomhed, han ejede. W. havde vist, hvad han duede til, men Teateret rakte ham Oehlenschläger's Palnatoke og andre Kæmper af mange Ord, og gjorde W. end altid Indtryk af Mandskraft, afdæmpedes i disse Roller hans Ubændighed til en Biedermanns-Værdighed. 30. Maj 1875 optraadte han sidste Gang som Ørnulf i »Hærmændene paa Helgeland«; Resten af hans Liv formørkedes af Sindssygdom. (Litt.: Edv. Brandes, »Dansk Skuespilkunst« S. 274—286). *A. A.*

Wiehe (-Berény), Marie Charlotte, født Hansen, dansk Skuespillerinde, er født 28. Aug. 1865 i Kjøbenhavn. Som Barn kom hun ind paa det kgl. Teaters Balletskole i Kjøbenhavn, vakte tidlig lige saa meget ved sin Blondhed som ved sin Graciøsitet Opmærksomhed i Balletterne, men forlod utilfreds med sin Plads det kgl. Teater og gik til Folketeateret, hvor hun 13. Novbr. 1890 debuterede som selve Frk. Nitouche i Operetten af samme Navn. Hun gjorde straks megen Lykke, vandt sig hurtig, baade paa Folketeaterets og Kasinos Scener, Publikums Yndest i sit Repertoire, der strakte sig fra Hilda i Skuespillet »Et Folkesagn« til Unge Pjerrot i Pantomimen »Den forlorne Søn«, fra Palle i »Gøngehøvdingen* til Gilberte i »Frou-Frou«; men lige saa hurtig hendes Stjerne var stegen, lige saa hurtig dalede den, og efter kun faa Aars Forløb stod hun uden Engagement. Dristig søgte hun, der efter Opløsningen af sit Ægteskab med ovenfor omtalte Wilh. W. jun. havde ægtet den ungarske Musiker Henry Berény, Lykken uden for sit Fædrelands Grænser og fandt den: under Verdensudstillingen i Paris 1900 debuterede hun paa *Théâtre des Auteurs gais* og har siden spillet ikke blot paa forskellige Teatre i Paris, men ogsaa i London, Berlin og Wien og alle Vegne ved sit vittig-pointerede Sangforedrag og sin gratiøse Pantomimik vundet Publikum. Hun har adskillige Gange gæstet Kjøbenhavn, hvis Publikum hver Gang har hilst hende varmt velkommen. *A. A.*

Wiehe, Michael Rosing, dansk Skuespiller, født 23. Jan. 1820 i Kjøbenhavn, død 31. Oktbr. 1864 smst. W. der var ældre Broder til forannævnte Anton Wilhelm W. og Johan Henrik W., fremtraadte, efter nogen Undervisning af Stage (s. d.), første Gang 22. Juni 1837 paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som Kosinsky i »Røverne«; han fandt i Begyndelsen ikke Naade for Publikum, hvilket hovedsagelig skyldtes, at han fra Naturens Haand var daarlig udrustet: hans Stemme var tyk. hans Ansigt ikke umiddelbart smukt, hans Blik usikkert med Tendens til Skelen, hans Skikkelse kantet og hans Bevægelser kejtede. W. arbejdede i de følgende Aar ihærdig paa at aflægge sine Ubehjælpsomheder og overvinde sine Mangler, og det lykkedes ham at vinde først sine ældre Kunstfællers Agtelse og derpaa Publikums Yndest: ved Sommerskuespillene 1842 fik han i Wilh. Holst's (s. d.)Sted en Del betydelige Roller, og i Begyndelsen af den følgende Sæson dublerede han med Held denne som Aladdin, i Slutningen af samme Sæson befæstede han yderligere sin Stilling ved sin graciøse

Udførelse af Elskeren i Warburg's skælmske Kjøbenhavnersatire >Romeo e Giulietta«, og Aaret efter brød han endelig (20. Apr. 1844) i Prins Julian's Rolle i »Amanda« afgørende igennem som romantisk Elsker. I det følgende Tiaar ikke alene steg W. i Folkets Yndest, men han udvidede sin Kunsts Rækkevidde, saa den foruden de romantiske Elskere omfattede saa uensartede Fag som ædle Ingeniører og Skurke, Bonvivanter og Vaudeville-Elskere. Ved Udgangen af 1854—55 forlod W. sammen med F. L. Høedt (s. d.) det kgl. Teater og spillede det følgende Aar (1855—56) paa Hofteateret i et helt igennem borgerligt Repertoire, der efter hans eget Udsagn virkede paa ham som »at komme fra Taage til Frisk Luft, og«, tilføjede han, »det er jo sundt«. Det være nu med Værdien af Hofteaterets Repertoire, som det være vil, der sporedes hos W., der fra 1856—57 atter knyttedes til det kgl. Teater, efter Hofteater-Sæsonen en stærkere Stræben efter Realisme, og denne Stræben førte ham til Karakterroller som Sortebroder Knud i »Axel og Valborg« og Caligula i »Fægteren fra Ravenna«. Hvor mægtig og gribende han end virkede i disse ved sin Personligheds Styrke og sin Tales Fantasi, i dansk Teaterhistorie staar han som Legemliggørelse af den romantiske Elskov. »Den unge, slanke, ridderlige Skikkelse, den stille af Inderlighed dybt bevægede Røst, fuld af Virkning og dog saa tilbagetrængt, saa lidet læggende an paa Virkning, saa ren, man kan gerne sige kysk i sin *Elskovsflamme*, medbringende ved sin hele Personlighed og sit Spil Romantikkens henrivende Stemning«, med disse Ord skildrer W.'s mangeaarige medspillende Fru Heiberg i sine Erindringer hans Grev Tristan i »Kong Renés Datter«, og Dr. Edv. Brandes'es Ord »paa een Gang en drømmende Yngling og en myndig Mand, en stille Tænker ogen Helt, en Elsker og en Asket« fuldender Billedet af W. som Idealet af en romantisk Elsker. W.'s sidste Optræden paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn fandt Sted 30. Maj 1864 som Joseph Surface i »Bagtalelsens Skole«; den følgende Maaned spillede han paa Christiania Teater, og her fandt 30. Juni hans sidste sceniske Fremtræden Sted som Tordenskjold i Carit Etlar's »I Dynekilen«. Fra Christiania rejste han til Tyskland for at søge Hjælp mod en tiltagende Sukkersyge, men forgæves, og han vendte kun tilbage til Kjøbenhavn for at dø der. (Litt.: P. A. Holm, »Michael Rosing Wiehe« [Kbhvn. 1864]; Edv. Brandes, »Dansk Skuespilkunst«, S. 1—34; J. L. Heiberg, »Et Liv genoplevet i Erindringen«; P. Hansen, »Danske Skueplads«, II S. 394—408, III S. 71—79; »Julebogen« [1903]). *A.A.*

Wieland, Christoph Martin, tysk Digter, født 5. Septbr. 1733 i Oberholzheim, død 20. Jan. 1813 i Weimar. W. modtog sin første Undervisning af sin Fader, og dennes Pietisme gav W.'s Sind et stærkt religiøst Præg, saa den 14-aarige Dreng ivrig sluttede sig til Klopstock's Beundrere, hvorom hans »Zwei moralische Briefe in Versen« og Anti-Ovid »1752« endnu vidne. I Sommeren 1750 kom han hjem fra Skolen ved Magdeburg, og han traf her sammen med sin Slægtning Sophie Guterman, i hvem han forelskede sig, og denne Tilbøjelighed gav hans Digtninge, Læredigtet »Die Natur der Dingen« [1752] og hans »Hymnen« [1754] et stærkt sværmerisk Præg, og disse vidne om den kunstneriske Ophidselse, som opstod under hans Sværmeri, men tillige præges disse Digte af hans stærke Religiøsitet; Læredigtet bekæmper saaledes Materialisme og Panteisme fra bibelsk Standpunkt, og dette blev yderligere udformet under W.'s Omgang med Bodmer, til hvem han havde sendt de første Sange af et Heltedigt »Hermann« [først udgivet 1882]. Herved knyttedes han til den schweiziske Kreds, som yderligere fandt Behag i hans episke Digt »Der gepriifte Abraham« [1752], og under sit fleraarige Ophold i Ziirich skrev han stadig i Forstaaelse med Schweizerne »Briefe von Verstorbenen an hinterlassene Freunden« [1753]. Hans oversanselige Synsmaade gav sig endnu Udtryk i »Empfindungen eines Christen« [1754], som i Smerte over, at hans udkaarne giftede sig med Laroche, vender sig mod al verdslig Digtning og fordømmer al Erotik. Imidlertid tog W. Plads som Huslærer i Bern, og det Bekendtskab, han der stiftede med Julie Bondeli, Rousseaus Veninde, virkede som en Befrielse.

Allerede om Tragedien »Lady Johanna Gray« [1758] kunde kritiske Læsere som Lessing bemærke, at W. havde forladt den æteriske Verden og vandrede blandt Mennesker, og om det episke Fragment »Cyrus« og det i Bern tilblevne Sørgespil »Clementine von Poretta« [1760] og »Araspes und Penthea« bemærkede han selv senere, at de tilkendegive, hvorledes hans Sjæl lidt etter lidt fandt sit naturlige Leje; de ere dog saa kølige og tørre, at man snarere maa bemærke, hvorledes W. søger at skjule sin Personlighed. 1760 fik W. Ansættelse i Biberach; de smaa Forhold synes at virke stagnerende, men paa det nærliggende Slot Warthausen stiftede han i Grev Stadion Bekendtskab med en fuldendt Verdensmand, og W. fandt sig hurtig til Rette i den aristokratiske Kreds, i hvilken han traf sin Ungdomselskede Sophie Laroche.

For W.'s Udvikling fik det tillige stor Betydning, at han stiftede Bekendtskab med den samtidige engelske Litteratur og med Shakespeare's Værker, som han 1762—66 indførte i den tyske Litteratur ved sin 8 Binds Prosaoversættelse, der er et for sin Tid, trods enkelte Pletter meget betydningsfuldt Arbejde. Samtidig begyndte hans nyvundne Livssyn at give sig digterisk Udslag. Allerede 1761 begyndte han en meget bredt udført erotisk Digtning om Agathon's Fristelse af den aandrige græske Hetære Danae; men han lagde den til Side for at forkynde sin Livslyst og Sanseglæde i »Der Sieg der Natur über die Schwärmerei, oder die Abenteuer des Don Silvio von Rosalvo« [1764], hvor han skildrer en Slags Overtroens og platonisk Kærligheds Don Quixote; og da han vendte tilbage til »Geschichte des Agathon« [1766], afsluttede han den med Forkyndelse af Maadehold og Beherskelse i Nydelsen; og hertil vender han tilbage i Digtet »Musarion oder die Philosophie der Grazien« [1768], hvor Musarion priser et Mellemtrin mellem sanselig Nydelse og oversanselig Sværmeri som den rette Levevisdom. Derefter fulgte en betydelig Række Værker som »Komische Erzählungen« [1766], »Idris« [1768], »Combabus« [1770], »Der neue

Amadis« [1771], og saa fulgte enkelte Prosaromaner »Der goldene Spiegel oder die Konige von Scheschian« [1772], en Slags pædagogisk-politisk Roman, der skulde meddele det nødvendigste af, hvad man bør vide om Menneskehedens Udvikling, og han fortsatte denne Roman med en alvorligere >Geschichte des Philosophen Danischmend« [1775 selvst. 1795]; men hans bedste Roman var »Geschichte der Abderiten« [1781], hvor alle hans Fortrin som Forfatter ere fremtrædende. Ingen af hans senere Romaner kan maale sig med denne i Friskhed; men hans stadige Beskæftigelse med græsk og latinsk Litteratur, han oversatte bl. a. Lucian, Horatius og Cicero, affødte enkelte filosofiske Romaner som »Geheime Geschichte des Philosophen Peregrinus Proteus« og »Agathodämon« samt den historiske Roman »Aristipp und einige seiner Zeitgenossen<, og endnu ind i det ny Aarhundrede skrev han sin »Menander und Glycerion« [1803] og »Krates und Hipparchia« [1804], af hvilke navnlig den første er interessant og begejstrede Schiller.

Ved Siden af sin Virksomhed som Prosaforfatter, Oversætter og Redaktør af det for Datiden særdeles betydningsfulde Tidsskrift >Der teutsche Merkur«, der udkom fra 1773 til 1789, udfoldede W. en betydelig Virksomhed som Digter. I >Neueste Gedichte« [1777—79] offentliggjorde han saaledes en Del episke Digte, af hvilke »Gandalin oder Liebe um Liebe«, »Geron der Adlige«, >Das Wintermärchen« tillige med det senere >Clelia und Sinibald« høre med blandt W.'s bedste Arbejder. Men det yndefuldeste og det, som vandt ham flest Laurbær, var dog »Oberon« [1780], hvis fuldendte Form og romantiske Stof bebuder Romantikken før dens Frembrud. — Men heller ikke Dramaet blev glemt; han skrev Syngespillet »Alceste« [1773], Dramaet »Die Wahl des Hercules« og »Rosamunde« [1778], der dog have mindre Interesse som Aktstykker til W.'s Udvikling end til det tyske Dramas og det Weimar'ske Teaters. W., der 1765 havde giftet sig med en Købmandsdatter Anna Dorothea v. Hillenbrand, var 1772 bleven kaldt til Weimar som Opdrager for de to Prinser, og han blev der ogsaa efter Karl August's Regeringstiltrædelse. Han kom saaledes kort efter til at omgaas med Goethe, hvem han 1773 havde provoceret til Farcen »GStter, Helden und W«. W. tog Satiren godmodig, og der opstod Venskab mellem de to Digtere.

Foruden sine Digterværker fik den meget produktive W. Lejlighed til mangeartede Skriverier, mest af filosoferende Art, og hans Betydning for den tyske Litteratur blev ogsaa stor ved dem; men størst Betydning fik hans Digtninge ved den Elegance, Ynde, Munterhed, Lethed og Fuldendthed i Form og Sprog, som stod i saa skarp Modsætning til det tilvante. Den een Gang af Göttinger Dichterbund saa forkætrede Digter blev beundret og med Rette, ikke mindst fordi han banede Vej for ny Følelsesstrømme. W.'s sämtliche Werke udkom i 53 Bd. [1818—28 og senere], »Ausgewahlte Werke« udgaves i 3 Bd. af H. Kurz [1870] og i 6 Bd. af Pröhle [1887] og af Muncker [1889]. (Litt.: Gruber, »Christ. Martin W.« [2 Bd. 1815—16], ny Udg.: »C. M. W.'s Leben« [4 Bd. 1827—29]; Ofterdinger, »Chr. M. W.'s Leben und Wirken in Schwaben und der Schweiz« [1877]; Buchner, »W. und die Weidmannsche Buchhandlung« [1871]; R. Keil, »W. und Reinhold« [1885]). *O. Th.*

Wielandt, Joachim (Jochum), dansk Bogtrykker og Bladudgiver, født i Marts 1690 i Kjøbenhavn, død smst. 18. Decbr. 1730. I den danske Presses tidlige Historie er W.'s Navn det mest fremragende. Som Student drev han historiske og arkæologiske Studier, var en søgt Lejlighedspoet; senere kom W. ind i Kancelliet og gik den juridiske Embedsbane, hvilken han endte som Justitssekretær ved Højesteret. Men ved Siden af udfoldede han en mægtig Virksomhed som Bogtrykker, Et rigt Giftermaal gav ham den nødvendige Støtte, og i 1719 fik han Privilegium som Bogtrykker. Hans Virksomhed synes at have været særdeles omfattende; særlig var det Folkelitteratur i stor Stil, han dyrkede; men ved Siden af begyndte han paa ny Udgivelsen at danske og tyske ugentlige Aviser (»Extraordinaire Relationer«), idet Dan. Paulli's (s. d.) Privilegium fornyedes for W. W.'s Aviser bleve Grundlaget for Brødrene Berlings Avis (s. d.), og ved Siden af paabegyndte W. »Nye Tidender om lærde Sager«, det første danske kritiske Tidsskrift, der med noget ændret Titel bestod indtil 1836. Ved Siden af denne Virksomhed var W. interesseret i v. Osten's »Adressecontoir«, hvis Meddelelser han en kort Tid lod trykke (Spiren til »Adresseavisen«). Det lykkedes ogsaa den driftige Mand at faa Privilegium til at sende sine Aviser med Posten. Fra W.'s Olficin udgik en »Samling af smukke og udvalde danske Vers« i fjorten Bind (1725—28). Ved Kjøbenhavns Ildebrand i 1728 mistede W. baade sit Bogtrykkeri og sin Formue. (Litt.: Stolpe, »Dagspressen i Danmark«, 3.—4.). *F. Cl.*

Wieliczka [vjæli'iška], By i det østerrigske Land Galizien, ved Jærnbanen Krakov-W. i en frugtbar Egn, paa Vestskraaningen af et Bjærgdrag, der i en Halvkreds omslutter Byen. Denne bestaar for største Delen af Træbygninger og har et Slot, et Kloster, en Bjærgværksskole, en Badeanstalt med Saltvand og (1901) 6,089 Indb. Neden for Byen findes det bekendte Saltbjærgværk, der har været i Drift siden Midten af 11. Aarh. og nu til Dags er det største i hele Østerrig-Ungarn. Det beskæftiger 1,000 Arbejdere og leverer aarlig 80,000 Tons Salt. Saltlejet, der stammer fra Tertiærtiden, idet en Bugt, omgiven af Sandstensdannelser, da delvis udfyldtes med Salt, har en Længde af 3,800 M. (i Øst-Vest), en Bredde af 1,200 M. og en Dybde af 280 M. Otte Dagskakter føre ned i Gruberne, hvis Gange danne en sand Labyrint, der har en samlet Længde af 93 Km. De større Kamre benyttes som Magasiner og Hestestalde. Desuden findes en Festsal med Statuer, Søjler og udhugne Arbejder af Salt, og denne frembyder, naar den er stærkt oplyst, et féagtigt Skue. Det samme gælder om to med Altre, Helgenbilleder og forskellige Udsmykninger forsynede Kapeller. Tillige findes der 16 Damme, af hviike de største kunne befares med Baade. For at holde Vandet ude pumpes der stadig med Dampmaskiner paa tilsammen over 600 Hestes Kraft. Store Vandindbrud fandt Sted 19. Novbr. 1868 og 17. Febr. 1879, ligesom adskillige Sammenstyrtninger have

fundet Sted. Stensaltet har ikke overalt samme Renhed; de dybest liggende Lag ere de bedste, og Grønsaltet, der danner de øvre Lag, er det mest urene. Befordringen sker dels med Hestesporveje, tilsammen 40 Km., og dels med Dampkraft. W.-Saltet gaar i Handelen dels i hele Stykker, dels som malet Salt, og der gives forskellige Kvaliteter: Køkkensalt, Kreatursalt, Industrisalt, Gødningssalt o. s. v. Det malede Salt fremstilles paa 5 store Dampmøller. Besøgende befordres ned og op fra Gruberne med Tovbaner; men der gives ogsaa en i 1744 udhugget Vindeltrappe. (Litt.: Hrdina, »Geschichte der Wieliczkaer Saline« [Wien 1842]; Niedźwiedzki, »Beitrag zur Kenntniss der Salzformationen von W. und Bochnia« [Lemberg 1891] og >Zur Geologie von W.« [Lemberg 1892]). *M. Kr.*

Wielopolski, Alexander, Markis, polsk Statsmand, (1808—77). Han sendtes 1831 af den revolutionære Regering til London som diplomatisk Agent og blev til Straf landsforvist. 1846 udgav han »Brev til Fyrst Metternich fra en polsk Adelsmand« og opfordrede heri sine Landsmænd til at slutte sig til Rusland og blive Slavernes Forpost imod Tyskheden. Efter Amnestien 1856 vendte han tilbage til Polen, blev i Marts 1861 Direktør for Kirke- og Undervisningsvæsenet og i Juni 1862 Chef for den civile Forvaltning og Storfyrst Konstantin's nærmeste Raadgiver. Han fik Universitetet genoprettet i Warszava og udviklede ogsaa en vis Selvstændighed for Polen, men kunde ikke vinde Folkets Tillid og blev i Aug. 1862 Genstand for to Mordforsøg. Egensindig fattede han nu den skæbnesvangre Plan at ville knuse den nationale Modstand med eet Slag og paabød i Jan. 1863 en vilkaarlig Udskrivning af den dannede Ungdom, men fremkaldte netop derved en voldsom Opstand, som forspildte hele hans Virksomhed og bragte grænseløs Ulykke over Landet. I Juli s. A. tog han sin Afsked og bosatte sig senere i Dresden. (Litt.: Lisiecki, *Le marquis W., sa vie et son temps* [Krakov, 2. Bd. 1878—80]). *E.E.*

Wielun, Wjelun, By i russisk Polen, Guvernement Kalisch, ligger 67 Km. S. S. 0. f. Kalisch i en kedelformig Dal, der gennem Oleniza har Afløb til Warthe. (1897) 5,772 Indb., hvoraf j Halvdelen er Jøder. W. har Gymnasium og et tidligere Piaristkollegium samt Tilvirkning af 01, Sæbe og Fajance og Handel med Tømmer, Korn og Uld. *H. P. S.*

Wien (hermed et Kort), Hoved- og Residensstad i det østerrigske Kejserrige og Hovedstad i Provinsen Nedreøsterrig, ved Donau og paa Østskraaningen af Wienerwald's sidste Udløbere, Kahlenberg og Leopoldsberg. Ved den Udvidelse, som W. fik 1. Jan. 1905, tilknyttedes Distriktet Florisdorf paa venstre Donau-Bred (den nordøstlige), og Stadens Areal forøgedes derved fra 17,812 Hekt. til 27,126 Hekt., saa W. nu i Udstrækning er den største By paa Europa's Fastland, ikke meget mindre end London, hvis Areal (flere store Forstæder dog ikke medregnede) udgør 30,218 Hekt. Med sine 1,877,839 Indb. (1. Jan. 1905) er W. den fjerdestørste af Europa's Storstæder, idet den kun staar tilbage for London, Paris og Berlin. Det store Folketal skylder W. i første Linie den iøjnefaldende heldige Beliggenhed ved Mellemeuropa's største Flod, omtrent midtvejs mellem dens Kilde og Munding, paa et Sted, hvor Alperne, Karpatherne og de sydbøhmiske Bjærge sænke sig ned mod Donau og derved frembringe et Foreningspunkt for Slettelandets Veje; den vestlige og den østlige Folkevej langs Donau krydses her med den sydlige fra Adriaterhavet (Triest) og den nordlige, der fra Egnene ved Oder og Weichsel fører langs Floden March. I Fred og i Krig har W. derfor gennem de skiftende Tider været et Mødested for Folkene i Vest og Øst, i Syd og Nord. Her kæmpede først Romerne, hvis 13. Legion her havde sin faste Lejr, der blev Spiren til Staden *Vindobona*, det senere W. I Middelalderen var W. et udmærket Bolværk mod Indfald fra Østen og gjorde ogsaa senere god Fyldest i saa Henseende, da den 1529 og 1683 udholdt Tyrkernes Belejring. Uden for W.'s Porte stredes Franskmænd og Russere med skiftende Sejrslykke ved Austerlitz, Wagram og Aspern, og her mødte i det urolige Aar (1848) Magyarerne og Kroaterne hinanden med Vaaben i Haand ved Schwechat. Fra Naturens Haand udmærket med store Udviklingsmuligheder blev W. et Rigscentrum og et Bindeled mellem Tyskere, Slaver og Magyarer. Indtil 1866 havde W. gennem Aarhundreder været Mellemeuropa's Hovedby; men ogsaa efter, at den i mange Maader er bleven distanceret af Berlin og har faaet en Konkurrent i Budapest, har W. bevaret

Wien's Bymærke.

en mægtig Stilling som Østerrig-Ungarn's Hovedstad og Kulturcentrum ogsaa for mange udenrigs boende Folk. Den er Serbernes og Bulgarernes aandelige Hovedstad, og Armeniernes store Kloster er en Virkeplads af høj Betydning for deres nationale og videnskabelige Formaal. Som Musikby indtager W. en Førerstilling; her virkede Haydn og Mozart, Schubert, Liszt og Beethoven; Musikskolerne i W. nyde det største Ry, og W.'s Befolkning viser sig som Elskere og Kendere af Musikkens og Teaterets Kunst. I sit Præg er W. en moderne By, en vest- og mellemeuropæisk Stad; men den broget sammensatte Befolkning, det umiskendelige orientalske Element, som her er til Stede, gør dog W. til en egenartet By. Livstonen er saa ejendommelig, at Wieneren med Rette kan sige: »Es giebt nur a' Kaiserstad, es giebt nur a' Wien«.

Bydele og Bygninger. W. er nu en af de smukkest byggede Byer i Europa, og næppe nogen anden By har en pragtfuldere Gade end Ringstrasse, der i Forbindelse med Frants Joseph Kaj danner en lukket Kreds paa 5 Km. omkring den gamle By, som indtil 1857 var omsluttet af Volde og Grave. Paa deres Plads findes nu den 57 M. brede Ringstrasse, som med sine offentlige og private Pragtbygninger giver W. et lyst, grandiost og hyggeligt Præg. Den er for W., hvad »Unter den Linden« er for Berlin og Newsky Prospekt for St. Petersborg; men den

overgaar dem begge. Ved at gennemvandre Ringstrasse fra Nord til Syd passerer man i Schottenring Børsen, en stilfuld Renaissancebygning, der er opført (1872—77) af Danskeren Theofilus Hansen og siden 1897 rummer det østerrigske Folkemuseum. Skraas overfor paa Ringteaterets Plads, sørgelig bekendt fra Branden 1881, ligger en stor Velgørenhedsanstalt. Paa Hjørnet af Franzensring, bag en Trægruppe paa Maximilianplatz, hæver sig Votivkirken (Helligaandskirken), en præglig gotisk Bygning med to slanke, gennembrudte, spirkronede Taarne (99 M.); i et af Kirkens Kapeller hviler W.'s Helt, Nicolaus af Salm, der 1529 forsvarede Byen mod Sultan Soliman II. Det ny Universitet paa Hjørnet af Franzensring er opført i italiensk Renaissancestil af Ferstel (1873—84). En smuk og stærkt iøjnefaldende Bygning i gotisk Stil er det ny Raadhus, der med sine Taarne rejser sig bag Raadhusparken; den opførtes 1873—83 af Fr. Schmidt og kostede den nette Sum af 13 Mill. fl. Her findes nu et Museum og et Bibliotek til Belysning af Byens Historie. Paa den modsatte Side af Franzensring ligger Hofburgteateret, en pragtfuldt udstyret Renaissancebygning af Semper og Hasenauer. Paa samme Side ligger Volksgarten med Theseus-Tempelet, Statuer og Springbrønde og lige overfor, ved Sydsiden af Raadhusparken, den af Theofilus Hansen i gennemført græsk Stil opførte Rigsdagsfa ygning, Justitspaladset og det tyske Folketeater, begge i Renaissancestil. Paa Maria-Theresia-Plads ud mod Burgring ligge det naturhistoriske og det kunsthistoriske Museum, der tilsammen have kostet 40 Mill. fl. Det Indtryk, som disse Renaissancebygninger (af Hasenauer og Semper) udøve paa Beskueren, er da ogsaa overvældende og alt for stærkt i Forhold til Samlingernes Værdi. Det store Maria-Theresia-Monument midt paa Pladsen forherliger ikke blot denne Dronning, men hele hendes Samtid, omgiven, som hun her fremstilles, af berømte Hærføreres Rytterskikkelser, af Grupper af Statsmænd, Lovgivere og Videnskabsmænd. Paa den modsatte Side af Burgring og Opernring ligge de to Parkanlæg Burgplatz og Hofgarten samt Hofoperaen, som spiller en saa betydelig Rolle i Byens Musikliv. Langs Kartnerring og Kolowratring vige de offentlige Pragtbygninger for store Hoteller, Rigmandshuse og fyrstelige Palæer som Heinrichshof, Ærkehertug Ludvig Victor's Palads, Dumba-Palæet, den tyske Ridderordens Bygning o. a. Den sydlige Del af Ringstrasse, hvor den fornemme Verden har sit Hjem, afsluttes med Parkring og Stubenring. Her ligger den store Stadtpark med talrige Statuer, Smaasøer og Trægrupper og det østerrigske Museum for Kunst og Industri. — Den indre By har smalle, temmelig bakkede Gader, men oplives ved talrige monumentale Bygninger, pragtfulde Butikker og et stærkt pulserende Folkeliv. Om Sommeren ligger det indre W. paa Landet, men paa de andre Aarstider er Færdselen overordentlig stærk, dog aldrig om Aftenen. Midtpunktet i den indre By og den betydeligste af det gamle W.'s 20 Kirker er Stefanskirken; den grundlagdes 1147 og fik 1300—1510 sin nuværende Skikkelse. Den fremtræder som en gotisk Korskirke med 3 | Skibe og et stort tilspidset Tag med brogede Glastegl. Paa Sydsiden findes Hovedtaarnet, »den store Stefan<, 137 M., der er det første, man fra det fjerne ser af W. Spiret er en slank Kniplingspyramide af Sten; herfra iagttoges Tyrkerlejren i 1683, og nu hænger i Taarnet en Klokke paa 402 Centner støbt af Tyrkernes Kanoner. Kirkens halvdunkle Indre, der i Længden maaler 115 M., er rigt udstyret med Altre (36) og Søjler, der skyde sig op mod de 27 M. høje Hvælvinger. Fra den trange Stefansplads med Ærkebispens Palads fører den ret brede Kärntnerstrasse, en fornem Forretningsgade og i Aftentimerne den fine Verdens Korso, mod Syd til Ringstrasse. Her ligger Malteserkirken, der nu er den ungarske Nationalkirke, og flere stilfulde Privatbygninger (Kärntnerhof, Todesco-Palæet o. a.). 0. f. Karntnerstrasse ligger et stille Kvarter med mange monumentale Bygninger: Finansministeriet, der er opført i rig Barokstil 1703 af Fischer v. Erlach som Vinterpalads for Fyrst Eugen af Savojen, den franske St.-Anna-Kirke i Barokstil, Jødemuseet, Grev Breuner's Palads med en smuk Barokfaçade, det gamle Universitet (nu Videnskabernes Akademi), hvis Aula 1848 var Revolutionens Brændpunkt, et 1223 stiftet Dominikanerkloster, to græske Kirker, Handelsministeriet og Posthuset. Et mere livligt Præg har den sydvestlige Del af den gamle By. Handelslivet er fortrinsvis knyttet til Graben, en bred, flot Gade, men ikke synderlig lang, der er anlagt paa det Sted, hvor der i Begyndelsen af 13. Aarh. fandtes en Fæstningsgrav. Midt i Gaden hæver sig Trefoldighedssøjlen, rejst til Minde om Pestens Ophør 1679. Et mærkeligt kulturhistorisk Minde er den gamle jærnbeslaaede Træstub »Stock im Eisen«, en Rest af Wien-Skoven og engang et helligt Træ, som findes bag et Jærngitter paa Stock-im-Eisen-Plads. I dette Kvarter ligger W.'s ældste Kirke, St.-Peter, som Biskop Arno af Salzburg lod bygge 790—803. Fra Graben fører en snæver Gade til Am Hof, den største aabne Plads i den indre By, med en Mariasøjle, Feltmarskal Radetzky's Rytterstatue og Krigsministeriet, hvor Babenbergernes første Borg knejsede over W. Ved den nærliggende Plads Freiung ligge Paladserne Schönborn, Kinsky og Harrach, det sidste med en værdifuld, ældre Malerisamling, og det omfangsrige Schottenhof og Mölkerhof, hvor irske Benediktinere grundede et Kloster 1155. I den 1892—93 restaurerede Schottenkirke findes Gravmæler over Hertug Henrik Jasomirgott, Klosterets Stifter, og Grev Starhemberg, W.'s Forsvarer under den anden tyrkiske Belejring. Mellem den stærkt befærdede Herrengasse og Ringstrasse ligger det fornemme Adelskvarter, W.'s Faubourg St. Germain, med Paladser prydede med ældgamle Vaabenbilleder (Liechtenstein'ske Majoratshus o. a.) og talrige Regeringsbygninger: den nedreøsterrigske Landdagsbygning, Statholderiet, den østerrig-ungarske Bank, Kultus- og Udenrigsministerierne og Statsarkivet. — Kejserslottet Hofburg eller »die Burg« er dog det i Alder og Omfang betydeligste Bygningsværk. Siden 1212 har det været Residens for det østerrigske Herskerhus, og det fremtræder nu som en Gruppe af Bygninger fra forskellige Aarhundreder. Til den ene Side grænser Slottet til Michaelerplads med Michaels-Kirken

(1220 og 1327), Josephsplads med Kejser Josef II's Rytterstatue og det i klassisk Stil opførte Palads Palavicini (1716) og Albrechtsplads med ny Mindesmærker for Mozart (1896) og Ærkehertug Albrecht til Hest (1898). Til den anden Side gaar en ny Fløj af Slottet, neue Hofburg, i Renaissancestil (1887) ud til Ringstrasse og adskiller de to Parkanlæg, Hofgarten og ydre Burgplads, med Rytterstatuer af Fyrst Eugen af Savojen og Ærkehertug Karl, Sejrherren fra Aspern, og den brede Burgthor (1821—24), der er en af W.'s gamle Voldporte. Den ældste og centrale Del af Slottet, den egentlige Residens, er *Schweizerhof*, der skriver sig fra 1210, men senere er bleven ombygget. Den i arkitektonisk Henseende mest prunkende Del af Slottet er Vinterrideskolen, der 1716 fuldførtes af Fischer v. Erlach. Hofburg rummer store Rigdomme af forskellig Art; i Skatkammeret opbevares den uvurderlige habsburglothringske Husskat, *Rigsklenodierne* fra det hellige tysk-romerske Rige og adskillige Kroner og Sceptre fra de mange Lande, der have været under Habsburgernes Styre. Hofbiblioteket, der udgør en særegen Fløj, rummer 800,000 Bøger, 32,000 Musikalier, 24,000 Haandskrifter, 15,000 Landkort og 400,000 Kobberstik. Biblioteket er forbundet med Augustinerklosteret og den gotiske Augustinerkirke, der tjener som Hofkirke og har fyrstelige Begravelser. I et af Kapellerne opbevares i Urner samtlige Kejseres og Kejserinders Hjerter. De egentlige Kejsergrave findes i Augustinerkirke, opført 1622—32 i Barokstil paa Neuer Markt. — I den nordvestlige Del af den indre By dannes Midtpunktet af Hohen Markt med Paladset Sina, hvor engang det romerske Prætorium laa, og hvor senere, hen imod Donau-Kanalen, W.'s Jødekvarter fandtes. Synagogen og Jødeplads (med Indenrigsministeriet) minde endnu om dette Forhold. Ved det gamle Raadhus (1455) findes to smukke gotiske Kapeller og den ligeledes gotiske Kirke Maria Stiegen (1340—94) med gennembrudt Kuppel og mange gamle Glasmalerier. — Den ydre By, der omfatter alt, hvad der ligger uden for Ringstrasse og Frants Joseph's Kaj, udgør 19 Kvarterer, der hver for sig i Areal og Folkemængde overgaa den indre By. Kun 2 af disse Kvarterer ligge 0. f. Donau-Kanalen; de øvrige omslutte i en bred Halvbue i Syd og Vest og Nord den gamle By. Ved Udvidelsen 1857 indlemmedes Bydelene inden for »Linievolden«, der nu har givet Plads for den brede, i Længde kæmpemæssige *Gürtelstrasse*. Uden for denne ligge de i 1890 indlemmede Kvarterer, der udgøre den periferiske Del af Byen og yderst ude opløse sig i spredte Villahobe paa Skraaningen fra Wienerwald. Mod Sydøst ligger Kvarteret Landstrasse med Toldhuset og den geologiske Rigsanstalt. Omkring Metternich-Paladset ligger et helt Diplomatkvarter (det tyske, engelske og russiske Gesandtskab), og i Nærheden ligger Universitetets botaniske Have og Parkerne omkring Schwarzenberg-Paladset og det kejserlige Lystslot Belvedere, bygget til Fyrst Eugen af Savojen i pragtfuld Barokstil (1693—1724), der i en særskilt Bygning indeholder en værdifuld Malerisamling af italiensk Renaissancekunst, flanderske og hollandske Arbejder, antikke Skulpturer, bl. a. fra Efesos, og den saakaldte Ambrasersamling af historiske Genstande. Sydligere ligger Kvarteret S i mmering med det store Kvægtorv og Slagtehusene, Byens Gasværk og Elektricitetsværk og den 197 Hekt. store Centralkirkegaard. Paa Skraaningen af Wienerberg ligge Kvartererne Wieden, Favoriten og Hietzing. Her findes det store Artilleriarsenal (960 M. langt og 480 M. bredt), hvis Vaabenmuseum i romansk-byzantinsk Blandingsstil er et Værk af Theofilus Hansen og Ludvig Forster. Lidt vestligere findes det bekendte kejserlige Lystslot Schönbrunn (s. d.). — I den ydre Bys vestlige Distrikter, Mariahilf, Neubau, Funfhaus, Rudolfsheim, Penzing, Gaudenzdorf, Josephstadt og Ottakring, bemærkes det ungarske Livgardepalads med en rigt udsmykket Façade, det pragtfulde fyrstelige Palads Auersperg, Czerninpaladset med en fremragende privat Malerisamling af ældre italiensk, fransk, flandersk og hollandsk Kunst, det i 1839 grundlagte militær geografiske Institut og blandt Kirkerne den nygotiske Maria vom Siege med Taarne og Kuppel og den i italiensk Rundbuestil genopførte Altlerchenfelderkirke. — I de nordvestlige Kvarterer (Alsergrund, Währing, Dobling og Nussdorf) ligger det store almindelige Sygehus, der med sine 2,000 Senge er et af Verdens største Hospitaler, Sindssygeanstalten for Nedreøsterrig, det kemiske Laboratorium, anatomisk Institut, det anatomisk-patologiske Museum, der staar i Forbindelse med det store Garnisonshospital, et teknologisk Museum og et Handelsmuseum. Liechtenstein-Paladset er berømt for sin fremragende Malerisamling, der regnes for Verdens betydeligste private Malerisamling. Blandt dets 1,100 Billeder findes et betydeligt Antal af Rubens'es og van Dyck's bedste Arbejder. Uden for Alsergrund ligger Hernals og de ny Villakvarterer Währing og Döbling med det astronomiske Observatorium, Landbohøjskolen, meteorologisk Institut, Friherre Rothschild's Park og Parken ved Tyrkerskansen. — Mod Nordøst grænser den indre By til Donau-Kanalen, en Arm af Donau, der optager Alserbach, Ottakringer og den lille Flod Wien med dens 30 større og mindre Broer. Over Donau-Kanalen føre 12 Broer til Kvarteret Leopoldstadt, der begrænses at Donau. 1622 flyttedes Jødekvarteret fra den indre By hertil. Det israelitiske Tempel i maurisk Stil (1853—58) og de tyrkiske Jøders Tempel (1886) ere pragtfulde Synagoger. N. f. den 1655 af Kejser Josef II aabnede Folkepark Augarten (50 Hekt.) ligger Distriktet Brigittenau. — Donau blev ved den 1869—75 foretagne Regulering rykket nærmere til Byen for at gøre W. til en Ho vedstabel plads for Skibsfarten og samtidig sikre den mod de aarlig gentagne Oversvømmelser. Det ny Strømleje, der danner en mod Vest svagt krummet Linie, har en Bredde af 285 M. og en Dybde af 3,2 M. Langs højre Bred har den Kajer og store Lagerbygninger, medens der paa venstre Bred findes et 475 M. bredt Oversvømmelsesterrain begrænset af en Dæmning, som har aflukket Donau's gamle Leje og forvandlet den til en langstrakt Sø. — S. f. Leopoldstadt ligger Prateren, W.'s største Park (1,712 Hekt.) og for denne By af samme Betydning, som Boulogne- og Vincennes-Skovene ere for Paris. Før 1776, da Kejser Josef II aabnede Prateren for Folket,

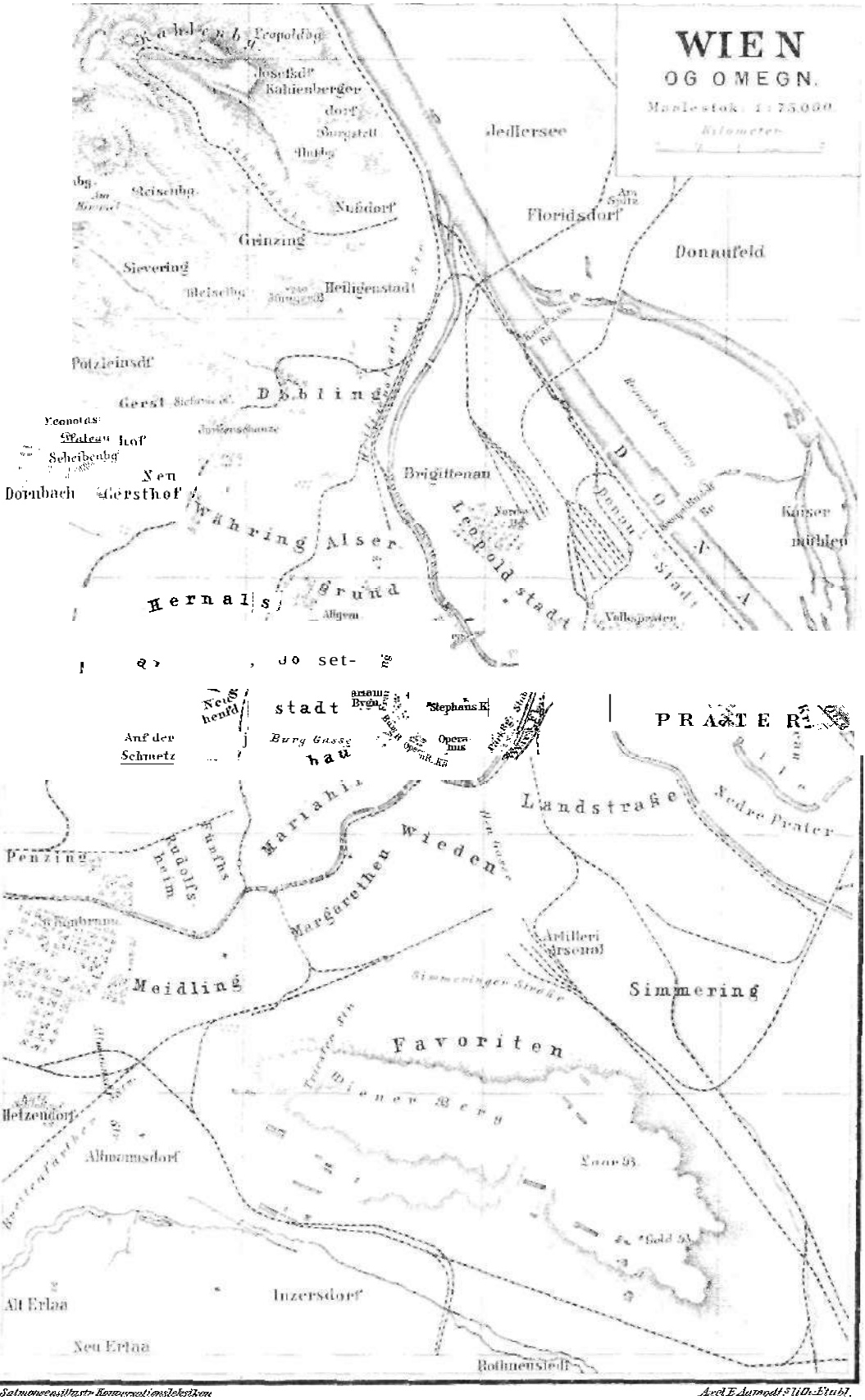

Salmonsensittastr. Konversationslexikon

Arch. E. Aumgott Stich. Etabl.

var det en kejserlig Dyrehave; nu er den Skuepladsen for det glade **Wien-Folkeliv**. Den nordlige Del, Volksprater eller Wurstelprater, er en **Dyrehavsbakke** i stor Stil med talrige 01- og Vinhuse, Dame- og **Militær** orkestre, Karuseller, Cirkusforestillinger, Panoramaer, Vokskabinetter, Marionetteatre og adskillige andre Forlystelsessteder for det brede Søndagspublikum. Fra den store Rotunde, hvor Verdensudstillingen **1873** afholdtes, er der en glimrende Udsigt. Den fornemme Verden besøger kun den med Kastanietræer beplantede Hovedallé, der strækker sig gennem den 4 Km. lange Nobelprater til Væddeløbsbanen. — Over Donau fører der 3 **Jærnbanebroer** og 2 almindelige Broer til Distriktet **Florisdorf**, som tilknyttedes **1905** for at sikre W. den umiddelbare Fordel ved de planlagte Kanalforbindelser mellem Donau og Oder og mellem Donau og **Moldau-Elben**. Florisdorf er en Fabriksby (med 36,599 Indb.) ligesom Kragan og Gross **Jedlersdorf**; men de øvrige Byer have en landlig Karakter. Mod Syd ligger **Aspern**, hvor Ærkehertug Karl **21**. og 22. Maj **1809** besejrede Napoleon, samt den skovrige Donau-Ø **Lobau** (2,350 Hekt.), der med Tiden skal afløse Prateren som Lystanlæg.

W.'s Omegn. Faa Hovedstæder kunne glæde sig ved en smukkere Omegn end W. Mod Øst strømmer Donau gennem en tætbefolket Slette. »Den skønne **blaa** Donau« er det ganske vist **ikke**; thi Flodvandet er særdeles **snavset**; men Donau er nyttig og oplives af de mange Flodskibe, som komme og gaa, og som en stor, rindende Strøm udøver den altid en vis Tiltrækning. Mod Vest og Nord hæver sig Wienerwald, et Bjærg**land** med Dale og Vandløb, Marker og **Smaabyer**, Skove og Klippepartier, der alt sammen udøver sin Tiltrækning som Udflugtssteder i Sommertiden. Mod **Nord** ligger Udsigtspunkterne **Kahlenberg** (438 M.) med **Tandhjulsbane** og **Leopoldsberg** (423 M.) tæt ud mod Donau, fra hvis Toppe man ser ud over 2,850 □ Km. Bjærg og Slette, samt Smaabyerne Weidiing med Digteren Lenau's Grav, **Klosterneuburg** (s. d.) og **Greifenstein's** Slotsruin. 0. f. Donau hæver sig **Bisamberg** (360 M.) omkranset af Smaabyer. Vest for W. findes adskillige Udflugtssteder. Gennem **Alserbach-Dalen** naar man iorbi Smaabyerne Dornbach og **Neuwaldegg** til Fyrst Schwarzenberg's Park og Udsigtspunkterne **Hermannskogel** (542 M.) og **Sophienalp**. Et tilsvarende noget større Daldrag findes langs Floden W. Her ligge Lystslottet Schonbrunn og Smaabyerne **Weidlingau** og Hadersdorf med Laudon-Parken og paa Højderne mod Syd den kejserlige Dyrehave. Egnen Syd for W. er et af Smaafloder gennemstrømmet Lavland med talrige Byer: Mauer, Liesing, **Inzer**dorf og Modling, hvor en smuk Dal skærer sig ind mellem udsigtsrige Højder (Eschenkogel 649 M. og **Udsigtstaarnet** Wilhelmswarte 674 M.), der falde stejlt ned mod Sletten. Længere mod Syd ved Byen Baden (s. d.) slynger den henrivende Helene-Dal med Badestedet **Vöslau** sig ind mellem Bjærgene. Gennem andre Dale findes Adgangen til Schneeberg, Raxalp og Semmering. Nærmere ud mod Donau og W. ligge Byerne **Himberg**, Schwechat og Ebersdorf samt det kejserlige Lystslot **Laxenburg** (s. d.), hvis smukke engelske Park gennemstrømmes af Floden Schwechat.

Befolkning. Ved den første Folketælling, der fandt Sted i W. **1754**, havde Byen **175,400** Indb. **1800** var Indbyggerantallet steget til **231,050**. Efter Martsdagene **1848** blev W. forenet med sine 34 Forstæder og talte **1857** 476,222 Indb. og **1880** 704,756 Indb. Efter Udvidelsen **1890** naaede Byen **1,364,548** Indb. og efter Udvidelsen **1905** 1,877,839 Indb. **1904** havde 38 p. Ct. af den i W. boende Befolkning **Hjemsted** i W., medens **11,4** p. Ct. vare hjemmehørende i Provinsen Nedreøsterrig og 40 p. Ct. i de øvrige østerrigske Lande. 8,4 p. Ct. vare hjemmehørende i Ungarn, $0_{,10}$ p. Ct. i Bosnien og $2_{,10}$ p. Ct. i Udlandet. I **konfessionel Henseende** er W. en overvejende **romersk-katolsk** By, idet **(1904)** **87,28 p. Ct.** af Befolkningen tilhøre denne **Kirke**; men Jøderne ere dog stærkt repræsenterede (8,47 p. Ct.), Protestanterne nogenlunde talrige (3,05 p. Ct.). Af andre Konfessioner have den **græsk-orientalske** 0,22 p. Ct. og den græsk-katolske $0_{,15}$ p. Ct. I **sproglig Henseende** deler Befolkningen sig ogsaa, selv om W. med sine **1,146,148** tysktalende Indb. **maa** betegnes som en tysk By. De slaviske Sprog ere næst efter Tysk de mest benyttede. Der findes saaledes 63,834 Tschekker og Slovakker og 2,000 Polakker. Ogsaa Sydslaverne (Kroater, Slovener og Serbere) ere stærkt repræsenterede ved Siden af Magyarer og Italienere. Alle Europa's Sprog lyde paa W.'s Gader, og man ser en Mængde forskellige **Folkedragter**: Tyrolere med grønne, fjerprydede Hatte, steierske Kvinder i kortskørtet **Alpedragt**, langskæggede polske Jøder, serbiske og italienske Folkedragter, Armeniere i sorte Kaftaner og Tyrkere med brogede Turbaner. W. skildres sædvanlig som den glade By, hvis Befolkning udmærker sig ved et muntert, livligt Sind, Selskabelighed og Hang til Fornøjelser. I Virkeligheden er den tyske **Wiener** nær beslægtet med Sydtyskeren; han er let stemt, jovial, retter sit Vid med retskaffen Ubestikkelighed mod enhver Daarskab, han kan opdage, det være sig i lavere eller højere Kredse. Han er en Ven af Ølhuset og Kafeen, Teater og Variete, men tillige en Naturelsker, der paa Sommerfridage fra Byen søger op i Wienerwald. Ved sin Kærlighed til Musik og Sang har Wieneren gjort sin By berømt. Den stærke Færdsel, der præger Strøggaderne, ophører altid ved Aftentide. Som Modernes By har W. tidligere kappedes med Paris; men den har uhjælpelig tabt i Konkurrencen. Den Betydning, som W. har som **Kunstby**, begyndte den først at erhverve sig i 18. Aarh. Af kunstnerisk vellykkede **Middelalder**bygninger besad den kun Stefans-Kirken og Maria Stiegen-Kirken, og paa Renaissancebygninger var den paafaldende fattig; men under Leopold I og Karl VI opbyggedes en Mængde Pragtbygninger i Barokstil efter Tegninger af Fischer v. Erlach og Lukas v. Hildebrand, saaledes Sch6nbrunn, Vinterrideskolen, Hofbiblioteket, Belvedere og **Adelspaladserne** Starhemberg, Liechtenstein, Schwarzenberg, Kinsky o. a. Byens stærke Udvidelse og Sløjfningen af de gamle Volde gav Anledning til en storslaaet Opførelse af kunstneriske Pragtbygninger i forskellige ældre Stil-

arter ved udmærkede Arkitekter som Fr. Schmidt, Siccardsburg, v. Ferstel, Semper og Hasenauer, Theofilus Hansen og Otto Wagner. Selv om W. ikke savner gode Malerisamlinger og Museer med antikke Kunstværker, kan den dog ikke paa dette Omraade maale sig med Paris eller de store tyske Kunstbyer.

Det kunsthistoriske Hofmuseum indeholder W.'s største Kunstsamlinger; ægyptiske Oldsager, en rig græsk-romersk Kunstsamling, en Mønt- og Medaillesamling, kunstindustrielle Genstande fra Middelalderen og Renaissancetiden og 2,000 Malerier af berømte ældre Mestere. Andre værdifulde Kunstsamlinger findes i det kejserlige Skatkammer i Hofburg, i Albertina i Ærkehertug Frederik's Palads (200,000 Kobberstik, 16,000 Haandtegninger af Rafael, Dürer, Rubens, Rembrandt o. a.), i Belvedere og i Akademiet for bildende Kunst (17,000 Haandtegninger, 61,000 Kobberstik og Træsnit) og i de fremragende private Malerisamlinger i Paladserne Liechtenstein, Harrach, Czernin og Schönborn. Byen har flere Kunstforeninger, Musikforeninger og betydelige Musikinstitutioner (filharmonisk Orkester, Musikvennernes Selskab, Hofoperaen, Musikkapeller o. s. v.). Foruden det store Musikkonservatorium med 1,000 studerende har W. 150 private Musikkonservatorier. Ved sine videnskabelige Institutioner er W. Østerrig-Ungarn's første By. Blandt de mange lærde Selskaber fremhæves det kejserlige Videnskabernes Akademi, det 1856 stiftede geografiske Selskab og det antropologiske Selskab. Det naturhistoriske Hofmuseum indeholder de største Samlinger for Mineralogi, Geologi, Botanik, Zoologi og Etnografi. En fremragende Plads indtager Universitetet med (1904) sine 229 Professorer, 250 Docenter og 100 Lærere, der tilsammen undervise 8,233 studerende, deriblandt 526 fra Ungarn, 101 fra Bosnien og 767 fra Udlandet. Efter Nationaliteter er der følgende Fordeling af de studerende (1904): 5,642 Tyskere, 303 Tschekker, 248 Polakker, 81 Ruthenere, 726 Sydslaver, 178 Italienere, 53 Magyarere og 251 i af andre Nationer. Til Universitetet er knyttet j et Bibliotek paa 500,000 Bd., et astronomisk j Observatorium, Laboratorier for Fysik og Kemi, ! et anatomisk Institut og et anatomisk-patologisk Museum. Det kejserlige Hofbibliotek er med sine 800,000 Bøger det største Bibliotek i W. Endvidere maa nævnes den tekniske Højskole, oprettet 1815, med 100 Lærere og 1,200 studerende, Landbohøjskolen med 50 Lærere og 300 studerende, det evangeliske teologiske Fakultet, Jødernes teologiske Højskole og det armeniske Kloster, der ogsaa ved Siden af religiøse og nationale Formaal varetager Armeniernes videnskabelige Interesser. Foruden 400 kommunale og 45 private Folkeskoler har W. en Del Mellemskoler, 5 højere Kvindeskoler, 15 Gymnasier, et kejserligt Lærer- og Lærerindeseminarium, et Lærerpædagogium og 6 private Lærer- og Lærerindeseminarier. En mere speciel Opgave have den af Maria Theresia 1754 oprettede offentlige Læreanstalt for orientalske Sprog, det kejserlige orientalske Akademi, det 1746 stiftede adelige Akademi, der er en Skole og Opdragelsesanstalt for adelige Børn, Augustinerordenens højere Præsteskole, det ungarske og flere fremmede Seminarier. De forskellige Erhverv støttes ved en Række Skoler, deriblandt Handelsakademiet og 16 Handelsskoler, en Kunstindustriskole, over 100 forskellige tekniske Skoler, en Havebrugsskole, en Skole for Farmaceuter, Dyrlægeskolen (med 1,000 studerende) etc. Officersuddannelsen besørges af den almindelige Krigsskole og en Del højere militære Specialskoler.

Næringslivet. Inden for Østerrig-Ungarn er W. den første By paa Industriens Omraade. En Arbejderhær paa 153,173 Personer er beskæftiget i en Række forskellige Fabrikker. Alene Tekstilindustrien bruger 32,000 Arbejdere til Fremstilling af Modevarer, Klæde, Møbelstoffer, Silketøjer, Sjaler, Possementvarer og Jute eller anvender dem i Farverierne, Katuntrykkerierne og Beklædningsetablissementerne. Jærnindustrien benytter 20,000 Arbejdere til Fremstilling af Jærn- og Staalvarer, Maskiner, Værktøj, fine Instrumenter, Bronze-, Tin-, Guld- og Sølvvarer, medens 11—12,000 fremstille Nærings- og Nydelsesmidler, f. Eks. Wienerøl, og 10—11,000 Mand fabrikere Kautsjuk- og Gummivarer samt Kemikalier. Af særegne, til Dels højtudviklede Brancher fremhæves Fabrikationen af Klaverer og Blæseinstrumenter, Lædervarer, Vogne, Kunstindustri og grafiske Arbejder (10,000 Mand). Ogsaa som Handelsby indtager W. den første Plads i Riget. Den er Hovedbyen for Korn- og Kvæghandelen paa Donau og en af Europa's største Børspladser. I Donau og de mange Jærnbaner (7 Banegaarde) har W. gode Handelsveje. Omsætningen med Rusland og Balkan-Landene sker over Ungarn, med Italien og Orienten over Triest. Af Pengeinstitutioner har W. 18 Banker, af hvilke de betydeligste ere den østerrig-ungarske Bank, der som Rigets Nationalbank har Eneret paa Udstedelse af Seddelpenge, den østerrigske Kreditanstalt for Handel og Industri, den østerrigske Landmandsbank og det store Kreditinstitut Erste osterreichische Sparkasse. Om Byens eget Forbrug oplyser Statistikken, at den aarlige Tilførsel til det store Kvægtorv beløb sig til 255,000 Stkr. Hornkvæg (1900), der hovedsagelig indførtes fra Ungarn, 194,000 Kalve, 80,000 Lam, 370,000 Faar og 685,000 Svin. Desuden tilførtes der den store Torvehal næsten 16 Mill. Kg. Kød. Af Toldvæsenets Lister fremgaar det, at Byen aarlig forbruger 520,000 Hektoliter Vin, 2,500 Tons Vindruer, 2,4 Mill. Hektoliter 01, 5,2 Mill. Stkr. Fjerkræ, 520,000 Harer og 1,8 Mill. Kg. Fisk. Med Jærnbanerne indbragtes 1,8 Mill. Tons Stenkul. Af Betydning for Handelsomsætningen ere Effekt- og Varebørsen, Børsen for Landbrugsprodukter, det store kommunale Lagerhus i Prateren for Ud- og Indladning af Korn og Mel og andre af forskellige Aktieselskaber opførte Lagerbygninger. I Byen findes 20 Forbrugsforeninger med tilsammen 45,000 Medlemmer. W. er Udgangspunktet for 15 forskellige Jærnbanelinier, der tilsammen aarlig befordre 17,6 Mill. Mennesker og 6,7 Mill. Tons Varer til eller fra Byen. Heri er ikke medregnet Wiener Stadtbanen, der sammen med elektrisk drevne Sporvogne tjene Persontrafikken inden for Bygrænsen. Som Færdselsvej er Donau af særlig Betydning. Med Floddampere befordres aarlig til og fra

Byen 214,000 Personer og 430,000 Tons Gods foruden 256,000 Tons gennemgaaende Gods; men desuden tilførtes der W. med 10,000 Ro- og Sejlfartøjer over 100,000 Tons Bygningssten, Gadebrolægning, Tømmer, Cement, Bygningssand, Salt o. a. tunge eller omfangsrige Varer. Af de 330,000 fremmede, der aarlig tage Ophold paa Hotellerne i W., komme de 172,000 fra Østerrig, 70,000 fra Ungarn, 31,000 fra Tyskland og 10,000 fra Rumænien. — W. er nu en sund og velindrettet By; men adskillige Mindesmærker (Maria-Søjler) og Kirker ere opførte til Minde om hærgende Pest, som angreb Befolkningen 1370, 1381, 1541, 1564, 1679 og 1718. Ogsaa Koleraen, der rasede første Gang 1831, har angrebet W. Byen, der ligger 170 M. o. H. (Observatoriet) og 75 Km. sydligere end Paris, paa 48^0 13' s. Br., har en Aarstemperatur af $9,7^0$, en Januar paa $\div$ $1,7$ og en Juli paa $+$ $20,5^0$ (Maksimum $38,8$ og Minimum $\div$ $25,5^0$). Nedbøren, der er rigest i Maanederne Maj—Juli, er gennemsnitlig 623 Mm. fordelt paa 155 Dage, af hvilke de 19 bringe Tordenvejr. W. har gennemsnitlig 1,842 Solskinstimer og et Lufttryk paa 744 Mm. Vestlige og nordvestlige Vinde ere de fremherskende; men i Foraarstiden afløses de i Reglen af raa og kolde nordøstlige Vindstrømninger. Siden 1874 forsynes W. med Drikkevand fra Kilderne ved Foden af Schneeberg i Wienerwald. Vandet føres 100 Km. gennem en muret Kanal, der snart gaar dybt under Jordens Overflade og snart paa Akvædukter føres hen over Kløfterne. I Tidens Løb er der i Omegnen af Schneeberg og nærmere Byen oprettet flere Beholdere, Pumpeværker og Ledninger. Affaldsstoffer og det atmosfæriske Nedslag bortledes ved et Net af Kloakker og Kanaler til Donau-Kanalen S. f. Byen. Til Optagelse af de syge findes mange Hospitaler. Det kejserlige almindelige Sygehus i Kvarteret Alsergrund er med sine 2,000 Senge et af Verdens største Hospitaler. Andre Sygehuse ere det kommunale Epidemihospital, Sygehuset i Wieden, Rudolf-Stiftelsen, Kejser Franz Joseph's Hospital, de barmhjertige Brødres Hospital, der stiftedes 1614, de barmhjertige Søstres Hospitaler i Gumpendorf og Leopoldstadt o. a. foruden de to store Militærhospitaler, det jødiske Sygehus, Børnehospitaler og en Mængde Privatklinikker. Fattigvæsenet ejer 1,500 Stiftelser og understøtter aarlig 170,000 Personer, deriblandt 23,000 med vedvarende Bidrag. Kommunen har oprettet et Asyl for de hjemløse og et Arbejdshus, et Asyl for forladte Børn og 8 Vajsenhuse. Desuden findes der to kejserlige Vajsenhuse og 18 ved private Bidrag opretholdte Vajsenhuse. W. har 4 Blindeinstitutter, 3 Døvstummeanstalter og 2 Redningshjem for at forebygge Forbrydelser. Før 1870 havde Byen 7 Kirkegaarde, og 1874 aabnedes den store Centralkirkegaard S. f. Kvarteret Simmering.

Historie. Under August anlagde Romerne Aar 14 e. Chr. en Fæstning *Vindobona* paa Rigets Grænse ved Donau mod Nord for at afværge Markomannernes og Kvadernes Indfald. Den 13. og senere den 10. Legion havde her sit Standkvarter mellem Tiefer Graben, Graben og Rotenturmstrasse i den nuværende indre By. I Vindobona døde den store Kejser Marcus Aurelius, og da Romermagten blev brudt ved Folkevandringen, blev W. en slavisk By, der førte Navnet Beč, men forsvinder for øvrigt fra Historien, indtil Karl den Store 791 oprettede Provinsen Marca Vinadorum (Egnene mellem Enns og Raab), hvoraf dog største Delen tabtes ved Magyarernes Indfald. Den øvrige Del gav Kejser Otto II som Markgrevskab til Babenbergerne (973), der af Barbarossa ophøjedes til Hertuger (1156). W. nævnes i Historien 1030 som *Viennis* og 1137 som *Viennensis locus*, og Babenbergeren Henrik Jasomirgott byggede paa den Tid sin Borg paa Leopoldsberg. Snart efter fik W., der under Korstogene gik mægtig fremad, sit første Frihedsbrev, og ved Siden af Stefans-Kirken og Schottenkloster rejste sig (1221) Michaels-Kirken. Under Opstanden mod Hertug Frederik den Stridbare fik W. Hjælp af Kejser Frederik II, der 1237 erklærede Byen for en fri Rigsstad og lod oprette en Skole, som blev den første Spire til Universitetet. Efter Babenbergernes Uddøen 1246 kom W. under Kong Ottokar af Böhmen, der gav Byen ny Privilegier og opførte den Befæstning, der afgrænsede den nuværende indre By. Da Rudolf af Habsburg 1276 havde besejret Ottokar, blev W. Residens for de habsburgske Regenter. Rudolf IV oprettede 1365 Universitetet, og i hans Tid rejste Stefans-Kirken sig til sin nuværende Skikkelse. 1480 blev W. Bispesæde (og fra 1723 Ærkebispesæde), og ved Wienerkonkordatet 1448 mellem Kejser Frederik III og Paven gjordes der Ende paa Koncilernes reformatoriske Bestræbelser. Mod denne uduelige Regent gjorde W. Oprør (1462), men maatte udholde en 2 Maaneders Belejring, inden Böhmen's Konge Georg Podiebrad kom til Hjælp. Senere blev Kejseren fordreven fra W. af den tapre ungarske Konge Matthias Corvinus. Han holdt sit Indtog 1484 og døde som Sejrherre i sin Modstanders Hovedstad 1490. Under Tyrkerkrigene var W. et udmærket Bolværk for det tyske Rige. Soliman II belejrede W. 1529 med 120,000 Mand fra 22. Septbr. til 15. Oktbr.; men Staden blev saa godt forsvaret af Nicolaus Salm med 16,000 Mand og W.'s Borgere, at Tyrkerne maatte drage bort. Efter Trediveaarskrigen, da Protestanterne to Gange lejrede sig uden for Murene, Grev Mattias af Thurn 1619 og Torstenson 1645, kom Tyrkerne igen. Mohammed IV's Storvesir Kara Mustafa omsluttede W. med 200,000 Mand tyrkiske Tropper fra 14. Juli til 12. Septbr. 1683. Til Byens Forsvar fandtes 13,000 Mand Soldater, hvortil Borgerne sluttede sig. Forsvaret lededes af Grev Riidinger von Starhemberg, indtil Hertug Karl af Lothringen og Markgrev Ludvig af Baden rykkede frem med den tyske Rigshær, og Johan Sobieski af Polen ilede til Hjælp og nødte Tyrkerne til at drage bort. Under Karl VI og Maria Theresia (1712—80) udvikler W. sig til Rigets politiske Midtpunkt og kommercielle Storstad, og Josef II's reformatoriske Bestræbelser kom for en stor Del i Byen til gode, navnlig fordi Centralisationsbestræbelserne vare rettede mod W. I denne Periode bliver W. den store Musikby, og i Burgteateret faar W. 1776 Tyskland's første Scene. Under Napoleons-Krigene blev W. besat af franske Tropper fra 13. Novbr. 1805 til 12. Jan. 1806, og 1809 blev Byen efter et Bombardement nødt til at overgive sig til Franskmændene 13. Maj

og var indlil Wien-Freden (s. d.) 14. Oktbr. Midtpunkt for den franske Krigsmagt. Efter Napoleon's Fald blev VV. den toneangivende Plads i Europa. Her afholdtes 1815 den bekendte Wien-Kongres (s. d.) til Omlægning af Staternes politiske Grænser og 1819 en Ministerkongres, der udarbejdede en ny Grundlov for de tyske Staters Fællesanliggender, og herfra udøvede Fyrst Metternich, indtil han uhjælpelig blev styrtet ved Urolighederne 1848, en mægtig reaktionær politisk Indflydelse paa Samtidens Europa. Under denne Periode hemmedes Byens Næringsliv, og da Revolutionen udbrød 13. Marts 1848 og lededes fra Universitetet, toge Borgerne ogsaa Del i Bevægelsen. Lederne krævede Metternich's Tilbagetræden og en fri Forfatning, og da det kom til Folkeopløb og Sammenstød med Militæret, gav Kejseren efter; men da Reaktionen fra Hoffets Side senere blev aabenbar, skred W.'s Befolkning 6. Oktbr. til Gadekamp og Anlæg af Barrikader. Tøjhuset plyndredes, og Krigsministeren blev dræbt; men fra Böhmen marcherede Fyrst Windischgrätz frem med 80,000 Mand, og Kroatergeneralen Jellalich nærmede sig fra Syd for at kue W. Ungarerne søgte forgæves at undsætte Byen, der blev angreben 26. Oktbr. Efter 7 Timers blodig Kamp tog Windischgrätz de brændende Forstæder, Hus for Hus, Barrikade efter Barrikade. 30. Oktbr. besejrede Jellalich den ungarske Hær ved Schwechat, og Dagen efter var Windischgratz Herre over den indre By. Kort efter bleve 145 af Revolutionens Ledere skudte eller hængte efter Krigsrettens strenge Dom. Med Voldenes Sløjfning 1857 indlededes en glimrende Byggeperiode (Anlægget af Ringstrasse og Opførelsen af mange Pragtbygninger); men det var et tungt Slag, at Overenskomsten med Ungarn 1867 gjorde Budapest til dette Riges Hovedstad. Til Bedste for Byens Handel gennemførtes Donau-Reguleringen 1869—75, og ved Afholdelsen af Verdensudstillingen 1873, Anlægget af Stadtbanen 1893—1902 og de 2 store Indlemmelser af Forstæder 1890 og 1905 viste W. sig som en virksom og fremadstræbende By. En stærk socialdemokratisk Bevægelse parret med en ligeledes stærkt antisemitisk Bevægelse har i de senere Aartier præget W. og bl. a. gjort sig gældende i den kommunale Styrelse. (Litt.: Lützow og Tischler, »Wiener Neubauten« [4 Bd. Wien 1874—96]; Bodenstein, »Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens 1788—1888« [Wien 1888]; Weisz, »Geschichte der Stadt W.« [2. Bd. Wien 1882]; Schimmer, »Alt und Neu W., Geschichte der osterreichischen Kaiserstadt« [2 Bd. Wien 1904]; »Alt W. in Wort und Bild« [1890—93] udg. af W.'s Altertumsverein; Aschback, »Geschichte der Wiener Universität« [Wien 1865—85]; »Statistisches Jahrbuch der Stadt W.« [Wien 1904, udkommer hvert Aar, siden 1883]; Zapf, »Wirtschaftsgeschichte W.'s 1848—88« [Wien 1888]; Umiauft, »Die jungste Stadterweiterung W.'s« [Deutsche Rundschau 1905]). *M. Kr.*

Wienbar g, Ludolf, tysk Forfatter, født 25. Decbr. 1802, død 2. Jan. 1872. W. studerede Filosofi og Æstetik og grundede sammen med Gutzkow »Deutsche Revue«, der dog blev undertrykt. W. gav ved Fortalen til sit første Skrift, »Äesthetische Feldziige« [1834]: »Dig, unge Tyskland, vier jeg disse Taler, ikke det gamle«, Navn paa den Retning, hvis Repræsentanter ere Heine o. fl. 1836 blev han udvist af Frankfurt og bosatte sig sluttelig i Hamburg, hvor han bl. a. udgav »Borsenhalle«, »Hamburger neue Nachrichten« o. fl. Han deltog som frivillig i Krigen 1848—49. Han har bl. a. udgivet »Holland in den Jahren 1831 und 1832« [I—II 1833], »Tagebuch von Helgoland« [1838], »Darstellungen aus den schleswig-holsteinischen Feldzügen« [2 Bd. 1850—51]; »Geschichte Schleswigs« [2 Bd. 1862]. *O. Th.*

Wien-Bækkenet se Tertiærformation.

Wienerblaat d. s. s. Thenards Blaat.

Wienergrønt d. s. s. Schweinfurther Grønt.

Wienerkalk, Polerekalk, er en magnesiaholdig, brændt, ulæsket Kalk, der bruges til Polering af Metaller, navnlig Kobber og Messing. Det fremstilles ved Glødning af en magnesiaholdig Kalksten og maa opbevares tørt og paa tætsluttende Beholdere, da det let tiltrækker Fugtighed og Kulsyre af Luften, hvorved det bliver mindre vel egnet til Polering. *K. M.*

Wiener Neustadt, By i Østerrig, beliggende i Nedre-Østerrig, tæt ved den ungarske Grænse, er et vigtigt Knudepunkt paa Jærnbanen Wien-Triest og staar i Forbindelse med Wien ved den 65 Km. lange Wiener-Neustädter-Kanal. W. N. er for største Delen genopbygget efter Branden 8. Septbr. 1834. Blandt dens ældre Bygninger mærkes det i 1168 opførte Babenberger Burg med Kejser Maximilian I's Grav og nu indrettet til Militærakademi, en romansk Kirke fra 1230 med nyopførte Taarne, et Cistercienserabbedi og Raadhuset, der indeholder et Museum. Byen har (1901) 28,700 Indb., der drive en betydelig Industri. Der findes saaledes en stor Lokomotivfabrik, Maskinfabrikker, Fremstilling af Jærnstifter, Klokker, Lervarer og Tændstikker. Tillige er der betydelig Handel med Kreaturer og Landbrugsredskaber, en Latinskole, et Lærerseminarium, en Industri- og Handelsskole og et Vaisenhus. I 1486 blev Byen erobret af den ungarske Konge Matthias Corvinus, men 4 Aar senere atter overgiven til Østerrig. I 1529 og 1683 blev W. N. belejret af Tyrkerne. *M. Kr.*

Wienerwald, Romernes *Mons Cetius*, en Udløber fra de østerrigske Alper. De strække sig fra Passet Gerichtsberg mod Nordøst og naa Donau ved Wien. I Schopfel, der er 893 M., naa de deres største Højde, og de langstrakte, afrundede Bjærgrygge, hvor Klippegrunden kun sjældent træder frem i Dagen, ere for største Delen dækkede af smukke Løvskove, der ere yndede Udflugtssteder for Beboerne af Wien. Jærnbanen Wien-Linz gennembryder W. i to Tunneler, og Donau strømmer langs den stejle Kant af det 423 M. høje Leopoldsberg. W. er opbygget af en fintkornet Sandsten, som dannedes i den senere Kridttid og den tidlige Tertiærtid (den saakaldte Wienersandsten) og i den sydlige Del øformigt er gennemsat med Klipper af Jurakalk. Den nordøstlige Del af W. kaldes Kahlengebirge. *M. Kr.*

Wien-Freden, 1) sluttet 30. Oktbr. 1864 imellem Danmark og de to tyske Stormagter, gik ud paa, at Danmark afstod Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, samt forud lovede at godkende den Afgørelse, de tvende Stormagter

maatte træffe med Hensyn til disse Lande. 58 Mill. Kroner (30 p. Ct. af den danske Statsgæld 1863) overførtes paa Slesvig og Holsten. Underhandlerne paa dansk Side vare Geheimeraad Quaade og General H. Th. Kauffmann; for Preussen K. Werther og Balan; for Østerrig Grev Rechberg og Brenner. Endvidere var C. E. Fenger de førstnævntes Medhjælper ved den finansielle Opgørelse og C. Scheel-Plessen Tillidsmand for Hertugdømmernes Vedkommende. 2) Knap 2 Aar senere, 3. Oktbr. 1866, sluttedes en anden Fred i Wien, hvorved Østerrig afstod Venetien til Kongeriget Italien. *E. E.*

Wien-Kongressen kaldes den Forsamling af Diplomater, som holdtes i Wien 16. Septbr. 1814—10. Juni 1815 for at ordne Europa's territoriale Forhold efter Napoleon I's Fald. Allerede ved den første Fred i Paris 30. Maj 1814 var en saadan Kongres bleven aftalt, men der hengik næsten 4 Maaneder, før den kom i Stand; det første egentlige Møde holdtes 30. Oktbr. De fem Stormagter vare repræsenterede ved deres Udenrigsministre: England ved Castlereagh (fra Febr. 1815 Wellington), Frankrig ved Talleyrand (med Dalberg til Hjælper), Preussen ved Hardenberg (W. Humboldt), Rusland ved Nesselrode og Østerrig ved Metternich, som førte Forsædet, medens Gentz var Protokolfører. Af andre Diplomater kunne nævnes Kardinal Consalvi for Paven, Palmella for Portugal, Grev Munster for Hannover, Fyrst Wrede for Bayern, desuden Capodistrias og Ch. Stewart. Fremdeles mødte den russiske Kejser Alexander I, Kong Frederik Vilhelm III af Preussen, Frederik VI af Danmark (fulgt af N. Rosenkrantz og Brødrene Bernstorff) samt næsten alle tyske Fyrster; endelig talrige Fuldmægtige for tidligere Fyrster, enkelte Landskaber og flere private Interesser, i alt 450. Ved Siden af de alvorlige Forhandlinger holdtes et Utal af glimrende Fester (W.-K. kostede Kejser Frants I omtr. 25 Mill. Kr.), og Fyrsten af Ligne sagde ogsaa træffende: »Kongressen danser vel, men skrider ikke frem<.

De 8 Magter, som havde undertegnet Freden i Paris, d. v. s. Stormagterne samt Spanien, Portugal og Sverige, dannede det ledende Udvalg, medens et særligt Udvalg (Østerrig, Preussen, Bayern, Hannover og Wiirttemberg) drøftede de tyske Forhold. Man optog snart det af Talleyrand fremsatte »Legitimitets-Princip«, hvorefter de Fyrstehuse, der havde hersket før Revolutionens Omvæltninger, skulde have deres Lande tilbage eller fuldt Vederlag; men det blev ikke strengt gennemført. Saaledes fik Danmark ikke Norge igen, og Gustaf IV forblev udelukket fra Sverige's Trone til Bedste for Bernadotte. Ej heller udstraktes Grundsætningen til de mange mediatiserede Fyrster i Tyskland, end sige til Fristæderne og de to italienske Republikker Genova og Venezia. Enigheden blev dog i høj Grad truet ved Rusland's Krav paa hele Storhertugdømmet Varszava, der skulde oprettes til et konstitutionelt Kongerige Polen, og Preussen's tilsvarende Krav paa hele Sachsen, ligeledes som et særligt Rige, medens dets Konge skulde have Vederlag i Lande ved Rhinen. Det gik saa vidt, at Alexander I lod sin Broder Konstantin 11. Decbr. 1814 udstede et krigersk Opraab til alle Polakker om at samle sig om Rusland's Hersker, medens England, Frankrig og Østerrig 3. Jan. 1815 sluttede et hemmeligt Forbund for at afværge de nævnte Planer. Man veg dog fra begge Sider tilbage for et Brud (8. Febr. tilbød Preussen at nøjes med det halve Sachsen), og Budskabet om Napoleon's Tilbagekomst fra Elba til Frankrig i Marts bragte hurtig den fornødne Enighed til Veje imod den fælles Fjende og Verdensfredens Forstyrrer. Det polske Spørgsmaal afgjordes 3. Maj, Sachsen's Deling 18. Maj, og den endelige Traktat (»Wiener-Schlussactc) i 121 Artikler undertegnedes 9. Juni. Den Landefordeling, som derved fastsattes, vedligeholdtes i det væsentlige indtil 1859, da Nutidens Omvæltninger begyndte. Belgien's Løsrivelse 1830 og Fristaten Krakov's Udslettelse 1846 havde dog forinden gjort Afvigelser. En Del af de nedennævnte Afgørelser vare dog trufne før W.-K., men godkendtes af denne.

Rusland fik største Delen af Storhertugdømmet Warszava samt beholdt Finland (vundet 1809), Bjelostok (afstaaet 1807 af Preussen) og Bessarabien (afstaaet 1812 af Tyrkiet). Østerrig fik tilbage Galizien, Lombardiet og de slovenske Landskaber samt Tirol, Salzburg og Øvre-Østerrig, som Bayern allerede 8. Juni 1814 havde givet Afkald paa (vundet 1805—09); derhos fik det til Vederlag for Belgien Venetien og Dalmatien (ligesom 1797). Preussen fik Westfalen og Posen tilbage samt Halvdelen af Kongeriget Sachsen og store Landskaber ved Rhinen, mod at give Afkald paa Hertugdømmet Varszava, Ansbach og Baireuth, som Bayern beholdt (siden 1810), og Ostfriesland og Hildesheim, som det 1813 havde afstaaet til Hannover. Bayern fik Rhinpfalz tilbage og desuden Wurzburg som Vederlag for de Landskaber, det maatte afstaa til Østerrig; nogle mindre Landebytninger foretoges i Tyskland, hvor Hannover, Kurhessen, Braunschweig og Oldenburg genoprettedes, ligesom de 3 Hansestæder; medens ellers Landefordelingen fra 1803 forblev i Kraft. Som et Bolværk imod Frankrig forenedes Belgien og Holland under Huset Oranien, som desuden fik Storhertugdømmet Luxemburg i Stedet for sine tyske Stammelande (Nassau). Schweiz fik Genf, Neuchatel og Valais tilbage samt vedvarende Neutralitet tilsikret; dette fastsattes ogsaa for Fristaten Krakov, der stilledes under de tre østlige Stormagters Beskyttelse. I Italien genoprettedes Kongeriget Sardinien, der udvidedes med Genova's Territorium og 1815 desuden fik Savoyen og Nizza tilbage fra Frankrig; endvidere Toscana, Modena og Kirkestaten, skønt Paven ikke fik Avignon tilbage fra Frankrig, som beholdt sine Grænser fra 1792. Parma gaves til Forsørgelse for Napoleon's Ægtefælle Marie Louise, medens den bourbon'ske Prins, som havde Arvekrav derpaa, foreløbig maatte nøjes med Lucca. Oprindelig havde England og Østerrig lovet Murat Neapel; men da han 1815 tog Parti for Napoleon, genforenedes Landet med Sicilien (ligesom før 1806). Først efter W.-K. sluttedes Aftale om, at England skulde have Tilsynsret over de ioniske Øer; det beholdt desuden Malta, samt Helgoland, som Danmark havde afstaaet 1814.

Medens Tanken om et italiensk Statsforbund snart faldt bort, dannedes efter megen Modstand

fra de sydtyske Kongeriger det tyske Forbund. Efter England's Opfordring vedtoges 8. Febr. 1815 en Erklæring om Ønskeligheden af Slavehandelens Ophør; Spanien og Portugal vægrede sig dog ved straks at forbyde den for deres Koloniers Vedkommende. Som en Eftervirkning af W.-K. maa ogsaa >den hellige Alliance« regnes. Kongressen fik ellers sit almene Præg ved de enkelte Fyrsters ivrige Stræben efter at faa saa mange Undersaatter (»Sjæle<) som muligt; et modbydeligt Landebytte fandt Sted i dette Øjemed, medens der kun toges saare lidt Hensyn til Folkenes Ønsker, end sige til store politiske Grundsætninger. Under Paaskud af at hævde Europa's Ligevægt styrkedes de store Magter endnu mere end tidligere, og kun imod Frankrig gjorde den almindelige Mistro sig gældende. Paven nedlagde Indsigelse imod W.-K.'s Beslutninger, fordi de gejstlige Fyrstendømmer i Tyskland ikke genoprettedes, og Spanien vilde ikke underskrive Traktaten, fordi de andre Stater ikke vilde godkende det som 6. Stormagt. (*Litt.:* Klüber, »Acten des Wienerkongresses«, 9 Bd. [Erlangen 1815—35]; Flassan, *Histoire du congrés de Vienne,* 3 Bd. [Paris 1827]; d'Angebert, *Le congrèsdu Vienne,* 4 Bd. [Paris 1864]; Lagarde, *Fétes et souvenirs du congrès de Vienne* [Paris 1845]). *E. E.*

Wieniawski, 1) Henri, polsk Violinvirtuos, født i Lublin 10. Juli 1835, død i Moskva 31. Marts 1880, kom i en Alder af 8 Aar med sin Moder, der var en Søster til Pianisten Ed. Wolff, til Paris, gennemgik Konservatoriet, hvor han havde Massart til Lærer i Violin, og fik 1846, 11 Aar gl., første Præmie i Violinklassen. Et Aars Tid berejste han Polen og Rusland, vendte saa tilbage til Paris, hvor han studerede Teori og Komposition, og 1850 begyndte han de store Koncertrejser, der skulde lægge Grunden til hans Verdensry. 1860 blev han ansat som Kammervirtuos hos Kejseren af Rusland og boede de følgende 12 Aar i St. Petersborg. 1872 foretog han sammen med Anton Rubinstein en Tourné gennem Amerika; 1875—77 indtog han under Vieuxtemps's Sygdom dennes Stilling som Lærer ved Konservatoriet i Bruxelles og genoptog derefter sit omflakkende Koncertliv — Skandinavien 1863, 1870 og 1877 —, under hvilket han til sidst bukkede under for Overanstrengelse og Sygdom. W. betragtes som en af den moderne Tids mest fremragende Violinvirtuoser, en udpræget selvstændig Personlighed som Kunstner, der øvede en betagende, ildnende Magt over sine Tilhørere ved Tonens Fylde og svulmende Skønhed, Foredragets Poesi og sjælfulde Inderlighed og det varmblodige slaviske Temperament. Af hans Kompositioner høre endnu bl. a. Legenden, Polonæserne og Faust-Fantasien til Violinisternes mest spillede Repertoire. Broderen

2) Joseph W., fremragende Pianist, er født i Lublin 23. Maj 1837, gennemgik ligeledes Konservatoriet i Paris, studerede endvidere hos Liszt i Weimar, foretog omfattende Rejser sammen med Broderen Henri, blev 1866 Lærer ved Konservatoriet i Moskva, hvor han ogsaa grundlagde en egen Klaverskole, flyttede nogle Aar senere til Varszava og blev sluttelig Lærer ved Konservatoriet i Bruxelles. Skandinavien gæstede han 1881. W. har offentliggjort en stor Række Kompositioner for Klaver. *S. L.*

Wieprecht, Wilhelm Friedrich, født 10. Aug. 1802 i Aschersleben, død i Berlin 4. Aug. 1872 som General-Musikdirektør for den preussiske Stats Militærkorps, har gjort forskellige Opfindelser paa Blæseinstrumenternes Omraade, saasom Bastubaen 1835 og Batyphonen (en Slags Basklarinet) 1839. *S. L.*

Wieringen [vi! rin^n], hollandsk Ø i Indsejlingen til Zuider-Søen, tilhører Provinsen Nordholland, er 24 □ Km. og ved en kun 1,8 Km. bred Kanal skilt fra Fastlandet. Jordbunden bestaar af Sand i fra Istiden og fint Ler af yngre Oprindelse. Indbyggerne (2,700) leve af Agerbrug, Faareavl, Handel med Uld og Fiskeri. *M. Kr.*

Wiertz [vi'rts], Anton Joseph, belgisk Maler, født 22. Febr. 1806 i Dinant, død 18. Juni 1865 i Bruxelles. W., der fik sin Uddannelse under Herreyns og v. Bree i Antwerpen og derefter paa et 5 Aars Stipendium i Rom (1832—36), er en af moderne Malerkunsts besynderligste Skikkelser. En Gigantnatur, der i vældige Lærreder vilde overbyde Michelangelo og Rubens (hans nærmeste Forbillede) i Kraft og Flugt (»Kampen om Patroklos's Lig« [1836], »Englenes Fald« [1842], Hovedværket »Christi Triumf« [1845] etc.), en Aand af mægtig Fantasi, hvis Visioner og sære Indfald i hans senere Tid gav sig Udslag i et Tendens- og Tankemaleri, der kunde være genialt og glimrende i Indhold og Form, men ogsaa ofte forfalder til ukunstnerisk Sensation og Mystik: »Et afhugget Hoveds Tanker og Visioner«, »Et Sekund efter Døden«, »Den skindødes Opvaagnen«, »Selvmorderen«. En tung og pessimistisk Aand raader i den Menneskehedens Tragedie, saa mange af hans Værker kredse om: »Aarhundredets Civilisation« (en By plyndres), »Kanonføde«, »De forældreløse«, »Scene i Helvede«, »Sult, Vanvid, Forbrydelse«, »Djævelens Spejl« etc. Efter Rejsen i Italien levede W. en Tid i Liège, fra 1848 i Bruxelles, hvor Staten 1850 byggede ham et stort Atelier. Han ernærede sig som Portrætmaler, og malede sine Allegorier, Tankemalerier etc. *con amore* uden at ville sælge dem. De forbleve samlede efter hans Død i det nysnævnte Atelier, der nu som *Musée W.* hører til Byens Seværdigheder (»Catalogue du Musée W.« [1873]). Foruden de alt nævnte Værker skulle endnu anføres: Triptychon med Christus i Graven, »Eva og Satan« [1839], »Golgatha's Fyr«, »Christus og Partiernes Kamp«, Genrebillederne »Romanlæserinden og Djævelen«, »Den unge Heks«, »Ung Pige ved Toilettet«, »Den skønne Rosine« (ung nøgen Kvinde og et Skelet med Paaskriften »Den skønne Rosine«) etc. Som Maler var W. en ivrig Eksperimentator og opfandt *Peinture 7nate* (s. d.), hvori han søgte at forene Olie- og Freskomaleriets Fordele og skabe et refleksfrit mat Maleri. Han forfattede Prisskriftet »Éloge de Rubens« [1840] og et Værk om flamsk Malerkunst, desuden »Peinture mate« o. a., samlede i »Œuvres littéraires de A. W.« [1869]. W. var tillige Billedhugger: fire Marmorgrupper, forestillende Menneskeslægtens Historie: »Lidenskabernes Fødsel« (Adam og Eva), »Kampenes Fødsel« m. v. (*Litt.:* Labarre, *Antoine W.* [1866]; Claessens, *W.* [1883]). *A. Hk.*

Wiesbaden [vi!-], berømt Badested i Hessen-

Nassau, Jærnbanestation paa Linien Frankfurt—Mainz—Köln. Det er en By med over 80,000 Indb., for en stor Del anlagt som en Villaby med pragtfulde Haver, meget store Alleer (især Platan-Alleer), smukke Promenader. W. ligger paa de sydlige Udløbere af Taunus-Bjærgene, 117 M. o. H., kun ca. 5 Km. fra Rhinen, og den er af de omgivende Bjærge, der hæve sig til en Højde af over 600 M., beskyttet mod Nord, Nordvest og Øst, hvorved den faar et meget mildt Klima. Middeltemperatur i Januar er 2° C, og endog Mandeltræet kan overvintre i det fri.

Betydning som Badested faar W. ved sine varme Kogsaltskilder (23), af hvilke Kochbrunnen (68,75° C.) er den vigtigste. Denne og Schiitzenhofquelle (49,2° C.) bruges især til Drikkekure, de andre Kilder til Bade. Kochbrunnen indeholder i 1,000 Gr. 8,8 Gr. faste Dele (deraf 6,8 Gr. Klornatrium, 0,023 Gr. Klorlithium, 0,182 Gr. Klorkalium, 0,627 Gr. Klorkalcium) og 150 Kbcm. fri Kulsyre. — Foruden Installationer til Drikke- og Badekure findes Indaandingssal, Gurglehalle, Adgang til Druekure, Terrainkure og enhver Art medicinske Bade (i Augusta-Victoriabad).

W. søges især for Sygdomme i Aandedrætsorganerne (Hals-, Strube- og Brystkatarr) og i Fordøjelsesorganerne (Mave- og Tarmkatarr, Blodfylde i Underlivet, Svulst i Lever og Milt); endvidere for Gigt, Tilbøjelighed til Fedme, Reumatisme, Rester efter Betændelser, Neuralgier; ogsaa for Nyregrus og Blærebetændelse. Uden bestemt paavirkelig Aarsag søges W. ogsaa meget for Syfilis. Det aarlige Antal Badegæster overstiger 100,000. Der er Sæson hele Aaret. *Lp. M.*

Wiese, Camilla, norsk Sangerinde, er født i Bergen 3. Juni 1849. Studerede først ved det musikalske Akademi i Stockholm, senere hos Fritz Arlberg; foretog en Koncerttourné i norske og svenske Byer, engageredes 1874 til det Stjernströmske Teater i Stockholm, og 1875 til Christiania Teater, hvor hun med Held optraadte i en Række Operaer, som Anna i »Jægerbruden«, Zerlina i »Don Juan«, Siebel i »Faust«, Pagen i »Hugenotterne« o. fl. W. lever nu (1907) som Sanglærerinde i Christiania. *I. H.*

Wieselgren, Harald Ossian, svensk Historiker og Forfatter, nedenn.'s Søn, (1835—1907), blev Student 1852 i Lund, men bestemte sig snart for at gaa Biblioteksvejen og blev 1877 Bibliotekar. Ved Siden af sin Biblioteksgerning udfoldede han en stor Virksomhed som Forfatter; Fortsættelsen af »Svenskt biografiskt lexikon« [2—6 1858—68] skyldes saaledes ham; 1866—79 redigerede han »Ny illustrerad tidning«. Desuden udgav han »Den helige Bernhards skrifter« [1866 i »Sv. fornskr.'s saml.«], »En kunglig familjs självbiografi« [1867], »Ofver Atlanten, resebref« [1876]; men han fandt sit egentlige Felt i sagkyndige, pietetsfulde Biografier; foruden de større biografiske Studier over Faderen, samt »Lars Johan Hierta« [1880], »Cavour« [1884] o. fl. har han særlig forfattet Nekrologer, udgivne bl. a. i Samlingen »Ur vår samtid, femtio porträtt med nekrologer« [1880], samt de læseværdige »Bilder och minnen« og »I gamla dagar och i våra« [1901]. Tillige var han kendt som en ypperlig Taler og som energisk og dygtig Leder af de Tanker, han søger at føre ud i Livet; mest skattet var maaske nok hans Virksomhed for Stockholm-Foreningen »Idun«'s Trivsel. *O. Th.*

Wieselgren, Peter (Per), svensk Forfatter og Forkæmper for Afholdssagen, (1800—77), Student i Lund 1820, Dr. philos. 1823, Docent i Litteraturhistorie 1824, 1833 Præst, 1857 Domprovst i Goteborg. W. udfoldede en meget betydelig Virksomhed som Forfatter ikke blot i Tidsskrifter og Blade samt i Værket »Biografiskt lexikon«, men ved omfangsrige Værker om bibliografiske, kulturhistoriske og rent litterære Emner. Betydning har stadig hans »Sveriges skona litteratur, en ofverblick vid akademiska föreläsningar« i fem Bind [1833—49], af hvilke første Bind, der udkom i 3. Udg. 1866, omhandler svensk Salmedigtning. Værket, der ikke blot omhandler den poetiske Litteratur, er meget grundigt, men dog ikke altid helt korrekt, navnlig ved sin Ensidighed; desuden skades det ved sin Mangel paa Anskuelighed i Fremstillingen. Af andre Værker udgav han »Historik ofver svenska bränvinslagstiftningen under 200 år« [1840], »Ny Smålands beskrifning« [3 Bd. 1844—46, Tillæg 1847], »Konung Carl XIV Johans historia, i korthet berättad« [1844], »Sydskandinaviens förstfödslorätt, ett bidrag till kritik af Skandinaviens urhäfder« [1846] og sammen med H. M. Melin »Bidrag till Lunds stifts herdaminne« [1846]; desuden gjorde W. et Forsøg som bibelsk Digter ved »Bibel-historien, författad i sanger efter Grundtvig« [1844].

W. øvede imidlertid størst Indflydelse som Taler og Forkæmper for Afholdssagen. 1838—46 udgav han »Nykterhetsvännernes tidning«, og i omtrent samme Aar berejste han forskellige svenske Egne, saaledes at det egentlig var ham, der gav Stødet til, at der stiftedes en Række Afholdsforeninger, som fik Centralpunkt i »Svenska nykterhetssällskapet«, og gennem hans Tale og mangfoldige Skrifter skabtes den almindelige Opinion, der før Lovændringen afstedkom betydelig Formindskelse i Drikfældigheden, og som til sidst førte til Reformerne i 1855, der betegne Af holdsbevægelsens betydeligste Sejr. Det var derfor kun naturligt, at Hundredeaarsdagen for W.'s Fødsel i Sverige fejredes som national Begivenhed med Fester og Mindeskrifter. W.'s Levned og Betydning er skildret af hans Søn H. W. 1903—04 udgaves en Jubilæumsudgave af hans »Samlade skrifter i nykterhetsfrågan« I—II. *O. Th.*

Wigan [wi'gn], Fabriksby i det nordvestlige England, indtil 1888 i Lancashire, nu et selvstændigt Shire, ligger 25 Km. N. 0. f. Liverpool, ved Leeds-Liverpool-Kanalen, i en meget kul- og jærnrig Egn, har en Kirke fra 14. Aarh. med et smukt Taarn og to Kapeller, en Latinskole, en smuk Park og (1901) 60,764 Indb. 1891 arbejdede 6,000 af Indb. i Kulgruberne, og 5,100 vare beskæftigede i Bomuldsværkerierne, medens andre Tusinder havde deres Erhverv ved Lærredsværkerierne og Jærnstøberierne eller i Jærn- og Staalfabrikkerne. I Nærheden findes Ruiner af det gamle Upholland Priory. *M. Kr.*

Wigand, Albert, tysk Botaniker, født 1821, død 1886 som Professor i Botanik og Direktør for den botaniske Have i Marburg. Af hans Skrifter kunne fremhæves: »Kritik und Geschichte der Lehre von der Metamorfose der Pflanze« [Leipzig 1846]; »Intercellularsubstanz und Cuti-

cula« [Braunschweig 1850], i hvilken han imødegik H. v. Mohl's Opfattelse og begrundede den endnu gængse; >Der Darwinismus und die Naturforschung Newton's und Cuvier's« [Braunschweig 1874]; »Lehrbuch der Pharmakognosie« [2. Opl. Berlin 1874]. I sine Studier over >Genealogie der Urzellen« [Braunschweig 1872] og »Entstehung und Fermentwirkung der Bakterien« [Marburg 1884] har han forfægtet langt mere omdisputable Meninger. *V. A. P.*

Wigandia H. B. K., Slægt af *Hydrophyllaceae*, enaarige Urter med spredte og store Blade, der ligesom Stængelen ere ru behaarede; de bredt klokkeformede Blomster sidde i Dobbeltsvikler. 6 Arter i det tropiske Amerika's Bjærgegne. Nogle af disse dyrkes som Prydplanter paa Friland, ganske særlig *W. caracasana* H. B. K. (fra Mejico); dens store, ovale Blade gøre den vel skikket til fritstaaende Dekorationsplante. Om *W. urens* Ch. siges det, at dens Haar fremkalde Betændelse af Huden. *A. M.*

W. caracasana saas i Jan.-Febr. i Frøskaale, som anbringes paa Undervarme. De unge Frøplanter prikles før Bladskiftet, 2—3 Planter i hver Stiklingpotte; senere fjernes de mindst kraftige, saaledes at der kun bliver een Plante tilbage. Indtil Udplantningstiden nærmer sig, holdes de stadig paa Undervarme, og saa snart Planterne have fyldt Potten med Rødder, omplantes de i et Skifte større Potter. Efter at være afhærdede udplantes de paa Blivestedet først i Juni. *L. H.*

Wiggers, 1) Moritz, tysk Politiker, født 1816 i Rostock, død 1894. Han blev 1843 Sagfører i sin Fødeby og var 1848 Fører for det frisindede Parti i Mecklenburg, samt Formand for den grundlovgivende Forsamling Han var ligeledes Formand for den ny Landdag 1850, indkaldte den trods dens ulovlige Opløsning og blev derfor en kort Tid fængslet. Maj 1853 indvikledes han i en af Politiet opspunden Højforræderisag og blev efter 44 Maaneders Undersøgelsesfængsel i Jan. 1857 dømt til 3 Aars Tugthusstraf, men løsladt efter 9 Maaneders Forløb, dog med Tab af sin Sagførerstilling. I flere Flyveskrifter rettede han skarpe Angreb paa Mecklenburg's Skatte- og Landboforhold, krævede et virkelig konstitutionelt Bevillingssystem cg foreslog Landets Optagelse i Toldforeningen (først gennemført 1867), samt Bøndernes Omdannelse til Selvejere. 1867 valgtes han til den nordtyske Rigsdag i Berlin, fordi man i Mecklenburg havde udelukket dem fra Valgbarhed, som havde udstaaet Tugthusstraf, og kæmpede nu for saadanne Fremskridt, som hidtil havde været uopnaaelige under Mecklenburg's middelalderlige Statsordning, saaledes Jødernes Ligestilling, Nærings- og Flytningsfrihed. 1871—81 sad han i den tyske Rigsdag, valgt i en mecklenburgsk Kreds.

2) Julius W., (1811—1901), foreg.'s Broder, blev 1837 Docent og 1841 teologisk Professor i Rostock. Han hævdede Muligheden af en friere Udvikling af Kirkens Lære i Modsætning til den stive Fastholden ved de symbolske Bøger, og skrev >Geschichte der evangelischen Mission< [2 Bd. 1845—46]. Han fik ogsaa Sæde i den grundlovgivende Forsamling 1848 og blev derfor 1852 afskediget for Deltagelse i »revolutionære Bestræbelser«. 1853 tiltaltes han, ligesom Broderen, i og dømtes 1857 til 15 Maaneders Tugthusstraf, men benaadedes med 1 Aars Fæstningsfængsel og Tab af Pension. 1867—70 var han Medlem af den nordtyske og 1877—81 af den tyske Rigsdag. *E. E.*

Wight [wa'it], en til England hørende Ø i Kanalen, er ved de 6 Km. brede Sunde Solent og Spithead skilt fra den øvrige Del af Hampshire. W., der er 378 □ Km. og har (1901) 82,387 Indb., er bekendt for sine smukke Kridtklinter og de af Brændingen stærkt angrebne Strandklipper, *the Needles* (s. d.), paa Vestkysten. I den nordlige, flade Del af W. ere tertiære Dannelser fremherskende, medens Sydens bakkede Egne ere opbyggede af Kridt, Grønsand og Ler. En Kæde af Kridthøje strækker sig midt igennem Øen fra Culver Cliffs i Øst til »Naalene« i Vest. En anden noget højere Bakkekæde, der i Bonifacio Downs naar 239 M., gaar langs Sydkysten og skærmer med sin maleriske Stejlrand det smalle, lavtliggende Strandbælte, *the Undercliff*, mod Nordenvinden, saa Myrter, Fuchsier og andre sydlandske Planter her kunne trives i det fri, medens Ælm og Eg oven for Klinten danne store, men nu stærkt udtyndede Skove. Øens besynderlig milde Klima og den skønne Beliggenhed hidlokke Tusinder af Badegæster, og talrige Villaer og Lystslotte, deriblandt det Kongen af England tilhørende Osborne House, have rejst sig paa Øen. Hovedstaden Newport ligger midt paa Øen ved Medina's Flodmunding, og 3 Km. mod Sydvest krone de smukke, maleriske Ruiner af Carisbrooke Castle en af Højene. Bekendte Badesteder ere Cowes, Ryde, Sandown, Shanklin, Ventnor, Freshwater og Yarmouth. *M. Kr.*

Wigstadtl, Vitkov, By i østerrigsk Schlesien, Distriktet Troppau, har Kvægmarkeder og en betydelig Industri: Fabrikation af Papir, Silke- og Bomuldsvarer, Lærred og Uldvarer. (1900) 3,576 Indb. og sammen med W.-Oberdorf 5,438 næsten udelukkende tyske Indb. I Omegnen findes udmærkede Skiferbrud. *M. Kr.*

Wigton [wi'gtn], By i det nordvestlige England, Cumberlandshire, 18 Km. S. V. f. Carlisle, har en højere Skole (Akademi) for Kvækere, Bomuldsvæveri og (1901) 3,691 Indb. W. ligger i en Landbrugsegn og har en Del Handel med Landbrugsprodukter. *M. Kr.*

Wigtown [wi'gtn], eller West Galloway, Shire i det sydvestlige Skotland, grænser mod Vest og Syd til det irske Hav, mod Nord til Ayr og mod Øst til Kirkcudbrightshire, omfatter 1,327 □ Km. og har (1901) 32,685 Indb. Mod Vest ligger Halvøen Rhinns of Galloway, der ved Bugterne Ryan og Luce er adskilt fra Fastlandet. Mod Nord ligger et ufrugtbart Moseland, *the Moors*, og mod Syd et mere frugtbart Lavland, *the Machers*, mellem Luce- og Wigtown-Bugten, der er et af Sandgrunde opfyldt Farvand, hvori Cree og Bladenoch udmunde. Hovednæringsvejene i W. ere Agerbrug og Kvægavl. Af Arealet ere 40 p. Ct. Agerland, 9 p. Ct. Græsland og 2,5 p. Ct. skovbærende. Faareavlen er stærkt fremtrædende; der fandtes 1890 128,200 Faar og 47,000 Stkr. Hornkvæg. Hovedstaden er Wigtown. *M. Kr.*

Wigtown [wi'gtn] eller Wigton, By i det sydvestlige Skotland, Hovedstad i Wigtownshire, ved

Bladenoch's Munding i **Wigtown**-Bugten, har Brænderier, Kysthandel og (1901) 1,329 **Indb.** Havnen er Hjemsted for (1895) 18 Smaaskibe og 70 Fiskerbaade. I Nærheden ligger Fiskerbyen Port Patrick. *M. Kr.*

Wigwam [wi'gwäm], hos **Algonkin**-Indianerne i Nordamerika Benævnelse for det med Birkebark beklædte Telt, der hørte hjemme i Skovegnene fra de kanadiske Søer til Winnipeg-Søen. Den mest typiske Form har et bikubeformet Træstel af Stager, der i en Kreds plantes i Jorden med den ene Ende og med de andre Ender bøjes sammen foroven, hvorpaa Stagerne holdes i denne Stilling ved **Tværbaand** af bøjelige Grene, der flettes om dem som Kvistene paa en Vidjekurv. Naar Stellet er færdigt, beklædes det med **Birke**barkstykker, der med Bast ere syet sammen til lange Strimler. Foroven er Røghullet og paa Siden Indgangen, der som Regel dækkes med et Barkstykke eller en Maatte. Ordet W., der i sin oprindelige Betydning hentydede til Beklædningen med Birkebark og ikke til selve Boligformen, gik hos Europæerne over til at blive Betegnelsen for en hvilken som helst indiansk Teltbolig, hvad enten den var beklædt med Birkebark eller anden Bark eller med Maatter eller Skind, hvilket sidste specielt var Tilfældet hos Præriestammerne. *H. P. S.*

Wiinblad, Emil August, dansk Redaktør og Politiker, er født i Kjøbenhavn 15. Maj 1854, kom efter Konfirmationen i Bogtrykkerlære og blev 1877 Typograf ved »Socialdemokraten«. Samtidig deltog han i det journalistiske Arbejde ved Bladet og valgtes 1881 til dets Redaktør, i hvilken Stilling han har øvet en betydelig Indflydelse i det socialdemokratiske Parti. 1895 valgtes W. til Folketingsmand for Kjøbenhavn's 12. Valgkreds (Socialdemokrat). *Chr. Bl.*

Wijk, Th., se Wyck.

Wijkander, Erik **Anders** Gustaf August, svensk Astronom og Fysiker, er født 14. Marts 1849 i Stockholm, studerede i Lund, Leipzig og Paris, blev 1872 Docent i Astronomi i **Upsala**, 1873 i Fysik og Meteorologi i Lund og er siden 1881 Direktør for Polyteknikum i Goteborg og Professor i Fysik smst. Foruden Beregninger og Observationer af Planeter og Kometer meddelte i Fagskrifter har W. bearbejdet og udgivet de astronomiske, meteorologiske og magnetiske Observationer, som **bleve** anstillede paa den svenske Ekspedition 1872—73 til Spitsbergen, hvori han deltog, samt bearbejdet de magnetiske Observationer under Vega-Ekspeditionen 1878—80. Ved Siden heraf har W. udgivet foruden enkelte mindre Arbejder: »Larobok i fysik« [I—III Lund 1884—86, 2. Udg. 1896—99], »Fysikens grunder« [smst. 1888, 2. Udg. 1897], »Elektroteknikens grunder« [smst. 1900]. *F. Fr. S.*

Wijk bij Duurstede [va'jk baj dy!rstede], By i den hollandske Provins Utrecht, i Flodhjørnet mellem Gammel Rhin og Lek, er nu en mindre betydelig Landhandelsby med (1900) 3,200 Indb.

Wijnants, J., se Wynants.

Wikner, Carl Pontus, svensk Filosof, født 19. Maj 1837 i Kirkerud i Dalsland, død 15. Marts 1888 i Christiania. Han levede sin Barndom under knappe Kaar; 1856 blev han Student, men afbrød sine Studier ved Upsala Universitet for at ernære sig som Huslærer 1858—60. I de derpaa følgende Aar blev han stærkt greben af den **Boström'ske** Filosofi; 1862 blev han Kandidat, og Aaret efter erhvervede han sig Doktorgraden ved en Afhandling: »*Undersökningar* om enhet och **mångfald**«. Som Docent holdt han i Upsala en Række stærkt besøgte Forelæsninger i Slutningen af 1860'erne; omkring 1870 begynder hans egentlige Produktion. 1873 blev han Lektor i Kristendom og Hebraisk. I en **Af handling**: »Om egenskapen och **närgränsende** tankeforemål« [1880] havde W. taget Afstand fra nogle Punkter i den Bostrom'ske Filosofi, og en samtidig Afhandling, rettet mod den konventionelle Kønsmoral: »Kulturens offerväsende«, havde vakt Forargelse i visse Kredse; yngre Akademikere søgte imidlertid at skaffe ham et personelt Professorat, men 1884 modtog han Tilbudet om et Professorat ved Christiania Universitet. Senere søgte han et Professorat ved Universitetet i Upsala; der var megen Strid om hans Ansættelse, og Udfaldet af Konkurrencen tvivlsomt, men midt under denne Strid bortreves han af Døden. Hans hele Filosofi er baaren af en religiøs **Interesse**; gennem en Række populære Afhandlinger har han søgt at klarlægge sin Stilling til Kristendommen. Hans Standpunkt kan nærmest karakteriseres som teistisk; men, som han lagde stor Vægt paa den menneskelige **Personlighed**, opfatter han ogsaa Guden som personlig i Analogi med Mennesket. Medens hans tidligere Filosofi helt var klædt i den Bostrom'ske Filosofis abstrakte Spekulationer, søgte han i 1880'erne ud over disse, idet han indsaa, at Bostrom's tidløse Idéverden var uholdbar. Klarest træder denne hans Kritik af Bostrom frem i det posthume Værk: »Tidsexistensens apologi« [1888]; han staar her som Repræsentant for en mere realistisk Retning inden for den svenske Filosofi, selv om hans Uddannelse og hele hans Standpunkt forhindrede ham i klart at hævde den empiriske Filosofis Principper mod den Bostrom'ske **Efter-Romantik**. Hans største Betydning ligger i den rent personlige Indflydelse, han udøvede paa sine Elever. (Litt.: »W., Minnesblad af en tacksam **vän**« [1888]; F. v. Schéele i »Svea« [1889]; i sin Monografi over W. [1889] har Åberg givet en fuldstændig Fortegnelse over hans Skrifter, S. 141—144). *A. T—n.*

Wil, Wyl, By i Schweiz, Kanton St. Gallen, ligger 26 Km. V. N. V. f. St. Gallen 583 M. o. H. (1900) 3,500 Indb., hvoriblandt kun 500 Protestanter. W. er en gammel By med et Par gamle Kirker og Klostre samt med Tilvirkning af 01, Træ- og Bomuldsvarer. *H. P. S.*

Wilberforce [wi'lbəfå.əs], **William**, engelsk Statsmand, Hovedmanden i Kampen for Slaveriets Afskaffelse, født 24. Aug. 1759 som Søn af en rig Købmand i Hull, død 29. Juli 1833. Han blev allerede i sin Ungdom greben af Metodismen, og allerede i sin Skoletid fik han Øjnene op for Slaveriets Skrækkeligheder. 15 Aar gl. sendte han en Avis et Indlæg mod Slaveriet. Kun 21 Aar gl. kom han ind i Underhuset, hvor han sluttede sig nøje til Mænd som Pitt, Fox og Sheridan, og hvor han snart begyndte at arbejde for at lette Slavernes Kaar (se **Slaveri**). Trods den voldsomste og sejgeste Modstand lykkedes det W. ved en utrolig Energi og en glimrende **Tale.**

kunst efter en Menneskealders Arbejde at vende Parlamentets og Folkets Stemning og lidt efter lidt at faa Slaveriet afskaffet. Netop i hans Dødsaar blev den afgørende Lov vedtagen, efter hvilken Slaveriet ophævedes. Ogsaa paa andre Omraader virkede W. Han grundlagde en Forening til Bekæmpelse af den offentlige Usædelighed, og han var i høj Grad virksom ved Dannelsen af det kirkelige Missionsselskab og det britiske Bibelselskab. Ogsaa forskellige Skrifter, navnlig €t om praktisk Kristendom, har han udgivet. (Litt.: W.'s Sønner have udg. *The Life of W. W.* i 5 Bd. [1838]). *A. Th. J.*

Wilbrandt, Adolf, tysk Digter, er født 27. Aug. 1837 i Rostock; som Student kom W. til Berlin, hvor han studerede Filosofi, Ægyptologi og navnlig Historie, 1859 blev han Dr. phil. 1863 udgav han sin lovende Monografi »Heinrich von Kleist«, og Aaret efter fulgte hans goethiserende Roman »Geister und Menschenc, hvori de første dekadente Træk ere indførte. En Tid lang slog han sig paa Dramaet, hans Lystspil »Jugendliebe« [1870] øver endnu Tiltrækning, og det historiske >Der Graf von Hammerstein« viser, at han besidder Lidenskab, skønt lians senere Dramaer »Nero« [1872], »Gracchus« [1873] og navnlig »Arria und Messalina« vise, at hans Interesser gaa meget i Retning af det patologiske; endnu 1883 udgav han Forbryderdramaet »Die Tochter des Herrn Fabricius«. Han var imidlertid efter flere Aars Ophold i München flyttet til Wien; han havde 1873 ægtet Skuespillerinden Augusta Baudius, var 1881—87 Direktør for Burgteateret, og under denne Tid bryde sundere Anskuelser igennem i hans Digtning. Allerede i »Neues Novellenbuch« [1875], der var hans tredje Novellesamling, spores det ny; men det er dog egentlig først hans »Novellen aus der Heimat« [2 Bd. hvor hans Talent har sat sine frodigste Skud; denne og hans »Neue Gedichte« [1889, første Samling udkom 1874] samt hans dramatiske Digtning »Der Meister von Palmyra« [s. A.] betegne ved deres Formskønhed og Dybde det hidtidige Højdepunkt i hans Kunst. Efter at W. er flyttet tilbage til sin Fødeby, har han viet sine Kræfter til en Romanproduktion, som han allerede 1880 indledede med »Meister Amor« ; men uagtet han ogsaa her har fejret betydelige Sejre, navnlig ved »Adam Söhne« [1890], »Die Osterinsel« [1895] og »Feuerflammen« [1900], har han dog næppe som Fortæller vist den Frodighed, som han raader over i sine Noveller og Dramaer. *O. Th.*

Wilczek [vi'ltsæk], Johann Nepomuk, Greve, er født 7. Decbr. 1837, rig, østerrigsk Adelsmand. W. lagde sin store Interesse for Polarforskning for Dagen ved at bestride største Delen af Udgifterne til Payer's (s. d.) og Weyprecht's Polarekspedition og ved personlig at følge med et Sejlskib, der udlagde et Depot paa Novaja Semlja til Ekspeditionen. W. har ogsaa gjort sig fortjent ved sin Interesse for Oprettelsen af meteorologiske Polarstationer. *O. I.*

Wild, Heinrich, schweizisk-russisk Meteoro- i log, (1833—1902). W. studerede i Ziirich, Königsberg og Heidelberg; blev 1858 Professor i Fysik og Direktør for »Sternwarte« i Bern, hvorfra han grundlagde det meteorologiske Observationsnet i Schweiz. 1868 blev W. Direktør for det fysiske Centralobservatorium i St. Petersborg, hvor han omordnede nævnte Anstalt og indrettede den meteorologiske Tjeneste i Rusland. 1876 grundlagde W. det magnetisk-meteorologiske Observatorium i Pavlovsk. W. indførte forskellige Forbedringer ved Maale- og Vejeapparater og var fra 1870 Medlem af den internationale Meterkommission. Han udgav bl. a. »Annalen des physikal. Observatorium fiir Rusland« og »Neue Repertorium fiir Meteorologie«. W. var Medlem af den permanente, meteorologiske Komité og Præsident for den internationale Polarkommission. *W. J—n.*

Wilda, Wilhelm Eduard, tysk Retshistoriker, født 17. Aug. 1800 i Altona, død 9. Aug. 1856 i Kiel, Student 1821, 1825 Dr. jur., kastede sig, under Paavirkning af Falck og Kolderup-Rosenvinge, over Studiet af nordisk Retshistorie, blev 1831 Privatdocent, s. A. ekstraord. Prof. i Halle, 1842 ord. Prof. i Breslau, 1854 Falck's Efterfølger i Kiel. Som Besvarelse af en af Videnskabernes Selskab i Kjøbenhavn udsat Prisopgave udgav W. »Das Gildenwesen im Mittelalter« [Halle 1831], som han med »inderlig Højagtelse og Taknemmelighed« tilegnede Selskabet. Han skrev desforuden *De libertate Romana, quae urbes Germaniaeab imperatoribus sunt exornatae* [Halle 1831] og udgav sammen med A. L. Reyscher (s. d.) »Zeitschrift fiir Deutsches Recht und Deutsche Rechtswissenschaft«. 1842 udkom i Halle W.'s berømte »Geschichte des deutschen Strafrechts. I Das Strafrecht der Germanen« — tilegnet F. C. Dahlmann og Jacob Grimm — et Værk, der vakte den største Opsigt, stadig raadspørges som et Hovedarbejde og endnu ingen Afløser har fundet. *Fz. D.*

Wildbad, Badested i Württemberg midt i Schwarzwald i den smukke Enzdal, 430 M. o. H. Den er Station paa Linien Pforzheim—W. og har 3.5°° Indb. Der findes 30 indifferente varme Kilder, Akratotermer (33°—40° C), der bruges til Bade- og Drikkekur. W. søges især for Kirtelsyge, engelsk Syge, Gigt, Reumatisme samt Sygdomme i Nervesystemet, navnlig Neuralgier og Lamheder. Der er Sæson I. Maj til 1. Oktbr.; aarlig over 1,200 Badegæster. *Lp. M.*

Wilde [wa'ild], Oscar, engelsk Forfatter, født 16. Oktbr. 1854 i Dublin, død 30. Novbr. 1900 i Paris. Han var Søn af en bekendt Læge og voksede op i et litterært dannet Hjem; hans Moder var under Navnet Speranza en af Irland's mest skattede Forfatterinder. Han studerede i Dublin og Oxford og udmærkede sig begge Steder. Efter at have fuldendt sine Studier gjorde han en Rejse til Amerika, hvor han holdt Foredrag om Kunst. Hans første Digte udkom som »Poems« [1881]. Derefter fulgte Digte som »The Sphinx« og »The Harlot's House« [1883], samt Tragedien »The Duchess of Padua«. I de følgende Aar skrev han en Række kritiske Essays i forskellige Tidsskrifter, af hvilke en Del ere samlede i »Intentions« [1891]. Fra samme Aar er hans eneste Roman, »The Picture of Dorian Gray« (oversat af S. Drewsen 1905). 1893 kom Skuespillet »Salome« paa Fransk, Aaret efter paa Engelsk (opført paa flere nordiske Scener). W. var paa denne Tid det fine londonske Selskabs Kæledægge, hans Skuespil bleve opførte paa flere Teatre, og hans Paradokser bleve berømte; men 1895 blev han

anklaget for Sædelighedsforbrydelse og var dermed en død Mand. Hele den engelske offentlige Mening vendte sig imod ham, og han blev dømt til to Aars strengt Fængsel. Efter sin Løsladelse opholdt han sig under Navnet Sebastian Melmoth i Frankrig og skrev flere Artikler om det engelske Fængselsvæsen, samt den smukke »Ballad of Reading Goal« [1898 under Mærket C. 3. 3, hans Fængselsnummer]. Han døde fattig og forladt paa et tarveligt Hotel i Paris. Efter hans Død udkom *De profundis*, som han havde skrevet i Fængselet. Der er senere, især i Tyskland, opstaaet en hel Wilde-Litteratur, og i London vil en Luksusudgave af hans Skrifter udkomme i Foraaret 1907. (Litt.: R. H. Sherard, *Life of O. W.* [Lond. 1906]). *T. L.*

Wildenbruch, Ernst v., tysk Digter, er født 3. Febr. 1845 i Beirut, blev Officer 1863, deltog i Felttoget 1866, men trak sig saa tilbage for at dyrke videnskabelige Sysler, studerede Jura og blev fra 1871 Dommer, Referendar og senere Assessor i Frankfurt a. O. Allerede havde han begyndt sin Forfatterproduktion med en Filologsatire >Die Philologen am Parnasz« [1869]; men under Opholdet i Frankfurt kom den til fuldt Flor, saaledes i Heltedigtene »Vionville« og »Sedan« fra 1875 °g i de to Fortællinger »Kinderthränen« [1884] og »Novellen« [1882] og i den ejendommelige Kunstnernovelle »Der Meister von Tanagra«, der allerede udkom 1879. Men nans bedste Ting maa søges i hans dramatiske Forfatterskab; efter et Par mindre betydelige Forsøg opnaaede han 1882 stor Succes med »Die Karolinger«, i hvilket Fortrinnet er hans lidenskabelige Diktion, medens det som de fleste af hans historiske Dramaer er næsten forfejlet som historisk Kunstværk betragtet. En lang Række af Sejre blev nu hans Dramaer til Del paa de tyske Scener, indtil Sørgespillet »Christoph Marlow« 1885 udfordrede Berlin-Kritikken, der oversaa, at det hørte til W.'s allerbedste Digtninge. Af »Die Herrin ihrer Hand« [1885], »Das neue Gebot« [1886] og »Der Fiirst von Verona« [1887] vakte egentlig kun det midterste nogen Interesse, hvorimod hans følgende »Die Quitzows« [1888], der indledede en Række Dramaer med Emne fra brandenburgsk Historie, vakte stor Interesse. 1887 var W. som Legationsraad flyttet til Berlin og kom der i Berøring med de yngste Forfattere, men hans Digtninge i moderne Retning høre ikke til hans bedste. Hans seneste Triumf fejrede han ved Trilogien »Heinrich und Heinrichs Geschlecht«; [1895—96], som skaffede ham Schiller-Prisen, og ved Reformationsdramaet »Die Tochter des Erasmus« [1900]. Det er ved sine Dramaer, W. har i haft Betydning, og utallige ere de Lovprisninger i og Hædersord, som ere tildelte ham, at han er den største dramatiske Begavelse siden Schiller's og Kleist's Dage, at han er Schiller's mest begavede Arvtager paa dennes særlige Felt, det retoriske Drama; man ser da bort fra, at han egentlig mangler Karakteriseringsevne, og at hans Dramaer ofte paa eet eller flere Punkter bygge paa umulige Forudsætninger, medens man derimod fæster sig ved hans friske Lidenskab og dramatiske Fremstillingskunst. *O. Th.*

Wildhorn, Bjærggruppe i den vestlige Del af Berner-Alperne i Schweiz, ligger 13 Km. N. f. Sion paa Grænsen af Kantonerne Bern og Wallis samt paa Vandskellet mellem Aare og RhSne og begrænses mod Øst af Rawyl, mod Vest af Sanetsch-Passet. I Gruppen hæver den højeste Top af samme Navn sig til en Højde af 3,264 M.; det er en delvis gletscherklædt Klippekuppel af Kalksten fra Kridtformationen, der frembyder et af de pragtfuldeste Rundskuer i disse Alpeegne. De største Gletschere fra W.-Gruppen ere Geltenog Dungel-Gletscherne paa Nordsiden og W.-Gletscheren paa Sydsiden. W. bestiges lettest fra Lenk og Iffigendalen. V. f. W. ligger Diablerets, og 0. f. Rawyl-Passet hæver sig det gletscherdækkede Wildstrubel-Massiv til en Højde af 3,266 M. *H. P. S.*

Wildt, Johannes, dansk Forfatter, født i Liunge ved Sorø 1782, død 28. Juli 1836 ved Odense. W. er kendt som en meget frodig Romanskribent, hvis Værkers Kvantitet dog staar i omvendt Forhold til Kvaliteten. Nu læses han næppe mere, men i sin Samtids Lejebibliotekslitteratur indtog han en fremragende Plads. Titlerne paa hans Romaner (»Romantiske Criminal- og Familiehistorier«; »Dødningefingeren«; »Den bandlyste Kærlighed eller Gravhvælvingen under Frue Kirke«) antyde tilstrækkelig disses Beskaffenhed. Efter hans Død udgaves »Saml. romantiske Fortællinger« i 14 Bd. [1859—66]. *F. Cl.*

Wildungen, bekendt Badested i Fyrstendømmet Waldeck, Station paa Linien Wabern—Wildungen, der er en Sidelinien paa Linien Giessen—Kassel. W. ligger smukt i en bjærgrig Egn, 200 M. o. H. Kilderne høre til Kalk vandene (se Mineralvande), delvis med Kogsaltindhold, og desuden findes en Jærnkilde. Der benyttes baade Drikke- og Badekure. W., der aarlig besøges af ca. 7,000 Badegæster, søges især for Sygdomme i Urinorganerne (kron. Nyre- og Blærebetændelse; Grus og Sten; Prostatalidelser) og for saakaldt urinsur Diatese. Sæsonen varer fra sidst i April til midt i Oktober; men mange bruge Kur hele Aaret rundt. *Lp. M.*

Wilfrid, engelsk Biskop, født i Northumberland 634, død 12. Oktbr. 709, kom i sine unge Aar til Rom og blev begejstret for den romerske Kristendom. Med stor Iver søgte han derfor ved sin Tilbagekomst til England at indføre de romerske Skikke og skyde de herskende keltiske til Side. 665 blev W. Biskop af York; men da han rejste til Gallien for at blive indviet der og saa blev for længe borte, fandt han en anden Mand paa Bispestolen ved sin Tilbagekomst. Han fik dog den anden fjernet og arbejdede nu en Stund ivrig for sit Stifts Vel. Benediktinerordenen og Indførelsen af den gregorianske Sang tog han sig meget af. Han kom imidlertid i Strid med Ærkebiskop Theodoros af Canterbury, som vilde dele hans Stift, og W. appellerede til Paven, hvilket var et hidtil ukendt Skridt i England's Kirke. Han vilde selv føre sin Sag i Rom og drog derfor derned, overvintrede undervejs hos de hedenske Friser ved Zuydersøen, for hvem han missionerede, og vandt ogsaa sin Sag i Rom. Men i England vilde man ikke godkende hans Ret, han blev først kastet i Fængsel og derefter jaget bort. I Sussex, som næsten var helt hedensk, missionerede han i fem Aar, saa lykkedes det ham 686 at komme tilbage til York, og her

virkede han saa under Forhold, der ofte vare urolige, til sin Død. (Litt.: G. F. Browne, *Theodore and Wilfrith* [1897]). *A.Th.J.*

Wilhelm se Vilhelm.

Wilhelm, Karl, tysk Musiker, (1815—73), var Elev af Aloys Schmidt og levede en Aarrække i Crefeld som Dirigent af en »Liedertafel«. For denne komponerede han »Die Wacht am Rhein« [1854], der senere, navnlig under Krigen 1870—71 med Frankrig, blev en berømt patriotisk Sang, og som i W.'s sidste Leveaar skaffede ham en større Statspension. *W. B.*

Wilhelm d'or, ældre Guldmønt i Hannover = 6,4 Kr., i Holland = 10 Gylden (Tientje, Gouden Willem) = 14 Kr. 99,9 Øre. *N. Y. B.*

Wilhelmj, August, tysk Violinvirtuos, er født 21. Septbr. 1845 i Usingen i Nassau, studerede Violin under David i Leipzig, Teori hos Hauptmann, Richter og Joach. Raff. Hans fuldendte Teknik, i Forbindelse med en sjælden stor og klangskøn Tone, Genialitet i Opfattelse og Gengivelse, stille ham i Række med de allerførste. Som saadan er han ogsaa bleven fejret paa sine vidtstrakte Koncertrejser, der have ført ham over saa godt som hele Jordkloden; Skandinavien besøgte han 1871 og 1885. 1876 var W. Koncertmester ved Festspillene i Bayreuth; en Tid lang ledede han en Højskole for Violinspil i Biebrich am Rh., senere bosatte han sig i Blasewitz ved Dresden, og sluttelig fik han Ansættelse ved *Guildhall-Music-School* London. *S. L.*

Wilhelmsburg, By i det preussiske Regeringsdistrikt Lüneburg, paa en Ø i Elben mellem Hamburg og Harburg, har to lutherske Kirker, Jærnbanestation, en Del industrielle Anlæg: Jærnværk, Koksbrænderi, Uldkæmmeri, kemiske Fabrikker, Isværk og Dampmølle, driver Kvægavl, Fiskeri og Dyrkning af Haveurter og har (1900) 16,640 Indb. *M. Kr.*

Wilhelmshaven [-f-], By i det preussiske Regeringsdistrikt Aurich, paa Vestsiden af Jade Bugt, er Station for den tyske Vesterhavs-Krigsflaade. Byen, der paa Landsiden er omsluttet af Storhertugdømmet Oldenburg, staar i Jærnbaneforbindelse med Oldenburg, har en luthersk og en katolsk Kirke og (1900) 22,682 Indb. Til Krigshavnen er knyttet et Værft med Tør- og Svømmedok, store Maskinbygningsværksteder, Torpedodepot, Observatorium, Signalstation og et Hospital foruden Kaserner for Garnisonen, Kommandoen og Intendanturen for Vesterhavsflaaden. *M. Kr.*

Wilhelmshohe, et kongeligt preussisk Lystslot med Parkanlæg i Habichtswald, 4 Km. V. f. Kassel, bekendt som Opholdssted for den fangne Kejser Napoleon III efter Kapitulationen ved Sedan 2. Septbr. 1870 og til 3. Apr. 1871. Her laa oprindelig et Augustinerkloster, Weiszenstein, der blev inddragen 1527. Det nuværende Slot, der bestaar af en 70 M. lang, kuppelkronet Midtbygning med to 54 M. lange Sidefløje, opførtes 1787—98. I Parken findes et smukt Kaskadevandspring, og uden for denne findes en Vandkuranstalt og en lille Villaby. *M. Kr.*

Wilhelmsson, Carl Wilhelm, svensk Maler, er født 1866 i Fiskebäckskil (Bohus Len). W. er en af nyere svensk Kunsts evnerigeste Dyrkere. Hans djærve og slaaende sande Skildringer — i frisk »Friluftsmaleri« og kraftig Farvevirkning — af hans Hjemegn Bohus Len's Natur i Landskab og Menneskетyper gjorde sig hurtig gældende i Kunstnerverdenen. Hans »Fiskerkvinder binde Net« kom til Göteborg's Museum, »Motiv fra Fiskebackskil« og »Ondine« til den Fürstenberg'ske Samling (nu Goteborg Mus.), »Paa Vej fra Kirken« [1899] til Stockholm's Nationalmus. o. s. v. W. er ogsaa repræsenteret ved flere Arbejder i Kunstmuseet i Kjøbenhavn. *A. Hk.*

Wilhem [wilæ'm], Guillaume Louis Bocquillon, fransk Sangpædagog, Grundlægger af den gensidige Undervisning i Musik, født 18. Decbr. 1781 i Paris, død smst. 26. Apr. 1842, Elev af Konservatoriet, blev Musiklærer ved Militærskolen i St. Cyr, 1810 ved *Lycée Napoléon*, efterhaanden ogsaa ved talrige Folkeskoler, og til sidst, da hans Sangmetode viste sig at bære gode Frugter, Generaldirektør for Musikundervisningen ved samtlige Paris'es Skoler. Ogsaa Grundlæggelsen af de franske Mandssangforeninger, de saakaldte *Orphéons*, skyldes hans Virksomhed. W. har skrevet en Del en- og flerstemmige Sange og udgivet en stor Samling *a-capella*-Sange »Orphéon« [5 Bd., 1837—40], samt en Række musikpædagogiske Skrifter. *S. L.*

Wilhjelm, Johannes Martin Fasting, dansk Maler, er født 7. Jan. 1868 paa Bartoftegaard ved Nakskov. Efter at være bleven Student og have taget anden Eksamen var W. nogen Tid Elev af polyteknisk Læreanstalt, samtidig tegnede han under H. Foss, studerede derpaa 1890—92 paa Akademiet og derefter paa Kunstnernes Studieskole, hvor han særlig havde Krøyer til Lærer. Efter at han 1890 havde studeret i tyske Kunstsamlinger og malet en Del efter Naturen, bl. a. paa Fohr, udstillede han 1893 Billeder over Motiver fra denne Ø.; s. A. rejste han til Italien i Følge med Zahrtmann og modtog af ham en stærk og betydningsfuld Paavirkning, der navnlig aabnede hans Øjne for den Skønhed, der kan følge med kraftige Farve- og Lysmodsætninger. Efter 1894 at have været hjemme for at holde Bryllup arbejdede han paa ny i Italien, hvor han i en Række Aar malede en Mængde Studier og ikke faa større Billeder, af hvilke »Et Frieri« 1895 blev købt af Kunstforeningen; 1896 erhvervede Kunstmuseet hans »Bøn om Regn«, hvor man lærer W. at kende som en talentfuld og personlig Skildrer saavel af Karaktererne som af Naturomgivelserne; i malerisk Henseende staar Billedet højt, ikke mindst ved Behandlingen af de hvide Kitler, de bønfaldende, som ere samlede om Kirken, ere iførte, og af Vinbjærgene i Baggrunden. At W. er Elev af Zahrtmann, fremgaar tydeligt af dette Kunstværk som af hans senere, saaledes det 1897 udstillede »Vinhøst i Abruzzerne«, men klart er det dog, at han er en frisk og selvstændig Kunstnernatur, der ser med egne Øjne og arbejder ud fra en Opfattelse og fra Sympatier, der helt ere hans egne. I Firenze kopierede han med inderlig Hengivelse og ikke mindre Dygtighed forskellige Renaissancebilleder; efter sin Hjemkomst malede han Altertavlen »Bespisningsunderet« til St.-Andreas-Kirken i Kjøbenhavn, et Arbejde, der endnu mere end ved sin smukke dekorative Virkning udmærker sig ved den Fasthed, Jævnhed og sunde Følelse, hvormed

han har taget paa Modellerne. Paa Udstillingen 1907 vakte hans >Adam og Eva< og flere jydske Landskaber ikke ringe Opmærksomhed. *S. M.*

Wilibald Alexis, se Haring.

Wilkens, Claudius Edward Theodor, dansk Filosof, er født 28. Jan. 1844 i Harte ved Kolding, og virker (1907) som Professor ved Kjøbenhavn's Universitet. Efter at have været Skriver paa et Herredskontor blev han 1864 Student og kastede sig straks over Studiet af Filosofien, hvori han 1869 tog Magisterkonferens. Han var stærkt paavirket af Rasmus Nielsen, men allerede hans Doktordisputats »Erkendelsens Problem< [1875] viser en Modsætning til den Nielsen'ske Efter-Romantik, idet W. her vil give en Erkendelsesteori, der forbinder Kriticismens Undersøgelser af Erkendelsens Forudsætninger og Grænser med Positivismens empiriske Metode. Foruden i Erkendelsesteorien har W. navnlig paa to andre betydningsfulde Omraader, Sociologiens og Æstetikkens, hævdet Erfaringens Ret og arbejdet paa en kritisk Uddybelse af eksakte Problemer. Paa Grundlag af psykologiske og national-økonomiske Studier udarbejdede han sit Skrift: »Liv, Nydelse, Arbejde«, I—III [1874—76] og gav derefter en mere sammentrængt Fremstilling af Sociologien i »Samfundslegemets Grundlove« [1881], der sidst er blevet fulgt af Skriftet: »Det produktive Samfund« [1904]. Ogsaa sine Undersøgelser i Æstetikken grunder W. paa Erfaringen. I »Æstetik i Omrids« [1887] arbejder han væsentlig i den Retning, Fechner anviste; gennem psykologisk Analyse finder han det æstetisk virkende i dets Hovedformer, og i sit Skrift: »Poesien« [1893] har han med fin Forstaaelse for Digterkunsten anvendt Resultaterne af sine æstetiske Forskninger paa Poetikkens Omraade. W. har desuden arbejdet paa andre filosofiske Omraader, bl. a. givet en kort Fremstilling af Pædagogikken. Efter at have virket som Docent fra 1883 udnævntes han 1897 til Professor i Filosofi og Sociologi; som Vejledning for sine Elever til Filosofikum udgav han en kort Fremstilling af de filosofiske Problemer og Retninger: »Filosofisk Propædeutik« [1904]. Her, som i de tidligere Værker, skimtes bag hans Hævdelse af den erfaringsmæssige Metode en metafysisk eller idealistisk Baggrund, der navnlig viser tilbage til Lotze, og som endnu bevarer en vis historisk Forbindelse mellem W.'s og Rasmus Nielsen's Filosofi. Hans Interesse for de sociale Problemer og hele hans humane Sind have givet sig praktiske Udslag paa mangfoldige Maader; særlig har han virket i Fattigkommissionen og Alderdomsunderstøttelsesudvalget for Frederiksberg Kommune. *A. T-n.*

Wilkens, Julius Frederik Christian Emil, dansk Teknolog, født 29. Febr. 1812 i Kjøbenhavn, død 21. Apr. 1892 i Helsingør. I Borgerdydskolen i Kjøbenhavn viste han sig som en udmærket Elev i Latin, Græsk og Matematik, men havde kun ringe Interesse for de øvrige Fag; han sattes derfor 13 Aar gammel i Kunstdrejerlære, besøgte ved Siden heraf Ørsted's Forelæsninger i Fysik, var 1829 udlært som Kunstdrejer og meget nævenyttig. Samme Aar indtraadte han som Elev paa den da oprettede polytekniske Læreanstalt. 1831 betroedes det ham under Lærerens Forfald at holde et Repetitionskursus i Matematik, 1832 dimitteredes han med bedste Karakter som Kandidat baade i Mekanik og i anvendt Naturvidenskab (Kemi). 1833—35 var han paa en Studierejse i Udlandet og tog straks derpaa med Iver fat paa Roesukkersagen baade hjemme og i Skaane, men uden Held; dette opnaaede han lige saa lidt med en Sømfabrik og en Fabrikation af Dukkehoveder. 1836 udnævntes han til Lektor ved den polytekniske Læreanstalt i det dengang lidet ansete Fag Teknologi, som han skulde have den Glæde at se vokse i Anseelse navnlig i den senere Tid af de 50 Aar, i hvilke han beklædte sit Lærerfag. 1838 søgte han forgæves Tilladelse til at oprette en Fabrik for Drejerarbejde, Lavsmodstanden var for stærk! I Industriforeningen var han virksom fra dens Oprettelse 1838 til 1849; navnlig arbejdede han i Jærnbanesagen — Foreningen fik 1844 Koncession paa Banen fra Kjøbenhavn til Roskilde — og til 1845 redigerede han Foreningens Tidsskrift. Fra 1849—54 var han Folketingsmand og sluttede sig til det nationalliberale Parti. Hans Forslag om at nedrive Kjøbenhavn's Volde og udvide Byen til Søerne vandt fortjent Anerkendelse. 1842 ansattes han som Lærer i militær Teknologi ved den kgl. militære Højskole og udgav 1846 en Ledetraad i dette Fag, som han senere ombyttede med Maskinlære; han forblev ved Skolen, til den ophævedes 1868. 1849 udnævntes han til Professor. 1852 bearbejdede han Karmarsch's mekaniske Teknologi (1. Del Metallernes Teknologi med Tegninger), som han »med Agtelse og Erkendtlighed helligede Kjøbenhavns hæderlige og dygtige *Haandværkere*«. 1872 udgav han sine Forelæsninger paa Læreanstalten, men uden Tegninger; disse udførte han med sjælden Færdighed og Dygtighed paa den sorte Tavle under Foredragene. I sit sidste Læreraar, 1886, udsendte han en ny Udgave, denne Gang dog ledsaget af Tegninger. Ved sin Afgang stiftede han et Legat, som første Gang paa Hundredeaarsdagen for hans Fødsel skal uddeles til flinke Elever i mekanisk Teknologi.

W. var i Besiddelse af megen Livsglæde, hans Forelæsninger vare prægede af en stor Kundskabsfylde og brændende Interesse for Faget og krydredes med Udslag af en ejendommelig kjøbenhavnsk Jovialitet, som fængslede hans Tilhørere; paa de mange tekniske Udflugter, han foretog, navnlig til Frederiksværk og Usserød, kulminerede W.'s Humor, og hans Elever bleve hans Venner for Livet. Han fortjener sikkert Navnet af Danmark's første Teknolog. *F. W.*

Wilkes [wi'lks], Charles, nordamerikansk Admiral, født 3. Apr. 1798, død 8. Febr. 1877, blev Marineofficer 1826, ansattes kort efter ved Søkortarkivet og afsejlede 1838 med en Flotille paa 6 Skibe for at undersøge det sydlige Ishav; han opdagede ved denne Lejlighed det saakaldte W.'s Land; foretog Undersøgelser i det australske Archipelag o. m. a. St. og vendte hjem 1842. Under Borgerkrigen var han 1861 Chef for Damperen »St. Jacinto«, med hvilken han standsede den engelske Postdamper »Trent«, fra hvilken han bortførte to af Sydstaternes Agenter. Affæren gjorde W.'s Navn meget populært, men

gav senere Anledning til langvarige diplomatiske Forhandlinger. 1862 kommanderede W. Flotillen paa James River og bombarderede Byen City Point; efter dette blev han Commodore og Chef for en Eskadre i Vestindien. 1864 trak han sig tilbage fra aktiv Tjeneste; 1866 blev han karakt. Kontreadmiral. Han har forfattet en Beskrivelse af sin Opdagelsesrejse (1845 — 51) foruden en Del hydrografiske o. 1. Værker. *C. L. W.*

Wilkes [wi'lks], John, engelsk Politiker, født 17. Oktbr. 1727 i London, død 6. Decbr. 1797. Han var Søn af en rig Brændevinsbrænder, studerede 1744—48 i Leijden, blev rigt gift, men senere skilt, og tilsatte en stor Del af sin Formue. 1757 valgtes han til Underhuset og støttede her W. Pitt. I et særligt Tidsskrift »North Briton« rettede han 1762 de bitreste Angreb paa den ny Førsteminister Bute, paa Fredsslutningen og paa Skotternes Indflydelse, og medvirkede derved til Bute's Afgang. Men ikke tilfreds hermed gjorde han i Novbr. 1763 i et Tillægsnummer (Nr. 45) et særlig hvast Udfald imod det ny Ministerium Grenville's Trontale, hvilket optoges som et ligefremt Angreb paa Kongen. Han blev nu ifølge Kabinetsordre sat i Tower, men løslodes af Domstolen og tiltvang sig endog Skadeserstatning; han sikrede derved fremtidig Overholdelse af *ffabeas-Corpus-Akttn,* særlig over for Parlamentets Medlemmer. Dog hermed var Sagen langtfra sluttet. Da han lod det ovennævnte Nummer optrykke særskilt, lod Underhusets Flertal det opbrænde som et Skamskrift, og der rejstes Anklage imod ham for Gudsbespottelse paa Grund af et parodisk Digt, han lod trykke, hvorhos han blev udstødt af Underhuset. Han flygtede 1764 til Paris og erklæredes derfor stik imod Lov og Ret for fredløs. 1768 kom han tilbage, valgtes igen til Underhuset, men idømtes 22 Maaneders Fængsel, en Bøde af 1,000 L. St. og 7 Aars Tab af Borgerret. Dette hindrede dog ikke hans Vælgere i Middlesex fra at genvælge ham 3 Gange, medens Underhuset erklærede Valgene ugyldige, ja til sidst gav hans Medbejler Sæde i hans Sted. Til Kampen mod Kongen og Hoffet føjedes altsaa en Kamp mellem Vælgerne og Underhuset. I Fængselet modtog W. Besøg af Whiggernes bedste Mænd; der foretoges store Indsamlinger af Penge til ham; London illuminerede, da hans Fængselstid var udløben, og Kampen førtes under Raabet »W. og Friheden«. Ogsaa lykkedes det ham trods alle juridiske Kunstgreb at faa en Skadeserstatning af 4,000 L. St. for den tidligere ulovlige Kendelse. 1770 valgtes han til *Alderman* og værgede som saadan de Bogtrykkere, der lode Underhusets Forhandlinger referere, imod Fængsling, samt gennemtvang saaledes fuld Offentlighed for Husets Møder. 1774 blev han endog Lordmayor og fik nu Lov til uhindret at indtage sit Sæde i Underhuset (indtil 1790); han talte her aabent Nordamerikanernes Sag og fik endelig, Maj 1782, den Oprejsning, at Underhuset udslettede af sin Protokol den tidligere Beslutning om hans Udstødelse. 1783 støttede han den yngre W. Pitt ligesom tidligere hans Fader. Faa engelske Statsmænd have øvet den Indflydelse paa det offentlige Livs Udvikling som W. Fra 1779 havde han det indbringende Embede som London's Kæmner, men var dog insolvent ved sin Død. W.'s Taler udgaves 1787; hans Brevveksling 1805 i 5 Bd., foruden Brevene til hans Datter (1774—96) i 4 Bd. 1804. (Litt.: Watson, *J. W. and W. Cobbett* [Lond. 1870]; Rae, *W., Sheridan and Fox, the opposition under George III* [1874]; Fitzgerald, *Life and times of J. W.* [Lond. 1888]). *E. E.*

Wilkesbarre [wi'lksbäri], Wilkes' Barre, By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 131 Km. N. 0. f. Harrisburg paa den venstre Bred af den nordlige Gren af Susquehanna River. (1900) 51,721 Indb. W. er en smuk og velbygget By, der ligger i den frugtbare og maleriske Wyoming Valley og i en Egn, der er rig paa Kul og Anthracit. Foruden Kuludførsel har W. en betydelig Tilvirkning af Lokomotiver og Jærnbanemateriel, Maskiner og Redskaber til Minedrift, Støbevarer samt Fajance og Reb. I Juli 1778 blev den daværende lille By W. afbrændt af Englænderne i Forening med Seneca-Indianerne, og de Indbyggere, der ikke undslap til Skovene, bleve nedsablede eller bortslæbte som Fanger. Denne Affære er bekendt i Historien under Navn af Wyoming-Mordet. 1870 havde W. endnu kun 10,174 Indb. *H.P.S.*

Wilkes-Land [wi'lkslä'nd], efter Opdageren Løjtnant Wilkes (s. d.) Betegnelse for de sydlige Polarlande, der ligger S. f. Austral-Kontinentet mellem 90 og 160° 0. L. og omtrent under Polarkredsens Bredde. Nærmere se Sydpolsekspeditioner. *H.P.S.*

Wilkie [wi'lki], David, Sir, skotsk Maler, født 18. Novbr. 1785 i Cults (Fifeshire), død om Bord paa et Skib nær ved Malta 1. Juni 1841. De ydre Hovedtræk i W.'s Levned ere følgende: Han studerede paa *Trustees-Academy* i Edinburgh, malede 1804 det udmærkede »Pitlessie Fair« (med Folkelivsscenerietfra Markedet nær ved Fædrehjemmet), kom 1805 til London, gik to Aar paa Akademiet her og blev almindelig beundret for »Landsbypolitikere« (1806), der fulgtes n. A. af »Blind Spillemand« (London's Nationalgal.) og derefter af en Mængde andre Genrestykker, særlig fra engelsk og skotsk Folkeliv, gerne krydrede med Humor, hyggelige, hjemlige. 1811 blev han engelsk Akademimedlem, derefter *Kings Limner in Scotland*; 1830 Hof maler og 1836 ophøjet i adelig Stand. Han rejste meget, sit sidste Leveaar til Orienten (i Konstantinopel malede han Sultanen). Opholdet 1825—28 i Italien og Spanien fik særlig Betydning for hans Kunst; han blev her stærkt paavirket af Velasquez og anlagde en bredere Malemaade. Skellet mellem før og nu i hans Produktion blev gerne saa skarpt, at der i denne kan tales om to Manerer: den W., der har den største kunsthistoriske Betydning, er især den europæisk fejrede >gamle« W. fra Tiden før 1825 i Slægt med Hogarth og i Gældsforhold til gammelhollandsk Kunst. W.'s Fremstillinger af britisk Sæd og Skik bleve i deres Anskuelighed, naturlige Liv og Poesi og med deres klare og gode Komposition i Virkeligheden for en Tid Forbilledet for europæisk Genremaleri. Til de bekendteste høre foruden de alt nævnte: >Landsbykermesse« (1812, London's Nationalgal.), »Udpantningen« (1815), »Testamentet aabnes« (1820, Miinchen's Pinakotek), »Blindebuk« (Buckingham-Palace), »Penny-Wedding« (1819) o. 1. Som Hofmaler ud-

førte han en Mængde Portrætter, især af den kgl. Familie. Andre Værker: »Walter Scott's Familie« (1818), »Chelsea-Invalider«, »J. Knox«, »Kong Georg's Ankomst til Leith«, Selvportræt (Nat. Portr. Gall.) og fra den senere Periode Historiemalerierne »Pius VII i Fontainebleau«, »Maria Stuart's Flugt«, »Chr. Columbus« (1835) m. v. Hans Statue opstilledes i London's Nationalgal. W. har raderet ganske faa Plader. (Litt.: Cunningham, *W.* [3 Bd. 1843]; Heaton, *W.* [1868]; Robbe, *W.* [»Artistes célèbres«]; R. S. Gower, *Sir D. W.* [Lond. 1902]). *A. Hk.*

Wilkins [wi'lkinz], Charles, engelsk Orientalist, (1749—1839), kom 1770 til Calcutta i det ostindiske Kompagnis Tjeneste. Ved Omgang med sin Ven Halhed blev hans Interesse for Sanskrit-Studiet vakt 1778, og samtidig kastede han sig med Iver over Persisk og Bengalsk. Han var den første, som fik støbt Typer til Trykning af Sanskrit og Bengalsk, og sammen med William Jones deltog han i Stiftelsen af *Asiatic Society of Bengal* (1784), der fik overordentlig Betydning for det opdukkende indiske Studium gennem Tidsskriftet »Asiatick Researches«. 1785 udgav han sin engelske Oversættelse af »Bhagavadgîtâ«, der vakte stor Opmærksomhed og livlig Interesse for Sanskritlitteraturen rundt om i Europa. Det følgende Aar vendte han tilbage til England, hvor han fortsatte sine indiske Studier. 1787 udkom hans Oversættelse af »Hitopadesa«, 1793 »The Story of Sakuntalâ from the Mahâbhârata«, 1798 udgav han en Fortegnelse over Will. Jones'es Sanskrit-Manuskripter og blev 1800 Bibliotekar ved *East India Company.* 1806 besørgede han en ny Udgave af Richardson's »Persian, Arabic & English Dictionary«, og 1808 udkom hans »Grammar of the Sanskrit Language«, den første Bog med Sanskrit-Typer i Europa, som 1815 efterfulgtes af »The Radicals of the Sanskrit-Language«. Foruden disse Arbejder har han skrevet en Del mindre Afhandlinger i forskellige orientalske Tidsskrifter. (Litt.: *Dictionary of National Biography*). *D. A.*

Wilkinsburg [wi'lkinzbə.g], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 11 Km. 0. f. Pittsburg ved Banen fra Pittsburg til Cumberland. (1900) 11,886 Indb. W. har betydelig Mølleindustri og Tilvirkning af Metalvarer samt Handel med Kul. *H. P. S.*

Wilkinson [wi'lkinsn], John Gardner, Sir, engelsk Ægyptolog og Arkæolog, født 5. Oktbr. 1797 i Hardendale i Westmoreland, død i London 29. Oktbr. 1875. W. mistede tidlig sin Fader, der var Præst i Nordengland, og kom under en Formynder, som 1813 sendte ham til den endnu i Nutiden meget ansete Skole i Harrow, N. V. f. London, til hvilken W. 1864 testamenterede sin fortrinlige Samling af ægyptiske Oldsager, ledsaget af en af ham selv forfattet beskrivende Katalog. Fra Harrow kom W. til Universitetet i Oxford, hvor han, i *Exeter College*, især studerede Kunsthistorie og klassiske Sprog; nogen Universitetsgrad synes han ikke at have taget. Af Helbredshensyn sendtes han 1820 til Italien, hvor han traf sammen med den ansete britiske Arkæolog Sir William Gell, der opfordrede ham til at rejse til Ægypten og studere de oldægyptiske Mindesmærker. W. fulgte Raadet og landede 1821 i Alexandria. Hans Studier lettedes her betydelig ved den store Opdagelse, som skete næste Aar i Frankrig, da Champollion løste Hieroglyfernes Gaade og viste Vejen til at læse den mærkelige ægyptiske Skrift, hvorved man bl. a. blev i Stand til at bestemme Alderen af de enkelte Mindesmærker og til at udkaste et Omrids af Landets Oldtidshistorie. I 12 Aar forblev W. i Ægypten, stadig optagen af Studiet af Mindesmærkerne, af hvilke han nøje gennemgik alle, som dengang vare tilgængelige; han tog ogsaa mange Skitser og Tegninger og afskrev en Del Indskrifter. Hans klare Forstaaelse af Ægypten's Oldtid gjorde det hurtig indlysende for ham, at Champollion's Tydning af Hieroglyferne var den rigtige, og han blev, om man saa kan sige, en Elev af Champollion; men, uagtet de samtidig vare i Ægypten i flere Aar, synes de aldrig at være trufne sammen. Under sit Ophold i Ægypten udgav W. 1828 en Samling Indskrifter i Bogen *Materia Hieroglyphica*, der udkom paa Malta. Han sendte ogsaa et Par Afhandlinger til *Royal Geographica Society*, udg. i dettes Journal, saaledes 1832 en Beretning om hans 1823 foretagne Rejse i den dengang yderst lidt kendte østlige Ørken af Øvrenubien. Efter 1833 at være vendt hjem til England og efter 1834 at være bleven Medlem af det engelske Videnskabernes Selskab *(Royal Society)* udgav han 1835 »Topography of Thebes and General Survey of Egypt«, grundet paa hans nøjagtige Undersøgelser og paa en Række Udgravninger, foretagne af ham 1827 i Theben, hvilke havde ført til mange vigtige Opdagelser. 1837 udkom hans Hovedværk: »Manners and Customs of the Ancient Egyptians« i 3 Bind, til hvilke han siden føjede 2 Bind om Religion og Mytologi. Dette fortræffelige, meget udbredte Værk, som endnu benyttes med Udbytte, og hvoraf der udkom ny Udgaver, den sidste 1878 ved Sam. Birch, skaffede W. stor Anseelse over hele Europa, og han blev 1839 udnævnt til *Knight* (Ridder) som en Slags Erstatning for, at han aldrig af Staten havde modtaget mindste Understøttelse til sine omfattende Undersøgelser. 1843—44 berejste han Montenegro, Herzegovina og Bosnien, hvorefter han 1848 udgav sine Iagttagelser paa denne Rejse »On Dalmatia and Monte Negro«, i hvilket Værk der findes mange værdifulde Oplysninger, saaledes bl. a. om Paulikianernes Kætteri. Efter en ny Studierejse til Ægypten 1842 udgav han »Moslem Egypt and Thebes«, en ny udvidet Udgave af hans tidligere Værk af 1835. Det indeholdt mange praktiske Oplysninger og nyttige Vink for rejsende i Ægypten og anvendtes derfor af Boghandlerfirmaet Murray til Grundlag for den af dette udgivne Rejsehaandbog over Ægypten. Denne Rejsebog har atter tjent til Udgangspunkt for alle de nyere Rejsebøger over Ægypten. Efter en ny Rejse til Ægypten 1844 udgav han en nøjagtig Faksimile af den ægyptiske Kongepapyrus i Turin. 1850 skrev han: »On the Architecture of Ancient Egypt«, 1854: »A popular Account of the Ancient Egyptians«, 1857: »Egypt in the time of the Pharaohs«, desuden flere Afhandlinger om de af ham paa forskellige Rejser i Ægypten og Nubien foretagne geografiske Undersøgelser, endvidere flere Skrifter om Mindesmærker og Oldsager i England, særlig i Cornwall, et Skrift

om en zoologisk Undersøgelse i Bugten ved Cadiz o. s. v. *V. S.*

Willaert [vi'la.rt], Adrian, nederlandsk Kontrapunktiker, (ca. 1490—1562), drog som saa mange af sine Kunstbrødre til Italien, opholdt sig en Tid lang i Rom, ligeledes i Ferrara, var fremdeles i Tjeneste hos Kong Ludvig II af Böhmen og Ungarn. Hans Navnkundighed knytter sig imidlertid til Venezia, hvor han 1527 blev ansat som Kapelmester ved S.-Marco og blev Grundlæggeren af den frodig blomstrende venetianske Skole, en af de vigtigste Planteskoler for Tonekunsten i 16.—17. Aarh. Som Komponist var han yderst frugtbar, skrev dybsindig Kirkemusik af alle Arter, lærde Orgelstykker, kunstfærdige Madrigaler og lette franske Chansons. Navnlig i hans verdslige Kompositioner mærkes tydelig Indflydelser fra den ny, friere Stilart i Musikken, der paa forskellig Vis var i Frembrud paa hans Tid. *A. H.*

Willamette [wilä'met], Flod i U. S. A., Stat Oregon, udspringer paa Vestsiden af Cascade Range i Nærheden af Summit Lake, strømmer først mod Nordvest og derefter mod Nord mellem Cascade Range mod Øst og Coast Range mod Vest, fra hvilke den modtager mange Tilløb, passerer Byen Portland og udmunder 19 Km. fra denne i venstre Bred af Columbia River. Omtrent 20 Km. S. f. Portland ved Oregon City danner Floden Willamette-Faldene, der imidlertid omgaas ved en Kanal, saa at smaa Dampere kunne sejle fra Mundingen 233 Km. op ad Floden til Eugene City. W. er 350 Km. lang, afvander 30,300 □ Km. og gennemstrømmer et bredt og frugtbart Dalstrøg, der omkranses af Skove paa Bjærgsiderne. *H. P. S.*

Willd., ved Plantenavne Forkortelse for K. L. Willdenow (s. **d.**).

Willdenow, Karl Ludwig, tysk Botaniker, født 1765 i Berlin, død smst. 1812 som Professor i Medicin og Direktør for den botaniske Have. Han var en fremragende Systematiker og deskriptiv Botaniker. Af hans Arbejder kunne nævnes: *Historia Amarantorum* [med 12 Tavler, Zürich 1790], *Caricologia* [Berlin 1805], *Hortus Berolinensis* [med 110 Tavler, Berlin 1816], 5. Udg. af Linné's *Species plantarum*, [Berlin 1797—1830, sidste (6.) Bind besørget af Link]. Thunberg opkaldte Slægten *Willdenowia* af Restionaceernes Familie efter ham. *V. A. P.*

Wille, Hans Jacob, norsk Præst og Forfatter, født i Selgjord i Thelemarken 11. Oktbr. 1756, død i Throndhjem 1808. 1779 blev han Kapellan hos sin Fader og vendte sig paa Opmuntring af Fredrik Moltke, dengang Amtmand i Bratsberg's Amt, til topografiske Studier. En Frugt af disse er den 1786 udgivne Beskrivelse over Selgjord, der af det topografiske Selskab senere opstilledes som et mønstergyldigt Værk, og en Rejseskildring fra Thelemarken, hvoraf kun Indledningen udkom 1799. Af Hovedværket, som skal være trykt, men tilintetgjort i en Ildebrand i Kjøbenhavn, ere Dele i nyere Tid offentliggjorte efter Forf.'s Koncept. *O. A, 0.*

Wille, Johann Georg, tysk Kobberstikker, født 1715 i Bieberthal ved Konigsberg (Hessen-Nassau), død 1808 i Paris, var Elev af Daullé i Paris, hvortil han kom 1736, og hvor hans Virksomhed faldt. W. var en af de højest beundrede Kobberstikkere i sin Tid; hans enestaaende Talent i teknisk Henseende blændede de samtidige, der ikke havde Øje for, at hans til det yderst drevne »rene« Stregføring gjorde hans Blade tørre og livløse og viste ringe kunstnerisk Forstaaelse og Følelse for de Billeder, den skulde gengive. Den systematiske Skematisering af Gravstikkens Arbejder, som han uddannede og lærte sine Elever, blev for en væsentlig Grad medvirkende til Kobberstikkunstens Forfald. Af hans talrige Arbejder skulle fremhæves: Marc-Anton's Død efter Battoni, en Række Blade efter Dietrich, Dou, F. Mieris, Metzu, Netscher, Schalken og Terborch (»Den faderlige Formaning«). Virkelig fremragende Arbejder findes blandt hans Portrætstik: Frederik den Store af Preussen (efter Pesne) Saint-Florentins (efter Tocqué) og Marguerite Elisabeth de Largilliére. (Litt.: Leblanc, *L'œuvre de J. G. W.* [Leipzig 1847]; Duplessis, *Mémoires et journal de J. G. W.* [Paris 1857]). *A, R.*

Wille, Johan Nordal Fischer, norsk Botaniker, er født i Haabøl i Smaalenene 28. Oktbr. 1858, blev Student 1875 og studerede 1 Aar til Reallærereksamen ved Christiania Universitet, men ofrede sig senere helt for botaniske Studier. Han studerede Høstsemesteret 1878 hos Wittrock i Upsala og 1881—82 med offentligt Stipendium hos Warming i Kjøbenhavn og hos Schwendener i Berlin; for øvrigt arbejdede han paa egen Haand og foretog med offentligt Stipendium forskellige Rejser i Norge for at studere Ferskvandsalger. 1883 ansattes han som Amanuensis ved Riksmuseum i Stockholm, 1884 tillige som Assistent ved Stockholm's Høgskola. 1885 tog han den filosofiske Doktorgrad ved Christiania Universitet. 1886 konstitueredes W. som Professor i Botanik ved Stockholm's Høgskola, 1889 udnævntes han til Lærer ved Aas højere Landbrugsskole, 1893 til Professor i Botanik ved Christiania Universitet og Bestyrer af Universitetets botaniske Have. Hovedemnet for W.'s botaniske Undersøgelser har altid været Algerne, som han har underkastet et meget alsidigt Studium. Om de grønne Algers Systematik, Udviklingshistorie og Udbredelse har han skrevet en hel Række Afhandlinger, af hvilke her kun skulle nævnes: »Algologiske Bidrag« (I – III, Chra. Vid. Selsk.'s Forh. 1880, Nr. 5), »Bidrag til Kundskaben om Norge's Ferskvandsalger. I. Smaalenenes Chlorophyllophyceer« (smst. 1880, Nr. 11), Bearbejdelsen af *Conjugatae*, *Chlorophyceae*, *Characeae* (>Die natürlichen Pflanzenfamilien«, udg. af A. Engler og K. Prantl, Berlin 1889—97, 1. Bd., 2. Del), »Studien iiber Chlorophyceen« (I—VII, Chra. Vid. Selsk.'s Skrifter, 1900, Nr. 6]. W. har Fortjenesten af at have indført Schwendener's fysiologisk-anatomiske Synsmaader paa Studiet af de højere organiserede Algers Bygning; af Arbejder i denne Retning kunne fremhæves: »Bidrag til Algernes fysiologiske Anatomi« (Stockholm 1885, Kgl. sv. Vet.-Akad.'s Handlingar, 21. Bd., Nr. 12), »Beiträge zur Entwickelungsgeschichte der physiologischen Gewebesysteme bei einigen Floridеen« (Halle 1887, Nova acta d. Kais. Leop.-Carol.-Akad. der Naturforscher, 53. Bd. Nr. 2). »Beiträge zur physiologischen Anatomie der Laminariaceen« (Festskrift til Hs. M. Kong Oscar II, 2. Bd.

Chra. 1897). Studier over Alger have ogsaa været i Hovedøjemedet med de fleste af de videnskabelige Rejser, som W. i de senere Aar har foretaget til det kaspiske Hav og Turkestan, til Adriaterhavet og til forskellige Steder i Norge. Desuden i har W. udfoldet en rig videnskabelig Produktion ogsaa paa de fleste Omraader af Botanikken for øvrigt; han har arbejdet med morfologiske Spørgs- J maal (»Om Kimens Udviklingshistorie hos *Ruppia* j *rostellata* og *Zanichelliapalustris*«, Vid. Medd. fra den naturhist. Forening [Kbhvn. 1882]), med Planteanatomi (»Ueber die Entwickelungsgeschichte der Pollenkorner der Angiospermen und das Wachsthum der Membranen durch Intussusception«, Chra. Vid. Selsk.'s Forh. 1886, Nr. 5), med Plantefysiologi (»Om de mekaniske Aarsager til, at visse Planters Bladstilke krumme sig ved Temperaturer, der nærme sig Frysepunktet« [Ofvers. af Vet.-Ak. Forh. 1884, S. 79—93]), med Plantegeografi (»Om Indvandringen af det arktiske Floraelement til Norge<, »Nyt Mag. for Naturv.« 43. Bd. [Chra. 1905]). Under sin Virksomhed i som Universitetslærer har W. i væsentlig Grad bidraget til at reformere den naturvidenskabelige Undervisning og til at forbedre de yngre Naturforskeres Arbejdsvilkaar. Ved hans Ansættelse 1893 havde Universitetet endnu ikke noget botanisk Laboratorium; W. søgte straks om den fornødne Bevilling og fik det ogsaa oprettet. Han har været med at lægge Planen til den biologiske Station i Drøbak, hvor han et Par Aar fungerede som Bestyrer og ledede Undervisningen. W. har ogsaa væsentlig Fortjenesten af, at det nu endelig (1905) er lykkedes at faa indført en ny Eksamensordning for de realstuderende, hvorved de studerende ved Siden af elementær Uddannelse i 4 Bifag faa grundige Kundskaber i et selvvalgt Hovedfag. W. ; har moderniseret den botaniske Have, hvor Planterne endnu 1893 vare ordnede efter Linné's System; ved Professor Blytt's Død (1898) overtog han ogsaa Bestyrelsen af det botaniske Museum, hvor han har ladet Samlingerne omordne og ladet udføre forskellige Foranstaltninger for at beskytte dem mod Insekter, som truede med at ødelægge dem. I Planlæggelsen af Universitetets ny naturhistoriske Museer har W. ogsaa taget virksom Del. W. har med stor Iver arbejdet for Udbredelse af biologiske Kundskaber; væsentlig efter hans Initiativ har Universitetet i flere Aar holdt Sommerkurser for Folkeskolens Lærere; selv er han ogsaa meget virksom som populær Foredragsholder og har skrevet en hel Række populære Opsatser og Avisartikler over naturvidenskabelige Emner. — Ogsaa for Arbejder til Landbrugets Fremme har W. været meget virksomt interesseret; han var blandt Stifterne af »Landmandsforbundet« og har i flere Aar været Formand i Selskabet »Havedyrkningens Venner«; ved talrige Avisartikler har han med stor Kraft deltaget i den offentlige Diskussion saavel om j Landbrugsspørgsmaal som om andre Spørgsmaal af almen Interesse. (Litt.: »Studenterne fra 1875« [Chra. 1900]). *H. H. Gran.*

Willebroeck [vi'llebru.k], Kommune i den belgiske Provins Antwerpen, er Jærnbaneknudepunkt, har Papirfabrikation, Lærredsvæveri, Maskinbygning, Ølbryggeri, Brændevinsbrænderi og (1900) 9,000 Indb. *M. Kr.*

Willehad, Missionær blandt Friserne og Sachserne (730—89), var født i Northumberland, men begyndte tidlig at virke som Missionær. Sachsernes Kamp mod Karl den Store ødelagde dog meget af hans Værk. Efter Krigen virkede W. navnlig i Bremen. Han blev efter sin Død helgenkronet. *A. Tk. Y.*

Willemit, et Mineral af Sammensætning Zn_2SiO_4 (Zinksilikat), krystalliserer i romboedriske Krystaller, isomorf med Fenakit. Det optræder i Krystaller og kompakte Masser af hvid, gul, grøn eller rød Farve ved Altenberg og Stolberg i Nærheden af Aachen og i større, teknisk vigtig Mængde sammen med den røde Zinkmalm i New Jersey. Som ejendommelige, himmelblaat farvede Krystaller findes Mineralet i Sandsten ved Musartut ved Tunugdliarfikfjord i Sydgrønland. *N. V. U.*

Willemoes, Peter, dansk Søofficer, født 11. Maj 1783 i Assens, hvor Faderen var Amtsforvalter, død 22. Marts 1808. Han kom som Dreng i Huset hos Kaptajn E. Bruun, gennemgik Søkadetakademiet og blev 1800 Sekondløjtnant i Marinen. Straks efter sin Udnævnelse udkommanderedes han med Linieskibet »Louise Augusta«; i Marts 1801 blev han forflyttet til Linieskibet »Danmark«, men ansattes kort Tid efter som Chef for det Gernerske Flydebatteri Nr. 1, der havde 24 Kanoner, 156 Mands Besætning, og som dannede et Led i den af Kommandør Olfert Fischer kommanderede Sødefension paa Kjøbenhavn's Yderred. W.'s Plads i Defensionslinien — som næsten udelukkende bestod af opankrede Blokskibe og Stykpramme — var temmelig central: mellem Kommandoskibet »Dannebrog« og Linieskibet »Sjælland«. I Slaget paa Reden (s. d.) 2. April kæmpede han saa heltemodig, bl. a. mod Nelson's Flagskib »Elephant«, at denne ikke kunde nægte ham sin Beundring. Efter at »Dannebrog« med strøget Flag var drevet ud af Linien som et brændende Vrag, og efter at W.'s nærmeste Sekundanter »Elven« og »Akershus« havde trukket sig ud af Linien, blev hans Stilling imidlertid saa kritisk, at han mente at burde følge Kammeraternes Eksempel; stærkt forskudt, med 12 Mand døde og 34 saarede kappede W. da sine Tove, lod sig af Strømmen føre Nord paa og varpede sig derefter ind paa Inderreden. I en Samtale, Nelson senere havde med Kronprinsen, roste hin W. i de stærkeste Udtryk. Denne Ros er senere fejlagtig bleven antaget at gælde Løjtnant Møller, Chef for »Hajen«; Misforstaaelsen er bagefter bleven opklaret af Overbibliotekar Chr. Bruun.

W., som efter Slaget var stærkt feteret, blev 1802 udkommanderet med Fregatten »Rota« til Middelhavet. Ved hans Tilbagekomst havde hans Fader faaet Afsked og sad i smaa Kaar; mismodig herover begyndte W. at studere Jura for at kunne skifte Stand; men 1807 fik han Haab om Ansættelse i russisk Tjeneste; begav sig derefter paa Vej, men vendte straks tilbage, saa snart han erfarede den Nød, hvori Landet var bleven stedet ved Englændernes Overfald. 1807—08 medvirkede han, der i Juni 1807 var bleven Premierløjtnant, ved Troppeoverførelsen til Falster, og erhvervede sig ved sin raadsnare og forvovne

Optræden N. F. S. Grundtvig's Beundring. I Foraaret 1808 udkommanderedes han med Linieskibet »Prins Christian Frederik«, og i dette Skibs Kamp ved Sjælland's Odde 22. Marts (se C. V. Jessen) fandt han tillige med mange af sine Skibsfæller Heltedøden. W. ligger begraven paa Oddens Kirkegaard, hvor der er rejst et Mindesmærke for ham og de andre faldne. Den ildfulde unge Helt er bleven besungen af Grundtvig i det bekendte Digt »Kommer hid i Piger smaa«. (Litt.: O. Lütken, »P. W.« [Kbhvn. 1883]; Chr. Bruun, »Adm. Lord Nelson og P. W.« [Kbhvn. 1882]; A. Larsen, » Dansk-norske Heltehistorier « [Kbhvn. 1895]). *C. L. W.*

Willems [vi'lems], Jean-F ranç o i s, flamsk Forfatter, født i Nærheden af Antwerpen 1793, død i Gent 1846. W. blev tidligt anbragt paa et Sagførerkontor i Antwerpen, men dyrkede i sin Fritid Litteraturen. 1810 vandt han en poetisk Pris for en Ode, der forherligede Freden i Tilsit. 1818 hilste han i et Digt: »Aan de Belgen« den belgiske Nationalitets Genopvaagnen under hollandsk Overhøjhed og fik til Løn derfor af Regeringen en Arkivarplads i Antwerpen. Den provisoriske Regering, der fremgik af Revolutionen 1830, straffede W. for hans Sympati for Huset Oranien ved at fratage ham denne Plads og forvise ham til den lille By Ecloo. Man indsaa imidlertid snart Uklogskaben af dette Skridt, og han kaldtes 1835 tilbage til Gent. W. blev nu ubestridt Fører for den flamske Bevægelse, der satte sig til Maal at hævde den flamske Nationalitets og det flamske Sprogs Rettigheder, navnlig da dets Ligestilling med det franske Sprog i Administrationen og Retsplejen. Af hans Værker maa nævnes: »Verhandeling over de nederduitsche taal en letterkunde« [2 Bd., 1819—24]. I denne Bog angriber han det franske Sprogs Overvægt paa belgisk Grund; Videnskabernes Akademi i Amsterdam optog ham til Belønning som Medlem. Senere udgav han en Oversættelse af det gammelnederlandske Folkesagn: »Reinaert de Vos«,som han ved Udgivelsen ledsagede med et Opraab, der havde den Virkning, at hele den flamske Befolkning i Belgien sluttede sig til den flamske Bevægelse. For øvrigt hævdede han her for første Gang, at dette Digt er flamsk af Oprindelse. Som Medlem af Belgien's historiske Kommission udgav han forskellige middelalderlige Litteraturværker, hvoraf kunne nævnes »Ordsprog« [1824], »Mengelingen van vaderlandschen inhoud« [1827—30], »Oude vlaamschen liederen« [1846]. W. skrev ogsaa Digte og Lystspil og i det af ham, 1837—46 redigerede Kvartalsskrift: >Belgisch Museum« Afhandlinger om Fædrelandets Sprog og Historie. Fra 1835 var W. Medlem af det belgiske Akademi. Til Minde om ham har man under Navn af Willems-Fond udgivet en omfattende Række Smaaskrifter for Folket. Paa Amandsbjærget ved Bruxelles er der rejst en Statue af ham. (Litt.: Biografier af Dedecken og Snellaert [1842]). *A. I.*

Willemstad, By i den hollandske Provins Nordbrabant, ved venstre Bred af Hollandsch Diep (Waal-Mundingen), har to Forter, et Arsenal, en Havn og (1900) 2,030 Indb. W. blev 1583 anlagt af Fyrsten af Oranien og 1793 tappert forsvaret mod Franskmændene. *M. Kr.*

Willemstad, Hovedstad paa den hollandsk-vestindiske 0 Curaçao, ved en Bugt paa Sydsiden af Øen, har betydelige Bankhuse og besørger største Delen af hele Koloniens Handelsomsætning, der betydelig forøges ved en planmæssig Smughandel til Venezuela, hvor der forlanges en høj Indførselstold. *M. Kr.*

Willenhall [wi'lenhål], By i Mellemengland. Staffordshire, 5 Km. 0. f. Wolwerhampton, har Fabrikation af Klejnsmedevarer, Nøgler, Bolte etc. og (1901) 16,900 Indb. *M.Kr.*

Willesden [wi'lezden], vestlig Forstad til London, Middlesexshire, u Km. V. f. Pauls-Kirken, med (1901) 114,815 Indb. *M.Kr.*

Willette [vilæ't], Adolphe Léon, fransk Maler, Tegner og Litograf, er født 31. Juli 1857 i Chalons-sur-Marne. W., Elev bl. a. af Cabanel, hører til Montmartre-Malernes Gruppe. Hans Malerier og Plakater, Tegninger og Illustrationer (som han under Navne som Bébé, Pierrot og Nox har strøet om i Blade og Hæfter) kredse gerne om Boheme-Livet oppe omkring Montmartre's berømte Møller; en Hovedskikkelse i hans Billedverden er hans Pierrot, som han (»Montmartre's Watteau«) fremstiller kaad og og vittigt, spirituelt og graciøst. En kort Tid fra 1888 udgav han selv Journalen »Le Pierrot«; i øvrigt findes hans Indfald i Billeder og Tekst i Tidsskrifter som »Figaro«, »Chat noir« og »Courrier frangais«. Han har bl. a. illustreret »Manon Lescaut«. Malerier: det berømte »Parse Domine« (»En Heksesabbat paa Montmartre«), Portræt af Oberst Willette, »Pierrot's Enke« m. v. 1901 udkom Samlingen »Œuvres choisies« (W.'s Tegninger fra »Courrier frangais«). (Litt.: Klossowski, »Die Maler von Montmartre« [Serien »Die Kunst«, 15. Bd. 1903]). *A. Hk.*

William (eng.), d. s. s. Wilhelm.

William, Fort, se 1) Fort William og 2) Kalkutta.

Williams [wi'ljəmz], Helen Maria, engelsk Forfatterinde, født 1762 i London, død 15. Decbr. 1827 i Paris. Hendes første Digt var »Edwin and Eltruda« [1782]; derefter fulgte »An Ode on the Peace« og »Peru«, begge optagne i »Poems« [1786]. Fra 1788 opholdt hun sig i Paris, var først ivrig Republikaner, derefter begejstret for Napoleon. Foruden Romanen »Julia« [1790] og en Række historiske og politiske Breve skrev hun: »Letters written in France« [1790—94], et Forsvar for Girondinerne, der førte til, at hun blev fængslet under Rædselsregeringen. Af hendes senere Værker kunne nævnes: »Sketches of the State of Manners and Opinions in the French Republic« [2 Bd., 1801]. *T. L.*

Williams [wi'ljəmz], John, »Sydhavsøernes Apostel«, født 29. Juni 1796 i Tottenham ved London, dræbt og fortæret af Kannibaler paa Øen Erromanga 20. Novbr. 1839. Han udsendtes som Missionær af London's Missionsselskab 1816. Han havde sit Hovedkvarter paa Rajatea blandt Selskabsøerne og vandt mange indfødte for Kristendommen. Fra Rajatea gjorde han Rejser til andre Øer, og overalt vandt han stor Tilslutning, ikke mindst fordi hans mange praktiske Færdigheder skaffede ham Beundring. Han byggede saaledes selv et lille Skib. 1821 begyndte han at missionere paa Hervey-Øerne og

vandt næsten hele Befolkningen for Evangeliet. 1834—38 opholdt han sig i England, arbejdede der for at øge Missionsinteressen og fik det ny Test., som han havde oversat paa de indfødtes Maal, trykt. 1838 vendte han saa tilbage til Sydhavsøerne og begyndte ny Missionsrejser, men under disse blev han altsaa pludselig myrdet. Han har bl. a. skrevet »Narrative of missionary enterprises in the South Sea Islands« [1837]. Som geografisk Opdager har W. ikke ringe Betydning, og i Missionshistorien indtager W. en fremragende Plads. (Litt.: H. Ussing, »Evangeliets Sejrsgang« [1902]). *A. Th. y.*

Williams [wi'ljəmz], Monier, engelsk Indolog, født i Bombay 1819, død i Cannes 1899, kom i sin Ungdom til England for at studere og blev 1844 Professor i orientalske Sprog ved Kollegiet i Haileybury. 1860 blev han Boden-Professor i Sanskrit ved Oxford-Universitetet (efter H. H. Wilson), i hvilken Stilling han har øvet en stor Indflydelse paa det indiske Studium i England. Han foretog flere Rejser til Indien og indtager en ret betydningsfuld Plads i Litteraturen ved sine mange Lærebøger, Udgaver og Haandbøger til Brug for det indiske Studium. Foruden hans forskellige Lærebøger i Hindustāni og hans Udgaver af »Cakuntala« (»Devanāgari Recension« [1853; 2. Udg. 1876]) og af »Nalopakhyana« [1863] bør særlig fremhæves hans »English and Sanskrit Dictionary« [1851], »Sanskrit-English Dictionary« [1872; new edition, greatly enlarged and improved, 1899], »Practical Grammar of the Sanskrit Language« [4. Udg. 1877], »Indian Wisdom or examples of the religious, philosophical and ethical doctrines of the Hindus« [1875 og flere Oplag], »Modern India and the Indians« [1878, 3. Udg. 1879], »Hinduism« [1878, 2. Udg. 1885], »Buddhism« [1890], »Brahmanism and Hinduism« [4. Udg. 1891]. *D.A.*

Williams [wi'ljəmz], Roger, Baptist, (1599—1683), var født i Wales. Han udvandrede til Amerika 1630 og blev Præst derovre i Salem; men da han hævdede den mest ubegrænsede Religions- og Samvittighedsfrihed, maatte han forlade Kolonien. 1636 begav han sig med nogle Venner til Rhode Island og grundlagde der en Nybygd Providence, hvor han vilde føre sine Tanker igennem og skabe fuldkommen aandelig Frihed. Nybygden blomstrede godt op, og W. opnaaede ved et Besøg i England, at den fik Selvstyre. Han var selv dens egentlige Leder baade religiøst og politisk, men for at holde Orden blev han rigtignok senere nødt til at gribe til skarpere Forholdsregler, end han fra første Færd havde tænkt sig. Religionsfriheden blev imidlertid bevaret, og Baptister og Kvækere, som til Tider fristede tunge Kaar andensteds, fandt et Fristed i Providence. Derved blev W.'s Koloni et Forbillede ikke alene for de senere Stater i Nordamerika, men for Ordningen af de religiøse Forhold i de moderne Stater i det hele. W.'s Skrifter ere udgivne 1866—74 af Narraganset-Klubben. (Litt.: J. Fiske, *The Beginnings of New England* [1889]; H. J. Gregory, *Puritanism in the Old World and in the New* [1895]; Fr. Nielsen, »Kirkehistorie«, II [1903 ff.]). *A. Th. y.*

Williamsburg [wi'ljəmzbə.g], Navn paa flere mindre Byer i U. S. A. og Dominion of Canada, af hvilke nævnes W. i Staten Virginia i U. S. A., ligger 72 Km. 0. S. 0. f. Richmond paa et Plateau mellem York River og James River samt ved Banen fra Richmond til Fort Monroe. (1900) 2,044 Indb. W., der er grundlagt 1632, nyder et betydeligt Ry som den ældste By i Staten. Den har en Kirke fra 1678 samt et College *William and Mary*, der er det ældste i U. S. A. næst efter Harvard. W. var Sæde for den engelske Kolonialregering, og under Frihedskrigen var den Virginia's Hovedstad indtil 1779. 5. Maj 1862 blev W. efter en haard Kamp indtagen af Nordstaternes Tropper under Mac Clellan. *H. P. S.*

Williamson [wi'ljəms'n], Alexander William, engelsk Kemiker, født I. Maj 1824 i Wandsworth ved London, død 6. Maj 1904 i High Pitfold-Haslemere, Survey, studerede i Heidelberg under Gmelin, i Giesen under Liebig; i sidstnævnte Sted tog han Doktorgraden. 1855 blev W. Professor ved *University College* i London og virkede her til 1887, da han trak sig tilbage. W. har beriget den organiske Kemi med en Række værdifulde Iagttagelser, som førte til teoretiske Slutninger af vidtrækkende Betydning. Særlig bekendte ere hans Arbejder over Æternes Dannelse og Sammensætning. *O. C.*

Williamsport [wi'ljəmzpo.ət], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 111 Km. N. N. V. f. Harrisburg paa venstre Bred af den vestlige Arm af Susquehanna River og ved Knudepunktet for Banerne fra Pittsburg og Baltimore til Elmira. (1900) 28,757 Indb. W., der ligger i en malerisk Bakkeegn, er en uregelmæssig anlagt By, der imidlertid har mange Hoteller og Lysthaver, idet den er et yndet Sommerudflugtssted. Desuden har den stor Tømmerhandel og Tilvirkning af Mel, Trævarer, Maskiner, Møbler, Vogne, Læder, Tovværk, Papir, Gummivarer, Farver og Sæbe. Over Floden fører en Hængebro til Forstæderne Rochtown og Duboistown. *H. P. S.*

Williamstown [wi'ljəmzta.un], Navn paa flere Byer i U. S. A. og Commonwealth of Australia, af hvilke nævnes 1) W. i U. S. A., Stat Massachusetts, ligger 175 Km. V. N. V. f. Boston ved Hoosac River og ved Banen fra Boston til Troy. (1900) 4,210 Indb. W. har det 1793 grundlagte *Williams College* med Observatorium og Bibliotek og med (1905) 50 Lærere og 448 studerende. 2) W. i den australske Stat Victoria, ligger 18 Km. S. V. f. Melbourne paa en Halvø ved Hobsonbay og ved Mundingen af Yarra Yarra. (1901) 14,083 Indb. W. har Stenbrud og Jærnbaneværksteder samt Skibsbyggeri og flere Dokker. *H. P. S.*

Willibrord, Missionær blandt Friserne og den første Missionær i Danmark, (658—739), var født i Norihumberland og var en af Wilfrid's (s. d.) Disciple. Han blev bispeviet i Rom og slog sig derefter ned i Utrecht, hvorfra han missionerede. Han blev Frisernes egentlige Apostel. Men han er ogsaa den første Missionær i Danmark, og han søgte bl. a. at vinde Kong Yngvin for Kristendommen, hvilket imidlertid mislykkedes. Han drog til Søs hjem fra Danmark, men forsloges

af Stormen til Helgoland og prædikede saa ligeledes der Evangeliet. I Utrecht virkede han til sin Død. *A. Th. J.*

Willimantic [wi'limäntik], By i U. S. A., Stat Connecticut, ligger 40 Km. 0. S. 0. f. Hartford ved Willimantic River og ved Krydsningspunktet for flere Banelinier. (1900) 8,948 Indb. W. er en Industriby, der særlig tilvirker Silke- og Bomuldsvarer samt Maskiner, og den udnytter som Drivkraft Flodens Vande, der her have et Fald af 36 M. paa $1^1/_2$ Km. *H. P. S.*

Willington Quay [wi'liŋtnki!], By i det nordlige England, Northumberlandshire, ved Tyne, 3 Km. S. V. f. North Shields, har Skibsværfter, Udsmeltning af Kobber og Jærn, Teglværker, Fremstilling af Sejldug og Tovvarer og (1901) 6,383 Indb. *M. Kr.*

Willisen, Karl Wilhelm, preussisk Generalløjtnant og Militærforfatter, født 30. April 1790 i Stassfurt, død 26. Febr. 1879 i Dessau. Han deltog allerede i Felttoget 1806 ved Auerstädt og kæmpede senere under Schill ved Dodendorf, 1809 traadte han i østerrigsk Tjeneste, var med ved Wagram og kæmpede med et østerrigsk Frikorps i Tirol og Italien. 1811 vendte han tilbage til Preussen, hvor han i Aarene 1813—15 forrettede Tjeneste i Blücher's Hovedkvarter. Senere kom han ind i den store Generalstab og gjorde sig bemærket ved sine Foredrag over Krigshistorie paa Krigsskolen. 1832 blev han Stabschef ved 5. Armékorps i Posen og naaede 1840 Oberstgraden. 1843 forfremmedes han til Generalmajor og Brigadegeneral og sendtes 1848 som kongelig Kommissær til Posen, hvor hans Optræden paadrog ham Hoffets Ugunst. Han begav sig derfor til Italien og kæmpede her for Østerrigerne mod Sardinien. 1849 stilledes han til Disposition som Generalløjtnant og blev 1850 højestbefalende for de slesvig-holstenske Tropper. Efter Nederlaget ved Isted og det mislykkede Angreb paa Frederiksstad nedlagde W. Kommandoen og trak sig tilbage til Privatlivet. Han har skrevet: »Theorie des Grossen Krieges« [Berlin 1868], »Die Feldziige von 1848 und 1859 in Italien und von 1866 in Deutschland« [Leipzig 1868], »Akten und Bemerkungen über meine Sendung nach dem Grossherzogthum Posen im Fruhjahr 1848« [Kiel 1850]. *B.P.B.*

Willkomm, Moritz, tysk Botaniker og Plantegeograf, født 29. Juni 1821 i Herwigsdorf i Sachsen, død 26. Aug. 1895 paa Slottet Wartenberg i Böhmen. Han begyndte sine Studier 1841 ved Universitetet i Leipzig, hvor han 1852 blev Privatdocent, 1855 Professor i Tharandt, 1868 i Dorpat, 1874—92 Professor i Prag og Direktør for den derværende botaniske Have. Han foretog mange Rejser især til Spanien, for hvis Flora og Plantegeografi W.'s Arbejder stadig staar som Hovedværkerne. Skønt han væsentlig ser Vegetationen fra et floristisk Standpunkt, er dog Spanien det i plantegeografisk Henseende bedst kendte af Sydeuropa's Lande. Af hans talrige Værker skulle fremhæves: *Sertum florae Hispanicae* [Dresden 1852], *Icones et descriptiones plantarum novarum, criticarum et rariorum Europae austro-occidentalis, præcipue Hispaniae* [Dresden 1852—64], det i Forening med Professor Lange i Kjøbenhavn udarbejdede Hovedværk over Spanien's Flora, *Prodromus Florae Hispanicae* [Stuttgart 1861—80, Supplement 1893]. Af plantegeografiske Værker: »Strand- und Steppen« gebiete der iberischen Halbinsel« [Leipzig 1852], »Grundzüge der Pflanzenverbreitung auf der iberischen Halbinsel« [Leipzig 1896], »Statistik der Strand- und Steppengebiete der iberischen Halbinsel« [Bot. Jahrb. XIX, 1897]. Angaaende Spanien har han forfattet en Del populære geografiske Arbejder, hvoriblandt: Wanderungen durch die nordostlischen und zentralen Provinzen Spaniens« [Dresden 1852], »Die pyrenäische Halbinsel« [Leipzig 1883—85], desuden et stort Antal Arbejder fra forskellige Grene af Botanikken. Blandt de betydeligste skulle nævnes »Anleitung zum Studium der wissenschaftlichen Botanik« [Dresden 1853—54], »Deutschland's Laubholzer im Winter« [Dresden 1859], »Die mikroskopischen Feinde des Waldes« [Dresden 1866—67], »Forstliche Flora von Deutschland und Oesterreich« [Leipzig 1875], »Schulflora von Oesterreich« [Wien 1888]. *M. V.*

Willman, 1) Per Anders Johan, svensk Operasanger og Teaterdirektør, født i Stockholm 22. Juli 1834, død smst. 17. Jan. 1898, blev Student i Upsala 1852 og lod straks sin Stemme uddanne hos Günther; 1854 debuterede han paa Operaen som Sarastro, fortsatte 1857—59 sin Uddannelse hos Duprez og Delsarte i Paris, vendte hjem og blev, efter atter at have vist sine Evner som Bertram i »Robert af Normandiet<, fast ansat ved Operaen. W. var en ualmindelig intelligent og musikalsk forstaaende Sanger, lige betydelig i alvorlige, patetiske Roller som i de store humoristiske Baspartier; hans Glansrolle var Mefistofeles i »Faust«, men ogsaa Kaspar i »Jægerbruden<, Leporello, Marcel i »Hugenotterne«, Sulpice i »Regimentets Datter«, Osmin, Plumkett, Daland, nævnes som fremragende Ydelser i det store Galeri af musikdramatiske Skikkelser, som han i sin næsten 30-aarige Virksomhed har levendegjort. Ogsaa i det reciterende Skuespil fandt hans dramatiske Evner Anvendelse, ligesom hans prægtige Basstemme og ægte musikalske Foredrag gjorde ham til en ypperlig Oratoriesanger. 1877—86 var han, sammen med sin Hustru, Forstander for Teaterets Elevskole, 1881 blev han Intendant, 1883 Direktør for de kgl. Teatre. 1888 trak han sig tilbage til Privatlivet. Hans Hustru, 2) Hedvig Charlotta Constantia, født Harling, født i Stockholm 18. Juli 1845, død smst. 15. Aug. 1887, debuterede 1857 paa Ladugårdslandsteatern, spillede derefter i Lystspilfaget paa Humlegårdsteatern og Stjernstrom's Mindra teatern, og da det viste sig, at hun var i Besiddelse af en lille, bøjelig Sopran med Anlæg for Koloratur, optraadte hun 1865 paa Operaen som Marie i »Regimentets Datter« og fik efterhaanden et ikke ubetydeligt Sangrepertoire, særlig i den lettere Opera (Zerlina i »Fra Diavolo«, Anna i »Pen hvide Dame«, Adina i »Elskovsdrikken« o. s. v.).

1875—76 foretog hun sammen med Ole Bull en Kunstrejse til Tyskland og Danmark; paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn optraadte hun i Febr. 1876 i »Regimentets Datter«. *S. L.*

Willmers, Heinrich Rudolf, tysk Klaverspiller og Komponist, født i Berlin 31. Oktbr. 1821, død i Wien 24. Aug. 1878, blev opdraget

i Kjøbenhavn, men studerede hos Hummel i Weimar og Schneider i Dessau. I Kjøbenhavn optraadte W. 1834 og 1840, begav sig derefter paa Koncertrejser, levede 1853—64 i Wien, var et Par Aar Klaverlærer ved Stern's Konservatorium i Berlin, men vendte 1866 atter tilbage til Wien. W. har skrevet en stor Mængde Klaverkompositioner, væsentlig i Salonstil, endvidere en Violinsonate, en Klaverkvartet og nogle Sange. *S. L.*

Willowmore [wi'lo.umo.e], Distrikt af Midlandsprovinsen i Kaplandet, ligger i Nærheden af Sydkysten omkring Groote River og er 9,060 n Km. stort med 9,000 Indb., hvoraf godt 4,000 Hvide. Distriktet er, med Undtagelse af den nordlige Del, der hører til Karro'en, vel vandet og frugtbart, og der produceres navnlig fortrinlig Tobak; af Betydning er ogsaa Avlen af Merinofaar. Hovedstaden er Willowmore. *C.A.*

Wills [wi'lz], William Gorman, engelsk dramatisk Forfatter, født 28. Jan. 1828 i Kilkenny i Irland, død 13. Decbr. 1891 i London. Han studerede ved *Trinity College* og Kunstakademiet i Dublin og var en Tid anset Portrætmaler i Dublin og London. Som Forfatter begyndte han med Dramaerne »The Man of Airlie« og »Hinko«, men slog først igennem med Tragedien »Charles the First«, der 1872—73 blev opført 200 Gange paa Lyceum af Henry Irving og senere rundt om i England. Derefter fulgte en Række betydelige Dramaer, af hvilke kunne nævnes: »Eugene Aram« [1873], »Mary Queen o' Scots« [1874], »Buckingham« [1875], »Jane Shore« [1876], »Olivia« (Emnet hentet fra Goldsmith's »The Vicar of Wakefield«) [1878], »Nell Gwynne« [1881], »Sedgemoor« [1881], »Claudian« [1885]. *T. L.*

Willumsen, Jens Ferdinand, dansk Kunstner, er født i Kjøbenhavn 7. Septbr. 1863. Efter først en Tid at have været i Handelslære og derpaa at have arbejdet som Snedkerlærling blev han Elev af teknisk Institut og dimitteredes derfra 1881 til Akademiets Arkitekturskole; derfra gik han over til Malerskolen og studerede samtidig under Krøyer. Sit første Billede, et Interiør, udstillede han i December 1883; det følgende Foraar kom hans ældste Figurmaleri, »Rokoko«, en Neger, som spiller paa Fløjte for en ung Dame, og derpaa fulgte indtil 1889 en lille Række Genrestykker, af hvilke næppe noget udmærkede sig ved fremtrædende Ejendommelighed; interessantere vare hans Raderinger, af hvilke en, »Ægteskab«, udgiven af den danske Raderforening, vil bevare sit Værd som en stærkt personlig, bitter Menneskeskildring. Efter at have opholdt sig en Del i Paris, hvor han traadte i nært Forhold til de yderligstgaaende Symbolister og Impressionister, udstillede han i Hjemmet en Række Landskabs- og Genrekompositioner, der vakte overordentlig Opsigt som Eksempler paa det videst muligt drevne Bizarreri. I teknisk Henseende vare de ganske vist i høj Grad »originale«, men havde uden Undtagelse købt deres ejendommelige Præg ved at bryde ikke alene med al Tradition, men ogsaa med al sund Sans, alt virkelig Natursyn. Konturerne vare tegnede op med skarpt betegnede Linier eller endogsaa indridsede i Træplader med et spidst Redskab; undertiden vare Figurerne endogsaa fremhævede i svagt Relief; om malerisk Modelering var der aldrig Tale; Farverne vare brutalt paasmurte og fyldte Konturerne med lige saa ringe Tilløb til Overgange som i almindelige Vinduesmosaikker. Ofte var der i Billederne gjort Forsøg paa at underskyde en Slags symbolsk Betydning, men denne maatte da nødvendig gøres tilegnelig ved en ret udførlig Forklaring. Det var i 1891, at de første af disse Billeder kom offentlig frem; samme Aar havde W. været med at stifte »den fri Udstilling«, hvis smukke og stilfulde Bygning blev opført efter hans Tegning. 1894 tog han for længere Tid Ophold i Hjemmet og arbejdede dels som Maler, i hvilken Egenskab han lige saa ofte traadte frem som et Forargelsens Tegn, som han blev gjort til Genstand for kritikløs Beundring, dels som Keramiker —■ mærkes bør hans udmærkede Gravurner — og i det hele som Kunsthaandværker, dels endelig som Billedhugger. Af hans Skulpturer er det Gravmæle, han 1900 udførte over sine Forældre, det mærkeligste. Med de to vældige Buster, mellem hvilke en lille Genius er kravlet op, gør det et i nyere dansk Billedhuggerkunst ingenlunde almindeligt Indtryk af Energi og Storhed og staar med virkelig monumental Holdning, skønt det skorter paa gennemført Sammenhæng, idet Genien er i rent moderne Stil, medens Busterne baade i Følelse og i Formbehandling pege Aartusinder tilbage. I de senere Aar synes W. som Maler at være begyndt at komme til Klarhed over, at hans oprindelige Standpunkt bunder for dybt i Særhed og Manierisme til at kunne opretholdes. I hans Landskaber, der tidligere syntes opstaaede som Illustrationer til barokke Eventyr, møder man nu en Stræben efter at virke med store og skønne Linier; i sine Figurer lægger han ofte, skønt han aldrig tegner helt godt, megen Agtelse for den menneskelige Form for Dagen, og ikke faa Genrekompositioner har han bygget op med en Energi, der virker helt gribende. Højest mellem W.'s Malerier staa ubetinget de, der stamme fra de senere Aar, mellem disse atter det store »En Bjærgbestigerske« [1904]. Her er en Kraft og Sundhed, en i bedste Forstand hensynsløs Gaaen paa, der viser den rigt begavede Kunstner i en Udvikling, der lover store Ting — samtidig med, at han er i Færd med at frigøre sig for de tidligere Dages krampagtige Jagen efter Originalitet. ***S. M.***

Wilm, Nicolai von, russisk Komponist, er født 4. Marts 1834 i Riga, Elev af Konservatoriet i Leipzig, blev 1857 Kapelmester ved Operaen i Riga og 1860 Lærer i Klaverspil og Teori ved Nicolai-Instituttet i St. Petersborg. 1875 bosatte han sig i Dresden, 1878 i Wiesbaden. W. har skrevet en stor Række Kompositioner, Kammermusik, Klaverstykker for 2 og 4 Hænder, Sange og Korstykker. Et Bind Digte af W. udkom 1880 i Riga. *S. L.*

Wilmersdorf, By i det preussiske Regeringsdistrikt Potsdam, uden Købstadret, er en sydvestlig Forstad til Berlin, med (1900) 30,671 Indb. (mod 14,350 i 1895), har Station ved den berlinske Ringbane, en luthersk og en katolsk Kirke, to Latinskoler, to Vajsenhuse og en Sindssygeanstalt. *M. Kr.*

Wilmington [wi'lmiŋtn], Navn paa flere Byer i U. S. A., af hvilke nævnes: 1) W. i De-

laware, ligger 65 Km. N. f. Dover paa højre Bred af Delaware River, der her optager Brandywine River, og ved flere vigtige Banelinier. (1900) 76,508 *Indb.* Byen er regelmæssig anlagt paa et jævnt opad skraanende Terrain og har brede, lige Gader samt flere monumentale Bygninger, af hvilke fremhæves nogle Kirker, Raadhuset, Toldbygningen, Operahuset samt det saakaldte Wilmington-Institut med et Bibliotek paa 60,000 Bd. W. er den største Handelsplads inden for Delaware River's Opland efter Philadelphia og desuden en betydelig Fabriksby, hvor der tilvirkes Mel, Bomulds- og Uldvarer, Krudt, Læder, Tændstikker, Maskiner, Jærnbanemateriel og Dampskibe. Den første Begyndelse til W. er det af Svenskerne 1638 byggede Fort Christina og den derom opstaaende Landsby. Den i 1698 opførte svenske Kirke, der havde svensk Præst indtil 1791, eksisterer endnu, men tilhører den amerikanske episkopale Kirke. W.fik 1832 Byrettigheder. 1870 havde W. 30,840 Indb. — 2) W. i North Carolina, ligger 181 Km. S. S. 0. f. Raleigh paa venstre Bred af Cape Fear River, hvis 32 Km. lange Æstuarium herfra strækker sig Syd paa, samt ved Jærnbanen til Richmond, Charlotte og Columbia. (1900) 20,976 Indb., hvoraf Halvdelen ere farvede. W. er Statens største By og vigtigste Havn. Den har store Bomuldsspinderier samt Tilvirkning af Olie og Is og driver desuden Eksport af Bomuld, Ris, Terpentin, Harpiks, Tjære og Træ. Den har regelmæssig Dampskibsfart paa Baltimore, Philadelphia og New York. W. anlagdes 1733 under Navn af Newton, men fik allerede 1742 sit nuværende Navn. 1781 blev Byen indtagen af Englænderne, der holdt den indtil Uafhængighedskrigens Ophør. Under Borgerkrigen og navnlig 1864 var W. en af de konfødereredes vigtigste Havne, der var stærkt befæstet og stærkt søgt af Blokadebrydere. New Inlet eller Hovedindløbet af Cape-Fear-River-Mundingen forsvaredes af Fort Fisher. Paa dette blev der i December 1864 gjort flere mislykkede Angreb. 15. Januar 1865 blev det bombarderet og taget, og den 21. Februar maatte ogsaa Byen overgive sig. — 3) W. i Ohio, ligger 89 Km. S. S. V. f. Columbus ved Banen fra Cincinnati til Circleville. (1900) 3,613 Indb. W. har et Kvækerkollegium. *H. P. S.*

Wilmot [wi'lmət], John, se Rochester, J. W.

Wilmslow [wi'lmzlo.w], By i Mellemengland, Cheshire, ved Floden Bollin og Foden af Højdedraget Adderley Edge, 9 Km. S. f. Stockport, har talrige Villaer, der bebos af Manchester-Grossererne, og (1901) 6,344 Indb. *M. Kr.*

Wilse, Jacob Nicolai, Præst og topografisk Forfatter, født i Lemvig 24. Jan. 1735, død i Eidsberg 25. Maj 1801, blev 1768 Sognepræst til Spydeberg, fik 1784 Titel af Professor og blev det følgende Aar Sognepræst i Eidsberg. W. følte sig fra den Stund af, han knyttedes til Norge, som Nordmand, og han var Nationens Sag med Liv og Sjæl hengiven. Særlig lagde han dette for Dagen i det ufortrødne Arbejde, han udfoldede for Oprettelsen af et norsk Akademi, Bestræbelser, som stode i Forbindelse med Organisationen af det korresponderende topografiske Selskab for Norge. I 1793 indbød han Sagens Venner til Møde i Christiania, og her bragte han det da ogsaa derhen, at der blev nedsat en Komité, der forebragte Sagen i et Andragende til Kongen og udsatte Prisbelønninger for Organisationsforslag. Paa en af ham udkastet Idé opførtes den Kombination af Selskaber, hvoraf i 1809 »Selskabet for Norges Vel« udgik. W., der var en meget kundskabsrig Mand, var fortrolig med enhver Strømning, som var oppe i Tiden, og særlig viede han sig det nationale Stræv, som fik sit Udslag i topografisk Forfatterskab. Efter at han i 1767 havde udgivet en »Fridericiæ Stads Beskrivelse«, skildrede han de to Præstegæld, hvortil hans Virksomhed var knyttet, i den 600 Sider store Beskrivelse over Spydeberg, der udgaves i Christiania 1779, og i en ligeledes omfattende Fremstilling af Eidsbergs Præstegæld, som optoges i »Topografisk Journal«. En righoldig Kilde til Kundskab om Samtidens Forhold hjemme og ude findes i hans 5 Bind »Rejseiagttagelser«, der udkom 1790—98. *O. A. 0.*

Wilsing, Johannes, tysk Astronom, er født 8. Septbr. 1856 i Berlin, hvor han studerede. Siden 1881 er W. ansat ved det astrofysikalske Observatorium i Potsdam. Af hans talrige Afhandlinger nævnes: »Ableitung der Rotationsbewegung der Sonne aus Positionsbestimmungen von Fackeln« [Potsdam 1888]; »Bestimmung der mittleren Dichtigkeit der Erde, I—II« [smst. 1887—89]. Sammen med H. C. Vogel har W. publiceret »Untersuchungen über die Spectra von 528 Sternen« [smst. 1899]; sammen med J. Scheiner: »Untersuchungen an den Spectren der helleren Gasnebel« [smst. 1905]. *J.Fr.S.*

Wilson, Kap [-wi'lsn], Wilson's Promontory, den sydligste Spids af Australkontinentet, ligger paa en lille Halvø, der fra Victoria skyder sig ned i Bass-Strædet, paa 39° 10' s. Br., 146° 30' 0. Lgd. *H. P. S.*

Wilson [wi'lsn], Alexander, engelsk Astronom, født 1714 i St. Andrews, død 18. Oktbr. 1786 i Glasgow, hvor han var Professor i Astronomi siden 1760. I Astronomien er W. mest kendt ved sin Teori om Solpletterne (»On the nature of the solar spots«, Phil. Trans. 1774 og 1783). Disse mente han vare tragtformede Fordybninger i det lysende Hylle, som omgiver et mørkt Sollegeme. Teorien blev videre udviklet af W. Herschel og havde en Tid ikke faa Tilhængere. *Y. Fr. S.*

Wilson [wi'lsn], Alexander, engelsk-amerikansk Ornitolog og Digter, født 6. Juli 1766 i Paisley i Skotland, død 23. Aug. 1813 i Philadelphia. Som ung lærte han Væveriet og var en Tid Bissekræmmer. 1790 udgav han »Poems, humourous, satirical, and serious«, og 1792 Digtet »Watty and Meg«, der udkom anonymt, af mange blev tilskrevet Burns og gjorde stor Opsigt. 1794 rejste han til Amerika, hvor han blev interesseret for Ornitologien og udgav sit store Værk: »American Ornithology« [7 Bd., 1808—13], der efter hans Død blev fortsat af Ord og Lucien Bonaparte. — Hans »Poems and Literary Proze« er udgivet af A. B. Grosart 1876. (Litt.: W. B. O. Peabody har skrevet en Biografi af ham i »Library of American Biography«). *T. L.*

Wilson [vilzõ'], Daniel, fransk Politiker,

(1840—1904), var Søn af en rig Fabrikant af engelsk Byrd. 1869 valgtes han til den lovgivende Forsamling, stemte 1870 imod Krigen og støttede Planen om at indkalde en grundlovgivende Forsamling straks efter Kejserdømmets Fald. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne Republikanere, og 1876 til Deputeretkammeret indtil 1889. I en Række Aar var han Medlem af Finansudvalget og en af dets Ordførere, samt 1882 dets Formand; 1879—81 var han Understatssekretær for Finanserne. Ved at ægte Præsident Grévy's eneste Datter 1881 vandt han stor Indflydelse og misbrugte sin Stilling til at sælge Ordener. Opdagelsen heraf voldte 1887 hans Svigerfaders Afgang, og ved Underretten blev han selv dømt til Fængsel og Bøde, medens hans Handling efter Overrettens Skøn ikke var strafskyldig. 1889 vragedes han dog af sine Vælgere, men valgtes paany 1894—1902. *E. E.*

Wilson [wi'lsn], Henry, nordamerikansk Statsmand, født 16. Febr. 1812 i New Hampshire, død 29. Novbr. 1875. Han maatte fra sin tidlige Barndom arbejde for sit Brød, men fik dog Lejlighed til at skaffe sig nogen Dannelse; drog 1833 til Massachusetts og maatte i flere Aar underholde sig som Skomager, men viste sig ved Præsidentvalget 1840 som en dygtig Folketaler og blev selv snart efter valgt til Statens lovgivende Forsamling. Han optraadte som en ivrig Modstander af Negerslaveriet, blev 1850 Formand for Statens Senat og 1852 for det nationale Freesoiler-Møde i Pittsburg. 1855 blev han Unions-Senator, genvalgt indtil 1873, og var Ch. Tumner's trofaste Støtte i Kampen mod Slaveriet; under Borgerkrigen 1861—65 var han Formand for Hærudvalget og saare virksom for Hærens Udvikling. Endelig valgtes han 1872 til Unionens Vicepræsident. Ogsaa skrev han »History of the rise and fall of the slave power in America« [3 Bd. 1872—76]. *E.E.*

Wilson [wi'lsn], Horace Hayman, berømt engelsk Orientalist, den mest produktive af Sanskrit-Studiets Grundlæggere, født i London 26. Septbr. 1786, død 1860. W. begyndte 1804 at studere Medicin paa St. Thomas Hospital og blev senere Reservelæge i det asiatiske Kompagnis Tjeneste; som saadan kom han til Bengalen, hvor han kastede sig over Studiet af Hindustansk og Sanskrit. Allerede 1813 udgav han Kālidāsa's Digt »Meghadūta« med engelsk Oversættelse og Kommentar og i 1819 en »Sanskrit and English Dictionary« [2. Udg. 1833; 3. Udg. 1874], som i 50 Aar var et af de uundværligste Hjælpemidler for Sanskrit- Studiet. Under sit Ophold i Indien var han Sekretær for *the Astatic Society of Bengal*, i hvis Tidsskrift han leverede adskillige Bidrag. Fra 1823 var han Medlem af *the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, og 1832 blev han Professor i Sanskrit ved Oxford-Universitetet, en Post, som blev oprettet af Joseph Boden; 1833—36 opholdt han sig i Oxford, men derefter flyttede han til London for at overtage Posten som Bibliotekar ved *East India Company* efter Wilkins. Fra 1837 var han Præsident i *Royal Asiatic Society*, hvis Arbejde han ledede med stor Energi indtil sin Død. W. var selv en stor Haandskriftsamler og deltog med Iver i Katalogiseringen af de indiske Haandskrifter i England; derom vidner hans Fortegnelse over »The Mackenzie Collection«, Bd. I—II [Calcutta 1828; 2. Udg. Madras 1882], og »Sanskrit Mss. now deposited in the Bodleian Library« [1842]. Af hans øvrige omfangsrige Produktion maa særlig nævnes: »Select Specimens of the Theatre of the Hindus, transl. from the original Sanskrit« [1826—27; 2. Udg. 1835]; »Sketch of the Religious Sects of the Hindus« [1832]; »Historical Sketch of the Kingdom of Pándya« [1836]; »Sankhya-kSrika« [1837]; Oversættelse af »Vishnu-Purāna« [1840]; »On the religious practises and opinions of the Hindus« [1840]; *Ariana antiqua* [1841]; »Introduction to the Grammar of the Sanskrit Language« [1841; 2. Udg. 1847]; »History of British India from 1805 to 1835« [1844—48]; »Glossary of judical and revenue terms and of useful words occurring in official documents etc. from the Arabic, Persian, Hindustani, Sanskrit, Hindi and other Languages« [1855]; af hans ikke helt fuldendte »Translation of the Rigveda« [Bd. 1—6. 1850 ff.] udkom en Del først efter hans Død; en samlet Udgave af hans »Works« [Bd. 1—10] udkom i London 1862—77, indeholdende alle hans »Essays« og en ny Udgave af hans betydningsfulde Oversættelse af »Vishnu-Purāna« med Index, besørget af R. Rost. Fuldstændig Fortegnelse over hans Skrifter findes i »Annual Report of the Royal Asiatic Society« [1860]. (Litt.: *Dictionary of National Biograhy.*) *D. A.*

Wilson [wi'lsn], John, engelsk Matematiker og retslærd, født 1741 i Westmoreland, død 1793 i Kendal. W. beklædte forskellige Dommerstillinger; som Matematiker er han bekendt ved den til hans Navn knyttede Sætning: Hvis p er et Primtal, er 1, 2, 3 . . . (p—1) + 1 delelig med p, hvilket let ses ikke at gælde for Talrækkens sammensatte hele Tal. W. fremsatte Sætningen uden Bevis i 1770; Aaret efter beviste Lagrange den, og Gauss har senere givet den en væsentlig Udvidelse. *Chr. C.*

Wilson [wi'lsn], John, skotsk Forfatter, født 18. Maj 1785 i Paisley i Skotland, død 3. April 1854 i Edinburgh. Han studerede i Oxford, arvede ved sin Faders Død en Formue og bosatte sig i Windermere, hvor han omgikkes »Søskolens« Digtere, Wordsworth, Coleridge og Southey, og hans første Digte »The Isle of Palms« [1812] og »The City of the Plague« [1816] vise ogsaa Paavirkning fra disse Digtere. Imidlertid mistede han sin Formue og flyttede til Edinburgh, hvor han nedsatte sig som Sagfører, men samtidig kastede sig over Litteraturen. 1820 blev han udnævnt til Professor i Filosofi ved Edinburgh Universitet. I de følgende Aar skrev han en Række Skildringer af skotsk Liv, som »Lights and Shadows of Scottish Life« [1822]; »The Trials of Margaret Lindsay« [1823]; »The Foresters« [1825]. Størst Betydning fik han dog som Medarbejder ved Blackwood's Magazine, hvor han under Navnet Christopher North skrev en lang Række satiriske, vittige, joviale Essays, senere samlede som: »The Recreations of Christopher North« [1842]; »Nocte Ambrosianae« [1843]; »Miscellaneous Essays« [1866]. Hans samlede Værker ere udgivne af Ferrier [12 Bd.,

Edinburgh 1855—58]. (Litt.: *Christopher North, a Memoir of J. W. by his Daughter* [1862]). *T.L.*

Wilson [wi'lsn], Richard, engelsk Landskabsmaler, født 1714 i Pinegas (Montgomeryshire), død 1782 i Llanberis (Wales). W., der kom til London 1729, studerede først under Portrætmaleren Th. Wright; efter det lange Ophold i Italien (1749—55) blev Landskabskunsten hans Fag. Han naaede højt med sine idealiserende Landskaber, der skaffede ham Æresnavnet »England's Claude Lorrain«. I øvrigt kneb det for ham, baade paa Grund af hans Temperament og efter den herskende Kunstsmag, at naa fuld Anerkendelse hos Datidens toneangivende paa Kunstens Omraade; han hørte dog til Roy. Academy's første Medlemmer og opnaaede en Succes med »Niobe« [1760]. Billeder af W. i offentlige britiske Samlinger (London, Edinburgh, Dublin m. v.). (Litt.: Wright, *W*, [1824]). *A. Hk.*

Wilson [wi'lsn], Robert Thomas, Sir, engelsk General, født 17. Aug. 1777 i London, død smst. 9. Maj 1849. Han indtraadte i den engelske Hær 1793, udmærkede sig Aaret efter ved sin Tapperhed i Flandern, senere i Irland og Holland, samt 1801 under Abercromby i Ægypten. 1805 begav han sig til Brasilien, hvor han ligeledes gjorde sig bemærket ved sin Dristighed. 1806 fulgte han Hutchinson til St. Petersborg og kæmpede 1806—07 i den russiske Hær mod Frankrig. 1808 organiserede han i Portugal den lusitaniske Legion, med hvilken han 1809 understøttede Wellington under dennes Fremmarch mod Madrid. 1810 blev W. Oberst, var under Felttoget 1812 attacheret det russiske og i 1813 det østerrigske Hovedkvarter. 1818 gik han til Sydamerika, kæmpede en kort Tid under Bolivar og vendte derpaa tilbage til England, hvor han blev Medlem af Underhuset. Paa Grund af sit Forhold under Processen mod Dronning Karoline fik han sin Afsked, traadte 1823 i spansk Tjeneste og saaredes haardt ved Coruña. Under Vilhelm IV indtraadte han 1830 atter i den engelske Hær som Generalløjtnant og blev 1842 Guvernør i Gibraltar. Han har skrevet: »Historical account of the british expedition to Egypt« [London 1802]; »Account of the campaigns in Poland in 1806—07 with remarks on the character and composition of the Russian army < [Lond. 1811]; »A Sketch of the military and politicai power of Russia in the year 1817« [Lond. 1817]. (Litt.: Wilson, *W. li/e* [Lond. 1863]). *B. P. B.*

Wilster, By i Holsten, i Wilster Marsk, der ligger langs Elben's Nordbred og gennemstrømmes af Stor. W., der ligger tæt V. f. Itzehoe, har et smukt Raadhus, en Amtsdomstol, Jærnbanestation, betydeligt Garveri, Fabrikation af Eddike og Tobak, Ølbryggeri og Brændevinsbrænderi, driver Kvægavl, har store Markeder og (1900) 5,124 Indb. *M. Kr.*

Wilster, Christian Frederik Emil, dansk Digter, født 27. Septbr. 1797 i Kjøbenhavn, død 11. Januar 1840 i Sorø. W. blev Student 1813, tog tre Aar efter juridisk Embedseksamen; men da han kort efter mente sig forbigaaet ved en Embedsbesættelse, opgav han Juraen, tog først mod en Huslærerpost paa Gisselfeldt (fra dette Ophold en Række lunerige Breve til Vennen N. C. L. Abrahams i »Museum«), læste imidlertid til teologisk Eksamen, som han tog 1822, omtrent samtidig med, at han blev Adjunkt i Sorø. 1827 opnaaede han Magistergraden for en arkæologisk Afhandling om Apollo-Oraklet; 1828 blev han Lektor i Græsk ved Akademiet. W. var en meget litterært interesseret Mand, der selv dyrkede Poesien. 1819 havde han konkurreret til en dansk Nationalsang med »Hvor Bølgen larmer højt fra Sø«. og han var en flittig Lejlighedspoet. Hans tre Digtsamlinger (1827, 1831, 1840) vise W. som et ikke meget oprindeligt, men smagfuldt og fint Talent. Blandt hans Digte er »Ludvig Holberg« vel baade det bedste og det bedst kendte; andre velkendte Digte ere: »Den Undvegne«, »Bonden og hans Søn«, »De første Prygl«. I den litterære Fejde 1830 mellem Heiberg og »Soranerne« var han en fremtrædende Person mellem disse og tog særlig Hauch's Parti. Bedst kendt er W.'s Navn dog nu maaske som »Iliaden«'s og »Odysseen«'s fortræffelige Oversætter (1836—37). Ved sin Død efterlod W. sig 8 græske Tragedier i Oversættelse. Et Udvalg af W.'s Poesi er udgivet ved E. Rørdam [1903]. *J. Cl.*

Wilster, Ernst Henrik Claude (eller Clode), dansk Officer, født 21. Aug. 1808 i Kjøbenhavn, død smst. 27. Decbr. 1881. W. blev Sekondløjtnant 1822, stod i 1831, da han forfremmedes til Premierløjtnant, ved Kongens Regiment og avancerede ved dette i 1840 til Kaptajn. I 1842 blev han forsat til 1. Jægerkorps (Kastelsjægerne), og det var ved denne Eliteafdeling, at han under den første slesvigske Krig vandt sit Krigerry. Han var først med ved Bov og dernæst i Slaget ved Slesvig, hvor han efter Major Schepelern's Fald overtog Kommandoen over Korpset, i Fægtningerne ved Nybøl og ved Dybbøl, i hvilken sidste han særlig udmærkede sig. I 1849 var han med ved Kolding 20. April, og det var ham, som 3 Dage senere dækkede de danske Troppers Tilbagegang over Kolding Aa ved Ejstrup; ligeledes deltog han i Kampene ved Viuf og ved Vejle og tilbagelagde efter Affæren ved Aarhus med to Jægerkompagnier Strækningen Arnsborg—Helgenæs, i alt 21 Mil paa 42 Timer under særdeles vanskelige Forhold; kort forinden var W. udnævnt til Major. Ved Solbro udmærkede han sig paa ny saavel den 24. som den 25. Juli, da han førte sine Jægere frem til Angreb dels over den brændende Bro, dels over Aaen. I 1851 forfremmedes W. til Oberstløjtnant og i 1858 til Oberst, hvorefter han i 1860 blev Kommandør for 2. Infanteribrigade og Kommandant i Slesvig, medens der i 1863 tillagdes ham Generalmajors Karakter. Ved Hærens Mobilisering s. A. udnævntes W. til Kommandør for 4. Infanteribrigade, der holdt Dannevirkestillingens højre Fløj besat. Retræten herfra foregik under vanskelige Forhold, men han førte alle sine Tropper og Kanoner velbeholdne tilbage. Kort efter overtog han Befalingen over 3. Division efter General Steinmann, der saaredes ved Sankelmark, men samme Skæbne ramte ham selv under Fægtningen foran Fredericia 8. Marts. og først ved Krigens Slutning kunde han atter melde sig til Tjeneste som Kommandør for 2. Division. Efter Fredsslutningen stilledes W. til

Raadighed for I. og senere for 2. Generalkommando, men udnævntes i 1867 til General og Chef for I. jydske Brigade i Aarhus. Efter i 1871 at have kommanderet Lejrdivisionen ved Hald, benaadedes han Aaret efter, da han holdt sit 50 Aars Officersjubilæum, med Storkorset af Dannebrog. 1874 udnævntes han til kommanderende General i 2det Generalkommandodistrikt, hvilken Post han beklædte indtil 1878, da han paa Grund af Alder afskedigedes. W., liden af Vækst, var i Besiddelse af et ubetvingeligt Mod og af Dristighed indtil Forvovenhed, medens han aldrig var bange for at paatage sig Ansvaret. Sine Soldater forstod han at elektrisere som faa andre og sørgede altid med største Omhu for deres Ve og Vel. Vistnok forlangte han den strengeste Pligtopfyldelse af sine underordnede, men han forstod tillige at vinde deres Hjerter, og havde han i sin Ilterhed gjort nogen Uret, var han altid rede til at give fuld Oprejsning. *P. N'.v.*

Wilt [wi'lt], Shire i det sydlige England, grænser til Gloucester, Oxford, Berk og Hampshire, Dorset og Somerset. Det omfatter 3,562 □Km. med (1901) 273,845 Indb. Den sydlige Del, Salisbury-Sletten, er en Kridtflade, der omrandes af høje Bakker (Ink Pen 296 M.) og ved det smukke Pewsey Daldrag er adskilt fra de mod Nord liggende Kridthøje Mariborough Downs (295 M.). Shiret afvandes af Themsen og af dens Biflod Kennet, Severn's Biflod Lower Avon og den fra Salisbury mod Syd flydende Avon. Af Arealet ere 41 p. Ct. Agerland, 47 p. Ct. Græsland og 5,6 p. Ct. Skov. Agerbrug og Kvægavl ere Hovednæringsvejene, og 1895 fandtes 23,000 Heste, 108,000 Stkr. Hornkvæg, ikke mindre end 613,000 Faar og 77,000 Svin. Der udvindes Jærnmalm, og 1,700 Arbejdere ere beskæftigede ved Jærnets Udsmeltning og Støbning (1895), medens 3,200 arbejdede i Maskinfabrikkerne, 3,400 i Uldværierne og 550 i Silkeværierne. Hovedstaden er Salisbury (s. d.). Blandt de talrige Fortidsminder i W. Shire fremhæves Stensætningen ved Stonehenge (s. d.). *M. Kr.*

Wilt, Marie, født Liebenthaler, østerrigsk Operasangerinde, Sopran, født 30. Jan. 1833 i Wien, død smst. 24. Septbr. 1891, var allerede gift med Ingeniør W., da hun 1863 besluttede at lade sin Stemme uddanne; hun debuterede 1865 i Graz som Donna Anna, sang derefter i Berlin, London og Wien, 1877 blev hun af Familiehensyn nødsaget til at forlade Wien, var derefter engageret i Leipzig, Brünn, Pest o. s. v., men vendte nogle Aar efter tilbage til Wien, hvor hun 1891 tog sig af Dage. *S. L.*

Wilton [wi'ltn], Handelsby i det sydlige England, Wiltshire, ved Sammenløbet af Avon's Bifloder Nadder og Wyly og 6 Km. V. f. Salisbury. W. var Hovedstad i det gamle Kongerige Wessex og gav Navn til Wiltshire. Her kæmpede Kong Alfred mod Danskerne 871. I Aarene 909—1050 var W. Bispesæde og havde i 13. Aarh. 12 Kirker. Den nuværende Kirke opførtes 1844 i pragtfuld lombardisk Stil af Marmor, Mosaik og brogede Sten og prydet med et smukt Taarn. Nu er W. en uanselig By med Handel, Tæppefabrikation og (1901) 2,220 Indb. I Nærheden ligger Greven af Pembroke's Landsæde *Wilton House* med Marmorskulpturer, stor Malerisamling og Park. *M. Kr,*

Wilzer er det tyske Navn for Veletaber ell. Liutitser, fordum den herskende slaviske Stamme i Forpommern samt tilstødende Dele af Mecklenburg. W. skildredes som meget vilde og tapre. Om deres Indvandring og Kampe dannede der sig i Tyskland en hel Sagnkreds, der optoges paa nordisk Grund i Thidrekssaga (s. d.), ofte efter W. kaldet Vilkinasaga; her fremtræde W. som temmelig jævnbyrdige med Attila's Hunner og hævde deres Uafhængighed over for ham. Sakse lader den danske Nationalhelt Starkad i Polen fælde en Kæmpe Vaske, >hvem Tyskerne kalde Wilzce«. Paa W.'s Grund laa det store slaviske Nationaltempel i Rethra. Efter forbitrede Kampe mod Kristendommen kuedes og kristnedes W. siden 12.—13. Aarh., og Landet germaniseredes. Den nationale Fyrsteæt, som har skænket Danmark tre Dronninger og Kongen Erik af Pommern, holdt sig dog og uddøde først Aar 1637 (se Pommern). *G. S—e.*

Wiman, Anders, svensk Matematiker, er født i Hammarlof i Skaane 1865. Han erhvervede 1892 Doktorgraden ved Afhandlingen »Klassifikation af regelytorna af 6. Graden« og ansattes samme Aar som Docent ved Lund's Universitet; 1901 udnævntes han til Professor ved Universitetet i Upsala. 1905 optog det svenske Akademi ham som Medlem. W., der er en betydelig Matematiker, har skrevet en Mængde Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter, hvori han overvejende behandler Teorien om endelige Grupper af lineære og andre entydige Transformationer og deres Anvendelse ved Løsningen af algebraiske Ligninger; særlig kan fremhæves nogle Afhandlinger i »Mathematische Ann.« 1896 og 1899, hvori han fuldstændiggør de af Valentiner og S. Kantor i Gruppeteorien fundne Resultater. W. har ogsaa skrevet om Keglesnitslære, Sandsynlighedsregning, Tallegemer, Hydrodynamik. *Chr. C.*

Wimbledon [wi'mbldən], Forstad til London, 10 Km. S. V. f. Hyde Park, bestaar for største Delen af Villaer og vokser stærkt, men den gamle W.-Hede er dog endnu bevaret. W. har (1901) 41,604 Indb. (1891 25,761 Indb.). *M. Kr.*

Winborne Minster [wi'nbə.n mi'nstə], By i det sydlige England, Dorsetshire, ved Stour, har en smuk, gammel Kirke, hvor Kong Ethelred er begraven (871), og (1901) 3,696 Indb. 2 Km. S. f. i Byen ligger Herresædet Canford Manor, der opførtes 1826—36 i Tudorstil og har en Samling assyriske Oldsager. 3 Km. N. V. f. W. M. ligger Landsædet Kingston Lacy med en værdifuld Malerisamling, navnlig ældre spanske Stykker, og en Obelisk fra Øen Filæ. *M. Kr.*

Wimille [wimi'j], By i det nordlige Frankrig, Dep. Pas-de-Calais, ved Wimereux og Nordbanen, tæt ved Boulogne, har et Klokketaarn fra 12. Aarh. og (1901) 600 Indb., som Kommune 2,700 Indb. Her vandt Normannerne 881 en Sejr over Frankerne. 2 Km. V. f. W. ligger Landsbyen Wimereux, der har en Havn og Søbade. *M. Kr.*

Wimmer, Ludvig Frands Adalbert, dansk Sprogforsker, er født i Ringkøbing 7. Febr. 1839, blev Student fra Ribe 1857, tog 1866 Magisterkonferens i nordisk Filologi, blev 1868 Dr. phil. paa den sproghistoriske Afhandling »Navneordenes

Bøjning i ældre Dansk«, blev 1871 midlertidig Docent i sammenlignende Sprogvidenskab, 1876 Docent i nordisk Filologi, 1886 ord. Professor i de nordiske Sprog ved Kjøbenhavn's Universitet.

W.'s Forfattervirksomhed har især paa den ældre nordiske Sproghistories og Runeforskningens Omraade været af grundlæggende Betydning: hans Doktorafhandling er et af de betydningsfuldeste Værker om Dansk i den ældre Middelalder, hans »Oldnordisk Formlære« [1870, tysk Udg. 1871, svensk Udg. 1874] er for Bøjningslærens Vedkommende Grundlaget for alle senere Fremstillinger af den oldn. Sproglære; en kortere Bearbejdelse af Formlæren har tillige med den udmærkede »oldnordiske Læsebog« [1870, 6. Udg. 1903] i en Menneskealder været saa at sige de eneste brugte Lærebøger i Oldnordisk i alle Danmark's højere Skoler. Størst Berømmelse har W. høstet som Runeforsker. Allerede 1867, kort Tid efter, at Sophus Bugge's epokegørende Læsning af Guldhornsindskriften var fremkommen, offentliggjorde W. i Aarbøger for nord. Oldkyndighed sin første Runeafhandling >De ældste nordiske Runeindskrifter«, i hvilken han under Form af en Kritik af Stephens's »The Old-Northern Runic Monuments« ikke alene tydede flere hidtil uforstaaede urnordiske Runeindskrifter, men ogsaa i store Træk bestemte det urnordiske Sprogs Stilling og Betydning paa en Maade, som Eftertiden i alt væsentligt fuldt ud har godkendt. Med Bugge, hvis første Afhandlinger om de ældste Runeindskrifter fremkom næsten samtidig, deler W. saaledes Æren af at have opdaget og videnskabelig skildret Nordens ældste Sprog fra Tiden før Vikingetogenes Begyndelse. Spørgsmaalet om selve Runetegnenes Oprindelse og Forholdet mellem de forskellige Runerækker, som kun løselig var blevet berørt i den sidstnævnte Afhandling, tog W. op til udførlig Behandling i den berømte Afhandling »Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden« [Aarbøger f. nord. Oldk. 1874; omarbejdet og forøget Udgave med Titel »Die Runenschrift«, Berlin 1887]; W. søger heri at paavise, at de ældste, fællesgermanske Runer ere en Omdannelse af de romerske Kapitalbogstaver, saaledes som de brugtes i den første Kejsertid, og at de yngre, særlig nordiske Runer ere opstaaede af de ældre ved Omformninger, der havde deres Grund dels i Forandringer i Sproget, dels i den mere udstrakte Anvendelse, som gjordes af Runerne i Vikingetiden (se Runer S. 297). W.'s Resultater bleve i 30 Aar saa at sige urokkede, først i den allerseneste Tid er der ved Bugge's og von Friesen's Undersøgelser gjort Forsøg paa at vise, at Hovedkilden til Runerne bør søges i det græske Alfabet, medens kun et mindre Antal Runer skulde være af romersk Oprindelse. Men i ethvert Tilfælde hævder W.'s Afhandling sin Plads ikke alene som det vigtigste af de Værker, der have bragt Undersøgelsen af Runeskriftens Tilblivelse ind i et videnskabeligt Spor, men ogsaa som Hovedværket om de forskellige nordiske Runerækkers Forhold til de fællesgermanske Runer. Det Værk, der dog især kaster Glans over W.'s Navn, er det Kæmpeværk, hvori han behandler alle Danmark's (derunder indbefattet Skaane's og Sønderjylland's) Runemindesmærker. Efter at W. ved Rejser (1876 og mange følgende Aar) i og uden for Kongeriget Danmark paa Stedet havde undersøgt alle bevarede danske Runemindesmærker (jfr. W.'s Universitetsprogram »Om Undersøgelsen og Tolkningen af vore Runemindesmærker« [1895]), og han som en Slags Forløber havde udsendt det mønsterværdige Skrift »Døbefonten i Aakirkeby Kirke« [1887] og det, ogsaa i historisk Henseende, fortrinlige Festskrift »Sønderjylland's historiske Runemindesmærker« [1892], fremkom endelig 1895 første Bind af det store Nationalværk »De danske Runemindesmærker«; i de hidtil udkomne fire Bind (I: »De historiske Runemindesmærker«, II, 1899—1901: Jylland og Øerne undt. Bornholm, III, 1904—05: Skaane og Bornholm, IV, 1903—04: Runeligstene, Indskrifter paa Døbefonter, Røgelsekar m. m.) ere nu alle danske Runemindesmærker beskrevne, afbildede (af Magn. Petersen) og tolkede, medens den almindelige Indledning og Ordsamlingen endnu ikke ere udgivne. W.'s »Runemindesmærker« er et af de betydningsfuldeste Værker, som den danske Videnskab har at opvise, lige udmærket ved Undersøgelsernes Omfang og Grundighed, ved Slutningernes Forsigtighed og Skarpsindighed og ved Fremstillingens Klarhed; dets Resultater have afsat stærke Spor ikke alene i Sprogvidenskaben, men ogsaa i den arkæologiske og historiske Forskning. I Anledning af dette Værk tildelte Videnskabernes Selskab W. Madvig-Medaillen (1898). Af W.'s øvrige Skrifter skulle endnu kun nævnes hans Afhandlinger om »Sønderjylland's Runemindesmærker« [i »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« 1901 og »Manuel historique de la question du Slesvig« 1906], »De tyske Runemindesmærker« [»Aarb. for nord. Oldk.« 1894] samt hans Andel i sidste (8.) Bind af Videnskabernes Selskabs danske Ordbog [1905]. *V, D.*

Wimpffen [wæpfæ'n], Emanuel Felix, Friherre, fransk General, født 13. Septbr. 1811 i Laon, død 26. Febr. 1884 i Paris. Han fik sin Uddannelse paa Skolen i St. Cyr, tjente med Dygtighed i Turkos i Algérie og havde 1853 naaet Oberstgraden. Under Krim-Krigen udmærkede han sig som Regimentschef ved Alma og Inkermann og ved Stormen paa Malakov. 1885 udnævntes han til Brigadegeneral og fik det følgende Aar Brigade i Kejsergarden, kæmpede 1859 ved Magenta og forfremmedes til Divisionsgeneral. Han kom nu atter tilbage til Algérie som Statholder over Provinserne Algérie og Oran. 1870 kaldtes han tilbage til Frankrig, overtog i Stedet for Failly Kommandoen over 5. Korps og fik 1. Septbr. under Slaget, da Mac Mahon saaredes, Overkommandoen over den ved Sedan indesluttede Hær, hvis Kapitulation han maatte underskrive 2. Septbr. Efter Hjemkomsten fra Krigsfangenskabet afskedigedes han 1872. Han har skrevet: »Sédan par le général de W.« [Paris 1871], der fremkaldte et Modskrift af General Ducrot, som fik Svar af W.i »Réponse au général Ducrot par un officier supérieur« [Paris 1871], »La France, sa situation et les réformes nécessaires« [Paris 1873], »La nation armée 1870« [Paris 1876], og efter hans Død udkom »La bataille de Sédan, les véritables coupables« [Paris 1887]. (Litt.: Golli, *Notes et correspondance du général de W. Crimée-Italie* [Limoges 1892]). *B.P.B.*

Wimpffen [wæ'pfæ'n], Felix, Friherre, fransk General, født 5. Novbr. 1744 i Zweibriicken, død 1814 i Bayeux, foreg.'s Bedstefader. Han gik i fransk Tjeneste og udmærkede sig 1769 paa Corsica som Fører for et Frikorps mod Paoli og 1782 under Belejringen af Gibraltar. Fra 1789 til 1792 var han ikke tjenstgørende, men deputeret fra Normandiet og sluttede sig til den tredje Stand. 1792 udnævntes han til General, ledede Forsvaret af Diedenhofen og overtog senere Befalingen over Kysthæren i Cherbourg. Efter Girondinernes Fald bekæmpede han Konventet, rejste Befolkningen i de nordlige Departementer, men sloges ved Vernon og flygtede til England, hvor han opholdt sig til 1799, da han vendte tilbage og af Bonaparte udnævntes til Divisionsgeneral. Senere ansattes han som Direktør for de kejserlige Stuterier. *B. P. B.*

Wimpffen, Franz, Greve, østerrigsk Generalfelttøjmester, født 2. Apr. 1797 i Prag, død 26. Novbr. 1870 i Görz. Han indtraadte i den østerrigske Hær 1813 som Underløjtnant og deltog i Felttogene 1813—14 i de allieredes Hovedhær, tjente 1815 i Italien under Frimont, blev 1838 Generalmajor og 1846 Feltmarskalløjtnant og Divisionskommandør i Italien, hvor han 1848 udmærkede sig særlig ved Vicenza og Custozza. Ledede derefter Interventionen i Kirkestaten og tvang Bologna og Ancona til Kapitulation gennem Bombardement. 1849 ansattes han som Militærguvernør i Triest og Statholder i Kystlandet, udnævntes til Felttøjmester og havde en Tid tillige Overkommandoen over Flaaden. 1854 kom han i Spidsen for 1. Armékorps og afskedigedes som General-felttøjmester 1861. *B.P.B.*

Winchelsea [wi'ntšelsi.], By i det sydlige England, Sussexshire, nu en ubetydelig By (1,000 Indb.), der for største Delen er gaaet op i Joklesham, men fordum en vigtig Søstad, en af England's betydeligste Havnestæder ved Kanalen. Kirken, der byggedes omkring Aar 1300, er i gammelengelsk Stil. *M. Kr.*

Winchester [wi'ntšestə], By i det sydlige, England, Hampshire, ved Itching, 18 Km. N. f. Southampton, er Bispesæde og har en berømt Domkirke, hvis Krypt byggedes 980, medens den øvrige Kirke rejste sig fra 1079 til 1486 og opviser en Blanding af dette Tidsrums Stilarter lige fra den gammelengelske til den sengotiske. Det er England's største Kirke (171 M. lang) og har Gravmæler over angelsachsiske og normanniske Konger. Blandt de øvrige gamle Bygninger fremhæves Slotskapellet med Kong Arthur's runde Bord, Gymnasiet, der er et i 1387 stiftet Kollegium, og Karl II's Palads, som nu anvendes til Kaserne. Byen har et Lærerseminarium og (1901) 20,919 Indb. I Km. S. f. W. ligger det pragtfuldt restaurerede, 1136 stiftede Asyl *Hospital of St. Cross.* — W. er en ældgammel By, i Historien bekendt som Romernes *Venta Belgorum* og Briternes Caer Gwent, »den hvide By«. Som Wintanceaster var W. Hovedstad i det angelsachsiske Kongerige Wessex, og i et langt Tidsrum var den England's navnkundigste By og Hovedpladsen for Uldhanderen; men i 13. Aarh. satte London den i Skygge. Det gik derefter tilbage baade med Betydningen og Indbyggertallet. 1644 blev W. indtagen og plyndret af Parlamentstropperne. *M. Kr.*

Winchester [wi'ntšestə], Navn paa flere Byer i U. S. A., af hvilke nævnes 1) W. i Virginia, ligger 193 Km. N. N. V. f. Richmond 215 M. o. H. samt ved Banen fra Staunton til Harper's Ferry. (1900) 5,161 Indb. W. har Tilvirkning af Læder og Støbegods samt Handel med Landbrugsprodukter. Byen, der er grundlagt 1752, er den strategiske Nøgle til Dalføret langs Shenandoah River, der strømmer 15 Km. østligere, hvorfor Byen under Borgerkrigen var et Stridens Æble mellem Nord- og Sydstater, der afvekslende vare i Besiddelse af den. — 2) W. i Indiana, ligger 111 Km. 0. N. 0. f. Indianapolis. (1900) 3,705 Indb. W. er Baneknudepunkt og driver Handel med Landbrugsprodukter. *H. P. S.*

Winckelmann, Johann Joachim, tysk Kunstarkæolog, født 9. Decbr. 1717 i Stendal (Altmark), død 8. Juni 1768 i Triest. 1748 blev W., der havde studeret i Berlin og Halle og været Huslærer m. v., Bibliotekar hos Grev Bünau i Nöthnitz. Nærheden ved Dresden og Samlivet der med kunst- og litteraturkyndige udviklede og modnede hans kunstneriske Interesser; han udgav nogle endnu ret famlende Skrifter, der vakte Opsigt og Modsigelse, om græsk Kunsts Indflydelse paa Maleri og Skulptur. 1754 gik han over til Katolicismen for at kunne overtage en Stilling som Bibliotekar i Rom. 1755 kom han derned, og under de bedste Konjunkturer: Gunst og Støtte fra Kardinalerne Albani, Archinto og Passionei, nært Forhold til Maleren Mengs (der øvede W.'s Blik for antik Skønhed), overhovedet Venskab og Imødekommenhed fra de stores og Kunstmæcenernes Side baade i Rom og i Hjemlandet, dyrkede han nu sin Arbejdsmark, der blev et nyt Felt for Videnskab og Kunst, idet den blev Grundlaget for klassisk Kunstarkæologi. En gunstig Skæbne lod ham ogsaa kunne følge paa nært og nærmeste Hold de epokegørende Udgravninger ved Pompeji etc. Efter at have været Bibliotekar og Inspektør ved Albani's Antiksamling fik han 1763 Overopsynet med alle Oldtidslevninger i og omkring Rom. Katalogiseringen af Baron Stosch's Gemmesamling i Firenze havde affødt et Skrift 1760, Udgravningerne ved Herculaneum og Pompeji flere [1762, 1764], Studier i antik Arkitektur: »Anmerkungen über die Baukunst d. Alten« (1762), kunstfilosofiske Forskninger: »Abhandl. v. d. Fähigkeit d. Empfindung des Schonen in d. Kunst« (1771) o. s. fr., men de grundlæggende Værker bleve dog især de to store »Monumenti antichi inediti« (Rom 1767, 2 Bd. med 268 Kobbertavler og andre Tekstbilleder, ny Udg. 1821, i tysk Overs. 1791—92) og »Geschichte der Kunst des Altertums« (Dresden 1764, 7. Opl. 1776, suppleret 1767 med »Anmerkungen«). W. ryddede hermed op i Arkæologiens hidtilværende Pulterkammer (hvad der ikke var lykkedes dygtige Forskere som Caylus); den lykkelige Forening i W.'s Person af en lærd, fuldt fortrolig med Oldtidslitteraturen, og en Kunstkender med Sans for Aanden i antik Kunst gjorde ham til den banebrydende Oldtidsforsker, hvis Inddeling og Tilrettelægning af Stoffet (etrurisk Kunst, Kunstens Perioder etc.) for lange Tider bleve bestemmende for Videnskaben. W. døde brat; paa en Rejse

blev han dræbt i Triest af Italieneren F. Arcangeli. Til Erindring om W. holdes der ved flere tyske Universiteter og det arkæologiske Institut i Rom W.-Fester 9. Decbr. W.'s samlede Værker udgaves af Fernow i 8 Bd. (1808—20), af Eiselein (fuldstændigere, 12 Bd., 1825—29); flere Samlinger af W.'s Breve ere udgivne. (Litt.: Goethe, »W. u. sein Jahrhundert« [1805]; Justi, »W., sein Leben, seine Werke u. seine Zeitgenossen« [2 Bd., Leipzig 1866—72]). *A. Hk.*

Windau, russ. Vindava, lettisk Vente, Flod i det nordvestlige Rusland, udspringer paa det litauske Plateau i Guvernementet Kovno, strømmer med hovedsagelig nordvestlig Retning ind i Kurland og udmunder ved Byen W. i Østersøen. W., der er 309 Km. lang og afvander 11,229 D Km., er kun sejlbar i sit nedre Løb. 1825—31 arbejdede man paa W.-Kanalen, et storartet Anlæg, der skulde forbinde W. med Njemen's Biflod Dubissa; men Arbejdet er ikke blevet fuldendt. *H. P. S.*

Windau, Vindava, Ventes-Pils, By i det nordvestlige Rusland, Guvernement Kurland, ligger 152 Km. N. V. f. Mitau ved Floden W.'s Udløb i Østersøen. (1897) 6,897 Indb. W. driver en Del Industri, men er særlig vigtig ved sin Havn, der er dyb og saa godt som altid isfri; for større Skibe hemmes Adgangen dog en Del ved Sandbanker. W. har særlig stor Trafik paa England, Tyskland, Holland og Norge. 1244 anlagde de tyske Riddere her et Slot, omkring hvilket Byen opstod i sidste Halvdel af 14. Aarh. 1643 havde W. 30,000 Indb., men gik senere tilbage. 1795 kom den under Rusland. *H. P. S.*

Windermere [wi'ndəmi.ə], Sø i det nordlige England, Landskabet Cumberland, paa Grænsen af Westmoreland og Lancashire. Det er England's største og smukkeste Indsø, 18 Km. lang, 1—2 Km. bred og indtil 73 M. dyb. Af alle Cumberland's skønne og af engelske Digtere hyppig besungne Søer er W., *the windinglake*, den mest bekendte. Den sydlige Del omgives af et frodigt Bakkeland med talrige Villaer og Lystslotte; men N. f. Smaabyerne Bowness og W. (2,000 Indb.) antage Bjærgene en betydelig Højde, 482 M. tæt ude ved Søen, og i nogen Afstand den dobbelte Højde (Scaw Fell 963 M.), og ind mellem dem slynge sig fra Søen snævre, dybt nedskaarne Dale (Langdale o. a.). W., hvis Vandspejl ligger 40 M. o. H., afvandes gennem den lille Flod Leven til Morecambe-Bugten. *M. Kr.*

Winderstein, Hans, tysk Musikdirigent, er født 29. Oktbr. 1856 i Lüneburg, gennemgik Konservatoriet i Leipzig, blev 1884 Lærer ved Musikskolen og Dirigent for Stadtorchester i Winterthur, stiftede 1890 Filharmonisk Forening i Nürnberg, blev 1893 Dirigent for Kaim-Orkesteret i München og samlede 1896 et eget Orkester, der bærer hans Navn, og med hvilket han har foretaget omfattende Koncertrejser. W. har skrevet forskellige Ting for Orkester, bl. a. en symfonisk Suite. *S. L.*

Windham [wi'ndəm], William, engelsk Statsmand, (1750—1810), var siden 1782 Medlem af Underhuset. I de første 10 Aar hørte han til Whiggerne, men af Uvilje mod den franske Revolution sluttede han sig 1792 til W. Pitt og var en af de ivrigste Talsmænd for dennes Krigspolitik. 1794 blev han Statssekretær for Krigsvæsenet indtil 1801, bekæmpede derefter Addington's Ministerium og blev 1806—07 paa ny Statsminister under Grenville's Styrelse. W.'s »Diary« udgaves 1866. *E. E.*

Winding, August Henrik, dansk Komponist og Klavervirtuos, født i Taars Præstegaard paa Lolland 24. Marts 1835, død i Kjøbenhavn 16. Juni 1899. Allerede tidlig viste hans musikalske Begavelse sig. I de første Aar modtog han Undervisning af sin Fader, som var en meget musikinteresseret Mand, der bl. a. har gjort sig fortjent ved sine Samlinger af danske Folkemelodier. I 12 Aars Alderen blev han Elev af Carl Reinecke, der dengang opholdt sig i Kjøbenhavn, senere af Anton Rée, medens Gade i øvrigt tog sig af hans musikalske Udvikling. Efter at have taget Studentereksamen rejste han med Stipendium til Tyskland, hvor han, dog kun en kortere Tid, studerede hos Dreyschock, hvorefter hans Debut som Klaverspiller fandt Sted i Kjøbenhavn 1857 i Musikforeningen, til hvilken han senere bestandig stod i nær Forbindelse. 1869—70 var han atter i Tyskland paa Ancker's Legat og optraadte bl. a. i Leipzig paa Gewandhaus-Koncerter med megen Fremgang baade som Klaverspiller og Komponist. Til Musikkonservatoriet i Kjøbenhavn var han fra dets Stiftelse knyttet som Lærer, fra 1891 tillige som Direktør. W. var en fremragende Klaverspiller, den betydeligste af alle danske, allerede hans Lærer, Dreyschock, kaldte ham »den vorziiglicbsten aller meiner bisherigen Schüler«. En mesterlig udviklet Teknik forbandt han med stor Intelligens og en ganske ejendommelig sjælelig Finfølelse i Foredraget, fornem, som hans Kunst altid var, med høje, kunstneriske Maal. Som Lærer havde han tillige et udstrakt og betydningsfuldt Virkefelt i Kjøbenhavn. I sine talrige Kompositioner viser han sig som nordisk Romantiker af den Gade'ske Skole, men dog med tydeligt Personlighedsmærke. Hans Kompositioner ere for største Delen alle udkomne i Trykken, en Del af dem i Tyskland, hvor W. endnu har Navn særlig som Klaverkomponist. De omfatte alle Arter af Musik, nemlig foruden en Række Pianostykker tillige Orkestersager — en Symfoni, to Ouverturer, Piano-Koncert, Violin-Koncert —, en Pinse-Hymne, forskellig Kammermusik — Stryge-Kvintet, Piano-Kvartet, Fantasistykker for Klarinet, to Sonater for Piano og Violin —, 1. Akt af Balletten »Fjældstuen« og en Række Sange, deriblandt aandelige Sange og Salmemelodier, der have vundet almindelig Indgang. *A. H.*

Windisch, Ernst Wilh. Oskar, tysk Sprogforsker, er født i Dresden 4. Septbr. 1844, studerede klassisk Filologi og Sprogvidenskab i Leipzig, hvor han i 1869 habiliterede sig ved Afhandlingen »Ueber den Ursprung des Relativpronomens in den indogermanischen Sprachen«. Det følgende Aar drog han til England for at deltage i Arbejdet med at katalogisere de indiske Haandskrifter i *India Office Library* og lagde sig samtidig efter de keltiske Sprog. 1871 blev han Professor i Sanskrit i Leipzig, 1872 forflyttedes han til Heidelberg og 1875 til Strassburg, hvorfra han igen vendte tilbage til Universitetet i Leipzig som ordinær Professor i Sanskrit.

Af hans litterære Arbejder findes en Del spredte i det sachsiske Videnskabernes Selskabs Skrifter (Abhandlungen og Berichte) og andre filologiske Tidsskrifter vedrørende især den indiske Filologi og den sammenlignende Sprogvidenskab; de vigtigste ere: »Der griechische Einfluss im indischen Drama« (Verhandl. d. 5. Orient. Congr. Berlin 1882), »Zwölf Hymnen des Rigveda mit Sayana's Commentar« [Leipzig 1883], »Ueber die Verbalformen mit dem Character *r* im arischen, italischen u. keltischen< [Leipzig 1887], »Ueber das Nyâya-bhâshya« [Leipzig 1888], »Personalendungen im Griechischen u. im Sanskrit« [Leipzig 1889], »Sandhiconsonanten d. Pâli« [Leipzig 1893], »Mara und Buddha« [Leipzig 1895], »Ueber die Bedeutung des indiichen Altertums« [Leipzig 1895], »Die altindischen Religionsurkunden und die Christliche Mission« [Leipzig 1897]; vigtige for Studiet af de keltiske Sprog ere især følgende 2 Arbejder: »Kurzgefasste irische Grammatik« [Leipzig 1879] og »Irische Texte mit Wörterbuch« [1—2. 1880—88] (til Dels under Medvirkning af W. Stokes). Sammen med B. Delbruck var han Medudgiver af »Syntaktische Forschungen« [Halle 1871 ff.], og fra 1880 har han været Redaktør af »Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft«. *D. A.*

Windischgrätz, Alfred, Fyrste, østerrigsk Feltmarskal, født 11. Maj 1787 i Bruxelles, død 21. Marts 1882 i Wien. Han indtraadte i Hæren 1804 og deltog i Kampen mod Frankrig 1805. Han avancerede hurtig til Oberst og udmærkede sig 1814 gentagne Gange som Rytterregimentschef. 1826 forfremmedes han til Brigadegeneral, blev 1835 Feltmarskalløjtnant og overtog 1848 Kommandantskabspladsen i Wien; kaldtes imidlertid snart til Prag for at dæmpe Opstanden her, og da Oprøret i Oktober s. A. udbrød i Wien, fik W. Overkommandoen over de til dets Bekæmpelse disponible Tropper, hindrede gennem Fægtningen ved Schwechat Ungarerne i at komme Wien til Hjælp, rykkede derefter ind i Byen og underkastede sig den. Ogsaa mod Rejsningen i Ungarn fik W. Overkommandoen. Han begyndte Fremrykningen 15. Decbr. 1848, men afløstes Foraaret 1849 af General Welden. W. blev 1859 Guvernør i Mainz. Han skrev »Der Winter-Feldzug 1848—49 in Ungarn« [Wien 1851]. (Litt.: »Der k. k. oesterr. F.-M. Fiirst W. aus den Papieren eines Zeitgenossen« [Berlin 1885]). *B. P. B.*

WindiSChgratZ, 1) Alfred, Fyrste, foreg.'s Sønnesøn, er født 1851, tog juridisk Doktorgrad i Wien og blev 1879 arveligt Medlem af det østerrigske Herrehus; desuden valgt af Stamhusbesidderne til den bøhmiske Landdag. Han er vel konservativ, men ikke klerikal, og var 1890—91 Formand for det Udvalg, der skulde søge en Udsoning mellem Tschekkere og Tyskere i Bohmen; 1893 Formand for den østerrigske Delegation. Novbr. 1893 blev han Førsteminister og fremsatte n. A. det første Forslag til en Valgreform, men afgik Juni 1895, da Flertallet i Underhuset splittedes paa Spørgsmaalet om et slovensk Gymnasium i Cilli (Steiermark). Siden 1897 er han Herrehusets Formand. 2) Otto, Fyrste, er født 1873 af en Sidelinie, ægtede 1902 Kejser Frants Josefs Sønnedatter, Ærkehertuginde Elisabeth, født 1883, som derefter gav Afkald paa sin Rang som Prinsesse. *E. E.*

Wind River Range [wi'ndri'vəre!indž], Bjærgdrag af Rocky Mountains i Staten Wyoming i U. S. A., strækker sig fra Nordvest til Sydøst og danner Vandskellet mellem Wind River eller Øvre Bighorn River og Green River. I Fremont Peak naar Bjærgdraget en Højde af 4,203 M. Paa Vestsiden findes gamle Gletscherrester. 0. f. W. R. R. ligger Wind River- eller Shoshoneindianernes Reservation. *H. P. S.*

Windscheid, Bernhard Joseph Hubert, tysk retslærd, født 26. Juni 1817 i Düsseldorf, død 26. Oktbr. 1892 i Leipzig, Student 1834, 1838 Dr. jur., 1840 Privatdocent i Bonn, 1847 Prof. ord. i Basel, 1852 i Greifswald, 1857 i München, 1871 i Heidelberg som Vangerow's Efterfølger, 1874 i Leipzig, der 1890 udnævnte ham til Æresborger. W.'s første større Skrift »Zur Lehre des Code Napoleon von der Ungultigkeit der Rechtsgeschäfte« [Dusseldorf 1847] vakte megen Opmærksomhed, hans næste Arbejde »Die Lehre des romischen Rechts von der Voraussetzung« [smst. 1850] opstillede den berømte Forudsætningsteori, der overalt — ikke mindst i dansk Retsvidenskab — har afsat de dybeste Spor, og som først i W.'s sidste Leveaar blev stærkt bekæmpet af Lenel o. a. Et andet Hovedværk »Die Actio des romischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts« [smst. 1856] gav Anledning til et litteræert Sammenstød med Theodor Muther (s. d.). 1862 udkom 1. Bd. af W.'s klassiske »Lehrbuch des Pandektenrechts« tilegnet C. G. v. Wächter, — af hvem W. senere skrev en fortrinlig Biografi [Leipzig 1880] — [2. Bd. 1865—66, 3. Bd. 1870, S 8. *Opl.* bearbejdet af Th. Kipp, Frankfurt *1900—01*], et af den europæiske Retsvidenskabs berømteste Værker, som i en mesterlig klar og gennemsigtig Fremstilling giver den mest fuldendte Gengivelse af den Ret, fra hvilken den nye tyske borgerlige Lovbog udgik, et uudtømmeligt Skatkammer af Lærdom, Grundighed og Omhu, et Skrift, der som intet andet har præget vor Tids Teori og den tyske Praksis, raadspurgt og adlydt som en Lovbog. 1874 blev W. udnævnt til Medlem af Kommissionen for Udarbejdelsen af en almindelig borgerlig Lovbog for Tyskland, 1883 vendte han tilbage til sit Professorat — hvor stor W.'s personlige Indflydelse inden for Kommissionen har været, er ikke fuldt opklaret; at det første Udkast til Lovbogen er et Barn af W.'s Pandekter, er derimod sikkert. De haardeste Angreb paa Udkastet oplevede W. ikke. Af W.'s øvrige Afhandlinger skulle endnu kun nævnes: »Recht und Rechtswissenschaft« [Greifswald 1854], »Zwei Fragen aus der Lehre von der Verpflichtung wegen ungerechtfertigter Bereicherung« [Leipzig 1878], »Wille und Willenserklärung« [1880], »Die Aufgaben der Rechtswissenschaft« [Leipzig 1884] og »Die indirekte Vermogensleistung« [smst. 1892]. 1904 udgav Paul Oertmann W.'s »Gesammelte Reden und Abhandlungen« [Leipzig]. I tysk Retsvidenskab staar W. som Savigny's direkte Efterfølger og Arvtager, i Aandsretning og videnskabelig Metode vidt forskellig fra sin Ven, Jhering, med hvem han delte Herskersædet i den retsvidenskabelige Republik. Ikke uden Føje er

W. bleven kaldt det 19. Aarh.'s Accursius. Det Kæmpearbejde, han har nedlagt i sine Pandekter, er ikke overflødiggjort ved den almindelige tyske Lovbog. I lange Tider ville W.'s Skrifter raadspørges og søges. (Litt.: Ernst Eck, »Zur Feier des Gedächtnisses von B. W. und R. v. Jhering« [Berlin 1893]; Francis Hagerup, »Jhering—W.« i »Tidsskrift for Retsvidenskab« VI S. 1—26 [Udvalgte mindre juridiske Afhandlinger, S. 58—83, Christiania 1901]; J. E. Kuntze, »Jhering—W.—Brinz« [Leipzig 1893]; J. Kohler, »Vom Lebenspfad« [S. 32—42, Mannheim 1902]; E. I. Bekker i »Heidelberger Professoren aus dem 19. Jahrhundert« [S. 187—192, Heidelberg 1903]; Paul Oertmann i det ovenanførte Værk, S. IX—XXXVI). *Fz.D.*

Windsor [wi'n(d)zə], By i det sydlige England, ligger 30 Km. V. f. London paa højre Bred af Themsen, staar ved en Bro i Forbindelse med den for sin Latinskole saa berømte Landsby Eton paa den modsatte Bred af Floden. W. har Teater, Kaserne, Latinskole og (1901) 13,958 Indb. Det berømte kongelige Slot, Windsor Castle, ligger paa et Højdedrag, hvis Skraaning er anlagt som Terrasse. Allerede de angelsachsiske Konger havde et Palads i W.; men det nuværende Slot skyldes Vilhelm Erobrer, dog ombygget fra Grunden af Edvard III. Med uhyre Bekostninger lod Georg IV Slottet restaurere og prægtig udstyre under Ledelse af Sir Jeffrey Wyattwille. Slottet dækker næsten 5 Hekt. og er ved det saakaldte runde Taarn delt i en øvre og nedre Gaard. I sit Ydre har Slottet med sine lave, svære Rundtaarne et strengt og middelalderligt Udseende; men den henrivende Udsigt fra Slottet ned over Terrassen, over Themsen og dens modsatte Bred mildner Indtrykket. Blandt de mange Malerier nævnes Portrætter af Krigere og Statsmænd fra Napoleonstiden og Værker af van Dyck og Rubens. I den store Park (730 Hekt.) findes en 4 Km. lang Allé og i den laveste Del en langstrakt (31/2 Km.), kunstig tilvejebragt Sø, Virginia Water. I en mindre Park (20 Hekt.) ligger det kongelige Landsæde Frogmore. *M. Kr.*

Windsor [wi'n(d)zə], Navn paa flere Byer i U. S. A. og Dominion of Canada, af hvilke nævnes 1) W. i Provinsen Ontario, ligger 335 Km. S. V. f. Toronto ved Detroit River, lige over for den amerikanske By Detroit. (1901) 12,153 Indb. W. ligger i en yderst frugtbar Egn med et behageligt Klima og driver en Del Handel og Industri. — 2) By i Provinsen New Scotland, ligger 55 Km. N. V. f. Halifax ved en lille Forgrening fra den nordlige Del Fundy-Bugten samt ved Banen fra Halifax til Annapolis og Yarmouth. (1901) 3,398 Indb. W. har Provinsens fornemste Undervisningsanstalt King's College og driver Udførsel af Gips. *H. P. S.*

Windthorst, Ludwig, tysk Statsmand, født 17. Novbr. 1812 i Nærheden af Osnabriick, død 14. Marts 1891. Han udgik fra en katolsk Bondeslægt, skulde oprindelig være Præst, men blev i Stedet derfor Sagfører i Osnabriick og 1848 Overappellationsraad i Celle. 1849 valgtes han til Hannover's andet Kammer og støttede den frisindede, men udpræget partikularistiske Minister Stuve. Jan. 1851 blev han Kammerets Formand og Novbr. s. A. Indenrigsminister; fik oprettet i et katolsk Bispedømme i Osnabriick og arbejdede desuden for at faa Forfatningen ændret paa lovlig Vis for at undgaa Forbundsdagens Indblanding og den derefter truende Oktrojering. Han afgik Novbr. 1853 og var siden 1856 Fører for den maadeholdne Opposition. Decbr. 1862—Oktbr. 1865 var han Justitsminister, gennemførte enkelte Fremskridt og søgte desuden at knytte Hannover's Politik nøje til Østerrig's. Efter Hannover's Tilknytning til Preussen 1866 blev han Fører for det welfiske Parti baade i Rigsdag og Landdag for Kredsen Meppen; var Kong Georg V's Underhandler over for den preussiske Regering Septbr. 1867 om Kongehusets Formue (»Welferfondet«) og senere hans Søn, Hertugen af Cumberland's Raadgiver baade 1878 og 1884 i Anledning af Tronfølgen i Hannover og Braunschweig. Skønt han 1870 paa en katolsk Lægmandskongres havde udtalt sig imod Ufejlbarhedsdogmet, var han dog med at stifte det katolske Centrumsparti 1871 og senere dets Leder og altid slagfærdige Ordfører. Han var Bismarck's kraftigste og mest haardnakkede Modstander baade under Kulturkampen (1872—75) og senere, da Bismarck var nødt til igen at opgive de fleste af sine Kirkelove (1882—86). Fremdeles tog han vigtig Del i Forhandlingerne om den store Retsreform 1876, talte baade mod Socialistloven 1878 og mod mange andre Regeringsforslag. At Bismarck i Marts 1890 søgte Tilnærmelse til W., blev medvirkende til hans Fald kort efter; et Aar senere døde »den lille Excellence«, som W. sædvanlig kaldtes. (Litt.: Menzenbach, »L. W. in seinem Leben und Wirken« [Trier 1892]). *E. E.*

Windward Islands [wi'ndwə.da'iləndz] se Antiller.

Winer, Johann Georg Benedikt, protestantisk Teolog, født i Leipzig 13. April 1789, død som Professor ved Universitetet i samme By 12. Maj 1858, indlagde sig stor Fortjeneste af Bibelforskningens sproglige Side. Hans Hovedværker ere »Biblisches Realworterbuch« [1810] og »Grammatik des neutest. Sprachidioms« [1821], der begge have oplevet en Række Oplag og begge ere banebrydende ved deres mange nye Undersøgelser og Synspunkter. *A. Th. J.*

Winge, Adolf Herluf, dansk Zoolog, er født 19. Marts 1857 i Kjøbenhavn, blev Student i Kbhvn. 1874 og tog Magisterkonferens i Naturhistorie 1881. 1883 blev han Medhjælper ved Zoologisk Museum og 1885 Assistent smst.; senere Viceinspektør. W.'s Arbejder afhandle alle Pattedyrene og Fuglene, deres Morfologi, Anatomi, Systematik og Faunistik. Kendskabet til dansk Fauna, saavel Nutidens som Fortidens, er blevet stærkt øget gennem W.'s Undersøgelser. Særlig fremhæves: »Om nogle Smaapattedyr i Danmark« [1882]; »Om Steppehønen i Danmark« [1888]; »Om jordfundne Fugle fra Danmark« [1903]; »Om jordfundne Pattedyr fra Danmark« [1904] samt de aarlig udkommende Beretninger om danske Fugle [1890—1906]. Til Grønland's Fauna har W. ligeledes leveret vigtige Bidrag. Af rent morfologisk Indhold ere flere mindre Afhandlinger vedrørende Pattedyrenes Tandskifte, Kraniets Bygning hos visse Insektædere o. a. Endvidere: »Om græske Pattedyr med Bemærkninger om Familierne *Soricidae, Mustelidae, Muridae* og *Myoxidae* [1881]. De fleste af de her nævnte Arbejder ere publicerede

i »Vidensk. Medd.« og »Medd. fra Grønland«. W.'s Hovedværk er dog Bearbejdelsen af de fra Brasilien's Knokkelhuler af P. W. Lund hjemsendte Pattedyrknogler. Under Fællestitelen »E Museo Lundii< er der i Tiden 1888—1906 udkommet I—II og III Bd., 1. Halvdel, i stor Kvart, af hvilke 2. og 3. Bd. helt er skrevet af W. Ledsaget af talrige, af W. selv mesterlig tegnede Tavler er der her leveret et af alle Kendere højt vurderet og for dansk Videnskab meget ærefuldt Værk. Dette saavel som andre af W.'s Arbejder, ikke mindst Grønland's Pattedyr, er præget af en for mange maaske vidt dreven, men stringent gennemført lamarckistisk Naturopfattelse.

Som Museumsmand har W. indlagt sig meget stor Fortjeneste ved den med overordentlig Grundighed og stor Omhyggelighed udførte Ordning, Etikettering og Opstilling af de talrige jordfundne Pattedyr- og Fugleknogler. Der er her skabt et enestaaende righoldigt Materiale; intet Museum har vistnok Mage hertil. Af W.'s store og indgaaende Kendskab til Fuglenes og Pattedyrenes Osteologi have mange høstet betydelig Nytte; ikke mindst gælder dette det oldnordiske Museum, hvor Bestemmelsen af de righoldige Fund af Knogler i Køkkenmøddinger etc. skyldes W. Som et betydningsfuldt Resultat af disse Undersøgelser kan ogsaa fremhæves W.'s Paavisning af det store Husdyrhold (Svin, Faar og Okse) hos den yngre Stenalders Folkeslag. W.'s store Kærlighed til den levende Natur træder frem gennem den Rigdom af Træk, hentede fra Dyrenes Liv, som findes spredte i W.'s Arbejder (se f. Eks. Grønland's Pattedyr og Fugle, Beretningerne om danske Fugle), mest dog gennem hans meget paaskønnelsesværdige Bestræbelser for at redde, hvad reddes kunde, af Danmark's ved utilbørligt Overgreb saa sørgelig decimerede Fugle- og Pattedyrfauna. Denne Side af W.'s Natur træder Lægmanden bedst i Møde i den store Art.: >Danmarks Pattedyr og Fugle« i »Den danske Stat« [»Frem«]. *C. W.-L.*

Winge, Emanuel Fredrik Hagbarth, norsk Læge, Professor i Medicin ved Christiania Universitet, født i Fredriksværn 20. Decbr. 1827, død i Christiana 19. Novbr. 1894. Han blev Student 1845; Cand. med. 1851. Efter at have fuldendt sin medicinske Almenuddannelse ved Rigshospitalet og fungeret som Overlæge under Koleraepidemien i Christiania rejste han til Udlandet, hvor han kastede sig over Studiet af Patologi og patologisk Anatomi, navnlig hos Virchow i Berlin. Efter sin Hjemkomst blev han Prosektor ved Rigshospitalet og Bestyrer af dets patologiske Laboratorium (1858). Her virkede han, til han 1866 blev udnævnt til Professor og overtog den ny oprettede Lærestol i almindelig Patologi og patologisk Anatomi. Allerede tre Aar efter gik han imidlertid efter et Aars Konstitution over i det ledige Professorat i intern Patologi og Terapi og den dermed forbundne Overlægepost ved Rigshospitalet. I denne Stilling virkede han til sin Død. W. var den første, som førte den moderne patologisk-anatomiske Forskning over paa norsk Grund. Hans Tilbøjelighed og Evner henviste ham dog mere til den interne Klinik. Han var en udmærket nøjagtig og omhyggelig Diagnostiker. Som Lærer var han præcis, klar og kritisk. W. har offentliggjort en lang Række Afhandlinger, mest af klinisk Natur, dels i »Norsk Magasin for Lægevidenskaben«, dels i »Nordisk medicinsk Arkiv«. (Litt.: Kiær, »Norges Læger«, **II).** *S. T.*

Winge, Herman Peter, dansk Forstmand, er født 16. Septbr. 1839, siden 1875 Overførster ved Grevskabet Frijsenborg's Skove. W. har haft stor Indflydelse paa mange danske Forstmænd, mest ved personligt Samkvem, men ogsaa ved sine Afhandlinger og Pjecer; hans Virksomhed har været banebrydende i flere Retninger, saaledes med Hensyn til Veddets Tildannelse og Salg, Uddannelsen af Skovbrugets Underbetjente og Arbejdere, samt Skovbrugets Bogførings- og Regnskabsvæsen. *C. V. P.*

Winge, Mårten Eskil, svensk Maler, født 21. Septbr. 1825 i Stockholm, død 23. April 1896 smst. W. blev sent Kunstner (først Student, Postfunktionær); 1857 vandt han den kgl. Medaille for »Karl X ved A. Oxenstjerna's Dødsleje«, drog derefter over Dusseldorf til Paris (hvor han studerede i Couture's Atelier) og 1859 videre til Rom. Her blev han en Række Aar. Hjemkommen blev han Akademimedlem (1864), Hofmaler og (1867) Akademiprofessor. Gennem Faderen var W. fra sin Barndom indlevet i Goteforbundets oldnordiske Forestillingskreds; 1858 havde han saaledes (ligesom Malmström, hans senere Rejsefælle) malet »Heimer og Asl6g«, og i Rom udførte han — efter romerske Modeller — Fremstillinger fra nordisk Myte- og Sagnverden: »Kraka« og »Loke og Sigyn« (1863, Stockholm's Nationalmus.). Det blev særlig dette Arbejde og det senere i Stockholm malede »Tor's Kamp med Jætterne« (Stockholm's Nationalmus.) — begge kolossale i Omfang —, der skabte W.'s Ry (et endnu større Billede »Indvandring under Jærnalderen« blev ikke fuldendt). W. viser sig her som en Kunstner med Energi og Mod og Vilje til det store (i Rom havde især Michelangelo betaget ham), med Evne for det monumentale, det klare og store i Formerne og Kompositionen, men her, som ellers i hans Kunst, bristede det paa malerisk Kunnen; det »nordiske« i Typerne var ret udvortes og Karaktergivningen lidet uddybet. Til nordisk Emnekreds høre endvidere flere Kartoner (»Odin og Vafthrudne« m. v.), mindre Malerier som »Ingeborg venter Hjalmar« (Goteborg's Mus.), »Hjalmar og Or var Odd« (ligesom adskillige andre i Stockholm's Nationalmus.) samt Illustrationer (saaledes fra hans Ungdom de af den senere Karl XV bestilte Tegninger til dennes Digtninge »Vikingasaga«, »Fostbrødrene« m. v.). W. malede endvidere flere Altertavler og dekorative Arbejder for Nationalmuseet og Kulla Gunnarstorp i Skaane (»Aarstiderne«). Hans Hustru Hanna, født Tengelin (født 1838), Elev af Boklund, har vundet Navn for sine Genrebilleder (»Dalarne«) og senere for sin Virksomhed paa Kunstindustriens (Tekstilsløjdens) Omraade. *A. Hk.*

Winge, Paul Emanuel, norsk Læge, Politilæge i Christiania, er født i Christiania 24. Juli 1857, blev Student 1877, cand. med. 1885. Efter at have været Kandidat ved Rigshospitalet kastede han sig over Studiet af Sindssygdommene, blev (1886) Assistentlæge ved Gaustad Sindssygeasyl og studerede paa en Udenlandsrejse ved flere af Udlandets psykiatriske Klinikker. 1891 blev han

ansat som Reservelæge ved Rigshospitalet og 1893 udnævnt til Politilæge i Christiania. W. har særlig og indgaaende beskæftiget sig med den sindssyges sociale og retsmedicinske Stilling. 1896 tog han Doktorgraden med en Afhandling om »Den retsmedicinske Undersøgelse af den sindssyge Lovovertræder«. Den norske Lovgivning i denne Henseende har han behandlet i »Den norske Sindssygelovgivning« [Chra. 1901]. Endvidere foreligge fra hans Haand: »Samfundet og den sindssyge Lovovertræder« [1898], »Fattigvæsenets Stilling til Sindssygeplejen« [1904] og »Om den sindssyges Evne til at forpligte sig« [1906]. *S. T.*

Winge, Per, norsk Musiker, er født i Christiania 27. Aug. 1858, blev 1875 Student, men ofrede sig snart for musikalske Studier under Otto Winter-Hjelm og Johan Svendsen. Besøgte senere Konservatoriet i Leipzig og Philip Scharwenka i Berlin. Gav efter sin Hjemkomst en Koncert i Christiania, hvorefter han 1886 ansattes som Dirigent ved Musikselskabet »Harmonien« i Bergen. 1888 blev han Organist og Musiklærer i Drammen, 1894—99 var han Kapelmester i Christiania Teater. 1901 ansattes han som Sekretær ved Nationalteateret i Christiania og var desuden fra 1895 Klaverlærer ved Lindeman's Musikskole.— Han har udgivet ca. 60 Sange med Klaver, en Trio for Violin, Cello og Klaver, Operetten »333«, Mandskor, og mindre Værker for Klaver, Klaver og Violin samt en Klaverskole for Børn. I Manuskript foreligge en Orkestersuite, Musik til Drachmann's »Tusind og en Nat«, Vilh. Krag's »Livet en Leg« og til Sofokles'es »Kong Ødipus«. W.'s Kompositioner bære alle Præg af den dannede Musiker. *I. H.*

Winipeg se Winnipeg.

Winipeg Sø se Winnipeg Sø.

Winkel, Jan te, nederlandsk Sprogmand og Litteraturhistoriker, er født 16. Novbr. 1847 i Winkel, studerede i Leyden Teologi og Filosofi, var en Tid Gymnasielærer i Groningen, senere Professor ved Amsterdam's Universitet. Han har udfoldet en frugtbar Forfattervirksomhed som nederlandsk Sprog- og Litteraturhistoriker. Som hans Hovedværk plejer man at regne hans »Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde« [3 Bd. 1888]. Desuden har han skrevet en »Overzicht der Nederlandschen letterkunde« [1882, 5. Udg. 1898] og en »Geschichte der niederländischen Litteratur bis zum 17. Jahrhundert« (i Paul's »Grundriss der germanischen Philologie«) [2. Udg. 1901]. At sproglige Værker fra hans Haand kunne nævnes: »Nederlandsche spraakkunst«, [2 Bd. 1886—88], »De beoefening der Germanistiek« [1892] og »De Nordnederlandsche tongevallen« [1898]. Endvidere »Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche taal« [1904], samt paa Tysk »Geschichte der niederländischen Sprache« [1901]. Han er ogsaa en fortrinlig Kender og flittig Udgiver af mellemnederlandsk Litteratur, har saaledes udgivet Værker af Maerlant og Bredero. Han har ogsaa udgivet litterært-sproglige Tidsskrifter navnlig »Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en Letterkunde« [1871—75]. *A. I.*

Winkel, Lammert Allard te, nederlandsk Filolog, født i Arnhem 1806, død i Leyden 24. April 1868, blev 1851 Professor ved Universitetet i Leyden og Lærer for Prinsen af Oranien, men opgav sin Stilling ved Universitetet for udelukkende at medvirke ved Udgivelsen af De Vries'es store Ordbog. Desuden har han skrevet en Række specielle Arbejder angaaende nederlandsk Sprog og Grammatik og har bidraget til at bringe System i den nederlandske Retskrivning. *A. I.*

Winkelblech, Karl Georg, kendt under Pseudonymet Karl Mario, tysk socialøkonomisk Forfatter, (1810—65), fra 1843 Professor ved den højere Industri- og Haandværksskole i Kassel. W.'s Navn er knyttet til et større, ufuldendt Værk, »Untersuchungen viber die Organisation der Arbeit, oder System der Weltokonomie« [Bd. I—III i 4 Dele, Kassel 1850—59; 2. Udg., Tiibingen 1884—86], mærkeligt som den første videnskabelige og systematiske Udformning af Socialismens Teorier inden for tysk Sprogomraade; det blev for øvrigt saa godt som upaaagtet i Samtiden. Senere er han bleven regnet som en af Socialismens betydeligste Grundlæggere. W. staar paa Louis Blanc's og Fourier's Skuldre, men er langt tammere saavel i Polemik som i positive Forslag. W. forfægter dog ikke blot Retten til Eksistens og til Arbejde, men ogsaa til det uafkortede Arbejdsudbytte. Hans sociale Program er en universel Association af alle aandelige og fysiske Kræfter, et Arbejdets almene Føderativsystem og Solidarisme. Ejendomsretten angriber han ikke; paa den anden Side er han en Fjende af alle liberale Velgørenhedsbestræbelser. Uforbeholdent slutter han sig til Malthus'es Befolkningsteori. Planen til sit Værk lagde W. under et Ophold i Norge 1845. (Litt.: Edg. Alix, *L'œuvre économique de Karl Mario* [Paris 1898]). *K. V. H.*

Winkel Horn, Erhard Frederik, dansk Forfatter, født 19. Juli 1845 i Kjøbenhavn, død 17. Novbr. 1898 smst. W. tog Magisterkonferens i nordiske Sprog 1868 og disputerede 1878 for Doktorgraden med en Afhandling om P. Syv (s. d.). W. har udfoldet en betydelig litterær Virksomhed dels ved at popularisere videnskabelige Resultater (f. Eks. »Mennesket i forhistorisk Tid« [1874]; »Udsigt over Nordens Oldtidsminder« [1883]), dels ved en Række litterærhistoriske Skrifter (»Den danske Litteraturs Historie«, 1 — 2 [1881], Biografier af Grundtvig og Holberg), dels ved Oversættelser (islandske Sagaer i »Billeder af Livet paa Island« 1—3 [1871—76] og i »Nord. Heltesagaer« [1876] og en Mængde engelske og franske Romaner). *J. Cl.*

Winkelmann, Hermann, tysk Operasanger, Tenor, er født 8. Marts 1849 i Braunschweig, skulde oprindelig være Pianofortefabrikant ligesom Faderen, gik derfor til Paris for at søge Uddannelse i de franske Klaverfabrikker; men Lysten til Kunsten vandt Overhaand, han tog Undervisning hos en italiensk Sanglærer, fortsatte sine Studier hos Koch i Hannover og debuterede 1875 i Sondershausen, optraadte derefter i Altenburg, Darmstadt, Leipzig og Hamburg og blev 1883 fast knyttet til Hofoperaen i Wien. W.'s Repertoire omfatter alle de store Tenorpartier, og hans Kunst magter lige saa fuldt den franske og italienske Opera som de store Wagner-Partier; 1882 kreerede han Parsifal i Bayreuth. *S. L.*

Winkelried, Arnold, var ifølge Overleveringen en Schweizer fra Stans i Unterwalden, der ved heltemodig at ofre sit Liv skaffede sine

Landsmænd Sejren over Hertug Leopold III af Østerrig i Slaget ved Sempach 9. Juli 1386, hvorved Schweizerbønderne sikrede deres Uafhængighed af Habsburgerne. Det fortælles, at Schweizerne, der angreb, forgæves søgte at bryde igennem de østerrigske Ridderes Række, der stod med fældede Lanser. Da bad W. sine Landsmænd om at sørge for hans Hustru og Børn og slog Armene om en Favnfuld Lanser, som han trak til sig, idet han gennemboret segnede om. Gennem det Hul, han derved brød i Riddernes Slagorden, trængte Schweizerne frem og tilføjede Habsburgerne et knusende Nederlag. Til W.'s Ære er derfor et Mindesmærke rejst i Stans 1865, og Understøttelseskassen for faldne Schweizeres Enker og Børn bærer hans Navn. Nogen sikker historisk Hjemmel for, at denne Heltedaad er udført af W., haves imidlertid ikke. De samtidige korte schweiziske Beretninger nævne hverken W. eller hans Daad, ikke heller de samtidige østerrigske Kilder. Først en Krønike fra Zürich fra 1438 omtaler, at Bedriften blev udøvet, men nævner intet Navn. Hovedkilden til Beretningen om Slaget ved Sempach, den saakaldte »Halbsuterlied«, forfattet af en Borger i Luzern Halbsuter (1431—80) og nedskreven i Reformationstiden, nævner, at en Winkelried øvede Heltedaaden, og Historieskriveren Tschudi (1505—72) har tillagt denne W. Fornavnet Arnold. — Østerrigeren Lorenz rejste 1860 første Gang Tvivlen om Fortællingens historiske Sandhed, adskillige senere Granskere benægte den jrent ud; og selv om en Slægt Winkelried findes bosat i Unterwalden i den Tid, da Slaget stod, kan ingen A. W. paavises, som med Sikkerhed kan siges at være den omtalte Helt. (Litt.: Lorenz, »Leopold III u. d. Schweizerbunde« [Wien 1860]; Kleissner, »Die Quellen zur Sempach-Schlacht« [1873]; Hartmann, »Die Schlachtbei Sempach« [1886]). *J. L.*

Winkler, Karl Gottfried Theodor, tysk Forfatter, bedst kendt under Pseudonymet Theodor Hell, (1775—1856). Efter en god Karriere blev W. Teatersekretær og 1816 Sekretær ved det kgl. Akademi, 1841 Vicedirektør ved Hofteateret i Dresden; hans Stilling ved Teateret førte det med sig, at han, der havde en let løbende Pen, oversatte og bearbejdede utallige franske Dramaer og Operaer. Tillige digtede han et ikke ringe Antal lyriske Digte, men de ere ganske ubetydelige; heldig var han derimod med sin sammen med Fr. Kuhn udgivne Oversættelse af Camões'es »Lusiade« [1807] samt med sin Oversættelse af Byron's »Mazeppa« [1820]. 1817—43 redigerede han »Abendzeitung«, der var Datidens mest udbredte litterære Organ. *O. Th.*

Winnebago-Søen [winibeligo.u.], Indsø i U.S.A., Stat Wisconsin, ligger 117 Km. N. N. 0. f. Madison, 227 M. o. H. og 51 M. over Michigan-Søens Vandspejl. W. er 570 □ Km. stor og har gennem den 55 Km. lange Neenah eller Fox River Afløb til Green Bay i den nordvestlige Del af Michigan-Søen. Ved en Kanal staar den i Forbindelse med Wisconsin River. Søen har Navn efter den til Algonkin-Gruppen hørende Indianerstamme Winnebago, som nu tæller ca. 2,000 Individer, der dels leve i en Reservation i Nebraska, dels paa forskellige Steder i Wisconsin. *H. P S.*

Winnecke, Friedrich August Theodor, tysk Astronom, født 5. Febr. 1835 i Gross-Heere, Hannover, død 2. Decbr. 1897 i Bonn, studerede Astronomi i Göttingen, Berlin og Bonn og var 1858—65 ansat ved Observatoriet i Pulkovo, nogen Tid som dets Vicedirektør. 1872—82 var han Professor i Astronomi ved Universitetet i Strassburg, hvis ny og instrumentelt rigt udstyrede Observatorium er grundlagt af ham. I Pulkovo arbejdede W. hovedsagelig med den store Meridiancirkel, og hans Observationer ere offentliggjorte i »Observations de Poulkova« VIII. I Strassburg og under en Del Aars Ophold i Karlsruhe, før han kom til Strassburg, observerede han Kometer, hvoraf han i alt har fundet 9 ny, deriblandt den periodiske Komet, som bærer hans Navn. Foruden disse har W. fundet 3 til, som det viste sig senere vare sete af andre, kort Tid før han fik se dem; 2 Gange var han den første til at finde igen Encke's Komet. Ved Siden heraf har han observeret talrige variable Stjerner, men disse Observationer ere endnu ikke publicerede, heller ikke hans Positionsbestemmelser af Stjernetaager, udførte i Strassburg. W.'s Udmaaling af Præsepe, udført i Bonn, er beregnet og udgiven af Schur (s. d.). *J. Fr. S.*

Winnipeg [wi'nipeg], Winipeg, By i Dominion of Canada, Hovedstad i Provinsen Manitoba, ligger 1,800 Km. V. N. V. f. Montréal, 220 M. o. H. ved Assiniboine's Indmunding i Red River of the North samt ved den kanadiske Pacifikbane. (1901) 42,340 Indb. W. er en velbygget og moderne By med brede Gader og flere monumentale offentlige Bygninger, af hvilke fremhæves det 1877 grundlagte *University of Manitoba*, med hvilket er forbundet flere Colleges. Byen har stor Mølleindustri og tilvirker desuden Jærnbanemateriel og Manufakturvarer, foruden at den driver stor Handel med Omegnens Produkter af Korn og Træ. W., der oprindelig var kendt under Navnet Fort Garry, havde endnu 1871 kun 241 Indb.; men allerede 1881 havde den 7,985 og 1891 25,642 Indb. Købstad blev den 1873. *H. P. S.*

Winnipegosis-Søen [wi'nipigu!sis-], Lake Winipegosis ell. Winnipegous, Sø i Dominion of Canada, Provins Manitoba, ligger lige V. f. Winnipeg-Søen og umiddelbart N. f. Manitoba-Søen, fra hvilken sidste den kun er skilt ved en meget smal Landtange (Meadow Portage). W., hvis Navn betyder »lille Winnipeg«, ligger 235 M. o. H., er 240 Km. lang og 10—30 Km. bred og har et Areal paa 5,010 □ Km. W.'s største Tilløb er Red Deer River, og den har gennem den sejlbare Waterhen River Afløb til Manitoba-Søen, der ligger 6 M. lavere. W. opdagedes ca. 1750 af Gauthier de Varennes. *H. P. S.*

Winnipeg River [wi'nipegri'və], Winipeg River, Flod i Dominion of Canada, Provinserne Ontario og Manitoba, danner Afløbet for det store Søbassin Lake of the Woods, der ligger paa det Sted, hvor de to nævnte Provinser støde sammen med Staten Michigan i U. S. A. Fra denne Sø strømmer W. R. under forskellige Bugtninger mod Nordvest, indtil den udmunder i Traverse Bay i det sydøstlige Hjørne af Winnipeg-Søen. Øst fra optager W. R. English River, der kommer fra Lonely Lake. Selve W. R. er kortere, men i Virkeligheden langt vandrigere end Winnipeg-Søens to

andre store Tilløb Saskatchewan og Red River. Regner man imidlertid Hovedtilløbet til Lake of the Woods Rainy River for W. R.'s Kildestrøm, faar Flodsystemet en Længde af 1,057 Kra. Rainy River danner Grænse mellem Michigan og Ontario og kommer fra den ligeledes paa Grænsen liggende Rainy Lake, der fra kanadisk Side optager Tilløbene Manitou River, Sand Island River, River la Seine og Nameukan River og fra U. S. A. Vermillion River. Til selve Rainy River strømmer Syd fra Little Fork River og Big Fork River. W. R. afvander med andre Ord et meget betydeligt Areal, der er saa meget vandrigere, som det er et af de allersørigeste Omraader i Verden. *H. P. S.*

Winnipeg-Sø en [*wi'nipeg-*], Lake Winnipeg ell. **Winipeg**, Sø i Dominion of Canada, ligger dels i det nordlige Manitoba, dels paa Grænsen af Provinserne Saskatchewan og Keewatin og har en Længde fra Nord til Syd af 108 Km. og en største Bredde af 100 Km., men gennemgaaende er den betydelig smallere. Dens Spejl ligger 200 M. o. H., og dens Areal er 22,000 □ Km. W.'s største Tilløb ere Dauphin River og Saskatchewan River fra Vest, Red River of the North fra Syd samt den fra Lake of the Woods og fra Lonely Lake kommende Winnipeg River fra Sydøst. Gennem Nelson River har W. S. mod Nordøst Afløb til Hudson-Bugten. W. S., der i sin sydlige Del opfyldes af talrige Øer, har kun en største Dybde af 22 M. Bredderne ere lave og sættes tit under Vand. Søen, der hyppigst hjemsøges af nordvestlige Vinde, gør hverken et storslaaet eller et naturskønt Indtryk; men den er rig paa Fisk. Den opdagedes ca. 1750 af Franskmanden Gauthier de Varennes. *H. P. S.*

Winona [wino ! ⁿnä], By i U. S. A., Stat Minnesota, ligger 161 Km. S. 0. f. St. Paul paa højre Bred af Mississippi samt ved Banen fra St. Paul til Dubuque. (1900) 19,714 Indb. W. har Korn- og Savmøller samt Fabrikation af Vægte, Tønder, Plove og Jærnbanemateriel, foruden at den driver meget betydelig Udførsel af Korn og Træ. Paa Grund af sit milde og sunde Klima er den søgt som Vinterkursted. *H. P. S.*

Winroth, Alfred Ossian, svensk retslærd, j er født i Stockholm 14. Marts 1852, blev Student 1871, 1877 cand. jur., Docent 1879 i Upsala, 1880 ekstraord. Prof. i Lund i Romerret og Retshistorie, 1892 ord. Prof. i Civilret smst., *Dr.juris honoris causa* 1893 i Upsala, hvor han 1899 blev ekstraord., 1905 ord. Prof. i Civilret. Samtidig har W. virket som Sagfører og som Dommer. Han er en selvstændig og skarp juridisk Tænker, der stadig har kæmpet for at slaa en Bro mellem den juridiske Teori og Praksis. Af hans Skrifter skulle nævnes: »Om tjänstehjonsförhållandetenligt svensk ratt« I [Upsala 1878], »Om arfvingarnes ansvarighet for arflåtarens forbindelser« [Upsala 1879], »Anteckningar efter Professor Winroths forelasningar i Straffrätt« [Lund 1889], »Ur mina Föreläsningar. I: Offentlig rätt. Familjeratt. Äktenskapshindren [Lund 1890]; II: Äktenskaps ingående« [smst. 1892], »Svensk Civilrätt« I—V [Lund og Stockholm 1898—1907], »StroddaUppsatser« I—IV [Stockholm 1901—06]. W.'s Installationsforelæsning »Juridisk teori och praxis« [Lund 1892] vakte en Del Modsigelse. 1906 udgav han »Rättsväsende och juridisk utbildning« [Stockholm]. I et meget læseværdigt Skrift »Svensk styrelse och byråkrati« [Upsala 1906] har W. aflagt en fortræffelig Prøve paa sit overlegne Fremsyn og sin skarpe og kritiske Tanke. *Fz. D.*

Winschoten, By i den hollandske Provins Groningen, staar ved Kanalen Winschoter Diep i Forbindelse med Byen Groningen, har 3 Kirker, Latinskole, et Handelskammer, Jærnbanestation, Handel med Kvæg og Korn, Fabrikation af Cigarer, driver Garveri, Farveri, Kalk- og Teglbrænderi og har (1901) 8,200 Indb. — I Nærheden, ved Weiler Heiligerlee, vandt Ludvig af Nassau 23. Maj 1568 en Sejr over Spanierne. Blandt de faldne var Adolf af Nassau, for hvem der her er rejst et Mindesmærke. *M. Kr.*

Winsford [wi'nsfə.d], By i det nordlige England, Cheshire, ved Weawer, som her bliver sejlbar, har talrige Saltkilder og Saltsyderier og (1901) 10,500 Indb. *M. Kr.*

Winsløw, Carl, dansk Skuespiller, født 19. Febr. 1796 i Kjøbenhavn, død 6. Oktbr. 1834 smst. W. antoges 18 Aar gl. som Elev ved det kgl. Teater i Kbhvn., men der gik Aar, inden han brød igennem; først da han paa en Studierejse 1823 havde lært den store tyske Karakterfremstiller Ludwig Devrient at kende, frigjordes hans egne Evner, og i de følgende Aar voksede han til en udmærket baade komisk og alvorlig Karakterskuespiller. Paa det komiske Omraade skabte han i den fremskydende Vaudeville og i det samtidige danske Lystspil en Række Figurer, f. Eks. Zierlich i »Aprilsnarrene«, Klister i »De Uadskillelige« og Joseph Golz i »Østergade og Vestergade«, som paa Baggrund af nøjagtige Virkelighedsstudier fremtraadte som lystige, undertiden groteske Karikaturer, der dog ikke krænkede den gode Smag, thi W. bevarede midt i Løjerne en næsten sirlig Stilsikkerhed. Denne kom ham til gode ogsaa i de finere Lystspilroller, blandt hvilke hans sarkastiske Robert i »Amors Genistreger« kan nævnes. Paa det alvorlige Omraade stod Ryge med sin Rollebegærlighed ham i Vejen, og det var derfor ikke tit, han fik en betydelig Rolle, men hver Gang aabenbarede han en indtrængende Menneskekundskab og en skabende Fantasi, der bragte ham Sejr; blandt hans Roller paa dette Felt kunne nævnes den djævelske Korherre i »Juta«, den forvorpne Slyngel i »De to Galejslaver«, den sagtmodige Schewa i »Jøden«, den djærve Kold i »Tordenskjold« og endelig Ludvig XI i Casimir Delavigne's Drama. Kun een Aften, 15. Maj 1834, formaaede hans stærke Vilje at gennemføre det geniale Sjælemaleri af menneskelig Forkrøblethed i Kongeham, han havde udpenslet i dybe Enkeltheder og samlet til en mægtig Helhed; da Tæppet faldt for sidste Akt, var hans legemlige Kraft brudt, og snart efter sluktes hans Hjernes Lys. (Litt.: »Portefeuillen« 1839, III; [Ryge] »Critisk Sammenligning« [1832]; B o u r n o n v i l l e, »Mit Theaterliv« II, S. 421—25). *A. A.*

Winsløw, Frederik Christian, dansk Kirurg, født i Kjøbenhavn 12. Marts 1752, død smst. 24. Juni 1811. W., der tog kirurgisk Eksamen 1776, blev 1781 Overkirurg ved Frederiks Hospital, hvor han navnlig fik Betydning som klinisk Lærer. Han var meget virksom ved Oprettelsen af kirurgisk Akademi, hvor han 1785 blev Professor, men han har aldrig præsteret

videnskabelige Arbejder af Betydning. Han var en udmærket praktisk Kirurg, der bl. a. ogsaa gjorde sig fortjent ved sit Arbejde for Indførelse af Vaccinationen i Danmark. *G. N,*

Winsløw, Jacob Benignus, dansk-fransk Anatom, født i Odense 17. Apr. 1669, død i Paris 3. Apr. 1760. W. begyndte at studere Teologi, men vendte sig snart til Anatomien og begyndte sin Studierejse 1697. Under sit Ophold i Paris gik han over til Katolicismen, og Følgen var, at han var udelukket fra at vende tilbage til Danmark. Han levede hele Resten af sit Liv som Læge og Anatom i Paris. Han blev en meget søgt Lærer, men naaede først 1743 at blive Professor i Anatomi ved *Jardindu Pot,* hvor han 1745 indviede et nyt stort Anatomihus. 1732 udgav han sin store »Exposition anatomique de la structure du corps humain«, der i lange Tider var den mest benyttede Anatomi i alle Lande. Han har navnlig Betydning for Udviklingen af den topografiske Anatomi, der er af største Vigtighed for Kirurgerne. *G. N.*

WinsneS se Vinsnes.

Winston [wi'nstn], By i U. S. A., Stat North Carolina, ligger 170 Km. V. N. V. f. Raleigh. (1900) 10,008 Indb. W. har meget betydelig Tobaksindustri. *H. P. S.*

Winterberg, to Bjærge i sachsisk Schweiz, paa højre Side af Elben. Grosze W. (551 M.) er en lang Basaltryg, der har gennembrudt de omgivende Sandstensklipper. Her findes et Hotel og en pragtfuld, vidt omfattende Udsigt. Kleine W. (500 M.) frembyder en lignende Udsigt. *M. Kr.*

Winterer, Landolin, elsassisk Politiker, er født 1832, katolsk Præst i Gebweiler og senere i Mühlhausen; valgtes 1874 til den tyske Rigsdag (genvalgt indtil 1903) og 1879 til Landsudvalget for Elsass-Lothringen, og var en af Ordførerne for Protestpartiet. Han skrev 1870 »La persécution religieuse en Alsace pendant la grande révolution« [5. Udg. 1890] og desuden en Række Skrifter imod Socialismen. *E. E.*

Winterfeldt, Hans Karl, preussisk Generalløjtnant, (1709—57). Han traadte 1725 som Junker ind i Rytteriet, men forsattes kort efter til Gardefodfolket. 1740 havde han naaet Majorsgraden og var bleven Fløjadjutant hos Kongen, der skattede ham meget højt og ofte tog ham med paa Raad angaaende militære Forhold. 1741 deltog W. som Bataillonskommandør i Kampene ved Glogau og Mollwitz, blev derefter Oberst og Generaladjutant og besejrede den østerrigske General Baronay ved Rothschloss. 1745 slog han Ungarerne ved Slawentitz og General Nadasdy ved Landeshut. Han belønnedes herfor med Generalsgraden. 1756 forfremmedes han til Generalløjtnant, blev Kommandant i Kolberg og udmærkede sig det følgende Aar gentagne Gange ved Prag. 7. Septbr. s. A. saaredes han dødelig ved Moys i Nærheden af Gorlitz under Forsøg paa med sit Korps at genvinde nogle under hans midlertidige Fraværelse tabte Fordele. (Litt.: Varnhagen von Ense, »Biografier«, 6. Bd. [Leipzig 1872]; »Hans Karl v. W. und der Tag von Moys« [Görlitz]). *B. P. B.*

Winterbalter, Franz Xaver, tysk-fransk Maler og Litograf, født 20. Apr. 1806 ved S. Blasien (Schwarzwald), død S. Juli 1873 i Frankfurt a. M. Elev af Stieler i Munchen ernærede han sig først som Litograf. 1828 kom han til Karlsruhe, gjorde Lykke med et Portræt af Storhertugen at Baden, blev badensisk Hofmaler, men slog sig 1834 efter en længere Rejsetid ned i Paris. Her blev han Mode-Portrætmaler og malede for Hoffet, for Ludvig Filip og Familie, senere Napoleon og Kejserinden, men W., »Kongernes Maler«, malede ogsaa mange andre kongelige og fyrstelige Personer, Leopold af Belgien, Vilhelm af Preussen, Dronning Victoria etc, med stor malerisk Virtuositet (Kvindernes Toiletter etc); Karakteristikken nøjedes (under forskønnende Tilrettelægning) gerne med den rent udvortes ceremonielle Belevenhed og kongelige Affabilitet. Portrætter af W. ses i franske Slotte og Samlinger (Versailles etc), i Karlsruhe's Kunsthalle (Storhertug Leopold) m. v. Han har ogsaa malet en Del, lidt sødladne, Genrebilleder fra Italien o. a. St. (i Hamburg's Kunsthalle »Italienere«), »Susanne i Badet« o. a. *A. Hk.*

Winterhjelm, Kristian Anastas, norsk Publicist, er født i Christiania 22. Decbr. 1843, var fra først af Handelsmand, men viede sig senere Litteraturen og Journalistikken. Han grundlagde 1870 »Handels- og Sjøfartstidende«, som han redigerede til 1873, forestod derefter Udgivelsen af »Ny Illustreret Tidende« (1874—77), »Norsk Familieblad« (1878—82) og »Folkebladet« (1880—82) og besørgede ved Siden heraf Redaktionen af en fortrinlig Antologi (»Norsk Lyrik«), der er udkommen i mange Oplag, og Udgivelsen at J. Moe's Skrifter. 1883 flyttede han til Stockholm, hvor han fremdeles er bosat som Korrespondent til »Aftenposten« og andre norske og danske Blade. Foruden en Række Skuespillerbiografier, et Essay om den sceniske Kunst, en Skildring af Christiania og senest et Indlæg i det unionelle Opgør har han som Novellist — til Dels under Pseudonymet Johannes Normann — udgivet Samfundsromanerne »Til Statsraadstaburetten« [1882], »Fritz Randel« [1883], »Intermezzoer« [1884 og 1885], »Farvel, Hansen« [1886], »Naturalisterne« [1886] og »Grevinde Sissi« [1887]. *O.A.Ø.*

Winter-Hjelm, Otto, norsk Musiker og Musikkritiker, er født 8. Oktbr. 1837 i Christiania. Blev Student 1855, men dyrkede samtidig ivrig Musikken og rejste 1857 til Leipzig, hvor han et Aars Tid studerede ved Konservatoriet. Besøgte senere med offentligt Stipendium Berlin, hvor han studerede under Kullak og Wiierst. Efter Hjemkomsten til Christiania overtog han Ledelsen af de filharmoniske Koncerter, der dog snart gik ind, og gav senere nogle Symfonikoncerter; hans Evner laa imidlertid ikke særlig for Dirigentvirksomhed, hvorimod han var en dygtig og meget søgt Klaverlærer. Sammen med Edvard Grieg oprettede han en Musikskole, der dog ikke bestod ret længe. 1874 ansattes han som Organist ved Trefoldighedskirken, en Stilling, han endnu (1907) indehaver. W.'s Kompositioner — 2 Symfonier, et Par større Værker for Kor og Orkester, hvoriblandt Universitetskantaten »Lyset« til B. Bjørnson's Tekst, samt Mandskor, Klaverstykker, Sange med Klaver — eje ingen fremtrædende Originalitet og tilhøre den Mendelssohn-Schumann'ske Periode. Han har desuden udgivet en »Elementær Musiklære« [Chra. 1889] og en musikalsk »Real-Ordbog« [Chra. 1880]. W. har

i en Aarrække været Musikkritiker i »Aftenposten«, hvorunder han har forfægtet et udpræget konservativt Standpunkt. *I. H.*

Wintersbark d. s. s. Hvid Kanel se Kanel.

Winterswijk [vintersva'ik], købstadagtig Landsby i den hollandske Provins Gelderland, ved Slinge, er Jærnbaneknudepunkt, har Bomulds- og Halvbomuldsvæverier, Blegerier, Teglværker, Møller, og som Kommune ca. 10,000 Indb., deraf i selve Byen (1901) 2,500 Indb. *M. Kr.*

Winterthur, By i Schweiz, Kanton Ziirich, ligger 20 Km. N. 0. f. Ziirich 435 M. o. H. ved Eudach og ved Knudepunktet for flere Banelinier. (1905) 25,704 Indb. W. ligger mellem skovklædte Bjærge mod Vest og vinklædte Høje mod Øst og har brede og lige Gader, smukke Pladser og Promenader samt flere interessante Bygninger, af hvilke nævnes den gotiske reformerte Laurentius-Kirke og den ny katolske St.-Pauls-Kirke, Raadhuset og Postgaarden. Endvidere har W. en Malerisamling af schweiziske Mestere, et Stadmuseum med Bibliotek, Gymnasium, Industriskole og teknisk Skole, og Byen er en af de vigtigste Industribyer i Schweiz. Der tilvirkes Bomulds- og Silkevarer, Læder, Sæbe, Lervarer, Fodtøj, Kemikalier, Metalvarer, Maskiner og 01. Desuden driver den en meget betydelig Handel. De interessanteste Lokaliteter i Omegnen ere Kyburg, Morsburg, Hoch-Wülflingen samt Landsbyen Ober-W., paa hvis Plads den gamle keltiske og senere romerske By *Vitodurum* var beliggende. Det nuværende W. gaar tilbage til Middelalderen og tilhørte da Greverne af Kyburg, fra hvem Byen 1264 gik over til Habsburgerne. 1414 fik W. Rigsfrihed, men gav sig 1442 atter under østerrigsk Herredømme. 1467 blev den solgt til Ziirich. (Litt.: Troll, »Geschichte der Stadt W.« [Winterthur 1842—43]). *H. P. S.*

Winther, Frederik Julius August, dansk Landskabsmaler, er født i Kjøbenhavn 20. Septbr. 1853, uddannede sig dels paa Akademiet, dels under C. Neumann og begyndte at udstille Mariner 1877; senere har han væsentlig malet Landskaber og vundet sig et Publikum ved sit fikse Motivvalg, sin virkningsfulde Kolorit og ikke mindst sin Evne til at give Bevægelsen i de stormpiskede Træer Udtryk. En Del af sine populæreste Emner har han hentet ved Halland's Kyst og »Væderøen«, uden for denne; i de senere Aar have ogsaa hans Billeder af Skovsøer gjort Lykke. *S. M.*

Winther, Gert Henrik, dansk Politiker, født 20. Novbr. 1813 i Hundslund ved Horsens som Søn af Sognepræst W., død i Kjøbenhavn 28. Marts 1906. W. blev teologisk Kandidat 1844 og tog Magistergraden 1846. 1847 og 1848 opholdt han sig i Italien og Frankrig, hvor han blev Vidne til Tidens revolutionære Bevægelser og fik sin politiske Interesse stærkt vakt. Oktbr. 1848 valgtes han i Odder-Kredsen til Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og vedblev indtil 1884 at repræsentere samme Kreds i Folketinget. Han sluttede sig paa Rigsdagen nær til Tscherning og fulgte i det væsentlige hans Politik, indtil han, efter Tscherning's Udtræden 1866, selv kom til at staa som Leder af den lille Gruppe af jydske Venstremænd, der ønskede at fortsætte den Tscherning'ske Politiks Traditioner. Allerede efter Brudet mellem Tscherning og Balth. Christensen i 1854 havde W. dog staaet som den Tscherning'ske Gruppes næstkommanderende, og han fik efterhaanden en ikke ringe Indflydelse paa det daglige Arbejde i Tinget og kom ind i flere vigtige Udvalg, ligesom han hørte til de af Folketinget valgte Medlemmer af Rigsraadet.

W.'s Indflydelse gjorde sig dog altid mindre gældende gennem hans offentlige Optræden paa Rigsdagen end ved Kulisseforhandlinger, og nogen egentlig ledende Rolle kom han aldrig til at spille i dansk Politik. Langt større og mere blivende Betydning fik han ved sin Virksomhed som Grundlægger og Leder af de to Brandforsikringsforeninger for mindre Landejendomsbesiddere i Nørrejylland. Ikke blot vandt han derved ny Jord for Forsikringstanken i Kredse, som hidtil havde været omtrent uberørte af den, men han blev den, som, mere end nogen anden, har opdraget Bondestanden i Jylland til Samvirken og Selvstyrelse i økonomiske Sager. Og i W.'s Haand blev den økonomiske Organisation desuden en Løftestang for den politiske. Den gamle Bondevennebevægelse havde nærmest kun berørt Øerne, og ved de første Rigsdagsvalg stod den jydske Bondestand omtrent uden Organisation. Den deltog derfor kun yderst sparsomt i de politiske Valg, og hvor det skete, faldt dens Stemmer mest paa kendte og ansete Mænd af andre Samfundsklasser — navnlig Embedsmænd og større Landejendomsbesiddere — uden synderligt Hensyn til, hvilket politisk Standpunkt de indtoge. Gennem den Winther'ske Brandkasse-agitation vandtes Landbefolkningen i Østjylland i stort Omfang for den Tscherning'ske Politik, Distriktsorganisationen anvendtes delvis i politiske Formaals Tjeneste, og de Mænd af Landbefolkningens egen Midte, som inden for Organisationen havde tjent deres Sporer, bleve efterhaanden skudte frem til de politiske og kommunale Tillidsposter. Først 1862 stiftedes dog den egentlig politiske Organisation for det jydske Venstre, jydsk Folkeforening, hvis Formand W. senere blev.

Inden for Rigsdagen vedblev W. at staa som en udpræget Modstander af de Nationalliberale. Han bekæmpede Grundlovsforandringen af 1866 og arbejdede energisk for Nedsættelse af de militære Udgifter. Ligeledes havde han vanskeligt ved at forene sig med de Retninger inden for Venstre, som siden Midten af 1860'erne vare blevne de ledende. Han bekæmpede baade Oktoberforeningsbevægelsen i dens senere Stadier og det Berg'ske Førerskab, som i 1870'ernes Politik gjorde sig stærkere og stærkere gældende, og dette førte til, at han hurtig udtraadte af »det forenede Venstre«, som han 1870 havde været med til at danne. Han var ogsaa en bestemt Modstander af Visnepolitikken og deltog stedse i de Bestræbelser, som var fremme for at hidføre Overenskomst imellem Rigsdagens to Ting. Efterhaanden som den politiske Konflikt skærpedes, kom W. til at staa som en mere og mere ensom Mand i Politik, hans Deltagelse i fejlslagne Spekulationer hidførte hans økonomiske Ruin, og 1884 maatte han meget mod sit Ønske opgive sit Sæde i Folketinget, idet hans gamle Kampfælle L. Bjørnbak's Søn valgtes i hans Sted. I Løbet af 1880'erne nedlagde han ogsaa Formandsskabet i de to Brandforsikringsforeninger

og levede siden af sin Pension fra disse i Forbindelse med en Statsunderstøttelse. Indtil sin Død syslede han ivrig med politiske Planer og vedligeholdt Forbindelsen med Rigsdagsmænd af de forskellige Retninger inden for Venstre, *N.N.*

Winther, Hans Thøger, norsk Redaktør og Litograf, født i Thisted i Jylland 22. Jan. 1786, død i Christiania 11. Febr. 1851, praktiserede fra 1808 som Prokurator i Akershus Amt og drev ved Siden heraf et Bogtrykkeri fra 1826 af. Fra dette udgik i Aarene 1832—38 under hans Redaktion det illustrerede Blad >Bien< i 26 Bd., fra 1841 til 1843 »Ny Hermoder« i 5 Bd., fra 1834 til 1842 »Arkiv for Læsning af blandet Indhold eller Norsk Penning-Magazin« i 9 Bd. samt fra 1843 til 1845 »Journal for Nærings- og Haandværksdrift, Landbrug, Industri m. m.« i 3 Bd. W. eksperimenterede meget i Fremstillingen af Lysbilleder, og Litografierne til de af ham udgivne Blade udførtes i et af ham anlagt Officin. *O. A. O.*

Winther, Rasmus Villads Christian Ferdinand, dansk Digter, født i Fensmark Præstegaard ved Næstved 29. Juli 1796, død i Paris 30. Decbr. 1876, tilbragte sin tidlige Barndom i et dannet og livligt Landsbyhjem i en af Sjælland's skønneste Egne, men blev knap 11 Aar gl. optagen i Latinskolen i Nykjøbing paa Falster. Da hans Moder var bleven Enke, bosatte hun, hvis eneste Barn W. var, sig i Nykjøbing; nogle Aar senere giftede hun sig med Præsten til Købelev, den senere Biskop Rasmus Møller, der Aaret i Forvejen havde mistet sin Hustru; derved blev W. »sammenbragt Broder« med den som Digter senere saa navnkundige Poul Martin Møller, med hvem han til sidstnævntes Død levede i et inderligt Venskabsforhold. I Skolen var W. kun en mellemflink Discipel; en stor Del af sin Tid tilbragte han med Flakkefarter i det fri, endnu mere med Læsning af Skønlitteratur. Heller ikke efter at være afgaaet til Universitetet hengav han sig med synderlig Iver til Studierne; han deltog stærkt i Selskabslivet og var længe om at tage en maadelig anden Eksamen; ikke des mindre fik han Plads paa Regensen, hvorpaa han efter sin Moders Ønske gav sig til at studere Teologi, for saa vidt de selskabelige Glæder, Livet med Kammeraterne, Teateret, Sang, Musik, Digtning og æstetisk Læsning levnede ham Tid. Af Digte skrev han en Mængde, men lod kun faa nyde godt af dem; i Alm. bleve de brændte kort efter deres Tilblivelse. De første Rim af ham, der bleve trykte, var den senere saa kendte Regenssang >Her under Nathimlens rolige Skygger«; Komponisten H. Krøyer satte Melodi til den, og 5. Juni 1820 blev den afsungen i Regensgaarden og modtagen med jublende Bifald. Saa langt som muligt var det imidlertid fra, at dette gik den unge Poet til Hovedet; endnu en Tid lang vedblev han at tilintetgøre det meste af, hvad han skrev, og kun Poul Møller's Indgriben skyldes det, at dog et og andet, deriblandt nogle af »Træsnittene« blev bevaret ved at trykkes i Blade og Tidsskrifter.

I Hjemmet hørte man med Ængstelse, at han forsømte Studierne og efterhaanden stiftede en ikke ubetydelig Gæld; omsider besluttedes det at lade ham flytte til Købelev for at tilendebringe Eksamenslæsningen der. I den stille Præstegaard blev han da i over tre Aar manuduceret af den lærde Stiffader, men fik dog saa megen Fritid, at han hverken behøvede at lægge Friluftsstudierne eller Digtningen helt paa Hylden. Og det eftertragtede Resultat blev omsider naaet: 1824 fik han sin teologiske Eksamen og modtog kort efter en Huslærerplads i et rigt og dannet Hjem, hvor han var materielt velstillet og havde Lejlighed nok til i de heldigste Omgivelser at dyrke alle sine Interesser, ogsaa de erotiske. Bl. a. var han en Tid stærkt forelsket i sin Elev, Familiens purunge Datter Alvilde Müffelmann, til hvem han skrev flere Digte, deriblandt det navnkundige Mesterværk »Flyv, Fugl, flyv —«. Ogsaa andre af hans mærkelige Poesier bleve til i denne Periode, saaledes foruden adskillig ren Lyrik flere af »Træsnittene«, »Kongens Skygge«, »Rankens Datter« og »Elskovsseglet«. Disse Kunstværker gjorde stor Lykke i vide Kredse, naar de enkeltvis eller lejlighedsvis fremkom; først 1828 overvandt W. saa vidt sin naturlige Skyhed for Offentligheden, at han kunde beslutte sig til at udsende sit lille ældste Bind Digte. En lyrisk Debutant paa 32 Aar. Bogen gjorde stor Lykke, dels ved sin skære Lyrik, dels og endnu mere ved de Poesier, hvori der indeholdtes et episk Moment, allermest ved »Træsnittene«, hvoraf der nu forelaa ti. Men Digteren selv satte ikke stor Lid til sin Fremtid i Kunstens Tjeneste. Det var hans Hensigt at prøve en Virksomhed som Præst, og 1830 holdt han sin Dimisprædiken. Men saa hændte det ham, at han med eet blev en formuende Mand, og dermed kunde Præstegaardsplanerne ikke forliges; de havde vel ogsaa nærmest staaet for ham som noget, der kunde følges »paa Grund af intet bedres Havelse«. Da han var kommen i Besiddelse af 25,000 Daler (50,000 Kr.) som Arv efter en Morbroder, bestemte han sig straks til at foretage en længere Udenlandsrejse, og i Septbr. 1830 drog han Syd paa, over alt førende sig som *grand seigneur* og øsende Penge ud med begge Hænder. Efter at han i November var kommen til Rom, vedblev han der med at leve i Herlighed og Glæde, færdedes i Selskab med de rigeste og fornemste, købte, hvad han havde Lyst til, var en overdaadig Vært og meget gavmild; intet Under derfor, at hans Pung, da han efter et Aars Fraværelse tog hjem, ikke var synderlig vægtig. Men i andre Henseender førte han et rigt Udbytte med sig; han havde fyldt sin Sjæl med en Mangfoldighed af Indtryk, der direkte og indirekte maatte komme hans Digtning til Udbytte, og under dem var han vokset i rigt Maal som udøvende Kunstner.

Kort efter sin Hjemkomst forlovede W. sig med en ædel og fintfølende ung Pige, Sophie Hansen, og søgte endog Præstekald for at blive i Stand til at ægte hende. Men ustadig som han var, fortrød han snart Forholdet, og da hun, dreven af sin Pine ved at føle, hvor lidet han i Virkeligheden elskede hende, afæskede ham en fornyet Erklæring, svarede han ved at sende hende Digtet »Ravnens Kvide«, i hele hans Produktion et af de stærkest personlige og de uovertræffeligste i sin Kraft og Formskønhed, men fuld af en Bitterhed, der nødvendig maatte drage Skilsmisse efter sig.

Ogsaa i Digterens Bryst har Brudet sikkert efterladt en Brod; i alt Fald ere netop de betydeligste af de Poesier, han i den nærmest efterfølgende Tid udsendte, saaledes i Samlingen >Nogle Digte« [1835] (Hovedværket »Annette« o. s. v.), helt mørke, delvis endog beske i Stemning og Tone.

Trods alt blev W. ved med at leve et udvortes set stærkt bevæget Liv, ikke mindst i sin Egenskab af den kjøbenhavnske Dameverdens Yndling. De Forhold, hvori han blev indviklet, vare dog i Almindelighed af saare let Natur og løstes hurtig, som de knyttedes; kun et enkelt blev af varig Betydning for ham. Genstanden tor hans Forelskelse var denne Gang Datteren af en rig og anset kjøbenhavnsk Borger, Murmester Liitthans, og gift med teologisk Kandidat, senere Præst Werlin. For hende har han vistnok i længere Tid næret en alvorligere Følelse; i alt Fald var det til Julie Werlin, han rettede den største og betydeligste Suite af sine **Elskovsdigte**, »Til En«, hvori han giver sin Kærlighed et saa rigt og mangfoldigt Udtryk, at den danske Litteratur næppe før eller senere har set noget tilsvarende. Helst havde W. uden Tvivl set, at Forholdene havde føjet sig saadan, at hans elskedes Ægteskab straks havde kunnet blive opløst, og hun og han havde kunnet gifte sig med hinanden, men herfor laa vægtige Hindringer i Vejen, ikke mindst den, at W. var ganske ude af Stand til at forsørge en Familie. Hvad han tjente ved sin Digtning, var kun lidt, uagtet han tog imod saa godt som enhver Bestilling, endog paa Lejlighedsdigte til private **Festligheder**; noget fast Erhverv syntes det ham umuligt at faa, skønt han ikke alene søgte Ansættelse ved Kjøbenhavns kommunale Skolevæsen, men ogsaa Embedet som Klokker ved Frue Kirke. 1841 saa det ud til, at han skulde faa **Præstekald**; men da aabnede der sig er anden Udvej af de værste Forlegenheder. Prinsesse Mariane af Mecklenburg-Strelitz, der var bleven forlovet med Kronprins Frederik (den senere Frederik VII), skulde have Undervisning i Dansk, og til at meddele hende denne blev W. udset; udstyret med en Professortitel og med en Hob smukke Klæder, som han havde købt for en Lotterigevinst, drog han da ned til **Neu-Strelitz**, hvor han et Par Maaneder levede et saare behageligt Liv. Efter den nævnte Tids Forløb læste han omtrent et Aar med Kronprinsessen her i Danmark, men Undervisningen blev brat afbrudt, rimeligvis fordi Lærerens Følelser over for Eleven have givet sig et noget for varmt Udtryk. Medens W. var i Neu-Strelitz, og efter at han var vendt tilbage til Danmark, holdtes den skriftlige Forbindelse med Julie Werlin, hvis Mand imidlertid havde faaet Præstekald i Aarhus-Egnen, stadig ved lige. Da Pastor Werlin opdagede dette, blev han forbitret og fremtvang en **Separation**; der gik dog endnu ikke faa Aar — til 1848 —. før hans Hustru og W. giftede sig. Da stod W. over for den almindelige Bevidsthed som en af sit Fædrelands ypperste Digtere og kunde se tilbage paa en ikke ganske ringe Produktion; foruden de alt nævnte Samlinger havde han nu udgivet »Sang og Sagn« [1839, heri **»En Novelle«**], »Haandtegninger« [1839], »Digtninger« [1843, heri de første af Digtene »Til En«] samt sine »To Fortællinger« (»Et Rejseeventyr« og »Hesteprangeren«) [1839] og de »Fire Noveller« [1843], blandt hvilke særlig »En Aftenscene« staar højt i Kraft af en ved ganske **smaa** og stilfærdige Midler opnaaet Virkning. I det væsentlige afslutter han Samlingen »Til En« i »Lyriske Digte« [1849]; **den** vakte, i Sammenhæng med at man kendte dens Oprindelse, Forargelse i ret vide Kredse, men ved Siden heraf ogsaa Beundring og fik vid Udbredelse. Hverken denne eller nogen anden af hans lyriske Suiter kunde dog væsentlig bidrage til at bringe Digterens forfaldne Pengesager paa Fode. Da han giftede sig, havde hans Svigerfader betalt det af hans Gæld, han gjorde ham bekendt med, men en ikke ringe Del af den havde han holdt Skjul paa, fordi den var stiftet hos Aagerkarle, og allerede et Par Aar efter Brylluppet var denne Rest igen vokset op til noget saa betydeligt, at den truede hele hans Eksistens. Ud af denne pinlige Stilling kom han dels derved, at Regeringen 1852 bevilgede ham en aarlig Digtergage paa 1,000 Daler (2,000 Kr.), dels ved at han fik et betydeligt Forskud paa et større Værk, han alt for længe siden havde lagt Planen til, men aldrig faaet begyndt paa. Et Par Aar gik imidlertid endnu, inden der for Alvor blev taget fat paa Udarbejdelsen af det lyrisk-romantiske Digterværk »Hjortens Flugt«, uden Sammenligning **W.'s** mest fremragende, som det er hans omfangsrigeste Frembringelse. I Mellemtiden kom el Bind »Nye Digtninger« [1852]; Sommeren 1854 blev en Del af det store Digt skreven under et Ophold i Dyrehaven ; saa **af brødes** Arbejdet ved en Romerrejse, der blev foretagen efter stærk Pression af Hustruen, meget imod Digterens Vilje. Færdigt og udgivet blev »Hjortens Flugt« imidlertid 1855, og straks ved sin Fremkomst vakte det en i lange Tider næsten enestaaende Opmærksomhed; det foreligger i en Mængde Oplag og staar nu som før som en af Perlerne i den nyere Litteratur. At Digterværket ogsaa bragte W. en betydelig Indtægt, følger af sig **selv**; endnu større materiel Fordel havde han dog af Udgaven af de »Samlede Digtninger«, der fra 1859 udkom i 8 Bind. Efter »Hjortens Flugt« fortsatte W. sin digteriske Produktion næsten til sin Død, men det var, som om hans Kræfter i det væsentlige vare udtømte med Storværket. Under Krigen 1863—64 lod han en Del Sonetter trykke i Bladet **»Fædrelandet«**, men den patriotiske Stemning, hvoraf de bares, var for svag til at gøre nogen rigtig Virkning ; mere Kraft sporedes der hist og her i de »Brogede Blade« [1865], med den kønne Cyklus »Verner og Malin«. Senere fulgte flere Samlinger lyriske Digte og ikke faa Fortællinger af ringe Værd, sidst Hverdagshistorien »Et Vendepunkt« [1876]. Foruden disse Originaler udgav W. i forskellige Perioder af sit Liv en Del Oversættelser og Bearbejdelser, mellem disse findes imidlertid næppe noget, der kaster Glans over hans Navn; **gennemgaaende** ere de blevne til ene for Honorarets Skyld. Den sidste halve Menneskealder af hans Liv var ikke **lykkelig**; jævnlig trykkedes han nu som før af Pengesorger, Helbreden svækkedes, saa han havde vanskeligt ved at gaa, og i Hjemmet havde han ikke Grund til at føle sig tilfreds. En svag, let paavirkelig Natur havde han altid været; alt som Aarene gik, tog Hustruen, hvis Karakter hverken hørte **til** de bløde eller til de

opofrende, mere og mere Magten i Huset og var i Reglen enebestemmende over, hvor Familien skulde opholde sig; hendes og Pastor Werlin's Datter Ida, der ved Skilsmissen var fulgt med Moderen, led af en tiltagende, ondartet Sindssyge, der gjorde det bestandig vanskeligere at omgaas hende. Særlig led han ved, at hans Syn i hans Alderdom svækkedes og til sidst helt forsvandt; han fik det dog igen ved en Operation. Da han henimod Slutningen af sit Liv nærmest var at regne for et Vrag og intet andet attraaede end at faa Lov til at ende sine Dage i Ro i Fædrelandet, førte hans Familie ham trods al Modstand til Paris. Der døde han, men paa Venners og Beundreres Foranstaltning blev hans Lig førthjem til Kjøbenhavn og jordfæstet paa Holmens Kirkegaard.

Naar W. med Rette nævnes som den ypperste lyriske Kraft i den danske Litteraturs Guldalder, og naar han med sine Digte som faa har vundet sig Plads i Hjerterne saavel hos de finest som hos de mindre højt udviklede af sine Landsmænd — en Plads, hvorfra endnu ingen har fortrængt ham —, maa Grunden hertil fremfor noget andet Sted søges deri, at han er national Digter i eminent Forstand. Selvfølgelig ligger dette ikke i Valget, men i Synet paa og Udnyttelsen af Emnerne, i den ejendommelige Følelse, hvormed han opfatter den danske Natur netop som dansk, de danske Mennesker som danske og ikke som noget andet. De Toner, han synger for os, ere sungne for vor Vugge, Billederne, han maler os, kende vi fra vor tidlige Barndom og have dem kær som det, hvormed vi inderst inde ere i Slægt. Han er en af de danske Skoves og Markers finest forstaaende og mest sympatiske Malere, og den Befolkning, han viser os derude, færdes og strider, skæmter og elsker fra først til sidst som dansk. Bedst af alt forstaar han dens Elskov, og om den drejer i sig det meste og det bedste af hans Digtning som ! om et Midtpunkt; hans største Fortjeneste af vor Kunst er netop den, at han først og rigest af alle har lært os at se paa Kærlighed som noget naturligt og derfor skønt. Og i Sammenhæng hermed er det, at hos ham som hos faa eller ingen Naturen og Elskoven gaa sammen i samme Enhed, i samme Opfattelse, i een Følelse for, een Forstaaelse af det skabte. (Litt.: Georg Brandes, »Danske Digtere«; Nic. Bøgh, »Christian Winther« I—III). *S. M.*

Wintzingerode, Ferdinand, Friherre, russisk General, født 15. Febr. 1770 i Bodenstein, død 16. Juni 1818 i Wiesbaden. Efter at have været først i hessisk og derefter i østerrigsk Tjeneste, gik han efter Freden i Campo Formio til Rusland, hvor han blev Generaladjutant hos Kejser Alexander I. 1805 sendtes han som Gesandt til Berlin og fulgte Kejser Alexander under dette Aars Felttog. 1809 forrettede han Tjeneste i den østerrigske Hær og udnævntes paa Grund af sin Tapperhed ved Aspern til Generalløjtnant. 1812 udmærkede han sig ved Moskva, hvor han fangedes. Efter at være befriet fra Fangenskabet overtog han Kommandoen over 2. russiske Korps, med hvilket han 1813 besejrede 7. franske Korps ved Kalisch. Ved Gross Görschen førte han Befalingen paa de allieredes venstre Fløj, gik efter Vaabenstilstanden med sit Korps til Nordhæren og udmærkede sig i Kampene ved Grossbeeren og Dennewitz. Efter Slaget ved Leipzig udnævntes W. til russisk General i Kavaleriet, lagde megen Dygtighed for Dagen under Operationerne i Frankrig, navnlig ved Indtagelsen af Soissons, ved Craonne og ved Laon, hvor han forenede sig med Blucher. Efter Slaget ved Arcis sur Aube forfulgte W. Napoleon, der troede sig forfulgt af hele Nordhærens Hovedstyrke, som rykkede mod Paris. 26. Marts sloges han imidlertid af Napoleon ved St. Dizier. Ogsaa 1815 var W. Korpschef. (Litt.: Bülau, »Geheime Geschichten o. s. v. VIII« [Leipzig 1858]). *B. P. B.*

Wirballen (tuss. Vershbolov, polsk Vierzbolov), By i russisk Polen, Guvernement Suvalki, ligger 57 Km. N. N. V. f. Suvalki i Nærheden af den tyske Grænse og har givet Navn til den 5 Km. vestligere liggende russiske Jærnbanestation lige over for Eydtkuhnen paa Banen til St. Petersborg. (1897) 3,268 Indb. W. driver en Del Handel paa Tyskland, og Jærnbanestationen har et vigtigt russisk Toldsted. *E. P. S.*

Wirksworth [wə!kswə,þ], By i det indre England, Derbyshire, 25 Km. fra Derby, er Midtpunkt i et Blyminedistrikt, en gammel malerisk By med en Korskirke i Perpendikulærstil, Latinskole, Blygruber og (1901) 3,700 Indb. *M. Kr.*

Wirsén, Carl David af, svensk Digter og Kritiker, er født 9. Decbr 1842, Student 1860, Dr. phil. 1866 og Docent i Litteraturhistorie 1868 ved Upsala Universitet. 1870 ansattes han som Lektor ved Latinskolen, men maatte fem Aar senere paa Grund af Svagelighed trække sig tilbage og bosatte sig en Tid lang i Goteborg. 1880 begyndte han en udstrakt kritisk Virksomhed i »Post- och Inrikes-Tidningar«, og fra 1886 skrev han tillige Kritikker i »Vårt Land«. 1883 blev han, da Ljunggren trak sig tilbage, Svenska Akademiens livsvarige Sekretær.

Som Student blev W. Medlem af det litterære »Namnlösa sällskapet«; men hans første Digte ere ganske ubetydelige, og først 1876 udgav han sin første Samling »Dikter«, der fire Aar senere efterfulgtes af »Nya dikter«, »Från Bethlehem till Golgatha« [1882], »Sånger och bilder« [1884], »Vintergrönt [1890], »Under furor och cypresser« [1896], »Visor, romanser och ballader« [1899] o. fl. I disse Digtsamlinger naar han højest i sine Idyller; men i de senere Samlinger have Refleksionsdigte med religiøs Grundtone Overtaget over Idyllerne, og Naturskildringerne ere i Reglen mere Udtryk for religiøs Romantik end frisk Naturopfattelse; enkelte Digte have nærmest Karakter af at være Salmer, i hvilke en glad Trossikkerhed giver sig til Kende. Ved Siden af disse Digte, der af mange anses for hans bedste, findes enkelte Lejlighedsdigte og Festdigte, blandt hvilke Digtene »Spinoza«, »Septemberdag vid Bellman's byst« maa anføres.

W. har imidlertid ogsaa udfoldet en betydelig Virksomhed som Kritiker; men han har altid stillet sig paa et meget konservativt Standpunkt og har under sin Virksomhed i Svenska Akademiens Tjeneste ikke altid evnet at skifte Sol og Vind lige. Han har altid kun betonet Livsanskuelsens Betydning og er som Følge heraf optraadt meget energisk mod 1880'ernes Forfattere, hvorom hans 1901 udgivne »Kritiker«, Anmeldelser af Værker af Bjørnson, Ibsen, Fo-

gazzaro, Drachmann, v. Heidenstam, Strindberg og Hallstrom, bære Vidne. Blandt W.'s større Arbejder kunne anføres »Jämförelse melian Vischers och Zeisings åsikter om det humoristiska< [1866], »Studier rörande reformerna inom den franska vitterheten under 16: och 19: seklen« [1868], »Om Claes Levijn, hans verksamhet inom sk5nlitteraturen och den litterära polemiken« [1870] samt hans Biografier over J. G. Oxenstierna, K. A. Nicander og Bernhard von Beskow, udgivne 1901 i »Lefnadsteckningar«. *O. Th.*

Wirsén, Gustav Fredrik, svensk Minister, født 21. Oktbr. 1779 paa Sveaborg, død 9. Decbr. 1827. Han blev 1793 Skriver paa Flaaden, men steg paa Grund af sin ualmindelige Arbejdsevne hurtig til højere Poster og indtog allerede 1809 en overordnet Stilling i Statens almindelige Forvaltning. 1812 blev han Statssekretær for Krigsanliggenderne og fulgte 1813 med Hæren til Tyskland, for at varetage dens økonomiske Forhold. 1814 var han en af Underhandlerne med det norske Storting og gjaldt for den, der kraftigst hævdede de svenske Krav. 1816 blev han Præsident for Statskontoret og 1824 Statsraad, men brugtes desuden i talrige Komiteer og regnedes i sine sidste Aar som Ministeriets ledende Kraft (dets »Dampmaskine« kaldte Karl XIV ham). 1812 blev han adlet, 1815 Friherre og 1826 Greve, men holdt fast ved sit borgerlige Navn; 1826 optoges han desuden i det svenske Akademi. *E. E.*

Wirth, Max, tysk Socialøkonom og historisk Forfatter, født 27. Jan. 1822 i Breslau, død 18. Juli 1900 i Wien. W. var 1865—73 Direktør for Schweiz'es statistiske Centralbureau i Bern; fra 1874 levede han mest i Wien som Medarbejder i »Neue freie Presse« og flittig Publicist for øvrigt. Af hans mange Bøger ere de mere betydelige: det populære Hovedværk »Grundzüge der Nationalökonomie« [4 Bd.,Koln. 1855—73, senere i flere Oplag], »Geschichte der Handelskrisen< [Frankfurt a. M. 1858, 4. Opl. 1890; dansk forkortet Bearbejdelse ved Wm. Rasmussen, Kbhvn. 1861], »Allgemeine Beschreibung und Statistik der Schweiz« [3 Bd., Zurich 1870—75], »Die Krisis in der Landwirtschaft« [Berlin 1881], »Das Geld« [Leipzig 1884] og »Die Quellen des Reichtums« [Köln 1886]. W. indtager et Mellemstandpunkt mellem den tyske Frihandelsretning og den historisk-etiske, socialreformatoriske Skole. Han anbefaler en moderat Toldbeskyttelse, en af Staten organiseret Arbejdsanvisning og Statens Overtagelse af Jærnbanerne. Han er stærkt paavirket af Bastiat og Carey. *K. V. H.*

Wis., Forkortelse for Staten Wisconsin (s. d.).

Wisbeach [wi'zbitš], Wisbech, By i det sydøstlige England, tidligere Cambridgeshire, nu Isle of Ely, ved den sejlbare Flod Nen, der 16 Km. neden for Byen udmunder i Wash-Bugten og kan besejles med Fartøjer paa op til 500 Tons. W. har et Raadhus med en betydelig Haandskriftsamling, et Museum for Oldsager, to Latinskoler, en omfattende Korn- og Tømmerhandel og (1901) 10,000 Indb. Paa den modsatte Side af Nen ligger Forstaden Walsoken, Norfolkshire, med en smuk normannisk Kirke og (1901) 9,831 Indb. *M. Kr.*

Wisconsin [wiskå'nsin], Stat i U. S. A., ligger mellem 42^0 27' og 47^0 n. Br. samt 86^0 53' og 92^0 53' v. L. og grænser mod Nord til Øvresø og Michigan, mod Øst til Michigan-Søen, mod Syd til Illinois og mod Vest til Iowa og Minnesota. Arealet er 144,845 □ Km. med (1900) 2,069,042 Indb. eller 14 pr. □ Km. W. har en bølgeformig, gennemsnitlig 300 M. o. H. liggende Overflade, der kun i den nordlige Del paa Vandskellet mellem Øvresøen og Mississippi's Strømområde hæver sig til henimod 550 M. Mod Nord optræder en Kerne af arkæisk Grundfjæld, til hvilket slutter sig Bælter af de kambriske og siluriske Formationer. Den største Del af W. dannes af diluviale Aflejringer, der ere mest fremtrædende i den saakaldte Kettle Moræne, der betegner Randen af den store Indlandsis, der i sin Tid dækkede hele Staten med Undtagelse af dens sydvestlige Del. Om fordums Gletscheres Virksomhed vidne ogsaa W.'s mere end 2,000 Smaasøer, der hyppig have Afløb gennem smalle, maleriske Slugter. Af større Søer nævnes foruden de to store Grænsesøer kun Winnebago. Den største Del af W. har Afløb til Mississippi, der herfra modtager St. Croix, Chippewa, Black River, W. River, Rock River, Southern Fox River og Des Plaines River. Til Michigan-Søen strømme Manitowoc, Sheboygan, Milwaukee og Root og til Øvresøen St. Louis og Montreal River. Klimaet er ganske vist udpræget kontinentalt, men afdæmpes dog noget paa Grund af de kanadiske Søers Nærhed. I Milwaukee ved Michigan-Søen er Middeltemperaturen for Aaret $7,6^0$, for Januar $-5,9^0$ og for Juli $21,1^0$, og der falder aarlig 68 Cm. Regn. I plantegeografisk Henseende er den sydlige Del af Staten oprindelig Præriland, medens den nordlige dækkedes af store Skove af Lind, Ælm, Ask, Valnødtræ, Eg, Birk, Sukkerahorn, Ceder, Lærk og i Særdeleshed forskellige Fyrrearter. Efterhaanden ere store Partier tagne ind til Kulturland, men W. har dog endnu 48 p. Ct. Skov. Dyreverdenen har endnu Repræsentanter for de fleste oprindelige Former, og Jagten spiller en ikke ringe Rolle.

Befolkningen bestod 1900 af 1,067,562 Mænd og 1,001,480 Kvinder. Heraf vare ikke mindre end 515,971 Personer i alt fødte uden for U. S. A., og heriblandt fandtes 23,860 engelske Canadiere, 10,091 franske Canadiere, 17,995 Englændere, 23,544 Irlændere, 4,569 Skotter, 3,356 Walliser, 242,777 Tyskere, 1,123 Hollændere, 1,637 Franskmænd, 2,172 Italienere, 44,5oo Polakker, 4,569 Russere, 2,198 Finner, 26,196 Svenskere, 61,575 Nordmænd og 16,171 Danskere. Flere Steder bo de enkelte Nationaliteter i samlede Kolonier og have bevaret deres Sprog. Af Farvede fandtes i W. 2,542 Negere, 212 Kinesere samt i alt 8,372 Indianere. Det talrigste religiøse Samfund er det romersk-katolske; derefter følge Lutheranerne, Metodisterne, Kongregationalisterne og Baptisterne. Staten har et udmærket offentligt Skolevæsen foruden en Del højere Skoler og et Universitet i Madison. Landbruget sysselsætter henved Halvdelen af Befolkningen, og der dyrkes Majs, Hvede, Havre, Rug, Boghvede, Kartofler, Roer, Tobak, Hør, Hamp og Humle samt forskellige Frugttræer og lidt Vin, Kvægbestanden udgør ca. $1/2$ Mill. Heste, $1\,1/2$ Mill. Stkr. Hornkvæg, 1 Mill. Faar samt lige saa mange Svin. Skovene frembringe

Bygningstømmer og Ahornsukker. Fiskeriet i Floder og Søer er af ikke ringe Vigtighed. Bjærgværksdriften bestaar af Udvinding af Kobber, der ved Øvresøen findes i fri Tilstand, samt af Bly, Zink og Jærn. I Henseende til Jærnproduktion er W. den 6. blandt Unionens Stater. Industrien er nærmest knyttet til Landbruget og Skovbruget, men desuden drives Tilvirkning af Læder, 01, Vogne, Maskiner samt Jærn- og Staalvarer. Handelen fremmes dels ved de udstrakte Søgrænser og Kanalerne, dels ved et Jærnbanenet paa over 13,000 Km. Den nuværende Forfatning stammer i Hovedsagen fra 1848. Den lovgivende Magt er hos et Senat paa 33 Medlemmer og et Repræsentanthus paa 100 Medlemmer. Guvernøren, de højere Statsembedsmænd samt Repræsentanterne vælges af Folket paa 2 Aar, og Valgret har enhver 21 Aar gl. amerikansk Borger, der har boet i Staten et Aar før Valget. Den politiske Hovedstad er Madison, men det materielle Centrum er Milwaukee. W. deles i 68 Counties og sender 10 Repræsentanter og 2 Senatorer til Nationalkongressen i Washington.

Historie. W. har i sin Tid været beboet af de agerdyrkende Mound-builders, hvorom talrige Jordhøje i Dyreform endnu vidne. Senere var det væsentligst optaget af Algonkineme. Den første Europæer, der besøgte Landet, var Jean Nicollet i 1634. En jesuitisk Mission blev 1665 grundlagt ved Green Bay, og franske Pelshandlere anlagde Handelsstationer. 1763 kom disse Egne under England, hvis Herredømme her faktisk varede til 1815. Derpaa udgjorde W. en Del af det saakaldte Nordvestterritorium og hørte senere Tid efter anden til Staterne Indiana, Illinois og Michigan. 1836 blev W. sammen med Iowa organiseret som Territorium; men Iowa udskiltes dog allerede 1838 som et selvstændigt Territorium, der 1848 ophøjedes til Stat. Under Borgerkrigen stillede W. 91,327 Soldater til Nordstaternes Hær. Folketallet var 1850 305,391, 1870, 1,054,670 og 1890 1,687,000. (Litt.: R. G. Thwaites, *Story of W.* [Boston 1890]). *H. F. S.*

Wisconsin River [wiskå'nsinri'v^{e}], Flod i U. S. A., Stat Wisconsin, udspringer i den nordlige Del af Staten, strømmer først mod Syd og derefter mod Vest, indtil den udmunder i den venstre Bred af Mississippi. W., der er 960 Km. lang, er sejlbar paa en Strækning af 320 Km. og staar ved en Kanal i Forbindelse med den til Michigan-Søen strømmende Fox River. *H. P. S.*

Wiseman, Nikolaus, Kardinal og romerskkatolsk Ærkebiskop af Westminster, født i Sevilla af engelsk Æt 2. Aug. 1802, død 15. Febr. 1865, hører til de betydeligste blandt Romerkirkens Mænd i England i nyere Tid. Han blev Ærkebiskop 1850, og det lykkedes ham bl. a. at vinde adskillige af den katoliserende Oxforderretning under Pusey for den katolske Kirke. Han var i det hele ivrig for Propagandaen, og han var en ypperlig Organisator og en ypperlig Skribent. Følgelig gik den katolske Kirke i England stærkt frem under hans Ledelse, om han end kolliderede flere Gange med Regeringen og Parlamentet. Han skrev den katoliserende Roman >Fabiola« [1853], som vandt stor Udbredelse, men hans betydeligste Værk, som tillige er en Slags Autobiografi, er »Recollections of the last four Popes«, I—III [1853]. *A. Th. J.*

Wishaw [wi'šå.], By i det sydlige Skotland, Lanarkshire, 30 Km. 0. f. Glasgow og i Nærheden af Clyde-Floden, har Kulgruber, Jærngruber, Jærnværker og (1901) 20,873 Indb. W. blev grundlagt 1794 i en kul- og jærnrig Egn og er i jævn Fremvækst. *M. Kr.*

Wislicēnus, Walter Friedrich, tysk Astronom, født 5. Novbr. 1859 i Halberstadt, død 3. Oktbr, 1905 i Strassburg, studerede Astronomi i Leipzig og Strassburg og var 1883—89 Assistent ved Observatoriet i Strassburg, hvor han deltog i Observationerne af Strassburg-Zonen. Fra 1894 var W. Professor i Astronomi ved Universitetet i Strassburg. 1882 deltog han i den tyske Venus-Ekspedition til Bahia Bianca i Argentina. Af W.'s talrige Arbejder nævnes: »Handbuch der geographischen Ortsbestimmungen auf Reisen« [Leipzig 1891], »Tafeln zur Bestimmung der jahrlichen Auf- und Untergänge der Gestirne« [smst. 1892], »Astronomische Chronologie« [smst. 1895]. Fra 1899 redigerede W. >Astronomischer Jahresbericht« [6 Bd., Berlin 1900—05]. *J. Fr. S.*

Wismar, By i det tyske Storhertugdømme Mecklenburg-Schwerin, ved Wismar-Bugten, der inden for Øen Poel danner en af de bedste Havne ved Østersøen, navnlig efter en i de senere Aar foretagen Uddybning. W. er nu (1900) en mindre By (20,222 Indb.), men var i Middelalderen en betydelig Handelsby, Medlem af Hansaen. Om denne Glansperiode minde de talrige smukke Gavlhuse og adskillige monumentale Bygninger: den i gotisk Stil opførte Maria-Kirke (14. Aarh.) med et 80 M. højt Taarn, Georgs-Kirken (14. og 15. Aarh.), den smukke, høje Nikolaj-Kirke (15. Aarh.) med gamle Vægmalerier, Helligaandskirken, Raadhuset og Oldsagsmuseet (>alte Schule«), en ved Aar 1300 opført gotisk Bygning af stor Skønhed samt det af Hertug Johan Albrecht i 16. Aarh. opførte Furstenhof i tidlig italiensk Renaissance. W. har en Del Industri (Støberier, Fabrikation af Maskiner, Tagpap, Asfalt, Cikorie, og Sukker) og Fiskeri og livlig Handel (Tømmer og Stenkul, Korn og Vin). W. er Mecklenburg's næstvigtigste Havne- og Handelsby; 1895 besøgtes Havnen af 740 Skibe med en Drægtighed paa 113,000 Tons, og fra Byen udgaar der flere Jærnbanelinier. Der findes en Latinskole og en teknisk Skole for flere Erhvervsgrene. W. fremtræder først som By i 12. Aarh., men naar hurtig Betydning som Handelsstad og bliver optagen i Hansaen. Den deltager sammen med de øvrige Hansestæder i adskillige Krige mod Danmark. 1376 hjemsøgtes Byen af en Pest, der bortrev 10,000 af Indbyggerne. I 16. Aarh. gaar det tilbage for W., og ved den westfalske Fred (1648) kommer den under Sverige. Den stærkt befæstede By blev 1675 erobret af Danskerne, men rømmet 1678. 1712 blev den atter belejret af Danskerne i Forening med Preusserne og Hannoveranerne, og efter Overgivelsen bleve Fæstningsværkerne sløjfede. Da Sverige 1803 pantsatte W. til Mecklenburg-Schwerin, beholdt Byen en Del Særrettigheder: eget Flag, egne Love og Domstole, særlige Toldforhold etc., som den fremdeles har bevaret, efter at Sverige 1897 endelig fraskrev sig alle Fordringer paa Byen. (Litt: Willgerodt,

»Geschichte der Stadt Wismar« [Wismar 1897]). *M. Kr.*

Wisse, i Holland = 1 Stère (Kbm.). *N. J. B.*

Wissembourg d. s. s. Weiszenburg.

Wistaria Nutt. (*Kraunhia* Raf.), Slægt af Ærteblomstrede (Astragel-Gruppen), klatrende Buske med uligefinnede Blade, hvis Akselblade ere hurtig affaldende, og temmelig langstilkede, lyseblaa Blomster i hængende Klaser. Kronens Fane er stor; Bægeret 5-tandet. Bælgen forlænget. 4 Arter i Kina, Japan og det østlige Nordamerika. Blaaregn (*W. chinensis* D. C, *Kraunhia floribunda* [Willd.] Taub., *Glycine sinensis* Sims.) stammer fra Kina, men dyrkes nu meget ofte i europæiske og amerikanske Haver til Beklædning af Mure, Lysthuse etc. De smukke Blomsterklaser fremkomme førend eller samtidig med Løvspring; Blomsterne ere vellugtende. *W. frutescens* D C. (Nordamerika) er i alle Dele mindre end foregaaen de og blomstrer senere; den er knapt saa haardfør som den egentlige Blaaregn. *A. M.*

W. formeres ved indført Frø eller ved Aflægning. *L. H.*

Wiszmann, Herman v., tysk Afrikarejsende og Landofficer, født 4. Septbr. 1853 i Frankfurt a. O., død 15. Juni 1905 i Weissenbach i Steiermark. Han blev Officer 1874 og ledsagede 1880 Dr. Pogge (s. d.) som Geodæt og naturvidenskabelig Samler paa en Rejse i Sydafrika, paa hvilken man, med Malange i Angola som Udgangspunkt, passerede Kuango og den øvre Kasai og naaede Nyangwe ved den øvre Congo 16. Apr. 1882. Dr. Pogge vendte herfra tilbage til Vestkysten. W. rejste videre og naaede, via Ujiji, Saadani paa Østkysten 14. Novbr. 1882 som den første Tysker, der havde gennemrejst det tropiske Afrika fra Kyst til Kyst. Beretningen om denne Rejse nedlagde han i: »Unter deutscher Flagge quer durch Afrika«, der udkom i otte Oplag. Efter Opfordring af Kong Leopold af Belgien rejste W. i Slutningen af 1883 atter til Afrika i Spidsen for en Ekspedition, i hvilken flere Europæere deltoge, og fra Loanda paa Vestkysten via Malange naaede ban Baschilongernes Land, oprettede Stationen Luluaburg, besejlede Kasai til dens Munding i Congo-Floden og naaede Leopold ville i Juli 1885. Efter et kort Rekreationsophold paa Madeira paa Grund af slet Helbred begav W. sig atter til Luluaburg, som han forlod 16. Novbr. 1886 i Spidsen for en stor Karavane og ankom via Nyangwe og Schire 8. Aug. 1887 til Killimani paa Østkysten efter saaledes for anden Gang at have gennemrejst Afrika. Paa Grund af Arabernes fjendtlige Holdning maatte W. fra Nyangwe drage til Østkysten ad en sydligere Route end efter Ønske. Denne Rejse er beskreven i »Meine zweite Durchquerung Aequatorial-Afrikas«, der udkom 1891. Efter et Rekreationsophold paa Madeira Vinteren 1887—88 blev han 1889 udnævnt til Rigskommissær i Østafrika for at undertrykke en alvorlig Araberopstand, en Opgave, som han løste med stor Energi. Hjemvendt til Tyskland Sommeren 1890 fik han en begejstret Modtagelse i Berlin, udnævntes til Major, adledes, og Universitetet i Rostock, hvor W. havde ligget i Garnison, udnævnte ham til Æresdoktor. De paafølgende tre Aar blev der betroet W. forskellige Hverv i Østafrika, af hvilke det vanskeligste var Transporten af en Damper til Nyassa-Søen, et Hverv, som W. løste med vanlig Dygtighed. Fra 1895 til 1896 var han Guvernør i tysk Østafrika, hvorpaa han trak sig tilbage til Privatlivet. Foruden de nævnte Æresbevisninger modtog han Medailler fra geografiske Selskaber, og en kort Tid var han Præsident for »Gesellschaft fur Erdkunde« i Berlin. W. var en meget sympatisk Personlighed, og under sit omfattende, fortjenstfulde og vanskelige Pionerarbejde i Afrika optraadte han stedse humant og forstaaende over for de indfødte. *O. I.*

Wit, Paul de, hollandsk Violoncellist, er født 4. Jan. 1852 i Maestricht, stiftede 1880 sammen med O. Laffert »Zeitschrift für Instrumentenbau« og aabnede 1886 i Berlin et righoldigt Museum for Musikinstrumenter; 1890 købte den kgl. Højskole i Berlin dette, hvorpaa W. anlagde en ny Samling i Leipzig, der nu som musikhistorisk Museum er tilgængelig for Offentligheden. *S. L.*

Witena-gemot (»de vise Mænds Raad«), Forsamling af Prælater og store Grundbesiddere, der hos Angelsachserne stod ved Kongens Side og greb ind i alle vigtige Statsanliggender.

With, Carl Edvard, dansk Læge, født 14. Decbr. 1826 i Frederiksberg, død 13. Juni 1898 i Kjøbenhavn. Efter at have været frivillig i Krigen 1848—50 tog W. medicinsk Embedseksamen 1852, var Reservelæge paa Almindeligt Hospital 1854—57 og blev 1858 Dr. med. Efter Konkurrence blev han 1862 Lektor i medicinsk Klinik og Overmedicus ved Frederiks Hospital, 1864 *Professor ordinarius*, fra hvilken Stilling han tog Afsked 1896. — W. var en ejendommelig Personlighed, en udmærket klinisk Lærer, der nød en ubetinget Tillid hos sine talrige Elever. Hans videnskabelige Arbejder ere ikke talrige, men navnlig et Par af dem — om Blindtarmsbetændelse (1879 og 1889) — vare dygtige Arbejder, der i en Aarrække vare af den største Betydning for den nævnte Sygdoms Behandling i Danmark. *G. N.*

With, Georg Christian, dansk Veterinær, født 5. Febr. 1796 i Bedsted, Sønderjylland, død 15. Septbr. 1861 i Frederiksborg. W. blev Student 1816, studerede derefter Medicin og lagde sig efter sin Morbroder Erik Viborg's Tilskyndelse ogsaa efter Veterinærvidenskab. Allerede 1820 underviste han i Anatomi ved Veterinærskolen. 1821 tog han kirurgisk Eksamen, blev derefter Pensionær ved Veterinærskolen og i Decbr. 1822 efter Viborg's Død Lektor og Andenlærer. 1844 afløste han Carl Viborg som Førstelærer, hvilken Stilling han virkede i til 1852, da han blev Landstutmester og Bestyrer af Frederiksborg Stuteri. W.'s Virksomhed har været særdeles omfattende. Han var Medlem af det veterin. Sundhedsraad fra dets Oprettelse 1851, ligeledes af den Kommission, der nedsattes 1851 for at stille Forslag om Foranstaltninger til Husdyravlens Fremme. Medens han var Lærer paa Veterinærskolen, underviste han efterhaanden i alle Hovedfagene undtagen Beslaglære. Desuden holdt han uden for Skolen Forelæsninger for Læger og (over Veterinærfag) for Landbrugere og den militære Højskoles Elever. W.'s Forfattervirksomhed har været betydelig. 1833—34 udgav han som Manuskript en Lede-

traad til Forelæsninger i Veterinærfaget ved den militære Højskole (Hestens Anatomi, Ydrelære, Sundhedspleje og lidt om dens Sygdomme). 1836 udkom samme Bog med udførlig Fremstilling af Hestens Sygdomme under Titelen: »Haandbog i Veterinærvidenskaben med stadigt Hensyn til Landøkonomien«. Mest Udbredelse fik hans »Almenfattelig Anvisning til Husdyravlen og Husdyrenes Behandling i sund og syg Tilstand«. I særlig Grad interesserede W. sig for Hesteavlen; han har skrevet adskillige Afhandlinger om samme, og i sin Virksomhed som Landstutmester og Bestyrer af Stuteriet søgte han paa forskellige Maader at gavne Hesteavlen i Danmark; hans Bestræbelser i saa Henseende kronedes dog ikke med egentligt Held; navnlig lykkedes det ham ikke at standse den ved Erik Viborg's Fejlgreb fremkaldte Tilbagegang i Frederiksborg Stuteri; og om de af ham indførte Yorkshire-Hestes Indflydelse paa Avlen ere Meningerne i hvert Fald meget delte. Fra hans Stuterivirksomhed foreligger der mange Aarsberetninger, desuden to Hæfter »Blandede Meddelelser om Stuterivæsen, Husdyravl og Veterinærfag«, nogle Pjecer og en Del Bladartikler om Hesteavlsspørgsmaal. *H, G.*

With, Jesper Peter, dansk Embedsmand og Politiker, født 16. Marts 1791 paa Christianshavn som Søn af Skibsfører W., død 5. Febr. 1854 i Ørum ved Vejle. W. blev juridisk Kandidat 1812, beklædte i de følgende Aar forskellige juridiske Embedsstillinger i Kjøbenhavn og var fra 1826 indtil sin Død Herredsfoged for Bjerre og Hatting Herreder i Vejle Amt; fra 1842 var han desuden Medlem af Vejle Amtsraad. 1836—48 havde han Sæde i den nørrejydske Stænderforsamling og spillede her en meget betydelig Rolle som en af Lederne for den nationale og liberale Retning, der beherskede Forsamlingens Flertal. Han bekendte sig til Tidens fremskredne liberale Anskuelser og kæmpede bl. a. for Stænderforhandlingernes Offentlighed, almindelig Værnepligt, Næringsfrihed og Jøders Valgbarhed. 1838 indbragte han i den Viborg'ske Stænderforsamling Forslaget om de to kongerigske Forsamlingers Forening, og senere udtalte han sig ved forskellige Lejligheder for en Omdannelse af Stænderforfatningen i udpræget konstitutionel Retning. 1842 rejste han, umiddelbart efter at P. Hj. Lorenzen havde »talt Dansk« i de slesvigske Stænder, i Viborg Stændersal den Kamp for den danske Nationalitets Ret i Sønderjylland, som skulde blive af saa gennemgribende Betydning for Danmark's senere politiske Udvikling. Hans oppositionelle Optræden vakte levende Mishag hos Regeringen, men W. hævdede med stor Fasthed sit Standpunkt, ikke blot over for den kongelige Kommissarius i Stændersalen, men ved en senere Lejlighed endog over for Kongen selv. Som Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling stod han paa udpræget liberal-konstitutionel Side, men hverken her eller i Rigsdagens Folketing, hvor han i Valgperioden 1849—52 havde Sæde som Repræsentant for Vejle Amts 5. Kreds, spillede han nogen fremtrædende Rolle. *N. N.*

Witham [wi'ðəm], By i det sydlige England, Essexshire, N. 0. f. Chelmsford, er en ældgammel Handelsby, der dog nu for længst har tabt sin Betydning. (1901 3,500 Indb.). Paa Torvet ligge Kirken og »Borgen«, et Fæstningstaarn, der skriver sig fra Kong Alfred den Stores Tid. I Nærheden ligger Tiptree Hall, der drives som Mønstergaard. *M. Kr.*

Withamit se Epidot.

Withby [wi'ðbi], Havneby i det nordlige England, Northriding of Yorkshire, har en malerisk Beliggenhed ved Udmundingen af Esk i Vesterhavet, har stærkt besøgte Søbade, en Havn, der er Hovedstation for Sildefartøjerne paa England's nordøstlige Kyst og Hjemsted for (1895) 131 Skibe og over 200 Fiskerbaade. W. har (1901) 11,748 Indb. og mange smukke Bygninger, der skylde Badelivet deres Opførelse. Der findes Ruiner af et 657 grundlagt Abbedi, hvortil Kirkeskjalden Kædmon (s. d.) var knyttet. Fra ældgammel Tid er W. bekendt for sine Smykkesager af Gagat (Jet), der forefindes i et Lerskiferbrud i Byens Nærhed. W. har et Skibsværft og et Alunværk. *M. Kr.*

Witherit se Aragonit S. 1021.

Withusen, Carl Christopher, dansk Kirurg, født i Kjøbenhavn 7. Decbr. 1778, død smst. 16. Juli 1853. W. tog 1803 kirurgisk Eksamen, var i de følgende Aar Reservekirurg ved kirurgisk Akademi og Frederiks Hospital og foretog derpaa 1807—10 en lang Studierejse. 1810 blev han Regimentskirurg i Lyngby, og her udførte han en Stærekstraktion, der skaffede ham et stort Navn som Øjenlæge. 1811 forflyttedes han til Kbhvn., 1812 blev han Adjunkt, 1816 *Prof. extraord.* og 1819 *Prof. ord.* ved kirurgisk Akademi og da tillige Overkirurg ved Frederiks Hospital, hvor han fik indført udmærket Orden og Disciplin. 1830 opgav han Overkirurgposten og blev Hof kirurg, 1842 blev han *Prof. ord.* i Kirurgi ved Universitetet. — W. var anset som en udmærket Kirurg og Øjenlæge og var overordentlig afholdt af sine Patienter. Det gjorde et stærkt Indtryk, da han og Almindeligt Hospitals Overkirurg Thal samme Dag døde af Kolera. *G. N.*

Witney [wi'tni], By i det sydlige England, Oxfordshire, ved Windrush, 20 Km. N. V. f. Oxford, har en smukt restaureret Kirke fra 13. Aarh., et Raadhus, en Kornbørs, Fabrikation af Handsker og Sengetæpper og (1901) 3,574 Indb. *M. Kr.*

Witold (Witowt), litauisk Krigshelt, Søn af litauisk Storfyrst Keistut, kæmpede længe mod Jagiello (s. d.), der forholdt ham hans Ret til Litauen indtil 1392. W. hævede Litauen til stor Magt, erobrede Podolien, og dets Grænser strakte sig under W. fra Østersøen til Sortehavet, men det lykkedes ham ikke at gøre det til Kongerige. Nær ved Maalet efter Kejser Sigismund's Løfte paa Fyrsteforsamlingen i Luzk 1429 døde han snart efter, 80 Aar gl., 27. Oktbr. 1430. Ved sine Kampe med Russerne, Tatarerne og Ordensridderne (deltog 1410 i Slaget ved Tannenberg mod de tyske Riddere) gjorde han sig berømt for sin Tapperhed.

Witt, 1) Cornelis de, fransk Politiker, (1828—92), søgte 1863 og 1869 forgæves Valg til den lovgivende Forsamling som Oppositionsmand imod Kejserdømmet, men var 1871—75 Medlem af Nationalforsamlingen. Han hørte til højre Centrum, var 1873 med at styrte Thiers og var Juli 1874—Marts 1875 Understatssekretær i Indenrigsministeriet. Han har skrevet »Histoire de Washington«

[1855] og »Th. Jefferson« [1861], samt »La société française et la société anglaise au 18. siècle«

2) Hans Svigerinde (ɔ: hans Broders Hustru og hans egen Hustrus Søster), Henriette de W., født 1829, en Datter af Fr. Guizot, var sin Faders Hjælperske ved Udarbejdelsen af hans »Histoire de France« (indtil 1789) og afsluttede 5. (sidste) Bd. 1876, samt affattede 1879 en Fortsættelse indtil 1848 og en tilsvarende »Histoire d'Angleterre« [2 Bd. 1877—78] efter hans Fortælling og Optegnelser. Fremdeles skrev hun Faderens Levned [1880] og udgav hans Breve [1884]. Desuden har hun skrevet en stor Mængde Andagtsbøger og Skrifter for Ungdommen, samt flere historiske Arbejder: »Les femmes dans l'histoire« [1888], prisbelønnet af det franske Akademi, »Scenes historiques du protestantisme francaise« [1879]. Endelig har hun udgivet en forkortet Bearbejdelse og Oversættelse af de franske Krønikeskrivere fra Middelalderen [4 Bd. 1882—85]. *E. E.*

Witt, Jan de, hollandsk Statsmand, født i Dordrecht 1625, myrdet i Haag 20. Aug. 1672, var Søn af Jacob de W., Borgemester i Dordrecht. Han studerede i Leyden og blev en dygtig Jurist, Sprogmand og Matematiker. 1650 blev han Pensionær for Dordrecht og var en af de ledende j hollandske Afsendinge paa den store Forsamling ! i Haag 1651, hvor Provinsen Holland's Overrang over de andre Stater i Unionen blev fastslaaet, medens det tillige bestemtes, at der foreløbig ikke j maatte vælges nogen ny Statholder i den afdøde Vilhelm II's Sted. Da Holland saaledes var den raadende Stat i Unionen, blev W., idet han 1653 blev Raadspensionær for Provinsen, dermed Nederlandenes Styrer. Forholdene vare vanskelige, det gjaldt om at hævde Sø- og Handelsvælden baade over for England og Frankrig, hvor Colbert blev Minister. I Søkrigen mod England 1652—54 bukkede Holland under. Det skyldtes W.'s Dygtighed, at Freden dog blev taalelig. Han fik Staterne til at finde sig i Cromwell's Fordring om, at Stuarternes Slægtninge, Oranierne, aldrig maatte beklæde nogen civil eller militær Post i Provinsen Holland (Eksklusionsakten). Efter Freden ophjalp W. Unionens økonomiske Forhold, Renten af Statsgælden nedsattes fra 5 p. Ct. til 4 p. Ct., saa at der aarlig kunde afdrages paa Gælden. Handelen gik atter frem. Fred sluttedes med Portugal, hvorved Nederlandene fik Celebes og Ceylon. Ogsaa det af Karl Gustaf truede Østersøherredømme forstod W. at bevare.

1658 sendte han Polen Hjælp med Flaaden, og 1659 lod han Obdam bringe Danmark Undsætning. — Atter truede Fare fra England, hvor Stuarterne kom paa Tronen 1660, og en stor Søkrig med dette Land førtes 1664—67. Her indlagde W. sig igen en stor Fortjeneste af sit Fædreland. Efter Nederlaget ved Lowestoft førte han atter Flaaden i Søen, og den raske Overrumpling, som han under Fredsunderhandlingerne lod Ruyter foretage op ad Themsen, bragte Freden i Breda i Stand 1667. — 1668 hindrede han ved sin Tilslutning til Triplealliancen sammen med England og Sverige Ludvig XIV's Planer om i Devolutionskrigen at erobre de spanske Nederlande. Alt imedens havde W. indadtil fremmet de republikanske Bypatricieres Magt og holdt det oranske Parti nede. Hans Politik i saa Henseende stod i nøje Samklang med hans Faders Stilling over for Huset Oranien; thi Jacob de W. havde været en af de 6 Modstandere, som Vilhelm II lod fængsle paa Loevestein. W. vogtede da nøje paa sit Partis Magt, om end han lod Vilhelm III kyndig og godt oplære.

Nu, da den unge Prins blev voksen, fordrede Oraniepartiet, at baade Statholderposten og Generalkaptajnatet skulde overdrages ham. — Vel vilde W. ikke gaa saa vidt mod Oranierne, som de hollandske Stater, der 1667 vedtoge »det evige Edikt«, hvorved Statholderposten ophævedes i Provinsen Holland, en Bestemmelse, der vakte heftig Modstrid i de andre Stater, men han fik dæmpet Striden og alligevel fremmet sine Planer ved Vedtagelsen af »Harmoniakten« 1670, hvorved det fastsloges, at Posten som Overgeneral og Statholder i Unionen ikke kunde beklædes af een og samme Person. W.'s Magtstilling syntes sikret; dog kun kort Tid efter fulgte hans Fald. Efter Freden i Aachen 1668 havde Raadspensionæren og hans Parti indskrænket Landhæren. Haardt straffede det sig nu, da Ludvig XIV's Hære 1672 i Hævnkrigen rykkede mod Holland. Skønt advaret havde W. for sent indset Faren, nu hjalp ikke al hans fædrelandskærlige Energi for at bringe Hæren paa Fode, Dygtighed manglede i Ledelsen, og Staterne vare træge til at bevilge. Ved Franskmændenes Indmarch fik da W. hele Skylden for Landets Ulykker. Selv i Dordrecht hejste Folket Oranien's Farver og raabte »Oranje op, Witt onder«. Det evige Edikt ophævedes, og den unge Vilhelm III udnævntes baade til Statholder og Krigsherre i Unionen. 4. Aug. nedlagde W. sit Embede. Samtidig blev hans Broder, Cornelius de W., født 1623, myrdet 1672, løgnagtig beskyldt for at ville snigmyrde Vilhelm III. C. de W. blev lagt paa Pinebænken, men hævdede sin Uskyldighed. Dommerne, der hverken kunde dødsdømme eller frikende ham, dømte ham til Landflygtighed. Det var i Haag, at C. de W. sad fængslet. Herhen var W. rejst for at hjælpe sin Broder; men da han 20. Aug. 1672, samme Dag som Dommen faldt, besøgte sin Broder i Fængselet, brød Pø belen, der rasende fordrede Cornelius dødsdømt ind i Fængselet og myrdede begge Brødrene hvis Lig de ligefrem flængede i Stykker. General staterne fordrede Morderne straffede; men Vilhelm III lod dem gaa fri eller belønnede dem W.'s Memoirer udgaves 1709, »Brieven van Jan et Corn. de W.« udkom i Haag 1723—25. Et matematisk Arbejde af W.: *Elementa curvarum* er udgivet af van Schooten 1659. (Litt.: *Histoire de la vie et de la mort des deux illustres frères C. et J. de W.* [Utrecht 1709]; Simons, »Jan de W.« [1832—36]; Knottenbell, »Geschiedeniss der Staatskunde von J. de W.« [1862]; Geddes, *History of the administration of Jan de TV.;* Lefèvre-Pontalis, *Jean de W.* [Paris 1884]). *y.L.*

Witte, Karl, tysk Dante-Forsker, født i Lochau 1. Juli 1800, død i Halle 6. Marts 1883. Han var Præstesøn og udmærkede sig ganske overordentlig tidlig ved Lærdom: allerede i Jan. 1810 blev han Student, studerede dengang næsten alt muligt, udgav 1813 en matematisk Afhandling, blev 1814 Dr. phil. i Giessen, afsluttede 1816 sit ju-

ridiske Fagstudium i Heidelberg og holdt i Jan. 1817 en retsvidenskabelig Prøveforelæsning som Docent i Berlin, modtagen med Studenterspektakler, Raaben, Piben og Trampen. Derefter rejste han flere Aar i Italien paa den preussiske Konges Bekostning. 1821 blev han Docent i Retsvidenskab i Breslau, 1829 ord. Prof. smst., og fra 1834 til sin Død var han Professor i Romerret i Halle. W. har udgivet en Del juridiske Skrifter; men størst Betydning har han haft som udmærket Kender og Dyrker af Dante's Værker og har leveret meget vægtige Bidrag til Dante-Litteraturen. Her kunne nævnes: »Dante-Forschungen. Altes und Neuesc [2 Bd., Halle og Heilbronn 1869—79]; Udgaver af »Divina Commedia« [Berlin 1862, med Kommentar], af »Vita nuova« [Leipzig 1876], af »De monarchia« [Halle 1863—71; 2., forøgede og forbedrede, Udg. Wien 1874] og af Brevene [Breslau 1827]; Oversættelser af »Divina Commedia« [Berlin 1865; 2. Opl. smst. 1876, 2 Bd.] og de lyriske Digte [med Kannegiesser, 2. Opl. Leipzig 1842, 2 Bd.]; endv. tekstkritiske Studier over »Convivio«, Tidsskriftafhandlinger over Enkeltspørgsmaal m. m. W. har ogsaa oversat Boccaccio's »Decamerone« [3. Opl. Stuttgart 1859]. *E. G.*

Witte, Pieter de, kaldet Candid, hollandsk Arkitekt, Billedhugger og Maler, født i Briigge ca. 1548, død i Munchen 1628, drog tidlig til Italien, hvor han kom under Paavirkning af Michelangelo's Skole og uddannedes under Vasari. 1586 blev han kaldt til Munchen, traadte i bayersk Hoftjeneste og udfoldede en omfattende og alsidig Virksomhed baade som Arkitekt (Residenspaladset i Munchen), som Billedhugger (Hovedværker: Michaels-Gruppen paa Michaels-Kirken, de bronzesmykkede Portaler paa Residenspaladset, Wittelsbacher- og Perseus-Brønden, Højalteret og Ludwigs-Mausoleum i Frauenkirche, alle i Munchen), og særlig som Maler. I dette Kunstfag virkede han dels som Dekoratør ved Udsmykning af Facader og Lofter, dels som Maler af Historiescener, Alterbilleder (Maria's Himmelfart i Frauenkirche) og mytologiske Fremstillinger (Arachne, Juno med Paafuglen o. fl.). Han har endvidere malet Portrætter (bl. a. i Galeriet i Schleissheim). (Litt.: P. J. Rée, »Peter Candid, sein Leben u. seine Werke« [Leipzig 1885]). *A. R.*

Witte, Sergej, russisk Statsmand, er født 29. Juli 1846 i Tiflis af oprindelig tysk Byrd. Han studerede i Odessa, kastede sig tidlig over Jærnbaneveesenet og ledede under den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 med stor Dygtighed Transporterne til Hæren. Han kaldtes 1879 til St. Petersborg, blev 1886 Direktør for Sydvestbanen og 1888 Chef for Jærnbanedepartementet; endelig Febr. 1892 Samfærdsels- og Septbr. s. A. Finansminister. Han forstod at bringe Orden i Finansstyrelsen og Fasthed i Møntkursen og samlede en vældig Beholdning af Guld samt fik afsluttet en Række vigtige Handelspagter. Han satte det som sin Opgave at fremelske en stor Industri ved et udstrakt Beskyttelsessystem, for saaledes at drage Landets naturlige Skatte frem, og at udføre omfattende Jærnbaneanlæg, selv om han derved paadrog Riget en umaadelig Statsgæld. Derimod forsømte han Landbruget og Bøndernes Tarv, og han betænkte ikke, at der ved de mange Fabrikker udvikledes en stor Masse Arbejdere og indførtes et hidtil ukendt revolutionært Element. For at sætte sine Planer i Værk maatte han vedligeholde Freden og misbilligede derfor den hidsige Udvidelseslyst i det fjerne Østen (mod Mantschuriet og Korea), ligesom han 1901 modsatte sig Angrebene paa Finland's Forfatning. Derfor blev han i Aug. 1903 fortrængt af Plehve, skønt han endnu i Jan. s. A. havde faaet en særlig Tak af Kejseren for sin ypperlige Ledelse af Finanserne og sin Udvikling af Landets Hjælpekilder; formelt blev han dog Formand for Ministerraadet, en intetsigende Ærespost. Efter Rusland's frygtelige Nederlag i Krigen mod Japan blev han Juli 1905 udnævnt til Fredsunderhandler og reddede ogsaa Rusland for egentlig ydmygende Fredsvilkaar; sluttede 29. Aug., netop 2 Aars Dagen for hans Fjernelse fra Magten, Freden i Portsmouth og forstod under sit Ophold i Nordamerika og paa Tilbagerejsen gennem Frankrig og Tyskland at vinde Skin af at være en frisindet og fremskuende Statsmand. Til Løn for sin Dygtighed blev han ophøjet til Greve og 7. Novbr. virkelig Førsteminister. Han fik vistnok Pobjedonoszev afskediget, forberedte den ny Rigsforsamling og tilsagde baade Amnesti og Pressefrihed; men i Virkeligheden havde han saa liden Magt over Forvaltningen, at de grueligste Jødeforfølgelser foretoges ustraffet, og at Friheden undertryktes fuldt saa vel som tidligere ved talløse Fængslinger og vilkaarlige Forvisninger, under Beskyttelse af de andre Ministre. Selv var han i Grunden udpræget konservativ, vilde fastholde Enevælden og kun saare langsomt udvikle Frihed og Fremskridt. Det viste sig ogsaa snart, at han ikke fandt den Støtte hos Kejseren, som han havde regnet paa, og efter et halvt Aars Forløb fik han Afsked 30. Apr. 1906. Uden at ville eller vide det har W. dog sikkert fremmet Revolutionens Sag i Rusland. *E. E.*

Wittekind, lille Badested i den preussiske Provins Sachsen nær Halle a. S., ligger i en Sidedal til Saale, 130 M. o. H., omgivet af skovklædte Højder. Den har en Kogsaltkilde, der benyttes til Svovlbade og søges for Kirtelsyge, Gigt, reumatiske Lidelser. Sæson I. Maj—15. Oktbr. (Klimaet er mildt), og Besøget er ca. 600 Gæster aarlig. *Lp. M.*

Wittekind se Widukind.

Wittelsbach, gammel tysk Fyrsteslægt, hvortil det nuværende bayerske Kongehus hører, gennem Ludvig Barn beslægtet med Karolingerne. Stamfaderen, Markgrev Liutpold af Bayern, der døde 907, efterfulgtes af Sønnen Arnulf den Onde, der (919) udstrakte sin Haand efter den tyske Kejserkrone, men maatte nøjes med Hertugdømmet Bayern, der ved hans Død (937) af Kejser Otto I blev givet til Arnulf's Onkel, Berthold, og senere til Otto's Broder, Henrik, gift med Arnulf's Datter, Judith. Arnulf's ældste Søn, Eberhard, blev ganske forbigaaet; men den yngste Søn, Arnulf II, blev Pfalzgreve af Bayern. En Efterkommer af denne, Otto V, forlagde 1124 Residensen til Borgen W., hvorefter Slægten tog Navn, og som var beliggende ved Byen Aichab, 22 Km. N. 0. f. Augsburg. Under Frederik Barbarossa udmærkede Otto VI sig paa Felttoget til Italien og blev (1180) belønnet med Hertugdømmet Bayern, hvortil hans Søn, Ludvig I, (1241) knyttede Pfalz. Da hans Fætter, Pfalzgrev Otto VIII, gjorde sig

berygtet ved Mordet paa Filip af Schwaben (1208), lod Ludvig I Borgen W. nedbryde, og nu erindre en Kirke og en 16 M. høj Obelisk om Stedet. 1294 delte Huset W. sig i de to Linier Bayern (s. d.) og Pfalz (s. d.) og senere i flere. Af Huset W. have Ludvig af Bayern 1314—46, Karl VII 1742—45 og Ruprecht af Pfalz 1400—10 baaret den tyske Kejserkrone, og med Karl X Gustaf af Zweibrücken besteg Huset W. den svenske Trone. *M. Kr.*

Witten, By ved Nordranden af de tyske Skiferbjærge, i det preussiske Regeringsdistrikt Arnsberg, beliggende N. f. Floden Ruhr omtrent midt mellem Essen og Dortmund. Det er en Bjærgværks- og Fabriksby med (1900) 35,517 Indb., hvoraf en Tredjedel ere Katolikker. Der findes 2 lutheranske og 2 katolske Kirker samt en Synagoge for Byens 400 jødiske Indb., desuden et Realgymnasium, et Vajsenhus, en Diakonisseanstalt og en Amtsdomstol. Byen, der først 1825 fik Købstadsrettighed, har faaet Navn efter et stort Støbestaalværk (>Witten<), der beskæftiger 1,200 Arbejdere. Nu findes der tillige to Glasfabrikker med 500 Arbejdere, Støberier for Jærn og Staal, Maskinfabrikker, Jærnbaneværksteder, Hammer- og Valseværker, Teglværker og Stenkulsgruber med 800 Arbejdere. Med Omegnens Byer staar W. i Forbindelse ved flere Jærnbanelinier. *M. Kr.*

Wittenberg, By i den preussiske Provins Sachsen, Regeringsdistriktet Merseburg, er Knudepunkt paa Banelinien Berlin—Halle og ligger ved Elben's højre Bred. W. er især bekendt fra Reformationens og Luther's Historie. Universitetet, der var Hovedsædet for den lutherske Kirkebevægelse ogsaa længe efter Luther's Død, blev oprettet 1502 af Kurfyrst Frederik den Vise og talte snart 600 studerende; men i 1815 forenedes det med Universitetet i Halle og flyttedes til denne By. W. har to lutheranske og en katolsk Kirke. Det var paa Slots- og Universitetskirkens Døre, at Luther 31. Oktbr. 1517 opslog sine 95 reformatoriske Sætninger, og 1858 bleve de indgraverede paa Kirkens Bronzedøre. I denne Kirke, der har to Bronzearbejder af Peter Vischer, findes Luther's, Melanchton's og de to Kurfyrsters, Frederik den Vises og Johan den Bestandiges, Grave. Den anden lutherske Kirke er ligesom Raadhuset smykket med Billeder af W.'s Maler, Lucas Cranach, hvis Hus (nu Apotek) ligesom Luther's og Melanchton's endnu vises og ere forsynede med Mindetavler. I det tidligere Augustinerkloster forevises Luther's Celle, og i hans Hus er et Værelse indrettet til Museum for Genstande, der have tilhørt Luther og andre Reformatorer. Paa Torvet rejstes i 19. Aarh. Billedstøtter af Luther og Melanchton, og desuden har W. Mindesmærker for Reformatoren Bugenhagen og Kejser Frederik III.

W. er en mindre By, der, Garnisonen indbefattet, har (1900) 18,345 Indb. Der findes en Amtsdomstol, et Hjem til vildfarne Børns Frelse, et Præsteseminarium og en Latinskole. Byen har en Havn ved Elben, driver Blomsteravl, navnlig af Liljekonvaller, og Dyrkning af Køkkenurter og har en Del industrielle Anlæg: Jærnstøberi, Maskin- og Lervarefabrikker, Teglværker og Dampmøller. W. nævnes 1180 og blev kort efter i Residensstad for Sachsen's Hertuger. Her udstedte Reformatorerne Konkordie-Akten (Maj 1547), j og her maatte Kurfyrst Johan Frederik aftræde sit Land (Wittenberg-Kapitulationen 1547), hvorefter Byen overgav sig til Kejseren. Indtil 1873 var W. en befæstet By; men paa Fæstningsværkernes Plads findes nu smukke Anlæg, og her betegner en indhegnet Eg uden for Elster-Porten det Sted, hvor Luther 10. Decbr. 1520 brændte den mod ham udstedte pavelige Bulle. Under Syvaarskrigen blev W. bombarderet af Østerrigerne (1760), da Preusserne havde indlagt Tropper, og nedbrændte delvis. Napoleon I lod Fæstningsværkerne udbedre; men 1814 blev de stormede af tyske Tropper. (Litt.: Schild, »Denkwürdigkeiten W.'s« [3. Opl. W. 1892]). *M. Kr.*

Wittenberge, By i den preussiske Provins Brandenburg, Regeringsdistriktet Potsdam, ved Mundingen af Stepenitz i højre Bred af Elben. Byen har en Havn ved Elben, hvorover der fører en 1,600 M. lang Bro, er Knudepunkt paa Jærnbanelinien Berlin—Hamburg og har (1900) 16,258 Indb., deriblandt 600 Katolikker. W. har betydelig Flodskibsfart og Mellemhandel og en Del industrielle Anlæg: en stor Oliemølle (300 Arbejdere), en Klædefabrik (400 Arbejdere), Jærnbaneværksteder, Savmøller og Teglværker. Byen er Sædet for en Amtsdomstol. *M. Kr.*

Witten Sø i Slesvig, ligger 17 Km. S. 0. f. Byen Slesvig, i en bakket Egn, er 5 Km. lang, $2^1/_2$ Km. bred og har mod Syd Afløb til Eideren. *M. Kr.*

Wittgenstein, Ludwig Adolf Peter, Greve, fra 1834 Fyrste, russisk Feltmarskal, født 5. Jan. 1769 i Guvernementet Perm, død 11. Juni 1843, paa en Rejse, i Lemberg. Han deltog 1795 i Felttoget i Polen, og senere kæmpede han i Kaukasus, hvor han udmærkede sig ved Indtagelsen af Derbent. 1805 deltog han med Hæder i Slaget Austerlitz 'og 1806 ved Friedland. 1812 dækkede han med Held Vejen fra Düna til St. Petersborg, men den ham under Franskmændenes Tilbagegang stillede Opgave at hindre Fjendens Tilbagetog over Beresina formaaede han ikke at løse. Efter at Preussen havde sluttet sig til Rusland mod Napoleon, blev W. højestbefalende for de forenede Stridskræfter. Denne Opgave var han imidlertid ikke voksen. Han tabte Slaget ved Grossgörschen, og efter Nederlaget ved Bautzen maatte han fratræde sin Stilling og overtog Befalingen over det ved den bøhmiske Hær værende russiske Korps, med hvilket han kæmpede ved Dresden og Leipzig. Under Felttoget i Frankrig saaredes han ved Bar-sur-Aube saa haardt, at han maatte forlade Hæren. 1813 blev han Feltmarskal og fik 1828, da Krigen udbrød mellem Rusland og Tyrkiet, Overkommandoen over den russiske Hær. Men heller ikke her var han heldig som Leder og maatte 1829 afgive Overledelsen til Diebitsch. W. blev senere Medlem af Rigsdagen og ophøjedes af Kongen af Preussen til Fyrste. *B. P. B.*

Wittich, Marie, tysk dramatisk Sangerinde, er født i Gieszen 27. Maj 1862 og blev, efter at være optraadt paa forskellige mindre tyske Scener, 1889 fast knyttet til Operaen i Dresden, hvor hendes Repertoire har omfattet de store dramatiske Sopranpartier fra Gluck's Alceste, Iphigenia, Mozart's Donna Anna, Beethoven's Fidelio til Wagner's store germaniske Kvindeskikkelser. 1890 ægtede hun Dr. jur. Faul. *S. L.*

Wittig, Friedrich August, tysk Billedhugger,

(1826—93), Elev af Rietschel. Til hans bekendteste Værker, der have udpræget klassisk Holdning, høre Relieffet »Christi Gravlæggelse« (paa Alteret i Denhofstedt's Kapel i Østpreussen), Marmorgruppen >Hagar og Ismael« (Berlin's Nationalgal.), »Jæger« (1852), Statuen af Carstens til Søjlehallen i Berlin's Altes Museum (1871), Kolossalbuster af Schadow (1869, Dusseldorf) og Cornelius (1875, Berlin) m. v. *A. Hk.*

Wittlesey [wi'tlzi], Whittlesea, By i det sydlige England, Cambridgeshire, ligger paa en Høj i det Wash-Bugten omgivende Marskland, 8 Km. 0. f. Peterborough, har to gamle Kirker, betydelig Frugtavl, Handel og (1901) 3,909 Indb. 8 Km. N. f. W. ligger Landsbyen Thorney, hvis gamle Kirke er en Rest af et i 662 oprettet Benediktiner-Abbedi. *M. Kr.*

Wittram, Theodor Friedrich Gottlieb, russisk Astronom, er født 17. Septbr. 1854 i Riga, studerede i Dorpat, blev 1878 ansat ved Observatoriet i Pulkovo og er siden 1887 tillige Professor i Astronomi og Geodæsi ved Generalstabsakademiet i St. Petersborg. Foruden enkelte mindre Arbejder har W. udgivet »Störungen der kleinen Planeten« [St. Petersborg 1886], »Die totale Sonnenfinsterniss $^9/_8$« [smst. 1896], bearbejdet Kontaktobservationerne ved den russiske Venus-Ekspedition i 1874 og sammen med Renz deltaget i og udgivet »Telegraphische Langenbestimmung zwischen Pulkowo und Potsdam« [smst. 1903]. *y.Fr.S.*

Wittrock, Veit Brecher, svensk Botaniker, er født i Holms-Socken paa Dalsland 5. Maj 1839, blev Student i Upsala 1857, tog Doktorgraden og blev kaldet til Docent i Botanik ved Upsala Universitet 1866, forestod 1875 — 76 Professoratet i i Botanik og udnævntes 1878 til ekstraord. Professor ved Upsala Universitet. 1879 kaldtes han af Vetenskaps-Akademien, hvis Medlem han var bleven, til *Professor Bergianus* og tillige til Intendant for Riksmuseums botaniske Afdeling; fra denne sidste Stilling har han taget Afsked 1904 for udelukkende at ofre sig for Bestyrelsen af den botaniske Have. Han har foretaget mange videnskabelige Rejser, nemlig 1861, 1865 og 1869 til Norge, 1872 til England og Irland, 1873 til Østerrig, 1874 til Tyskland, hvor han i Strassburg studerede under De Bary's Ledelse, og 1885 til Ungarn, hvor han bl. a. gjorde Studier i Karpatherne. Sin videnskabelige Virksomhed begyndte han som Algolog og har udgivet et stort Antal algologiske Skrifter, hvoriblandt særlig kunne fremhæves: »Forsok till en Monographi öf. *Monostromia*« [Stockholm 1866], *Prodromus Monographiae Oedogonieaarum* [Upsala 1874], »On the Development and syst. Arrangement of the *Pithophoraceae*« [Upsala 1877] og »Om Snons och Isens Flora« [Stockholm 1883]. Sammen med O. Nordstedt, senere ogsaa G. Lagerheim, har han udgivet det fortrinlige: *Algae aquae dulcis exsiccatae*, 1—35 [Stockholm 1877—1903]. I hans algologiske Skrifter fremtræder en ualmindelig Omhyggelighed i Undersøgelserne forenet med et usædvanligt skarpt Blik for Former, saaledes at hans Arbejder paa sine Omraader have været grundlæggende. Hans Interesser have imidlertid været mangesidige. Han forelæste Botanik som Lærer ved Stockholm's Hogskola 1879—83, han var svensk Kommissær ved Landbrugsudstillingen i Budapest 1885 og Rigsdagsmand for Stockholm 1888—90. Allerede i den senere Tid i Upsala havde han begyndt at sysle med de højere Planters Morfologi og Biologi; saaledes udgav han »*Linnaea borealis*, en jemnforande biologisk, morphologisk och anatomisk undersokning« [»Botan. Notiser«, Lund 1878— 79], og efter at han som *Professor Bergianus* var bleven Bestyrer af »Bergianska trädgården« i Karlbergsalleen i Stockholm, blev dette hans Hovedinteresse. Efter at den gamle Have ved hans Initiativ var bleven solgt for noget over I Mill. Kr., grundlagde han fra 1885 en ny botanisk Have paa Haga-Frescati. Denne vakkert liggende Have er indrettet efter de mest moderne Principper, idet der ikke blot tages Hensyn til systematiske, men ogsaa til biologiske og plantegeografiske Synspunkter. I Forbindelse med den videnskabelige Afdeling er anlagt en stor Handelshave og en Gartnerlæreanstalt. Fra Haven udgives siden 1890 et Tidsskrift, *Acta Horti Bergiani*, hvori de fleste af W.'s efternævnte Afhandlinger ere trykte. Udviklingen af disse Institutioner har han fremstillet i »Några bidrag till Bergianska Stiftelsens historia« [Stockholm 1890], »Om planen för Bergielunds botaniska trädgård« [Stockholm 1891] og *Catalogus plantarum in hor to botanico Bergiano* [Stockholm 1891]. I sin botaniske Have har han over forskellige Planteslægter anstillet meget indgaaende systematiske og biologiske Studier, hvoraf kun endnu en ringe Del er offentliggjort; af disse kunne fremhæves *Erythraeae exsiccatae*, 1—4 [Stockholm 1884—90], »Biologiska ormbunkstudier« [smst. 1891], »*Linaria Reverchonii* n. sp.« [smst. 1891], »Om den hogra epifyt-vegetationen i Sverige« [smst. 1894] og » *Viola*-Studier«, I, II [smst. 1896—97]. Allerede tidlig begyndte han at samle paa Botanikerportrætter, men overlod senere Samlingen, der nu tæller over 4,000 Portrætter, som Gave til *Hortus Bergianus*. Den rigt illustrerede *Catalogus illustratus Iconothecae botanicae*, I, II [Stockholm 1903—05], som han har udgivet herom, er det vigtigste Bidrag til Botanikkens Historie, som er udkommet i den senere Tid. *N. W.*

Wittstock, By i den preussiske Provins Brandenburg, Regeringsdistriktet Potsdam, med Rester af middelalderlige Bymure og et gammelt Slot, en smuk gotisk Kirke, et Raadhus fra 16. Aarh., Latinskole, Landbrugsskole og Amtsdomstol. W. har Maskin- og Klædefabrikation, Farverier, Uldspinderier, Savmøller og (1900) 7,469 Indb. Byen nævnes 946 og var i Middelalderen Sæde for en Biskop. Her vandt Svenskerne under Banér 1636 en glimrende Sejr over Kejserens og Sachsen's Tropper. I en Skov 4 Km. N. f. W. findes et middelalderligt Spejdertaarn (Heideturm). *M. Kr.*

Witwatersrand [vi'tvatersrand] eller Rand, Bjærgkæde i den sydlige Del af Transvaal, strækker sig med vestøstlig Retning, fra Malmani til Egnen 0. f. Johannesburg. Den naar en Højde af 1,800 M. og danner Vandskellet mellem Tilløbene til Limpopo (Marico, Elands- og Krokodillefloden) og Oranje (Wonder, Harts). Ved den sydlige Fod ligge de berømte Guldlejer, som fandtes 1884 og i faa Aar bragte Transvaal op blandt Jordens betydeligste guldproducerende Lande, ligesom de have givet Anledning til Opblomstringen af hele Sydafrika's betydeligste By Johannesburg. *C. A.*

Witzansky, Harald Theodor, dansk Re-

daktør, er født i Kjøbenhavn 7. Septbr. 1862, gennemgik Hærens Elevskole og vilde gaa Militærvejen, men blev 1884 ansat ved »Politiken«s Administration og var senere indtil 1902 dette Blads Forretningsfører. Samtidig var W. fra 1893 Bladet »Københavns Forretningsfører, senere dets Udgiver og blev fra Maj 1902 dets Redaktør. 1900 — 07 var W. Borgerrepræsentant og var som saadan ivrig medvirkende ved Dannelsen af den antisocialistiske kommunale Bevægelse i Kjøbenhavn. *Chr. Bl.*

Wiwel, Niels, dansk Illustrator, er født 7. Marts 1855 i Landsbyen Store Lyndelse, hvor hans Fader, der sad inde med ikke ringe kunstnerisk Evne, var Skolelærer. Efter i nogle Aar at have lært at litografere hos Harald Jensen modtog han Tegneundervisning af C. V. Nielsen og var Elev af Kunstakademiet 1869—73. Allerede tidlig arbejdede han i Hjemmet som Illustrator, men længtes efter større Forhold, rejste til Tyskland og var i længere Tid bosat i Dusseldorf, af hvis Malerskole hans 1878 udstillede Genrebilleder viste stærk Paavirkning. Efter 1887 at være vendt tilbage til Hjemmet udstillede han een Gang som Maler, men det Billede, han mødte med paa Charlottenborg, vakte ingen Opmærksomhed. Sit Navn saavel i Danmark som ogsaa i Tyskland har W. erhvervet sig i Egenskab af Illustrator, og meget stort er Tallet paa de Tegninger, saa godt som altid over komiske Emner, hvormed han dels har bidraget til Blade og Tidsskrifter, dels har udstyret hele Digterværker eller Samlinger af saadanne; særlig kunne her nævnes hans Illustrationer til Wessel. Hans Lune er rammende og skarpt, ofte ikke uden Bitterhed; han er en ret kyndig og smagfuld Komponistør og tegner gennemgaaende sine Figurer med en let og elegant Streg. Særlig nøjeregnende med Formen er han derimod ikke. *S, M.*

Wiwet [vi'vet], Frederik Vilhelm, dansk Jurist og dramatisk Forfatter, født 4. Decbr. 1728 i Frederiksborg, død 23. Febr. 1790 i Kjøbenhavn. Paa den juridiske Embedsbane naaede W. efter at have været Højesteretsadvokat op til Generalfiskal ens betroede Post, i hvilken Stilling han blev Struensee's Anklager. Til W.' juridiske Virksomhed kan ogsaa henregnes hans Samling af mærkelige Højesteretssager, der dog ikke blev afsluttet. — Som dramatisk Forfatter debuterede W. 1749 med en Komedie »Den forfængelige«. Bedst kendt er hans 5 Akts Lystspil »Datum in Blanco« med Holberg'sk Personliste, et noget udtværet, men ganske morsomt Arbejde [1777]. En senere Komedie »Enke- og Ligkassen eller den forstyrrede Generalforsamling« [1781] var ganske mislykket. W. var fremdeles kendt som Epigramdigter. *F. Cl.*

Wleugel, SeverinSegelcke, norsk Kemiker, er født i Risør 2. Marts 1852, Student 1869. Efter at han i nogle Aar havde studeret Medicin og 1872 taget 1. Afdeling af medicinsk Embedseksamen kastede han sig over Kemien og blev 1873 ansat som 2., 1877 som 1. Amanuensis ved Universitetets kemiske Laboratorium. 1881—84 arbejdede han med offentligt Stipendium i Udlandet navnlig hos Victor Meyer i Ziirich, Groth og Kundt i Strassburg, samt hos Bayer i München foruden en kortere Tid i Paris og fremdeles i Sommeren 1886 hos Michaelis i Aachen's Polyteknikum. Siden 1887 har han været ansat som Overlærer i Kemi og teknisk Kemi ved Throndhjem's tekniske Læreanstalt og Forstander for dennes Fagafdeling for Kemi. Under sin Amanuensisvirksomhed i Christiania assisterede han Prof. Waage med Udførelsen af de kemiske Arbejder ved Waage's og Guldberg's Undersøgelser over Affiniteten, og under sit Ophold i Tyskland publicerede han i »Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft« [1882—85] nogle Undersøgelser over Nitrosoderivater af organiske Stoffer, og (sammen med S. Henrichsen) om organiske Stoffers Forhold til Magnetisme, samt over nogle Autracenderivater; de sidste Arbejder vare udførte og publicerede sammen med andre. Størst Betydning har W. som Lærer, navnlig i analytisk Kemi. Hans alsidige Kundskaber og praktiske Interesser have ogsaa gjort ham til et meget anvendt Medlem af Juryen ved Udstillinger i Ind- og Udland; han har været Direktionsmedlem af Throndhjem's Fiskeriselskab og Fiskerimuseum og siddet i mangfoldige Komiteer. *John Sebelien.*

Wo., kemisk Tegn for Grundstoffet Volfram.

Woatz, indisk Staal, d. s. s. Wootzstaal.

Woburn [wu!bə,nell. wo!u-], en gammel Landstad i det sydlige England, Bedfordshire, med kun 1,300 Indb. (1901), har en moderne gotisk Kirke og et pragtfuldt Slot, Woburn Abbey, der tilhører Hertugen af Bedford. *M, Kr.*

Woburn [wu!bə.nell.wo!u-], By i U.S. A., Stat Massachusetts, ligger 10 Km. N. V. f. Boston ved Bredden af en lille Sø. (1900) 14,254 Indb. W. har betydelig Tilvirkning af Læder og Skotøj samt Pianoer. *H. P. S.*

Wōdan, tysk Form for Odin.

Wodehouse [wo!udhaus], Distrikt af Østprovinsen af Kaplandet, ligger lige V. f. Tembuland og tæt ved Sydgrænsen af Oranje-Kolonien. 5,440 □ Km. med ca. 28,900 Indb., hvoraf 5,400 Hvide. Terrainet er højtliggende, og midt i Distriktet hæver Stormberg sig til 1,680 M. Paa dettes Sydskraaninger findes store og særdeles let tilgængelige Kullejer. Hovedstaden er Dordrecht. *C. A.*

Wodena se Vodena.

Woeste [wu!stə], Charles Frederic Auguste, belgisk Politiker, er født 1837 i Bruxelles. Han gik 1855 fra Protestantisme over til Katolicismen og var siden en fanatisk Tilhænger af sin ny Tro. Som Sagfører forsvarede han villig Klostrenes yderste Krav. Siden 1874 har han været Medlem af Repræsentanternes Kammer, var 1884 i faa Maaneder Justitsminister og siden en af det klerikale Partis Førere; han kæmpede haardnakket 1892—93 mod Grundlovs-Gennemsynet. 1891 skrev han »La neutralité de Belgique«. *E. E.*

Wohlert, Hans Friedrich, dansk Kirurg, født 29. Septbr. 1703 i Kiel, død 18. Novbr. 1779 i Slesvig. W. tog kirurgisk Eksamen i Kjøbenhavn 1739, var Regimentsfeltskær 1739—46, Hof kirurg 1746—68. Som saadan opererede han Dronning Louise for et indeklemt Brok 1751, men det lykkedes ham ikke at redde hendes Liv. W. var Medlem af Kommissionen angaaende Oprettelsen af Frederiks Hospital og senere Med-

lem af Direktionen for Hospitalet. 1768 trak han sig tilbage til Slesvig By. Han omtales af samtidige Kirurger som en ualmindelig dygtig og elskværdig Person, der synes at have spillet en betydelig Rolle. *G. N.*

Woking [wo!ukiη], By i det sydlige England, Surreyshire, 46 Km. S. V. f. London, med en gammel Kirke i tidlig engelsk Bygningsstil og (1901) 16,222 Indb. 5 Km. V. f. Byen ligger en af London's store Kirkegaarde og et Krematorium. *M. Kr.*

Wokingham [wo!ukiηəm], Oakingham, Landstad i det sydlige England, Berkshire, 12 Km. S. 0. f. Reading, smukt beliggende ved Windsor-Skoven, har et gotisk Raadhus, Korn- og Savmoller, Papirfabrik og (1901) 3,551 Indb. I Nærheden ligger Herresædet Bearwood. *M. Kr.*

Wolcott [wu'lkət], John, engelsk Digter, kendt under Pseudonymet Peter Pindar, født 9. Maj 1738 i Devonshire, død 14. Jan. 1819 i Somers Town. Han studerede Kirurgi og Farmaci og rejste 1768 til Jamaica som Livlæge hos Guvernøren. Her traadte han i Kirkens Tjeneste, og Guvernøren skaffede ham et Præsteembede. Senere var han en Tid Præst i Wales, men bosatte sig derefter i London, hvor han blev en frygtet Satiriker. I »Lyric Odes to the Royal Academicians« [1782] vender han sig imod det kgl. Akademi, medens han i »The Lousiad« [1786] satiriserede over Georg III. Desuden udgav han 1778—1808 over 60 politiske Flyveskrifter. *T, L.*

Woldemar se Holm, V. V.

Wolds [wo!uldz], en Række øde Højdedrag i det nordlige England, i York- og Lincolnshire, strække sig langs Østkysten mellem Tees og Humber og komme frem paa ny mellem Humber og Wash. De naa en Højde af indtil 246 M. og falde mod Vest stejlt ned mod Slettelandet. The W. bestaa af Lag fra Jura- og Kridttiden og danne ved deres ufrugtbare, lyngklædte Flader en stærk Modsætning til Slettelandets frugtbare Agerjord. *M. Kr.*

Wolf, Charles Joseph Étienne, fransk Astronom, erfødt 9. Novbr. 1827 i Vorges, Aisne, er siden 1862 ansat ved Observatoriet i Paris og var 1875—92 tillige Professor i Astronomi ved Sorbonne. Foruden talrige mindre Meddelelser i Paris-Akademiet, hvoraf W. er Medlem fra 1883, har han publiceret en Række større Arbejder, »Recherches sut l'équation personelle« [Paris 1866], »Description du groupe des Pleiades« [smst. 1877], »Recherches historiques sur les étalons de poids et mesures de l'Observatoire de Paris« [smst. 1883], »Les hypothéses cosmogoniques« [smst. 1886], »Astronomie et Géodésie« [smst. 1891], »Histoire de l'observatoire de Paris de sa fondation å 1793« [smst. 1902]. *J. Fr. S.*

Wolf, Christian, tysk Filosof, født 24. Jan. 1679 i Breslau, død 9. April 1754 i Halle. Han var Søn af en Haandværker, studerede Teologi i Jena og virkede, efter at have studeret Matematik og Fysik, som filosofisk Docent i Leipzig. 1706 udnævntes han til Professor i Matematik i Halle. Foruden over Matematik og Fysik læste W. imidlertid over Filosofi; disse Forelæsninger, der egentlig danne Begyndelsen til hele den tyske Universitetsfilosofi, og af hvilke flere udgaves paa det tyske Sprog, vakte umaadelig Opsigt, men tillige, trods deres teologiske Karakter, megen Mishag hos Pietisterne, hvis Hovedfæstning Halle var. Efter et mislykket Forsøg fik endelig Pietisterne paa den lumpneste Maade W. fordrevet fra Halle, idet de indbildte Frederik Vilhelm I af Preussen gennem et af dennes Kreaturer, at W. ud fra sin Hævdelse af »den tilstrækkelige Grunds Princip« forsvarede de lange Grenaderers Desertation. Ifølge Kabinetsordre af 8. Novbr. 1723 maatte W. under Trudsel af Dødsstraf i Løbet af 48 Timer være ude af Preusserkongens Lande. Han drog saa til Marburg, hvis Universitet han i de følgende Aar gav stor Anseelse. Han stod nu paa Højden af sin Virksomhed; hans Skrifter vakte en stor filosofisk Litteratur, og personlig blev han hædret fra alle Sider, selv Preusserkongen søgte 1733 at faa ham til at vende tilbage. Da Frederik II, der selv tidligere havde oversat nogle af hans Skrifter til Fransk, besteg Tronen, kaldtes han 1740 tilbage og holdt under stor Jubel sit Indtog i Halle. Han overvældedes med Æresbevisninger, og hans Filosofi var den herskende ved de tyske Universiteter, lige til den afløstes af den Kant'ske og senere af den Hegel'ske. Trods dette førte W. i sine sidste 14 Aar ikke Videnskaben frem; ny, mere radikale Retninger, særlig den franske Oplysningsfilosofi, der nu begunstigedes af Frederik II, gjorde hans Filosofi Rangen stridig, og selv var han bleven for gammel til i Halle at generobre sin Førerstilling.

Hans Filosofi havde det Maal at give rationelle Beviser for den kristelige Teologis vigtigste Dogmer og tillige bringe streng Orden i de forskellige Erfaringer ved at samle dem til et omfattende System, konstrueret ligesom Spinoza's i matematisk Form. Den Filosofi, Leibniz i korte og ikke almindelig tilgængelige Afhandlinger havde givet, populariserede W. i omtrent 22 tykke Bind. Hans Storhed ligger i, at han, selv om han fejlagtig mente at kunne give Teologien et rationelt Grundlag, just ved dette Forsøg førtes til at hævde Fornuftens ubetingede Ret til at prøve og til at forkaste, og i at han, trods sin dogmatiske Forveksling af Begreberne Grund og Aarsag, gennem »den tilstrækkelige Grunds Princip« som Grundlaget for alt hævdede den strenge Aarsagssammenhæng. Største Delen af den saakaldte Rationalisme i Tyskland i 18. Aarh. hviler paa hans Filosofi. Efter Ortodoksiens Tid og Religionskrigenes Mørke virkede W. i tysk Videnskab som en stor Frigører og som en af de første blandt Oplyserne. Af alle hans Skrifter skal kun nævnes hans Hovedværk: »Vernünftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt« [1720] samt hans Selvbiografi [udg. af Wuttke 1841]. (Litt.: Ludovici, »Entwurf einer vollstandigen Historie der wolffischen Philosophie« [1736—38]; Frank, »Die wolffsche Strafrechtsphilosophie« [1887]; Zeller, »W.'s Vertreibung aus Halle« [i »Vorträge und Abhandlungen« 1865]; Hettner, »Geschichte der deutschen Litteratur« [I, 199—268, 4. Udg. 1893]). *A. T-n.*

Wolf, Ferdinand Joseph, romansk Filolog, født i Wien 8. Decbr. 1796, død smst. 18. Febr. 1866. Studerede i Graz, tog juridisk Embedseksamen og praktiserede en kort Tid som Sagfører. Men snart opnaaede han, hvem Juraen

ikke interesserede synderlig, en Ansættelse ved det kejserlige Bibliotek, og der virkede han lige til sin Død, i mange Aar som Bestyrer af Haandskriftafdelingen. Hans Hovedinteresser vare Sprogvidenskab, Litteraturhistorie og Musik, men især Studiet af de romanske Landes — navnlig Spanien's — ældre og nyere Litteratur; han blev en af Banebryderne paa dette Omraade, uagtet han aldrig i hele sit Liv naaede at se disse Lande (i det hele foretog han kun to mindre Rejser fra den østerrigske Hovedstad). Foruden af adskillige andre lærde Selskaber var W. (fra 1846) Medlem af Videnskabernes Akademi i Wien, hvor han indtog en fremragende Plads. Hans vigtigste Arbejder ere: »Floresta de rimas modernas castellanas< [2 Bd. Paris 1837]; »Ueber die Lais, Sequenzen und Leiche < [1841]; »Ueber eine Sammlung spanischer Romanzen in fliegenden Blättern auf der Universitäts-Bibliothek zu Prag« [Wien 1850]; >Primavera y flor de romances< [2 Bd. Berlin 1856, med C. Hofmann; i spansk Udg. med mange Tilsætninger ved Menéndez y Pelayo, Madrid 1899 fif.]; »Studien zur Geschichte der spanischen und portugiesischen Nationallitteratur« [Berlin 1859, overs. paa Spansk af M. Unamuno, med Anm. af Menéndez y Pelayo]; >Le Brésil littéraire« [Berlin 1863]. Desuden en Del Tidsskriftafhandlinger o. desl., som ikke ere samlede i hans »Studien«. Med A. Ebert grundlagde han 1859 Tidsskriftet »Jahrbücher fiir romanische und englische Litteratur«. *E. G.*

Wolf, Friedrich August, tysk Filolog, født i Haynrode i Thuringen 15. Febr. 1759, død i Marseille 8. Aug. 1824. Allerede 1782 blev han efter at have offentliggjort en Udgave af Platon's »Symposion« [Leipzig 1782] Rektor i Osterode og 1783 Professor i Halle, hvor han virkede til 1806, da Universitetet blev lukket. Han udøvede her ved sine Forelæsninger, hvori han bestræbte sig for at fremstille Filologien som en organisk sammenhængende Videnskab, en meget stor Indflydelse, hvorimod han i sine senere Aar, efter at han i 1807 var gaaet til Berlin og havde deltaget i Grundlæggelsen af det derværende Universitet uden selv at blive fast Professor derved, traadte mere tilbage og ogsaa følte sig noget tilsidesat. Hans betydningsfuldeste Værk er *Prolegomena ad Homerum* [Halle 1795 og oftere], hvori han rejser det homeriske Spørgsmaal, som siden den Tid har været stærkt debatteret (se Homer S. 1107). I Halle udgav han tillige flere Skrifter af klassiske Forfattere, Homer [4 Bd., 1784—85], Demosthenes'es Tale mod Leptines [1789], Platon's »Phædon« [1790] og Cicero's *Tusculanadisputationes* [Leipzig 1792]. Fra denne Tid hidrøre ogsaa hans »Antiquitäten von Griechenland« [Halle 1787]. Af andre Skrifter, delvis udgivne efter hans Død, kunne mærkes »Vermischte Schriften und Aufsätze« [Halle 1802], »Encyclopädie der Philologie« [Leipzig 1830], »Darstellung der Alterthumswissenschaft« [Leipzig 1833], »Vorlesungen über die Alterthumswissenschaft« [5 Bd., Leipzig 1831—35]. Hans »Kleine Schriften« udgav Bernhardy [2 Bd., Halle 1869]. (Litt.: W. Körte, »Leben und Studien F. A. Wolfs« [2 Bd., Essen 1833]). *H. H. R.*

Wolf, Hugo, østerrigsk Komponist, født 13. Marts 1860 i Windischgraz, død 22. Febr. 1903 i Wien. Han var bestemt til Studeringer, men brød sig mod Faderens Vilje Vej som Fagmusiker. 1875 kom han med de ringest mulige Subsistensmidler til Wien og søgte Videreuddannelse i Konservatoriet der; men efter to Aar afvistes han paa Grund af en (uoplyst) »Disciplinærforseelse«. Under saare beskedne Forhold levede W. nu i Wien som Komponist, Lærer og Dagbladskritiker, hvilken sidste Stilling — en Tid lang W.'s væsentligste Erhverv — bragte ham i uheldigt Misforhold til de ledende Mænd i Wien, navnlig paa Grund af en oprigtig, men ubehersket Kritik af Johs. Brahms'es Værker. Kun med Besvær lykkedes det W.'s Venner at skaffe ham Forlægger til de første af hans Sange, den Genre, hvortil W. mere og mere havde vendt sig. Fra 1888 levede W. nu ene for sin Komponistgerning og skrev en lang Række Sange, der udgaves i Samlingerne: »Goethe-Lieder« (51), »Morike-Lieder« (53), »Spanisches-Liederbuch« (30 Sange), »Italienisches Liederbuch« (46 Digte af P. Heyse), hvortil kom navnlig Digte af Eichendorff og Gotfr. Keller. Slutstenen paa Sangenes Række danner »Tre Digte af Michelangelo«. 1892 opførtes Ibsen's »Gildet paa Solhaug« i Wien med Musik af W. (komponeret paa Opfordring fra Teateret) og 1896 i Mannheim den komiske Opera »Der Corregidor«, der senere fremkom paa andre tyske Scener, uden dog nogetsteds at faa fast Fod. Arbejdet paa en ny Opera afbrødes pludselig af en voldsom Nervelidelse (1897), og sine sidste Aar tilbragte W. for største Delen paa en Sindssygeanstalt. Enkelte af sine Sange har W. bearbejdet med Orkesterledsagelse (bekendtest »Der Feuerritter«); hans andre Kompositioner ere navnlig: Korstykker (»Elfentanz« , »Christnacht«, »Hymnus«, »Frühlingschor«), en symfonisk Digtning (over Kleist's »Penthesilea«), »Italiensk Serrenade« (Orkester) og en Strygekvartet. Mod Slutningen af W.'s Liv og navnlig efter hans Død har hans Ry været i stærk Stigen, og hans Sange høre mere og mere til Sangkunstneres Repertoire i Tyskland og ud derover; til hans Værkers Udbredelse og Forstaaelse er dannet »Hugo W.-Foreninger«. W. er da ogsaa en af det moderne Tyskland's største Musikbegavelser, og mærkelig ikke blot derved, at han næsten ene har dyrket Sangen paa en Tid, hvor de større Former ellers toge alles Interesse fangen, men end mere ved den sjældne Fordybelse i Digtet og dets Idé, den litterære Finsans og kunstneriske Energi i Sammensmeltning af Ord og Musik (her var Rich. Wagner W.'s Forbillede). En Fylde af Stemninger: tungsindige, lidenskabelige, ømme, begejstrede, yndefuldt muntre, ja barokke rumme W.'s Sange, hvis rigt og fint udarbejdede Klaverledsagelse har sin store Betydning; undertiden synes dog ogsaa det alt for villede, spekulative, søgt originale og doktrinære at gøre sig gældende. (Litt.: Biografier og Karakteristikker af Decsey [4 Bd.]; Paul Müller, Haberlandt og Eugen Schmitz [i Reclams Universalbibliotek]; endvidere nogle Samlinger af W.'s Breve). *W. B.*

Wolf, Jakob Wilhelm Nikolai, dansk Skuespiller, født i Kjøbenhavn 3. Decbr. 1824, død i Christiania 7. Febr. 1875. W. var oprindelig bestemt for Studeringerne; men da han ejede en

sjælden smuk Sangstemme, vaktes tidlig hans Lyst til Teateret, og efter 1844 at være bleven antagen som Elev ved det kgl. Teater, hvor han nød Sangundervisning af Rung, debuterede han 1848 som Josef i Mehul's Opera »Josef og hans Brødre«. Han gjorde megen Lykke og udførte senere Max i »Jægerbruden* og nogle andre Roller; men da han kun opnaaede en ringe Gage, forlod han det kgl. Teater og tog Engagement i Christiania, ved hvis Teater man paa den Tid søgte at faa oprettet en Operaafdeling, og her debuterede han som Max i »Jægerbruden« 4. Oktbr. 1852. Operaforetagendet gik imidlertid snart over Styr, men W. forblev ved Christiania Teater, blandt hvis Personale han senere, væsentlig henvist til Talescenen, ved sin alsidige Begavelse kom til at indtage en fremtrædende Plads. I det lange Tidsrum, han var knyttet til Scenen, udførte han et stort Antal forskelligartede Roller i Tale- og Syngestykker, omfattende et Omraade fra Othello, Macbeth og Hertug Skule — Roller, i hvilke hans prægtige Figur og kraftige Organ ydede ham stor Hjælp — Tartuffe og Peter Teazle til Figaro og Løjtnant v. Buddinge; fra Max i »Jægerbruden« og Masaniello i »Den Stumme« til Ledermann i »Recensenten og Dyret« og Barbersvend Fugtel i »Aprilsnarrene«. I dette store og vekslende Repertoire viste W. sig som en intelligent og alvorlig arbejdende Kunstner, der ikke blot gennemgaaende gjorde Fyldest for sig paa Scenen, men i mange og ikke mindst i de store Opgaver, der bleve ham tildelte, præsterede fuldlødig Kunst. Han havde ogsaa i Aarenes Løb alt mere og mere tilvundet sig Publikums Yndest, saa at hans Bortgang fra Scenen (1874) vakte et alment Savn. (Litt.: K. A. Winterhjelm, »Af Christiania Theaterliv« [1875]; Blanc, »Christiania Theaters Historie« [1899]). *T. B.*

Wolf, Johann Rudolph, schweizisk Astronom, født 7. Juli 1816 i Zürich, død 6. Decbr. 1893 smst., studerede Matematik i Wien, Berlin og Paris, ansattes 1839 som Lærer i Matematik og Fysik i Bern, fra 1847 tillige Direktør for Observatoriet smst. og fra 1852 ogsaa Professor ved Universitetet smst. 1855 blev W. ved Grundlæggelsen af Polyteknikum i Zürich Professor i Astronomi og tillige Professor ved Universitetet smst., fra 1860 ogsaa Direktør for det af ham anlagte Observatorium. 1847 begyndte W. i Bern sine Observationer af Solpletterne, hvilke han fortsatte til sin Død, og hvorom han har givet talrige Meddelelser i »Mittheilungen der naturforschenden Gesellschaft in Bern«, som han redigerede fra 1842 til 1855, og i »Vierteljahrsschrift der naturforschenden Gesellschaft in Zurich«, hvis Redaktør han var fra 1856 til sin Død. Fra 1856 af samlede han disse Meddelelser om sine egne og andres Iagttagelser af Solpletter, foruden at han opsporede talrige ældre, hidtil ubenyttede Solpletiagttagelser, i »Astronomische Mittheilungen«, 8 Bd. 1852 paaviste W. samtidig med Sabine og Gautier Parallelismen mellem Solpletperioden og Variationen i den magnetiske Misvisning. Fra 1862 var W. Præsident for den schweiziske Kommission af den europæiske Gradmaaling og deltog som saadan i flere Længdebestemmelser. 1864—81 var han ogsaa Direktør for den schweiziske meteorologiske Centralanstalt og udgav 1864—80 17 Aargange »Schweizerische meteorologische Beobachtungen«. Af W.'s øvrige Arbejder nævnes »Taschenbuch fiir Mathematik, Physik, Geodäsie und Astronomie« [Bern 1852 6. Udg., Zurich 1895], »Handbuch der Matematik, Physik, Geodäsie und Astronomie« [2 Bd., Zurich 1870—72], '-Handbuch der Astronomie, ihrer Geschichte und Literatur« [2 Bd., smst. 1890—92], »Biographien zur Culturgeschichte der Schweiz« [4 Bd., smst. 1858—62], »Geschichte der Vermessung in der Schweiz« [smst. 1879], »Geschichte der Astronomie« [Munchen 1877]. *J. Fr. S.*

Wolf, Johannes, tysk Musikforfatter, er født 17. Apr. 1869 i Berlin, studerede under Ph. Spitta og tog Doktorgraden i Leipzig. Omhyggelige Studier vedrørende Middelalderens Musik, evangelisk Kirkesang og Nodeskrift, nedlagte i forskellige større og mindre Værker (navnlig »Geschichte der Mensuralnotation 1250—1460«, 3 Dele), have skaffet W. et anset Navn som Musikforsker. 1902 blev han Docent i Musikvidenskab ved Berlin's Universitet. *W. B.*

Wolf, Julius, tysk Socialøkonom, er født 20. Apr. 1862 i Briinn, han blev 1885 Professor i Zürich, 1897 i Breslau. W. er Ophavsmand til »Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein«, stiftet 21. Jan. 1904. Foruden talrige Specialafhandlinger om socialpolitiske og økonomiske Spørgsmaal, der alle røbe en omfattende Lærdom og et aabent Blik for de forskellige Reformbehov i Samtiden, har han navnlig vundet Anseelse ved det stort anlagte Værk »Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung« [Bd. I, Stuttgart 1892; endnu (1907) ikke fortsat], et af de mest betydningsfulde Bidrag til den videnskabelige Kritik af Marx og hans Lære. W. bekæmper ogsaa Katedersocialismen. Han er Grundlægger og Redaktør af »Zeitschrift für Socialwissenschaft« [Berlin 1898 ff.]). *K. V. H.*

Wolf, Karen Lucie, født Johannesen, norsk Skuespillerinde, født i Bergen 25. Maj 1833, død i Christiania 6. Oktbr. 1902. W. var udgaaet fra et tarveligt borgerligt Hjem; af hendes »Livserindringer« ses, at hendes Barndom henrandt i et muntert Friluftsliv, og da Ole Bull 1850 oprettede den første nationale Scene i Bergen, blev den unge 17-aarige Pige med det kvikke, spillende Humør greben af den Begejstring for og Længsel til Scenen, som paa den Tid var almindelig hos den bergenske Ungdom. Hun opnaaede ogsaa, efter nogen Modstand fra Forældrenes Side, at debutere 10. Novbr. 1850 som Emeline i Scribe's Enaktskomedie »Den første Kærlighed«. Den Modtagelse, hun fik, var dog noget kølig, men allerede ved hendes anden Optræden i Heiberg's »Emilies Hjertebanken« vandt hun med sin naturlige Livlighed, sit indtagende Ydre, sit velklingende Organ og smukke Sangstemme saa at sige med een Gang den Yndest og Sympati, som hun senere bevarede under sin lange Kunstnerbane hos det norske Publikum, der altid i hende saa en af Scenens ypperligste Repræsentanter. Selvfølgelig bleve Datidens Ingenuer hendes første Rollefag, og som Trine Rar i »Aprilsnarrene«, Lisbeth i »En Søndag paa Amager«, Margrete i »Abekatten« og Sigrid i »Til Sæters« befæstede hun yderligere det gode Indtryk, hun havde gjort ved sin Debut. Bergenserne beholdt dog ikke deres feterede

Yndling længere end til 1853, da hun modtog Engagement ved Christiania Teater, hvor hun debuterede 17. Apr. nævnte Aar som Lisbeth i »En Søndag paa Amager«, og til hvilken hun senere uafbrudt var knyttet, indtil hun 1899 sammen med dets øvrige Personale gik over til det da aabnede Nationalteater. I Christiania, hvor hun 1854 indgik Ægteskab med ovenn. J. W. N. W., gjorde hun straks megen *Lykke*, der stadig voksede, efterhaanden som hun præsenterede sine Glansroller fra Bergen's Scene. W.'s lykkelige Kunstnernaturel, hendes livsglade Natur, der tillige besad en stærk Sans for det komiske, dvælede altid helst ved Livets Lyssider, og med en sikker Forstaaelse af det ejendommelige i sin Begavelse søgte hun aldrig at trænge ud over de for samme afstukne Grænser, medens hun selvfølgelig i sit lange Kunstnerliv fik Anledning til alt rigere at udfolde de forskellige Sider af sit Talent. Med sit muntre Lune og sin indtagende Personlighed fejrede hun mange Triumfer i de danske og franske Lystspil, som i 1850'erne og 1860'erne fornemmelig udgjorde den norske Scenes Repertoire, og hvori hun efterhaanden fik sig tildelt et stort Antal Roller. Af disse kunne nævnes Rosa i »Rosa og Rosita«, Antonie i »Sparekassen«, Jeanne Schoppen i »En Kone, der springer ud af Vinduet«, Madelaine i »Bajads«, Suzanne i »Figaro's Bryllup« og Toinette i »Den indbildt Syge«, men fremfor alt de holbergske Perniller, i hvilke hun ved sin djærve Lystighed paa det klareste lagde for Dagen, at hun var et Bysbarn af den store Forfatter. Da senere fra Begyndelsen af 1870'erne den norske dramatiske Digtning begyndte at tage Vækst, fandt W. her et nyt Felt for sit Talent; i Roller som Madam Rundholmen i »De Unges Forbund«, Gina Ekdal i »Vildanden«, Lona Hessel i »Samfundets Støtter«, Tante Ole i »Det ny System« og Fru Tjelde i »En Fallit« fik hun Anledning til at vise sin Evne for dybere Karaktertegning og sund Realisme og kom saaledes til at indtage en fremskudt Plads ogsaa blandt det norske Nutidsskuespils Fortolkere.

W. bevarede mærkelig længe sin Ungdommelighed; men selv efter at hun i Aarenes Løb maatte gaa mere og mere over i ældre Roller, beholdt hun dog altid den naturlige Ynde, som i hendes første Aar paa Scenen havde vakt saa megen Begejstring; den prægede ogsaa gennemgaaende hendes Præstationer, hvad enten hun optraadte som den gamle djærve Forpagterkone i »En Brud ved Erobring« eller som den fornemme, kloge Hertuginde i »Den kedelige Verden«. Ved Siden af sin Virksomhed ved Talescenen havde W. ogsaa i lang Tid et ikke ubetydeligt Repertoire i Sangstykket og Operaen, hvori hun bl. a. har udført Partier som Maria i »Regimentets Datter«, Nicelle i »Klosterengen«, Martha i »Faust« og Jacintha i »Den sorte Domino«. (Litt.: »Lucie Wolfs Livserindringer« [1897]; K. A. Winterhjelm, »Af Christiania Theaterliv« [1875]; T. Blanc, »Norge's første nationale Scene« [1884]; samme, »Christiania Theaters Historie« [1899]). *T. B.*

Wolf, Max, tysk Astronom, er født 21. Juni 1863 i Heidelberg, indrettede sig 1879 i Heidelberg et Privatobservatorium, som var rigt udstyret, hovedsagelig med fotografiske Instrumenter, der 1898 bleve flyttede til det nyoprettede astrofysikalske Observatorium paa Konigstuhl ved Heidelberg, hvor W. (1907) er Direktør. Han er tillige fra 1893 Professor i Astrofysik ved Universitetet i Heidelberg. W. har som ingen anden Astronom i Europa vist, hvilke Opdagelser man kan gøre ved Fotografiens Hjælp. 17. Septbr. 1884 opdagede han en periodisk Komet og har fundet igen ad fotografisk Vej andre periodiske Kometer, længe før der kunde være Tale om at opdage dem ad visuel Vej. Men den rigeste Høst har han haft blandt de smaa Planeter fra 20. Decbr. 1891 til Dags Dato. Mere end 200 har han fundet; heraf have til Juni 1906 124 sikkert vist sig at være ny — ingen anden har opdaget saa mange Asteroider —; blandt disse nævnes den 22. Febr. 1906 opdagede *TG*, der er den yderste af de hidtil kendte Asteroider; dens Middelafstand fra Solen (5,25) er større end Juppiter's. Talrige Stjernetaager, Stjernehobe, foranderlige Stjerner har W. opdaget; i den sidste Tid ad fotografisk Vej ogsaa opdaget Stjerner med Egenbevægelse. Meddelelser om hans talrige Opdagelser findes hovedsagelig i »Astronomische Nachrichten« og enkelte andre Fagskrifter samt i »Publikationen des astrophysikalischen Observatoriums KSnigstuhl-Heidelberg«, I [Karlsruhe 1902]. *F. Fr. S.*

Wolfaartsdyk [vo'lfa.rtsdaik], lille 0 i Scheldemundingen mellem de til nederlandsk Provins Zeeland hørende Øer Noord- og Zuid-Beveland, er nu forbunden med den første. *Joh. F.*

Wolfe [wu'lf], James, engelsk General, født 2. Jan. 1726 i Westerham i Kent, falden 13. Septbr. 1759 ved Quebec. Under den østerrigske Arvefølgekrig, i hvilken han med Udmærkelse deltog, naaede han Brigadegeneralsrang. 1758 sendtes han til Nordamerika og udmærkede sig her særlig ved Erobringen af den franske Fæstning Louisbourg. 1759 angreb han med 8,000 Mand Quebec, først gentagne Gange forgæves fra Østsiden, forlagde senere Operationerne til Vestsiden, hvorved han tvang den franske Kommandant Montcalm til en Kamp, der kostede begge Modstandere Livet, men som blev en Sejr for de engelske Vaaben. (Litt.: Wright, *Life of W.* [Lond. 1864]). *B.P.B.*

Wolfenbüttel, By i det tyske Hertugdømme *Braunschweig* 12 Km. S. f. Byen *Braunschweig*, Kredsstad i Kredsen W., ligger ved Oker i en frugtbar Egn ved Jærnbanelinien Braunschweig—Harzburg og har med Forstæderne Julius- og Auguststad (1906) 19,100 Indb. (med Garnison). Hauptkirche eller Maria-Kirken er bygget 1600 og omslutter de fyrstelige og hertugelige Arvebegravelser. I det fyrstelige Residensslot findes Teater og Lærerindeseminarium. Det gamle bekendte Bibliotek, for hvilket engang Lessing var Bibliotekar, er nedrevet 1887 og erstattet af en smuk Bygning i italiensk Renaissancestil. W. er Sæde for en Kredsøvrighed, en Amtsret og har et Gymnasium, et Lærer- og Lærerindseminarium. Det hertugelige Bibliotek indeholder 300,000 Bd., 3,950 Inkunabler og 800 Haandskrifter. Industrien omfatter Garnspinderi, Jærnstøberi, Maskinfabrikation, Kobbersmederi og Konservesfabrikation. W. var i sin Tid Residens for Hertugerne af Braunschweig-W., men tabte i Betydning, da Hertug Karl I 1753 forlagde Residensen til Braun-

schweig. W. led betydelig under Trediveaarskrigen og Syvaarskrigen. *Joh. F.*

Wolfenbüttel-Fragmenter se Reimarus.

Wolfer, Heinrich Alfred, schweizisk Astronom, er født 27. Jan. 1854 i Ziirich, ansattes 1876 ved Observatoriet smst., er fra 1894 dets Direktør og tillige Professor i Astronomi ved Polyteknikum, fra 1895 ogsaa Professor ved Universitetet smst. W. har hovedsagelig beskæftiget sig med Studiet af Solpletter, Solens Rotationstid og Wolfs Relativtal (se Solen) og har herom publiceret flere Afhandlinger i Fagskrifter foruden i de af ham siden 1894 redigerede »Astronomische Mittheilungen«. Som Direktør for Observatoriet har han udgivet: >Publicationen der Sternwarte in Ziirich«, I—III [Ziirich 1897—1902]. *J.Fr.S.*

Wolff, Abraham Alexander, jødisk Teolog, Overrabiner i Danmark, født i Darmstadt 29. Apr. 1801, død 3. Decbr. 1891. Hans Fader var Købmand, men vel hjemme i Talmud, og af ham fik han først Undervisning. Senere studerede han i Würzburg og Giessen, hvor han blev Dr. phil. 1821 og Rabbiner 1826. 1828 kaldedes han til Kjøbenhavn, og der virkede han til sin Død og indlagde sig stor Fortjeneste ved sit Arbejde. Han fik Synagogen indrettet 1833 og fik en jødisk Gudstjeneste med dansk Prædiken indført, og han udfoldede en stor litterær Virksomhed. 1842 udgav han en Bibelhistorie for den jødiske Ungdom, 1856 en Bønnebog og 1862 en Lærebog i den israelitiske Religion. Endelig maa nævnes hans Forsvarsskrift for Jødedommen »Talmudfjender« [1878]. W. hørte nærmest til den ortodokse Retning inden for Jødedommen, men stod velvillig over for de moderne Bevægelser inden for den. *A. Th. J.*

Wolff, Albert, tysk Billedhugger, født 1814 i Neu Strelitz, død 1892 i Berlin. W. uddannedes af og sluttede sig i sin Kunstvirksomhed nær op til Rauch (s. d.). I Berlin aabnede der sig, med Rauch's Atelier som Gennemgangsled, en vid Arbejdsmark for W., saaledes ogsaa i Retning af Monumentalskulptur (1866 blev han Akademiprofessor i Berlin). Han har modeleret Rytterstatue af Frederik Vilhelm III (Lustgarten), Relieffet »Troppernes Hjemkomst« paa Siegessäule, den bekendte Bronzegruppe »Løvedræberen« (Altes Museum), en Gruppe paa Schlossbrücke, alt i Berlin; endvidere Rytterstatuen af Ernst August [1861 Hannover], Statue af Friedrich Franz I (Ludwigslust), Storhertug Georg (Neu Strelitz), Frederik Vilhelm IV (Konigsberg) o. m. I Berlin's Nationalgaleri ses Marmorgruppen »Bakkus med Panter«. *A. Hk.*

Wolff, Albert, fransk Journalist, født i Köln 31. Decbr. 1835, død i Paris 23. Decbr. 1891. Han kom 1857 til Paris som Korrespondent for »Augsburger Allg. Zeitung« og var senere fast bosat i Frankrig. En kort Tid var han Sekretær hos den ældre Dumas. Som Journalist var han væsentlig knyttet til »Figaro« og »Evénement«, hvor hans Kauserier om bildende Kunst og Teater vare holdte fuldstændig i den franske Stil. Han har ogsaa skrevet en hel Del Rejsebreve og, sammen med andre Forfattere, Arbejder for Scenen. (Litt: Toudouze, *A. W.* [Paris 1883]). *K. F.*

Wolff, Auguste Désiré Bernard, fransk Komponist og Pianist, Chef for Huset Pleyel, W. & Co., født 3. Maj 1821 i Paris, død 9. Febr. 1887 smst., gennemgik Konservatoriet, var en Tid ansat som Lærer ved samme, men indtraadte 1850 i Camille Pleyel's Pianofortefabrik og blev 1855 Chef for denne; han har Fortjenesten af at have indført mange og betydelige Forbedringer i Pianofortefabrikationen. W. var Ærespræsident for *Société de compositeurs de musique* og har indstiftet en Præmie, der bortgives aarlig for den bedste Komposition for Klaver med eller uden Orkester. *S. L.*

Wolff, Emil, tysk Billedhugger, (1802—79), Elev af G. Schadow i Berlin. Han levede (fra 1822), virkede og døde i Rom, hvor han 1871 blev Direktør for S. Lucca-Akademiet. W. har udført smukke Marmorværker i klassisk-ideal Stil, paavirkede af Thorvaldsen's Kunst; særlig lykkes kvindelig Skønhed ham (Venus, Judith [1868, Berlin's Nationalgal.], Psyche eta). Paa Berlin's Schlossbrucke ses Marmorgruppen »Victoria«. Andre Værker: »Prometheus« [1844], Amazongruppe, Genrefigurer som »Jæger«, »Hyrdinde«, Fresker eta, Buster af Niebuhr, Winckelmann, Schadow, Thorvaldsen [1823, Ny Carlsberg Glyptotek i Kbhvn.] etc. Han skrev om antik Kunst. *A. Hk.*

Wolff [wu'lf], Henry Drummond, Sir, engelsk Diplomat, er født 12. Oktbr. 1830 paa Malta, blev tidlig ansat i Udenrigsministeriet og var 1859—64 knyttet til de ioniske Øers Forvaltning. 1874 valgtes han til Underhuset og optraadte her som en ivrig Talsmand for Disraeli's (Jarl Beaconsfield's) østerlandske Politik; blev 1878 engelsk Kommissær i Østrumelien. Genvalgt 1880 var han en af Deltagerne i »det fjerde Parti« sammen med Balfour og Randolph Churchill. 1885 sendtes han til Konstantinopel for at faa ordnet Ægypten's Stilling og blev derefter Kommissær i Ægypten indtil 1887; var 1888—91 Sendemand i Persien, 1892 i Rumænien og 1892—1900 i Madrid. Han har bl. a. skildret Napoleon I's Ophold paa Elba 1814. *E. E.*

Wolff, Jens Lauridsen, dansk Boghandler og Forfatter, (1584? – 1660). Kilderne til W.'s Liv ere højst ufuldstændige. Man ved dog, at han har haft Boglade i Bergen og skrevet en »Norges Beskrivelse« [1651] og senere som Sidestykke hertil en Danmarks Beskrivelse under Titelen *Encomion Regni Daniæ* [1654]. *J. Cl.*

Wolff, Julius, tyskDigter, er født 16. Septbr. 1834 i Quedlinburg, hvor hans Fader havde en stor Klædefabrik. Efter at W. en Tid lang havde studeret i Berlin, besluttede han sig til at overtage Faderens Fabrik; men først efter at han var traadt tilbage derfra, begyndte han sin Forfattervirksomhed, idet han 1869 grundede »Harzzeitung«. Han deltog i Krigen 1870—71 og offentliggjorde efter Hjemkomsten Digtene »Aus dem Felde« [1871], af hvilke navnlig »Die Fahne der Einundsechziger« blev bekendt, og i de følgende Aar gjorde hans episke Digtninge »Till Eulenspiegel redivivus« [1875], »Der Rattenfänger von Hameln« [1876] og »Der wilde Jäger« [1876] ham endnu mere bekendt; de udmærke sig ved stor Formfuldendthed, ved romantisk Grundfarve, nette Naturskildringer og en, særlig i de arkaiserende Viser, fremtrædende Humor, som virkede besnæ-

rende. Hans følgende Værker, Skuespillene »Kambyses«, >Die Junggesellensteuer« [1877], »Drohende Wolken« [1879], Romanerne »Der Sülfmeister« [1883] og »Das schwarze Weib« [1894] ere ligesom hans forskellige større Digte matte Gentagelser af hans første Arbejder; deres digteriske Værd er ringe. (Litt.: Ruhemann, »J. W. und seine Dichtungen« [1885]). *O. Th.*

Wolff, Kaspar Friedrich, tysk-russisk Anatom og Fysiolog, født 1733 i Berlin, død 1794 i St. Petersborg, ved hvis Akademi han 1766 blev Professor. Hans Hovedværker ere: *Phenia generationis* [1759], *De formatione intestinorum* [1768]. *C. W-L.*

Wolff, Oskar Ludwig Bernhard, tysk Forfatter, født 29. Juli 1799, død 16. Septbr. 1851. W. studerede en Tid lang Medicin, men gik derefter over til at studere Historie og Filosofi; imidlertid vakte han stor Opmærksomhed paa Grund af sine Improvisationer, og det var gennem Goethe's Anbefaling, at han ansattes som Professor ved Weimar Gymnasium; 1832 flyttede han dog som Professor til Jena. Hans Digterbegavelse havde sin væsentligste Styrke i hans Evne til at improvisere, hvilket viser sig paa en mindre heldig Maade i hans Dramaer og Noveller, hvis Udførelse i Reglen ikke svarer til den gode Idé eller de smukke Enkeltheder. Blandt hans Værker maa anføres »Bilder und Lieder< [1840] og »Traume und Schäume«. Desuden vakte hans under Pseudonymet »Plinius der jungere« udgivne »Naturgeschichte des deutschen Studenten« [1842] samt det ligeledes humoristiske »Die kleinen Leiden des menschlichen Lebens« [1846] stort Bifald. Endelig har han udgivet Antologier, af hvilke »Poetische Hausschatz des deutschen Volkes« [1839] og »Hausschatz deutscher Prosa« [1846] høre til hans bedste og de endnu gængse. Et Forsøg paa at skrive »Geschichte des Romans« [1841] blev desværre kun Forsøg. Hans Romaner og Noveller ere samlede i »Schriften« [14 Bd., 1841—43]. *O. Th.*

Wolff, Simon Olaus, norsk Digter, født 1796 i Snaasens Præstegaard, død i Saude 10. Decbr. 1859. Som Student (1818) fra Bergen's Katedralskole var han den første af L. Sagen's begejstrede Adepter i Æstetikken, der slog Vingerne ud. Typisk for hans stilløse Bombast er den for Melodiens Skyld endnu sungne Fædrelandssang »Hvor herligt er mit Fødeland«, som han undfangede paa en Fodtur i Telemarken 1822. I Telemarken kom han til at henleve det meste af sit Liv som Præst, først i Mo og senere, efter nogle Aars Forflyttelse til Urskog paa Romerike, i det blidere Saude. 1833 udgav han sine »Samlede poetiske Forsøg«, der fik en saa ubarmhjertig Modtagelse af den unge Kritiker Welhaven, at W. senere kun nu og da vovede sig frem med sine Vers. Tegner var hans væsentligste Forbillede; i hans Manér er det eneste Digt, som foruden Fædrelandssangen fremdeles bevarer W.'s Navn i Nutidens Erindring, »Havet er skønt, naar det roligen hvælver staalblanke Skjold over Vikingers Grav«. (Litt.: Jæger, »Ill. n. Litteraturhist.« II). *C. Br.*

Wolf-Ferrari, Ermanno, italiensk Komponist, er født i Venezia 12. Jan. 1876 og studerede Musik oprindelig paa egen Haand, fra 1893—95 under Rheinberger i München. 1902 blev W. Direktør for Musikkonservatoriet i Venezia. Efter at et Par Operaer af W. var gaaet upaaagtede hen, vakte »Le donne curiose« (Die neugierigen Frauen), der fremkom i München 1903, betydelig Opsigt ved den muntre, naturlig flydende Musik og den veltrufne, fint udarbejdede Lystspilstil. Operaen opførtes paa forskellige Scener, medens en senere Opera i samme (som det synes dog noget forgrovede) Stil: »Die vier Grobiane« [1906] har haft mindre Held. W. har endvidere skrevet en »Kammersymfoni«, Oratoriet »La vita nuova« (efter Dante) og nogle Kammermusikværker. *TV. B.*

Wolfhagen, Frederik Herman, dansk Minister, født 3. Aug. 1818 i Kjøbenhavn, død 25. April 1894. Han blev Student 1836, studerede senere ved tyske Universiteter og tog 1842 juridisk Eksamen i Kiel. 1848 blev han Kancellist i det slesvig-holstenske Kancelli og i April Sekretær under den ny Regeringskommissær i Slesvig; fulgte 1849 med Tillisch til Slesvig og blev Septbr. n. A. Amtmand i Flensborg Amt samt 1854 Kammerherre. Han valgtes 1855 af de slesvigske Stænder til Medlem af Rigsraadet og var Juni 1856—Decbr. 1863 med en kort Afbrydelse Minister for Slesvig, styrende i nationalliberal Aand. 1864 valgtes han i Nordslesvig til Rigsraadets Landsting, men trak sig allerede i Novbr. s. Aar tilbage og tog ikke senere Del i det offentlige Liv. Derimod var han Danmark's Generalkommissær ved Verdensudstillingerne i Wien 1873 og Paris 1878 samt Direktør for Blinde- og Døvstummeinstitutterne siden 1884; endvidere 1888—91 Formand i Kommissionen om de døvstumme og aandssvage. 1848 skrev han til »Antislesvigholstenske Fragmenter« en lille Afhandling »om det slesvigske og holstenske Ridderskabs Socialnexus«. *E. E.*

Wolfram se Volfram.

Wolfram von Eschenbach, tysk Digter, død ca. 1220. W. kom 1204 til Landgrev Hermann af Thüringen's Hof, og fra det følgende Tiaar stamme hans betydelige mere personlige og episke Digte, medens de faa erotiske Digte sandsynligvis stamme fra hans yngre Aar. Hans Lyrik er præget af et stærkt Følelsesliv; men ikke mindre interessante ere hans saakaldte Dag- og Vægtersange, hvori Vægterens Sang formaner elskende til at skilles; de danne Mønsteret for senere Morgensalmer; men langt betydeligere ere dog W.'s tre episke Digte efter fransk Mønster. Parzival er hans Hovedværk og det betydeligste af de middelalderlige Digte, som sætte Artus-Sagnet i Forbindelse med Sagnet om Gral (s. d.). Som Kilde for dette Digt, hvis Indhold i alt væsentligt er benyttet i Richard Wagner's »Parsifal«, angiver W. de to franske Forfattere Chrestien de Troyes og Guiot (Kyot); men da den sidste ellers er ukendt, er hans Eksistens betvivlet bl. a. af A. Birch Hirschfeld, medens Ernst Martin hævder den. W.'s andet episke Digt, Titurel, der ikke blev fuldendt, hører ligeledes til Gral-Sagnkredsen; derimod tilhører hans tredje Digt Willehalm (forfattet ca. 1215) den karolingiske Sagnkreds, idet det behandler Wilhelm af Orange's Gerninger og navnlig skildrer Slaget ved Aliscans. W.'s Digtning blev efterlignet, saaledes af Albrecht v. Scharfenberg,

og kom til at øve en ikke ringe **Indflydelse** paa den tyske **Litteratur**; og efter at der en Tid lang havde været tyst om hans Navn, der dog stadig mindedes i Sagnet om Wartburg-Krigen (s. d.), er det i det svundne Aarhundrede igen kommet til **Ære**; hans Digte ere udgivne paa tilfredsstillende **Maade** ved Lachmann [1833, 4. Udg. 1879], til Dels ved Bartsch [2. Udg. 1875—77], og de ere oversatte ved Simrock [1842, 6. Udg. 1883], og San Marte (o: Albert Schulz) har gennem Sammenligning med oldfransk Heltedigtning, ved Oversættelse og desuden ved sin Biografi »Leben und Dichten W. von **Eschenbachs**« [2 Bd. 1836—41] bidraget til at sætte hans Personlighed og Digtning i det rette Lys. (Litt.: **Böttiger**, »Die Wolfram-Litteratur zeit **Lachmann**« [1880]). *O. Th.*

Wolfsbergit se Kobberantimonglans.

Wolgast, By i preussisk Provins Pommern, Regeringsdistrikt **Stralsund**, ved Jærnbanelinien **Züssow-Wolgast**, ved Peene, der 7 Km. derfra udmunder i Østersøen og danner Byens Havn, har (1906) 8,300 **Indb.**, Amtsret, Filial af Rigsretten, Staalstøberi, Fabrikation af Spiritus, Tobak og Cement, Snedkeri og Parketfabrikation, Indførsel af amerikansk Bygningstømmer. Den tidligere betydelige Skibsfart er gaaet tilbage. Havnen er tilgængelig for Skibe indtil 5 M.'s Dybgaaende. W. er en meget gammel By og var tidligere Sæde for Hertugen af **Pommern-W.** Den blev gentagne Gange erobret under Trediveaarskrigen; 1675 blev den erobret af Kurfyrsten af Brandenburg, 1713 plyndret af Russerne og 1715 generobret af Svenskerne. *Joh. F.*

Wolgëmuth, Michael, tysk Maler og Billedhugger, født 1434 i **Nürnberg**, død 1519 smst., uddannet i sin Fødeby og paa Rejser i Tyskland og Nederlandene. W. stod i Spidsen for et stort Værksted, hvor der udførtes saavel malede som **udskaarne** Altere; af hans Malerier nævnes Alterbilleder i Pinakoteket i Munchen (oprindelig i Trefoldighedskirken i Hof), i Germanisches Museum, Nurnberg (stammende fra St. Veit i samme By) og i **Schwabach**; dette sidste Alter har ogsaa rige Billedskærerarbejder. Andre udskaame Altere i Korskapellet i Nurnberg (Korsnedtagelsen), i **Marie-Kirken** i **Zwickau**, i Heilbronn o. a. St. W.'s — eller hans Værksteds — Kunst er i det hele taget ret haandværksmæssig, raa og **nøgtern**; bedst er utvivlsomt hans malede Portrætter: Dobbeltbilledet i Amalienstift i Dessau, Portrættet af en gammel Mand i German. Museum, **Nürnberg**, i Konrad **Imhof** (Rochus-Kapellet smst.) og Ursula Hans Tucher (Kassel). W. var Albrecht **Dürer's** Lærer. *A. R.*

Wollaston [wå'läst^{ə}n], William, engelsk Filosof, (1660—1724), virkede som Lærer i Birmingham og levede fra 1686 et meget tilbagetrukket Liv som Privatmand i London. I sit eneste Værk: »The Religion of Nature **delineated**« (1722) giver han en Moralfilosofi, der gaar i samme Retning som Samuel **Clarke's**. Den har i sin Begrundelse en rent formel Karakter, idet det uetiske fremstilles som det logisk modsigende. Han er her paavirket af Locke; men hvor Locke vilde udlede Etikkens sidste Principper af **Aabenbaringen**, vil W. føre det logiske Synspunkt helt igennem. Etikken emanciperes hos ham fra Teologien. Ogsaa i sin Religionsfilosofi indtager han et lignende Standpunkt som Locke; ejendommelig er hans Stilling til det ondes Problem, idet han, som senere Voltaire og Kant, ud fra en pessimistisk Betragtning af Livet vil hævde Begreberne Gud og Udødelighed. (Litt.: Drechsler, »Uber W.'s **Moralphilosophie**« [1801]; **Leslie** Stephen, *History of english thought in the 18. century* [3. Udg. 1902] I, 130—34; II, 1—5). *A.T—n.*

Wollaston [wå'läst^{ə}n], William **Hyde**, engelsk Naturforsker, født 6. Aug. 1766, død 22. Decbr. 1828. W. blev først Læge, men opgav sin Praksis 1800 for at studere Kemi, Fysik, Mineralogi og anden Naturvidenskab. Ved at finde en Metode til at gøre Platin (s. d.) smedeligt, saa det kunde formes til Digler o. l., vandt W. en Formue, der satte ham i Stand til at følge sin Forskerlyst, som snart skaffede ham europæisk Berømmelse. Ved at arbejde med Platin fandt han Palladium og Rhodium (s. d.). Af hans andre Arbejder maa nævnes hans kemiske Analyser af Blæresten og hans Opdagelse af mørke Linier i Solspektret (se Spektralanalyse S. 487). *K. S. K.*

Wollastonit (Tavlespat), et farveløst eller lyst farvet, monoklint krystalliserende Mineral, der bestaar af kiselsur Kalk ($CaSiO_3$). Det regnes undertiden til Pyroxengruppen, fra hvilken det dog afviger derved, at Krystallerne ere langstrakte, ikke efter Vertikalaksen, men efter Symmetriaksen, og ved at de ere spaltelige i flere Retninger parallelle med sidstnævnte Akse. Mineralet optræder især som Kontaktdannelse i Kalksten, saaledes i de af Vesuv udkastede metamorfoserede Kalkstensfragmenter, ved Pargas i Finland, Cziklova i Banatet. I større Masser (som **Wollastonitfels**) findes det i **Schwarzwald's** og Bretagne's Gnejsegne. *N. V. U.*

Wollin, 1) Ø i Østersøen, hører til den tyske Provins Pommern, skiller i Forening med **Usedom** Stettiner **Haff** fra Østersøen. Fra Fastlandet skilles Øen ved Dievenow fra Usedom ved Swine. W. har en Længde af 35 Km., en Bredde af 3-20 Km. og et Areal af 245 □Km. Midten af Øen er en Slette, hvor nogle Skove samt talrige Søer danne den eneste Afveksling, og som kun paa et enkelt Sted afbrydes af Lebbiner Bjærge. Øens Rande dannes af Sanddyner, der ofte forandre Form. Hovednæringskilderne for Befolkningen, der udgør ca. 14,000 Beboere, ere Kvægavl og Fiskeri. De betydeligste Byer ere Wollin og Søbadet Misdroy. — 2) By paa Øen W., er forbunden ved flere Broer over Dievenow med Fastlandet, ligger ved Jærnbanelinien Wietstock-W. og har (1906) 4,600 Indb., Amtsret, 3 Skibsværfter, Skibsbyggeri, Skibsfart, livlig Handel, Hestemarkeder. W., det sagnrige gamle **Julin** (Jomsborg), skal allerede i 9. Aarh. have været en rig Handelsstad og var siden 1125 Sæde for et Bispedømme, som 1170 blev overflyttet til **Kammin**. Efter den danske Konge Valdemar I's gentagne Tog i Aarene efter 1170 blev W. ødelagt, men blev snart atter genopbygget og fik Stadsret 1264. Under Trediveaarskrigen blev W. 1636 indtagen af Svenskerne, 1659 af **Brandenburgerne**. 1675 blev den atter indtagen af Brandenburgerne og 1759 stormet af Svenskerne. *Joh. F.*

Wollstonecraft [wu'lstnkråft], Mary, se **Godwin**, M.

Wolowski, Louis Francois Michel Raymond, fransk økonomisk Forfatter og Politiker, født i Varszava 1810, død 1876. Som landflygtig efter den polske Opstand 1830 bosatte W. sig i Paris og lod sig 1836 naturalisere som Franskmand. 1839 blev han Professor i Nationaløkonomi ved *Conservatoire des Arts et Métiers*, 1848 blev han Medlem af den forfatningsgivende Forsamling, hvor han understøttede Louis Napoleon's Præsidentkandidatur; han trak sig dog tilbage fra Prætendenten efter Statskuppet. Ogsaa som praktisk Økonom var W. virksom; Grundlæggelsen af det store Bankinstitut *Créédit foncier* i 1852 skyldtes saaledes først og fremmest ham. W. begyndte som liberal og Frihandler, men blev efterhaanden konservativ; 1871 sluttede han sig til Thiers's Regering. 1875 blev han udnævnt til livsvarig Senator. Af hans Bøger ere de vigtigste »La question des banques« [1864], »La question monétaire« [1869], »La liberté commerciale« [1869] og »L'or et l'argent« [1870]. Han indførte i bearbejdet Oversættelse W. Roscher's »Grundlagen« i Frankrig [2 Bd. 1857] og udgav Nicole Oresme's og Coppernicus's Skrifter om Møntvæsen [1864]. (Litt.: Jules Rambaud, *L'oeuvre économique de L. W.* [Paris 1882]). *K. V. H.*

Wolseley [wu'lzli], Garnet, Sir, engelsk Feltmarskal, er født 4. Juni 1833 i Nærheden af Dublin. 1852 traadte han ind i den engelske Hær, kæmpede 1852—53 mod Birma, deltog som Ingeniør i Krim-Krigen 1854—55 og blev Kaptajn. Med Udmærkelse tjente han 1857 i Indien, forfremmedes 1858 til Major og det følgende Aar til Oberstløjtnant. 1861 er han i Canada, udnævnes 1865 til Oberst, er paa ny i Canada 1867 og faar paa Grund af sine Fortjenester under Ekspeditionen mod Indianerne Generalmajorsrang og Ridderværdigheden. 1871 fungerede W. som Generaladjutant i Krigsministeriet og fik 1873 Kommandoen over Ekspeditionen mod Ashantierne, hvilken Ekspedition han førte til en heldig Afslutning. 1875 blev han Guvernør i Natal og 1878 paa Cypern. Det følgende Aar fik W. atter Guvernørstillingen i Natal og tillige i Transvaal, førte Krigen mod Zuluerne til Ende, tog Kong Cetewayo til Fange og undertrykte Opstanden i Basutolandet. Som G eneral kvartermester vendte han 1880 tilbage til England, blev 1882 Generaladjutant i Krigsministeriet og fik s. A. Overkommandoen over Ekspeditionskorpset til Ægypten. Han sejrede her ved Tel-el-Kebir 13. Septbr. og fangede Arabi Pasha. S. A. udnævntes W. til Generalløjtnant og Peer. 1884 førte han Undsætningsekspeditionen, men det lykkedes ham ikke at naa Khartum i rette Tid, og han kunde derfor ikke frelse Gordon fra at falde i Mahdiens Hænder. W. udnævntes til Viscount og indtraadte ved Tilbagekomsten til England i sin gamle Stilling som Generaladjutant. 1890 udnævntes han til højestbefalende for de engelske Tropper i Irland, blev 1894 Feltmarskal og 1895 højestbefalende (*Commander in chief*) for den engelske Hær, hvilken Stilling han beklædte til 1. Decbr. 1900, da han afløstes af Feltmarskal Sir Roberts. Han har skrevet: »The soldiers pocket-book for field-service« [Lond. 1886], »Narrative of the war in China 1860« [smst. 1862], »The system of field-manoeuvres« [smst. 1872], »The life of John Churchill, Duke of Mariborough to the accession of Queen Anne« [smst. 1894]. Han har desuden skrevet en Roman »Marley Castle« [1877]. (Litt.: Low, *Life of Lord W.* [Lond. 1885]). *B. P. B.*

Wolsey [wu'lzi], Thomas, Kardinal, (ca. 1471—1530). W. var født i Ipswich og Søn af en ganske velstaaende Borger, der vistnok var Kvæghandler, ikke, som Kardinalens Fjender plejede at paastaa, Slagter. Han studerede i Oxford, bestod meget tidlig Universitetseksamenerne og blev derefter Lærer ved *Magdalen College*, Hans Dygtighed vakte Opmærksomhed, en Adelsmand, Markisen af Dorset, som han kom i Berøring med, gav ham et Præstekald, og da Markisen døde, blev W. Kapellan, først (1501) hos Ærkebispen af Canterbury, senere (1505) hos Kong Henrik VII. Han vandt hurtig nogle af dennes Raadgivere, særlig Fox, Biskop af Winchester, skilte sig med stor Behændighed fra nogle diplomatiske Hverv og blev lønnet med Dekanatet i Lincoln, senere, efter Henrik VIII's Tronbestigelse (1509), med Stillingen som Kongens Almisseuddeler. Den unge Konge ønskede at føre en dristigere Udenrigspolitik end sin forsigtige Fader og havde store Planer om at erobre Frankrig. Hans Faders gamle Raadgivere passede ikke til de nye Forhold, Fox trak sig tilbage, og Kongen overdrog W. at reorganisere Hæren. W., hvis Evner vare lige fremragende, hvad enten det drejede sig om at lægge en Slagplan eller føre diplomatiske Kampe med de mest øvede Statsmænd, løste denne Opgave med sin vanlige Dygtighed, og i Felttoget 1513 var England sejrrigt baade over for Frankrig og Skotland (Slagene ved Guinegatte og Flodden), selv om det ikke vandt synderligt ved Freden. Fra nu af var W. i lang Tid den mægtigste Mand i England. Han blev 1514 Biskop i Lincoln, s. A. Ærkebiskop i York, 1515 Lordkansler. Kongens Indflydelse skaffede ham s. A. Kardinalhatten, og 1518 blev han endelig *legatus de latere* for England, d: Pavens Repræsentant med næsten fuldstændig pavelig Myndighed. Han havde uhyre Indtægter og omgav sig med en Pragt, der ikke var langt fra at overstraale Kongens og vakte almindelig Misundelse. Et Minde om ham er endnu hans prægtige Slot *Hampton Court*, som han forærede Kongen. — W. benyttede sin store Indflydelse og Rigdom til England's Gavn. Han var Modstander af Krig, fordi Landets militære Styrke ikke kunde taale en saadan. Det var derfor hans Politik at tilvejebringe Ligevægt i Europa mellem Karl V og Frants I, og ad fredelig Vej skaffede han det forholdsvis svage England en mægtigere Stilling, end det havde haft i lange Tider. Han maatte her føre en stille Kamp med sin mere krigslystne Konge, men naar det gjaldt, bøjede han af for denne og gennemførte hans Vilje, hvorved England et Par Gange blev kastet ind i Kampene paa Fastlandet som Frankrig's Fjende. Saa tro en Tjener var han, at han flere Gange paatog sig Skylden og Hadet for nogle meget upopulære Skattepaalæg (det »venskabelige Laan« 1525). Derved kunde han saa længe bevare sin grusomme og lunefulde Herres Gunst og arbejde for de kirkelige Reformer, hvorved han vilde skabe større Orden og

mere Viden inden for Gejstligheden. Han ophævede en Del mindre Klostre, hvor der havde været særlig slemme Udskejelser, og oprettede for egne Midler et Kollegium i sin Fødeby, Ipswich og et i Oxford, hvilket sidste endnu bestaar, og han havde lagt en stor national Undervisningsplan for England. — Trods sine Reformer og sit venlige Forhold til den engelske Renaissances Mænd, som Thomas More, var W. dog væsentlig en Katolik af den gamle Skole, Han var derfor meget betænkelig, da Kongen begyndte at stille sig uvillig over for Pave Clemens VII, da denne ikke vilde føje ham i hans Begæring om at blive skilt fra sin Dronning, Katharine af Aragonien. W. handlede dog efter sin Herres Vilje; men da Paven nægtede at gøre Kongen tilpas, kom det til at gaa ud over W. Hans gamle og ny Uvenner, Familien Howard og Anne Boleyn's Slægt, sluttede sig sammen, W. blev styrtet og mistede alle sine Embeder (1529). Han fik vel Ærkebispedømmet York tilbage, men blev Aaret efter paa det løseste *Grundlag* anklaget for Højforræderi. Paa Vejen til Tower blev han syg og døde i Leicester (1530). Nogle af hans sidste Ord vare: »Havde jeg tjent min Gud saa tro, som jeg har tjent min Konge, da havde han ikke forladt mig i min Alderdom«. En senere Tid har givet W. Oprejsning og vist, j at hans Politik var lige saa rigtig som storslaaet, en Forudsætning for Elisabeth's. *J. L.*

Wolter, Charlotte, østerrigsk Skuespillerinde, født 1. Marts 1834, død 14. Juni 1897 i Hietzing. W. betraadte allerede tidlig Scenen, men det varede længe, inden hun brød afgørende igennem; dette skete først under en Gæsteoptræden paa Burgteateret i Wien i Sommeren 1861 (hendes første Optræden var 7. Juni som Adrienne Lecouvreur); et Aar senere knyttedes hun fast til Burgteateret, og hun forlod det ikke senere; hendes sidste sceniske Fremtræden fandt Sted her 23. Juni 1896 som Johanna Wedekind i »Der Dornenweg« af Felix Philippi. W., der var gift med en belgisk Diplomat, Grev O'Sullivan de Gros, ejede en dejlig, klangfuld Stemme og et lige saa stolt som skønt Udseende; hendes Spil var præget af den store, deklamatoriske Stil; hun fremstillede med ophøjet Simpelhed fra først af unge tragiske Heltinder, f. Eks. Ifigenia, Jeanne d'Arc, Shakespeare's Julia, føjede, da hun overtog de store tragiske Kvindekarakterer, som Medea, i Lady Macbeth, Messalina, en klar Liniestrenghed til sin Fremstillingskunst, udviklede senere i Dumas's og Sardou's franske Salondramaer en oprindelig, til Tider ligefrem raa Kraft i Gengivelsen af disses problematiske Kvindefigurer og fandt endelig i sine sidste Aar i ældre Verdensdamer et Fag, hvor hun virkede med Anstand og Myndighed. (Litt.: »Neuer Theater-Almanach« 1898 [Berlin 1898], S. 185—190; Herman Bang, »Teatret« [Kbhvn. 1892], S. 163—96). *A. A.*

Wolverhampton [wu'lvəhäm(p)tn], By og Shire i det indre England, før 1888 en Del af Staffordshire, N. V. f. Birmingham, i en paa Jærn- og Kulgruber rig Egn, betydelig Fabrikby med (1901) 194,750 Indb. som Parlamentsvalgkreds, deraf dog kun 94,179 i selve Byen. W. har en Kirke fra 15. Aarh., et nyt i Renaissancestil opført Raadhus, et Museum, en Landbrugssamling, et Sygehus med Lægeskole og en Latinskole. W. er den folkerigeste og mest industrielle By i det sydlige Fabriksomraade i Staffordshire, et Hovedsæde for engelsk Jærnindustri, omgiven af Jærnbaner og Kanaler. I Jærn- og Staalfabrikkerne beskæftiges 3,200 Arbejdere, i Maskinværkstederne 1,000, og andre 1,000 arbejde i Messing vareindustrien, medens 800 tjene Cykleindustrien. I anden Linie kommer Fabrikationen af Værktøj af forskellig Art, især File, elektriske og fysiske Apparater, Skotøj og Pap-maché med verdensberømte Firmaer (Chubb o. a.; 1,500 Arbejdere). *M. Kr.*

Wolzogen, Ernst v., tysk Forfatter, er født i Breslau 23. April 1855. W. optraadte i sine første Værker »Die Kinder der Exzellenz« [1888], »Der tolle Komtesz« [1889] som en underholdende Fortæller, der hyldede en vis Realisme og Fordomsfrihed, og hans senere Romaner gyse ikke tilbage for stærke naturalistiske Skildringer; men hans Humor, som i »Die Erbschleicherinnen« [2 Bd. 1895], »Ecce ego, erst komme ich« [1895], »Der Kraft Mayr« [1897] og »Das dritte Geschlecht« [1899], glider let hen over det stødende, men har ogsaa let ved at glide over i det pikante. Flere Forsøg paa at skrive Farcer synes at love ham Held, og hans Tragikomedie »Das Lumpengesindel« [1897] var mere end lovende, hvorimod et Skuespil, »Daniela Weert« [1894], var ligefrem mislykket. *O. Th.*

Wolzogen, Hans, v., tysk Musikforfatter, foreg.'s Broder, er født 13. Novbr. 1848 i Potsdam og havde studeret Sprogvidenskab og Mytologi i Berlin, da Rich. Wagner 1877 kaldte ham til Bayreuth, hvor W. blev Redaktør af »Bayreuther Blätter« (se Wagner) og en af de kyndigste og ivrigste Forkæmpere for Wagner's Sag, ligesom han inddroges i Ledelsen af »Rich. Wagner-Foreningen«. W. skrev en lang Række Skrifter vedrørende Wagner's Kunst og Værker, saaledes »Erlauterungen zu R. Wagner's Nibelungen Drama« [4. Opl. 1878], »Die Tragedie in Bayreuth und ihr Satyrspiel« [5. Opl. 1881], »Die Sprache in Wagner's Dichtungen« [2. Opl. 1881], »Erinnerungen an Wagner« [1883] o. fl. W. har endvidere oversat middelalderlige tyske Digtninge og Eddaen, samt begyndt Udgivelsen af en Samling Grossmeister deutscher Musik, hvoraf kun 1. Bd. (Bach, Beethoven, Mozart, Weber) er udkommet [1897]. *W. B.*

Wolzogen, Karoline v., født v. Lengefeld, tysk Digterinde, født 3. Febr. 1763, død 11. Jan. 1847. W. blev efter at have nydt en udmærket Opdragelse allerede i sit 16. Aar gift med Geheimeraad v. Beulwitz, men levede tillige med sin Mand stadig i sin Moders Hus. 1787 blev Schiller en regelmæssig Gæst i Huset og var i lang Tid vaklende i sine Følelser for Karoline og Søsteren Charlotte. Karoline blev imidlertid 1796 gift med Wilhelm v. W. Hun optraadte to Aar senere første Gang som Forf. med den tiltalende Roman »Agnes von Lilien«; hun udgav senere 2 Bind »Erzählungen« [1826—27] og 2 Binds Romanen »Cordelia«; men hendes egentlige Hovedværk ligger paa det litterære Omraade: »Schiller's Leben, verfaszt aus den Erinnerungen der Familie, Seinen eigenen Briefen und den Nachrichten seines Freundes Körners« [2 Bd. 1830, paa ny 1883]; desuden udgaves efter hendes

Død »Litterarischer Nachlasz« [2 Bd. 1848—49, 2, Udg. 1867]. *O. Th.*

Wombwell [wu'mbl], By i det nordlige England, Westriding i York Shire, 7 Km. N. 0. f. Barnsley, har en Kirke i gammelengelsk Bygningsstil, Kulgruber, Teglværker og (1901) 13,252 Indb. *M. Kr.*

Wood, Ch., se Halifax.

Wood [wu'd], Mrs. Henry, engelsk Romanforfatterinde, født 17. Jan. 1814 i Worcester, død 9. Febr. 1887 i London. Med sin første Roman »Danebury House« [1860] vandt hun en Pris, udsat af et skotsk Maadeholdsselskab. Aaret efter fulgte »East Lynne«, der gjorde megen Lykke, og hun var fra nu af en af de mest læste Forfatterinder. Dels under sit eget Navn, dels under Pseudonymet Johnny Ludlow udsendte hun en lang Række Romaner og mindre Fortællinger, der giver gode Skildringer af engelsk Liv. Af disse Værker kunne nævnes: »The Channings« [1862] med Fortsættelsen »Roland Yorke« [1869]; »Mrs. Halliburton's Troubles< [1863]; »Lord Pakburn's Daughters« [1865]; »St. Martin's Eve< [1866]; »Lady Adelaide's Oath« [1867]; »Anne Hereford« [1869]; »DeneHollow« [1871]; »Johnny Ludlow« [1874]; »Told in the Twilight« [1875]; »Pomeroy Abbey« [1878]; »Court Netherleigh« [1882]. En Del af Romanerne ere oversatte paa Dansk. Endnu kan nævnes, at hun 1867—87 udgav Tidsskriftet »The Argosy«. *T. L.*

Woodbridge [wu'dbridž], By i det sydlige England, Kysten af Suffolkshire, 20 Km. fra Vesterhavet, ved en Flodmunding af samme Navn, har en smuk Kirke, et i flamsk Stil opført Raadhus, Søfart, Udførsel af Korn, Malt og Mursten og (1901) 4,640 Indb. *M. Kr.*

Woodbury [wu'dbəri], By i U. S. A., Stat Pennsylvania, ligger 122 Km. V. f. Harrisburg. (1900) 4,087 Indb. W. har Mølleindustri samt Tilvirkning af Uldvarer. *H. P. S.*

Woodburytypi [wu'dbəri-], en fotomekanisk Reproduktionsmetode, opfunden af Walter Bentley Woodbury, født i Manchester 1834, død 1885. Han tog Patent paa Metoden 1866, men den blev senere varieret af ham selv og andre. Man danner et svagt ophøjet Reliefbillede paa en Kromgelatinehinde, omtrent som ved Kul- eller Pigmentprocessen (se Fotografi). Hinden bliver tykkest paa de Steder, der svare til de mørke Partier i Originalen, og omvendt. Den løsnes fra Underlaget og lægges paa en Blyplade, og begge Dele lægges mellem to nøjagtigt plane Jærnplader og underkastes et stærkt Tryk i en hydraulisk Presse. Man faar saaledes en Trykplade af Bly med ophøjede Lyspartier og fordybede Skyggepartier. Aftrykkene gøres i en Presse, der meget ligner en Brev-Kopipresse. Trykpladen lægges paa en Metalplade med Billedsiden opad, og herover hældes en Portion flydende Farve, der bestaar af Limopløsning og Farvestof og bruges i opvarmet Tilstand; derover lægges et Blad Papir, og derpaa atter en afhøvlet Metalplade, og det hele udsættes for et Tryk, hvorved den flydende Farve vil trykkes bort fra Lyspartierne og samle sig paa de mere eller mindre fordybede Skyggepartier. Den overflødige Farve løber ned i en Beholder, og Bladet maa forblive i Pressen omtrent et Kvarters Tid, indtil Farven er størknet. Man kan have 6 Presser, anbragte paa et rundt Bord, der kan drejes rundt om sit Midtpunkt, saa at Arbejderen kan komme til den ene Presse efter den anden. Naar han er kommen Omgangen rundt, er det første Aftryk i Reglen saa tørt, at det kan tages af. W. er dog blevet fortrængt af Lystrykket (s. d.), der udføres meget lettere. (Litt.: »Die Heliographie, Pigmentdruck und Woodburyverfahren«, af J. Husnik, 2. Opl. [1888]; »Beretning fra dansk fotogr. Forening«, VI, 389). *F.R.F.*

Woodford [wu'dfə.d], By i det sydlige England, Essexshire, S. f. Epping-Skoven og nu en nordøstlig Forstad til London, har (1901) 12,000 Indb. *M. Kr.*

Wood oil [wu'dåil] se Aleuritesolie og Gurjunbalsam.

Woodsia R. Br., Slægt af Engelsødfamilien, mest smaa Bregner med tæt stillede Blade, hvis Plade er enkelt eller dobbelt fjersnitdelt. Sori ere rygstillede, afrundede og omgivne af et bæger- eller skaalformet Slør der er stærkt fliget. 15 Arter. *W. ilvensis* (L.) R. Br. (Lodnebregne eller Gjeitjæske) har en tyk og grenet Rodstok og temmelig smaa, dobbelt fjersnitdelte Blade. Den holder sig til aabne Steder paa Klipperne og er almindelig i Norge og i Island. *A. M.*

Woods Metal [wu'ds-], en Legering af 2 Dele Kadmium, 8 Vismut, 4 Bly og 2 Tin, hører til de letsmeltelige Legeringer, idet den smelter ved ca. 70°, benyttes til Matricer for Galvanoplastik og Afstøbning af Naturgenstande. Den er næsten sølvhvid, finkornet, glinsende og noget bøjelig, kan anvendes i Stedet for Kvægsølv ved varme »Vandlaase« og til Snellod med hedt Vand, hvortil er sat et Par Draaber Saltsyre. Medens Bly- og Tinindholdet er konstant, anvendes W. M. ogsaa med Indhold af Kadmium ned til 1 Vægtdel og af Vismut ned til 5 Vægtdele, hvorved dets Egenskaber lide smaa Variationer. *F. W.*

Woodstock [wu'dstək], By i det sydlige England, Oxfordshire, 14 Km. N. f. Oxford, med Handskefabrikker og (1901) 1,688 Indb. Af det kongelige Slot, hvor Dronning Elisabeth af England sad fangen som Prinsesse, er intet bevaret. I Nærheden ligger Hertugen af Marlborough's Slot Blenheim House med Park og Sø. Slottet er meget anseligt og opført af Arkitekten Vanbrugh. Det rummer mange Kunstskatte, navnlig en værdifuld Malerisamling med Værker af Rafael, Rubens, van Dyck, Correggio, Holbein, Rembrandt, J. Reynolds o. a. *M. Kr.*

WoodstOCk [wu'dstək], By i Dominion of Canada, Provins Ontario, ligger 120 Km. V. S. V. f. Toronto ved Eastern Thames samt 55 Km. fra Nordbredden af Lake Erie. (1901) 8,833 Indb. W., der er anlagt 1833, driver en Del Industri samt betydelig Handel med Korn og Mel. *H. P. S.*

Woodville [wu'dvil], Elisabeth, (1437—92), engelsk Dronning, Datter af Sir Richard W., var først gift med Sir John Grey, med hvem hun havde 2 Sønner, Markisen af Dorset og Sir Richard Grey. Da hendes Mand var falden i Slaget ved St. Albans 1461 paa Huset Lancaster's Side, søgte hun Beskyttelse hos Kong Edvard IV, der, forelsket i hendes Skønhed, ægtede hende 1464. Straks efter ophøjedes hendes Slægt til

Ære og Rigdom. Dette blev en af Grundene til, at Warwick rejste Kampen mod Edvard IV, der flygtede 1470. W. tyede da til Westminster Abbedi og fødte her Sønnen Edvard V. Efter Edvard IV's Død 1483 tilintetgjordes hendes Haab om at regere for sin Søn, Edvard V, da Richard III tilrev sig Magten under den Paastand, at W.'s Ægteskab med hans Broder var illegitimt. Han lod hendes Broder og hendes Søn af første Ægteskab, Richard Grey, henrette, og snart efter lod han hendes 2 Sønner med Edvard IV, Edvard V og Richard af York, myrde i Tower. W. overlevede imidlertid Richard III; Henrik VII ægtede hendes Datter, Elisabeth, og tilstod hende rigeligt Underhold. Men da hun senere, indviklet i Lambert Sunnel's Oprør 1487, intrigerede mod Henrik VII, blev hun sat i Berdmondsey Kloster. Muligt er det, at hun blev fri før sin Død. *F. L.*

Woollett [wu'llet], William, engelsk Kobberstikker, født 1735 i Maidstone, Kent, død i London 1785, Elev af J. Tinney, men hovedsagelig selvstændig uddannet. W.'s fra gammel Tid berømteste Arbejder ere de to Slagbilleder efter Benjamin West, General Wolfs Død og Slaget ved La Hogue, men hans kunstnerisk set mest fuldendte Blade ere utvivlsomt hans Landskabsstik efter Hannan, Stubbs, Whrigt og først og fremmest efter Wilson (bl. a. >Solitude<). I disse Stik har hans maleriske Teknik, der forener Ætsning og Gravstikkens Arbejde til et harmonisk Hele, naaet sit Højdepunkt, og han har rent kunstnerisk i disse Landskabsgengivelser skabt det mest typiske Udtryk for den særlig engelske Naturopfattelse. Ogsaa efter Fortidens store Landskabskunstnere, bl. a. baade efter Ruisdael og Claude Lorrain, har han stukket betydelige Blade, ligesom han ogsaa dyrkede Portrætstikket (Georg III efter Ramsay, Rubens efter van Dyck o. a.) (Litt.: Fagan, *The engravedwork of W. W.* [London 1893]). *A. R.*

Woolner [wu'lnə], Thomas, engelsk Billedhugger, født 17. Decbr. 1825 i Hadleigh (Suffolk), død 8. Oktbr. 1892 i London. W. arbejdede en Del Aar i Behnes's Atelier, udførte Ungdomsarbejder, der vakte betydelig Opsigt, som »Eleanor suger Giften ud af Prins Edvard's Saar< [1843], Gruppen »Boadicea's Død« (Westminster Hall) og »Puk« [1847] og tog ivrig Del i den prærafaelitiske Bevægelse (se Prærafaelismen). 1854—55 virkede han i Australien (Portrætbuster m. v.). Hjemkommen udfoldede han en betydelig Virksomhed og udførte især mange Portrætstatuer. Hans prærafaelitiske Kunstsyn viser sig her i den Energi, hvormed han under største Naturtroskab udarbejder Enkelthederne (man har kaldt W. »Skulpturens Denner«). Bekendte herhenhørende Værker ere Statuer af Macaulay (Trinity College, Cambridge), Prins Albert (Oxford), Vilhelm III (Parlamentshuset), Sir Bartle-Frere (Bombay), de (ret omtvistede) Statuer af Gladstone og Palmerston (Palace Yard, London), flere gode Portrætter af Tennyson (bedste fra 1873), R. Cobden (Westminster Abbey), Kaptajn Cook (Kolossalstatue for Sydney), Portrætbuster af Dickens, Carlyle, Darwin o. a. W. har endvidere udført Moses og andre Lovgivere for Manchester Edsvornesal, »Ofelia«, »Elaine«, »Achilleus« og »Pallas« o. a. W. blev 1874 Medlem, 1877 Professor ved London's Akademi. *A. Hk.*

Woolwich [wu'lidž ell. -itš], By i det sydlige England, Kentshire, ved Themsen's sydlige Bred, 14 Km. neden for London (London Bridge) og i Nærheden af Shooter Hill (136 M.) med (1901) 45,000 Indb. (som Parlamentsvalgkreds 117,165 Indb.). Det er Hovedsædet for hele det engelske Artilleri. Til Arsenalet er knyttet store Kanonstøberier, Laboratorier for Tilvirkning af Sprængstoffer, Vaabenoplag, Modelsamling og Krigsmuseum. W. er England's militære Manchester og tillige et Oxford for Ingeniør- og Artilleriofficerer. Her findes Garnison, Kaserner og Militærhospital. Militærværkstederne beskæftige en Arbejdsstyrke paa 12,000 Mand, og desuden findes en stor Kabelfabrik og et Etablissement for Telegrafanlæg. Lige over for W., N. f. Themsen, ligger North W. (1901) 10,000 Indb., med Gummi- og Guttaperkafabrikker, Lædervarefabrikker, Telegrafværksteder og offentlige Anlæg. Til W. er knyttet Dokker og Værfter, der strække sig 2—3 Km. langs med Themsen. *M. Kr.*

Woonsocket [wu'nså'ket], By i U. S. A., Stat Rhode Island, ligger 22 Km. N. N. V. f. Providence paa begge Sider af Blackstone River samt ved Banen fra Worcester til Providence. (1900) 28,204 Indb. W. ligger ved Foden af Statens højeste Bakke (177 M.), efter hvilken Byen har Navn. W. har flere Fabrikker, der forsynes med Drivkraft fra de nærliggende Vandfald, og der tilvirkes Gummi- og Silkevarer samt Trikotage. *H. P. S.*

Wooster [wu'stə], By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 126 Km. N. N. 0. f. Columbus ved Killbuck Creek og ved Banen fra Mansfield til Massillon. (1900) 6,063 Indb. W. ligger i en frugtbar Egn og har en Del Industri. Byen er Sæde for et 1866 stiftet presbyteriansk Universitet. *H. P. S.*

Wootzstaal, indisk Staal, frembragt ved i Digler at sammensmelte Smedejærn med Kul, saaledes som beskrevet under Damascenerstaal. W. er bekendt for sin Haardhed. *F. W.*

Worcester [wu'stə], By i britisk Sydafrika, 100 Km. N. 0. f. Kapstaden, i en bjærgrig Egn i Dalen ved Breede River, er Station paa Jærnbanelinien Kapstaden—Kimberley, driver Vinavl, har en varm Kilde og (1901) 5,400 Indb. Af Omegnens Beboere er Halvdelen Hvide, den anden Halvdel Hottentotter. *M. Kr.*

Worcester [wu'stə], By og Shire i det vestlige England, hørte før 1888 til Worcestershire, ligger ved Severn. W. er en af England's ældste Byer og blev tidlig Bispesæde. 1084 lagde Biskop Wulfstan Grundstenen til den i 13. og 14. Aarh. fuldførte store gotiske Katedral med et mægtigt Taarn, interessante Gravmæler og et i Kapitelsalen opbevaret værdifuldt Bibliotek. Andre monumentale Bygninger ere Raadhuset, Kornbørsen, Humlebørsen, det naturhistoriske Museum, teknisk Skole, Blindeinstituttet og Stadens to Latinskoler. W. har (1901) 46,624 Indb. Byen havde tidligere en meget betydelig Klæde- og Tæppeindustri, der nu (1907) næsten er ophørt og erstattet af Handske- og Porcelænsindustri;

den 1751 oprettede kongelige Porcelænsfabrik beskæftiger alene 600 Arbejdere. I den nyeste Tid har W. faaet Maskinfabrikker og Læderindustri og er bleven et yndet Vinteropholdssted for Vestengland's og Wales'es Godsejerfamilier. I Historien er W. bekendt fra Cromwell's Sejr over Karl II's Tropper 3. Septbr. 1651. *M. Kr.*

Worcester [wu'stə], Shire i det vestlige England, grænser til Shirerne Gloucester, Warwick, Stafford, Salop og Hereford og omfatter 1,945 □ Km. med (1901) 488,401 Indb. Shiret er en af de smukkeste Egne af den frugtbare Dal langs Severn, som her modtager Avon, Teme og Stour. Den østlige Del er opfyldt af Forgreningerne Clent Hills, og i det vestlige hæver sig Malvern Hills (440 M.). Af Arealet ere 35 p. Ct. Agerland, medens 51 p. Ct. ere Græsland og godt 4 p. Ct. ere skovklædte. Landbruget er Hovednæringsvej, og foruden Korn dyrkes især Træfrugt; den hjemlige Æblevin er den gængse Drik. Kreaturbestanden udgjorde 1895 20,000 Heste, 65,000 Stkr. Hornkvæg, 180,000 Faar og 45,000 Svin. Ogsaa Bjærgværksdriften er af Betydning. 1894 frembragte Shiret 200,000 Tons Salt, næsten 1 Mill. Tons Stenkul og en Del Jærn. Industrien er af stor Vigtighed. Der forarbejdes især Tæpper (7,500 Arbejdere i 1895), Handsker (2,600 Arbejdere), Læder, Skotøj, Maskiner (2,500 Arbejdere), Værktøj, Synaale, Søm (4,200 Arbejdere), Ankere og Skibskættinger (2,000 Arbejdere), Jærn- og Staalvarer (7,200 Arbejdere), Glas og Porcelæn (2,300 Arbejdere). *M. Kr.*

Worcester [wu'stə], By i U. S. A., Stat Massachussets, ligger 60 Km. V. S. V. f. Boston ved Blackstone River og ved Knudepunktet for flere Baner. (1900) 118,421 Indb. Paa Grund af central Beliggenhed i Staten er W. bleven saavel en vigtig Fabriksstad som en betydelig Handelsby. Hovedprodukterne ere Fodtøj og Uldvarer samt Jærn- og Staalvarer, blandt hvilke Staaltraad spiller en Hovedrolle. Foruden en Del smukke og monumentale Kirker har W. et 1896 grundlagt Museum, et 1859 stiftet Bibliotek med 153,000 Bind samt et Universitet, *Clark University*, der er grundlagt 1887. Oprindelsen til W. gaar tilbage til 1669; som Følge af Indianernes Anfald var Nybygden dog forladt fra 1702 til 1713; men derefter kom den op paa ny. 1848 fik W. Købstadsrang. 1870 havde den 41,105 Indb. og 1890 84,655. *H.P.S.*

Wordsworth [wə!dzwəþ], William, engelsk Digter, født 7. April 1770 i Cockermouth i Cumberland, død 23. April 1850 i Rydal Mount, Westmoreland. Hans Fader, der var Sagfører for Lorden af Lonsdale, døde, da W. var 17 Aar, og efterlod sine Børn som Arv et Tilgodehavende hos Lorden, hvilket først blev betalt mange Aar senere, efter Lordens Død. W. studerede i Cambridge, hvor han tog Graden som *Bachelor of Arts* 1791. Aaret før havde han været en Tur i Frankrig, hvor han blev stærkt begejstret for Revolutionen. Nu rejste han atter til Frankrig og opholdt sig 1792 i Paris og Orleans, hvor han endog tænkte paa at tage aktiv Del i Kampen, men blev tvungen til at vende hjem. Efter sin Hjemkomst udgav han 1793 »Descriptive Sketches during a Pedestrian Tour on the Italian, Swiss, and Savoyard Alps« og »An Evening Walk, an Epistle in Versec. 1795 døde en Ven og testamenterede W. nogle Penge, saa at han med Sparsommelighed kunde leve uafhængig, og han bosatte sig nu sammen med sin Søster, Dorothea, i Randonen, en afsides Plads i Dorsetshire. Her opsøgte Coleridge ham; de sluttede Venskab, og 1798 udgav de i Fællesskab »Lyrical Ballads«, der blev Indledningen til 19. Aarh.'s Litteratur i England. I en ny Udgave [1800] fremsætter W. i en Fortale sine poetiske Teorier, idet han dels vender sig kritisk imod den tidligere Litteratur, hvis kunstlede, klassicerende Tendens han angriber, dels fremsætter sine Krav til Digtningen: Digteren skal behandle det daglige Liv i saa usammensatte, typiske Forhold som muligt, derfor helst Landlivet, og skildre det i ganske ligefremt Sprog uden kunstlet Udpyntning; den simpleste Blomst, siger han i et senere Digt, >kan give mig Tanker, som ofte ligger for dybt for Taarer«. — Efter et kort Ophold i Tyskland bosatte han sig sammen med sin Søster i Grasmere i Sø distriktet, hvor han giitede sig, og her og senere i Rydal Mount i samme Egn tilbringer han med Undtagelse af enkelte Rejser til Fastlandet hele sit Liv. Paa denne Tid faar han den før omtalte Arv udbetalt. Han har nu sin Udvikling bag sig, og det stille, kontemplative Liv, han fører, gør ham til en konservativ Mand, for hvem Ro og Fred og Selvfordybelse er Idealet. Hans følgende Digtning bliver da ogsaa dels simple, hyppig meget skønne Skildringer fra Hverdagslivet, dels filosoferende Digte, der undertiden forfiades til spidsborgerlig Prosa. Som de vigtigste af hans Digtsamlinger kunne nævnes: »The Excursion« [1814], »The White Doe of Rylstone« [1815], »The Waggoner« [1819], »Peter Bell« [1819], »Sonnets on the River Duddon« [1820], »Memorials of a Tour on the Continent« [1822], »Description of the Scenery of the Lakes« [1822], »Ecclesiastical Sketches« [1822], »Yarrow Revisited and other Poems« [1835]. Desuden udgav hans Enke »The Prelude«, et selvbiografisk Digt, skrevet 1805, der sammen med »The Excursion« og »The Recluse«, først udgivet 1888, danner Dele af et stort Digt, i hvilket W. vilde nedlægge sin Livsbetragtning. W.'s Betydning for engelsk Litteratur har været meget stor, og endnu studeres han ivrig; 1880 stiftedes saaledes et Wordsworth-Selskab i Grasmere. Imellem de mange Udgaver af W.'s Værker kunne nævnes: J. Morley, »Works of W.« [1888], en Udg. af Knight [1889], af Dowden [1890], samt Oxford-Udgaven af Th. Hutchinson [1905]. En samlet Udgave af W.'s Prosaskrifter besørgede Grosart [3 Bd. 1876]. (Litt.: Chr. Wordsworth, *Memoirs of W. W.* [Lond. 1852]. En nyere, kortfattet Biografi er: F. W. H. Myers, *W.* i Serien *English Men of Letters* [6. Udg. 1896]. Se ogsaa G. Brandes, »Naturalismen i England«). *T. L.*

Workington [wə!kiŋtn], By i det nordlige England, Cumberlandshire, ved Derwent's Munding, har en rummelig Havn, der beskyttes ved Bølgebrydere, og har en betydelig Udførsel af Jærn og Kul. W. har Jærnstøberi, Staalfabrikation, Kulgruber og Fabrikation af Straahatte og Sejldug. Der findes et Skibsværft, og Havnen er Hjemsted for søgaaende Skibe paa tilsammen 17,400 Tons (1895). I Nærheden ligger Herresædet Workin g-

ton Hall, hvor Maria Stuart en Tid opholdt sig som Flygtning (1568). W. havde 1901 26,141 Indb. mod 14,109 i 1881. *M. Kr.*

Worksop [we!ksəp], By i det indre England, Nottinghamshire, ved Ryton og Chesterfield-Kanalen, 30 Km. S. 0. f. Sheffield, har Fabrikation af Malt, Kemikalier og navnlig af Trikotage og Uldvarer og (1901) 16,112 Indb. Omegnen er rig paa fornemme Herresæder; her ligge bl. a. Hertugen af Newcastle's pragtfulde Landslot Worksop Manor med en stor Park, det Hertugen af Portland tilhørende Welbeck Abbey og Greven af Man ver's Ejendom Thoresby Park, saa dette Strøg med Rette kaldes *the Dukery* (»Hertuglandet«). *M. Kr.*

Workum, By i nederlandsk Provins Friesland, 19 Km. S. V. f. Sneek ved Zuidersøen og Jærnbanelinien Stavoren—Sneek, har (1895) 4,300 Indb., mange Bygninger fra 16. Aarh., Havn, Fiskeri og Skibsfart, i Nærheden Kalkstensbrud. *Joh. F.*

World, The [wə!ld], demokratisk Dagsavis i New York, grundlagt 1861. Den udkommer Morgen og Aften; desuden med en Søndags- og en Maanedsudgave. *K. F.*

Worm, Christen, dansk Biskop, Søn af nedenn. V. W., født i Kjøbenhavn 10. Juni 1672, død 9. Oktbr. 1737, tog teologisk Eksamen 1692 og opholdt sig derefter paa Samsø hos den lærde Præst Mads Iversen Vejle. Han kom derfra til Frue Skole i Kjøbenhavn som Hører og aabnede tillige en Række Dissertationer ved Universitetet om jødiske Antikviteter, som vakte en Del Opsigt, ligesom han 1696 udgav et lærd Skrift om Sabellius i Haab om at opnaa et Professorat. Han var derefter et Par Aar paa Studierejse i Udlandet; men ved sin Hjemkomst 1698 opnaaede han alligevel ikke at blive Professor straks, som han havde ventet. Han blev derimod ansat ved Nikolaj Kirke, og først 1710 fik han et teologisk Professorat. 1711 blev han udnævnt til Sjælland's Biskop. W.'s Stilling var imidlertid vanskelig, han havde adskillige Modstandere, og han synes selv at have været af et noget uroligt Gemyt. Han gjorde dog ikke lidet til Bedste for Universitetet og Skolevæsenet. (Litt.: »Biogr. Leks.«, 19. Bd.). *A. Th. J.*

Worm, Jacob Pedersen, dansk Præst og Satiriker, født 8. Decbr. 1642, død vistnok 1693, viste allerede i sin Ungdom stor Begavelse, men ogsaa et uroligt og forfængeligt Sind, og da han ikke fik den glimrende Løbebane, han havde ventet sig, begyndte han at kritisere og satirisere i Prædikener, Digte og Smaaskrifter over Tidens Mænd og Begivenheder, ofte ret træffende, men sædvanlig meget skarpt. Han blev 1677 Præst i Graabrødre Sogn i Viborg, men allerede 1680 blev han fængslet og anklaget for sine nærgaaende Satirer. Han forvistes 1681 til Trankebar, og dér døde han. (Litt.: >Biogr. Leks.«, 19. Bd.). *A. Th. J.*

Worm, Jens, dansk Skolemand og Litteraturhistoriker, født i Aarhus 24. Aug. 1716, død 31. Decbr. 1790 smst. W. studerede i 7 Aar i Kjøbenhavn, kom derefter 1740 som Konrektor til sin Fødebys Skole, til hvilken han var knyttet i 35 Aar, siden 1752 som dens Rektor. W. har skrevet »Forsøg til en Skolehistorie«; hans Hovedværk er dog hans fortræffelige »Leksikon over danske, norske og islandske lærde Mænd, som ved trykte Skrifter have gjort sig bekendte«, [1—3, 1771—84], endnu den Dag i Dag et uundværligt Hjælpemiddel for enhver dansk Litteraturforsker. *J. Cl.*

Worm, Oluf (Ole), dansk Læge, Samler og Arkæolog, født i Aarhus 13. Maj 1588, død som Professor ved Universitetet i Kjøbenhavn 31. Aug. 1654. Hans Fader var Borgemester Villum W., af en fra Holland under Religionskrigene udvandret Slægt. Han fik sin første Undervisning i Aarhus Skole, men sendtes 13 Aar gammel til Lüneburg og siden til Holland. 17 Aar gammel immatrikuleredes han i Marburg, men drog snart til Giessen og 1607 til Strassburg, hvor han først begyndte sine medicinske Studier, og til Basel. I de nærmeste Aar studerede han i Padova, Montpellier og i Paris, hvor han allerede gjorde sig bekendt som dygtig Læge. Først 1610 blev W. indskreven blandt de akademiske Borgere ved Kjøbenhavn's Universitet, men i de følgende Aar fortsatte han atter sin Uddannelse i Udlandet, blev medicinsk Dr. i Basel og besøgte England. Efter en alsidig Uddannelse blev han 1613 Professor i Kjøbenhavn, i sit egentlige Fag, Medicinen, dog først 1624, og virkede nu som Universitetslærer til sin Død. Han var 3 Gange gift, sidst med Magdalene Motzfeldt, Søster til Griffenfeld's Moder, og havde i sine Ægteskaber mange og dygtige Børn.

Som medicinsk Lærer roses han for Dygtighed og Flid. Navnlig fremmede han Kendskaben til Anatomi og Lægeplanter, og han udarbejdede en Del dygtige og omhyggelige Skrifter i sit Fag. Tillige virkede han som Læge og blev meget yndet, navnlig i højtstaaende Kredse; saaledes var han Læge for Kongen, Christian IV, og den udvalgte Konge, Prins Christian. Han var samvittighedsfuld som faa, ogsaa under Pestepidemierne, og faldt til sidst vistnok som Offer for sit Kald. Det skulde dog blive Virksomheden paa et helt andet Felt, der skabte hans særlige Berømmelse. W. stod paa Højden af sin Samtids alsidige, videnskabelige Dannelse. Gennem de mange Aars Ophold i Udlandet havde han tilegnet sig en usædvanlig Fylde af Kundskaber og tillige et videre Blik paa Forhold og Personer, end de fleste besad. Det var i hans Tid endnu muligt at have solide Kundskaber i en Række af Fagvidenskaber. Naar W. imidlertid endogsaa kunde omtrent nyskabe et særligt Videnskabsfag, der tilsyneladende laa langt borte fra hans daglige Gerning, hang det sikkert sammen med Interesser, der havde deres Spire i hans tidlige Ungdom og alt i hans Studietid vare dyrkede som Adspredelse fra hans øvrige Arbejde. Vist er det, at han tidlig var begyndt at give sig af med danske Oldsager og Oldtidsminder, specielt Runestene. Og her kunde han i særlig Grad drage Nytte, dels af udmærkede Familieforbindelser, dels af de mange personlige Venskabs- og Tillidsforhold, hvori en Mand af hans vindende Karakter naturlig kom. Saaledes kunde han 1622 udvirke en kgl. Ordre til Rigets Bisper om at undersøge alle Slags Oldtidsminder og Oldsager og indsende Beretning derom. Et andet Kongebrev af 1625 gav ham Paalæg om og Bemyndigelse til

selv at foretage Rejser i samme Øjemed. Desværre fik disse dog kun et ringe Omfang, og Betydningen af hans Arbejde vilde have været langt højere, om han mindre, end Tilfældet nu blev, havde været nødt til at benytte andres Iagttagelser som Grundlag. Kun et mindre Antal Runestene har han selv undersøgt; men tilstrækkeligt til at vise, at han var en omhyggelig Iagttager og redelig Meddeler af, hvad han kunde se; hans Førstehaandsundersøgelser give en høj Forestilling om hans Forskerevne og Karakter. Men paa de fleste Punkter maatte han desværre nøjes med at bearbejde det righoldige, men meget forskelligartede Materiale, som nu strømmede ind til ham. Samtidig havde han til Støtte for sine Arbejder anlagt Samlinger, som bleve meget omfattende og til sidst fik helt Museumspræg.

W. havde sat sig den Opgave at udgive samtlige kendte Runeindskrifter, og dette Maal blev virkelig naaet. Aar 1643 udkom hans berømte *Monumenta Danica* (*Monumentorum Danicorum libri sex)* med 5 Bøger Runemindesmærker og en Bog med adskillige antikvariske Meddelelser, navnlig ogsaa om Lejre og Dannevirke. Andre Skrifter, der til Dels vare ældre og indarbejdedes i Hovedværket, vare *Fasti Danici* [1626] om en Runekalender, som Kansler Chr. Friis havde givet ham, *Tulshøi seu Monumentum Strøense in Scania*, om et Mindesmærke i Skaane, samt en Afhandling om Tryggevælde-Stenen. I Fortolkningen viser han sig ofte hildet i Samtidens Mangel paa Kundskab til ældre dansk Sprog, og Gengivelserne svare ikke til en senere Tids Krav. Men Værket var dog en videnskabelig Bedrift af høj Rang; det indeholder megen Kundskab, som nu ellers ingensteds kan findes, og med alle dets Mangler vil det altid blive en Hovedkilde om Danmark's Runemindesmærker. Ikke mindst er det W.'s Fortjeneste klart at have vist sin Samtid den nationale Opgave, der forelaa. Det var paatænkt at flytte en større Del af Runestenene til Kjøbenhavn, og Ordre herom udgik til Lensmændene 1652. Forskellige Forhold bevirkede dog, at Indsendelsen kun i ringe Udstrækning virkelig fandt Sted.

Ogsaa for den islandske Litteratur havde W. megen Interesse, og han ydede paa forskellig Maade de islandske Studier Støtte og Opmuntring.

Sit Museum vilde W. give Meddelelse om i et monumentalt Værk. I hans egen Levetid udkom dog kun mindre Kataloger, men Aaret efter hans Død udgaves det af Sønnen, Villum W., under Titelen *Historia variorum Musei Wormiani* (hos Elzivir i Leyden). Hans omfattende Brevveksling besørgedes, af Rostgaard og Gram, udgiven 1728, senere, da næsten hele Oplaget brændte i Udgivelsesaaret, 1751 nyudgiven af >danske Selskab<. Samlingerne overgik til Kongen og optoges i Kunstkammeret, hvorfra de siden ere fordelte til de moderne Museer.

Et bekendt Maleri i Nationalmuseet i Kjøbenhavn viser W. omgiven af sin talrige Familie. Han var en ejendommelig Personlighed, med Del i sin Samtids Fejl og paa mange Maader bunden af dens aandelige Milieu. Men hans Omhu for Detailundersøgelsen og en vis, kun for ofte tilbagetrængt Sans for nøgterne Aarsagsforhold og saa hans umaadelige Flid hævede ham højt over Samtiden. For de næste Aarhundreder bleve hans Runebøger som Iliader, lige til ind i 19. Aarh., og dets Værd som Kildeskrift vil bestandig sikre *Monumenta* en Hædersplads i dansk Litteratur. *H. A. K.*

Worm, Pouline, dansk Forfatterinde, født 29. Novbr. 1825, død 13. Decbr. 1883. Hun var en Præstedatter fra Jylland, var 1847—50 Huslærerinde i Præstø, havde derefter en mindre Pigeskole i Randers og senere en lignende i Aarhus, men begge Steder uden Held. Siden 1865 var hun i en lang Aarrække Lærerinde i Randers. Hendes første offentlige Optræden var med et smukt Digt i »Fædrelandet« [28. Jan. 1848] til den ny Konge, Frederik VII. 1851 skrev hun »Fire Breve om Clara Raphael« og 1857 en stor Roman, »De fornuftige«, der stærkt hævdede Kvindernes Ret til selvstændig Tænkning og Handling i Modsætning til Slægtninges smaalige »Fornufthensyn«. Tidlig var hun bleven greben af Tanken om Kvindernes Ligestilling og kæmpede for den indtil det sidste. Hun var 1865 den første danske Kvinde, som vovede at holde et offentligt Foredrag, og udgav senere flere Smaaskrifter, samt talrige Artikler og Digte i Blade og Tidsskrifter, som varm Talsmand for Modersmaalet, Fædrelandet og dets Forsvar. En Digtsamling, »Vaar og Høst«, udkom 1864 (2. Udg. 1874). *E.E.*

Worm, Villum, dansk Embedsmand, Søn af ovenn. O. W., født i Kjøbenhavn 11. Septbr. 1633, død smst. 17. Marts 1704. W. deponerede 1650 og foretog, efter 1653 at have taget Magistergraden, en 10-aarig Udenlandsrejse til Holland, Tyskland, Frankrig og Italien, hvor han 1657 i Padova blev Dr. med. og Bibliotekar for den germanske Nation. 1662 blev han udnævnt til Professor i Fysik ved Universitetet i Kjøbenhavn, blev senere Prof. med. og samlede i de løbende Aar en stor Mængde Embeder og Bestillinger i sin Haand. 1671 blev han Griffenfeld's Efterfølger som kgl. Bibliotekar — et Embede, han etter Werlauff's Udsagn af Mangel paa Tid formodentlig kun har betragtet som en »underordnet Genstand« —, 1673 fik han Overinspektionen over det kgl. Kunst- og Modelkammer, 1679 blev han Assessor i Højesteret, Justitiarius smst. 1690 efter sin Morbroder, Michael Vibe. Ved Siden af sin Stilling som Dommer virkede han fra 1684 som administrativ Embedsmand i »Danske Kancelli« og blev 1694 Konferensraad. Efter sin Indtræden i Højesteret var W. bleven kgl. Historiograf; som en litterær Frugt af denne sin Virksomhed efterlod han sig i Manuskript en annalistisk Fremstilling af Christian IV's Regeringstid, hvoraf Uddrag er offentliggjort i »Danske Samlinger«, 2. R. 3. Bd. Ellers levnede W.'s omfattende praktiske Virksomhed ham ikke Tid til litterære Sysler. I Universitetets Anliggender spillede W. en stor Rolle, Regeringen benyttede ham i udstrakt Maalestok til Arbejde i Kommissioner. Sammen med Vinding, Moth, Schöller, Scavenius og Poul Nielsen Rosenpalm blev han saaledes Medlem af den 23. Jan. 1683 nedsatte danske Kommission til Revision af den norske Kommissions Udkast til Christian V's norske Lov, sammen med Ole Borch fik han 1685 det Hverv at revidere Resen's

Atlas Daniae. [Efter sin Fader havde W. arvet en kostbar Samling af nordiske, især islandske Haandskrifter, der muligvis er gaaet i Arv til hans ovenn. Søn, Biskop Christen W., og da er gaaet til Grunde med dennes Bibliotek i Kjøbenhavn's Ildebrand 1728. (Litt.: »Dansk biogr. Leks.« og der angivne Kilder). *Fz. D.*

Worm-Müller, Jacob, norsk Fysiolog, Professor i Fysiologi ved Christiania Universitet, født i Bergen 23. Decbr. 1834, død i Christiania 11. Jan. 1889. Han blev Student 1852 og tog medicinsk Embedseksamen 1860. Efter i nogle Aar at have virket som praktisk Læge [til 1865] og et Par Aar at have studeret forskellige medicinske Specialiteter kastede han sig 1867 under en Udenlandsrejse i Tyskland over det Studium, hvor hans Livsarbejde kom til at ligge: Fysiologien, særlig som Elev af Ludwig, Heidenhain og Hoppen-Seyler. 1870 blev han Adjunktstipendiat ved Universitetet i Christiania i Fysiologi, men arbejdede for største Delen i Udlandet (Tübingen og Kjøbenhavn), indtil der 1873 blev oprettet et ekstraordinært Professorat for ham i fysiologisk Kemi. Efter Chr. Boeck's Død blev han udnævnt til ordinær Professor i Fysiologi og Bestyrer af det fysiologiske Institut. Han virkede her til sin Død. W. var en usædvanlig alsidig og kundskabsrig Videnskabsmand og energisk Arbejder. Hans fysiologiske Undersøgelser strække sig over store Omraader af Fysiologien. I sine tidligere Aar beskæftigede han sig med Blodets Gasarter, de galvaniske Fænomener i Muskler og Nerver, Blodets Regeneration (Transfusion og Piethora), i de senere Aar koncentrerede han sig særlig om Spørgsmaalene om Druesukkerets Paavisning og kvantitative Bestemmelse i Urinen. Hans Arbejder findes dels i tyske fysiologiske Tidsskrifter (særlig i »Pflüger's Archiv« og Ludwig's »Physiolog. Arbeiten«), dels i Arkiv for Matematik og Naturvidenskab og i Videnskabs-Selskabets Forhandlinger i Christiania. (Litt.: Kiær, »Norge's Læger < II). *S. T.*

Worms, By i den hessiske Provins Rhinhessen, Kredsstad i Kredsen W., ligger i en frugtbar Egn ved venstre Bred af Rhinen, danner et Knudepunkt for flere Jærnbanelinier, har (1906) 44,300 Indb., hvoraf ca. 1/3 Katolikker, og er Sæde for en Kredsøvrighed, en Amtsret, et Handelskammer, en Filial af Rigsbanken og en Militærkommando. W. er uregelmæssig bygget og til Dels endnu omgiven med gamle Mure og Taarne. Hovedpladserne ere Markt, Domplatz og Lutherplatz, sidstnævnte med det prægtige Luther-Mindesmærke, fuldendt efter Rietschel's Udkast 1868. Den betydeligste Bygning er den katolske Domkirke til St. Peter og Poul. Den er bygget som en mægtig Søjlebasilika i romansk Stil i Begyndelsen af 12. Aarh. paa samme Sted som en ældre fra Begyndelsen af 11. Aarh. stammende Kirke. Da den truede med Sammenstyrtning, blev den genopbygget og atter indviet 1181. Bygningen er særlig imponerende ved sine 2 Kuppelbygninger og 4 slanke, runde Taarne og har i sit Indre en Længde af 134 M. I det gotiske Daabskapel findes store, udmærkede Relieffer i Sandsten [1487]. Den evangeliske Trefoldighedskirke er bygget 1726. I den østligere liggende Paulus-Kirke findes Paulus-Museet med en righoldig Samling af Oldsager særlig fra W. og Omegn. Mod Nord i Mainzer-Forstaden findes den sengotiske Liebfrauenkirche (15. Aarh.), omkring hvilken den berømte Vin, Liebfrauenmilch, vokser. Af andre Bygninger nævnes Raadhuset, ombygget 1884, Friherre von Heyl's Hus, bygget paa samme Sted som den tidligere Bispegaard, i hvilken Luther aflagde sin Bekendelse, samt et Folketeater og Festhus [1889] i romansk Stil. Der findes et Gymnasium, en Realskole, en Industriskole og en Møllerskole, et Stadsbibliotek samt Luther-Bibliotek med et stort Antal første Tryk af Luther's Værker og en Samling sjældne Bøger fra 16. Aarh., saaledes Wormser Bibel fra 1529. Betydelig Fabrikation af Læder (over 4,000 Arbejdere), Klæde, Maskiner, Kunstuld, Kamgarn, mousserende Vine, Kemikalier, Mølledrift, Vindyrkning. — W., Romernes *Borbetomagus*, hører til Tyskland's ældste Byer, er af keltisk Oprindelse og var allerede under den sidste Tid af Romerherredømmet Sæde for en Biskop. Fra 8. Aarh. fandtes her en Kongsgaard, i hvilken saaledes Karl den Store undertiden holdt Hof. Under de senere Kampe mellem Kirken og Kejseren tog Byen 1073 Parti for Henrik IV imod Biskoppen, hvorfor Kejseren 1074 belønnede Byen med et Frihedsbrev. W. blev saaledes en formelig Fristad, hvor ofte vigtige Hof- og Rigsdage bleve afholdte, og havde i Begyndelsen af 14. Aarh. 60,000 Indb. 1122 sluttedes her Wormser-Konkordatet. 1495 afholdtes her under Maximilian I Rigsdagen, paa hvilken den evige Landefred vedtoges og Rigskammerretten stiftedes. Paa Rigsdagen 1521 under Karl V forsvarede Luther sine Sætninger. I Trediveaarskrigen blev Byen brandskattet af Mansfeld, Tilly, af Spanierne og Svenskerne, og blev 1689 næsten fuldstændig ødelagt af Franskmændene. Ved Freden i Lunéville 1801 kom W. under Frankrig og ved Wien-Kongressen 1815 under Hessen-Darmstadt. (Litt.: Fuchs, »Geschichte der Stadt W.« [Breslau 1868]; Oncken, »Authentische Erzählung von der Zerstorung der Stadt W.< [Karlsruhe 1871]; F. Soldan, »Deutsche Heldensagen auf dem Boden der alten Stadt W.« [Gütersloh 1881]; samme, »Der Reichstag zu W. 1521« [W. 1883]; H. Boos, »Quellen zur Geschichte der Stadt W.« [Berlin 1885—93]; Soldan, »Die Zerstorung der Stadt W. im Jahre 1689« [W. 1889]; Nover, »Das alte und neue W. in Schrift und Bild« [smst. 1895]). *Joh. F.*

Worms [*vå'rms*], Émile, fransk Nationaløkonom og Publicist, er født 23. Marts 1838 i Frisange (Luxembourg) af franske Forældre, studerede i Heidelberg og Paris, hvor han 1864 tog Doktorgraden og 1869 blev Agrégé i Retsvidenskab. 1877—98 var han Professor i Nationaløkonomi i Rennes, benyttedes i denne Tid tillige ved en Række offentlige Hverv, saaledes som Medlem af Kommissionen for en Revision af Frankrig's Matrikulværk. Ved Paris-Udstillingen 1900 var han Medlem af Juryen og Rapportør i Gruppen for Socialreform. W. har udfoldet en omfangsrig Forfattervirksomhed inden for Økonomi, Retsvidenskab og Administrationsvæsen, bl. a. leveret en Fremstilling af Zollverein's Historie [1874] og flere Haand- og Lærebøger i Nationaløkonomi og Finansvidenskab. *K. V. H.*

Worms [vå'rms], Gustave, fransk Skuespiller, er født 26. Novbr. 1836 i Paris, debuterede paa *Théâtre-français* 4. Febr. 1858 som Valére i »Tartufe«, tog 7 Aar senere Engagement ved *Théâtre-Michel* i St. Petersborg, udviklede sig her i et stort baade klassisk og moderne Repertoire til en smagfuld Skuespiller, vendte 1875 tilbage til Paris, befæstede sin Anseelse i det følgende Aar ved *Gymnase*, bl. a. ved sin Fremstilling af »Ferréol«, genoptraadte 4. Juni 1877 som »Markien af Villemer« paa *Théâtre-français*, hvor han har spillet et betydeligt, navnlig moderne Repertoire, af hvilket kunne nævnes: Savigny i »Sfinksen«, Georgei »Brødrene Rantzau«, André i »Denise«, Stanislaus i »Francillon« og Max de Simiers i »Musen«. W. blev 1880 Lærer ved Konservatoriet og fik 1890 Æreslegionens Ridderkors. Han er gift med Skuespillerinden Marie-Héloïse-Rose-Blanche-Baretta-W., der er født 22. Apr. 1855 i Avignon. Hun fremtraadte første Gang paa *Théâtre-français* 8 Aar gl. som Barnet i »Straffen« (»Supplice d'une femme«), gennemgik Konservatoriet, debuterede 1870 paa *Odéon* som Martha i »La salamandre«, 1875 paa *Théâtre-français* som Henriette i »De lærde Damer«, blev Aaret efter *Sociétaire* og har spillet baade klassiske og moderne Roller, som Suzanne i »Figaro's Bryllup«, Esther Henderson i »Daniel Rochat« og Grevinde d'Autreval i »Kvindens Vaaben«. *A. A.*

Worms [wə!mz], Henry de, engelsk Politiker, (1840—1903), af rig jødisk Slægt, østerrigsk Baron, valgtes 1880 til Underhuset, idet han fortrængte Gladstone som Repræsentant for Greenwich, og valgtes paa ny 1885—95 i Liverpool. Han var 1885—88 med en kort Afbrydelse Understatssekretær for Handelsministeriet og 1888—92 for Kolonierne, samt førte 1888 Forsædet paa den internationale Sukkerkonference. 1895 ophøjedes han til Peer som Lord Pirbright. *E. E.*

Worms [vå'rms], Jules, fransk Maler, er født 16. Decbr. 1832 i Paris. Han studerede under Philippon og Lafosse. Fra 1862 begynde hans Studierejser til Spanien, hvorfra han har hentet Stoffet til en Mængde muntre og livfulde, elegant malede Folkelivsbilleder, i Teknik og Udtryksmaade paavirkede fra Meissonier's og Gérdme's Kunst. Han har bl. m. a. malet i Olie: »Romance å la mode« [1868, Luxembourg-Mus.], »Kro i Asturien«, »Smuglere«, »Hestehandlere i Granada«, »For Alcalde'n«, ogsaa Portrætter og mange Akvareller; endvidere Tegninger for Træsnit (bl. a. til »Illustration«), nogle Raderinger m. v. *A. Hk.*

Worms [vå'rms], René, fransk Sociolog, foreg.'s Søn, er født 8. Decbr. 1869 i Rennes. Efter at have gennemgaaet *École normale supérieure* tog han efterhaanden Doktorgraden i Retsvidenskab, Filosofi og Statsvidenskaber og blev knyttet til Sorbonnen's juridiske Fakultet som Agrégé i Nationaløkonomi. 1891 blev han Advokat, men har aldrig praktiseret. W.'s mangesidige teoretiske Studier affødte en Række Gradual- og andre Specialafhandlinger, hvoriblandt en prisbelønnet Bog om »La morale de Spinoza« [1892], »Les théories modernes de la Criminalité« [1894] og »La science et l'art en économie politique« [1896] samt nogle Lærebøger i Filosofi. Navnlig har W. dog koncentreret sine Interesser om Sociologien, til hvis Fremme han har virket ikke blot ved egne Skrifter, men navnlig som praktisk Organisator. Sine sociologiske Grundanskuelser har han udviklet i to større Værker, »Organisme et société« [1896] og »Philosophie des sciences sociales« [3 Bd. 1903, 1904 og 1907], i hvilke han fremtræder som Tilhænger af Læren om Samfundets Sær-Eksistens som en fra de menneskelige Individer abstraheret Superorganisme (se Sociologi S. 321). En betydningsfuld formidlende Virksomhed udfolder W. som Redaktør af »Revue internationale de Sociologie«, der udkommer maanedlig siden Jan. 1893, og af den 1896 grundlagte Samling Fag værker »Bibliothèque sociologique internationale«, hvoraf der hidtil (Maj 1907) er udkommet 33 Bd. Hans Stilling til den sociologiske Videnskab betones yderligere derved, at han er Medstifter af og fast Generalsekretær for det 1893 stiftede *Institut international de Sociologie* (eneste dansk Medlem: C. N. Starcke), hvis Kongresser (hidtil 6) W. har forberedt, og hvis »Annales« (indtil 1906 11 Bd.) han har udgivet. *K. V.H.*

Worms-Ediktet. Rigsdagen i Worms 1521 betegner et vigtigt Punkt i Reformationens Historie, fordi der her fra Statens Side gjordes det første og til en vis Grad det alvorligste Forsøg paa at slaa Luther's Lære ned, samtidig med at Luther blev lyst i Band i Rom. Da Luther havde forladt Worms 26. Apr. med Kejserens Tilladelse efter at have aflagt sin djærve Bekendelse, overdrog Rigsdagen til Kejseren at udstede et Edikt mod Luther og erklære ham i Rigets Acht. Kejseren overdrog atter den pavelige Nuntius Aleander at affatte Ediktet, og han gjorde det gerne og med megen Fynd. 25. Maj holdt Rigsdagen sit sidste Møde, og Ediktet blev da vedtaget, men rigtignok kun af en Del af Rigsdagens Medlemmer, som vare samlede hos Kejseren, og ikke af samtlige Medlemmer; thi mange havde allerede forladt Byen. Ediktet opregner Luther's Kætterier og erklærer ham i Rigets Acht. Ingen maa yde ham Føde, Husly eller Hjælp, men enhver maa overgive ham til Øvrigheden. Hans Tilhængere maa dræbes og berøves deres Gods, og Luther's Skrifter skulle brændes. Der var imidlertid ikke Tale om, at W. kunde gennemføres, men Gang paa Gang i Reformationshistorien, naar det katolske Parti følte sig mægtigt, kom det frem og blev gjort gældende, og det hang truende over de Evangeliskes Hoveder, indtil de Evangeliskes Magtstilling blev saa stor, at det faldt bort af sig selv. *A. Th. J.*

Wormser, André Alfonse Toussaint, fransk Komponist, er født 1. Novbr. 1851 i Paris, studerede i Konservatoriet dersteds og fik 1875 Romerprisen. W. har skrevet en Række Værker i forskellige Genrer, mest for Orkester og for Scenen. Vidt bekendt blev hans Navn ved den karakteristiske og yndefulde Pantomime »L'enfant prodigue« [Paris 1890], der er opført rundt om paa europæiske Scener. *W. B.*

Worms-Konkordatet. Investiturstriden (s. d.) mellem Pave og Kejser havde varet i næsten 50 Aar, og begge Parter ønskede en Løsning. Man enedes da om at aabne en Forhandling og valgte til Mødested Mainz. Men denne By var Kejseren,

Henrik V, fjendtlig stemt,- og han fik derfor Mødet flyttet til Worms 1122. I Løbet af 8 Dage naaede man et Resultat, og det blev nedskrevet paa to Dokumenter, som underskreves henholdsvis af Kejseren og Paven, Calixtus II. Det kejserlige Aktstykke findes endnu i Engelsborg's Arkiv. Henrik V gav Afkald paa Investitur med Ring og Stav og tillod kanonisk Valg og fri Konsekration. Paven tillod paa sin Side, at alle Bispe- og Abbedvalg i det tyske Kongerige foregik i Kejserens Nærværelse, og at den paagældende gejstlige før Konsekrationen iklædtes Regalierne. I den øvrige Del af Riget (Burgund og Italien) skulde Kejseren ingen Ret have til at deltage i Valget, men den paagældende gejstlige skulde inden 6 Maaneder efter Konsekrationen hente Regalierne hos Kejseren. Konkordatet blev overalt hilst med Glæde, og den 9. økumeniske Synode i Rom 1123 godkendte det. Alligevel blussede Investiturstriden snart op igen, om end i andre Former. (Litt.: Fr. Nielsen, >Haandbog i Kirkens Historie«, II). *A. Th. J.*

Wormwood Scrubbs [wə'mwudskrə'bz], en Hede, der grænser til det nordvestlige London. Her findes en stor Strafanstalt og Skydebaner. *M. Kr.*

Woronin, Michael, russisk Botaniker, født 1838 i St. Petersborg, død smst. 1903. Han studerede under Cienkowski i St. Petersborg og lagde sig særlig efter Mykologi og Geologi, kom 1858 til Heidelberg, derfra til Freiburg, hvor han studerede under de Bary; i 1860 studerede han i Antibes Algologi under Thuret, disputerede 1861 for Magistergraden i St. Petersborg. Han, som var af meget rig Familie, attraaede og fik ingen Sinde noget akademisk Embede, men levede senere som entusiastisk, privat Videnskabsmand; 1874 udnævntes han til *doctor honoris causa* ved det ny russiske Universitet i Odessa. Dog holdt han i 1869 og 1870 Forelæsninger over Svampe som Privatdocent og var 1873—75 Lektor i Mykologi og Planteanatomi ved det højere medicinske Institut for Kvinder i St. Petersborg. W. har forfattet en Mængde især mykologiske og algologiske, udviklingshistoriske Arbejder, hvoraf mange have haft stor Betydning i Videnskaben; særlig kunne hans ypperlige Arbejder over Sclerotinia nævnes samt hans Studier over Kaalbrokssvampen, Plasmodiophora Brassicae (i Arbeiten der St. Petersb. Gesellschaft der Naturforscher, 8. Bd. 1877), som indbragte ham det kejserlige russiske Havebrugsselskabs Guldmedaille 1878. Et eget Organ i Frugtlegemsanlægget hos visse sæksporede Svampe er efter ham blevet kaldet den Woronin'ske Hyfe. *V, A. P.*

Worpswede, en lille Landsby N. 0. f. Bremen, et Par Mils Vej fra den nærmeste Jærnbane. Navnet er blevet almenkendt ved dens Malerkoloni, der slog sig ned her ikke blot paa aarlige Studierejser, men med fast Stade for ret at fordybe sig i Stedets ejendommelige Natur- og Folkeliv. Kolonien begyndte saa smaat 1889, først med Mackensen (s. d.) og Otto Modersohn (født 1865 i Soest, Elev af Düsseldorf-Akademiet, >Storm in Teufelsmoor« [München's ny Pinakotek]); senere kom Hans v. Ende, Fritz Overbeck (født 1869 i Bremen) og Vogeler (s. d.). Forskelligartede indbyrdes søge de at gengive Naturen i dens Stilhed og Intimitet, i saa Henseende beslægtet med Barbizon-Skolen (s. d.); skønt deres Kunst næppe kunde tænkes uden Millet i Frankrig og Böcklin i Tyskland som Foregangsskikkelser (litterært ere de paavirkede af nordisk Digtning: Bjørnson og I, P.Jacobsen [»Mogens«]), ligger Koloniens Styrke i det selvstændige og uhildede, sunde og fri Blik paa Naturen. En Udstilling af deres Værker paa Salonen i München 1895 gjorde dem med eet Slag berømte. De skildre den lille Landsby med dens Smaahuse med de høje, ludende, mosgroede Straatag, Højdepartiet der bagover og den flade Egn, der udfolder sig for Blikket derfra med dens Moser og Enge, dens Kanaler og Broer, de spredte Ege og foran Husene de hvide Birke og over og ind i det hele den bløde, fugtige, fint fortonende Luft. Mackensen er vel nok den betydeligste og dybest stemte Personlighed; over hans Skikkelser kan der være en Millet's Storhed og Naturinderlighed; Modersohn maler farvestærke, stemningsbaarne Landskaber og digter til Tider Landskabsstemningen over i Eventyrverdenen; Overbeck er Malergruppens Realist (ogsaa gode Raderinger); H. v. Ende, der har faaet sin Uddannelse især i Miinchen (Dietz), og hvis Kunstnerpersonlighed bærer Præget af mangeartede Kulturkrydsninger, har især vundet Navn ved sine Landskabsraderinger; i Vogeler's Kunst mærker man Bylivets Overkultur i dens Reaktion hen imod ensom Naturdyrkelse. Kolonien er nu opløst. (Litt.: Rainer Rilke, »W.« [2. Opl. 1905 »Künstler-Monographien«, LXIV). *A, Hk.*

Worsaae, Jens Jacob Asmussen, dansk Museumsdirektør, arkæologisk og historisk Forfatter, født 14. Marts 1821 i Vejle, død 15. Aug. 1885 paa Hagestedgaard ved Holbæk. Hans Fader, der var Bondesøn, var Amtsforvalter i Vejle. W. kom 1834 i Horsens Skole, 2 Aar senere i Borgerdydskolen i Kjøbenhavn og blev Student 1838. Allerede tidlig havde han haft stærke Interesser i historisk og arkæologisk Retning; som Student droges han til Museet for nordiske Oldsager og fungerede en Tid lang (til 1843) som Assistent. Faderens Død 1840 havde en Tid tegnet til, da Moderen sad i trange Kaar med mange Børn, at skulle drive W. ind paa en hurtigere Embedsvej, Jura'en, hvilket dog atter opgaves; snart efter blev hans Navn bekendt i videre Kredse ved en Polemik mod N. M. Petersen. Den drejede sig om et mumificeret Kvindelig, der af N. M. Petersen betegnedes som Dronning Gunild. I Modsætning hertil hævdede W., at ethvert Bevis manglede, og at det hele i Virkeligheden var en uvidenskabelig Paastand, som en ædruelig Forskning bestemt maatte afvise. I denne Polemik, der førtes 1841—42, men endnu har Betydning, viste W. allerede de Aandsegenskaber, som Livet igennem bleve betegnende for ham: Klarhed i Tanken, lysende kritisk Evne og forbundet hermed stor Fremstillingsevne og aaben Ridderlighed over for Modstanderen. En ganske lignende Polemik førte han 1844 mod Finn Magnusen (»Runamo« og Braavallaslaget« [1844]).

Til disse kritiske Arbejder sluttede sig en almindelig Fremstilling af Danmark's ældste Tider: »Danmark's Oldtid, oplyst ved Oldsager og Gravhøje« [1843], et Skrift, der vakte stor Opsigt i

Danmark og i Udlandet og i "Virkeligheden dannede Epoke i dansk Oldkyndighed. Kritisk Evne forbunden med Kundskabsfylde og baaren af Kærlighed til Stoffet og en mærkelig, livlig Fremstillingsevne give dette Arbejde en høj Rang.

Paa forskellig Maade blev W.'s Virksomhed i disse og de nærmest følgende Aar økonomisk lettet, dels ved offentlig og kongelig, dels ved privat Bistand. Han rejste 1842—45 i Sverige, Norge og Tyskland og undersøgte derefter i 2 Aar Mindesmærkerne om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. Ved sin Hjemkomst blev han 1847 Inspektør for de antikvariske Mindesmærker i Danmark, en for ham oprettet ny Stilling, sideordnet med Thomsen's som Leder af Museet; 1854 udnævntes W. til Professor, 1855 ansattes han som Docent ved Universitetet, 1858 blev han Inspektør (senere med en Titelændring Direktør) for Rosenborg-Samlingen. I denne Periode falder hans Samarbejde med Japetus Steenstrup og Forchammer, idet disse 3 Mænd dannede den af Videnskabernes Selskab nedsatte særlige Komité, der fra 1848 undersøgte de ejendommelige Skallag, der snart erkendtes at være Affaldsdynger fra Stenalderen og under Navnet Køkkenmøddinger vakte den største Opsigt i den videnskabelige Verden. 1851 meddelte W. Opdagelsen i Oldskriftselskabet, samtidig med, at Steenstrup forelagde den i Videnskabernes Selskab. Om den nærmere Opfattelse førte W. og Steenstrup en videnskabelig Polemik (Vidensk. Selsk. Oversigter, navnlig 1859 og 1861), der først over 30 Aar senere ved et nyt Slægtleds Undersøgelser blev endelig afgjort, i Hovedsagen til W.'s Fordel. Samtidig syslede W. med Studier over Bronze- og Jærnalderens kronologiske Forhold. Foruden en Række Specialafhandlinger udkom 1854 »Afbildninger fra d. kgl. Mus. f. nord. Olds.«, der vandt megen Udbredelse, og 1865: »Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder«. Tillige fremkom en hel Række historiske Skrifter ogsaa af udpræget national Karakter, af hvilke her kun skulle anføres »Minder om de danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland« [1851], »Den danske Erobring af England og Normandiet« [1863] °g »Kongegravene i Ringsted Kirke« [1858].

1865 døde Oldnordisk Museums Leder, den af Danmark's nationale Forskning højt fortjente C. J. Thomsen. W. blev hans naturlige Efterfølger; Udnævnelsen fandt Sted 1866, og omtrent samtidig fik han Ledelsen af Oldskriftselskabet. Hermed fulgte, at han opgav sit Docentembede. Der blev nu rigelig Anvendelse for hans administrative Evner, der indtil da vare komne Rosenborg-Samlingen alene til gode. Med ringe Pengemidler og under vanskelige Forhold over for Kongens skiftende Stemninger og Grevinde Danner lykkedes det W. af en forsømt og upaaagtet Samling af meget heterogene Ting at danne en Række karakteristiske Interiører; til hans Arbejder her har der siden kun været lidet at tilføje, og Museet paa Rosenborg er ved hans Virksomhed blevet et af de bedste i sin Art i Europa.

Efter at W. var tiltraadt som Forstander for Samlingerne paa Prinsens Palæ, overflyttedes Møntsamlingen hertil fra Rosenborg. Museet for Skulptur og Kunstflid ophævedes som forfejlet; etnografisk Museum fik en gennemgribende Nyordning, og navnlig sørgedes for, at den egentlige nationale Samling, Oldnordisk Museum, til enhver Tid anskueliggjordes Forskningens Fremskridt og Resultater. Ved Oprettelsen af det ny nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg blev W. Bestyrelsens Formand, og han havde en Hovedandel i Stiftelsen af »Dansk Folkemuseum«. Det var hans Tanke, at de nationale Museer i deres Helhed og indbyrdes Forbindelse skulde danne et Helhedsbillede af den almenmenneskelige og særlig den nationale Kulturudvikling. Han hævdede stedse de almene Synspunkter, og ved ham voksede Museerne op til store, velorganiserede Institutioner. Ogsaa Oldskriftselskabet blev i Tilknytning hertil reorganiseret i samme Retning. W.'s vindende og humane, i dybeste Forstand elskværdige Naturel gjorde det muligt, at alt dette kunde ske uden Brydninger af Betydning.

Tilsynet med Mindesmærkerne, som han gennem mange Aar personlig ved talrige Rejser havde ført, bragtes i fastere Form ved, at W. 1873 fik organiseret en almindelig Undersøgelse af alle Landets Fortidsmindesmærker og Fredlysning af de betydeligste; han gennemførte en aarlig, siden stedse gentagen Bevilling hertil og udgav selv de første Redegørelser for Resultaterne. Derimod lykkedes det ikke at gennemføre Planerne om ny Museumsbygninger. Paa talrige Kongresser i Udlandet var han Danmark's højtansete Repræsentant, og paa den Kongres, som afholdtes i Kjøbenhavn 1869, var han Præsident. Til Kongehuset, og særlig Kong Christian IX, var han ligeledes kommen i personligt Forhold, og det var vistnok dette, der bevægede ham til at blive Kultusminister i det kortvarige Ministerium Fonnesbech (1874—75). Den videnskabelige Virksomhed maatte naturlig under denne store Virksomhed blive af noget mindre Omfang. Nævnes skulle særlig fra denne Periode: »Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold« [1872], »Fra Sten- og Bronzealderen i den gamle og den ny Verden« [1879], begge i Aarbøger for nord. Oldkyndighed; »Nordens Forhistorie« [1881]; endvidere syslede han med omfattende Arbejder over Guldhornene og Guldbrakteaterne.

Store Udmærkelser maatte falde i hans Lod; saaledes blev han 1875 Kammerherre, 1882 Storkors af Dannebrog. En Personlighed af hans ridderlige, uselviske og usmaalige Særpræg havde let ved at vinde Mennesker, og hans Virksomhed var et saa nøje Udtryk for hans Karakter og Aand, at han vistnok var en sjælden lykkelig Mand. Et Mindesmærke af Stephan Sinding og Th. Stein, afsløret 1889, er opsat i Muren paa Prinsens Palæ. (Litt.: Sophus Müller i »Aarb. f. n. Oldk.« 1886, med Fortegnelse over W.'s Skrifter; Hans Kjær og Johs. Steenstrup i »Biogr. Leks.«). " *H. A. K.*

Worsborough [wə!zbərə], By i det nordlige England, Westriding i Yorkshire, ved Barnsley, har Kulgruber, Jærnhytter, Stenbrud, Glasværker, Papirfabrikker og (1901) 10,335 Indb. *M. Kr.*

Worsley [wə!zli], By i det nordlige England, Lancashire, 10 Km. N. V. f. Manchester, har Kulgruber, Bomuldsindustri, Jærnværker, Tegl-

værker og (1901) 26,300 Indb. I Nærheden ligger det Greven af Ellesmere tilhørende Herresæde Worsley Hall, der er opført i Tudor-Stil. *M. Kr.*

Worstead [wu'st^{ed}], Landsby i det sydøstlige England, Norfolkshire, 11 Km. S. 0. f. Wells, med en smuk gotisk Kirke fra 14. Aarh. og (1901) 1,000 Indb. Indvandrede Flamlændere indførte her Fabrikation af Kamuld (Worsted), hvilket har givet Byen Navn og været af følge - rig Betydning for den engelske Uldvare- og Klædeindustri. *M. Kr.*

Worthing [wə!ðiŋ], Badeby paa den engelske Kanalkyst, West Sussexshire, 18 Km. V. f. Brighton, oprindelig et Fiskerleje, der i Begyndelsen af 19. Aarh. blev søgt som Badested af de kongelige, da Klimaet her er mildere end i Brighton, og der findes udmærket Sandbund. Nu er W. et fornemt Badested med 400 M. lang Landingsbro af Jærn. Her drives Frugtdyrkning efter en større Maalestok, og store Arealer ere dækkede af Drivhustage. V. f. W. ligger den af et Aktieselskab opførte By Hygiea eller City of Health. W. havde 1901 20,006 Indb. (mod 5,370 i 1851). *M. Kr.*

Wortley [wə!tli], By i det nordlige England, Westriding i Yorkshire, 15 Km. N. f. Sheffield, har betydelig Uldmanufaktur og (1901) 26,854 Indb. *M. Kr.*

Wo ulf fisk Flaske, Flaske med to eller tre Halse, som benyttes ved Udvaskning af Luftarter og ved Fremstilling af Opløsninger af disse i Vædsker. *O. C.*

Wouwermann [va'uv^{e}rman], Philips, hollandsk Maler, født 1619 i Haarlem, død smst. 1668, var Elev af sin Fader, Paulus Joosten W., af Frans Hals, Pieter Verbeeck og Jan Wynants. Hans Virksomhed faldt i hans Fødeby og nogen Tid i Hamburg. W. malede Folkelivsbilleder, særlig Scener fra Krigs- og Lejrlivet, fra Jagtlivet og fra Bøndernes Færden; han er særlig berømt som en fremragende Maler af Heste, lige fra den elegante Fuldblodshest til det gamle udslidte Øg har han skildret dem; med særlig Forkærlighed maler han Skimlen, der sjælden mangler i hans Billeder. Henved 700 ægte Billeder kunne paavises af W., og man har regnet ud, at Maleren hver anden—tredje Uge maa have haft et nyt Billede paa sit Staffeli. Men trods denne rige Produktion spores der aldrig nogen Forringelse i den sikre og solide Gennemførelse, Maleren gav sit Arbejde; han er altid en udsøgt elegant og smidig Tegner, hans Komposition altid klar og udtryksfuld, og Farven i hans Billeder i hans forskellige »Perioder< vidner om hans fine kultiverede Smag. Uden at være blandt de hollandske Malere, der særlig udmærke sig ved udpræget Personlighed og Originalitet, har Eftertiden dog ikke underkendt den Beundring, hvormed Samtiden skattede hans levende og friske Kunst. Særlig Lejlighed til at lære W.'s Kunst at kende er der i Galerierne i Dresden (60 Billeder), St. Petersborg (ca. 50), Kassel og Miinchen (ca. 20), Amsterdam og Haag. I Kjøbenhavn har Galeriet to Billeder: »Parforcejagt« og »Uden for Kroen«, og den Moltke'ske Samling fire: »Karlen, som svømmer Heste«, »Hingsten føres til Bedækning«, » Jagtselskabet i Stalden« og »Lejrscene«. W.'s to Brødre, Pieter W. (Haarlem 1623 — Amsterdam 1682) og Jan W. (Haarlem 1629—66) dyrkede ligeledes Malerkunsten, den første under Paavirkning af Philips W., af hvis Kunst han i Reglen er en ret ringe Efterligner (Kjøbenhavn, Moltke's Samling: »En Feltlejr« og »Kamp mellem polske Ryttere og svenske Kyradserer« og i Galeriet det interessante Prospekt fra Pont-Neuf i Paris); den sidste malede hovedsagelig Landskaber, der vise hans Afhængighed af Wynants; i Galeriet i Kjøbenhavn: »Et Herresæde paa en stejl Kridtbanke«. *A. R.*

Wrangel, Ferdinand Baron von, russisk Søofficer og Polarfarer, født 29. Decbr. 1796 i Estland, død 6. Juni 1870 i Dorpat, deltog 1817—19 i en Jordomsejling og ledede 1820—22 og 1823—24 Ekspeditioner til det nordlige Ishav ved Sibirien's Kyster, bl. a. for at finde Land, der skulde ligge i Ishavet (se Wrangel-Land). Paa disse Rejser foretoges bl. a. fire, over 6,000 Km. lange, farlige Slæderejser; Ekspeditionerne berigede Kendskabet til Hav, Land og Folk i de paagældende Egne, og det videnskabelige Udbytte var overhovedet betydeligt. 1825—27 foretog W. atter en Jordomsejling og blev derpaa udnævnt til Guvernør i russisk Amerika. Senere beklædte han, der 1847 blev Viceadmiral, en fremragende Stilling i Marinebestyrelsen; 1849 blev han Direktør for det russisk-amerikanske Handelsselskab, 1854 Chef for det hydrografiske Departement og 1858 Medlem af Statsraadet. *O. I.*

Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, Greve, preussisk Generalfeltmarskal, født 13. Apr. 1784 i Stettin, død 1. Novbr. 1877 i Berlin. Allerede 1796 indtraadte han som Fanejunker i Hæren, udnævntes 1798 til Løjtnant, udmærkede sig i Felttoget mod Frankrig 1807, navnlig ved Heilsberg, og fik Ordenen *pour le mérite.* 1813 kæmpede han ved Hainau, Liebertwolkwitz og Leipzig og forfremmedes til Major. 1814 deltog han i Felttoget i Frankrig og udmærkede sig særlig i Kampene ved Etoges, Laon og Sezanne. 1815 udnævntes han til Oberst, blev 1823 Generalmajor og fik 1834 Kommandoen over 13. Division i Münster, hvor han 1837 nedslog Opstanden, og forfremmedes det følgende Aar til Generalløjtnant. 1840 kom han i Spidsen for 1. Armékorps, som han 1842 ombyttede med 2. i Stettin. I Krigen mod Danmark førte W. 1848 Overkommandoen. S. A. stillede han i November Oprøret i Berlin. 1849 fik han 3. Armékorps, og ved sit 60 aarige Tjenestejubilæum 1856 udnævntes han til Generalfeltmarskal. 1857 blev han Guvernør i Berlin og førte 1864 Overkommandoen over de forenede Tropper i Krigen mod Danmark indtil Dybbøl's Fald, hvorefter han ophøjedes i Grevestanden. W. fik ikke mere aktiv Kommando, men _fulgte frivillig Hæren under Felttoget i Böhmen 1866. (Litt.: Brunckow, »Generalfeldmarschall Graf W.« [Berlin 1876]; Meerheimb, »Graf von W.« [smst. 1877]; Maltitz, »Lebensgeschichte des preuss. Generalfeldmarchall Grafen v. W.« [smst. 1884]; samme, »Geschichte der Familie v. W.« [smst. 1887]). *B. P. B.*

Wrangel, Karl Gustaf, svensk Rigsmarsk og

Rigsadmiral, født 13. Decbr. 1613 paa Skokloster i Upland, død paa Rügen 24. Juni 1676. Faderen, Herman W., udmærkede sig under Gustaf Adolfs polske Krig og døde som Feltmarskal, Rigsraad og Generalguvernør i Livland. 16 Aar gl. blev W. Officer, deltog i Trediveaarskrigen og udmærkede sig særlig ved Overgangen over Lech 1632. Kun 25 Aar gl. blev han Generalmajor og tjente som saadan under Torstenson. Da Admiral Klas Fleming var bleven dræbt, medens den svenske Flaade efter Slaget paa Kolberger Heide I. Juli 1643 laa indespærret paa Kiel's Fjord, fik W., som aldrig forhen havde kæmpet til Søs, Kommandoen og nyttede den første gunstige Vind til at føre Flaaden gennem de danske Blokadeeskadrer hjem til Stockholm. Hen paa Efteraaret ødelagde han sammen med en hollandsk Flaade en mindre, dansk Eskadre under Pros Mund. Efter Freden i Brömsebro gik W. atter til Tyskland som Rigstøjmester; 1646 blev han Feltmarskal og Rigsraad samt øverstbefalende for Hæren i Tyskland. Da Trediveaarskrigen var endt, blev W. Generalguvernør over Pommern og 1651 hævet op i Grevestanden. Karl X Gustaf brugte ham først til Søs som Rigsadmiral, men kaldte ham senere til Hæren under Krigen i Polen. I tre Dages Slaget ved Varszava 18.—20. Juli 1656 var han afgivet som Hjælper til Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg, som førte højre Fløj. Da Karl Gustaf efter Danmark's Krigserklæring brød op mod Holsten, stødte W. til ham med Tropperne fra Pommern og generobrede hurtig det af Danskerne besatte Stift Bremen. Efter det danske Korpses Fordrivelse fra Fastlandet ledede han Belejringen af Frederiksodde (se Fredericia) og indtog om Morgenen 24. Oktbr. 1657 Fæstningen ved Storm. Han undersøgte senere Isforholdene i Bæltet og tilraadede Overgangen fra Hejls til Ivernæs. Selv førte han Rytteriet forrest under Overgangen over Lille Bælt 30. Jan. 1658 og bidrog ved sin raske Fremtrængen væsentlig til det heldige Udfald. Ved den senere Overgang over Store Bælt førte W, Hovedstyrken efter Kongen og forenede sig med ham i Vordingborg. Efter Freden i Roskilde førte W. Kommandoen over de i Danmark efterladte svenske Tropper; i Juli deltog han i Overvejelserne om det ny Fredsbrud, som han fandt eventyrligt og uklogt. Han fraraadede ogsaa efter Landgangen ved Korsør den foreslaaede øjeblikkelige Storm paa Kjøbenhavn; for at vinde ham for sine Planer gjorde Karl Gustaf ham til >arvelig Hertug af Sjælland<. Han ledede Belejringen af Kronborg og bragte 6. Septbr. Kommandanten til at kapitulere. Derefter fik han Kommandoen over den svenske Flaade og søgte i det blodige Søslag ved Kronborg 29. Oktbr. forgæves at spærre den hollandske Flaade Vejen til Kjøbenhavn. Han var ikke ved Hæren under Stormen paa Kjøbenhavn, og han har næppe billiget dette Forsøg. Efter Karl Gustafs Død var han som Rigsmarsk Medlem af Regeringen under Karl XI's Mindreaarighed. Under Krigen mod Brandenburg 1674 førte han paa ny Hæren, men da han oftest var syg, havde han ingen Del i det uheldige Udfald. *A. L.*

Wrangel-Land, ubeboet, bjærgfuldt Polarland (det højeste Punkt omtrent 700 M.) i den østligste Del af Ishavet N. f. Sibirien paa omtrent 71° Br., den 180. Længdegrad gaar gennem den indtil omtr. 75 Km. brede og 120 Km. lange 0, der er opkaldt efter Baron F. v. Wrangel (s. d.), som forgæves havde søgt efter dette Polarland, som indfødte paa den sibiriske Kyst vilde have set i klart Vejr. Efter at være blevet set af en engelsk Søofficer og Fangstskibsførere i Midten af 18. Aarh. undersøgtes Landet nærmere af den amerikanske Marinekaptajn Berry om Bord i »Rodgers« 1881. S. A. var det amerikanske Flag blevet hejst paa Øen af Kaptajn Hooper om Bord i >Corwin« ; det var første Gang, det lykkedes at lande paa Øen. Begge Skibe vare udsendte gennem Bering-Strædet for at lede efter »Jeannettec-Ekspeditionen. Der fandtes meget Drivtømmer ved Øen, hvis Vegetation og Dyreverden var sparsom; Mammuttand fandtes under den kortvarige Undersøgelse. *O. I.*

Wranitzsky, Paul, østerrigsk Komponist og Violinist, (1756 —1808), var ansat først i det Esterhazy'ske Kapel under Haydn, siden i Hofoperakapellet i Wien. W. var en, af Samtiden skattet, særdeles produktiv Komponist; han skrev en Række Symfonier, Strygekvartetter og anden Kammermusik, foruden en Del Operaer, blandt hvilke »Oberon« er den bekendteste. *W. B.*

Wrath, Kap [-ra!þ], Forbjærg paa Skotland's Nordkyst, Storbritannien's nordvestligste Punkt, bestaar af Granitgnejs og falder fra en Højde paa 157 M. brat ned mod Havet. Her byggedes 1828 et Fyrtaarn, hvis Lys ses i en Afstand af 50. Km. fra Land. *M. Kr.*

Wraxall [rä'ksºl], 1) Nathaniel Will, engelsk Forfatter, (1751—1831). Han har tilbragt det meste af sin Ungdom paa Rejser; saaledes gennemrejste han 1772—79 det meste af Europa og var 1774 hemmelig Agent for Karoline Mathilde, hvis Befrielse han søgte at udvirke, men uden Held. Efter sin Hjemkomst var han i lang Tid Medlem af Parlamentet. Som Forfatter har han skrevet dels en Række historiske Arbejder, især forskellige Afsnit af Frankrig's Historie, dels Rejseerindringer som »Cursory Remarks« [1775], samt et selvbiografisk Værk »Memoirs of my own Time 1772—84« [3 Bd., 1815].

2) Charles F. Lascelles, ovenn.'s Sønnesøn (1828—1865), har skrevet et stort Værk om Karoline Mathilde: >The Life of Queen Caroline Mathilde« [3 Bd., 1854], samt Romanen »Wild Oats« [1862]. *T. L.*

Wrede, en oprindelig tysk Adelsæt, som i 16. Aarh. fra Livland kom til Sverige og Finland.

1) Henrik, Ritmester, reddede 1605 i Slaget ved Kerkholm Kong Karl IX fra at falde i Polakkernes Hænder, idet han overlod ham sin Hest til Flugten, hvorefter han selv blev hugget ned. Til Løn fik hans Enke og Sønner 1608 et stort Gods i Finland, og hans Ætlinger fik 1653 friherrelig Værdighed.

2) Fabian, født 20. Marts 1641, død 6. Decbr. 1712, blev 1675 Landshøvding over Viborg Län og var paa Rigsdagen 1680 Medlem af »den store Kommission«, samt støttede kraftig Kong Karl XI's Planer om Enevælde og »Reduktion« af Adelens Gods. 1681 blev han Landshøvding i Upsala Län; var 1682 Landmarskal ved Rigsdagen og fik 1685—87 selv Reduktionens Gennemførelse i sin

Haand. 1685—94 var han Præsident i Bjærgværkskollegiet og blev 1687 tillige Præsident i Kammer- og Kommercekollegiet, samt ophøjedes til Greve. I de nævnte Stillinger var han saare virksom for Næringslivets Fremme. 1697 blev han en af Rigsformynderne og overtog særlig Flaadens Forvaltning; fra 1700 til sin Død var han under Kongens Fraværelse fra Riget Sjælen i den indre Styrelse og havde nærmest den Opgave at skaffe Midler til Krigens Førelse, skønt han personlig allerede tidlig ønskede at faa Freden genoprettet. Han regnes blandt Sverige's mest fremragende Statsmænd.

3) Henrik Jakob (1696—1758) spillede fra 1739 en stor politisk Rolle som et ivrigt Medlem af Hattepartiet og Hævder af Stændernes Magt over for Kongen. Oprindelig havde han hørt til det holstenske Parti og kæmpede 1742—43 virksomt for at faa Tronfølgen overført paa en holsten-gottorpsk Prins, medens han aabent truede med, at Finlænderne hellere vilde gaa til Rusland end underkaste sig det danske Aag (ved at den danske Kronprins blev Tronfølger). 1747 blev han Landshøvding i Karelen og var 1755 Formand for den Domstol, som ikendte haarde Straffe over Hofpartiets planlagte Revolutionsforsøg.

4) Fabian (1760—1824) vandt tidlig Gustaf III's Yndest og blev 1782 hans øverste Adjutant; deltog 1788—90 i Krigen i Finland, blev 1802 Generalinspektør for Fodfolket (indførte fransk Taktik) og 1805 Generalløjtnant. 1807 anførte han en Del af Tropperne i Pommern, men faldt i Unaade, fordi han ikke vilde føje Gustaf IV's Forfængelighed (Kongen ønskede at opnaa Sværdordenens Storkors som formentlig Sejrvinder). Efter Revolutionen 1809 anførte han Hæren i Nordsverige imod Russerne i de sidste Maaneder (Apr.—Aug.) og ophøjedes s. A. til Greve. Maj 1810 sendtes han i overordentligt Hverv til Paris, raadede her paa egen Haand Marskal Bernadotte til ikke at unddrage sig et muligt Tilbud om Tronfølgen i Sverige og virkede siden ivrig for hans Valg. Han var 1810—12 Statsraad og blev 1816 Feltmarskal.

5) Fabian Jacob (1802—93), foreg.'s Søn, blev 1831 Kaptajn i Artilleriet og 1835 Chef for Artilleriskolen; 1857 Felttøjmester og Chef for Artilleriet, 1867 Generalløjtnant, men tog 1875 Afsked fra Hæren. Ved Siden heraf gjorde han i en lang Aarrække Hoftjeneste, blev 1836 Kammerherre hos Prins og 1844 hos Kong Oscar I, og 1859 Chef for Karl XV's Adjutantstab. Endvidere skrev han en Række ypperlige Afhandlinger om fysiske og matematiske Problemer og konstruerede flere ny Instrumenter til herhenhørende Undersøgelser, samt et riflet Gevær (1860), som i en Aarrække brugtes i den svenske Hær. Allerede 1835 blev han Medlem af Vetenskaps-Akademien og 1874 Æresdoktor ved Upsala Universitet. *E. E,*

Wrede, Karl Philip, Fyrste, bayersk Feltmarskal, født 29. April 1767 i Heidelberg, død 12. Decbr. 1838. Han var oprindelig Jurist og 1792 Assessor i Heidelberg. 1799 begynder hans egentlige militære Løbebane, idet han oprettede et frivilligt Korps, med hvilket han deltog i Felttoget 1799 som Oberst og senere 1800 ved Hohenlinden som Generalmajor. Han indlagde sig betydelige Fortjenester ved Reorganisationen af den bayerske Hær, udnævntes 1804 til Generalløjtnant og fik 1805 Overkommandoen over det i Krigen deltagende bayerske Korps, med hvilket han holdt Ærkehertug Ferdinand borte fra Deltagelse i Slaget ved Austerlitz. 1807 kæmpede han i Polen, førte 1809 Kommandoen over 2. bayerske Division ved Abensberg og Landshut. Ved Neumarkt reddede han den besejrede Bessiéres, erobrede Salzburg og besatte Innsbruck, men ganske særlig udmærkede han sig ved Wagram og ophøjedes herfor i Grevestanden. W. deltog i Toget i Rusland 1812 og kæmpede ved Poloczk. 1813 overtog han, efter at Bayern havde sluttet sig til de allierede, Kommandoen over et bayersk-østerrigsk Korps, som han førte til Main, men sloges af Napoleon ved Hanau. W. fik derefter Kommandoen over 5. tyske Armékorps under Schwarzenberg; udmærkede sig særlig under Felttoget i Frankrig 1814 ved La Rothiére, Bar-sur-Aube og Arcis-sur-Aube. For sine Fortjenester blev han Feltmarskal og Fyrste. Han deltog i Wienerkongressens Forhandlinger og førte ved Udbrudet af Krigen 1815 et bayersk Korps ind i Lothringen. 1822 blev W. Generalissimus for den bayerske Hær. (Litt.: Heilmann, »F. M. Fürst W.« [München 1881]; »Die bayer. Generale, I. Heft« [Regensburg 1839]). *B. P. B.*

Wren [re'n], Christoffer Sir, engelsk Arkitekt, født 20. Oktbr. 1632, død 25. Febr. 1723. Allerede tidlig viste han en mærkelig Begavelse for Matematik og Astronomi, og som 13-aarig Dreng konstruerede han i Kollegiet i Oxford et Apparat til at vise Stjernernes Gang. Han var den, der først fandt Cykloidens Buelængde. Dog senere optoges hans Sind, især efter en Rejse til Frankrig, af Arkitekturstudier, og han opførte 1663 Pembroke-Kollegiet i Cambridge og det pragtfulde Sheldon-Teater i Oxford foruden en Mængde Kirker og andre Bygninger i og uden for London. Efter den store Ildsvaade i London 1666 blev det ham overdraget at genopføre den nedbrændte St. Paulskirke (1674—1710), den tredje største Kirkebygning i Kristenheden, opført med Peterskirken i Rom som Forbillede, men dog selvstændig i sin Overførelse af de romerske Motiver paa engelske Forhold. Særlig den mægtige Kuppel er værd at lægge Mærke til paa Grund af dens originale Konstruktion. I denne, som i sine mange andre Bygninger benytter W. altid store og simple romerske Forhold, som hyppig have vakt Misstemning hos hans engelske Kolleger. Hans efterladte Værker og Tegninger ere udgivne af hans Søn. *E. S.*

Wrexham [re'ksəm], By i Wales, Denbighshire, 19 Km. S. V. f. Chester, er Midtpunktet for et Minedistrikt og Hovedbyen i det nordlige Wales. W. har en Kirke fra 15. Aarh., en Latinskole, Kul- og Jærngruber, Jærn- og Messingindustri, Flonelfabrikation og (1901) 14,966 Indb. *M. Kr.*

Wright [ra'it], Carroll Davidson, amerikansk Statistiker og Nationaløkonom, er født i Dunbarton (New Hampshire) 25. Juli 1840, deltog i Borgerkrigen og avancerede herunder til Oberst. 1873—88 var han Chef for Massachusetts's Bureau for Socialstatistik, 1885—1902 havde han en lignende Stilling under Centraladministra-

tionen som Staternes >Commissioner of Labor« og gennemførte som saadan med overlegen Dygtighed den almindelige Folke- og Industritælling 1893—97. Som Statistiker har W. udgivet 23 i Bd. Aarbøger og Specialberetninger fra Massachusetts og 28 Bd. fra Centralbureauet i Washington. Det internationale Ry, han ved disse officielle Publikationer har opnaaet, har han befæstet ved talrige Afhandlinger og Bøger af højt Værd; blandt disse kunne fremhæves »The Factory system of the U. S. A.« [1880]; »History of Wages and Prices in Massachusetts 1752—1883« [1885] og »The Industrial evolution of the U. S.« [1887]. W. er Medlem af Bestyrelsen for den 1902 oprettede »Carnegie Institution« i Washington. *K. V. H,*

Wright [ra'it], Thomas, engelsk Litteraturhistoriker og Oldforsker, født 21. April 1810 i Wales, død 23. Decbr. 1877 i London. Han studerede i Cambridge, hvor han fik en Professorpost; denne opgav han senere og levede i London. Han er en betydelig Historiker, af hvis Værker kunne nævnes: »Queen Elizabeth and her Times«, 2 Bd. [1838]; *Biographia Britannia Litteraria,* 2 Bd. [1842—46]; »St. Patrick's Purgatory« [1844]; »Essays on the Literature, Superstitions, and History of England in the Middle Age«, 2 Bd. [1846]; »England under the House of Hannover« [1848]; »Narrations of Magic and Sorcery«, 2 Bd. [1851]; »The Celt, the Roman and the Saxon« [1852]; »Wanderings of an Antiquary« [1854]; »History of France«, 3 Bd. [1856—62]; »Domestic Manners in England during the Middle Ages« [1861]; »Essays on Archæological Subjects«, 2 Bd. [1861]; »Womankind in Western Europe« [1869]; »The Houses of other Days« [1871]. Desuden har han udgivet: Chaucer's »The Canterbury Tales«, 3 Bd. [1847—51]; »Dictonary of absolete and provincial Words«, 2 Bd. [1856], og det efter hans Død udkomne »Anglo-Saxon and Old English Vocabularies«, 2 Bd. [1884]. *T.L.*

Wright [ra'it], William, engelsk Orientalist, (1830—89). W. var født i Indien og blev allerede i en Alder af 26 Aar Professor i Arabisk ved Universitetet i London; herfra kaldtes han i 1870 til Cambridge, hvor han forblev til sin Død. Hans Arbejder, der næsten alle beskæftige sig med Arabisk og Syrisk, angaa Teologi, Historie og Grammatik; paa dette sidste Omraade udfoldede han særlig Dygtighed; hans engelske, stærkt udvidede Bearbejdelse af Caspari's arabiske Grammatik (3dje Oplag, revideret af de Goeje og Robertson Smith, Cambridge 1896—97) er stadig den bedste eksisterende Fremstilling af det arabiske Litteratursprogs omfattende grammatiske System. Af hans Tekstudgaver, der udmærke sig ved minutiøs Nøjagtighed, maa nævnes al-Mubarrads »Kâmil« (Leipzig 1874—92, 2 Bd.). Uden for Rækken af de øvrige Værker staar hans historiske Behandling af alt, hvad der vides om Hethitterne, i det overordentlig elegant og let affattede »The empire of the Hittites« [London 1886]. Efter hans Død offentliggjordes en Række Forelæsninger, »Lectures on the comparative grammar of the semitic languages« (Cambridge 1890), mere dog af en Slags misforstaaet Veneration mod den afdøde Forsker end paa Grund af deres indre Værd; de vare, som Tilblivelsesmaaden forudsatte, delvis ufuldstændige og usammenhængende. W. var i mange Aar ivrigt Medlem af »Palæographical Society« og har leveret adskillige Bidrag til de af dette udgivne Skrifter. *J. 0.*

Wroblewski, Daniel, Orgelbygger og Klaverfabrikant, født 24. Maj 1744 i Lischoewen i Polen, død 10. April 1818 i Kjøbenhavn, kom hertil paa sin Professions Vegne ca. 1770 og fik 1780 Bevilling som Orgelbygger i Danmark og Norge, hvor han har leveret Orgeler til forskellige Købstadkirker. I sine senere Aar lagde han sig særlig efter Klaverfabrikationen. Det menes, at han først i Danmark (1780) har forfærdiget Klaverer af den nugældende Type, de saakaldte »Pianoforter«. Fra ham nedstammer den danske Slægt W. *A. E.*

Wroblewski, Otto Bernhard, dansk Boghandler, født 13. Juli 1827 i Kjøbenhavn, død 11. April 1907 smst. Etablerede sig 1853 i Roskilde og flyttede fem Aar efter til Hovedstaden. W.'s Forlæggervirksomhed fulgte hovedsagelig hans Interesse for dansk Personal- og Litteraturhistorie, og han har bl. a. skrevet »10 Aar i Reitzels Boglade«, hvor han var som Lærling, »Nørrebro i Trediverne«, en Mængde Boghandlerbiografier og en Række Samfundsbilleder. W. tog i sin Tid Initiativet til Udgivelsen af Adressebog for den danske, norske og svenske Boghandel (s. d. S. 252). Selv et Stykke Digter har han tilvejebragt en stor Samling Lejlighedssange og Viser, der fra 1890 ejes af det kgl. Bibliotek. W. har beklædt flere Tillidsposter inden for Boghandler standen og var 1887 Medstifter af Genealogisk Institut og Medlem af dets Bestyrelse. Ogsaa i Børnehospitalets Bestyrelse har han haft Sæde. *I. S.*

Wroxeter [rå'kse^{t}ə], Landsby i det sydlige England, Shropshire, ved Severn neden for Shrewsbury og Foden af det 377 M. høje Wreckin, har (1901) 500 Indb. Her findes vidtstrakte Ruiner af den romerske By *Viroconium.* *M. Kr.*

Wtenbrouck (Uitenbroeck) [ø'yt^{e}nbruk], Moses van, hollandsk Maler og Raderer, født i Haag ca. 1590, død smst. 1648, uddannet i Italien under Elsheimer, hvis skønne, stemningsrige Landskabskunst med mytologisk eller bibelsk Staffage hans tidligere Arbejder staa temmelig nær; senere blive hans Billeder mere tørre i Udførelsen, Farven mindre fin og varm. Af hans Værker fremhæves: Landskab med Nymfer (Wien), Landskab med Vandfald (Uffizierne, Firenze), Juno, Io og Argus (Augsburg), Bakkusoptog (Braunschweig) og lign. Emner i Billeder i Kassel og i Prag. I Galeriet i Kjøbenhavn er W. repræsenteret ved »Maaneskinslandskab med den barmhjertige Samaritan«. W.'s Raderinger (med bibelske og mytologiske Scener og Landskaber) udmærke sig ved deres interessante, maleriske Virkning og vise ham som en af Forløberne for Rembrandt. *A. R.*

Wttewael (Uitewaal) [ø'yt^{e}va.l], Joachim, hollandsk Maler, født 1566 i Utrecht, død smst. Elev af sin Fader, der var Glasmaler, rejste en Række Aar i Italien og Frankrig og nedsatte sig efter sin Hjemkomst i sin Fødeby. Han malede fortrinsvis mytologiske Billeder i ganske

lille Format med miniaturagtig Finhed, som »Apollo og Museme paa Parnas« (Dresden), »Gudernes Maaltid i Olympen« (Braunschweig), »Peleus'es og Thetis'es Bryllup« (Munchen) o. l., ganske flove og karakterløse Fremstillinger i en teknisk ulastelig Udførelse. Ogsaa religiøse Billeder har han malet; i Galeriet i Kjøbenhavn er saaledes: »Johannes den Døber prædiker i en Skov«. *A. R.*

Wuchters, Abraham, hollandsk Maler, født i Holland ca. 1610—15, død i Kjøbenhavn 1683, blev 1638 indkaldt til Danmark, 1639 Tegnemester ved Sorø Akademi, 1640 søger han Orlov for at foretage en Udenlandsrejse, 1661 drager han til Sverige for at udføre Portrætter for Dronning Christina, Aaret efter er han igen i Danmark, hvor han 1672 flytter fra Sorø til Hovedstaden. W. er næst efter Karel van Mander, med hvis Søster han var gift i første Ægteskab, og ved hvis Indflydelse han rimeligvis er indkaldt hertil, den betydeligste Kunstner i Danmark i 17. Aarh. Han er i sin maleriske Smag mere grov og robust end van Mander, men opnaar i sine bedste Portrætter dog en glimrende virkningsfuld koloristisk Holdning, der i Forbindelse med en djærv og frisk Karakteristik giver hans Billeder en egen Kraft og Liv. Bedst af hans Portrætter er maaske det pragtfulde Billede af den unge Ulrik Christian Gyldenløve i den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn; andre Værker, der her skulle fremhæves, ere Rosenborg-Samlingens Portræt af den samme, Frederik III som Prins (Amalienborg), Ove og Henrik Bielke (Frederiksborg), Gregers Krabbe (Egeskov), Oberst Delwig (den kgl. Malerisamling) o. fl. W.'s Kvindeportrætter staa i det hele næppe *Maal* med *Mandsportrætterne*. Endelig skal nævnes, at W. har udført Altertavlen i Sorø med Fremstilling af Nadveren. (Litt.: Fr. Beckett, >W.«, >Dansk Biogr. Leks.«, se der anførte Litt.). *A. R.*

Wuhu, Traktathavn i Kina, Provinsen Nganhwei, ved højre Bred af Jangtsekiang, ca. 80,000 Indb., er forbunden med sit Opland ved sejlbare Kanaler, udfører Ris, Te, Silke og Bomuld, indfører Opium, Kul, Petroleum, Bomuldstøj etc. W. har været aabnet for den udenlandske Handel siden 1877. *M. V.*

Wukari se Kororofa.

Wulfenit (Blygult, Gulblymalm, Molybdænblymalm), et Mineral, der bestaar af Blymolybdat $PbMoO_4$, danner smukke, gule eller røde, tetragonal-hemiedriske Krystaller, isomorfe med Scheelit. Bekendte Findesteder ere Bleiberg i Kärnten, Pribram i Böhmen, Arizona o. a. *N.V.U.*

Wulff, Carl, dansk Skuespiller, født 7. Maj 1840 i Slagelse, død 18. Septbr. 1888 i Kjøbenhavn. W. begyndte sin Skuespillerbane 1858 paa Alhambra-Teateret uden for Kjøbenhavn, forsøgte sig i to Sæsoner (1867—68 og 1868—69) paa det kgl. Teater uden Held som Michael Wiehe's Arvtager, tog derefter Engagement ved Kasino og tilhørte senere de kjøbenhavnske Privatteatre. Her skabte W. i en Art Selvportræt 1870'ernes Kjøbenhavner, der drillevorn og dog elskværdig, blaseret og dog optagen af alt daser Tiden hen, nydende en magelig Tilværelse og sit eget Vid; med meget lidt Forandring førte han denne Type ind i franske og tyske Lystspil og Farcer som Ræsonnører og Bonvivanter. I. Juni 1887 optraadte han sidste Gang paa Dagmarteateret bl. a. som Møller i »Hr. og Fru Møller«; den følgende Vinter tilbragte han i Mentona for at standse en længe truende Brystsyge, men uden Held : han vendte svagere tilbage til Kjøbenhavn, hvor en Blodstyrtning gjorde Ende paa hans Liv. W. havde en væsentlig Part i de første kjøbenhavnske Sommer-Revuer. *A. A.*

Wulff, Christian, dansk Søofficer, født 21. Febr. 1777, død 17. Marts 1843. Han blev Sekondløjtnant i Marinen 1796 og steg efterhaanden til Kontreadmiral. Han fik Ilddaaben og blev saaret under Englændernes Overfald paa Kjøbenhavn 1807, hvor han som Chef for en Kanonbaad deltog i Søforsvaret; i den derpaa følgende Krig var han 1808—11 ansat ved Kanonbaadsforsvaret i Storebælt, hvor han gentagne Gange udmærkede sig, erobrede en engelsk Brig og saa mange Handelsskibe, at hans Prisepenge løb op til 80,000 Kr. 1811—13 gjorde W. fortrinlig Tjeneste paa den franske Scheldе-Flaade. 1841 blev han Kammerherre og efter sin nedenn. Broders Død 1842 Generaladjutant og Jagtkaptajn. *C. L. W.*

Wulff, Peter Frederik, dansk Søofficer, født 26. Novbr. 1774, død 2. Febr. 1842. W. blev Sekondløjtnant i Marinen 1794 og steg efterhaanden til Kontreadmiral. 1799—1801 gjorde han udmærket Tjeneste i Fregatten »Havfruen« under J. v. Dockum, som havde Station i Middelhavet for der at beskytte det dansk-norske Handelsflag. 1803 ansattes han ved Søkadet-Akademiet, hvis Chef han ved H. C. Sneedorff's Død blev 1824. Som Chef for Kadetskibet erobrede han 1808 en engelsk Brig og havde flere andre hæderlige Sammenstød med engelske Orlogsmænd. 1839 blev han Generaladjutant og Jagtkaptajn, 1840 Kammerherre. W. var gift med den aandfulde Henriette født Weinholt, der vakte hans Interesse for Æstetikken. Han har oversat en Del af Shakespeare's og Byron's Værker og desuden skrevet en Digtsamling. *C. L. W.*

Wulffs-Flak, Aarhus Bugt, 9 Km. V. f. Sletterhage. Flakket er ca. 1 Km. i Gennemsnit med 8 M.'s Dybde og ligger omgivet af 16 M. Vand. Paa Vestsiden af Flakket ligger en Pulle med 7 M. Vand og paa Østsiden en Pulle med $5^1/_2$ M. *G.F.H.*

Wulfila (Wulfilas, Ulfilas), Goternes Apostel se Ulfila.

Wulfsberg, 1) Jakob, norsk Filantrop og juridisk Embedsmand, født i Tønsberg 14. Jan. 1751, død 16. Aug. 1826 paa Lille Stenset i Eker, var i sin Ungdom Købmand, tog 1777 juridisk Eksamen og var derefter 1790—98 Byfoged i sin Fødeby, 1798—1803 Byfoged paa Strømsø og 1803—09 Byfoged og Politimester i Christiania og forestod senere Eker's Sorenskriveri til et Aar før sin Død, skønt han gennem et længere Tidsrum var blind. W. tog 1793 Del i Diskussionen om Oprettelsen af et norsk Universitet, som han vilde have henlagt til Tønsberg, viste ved Aarhundredskiftet megen Aktivitet i Oprettelsen og Vedligeholdelsen af Tønsberg Seminarium og arbejdede i Christiania meget for at faa en Forbedring af Presse forholdene i Stand.

Han var et skarpt Hoved med særlige Anlæg for det detektive Politi og blev meget anvendt i kombinerede Inkvisitionskommissioner. Hans Forfatterskab uden for Pressen indskrænkede sig til et Par politiske Indlæg om Odelsretten (1788) og Konstitutionsforslagene paa Stortinget 1824.

2) Niels, norsk Præst og Redaktør, foreg.'s Søn, født i Tønsberg 29. Aug. 1775, død i Drammen 25. Juni 1852, Student fra 1794, blev cand. theol. 1801, drev Boghandel og Bogtrykkeri i Christiania og beklædte ved Siden heraf Stillingen som Tredjepræst. Gejstlig Virksomhed laa dog ikke for ham, hvorimod han var en initiativrig Publicist. 1808 grundlagde han Bladet »Tiden«, som han dels alene, dels i Forening med Prahl og Døderlein redigerede til 1814, 1815 deltog han i Stiftelsen af »Den norske Rigstidende«, hvis Medredaktør han indtil 1836 var, 1812—14 udgav han >Den norske Bondeven« og 1814 Hæfteskriftet >Journal for Lovgivning, Rigsforfatning og Politik«. 1815 blev W., der havde vundet Karl Johan's Gunst ved sine Kundskaber i Fransk, Arkivar ved den norske Statsraadsafdeling i Stockholm og Lærer for Prins Oscar; begge disse Stillinger opgav han 1820. 1819 grundlagde han »Morgenbladet«, som han redigerede til Septbr. 1821. Fra 1828 til 1836 var han Overtoldbetjent i Drammen.

3) Gregers Winther, norsk juridisk Embedsmand, Eidsvoldsmand, Søn af ovenn. J. W., født i Tønsberg 26. Oktbr. 1780, død paa Moss 23. Septbr. 1846, blev Student 1801, 1807 Auditør ved søndenfjældske Infanteriregiment, 1811 Byfoged og Byskriver paa Moss, fra 1822 tillige konst. Sorenskriver i Mosse Sorenskriveri og blev 1831 Amtmand i Smaalenenes Amt. Han repræsenterede Moss paa Rigsforsamlingen paa Eidsvold og mødte paa Stortinget 1824, 1827 og 1828. Hans Dagbog fra Rigsforsamlingen er trykt i Y. Nielsen, »Bidrag til Norge's Historie i 1814«, I, 423 ff. *O.A. 0.*

Wulfsberg, Nils Gregers Ingvald, norsk Læge, Botaniker og Farmakolog, født i Christiania 25. Juli 1847, død ved Arendal 10. Juni 1888, blev Student 1864, cand. med. 1873. Allerede som Student beskæftigede han sig med Botanik, og efter sin medicinske Eksamen studerede han — uden dog at opgive sine medicinske Studier — særlig Planteanatomi, bl. a. under et Studieophold i Lund og i Gottingen (1876—78), hvor han var ansat som Assistent ved det farmakologiske Institut og tog Doktorgraden i Medicin. 1877 blev han Universitetsstipendiat i Farmakologi ved Universitetet i Christiania. 1882 blev han Overlæge ved Diakonissehospitalet og virkede her, til han 1887 af Sygdom blev tvungen til at rejse til Udlandet. Han døde paa Tilbagevejen til Norge. W. har skrevet en Række Arbejder dels af botanisk Indhold (væsentlig om Mosarterne), dels af farmakologisk og farmakognostisk Natur. Han var en Tid Redaktør af »Jahresberichte iiber die Fortschritte der Pharmacognosie u. s. w.«. (Litt.: Kiær, »Norges Læger«, II). *S. T.*

Wundt, Wilhelm, tysk Fysiolog og Filosof, er født 16. Aug. 1832 i Neckarau ved Mannheim, hvor Faderen var Præst, studerede Medicin i Heidelberg, Tübingen og Berlin; 1857 Docent i Fysiologi i Heidelberg, 1864 ekstraord. Prof., 1874 ord. Prof. i Filosofi i Zürich, fra 1875 Professor i Filosofi i Leipzig. Her oprettede han det første Laboratorium for eksperimental Psykologi, som blev Moder- og Mønsterinstitutionen for talrige lignende i Europa og Amerika. 1902 udnævnte Staden Leipzig ham til Æresborger. W. er en af Nutidens betydeligste og grundigste Filosoffer; hans Udviklinger hvile altid paa fagvidenskabelige, især naturvidenskabelige Undersøgelser, men hans Fremstilling skæmmes meget af en overvældende Rigdom paa Ord; han savner Evnen til at udtrykke sig koncist og søger at bøde herpaa ved en Vrimmel af Omskrivninger. Hans Skrifter, der i Begyndelsen væsentlig vare af eksperimental fysiologisk og psykologisk Natur, omspænde efterhaanden saa godt som alle Filosofiens Omraader; de vigtigste ere: »Lehre von der Muskelbewegung« [Braunschweig 1858], »Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmung« [Leipzig 1862], »Lehrbuch d. Physiologie der Menschen« [Erlangen 1865, 4. Opl. 1878], »Vorlesungen iiber Menschen- und Tierseele« [2 Bd., Leipzig 1863, 4. Opl. 1906], »Handbuch der medizinischen Physik« [Erlangen 1867], »Untersuchungen zur Mechanik d. Nerven u. Nervenzentren« [2 Bd., Erlangen 1871—76], »Grundziige d. physiologischen Psychologie« [Leipzig 1874, 5. Opl. i 3 Bd. 1902], »Logik« [2 Bd., Stuttgart 1880—83, 2. Opl. 1895], »Essays« [Leipzig 1885, 2. Opl. 1906], »Ethik« [Stuttgart 1886, 2. Opl. 1892], >System der Philosophie« [Leipzig 1889], »Völkerpsychologie« [3 Bd., Leipzig 1900—06], 1883 begyndte han Udgivelsen af »Philosophische Studien«, hvori hans og hans Elevers Specialarbejder fremkom; med det 21. Bd. skiftede Tidsskriftet Navn og kaldes nu »Psychologische Studien«. *Alfr. L.*

Wupper, i sit øvre Løb benævnt Wipper, Biflod til Rhinen's højre Bred i den preussiske Rhin-Provins, udspringer paa Ebbegebirge i det westfalske Sauerland ikke langt fra Meinertshagen og gennemstrømmer med et meget bugtet Løb Tyskland's industririgeste og mest befolkede Dal. Dalen er snæver og dyb, bredest mellem Barmen og Elberfeld, hvor den naar omtrent 1 Km. i Bredde, og blev paa Grund af den tidligere der herskende Pietisme kaldt »Mucherthal«. Oven for Obladen træder W. ud i Sletten. Paa Grund af sit stærke Fald og store Vandrigdom driver den paa en Strækning af 52 Km. henimod 400 Møller, Slibe- og Hammerværker og tjener desuden navnlig i Omegnen af Barmen og Elberfeld i forskellige tekniske Øjemed særlig ved Farverier. W. udmunder oven for Rheindorf mellem Koln og Diisseldorf og har paa Grund af sine mange Krumninger en Længde af 105 Km., skønt dens Udspring kun ligger 45 Km. fra Rhinen. *Joh. F.*

Wurmser, Dagobert Siegmund, Greve, østerrigsk Generalfeltmarskal, født 7. Maj 1724 i Strassburg, død 27. Aug. 1797 i Wien. Han traadte 1741 i fransk Tjeneste og udmærkede sig i Syvaarskrigen. Efter dennes Slutning gik han i østerrigsk Tjeneste, blev 1763 Generalmajor og kort efter Feltmarskalløjtnant. Under den bayerske Arvefølgekrig udførte han med Dygtighed Overfaldet paa Preusserne ved Habelschwerdt og ansattes efter Freden som kommanderende General i Galizien. Ved Udbrudet af de franske Revolu-

tionskrige førte han et østerrigsk Armékorps over Rhinen; vandt Sejrene ved **Rohrbach, Germersheim** og Esslingen, satte sig i Besiddelse af Weissenburg-Linien, men nødsagedes snart til atter at gaa bag Rhinen. 1795 slog han Franskmændene ved Mannheim, som han erobrede, og sendtes 1796 mod Bonaparte i Norditalien, hvor han fik Overkommandoen som Feltmarskal. Han forsøgte at undsætte Mantova, men sloges af Bonaparte ved Castiglione og maatte trække sig tilbage til Tirol. Da han anden Gang rykkede mod Mantova, angrebes han af Bonaparte i Ryggen, sloges ved Roveredo og Bassano og maatte derefter kaste sig ind i **Mantova**, hvor han belejredes, og som han efter et tappert Forsvar maatte overgive 1. Febr. 1797. (Litt.: **Vienot**, »Thugut, Clerfait und Wurmser« [Wien 1869]). *B. P. B.*

Wurst se Hanswurst.

Wurtz, Charles Adolphe, fransk Kemiker, født i Strassburg 26. Novbr. 1817, død i Paris 12. Maj 1884, var Professor ved *École de medicine* i Paris og ved *Institut agronomique* i Versailles, fra 1875 Professor i organisk Kemi ved Sorbonne. W. opnaaede Berømmelse ved sine Arbejder paa den organiske Kemis Omraade; han førte Gerhardt's Teorier videre, og hans Fremstilling udmærkede sig ved stor **Klarhed**; han opdagede **Alkoholbaserne** og de divalente Alkoholer og fik ogsaa derigennem stor Betydning for Udviklingen af den teoretiske Kemi. W. udgav »Dictionnaire de chimie«, »Histoire du doctrine **chimique**« [1868] og »La théorie atomique« [1879]; hans mange Afhandlinger findes i »Annales de chimie et de physique« fra 1843, af hvilket Tidsskrift han var Medudgiver fra 1852, samt i »Comptes rendus«. W. blev 1867 Medlem af *Académie des sciences*, hvis Præsident han var 1881—82. *O. C.*

Wurtzit (Spiauterit), et Mineral, der ligesom Zinkblende bestaar af Svovlzink (ZnS) og ligner denne i de fleste Egenskaber, men afviger ved at have heksagonal Krystalform. Den danner oftest kompakte, radialstraalede Masser saaledes ved Pribram i Bohmen, Oruro i Bolivia, men er langt sjældnere end Zinkblende. *N. V. U.*

Wurzbach, 1) Konstant v., østerrigsk Digter og Forfatter, født 11. Apr. 1818, død 10. Aug. 1893. W. bestemte sig oprindelig for den medicinske Løbebane, men gik senere Biblioteksvejen, og 1845 blev han Bibliotekar i Indenrigsministeriet og senere Ministerialsekretær, men pensioneret og adlet 1874. Under Pseudonymet W. Constant udgav han flere navnlig episke Digte bl. a. »Mosaik« [1841], »Parallelen« [1849], »Aus dem Psalter eines Poeten« [1874]. Men tillige udfoldede han en betydelig videnskabelig Virksomhed ved Udgivelsen af polske Ordsprog, Folkeviser o. m.; han udgav en »Bibliographisch-statistische Übersicht der Litteratur des oesterreichischen Kaiserstaats« [1853—56], »Das Schillerbuch« [1859], »Joseph Haydn und sein Bruder Michael« [1862], »Mozartbuch« [1868], »Franz Grillparzer« [1871] og endelig »Ein Madonnenmaler unsrer Zeit: E. Steinle« [1879]. Men hans Hovedværk og det, som vil føre hans Navn videst, er »Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich« [1855—91]; dette 60 Bd. store Værk, som han ofrede al sin Fritid og selv udførte uden fremmed Bistand, er et imponerende og fortjenstfuldt Livsværk. — 2) En Søn, Alfred v. W., født 22. Juli 1846, studerede Jura, men opgav Embedsvejen for at foretage forskellige Rejser, var 1880—86 knyttet til »Wiener Allgemeine Zeitung« som Kunstkritiker og offentliggjorde forskellige Digte og kunsthistoriske Arbejder, navnlig om nederlandsk Kunst, bl. a. Biografien »Martin Schongauer« [1880]; »Geschichte der holländischen Malerei« [1885] o. m. I den sidste Tid har han været optaget af Studier angaaende tysk og nederlandsk Kobberstik i 15. og 16. Aarh. *O. Th.*

Wurzen, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Leipzig, 20 Km. 0. f. Leipzig ved Mulde og Jærnbanelinierne Leipzig—Dresden og Glauchau—W., har (1906) 17,200 Indb. (med Garnison). Domkirke, indviet 1114, genopbygget 1817—18, smukt Slot, nu Amtsret, Gymnasium; Jærnstøberi, Fabrikation af Maskiner, Papir, Tæpper, Cigarer, betydelig Mølledrift. W. er grundet af Sorberne og nævnes allerede 961 som Stad. 1581 kom W. med Stiftet Meissen under Kursachsen. Under Trediveaarskrigen blev W. 1637 og 1643 plyndret og brændt af Svenskerne. *Joh. F.*

Wutshang, By i Kina, Hovedstad i Provinsen Hupe, ved højre Bred af Jangtsekiang, lige over for de to ved Floden Hankiang adskilte Byer Hanjang og Hankou, har ca. 500,000 Indb. og danner med de to Nabobyer en samlet Bebyggelse med henved $1^1/_2$ Mill. Indb., rimeligvis Kina's største By. W. er Sæde for Vicekongen over Hupe og Hunan. Der udføres Te, indføres Opium og Bomuldstøj. *M. V.*

Wyandot [wa'iəndət] se Huroner.

Wyandotte [wa͡i'əndət], 1) By i U. S. A., StaF Michigan, ligger 130 Km. 0. S. 0. f. Lansing paa højre Bred af Detroit River og ved Banen fra Toledo til Port Huron. (1900) 5,183 Indb. W. har betydelig Jærn- og Staalindustri. — 2) tidligere Navn paa Kansas City (s. d.) i Staten Kansas i U. S. A. *H. P. S.*

Wyatt [wa'iət], 1) James, engelsk Arkitekt, født 3. Aug. 1748, død 5. Septbr. 1813, elskede den gotiske Stil og fremhævede den ved enhver Lejlighed; han benyttede den til sit Hovedværk »Fonthill **Abbey**«, ligesom han opførte hele Huse og Hvælvinger af Støbejærn. Han var en flittig Restaurator af gamle Bygninger, og han døde som Præsident for Malerakademiet i London.

2) Matthew Digby, engelsk Arkitekt, født 1820, død 21. Maj 1877, udkastede 1850 Planen til Verdensudstillingen i London og opførte en Række offentlige og private Bygninger i England og Indien. Ved sin Død var han Professor i de skønne Kunster i Cambridge, efter 1870 at være ophøjet i Ridderstanden. *E. S.*

Wyatt [wa'iət], 1) Matthew Cotes, engelsk Billedhugger, (1777—1862), Søn af ovenn. J. W., Elev af London-Akademiet, ydede en udpræget realistisk Kunst. Dette gælder saaledes hans bekendte Værk, den vældige Rytterstatue af Wellington ved Hyde Park (udført sammen med Sønnen James 1840—43), en portrættro Skildring af Rytter og Hest, denne sidste »en af Verdens livfuldeste Bronzeheste«. Andre Arbejder: Nelson-Monumentet (Liverpool), Rytterstatue af Georg III (London) etc. 2) Richard James, engelsk

Billedhugger, (1795—1850), Elev af Faderen Billedhuggeren Edward W., senere uddannet i Rom under Canova og ved forskellige Arbejder knyttet til Gibson, som han er paavirket af, har udført smukke Værker i antikiserende Retning: »Penelope«, »Musidora«, »Flora«, »Ino med Bakkus-Barnet« etc. *A. Hk.*

Wyatt [wa'iət], Thomas, Sir, engelsk Digter, født 1503 i Kent, død II. Oktbr. 1542 i Sherbourne. Han blev meget tidlig færdig med sine Studier og blev derefter meget anvendt i vigtige diplomatiske Sendelser, hvorved han fik Lejlighed til at se sig om og tilegne sig Tidens højeste Dannelse. Han staar som et af de ædleste Eksempler paa Renaissancens højtdannede Adelsmænd og bidrager ved sine Sange og Satirer til at indføre Smagen for italiensk Digtning i England. Foruden nogle Sange og Sonetter skrev han tre smaa Satirer om Hoflivet; alle disse Digte findes i Tottell's >Songes and Sonettes« [1557], paa ny udgivet i Arber's >Reprints«. *T. L.*

Wycherley [wi'tšəli], William, engelsk Lystspilforfattter, født 1640 i Clive i Shropshire, død 31. Decbr. 1715 i London. Han tilbragte en Del af sin Barndom i Frankrig, studerede derefter i Oxford og London, tog Del i Krigen mod Holland 1672 og levede efter sin Hjemkomst som Litterat og Skønaand i London; senere var han i økonomiske Vanskeligheder, sad endog en Tid i Gældsfængsel og døde fattig og glemt. Han er Forfatter af fire Lystspil: »Love in a Wood; or St. James's Park« [1669], »The Gentleman Dancing Master« [1671], »The Country Wife« [1673] og »The Plain-Dealer« [1676]. Disse Lystspil ere af stor kulturhistorisk Interesse, idet de give et djærvt Billede af Tidens løse Sæder, men de ere tillige imellem de mest usædelige af Tidens mange usædelige Skuespil. I sin Alderdom skrev W. en Del lidet betydelige Digte, der bleve gennemsete af Pope og udkom som »Poems« [1704]. (Litt.: Leigh Hunt, *Dramatic Works of Wycherley, Congreve, Vanbrughand Farquhar*[2 Udg., Lond. 1860]). *T. L.*

Wyck [va'ik], Thomas, hollandsk Maler, født i Beverwyck 1616 (?), død i Haarlem 1677, rejste i Italien og uddannedes under Paavirkning af Pieter de Laer og Jan Miel; efter sin Hjemkomst slog han sig ned i Haarlem, hvor hans Virksomhed faldt. W. malede italienske Gadescener, Havne- og Strandbilleder, efter sin Hjemkomst især Interiørstykker, der udmærke sig ved deres smukke maleriske Holdning; særlig Gengivelsen af Husgeraad, Kander, Fade o. 1. har han gjort til sin Specialitet. Arbejder af ham i Lichtenstein-Galeriet i Wien, i Haarlem, Berlin, Dresden, Braunschweig o. a. St. I den kgl. Malerisamling i Kjøbenhavn: »Italiensk Værtshusgaard« og »Hollandsk Stue« og i den Moltke'ske Samling »Italiensk Gyde«. *A. R.*

Wycliff, *J.*, se Wicliff.

Wycombe [wa'ikəm ell. wi'kəm], Chepping-W. eller Chipping-W., By i det sydlige England, Buckinghamshire, 19 Km. N. V. f. Windsor, har en henrivende Beliggenhed paa Nordskraaningen af Chiltern Hills, hvorfor Byen ogsaa kaldes High-W., har den smukkeste Kirke i hele Shiret; den opførtes i 13. Aarh. og restaureredes 1878. Byen fabrikerer Stole, Papir, Possementvarer og har (1901) 15,532 Indb. 3 Km. N. f. W. ligger den lille By Hughenden (s. d.). *M. Kr.*

Wye [wa'i], Flod i Fyrstendømmet Wales, udspringer i Plinlimmon-Bjærgene, strømmer mod Sydøst, optager flere Tilløb fra Nord og tager derefter sydlig Retning og falder S. f. Chepston ud i Severn's tragtformede Munding efter et Løb paa 208 Km. Den strømmer forbi Byerne Hay, Hereford, Ross, Monmouth og Chepston, neden for hvilken den har en bred Munding. W. er sejlbar op til Monmouth; men herfra og op til Hay beskriver den talrige, for en Del store Krumninger. Dens nedre Dal er berømt for sin store landskabelige Skønhed. *Af. Kr.*

Wyk 1) se Dorstad. 2) Flække i preussisk Provins Schleswig-Holstein, i Kredsen Tönder, Hovedby og Badested paa Øen Föhr, har (1906) 1,200 Indb. *Joh. F.*

Wyl se Wil.

Wüllner, Adolf, tysk Fysiker, er født 13. Juni 1835 i Diisseldorf. Efter forskellige andre Stillinger som Fysiker blev W. 1869 Professor i Fysik ved den tekniske Højskole i Aachen. Han er især Eksperimentalfysiker og har udført et betydeligt Antal Undersøgelser, hvoraf kunne nævnes: Maalinger af Lydens Hastighed i forskellige Luftarter; en Række Undersøgelser over Spektrernes Afhængighed af de udstraalende Legemers Beskaffenhed; Kvægsølvs Udvidelse; Varmefylden af allotrope Former af samme Grundstof; Tryk og Temperatur af Damp fra Saltopløsninger og Vædskeblandinger; elektrisk Fordeling i Isolatorer. Meget benyttet har hans store »Lehrbuch der Experimentalphysik« været [4 Bd., 5. Udg. 1894—99]. *K. S. K.*

Wiillner, Franz, tysk Musiker, (1832—1902), talte blandt sine Lærere den bekendte Beethoven-Biograf Schindler, hos hvem han studerede i Frankfurt a. M. Paa Kunst- og Studierejser i Tyskland og Belgien traadte W. i Forhold til Samtidens første Musikere og gjorde sig bekendt som Klaverspiller. 1856 blev han Klaverlærer ved Konservatoriet i Munchen, 1858 Musikdirektør i Aachen og ledede bl. a. Rhinske Musikfester. 1864 vendte W. tilbage til Munchen, hvor han fik Lejlighed til at udnytte sine ualmindelige pædagogiske og organisatoriske Evner; han blev Dirigent (efter Biilow) for Hofoperaen og Inspektør ved Konservatoriet og ledede, under vanskelige Forhold, de første Opførelser af »Rheingold« og »Walküre«. W. indtog saaledes en fremskudt og anset Stilling i München's Musikliv, men Forholdene der vare ham dog ikke ret gunstige, og da han følte sig tilsidesat, tog han gerne mod Kaldet fra Köln, hvor W. (1884) blev F. Hiller's Efterfølger i Spidsen for »Giirzenich-Koncerterne« og Konservatoriet. Her virkede W. til sin Død, og det paa særdeles fortjenstfuld Vis, idet han reorganiserede Konservatoriet og Orkesteret og hævede de forældede Gürzenich-Koncerter i Henseende til Programvalg etc. — W. har komponeret Korværker (*Stabat mater*, *Te Deum* m. m.), Kammermusik, Sange og Klaverstykker. *W. B.*

Wiillner, Ludwig, tysk Sanger, foreg.'s Søn, er født i Münster i Westfalen 19. Aug. 1858; hans oprindelige Fag var Sprog og Litteratur-

studier, og han blev (1884) Docent ved Akademiet i Miinster. Ved Siden af Videnskaben havde dog musikalsk og scenisk Interesse behersket W.; 1887 gik han da ind i Köln's Konservatorium som Elev, ledede derefter en lille Tid et Kirkekor og begav sig (1889) til Meiningen, hvor Hertugen optog ham blandt sine Skuespillere, og hvor W. udførte store Helte- og Karakterroller. 1895 opgav W. denne Virksomhed, kastede sig med ualmindelig Energi over Sangstudier og begyndte snart et Koncertrejseliv, der førte ham rundt om i Tyskland og Østerrig og videre til Holland, England og Skandinavien (Kjøbenhavn 1906—07). — W., der ihærdig har arbejdet paa Uddannelsen af sin oprindelig ikke særlig omfangsrige eller smukke Basbaryton (en Tid lang sang han i øvrigt Tenor, saaledes Tannhäuser's Parti), er en af Samtidens betydeligste Foredragskunstnere. Hans Repertoire omfatter henimod 700 Sange, og han har særlig Fortjeneste af at have fremdraget talrige Schubert'ske Lieder; i øvrigt foredrager W. navnlig Brahms'es, Hugo Wolfs og Rich. Strauss'es Sange, hvorhos han jævnlig optræder som Recitator og nu og da som Skuespiller. *W. B.*

Wynants [va'inants], Jan, hollandsk Landskabsmaler, født ca. 1625 i Haarlem, død efter 1682, rimeligvis i Amsterdam, hvor han slog sig ned ca. 1660, og hvor han foruden at dyrke sin Kunst drev et Værtshus. W.'s tidligere Billeder fra hans Haarlem-Periode forestille i Reglen Partier fra Klitterne, simple og enkle Motiver, realistisk opfattede og ærlig gengivne, men ogsaa uden nogen poetisk Stemning; sammenlignet med Jacob Ruisdael's Billeder med tilsvarende Motiver virke W.'s fattige og nøgterne, og den fremherskende skrappe, blaagrønne Farve i Landskaberne gør dem ofte noget koloristisk grelle og mindre fine. Senere lærte W. sig til — efter de »italieniserede« Landskabsmaleres Forbillede — at komponere sine Landskabsscener; de staa ikke Maal med hans første Arbejder i Ægthed, men de bedste af dem ere ikke uden en vis stor og monumental Virkning (bl. a. »Morgenlandskab« og »Aftenlandskab« i München). Hovedværker af W. desuden i Galerierne i Amsterdam, Louvre og St. Petersborg. I den kgl. Malerisaml. i Kjøbenhavn to Landskaber, hvoraf et Klitlandskab. *A. R.*

Wyoming [wai'oumiŋ], forkortet Wyo., en af de nordvestlige Stater i U. S. A., ligger mellem 41 og 45° n. Br. og 104 og 111° v. Lgd. og grænser mod Nord til Montana, mod Øst til South Dakota og Nebraska, mod Syd til Colorado og Utah og mod Vest til Utah, Idaho og Montana. W. indtager et Areal paa 253,494 □ Km. med (1900) 92,531 Indb. eller 0,4 pr. □ Km. Gennem Staten strækker sig Hovedkæden af Rocky Mountains fra Sydøst til Nordvest under forskellige Navne, af hvilke Wind River Range mod Nordvest har Statens højeste Punkt, Fremont Peak (4,200 M.). Kæden har en Kerne af arkæiske Dannelser, til hvilke slutte sig mesozoiske Lag. Mod Nord hæver sig Big Horn Mountains, mod Nordøst strækker Black Hills sig fra W. ind i South Dakota, mod Sydøst danner Laramie Range Grænsen for Laramie Plain, og paa Vestgrænsen ligge forskellige Bjærgdrag, der ere en nordlig Fortsættelse af Wahsatch Mountains. Den nordvestlige Del af Staten optages af Yellowstone Nationalparken (s. d.) med de ejendommelige Vulkanfænomener. Som Helhed er W. et udpræget Bjærgland, og 8,500 □ Km. af Arealet ligge mere end 3,000 M. o. H. Mellem Kæderne ligge Højsletter, af hvilke de østlige ere ganske græsrige, men jo mere man kommer Vest paa, des mere gaa de over til ufrugtbare Bynkestepper. W. ligger paa Vandskellet mellem Oceanernes Strømområde; de østlige og nordlige Dele have Afløb til Mississippi gennem North Fork of Platte River, Cheyenne River, Little Missouri River, Powder River, Big Horn River og Yellowstone River, de sydlige og vestlige Egne afvandes af Green River, der er Biflod til Colorado River, samt af Snake eller Shoshone River, der strømmer til Columbia River. Endvidere have de sydvestligste Egne gennem Bear River Afløb til Great Salt Lake. Klimaet er kontinentalt og meget forskelligt efter Højde og Beliggenhed. I Floddalene og paa Plateauerne, hvor saa godt som alt det beboelige Land findes, varierer den aarlige Middelvarme fra 10° til 4,4°, efter som man Vest paa stiger højere op. I de samme ligger Nedbøren mellem 20 og 38 Cm., idet den aftager fra Øst mod Vest. Paa Bjærgskraaningerne er den noget større, men overskrider dog næppe 90 Cm. Naar bortses fra Nationalparken og Big Horn River's Dal, der ere ret tæt skovklædte, er det kun langs Bjærgsiderne, at man træffer Skovvegetation, hvilken i alt optager 1/8 af Statens Areal. Dyreverdenen er endnu ret oprindelig, og her leve sorte og graa Bjørne, Ulv, Los, Ræv, Kuguar, Hjort, Antilope, Bjærgfaar og Præriehund.

Befolkningen bestod 1900 af 58,184 Mænd og 34,347 Kvinder. 17,415 vare fødte uden for U. S. A., og heraf vare 1,200 Canadiere, 4,250 Englændere og Skotter, 1,600 Irlændere, 2,150 Tyskere, 280 Hollændere, 180 Franskmænd, 780 Italienere, 80 Polakker, 1,250 Russere, 1,220 Finner, 1,727 Svenskere, 378 Nordmænd og 884 Danskere. Endvidere fandtes der af Farvede 940 Negere, 461 Kinesere, 393 Japanere og 1,686 Indianere. W. har tvungen Skolegang. De vigtigste Næringsveje ere Kvægavl og Bjærgværksdrift. Paa Grund af sin betydelige Højde og ufrugtbare Steppe- og Ørkennatur egner Landet sig ikke til Agerbrug. Man regner, at højest 1/6 af Arealet kan blive produktivt Omraade, og endda kræves alle Vegne, hvor man vil drive Planteavl, kunstige Vandingsanlæg; men endnu er kun 1 p. Ct. af Omraadet under Kultur. Foruden Havre og Hvede dyrkes en ikke ringe Mængde Kartofler. Store Strækninger udgøres af naturlige Græsgange, der give Næring til en betydelig Kvægbestand. Denne udgjorde 1900 5,1 Mill. Faar, 690,000 Stkr. Hornkvæg og 145,000 Heste. W.'s Bjærge indeholde Guld, Sølv, Kobber, Jærn, Kul, Petroleum, hvilket sidste Produkt sikkert i Fremtiden vil blive af større Betydning for Staten, end det nu er. Kulproduktionen gik fra 1877 til 1901 frem fra 175,000 Tons om Aaret til 4,5 Mill. Tons. Guldminerne begyndte man ca. 1860 at udnytte med stor Kraft, og Produktionen havde 1870 en Værdi af 3 Mill. Kr. om Aaret, men sank derefter forholdsvis hurtig til 50,000 Kr. 1880 og har senere ikke spillet nogen større

Rolle. Industri og Handel ere uden Betydning. Staten gennemskæres af Union Pacific-Linien og har i alt 1,500 Km. Jærnbane. Hovedstad er Cheyenne, der tillige er den eneste By paa mere end 10,000 Indb. Staten deles i 13 Counties og sender 2 Senatorer og I Repræsentant til Nationalkongressen i Washington. Kvinderne fik Valgret og Valgbarhed 1870, og W. var den første Stat i U. S. A., der indførte denne Bestemmelse.

Historie. — Den største Del af W. hørte til det udstrakte Louisiana, som Frankrig 1803 solgte til U. S. A. Resten eller den sydvestlige Del erobredes 1848 fra Mejico. Omraadet udgjorde derpaa en Del af Iowa, indtil det 1868 organiseredes som Territorium. Navnet W. fik det til Erindring om Blodbadet i W. Valley (s. d.) 1778. 1877—78 forefaldt en Række Kampe med Indianerne, og 1885 opstod i Rock Springs i W. en Forfølgelse mod Kineserne, der forjagedes eller dræbtes. 1890 blev W. optaget i Staternes Tal. (Litt.: H. Bancroft, *History of W.* [San Francisko 1890]). *H.P.S.*

Wyoming Valley [waio!umi,vä'li], malerisk Dalstrøg i det østlige U. S. A., ligger i den nordøstlige Del af Staten Pennsylvania, omgives af lave Bjærge og gennemstrømmes af Floden Susquehanna. W. V., der er 60 Km. lang og indtil 10 Km. bred, er rig paa Stenkul og Jærnmalm og tætbefolket. Navnet Wyoming er en Fordrejelse af det indianske *Maughwauwama*, der betyder »store Sletter«. Dalen har spillet en vis historisk Rolle. 1754 købte et Connecticut-Selskab den af de forbundne 6 Nationer; men Nybyggerne fordreves snart af fjendtlige Indianerstammer. 1769 forsøgte Connecticut atter at sætte sig i Besiddelse af Dalen, men fandt den imidlertid besat af Kolonister fra Pennsylvania. Hermed begyndte langvarige Stridigheder mellem disse to Kolonier, der først fik en Afgørelse flere Aar efter Uafhængighedskrigen. 1778 faldt 400 Englændere og 700 Seneca Indianere ind i Dalen, hvis Modstand fuldstændig knækkedes 5. Juli, og hvis Beboere fordreves eller nedsabledes. *H. P. S.*

Würsch (Wyrsh), Johann Melchior Joseph, schweizisk Maler, (1732—98). W.'s Virksomhed falder for en Del i Frankrig; han var saaledes med til at stifte et Kunstakademi i Besançon, ved hvilket han blev Professor. Paa sine sidste Dage blev han blind, under Kampen mellem de Franske og Schweizerne 1798 i Stanz omkom han i Flammerne. W. har malet Portrætter, historiske og kirkelige Billeder; en Del af hans Værker ses i schweiziske Samlinger: Maleren German (Bern's Mus.), Niklas von d. Flue (Samen), Alterbillede i Grafenort eta, andre i Mus. i Besancon (Selvportræt og 8 andre Portrætter, »Jomfru Maria's Barndom« m. fl.); i Louvre-Samlingen ses to Portrætter af F. Wey og Mme Wey. (Litt.: Ledoux, *Les oeuvres du peintre W.*; Louvet, *Le peintre M. TV.* [Besançon]). *A. Hk.*

Württemberg, (tidligere kaldet Wirtemberg), et til det tyske Rige hørende Kongerige, efter sit Areal den 3., efter sit Indbyggerantal den 4. Forbundsstat, ligger i det sydvestlige Tyskland mellem 47° 35' og 49° 35' n. Br. og mellem 8° 12' og 10° 30' ø. Lgd., grænser mod Øst til Bayern, mod Syd til Boden-Søen, Hohenzollern og Baden, mod Vest og Nordvest til Baden og besidder nogle smaa Enklaver i Baden og Hohenzollern, ligesom det omslutter Hohenzollern og berører mod Nordvest det storhertugelige hessiske Exklave (Wimpfen). Arealet beløber sig til 19,513$_{16}$ D Km.

W.'s Overflade forhold bestemmes for største Delen af Schwarzwald og Schwabischer Jura og er i det hele langt højere mod Syd end mod Nord. Kun en mindre nordlig Del af Schwarzwald hører til W.; her findes Hornisgrinde (1,166 M.), der danner det højeste Punkt i hele Kongeriget, og sydligere, ligeledes paa Grænsen af Baden, Kniebis-Pas med Alexanderschanze (970 M.). Den betydeligste Bjærgdal er den smukke øvre Murg-Dal. Den schwabiske Jura eller den schwabiske Alb strækker sig i nordøstlig Retning fra den badenske til den bayerske Grænse og deles i Heuberg med det 1,014 M. høje Lemberg, Hohenzollern-Alb, Rauhe-Alb (Uracher-, Münsinger-, Blaubeurer- og Ulmer-Alb), Albuch og Hardtfeld. S. f. Alb breder Plateauet Oberschwaben sig, en af de højest liggende Landstrækninger i Tyskland. Fra et ca. 580 M. højt Vandskel sænker det sig mod Syd til Boden-Søen, mod Nord til Donau. Det brede Engdrag, der gennemstrømmes af Schussen, deler den sydlige Del i to næsten lige høje Plateauer, paa hvis Overflade findes talrige Søer. Ind i det sydøstlige Hjørne af W. naa Algauer Alperne med den lille Bjærgkæde Adelegg, der i Schwarzer Grat naar en Højde af 1,118 M. 0. f. Schwarzwald og N. f. Alb findes det schwabisk-frankiske Terrasseland, der hovedsagelig henhører til Triasformationens øverste Lag Muslingkalk og Keuper og fremviser en smuk Afveksling af frugtbare Bakkelandskaber, Dale og Sletter. De betydeligste Højder ligge mod Syd, hvor Højdedraget Baar mellem Donaueschingen og Rothweil naar 715—780 M. o. H. W. har mange smukke og frugtbare Dale. Rhin-Dalen berører kun W. med Boden-Søen. Donau træder ind i W. ved Tuttiingen, gennemstrømmer med en kort Afbrydelse Landet i nordøstlig Retning paa en Strækning af ca. 130 Km. og træder ved Ulm over i Bayern. Af Bifloder nævnes til højre Bred Riss, Roth og Grænsefloden Iller, til venstre Bred Lauter og Blau. W.'s Hovedflod er dog Rhinbifloden Neckar, der tilbagelægger største Delen af sit Løb (281 Km.) paa wiirttembergsk Grund. Den udspringer længst mod Sydvest i Landet, hvor Schwarzwald og Schwabischer Alp støde sammen, og gennemstrømmer, efter paa en kort Strækning at være traadt over i Hohenzollern, W. i en mod Nordøst og Nord rettet Dal. Landet er her særlig tæt befolket og ligner en Have af Frugttræer, afbrudt af yppige Marker og hist og her af Vinbjærge. Af mindre Floder nævnes Rotach, Schussen og Argen, der strømme til Boden-Søen, Kinzig, Murg og Pfinz, der gennem Baden strømme til Rhinen, samt Tauber til Main. De betydeligste Søer ere Boden-Søen, af hvilken noget over en Femtedel hører til W., samt Federsee, der gennem Kanzach har Afløb til Donau. Af Mineralkilder findes ca. 70, blandt hvilke de varme Kilder ved Wildbach og Liebenzell, de kulsyreholdige ved Goppingen og Ditzenbach, de saltholdige ved Cannstatt, Hall, Sulz, Rottweil, Jagstfeld, de jærnholdige ved Teinach, Niedernau, Schrezheim, Jordan og Yberlingen; Svovlkilder ved Boll, Reut-

lingen og Sebastiansweiler. Med Hensyn til Mineraler nævnes de uudtømmelige Lerjærnstenslejer i den brune Jura i Skrænterne af Alb, hvis Mineraler bearbejdes i Statssmelteværkerne, samt Muslingkalkens Saltrigdom ved øvre og nedre Neckar og ved den mellemste Del af Kocker. Udmærkede Bygningssten findes næsten overalt i alle Formationerne, endvidere Kalk, Cement, Sand, Mergel, Ler, men ingen Stenkul; i Oberschwaben findes betydelige Tørvemoser. Klimaet er paa Grund af den betydelige Hævning mindre varmt mod Syd end mod Nord. Det mildeste Klima findes ved mellemste og nedre Neckar og ved Boden-Søen. Gennemsnitlig findes en aarlig Middeltemperatur af $8,_3^0$. Den aarlige Regnmængde beløber sig ved Stuttgart til 608 Mm., ved Allgäu til 1,443 Mm. og i Schwarzwald til 1,667 Mm.

Befolkningen beløber sig (1906) til 2,300,300 Indb. 1900 fandtes 2,169,500 Indb., af hvilke 69 p. Ct. vare Evangeliske, 30 p. Ct, Katolikker, 0,5 p. Ct. Jøder og $0,_5$ p. Ct. andre. Jordbunden er, fraregnet Bjærgene og nogle tørre Egne i Alb og Oberschwaben, frugtbar og veldyrket, særlig i Nedre- og Mellemschwaben. Af det samlede Areal ere (1900) 44,9 p. Ct. Ager- og Haveland, $17,_8$ p. Ct. Enge og Græsgange, $1,_1$ p. Ct. Vinbjærge, $30,_8$ Skov og 5,4 p. Ct. uopdyrkede. Der dyrkes Hvede, Spelt, Rug, Byg, Havre, Boghvede, Hirse, Majs, Kartofler, Sukkerroer, Kaal, Raps, i Tobak, Humle, Cikorie, Hør og Hamp samt flere Foderurter, for flere Deles Vedkommende i større Udstrækning end til Tilfredsstillelse af Forbruget. Af Kornsorter udføres en betydelig Del til Schweiz og Vorarlberg. Frugt avles særlig i Neckar-Landet og anvendes for største Delen til Tilberedning af Most. De betydeligste Frugtmarkeder ere Ulm, Biberach, Riedlingen, og Saulgau. Kvægavlen er betydelig. 1900 fandtes 112,100 Heste, 1,021,500 Stkr. Hornkvæg, 316,300 Faar og 514,100 Svin. Til Forædling af Hestene findes flere Stuterier, blandt hvilke de kongelige Privatstuterier i Weil og Scharnhausen. Omsætningen af Uld paa Markederne i Kirchheim, Heilbronn og Tuttiingen er i Aftagende; derimod er Biavlen tagen til, ligesom Fiskeri og Fiskeavl. Af Skovene ere 40,5 p. Ct. Løvskov, der særlig findes i Lavlandet og paa de nordligere Skraaninger af Alb, $59,_5$ p. Ct. Naaleskov, der er fremherskende i Schwarzwald, Oberschwaben og i Jagst-Kredsen mellem Neckar's Bifloder Rems og Mur. Der findes betydelig Udførsel af Træ fra Schwarzwald til Mannheim og Holland. Bjærgværksdriften beskæftiger sig kun med Udvinding af Salt og Jærn.

Medens Landbruget tidligere hovedsagelig udgjorde W.'s Indtægtskilde, har i den senere Tid Industrien vundet stor Udbredelse og omfatter en Mængde Fabrikationsgrene. Særlig nævnes Kobber- og Blikvarefabrikation, Klokkestøberi, Maskinfabrikation, Fabrikation af Geværer, Guld-, Sølv- og Messingvarer, kirurgiske Instrumenter, Ure. Tekstilindustrien er meget udbredt og omfatter Fabrikation af Lærred, Silke- og Uldvarer (Stuttgart) samt Bomuldsspinderi. I flere Byer findes ligeledes Papirfabrikation og Læderfabrikation. Bogtrykkeriet er af Betydning i Stuttgart, Esslingen og Ulm; i førstnævnte By findes ogsaa betydelig Fabrikation af musikalske Instrumenter, i Ludwigsburg findes Orgelfabrikation. Endelig nævnes Træskæreri, Bryggeri og Garveri samt Fabrikation af Chokolade, Konserves, Kaffesurrogater, Tobak, Roesukker, Vine, Glas, Porcelæn og Krudt. Der findes betydelig Speditions- og Transithandel. Der udføres særlig Kvæg, Uld og andre Kvægprodukter, Korn, Træ, Salt, Frugt og Humle samt en stor Del af de ovennævnte Industriprodukter. Der indføres Tobaksblade Hamp, Hør, Huder og Skind, Stenkul, Bomuld, Kolonial- og Galanterivarer. Hovedhandelspladserne ere Heilbronn, Stuttgart, Ulm og Friedrichshafen. Med Hensyn til Boghandel og grafisk Industri indtager Stuttgart efter Leipzig og Berlin den første Plads i det tyske Rige. Til Støtte for Handel og Erhverv findes en Centralforening for Handel og Erhverv med et stort Industrimuseum i Stuttgart, 8 Handels- og Erhvervskamre, en Hovedafdeling af Rigsbanken (Stuttgart) med Filialer i flere Byer samt flere private Banker, Forskuds- og Kreditforeninger. 1904 fandtes 63 Sparekasser og 1,797 Sparekassefilialer. 1905 fandtes i alt 1,790 Km. Jærnbaner.

Forfatningen hviler paa Grundloven af 25. Septbr. 1819, der dog er undergaaet nogle Forandringer 1868, 1874 og 1906. Ifølge samme forener Kongen i sin Person alle Statsmagtens Rettigheder, men er dog med Hensyn til Lovgivning og Beskatning bunden til Landstændernes Medvirken. Kongen bekender sig til den evangelisk-lutherske Kirke, Landstænderne dele sig i 2 Kamre. Det første Kammer (Kammer der Standesherren) bestaar af Prinser af det kongelige Hus og Hovederne for de standsherrelige Familier, af 6 Medlemmer udnævnte paa Livstid af Kongen, 8 Medlemmer af Adelen, Præsidenten for det evangeliske Konsistorium, Præsidenten for den evangeliske Synode, 2 evangeliske Generalsuperintendenter, I Repræsentant for den katolske Landsbiskop, I Medlem af Damkapitelet, 1 Repræsentant for Universitetet i Tübingen, 1 for den højere polytekniske Skole i Stuttgart, 2 for Handel og Industri, 2 for Agerbruget og 1 for Haandværk. Det andet Kammer (Kammer der Abgeordneten) sammensættes af 63 Repræsentanter for Distrikterne, 6 for Byen Stuttgart, 6 for Kongerigets andre Hovedbyer og 17 for de 2 Valgkredse, der omfatte hele Landet, alle valgte for 6 Aar ved direkte Valg. I Spidsen for Statsforvaltningen staa Statsministeriet, dannet af Ministrene eller Cheferne for Forvaltningsdepartementet, og det geheime Raad, dannet af Medlemmerne af Statsministeriet og af Medlemmer udnævnte af Kongen. Der findes 6 Departementer, for Justitsen, for de udenrigske Anliggender, for de indenrigske Anliggender, for Kirke- og Skolevæsenet, for Krigsvæsenet og for Finanserne. Retsplejen udøves af Overlandsretten i Stuttgart, som øverste Domstol for hele Landet, samt af 8 Landretter og 64 Amtsretter. W. deles i 4 Regeringskredse, Neckar-Kredsen, 3.33° D Km. med (1906) 811,400 Indb., Schwarzwald-Kredsen, 4,776 □ Km. med 541,100 Indb., Jagst-Kredsen, 5,141 □ Km. med 406,800 Indb., og Donau-Kredsen, 6,266 □ Km. med 541,000 Indb. I Spidsen for hver af Kredsene staar en Regering. Kredsene deles i 63 Oberamtsdistrikter, der atter deles i Kommuner. Kommunalforfatningen hviler paa Ediktet af Marts 1822 og Loven af Juli 1849 og gør ingen For-

skel paa By og Land. Den fremherskende Kirke er evangelisk. Dens Anliggender besørges under Ledelse af Kultusministeriet af Konsistorium og en Synode. Ifølge Forordningen af 1867 findes en Landsynode, der kan indkaldes af Kongen og bestaar af gejstlige og verdslige Medlemmer, for en Del valgte af Kongen; den har til Opgave at medvirke ved den kirkelige Lovgivning paa en saadan Maade, at ingen ny Lov kan udstedes uden dens Billigelse, og ingen ældre Lov forandres eller ophæves. De Reformerte have en Kirke i Stuttgart og 2 Sogne. Over den katolske Kirke staa Landsbiskoppen og Domkapitelet til Rottenburg, der hører til den øvrerhinske Kirkeprovins (Ærkebispedømmet Freiburg). Den statslige Ret udøves af det katolske Kirkeraad. W. er repræsenteret i Forbundsraadet af 4 Medlemmer og sender 17 Repræsentanter til Rigsdagen.

Historie. Den ældste germanske Befolkning i W. var Sveverne. I 1. Aarh. e. Chr. erobrede Romerne Landet og beskyttede det ved Anlæggelsen af en Vold (Pælegrav) langs Østgrænsen. I 3. Aarh. blev Landet erobret af Alemannerne, kom ved disses Underkastelse under det frankiske Rige og hørte senere til det tyske Hertugdømme Schwaben, der dannedes i 9. Aarh. og holdt sig til henimod Slutningen af 13. Aarh. Som den første Herre af W. nævnes 1092 Conradus de Wirtinsberg. Slægten fik rige Besiddelser af Stauferne samt Greveværdigheden. Den historisk sikre Række af Grever i W. begynder med Grev Ulrich (1241—65), der besad et anseligt Landområde i Neckar- og Rems-Dalen. Han erhvervede af Konradin Dele af Schwaben samt Fogderiet over Staden Ulm og ved Køb Grevskabet Urach. Hans anden Søn, Eberhard I (1279—1325), efterlod, trods sine Fejder med 3 Kejsere, Landet næsten 1/2 Gang forstørret. Ved Forliget i Münsingen (1482) fastsloges Udeleligheden af Landet, der dengang allerede omfattede 6,600 □ Km. Grev Eberhard V (død 1496), en af de bedste Fyrster i det württembergske Hus, blev ved dette Forlig Enehersker i Landet. Han ophøjedes 1495 paa Rigsdagen i Worms af Kejser Maximilian I til Hertug og udstedte samme Aar Landsordningen, den første omfattende Lovgivning for hele Landet. Da den ødsle og pragtsyge Ulrich (1498—1550) 1519 havde overfaldet og besat Rigsstaden Reutlingen, erobrede det schwabiske Forbund W. og solgte det til Kejser Karl, der 1522 forlenede sin Broder Ferdinand med det. Paa Grund af Undertrykkelse af alle reformatoriske Bevægelser og det haarde militære Tryk længtes Landet dog atter efter Hertugen, og i Forbund med Filip af Hessen og de protestantiske Fyrster lykkedes det atter Ulrich at faa Landet i sin Magt, men han maatte ved Forliget i Kaaden 1534 anerkende den østerrigske Overlenshøjhed. Reformationen blev nu indført i W., navnlig ved Schnepf, og for Skolevæsenet sørgedes ved de rige Midler fra de indragne Kirkegodser. Paa Grund af Ulrich's Deltagelse i den schmalkaldiske Krig blev W. efter de forbundnes Tilbagetog fra Sydtyskland besat af de kejserlige og blev ved Forliget i Heilbronn 1547 kun tilbagegivet Ulrich under trykkende Betingelser, særlig Antagelsen af Karl V's Interim. Ulrich's Søn, Christoph (1550—68), fuldendte Reformationen i W. og oprettede en politisk og kirkelig Ordning, der til Dels bestod ind i den nyere Tid. Ved Forliget i Prag 1599 lykkedes det Frederik I (1593—1608) imod en større Pengeerstatning at faa W. fra at være et østerrigsk Len til atter at blive et Rigsien. W. led betydelig under Trediveaarskrigen. Efter Slaget ved Nordlingen blev Landet besat af østerrigske og spanske Tropper, og flere Landomraader skænkedes særlig til Bayern, og den daværende Hertug, Eberhard III (1628—74), maatte flygte 1634, men vendte dog tilbage 1638. Først ved den westfalske Fred fik han hele sit Land tilbage, men affolket og forarmet. 1688, 1703 og 1707 blev W. atter hjemsøgt ved Indfald af Franskmændene. Under sin ca. 50-aarige Regering bragte Karl Eugen (1737—93) mange Ulykker over Landet ved sin Nydelsessyge og Ødselhed samt ved sine Angreb paa Landets forfatningsmæssige Ret. En mere end 20-aarig Kamp, under hvilken ikke blot den tyske Kejser, men ogsaa Preussen, England og Frankrig bleve anraabte om Beskyttelse af den wiirttembergske Forfatning, endte 1770 med det saakaldte Arveforlig, ved hvilket Landets Rettigheder og Friheder paa ny bleve stadfæstede. Efter Karl Eugen's Død fulgte hans Broder, Ludvig Eugen, og efter dennes Død 1795 en yngre Broder, Frederik Eugen (1795—97), der var formælet med en Niece af Frederik den Store, og hvis Børn derfor vare Evangeliske. 1796 trængte Franskmændene ind i W. 17. Juli afsluttede Hertugen med disse Vaabenstilstanden i Baden, ifølge hvilken han trak sine Tropper tilbage fra Rigshæren, og ved Freden i Paris 7. Aug. afstod han Mömpelgard til Frankrig imod Løfte om senere Erstatning. Med Frederik Eugen endte den katolske Række af Hertuger, der havde regeret siden 1733. Hans ældste Søn, Frederik II (1797—1816), deltog mod Stændernes Vilje i den anden Koalition mod Frankrig, hvorfor Moreau besatte og brandskattede Landet. Ifølge Separatfreden med Frankrig af 20. Maj 1802 fik han dog i Stedet for det afstaaede Mömpelgard Provstiet Ellwangen, Abbedierne Schonthal og Zwiefalten, 5 Klostre og Stiftelser og 9 Rigsstæder, hvoriblandt Reutlingen, Esslingen, Rottweil, Gmünd og Heilbronn, i alt 2,200 □ Km. samt Kurfyrsteværdigheden. Da en ny Krig udbrød 1805 mellem Frankrig og Østerrig, sluttede Frederik i Oktober en Alliancetraktat, ifølge hvilken han lod sine Tropper støde til Napoleon's. Ved Freden i Pressburg 26. Decbr. 1805 fik han de østerrigske Besiddelser i Oberschwaben, flere Grevskaber og Landfogderiet Altdorf og kunde 1. Jan. 1806 antage Kongeværdigheden. Han forenede samtidig Altwürttemberg og de ny Omraader til et Hele og gav de 3 kristelige Konfessioner lige Ret. Juli 1806 tiltraadte han Rhin-Forbundet. I alle Napoleon's Krige maatte han stille sit Kontingent. Freden 1809 i Wien bragte ham ny Landudvidelser, saaledes at W., der 1802 kun havde 650,000 Indb., nu havde 1,400,000 Indb., og Arealet var blevet mere end fordoblet. Til det russiske Felttog maatte W. stille en Hær paa 16,000 Mand, af hvilke kun nogle faa Hundreder vendte tilbage. Efter Slaget ved Leipzig faldt Kong Frederik fra Napoleon og opnaaede ved Forliget i Fulda Garanti for sit Landomraade og sin Suverænitet, hvorefter de wiirttembergske

Tropper 1814—15 deltoge i Kampen mod Frankrig. Paa Kongressen i Wien modarbejdede Kongen haardnakket enhver Indskrænkning i sin Suverænitet og tiltraadte først i Septbr. 1815 det tyske Forbund. Allerede i Marts s. A. havde han tilbudt sit Folk en Stænderforsamling for at forekomme mulige Fordringer fra Forbundsdagen. De württembergske Stænder fordrede dog Genindsættelse af den gamle Forfatning. Under Forhandlingerne herom døde Kongen 1816. Hans Søn, Vilhelm I (1816—64), lykkedes det først i Septbr. 1819 at komme overens med Stænderne om en Forfatning. Februarrevolutionen 1848 gav ogsaa i W. Anledning til en national Frihedsbevægelse, som Kongen straks gav efter for. Der indførtes Pressefrihed, Førerne for det liberale Parti indtraadte 9. Marts i Ministeriet, og i Juli 1849 vedtoges en ny Valglov. Den württembergske Forfatning var en af de første, der anerkendtes paa Nationalforsamlingen i Frankfurt, og tvungen af Ministeriet nødtes Kongen i April 1849 til at anerkende den tyske Rigsforfatning af 28. Marts s. A. Da Resterne af Nationalforsamlingen flyttede over til Stuttgart, opløstes den ved Vaabenmagt af den württembergske Regering 18. Juni. I Oktbr. maatte Marts-Ministeriet vige for den frembrydende Reaktion. Oktbr. 1850 havde Kongen en Sammenkomst i Bregenz med Kejseren af Østerrig og Kongen af Bayern og stillede W.'s Stridskræfter til Raadighed for en Krig mod Preussen. Da den sammentraadte 3. konstituerende Landsrepræsentation nægtede den fordrede Sum til Krigsrustningerne, blev den opløst i Novbr. Forfatningsrevisionen var hermed fjernet og Forfatningen af 1819 blev erklæret gyldig i sit fulde Omfang. Med Hensyn til det tyske Spørgsmaal indtog Regeringen konsekvent en oppositionel Stilling mod Preussen og søgte at bevare Østerrig's Indflydelse og Mellemstaternes Selvstændighed. Efter Kong Vilhelm fulgte hans Søn, Karl I (1864—91). I Decbr. 1864 ophævedes de reaktionære Forordninger over Pressen og Foreningsvæsenet, og i Marts 1865 erklærede Regeringen i Overensstemmelse med Kammeret sig imod de slesvig-holstenske Hertugdømmers Indlemmelse i Preussen. I Juni 1866 blev en Del af Armeen sendt til Frankfurt a. M. til Beskyttelse af Forbundsforsamlingen, og kort efter forenede hele det württembergske Kontingent sig med det 8. Forbundskorps, medens en Troppeafdeling besatte de hohenzollernske Fyrstendømmer. Da de wurttembergske Tropper i Juli vare slaaede ved Tauberbischofsheim, og Landet laa aabent for preussisk Besættelse, saa Regeringen sig nødsaget til at afslutte Vaabenstilstand 1. Aug. i Eisingen ved Wurzburg. Samtidig begyndte Fredsunderhandlingerne i Berlin, der afsluttedes 13. Aug. W. tiltraadte her den mellem Preussen og Østerrig afsluttede Fred i Prag og forpligtede sig til at betale 8 Mill. fl. i Krigsskadeserstatning. Samtidig afsluttedes en Alliancetraktat med Preussen, ifølge hvilken Overbefalingen over den württembergske Hær i Krigstilfælde overgik til Kongen af Preussen. Skønt Kamrene havde udtalt sig mod Tilslutningen til Preussen og for en Nedsættelse af Hærudgifterne, vaagnede ved den franske Krigserklæring 1870 den tyske Patriotisme. Den württembergske Division deltog i Slaget ved Worth og i Kampene foran Paris. W.'s Overenskomst med det nordtyske Forbund samt Militærkonventionen bleve vedtagne af begge Kamrene med stor Majoritet, og I.Jan. 1871 blev W. et Led af det ny tyske Rige. I Oktbr. 1891 døde Kong Karl og efterfulgtes af sin Søn, Vilhelm II (født 1848).

(Litt.: »Das Konigreich W. Eine Beschreibung von Land, Volk und Staat«, udg. af det kgl. statistiske Landesamt [3 Bd. Stuttgart 1882—86]; »Beschreibung der Oberämter«, udg. af samme [1893]; »Hof- und Staatshandbuch des Konigreichs W.« ; Engel, »Geognost. Wegweiser durch W.« [Stuttgart 1883]; Sarwey, »Das Staatsrecht des Konigreichs W.« [Tübingen 1883]; Hirschfeld, »W.'s Grossindustrie und Handel« [Leipzig 1889]; »Neues Ortslexikon des Konigreichs W.« [Esslingen 1893]; Gaupp, »Das Staatsrecht des Königreichs W.« [Freiburg 1895]; Aarbøger for Statistik samt Kort over W., udg. af det kgl. statistiske Landesamt; Chr. I. Stalin, »Wirtembergische Geschichte« [4 Bd. Stuttgart og Tiibingen 1841—73]; P. F. Stalin, »Geschichte W.'s« [Gotha 1882—87]; »Illustrierte Geschichte von W.« [Stuttgart 1886]; »W. Urkundbuch« [1.— 7. Bd. smst. 1849—94]; Dietr. Schäfer, »W. Geschichtsquellen« [1.—2. Bd. smst. 1894—95]; Heyd, »Bibliographie der wurttemb. Geschichte« [1.—2. 1895]).

Joh. F.

Würzburg, umiddelbar By i Bayern, Hovedstad i Regeringsdistriktet Unterfranken og i det tidligere Fyrstebispedømme W., ligger i en smuk Dal ved Main, over hvilken føre en gammel, 200 M. lang med Helgenstatuer smykket Bro (1474—1607) samt Luitpoldbriicke (1887) og Ludwigbrücke (1895), danner et Knudepunkt for flere Jærnbanelinier og har (1906) 80,300 Indb., af hvilke ca. $^1/_6$ Evangeliske. Hoveddelen af Byen ligger paa højre Bred af Main og omsluttes af smukke Anlæg, men er i sit Indre uregelmæssig bygget. Paa venstre Bred findes den tidligere Fæstning Marienberg, indtil 1720 Sæde for Biskopper, nu Kaserne. W. har 25 katolske og 2 evangeliske Kirker. Domkirken, en krydsformet Søjlebasilika i romansk Stil, er paabegyndt 862, indviet 1189 og væsentlig forandret 1240. Dens Indre er fuldstændig fornyet i Barokstil i 18. Aarh. Universitetskirken (1582—91) har et Taarn, der tjener som Observatorium. Stiftskirken St. Burkard, bygget i romansk Stil 1033—42, fornyet 1168, er Byens ældste kirkelige Bygning, der i sit Ydre er bleven bevaret uskadt. Af verdslige Bygninger nævnes det store kongelige, tidligere biskoppelige Slot, Residensen, et af de største og smukkeste tyske Slotte, bygget 1720—44 af J. B. Neumann. Det har en Længde af 167 M., en Højde af 21 M., har 7 Gaarde og 283 Værelser, en Kirke og en Kejsersal gennem 2 Stokværker med Malerier af Venetianeren Tiepolo. I Slottets Fløje findes Arkivet, de historiske Samlinger og Maleriudstillingen. Det store, 1567 stiftede Julius-Hospital har en Formue paa 9 Mill. Mark. Endelig nævnes Raadhuset, Regeringsbygningerne, Universitetet, den ny Hovedbanegaard og den storartede Justitsbygning, fuldendt 1892. W. er Sæde for den kongelige Kredsregering, Distriktsøvrigheden, en Biskop, det biskoppelige Konsistorium, Landretten med et Kammer for Handelssager, en Amtsret, et Handels- og Erhvervskammer, en Filial

at Rigsbanken samt flere Militærkommandoer. Universitetet grundedes 1402, gik derefter i Forfald, men grundlagdes paa ny 1582 af Fyrstebiskop Julius Echter af Mespelbronn og blev et Samlingssted for Tyskland's katolske Ungdom. Efter Foreningen med Bayern har særlig det medicinske Fakultet vundet en fremragende Stilling, 1895 fandtes ca. 1,500 studerende. Universitetsbiblioteket indeholder over 300,000 Bd. Det 1801 grundede første tyske Musikinstitut er 1875 omdannet til den kongelige Musikskole. Endvidere findes 2 Gymnasier, et Realgymnasium, 2 Seminarier samt flere videnskabelige Foreninger. Industrien omfatter Fabrikation af Bogtrykkermaskiner, Tobak, mousserende Vine, Vogne, Fortepianoer, Kunstuld, Chokolade, Konserves, Eddike, Likører og Sæbe samt Bryggeri, Teglbrænderi og Bogtrykkeri. Handelen er betydelig, særlig med Vin og Frugt. I Omegnen findes betydelig Vindyrkning. — W., der siden 741 var Sæde for en Biskop, voksede snart til en betydelig Stad, i hvilken flere Rigsdage ble ve afholdte. 11 So blev her Henrik Løve erklæret i Rigets Acht. Under Trediveaarskrigen blev W. besat 1631 af Gustaf Adolf. 1793 led den franske General Jourdan et Nederlag ved Ærkehertug Karl. 1859 afholdtes her den resultatløse Wiirzburg-Konlerence, paa hvilken mødte Udsendinge for de mindre tyske Stater. I den tyske Krig 1866 endte den preussiske Main-Armés Felttog med Bombardementet af Marienberg og Preussernes Indtog i W. under Manteuffel. — Det tidligere rigsfri Bispedømme W. (4,900 □ Km.) blev stiftet 741. Efter den successive Erhvervelse af talrige Besiddelser dannedes det omfangsrige Fyrstebispedømme W., i Spidsen for hvilket stod Fyrstebiskoppen, der fik Titel af Hertug af Østfranken. 1801 blev Bispedømmet sækulariseret og ved Rigsdeputationsbeslutningen af 1803 overladt til Kurfyrstendømmet Bayern som et verdsligt Arvefyrstendømme. Ved Freden i Pressburg 1805 blev W. overladt til den tidligere Storhertug Ferdinand III af Toscana og ophøjedes til Kurfyrstendømme. 1806 tiltraadte Ferdinand Rhin-Forbundet og antog Titelen Storhertug af W. Ved Beslutning af Kongressen i Wien tilfaldt W. Bayern, medens Storhertugen atter fik sin Arvestat Toscana. (Litt.: Oegg, »Entwicklungsgeschichte der Stadt W.< [udg. af A. Schäffler, W. 1880]; Cronthal, »Die Stadt W. im Bauernkriege« [smst. 1888]; Re fabinder, »W. und Umgebung« [Dresden 1893]; Stahel, »Neuer illustrierter Fremdenführer durch W.c [W. 1895]; Clarmann, »Geschichte des Hochstifts W.< [Nürnberg 1803]; Henner, »Die herzogl. Gewalt der Bischöfe von W.« [W. .874]). *Joh. F.*

Wysocki [vysâ'tskj], P i o tr, polsk Patriot, (1799—1875). W., der 1817 var traadt ind som frivillig i den polske Garde, tog fremragende Del i Opstanden 1830, som han havde været med til at forberede ved hemmelige Foreninger. Efter nogle Kampe naaede han ind i Varszava, forsvarede som Oberst for 10. Regiment Vola-Reduterne, faldt ved Stormen 6. Septbr. 1831 i russisk Fangenskab, dødsdømtes, benaadedes til Arbejde i de sibiriske Bjærgværker, straffedes efter et Flugtforsøg med »Spidsrod« og strengere Strafarbejde, benaadedes senere til Internering i Akatui (hvor han oprettede en Sæbefabrik) og kom 1857 tilbage til Polen, hvor Varta blev ham anvist som Opholdssted.

Wyttenbach, Daniel Albert, tysk-nederlandsk Filolog, født i Bern 7. Aug. 1746, død i Oesgeest 17. Jan. 1820. Efter at have studeret i Marburg og Gottingen vakte han 1769 Opmærksomhed ved sin *Epistola critica ad D. Ruhnkenium* og begav sig derefter til Leyden, hvor han studerede under Ruhnken (s. d.), hvis Efterfølger som Professor han blev 1799 efter tidligere (fra 1779) at have været Professor i Amsterdam, dels i Filologi, dels i Filosofi. Hans Hovedværk er en stor Udgave af Plutarch's *Moralia* [8 Bd., Oxford 1795—1830 og Leipzig 1796—1835]; af hans filosofiske Skrifter kunne nævnes *Praecepta philosophiae logicae* [Amsterdam 1782]. Efter hans Død udkom hans *Opuscula varii argumenti* [2 Bd., Leyden 1821]. *H. H.R.*

Wächter, Carl Joseph Georg Sigismund von, tysk retslærd, født 24. Decbr. 1797 i Marburg, død 15. Januar 1880 i Leipzig, 1818 Referendar, 1819 Prof. extraord., 1822 Prof. ord. i Tübingen, 1832 i Leipzig, 1835 Prof. og Universitetskansler i Tubingen, 1839—48 Præsident for det Wurttemberg'ske Kammer; Medlem af Forparlamentet. 1851 blev W. Præsident for Overappellationsretten i Lübeck, 1852 Prof. i Leipzig. Baade som Docent, som Kansler og Politiker nød W. den største Anseelse; hans glimrende Evner, store Veltalenhed og vindende Personlighed gav ham en Position, som næppe blev nogen anden samtidig Jurist til Del. Jævnsides med W.'s praktiske Gerning gik en Forfattervirksomhed af fremragende Betydning, særlig paa Strafferettens og Privatrettens Omraade. Som retslærd stod W. den historiske Skole nær, Tidens filosofiske Stræben gik ham sporløst forbi, hans klare Forstand og skarpe Tanke vare forbundne med et ualmindeligt praktisk Blik. Fortrinlige strafferetlige Arbejder vare W.'s »Lehrbuch des Römisch-Teutschen Strafrechts« (I—II, Stuttgart 1825 — 26), »Gemeines Recht Deutschlands insbesondere Gemeines Deutsches Strafrecht« (Leipzig 1844), »Beiträge zur Deutschen Geschichte, insbesondere zur Geschichte des Deutschen Strafrechts« (Tubingen 1845), der indeholder interessante Bidrag til Vehmretternes og Hekseprocessernes Historie, den berømte »Das konigliche Sachsische und das Thüringische Strafrecht« (Stuttgart 1857, ufuldendt), et af den tyske Strafferetsvidenskabs ypperste Værker, »Beitrag zur Geschichte und Kritik der Entwürfe eines Strafgesetzbuches für den Norddeutschen Bund« (Leipzig 1870) foruden en Mængde større og mindre Afhandlinger, Paa Privatrettens Omraade vakte W.'s »Handbuch des im Königreiche Wurttemberg geltenden Privatrechts« (I—II, Stuttgart 1839, 1842, 1847 og 1851) den største Beundring; hans »Der Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuches fiir das Königreich Sachsen« (Leipzig 1853) betegnes af en retslærd som Windscheid som et af W.'s »mest glimrende« Arbejder. Endnu kunne nævnes »Erörterungen aus dem Römischen, Deutschen und Württembergischen Privatrechte« (Stuttgart I—III, 1845—46), en Række Afhandlinger og Kritikker, og »Pandekten« (I—II, Leipzig 1880—81), de sidste udgivne af W.'s Søn,

Oskar von W., bekendt som juridisk Forfatter og Publicist. W. regnedes som sin Tids største tyske Jurist, og Nutidens ypperste retslærde, som Stobbe, Binding, Dernburg og Windscheid, have i de varmeste Ord fastslaaet hans Betydning; Windscheid erklærer, at han af ingen anden — bortset fra Savigny — har lært saa meget som af W. W. var Præsident for den første tyske Juristdag i Berlin (1860), en Ærespost, han gentagne Gange senere indtog. (Litt.: Bernhard Windscheid, >C. G. v. W.c [Leipzig 1880]; Heinrich Dernburg, »C. G. v. W.« [Halle 1880]; O. v. Wachter, »C. G. v. W.« [Leipzig 1881]; Eduard Holder, »C. G. v. W.« (Leipzig 1898]; Hugo Meyer, »K. G. v. W. [Leipzig 1898]; Robert von Mohl, »Lebens-Erinnerungen« [Stuttgart og Leipzig 1902], I S. 197 ff. og passim). *Fz. D.*

Wächter, Eberhard Georg Friedrich v., tysk Maler, født 1762 i Balingen (Württemberg), død 1852 i Stuttgart. Han studerede i Paris under David, fordreves derfra under Revolutionen, kom til Rom, gik over til Katolicismen, rejste 1798 til Wien og bosatte sig fra 1809 i Stuttgart, hans Ungdomshjem. I Rom fik Carstens (og ved ham Antikkerne) megen Indflydelse paa hans Kunst. Det er som Elev af Carstens og idébegejstret Fortsætter af de Carstens'ske Traditioner, at Kunsthistorien bevarer W. fra Forglemmelsen. Værker: »Sovende Sokrates«, »Hjob og hans Venner« (Stuttgart's Gal.), »Herakles paa Skillevejen«, »Livets Skib« o. fl. a. i nævnte Galeri. *A. Hk.*

Währing se Wien.

Wobler, Friedrich, tysk Kemiker, født 31. Juli 1800 i Eschersheim ved Frankfurt am Main, død 23. Septbr. 1882 i Gottingen, studerede først Medicin i Marburg, derefter i Heidelberg, hvor han 1823 bestod den medicinske Doktoreksamen. Efter Gmelin's Raad besluttede han sig derefter til at studere Kemi, efter at han allerede under sit medicinske Studium havde udført enkelte kemiske Undersøgelser. Han drog til Stockholm og studerede under Berzelius'es Vejledning, til hvem han fra den Tid stod i stadigt Venskabsforhold. Her befattede han sig navnlig med Undersøgelser paa den uorganiske Kemis Omraade. 1824 vendte han tilbage til Tyskland; Aaret efter fik han Ansættelse som Lærer ved Gewerbeschule i Berlin og forblev i denne Stilling til 1832; her var det, at det lykkedes ham at fremstille Urinstof syntetisk og derved for første Gang at vise, at et Produkt af den dyriske Organisme lod sig tilvejebringe uden »Livskraftens« Medvirkning (1828). Denne fundamentale Opdagelse har øvet en overordentlig Indflydelse paa Videnskabens Fremskridt, og W. var med den straks traadt ind i Rækken af 19. Aarh.'s første Forskere. 1832 blev W. ansat som Lærer ved Gewerbeschule i Kassel, og 1836 blev han Stromeyer's Efterfølger som Professor i Kemi ved Universitetet i Gottingen, hvor han virkede til sin Død; indtil 1850 var han tillige Generalinspektør over Apotekerne i Kongeriget Hannover. W. har udført en betydelig Række særdeles vigtige kemiske Arbejder, som alle vise hans skarpe Iagttagelsesevne, Grundighed og Nøjagtighed ; han berigede den analytiske Kemi med udmærkede Metoder, undersøgte mærkelige Forbindelser af Aluminium, Bor, Silicium og Titan, og paa den organiske Kemis Omraade skal særlig nævnes hans Undersøgelser over Cyansyre og dens Salte, over Urinstof samt de Undersøgelser, han udførte sammen med Liebig over Bittermandelolien og over Urinsyren foruden flere andre. W. offentliggjorde sine Arbejder 1821—24 i Gilbert's Annaler, 1824—32 i Poggendorff's Annaler og efter 1832 i »Annalen der Chemie und Pharmacie«. Han oversatte Berzelius'es Aarsberetninger og hans Lærebog i Kemi paa Tysk og udgav selv en mindre Lærebog i uorganisk Kemi, som udkom i 15 Oplag, og som blev oversat paa flere fremmede Sprog, deriblandt ogsaa paa Dansk, samt en lignende i organisk Kemi, der oplevede 10 Udgaver. Endvidere var han Medarbejder af »Handwörterbuch der Chemie<. W. var Medlem af Berlin-Akademiet og siden 1854 af det kgl. danske Videnskabernes Selskab. *O. C.*

Wölfl, Joseph, østerrigsk Komponist og Pianist, (1772—1812), var Elev af Leopold Mozart og Mich. Haydn (i Salzburg) og uddannede sig til en udmærket Klaverspiller, der, da han 1798 kom til Wien, af Samtiden sattes jævnsides Mozart og Beethoven og navnlig beundredes for sit Improvisationstalent. Senere foretog W. Koncertrejser bl. a. til Frankrig og England, men synes at være kommen i slet Selskab, og Slutningen af hans Livsførelse fortaber sig i Mørket. Han døde i London. W.'s talrige Værker omfatte væsentlig Klavermusik (Koncerter, Sonater, Variationer, Rondoer, Fantasier), men han skrev ogsaa Symfoni- og Kammermusik samt nogle Sangspil. *W. B.*

Wöllner, Johann Christoph, preussisk Minister, (1732—1800), var 1755—59 Landsbypræst og blev efter sit Giftermaal med en adelig Godsejerdatter Forpagter samt vandt Ry som en dygtig Landmand og flittig Landbrugsforfatter (kæmpede imod Fællesskabet). 1770—86 var han Rentemester for Prins Henrik's (Bd. VIII, S. 785) Domæner. 1765—77 var han ivrig Frimurer, men brød fuldstændig med dem og blev senere Medlem af Rosenkreuzernes Selskab, kom derved i nøje Forbindelse med Tronfølgeren og vandt stor Indflydelse paa ham. Da Frederik Vilhelm II 1786 kom paa Tronen, blev W. straks adlet, hvad Frederik II bestemt havde afslaaet, udnævntes til Overfinansraad og blev 1788 Justits- og Kirkeminister. Han fik gennemført nogle økonomiske Fremskridt, men blev især bekendt ved det strenge Religionsedikt, som han udvirkede 1788 (5 Dage efter sin Udnævnelse til Minister), rettet imod de ikke-kirketroende Præster, endvidere ved Indførelse af Censur og af en særlig Eksamenskommission for at tvinge sin Vilje igennem. Kort efter Kongens Død blev han afskediget uden Pension i Marts 1798. *E. E.*

Wbnsan, Gensan, Havnestad paa Korea's Østkyst ved Broughton-Bugten, har ca. 15,000 Indb., en godt beskyttet Havn, der, om den end ikke er helt isfri, dog altid er tilgængelig for Dampere. 1880 aabnedes Havnen for Japanerne, 1882 for al udenlandsk Handel. Der udføres Fisk, Ginseng, Huder og Tobak; der indføres Fabrikvarer. Handelen er næsten ganske i Japanernes Hænder. *M. V.*

Wørishøffer, Johann Andreas Philip

Ferdinand, dansk Officer, født 3. Jan. 1804 i Liibeck, død 12. Decbr. 1892 i Kjøbenhavn. W. tog 1819 Tjeneste som Underofficer ved 1. jydske Infanteriregiment og kom 1824 ind paa Landkadetakademiet, hvorfra han Aaret efter afgik som Sekondløjtnant ved I. jydske Infanteriregiment. Han avancerede 1834 til Premierløjtnant, 1841 til Kaptajn, men stilledes Aaret efter å la suite, da han fik kgl. Udnævnelse som Lærer i Tysk ved Landkadetakademiet, efter at have fungeret som saadan siden 1831, og samtidig blev han Lærer i samme Fag ved den kgl. militære Højskole. I 1847 vendte han tilbage til den praktiske Tjeneste som Kompagnichef ved 5. Infanteribataillon, og dermed deltog han Aaret efter i Kampen ved Bov, hvorefter hans Kompagni besatte Eckernførde; han udviste her megen Foretagsomhed, men maatte, afskaaren fra Hovedhæren, 24. April indskibe sig paa »Hekla« for at slippe bort. Da Oberst Rye 28. April blev Kommandør for 3. Brigade, blev han Stabschef hos denne og deltog i Kampene ved Nybøl og Dybbøl. Samme Aar oprettedes 6. Brigade under Oberst de Meza, og W. blev da Stabschef hos denne, i hvilken Stilling han 1849 deltog i Kampene 3—5. April. og i Slaget ved Fredericia. Det skyldtes ham, at Udfaldet fra Fæstningen fastsattes til Kl. 1 Nat i Stedet for Kl. 5 om Morgenen, som først bestemt, og han udmærkede sig under dette saaledes, at han derefter ansattes som Souschef ved Flankekorpset paa Als samt fik Majors Karakter og Anciennetet. I Novbr. s. A. blev han Kommandør for 7. Liniebataillon, som han førte i Slaget ved Isted, men kort efter valgte General de Meza ham til sin Stabschef ved 2. Division. Efter Fredslutningen udnævntes W. til Kommandør for 6. Reservebataillon og Kommandant i Eidersted; men om Efteraaret blev han med Rang som Oberstløjtnant Kommandør for holstenske Forbundskontingents 2. Bataillon, der 1852 optoges i den danske Hær som 16. Bataillon og forlagdes til Kjøbenhavn. Ved Mobiliseringen 1863 fik W., der i 1860 var avanceret til Oberst, Kommandoen over 3. Infanteribrigade, meget imod General de Meza's Ønske, der helst havde set ham som sin Stabschef. Sin Brigade førte han med stor Dygtighed under Dybbøl's Belejring, idet han selv under de vanskeligste Forhold forstod at skaffe sig Lydighed, og ligeledes udmærkede han sig under Slaget 18. April, saa at han modtog Kommandørkorset af Dannebrog af 1. Grad og i Juli udnævntes til Generalmajor, medens han kort efter fik Befalingen over 3. Division, da General Steinmann blev Overgeneral. I 1865 blev W. fungerende Kommandant i Kjøbenhavn og Aaret efter Chef for dennes Borgervæbning, men 1867 ansattes han, udnævnt til General, som Chef for fynske Brigade i Nyborg, hvor han ved sin Fasthed, sin elskværdige Personlighed og Gæstfrihed vandt alles Velvilje. Endnu i 1872 var han Chef for Lejrdivisionen ved Hald, benaadedes 1874 med Storkorset af Danebrog, men maatte s. A. paa Grund af Alder forlade Hæren med Generalløjtnants Karakter. *F. Nw.*

Wörlitz, By i tysk Hertugdømme Anhalt, 14 Km. 0. f. Dessau, ikke langt fra Elben, har (1906) 2,000 Indb., Ølbryggeri, Farvefabrikation. W. er bekendt for sin 1796—1802 af Hertug Leopold Frederik Franz anlagte smukke Park, der ogsaa udmærker sig ved sin botaniske Rigdom og omslutter mange Seværdigheder, saaledes det hertugelige Slot med Originaler af Rubens, van Dyck m. fl., det gotiske Hus med gamle tyske Billeder, Flora-Tempelet, en Labyrint m. m. *"Joh. F.*

Woermann, Karl, tysk Kunsthistoriker, er født i Hamburg 1844, studerede først Jura, helligede sig derefter kunstvidenskabelige Studier i Heidelberg og i München en og paa omfattende Studierejser. 1874 blev han Professor i Kunst- og Litteraturhistorie, fra 1882 er han Direktør for Malerisamlingen i Dresden. W.'s Hovedværk er den sammen med Woltmann paabegyndte og efter dennes Død af ham fuldendte: »Geschichte der Malerei« I—III [Leipzig 1879—88], en grundig og dygtig Haandbog, som ny Forskninger dog allerede har forældet ret betydelig. Siden 1900 udgiver W. det stort anlagte og i sin Gennemførelse højst interessante Værk: »Geschichte der Kunst aller Zeiten und Volker«, hvoraf hidtil 2 Bd. [Leipzig og Wien 1900, 1905] ere udkomne. Andre Arbejder ere: »Uber den landschaftlichen Natursinn der Griechen u. Romer« [München 1871], »Die Landschaft in der Kunst der alten Völker« [Munchen 1876], »Kunst und Naturskizzen aus Nord- und Südeuropa« I—II [2 Bd. Düsseldorf 1880], endvidere videnskabelige Katalogarbejder, over Dresden-Galeriet [1887 og senere Udg.] og over Weber's Samling i Hamburg. Endelig har W. udgivet forskellige Digtsamlinger. *A. R.*

Worth, lille By i Nedre-Elsass ved Sauer-Bækken, bekendt paa Grund af den der stedfundne Kamp 6. Aug. 1870 mellem Franskmændene under Marskal Mac Mahon og Tyskerne under Kronprinsen af Preussen. Franskmændene benævne Slaget efter Byen Reichshofen. Efter den uheldige Kamp ved Weissenburg var det Mac Mahon's Opgave at hindre III tyske Armé Fremrykningen gennem Vogeserne, og han havde med dette Maal for Øje indtaget en Stilling bag Sauer-Bækken, støttet mod Nord til Neuweiler, gaaende over Froschweiler og Elsasshausen til et Højdedrag østlig for Eberbach. Sauer-Bækken var vanskelig at passere, og fra den franske Stilling, der var ca. 6 Km. lang, domineredes den lige overfor liggende Dalrand. Mac Mahon raadede over 1. Armékorps, hvis Chef han tillige var, Divisionen Conseil-Dumesnil af 7. Korps og Reservekavaleridivisionen Bonnemains, i alt ca. 45,000 Mand med 150 Kanoner. Divisionen Lespart af 5. Korps kunde ventes fra Bitsch i Løbet af d. 6. Mod denne Stilling rykkede 3. tyske Armé, bestaaende af 5. og 11. preussiske, 1. og. 2. bayerske Korps samt Korps Werder og 4. Kavaleridivision, i alt ca. 128,000 Mand, 15,000 Heste og 480 Kanoner. Hovedkvarteret var den 5. i Sulz, og Befalingen for den 6. gik ikke ud paa Kamp, men paa en stærkere Koncentration og delvis Frontforandring. Den 5. stod 5. Korps ved Preuschdorf, 11. Korps ved Sulz, Korps Werder ved Aschbach, Front mod Syd, 2. bayerske Korps ved Lembach og Mattstal, 1. bayerske Korps ved Ingolsheim og 4. Kavaleridivision ved Hunsbach. Marchforposter udstilledes foran den franske Stilling langs Sauer-

Bækken. Om Morgenen d. 6. Kl. 7 fremkaldte en Rekognoscering fra tysk Side mod W. en Forpostfægtning. Fægtningen afbrødes vel Kl. $8^1/_2$, men maatte genoptages med stærke Kræfter, da man erfarede, at den havde foranlediget 2. bayerske Korps til Fremrykning mod den franske venstre Fløj, og da II. Korps, mod hvilket Franskmændene havde ført en Rekognoscering frem mod Gunsten, ogsaa var indviklet i Kamp. Chefen for 5. Korps, der ikke turde risikere, at 2. bayerske Korps skulde forbløde sig i en Enkeltkamp mod overlegne franske Tropper, gav Befaling til Angreb uden Ordre fra Overkommandoen. Saavel 5. som II. Korps'es Artilleri gik i Stilling og bragte snart det ogsaa kvalitativt underlegne franske Artilleri til Tavshed. Kl. 10 rykkede Fodfolk af 5. Korps frem over Sauer-Bækken og forsøgte forgæves at sætte sig i Besiddelse af Højderne ved Elsasshausen. Forsøget gentoges flere Gange, men afvistes stedse gennem franske Modangreb, trods tilskydende Reserver, der fejlagtig skødes til efterhaanden. II. Korps var ligeledes trængt over Sauer-Bækken og rykkede ind i Niederwald, men kastedes ved et fransk Angreb voldsomt tilbage over og til Sauer-Bækken. 2. bayerske Korps, der først havde modtaget Befaling til at afbryde den paabegyndte Kamp, men senere Ordre til at forny den, manglede Reserver og kunde ikke vinde Fremgang. For 5. Korps var Situationen kritisk. Kl. 1 indtraf imidlertid Kronprinsen paa Valpladsen og besluttede sig, mod den oprindelige Plan, til at søge en Afgørelse. Han udgav derfor en Fægtningsbefaling, ifølge hvilken 2. bayerske Korps skulde gaa frem mod Fjendens venstre Flanke, I. bayerske Korps angribe mellem 2. bayerske Korps og 5. Korps, der vedblivende skulde angribe frontalt, og endelig skulde II. Korps, fulgt af Korps Werder, gennem Niederwald over Elsasshausen angribe Fröschweiler. Det lykkedes 5. Korps, forstærket med de sidste Reserver, Kl. $1^1/_2$ at storme og fastholde Højderne V. f. W. Den franske Kyradserbrigade Michel angreb fra Eberbach II. Korps'es omfattende Bevægelse, men blev ved Morsbronn næsten fuldstændig tilintetgjort. Efter et haardnakket Forsvar faldt Elsasshausen i Hænderne paa II. Korps, og Kl. $3^1/_2$ trængte de tyske Tropper fra Syd og Øst frem mod det sidste franske Støttepunkt Froschweiler, der angrebes omfattende Kl. 4 og toges efter en rasende Kamp. Franskmændene havde kæmpet med et sandt Heltemod mod den store Overmagt; de havde stadig og ofte med Held foretaget energiske Modstød, og Rytterdivisionen Bonnemains havde angrebet med den største Dødsforagt og med uhyre Tab de tyske Stillinger ved Elsasshausen, men alt forgæves. Slaget var tabt, og Franskmændene gik tilbage i fuldstændig Opløsningstilstand, forfulgte af de stærkt i Uorden værende Tyskere, der først mødte ordnet Modstand ved Niederbronn af den nu ankomne Division Lespart, der dækkede Tilbagegangen. Franskmændene mistede ca. 200 Officerer og ca. 8,000 Mand døde og saarede, medens 1 Ørn, 4 Faner, 28 Kanoner, 5 Mitrailleuser samt ca. 6,000 usaarede Fanger faldt i Sejrherrens Hænder. Det tyske Tab udgjorde ca. 490 Officerer og over 10,000 Mand døde, saarede og savnede. (Litt.: »Der deutsch-franzosische Krieg von 1870—71, redigiert von der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des grossen Generalstabes, Heft 3< [Berlin 1873]; Hassel, »Von der dritten Armée« [Leipzig 1872]; Helvig, »Das I. bayer. Armeekorps v. d. Tann im Kriege 1870—71« [München 1874]; Klein, »Fröschweiler-Chronik« [München 1891]; Hahncke, »Operationen der dritten Armée« [Berlin 1873]; H. Kunz, »Die Schlacht von W.« [Berlin 1891]; *Relation de la bataille de Froeschwiller* [Paris 1890]; den franske Generalstabs Skildring af Krigen 1870—71, Bd. VII). *B.P.B.*

X.

X er det 23. eller (hvis *w* regnes med blandt vore Bogstaver) det 24. Bogstav i vort Alfabet. Romerne laante X fra Grækerne og brugte det som Tegn for Lydforbindelsen *ks*, hvilken Værdi det havde hos Grækerne i Syditalien, medens de østlig boende Grækere (Ionerne m. fl.) brugte X som Tegn for *kh* og betegnede *ks* ved Bogstavet Ξ. Blandt de nyeuropæiske Folk, som bruge det latinske Alfabet, have mange (Tyskere, Hollændere, Italienere, Polakker og Tschekker) enten helt opgivet Brugen af *x* som Lydtegn eller indskrænket dets Brug til Fremmedord; ogsaa i Dansk anvendes *x* kun lidet: efter den nu autoriserede Retskrivning kun i sjældnere Fremmedord, men ombyttes ellers med *ks*, I Spansk brugtes *x* (»*equis*«) tidligere med Lydværdien χ paa Steder, hvor nu skrives *j*: *Don Quixote, Mexico,* nu *Don Quijote, Mejico.* I de Sprog, som vedvarende bruge *x*, er det som Regel Tegn for *ks*, sjældnere (som engelsk *exact, anxiety,* fransk *exécuter, Xénophon*) for slemt *gz.* Med **Lyd**værdien *s* biuges det i almindelig dansk og svensk Udtale som Forlyd *(Xeno/on, Xylograf),* ligeledes i spanske Ord som *expectacion, extremidad,* og i franske Ord som *soixante, Bruxelles*; den tilsvarende stemte Lyd [z] betegnes ved *x* i franske Ord som *deuxième, dix-huit.* Stumt Tegn er *x* i Slutningen af franske Ord som *bijoux, crucifix, Bordeaux.* *V. D.*

X, som Taltegn paa Latin = 10; i Matematikken = ubekendt Størrelse; i ældre medicinske Skrifter = Unze.

»Sætte een X for U< o: bilde en noget ind (egentlig: regne dobbelt o: sætte i Stedet for et V et X, der er dannet af to V'er).

Xalapa se Jalapa.

XaliSCO se Jalisco.

Xanten, By i den preussiske **Rhin-Provins,** Regeringsdistrikt **Düsseldorf,** 34 Km. N. N. V. f. Duisburg, tidligere umiddelbart ved Rhinen, nu 2 Km. fra venstre **Rhin-Bred** ved Jærnbanelinien **Wesel—Boxtel,** har (1906) 4,000, hovedsagelig katolske **Indb.** Den smukke gotiske St. Victors Kirke, bygget **1213—1525,** Raadhus med romerske Oldsager; Bryggeri, Teglbrænderi. X. er **fremstaaet** af den romerske Koloni *castra vetera,* der grundedes af Drusus og Aar 69 e. Chr. blev belejret **og** nedbrændt af Claudius Civilis. I Nibelungenlied nævnes X. som Siegfried's Residens. Senere hørte Byen under Ærkebispedømmet **Köln** og kom **1481** under **Cleve. 1614** sluttedes her en foreløbig Delingstraktat i den **jülich-cleviske** Arvefølgestrid mellem Brandenburg og **Pfalz-Neuburg.** *Joh. F.*

Xanthanbrinte se **Persulfocyansyre.**

Xanthi (tyrkisk **Eskidsche**), By i Tyrkiet, Vilajet Adrianopel, ligger 33 Km. N. N. 0. f. Mundingen af Nestos eller Karasu ved Foden af Kara **Oghlu** Tepe og har ca. 5,000 Indb. X. er Sæde for en græsk Ærkebiskop og driver betydelig Tobakshandel. 26 Km. S. f. X. paa **Forbjærget** Bulustra **Burum** ligge Ruinerne af Oldtidens *Abdera.* *H. P. S.*

Xanthi dĭnm se **Alger** S. 514.

Xanthin, 2-6-Dioxypurin $C_5H_4N_4O_2$, blev fundet **1817** af Marcet i nogle ejendommelige Urinstene og fik Navn efter den gule Rest, som det giver ved Inddampning med Salpetersyre (ξανθος, gul). Det findes i ringe Mængde i normal **Menneske**urin, og da det er et **Spaltningsprodukt** af de vidtudbredte Nukleiner, findes det meget udbredt i Dyr og Planter; det ledsager ogsaa **Kaffeïnet** i kinesisk Te. X. fremstilles bedst af Guanin, som er et Imidoxanthin, ved Indvirkning af Salpetersyrling, men kan ogsaa faas syntetisk. Det danner et hvidt eller gulligt, mikrokrystallinsk Pulver og er meget tungopløseligt, idet det kræver **15,000** Dele koldt eller **1,500** Dele kogende Vand til sin Opløsning. I Ammoniakvand og navnlig i **Kali**lud er det letopløseligt. X. danner Forbindelser saavel med Syrer og Baser som med Salte. **3-7-**Dimetylxanthin er Theobromin (s. d.), medens Trimethylxantin er **Kaffeïn** (s. **d.**). *O C.*

Xanthippe, Sokrates'es Hustru, om hvis Heftighed og Trættekærhed der var adskillige Historier i Omløb. I Platon's »**Phædon**« skildres paa den anden Side hendes Fortvivlelse over Sokrates'es forestaaende Død. *H. H. R.*

Xanthíppos. 1) athenisk Statsmand og Hærfører, Fader til Perikles. Han var Hovedanklageren mod Miltiades (s. d.) og fik senere (479) Anførselen over Athen's Flaade, med hvilken han besejrede Perserne ved Mykale. 2) en Spartaner, der **i** den **1.** puniske Krig fik Overanførselen over den karthagiske Hær, som han reorganiserede med stor Dygtighed, hvorved det lykkedes ham at **slaa** den romerske Hær, som under Regulus (s. d.) havde gjort Landgang i Afrika (255 f. Chr.). *H. H. R.*

Xanthĭum se **Brodfrø.**

Xanthofyllit se Sprødglimmer.

Xanthogēnsyre, C_2H_5O . CS . SH, er en farve-

løs Olie, som hurtig sønderdeles ved svag Temperaturstigning i Alkohol og Svovlkulstof. Dens Kaliumsalt faas ved Blanding af Svovlkulstof med en Opløsning af Kaliumhydroxyd i stærk Vinaand og derpaa følgende Afkøling som farveløse Naale, der udvadskes med Æter. Ved Behandling med stærk Saltsyre i Kulden giver Kaliumsaltet X., medens det i vandig Opløsning med forskellige Metalsalte giver tungopløselige xanthogensure Salte. Ved Tilsætning af en Kobbersulfatopløsning til en vandig Opløsning af Kaliumxanthogenat faas et mørkt Bundfald, som hurtig bliver gult, idet der dannes Cuproxanthogenat. Denne Reaktion benyttes til Prøve for Vinaand, og X. har faaet sit Navn efter Bundfaldets gule Farve (ξανθος, gul). *O. C.*

Xanthokoboltforbindelser se Metalammoniakforbindelser.

Xanthopikrit se Berberin.

Xanthoproteïnsyre, et Produkt, der dannes ved Indvirkning af Salpetersyre paa Albuminstoffer; det er gult og opløses i Alkalier med rødbrun Farve. *O. C.*

Xanthopsi (græ.), Gulsyn, findes som Følge af Forgiftning med Santonin, der anvendes i Ormekager. Lyse Genstande ses efter Forgiftningens Indtræden som gulgrønne, medens mørke Genstande ofte synes violette. Den violette Ende af Solspekteret bliver usynlig. Hæves Forgiftningen, svinder X. igen. *G. N.*

Xanthoria (Fr.), Slægt af Skivesvamplaver med bladformet gult Løv, der har Bark paa begge Flader, og hvis lysere Underflade er fint filtet eller langhaaret. Frugterne ere ogsaa gule og sidde paa Overfladen; de lyse og ellipsoidiske Sporer ere 2-rummede. Væggelav (*X. parietina* [L.]) har et mere eller mindre kredsrundt Løv, som i Randen er lappet. Det er tørt, livlig gult eller orangefarvet, i fugtigt Vejr grønlig gult. Væggelav er yderst almindelig paa Træstammer og Grene, Plankeværker, Tagstene og andre Stene etc. *A. M.*

Xanthorrhœa Smith (Græstræ), Slægt af Liljefamilien, meget lig *Dracaena*, Planter med kort Rodstok eller opret, træagtig Stængel og lange, liniedannede og stive Blade; naar Bladene fældes, efterlades de længe levende Grunddele, der beklæde Stammens Overflade. Blomsterne sidde paa et langt endestillet Skaft, tilsyneladende i et Aks; de have et frit Bioster af ydre, højbladagtige og indre tynde Blade; Støvdragerne rage langt ud af Biosteret. Kapselen er indesluttet af det visnede Bioster. n Arter, alle australske; de danne en meget karakteristisk Bestanddel af mange australske Landskaber, og af dem alle benyttes Bladene til Kreaturfoder; deraf Navnet »Græstræ«. Stammen indeholder gul, brun eller rød Harpiks af skarp Smag og behagelig Lugt. *X. hastile* R. Br. giver Gul Akaroidharpiks, medens den fra *X. australe* R. Br. er rød og i Handelen gaar under Navn af Rød Akaroidharpiks; det sidder paa Stammen i Lag af 2—4 Cm. Se Akaroidharpiks. Den nedre Del af Bladene benyttes af de indfødte Australere som Gemyse. *A. M.*

Xánthos, 1) græsk Historieskriver (Logograf), stammede fra Lydien. Han skrev i 1. Halvdel af 5. Aarh. f. Chr. et historisk Værk om Lydien's ældre Historie. Det er nu tabt, men antages at være blevet benyttet af Herodot.

2) Oldtidsby i Lykien, laa ved en Flod af samme Navn. Da Perserne under Harpagos angreb Landet, stak Indbyggerne Ild paa Byen og gik derefter ud til Kamp mod Perserne, hvor de fandt Døden. Byen blev senere genopbygget, men paa ny ødelagt af Romerne under Brutus. Der findes endnu betydelige Levninger af Bygningsværker, Grave, Templer m. m., for største Delen i græske Stilarter, men med flere særlige Ejendommeligheder. Af stor Interesse er det saakaldte Nereidemonument, et tempelagtigt Gravmæle fra 4. Aarh. f. Chr., smykket med talrige Relieffer og Statuer, som nu findes i British Museum. *H. H. R.*

Xanthosiderit (Guljærnsten) kaldes de naturlig forekommende Jærntveiltehydrater af gul Farve og af okkeragtig eller sjældnere kompakt og radialtraadet Beskaffenhed. De findes oftest sammen med Brunjærnsten og ere til Dels kun Varieteter af denne; delvis vise de imidlertid et noget højere Vandindhold, undertiden svarende til Formelen $Fe_2O_3 . 2H_2O$. Mange Forekomster af okkeragtig X. finde Anvendelse som Malerfarve. *N. V. U.*

Xaver (Xavier), Frants, jesuitisk Missionær, født 7. Apr. 1506 paa Slottet Xaviero i Navarra, død 2. Decbr. 1552, var en af Loyola's trofasteste Venner og Medstifter af Jesuiterordenen. Han er dog navnlig bleven bekendt som Missionær. Først virkede han i Brasilien, men derefter drog han til Indien, som blev hans egentlige Missionsmark. I det portugisiske Ostindien, paa Ceylon og Malakka omvendte han mange. Han vendte sig ikke til Braminerne og de fornemme, men opsøgte Pariaerne og vandrede til Fods fra Sted til Sted. Hans umættelige Higen efter at udbrede Evangeliet førte ham videre til Japan, og ogsaa der vandt han Tilslutning, og endelig vilde han have begyndt en Mission i Kina, men under Forberedelserne døde han af Feber ikke langt fra Kanton. Han blev kanoniseret 1621, og 1747 blev han udnævnt til Indien's Skytshelgen. Hans Breve ere udgivne af Menchacha 1795. (Litt.: Tursellinus, *De vita F. X.* [Rom 1596]; Coleridge, *Life and letters of St. F. X.* [Lond. 1872]). *A. Th. J.*

Xema se Maager.

Xenaias se Filoxenos.

Xenia [zi!njä], By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 87 Km. V. S. V. f. Columbus ved Shawnee Creek og ved Knudepunktet for flere Baner. (1900) 8,696 Indb. X. er en velbygget By, der er Centrum for en frugtbar Landbrugsegn. X. har et presbyteriansk Seminarium for Negre, det saakaldte *Wilberforce University* samt et Militærvajsenhus. Endvidere har Byen Mølle-, Papir- og Tovværksindustri samt Krudtværker. *H. P. S.*

Xeniedannelse (bot.). Hermed betegnes det Forhold, at Bestøvning med en anden Arts eller Varietets Støv skulde kunne give ikke blot den ved Befrugtningen grundlagte Bastard (Kimen), men ogsaa visse af de alene fra Moderplanten stammende Dele af Frugt og Frø Præg som Bastard. At Bestøvning, ogsaa uden at der foregaar en Befrugtning og Kimdannelse, ofte kan indvirke

saaledes paa Frugtknuder, at de udvikle sig videre til (golde) Frugter, er en kendt Sag, f. Eks. fra kerneløse Druer o. a. Dette er en ejendommelig Pirring, i Lighed med Galledannelser (s. d.), som dog ikke maa forveksles med X., hvis Væsen just skulde være det, at visse af Moderplantens Dele samtidig med Æggets Befrugtning bleve ligesom »omprægede« ved en Slags Sidevirkning, udgaaende fra det befrugtende Støv. Tidligere ansaas X. som paavist hos Kornsorterne og da særlig tydelig hos Majs, idet f. Eks. Befrugtning af Sukkermajs ved Støv fra Stivelsemajs fører til Dannelse af Frø, som have Stivelse i Frøhviden. Saa længe Frøhviden ansaas for alene at stamme fra Moderplanten, maatte dette Eksempel utvivlsomt være en X. Men da det for en Del Aar siden paavistes, at Frøhviden ganske er en Søsterdannelse til Kimen, saaledes at der i Frøhviden, ligesom i Kimen, indgaar en Kønscelle fra Støvet, blev det klart, at her slet ikke er Tale om X., men om en ved Befrugtning dannet Bastard-Frøhvide, sideordnet med en Bastard-Kim. Dermed faldt den vigtigste Støtte for Læren om X. bort, men Navnet X. bruges fremdeles ofte til Betegnelse af Frøhvide-Bastarden. Derved afstedkommes en Del Forvirring. I andre Tilfælde, hvor man har ment at have X., hvor f. Eks. en Frugt paa den ene Side, eller pletvis, har Præg af en anden Varietet end den, der i øvrigt præger Frugten, har det vist sig, at man har med en Adskillelse (Spaltning) af Bastarder at gøre, saakaldte »Mosaik-Bastarder«. Det næsten mystiske ved X. er saaledes fjernet; der er ikke paavist virkelig X. Da X. endnu ansaas for virkelig, dannede den en Støtte for Læren om Telegoni (s. d.) hos Dyr. *W. J.*

Xenier (græ.), Gaver, som gives en Gæsteven, eller Deviser, som følge med saadanne Gaver. Som Overskrift over Digte findes Ordet hos Martialis; mere bekendte ere de i »Musenalmanach« 1797 af Schiller under dette Navn offentliggjorte polemiske Digte, som til Forfattere have baade Schiller og Goethe. *H. H. R.*

Xenĭos (græ.), den gæstevenlige, Tilnavn især til Zeus som Gæstevenskabets Værnegud. *H.A.K.*

Xenodokīon (græ.), Herberge, Hospital.

Xenofănes, græsk Digter og Filosof, levede i sidste Halvdel af 6. Aarh. og rimeligvis endnu langt ind i 5. Aarh. f. Chr. Han stammede fra Kolofon i Lilleasien, men udvandrede efter Persernes Erobring af Lilleasien til Elea i Syditalien. Foruden nogle helt tabte episke Digte om Kolofon's Grundlæggelse og Kolonisationen af Elea skrev han Digte i elegisk Versemaal, hvori han bl. a. ivrede imod den overdrevne Ære, som Grækerne viste dem, der vandt Sejren i legemlige Idrætter. Stærkere aabenbarede sig imidlertid hans Oppositionslyst over for hans Landsmænds nedarvede Forestillinger i hans Spottedigte (»Siller«), hvor han i skarpe Ord kritiserede den antropomorfistiske Gudetro. Han henviste saaledes til, at Negrene forestille sig deres Guder som sorte og med Stumpnæse, og udtalte, at dersom Heste og Køer kunde tegne, vilde de afbilde deres Guder i deres egen Skikkelse. Ligeledes dadlede han heftig Homer og Hesiodos, fordi de havde bibragt Folk umoralske Forestillinger om Guderne. Selv hyldede han i et Læredigt »om Naturen« Læren om »een Gud, den største blandt Guder og Mennesker«, men opfattede ham nærmest paa panteistisk Vis. I filosofisk Henseende fik X. Disciple i de eleatiske Filosoffer. Brudstykkerne af hans Digte ere bl. a. udgivne af Bergk (i *Poetae lyrici graeci*, II) og Diels (i *Poetarum philosophorum fragmenta* og i »Die Fragmente der Vorsokratiker«). *H. H. R.*

Xenŏfon, 1) græsk Historieskriver, født i Athen omtr. 430, død i Korinth omtr. 360 f. Chr. Han tilhørte en anset Slægt og nød i sin Ungdom Sokrates'es Omgang. Han forlod imidlertid 401 sit Fædreland for at træde i Tjeneste hos den persiske Prins Kyros den Yngre, som forberedte et Krigstog mod sin Broder Kong Artaxerxes. Efter Nederlaget ved Kunaxa og Kyros'es Fald kom de over 10,000 Grækere, som tjente i hans Hær, i en meget mislig Stilling, som forværredes, da Perserne forræderisk lode deres Førere myrde. Men X. var blandt dem, der satte Mod i sine Landsmænd, og førte dem velbeholdne tilbage. Efter Hjemkomsten traadte han i spartansk Tjeneste, hvilket medførte, at hans Landsmænd domfældte ham for Landsforræderi, da Forholdet mellem Sparta og Athen vedblivende var fjendtligt. Senere tog X. Bolig paa Peloponnes, hvor Spartanerne forærede ham en Landejendom; men under Krigen mellem Sparta og Theben mistede han den igen. Til sidst opnaaede han Amnesti i Athen, og hans Søn faldt ved Mantinea i athenisk Tjeneste.

Som Forfatter var X. ret mangesidig. Sine Oplevelser paa Krigstoget mod Perserkongen skildrede han i sin *Anabasis*, der giver et klart Billede af de Farer og Vanskeligheder, som den lille græske Hær var udsat for i det fremmede Land. Ungdomserindringerne fra den Tid, han omgikkes Sokrates, udgøre Indholdet af et Skrift, »Erindringer om Sokrates« (*Apomnemoneumata*), hortil slutte sig *Symposion* og et Skrift om Husholdning og Landvæsen (*Oikonomikos*) samt »Sokrates's Forsvar«, der vistnok er uægte. X.'s Skildring af Sokrates afviger stærkt fra den, Platon giver i sine Dialoger; den er i høj Grad nøgtern og fantasiløs og viser os paa mange Punkter kun X.'s egne Anskuelser. I et historisk Værk, *Hellenika*, behandlede X. hele Grækenland's politiske Historie i Tiden fra 411, hvor Thukydides'es Værk afsluttedes, til 362. X. viser sig her Thukydides langt underlegen og lægger desuden en stærk Partiskhed for Sparta for Dagen, hvilket ogsaa kommer frem i en lille Lovtale over Kong Agesilaos, hvem han i mange Aar stod personlig nær. X.'s politiske Anskuelser komme ogsaa til Orde i et stort Værk, »Kyros'es Opdragelse«, hvori han paa en historisk meget fri, næsten romanagtig Maade skildrer Perserkongen Kyros'es Liv og ved denne Lejlighed fremsætter sine egne politiske Idealer, som han nærmest fandt virkeliggjorte i Sparta. Af politisk Indhold ere ogsaa det lille Skrift *Hieron* og et Skrift »om Lakedæmoniernes Statsforfatning«; angaaende Ægtheden af et Skrift »om Statsindtægterne« (Athen's) hersker der Tvivl, og afgjort uægte er et Skrift »om Athenernes Statsforfatning«. Endelig maa endnu nævnes et Par Smaaskrifter »om en Rytterofficers Pligter« og »om Ridekunsten« og »om Jagten«, hvori X. lægger sine rent praktiske Interesser for Dagen. X.'s Skrifter, der ikke vidne om nogen stor Aand, men om en sund Fornuft og en ret-

sindig Tænkemaade, og som ere skrevne i et jævnt og klart, men noget tørt Sprog, ere blevne meget læste af Eftertiden. De ere bl. a. udgivne af Schneider [6 Bd., 2. Opl. Leipzig 1825—49], Dindorf [5 Bd. Oxford 1857] og Schenkl [I—II, Berlin 1869—76]. Specialudgaver af *Anabasis* ved Gemoll [Leipzig 1899] og med Kommentar af Krüger [6. Opl. Berlin 1871] og Vollbrecht [Leipzig, ofte oplagt], *Apomnemoneumata* ved Gilbert [Leipzig 1888] og med Kommentar af Breitenbach [6. Opl. Berlin 1889], *Hellenika* ved Keller [Leipzig 1890], »Kyros'es Opdragelse« ved Hug [Leipzig 1887], »Om Statsindtægterne« ved Zurborg [Berlin 1876], »Om en Rytteranførers Pligter« ved Cerocchi [Berlin 1901], »Om Ridekunsten« ved Tommasini [Berlin 1902], »Om Jagten« ved Pierleoni [Berlin 1902], »Om Lakedæmoniernes Forfatning« ved Pierleoni [Berlin 1905]. Dansk Oversættelse bl. a. af *Anabasis* ved Wolff [Kbhvn. 1800] og »Sokratiske Mærkværdigheder« ved Bloch [2. Opl. Kbhvn. 1802]. (Litt.: Sturz, *Lexicon Xenophonteum* [4 Bd. Leipzig 1801—07]; Sauppe, *Lexilogus Xenophontis* [Leipzig 1868]).

2) X. fra Efesos, græsk Romanforfatter, levede omtr. 200 e. Chr. Han har efterladt os en Roman, *Ephesiaca*, der handler om en Mængde Oplevelser, som et Par elskende havde paa deres vildsomme Farter i mange Lande, indtil de omsider fandt hinanden. Den er udgiven af Hofman Peerlkamp [Haarlem 1818]. *H. H. R.*

Xenografi (græ.), Kendskab til fremmed Litteratur.

Xenokrates, 1) græsk Filosof, Discipel af Platon, var Forstander for Akademiet i Athen 339—14 f. Chr. Han var født i Chalkedon, men viste alligevel ved sin politiske Optræden over for Makedonerne, at han betragtede sig som hjemmehørende i Athen. Som Filosof modificerede han til en vis Grad Platon's Lære, som han til Dels tilpassede til de folkelige Forestillinger, bl. a. ved Læren om Dæmonerne, medens han ved den Vægt, han lagde paa Tallets Princip, viser sin Afhængighed af Pythagoræerne. (Litt.: R. Heinze, »Xenokrates« [Leipzig 1892]).

2) græsk Læge fra Afrodisias, levede vistnok i I. Aarh. e. Chr. Vi have af ham et Skrift om spiselige Sødyr, udg. af Ideler i *Physici et medici graeci minores* [Berlin 1841]. *H. H. R.*

Xenokrati (græ.), Fremmedherredømme.

Xênopus, en ejendommelig afrikansk Springpadde, som staar den sydamerikanske Pipatudse (s. d.) nær og, ligesom denne, udmærker sig ved at mangle Tungen og at have de indre Øregange (de eustachiske Rør) forenede i en enkelt Aabning i Midtlinien. Det voksne Dyr, som naar en Kroplængde af henved 8 Cm., har nærmest et frøagtigt Ydre; Hovedet er dog paafaldende lille og fladtrykt; Øjnene, under hvilke der ses en lille, fri Hudlap, ere smaa og kun med en Antydning af et Øjelaag; Trommehinden ikke synlig. Den ligeledes noget fladtrykte Krop beklædes af en glat Hud, som rundt omkring viser særegne røragtige Linier, Sædet for Hudsanseorganer. Forlemmerne ere korte og spinkle med tynde, stærkt tilspidsede Fingre, Baglemmerne derimod kraftige og med en stor Svømmehud mellem Tæerne, af hvilke de tre inderste have Spidserne omsluttede af stærkt forhornede, mørktfarvede, spidse Kløer; en enkelt saadan kan i øvrigt ogsaa findes paa Mellemfoden. Haandens Over- og Underside ligne uden nøjere Undersøgelse hinanden til Forveksling, idet de smaa Knuder og Vorter, som ellers ere saa karakteristiske for Haandfladen, fuldstændig mangle. Dette hænger sammen med, at X. er et udpræget Vanddyr, som kun bevæger sig besværlig paa Landjorden og aldrig indtager en lignende siddende Stilling som Frøer eller Tudser; selv sin Føde griber den i Vandet og skal ved denne Lejlighed endog benytte Forlemmerne til ligesom at føre Føden ind i Munden. I Parringstiden søger Hannen under lydelig Kvækken Hunnen, som den fastholder ved at gribe den om Lænden. Æggene udstødes som Regel enkeltvis og klæbe ved Hjælp af det omgivende Slimlag fast til Vandplanternes Blade; deres Udvikling forløber i det hele og store som hos Danmark's Springpadder, og Ungerne fremtræde i Skikkelse af Haletudser. Disse, der udmærke sig ved en høj Grad af Gennemsigtighed, faa dog henimod Forvandlingen et ret besynderligt Udseende, idet der i Mundvigen paa hver Side vokser frem en lang, traadformet Føler. Larverne ernære sig af mikroskopiske Organismer, som holdes tilbage af det Filtrerapparat, som har sin Plads paa Gællebuernes Inderside; derimod mangle fuldstændig de Hornkæber og Rækker af fine Horntænder, ved hvis Hjælp Haletudserne afgnave deres Føde. Af andre Ejendommeligheder ved Larven kan nævnes, at de saakaldte indre Gæller aldrig udvikles; derfor begynde disse Larver allerede tidlig at søge op til Overfladen for at fylde Lungerne med Luft. Som sædvanlig dannes derimod en Gællehule, der imidlertid her har to Aabninger ud mod Omverdenen, een paa hver Side. Slægten X. har, som allerede nævnt, sit Hjem i Afrika, hvor dens Udbredelse strækker sig fra Abyssinien til Kap; den omfatter kun tre, indbyrdes ikke meget forskellige Arter, af hvilke *X. laevis*, Daud. synes at være den hyppigste og derfor bedst kendte Form. (Litt.: G. A. Boulenger, *Catalogue of the Batrachia Anura in the Brit. Mus.* [Lond. 1882]; E. J. Bles, *The life-history of Xenopus laevis*, Daud., *Trans. Royal Soc.*, Bd. XLI. [Edinburgh 1905]). *R. H. S.*

Xeranthemum L., Slægt af Kurvblomstrede (Tidsel-Gruppen), enaarige og graat behaarede Urter med helrandede Blade og middelstore eller temmelig store Kurve, der ere enlige og sidde paa lange Stilke; Svøbbladene sidde i flere Rækker, de ydre ere korte, de indre lange og mest kronbladagtige, hvide eller rosafarvede. De hunlige Randblomster ere ufrugtbare og have en tolæbet Krone. 6 Arter fra Middelhavslandene til Persien. *X. annuum* L. fra Lilleasien og Sydeuropa er en hyppig Prydplante; dens udbredte og papirsagtige Svøbblade, der længe bevare Form og Farve, have givet den Navn af Papirsblomst. Den bliver 60—80 Cm. høj og blomstrer fra Juni til langt ind i Efteraaret. Den egner sig godt til Buketter og Kranse, som skulle holde sig længe. *A. M.*

X. annuum. Frøet saas i April i kold Bænk eller paa Blivestedet i Maj. *L. H.*

Xeres de la Frontera se Jeres de la Frontera.

Xerodérma (gr.) kaldes en tør og indskrumpet Tilstand af Huden, der ligesom den nærstaaende Form Ichthyosis beror paa en medfødt Disposition og kan holde sig hele Livet igennem, men som ogsaa kan udvikle sig til alvorligere, kræftagtige Lidelser. Sygdommen er sjælden og utilgængelig for Behandling, i alt Fald saa vidt Helbredelse angaar. *E. P—n.*

Xeroftalmi (af ξηρός, tør) er en meget alvorlig Øjenlidelse, som viser sig ved Tørhed af Øjets Bindehinde og Hornhinde med meget hurtig paafølgende Nekrose af Hornhinden. Sygdommen opstaar oftest hos meget medtagne Individer, hvis Ernæring er i høj Grad nedsat, og som ligge med halvaabne Øjne. Ved Behandlingen spiller det den største Rolle, om man er i Stand til at forbedre Ernæringen. *G.N.*

Xerofytter se **Tørkeplanter.**

Xeros **Bugt** se Saros Bugt.

Xérxes (Kschayarscha), persiske **Konger.** 1) X. I, Søn af Dareios I, regerede 486—65 f. Chr. Efter først at have undertrykt Opstande i Babylonien og Ægypten foretog han 480 sit store Krigstog mod Grækenland for at hævne det Nederlag, hans Fader havde lidt. Græske Historieskrivere skildre utvivlsomt med Overdrivelse Hærens Størrelse saavel som X.'s Overmod, der fik en brat Ende ved Slaget ved Salamis, hvorefter X. skyndsomst begav sig tilbage til Asien, se Grækenland S. 1122. Om hans senere Regering haves kun faa Efterretninger; han fandt Døden ved Mord. Fra hans Tid findes i Persepolis Rester af adskillige Pragtbygninger og flere Indskrifter. 2) X. II, Søn af Artaxerxes I, blev Konge 424, men blev dræbt efter 45 Dages Regering. *H. H. R.*

Xicalanca, til Dels sagnhistorisk Indianerstamme i Mejico, skal sammen med Stammen **Olmeca** have beboet det gamle Landskab Cuetlaxtlan (det nuværende Cotastla), der ligger S. f. Vejen fra Vera Cruz til Orizaba, og synes at have været Landets oprindelige Befolkning. Deres ejendommelige Sprog have Xicalanca-Indianerne dog tidlig opgivet for et Nahuatlsprog, og paa den spanske Erobrings Tid vare de ganske mejikaniserede. *H. P. S.*

Ximénes se Jiménez.

Xingu [šingu'], en af Brasilien's store Floder, dannes ved en Forening af flere Floder, der udspringe paa Matto Grosso's Højland S. f. 14° s. Br. og forene sig ved 11° 55' s. Br. til den her lidt over 300 M. brede X., der som en rolig Strøm med nordlig Hovedretning glider gennem et skovrigt Sletteland, indtil den paa 10° s. Br. danner en Række Vandfald og Strømsnævringer, hvorved dens Bredde veksler mellem 300 og 2,000 M., idet den gennembryder en lav Tværkæde. Først neden for en stor af Terrainujævnheder foraarsaget Krumning (Volta) paa 3° 20' s. Br. bliver den sejlbar paa en Strækning af 120 Km. og falder ved 1° 45' s. Br. ud i højre Bred af Amazon-Flodens Mundingsbugt, som den tilfører 4,000 Kbm. Vand i Sekundet. X.'s Flodomraade er udmaalt til 395,000 □ Km., og fra Mundingen til Batovy's Kilde er Afstanden 1,800 Km., til Kulisehu's Kilde derimod 2,100 Km. I Mellemløbet optager X. Guiriri, i Nedreløbet Jema, Ilabagua og Bacaja. Kulturelt er X. endnu af underordnet Betydning, og egentlige Byer findes kun ved dens nedre Løb, Porto de Moz ved Mundingen og videre op efter Veiros, Pombal og Souzel. I 18. Aarh. blev X. berejst af Jesuitten Hundertpfund, og 1842 udforskede Prins Adalbert af Preussen dens nedre Løb. Karl v. den Steinen berejste Floden i hele dens Udstrækning 1884 og 1887—88, og 1896 blev den undersøgt af Coudreau og Herman Meyer. Bedst er X. skildret i hans to Bøger »Durch Zentralbrasilien« [Leipzig 1886] og »Unter den Naturvolkern i Zentralbrasiliens« [2. Oplag, Berlin 1897]. *M. Kr.*

Xiphosūra se Dolkhaler.

Xiphydria se Træhvepse.

Xisuthros er hos den paa Græsk skrivende babylonske Historieskriver Berosos (s. d.) Navnet paa den sidste i Rækken af Babylonien's mytiske Konger. Denne X. fik, efter hvad Berosos fortæller, af Guden Kronos (d. e. Bel) i en Aabenbaring den Meddelelse, at der vilde komme en Vandflod over Jorden, og at den vilde tilintetgøre hele Menneskeslægten. Guden raadede derfor X. til, efter at have samlet alle skriftlige Optegnelser sammen og gemt dem i Byen Sippar, at bygge et Fartøj og indskibe sig og sin Familie paa det, naar Vandfloden kom. Dette skete; X. og hans Familie gik om Bord og undgik saaledes den Skæbne, der ellers ramte Jordens Beboere. Efter nogen Tids Forløb begyndte Vandfloden at tage af; X. slap da nogle af de Fugle, han havde med sig, løs; de fløj ud, men kom straks tilbage, da de hverken fandt Føde eller Fodfæste. Men da han siden for 3. Gang havde ladet dem flyve ud, vendte de ikke tilbage. Fartøjet kom snart efter til at staa fast paa et Bjærg. X. og hans Familie steg ud, bragte Ofre til Guderne og førtes derpaa op til Guderne, efter at de havde modtaget Befaling til at vandre i Gudsfrygt. Man ser straks, at Sagnet om X. har ikke ringe Lighed med det bibelske Sagn om Noah og Syndfloden. Sagnet kendes ogsaa fra den babylonsk-assyriske Nationallitteratur. Paa Lertavler med Kileskrift, fundne i Ninive, opdagede G. Smith (s. d.) i London 1872 en Fortælling, der mindede saavel om Bibelens Syndflodshistorie som om, hvad Berosos fortæller om X. (se Bd. II, S. 400). Fortællingen har faaet Plads i den assyriske Sagnkreds om Helten Gilgamis og danner det 11. Afsnit (læses paa Tavle XI) af denne. Navnene paa de Personer, der optræde i Fortællingen, ere som andre assyriske og babylonske Navne skrevne med Monogrammer, der ere vanskelige at læse med Sikkerhed; Navnet paa den Helt, der i Kileskrifts-Beretningen svarer til X., kan derfor ikke angives med fuld Bestemthed. De to Beretninger, den assyriske paa Kileskrift-Tavlerne, og den af Berosos givne afvige for øvrigt ikke lidet indbyrdes i forskellige Enkeltheder. *V. S.*

X-Jærn, Jærn eller Staal, hvis Profil er X-formet.

Xonotlit (rettere Xonotlit), et kalcedonlignende Mineral fra Xonotla i Mejico, bestaar af vandholdig kiselsur Kalk $4CaSiO_3 . H_2O$. *N. V. U.*

X-Straaler se Røntgen-Straaler.

Xuthos, mytisk græsk Heros, Søn af Hellen, Grækernes Stamfader og Broder til Doros og Aiolos, Barnebarn af Deukalion og Pyrrha. *H. A. K.*

Xylaria Hill., Slægt af *Sphaeriaceae* (s. d.),

ret anselige Svampe med Sporehusene indsænkede i et stærkt udviklet **Stroma**, som er opret, kølleformet, undertiden grenet, indvendig hvidt, udvendig sort; Sporehusenes Mundinger danne lave Vorter; Sporerne ere 1-rummede, sorte. Den almindeligste Art er *X, Hypoxylon* L. (**Stødsvamp**), der er særdeles hyppig paa **Træstubbe**; dens Frugtlegeme er **hjortetakformet** med flade Grene, som i ung Alder ere hvidmelede af Knopceller, og en sortfiltet Stok; senere forsvinde de hvide Grene, og Sporehusene udvikles. Denne og en anden Art af X. gøre nogen Skade paa Tømmer o. lign. paa fugtige Steder. *F. K. R.*

Xylēm d. s. s. Veddel (s. d.).

Xylidīn, $(CH_3)_2 . C_6H_3 . NH_2$. Man kender 6 isomere Xylidiner; af disse faar man kun den usymmetriske Orthoxylidin (1.2.4) i krystallinsk Tilstand, de øvrige ere flydende og koge mellem 212° og 226°. I det tekniske X., som benyttes til Fremstilling af Azofarvestoffer, findes 5 af de nævnte isomere X.; Hovedmængden er dog usymmetrisk Meta- og Paraxylidin. *O. C.*

Xylofon (græ.) (tysk: »Strohfiedel«), **Træspil, Træ-Harmonika**, et Slaginstrument, der bestaar af en Række afstemte Træstænger, der anslaas med to **smaa** Træhamre. Den forekommer i forskellig Størrelse med forskelligt Omfang, i det højeste fra enstrøget *C'* til trestrøget *C'''*. X. er anvendt bl. a. af H. C. Lumbye i »Drømmebilleder« og »Champagnegalop«, og af Saint-Saens i *Danse macabre*. *S. L.*

Xylografi (græ., af ξύλον Træ og γραφη Skrift), d. s. s. Træsnit (s. d.).

XyloidID, Nitroamylum, Nitrostivelse, udfældes ved Fortynding af en Opløsning af Stivelse i kold koncentreret Salpetersyre med Vand. Det er eksplosivt. *O. C.*

Xylōler er Kulbrinte af Benzolrækken af Formelen $C_6H_4(CH_3)_2$. Der eksisterer 3 isomere X. **Orthoxylol** koger ved 142° og giver ved Indvirkning af fortyndet Salpetersyre **Orthotoluylsyre**; **Metaxylol** er Hovedbestanddelen af Stenkulstjærexylol og koger ved 139°, den angribes næppe af fortyndet Salpetersyre under almindeligt Tryk; **Paraxylol** danner Prismer, der smelte ved 15°; den koger ved 137° og iltes af fortyndet Salpetersyre til Paratoluylsyre og Terephtalsyre. *O. C.*

Xylolit, en Masse fremstillet ved Behandling af Savspaaner med Zinkklorid og Blanding med Magnesiacement eller en lignende hærdnende Komposition, hvorefter Massen underkastes et meget stærkt Tryk. X. gaar sædvanlig i Handelen som 5—20 Mm. tykke Plader, som kunne bearbejdes som Træ, men som ikke brænde med Lue, men kun forkulle, hvorfor de navnlig benyttes til Belægning af ildfaste Trapper o. lign. X. bruges ogsaa som Betegnelsen for en Slags Asbest (s. d.). *K. M.*

Xylomēter (græ.), **Vedmaaler**, kaldes et Apparat til Bestemmelse af Vedstykkers **Rumfang**; X. er et højt, oftest rundt Kar af Metal forsynet enten med en Udløbshane lidt under Overkanten eller et inddelt Glasrør paa **Siden**; der fyldes da Vand i X. til Hanen eller til Nulpunktet paa den udvendige Inddeling, Vedstykket lægges i Vandet og holdes nede i dette ved Hjælp af et gennemhullet Laag, hvorefter man vejer eller **maaler** den uddrevne Vandmængde eller ligefrem aflæser Stigningen i Glasrøret. Maaling med X. bruges mest, naar man vil kende den Vedmængde (»Fastmasse«), som indeholdes i de »Favne« og »Bunker«, i hvilke Veddet aflægges i Skoven; man finder da ved Hjælp af X. Vægtfylden af nogle Prøvestykker **og** vejer derefter den hele **Ved**mængde i det aflagte Sortiment. Resultatet er dog kun brugeligt i den daglige Praksis, derimod ikke ved videnskabelige Undersøgelser, da man intet Middel har til at bestemme Mængden af det Vand, som Veddet indsuger, og da de Midler, man har forsøgt til at hindre Indsugningen, alle have vist sig at medføre væsentlige Ulemper. *C. V. P.*

Xylophāga, Betegnelse for en Del væsentlig træborende Biller; herhen *Lymexylonidae* Borebiller og Tyve (s. d.). *C. W.-L.*

Xylopīa L. (*Habzelia* DC), Slægt af *Anonaceae*, Buske eller smaa Træer med hele og læderagtige Blade, enlige eller i Bladhjørnerne samlede Blomster og aflange Frugter, hvis Frø have en skarp, peberagtig Smag hos nogle Arter, saaledes hos den i Afrika levende *X. aethiopica* A. Rich.; Frøene af denne **bleve** benyttede som Krydderi af de gamle Grækere og anvendes endnu i Afrika som **saadant**. Af de øvrige ca. 60 Arter, der alle ere tropiske, kan nævnes *X. aromatica* D. C., der vokser i Guyana og paa Antillerne, og hvis Frø ligeledes giver et Krydderi (**Negerpeber** eller Maniquettapeber). *A. M.*

Xylose er en fematomig Aldehydalkohol eller **Pentose**, $C_5H_{10}O_5$, der faas ved Kogning af **Vedgummi** med fortyndede Syrer. X. er krystallinsk, opløselig i Vand, smager sødt og reducerer Fehling's Vædske. Den drejer Lysets Polarisationsplan til højre. *O. C.*

XySTOS (græ.), overdækket Søjlegang i de græske **Gymnasier**; Ordet bruges ogsaa om Korsgangen i et Kloster. *H. H. R.*

Y.

Y er det 24. eller (hvis *w* regnes med blandt vore Bogstaver) det 25. Bogstav i vort Alfabet. Romerne brugte oprindelig ikke Bogstavet Y, idet de af det græske *Y*, som i ældre Græsk betegnede Lyden *u*, havde dannet Bogstavet V; men i det sidste Aarh. f. Chr. optoge Romerne ogsaa Tegnet Y og brugte det med den senere græske Lydværdi *y*, men dog kun i fremmede Ord (f. Eks. græske Navne). Som et for Romerne fremmed Tegn stilledes Y efter X, det sidste af de egentlige latinske Bogstaver. — Bogstavets Navn i de nyeuropæiske Sprog er som oftest »græsk i« (*i grec* o. s. v.) eller Ypsilon; i Engelsk kaldes det *wy* [wai], i Tschekkisk *jery*. Som Vokaltegn betegner *y* i de fleste Sprog Lyden *i* eller Lyd, som kunne betegnes med Bogstavet *i*, saaledes i Engelsk, Fransk, Spansk, Polsk (smlg. eng. *city* — *cities, try* — *tried*). Ogsaa i Nyislandsk udtales *y* ligesom *i* (d. e. Lyden *e*), *ey* som *ei*, *y* som *i* (d. e. Lyden *i*). I Hollandsk brugtes *y* tidligere som Tegn for Diftongen **ai**, der nu betegnes ved ij (*Ryn*, nu *Rijn*). Som Tegn for forskellige *y*-Lyd bruges *y* foruden i Dansk, Norsk og Svensk ogsaa i Tschekkisk (y betegner der langt *y*) og Finsk; i Tysk bruges Bogstavet *y* meget sjælden: foruden i nogle Navne, hvor det betegner *i*-Lyd (*Schwyz*, *Wilderswyl*, *Schynige Platte*), kun i rene Fremmedord (som *lyrisch*, *Mythe*); i øvrigt betegnes *y*-Lyd ved *ti* (opstaaet af u). Som Tegn for Konsonanten *j* bruges *y* i Engelsk (*yes*, *Yankee*) og Spansk (*yerno*, *ayuno*). I Magyarisk betegner det »mouilleret« Udtale af den foregaaende Konsonant (se Magyarisk Sprog og Litt.: S. 214). — I de germanske Sprog *exe y*. Lyd altid fremkaldte ved forskellige særlig germanske Lydovergange, især Omlyd (s. d.): got. fulljan — oldn. fylla, dansk fylde, angelsach. fyllan (eng. fill), tysk fullen; got. siggwan — oldn. syngva. Fælles for Svensk og Dansk er Overgangen *iu* til *y* efter *r* og efter *l* med foregaaende Konsonant: vestnord. rjuka, svensk ryka, dansk ryge; vestn. fljuga, svensk flyga, dansk flyve; særlig dansk er den fra 17. Aarh. gennemførte Overgang *iu* til *y* i alle Tilfælde undtagen foran *l*: gammeldansk biuthæ, lius, diur, nu: byde, Lys, Dyr. *V. D.*

Y. I Matematikken betegner *y* en anden ubekendt Størrelse, i Kemien er *Y* Tegnet for Yttrium.

Y [a'i] (hollandsk Het Ij), tidligere Bugt, der fra den sydvestlige Del af Zuider-Søen strakte sig dybt ind i den nederlandske Provins Nordholland, men nu er næsten fuldstændig udtørret og beskyttet ved Diger. Af Y's gamle Areal, ca. 60 □ Km., er kun den yderste sydøstlige Del dækket af Vandet og tjener særlig som Amsterdam's Havn. 1865—76 blev største Delen af Y udtørret samtidig med Anlæggelsen af den 25 Km. lange Nordsø-Kanal (Noordzee-Kanaal). *Joh. F.*

Yacht [jå't], et fra det engelske Sprog indført Udtryk for Lystjagt, Y.-Kaptajn, Y.-Klub se Jagtkaptajn, Jagtklub.

Yādava'erne er i den indiske Sagnhistorie Navnet paa en Kongeslægt eller Folkestamme i det vestlige Indien. De ere Efterkommere af Yadu, der allerede nævnes blandt Rigveda's Helte; han blev frelst af Indra under en Vandflod, og de episke Sagn gøre ham til Søn af Yayati (s. d.) og Broder til Puru. Til Y.'s Slægt hørte ogsaa Krishna (s. d.), som ifølge Sagnet blev Aarsag til hele Slægtens Undergang. *D. A.*

Yadkin se Pedee.

Yaguarundi se Jaguar.

Yājñavalkya, en gammel indisk Vismand, der allerede nævnes i Veda-Litteraturen som Lærer og Autoritet for den hvide Yajur-Veda (se Veda) og visse Dele af Çatapatha-Brāhmaṇa (jfr. Brāhmaṇa). Ifølge Traditionen er han ogsaa Forfatter af en berømt indisk Lovbog (»Yājñavalkya-dharmaçāstra«), der antages at stamme fra Skolen i Mithila (i Videha), 4. Aarh. e. Chr. Denne Lovbog blev udgiven paa Sanskrit med tysk Oversættelse af Ad. Fr. Stenzler [Berlin og Lond. 1849]; en Udgave med den indiske Kommentar Mitakshara er kommen i Bombay [3. Udg. 1892]. (Litt.: A. A. Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [Lond. 1900]; Jolly, »Recht und Sitte« [»Grundriss d. indo-arischen Philologie«, [1896]). *D. A.*

Yajur-veda se Veda.

Yak d. s. s. Jakokse se Okser.

Yaksha'er er i den indiske Mytologi Benævnelse paa en Slags overnaturlige Væsener eller Dæmoner, der i Alm. sættes i Klasse med Piçāca'er og Rakshas'er (s. d.). Ligesom andre onde Væsener anses de for Guders og Menneskers Fjender, og Besættelser tilskrives undertiden dem; men ofte skildres de dog som Væsener af en mindre ondartet, ja ligefrem velvillig Karakter. Da Rigdomsguden Kuvera (s. d.) blev fordreven

fra Lanka (Ceylon) af sin Broder **Rāvana** (s. d.), **Rakshas'ernes** Fyrste, sluttede Y.'erne sig til ham og fulgte ham til hans ny Residens paa Bjærget Kailasa, hvor de fungere som hans Tjenere. (Litt.: V. **Fausbøll**, *Indian Mythology* [Lond. 1902]). *D. A.*

Yale College [je!ilkå'le!dž] se Newhaven.

Yalelaas [je!il] se **Laas.**

Yama er i den ældste indiske Mytologi en Guddom, som hersker i Himmelen over de afdødes Aander (**Pitṛi'erne**, s. d.). Ligesom Manu (s. d.) regnes for den indiske Races Stamfader, saaledes betragtes Y. som den første af alle de afdøde og den, som først har fundet Vejen for dem. Han hører aabenbart hjemme i urgamle Forestillinger, eftersom han genfindes i den gamle persiske Mytologi som **Yima**, og ligesom denne er en Søn af »den vidtstraalende« Vivanghvant (Solen), saaledes er han ogsaa i den indiske Mytologi en Søn af **Vivasvat**, der blot er et af Solens forskellige Navne. Ifølge de ældste Forestillinger føres de afdøde (Fædrene) til Y.'s Paradis af Pashan (s. d.), og her føre de en salig Tilværelse sammen med Guderne. Ved Ofringerne paakalder man derfor ofte Fædrene som Beskyttere sammen med Y. og hans Ven Agni (s. d.). Vejen til Y.'s Bolig er lang og vanskelig; der maa ofres en Buk til Pashan, og Indgangen vogtes af Y.'s to frygtelige Hunde, der nøje passe paa, at kun de fromme faa Adgang, medens de slette og ugudelige nedstyrtes i Dybet. Disse Hunde skildres som stærkt gøende, sortplettede, brednæsede og firøjede Uhyrer, der kaldes **Sarameyas**, fordi de ere Afkom af Indra's Tævehund **Saram**ā (o: Løber eller Sendebud). Selve Navnet Y. kan enten betyde »Betvingeren« eller »Tvilling«; det er vistnok denne sidste Betydning, der hænger sammen med Forestilingen om Y. som en Slags Stamfader for Menneskeheden; thi han har en Tvillingsøster, **Yamī**, som efter nogle yngre Forestillinger tillige er hans Hustru (jfr. **Tvashtar**). Nogle have (men med utilstrækkelige Grunde) villet sammenstille Y. med Jætten **Ymir** i den nordiske Mytologi (jfr. **Ehni** »Der vedische Mythus d. Y.« [Strassburg 1890]). I den senere indiske Mytologi ere **Forestillingerne** om Y, en Del ændrede: hans Bolig henlægges til Syden neden under Jorden (jfr. Nordboernes **Hel** i det yderste Norden); her er han de dødes Dommer og Straffer (»Betvinger«) og forestilles som et frygtindgydende Væsen i ildrøde Klæder, med en Krone paa Hovedet og gloende Øjne; i Haanden holder han en Strikke, hvormed han eller hans Sendebud trækker de afdødes Sjæle ud af Legemet (af en Tommes Størrelse) og fører dem med sig til Underverdenen (jfr. Legenden om **Sāvitrī**, s. d.). Efterhaanden udvikles Y.'s Skikkelse i Mytologien til selve Helvedes-Bøddelen, der foretager de skrækkelige Torturer med de ugudelige; han nævnes blandt de 8 Vogtere ved Verdenshjørnerne og indtager naturligvis her Pladsen i **Syd**; ogsaa Planeten Saturn bærer Navnet Y. (Litt.: J. Muir, *Original Sanskrit Texts* [5. Bd., Lond. 1872]; L. **Scherman**, »Materialien z. Gesch. d. indischen **Visionslitteratur**« [Leipzig 1892]; V. **Fausbøll**, *Indian Mythology* [Lond. 1902]; E. W. **Hopkins**, *The Religions of India* [Lond. 1896] og den her anførte Litt.). *D. A.*

Yamagata Aritomo, japansk Feltherre, er født 1838, gjorde allerede 1868 udmærket Tjeneste ved Genoprettelsen af Mikadoens Magt og blev 1872 Generalløjtnant og 1873 Krigsminister. 1877 drog han ud imod Oprørerne og overvandt dem, blev derefter Chef for Generalstaben og fik 1884 Grevetitel; var 1884—90 Indenrigsminister og 1891 Førsteminister. 1894 førte han den ene Hær imod Kineserne, fordrev dem fra Korea og gik over **Jalu-Floden** og imod Mukden, men maatte paa Grund af Sygdom nedlægge Kommandoen; blev til Løn Marskal og Markis og var en Tid lang Generalinspektør for Hæren. Novbr. 1898—Oktbr. 1899 var han paa ny Førsteminister og ledede under Krigen mod Rusland 1904—05 som Chef for Generalstaben i Tokio Hærens Bevægelser. Han har ligesom Markis **Ito** været en af Japan's betydeligste Mænd i den sidste Menneskealder. *E. E.*

Yams, Yamsrødder se **Dioscoreaceae.**

Yamunda (Jamunda), Flod i Sydamerika, udmunder i venstre Side af Amazonas efter at have gennemstrømmet den smalle, 60 Km. lange Sø Faro. Kilderne ere endnu ukendte; men Floden besejles indtil **Perdu-Vandfaldene** paa 59^0 v. L. *M. Kr.*

Yanaon se Janaon.

Yangtsekiang se Jangtsekiang.

Yangtshou (Jangtshou), By i det østlige Kina, Provinsen Kiangsu, 3—400,000 Indb., ligger ved Juenho, som forbinder Jangtsekiang med Søen Paojing, er omgiven af en 6 Km. lang Mur, Distriktshovedstad (Fu), betydelig Handelsstad. Paa Marco Polo's Tid skal Y. have haft $1^1/_2$ Mill. Indb. *M. V.*

Yankee [jä'ηki], bruges i U. S. A. som folkelig Benævnelse paa en Mand fra Ny-England's Stater, medens Ordet i Europa tit anvendes om hele Befolkningen i U. S. A. Med en nøjere bestemt etnografisk Betydning kan Y. dog kun benyttes om de Ny-Englændere, der stamme fra den ældste engelske Kolonibefolkning fra før Frihedskrigen. Den sædvanlige Forklaring af Ordet er den, at det var **Massachusetts-Indianernes** Betegnelse for Kolonisterne, hvis Navn »English« de udtale paa denne Maade (Yenghies, Yanghies, Yankees). Benævnelsen blev hurtig optagen af de hollandske Kolonister ved Hudson River i det nuværende New York; de anvendte den som Øgenavn for alle Kolonister i de nordlige engelske Kolonier. 1765 var Ordet Y. i Brug i Boston. Under Uafhængighedskrigen blev det hurtig grebet af de engelske Soldater. Nogle Forfattere have dog tvivlet om denne Oprindelse af Ordet. Man har endogsaa villet sætte det i Forbindelse med det skotske *yankin*, livlig, og *yank*, et skarpt Slag, og forklare det som et oprindeligt Slangudtryk, der betød »udmærket« og skal have været i Brug i Cambridge omkring 1713. Den førstnævnte Forklaring synes dog at være den rigtige. *H. P. S.*

Yankee doodle [jä'ηkidu!dl], amerikansk Nationalsang; den skal være komponeret 1755 af en engelsk Saarlæge Schuckburgh, der befandt sig mellem de engelske Tropper, der under Felttoget mod det af Franskmændene besatte Crown-

point fik Forstærkning af en Skare højst irregulære Tropper, hvis fantastiske, brogede Udrustning og Mangel paa Disciplin vakte den øvrige britiske Hærs Latter og Spot. Schuckburgh, der maaske kun er Ophavsmand til Teksten, udgav Sangen for en berømt Krigsmelodi; den blev modtagen med Begejstring af den sammenløbne Skare, gjorde oftere Tjeneste som Slag- og Sejrssang og blev efterhaanden de forenede Staters Nationalmelodi. De første 8 Takter bleve ogsaa senere benyttede til en B ørne vise »Yankee doodle came to town«. *S. L.*

Yankton [jä'ŋkŧn], By i den nordlige Del af U. S. A., Stat South Dakota, ligger 422 M. o. H. paa venstre Bred af Missouri 11 Km. oven for Indmundingen af Dakota River og ved Banen fra Sioux City til Mitchell. (1900) 4,152 Indb. Y. er en velbygget og malerisk beliggende By med Jærnbaneværksteder, Bryggerier og Kornmøller samt en livlig Flodskibsfart. Y., der grundlagdes 1859 og blev Købstad 1873, var Hovedstad i Territoriet Dakota fra 1861, da det organiseredes, til 1889, da det deltes i to Stater. 1870 havde Y. kun 735 Indb. *H. P. S.*

Tap, Jap, Eap, 0 i den tyske Øgruppe Carolinerne, i det nordlige stille Ocean, 213 □ Km. med ca. 3—6,000 Indb., bestaar af to uligestore Dele, forbundne ved en smal Landtange. Sammen med de to smaa Naboøer omgives V. af et Voldrev, der kun paa et eneste Sted, længst mod Syd, afbrydes af en sejlbar Kanal, der giver de største søgaaende Skibe Adgang til Farvandet bag Revet. Største Delen af Øen er et Bjærgland af vulkansk Oprindelse, indtil 420 M. højt, med stejle Klinter ud mod Havet. Neden for disse Klinter findes imidlertid et smalt Bælte af frugtbart Lavland, der mod Sydvest breder sig ud til en lille Kystslette. Paa denne smalle Strimmel Land bor næsten hele Befolkningen. Inden for Strandbreddens Kokos- og Pandanusvegetation følge de indfødtes Frugthaver og Plantninger af Bananer, Brødfrugttræer, Bambus og Arekapalmer. Det bjærgfulde Indre er træløst, bevokset med smaa Buske, Græsser og Bregner. Klimaet er tropisk. Indbyggerne ere af malajisk Type med fladt, bredt Ansigt, flad Næse, skævtstaaende Øjne, lys Hudfarve, svag Skægvækst og sort, glat Haar. Klædningen bestaar af et Skørt, vævet af Bast. De indfødte paa Y. have ligesom de øvrige Indbyggere paa Carolinerne forhen været i Besiddelse af en temmelig høj Kultur, hvorom bl. a. talrige Ruiner paa Øerne vidne. Under Spaniernes Herredømme gik Kulturen imidlertid stadig tilbage. I Slutn. af 19. Aarh. kom Handelen mere og mere i Tyskernes Hænder. Efter Spaniernes uheldige Krig med U. S. A. (1898) solgte de Carolinerne og flere Øgrupper til Tyskland (Litt.: Flere Afhandlinger i *Journal des Museum Godeffroy*). *M. V.*

TapOCk se Pungrotter.

Yapnra se Japura.

Yaqui [ja'ki], Rio Y., Flod i Mejico, Stat Sonora, udspringer 0. f. Sierra Madre paa Højsletten ved Chihuahua og i Nærheden af Cerro Bufa (2,380 M.), strømmer først mod Nord og derefter mod Vest og Sydvest, idet den gennembryder Randbjærgene. Nord fra modtager Y. det betydelige Tilløb Batepito og udmunder til sidst i den kaliforniske Havbugt Syd for Guaymas. Y. har Navn efter Yaqui-Indianerne, der bebo Landet om dens nedre Løb. Sammen med de lidt sydligere boende Mayos udgøre de ca. 20,000; Y. og Mayos kaldes sammen Colutas. Yaqui-Indianerne ere flittige og nationalbevidste Agerdyrkere, der leve i Landsbyer, der ligge spredt i det næsten ørkenagtige Land. Da Mejico havde revet sig løs, fulgte de Eksemplet og erklærede sig uafhængige 1825, og siden da have de levet i i en næsten stadig Krigstilstand med Mejikanerne, og det er stadig farligt for de Hvide at vove sig til deres Land. *H.P.S.*

Yaracny [jaraku'i], Landskab i Venezuela, nu under Staten Lara, men indtil 1881 en selvstændig Stat, grænser til det karibiske Hav, er et frugtbart Slette- og Bakkeland og gennemstrømmet af Floderne Y. og Aroa, der udmunde i Golfo Triste ved det karibiske Hav. Der findes smukke Skove og Plantninger af Kaffe og Kakao, Tobak og Sukkerrør. Hovedbyerne ere San Filipe og Yaritagua. *M. Kr.*

Yard [ja!ə̊d], engelsk og nordamerikansk Alenmaal = 3 Fod = 91,439 Cm. (se England S. 1066), ogsaa som tilladt Tøjmaal (yarda) i tidligere spansk Amerika. *N. Y. B.*

Yard Of land [ja!ə̊dəvlä'nd], engelsk og amerikansk Flademaal = 30 Acres = 12,14 Hektar. *N. J. B.*

Yare [jæ!ə̊], Flod i det sydøstlige England, Norfolkshire, optager Waveney og udmunder efter et Løb paa 130 Km. i Vesterhavet ved Yarmouth. Y. er sejlbar op til Norwich, en Strækning paa 40 Km. og udvider sig oven for Yarmouth til Braydon Water. *M. Kr.*

Yarey de **Jibara** se Jibara.

Yari se Jary.

Yarkand se Jarkand.

Yarmouth, Great [gre!ŧtja!əmə̊þ], By i det sydøstlige England, paa en Landtange mellem Vesterhavet og Floden Yare, som her optager Waveney. Det er Hovedpladsen for den engelske Sildefangst i Vesterhavet og Hjemsted for 480 Skibe med 26,000 Tons og 600 Fiskerbaade. Y., der 1901 havde 51,250 Indb., udgør et selvstændigt Shire og bestaar af to væsentlig forskellige Bydele, den gamle og den ny Stad. Det gamle Y. er endnu delvis omgivet af Mure og tæller 150 snævre Smaagader (Rows). Forretningslivet er knyttet til de brede Hovedgader og det moderne Kvarter langs med Havnen. I den gamle By findes en Kirke fra 1119, Raadhuset, Torvehallen, Kornbørsen, Teateret, Latinskolen, Navigationsskolen og en Del Bygninger fra 16. Aarh. Det ny Y., der er et stærkt besøgt Badested, er opført langs Vesterhavet. Her findes to Landingsbroer og en Strandpromenade. Byen har Skibsværfter, Fabrikation af Tovværk, Silke og Flor. Den aarlige Indførsel beløber sig til ca. 4 Mill. Kr. *M. Kr.*

Yarmouth South [ja!əmə̊þsa'uþ], Fiskerby og Søbadested (800 Indb.) paa den engelske 0 Wight i Kanalen, beliggende paa Nord- og Vestsiden ved Solent-Strædet. I Nærheden findes flere Forter. *M. Kr.*

Yaska, en gammel indisk Grammatiker, som antages at være ældre end Panini; han er For-

fatter til en gammel Kommentar, **Nirukta**, til de gamle Lister over vanskelige Veda-Ord (de saakaldte Nighantu'er); se Vedanga og Indisk Filologi. *D. A.*

Yasna se Jasna.

Yasodharā, ifølge de buddhistiske Legender en Prinsesse, som blev gift med Buddha, medens han endnu var Prins (se Buddha'er, S. 816). *D.A.*

Tatagan d. s. s. Jatagan.

Yates [je!its], **Edmund Hodgson**, engelsk Forfatter, født 1831 i Edinburgh, død 15. Maj 1894 i London, havde en Stilling ved Postvæsenet, men blev ved Siden af en produktiv og meget læst Forfatter. 1854 udgav han sammen med Frank Smedley Digtsamlingen »Mirth and Metre by two Merry Men« og en Samling Skitser: »My Haunts and their Frequenters«. Senere var han Medarbejder ved Dickens'es »All the Year round« og blev indviklet i en Fejde med Thackeray, der mente sig fornærmet af ham. Af hans mange Romaner kunne nævnes: »Broken to Harness« [1865]; »Running the Gauntlet« [1866]; »Black Sheep« [1867]; »The Rock ahead« [1868]; »Wrecked in Port« [1869]; »Dr. Wainwright's Patients« [1871]; »Nobody's Fortune« [1872]; »The impending Sword« [1874]. Desuden skrev han: »Personal Recollections and Experiences« [2 Bd., 1885]. *T. L.*

Yawl [jå!l], et fra det engelske Sprog indført Udtryk for en Kutter (i Reglen bestemt til Lystsejlads eller Fiskeri). Y. er forsynet med een Kuttermast samt en lille kort Papegøje-Mast med et firkantet eller trekantet Papegøje-Sejl. Sidstnævnte Mast er anbragt længst agter ude i Skibet. *C. L. W.*

Yaws [jå!z] se Framboesi.

Yaya, et Bjærg i Sydamerika's Cordillerer, Departementet Cuzco i Peru, 55 Km. N. V. f. Byen Cuzco, hæver sig i en Højde af 5,310 M. *M. Kr.*

Yayåti er i den indiske Sagnhistorie en berømt Konge af den saakaldte »Maaneslægt«, Søn af Nahusha (s. d.) og Stamfader til de to Linier af Slægten, Yadava'erne og Puruiderne, idet han med to forskellige Hustruer, Devayāni og Carmisthā, avlede Sønnerne Yadu og Puru (jfr. Çukra). *D. A.*

Yazoo [jăzu!], Flod i U. S. A., Stat Mississippi, opstaar ved Foreningen af Tallahatchee og og Yalabusha, løber Syd paa, danner Yazoo-Deltaet og udmunder i den mejikanske Havbugt. Y. er 868 Km. lang og afvander 36,092 □ Km. Da Y. gennemstrømmer en Egn med stor Avl af Bomuld, Sukkerrør og Majs, og da den paa sit halve Løb er sejlbar, er den af betydelig Vigtighed. *H. P. S.*

Yb, kemisk Tegn for Ytterbium.

Uckermünde, By i preussisk Provins Pommern, Regeringsdistrikt Stettin, Kredsstad i Kredsen U. ved Ucker, 2 Km. oven for dennes Udmunding i Kleines Haff ved Jærnbanelinien Jatznick-U., staar i Dampskibsforbindelse med Stettin og har (1906) 6,300 Indb. Amtsret, gammelt Slot, Jærnstøberi, Skibsbyggeri, Teglbrænderi, betydelig Træhandel. U. var tidligere en stærk Fæstning. *Joh. F.*

Ydale (Takstræets Dale), Bolig for den bueskydende Gud Ull. *A. O.*

Ydelse, hvad man har forpligtet sig til eller paa anden Maade er forpligtet til at yde, se Kontrakt og Løfte. *K. B.*

Ydelsestid se Forfaldstid.

Yderbæger (*calyculus*) (bot.) kaldes i Blomstens Formlære et Sæt af Blade, der ligne Bægerbladene noget og staa tæt uden for dem; hos flere Rosaceer er Y. dannet af Bægerbladenes Akselflige; hos mange Malvaceer, f. Eks. *Althaea*, *Malva*, *Hibiscus*, har man tydet Y. som dannet af Forblade til Blomsten, ligesaa hos Kartebollefamilien; hos Slægten Nellike er det utvivlsomt Forblade, ligesaa hos *Antonia* (en Loganiacé); mere tvivlsom er Y.'s morfologiske Tydning hos *Tofieldia*, hos Desmerurt og hos mange Loranthaceer. *V. A. P.*

Yderhavn se Inderhavn.

Yderste Dag, Yderste **Dom**, se Dommedag.

Yderste Formue. Straf paa y. F. foreskreves i D. L. 3—16—16 § 2, 6—13—13 og 24. Straffen bestod oprindelig i Tab af al Formue undtagen fast Ejendom, men i Praksis blev der gaaet lempeligere frem, og Frd. 6. Decbr. 1743 § 22 bestemte, at Straffen skulde bestaa i $^1/_{10}$ af Formuen, dog aldrig mere end 1,000 Rgd. Straffen bortfaldt ved Frd. 24. Septbr. 1824, § 2 og afløstes af Fængsel paa Vand og Brød, se Boslod. *Ludv. H.*

Yderste og mellemste Forhold (mat.). At dele i y. o. m. F. er d. s. s. at højdele, se Gyldne Snit. *Chr. C.*

Ydrelære. Ved Y. tilsigter man at vise Sammenhængen mellem et Dyrs ydre Egenskaber og dets Evner i forskellige Retninger. Som oftest menes med Betegnelsen Y. Læren om Hestens Ydre (Eksteriør). Det er ogsaa alene dette Husdyr, der vil blive omtalt her. For de andre større Huspattedyrs Vedkommende henvises til Artiklerne Kvæg, Faar og Svin.

Til grundig Forstaaelse af Y. fordres et vist Maal af anatomiske Kundskaber; men man maa desuden gøre sig det klart, at man kun til en vis Grad kan slutte sig til Hestens Evner ved at undersøge dens Eksteriør. Mange Heste kunne være fortrinlige i Brug, skønt deres Ydre i flere Retninger er højst mangelfuldt, og mange af Eksteriør formfuldendte Individer kunne lade meget tilbage at ønske i Henseende til Præstationsdygtighed. Da imidlertid Markedet stiller visse Fordringer, der delvis ere dikterede af æstetiske Hensyn og delvis støtte sig til Erfaringen med Hensyn til, hvorledes en god Hest i Reglen ser ud, er det ganske berettiget at søge Læren om Hestens Ydre systematiseret, saaledes at ogsaa Folk, der ikke fra Barndommen af have haft Lejlighed til at beskæftige sig med Heste, kunne faa Indtryk af, hvad det gælder om at være opmærksom paa, naar man skal søge at vurdere en Hest, det være sig som Brugsdyr, Avlsdyr eller blot Handelsvare.

Som Basis for en saadan Vurdering giver man sædvanlig en mere eller mindre detailleret Beskrivelse af vedkommende Hest. Ved denne Beskrivelse gaar man oftest frem efter bestemte Regler, idet man omtaler de forskellige Partier af Hestens Legeme i en bestemt Rækkefølge. Først noteres saaledes Hestens Signalement; dette omfatter Køn, Lød, Størrelse og Alder. Naar man dernæst har angivet Hestens Brugstype og Race, gaar man over til selve Bedømmelsen, idet man lægger Mærke til, om Kroppen (Stam-

men) er af passende Dybde og Bredde, og om Lemmernes fritstaaende Dele ere kraftige og velstillede. Man mønstrer derpaa Hesten i Bevægelse, lægger Mærke til dens Temperament og gaar derefter over til Beskrivelsen af Hoved, Hals, Skulder, Manke, Ryg, Kryds og Laar. Ved Beskrivelsen bør man lægge Vægt paa at benytte korte og betegnende Udtryk og sørge for ikke at fremhæve hverken gode eller daarlige Bygningstræk mere, end de fortjene i Henhold til den Rolle, de spille for Hestens Brugsdygtighed. Ganske særlig maa man vogte sig for at bedømme alle Slags Heste fra samme Synspunkt; man maa ikke glemme, at de forskellige Brugstyper hver især have deres Ejendommeligheder. I det følgende skal der i Korthed blive omtalt, hvilke Egenskaber ved de forskellige Partier af Hesten det er, man sætter Pris paa, og hvilke man nødig vil finde. En udførlig Motivering af disse Forholds Betydning vil man finde i Faglitteraturen. Den Rækkefølge, i hvilken de forskellige Legemsdele her ville blive omtalte, er ved Bogstaver og Tal angiven paa hosstaaende Figur. Den svarer ikke til den ovenfor nævnte Rækkefølge, der sædvanlig benyttes i Praksis.

A. Hovedet skal være passende stort i Forhold til Hesten, vel markeret i sin Form med lige Næseryg, flad Pande, tydelig Kindkam, bagtil brede, fortil tydelig, om ikke just paafaldende, smallere Kæber, veludviklede, velformede, velstillede og livlige Sanseorganer (Øjne og Ører), store, veludspilede, skarprandede Næsebor, faste Læber.

B. Halsen skal gerne have en god Længde, maa ikke være for svær, hverken foroven eller forneden, d. v. s. hverken spækkammet eller tykstrubet; men der er i saa Henseende Forskel efter Racen, idet den svære Trækhest altid har en grovere, navnlig paa Siderne tykkere Hals end den ædle Hest. Hos Hingste er Halsen ogsaa som Regel sværere, især oventil, end hos Hopper. Halsen skal fremdeles Være velrejst, saa at Hovedet bæres højt, og den skal kunne bøjes godt i Nakken, saa at Hovedet kan stilles lodret, naar Halsen er rejst; man siger da, at Foreningen mellem Hals og Hoved er god. Dette er især vigtig for Ridehesten. Halsen skal endelig ogsaa være godt baaren eller godt ansat, d. v. s. den skal være skarpt begrænset fra (springe frit og højt ud fra) Bringen, og dens nederste Del maa ikke være konveks; hvis den er dette, og hvis dens øverste Kontur samtidig er konkav, siges Halsen at være omvendt (Hjortehals eller Kamelhals); i saa Fald er Nakken som Regel kort og stiv, og Hovedet fremstikkende.

C. Manken skal gerne være høj, skarp og lang, saa at dens Overgang i Ryggen kan blive jævn; hos den svære Trækhest er Manken som Regel lavere og mindre skarp end hos den ædle Hest. Undertiden, f. Eks. hos smaa islandske Heste, er Manken paafaldende lav, tilrundet og kort.

D. Ryggen ønskes i alle Tilfælde kort, bred, muskelfyldig og især muskelspændig med et kraftigt Lændeparti. Dens Retning skal være omtrent lige med en svag Fordybning mellem Mankens laveste Punkt og Lændepartiet; dog er det sædvanlig ingen væsentlig Fejl, dersom Ryggen er noget høj bagover (ses ofte, bl. a. hos Væddeløbshesten, og er i Reglen Udtryk for god Spænding i de Muskler, der aabne Baglemmernes Ledvinkler og dermed bidrage til Kroppens Fremskydning). Hvis Ryggen er tydelig konkav, siges den at være sænket, hul eller svejet; den har da ikke været stærk nok til at modstaa det Tryk, den har været udsat for fra oven, eller det Træk, der er udøvet i den nedenfra ved Baglivsorganernes Ophængning til Hvirvelsøjlen. En lang og muskelsvag, blød Ryg bliver derfor let hul, især naar Hesten anvendes til Ridning; i saa Fald faar det ogsaa Betydning, at Halsen gerne er stærkt rejst; thi derved forøges den Vægt, der falder paa Ryggen. Gentagen Drægtighed og Anvendelse af meget Fyldefoder (Hø, Halm, groft Græs) giver ogsaa hul Ryg, og gamle Heste med svag Muskulatur ere ligeledes ofte svejryggede. Hvis Ryglinien er konveks, kaldes Hesten karperygget eller karpelændet (ses ofte hos gamle udasede Heste og hos Heste, der ere tagne for tidlig i Brug til anstrengende Trækarbejde). Et kort, bredt, muskuløst Lændeparti gør Hesten velsluttet, et langt, smalt eller muskelfattigt Lændeparti gør den mere eller mindre ildesluttet; men det spiller dog i saa Henseende ogsaa en Rolle, om de bageste Ribben ere mere eller mindre godt bagtilkrummede. Jo mindre bagtilkrummede de ere, des snarere bliver Hesten ildesluttet. En kraftig Ryg er et for alle Heste ganske overordentlig vigtigt Bygningstræk.

E. Krydset skal have en god Længde, Bredde og Muskelfylde, være velformet og have en passende Retning (Hældning), ligesom ogsaa Halen skal være vel ansat og godt ført. — Krydsets Længde er sædvanlig fremtrædende hos den lette Hest, medens det hos Trækhesten især er Bredden og Muskelfylden, der falde i Øjnene. — Hvis Krydset er omtrent lige saa bredt bagtil, mellem Laarenes øverste Ender, som fortil, mellem de udvendige Hoftehjørner, er dets Form regelmæssig. Saafremt Krydset er paafaldende bredt fortil eller paafaldende smalt bagtil, kaldes det henholdsvis hoftet (fordi Hoftehjørnerne ere fremstaaende) eller spidst. I sidste Tilfælde er Hesten i Reglen tillige kohaset (d. v. s. Hasespidserne pege mod hinanden i Stedet for lige bagtil). — Krydsets Retning maa gerne være svagt hældende. Hvis det er ganske lige, kaldes det horisontalt; et saadant Kryds kan kaldes smukt, men er ikke noget heldigt Bygningstræk, fordi det let bidrager til, at Ryggen bliver sænket; værre endnu er det, hvis Krydset er opadsvejet. Saafremt det hælder stærkt og ikke kan stilles omtrent lige, naar man ved at trykke Hesten paa Lænden faar de Muskler, der rette Krydset, til at trække sig sammen, kaldes det afskydende; et saadant Kryds ses hos visse svære Trækheste, men sjælden hos den ædle og hurtige Hest. For enhver Hest, men ganske særlig for Ridehesten, er det af Vigtighed, at der er en saadan Bevægelighed i Lændepartiet, at Krydsets bageste Del kan vippes nedad; ellers kunne nemlig Baglemmerne ikke blive stillede langt frem under Kroppen; Hesten kan da, som man siger, vanskelig »samle sig«, og Virkningen af Baglemmernes Strækkemuskler i Retning af at skyde eller kaste Kroppen fremad bliver i saa

Fald mindre god end ønskeligt. Halen vil man | sætningerne hertil — den lavt ansatte, ind- gerne have højt ansat (o: at dens Udspring | stukne eller slet baarne Hale — regnes for

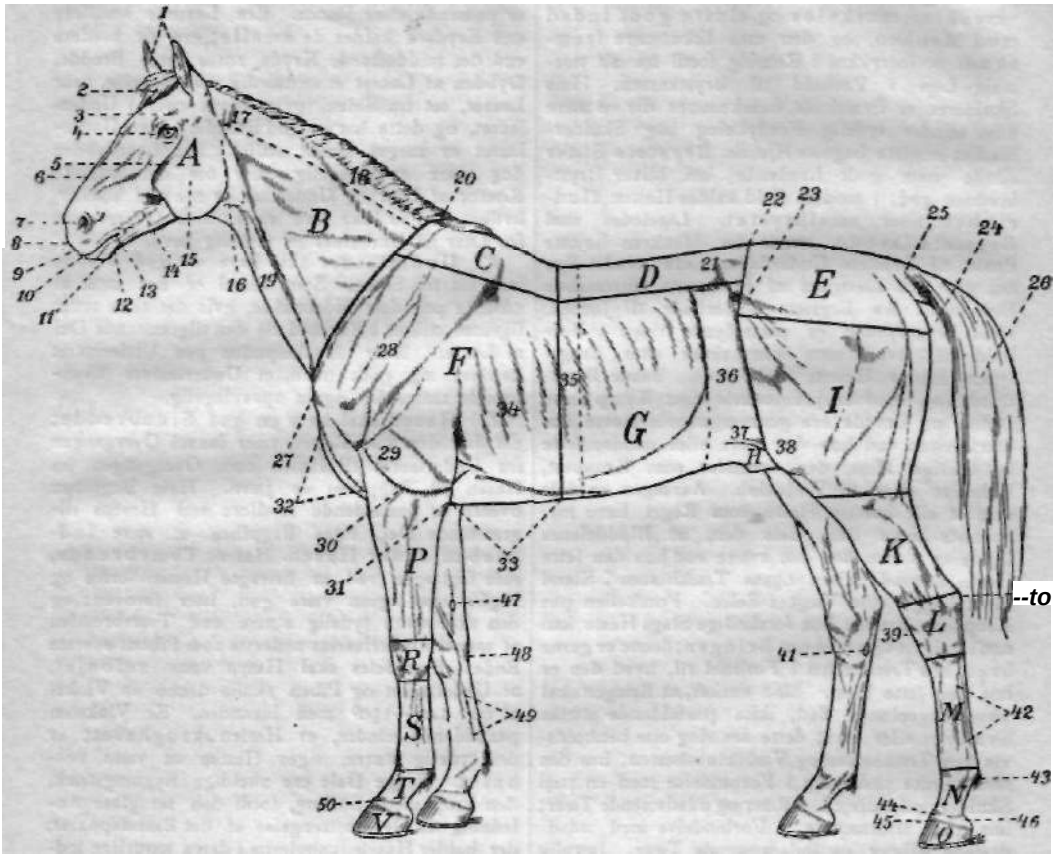

Oversigt over de forskellige Afsnit af Hestens Legeme og de i Ydrelæren benyttede Betegnelser for samme.

A Hoved.
1. Ører
2. Pande med Pandelok
3. Øjegrube
4. Øje
5. Kindkam
6. Næseryg
7. Næsebor
8. Mule
9. Overlæbe
10. Mundspalte
11. Hagedup
12. Hagevinkel (Kindkædegrube)
13. Mundvig
14. Kind
15. Underkæbens Muskelstykke
16. Gulk (Ørespytkirtelregion)

B Hals.
17. Nakke
18. Halskam med Man
19. Strube med Aarerende

C Manke.
20. Lansemærke

D Byg.
21. Byggens Lændeparti

E Kryds.
22. Indvendige Hoftehjørne
23. Udvendige Hoftehjørne
24. Sædebensknude
25. Halerod
26. Hale

F Skulder- eller Bovparti.
27. Bovspids
28. Skulderblad
29. Overarm
30. Albueled
31. Albuespids (inden for denne Albuehulen)
32. Bringens Kontur
33. Brystets nederste Kontur
34. Brystets Sider

G Bugen.
35. Gjordleje
36. Flanke
37. Knæ- eller Lyskefold

H Kønslemmets Forhud.

J Laar.
38. Knæ

K Underlaar.

L Has.
39. Hasebøjning
40. Hasespids

Af *Bagpibe.*
41. Kastanie
42. Bøjesener

N Bagkode.
43. Kodehaar og Spore
44. Kronled
45. Krone med Hovskæg
46. Balle

O Baghov.

P Underarm.
47. Kastanie

B Forknæ.
48. Knæbøjning

S *Forpibe.*
49. Bøjesener

T Forkode.
50. Kronled

V Forhov.

findes langt fremme og højt oppe i Forhold til Krydsets bageste Ende, Sædebensknuden); desuden skal den være frit ansat (o: dens forreste **Ende, Haleroden,** vel **markeret fra de tilgrænsende** Partier), godt ført og rigt behaaret. Modvæsentlige Skønhedsfejl, der nedsætte Hestens Værdi. Det samme gælder en svagt behaaret Hale (Rottehale).

F. Bovpartiet skal have en god Længde forfra bagtil, fra Bovspids til Midten af Gjord-

lejet. Selve Skulderen (Skulderbladet) skal ogsaa være lang; thi derved bliver Hesten i Stand til at føre hele Forlemmet langt frem (Fremgribningen kan blive god); den skal gerne være skraa, muskuløs og slutte godt indad mod Manken, og den maa ikke være fremskudt o: forrykket i Retning fortil fra sit normale Leje i Forhold til Brystkassen. Hvis Skulderen er fremskudt, fremkommer der en mere eller mindre tydelig Fordybning bag Skulderbladets øverste bageste Hjørne. Brystets Sider skulle være godt hvælvede, saa bliver Brystbredden god; i modsat Fald kaldes Hesten fladribbet eller smalbrystet. Ligeledes skal Brystets Dybde, maalt fra Mankens højeste Punkt til Brystets Underflade, være mindst lige saa stor som Længden af Forbenets fritstaaende Del maalt fra Brystets Underflade til Jorden. Hvis Brystdybden er paafaldende ringe i Forhold til, hvad man kan vente efter Brugstypen, kaldes Hesten højbenet. Baade Brystdybden og -bredden, ja i det hele taget Kroppens Dybde og Bredde ere gennemgaaende større hos Trækhesten end hos den mere eller mindre lette og hurtige Hest, der anvendes som Kørehest, Ridehest eller til Væddeløb. Aarsagen er dels den, at alle hurtige Heste som Regel have forholdsvis lange Ben, dels den, at Bløddelenes Fylde er større hos den svære end hos den lette Hest. Derved bliver ogsaa Trækhesten i Stand til at lægge stor Vægt i Selen. Forskellen paa Kroppens Bredde hos forskellige Slags Heste kan sædvanligvis ogsaa ses paa Bringen; denne er gerne bred hos Trækhesten i Forhold til, hvad den er hos den lette Hest. Man ønsker, at Bringen skal være nogenlunde flad, ikke paafaldende stærkt hvælvet eller hul; dette ses dog ofte henholdsvis hos Trækhesten og Væddeløbshesten; hos den førstnævnte sædvanlig i Forbindelse med en stejl Skulder, indaddrejede Albuer og udadvisende Tæer; hos den sidstnævnte i Forbindelse med udaddrejede Albuer og indadpegende Tæer. Jævnlig er Bringen Sædet for den Sygdom, der kaldes Bringebyld (s. d.).

G. Bugen skal være passende fyldig, mest omfangsrig hos Trækhesten, mindst hos den trænerede Væddeløbshest, ikke blot fordi sidstnævnte ikke skal have en større Vægt at løbe med end højst nødvendigt, men ogsaa fordi stærkt udspilede Baglivsorganer besværliggøre Aandedrættet, som under det forcerede Løb maa kunne foregaa saa frit som muligt, hvis ikke Hesten skal blive overanstrengt (ang. Bug og Flanke s. d. Art.). Hvis Kroppen er passende dyb og bred og Bugen velformet, er Hesten, hvad man kalder vel proportioneret, et Udtryk, man dog ikke saa gerne skal benytte, saafremt man har noget væsentligt at udsætte paa Lemmernes fritstaaende Dele. Naar man lægger Vægt paa, at Hesten skal have en god Dybde og Bredde, da er det, fordi de vigtige Organer i Bryst- og Bughulen i saa Fald sædvanlig ere vel udviklede og funktionsdygtige, hvilket er Betingelsen for, at Hesten skal kunne yde et stort Arbejde.

I. Laarene, hvis Muskler ere i stærk Virksomhed, naar Hesten skyder fra med Baglemmerne, skulle være brede, set saavel bagfra som fra Siden. I saa Fald ere Musklerne nemlig ogsaa vel-udviklede, Laarenes Tværbredde kaldes »Bredde«, deres Sidebredde >Dybde«. Tværbredden af begge Laar tilsammen skal helst være mindst lige saa stor som Krydsets Bredde, forudsat at denne er passende efter Racen. Ere Laarene smallere end Krydset, kaldes de smalle; ere de bredere end det middelbrede Kryds, roses deres Bredde. Dybden af Laaret er sædvanlig upaaklagelig, naar Laaret, set fra Siden, gaar jævnt over i Underlaaret, og dette har en god Bredde. Hvis Underlaaret er meget skraat stillet, kan Laardybden dog være upaaklagelig, selv om den bageste Kontur af Laar og Underlaar er meget konkav, hvilket den jo ikke kan være, hvis Overgangen fra Laar til Underlaar er virkelig jævn.

IC. Underlaaret skal have en god Bredde især set fra Siden. Som Regel er der intet at udsætte paa dets Sidebredde, hvis det ikke synes ligesom stilket i Forhold til den tilgrænsende Del af Laaret. Naar Muskelpuden paa Underlaaret hvælver sig godt udad, er Underlaarets Tværbredde sædvanlig ogsaa upaaklagelig.

L. Hasen skal have en god Sidebredde; det har den som Regel, naar saavel Overgangen fra Underlaaret til Hasen som Overgangen fra Hasen til Bagpiben er jævn. Hvis Bagpiben oventil er paafaldende smallere end Hasens tilgrænsende Del, siges Bagpiben at være indkneben under Hasen. Hasens Tværbredde, som iagttages ved at betragte Hesten forfra og bagfra, skal ogsaa være god, især foroven; og den skal være tydelig større end Tværbredden af saavel Underlaarets nederste som Pibens øverste Ende. Fremdeles skal Hasen være velbøjet, o: Underlaaret og Piben skulle danne en Vinkel af ca. 140—150° med hinanden. Er Vinkelen paafaldende mindre, er Hesten kroghaset; er den tydelig større, siges Hesten at være retfa aset. Begge Dele ere uheldige Bygningstræk, den kroghasede Stilling, fordi den let giver Anledning til Overanstrengelse af det Baandapparat, der holder Haseledknoglerne i deres naturlige indbyrdes Stilling, den rethasede Stilling, fordi den bevirker, at Ledfladerne let tage Skade. Hasen maa heller ikke være skæv; i saa Fald er Hesten enten 1) kalvehaset — hvis nemlig Hasen, set bagfra, har ligesom et Knæk efter Fladen, saa at Underlaar og Pibe i Stedet for at ligge i hinandens Forlængelse danne en Vinkel med Toppunktet indad — eller 2) hjulbenet — hvis de nævnte Knogler danne en Vinkel med Toppunktet udad. I begge Tilfælde bliver (ligesom ved de tilsvarende Skævheder i Forknæet, se nedenf.) Trykket paa Ledfladerne og Trækket i Baandapparatet, der holder Knoglerne sammen, ulige fordelt, og Følgen heraf bliver alter let Overanstrengelse af de overbebyrdede Dele. Den kalvehasede Hest er ofte tillige kohaset (Hasespidserne pege mod hinanden), men man ser ikke sjælden (hos visse Racer, som t. Eks. Clydesdalerhesten endog overordentlig ofte) kohasede Heste, som ikke ere kalvehasede. I saa Tilfælde er der kun Tale om en Drejning af Baglemmets Ledstykker (Knæene udad, Hasespidserne indad, Tæerne udad); men dette spiller langtfra den Rolle som den Skævhed i Ledfladerne, der findes, naar Hesten er kalvehaset. Det er ganske i sin Orden, at man i Praksis

stiller store Fordringer til Hasens (Haseledets) Styrke; thi dette Led bruges og anstrenges meget, naar Hesten arbejder. Derfor er det heller ikke mærkeligt, at Haseledet ofte er Sædet for Skavanker. Af disse er især den saakaldte Spat (s. d.) eller Benspat meget frygtet. Mindre alvorlige ere Hasespat og Kospat. Meget almindelig forekommer Vandspat, sjældnere Cellevævspat. Derimod træffes ofte Heste med Piphas (s. d.) eller Pærehas, undertiden ses ogsaa Gennemstaaende Galle (en Vædskeansamling foran Akillessenens nederste Ende bag paa Hasen) samt Raspe (s. d.).

Af., N., O. (se nedenf.).

P. Underarmen skal gerne have en god Bredde, hvilket tyder paa en kraftig Muskulatur, og især skal den, set fra Siden, være godt fremadhvælvet oventil, hvor Forlemmet træder frit frem fra Kroppen. Ofte ses en Hævelse bag paa Underarmens øverste Ende, den saakaldte Albuesvamp (s. d.) eller »Stolsvamp«.

R. Forknæet skal være tydelig markeret, baade set forfra og set fra Siden; det maa med andre Ord være passende hvælvet saavel ovenfra nedad som fra Side til anden; det kaldes fladt eller fremstaaende, hvis det, set fra Siden, er henholdsvis for lidt eller for meget markeret. Det flade Forknæ danner Overgang til den sabelbenede Stilling, ved hvilken Piben og Underarmen i Stedet for at ligge i hinandens Forlængelse danne en stump Vinkel med Toppunktet bagtil. Naar omvendt Forknæet er for fremstaaende, danne de to nævnte Dele af Forlemmet ofte en stump Vinkel, hvis Toppunkt viser fortil. Hesten har da krumme eller hængende Forknæ. Dette tyder jævnlig paa Lidelser i Taaens Bøjesener; Hesten staar da ikke sikkert i sine Forknæ og er tilbøjelig til at snuble og falde; hvis den saa slaar Hul paa Forknæene, kan der komme Ar og haarløse Pletter; man siger da, at Hesten er kronemærket. Men der kan ogsaa, efter Fald, foran paa Knæet komme en Hævelse af en under Huden liggende Slimsæk (Knæsvamp). Hævelsen ses ogsaa tit efter Tryk mod et ujævnt og haardt Gulv i Spiltovet.

Undertiden og fremfor alt hos den trænerede Væddeløbshest ses krumme Forknæ som Følge af stærk Spænding i de Muskler, der bøje Forknæet. Dette er da ingen Fejl, men kun et Udtryk for, at de nævnte Muskler ere brugte meget. Hvis disse Muskler ikke ere kraftige, kan en Hest heller ikke taale at udfolde den Hurtighed, der fordres. Under det forcerede Løb vilde nemlig Forknæets Baandapparat blive sprængt (»overstrammet«), hvis ikke Forfodens Bøjemuskler ved deres Sammentrækning satte en Grænse for Knæets Strækning.

Set forfra skulle Underarm og Pibe ogsaa ligge i hinandens Forlængelse; i modsat Fald er Hesten enten kalveknæet eller hjulbenet, alt efter som den Vinkel, de danne med hinanden, vender Toppunktet indad eller udad. Disse Skævheder ere ikke alene Skønhedsfejl, men bidrage ogsaa til en for Benets Holdbarhed uheldig ulige Belastning af Ledfladernes udvendige og indvendige Del, og til at de Baand, der holde Knoglerne sammen, anstrenges (strammes) mere i den ene end i den anden Side. Endelig blive som oftest Tærne udaddrejede, hvis Hesten er kalveknæet, og indaddrejede, hvis den er hjulbenet; og dette medfører atter Uregelmæssigheder i Bevægelsen (se senere).

M. S. Piberne skulle være brede; man siger da, at Hesten er førbenet. Men Fordringerne i Henseende til Pibebredde ere noget forskellige efter Hestens Brugstype, idet den svære Trækhest skal have absolut taget bredere Piber end den lette Hest. Til Gengæld fordrer man, at sidstnævntes Piber skulle være nok saa »tørre< og velmarkerede som Trækhestens, ligesom man i det hele taget gør Regning paa, at den ædle Hests Væv er gennemgaaende fastere og sejgere end den grove Hests. I alle Tilfælde ønsker man, at Piberne skulle være »rene«, d. v. s, uden Overben, og tørre, d. v. s. uden Senesked egalle eller -betændelse, samt at Senerne ere faste og stramme uden Fortykkelse, og at Hesten ikke ømmer sig (trækker Benet til sig), fordi man trykker let paa dens Bøjesener. Saafremt Hesten ikke i den staaende Stilling søger at skaane Bøjesenerne ved at stille Koden lodret, og saafremt den under Bevægelsen træder frit igennem i Koderne, fejle dens Bøjesener som Regel intet.

N., T. Koderne skulle fremfor alt være velstillede, d. v. s. hverken for bløde (gennemtrædende) eller, hvad der er endnu værre, for stejle; hvis de have samme Retning som Hoven, og dennes Hældningsvinkel mod Støttefladen er ca. 50^0 paa Forlemmet og ca. 55^0 paa Baglemmet, ere de som Regel passende skraa. Stejle Koder tyde oftest paa, at Bøjesenerne ere ømme. Er Koden stejl af Naturen, i hvilket Tilfælde den sædvanlig ogsaa er kort, eller tør Hesten paa Grund af Ømhed i Bøjesenerne under Bevægelsen ikke træde igennem i Koderne, kunne Ledfladerne let tage Skade; især kan Hesten let komme til at lide af Ringfod (s. d.). Bløde Koder ere som oftest tillige lange og give let Anledning til Overanstrengelse af Bøjesenerne; derfor kunne Heste, hvis Koder oprindelig have været bløde, blive tilbøjelige til at stille Koderne stejlt, for paa den Maade saa meget som muligt at skaane Senerne. Koden maa dog hellere være lidt for blød end stejl. Hvis Koden hælder abnormt stærkt, siges Hesten at være bjørnefodet (s. d.), og naar dens Stilling er abnormt stejl, har den Styltefod (s. d.). Kodernes Stilling i Forhold til Piben kan ogsaa være skæv, indad drejet eller udad drejet, saa at Tærne komme til at vise enten indad eller udad. I sidste Tilfælde siges Hesten at være fransk-fodet (s. d.). Blandt de ved Koden forekommende Lidelser kunne, foruden Ringfod, nævnes Kodegalle (s. d.) og Muk (s. d.) samt en, sædvanlig uskadelig, Hævelse i en Slimsæk, der ligger under Taaens Strækkesene foran Kodeledet; denne Lidelse ses kun paa Baglemmet.

O., V. Hovene. Det er af største Betydning for Hestens Arbejdsdygtighed, at Hovene ere af passende Størrelse, navnlig ikke for smaa; desuden maa de være velformede og stærke. Angaaende de talrige Mangler, der kunne iagttages ved Hovene, henvises til Ar-

tikelen »Hov« og Artiklerne om de forskellige der nævnte Hovsygdomme m. m.

Lemmernes Stilling, Hestens Holdning og Bevægelsen. Ved Undersøgelsen af Heste maa man ikke forsømme at lægge Mærke til Lemmernes Stilling. Hvis Tærne vise lige fremad, og Afstanden mellem Hovene er omtrent som en Hovs Bredde, og saafremt der ikke findes nogle af de før nævnte Skævheder o. 1. i de ovenfor liggende Led, ere Lemmerne sædvanlig at kalde velstillede. Er Afstanden mellem Hovene paafaldende stor eller lille, siges Stillingen at være henholdsvis vid eller snæver; dette ses især, naar Hesten er enten meget bred eller meget smal af Bryst og Kryds, og da forskellige Hesteracer i saa Henseende ere forskellige (den svære Hest gennemgaaende bredere af Krop end den lette), maa man selvfølgelig ikke i alle Tilfælde stille de samme Fordringer med Hensyn til Lemmernes indbyrdes Stilling. Hvad Lemmestillingen i øvrigt angaar, da maa Hesten ikke være tilbøjelig til at stille Forlemmerne skraat bagtil, ind under Kroppen (understillede Forlemmer); hvis den gør det, faar den en foroverhældende Holdning. Heller ikke maa den være tilbøjelig til at stille Forlemmerne skraat fremad; dette tyder oftest paa Sygdomme i Hovens forreste Del og ses især, naar Hesten lider af Forfangenhed (s. d.). Endvidere maa Baglemmerne ikke være paafaldende bagudstaaende eller fremadrettede. Disse og andre lignende Stillingsuregelmæssigheder bevirke, at Muskelarbejdet under Bevægelsen ikke udnyttes saa godt som ønskeligt.

Hestens Holdning skal i det hele taget tyde paa, at ingen Skavanker gøre det vanskeligt for den at indtage en naturlig Stilling. Men medens man for Køre- og Ridehestens Vedkommende stiller store Fordringer med Hensyn til Holdningen saavel under den staaende Stilling som, især, under Bevægelsen, tager man det ikke saa nøje, naar det drejer sig om en mere eller mindre svær Trækhest. I alle Tilfælde er det imidlertid af største Betydning at mønstre Hesten i Bevægelse. Man lader den dels skridte, dels trave; men saa vidt muligt bør man se den arbejde under Rytter eller for Vogn. Under Bevægelsen lægger man Mærke til Skridtets Længde og Regelmæssighed. Hvis Hesten, naar den skridter, ikke sætter Baghovene i Forhovenes Spor, men længere tilbage, kaldes Skridtet kort; sættes Baglemmerne foran Forhovenes Spor, kaldes det langt. Ved det regelmæssige Skridt føres Benene lige fremad i Planer, der ere parallelle med Legemets Længdemidtplan. Beskrive Lemmerne (navnlig Koderne og Hovene) en Bue, naar de svinges fremad, kaldes Bevægelsen svingende eller flettende, alt efter som Buen er konveks indad eller udad. Den svingende Bevægelse ses især fortil, naar Tærne (eller hele Benet) ere drejede udad (Stillingen »fransk«), og under saadanne Forhold kan Hesten let komme til at stryge sig (se Strygning). Flettende Bevægelse fortil ses især, naar Taaspidserne ere indadvisende, og kan give Anledning til, at Hesten træder sig. Anderledes er Forholdet bagtil, idet udaddrejede Taaspidser jævnlig give flettende Bevægelse, medens indaddrejede Taaspidser ofte bevirke Strygning.

I Trav skal Bevægelsen være saa jordvindende som muligt o: Travskridtene skulle være lange (bedømmes som Længden af Skridtet, naar Hesten gaar). Fremdeles skal Travet være regelmæssigt, hverken svingende eller flettende, samt energisk og let, navnlig naar det drejer sig om en Luksushest; denne skal ogsaa helst have en høj Gang (høj Aktion) o: Forlemmet skal bøjes stærkt i Albueledet. Heste med meget høj Gang kaldes Steppere (ses bl. a. hos Travere). Hvis Hesten under Bevægelsen ikke bøjer Albueledet stærkt, men derimod strækker Forknæet fuldstændig, inden Benet sættes til Jorden, kaldes Bevægelsen strakt (ses ofte hos den engelske Væddeløbshest). Med Hensyn til Bevægelsens Lethed, da er denne ikke alene af Betydning for Luksushesten, men for enhver Hest; thi jo lettere Bevægelsen er, o: jo mindre iørefaldende Hovslaget er, des mere skaanes Lemmernes Led- I flader og Bøjesenerne, des mere holdbare ere Benene. Jo mere energisk en Hest er, des lettere er sædvanlig Bevægelsen; men ganske særlig har det i saa Henseende Betydning, at Ryggens Muskulatur er kraftig. Det er nemlig ved dennes Virkning, at Forkroppen under Bevægelsen ligesom bæres; og jo mere fuldkomment dette sker, des lettere bliver Nedfaldsstødet.

For Vurderingen af en Hest faar ogsaa dens Temperament Betydning. Lige saa vigtigt det er, at Luksushestens Temperament er livligt, lige saa heldigt er det, at den svære Trækhests Temperament er roligt. Den Ødslen med Kraft, som finder Sted hos Luksushesten, og som i Virkeligheden er Betingelsen for, at denne skal kunne præstere det, man fordrer af den, maa hos den svære Trækhest reduceres saa meget som muligt. At hos den rolige Hest Kraften udnyttes meget mere økonomisk end hos den livlige, lette, hurtige og energiske Luksushest, ses tydelig deraf, at den Sum af Arbejde, en Trækhest kan yde i Løbet af en vis Tid, f. Eks. et Døgn, er mange Gange større end den Arbejdsmængde, selv den hurtigste Væddeløber kan præstere. I det hele taget gælder den Regel, at jo hurtigere og jo mere anstrengende Hesten skal arbejde, des kortere Tid ad Gangen kan den taale at arbejde.

Endnu skal der mindes om, at de Ejendommeligheder hos det enkelte Individ, som sammenfattes under Betegnelsen Signalementet (Køn, Lød, Størrelse og Alder), spille en ikke uvigtig Rolle med Hensyn til Hestens Værdi. Det er saaledes ikke ligegyldigt, om det er en Hingst, en Hoppe eller en Vallak, idet Hingste under i øvrigt lige Forhold ere adskillig værdifuldere end Hopper, og disse atter mere værd end Vallakker.

Fremdeles er det ikke paa nogen Maade ligegyldigt, hvilken Farve Hesten har, og om den er forsynet med Aftegn eller ikke (se Lød). Ogsaa Hestens Størrelse spiller en ikke uvæsentlig Rolle med Hensyn til dens Værdi. Under i øvrigt lige Forhold er nemlig en stor Hest værdifuldere, otte endog meget værdifuldere, end en lille Hest. Selvfølgelig maa ogsaa i delte Tilfælde Racen tages i Betragtning. For en Pony er f. Eks. fremragende Størrelse ingen værdiforøgende Egenskab.

Ved Størrelsen menes som oftest alene Højden over Manken, og denne maales dels ved Hjælp

al et Maalebaand, der fra Hovens Underflade føres opad langs det lodretstaaende Forlem og Brystets Sider til Mankens højeste Punkt (A n-lægsmaal), dels ved Hjælp af en Maalestang, der er anbragt forskydelig i en hul Stok. Maalestangen er forsynet med en Tværgren, der kan stilles vandret, og som anbringes over Mankens højeste Punkt, efter at Stokken er stillet parallelt med Hestens lodret stillede Forben. Paa Maalestangen ere Tallene anbragte ovenfra nedad. Maalet, der tages ved Hjælp af dette Apparat, kaldes Stangmaal. Dette giver en mere nøjagtig Idé om Hestens virkelige (lodrette) Højde end Anlægsmaalet. Men begge Maal i Forening give Oplysning om Brystets Runding og Mankens Form. Jo større Forskel der er paa Anlægsmaalet og det altid mindre Stangmaal, des mere rund (des mindre skarp) er nemlig Manken, og des bredere er Brystet. Forskellen paa Anlægs- og Stangmaal varierer mellem ca. 8 og ca. 15 Cm. — størst hos svære Trækheste, mindst hos højt forædlede Heste.

Endelig har Hestens Alder selvfølgelig stor Indflydelse paa Værdien. Angaaende Aldersbedømmelsen se Heste S. 887.

(Litt.: Eric Viborg, »Hestens Ydrelære« [Kbhvn. 1821]; Jens Veibel Neergaard, »Læren om Hestens Exterieur« [Kbhvn. 1837]; V. Prosch, »Haandbog i Hestens Bygningslære« [5. Udg. Kbhvn. 1884]; S. Biilmann og Harald Goldschmidt, »Hestens Bygningslære«, kort fremstillet efter »Landmandsbogen« [Kbhvn. 1896]; Harald Goldschmidt, »Vejledning i Bedømmelsen af Hestens Ydre« [Kbhvn. 1892]). *H. G.*

Ydun, nordisk Gudinde, se Idun.

Yecla, By i det sydøstlige Spanien, Provins Murcia, ligger 70 Km. N. f. Murcia paa venstre Bred af et Tilløb til Rio Segura samt ved Foden af Monte Castillo og ved Banen fra Alicante til Villena. (1900) 17,710 Indb. Y. er en vigtig Landbrugsby, og i Nærheden findes romerske Oldtidslevninger. *H. P. S.*

Yell [je'l], en af Shetlandsøerne, den anden i Størrelse, 27 Km. lang, 1—10 Km. bred, og omtrent midt i Gruppen, har dybt indskaarne Fjorde paa Øst- og Vestkysten og er for største Delen dækket af Heder. Landsbyerne ligge alle ved Kysten og rumme tilsammen (1901) 2,762 Indb. *M. Kr.*

Yellowmetal [je'lo.u-], gult Metal (eng.), Legering af Kobber og Zink, tilhører saaledes Messinggruppen, særlig den under Messing nævnte Gruppe Gulgods, idet det bestaar af ca. 60 Dele Kobber, 40 Dele Zink og en ringe Mængde Jærn. Det patenteredes 1832 af Englænderen Muntz, efter hvem det ogsaa opkaldes; det er nær beslægtet med Aichmetal (s. d.), Deltametal (s. d.) og Sterrometal (se Messing), fik Anvendelse som Forhudningsmetal for Træskibe i Stedet for det langt dyrere Kobber, desuden til Nagler og Beslag, navnlig ogsaa til Skibsbrug. Anvendeligheden beror paa dets Smedelighed, hvorfor det som de tre ovennævnte Legeringer gaar ind under Begrebet Smedernes sing; fra disse skiller det sig vel nærmest ved mindre Jærnindhold. Y. har navnlig, inden Jærn- og Staalskibene fortrængte Træskibene, været fabrikeret i betydeligt Omfang, saaledes ogsaa paa Valseværket paa Frederiksværk. *F. W.*

Yellowstone [je'losto.un], Y. River, Flod i U. S. A., udspringer i Yellowstone Nationalparken, hvor den strømmer ud af Y. Lake (2,358 M. o. H.), som en allerede bred Strøm, der flyder Nord paa mellem skovklædte Højder; derpaa danner Y. Strømhvirvler, idet den indsnævrer sig til en Bredde af 30 M., og styrter endelig over en 120 M. høj Klippevæg ned i den 30 Km. lange Grand Canon, hvis Sider dannes af 340—450 M. høje Klippevægge af vulkanske Bjærgarter. Paa sit videre Løb mod Nordøst gennem Staten Montana danner Y. endnu 3 mindre Canons, og først efter at have optaget Clarke's Fork udvider den sig til 450—550 M. og flyder videre som en rolig og mindst 1 M. dyb Strøm. Syd fra optager Y. yderligere Big Horn R., hvis mudrede Vande gøre Floden uklar, samt Tongue R. og Powder R., og efter et Løb paa i alt 860 M. udmunder den ved Fort Union 666 M. o. H. i højre Bred af Missouri, hvis største Tilløb den er. Paa en Strækning af 640 Km. er Y. sejlbar for Pramme. *H. P, S.*

Yellowstone Nationalpark se Nationalpark.

Yemen se Jemen.

Yen se Japan S. 821.

Yeoman [jo!umän] (eng.), Menigmand; under tidligere Tiders skarpe sociale Skel i England en Mand, der tilhørte det Samfundslag, der stod imellem Ridderstanden og de ufri; Selvejerbonde eller større Forpagter; frivillig Rytter af Selvejerklassen (jfr. Yeomanry); Yeomen (of the guard), den kongelige Livgarde, der bevogter Tower i London, og som endnu bærer Fortidens (Henrik VIII's Tids) Uniform og Vaaben (Hellebard og Spyd).

Yeomanry [jo!umänri], engelsk Militsrytteri, der nu bærer Navnet »Imperial Y.« og nærmest betragtes som beredent Fodfolk. Mandskabet hverves for Perioder af 3 Aar fra 18 Aars Alderen og saaledes, at det sidste Engagement udløber med opnaaet 50 Aar. Manden kan købe sin Afsked ved at betale I L. St. Y. findes kun i England og Skotland og rekruteres hovedsagelig mellem Folk, der ere i Stand til at medføre egen Hest, hvilket i øvrigt ikke længere er obligatorisk. Den, der medfører egen Hest, faar en særlig Godtgørelse af 5 L. St. Den budgetmæssige Styrke af Y. er 35,000 Mand. Inddelingen er i Fred og Krig i 56 Regimenter å 4 Eskadroner. Til hvert Regiment hører en Maskingeværafdeling å 2 Maskingeværer. Saafremt et Regiment under 2 paa hinanden følgende Indkaldelser kommer under 420 Mand, skal det opløses. I Krig knyttes Y. til Divisionerne. Uddannelsen foregaar det første Aar paa 20 Møder til Rekrutuddannelse og paa to Møder til Uddannelse i Eskadron. De følgende paa to Møder aarlig til Uddannelse i Eskadron og desuden hvert Aar under Lejrøvelser i 16 Dage eller under Øvelser med den regulære Hær.

Y. er oprettet 1761 og har ved mange Lejligheder gjort fortrinlig Tjeneste. *B. P. B.*

Yeovil [jo!uvil], By i det sydlige England, Somersetshire, ved Floden Yeo og 54 Km. S. f. Bath, har en smuk Kirke fra 15. Aarh.,

Latinskole, Handskefabrikation og (1901) 9,838 Indb. Fra Summerhouse Hill og Babylon Hill uden for Byen er der smukke Udsigter. *M. Kr.*

Yerkes [ja !kes], Charles Tyson, amerikansk Mæcenat, født 25. Juni 1837 i Philadelphia, død 29. Decbr. 1905 i New York, drev Bankiervirksomhed først i Philadelphia, fra 1881 i Chicago, hvor han tillige spekulerede i Jærnbaner og derved tjente sig en større Formue. 1892 tilbød han Universitetet i Chicago en større Kikkert; denne blev opstillet i *Yerkes Observatory*, som blev bygget 1895—97 og ligger paa Nordsiden af Lake Geneva i Wisconsin, Williams Bay, 120 Km. fra Chicago. Det blev indviet 19. Oktbr. 1897. Kikkerten, for Tiden Verdens største, har en Aabning af 102 Cm. og en Fokallængde af 19 M. Foruden dette Instrument er Observatoriet moderne udstyret med en hel Del mindre, der alle ere anskaffede af Y. og opstillede i den af ham opførte Bygning, Observatoriet har kostet 400,000 Doll. *J. Fr. S.*

Yeu, Ile d' [i.ldiø'] eller Dieu, Romernes *Oya insula*, fransk Ø i Atlanterhavet, Dep. Vendée, 18 Km. fra Fastlandet, 22 □ Km., bestaar af Granit, er 10 Km. lang og 4 Km. bred. Øen, der hæver sig 35 M. o. H., er befæstet. Indbyggerne, ca. 4,000, leve af Agerbrug og Vinavl, Fiskeri og Konservering af Sardiner samt Søfart. Paa Nordkysten ligger Havnebyen Port Breton. *M. Kr.*

Yezo d. s. s. Jeso.

Ygdråsil (oldn. »Yggdrasill«), i den nordiske Mytologi »Verdenstræet«; dets Top er i Himmelen, dets tre Rødder hos Mennesker, Jætter og Hel; Slangen Nidhugg (eller en hel Flok af Slanger) gnaver dets Rod, men vandet af Nornerne grønnes det altid fra ny. Y. er et Billede paa hele Verdenslivets Uforgængelighed trods de ødelæggende Kræfter; tillige frugtbargøres Jorden af den Dug, der drypper fra det. Under Y. er Urd's (Skæbnens eller Nornens) Kilde samt den vise Mimer's Kilde og Asernes hellige Tingsted, forskellige Udtryk for, at det betragtes som Verdenslivets Midtpunkt. *A. O.*

Ygg (den rædselsfulde), Navn paa Odin.

Yláng-Yláng er den første og fineste Del af en æterisk Olie, der faas ved Destillation af Blomsterne af den navnlig paa Filippinerne dyrkede *Cananga odorata*. Ved fortsat Destillation faas en Olie med en noget mindre fin Lugt, Kanangaolie, og undertiden opsamles hele Destillatet under eet og kaldes da enten Y. eller Kanangaolie eller (fejlagtigt) Orkidéolie, Alan-Gilan. Den indeholder som lugtende Bestanddele Æterarter af Benzoesyre og Eddikesyre med Linalool og Geraniol samt som særlig karakteristisk Bestanddel Metylparakresol og finder stor Anvendelse i Parfumeriet. *K. M.*

Yloilo, Iloilo, ubetydelig Havnestad paa Sydkysten af Øen Panay, Filippinerne. *M. V.*

Ymer, Ur-Jætte, af hvis Krop Verden siges at være dannet. *A. O.*

Ympejord se Podejord.

Ympning d. s. s. Podning (se Forædling).

Ymuiden [a'imoyd^{e}n] (I-j-muiden), Havneby i den nederlandske Provins Nordholland, 23 Km. V. N. V. f. Amsterdam ved Nordsøkanalens Udmunding i Nordsøen. 2 Stendæmninger forlænge sig 1,600 M. ud i Havet og danne en Slags Forhavn. Indgangen til Kanalen er beskyttet mod Havet ved 3 mægtige Sluser og oplyst ved 2 Fyrtaarne. Fiskeri og Handel med Fisk. Byen er meget udsat for Tilsanding, og Sandet maa stadig fejes bort i Gaderne. *Joh. F.*

Yngleknopper (bot.) (-Bulbiller) kaldes saadanne Knopper, som ere bestemte til at løsne sig, falde af og føres bort, saa at de ligesom Frø tjene til at sprede og formere Arten. Vi finde dem i Blomsterstandene hos mange Løg, i Bladhjørnerne hos Tandrod og visse Liljer og hos mange Mosser, paa Bladplader hos mange Mosser og flere Bregner; i Bladhjørnerne af Vorterod, i Højbladhjørnerne hos Globba ere de yderst smaa, men besidde hver en forholdsvis kæmpemæssig udviklet Rodknold, og hos en vis Art Rapgræs træde de i Stedet for Smaaaks; hos en Skedeknæ, *Polygonum viviparum*, ere de udviklede som Stængelknolde, ligesaa hos Bataten. *V. A. P.*

Ynglingasaga se Heimskringla og Snorri Sturluson.

Ynglingatal se Thjodolfr.

Ynglingeforeninger se Kristelig Forening for unge Mænd.

Ynglinger, Navn paa den svenske Kongeæt som stammende fra Yngve eller Ing (s. d.). *A. O.*

Yngste Søns Ret (tysk Jiingsten Recht; fr. *Juvignerie*, eng. *junior right, Borough-English* eller *Mainetté*) er en oprindelig meget udbredt Afvigelse fra Førstefødselsretten (s. d.) og gav yngste Søn eller i Mangel af Sønner ældste Datter eller fjernere kvindelige Slægtninge Arveret til Arveladerens Gaard. Engelske Forskere have givet sig meget af med denne al arisk Tankegang helt modsatte Arveret og have paavist Stederne, hvor den hersker eller har hersket. De mene at søge Rettens Kilde hos de ugriske Stammer ved Ural-Bjærgene og kunne spore den mod Øst til Kina's Grænser, mod Vest til Atlanten, hvor den har været herskende blandt de ukendte Stammer, som havde Bo i Europa, da den første ariske Folkevandring blandede sig med dem. Y. S. R. gælder ogsaa hos Maorierne paa Ny-Zealand.

I Frankrig kendtes y. S. R. i Bretagne og i Landets nordøstlige Hjørne samt i Brabant. Endvidere i Frisland, Westfalen, Schlesien, Wurttemberg, Odenwald, i Egnen N. f. Bodensee, Schwaben, Graubunden, Elsass, i Liibeck, paa Bornholm og i det sydlige og vestlige Rusland. I England var y. S. R. fremtrædende i de sydøstlige Egne, trindt om London, i Østangel og mod Vest til Wales. Her findes den omtalt i Love fra 10. Aarh. I »Midland« fandtes y. S. R. i de saakaldte danske Byer Derby, Stamford, Leicester, Nottingham, Stafford og Gloucester. Den kendtes paa Shetlandsøerne, men ikke i Skotland og næppe i Irland.

I England findes mærkelige Spor af, at y. S. R. er et skarpt fremtrædende Racemærke, f. Eks. i Nottingham. Indtil 1715 var Byens Torv delt i to Parter med en Jordvold, for at de to Stammer, som boede i Byen, ikke skulde slaas. Der var et engelsk (mulig oprindelig et dansk) Parti og

et normannisk. Det første havde y. S. R., det andet Førstefødselsret. Paa Herregodset Eling i Hampshire havde dets nørre Halvpart almindelig Arveret, den søndre y. S. R. Dennes Spor er nu udslettet Europa over ved Ændringer i Lovgivningen, der bleve ihærdig drevne allerede i Middelalderen, navnlig fra Kirkens og Jordegodsejernes Side. I Eventyr er det oftest det yngste Barn, der samler al Sympati som den mest begunstigede.

Førstefødselsretten er Grundpillen i arisk Tro paa Faderens Ret og Pligt til at øve den huslige Dyrkelse til Minde om de fremfarne Fædre, knyttet til Arneilden. Pligten tilfaldt den ældste Søn efter Faderens Død og dermed Retten til at arve Fædregaarden, hvor Slægtens Aander vare til Huse.

Y. S. R. synes dog at være knyttet til Arneildens Hellighed paa en anden Maade end den ovennævnte ariske, der allerede omtales i Manu's Love. Hos de kinesiske Mongoler arver den yngste Søn, fordi han var Fyrbøder o: forpligtet til at holde Arneilden stadig brændende.

Paa Bornholm blev den fra gammel Tid brugte Arvegangsmaade lovfæstet ved Forordning om Selvejergaardes Arv paa Bornholm af 14. Oktbr. 1773, hvis § 1 udtaler: »Naar en Selv-Eier-Gaard falder i Arv, da er, efter Bornholm's gamle Vedtægt, den yngste Søn nærmest til Sæde og Adgang; Er ikke yngste Søn eller nogen af hans Afkom til, da næst yngre iblandt Sønnerne, og naar ingen Sønner ere til, da iblandt Døtrene den ældre frem for de yngre«. Frd. af 1773 er nu ophævet ved Lov 8. Jan. 1887, og de almindelige Arveregler gælde nu ogsaa paa Bornholm.

Y. S. R. paa Bornholm kan stamme fra Liibeckernes Herredømme over Øen i Middelalderen. En anden Forklaring er, at naar de ældre Sønner skiltes fra Hjemmet og søgte Erhverv uden for det, blev yngste Søn tilbage paa Gaarden og passede den. Han kaldtes Gaarddronten. (Litt.: Elton, *Origins of English History*; Gomme, *The Village Community*). *Bernh. O.*

Yngve, 1) Stamfader til den svenske Kongeæt, **Ynglingerne.** 2) Svensk Sagnkonge. *A. O.*

Ynie, By i Lilleasien i det tyrkiske Vilajet Trapezunt, ligger 200 Km. V. f. Trapezunt ved det sorte Hav og har ca. 6,000 Indb., der bestaa af Tyrker, Grækere og Armeniere. Y. har en Havn, driver Handel med Korn og Træ og er et yndet Opholdssted for rige Muhamedanere. I Omegnen findes rige Jærnlejer. Y. hed i Oldtiden *Óinoë*. *H. P. S.*

Yoga (»Anspændelse« o: Andagtsøvelse) er Navnet paa et af de 6 gamle indiske ortodokse religiøs-filosofiske Systemer (jfr. »Indisk Filosofi«), der er nøje knyttet til Sānkhya-Systemet (s. d.), med hvis Lære det paa næsten alle Punkter stemmer overens (i Mahābhārata gøres saaledes ingen Forskel paa de to Systemer), men Y.-Systemet er under Paavirkning fra Vedanta (s. d.) blevet teistisk og har dertil føjet en særlig religiøs Praksis, som gaar ud paa gennem forskellige Andagtsøvelser, Meditation og Ekstase dels at udvikle overnaturlige Aandsevner, dels at opnaa en fuldstændig Befrielse fra Materien for Sjælen. Den dertil hørende Lære om en personlig Gud gør imidlertid Indtryk af at være noget kunstig tilføjet, uden indre Forbindelse med Systemets øvrige Grundtanker, og er sandsynligvis optagen for at vinde Anklang i videre Kredse. Selve Andagtsværket, som her er sat særlig i System, er dog ikke noget nyt eller originalt, som vi her møde for første Gang; tværtimod findes det i større eller mindre Grad udviklet i de øvrige indiske religiøse Systemer og stammer i Virkeligheden fra gammel Tid, idet det rettest maa betragtes som en videre Udvikling af den legemlige Askese (tapas), der har sine Rødder i de primitive Folks Forestillinger. Hvor gammel Y. er som filosofisk System, er det ikke let at afgøre. Det ældste Grundlag for Systemet, vi kende, er Patañjali's Yogasutra'er, der formodentlig skrive sig fra 2. Aarh. f. Chr.; men om Patanjali er identisk med den berømte Grammatiker af samme Navn, er omstridt, skønt vel muligt. Disse Yogasūtra'er, der ligesom Sānkhyasūtra'erne gaa under Navnet Sānkhya-pravacana, ere blevne forsynede med mange lærde Kommentarer fra senere Tider (7.—11. Aarh.); de indeholde 4 Hovedafsnit: Meditationens Væsen, Midlerne dertil, vidunderlige Kræfter, den befriede Sjæls fuldstændige Isolering. Med Hensyn til den religiøse Praksis, da maa man for at udøve den fuldkomne Meditation (samādhi) foruden at overholde de 5 store Bud (o: Forbud mod Drab, Tyveri, Løgn, Ukyskhed og verdslige Fornøjelser) og Iagttagelse af de øvrige almindelige religiøse Pligter (som Renselse, Askese, Recitation af hellige Formularer o. l.) tillige uddanne sig i en Række specielle Færdigheder, hvortil navnlig høre Aandedrætsøvelser og forskellige Maader at sidde paa, Øvelser i at gøre Sanserne uimodtagelige for Indtryk, Koncentration af Tænkeorganet paa et enkelt Punkt (f. Eks. Navle, Næse- eller Tungespids) og endelig Kontemplation eller den forrige Tilstands Overførelse paa det rent aandelige Omraade. En vigtig Rolle spille herved de rent legemlige Anstrengelser (hatha-yoga, bl. a. for at formindske Aandedrættet til det mindst mulige), der ofte kunne medføre hypnotiske og kataleptiske Tilstande (den saakaldte Yoga-Søvn, yoga-nidrā). Udøvelsen af Y. gælder selvfølgelig for den sikreste Vej til at opnaa Befrielse for Sjælen, saa at den kan forene sig med den absolutte Gud; men foruden dette vinder man ogsaa derved Magt til at gøre Mirakler, der i Alm. benævnes de 8 store Evner: at gøre sig uendelig lille eller usynlig, at gøre sig let, tung, uhyre stor, at faa alle sine Ønsker opfyldte, at beherske alle sine Organer, at læse andres Tanker, at ændre Naturens Love, samt at kunne hensætte sig til hvilket som helst Sted, man ønsker sig. Den, som besidder og praktiserer alt dette, kaldes yogin (ell. Yogi se nedenf.). Y.-Læren har øvet en betydelig Indflydelse i den moderne Hinduisme (s. d., jfr. Tantra), blandt forskellige vishnuitiske og çivaitiske Sekter (Pāñcarātra'er, Pāçupata'er, Bhagavata'er, s. d.), men ogsaa uden for Indien kan man spore dens Virkninger, i Gnosticismen og Sufismen, for ikke at tale om den moderne Spiritisme og Teosofi, der i rigt Maal have øst af denne Kilde. (Litt.: A. A. Macdonell, *History of Sanskrit Literature* [Lond. 1900]; R. Garbe, »Sāṁkhya und Yoga« [i »Grundriss d.

indo-arischen Philologie«, III, 4, Strassburg 1896] og den her anførte Litt.). *D. A.*

Yogi'er (Sanskrit yogin, af yoga, se ovenf.) er i Indien Betegnelse for en særlig civaitisk Sekt af Asketer eller Fakirer, der aflede deres Oprindelse fra en af Gorakhnātha (s. d.) i Nordindien grundlagt Sekt (15. Aarh.). De kaldes ogsaa Gosain(s. d.), men i Virkeligheden ere de snarere at betegne som rene Gøglere, Taskenspillere, der mest føre et omflakkende Liv og sætte Folk i Forundring ved deres Mirakelmagen. Navnet Y. bruges egentlig kun om de hinduiske Asketer, der have gjort Yoga-Praksis til en Slags Levevej, medens Fakir (arabisk = »fattig«) udelukkende bruges om de muhamedanske Asketer. Om Troværdigheden af disse Gøgleres Evne til at udføre overnaturlige Kunststykker, særlig i Retning af Hypnotisme og Katalepsi (magisk Søvn og Skindød, levende Begravelse o. l.), er der skrevet meget for og imod. Den spiritistiske og teosofiske Litteratur søger selvfølgelig at fastslaa, at disse Ting ere Kendsgerninger, der høre til Dagens Orden i Indien. Med Hensyn til Fakirernes Skindød og Laden sig levende begrave synes i Virkeligheden de forskellige historisk godtgjorte Eksempler derpaa at indskrænke sig til et eneste (se herom Garbe's i forrige Art. anførte Afhandling S. 47). (Litt.: R. Garbe, »Uber den willkiirlichen Scheintod indischer Fakirs« [»Beitrage zur indischen Kulturgeschichte«, Kap. 6, Berlin 1903]; E. Roucin, *Etude physiologique sur les Fakirs* [Paris 1904]). *D.A.*

Yokohama se Jokohama.

Yoldia se Muslinger.

Yoldiäler se Kvartærformation.

Yon [iõ'], Edmond Charles Joseph, fransk Maler og Xylograf, født 2. Febr. 1836 i Paris, død 25. Marts 1897. Y. vandt først Navn som Træskærer ved en Del Træsnit dels efter andre Kunstnere, dels efter egne Tegninger til »L'Illustration«, »L'Art«, V. Hugo's »Les Misérables« m. v. Senere spillede Landskabsmaleriet en fremtrædende Rolle i hans Kunst, saaledes malede han en Række Landskaber fra Seine og Omegn. Til Luxembourg-Mus. kom »Ved Eure« [1882]. Andre: »Seine ved Gravon« [1876], »Før Regnen«, »Vej i Velizy« etc. Han raderede ogsaa. Paa den internationale Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1897 saas »Efteraar«. *A. Hk.*

Yonge [jə'ŋ], Charlotte Mary, engelsk Forfatterinde, født 1823 i Hampshire, død 1901. Hun debuterede med Romanen »The Heir of Redclyffe« [1853], der gjorde stor Lykke. En Del af sit Udbytte anvendte hun til Udrustning af Missionsskibet »Southern Cross«. Aaret efter fulgte »The Daisy Chain«. Af Honoraret for denne udsatte hun 2,000 L. St. til Bygning af et Kollegium for Missionærer i Auckland. Af hendes mange øvrige Romaner, der alle ere udpræget religiøse, kunne nævnes: »Dynevor Terrace« [1857], »Hopes and Fears« [1861], »The Clever Woman of the Family« [1865], »The Dove in the Eagle's Nest« [1866], »Woman Kind« [1878], »Magnum Bonum« [1880], »Unknown to History. A Story of the Captivity of Mary of Scotland« [1882]. Desuden har hun skrevet en Række historiske Arbejder særlig beregnede paa Ungdommen: »The Kings of England« [1848], »Landmarks of History« [3 Bd., 1852—57], »History of Christian Names and their Derivation« [2 Bd., 1863], »Stories of English History for the Little Ones« [1874], »Aunt Charlotte's German History for the Little Ones« [1877], »Aunt Charlotte's Roman History« [1878]. Desuden skrev hun »The Life of C. I. C. Patteson, Missionary Bishop of the Melanesien Islands« [1873]. *T. L.*

Yonkers [ja'ŋkəz ell.jə'ŋ-], By i U. S. A., Stat New York, ligger 190 Km. S. f. Albany ved Hudson River 27 Km. oven for New York. (1900) 47,931 Indb. Y. er et yndet Sommeropholdssted for Folk fra New York og har Fabrikation af Filthatte og Filtvarer, Tæpper, Silketraad og Landbrugsmaskiner. *H. P. S.*

Yonne [iå'n], Flod i det indre Frankrig, venstre Biflod til Seine, udspringer paa Morvan-Højene, strømmer i nordlig, lidt vestlig Retning gennem Departementerne Niévre og Y. og falder ved Montereau efter et Løb paa 293 Km. i Seine. Y. er sejlbar neden for Auxerre, en Strækning paa 108 Km. Den optager mange Tilløb og er Seine's egentlige Kildeflod. Gennem Burgunderkanalen staar den i Forbindelse med Saone og gennem Nivernais-Kanalen med Loire, og ad disse tilføres der Paris dens Forbrug af Tømmer. *M. Kr.*

Yonne [iå'n], Departement i det indre Frankrig, omfatter Dele af de gamle Provinser Burgund, Champagne og Orléanais, begrænses af Dep. Aube, Cote d'Or, Nièvre, Loiret og Seine-et-Marne. Y. udgør 7,494 □ Km. med (1901) 321,062 Indb. (mod 355,364 Indb. i 1886). I det nordlige findes høje Bakkekæder og i det sydlige 600 M. høje Udløbere fra Morvan's Højland; men største Delen er et Sletteland med dybt nedskaarne Floddale, hvorigennem Floden Y. og dens Bifloder bevæge sig. Y. hører til Frankrig's gode Egne; 63 p. Ct. af Arealet ere Agerland, 4 p. Ct. ere Enge, 4_{18} p. Ct. Vinbjærge og 20_{18} p. Ct. Skove. Den frugtbarejordbund frembringer navnlig Hvede og Havre, i mindre Grad Rug og Byg. Af Rodfrugter avles Kartofler, Sukkerroer og Foderroer, og Frugthaverne ere rige paa Æbletræer (210,000 Meter-Centner i aarlig Høst). Kløver, Hamp og Raps ere ogsaa Genstand for Dyrkning. Vinbjærgene yde aarlig ca. 650,000 Hektoliter hvid Burgundervin. Kvægbestanden udgør (1894) 44,000 Heste, 136,000 Stkr. Hornkvæg og 244,000 Faar, og næst efter Agerbrug og Vinavl er Kvægavlen den betydeligste Næringsvej. Skovene levere Tømmer og Trækul; Industrien frembringer Maskiner og andre Jærnvarer, Læder og Skotøj, Kalk, Gips og Cement, Vine og Roesukker. For Handelen med Korn, Vin og Tømmer ere Y. og dens Kanaler af stor Betydning. Y. deles i de 5 Arrondissementer Auxerre, Avallon, Joigny, Sens og Tonnerre. Hovedstaden er Auxerre. *M. Kr.*

Yorick [jå'rik] se Sterne og Ferrigni.

York [jå!ək], By i det nordøstlige England, hørte indtil 1888 til Yorkshire, men er nu et selvstændigt Grevskab. Y. er en af England's allerældste Byer og Nordengland's gamle Hovedstad. Den ligger ved den store Landevej, som siden Romernes Dage har forbundet Skotland med det sydlige England, og tillige ved Floden Ouse, der er sejlbar op til Broen ved Y. for Fartøjer paa 120 Tons. Y. er en af de mest interessante og middelalderlige Byer i England. Dens Hoved-

bygninger stamme fra Edvard I's Tid; men dens Mure, som vedblivende omslutte Byen, hvile paa en Grundvold, der lagdes i Romertiden. Disse Mure, der gennembrydes af 9 Porte, omdannedes 1861 til Spadseregange, og det op mod Muren liggende gamle Slot ombyggedes fuldstændig 1826—36, saa at kun det af Vilhelm Erobrerpaa romerske Fundamenter opførte Clifford-Taarn nu stammer fra den gamle Tid. Det mægtigste Mindesmærke fra Fortiden er den smukke gotiske Domkirke, det saakaldte *Minster*, med Korsarme og tre Taarne. Det maaler 158 M. i Længden, i Korsfløjen 68 M. i Bredden og har en Højde af 31 M. Kirken blev grundlagt i Aaret 627 af Kong Edvin af Northumberland; men den 1246 fuldførte sydlige Fløj af Tværskibet er nu den ældste Del af Kirken. Ved en Gang er Domkirken forbunden med Kapitelhuset, hvis Indre er prydet med fine Søjler, let svungne Buer og prægtige Glasmalerier. Af de 41 Kirker, 17 Kapeller og 10 Klostre, som Y. havde paa Henrik VIII's Tid, ere endnu 23 Kirker og 11 Kapeller bevarede; men tæt ved den gamle Domkirke rejste sig 1866 en ny katolsk Domkirke. Det 1056 oprettede Benediktinerabbedi St. Mary og St. Leonard's Hospital fra 1137 ligge begge i Ruiner. Fremtrædende Bygninger ere det i 1446 byggede Raadhus og det i moderne Stil byggede Mansion House (Lord Mayor's Embedsbolig), der ligge Side om Side ud mod Ouse. Y. er nu en By med (1901) 77,793 Indb., livlig Handel og Fabrikation af Glasvarer, Sæbe, Lærred, Handsker og Tapeter. Paa det aandelige Omraade har Y. for længst mistet sin fremskudte Plads, men har dog adskillige Dannelsesanstalter: Ærkebispens Bibliotek, et Museum, et i 1884 aabnet Institut for Kunst og Videnskab, et Lærerseminarium og ude i Forstaden Ampleforth det katolske St. Lawrence College foruden talrige velgørende Anstalter: et stort Hospital med Lægeskole, en Sindssygeanstalt og et Blindeinstitut i Henrik VIII's gamle Palads. Under Navnet *Eboracum* var Y. allerede i 1. Aarh. e. Chr. den mest ansete Romerby i England, Sædet for Regeringen og Tid efter anden Opholdssted for Kejser Hadrian, Septimius Severus og Constantius Chlorus. Her døde de to sidste, og her findes deres Gravsteder. Senere blev Y. under Navnet Eoforwic Hovedstad i det angelsachsiske Kongerige Northumberland, og efter 625 prædikede Paulinus her om den kristne Lære. 735 nævnes den første Ærkebiskop, Egbert, og hans Efterfølgere kaldte sig England's Primas og havde indtil Slutningen af 15. Aarh. Højhedsret over Skotland's Bisper. Under Ærkestiftet i Y. høre endnu 6 Bispedømmer (Carlisle, Chester, Man, Durham, Ripon og Manchester). Uden for Y.'s Mure bleve Angelsachserne under Osbert og Ella 867 besejrede af Danskerne, som erobrede Byen. Snart efter fremtræder London som England's første By; men under Edvard II og Edvard III sammenkaldtes det engelske Parlament tii sine Møder i Y., og Henrik VIII oprettede Overretten i Y. I 1644 blev Y. belejret af Skotterne og Parlamentshæren og erobret, efter at den kongelige Hær under Pfalzgrev Ruprecht var bleven slaaet 2. Juli ved Marstonmoor V. f. Byen. Y. hører nu ikke mere til England's betydelige Byer; paa Handelens og Industriens Omraade staar den langt tilbage for den nærliggen de Storby Hull; men ved sine historiske Minder er dens Navn vidt bekendt. *M. Kr.*

York [jå!ak], Navn paa nogle Byer i U. S. A., af hvilke nævnes: 1) Y. i Pennsylvania, ligger 37 Km. S. S. 0. f. Harrisburg ved Codoms Creek. (1900) 30,708 Indb. Y. har stor Fabrikation af Avlsbrugsredskaber, Vogne, Maskiner og Bomuldsvarer samt Handel med Korn. Y. er anlagt 1741 og er en af Pennsylvanien's ældste Byer. 1777 var den en kort Tid Sæde for Nationalkongressen, medens Philadelphia var besat af Englænderne. — 2) Y. i Nebraska, ligger 70 Km. V. N. V. f. Lincoln og er navnlig kendt som et vigtigt Jærnbaneknudepunkt. (1900) 5,500 Indb. *H. P. S.*

York [jå!ək], Austral-Landets store nordøstlige Halvø, mellem Carpentaria-Bugten og Koralhavet. Nordspidsen, Kap Y., er ved Torres Stræde skilt fra Thursday-Øerne og Ny-Guinea. Halvøen, der udgør en Del af Kolonien Queensland, er paa Østsiden opfyldt af flere Bjærgdrag, der mod Syd i Bartle Frere naa 1,657 M. Gennem talrige Floder (Gilbert, Mitchell o. a.) afvandes Landet til Carpentaria-Bugten. De faatallige beboede Pladser (Heberton, Cairns, Palmerville, Cooktown, Somerset o. a.) ere grundlagte af Guldgravere. *M. Kr.*

York [jå!ək], Hertug af, 1) er en engelsk Titel, der siden 14. Aarh. jævnlig er bleven tildelt en af Kongens yngre Sønner, første Gang 1385 til Edvard III's fjerde Søn Edmund, som grundlagde Huset York (»den hvide Rose«) og døde 1402. Til dette Hus hørte Sønnesønnen Richard, kaldt Protektoren, som 1455 aabnede Krigen mellem »Roserne« (Kongehusets to Grene) og faldt 1460, og dennes Søn Edvard, senere Kong Edvard IV. Henrik VIII bar Titelen 1494—1502, medens hans ældre Broder levede, og ligeledes Karl I 1605—12; endvidere Jakob II som Prins 1643—85. Prætendenten Jakob (III) tildelte ogsaa sin yngre Søn Henrik Benedikt Titelen; han blev 1747 Kardinal, kaldtes jævnlig Kardinalen af Y. og døde 1807 som Stuarternes sidste Ætling.

2) Frederik, Hertug af Y., (1763—1827), Georg III's anden Søn, bar Titelen siden 1784. Han blev 1764 Fyrstbiskop af Osnabrück, indtil Landet 1802 indlemmedes i Hannover. 1793 førte han den engelske Hær, der sendtes til Belgien, indtog Valenciennes og belejrede Dunkerque, men blev slaaet af Houchard og var nær ved at blive tagen til Fange. 1794 blev han paa ny slaaet af Pichegru, maatte trække sig tilbage til Holland og vendte i Decbr. selv hjem til England. Alligevel udnævntes han 1795 til Feltmarskal og blev i Septbr. 1799 sat i Spidsen for en ny Hær, der sendtes til Holland, men maatte snart slutte en ydmygende Kapitulation med den franske General Brune og føre Hæren tilbage til England. 1809 blev han indviklet i en Skandalesag, fordi hans Frille havde solgt Officersposter, og maatte opgive sin Kommando, men fik den paa ny 1811. Hvor udygtig han end var som Feltherre, viste han dog som øverste General Omhu for Troppernes Vel og Indsigt i Ledelsen af Hærens Forvaltning og indre Forhold. Som fanatisk Modstander af Katolikkernes Ligestilling vandt han Toriernes Yndest. Siden 1791 var

han gift med Prinsesse Frederikke af Preussen (1767—1820), Datter af Frederik Vilhelm II, men Ægteskabet var barnløst. Da hans Broderdatter Charlotte døde 1817, blev han den vordende Tronarving. (Litt.: Walter Scott, >Memoirs of the Duke of Y.c [2 Bd., 1828]).

3) Georg, Hertug af Y., den nuværende engelske Tronfølger, født 1865, fik 1892 Titelen, men ombyttede den 1901, da hans Fader Edvard VII blev Konge, med Titelen Prins af Wales (se VII. Bd. S. 655). *E. E.*

York [jå!ᵊk], Hans David Ludwig, Greve, preussisk Feltmarskal, født 26. Septbr. 1759 i Potsdam, død 4. Oktbr. 1830 ved Breslau. Han indtraadte 1772 i Hæren som Junker. 1779 maatte han imidlertid paa Grund af Insubordination forlade den preussiske Hær og gik i hollandsk Tjeneste. Her tjente han 1783—84 i Ostindien i Schweizerregimentet Meuron. 1787 optoges han som Kaptajn atter i den preussiske Hær, forfremmedes 1792 til Major og udmærkede sig under Felttoget i Polen. Som Brigadekommandør dækkede han 1806 Hertugen af Weimar's Overgang over Elben og førte derefter Arrieregarden for Blücher's Korps til Lübeck, hvor han saaredes haardt og blev Krigsfange. 1807 udnævntes han til Generalmajor og blev 1810 Generalinspektør for samtlige lette Tropper, af hvis Uddannelse han havde stor Fortjeneste. 1812 var han næstkommanderende ved det under Napoleon staaende preussiske Hjælpekorps og sluttede under Tilbagegangen uden Bemyndigelse en Konvention med den russiske General Diebitsch, ifølge hvilken det preussiske Korps skulde betragtes som neutralt. Kongen af Preussen maatte vel forkaste Konventionen, men Y. beholdt sin Kommando og ledede som Generalguvernør i Provinsen Preussen Folkerejsningen her. 1813 deltog Y. med Hæder i Slagene ved Grossgorschen og Bautzen, fik Befalingen over I. Armékorps og havde Hovedfortjenesten af Sejren ved Katzbach. 3. Oktbr. aabnede han Blücher Overgangen over Elben gennem Sejren ved Wartenburg. 16. Oktbr. sejrede han ved Möckern under store Tab. I. Jan. 1814 gik han over Rhinen, indtog St. Dizier, angreb 4. Febr. Châlons, der rømmedes af Macdonald, og reddede i Fægtningen ved Montmirail General Sacken for Tilintetgørelse. Endelig udmærkede han sig særlig i Slaget ved Laon 9. Marts og under Kampen ved Paris. Efter Vaabenstilstanden fik han Generalkommandoen i Schlesien, forfremmedes til General i Infanteriet og fik Tilnavnet »von Wartenburg«. Under Felttoget 1815 havde han Overkommandoen over det mellem Elben og Rhinen opstillede Reservekorps. Efter Fredsslutningen tog han sin Afsked og udnævntes 1821 til Generalfeltmarskal. (Litt.: Droysen, »Das Leben des Feldmarschals, Grafen Y.« [Leipzig 1889]). *B.P.B.*

Yorke [jå!ᵊk], langstrakt Halvø paa Sydsiden af Australien's Fastland, hører til Kolonien Syd-Australien og ligger mellem Spencer-Bugten og Vincent-Bugten. Det er et vandfattigt, for en stor Del ufrugtbart Sletteland, 200 Km. langt og 50 Km. bredt, med flere Saltsumpe. Sydspidsen Kap Spencer er ved Investigator-Strædet skilt fra Kænguru-Øen. Befolkningen ernærer sig mest ved Faareavl, i det sydlige tillige ved Agerbrug, og mod Nord findes rige Kobbergruber ved Wallaroo, Moonta og Kadina. *M. Kr.*

York River [jå!ᵊkri'vᵊ], Kystflod eller rettere Æstuarium paa Østkysten af U. S. A., Stat Virginia, opstaar ved West Point ved Forening af de to Floder Mattapony og Pamunkey, der ere henholdsvis 165 og 215 Km. lange, og forløber mod Sydøst med en Længde af 65 Km. og en Bredde af $1^1/_2$—6 Km., indtil den udmunder i Chesapeake-Bugten. Y. R. danner den bedste Havn i Virginia. *H. P. S.*

Yorkshire [jå!ᵊkšᵊ ell. • ši.ᵊ], Shire i det nordøstlige England, begrænset af Vesterhavet og Shirerne Durham og Westmoreland i Nord, Lancashire og Cheshire i Vest, Derby, Nottingham og Lincoln i Syd. Y., der er England's største Grevskab, omfatter 15,712 □Km. med (1901) 3,585,122 Indb. eller 228 Indb. pr. □Km. I 1888 ophøjedes Y.'s 3 Distrikter eller *Ridings* til selvstændige Shirer. West Riding, der omfatter Egnene V. f. Trent og Ouse, er 7,156 □Km. med (1901) 2,746,867 Indb. og omslutter Byen York (s. d.) med tilhørende Landdistrikt. Den østlige Del af Y. deles af Derwent i North Riding med 5,509 □Km. og 393,143 Indb. og East Riding med 3,033 □Km. med 445,112 Indb. I geografisk Henseende ere de forskellige Egne af Y. ret forskellige. Den nordlige Vesterhavskyst, mellem Mundingen af Tees og det 75 M. høje Flamborough Head, er stejl, hvorimod den sydlige Del, mellem Flamborough Head og Spurn Head, er lav. Mellem Vesterhavet og Humber-Bugten ligger Halvøen Holderness, der er en af England's frugtbareste Egne og bekendt for sit talrige og fortrinlige Hornkvæg. Den 25 Km. brede Dalslette, der fra Humber-Bugten strækker sig op til Byen York, er mod Syd en fuldstændig flad Marsk- og Sumpegn. Øst for denne frugtbare Dal, der afvandes af Ouse og dens Tilløb (Swale, Ure, Derwent o. a.), hæver sig det øde Yorkmore (457 M.), der gennemskæres af smukke, veldyrkede Dale, og Hedelandet Wolds (223 M.), der udmærker sig ved sine talrige Faareflokke. Mellem disse to Højdedrag ligger den brede Pickering Dalslette, der som en Bugt fra Vesterhavet mellem Scarborough og Filey strækker sig mod Vest. De penninske Bjærge, der udfylde den vestlige Del af Y., ere opbyggede af Kalksten og røde Sandsten og naa i Whernside en Højde af 726 M. I fordums Tid var dette Mose- og Hedeland yderst tyndt befolket; men Grubedriften i de udstrakte Kullejer beskæftiger nu over 80,000 Arbejdere. I Aaret 1801 havde hele Y. kun 859,133 Indb., medens West Riding nu alene tæller over det 3-dobbelte og har en Folkemængde af 384 Indb. pr. □Km. Af det samlede Areal ere 32 p. Ct. Agerland, 39 p. Ct. ere Græsgange og 3,8 p. Ct. ere skovklædte, medens 25 p. Ct. af Overfladen ere uproduktive. Det frugtbare østlige Lavland hører til England's bedste Landbrugsegne baade paa Agerbrugets og Kvægavlens Omraade. I Aaret 1900 fandtes 145,000 Heste, 516,000 Stkr. Hornkvæg, 1,880,000 Faar samt 216,000 Svin. Bjærgværksdriften indtager en meget fremskudt Plads. I 1894 brødes der i Y. 23,4 Mill. Tons Stenkul og 5,1 Mill. Tons Jærnerts foruden 1,135 Tons Blyerts og 62,200

Tons Salt. Stenbrudene beskæftigede 10,000 Arbejdere, 6,000 arbejdede i Jærnminerne og over 80,000 i Kulgruberne. Fabriksvirksomheden er overordentlig stor. Uld- og Kamgarnsfabrikkerne, der ere særlig talrige i West Riding, beskæftige 220,000 Arbejdere, Lærreds- og Bomuldsfabrikkerne 50,000, Jærnindustrien 62,000 og Maskinfabrikkerne 40,000, medens Knivsmedevarer, File og Save fabrikeres af 30,000 Arbejdere. Skibsbygning (5,200 Arb.), Fabrikationen af Papir, Lervarer, Glas, Metaltraad, Messingvarer og pletterede Varer lægger ogsaa Beslag paa adskillige Tusinders Arbejdstid. Hovedstæderne ere York, Beverley og Northallerton. *M, Kr.*

Yorktown [jå!ɔkta.un], Landsby i U. S. A., Stat Virginia, ligger 87 Km. 0. S. 0. f. Richmond paa højre Bred af York River, men er nu ganske lille og ubetydelig, idet den kun har (1900) 150 Indb. Den er imidlertid berømt fra Frihedskrigen, idet det var her, at Lord Cornwallis 19. Oktbr. 1781 overgav sig med hele sin Hær. *H. P S.*

Yoro, Provins (Departemento) i den mellemamerikanske Republik Honduras, ligger ved Kysten af det karibiske Hav og gennemstryges af Sierra de Piga og Sierra de Sulaco. Y. er opfyldt af tætte Urskove, hvorfra udføres Mahognitræ. Y., der har ca. 14,000 Indb., beboes af lidet bofaste Indianerstammer, der kun overfladisk ere paavirkede af den europæiske Kultur og den katolske Religion. Hovedstaden Y. ligger 155 Km. N. 0. f. Tegucigalpa samt ved et Tilløb til Rio Aguan. *H. P. S.*

Yosemitedal [jo.use'mit-], Yosemite Valley, ejendommelig Bjærgdal i U. S. A., Stat California, ligger 280 Km. Ø.f. San Francisko i County Mariposa ved den øvre Merced River, er ca. 24 Km. lang, gennemsnitlig 1,5 Km. bred og indrammes af lodrette Granitvægge, hvis Tinder kunne antage de sælsomste Former. De vigtigste Klippetoppe ere El Capitan (1,006 M.), Cathedral Rock, Three Brothers (1,198 M.), Sentinel Rock, der er en Granitobelisk med en Højde af 928 M., Half Dorne (1,443 M.) og Cap of Liberty (610 M.). Ned over Klippevæggene styrte talrige og mægtige Vandfald, af hvilke nævnes Bridal Veil Fall, der har en Højde af 270 M., Yosemite Fall og Nevada Fall (186 M.). De fleste af disse Vandfald svinde dog hen paa Sommeren ind til en Ubetydelighed, eller de helt forsvinde. Ved Enden af Dalen ligger den lille Mirror Lake, i hvis Vande de omgivende Klipper spejle sig. Y., hvis indianske Navn betyder »den store graa Bjørn«, opdagedes 1851 af en Soldaterafdeling, der forfulgte nogle flygtende Shoshone-Indianere til dette Smuthul. Ryet om Dalens Skønhed bredte sig hurtig, og Nationalkongressen gjorde den 1864 tilligemed den nærliggende Mariposa Grove (se Mariposa) til Nationalpark. Y. er nu overmaade stærkt besøgt af Turister. (Litt.: *The Yosemite Guide-book;* W. og S. Wiley, *The Yosemite, Alaska and the Yellowstone* [1893]). *H. P. S.*

Youghal [jå!l], Havneby i det sydlige Irland, Corkshire, ved Vestkysten af Blackwater, som her danner Y.-Bugten, har Handel, Laksefiskeri og (1901) 5,393 Indb. *M. Kr.*

Young [jə'ŋ] se Balleny-Øerne.

Young [jə'ŋ], Allen, Sir, engelsk Nordpolsfarer, 1857—59 Deltager i Mc. Clintock's Nordpolsekspedition, 1860 paa Opdagelser i Grønland, 1875—76 med paa »Pandora«, bl. a. for at lede efter Franklin-Ekspeditionen, har bl. a. skrevet »The two voyages of the Pandora in 1875 and 1876« [Lond. 1879].

Young [jə'ŋ], Arthur, engelsk Agronom og økonomisk Forfatter, (1741—1820). For at studere Landmandsforhold og Jordbrugsøkonomi foretog Y. mange Rejser, der efterhaanden udstraktes til hele Storbritannien og Irland, til Frankrig, Spanien og Italien. Sine skarpe Iagttagelser under disse nedtegnede han med samvittighedsfuld Nøjagtighed; hans Bøger afgive derfor et tro Billede af Landbrugets Tilstand i store Dele af Europa i Tiden umiddelbart før den franske Revolution. Mest berømte og værdifulde som økonomisk-historiske Dokumenter ere hans Skildringer af »A six months tour through the North of England« [4 Bd., Lond. 1768] og af »Travels during the years 1787, 1788 and 1789, undertaken more particularly with a view of ascertaining the cultivation, wealth, resources and national prosperity of the Kingdom of France« [2 Bd., Lond. 1792, 2. Udg. 1794, senere oftere; fr. Overs. Paris 1793, 2. Udg. 1794]. Y.'s teoretisk-økonomiske Hovedværk er »Politicai arithmetic« [Lond. 1774]. Stuart Mill har kaldt Y. »Stordriftens Fader«. Han var en Modstander af det ved Begyndelsen af hans Forfatterbane endnu herskende fysiokratiske System. Malthus betegner Y. som en af sine Forløbere, (Litt.: Betham-Edwards, *The autobiography of A. Y., with selections from his correspondence* [Lond. 1897]). *K, V, H.*

Young [jə'ŋ], Brigham, Mormonernes Leder, født 1. Juni 1801 i Nordamerika, død i Salt Lake city 29. Aug. 1877, overtog Styrelsen efter Joseph Smith's Død 1844 og ledede Mormonerne med stor Energi, Klogskab og Grusomhed. Under hans Styrelse sloge Mormonerne sig 1847 ned i Utah, hvis Guvernør han var indtil 1858, og her herskede Y. næsten enevældig. Han var baade i Teori og i Praksis en ivrig Tilhænger af Flerkoneriet, men han forstod tillige at skabe gode ydre Kaar for sit Samfund og at fremme Næringsvejene. *A. Th. Z.*

Young [jə'ŋ], Charles Augustus, amerikansk Astronom, er født 15. Decbr. 1834 i Hanover N. H., blev 1856 Professor i Matematik og Astronomi ved *Westen Reserve College,* Ohio, 1866 Professor i Astronomi ved *Dartmouth College* i Hanover og 1877 ved Universitetet i Princeton N. J. og Direktør for Observatoriet smst.; 1905 tog Y. Afsked. Y. har væsentlig beskæftiget sig med Solen, opdagede saaledes 1869 Coroniumlinien i Coronaspekteret, 1870 det omvendende Lag, har bestemt Bølgelængden af de vigtigste Linier i Kromosfærens Spektrum o. a. og har herom offentliggjort talrige Afhandlinger i Fagtidsskrifter. Ved Siden heraf har han publiceret »The sun« [New York 1881, 2. Udg. 1896], »General astronomy« [Boston 1889, 2. Udg. 1900], »Manual of astronomy« [smst. 1901]. *Z. Fr. S.*

Young [jə'ŋ], Edward D., engelsk, Marineofficer og Afrikarejsende, født 23. Oktbr. 1831, død 4. Novbr. 1896 i Hastings, førte 1862—63 »Pioneer« paa Sambese og Schari under

Livingstone og blev 1867, da den store rejsende »forsvandt«, af den engelske Regering stillet i Spidsen for en Ekspedition til Nyassa-Søen, en Ekspedition, der med temmelig stor Sikkerhed godtgjorde, at Livingstone ikke var død. Efter dennes Død gik han, opfordret af det skotske Missionsselskab, med et Dampfartøj, adskilt i Stykker, til Nyassa-Søen — Fartøjet blev det første Dampfartøj paa denne Sø — oprettede Stationen Livingstone, omsejlede Søen og opdagede Livingstone-Bjærgene. Han vendte 1877 tilbage til England. Y. er Forfatter af: »Nyassa, adventures in Central-Africa< [Lond. 1877]. *O. I.*

Young [jə'ŋ], Edward, engelsk Digter, født 1681 i Upham i Hampshire, død 12. Apr. 1765 i Welwyn. Han fik sin Opdragelse i Westminster-Skolen og studerede derefter Jura i Oxford. 1713 optraadte han som Digter med Digtene: »The Last Day« og »The Force of Religion or Vanquished Love«. Senere skrev han Tragedierne »Busiris, King of Egypt« og »The Revenge« [1719]. Derefter fulgte Satiren »The Love of Farne or the Universal Passion« [1725—26]. Over 40 Aar gl. traadte han ind i den gejstlige Stand, blev 1727 Kapellan hos Georg II og fik 1730 Præsteembedet i Welwyn. S. A. skrev han: »Two Epistles to Mr. Pope concerning the Authors of the Age«, i hvilken han stillede sig paa Pope's Side i den litterære Strid. Aaret efter giftede han sig, og da han 10 Aar senere mistede sin Kone og to Stifbørn, blev dette Anledning til hans berømteste Digt: »The Complaint or Night Thoughts on Life, Death, and Immortality« [1742—43], hvortil slutter sig »The Consolation« [1745]. Dette Digt, der trods flere smukke Steder nu synes svulstigt og sentimentalt, blev i sin Tid meget berømt og har haft stor litterær Betydning som et af de første Digte, der vendte sig fra den herskende Klassicisme og søgte naturligere Udtryk for Tanken, og tillige som Forløber for den senere Række sentimentale moraliserende Læredigte. Hvad Y. her søgte at udføre i Praksis, opstiller han som Teori i sin Prosaafhandling »Conjectures on Original Composition« [1759], hvori han hævder, at Efterligning af Naturen er den sande Originalitet. Af andre Værker kunne nævnes Satiren »The Centaur not Fabulous« [1755] og Digtet »The Resignation« [1762]. Y.'s Værker ere flere Gange udgivne saaledes i Jonson's »English Poet« og af Doran i 2 Bd. 1854. (Litt.: En Biografi findes i Jonson's *Lifes of the English Poets* samt i Doran's ovennævnte Udgave). *T. L.*

Young [jə'ŋ], Grahn, Lucile, se Grahn-Y.; død i München 4. Apr. 1907.

Young [jə'ŋ], Thomas, engelsk Fysiker, Læge og Orientalist, født 13. Juni 1773 i Milverton i Somersetshire, død i London 10. Maj 1829. Fra sin tidligste Barndom i Besiddelse af sjælden Lærelyst og Læreevne kom han hurtig til at gøre utrolig Fremgang saavel i klassiske og nyere Sprog, deriblandt i flere østerlandske, f. Eks. Hebræisk, Syrisk og Persisk, som ogsaa i Fysik og Naturvidenskaberne. Allerede som Dreng dannede han sig optiske Instrumenter, og efter at han 1792 havde begyndt at studere Medicin i London, kom han ind paa selvstændige Studier, bl. a. om Øjet. Nogle af Frugterne af sine optiske Studier meddelte han 30. Maj 1793 i et Møde af Videnskabernes Selskab i London (*Royal Society*), der 1794 optog ham, der kun var 20 Aar gammel, som Medlem. Fra 1799 var han praktiserende Læge i London indtil 1814, da han opgav at praktisere, optagen som han var af andre Hverv. Bl. a. var han Inspektør ved en Livsassurance og fra 1818 Direktør for Udgivelsen af »Nautical Almanac«; fra 1802 udenlandsk Sekretær for *Royal Society*, 1801—03 Prof. i Naturfilosofi ved *Royal Institution* i London s. v. Universitetsgraden fik han i Cambridge; det franske Institut optog ham som udenlandsk Medlem. Y. er, som hans sidste videnskabelige Biograf, Danskeren Dr. Tscherning siger om ham: Grundlægger af den fysiologiske Optik. Y. var den, som først forklarede Synets vigtigste Fænomener. Han udgav herom flere Skrifter, som vakte stor Opmærksomhed, men ogsaa en Del Modsigelse, bl. a. »A Syllabus of a course of a natural and experimental Philosophy« [1802], »Course of Lectures on Natural Philosophy and the Mechanical Arts« [1807] og »Elementary Illustration of the Celestial Mechanics of Laplace«. Y. interesserede sig fra en tidlig Tid levende for det gamle Ægypten og arbejdede ihærdig paa at decifrere saavel den demotiske Skrift som Hieroglyfferne. Han naaede dog ikke Maalet, uagtet nogle af de Tegn, hvis Værdi han søgte at bestemme, have vist sig at være rigtig tydede. Men mange andre Tegn ere urigtig bestemte, hvorfor hans Tolkning ikke egnede sig til at blive Grundlag for en virkelig Tydning. Det er derfor helt urigtigt, naar man stundom har frakendt Champollion Æren for at have løst Hieroglyffernes Gaade og har nævnt Y. som den egentlige Grundlægger af Ægyptologien, et Forhold, der er blevet klart, grundig og upartisk oplyst af Sir P. Le Page Renouf i »Proceedings of the Society of Biblical Archaeology« XIX S. 188 ff. Det Forsøg, Y. gjorde paa at tyde Hieroglyfferne, findes i den af ham forfattede Artikel »Egypt« i »Encyclopædia Britannica« [1818]. Man skylder i øvrigt Y. den Opdagelse, at »Papyrus Grey« var en græsk Oversættelse af en demotisk Papyrus i Paris (se hans »Account of some recent discoveries in hieroglyphical Litterature« [1823]). En samlet Udgave af de af Y. forfattede mindre Skrifter udkom først 1855 (»Miscellaneous Works of the late Th. Y.« [i 3 Bd.]). Med Carlsberg-Fondets Understøttelse udgav Dr. med. M. H. E. Tscherning 1894 »Oeuvres ophtalmologiques de Th. Y.«. (Litt.: G. Peacock, *Life of Th. Y.* [Lond. 1855]; Pettigrew, *Life of Y.* i hans *Medical Portrait Gallery* [1840]; Gurney, *Th. Y.* [1831]). *V. S.*

Youngstown [jə'ŋztaun], By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 100 Km. S. 0. f. Cleveland ved Mahoning River, (1900) 44,885 Indb. Y. ligger midt i en frugtbar Landbrugsegn og et rigt Kul- og Jærndistrikt, hvor der ogsaa fremkommer naturlig Gas. Byen har talrige Højovne, Støberier og Valseværker samt Fabrikation af Agerbrugsredskaber. *H. P. S.*

Yoyoa [jojo'a], Laguna de Y., en ejendommelig Indsø i den mellemamerikanske Stat Honduras, ligger 110 Km. N. V. f. Tegucigalpa og 625 M. o. H., er indtil 8 M. dyb, omgives af indtil 1,000 M. høje Bjærge og har kun under Regn-

tiden et overjordisk Afløb til Rio Ulna, men ellers flere underjordiske Afløbskanaler. *H. P. S.*

Ypern [i'pern ell. a'ipern], Ypres, By i den belgiske Provins Vestflandern, ved Yperle, 51 Km. S. V. f. Brügge, er Jærnbaneknudepunkt og staar ved en Kanal i Forbindelse med Briigge, Ostende og Nieuport. I 14. Aarh. var Y. en blomstrende Haandværker- og Handelsby med op imod 200,000 Indb., og smukke monumentale Bygninger fra denne Tid vidne om, at Produktionen og Handelen med flamsk Klæde havde gjort Y. til en rig, mægtig og skønhedselskende By. Domkirken (St. Martin) er et Mesterværk i gotisk Stil (13. Aarh.). Klædemagerlavets store Hal, der opførtes 1201—1342 i den rigeste gotiske Stil, er en af Middelalderens mægtigste og smukkeste borgerlige Bygninger. Dets store Vagttaarn (Belfried) smykkes siden 1860 med 44 Statuer af Flandern's Grever og Grevinder. I dets umiddelbare Nærhed ligger Raadhuset, en Renaissancebygning fra Begyndelsen af 16. Aarh., Kødhallen, der nu er indrettet til Oldsagsmuseum, og de af Ludvig XIV byggede Marmorspringvand paa det store Torv. Allerede i 16. Aarh. begyndte Briigge at gaa tilbage, og nu tæller den (1901) kun 17,137 Indb., hvis vigtigste Erhverv er Fabrikation af Kniplinger, Bomuldsvarer og Sæbe. Byen har en College, en Industriskole, en militær Rideskole, Bibliotek, Malerisamling. Blandt Bisperne i Y. er Cornelius Jansen, hvis Grav findes i Domkirken, bekendt som Stifteren af Sekten Jansenisterne. Y. er opvokset omkring en Borg og blev befæstet af Balduin II. Under den nederlandske Frihedskrig blev Y. erobret 1584 af Alexander Farnese, 1648 af Condé og 1649 af Spanierne. Turenne belejrede og indtog Byen 1658, men den kom dog atter, ved Pyrenæer-Freden, til Spanien, men 1678 blev den erobret af Ludvig XIV, der beholdt den indtil Freden i Utrecht. Ved Barrieretraktaten modtog Y. en hollandsk Besætning indtil 1744. Josef II lod 1781 Fæstningsværkerne sløjfe, og efter en kort Belejring indtoges den 1794 af Pichegru. 1815 kom Y. til Nederlandene, 1830 til Belgien. *M Kr.*

Ypern se Ælm.

Ypperstepræst, Navnet for den øverste Præst ved Jerusalem's Tempel. Særlig efter Eksilet kom Y. til at spille en betydelig Rolle, idet han under det persiske, senere det græske Regimente ved Siden af sin præstelige Stilling fik en politisk som Folkets Overhoved. Højdepunktet naaede Y.-Stillingen, da den gik over til Hasmonæerfyrsterne. I Romertiden stod Y. igen som Folkets Overhoved og Repræsentant over for Romermagten, men den yppersteprælstelige Magt svækkedes dog meget ved, at Romerne efter Forgodtbefindende indsatte og afsatte Y. Naar der i Ny Test. tales om Yppersteprælst e r, maa der foruden den fungerende Y. forstaas dels saadanne, som tidligere havde beklædt Stillingen og hos Folket bevaret deres Anseelse, dels Medlemmerne af de fornemme Præsteslægter, af hvilke Y. valgtes. Y.'s Magt og Anseelse sank stadig, indtil den fik Ende ved Jerusalem's Under- i gang. Y. førte Forsædet i det jødiske Raad og gjaldt i visse Henseender som en Højesteret, ogsaa for Jøder uden for Palæstina; han havde Overopsynet med Tempelet og Gudstjenesten, særlig ved de store Fester fungerede han, paa den store Forsoningsdag var det ham, som bragte Forsoningsofferet og betraadte Tempelets allerhelligste som Midler mellem Folket og dets Gud. Y.'s Embedsdragt — hans Indsættelse foregik ved en Investitur — var overordentlig pragtfuld, straalende af Guld og prægtige Farver, særlig Skulderstykket (Efod) med det dertil ved Guldkæder og Purpursnore fastgjorte Brystskjold med de 12 Ædelstene, hvorpaa de tolv Stammers Navne vare indgraverede. *V. O.*

Ypsilanti [ipsilä'nti], By i U. S. A., Stat Michigan, ligger 98 Km. 0. S. 0. f. Lansing paa begge Bredder af Huron River. (1900) 7,429 Indb. Y. har Trævare- og Papirindustri. *H. P. S.*

Ypsilánti, en græsk Fanariotslægt, der skal stamme fra en Landsby Ypsili i Egnen om Trapezunt, og som efter dette Riges Indtagelse 1461 bosatte sig i Konstantinopel.

1) Alexander (1726—1805), var 1774—82 tyrkisk Hospodar i Valakiet, 1787—90 i Moldau og 1796—98 paa ny i Valakiet. Han styrede Landet vel og udstedte den første Lovbog paa Rumænsk. Han blev henrettet i Konstantinopel som mistænkt for Delagtighed i Sønnens Oprørsplaner.

2) Konstantin (1760—1816), den foreg.'s Søn, blev 1799—1801 Hospodar i Moldau og 1802—05 i Valakiet, men maatte derefter flygte til Udlandet. Han vendte tilbage 1806 med de russiske Tropper og haabede at kunne løsrive Landet fra Tyrkerne, men blev ladt i Stikken af Rusland efter Freden i Tilsit og levede senere i Kijev.

3) Alexander, født 12. Decbr. 1783, død 1. Aug. 1828, den foreg.'s Søn, tjente med Udmærkelse i den russiske Hær 1812—13 og mistede sin højre Haand i Slaget ved Dresden; stod i Yndest hos Kejser Alexander I og blev 1817 Generalmajor. Han traadte i Decbr. 1820 i Spidsen for det græske Hetæri og optog i Februar n. A. Kampen mod Tyrkerne ved at rykke ind i Moldau. Men han skuffedes i Haab om russisk Hjælp (blev tværtimod udstrøgen af Hæren) og fik ej heller den Tilslutning, han havde ventet fra Rumænernes Side. Han lod disses Høvding Vladimiresko rydde af Vejen som Forræder imod Grækernes Frihedssag, men led 19. Juni et fuldstændigt Nederlag i Kamp mod Tyrkerne; maatte flygte til Østerrig, hvor han holdtes i Statsfængsel indtil 1827. Hans Daad blev i sin Tid besungen af Digterne og prist langt over Fortjeneste.

4) Demetrios, født 25. Decbr. 1793, død 16. Aug. 1832, den foreg.'s Broder, sendtes i Apr. 1821 til Peloponnes for at lede Opstanden mod Tyrkerne i Broderens Navn. Han modtoges straks med Jubel, men blev snart trængt til Side. Vel blev han i Jan. 1822 valgt til Formand for Raadet og kæmpede med Held og Tapperhed mod Tyrkerne, men trak sig i Marts 1823 misfornøjet tilbage. 1825 kæmpede han paa ny tappert ved Nauplia, førte 1828 den græske Hær i det østlige Hellas og vandt Septbr. 1829 den sidste Sejr over Tyrkerne. I Apr. 1832 blev han Medlem af den foreløbige Regering. *E, E.*

Yquem [ikæ'm] se Bordeauxvine.

Triarte (Iriarte), Ignacio, spansk Landskabsmaler, født 1620 i Azcoitia, død 1685 i Sevilla. Y., Elev af Herrera den Ældre i Sevilla og gennem sin Virksomhed særlig knyttet til denne By og til Aracena, har malet talrige Landskaber; mellem ham og Murillo bestod der en Tid et Arbejdsfællesskab, idet Y. malede Landskabsbaggrundene til Murillo's Figurfremstillinger. En Del Landskaber af Y. ses i Madrid's Prado-Museum. Han var en af Sevilla-Akademiets Stiftere. *A. Hk.*

Yriarte, J., se Iriarte.

TrieiX, St. [sætiriæ'ks], By i det indre Frankrig, Dep. Haute-Vienne, ved venstre Bred af Loue og paa Sydskraaningen af Limousin-Bjærgene, har Jærnbanestation, Fabrikation af Jærnhamre, Lærred og Tvist. Der findes Lejer af Porcelænsjord, og Byen har Porcelænsfabrikation og (1901) 9,000 Indb. *M. Kr.*

Yrjø-Koskinen, Georg Zachris, Friherre, betydelig finsk Videnskabsmand og Politiker, født 1830, død 13. Novbr. 1903, hed oprindelig Forsman, men antog, da han adledes 1882 (Friherre 1897), sit forfinskede Forfatternavn som Adels-Ætnavn.

Y. var den ældste af 4 Brødre, som alle have spillet en Rolle i Finland's offentlige Liv — af Landdagen 1891 vare de alle Medlemmer, hver i sit Kammer — og alle have virket for det finske Sprogs Eneherredømme i Finland paa Bekostning af det svenske Sprogelement, men i over 3^0 Aar var Y. den anerkendte Høvding for det store »fennomanske« Parti, og efter dets Sprængning for det »gammelfennomanske« Parti.

Det var gennem J. V. Snellman's (s. d.) Artikler i »Saima«, den unge Student Forsman, hvis Slægt var af svensk Stamme, og hvis Omgangskreds ligesom han selv var udelukkende svensktalende, vaktes til Kamp for det finske Sprog; allerede hans første lille historiske Afhandling (1850) var paa Finsk, og hans første Bog (1854) var »Læseøvelser i Finsk for Begyndere«. Efter nogle grundige Studier over »Klubbekrigen« (se Finland, »Historie«) og en længere Udenlandsrejse blev han 1863 Professor i Historie og udgav en hel Række betydelige historiske Arbejder, af hvilke det bekendteste, »Finlands Historie« [paa Finsk 1869—73, paa Svensk 1874] viser baade hans Fortrin og Mangler som Historiker — en utrættelig Forskers Detailnøjagtighed, en overlegen Evne til Sammenfatning og en lidenskabsfyldt Personligheds Mangel paa Objektivitet —; hans Bedømmelse f. Eks. af Sprengtporten's (s. d.) Virken var saa aabenbart paavirket af hans egen Tids politiske Strid, at endog udenlandske Historikere (bl. a. A. D. Jørgensen) toge Afstand fra Fremstillingen. Alle Arbejder udgaves under Navnet Y. Sin politiske Virksomhed begyndte Forsman ved Dagbladsartikler som helt ung, om det finske Sprogs, det finske Partis Stilling; fra 1869 skrev han i Partiets Hovedorgan, »Uusi Suometar«. Han brød hurtig igennem, og snart vare hans Anskuelser toneangivende for Partiet. 1872 havde han første Gang Sæde i Landdagen (valgt af Borgå Stift) og blev næsten umiddelbart Fører; efter Snellman's Død var han den givne Arvtager. 1882 indtraadte hen i Regeringen, fra 1885 var han »Ekklesiastikchef« — nærmest lig Kultusminister — og drev i denne Egenskab konsekvent paa med Oprettelsen af finske Læreanstalter, deres Overtagelse af Staten og samtidig efter Evne Nedlæggelse af de svenske Statsskoler som overflødige. Uden om sine Kolleger i Regeringen, ved direkte Forhandlinger med Generalguvernøren, Grev Heiden (s. d.), satte han en Række Sprogforordninger igennem til Fordel for Finsken. Efter Leo Mechelin's (s. d.) Afgang fra Regeringen (1890) var Y. eneledende i denne; umiddelbart før Landdagens Sammentræden 1891, hvor det kunde forudses, at man maatte behandle det statsretlige Forhold til Rusland, proklamerede han, at kun det finske, »nationale« Partis Ord havde Betydning, det svenske Sprogelement maatte følge Trop; Enigheden mellem Partierne opretholdtes dog under Angrebene fra russisk Side i de truende Tider indtil 1894. Under de derefter følgende rolige Aar indtil 1898 forfulgte Y. paa ny Maalet at gøre det fennomanske Parti til det eneherskende som det eneste nationale. Da Generalguvernør Bobrikoff uventet medbragte Statskupsmanifestet af 15. Febr. 1899 til Helsingfors, stemte Y. 18. Febr. for dets Offentliggørelse, men Misfornøjelsen derover var saa stor, at han 18. Marts afgik af Regeringen, fordi »han mærkede, han ikke nød sit Partis ubetingede Tillid«; samtidig protesterede han dog til Protokollen, fordi Statsprokurøren (Soderhjelm) havde taget Reservation ved Statskuppets Offentliggørelse 18. Febr. Denne hans Protest forøgede hans Partis Harme, mangeaarige Vaabenfæller, ja hans eget Blad »Uusi Suometar« fjernede sig fra ham. Men paa sin 70-aarige Fødselsdag — 1900 — udtalte han paa ny i et aabent Brev til »Partifæller«, at Forbindelsen med det svenske Parti burde afbrydes og al Omsorg rettes paa Gennemførelse af Sprogprogrammet. Lidt efter lidt genvandt han Indflydelsen paa Resterne af det sprængte Parti, og beholdt den, da Partiet i Bobrikoff's 3 sidste Aar efterhaanden besatte alle Regeringspladserne; selv indtraadte han dog ikke i Regeringen, men ogsaa disse Aar benyttedes ivrig til at begunstige Finskheden, idet Y. vedvarende holdt Regeringen for Øje, at der mellem det finske og det svenske Sprogelement kunde være en Forskel i Stillingen til Rusland. Ved hans Grav udtalte Professor Danielson, at Eftergivenhedens Dage efter Y.'s Anskuelse vare forbi, hvis det finske Sprogs Ret svækkedes fra russisk Side, men ellers er hans Standpunkt til den statsretlige Kamp, der endnu var staaende ved hans Død (1903), ikke tilstrækkelig oplyst.

Y. er ubestrideligt den politiske Fennomanis mest maalbevidste Leder, den lidenskabeligste Fremmer af Partiets Magtstilling, i øvrigt selvfølgelig yderst forskellig bedømt. *Iv. B.*

Yrsa, Rolf Krake's (s. d.) Moder.

Ysaye [isa'i], Eugène, belgisk Violinvirtuos, er født 16. Juli 1858 i Liège, Elev af det derværende Konservatorium, senere af Wieniawski og Vieuxtemps; var nogen Tid Koncertmester i Bilse's Orkester i Berlin, men har derefter fejret store Triumfer paa sine omfattende Koncertrejser (Chra. 1882, Kbhvn. 1885 og senere). 1886 blev han ansat som Lærer ved Konservatoriet i Bruxelles, hvor han ligeledes har stiftet en

Koncertforening (*Société des concerts Y.*), der under hans Ledelse har vundet stor Anseelse. Y. har ogsaa komponeret en Del for sit Instrument, bl. a. 6 Violinkoncerter, Variationer Over et Tema af Paganini og flere mindre Stykker. *S. L.*

Yskyb, Uskub, Skopia, serbisk Skoplje, By i Tyrkiet, Vilajet Kossovo i Makedonien, ligger 199 Km. N. N. V. f. Saloniki i et frugtbart Dalstrøg ved øvre Vardar, 290 M. o. H. og ved Banen fra Nisch til Saloniki samt med Sidelinie til Mitrovitza. Y. har ca. 20,000 Indb., hvoraf 1/3 ere Tyrkere og 1/3 muhamedanske Albanesere, medens 1/3 bestaa af katolske Albanesere, Serber, Bulgarer og Græker. Y., der er et vigtigt Knudepunkt for de vigtigste Forbindelsesveje mellem Makedonien, Bulgarien, Serbien, Bosnien og Kysten ved Adriaterhavet, har et Citadel, en monumental Moské samt en byzantinsk Vandledning. Byen er Sæde for en bulgarsk Biskop samt for en Ærkebiskop for de romersk-katolske Albanesere. Den driver vigtig Haandværksvirksomhed og Handel med Korn, Træfrugt (især Blommer) og Uld. Y., der i Oldtiden var Hovedstad i den romerske Provins Dardania og hed *Scupi*, hørte fra 7. Aarh. først under Serberne, derpaa under Bulgarerne og fra 1019 under Byzantinerne. 1205 blev den paa ny tagen af Bulgarerne, der 1186 havde grundet et nyt Rige. Senere blev den atter en Tid byzantinsk, men 1279 erobredes Byen af Serberne, hvis Hovedstad den en Tid var. Ved det serbiske Riges Fald kom Y. under Tyrkerne. *H.P.S.*

Tskydar se Skutari.

Yslik se Jyslik.

Ysop d. s. s. Isop (se Hyssopus).

Yssel [a'isɛl] (Ijssel), Navn paa flere Floder i Nederlandene. Som de vigtigste nævnes: 1) Ny-ell. Nieuwe Y., nordlig Arm af Rhinen. Oven for Arnhem skiller den sig fra Rhinen og strækker sig 26 Km. mod Nordøst til Doesburgh, hvor den forener sig med Gamle- ell. Oude-Y., der udspringer i preussisk Provins Westfalen. Formodentlig er Ny-Y. oprindelig kun den gamle Kanal, som Drusus lod grave mellem Rhinen og Gamle-Y., for at hans Skibe kunde komme ud i Nordsøen. Efter Foreningen bøjer nu Y. i nordlig Retning under Navn af Y. ell. Ysselstroom, passerer Zutfen, hvor den optager Berkel i højre Bred, og Deventer, hvor den i samme Bred optager Schipbeek, og udmunder efter et 90 Km. langt Løb V. f. Zwolle ved Kampen med et af flere Arme dannet Delta i Zuider-Søen.

2) Nederyssel, Hollandsche eller Lille Y., sejlbar Arm af Lek, der skiller sig fra denne ved Vianen i Provinsen Utrecht, løber mod Nordvest og Vestsydvest forbi Ysselstein og Montfort, træder ved Oudewater ind i Provinsen Sydholland, løber forbi Gouda, antager sydvestlig Retning og forener sig atter med Lek oven for Rotterdam lige over for Ysselmonde. *Joh. F.*

Ysselmonde [a'isɛlmondə] (Ijsselmonde), 0 i den nederlandske Provins Sydholland, omsluttet mod Nord af Lek og Nieuwe Maas (fra Rotterdam) og mod Syd af Oude Maas, medens Kanalen Nord, som forbinder Lek med Maas, ved Dordrecht danner den østlige Grænse. Den har en Længde af 25 Km. fra Vest til Øst med en Bredde af indtil 10 Km. og ca. 40,000 Indb. Y. er frugtbar og velopdyrket og har mange rige Flækker. Lige over for Yssel's Munding findes Flækken Y. (1,400 Indb., med Kommune 3,400 Indb.). *Joh. F.*

Yssingeaux [isæžo'], By i det sydlige Frankrig, Dep. Haute-Loire, paa et Højdedrag 860 M. o. H., har Jærnbanestation, Agerbrugskammer, Domstol, et Slot fra 15. Aarh., Fabrikation af Kniplinger og Baand og (1896) 3.454 Indb. (som Kommune 8,004 Indb.). *M. Kr.*

Ystad, By i det sydlige Sverige, Malmøhus Len, ligger 55 Km. 0. S. 0. f. Malmø ved Østersøen og ved Endepunktet af Baner fra Malmø, Eslöf og Gersnäs. (1900) 9,350 Indb. Y. ligger i en flad, men frugtbar og folkerig Egn og er ganske uregelmæssig anlagt. Af Bygninger nævnes St. Maria Kirke fra 12. og St. Petri fra 13. Aarh., Raadhuset, allmänna läroverket, det ny Teater samt den ny Dragonkaserne. Af industrielle Etablissementer fandtes 1902 40, der sysselsatte 1,000 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 9 Mill. Kr., hvoraf de 2/3 falde paa Sukkerfabrikken. Havnen, der har en Dybde af indtil 6 M., har en aarlig Skibsfrekvens paa ca. 400,000 Tons. Hjemmehørende i Y. ere 9 Skibe med tilsammen 1,350 Tons. Y. var i Middelalderen en ikke uvigtig dansk By, der omtales første Gang 1240. Hansestæderne havde et Kontor eller Faktori i Staden, hvis Opkomst hemmedes ved deres overmægtige Handelsvælde. Senere led Y. meget under Kampene mellem Sverige og Danmark. Med Indførelsen af Kontinentalspærringen 1806 begyndte en gylden Tid for Byen, da de Priser, Englænderne toge i Østersøen, for en stor Del solgtes i Y., hvis Købmænd derved erhvervede sig store Rigdomme. Senere er Byen ikke kommen til at spille nogen større Rolle. (Litt.: N. C. Psilander, »Y.'s historia« [Ystad i 1858]). *H.P.S.*

Ystradyfodwg, Rhondda, Bjærgværksby i det sydlige Wales, Glamorganshire, i den kul- og jærnrige Rhondda-Dal. Y. er en nyopvokset By, der fra 1891 til 1901 er vokset fra 88,351 Indb. til 113,735 Indb. I de Byen omgivende Kulgruber beskæftiges 30,000 Arbejdere. *M. Kr.*

Utersen, By i preussisk Provins Schleswig-Holstein ved den sejlbare Pinnau og Jærnbanelinien Hamburg—Neumünster, har (1906) 6,300 Indb. Amtsret, Seminarium, Stiftelse for Kvinder af det slesvig-holstenske Ridderskab i det tidligere Cistercienserkloster (1235); Fabrikation af Maskiner, Hatte, Cigarer, Cement, Kemikalier, Klæde og Eddike; Skibsfart. U. fik Stadsret 1870. *Joh. F.*

Ytre Holmedal se Holmedal.

Ytre Rendalen se Rendalen.

Ytterbium, Yb = 171,7, et metallisk, trivalent Grundstof, der findes sammen med Scandium i Euxenit; fra det sidstnævnte Grundstof skilles det ved Ophedning af de blandede Nitrater, hvorved Scandiumnitrat først sønderdeles og efterlader tungopløselig Scandiumilte. Ytterbium ilte, Yb_2O_3, danner et hvidt Pulver af Vægtfylde 9,17, som taaler Glødning uden at sønderdeles. Til dette Ilte svare en Række krystalliserende Salte, som udmærke sig ved sød Smag. Ytterbiumhydroxydtiltrækker Kulsyre fra Luften. *O. C.*

Ytterøen, Herred, Inderøen Fogderi (skal

fremtidig tilhøre Indtrøndelagen Politimesterdistrikt), Nordre **Throndhjem's** Amt, 28 □ Km., (1900) 993 **Indb.**, altsaa ca. 35 Indb. pr. □ Km., udgøres at Y. Sogn af Y. Præstegæld; det omgives af Herrederne Mosviken, Inderøen, Vserdalen, Levanger og **Skogn.** — Herredet, der bestaar af Øen Y. og et Par ubevoksede **Smaaholmer,** ligger i den indre Del af **Throndhjemsfjorden** og skilles ved Nordviksundet i Vest og **Inderøfjorden** i Nord fra Mosviken og Inderøen. Øens Længderetning er Sydvest til Nordost; den har en Kystlinie af 35 Km. og en største Længde og Bredde af $13{,}8$ og $4{,}3$ Km.; ved et kun 400 M. bredt Eid deles den i to Afsnit, af hvilke det vestre er det største. Herredet hører til Fogderiets smukkeste Egne og har en vakker **Beliggenhed**; det har meget dyrkbart Terrain, særlig paa Øens Sydstrand og i den Dalsænkning, der gennemskærer dens vestre Del. Blandt dens Fjældhøjder kunne nævnes Sandstadlien (211 M.), Dølaaskammen (202 M.), Solbergan (196 M.) m. fl. paa Øens vestre Del; det østre Afsnit naar kun en Højde af 112 M. o. H. — Elve eller Indsøer af Betydning findes ikke. — Herredets Hovednæringsveje ere Jordbrug og **Fædrift**; om egentlig Skovdrift er der ikke Tale, da der ikke er Skov til Udførsel, men der findes tilstrækkelig Skov til Gaardenes Behov. Fiskeriet er af Betydning, specielt Fedsildfisket og Laksefisket; Indtægterne ere varierende og opgives for disse to Fiskerier i Aarene 1900—02 at have været ca. 7,500, 21,600 og 30,000 Kr. I Herredet ligger Y.'s Værk (Svovlkisgruber); allerede 1636 optoges disse Gruber under Navn af Y.'s **Kobber** værk. Endelig kan nævnes, at Baadbyggeriet har været en vigtig Industri for dette Herred. — Bebyggelsen er ret jævn, tættest langs Øens Sydstrand; blandt de mange og til Dels betydelige Gaarde kunne nævnes **Sandstad, Nøvik,** Veraas, Stangerholt, Øvre, Bjørvik, Eid (Præstegaard) m. fl. Ved det ovenn. Eid ligger Kirken, opført 1651; i ældre Tid har en Kirke staaet ved Gaarden Rødvik. Der findes paa Øen et betydeligt Antal Gravhøje. — Herredet har ingen Hovedveje, men der findes et godt Net af Bygdeveje; med Throndhjem og Levanger haves daglig Dampskibsforbindelse med Anløbsstederne Naust (Nøstan) og Hokstad. *N. S.*

Yttrium, Y = 88,34, et metallisk, trivalent Grundstof, der findes i Gadolinit, Yttrotitanit, Yttrotantalit, Polykros, Euxenit o. a. Mineraler. Det kan adskilles fra **Ceritjordarterne** derved, at dets Kaliumdobbelsulfat er opløselig i en koncentreret Opløsning af Kaliumsulfat. — Metallet selv kan faas som et graat Pulver, som med stærk Lys forbrænder til **Yttriumilte** Y_2O_3. Dette (Ytterjord) finder sammen med Zirkonjord Anvendelse ved Fremstillingen af **Nernstlamper**. Yttriumiltet, Y_2O_3, danner Salte, som let krystallisere; Hydroxydet absorberer Kulsyre fra Luften. *O. C.*

Yttrocerit, Mineral, forekommer som **smaa blaa** eller hvide Korn og Overtræk i Granit ved Broddbo og Finbo nær Falun; det er sammensat som en yttrium- og ceriumholdig Flusspat, der ved begyndende Forvitring er bleven noget vandholdig. *N. V. U.*

Yttrotantalit er Betegnelse for to forskellige Mineraler. Den **sorte** eller egentlige Y. er et sjældent **Mineral**, hvis Sammensætning omtrent svarer til Formelen $Y_4Ta_6O_{21}$; den danner sorte, halvmetalliske, rombiske Krystaller paa granitiske Pegmatitgange, saaledes ved Ytterby og Falun i Sverige og nogle faa Steder i Omegnen af Moss i Norge. Den brune Y. hører til Fergusonit. *N. V. U.*

Yttrotitanit se Keilhauit.

Yucatan [jukata!n], Halvø i Mellemamerika, ligger paa Kontinentets Nordside mellem den mejikanske Havbugt og Campéche-Bugten i Nord og Vest og det caribiske Hav ved Honduras-Bugten i Øst. Fra Øen Cuba er Y. skilt ved det 220 Km. brede Y. **Stræde**, hvis største Dybde er 2,000 M. I politisk Henseende hører største Delen af Halvøen til Mejico og er delt mellem de to Forbundsstater **Campêche** og Y. Mod Syd og Sydøst maa til Y. regnes den britiske Koloni Honduras samt Dele af Republikken Guatemala. Det samlede Areal er 220,000 □ Km. med ca. $^1/_2$ **Mill.** Indb. Y. bestaar udelukkende af Aflejringer fra Tertiærperioden, og Halvøen er at karakterisere som et tertiært **Kalk**plateau med en gennemgaaende jævn og flad Overflade, der kun afbrydes af enkelte Bakkedrag. Det vigtigste af disse er Sierra de Y., der med nordøstlig Retning stryger gennem Halvøen og ender i Kap **Catoche**; det hæver sig imidlertid højest 150 M. o. H. Kysterne ere lave og ledlagede af Sandbanker og Revler; mod Øst findes flere større Indskæringer og paa Nordkysten en sammenhængende Række af Laguner. Af større Øer ved Kysten fremhæves **Turneffe** og Cozumel i det caribiske Hav. Vandløbene ere ubetydelige, og af Søer findes kun enkelte som Peten og den bittersaltholdige Chancanab. Klimaet er overordentlig varmt, men paa Grund af sin Tørhed ret sundt. Fra Oktober til Februar falder der voldsomme Regnskyl, men Vandet opsuges af den porøse Jordbund. Planteverdenen svarer i floristisk Henseende til det sydlige Mejico, men Skove findes kun langs Kysterne og i Floddalene. For øvrigt er Landet dækket af tornede Krat, hvor Kaktus og Agave spille en Hovedrolle. Skovene levere flere udmærkede Træsorter til forskelligt Brug, og i Særdeleshed fremhæves Campéche-Træ. Af Kornsorter dyrkes kun Majs samt i ganske enkelte Egne Ris, hvorimod tropiske Vækster som Bomuld, Indigo, Sukkerrør, Kaffe og Tobak spille en stor Rolle. Fremhæves maa ogsaa Henequen-Agaven, hvis Taver anvendes som Hamp og udføres i Mængde.

Befolkningen er væsentligst den Dag i Dag indiansk og falder kulturelt set i to Grupper, de agerbrugende og civiliserede Mayaer og de jagende og omstrejfende Stammer som **Lakandonerne, Chontalerne** og **Chañabalerne** i de sydlige indre Egne, af hvilke de fleste dog sproglig synes at være beslægtede med Mayaerne (se **Maya-Folk** og **Maya-Sprog**). Mayaerne er det indianske Folk, der har hævdet sig smukkest over for Spanierne, idet disse have maattet lære de indfødtes Sprog og hyppig ere gaaede helt op i Maya- Befolkningen.

Historie. Halvøen betraadtes først 1506 af Spanierne under Diaz de Solis og Pinzon, der søgte efter en vestlig Gennemfart. 1518 blev den af Juan de Grijalva kaldt Nueva Espana,

hvilket Navn Cortez 1520 udstrakte til hele Montezuma's Rige. 1527 begyndte Francisco de Montejo Erobringen af Landet, og 1540 grundlagdes den første Koloni Campéche. Y.'s forskellige Maya-Stammer stode dengang under en Fyrste eller Overhøvding, der residerede i Mayapan, og den sidste af disse Fyrster, Tutul Xiu, underkastede sig 1541. Indianerne led meget under det spanske Herredømme, og i Særdeleshed behandledes de strengt af Gejstligheden, der paanødte dem en overfladisk Kristendom. Efter Spaniernes Fordrivelse 1821 erklærede Y. sig selvstændig, hvilket dog ikke blev anerkendt af Mejico og førte til stadige Stridigheder og Kampe. 1850 udbrød en blodig Opstand i Y., der rettede sig mod de Hvide, og Borgerkrigen rasede i flereAarmedstigendeForbitrel.se. 1861 delte Y. sig i to Stater, Y. og Campéche, men 1868 maatte de begge atter underkaste sig Mejico. *H. P. S.*

Yucatan [jukata!n], Stat i Mejico, udgør den østlige og nordlige Del af Halvøen Y. (s. d.) og er 91,201 □Km. stor med 309,652 Indb. eller 3 pr. □Km. Befolkningen er næsten udelukkende Maya-Indianere, der leve af Landbrug. Hovedstad er Merida. *H. P. S.*

Yucca L. (Palmelilje), Slægt af Liljefamilien, nær *Aloe,* med træagtig Stamme, der kan være forgrenet, og aflangt-lancetdannede, stive og spidse Blade, der ere samlede i Spidsen af Stammen og Grenene, og ofte have Torne langs Randene. De temmelig store, kortstilkede og hængende Blomster ere samlede i en stor og mangeblomstret Top; de have temmelig tykke, lancetdannet-ægdannede og længe varende Blosterblade, som ere fri eller sammenvoksede ved Grunden og klokkeformet samlede. Støvdragerne ere kortere end Biosterbladene; Griffelen har 3 Ar. Frugten er en Kapsel eller et kødet Bær. Ca. 20 Arter i de sydlige forenede Stater, Mejico og Mellemamerika. *Y. gloriosa* L. har en $0,_{50}$—1 M. høj Stamme, smalle, pergamentagtige og ikke stikkende Blade og hvide eller grønlige Blomster. Fibrene af Bladene bruges i dens Hjemlande til Fletværk. Den er indført i Haver som Prydplante paa Friland og i Koldhus. Lignende gælder *Y. aloëfolia* L., der kan blive 5—6 M. høj og har graagrønne, savtakkede Blade samt hvide, gullige eller rødlige Blomster, og *Y. filamentosa* L. med kort Stamme, lange, ikke stikkende Blade, i hvis Rande lange hvide Basttaver løsrive sig, og hvide, udvendig grønlige Blomster. *Y.*-Arterne sætte sjælden Frugt i Kultur. *Y. draconis* L. har en indtil 12 M. høj Stamme og henved 50 Cm. lange Blade; den vokser, ofte i Ørkenegne, i det sydlige Nordamerika, og Veddet af dens Stamme giver Papir. *A. M.*

Y. formeres i Reglen med Rodskud. De dyrkes i Potter eller Baljer, som maa være stærkt drænede. I Sommertiden kunne de anbringes paa Friland, men de maa overvintres i Koldhus. *L. H.*

Yule [ju!l], Henry, Sir, engelsk geografisk Forfatter, født i Inveresk ved Edinburgh 1. Maj 1820, død i London 30. Decbr. 1889. Som ung Mand kom han ind i den britiske Regerings Tjeneste i Indien og deltog 1855 i Arthur Phayre's Gesandtskab til Birma; Beretningen herom findes i »A narrative of the mission to the court of Ava in 1855« [Lond. 1858]. Han vendte tilbage til Europa 1862. Særlig bekendt er han bleven som Forfatter af Arbejder over Østasien's Historie og gamle Rejser dertil, saaledes »Cathay and the way thither« [*Hakluy Society*, 1866 Lond.] og »The book of Ser Marco Polo« [Lond. 1871]. *C. A.*

Yuma [ju!ma, eng. ju!mä], Betegnelse for en Række Indianerstammer i Staterne Arizona og California i U. S. A. og Sonora og Nedre California i Mejico. Den vigtigste Stamme er de egentlige Yumaer omkring nedre Rio Colorado. N. f. dem bo Mohawerne og endnu nordligere ved den nævnte Flod og ved Virgin River Yavapai. Ved Rio Gila's mellemste Løb bo Kokomarikopaerne og ved selve Mundingen af Colorado Kokopaerne. Endelig lever paa den kaliforniske Halvø en hel Del yderst lavtstaaende Y.-Stammer, der dog ere lidet kendte; saaledes nævnes Kochimi og Uchiti i den nordlige og mellemste Del og Kora længst mod Syd. Det er af sproglige Grunde, at man sammenfatter alle disse Stammer til en etnisk Enhed; i kulturel Henseende ere de vidt forskellige. De fleste Stammer ere lavere Jægere, d. v. s. de leve foruden af Fiskeri og Jagt væsentligst af Indsamling af Rødder, Frugter og Smaadyr. De egentlige Yumaer ere derimod Agerdyrkere, der bo i Landsbyer og dyrke Jorden med Anvendelse af kunstig Vanding; de staa nærmest paa samme Kulturtrin som de nærboende Pueblostammer; 1853 gjorde de Opstand mod de Hvide, men bleve hurtig overmandede, og efter Anlæggelsen af Fort Y. have de stedse forholdt sig fredelige; deres Antal er imidlertid gaaet nedad med rivende Hast, og de tælle nu knap 1,000 Individer. *H. P. S.*

Yunga se Yunka.

Yungay [ju'ngai] eller Ancachs, By i den sydamerikanske Republik Peru, Dep. Ancachs, ligger 2,533 M. o. H. i Rio Santa's Dal og ved Jærnbanen Recuay—Chimbote og har 4,000 Indb. *M. Kr.*

Yunka [ju'nka], Yunga, dette Ord var egentlig Quichua-Sprogets Betegnelse for det lave, varme Kystland i det gamle Peru i Sydamerika; men det anvendtes ogsaa som sproglig Fællesbetegnelse for en Række Stammer i dette Kystland. Saaledes nævnes Chimuerne i Egnen om Truxillo og de noget sydligere boende Chinchaer eller Mochikaer. I kulturel Henseende stode Y.-Folkene højt; de vare Agerbrugere og anvendte kunstig Vanding. Deres Landsbyer laa sædvanligvis paa høje Steder, hvor de dels vare lettere at forsvare, dels ikke vare udsatte for Sumpfeberen. Landsbyernes Spredthed, der hidrørte fra, at de i det øde Kystland kun kunde forekomme ved de faa og smaa Kystfloder, var en medvirkende Aarsag til, at Y.-Stammerne ikke kunde hævde sig politisk, men stedse stode under de fra Bjærgene kommende Quichuaer's Herredømme. I de senere Aar har man gjort flere Gravfund fra de gamle Yunka'er, der vidne om en ejendommelig Kultur. I Særdeleshed havde Keramikken naaet en kunstnerisk Højde. *H. P. S.*

Yuruari [jurua'ri], et tidligere Territorium i Venezuela i Sydamerika, nu forenet med Staten Bolivar, udgør 210,200 □Km., der mod Øst begrænses af britisk Guayana, mod Nord af Sierra Imataca og i Vest og Syd af forskellige Bjærg-

drag (Sierra de Renocete o. a.). Y. har 24,000 Indb. og har navnlig Betydning paa Grund af sine Guldminer, blandt hvilke de ved El Callao tidligere have givet stort Udbytte. Floden Y. udspringer paa Vestgrænsen, strømmer mod Øst gennem Y. og britisk Guayana til Essequibo's Munding i Atlanterhavet, idet den paa sin Vej danner mange Vandfald. Hovedstaden i Y. er Guazipati ved Floden Y.; den er ved Jærnbane forbunden med Orinoco. *M. Kr.*

Yurumi se Myreslugere.

Yuscaran [juskara!n], Yuscoran, By i den mellemamerikanske Republik Honduras, ligger 45 Km. 0. S. 0. for Tegucigalpa, 1,500 M. o. H., og har ca. 8,000 Indb., hvoriblandt særlig mange Negere og Zambos. Y. er anlagt 1730, da man i Nærheden havde opdaget rige Lejer med Sølvmalm. *H. P. S.*

Yussupoff, Nicolai, Fyrst, russisk Komponist og Musikforfatter (1827—91) var uddannet som Violinist hos Vieuxtemps og underholdt i sit Palæ et eget Orkester, for hvilket han skrev Kompositioner som Violinkoncert, Programsymfoni med Soloviolin m. m.; mere bekendt er Y. bleven som Forf. af en »Luthomonographie« (om Violinbygning, 1856) og en første Del af den russiske Musiks Historie (1862), begge Værker affattede paa Fransk. *W. B.*

Yuste [ju'ste], Geronimo de San, spansk Hieronymiterkloster i Provinsen Caceres (Estremadura), hvor Karl V opholdt sig sine to sidste Leveaar; han døde her. 1809 blev Klosteret slemt medtaget af Marskal Soult.

Yute [ju!t] se Utah.

Yute d. s. s. Jute (s. d.).

Yverbetændelse (Mastitis, af græ. *mastos* = det kvindelige Bryst) kan optræde hos samtlige Pattedyr, men Lidelsen forekommer langt, hyppigere hos Husdyrene end hos deres vildtlevende Slægtninge, og størst Betydning har den hos vore Malkedyr (Koen, Geden og Faaret). Gennem bakteriologiske Undersøgelser (af Bang, Guillebeau, Hess, Jensen, Nocard, Zschokke o. fl. a.) er det i Løbet af den sidste Snes Aar blevet fastslaaet, at Aarsagen til Y. er Infektion, og tidligere Tiders Tro paa, at Y. kunde opstaa ved en blot og bar Forkølelse eller ved Tilbageholdelsen af Mælken, er nu ganske forladt. Den bekendte, tyske Veterinær, Professor Ludw. Franck havde allerede 1875 vist, at man kan fremkalde en heftig Y. ved at sprøjte raadne Vædsker ind i Yveret hos sunde Dyr, men under Henvisning til, at en Y., fremkaldt paa denne Maade, lige saa godt kunde være Resultatet af giftige, kemiske Stoffers Indvirkning paa Yvervævet som af Bakteriers Virksomhed, bestred man en Tid lang Rigtigheden af Infektionsteorien. Denne blev først endelig godtgjort ved Bang's og Kitt's Undersøgelser i Slutningen af 1880'erne. Infektionen foregaar i Reglen gennem Udføringsgangen (»Mælkekanalen«) paa Pattens Spids. Som oftest vokse Bakterierne vistnok fra Mundingen af Kanalen op gennem den fine Mælkesøjle, som saa ofte staar i denne; men de kunne naturligvis ogsaa komme op i Mælkekammeret paa anden Maade, og navnlig sker det let ved Instrumenter, som i operativt Øjemed føres op i Patten, og som ikke ere tilbørlig desinficerede, eller som slæbe Kim med sig fra Pattemundingen, naar denne ikke i Forvejen er omhyggelig renset. Mælken er for mange Bakterier et ypperligt Næringssubstrat, i hvilket de yngle meget hurtig, og paa den Maade kunne de i ganske kort Tid vokse sig frem gennem Kirtelgangene og naa ind i selve Kirtelblærerne i den paagældende Yverdel. Foruden denne galaktogene Form af Mastitis forekommer der imidlertid ogsaa Tilfælde af Y., hvor Infektionsstoffet tilføres Yveret gennem Blodkarrene, men disse »hæmatogene« Mastiter ere dog vistnok ret sjældne. Endelig taler man ogsaa om en >lymfogen< Infektion og vil dermed betegne de Tilfælde, hvor Saar paa Yveret eller Patten aabner Bakterierne Vej til Yverets Lymfebaner. De Betændelsesprocesser, som udvikle sig paa den Maade, faa dog ikke i Yveret nogen væsentlig anden Karakter, end naar de optræde paa andre Steder af Legemet, og høre derfor egentlig ikke ind under Begrebet Y. — Det er efterhaanden lykkedes at paavise en hel Række forskellige Bakterier, der ere i Stand til at fremkalde Y. Mange af disse Bakterieformer have en saa stor Udbredelseskreds, at de forekomme saa at sige overalt, hvor Mennesker og Dyr leve og færdes, og naar man erindrer, hvorledes vore Malkedyr (særlig Kvæget) tilbringe største Delen af deres Liv i Stalde, der kun alt for ofte ere saa snavsede, at Dyrene, hver Gang de ligge, ligefrem ikke kunne undgaa at faa Yver og Patter tilsølede med Gødning og Urin, har man ikke vanskeligt ved at begribe, at navnlig Køerne ere meget udsatte for at blive angrebne af Y. Og man forstaar, hvilken Fare der rummes i de Forsøg, som Malkepiger og Røgtere saa ofte anstille for at opblokke Mælkekanalen hos »haardmælkede« Køer ved Hjælp af Haarnaale, Strikkepinde, Halmstraa ell. lign. At Y. ikke forekommer endnu hyppigere, end Tilfældet er, lader sig kun forklare ved den grundige Udskylning, Mælkekanalen og Mælkekammeret faa under hver Udmalkning. — De Bakterier, man hyppigst træffer ved Y., ere Streptokokker, Staphylokokker og *Bacteriumcoli*-Former. Men Mastiternes ret brogede kliniske Billede bestemmes ikke simpelt hen af lige saa mange forskellige Bakterieformer. Den samme Bakterieform kan fremkalde Betændelsesprocesser, der i klinisk Henseende aldeles ikke ligne hverandre, og paa den anden Side træffer man mange Tilfælde af Y., hvor de kliniske Billeder ere meget nær ens, men som ikke desto mindre vise sig at være fremkaldte af helt forskellige Bakterier. Dette tilsyneladende saa mærkelige Forhold beror først og fremmest paa de paagældende Bakteriers Virulensgrad, som kan veksle meget. Dernæst er den individuelle Modstandsevne ganske overordentlig forskellig og kan ændres ved Mælkeperiodens forskellige Afsnit. En Inddeling af Mastiterne efter deres Aarsagsforhold lader sig altsaa ikke gennemføre; man roaa i hvert Tilfælde foreløbig holde sig til den gamle, kliniske Gruppering i: akutte og kroniske Former. Til de akutte høre: 1) Yverkatarren, der forløber som en overfladisk Betændelse i Mælkegangen og giver sig til Kende, ved at Mælken bliver tynd, fnugget eller undertiden ligesom slimet. Hævelse, Ømhed eller forøget Varme i Yveret udvikler der sig derimod ikke, og Almenbefindendet er uforstyrret.

Som oftest har Yverkatarren et godartet Forløb og ender efter kort Tid med Fordeling; men i andre Tilfælde kan Lidelsen blive kronisk og føre til betydelig Indskrænkning eller fuldstændig Afbrydelse af Mælkeafsondringen (Schweizernes »Gelber Galt« ; Italienernes *Agalactia contagiosa*). Til de akutte Former høre dernæst: 2) en stor Række af Mastitis-Tilfælde, ved hvilke Betændelsen har sit Sæde i selve Kirtelvævet, Yver-Parenchymet, og derfor maa betegnes som *M.-parenchymatosa.* Som tidligere nævnt kunne flere forskellige Bakterieformer optræde som Aarsag, men de hyppigst forekommende ved de akutte parenchymatøse Mastiter ere Staphylokokker og Bakterier af Coli-Gruppen. Det kliniske Billede er meget vekslende. I Almindelighed optræde Tilfældene dog pludselig med en som oftest betydelig, varm og øm Hævelse i den angrebne Kirtel og Ødem (Udsivning af Blodvædske) i Bindevævet under Huden. Samtidig forandres Mælken baade i Udseende og Mængde. Afsondringen aftager, bliver tynd og mere og mere lig Blodserum, i hvilken der findes talrige større og mindre, uregelmæssige, gullige Klumper (*Fibrine Coagler*). Undertiden kan Betændelsen fordeles næsten lige saa hurtig, som den opstod. I andre Tilfælde derimod forværres Tilstanden, der kommer Febersymptomer (jævnlig ret heftige), Hævelsen, Varmen og Ømheden i Yveret tiltage, Afsondringen bliver rødlig misfarvet (af opløst Blodfarvestof), undertiden stinkende og luftblandet. I disse Tilfælde kommer det ikke sjældent til Luftudvikling i selve Yvervævet med Luftinfiltration i Bindevævet under Huden (*Emphysem*). Saadanne Symptomer tyde paa, at Betændelsen i Yveret har antaget en brandig (gangrænøs) Karakter, og Lidelsen ender da som oftest forholdsvis hurtig med Dyrets Død (Blodforgiftning). Sjældnere indfinder der sig relativ Helbredelse, efter at det brandige Parti (undertiden den hele Kirtel med tilhørende Patte) er udskilt som en samlet »Ægt«. Denne brandige Form af Y., som af og til ses hos Kvæget, anretter navnlig betydelige Tab, naar den optræder i de store Faareflokke, og synes hyppigst at være fremkaldt af en Mikrokok. — Ulige hyppigere end den gangrænøse Mastitis er den suppurative, ved hvilken Kirtelvævet ødelægges under Dannelsen af Pus (Materie) og Udviklingen af nyt Bindevæv, som lidt efter lidt trækker sig sammen og bringer Yveret til at skrumpe ind (Atrofi). Samtidig indskrænkes Afsondringen, men den hører først helt op, naar alt Kirtelvævet er gaaet til Grunde og hele den paagældende Kirtel er omdannet til Bindevæv. Finder Pusset af en eller anden Grund ikke frit Afløb gennem Patten, samler det sig i Bylder, som langsomt bane sig Vej ud til Yverets Overflade (abscederende Y.). I saadanne Tilfælde kan Lidelsen antage et meget kronisk Forløb. Men foruden disse Former af Y., som oprindelig optræde med akut Karakter og først senere blive kroniske, er der andre, som lige fra Begyndelsen have et snigende kronisk Forløb. En stor Del af de kroniske Mastiter skyldes Infektion med Streptokokker, men nogle ere af specifik Natur. Til disse hører først og fremmest Yvertuberkulosen. Denne Lidelse forekommer ret hyppig hos Køer, men er dog ogsaa en enkelt Gang iagttagen hos Hoppen. I Reglen er den — ligesom de fleste andre Former — af galaktogen Oprindelse, sjældnere føres Tuberkelbacillen til Yveret ad Blodvejene. Sygdommen begynder i Almindelighed lokalt og breder sig mere eller mindre hurtig gennem den angrebne Kirtel, som gradvis øges i Størrelse og bliver haard, men ikke øm eller varmere end normalt. Mælken er fra Begyndelsen af ikke kendelig forandret; først efterhaanden som større Partier af Kirtelen drages ind i Lidelsen, bliver Afsondringen mere og mere tynd, og til sidst bestaar den næsten udelukkende af Blodvædske med større og mindre Fibrineklumper. Saa længe Mælken endnu ikke er synlig forandret, ligner Yvertuberkulosen i høj Grad visse Former af de kroniske Streptokok-Mastiter. Klinisk lader Differential-Diagnosen sig kun stille ved at følge Forløbet. Medens nemlig Streptokok-Mastiterne simpelt hen føre til Skrumpning af den syge Kirtel, ender Yvertuberkulosen næsten altid dødelig under Symptomer paa en >galloperende Svindsot« (generaliseret Tuberkulose, se Tuberkulose). De forholdsvis sent indtrædende Forandringer i Mælken gøre det meget vanskeligt at erkende Yvertuberkulosen paa et nogenlunde tidligt Udviklingstrin, og da denne Form af Tuberkulosen ganske naturlig hører til de allerfarligste o: de stærkest smittespredende, er det i Danmark ved Lov af 5. Febr. 1904 § 5 bestemt, at »Køer, der ere angrebne af Tuberkulose i Yveret, skulle dræbes ved offentlig Foranstaltning« og mod Erstatning, som udredes af Statskassen efter nærmere fastsatte Regler (se ogsaa Bekendtgørelse af 12. Septbr. 1904 angaaende »Foranstaltninger mod Yvertuberkulose hos Køer«).

Til de kroniske Mastiter af specifik Natur hører endvidere Botryomykosen (s. d.), som ikke er sjælden i Hoppens Yver, og Aktinomykosen (s. d.) hos Soen og Koen.

Y. kompliceres undertiden paa forskellig Maade. Det hænder saaledes, at der under Forløbet udvikler sig en Lamhedstilstand (Parese) af kortere eller længere Varighed. Sandsynligvis drejer det sig i slige Tilfælde ikke om Infektion med en bestemt Bakterieform — saaledes som det er blevet gjort gældende fra enkelte Sider — men derimod om Optagelsen af giftige Stoffer (dannede ved Bakteriernes Stofskifte) i det syge Yver. Paa samme Maade maa man sikkert ogsaa opfatte de ejendommelige Led- og Seneskedebetændelser, som gaa under Navn af »Forfangenhed«, og som saa jævnlig udvikle sig hos Køer, der lide af Y.

Med Hensyn til Behandlingen gælder det naturligvis først og fremmest om at afværge Y. ved at holde Staldene og dermed Dyrenes Patter og Yvere saa rene som muligt. Er Lidelsen allerede kommen til Udvikling, bliver flittig og omhyggelig Udmalkning og Uskadeliggørelse af Sekretet for at hindre videre Infektion af samme Ko eller dens Naboer den vigtigste Side af Behandlingen. Udfaldet af Forsøg paa Desinfektion af Kirtelen ved Indsprøjtning af desinficerende Opløsninger gennem Patten har hidindtil ikke svaret til Forventningerne. Danner der sig Abscesser, maa disse snarest aabnes; ligeledes kan man i visse Tilfælde af brandig Y. med Fordel tage Kniven til Hjælp, og Yverbotryomykosen hos Hoppen lader sig kun behandle med Virkning ved fuld-

stændig Fjernelse af den eller de angrebne Kirtler. *G. S.*

Yverdon [iværdõ], **Yverdun** [iværdœ̃'], tysk **Iferten**, By i Schweiz, Kanton **Waadt**, ligger 28 Km. N. f. Lausanne ved den sydlige Ende af Neuchatel-Søen, 439 M. o. H. (1900) 8,000 Indb., der næsten alle ere fransktalende og Protestanter. Y., der driver en ikke ringe Jærn-, Sæbe- og Tobaksindustri samt Handel, foruden at den er Jærnbaneknudepunkt, har et Gymnasium, et **Oldsagsmuseum** samt et 1135 bygget Slot, der fra 1536 til 1798 var Sæde for Bern's Landfogder, og som 1805—25 husede Pestalozzi's berømte **Opdragelsesanstalt**, der har gjort Byen Y. bekendt i Europa. Et Par Km. S. 0. f. Byen ligger Badet Y. (»Bain d'Y.«) med svovlholdige *Kilder*; det var rimeligvis allerede benyttet i Romertiden. Y. er Romernes *Eburudunum*, og der vises endnu Murrester af den romerske Borg. (**Litt.**: Crottet, »Histoire et Annales de la ville d'Y.« [Geneve 1859]). *H.P.S.*

Yves-Delage [ivdœla!ž], Marie, fransk Zoolog, er født i Avignon 1854. Han blev Dr. med. i Paris 1880, Prof. i Caen og Direktør for den marine biologiske Station ved Luc-sur-Mer 1883, Professor i Zoologi og sammenlignende Anatomi i Paris 1886 efter **Milne-Edwards** og 1889 Direktør for de marine biologiske Stationer ved RoscofT og **Banyuls-sur-Mer**. Han har udgivet en Række udmærkede anatomiske Undersøgelser over lavere Dyreformer (Krsebsdyr o. a.), væsentlig publicerede i »Archives zoologiques et experimentales« og udgiver sammen med Hérouard den store Haandbog >Zoologie concréte«. *C. W. L.*

Yves, Saint [sæti'v], se Setubal.

YvetOt [ivœto'], By i det nordlige Frankrig, Dep. **Seine-Inférieure**, er Station paa Vestbanen, har en **Domstol**, en **Handelsret**, Seminarium, Bibliotek, Fabrikation af Bomulds- og uldne Varer, Handel og (1901) 7,007 Indb. Indtil 1681 udgjorde Byen og dens lille Landomraade et suverænt Fyrstendømme, der førte Titel af Kongerige. *M. Kr.*

Yvon [ivõ'], **Adolphe**, fransk Maler, født 1. Febr. 1817 i Eschweiler, død 11. Septbr. 1893 i Passy ved Paris. Y. studerede under Delaroche og bevarede fra sin Lærer Interessen for den store Stil, men sluttede sig dog nøje til de Horace Vernet'ske Traditioner. Det er ogsaa som **Slagmaler**, han vandt Navn. Først efter en Rejse til Rusland (hvor han malede Folkelivsbilleder, »Tatarmoské i Moskva« etc.) med Værker som »Slaget mellem Mongoler og Russere ved **Kulikovo**« (1850), »Napoleon's Overgang over Alperne« (1853, *Compiègne-Slottet*) og »Marskal Ney dækker den franske Hærs Tilbagetog i Rusland« (1855), derefter og særlig ved omfangsrige Slagstykker fra **Krim-Krigen**: »Stormen paa Malakoff« (1859) i tre forskellige Momenter. Disse og flere andre **Værker**, der forherlige Napoleon III's Æra, (»Slaget ved Solferino« [1861] m. v.), kom til Versailles-Museet. Hans senere Krigsbilleder, som »Kyrasserangrebet **ved Wörth**« (1875), fordunkledes ganske af det nyere franske Militærmaleris Arbejder: Neuville's, Détaille's etc. Andre Værker: »De syv **Dødssynder**« efter Dante (Havre-Mus.), **Allegorien** »Cæsar« (1875) og adskillige Portrætter: Carnot, Paul Bert m. v. *A. Hk.*

Yvorne [ivå'rn], Landsby i Schweiz, Kanton Waadt, ligger 2 Km. N. f. **Aigle** 465 M. o. H. paa højre Side af **Rhône-Dalen** og har (1900) 1,000 Indb., der næsten alle ere fransktalende og Protestanter. Y. er bekendt dels fra sin Vin, der er en af de bedste schweiziske Sorter, dels fra det **Bjærgskred**, der 1584 ødelagde en stor Del af Landsbyen og dræbte 122 Mennesker. *H, P. S.*

Z.

Z er det 25. eller (hvis *w* regnes med blandt vore Bogstaver) det 26. Bogstav i vort Alfabet. Dets Historie er en lignende som *y*'s. Oprindelig gjorde Romerne slet ikke, eller kun rent undtagelsesvis, Brug af Z; men paa Cicero's Tid optoge de Bogstavet (*zeta*) fra Græsk; det brugtes dog kun i græske Ord, hvor det rimeligvis har været udtalt som *dz*. Som et fremmed Tegn fik Z den sidste Plads i Romernes Alfabet, ligesom det ogsaa i Nutiden slutter Bogstavrækken hos de allerfleste Folk, hvis Sprog skrives med det latinske Alfabet. I Nutiden bruges det især med to Lydværdier: som stemt *s* (Lydskriftens z) og som Affrikaten (s. d.) *ts*. — Stemt *s* betegner Bogstavet 2 altid i Hollandsk og Engelsk samt i Tschechisk og Polsk (om tschech. z se Tschechisk Sprog S. 732; om polsk z, *sz, cz, rz* se Polsk Sprog S. 486). Ogsaa i Fransk betegner z som Regel stemt *s*: *zéro, topaze, gaz*; kun i nogle Navne (som *Berlioz)* betegner det ustemt *s*; stumt Tegn er det i 2. Pers. Flt. af Verberne: *donnez,* og i enkelte andre Ord som *assez, chez, nez.* I Spansk betegner z foran *a, o, u* den samme Lyd, som *c* har foran *e* og *i*, d. e. Lyden p (engelsk ustemt *th): caza, zorra,* i Slutningen af Ord derimod *dz: feliz, nuez,* I Italiensk er z Tegn baade for *ts* (*zia, bellezza*) og for *dz* (*zelo, pranzo, magazzino*). I Tysk betegner z (*tz*) altid *ts*; *sz* betegner dog samme Lyd som *ss.*

I de nordiske Sprog anvendtes *z* forhen meget i Ind- og Udlyd af hjemlige Ord (*manz* = Mands, glsv. *ezøre* = Ed), hvad der endnu er Tilfældet i Islandsk (*beztur, íslenzka*), hvor det nu udtales som *s.* I nuværende Dansk, Norsk og Svensk bruges z derimod kun, og endda i stedse ringere Grad, i Fremmedord, hvor det som Regel udtales som *s.* *V. D.*

Zaandam [za'ndam] (Zaardam, Saardam, Sardam), By i nederlandsk Provins Nordholland, 10 Km. N. V. f. Amsterdam og 2 Km. oven for Udmundingen af Zaan i Y ved Jærnbanelinierne Amsterdam—Helder og Z.—Enkhuizen, har (1901) 21,200 Indb. Z. er bekendt for sine Gaders Renlighed og har et meget ejendommeligt Udseende paa Grund af sin Beliggenhed paa de gamle Diger ved Zaan. Den bestaar hovedsagelig af 2 med Lind og Elm beplantede Gader, langs hvilke findes smaa Træhuse og Vindmøller, der tjene som Korn-, Olie-, Cement-, Papir- og Savmøller, samt Vandmøller. Der findes Papir-, Tobak- og Limfabrikker. Skibsfarten er næsten forsvunden. 1697 lod Peter den Store sig indskrive her som Skibstømmermand (under Navn af Peter Michailov). *Jok. F.*

Zaardam se Zaandam.

Zabadæer (Zabadæere) se Ababder.

Zabaikal d. s. s. Transbaikalien.

Zabel, Eugen, tysk Forfatter, er født 1851 i Königsberg i Preussen. Han har oversat adskilligt, især fra Russisk (Turgenjev og Dostojevski), forfattet talrige Kritikker og Tidsskriftsafhandlinger (»Auerbach« [1882], »Turgenjev« [1883] etc.) og er selv optraadt som Digter: Lystspillene »Mitternachtssonne« og »Bauernfänger« samt Novellen »Getrennte Herzen« [1888] m. v.

Zabern (fr. Saverne), By i det tyske Rigsland Elsass-Lothringen, i Distriktet Unterelsass, 33 Km. N. V. f. Strassburg, ved Foden af Vogeserne samt ved Zorn og Rhin-Marne-Kanalen, har (1906) 8,900 Indb. Landret, Amtsret, Gymnasium; Garveri, Fabrikation af Slibestene, i Nærheden Stenbrud. Den 1728—37 anlagte, 4 Km. lange Vej (Zabemer Steige) fører i mange Krumninger op til Kammen af Vogeserne (380 M.). Mod Sydvest Rester af Slottet Hochbarr samt af Gross- og Klein-Geroldseck. Paa venstre Side af Zorn Ruinerne af Greifenstein. Z. var allerede under Romertiden en betydelig By (*Tres tabernae*), blev 355 ødelagt af Alemannerne, men genopbygget og befæstet af Kejser Julian. 1525 bleve 18,000 oprørske Bønder her nedsablede af Hertug Anton af Lothringen. Z. modstod 1622 Greven af Mansfeld, men blev under Trediveaarskrigen indtagen af de kejserlige og Franskmændene. *Joh. F.*

Zabrus se Kornløbebille og Løbebille.

Zabrze (ogsaa Alt-Zabrze), Flække i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Oppeln, Kredsstad i Kredsen Z., 72 Km. S. 0. f. Oppeln ved Jærnbanelinien Gleiwitz—Kattowitz, har, iberegnet Zaborze, (1906) 55,600 Indb. Amtsret; Fabrikation af Maskinolie og Staaltraad, Kokesbrænderi. Til Z. hører Schlesien's største Kulgrube, Dronning-Louise-Gruben med 4—5,000 Arbejdere, et Par andre store Gruber og flere Jærnsmeltehytter. Til Z. hører Klein Z. med Glasfabrikation og Stenkulsgruber og 2 Km. mod Sydøst Zaborze med Stenkulsgruber, Tegl- og Kokesbrænderi. *Joh. F.*

Zacapa, By i den mellemamerikanske Republik Guatemala, ligger 107 Km. 0. N. 0. f. Guatemala, 561 M. o. H. paa en veldyrket Slette,

der gennemskæres af Rio Motagua. (1891) 3,5°° Indb. Z. har stor Tobaksindustri og -handel. *H. P. S.*

Zacatêcas, 1) Stat i Mejico, ligger i det indre paa den mejikanske Højslette og grænser mod Nordvest til Durango, mod Nord til Coahuila, mod Øst til San Luis Potosi, mod Syd til Guanajuato, Aguas Calientes og Jalisco og mod Vest til Jalisco. Arealet er 63,386 □ Km. med (1900) 462,190 Indb. eller 7 pr. □ Km. Z. falder geografisk set i to Partier, den nordlige og østlige Del, der er udpræget Højslette (ca. 2,000 M. o. H.) med enkelte Kæder og Højder, der hæve sig til henimod 3,000 M., samt de sydvestlige Egne, der skraane mod Syd og Sydvest og afvandes af flere Tilløb til Rio Grande de Santiago, hvilken Flod dog ikke selv berører Z.'s Omraade. Højsletten er i klimatisk Henseende udpræget kontinental med tornede Krat (Agave og *Cactus)* eller med en steppeagtig Vegetation, der højest kan danne Grundlaget for Kvægavl; disse Egne ere derfor tyndt eller slet ikke befolkede. De mod Syd skraanende Dale (Tlaltenango, Suchipila) have et mildt subtropisk Klima og en rigere Vegetation, og her ligge de fleste agerdyrkende Landsbyer.

Z. har Navn efter Z.-Indianerne, der før Erobringen boede i Egnen om Byen Z. Nutildags er Befolkningen væsentligst Spaniere og Blandingsfolk, og de rene Indianere ere fortrængte. De vigtigste Kulturplanter ere Hvede, Majs, Byg, Bønner, Tomater og Træfrugt; Kvægbestanden bestaar af Hornkvæg, Faar og Heste; men af ganske særlig Vigtighed er Bjærgværksdriften og i Særdeleshed Udnyttelsen af Sølvminerne, der har været kendt i Z. lige siden 1548. De 3 berømte Sølvminedistrikt« Z., Fresnillo og Sombereta gav 1610—1810 et gennemsnitlig aarligt Udbytte til en Værdi af 13 Mill. Kr; saa gik Produktionen stærkt tilbage ved Uafhængighedskrigen, men er senere gaaet endnu stærkere opad. Industrien er ringe og indskrænker sig til lidt Bomulds- og Uldindustri; det samme gælder Handelen, der imidlertid fremmes ved, at Staten gennemskæres af den vestmejikanske Længdebane.

2) Hovedstaden Z. ligger 520 Km. N. V. f. Mejico, 2,440 M. o. H. ved Længdebanen fra Mejico til El Paso del Norte. (1900) 32,856 Indb. Z., der næst efter Guanajuato er Mejico's berømteste Bjærgværksby, ligger i et Dalstrøg paa Skraaningen af La Bufa og har snævre og smudsige Gader, men et stort Torv, der prydes af den prægtige Domkirke, som opførtes i Aarene 1612—1752. Af andre Bygninger nævnes Regeringspaladset, Raadhuset, Mønten, Hospitalet, Teateret samt Tyrefægtningsarenaen. Z. har en Del Lervar eindustri, men er i øvrigt ganske afhængig af Sølvminerne. 5 Km. 0. f. Byen ligger Franciskanerklosteret Colegio de Nuestra Señora de Guadelupe, der rummer et stort Bibliotek, og hvor tidligere de for Kalifornien bestemte Missionærer bleve uddannede. *H. P. S.*

Zaccone [zako !n], Pierre, fransk Forfatter, født i Douai 2. Apr. 1817, død i Paris 1895, har udfoldet en utrættelig Virksomhed som Romanfeuilletonist; af hans talløse Romaner kunne nævnes >Marguerite et Béatrix« [1852], >Les plaisirs du roi« [1855], »Les drames des catacombes« [1864], >La lanterne rouge« [1873], »Histoire des bagnes« [1876], »Le fer rouge< [1879], »Un duel å mort« [1880], »La fille des camelots< [1884], »Le crime de la rue Monge« [1890], »Le secret de Clotilde« [1893] o. s. v. *S. Ms.*

Zach, Franz Xaver von, Friherre, Astronom, født 4. Juni 1754 i Pressburg, død 2. Septbr. 1832 i Paris, var oprindelig Ingeniør, kom 1786 til Gotha, var 1787—1806 Direktør for det nyoprettede Observatorium paa Seeberg ved Gotha, levede senere paa Rejser som Overhofmester for Hertug Ernst II's Enke. Han redigerede »Monatliche Correspondenz« [Gotha 1800—07], udgav senere »Correspondance astronomique, géographique et hydraulique« [Genes 1818—25] og har i begge disse Tidsskrifter offentliggjort talrige Afhandlinger. Af hans øvrige Arbejder nævnes *Tabulae motuum solis* [Gotha 1792]. *F. Fr. S.*

Zachariae, George Hugh Robert, dansk Søofficer, er født 16. Septbr. 1850, blev Søofficer 1870 og avancerede 1901 til Kontreadmiral. Z. studerede 1872—75 Artilleri, ansattes derefter ved Søartilleriet, 1882 som Lærer ved Søofficersskolen og 1885 tillige ved Officersskolens ældste Klasse. 1886 blev han Chef for Marineministeriets Sekretariats- og Kommandokontor, 1891 fungerende, 1897 virkelig Departementsdirektør i Marineministeriet og 1901 Chef for Orlogsværftet. *C. L. W.*

Zachariae, Georg Karl Christian, dansk Officer, født 5. Novbr. 1835 i Kjøbenhavn, død 15. Maj 1907 i Klampenborg, blev Sekondløjtnant 1853 og kom, efter at have gennemgaaet Højskolen 1857—61, til Tjeneste ved Generalstaben. Ved Krigens Udbrud 1864 var han Adjutant ved Infanterireserven og deltog i Forsvaret af Dannevirke og af Dybbøl. I Marts blev han Adjutant ved 4. Infanteribrigade, i April Premierløjtnant og deltog derefter i Kampen om Als. Efter Fredsslutningen gjorde Z. Tjeneste hos Generalinspektøren for Fodfolket, men ansattes 1865 som Suppleantlærer i Topografi og Geodæsi ved den kgl. militære Højskole, fik 1868 fast Ansættelse som Lærer, efter at være avanceret til Kaptajn 1867, og var indtil 1878 til udelukkende Raadighed for Skolen. Efter at have gjort et Aars praktisk Tjeneste var han indtil 1882 Souschef ved I. Generalkommando og forfremmedes da til Oberstløjtnant og Chef for 24. Bataillon. Han opgav da Lærervirksomheden og foretog en længere Rejse til Udlandet for at studere Jærnbanernes militære Benyttelse.

Efter 1884 at være udnævnt til Direktør for den danske Gradmaaling valgtes han 1886 til Medlem af den internationale Gradmaalings permanente Kommission, hvis Vicepræsident han blev 1903. Desuden blev han 1893 Medlem af Videnskabernes Selskab, medens han 1901 var den ene af Selskabets delegerede ved Generalforsamlingen i Paris af den internationale Association af Akademier, og 1897 blev han Medlem af kgl. svenska Krigsvetenskaps-Akademien.

Som militær var Z., der 1889 forfremmedes til Oberst, Stabschef ved 2. Generalkommando 1888—93; han blev derefter Chef for 3. Regiment og 1895 Generalmajor og Chef for 2. jydske, fra 1897 for 2. sjællandske Brigade. 1901 udnævntes han til Chef for Generalstaben, 1903 til Generalløjtnant og kommanderende General i I. Generalkommandodistrikt og ledede da samme Efteraar Manøvrerne paa Sjælland efter moderne Prin-

cipper; paa Grund af Alder fik han 1905 Afsked fra Krigstjenesten. Under denne har han været Medlem af eller Formand for mange forskellige Kommissioner, saaledes af Haandvaabenkommissionen (1888), af en Hærlovkommission (1893), af en Befæstningskommission (1898—1901) og af en Kommission til Udarbejdelse af en ny militær Rettergangslov (1900). Desuden overværede han 1897 de større Manøvrer i Frankrig, fungerede 1899 som Overkampdommer under de større Øvelser paa Sjælland og ledede 1902 en større Generalstabsøvelse smst. Kort forinden sin Afgang fra Hæren benaadedes han med Storkorset af Dannebrog.

General Z. blev General Andræ's Efterfølger som Chef for Gradmaalingen, fordi han havde ydet en væsentlig Bistand ved Udarbejdelsen af »Den danske Gradmaaling«, der afsluttedes 1884, og han begyndte sin ny Virksomhed ved at lade udføre et Præcisionsnivellement over hele Landet, hvilket ved den rationelle, omhyggelige og originale Maade, hvorpaa det udførtes, vakte almindelig Opmærksomhed. 1890 paabegyndtes Breddebestemmelser i Trekantspunkterne og 1895 relative Tyngdemaalinger, ligesom en ny Sammenslutning mellem det danske og svenske Trekantnet sattes i Gang. Om forskellige Problemer vedrørende Beregningen af saadanne Arbejders Resultater har Z. offentliggjort Afhandlinger i »Astronomische Nachrichten« og i » Vid. Selskabs Oversigter«. Af Lærebøger bar han forfattet: »De geodætiske Hovedpunkter og deres Koordinater« [1876], der er oversat paa Tysk, samt »De mindste Kvadraters Methode« [1871, 2. Udg. 1887]. *P. Nw.*

Zachariä, Heinrich Albert, tysk retslærd og Politiker, født 20. Novbr. 1806 i Herbsleben i Sachsen-Gotha, død 29. Apr. 1875 i Cannstatt, 1830 Privatdocent i Göttingen, 1835 ekstraord. Professor smst., 1838 Professor i Hannover, var Medlem af Forparlamentet, medvirkede ved Udkastet til en tysk Rigsforfatning, var Medlem af den tyske Nationalforsamling, af Kejserdeputationen og Gotha-Forsamlingen i Juni 1849. Sidstnævnte Aar blev han Professor i Gottingen, hvor hans liberale Sympatier ikke altid vare lige velsete af Regeringen. Strafferet, Straffeproces og Statsret vare Z.'s Fag, i hvilke han udviklede en omfattende Forfattervirksomhed. Han har saaledes skrevet: »Ueber die rückwirkende Kraft neuer Strafgesetze« [Gottingen 1834], »Die Lehre vom Versuche des Verbrechens«, I—II [smst. 1836 og 1839]og »Handbuch des deutschen Strafprozesses«, I—II [smst. 1861—68]. Af statsretlige og politiske Skrifter skulle nævnes: »Die schweizerische Eidgenossenschaft, der Sonderbund und die Bundesrevision« [smst. 1848], »Deutsches Staats- und Bundesrecht«, I—III [smst. 1841—45, 3. Opl. 2 Bd., 1865—67], »Die deutschen Verfassungsgesetze der Gegenwart« [smst. 1855, med Fortsættelse 1858—62], »Zur Frage von der Reichskompetenz gegenüber dem Unfehlbarkeits-Dogma« [Braunschweig 1871]. Af særlig Interesse for Danmark er Z.'s »Zur Schleswig-Holsteinischen Frage« [G8ttingen 1847], »Staatsrechtliches Votum iåber die Schleswig-Holsteinische Successionsfrage und das Recht des Augustenburgischen Hauses« [smst. 1863] og »Die sogenannte Rechtsbasis der deutschen Grossmächte in den Herzogthümern« [smst. 1866]. *Fe. D.*

Zachariä, Justus Friedrich Wilhelm, tysk Digter, født 1. Maj 1726, død 30. Jan. 1777. Z. studerede Jura i Leipzig og Gottingen, men forlod dette Studium for Litteraturen og blev 1748 Lærer ved Carolinum i Braunschweig, og 1761 blev han Professor ved Akademiet smst. Sit Digterry grundlagde Z. med det komiske Heltedigt »Der Renommist« [1744], hvori hans litterære Dannelse overlegent giver sig til Kende lige over for den gammelstudentikose Raabed og Vildhed, som er skildret med megen Humor. De senere »Schertzhafte epische Poesien« [1754], »Murner in der Hölle« og det prosaiske »Lagosiade oder Jagd ohne Jagd« [1757] beundredes ligeledes højt, men mangle det første Digts Friskhed. Et Tilløb til alvorligt Epos, »Ferdinand Cortez«, blev ikke fuldendt, og hans senere »Fabeln und Erzahlungen in Burkard Waldis Manier« [1771] og »Tayti oder die glückliche Insel« [1777] ere i deres Manér fuldstændig forældede; og en Oversættelse af Milton's »Tabte Paradis« naar langtfra Originalen. Z.'s »Poetische Schriften« udgav han selv i 9 Bd. 1763—65, og dertil sluttede sig et Bind »Hinterlassene Schriften« [1781]; men hans Digtning hører til den Slags Efterklangs-, Oversættelses- og Efterlignelseslitteratur, som hurtig glemmes, naar den fremmede Paavirkning har virket til Fremkaldelse af livskraftig Digtning. *O. Th.*

Zachariä von Lingenthal, Karl Eduard, tysk retslærd, nedenn.'s Søn, født 24. Decbr. 1812 i Heidelberg, død 3. Juni 1894 paa Godset Groszkmehlen ved Ortrand (Sachsen), blev efter omfattende Studier og Forskningsrejser, bl. a. til Kjøbenhavn, 1842 ekstraord. Prof. i Heidelberg, hvilken Stilling han kun beklædte i 3 Aar, da han trak sig tilbage til sit Gods, hvor han — foruden at vinde sig et anset Lokalnavn som Landøkonom — ved en rig og epokegørende Forfattervirksomhed skaffede sig europæisk Berømmelse. Det var ved sit Rydningsarbejde med byzantinsk Ret og Retskilder, at Z. blev en Banebryder, en ensom Vandrer i den byzantinske Urskov, som man har kaldet ham. Han har blandt meget andet skrevet: *Historiæ juris Graeco-Romani delineatio* [Heidelberg 1839], *Jus Graeco-Romanum*, I—VIII [Leipzig 1856—84] og den berømte »Geschichte des griechisch-römischen Rechts« [3. Opl. Berlin 1892], et Værk, der endnu ingen Medbejlere har fundet. *Fz. D.*

Zachariä von Lingenthal, Karl Salomo, tysk retslærd, født i Meissen 14. Septbr. 1769, død i Heidelberg 27. Marts 1843, 1794 Privatdocent i Wittenberg, 1798 ekstraord. Prof., 1802 ord. Prof. smst., 1807 i Heidelberg. Z. hører til de mærkeligste Skikkelser inden for den tyske Retsvidenskab baade som lærd og Menneske. Udviklet med glimrende Evner, en skarp Forstand, en umaadelig Arbejdskraft satte han sig som Maal — for at bruge et Udtryk af en af hans Biografer — at være for Tyskland, hvad Machiavelli var for Italien og Montesquieu for Frankrig. Hans litterære Virksomhed omfatter en Mængde Fag, i enkelte af disse har han leveret endnu uovertrufne Arbejder. Z. behandlede saaledes sachsisk Ret og Retsfilosofi — »Handbuch des

koniglich Sächsischen Lehnrechts« [Leipzig 1796, 2. Udg. ved E. Weisze og F. A. v. Langenn 1823], »Anfangsgriinde des philosophischen Criminal-Rechtes« [Leipzig 1805] — positiv tysk Statsret — »Geist der Deutschen Territorial-Verfassung« [Leipzig 1800] —, romersk Statsret — »Lucius Cornelius Sulla, genannt der Gliickliche, als Ordner des römischen Freystaates«, I—II [Heidelberg 1834] — Civil- og Strafferet, Kirkeret og Retsencyklopædi. Et af Z.'s berømteste Værker er hans »Vierzig Bücher vom Staate«, I—IV [Stuttgart og Heidelberg 1820—32, 2. Udg., I—VII, Heidelberg 1839—43] med mange aandfulde Enkeltheder, en Bog, som dog synes at være gleden ud af Nutidens Bevidsthed. Varig Fortjeneste har Z. derimod indlagt sig ved sin »Handbuch des Franzbsischen Civilrechts«, I—II [Heidelberg 1808, de senere Udg. i 4 Bd. 8. Opl. ved C. Crome, Freiburg i. B. 1894—95], hvor den tyske Forfatter — selv efter fransk Opfattelse — har overgaaet sine franske Kolleger. Med stor og enstemmig Anerkendelse modtog Frankrig denne Bog, af hvilken der foreligger forskellige Oversættelser baade paa Fransk og Italiensk. Efter Z.'s Død udgav hans ovenfor nævnte Søn K. E. Z. v. L. »Biographischer und juristischer Nachlasz« [Stuttgart og Tübingen 1843]. (Af den store Litt. om Z. fremhæves: Robert von Mohl, »Die Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften«, II [Erlangen 1856] S. 512—28 og Ch. Brocher, *K. S. Z., sa viæt ses æuvres* [Paris 1869]). *Fz.D.*

Zacharias se Zacharja.

Zacharja (græ. Zacharias), 1) en af de saakaldte smaa Profeter, Haggai's samtidige, sammen med hvilken han under Darius Hystaspis i Aarene 520—18 drev paa Fuldendelsen af Tempelet, efter at Arbejdet paa dette i lang Tid havde været afbrudt. Kap. 9—14 af det Skrift, som bærer Z.'s Navn, stamme ikke fra ham, disse Kapitlers Affattelsestid er ret dunkel. — Af andre bibelske Personer af dette Navn maa nævnes 2) Z., Jojada's Søn, som optraadte mod det under Joas indtrængende Afguderi og til sidst stenedes i Tempelets Forgaard (Matth. 23, 35 urigtig kaldet Barachia's Søn ved Forveksling med Profeten Z.), samt 3) Z., Johannes Døberens Fader. *V. O.*

Zacho, Peter Mørch Christian, dansk Landskabsmaler, er en Landmandssøn fra Gaarden Peerstrup ved Grenaa og født 31. Marts 1843. Efter sin Konfirmation kom han i Malerlære i Aarhus og blev Svend; men samtidig med, at han arbejdede ved Haandværket, fik han en mere kunstnerisk Uddannelse hos Latinskolens Tegnelærer E. Høegh-Guldberg og malede Studier i Omegnens Skove. 1861 rejste han til Kjøbenhavn og blev det følgende Aar optagen paa Kunstakademiet, som han gennemgik til 1867. Samtidig studerede han under la Cour's, senere P. C. Skovgaard's Vejledning; i denne sidstes Hus boede han i flere Aar og modtog en Paavirkning, som navnlig gør sig stærkt gældende i de Ungdomsarbejder, hvormed Z. allerede tidlig — han debuterede som Udstiller paa Charlottenborg 1865 — vandt sig et godt Navn og et ikke ringe Publikum. Der var over disse Værker ved Siden af betydelige formelle Fortrin megen Klarhed og Fylde i Farven, en vis jomfruelig Ynde; højest skattedes med Rette hans Foraarsbilleder, især de, hvor Kunstneren skildrede Skoven, gennem hvilken den lille Aa skyder sig frem under sollysende Løvværk. De for Z.'s Udvikling afgørende Rejser fandt Sted 1875, 1876 og 1878; han flakkede da om i Frankrig, til Dels i Følge med Godfred Christensen og Krøyer og malede en Mængde friske og energiske Studier; om Vinteren studerede han i Paris under Bonnat og omgikkes de dygtigste unge franske Landskabsmalere. Mest gjorde han sine Arbejder færdige i det fri, og dermed er han vedbleven ogsaa i senere Tider. 1881 udførte han et af sine Hovedværker, det store »Vinterbillede fra Bretagne«, der blev købt til Kunstmuseet og vel er den ypperste Prøve, der kan nævnes, paa Z.'s Kunst; alt er her stort set og samtidig gennemført med den Formsikkerhed og Alvor, som vel i hvert Fald delvis skyldtes Paavirkningen fra de ældre danske Mestere; i den pragtfulde Kolorit og Lysvirkning og end mere i Stofgengivelsen og hele det meget brede maleriske Foredrag føler man stærkt den franske Indflydelse. For et andet ikke mindre karakteristisk Pragtstykke fik Kunstneren 1884 Udstillingsmedaillen. 1891 rejste han med det Ancher'ske Legat til Frankrig og malede paa ny i Bonnat's Atelier; senere har han gjort længere og kortere Studieophold saavel i Italien som i Frankrig og malet adskillige Billeder over Motiver derfra. Det er dog bestandig Fædrelandets Natur, Z. behandler med størst Forkærlighed og med den mest afgjorte Overlegenhed, og Billederne fra Danmark's Skove er det, der fremfor noget andet har skaffet ham en fast Plads i Publikums Gunst og en Mængde, maaske endog en noget for rigelig Mængde, af Bestillinger. Ikke, at Z. nogen Sinde har gjort sig skyldig i kunstnerisk — eller ukunstnerisk — Letfærdighed eller endog blot Overfladiskhed i Udførelsen af sine Arbejder. Men han har, siden han ret kom i Ry og blev en af Danmark's mest populære Kunstnere, ikke altid givet sig Ro til at fordybe sig i Emnet, og ikke faa af hans senere Frembringelser udmærke sig derfor mere ved smagfuldt Arrangement og dekorativ Virkning end ved den dybe, personlige Følelse, der vækker Stemning og river med. Som Figurmaler har Z. udstillet et smukt Dameportræt 1893. *S. M.*

Zachtleven se Saftleven.

Zaddik se Chasidæer.

Zafra, By i det sydvestlige Spanien, Provins Badajoz, ligger 67 Km. S. 0. f. Badajoz ved Banen fra Merida til Sevilla. (1900) 7,100 Indb. Z. har et gammelt maurisk Slot, der tilhører Hertugerne af Z., og Byen driver Avl af Vin og Oliven samt betydelig Kvæghandel. Ved Alconera 5 Km. S. f. Z. findes Brud af en blaalig Marmor. *H. P. S.*

Zagaie se Assagai.

Zagarolo, By i Mellemitalien, Provins Rom, ligger 26 Km. 0. S. 0. f. Rom ved Banen fra Rom til Napoli. (1901) 5,350 Indb. Z. har et Palads samt flere antikke Bygningslevninger. *H. P. S.*

Zagazig se Scharkieh.

Zagora, 1) By i det nordlige Grækenland, Provins Thessalien, ligger 16 Km. 0. N. 0. f. Volo paa Østsiden af Pelion-Kæden og 1 Km. fra Havkysten. (1896) 3,152 Indb. Z. ligger ved et Par Vandløb, der anvendes til Overrisling, og den

har en smuk byzantinsk Kirke. — 2) se **Eski-Zagra.** — 3) Z. anvendes undertiden nutildags som Benævnelse paa Bjærgdraget **Helikon** (s. d.). *S. P. S.*

Zagori, Landskab i det sydvestlige Tyrki, Vilajet Janina, ligger i det sydlige Albanien, N. 0. f. Janina og er opfyldt af Bjærge. Z. er imidlertid en af de mest veldyrkede og kultiverede Egne i Tyrkiet og har ca. 30,000 dels græske, dels zinzariske Indbyggere, der foruden med Landbrug, Silkeavl og Vævning beskæftige sig med Handel og ere kendte viden om som udmærkede Købmænd. Z. skal ogsaa have et forholdsvis velordnet Skolevæsen samt siden 1850 en af Tyrkiet anerkendt ret fri Stilling i politisk og administrativ Henseende. *H. P. S.*

Zagrab, Zagreb, se **Agram.**

Zagreus, Tilnavn til Dionysos som **Orfikernes** (s. d.) Hovedguddom, Verdens Hersker. I den orfiske Sekts Lære og Mysterier fortaltes den ejendommelige, symbolske Myte omtrent saaledes: Z. er Søn af Zeus og Persefone. Drengen blev i Opvæksten holdt skjult, men Hera sendte i Skinsyge mod Moderen Titanerne ud mod Barnet og lod dem myrde ham. Titanerne nøjedes ikke hermed. De sønderhugge Liget, koge det og spise Kødet. Hjertet bringes til Zeus, der sluger det eller giver det til **Semele**, og heraf fødes en ny Z., den Gud, som almindelig dyrkes under Navnet Dionysos. Titanerne brændes af Zeus'es Lyn til Aske. Heraf opstaa Menneskene. Da Titanerne i Forvejen havde optaget Z. i sig, faa ogsaa Menneskene delt Oprindelse og delt Natur. Det gode i Mennesket stammer fra Z.; det maa stadig stride med det onde og raa, som stammer fra Titanerne, men kan finde Støtte i denne Kamp hos Dionysos Z.

Myten selv er ret gammel. Den kendes fra Peisistratidernes Tid og omtales hos Herodotos. Ved Z. symboliseredes i populær Form den orfiske Idé om Urstoffet og dets Bestaaen. *H. A. K.*

Zahle, Carl Theodor, dansk Politiker og Jurist, er født i Roskilde 19. Jan. 1866 som Søn af Skomagermester Z., blev Student 1884, Cand. jur. 1890, Overretssagfører 1894. Z. var fra ganske ung stærkt politisk interesseret og udpræget radikal af **Hørup'sk** Retning. Han deltog som Student livligt i Studentersamfundslivet og gik lige fra Eksamensbordet til Aarhus som Redaktør af »Aarhus Amtstidende«. Da Bladets Udgiver, Viggo Bjørnbak, i Rigsdagssamlingen 1890—91 sluttede sig til den Bojsen'ske Politik, løstes Forholdet. Efter 1891 var Z. knyttet til »Politiken« og deltog livligt i Agitationen mod »det forhandlende Venstre«'s Politik og Forliget af 1894. 1895 valgtes han til Folketingsmand for Ringsted-Kredsen og deltog i Dannelsen af »Venstrereformpartiet«, som han tilhørte indtil Januar 1905. Efter Ministerskiftet 1901 naaede han frem i første Række inden for sit Parti og blev en af dets Finanslovsordførere. Desuden var han Ordfører i Folketinget for Loven om Forbedring af Fæste- og Lejehusmænds Kaar, Medlem af Kommissionen angaaende Oprettelse af en Husmandsskole og Formand for Ædruelighedskommissionen af 1903. Z. udviklede sig i disse Aar til en dygtig parlamentarisk Debattør med Evne til hurtig at sætte sig ind i og klart at udrede en Sag. Under den Splittelse, som i Løbet af 1904 arbejdede sig frem i Venstrereformpartiet, stod han afgjort paa radikal Side. Ved Dannelsen af Ministeriet J. C. Christensen i Januar 1905 fuldbyrdedes Adskillelsen, og Z. har siden da staaet som Formand for den af Venstrereformpartiet udskilte Folketingsgruppe, der antog Navnet »Folketingets Venstre« og i det hele været Hovedmanden for den mod Ministeriet rettede radikale Agitation. *N. N.*

Zahle, Nathalie, den danske Pigeskoles Reformator, er født 11. Juni 1827 i Assens ved Horsens, Datter af Præsten og Digteren Sophus Z., var allerede 1843—49 Huslærerinde og tog 1851 efter privat Forberedelse Eksamen som Institutbestyrerinde. S. A. aabnede hun en Skole for Lærerinder med enkelte Elever og overtog 1852 Børn fra to ældre **Pigeskoler**; fik snart stærk Tilgang baade til Skolerne og til det Pensionat, hun knyttede dertil. Allerede 1860 kunde hun ordne sin Skole for Privatlærerinder med 4 Klasser og føjede dertil 1869 en anden for **Almueskole**-lærerinder; indrettede 1861 Fortsættelsesklasser for Pigeskolen (1882 tillige Klasser, hvis Undervisning ender med almindelig Forberedelseseksamen) og 1877 baade Kursus til Studentereksamen og desuden en Fortsættelsesskole for Piger fra Kommuneskolen (bestod indtil 1903). Endvidere havde hun i en Række Aar en Musikskole (1869—77) og en Husholdningsskole (1882—92), ligesom en almindelig Borgerskole (Komtesse Moltkes) en lang Tid (1877—94) nøje var knyttet til den øvrige Samling Skoler, der saaledes omfattede næsten alle Trin af kvindelig Undervisning. 1877 opførte hun en egen stor Skolebygning, og 1885 blev »Nathalie Zahle's Skole« gjort til en selvejende Institution, i hvis Bestyrelse hendes vigtigste Medarbejdersker fik Sæde, medens hun selv indtil 1900 forblev øverste Bestyrerinde. 1894 blev den tidligere Skole for Folkeskolelærerinder udviklet til et helt Seminarium med tilhørende Folkeskole. Omfanget af hendes Virksomhed kan til en vis Grad maales ved, at der 1852 var omtr. 50 Elever, 1877 omtr. 500 og 1900 omtr. 1,100 i hendes forskellige Skoler. Hendes Skole blev desuden Forbillede for alle højere Pigeskoler i Landet, og disses Lærerinder have for en stor Del faaet deres Uddannelse under hendes Vejledning. I to Afhandlinger »Om Kvindens Uddannelse her i Landet« [1870, 2. Udg. 1882 og 1883] udviklede hun sit Formaal at fremme de unge Pigers personlige Udvikling, fortrinsvis for Hjemmets Tarv, at de som Hustruer kunde staa jævnbyrdige med deres Ægtefæller, men desuden dygtiggøre dem til selvstændig Livsstilling og saaledes medvirke til Kvindernes sande Frigørelse. Med skarpt pædagogisk Blik optog hun tidlig blandt Lærefagene baade Gymnastik og Husholdningslære, og det var hendes Tanke, at Pigerne i Overgangsalderen for en Stund skulde slippe den boglige Undervisning og drive huslige Sysler. 1891 fik hun Fortjenstmedaillen i Guld som en af de første danske Kvinder. *E. E.*

Zahle, Peter Christian, dansk Politiker og Præst, foreg.'s Broder, født 15. Novbr. 1825 i Assens ved Horsens, død 30. Apr. 1898. Han blev Student 1844, cand. theol. 1850, men attraaede ikke gejstlig Virksomhed, hvorimod han

hurtig kastede sig ind i en broget Forfattervirksomhed af kirkehistorisk, novellistisk og politisk Art. Han var et livligt og idérigt Hoved, som søgte paa alle Omraader at danne sig sine egne Meninger og udtalte dem uden at gaa af Vejen for det hasarderede og paradoksale. Tidlig kom han ind i det politiske Liv, idet han i Febr. 1853 valgtes til Holbæk-Kredsens Folketingsmand. Han sluttede sig paa Rigsdagen til det bondevenlige Venstre og kom under stærk Paavirkning af Tscherning, med hvem han i adskillige Punkter følte sig naturlig beslægtet. Han blev da ogsaa en af de meget faa, som i de bevægede Aar 1853—54 fulgte Tscherning's Politik helt igennem og til det sidste ønskede at opretholde Ministeriet Ørsted, for derved at undgaa en Tilbagevenden til den nationalliberale Eider-Danisme. Denne Holdning kostede ved Valget i Decbr. 1854 Z. hans Sæde i Folketinget, men i Juni 1855 valgtes han ved Tscherningianernes Indflydelse i Nørresundby-Kredsen, som han holdt indtil 1861. Fra Juni 1866 indtil 1872 var han paa ny denne Kredses Folketingsmand og fra 1872 til 1881 Ringsted-Kredsens. Nogen selvstændig Indflydelse paa Rigsdagen opnaaede Z. aldrig, men ved sin elskværdige Personlighed, sin Kundskabsrigdom og sin kvikke Taleform kunde han ikke sjælden i denne eller hin Sag faa sine Partifæller med sig. Han tilhørte i 1850'erne og 1860'erne den Tscherning-Winther'ske Gruppe og i 1870'erne »det forenede Venstre«, inden for hvilket han gennemgaaende sympatiserede stærkest med den radikalere Retning. I sine sidste Rigsdagsaar fik han, gennem Oprettelsen af »Folketidende for Midtsjælland« i Ringsted, en ret betydelig Indflydelse paa den midtsjællandske Befolkning. 1879 blev Z. Præst i Rudbjerg i Vendsyssel (fra 1881 i Vallensved ved Næstved) og rak sig derefter tilbage fra det politiske Liv. *N.N.*

Zahn, Johann Karl Wilhelm, tysk Maler, Arkitekt og Kunstforfatter, (1800—71), uddannede sig i Kassel, senere i Paris under Gros m. fl. Efter Studier i Italien, fra 1824, af antik Kunst, særlig dens Ornamentik, i Pompeji, Portici m. v. udgav han 1828 et Værk om Vægmalerier i Pompeji, og umiddelbart efter paabegyndte han sit Hovedværk >Die schonsten Ornamente u. merkwiirdigsten Gemälde aus Pompeji, Herculaneum u. Stabia« i litografiske Farvetryk (1. Række 1828—30, 2. 1841—45, 3. 1849—59). Derefter fulgte »Ornamenten aller klassischen Kunstepochen« [1831—48, senere Oplag] og »Auserlesene Verziehrungen« [1842—44]. 1829 blev Z. Professor. *A. Hk.*

Zahrtmann, Christian Christopher, dansk Søofficer, født 21. Decbr. 1793, død 13. Apr. 1853. Allerede som Søkadet gjorde han sig fordelagtig bemærket, bl. a. 1807 under det engelske Overfald, 1808 paa den franske Schelde-Flaade, senere ved Kanonbaadsforsvaret i Sundet. Han blev Officer 1810 og steg efterhaanden til Viceadmiral. 6. Juli 1812 deltog han i den blodige Kamp i Lyngør (Norge), hvor Fregatten »Najadenc ødelagdes; ved samme Lejlighed fik han, 19 Aar gl., Ridderkorset. Efter 1815 studerede Z. Hydrografi, ansattes ved Gradmaalingen i Jylland og udviklede senere sine Kundskaber paa en Studierejse i Udlandet, 1826 overtog han Stillingen som Direktør for Søkortarkivet, hvor han i indlagde sig megen Fortjenesste ved Opmaaling og Afmærkning af de danske Farvande, 1839 blev han Adjutant hos Christian VIII, 1843 udgav han »Danske Lods«; 1848 blev han 2. deputeret i Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, s. A., og indtil Krigens Slutning 1850 var han Marineminister. 1852 udnævntes han til Holmens Overekvipagemester og døde i denne Stilling Aaret efter. 1845 var han bleven Kammerherre og 1850 Storkors af Dannebrog. Z. var en højt begavet, men myndig og kold Personlighed, der udøvede en betydelig Indflydelse paa sin Samtid i Marinen. *CL. W.*

Zahrtmann, Peder Henrik Kristian, dansk Maler, er født i Rønne 31. Marts 1843. I sin Fødebys Latinskole var han en særlig slet Elev i Tegning, og under Landskabsmaler Harder, som blev hans Lærer, efter at han var bleven Discipel af Sorø Akademi, lagde han ikke synderligt Talent for Dagen; først da han var bleven Student, havde taget anden Eksamen og gennemgaaet teknisk Institut, brød hans ejendommelige Kunstnerevne tydelig igennem. De ældste Malerier, der ere bevarede af ham — fire Mandsportrætter — stamme fra 1863; 1864, samme Aar, som han blev Elev af Kunstakademiet, hvilket han gennemgik indtil 1868, udførte han foruden nogle Portrætter et Par Billeder af sin Fødeøs Natur, og omtrent samtidig begyndte han at male under Marstrand. Opmuntret af denne indsendte han 1868 for første Gang et Billede til Charlottenborg-Udstillingen, »En Barselstue, Amagerinteriør«, men fik det kasseret. Var det blevet antaget, vilde det utvivlsomt have henledt alle Kenderes Opmærksomhed paa den unge Begynder. Manglerne vare hverken ubetydelige eller lette at overse, men Billedet bares oppe af en Finhed og Dybde i Følelsen, der varslede om noget meget betydeligt, og i visse Partier raadede der en Skønhed i Farve og i Lysfortolkning, der ledte Tanken hen paa udmærket hollandsk Kunst. 1869 debuterede Z. paa Udstillingen med et yndefuldt Genrebillede, »En Konfirmandinde paa Bornholm«. Kort efter traadte han i nært Forhold til to lidt ældre Malere, Haslund og Krohn, og modtog af dem, særlig af den sidstnævnte, mangt et godt Raad. Ved den samme Tid gik en af de største Begivenheder i Z.'s Liv for sig; han fik den nylig udgivne Bog »Leonora Christine's Jammersminde« at læse og blev vældig greben af Begejstring for den store Kongedatter og af Harme mod dem, som voldte hende ondt, Følelser, som for øvrigt havde været oppe i ham allerede i Drengeaarene. 1870 malede han to smaa Skitser til det »Leonora Christine i Fængselet«, som 1871 vakte saa megen Begejstring og saa megen taabelig Forargelse paa Udstillingen; det lønnedes med den Neuhausen'ske Præmie, men omtaltes af mangfoldige som et Vidnesbyrd om, at den unge Kunstner »manglede Skønhedssans«; man havde tænkt sig Christian IV's Datter smukkere, end Z. havde fremstillet hende. Og denne Anke blev ved at lyde og vil vel sent helt forstumme; rent overfladisk set er der en Slags Mening i den. Z., der har saa udpræget Sans for pragtfuld og storstilet Komposition, og hvis enkelte Menneskeskikkelser saa ofte ere omgærdede af de skønneste Linier, bryder sig aabenbart kun lidet om den Godtkøbs Tækkelighed, der griber den overfladiske og ukultiverede Be-

skuer straks ved første Øjekast. Mennesket interesserer ham alene i Kraft af, hvad det udtrykker; mod den uægte eller dog udvortes » Idealitet < har han af og til i sine Værker protesteret saa energisk, at det næppe kan undre, om den Opfattelse af ham i visse Kredse har fæstnet sig, at han kun ænser den sjælelige Skønhed eller overhovedet det aandelige Indhold, hvor dette giver sig Udtryk i uskønne Former. I en Række af Aar malede Z. sine betydeligste Kvindeskikkelser efter en Model, hvis Portræt fra 1874 (Den Hirschsprung'ske Samling) viser os en Personlighed, der vilde være absolut utænkelig i et Historiemaleri fra en mere romantiserende Periode. Grunden til, at Mesteren har faaet særlig denne Model kær, ligger dog ikke fjern; her har han fundet et Raastof, hvoraf han kan forme netop de Skikkelser, der gaa forrest i hans stærkeste Tanker og dyrebareste Syner. I disse storskaarne Træk kan han digte ind, hvad han vil, lægge de Følelser, han vil tvinge os til at dele. Og saa bliver da den føre Madame atter og atter til Leonora Christine, en enkelt Gang endog til den aldrende Aspasia, til den Kvinde, der i sin Ungdom var Hellas'es fejreste, og som endnu som gammel er stor i Sorgen, hun bærer for sin Søn, paa hvis Buste hun lader sin Haand hvile [1880].

Rækken af Billeder over Emner fra Leonora Christine's Liv fortsattes, selvfølgelig med vægtige Afbrydelser; her kunne de betydeligste af dem nævnes i Tidsfølge. 1874 kom >Leonora Christine forlader Fængselet« (Glyptoteket), 1875 »Leonora Christine i Fængsel«, hvor Heltinden forstyrres i sin Søvn af Rotterne (Den Hirschsprung'ske Samling), 1880 »Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine« (Professor F. Levison), 1882 »Dronning Sofie Amalies Død« og »Leonora Christine i Maribo Kloster«; de to sidstnævnte bleve købte af en Kreds af Kunstvenner og skænkede til Kunstmuseet, hvis Bestyrelse først 1889 fandt Anledning til selv at erhverve en Prøve paa Z.'s Kunst. 1885 kom »Leonora Christine afklædes i Fængselet og undersøges af Dronningens Tjenerinder« (Kunstmuseet 1905; en Gentagelse fra 1888 i den Hirschsprung'ske Samling), 1881 »Leonora Christine i Blaataarn« (Kunstmuseet), 1893 »Leonora Christine føres af Kaptajn Ahlefeldt ind i Blaataarn« (Nationalgaleriet i Christiania) og 1901 »Leonora Christine's Død«, der tilligemed flere udmærkede Led af denne Række endnu tilhøre Kunstneren. I alle disse Værker samt i en Mængde gennemførte Tegninger, hvoraf adskillige ere reproducerede, har Mesteren slaaet en Leonora Christine-Skikkelse fast, der vil staa gennem Tiderne, saaledes som den har brændt sig ind i Almenhedens Bevidsthed — en Skikkelse, om hvilken der næppe vil kunne findes stærkere Udtryk, end at det netop er den, vi kende fra selve »Jammersmindet«, den største, den ædleste, den klogeste Kvinde, Danmark har fostret siden Dronning Margrete's Dage. Man har mere end een Gang kaldt Z. Leonora Christine's Forherliger og tillige hendes Hævner. Billedet, hvori han viser os hendes hadefulde Plageaand, Dronning Sofie Amalie, i Dødens bitre Stund, da hun har tilkaldt Kongen, sin Søn, for at lægge ham paa Hjerte aldrig at give den fangne fri, er et af de mægtigste ikke blot i hele Jammersminderækken, men i den samlede danske Kunst; ingen, som har set det, vil nogen Sinde glemme dets Gru — den døende, der omgiven af al sin Pragt forgæves kæmper for at faa det sidste Hadets og Bitterhedens Ord frem.

Men ogsaa inden for andre Emnekredse har Z. vist sig som en af vor Tids største Aander. Motiver fra Struensee-Tiden: Medens Statsministeren og Dronningen spille Skak, morer den afsindige Konge sig med henstrakt paa en Kanapé at drille Papegøjen med sin Kaarde; en anden Gang: Karoline Mathilde sidder med sin og Struensee's lille Datter paa Skødet; Struensee leger med Barnet, Kongen ser til med fjollet Velbehag. Paa sine talrige Rejser til Italien — i Bjærgbyen Civita d'Antino har han tilbragt mere end en Snes Sommere og vundet saadan Anseelse, at man har udnævnt ham til Æresborger — har han malet en Mængde Folkelivsbilleder og godtgjort, hvor fortrolig han er bleven med Sydens Natur og Mennesker: det er vel tvivlsomt, om nogen dansk Maler har vidst saa godt Besked med Italien's Mænd og Kvinder og med Italien's Farveglød som den, der har frembragt »Piger som bære Kalk« [1883, den Hirschsprungske Samling] og »Italien's Bønder« [1903, Nationalmuseet i Stockholm]. Ogsaa paa tre Rejser i Grækenland har han malet adskilligt, særlig pragtfulde Studier fra Parthenon og Propylæerne. Det store Hovedværk, »Job og hans Venner« [1887, Kunstmuseet] vakte, da det udstilledes, i visse Kredse vild Forargelse: en nøgen Mand hylende af Fortvivlelse, med Bylder, skønsomt fordelte over hele Kroppen! Nu er vel Forstaaelsen af Z.'s Kunst trængt saa vidt ud, at man i dette Kunstværk først og fremmest lader sig paavirke af den Lidenskab og den uhyre Smerte, som fuldt ud svarer til, hvad man lærer at kende i et af Alverdens mægtigste Digterværker, selve Job's Bog, og til det Forhold, Figurer her ere satte i til hverandre — en Komposition, som ene den Mester, hvem den Naadegave er given helt at kunne arbejde sin Sjæl sammen med Emnet, mægter at bygge op.

I ikke faa af Z.'s betydeligere Værker knytter Interessen sig mindre til Menneskeskildringen end til Mesterens ejendommelige Farvesyn, saaledes Skæmtestykket »Der var en Gang«, »Kong Salomo og Dronningen af Saba« og fremfor alle »Det mystiske Bryllup mellem Biskoppen og Abedissen af Pistoja Aar 1500« — en Farvesymfoni af en jublende Vælde, der i nyere Kunst har faa Sidestykker. Z. er en Kolorist af meget høj Rang, men arbejder som saadan med den fuldstændigste Mangel paa Agtelse for alt, hvad »Tradition« eller »Skole« nævnes kan, med en Hensynsløshed, der uundgaaelig har maattet støde og forarge hver den, som ikke kunde eller vilde gøre sig virkelig fortrolig med hans ganske enestaaende personlige Syn paa Farverne og Lysvirkningerne. Han er som Farvemester fuldblods Idealist; der er i hans Kunst adskilligt, til hvis Farvegivning intet andet Menneske end han selv vil kunne se noget fuldt tilsvarende i Naturen. Men med det, Z. vil hjælpe os til Forstaaelse af ved sin Komposition, sin Karakterskildring, sin Formgivning, staar altid hans Kolorit i det nærmest mulige Nødvendighedsforhold. Og dette gaar mere og mere op for Samtiden; Z., der af »det store Publikum« længe blev regnet

nærmest for en Kuriositet, og hvis »Bizarreri« vakte snart Latter, snart Forargelse, staar nu som Sejrherre, som en af sit Folks største. En Kendsgerning som den, at hans »Frugtsælgerske fra i Amalfi«, der i 1880 paa Auktion indbragte 400 j Kr., i 1903 solgtes — ogsaa paa Auktion — til Kunstmuseet for 1,010 Kr., turde maaske i denne Sammenhæng være af en vis Interesse. — Paa nyere dansk Malerkunst har Z. ad mange Veje øvet stor Indflydelse, og ikke faa af dens bedste Mænd ere ligefrem Disciple af den Skole, han i en Række af Aar har ledet. (Litt.: Karl Madsen, »Kristian Zahrtmann«; »Kunst«, 4. Aargang 11—12; H. Chr. Christensen, »Fortegnelse over Arbejder af Kr. Zahrtmann i Aarene 1864—1904«). *S. M.*

Zaimis, 1) Thrasybulos, græsk Statsmand, (1829—80), af en rig og anset Slægt paa Peloponnes (hans Fader tog virksom Del i Frihedskampen), var siden 1850 stadigt Medlem af Deputeretkammeret og 1863 en af de tre Sendemænd, som droge til Danmark for at tilbyde Prins Vilhelm (senere Kong Georg) den græske Krone. 1864 blev han udsendt for at overtage de ioniske Øer. Febr. 1869—Juli 1870 var han Førsteminister og afgav Løftet til Stormagterne om, at Grækenland ikke vilde understøtte Opstanden paa Kreta. Juni 1877 blev han Justitsminister i det nationale Blandingsministerium under Kanaris indtil Jan. 1878. — Hans Søn, 2) Alexander Z., født 1851, blev tidlig Medlem af Nationalforsamlingen (Formand 1894—97) og var 1890—91 S Justitsminister. Som Fredspartiets Mand blev han Oktbr. 1897 efter den ulykkelige Krig Førsteminister indtil Apr. 1898. Oktbr. 1906 blev han af Stormagterne, ifølge Kong Georg's Valg, beskikket til Regeringskommissær paa Kreta. *E. E.*

Zaire se Congo-Floden.

Zajd, ibn Haritha, Profeten Muhamed's Slave og senere frigivne og Adoptivsøn. Z. var et af de første Medlemmer i den lille Menighed, der samlede sig om Profeten. Z. er den ene af de to af Profetens samtidige, der omtales under Navn i Koranen; hans Navn er knyttet til den i Kor. XXXIII, 37 anførte Aabenbaring, hvorefter det tillades de rettroende at tage deres Adoptivsønners fraskilte Hustruer til Ægte; Muhamed havde nemlig forelsket sig i Z.'s smukke Hustru, og Z. var da diskret og føjelig nok til straks at give Afkald paa hende. Dette Koransted, der tydelig viser, hvorledes Profeten i den senere Del af sit Liv tog Aabenbaringens Form til Indtægt for rent personlige, ingenlunde dadelfri Formaal, har i den kristne Polemik mod Muhamed naturligvis spillet en meget fremtrædende Rolle. *J. 0.*

Zajecar, Saitschar, By i Serbien, ligger 178 Km. 0. S. 0. f. Belgrad paa venstre Bred af Veliki Timok. (1896) 6,966 Indb. Byen, der driver Udførsel at Kvægprodukter, især Uld, afbrændtes af Tyrkerne 1876 og er en af de serbiske Byer, om hvis Besiddelse Serber og Tyrker have kæmpet med størst Haardnakkethed. *H. P. S.*

Zajende Rud, Sajende Rud, Zende Rud, Flod i Persien, udspringer paa Grænsen mellem Luristan og Irak Adshmi, løber forbi Ispahan, hvis Omegn den vander, og ender i Saltsøen Gavechone. *M. V.*

Zajic [za'jits], Florian, bøhmisk Violinspiller, er født 4. Maj 1853, var Elev af Prag's Konservatorium, blev Koncertmester i forskellige Operaorkestre, vandt efterhaanden et betydeligt Ry som Solo-Koncertspiller og slog sig 1891 ned i Berlin, hvor han bl. a. blev Lærer ved det Stern'ske Konservatorium. *W. B.*

Zakynthos, ital. Zante, 1) en af de til Grækenland hørende ioniske Øer, er den sydligste af de 4 største og ligger 18 Km. V. f. Kysten af Peloponnes. Z. er 438 □ Km. stor og har (1896) 45,032 Indb. eller 103 pr. □ Km. Øen, der er bekendt for sin Skønhed, har Form af en Oval med en dyb Indskæring paa Sydøstkysten. Den er vulkansk og hjemsøges ofte af Jordskælv. Den vestlige Del optages af lave Kalkbjærge, hvis højeste Punkt naar 830 M. Den østlige Del derimod er en frugtbar Slette, der mod Sydøst afsluttes ved Bjærget Skopos. Ved Chieri paa Øens Sydvestspids findes de allerede af Herodot omtalte ejendommelige Jordbegkilder, der danne smaa Damme, paa hvis Bund Jordbeget samler sig, medens Jordolie overtrækker Vandoverfladen med en Hud, der spiller i alle Farver. Klimaet er mildt og sundt, men Øen er vandfattig. Der findes endnu en Del Skove eller Krat med Oliven, Laurbær og Myrter; men de vige mere og mere Pladsen for Korenderdyrkningen, der allerede optager $^2/_3$ af Øens Overflade. Ogsaa Kornavlen trænges tilbage og formaar ikke mere at tilfredsstille Forbruget. Husdyr findes kun i meget ringe Tal. Industrien bestaar i Tilvirkning af Tæpper, Silketøj, Lærred og Likører. Udførselen bestaar navnlig af Korender og Indførselen især af Hvede fra Rusland. Z. udgør en egen Nomos eller Provins. En Del af Beboerne (Zantioterne) drage aarlig til Peloponnes i Høsttiden for at tage Arbejde. I Oldtiden dannede Zakynthos eller Hyria, der var befolket af de fra Peloponnes kommende Achæer, oprindelig en selvstændig Fristat, der saa en Tid lang var Medlem af det atheniensiske Søforbund. I 2. Aarh. f. Chr. kom den under Romerne og delte fra nu af Skæbne med de andre ioniske Øer (s. d.).

2) Hovedstaden Z. ligger paa Østkysten ved Z.-Kanalen mellem Øen og Fastlandet. (1896) 14,906 Indb. Z. er Sæde for en græsk Ærkebiskop og en romersk-katolsk Biskop og har et gammelt venetiansk Fort, der hæver sig over Byen paa et nærliggende Bjærg. Endvidere har Z. flere Kirker samt et Gymnasium. Over Z.'s Havn gaar saa godt som hele Øens Omsætning og Trafik. *H. P. S.*

Zaléski, Bogdan Jozef, polsk Digter (1802—86), opvoksede paa Ukraine's Stepper og blev tidlig fortrolig med Landbefolkningens Sagn og Sange. Som Student sluttede han Venskab med Goszczynski, vandt tidlig Ry som Digter, men droges af Begivenhederne i 1830 ind i Politik, valgtes til Medlem af den polske Rigsdag og udmærkede sig som Officer ved Nationalarmeen. Efter Warszawa's Fald 1831 flygtede han til Paris, foretog siden omfattende Rejser og bosatte sig 1871 ved Versailles, hvor han døde. Z. har i velklingende, billedrigt og naturligt Sprog gengivet sin Hjemstavns Natur og Folkeliv, og mange af hans romantiske Digte (bl. a. samlede

i *Dumy* [1822], *Rusalki* [1841] m. fl.) ere blevne Folkeviser. Af hans episke Digte skal nævnes »Aanden fra Steppen« (1841), »Den hellige Familie« (1851) og *Damian Wisniowiecki*. Z.'s »Samlede Digte« udgaves i 4 Bd. 1851 (ny Udg. 1878).

Zaleukos, Lovgiver for den græske By Lokroi i Syditalien, skal have levet midt i 7. Aarh. f. Chr. Hans Love siges at have været de første skrevne græske Love, men deres Indhold er, uagtet de bestode i lang Tid, kun lidet kendt. Nogle have endog benægtet Z.'s historiske Realitet. *H. H. R.*

Zalewski, Casimir, polsk Forfatter, er født 1848 i Plock. Han paabegyndte 1875 Bladet »Wiek« i Warszawa og vandt Navn ved en Mængde Dramaer: »Uden Medgift« [1868]; »Før Bryllluppet« [1876]; »Artikel 264«, »Vore Svigersønner* [1886] etc.; desuden Sørgespillet »Marco Foscari« [1878].

Zalt-Bommel se Bommel.

Załuski, Józef Andrzej, polsk Forfatter og Biskop, (1701—1774), tilhørte en gammel adelig polsk Slægt, blev under August III Biskop i Kijev og samlede et Bibliotek paa 230,000 Bind, som han 1748 gjorde offentlig tilgængeligt i Varszava, men som, af Z. testamenteret til det polske Folk, 1795 blev optaget i det kejserlige Bibliotek i St. Petersborg. Paa Grund af sin Optræden paa Rigsdagen 1766 over for de af Russerne beskyttede Dissidenter blev han, indtil 1773, holdt fangen i Kaluga. Her skrev Z., der gjorde meget for Genopvækkelsen af polsk Litteratur, ud af Hukommelsen paa Vers det bibliografiske Værk: »Biblioteka historikow« [udg. 1832, Krakov].

Zaluzianskia Schmidt, Slægt af Maskeblomstrede, synonym med *Nycterinea* Don. Urter eller Halvbuske, ofte beklædte med Kirtelhaar. Blomstens Krone bestaar af et langt Kronrør og 5 lige store, tolappede eller udelte Flige; hos mange Arter er Kronen lukket om Dagen og udfolder sig om Natten; Kronbladfligene ere udvendig mørktfarvede, indvendig hvide. Blomsterne ere samlede i endestillede Aks. 16 Arter fra Kaplandet og nærliggende Egne. *N. H.*

Zama (Z. regia), befæstet By i Numidien i Oldtiden, mest bekendt ved den store Sejr, som Romerne under Scipio Africanus vandt i Nærheden af den over Karthagerne under Hannibal (202 f. Chr.). Senere residerede de numidiske Konger ofte i Z. *H. H. R.*

Zamachshari, Abul-Kasim Mahmud ibn Omar, berømt muhamedansk Teolog og Filolog, (1074—1143). Han var født i Zamachshar i Chwaresm (deraf hans Navn); men trods sin persiske Nationalitet betjente han sig i den overvejende Del af sit Forfatterskab af det arabiske Sprog. Hans Hovedværk er en Korankommentar, *al-Kashshâf* udg. af Nassau Lees, Calcutta 1856), i hvilken han med megen Dygtighed forsvarede Mutazilitternes (s. d.) teologiske Opfattelse, at Koranen ikke er en Emanation af Guddommen, som hævdet af de ortodokse, men at den er bleven til i Tiden. Z.'s Værk fik stor Betydning for hele den islamitiske Teologi, idet den af Beidhawi forfattede Kommentar, som er den mest udbredte af alle, støtter sig paa hint, blot med Udeladelse eller Omarbejdelse af de kætterske Steder. Som Grammatiker virkede Z. ved Affattelsen af *al-Mufassal* (udg. af Broch, Christiania 1879), der giver den klareste og bedste Fremstilling af det arabiske Sprogs Bygning; han har selv givet et til elementær Undervisning beregnet Udtog heraf, *al-Unmuzadj* (trykt i Bulak 1269 H.). Endvidere er Z. Forfatter af en Ordsprogssamling og en Række andre Værker. Om hans Privatliv vide vi, at han i lang Tid opholdt sig i Mekka, hvoraf han fik Tilnavnet »Guds Nabo«, men han døde i sit Hjemland. Z. staar i den arabiske Litteratur som en af de aandrigeste og mest fordomsfri af alle muhamedanske Tænkere, *y. 0.*

Zambēsi se Sambesi.

Zambo, Zambos, se Sambos.

Zamboanga se Samboangam.

Zamboni'S Søjle, en Slags Voltastøtte (se Galvanisk Batteri), der er bygget op af uægte Guld- og Sølvpapir. Det første er Papir, hvis ene Side bærer et tyndt Lag Kobber, medens det andet er belagt med Tin. Man klæber de to Ark sammen med Bagsiderne mod hinanden og udhugger heraf runde Skiver, der stables oven paa hinanden med de ensartede Metalflader vendende i samme Retning. Søjlen presses godt sammen og indesluttes helst i et Glasrør, der for Enderne er lukket med Messingkapsler, som staa i Forbindelse hver med sin Ende af Søjlen. Den Kapsel, der rører ved den sidste Tinhinde, bliver negativ Pol, den anden, der rører ved den sidste Kobberhinde, positiv Pol. Da man kan samle et meget stort Antal Pladepar inden for et rimeligt Omfang, faar Støtten stor elektromotorisk Kraft, saa man f. Eks. kan lade et Elektroskop kraftig med dens ene Pol, naar man holder den anden i Haanden, eller faa en Klokke til at ringe i lang Tid (aarevis) ved at lade en lille Metalkugle, ophængt i en Silketraad, vandre frem og tilbage mellem den ene Pol og den nærliggende Klokke. Den anden Pol bør da staa i Forbindelse med Klokken. Er Støttens Papir fuldkommen tørt, virker den ikke, og den giver i hvert Fald aldrig nogen kendelig Strøm, da dens Modstand er overordentlig stor. *K. S. K.*

Zamenhōf, Lazarus Ludwig, Opfinderen af Esperanto, er født 1859 i Bjelostok. Allerede som Gymnasiast var han opfyldt af Tanken om Verdensfred og om et Verdenssprog som Middel til at bringe Menneskene sammen. Han saa i sin Hjemstavn fire Dele af Befolkningen, Russere, Polakker, Jøder og Tyskere, hver med sit Sprog og gensidig hadende hinanden; kunde de bringes til at forstaa og tale eet Sprog, tænkte han, vilde Hadet ophøre. Efter at have nedsat sig som Læge i Warszawa offentliggjorde han sit Kunstsprog *Lingvo internacia* under Navneskjulet »Dr. Esperanto« (den haabende), hvilket Navn snart af hans Tilhængere overførtes paa selve Sproget. Dettes simple og regelmæssige grammatiske Bygning og dets letlærte Ordforraad, der i stort Omfang var bygget paa internationale Ord og sindrig tillod at danne utallige øjeblikkelig forstaaelige Nyord ved Afledninger, vandt det temmelig hurtig en Del Venner i Rusland, siden Ogsaa i Tyskland og Frankrig, indtil Sproget

ved det ny Aarh.'s Begyndelse havde flere Tilhængere i de fleste Lande end noget andet Verdenssprog (s. d.). Z. selv foreslog i 1894 en Række gennemgribende Ændringer i Sproget, der vilde have simplificeret Bygningen yderligere og gjort Ordstoffet mere romansk, men han blev overStemt, og siden have de fleste Esperantister ivrig modsat sig alle Forslag og Forbedringer i Sproget af Frygt for, at det ved et Skisma skulde faa Volapük's Skæbne. Ved Esperanto-Kongresserne i Boulogne 1905 og Genève 1906 blev Z. hyldet som en af Menneskehedens Velgørere. Han har, foruden Lære- og Læsebøger i sit Sprog — deriblandt de to grundlæggende *Fundamento de Esperanto* [Paris 1905] og *Fundamenta Krestomatio de la lingvo Esperanto* [Paris 1903] — udgivet flere Oversættelser af berømte Værker (bl. a. »Hamlet«) paa Esperanto og redigeret Esperanto-Tidsskrifter (bl. a. *La Revuo*). *O. Jsp.*

Zamĭa, Slægt af Koglepalmer, med lav Stamme og store Blade, hvis Afsnit ved Grunden ere mere eller mindre leddede og oftest tandede i Randen. Koglerne have afstumpede Skæl. 30 Arter i det varmere Amerika. Flere levere et brugbart Mel. Frøene spises af nogle, og Frøene af *Z. muricata Willd.* (Sydamerika) skulle i Venezuela have medicinsk Anvendelse. *A. M.*

Zamolxis (Zalmoxis) var en Gud, som dyrkedes af det thrakiske Oldtidsfolk Geterne. Man fortalte, at han oprindelig var et Menneske og havde været Slave hos Filosoffen Pythagoras, men efter at være bleven frigiven var vendt tilbage til sine Landsmænd Geterne og havde delagtiggjort dem i forskellige mystiske og filosofiske Lærdomme, navnlig om Livet efter Døden. *H. H. R.*

Zamora [þamå'ra], 1) Provins i det nordvestlige Spanien, ligger i Landskabet eller Kongeriget Leon og grænser mod Vest til Portugal og den spanske Provins Orense, mod Nord til Leon, mod Øst til Valladolid og mod Syd til Salamanca. Arealet er 10,615 □ Km. med (1900) 275,545 Indb. eller 26 pr. □Km. Mod Nord, hvor Peña Negra og Sierra de la Culebra hæve sig indtil 2,117 M., er Terrainet bjærgfuldt; mod Syd er det bakket; men i den øvrige Del er det fladt og gennemstrømmes af Duero med Tilløbene Valderaduey, Esla, Guareña og Tormes. I geologisk Henseende ere gamle Dannelser med Granit og krystallinske Skifere fremherskende mod Vest, medens der Øst paa følger tertiære, diluviale og alluviale Lag. Klimaet er udpræget kontinentalt, og der er en Del Forskel paa det jævne Land og paa Bjærgene. Paa Højsletten er Jordbunden frugtbar og anvendes næsten overalt til Kornavl, medens der i den bjærgfulde Halvdel af Provinsen endnu findes store Skove. Disse formaa imidlertid ikke helt at tilfredsstille det lokale Forbrug af Brændsel og Tømmer, hvorfor der indføres fra Provinsen Soria. Omtrent 80 p. Ct. af Arealet ere Agerland, Græsland eller Skov. Kun en ringe Del af Agerlandet kan overrisles (17,000 Hektarer), og heraf er 1/3 Eng, 1/5 Have, og Resten anvendes til Kornavl. Paa det ikke overrislede Agerland dyrkes Hvede, Rug og Havre samt i Særdeleshed Bønner og Ærter, hvortil kommer Vin. Kvægbestanden udgør ca. 1/2 Mill. Faar, 86,000 Geder, 20,000 Svin, 27,000 Stkr. Hornkvæg, 10,000 Æsler, 5,000 Muldyr og 2,500 Heste, hvortil yderligere kommer 16,500 Bistader og 62,000 Dueslag. Bjærgværksdrift, Industri og Handel spille en meget ringe Rolle. Oplysningen er ringe, idet der findes 23 p. Ct. mandlige og 56,5 p. Ct. kvindelige Analfabeter af Befolkningen over 7 Aars Alderen. Provinsen deles i 8 Distrikter, Alcañices, Benavento, Bermillo de Sayago, Fuentesauco, Puebla de Sanabria, Toro, Villalpando samt Z., og den har 300 Kommuner.

2) Hovedstaden Z. ligger 230 Km. N. V. f. Madrid, 619 M. o. H., paa en Klippe, der hæver sig over den højre Bred af Duero, og staar ved en Bane i Forbindelse med Medina del Campo. (1900) 16,209 Indb. Z., der har en malerisk Beliggenhed og omgives af høje Mure, har en romansk Katedral, et gammelt Slot, et Instituto, et Lærerseminarium samt en mægtig Bro over Duero, og Byen driver Tilvirkning af Læder- og Uldvarer samt Handel med Vin, Frugt og Korn. Z. er Sæde for Provinsen Z.'s Administration og Guvernør samt for en Biskop. Z., der af Romerne kaldtes *Ocellum durii* (Duero's Øje) paa Grund af sin strategiske Vigtighed, og af Maurerne benævntes Semura, blev 712 erobret af Maurerne, der imidlertid stadig maatte kæmpe med de Kristne om Besiddelsen. I Midten af 10. Aarh. blev Z. af Kong Ramiro II af Leon overordentlig stærkt befæstet; men til Trods herfor blev den 985 ødelagt af Feltherren Almansor. Under Ferdinand II og Alfons VIII blev Z. genopbygget og tjente derefter ofte Kongerne af Kastilien og Leon til Residens samt til Forsamlingssted for Cortes. (Litt.: F. Duro, *Historia de la ciudad de Z.* [Madrid 1882]). *H. P. S.*

Zamora, By i Mejico, Stat Michoacan, ligger 130 Km. V. N. V. f. Morelia ved Banen fra Morelia til Guadalajara samt ved Foden af Vulkanen Z. (1895) 10,373 Indb. Z. har et Seminarium. *H. P. S.*

Zamora [bamå'ra], Antonio de, spansk Dramatiker, født i 2. Halvdel af 17. Aarh., død i 1. Halvdel af 18. Aarh. Om hans Liv vides kun lidt: i Madrid var han født, beklædte forskellige Embeder og Hofstillinger, idet man 1689 træffer ham ansat i Kolonidepartementet (*Secretaria de Indias*), 1694 som Hofdigter og nogle Aar efter som kongelig Kammerherre; efter 1722 hører man ikke noget til ham, og 1743 omtales han som afdød. Z. var en Tid meget yndet af det spanske Publikum som Skuespilforfatter; han er ret talentfuld, men lidet original, og er at betegne som Epigon af Calderón. De mest anI sete af hans ret talrige Stykker ere de romantiske Dramaer >No hay deuda que no se pague« (en Bearbejdelse af Tirso's Don-Juan-Komedie, »El Burlador de Sevilla«) og »Mazariegos y Monsalves«, fremdeles den kaade Farce »El hechizado por fuerza«. Som han bearbejdede Tirso i det nævnte Stykke, saaledes gav han i »Don Domingo de Don Blas« en (ikke heldig) Bearbejdelse af en af Alarcon's bedste Komedier. 4 af Z.'s Arbejder ere optagne i Rivadeneyra's »Biblioteca de autores españoles«, 49. Bd. *E. G.*

Zamora-Palme se Iriartea.

Zamosc se Samostje.

Zamoyski [zamå'jskj], en fremragende polsk Adelsæt. 1) Jan (1541—1605) studerede i sin Ung-

dom i Udlandet, især Paris ogPadova, men kom 1565 tilbage til Polen og vandt snart stor Indflydelse. Han afgjorde baade Prins Henrik af Anjou's Valg til Konge 1573 og Fyrst Stefan Bathory's 1575; blev derefter Storkansler og øverste Feltherre samt kæmpede med Held mod Russerne. Efter Stefan's Død 1587 fremmede han ogsaa Sigismund III's Valg, værgede 1595—96 Grænserne mod Kosakker og Tyrker og 1601—02 Lifland imod Svenskerne. Af Iver for Videnskaberne stiftede han 1592 et Akademi i Byen Zamosc, som han tidligere havde grundlagt. 2) Andreas (1716—92) blev 1764 Storkansler, men trak sig tilbage paa Grund af den russiske Sendemand Repnin's Voldsomheder. Efter Rigsdagens Paalæg 1776 forfattede han en ny Lovbog, men den blev forkastet 1780 af det konservative Parti som alt for vidt gaaende (fastslog bl. a. Livegenskabets Ophør); først i Forfatningen 1791 bleve dens Grundsætninger til Dels optagne. Selv frigjorde han Bønderne paa sine store Godser. 1791 fik han østerrigsk Grevetitel. 3) Andreas, Grev Z., født 2. April 1800, død 29. Oktbr. 1874, den foreg.'s Sønnesøn, viste sig tidlig som en dygtig Landmand og blev 1823 Direktør for Landbrugsafdelingen i Indenrigsministeriet; var under Opstanden 1831 selv Minister. Senere søgte han at forberede Landets Frigørelse (ligesom Grev Szechényi i Ungarn) ved at fremme dets materielle Udvikling. Han udgav siden 1842 et Landbrugs-Tidsskrift, fremkaldte Dampskibsfart paa Weichsel, frigjorde sine Bønder og stiftede 1857 det store Landhusholdningsselskab (5,000 Medlemmer), der (ligesom det italienske 1847 under Cavour's Ledelse) blev et Samlingssted for de maadeholdne Frihedsbestræbelser. Under Folkevækkelsen i Polen 1861 vandt han stor Indflydelse og var udset til Formand for det paatænkte Statsraad, men da han traadte op imod Wielopolski, blev han i Marts 1862 fængslet og i Septbr. sendt til St. Petersborg, samt efter en Samtale med Kejser Alexander II landsforvist. Siden 1870 levede han i Krakov. *E. E.*

Zampiēri [dz-], Domenico, kaldet Domenichino, italiensk Maler og Arkitekt, født i Bologna 1581, død i Napoli 1641, var Elev af Dionisio Calvaert, derefter videre uddannet ved Carracci'ernes Akademi i Bologna; hans Virksomhed faldt i hans Fødeby, i Rom (ca. 1600—17 og atter 1622—30) og i Napoli fra 1630 til hans Død. Z. hører til Bologna-Skolens berømteste Elever. Vel har han ikke, lige saa lidt som de andre Eklektikere, undgaaet i vore Øjne at miste største Parten af den Glorie, hvormed Samtiden kransede ham og hans Fæller, men hans særlige kunstneriske Egenskaber — en vis vederhæftig Tunghed og ærlig Naturlighed, en ikke alt for let tilegnet og derfor ikke alt for let misbrugt Skønhedssans, endelig en egen Grundighed i Opfattelse og Udførelse — gøre ham maaske alligevel mere sympatetisk for os end en rigere og mere straalende Begavelse som Guido Reni. Af Z.'s Hovedværker skulle nævnes: Fresker i St. Andrea i Rom (sammen med Guido Reni), Fresker i Grotta Ferrata (ved Rom) i den hell. Nilus'es Kapel med Scener af denne Helgens Liv, Vægbillederne af den hell. Cecilie's Liv i S. Luigi de' Francesi (i Rom), endelig det virkelig fremragende Alterbillede (nu i Vatikanet) med den hell. Hieronymus'es Communion, et Arbejde, som Samtiden (og 18. Aarh.) berømmede som det skønneste Maleri i den hellige Stad næst Rafael's Transfiguration. Alle disse Arbejder høre til hans første romerske Periode. Efter at have tilbragt nogle Aar i sin Fødeby blev han kaldt tilbage til Rom af sit Bysbarn, Pave Gregor XV, der tog ham i Brug baade som Bygmester og Maler. Hans betydeligste Værker fra hans andet romerske Ophold ere foruden forskellige Loftsmalerier Freskerne i S. Andrea della Valle, hvor særlig de fire Evangelister paa Kuppelfligene høre til Tidens mest storladne Frembringelser; talrige religiøse Staffelibilleder, hvoraf dog intet kommer paa Højde med det mytologiske Billede »Diana og hendes Nymfer« (i Pal. Borghese), der hører til Z.'s lykkeligste og skønneste Værker, ikke mindst ved det smukke Landskab, der bringer hans Landskabsfresker (i Villa Ludovisi) og hans smaa fine Landskabsbilleder (i Pitti, Firenze, Pal. Doria, Rom o. a. St.) i Erindring. De sidste 11 Aar af sit Liv arbejdede Z. i Napoli i Domkirken, hans Arbejder dér (Scener af den hell. Januarius'es Liv) betegne allerede en Nedgang i hans kunstneriske Evne. Rygtet vil vide, at Z. blev forgivet af rivaliserende, napolitanske Kunstnere, faktisk er det i hvert Tilfælde, at han flygtede fra sit Arbejde i Napoli i et Aars Tid (1634—35) som Følge af disse Kunstneres Trusler. *A. R.*

Zanardelli [dzanardel'li], Giuseppe, italiensk Statsmand, født 29. Oktbr. 1826 i Brescia, død 26. Decbr. 1903. Han tog 1848—49 Del i Frihedskampen og maatte flygte til Firenze, fik 1851 Lov at komme tilbage, men blev først 1859 Sagfører i sin Fødeby. 1860 fulgte han med Garibaldi paa Toget til Sicilien, og 1866 var han en Tid lang Regeringskommissær i Provinsen Belluno. Siden April 1860 havde han uafbrudt Sæde i Deputeretkammeret; blev Marts 1876—Decbr. 1877 Minister for de offentlige Arbejder i Italien's første Venstreministerium; var Marts—Decbr. 1878 Indenrigs- og Novbr. 1879—Maj 1881 Justitsminister. Han havde væsentlig Del i Valgrettens Udvidelse og vilde kun nødig skride ind mod den republikanske Agitation. Siden 1883 hørte han til det saakaldte »Pentarki« (de fem Førere for de mere yderlige Venstregrupper), indtil han April 1887 paa ny blev Justitsminister indtil Febr. 1891 og gennemførte som saadan den ny Straffelovbog (1889) uden Dødsstraf og Loven om de fromme Stiftelser (1890). Han var 1892—94 Deputeretkammerets Formand, ligeledes 1897 og Vinteren 1898—99, tog Decbr. 1897 Sæde i Rudini's Blandingsministerium, dog kun indtil Juni n. A., og blev endelig Febr. 1901 Førsteminister. Han viste stort Frisind over for Arbejderne, men vilde dog ikke taale Jæmbanestriken 1902. Sygdom tvang ham til at tage Afsked Oktbr. 1903. *E.E.*

Zanardinïa se Alger S. 520.

Zancara se Guadiana.

Zancle, Oldtidsnavn for Messina.

Zanélla [dz-], Giacomo, italiensk Digter, født i Chiampo 9. Septbr. 1820, død ved Vicenza 17. Maj 1888. Han var præsteviet 1843, men virkede som Docent i Litteraturhistorie i Venezia 1855—62, derefter som Professor i samme Fag

Padova 1866—72, hvorefter han paa Grund af svækket Helbred trak sig tilbage til et Landsted, han havde bygget sig i Nærheden af Vicenza, ved Floden Astichello, og tilbragte der sine sidste Aar, sysselsat med litterære Arbejder og religiøse Betragtninger. Z. er en nobel og elskværdig Digter, med megen kunstnerisk Alvor og fin Formsans, af idealistisk Sving; men den Førerstilling i den italienske Litteratur, som mange ventede at se ham indtage efter den store Opsigt og Lykke, hans første Digte [Firenze 1868] gjorde, opnaaede han ikke. Som han i sin Livsanskuelse repræsenterede moderat Frisind og oplyst Katolicisme, søgte han i sin Poesi at forene klassisk Form med moderne Indhold, og det er for en stor Del Videnskabens og Humanitetens Fremskridt og Triumfer, han har besunget. Saaledes i en Ode, der vandt megen Berømmelse, »Sopra una conchiglia fossile nel mio studio«. Andre Digte af lignende Art ere »Il taglio dell'istmo di Suez«, »L'industria«, »Ospizi marini« o. fl. Men ogsaa patriotiske Stemninger ere komne til Orde i hans Digtning (som i »A Camillo Cavour*) saavel som idylliske og stille følelsesfulde, paa Baggrund af yndefuldt skildrede Naturscenerier, især i hans sidste Værk, den lille Digtsamling »Astichello« [Milano 1884]. En Samling »Poesie« udkom 1877, »Nuove Poesie« [1878]. Z. har fremdeles oversat flere engelske Digtere (den engelske Litteratur tiltalte ham i det hele meget), navnlig Longfellow, ogsaa Burns, Shelley, Tennyson o. a. — de ere samlede i »Varie versioni poetiche« [Firenze 1888] —, og skrevet en »Storia della letteratura italiana dalla metà del settecento ai giorni nostri« [Milano 1880, Del af et større Værk, som skyldes forskellige Forfattere] samt »Paralleli letterari« [Verona 1885]. Samlede Digterværker i 2 Bd. [Firenze 1894]. (Litt.: G. Mazzoni, »Commemorazione di G. Z.« [Padova 1889]). *E. G.*

Zanesville [ze i nzvil], By i U. S. A., Stat Ohio, ligger 85 Km. 0. for Columbus ved den sejlbare Muskingum River, over hvilken fører en mægtig Jærnbanebro og flere andre Broer. (1900) 23,538 Indb. Z. ligger i en Egn med Kulminer og har j stor Mølleindustri samt Tilvirkning af Bomulds- og Uldvarer, Glas, Papir og Maskiner. *H. P. S.*

Zanétti [dz-], Grev Antonio Maria, italiensk Kunstsamler og Amatør, født i Venezia ca. 1680, død 1757, udviklede sin Kunstsmag paa Rejser i sit Hjemland, i Frankrig og England og skabte sig en stor Kunstsamling; særlig berømt var hans Gemmesamling. Som Dilettant dyrkede han Raderingen og Træsnittet og har særlig paa det sidste Omraade skabt noget originalt ved sine ofte med indtil 6—7 forskellige Plader trykte Farvetræsnit, hovedsagelig efter Tegninger af Rafael og Parmegianino (samlet i Værket »Raccolta di varie stampe a chiaroscuro« [1749]). Z.'s Brodersøn, Antonio Maria Z. den Yngre (Venezia 1716—78), der var Bibliotekar for Markus-Biblioteket, har udført en Række Raderinger efter Malerier i Venezia; hans Hovedfortjeneste er dog hans Værk over venetiansk Kunst, »Della pittura veneziana e delle opere pubbliche de veneziani maestri« [Venezia 1771]. *A. R,*

Zangenberg, Emil Christian, dansk Skuespiller, er født 27. Septbr. 1853 i Kjøbenhavn, begyndte sin Teaterbane i Horsens 19. Jan. 1873 som Frantz v. Rambow i »Landmandsliv«, kom 3 Aar senere til Kasino i Kjøbenhavn, debuterede her 9. Oktbr. 1876 som Halling i »En Spurv i Tranedans« og fik hurtig et Repertoire, der strakte sig fra Eventyrkomedien til Ægteskabsdramaet og fortrinsvis rummede en Række Vaudeville-Elskere, Folkekomediehelte og store Operettepartier; efter 5 Aars Virksomhed ved Kasino modtog Z. Engagement ved del kgl. Teater, hvor han, som optraadte her første Gang 2. Septbr. 1881 som Richard i »En Valkyrie«, siden forblev, fra 1890 som kgl. Skuespiller. Hans Repertoire paa det kgl. Teater omfatter baade lystige og alvorlige Roller; blandt de lystige staa de sorgløse Vaudeville-Elskere, som Herløv i »Eventyr paa Fodrejse« og Hammer i »Nej« i første Række, fortrinlig var han ogsaa i en Række muntre Ungersvende i det borgerlige Lystspil som Nikolaj Rejersen i »Sparekassen« og Vandby i »Gulddaasen«, og han gjorde endelig god Virkning i letkarikerede Nutidstyper som forgældede Adelsmænd og taabelige Lapse. Paa det alvorlige Omraade fik han hurtig efter sin Debut en Del romantiske Elskere, som Thorstein i »Syvsoverdag«, men hans Deklamation var i disse ikke tilstrækkelig beaandet; bedre lykkedes ham de oehlenschlägerske Helte, idet den Kraft og Frejdighed, han besidder, dækkede over Recitationens Mangler; højest naaede han hos Oehlenschläger som Oluf i »Dronning Margaretha«, hvor han forædlede sin unge Munterhed til sværmerisk Uerfarenhed. I de senere Aar har Z., der ogsaa har prøvet sine Kræfter paa »Hakon Jarl«, vendt sig til det ældre Rollefag, og skønt han i en Del Fædreroller har vist baade Myndighed og Alvor, anvendes han i ringe Grad. — To af Z.'s Børn ere slaaede ind paa Teatervejen: Sønnen Einar Z. (født 22. Decbr. 1882) havde efter nogle Smaaroller sin Debut paa det kgl. Teater 17. Septbr. 1902 som Norbert i »Livet leve!« og var 1903—04 til 1906—07 engageret ved Dagmar-Teateret; Datteren Astrid Z. (født 21. Novbr. 1881) debuterede 6. Maj 1903 som Jolanthe i »Kong René's Datter« paa det kgl. Teater, hvor hun 1907 modtog fast Engagement. *A. A.*

Zanichellia se Vandkrans.

Zankow, Dragan, bulgarsk Politiker, er født 1827. Han studerede i Rusland og blev 1864 tyrkisk Embedsmand i sit Hjemland; tog ivrig Del i den Kamp mod det græske Præsteskab, som forberedte Oprettelsen af det bulgarske Eksarkat. 1876 fremsatte han for Stormagterne en Klage over Tyrkernes Grusomheder og var 1879 et virksomt Medlem af Notabelforsamlingen og senere Leder for det demokratiske Parti. April—Decbr. 1880 var han Førsteminister og derefter indtil Maj n. A. Indenrigsminister, men kom i Strid med Fyrst Alexander og holdtes endog 1882 fængslet i 8 Maaneder for sin heftige Agitation. I Sommeren 1883 forbandt han sig dog med det konservative Parti for at bryde de russiske Generalers overmodige Indblanding i Landets Styrelse og genoprette den fri Forfatning; blev derefter paa ny Førsteminister Septbr. 1883, men fortrængtes Juli n. A. af Karavelov og sluttede sig nu i Vrede til det russiske, panslavistiske Parti. Han var Hovedophavsmand til Revolutionen mod Fyrst Alexander i Aug. 1886, men blev straks efter fjernet fra Magten og var som russisk Haand-

langer nær bleven dræbt af Indbyggerne i Filippopel. Han drog nu til Konstantinopel og søgte ligefrem at ophidse den tyrkiske Regering imod sit eget Land, og da dette ikke lykkedes, bosatte han sig i Rusland, hvorfra han fortsatte sin demagogiske Virksomhed imod Magthaverne hjemme. Først efter Stambulov's Fald vendte han tilbage til Bulgarien 1895 og arbejdede siden for at bringe en Udsoning med Rusland i Stand. *E. E.*

Zanni [dzan'ni], ital. (Bergamo-Dialekt), d. s. s. Gianni eller Giovanni, d. e. Johan, Hans (»Hanswurst«), kaldtes i den gamle »Commedia dell' arte« (s. d.) de lystige Tjenere og Pudsenmagere, som Arlecchino, Scaramuccia o. s. v. *E. G.*

Zannone se Ponza-Øer.

Zante se Zakyntho.

Zantedeschia Spreng. *{Calla* L., *Richardia* Kunth), Slægt af Arumfamilien, Urter med tykt Rizom og langstilkede, pil- eller spyddannede Blade. Blomsterstanden er en langstilket, men forholdsvis kort Kolbe med et hvidt eller gult Hylsterblad. Bærrene ere omvendt ægformede og røde. 6 Arter i Sydafrika. *Z. aethiopica* (L.) Spreng *{Calla aethiopica* L., *Richardia africana* Kunth) har hjemme i det tropiske Afrika. Den dyrkes under Navnet Kalla almindelig som Prydplante. *A. M.*

Z. formeres ved Sideskud om Efteraaret. De plantes enkeltvis i Smaapotter, og efter at være overvintrede i Koldhus, udplantes de om Foraaret paa et af brugt Varmebed. I September indplantes de, og de kraftigste Planter ville da kunne blomstre i det kommende Foraar. *L, H.*

Zantiuter se Zakyntho.

Zanzibar se Sansibar.

Zapateådo, en spansk Dans i hurtig bevæget Tempo, $^3/_4$ Takt, hvortil den dansende slaar Takten paa Benene og Fodsaalerne — i Stil med den tyske Schuhplätzerl. *S. L.*

Zapolya [za'polja], ungarsk Magnat- og Kongeslægt. Som dens Hjemsted nævnes Byen Zapolya i Kroatien, og dens Magt grundedes af Emerik Z., død 1487. — Hans yngre Broder, Stefan Z., en navnkundig Feltherre under Matthias Corvinus, arvede Broderen og øgede Slægtgodset. Meget paa Grund af hans Dygtighed lykkedes det at erobre Wien og Nedreøsterrig, hvor han blev Statholder. Efter Corvinus'es Død 1490 satte han Jagellonen Vladislav II paa Ungarn's Trone. 1492 blev han Palatinus og døde 1499. — Hans Søn, Johan Z. (1487—1540), Fyrste i Siebenbiirgen, Konge af Ungarn, vandt, ved den Kraft, hvormed han kuede Georg Dosa's Bondeopstand, et stærkt Parti af Adelen, som efter Ludvig II's Fald i Slaget ved Mohacz 1526 valgte Z. til Ungarn's Konge. Men et Modparti valgte s. A. Ludvig's Svoger Ferdinand til Konge, og fordreven af ham flygtede Z. til Polen. Men med Sultan Soliman's Hjælp erobrede Z. igen Ofen, og under tyrkisk Overhøjhed beholdt han efter et Forlig med Ferdinand 1538 Titelen Konge af Ungarn og Østdelen af Riget til Theiss samt Siebenbiirgen. — Z. efterlod ved sin Død Sønnen Johan Sigismund Z., Fyrste af Siebenbiirgen (1540—71), født kun nogle Uger før Faderens Død. Hans Moder Isabella, Datter af Kong Sigismund af Polen, opgav som Formynderinde for Sønnen hans Titel som Konge af Ungarn. Siden herskede han som Fyrste i Siebenbiirgen, vanskelig stillet mellem Østerrig og Tyrkiet. Med ham uddøde Slægten Z. 14. Marts 1571. *Y. L.*

Zaponlak, en Opløsning af Celluloid i Amylacet, undertiden med Tilsætning af Acetone, der navnlig benyttes som Metallak. *K. M.*

Zapoteca, Zapoteker, Indianerfolk i Mejico, beboede før Erobringen og bebo til Dels endnu Bjærglandet i Staten Oaxaca samt Stillehavskysten ved Tehuantepec. Sammen med de vestlige Mixteca-Indianere udgøre de en selvstændig Sprogstamme (se Mejikanske Sprog). Z. var et højt udviklet Kulturfolk, der tidlig traadte i nær Forbindelse med Atztekerne. Deres Hovedstad var Zaachilla eller Teotzapotlan, der laa paa en frugtbar Slette i Nærheden af Oaxaca. Ved Siden af Kongen indtog den højeste Præst, der levede i Yoopa eller Mictlan (det nuværende Mitla), en mægtig Stilling i Staten. Og i Særdeleshed paa sidstnævnte Sted findes Rester af prægtige zapotekiske Bygningsværker. Den mest berømte Personlighed fra Nutiden af fuldblods Z.-Æt er Juarez (s. d.), der var født i Landsbyen Ixtlan (nu Villa Juarez) i Oaxaca. *H. P. S.*

Zapotlan el Grande, Ciudad Guzman, By i Mejico, Stat Jalisco, ligger 145 Km. S. S. V. f. Guadalajara, 1,286 M. o. H. samt N. 0. f. Nevado de Colima (4,300 M.). (1900) 15,500 Indb. Z. e. G. har et Seminarium. *H. P. S.*

Zappi [ts-], Giovanni Battista Felice, italiensk Digter, (1667—1719). Han var Jurist og Embedsmand, men levede for en stor Del optagen af litterær Virksomhed, der paaskønnedes stærkt af hans Samtid. Z. var en af Grundlæggerne af *Accademia degli Arcadi* og en af de mest typiske Repræsentanter for den »arkadiske« Poesi. Vel gav hans metriske Kunstfærdighed sig ogsaa af med alvorligere Emner og brugte pompøse Vendinger; men hans egentlige Omraade er Amorinpoesien, de kælne, kokette Situationer og Stemninger, som han behandler med en vis Rokoko-Gratie. Hans samlede Digte udgaves tillige med hans Hustrus i Venezia 1723. *E. G.*

Zar se Tsar.

Zāra (serbokroatisk Zadar, lat. *yadera),* Hovedstad i det østerrigske Kronland Dalmatien, ligger paa en smal Landtunge ved Canale di Zara, der skilles fra Adriaterhavet ved Øerne Ugliano og Pasman, og har (1900) 32,600, hovedsagelig italienske Indb. (med Garnison). Z. har en rummelig og sikker Havn, 4 Porte, af hvilke Marineporten (Porta marittima) med Levninger fra Romertiden. Blandt Torvene nævnes Piazza dei Signori med Hovedvagten, Raadhuset og Loggia publica, hvor det offentlige Bibliotek Paravia er anbragt. Domkirken er bygget i 13. Aarh. af Dogen Dandolo i lombardisk Stil som en treskibet Basilika med en smuk Facade og er et af de mærkeligste Bygningsværker fra Middelalderen i Dalmatien. I Kirken San Simeone hviler den hellige Simeon, Byens Skytspatron. Z. er Sæde for Statholderen, Landdagen, Øvrigheden for Bezirkshauptmannschaft Z., en katolsk Ærkebiskop, er græsk-orientalsk Biskop, en Overlands- , en Lands- og en Distriktsret samt et Handels- og Erhvervskammer. Der findes en med et ærkebiskoppeligt Seminarium forenet teologisk Læreanstalt, et græsk-orientalsk Seminarium, et italiensk Statsovergymnasium, Privatgymnasium, en

italiensk Statsunderrealskole. I en $2^1/_2$ Km. fra Byen liggende albanesisk Flække Borgo Erizzo findes det serbo-kroatiske Lærerseminarium. Den vigtigste Industrigren er Fabrikation af Maraschino; endvidere findes Mølledrift og Glasfabrikation. Havnen ligger ved den nordøstlige Side af Staden og er tilgængelig for middelstore Skibe. Der udføres Fisk, Vin, Likør, Olie, Skind og Huder. Siden 1838 har Byen sin egen Vandledning. Blandt Cisternerne er Cinque Pozzi (1574) den mærkeligste, og oprindelig bygget som Forraadskammer. Fra den offentlige Have, der ligger paa en Høj S. 0. f. Byen, har man en prægtig Oversigt over Byen, Kanalen og de nærliggende Øer. Z. var oprindelig Hovedstad i Liburnien og blev under Kejser Augustus romersk Koloni. I Middelalderen hørte Z. til det østromerske Rige, indtil den paa Grund af tyrkiske Sørøveres Plyndringer ca. 1000 gav sig ind under venetiansk Beskyttelse. 1105 maatte Z. anerkende det ungarske Herredømme. 1118 sejrede her den ungarske Kong Stefan II over Venetianerne, men 1202 blev Z. tilbageerobret af Venetianerne ved Hjælp af den franske Korshær. Derefter vekslede venetiansk og ungarsk Herredømme, indtil Venetianerne 1409 købte Grevskabet Z. for 100,000 Dukater af Kong Vladislav af Napoli, Prætendent til den ungarske Krone. 1797 kom Z. med Venezia under Østerrig, 1805 blev den af dette afstaaet til Frankrig, men kom 1813 atter under Østerrig. *Joh. F.*

Zaragöza, Saragossa, 1) Provins i det nordøstlige Spanien, udgjorde sammen med de nuværende Provinser Huesca og Teruel tidligere Kongeriget Aragonien, grænser mod Nordøst til Huesca, mod Øst til Lerida og Tarragona, mod Syd til Teruel og Guadalajara, mod Vest til Soria og Nordvest til Navarra. Z. har et Areal paa 17,424 □ Km. med (1900) 421,843 Indb. eller 24 pr. □ Km. Provinsen omfatter den største Del af Ebro-Dalen, der gennemgaaende er jævn, men øde og skovløs. Den nordlige Del hører til Pyrenæernes Forterrain med Sierra de la Peña og Peña de Santo Domingo, og den sydvestlige Del støder op til det iberiske Bjærgsystem ved Sierra del Moncayo (2,349 M.), hvis Top er sneklædt 8—9 Maaneder af Aaret, og som i visse skyggefulde Lavninger endogsaa kan bevare Sneen Sommeren over. De mest udprægede Partier af Ebro-Bassinet ere de saakaldte Llanos, der danne jævne, tørre steppe- eller ørkenagtige Flader, og af hvilke nævnes Llano de Plasencia mellem Sierra del Moncayo og Floderne Ebro og Talon, Las Bardenas i den vestlige og Los Monegros i den østlige Del af Provinsen. Til Trods for sin Tørhed er Z. rig paa Vandløb, der udspringe paa de nærliggende Bjærge og strømme til Ebro, hvilken Flod gennemstrømmer Provinsen fra Nordvest til Sydøst. Ebro's vigtigste Tilløb i Z. ere Arba, Jalon, Huerva, Gallego, Aguas samt Martin, Guadalope og Segre. Disse Floder spille dog ikke saa stor en Rolle for Overrislingen, som man kunde vente, dels fordi de om Sommeren føre en ringe Vandmængde eller endogsaa ere vandtomme, dels fordi deres Lejer ere saa dybt indskaarne, at det er overordentlig vanskeligt at føre Vandet ud over Markerne. Ifølge en noget ældre Angivelse havde af Provinsens 346 bebyggede Lokaliteter eller Landsbydistrikter kun de 156 kunstige Vandingsanlæg. De vigtigste Kanalanlæg udgaa fra Ebro og ere den aragonske Kejserkanal samt Tauste-Kanalen. Den førstnævnte begynder i Provinsen Navarra ved Tudela og har i Z. en Længde af 88 Km. foruden Forgreninger; den følger højre Flodbred og vander i alt 28,000 Hekt., foruden at den spiller en Smule Rolle for Trafikken. Tauste-Kanalen, der følger venstre Flodbred, gaar fra Cabanilla i Navarra til Remolmos og tjener til Overrisling af 6,000 Hekt. Klimaet er udpræget kontinentalt; i Hovedstaden Z. er den aarlige Middeltemperatur $14,8^0$, Vinterens Middeltemperatur 6,4°, Foraarets $14,2^0$, Sommerens 23,5° og Efteraarets $15,2^0$; den højeste iagttagne Temperatur er 42^0 og den laveste $\div 8,5^0$. Den aarlige Nedbør er kun 32 Cm., hvoraf 5,5 Cm. falde om Vinteren, $10,5$ om Foraaret, $6,5$ om Sommeren og $9,5$ om Efteraaret. Den hyppigste Vind er Nordvestvinden, som Indbyggerne kalde *cierzo*, medens de kalde Sydøstvinden *bochorno*, Søndenvinden *fagueno* og Nordenvinden *guara*, fordi den kommer fra Sierra de Guara. Skovene indtage et Areal af 469,000 Hekt.; men de ere som Regel i en daarlig Forfatning. Det vandede Areal *{tierras de regadio}* udgør 93,000 Hekt., hvoraf 71,000 Hekt. benyttes til Kornavl, 10,300 til Træfrugtavl, 7,900 til Olivenavl, 2,500 til Avl af Grønsager, 750 til Eng og 560 til Vinavl. Det ikke overrislede Kulturland *{tierras de secano}* udgør 436,000 Hekt., hvoraf 42,000 Hekt. ligge hen som Brak, medens af Resten 236,000 Hekt. ere Kornland, 99,500 Græsland, 37,200 Vinland og 4,150 Olivenlunde. Den vigtigste Kornsort er Hvede, og derefter følger Rug, Byg og Havre. Desuden avles betydelige Mængder af Vin, Olie, Træfrugt, Hør og Hamp, og man dyrker en Masse Morbærtræer. Kvægbestanden udgør ca. $^3/_4$ Mill. Faar, 72,000 Geder, 3,400 Svin, 9,900 Stkr. Hornkvæg, 6,500 Heste, 13,900 Æsler og 19,500 Muldyr, hvortil komme 16,200 Bistader. Mineralrigdommen er ringe, og den udnyttes i ringe Grad, idet der kun udvindes lidt Stensalt, foruden at nogle mineralske Kilder finde Anvendelse. Industrien er meget ringe, og om Handelen gælder omtrent det samme. Af Jærnveje findes 270 Km., der alle udgaa fra Byen Z. Befolkningen bestaar næsten udelukkende af de selvbevidste og tapre, men overtroiske Aragonier. Oplysningen er ringe, idet af de mandlige Personer over 7 Aar $42,4$ p. Ct. og af de kvindelige $61,2$ p. Ct. ere Analfabeter. Z. deles i 13 Distrikter, Almunia, Ateca, Belchite, Borja, Calatayud, Caspe, Daroca, Ejea, Pina, Sos, Tarazona og Z.

2) Hovedstaden Z. ligger 275 Km. N. 0. f. Madrid i en Slette paa højre Bred af Ebro 184 M. o. H. og er Centrum for Baner til Madrid, Alsacua og Barcelona. (1900) 74,321 Indb. Z. ligger i en frugtbar, fra Kejserkanalen vandet Huerta med Oliven- og Morbærbeplantninger, og den omgives af gamle Mure og Taarne, naar bortses fra Vestsiden, der dækkes af det gamle Citadel *(Castillo de Aljaferia)*, der fordums tjente som Residens for de mauriske og de kristne Konger, og som senere tjente til Sæde og Fængsel for Inkvisitionen. Yderligere beherskes Byen af Batterierne om det tidligere Kloster Santa Engracia. Ogsaa den paa den venstre Flodbred liggende Forstad (Arrabal) er befæstet, og den forbindes med Z. ved en Stenbro, der hviler paa 7 Buer. Med Undtagelse af de Dele af Byen,

der efter Ødelæggelsen 1808 og 1809 ere genopførte med regelmæssige Gader og moderne Huse, har Z. et Virvar af snævre og mørke Gader, gennem hvilke Hovedgaden, Calle de Corso, snor sig. Byen har 38 Pladser, 21 Kirker og 12 Nonneklostre, og den har haft 28 Munkeklostre. De fornemste Kirker ere den store gotiske Metropolitankirke San Salvador eller Catedral de la Seo, der paabegyndtes 1316, og som i 16. og 18. Aarh. gennemgik store Forandringer, samt Catedral de la Virgen (Senora del Pilar), der stammer fra 17. Aarh. og rummer et berømt Marie-Billede, og den til Klosteret Santa Engracia hørende Kirke. Af Bygninger fremhæves yderligere Børsen (*Lonja*), der er opført 1541 i gotisk Stil, det ærkebiskoppelige Palads samt det 8-kantede Taarn (*Torre nueva*), der stammer fra 1504 og hælder lidt mod Sydvest. Endvidere nævnes det 1666 stiftede *Casa de Misericordia* (Fattigforsørgelsesanstalt), nogle tidligere Klostre, Teateret, den gamle Universitetsbygning fra 1593 og den ny fra 1862. Universitetet, der oprettedes 1474, har 4 Fakulteter, 44 Lærere og henimod 800 Studenter samt et Bibliotek, der rummer 45,000 Bd. Byen har en Veterinærskole, et 1776 stiftet Akademi for de skønne Kunster, et økonomisk Selskab samt 2 Præsteseminarier og Colegio og Instituto for den højere Undervisning, og den er Sæde for Provinsens Guvernør og Administration, for Generalkaptajnen for Aragonien, for en Ærkebiskop samt for en Appellationsret. Industrien, der fordums var af stor Vigtighed i Z., er nu ikke af større Betydning; der tilvirkes Mel, Salpeter, Klæde, Silke- og Lærredsvarer, Sandaler, Hatte, Knapper, Sæbe og Chokolade. Handelen fremmes ved Banelinierne, foruden at der drives nogen Pramtrafik paa Kejserkanalen; men Omsætningen er ikke stor og bestaar særlig af Landbrugsprodukter og Vin.

Historie. I Oldtiden var Z., hvis oprindelige Navn er *Salduba*, beboet af de iberiske Ilergeter. I Aaret 45 f. Chr. blev den indtagen og ødelagt af Cæsar, og 27 f. Chr. lagde Augustus her en romersk Militærkoloni, der fik Navnet *Caesarea Augusta* eller *Ceasaraugusta*, hvoraf det nuværende Navn er opstaaer. 255 nævnes den første kristne Biskop af Z. 409 blev Byen indtagen af Vandalerne, 452 af Sveverne og 475 af Vestgoterne; men af større Betydning blev den først, da den 715 var bleven indtagen af Maurerne og gjort til Hovedstad i et eget Rige, Saragostha (Sarakosza). 780 indtog Omajaden Abd er Rahmân det oprørske /.. med Storm. 1118 erobredes Byen af Alfons I af Aragonien, der gjorde den til sin Hovedstad i Stedet for Huesca, og den blev nu det kristne Spanien's vigtigste By. 1317 blev Z. ophøjet til Ærkebispesæde. Efter Foreningen af Castilien's og Aragonien's Kroner ophørte Z. at være Hoved- og Residensstad, og den gik tilbage. Under den spanske Arvefølgekrig tog Z. ligesom hele Aragonien Parti imod Filip V, men maatte 1707 underkaste sig denne, indtil Filip V i Slaget ved Z. 20. Aug. 1710 blev slaaet af Ærkehertug Karl af Østerrig. Størst Berømmelse har Z. dog opnaaet ved den Tapperhed, hvormed Beboerne under Førerskab af José Palafox udholdt to Belejringer af de Franske fra Juni til August 1808 og fra 21. Decbr. 1808 til 21. Febr. 1809. Da Franskmændene i Maj 1808 havde bemægtiget sig Madrid, udnævntes Palafox til Generalkaptajn i Z. og Aragonien, og han forberedte Forsvaret af Byen med den største Iver. Efter at den franske General Lefebvre 13.—23. Juni havde slaaet Palafox'es Tropper, indesluttedes Byen, og 4. Aug. trængte Belejrerne ind i Klosteret *Santa Engracia*; men da de manglede Ingeniørtropper, var det dem ikke muligt at indtage mere end nogle faa Huse, og da Kong Josef samtidig var flygtet fra Madrid, og den franske Hær havde trukket sig Nord paa, maatte General Verdier, der havde afløst Lefebvre, ophæve Belejringen, der havde kostet Franskmændene 15,000 og Spanierne 10,000 Mand. I Decbr. begyndte Belejringen paa ny, men Byens Befæstning var imidlertid bleven udbedret, og Besætningen forstærket til 30,000 Mand. I Midten af Januar blev Lannes øverstbefalende over Belejringshæren, og 28. Jan. trængte Belejrerne gennem 3 Brescher ind i Staden uden dog at kunne bemægtige sig mere end Partier af denne. Dag og Nat fortsattes Kampen mellem Husene. 17. Febr. lykkedes det Franskmændene ved Miner at ødelægge en Del af Universitetsbygningen, og 18. Febr. bemægtigede de sig Forstaden paa Ebro's venstre Bred, hvorved Stadens Fald afgjordes. 20. Febr. afsluttede Forsvarerne en ærefuld Kapitulation. Over 54,000 Personer, hvoriblandt 14,000 Soldater, vare omkomne under de 60 Dages Belejring. Tredjedelen af Byens Huse laa i Grus, og Resten vare mere eller mindre beskadigede. Blandt de uerstattelige Tab maa nævnes Aragonien's berømte Rigsarkiv. (Litt.: Gascon de Gotor, *Z., artistica, monumental e historica* [Z. 1891 ff.]). *H. P. S.*

Zårate [ba-], Agustin de, spansk Historiker, i 16. Aarh. Z. havde i 15 Aar været ansat i et højere Finansembede i Kongeriget Kastilien, da han sendtes over til Peru af Karl V for at bringe Orden i dette Lands Finanser. Vel fik han, trods hæderlige Bestræbelser, ikke synderlig udrettet; men efter Hjemkomsten gav man ham dog til Løn Stillingen som den øverste finansielle Embedsmand i Nederlandene. Her udarbejdede han sit Værk »Historia del descubrimiento y conquista de la provincia del Peru«, som omhandler Tiden indtil Gonzalo Pizarro's Afsættelse og er en af de bedste Kilder til Kundskaben angaaende Perú's Historie. Z. turde først ikke udgive det; men da Kejseren havde gennemset det, blev det trykt [Anvers 1555; siden Sevilla 1577], — Originalmanuskriptet, som laa forvaret i Simancas-Arkivet, viste sig imidlertid senere hen at være en hel Del forskelligt fra disse Udgaver. Sildigere Udgaver ere bl. a. den i Barcia's »Historiadores primitivos de las Indias occidentales« [3 Bd., Madrid 1749] og den i »Biblioteca de autores espanoles« [36. Bd., Madrid 1853]. Det er mange Gange oversat, paa Italiensk, Hollandsk, Fransk og Engelsk. *E. G.*

Zárate [ba-], Fernando de, med fulde Efternavn Z. y Castronovo, spansk Digter i 17. Aarh. Man har villet betvivle hans Eksistens og ment, at Navnet kun var Pseudonym for Ant. Enriquez (s. d.) Gómez; men at han virkelig har været til, er nu bevist, skønt man ikke ved meget mere om ham, end at han var en temmelig frugt-

bar Dramatiker. Der haves omtrent 30 Skuespil af ham, deriblandt ret gode; som de dramatiske Forfattere dengang ofte plejede, har han benyttet Forgængeres Arbejder i ikke ringe Omfang. Emnerne ere af meget forskellig Art, fra heroiske til dagligdags; fremhæves kunne Helgenkomedierne >Las misas de San Vicente Ferrer« og »El obispo de Crobia, San Estanislao«. I Rivadeneyra's >Biblioteca de autores españoles« (47. Bd.) ere fire af hans Stykker optagne. *E. G.*

Zárate [þa-], Francisco L6pez de, spansk Digter, født omtr. 1580 i Logrono, død i Madrid 5. Marts 1658. Efter at have gjort Krigstjeneste i nogle Aar levede han en Tid som ministeriel Embedsmand i Madrid, senere i samme By som Privatmand, efter at hans Velynder D. Rodrigo Calderón var styrtet. 1619 udgav han en Digt« samling, 1648 et Heltedigt (>La invención de la Cruz«), 1651 »Obras varias«, hvori bl. a. Tragedien >Hércules furente y Oeta«,et ikke videre heldigt Forsøg paa at sammensmelte to af den romerske Digter Seneca's Tragedier, idet Z. her stræbte efter en Særstilling over for Nationaldramaets herskende Retning. Hans Karakter roses, og en vis fornem Alvor lægger sig undertiden for Dagen i hans Digtning. *E. G.*

Zárate, G., se G il y Z.

Zarathustra se Zoroaster.

Zaratit se Nikkelsmaragd.

Zarev, By i det sydøstlige Rusland, Guvernement Astrachan, ligger 333 Km. N. V. f. Astrachan paa venstre Bred af Achtuba, der er en sejlbar Mundingsarm af Volga. (1897) 8,895 Indb., der for største Delen ere muhamedanske Tatarer. Z. driver Handel og Fiskeri, og i Nærheden ligge Ruinerne af Sarai, der var Residens for Chanerne af Riget Kiptschak eller Kaptschak (s. d.). *H. P. S.*

Zarevitsch, Zarevna se Tsar.

Zarigrad se Konstantinopel.

Zarizyn, By i det sydøstlige Rusland, Guvernement Saratov, ligger i den sydligste Ende af Guvernementet, 380 Km. N. V. f. Astrachan samt paa den høje vestlige Bred af Volga og er Knudepunkt for flere Baner, af hvilke den vigtigste er Volga—Don-Banen (Z.—Donskaja). (1897) 55,967 Indb., hvoriblandt mange Tatarer og en Del Jøder. Z. har en Kreml, Rester af gamle Fæstningsværker, Gymnasium og flere Banker, hvoriblandt en Filial af den russiske Rigsbank. Yderligere har Z. betydelig Industri, stor Flodskibsfart samt Handel med Korn og Kvæg, foruden at den besørger Varetransporten fra Volga til Don. *H. P. S.*

Zarlino, Gioseffo, italiensk Musikteoretiker, (1517—90), Kapelmester ved S. Marco i Venezia, en paa Videnskabens forskellige Felter forfaren Mand, kyndig i baade Teologi, Filosofi, Naturvidenskaber og Musik. Af hans Kompositioner er kun lidet bevaret; derimod har han stor Betydning som Musikteoretiker, idet han ved sine Undersøgelser tilvejebringer det nødvendige Supplement til Pythagoras'es Intervalberegninger, saaledes at det vigtige Interval Tertsen, der indtil Z, betragtedes som en »Dissonans«, nu blev indlemmet blandt Konsonanserne. Hans Hovedværker ere: »Istituzioni harmoniche« [1558], »Dimostrazioni harmoniche« [1571] og »Supplimenti musicali« [1588]. En Nyudgave af disse Værker forberedes. *A. H.*

Zarncke, Friedrick, Germanist, er født 7. Juli 1825. Efter Studieophold i Rostock, Leipzig og Berlin tog han 1848 til Baumgartenbrück ved Potsdam, hvor han ordnede det Meusebach'ske Bibliotek og ledede dets Salg til Berlin's kgl. Bibliotek. 1850 grundede han det fortrinlige »Litterarische Zentralblatt fur Deutschland« og blev 1858 Professor i Leipzig. Imidlertid var han allerede optraadt som Forfatter til forskellige grundige og betydelige videnskabelige Værker. Efter en Udgave af Seb. Brant's »Narrenschiff« [1854] fulgte s. A. et Skrift »Zur Niebelungenfrage«, hvori Enhedsteorien forsvares; kort Tid efter udkom hans ofte optrykte Udgave af »Niebelungenlied« og betydelige Værk »Beiträge zur Erläuterung und Geschichte des Niebelungenlieds« [1857], og hans følgende Skrifter til Dels offentliggjorte i »Sitzungsberichte der Sächsischen Gesellschaften« vidne om, hvor indtrængende han studerer den middelalderlige Digtning; senere vendte han tilbage hertil under sine Undersøgelser angaaende Præsten Johannes og angaaende Gral-Sagnet »Der Graltempel« [1876]. Z. havde imidlertid givet sig i Kast med indgaaende Studier angaaende de tyske Universiteter, hvorom han udgav flere Værker. Desuden studerede han i den senere Tid med stor Dygtighed Goethe-Billeder og udgav bl. a. »*Kurzgefasztes* Verzeichnis der Originalaufnahmen von Goethe's Bildnis« [1888]. *O. 7h.*

Zarskoje Selo d. s. s. Tsarskoje Selo.

Zaruma, By i den sydamerikanske Republik Ecuador, Provinsen Loja, ved Rio Tumbez's Kildeflod, 1,400 M. o. H. Z. grundlagdes 1549, har Guldgruber, producerer kandiseret Frugt (Dulces) og har ca. 6,000 Indb. *M. Kr.*

Zarzuela, spansk Betegnelse paa Syngestykke, Opera med talt Dialog, Operette.

Zasius, Ulrich, tysk Jurist og Humanist. (1461—1535), beklædte forskellige praktiske Stillinger i sin Fødeby Constanz og i Freiburg, hvor han blev Retsskriver, Universitetets Retskonsulent og akademisk Lærer. Med stor Veltalenhed, med Friskhed og Energi tog Z. Kampen op mod den herskende Skolastik, henviste til Studiet af Retskilderne selv og til Vigtigheden af det retshistoriske Element i Fortolkningen af den gældende Ret. For saa vidt maa Z. regnes til Reformatorerne i Retsvidenskabens Historie. Hvad den kirkelige Reformation angaar, stod han Erasmus nærmere end Luther. Den katolske Kirke satte hans Værker paa Indeks. Z.'s Liv- og Betydning er særlig behandlet af Roderich Stintzing (s. d.) og Richard Schmidt. *Fz. D.*

Zaspel, Maal for Hørgarn i Bohmen og Mähren =2 Oljebinde å 20 Fäden à 4 bøhmiske Ellen =2,38 M. *N. J. B.*

Zastrow, Heinrich Adolf, preussisk General, født 11. Aug. 1801 i Danzig, død 12. Aug. 1875 i Schoneberg ved Berlin. 1819 ansattes han som Løjtnant i 1. Garderegiment, gennemgik Krigsskolen og forsattes 1826 til Ingeniørkorpset. 1834 overgik han til topografisk Tjeneste og sendtes 1839 til Tyrkiet. Først 1841 naaede han Kaptajnsgraden, traadte 1848 ind i den slesvigholstenske Hær og deltog s. A. i Slaget ved

Slesvig, hvor han førte det Detachement, der skulde gaa over Slien. 1849 førte han Insurgenternes Avantgarde ved Kolding og deltog i Slaget ved Fredericia. 1850 vendte han tilbage i preussisk Tjeneste, naaede 1866 Generalløjtnantsrang og førte under Krigen Division med stor Dygtighed. Efter Krigen blev han Chef for 7. Armékorps, med hvilket han rykkede i Felten 1870. Han deltog i Kampene ved Spichern og Gravelotte, samt i Cerneringen af Metz. Overtog efter denne Bys Fald Belejringen af Thionville-Montmédy og Méziéres, opererede senere ved Loire og sendtes ved Felttogets Slutning til Understøttelse for General Manteuffel i Sydfrankrig. Efter Krigen tog Z. sin Afsked. Han har skrevet: »Handbuch der vorziiglichsten Systeme und Muster der Befestigungskunst< [Berlin 1828], >Geschichte der beständigen Befestigung« [Leipzig 1854], »Carnot und die neuere Befestigung< [smst. 1840]. *B. P. B.*

Zatas, Sorraia, Flod i det mellemste Portugal, opstaar ved Conco ved Forening af de to Kildefloder Sor og Raia og strømmer i vestlig Retning, indtil den ved Benavente udmunder i venstre Bred af Tejo's Mundingsbassin. Z. er 175 Km. lang. *H. P. S.*

Zauner, Franz Edler v. Felpatan, østerrigsk Billedhugger, født 1746 i Kauns (Oberinnthal), død 1822 i Wien. Efter at han gennem forskellige dekorative Arbejder for Schonbrunn m. v. havde vundet Fyrst Kaunitz som Velynder, knyttedes han til Wien's Kunstliv og virkede der som Akademiprofessor. Blandt hans Værker, der roses for større Fordybelse i Antikkerne, end Skik var hos Datidens manieristiske Plastik, fremhæves Rytterstatuen i Wien af Josef II (der 1807 skaffede ham Adelsrang), Mindesmærket over Leopold II i Wien's Augustinerkirke og Klio (for Fyrst Kaunitz). *A. Hk.*

Zayas [ba'jas], med fulde Navn Z. y Sotomayor, Maria de, spansk Forfatterinde, 17. Aarh. Hendes Livsforhold ere omtrent ubekendte; men de Noveller, hun udgav, bleve stærkt læste og yndede, benyttede af Dramatikerne og efterlignede af udenlandske Prosafortællere. Endnu den Dag i Dag har hun en høj Stjerne hos sine Landsmænd, hvortil vel noget bidrager hendes Tilbøjelighed til at vælge pikante Emner og en betydelig realistisk Drøjhed i Udmalingen af visse Situationer. Hun fortæller ypperlig, klart og livlig, og forstaar at fængsle og underholde. Af hendes »Novelas amorosas y ejemplares« udkom 1. Bd. 1637 [Zaragoza], 2. Bd. — med Titel »Novelas y Sardos« — 1647 [smst.], siden i adskillige Udgaver lige til den nyeste Tid. Fire af hendes Fortællinger staa i 2. Bd. af »Novelistas posteriores å Cervantes« (hørende til Rivadeneyra's »Bibl. de aut. españoles«). Ogsaa lyriske Digte samt en Komedie skrev hun. *E. G.*

Zea se Majs.

Zea, en omtrent cirkelrund Havn ved Peiraieus {s. d.), tjente i Oldtiden som Athen's vigtigste Krigshavn. *H. H. R.*

Zebaoth (hebr.: Hærskarer), i Bibeloversættelsen fejlagtig opfattet som Egennavn: den Herre Z. i Stedet for Hærskarernes Herre, hvorved Gud betegnes dels som Israel's Hærskarers Konge og Beskytter, dels som Herre over de himmelske Hærskarer, der staa til hans Raadighed. Særlig i de ældre Skrifter forekommer Ordet. *V. O.*

Zebedæus, Fader til Apostlene Ja kob (den Ældre) (s. d.) og Johannes. Han var Fisker ved Gennesareth Sø og synes at have været en ret velhavende Mand, jfr. Mark. 1, 20, hvor det omtales, at han havde lejede Folk i sin Tjeneste. *J. C. J.*

Zebelda, Landskab i Kaukasien, russisk Guvernement Kutais, ligger paa Sydsiden af Kaukasus omkring Kodor's øverste og mellemste Løb. Beboerne, de saakaldte Zebeldiner (Zibeli, Sambal), udgøre en Understamme af Abchaserne (s. d.). *H. P. S.*

Zebid, Sebid, By i det sydvestlige Arabien, Vilajet Jemen, ligger 30 Km. fra det Røde Hav, er omgiven af en Mur med mange Taarne og har ca. 8,000 Indb. Den var en lang Tid et Centrum for arabisk Lærdom. *C. A.*

Zebra se Heste S. 872.

Zebrafinke, *Habropyga castanotis* Gould, en almindelig Burfugl hjemmehørende i Australien, af Væverfinkernes (*Spermestinae*) Gruppe. *O. H.*

Zebu se Kvæg S. 161.

Zecchini [tsekki'ni] (Zechini), oprindelig en venetiansk Guldmønt (1280), benævnt efter Møntanstalten (Zecca); af Østerrig præget indtil 1822, oprindelig = 5 Kr. 92 Ør., senere = 8 Kr. 60,6 Ør. Den romerske Ducato d'oro = 8 Kr. 49,4 Ør., tyrkisk Z. Fondukli = 7 Kr., ægypt. Z. = 4 Kr. 33 Ør. *N.J.B.*

Zecchino [tsekki'no] se Fiorino.

Zechsten se Permiske Periode.

Zedékias (hebr. Zidkija), Josija's Søn, Juda Riges sidste Konge, indsat 597 af Nebukadnesar. Trods Jeremias'es indtrængende Advarsel lod han sig bevæge til at gøre Oprør; efter Jerusalem's Indtagelse bleve hans Øjne udstukne og han selv ført i Fangenskab til Babylon, hvor han døde. *V. O.*

Zederik-Kanal, Kanal i nederlandsk Provins Sydholland, forbinder Vianen ved Lek gennem Linge med Gorinchem (Gorkum) ved Merwede og har en Længde af 23 Km. *Joh. F.*

Zedlitz, Christian Joseph v., østerrigsk Digter, født 28. Febr. 1791, død 10. Marts 1862. Z. stod 1806—10 i østerrigsk Militærtjeneste og deltog med Hæder i Felttoget 1809. Derefter privatiserede han dels i Wien, dels i Ungarn, indtil han efter sin Hustrus Død indtraadte i det kejserlige Kancelli. Sin Produktion begyndte han med en Række Dramaer, som alle ere stærkt paavirkede fra Lope de Vega, hvis »Stjerne i Sevilla« han bearbejdede, og 1830—36 samlede han sine »Dramatische Werken« i 4 Bd., blandt hvilke »Zwei Nachte zu Valladolid« [1825] og »Kerker und Krone« i sin Tid vare hilste med stort Bifald. Men endnu større Popularitet opnaaede hans »Gedichte« [1832], en Samling, af hvilke de i 1827 udgivne »Totenkränze« indeholder en Cyklus ikke særlig tankerige, men med stor Interesse stadig læste Digte; blandt de Romancer, som »Gedichte« ellers indeholder, blev navnlig »Die nächtliche Heerschau« berømt, skønt mange af hans Digte ere lige saa betydelige. Efter en vellykket Oversættelse [1836] af »Childe Harold« udgav han forskellige digteriske Fortællinger, »Waldfräulein, ein Märchen in achtzehn Aben-

teuer« [1843] og de to »Altnordische Bilderc [1850], Ingwelde Schönwang og Svend Felding; den Friskhed, Ynde og lyriske Glans, som er navnlig over >Waldfr'åulein«, berettiger den til en fremstaaende Plads i hans Produktion; derimod er hans »Soldatenbüchlein« [1849] tendentiøs og ubetydelig. *O. Th.*

Zedlitz, 1) Ottavio Athanis v., Friherre, preussisk Embedsmand, er født 1840, blev allerede i Febr. 1864 Civilkommissær i Slesvig sammen med Østerrigeren Revertera og foretog i kort Tid talrige Afsættelser af danske Embedsmænd, samt Ophævelse af dansk Kirke- og Skolesprog i en stor Del af Landet. 1865—66 var han Manteuffel's civile Medhjælper i Slesvig og 1868—70 Landraad i Provinsen Sachsen. Han blev senere ansat i Handelsministeriet, var siden 1881 foredragende Raad for de offentlige Arbejder og blev 1899 Præsident for Bankinstituttet »Seehandlung«. 1871—74 var han Medlem af den tyske Rigsdag og siden 1876 af det preussiske Underhus som en af det frikonservative Partis Ledere og Ordførere; søgte særlig at drage det nationalliberale Parti over til Højre.

2) Robert, Greve, er født 1837, Godsejer i Schlesien siden 1862, blev 1881 Regeringspræsident i Oppeln og 1886 Overpræsident i Posen, samt første Formand for den tyske Nybyggerkommission; blev Marts 1891 Kirke- og Undervisningsminister, men maatte afgaa Marts 1892 for Modstanden imod hans reaktionære Skolelovsforslag; 1899 Overpræsident i Hessen og 1903 i Schlesien. *E. E.*

Zeeland [ze! land] (Seeland), den sydvestligste Provins i Kongeriget Nederlandene, grænser mod Nord til Provinsen Sydholland, mod Øst til Nordbrabant, mod Syd til Belgien og mod Vest til Nordhavet og har et Areal af 1,785 □ Km. Z. bestaar for største Delen af Øer. Af Z.'s Areal, der ifølge Strelbitsky omfatter 1,780 □ Km., bestaa kun 750 □ Km. af Fastland, medens Resten 1,030 □ Km. falder paa Øerne. Kun den sydlige Del af Provinsen, der som et Bælte strækker sig langs den belgiske Grænse, er Fastland. Øerne dannes ved Schelde's Udløb i Nordsøen, ere lave og frugtbare og maa for største Delen beskyttes ved Diger. Mod Syd nævnes Walcheren (209 □ Km.) mellem Schelde's 2 Mundinger. Den skilles fra de østligere liggende Øer Noord- og Zuid-Beveland, henholdsvis ved Veergaat og Sloe. De to Øer Beveland skilles fra Fastlandet ved Vest- og Østschelde og ere indbyrdes adskilte ved en mindre Tværarm af Schelde, Zuid-Vliet eller Zandkreek. N. 0. f. Zuid-Beveland ligger Tholen (123 □ Km.), som afgrænses fra Nordbrabant ved den snævre naturlige Kanal *Eendragt*; en anden Kanal, Keeten, der fortsættes af Mastgat, adskiller den mod Nordvest fra Schouwen. Denne 0, der har et Areal af 228 □ Km., skilles mod Nord fra den sydhollandske 0 *Overflakkee* ved Grevelingen og mod Øst fra den lille 0 Sint Philipsland (24 □ Km.) ved Zype. Siden 1867 ere Schelde's 2 Mundingsarme, Øst- og Vestschelde, adskilte ved en *Jærnbanedæmning*, der fra Fastlandet strækker sig ud til Øen Zuid-Beveland; herfra fortsættes Jærnbanelinien over en anden Dæmning over paa Øen Walcheren. Der dyrkes i Provinsen særlig Hvede, Bælgfrugter, Farveplanter, Grønsager og Hør. Betydelig er ogsaa Kvægavlen; endvidere nævnes Skibsfart, Østersavl, Muslingefiskeri og Kornhandel. Med Hensyn til Industrien er kun Fabrikation af Krap og Bomuldstøj af Betydning. I retslig Henseende er Z. delt i 3 Kredse, Middelburg, Goes og Zierikzee. — I Middelalderen var Z. en lang Tid et Stridsæble mellem Greverne af Flandern og Holland, indtil Florens V, Greve af Holland, 1269 ægtede Beatrix, Datter af Grev Guido af Flandern, og som Medgift fik alle Rettigheder paa Z. 1579 sluttede Z. sig til Utrecht-Unionen. Den sydlige Fastlandsdel hørte oprindelig til Flandern, blev i Uafhængighedskrigen erobret af Nederlandene og 1648 overladt disse. Det dannede under Navn af Staatenflandern ligesom Nordbrabant og en Del af Limburg et saakaldt Generalitetsland, der indtil Republikkens Undergang blev forvaltet af Generalstaterne som erobret Omraade. *Joh. F.*

Zeeman's Fænomen [ze! man-]. 1896 opdagede den hollandske Fysiker P. Zeeman, at en farvet Flammes Spektrallinier (se Spektralanalyse) forandre Udseende, naar Flammen anbringes i et stærkt Magnetfelt. Forsøget blev først gjort med de to gule Natriumlinier. Er Retningen fra Spektroskopet til Flammen vinkelret paa Magnetkraftlinierne (der antages vandrette), deles hver Spektrallinie i tre Linier, hvoraf den midterste forbliver paa den oprindelige Plads. Alle tre Linier ere polariserede, de to yderste med lodret Svingningsplan, den midterste med vandret (se Polarisation, Lysets). Ser man derimod i Kraftliniernes Retning, er Midtlinien borte, og Sidelinierne vise sig cirkulært polariserede med modsatte Omløbsretninger. Ogsaa Absorptionslinier vise Z. F. — Efter den saakaldte Elektronteori udsendes Lyset af Smaadele, Elektroner, nogle ladede med positiv, andre med negativ Elektricitet. Tilsammen danne de det kemiske >Atom«. I dette bevæge de sig om hinanden som Planeterne om Solen. Løsrevne negative Elektroner danne Katodestraaler (s. d.), der paavirkes stærkt af et Magnetfelt; positive Elektroner paavirkes ogsaa, men til modsat Side og langt svagere. Omløbstiden for en Elektron, der udsender Lys, maa være lig Lysets Svingningstid, der er overmaade lille; Lys fra Midten af det synlige Spektrum udfører ca. $6.1\,0^{14}$ Svingninger i Sekundet. De spaltede Spektrallinier's Polarisationsforhold vise, at det her er negative Elektroner, der udsende Lyset. Forklaringen af Z. F. ved Magnetismens bekendte Virkninger paa bevæget negativ Elektricitet gennemføres uden Vanskelighed, naar Spaltningen foregaar som nævnt; men ofte er Fænomenet mere sammensat, idet Spektrallinien spaltes i 4 eller endnu flere Linier, og her har man *(1907)* ingen fyldestgørende Forklaring. Baandspektra paavirkes ikke. — Z. F. er et vigtigt Hjælpemiddel ved Studiet af Stoffets inderste Bygning, men det kræver et meget kraftigt Spektroskop og et stærkt Magnetfelt for at kunne ses. Faraday søgte gentagne Gange, sidst 1862, at finde en Virkning af Magnetisme paa en Lyskilde, men uden Held. Først ved Anvendelsen af et stort Rowland's Gitter bliver Spektroskopet stærkt nok. *K. S. K.*

Zefanja (græ. Zefanias), en af de saakaldte smaa Profeter, levede under Josija's første Regeringstid. Hans lille Skrift varsler Straffedommen

over Juda og Jerusalem med dens Afgudsdyrkere og falske Profeter og Præster, men varsler tillige i Israel's Fjenders endelige Undergang og Frelse for de trofaste. *V. O.*

Zëfyr garn, 3—4 dobbelt tvundet, blødt Uldgarn, der hovedsagelig benyttes til Strikning og Brodering.

ZefyrOS (græ.), den milde Vestenvind, Foraarsbebuderen, Kornets Modner. I de elysæiske Egne og i Kong Alkinoos'es Haver herskede kun Z.'s milde Luftninge. *H. A. K.*

Zëgers (Zeghers), Gerard, flamsk Maler, født i Antwerpen 1591, død 1651 smst., var Elev af Abraham Janssens, men hovedsagelig uddannet i Rom. Derfra rejste han til Madrid og slog sig endelig 1620 ned i sin Fødeby. Z.'s Kunst staar i Afhængighedsforhold til Caravaggio og for hans senere Tids Vedkommende til Rubens; som hans Hovedværker nævnes » Kongernes Tilbedelse< [1630 i Frue Kirke i Brugge], »Den hell. Jomfrus Trolovelse« (i Museet i Antwerpen) og »Korset rejses< (i Jesuiterkirken, smst.). Uden for Belgien er han særlig repræsenteret i Samlingerne i Madrid og Wien. Hans Broder var Daniel Seghers (s. d.). *A. R,*

Zehngerichtenbund se Graubunden.

Zeila, Zêla, By i Østafrika, ligger ved den inderste Del af Aden-Bugten i den engelske Koloni Somaliland. Det er en livlig Handelsby, der har Betydning ved at være Udgangspunktet for Karavanerne til det sydlige Abessinien. Befolkningen (ca. 6,000) bestaar af Arabere, Somalis og Danakil. Den blev besat af Englænderne 1884. *C.A.*

Zeiller, Franz Aloys von, østerrigsk retskyndig og Lovforfatter, født 14. Jan. 1751 i Graz, død i Hietzing ved Wien 23. Aug. 1828, Dr. jur. 1778, 1782 Prof. i Wien og beklædte ved Siden heraf en Række andre juridiske Embeder. Som Jurist tilhørte Z. Kant's Naturretsskole, hans Bøger, saaledes f. Eks. »Das naturliche Privat-Recht« [Wien 1802 og senere Opl.], ere med stor Dygtighed og Finhed skaarne over den kantiske Retsfilosofis Læst. Z.'s betydningsfulde Arbejde i Lovgivningens Tjeneste afødte hans »Vorbereitung zur neuesten osterreichischen Gesetzkunde«[1806—09; Udg. i 4 Bd. Wien og Trient 1810]. Den østerrigske Straffelov af 1803 og den almindelige borgerlige Lovbog for det østerrigske Monarkis samtlige tyske Arvelande af 1811 ere i alt væsentligt Z.'s Værk, — i en Haandskrivelse af 5. Juli 1811 udtaler Kejser Frants sin Tak til Z., hvem han ligefrem betegner som Forfatter af den borgerlige Lovbog. Ogsaa af Ordningen af det juridiske Studium indlagde Z. sig stor Fortjeneste. Hans Minde er den Dag i Dag højt hædret i Østerrig. (Litt.: Leopold Pfaff, »Rede auf F. v. Z.c [Wien 1891]). *Fz.D.*

Zeise, William Christopher, dansk Kemiker, født 15. Oktbr. 1789 i Slagelse, død 12. Novbr. 1847 i Kjøbenhavn, blev 1805 Lærling paa Hofapoteket her, men vendte faa Maaneder senere tilbage til sin Fødeby; hans Interesse for Naturvidenskaben viste sig allerede paa dette Tidspunkt, og foruden at han ved Selvstudium satte sig ind i Kemiens og Fysikkens Grundbegreber, eksperimenterede han med en hjemmelavet Voltasøjle. I Efteraaret 1806 kom han i Huset hos H. C. Ørsted, som vejledede ham, og hvem han straks assisterede ved Forelæsningerne og Forberedelserne dertil. 1809 blev han Student, 1815 farmaceutisk Kandidat, tog senere Magistergraden og disputerede 1817 for den filosofiske Doktorgrad, for hvilken han havde skrevet en Afhandling om Alkaliernes Virkning paa organiske Stoffer, og hvis eksperimentelle Del var udført i et lille Laboratorium, som han havde indrettet sig paa Apoteket i Slagelse. Med privat og offentlig Understøttelse foretog Z. derefter en Studierejse til Udlandet; han studerede i Gottingen hos Stromeger og i Paris hos Thénard og uddannede sig særlig i analytisk Kemi; i Paris stiftede han Bekendtskab med Berzelius, som modtog ham med stor Velvilje og stadig bevarede Venskabet for ham. 1819 vendte Z. tilbage, og det lykkedes ham af Fonden *ad usus publicos* at faa en større Understøttelse een Gang for alle; da Universitetet paa Nørregade havde lejet en lille Lejlighed til Installation af en fysisk Samling, fik Ørsted Køkkenet indrettet til et lille Laboratorium, som blev forestaaet af Z. Han virkede her til 1824, da en Staldbygning i Professorgaarden i Studiestræde — senere den polytekniske Læreanstalts Gaard — blev indrettet til kemisk Laboratorium. Dette blev noget udvidet, da nævnte Læreanstalt blev oprettet 1829, og Z. vedblev at have sin Virksomhed i dette Lokale. Z. var 1822 bleven udnævnt til ekstraord. Prof. i Kemi ved Universitetet, og dette Fag fik dermed omsider sit eget Professorat, som var besat med en virkelig Kemiker. Z.'s Arbejder ere næsten alle offentliggjorte i Vidensk. Selskabs Oversigter og Skrifter. De ere alle meget originale og udmærke sig ved den mest samvittighedsfulde Nøjagtighed, ligesom mange af dem have faaet Betydning for Videnskabens Udvikling til den nyeste Tid. De omfatte særlig Undersøgelse over mange vigtige organiske Svovlforbindelser, f. Eks. Merkaptan, Svovlæthyl og Xanthogensyre, samt forskellige platin- og fosforholdige organiske Forbindelser. Z. var den første, der gav den kvalitative Analyse af organiske Stoffer en systematisk Bearbejdelse. Han var en udmærket Eksperimentator og en omhyggelig og grundig Lærer. *O. C.*

Zeitblom, Bartholme, tysk Maler, født ca. 1450, død efter 1517. Z. er en af den schwabiske Skoles betydeligste Mestere og er sikkert bleven uddannet i Ulm under Hans Schüchlin, hvis Svigersøn og Medhjælper han var, og under stærk Indflydelse fra Martin Schongauer. Hans tidligst daterede Arbejde er Alteret fra Haussen (1488) i Oldsamlingen i Stuttgart; smst. findes Alteret fra Kirken paa Heerberg (1497); i Stuttgart's Gal. ses et af hans Hovedarbejder, Alterfløjene m. v. fra Kirken i Eschach ved Gemiind (ca. 1496), med Undtagelse af Tavlen »Veronika's Svededug«, der er kommen til Mus. i Berlin. Andre Værker: fire Tavler med Fremstillinger af den hellige Valentinian's Legende (Augsburg's Gal.), Kompositioner af den hellige Jomfrus Levned (den fyrstelige Samling i Sigmaringen) og Højalteret i Blaubeuren (Passionshistorien og Scener af Johannes Døberens Historie). *A. Hk.*

Zeituni, Zituni, Lamia, By i Grækenland, 9 Km. fra Kysten af Lamia-Bugten, 110 M. o. H. ved Randen af en Slette, der gennemstrømmes af

Floden Sperchios, Bispesæde, 7,000 Indb. I Oldtiden gik Lamia-Bugten helt op til Foden af Bjærgene, saaledes at kun Thermopylæ-Passet gav Vej for Færdselen. Senere har Landet hævet sig, og et smalt Lavland ligger mellem Bjærgene og Bugten. *M. V.*

Zeitz, By i preussisk Provins Sachsen, Regeringsdistrikt Merseburg, 35 Km. S. S. 0. f. Merseburg ved Weisse Eister og Jærnbanelinien Leipzig—Gera, har (1906) 30,500 Indb., Amtsret, Filial af Rigsbanken, Gymnasium med Bibliotek i et tidligere Franciskanerkloster, Industriskole; Jærnstøberi, Katuntrykkeri, Fabrikation af Uld- og Bomuldsvarer, Maskiner, Cigarer, Handsker, Eddike, Sukker, Sprit og Sæbe. Det tidligere Bispedømme Z. oprettedes 968 af Otto I, blev 1028 flyttet til Naumburg og benævnt Naumburg-Z. Efter at den sidste katolske Biskop var død 1564, kom Bispedømmet under det kursachsiske Hus og tilfaldt 1815 Preussen. *Joh. F.*

Zele [ze'le], købstadagtig By i den belgiske Provins Østflandern, ved Schelde, er Jærnbaneknudepunkt, har Fabrikation af Sejldug, Bomuld og Lærred og (1901) 13,000 Indb. *M Kr.*

Zell am See, Flække i østerrigsk Kronland Salzburg, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft Z. a. S., 55 Km. S. S. V. f. Salzburg ved den smukke Zeller-Sø i Pinzgau og Jærnbanelinien Salzburg—Wörgl, har (1890) 1,200 Indb. Talrige Hoteller og betydeligt Turistbesøg. Mod Vest Schmittenhohe (1,935 M.) med prægtig Udsigt. *Joh. F.*

Zell er, Christian Heinrich, Inspektør ved Børnehjemmet og Seminariet i Beuggen, født 29. Marts 1779, død 18. Maj 1860. Hans Fader var Hofraad Z. i Tiibingen; han studerede Jura, men følte sig tidlig dreven til en Virksomhed som Opdrager. Det var Pestalozzi, som meget tidlig havde gjort Indtryk paa ham, men han havde ogsaa gennemgaaet en dyb kristelig Vækkelse, og Kristendommen var Kraften i hans Liv. Efter en Tid at have haft en Privatskole i St. Gallen og været Skoledirektør i Zofingen fandt han sit egentlige Arbejdsfelt i Beuggen. Det var et gammelt, forfaldent Slot i Baden lige ved Rhinen, nogle Kilometre 0. f. Basel. Her indrettede han efter Spittler's Tilskyndelse et Børnehjem »til Bekæmpelse i og Lindring af den sædelig-religiøse Nød i Kristenheden <; tillige underviste og uddannede han unge Lærere. Denne Anstalt er senere bleven fortsat indtil denne Dag af Z.'s Søn og Sønnesøn; fra hans Hjem, hvor en ejendommelig patriarkalsk Aand raadede, er der udgaaet stor aandelig Paavirkning til vide Kredse; hans Sønner og Svigersønner (Biskop Gobat, Teologen Heinrich Thiersch, Pædagogen Volter og Pastor Karl Werner) have leveret et stort Indskud i det kristne Liv i Wiirttemberg og Schweiz. — Skrifter: >Lehren und Erfahrung für christliche Land- und Armenschullehrer< [Basel 1827 og 1828], »Monatsblatt aus Beuggen«. (Litt.: H. W. J. Thiersch, >Zeller's Leben« [2 Bd., Basel 1876]). *H. O—d.*

Zeller, Eduard, tysk Teolog og Filosof, er født i Kleinbottwar i Wiirttemberg 22. Jan. 1814. Han studerede baade Teologi, inden for hvilken han sluttede sig til Tübinger-Skolens Retning, og Filosofi og skrev »Platonische Studien« [Tiibingen 1839]. 1847 kaldtes han som teologisk Professor til Bern, men forflyttedes 1849 til Marburg, hvor han dog paa Grund af sin friere teologiske Retning blev ansat under det filosofiske Fakultet. 1862 kaldtes han til Heidelberg som Professor i Filosofi, og 1872 til Berlin, hvor han virkede tit 1894, da ban opgav sin Professorstilling og trak sig tilbage til Stuttgart, hvor han endnu i en Aarrække hengav sig til litterær Virksomhed. Hans vigtigste Virkefelt er Filosofiens Historie i Oldtiden. Hertil hører hans Hovedværk >Die Philosophie der Griechen« [3 Bd. Tiibingen 1844—52], som indtil den nyeste Tid stadig er blevet udgivet paa ny i stærkt udvidede Bearbejdelser [5. og 4. Opl. Leipzig 1892—1903], navnlig forsynet med talrige Anmærkninger, hvori der stadig tages Hensyn til den efterhaanden *tilkommende* Litteratur, uden at det dog kan siges, at selve Teksten ganske har fulgt med Tiden. Ved Siden af dette Værk har ogsaa det kortfattede »Grundriss der Geschichte der griechischen Philosophie« [Leipzig 1883, 7. Opl. 1905] vundet stærk Udbredelse. Af Z.'s teologiske Skrifter kunne nævnes »Das theologische System Zwinglis« [Tiibingen 1853], »Die Apostelgeschichte kritisch untersucht« [Stuttgart 1854], »D. F. Strausz in seinem Leben und seinen Schriften geschildert« [Bonn 1874]; endvidere »Friedrich der Grosse als Philosoph« [Berlin 1886]. I Tidsskrifter, deriblandt »Theologische Jahrbiicher«, som Z. udgav 1842 — 57, til Dels sammen med F. C. Baur, har han ogsaa udfoldet en rig Virksomhed; hans »Vorträge und Abhandlungen« udkom i 3 Bd. [Leipzig 1875—84]. I dansk Oversættelse foreligger af ham »Urkristendommen« [Kbhvn. 1868]. *H. H. R.*

Zeller [zælæ!r], Jules Sylvain, fransk Historiker, født i Paris 23. Apr. 1820, død smst. 25. Juli 1900, har forfattet ret talrige, men lidet grundige og originale Værker, især om Emner af Italien's og Tyskland's Historie; det mest omfattende er »Histoire de l'Allemagne« [6 Bd., 1872—90], hvis hele Opfattelse af Tyskerne i høj Grad er paa virket af den franske-tyske Krig. *Kr. E.*

Zeller, Karl, østerrigsk Musiker, (1842—98), var Embedsmand i Undervisningsministeriet i Wien, men ved Siden deraf en ret frugtbar Operettekomponist, af hvem enkelte Arbejder som »Der Vogelhändler« og navnlig »Der Obersteiger« vandt stor Yndest og Udbredelse. *W. B.*

Zellerfeld, By i preussisk Provins Hannover, Regeringsdistrikt Hildesheim, 4 Km. S. S. V. f. Goslar, har (1906) 4,500 Indb. Amtsret; Væveri, Strømpe- og Cigarfabrikation, Bjærgværksdrift. *Joh. F.*

Zeloter (græ.: Ivrere) kaldtes et Parti indenfor Jøderne, der dannedes omtrent ved vor Tidsregnings Begyndelse, og som i fanatisk *Nidkærhed* for Jødedommen i Modsætning til dem, der bøjede sig under Fremmedaaget og ventede en Forandring ved Guds Indgriben, æggede til Oprør og til sidst foranledigede den Opstand, der endte saa fortvivlet for Jøderne. *V. O.*

Zelter, Karl Friedrich, tysk Komponist og Dirigent, født i Berlin II. Decbr. 1758, død smst. 15. Maj 1832, Goethe's Ven, Leder af det berømte Berliner Singakademie og Grundlæggeren af den første tyske Mandssangforening (»Liedertafel«). Z. var Søn af en Murmester og oplærtes i i Faderens Haandværk, blev 1783 selv Murmester,

men havde samtidig udviklet sig til en dygtig Violinist, Dirigent og Komponist. Som Elev af Fasch (s. d.) kom han ind i det af denne stiftede Singakademie, overtog ved sin Lærers Død (1800) Ledelsen deraf og har i denne Stilling indlagt sig stor Fortjeneste ved Udbredelsen af Kendskabet til den sunde og gode Musik. Det var bl. a. her, at Bach's Matthæus Passion paa Mendelssohn's Foranledning igen blev fremdragen for Lyset. 1809 stiftede Z. sammen med nogle gode Venner den første Mandssangforening (se Liedertafel) og har for denne skrevet en stor Række firstemmige Mandssange. Z.'s Kompositioner omfattede i øvrigt en Række flerstemmige kirkelige Sange, Kantater, Operaer og en stor Del Romancer, hvortil særlig Goethe's Digte gav ham Impulserne, og for hvilke Digteren i sit Venskab for Komponisten nærede en saa stor Forkærlighed, at han havde vanskeligt ved at skatte Schubert's og Beethoven's Kompositioner til hans Digte. Brevvekslingen mellem Goethe og Z. udkom 1833—36 i 6 Bd. 1819 stiftede Z. det kgl. Institut for Kirkemusik. Blandt Z.'s litterære Arbejder er det betydeligste hans Biografi af K. F. Ch. Fasch [1801]; hans Selvbiografi blev udgiven af W. Rintel [Berlin 1861]. *S. L.*

Zeltner, Johan Theodor, dansk Arkitekt, født i Kjøbenhavn 8. Aug. 1822, død smst. 9. Febr. 1904. Fra 1844 var han Bygningskonduktør og deltog som saadan i Badstuens Restauration; senere (fra 1854) var han ansat som Slotsforvalter ved Christiansborg og som Civillistens Bygmester; han var tillige Bygmester og Inspektør ved Vallø, Vemmetofte og Bregentved. Foruden de Ombygninger og Restaurationer af Herregaarde og Kirker, som denne Stilling medførte, har han bl. a. bygget Frederik VII's Stiftelse i Gyldenløvesgade, en Kirke ved Faxe Ladeplads og Tilbygningen til Grev Moltke's Palæ med en stor Sal til den Moltke'ske Malerisamling. *E. S.*

Zemlinsky, Alexander, østerrigsk Komponist, er født 4. Oktbr. 1872 i Wien, studerede ved Konservatoriet der og blev bekendt som Komponist af nogen Orkester- og Kammermusik samt af Operaerne >Sarema« og >Es war einmal« (efter H. Drachmann's Eventyr-Drama, 1900). *W. B.*

Zend, den gængse Betegnelse for det Sprog, hvori den parsiske Religionsbog Avesta (se Zend-Avesta) er affattet. Navnet beror egentlig paa en Misforstaaelse, idet Avesta betyder »Grundtekst< og Zend den i et helt andet Sprog (Pehlevi, Mellempersisk) affattede Kommentar dertil. Rigtigst er det derfor at betegne det saakaldte »Zend-Sprog< som »Avestisk«. Det er en gammeliransk Dialekt, et Søstersprog til det oldpersiske Sprog, som kendes fra Achæmenidernes Kileindskrifter, og stammer rimeligvis fra Nord- eller Østiran. Man skelner mellem to avestiske Sprogformer, en ældre, hvori de saakaldte Gathaer eller Hymner ere affattede, og en yngre, hvori de øvrige Dele af Avesta foreligge. De hellige Skrifter bleve først nedskrevne med den fra det aramæiske Alfabet stammende Pehleviskrift; men da dennes Tegn for en stor Del vare faldne sammen, og Skriften derfor var bleven i høj Grad flertydig, udviklede de persiske skriftlærde paa Sassanidernes Tid af Pehlevi-Bogstaverne et nyt Alfabet, det saakaldte Avesta- (eller Zend-) Alfabet, der gengiver de enkelte Sproglyd med fin Nuancering. *A. C.*

Zend-Avésta, rettere Avesta (se foreg. Art.), Fællesnavn for Parsernes hellige Skrifter. Avesta bestaar af en Række Bøger af ret forskellig Art: Vendidad er en kirkelig Lovbog, Jasna og det dermed nøje sammenhørende Vispered er af liturgisk Karakter, Jascht'erne ere Anraabelser af Guderne, og den saakaldte Khorda-Avesta (»lille A.«) indeholder Bønneformularer og Recitationer til Brug ved forskellige Lejligheder. De ældste Dele af Samlingen, de gathiske Hymner (se foreg. Art.), ere indskudte i Jasna. Hvor gamle disse Hymner ere, kan ikke siges med nogen Grad af Vished; de stamme vistnok fra Tiden før 6. Aarh. f. Chr. Den yngre Avesta er sandsynligvis opstaaet efterhaanden gennem mange Aarhundreder. Store Dele af den oprindelige Avesta skulle være gaaede til Grunde ved Persepolis'es Brand og i de følgende Aarhundreder, under Partherherredømmets forvirrede Tilstande. Den endelige Redaktion af de hellige Skrifter fandt Sted under de første Sassanider. Ardeschir Babekan (226—41), der gjorde Zarathustra's Lære til Persien's Statsreligion, nedsatte en Præstekommission til at foretage dette Redaktionsarbejde, som fortsattes under hans Efterfølgere og fuldbyrdedes under Schapur II (309—80). Denne sassanidiske Avesta var imidlertid langt omfangsrigere end den nu foreliggende. En stor Del deraf gik nemlig tabt i de urolige Tider efter Arabernes Indfald, da Zarathustra's Lære blev forfulgt af den herskende Islam. — Den første europæiske Oversættelse af Avesta — som indtil 18. Aarh. kun var kendt af Navn —, skyldes den franske rejsende Anquetil Duperron, der havde studeret Parsismen under Vejledning af indiske Parserpræster (1771); senere fuldstændige Oversættelser ere besørgede af Spiegel (tysk), De Harlez (fransk), Darmesteter og Mills (engelsk), medens Grundteksten er udgiven til forskellige Tider af Olshausen, Westergaard, Spiegel og Geldner. *A. C.*

Zendrini [ts-], Bernardino, italiensk Digter, født i Bergamo 6. Juli 1839, død i Palermo 7. Aug. 1879. Efter at han var bleven Dr. jur. i Pavia 1861, var han i Aarene 1862—67 ansat i Lærerembeder ved italienske Lyceer o. l.; 1867 blev han Professor i tysk Sprog og Litteratur i Padova, 1876 i Palermo. Digtsamlingen >Prime poesie« [Padova 1871] viste ham som en dygtig Versifikator; særlig »I due tessitori< vandt Popularitet. Z. var desuden en duelig og skarp Litterærkritiker og virkede i denne Egenskab ved Tidsskriftet »Nuova Antologia«. Men det af hans Arbejder, der gjorde mest Lykke, var hans Oversættelse af Heine's »Buch der Lieder« [Padova 1866, siden flere Gange i revideret Udgave]. »Opere complete« udgaves af hans Enke [Milano 1881—86, 6 Bd.]. *E. G.*

Zenger, Max, tysk Komponist, er født 2. Febr. 1837 i München, i hvilken By han tog fast Ophold, efter at have virket som Musikdirigent i andre Stæder, senest (fra 1872) som Hof kapelmester i Karlsruhe. Mest kendt blev Z. som Komponist af Oratoriet »Kain« [1867], men han har i øvrigt skrevet en Række Værker for Koncertsalen (2 Symfonier m. m.) og for Teateret (flere

Operaer, Balletter, Musik til >Faust« m. m.) foruden talrige Sange og Korstykker. *W. B.*

Zeni [dze'ni] (Enkeltal: Zeno). En Mand af denne venetianske Slægt udgav [Venezia 1558] en — nu sjælden — Bog med Titelen: »Dei commentarii del viaggio in Persia di Caterino Zeno . . . libri due; e dello scoprimento dell' isole Frislanda, Eslanda, Engronelanda, Estotilanda e Icaria fatto sotto il polo artico da' due fratelli Z. libro uno<. Heri fortælles om de Rejser og Opdagelser, som to ældre Medlemmer af Slægten, Nicolo og Antonio, skulle have gjort fra 1380 og i de følgende Aar, og som navnlig siges at have omfattet den store, beboede 0 »Frislanda«, hvor Brødrene skulle have opholdt sig i længere Tid hos dens Fyrste; »Engronelanda« (Grønland) spiller en større Rolle i Beretningen. Bogen er ledsaget af et Kort, der i visse Henseender — navnlig for Grønland's Vedkommende — ser mærkelig nøjagtigt ud, saa at 16. Aarh.'s nederlandske Geografer for en Del godkendte det. Men de, der sejlede efter det, kunde bl. a. ikke finde Frislanda; efterhaanden fæstede man derfor mindre og mindre Tiltro til det som til Beretningen. I 19. Aarh.'s 2. Halvdel have Forskerne, saaledes Jap. Steenstrup og A. E. Nordenskiold, beskæftiget sig meget med Kortet, og ved heldige Fund lykkedes det at paavise dets Enkeltheder andensteds, nemlig i det, som indeholdes i Ptolemæus-Udgaven 1482, i Olaus Magnus'es Kort 1539 °g i 2 andre, det saakaldte Zamoiski'ske fra 15. Aarh. og et venetiansk 1562 (men som aabenbart viser tilbage til en langt ældre Tid). Medens man nutildags, især efter G. Storm's Undersøgelser, er saa godt som enig om i Z.-Fortællingen kun at se en pur Opdigtelse af den yngre Nicolo Z., Bogens Udgiver, der ønskede at opstille venetianske Søfarere som Opdagere lige over for og før Genueseren Columbus, har man til vore Dage stadig interesseret sig for Kortet, som har sine rigtige Partier og har haft megen Betydning i Tidens Løb. Ved den meget udførlige og grundige Behandling, som to danske Videnskabsmænd, A. A. Bjørnbo og Carl S. Petersen, i den nyeste Tid have underkastet dette kartografiske Spørgsmaal, er det godtgjort, at Z.'s saavel som de andre, ældre Kort væsentlig ere at føre tilbage til en gammel dansk Geograf, Claudius Clavus eller Claudius Claussøn Swart, født i Fyn 1388, som i Besiddelse af Tidens humanistiske Dannelse drog ud i Europa og bl. a. var i Italien 1423—24, hvorefter han begav sig til de nordlige Lande i den Hensigt at tilvejebringe paalideligere Kort over disse; hans Dødsaar vides ikke. Som Følge af de to nævnte Forskeres Undersøgelser kender man nu af Clavus en kort Beskrivelse af Norden (2 Manuskripter i Wien, et i Nancy) og et tilsvarende, tegnet Kort (opbevaret i Nancy); og paa disse Arbejder af ham ere de gamle Kort kendelig byggede. Clavus har vel dels alt for slavisk holdt sig til Klassikeren Ptolemæus, men dels har han haft personligt Kendskab til Landene, især Danmark, Island og Grønland. De underlige Stednavne, der findes i anbragte ved Island og Grønland, og som i den forvanskede Skikkelse, hvori de senere Kort gav dem, have voldt Historikerne meget Hovedbrud og foranlediget mange Gisninger, ere for Island's Vedkommende i Virkeligheden de gamle Runenavne og for Grønland's en dansk Folkevisestrofe; i denne sidstnævnte staa bl. a. Ordene »en Grønland's Aa«, hvoraf »Engroneland«. Det er Bjørnbo og Petersen, man skylder Opdagelsen af dette Faktum. Den gamle Kartograf har her fulgt »Opkaldelsessystemer«, hvad han aabenbart ogsaa har brugt andensteds paa Kortet; men Gaaderne der ere endnu uløste. (Litt.: G. Storm, »Om Zeni'ernes Rejse« [»Det norske geografiske Selskabs Aarbog«, II, 1890—91, Chra. 1891, S. 1—22]; F. W. Lucas, *The Annals of the Voyages of the Brothers Nicolo and Antonio Zeno* [Lond. 1898]; A. A. Bjørnbo og Carl S. Petersen, »Fyenboen Claudius Claussøn Swart [Claudius Clavus], Nordens ældste Kartograf« [Kbhvn. 1904; »Vidensk. Selsk. Skrifter«, 6. R., hist.-filos. Afd. VI, 2]). *E. G.*

Zēnit (Issepunktet) kaldes det Punkt, hvori Vertikallinien, forlænget opad, træffer Himmelkuglen. (Se i øvrigt Himmel). *J. Fr. S.*

Zēnitdistance for en Stjerne er den Vinkel, som Synslinien til Stjernen danner med Vertikallinien. Z. er Komplementet til Højde. (Se i øvrigt Himmel). *J. Fr. S.*

Zēnitsektor, et af Hooke konstrueret Instrument til Maaling af Zenitdistancen af Stjerner, sorr. kulminere meget nær Zenit. Ved Gradmaalingerne i Frankrig, Peru og Lapland blev det benyttet til Bestemmelse af Polhøjden, ligeledes ved Gradmaalingerne i Danmark i 19. Aarh. og ved Gauss'es Maaling i Hannover. *J. Fr. S.*

Zēnitteleskōp, et af Wanschaff i Berlin konstrueret Instrument til Bestemmelse af Polhøjden efter den Horrebow-Talcottske Metode d: ved differential Zenitdistancemaalinger; det benyttes paa alle de internationale Bredde-Stationer ved Undersøgelsen over Forandringen af Polhøjden. (Litt.: Th. Albrecht, »Anleitung zum Gebrauch des Zenitteleskops auf den internationalen Breitenstationen« [2. Udg., Berlin 1902]). *J. Fr. S.*

Zenius, Olof, svensk retskyndig, født 16. Febr. 1772 paa Los Brug (Farila Sogn i Halsingland), død i Stockholm 12. Jan. 1836. Efter tilendebragte dybtgaaende filosofiske og juridiske Studier slog Z. ind paa Embedsvejen, blev Ekstrafiskal i Svea Hofret, 1805 Assessor i Kommercekollegiet. men afslog at træde ind i Højesteret for udelukkende at hellige sig det Arbejde, der har skaffet ham Navn blandt de første i svensk Lovgivnings Historie, nemlig Revisionen af den svenske Civil- og Straffelovgivning. I den 1811 nedsatte Lovkommission, hvis Arbejder strakte sig over en Snes Aar, indtog Z. en fremragende og højt anset Plads ved Siden af Mænd som Per Staaff, Rosenblad o. a., om end han i Indsigt og Betydning vel nok maa vige for den store Skikkelse Johan Gabriel Richert (s. d.). Upsala Universitet anerkendte Z.'s Fortjeneste af Retsreformerne ved 1818 at tildele ham den juridiske Doktorgrad. *Fz. D.*

Zēno (Zenon), byzantinsk Kejser 474—91, stammede fra Isaurien i Lilleasien og tjente under Kejser Leo I som General i Hæren. Han svang sig op til Fører for Livvagten og ægtede Leo's Datter. Sønnen af dette Ægteskab blev ved Leo's Død Kejser under Navn af Leo II og tog Z. til Medregent (473), men da han pludselig døde, blev Z, Enekejser. Han var temmelig ilde

lidt og maatte kæmpe mod forskellige Oprør, ligesom ogsaa Østgoternes Indfald i Riget voldte ham Bekymringer, som først svandt, da Theoderik paa Z.'s Opfordring førte sine Folk mod Italien (488). *H. H. R.*

Zeno [dze'no], Apostolo, italiensk Digter og lærd, født i Venezia II. Decbr. 1668, død smst. 11. Novbr. 1750. Han var en historisk og litteraturhistorisk Forsker af Rang; stod i Forbindelse med udenlandske videnskabelige Storheder og udgav 1710—33 >Giornale de' letterati d'Italia< (i alt 40 Bd.). Men ved Siden heraf dyrkede han ivrig Poesien og havde sin Specialitet i Operatekster; han ansaas for Tidens bedste Librettist paa *Opera seria's* Omraade, før Metastasio optraadte, og hans »Melodrammi« sattes i Musik af Hasse og andre Yndlingskomponister. Det var da ogsaa hans Berømmelse som Tekstdigter, der bragte Kejser Karl VI til at kalde ham til Wien som Hofpoet og Historiograf 1718. Z., der nylig forgæves havde ansøgt om en Stilling ved San Marco's Bibliotek, modtog Tilbudet, naaede derhen efter en besværlig Rejse og opholdt sig der til 1728, da han af Helbredshensyn vendte tilbage til Venezia. Under Opholdet i Wien skrev han endnu flere Operaer samt en Snes Oratorier (*Azioni sacre*). I sine sidste Leveaar var han beskæftiget med lærde Studier og Arbejder. Allerede tidligere vare udkomne »Compendio del vocabolario della Crusca« [Venezia 1705] og »Istorici delle cose veneziane« [10 Bd., smst. 1718—22]; efter hans Død udkom en kommenteret Udg. af Fontanini's »Biblioteca dell' eloquenza italiana« [2 Bd., smst. 1753], >Dissertazioni Vossiane< om de af Vossius omtalte italienske Historieskrivere, der have skrevet paa Latin [2 Bd., Venezia 1752—53], >Compendio della storia della repubblica veneziana< [smst. 1774] og en interessant Samling »Lettere« [bedste Udg. ved Morelli, 6 Bd., Venezia 1785], »Opere drammatiche«, først Venezia 1744 (10 Bd.), senere Torino 1755 (12 Bd.) o. fl. Udgaver. (Litt.: Fr. Negri, *Vita di A. Z.* [Venezia 1816]). *E. G.*

Zenobia ell. Septimia Z., Herskerinde i Palmyra med Titel af Dronning, i 3. Aarh. e. Chr., skal have tilhørt en Patricierfamilie i Palmyra og skal ved Siden af sit græske Navn Z. have haft det syriske Navn *Bath-Sebina*. Hun blev gift med Odenathos, en Patricier og Senator i Palmyra, der efter Valerian's Nederlag i Kampen mod Perserne 259 indlagde sig megen Fortjeneste ved at drive Perserne tilbage og forsvare Grænserne imod deres Angreb, ligesom noget senere ved med Held at bekæmpe Usurpatoren Macrianus. Til Belønning herfor udnævnte Gallienus ham 263 til Statholder i de østlige Provinser af Romerriget. 267 blev han myrdet tillige med Sønnen Herodes, der ikke var en Søn, men kun en Stifsøn af Z. Z. greb nu Regeringens Tøjler sammen med Sønnen Vaballathos ell. Athenodoros, i hvis Navn hun regerede. Gallienus var ikke fornøjet hermed og sendte 267 Heraklianus med en Hær imod Z., men hun tilføjede Gallienus'es Tropper et Nederlag. i Under Claudias II udvidede Z. sit Magtomraade j og satte sig i Besiddelse af en Del af Lilleasien j og af Ægypten. I Ægypten er der i de senere Aar fundet nogle Aktstykker paa Papyrus, daterede under Kong eller Kejser Vaballathos'es Regering, omtr. 270—271. Man har ogsaa Mønter af Z. Samtidig gjorde Z. Palmyra til et Sæde for græsk Lærdom. Særlig Betydning fik Retoren Longinos. der foredrog græsk Filosofi og Lærdom. Han var ikke blot Lærer for Z., men tillige hendes politiske Raadgiver. Z. var ogsaa meget venlig sindet mod de Kristne og beskyttede med stor Liberalitet de Kristne, hvem deres Trosfæller havde stemplet som Kættere. Biskop Paulus af Samosata fandt saaledes ikke blot en Beskytter i Z., men hun udnævnte ham endog til en af sine Statholdere. Da Aurelian var bleven Kejser, kunde han ikke med Ro se paa, at en ikke ringe Del af Romerriget var tabt for Kejseren og befandt sig i Hænderne paa Z. Men hans Stilling var i Begyndelsen saa vanskelig, at han ikke straks kunde bekrige hende. Han anerkendte derfor hende og hendes Søn som Statholdere i Østen; men ds hun intet Hensyn tog til Rom eller til Kejseren, og da denne regerede eneraadig, brød Krigen ud. De Kristne, som vare fortørnede over den Yndest, Kættere som Paulus af Samosata havde fundet hos Z., faldt fra hende og sluttede sig til Aurelian. I Løbet af Aaret 271 bleve hendes Hære fortrængte fra Lilleasien og Syrien, hvor de lede Nederlag ved Antiocheia og Emesa. Palmyra blev belejret af Romerne og overgav sig i Foraaret 272. Næste Aar blev Byen ødelagt og hævede sig ikke mere. Aurelian lod flere af Dronningens Raadgivere henrette[1], bl. a. ogsaa Longinos. Z., som var tagen til Fange af Romerne, maatte forherlige Aurelian's Triumftog i Rom (274), hvorpaa hun interneredes i Tibur (Tivoli) ved Rom. Om Z. havde der hos Araberne holdt sig nogle Fortællinger, som senere bleve optegnede af arabiske Forfattere; men hvad der meddeles af dem om hende, har kun ringe Lighed med de virkelige Begivenheder, hvorfor nogle have ment, at Fortællingerne angik en hel anden Person end Z. Men herom er der ingen Tale. Vi have her tværtimod et lærerigt Eksempel paa, hvorledes historiske Begivenheder, der ligge nogle Aarhundreder tilbage i Tiden, kunne omformes under Arabernes Behandling. Calderon har gjort Z. til Genstand for en dramatisk Behandling.

2) En anden Z. levede et Par Aarhundreder tidligere og var Dronning i Iberien. Da Fjenden faldt ind i Landet, og det ikke var at vente, at hun kunde undslippe, søgte hendes Mand, Kong Rhadamistos, at faa hende myrdet og kastet i Floden Araxes, for at hun ikke skulde falde i Fjendens Hænder. Hun blev dog reddet (Aar 53 e. Chr.). Ogsaa denne Z. er bleven Genstand for en digterisk Behandling. *V. S.*

ZenodorOS, en Bronzestøber i Oldtiden, som særlig gav sig af med Forfærdigelsen af kolossale Billedstøtter. Mest berømt var hans Kolossalstatue af Kejser Nero i Rom. *H. H. R.*

Zenodotos fra Efesos, græsk Grammatiker (Litteraturhistoriker), levede i 1. Halvdel af 3. Aarh. f. Chr. Han virkede i en længere Aarrække som Leder af Biblioteket i Alexandria, hvilket gav ham Anledning til fortrinsvis at beskæftige sig med de homeriske Digte, hvis Tekst han underkastede en kritisk Revision. Han lagde overhovedet Grunden til den homeriske Tekstkritik, men senere Kritikere, navnlig Aristarchos, vandt dog paa dette Omraade et større

Navn end han. (Litt.: Düntzer, *De Zenodoti studiis Homericis* [Gottingen 1848]; Roemer, »Uber die Homerrezension des Z.« [Miinchen 1885]). *H. H. R.*

Zēnon fra Elea, græsk Filosof, tilhørende den eleatiske Skole, levede i I. Halvdel af 5. Aarh. f. Chr. Han var en Discipel af Parmenides (s. d.), hvis Lære om Verdensaltets Enhed og Ubevægelighed han søgte at begrunde ad kritisk og dialektisk Vej ved Polemik mod afvigende Anskuelser. Han førtes herved til Opstilling af forskellige Paradokser, som det bekendte om Achilleus, der siges aldrig at kunne indhente en Skildpadde, selv om han løber hurtigere, eftersom Skildpadden altid, hver Gang Achilleus har naaet det Sted, hvor den var, har faaet et nyt Forspring, selv om Forspringene stadig blive mindre. Uagtet dette Problem ganske vist matematisk løses ved Læren om konvergente Rækker, har det dog endnu den Betydning at paapege, hvorledes et endeligt Rum kan tænkes delt i uendelig mange Dele. Beslægtet er Z.'s Paastand, at en flyvende Pil er i Hvile, eftersom den i hvert givet Øjeblik kun befinder sig paa det Sted, hvor den er. Ved saadanne Paradokser søgte Z. som sagt polemisk at begrunde den imod al almindelig Opfattelse stridende eleatiske Lære om, at Flerhed og Bevægelighed i Tilværelsen ere en Umulighed. Der nævnes flere Skrifter af ham, men kun et Par smaa Brudstykker ere bevarede; de findes bl. a. i Diels'es »Die Fragmente der Vorsokratiker«. *H.H.R.*

Zēnon fra Kition (paa Cypern), græsk Filosof, Stifter af den stoiske Skole, levede omkring 300 f. Chr. I Athen nød han først Undervisning af forskellige Filosoffer; senere aabnede han selv en Skole i »den brogede Søjlehal« (*Stoa poikile*), hvorefter Stoikernes Skole overhovedet fik sit Navn. Han udmærkede sig ikke ved synderlig Originalitet, men modtog Paavirkning fra flere Sider, især dog fra Kynikerne, hvis strenge Lære han til en vis Grad mildnede. Selv vandt han i Athen stor Agtelse baade ved sin ædle Personlighed og ved sin Filosofi og opnaaede attisk Borgerret. Politisk optraadte han som Forkæmper for Grækenland's Uafhængighed af Makedonerkongen. Han virkede baade ved personlig Undervisning af de talrige Disciple, som samledes om ham, og ved sine Skrifter, af hvilke der nu kun haves Brudstykker, som ere udgivne af Pearson [Cambridge 1891] og v. Arnim [Leipzig 1905]. *H.H.R.*

Zénon fra Sidon, græsk epikuræisk Filosof, virkede i Athen i Beg. af I. Aarh. f. Chr., da Cicero og hans Ven Atticus hørte ham. Han skal have udmærket sig ved sin skarpe Tunge. *H. H. R.*

Zenta, By med ordnet Magistrat i ungarsk Komitat Bacs-Bodrog, 40 Km. S. f. Szegedin ved højre Bred af Theiss og Jærnbanelinien Maria Theresiopel—Ó Becse, har (1901) 28,600 hovedsagelig katolske magyariske Indb. Handel med Landprodukter, Fiskeri. 1697 overvandt Prins Eugen af Savojen her Tyrkerne. *Joh. F.*

Zeolitter (Kogesten, af græ. ζεiν at koge og λίθος Sten) er Fællesnavn for et stort Antal Mineraler, som baade efter kemisk Sammensætning og efter Forekomstmaade danne en naturlig Gruppe (Zeolitgruppens Mineraler). De kunne karakteriseres som Silikater med Krystalvand; de fleste af dem ere lerjordholdige og indeholde desuden en alkalisk Bestanddel (Natron, Kalk, sjældnere Kali, Baryt, Strontian), derimod aldrig tunge Metaller. I tør Luft og ved svag Varme begynde mange af dem at afgive deres Krystalvand, idet samtidig Krystallernes Egenskaber langsomt forandres; i fugtig Luft optages da Vandet paa ny, og den oprindelige Beskaffenhed vender tilbage. Ved stærkere Ophedning smelte Z. i deres Krystalvand og afgive oftest dette under en Slags Kogning, hvoraf de have faaet Navnet Z. De dekomponeres let af Saltsyre. Z. ere farveløse, hvide eller lyst farvede; de danne hyppig store og smukke Krystaller, som trods deres regelmæssige Ydre ofte vise en kompliceret Tvillingbygning ved mikroskopisk Undersøgelse. Vægtfylden er meget ringe (2,2—2,3), og Haardheden omtrent 5 (som Apatit). Z. findes især som siddende Krystaller i vulkanske Bjærgarters Hulrum (Blærerum og Sprækker), fremfor alt i Basalt og Fonolit; de træffes dog aldrig i friske Lavaer, men opstaa først ved Forvitringen og navnlig som Følge af varme Kilders Indvirkning paa Bjærgarterne. Færøerne og Island ere overordentlig rige paa Z.-Forekomster af denne Art, ligesaa mange af de tertiære vulkanske Omraader i Mellemeuropa, i Irland, Skotland og Hebriderne. Mindre hyppig træffes Z. paa Sprækker i Granit og Nefelinsyenit, ogsaa i Malmlejer kan man undertiden finde dem som sekundære Dannelser. Interessant er, at man har fundet Z. som Nydannelser paa gammelt romersk Murværk i Badeanlæg ved varme Kilder. De vigtigste af Z.-Gruppens Mineraler nævnes her i alfabetisk Orden.

Analcim (Eudnofit), en Natron-Lerjord-Z. ($Na_2O . Al_2O_3 . 4SiO_2 . 2H_2O$), danner regulære Ikositetraedre og findes i smukke Eksemplarer paa de cyklopiske Øer ved Catania, Fassadal i Tirol, Langesundsfjord i Norge, mindre hyppig paa Færøerne og Island. — Apofyllit (Ichthyophthalm, Fiskeøjesten) danner smukke tetragonale Krystaller med stærk Perlemorglans paa den basiske Spalteflade; den er i Modsætning til de fleste andre Z. lerjordfri ($K_2O . 8CaO . 16SiO_2 . 16H_2O$ ofte med et ringe Indhold af Fluor); store Krystaller især fra Island og Poonah i Ostindien, ogsaa jævnlig paa Malmgange (Kongsberg i Norge, Andreasberg i Harz).

Chabasit, en Kalk-Lerjord-Z., af noget varierende Sammensætning, krystalliserer rhomboedrisk, hyppigst i Grundrhomboedret med 95^0 Polkantvinkel og i gennemvoksede Tvillinger; visse ejendommelig udviklede, næsten linseformede Tvillinger have faaet Navnet Fakolit. Den hører til de alleralmindeligste Z.

Desmin (Stilbit pt.) er ligeledes overordentlig udbredt; den danner flade Krystaller af rhombisk Habitus, men som i Virkeligheden ere gennemvoksede monokline Tvillinger. Krystallerne ere ofte samlede i neg-lignende Grupper; særlig smukke Eksemplarer af saadanne faas fra Færøerne og Island. Den er en Kalk-Lerjord-Z. ($CaO . Al_2O_3 . 6SiO_2 . 6H_2O$). Nærstaaende i Udseende og Sammensætning er den sjældne Epistilbit fra Island, Wallis o. a. St.

Faujasit, en **Natron-Kalk-Z.** fra Kaiserstuhl i Baden, danner regulære Oktaedre. — Fillipsit (Christianit) er en rhombisk **Kalk-Lerjord-Z.** med noget Kali og Natron, almindelig i Hulrum i **Tyskland's** Basalter. — Den sjældne **Gismondin** (**Aricit**) staar nær foregaaende i kemisk Sammensætning, men dens Krystaller ere tilsyneladende tetragonale. — Gmelinit fra Montecchio Maggiore i Øvreitalien og fra Irland ligner Chabasit, men indeholder Natron i Stedet for største Delen af Kalken.

Harmotom (Korssten, Morvenit) er en **Baryt-Lerjord-Z.**, som danner korslignende, kompliceret byggede, monokline Tvillinger; den er ret hyppig paa Malmgange. — Heulandit (Bladzeolit, Stilbit pt.), en Kalk-Lerjord-Z. ($CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 6SiO_2 \cdot 5H_2O$), forekommer i pragtfulde, monokline Krystaller med stærk **Perlemorglans** paa en Spalteflade, der svarer til **Symmetriplanen**; særlig smuk fra Island, men udbredt paa næsten alle Z.-Forekomststeder. Beaumontit er en gullig Varietet af sidstnævnte.

Laumontit ($CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 4SiO_2 \cdot 4H_2O$), monokline Krystaller, som i tør Luft tabe Vand og falde hen til Pulver, findes ved Oberstein nær Frankfurt a. M., paa Kobberforekomsterne ved Lake Superior o. a. St. — **Levyn** ligner Chabasit, men afviger ved ringere Vandholdighed (**Hebriderne**, Disko i Grønland).

Mesolit (Traadzeolit) er sammensat som en Blanding af de Forbindelser, der hver for sig udgøre de nedennævnte Z. Natrolit og Skolecit; den danner lange, oftest haarfine, monokline Krystalnaale, der ere samlede i tætte Bundter; den er almindelig i Basalthulrum. En Varietet heraf er **Antrimolit** fra **Antrim** i Skotland. — **Mordenit** fra **Ny-Skotland** ligner Heulandit, men indeholder mere Kiselsyre.

Natrolit (Brevicit, Galaktit, Mesotyp), i en **Natron-Lerjord-Z.** ($Na_2O \cdot Al_2O_3 \cdot 3SiO_2 \cdot 2H_2O$), krystalliserer **rhombisk** i veludviklede prismatiske Krystaller og radialstraalede Aggregater; den findes især i Fonolit samt i Nefelinsyenit, bl. a. ved Langesund i Norge og ved Julianehaab i Grønland. Bergmannit og Spreusten ere Betegnelser for de af Natrolit bestaaende Pseudomorfoser efter Sodalit. — Okenit, en lerjordfri **Kalk-Z.** ($CaO \cdot 2SiO_2 \cdot 2H_2O$), findes som hvide, gennemskinnelige, traadede Aggregater, bl. a. paa Disko i Grønland.

Skolecit (Skolezit), en Kalk-Lerjord-Z. af Sammensætningen $CaO \cdot Al_2O_3 \cdot 3SiO_2 \cdot 3H_2O$, danner natrolitlignende, men monokline Krystal prismer og **-naale**, ofte samlede i prægtige, radialstraalede Grupper, smukkest fra Island. — Nærstaaende i kemisk Sammensætning (dog noget natronholdig) er Thomsonit (Comptonit); rhombiske Krystaller fra Eisenach og Skotland, kugleformede i radialtraadede Aggregater (s. k. **Færøelit**) fra Færøerne. *N. V. U.*

Zéphyrs [zefi!r] er den populære Betegnelse for det lette **fransk-afrikanske** Fodfolk, til hvilket overføres de Soldater, der have faaet mindst 3 Maaneders Fængselsstraf, og som endnu have mindst et Aar af deres Tjenestetid tilbage. Der findes i **Algérie** 5 Bataillioner å 6 Kompagnier. *B. P, B.*

Zer (Ser eller **Arschin**), ogsaa Goss, Guz, Ges, Gers, persisk Længdemaal, Z. Schahi for Uldvarer = 1,12 Meter og Z. Mokæsær (lille Z.) for persiske Tøjer = 1,025 M. *N. J. B.*

Zera jid (Albue), persisk Længdemaal å 24 Ashæ = 51,75 Cm. *N. J. B.*

Zerbst, By i tysk Hertugdømme Anhalt, **Kredsstad** i Kredsen Z. ved Nuthe og **Jærnbanelinien Magdeburg-Leipzig**, har (1906) 18,100 Indb. (med Garnison), Amtsret, Rester af gammel Stadsbefæstning med Taarne og Vagthuse, gammeldags Gavlbygninger, **Bartholomæus-Kirken** med et fritstaaende Klokketaarn (1215), Raadhus (12. Aarh.) med Stadsmuseet, i hvilket findes en paa Pergament 1541 trykt og af Lukas Cranach d. Y. bemalet Luther-Bibel; Gymnasium; Fabrikation af Guld- og Sølvvarer, Sæbe, Stivelse, Sprit, Kemikalier og Vogne; Kvægmarkeder; Bryggeri (Zerbster Bitterøl). Z. nævnes allerede 1007 som Stad i Landskabet Zerbisti og er sandsynlig af slavisk Oprindelse. 1307 kom Z. under Fyrsterne af Anhalt. *Joh. F.*

Zerin se Jisreel.

Zermagna [srema'nja], kroatisk Zrmanja, Flod i **Dalmatien**, udspringer i det kroatiske Karstdistrikt, strømmer først mod Syd og derefter mod Vest og Nordvest, indtil den ved Novigrad falder i Adriaterhavet i den sydligste Del af Canale **della** Montagna. Z. er i sit nedre Løb 38 M. bred og kan indtil Sumpene ved Obbrovazzo besejles med mindre Fartøjer. Den er i alt 60 Km. lang. *H. P. S.*

Zermatt se **Monte** Rosa.

Zéro (fr.), Nul (s. d.).

Zesen, Philipp von, tysk Digter, (1619—89). Z. var en ægte Digter med den Hovedbestræbelse at rendyrke Modersmaalet, og allerede 1643 stiftede han >Deutschgesinnte Genossenschaft<. Efter at have foretaget forskellige dygtige Oversættelser fra Fransk offentliggjorde han en Række Romaner, »Adriatische Rosemund< (1645), >Assenat« (1670), der behandlede Josefs **Historie** og senere blev yndet Folkelæsning, samt >Simson< (1679). Foruden disse tre Romaner, der **maa** regnes som hans betydeligste Værker, udgav han enkelte stærkt retoriske Digtsamlinger samt i >Hochdeutsche Helikon« en Poetik og Metrik. *O. Th.*

Zeta, Flod i Montenegro, udspringer i **Kedeldalen** ved **Niksič**, forsvinder efter et kort Løb under **Planinica-Bjærget**, men kommer paa Sydsiden af dette atter frem i Dagen, flyder med sydøstlig Retning forbi Danilovgrad og Spuz og udmunder ovenfor Podgorica i højre Bred af Moraca (s. d.). Z., der er 60 Km. **lang**, deler ved sin Floddal Montenegro i et vestligt og et østligt Bjærgland. I Middelalderen kaldtes hele **Kystomraadet** fra **Cetinje** til Skutari efter Floden Z. eller Zenta. Indtil Stefan Duschan's Død (1355) hørte Z. til det serbiske Rige og havde derefter selvstændige Fyrster. Ved Tyrkernes Fremrykning flygtede Befolkningen til Bjærgene og lagde derved Grunden til det **nuværende** Montenegro. *H. P. S.*

Zêtes se Boreader.

Zetinje se Cetinje.

Zetlitz, Jens, norsk Digter, født 26. Jan. 1761 i Stavanger, død i Kvitseid i Telemarken 14. Jan. 1821. Som Student maatte Z. tjene sit

Brød som Huslærer (i Drammen, Arendal og Stavanger) i hele 8 Aar, før han 1789 fik taget teologisk Eksamen. Under Opholdet i Kjøbenhavn var han med i >Norske Selskab« og Husven hos Rahbek. Efter at have været Kapellan nogle Aar paa Stavangerkanten blev Z. 1800 Sognepræst til Vikedal i Ry fylke og 1811 forflyttet til Kvitseid. Alt i Studenteraarene saa han Digte trykte, og 1789 udgav han et Bind »Poesier«, dediceret til Nordahl Brun. Senere udgav han en Mængde Drikke- og Selskabssange, hvis friske Toner erhvervede Forf. Hæderstitelen »Glædens muntre Sanger«; en ironiserende Esprit og en jublende Fryd i Naturbesyngelsen gør enkelte af disse Viser til Mesterværker i sin Genre. Ikke mindre typiske for den Smagsretning, Z. hyldede, er hans mange beskrivende Poemer, hvoriblandt det meget omstændelige »Egenæs, et Digt med Anmærkninger« med Rette endog fremkom i selve »Topografisk Journal«. I Tidens Aand vare ligeledes hans >Psalmer« (1795) og »Sange for den norske Bondestand« (1795), hvoriblandt en lang Suite »Undervisende Sange« om »Dagfind den Drikfældige« og »Arne den Ukydske« o. s. v. foruden hele ni »Sædelærer« og en Bunke Sange for Barsel, Bryllup, Ligfærd o. 1. samt »Hæderssange« over historiske Temata — ikke at forglemme den samlede Dyds-Katekisme med Overskrifter som »Menneske-Kjærlighed«, »Høimodighed« og »Troeskab mod Kongen«. Ligesom Cl. Frimann's Sange for Almuen bleve disse Z.'s, trods den indre Forskel, meget populære blandt det Publikum, de vare skrevne for. Selskabet for Norges Vel lod i 1812 trykke en ny Udgave, hvor Z. ogsaa medtog nogle Prøver paa sin Klokkers, den senere Stortingsmand Bjørnsens Lyrik. Under Krigen 1808 trykkedes i Throndhjem Z.'s »Ni Sange for den norske Armé«. Aaret efter hans Død udgav Bjørnsen hans »Prædikener og Lejlighedstaler« og 1855 Schwach hans »Samlede Digte« i 2 Bd. [Chra]. I Vennen Rahbek's Mindedigt hedder det om Z.'s Harpe, at dens »Strenge vare, før de bleve Støv, som Roser liflige, som Druer søde«. (Litt.: Jæger's »Ill. n. Litthist. I«). *C. Br.*

Zetternam, Eugen (hans egentlige Navn er Joos Jozef Diricksens), flamsk Forfatter, født i Antwerpen 4. April 1826, død 10. Oktbr. 1855. Født i Fattigdom maatte han selv bane sig Vej i Livet og ernærede sig som Hus- og Møbeltegner; men i sin Fritid eller de Nattetimer, han stjal dertil, udfoldede han ikke uden Held en frugtbar Forfattervirksomhed som folkelig Fortæller og Skuespilforfatter. Hans Værkers Tal er legio. Her skal kun nævnes: »Margareta van Constantinopel«, Drama i 4 Akter [1846] og »Modezucht«, Folkeskuespil i 4 Akter [1854]. Flere af hans Værker bleve prisbelønnede. Han skrev ogsaa en Mængde mindre Afhandlinger og Artikler om Kunst, Kunstindustri og nationale Spørgsmaal. *A. I.*

Zetterstedt, Johan Wilhelm, svensk Naturforsker, født 1785 i Østergotland, død 1874 i Lund. 1839 blev han Professor i Botanik og Økonomi i Lund. Hans Hovedværker ere entomologiske: *Ortkoptera Sueciae* [1821]; *Fauna insectorum lapponica* [Bd. I, 1828]; *Diptera Scandinaviae* T. 1—14 [1842—60]. *C. W.-L.*

Zetterwall, Helge Nikolaus, svensk Arkitekt, født i Lidkoping 21. Novbr. 1831, død i Stockholm 17. Marts 1907. Han var privat Elev af Scholander og kom først 1853 paa Akademiet. Efter Brunius's Fratræden som Arkitekt ved Lund's Domkirke 1860 blev Z. hans Arvtager og gennemførte med Held Domkirkens fuldstændige Restauration; ogsaa Raadhuset i Malmø har han restaureret 1865—69, og senere en Række Kirker i Sverige, bl. a. i Linkö ping og Upsala (1885—93), men hans Smag var i Tidernes Løb bleven saa fortysket, at man knapt kunde kende de gamle Kirker igen. Af selvstændige Arbejder kunne nævnes det Bolinderske Huset og Norra latinlaroverket i Stockholm, Universitetshuset og Allehelgeneskirken i Lund, indviet 1891. Z. døde som Overintendant for Sverige, Landets indflydelsesrigeste Stilling for en Arkitekt. *E. S.*

Zeugit se Metabrushit.

Zeugitter kaldtes i Oldtidens Athen efter Solon's Forfatning den 3. Klasse af Borgerne (inddelte efter Formuen). De udgjorde Hovedmassen af Borgerne og tjente i Hæren som sværtbevæbnede. *H. H. R.*

Zeuglodon se Hvaler.

Zeugma (græ.) er i Grammatikken Benævnelse paa en særlig Art Ellipse (s. d.). Fra anden Ellipse adskiller Z. sig derved, at Ord, der ifølge Logikkens Fordringer enten skulde gentages eller ombyttes med Paralleller (Z. i egentligste Forstand), ikke blive gentagne eller ombyttede, saa at det manglende maa underforstaas. Mangel paa Gentagelse: »Han rejser til London, hun til Paris«. Mangel paa Parallel: »Herrens Øjne se paa de retfærdige, og hans Øren paa deres Raab« (Ps. 34, 16 i Bibelen 1550). I senere Udgaver er »se paa« mere logisk og tillige i større Overensstemmelse med Grundteksten forandret til »ere vendte til«. — Modsætning til Z. er Hypozeuxis, Forbindelse af sideordnede fuldstændige Sætninger, helst Smaasætninger: »Smaafuglen synger, Skovtoppen gynger, Natvinden lufter« (Heiberg). *P. K. T.*

Zeugoptĕrus se Flynderfisk S. 739.

Zeulenroda, By i Fyrstendømmet Reuss Greiz i en bjærg- og skovrig Egn, 15 Km. V. f. Greiz, ikke langt fra Elster's Biflod Weida, har (1906) 9,800 Indb. Amtsret, Fabrikation af Strømper, Sæbe, Metalvarer, Farveri, Kvæghandel. Z. fik Stadsret 1438. *Joh. F.*

Zeune, August, tysk Blindeopdrager, født i Wittenberg 12. Maj 1778, død i Berlin 14. Novbr. 1853. Som Lærer ved et af Berlin's Gymnasier blev Z. optagen i Henriette Herz'es (s. d.) litterære Kreds og stiftede her Bekendtskab med Grundlæggeren af den første europæiske Blindeanstalt, Franskmanden Valentin Haiiy (s. d.); han paavirkedes stærkt af denne og oprettede snart ved egne Midler og med Frederik Vilhelm III's Understøttelse Tyskland's første Blindeinstitut i Berlin 13. Oktbr. 1806. Under de daværende urolige Forhold tilsatte Z. en hel Privatformue for at holde Instituttet oven Vande, og det lykkedes; 1835 kunde han endog ved en Velgørers Hjælp udvide Anstalten betydelig. »Fader Z.« var elsket af sine Elever, men tillige

en dygtig **Pædagog**, der straks var klar over Blindeopdragelsens **Maal**, at gere de blinde til nyttige Samfundsborgere. *F. B.*

Zeunerit se **Uranit**.

Zeus var hos Grækerne gennem alle Tider den højeste af Guderne, Himmelens, Jordens, ja endogsaa Underverdenens Herre. Der fandtes rundt om i Hellas ved den historiske Tids Begyndelse en Række Former for Dyrkelse af den højeste Gud, der ogsaa vedblev at bestaa i historisk Tid og henførtes til samme Personlighed. Tillige **opstod** der rundt om i Herskerdynastierne Forestillinger om Z. som alle Høvdinges og Kongernes Fader, og ud fra disse dannedes der ny Fortællinger, oftere genealogiserende, for at tilvejebringe guddommelig Herkomst for Ætterne; og følgelig er der ingen Guddom, om hvem der er talt og skrevet som om Z. Navnet er fra Oldtiden overleveret i en Del noget afvigende Former. Grundbetydningen deri synes at være **Himmel**, og det synes, at en Række nogenlunde ensartede ældgamle Former for Dyrkelse af Himmelen som Guddom efterhaanden ere smeltede sammen og samlede om Z. Derfor er det til Bjærgtoppe, at den ældste Kultus knyttedes. Her dyrkedes den Dæmon, der herskede over Regnen og Lynet saavel som over hele Naturen. Ogsaa visse andre Træk, **saasom** Dyrkelsen af et helligt **Natur**-symbol under Navnet Z., tyde i samme Retning. Sammensmeltningen af de gamle lokale Overleveringer kan dog kun delvis udredes.

I Dodone i Epeiros fandtes et af de ældste Sæder for Z.'s Dyrkelse. Den store Naturguddom tilkendegav sig her i en stor **Eg**, gennem hvis Blades Susen man troede at høre Gudens Røst. Præsteskabet kaldtes **Sellerne**, og deres Opgave var væsentlig Orakeltjeneste, idet de af Bladenes Susen skulde tyde Gudens Vilje. Visse Træk, saaledes det, at Præsterne skulde sove paa den nøgne Jord, tyde paa, at Dyrkelsen her gaar tilbage til de allerældste Tider. Ogsaa kvindelige Præstinder, en Art Sibyller, gjorde Tjeneste her. Siden hen ændredes Gudstjenesten ved Oraklet. Da fik Z. ogsaa her sit Tempel med Billedstøtte,

Fig. 1.

Mønt fra Elis, med Billeder af Zeus i Olympia.

en tronende Skikkelse med **Dione** ved sin Side. Helligdommen i Dodone bevarede sin Anseelse gennem hele den klassiske, græske Blomstringstid (5—4. Aarh. f. **Chr.**). Som Orakel traadte den dog noget i Skygge for det lettere tilgængelige **Delfi**.

En **olympisk** Z. dyrkedes paa Grænsen mellem Thrakien og Makedonien. Denne Kultus overførtes siden til Athen og Olympia i Elis paa Peloponnes og vandt herved en Berømmelse som ingen anden. I **Arkadien** var fremdeles et gammelt Kultussæde. Paa Bjærget **Lykaon** fandtes et Alter for Z. Lykaios, Himmelens og Lysets Behersker. At betræde hans hellige **Om**raade var under Livsstraf forbudt (eller det hed, at Overtræderen heraf ikke kunde leve et Aar). Alle Genstande mistede her deres Skygge. Alteret var af Jord. To gyldne Ørne, der vare vendte mod Øst, symboliserede Guden. Utvivlsomt havde Menneskeofringer her i gammel Tid hørt til Gudens Dyrkelse. Det hed, at Lykaon, en Konge i gamle Tider, havde slagtet et Barn og stænket Blodet paa Gudens Alter, men derefter blev forvandlet til en Ulv. Videre siges, at efter hver Ofring blev det Menneske, som foretog den, forvandlet til en Ulv. Kunde denne i to Aar afholde sig fra at æde Menneskekød, blev den atter til et Menneske, men i modsat Fald **maatte** den være Ulv sin Livstid. I Tørke gik Præsterne til en Kilde paa Bjærget og berørte under Bøn Vandet med en Egegren. Vandet kom da straks i Bevægelse. En Taage steg op og dannede en Sky, som drog andre Skyer til og endelig frembragte Regn. Ældgammel er ogsaa hans Dyrkelse paa **Kreta**, hvor **Kureterne** dannede hans Præsteskab. I Hesiodos'es Teogoni fortælles om Z.'s Byrd. Han betegner her først det tredje Gudedynasti. Efter Kaos følger som de første Gudeherskere Uranos og Gaia, derefter Titanslægten med Kronos og Rheia. Da det er varslet Kronos, at et af hans Børn skal berøve ham Herredømmet, sluger han dem efterhaanden, som de fødes. Den yngste, Z., undgaar dog denne Skæbne. Rheia giver Kronos en Sten i Svøb at sluge og lader Barnet føre til Kreta, hvor han opfostres paa **Ida-Bjærget**; Bier bringe Honning, en Ged, Amalthea, Mælk, og Duer hente Ambrosia. Paa vidunderlig Maade bringes hans Søskende, Poseidon, Hades, Demeter, Hera og Hestia, atter levende for Dagens **Lys**, og nu rejses en vældig Kamp, hvori Z. søger Hjælp hos **Hekatoncheirerne** og Kykloperne. Disse bragte ham den vældige Tordenkile, hine **bleve** hans stærke Hjælpere i Kampen, som førtes mellem Bjærgene Olympos, hvor Z. og hans Forbundsfæller toge Sæde, og **Othrys**, hvor de andre havde befæstet sig. Z. sejrede til sidst og gav nu sine Brødre Del i Magten, Hades i Underverdenen, Poseidon paa Havet. Endnu maatte han kæmpe mod Uhyret Tyfon, Gaia's yngste Søn, mod **Giganterne** (s. d.) og mod Otos og Efialtes, **Poseidon's** Sønner, men derefter stod hans Herredømme urokkelig fast. Han ægtede sin Søster **Hera** og havde Sønnerne

Fig. 2.

(Napoli).

Ares og Hefaistos, Døtrene Hebe og Eileithyia. Fremdeles nævnes som hans Hustru Themis, med hvem han havde Børnene Horaerne og Moirerne; Demeter, der fødte ham Persefone; Leto, der havde Sønnen Apollon og Datteren Artemis; Eurynome, der fødte Charitterne, Mnemosyne, der blev Musernes Moder; endelig forskellige jordiske Kvinder, navnlig Leda, Danaë, Semele, Alkmene og Europa. Endnu var Dione, hans Hustru, Moder til Afrodite, og Maja, der havde Sønnen Hermes. Allerførst havde han ægtet Metis; men da det var Skæbnens Vilje, at hun skulde føde en Søn, der blev Guders

Fig. 8.

Zeus kranset af Nike. I højre Haand Tordenkilen. Til venstre Verden skuglen, ved Fødderne Ørnen. Vægmaleri.

og Menneskers Konge, gemte Z. Moder og Barn i sit eget Legeme, og siden udsprang Pallas Athene af hans Pande. Saaledes var der allerede i gammel Digtning, i Hesiodos'es og Homer's Kvad, genealogisk Slægtforbindelse mellem næsten hele det olympiske Gudesamfund. Z. er de andre Guder langt overlegen i Styrke. Han skildres næsten altid som den store Gudehøvding, Alfader, mod hvis Bud kun sjælden nogen af de andre vover at gøre Oprør. Efterhaanden som Digtningen syslede med Gudeskikkelserne og gjorde dem mere menneskelige i deres Færd, komme ogsaa Fortællingerne om Stridigheder og Opsætsighed mod Z. Komikerne og Satirikerne vende deres Spot mod disse Fortællinger, men i alt Fald for Z.'s Vedkommende er der ikke Tvivl om, at man bag de mange Fortællinger endnu anede den mægtige Guddom og viste ham sin Ærefrygt.

Z. er Himmelens og Jordens Herre. Han sender Lynilden og Torden, men ogsaa den kvægende Regn. Han fører dels Tordenkilen, dels Ægiden (s. d.). Han sørger for Aarstidernes regelmæssige Veksling, men er ogsaa Menneskenes Herre. Han besidder i højeste Grad de Egenskaber, der blandt Mennesker tillægges størst Værdi, Højsind, Retfærdighed, Godhed, men ogsaa Strenghed. Snart tænkes han som Skæbnens Herre, snart er der bag ham en uafvendelig Nødvendighed, som han ikke har Magt til at ændre. I et bekendt Sted i Homer's Iliade lægger han paa en gylden Vægt 2 Dødslodder, løfter Vægten op og ser, hvorledes Lodderne og dermed de 2 Menneskers Skæbner stige og synke. Han værner om det ordnede Samfund, over Lov og Ret og over Ægteskabet. Som Folkerettens og Gæstevenskabets Gud beskytter han den værgeløse fremmede, og ganske særlig staa Kongerne i hans Værn. Disse Sider af Z.'s Væsen finde Udtryk i er. lang Række af Tilnavne, hvorunder han dyrkedes.

Hovedstederne for Z.'s Dyrkelse vare i historisk Tid, foruden Dodone og Kreta, især Athen og Olympia. I Athen dyrkedes han dels som den milde Gud, Meilichios, dels som den barske og stormende, Maimaktes. Hans Kultus har sit Sæde paa Akropolis. Her havde efter Sagnet allerede Kekrops viet ham det første Alter. Der fejredes for ham en hel Række Fester, Diasia ved Vinterens Slutning, Bufonia eller Dipolia ved Sommertid, med Tyreofring, Maimakteria, vistnok ved Vinterens Begyndelse, samt endnu Pandia og Olympiea. I Olympia paa Peloponnesos havde han sit ældgamle Alter og sit Tempel i Altis. Med de olympiske Leges gennem Tiderne stigende nationale Betydning fik ogsaa Dyrkelsen her en særlig Berømmelse. Her opstilledes Feidias'es mægtige Z.-Billede, der blev et Eksempel for alle senere Fremstillinger; Feidias havde vist Z. siddende paa sin Tronstol, med Sejrsgudinden, Nike, paa den højre Haand; i den venstre holdt han Scepteret, paa hvis Top hans hellige Fugl, Ørnen, sad. Billedet var $12^1/_2$ M. højt, af Guld og Elfenben, og Forbilledet for Kunstneren havde efter Overleveringen været de berømte Ord i Iliaden: Talt, da nikkede Z. med de sortblaa Bryn i det samme | og fra udødelig Isse faldt Gudens ambrosiske Lokker | bølgende ned, og højen Olymp, den kom til at skælve. Oldtiden kunde ikke finde Ord stærke nok til at udtrykke Beundringen for dette Billede: dets ophøjede, næsten oversanselige Ro og Klarhed, Mildhed og Strenghed paa een Gang, dets Kraft og aandelige Rigdom. Mønter fra Elis vise de ydre Konturer af Z.-Billedet, hvis Stol yderligere bar talrige plastiske Fremstillinger. Alle den senere Tids Billeder bleve stærkt paavirkede herfra. Mest bekendt af de til vore Dage bevarede Fremstillinger ere dels en Buste i Vatikanet, Z. fra Otricoli (Afb. se Billedkunst S. 1087), dels en siddende Skikkelse, Z. Verospi, ligeledes i Vatikanet, begge dog fra en langt senere Tid og langt ringere. I øvrigt er der en Rigdom af Relieffer (se f. Eks. Hera S. 791) og Vasebilleder, der behandle Sagnene. Adskillige af disse have i øvrigt gennem Tiderne lige til vore Dage hørt til Kunstens almindelige Stof.

Endnu skal nævnes, at Z. ved Lebadeia under Tilnavnet Trofonios dyrkedes som chtonisk Guddom og Orakelgud, og at han i Ægypten sammenstilledes med Amon. Romerne ansaa Z. for at være den samme som Juppiter og overførte ad-

skillige Træk til ham. Angaaende talrige Enkeltheder henvises til de foran citerede Personligheder, med hvem Z. staar i Berøring. (Litt. Nogen nyere samlet mytologisk Behandling findes ikke. Stærkt forældet er nu: E. David, *Jupiter, recherches sur le dieu, sur son culte, et sur les monuments, qui le reprisentent* [Paris 1835]. En Mængde Speciallitteratur er samlet af Gruppe i >Griechische Mythologie und Religionsgeschichte« [München 1906] S. 1100 ff.). *H. A. K.*

Zeus se Makrelfisk S. 246.

Zeuthen, Baroni, oprettet 28. Juni 1843 af Chr. Fr. Zeuthen til Tølløse og bestaar af dette Gods samt Søgaard og Sonnerupgaard. Efter Opretterens Enkes Død (1866) gik Baroniet over til hendes Broder, Hofjægermester C. F. Greve Schulin-Zeuthen. *B. L.*

Zeuthen, Christian Olavius, dansk Arkitekturmaler, født i Kastrup paa Amager 10. Septbr. 1812, død i Kjøbenhavn 23. Juni 1890, begyndte sin kunstneriske Uddannelse som Elev af Kunstakademiets Skole for Arkitekter, men forlod denne for at blive Maler; 1837 udstillede han sit første Billede, >Esrom Kloster<, og solgte det til Kunstforeningen; 1838 købte Statens Malerisamling hans >Det indre af Trinitatis Kirke« (ikke ophængt). Som Arkitekturmaler udøvede han indtil kort før sin Død en udstrakt Virksomhed; mest var det Kirkeinteriører, han gengav, samvittighedsfuldt og i perspektivisk Henseende ret dygtig, men ingenlunde særlig talentfuldt. I flere danske Kirker har han foretaget omfattende Restaurationsarbejder og skilt sig vel derved; det var saaledes ham, der 1858—60 med megen Omhu fjernede Overkalkningen fra de gamle Vægmalerier i Christian I's Kapel i Roskilde Domkirke. *S. M.*

Zeuthen, Frederik Ludvig Bang, dansk Præst, født 4. Aug. 1805 i Skamby, død 30. Septbr. 1874, var en Søstersøn af Steffens og fra Ungdommen stærkt filosofisk interesseret. Han besøgte som teologisk Kandidat sin Morbroder i Breslau, og efter at han 1832 var bleven Magister, foretog han i de følgende to Aar en Udenlandsrejse, under hvilken han navnlig studerede hos Schelling i Munchen og blev meget paavirket af dennes spekulative Filosofi. 1835 udnævntes Z. til Sognepræst for Grimstrup og Aarre, 1842 forflyttedes han til Tømmerup, derfra 1849 til Sorø og endelig 1860 til Fredericia, hvor han virkede til sin Død. Han var en ivrig Modstander af Grundtvigianismen. Af hans Skrifter mod den maa især nævnes »Om den saakaldte »kirkelige Anskuelse«« [1858]. Ogsaa i Kampen mod Rasmus Nielsen om Tro og Viden tog han Del, og han tog ligeledes til Orde gentagne Gange mod den romerskkatolske Propaganda. Han skrev sin Biografi i 3 Dele [1866, 1869 og 1875]. *A. Th. J.*

Zeuthen, Hieronymus Georg, dansk Matematiker, er født i Grimstrup ved Varde 15. Febr. 1839. Z. kom 1849 paa Sorø Akademi, hvorfra han dimitteredes som Student 1857. Efter 1862 at have taget Magisterkonferensen i Matematik fortsatte han sine Studier hos Chasles i Paris, men afbrød under den dansk-tyske Krig 1864 sit Ophold der for at rejse hjem og melde sig som Officersaspirant. 1865 forsvarede han sin Doktorafhandling: »Nyt Bidrag til Læren om Systemer af Keglesnit«, og dermed begyndte den betydelige Produktion navnlig inden for Antalgeometrien og Matematikkens Historie, der har skaffet Z. et over hele Europa kendt og højt anset Navn. Det lykkedes 1871 ved Oprettelsen af en ny Docentplads at knytte ham til Universitetet, hvis Prof. ord. i Matematik han blev 1886 ved Steen's Død; fra 1885 har han tillige været den ene af Polyteknisk Læreanstalts Lærere i Matematik. 1872 blev han Medlem af det danske Videnskabernes Selskab og 1878 Selskabets Sekretær; af andre videnskabelige Udmærkelser kan nævnes, at han 1875 blev Medlem af *London Mathematical Society,* 1900 korresponderende Medlem af det franske Akademi, 1902 Medlem af *Reale Accademia de' nuovi Lincei* i Rom, samt at han fik den Steiner'ske Pris (se Steiner) 1888 og *Prix Binoux,* der uddeles af Paris-Akademiet for Arbejder om Videnskabernes Historie, 1903. Z. omfatter de yngre Matematikere med varm Interesse og har i rigt Maal benyttet den Lejlighed, han som Lærer og som Redaktør af »Tidsskrift for Matematik« (1871—89) har haft, til at yde dem Støtte og Vejledning. Han har taget virksom Del i Universitetets Administration som Medlem af Konsistorium, som *Inspector quæsturae* samt (1895—96) som Rektor. Ogsaa det kirkelige Liv har han viet meget af sin Kraft bl. a. som Medlem af det kjøbenhavnske Kirkefonds Bestyrelse. — Z.'s betydelige rent matematiske Arbejde er nedlagt i hans talrige Afhandlinger i Universitetets og videnskabelige Selskabers Publikationer, i »Tidsskrift for Matematik«, *Acta mathematica*, »Mathematische Annalen«, »Comptes rendus« og andre Tidsskrifter. Som Emner, der særlig have beskæftiget ham, kunne nævnes: algebraiske Kurvers Udseende, Karakteristikkerne for Systemer at Kurver og Flader, Korrespondanceprincippet, Relationerne mellem Slægterne af Kurver eller Flader (se Kurver), hvis Punkter paa bestemt Maade svare til hinanden. Resultaterne af hans matematikhistoriske Forskning findes i »Keglesnitslæren i Oldtiden« (Vidensk. Selskabs Skrifter, 6. R., 3. Bd.) og i »Forelæsninger over Matematikkens Historie«, hvoraf er udkommet »Oldtid og Middelalder« (1893) og »16. og 17. Aarh« (1903). Heri gives en fortrinlig Fremstilling af Matematikkens Udviklingshistorie, idet Z. forfølger de Veje, ad hvilke de forskellige Metoder have naaet deres nuværende Skikkelse, hyppigst helt tilbage til den græske Oldtid. Til de nævnte Værker slutter sig »Notes sur l'histoire des mathématiques« i Vidensk. Selskabs Oversigter, der indeholde Begrundelser af Z.'s særlige Opfattelser. Z. har endelig udgivet »Lærebog i den analytiske Plangeometris Begyndelsesgrunde« [1867], »Forelæsning over Hydrostatik« [1893], »Bevægelseslære* [1896], »Forelæsning over Trekantskoordinater« [1898]. *Chr. C.*

Zeuxis, græsk Maler, der levede paa den peloponnesiske Krigs Tid, sidste Halvdel af 5. Aarh. f. Chr. Han var fra Byen Herakleia, mulig den By af dette Navn, der laa i Syditalien. Har. virkede mest i Athen, men ogsaa paa andre Steder. Intet Billede er bevaret. Gennem Forfatterne

A

vides, at han endnu nøjedes med de gamle 4 Farver, sort, hvidt, rødt, gult, men i øvrigt yndede kraftige Farvevirkninger og Karakteristik. Der nævnes som Billeder af ham bl. a. en Kentaurfamilie, malet som Idyl, en lænket Marsyas, et Herakles-Barn i Kamp med Slanger, en Pan overfaldet af Nymfer. Dog malede han ogsaa heroiske, alvorlige Billeder, saaledes i Kroton en beundret Fremstilling af Helene. *H. A. K.*

Zeven [tse'ven], (Kloster-Z., efter et derværende tidligere Benediktinerkloster), en mindre By i preussisk Regierungsbezirk Stade, er bleven historisk bekendt ved den der — 8. Septbr. 1757 — afsluttede Konvention, som de Franske (se Syvaarskrigen) aftvang den hannoveranske Hær.

Zevenaar [ze'fena.r], Flække i nederlandsk Provins Geldern, 13 Km. 0. S. 0. f. Arnhem, hollandsk Grænsestation paa Jærnbanelinien Arnhem—Elten (i Preussen), har (1895) 4,300 Indb. Z. er en meget gammel By, der omtales første Gang henimod Midten af 11. Aarh. under Navn af Subenhare. Den tilhørte Hertugen af Cleve, indtil 1808, da den blev indlemmet i Holland. *Joh. F.*

Zévio, Altichiero da, italiensk Maler fra Verona i sidste Halvdel af 14. Aarh. Hans Virksomhed falder i Padova, hvor de storslaaede Fresker i Capella S. Felice i Santo med Scener af den hell. Jakob's Legende skyldes ham (Avanzo); særlig kan fremhæves Fremstillingen af Helgenens Korsfæstelse paa Kapellets Endevæg. 1377 begyndte Z. sine Freskerækker i Cap. S. Giorgio (ved Santo), hvor han i 21 store Billeder har skildret Begivenheder af Christus og Maria's, og af de hell. Catharina's, Georg's og Lucia's Liv. Endelig nævnes det meget overmalede, men dog værdifulde Portræt af Petrarca, der dannede et Led i en Række Billeder af berømte Mænd fra Oldtiden til Kunstnerens egen Tid (i Pal. della Ragione)." Z. hører i det hele og store til den Giotto'ske Kunsttradition, men paa mange Punkter, i den mere individuelle Opfattelse af det fysiognomiske, i den stærkere Betoning af det momentane i Handlingen, endvidere i rigtigere Iagttagelse af det perspektiviske, endelig ogsaa i en vis friere Skønhedsfølelse, peger han tydelig frem mod 15. Aarh.'s Gennembrud. (Litt.: Paul Schubring, »Altichiero und seine Schule« [Leipzig 1898]). *Å.R.*

Zeyst (Zeist), Flække i nederlandsk Provins Utrecht, 8 Km. 0. f. Utrecht ved Jærnbanelinien Amsterdam—Emmerich, har (1895) 4,100 Indb. (med Kommune 6,809 Indb.), er en af de smukkeste Byer i Holland og omgives af Enge og Marker afvekslende med Skove og Haver. Siden 1746 findes her en Herrenhuter-Koloni med ca. 260 Medlemmer. Jærnstøberi, Fabrikation af bekendte Porcelænskakkelovne, Stearinlys, Sæbe, Handsker og Møbler. *Joh. F.*

Zezere, Flod i det mellemste Portugal, udspringer paa den østlige Skraaning af Serra da Estrella, strømmer hovedsagelig i sydvestlig Retning og udmunder ved Constancia i højre Bred af Tejo. Z., der er 215 Km. lang, har et rivende Løb. *H. P. S.*

Zgierz se Sgiersh.

Zia se Kea.

Ziani [dzia'ni], venetiansk Slægt, hvoraf to navnkundige Doger. Den ene, Sebastiano Z., regerede 1173—79, i hvilket sidste Aar han døde. Under ham var det, at Republikkens Forfatning forandredes i udpræget aristokratisk Retning (se Venezia S. 152, Sp. 2). Udadtil vandt Venezia mange Sejre og megen Anseelse under denne Doge, der sluttede Forbund med de lombardiske Stæder. Kejser Frederik Barbarossa's Flaade blev slagen, og 1177 mæglede Z. Fred mellem Kejseren og Pave Alexander III i selve Staden. Det er fra hans Tid, at den berømte Ceremoni, Dogens Trolovelse med Havet, daterer sig. — Under Sønnen, Pietro, Doge 1205—29 (Enrico Dandolo's Efterfølger), bleve Genueserne slagne, og store Landstrækninger i Grækenland samt Korfu, Malta og Kandia kom under Venezia's Herredømme. *E. G.*

Zibeth se Desmerdyr.

Zichy [si'tsi], en af Ungarn's ældste og mest fremragende Adelsætter, kendes allerede i 13. Aarh., fik 1655 Friherre- og 1679 Grevetitel.

1) Karl (1753—1826), blev 1775 ansat i Hofkammeret i Wien, vandt Josef II's Yndest og blev 1788 *Judex Curiae* og Leder for Ungarn's Forvaltning; han virkede paa Landdagen 1790 og 1792 meget for at dæmpe Misnøjen i Ungarn og tilvejebringe Forsoning mellem Regeringen og Folket. 1802—08 styrede han de østerrigske Finanser, dog uden særlig Dygtighed, og forblev Minister indtil sin Død, nydende baade Kejser Frants'es og Metternich's Tillid.

2) Franz (1783—1862), den foreg.'s Søn, var 1848 Feltmarskalløjtnant og Kommandant i Venezia, men lod sig overrumple af Oprørerne og overgav dem Byen uden Modstand, blev derfor 1849 dømt til 10 Aars Fængsel, men benaadedes 1851.

3) Franz (1811—1900), blev Marts 1848 Understatssekretær i det ungarske Handelsministerium under Szechenyi, men afgik Septbr. s. A., da Bruddet med Østerrig indtraadte; var 1874—79 østerrigsk Sendemand i Konstantinopel.

4) Ferdinand, er født 1829, var 1865 Vicepræsident for Statholderraadet i Ungarn, valgtes senere til Rigsdagens Underhus og hørte til Deak-Partiet, men sluttede sig efter 1876 til det konservative Parti; han var 1894 Leder for Overhusets Modstand mod Loven om blandede Ægteskaber og blev siden Fører for det klerikale »Folkeparti«.

5) Eugen, er født 1837, har vist særlig Iver for Udviklingen af Ungarn's Industri, ved Oprettelse af mange tekniske Skoler og Ledelse af store Udstillinger; er siden 1867 Medlem af Rigsdagen og drog 1895 paa Rejse til Kaukasien og 1897 til Mongoliet og Sibirien for at udfinde Magyarernes oprindelige Hjemstavn; udgav »Voyages en Caucase et en Asie centralec [3 Bd. 1897—1902]. 1884 udnævntes han til Geheimeraad. *E. E.*

Zichy [si'tsi], Geza, Greve, ungarsk Klaverspiller og Komponist, er født 22. Juli 1849, mistede som Dreng sin højre Arm, men uddannede sig med overordentlig Energi til Klavervirtuos med venstre Haand — hans Lærere vare Rob. Volkmann og senere Fr. Liszt — og foretog talrige Koncertrejser bl. a. til Skandinavien. Z., der indtager en anset Stilling i ungarsk Musikliv, saaledes som

Præsident for Nationalkonservatoriet i Budapest, er ogsaa virksom som Komponist (Klaverstykker, Korværker og Operaer). *W. B.*

Ziegenbalg, Bartholomæus, dansk Missionær i Trankebar, født 24. Juni 1683 i Ober-Lausitz, død 23. Febr. 1719. Som Student kom han til Halle, hvor han kom under Francke's, Anthon's og Breithaupt's Paavirkning, og han følte tidlig Kald til at blive Missionær blandt Hedningene. Det ydre Kald kom til ham, da Hofpræst Lutkens skrev til Prof. Joachim Lange for at faa en Mand, der var skikket til at gaa til den danske Besiddelse i Indien, Trankebar, som Hedningemissionær. Han kom da til Kjøbenhavn, hvor han blev ordineret, og sammen med sin Ven Heinrich Plütschau sejlede han 1705 til Trankebar. Her arbejdede han nidkært til sin Død, kæmpende mod en Mængde Hindringer, som blev lagt i hans Vej navnlig af Kommandanten Hassius og af ortodokse lutherske Kolonipræster; dog blev han stadig støttet hjemmefra af Kong Frederik IV, men blev nødt til at foretage en Rejse til Danmark for at faa Sikkerhed for Missionen og sin egen Stilling; han blev nu udnævnt til Provst, og hele Missionens Stilling blev lagt i hans Haand. Det blev ikke mange Aar, han kom til at arbejde i Missionens Tjeneste, men han har haft stor Betydning som Banebryder i den tamulske Mission. Skrifter: »Genealogie der malabarischen Götter« udg. 1867 af Dr. Germann. Oversættelse af Bibelen paa Tamulsk. (Litt.: Dr. Germann, »Z. und Pliitschau« [1868]; O. Andersen, »Fra Trankebar-Missionens Begyndelsestid« [1906]; J. F. Fenger, »Den trankebarske Missions Historie« [1843]). *H. O—d.*

Ziegenhain, 1) fordums tysk Grevskab, oprindelig under en Greve af Reichenbach, senere hessisk Len, kom ved Hessen's Deling til Hessen-Kassel, og 1866 til Preussen, hvor det nu danner en Kreds af Regierungsbezirk Kassel. Hoved- og Kredsstaden Z., ved Schwalm, bestaaende af den saakaldte Fæstning og af Forstaden Weichhaus, har et stort, gammelt Slot, der nu anvendes som Tugthus. 2) Landsby, 3 Km. 0. f. Jena, meget besøgt af Studenterne der; her faas de bekendte Ziegenhainer-Stokke (knudrede Stokke af Kornelkirsebærtræ).

Ziegenhals, By i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Oppeln nær den østerrigske Grænse ved den østerrigske Jærnbanelinie Z.—Jägerndorf— Olmiitz og den tyske Sidelinie Z.—Deutsch-Wette, har (1906) 8,700 Indb., Amtsret, Toldkammer, Rester af en gammel Befæstning, kgl. katolsk Seminarium; Væveri, Handskeindustri, Fabrikation af Papir, Cellulose, Tændstikker, Benmel, Savskæreri, Bryggeri. *Joh. F.*

Zieyler, Jakob Melchior, schweizisk Geograf, født 27. Novbr. 1801, død 1. Apr. 1883. Z. studerede Matematik og Naturvidenskab; 1842 grundlagde han sammen med en Elev den litografiske Anstalt »Wurster u. Komp.«, som han var knyttet til indtil 1873, og under hans Ledelse udførtes en betydelig Række Kort navnlig af Bjærgegne. Blandt hans betydeligste kartografiske Arbejder maa nævnes: »Topographische Karte der Kantone St. Gallen und Appenzell« [16 Bl. 1849—52], »Atlas iiber alle Teile der Erde nach Karl Ritters Lehre« [2. Udg. 1864], »Hypsometrischer Atlas mit Erläuterungen und Höhenverzeichnissen« [1856] o. fl. samt to Skrifter: »Uber das Verhältnis der Topographie zur Geologie« [1869 og 1876]. (Litt.: Geilfusz, »Leben des Geographen J. M. Z.« [1884]). *O. Th.*

Ziegler, Klara, tysk Skuespillerinde, er født 27. April 1844 i Miinchen, debuterede 1862 i Bamberg, har senere haft Engagement ved Stadtteateret i Leipzig, Hofteateret i Miinchen og Berliner (Barnay's) Teater i Berlin. Hun anses for en udmærket Fremstillerinde af tragiske Kvindefigurer som Medea, Ifigenia, Klytemnestra, Lady Macbeth, Jomfruen af Orleans, og har ogsaa med Held spillet i det finere Lystspil. (Litt.: Mayerhofer, »Klara Z.« [Bamberg 1887]). *A. A.*

Ziegler und Kliphansen, Heinrich Anselm v., tysk Forfatter, (1653—97). Z. øvede ved sit Hovedværk, Romanen »Die asiatische Banise oder blutiges, doch mutiges Pegu« [1688], hvis andet Bind dog er forfattet af I. G. Homann, en ikke ringe Indflydelse paa Samtid og nærmeste Eftertid, der fandt Behag i Z.'s Smag for Svulst og Smag for det grelle. *O. Th.*

Ziehklinge (tysk), en lille fjederhaard Staalplade, hvis Kanter ved at trykkes med et Polerstaal forsynes med en Grad, og som føres skraat hen over høvlet Træarbejde for af udslette Høvlstrøgene. (Se ogsaa Aftrække). *F. W.*

Zielenzig, By i preussisk Provins Brandenburg, Regeringsdistrikt Frankfurt, 45 Km. 0. N. 0. f. Frankfurt, er omgiven af Høje (Taubenberg 185 M.) og har (1906) 5,700 Indb., Amtsret; Klædefabrikation, Uldspinderi, Brunkulsgruber. *Joh. F.*

Ziem [ziæ'm], Félix Fr. G. Philibert, fransk Maler, er født 25. Febr. 1821 i Beaune (C6te d'or). Z. gik paa Kunstskolen i Dijon og var 1845—48 paa Studierejser i Italien og Orienten. Det er ogsaa især fra disse Egne, fra Bosporus'es, Hellespont's og fornemmelig Venezia's Kyst- og Havnepartier, at Z. har taget sit maleriske Stof. Hans farve- og stemningsrige Billeder, der gaa løs paa Helhedsindtrykket og opsøge de kraftige Lysvirkninger, gjorde med deres maleriske Arkitektur og blendende Gengivelse af Hav og Sø hurtig stor Lykke. Med nogen Ret er Z. baade efter Emnevalg og Kunstnertemperament, — der med Aarene blev stedse mere bizar i Gengivelsen af fantastiske og sære Farve- og Lyseffekter og overlegent ligegyldig over for Enkeltheder — bleven kaldt 2den franske Turner«. I Luxemburg-Mus. i Paris ses bl. a. »Prospekt fra Venezia« [1852], i Marseille-Mus. »Quai St. Jean«, i Berlin's Ravené-Gal. »Dogepaladset« o. s. fr. Og som Turner var Z. lige stor Maler i Olie- som i Vandfarveteknikken. (Litt.: L. Fourmier, *Un grand peintre F. Z.* [Beaune 1898]; C. Mauclair, *L'art de F. Z.* [1901]; Roger-Miles, *F. Z.* [1903]). *A. Hk.*

Ziemialkowski, Florian, østerrigsk Statsmand, født 28. Decbr. 1817 i Galizien, død 1900. Han tog 1840 juridisk Doktorgrad i Lemberg og blev n. A. Lærer ved Universitetet, men snart efter fængslet af politiske Grunde og efter $3^1/_2$ Aars Undersøgelse dødsdømt, men benaadet. 1848 valgtes han til den østerrigske Rigsdag og var et vigtigt Medlem af Forfatningsudvalget, men blev alligevel efter Rigsdagens Opløsning i Febr. 1849 interneret i Tirol i 10 Maa-

neder og fik ikke senere Lov til at optræde som Sagfører i sin Hjemstavn. 1861 valgtes han til Galizien's Landdag, men blev 1863 for Deltagelse i den polske Opstand dømt til 3 Aars Fængsel. Efter udstaaet Straf genvalgtes han til Landdagen og 1867 af denne til Rigsraadets Underhus, indtil 1869. Han var Leder af den polske Gruppe og tog vigtig Del i Forhandlingerne om Forfatningens Omdannelse og de enkelte Landes Stilling til Riget; skilte sig derved fra Smolka og de andre udprægede Føderalister, idet han vel ønskede udstrakt Selvstændighed for Galizien, men ikke vilde opgive dets Forbindelse med Østerrig eller bryde Forholdet til det tyske frisindede Parti i Rigsraadet. 1871 valgtes han til Borgemester i Lemberg (imod Smolka); blev 1873 østerrigsk Minister som Repræsentant for Galizien, 1875 Geheimeraad og 1879 Friherre, samt 1888 ved sin Afgang som Minister livsvarigt Medlem af Herrehuset. *E. E.*

Zierikzee, By i nederlandsk Provins Zeeland, ligger paa Øen Schouwen, er forbunden med Østschelde ved 2 Havne, var tidligere en betydelig Handels- og Hansestad og har (1895) 6,800 Indb. (som Kommune 7,100 Indb.), Gammelt Raadhus fra 15. Aarh., Domkirke med et 65 M. højt, fritstaaende Taarn; Østersfiskeri, Uldspinderi, Væveri, Saltraffinaderi, Krapfabrikation, livlig Handel. *Joh. F.*

Zieten, Hans Joachim, preussisk Ryttergeneral, født 14. Maj 1699 i Wustrau i Grevskabet Ruppin, død 26. Januar 1786 i Berlin. Han indtraadte 1714 som Fanejunker i Fodfolket, men tog 1724 sin Afsked. 1726 kom han til Tjeneste paa ny som Premierløjtnant i Rytteriet, men kasseredes paa Grund af Stridigheder med sin Ritmester. 1730 fik han gennem Protektion atter Tjeneste, forfremmedes det følgende Aar til Ritmester, deltog 1735 under den østerrigske General Baronay som frivillig i den polske Tronfølgekrig mod Frankrig og udnævntes 1736 til Major. Efter Fægtningen ved Rothschloss 1741 forfremmede Frederik II Z. til Oberst og Regimentschef. Med Udmærkelse deltog han i Felttoget 1742, avancerede til Generalmajor og udførte 20. Maj 1745 sin berømte March (»Zietenritt«) i Øvreschlesien for at bringe Markgrev Karl Kongens Befaling til at forene sig med ham ved Frankenstein. Med Hæder deltog han i Slagene ved Hohenfriedberg og Hennersdorf og forfremmedes 1756 til Generalløjtnant. Størst Berømmelse vandt Z. imidlertid i Syvaarskrigen i Slagene ved Prag og Kolin; ved Leuthen, hvor han kastede Nadasdy's Korps tilbage; ved Liegnitz, hvor han holdt den østerrigske Hovedstyrke borte fra Kampen; og ved Torgau, hvor han afgjorde Slaget ved at storme Süptitzer-Højderne. Bedækket med uvisnelig Hæder vendte Z. hjem fra Krigen som General i Kavalleriet. Han var den mest populære af Frederik II's Feltherrer, og ganske særlig Fortjeneste har han i organisatorisk Henseende ved Uddannelsen og Anvendelsen af det lette Rytteri. (Litt.: Hans Liv er skildret af hans Datter, Louise v. Blumenthal [Berlin 1800], Hahn[smst. 1878], Graf zur Lippe-Weiszenfeld [smst. 1885] og Winter [Leipzig 1886]). *B. P. B.*

Ziffer d. s. s. Ciffer (se Cifre).

Zigénere d. s. s. Zigeunere.

Zigeunere, et ejendommeligt Vandrefolk, som findes udbredt over det meste af Jorden. De findes i størst Mængde i det sydøstlige Europa, medens derimod deres Antal i Lande som England og Italien er ubetydeligt og i de nordiske Lande rent forsvindende. Uden for Europa findes de i Nordafrika, i Lilleasien, Persien og langt ind i Sibirien, endvidere hist og her i Amerika og Australien. Det samlede Antal af dem kendes ikke. Kun for Europa's Vedkommende foreligge bestemte Opgivelser, men de ere meget mangelfulde og indbyrdes modstridende. Alene i Rumænien skal der være ca. 300,000, i Tyrkiet og Bulgarien ca. 100,000, i Ungarn ca. 150,000, i Rusland 48,000, i Spanien 40,000. Med et rundt Tal kunne de europæiske Z. maaske sættes til ca. I Mill.

Medens de selv bruge Navnet Rom (egl. »Mand«; romni »Kvinde«) eller Mánuš, benævnes de af de forskellige Folkeslag, som de ere komne i Berøring med, paa flere forskellige Maader. Finlænderne kalde en Z. mustalainen (: »den sorte<, et Navn som de ogsaa selv bruge enkelte Steder; ligeledes persisk Karatsi (tyrkisk Ord). Hyppigst angiver dog Navnet Folkets formentlige Oprindelse, saaledes eng. Gipsy, holl. Gyptenaer, fr. Égyptien, sp. Gitano, nygræ. Γύφτος, albanesisk Evgit, egl. »Ægypter«, hvortil ogsaa magyarisk Pharao népek (pl.) »Farao's Folk« og tyrk. Färäwni. Endvidere fr. Bohémien, sp. Bohemiano, »Bøhmer«, sp. Flamenco, »Flamlænder«, tysk og dansk Tater, svensk Tattare, finsk Tattari, »Tatar«, ældre fr. Sarrasin og flere lignende Navne. Det almindeligste er dog det, der i forskellige Former svarer til tysk og dansk Zigeuner: svensk Zigenare, russ. Tsygan, polsk cygan, tschek. cigan, serb. og bulg. tsiganin, rumænsk tsigan, magyar. czigány, fr. tsigane, ital. zingaro, sp. cingaro, portug. cigano, nygræ. τζίγανος, tyrk. tsingiané.

Om Oprindelsen til dette Navn er der fremsat mange forskellige Formodninger. Den sandsynligste Forklaring er rimeligvis den, at det er en Afledning af et lydmalende Ord, der betyder »at slaa paa Metal«, og at det oprindelig har Betydningen »Kedelflikker« e. 1. Det stemmer med, at en Z. i Skotland kaldes tinker eller tinkier, et Ord, der er dannet paa lignende Maade (Leo Wiener). Det græske Navn Athinganos, som man har villet regne med hertil, og som oprindelig er Navnet paa en Sekt i Frygien og Lykaonien (omtales hos Byzantinerne i 9. Aarh.), beror vist kun paa en Sammenblanding hermed.

Z. ere i Reglen temmelig smaa og fintbyggede; deres Haar er sort, Ansigtet ovalt og ofte regelmæssig smukt. De have Ord for at være troløse, løgnagtige, hævngerrige, krysteragtige, uforskammede og kyniske. Uden nogen egentlig Religion foregive de ofte at bekende sig til det Lands Religion, i hvilket de leve. I moralsk Henseende have de ligeledes Ord for at staa paa et lavt Standpunkt, hvorom Udtryk som tysk Zigeunerwirtschaft og fr. vie de boheme og lignende i andre Sprog noksom vidne. De holde sig skarpt afsondrede fra andre Folk og gifte sig kun indbyrdes, til Dels vel som Følge af den større eller mindre Ringeagt, som

de overalt ere Genstand for. Kun sjælden tage de fast Bopæl, og alle Forsøg paa at kultivere dem, som f. Eks. i sin Tid af Kejser Josef II, ere mislykkede. Paa den anden Side indskrænke deres Vandringer sig i vore Dage som oftest til det Land, hvori de ere fødte; kun de ungarske Z. drage ira Tid til anden i mindre Flokke ud til andre Lande for at vende tilbage efter et Par Aars Forløb. De ernære sig paa mange forskellige Maader. Som Kedelflikkere og Smede ere de vidt bekendte fra gammel Tid. I Galizien ere de navnlig Bronze- og Messingarbejdere. Mange af dem give sig ogsaa af med Hestehandel. I Ægypten ere de Slangetæmmere, andre Steder Bjørnetrækkere, i Rumænien ofte Haandlangere og paa Landet undertiden Arbejdere. Tiggeri (og ogsaa Tyveri) udgør overalt en væsentlig Del af deres Erhverv, navnlig for Kvinders og Børns Vedkommende. Kvinderne optræde ogsaa som Danserinder, navnlig i Spanien, og som Spaakvinder. En særlig vigtig Levevej for Z. i det sydøstlige Europa er Musikken. De ere fødte musikalske Genier, og Zigeunermusikken (s. d.) er med Rette berømt. I Ungarn og Rumænien vrimler det med omvandrende Zigeunermusikere, ligesom de store Orkestre i Byerne oftest dirigeres af Z. Som Musikere kunne de ogsaa undertiden opnaa saa stor en Anseelse, at den overvinder den herskende Uvilje mod Folket. Den ungarske Zigeunermusiker Bihary (død 1828) var saa anset, at hans Billede og hans Violin efter hans Død bleve ophængte i Nationalmuseet i Budapest. Der er ogsaa Eksempler paa, at de ad denne Vej ere blevne gifte ind i ansete Familier.

Z.'s oprindelige Hjem er Indien. Deres Sprog (se nedenf.) viser tydeligt Slægtskab med de indiske Sprog, uden at det dog endnu er lykkedes at paavise et nærmere Forhold til et enkelt bestemt af disse. Alt synes imidlertid at tyde paa, at de ere udvandrede fra Hindukusch. Hvornaar denne Udvandring er foregaaet, og hvad der har foranlediget den, ved man intet sikkert om. En Tid lang have de opholdt sig i Iran og Lilleasien, hvorom persiske og armeniske Ord i deres Sprog vidne.

Deres egentlige Historie begynder først i Europa. Her finde vi dem i Middelalderen især omtalte som boende paa Balkan-Halvøen og de græske Øer. En dublinsk Munk fortæller Aar 1322, at han paa Kreta har set nogle Folk »af Chams Slægt«, og meddeler om dem, at de aldrig opholde sig mere end 30 Dage paa et Sted, men stadig flakke rundt boende i Telte. Aar 1340 giver en kollnsk gejstlig en Beskrivelse af et Folk ved Navn Mandopulos, hvilket er det græske Mantipolos »Spaamand« og ikke kan være andet end Z. Han siger, at de have deres eget Sprog, som ingen anden forstaar, men at de ogsaa kunne tale Landets Sprog. Navnlig omtales de i den følgende Tid som boende i større Mængde i den græske Havnestad Modon, hvor de især ernærede sig som Smede. Der er ligeledes tidlige Vidnesbyrd om deres Tilstedeværelse i Valakiet. Men der kan næppe være nogen Tvivl om, at de have opholdt sig paa Balkan-Halvøen og i de tilgrænsende Lande længe før den Tid, fra hvilken vi have saadanne direkte Vidnesbyrd om dem, ligesom Landene ved Donau's nedre Løb stadig have været deres Hovedopholdssted.

I Vesteuropa ere de temmelig tidlig blevne bekendte. Roger Bacon taler i Aaret 1266 om »Æthiopere« som »hyppig ere komne til Italien, Spanien, Frankrig og England«. En bøhmisk Kronist nævner 1242 et Folk »Kartassi« og meddeler et Par Brokker af deres Sprog, der kun synes at kunne forklares af Zigeunersproget, og allerede i en gammel østerrigsk versificeret Bibelparafrase fra 1122 omtales »Kedelflikkerne« som Ætlinger af Ismael, der flakke rundt uden Hjem. Men de første fyldige Efterretninger om dem stamme imidlertid først fra Beg. af 15. Aarh., da hele Vesteuropa paa een Gang hjemsøges af dem. Af en eller anden Grund bryder en stor Flok i Aaret 1417 op fra Donau-Egnene og trænger sig op igennem Ungarn under Anførsel af Høvdinge, der kalde sig »Hertuger« og bære forskellige kristne Navne. Hvor de komme hen, give de sig ud for at komme fra »Lille-Ægypten« og fortælle, at de ere dømte til at flakke om i 7 Aar, fordi deres Forfædre havde nægtet at modtage Jesus-Barnet paa Flugten til Ægypten. Denne Fabel vandt Tiltro (smlg. Navnet »Ægyptere«). Kejser Sigismund tilbød dem Bopladser i Ungarn, og nogle af dem toge derimod, medens andre forsynede med Anbefalingsskrivelser fra ham droge videre. De brogede Skarer vakte stor Opsigt overalt, og det, at deres Vandring fremstilledes som en Bods vandring, stemte Sindene velvillig mod dem. Den samme Fortælling gentoges nemlig eller varieredes. I Bologna, hvortil »Hertug Andreas af Ægypten« ankom med sin Skare 1422, fortalte de, at den ungarske Konge paa Grund af deres Frafald fra Kristendommen havde paalagt dem at vandre i 7 Aar og at opsøge Paven, samt tillige havde givet dem Privilegium paa at stjæle. I Paris, hvortil de kom 1427, foregav de at have gjort Bod hos Paven, der til Aflad havde befalet dem at vandre om i 7 Aar, og fremviste en Anbefalingsskrivelse fra ham. I Løbet af en kort Aarrække træffes denne Bande eller Dele af den rundt omkring. I Nordtyskland naar den allerede 1417 til Lüneburg, fremvisende en Skrivelse fra Sigismund; en samtidig Forfatter beretter, at de vare »sorte som Tatarer« (smlg. Navnet Tater). 1418 ere de i Strassburg, 1419 i Augsburg, 1447 i Barcelona. Hovedstammen af dem ses at have opholdt sig i længere Tid i Schweiz fra 1418 under »Hertug Mikael«. Til England komme de ca. 1430, men i større Tal først i 16. Aarh., paa hvilken Tid de ogsaa naa til de nordiske Riger.

At alle de Z., som der siden den Tid har været Tale om i Vesteuropa, skulde nedstamme fra denne »store Bande«, er lidet sandsynligt. Der maa efterhaanden være kommet flere til fra Donau-Landene. 1423 udvandrede saaledes en Skare paa 3,000 fra Valakiet og bleve af Sigismund anbragte i Komitatet Zips. Dog ere ikke alle vesteuropæiske Z. komne igennem Ungarn; de syditalienske maa være komne direkte fra Balkan-Halvøen.

Den Velvilje, som Z. i Begyndelsen mødte, blev ikke af lang Varighed, idet man snart følte sig besværet af dem. Man søgte, hvor de kom, hurtigst muligt at blive dem kvit paa en mere

eller mindre lempelig Maade, saaledes i Bologna 1422. Hele 15. Aarh. igennem synes de dog at have levet nogenlunde i Fred. Men da de efterhaanden bleve en formelig Landeplage, til Dels derved, at forskellige løse Eksistenser sluttede sig til dem, begynder med 16. Aarh. en almindelig Forfølgelse af dem. Regeringerne udstede rundt om den ene Forordning mod dem efter den anden, men jo skrappere Forholdsreglerne blive, des mere sejlivede vise de sig at være. De forvises fra Spanien 1499 og fra det tyske Rige 1500. Snart jages de som vilde Dyr, der maa søge Tilflugt i Bjærgegne og øde Marker. Kirken erklærer dem for Kættere og bandlyser enhver, der søger Omgang med dem. De beskyldes for at røve smaa Børn og forgifte Vandet i Brøndene, hvorved Stemningen yderligere ophidses imod dem. Karl V giver 1523 i Spanien enhver Lov til at indfange dem og beholde dem som Slaver paa Livstid. Fra England udjages de 1531 og føres med Magt til Frankrig eller Norge, men allerede 1563 anstilles atter en grusom Forfølgelse af dem. Billedet af Forfølgelsen er overalt det samme, og overalt ere Bestræbelserne for at udrydde dem frugtesløse, saa at de til sidst ophøre af sig selv. I Rumænien og Siebenbiirgen ses de meget tidlig at være gjorte til livegne og ofte behandlede værre end Dyr; en siebenbiirgisk Godsejer straffer saaledes Aar 1760 nogle bortløbne Z. med at lade dem æde Hestegødning, en anden med at skære hans Overlæbe af og lade ham æde den stegt. Endnu 1849 averteredes i en rumænsk Avis Zigeunerfamilier til Salg i et Dødsbo, og deres Livegenskab i Rumænien ophævedes først 1856.

I Danmark er deres Historie en eneste Kæde af Udvisningsordrer og lignende. Christian III befaler 1533, at alle Tatere skulle udvises af Riget, men det hjælper ikke, og baade han og Frederik II maa gentagne Gange udstede ny Ordrer, deres Efterfølgere ligeledes. Danske og Norske Lov fastsætter Dødsstraf for Taterhøvdinger og for udviste Tatere, der vende tilbage til Landet; Færgemænd, der befordre dem, skulle have deres Skib og halve Bolod forbrudt. Endnu saa sent som i 1875 er det (ved L. af 15. Maj) forbudt udenlandske Tatere, der ville søge Erhverv ved Omvandring, at opholde sig i Danmark, en Bestemmelse, der 1879 og 1897 er bleven yderligere indskærpet. Ikke desto mindre have i vore Dage mindre Zigeunerbander jævnlig vist sig i Danmark, senest 1907. (Med Z. maa ikke forveksles de hjemlige »Tatere«, s. d.).

Zigeunersproget er som nævnt en nyindisk Dialekt. Saavel i Ordforraad som i Bygning er dets indiske Præg umiskendeligt, smlg. dand »Tand«, Sanskrit danta; dsanav »jeg ved«, Sanskrit jānāmi; pants »5«, Sanskrit pañca; pani »Vand«, Hindostani pāni; bal »Haar«, Hindostani bal. I Forhold til Sanskrit viser det som de nyindiske Sprog yngre Udviklinger, f. Eks. mulo »død«, Sanskrit mrtå, med *l* for oprindeligt *t*, men staar dog, f. Eks, med Hensyn til Konsonantgruppers Simplificering, paa et lidt ældre Trin, smlg. vast »Haand«, Sanskrit hasta, men Pali hattha; pral »Broder«, Sanskrit bhrata, Pali bhata; trin »tre« Sanskrit neutr. pl. trini, Pali tini, Hindostani tin. Det tales i en Mængde forskellige Dialekter, af hvilke vi egentlig kun kende dem, der tales i Europa. Man plejer at inddele dem efter de Lande, som Z. opholde sig i, og de ere indbyrdes ret afvigende. Sproget har holdt sig renest i Tyrkiet og i Wales, ellers have andre Sprog øvet en mægtig Indflydelse paa det, især med Hensyn til Ordforraadet. Over det oprindelige indiske Ordforraad har der i Tidens Løb lagt sig forskellige Lag af Fremmedord, der vise, hvilke Folkeslag Z. efterhaanden have været i Berøring med. Persiske Ord som posom »Uld«, ves »Skov«, (am)brol »Pære«; armeniske som pativ »Ære«, grast »Hest«, morti »Hud« fortælle om deres Ophold i Persien og Armenien. At de i Europa først have opholdt sig i græsktalende Lande, vise de overalt tilstedeværende græske Ord som drom »Vej« (ὁρόμος), petal(os) »Hestesko« (πέταλον), klidi »Nøgle« (κλειδί), foros »By« (φόρος). Særlig kan mærkes, at Talordene 7, 8 og 9 overalt hos de europæiske Z. ere græske: efta, ochto, enja, medens de gamle Former findes bevarede hos de asiatiske Z. Dernæst findes der slaviske, rumænske og magyariske Ord i Mængde; de spanske Z. bruge for »Verden« det rumænske lume, de norske for »Synd« det slaviske grikko, o. s. v. Dog mangle rumænske Ord hos de syditalienske Z., magyariske hos de sydrussiske. I hver enkelt Dialekt er desforuden det omgivende Sprog stærkt repræsenteret; de tyske Z. sige f. Eks. un(d) »og«, bruno, štulo »Stol«, pulvra o. s. v. Ogsaa selve Sprogets Bygning er flere Steder paavirket af andre Sprog. Infinitiv findes ikke undtagen hos de spanske Z., hvor den dannes paa -ar som i spanske Verber, men erstattes af Konjunktionssætninger ganske som i Græsk og Balkan-Sprogene. De tyske Z. sige f. Eks. me has te kelåva »jeg kan danse«, egl. »jeg kan at jeg danser«. I de fleste Tilfælde er Verbet i at-Sætningen uforanderligt i 3. Person, hvorved der i Virkeligheden er dannet en ny Infinitiv: de men te shal »giv os at spise«, de i grajen te shal »giv Hesten at spise«. Medens dai »Moder« i Reglen i Pluralis hedder daia, sige de spanske Z. dais med *s* som Flertalsmærke efter spansk Mønster. Sammenblandingen med andre Sprog er videst fremskreden i Spanien og England. I sidstnævnte Land er al Bøjning omtrent opgiven og engelske Konstruktioner traadte i Stedet for zigeuneriske. Men ellers er Sprogbygningen ens overalt. Baade hos tyske, bøhmiske og ungarske Z. findes f. Eks. 6—7 Kasus bevarede i Nominalbøjningen med væsentlig de samme Endelser. (Det rotvælske Sprog [s. d.] har ikke noget med Zigeunersproget at gøre, men er et lavet Sprog).

Om nogen egentlig Zigeunerlitteratur er der ikke Tale. Z. have som andre Folkeslag en Mængde Eventyr, Sagn og Viser, men det er yderst vanskeligt at afgøre, hvor meget deraf stammer fra andre Folk. Deres lyriske Digte kunne som al Folkepoesi indeholde store Skønheder, men ogsaa være meget trivielle og platte. Forfatterne ere naturligvis altid ukendte. Dog fortæller Wlislocki i sin Bog »Aus dem inneren Leben der Zigeuner« [Berlin 1892] om en Zigeunerinde, der var en stor digterisk Begavelse, og som forfattede og selv nedskrev over 250 Digte.

Det kan her tilføjes, at Z. og deres Liv ofte

er blevet digterisk behandlet af andre Folkeslags Digtere, f. Eks. af Jókai i »Zigeunerbaronen«, af Mérimée i >Carmen<, af Cervantes i »La Gitanilla de Madrid«, af Serberen Cubranović i »Jegjupka«, af Wolf i »Preciosa« o. s. v.

(Litt. om Z. er overordentlig omfattende, saa der har dannet sig en hel »Zigeunerfilologi«, der en Tid lang havde et særligt Organ i det engelske »Journal of the Gipsy lore Society« [1888—92]. Af de langt over 1,000 forskellige Arbejder om Z. kunne mærkes følgende Hovedværker: Pott, »Die Zigeuner in Europa und Asien«, I—II [1844—45]; Miklosich, »Ueber die Mundarten u. Wanderungen der Zigeuner«, I—XII [i »Denkschriften der Wiener Akad.«, 1872—80]; samme, »Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten«, I—IV [i »Sitzungsberichte der Wiener Akad.« 1874 — 78]; Paspati. *Etudes sur les Tchinghianès* [Konstantinopel 1876]; Colocci, *Gli Zingari. Storia d'un pepolo errante* [Torino 1889; indeholder en udførlig Bibliografi]; Borrow, *The Zincali,* I—II [Lond. 1841]; Dyrlund, »Tatere og Natmandsfolk i Danmark« [1872]; Leland, *The English Gypsies and their language* [sidste Udg. Lond. 1894]; Finck, »Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner« [Marburg 1903]; Jesina, »Romani čib oder die Zigeuner-Sprache« [Leipzig 1886]; Wlislocki, »Die Sprache der transsilwanischen Zigeuner« [Leipzig 1884]; Ærkehertug Josef, *Czigány nyelvtan* [Budapest 1888; »Zigeunergrammatik«, oversat paa Tysk 1902, ogsaa som 7. Bd. af »Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn«]; Wiener, »Die Geschichte des Wortes Zigeuner« [»Archiv f. das Stud. d. neueren Sprache«, CIX]; Fr. Liszt, *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* [Paris 1859, ogsaa i tysk Oversættelse som 6. Bd. af »Gesammelte Schriften von Frantz Liszt«, Leipzig 1883]).

Dr. phil. Kr. Sandfeld Jensen.

Zigeunermetoden eller Zigeunersystemet kaldes i Alm. de forskellige Metoder, paa Grundlag af hvilke man uden egentlige eller grundige Studier, men ved Hjælp af visse praktiske Kunstgreb paa kort Tid kan opnaa en vis musikalsk Færdighed. Paa Dansk foreligger en af Musiklærer A. Møller udgivet Vejledning i Zigeunersystemet [Kbhvn., 2. Udg. 1891]. *S. L.*

Zigeunermusik. Blandt de for Zigeunerne (s, d.) ejendommelige Egenskaber eller Evner er den musikalske Sans en af de mest fremtrædende; deres Musik og deres Udtrykmaade er noget for sig og røber i Indhold og Form sin Afstamning fra Orienten, fra den indiske Folkemusik. Dens særlige Ejendommeligheder ligge dels i de for den europæiske Musik usædvanlige Intervaller, særlig den forstørrede Kvart (som Ledetone til Kvinten) og den formindskede Sekst; i Rytmens evige Vekslen, dens brogede Rigdom og Mangfoldighed, der skifter fra den vildeste, heftigste Lidenskab til den blideste Vemod, uden formidlende Overgange — ligesom disse ogsaa i harmonisk Henseende mangler ved Overgangen fra en Tonart til en anden —; og ikke mindst ved den orientalsk-prægede, yppige Ornamentik, de fyrværkeriagtige Fioriturer, Løb, Triller, Forslag, Passager, Mordenter o. s. v., hvormed Zigeuneren udstyrer og overbroderer den egentlige Melodi. Zigeunernes Musik er i egentligste Forstand en Improvisationens Kunst; den erkender ingen Dogmer, bindes ikke af Love og Regler og kender saaledes ikke til skrevne Vedtægter; Zigeuneren spiller aldrig efter Noder. Zigeunernes Yndlingsinstrumenter ere Violin og Hakkebræt (Cymbal), der ogsaa spiller Hovedrollen i et Zigeunerorkester; det er dem, der fører Melodien, udvider eller fremskynder den, og udstyrer den med alle de Forsiringer, som Øjeblikkets Indskydelse indgiver dem, medens de andre Instrumenter — i Reglen nogle faa Blæseinstrumenter (Klarinet, Fløjte, Horn), en Kontrabas, en Violoncel og en Del Sekondvioliner — kun tjene til Ledsagelse, til Fordobling af Harmonien, Markering af Rytmen o. s. v. Det, man i Alm. forstaar ved ungarsk Musik, synes ogsaa i alt væsentligt at skylde Zigeunerne sin Oprindelse, medens der ogsaa er dem, der hævde Magyarerne en ikke uvæsentlig Andel i den ungarske Folkemusiks Ejendommeligheder, særlig den udstrakte Anvendelse af Synkopen, det hyppig anvendte rytmiske Motiv :, Accentueringen af den anden Ottendedel i $^2/_4$ Takt o. s. v. Z.'s Betydning maa endvidere søges i de rige Impulser, den har givet adskillige af de store europæiske Komponister ved Benyttelsen af den ungarske Folkemusiks Ejendommeligheder, lige fra Haydn (»Rondo all' ongarese«) Beethoven, Schubert (»Divertissement å la hongroise«), til Liszt, Brahms og Joachim. (Litt.: Liszt, *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* [overs. paa Tysk »Die Zigeuner und ihre Musik in Ungarn«, af P. Cornelius, Pest 1861, og af L. Ramann, i »Liszts saml. Skr.«, Leipzig 1883]). *S.L.*

Zihl se Thiele.

Zillen, Johannes Vilhelm, dansk Dyrmaler, født i Byen Slesvig 4. Jan. 1824, død i Kjøbenhavn 14. Marts 1870. Fra 1845—47 var han Elev af Kunstakademiet og af H. V. Bissen og udførte som Billedhugger en Del smaa Kopier efter Thorvaldsen's Værker; saa begyndte han at arbejde som Maler, uddannede sig først væsentlig paa egen Haand og rejste 1854 til Diisseldorf, hvor han studerede i to Aar. Fra 1857 udstillede han indtil sin Død en Mangfoldighed af Dyrebilleder, mest med Geder og Faar i landskabelige Omgivelser, og fandt altid med Lethed Købere til dem, ikke mindst, fordi han solgte dem til smaa Priser, men ogsaa paa Grund af deres hyggelige Komposition og sirlige Udførelse. Han malede med stor Lethed, men hans i Almindelighed smaa Billeder se dog ud, som om der var ofret megen Tid og Omhu paa dem; i Farven ere de kolde og haarde, men ikke uden en vis Finhed og Harmoni. Mellem de ældre danske Raderekunstnere var han en af de mest produktive. Hans store Gengivelse af Otto Bache's Billede med en Studevogn paa Heden, Medlemsblad for Kunstforeningen, er lidet vellykket; derimod ere hans i Reglen ganske smaa originale Blade, af hvilke Radereforeningen og Kunstforeningen have udgivet adskillige, gennemgaaende ret tækkelige. *S. M.*

Zillerthal, højre Sidedal til Inn-Dalen i øster-

rigsk **Tirol,** er den betydeligste Tværdal i de østerrigske Centralalper. Den gennemstrømmes af Ziller, ligger i en Middelhøjde af 1,030 M. og strækker sig med en Længde af 28 Km. fra Dalmundingen opad til Mairhofen. Her deler den sig i 4 kløftagtige Sidedale, Zillergrund, Stillupp- og Zemm-Dal samt Tuxer Dal, der alle 4 skille sig i landskabelig Henseende fra Hoveddalen. Z. med sine Sidedale er bekendt for sin Skønhed og meget besøgt. De to mægtige Bjærgkamme, Tuxer-Alperne mod Nordvest og Zillerthaler-Alperne mod Sydøst hæve sig umiddelbart fra de dybt indskaarne Dale til den betydelige Højde af ca. 3,000 M. De højeste Toppe ere Hochfeiler (3,523 M.) og Olperer (3,489 M.). De øvre paa Vandfald rige Sidedale strække sig langt ind i Højbjærgene, saaledes allerede Gerlos-Dal ved Zell. Paa den anden Side naa Istunger fra Gletscherne dybere ned i Dalene end ellers i de østerrigske Centralalper. I Dalen findes ca. 14,000 Indb., der ere bekendte for deres kraftige Bygning og smukke Udseende. Hovederhvervet er Kvægavl. Dog er Dalen ikke i Stand til at ernære den stærke Befolkning, og mange af Beboerne udvandre derfor som Citherspillere, Sangere eller Bissekræmmere. De betydeligste Flækker ere Fligen (1,000 Indb.), Zell (700 Indb.) med en Kredsret og Mairhofen (1,100 Indb.). 1837 bleve 400 Beboere, der vare blevne Protestanter, tvungne til at udvandre til Edmannsdorf i preussisk Schlesien. *Joh. F.*

Zimapan, By i Mejico, Stat Hidalgo, ligger 100 Km. N. V. f. Pachuco, 1,704 M. o. H. paa højre Bred af Rio de San Juan. (1900) 15,000 Indb. Z. ligger i en øde Egn, men er af Vigtighed ved sine Guld-, Sølv- og Blyminer. *H. P. S.*

Zimbaoe se Simbabje.

Zimbrer, ital. Cembri, hedder Tyskhedens sydligste Udløber, Indbyggerne af de nu omtrent helt forvælskede tyske Bygder Sønden for Tirol. Navnet Z. (Tømrere) fik de, fordi de ryddede og opdyrkede Skovdale. I Middelalderen, især i Hohenstaufertiden, indvandrede talrige tyske Nybyggere til italienske Alpeegne, saaledes i Piemont (»Silvières«) og Friaul. Blandt disse vare ogsaa Z., hvis Hovedbygder ere de 13 Kommuner N. f. Verona og de 7 Kommuner N. f. Vicenza (*tredeci communi, sette comm.*); deres Forposter naaede saa langt som til Højdedraget Monti Berici S. f. Vicenza, og i selve denne By skal deres Sprog have været stærkt udbredt. Z. kom under Venezia's Herredømme; deres Opbud, som ved Aar 1598 talte ca. 10,000 Mand, var meget skattet i den venezianske Hær, og derfor fik Z. en gunstig Stilling: de styrede sig selv som en lille Fristat og kunde kalde deres Præster fra Tyskland o. s. v. Men da den katolske Mod-Reformation tog fat, saa den i Z.'s tyske Nationalitet et farligt Angrebspunkt for luthersk Smitte; derfor forbødes Indkaldelsen af rigstyske Præster, og den indfødte Gejstlighed fik det Løsen, at Z. skulde forvælskes. Resultatet er, at det zimbriske Tysk nu kun tales af ca. 8,000 Mennesker; Z. ere fuldstændig afskaarne fra det tyske Sprogomraade i Tirol og have ingen tysk Nationalfølelse, saa at deres Denationalisering snart vil være en fuldbyrdet Kendsgerning. — Hos de lærde have Z. været Aarsag til mange Spekulationer. I Renaissancetiden holdt man det for givet, at de vare Rester af de af Marius overvundne Cimbrer fra den cimbriske Halvø (Jylland), og da den danske Konge Frederik IV Aar 1709 rejste til Italien, gæstede han derfor Z., som skulle have modtaget ham med Hilsenen >Leve vor Konge!«. Senere mente man, at Z. vare Goter eller Longobarder. I Virkeligheden ere Z. dog af bayersk Rod. Deres Dialekt staar til Dels paa Oldhøjtyskens Trin med Vedligeholdelse af fulde Endevokaler (Kroana = Krone); i Stedet for *w* sætter den en Lyd, der skrives *b*; herfra stammer f. Eks. vore Folkevisers Bern = Verona. (Litt.: Schmeller, »Sogenanntes cimbrisches Worterbuch« [Wien 1855]; Chr. Schneller, »Deutsche und Romanen in Südtirol und Venetien« [Petermann's Mitteilungen Bd. 23, S. 365, med Sprogkort]). *G. S—e.*

Zimmer, Talmaal, i Skindhandelen = 4 Deger = 40 Skind. *N. J. B.*

Zimmer, Heinrich, tysk Sprogvidenskabsmand, er født 1851 i Castellaun, blev 1876 Dr. phil., 1878 Privatdocent ved Universitetet i Berlin, 1881 Professor i Sanskrit og indoeuropæisk Sprogvidenskab ved Universitetet i Greifswald. Z.'s videnskabelige Virksomhed bevæger sig paa det germanistiske, indiske og keltiske Omraade, men det er dog særlig som Keltolog, at Z. har vundet Navn, og hans Undersøgelser paa dette Omraade kunne betragtes som banebrydende. Hans vigtigste Afhandlinger ere offentliggjorte i Tidsskrifterne >Zeitschr. für vergl. Sprachf.«, »Zeitschr. für deutsches Altertum« m. fl.; særskilt har han bl. a. udgivet *Glossae hibernicae* [1881], »Keltische Studien« [2 Bd., 1881—84] og *Nennius Vindicatus* [1893].

Zimmermann, 1) August Albert, tysk Maler, født 1808 i Zittau, død 1888 i Miinchen. Z. virkede som Professor i Milano og Wien, senere i Salzburg og Miinchen, hvor han i sin Ungdom havde søgt Uddannelse. Han er en af tysk-østerrigsk Kunsts dygtigste Dyrkere af det heroisk-historiske Landskab (ofte mytologisk Staffage) og har skabt en Række storstilede Bjærglandskaber af rig Lysvirkning. I München's Pinakotek ses bl. a. »Bjærglandskab med Kamp mellem Kentaurer og Tigre«, i Frankfurt's Städel'ske Mus. »I Højalperne«, i Wien's Hofmus. »Druknet Hyrde«, i Stuttgart's Gal. bl. a. »Obersee ved Berchtesgaden«, i Schack-Gal. i Miinchen bl. a. »Golgatha-Landskab«, i Dresden's Gal. »Pløjescene« o. s. fr. Brødrene 2) August Max (1811—78) og 3) August Richard Z. (1820—75), vare ligeledes Landskabsmalere, den første tillige bekendt ved sine mange Raderinger; den anden (af hvem der findes adskillige Værker i Munchen's Pinakotek og et i Schack-Gal.) vandt især Navn ved sine Vinterstykker. *A. Hk.*

Zimmermann, 1) Reinhard Sebastian, tysk Maler, født 1815 i Hagenau ved Boden-Sø, død 1893 i Miinchen. Z., der først sent kastede sig over Kunsten, fik sin Uddannelse fra 1840 i Miinchen, hvor han især sluttede sig til Dyrmaleren R. Eberle, og derefter 1844—45 i Paris og paa Studierejser til Belgien og England. Hans Virksomhed falder i Miinchen. Her skattedes han højt som en humoristisk Genremaler med ret fremmelig koloristisk Teknik. Med det

muntre >De hellige tre Konger« vandt han sit Publikum. Derefter fulgte bl. m. a. »Tiggermusikanter«, »Kærlighedsbrev« (Karlsruhe's Gal.), Hovedværkerne >Torvedag i Miinchen« (1861, Mus. i Köln) og »Die Impfstube« (1858) samt »Tronsal i et fyrsteligt Slot« (1864, Bremen's Kunsthalle), »Schleissheim« (Miinchen's ny Pinakotek) etc. Han skrev »Erinnerungen eines alten Malers« (1884). 2) Sønnen Ernst Z. (1852—1901), Elev af Munchen-Akademiet, malede Historie- og Genrebilleder, Stillleben og Portrætter. Han raderede ogsaa. *A. Hk.*

Zimmermann, Robert, tysk Filosof, født 2. Novbr. 1824 i Prag, død 1. Septbr. 1898 i Wien. Han studerede i Wien, hvor han blev Privatdocent; 1850 udnævntes han til Professor ved Universitetet i Olmütz, 1852 forflyttedes han til Prag og 1861 til Wien. Som Filosof tilhørte Z. den Herbart'ske Skole; mest bekendt er han bleven ved sine Arbejder paa Æstetikkens Omraade. Han bekæmpede her Hegel's og Vischer's »Indholdsæstetik«, og i sit Hovedværk: »Geschichte der Aesthetik als philosophischer Wissenschaft« (1858), hvis andet Bind dannes af »Allgemeine Aesthetik als Formwissenschaft« (1865), vil han i Tilslutning til Herbart opstille en videnskabelig Æstetik grundet paa »Formen«, d. v. s. han vil se Følelsen ved det skønne som i første Række betinget ved Forestillingernes indbyrdes Forhold og kun sekundært ved selve Forestillingernes Beskaffenhed. Sin filosofiske Grundopfattelse har han givet i »Antroposophie« (1882); desuden har han skrevet en Række Afhandlinger over Æmner fra Æstetikkens og fra Filosofiens Historie. *A. T—n.*

Zimmern, Helen, engelsk Forfatterinde, er født 25. Marts 1846 i Hamburg, men kom som Barn til England, hvor hun senere har levet. Hun har dels skrevet Fortællinger, som: »Stories in Precious Stones« [1873]; »Told by the Wawes« [1874]; »Tales from the Edda« [1882]; dels har hun bidraget til at udbrede Kendskabet til tysk Litteratur ved Arbejder som: »Schopenhauer, his Life and Philosophy« [1876]; »Gotthold Ephraim Lessing, his Life and his Works« [1878] samt en Oversættelse af Lessing's »Hamburgische Dramaturgie« [1879]. Af andre Arbejder kunne nævnes: »The Epic of Kings« [1882], en Parafrase af den persiske Digter Firdusi, samt »Life of Maria Edgeworth« [1883]. *T. L.*

Zimnicea se Simnitza.

Zinck, August Georg Ludvig, dansk Operasanger, født i Kjøbenhavn 8. Marts 1831, død smst. 31. Oktbr. 1885, debuterede 1859 som Belmonte i »Bortførelsen fra Seraillet«; han var i Besiddelse af en udmærket Tenorstemme af en ægte Klang og ualmindelig Højde, men hans dramatiske Evner vare saa forsvindende, at han ikke fik nogen væsentlig Betydning for Operaen i som Sanger, og efter nogle faa Aars Virksomhed som saadan overtog han Pladsen som Syngesufflør. 1862 ægtede Z. Sangerinden Josefine Amalie Lund. *S. L.*

Zinck, 1) Hartnack Otto Conrad, dansk Musiker, født 2. Juli 1746 i Husum i Sønderjylland, død 15. Febr. 1832 i Kjøbenhavn. Han var Elev af sin Fader, der var Domorganist i Slesvig, og af Ph. E. Bach i Hamburg, og fik 1777 Ansættelse som første Flautist i det Schwerin'ske Hofkapel. Til Kjøbenhavn kom han 1787, blev Syngemester ved det kgl. Teater, 1789—1801 Organist ved Vor Frelsers Kirke, senere Musiklærer ved Blaagaards Seminarium. For Kirke- og Folkesangens Opkomst og Musikkens Popularisering i det hele arbejdede han ivrig, udgav en skattet Koralbog, oprettede Sangforeninger og musikalske Selskaber og forfattede forskellige Afhandlinger og mindre Skrifter til Fremme for Musiklivet, deriblandt »Die nördliche Harfe«, »Ledetraad til Forelæsninger« og »Nytaarsgave for Musikkens og Harmoniens Dyrkere«. Paa Teateret opførtes 1790 hans Syngestykke »Selim og Mirza« (Tekst af P. A. Heiberg), som dog ikke slog an. Af hans Kompositioner ere udkomne forskellige Duetter og Sonater for Fløjte, Sonater og Variationer for Piano, en Symfoni samt tre Samlinger Sange.

2) Johan Vilhelm Ludvig, dansk Musiker, foreg.'s Søn, født 21. Septbr. 1776 i Hamburg, død 11. Maj 1851 i Kjøbenhavn, Elev af sin Fader, blev dennes Medhjælper ved det kgl. Teaters Syngeskole, 1802 Syngesufflør og Hoforganist, 1819—42 første Syngemester ved Teateret. Desuden deltog han meget i Hovedstadens Musikliv, optraadte som Pianist og Komponist (deriblandt Tonemaleriet »Dagen«), var Koncertmester i »Det harmoniske Selskab« og dirigerede i en Aarrække Kongens Regiments Koncerter paa Gjethuset. Som Teaterkomponist gjorde han sig gentagende bemærket, saaledes med Syngestykket »Soliman den anden« (1812) og Musik til Rahbek's »Tordenskjold i Marstrand«, Heiberg's »Prinsesse Isabella«, »Alferne«, »Fata Morgana« m. fl. *A. H.*

Zinck, Johan Georg Christoffer, dansk Operasanger, ovenn. H. O. C. Z.'s Søn, født 15. Juni 1788 i Kjøbenhavn, død smst. 14. Apr. 1828, studerede oprindelig Medicin, blev Kantor ved Citadelskirken og førtes efterhaanden ved sin høje, ægte Tenorstemme og sin gode musikalske Uddannelse over i Musikernes Lejr, debuterede 1812 som Rose i »Ungdom og Galskab« og blev, trods sin dramatiske Ubehjælpsomhed, en meget anvendt Sanger (Tamino i »Tryllefløjten«, Ottavio i »Don Juan«, Belmonte i »Bortførelsen«, Max i »Jægerbruden«, Aimar i »Røverborgen« o. s. v.). 1813 ægtede Z. Skuespillerinden Maria Elisabeth Thomsen. *S. L.*

Zinck, Josefine Amalie, født Lund, dansk Opera- og Koncertsangerinde, er født 19. Jan. 1833 i Kjøbenhavn, Elev af P. Schram og C. Helsted, senere af Garcia i London, vakte oprindelig Opmærksomhed i Musikforeningen som Koncertsangerinde og debuterede 13. Oktbr. 1858 paa det kgl. Teater som Benjamin i »Josef og hans Brødre«. Hvorvel hun, væsentlig paa Grund af et vaklende Helbred, ikke blev benyttet i den Udstrækning, som hendes fremragende Evner kunde have givet Anledning til, hørte hun dog til Operaens bærende Kræfter; hendes udprægede Altstemme, velklingende, omfangsrig og ypperlig skolet, i Forbindelse med et musikalsk sikkert Instinkt, og dramatisk Udtryksfuldhed, mere i Sangforedraget end i den sceniske Fremtræden, var af stor Virkning i Roller som Klytemnestra, Azucena, Ortrud, Martha i »Faust«, Nancy i »Martha«, Orsini i »Lucrezia« o. fl. Hendes sidste Optræden paa Operaen fandt Sted 28. Oktbr.

1871, medens hun først afskedigedes 1873. For Musikforeningen var Fru Z. i Aarene 1856—71 af overordentlig Betydning; som Gluck-Sangerinde — Orfeus, Alceste — ydede hun noget fortræffeligt; hun kreerede Moderen i Gade's »Elverskud« og har som Romancesangerinde (Schubert, Schumann, Rob. Franz, Heise) indført mange af Sanglitteraturens tidligere ukendte Ting i Danmark. 1869 optraadte hun nogle Gange i Gewandhauskoncerterne og paa Operaen i Braunschweig. Fru Z. var gift med Tenorsangeren A. G. L. Z. *S. L.*

Zinck, Ludvig Henrik Olaus, født i Kjøbenhavn 12. April 1833, død smst. 26. Aug. 1902. Han var Broder til nedenn. Otto Z., blev teologisk Kandidat 1859 og virkede derefter til sin Død som Lærer ved Efterslægtsselskabets Skole. I sine senere Aar havde han en aarlig Statsunderstøttelse til videnskabelig Forskning. Til hans Lærervirksomhed knytter sig Skriftet »Congreve, Vanbrugh og Sheridan« [1859]. Han havde megen arkæologisk-etnografisk Interesse og Kundskab og gjorde sig fortjent ved Udgivelsen af Maanedsskriftet >Fra alle Lande« [1870—83]. Af refererende Art, men i øvrigt et nyttigt Arbejde var: »Oldsagfundene i de gamle Flodgruslag«, i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed [1867]. Han var selv Samler af Oldsager og foretog nogle Udgravninger, publicerede i Aarbøger 1871. I sine senere Aar kom han med >Nordisk Arkæologi«, Stenalderstudier I—II, 1890 og 1901, ind paa en Polemik mod de herskende Retninger i Arkæologien. Hans vel ordnede og oplyste Oldsagssamling overgik ved testamentarisk Bestemmelse for et Beløb af 6,000 Kr. til de offentlige Museer, saaledes at der for dette Beløb oprettedes et Legat til Fremme af Kundskab om Danmark's Kulturliv i Oldtiden og den ældre Middelalder. *ff.A.K.*

Zinck, Maria Elisabeth, født Thomsen, dansk Skuespillerinde og Sangerinde, født i Kjøbenhavn 1. Juni 1789, død smst. 6. April 1823, kom som Barn ind paa Danseskolen, gik over i den dramatiske Skole og optraadte som Elev i denne nogle Gange paa Hofteateret, men havde sin egentlige Debut 21. Jan. 1808 som Lise i Kotzebue's »Det farlige Naboskab«. Den unge Pige var ualmindelig veludrustet af Naturen, en yderst indtagende Personlighed, i Besiddelse af den fineste kvindelige Ynde, et vindende, tækkeligt Skælmeri, naturligt Lune og Overgivenhed og blev derfor hurtig Publikums erklærede Yndling. Da hun tillige raadede over en ikke synderlig stor eller omfangsrig, men behagelig og yndefuld Stemme, gjorde hun stor Lykke i Syngestykkernes Spilleroller; særlig omtales hendes Udførelse af Askepot i Isouard's »Cendrillon« og Fanchon i Himmel's Syngestykke af samme Navn, som noget, der i sin Tid satte det kjøbenhavnske Teaterpublikum i den største Henrykkelse og Begejstring. Ogsaa i Tragedien forsøgte Z., væsentlig tilskyndet af Oehlenschläger selv, sine Evner; hun udførte Valborg og var den første Signe, men her formaaede hun ikke at gøre sig gældende; der manglede Dybde i hendes Følelse, Højhed i hendes Begejstring. Ved det kgl. Teaters Mindefest for den fejrede Kunstnerinde hædrede Oehlenschlager hende ved et Forspil »Maria Z.'s Minde«. 1813 var Z. bleven gift med Tenorsangeren J. G. C. Zinck. *S. L.*

Zinck, Otto Christian, dansk Skuespiller, er født 25. Decbr. 1824 i Kjøbenhavn. Allerede i Skolen og senere i Studenteraarene viste Z., der er Søn af ovenn. J. V. Ludvig Z., udprægede dramatiske Anlæg, og efter flere Aars Vaklen debuterede han II, Febr. 1855 paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn som Arv i »Henrik og Pernille« ; Vejen fremad var dog trang, skønt han i flere temmelig forskelligartede Roller lagde en ganske vist tør, men tillige lun og sikker Komik for Dagen; han holdt dog ud, og det var uden Foranledning fra hans Side, at han afskedigedes med Udgangen af 1867. Fra den følgende Sæson tog han Engagement ved Folketeateret, hvor han hurtig vandt frem i et stort Repertoire, og hvor han siden forblev; han har her spillet den kjøbenhavnske Borgermand — »Filisteren«, som han hedder i Studenterkomedierne — med et paa samme Tid overgivent og virkelighedssikkert Lune, og han har med stor Dygtighed udført en Række store klassiske Komedieroller som »Jeppe paa Bjærget« og »Den indbildt Syge«. Z., der i en Aarrække som Sceneinstruktør og Oversætter af talrige Lystspil og Farcer, havde bestemmende Indflydelse paa Folketeaterets Repertoire, har syslet en Del med Teaterhistorie, han har saaledes skrevet Phister's Teaterliv, væsentlig paa Grundlag af dennes egne Meddelelser (»Joachim Ludvig Phister« [Kbhvn. 1896]); senest har han udgivet sine egne Erindringer »Fra mit Studenter- og Teater-Liv« [Kbhvn. 1907]. *A. A.*

Zinckenit (Blyantimonglans), et mørkt, staalgraat Mineral af rhombisk Krystalform (hexagonallignende Trillinger), bestaar af Bly, Antimon og Svovl ($PbS \cdot Sb_2S_3$) og findes paa Gange sammen med andre Antimonmineraler ved Wolfsberg i Harz. *N. V. U.*

Zingarélli, Nicola Antonio, italiensk Komponist, (1752—1837), skrev allerede som Elev i Konservatoriet i Napoli sin første Opera, men blev først almindelig kendt, da hans »Alsinda« gjorde Lykke i Milano (1785). Z. skrev derefter en lang Række Operaer, hvori Samtidens berømte Sangere og Sangerinder optraadte (Marchesi, Catalani, Grassini), og som ikke mindst derved vandt stor Yndest. Z., der 1804—11 var Kapelmester ved Peters-Kirken i Rom, har endvidere komponeret en stor Mængde kirkelige Værker (Oratorier, Messer, Tedeum, Motetter o. s. **fr.).** *W. B.*

Zingarésco, alla zingara, **zingarese,** zigeuneragtig, i Stil med Zigeunermusik, lidenskabelig.

Zingerle, Ignaz Vinzenz, tysk Forfatter, født 6. Juni 1825, død 17. Septbr. 1892, var den største Del af sit Liv knyttet til Innsbruck, fra 1848 som Professor ved Gymnasiet og fra 1859 ved Universitetet, indtil han ved sin Afskedigelse adledes. Z. følte sig stærkt knyttet til Tirol, og derom vidne ikke blot hans Digtninge og hans Folkelivsskildringer, men ogsaa hans allerfleste videnskabelige Værker. Han begyndte sin folkloristiske Virksomhed med »Sagen aus Tirol« [1850], »Tirols Anteil an der deutschen Nationallitteratur im Mittelalter« [1851], »Tirol. Natur, Geschichte und Sage im Spiegel deutscher Dichtung« [1852], »Kinder- und Hausmärchen aus Tirol« [s. A.] o. fl.

Samlingsværker, blandt hvilke det med Inama-Sternegg udgivne >Tirolische Weistümer< [I—V 1875—91] er det omfangsrigeste. Blandt hans andre videnskabelige Værker maa anføres: »Die Oswald-Legende und ihre Beziehung zur deutschen Mythologie« [1855], »Johannissegen und Gertrudenminne« [1862], »Die Alliteration bei mittelhochdeutschen Dichtern« [1864], »Findlinge< [2 Bd. 1867—70], »Das deutsche Kinderspiel im Mittelalter« [1873] o. fl. *O. Th.*

Zingg, Adrian, schweizisk Tegner og Kobberstikker, født 1734 i St. Gallen, død i Leipzig 1816, var Elev i sit Hjemland af J. R. Holzbach og Aberli; 1759 kom han til Paris og blev Elev af Wille, 1766 blev han kaldt til Dresden og Professor der i Kobberstikkunst. Han vandt i sin Samtid Ry ved sine Landskabstegninger og -stik; disse sidste ofte udførte efter hans egne Studier, men ogsaa efter Arbejder af Kunstnere som J. Ruisdael, v. d. Neer, Jan Both og særlig Dietrich. 1808 udgav Z. »Anfangsgriinde fiir Landschaftszeichner« (27 Bl. i Fol.); tidligere havde han udsendt »Studienblätter für Landschaftszeichner< og havde maaske sin største Betydning { netop som Lærer for en stor Skare Elever. *A. R.*

Zingiber Adans., Slægt af Krydderurterne med knoldet-leddet Rodstok, hvorfra saavel Bladskud som Blomsterskud udgaa; de første ere indtil 2 M. høje og omgives af de toradede Blades Skeder. Blomsterne sidde i Spidsen af et af Lavblade dækket Skaft. De ere meget let forgængelige, gule, hvide eller røde; de to forreste Kronblade sidde nær hinanden. Frugten er en næsten bæragtig, trerummet og mangefrøet Kapsel. Ca. 20 Arter, paa de malajiske Øer, Kina, Japan og i Afrika. Ingefærplanten (*Z. officinale* Roscoe) har meterhøje Stængler, 16 Cm. lange, lancetdannede Blade og en næsten hovedformet Blomsterstand med taglagte Dækblade; de 3 Kronblade ere grønliggule med brunligviolette Prikker og Striber og en purpurrød, gullig punkteret Læbe. Den hører sandsynligvis hjemme i Sydasien, men er ikke længere kendt i vild Tilstand; nu findes den dyrket i alle tropiske Lande. Den er en gammel Kulturplante, kendt i den klassiske Oldtid og omtalt baade hos Romere og Grækere. Da Planten ikke sætter moden Frugt, sker Formeringen alene ved Stykker af Rodstokken. Knoldene benyttes i tørret Tilstand og ere da oftest skrællede, d. v. s. befriede for Barklaget. Deres Indhold af skarpe Stoffer betinger deres Brug til Krydderi (se Ingefær). *A. M.*

Zingiberacéae se Krydderurterne.

Zink, Zn = 65, er et metallisk Grundstof, som ikke findes i fri Tilstand i Naturen. I Europa lærte man først at udvinde Z. i første Halvdel af 18. Aarh., men allerede i 16. Aarh. kom der Z. til Holland fra Kina og Ostindien. Den vigtigste naturlige Zinkmalm er Zinkblende, Svovlzink, ZnS, der dog altid indeholder mindre Mængder af Svovljærn og andre Svovlmetaller; men ogsaa Galmej eller Zinkspat, Zinkkarbonat, $ZnCO_3$, er en vigtig Zinkmalm, medens Kiselgalmei, Zinksilikat, Zn_2SO_4, kun har underordnet Betydning. Den metallurgiske Indvinding af Z. beror paa Reduktion af Zinkilte (Zinkoxyd) med Kul. Denne Reduktion foretages i lukkede Kar ved Hvidglød- j hede. Man maa altsaa først overføre Z. i de ikke ! iltholdige Malme, f. Eks. i Zinkblende, til Zinkilte. Zinkblenden befries først ved omhyggelig Ristning i Flammeovne for Svovl og overføres samtidig til Ilte (Oxyd); efter Ristningen findeles Produktet og blandes inderlig med fint pulveriseret Kul. Ved Omsætningen mellem Iltet og Kullet dannes ved Hvidglødhede Zinkdamp og Kulilte: ZnO + C = Zn + CO. Zinkdampen vilde straks i Berøring med Luft forbrænde til Zinkilte; derfor foretages Processen i lukkede Kar af Muffel-, Rør- eller Retortform; flere af disse ere indmurede i een og samme Ovn. De udviklede Zinkdampe fortættes i Forlag. Man anvender to Metoder til Zinkdestillation, den schlesiske og den belgiske; efter den første sker Reduktionen i Mufler, saaledes at en Ovn kan indeholde indtil 140 saadanne; efter den anden Metode foregaar Reduktionen i 70—150 Rør paa 1—1,5 M.'s Længde, der ere anbragte paa to Sider af Ovnen i 6—8 Rækker over hverandre. Disse Rør rumme kun 15 Kg. Zinkmalm hver, medens Mufferne rumme 50 Kg. ristet Malm. Destillationen gaar derfor hurtigere i Rørene. Ved den schlesiske Metode afsættes der ved Begyndelsen af Destillationen en Blanding af pulverformet Z. og Zinkilte, saakaldet Zinkstøv.

Til Indvinding af Z. har man ogsaa foreslaaet elektrolytiske Metoder, som dog endnu ikke have fundet større Indgang i Praksis.

Den ved Destillation vundne Raazink er ikke ren; den indeholder navnlig Bly, Jærn, Arsen, Antimon og mekanisk indblandede Urenheder, for hvilke den befries ved Omsmeltning; denne foregaar oftest i Flammeovne med skraa Bund, som ender i en Sump. Man smelter Z. ved lavere Temperatur og holder den smeltet i flere Dage; paa Overfladen samler sig da Zinkilte og andre Ilter samt mekanisk indblandede Stoffer. Disse fjernes, Bly og Jærn synke til Bunds i Ovnen, og den ovenover staaende Z. øses fra og bringes i Forme. Er Indholdet af Bly betydeligt, findes næsten rent Bly paa Bunden af Sumpen.

Z. har en blaalighvid Farve og fuldkommen Metalglans; det krystalliserer heksagonalt, er ved almindelig Temperatur temmelig sprødt, men bliver ved 100—150° smidigt og lader sig da valse, hamre og trække til Traad. Ved 200° bliver det atter sprødt og kan da lade sig pulverisere. Støbt ren Z. har Vægtfylden 6,915, valset Z. Vf. 7,2, almindelig uren Handelszink Vf. 6,86. Det smelter ved 412°, fordamper ved 930°, men destillerer i Vakuum allerede ved 545°. Zinkdamp brænder i Luften til Zinkilte (Zinkoxyd). I tør Luft bevarer Z. sin Metalglans, men i fugtig Luft bliver det mat, idet det overtrækkes med en graahvid Hinde af Zinkilte og Zinkkarbonat. Fortyndet Saltsyre og Svovlsyre opløse Z. under Brintudvikling; fortyndet Salpetersyre opløser det ogsaa, men udvikler derved Kvælstofforilte, N_2O. — Ogsaa stærk Kalilud opløser Z. under Brintudvikling. Absolut ren Z. opløses dog ikke i fortyndet Svovlsyre.

Teknisk Anvendelse finder Z. til forskellige Øjemed. Det kommer i Handelen saavel i Blokke som i Form af Zinkblik og Zinktraad. Det benyttes til Støbning af Statuetter og kunstindustrielle Genstande; Zinkblik bruges til Tagbedækning, Tagrender, Vandbeholdere m. m., Zinktraad til Metalfletværk. Fremdeles bruges det til saa-

kaldt Galvanisering af andre **Metaller**, navnlig af **Jærn**. Galvaniseret **Jærn** faas **bl.** a. ved Neddypning af Jærnblik i smeltet Z. Endelig anvendes Z. til mange Legeringer, f. Eks. Messing, Tombak, **Yellow-Metal**, **Delta-Metal**, Nysølv o. a. *O. C.*

Zink (**ital.** Cornetto, fr. Cornet å Bouquin, **lat.** *lituus*), et forældet Blæseinstrument, der i **16.-17. Aarh.** indtog den melodiførende Stemme i Instrumentalmusikken **og**, efter paa dette Omraade at være fortrængt af Violinen, holdt sig i Brug hos Stadsmusikanterne, bl. a. ved **Taarnblæsning**, til langt ind i **18.** Aarh. Z. var et **Træ**blæseinstrument, for saa vidt som Røret var af Træ, men det blæstes ligesom vore moderne **Messing**instrumenter ved Hjælp af et **kedelformigt** Mundstykke af Elfenben eller haardt Træ, og var forsynet med 7 Lydhuller. Den forekom i forskellige Størrelser; de **smaa** Arter vare lige: *Cornetto diritto* med løst Mundstykke og *Cornetto muto* (»stille Z.<), hvis Mundstykke var drejet i eet med Røret; de kaldes ogsaa **»hvide** Z.c **i** Modsætning til de store, **»sorte«**, krumme Z., der vare sammenlimede af to lange Stykker og overtrukne med Læder; ogsaa disse forekom i to **Former**: *Cornetto curvo* og *Cornetto torto*; denne sidste havde et *S*-**formigt** Mundstykke ligesom Fagotten og blev Forløberen for den senere **Serpent** (s. d.). *S.L.*

Zinker.

Zinkaske, Forbrændingsprodukt af Zink d.s. s. Zinkilte.

Zinkblende, et Mineral, der bestaar af **Svovl**zink og er en vigtig Zinkmalm. Den forekommer dels i kornede Masser, dels i saadanne med **skal**formet Struktur af leverbrun Farve (s. k. **Leverblende**). Se i øvrigt Blende. *N. V. U.*

Zinkblik se Zinkplade.

Zinkblomst d. s. s. Hydrozinkit.

Zinkcyanid, $Zn(CN)_2$, faas ved at lede **Blaa**syre **til** Zinkacetat; det er uopløseligt i Vand og i Alkohol, men opløseligt i Alkalier. I Cyankalium opløses det under Dannelse af Kaliumzinkcyanid. Z. sønderdeles først ved stærk Glødning. *O. C.*

Zinkfolie eller **Blad**zink fremstilles ved **Udvalsning** af Zink under en Temperatur paa 150^0, ved hvilken Metallet er blødt og meget strækkeligt. *F. W.*

Zinkgraat se **Zinkhvidt**.

Zinkgrønt, Rinmanns Grønt, **Koboltgrønt**, faas ved Glødning af Zinkilte med Koboltnitrat.

Zinkgalt d. s. s. Zinkkromat, basisk **kromsurt** Zinkilte, $ZnCrO_4 + Zn(OH)_2$, der faas ved Tilsætning af kromsurt Kali til Zinkvitriol som et citrongult Bundfald. Det bruges som **Maler**farve. *O. C.*

Zinkhvidt, Blanc de zinc, **Blanc** de neige, er en hvid Malerfarve, der bestaar af fint fordelt Zinkilte. Det har fremfor Blyhvidt den Fordel, at dets Fabrikation ikke er forbunden med Fare for Arbejdernes Sundhed, og at det bevarer sin Farve ogsaa i svovlbrinteholdig Luft. Man fremstiller Z. enten ved Ristning af Zinkmalme eller af metallisk Zink. Zinkdampe føres fra Retorterne ind i et fælles Iltningsrum, hvor de blandes med Luft, som er mindst 300^0 varm. Derved forbrænder Zinken til Z., som føres af Lufttrækket ind i Svalerør og derfra i rummelige Kamre. I **Iltningsrummet** samler sig med Tiden en større Mængde ufuldstændig forbrændt Zink, som ved Slemning skilles i rent Zinkstøv og en Blanding af Zinkstøv og Zinkilte, saakaldt **Zinkgraat**, der gaar i Handelen som Malerfarve. *O. C.*

Zinkilte, Zinkoxyd, ZnO *(Flores zinci, Nihilum album, Lana philosophica)*, faas ved Forbrænding af Zink i Luften (se **Zinkhvidt**) eller ved svag Glødning af Zinkkarbonat. Det er et hvidt Pulver, som ved Ophedning forbigaaende bliver gult. I Vand er det uopløseligt, men i Syrer opløses det let under Dannelse af tilsvarende Salte. — Det tilsvarende **Zinkhydroxyd**, $Zn(OH)_2$, faas som et hvidt geléagtigt Bundfald ved Fældning af en Opløsning af et Zinksalt med den beregnede Mængde Natriumhydroxyd. Tilsættes Overskud af dette, opløses Bundfaldet atter, idet der dannes **Natriumzinkat**, Na_2O_2Zn. Z. anvendes til medicinsk Brug, til Fremstilling af Zinkforbindelser og som Zinkhvidt til **Maler**farve. *O. C.*

Zinkit se Rød Zinkmalm.

Zinkkarbonat, kulsurt Zinkilte, $ZnCO_3$, findes i Naturen som Zinkspat eller Galmej og er en vigtig Zinkmalm. Naturproduktet krystalliserer i farveløse eller graalighvide Rhomboedre. Ved Fældning af en Zinkopløsning med Natriumkarbonat faar man et hvidt Bundfald af **basisk** Zinkkarbonat. *O. C.*

Zinkklorid, Klorzink, $ZnCl_2$, kan faas ved Opvarmning af Zink i en Klorstrøm. Man fremstiller det ved Opløsning af Zink i Saltsyre, hvorefter tilstedeværende Jærn iltes til Ferrisalt ved Hjælp af **Klor**; fremmede Metaller fjernes derpaa ved Digestion med Zink og Zinkkarbonat. Man inddamper derefter Opløsning, indtil en Draabe af Vædsken stivner paa en kold Genstand, og omrører derpaa, indtil Opløsningen er afkølet, hvorved Z. bliver tilbage som Krystalpulver. Ved 700° kan Z. destilleres og stivner ved Afkøling til hvid Masse, som er letopløselig i Vand og i Alkohol, og som er stærkt vandsugende og henflydende i Luften. Z. finder Anvendelse som Lægemiddel, endvidere til Konservering af Træ, som Loddevand, som Reservage i Farverierne, til Bejdsning af Messing, Fremstilling af **Pergament**papir. Med Zinkilte forbinder det sig til **basisk**

Zinkklorid eller **Zinkoxyklorid**, Zinkcement, en plastisk Masse, der hærdner efter nogen Tids Forløb og finder teknisk Anvendelse til Støbning af Genstande, som af dette Materiale faa et smukt elfenbensagtig Udseende og større Haardhed, end Gipsafstøbninger; Zinkcement bruges ogsaa som Tandkit. *O. C.*

Zinkkromāt se Zinkgult.

Zinklegeringer bestaa oftest af Kobber og Zink og ere beskrevne under Messing; i Bronze (s. d.), som hovedsagelig bestaar af Kobber og Tin, kan Zink indgaa i mindre Mængder; Nysølv (s. d.) er en Legering af Kobber og Nikkel med Zink. *F. W.*

Zinkmetyl, $Zn(CH_3)_2$, en metalorganisk Forbindelse, der faas ved Opvarmning af Jodmetyl med forkobret Zink i en Strøm af tør Kulsyre. Det er en farveløs, selvantændelig Vædske af Vægtfylde 1,386, der koger ved 46°. Paa tilsvarende Maade fremstilles Zinkætyl, $Zn(C_2H_5)_2$, som ligeledes er en farveløs, selvantændelig Vædske, der har Vf. 1,182 og koger ved 118°. Ved Forbrænding give disse Stoffer Zinkilte, Kulsyre og Vand. Af Vand sønderdeles de, idet der dannes Zinkhydroxyd og henholdsvis Metan, CH_4, eller Ætan, C_2H_6. *O. C.*

Zinkografi, Trykning med Zinkplader, der kan udføres paa mange Maader, se Litografi og Højætsning. *F. R. F.*

Zinkogravure d. s. s. Zinkografi.

Zinkoxyd d. s. s. Zinkilte.

Zinkplade fremstilles ved Valsning, hvorved Temperaturen maa holdes ved ca. 150°, da Zink baade ved almindelig Temperatur er temmelig sprødt og ved ca. 200° er det i den Grad, at det kan stødes til Pulver. Z. forekommer navnlig i tynde Dimensioner som Blik og anvendes paa mange Maader til Tagbeklædning, Render, Gesimser, Beslag paa Skibe, Badekar, Spande, Opfangere af Regnvand o. l. Tykkelserne ere her fra 0,3—5 Mm.; den tyndeste Z. kaldes Zinkfolie. *F. W.*

Zinkrør fremstilles enten af hulstøbte Stænger ved Valsning over Dorn eller af sammenbøjet Blik, som samles ved Lodning eller sjældnere Falsning. *F. W.*

Zinksalte ere hyppig opløselige i Vand; de ere farveløse og giftige. I eddikesure Opløsninger fældes de af Svovlbrinte, idet der dannes Svovlzink; samme Bundfald fremkommer, naar de i alkalisk Opløsning fældes med Svovlammonium. *O. C.*

Zinksalve (*Ungventum Oxydi zincici*) er en Blanding af 1 Del Zinkhvidt og 9 Dele renset Svinefedt. Den benyttes mod Hudløshed, Forbrænding o. lign. *A. B.*

Zinksillikāt, Zn_2SiO_4, forekommer i Naturen vandfrit som Willemit og med 1 Molecule Vand som Kaiamin eller Kiselgalmej (uædel Galmej). *O. C.*

Zinkspat (Galmei, Smithsonit), et Mineral, som bestaar af Zinkkarbonat ($ZnCO_3$), i sin reneste Tilstand med 52 p. Ct. Zink, men ofte med noget af Zinken erstattet af Jærn (Jærnzinkspat). Krystalformen er romboedrisk, isomorf med Kalkspat, men Mineralet forekommer især som kompakte, skorpeformede Overtræk eller drypstenagtige Masser, ofte sammen med Zinkblende og andre Zinkforbindelser, ved hvis Forvitring det er opstaaet. Z. bruser først ved Opvarmning med Syrer, den har Diamantglans og en Vægtfylde af lidt over 4. Den er en vigtig Zinkmalm og var, før man lærte at anvende Zinkblenden, den eneste. Vigtige Findesteder ere Egnen ved Aachen og den tilgrænsende Del af Belgien; Brilon og Iserlohn i Westfalen, Laurion i Grækenland o. m. a. *N. V.U.*

Zinkspinel d. s. s. Gahnit se Spinel.

Zinkstikning, Gravering af Maskintegninger m. m. i Zinkplader, til Aftrykning, udføres omtrent som Kobberstik (s. d.). *F.R.F.*

Zinkstøberi foregaar, naar den samme Genstand oftere skal fremstilles, i faste Forme af Metal; skal Støbestykket være hult, som f. Eks. en Lampefod, lader man, naar en Skal nærmest Formen er størknet, det endnu flydende Metal løbe ud. Undtagelsesvis støbes Zink i Sandformer efter Model. Hvor Bronze eller Messing er for kostbart til Smaagenstande i det daglige Liv, støbes de af Zink; men da dettes Overflade navnlig med Tiden ikke er smuk, forskønnes den ved Maling, Fernisering eller for bedre Sagers Vedkommende med galvanisk Overtræk af Kobber, Bronze eller Messing. Da Støbejærn ikke kan støbes i faste Forme, anvendes ofte Zink ved Massefremstilling af Smaating, idet disse da let baade loddes og afpudses og derved endog kunne blive billigere end af Støbejærn, uagtet dette Metal er langt billigere end Zink. Z. anvendes saaledes til Skrivetøjer, Lamper, Kandelabre o. s. v., smaa Bygningsdele, ja endog ikke ganske smaa Billedhuggerarbejder. *F. W.*

Zinkstøv se Zink.

Zinksulfāt, svovlsurt Zinkilte, Zinkvitriol, hvid Vitriol, $ZnSO_4{,}7H_2O$, fremstilles ved Opløsning af Zink i fortyndet Svovlsyre eller teknisk ved Ristning af zinkblendeholdige Malme og paafølgende Udludning med Vand. Ved Inddampning af Opløsningen udkrystalliserer Z. i rombiske Krystaller. Ved stærk Glødning spaltes det i Zinkilte, Svovlsyrling og Ilt. Z. bruges som adstringerende Middel til Indsprøjtninger, til Øjenvand, som Brækmiddel ved narkotiske Forgiftninger; endvidere anvendes det som Bejdse i Tøjtrykkeriet, som Tilsætning til Fernis, til Fremstilling af Zinkfarver, til Konservering af Træ og til Imprægnering mod Ild. *O. C.*

Zinksulfid, ZnS, findes i Naturen som Zinkblende og faas vandholdigt som et hvidt Bundfald ved Fældning af en Opløsning af et Zinksalt med Svovlammonium eller af en eddikesur Zinkopløsning med Svovlbrinte. Det er let opløseligt i de almindelige stærke Syrer, men uopløseligt i Eddikesyre. *O. C.*

Zinkvitriol se Zinksulfat.

Zinkætsning se Højætsning.

Zinkætyl se Zinkmetyl.

Zinn se Palmer, Fr.

Zinnia L., Slægt af Kurvblomstrede (Aster-Gruppen), Urter eller Halvbuske med siddende, modsatte eller kransstillede Blade og middelstore eller temmelig store Kurve, der sidde paa lange, i Spidsen opsvulmede Stilke, og have et kegleformet Kurvleje. De hunlige Randblomster ere røde eller gule. 12 Arter, i Nordamerika. *Z. elegans* Jacq. er en 60—80 Cm. høj enaarig Urt med modsatte, tilspidset hjertedannede Blade og

store Kurve. Den dyrkes i mange Former, ogsaa med »fyldte« Kurve. Ligeledes *Z. Haageana* Rgl. *A. M.*

Z. formeres med Frø, som saas i *April—Maj* i halvvarm Bænk. Efter at være ompriklede udplantes de unge Planter paa Blivestedet i Maj. *L. H.*

Zintgraff, Eugen, tysk Afrikarejsende, er født 16. Jan. 1858 i Düsseldorf. Efter at have studeret ved forskellige tyske Universiteter rejste han 1884 til Congo og to Aar senere for den tyske Regering til Kamerun, hvor han undersøgte en Biflod til Kamerun-Floden. Efter et kort Ophold i Tyskland rejste han atter til Kamerun, grundlagde Stationen Barombi, naaede 1889—90 Binue-Floden og Adamaua. For fjerde Gang gik han 1890, efter et kort Ophold i Tyskland, til Afrika og naaede fra Barombi Bafuti'ernes Land, men efter en haard Kamp mod disse i Januar 1891 maatte han vende tilbage til Kysten. Han drog imidlertid atter ind i Landet, men uden Held, vendte *1892* hjem, forlod Statstjenesten og berejste 1893—94 Sansibar, tysk og portugisisk Østafrika og Transvaal og ledede 1896 Plantageanlæg i Kamerun. Han er Forfatter af »Nord-Kamerun, Schilderung der 1886—92 unternommenen Reisen« [Berlin 1895]. *O. I.*

Zinzendorf, eller, som hans fulde Navn var, Nikolaus Ludwig, Greve af Zinzendorf og Pottendorf, Brødremenighedens Stifter, født i Dresden 26. Maj *1700*, død 9. Maj *1760*. Han var af gammel østerrigsk Adelsslægt, og Spener stod Fadder til ham. Tidlig mistede han sin Fader, og da Moderen giftede sig igen, kom han i Huset hos sin Mormoder, en meget from og meget begavet Kvinde, der øvede en stærk religiøs Paavirkning paa ham. Han skrev Breve til Jesus og prædikede, naar han var ene. 1710 kom han til Pædagogiet i Halle, som lededes af Francke, og her fortsattes altsaa den pietistiske Paavirkning, men den behagede nu ikke Z., og han var paa den anden Side Pietisterne for excentrisk og ekstravagant. 15 Aar gammel stiftede han en religiøs Forening med nogle jævnaldrende. 1716 sendtes Z. til Wittenberg for at studere Jura, men hverken dette Studium eller Universitetets tørre Ortodoksi tiltalte ham synderlig. En Udenlandsrejse til Holland og Frankrig fik betydelig Indflydelse paa hans aandelige Udvikling. Han gennemgik stærke Anfægtelser, mødte adskillige fromme Mennesker af forskellig Konfession, men vendte hjem med »een Passion, nemlig Ham, Ham«. Han blev 1721 ansat i Regeringens Tjeneste i Dresden, men hans religiøse Interesser vare stærkere end hans politiske. Han samlede kristne Venner til smaa Forsamlinger i sit Hjem, og af sin Bedstemoder købte han Godset Berthelsdorf, hvor han med Venners Hjælp begyndte et Vækkelsesarbejde, og her var det da, han 1722 aabnede et Fristed for de forfulgte mähriske Brødre, som gennem Tømmermanden Christian David havde søgt hans Hjælp. De fik Lov til at slaa sig ned paa Hutbjærget ved Berthelsdorf, hvor de anlagde Byen Herrnhut, men i de første Aar gav Z. sig i øvrigt ikke meget af med dem. Da Kolonien imidlertid voksede stærkt, og stærkt divergerende kirkelige Anskuelser begyndte at røre sig inden for den, fandt Z. det nødvendigt at skride ind, og hans organisatoriske Evner viste sig nu i al deres Glans. 12. Maj 1727 fik han efter lange Forhandlinger Enhed tilvejebragt og Brødremenigheden stiftet. Han dannede de Statutter, hvorefter Menighedens aandelige Liv og ydre Forfatning kom til at forme sig, og han blev det nye religiøse Samfunds Leder. Men nu begyndte Z. ogsaa at drømme om Sammenslutning i langt større Stil mellem vakte Kristne. I hans Trosliv indtog Fantasien og Følelsen den første Plads. Historiske og dogmatiske Hensyn vare for ham underordnede, og som Teolog var han maadelig. Der er Frihed, Friskhed, forbavsende vidt Syn og utrættelig Arbejdskraft hos Z., men ogsaa mange Særheder og Fantasterier, Rastløshed og Følelsessvælgeri. Han samlede en »Kristkatolsk Salmebog«, som han sendte Paven med venlige Ord, han skrev til den græsk-katolske Patriark og til Kejserinde Elisabeth af Rusland, og han sendte i de følgende Aar Bud til en Række europæiske Stater, deriblandt Danmark og Norge, og til Nordamerika, alt med det Formaal at samle de vakte til Societeter og derigennem virke for Enheden blandt de Kristne. 1731 indbød Christian VI Z. til Kjøbenhavn, og da han kom til Danmark, blev der vist ham stor Opmærksomhed. Han blev udnævnt til Ridder (Storkors) af Dannebrog, og der var endog Tale om at gøre ham til Minister. Men Bladet vendte sig, der rejste sig Modstand imod ham, og efter et Par Maaneders Forløb drog han bort. Men et vigtigt Resultat af Besøget var, at Z. følte sig tilskyndet til at tage en Missionsgerning op blandt Negerslaverne i dansk Vestindien. Allerede tidligere havde der vist sig Missionsiver blandt Brødrene i Herrnhut. Nu kom Missionsopgaven; thi Z. havde i Kjøbenhavn truffet en Neger, der havde skildret Slavernes elendige Tilstand i Vestindien for ham. Allerede 1732 fik Z. to Missionærer sendt over til St. Thomas. Det følgende Aar sendte Z. fremdeles Spangenberg til Kjøbenhavn for at virke for Brødremenigheden og for at blive bispeviet. Dette sidste skete dog ikke, og Spangenberg maatte snart igen drage hjem. Paa denne Tid udformede Z. sin Lære om Frelsen, som han knytter nøje til Jesu Død paa Korset. Hans Teologi drejede sig i det hele stadig om Jesu Saar og Død, der ofte udmaledes paa en meget smagløs Maade. Men det var en glad Kristendom, han forkyndte, og han talte med en underlig Blanding af Barnlighed og Forskruethed om Gud Fader, som »den kære Papa«, Helligaanden som »den kære Mama« og Christus som »Bruder Lämmelein«. Paa Lærens Omraade var han Subjektivist, og Skriften spillede en underordnet Rolle som Lærekilde. Derfor mødte han Modstand baade hos de ortodokse og hos Pietisterne. Ogsaa hans Lære om Ægteskabet vakte Forargelse; han opfattede nemlig Christus som den egentlige Ægtemand og Manden som en Slags Vice-Christus. Men trods alle Skævheder i Kristendomssynet var der en mægtig religiøs Kraft og en inderlig Kristentro hos Z. 1734 lod han sig præstevie, og han vilde nu atter rejse til Kjøbenhavn, men Christian VI viste sig meget unaadig imod ham og krævede Ridderkorset tilbage. Regeringen i Sachsen traadte ogsaa op imod ham, og til sidst blev han udvist 1736. En Stund slog

han sig ned i Vesttyskland og Østersøprovinserne, og paa Kong Frederik Vilhelm I af Preussen's Tilskyndelse blev han 1737 bispeviet i Berlin af den reformerte Hofpræst Jablonsky, men derpaa drog han til St. Thomas. Han kom imidlertid atter tilbage til Tyskland og arbejdede videre paa Planen om at danne et internationalt og interkonfessionelt Samfund af Kristne. Samtidig styrkede han Brødremenighedens Organisation, idet Menigheden begyndte at brede sig. 1741 drog Z. til Nordamerika, hvor han bl. a. fik en Mission blandt Indianerne sat i Gang, men han vendte tilbage til Tyskland og var dér en Aarrække, indtil han 1750 slog sig ned i London. Fra London kunde han endelig 1755 vende hjem til sit kære Herrnhut, og her blev han til sin Død. Mod Slutningen af hans Liv fortoge mange af hans Ensidigheder sig. (Se ogsaa Brødremenigheden). En Del af Z.'s Betragtninger og af hans mange Hymner ere samlede af A. Gebauer i »Stimmen evang. Wahrheit aus der Brudergemeinde« [1846]. (Litt.: A. G. Spangenberg, »Leben des Grafen v. Z.« [I—VIII 1772—75]; H. Plitt, »Z.'s Theologie« [I—III 1869 ff.]; G. Burkhardt, »Z. und die Briidergemeinde« [1876]; B. Becker, »Z. und sein Christenthum« [1900]: Fr. Nielsen, »Kirkehistorie« [2. Bd. 1903 ff.]) *A. Th. J.*

Zion, Navn paa en af Jerusalem's Høje, oprindelig den sydøstlige Høj, der ved en (i senere Tid udjævnet) Sænkning var skilt fra den N. f. liggende Høj. Paa Z. var Jebusitterbyen bygget. Denne erobredes først af David og kaldtes nu Davids-Byen. Efter at Salomo havde bygget sit Palads og Tempelet paa den nordligere Høj, blev Z. det almindelige Navn for denne, Tempelbjærget, og efterhaanden det hellige Navn for Jerusalem med dets Tempel. Der har hersket en Del Uklarhed med Hensyn til, hvad der oprindelig mentes med Z., idet Navnet fra 4. Aarh. *e.* Chr. blev almindelig brugt om den sydvestlige Høj. *V. O.*

Zionisme er Navn for en Bevægelse blandt vor Tids Jøder for at genopvække hos dem Følelsen af at være et Folk og ikke alene et Trossamfund. Den ønsker derfor dels at gøre Hebraisk til fælles Sprog for alle Jøder, dels at føre en stærk Indvandring af Jøder til Palæstina for her at grundlægge et særligt Statssamfund, dog som skatskyldigt Vasalland under den tyrkiske Sultan. Man haaber derved at holde baade Jødedommen og Fællesfølelsen i Live blandt de Jøder, som forbleve boende i de fremmede Lande, naar der var dannet et Hjemsted for det religiøse og folkelige Liv. Haabet om en Tilbagekomst til Israel's fordums Fædreland er aldrig uddøet blandt Jøderne, om end stærkt svækket ved de 1800 Aars Adsplittelse, men først i 19. Aarh. er Tanken opkommen om at forsøge en saadan. Montefiore søgte 1840 at overtale Ægypten's Hersker Mehemed Ali til at bosætte Jøder i Palæstina, og 1874 grundlagdes de første Nybygder her, som senere især ere støttede af Edm. Rothschild. Den egentlige Z.'s Ophavsmand var dog Dr. Theodor Herzl i Wien (1860—1904), som under Indtrykket af Jødeforfølgelserne i Rusland (siden 1882) og Antisemitternes Fremgang i Østerrig 1896 skrev »Der Judenstaat« og slog til Lyd for de ovennævnte Tanker. Disse mødte straks Modstand hos de tyske Rabbinere, især af Reformjødernes Retning, ligesom der allerede 1885 fra samme Side paa et stort Møde i Pittsburg var vedtaget den Erklæring, at »vi ikke regne os for et Folk, men for et Trossamfund, og hverken vente en Tilbagevenden til Palæstina eller en Gudsdyrkelse med et Præsteskab af Aron's Æt«. Derimod holdtes 1897—1905 7 Zionist-Kongresser (6 i Basel, 1 i London 1900) med talrige Udsendinge fra Foreninger rundt om i Verden (1897 taltes 50,000 Zionister, 1902 100,000), og hvor bl. a. Max Nordau og Israel Zangwill toge Ordet. Z.'s aarlige Budget er 150—170,000 frc., og store Summer ere blevne tegnede (350,000 L. St.) til en mulig Virkeliggørelse af Indvandringsplanen, dog langt fra, hvad Herzl mente at have nødigt. Denne fik 1901 Foretræde hos Sultanen, der modtog ham velvillig, dog uden at gøre nogen virkelig Indrømmelse. Ligeledes lovede den russiske Indenrigsminister Plehve 1898 at ville støtte Jøders Udvandring fra Rusland. Der opkom dog Tvist imellem Zionisterne. Medens Herzl holdt fast ved Tanken om Palæstina som det naturlige Maal for Jødernes Higen, baade af religiøse og historiske Grunde, vilde Zangwill lede Udvandringsstrømmen til Britisk Østafrika for (ligesom tidligere Hirsch) lettere at lindre særlig de russiske Jøders Nød. Den stærke Indvending imod Z.'s Grundtanke er dog, at selv med en forudgaaende stærk materiel Udvikling af Palæstina vil kun en ringe Brøk af alle Jøder kunne finde Bolig der, for ikke at tale om, hvor skal den nuværende ikke-jødiske Befolkning hen? Og kan man vente, at Kristne og Muhamedanere, for hvem Palæstina jo ogsaa er et helligt Land, gerne ville se det helt eller overvejende i jødiske Hænder? Er det desuden ikke rimeligt, at det særlig jødiske Aands- og Trosliv vilde væsentlig svækkes i de fremmede Lande, naar de mest vakte og ivrigste Jøder efterhaanden droge til Palæstina, og kun de mere lunkne bleve tilbage? (Litt.: J. de Hass, *Zionism, jewish needs and jewish ideals* [Lond. 1901]; Th. Herzl, »Zionistische Schriften« [Berlin 1905]). *E. E.*

Zionitter se Eller.

Zipaquira [sipaki'ra], By i den sydamerikanske Republik Columbia, Dep. Cundinamarca, 50 Km. fra Bogota, ligger 2,628 M. o. H. Z. har en Landbrugsskole, Bibliotek, Sygehus og med sit Distrikt 8,000 Indb. Omegnen har Stensaltgruber, Bly-, Jærn-, Kobber- og Svovlminer. *M. Kr.*

Ziphius, Ziphiinae se Næbhvaler.

Zips (ungarsk Szepes), Komitat i det nordlige Ungarn, grænser til Galizien samt til Komitaterne Såros, Abauj-Torna, Gomor og Liptau, har et Areal af 3,605 □Km. med (1890) 163,300 overvejende romersk-katolske, slovakiske Indb. Komitatet gennemstrømmes af Floderne Popråd, Hernad, Dunajec m. fl., er meget bjærgrigt og opfyldes af Hohe Tatra, Zepser Magura, Kleine (Nizna) Tatra og deres Fortsættelser. Der dyrkes Korn, Hør, Humle, i de sydlige Dale ogsaa Frugt. Hovederhvervene ere Agerbrug og Kvægavl, Bjærgværksdrift (Kobber, Jærn) samt Forfærdigelse af Lærred, Læder og Pottemagervarer. Hovedstaden er Leutschau. *Joh. F.*

Zipser Stæder, 16 Byer, af hvilke Igl6 er

den betydeligste, ligge i ungarsk Komitat Zips i Popråd-Dalen. 1412 overdrog Kejser Sigismund dem som Pant for 37,000 Schock Prager Groschen til Polen; de dannede et Grevskab og bleve forvaltede af en polsk Statholder. Ved Polen's første Deling kom de 1773 tilbage under Ungarn og dannede i lang Tid et eget Distrikt. *Joh. F.*

Zirbelfyr se Fyr s. 288.

Zirknitzer-Sø, i det østerrigske Kronland Krain, 35 Km. V. S. V. f. Laibach, 2 Km. S. f. Byen Zirknitz (slovenisk Cerknica), ligger i en lukket Dalkedel, der begrænses mod Sydvest af Javornik-, mod Nordøst af Slivenza-Bjærgene, har ved høj Vandstand et Areal af 20 □ Km., en Middeldybde af 8 M. og omslutter 4 Øer. Ligesom i hele det omgivende Karstomraade findes her talrige Huler og Spalter, der danne en underjordisk Forbindelse med Naboegnene. Mørke Pletter i Vandspejlet tyde paa Tilstedeværelsen af saadanne underjordiske Tragter, gennem hvilke Vandet har Afløb til Laibach-Dalen og atter viser sig som Bistrizza og Borownizza. Efter vedholdende Regnskyl naar Søen Hulerne Velka-Karlauza og Mala-Kalauza og gennem dem Dalen St. Canzian og, efter gentagen Forsvinden oven for Planina, Unz. Da Vandstanden er afhængig af Vejrliget, findes der stor Uregelmæssighed. 1707—14 forsvandt Søen saaledes kun een Gang, derimod var den udtørret fra Januar 1834 til Februar 1835. Ligeledes har den været fuldstændig udtørret 3. Aug. 1887 og i Sommeren 1893. Søen ligger for øvrigt i særdeles smukke Omgivelser og er rig paa Fisk. *Joh. F.*

Zirkon (Azorit), et Mineral, der bestaar af Zirkonsyre- og Kiselsyreanhydrid ($ZrSiO_4$), har Ædelstenshaardhed (7V2) og anvendes i sin klare gulligrøde Varietet som Smykkesten under Navn af Hyacinth. Z, forekommer oftest i veludviklede tetragonale Krystaller, der ere isomorfe med Rutil og Tinsten, Vægtfylden (ca. 4,7) er højere end hos andre Ædelstene; Glansen er stærk Glasglans, Farven oftest brun, ogsaa gulrød, sjælden er Mineralet farveløst. Z. er usmeltelig for Blæserøret og angribes ikke af nogen Syre. Som mikroskopiske Krystaller findes den i ringe Mængde i næsten alle Bjærgarter; større Krystaller findes især i Pegmatitgange, tilhørende syenitiske og nefelinsyenitiske Bjærgarter (Zirkonsyenit), saaledes (uigennemsigtige brune Krystaller) ved Fredriksværn i Norge, Miask i Ural o. a. St.; lignende Krystaller af 1 Dcm.'s Længde og mere findes ved Renfrew i Canada i Amfibolit. Som klare gulrøde Krystaller og Korn findes Z. undertiden i Basalt (Rhin-Egnene, Laacher See) og i Flodsand og -grus, saaledes paa Ceylon, hvorfra den til Smykker benyttede Z. (Hyacinth) faas. — Beccarit er en olivengrøn Varietet fra Ceylon. Malakon (fra Hitterø) og Ørstedit (fra Arendal) ere delvis omdannede Varieteter af Z. iV. *V. U.*

Zirkonium, Zr = 89,85, er et firegyldigt Metal, som findes i nogle sjældne Jordarter; saaledes forekommer det som Silikat, $ZrSiO_4$, i Zirkon. Metallet kan faas ved Ophedning af Kul med Overskud af Zirkonjord i den elektriske Ovn som et antimonagtig, krystallinsk Metalregulus af Vf. 4,25. Ved Ophedning i en Klorstrøm giver det Zirkoniumtetraklorid, $ZrCl_4$. Zirkonhydroxyd, $Zr(OH)_4$, er et hvidt, voluminøst Stof, som ved Ophedning under Glødningsfænomen giver hvid Zirkondioxyd, ZrO_2, Zirkonjord. Dette giver ved Ophedning i Knaldgasflammen et blændende hvidt Lys (Zirkonlys). Derfor finder Zirkonjord Anvendelse til Glødelegemer, specielt til Nernstlamper. Det saakaldte Norjord er et Zirkonjord, som indeholder lidt Lerjord. Ved Smeltning med Kaliumhydroxyd giver Zirkonhydroxyd zirkonsurt Kali. Ved Ophedning med konc. Svovlsyre giver det Zirkonsulfat, $Zr(SO_4)_2$, som let opløses i Isvand, men denne Opløsning udskiller ved langsom Opvarmning til 40° i 2 Døgn et basisk Salt i fine hvide Naale, som ere ganske uopløselige i Vand. Ved længere Tids Kogning mister Opløsningen Evnen til at give dette Salt. *O. C.*

Zirkonjord se Zirkonium.

Zirkonsyenit se Zirkon.

Ziska, Johannes, den enøjede, Hussitternes Feltherre, (1360—1424), var oprindelig Page hos Kong Venceslaw. Han sluttede sig straks til Hussitterne, da dette Parti dannede sig, og blev deres øverste Feltherre. Som saadan slog han Gang paa Gang de tyske Hære. 1421 blev han Hussitternes øverste Leder i det hele. I sin Ungdom havde han mistet det højre Øje, nu mistede han i en af Kampene ogsaa det andet, men han opgav ikke derfor Førerskabet over Hæren. Fra sin Vogn ledede han Tropperne efter de Oplysninger, hans Omgivelser gav ham, og han sejrede ustandselig i en utallig Række Kampe. Han anvendte meget Vognborge til Beskyttelse for sit Fodfolk mod Kavaleriangreb. Til sidst døde han af Pest. *A. Th. J.*

Zitelmann, Ernst, tysk retslærd og Digter, er født 7. Aug. 1852 i Stettin, blev 1876 Privatdocent i Gottingen, 1879 Prof. extraord. smst., s. A. Prof. i Rostock, 1881 i Halle, 1884 i Bonn. Z. tiltrak sig straks den videnskabelige Verdens Opmærksomhed ved sit Prisskrift »Begriff und Wesen der sogenannten juristischen Personen« [Leipzig 1873] og befæstede yderligere sit Navn som Jurist ved det omfattende Værk >Irrtum und Rechtsgeschaft. Eine psychologisch - juristische Untersuchung« [smst. 1879]. Han har endvidere skrevet >Die Rechtsgeschäfte im Entwurf eines Biirgerlichen Gesetzbuches fur das Deutsche Reich < [I—II, Berlin 1889—90], »Die Gefahren des burgerlichen Gesetzbuches für die Rechtswissenschaft« [Bonn 1896], »Das Recht des Biirgerlichen Gesetzbuches. I. *Allgemeiner Teil*« [Leipzig 1900], »Zum Grenzstreit zwischen Reichs- und Landesrecht« [smst. 1902], »Internationales Privatrecht« [I—II, smst. 1897 og 1903], »Lücken im Recht« [smst. 1903], »Ausschluss der Widerrechtlichkeit« (Tübingen 1906) og mange mindre Skrifter og Afhandlinger. En ikke ringe Opsigt vakte Z.'s Rektoratstaler: »Zwei Ansprachen an die Kaisersohne in Bonn« [Bonn 1903]. Sammen med den berømte Filolog Franz Bücheler udgav Z. »Das Recht von Gortyn« [Frankfurt 1885]. Af Z.'s skønlitterære Arbejder kunne nævnes: »Gedichte« [Berlin 1881], *Memento vivere* [Stuttgart 2. Udg. 1900] og >Radierungen und Momentaufnahmen« [Leipzig 1904]. *Fz. D.*

Zitelmann, Ernst Otto Konrad, tysk Forfatter, er født 26. Novbr. 1854, var egentlig Jurist, men opgav sin Løbebane af Helbredshensyn og rejste til Syden, hvor han senere har tilbragt største Delen af sit Liv, ogsaa efter 1891 at have giftet sig med Malerinden og Forfatterinden Hermine v. Preuschen.

Z. var optraadt som Forfatter under Pseudonymet Konrad Telmann, der senere ogsaa benyttedes i borgerlig Omgængelse. Han optraadte først 1874 med et Par Bind Noveller »In Pommern«, næste Aar fulgte en Samling Arabesker »Sonnenblicke« og to Romaner »Auf der Haide« og »Margarete«, og endelig kom 1876 bl. a. en Samling Digte »In der Einsamkeit« og et Lystspil »Schwerer Diebstal«. Disse Værker vidne ligesom hans senere om betydeligt Talent, men der mangler Selvstændighed og Dybde. Blandt hans senere Værker kunne anføres »Bohémiens« [1895], »Schwarze Zöpfe« [1896] samt to Binds Romanen »Unter romischem Himmel« [s. A.]. *O. Th.*

Zitomir se Shitomir.

Zittau (slavisk Zitawa), By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Bautzen, Hovedstad i Amtshauptmannschaft Z., ikke langt fra den bøhmiske og schlesiske Grænse, ved den til Neisse løbende Mandau og Jærnbanelinien Bischofswerda—Reichenberg, har (1906) 34,700 Indb. (med Garnison). Amtsret med Kammer for Handelssager, Handels- og Erhvervskammer, Hovedtoldkontor, Filial af Rigsbanken. Z. er regelmæssig bygget efter Branden ved Østerrigernes Bombardement 1757 og omgiven med smukke Anlæg. Blandt de 6 evangeliske Kirker nævnes Johannis-Kirken, ombygget 1834—37 af Schinkel, endvidere nævnes Raadhuset (1840—45) i middelalderlig Paladsstil, Stadsbiblioteket (40,000 Bd.) forbundet med et Stadsmuseum, et Gymnasium, et Realgymnasium. Industrien omfatter Bomuldsspinderi, Klædefabrikation, Maskinfabrikation, Jærnstøberi samt Fabrikation af Cykler, Tagpap og kunstige Blomster, Bryggeri, Mølledrift. Z. hørte med Egnen Zagost til Böhmen og blev 1255 ophøjet til Stad. Ved Freden i Prag 1635 kom Z. som Len under Kursachsen. 1639 blev Z. lagt i Aske af Svenskerne under Torstensson og var derefter afvekslende under de Svenskes, de kejserliges og Sachsernes Herredømme, men forblev efter 1643 i Sachsen's Besiddelse. *Joh. F.*

Zittel, Karl Alfred von, tysk Palæontolog og Geolog, født 25. Septbr. 1839 i Bahlingen (Baden), død i Miinchen 5. Jan. 1904. Z. studerede Geologi og Palæontologi, først i Heidelberg, senere i Paris og Wien. Allerede 1863 udnævntes han til Professor i Mineralogi og Geologi ved den polytekniske Skole i Karlsruhe; 1866 blev han Professor i Palæontologi ved Universitetet i Miinchen, i hvilken Stilling han forblev til sin Død. Paa talrige Studierejser besøgte han i Aarenes Løb de fleste europæiske Lande, Nordafrika og Nordamerika. Stor Fortjeneste indlagde han sig ved sine berømte Undersøgelser af de geologiske Forhold i Ørkenegnene 0. f. den nedre Nil samt i Alperne. Størst Betydning fik dog hans palæontologiske Arbejder, idet han blev en af den moderne Palæontologis Grundlæggere; paa flere Omraader (f. Eks. de fossile Spongiers) vare hans Afhandlinger banebrydende; hans Alsidighed fremgik af talrige Arbejder paa næsten alle Dyreklassers Omraade. Fra 1869 til sin Død var Z. Redaktør af det bekendte Tidsskrift »Palaeontographica«. Endnu mere bekendt blev Z. ved sin mægtige »Handbuch der Paläontologie« [4 Bd., Miinchen og Leipzig 1876—93], der ogsaa udkom i fransk Oversættelse, samt ved den senere »Grundzüge der Palaontologie« [Miinchen og Leipzig 1895], hvoraf en Del tillige er offentliggjort i en engelsk Bearbejdelse. Ogsaa som Lærer udøvede Z. en overordentlig Indflydelse paa Palæontologiens Udvikling, idet der strømmede Elever fra alle civiliserede Lande til hans Forelæsninger og Øvelser. Af hans senere Arbejder kan her fremhæves »Geschichte der Geologie und Palaontologie« [Miinchen og Leipzig 1899]. (Litt.: Pompeckj, »Karl Alfred von Zittel« *[Palaeontographica,* Bd. 50, 1904]). *J. P. R.*

Zittwer-Rod d. s. s. Zedoar-Rod (*Rhizoma Zedoariae*) se Curcuma.

Zituni se Zeitun.

Zizania L. Græsslægt (af Ris-Gruppen) med en enkelt Art Vandris (*Z. aquatica* L.), et enaarigt og over 1 M. højt Græs med brede Blade, der paa Undersiden have en kraftig Midtribbe og ere ru. Toppen er stor, foroven sammenkneben, forneden udbredt. Smaaaksene ere 1-blomstrede, i den øverste Del hunlige, i den nederste hanlige; Dækbladene bære i de hunlige Blomster Stak, i de hanlige ingen. Kornet er 2 Cm. langt og I Mm. tykt. Det er vildt udbredt ved Bredderne af Søer og Floder i Nordamerika og det nordøstlige Asien. Her samles Kornene af Indianerne til Næringsmiddel. Fra Nordamerika er Vandris indført til Europa, ogsaa til Norden, hvor det udsaas *i* Damme og ret let akklimatiserer sig; Frøene ere god Føde for Vandfugle og Fisk. *A. M.*

Zizyphus Juss., Slægt af Rhamnaceernes Familie, Buske, sjælden Træer med spredte, helrandede oftest 3-nervede Blade, hvis Akselblade hyppig ere omdannede til Torne. Blomsterne, der sidde i smaa Grupper i Bladhjørnerne, ere smaa og have 5 Bæger-, Krone- og Støvblade. Frugten er en kugleformet eller aflang Stenfrugt. Ca. 40 Arter, især indomalajiske, men ogsaa i andre tropiske Egne. Mange Arters Frugter ere spiselige, især af *Z. vulgaris* Lam., der fra de østlige Middelhavslande er udbredt til hele Middelhavsomraadet; den har toradede Blade, gule Blomster og 2—3 Cm. lange, mørkerøde og meget søde Frugter (Brystbær, Spanske eller Franske Jujuber). Ogsaa af den i det indomalajiske Omraade hjemmehørende *Z. jujuba* Lam., med hvide Blomster og gule Frugter af et Dueægs Størrelse, spises de, raa eller syltede; Blade og Bark af samme benyttes til Garvemiddel, og i det nordvestlige Himalaja bruges Bladene til Foder for Silkeorme. *Z. Lotus* Lam. er en stor Busk med smaa hvide Blomster og rødlige Frugter, som ere mindre og ikke ret velsmagende (Italienske Jujuber). Planten hører hjemme paa Nordafrika's og Sydeuropa's Kyster paa tørre og stenede Steder, nær Stranden; den siges at være den hos Homer omtalte Lotosplante, hvis Frugter bragte fremmede Glemsel og stillede deres Hjemve; ogsaa i Nutiden spises de nogle Steder af Mennesker og anvendes tillige til Kreaturfoder. Af Grenene af *Z. spina Christi* (L.) Willd., der vokser paa Stepper i det tropiske og nordlige Afrika, skal Christi Tornekrone være flettet. *A. M.*

Zlot, tidligere polsk Gylden, = 46,8 Øre, derefter ringere, Guldstykker paa 50 Z. = 22 Kr. 30 Øre. *N. J. B.*

Zn, kemisk Tegn for Zink.

Zna, Navn paa et Par Floder i det mellemste Rusland. 1) Z. i Guvernementet Tambov, har Retning mod Nord, bliver ved Morschansk sejlbar og udmunder efter et Løb paa 435 Km. i venstre Bred af Mokscha. Z. er af stor Betydning for Korntransporten. — 2) Z. i Guvernementet Tver, udspringer paa Østsiden af Valdaj-Højderne, strømmer i nordøstlig Retning gennem Mstino-Søen og udmunder i højre Side af Tverza. Z., der er 128 Km. lang, hører til det Vyschne — Volotschok'ske Kanalsystem. *H. P. S.*

Znaim (tidligere Znaym, tschekk. Znojmo), By i østerrigsk Kronland Mähren, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft Z., 54 Km. S. V. f. Briinn, har (1901) 16,200 Indb. (med Garnison). Det saakaldte Hedningetempel (10. Aarh.) gælder for Mähren's ældste Bygningsmindesmærke, den gotiske Sognekirke til den hellige Nikolaus er bygget 1348 af Kejser Karl IV. Der findes et Statsovergymnasium, flere Fagskoler; Garveri, Eddikefabrikation, Klædefabrikation, Bomuldsvæveri, Handel med Korn og Frugt. Mod Vest Poltenberg med Korsherreordenens Provsti og Kirke. Z. var Sæde for et Hertugdømme under Böhmen's Overhøjhed. 1145 blev Z. ødelagt af den bøhmiske Fyrste Vladislav, men blev genopbygget 1226. 1632 sluttedes her en Overenskomst mellem Ferdinand II og Wallenstein, 1809 fandt her en Fægtning Sted mellem Franskmændene og Ærkehertug Karl, hvorefter der i Z. sluttedes Vaabenstilstand. *Joh. F.*

Zoánthus se Søanemoner.

Zoar se Labrador.

Zoárces se Aalekvabbe.

Zobel se Maar.

Zocchi [tsåk'ki], 1) Emilio, italiensk Billedhugger, er født 5. Marts 1835 i Firenze. Han tilhører efter Læretid og Gerning Firenze, ved hvis Akademi han blev Professor. Blandt hans Lærere var Dupré (s. d.). Z. gjorde sig tidlig bemærket ved forskellig Dyrskulptur og Idealkunst. Han modelerede »Michelangelo mejsler en Satyrs Hoved<, »Troskaben«, »Ung Bakkus«, »Rafael tegner Madonna«, »Kobberslangen«, »Columbus«, »Franklin« (New York) og af anden Monumentalskulptur »Dante« (Trient) og Rytterminadesmærket i Firenze for Viktor Emanuel m. v. Sønnen 2) Amoldo Z., født 20. Septbr. 1862 i Firenze, er ligeledes Billedhugger (Monumentet for Piero dei Franceschi [Borgo San Sepolcro] m. v.). Det samme gælder E. Z.'s Fætter 3) Cesare Z., født 7. Juni 1851 i Firenze (Statue af Fra Bartolommeo [Akademiet i Firenze], Monumentet for Garibaldi i Perugia, for Victor Emanuel i Pisa o. m. **a.).** *A. Hk.*

Zodiakallyset viser sig mod den mørke Himmelgrund som en svagt lysende Stribe at Kegleform; det er bredest (20^0—30^0) og lysest nede ved Horisonten og løber spidst opad langs Ekliptika. Da denne paa vore Bredder altid danner en skæv Vinkel med Horisonten (den største Vinkel er $= 113^1/_2{}^0 - p$, den mindste $66^1/_2{}^0 - p$, hvor p er Bredden, altsaa ved 50° n. Br. henholdsvis $63^1/_2{}^0$ og $16^1/_2{}^0$, ved 60^0: $53^1/_2{}^0$ og $6^1/_2{}^0$), saa faar Z. Udseendet af et langstrakt, skævt Triangel, lidt afrundet oventil. I klar Luft kan dets Lys, som enkelte Iagttagere finde gulere end Mælkevejens, være stærkere end dennes, men Z. er aldrig saa skarpt begrænset som Mælkevejen. Længdeaksen danner i Reglen en Vinkel paa nogle faa Grader med Ekliptika. Efter Marchand, der har studeret Z. paa Pic du Midi og har fundet, at dets Bredde er ca. 14^0, følger Aksen meget nær Storcirkelen og danner en Vinkel paa 6—7^0 med Ekliptika; efter dette skulde Aksen falde sammen med Solens Ækvatorplan, hvilket ogsaa Max Wolfs Fotografier med det af ham konstruerede »Schnittphotometer« synes at bekræfte. Searle derimod finder af Jones'es talrige Observationer med Benyttelse af Müller's Undersøgelser over Lysets Ekstinction i Jordens Atmosfære, at Aksen er beliggende i Juppiter's Baneplan. En nøjagtig Bestemmelse af Aksens Beliggenhed vil først opnaas, naar man faar Maalinger ogsaa fra den sydlige Halvkugle, og man kan kombinere disse med dem, der allerede foreligge fra den nordlige Halvkugle. Z. deltager i Himmelens daglige Bevægelse, og Spidsen har i Almindelighed en Elongation fra Solen af 60^0 til 80^0. Det vil derfor ikke kunne ses længere end et Par Timer efter Aftendæmringens Ophør eller før Morgendæmringens Begyndelse. I Landene omkring Ækvator kan man se det hele Aaret rundt, paa vore Bredder blot paa den Tid af Aaret, da Ekliptika staar saa stejlt som muligt mod Horisonten, efter at Mørket er indtraadt om Aftenen, eller før Dæmringen er begyndt om Morgenen. Det første finder Sted noget før Vaarjævndøgn, det andet noget efter Høstjævndøgn. Februar er den Maaned, da Z. ses bedst hos os paa den vestlige Himmel efter Aftendæmringen; i Oktober ses det bedst paa Østhimmelen, før Morgendæmringen begynder.

Z. blev opdaget af G. D. Cassini 18. Marts 1683 (»Decouverte de la lumière céleste qui paroist dans le Zodiaque« [Paris 1685]) og iagttaget af ham sammen med Fatio, der fortsatte sine Observationer i Duillier ved Genéve til 1686. Tidligere har man spredte Meddelelser om Z; saaledes blev det bemærket i Rom 410, var kendt i Orienten under Navnet »den falske Morgenrøde« og omtales ogsaa i Koranen. Det nævnes af T. Brahe og Kepler, men Cassini er den første, som systematisk observerede det gennem længere Tid, og Childrey den første, fra hvem man har en paa egen Iagttagelse grundet Beskrivelse af Z. (»Britannia Baconica« [London 1661]). Senere er det blevet observeret af talrige Forskere som Schmidt, Heis, Jones, Serpieri, Searle, Gruey, Marchand, Barnard o. a. De førstnævnte have hovedsagelig fæstet deres Opmærksomhed paa Bestemmelsen af Z.'s Konturer, andre, som Jones, have inden for den Lyskegle, som Z. aftegner paa Himmelen, kunnet adskille forskellige Partier af ulige Lysstyrke. Lewis skelner mellem Zodiakallys-Keglen og Zodiakallys-Striben og mener, at Striben, en af Himmelens svageste Objekter, strækker sig som et Baand, lidt bredere end Mælkevejen, langs Ekliptika tværs over Himmelen fra Horisont til Horisont. Ved Midnat er det højeste Parti af Striben stærkest lysende, og dette falder sammen med, hvad Brorsen saa 1854 og har kaldt Gegenschein (*counter glow*); dette var bemærket af Pézénas 1730 og af Humboldt 16. Marts 1803 i Sydamerika, men Brorsen er den, som først har henledet Opmærk-

somheden herpaa og fundet, at Gegenschein om Vaaren i Maanederne Februar til April tiltager saavel i Lysstyrke som i Udstrækning, medens det om Høsten i Maanederne September til November ikke er saa fremtrædende. Senere Undersøgelser af Barnard have derimod vist, at Gegenschein altid er synlig undtagen i Juni og December, fordi da det diametrale Punkt af Solen ligger der, hvor Mælkevejen og Ekliptika skære hinanden, henholdsvis i Skorpionen—Skytten og i Tyren—Tvillingerne. Barnard finder, at naar Gegenschein i Juli er kommet ud af Mælkevejen, har det en rund Form af Diameter 20°, og det centrale Parti er stærkere lysende; samme Form og Udseende viser det ogsaa i August, medens det i September og Oktober bliver mere elliptisk, til det til Slut ved et 4^0 bredt Zodiakalbaand kommer i direkte Forbindelse med Z.; dette Baand ser man blive bredere og lysstærkere, og saadan viser det sig til henimod April, da Gegenschein igen optræder som en rund og liden Flek af 10^0 Diameter. Længere sammenhængende Baand er set af flere, saaledes Schiaparelli, der 3. Maj 1862 Midnat kunde følge et 15^0 bredt Baand gennem Stjernebillederne Tvillingerne, Løven, Jomfruen, Vægten og Skorpionen. Searle har paavist 3 Lysbaand. Det første begynder i Ørnen, gaar derpaa gennem Vandmanden, Fiskene til hen imod Pleiaderne. Farven er mere hvid, end hvad han ellers ser i Z. Det andet Baand forbinder Berenice's Hovedhaar gennem Løven og Kræbsen med Mælkevejen. Det tredje Baand er beliggende i Jomfruen. Searle finder, at disse Baand kunne forklare enkelte Ejendommeligheder, man har bemærket ved Z. og Gegenschein. Paa Grund af det første Baand forstaas lettere, at Z.'s Spids saa længe bliver staaende ved Pleiaderne, ligeledes at Gegenschein i Oktober tiltager saavel i Udstrækning som i Lysstyrke, medens det tredje Baand bidrager til Forstærkelse af Lysstyrken hos Gegenschein i Februar og Marts. Midtpunktet af Gegenschein fandt Heis var beliggende nogle Grader fra det diametrale Punkt af Solen, Lewis fandt, det laa N. f. Ekliptika, og snart 0. f, snart V. f. Solens Oppositionspunkt. Barnard finder af sine Iagttagelser fra 8. Oktbr. 1883 til 10. Febr. 1899 — i denne Tid har han observeret Gegenschein paa 74 Dage — at Midpunktet har en Længde, der er $179{,}55^0$ større end Solens og en Bredde af $+ 0{,}62^0$. 1893 er der samtidig med Barnard's Iagttagelser paa Lick observeret i Arequipa i Peru, og af disse Observationer har man ikke kunnet finde nogen Parallakse for Gegenschein.

Spektret af Z. er gentagne Gange blevet undersøgt, uden at man er kommen til overensstemmende Resultater. Angstrøm saa kun en eneste gul-grøn Linie (den lyse Nordlyslinie), hvilket skulde tyde paa en glødende Gas. Vogel fandt foruden et kontinueret Spektrum ogsaa Nordlyslinien. Wright har paavist, at Spektret er kontinueret og strækker sig fra *D* til *G* aftagende i Styrke mod begge Ender, og at Nordlyslinien antagelig ikke skriver sig fra Z., men fra svage Nordlys, som man ellers ikke kan se. Ikke saa sjælden hænder det nemlig, at man kan se Nordlyslinien i saa godt som alle Egne af Himmelen, uden at noget Nordlys kan øjnes.

For at forklare Z. er der fremsat flere Teorier, der kunne deles i 2 Hovedgrupper, den kosmiske og den atmosfæriske. De første kunne igen deles i 2 Afdelinger, som man kunde kalde den heliocentriske og den geocentriske, alt efter som man mener, at Fænomenet er fremkaldt ved Stof, som bevæger sig rundt Solen eller tilhører Jorden, men i saa Fald befinder sig uden for dens Atmosfære. Cassini holdt Z. for at være en Slags meget fladtrykt Solatmosfære, dette blev ogsaa antaget af Euler, men Laplace har vist, at en saadan, som skulde rotere sammen med Solen, ikke kunde strække sig saa langt som til Merkur's Bane, medens Z. strækker sig længere end til Venus, da nemlig Spidsens Elongation fra Solen altid er større end Venus'es største Elongation. Jones og Heis have udtalt, at Z. maa være at betragte som en Taagering, der svæver inden for Maanens Bane omkring Jorden. Swend har imidlertid matematisk bevist, at i saa Fald maatte Lysfordelingen i Z. være en anden. Bigelow er mere tilbøjelig til at antage, at Z. hidrører fra Partikler, der ere elektrisk kastede ud fra Solens magnetiske Poler og have kondenseret sig langs Solens Ækvatorplan. Eversheds har givet en lignende Forklaring for Gegenschein, som han holder for en Slags Hale til Jorden, dannet af Vandstof og Heliummoleculer, som er kastet ud fra Jorden i den stik modsatte Retning af Solen. Men alle disse Teorier samt de, der ville forklare Z. som et tellurisk Fænomen i Lighed med Nordlys, som Serpieri bl. a. har taget Ordet for, træde mere og mere tilbage for den af Fatio 1684 udtalte Anskuelse, at Z. er fremkaldt ved Reflektion af Sollys fra Ansamlinger af Smaalegemer (kosmisk Støvsky) i Nærheden af Solen, Seeliger har i den senere Tid videre udviklet denne Teori ud fra den Hypotese, at Rummet i Solsystemet i Nærheden af Solen og til Egne, som Jordbanen endnu omslutter, er opfyldt af Partikler af kosmisk Støv, hvorved menes Ansamlinger af Masser, hvis indbyrdes Afstande ere meget store, sammenlignet med Massernes Dimensioner; dette Støv reflekterer Sollyset. Denne Støvsky vil nu ordne sig i et Plan, hvori Z.'s Akse ligger, saa Skyen vil have en relativ liden Udstrækning i den paa Planet lodrette Retning. Støvskyen vil saaledes faa Form af en Rotationsskive, hvis Centrum ligger i Solen; det strækker ud over Jordbanen. Tætheden af Massefordelingen vil sandsynligvis aftage fra Solen udover. Ved nu at gaa ud fra denne Hypotese og ved at benytte Lommel-Seeliger's Lov om Lysets Reflektion finder Swend, at de iagttagne Uligheder i Z.'s Lysstyrke ere i Overensstemmelse med Seeliger's Hypotese, og at Gegenschein bliver et Fænomen, som finder sin naturlige Forklaring ved denne, især hvis Zodiakalskiven strækkes ud til I å 2 Jordbaneradier og dens Tæthed aftager med Afstanden fra Solen. I den sidste Tid har Seeliger yderligere styrket den af ham opstillede Hypotese, idet han har vist, at den hidtil gaadefulde Afvigelse i Bevægelsen af Merkur's Perihel, som Leverrier henledede Opmærksomheden paa (se Intramerkurielle Planeter), samt Bevægelsen i Venus'es Knude og i Mars'es Perihel, som Newcomb paaviste ikke var i Overensstemmelse med Newton's Gravitationslov, utvungen kan forklares som Virkning af det

Stof, som fremkalder Z. Han finder, at den samlede Masse af denne kosmiske Støvsky er af samme Størrelse som Mars'es Masse. Blandt de øvrige, som have udtalt sig for, at Z. var reflekteret Sollys fra Smaalegemer i Solens Nærheder — Wright har vist, at Z. var polariseret i et Plan gennem Solen — nævnes Geelmuyden, som 1878 og 1882 har hævdet, at Z. er fremkaldt af Meteoritter, der lyse med reflekteret Lys og bevæge sig i korte Baner med liden Inklination om Solen. Paa Grundlag af Lambert's Lov beregner han den Lysmængde, de udsende, under den Forudsætning, at Perihelerne ere jævnt fordelte fra Solens Overflade til Afstande, hvor de ophøre at være Perihel. Searle har ogsaa søgt Forklaringen af Z. gennem en Meteorithypotese. Og Moulton har ud fra denne vist, ligesom tidligere Gyldén, at Tiltrækningen af Solen og Jorden vil fremkalde en Ophobning af Meteoritter i det Punkt, som er i Opposition med Solen; de Meteoritter, hvis Bane gaar gennem dette Punkt, ville der en Tid blive holdt tilbage, idet de ville blive grebne af en Slags dynamisk Malstrøm og igen fortsætte deres Bane efter at have kredset nogle Gange om dette Punkt, hvis Afstand fra Jorden er 1,5 Mill. Km., og hvis ækvatorialhorisontale Parallakse følgelig er mindre end 15'. For Tiden ser det ud til, at Meteorithypotesen er den sandsynligste baade for Z. og for Gegenschein, om end Spørgsmaalet endnu ikke kan siges at have faaet sin endelige Løsning. *F. Fr. S.*

Zodiäkus se Dyrekredsen.

Z56, byzantinske Kejserinder.

1) Kejser Leo VI's Mætresse, Moder til Konstantin VII, efter hvis Tronbestigelse (912) hun regerede en Tid i hans Navn.

2) Datter af Konstantin VIII og gift med dennes Efterfølger Romanos III, efter hvis Død (1034) hun fik en stor Indflydelse paa Rigets Styrelse. Hun hævede sin Elsker Michael IV paa Kejsertronen og senere Michael V, som dog frigjorde sig for hendes Indflydelse og satte hende i Fængsel tillige med hendes Søster Theodora. Men efter at være kommen fri igen udnævntes Søstrene til regerende Kejserinder (1042); dog blev Theodora snart skubbet til Side, og Z., som ægtede Kejser Konstantin IX, regerede sammen med ham til sin Død (1050). *H. H. R.*

Zoea se Kræbsdyr S. 18.

Zoëga, Georg (Jørgen), dansk-romersk Oldgransker og Numismatiker, født 20. Decbr. 1755 i Daler i Ribe Stift, død i Rom 10. Febr. 1809. Z., hvis Fader var Præst, først i Daler, siden i Møgeltønder, men som ellers stammede fra en italiensk Slægt fra Egnen ved Verona, kom 1772 til Gymnasiet i Altona og 1773 til Universitetet i Gottingen, hvor han studerede Filosofi, klassiske Sprog og Oldtidsvidenskab. I Sommeren 1776 besøgte Z. Italien, bl. a. Venezia og Rom, studerede derpaa i Leipzig og kom 1777 tilbage til Danmark. 1779 fik han her det Hverv at ledsage den unge Kammerjunker v. Heinen paa en Udenlandsrejse til Göttingen, Wien, Venezia, Rom og Napoli, paa hvilken Rejse han i øvrigt fortsatte sine arkæologiske Studier. Hjemkommen 1781 henvendte han sig til Guldberg, der tog sig af ham og fik bestemt, at han efter en ny Studierejse paa 2 Aar skulde ansættes ved det ny indrettede kgl. Møntkabinet. Efter Studier i Wien under Eckhel kom Z. 30. Jan. 1783 til Rom, anbefalet til den senere Kardinal Stefano Borgia. Denne tog yderst venlig imod ham og opfordrede ham til, paa Grundlag af dennes Samling, at forfatte en Beskrivelse af de romerske Kejsermønter fra Ægypten. Det Værk (*Numi Aegyptii imperatorii*), der sammenfatter Frugterne af disse hans Studier, og som indeholder en Mængde selvstændige, værdifulde Undersøgelser, udkom i Rom 1787. I Rom giftede han sig allerede 7. Aug. 1783 hemmelig med Maleren Pietruccioli's skønne Datter Maria og gik over til den katolske Tro. Han begav sig dog efter Bestemmelsen hjemad 1784 og naaede Paris; men da han her hørte, at Guldberg var fjernet fra Statsstyreisen, vendte han tilbage til Rom, hvor man havde lovet ham Understøttelse til hans arkæologiske Granskninger. Han forblev nu i Rom, stadig optagen dels af Studier af Oldtidens Skulpturværker, særlig af Reliefferne, dels af den koptiske Litteratur, til hvis Studium Kardinal Borgia's enestaaende Samling af koptiske Haandskriftfragmenter indeholdt et uovertræffeligt Materiale. Paa begge Omraader frembragte Z. grundlæggende Arbejder, om end hans eget svagelige Helbred og stadige Sygdomme i hans Hjem tillige med andre Sorger hindrede ham i faa saa meget af hans værdifulde Undersøgelser udgivet, som han og andre ønskede. Uagtet Z. levede fjernt fra Danmark, vedblev han at vedligeholde Forbindelsen med sine Landsmænd, og han tog sig i Rom stadig med Raad og Daad af alle Danske, som kom til Rom, bl. a. af Thorvaldsen, C. F. F. Stanley o. a. 1798 blev Z. kgl. Dansk Agent (Konsul) i Rom; 1802 blev han kaldet til Professor i Arkæologi i Kiel, men fik 1804 Tilladelse til at blive i Rom for at fortsætte sine Studier og Arbejder med Bibeholdelse af hans Professorgage. Hans Beskrivelse af Borgia's koptiske Haandskrifter med latinske Oversættelser (*Catalogus Codicum Copticorum*), der først udkom 1810 efter hans Død, er det første kritiske, videnskabelige Arbejde i den koptiske Filologi, som har set Lyset, og dets Værdi er ikke i mindste Maade forringet den Dag i Dag. Hans grundige og udtømmende Studium af, hvad der i Litteraturen var at finde om Obeliskerne, er nedlagt i hans store Værk *De origine et usu Obeliscorum*. Det udkom 1800, men bærer Aarstallet 1797. Af hans »Bassirilievi antichi di Roma, incisi da Tom. Piroli« (2 Bd.) udkom kun 115 Tavler, hvilke ere forsynede med en oplysende Kommentar, der i Forstaaelse af Genstandene og i Grundighed langt overgaar, hvad der dengang havdes af lignende Arbejder. Hans Afhandlinger, hvoraf nogle vare sendte til det danske Videnskabernes Selskab, ere udgivne af Welcker [Gottingen 1817], hans Breve af samme [1819]. (Litt.: F. G. Welcker, »Zoegas Leben« [2 Bd., Stuttgart 1819]; A. D. Jørgensen, »G. Zoega« [1881]; A. Michaelis, »Billeder af Z.« i »Zeitschrift f. bildende Kunst« [1903] S. 193—196; F. R. Friis, »Portrætter af G. Z.« [Kbhvn. 1904]). *V. S.*

Zofingen, By i Schweiz, Kanton Aargau, ligger 14 Km. S. V. f. Aarau, 442 M. o. H. paa højre Side af Wigger-Dalen samt ved Banelinierne Luzern—Olten og Z.—Aarau. (1900) 4,602 Indb.

der næsten alle ere Protestanter. Z. ligger i en frugtbar Slette, der gennemstrømmes af Wigger, og har en stor Kirke, Raadbus, Stadbibliotek samt Døvstummeinstitut. Byen har betydelig Tilvirkning af Silke-, Uld-, Bomulds- og Lærredsvarer samt Voksdug, Kemikalier og Fernis. Allerede under Karl den Tykke havde Z. Møntret. En Tid lang var den fri Rigsstad, men kom derpaa under Østerrig og var ofte Residens for østerrigske Fyrster. I Omegnen findes flere romerske Bygningslevninger (Litt.: Brunner, »Das alte Z.« [Aarau 1877]). *H. P.S.*

Zoföros (græ.), Frise med Figurer af levende Væsener; ogsaa i Dyrekredsen.

Zohar, anden Skrivemaade for det hebraiske Ord, som maaske oftere gengives ved Sohar, og som betyder »Lysglans«, Navn paa en Bog af kabbalistisk Indhold (se Kabbala) som under Form af en Art Kommentar til de 5 Mosebøger giver Oplysning om den hemmelige og skjulte Betydning, der ligger i de i Bøgerne meddelte Fortællinger og guddommelige Bud. Se Sohar. *V. S.*

Zoilos fra Amfipolis, græsk Litteraturkritiker, antages at have levet i 4. ell. 3. Aarh. f. Chr. Mest bekendt er han bleven for sine heftige Angreb paa Homer, som skaffede ham Tilnavnet *Homeromastix.* *H. H. R.*

Zoisit se Epidot.

Zola [zola'], Émile, fransk Forfatter, født i Paris 2. Apr. 1840, død smst. 29. Septbr. 1902. Z. var Søn af en italiensk Ingeniør, der anlagde en Kanal ved Aix i Provence. Her tilbragte han sin Barndom, afsluttede sin Skoleuddannelse i Paris og ansattes derefter i Boghandelen Hachette, hvor han særlig varetog Firmaets Forbindelser med Pressen. Han begyndte selv at skrive i forskellige Aviser, dels kritiske Artikler, dels Fortællinger, saaledes »Les mystères de Marseille« og >Le vceu d'une morte«, der siden udkom i Bogform. 1864 udgav han »Contes à Ninon«, der modtoges med Bifald, 1865 Romanen »La confession de Claude« og 1867 »Therese Raquin«, hvor hans Forfatterfysiognomi allerede er helt udpræget. Stærkt paavirket af Taine og Claude Bernard bekender han sig til Arvelighedstroen og søger i sit Menneskestudie til Bunds i Milieuet. Som Motto foran »Thérèse Raquin« skriver ban Taine's berygtede Ord: »Dyd og Last ere Frembringelser som Vitriol og Sukker«. Bogen rummer en uhyggelig Mordhistorie og skildrer Samvittighedsnagets frygtelige Nemesis med tung og ubønhørlig Konsekvens. I »Madeleine Férat« [1868] er Arvelighedsanalysen helt gennemført. Taine's Afhandling om Balzac gjorde et dybt Indtryk paa Z., der fattede den Plan at følge den store Forgængers Eksempel og i Lighed med hans »Comédie humaine« at skabe et vældigt Mangebindsværk for at belyse et helt Tidsafsnit, en hel Slægt i dens talrige Forgreninger. Den fransk-tyske Krig og Nederlaget ved Sedan syntes ham den endelige knusende Dødsdom over det andet Kejserdømmes Nedgangs- og Forfaldsperiode. Han vilde undersøge Opløsningsprocessen i alle dens Faser og begyndte 1871 under Fællestitelen »Les Rougon-Macquart, histoire naturelle et sociale d'une famille sous le second Empire« sin 20 Binds Romancyklus, der omfatter følgende Bøger: »La fortune des Rougon« [1871, en Provinsopstand i Anledning af Napoleon III's Statskup 1851], »La curée« [1872; Kappestriden om at komme til Fadet og det løsslupne Paris-*highlife* efter Statskuppet], »Le ventre de Paris« [1873, Skildring af Livet i de store Torvehaller og det raa og fede animalske Liv, der udgaar derfra], »La conquête de Piassans« [1874], »La faute de l'abbé Mouret« [1875; Skildring af en paradisisk Urskovshave med en forherligende Højsang til Elskovsdrift og Natur], »Son excellence Eugéne Rougon« [1876; en af de vigtigste politiske Personligheder under Napoleon III], »L'Assommoir« [1877; »Mukkerten«, »Faldgruben«; Brændevinsknejpen og Drukkenskabens Ødelæggelse af en Arbejderfamilie], >Une page d'amour« [1878; Kærlighedens Kval og Galskab], »Nana« [1880; Pariserkokottens Historie som Symbol paa Kejserdømmets moralske Depravation], »Pot-Bouille« [1882; en Skildring af det bedærvede og skidne Liv i et parisisk Lejehus fra Kælder til Kvist], »Au bonheur des dames« [1883; Livet i et stort Modemagasin], »La joie de vivre« [1884; Livsledens Roman], »Germinal« [1885; Grubearbejdernes Liv], »L'ceuvre« [1886; en Kunstners haabløse Kamp for at fæstne sin Drøm om »Mesterværket« paa Lærredet], »La terre« [1887; Bøndernes raa og primitive Brutalitetsliv], »Le réve« [1888; en kysk ung Piges ekstatiske Kærlighedsdrøm i Ly af en gammel Domkirke], »La bête humaine« [1890; Dyret — den vilde, uimodstaaelige og gaadefulde Morddrift — i Mennesket], »L'argent« [1891; Børslivet, dets Skandaler og Krak], »La débâcle« [1892; den fransk-tyske Krig og Sammenbrudet ved Sedan] og »Le docteur Pascal« [1893; Familiens Stamtræ i Sammenhæng og Oversigt over det hele Værk, indrammet i en skøn og dyb Kærlighedshistorie]. Z. var gaaet til sit Værk med faste litterære Principper; han vilde gøre Romandigtningen videnskabelig, underbygget med grundige og sikre Studier af Livet i alle dets Forgreninger; han vilde skabe en sammenhængende Række *documents humains*, videnskabelig tilforladelige Vidnesbyrd om, hvordan Mennesker, ved Arv, Opdragelse og Omgivelser, udvikle sig til det, de ere; han vilde være Naturalist; efter hans Paastand var et Kunstværk *un coin de la créature*, set igennem et Temperament. Z.'s eget Livssyn var mørktfarvet, pessimistisk. Han saa først og fremmest det primitive, det instinktive, Urdrifterne, Dyret i Mennesket. Han opfattede kun Sjælelivet i dets store almene Udladninger af Drift og Instinkt. Han saa i Mennesket de enkleste Drivfjedre, Dyriskheden, Galskaben, Manien, Lasten og Lidenskaben. Men med denne Forenklen af det sjælelige Indreliv forbandt han en stærk og voldsom Sans for Livet i hele dets ydre Fylde. Han gik Nutidslivet tæt paa Klingen i al dets brogede og kaotisk rige Udfoldelse. Hans Sanser vare rastløst optagne af at indsamle Indtryk, han var ivrig og vims som en Reporter, nysgerrig og videlysten, tog sit Stofsamlingsarbejde med ligefrem videnskabelig Grunddighed, havde en Livsappetit som en Romanens Jordaens og fik sine Bøger til at bugne af Realitet, af Lugte og Lyde og kalejdoskopisk flimrende Farver. Men med al sin brede, fuldtstrømmende Livsfylde, med sine Skildringers uudtømmelige

Masse realistisk Viden og naturalistisk Sanselighed er han inderst inde ingen virkelig Naturalist. Derimod en Fantast, en Lyriker, en Drømmer, en Symbolist. Hans Fantasi forstørrer og overdriver Indtrykkene til gigantiske Visioner. Han personificerer Naturen og de døde Ting omkring sig; bag hans smaa og smaatskaarne Mennesker rejser sig som kæmpemæssige og truende Symboler de Virksomheder, der binde dem, de Bygninger, de trælle for, den Natur, der behersker dem. Store og vældige symbolske Ledemotiver bølge gennem hans Bøger. Han legemliggør og besjæler den underjordiske Grube, hvori Minearbejderen slider sig op, Lokomotivet, der bærer sin Fører som en Ganger sin Rytter, Haven, Jorden, Stormagasinet, Kirkegaarden, Brændevinsskænken. Han er helt igennem Symboliker og har i sine Romaner mindre ydet ædruelige Virkelighedsbilleder end store Samfundsepopéer, hvor især hans Evne til at skildre Massernes brede og tunge bølgende Strøm er uforlignelig, uden Sidestykke i Litteraturen. Og Z.'s oprindelige Pessimisme viste sig ved Afslutningen af Rougon-Macquart-Suiten i »Le docteur Pascal« at klinge ud i en Bekendelse af Haab og Tro paa stærke og sunde Magter, Elskoven, Livet og Fremtiden.

Samtidig med den store Romancyklus havde Z. udgivet andre Bøger, Fortællingerne >Nouveaux contes å Ninon« [1874], »Le capitaine Burle« [1882] og »Naïs Micoulin« [1883]; et Bind »Théâtre« [1878], omfattende Skuespillene »Thérèse Raquin<, »Les héritiers Rabourdin« og »Le bouton de Rose<, samt af kritiske og litterærpolemiske Skrifter: »Mes haines« [1866], »Le roman expérimental< [1880], »Le naturalisme au théâtre«, »Les romanciers naturalistes«, »Nos auteurs dramatiques«, »Documents littéraires« [1881], »Une campagne 1880—1881« [1882] og »Nouvelle campagne« [1896]. Z. var bleven Fører for den naturalistiske Skole; 1880 udkom »Les soirées de Médan« til Minde om de litterære Aftener paa Z.'s Landejendom; foruden en Fortælling af Mesteren selv (»L'attaque du moulin«) bragte Bogen Bidrag af Eleverne I. K. Huysmans, Henry Céard, Paul Alexis, Léon Hennique og Guy de Maupassant. Z.'s Romaner udkom delvis i overordentlig mange Tusind og spredtes gennem Oversættelser (ogsaa til Dansk) over hele den civiliserede Verden, ligesom nogle af William Busnach foretagne Dramatiseringer gjorde langvarig og vid Opsigt: »L'assommoir« [1879; »Faldgruben«), »Nana« [1881] og »Pot-Bouille< [1883; »Som man saar«]. 1894—98 udgav Z. Trilogien »Les trois villes«: »Lourdes« — »Rome« — »Paris«, der indgaaende og aandfuldt behandler disse tre Arnesteder for Nutidens vigtigste religiøse og sociale Spørgsmaal. Dreven af sin flammende Retfærdighedstrang kastede han sig ind i Dreyfus-Sagen, idet han 13. Jan. 1898 i Dagbladet »Aurore« rettede sin storslaaede »J'accuse«-Artikel mod den Magthaver-Depravation, der havde domfældt Dreyfus og frikendt Esterhazy. Den dybe og sande Fædrelandskærlighed, denne Anklage dikteres af, vakte Udlandets Beundring, men udsatte Z. for sit eget Lands hævnfnysende Forbitrelse. Han anklagedes for at have beskyldt Krigsretten for at have frikendt Esterhazy efter højere Ordre og dømtes 18. Juli til et Aars Fængsel og 3,000 frc. i Bøde. Z. begav sig i Landflygtighed til England, Øvrigheden foretog Udpantning i hans Bo, men efter Kassationsdomstolens Kendelse i Dreyfus-Sagen vendte han i Juni 1899 tilbage til Paris. Han havde faaet sit Fædrelands Had og Spot at føle, Trusler og økonomisk Forfølgelse maatte han fremdeles døje. Men med usvækket Iver fortsatte han sit Arbejde for at rejse og styrke sit vildledte og degenererede Folk. 1899 udsendte han første Bind af det Oprejsnings værk, han havde planlagt i fire »Evangelier«: »Fécondité«, der dristig angriber og revser Ufrugtbarhedstendensen i den franske Nation; i de følgende to Bind, han naaede at faa gjort færdig, »Travail« og »Vérité« [1902] fortsætter han sin Forkyndelse ved at prædike Arbejdets Evangelium og Sandhedens Sejrsgang med selve Dreyfus-Sagens Forløb til Eksempel. 29. Septbr. 1902 kom han ulykkelig af Dage i sit Hjem i Bruxelles-Gade, kvalt af Kulos fra den urensede Kamin. Ikke blot ved sit rastløse og storstilede Arbejde i Litteraturen, med ogsaa ved sin Fædrelandskærlighed, der fik Udslag i hans Livs sidste heltemodige Bedrift, hører Z. til sit Lands største Skikkelser. Efter hans Død er hans »Correspondance« begyndt at udkomme. (Litt.: Paul Alexis, *Émile Z., notes d'un ami* [1882]; Laporte, *E. Z., l'homme et l'œuvre* [1894]; Toulouse, *É. Z.* [1896]; G. Brandes, »Samlede Skrifter«, VII). *S. Ms.*

Zolkiew, By i østerrigsk Kronland Galizien, Hovedstad i Bezirkshauptmannschaft Z., 25 Km. N. f. Lemberg, ligger ved Randen af et Bakkeland, der sænker sig mod Bug, og har (1890) 7,200 Indb., hvoraf 3,800 Jøder. Distriktsret, Garnison, gammelt Slot, tidligere Residens for Kong Johan Sobieski. Bryggeri, Læderfabrikation, Klæde- og Uldtøjsvæveri. *Joh. F.*

Zolkiewski, Stanislav, polsk Hærfører, født 1547, falden 1620, uddannedes under Kronfeltherren Jan Zamojski og blev Vojevod af Kijev. Stor Berømmelse vandt han ved 1596 at kue et farligt Kosakoprør mod Kong Sigismund III, ligesom han dygtig kæmpede mod Svenskerne under Striden om Lifland. Han blev dog ikke Kronfeltherre, da Zamojski døde 1605. — Da Kong Sigismund imidlertid indblandede sig i Tronstridighederne i Rusland (paa de falske Dimitriers Tid), blev Z. sat i Spidsen for Polen's Hær og rykkede ind i Rusland 1610. Han sejrede over Svenskerne og Russerne og nødte Bojarerne til at anerkende Sigismund's Søn Vladislavs (senere Vladislav IV) som Tsar, ligesom han holdt Moskva besat. Men Huset Vasa forspildte de Fordele, Z. havde vundet. Først 70 Aar gl. blev Z. Kronfeltherre og anførte 1617 den polske Hær mod Tatarerne og Tyrkerne, men Krigen endte saa uheldig, at 2. maatte opgive Moldau og Valakiet. Da en Krig udbrød mod Tatarerne og Tyrkerne 1620, rykkede Z. atter ud, men blev ved Dnjestr slaaet af de overlegne Tyrkere, og faldt i Oktbr. i Slaget ved Cecora (ved Jassy). Hans Hoved førtes i Triumf til Konstantinopel, hvorfra det senere blev givet tilbage, og Johan Sobieski lod opføre et Mindesmærke for Z. i Byen Zolkiew (Galizien). *J. Z.*

Zoll, tysk Navn for Tomme (s. d.).

Zoll, Kilian, svensk Genremaler, født 1818 i

Skaane, død 1860. Han blev Elev af Stockholm's Kunstakademi og uddannede sig 1854 i Diisseldorf, hvor han hjalp Tidemand og ogsaa arbejdede sammen med Marcus Larsson (Vinterstykket »Färden till Julottan«), under hvis Indflydelse han i Düsseldorf-Tiden malede nogle Skibbrudsscener. I sin Ungdom havde han malet en Altertavle for Linderås i Smaaland. Han udførte ogsaa en Del Portrætter. Men ellers var Genrebilledet baade før og efter Diisseldorf-Opholdet hans Speciale. Hans smaa Folkelivsscener værdsættes som omhyggelig og flinkt udførte, om end lidt farvemonotone: »Spindende Bondekone«, »Køkkeninteriør«, »Barn leger med en Kat«, »Moders Fryd« og efter Düsseldorf-Tiden: »Midsommerdans i Dalarne«, »Läsforhör« o. a. Med »Karl d. Tolvte ved Narva« optraadte han som Historiemaler. *A. Hk.*

Zombor (Sombor), kongelig Fristad i Ungarn, Hovedstad i Komitatet Bács-Bodrog, 55 Km. S. V. f. Maria Theresiopel, ligger paa en vid Slette ikke langt fra Franzens-Kanal og har (1901) 29,600, overvejende romersk-katolske, serbiske Indb. (med Garnison), Statsovergymnasium, Bibliotek, Mølledrift samt betydelig Korn- og Kvæghandel. *Joh. F.*

Zona se Herpes.

Zonåras, johannes, byzantinsk Historieskriver, levede i I, Halvdel af 12. Aarh. Han var en Tid Fører for Livgarden og Leder af det kejserlige Kancelli; til sidst gik han i Kloster. Vi have af ham en udførlig Verdenshistorie, som behandler Tiden fra Verdens Skabelse til 1118. Den er for en stor Del bygget paa Kilder fra Oldtiden, deriblandt Dio Cassius, af hvis Værk store Partier j kun ere bevarede for os gennem Z. Han skrev dog ikke ligefrem Kilderne af, men ændrede dem ikke saa lidt, især i formel Henseende. Der haves desuden af ham en Hymne samt Kommentarer til kirkelige Skrifter og Helgenbiografier. Krøniken er udgiven af Dindorf [6 Bd. Leipzig 1868—75]; de øvrige Skrifter findes i Migne's »Patrologi« 134—35 og 137. *H. H. R.*

Zonärbygning kaldes i Mineralogien det Forhold, at en Krystal er opbygget af Lag af indbyrdes noget forskellig Beskaffenhed; en saadan Bygning fremkommer, naar den Vædske, hvori Krystallen vokser, ændrer sin Beskaffenhed under Krystalvæksten. Lagene kunne adskille sig ved forskellig Farve eller ved at være Blandinger i forskelligt Forhold af to isomorfe Forbindelser. *N.V.U.*

Zone (græ.), Bælte, specielt Bælte paa Jorden. Inddelingen af Jorden i fem Bælter efter astronomiske Hensyn er gammel (se Bælte, Jordbælte). Navnene paa de astronomiske Z.: den varme eller tropiske Z., de tempererede Z., de kolde eller polare Z. vise, at man foruden at betragte dem som Bælter, inden for hvilke Solens tilsyneladende Bevægelser frembyde visse Ejendommeligheder, tillige tillagde dem Værdi af Varmebælter. Imidlertid er Varmen paa Jorden ogsaa afhængig af andre Faktorer end Solstraalingen og da i Særdeleshed af den ulige Fordeling af Land og Vand, dernæst af Havstrømmene, de herskende Vindretninger o. s. v. Det er først i den sidste Menneskealder, at man har forsøgt i Geografien at frigøre sig for de astronomiske Inddelingsprincipper og at dele Jorden i Z. efter rent geografiske Hensyn. Den første, der gjorde et Forsøg i denne Retning, var Supan, der delte Jorden i fem Varmebælter: den varme Z., hvor Aarets Middelvarme er over 20°, de to middelvarme Z., hvor Aarets Middeltemperatur ligger mellem 0° og 20°, og to kolde Z. med Aarsmiddelvarme under 0°. Supan's Z. kunde kun betragtes som et første Forsøg og fik i Videnskaben kun en meget kort Levetid. Ved et Tilfælde kom de imidlertid ind i en Del Skolebøger, hvor man endnu ofte kan se dem benyttede, længe efter at Videnskaben har forladt dem. Fejlen ved Supan's Inddeling er iøjnefaldende, nemlig at Organismerne i deres Liv ikke paavirkes af Aarsmiddelvarmen. Steder med samme Middelvarme for Aaret byde meget forskellige Livsvilkaar, efter som dette Middeltal fremkommer af en streng Vinter og en hed Sommer eller af to lidet forskellige Aarshalvdele. Det nordlige Mantshuri ligger saaledes i Supan's kolde Z., medens Sydgrønland ligger i den tempererede Z. Det varede heller ikke længe, før et nyt Inddelingsprincip forsøgtes. Köppen opstillede et System efter Varigheden af den kolde, den varme og den hede Tid og delte Jorden i følgende Z.: den tropiske Z., hvor alle Maaneder have over 20° i Middel varme, den subtropiske Z., hvor 4—11 Maaneder have over 20° i Middeltemperatur, den tempererede Z., hvor mindre end 4 Maaneder have over 20° i Middel, men hvor mere end 4 Maaneder have over 10° i Middel, den kolde Z., hvor mindre end 4 Maaneder have over 10° i Middel, og den polare Z., hvor ingen Maaned naar 10° i Middel. Denne Inddeling er naturligvis ogsaa kunstig, men den betegnede dog et stort Fremskridt. Særlig Grænsen mellem den kolde og den polare Z. var af blivende Værd, idet den meget nær falder sammen med Skovenes Polargrænse. Supan beregnede Varigheden af den kolde, varme og hede Tid for Europa og indlagde dem paa Kort. Han viste, at Grænsen mellem Naaleskovsbæltet og Løvskovsbæltet i Europa er parallel med Kurverne for den varme Tids Varighed. Den falder omtrent der, hvor $4^1/_2$ Maaned have Dagsmiddel over 10°. I sin fysiske Geografi har derfor Supan modificeret sit System og optaget den af Köppen foreslaaede Grænse mellem den polare og den tempererede Z. (til denne sidste henregner han Köppen's kolde Z.); derimod opretholdt han 20°-Isotermen for Aaret som Grænse for den tropiske Z. Ved 20. Aarh.'s Begyndelse fremkom et banebrydende Arbejde af Koppen, der direkte stiller sig den Opgave at dele Jorden i Z. efter Klimaets Indvirkning paa Organismerne, først og fremmest Planterne, hvoraf Menneskets Erhverv og Kulturformer i særlig Grad ere afhængige. Han optager en ældre Inddeling af Planterne efter deres Varmebehov, opstillet af De Candolle, og søger nu at bestemme de klimatiske Grænseværdier, hvoraf de paa Jorden eksisterende Vegetations- og Kulturgrænser ere betingede. Han faar derved følgende Z.: Megatermernes Z. (den tropiske Z.), hvor den koldeste Maaned er over 18° i Middel, Mesotermernes Z. (den subtropiske Z.). fra den forriges Grænse saa langt, som den varmeste Maaned er over 2 2° eller den koldeste over 6° i Middel, Mikrotermernes Z.

(den tempererede Z.), fra Grænsen af den forrige saa langt, som den varmeste Maaned er over 10° i Middel, Hekistotermernes Z. (den polare Z.), hvor ogsaa Sommeren er kold. Fra Z. udskilles særlig Xerofilernes Omraade eller det tørre Omraade, hvor den regnrigeste Maaned har mindre end 9 Regndage. I dette Omraade herske Stepper og Ørkener. Det omfatter Dele af Jorden, der efter deres Varmeforhold vilde falde ind under de tre første Z. Hver af Z. underafdeles yderligere efter forskellige Hensyn. Underafdelingerne svare til Vegetationszonernes Underafdelinger. Köppen's Z.-Inddeling er af stor Værdi, idet den for første Gang forsøger at inddele efter almindelige geografiske Principper og at fastslaa, hvilke klimatiske Grænseværdier der bestemmer de forskellige Vegetations- og Kulturtyper. Hans Inddeling kan imidlertid ikke betragtes som endelig. De enkelte Grænseværdier ville blive modificerede, efterhaanden som Grænserne paa Jorden blive bedre bestemte ved Iagttagelse. Mindst heldig er Grænsen mellem den subtropiske og den tempererede Z. Grænseværdien 22° for varmest Maaned er foreslaaet af Drude. Den betegner Grænsen mellem den mere artsfattige nordiske Flora og den mere artsrige sydlige Flora; derimod sætter den absolut ingen Grænse i Vegetationskarakter og Kulturmuligheder. Forskellen mellem den tempererede og den subtropiske Z. maa søges ikke i Sommervarmen, men i Tilstedeværelsen eller Mangelen af en udpræget Vinterhvile. Med Mangelen af denne følger stedsegrøn Vegetation og Mulighed for flere Kornafgrøder. En i denne Retning modificeret Z.-Inddeling er fremstillet og skitseret saavel i Henseende til Vegetationskarakter som til Klima under Plantegeografi. (Litt.: Supan, >Die Temperaturzonen der Erde< [»Petermann's Mitth.« 1879]; Köppen, »Die Wärmezonen der Erde< [»Meteorol. Zeitschr.« I, 1884]; Supan, »Die mittlere Dauer der Haupt-Wärmeperioden in Europa« [»Petermann's Mitth.« 1887]; Drude, »Handbuch der Pflanzengeographie« [Stuttgart 1890]; Supan, »Grundziige der physischen Erdkunde« [Leipzig 1896]; Köppen, >Versuch einer Klassifikation der Klimate« [»Geogr. Zeitschr.« VI, 1900]). *M. V.*

Zone. Under denne Betegnelse sammenfattes i Geologien de Jordlag, som karakteriseres ved en bestemt Fauna (eller Flora) eller ved en enkelt Art, der ikke er funden uden for vedkommende Lag. Se i øvrigt Ledeforstening. *J. P. R.*

Zoneobservationer se Differentialobservationer.

Zonesystem se Jærnbanetariffer S. 1117.

Zonhoven [zonho'fen], By i den belgiske Provins Limburg, ved Roosterbeek, har Jærnbanestation, Lærredsvæveri, Brænderier og (1900) 3,000 Indb. *M. Kr.*

Zonurīdae se Ringøgler.

Zoocecīdier se Galle.

Zoodomåtier se Domatier.

Zoofāger (græ.), Kødspisere; Carnivora (Rovdyr)

Zoogameter se Alger S. 513.

Zoofytter (græ.). Med dette af Wotton dannede Navn, som betyder »Dyrplanter«, betegner en Række ældre zoologiske Forfattere forskellige lavere Havdyr og først og fremmest saadanne, som paa Grund af deres plantelignende Koloniformer kunde synes at indtage et Mellemtrin mellem Dyr og Planter. Foruden Koraldyr, Gopler og Goplepolypper, Bryozoer og Svampe henregnes paa et vist Tidspunkt ogsaa Infusionsdyr og Indvoldsorme til denne Afdeling. *M. L.*

Zoogéne (græ.) kaldes de Stenarter, hvis Hovedmasse bestaar af sammenhobede Dyrerester, blandede med vekslende Mængder af Ler, Sand, kulsur Kalk o. s. v. Hyppigst ere de z. Stenarter dannede af Kalkskaller af Snegle og Muslinger eller af Koralstokke (»Koralkalk«), undertiden af Mosdyrs Kalkskeletter (»Bryozokalk«). De kunne ogsaa være dannede af sammenhobede Knogler af Hvirveldyr (Eks. Knoglebreccien ved Pikermi og paa Malta), ofte blandede med Fiskeskæl og Koprolitter (Eks. »Bonebed« i England's Keuper). Paa lignende Maade finder man hyppig Kiselbjærgarter dannede af Dyrs Kiselskeletter, saaledes den særlig paa Sicilien og i Grækenland forekommende Radiolariejord, der i det væsentlige bestaar af Radiolarieskeletter og Spongienaale. *y. P. R.*

Zoogeografi se Dyregeografi.

Zoogloea kaldes i Bakteriologien de ofte meget store og temmelig faste, geléagtige eller hvidlige Kolonier, ofte af ejendommelig og karakteristisk Form, som flere, forskellige Bakteriearter kunne danne paa Grund af den dem omgivende, meget tykke Slimhud. Z. af Frølegsbakterien (*Leuconostoc mesenteroides* van Tieg. — *Streptococcus mes.* [v. Tieg.] *Migula*), der frembringer Methangæring i Sukkerfabrikkernes Melasse, danner store Klumper, som minde om Frøernes Ægmasser. Ogsaa de store, geléagtige, kugle- ell. ægformede, glatte ell. furede Kolonier, som mange blaagrønne Alger, f. Eks. *Nostoc pruniforne* (»Troldeblommer«), *Gloiotrichia, Rivularia* o. a., danne i vore ferske Vande, ere Z.-Dannelser. *V. A. P.*

Zookemī se Kemi S. 364.

Zoolatri (græ.), af *zoon*, »Dyr«, og *latreia*, »Dyrkelse«, d. s. s. Dyretilbedelse (s. d.).

Zoolitter (græ.), en tidligere meget brugt Betegnelse for forstenede Dyrerester. *J. P. R.*

Zoologi (græ.) kaldes den Gren af Naturvidenskaben, som har den særlige Opgave at studere Dyrerigets Naturhistorie; den er, samtidig med at Videnskaben i Tidens Løb har udviklet sig, bleven spaltet i et Antal Underafdelinger. Blandt disse kan først nævnes en Række, som paa den Maade svare til Hovedgrupperne i Dyreriget, at f. Eks. Ornitologien behandler Fuglene, Ichthyologien Fiskene, Entomologien Leddyrene, Malakologien Bløddyrene o. s. v. Vigtigere end disse ere dog de Inddelinger, som støtte sig paa Undersøgelsernes forskellige Karakter og i øvrigt selv lade sig samle i et Par større Grupper. Som Midtpunkt for den ene af disse kan den zoologiske Systematik betragtes; denne beskriver de forskellige Dyreformer, idet den samtidig søger, efter den større eller mindre Overensstemmelse i Bygningen, at sammenstille disse i de forskellige, hverandre underordnede Grupper: Rækker, Klasser, Ordener o. s. v., som danne det zoologiske System. En vigtig Hjælp hertil byder den sammenlignende Anatomi (ell. Zootomi), som gør Rede for de enkelte Legemsdeles og Organers Morfologi o: deres Formforhold inden for de forskellige Dyretyper. Af ikke mindre Betydning er

Embryologien eller **Udviklingshistorien**; den undersøger Individets Udvikling ell. **Ontogenese**, idet den følger Dyrene fra deres første Begyndelse, til de have naaet deres fuldvoksne Skikkelse, og tilvejebringer derved ofte Oplysninger, som ere af stor Vigtighed for den rette Forstaaelse af de enkelte Organers Formforhold. Skal imidlertid en anatomisk eller embryologisk Undersøgelse gennemføres, lader dette sig i mange Tilfælde ikke gøre uden at tage Mikroskopet til **Hjælp**; i saa Fald er et nøje Kendskab til Histologien eller Læren om de forskellige Cellevæv en nødvendig Forudsætning. For Udredningen af Dyrenes Slægtskabsforhold spiller endelig Zoopalæontologien eller Læren om de uddøde Dyr en meget væsentlig Rolle, idet man **maa** erindre, at alle nulevende Organismer nødvendigvis maa antages at være direkte Efterkommere af Former, der levede i tidligere Jordperioder.

Medens de hidtil nævnte Underafdelinger let **lode** sig bringe i Forbindelse med Systematikken, gruppere paa lignende Maade en Række andre sig om **Biologien**, om Læren om de levende Væseners Livsytringer og hele Levevis. Her møde vi først Fysiologien, som undersøger, hvorledes de forskellige Livsprocesser foregaa inden for de enkelte Organismer, ja, saa vidt muligt, inden for disses enkelte Celler; dernæst den saakaldte Udviklingsmekanik eller eksperimentelle Morfologi, hvis Opgave er, ved at tage Eksperimentet til Hjælp at søge at udfinde de forskellige Kræfter, som paavirke Organismen under dens Udvikling og derved betinge dens endelige Form; endvidere Biologien (i snævrere Forstand) eller Etologien, som samler alle Oplysninger om Dyreformernes Opholdssteder, Levevis og Tilpasning i Overensstemmelse med den omgivende Natur; den betegnes i nyere Tid ogsaa ofte som Økologien o: som Læren om Livsformernes »Husholdning«. Nær hertil slutter sig Zoogeografien, idet denne ikke alene søger i at skaffe Klarhed over de enkelte Dyregruppers geografiske Udbredelse, men lige saa meget stræber at udfinde de Grunde, som betinge denne.

Til sidst maa det erindres, at Naturfilosofien og Z. i adskillige Tilfælde gensidig supplere hinanden ved Undersøgelserne; saadanne Grænseomraader udgøres f. Eks. af den allerede nævnte Udviklingsmekanik og, i endnu højere Grad, af Descendenslæren, som fremstiller Organismernes gensidige Slægtskabsforhold og Afstamning fra fælles, ældre Urformer, med andre Ord søger at udkaste Dyrerigets Slægtshistorie eller Fylogenese; den benævnes ofte, om end ikke helt med Rette, Darwinismen.

Z.'s **Historie.** Paa Grund af den store Betydning, Dyreverdenen har for Menneskelivet, er det let forstaaeligt, dels at der selv hos ganske lavt staaende Folkefærd findes et ingenlunde ringe Kendskab til de almindelig forekommende Dyrs Liv og Færden, dels at, hos de civiliserede Folkeslag, Z. bliver en af de først opdyrkede Grene af Naturhistorien. I Grækenland lader saaledes Studiet af Dyrene sig føre tilbage til de ældste Tider, ihvorvel Aristoteles (i 4. Aarh. f. Chr.) gerne nævnes som Videnskabens Grundlægger og det ikke med Urette; ved kritisk at samle sine Forgængeres Iagttagelser og sammenstille dem med talrige egne ny skabte han nemlig en Række Værker, som holdt sig uovertrufne helt ned til den nyere Tids Begyndelse. Dyreriget deler Aristoteles i to **Hovedgrupper**: Bloddyr og blodløse Dyr (Nutidens Hvirveldyr og hvirvelløse Dyr) og hver af disse igen i fire **Underafdelinger**; i øvrigt skal Udformning af Systemet eller indgaaende Beskrivelse af de enkelte Former ikke søges hos Aristoteles, hvis Styrke derimod ligger i den ægte videnskabelige Maade, paa hvilken han betragter Dyret som levende Organisme i dets Forhold til Omverdenen, baade med Hensyn til Udvikling, Bygning og Livsforhold. Foruden Aristoteles har Oldtiden kun een nævneværdig Forfatter at opvise, Romeren Plinius den Ældre (i **1.** Aarh, e. Chr.); hans store Naturhistorie, som behandler alt i Naturen, er dog uden større Værdi, idet den ingen egne Iagttagelser indeholder, men kun, med større Flid end Kritik, er **sammenskreven** af talrige ældre Kilder.

Hele Middelalderen igennem var dernæst Interessen for Studier paa Naturvidenskabens Omraade saa at sige ganske **slukt**; kun opbevaredes og afskreves i Klostrene trolig Oldtidens Skrifter. Først i 16. Aarh. blomstrer Videnskaben frem paa **ny**, °g sammen med et virkeligt Studium af de antikke Forfattere, navnlig Aristoteles, møder man en alvorlig Stræben efter selvstændig Forskning hos Tidens lærde, blandt hvilke Schweizeren Conrad Gessner (1516—65) og Italieneren Ulisses Aldrovandi (1522—1605) særlig fortjene at nævnes. Talrige Rejser til de nyopdagede Lande berigede dernæst Videnskaben med en uhyre Mængde nyt Stof, samtidig med at Undersøgelserne ved Anatomiens Hjælp **bleve** mere og mere indgaaende. Det følgende Aarhundrede har at opvise en saa betydningsfuld Opdagelse som Paavisningen af Blodets Kredsløb, der skete ved den engelske Læge W. Harvey (1578—1657); desuden foretog da J. Swammerdam (1637—80) i Leyden sine berømte Undersøgelser over Insekternes Anatomi, medens M. Malpighi (1628—94) i Bologna og A. Leeuwenhoek (1632—1723) i Delft ved Mikroskopets Hjælp søgte at udgranske Organismens fineste Bygning, hvorved samtidig den sidstnævnte trængte ind i de mikroskopiske Væseners hidtil fuldstændig ukendte Verden. I **18.** Aarh. berigedes navnlig Kundskaben om Dyrenes Livsforhold overordentlig ved de af Forskere som **Réaumur, Roesel,** de Geer og Schäffer udgivne Arbejder over Insekternes og forskellige Vanddyrs Biologi. Dels herved, dels gennem de store Privatsamlinger af »sjældne« Dyr fra fremmede Verdensdele forøgedes det zoologiske Stof i en overordentlig Grad, uden at der desværre samtidig sporedes en tilsvarende Bestræbelse efter en virkelig videnskabelig Sammenstilling af det hele; Faren for, at Overblikket ganske skulde gaa tabt, var derfor stor. Under disse Forhold fik Svenskeren Carl Linné (1707—78) som Skaberen af den zoologiske Systematik en gennemgribende Betydning. Han inddelte i sit Værk *Systema Naturae*, af hvilket i alt tretten Udgaver have set Lyset, efter letfattelige Grunde Dyreriget i seks Klasser, og hver af disse igen i forskellige hverandre underordnede Grupper, af hvilke Arten er den laveste; sidstnævnte betegnes med to latinske Navne, et Slægts-

navn og et Artsnavn, og karakteriseres ved en kort Beskrivelse, der angiver Skelnemærkerne fra de andre Arter. Systemet betegner i sin overskuelige, knappe Form et uhyre Fremskridt; ved dets Hjælp blev det muligt let og sikkert at betegne de allerede kendte Former, og, hvad mere var, de nyopdagede lode sig som Regel uden større Vanskelighed indordne i de gamle Rammer. Alligevel kan det ikke skjules, at denne Klassifikation langtfra er naturlig; dertil ere Inddelingsgrundene alt for ofte hentede fra overfladiske og i sig selv ret betydningsløse Karakterer; Eftertidens ensidige Behandling af Videnskaben i Linnéisk Manér gav da ogsaa forholdsvis ringe Resultater.

Derimod banede ved Begyndelsen af 19. Aarh. en ny og særdeles frugtbringende Behandlingsmaade af Videnskaben sig Vej fra Frankrig, hvor Georges Cuvier (1769—1832) som Professor i Paris foretog sine grundlæggende Undersøgelser over Dyrerigets sammenlignende Anatomi; herved førtes han til at opstille forskellige almene Sætninger, som bleve af største Betydning for Opfattelsen af Dyrerigets Hovedgrupper. Han hævdede saaledes, at Organismen er at betragte som et afsluttet Hele, sammensat af en Række absolut nødvendige Hovedbestanddele; en enkelt af disse kan ikke regelløst variere uden samtidig at paavirke alle de andre; paa den anden Side viser det sig imidlertid, at Variationsevnen er højst forskellig for de enkelte, men at stedse de betydningsfuldeste ere de konstanteste. Med Henblik herpaa, og støttende sig paa talrige specielle Undersøgelser gennemførte Cuvier sin Inddeling af Dyreriget i fire sideordnede Typer eller Rækker: Hvirveldyr, Leddyr, Bløddyr og Straaldyr og skabte herved det sikre Grundlag, paa hvilket den moderne Systematik (s. d.) i Tidens Løb har kunnet bygge videre.

Krav paa særlig Opmærksomhed har dernæst K. E. v. Baer (1792—1876), hvis skarpsindige Undersøgelser paa den sammenlignende Udviklingshistories Omraade bleve Udgangspunktet for den moderne Embryologi, samt Th. Schwann (1810—82), der ved sin Paavisning af, at den dyriske Organisme lige saa vel som Plantens opbygges af en talløs Mængde Celler, forenede paa forskellig Vis i de enkelte Cellevæv, lagde Grunden til Nutidens mikroskopiske Anatomi-

Blandt den store Række fremragende Forskere, som fremdeles i det forløbne Aarhundrede have bidraget til Videnskabens Fremvækst, skal i øvrigt kun omtales et mindre Antal; blandt de tyske Forfattere saaledes Anatomen og Fysiologen Johannes Muller, som navnlig er bekendt ved sine grundlæggende Arbejder over Fiskene samt over adskillige lavere Havdyrs Udvikling; desuden C. Gegenbaur, hvis Betydning ligger paa den sammenlignende Anatomis, paa »Morfologiens« Omraade. Af Englændere fortjene særlig at nævnes R. Owen og Th. H. Huxley, der begge virkede som Anatomer, samt Fr. M. Balfour, der er Forfatter af en hel Række værdifulde, embryologiske Arbejder, men desværre bortkaldtes i sin bedste Alder.

Endelig bør, blandt de franske Forfattere, Opmærksomheden navnlig henledes paa H. de Lacaze-Duthiers, ikke blot fordi denne i saa høj Grad har udvidet vore Kundskaber til det lavere Dyreliv i Havet, men i Særdeleshed fordi han iblandt de nyere Undersøgere utvivlsomt er en af dem, som stærkest har betonet Nødvendigheden af en saa alsidig Behandling af Emnerne som vel muligt.

Tilbage staar endnu at nævne en Række Forskere, hvis Navne ere knyttede til et af den moderne Naturvidenskabs vigtigste Resultater, til Evolutionsteorien eller Læren om de forskellige Dyreformers fælles Oprindelse. Ældst blandt disse er den højtbegavede, franske Naturforsker J. B. de Lamarck (1744—1829), som i sin »Philosophie zoologique« [1809] viste, hvorledes Organismens enkelte Organer ingenlunde ere absolut uforanderlige, men udvikles ved Brug og hemmes ved Uvirksomhed; derved maa igen den enkelte Art kunne omformes, naar den som Følge af forandrede Livsbetingelser tvinges til at antage ny Livsvaner. Lamarck har hermed givet en Forklaring af, hvorledes de nuværende Arter kunne tænkes opstaaede; ved yderligere at overføre en lignende Betragtning til de større Grupper søgte han endelig, rigtignok mest ad Spekulationens Vej, at begrunde den Opfattelse, at Dyrerigets forskellige Afdelinger i Virkeligheden alle bør opfattes som Sidegrene paa en enkelt stor Hovedrække. Hos Samtiden vandt denne Anskuelse kun faa Tilhængere, navnlig fordi den hvilede paa langt skrøbeligere Grundlag end Cuvier's Typeinddeling; og ikke bedre gik det senere hen i Tiden E. Geoffroy Saint Hilaire's Teorier i samme Retning. Almindelig Interesse for Spørgsmaalet vaktes først ved Englænderen Charles Darwin's (1809—82) Behandling deraf i »Origin of Species« (1859). Kernepunktet heri et Paavisningen af, at der inden for Artens forskellige Individer stedse findes nogle med tilfældige smaa Afvigelser i den ene eller anden Retning; disse Varieteter lade sig imidlertid, hvad der er Dyreopdrætterne vel bekendt, lidt efter lidt fæstne, idet man til Opdrætning stadig »udvælger« Individer, der variere i den ønskede Retning. I Naturen findes nu de samme smaa, gunstige, ligegyldige eller skadelige Variationer, og blandt disse vil Naturen saa at sige selv komme til at foretage et »Udvalg«, idet der unægtelig er størst Sandsynlighed for, at kun de hensigtsmæssigst udstyrede ville kunne slaa sig igennem i »Kampen for Tilværelsen«. Herved maa Arterne altsaa lidt efter lidt kunne omdannes i bestemte Retninger, svarende til Livsforholdene paa de forskellige Steder, paa hvilke de netop befinde sig. Men indrømmes dette, kan det lige saa godt antages, at de allerede eksisterende Arter paa samme Maade ere oprundne af andre ældre, og gennemføres denne Betragtning nøjere under samtidig tilbørlig Hensyntagen til Anatomiens, Embryologiens og Palæontologiens Resultater, ender man nødvendig med det Resultat, at alle Dyreformer ved virkeligt, nærmere eller fjernere Slægtskab ere forbundne med hverandre paa samme Maade, som de enkelte Familier i en vidtforgrenet Slægt ere knyttede til den fælles Stamme. Uagtet »Darwinismen« i Begyndelsen maatte kæmpe med megen og haardnakket Modstand, er dens Grundidé, Descendenslæren (som den har fælles med »Lamarckismen«) i Tidens Løb trængt sejrrig igennem,

støttet paa stadig talrigere og talrigere Beviser; derimod skal det gerne indrømmes, at en stor Del af Nutidens Forskere (de saakaldte Neo-Lamarckister) synes tilbøjelige til i ikke faa af de mere underordnede Spørgsmaal at optage Lamarck's Anskuelser fremfor Darwin's.

Til Slut bør man i en Omtale af Z.'s Historie ikke undlade at gøre opmærksom paa, at de store Fremskridt, Videnskaben har gjort, navnlig i sidste Halvdel af 19. Aarh., uden Tvivl staa i den nøjeste Forbindelse med de gunstige Forhold, hvorunder Studiet har kunnet drives; alle Vegne findes store og velordnede Museer, ofte desuden særegne Stationer, hvor rigeligt, frisk Materiale kan skaffes til Veje, eller hvorfra Undersøgelser i Nataren kunne drives; endelig ere selve Undersøgelsesmetoderne og de dertil benyttede Instrumenter, navnlig Mikroskoperne, blevne uendelig forfinede. (Litt.: V. Carus, »Geschichte der Zoologie< [Munchen 1872]). *R. H. S.*

Zoologia danica. Med denne samme Titel findes i Danmark's zoologiske Litteratur to Folioværker fra højst forskellig Tid. Det ældste, som paabegyndtes af den berømte danske Zoolog Otto Frederik Muller, hidrører fra Slutningen af 18. Aarh., et Tidspunkt, da Interessen for Naturvidenskaben overalt var stærkt vakt. Dets Bestemmelse var, i zoologisk Henseende at danne et Sidestykke til det botaniske Storværk *Flora danica*, hvis Udgivelse netop kortere Tid i Forvejen var paabegyndt; det skulde med andre Ord i en fortløbende Række Hæfter, bestaaende af Tavler med kortfattet Tekst, lidt efter lidt give en samlet Fremstilling af alle Danmark's (og Norge's) forskellige Dyrearter. Umuligheden af at faa et saadant Værk ført til Ende i Løbet af en kortere Aarrække viste sig dog straks fra Begyndelsen klart for Muller, som derfor i 1776 udgav en foreløbig Fortegnelse over Danmark's Dyreverden: *Prodromus zoologia danicæ*. Dette lille Oktavbind, i hvilket over 3,000 Dyreformer opregnes i Nummerorden og med korte latinske Beskrivelser, har hidtil været den eneste samlede danske Fauna og gjorde navnlig i sin Tid stor Nytte. Aaret efter udkom saa med kongelig Understøttelse første Hæfte af *Z. d.*, indeholdende 40 Tavler med Afbildninger af »sjeldne og ubekendte Dyr«, navnlig Havdyr; 1780 fulgte et andet, og selv efter Müller's Død i 1785 fremkom endnu to Hæfter, besørgede af P. C. Abildgaard, Veterinærskolens Stifter, og J. Rathke, senere Professor i Christiania. Men med dette fjerde Hæfte, der udkom 1806, standsede Udgivelsen for stedse; Værket blev for kostbart, navnlig i Betragtning af, at man endnu var uendelig langt fra at kunne tænke paa at afslutte det. Den folkeoplysende Betydning, som Muller fra først af havde haabet, at *Z. d.* kunde faa, virkeliggjordes selvfølgelig ikke paa Grund af, at det hele kun blev et Brudstykke; i øvrigt synes hans Efterfølgere ikke at have lagt synderlig Vægt paa denne Sag, idet de to sidste Hæfter kun findes med latinsk Tekst, i Modsætning til de to første, som findes saavel i dansk som i latinsk Udgave. En varig videnskabelig Værdi ejer Værket derimod, idet talrige Dyreformer her for første Gang ere beskrevne og fremstillede i en Række Afbildninger, som baade i videnskabelig Paalidelighed og smuk Udførelse staa fuldt paa Højde med deres Tid.

Bekendt i langt videre Kredse er dog den *Z. d.*, til hvis Udgivelse Professor J. C. Schiødte i 1870'erne opnaaede Statsunderstøttelse. Ogsaa den skulde gennem Afbildninger, »ledsagede af populær Tekst«, give en Fremstilling af Danmark's Dyreverden, men i dens Anlæg var der den betydelige Forskel, at Behandlingen af de enkelte Dyregrupper var overgiven til en Række Specialister. Første Hæfte heraf udkom i 1878, og i Tidens Løb ere endnu ti fulgte efter, det sidste i 1900. I det ydre fremtræde disse meget statelig, ikke mindst paa Grund af det store, rigtignok ved Brugen højst uhandlelige Format; Afbildningerne ere givne paa kobberstukne Tavler, som findes baade i sort og i koloreret Udgave, og af hvilke hvert Hæfte indeholder 5—6 Stykker; de hidrøre fra Løvendal's Mesterhaand og ere særdeles smukt udførte; dog maa det beklages, at Figurerne ikke saa faa Steder kun ere Kopier. Udgivelsen er nu skreden saa langt frem, at Pattedyrene ere afsluttede, og at Fiskene kunne ventes førte til Ende i en nærmere Fremtid; bearbejdede ere desuden af lavere Dyr en Del af »Spindeldyrene« (ɔ: Edderkopper, Mejere o. s. v.), Mosdyrene, Indvoldsormene og Slangestjernerne. Alligevel omfatter Værket dog kun en ringe Brøkdel af Landets Fauna, og da det utvivlsomt alene er Meningen at afslutte Fiskene, vil det følgelig, ligesom sin ældre Navne, aldrig naa at blive fuldendt. At man ved Planlæggelsen og Udgivelsen af denne Publikation navnlig har haft for Øje den Betydning, den kunde faa for Folkeoplysningen, er klart nok, og der kan nu sikkert heller ikke herske nogen Tvivl om, at de mange Eksemplarer af Bogen, som paa Statens Bekostning ere uddelte f. Eks. til Seminarier og Skoler, i høj Grad ville kunne bidrage til at vække Interessen for Danmark's Dyreverden blandt de unge; videnskabelig Betydning tør den derimod næppe gøre Fordring paa at besidde. (Litt.: O. F. Muller: *Zoologia danica*, I—IV, Kbhvn. 1777—1806; J. C. Schiødte: *Zoologia danica*, I.—II. Hft., Kbhvn. 1878—1900). *R. H. S.*

Zoologiske Haver. Medens saadanne, anlagte i større Stil og efter en virkelig videnskabelig Plan, først ere blevne oprettede i 19. Aarh., træffes derimod deres Forløbere, de mindre Menagerier, allerede i den klassiske Oldtid; kendt nok er det saaledes, at man i Rom paa Kejsertiden havde Lejlighed til at se baade Elefanter og Giraffer, Løver og Leoparder, som Rigmænd havde ladet føre over til Italien. Langt senere hen i Tiden, under de store Opdagelsesrejser, bragtes tillige mange før ukendte Dyr til Europa, og der opstod nu en ligefrem Kappestrid mellem Fyrstehofferne om, hvem der kunde forskaffe sig de største Mærkværdigheder. At det habsburgske Hus ved sine vidtstrakte Besiddelser i saa Hensende maatte være særlig heldig stillet, er let forstaaeligt; allerede i Midten af 16. Aarh. blev der da ogsaa i Østerrig anlagt flere forskellige Menagerier. Selv op til Norden naaede i den følgende Tid Skikken at holde »vilde Dyr«; Christian IV havde saaledes adskillige Bjørne gaaende paa Kjøbenhavn's Slot, og senere, under Frederik III, oprettedes sammesteds endog et

helt Menageri, som efter de opbevarede Regnskaber at dømme har været ret righoldigt; det indeholdt f. Eks. 1 Løve, 2 Tigere, 1 Leopard og 1 Los; samtidig drev >Marekattec og Papegøjer ret uhindret deres Spil rundt i Slottets Værelser, medens endelig en Del større Dyr, saasom Kameler og Dromedarer, holdtes opstaldede paa Esrom. At Dyrebestanden baade i Danmark og i andre Lande var ganske tilfældig sammensat og tilmed hyppig vekslende, var kun en nødvendig Følge af Tidens tarvelige Samfærdselsmidler og af den totale Mangel paa Indsigt i, hvorledes saadanne fremmede Dyr burde behandles.

Særlig bekendt blandt Nutidens z. H. er London's, der almindelig kun benævnes »the Zoo«; den ejes af et Interessentskab, »The Zoological Society«, og aabnedes i 1829; dens Fortrin beror ikke mindst paa dens fortrinlige Indretning, som muliggør dens enestaaende rige Dyrebestand (ca. 2,500 Stkr.); endelig er der naturligvis taget alle mulige Hensyn til de besøgende, hvis aarlige Antal er meget stort (ca. 700,000). En fremragende Plads indtages ligeledes af de z. H. i Berlin, Hamburg, Frankfurt am Main, Antwerpen og Paris; sidstnævnte, som administrativt er forbunden med det naturhistoriske Museum i Jardin des Plantes, har udviklet sig paa Grundlag af det Menageri, som har bestaaet sammen med Museet lige fra dettes ældste Tider. Den z. H. ved Kjøbenhavn er grundlagt 1859 af N. Kjærbølling; den har paa Grund af sine smaa Midler altid maattet høre til de mere beskedne, men er i øvrigt i Øjeblikket i rask Fremgang og indeholder adskilligt af virkelig Interesse.

Hvad der navnlig udmærker Nutidens z. H., er en Stræben efter saa vidt muligt at skaffe Dyrene tilsvarende Livsbetingelser som under deres hjemlige Omgivelser; herved har man blandt andet gjort den meget vigtige Erfaring, at det langt bedre gaar an at holde mangfoldige Dyr i fri Luft, selv om Temperaturen er noget lavere end i Dyrets Hjemstavn, fremfor i snævre Bure eller Stalde, hvor Luften altid bliver slet og Dødeligheden ofte er forfærdelig stor.

Hovedvægten lægges alle Vegne paa at have en fyldig Repræsentation af Pattedyr og Fugle; ofte træffes desuden særegne Terrarier med smukke Samlinger af Krybdyr og Padder eller Akvarier med Ferskvandsfisk; endelig har man i nyeste Tid, f. Eks. i London og Frankfurt, indrettet Insekthuse, i hvilke man har opfostret en Mængde tropiske Former.

Til Slut kan nævnes, at der findes z. H., hvis Hovedopgave er Indførsel og Opdrætning af udenlandske Dyr; mest bekendt blandt disse er den parisiske »Jardin d'acclimatation«, der er anlagt 1854 og i øvrigt mest har vundet sig et Navn ved sine forskellige Racer af Fjerkræ og Hunde. *R. H. S.*

Zoologiske Museer. Det mægtige Opsving, Studiet af Naturvidenskaberne tog i Renaissancetiden, medførte bl. a., at der af Fyrster og Rigmænd, af private Videnskabsdyrkere eller af de anatomiske Læreanstalter oprettedes de første Naturaliesamlinger. Utvivlsomt vilde disse dog ikke have tiltalt en moderne Museumsbesøgende, dertil vare de en alt for broget Blanding af de mest forskelligartede Sager fra Dyrenes, Planternes og Stenenes Rige, som tilmed ofte vare samlede med lovlig stærkt Hensyn til det sjældne og besynderlige. Omtrent til Midten af 18. Aarh. herskede lignende Tilstande i de fleste Samlinger, blandt hvilke i øvrigt adskillige, paa Grund af deres virkelig kostbare Indhold, kunde glæde sig ved en velfortjent Berømmelse. Ved den Tid fremkom imidlertid den svenske Naturforsker Linné's epokegørende Værk *Systema Naturae*, og dette var, ved sin letfattelige og klart gennemførte Gruppering af de tre Naturriger og disses Underafdelinger, som skabt til at lægges til Grund for Ordningen af ethvert Museum. Samtidig steg den almindelige Interesse for Videnskaben betydelig, og der blev anlagt statsunderstøttede, virkelig videnskabelig ordnede Museer, ganske vist oftest paa Grundlag af allerede eksisterende Samlinger. I 19. Aarh. er endelig Antallet af z. M. steget i den Grad, at næppe nogen af i Europa's større Byer mangler et saadant, og adskillige endog besidde flere. Tillige har Museumsteknikken i stor Udstrækning nydt godt af Tidens praktiske Fremskridt, saaledes at det nu ikke blot er muligt at sikre Sagerne langt bedre end tidligere mod Ødelæggelse, men ogsaa at opbevare dem i en Skikkelse, der kan give en virkelig Forestilling om det levende Dyr. Værd at lægge Mærke til er endelig den Tvedeling af hele Museumsmaterialet, som i Løbet af den sidste Menneskealder er bleven gennemført i de toneangivende Museer. Man har for det første en »udstillet Samling«, som er beregnet paa at give saavel Publikum som de studerende en Oversigt over Dyrerigets uendelige Formrigdom; alt er i denne præpareret og opstillet paa bedste Maade og forsynet med let forstaaelige, oplysende Etiketter; fremfor alt indeholder den rigelige Prøver af den indenlandske Fauna, men dernæst f Eks. Samlinger af Dyr, der paa en eller anden Maade, som nyttige eller skadelige, træde i Forhold til Menneskelivet, eller Udvalg af prægtige eller iøjnefaldende udenlandske Former, eller Typer, som i zoologisk Henseende ere særlig betydningsfulde, eller endelig Opstillinger, hvor man ved Hjælp af forskellig Staffage søger at give et Billede af Dyrene i den fri Natur. Modsætningen hertil er den »videnskabelige Samling«, i hvilken man, til Brug ved Undersøgelser, søger at have opsparet et saa rigeligt Materiale som muligt; her gælder det om at udnytte Pladsen paa bedste Maade og samtidig nedsætte Bekostningen ved hvert enkelt Stykkes Opbevaring til et Minimum, uden dog naturligvis at lade det gaa ud over Konserveringens Godhed.

Som de berømteste i Nutiden maa utvivlsomt Museerne i London og Paris nævnes. Det første, South-Kensington-Museet, der sammen med et Bibliotek og flere andre Samlinger udgør det verdensberømte British Museum, kan føres tilbage til en værdifuld Samling af Naturalier, Kunstsager og Bøger, som en rig Englænder, Sir Hans Sloane, i 1753 tilbød Regeringen til en forholdsvis lav Pris. Tilbudet modtoges, Pengene skaffedes til Veje ved et Lotteri, og allerede i 1759 kunde Samlingen aabnes for Publikum. I Tidens Løb har Tilvæksten været uhyre, saaledes at stadige Udvidelser af Bygningen have været nødvendige, ja i 1873 bevilgedes endog Penge

til et helt nyt Museum for de naturhistoriske Afdelinger; denne Bygning toges i Brug i Begyndelsen af 1880'erne og er i alle Henseender mønsterværdig indrettet. Gennem Aarene har denne Samling givet Stof til utallige videnskabelige Publikationer; bedst kendte blandt disse ere sikkert den lange Række »Kataloger« over de forskellige Dyregrupper. De indeholde ganske vist som Regel kun Beskrivelser af de Arter, som findes i Museet, men saa righoldigt er dette til Gengæld, at Katalogerne omtrent ere uundværlige for enhver, som vil studere vedkommende Dyregruppers Systematik.

Til Parisermuseet, >Le museum d'histoire naturelle de Paris«, eller »Jardin des plantes«, som det ogsaa kaldes, er den første Spire en Ejendom med omgivende Have, i hvilken Ludvig XIII noget før Midten af 17. Aarh. lod indrette en Undervisningsanstalt med Samlinger og botanisk Have til Brug ved Lægernes Uddannelse. Til Midtpunktet for det videnskabelige Liv hævedes Samlingen og Haven dog først et Hundrede Aar senere af den energiske Naturforsker, Grev Buffon; dernæst har den stadig været i rask Fremvækst saavel under Buffon's berømte Efterfølger, Georges Cuvier, som i hele Resten af 19. Aarh. og er samtidig lykkelig undgaaet de forskellige politiske Storme, som til forskellig Tid (1814, 1870) ere gaaede hen over Paris. Med Museet er stadig forenet en zoologisk Have, som kan glæde sig ved stor Yndest hos Publikum, til Trods for at den, af Pengehensyn, maa holdes inden for ret beskedne Grænser. Andre bekendte z. M. findes f. Eks. i Leyden, Berlin, Wien og St. Petersborg samt, ikke at forglemme, i Kjøbenhavn; sidstnævntes Hovedbestanddel er det i 1796 grundlagte kongelige naturhistoriske Museum, hvormed i 1862 forenedes de Universitetet tilhørende Samlinger, blandt hvilke >de Moltke'ske Samlinger«, som 1810 skænkedes Universitetet af Grev J. G. Moltke til Bregentved, samt det af Eschricht tilvejebragte zootomisk-fysiologiske Museum utvivlsomt vare de betydningsfuldeste. Af Museets Indhold, som formedelst Pladsmangel og gammeldags Opstilling langtfra fremtræder saa smukt, som det burde, kan fremhæves de store Samlinger af nordiske og arktiske Havdyr, f. Eks. den meget værdifulde Samling af Hvalskeletter; dernæst de sydamerikanske Pattedyrfossiler og endelig de rige og velordnede Samlinger af Leddyr. I Norge ejes betydelige zoologiske Samlinger af Universitetet i Christiania, hvoraf flere Afdelinger aldrig have været udstillede, men som nu i deres Helhed ville blive udstillede i de ny Museumsbygninger, som skulle tages i Brug i Løbet af 1908, samtidig med at et mindre, men særdeles vel indrettet Museum findes i Bergen. Til Slut bør, blandt de ikke europæiske z. M., nævnes »Indian Museum« i Calcutta samt, i Nordamerika, Nationalmuseet i Washington og det af L. Agassiz grundede Museum ved Harvard College i Cambridge. *X. H. S.*

Zoologiske Stationer udgøre i Nutiden et overordentlig vigtigt Supplement til de zoologiske Museer. Deres Hensigt er dels at muliggøre et indgaaende Studium at de mange lavere Havdyr, som i Reglen kun finde Vej til Museerne i mere eller mindre ukendelig Tilstand, dels at optage til Behandling saadanne Spørgsmaal vedrørende Dyrenes Livsforhold og Udvikling, som kun lade sig løse ved Iagttagelser af de levende Dyr. Da 1 Undersøgelser af den Art omkring Midten af 19. Aarh. begyndte at tage Fart, var det paa Grund af de dermed forbundne Bekostninger kun de færreste forundt at tage Del deri; ganske naturligt fremkom derfor lidt efter lidt Ønsket om, at Staten skulde træde hjælpende til ved Oprettelsen af faste Laboratorier, Planer, der f. Eks. i Tyskland havde en ivrig Talsmand i C. Vogt. Dog lykkedes det først 1874 en tysk Zoolog, A. Dohrn, efter Overvindelse af mange Hindringer, at faa grundlagt den Institution, der hidtil ubestridt har indtaget den første Plads: den zoologiske Station i Napoli. Denne opretholdes ved Pengebidrag fra en hel Række Stater, deriblandt navnlig Tyskland, og indtager 3 store Bygninger, beliggende i *Villa nazionale* umiddelbart ved Havet; foruden pragtfulde, ogsaa for Publikum aabne Akvarier, findes særdeles velindrettede Laboratorier, i hvilke over 50 Naturforskere, udsendte fra de Stater, som yde Bidrag til Foretagendet, samtidig kunne finde rigelig Plads; til Brug ved større Undersøgelsesture ejes endelig en mindre Damper. Stationens overordentlig store videnskabelige Betydning viser sig udadtil bl. a. ved den lange Række »Mittheilungen« samt ved de store Monografier over Golfens Fauna og Flora, som den i Tidens Løb har udsendt.

Senere ere z. S. grundlagte af de fleste Stater; saaledes f. Eks. af Østerrig i Triest, af Frankrig saavel ved Kanalen som ved Middelhavet, af Tyskland ved Kiel og paa Helgoland, af Storbritannien i Plymouth og Liverpool. Blandt de nordiske Stater ejer Sverige en Station ved Kristineberg i Bohuslän; Norge endog tre, i Bergen, Drøbak og Throndhjem, Danmark derimod ingen, idet den saakaldte »biologiske Station« (hvis Leder er Dr. phil. C. G. J. Petersen) kun skal varetage praktiske Opgavers Løsning; saa meget des mere maa det derfor beklages, at Danmark heller ikke har Del i Stationen ved Napoli. Ogsaa uden for Europa findes endelig z. S., saaledes baade paa Nordamerika's Øst- og Vestkyst, samt i Japan.

Foruden de hidtil nævnte maritime Stationer har man dernæst i de senere Aar paa forskellige Steder (f. Eks. i Østerrig, Tyskland, Schweiz og Nordamerika) grundlagt lignende Stationer med en Undersøgelse af det ferske Vands Dyreliv (og øvrige Naturforhold) for Øje; bekendtest blandt disse er den 1892 af Zacharias oprettede Station i P16n i Holsten. I Danmark ejer Kjøbenhavn's Universitet et saadant »ferskvandsbiologisk Laboratorium« ved Furesø; dets Leder er Dr. phil. C. Wesenberg-Lund. *R. H. S.*

Zoomórfer (græ.), Genstande formede som Dyr.

Zōon (græ.), levende Væsen, Dyr.

Zoonomi (græ.) er Læren om de almindelige Love for Dyrenes Liv og Udvikling. Medens Zoologien nærmest beskæftiger sig med Systematik, Artsbestemmelsen, Dyrenes Bygning, tager Z. mere almindelige Synspunkter. Men nogen virkelig skarp Adskillelse mellem de to Videnskabsgrene er det vanskeligt at opstille. *E. A. T.*

Zoonōser (græ.) betyder Sygdomme, der have deres Oprindelse fra Dyr. Om visse af vore In-

fektionssygdomme vides det, at de som Regel overføres til Mennesker fra syge Dyr, om andre, at de overhovedet kun kunne overføres fra Dyr. Alle disse gaa under Navnet Z. Som de vigtigste Sygdomme af denne Gruppe kunne nævnes **Miltbrand** (s. d.) og Snive (s. d.). Mindre rigtigt er det til Z. at henregne **Ekinokokken** (s. d.), der jo kræver **Nedslugning** af Hundens Bændelormeled. Men medens Sygdomsvækkeren (Bændelormen hos Hunden og Blæreormen hos Mennesket) er den samme, og Sygdommen saaledes kun kan bringes Mennesket gennem Hunden, saa er Sygdommen hos Hund og Menneske to forskellige. Heller ikke de forskellige Hudsygdomme, der findes baade hos Dyr og Mennesker, kunne med Rette kaldes Z., da de lige saa vel kunne overføres fra Mennesker som fra Dyr. *E. A. T.*

Zoopalæontologi se Zoologi.

Zoosporangier, Zoosporer se Alger S. 513.

Zootomi se Zoologi.

Zootrop se Kinetoskop.

Zopf (tysk), Haarpisk. Zopfs til, Parykstil. Efter tysk kunsthistorisk Terminologi forstaar man ved Z. enten blot det samme som Rokoko eller den Overgangsstil, der betegner et Tilbageslag mod Rokokoens Udartninger og dekorative Yppighed og derfor søger tilbage imod større Linierenhed; den genoptager Studiet af Antikkerne, men ofte paa ret nøgtern og pedantisk Vis, og betegner saaledes en Overgang til Empirestilen. Opfattet paa denne Maade bliver Z. altsaa beslægtet med — eller kan tages som et andet Udtryk for — den franske *Style Louis Seize* (se Rokoko). *A. Hk.*

Zoppo (ital.), hinkende; *contrappuntcallazoppo*, synkoperet Kontrapunkt. *S. L.*

Zopyros, Søn af Megabyzos, fornem Perser paa Darius I's Tid. Herodot fortæller om ham, at han, da Darius længe forgæves havde belejret Babylon, lemlæstede sig selv, fremstillede sig for Babyionerne som et Offer for Darius's Grusomhed og tilbød dem sin Bistand mod Perserne. Da han havde faaet overdraget Ledelsen af Babylonernes Hær, udleverede han efter en forud aftalt Plan Byen til Darius. Zopyros-Sagnet gaar i forskellige Variationer igen i Persernes historiske Overleveringer og i flere orientalske Eventyr. *A. C.*

Zor, Navn paa Byen Sur, Oldtidens *Tyros* (s. d.).

Zorn, Anders Leonhard, svensk Maler, Raderer og Billedhugger, er født 18. Febr. 1860 i Mora. Hjemme i Dalarne havde Z. som Dreng skaaret en Del i Træ: Dyr og andre Figurer. Da han søgte Uddannelse paa Stockholm's Kunstakademi, var derfor Billedhuggerkunsten ogsaa hans Maal. Denne svigtede han vel aldrig; han har fra Tid til anden udført udmærket Smaaskulptur, saaledes en formfin og fysiognomisk adtryksfuld Portrætskulptur i Træ af sine nærmeste (»Mormor« m. m.), Bronzegruppen »Nymfe og Faun< etc. og endog et stort og vellykket Monumentalarbejde, Statuen af Gustaf Vasa, afsløret i Mora 1903. Men Malerkunsten blev dog hans Hovedfag. Først i Vandfarve, og som i Akvarellist vandt han sit Ry. Hans Billeder fra Dalarne og hans Portrætter gav ham Midler j til at bryde op fra Akademiet og skabe sig Vej j paa egen Haand udenlands. Under et omflakkende Liv, med kunstneriske Strejftog viden om fra i London som Hovedkvarter tilegnede han sig snart en kunstnerisk Verdensmandsholdning, der gjorde sig gældende paa de udenlandske Kunststævner. Hans Kunst — til en Begyndelse stadig mest i Vandfarve, fra 1888, da hans »Fisker« kom til Luxembourg-Saml. i Paris, ogsaa i Olie — spændte over en broget Emnekreds: spanske Motiver, Zigeunerstykker (»Zigeunerske med Barn«, »Zigeunersmedje« [Goteborg Mus.]), Boulevardscener ved Dag og Nat fra Paris, Landskabsstemninger og Karaktertyper fra Dalarne, engelske Genrer etc. samt svenske Friluftsmalerier som Akvarellen »Vågskvalp« [1888, Kunstmus. i Kbhvn.]. Dette Arbejde er typisk for en Række genremæssige Malerier i Vand- og Oliefarver, hvor Vandet i dets glidende Bevægelser, dets Briser, Ringdannelser og spejlende Flader fanger Hovedinteressen; herhen høre ogsaa hans berømte Fremstillinger af badende Kvinder i Skær og paa Strand (»Ute« [1891, Goteborg Mus.] etc). Hans »Midsommerdans i Mora« [1897] kom til Stockholm's Nationalmus. Ved Siden heraf har han dyrket Portrætfaget: Dobbeltportrættet i Akvarel »Mona« [1885] og Fiirstenberg og Hustru [1898], i den Fiirstenberg'ske Saml. i Goteborg, Selvportræt, Brukspatron Aspelin, Maleren Liebermann og Hustru [1899], Prins Karl [1901], Bankdirektør Wallenberg [1903] etc. I disse og m. a. Værker — som »Nateffekt« (Boulevarddamen fra Paris, Fiirstenberg'ske Saml.), »Dalkulla« [1902, Stockholm's Mus.], »Maja« (Berlin's Mus.), »Sommeraften i Sverige« (smst.) etc. — viser Z. sig som den blendende Malervirtuos. Hans summariske Penselføring, der holder sig inden for en ret begrænset, men rigt aftonet Farveskala, rammer Maalet i faa og raske Strøg og giver træfsikkert det fysiognomisk levende. Samme mesterlige Lethed (men ogsaa ofte affejende Flothed) i Behandlingen, samme dekorative Sans og samme Evne til Koncentration og til med faa, antydende Midler at give den fulde Anskuelse træffer man i Z.'s verdensberømte, lysholdige Radererkunst: Renan, Toast, Badende Kvinde, Selvportræt, Solnedgang, P. Verlaine, St. Gaudens, Nateffekt o. m. a. I de senere Aar har Z. slaaet sig ned i sin Hjemegn, Dalarne (Mora), hvor han ved Siden af sine Skulpturarbejder (se ovenf.) ogsaa har været optagen af kunstindustriel Virksomhed og Genoplivelse af gammel Folkekunst (Vævning m. m.). (Litt.: T. Hedberg, »Z.« [1901]). *A. Hk.*

Zorn, Carl Ludwig Philipp, tysk retslærd, er født 13. Jan. 1850 i Bayreuth, 1875 Privatdocent i Miinchen, s. A. Professor i Bern, 1877 i Konigsberg, 1900 i Bonn. Særlig paa Stats-, Kirke- og Folkerettens Omraade har Z. udfoldet en omfattende og paaskønnet Forfattervirksomhed. Af hans mest bekendte Skrifter skulle nævnes: »Staat und Kirche in Norwegen bis zum Schlusse des dreizehnten Jahrhunderts. Eine Untersuchung zur Geschichte des canonischen Rechts und der Kämpfe zwischen Staat und Kirche« [Miinchen 1875], tilegnet Konrad Maurer, »Ueber einige Grundfragen des Kirchenrechts und der Kirchenpolitik« [Bern 1876], »Das Staatsrecht des deutschen Reiches« [Berlin og Leipzig, I 1880, II 1883, 2. Opl. 1895—97], »Lehrbuch des Kirchenrechts« [Stuttgart 1888], »Reich und Reichsverfassung« [Berlin 1895], »Die Hohenzollern und

die Religionsfreiheit« [smst. 1896], »Die deutsche Staatssprache« [smst. 1903] o. fl. a. Forskellige Taler og Afhandlinger har Z. samlet i »Im neuen Reich« [Bonn 1902]. Sammen med Carl Gareis skrev han »Staat und Kirche in der Schweiz« [I—II Zurich 1877—78]. Z. har endvidere udgivet en fuldstændig ny Bearbejdelse af L. von Ronne's »Staatsrecht der Preuszischen Monarchie« [Leipzig, I 1899, II 1906] og foranstaltet Udgaver af den tyske Konsular- og Koloniallovgivning [1901] m. m. Sammen med Fritz Stier-Somlo har han fra 1905 udgivet »Abhandlungen aus dem Staats-, Verwaltungs- und Völkerrecht« (Tubingen). 1905 blev Z. Medlem af det preussiske Herrehus og Kronsyndicus. 1899 og 1907 var han Medlem af Fredskonferencerne i Haag og blev 1906 Medlem af Genferkonferencen til Revision af Genferkonventionen. Han har været hohenzollerske Prinsers Lærer i Stats- og Kirkeret. *Fz. D.*

Zorndorf, Landsby N. 0. f. Kustrin, bekendt ved Frederik den Stores Sejr over Russerne 25. Aug. 1758. Russerne, der under Fermor havde besat Østpreussen, belejrede Küstrin, da Frederik den Store i Ilmarch ankom fra Schlesien og forenede sig med Dohna ved Kustrin. Russerne, der ventede Fjenden fra Nord, overraskedes ved, at den preussiske Hær angreb fra Syd. Slaget, der indlededes med en heftig Artilleriild, begyndte Kl. 8 Fmd. med Angreb af den preussiske Avantgarde. Russernes Rytteri gik imidlertid frem til Angreb mod Preussernes venstre Fløjs I. Træfning og kastede den voldsomt tilbage samtidig med, at det russiske Fodfolk ogsaa skred til Angreb. Situationen var kritisk, da Seydlitz med 23 Eskadroner styrtede sig mod det russiske Rytteri og kastede det tilbage paa det fremrykkende Fodfolk, der herved blev fuldstændig sprængt. Omtrent Kl. 2 lod Frederik den Store den tilbageholdte højre Fløj rykke frem til Angreb; men Angrebet standsedes af det russiske Rytteri, der nu i det kritiske Øjeblik for anden Gang kastedes af Seydlitz med 61 Eskadroner. Denne Daad opildnede det preussiske Fodfolk, der nu trængte energisk frem. Det kom til et vildt Haandgemæng, der endte med Russernes Flugt. Næste Morgen stode de imidlertid atter kampberedte, Artilleriilden begyndte paa ny, men Mangel paa Ammunition hos Fodfolket og de store Tab, som det russiske Rytteri havde lidt, hindrede Slagets Genoptagelse, og Russerne trak sig tilbage til Landsberg. Russerne, der havde deltaget i Slaget med ca. 52,000 Mand., mistede ca. 19,000 Md. døde og saarede, ca. 2,900 Fanger, 103 Kanoner og 27 Faner. Preusserne, hvis Styrke udgjorde ca. 37,000 Md., havde et Tab af ca. 10,000 Md. døde og saarede, ca. 1,500 Fanger, 26 Kanoner og nogle Faner. (Litt.: Schottmüller, »Die Schlacht bei Z.« [Berlin 1858]; Immich, »Die Schlacht bei Z.« [Berlin 1893]). *B. P. B.*

Zoroåster, det græske Navn paa den iranske Religionsstifter, som Iranerne selv kaldte Zarathustra (Nypersisk Zerdusch t). Hverken om hans Levetid eller hans Hjemstavn vide vi klar Besked. Sandsynligvis er han født i Nord- eller Østiran i Tiden mellem 1000 og 600 f. Chr. Han optraadte paa en Tid, da Folket i hans Hjemstavn stod paa Overgangen fra Nomadeliv til bosiddende Landbrug, og hans Virksomhed blev da paa een Gang en økonomisk og en religiøs Reformation. Z. blev Landbrugets Forkæmper over for Nomade- og Røverliv og Ahuratroens Forkæmper mod Daevadyrkerne. Ahuraer og Daevaer vare to Sæt af gamle Naturguder, hvis respektive Tilhængere efterhaanden vare komne i skarp Opposition til hinanden. Z. forædlede Ahuradyrkelsen, omformede den til en Art Monoteisme, idet der kun blev een Ahura (Ahura Mazda), som stod over alle andre guddommelige Væsener, Han rensede sin Lære for de Elementer af Folketroen, som ikke passede i Ensemblet, og gav den en ejendommelig, abstrakt filosofisk Karakter, idet navnlig de seks Amschaspander eller højere Guder under Ahura Mazda's Overhøjhed bleve Personifikationer af moralske Begreber. Denne betingede Monoteisme var forbunden med en betinget Dualisme, idet der over for den gode, lyse og rene Gudeverden kom til at staa en ond, mørk og uren Djævleverden, hvori Daeverne fik Plads, og hvis Overhoved blev Angro Mainjusch; men denne Djævleverden var forud bestemt til engang at bukke under for Ahura Mazda's Vælde. Indtil dette sker, hersker der en uafbrudt Kamp mellem de to Aandeverdener, og i denne Kamp har Mennesket sin Plads og sin Livsopgave. Derfor bliver Udviklingen, Fremskridtet, Civilisationen, baseret paa Jordens Dyrkning, den mest fortjenstfulde Virksomhed, idet den er et Led i Kampen mod Dødens og Urenhedens Magter. — De faa positive Oplysninger, vi have om Z.'s Liv, stamme mest fra de gathiske Hymner (se Zend og Zend Avesta). Vi høre her, at Z. var af Spitamidernes Slægt, Søn af Pouruschaspa, at hans Hustru, Hvogvi, var Broderdatter af Djamaspa, Kong Vischtaspa's Vesir. I disse to Mænd, Vischtaspa og Djamaspa, havde Z. trofaste Beskyttere, men Vischtaspa var kun en lille Provinsfyrste uden betydelig Magt, og Z. havde haarde Kampe at bestaa med mægtige Modstandere fra Daevadyrkernes Lejr. Senere Zoroaster-Biografier, hvis Resultater foreligge i den nypersiske »Zerduschtnameh«, have udsmykket Profetens Liv med en Mængde legendariske Træk. (Litt.: E. Lehmann, »Zarathustra« [I—II Kbhvn. 1899—1902]). *A. C.*

Zorrilla [zåri'lja], fulde Navn Z. y Moral, José, spansk Digter, født i Valladolid 21. Febr. 1817, død i Madrid 23. Jan. 1893. Som Embedsmandssøn bestemtes han af sin Fader for det juridiske Studium, men dette huede ikke den unge Mand, der havde Hovedet fuldt af poetiske Drømmerier og litterær Ærgerrighed, og 20 Aar gl. flygtede han til Madrid, næsten uden en Real i Lommen. Ved M. J. de Larra's Begravelse 1837 overraskede den hidtil ukendte Digter Hovedstadens litterære Verden ved at oplæse et klangfuldt Sørgedigt, og snart blev hans Berømmelse fæstnet ved en Samling »Poesias«. Nu levede han en Aarrække i Madrid som Litterat, høstede mange Laurbær som episk og lyrisk Digter og endnu mere som Dramatiker; men hans Pengeomstændigheder vare næsten altid i Uorden og forværredes ved hans uheldige Deltagelse i det politiske Liv. Efter at have opholdt sig en Tid i Paris begav han sig 1855 til Mejico, hvor han modtoges med stor Begejstring; der levede han i en halv Snes Aar; men da han kom hjem

til Spanien 1866, var han omtrent lige saa fattig, som da han drog ud. Det lykkedes ham imidlertid at opnaa en aarlig Statsunderstøttelse paa 30,000 Realer, der bragte hans Pengesager i det væsentlige paa Fode. Sin Popularitet som Digter holdt han indtil sine sidste Aar ved lige ved Oplæsningstournéer, og skønt meget af hans Digtning maatte forekomme en yngre Slægt gammeldags, var hans Ry dog bestandig saa stort, at man 1889 i Granada kronede ham som Digterkonge med en Krans af Guld fra Floden Darro, foruden at mangfoldige andre udvortes Æresbevisninger vare blevne ham til Del i Aarenes Løb. Et Monument for ham opstilledes 1900 i Valladolid. — Z. er en ægte Romantiker, fantasirig og ordrig, altid digtende over Emner fra Spanien's Middelalder og Renaissancetid, med Tanken opfyldt af Sagn og Legender, Borge og Klostergange, Tvekampe og Bortførelser i Maaneskin, mauriske Prinsesser og kække Riddersmænd, Helgenmirakler og vidunderlige Bedrifter. En saa national Digter maatte naturligvis rive sit Folk med sig i den romantiske Periode, hvori han fremtraadte. Men selv nutildags kan man fængsles og trylles af hans glansfulde, om end langtfra altid korrekte, Vers, hvori hans skønne Modersmaal ret udfolder sin Velklang. Til Z.'s mest fremragende Arbejder høre »Cantos del trovador« [Madrid 1841], en Samling nationalromantiske Legender og Sagn i pragtfuldt metrisk Klædebon, »Granada, poema oriental« [Paris 1852] og de populære Skuespil i Nationalstil »El zapatero y el rey«, »El puñal del godo«, men især »Don Juan Tenorio«, der maa betegnes som et virkeligt Folkeskuespil, med den traditionelle Don-Juan-Skikkelse til Helt. Z.'s »Obras« ere udkomne 1847 og 1852 [3 Bd., Paris]; heri mangler dog »Granada« og hvad han senere skrev. Han har selv skildret sit Levned i »Recuerdos del tiempo viejo«, som dog er vel meget »Dichtung«, mindre »Wahrheit«. Af »Don Juan Tenorio« eksisterer en tysk Oversættelse ved Fastenrath (1898), som er bleven opført. *E. G.*

Zorrilla [zori'lja], Manuel Ruiz, spansk Statsmand, født 21. Febr. 1834, død 13. Juni 1895. Han blev Advokat i Madrid og var allerede 1856—61 som deputeret en ivrig Fremskridtsmand og dygtig Taler, særlig fjendsk mod Præsteskabet. 1866 tog han Del i Opstanden i Madrid, maatte flygte som dødsdømt, men kom i Septbr. 1868 tillige med Prim til Cadiz og blev Indenrigsminister i den ny Regering. Han gennemførte en frisindet Skolelov, blev i Juli 1869 Justitsminister og i Jan. 1870 Formand for Nationalforsamlingen. Han understøttede Prins Amadeo's Valg til Konge og stod i Spidsen for den Deputation, som overbragte ham Budskabet i Firenze, samt blev Jan. 1871 Undervisningsminister. Allerede i Juli s. A. blev han Førsteminister for et rent progressistisk Ministerium, dog kun indtil Oktober, og modarbejdede senere Dannelsen af en fast Regering. Juni 1872 blev han selv igen Førsteminister, men hans yderlige Radikalisme svækkede Kongemagten og fremkaldte i Febr. 1873 Kong Amadeo's Tronfrasigelse. 1874 sluttede han sig til Republikanerne, drog 1875 til Frankrig, hvorfra han 1877 blev udvist, og var siden stadig indviklet i Intriger og Sammensværgelser imod det spanske Kongedømme. 1884 blev han for anden Gang dødsdømt, men mistede efterhaanden al Betydning og fik 1894 Lov til at vende hjem. *E. E.*

Zosĭmos, græsk Historieskriver, levede omkring 500 e. Chr. Vi have af ham et Skrift om den romerske Kejsertids Historie, hvis første Del (indtil 270) er ganske kortfattet, medens Fremstillingen, som slutter ved 410, senere bliver udførligere. Z. var Hedning og ansaa Opgivelsen af Fædrenes Tro for en Hovedaarsag til Romerrigets Forfald. Hans Værk er udgivet af Mendelssohn [Leipzig 1887]. *H.H.R.*

Zosimus, Pave (417—18), Græker af Fødsel, blev dragen med ind i den pelagianske Strid, idet Pelagius appellerede til ham som Modtræk mod Angrebene fra Nordafrika. Z. stillede sig ogsaa først paa Pelagius'es Side; men da Afrikanerne vare standhaftige, maatte Z. ændre Holdning, og til sidst fordømte han Pelagianismen. Han søgte i øvrigt under sit korte Papat at hævde Rom's Autoritet, men han havde ikke altid Held med sig. *A. Th. J.*

Zostēra se Bændeltang.

Zosterops se Honningfugle.

Zouche (Zouch, Zouchaeus), Richard, engelsk Folkeretslærer, (1590—1660), Professor i Oxford og Dommer i Admiralitetsretten. Z., en Mand af fremragende Aandsevner, har skrevet den første egentlige systematiske Fremstilling af Folkeretten, den berømte *Juris et judicii fecialis, sive juris inter gentes et quaestionum de eodem explicatio, qua, quae ad pacem et bellum inter diversos principes aut populos spectant ex praecipuis historico jure peritis exhibentur* [Oxford 1650], en Bog med en mere positiv, historisk og praktisk Tendens end Z.'s Forgængere, Gentilis og Grotius, som han stadig citerer. Foruden Folkeretten behandlede Z. Civilretten, i hvilken Disciplin han anerkendtes som en stor Autoritet. (Litt. Georges Scelle i *Les fondateurs du droit international* [S. 269—330, Paris 1904]). *Fz.D.*

Zr., kern. Tegn for Zirkonium.

Zrinyi [sri'nji], Niklas, født 1508, død 7. Septbr. 1566, Greve af Zrinyi, ungarsk Hærfører, tilhørte en gammel Greveslægt fra Slottet Zrin i Kroatien. Under Forsvaret af Wien 1529 fik Z. af Kejser Karl V en Stridshest og en Guldkæde til Løn for sin Tapperhed. Under Ferdinand I vandt han stort Ry i Kampene mod Johan Zapolya og Sultan Soliman. 1542 blev han Ban af Kroatien, Slavonien og Dalmatien og var tillige Tavernicus (Skatmester) i Ungarn. Da Tyrkerne angreb Kroatien, forsvarede han Landet ypperlig og slog Tyrkerne ved Szigeth 1562. Men Sultan Soliman higede efter at tage denne By og rykkede Aug. 1566 frem og belejrede den. Mod Sultanens store Overmagt havde Z. kun godt 2,500 Mand. Dog skønt Udenværkerne faldt og nedbrændte, holdt Z. tappert Stand og trak sig ind i den indre Borg. Vel døde Sultan Soliman 4. Septbr. foran Murene, men Storvesiren førte Kampen videre, og 7. Septbr. fløj Brandpile ind i den indre Borg og antændte denne. Da brød Z. ud med 600 Mand, men blev skudt ned 7. Septbr. Forinden havde han ladet lægge Lunter til Krudtkamrene, og da de sejrende Tyrker trængte ind paa Borgen, sprængte Z.'s efterladte Folk denne

i Luften, hvorved en Mængde Tyrkere omkom. Z.'s afhuggede Hoved blev opstillet foran Teltet, hvor Sultanen havde boet, men blev siden givet tilbage af Tyrkerne, der ærede den faldne Helt. Tyrkerne havde mistet 20,000 Mand under Belejringen. Th. K3rner har digterisk behandlet Z.'s Skæbne.

Hans Sønnesøns Søn Niklas Z. (1616—64), Ban af Kroatien, vandt ogsaa Ry i Kampene mod Tyrkerne, særlig 1663, men blev Aaret efter dræbt paa Jagten af et Vildsvin. Han var Digter, og i hans Værker, som udgaves 1651 i Wien, findes Eposet »Zrinyiaden«. Han var paavirket af Vergil og Tasso. Hans Prosaskrifter udkom 1817. Slægten Z. uddøde 1703. *Y. L.*

Zrza, Eleonora, dansk Operasangerinde, født i Bagsværd 22. Maj 1797, død i Kjøbenhavn 1. Novbr. 1862, debuterede paa det kgl. Teater Apr. 1816 som Charlotte i »Sovedrikken« og var i henved 30 Aar Operaens musikalske Hovedstøtte paa Spindesiden i Kraft af sin ualmindelig høje og klangfulde Sopranstemme, der gennem en fortræffelig Skole var udviklet til en i Danmark hidtil ukendt Fuldkommenhed, og trods hendes i dramatisk Henseende paafaldende og meget omtalte Ubehjælpsomhed og Indolens. Derfor blev hendes Udførelse af de store og fordringsfulde Sopranpartier — Grevinden i »Figaros Bryllup«, Sidi i »Lulu«, Nattens Dronning, Fidelio, Norma o. s. v. — ofte glimrende Virtuospræstationer, men uden Sjæl i Foredraget, uden Liv i den sceniske Aktion. 8. Febr. 1845 optraadte Z. sidste Gang som Wilhelmine i »Ungdom og Galskab«. *S. L.*

Zschokke, Johann Heinrich Daniel, tysk Forfatter, født 22. Marts 1771, død 27. Juni 1848. Paa Grund af en Drengestreg forlod Z. Klosterskolen, hvori han fik sin Opdragelse, og senere tog han Plads som Huslærer, men følte sig først ret tilpas som Teaterdigter for en omvandrende Skuespillertrup, indtil han endelig blev forsonet med sin Familie og begyndte sine Studier i Frankfurt a. O. Ved Siden af Teologi studerede Z. Jura, Filosofi og Historie, og 1792 blev han Privatdocent; men paa Grund af antireligiøse Skriverier saa han sig nødt til at opgive den videnskabelige Løbebane.

Imidlertid var han allerede begyndt paa sin litterære Virksomhed, 1790 udgav han sit Skuespil »Graf Monaldeschi oder Männerbund und Weiberwuth« og tre Aar senere »Abällino, der grosze Bandit« og flere, og efter forskellige Rejser udgav han »Geschichte des Freistaats der drei Blinde im hohen Rätien« [1798]. Z. havde overtaget en Opdragelsesanstalt i Graubunden, men denne hævedes 1798, og nu begyndte Z.'s Løbebane som Politiker og Embedsmand; han var efter hinanden og til Dels samtidig deputeret ved den schweiziske og franske Regering, Regeringskommissær o. m., men stadig stod Z. midt i Kamp mellem de forskelligste Partier, og han udfoldede en betydelig Virksomhed som alsidig Forfatter. Hans hele Personlighed kan bedst betegnes som Arbejdsgeni. Hans Alsidighed viser sig alene i hans Fortællinger, han forsøgte sig i Ridder-, Røver- og Aanderomanen, derefter kom Familiehistorier og historiske og pragmatisk belærende Folkenoveller. Af disse forskellige Værker kunne fremhæves »Coronata oder der Seeräuberkönig« [1797], »Der Feuergeist« [1813], »Das Goldmacherdorf, eine anmuthige und wahrhafte Geschichte für gute Landschulen und verständige Leute« [1817], hvori han efterligner Pestalozzi. (Litt.: E. Zschokke, »H. Z., ein biographischer Umrisz« [3. Udg. Berlin 1876]). *O. Th.*

Zschopau, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Chemnitz ved Jærnbanelinien Chemnitz—Annaberg, har (1906) 6,800 Indb. Gammelt Slot Wildeck, bygget af Kejser Henrik I; Amtsret, Lærerseminarium, Stadsbibliotek; Jærnstøberi, Bomuldsspinderi, Væveri, Klædefabrikation, Handel med spiselige Svampe, Kram- og Kvægmarkeder. *Joh. F.*

Zuåver, et Slags fransk Elitefodfolk. De oprettedes 1830 af General Clausel efter Erobringen af Algérie. Styrken var 2 Bataillioner, hvis Mandskab fra Begyndelsen dannedes af indfødte af Kabylerstammerne, der vare berømte for Tapperhed. Befalingspersonalet var fransk, Uniformen orientalsk med tyrkisk Snit. Z, fik hurtig stort Ry for Tapperhed, og mange Franskmænd indtraadte efterhaanden i Rækkerne. Under Kampen med Abd-el Kader viste de indfødte Z. sig imidlertid upaalidelige, og fra 1839 dannedes Z. udelukkende af Franskmænd, medens de indfødte 1842 indtraadte i de af Bugeaud oprettede Turkoregimenter. Zuavregimentet udvidedes 1831 til 3 Bataillioner, og 1852 dannede Napoleon III af hver Bataillon et Regiment, idet tillige Kejsergarden fik et Zuavregiment paa 2 Bataillioner. Z., der fik Tilgang af udsøgte Folk, navnlig mange frivillige, særlig fra Paris, have kæmpet med særlig Udmærkelse under Krim-Krigen, i Italien, i Mejico og 1870—71 og i den senere Tid i Tunis og Tonkin. For Øjeblikket (1907) findes 4 Regimenter å 4 Bataillioner å 4 Kompagnier samt 2 Depotkompagnier ved hvert Regiment. *B. P. B.*

Zuber [zybæ!r], Jean Henri, fransk Maler, er født 24. Juni 1844 i Rixheim (Elsass). Z., Elev af Gleyre, har malet Landskaber med rig Staffage. Deres livfulde Kolorit og Naturtroskab gjorde i sin Tid betydelig Lykke. »Nymfernes Bad« [1873, Mus. i Châlon-sur-Marne], »Kinesisk Djunke«, »Genova's Havn« [1876, Strassburg's Mus.], »Ved Ill's Bredder«, »Faarehyrde« [1883, Strassburg's Mus.], »Hollandsch Diep« [1885, Mus. i Luxembourg], »La rue Vaugirard« etc. *A. Hk.*

Zuccaro [tsuk'karo], (Zucchero), 1) Taddeo, italiensk Maler, født i S. Agnolo in Vado (Urbino) 1529, død i Rom 1566, var Elev af nogle underordnede Mestere i Rom, hvortil han kom som 14-aarig; 1548 slog han igennem med sine (ikke bevarede) Façademalerier paa Palazzo Mattei, modtog talrige Opgaver (for Hertugen af Urbino, for Paverne Julius III og Paul V) —, som han affærdigede med en forbløffende Hurtighed og med en utrolig kunstnerisk Løsagtighed. Som hans »berømteste« Hovedværker nævnes hans Fresker med Scener af den farnesiske Families Historie i Caprarola (mellem Rom og Viterbo) og Pave Paul III's Liv i Palazzo Farnese i Rom. Z.'s store Ry og Kunstens store Forfald i Rom i sidste Halvdel af 16. Aarh. illustreres i lige Grad utvetydig ved den Kendsgerning, at denne Smører blev bisat ved Rafael's Side i Pantheon.

— Z.'s yngre Broder og Elev 2) Federigo Z. (ca. 1542—1609) gør næsten sin ældre Broder Rangen stridig som Repræsentant for den argeste Manierisme i den romerske Skole; han er om muligt endnu mere overfladisk og tom. Af hans Værker nævnes de historiske Fresker i Sala regia i Vatikanet og symbolske i Domkirkekuplen i Firenze. For øvrigt har han udført talrige Værker i Rom, Firenze, Venezia og paa sine Rejser i England, Frankrig og Spanien. Z.'s naturligste og ærligste Arbejder ere hans Portrætter. — Med Privilegium af Pave Sixtus V. grundede Z. det endnu bestaaende Accademia di San Luca i Rom og blev dets første *Principe*. I en svulstig Bog »L'Idea de' scultori, pittori e architetti« (Torino 1607) søgte han at vinde sig Ry som Kunstskribent ved Siden af Vasari. *A. R.*

Zucker, Alois, østerrigsk Strafferetslærer, født 4. Juni 1842 i Cky'u (Böhmen), død 1. Oktbr. 1906 i Prag, Privatdocent smst. 1870, ekstraord. Prof. smst. 1874, ord. Prof. 1881. Som Skribent beskæftigede Z. sig særlig med Nutidens Reformspørgsmaal paa Strafferettens Omraade. Af hans talrige Skrifter og Afhandlinger skulle nævnes: »Die Untersuchungshaft vom Standpunkte der oesterr. Strafprocessgesetzgebung« [Prag I, 1873, II, 1876, III, 1879], »Ueber die Behandlung der verbrecherischen und arg verwahrlosten Jugend« [Wien 1894], »Ueber Schuld und Strafe der jngendlichen Verbrecher« [Stuttgart 1899] og »Ueber Strafe und Strafvollzug in Uebertretungsfällen« [Wien 1905]. Et posthumt Arbejde af Z. »Über Kriminalität, Riickfall und Strafgrund« [Leipzig og Wien 1907] blev udgivet af Alfred Amschl. *Fx. D.*

Zug, Kanton i den centrale Del af Schweiz, ligger omkring Nordøstbredden af Zuger-Søen og grænser mod Nord til Ziirich, mod Øst og Syd til Schwyz og mod Vest til Luzern og Aargau. Arealet er 239 □Km. med (1900) 25,093 Indb. eller 105 pr. □Km., og Z. er saaledes efter Appenzell InnerRhoden og Basel-Stadt det mindste schweiziske Kanton. Z. ligger paa Overgangen fra Foralperne til Højsletten. Paa Sydøstgrænsen ligger et Par Bjærgdrag, der ere skilte fra Alperne i Schwyz ved Dalstrøgene omkring Lowerzer Søen. De højeste Toppe ere her Roszberg (1,582 M.), Kaiserstock (1,417 M.), Morganen (1,236 M.) og Hochrohn (1,232 M.). Fra Syd til Nord langs Østbredden af Zuger Søen forløbe de saakaldte Zuger-Bjærge, der naa 1,157 M. i Grossmatt. Længst mod Øst ligger St. Jost (1,152 M.) og paa Nordgrænsen til Ziirich en mindre Kæde, der har Navn efter Hohe Rhonen (1,228 M.). Den nordlige og vestlige Del af Z. er en jævn eller bølgeformig Højslette. Kantonet har to Søer, Zuger-Søen (s. d.) og Egeri-Søen, hvilken sidste, der ligger 727 M. o. H., er 7 □Km. stor og har en Dybde af 80 M. Egeri-Søen har Afløb til den førstnævnte større Sø gennem Lorze, der efter at have gennemstrømmet den nordligste Del af Zuger-Søen fortsætter sit Løb mod Nordvest, indtil den udmunder i højre Bred af Reuss. Lorze er Z.'s eneste betydelige Vandløb, naar bortses fra, at Reuss danner en Del af Vestgrænsen og Sihl en Del af Nordøstgrænsen. Klimaet er i den største Del af Z. saa mildt, at Kastanjer og endogsaa Figen kunne modnes i det fri. Kun i de sydlige Bjærgegne er Klimaet mere barskt, og her findes endnu betydelige Skove paa Bjærgsiderne. Befolkningen er udelukkende tysktalende og fremherskende romerskkatolsk, idet der kun findes 1,500 Protestanter. Beboerne høre ved deres Religion, Anskuelser, Sædvaner og Egenskaber sammen med Urkantonernes Bjærgbeboere, selv om de i mangt og meget allerede minde om deres Naboer paa Højsletten. I gejstlig Henseende hører Z. til Bispedømmet Basel og har endnu 6 Klostre med over 300 Ordensmedlemmer og en Formue paa $1^1/_4$ Mill. Kr. Det hellige Kors'es Læresøstre i Menzingen have i deres Ordenshus et Seminarium for Lærerinder. Af højere Undervisningsanstalter i Z. nævnes yderligere et Gymnasium og en Industriskole samt et katolsk Lærerseminarium. For Folkeoplysningen sørges ved lidt over 100 Skoler, der meddele den primære Undervisning, samt 6 Sekundærskoler. De vigtigste Næringsveje ere Agerbrug og Kvægavl. Paa Højsletten og i Dalene er Jordbunden alle Vegne frugtbar og egnet til Dyrkning. Af det samlede Areal ere 19 p. Ct. uopdyrket, 17 p. Ct. ere Skov, og 64 p. Ct. ere Ager, Have, Eng og Græsland. Den vigtigste Kornart er Hvede; men Høsten er dog ikke tilstrækkelig til at dække Forbruget. Desuden avles Hør og Hamp samt en Masse Kartofler; men af endnu større Vigtighed er Træfrugtkulturen, der aarlig giver et stort Overskud til Udførsel. Vinavlen, der optager 70 Hektarer Land, er nærmest i Tilbagegang. Kvægbestanden udgør ca. 600 Heste, 11,000 Stkr. Hornkvæg, 2,100 Svin, 800 Faar og 700 Geder; endvidere findes 2,600 Bistader. Kvægavlen er paa Højsletten knyttet til Agerbruget, men drives i Bjærgegnene som Sæterdrift, idet Køer og Geder om Sommeren opholde sig paa Alpegræsgangene. Foruden en Del Ost og Smør udføres i Særdeleshed kondenseret Mælk. Skovbruget kunde dække selve Kantonets Forbrug af Træbrændsel, hvis der ikke stedvis skete en betydelig Udførsel til andre Egne. Bjærgværksdriften indskrænker sig til Brydning af Sandsten og anden Bygningssten samt til Udvinding af Tørv. $^2/_5$ af Befolkningen leve af Haandværk og Industri. Fra Kanton Ziirich har Silke væveriet bredt sig til Z., men er for Tiden nærmest i Tilbagegang. Bomuldsindustrien har sit Sæde langs Lorze fra Unter Egeri til Baar, hvor der ligger en Række af Spinderier og Væverier. Desuden nævnes Papirfabrikkerne i Baar og Cham og Etablissementet for Tilvirkning af kondenseret Mælk i Cham. Handelen og Samfærdselen fremmes ved Hovedbanerne Zurich-Zug-Luzern og Zug-St. Gotthard samt nogle Sidebaner foruden ved Dampbaadsfarten paa Zugersøen. Kantonet har ingen betydelig Handelsplads. De vigtigste Udførselsvarer ere Træ, Træfrugt, Kirsebærvin og kondenseret Mælk. Hovedstad er Z. (s. d.). Forfatningen, der daterer sig fra 31. Jan. 1894, er repræsentativ-demokratisk med fakultativt Referendum og Initiativ og med proportionalt Valgsystem. Kantonsraadet, der bestaar af 73 Medlemmer, er lovgivende Myndighed, og et Regeringsraad paa 7 Medlemmer, hvis Formand fører Titel af Landammann, har den udøvende Magt. Hver af Z.'s 11 Kommuner

har en Fredsdommer; højere Instanser ere Kantonalretten og Overretten. I militær Henseende hører Z. til 4. schweiziske Divisions Omraade. Kantonets Vaaben er en blaa Tværbjælke paa Sølvgrund.

Historie. **Pælebygningsfund** i den nordlige Ende af Zugersøen vidne om en gammel Bebyggelse af Landet. Dets Historie begynder dog først i den sene Middelalder, da det 1173 fra Greverne af Lenzburg gik over i Kyburgernes Besiddelse. 1272 kom det ved Køb i Habsburgernes Eje. Disse besad allerede Egeri, Baar og Menzikon, og i Forening med disse Kommuner udgjorde Byen Z. det saakaldte Amt Z. Da der 1351 udbrød Krig mellem Østerrig og Edsforbundet, indtog sidstnævnte efter 18 Dages Belejring Byen Z. og sluttede 1352 med By og Amt et >evigt Forbund«. Ganske vist maatteZ. 1355 atter underkaste sig Østerrig; men 1364 besatte Schweizerne det paa ny, og ved Sempacher-Krigen blev dets Uafhængighed fastslaaet. Da Forbundet var sluttet ikke alene med Byen Z., men med de 3 nævnte Landkommuner, der med stor Iver vaagede over deres Ligeberettigelse, hørte Z. ikke til »Stæderne«, men til »Landene« og besad en fuldstændig demokratisk Forfatning med Landsforsamling. Det øvrige Omraade af det nuværende Kanton (Walchwyl, Cham etc.) var derimod et undertvunget Undersaatsland. Z. sluttede sig stedse paa det nøjeste til Skovkantonerne og tog Del saavel i deres Kampe med de Reformerte som i deres Udlejning af Soldhære. I den helvetiske Republik 1798 blev Z. indlemmet i den ny Kanton Waldstätten, men fik ved Mediationen 1803 sin Selvstændighed igen. 1845 sluttede Z. sig til Sonderbund og blev af den Grund 1847 besat af Forbundstropperne, hvorpaa det 1848 maatte ombytte sin gamle Landsforsamling med en Repræsentationsforfatning. Ved Folkeafstemningen om Forbundsforfatningens Antagelse 1848 og dens Revision 1872 og 1874 stod Z. i Modstandernes Række. Ved Forfatningsrevisionen 1873 indførte Kanton Z. Veto og Initiativ. Den konservativ-ultramontane Retning, der havde Overvægten saavel i Folket som i Raadene, styrkede yderligere sin Stilling ved den partielle Forfatningsrevision af 1881, ifølge hvilken 15 Medlemmer af Kantonraadet skulle vælges i en det hele Kanton omfattende Valgkreds, medens de øvrige vælges i Kommunerne med 1 Medlem for hver 400 Indbyggere. I Marts 1894 blev der dog indført en ny, mere liberal Forfatning, der endnu (1907) er gældende. (Litt.: Renaud, »Beitrag zur Staats- und Rechtsgeschichte des Kantons Z.« [Pforzheim 1847]; Staub, »Der Kanton Z.«[Zug 1869]). *H. P. S.*

Zug, By i Schweiz, Hovedstad i Kanton Zug, ligger 85 Km. 0. N. 0. f. Bern, 487 M. o. H. paa den nordøstlige Bred af Zugersøen. (1900) 6,597 Indb., der alle ere tysktalende og paa 500 nær Romersk-katolske. Z. er smukt beliggende og har gamle, smukke Privathuse og mægtige Vagttaarne. Blandt Byens 6 Kirker fremhæves Kapuciner-Kirken, St.-Oswald-Kirken og den uden for Byen liggende St. Michael; desuden nævnes et Par Klostre, Kantonshospitalet, Tøjhuset, der rummer en ejendommelig Samling af gamle Vaaben, som for største Delen ere erobrede af Kantonet, Raadhuset, der indeholder et Bymuseum, samt Lærerseminariet og Vajsenhuset. Z. driver Tilvirkning af Bomulds-, Emaille- og Metalvarer samt af Cigarer, Tobak, Sæbe, Lys og Trægenstande. Z. har vigtig Baneforbindelse med Luzern, Ziirich og gennem St. Gotthard med Italien. Ved sin Beliggenhed paa et Terrain, der underhules af Søens Bølgeslag og som Følge heraf skrider ud i Søen, har Z. opnaaet en sørgelig Berømmelse. Saaledes skred 1435 to Gader, 1594 nogle Huse og 1887 et Areal paa over 8,000 □M. med 35 Bygninger ud i Søen, og ved alle Lejligheder ere talrige Menneskeliv gaaede tabt. Paa Menzinger-Berg N. 0. f. Byen ligger den stærkt besøgte Vandkuranstalt Schonbrunn (698 M. o. H.). (Litt.: A. R. Heim og A. B. Ziegler, »Die Katastrophe von Z. 5. Juli 1887« [Ziirich 1888]). *H. P. S.*

Zuger-Sø, Sø i Schweiz ved Nordfoden af Alperne, ligger mellem Kantonerne Schwyz, Zug og Luzern, 417 M. o. H. ved den nordlige Fod af Rigi og gennemstrømmes i sin nordlige Del af Floden Lorze, der kommer fra den mere alpeagtige Egeri-Sø og fra Z.-S. flyder mod Nord til Reuss. Z.-S. er 14 Km. lang og indtil 4,5 Km. bred; den har et Areal af 38,5 □Km. og en største Dybde af 198 M. Den skovklædte Halvø Kiemen og det lige overfor liggende Fremspring dele Søen i en mindre sydlig eller øvre og en større nordlig eller nedre Del, af hvilke den første er omgiven af Bjærge og er dyb og grøn af Farve, medens den sidste har fladere Bredder, mindre Dybder og fremherskende blaa Farvetone. Søen er rig paa Fisk, blandt hvilke Rødforellen (»Röteli«, *Salmo salvelinus)* er særlig skattet. Bredderne ere dækkede af Løv- og Naaleskove eller med Frugt- og Vinhaver, Villaer, Slotte og Byer. De vigtigste af de sidstnævnte ere Zug og Cham i Kanton Zug og Arth og Immensee i Schwyz. Siden 1852 besejles Z.-S. af Dampere. *H. P. S.*

Zugspitze, Weiszkogel, den højeste Top i de bayerske Alper i den sydligste Del af Kongeriget Bayern og overhovedet det højeste Punkt i Tyskland. Z. ligger i Wetterstein-Gruppen S. f. Loisach-Dalen og hæver sig som et mægtigt Klippeparti 2,968 M. o. H. og 2,000 M. over den ved dets Nordfod liggende Eibsø. Z. ender i en Dobbeltspids, hvorfra man har et ganske pragtfuldt Skue over Alperne. *H. P. S.*

Zuhair ibn Abi Sulma, arabisk lyrisk Digter fra Midten af 6. Aarh. Han regnes blandt de syv Forfattere af Muallaka'er (s. d.); hans bevarede Digte have en stærk gnomisk Karakter med mange Tankesprog, der dog mere vidne om borgerlig sund Fornuft end om nogen høj Digterflugt. Baade hans Søn Kaab ibn Z. og hans Søster al-Chansa vandt sig ogsaa et Navn i den arabiske Digtekunsts Historie. *F. O.*

Zuider-Sø [zø'yder-], den betydeligste Bugt af Nordsøen paa den nederlandske Kyst, omgives af Provinserne Nordholland, Utrecht, Geldern, Overyssel og Friesland og begrænses mod Nordvest af Øerne Texel, Vlieland og Terschelling. Paa Romernes Tid fandtes her en Indsø (*Flevo Lacus),* som havde Afløb til Havet gennem en bred Strøm (*Flevum Ostium*), der fandtes paa

samme Sted som det nuværende Stræde **Vliestroom** mellem Øerne Vlieland og Terschelling. Allerede i 4. Aarh. begyndte store Oversvømmelser at hærge den frisiske Kyst. *1170* opslugte Havet hele Strækningen mellem Texel, Medemblik og Stavoren, og Texel og Wieringen bleve Øer. 1237 brød Havet atter ind, dækkede Kysten mellem Vlieland og Vliestroom; samtidig voksede Bassinet mod S., saaledes at Øerne Urk og Schokland vare de eneste Stykker af Fastlandet, der modstode Ødelæggelsen. Nye Oversvømmelser fandt Sted 1250 og 1287. Ved den sidste Oversvømmelse, hvor Z. naaede sit nuværende Omfang, skulle 80,000 Mennesker være omkomne. Ved den sidste store Oversvømmelse 1395 udvidedes Indsnævringen mellem den nordlige og sydlige Del af Z. eller Almere (Almare), som den kaldtes i Middelalderen. Siden 1848 er der fremkommet mange Projekter til Z.'s Udtørring. Disse gaa dels ud paa fuldstændig at udtørre Bugten, dels kun paa at udtørre den sydlige Del. Til Undersøgelse af G. Lely's Projekt, der gik ud paa at bygge et Dige fra Ewyk paa den nordhollandske Kyst lige over for Wieringen i østnordøstlig Retning til Piaam i Friesland (S. f. Makkum), blev der 1892 nedsat en Kommission, der 1894 indgav en gunstig Beretning om Foretagendet. Z.'s Dybde tager til fra Syd til Nord, men er i det hele kun ringe og varierer fra 3 til 5 M. Kanalerne, der skille den ydre Række af Øer, have som Regel ogsaa kun ringe Dybde, kun Marsdiep og Vliestroom naa undtagelsesvis en Dybde af ca. 40 M. Flod og Ebbe gøre sig kun lidet gældende i Zuider Søen, og Differencen beløber sig kun til $0,2 - 0,24$ M. Vinden har derimod stor Indflydelse paa Vandstanden og kan hæve denne $2,5$ M.; saaledes bragte en sydvestlig Storm 1860 Vandstanden til at synke $2,4$ M. ved Amsterdam og til at stige $2,5$ M. ved Blokzij paa Nordøstkysten. Z. er derfor omgiven med et Bælte af Diger, hvis Længde er beregnet til 275 Km. En sydvestlig Sidearm var Y, der stod i Forbindelse med det tidligere Haarlemer-Hav. Z.'s Areal beløber sig til 3,139 □ Km. *Joh. F.*

Zulia, Stat i den sydamerikanske Republik Venezuela, omfatter det Maracaibo-Søen omgivende Sletteland og har et Areal paa 64,670 □ Km. og (1906) 170,149 Indb. Det er et Urskovsland med talrige Floder, der fra de omgivende Bjærge strømme ud i Maracaibo-Søen. Blandt disse ere Z. og Catatumbo, der til sidst forene sig, af Betydning for Sejladsen. Nærmest Maracaibo-Søen findes store Laguner og Sumpe. Klimaet er varmt og fugtigt (tropisk). Der dyrkes Bomuld, Kaffe, Kakao, Sukkerrør og Kokosnødder. Hovedstaden er Maracaibo (s. d.). *M. Kr.*

Zuloaga [zuloa'ga], Ignacio, moderne spansk Maler, er født i Eibar. Han studerede i Paris, tiltrak sig Opmærksomhed paa Salonen 1898 med Portræt af Kunstnerens Bedstemoder og »Dværgen Don Pedro« og vandt med »Spanske Kvinder paa Mars-Marken« (Luxembourg-Mus. i Paris) et Ry, der ved hans senere Bidrag til de internationale Kunstudstillinger o. a. har været i Stigende og bredt sig Verden over. Z. staar vel nu som moderne spansk Kunsts mest omtalte og mest beundrede Maler. Hans store Billeder, der med en vis brutal Anskuelighed og kraftig Kontur-virkning skildre spanske Folkelivsskikkelser, særlig Kvinderne drapperede i deres Mantillaer, virkede ved deres første Fremtræden som noget nyt og *fremmedartet*, paa een Gang pikante og lidt barbariske, stærke (ret mørke) i Farveholdningen og brede i det maleriske Foredrag. De have alt dannet Skole i Z.'s Fædreland. Til hans mest bekendte Værker høre »Passionernes Gade«, »Ung Spanierinde« (Keiser Friedrich-Museet i Berlin), »Pikant Ord«, »Carmen«, »Course de taureaux«, »Tyrefægter med Familie« [1903] og Portrætterne af Skuespillerinden Consuelo, Digteren Don M. de Segovia, Borgemester Torquemada. *A. Hk.*

Zulu, Sulu, Amazulu, den mest bekendte Stamme blandt Kafferne (s. d.) i det sydøstlige Afrika. I den første Halvdel af 19. Aarh. udbredte de under kraftige Herskere Tschaka (1816—28), Dingaan (1828—30) og Pandu (1839—72) deres Herredømme over flere af de omboende Stammer, men kunde dog i Længden ikke staa sig mod de fremtrængende Boers og Englændere, med hvem Kong Cetewayo (Ketschwayo) endnu i Slutningen af 1870'erne førte forbitrede Kampe. Fra Z.'s Hovedstamme have flere Grupper skilt sig ud og ere trængte som Erobrere mod Nord og Nordvest indtil Sambesi og Tanganjika-Søen, saaledes Matabelerne, Mafitierne, Watutaerne o. a. *C. A.*

Zululaud, Sululand, tidligere engelsk Kronkolon i Sydøstafrika, ligger indesluttet af Natal i Syd, Transvaal i Vest, Tongaland i Nord og det Indiske Ocean i Øst. Arealet er ca. 30,000 □ Km. med ca. 165,000 Indb., saa godt som udelukkende Zulukaffere, kun ca. 1,000 ere Europæere. Efter at den sidste Zulukonge Dinizulu var bleven afsat af Englænderne 1887, erklæredes Landet for engelsk Kronkoloni, men blev senere 1897 indlemmet i Natal. *C. A.*

Zumäla-Carreguy [karegi'], Thomas, spansk General, (1789—1835), var født i Guipuscoa og sluttede sig 1809 til Frihedskampen imod Franskmændene, samt blev 1813 Kaptajn under Mina. Efter Revolutionen 1820 blev han afskediget, men sluttede sig 1823 til den reaktionære »Troshær« og blev til Løn Oberst, samt Guvernør i Ferrol. 1832 fjernedes han paa ny som mistænkt for at være Tilhænger af Don Carlos; men saa snart Ferdinand VII var død, erklærede han sig 1833 imod Dronning Isabella og samlede sine Landsmænd, Baskerne, til Kamp. Han viste glimrende Tapperhed og stor Dygtighed i den følgende Krig i Bjærgegnene; trængte i Juni 1835 ind i Navarra med 28,000 Mand og vilde drage imod Madrid, men blev af Don Carlos sendt for at belejre Bilbao. Her blev han saaret 15. Juni og døde 25. Juni. *E. E.*

Zumbusch, Kaspar Clemens v., tysk Billedhugger, er født 23. Novbr. 1830 i Herzebrock (Westfalen). Z. studerede i Miinchen (under Halbig) og i Italien, hvor Martin Wagner fik Indflydelse paa hans Kunst. Efter mindre Arbejder som Statuetter af Hovedpersoner i de Wagner'ske Operaer for Ludvig II skabte han Kolossalstatuen af Grev Rumford i Miinchen og derefter en Mængde andre større Værker: Bronzemindesmærket for Kong Max II [Miinchen 1875] — et af Z.'s mest vellykkede Arbejder —, Prof. Herz (Erlangen), Beethoven [Wien 1880], Maria

Theresia [smst. 1889], Kejser Vilhelm I [1896, Wittekindsberg, Westfalen] etc. 1873 blev Z. Professor ved Wien's Akademi, senere dets Rektor. *A. Hk.*

Zumpe, Hermann, tysk Musiker, (1850—1903), var Møllersøn og blev Landsbyskolelærer, men kom, drevet af Musiklyst, til Leipzig, hvor han samtidig med at undervise i Borgerskolen studerede Musik og spillede med i Stadtteater-Orkesteret. 1873 kaldtes Z. af Rich. Wagner til Bayreuth for at arbejde i det saakaldte »Nibelungen Kanzlei« — det indgaaende Arbejde med Wagner's Værker og Samliv med Mesteren selv blev afgørende for Z.'s fremtidige Gerning. 1875 blev Z. Kapelmester i Salzburg, senere i Würzburg, Magdeburg, Hamburg og Stuttgart, 1895 Dirigent for »Kaimkoncerterne« i Miinchen og 1897 Hofkapelmester i Schwerin. Trods de smaa Forhold her bragte Z. Mønsteropførelser af Wagner's og samtidiges Værker og blev bekendt som en af Tidens ypperste Wagnerdirigenter. Saaledes kaldtes han 1900 til Miinchen til det ny »Prinzregententheater«'s Aabning. Med sin ildfulde Kunstnerbegejstring kastede han sig ind i den ny omfattende Gerning, der imidlertid i Løbet af kort Tid nedbrød hans Helbred. Han døde i Miinchen midt under Prinzregenten- Teaterets Festspil. — Z. har komponeret nogle Orkesterstykker, et Par Operaer og Operetter (bekendtest »Farinelli«, 1886) samt Sange. *W. B.*

Zumpt, 1) August Wilhelm, tysk Filolog, født i Königsberg 4. Decbr. 1815, død i Berlin 22. Apr. 1877. Han virkede som Gymnasielærer i Berlin. Han studerede særlig romerske Retsforhold, til Dels paa Grundlag af epigrafiske Studier. Han har forfattet *Commentationes epigraphicae* [2 Bd. Berlin 1850—54], *Studia Romana* [Berlin 1859], >Das Kriminalrecht der römischen Republik« [2 Bd. Berlin 1865—69] og »Der Kriminalprocesz der römischen Republik« [Leipzig 1871].

2) Karl Gottlob (latiniseret *Timotheus*), tysk Filolog, foreg.'s Farbroder, født i Berlin 20. Marts 1792, død i Karlsbad 25. Juni 1849. Fra 1827 var han Professor i Berlin. Foruden Udgaver af Skrifter af Cicero og Curtius og en meget benyttet latinsk Skolegrammatik [Berlin 1818, 13. Opl. 1874] har han offentliggjort *Annales veterum regnorum et populorum* [Berlin 1819, 3. Opl. 1862], en nyttig kronologisk Oversigt over Oldtidens Historie. Hans Levned er beskrevet af hans ovennævnte Brodersøn [Berlin 1851], der ogsaa har besørget de senere Udgaver af flere af hans Skrifter. *H. H. R.*

Zumsteeg, Johann Rudolf, tysk Komponist, født 10. Jan. 1760 i Sachsenflur i Odenwald, død 27. Jan. 1802 i Stuttgart, blev 1792 Kapelmester i denne By, skrev Operaer, Kantater, Kor til Schiller's »Røverne-f, men har navnlig Betydning som den, der ved sine Ballade-Kompositioner »Ritter Toggenburg«, »Leonore«, »Des Pfarrers Tochter« o. m. fl. lagde Grunden til en Musikform, der skulde faa saa stor Betydning i den tyske Sanglitteratur (Schubert, Reichardt, Schumann, Lowe), *S. L.*

Zuñi, Indianerstamme i den vestligste Del af Territoriet New Mejico i U. S. A., hvor den bebor en Landsby eller Pueblo af samme Navn. Stammen bestaar af ca. 1,600 Individer og taler sit eget Sprog, der er forskelligt saavel fra de øvrige Pueblo-Indianeres som fra de omboende ikke fastboende Indianerstammers. *H. P. S.*

Zurbaran, Francisco de, spansk Maler, født 1598 i Fuente de Cantos (Estremadura), død i Madrid 1662, var Elev af Juan de las Roelas. Hans Virksomhed falder hovedsagelig i Sevilla, fra 1650 var han bosiddende i Madrid, allerede 1633 var han bleven Hofmaler hos Kong Filip IV. Z. er bleven kaldt den mest spanske af alle spanske Kunstnere; Grundtrækkene i den nationale spanske Kunst: en haardhændet barsk Realisme og paa den anden Side en egen inderlig, ekstasisk Følelsens Glød, ere nøje forbundne i hans Arbejder; den magre asketiske Munk med de dybe brændende Øjne var hans kæreste Model og er næsten som et Symbol paa selve hans Kunst. Thi i hans faste, næsten haarde Tegning, i hans nøjsomme og knappe Kolorit er der en kunstnerisk Askese, der giver hans Værker saa lidt almindelig Tillokkelse, at de ofte vurderes ringere, end de fortjene paa Grund af deres store Kraft og Sanddruhed i Fremstillingen. Hovedværker af Z. ere Alterbilledet i Katedralen i Sevilla, det for Thomas-Kirken smst. malede »Den hell. Thomas af Aquino's Triumf«, nu ligesom en Række andre (i alt 22) Billeder af Z. i Museet i samme By, syv Fremstillinger af den hell. Pedro Nolasco's Liv (i Katedralen i Sevilla, i Prado og i Akademiet i Madrid), 8 Hieronymus-Billeder i Klosteret for denne Helgen i Guadelupe o. a. Uden for Spanien er Z.'s Kunst repræsenteret med fremragende Arbejder i Louvre, Berlin, Dresden (den hell. Bonaventura), Miinchen, Petersborg og London (knælende Franciskanermunk). *A. R,*

Zurita [zuri'ta], Geronimo de, spansk Historieskriver, (1512—80). Født i Zaragoza (hvor han ogsaa døde); studerede Humaniora i Alcalå; Faderen var kgl. Livlæge, og Sønnen kom tidlig i Berøring med indflydelsesrige og fremragende Personligheder. Efter en Tids Ansættelse i Statstjeneste blev Z. 1548 Kongeriget Aragonien's Historiograf og fik Tilladelse til i stort Omfang at benytte Arkivdokumenter i Simancas og Napoli og paa Sicilien; en Aarrække fungerede han som Inkvisitionens Generalsekretær, siden som Sekretær hos selve Kong Filip II. Hans »Anales de Aragon«, der gaar fra Arabernes Indtrængen til 1516, blev derfor et for sin Tid ganske enestaaende Værk, bygget paa et rigt Kildemateriale af bedste Art, hvilket Z. har brugt med usædvanlig Omhu og Upartiskhed; men til Gengæld kan han ikke egentlig kaldes nogen god Skribent. Udgaver: Zaragoza 1562—80 [6 Bd., samt et Registerbd. 1604], smst. 1610—21 [ligeledes 7 Bd.], smst. 1669—71 [ligeledes 7 Bd., ved J. Dormer]. En Del af Z.'s interessante Korrespondance er trykt i Dormer's »Progresos de la historia en el reino de Aragon« [Zaragoza 1680]. *E. G.*

Zurron (Tercio), mellemamerikansk Vægt = 150 Libras — 69,014 Kg.

Zurstrassen (Strassen Zur), Melchior Anton, tysk Billedhugger, er født 28. Decbr. 1832 i Miinster, uddannet under Imhoff (Köln) og Rauch (Berlin), Professor ved Nürnberg's Kunstskole, fra 1875 ved Leipzig's Akademi, har modeleret 28 Portrætrelieffer til Raadhusbiblio-

teket i Berlin, Marmorgruppen »Caritas« og forskellige Værker til Ære for Tyskland's Sejre: en Sejrssøjle for Krigen 1866, en Ryttergruppe i Sølv af Vilhelm I og Kronprins Friedrich ved Königgrätz, nogle Relieffer i Anledning af den dansk-tyske Krig, m. v. *A. Hk.*

Zutphen, By i nederlandsk Provins Geldern, 27 Km. N. 0. f. Arnhem ved Berkel's Indløb i Yssel og Jærnbanelinien Arnhem—Salzbergen, har (1893) 17,800 Indb. Den i Begyndelsen af 12. Aarh. byggede St.-Walpurgis-Kirke (reformert) omslutter gamle Grave med Grever fra Z. samt det prægtige Mindesmærke for Familien von Heeckeren. Garveri, Væveri, Papirfabrikation, Savskæreri, Skibsfart og Handel særlig med Træ, Korn og Kvæg. *Joh. F.*

Zwarte Water (Sort Vand), Flod i den nordvestlige Del af nederlandsk Provins Overyssel, opstaar oven for Zwolle, optager i højre Bred oven for Hasselt Vecht, ved Zwartsluis Meppeler Diep og udmunder under Navn af Zwolsche Diep neden for Genemuiden i Zuider-Søen. *Joh. F.*

Zwartluis [zwa'rtløys], By i nederlandsk Provins Overyssel 15 Km. N. f. Zwolle ved Foreningen af Zwarte Water og Meppeler Diep, har (1895) 3,200 Indb., som Kommune 4,000 Indb. Tørveskæring, Skibsværfter, Kalkbrænderi. *Joh. F.*

Zweibrücken, By i det bayerske Regeringsdistrikt Pfalz, Hovedstad i Bezirksamt Z. ved Z.—Saargemünd og Germersheim—Saarbrücken, har (1906) 14,700 Indb. (med Garnison). Overlandsret, Landret, Amtsret, Filial af Schwarzbach og Jærnbanelinierne Homburg—Z., Rigsbanken, Gymnasium, Realskole, Ingeniørskole; Alexander-Kirken med fyrstelig Begravelse, Karls-Kirken bygget af Karl XI af Sverige, prægtigt hertugeligt Residensslot, ødelagt 1793 af Franskmændene og omdannet 1868 til et Justitspalads; Fabrikation af Silkeplys, Papir, Maskiner, Jærnstøberi, Garveri og store Kvægmarkeder. Z. var Hovedstad i Hertugdømmet Z. (fransk Deux Ponts). Dette var oprindelig et rigsumiddelbart Grevskab og kom under Pfalz ved Greverne af Z.'s Uddøen 1394. Senere blev Z. ved Delingen af de kurpfalziske Lande efter Kejser Ruprecht III's Død 1410 ophøjet til et selvstændigt Hertugdømme. Ruprecht's 3. Søn, Stefan, stiftede Linien Pfalz—Z. Til denne Linie hørte Pfalzgreve Johan Kasimir's Søn, Karl Gustaf, der 1654 ved sin Kusines, den svenske Dronning Christina's, Tronfrasigelse blev Konge i Sverige og knyttede Z. til dette Land. Ved Kong Karl XII's Død 1718 skiltes det atter fra Sverige og tilfaldt hans nærmeste Slægtning, Pfalzgrev Gustav Samuel Leopold. Ved dennes Død 1731 kom det under Linien Birkenfeld, fra hvilken det nu regerende kongelige Hus i Bayern nedstammer. Efter at Hertugdømmet 1795—1814 havde været i Frankrig's Besiddelse, kom det for største Delen under Bayern. *Joh. F.*

Zwickau, 1) Kreishauptmannschaft i Kongeriget Sachsen, har efter Udskillelsen (1900) af det selvstændige Kreishauptmannschaft Chemnitz et Areal af 2,548 □Km. med (1906) 800,200 Indb.

2) Hovedstad i Kreis- og Amtshauptmannschaft Z. ved Zwickauer Mulde, ved Foden af Erzgebirge og ved Jærnbanelinien Dresden—Reichenbach, har (1906) 68,500 Indb., Landret med Kammer for Handelssager, Amtsret, Filial af Rigsbanken. Z. er i sine ældre Dele uregelmæssig bygget og har et gammeldags Udseende. Den sengotiske Maria-Kirke er bygget 1453—1536, restaureret 1885—91 og har et 85 M. højt Taarn, i det indre findes Malerier bl. a. af Cranach den Yngre; den gotiske Katharine-Kirke er fornyet 1893—94 og bar et Alterbillede af Cranach den Ældre. Raadhuset, bygget 1581, har et rigt Stadsarkiv med Værker fra 13. Aarh. og Manuskripter af Hans Sachs. Endvidere findes et Gymnasium med Stadsbibliotek (20,000 Bd.), Realgymnasium, 2 Handelsskoler, en Bjærgværksskole, en mineralogisk-geologisk Samling (stiftet af Richter), Filial af Rigsbanken. Z. er Midtpunktet for Stenkulsbjærgværksdriften i Erzgebirge. Stenkulslejerne (19 Værker med 55 Skakte indtil 730 M.'s Dybde) danne Kilden til Byens og Omegnens Velstand. Industrien omfatter Maskinbygning, Fabrikation af kemiske Produkter, Porcelæn, Papir, Glas, Farvestoffer, Handsker, Strømper, Metalvarer, Tagpap, Malt, Sennep og Sæbe; endvidere findes Kamgarnsspinderi, Diamant- og Glassliberi, Mølledrift, Savskæreri, Teglbrænderi samt Korn-, Træ- og Stenkulshandel. I Omegnen findes ogsaa flere store Fabriksanlæg. Z. vandt tidlig Betydning, da den laa ved Handelsvejen, som førte fra Sachsen til Böhmen, og nævnes allerede 1030 som Stad. Den styredes oprindelig af en Foged, da den hørte umiddelbart til Riget. 1348 mistede den sin Rigsumiddelbarhed og kom under Huset Wettin. 1521 fandt Reformationen Indgang i Z.; dog tog Bevægelsen en sværmerisk Retning under Førelse af »Zwickauer Profeter«, i Spidsen for hvilke Thomas Münzer stod. Ophidselsen lagde sig først ved Luther's Ophold i Z. (28. April—2. Maj 1522). *Joh.F.*

Zwickauer Profeter se Miinzer, Thomas.

Zwilgmeyer, Hendrikke (Dikken), norsk Forfatterinde, er født i Risør 20. Septbr. 1859. Efter Faderens Afsked som Byfoged flyttede den unge Pige med ind til Hovedstaden; men Barnedagene i den lille Kystby glemte hun ikke: de bleve hende den uudtømmelige Kilde til den Række humørfyldte Barnefortællinger, hvormed hun snart vandt sig en Plads i Litteraturen under Pseudonymet »Inger Johanne«. Et Par Smaahistorier i dansk »Tilskueren« og norsk »Nyt Tidsskrift« fik opmuntrende Modtagelse, og snart udkom hendes 8 første Barnefortællinger under Fællestitelen »Vi Børn« [Bergen 1891, 2. og 3. Opl. 1893 og 1900], efterfulgt af »Karsten og jeg« [Bergen 1891, 2 ny Opl.], »Fra vor By« [Bergen 1892, 2. Opl.], »Sommerferier« [Chra. 1893, 2. Opl.], »Barndom« [Bergen 1894, 2. Opl.], »Morsomme Dage« [Bergen 1895, 2. Opl.], »Hos Onkel Max og Tante Betty« [Bergen 1897], »Udenlands« [Bergen 1898], »Syvstjernen« [Bergen 1900]. Med Opgivelse af Pseudonymet har Z. siden udgivet »Fire Kusiner« [Chra. 1899, 2. Opl.], »Annikken Prestgaren« [Chra. 1900, 2. Opl.], »Frøken Lybæks Pensionatskole« [Chra. 1901], »Lille Jan Blume« [Chra. 1903, 2. Opl.], »Paul og Lollik« og »Kongsgaardgutten« [Chra. 1904, 2. Opl.], »Maja« [Chra. 1905]. Beregnet paa voksne Læsere vare »Som Kvinder er« [Chra. 1895], »Ungt Sind. En Novelle« [Chra. 1

»Mægler Porsvold« [Chra. 1902] og >Emerentze. En Slægtshistorie« [Chra. 1906, 2. Opl.]. Ikke faa af disse Bøger ere oversatte til Svensk; nogle ogsaa til Engelsk, Tysk og Hollandsk. (Litt.: »Urd« [1901], Nr. 27). *C. Br.*

Zwinger se Dresden S. 481.

Zwingli, Huldreich (Ulrich), Schweiz'es første Reformator, født 1. Jan. 1484 i Landsbyen Wildhaus i Øvretoggenburg af en velstaaende og anset Bondeæt, død 11. Oktbr. 1531. Som Dreng lærte han at elske sit Land, men ogsaa at døje trange Kaar. Hans Farbroder, der var Præst, fik ham i Huset; men allerede da han var 10 Aar gl., blev han sendt til Basel og derfra til Bern for at gaa i Skole. I Bern havde Wolflin (Lupulus) aabnet den første humanistiske Skole i Schweiz, og i denne Skole lærte Z. Klassikerne at kende. Han følte dog mest Lyst til at gaa i Kirkens Tjeneste, og der var endog Tale om, at han vilde gaa i Kloster, men hans paarørende sendte ham i Stedet for bort fra Byen, og 1500—02 studerede han i Wien. Derfra kom han atter til Basel, og nu blev han greben af Humanismen. Samtidig med at han studerede alvorlig, førte han et muntert Liv og dyrkede med Begejstring Musikken. Han fik i Leo Jud en god Ven og i Thomas Wyttenbach en forstaaende Lærer. Wyttenbach førte Z. ind paa Skriftstudiet og var paa flere Punkter klar over Rom's Vildfarelser, men stod dog i det store og hele paa Skolastikkens Grund. Efter at Z. 1506 vat bleven Magister, blev han Præst i Glarus. Han viste sig i denne Stilling som en Mand, der forenede nyt og gammelt. Han beundrede Humanismen og studerede ivrig de græske Klassikere, men han virkede ogsaa i Kirkens Tjeneste uden at øve nogen egentlig Kritik, og han tog mod en Pension fra Paven for at forbedre sine Indtægter. Hans græske Studier førte ham dog dybere og dybere ind ogsaa i det ny Test., og han begyndte at virke for en sædelig Reform, men hans egen Sædelighed var ikke uangribelig, og han syntes ikke at være stærkt religiøst greben. Mange unge Schweizere gik i fremmed Krigstjeneste, og 1512 fulgte Z. som Hærpræst med en Skare, der gik i pavelig Tjeneste. Han var med i Kampene ved Novara og Marignano og fik godt Lov baade for sin Prædiken og for sin mandige Optræden under Kampene, men han fik Øjnene op for den nationale og sædelige Fare, Krigstjenesten rummede for Schweizerne. Han traf Erasmus i Basel, og begge haabede paa en sædelig Reform af Kirken, men Angreb paa Kirkens Misbrug rejste Z. endnu ikke, og religiøse Kampe som Luther's vare ham ukendte. 1516 kom han som Præst til Einsiedeln, og her begyndte det evangeliske mere at røre sig hos ham, men endnu undgik han at angribe Kirkens Ordninger, og det er urigtigt, at han skulde være optraadt mod Valfarterne til Einsiedeln's Maria-Billede. Først i Zurich bliver han Reformator. Han kaldedes til dens Domkirke 1518, og her angreb han bl. a. Afladskræmmeren Bernhard Samson med saa stor Virkning, at Raadet forbød Samson at sælge Aflad. Det religiøse bryder nu mere frem hos Z., men stadig staar den sædelige Reform i første Række. Skolevæsenet tog han sig meget af. Under en voldsom Pest 1519 plejede han uforfærdet de syge, men blev smittet og var Døden nær. Paa denne Tid kom han ogsaa under Luther's Paavirkning, og han indsaa, at ikke ved egne Gerninger, men kun ved Troen kunde Retfærdighed naas. Medens Luther imidlertid fortrinsvis vendte sig mod de jødiske Vildfarelser i Romerkirken, Gerningsretfærdigheden og Midlervæsenet, vendte Z. sig fortrinsvis mod de hedenske som Helgendyrkelsen. Og Z. var langt mere radikal end Luther. Sakramenterne vare for ham kun Tegn, og Liturgien blev helt omformet. Z. stillede sig ligefrem paa Billedstormernes Side, Krucifikser, Billeder, Orgler, ja selv Altre forsvandt i de zürichske Kirker, og Gudstjenesten indskrænkedes til Bøn, Skriftlæsning og Prædiken. 1525 indførtes en ny Maade at gaa til Alters paa. Man brød Brødet og nød Brød og Vin ved et Bord under tysk Liturgi. Ligesom Luther gik Z. ud fra Skriften under sin reformatoriske Gerning, men Z. gjorde ingen Forskel mellem de enkelte Bøger eller mellem Gl. og Ny Test., og ved Siden af Skriften hævdede han Eksistensen af et indre Ord, der har lydt ogsaa i Hedningeverdenen, og ved hvilket sandhedskærlige Hedninger ere komne i Forhold til Gud. Som Luther var Z. fremdeles Prædestinatianer, men medens Prædestinationen hos Luther var et Udtryk for Guds altvirkende Naade, traadte Hensynet til Guds Forherligelse i Forgrunden hos Z. Det stærke etiske Præg hos Z. medførte ogsaa, at han kom til at betone Helliggørelsen mere end Retfærdiggørelsen. Raadet i Zurich saa fra Begyndelsen velvilligt til Z., og mange sluttede sig til ham. Fra Zurich bredte Reformationen sig videre til andre Kantoner, og Z. skrev forskellige reformatoriske Skrifter, som vandt stor Udbredelse. Men han indgik ogsaa 1522 et hemmeligt Ægteskab med en Adelsmands Enke Anna Reinhard, og da det blev bekendt, vakte det mange Steder Forargelse, indtil han offentlig vedkendte sig sit Ægteskab. Anna Reinhard var ham i øvrigt en god og dygtig Hustru. 29. Jan. 1523 holdtes en stor Religionssamtale i Zurich mellem Reformatorerne og Katolikkerne, og til dette Opgør havde Z. skrevet 67 Teser, hvori han kortelig formulerede sin Lære, og da Raadet stillede sig paa Z.'s Side, fremmedes Reformationens Sag meget, men Z. maatte rigtignok ligesom Luther se mange misbruge den evangeliske Frihed og hensynsløst give sig hen til deres Drifter. Da den evangeliske Bevægelse bredte sig til Frankrig, skrev Z. til Vejledning *Commentarius de vera et falsa religione* [1525], som er hans Hovedværk. Bogen er dediceret Frants I. Paa denne Tid havde Z. vundet sig Disciple rundt om i Schweiz. Blandt disse Zwinglianere kunne nævnes Økolampadius og Farel i Basel, Berchtold Haller i Bern, Bullinger i Kappel og Joachim af Watt i St. Gallen. Men ogsaa Modstanderne traadte nu op med Kraft. Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug og Luzern sluttede Forbund 1524 for at undertrykke Reformationen. Dertil kom, at Reformatorerne ogsaa fik Gendøberne at kæmpe med. Ligesom i Tyskland skød Gendøberiet op med stor Kraft, og Z. maatte tidlig og sildig tale mod det. Gendøberne gjorde Reformationen alvorlig Skade, men bidroge ogsaa ved deres Radikalisme til, at Z. paa flere Punkter modificerede sine Anskuelser. Han søgte over for

Gendøberne at betone Daabens Betydning som et ydre Pagtstegn, Embedets og Kirkens Betydning og ikke mindst det ordnede Borgersamfunds Betydning. Men endnu vanskeligere blev Z.'s Stilling, da han ogsaa kom i Strid med de tyske Reformatorer; Stridens Emne var Sakramenterne, navnlig Nadveren. Medens Luther stedse fastholdt Sakramenternes objektive Betydning og Christi Legemes og Blods Nærværelse i Nadveren, gjorde Z. Sakramenterne til ydre Tegn eller Ceremonier. Daaben skulde være Tegnet paa, at vi ville danne vort Liv efter Christi Eksempel, og Nadverens Brød og Vin skulde være Tegn paa Jesu Legeme og Blod, som han har hengivet for os. Daab og Nadver blive paa denne Maade Bekendelsestegn fra Menighedens Side. Da Z. og hans Venner begyndte at angribe Luther's Nadverlære, tog Luther kraftig og skarpt til Orde, og 1526 og følgende Aar udsendte han flere Stridsskrifter mod Schweizerne, som ikke bleve ham Svar skyldige. Af politiske og kirkelige Grunde blev der forsøgt Mægling, og 1529 mødtes de stridende i Marburg (se Marburgerartiklerne), men Resultatet af Mødet blev kun ringe. Da Rigsdagen i Augsburg 1530 holdtes, indsendte Z. selv en Bekendelse, men der blev intet Hensyn taget til den, og fra alle Sider blev han skarpt angreben. Ved Rigsdagsafskeden bleve Zwinglianerne fordømte sammen med Lutheranerne og Gendøberne. De katolske Kantoner i Schweiz havde imidlertid sluttet Forbund med Østerrig, og 1529 udbrød der Krig mellem Zürich og de katolske Kantoner. Bern mæglede dog straks, og der blev sluttet Fred i Kappel samme Aar med gensidige Indrømmelser. Men to Aar efter brød Krigen ud for Alvor, og II. Oktbr. 1531 stod et stort Slag ved Kappel, hvor Zürichernes lille Hær blev fuldstændig slaaet. Her faldt ogsaa Z., som var med i Slaget. Med ham tabte Reformationen meget. Vel blev der snart igen sluttet Fred, og Ziirich fik i Bullinger og Leo Jud dygtige Efterfølgere af Z., men for Evangeliets Udbredelse blev der ikke gjort meget. Det blev da heller ikke Z.'s Disciple, men Calvin og hans Disciple, som kom til at sætte Præget paa den reformerte Kristendomsopfattelse og bringe denne videre ud i Europa. Z.'s Værker ere udgivne af Schuler og Schulthess i 8 Bd. [1828—61]. En ny Udgave af Egli og Finsier er begyndt 1904. (Litt.: R. Stähelin, »H. Z.«, I—II [1895—97]; A. Schweizer, >Z.'s Bedeutung neben Luther< [1884]; A. Baur, »Z.'s Theologie«, I—II [1885—89]; Tidsskriftet »Zwingliana« [udkommet efter 1897]; Fr. Nielsen, »Kirkehistorie«, II [1903 ff.]). *A. Th.J.*

Zwingliänere se Zwingli.

Zwirner, Ernst Friedrich, tysk Arkitekt, (1801—61). Han var Elev af Schinkel og benyttede mest middelalderlige Motiver i sin Kunst. Hans Hovedværk er Reparationen af Köln-Domen, som han ledede fra 1833 til sin Død. *E. S.*

Zwittau (slavisk Svitava), By i østerrigsk Kronland Mähren, 61 Km. N. f. Brünn, ved Zwittawa og Jærnbanelinierne Wien—Brünn—Prag paa en Højslette i de bøhmisk-mähriske Grænsebjærge, har (1890) 1,600, som Kommune 7,800, hovedsagelig tyske Indb., Bomuldsspinderi, Bomulds-, Linned-, Klæde- og Jutevæverier, Tobaksfabrikation, Hør- og Kornhandel. *Joh.F.*

Zwolle, By i Kongeriget Nederlandene, Hovedstad i Provinsen Overyssel ved den til Zuider-Søen strømmende Zwarte Water ikke langt fra Yssel, med hvilken den er forbunden ved Kanalen Willemsvaart, ved Jærnbanelinierne Zutphen—Leeuwarden, Almelo—Z. og Utrecht—Kampen, har (1895) 29,552 Indb. Af Bygninger nævnes St.-Michaels-Kirken (paabegyndt 1406) med et bekendt Orgel (med 4,276 Piber). Regeringsbygningen med Provincialarkivet, Justitsbygningen, det moderniserede Raadhus, Sassen-Poort, gammel Port i gotisk Stil, kronet af 4 Taarne. Der findes Jærn- og Bomuldsindustri, Garveri samt store Korn-, Kvæg- og Fiskemarkeder. Der findes betydelig Handel samt Dampskibsforbindelse med Amsterdam og Rhin-Stæderne. 4 Km. mod Nord Agnetenberg med Anlæg; her fandtes tidligere et Augustinerkloster, hvor den bekendte Thomas å Kempis (død 1372), Forfatteren af *De imitatione Christi,* levede i 64 Aar. Z. var allerede tidlig en betydelig Handelsstad og Medlem af Hanseforbundet. 1580 kom Z. under Generalstaterne. *Joh. F.*

Zwyndrecht (Zwijndrecht) [zva'indrext], Flække i nederlandsk Provins Sydholland ved Merwede lige over for Dordrecht, ved Jærnbanelinien Dordrecht—Rotterdam, har (1895) 3,400 Indb., som Kommune 5,100 Indb. Saltværk, Glasfabrikation, Skibsbyggeri. *Joh, F.*

Zygæna se Hajer S. *333.*

Zygia (lat.), Tilnavn til Juno (s. d.) som Ægteskabets Beskytterinde (af græ. ζύγος, Aaget, hvorved Forspandsparret spændes for Vognen). *H. A. K.*

Zygnēma, Zygnemacéae se Alger S. 514.

Zygomórf (bot.) eller monosymmetrisk kaldes i den botaniske Formlære en Blomst, som kun ved eet Snit kan deles i to symmetriske Halvdele; de fleste uregelmæssige Blomster, f. Eks. Læbeblomsternes, Gøgeurternes, Ærteblomsternes, ere zygomorfe. Som oftest falder Symmetriplanen sammen med Blomstens Medianplan; sjældent (hos Jordrøgfamilien) med Tranversalplanen; hos uregelmæssige Solanaceer staar den paa skraa. (Se i øvrigt Aktinomorf). *V. A. P.*

Zygomycētes se Koblingssvampe.

Zygophyllacēae, tokimbladede og frikronede Planter af Ordenen *Terebinthinae,* oftest Buske med modsatte og ligefinnede Blade med Akselblade; herved og ved Mangelen paa Oliekirtler adskille de sig fra Rutaceerne, som de ellers staa nær. Blomsterne, der sidde i Svikler, ere regelmæssige og 5-tallige. Frugten er sjælden bæragtig eller stenfrugtagtig, oftest en Kapsel. Ca. 130 Arter, der leve paa tørre Steder i Jordens varmere Egne, helst paa Saltbund i Ørkener, og som give Vegetationen og Landskabet dets Karakter. *Zygophyllum* L. ere stærkt forgrenede, nedliggende eller oprette Buske med kødede Grene og Blade. Blomsterne, der sidde enkeltvis, ere hvide eller gullige, hyppig med en rød Plet. Ca. 60 Arter i Ørkener og paa Stepper. Knopperne af *Z. Fabago* L. (sydlige Rusland) bruges som Kapers. *A. M.*

Zygophyllum se Zygophyllaceae.

Zygospore d. s. s. Zygote.

Zygote se Alger S. 513 og Koblingssvampe.

Züllichau, By i preussisk Provins Brandenburg, Regeringsdistrikt Frankfurt, Kredsstad i Kredsen Z.-Schwiebus 7 Km. fra Oder ved Jærnbanelinien Bentschen—Guben, ligger i en lav frugtbar Slette og har (1906) 7,500 Indb. (med Garnison). Rester af tidligere Befæstning, Amtsret, Gymnasium, Klædefabrikation, Frugt- og Vindyrkning. I Træfningen 1759 i Syvaarskrigen sejrede Russerne under Soltikov over Preusserne under Wedell. *Joh. F.*

Zymologi (græ.), Læren om Gæring.

Zymoteknik (græ), den industrielle Teknik, der rationelt udnytter Gæringsprocesserne (ved Ølbryggeri, Brændevinsbrænding etc).

Zymotiske Sygdomme er et ældre Navn paa de Sygdomme, hvor man tænkte sig, at Processer, der lignede Gæring, vare det egentlige Sygdomsgrundlag. Fra det Øjeblik, da det stod klart, at Gæring er en Virksomhed af Mikrober, blive Z. S. identiske med mikrobielle Sygdomme ell. bakterielle Sygdomme (smlg. Bakterier). Z. S. kunne ligeledes sættes næsten synonymt med smitsomme Sygdomme, kontagiøse Sygdomme. *E. A. T.*

Ziirich, 1) Kanton i den nordlige Del af Schweiz, grænser mod Nord til Storhertugdømmet Baden og Kanton Schaffhausen, mod Øst til Thurgau og St. Gallen, mod Syd til Schwyz og Zug og mod Vest til Aargau. Z. har et Areal paa 1,725 □ Km. med (1900) 431,036 Indb. eller 249 pr. □Km. Største Delen af Z. hører til den helvetiske Højslette og er et bakket og bølgeformet Terrain, der kun sjælden bliver rent sletteagtigt. Kun længst mod Syd og Øst optager Z. mindre Partier af Foralperne, og Kantonet har her sit Kulminationspunkt i Schnebelhorn (1,295 M.), medens dets laveste Punkt træffes Nord paa i Nærheden af Kaiserstuhl ved Rhinen i en Højde af 332 M. o. H. Svarende hertil sænker Terrainet sig fra Sydøst mod Nordvest indtil Rhinen, til hvilken Flod alle Z.'s Vandløb strømme. Det sydøstlige Alpeland, der knytter sig til Foralperne i St. Gallen, benævnes i Landet selv Oberland i Modsætning til det saakaldte Unterland eller Bondeland, der er lavere og fremherskende Agerland. Det førstnævnte bestaar af to mindre Kæder, der gaa fra Nord til Syd og ere adskilte ved Töss-Dalen. Den vestlige hæver sig i Bachtel til 1,119 M., medens den østlige, der danner Kantonets Grænse mod St. Gallen og Thurgau, har Toppene Hornli (1,135 M.) °g Schnebelhorn (1,293 M.). I den sydligste Del af Z., paa Grænsen til Kanton Zug, ligger endelig det lille Bjærgmassiv Hohe Rhonen (1,232 M.). Over Højsletten hæver sig i Z. mindre Kæder eller Bakkedrag, der forløbe parallelt fra Sydøst til Nordvest. Den vestligste af disse er Albis, der følger Retningen af Zuricher-Søens Vestbred, og som hæver sig til 918 M. i Biirglenstutz og til 873 M. i Uetli, der hæver sig over Byen Z. Albis begrænses mod Øst af Sihl-Flodens Dal, og mellem denne og Ziiricher-Søen ligger et Plateau med en gennemsnitlig Højde af 600 M. 0. f. Søen forløber en mindre Kæde, der hæver sig til 853 M. i sit Kulminationspunkt, men hvis mest iøjnefaldende Top er Pfannenstiel (737 M.). Endelig træffes i den nordlige Del af Z., langs Nordøstbredden af Toss og S. f. Rhinen, det lille Bjærgparti Irchel, der naar 696 M., og i mod Vest strækker sig Lägern (862 M.) fra Z. gennem Kanton Aargau indtil Jurabjærgene. De vigtigste Vandløb foruden Rhinen ere dennes Tilløb Thur, Toss, Glatt, Limmat, der selv optager Sihl, samt Reuss, der danner en Del af Vestgrænsen. Betragter man i Stedet for Højdedragene de om disse Vandløb liggende Daldrag, kan Z. beskrives som dannet af 6 smallere og bredere Dalstriber, der forløbe fra Sydvest til Nordøst og adskilles ved lige saa mange Højderygge. Limmat, der danner Afløbet fra Ziiricher-Søen, er det eneste Vandløb i Z., der i nogen Maade kan besejles. Af Søer har Z. foruden Ziiricher-Søen (s. d.), som Z. deler med Nabokantonerne Schwyz og St. Gallen, den 10 □ Km. store Greifen og den $4^1/_2$ □ Km. store Pfäffikon samt den endnu mindre Türler, der ligger V. f. Albis. Greifen-Søen modtager Øst fra Aa og har Afløb gennem Glatt. Pfäffikon er uden synligt Afløb. Klimaet er ganske mildt paa Højsletten og ved Ziiricher-Søen, men bliver mere barskt i Bjærgene. I Særdeleshed skal Töss-Dalen have et raat Klima. Byen Z. (470 M. o. H.) har en Middeltemperatur for Aaret paa $8,_7{}^0$, for Sommeren paa $17,_6{}^0$ og for Vinteren paa -7- $0,_5{}^0$, medens Uetli-Bjærget (874 M. o. H.) har de tilsvarende Tal 6,4°, $14,_4{}^0$ og — $1,_7{}^0$. De hyppigste Vinde ere en tør Østen- og en fugtig Vesten- eller Sydvestenvind. En varm Föhnvind, der blæser Syd fra, er hyppig Foraar og Efteraar. Skoven, der særlig er fremherskende i Oberland, indtager endnu 522 □ Km., men formaar trods god Røgt ikke at dække Forbruget af Træbrændsel og Gavntræ. 108 □ Km. af Kantonets Areal ere uproduktivt Land, og Resten benyttes som Ager-, Have-, Vin- eller Græsland.

Befolkningen, der næsten udelukkende er tysktalende, er protestantisk paa ca. 50,000 Katolikker og 1,400 Jøder nær, Oplysningen er god, og Undervisningen er gratis i Folkeskolerne, der bestaa af Primær- og Sekundærskoler. Af højere Undervisningsanstalter findes foruden flere i Hovedstaden Z. et kantonalt Technikum i Wintherthur, et Lærer- og Lærerindeseminarium i Kusznacht og en Havebrugsskole i Wadensweil. 30 p. Ct. af Befolkningen leve af Agerbrug og Kvægavl. Jordbunden er ikke overvættes frugtbar, men godt udnyttet. Agerbruget formaar dog kun at dække Halvdelen af det tæt befolkede Kantons Behov af Korn. Korn- og Frugtavl drives særlig paa Højsletten. Fortrinlig Vin avles ved Thur, omkring nedre Toss, ved Ziiricher-Søen samt paa flere spredte Steder, af hvilke særlig fremhæves det gamle, 1862 ophævede Benediktinerkloster Rheinau ved Rhinen. Kvægavlen er paa Højsletten forbunden med Agerbruget, medens den i Oberland antager Form af Sæterdrift. Kvægbestanden udgør ca. 5,500 Heste, 90,000 Stkr. Hornkvæg, 26,000 Svin, 1,000 Faar og 18,000 Geder samt 20,000 Bistader. Paa Søerne drives en Del Fiskeri. Af Jordbundsprodukter findes kun Tørv samt lidt Begkul og Skiferkul, hvis Brydning endogsaa er i Tilbagegang. Industrien sysselsætter 50 p. Ct. af Befolkningen. De to vigtigste Industrigrene ere Bomulds- og Silkeindustrierne, af hvilke den første har hjemme i Oberland i Dalene om Toss og Aa, medens Silkeindustrien koncentrerer sig om begge Bredder af Ziiricher-Søen.

Den drives baade som Hjemmeindustri af Folk, der drive Landbrug ved Siden af, og som **Fabrikindustri**; gennem de sidste 300 Aar har den under vekslende Forhold holdt sig i Z., og som Helhed været i Fremgang. I betydelig Udvikling i nyere Tid er Maskinfabrikationen. Til det gamle Etablissement **Neumühle** i Byen Z., der sysselsætter indtil 1,500 Arbejdere, er kommet Støberier og Maskinfabrikker i Wintherthur og **Wald**. I Kantonet findes desuden flere Klokke- og Skriftstøberier, Papirfabrikker, Straafletterier, Sæbe- og Vokslysfabrikker, Fajancefabrikker og Garverier. Handel og Samfærdsel sysselsætte over 15 p. Ct. af Befolkningen. Der indføres hovedsagelig Korn, Kvæg, Kolonialvarer og Raastoffer for Industrien, medens der udføres Bomulds- og Silkevarer, Maskiner, Papir, Læder, Vin og Træfrugt. Ejendommeligt nok gaar Udførselen for en stor Del især til Nordamerika og Ostindien. De vigtigste Handels- og Fabrikspladser ere foruden Hovedstaden Z., der er Centrum for Banelinier, Wintherthur, **Wädenweil**, **Richterswil**, Horgen, Uster, Wald og Wetzikon.

Forfatningen, der daterer sig fra 18. Apr. 1869, er demokratisk med obligatorisk Referendum og Initiativ. Lovgivende Magt har Kantonsraadet, der bestaar af et Medlem for hver 1,500 Indb.; udøvende Magt har Regeringsraadet, der bestaar af 7 Medlemmer. I administrativ Henseende deles Z. i 11 Distrikter, Affoltern, **Andelfingen**, **Bülach**, Dielsdorf, Hinwil, **Horgen**, Meilen, **Pfäffikon**, Uster, Wintherthur og Z. Hver Kommune har et Kommunalraad og en Fredsdommer, og hvert Distrikt har en Distriktsret. Højeste kantonale Instans er Overretten, der bestaar af 9 Medlemmer. Landskirken er reformert og staar under Synoden og Kirkeraadet. De katolske Kommuners Forbindelse med Bispedømmet Chur ophævedes 1875 ved Beslutning af Kantonsraadet, uden at man senere har tilvejebragt en Nyordning. Sammen med Kanton **Schaffhausen** udgør Z. Stamdistriktet for 6. schweiziske Division. Kantonets Vaaben er et skraadelt Skjold i blaat og Sølv.

2) Kantonets **Hovedstad** Z. ligger 95 Km. N. 0. f. Bern 411 M. o. H. ved den nordlige Ende of **Züricher-Søen** og paa begge Bredder af Limmat, der her flyder ud fra Søen og deler Byen i en større højre og en mindre venstre Del. (1905) 180,843 Indb. Over Limmat fører 7 Broer, af hvilke fremhæves **Münsterbroen** samt dan 1882—83 opførte, 165 M. lange Kajbro. V. f. den saakaldte lille Bydel flyder **Sihl-Floden**, der N. f. Banegaarden forener sig med Limmat, og over hvilken fører 7 Broer. Kvarteret paa den højre Flodbred ligger paa Udløberne fra Ziirichberg og har et ujævnt Terrain med for største Delen snævre og stejle Gader. Det vestlige Parti er derimod jævnere og har bredere Gader, og her findes de nyere Kvarterer med moderne, palæagtige Huse. Den vigtigste Gade er Banegaardsgaden, der fra Banegaarden fører til Ziiricher-Søen. Den vigtigste Plads er Banegaardspladsen med Statsmanden Alfred Escher's Mindesmærke. Af Parkanlæg og Promenader fremhæves den botaniske Have, der har Buster af flere Videnskabsmænd, Pladspromenaden N. f. Banegaarden, der ligeledes har flere Mindesmærker, samt den saakaldte høje Promenade, der ligger 0. f. Floden og foran den gamle Kirkegaard. Paa højre Flodbred ved den saakaldte Vandkirke, der nu rummer Stadbiblioteket, staar en Bronzestatue af Zwingli, der fra 1519 til sin Død 1531 var Præst ved Grossmiinsterkirken i Z. Foruden denne Kirke, der er en i 11. Aarh. paabegyndt romansk Søjlebasilika med to gotiske Taarne, nævnes Fraumiinsterkirken, der er paabegyndt i 12. Aarh. og fuldendt i 14., St.-Peters-Kirken, ved hvilken Lavater var Præst i 23 Aar, samt den gotiske Augustinerkirke, der nu benyttes af **Gammelkatolikkerne**. Af verdslige Bygninger fremhæves Raadhuset, der er opført 1694—98 i tysk Renaissancestil, **Lavshuset**, der er en Barokbygning fra 1750, det saakaldte Hjælmhus fra 14. Aarh., der indeholder det antikvariske Museum, hvor bl. a. findes Pælebygningsfundene fra Kanton Z., Børsen, Kantonalbanken, den gamle og den ny Postgaard, den gamle og den ny Tonhalle, det ny Teater, den storartede Banegaard, **Kantonskolen**, der huser Gymnasium og Industriskole, Kunstnerhuset med Z.'s Kunstnerforenings Malerisamling, samt det schweiziske Landsmuseum, der er opført i middelalderlig Stil efter Udkast af Gull og aabnet 1896. I Forstaden Aussersihl, en mest af Arbejdere beboet Forstad paa venstre Bred af **Sihl**, ligger Tøjhuset med Vaabensamling, Kaserne og andre militære **Bygninger**; her findes endvidere den botaniske Have samt Haandværks- og Industrimuseet med Samlinger og stadige Udstillinger. Paa Plateauet, der paa højre Bred af Limmat hæver sig over Byen, ligger Polyteknikum, der er et af G. **Semper** 1861—64 opført storartet Bygningskompleks. Z. er ikke blot det schweiziske Forbunds største By og vigtigste Industriby, men ogsaa aandeligt Centrum for hele det tyske Schweiz. Forrest blandt Undervisningsanstalterne staar Universitetet, der er stiftet 1832 og aabnet 1833, og Polyteknikum, der er stiftet 1854 og aabnet 1855. Begge Institutioner underholdes af Edsforbundet og ere rigt forsynede med Pengemidler og Lærerkræfter. Universitetet, der kan betragtes som en Fortsættelse af den 1832 nedlagte Katedralskole ved **Grossmünster**, har et teologisk, et juridisk, et medicinsk, et veterinærmedicinsk samt et filosofisk Fakultet, hvilket sidste 1859 deltes i en filologisk-historisk og en matematisk-naturvidenskabelig Sektion. Universitetet blev 1864 henlagt til Polyteknikums ny Bygning, og det havde 1906 131 Lærere og 1,283 studerende, hvoriblandt mange Udlændinge særlig Østerrigere og Russere. Polyteknikum er delt i 7 Afdelinger eller i en Bygningsskole, en Ingeniørskole, Skoler for mekanisk Teknik, for kemisk Teknik, for Landbrug og **Skovhusholdning**, for Faglærere i Matematik og Naturvidenskab samt for de almindelige filosofiske og statsvidenskabelige Discipliner; det havde 1906 115 Lærere og 2,204 studerende, hvoraf 879 dog kun toge Del i enkelte Kursus eller Fag. Til Universitetet og Polyteknikum er knyttet talrige Seminarier, Institutter, Laboratorier, Klinikker, Samlinger, Observatorium og botanisk Have. Til Universitetet hører tillige **Kanton-Biblioteket**, hvis oprindelige Kærne var Ulrik **Zwingli's** Bibliotek; det indeholder 100,000 Bind foruden 150,000 Disputatser og Brochurer. I Z. findes desuden Stadbiblioteket paa 170,000 Bind, Kanton Z.'s Statsarkiv, hvis ældste Dokumenter ere fra 852, Byens Stadarkiv,

det schweiziske Landsmuseum, det schweiziske Skolemuseum med Pestalozzi-Værelset samt *Concilium Bibliographicum*, der er stiftet 1895 af den 3. internationale Kongres for Zoologi. Endvidere har Z. et Gymnasium, evangeliske Lærer- og Lærerindeseminarier, Handelsskoler, Industri- og forskellige Haandværksskoler, en kantonal Landbrugsskole samt flere Folkebiblioteker og offentlige Læsesale. Blandt de videnskabelige og samfundsnyttige Selskaber fremhæves det af Pælebygningernes Opdager, Keller, 1832 stiftede antikvariske Selskab samt Selskaber for Naturvidenskab, Medicin, Etnografi, Kunst og Landbrug. Af humane Anstalter nævnes Kantonhospitalet, Vajsenhuset, Borgerasylet St.-Leonhard, Blinde- og Døvstummeanstalten samt Sindssygeanstalten i Burgholzli.

Industrien i Z. udmærker sig særlig ved Tilvirkningen af Bomuldsvarer, Maskiner, Støbegods, Klaverer og Papir. Desuden er Z. Handelscentrum for hele det østlige Schweiz, og den har Landets største Pengemarked, hvilket fremmes ved den kantonale Bank, Z.'s Bank samt ved en Række private Pengeinstitutter. En vigtig Indtægtskilde for Beboerne er nu tillige Turistbesøget, der paa Grund af Byens smukke Omegn og hele Beliggenhed er meget stort. De smukkeste Udsigtssteder inden for Stadens eget Omraade ere Terrassen foran Polyteknikum, den ovennævnte høje Promenade, Lindenhof, hvor der i Oldtiden laa et romersk Kastel og senere, indtil 13. Aarh., et kejserligt Palads, samt »Katz«, en i den botaniske Have liggende Bastion af den gamle Fæstning, som nu udgør en høj, træbeplantet Platform. Samfærdselen i Byen fremmes ved et Sporvejsnet. Fra Limmat-Kajen til det 171 M. højere liggende Polyteknikum fører en Traadtovbane. Fra Z. til Uetliberg fører den 9 Km. lange Uetliberg-Bane. Desuden har Z. flere Jærnbaneforbindelser, af hvilke nævnes Linierne over Turgi til Aarau, Basel og Waldshut, til Wintherthur, de langs begge Søbredder til Østschweiz førende Linier, Banen gennem Sihl-Dalen samt Linien Z.—Zug—Luzern. Z. er Sæde for den kantonale Regering og Administration.

Historie. Pælebygningsfundene i Ziiricher-, Greifen- og Pfäffikon-Søerne vise, at Landet Z. allerede i tidlig Tid var befolket. Ved den historiske Oldtids Begyndelse beboedes det af de keltiske Helvetier, der havde deres vigtigste Boplads og Centrum ved det nuværende Lindenhof. Da Helvedernes Land 58 f. Chr. kom under Romerne, anlagde disse paa dette Sted et Kastel og en Toldstation (*Turicum*) for Varer til og fra Italien. I Begyndelsen af 3. Aarh. indførtes Kristendommen. 406 kom Z. i Allemannernes og 496 i Frankernes Besiddelse. Først i Begyndelsen af 9. Aarh. fremtræder Z. som en tysk Stad, der opstaar ved Foreningen af den kongelige Borg paa Lindenhof med de nærliggende Klostre samt ved det Samfund af fri Borgere, der var opstaaet paa Ziirichberg. Ifølge det stedlige Sagn var Z. Karl den Stores Yndlingsopholdssted, og ham tilskrives Grundlæggelsen af Herreklosteret Grossmunster. Ved Forliget i Verdun 843 kom Z. til det tyske Rige og under en af Kejseren indsat Rigsfoged. 853 stiftede Ludvig den Tyske Fraumiinsterabbediet for sin Datter, Hildegard, og skænkede hertil den kongelige Gaard Z. samt flere andre Besiddelser. Rigsfogedembedet tilhørte 1063—1172 Greverne af Lenzburg og 1172—1218 Hertugerne af Zähringen. Da disse 1218 døde ud, blev Z. kejserlig fri Rigsstad og opblomstrede gennem den fra Italien indførte Silkeindustri. 1234 fik Abbedissen af Fraumiinster Værdighed som Rigsfyrstinde og blandt andre Privilegier Ret til at udnævne Medlemmerne af Stadens Raad. Efterhaanden gik dog saavel denne som andre Rettigheder over til Byen selv. Under det store Interregnum lykkedes det Z. at kue de paa Omegnens Borge siddende Adelsmænd, der truede Byens Selvstændighed. 1291 forenede Z. sig med Uri og Schwyz og deltog i det almindelige Oprør i Schwaben imod Habsburgeme, men gik senere over paa disses Side og kæmpede ved Morgarten 1315 imod de edsforbundne. 1336 gjordes Revolution af »Haandværkerne«, der, som senere indvandrede, over for »Ridderne« og »Borgerne« eller de gamle Agerbrug og Handel drivende Slægter, hidtil havde været politisk retsløse. Under Førerskab af en fra sine Standsfæller frafalden Ridder, Rudolf Brun, lykkedes det dem at gennemføre en Forfatning, ifølge hvilken Raadet skulde sammensættes af Haandværkernes 13 Lavsmestere samt af lige saa mange Medlemmer fra de gamle Slægter. Rudolf Brun blev Borgemester og knuste en Sammensværgelse blandt Ridderne i Forbindelse med Greven af Rapperswyl ved Henrettelser (den saakaldte Zurich-Mordnat 23. Februar 1350) samt ved Ødelæggelse af Byen Rapperswyl. Da det i denne Anledning saa ud til Krig med Østerrig, indgik Z. 1351 i Edsforbundet og modstod ved dettes Hjælp i de følgende Aar gentagne Gange Østerrig's Angreb. Z., der stadig var ivrig efter at udvide sit Omraade, erhvervede ved Køb 1402 Greifensee, 1408 Grüningen, 1409 Regensberg, 1424 Grevskabet Kyburg og 1467 Byen Winterthur samt ved Erobring 1415 en Del af det østerrigske Aargau. Som Følge af sine Fordringer paa Arven efter de 1436 uddøde Grever af Toggenburg kom Z. i Krig med Schwyz og Glarus, og da Z. ikke vilde rette sig efter de øvrige edsforbundnes Mægling, kom den ogsaa i Krig med disse (den gamle Zürich-Krig). Da dens Hær ved Etzel gjorde sig skyldig i forsmædelig Flugt, maatte Z. ikke alene afstaa fra sine Fordringer, men ogsaa 1440 aftræde den øvre Del af den venstre Bred af Züricher-Søen til Schwyz. Af Harme herover forbandt Z. sig 1442 med Kejser Frederik III imod de edsforbundne, men ved St. Jakob an der Sihl led Züricherne 1443 et nyt Nederlag, hvorefter Byen 1444 belejredes af 20,000 Forbundstropper, der først droge bort efter Slaget imod Armagnakerne ved St. Jakob an der Birs (26. Aug. 1444). Først 1450 kom der et Forlig i Stand, efter hvilket Z. frasagde sig sit Forbund med Østerrig og fik sine Besiddelser tilbage. I Burgunderkrigen var det Zürichernes Fører, Hans Waldmann, der afgjorde Sejren ved Murten (1476). 1483 blev Waldmann Borgemester i Z., og gennem ham opnaaede Staden en førende Stilling i Edsforbundet; men Byens Bestræbelse for at forøge sine økonomiske og politiske Privilegier paa Bekostning af de tilhørende Landskaber førte til et Oprør af Landbefolkningen, og 1489 maatte Waldmann bestige Skafottet, hvorpaa Landbefolk-

ningens Rettigheder bekræftedes af den ny Regering. 1519 begyndte Zwingli i Z. sin reformatoriske Virksomhed, og det aandelige Liv i Byen tog et betydeligt Opsving. Efter det ulykkelige Slag ved Kappel 1531 maatte Regeringen forpligte sig til ikke at føre Krig uden Landbefolkningens Billigelse. De Rettigheder, som Landboerne efterhaanden havde erhvervet sig, gik dog efterhaanden i Forglemmelse, og i Løbet af de to følgende Hundrede Aar gaar den demokratiske Regeringsform lidt efter lidt over til en aristokratisk, selv om man dog ikke naar helt ud til Oligarkiet som i Bern, Luzern, Freiburg og Solothurn. 1656 og 1712 førte Z. og Bern Religionskrig mod de katolske Kantoner. 1794 opstod Uroligheder i Kommunen Stäfa, der af Regeringen underkuedes med den største Haardhed.

Først 1798, da Franskmændene besatte Schweiz, styrtedes den aristokratiske Byregering, og den politiske Ligeberettigelse af Borgere i By og paa Land blev anerkendt. Kantonet indlemmedes i den helvetiske Republik, og 1799 indtraf gentagne Gange, nemlig 3.—4. Juni og 25.—26. Septbr., Slag ved Z. mellem Franskmændene og de forbundne Østerrigere og Russere, i hvilke de førstnævnte til Slut bleve Sejrherrer. 1803 fik Kantonet sin Selvstændighed', og i Løbet af Mediationsperioden 1803—14 genoprettedes Byens politiske Overvægt over Landet. Denne Tilstand bekræftedes ved den 1814 antagne ny Forfatning, ifølge hvilken ikke blot det største Antal Pladser i Raadet (130 af 218), men ogsaa næsten alle højere Embeder tilsikredes Stadens Borgere. Dette Misforhold træder saa meget grellere frem, efter som Byen da kun havde $^1/_{20}$ af Kantonets Befolkning, og det foraarsagede 1804 et væbnet Opstandsforsøg af Bønderne (den saakaldte Bukkekrig), der kuedes med Edsforbundets Hjælp. I 1820'erne arbejdede P. Usteri og Meningsfæller paa en Reform, men først det politiske Røre, som den franske Julirevolution førte med sig, foranledigede ogsaa i Z. en Forfatningsforandring i liberal Retning (30. Marts 1831), hvorefter Landdistrikterne fik $^2/_3$ af Pladserne i det store Raad. Fra nu af gik Kantonet rask fremad paa Reformernes Vej i Lovgivning og Forvaltning, og Z. blev i den følgende Tid Virkestedet for en Række fremragende Mænd (Melchior Hirsel, Ulrich, F. L. Keller, Meyer v. Knonau, Orelli, Hess, Bluntschli, Füssli, Scherr og Sulzer). Den Række indgribende liberale Reformer, der af disse Mænd fra oven førtes ud i Samfundet, fandt dog ikke Folkets udelte Bifald, og Hovedmændene for det tilbagetrængte Reaktionsparti forstode med Fordel at benytte sig heraf. Da saaledes Regeringen 1839 tilbød David Friedrich Strausz (s. d.) en Lærerpost ved Højskolen i Z., udbrød 6. Septbr. et formeligt Oprør, og til Trods for, at Regeringen hurtig havde ladet Kaldelsen gaa tilbage, droge 5,000 bevæbnede Bønder under Førerskab af Præsten Bernhard Hirzel fra Pfaffikon ind i Byen, hvor det kom til et blodigt Sammenstød med Tropperne. Den svage og usikre Regering tog Flugten i det almindelige Virvar, og Hovedmændene for Oprøret indsatte en provisorisk Regering. Kort efter foretoges Nyvalg til det store Raad, og det konservativt-reaktionære samt kirkelige Parti vandt fuldstændig Overmagten og bevarede den indtil 1845, da de Liberale atter kom i Majoritet. Den moderate og dygtige J. Furrer fra Winterthur blev Borgemester, og nu indtog Z. atter sin gamle Plads som den forreste af de liberale Kantoner i Forbundsraadet. Selvfølgelig hørte Z. i Sonderbundskrigen til de liberale Kantoner. Siden 1815 havde Z., Bern og Luzern været Forbundets »Forstæder«, o: Samlingssted for den fælles Repræsentation. 1848 maatte Z. vige for Bern ved Valget af en Forbundshovedstad, og til Gengæld fik den 1855 Forbundets Polyteknikum. 6. Aug.—17. Oktbr. 1859 førtes her Forhandlinger mellem Østerrig, Frankrig og Sardinien, der førte til den saakaldte Zurich-Fred. I 1860'erne opstod Kravet om en Kantonal-forfatning paa endnu mere demokratisk Grundlag samt om forskellige økonomiske Reformer. 1867 sejrede det demokratiske eller radikale Parti, og 18. Apr. 1869 indførtes den ny rent demokratiske Forfatning med Referendum og Initiativ. Denne Forfatning gælder endnu med mindre Revisioner i 1878, da det atter lykkedes det moderat-liberale Parti at faa Del i Ledelsen, samt i 1894. Senere har Kantonet udviklet sig roligt. De to Partier ere hinanden omtrent jævnbyrdige, og da ogsaa de Liberale nu ere tilfredse med Forfatningen, drejer Striden sig som Regel mere om økonomiske, sociale eller personlige end om rent politiske Spørgsmaal. I Forbundsraadet staa begge Partier som Regel sammen imod de konservative Kantoners Repræsentanter. I de senere Aartier er Z. mere end nogen anden schweizisk By bleven et Fristed for en Mængde politiske Flygtninge, i Særdeleshed Russere og Polakker, og dets Gæstfrihed er tit bleven misbrugt af revolutionære Agitatorer, der have voldt saavel Kantonets Regering som Forbundsregeringen ikke ringe Bekymring. (Litt.: Meyer von Knonau, »Der Kanton Z.< [St. Gallen 1844—46]; Bluntschli, »Züricherische Staats- und Rechtsgeschichte« [Ziirich 1856]; Bluntschli og Hottinger, »Geschichte der Republik Z.< [smst. 1870]; Leuthy, »Geschichte des Kantons Z. von 1794 bis 1840« [smst. 1843—45]; S. Vogelin, >Das alte Z.« [smst. 1879—90]; Dändlicher, »Der Ustertag und die politische Bewegung der dreisziger Jahre im Kanton Z.« [smst. 1881]; Wettstein, »Geologie von Z.« [smst. 1885]). *H. P. S.*

Züricher-Sø, Ziirich Sø, efter Boden-Søen og Vierwaldstätter-Søen den største Sø i Schweiz, ligger paa Overgangen fra de nordlige Foralper til den helvetiske Højslette 409 M. o. H. mellem Kantonerne Ziirich, St. Gallen og Schwyz og strækker sig halvmaaneformet med en Længde af 40 Km. og en Bredde fra I til 4,5 Km. fra Sydøst til Nordvest med Krumning mod Sydvest. Z. er 88 □ Km. stor og har en Maksimaldybde af 143 M. Mod Sydøst ved Schmerikon udmunder Linth-Kanalen, og mod Nordvest ved Byen Ziirich flyder Limmat ud af Søen. Ved Landtangen ved Hurden, der er en gammel Endemoræne, og ved den I Km. lange Jærnbanedæmning, der forbinder denne med den lige overfor liggende Odde ved Rapperswil, deles Søen i to Dele, en mindre »Obersee«, der er delvis sivbevokset, og et større nedre Omraade, der næsten fuldstændig tilhører Kanton Ziirich. I den øvre Sø er Vandet lyse-

grønt, medens det i den nedre er af blaagrøn Farve. Den førstnævnte fryser til saa godt som hvert Aar, men med den nedre er det kun Tilfældet i særlig strenge Vintre. Et ejendommeligt Fænomen ved Foraarstid er den saakaldte Blomstring, hvorved Søen dækkes af en gullig eller hvidlig Skumhinde, der dels hidrører fra Infusorier, dels fra Blomsterstøv fra den omgivende Vegetation. I Søen leve omtrent 30 Arter af Fisk, af hvilke Gedden er den største, men Laksforel og Ferskvandskvabber de mest skattede. Begge Søens Bredder ere lidet indskaarne. Af Øer findes kun to, den smukke Ufenau og den lille nærliggende Lützelau. Medens den øvre Sø indrammes af Udløbere fra Schwyzer- og Thur-Alperne, ligger det nedre Søbækken mellem Bakkeland. Paa højre Bred ligger Pfannenstiel (853 M.) og paa venstre det 5—800 M. høje Bakkeplateau, der ved Sihl-Dalen er skilt fra Albis-Kæden. Fra de skovkronede Højder sænke sig jævne, med Vinbjærge og Frugthaver, Marker og Enge klædte Skraaninger ned mod Søen, der paa begge Sider omgives af en sammenhængende Krans af Smaabyer og Købstæder, Villaer og Slotte. Med disse Omgivelser og med den Udsigt, der i klart Vejr aabner sig Syd paa til sneklædte Tinder som Glärnisch, Todi, Scheerhorn og Bristenstock, er Z. en af de smukkeste Schweizersøer. Trafikken besørges af talrige Dampere, der anløbe de rundtora liggende gode Landingspladser, og desuden befares Søen af en Mængde Sejl- og Robaade samt Lastpramme. Langs begge Søbredder fører der Jærnbane. Ved Meilen gjorde man 1854 det første Fund af Pælebygninger, som man senere har genfundet i flere andre Søer i Schweiz. (Litt.: Escher, »Beschreibung des Z. S.« [Zürich 1892]). *H. P. S.*

Zytphen-Adeler, Georg Frederik Otto, Friherre, dansk Godsejer og Politiker, født 10. Maj 1810 i Kjøbenhavn som Søn af daværende Major E. F. v. Zytphen, død 18. Apr. 1878. Han blev Løjtnant 1829, men efter sit Ægteskab (1836) med Bertha Henriette Frederikke Løvenskjold, som var Arving til Godset Adelersborg, udtraadte han af Hæren, blev 1838 ophøjet i dansk Adelstand som Friherre Zytphen-Adeler og overtog 1839 Styrelsen af Godset, der faa Aar efter genoprettedes til Baroni. Han var en udmærket dygtig Godsejer, der i mange Henseender var Foregangsmand i Land- og Skovbrug og med Hensyn til virksom Omsorg for Godsbeboernes — baade Bønders og Arbejderes — Vel. Han var i en Aarrække Medlem af Holbæk Amtsraad og Formand for Amtets Landboforening, ligesom han tog Initiativet til og deltog i Ledelsen af forskellige økonomiske Foretagender og Foreninger, især med Landbrugets interesser for Øje. Z.-A. havde en varm national Følelse og saa — i mange Henseender paavirket af engelske Forbilleder, som han var — den bedste Betryggelse for Landets Fremtid i et nært Samarbejde mellem en oplyst og frisindet Godsejerstand og de mindre Jordbrugere. »Man kan«, sagde han oftere, »ikke regere i Danmark uden den store Gaardmandsklasse«, og det stod ham klart, at en Grundbetingelse for at Aristokratiet kunde hævde sin Plads i det politiske Liv og udøve en heldbringende Indflydelse paa Stats- og Samfundsforholdenes Udvikling var, at det af Hjertet accepterede den Ordning, som var skabt ved Grundloven og søgte Forbindelse med »de smaa Bønder«. Skønt »Bondevennernes« Modstander paa et Hovedpunkt, nemlig Programfordringen om den tvungne Fæsteafløsning, kunde han dog mødes med dem i meget andet, saaledes ogsaa i Mistilliden til de »Nationalliberale«'s Statsmandsevner og i Uvilje mod et regerende Bureaukrati. Han havde ogsaa allerede fra 1840'erne Forstaaelsen af, at vilde man i politisk Forbindelse med Bønderne, maatte man søge dem i de Organisationer og Sammenslutninger, hvor de vare at finde, og kunde ikke undslaa sig for Samarbejde med deres Førere. 1861 sluttede han sig til Dannevirke-Foreningen og søgte, støttet af Bondevennerne, forgæves Valg til Folketinget. 1865 valgtes han (i Holbæk-Kredsen) til Medlem af Rigsraadets Folketing og sluttede sig paa Rigsdagen nærmest til Bondevennernes J. A. Hansen'ske Fløj. Han bidrog til at fæstne J. A. Hansen's Forbindelse med Grev Frijs og til at gennemføre Grundlovsændringen, ligesom han tog Initiativet til Oktoberforeningens Dannelse og blev dens Formand. Det blev ham en stor Skuffelse, at Foreningens Formaal ikke naaedes; kun en Tid lang lykkedes det ham at hindre, at det for Sammenholdet ødelæggende Tvangsafløsningsspørgsmaal paa ny kom i Forgrunden, og da dette 1869—70 ikke desto mindre skete, betragtede ogsaa han det som Oktoberforeningens Dødsdom. Personlig bevarede han dog sin Forbindelse med Venstre, og som Landstingsmand for den nordsjællandske Kreds fra 1866 til sin Død samvirkede han ved forskellige Lejligheder med dets moderatere Elementer. Han var en aaben og frisindet Natur med et varmt Hjerte for sit Land og for de lavere stillede i Samfundet. *N. N.*

Zähringen, Flække i Storhertugdømmet Baden i Kredsen Freiburg, 3 Km. N. 0. f. Freiburg ved Jærnbanelinien Heidelberg-Basel, har (1890) 1,200 Indb. Z. er bekendt ved det nu i Ruiner liggende Slot Z., efter hvilket de gamle Hertuger af Z. benævntes. Som Stamfader for dem regnes Guntram den Rige, Greve af Sund- og Breisgau. Fra hans ældste Søn Gebhard skulle Zähringerne, fra en yngre Søn Lanzelin Habsburgerne nedstamme. Ved Fredsslutningen 1097 mellem Bertold II, Greve af Z., og Kejser Henrik IV opgav førstnævnte Fordringen paa Schwaben og modtog til Gengæld Rigsumiddelbarhed og Hertugtitelen, som gik i Arv til hans Efterkommere. Bertold II's Søn Konrad erhvervede 1127 af Kejser Lothar anselige Besiddelser i Burgund og antog foruden den zahringske ogsaa Titel af Hertug af Burgund. Hans Søn Berthold IV (1152—86) bragte som »Rektor« ganske det østjuranske Burgund (Schweiz) i sin Besiddelse og udmærkede sig under Frederik I's Romertog; han grundlagde Byerne Freiburg i Uchtland og Murden. Hans Broder Adalbert grundede Stamlinien for Hertugerne af Teck, hans Søn Bertold V (1186—1218) undertvang den burgundiske Adel og grundlagde 1191 Bern. Med Bertold V sluttede Slægtens hertugelige Gren. Rigslenene bleve inddragne, Godserne i Breisgau, Schwaben og Schwarzwald tilfaldt Greverne af Urach, Godserne i Schweiz Greverne af Kyburg. *Joh. F.*

Zollner, Carl Friedrich, tysk Komponist og Dirigent, født 17. Marts 1800 i Mittelhausen i Thüringen, død 25. Septbr. 1860 i Leipzig, gennemgik Gymnasiet i Eisenach og Thomasskolen i Leipzig, studerede Teologi, men opgav denne for Musikken. Z. interesserede sig særlig for Mandskorsang, stiftede 1833 den første »Zöllner-Forening« og har skrevet talrige Sange for Mandskor og blandet Kor, foruden en Del Sange med Klaver. *S. L.*

Zollner, Heinrich, foreg.'s Søn, tysk Komponist og Dirigent, er født 4. Juli 1854 i Leipzig, studerede kort Tid Jura, men blev 1875 Elev ved Konservatoriet i Leipzig, gik 1876 som Universitetsmusikdirektør til Dorpat, blev 1885 Dirigent for »Männergesangverein« i K5ln og Lærer ved Konservatoriet, drog 1890 til New York og blev 1898 Universitetsmusikdirektør i Leipzig. Z. har skrevet nogle Operaer (bl. a. »Die versunkene Glocke<), en Symfoni, et stort Værk for Mandskor, »Die Hunnenschlacht«, talrige Mandskor og Sange med Klaver. *S. L.*

Zollner, Johann Carl Friedrich, tysk Astrofysiker, født 8. Novbr. 1834 i Berlin, død 25. Apr. 1882 i Leipzig, studerede i Berlin og Basel og blev 1866 Professor i Astrofysik i Leipzig. Z. er Grundlægger af Astrofotometrien(»Grundzüge einer allgemeinen Photometrie des Himmels< [Berlin 1861], »Photometrische Untersuchungen« [Leipzig 1865], og det af ham genialt udtænkte Astrofotometer er nu det almindeligst benyttede. Ved Siden heraf har Z. beskæftiget sig med Spektralanalyse (hans Reversionsspektroskop har været meget benyttet), med Studier over Solens Konstitution, Solpletternes Egenbevægelse, Protuberanser o. a. og har herom skrevet talrige Afhandlinger i Fagtidsskrifter. Med sin Bog: »Ueber die Natur der Cometen« [Leipzig 1872] forlader Z. den videnskabelige Metode og betræder den subjektive Kritiks Vej, og i sine senere Arbejder viser han større og større Interesse for spiritistiske Undersøgelser og Spekulationer, som han søger at forklare matematisk ved at antage et firedimensionalt Rum (»Wissenschaftliche Abhandlungen«, 4 Bd. [Leipzig 1878—81]). Alle disse Arbejder vidne om en anormal Sindsstemning, hvis videre Udvikling han forskaanedes for ved en pludselig Død. (Litt.: F. Koerber, »J. C. F. Z. Ein deutsches Gelehrtenleben« [Berlin 1899]). *F. Fr. S.*

Zopfl, Heinrich, tysk retslærd og Politiker, født 8. April 1807 i Bamberg, død 4. Juli 1877 i Heidelberg, 1828 Privatdocent smst., 1839 ekstraord., 1842 ord. Prof. smst. Ogsaa i det politiske Liv deltog Z., uden dog at spille nogen synderlig Rolle, en Omstændighed, hvortil hans noget vaklende politiske Holdning vel har bidraget. Særlig paa Retshistoriens og Statsrettens Omraade var Z. en flittig Skribent, hvis Bøger uden i nogen Maade at være Udtryk for en genial eller kritisk søgende Aand dog for sin Tid fyldte deres Plads. Han har saaledes bl. a. skrevet: »Das alte Bamberger Recht als Quelle der Carolina« [Heidelberg 1839], »Ueber den Prozess von Kurmainz gegen Götz von Berlichingen wegen Beschädigungen im Bauernkriege« [Heidelberg 1849], udgav »Alterthümer des Deutschen Reichs und Rechts«, hvoraf 3. Bd. [Leipzig og Heidelberg 1861] indeholder »Die Rulands-Säule«, og foranstaltede en meget benyttet Udgave af »Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl's V« [1. Udg. 1842, 3. Udg. Leipzig og Heidelberg 1883]. Meget læst blev hans »Grundsätze des allgemeinen und des constitutionell-monarchischen Staatsrechtes« [Heidelberg 1841, de senere Udgaver i med noget forandret Titel] og hans »Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte« [Stuttgart 1836, 4 Opl. 1871 ff.]. Ogsaa en Del politiske Brochurer og Afhandlinger udgav Z., der tillige var en meget søgt Affatter af Retsbetænkninger. Endnu kan nævnes Z.'s »Ueber Miszheirathen in den deutschen regierenden Fürstenhäusern iiberhaupt und in dem Oldenburgischen Gesammthause insbesondere« [Stuttgart 1853]. Et svagt Arbejde er det posthume »Grundriss zu Vorlesungen über Rechtsphilosophie« [Berlin 1878]. *Fz.D.*

Æ.

Æ er det 26. eller (hvis *W* regnes med blandt vore Bogstaver) det 27. Bogstav i vort Alfabet. I Latin betegnede A E oprindelig en Diftong, men af denne opstod i Slutningen af Oldtiden den enkelte Lyd *æ*, som man undertiden betegnede ved et af A og E sammenslynget Bogstav. Tegnet æ, som ofte brugtes i Middelalderens latinske Minuskelhaandskrifter i Stedet for ae, overførtes ogsaa til nogle af de gamle germanske Sprog; især er det almindeligt i Angelsachsisk (Oldengelsk), hvor det synes at have betegnet samme Vokal som i nuværende engelsk *man, hat.* Rimeligvis er det fra England, Nordboerne have faaet Tegnet æ, som hele Middelalderen igennem brugtes meget i alle nordiske Sprog. I nuværende Svensk er æ fortrængt af a (opstaaet af $\overset{e}{a}$), som først kom i Brug ved Bogtrykkerkunstens Indførelse, omtrent samtidig med, at Brugen af a blev gennemført i Tysk. Endvidere bruges ä efter en stor Maalestok i Finsk. De andre nyeuropæiske Sprog savne et særligt *æ*-Tegn, og det er kun i de nordiske Sprog (samt i Finsk, hvor Bogstaverne ere ordnede som i Svensk), æ (ä) har en egen Plads i Alfabetet, idet Tyskerne regne å som en Form af *a.* I Nyislandsk betegnes *æ*-Lyd kun med Bogstavet *e,* medens æ betegner en Diftong, ai, som er traadt i Stedet for fællesnordisk æ og ǿ: *mæla,* mæle; *bændur,* Bønder. I dansk og norsk Retskrivning raader der stor Vilkaarlighed i Brugen af *æ,* idet *æ*-Lyd baade betegnes med *æ* og *e {bedst, Præst, tjene, tene).* Æ-Lyd ere i Dansk og Norsk især opstaaede af fællesnordisk æ (Omlyd af å og a): *gæst,* urnordisk *gastiR*; *væde,* oldn. *væta,* afledt af *vatr,* vaad; paa lignende Maade er *ja (je)* opstaaet af fællesnordisk *ia*: *hjælpe,* oldn. *hjalpa, Hjerte,* oldn. *hjarta*; dernæst er en stor Mængde *æ*-Lyd opstaaede ved Lydaabning af oprindeligt é og ē: *bare,* oldn. *bera,* lat. *fero*; *knæ,* oldn. *kné,* lat. *genu.* *V. D.*

Æäkos se Aiakos.

Æbelholt Kloster, for regelbundne Augustinerkanniker, hørte til Danmark's betydeligste Herreklostre. Grundlagt i I. Halvdel af 12. Aarh. stod Klosteret oprindelig paa den lille 0 Eskilsø i Roskilde Fjord. Da Tugten her imidlertid snart forfaldt, indkaldte Biskop Absalon den for sin Lærdom og kirkelige Iver bekendte Pariserkannik Vilhelm for at genoprette Ordenslivet, og han gjorde ham til Samlagets Abbed (ca. 1165). Vilhelm fandt dog hurtig Forholdene paa dette afsides Sted lidet gunstige til en Klosterstiftelse; da hertil kom Dyrtid, Vanskeligheder ved Proviantering, ja endog Fortrædeligheder fra Kannikernes Side, besluttedes det at flytte Klosteret. Omtr. 1175 rejstes det saa paa en Grund midt mellem Arresø og Hillerød, i Tjæreby Sogn, og fik Navnet Æbelholt. Det var indviet til St. Thomas, men kaldtes efter sin Nyskaber undertiden ogsaa St. Vilhelm's Kloster. Byggearbejdet har sikkert været fremmet af al Kraft. Ikke desto mindre maatte Kannikkerne dog til en Begyndelse nøjes med en Trækirke, og først 1210 blev Stenkirken færdig. Under Abbed Vilhelm lagdes Grunden til Klosterets store Velstand, især takket være Absalon, der skænkede Kannikerne, dels medens de boede paa Eskilsø, dels i Æbelholt, hele Landsbyen Tjæreby med Kirke, Freerslev Kirke, Gods i Gundsømagle, Jyllinge o. fl. St., Bispetienden af Annise, Helsinge, Alsønderup og Kregome Kirker m. m. Meget højnede det dog ogsaa Samlagets Anseelse, at Abbed Vilhelm efter sin Død 1203 regnedes for Helgen og 1224 kaaredes hertil af Paven. Det var maaske ogsaa med Vilhelm's Bistand, at det norske Augustinerkloster Kastelle i Oslo Stift blev grundlagt. I de følgende Tider øgedes Klosterets Jordtilliggende meget, som dette fremgaar af en i *Script. rev. dan.* trykt Brevbog; navnlig erhvervede det adskilligt Gods i Nordsjælland, men ogsaa paa fjernere Steder, saaledes i Roskilde, Kjøbenhavn, ja selv i Halland, fik det Besiddelser. Ret mærkeligt lyder det derfor at erfare af et Brev fra 1324, at Klosteret er tynget af Gæld; som medvirkende Grund hertil anføres, at en ny Klosterkirke skulde rejses, og at Klosteret som Følge af sin Beliggenhed ved alfar Vej maatte modtage saa mange Gæster. Paa Vilhelm's Tid hedder det, at der daglig bespistes 100 fattige og vejfarende, og at Kannikernes Antal var 25. — Efter Reformationens Indførelse bestod Klosteret endnu en Aarrække. 1544 fik en verdslig det i Forlening, men lige til 1560 styrede en Abbed de gejstlige Forretninger. Ved den Tid er det sikkert blevet ophævet, og 1561 nedbrødes Kirken; antagelig ere de øvrige Klosterbygninger snart efter forsvundne. Ved Tomten er i nyere Tid fundet Grave fra Middelalderen. *C. Ngd.*

Æbeltoft (Ebeltoft), Købstad i det østlige Nørrejylland, Mols Herred, Randers Amt, ligger under 56° 11' 41,48" n. Br. og 10 54' 1,97" v. L. for Kjøbenhavn (beregnet for Kirketaarnets Spids),

ca. 30 Km. 0. N. 0. f. Aarhus, 26 Km. S. S. V. f. Grenaa og 49 Km. S. 0. f. Randers, paa Halvøen Hassens (Hasnæs) ved Østsiden af Æbeltoft Vig. Byen havde Febr. 1906 226 Gaarde og Huse og 1,714 Indb. (1801: 598, 1840: 929, 1860: 1,315, 1890: 1,284, 1901: 1,467). Byen strækker sig fra Nord til Syd langs Kysten, omgivet af et kuperet Terrain med høje Bakker, af hvilke Skjelhøje noget 0. f. Byen er den højeste, 61 M.; ved Byens Nordende er der 15 M., og derfra skraaner den mod Syd, hvor der er noget

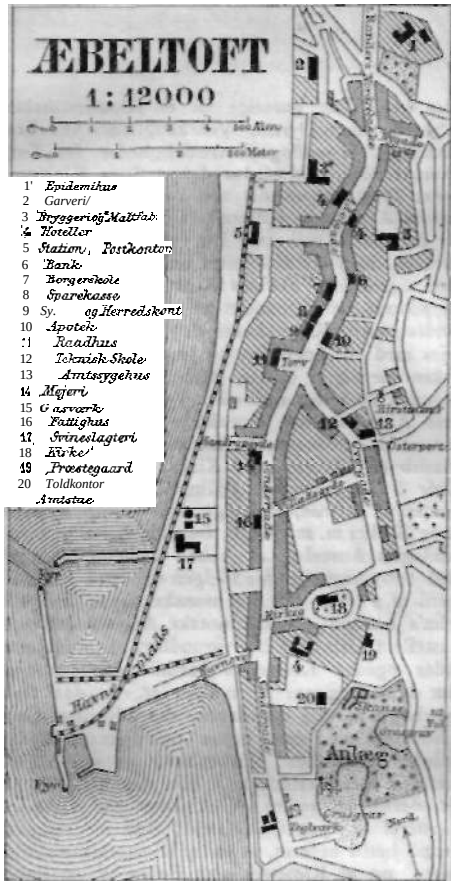

over 3 M. Fra Skjelhøje saavel som fra det mod Syd lejrede Lystanlæg »Skansen« er der vid Udsigt over den smukt beliggende By og Vigen. Medens Byen fra Nord til Syd har en Udstrækning af over 1,250 M., er den fra Vest til Øst højest noget over 300 M. Hovedgaden er Algade, der mod Nord fører ud til Randersvejen, medens den mod Syd ved Torvet spalter sig i Over- og Nedergade. Flere af Gaderne ere bakkede og stejle, Husene for en Del smaa og uanselige. Der er bevaret nogle, dog ikke videre gamle, Bindingsværkshuse. Ejendommelig for Byen er en Del høje Stentrapper, de mange Haver og de lange, svære Tangdiger ud mod Vigen. Af offentlige og andre Bygninger nævnes: Kirken i den sydlige Del af Byen, der er opført af røde Mursten, og hvis ældste Del stammer fra sengotisk Tid eller Renaissancetiden; Raadhuset paa Torvet (opført 1840); det ældre Raadhus, ligeledes paa Torvet, en Bygning, der er opført 1576, men senere flere Gange restaureret; som den nu staar, med Spir, er det en Bindingsværksbygning fra 1789; den restaureres nu (1907) under Nationalmuseets Tilsyn. Desuden mærkes Borgerskolen (opført 1855—56) med et 1895 opført Gymnastikhus; teknisk Skole (1872); Amtssygehuset (1865); Epidemihuset, mod Nord uden for Byen (1891—92); Præstegaarden ved Kirken (tidligere Byfogedbolig); Fattiggaarden; den 1901 opførte Jærnbanestation nær ved Kysten. Det ovenomtalte lille Lystanlæg »Skansen« S. f. Byen er anlagt paa Resterne af en ret anselig gammel Befæstning med Volde; paa Bakken ligge desuden Resterne af to Skanser, der stamme fra den nyere Tid. Henved 2 Km. S. f. Byen ejer Kommunen den ca. 34 Hektarer store »Æ. Lystskov« »Tøllykke«, hvori der er en Pavillon.

Byen har, foruden nogen Handel og Haandværk, en Del Jordbrug. Af industrielle Anlæg nævnes et Dampgarveri, en Maltfabrik, en Papvarefabrik, et Brænderi, et Teglværk, et Fællesmejeri, et Svineslagteri m. m. Der er en Sparekasse for Æ. og Omegn, oprettet 1829, og en Bank, oprettet 1872. Byen er Udgangspunkt for den i 1901 aabnede, $22_{,5}$ Kilometre lange private Æ.-Trustrup Jærnbane, der sætter den i Forbindelse med Grenaa-Ryomgaard-Aarhus-Banen. Havnen, der ligger ude i Vigen og forbindes med Byen ved en over 200 M. lang Dæmning, er anlagt 1821—24, men udvidet flere Gange, saaledes 1853—54 (da Molerne byggedes), 1872 og sidst 1901, da der anlagdes en ny Havn N. f. den gamle; Dybden i den gamle Havn er $4_{,4}$, i den nye $5_{,6}$ M. Told- og Skibsafgifterne udgjorde i 1906 i alt 9,642 Kr. Ved Udgangen af 1906 var der ved Toldstedet hjemmehørende 7 maalte Baade og Fartøjer paa i alt 34 Tons. Fra Udlandet indkom i 1906 22 med 2,707 Tons Gods og udgik lige saa mange Skibe; i indenrigsk Fart indkom 281 og udgik 282 Skibe med henholdvis 2,855 og 3,039 Tons Gods.

Æbeltoft's Bymærke.

I gejstlig Henseende udgør Æ. eet Pastorat med Draaby Sogn. Byens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Æ. samt Herredsfoged og Skriver i Mols og en Del af Sønder Herred, og et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 9 valgte Medlemmer. Byen hører til 9. Landstingskreds og Amtets 6. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Æ. Amtstuedistrikt og Lægedistrikt samt 4. Udskrivningskreds's 329. Lægd.

Historie. Æ. (1301: Æpplætofte, 1356: Æblætofthæ, 1532: Æbeltovtth, latiniseret Pomagrina og Pomagrium), hvis Navn vistnok kommer af >Æble« (i Byens ældste Sigiller findes et Æbletræ), har sandsynligvis fra Begyndelsen

været en Landsby eller et Fiskerleje. Byen nævnes, saa vidt det vides, første Gang i 1301, da den fik Købstadsrettigheder af Erik Menved; de ere mange Gange senere blevne bekræftede. I øvrigt omtales Byen kun sjældent i Middelalderen. Det 17. Aarh. bragte trange Tider for den. Først led den meget under Pesten 1619—20, og saa kom de tre Krige, i hvilke den blev ilde medtagen. Navnlig brandskattedes den voldsomt i Krigen 1627—29, foruden at den største Del af Byen blev nedskudt. Men ogsaa i Krigen 1643—45 led den Skade, og i Krigen 1657—60 havde de Svenske deres Befæstning paa den ovenomtalte »Skansen«, og der stod Kamp uden for i Vigen mellem danske og svenske Skibe. Efter Krigene kom Æ. dog snart til Kræfter igen, og dens Hovederhverv, Søhandel, tog saadan til i 2. Halvdel af 17. Aarh., at den voksede sin Konkurrent, Grenaa, over Hovedet; den havde store Købmands- og Pakhuse samt Skibsbyggerier; navnlig var dens Handel paa Bergen meget indbringende. Byen, der i 1672 havde over 800 Indb., skal i denne sine Velmagtsdage have haft omtrent 30 Skibe. Men i den store nordiske Krig mistede den en Del af Skibene, og det begyndte at gaa til Agters for den; 1711 havde den dog endnu 18 Skibe, men 1768 var Tallet sunket til 9 og 1798 til 2; 1769 var Indbyggerantallet gaaet ned til 562. Ogsaa i 19. Aarh. har den staaet i Stampe, om end de bedrede Havneforhold bragte noget mere Liv. Den nylig aabnede Jærnbane synes derimod at have bragt den en Del Fremgang ved at forøge dens Opland. Ogsaa i Krigen 1807—14 var den besat af Fjenden. (Litt.: L. J. Bøttiger, »Æ. og Omegn« [Aarhus 1893]; Trap, »Beskr. af Danmark«, 3. Udg. IV). *H. W.*

Æbeltoft Vig, den østligste Indskæring i Halvøen Djursland paa Jylland's Østkyst. Den skærer sig ca. 12 Km. Nord paa mellem Æbeltoft Halvø, hvis Sydpynt er Hasenøre, og den egentlige Mols Halvø, der fortsættes af Halvøen Helgenæs, hvis Sydpynt er den lave Sletterhage. Æ. V. har en Bredde mellem 4 og 8 Km. Fra Æbeltoft Halvø strækker Alhage, fortsat under Vandet af Sandhage med mindre end 1 M. Vand, sig mod Vest ud i Vigen. I dennes østlige Del inden tor Hagen ligge flere smaa Grunde, medens der i den vestlige Del er ca. 10 M.'s Dybde. S. f. Æ. V. ligge flere Grunde, adskilte ved dybe Løb; de vigtigste ere Øreflak, Øreflippen og Skade Grund, paa hvilken sidste der kun er 2 M. Vand. Dybderne mellem Grundene og i den ydre Del af Vigen ere meget jævne, omkring 15 M. I den østlige Del af Vigens indre Del ligger Æbeltoft Havn, der kan søges af Skibe med et Dybgaaende af indtil 5,5 M., den gamle Havn dog kun med 4,5 M. Da Holdebunden er god, kan der ankres overalt i Vigen. Farvandet er godt belyst for Sejlads om Natten. *G. F, H.*

Æbelø, en ca. 207 Hektarer stor 0 ved Fyn's Nordkyst (Klinte Sogn, Skam Herred, Odense Amt), ca. 19 Km. N. V. f. Bogense, i Kattegat ved Indløbet til Lille Bælt. Øen, der hører under Grevskabet Roepstorff, er højt beliggende (højeste Punkt er 23,5 M.), med høje Klinter langs Stranden og stærkt skovbevokset samt har et rigt Dyreliv (talrige Eghjorte); ved Nordspidsen er i 1893 rejst et Fyrtaarn. Over de smaa Holme Lindø og Æbelholm kan man ved Lavvande ad Rev køre over til Øen; ved Højvande er Kørselen ikke uden Fare, da Revene, navnlig Revet »Braadet« mellem Æbelholm og Æ., har bratte Sider. *H. W.*

Æble se Æbletræ.

Æblebjærgene se Jablonoi-Bjærgene.

Æblekvæde se Kvædetræ.

Æblerose se Rose.

Æblerust (*Gymnosporangium tremelloides* Braun) optræder i Skaalruststadiet (ogsaa kaldet *Roestelia penicillata* [O. Fr. M.J) paa Bladene af Æbletræ og Skov-Abild; Basidiefrugterne findes paa Stammer og Grene af Ene (*Juniperus communis*); se i øvrigt Bævrerust. *F. K. R.*

Æblesyre, $COOH . CH_2 . CH_2OH . COOH$, er Oxyravsyre, en treatomig, tobasisk organisk Syre, som findes meget udbredt i Planteriget, særlig hos Æblefamilien. Man fremstiller den bedst af umodne Rønnebær, hvis Saft udpresses, koges, filtreres og derpaa koges med Kalkmælk saaledes, at Reaktionen holdes svagt sur. Det herved udskilte sure Kalciumsalt opløses i varm, fortyndet Salpetersyre; af denne Opløsning udkrystalliseres sur æblesur Kalk, som i vandig Opløsning ved Fældning med Blyacetat omdannes til æblesurt Blyilte (Blymalat). Dette giver ved Sønderdeling med Svovlbrinte fri Æ. Æ. krystalliserer i blomkaalslignende Masser eller i fine farveløse Naale, som ere letopløselige i Vand og Alkohol, men tungtopløselige i Æter. Den flyder hen i fugtig Luft. Den fortyndede vandige Opløsning drejer Lysets Polarisationsplan til venstre. I øvrigt eksisterer Æ. i tre optisk isomere Modifikationer. Ved Reduktion med Jodbrinte giver Æ. Ravsyre; samme Reduktion indtræder ved Gæring af æblesur Kalk med Ølgær. Ved hurtig Destillation spaltes Æ. i Maleïnsyreanhydrid og Vand: $C_4H_6O_5 = C_4H_2O_3 + 2H_2O$, men dette Syreanhydrid forener sig straks igen med Vand til Maleïnsyre, C4H4O4, som ved Opvarmning med Vand giver den dermed isomere Fumarsyre; derfor opstaar næsten udelukkende den sidstnævnte Syre, naar man opvarmer Æ. vedholdende til 150^0.

Æ.'s Salte kaldes Malater; Blymalat smelter under Vand til en harpiksagtig Masse. Kalciummalat, $C_4H_4O_5Ca$, giver ved Omkrystallisation af fortyndet Salpetersyre surt Kalciummalat, $(C_4H_4O_5)_2H_2Ca + 6H_2O$, som krystalliserer i rombiske Oktaedre. *O. C.*

Æbletræ (*Pyrus malus* L.) adskilles fra Pæretræet (begge af Slægten *Pyrus)* derved, at Griflerne ere forenede ved Grunden, og Støvknapperne ere gule. Det er et Kulturtræ, hvis Nedstamning er meget usikker, da dets Kultur er ældgammel. Den i Skove og Krat i Danmark og Norge (til Ytterøen) vildtvoksende Skov-Abild ell. Skovavl er i hvert Fald næppe andet end en forvildet Form, hvis Frugter ere smaa og have en mere eller mindre sammensnerpende Smag. Allerede i Pælebygningstiden benyttede man ej alene det »vilde« Æ.'s Frugter, men havde ogsaa nogle til en vis Grad forædlede Former, hvis Frugter dog næppe vare mere end ca. 3 Cm. i Tværmaal. Oldtidens Grækere og Romere havde virkelige Kulturformer; saaledes inddeler Hippokrates Æblerne

i søde og sure Sorter, og Plinius skelner mellem en Mængde Sorter. I vore Dage er Æ. langt det vigtigste Frugttræ i koldere tempererede Egne af den gamle og den ny Verden. Benyttelsen af Æbler er meget stor, og det saa meget des mere, som mange Sorter Æbler ere særdeles holdbare. Modne Æbler kunne indeholde 83,58 p. Ct. Vand, 7,73 p. Ct. Sukker, 0,84 p. Ct. Syre og 0,39 kvælstof holdige Stoffer, men i øvrigt er der, hvad det kemiske Indhold angaar, stor Forskel fra Sort til Sort. Æbler spille en betydelig Rolle i Husholdningen, mindre til Fremstilling af Vin (Æblevin). Ogsaa Veddet af Æ. bruges. *A. M.*

Æbledyrkningen er ældgammel i Danmark som i det øvrige Europa. Medens i Frankrig og Belgien Pæredyrkningen" har været og er overvejende, dyrkes i England, Tyskland og Danmark mange Gange flere Æ. og en hel Del flere Æblesorter end Pærer. Den tyske Pomolog E. Lucas omtaler (1879) 839 Sorter Æbler og 912 Sorter Pærer; Amerikaneren Downing omtaler (1886) henholdsvis 1,850 og 995 Sorter. Til Oplysning om det i Danmark dyrkede Antal foreligger der intet udtømmende Materiale, men det er meget stort. I det store gaa imidlertid Bestræbelserne ud paa at reducere Sortantallet i betydelig Grad, navnlig fordi faa, gode Sorter i stor Mængde langt lettere finde Marked end smaa Mængder af mange, forskellige Sorter.

Æ. blomstrer sildigere om Foraaret end Pæretræet, og medens de forskellige Pæresorter, paa ganske enkelte Undtagelse nær, blomstre samtidig, er der hos Æ. i saa Henseende nogen Forskel, ligesom ogsaa Varigheden af Blomstringen er forskellig hos forskellige Sorter. Gravensten (Graastener) blomstrer saaledes førend f. Eks. Ribston, der igen blomstrer tidligere end f. Eks. Hawthornden. Rød Kortstilk blomstrer først, naar alle andre Sorter have afblomstret. (Denne Egenskab har foranlediget, at den nævnte Sort i Tyskland benyttes en Del til Efterplantning ved Landeveje o. 1. paa Steder, hvor det har vist sig, at Majfrosten i særlig Grad ødelægger Blomsterne paa de tidligere blomstrende Frugttræer). Æ. er i Alm. taget ret haardført, om der end er nogen Forskel; af egentlig svage eller mod Danmark's Vejrlig mindre modstandsdygtige Sorter findes dog kun faa. Som Eksempler paa haardføre og desuden med Hensyn til Jordbunden ret fordringsløse Sorter kunne anføres Boiken, Charlamowsky og Maglemer-Æblet. Af ikke ringe Betydning er Vindførheden, navnlig i Retning af Frugtens større eller mindre Evne til at sidde fast; her er ligeledes en Del Forskel. Frugten hos f. Eks. Ribston sidder saaledes langt bedre fast end f. Eks. Langelandsæblet. Endelig frembyder Æ. ligesom i øvrigt de andre Frugtarter en stor Forskel paa Tiden for Frugtbarhedens Indtræden samt paa dens Regelmæssighed.

Æ. formeres ved Okulation med sovende Øje paa Stammer, der opelskes af Frø fra normanniske Mostæbler. Til Dværgtræer anvendes som Grundstamme Doucin, en Form af Paradisæblet (*P. M. paradisiaca* L.), paa hvilken alle Æblesorter villig lade sig forædle og trives godt. Disse Grundstammer kaldes henholdsvis Vildstammer og Dværgstammer.

Almindelig Markjord med et Underlag af ikke for tæt Ler vil være tjenligst for Æ. Jo højere Kalken ligger, des sundere synes Træerne at holde sig. I øvrigt vil der kunne findes Sorter til enhver Jordbund, der ikke bestaar af tørt Sand eller lider af staaende Grundvand. Hvor Muldlaget er meget tyndt, og Undergrunden er tæt Ler, kan der dyrkes Dværgtræer.

Æ. dyrkes almindeligst som halvstammet Krontræ, d. v. s. med en Stamme af ca. 1 M.'s Højde og med Kronen i den Hovedform, som den af Naturen antager. Til Plantning i særlige Øjemed og paa passende Steder benyttes undertiden Krontræer med 2 M. høj Stamme. I forholdsvis stor Udstrækning dyrkes dernæst Træer i Kron- eller Buskform med 1/3 M. høje Stammer, de saakaldte Dværgtræer, der ligesom de fleste Espalierformer forædles paa Doucin.

Den bedste Plantningstid er for Æ., som for alle løvfældende Træer, Efteraaret — fra Midten af Oktober til Slutningen af November; jo tidligere inden for dette Tidsrum, des bedre. Da Træerne paa det for Plantningen heldigste Tidspunkt ikke have kastet Bladene, bør disse afskæres, forinden Træerne flyttes. Træer, der ere forædlede paa Vildstamme, plantes netop saa dybt, som de før have staaet; Dværgtræer derimod saa dybt, at Forædlingsstedet naar ned til Jordfladen. Afstanden mellem Træerne maa — foruden efter Formen — rette sig efter Sorterne, idet der jo er nogen Forskel paa den Størrelse, de forskellige Sorters Krone efterhaanden vil naa. I Alm. ville følgende Afstande være passende: Stammede Træer 6—8 M., Alm. Dværgtræer 4—4 1/2 M., Vifteformer paa Vildstamme 6—7 M., Espalierformer paa Dværgstamme 4—5 M., vandrette, toarmede Snortræer 3—4 M., enarmede ca. 2 M., skæve Snortræer ca. 1/2 M., lodrette 1/3 M.

Det første Foraar efter Plantningen skæres kun de overflødige af Kronens Kviste bort; passende Indstudsning af dem af de øvrige Hovedkviste, som ere for kraftige i Forhold til andre, samt af mulig umodne Spidser; kraftige Sidekviste studses ligeledes, svage røres ikke. Altsaa foretages der ingen egentlig Tilbageskæring af Kronens Hovedkviste — Ledekvistene. Andet Foraar efter Plantningen skæres de nu 2 Aar gl. Ledegrene tilbage til 2/3 à 1/3 af deres oprindelige Længde; der skæres mest af de længste og af de øverste, mindst (eller undertiden slet intet) af de korteste og af de nederste. Hos Dværgtræer vil ofte en stærkere første Tilbageskæring være nødvendig, nemlig naar der kun findes Bladknopper paa det nederste, forholdsvis korte Stykke af Grenen, medens alle de andre Knopper ere Blomsterknopper. Dværgtræer, som med gode Rødder ere plantede tidlig i Oktober under gode Voksevilkaar, kunne og bør i øvrigt skæres tilbage allerede første Foraar efter Plantningen; de ville da i Løbet af Sommeren udvikle tilstrækkelig kraftige Skud. Paa den Maade vindes altsaa et Aar. Hos Træer, der skulle udvikle deres Krone i naturlig Størrelse og Form, bestaar Beskæringen fremtidig blot i hvert Foraar at skære Ledegrenenes Endekviste tilbage, som omtalt, samt fjerne overflødige eller forkert siddende Grene og Kviste. Den Hovedform, Træerne af Naturen ville indtage, bibeholdes; i Træer, der have

en lukket, pyramidal Krone, skæres saaledes ikke den øverste, lodret gaaende Kvist stærkt tilbage, men studses blot saa meget, at der i en passende Afstand fra forrige Aars Grensæt kan fremkomme et nyt. I Kroner, der af Naturen ere flade, udbredte, fjernes derimod ved første Beskæring den mulig lodret gaaende øverste Kvist tæt over den næstøverstes Udspring. Efter 5—6 Aar kan Beskæringen indskrænkes til Fjernelse af overflødige og krydsende Grene; dette kaldes Udtynding.

Blomsterne komme, ligesom hos Pære, normalt frem paa de korte Frugtgrene (Dværggrene), som sidde paa toaarige og ældre Grene; disse Frugtgrene udvikle Blomst som en-, to- eller treaarige, alt efter deres Natur og den paagældende Sort. Der er en Del Sorter, som desuden frembringe Blomst paa de lange enaarige Grene, ja, paa den enaarige Stamme; nogle vedblive da at være frugtbare saa at sige uden Ophold, som Cellini, Hawthornden o. fl.; andre, som f. Eks. Signe Tillisch, give ofte, selv paa Vildstamme, Frugt paa den enaarige Stamme samtidig med, at der til Krondannelse udvikles kraftige Skud fra Frugtgrenen, men den egentlige Frugtbarhed indtræder først efter nogle Aars Forløb. — Træer i kunstige Former maa beskæres mere rationelt. Med Hensyn til, hvad der herom kan siges, henvises til, hvad der, Beskæring vedrørende, er omtalt i Art. Pæretræet.

Hvis et Træ af Mangel paa Næring kun fornyer sig lidt i de yderste Spidser, som give daarlige, smaa Frugter i ringe Mængde, medens det nedre frugtbærende Parti efterhaanden dør bort, saa bør Krongrenene i Løbet af Vinteren skæres tilbage, for at der kan udvikle sig ny Grene. Nøgne Partier ville kunne tvinges til at give Vandskud, som kunne tages i Brug til ny Forgreninger. Dette kaldes Foryngelse. Tilførsel af Næring maa ikke forsømmes.

Af Sorter kunne følgende 20, med Fuldmodningstid og Varighed anførte, anbefales til almindelig Dyrkning: Rød Astrakan, mellemstor, rund Krone; tidligt og regelmæssigt frugtbart. Ret stor Bord- og Husholdningsfrugt, Aug.—Septbr. Skovfogedæble fra Lou, mellemstor, opret Krone; meget frugtbart. God Bordfrugt, Aug.—Septbr. Charlamowsky, lille rund Krone; tidligt og regelmæssigt frugtbart. God Husholdningsfrugt, anvendelig som Bordfrugt, Septbr. Rødt Ananasæble, mellemstor, rundagtig Krone; ret tidligt og regelmæssigt frugtbart. God Bordfrugt, fin Husholdningsfrugt, Septbr.—Oktbr. Keswick Codlin, høj Krone; tidligt og regelmæssigt frugtbart. God Husholdningsfrugt Septbr.—Novbr. Hawthornden, lille, bred Krone; tidligt og vedblivende meget frugtbart. Stor, fortrinlig Husholdningsfrugt, Oktbr.—Decbr. Thyrestrup Kirsebæræble, stor, meget bred, noget hængende Krone; tidligt og vedblivende meget frugtbart. Stor, fortrinlig Husholdningsfrugt, anvendelig som Bordfrugt, Oktbr.—Decbr. Cellini, mellemstor, opret Krone; meget tidligt og vedblivende meget frugtbart. Fortrinlig Husholdningsfrugt, anvendelig som Bordfrugt, Oktbr.—Decbr. Queen, mellemstor, rund Krone; tidligt og regelmæssigt frugtbart. Meget stor, fortrinlig Husholdningsfrugt, Oktbr.—Jan. Cox's Pomona, mellemstor, rund Krone; tidligt og regelmæssigt frugtbart. Stor, god Bord- og Husholdningsfrugt, Oktbr.—Jan. Langelandsæble, stor, høj, udbredt Krone; ret tidligt og regelmæssig frugtbart. Stor Husholdningsfrugt, anvendelig som Bordfrugt, Novbr.—Jan. Signe Tillisch, stor, noget bred Krone: ofte meget frugtbart. Stor, fin Bordfrugt, Novb.—Jan. Maglemer-Æblet, mellemstor, udbredt Krone; ret tidligt og regelmæssig frugtbart. Mellemstor, god Bordfrugt, Novbr.—Jan. Gravensten, stor udbredt Krone; sent og periodisk meget frugtbart. Mellemstor, fin Bordfrugt, Novbr.—Jan. Mørkerød Pigeon, mellemstor, bred Krone; ret frugtbart. Lille, fin Bordfrugt, Novbr.—April. Flaskeæble, mellembred, høj Krone; noget sent, men da regelmæssig frugtbart. Stor, fin Bordfrugt, Decbr.—Marts. Ribston Pippin, stor, bred Krone; meget frugtbart. Mellemstor, fin Bordfrugt, Decbr.—April og længere. Cox'es orange Pippin, ret stor, rund Krone; ret tidligt og meget frugtbart. Mellemstor, meget fin Bordfrugt, Decbr.—April. Stor Casseler Reinet, rund Krone; tidligt og meget frugtbart. Stor, god Bordfrugt, udmærket Husholdningsfrugt. Jan.—Juli. Boiken, mellemstor, bred Krone; tidligt og meget frugtbart. Stor, god Husholdningsfrugt; henad Foraaret anvendelig som Bordfrugt, Jan.—Juni.

For Haver, hvor der ønskes større Sortiment, kan bl. a. nævnes: Rød Høstkalvil, rundagtig bred Krone; temmelig tidligt og ret frugtbart. Stor, god Bord- og Husholdningsfrugt, Oktbr.—Decbr. Hvid Vinterkalvil, mellemstor, noget bred Krone; regelmæssigt, men ikke meget frugtbart. Meget fin Bordfrugt, Decbr.—Apr. Træet er fordringsfuldt og bør derfor helst dyrkes i Espalierformer. Kaivil fra Saint Sauveur; Frugten ligner i Smag lidt den forrige, men er langtfra saa god; Træet har imidlertid den Fordel fremfor Hvid Vinterkalvil, at det ikke, som dette, lider af Kræft; Decbr.—Febr. Canadisk Reinet, stor, bred Krone; ret frugtbart. Meget stor, god Bordfrugt, fortrinlig Husholdningsfrugt. Decbr.—Maj. Blenheim orange Pippin, stor, bred Krone; noget sent, men da regelmæssig frugtbart. Meget stor, fin Bord- og Husholdningsfrugt, Decbr.—Marts.

Frugten er tjenlig til Afplukning, naar den ved at bøjes opad let løsner fra Grenen, naar Kernerne farves, og, for Sommer- og Høstfrugtens Vedkommende, desuden naar Overhuden farves. Sommer- og tidlig Høstfrugt bør plukkes nogle Dage førend fuld Træmodning, hvis den skal opbevares længst muligt eller forsendes. Vil man derimod daglig have Sommerfrugten i dens mest velsmagende Tilstand, nedplukkes efterhaanden de mest modne Frugter. Under Afplukningen maa de smaa Frugtgrene, hvorpaa Frugten sidder, ikke afrives eller brækkes. Frugten maa ikke trykkes kendelig; Kurven, hvori den lægges, bør være foret med Papir.

Vinterfrugten gives i de første to Uger efter Afplukningen Plads i et luftigt, tørt Rum. Senere foregaar Opbevaringen under Forhold, der frembyde: ensartet Temperatur af 3—6° R., Udelukkelse af Lys, ikke for tør, men dog ikke helt fugtighedsmættet Luft. Der bør ikke sammen med Frugten opbevares noget, der giver Lugt. Af samme Grund maa Frugten ikke anbringes paa Halm, Hø, Mos o. l., men paa nøgne Hylder af

smalle Bræder med Mellemrum. Mindre Partier i kunne opbevares i papirforede, tillukkede Kasser eller Tønder, der anbringes paa Gulvet i en tør Kælder. Er man nødt til at anbringe Beholderne i overjordiske Rum, maa de indpakkes i Dækkener eller lignende af Hensyn til Frost. Holdbarheden forøges, naar hver enkelt Frugt indpakkes i Papir, dette maa især anbefales for finere Frugtsorter. Tørvesmuld er et udmærket Indpakningsmateriale for Æbler, der opbevares i Kasser eller Tønder. Hver enkelt Frugt skal paa alle Sider være omgiven af et tyndt Lag Smuld.

Havebrugskandidat Y. Jenssen.

Æbleæter er valerianesurt Amyl, $C_5H_{11}O$. OC_5H_{11}, og faas ved Destillation af valerianesurt Natron med Alkohol og Svovlsyre; Destillatet rystes med Natriumbikarbonat og omdestilleres. Det er en farveløs Vædske, som benyttes efter Fortynding med Alkohol under Navnet Æbleessens, benyttes til Modifikation af andre Frugtessenser. *O. C.*

Æcidie d. s. s. *Aecidium* (se Rustsvampe).

Ædel, dansk og norsk Kvindenavn, se Edel.

Ædelfalke se Falke, S. 296.

Ædelfasan se Fasaner, S. 357.

Ædelgran (*Abies* DC), Slægt af Granfamilien, stedsegrønne Træer med spredte, paa Grenene oftest 2-sidig udbredte, siddende Naale, som efterlade et glat, rundt Bladar; Naalene ere flade, ved Grunden tilspidsende, paa Oversiden mørkegrønne, paa Undersiden 2 hvidlige Striber (Spalteaabninger) mellem Randene og Midtribben, som ere grønne. Enbo. Hanblomsterstanden rakleformet, ofte mange paa samme Gren, men hver i sit Bladhjørne

Fig. 1.

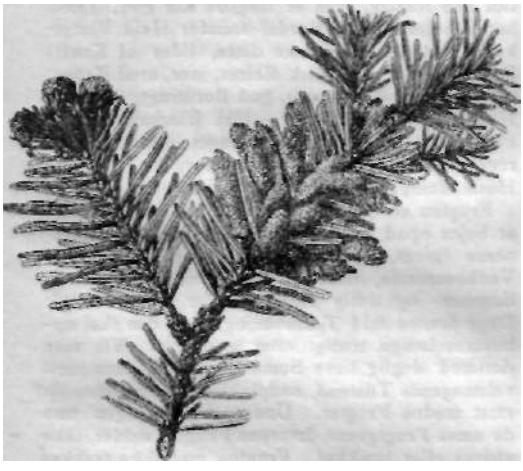

Gran med Hanblomster.

(Fig. 1). De unge Kogler sidde ligeledes spredte, vedblivende oprette, cylindriske. Slægten omfatter 33 Arter, og ingen af dem er vildtvoksende i Skandinavien; af de 5 europæiske Arter forekomme 1 tillige i Afrika og 1 i Asien, som desuden har 13 andre Arter; Amerika har 15 Arter. I Skandinavien dyrkes kun Almindelig Æ. *Abies pectinata* DC. i nogenlunde stor Udstrækning.

Alm. Æ.'s Hanblomst (Fig. 2) ligner meget Rødgranens (se Gran), men Støvknapperne springe op paa tværs (Fig. 3). Hunblomsterstanden (Fig. 4) er cylindrisk med talrige Dækskæl, som i Begyndelsen ere meget større end Kogleskællene (Fig. 5) og ved- blive at rage ud over dem med den til sidst stærkt tilbagekrummede Spids; inden for hvert Kogleskæl sidder der 2 Æg, som begge udvikles til Frø; dette er fast omsluttet af en Vinge; Æ.'s Naale ere udrandede i Spidsen, sidde efter en Spiral, paa unge Træers Topskud i aaben Stilling, paa ældre Træers tæt ligesom paa Sidegrenene, hvor de desuden ere 2-sidig (kamformet) udbredte, saa den beløvede Gren bliver flad; Naalene kunne vedblive at leve i over 10 Aar. Knopperne ere kortere og tykkere end hos Rødgran, dækkede af temmelig tykke, glinsende brunlige Skæl og ofte ved Grunden overtrukne med Harpiks; de indre hindeagtige Knopskæl ses først ved Løvspringet og dække da en Tid det spæde Skud som et silkeglinsende Slør; paa Hovedaksen sidde de øverste Sideknopper endnu tættere samlede end hos Rødgran, medens der kun er faa og smaa Knopper ned ad Skuddet; paa Grenene er der oftest kun 2 (ved kraftig Vækst 3) Sideknopper lige under Endeknoppen; rudimentære Knopper (»sovende Øjne c) ere hyppigere og mere levedygtige hos Æ. end hos Rødgran. Vaarskuddet udvikler sig hurtig til fuld Længde, Topskuddet kommer samtidig med eller endog lidt før Sideskuddene; det dannes af lutter korte Stængelstykker, i Begyndelsen blødt og meget skørt, først sent paa Sommeren forveddet; Overfladen er frisk grøn, glat, ofte med rustbrune, fine Haar, som snart falde af, hvorefter Skuddet bliver graaligt. Sommerskud ere sjældne og skyldes oftest Forstyrrelser i Væksten. De unge Grene saavel som Toppen kunne i mange Aar vedblive at bære Naale; Kransgrenene sidde under en omtrent ret Vinkel ud fra Stammen og ere meget mere fremtrædende end de spredte Grene; Dværggrene forekomme som hos Rødgran kun ifølge et Angreb og danne da ligeledes »Troldkoste«. Vanris ere sjældne, men dog hyppigere end hos Rødgran. Stammen gaar udelt fra Rod til Top og er

Fig. 2.

Hanblomsterstand.

Fig. 3.

Støvknapper sete forfra og fra Siden.

Fig. 4.

Ung Hunblomsterstand.

Fig. 6.

Dækskæl, sete udvendig og indvendig fra.

Fig. 6.

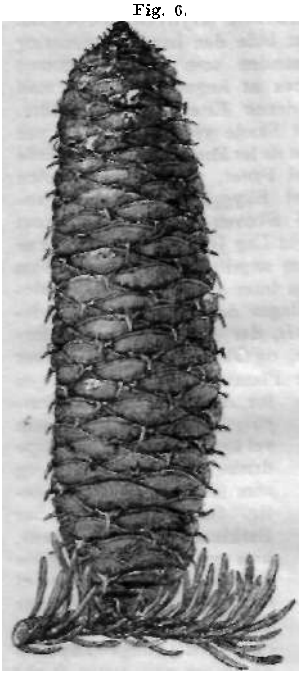

Moden Kogle.

merejævnfør end hos noget andet Naaletræ. Roden har vel almindeligvis en fremtrædende Midterakse, men Siderødderne spille dog ogsaa en stor Rolle; som Helhed gaar den kendelig dybere end Rødgranens Rod. Ejendommelig for Æ. ere de meget hyppige Sammenvoksninger mellem Rødder fra forskellige Træer, som medføre, at Stødet kan vedblive at leve og danne Ved, længe efter at Træet er afhugget. Barken holder sig længe glat, kun med smaa bløde Buler, som indeholde Harpiks; omkring ved det 50. Aar dannes der flade Furer, som efterhaanden udvide sig, saa der opstaar kantede eller rundagtige, uregelmæssige Barkskæl. Som Helhed er Barken noget tykkere end hos Rødgran, i Begyndelsen brunlig, senere hvidgraa af fine Skorpelaver. Vedet ligner meget Rødgranens, men indeholder næsten ingen Harpikskanaler; de talrige Marvstraaler indeholde hver kun 1 Lag Celler; undertiden dannes der en svagt graabrun Kerne.

Fig. 7.

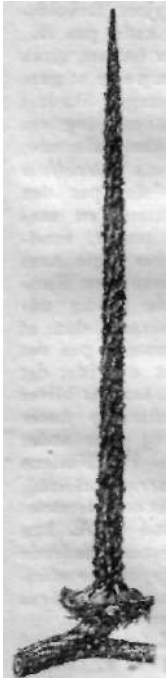

Frøfaldet.

Æ. blomstrer samtidig med Løvspringet; det Hylster, som har omfattet Hanblomsten ved Grunden, bliver siddende efter Bestøvningen; de afblomstrede Smaagrene falde ofte af i stor Mængde. Koglen (Fig. 6.) bliver 10—16 Cm. lang og er ofte klæbrig af Harpiks; den modnes i September—Oktober, og kort Tid efter falde baade Kogleskæl og Frø til Jorden, saa den nøgne Akse bliver siddende tilbage (Fig. 7). Frøet (Fig. 8) er stort, ca. 23,000 pr. Kg.; det spirer om Foraaret ligesom hos Rødgran, men i Reglen med 5 (4—8) Frøblade (Fig. 9), som i Modsætning til de senere Naale have deres Spalteaabninger paa Oversiden. Den unge Plante vokser meget langsomt; 1 det første Aar danner den almindeligvis ingen Sidegrene og i de følgende Par Aar ofte kun 1 eller 2 hvert Aar; disse have en stærkere Vækst end Topskuddet, saa hele Planten bliver flad, skærmformet; først i det 5.—6. Aar bliver Højdevæksten stærkere, men holder sig dog en Aarrække mindre end hos Rødgran; derimod er Væksten mere vedholdende i de høje Aldere, saaledes at Træet kan blive 40 M. eller mere højt. Ogsaa Sidegrenenes Længdevækst tiltage i en sen Alder, hvilket medfører, at Kronen ofte bliver næsten cylindrisk, og at Toppen kommer til at ligne en Storkerede (Fig. 10). Tykkelsevæksten er omtrent som hos Rødgran, men ligeledes mere vedholdende, saa Træet kan opnaa større Tykkelse, over 1 M. Tværmaal i Brysthøjde. Levealderen menes at være op imod 800 Aar, og den afkortes ikke nær saa hyppig som ved Rødgran af akutte Sygdomme. Frøaarene indtræde omtrent som hos Rødgran, maaske snarest hyppigere; til Gengæld er Frømængden maaske mindre, da det kun er Toppens øverste Grene, som bære Blomster. Den vegetative Reproduktionsevne er, om end ringe, dog noget større end hos Rødgran; tager Topskuddet Skade, dannes der saaledes eet eller flere ny af de spredte Knopper, og ere disse gaaede tabt, bøje nogle af de øverste Kransgrene sig opad for at danne en ny Top; i begge Tilfælde faar Erstatningsskuddet almindeligvis i saa høj Grad den oprindelige Akses Retning, at der ingen bajonetformet Bugt bliver paa Stammen saaledes som ved Skovfyr og Rødgran; derimod sker det forholdsvis hyppig ved Æ., at Træet bliver tveget eller flerstammet over det Sted, hvor Skaden er indtraadt. Træets nederste Grene have ingen stor Levedygtighed selv i fri Stilling; formodentlig ligger heri en af Grundene til, at Æ. ikke egner sig til Hæk. I Kampen mellem Træarterne har Æ. ikke vist stor Evne til at fortrænge andre Arter; den har en meget mindre naturlig Voksekreds end Rødgranen, hovedsagelig det sydlige Mellemeuropa, fra Nordspanien til ind i Lille-

Fig. 8.

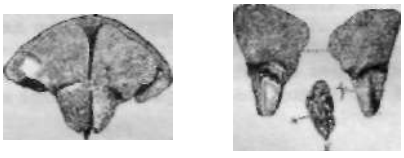

Modent Frø i Kogleskællet, med Vinge set udvendig og indvendig fra, samt afvinget.

Fig. 9.

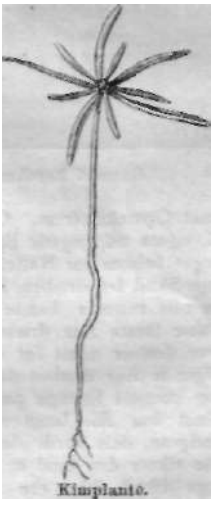

asien og fra Harzen til Sicilien, men kun i den vestlige Del heraf, paa Bjærgskraaninger, danner den store Skovstrækninger; Den synes ikke at være i Stand til at kolonisere ubevokset Terrain.

Æ.'s Forhold til Lys og Skygge er meget udpræget, idet den bedre end noget andet Skovtræ taaler Overskygge; dette viser sig især ved, at den kan komme til Kræfter igen, selv om den i meget lang Tid har været overskygget; under stærk Skygge beholder den, i Modsætning til Rødgran, sin kraftig grønne Farve og normale Naalestilling, hvorimod baade Topskuddets Højdevækst og Kransgrenenes Antal blive ringe. Ligeledes giver Æ. stærkere Skygge end nogen anden Træart, hvorfor Jorden under den ogsaa enten er vegetationsløs eller dækket kun af Mosser, indtil der i den højere Alder begynder at komme selvrig. 10.

Gammel Bevoksning i Gel Skov, hidrørende fra v. Langen.

saaet Opvækst frem. Over for Vejrliget viser Æ. ogsaa udprægede Egenskaber; saaledes er den meget følsom for Nattefrost om Foraaret, idet de unge Skud let dræbes, og denne Skade forholdsvis ofte rammer baade Topskud og Sidegrene. I sine første Aar dræbes den let af Tørke, især hvor den er udsat for det fulde Sollys; i de paafølgende Aar dræbes den vel ikke ofte, men staar dog længe i Stampe paa tørre Voksesteder. Mod Blæst har Æ. langt større Modstandsevne end Rødgran, dels fordi dens dybere gaaende Rod ofte sikrer den mod at vælte, og dels fordi dens unge Skud ikke ere saa følsomme mod Piskning. Med Hensyn til Jordbund er Æ. omtrent lige saa nøjsom som Rødgran; kun kræver den maaske en noget større Jordfugtighed for at trives godt, og paa magert Sand er den næppe i Stand til at danne levedygtige Bevoksninger; derimod synes den at trives bedre end Rødgran paa leret Jord. Dens Udvikling hemmes kendelig af Bøgemor, og i Lyngmor kan den slet ikke trives.

I Modsætning til Nordeuropa's andre Naaletræer har Æ. baade her og i sin Hjemstavn kun faa Fjender, af hvilke ingen endnu er optraadt hærgende. Vel efterstræber Hjortevildtet Æ. i særlig Grad ved at bide den baade Sommer og Vinter; men efterhaanden som man er kommen mere og mere ind paa at hegne Kulturerne med Traadnet, mærkes denne Efterstræbelse mindre. Fuglene gøre mest Skade ved at sætte sig paa de ny Topskud, som da let knække; de frøædende Fugle efterstræbe vel Frøet, men i Planteskolen lægger man alligevel Skyggerammer over Frøbede med Æ., og i Skoven dækker man Frøet med et forholdsvis tykt Lag Jord. Af Insekter er der vel adskillige, som angribe Æ. lige saavel som andre Træarter; men intet af dem har gjort følelig Skade, naar undtages den store brune Snudebille *Hylobius abietis*, der gnaver Barken af forneden paa Planterne, og Oldenborren, hvis Larver gnave paa de unge Planters Rødder. Særegen for Æ. er Rodlusen *Pemphigus Poschingeri*, som vel kan svække, men næppe dræbe de unge Planter, og som ikke er meget almindelig. Større Betydning har Barklusen *Chermes piceae*, hvis tomme Hude ofte kunne dække Æ.'s Stamme med et tæt hvidt Filt; Skade gør den dog kun, naar den gaar op paa det unge Topskud og suger paa dettes Bark; Skuddet dør da i mange Tilfælde, og Skaden kan omfatte 2 eller flere Aars Skud med de tilhørende Sidegrene. Medens Insekterne og da især Snudebillen og Barklusen have gjort forholdsvis megen Skade paa Æ., hvor denne er indført, synes Snyltesvampene at gøre forholdsvis megen Skade i Æ.'s Hjemstavn; dog ere Angrebene ikke ondartede; langt det værste er Kræftsvampens (*Aecidium elatinum*), som viser sig ved, at der paa den angrebne Gren eller Stamme dannes en saakaldet »Troldkost«, en oftest tæt purret, rundagtig Busk af korte Grene, som efter nogle Aars Forløb dø og falde af, og som have den Ejendommelighed, at de korte, lysegule alsidig udstaaende Naale kastes hvert Efteraar; den af Svampen forvoldte Skade er, at Stammen paa det angrebne Sted svulmer tøndeformet op, idet det syge Ved er løst og aabent bygget, saa det bliver ubrugeligt til Gavntræ; Æ.'s Kræftsvamp hører til de værtskiftende Rustsvampe, og dens andet Udviklingstrin lever paa Fladstjerne. Paa Naalene angribes Æ. af en Kernesvamp (*Sphaerella abietis*), som afbleger dem og giver Skuddet et Udseende, der minder om Nattefrost. Derimod er Æ. kun lidet udsat for Angreb af den næsten altædende Poresvamp »Rodfordærveren« (*Polyporus radiciper da*), ligesom »Honningsvampen« (*Armillaria mellea*) kun undtagelsesvis angriber Æ.

I dansk Skovbrug indførtes Æ. (sammen med Rødgran, Skovfyr og Lærk) 1763 af v. Langen fra Tyskland; adskillige Træer fra denne første Kultur staa endnu (1907) i Jægersborg Dyrehave

ved Kjøbenhavn. Efterhaanden er den bleven dyrket i de fleste Egne af" Landet, men ingen Steder i stort Omfang, mest paa Bornholm, hvilket maaske staar i Forbindelse med, at der indtil for faa Aar siden ikke fandtes Raavildt paa Bornholm ; dette har nemlig tillige med Nattefrosten været den væsentligste Hindring for en udbredt Dyrkning af Æ. I de seneste Aar dyrkes Æ. meget mere end før, da det har vist sig, at Rødgran lider forfærdelig af Rodfordærverens Angreb og i meget stort Omfang er bleven væltet af Storm, medens Æ. er modstandsdygtig mod begge disse Onder; til Nyanlæg af Skov kan den dog ikke bruges umiddelbart, man maa almindeligvis først frembringe en Forkultur af Birk eller et andet Lystræ. Kulturen udføres undertiden ved Saaning, men oftest ved Plantning og da af ompriklede, 4—7-aarige Planter; Selvsaaning, som er den almindelige Kulturmaade i Æ.'s Hjemstavn, har der saa at sige ikke været Mulighed for at bruge endnu i Nordeuropa, da der kun har været faa og smaa Bevoksninger at forynge. Frøet, man har brugt, har næsten overalt været af udenlandsk Avl, men efterhaanden er det hjemmeavlede Frø kommet i Brug. Ved Indhøstningen maa man plukke Koglerne af det staaende Træ i Oktober—November; af og til har alt Frøet vist sig at være svangt, og i Stedet for Kernen fandt man Larven af en Snylteflue, medens man endnu ikke har udfundet det oprindelige Skadedyr. Kogleskæl og Frø falde let af, naar Koglerne bredes ud paa et tørt Sted; Frøet skal derefter afvinges, hvilket maa udføres med Varsomhed, da Vingen sidder stærkt fast og Frøet let tager Skade ved Stød og Slag. Spireevnen er ofte kun ca. 50 p. Ct., og den holder sig ikke ud over 1. Foraar. Ved Saaning i Skoven bruges 30—60 Kg. pr. Hekt., i Planteskolen 4—9 Kg. pr. ar. Bed. Frøet maa dækkes med et Par Centimeter Jord og, hvor det ikke er udsat for at blive ædt, helst saas om Efteraaret. De unge Planter maa skærmes ved Overskygning i de første Aar og kunne ikke bruges til Udprikling før i 2. Aar ; saavel ved Prikling som ved Udplantning maa Planterne sorteres skarpt og behandles varsomt, da Roden er følsom for Skade og Planten let kommer til at staa længe i Stampe; hvor man vil dyrke Æ., maa Jorden forud bearbejdes dybt og omhyggelig samt holdes fri for Ukrudt, Overstandere eller Forkultur maa paa mange Steder overholdes forholdsvis længe; saa snart de kunne undværes, bør de dog borttages, for at Skaden ved deres Fældning kan blive saa lille som muligt, og for at Bevoksningen kan blive saa ensartet som muligt; af Hensyn til dette sidste bør tillige Planteantallet være stort, ca. 10,000 pr. Hekt. Om Udhugningen i Æ. og om Træsamfundets Vækst foreligger der fra Danmark kun faa og spredte Erfaringer; efter dem maa man formode, at Stamtallet i en Aarrække skal være omtrent som ved Rødgran, hvorimod det i den sidste Halvdel af Bevoksningens Liv maaske kan være lidt større paa Grund af Æ.'s mere cylindriske Krone og større Evne til at modstaa Storm. Æ. kan holdes i høj Omdrift, og dens vedholdende Vækst gør det muligt at frembringe større Dimensioner baade i Længde og Tykkelse end af noget andet af de almindelige Naaletræer; da den renser sig selv godt for de nedre Grene og i sluttet Samfund rimeligvis ogsaa for de noget højere siddende, frembringer den mere knastfrit Ved end Rødgran, ligesom den ogsaa kan opnaa en større Vedmængde, rimeligvis over 1,000 Kbm. pr. Hekt. Ædelgranveddets tekniske Egenskaber og dets Anvendelse falde meget nær sammen med Rødgranveddets; de to Træarter bruges da ogsaa oftest i Flæng, hvor de komme samtidig paa Markedet. Af de staaende Træer vindes der nogle Steder Harpiks (»venetiansk Terpentin«), som bringes til at flyde derved, at man gør Indsnit i Barken.

Foruden den almindelige Æ. dyrkes af og til Nordmansgranen *(Abies Nor dm anniana)* fra Sydøsteuropa og Lilleasien ; dens Fortrin er, at den springer sent ud om Foraaret og derfor ikke lider af Frostskade; desuden er den et endnu smukkere Træ end alm. Æ., men maaske vokser den endnu langsommere end denne i Ungdommen og bliver næppe heller saa stor som denne. Endvidere Balsamgran *{Abies balsamea)* fra Nordamerika, ofte brugt i Hederne, fordi den er nøjsom og haardfør mod Blæst; det er dog en daarlig Træart; den bliver kun et lille Træ med ofte kroget Stamme og tarveligt Ved; desuden er den meget udsat for Angreb, især af Svamp. — Adskillige andre *Abies*-Arter dyrkes, men i alt Fald foreløbig kun eller mest som Prydtræer i Parker og Haver. (Litt.: O. G. Petersen, »Forstbotanik« [autogr.]; Ch. Liitken, »Den Langenske Forstordning«; Wilhelm og Hempel, »Die Bäume u. Sträucher des Waldes« ; Willkomm, »Forstliche Flora«; Matthieu, *Flore forestière*; Lorey, »Die Weistanne«). *C. V.P.*

Ædelgranåt se Granat.

Ædelkorål *(Coralliumrubrum).* Denne Koral, som hører til Afdelingen Octactinia, er træformet grenet med cylindriske Grene og indeholder en tyk, paa sin Overflade længdefuret Akse, som i væsentlig bestaar af kulsur Kalk og er dannet ved en Sammensmeltning af Spicula. Saadanne Spicula, som ere besatte med fremspringende Grupper af spidse Knuder, optræde ogsaa i Mængde, spredte i det bløde Yderlag, Barklaget, i hvilket de enkelte Individer have deres Plads, og Koloniens røde Farve skyldes udelukkende Spiklerne. Enkeltindividerne, som mangle Spikler, ere derfor farveløse. Barklaget er gennemtrængt af et System af Næringskanaler, som sætte de enkelte Individer i Forbindelse med hverandre, og vi kunne sondre mellem et dybere Lag af tætstillede, videre parallelle Rør, som ere forbundne ved snævre Grene, og et uregelmæssigt ydre, netformet Rørsystem, som staar i Forbindelse med Enkeltindividernes Fordøjelseshuler. Kalkaksens Længdestribning hænger sammen med denne Ordning, idet hvert af de lige Rør svarer til en af Aksens Furer. Æ., hvis haarde, kalkagtige Akse fra de ældste Tider har fundet rig Anvendelse til Forarbejdelse af Smykker, findes i Middelhavet, hovedsagelig ved Kysterne af Afrika, men ogsaa i Nærheden af Sardinien og Corsica. Den findes fæstet til Klipper i en Dybde, som veksler mellem 30 og 250 M. og fiskes med et særegent Net. (Litt.: Lacaze-Duthiers, »Histoire naturelle du Corail« [Paris 1864]). *M. L.*

Ædelopāl se Opal.
Ædelpapegøjer se Papegøjer S. 9.
Ædelris se Forædling.

Ædelsten kaldes saadanne Mineraler, der i særlig Grad udmærke sig ved smukt Udseende, Holdbarhed og Kostbarhed. I Reglen forbinder man med Navnet Æ. især Forestillingen om, at Stenen skal kunne holde sig blank bestandig, altsaa være uimodtagelig for Ridser; hertil kræves, at Haardheden er større end Kvartsens (7), som er det haardeste af de Mineraler, der forekomme i almindeligt Støv. De vigtigste Mineraler, som ere haardere end Kvarts, ere Diamant, Korund, Beryl, Krysoberyl, Spinel, Topas, Turmalin og Zirkon, og som Ædelsten i snævreste Forstand betegner man da de klare, farveløse eller smukt farvede Varieteter af disse Mineraler (se under de enkelte Artikler). I Reglen anvendes dog Navnet tillige om noget mindre haarde Mineraler, saaledes Oli vin og Opal, naar disse foreligge i særlig smukke og kostbare Varieteter. Som Halvædelsten regner man de til Smykker anvendelige Varieteter af Granat, Kvarts o. 1. mindre værdifulde Mineraler, hvis Haardhed kommer nær op imod Ædelstenenes. *N. V. U.*

Ædiler *[aediles')* kaldtes nogle Embedsmænd i det antikke Rom, navnlig i Republikkens Tid. Man sondrede mellem to Slags Æ. Ældst vare de saakaldte plebejiske Æ., som indførtes samtidig med Folketribunerne og oprindelig angives at have virket som en Slags Medhjælpere for disse; særlig nævnes deres Omsorg for Opbevaringen af det Plebejerne vedrørende Arkiv. Deres Antal var to. Senere, samtidig med, at Plebejerne fik Adgang til Konsulatet (367 f. Chr.), valgtes desuden aarlig to Æ. blandt Patricierne, de saakaldte kuruliske Æ. (smlgn. Kuruliske Stol), som overtoge en Del af Konsulernes Funktioner. Meget snart fik dog ogsaa Plebejerne Adgang til dette Embede, idet det blev Skik, at der hvert andet Aar valgtes to Patriciere, og hvert andet Aar to Plebejere, og fra 2. Aarh. overholdt man heller ikke mere denne Regel, medens de plebejiske Æ. stadig vedbleve at vælges blandt Plebejerne alene. Tillige løsnedes Forbindelsen mellem de plebejiske Æ. og Folketribunerne, og de fire Æ. virkede i Reglen i Fællesskab eller delte deres ensartede Forretninger med hverandre, dog saaledes, at de kuruliske Æ. stadig regnedes for de fineste. Æ.'s Opgave var at føreet Polititilsyn med alle Haande Forhold i Rom og den nærmeste Omegn. De havde Tilsyn med Templerne og de offentlige Bygninger; tillige førte de Tilsyn med Torvehandelen, hvortil var knyttet Omsorgen for, at Byen altid var forsynet med tilstrækkelig meget og tilstrækkelig billigt Korn. I det Tilfælde, at Æ.'s Anordninger bleve overtraadte, kunde de idømme Bøder; i visse Tilfælde optraadte de som Ledere af en formelig Retsforhandling mod Overtræderen, hvilket ellers hørte ind under Prætorernes Omraade; i den ældre Tid kunde Æ. ogsaa optræde som Anklagere for Folkeforsamlingens Domstol. Endelig havde Æ. ogsaa Ledelsen af de fleste store offentlige Fester (se Ludi) under sig; bl. a. lededes *ludi Romani* af de kuruliske Æ., og *ludi plebeji* af de plebejiske. Til dette Formaal bevilgedes der dem en Sum af Statskassen, men da denne Sums Størrelse ikke holdt Skridt med de stadig voksende Fordringer, maatte Æ. selv afholde en stor Del af Udgifterne. Da Ædiliteten var et Trin paa Embedsstigen, som maatte tilbagelægges, inden man kunde blive Prætor og Konsul — kun Plebejere kunde dog i Stedet lade sig vælge til Folketribuner —, beroede Udsigten til at opnaa de højere Embeder for en stor Del paa, om man havde udvist tilstrækkelig Flothed ved de offentlige Fester som Æ., og dette Forhold bidrog stærkt til at gøre Beklædelsen af de højeste Embeder til et Privilegium for de rige, der først, naar de fik en Provins at bestyre, kunde vente deres Udgifter dækkede. — I Kejsertiden spillede Æ. en ret ubetydelig Rolle. Efter at Cæsar for en Tid havde indsat to *aediles Cereales*, som skulde vaage over Kornforsyningen, gik denne Opgave under de første Kejsere over til en særlig *praefectus annonae*, der fungerede for en længere Tid. Snart mistede Æ. ogsaa Omsorgen for de offentlige Fester, som gik over til Prætorerne, og beholdt alene en Del af Polititilsynet i Byen tilbage, uagtet ogsaa paa dette Omraade ny Embedsmænd kom til; fra 3. Aarh. e. Chr. finde vi dem slet ikke mere omtalte. *H. H. R.*

Ædle Metaller se Metaller.
Ædruelighedssagen se Afholdssagen.

Ædner (Hæduer), keltisk Oldtidsfolk i Gallien, bosat mellem Floderne Arar (Saone) og Liger (Loire), var en af de største og mægtigste galliske Folkestammer. Allerede i 2. Aarh. f. Chr. traadte de i venskabeligt Forhold til Romerne, og da Cæsar førte sine Erobringskrige i Gallien, var Æ. det Folk, hos hvilket han især fandt Understøttelse. Dog sluttede de sig 52 f. Chr. til den store Opstand imod ham, men bleve efter deres Underkuelse skaansomt behandlede. Deres vigtigste By var Bibracte. *H. H. R.*

Æetes d. s. s. Aietes.

Æfintyri, islenzk. I islandske Haandskrifter findes en Del Eventyr- og Novellesamlinger, der for største Delen ere udgivne af H. Gering under Titelen Isl. Æfintyri [I—II, 1882—83]. Der foreligger her hovedsagelig to Samlinger. Den ene hidrører fra Nordmanden Jon Halldorsson, Biskop til Skalholt (1322—39) (s. d.), og hans mundtlige Meddelelser; han fortalte dem ved selskabelige Sammenkomster og indflettede dem i sine Taler; de ere alle af udenlandsk Oprindelse og af moraliserende Art. Af samme Art er den anden Hovedbestanddel, der bestaar af en Oversættelse af Petrus Alfonsi's *Disciplina clericalis* fra 12. Aarh. En Del hidrøre fra andre Kilder. (Litt.: F. Jónsson, »Oldn.-oldisl. Litt.-Hist.< III). *F. J.*

Æg (*Ovum*) kaldes den kvindelige Kønscelle i Dyreriget, i Grundtrækkene ensbygget hos de højeste og laveste Dyr. Som hos alle andre Celler (se Art. Celle) findes hos Ægget et Cellelegeme, her kaldet Blommen (*vitellus*) og en Kerne, Kimblæren (*vesicula germinativa*). Blommen bestaar af to Dele, Dannelsesblommen (*protoplasma*), den egentlig levende Bestanddel og den, hvoraf Fosterets Legeme udvikles, og Næringsblommen (*deuteroplasma*), der, som Navnet antyder, tjener som Næring for Fosteret og findes aflejret som spredte Korn

eller Draaber paa bestemte Steder i Ægget. Forholdet mellem Dannelses- og Næringsblommen kan være højst forskelligt, hvad angaar saavel deres indbyrdes Mængde som deres Lejring i Ægget; hos nogle Dyr findes de to Stoffer ret ensartet fordelte gennem hele Ægget, hos andre findes hvert samlet ved sin Pol, hos atter andre ligger Dannelses blommen i Periferien, medens Næringsblommen indtager den centrale Del eller omvendt. Æggets Kerne bestaar, som andre Cellekærner, af Kernesaft og den farvede Kromatinsubstans, liggende i Klumper, hvoriblandt en større, »Kernelegemet«. Ægget kan være nøgent eller beklædt med een eller flere Hinder; af disse maa Blommehinden (*membrana vitellina*) betragtes som Æggets egen Cellehinde, medens andre Hinder kunne dannes dels af Æggestokkens Celler, dels af Æggelederens Kirtler under Passagen gennem denne (f. Eks. Æggehviden og Skallen paa Fugleæg). Før Ægget er modent, d. v. s. egnet til Befrugtning, sker der en Kernedeling, idet Kernen skyder sig ud mod Overfladen og en Del af Kromatinsubstansen afsnøres og forlader Ægget; dette gentager sig, og først nu er Ægget i Stand til at modtage Befrugtning ved den mandlige Kønscelles, Spermatozoens, Indtrængen. Om det menneskelige Æg se Æggestok.

Fuglenes Æ. adskille sig væsentlig fra de øvrige æglæggende Dyreklassers, ved at de ere omgivne af en fast Kalkskal, der afsættes paa

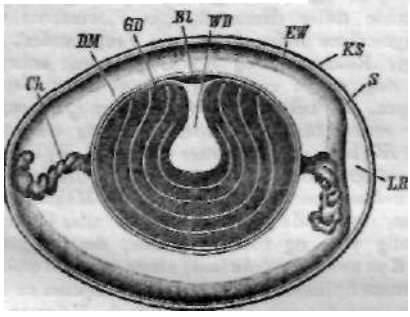

Ch. Hen snoede Æggehvidestreng. *DM.* Blommehinden. *OD.* Næringsblommen. *Bl. Discus proligerus. WD.* Dannelsesblommen. *EW.* Æggehviden. *KS.* Kalkskallen. *S.* Skalhinden. *LR.* Skalhindens Luftrum.

Æ.'s Vej gennem Æggelederen. Kun den venstre Æggestok er udviklet hos Fuglene, og i dens Bindevæv findes Æ. indlejrede i stor Mængde, hos kønsmodne Fugle svulmende op i Parringstiden og, dækkede af en Kapsel af Æggestokkens Væv, skydende sig frem, saa at de sidde »som Druer i en Klase«. Et Æ. ad Gangen modnes, den omgivende Kapsel brister, og Æ. (der danner Blommen i det Æ., Fuglen lægger) optages af Æggelederens stærkt udvidede øverste Del, der lægger sig tæt op til Æggestokken.

I Æ. ligger Kimblæren tæt op til Overfladen paa et fladtrykt Parti (*discusproligerus*) omgivet af den hvide Dannelsesblomme, der strengformet strækker sig ind til Æ.'s Centrum, her udvidende sig lidt; i koncentriske Lag udenom ligger den gule Næringsblomme, det hele omsluttet af en ganske tynd Blommehinde. Ned gennem den stærkt bugtede Æggeleders forskellige Afsnit (se Fugl S. 243) føres Æ. nu ved Æggelederens Muskelbevægelse i Spiralretning, til det gennem Kloaken forlader Fuglens Legeme; under Vejs afsættes Æggehviden, Skalhinden og Kalkskallen fra forskellige Kirtler i Æggelederen. Af det inderste tætte Lag Æggehvide danner sig ved begge Poler en snoet Streng, der strækker sig ud mod Skalhinden og tjener til at holde Æ. i Ligevægt. I Æggelederens forsnævrede midterste Del afsætter sig Skalhinden, en tynd, men fast Hinde, uigennemtrængelig for Vand, bestaaende af to Blade, der lægge sig tæt op til Skallen, kun ved den stumpe Pol skillende sig i to Blade, der omslutte et luftholdigt Rum. I Æggelederens nederste Del afsættes saa omkring Skalhinden Æ.'s Kalkskal, der hovedsagelig bestaar af kulsur Kalk med en ringe Mængde iblandede organiske Dele; dybere eller mere overfladisk i Kalkskallen afsættes Farvestoffer, og endelig omsluttes hos de fleste Arter Æ. af en ganske tynd, strukturløs Overhud med talrige fine Huller.

Befrugtningen af Æ. sker i Æggelederens øverste Del; men Befrugtning er ikke nødvendig, for at Æ. skal forsynes med Æggehvide og Kalkskal.

Kalkskallen danner det faste Dække, som beskytter Æ. under Fosterets Udvikling og sønderbrydes, naar denne er endt, og er for saa vidt en mindre væsentlig Bestanddel. Men en Rolle spille Æ.'s Kalkskaller, idet de udgøre Genstanden for den uhyre udbredte »Samlen paa Æg«, og om disse Skallers Form, Farve, Størrelse o. s. v. findes en stor Litteratur; Læren herom kaldes Oologi. — Skallen er af højst forskellig Tykkelse ogsaa hos Æ. af samme Størrelse; den er altid gennemboret af talrige Porer, og dens Overflade er højst forskellig; hos Lønhalerne (*Crypturidae*) er Æ. fuldstændig glat og blankt som Porcelæn, hos de fleste Fugle let kornet paa Overfladen; hos andre (f. Eks. nogle Ibis-Arter) er Overfladen ru, medens nogle Arter af Slægten *Porphyrio* endog have smaa fremstaaende Korn rundt om paa Skallen; Skallens finere Struktur, der kun kan ses under Mikroskopet, kan afgive gode Kendemærker for de forskellige Slægter, endog Arter. Skallens Farve er som bekendt højst forskellig; i en stor Samling Æ. vil man finde en utallig Mængde Farver og Farvenuancer, dels i hele Skallens Tykkelse, dels kun paa dens Overflade. Ensfarvede Æ. af hvid, grønlig eller blaalig Farve lægge omtrent $^1/_3$ af alle Fuglearter; hos de øvrige finder man paa Æ. større eller mindre Pletter eller Striber, oftest af meget uregelmæssig Udbredning, men som et Hovedtræk tættest, ofte næsten kransformet ordnede omkring Æ.'s bredeste Del. I øvrigt kunne Pletterne være Punkter, større Flader, Snørkler, ligne Haar eller Net. Som en Regel maa det siges, at samme Art lægger Æ. af tilnærmelsesvis samme Udseende, hvilket ogsaa gælder beslægtede større Grupper; bekendt er det saaledes, at alle til Charadriiderne hørende Grupper (Hjejler, Snæppefugle, Maager, Alke) lægge Æ., der meget ligne hverandre. Artsadskillelse af Æ. efter Størrelse og Farve er ikke altid mulig. Undertiden findes hos Fugle med plettede Æ. et Æ. ufarvet eller af lysere Farve end Resten; unge og meget gamle Fugle

mindre stærkt farvede Æ. end Fugle i deres kraftigste Alder. Farven afsættes paa Æ. paa dets Vej gennem Æggelederens nederste Del, og Grunden til, at Farven afsættes stærkest omkring Æ.'s bredeste Del, er antagelig den, at denne kommer først igennem. Om de farveafsondrende Organer hersker nogen Tvivl, idet nogle mene, at Farven afsondres af særlige Kirtler, andre, at den trænger ud direkte gennem Æggelederens fine Kar. Selve Farvestoffet er nærbeslægtet med Blodets og Galdens Farvestoffer; i alt er der fundet 7 forskellige Slags Farvestoffer, hvoraf dog kun 2, det rødbrune *Oorhodein* og det blaa eller grønlige *Oocyan*, ere almindelige; ved en Blanding af disse to Farver opstaa næsten alle andre. Hvortil overhovedet Farven tjener, er tvivlsomt; man har villet søge et Fingerpeg i den Omstændighed, at de fleste Arter, der ruge i Huller, have ufarvede Æ., og har derfor ment, at Farven var en Slags Beskyttelseslighed, hvad f. Eks. kunde synes øjensynligt hos mange Strandfugle. Hos nogle Slægter, f. Eks. Lappedykkerne, findes der uden paa selve Æ. et løst Kalklag, der først maa fjernes, før man kommer til Æ.'s egentlige Farve.

Tallet af Æ., der høre til et Kuld, veksler meget; nogle lægge kun 1 Æ., f. Eks. Stormfuglen (*Fulmarus glacialis*); 2 Æ. er ret almindeligt, 4—6 Æ. lægge en stor Mængde Spurvefugle, gennemgaaende lægge Hønsefuglene mange Æ., Agerhønen (*Perdrix cinerea*) til op mod en Snes. De fleste Arter yngle kun en Gang om Aaret, nogle 2, enkelte endda hyppigere; forstyrres et Kuld Æ., lægges gerne et nyt.

Størrelsen af Æ. er yderst forskellig, fra Kolibriernes ærtstore Æ. til Æ. af *Aepyornis*, der i Længde kunne naa 35 Cm. I Almindelighed svarer Fuglens og Æ.'s Størrelse til hinanden, men ingenlunde altid. Ravn (*Corvus corax*) og Lomvie (*Uria troile*) ere omtrent lige store, men I Æ. af den sidste har et Rumfang som 10 Ravneæg og er næsten saa stort som Æ. af den saa langt større Havørn (*Halaetus albicilla*).

Formen af Æ. er meget forskellig, hos Uglerne næsten kuglerundt, hos Mursejlere valseformet med afrundede Poler, hos Snæppefugle, Maager og Alke oftest pæreformet, d. v. s. meget bredt lidt fra den butte Pol blivende betydelig smallere hen imod den spidse; endelig findes den sædvanlige Ægform hos Hønsefugle og den største Del af Spurvefuglene.

Om Æ. findes en uhyre Litteratur dels som selvstændige Værker, dels i Tidskrifter, af hvilke der ogsaa findes specielt >oologiske<. Som Eks. paa oologiske Værker kunne nævnes: C. A. Westerlund, »Skandinavisk Oologi« [Stockholm 1867]; H. E. Dresser, *Eggs of the birds of Europe* [Lond., endnu ikke sluttet]. *O. H.*

Æ. udgør en meget stor Handelsartikel. Angaaende Hvidens Benyttelse se Albumin. Blommen gaar i Handelen i saltet Tilstand og benyttes i Bageriet, ved Fabrikationen af Handskeskind og i Margarinefabrikationen. De hele Æ. sælges dels i frisk Tilstand, dels som konserverede. Den mest anvendte Konserveringsmetode er den saakaldte Pickling eller Kalkning, der bestaar i, at Æ. nedlægges i Kalkvand i store Beholdere og henligge her i 6—8 Maaneder, hvorefter de optages og tørres. Herved blive de paa Skallen siddende Bakterier dræbte, medens Porerne i Skallen fyldes med Kalkvand, som siden tillige med det uden paa Skallen siddende Kalkvand omdannes til en uigennemtrængelig Hinde af Kalciumkarbonat, der forhindrer en ny Indtrængen af Bakterier. I øvrigt har man til Konservering af Æ. foreslaaet utallige Metoder, der alle gaa ud paa at dræbe Bakterierne og derpaa omgive Skallen med en uigennemtrængelig Hinde. Bedst egner sig hertil en Vandglasopløsning, der ogsaa bruges en Del, medens de stadig opdukkende Forslag om Anvendelsen af forskellige Fernisser, Lakker, Lim o. 1. eller Behandling af Æ. med desinficerende Luftarter som Svovldioxyd eller med Kulsyre eller med de almindelige Desinfektionsmidler som Formaldehyd, Salicylsyre o. s. v. ikke have vist sig brugelige i Praksis. Man har ogsaa fremstillet Ægkonserver ved Inddampning i Vakuum af Blommerne for sig eller blandede med Hviden, men hidtil er det kun den paa denne Maade tørrede Hvide, der har faaet Betydning (se Albumin). *K. M.*

Æg *(ovulum* og *ovum)* (bot.) betegner i Plantelæren dels den Celle, der skal befrugtes *(ovum)*, altsaa ligesom i Zoologien den hunlige Kønscelle, dels Frøanlægget i Blomsten (*ovulum*); hos de højere Planter er Ordet altsaa dobbelttydigt. Blomsterplanternes Frøanlæg ere Emergenser (s. d.) paa Frugtbladenes Rande; det er i Reglen smaa, aflange, hvidlige Legemer, der allerede tidlig danne sig paa Placenterne eller Æggestolene inden i de unge Frugtknuder; hos nogle Rakletræer og hos Gøgeurterne anlægges de dog meget sent, først længe efter Bestøvningen. Æ. bestaar af Ægstrengen (*funiculus*), der senere bliver til Frøstrengen, og det egentlige Æglegeme, som atter dannes af Ægkernen (*nucellus*), der svarer til Karsporeplanternes Sporehus, specielt til det saakaldte Makrosporangium, og Hinden *(integumentum)* eller Hinderne, nemlig ydre og indre Æghinde, der udgaaende fra Kernefoden (*chalaza*) slutte sammen omkring Kernens Spids efterladende et lille Hul eller en kort, ofte temmelig sammenklemt Kanal, Ægmunden (*mikropylen*), hvorigennem Støvrøret (s. d.) baner sig Vej til Kimsækken, en større Celle i Kernens Indre, hvori den hunlige Kønscelle uddannes (se Befrugtning). Dersom Ægkernens og Ægstrengens Akse falde i hinandens Forlængelse, kaldes Æ. ret; ere de jævnløbende, saa at Ægstrengen er sammenvokset med Æglegemets Side, kaldes det omvendt; endelig kaldes Æ. krumt, naar Kernens Akse er buet. Æ.'s Antal varierer hos de forskellige Slægter fra eet (f. Eks. hos Nælde, Skedeknæ, Gaasefod, alle Græsser, Peber) til mange (f. Eks. hos Perikum, Gøgeurter, Kaktusser). Naar Æ. er befrugtet, bliver det til et Frø; Hinderne eller i det mindste Dele af dem danne Frøskallen; Ægkernen fortrænges som oftest af den tilvoksende Kimsæk; undertiden vedbliver den dog at bestaa og fyldes med Oplagsnæring; den udgør da som den saakaldte Perisperm en Del af Frøets Kerne (f. Eks. hos Peber, Krydderurter, Krumkimede, Aakander). (Se i øvrigt Støvvej, Befrugtning, Frø, Frugtblad). *V. A. P.*

Æg, den kiledannede, arbejdende Del paa et skærende Redskab eller Værktøj eller paa et Instrument. Ægvinkelen ligesom Æ.'s **Anløbningsgrad** retter sig efter Anvendelsen. Som særlig skarp kan anføres Barberknivens Æ., større Vinkel har den almindelige Knivs, dernæst f. Eks. Øksen, og efter denne Drejestaal o. 1. til Metalbearbejdelse, hvis Vinkel endog kan naa op over 65^0. Æ. er af Staal. Til Arbejde i Træ er den stærkere anløbet, altsaa blødere, til Arbejde i haardere Genstande, saasom Metaller, mindre stærkt anløbet, altsaa haardere. Æ.'s Form og Anløbningsgrad ere af største Betydning for Arbejdet; er Æ. for blød, »lægger« den sig; er den for haard, kan den springe. Æ. paa et Sværd o. 1. benævnes ogsaa Skarpen. Sværdklinger kunne ligesom Spydsodden o. 1. være tveæggede. Ved Instrumenter anvendes Æ. for at give en Understøttelse en ganske betemt Beliggenhed, saaledes navnlig ved fine Vægte, hvor de foruden hærdet Staal ogsaa ses af Agat og for at skaanes kun bringes i Virksomhed under selve Vejningen. *F. W.*

Ægādiske Øer, *Ægaterne*, ital. Egadi, Øgruppe, der ligger ca. 12 Km. fra Sicilien's Vestkyst og hører til den italienske Provins Trapani. Æ. 0. ere i alt 43,2 □ Km. med (1901) 6,414 Indb. Den største er Farignana, og derefter følge Levanzo og Marittuno. *H. P. S.*

Ægе (*Ægir*=Hav), nordisk Havjætte; giftmed Ran; Fader til Havmøerne ɔ: Bølgerne. Aserne gæstede hans Hal. Om Loke's Trætte her handler Kvadet *Lokasenna* eller *Ægisdrekka* i den ældre Edda. Floden Ejder hedder i oldn. *Ægidyrr* (Havets eller Æ.'s **Dør**). *A. O.*

Ægeus se Aigeus.

Æggehvide se Albumin.

Æggehvidestoffer, Albuminstoffer, Proteïnstoffer, kvælstofholdige Stoffer, der forekomme saavel i Planteriget som i Dyreriget. I det førstnævnte dannes de af de simplest sammensatte Forbindelser; de forekomme i overvejende Mængde i Dyreriget og udgøre Hovedmassen af de organiske Bestanddele i de dyriske Væv. Foruden Kvælstof indeholde de tillige Kulstof, Brint og Ilt, de fleste tillige Svovl, nogle ogsaa Fosfor, enkelte Jærn. Ved Ophedning sønderdeles de og give derved Lugt af brændte Fjer; foruden Vand og brændbare Luftarter dannes derved Kulsyre, Ammoniak, kvælstofholdige Baser og andre Stoffer, medens der efterlades kvælstofholdige Kul.

Endnu er Æ.'s kemiske Konstitution ubekendt, men Resultaterne af den nyeste Tids Undersøgelser tyde paa, at dette Spørgsmaal rykker sin Løsning nærmere. Man har forsøgt at spalte Æ. i nærmere Bestanddele paa forskellig Maade; herved faar man først større Atomkomplekser: Albumoser og Peptoner (s. d.), som fremdeles have Karakter af Albuminstoffer; men ved videre Behandling spaltes disse i simplere sammensatte, vel karakteriserede Produkter. Som Hovedprodukter ved den hydrolytiske Spaltning af Æ. med uorganiske Syrer optræde Monoaminosyrer, Lysin (α-Diamino-n-Kapronsyre), Arginin (Guanidin-«-Amino-n-Valeriansyre) og Histidin samt Pyorolderivater og Indolderivater; som sekundære Produkter dannes humusagtige Melanoidiner. Heraf ses det, at Kvælstoffet i Æ. er bundet paa forskellig Maade, Hovedmængden som Monoaminosyrekvælstof, der dog i de oprindelige Æ. er til Stede som Iminogrupper. Svovl er til Stede i meget forskellig Mængde; nogle Æ. ere svovlfri, andre, f. Eks. Lim, indeholde meget lidt Svovl, medens f. Eks. Hornstofferne ere meget svovlholdige. Ved Hydrolyse udtræder en Del af Svovlet altid som Cystin; ved Kogning med Alkalier udtræder en Del af Svovlet som Alkalisulfid. Visse Fermenter (proteolytiske Enzymer) spalte Æ., idet der først dannes Albumoser og Peptoner og derefter en rigelig Mængde Monoaminosyrer foruden andre Produkter; ved Forraadnelse dannes først de samme Produkter, men derefter indtræder en videregaaende Sønderdeling, hvorved opstaa saavel Methanderivater som Benzolderivater og andre cykliske og heterocykliske Forbindelser. Ved forsigtig Indvirkning af Klor, Brom eller Jod paa Æ. indtræde disse mere eller mindre fastbundne i Albuminstoffet. Man kender Æ., som indeholde en Kulhydratgruppe bundet paa samme Maade som i Glykosiderne; det er et Aminosukker, Glukosamin, som indtræder i Albuminstoffet og kan udskilles ved hydrolytisk Spaltning. Æ.'s Moleculetal ere meget høje; man har saaledes for Serumalbumin beregnet Formelen $C_{450}H_{720}N_{116}SbO_{140}$ = 10166.

Æ. kunne inddeles i egentlige Æ., Proteïder og Albuminoider.

De egentlige Æ. findes altid i Plantens og Dyrets Organisme og indeholde 50,6—54,5 p. Ct. Kulstof, 6,5—7,3 p. Ct. Brint, 15,0—17,6 p. Ct. Kvælstof, 21,5—23,5 p. Ct. Ilt, 0,3—2,2 p. Ct. Svovl og 0,42—0,85 p. Ct. Fosfor; de ere i de fleste Tilfælde amorfe; man har dog af forskellige Planters Frø kunnet fremstille krystalliseret Albumin, ligesom det er lykkedes at bringe Ægalbumin og Serumalbumin i krystallinsk Form. Nogle Æ. ere opløselige i Vand, andre kun i saltholdigt eller svagt alkalisk Vand eller i sure Vædsker; enkelte ere uopløselige heri. De ere i Alm. Kolloider og ere optisk aktive (venstredrejende). De egentlige Æ. kunne betragtes som amfotere Elektrolyter o: de kunne optræde baade som svage Syrer og som svage Baser, og de give stærkt hydrolytisk dissocierede Salte; enkelte have dog overvejende sur Karakter, f. Eks. Kasein, andre udpræget basisk, f. Eks. Histonerne. Af neutral Opløsning kunne de »udsaltes« ved Tilsætning af tilstrækkelige Mængder af neutrale Salte, f. Eks. af Klornatrium, Ammoniumsulfat, Magniumsulfat o. a.; de forskellige Æ. forholde sig dog forskellig over for samme Saltopløsning, hvilket er af stor Betydning for deres indbyrdes Adskillelse. De Æ., der isoleres uforandret, kaldes native; ved Opvarmning af disse eller ved Behandling med forskellige Reagenser gaa de over til andre Modifikationer, som kaldes denaturerede Æ.; naar saaledes en almindelig Æggehvideopløsning løber sammen (koagulerer) ved Kogning, da er den koagulerede Æggehvide et denatureret Æ. Den Temperatur, hvorved Koagulationen finder Sted, er forskellig for de forskellige Æ. Æ. give mange forskellige Fældnings- og Farvereaktioner; saaledes fældes de af Garvesyre, Pikrinsyre, Salpetersyre og af flere tunge Metallers Salte. Ved Opvarmning med salpetersyrlingholdigt Merkuri-

nitrat (Millon's Reagens) farves de røde; stærk Salpetersyre farver dem gule (Zantoproteïnsyre). Ved Indvirkning af proteolytiske Enzymer give de Albumoser og Peptoner (s. d.). Til de egentlige Æ. kunne henregnes Albuminer, Globuliner, Nukleoalbuminer, Alkalialbuminater og Acidalbuminater (s. d. Art.). Protaminer staa Æ. nær, ere stærkt basiske og indeholde 30 p. Ct. Kvælstof eller mere. Proteïderne ere mere sammensatte end de egentlige Æ. og give som nærmeste Spaltningsprodukter Æ. og desuden andre Forbindelser, f. Eks. Farvestoffer, Kulhydrater, Nukleinsyrer o. fl. De kunne henføres til tre Hovedgrupper: Hæmoglobiner (s. d.), Glykoprotei'der og Nukleoproteider. Glykoproteiderne give som nærmeste Spaltningsprodukter Æ. og Kulhydrater eller Derivater af disse, og de kunne enten være fosforholdige (Fosforglykoproteider) eller fosforfri (Mucin o. a. (se ogsaa Mucin); Nukleoproteider give ved Behandling med fortyndet Alkali Æ. og Nukleinsyre, en fosforholdig Syre, som nærmeste Spaltningsprodukter; de ere meget udbredte, forekomme i Cellekernen, ofte i Protoplasma og indeholde en Æggehvidegruppe og en fosforholdig Gruppe; det er den sidste, der ved Fraspaltning giver Nukleinsyre, hvilken ved yderligere Spaltning danner Fosforsyre og Nukleïnbaser (Xanthinstoffer o. a.). Albuminoiderne ere indbyrdes væsentlig forskellige, men kunne ikke indordnes under nogen af de tidligere nævnte Grupper. De vigtigste af dem ere væsentlige Bestanddele af den dyriske Organisme (Skelet og Huddannelse); til disse høre bl. a. Lim, Hornstoffer og Skeletiner.

De enkelte Æ. og deres Egenskaber ere omtalte under deres særlige Navne. Se ogsaa Albumin. *O. C.*

Æggehvidesygdom se Albuminuri og Nyrebetændelse.

Æggeleder (Ægleder) se Æggestok.

Æggelinie se Oval.

Æggemme (bot.) [*oogonium*] betegner i Kryptogamlæren, særlig i Algo- og Mykologien, den Beholder, hvori den hunlige Kønscelle, Ægcellen, dannes; den er i Reglen (f. Eks. hos Brunalger, *Vaucheria*, *Oedogonium*, *Monoblepharis*, Saprolegniaceer, Peronosporaceer) en enkelt Celle; nos Characeerne er Oogoniet dannet af fem Celler. *V. A. P.*

Æggeolie se Kalkvand.

Æggestok *(ovarium).* Kvindens Ovarier ere to rundagtige, noget fladtrykte og langstrakte Legemer af 3—4 Cm. Længde, 2—3 Cm. Bredde og $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ Cm. Tykkelse; de have deres Plads i det lille Bækken, befæstede til Bagsiden af det brede Moderbaand (*ligamentum latum*), der er en vingeformet Fold af Bughinden paa hver Side af Livmoderen. Æ. bestaar yderst af en fastere, fibrøs Hinde *(tunica albuginea)*, inden for hvilken der findes en saakaldet Barksubstans, der atter omslutter den svampede, af talrige Kar og Nerver gennemkrydsede Marvsubstans. Barksubstansen indeholder Ovariets væsentligste Bestanddele, nemlig de Graaf'ske Follikler. Disse, der først beskreves i 1672 af Regnier de Graaf, der i øvrigt falskelig ansaa dem for at være selve Æggene, ere kugleformede Blærer, hvis hindeagtige Væg (*theca folliculi*) omslutter et flerdobbelt Epithellag *{membrana granulosa)*, i hvis Indre der findes en lille Hulhed, fyldt med en klar Vædske *{liquor folliculi).* Ind i denne Vædske rager som en lille rundagtig Tap *{cumulus oophorus)* en Gruppe af *membrana granulosa's* Celler; i det indre af denne *cumulus* findes endelig selve Ægget. Dette, der i det hele ganske ligner andre Æg (se d. Art.), er en kugleformet Celle af ca. 0,2 Mm. Diam. i moden Tilstand, med en (sjælden to) meget stor Kerne (Kimblæren, *vesicula germinativa)* af ca. 0,04 Mm. Diam., med et tydeligt Kernelegeme (Kimplet, *macula germinativa*). Æggets Cellelegeme (Blommen, *vitellus)* er, naar Ægget nærmer sig Modenheden, omgivet af en forholdsvis tyk, glasklar Hinde *(zona pellucida)*, af ca. 0,01 Mm. Tykkelse, med en fin radiær Stribning (Porer).

Fig. 1.

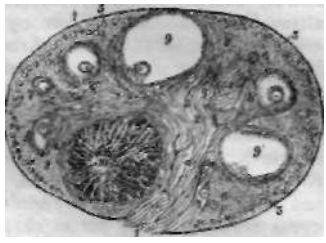

Gennemsnit af Kattens Æggestok, 6 Gange forstørret (efter Schrön). *1 tunica albuginea, S* Marvsubstans, 3 Barksubstans, 4 Blodkar, 5 Graaf'ske Follikler, *6—9* saadanne paa senere Udviklingstrin, *10 corpus luteum.*

Antallet af Graaf'ske Follikler (og altsaa Æg) i et menneskeligt Ovarie er 30—40,000, men disse Follikler befinde sig til enhver Tid paa et højst ulige Udviklingstrin. Medens de allerfleste, der ligge i et Lag tæt ved Æggets Overflade, kun have en Størrelse af ca. 0,04 Mm., ligge de større og mere udviklede dybere. De største, af hvilke der i hvert Ovarie findes henved et Par Hundrede, er ca. $\frac{1}{2}$ Mm. i Diam., altsaa tydelig synlige for blotte Øje. Den endelige Modning af disse Follikler finder Sted periodevis, gennemsnitlig saaledes, at en Follikel modnes hver 4. Uge, svarende til Menstruationen. Idet Follikelen modnes, nærmer den sig til Æ.'s Overflade og brister til sidst ud igennem denne, hvorefter Ægget foreløbig befinder sig frit i Bug-

Fig. 2.

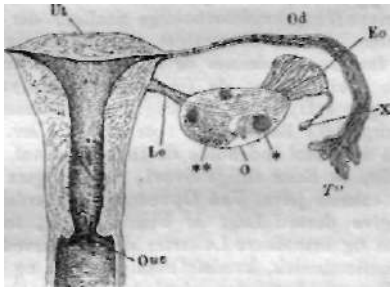

Kvindelige Kønsorganer (efter Henle). *Ut* Livmoderen, *Oue* dennes ydre Munding, *Od* Æglederen, *T fimbriae*, *0* Æggestokken, *Lo* et Baand, hvorved denne forbindes med Livmoderen, * en Graaf'sk Follikel, ** *corpus luteum, Eo* Bisæggestokken, *X* en Blære (Hydatide), der staar i Forbindelse med denne.

hulen. Den bristede Follikel lukkes ved et Ar, der paa Grund af sin gullige Farve kaldes et *corpus luteum* (gult Legeme), og som i Almindelighed i Løbet af nogle Uger næsten sporløst forsvinder. I Tilfælde af, at vedkommende Æg befrugtes, dannes dog et varigere og langt større, indtil centimeterstort Ar (*corpus luteum verum*), hvis Rester holde sig synlige i Aarevis.

Efter Follikelens Bristning befinder Ægget sig, som sagt, foreløbig paa Ovariets Overflade, d. v. s. frit i Bughulen; for at komme herfra til Livmoderen maa det passere Ægglederen (*Oviductus, tuba Fallopii*), en ca. $^1/_2$ Cm. tyk, 10—15 Cm. lang, temmelig tykvægget Kanal, der fra Livmoderens øverste Del fører ud til Siden i det lille Bækken, hvor den ender tæt uden for Ovariet med en aaben, tragtformet udvidet Munding (*infundibulum*), der er besat med Frynser (*fimbriæ*); en af disse Frynser, der er længere end de andre, naar helt hen til Ovariet. Mellem fimbriæ træder det fra Ovariet udstødte Æg ind i Ægglederen og føres af de med Fimrehaar forsynede Celler, der beklæde dens Indersider, ind i Livmoderen, hvorfra Ægget enten udstødes med Menstrualblodet eller — i Tilfælde af Befrugtning — sætter sig fast og udvikles videre. Dog hænder det i sjældne Tilfælde, at Ægget bliver opholdt et eller andet Sted paa denne Vandring; sker nu alligevel en Befrugtning ved et gennem Ægglederen indtrængt Spermatozo, opstaar et »extrauterint Svangerskab«; hvis Ægget endnu findes i Bughulen, opstaar et abdominalt Svangerskab, hvis det allerede er naaet ind i Ægglederen, faas et Tubarsvangerskab. I begge Tilfælde kan Fødselen naturligvis ikke finde Sted uden operativ Indskriden. Ægglederen ligger omsluttet af den øverste Rand af det omtalte brede Moderbaand; imellem Bladene af dette findes tæt ved Æggestokken et rudimentært Organ, Biæggestokken (Parovariet), der er en Rest af Fosterets Urnyre. *S. B.*

Æggestoksvulst se OvariecysteogOvariesvulst.

Æghinder se Fosterhinder.

Ægiden (Aigis), oldgræsk Symbol for Tordenskyen, i senere Tids Kunst oftest formet som et Gedeskind, i hvis Rand der sidder Slanger, medens Midtpartiet dækkes af det forstenende Medusa-Hoved. Fortrinsvis føres Æ. af Zeus og Athena, sjælden af Apollon. (Afb., se Athena, S. 247). I Homer's Iliade (15, 310) skildres den nærmest som et Skjold, smeddet af Hefaistos og i Randen forsynet med hundrede Kvaster af purt Guld, hver en Hekatombe værd (2, 448). *H. A. K.*

Ægidiänske Konstitutioner eller »Egidianerne«, Lovbog for Kirkestaten, givet under Innocens VI ved Kardinal Ægidius Albornoz. *A. Th. J.*

Aegidi, Ludwig Karl, tysk retskyndig og Politiker, født 10. Apr. 1825 i Tilsit, død 20. Novbr. 1901 i Berlin, 1853 Privatdocent i Göttingen, 1857 ekstraord. Prof. i Erlangen, 1859 Gymnasialprofessor i Hamburg, 1868 Universitetsprofessor i Bonn, 1871—77 ansat i Udenrigsministeriet i Berlin, derefter Honorarprofessor. Som Politiker tilhørte Ae. det frikonservative Parti. Han har skrevet et ikke ringe Antal Brochurer — bl. a. som litterær Pennefører for Ministeriet Hohenzollern-Auerswald adskillige mod Østerrig rettede Smaaskrifter, saaledes: »Preuszen und der Friede von Villafranca« [Berlin 1859], det anonyme »*Suum cuique*, Denkschrift iiber Preuszen« [Leipzig s. A.] o. a. Af hans øvrige Skrifter kunne nævnes: »Der Furstenrat nach dem Luneviller Frieden« [Berlin 1853], »Die Schlusz-Acte der Wiener Ministerial-Conferenzen zur Ausbildung und Befestigung des deutschen Bundes. Urkunden, Geschichte und Commentar« [smst. 1860], »Aus dem Jahr 1819. Beitrag zur deutschen Geschichte« [Hamburg, 2. Opl. 1861], »Aus der Vorzeit des Zollvereins« [Hamburg 1865], og »Woher und Wohin?« [4. Opl. Hamburg 1866]. Med A. Klauhold udgav Ae. »Free Ships under Enemys Flag« [Hamburg 1866] og »Das Staatsarchiv. Sammlung der officiellen Actenstiicke zur Geschichte der Gegenwart«, I—XXI [Hamburg 1861—71], der blev fortsat af H. v. Kremer-Auenrode, fra 1881 af H. Delbrück. *Fz. D.*

Ægina, græ. Aigina, lat. *Egina*, Venetianernes Enghia, 0 ved Grækenland's Østkyst, ligger 30 Km. S. V. f. Athen omtrent midt i Bugten ved Æ. og danner sammen med de nærliggende mindre Øer et Eparki af Nomos Attika og Boiotien. Arealet er 85 □ Km. med (1896) 8,745 Indb., hvoraf 4,714 i Byen Æ., der ligger paa Vestkysten. Øen er bjærgfuld, hæver sig til 540 M. o. H. og er kun mod Nordvest lettere tilgængelig, da den omgives af talrige Klipper og Rev. Øen, der er bygget op dels af Kalk, dels af Trakyt, har en stenet og mager Jordbund, der nu næsten er uden Skovbeklædning. Ligeledes er Øen næsten blottet for rindende Vand. Ved omhyggelig Behandling ere betydelige Partier dog gjort skikkede til Dyrkning, og der avles navnlig Byg samt Vin, Mandler, Figen og Oliven. Desuden udføres fra Øen fortræffeligt Pottemagerler og en god Byggningssten.

Øen skal oprindelig have hedt *Oinone* eller *Oinopia* og fik ifølge Sagnet Navnet Æ. efter Flodguden Asopos'es Datter, Aigina (s. d.). I den ældste Tid synes Føniker at have nedsat sig paa Øen. Senere blev Æ. fra Epidaurus af erobret og besat af Dorerne, og efter at den i Midten af 6. Aarh. f. Chr. havde gjort sig uafhængig af Epidaurus, naaede Øen snart i Henseende til Folketal, Magt og Rigdom en fænomenal Højde. Befolkningens vigtigste Beskæftigelser vare Handel og Skibsfart samt Industri, der særlig bestod i Tilvirkning af Lervarer, Salver og Pynt af forskellig Art. Ogsaa Kunsten naaede en blomstrende Højde (se Æginetisk Kunst). De første græske Mønter skulle være blevne prægede paa Æ. I Perserkrigen deltog Æ. med 80 Skibe, og de kæmpede i Slaget ved Salamis sammen med Athenienserne; men efter Krigens Slutning blussede den gamle Skinsyge og Handelsnid mellem Æ. og Athen atter op, og Øen maatte 455 give sig ind under Athen's Herredømme. 431 bleve de indfødte Beboere endogsaa fordrevne fra Øen af Athenienserne, og den besattes paa ny med athenienske Kolonister, de saakaldte Klerucher. Efter Afslutningen af den peloponnesiske Krig førte den spartanske Feltherre, Lysander, de tilbageværende af den gamle Befolkning tilbage til Øen, der nu

atter blev en selvstændig, om end ganske ubetydelig Stat. Senere var Æ. en Tid lang i Makedoniernes Besiddelse og blev derpaa 210 f. Chr. erobret af Ætolerne og af dem solgt til Kong Attalus, sammen med hvis øvrige Rige den tilfaldt Romerne efter hans Død. Under de byzantinske Kejsere hørte den til Statholderskabet Hellas. I 12. Aarh. var Æ. en Sørøverrede, der efter Korsfarernes Erobring af Konstantinopel en Tid hørte til det saakaldte Hertugdømme Athen og derpaa kom under Venezia. 1537 blev Øen erobret af en tyrkisk Flaade under Khaireddin Barbarossa og berøvet sine Indbyggere. Først efterhaanden befolkedes den paa ny med albanesiske Kolonister. 1687 blev den af den venetianske Admiral Francesco Morosini tagen fra Tyrkerne, men faldt snart tilbage til dem igen og blev i deres Besiddelse indtil den græske Frihedskrig.

Den gamle Hovedstad af samme Navn som Øen laa i Oldtiden paa Vestsiden omgiven af en frugtbar Slette og omtrent paa samme Sted som den nuværende ovennævnte By Æ. Den var dog af langt større Udstrækning end denne. Foruden en Red og en kunstig Krigshavn besad den en *Handelshavn*, hvis Kajer og Moler endnu ere bevarede. I øvrigt er det kun nogle Søjlerester samt de Fund, man af og til har gjort af Klippegrave samt af talrige Lerkar, der vidne om den gamle By og dens Kultur. Den betydeligste Oldtidslevning er de Øst for Byen paa en Høj 190 M. o. H. liggende Ruiner af det berømte doriske Athene-Tempel. I den sydøstlige Del af Øen laa tidligere paa en 534 M. høj Bjærgtop en Helligdom for Zeus Panhellenios, paa hvis Sted der nu ligger et Kapel for den hellige Elias. *H. P. S.*

Ægina, Bagten ved, Oldtidens Saroniske Bugt, Indskæring paa Østkysten af Grækenland mellem Halvøerne Attika og Argolis, der ende henholdsvis Nord og Syd for Bugtens Munding i Forbjærgene Sunion eller Kap Kolonnæs og Skyllæon eller Kap Skyli. Blandt Øerne i Ægina-Bugten fremhæves Salamis og Ægina, efter hvilken sidste den har Navn. *H. P. S.*

Æginētisk Kunst havde en Blomstringsperiode i 6. Aarh. f. Chr., i Tilslutning til Udviklingen paa Peloponnesos'es Fastland. Øen Aigina var i Begyndelsen af 5. Aarh. f. Chr. bleven rig ved Handel. Kunstnerne arbejdede væsentlig i Bronze; der omtales Navne som Kallon og Onatas; sidstnævnte arbejdede ved Tiden 490—460 og udførte bl. a. Sejrsmindesmærker til Delfoi og Olympia. Intet af den æ. K.'s Bronzearbejder er dog bevaret til vor Tid. For os knytter Forestillingen om denne Kunst sig særlig til de saakaldte æginetiske Skulpturer, 2 Gavlgrupper i Marmor fra et Tempel, snarest viet til Athena eller en lokal Guddom Afaia, der var bygget paa Øens Nordspids, utvivlsomt som Monument for Aigina's Deltagelse i Perserkrigene. De fleste af Figurerne fandtes 1811 og bleve førte til München, hvor de nu, restaurerede af Thorvaldsen, ere opstillede i Glyptoteket. En Del Fragmenter, delvis ret betydelige, fremkom ved ny Udgravninger ved Tempelet, foretagne 1901 ved A. Furtwangler, og bevares i Museerne i Athen og paa Aigina. Gavlgrupperne fremstille begge en Kampscene om en falden Krigers Lig. I Midten af hver af dem staar Athena; til begge Sider for hende stride Grækerne med Trojanerne. Figurerne ere udførte i noget under naturlig Størrelse og ere særdeles vigtige Vidnesbyrd om den Udvikling i Kunsten, som førte Fremstillingen af Mennesket frem fra den arkaiske Kunsts Ufuldkommenhed til de Højder, som betegnes af Feidias'es og Praxiteles'es Navne. Ogsaa som Gruppekompositioner vise de en mærkelig Frihed. Gammeldags er endnu navnlig Fremstillingen af Gudinden; ogsaa andre konventionelle Træk bemærkes, saaledes det ejendommelig stereotypt smilende Ansigtsudtryk. Fremstillingen af Menneskelegemet er derimod i det hele frigjort. Af Vestgavlen er bevaret 10 hele Figurer, af Østgavlen kun 5. De ny Fund have givet vigtige Oplysninger saavel om Detailler som om den oprindelige Gruppering. (Litt.: Furtwängler, »Aigina« [Miinchen 1906]). *H. A. K.*

Ægĭon se Aigion.
Ægir, Havjætte, se *Æge*.
Ægirīn se Pyroxengruppen.
ÆgiS se Ægiden.
Ægisthos se Aigisthos.
Ægleder se Æggestok.

Ægledernes Sygdomme. Da Ægledeme danne en ligefrem Fortsættelse af Livmoderen, med en Væg, dannet som i denne med 3 Lag, inderst Slimhinden, saa Muskellaget, yderst Bughinden, ville vi i Hovedsagen her træffe samme Lidelser som i Livmoderen, og oftest forplantede fra denne, medens kun faa Lidelser gaa den modsatte Vej. Et Eksempel paa det sidste er Tuberkulosen, der hyppigst angriber Ægglederen fra Bughinden og derpaa trænger videre frem til Livmoderen.

Den hyppigste af Æ. S. er Betændelsen (Salpingitis), som oftest begyndende som en Katarr af Slimhinden. Den er, som nævnt, hyppigst forplantet fra Livmoderen og vil oftest være af septisk eller gonorroisk Natur; dog ses den ogsaa efter forskellige Infektionssygdomme, som Difteri, Skarlagensfeber o. s. v. Lidelsen kan atter tabe *sig*; men hyppig trænger den frem til Bughinden, angriber denne i større Omfang, forplanter sig ogsaa ofte til Æggestokken. Som en hyppig Følge af denne Udbredelse ses en Tillukning af Ægglederens Udmunding i Bughulen. Da nu den fine Aabning ind i Livmoderen ogsaa ofte tilstoppes, kommer Ægglederen til at danne et i begge Ender lukket Rør, og eftersom Afsondringen fra Slimhinden tiltager mere og mere, udspiles dette til en pølseformet, ofte bøjet og snoet Svulst, hvis Indhold kan være materieagtig (Pyosalpinx) eller blodigt (Hæmatosalpinx), sjældnere vandigt (Hydrosalpinx).

De nævnte Sygdomme ledsages næsten altid af Smerter, i de akutte Tilfælde tillige af Feber, og de give i det hele taget ofte et Sygdomsbillede svarende til det, der fremkaldes ved Bughindebetændelse i Bækkenet (der, som nævnt, ogsaa næsten altid samtidig findes), akut eller kronisk. En højresidig Lidelse af denne Art skelnes ofte kun vanskelig fra Blindtarmsbetændelse. Hyppigst træde Smertene væsentlig kun frem ved Menstruationen. Ere begge Ægglederne angrebne, vil der ofte findes Sterilitet; i andre Tilfælde kunne vi se et Tubarsvangerskab indtræde (se Ekstrauterint Svangerskab).

De nævnte Lidelser forekomme meget hyppig

og spille en stor Rolle, da de vanskelig helbredes fuldstændig, og da der, selv om der er opnaaet en betydelig Bedring, ofte er Tilbøjelighed til, at Processen blusser op paa ny. En Operation vil dog kun i de færreste Tilfælde være nødvendig.

Andre Lidelser af Ægleder ne, som Misdannelser, god- og ondartede Svulster o. s. v. forekomme langt sjældnere end de ovenfor omtalte. *Lp. M.*

Ægofonī (græ.), den brægende Karakter, som en Patients Stemme antager ved Auskultation (s. d.) af hans Bryst under visse sygelige Tilstande. *A. F.*

Ægos Potămos se Aigos *Potamoi*.

Ægotheles se Uglesvaler.

Ægplante se Solanaceae.

Æg sporer se Spore.

Ægsporesvampe (*Oomycetes*) se Svampe (bot.) S. 954..

Ægstol se Æg (bot.).

Ægstreng se Æg (bot.).

Ægt kaldes det døde Væv, som ved heftige (mortificerende, nekrotiserende) Betændelsesprocesser afgrænses, løsnes og udskilles af det omgivende levende Væv som et samlet Stykke enten i mere eller mindre henfaldende Tilstand (Gangræn) eller som en tør, læderagtig »Brandskorpe« (Mumifikation). Se Brandbyld og Seletryk. *G. S.*

Ægt se Inne og Kongerejser.

Ægte Alkanna se Lawsonia.

Ægte Børn, egentlig Ægtekonebørn (*Athilkunae børn*), Børn avlede i Ægteskab. I den ældre nordiske Ret synes Forskellen mellem æ. B. og Børn avlede uden for Ægteskab ikke oprindelig at have været saa udpræget som senere — Adgangen til Tronen var saaledes fra gammel Tid ens for ægte og uægte Kongesønner —, men allerede tidlig findes dog særlig med Hensyn til Arveretten en Forskel mellem æ. B. og uægte, en Forskel, der i hvert Fald yderligere uddybes som Følge af den katolske Kirkes Stræben efter at modvirke Konkubinatet og derved højne Ægteskabet. Denne Forskel er endnu skarp i moderne Ret, selv om Tendensen utvivlsomt mere og mere bevidst gaar i Retning af at udslette Skellet (jfr. herom: Svend Bentzon, »Uægte Børn« [1906]).

Efter gældende dansk og norsk Ret — D. og N. L. 5—2—32 — ere de Børn ægte, hvis Forældre ere gifte med hinanden, selv om Børnene ere fødte før Ægteskabets Indgaaelse. Med Hensyn til alle af Ægtehustruen fødte Børn, der fødes under Ægteskabet eller saa kort efter dettes Ophør, at det kan være Ægtemandens, gælder den Bevisregel, at Barnet anses for at være avlet med Ægtemanden, indtil det modsatte bevises {*pater est quem nuptiae demonstrant*). Den, der vil benægte Barnets Ægthed, maa derfor bevise, at det ikke kan være ægte, fordi Ægtemanden enten paa Grund af Fraværelse ikke kan have haft Samleje med Hustruen paa Undfangelsestiden eller i alt Fald faktisk ikke har haft det, hvilket sidste Bevis jo kun meget sjælden vil kunne føres.

Efter al ældre Ret — saaledes ogsaa ældre nordisk Ret — har Faderen oprindelig et næsten ubetinget Herredømme, undertiden selv Hals- og Haandsret, over Børnene. Nu er denne Forældremagt, der nu ogsaa tilkommer Moderen, selv om Faderens Vilje i Sammenstødstilfælde gør Udslaget, indskrænket til en Opdragelsesret varende til Barnets 18. Aar, eller til Datteren bliver gift. Denne Opdragelsesret indbefatter en Revselsesret over Børnene, der dog ikke maa udarte til Mishandling, samt en Ret til at bestemme Børnenes Livsstilling og anbringe dem i denne, efter dansk Ret endog saaledes, at Barnet ved Lærlingekontrakt uden sit Samtykke kan bindes til sit fyldte tyvende Aar, dansk Lærlingelov 30. Marts 1889 § 3 (anderledes derimod efter norsk L. 15. Juni 1881 § 1). Paa den anden Side ere efter dansk Ret begge Forældrene pligtige til at underholde Børnene lige til disses 18. Aar, medens Børnene omvendt i Danmark uden for Island ikke have nogen Underholdspligt over for deres Forældre (se Underholdspligt). Efter norsk Ret bestaar der en gensidig og ikke til nogen Alder begrænset Underholdningspligt. Forsømme Forældrene deres Pligt til Tilsyn med Børnene, saaledes at disse begaa strafbare Handlinger eller vise sig sædelig fordærvede eller staa Fare for at blive det eller vise meget slet Opførsel i Skolen, kan nu efter Love om Behandling af forbryderiske og forsømte Børn af 14. Apr. 1905 Værgeraadet under Rekurs til Overværgeraadet skride ind og beskikke Barnet en Tilsynsværge; og naar Værgeraadets Paalæg om Barnets Opdragelse ikke følges, kan Forældremyndigheden efter Overværgeraadets Bestemmelse endog helt fratages den ene af eller begge Ægtefællerne og overdrages til andre, samtidig med at Barnet tages fra Forældrene og anbringes uden for Hjemmet. Lignende Bestemmelser indeholdes i norsk Lov om forsømte Børn af 6. Juni 1896.

Efter ældre dansk Ret vare æ. B. allerede i Faderens levende Live lodtagne i Forældrenes fælles Formue, som de jo ogsaa oftest arbejdede med til at skabe og forøge; efter nugældende Ret have de derimod ikke nogen Andelsret i Forældrenes Formue, saa længe disse leve; til Gengæld er deres Arveret efter begge beskyttet som en Tvangsarv, saaledes at en Arvelader, der efterlader Afkom, kun frit kan testere over en Tredjedel, i Norge en Fjerdedel, af Boet. Som lovlige Medlemmer af Faderens Familie ere æ. B. derhos berettigede og forpligtede til at bære Faderens Familienavn, ligesom i Danmark hans Adelskab forplantes paa samtlige hans æ. B. *K. B.*

Ægtefællers Formueforhold se Ægteskab under **IV.**

Ægtegrønt se Malakitgrønt.

Ægtegult se Solidgult.

Ægtepagt se Ægteskab under IV.

Ægteskab. I. Oprindelse og Udvikling. Æ. eller den paa Kønsforskellen grundede, mellem en Mand og en Kvinde ved Overenskomst indgaaede livsvarige Samlivsforbindelse er det mest oprindelige Retsforhold og findes derfor i mere eller mindre udviklet Form selv paa meget primitive Kulturtrin. Oprindelig stiftedes Æ. ganske vist ikke ved gensidig Overenskomst imellem Ægtefællerne, men Hustruen vandtes ved Rov eller Køb — det romerske Sagn om Sabinerindernes Rov er jo endnu en sen Erindring herom og ligeledes den Fæstensgave, der efter Christian V's D. og N. L. kan ydes Bruden selv, medens den efter ældre Ret skulde ydes til Hustruens Fader

eller Giftemand som en Betaling eller Købesum for Bruden, naar hun blev »guldfæstet« af Bejleren (se **Bryllup**). Fremdeles er Forbindelsens monogamiske Karakter oprindelig ingenlunde altid strengt overholdt, idet selv paa mere fremskredne Kulturtrin Spor af Flerkoneri kan forefindes eller Grænsen mellem Æ. og Konkubinat kan være ret flydende. Efter den ældgamle, nylig opdagede babyloniske Lovgivning, der tillægges Kong **Hammurabi**, og som i øvrigt viser en forbavsende høj Retsudvikling, ogsaa med Hensyn til Æ., var det saaledes tilladt en Mand at tage sig en Medhustru — der dog ikke fik en egentlig Ægtehustrus Retsstilling —, naar Hustruen var barnløs, og noget lignende gjaldt utvivlsomt ogsaa efter den ældre jødiske Ret (Sarah og Hagar), ligesom den Moses tillagte Lovgivning paa flere Steder, saaledes navnlig 5. Moseb. **21**, **15—16**, ligefrem gaar ud fra et bestaaende Flerkoneri, der ikke helt kunde **forbydes**; jfr. at endnu efter den islandske Graagaas en Mand kunde have en Kone i Norge og en paa Island, ligesom efter Jydske Lov **1—27** den Slegfred, der i tre Vintre aabenlyst havde levet som Hustru paa Gaarden, skulde være Adelkone. Endelig er Samlivspligtens Livsvarighed naturligvis fra først af meget svagt garderet. Hvor Hustruen nærmest betragtes som en Ting, tilhørende Manden, hvorover han har fuldstændig Hals- og Haandsret som over Børnene, er det en **Selvfølge**, at han naar som helst kan ophæve Samlivet ved at sende hende hjem til hendes Familie. Efter jødisk Ret kunde Manden saaledes naar som helst give Hustruen **Skilsmissebrev**, og efter Romerretten kunde Manden ligeledes naar som helst vægre sig ved at fortsætte Samlivet, men *maatte* i saa Fald tilbagelevere den modtagne Medgift *(dos)*, hvad der naturligvis virkede som et Værn for Hustruen (se **Skilsmisse**). Alligevel er det en stor Overdrivelse, naar man ofte har villet **hævde**, at det monogamiske, livsvarige Æ. egentlig først er blevet gennemført ved Kristendommens **Indflydelse**; thi ligesom Æ. nutildags findes fuldt udviklet som Retsinstitution i mange Lande som Japan og Kina, hvor Kristendommens Indflydelse næsten slet ikke har gjort sig gældende, saaledes var det ogsaa for længst trængt igennem i Oldtidens Kulturlande; ja den smukkeste Definition af Æ. var allerede da given, nemlig **Romerrettens**: *nuptiae sunt conjunctio marts et feminae, consortium omnis vitae, divini et humanjuris communicatio* (»Æ. er en Forbindelse mellem en Mand og en Kvinde, en Forening for hele Livet, et Fællesskab i guddommelig og menneskelig Ret«). En anden Sag er, at Kristendommen øvede en Kulturmission ved over for mange, oprindelig mere barbariske Folkeslag at hæve Kvindens Retsstilling og hævde Æ.'s Hellighed som en livsvarig, strengt monogamisk Forbindelse over for ældre, mere lakse Betragtningsmaader, men det skete ganske vist ikke uden adskillig Overdrivelse i modsat Retning, idet Æ. hævdedes som et religiøst Sakrament, og den katolske Kirke ved at lægge Æ. helt ind under gejstlig Ret og gejstlig Lovgivning tiltvang sig en i flere Henseender højst uheldig altbeherskende Indflydelse paa og Kontrol med dette rent menneskelige Livsforhold, som det borgerlige Samfund først lidt efter lidt og endnu oftest kun ufuldstændig har formaaet igen at frarive Kirken.

II. **Ægteskabsbetingelserne**. Efter alle Lovgivninger kræves Tilstedeværelsen af en Række Betingelser, som de eventuelle Ægtefæller maa opfylde for at kunne indgaa et retsgyldigt Æ. Her skulle kun omtales de, som stilles efter dansk og norsk Ret. Reglerne herom findes for Danmark's Vedkommende særlig i Frd. 30. Apr. **1824**.

Først og fremmest kræves en vis Alder, nemlig mindst 20 Aar fra Brudgommens Side og **16** Aar fra Brudens. Dispensationer herfra kunne dog undertiden gives. Fremdeles Fornuftens Brug i Vielsesøjeblikket. Derimod kræves ikke Besiddelse af visse fysiske Egenskaber eller blot noget Lavmaal af **aandelige**: utvivlsomt tuberkuløse eller vitterlig aandssvage Personer ere saaledes ikke afskaarne fra at gifte sig, og kun paa Island maa spedalske ikke indgaa Ægteskab. Æ. kan derfor ogsaa indgaas paa Dødslejet. Endvidere skulle ufuldmyndige have Forældres eller andre vedkommendes Samtykke, men mod en ubeføjet Nægtelse af Samtykket fra de paagældendes Side haves dog Rekurs til Øvrigheden. Fremdeles maa **Brudefolkene** ikke være for nært beslægtede eller besvogrede med hinanden. Paa dette Punkt havde den katolske Kirkeret i sin Tid grebet urimelig dybt ind i den borgerlige Frihed ved at opstille meget vidtgaaende Regler om, hvilke beslægtede og besvogrede Personer der overhovedet slet ikke turde gifte sig med hinanden, og hvilke der kun turde gøre det efter særlig Dispensation, og hertil bidrog i ikke ringe Grad Hensynet til de Indtægter, som der ved de derved nødvendiggjorte Bevillinger tilflød Kirken. Æ. blev derfor anset for utilstedeligt mellem alle, der overhovedet kunde regnes for beslægtede, og da man herved ikke blot efter Romerretten satte Slægtskabets Grænse ved syvende Mand, men yderligere brugte den kanoniske **Regnemaade**, saaledes at man i Sidelinien kun regnede paa den ene Side, skabtes derved en næsten utaalelig Tilstand. Senere **bleve** dog Slægtskabets Grænser paa det fjerde Lateran-koncilium **1215** indskrænkede til 4. Grad efter kanonisk **Regnemaade**, omfattende saavel Slægtskab som Svogerskab, baade lovligt og ulovligt. Men ved Siden af indførte den katolske Kirke ogsaa et aandeligt Slægtskab, *cognatio spiritualis*, der førte til Forbud mellem **Daabssøskende** og mellem disse og Fadderne (jfr. Oehlenschlager's »Axel og Valborg«). Denne meningsløse Tilstand ændredes vel noget ved Reformationens Indførelse, der indskrænkede Ægteskabsforbudene til Sideliniens tredje Grad og sondrede mellem de i Guds o: Mose Lov forbudte Forhold og de kun af verdslige Grunde opstillede Forbud, hvilke sidste vare dispensable. Efter de nugældende Regler er i Danmark Æ. aldeles forbudt mellem beslægtede og besvogrede i enhver Grad af den rette Linie og mellem Søskende, hvad enten det er Hel- eller Halvsøskende. Dispensation maa søges til Æ. mellem Tante og Nevø og opad samt med Broders Enke, medens ellers Æ. frit er tilladt. Reglerne gælde dog endnu lige saa **vel** om uægte Slægtskab og Svogerskab som om ægte. Udelukkede fra at gifte sig med hinanden ere endvidere Personer, der have begaaet Hor (Ægteskabsbrud) med hinanden. Da der imidlertid altid

kan faas Dispensation fra denne Regel, har den ikke længere megen praktisk Betydning, men har dog i et enkelt Tilfælde (den Ifversen'ske Sag) givet Anledning til Vanskeligheder, idet en Præst nægtede at vie trods Dispensationen.

Fremdeles maa ingen af Parterne være bunden ved et bestaaende Æ. eller ved en lovgyldig Forpligtelse til at indgaa andet Æ. (se Ægteskabsløfte); og den, hvis tidligere Ægtefælle er død, maa i det mindste have begyndt et lovligt Skifte med den afdødes Arvinger samt have afventet en vis Tids Forløb (den saakaldte Sørgetid). Denne sidste Frist er for Enkemanden tre Maaneder, for Enken (af Hensyn til hendes mulige Svangerskab) et Aar; dog kan Fristen for Bønder »og andre Almuesfolk« afkortes til seks Uger for Enkemanden og tre Maaneder for Enken, med Hensyn til den sidste dog kun for saa vidt hun ikke er frugtsommelig ved sin afdøde Mand. Fremdeles er i Danmark en Mandsperson, der i Løbet af de sidste fem Aar har nydt Fattigunderstøttelse, som ikke er tilbagebetalt, uberettiget til at indgaa Æ., medmindre Fattigbestyrelsen for hans Forsørgelseskommune meddeler Samtykke dertil, jfr. Fattiglov 9. Apr. 1891 § 42, ligesom endelig Embedsmænd skulle have tegnet pligtig Enkeforsørgelse og visse Militærpersoner skulle have deres foresattes Tilladelse. *K. B.*

Ogsaa for norsk Ret bør den Regel opstilles, at der kræves en Alder af henholdsvis 20 og 16 Aar, medmindre Dispensation gives. Men i Praksis har dette Krav ikke været opretholdt. Sindssyge og Idioter kunne ikke indgaa Æ. Med Hensyn til Kravet om Samtykke fra Forældre eller Værge samt Reglerne om Slægtskab og Svogerskab samt Medskyldighed i Hor som Ægteskabshindringer henvises til ovenstaaende, der ogsaa er norsk Ret. Tidligere Ægteskabsløfte er ikke til Hinder for Ægteskab med en anden, men kan under visse Omstændigheder gøre dette til en strafbar Handling (Strfl. § 210). Har vedkommende tidligere været gift, maa Skifte være begæret; derimod er det kun for Enkers Vedkommende, at Frd. 23. Maj 1800 § 4 som Regel fastholder Kravet om en vis Tids (9 Maaneders) Forløb efter Ægtefællens Død, forinden nyt Æ. kan indgaas. Nydt Fattigunderstøttelse nødvendiggør i intet Tilfælde Fattigvæsenets Samtykke. Derimod maa visse Militærpersoner have foresattes Tilladelse. *H. S.*

III. Stiftelsen af Æ. Kirkelig og borgerlig Vielse. Fra ældgammel Tid er Æ. indgaaet under visse Ceremonier og i Vidners Nærværelse for at konstatere, at et retsgyldigt Æ. og ikke et blot Konkubinat er indgaaet (se Bryllup). Nogen bestemt Form krævedes dog oprindelig ikke. Efter Romerretten stiftedes Æ. saaledes ved Parternes blotte Samtykke (*consensus facit nuptias*), og Bryllupsfest, højtidelig Hjemførelse af Bruden i Ægtemandens Hus eller Oprettelse af en skriftlig Ægteskabskontrakt (*pacta nuptialia, instrumenta dotalia*) havde kun Betydning som Tegn paa, at et virkeligt Æ., ikke et blot Konkubinat var indgaaet, men krævedes ikke, naar blot Beviset for Parternes Samtykke paa anden Maade kunde føres. Heller ikke den kanoniske Ret krævede nogen bestemt Stiftelsesform, og i hele den katolske Tid anerkendtes derfor ogsaa en blot Forlovelse eller Overenskomst om et fremtidigt Æ. for stiftende et gyldigt Æ., saa snart den efterfulgtes af Samleje (*copula carnalis*), ligesom Kirken heller ikke nedlagde Indsigelse mod den foran omtalte Regel i Jydske Lov 1—27, hvorefter den Slegfred, der i tre Vintre aabenlyst havde levet som Husfrue paa Gaarden, skulde anses som Ægtehustru. Gennem hele den katolske Tid krævedes derfor i Danmark kirkelig Vielse ikke som nogen bestemt Stiftelsesform, selv om en Sammengivning for Præsten allerede da var kommen i Brug. Heller ikke Reformationen gjorde i denne Henseende nogen øjeblikkelig Forandring, og Retsbrugen vedblev at betragte trolovede som gifte, naar Samleje senere paafulgte, saaledes at deres Børn bleve ægte, jfr. endnu D. og N. L. 5—2—33. Først efter Frd. 19. Juni 1582, der fastsatte, at Trolovelse ikke maatte ske, uden at Præsten og 5 Vidner vare nærværende, og som forbød trolovede at søge Seng med hinanden, før de vare viede eller givne sammen i Kirken, udvikler den Opfattelse sig, der forudsættes i Christian V.'s D. og N. L., at kirkelig Vielse er en Betingelse for et retsgyldigt Æ.'s Stiftelse. Først saa sent er altsaa Fordringen om kirkelig Vielse trængt igennem i Danmark og Norge — omtrent samtidig med, at den som Eftervirkning af Reformationen og den romerske Kirkeforbedring ogsaa trængte igennem i de fleste andre europæiske Lande (se Bryllup). Endnu langt længere holdt den kanoniske Rets oprindelige Regel om Parternes Samtykke som det eneste egentlig retsstiftende Moment sig i England. Og denne Regel gælder endnu som almindelig Regel i Nordamerika's forenede Stater samt i Skotland, hvor vel et Æ., indgaaet uden foregaaende Lysning og Medvirkning af Præst, betragtes som *irregular*, men i øvrigt stadig er retsgyldigt nok, naar blot Parternes Samtykke kan bevises, hvad enten Æ. er indgaaet offentlig eller hemmelig, for en Fredsdommer eller for Smeden i Gretna Green.

Ikke længe efter, at Kirken de fleste Steder havde faaet lagt Æ. fuldstændigt ind under sin Myndighed, begyndte imidlertid atter det borgerlige Samfund at kræve Æ. betragtet som et borgerligt Retsforhold og derfor at fordre en rent borgerlig Indstiftelse, der ikke var afhængig af en vis religiøs Konfession og udelukkede Indgaaelse af Æ. mellem Bekendere af forskellige Konfessioner. Det er fra den store franske Revolution og Encyklopædisternes Hævdelse af Æ. som et ved fri Overenskomst indgaaet borgerligt Livsforhold, at denne Bevægelse udgaar. I Frankrig indførtes 1792 obligatorisk borgerlig Vielse, og trods Reaktionen i kirkelig Retning under den store Napoleon opretholdtes det obligatoriske borgerlige Æ. dog i Code Napoleon. Fra Frankrig indførtes det med de franske Vaaben i Nederlandene (1795), i Belgien og Italien, hvor det efter at være midlertidig afskaffet paa ny endelig genindførtes 1865. Foruden i de nævnte Lande findes obligatorisk borgerlig Vielse nu tillige i Rumænien, Tyskland (siden 1857) og Ungarn (siden 1894). Som fakultativt er borgerligt Æ. indført i England (1836) samt i Nordamerika. Tilbage ere nogle Lande, hvor borgerligt Æ. endnu (1907) kun er indført som en ren Nødhjælp, nemlig de katolske Lande Østerrig, Spanien og Portugal samt de skandinaviske Lande. I Dan-

mark gælder endnu Reglen i L. 13. Apr. 1851, der fremkom som et Kompromis mellem de forskellige modsatte Anskuelser. Herefter kan borgerligt Æ. kun indgaas, naar hverken Brud eller Brudgom høre til Folkekirken eller et Trossamfund, som i Danmark have af Staten anerkendte og til at forrette Vielse berettigede Præster, eller naar Parterne høre til forskellige om end i Danmark anerkendte Trossamfund. Tilstrækkeligt er det dog ogsaa, skønt ikke udtrykkelig udtalt i Loven, at en af Parterne er uden Trosbekendelse. Vielsen foretages af den borgerlige Øvrighed, efter at den 3 Uger forinden er kundgjort ved Tinglysning. Efter L. 19. Febr. 1892 og nu L. 14. Decbr. 1906 kunne danske Konsuler og Diplomater i Udlandet efter Reglerne for borgerlig Ægteforening vie Danske, der opholde sig i Udlandet, ligesom ogsaa Overenskomst kan sluttes med fremmede Stater, hvorefter disses konsulære eller diplomatiske Embedsmænd have en lignende Ret til at vie ikke-danske Undersaatter. I øvrigt kan i Danmark Æ. kun indgaas ved kirkelig Vielse, forud for hvilken Lysning skal have fundet Sted i Kirken, medmindre undtagelsesvis Lysning han undlades, hvad altid kan ske, naar Vielsesbrev er erhvervet. Et i flere Aar — i Samlingerne 1902—05 — for Rigsdagen af Regeringen forelagt Lovforslag om obligatorisk borgerligt Æ. er gentagne Gange blevet standset i Landstinget og maa i Øjeblikket sikkert betragtes som strandet. Endelig maa endnu nævnes, at Kongen og Prinserne i Ovensstemmelse med den alm. Fyrsteret kunne indgaa et saakaldt morganatisk Æ., der i privatretlig Henseender afføder de samme Virkninger som et alm. Æ., men ikke afføder offentretlige Virkninger for Hustru og Børn. *K. B,*

Ogsaa i Norge er Hovedreglen, at Æ. indgaas ved kirkelig Vielse, som Regel efter en forudgaaet Lysning, der dog kan finde Sted samme Dag. Ved Love af 1845, 1863 °g 1891 er for visse Tilfælde indført borgerlig Ægteskabsstiftelse for Notarius. Saadan er tvungen, naar enten begge Parter eller en af dem ikke er Kristen. Og den kan finde Sted i ethvert Tilfælde, hvor ikke begge ere Medlemmer af Statskirken. Hvis begge ere Dissentere, har man Valget mellem borgerlig Ægteskabsstiftelse og Vielse af Forstander eller Præst for ordnet Dissentermenighed; er den ene Dissenter og den anden Medlem af Statskirken, er der Valg mellem alle tre Stiftelsesmaader. Ogsaa Konsul i Udlandet kan under ovenanførte Betingelser som Notarius udføre Ægteskabsstiftelse, for saa vidt han af Kongen dertil er bemyndiget. Det samme gælder om diplomatiske Embedsmænd. *H. S.*

IV. Æ.'s Retsvirkninger. Efter Romerrettens smukke Definition stifter Æ. et Fællesskab i » guddommelig og menneskelig Ret<. Dette er det ideale Æ.'s Virkninger. Slet saa vidt gaar det normale Æ.'s Retsvirkninger dog ikke, de optrække kun det Minimun af Rettigheder og Pligter, som Retsordenen maa kræve bør udspringe af det retsgyldig stiftede Æ., der er Samfundets Grundvold og de vordende Slægters Arne. Hvilken Stilling Hustru og Børn indtage i Æ., er en Maalestok for den kulturelle Udvikling. Under primitive Retsforhold er Manden oftest Herre og Hersker over Hustru og Børn. I det gamle Rom havde Familiefaderen (*paterfamilias*) oprindelig Hals- og Haandsret over Børn og Hustru, ligesom over sine Slaver, kunde dræbe eller sælge dem, en Ret, der efterhaanden mildnedes til blot Revselsesret over for Børnene eller til en Salgsret pro forma (se Paterfamilias). En lignende udstrakt Myndighed havde Familiefaderen ogsaa f. Eks. efter gammel babylonisk og jødisk Ret, og hvad nordisk Oldtidsret angaar, omtaler Saxo, hvorledes Ægtemanden undertiden benyttede sin ved den erlagte Købesum vundne Ret over Hustruen til at overdrage hende til andre ved Salg, Bytte og Testamente, ligesom han, hvor han ikke ligefrem som paa Island og i Norge kunde sælge Børnene, i alt Fald havde Ret til at udsætte dem, lige til han havde vedkendt sig dem som sine egne. Efterhaanden og navnlig under Kristendommens Indflydelse mildnes dette Forhold og højnes Hustruens Niveau. Efter Jydske Lov II 82 har Manden saaledes vel Hustugt over Hustruen ligesom over Børn og Tyende, men han maa dog ikke bruge Vaaben, men kun Stokken, jfr. Peder Laale's Ordsprog: >Styr Hest med Bidsel og Kone med Kæp«. Endnu mere højnes Hustruens Stilling ved Danske og Norske Lov, idet 6—5—5 kun nævner Børn og Tyende som Hustugt undergivne, men med Flid undtager Hustruen. Herefter maatte Hustruen antages at være myndig i personlig Henseende, selv om hun lige til dansk L. 7. Maj 1880 og 7. Apr. 1899 og norsk L. af 29. Juni 1888 var umyndig i formueretlig Henseende og ogsaa fremdeles maa anses for Manden for saa vidt underordnet, som hans Vilje, hvor ikke Loven gør Undtagelse, i Sammenstødstilfælde maa gøre Udslaget. Endelig er nu ved Love om Formueforholdet mellem Ægtefæller, for Norge af 29. Juni 1888 og for Danmark af 7. Apr. 1899 Hustruen bleven myndig ogsaa i Formueforhold under samme Betingelser som Manden. Et af den danske Regering i Rigsdagssamlingen 1906—07 om fraskilte og fraseparerede Hustruers og ægte Børns Retsstilling fremsat Lovforslag, der under Behandlingen i Folketinget ændredes til tillige at berøre Hustruens Retsstilling, er endnu (Juli 1907) ikke gennemført.

Efter den gældende Ret medfører Æ. dels visse Pligter for begge Ægtefæller over for hinanden og over for Børnene, dels særlig visse Retspligter for Manden lige over for Hustruen som den normalt svagere i Forholdet, der derfor særlig trænger til Retsordenens Beskyttelse. Begge Ægtefæller ere saaledes forpligtede til at leve sammen og til at bevare ægteskabelig Troskab; saavel Æ. med en anden Person (Bigami) som ogsaa Samleje med en anden (Hor, s. d.) er derfor Krænkelse af Ægteskabspligten og afgiver ikke blot Skilsmissegrund, men er ogsaa strafbart. Begge Ægtefæller ere fremdeles forpligtede til at underholde Børnene og til at forsørge hinanden, men Mandens Pligt over for Hustruen er i sidste Henseende langt mere vidtgaaende end omvendt. Medens Manden nemlig har en ubetinget Pligt saavel over for Fattigvæsenet som over for Hustruen selv til at forsørge hende, jfr. d. Fattiglov 9. Apr. 1891 § 2, og de ham paalagte Underholdningsbidrag saavel kunne inddrives som afsones, har Hustruen over for det offentlige

kun Pligt til at underholde den Fattigvæsenet til Byrde faldende Mand, saafremt hun har særegne Midler eller Indtægter, og over for Manden selv har hun kun Pligt til at bidrage til hans Underhold, naar hun har Særeje, Fattiglov § 12 og L. 7. April 1899 § 23, og i intet Tilfælde kan Bidraget fordres afsonet. Det sidste gælder ogsaa efter norsk Ret. Nævnes maa det yderligere, at Hustruen faar Mandens Familienavn og deltager i hans Rang og Stand, medens det omvendte ikke er Tilfældet.

Hvad Ordningen af Ægtefællernes indbyrdes Formueforhold angaar, da har Ordningen heraf været saa uhyre forskellig og er endnu saa forskellig, at kun spredte Træk deraf kunne fremdrages. Den ældste Romerret kendte en Ordning, det saakaldte Manusforhold, hvorefter Hustruen og altsaa ogsaa Hustruens Formue blev underkastet Mandens Herredømme lige saa fuldstændig og ubetinget som Børnene og deres Erhvervelser. Efter den senere Romerret indtog derimod Hustruen, *materfamilias*, en fuldstændig uafhængig formueretlig Stilling ved Siden af Manden, idet begge Ægtefæller beholdt deres egen Formue og følgelig kunde indgaa alle Slags Formueretshandler med hinanden, dog saaledes, at Gaver Ægtefællerne mellem oftest vare ugyldige, hvorhos endelig særlige Regler gjaldt om Hustruens Medgift *(dos)*, idet Manden vel havde Raadighed over den, saa længe Æ. bestod, men ved dets Ophør regelmæssig skulde tilbagelevere den (se Dos). I nordisk Ret synes Særeje at have været det almindelige og Fællig kun at have fundet Sted i Kraft af særlig Overenskomst. Paa Skaanske og Jydske Lovs Tid er derimod Formuefællesskabet blevet det overvejende, saaledes at det nu indtraadte uden formelig Overenskomst og omfattede begge Ægtefællers hele Formue undtagen Jord paa Landet, der var købt før Æ. eller arvet. Endelig gøres Skridtet helt ud til fuldstændig Formuefællesskab ved Christian V's D. L. 5—2—19, selv om endnu enkelte Artikler i Danske Lov endnu minde om den tidligere Ordning. Herefter blev altsaa det fuldstændige Formuefællesskab Reglen i dansk Ret, og dette er endnu bestandig Hovedreglen, idet Undtagelse herfra kun kan ske ved formelig Ægtepagt, hvorom nu ny og udførlige Regler ere givne ved Lov om Formueforholdet mellem Ægtefæller af 7. Apr. 1899, hvilken Lov derhos tillige har indført en særegen Adgang for den ene Ægtefælle til under visse Omstændigheder at fordre Formuefællesskabet opløst (Bosondring).

Af det fuldstændige Formuefællesskab følger, at alle Formuerettigheder blive fælles, medmindre de efter deres Indhold ere af rent personlig Natur eller ved Gave eller Arv ere tilfaldne den ene Ægtefælle paa den Betingelse, at de skulle være uden for Formuefællesskabet, L. 1899 §§ 18—19. Hvad Formueforpligtelserne angaar, da hæfter Manden naturligvis vedblivende for den Gæld, han havde før Æ., og Hustruen paadrager sig ikke noget Medansvar derfor ved Æ.'s Indgaaelse. Ligeledes hæfter Hustruen ogsaa efter Æ.'s Stiftelse for sin før Æ. stiftede Gæld, men Manden bliver tillige personlig ansvarlig for denne Hustruens tidligere Gæld, L. 1899 § 12. Forpligtelser, som Manden under Æ. paadrager sig, hvile ikke paa Hustruen personlig, og omvendt afføder Gæld, Hustruen paadrager sig under Æ. ved skadegørende Handlinger, ikke personlig Forpligtelse for Manden, selv om han maa finde sig i, at Fyldestgørelse derfor kan søges i Fællesboet, L. 1899 § 13, og endnu mindre hæfter Manden for andre Forpligtelser, Hustruen paadrager sig, da disse ikke kunne gøres gældende mod Fællesboet. Hvad Raadigheden over Fællesboet angaar, da var efter dansk Ret indtil L. 7. Maj 1880 om gift Kvindes Selverhverv og L. 1899 Manden altid alene og udelukkende Raader over Fællesboet, idet Hustruen endog betragtedes som fuldstændig umyndig i formueretlig Henseende. Nu er efter L. 1899 § 10 Hustruens Myndighed i Formueforhold den samme som ugift Piges, og Hustruen kan derhos nu ikke blot personlig forbinde sig ved Retshandler, hvorfor der kan søges Fyldestgørelse i hendes Særeje og hendes Formue efter Æ.'s Ophør, men der er yderligere til Fordel for Hustruen paa flere Punkter sket visse Indskrænkninger i Mandens Eneraadighed. Saaledes har Hustruen efter L. 7. Maj 1880, nu L. 1899 § 27, i levende Live alene Ret til at raade over, hvad hun erhverver ved selvstændig Virksomhed, og hvad bevisligt er anskaffet for sligt Erhverv. Og efter L. 1899 § 11 maa Manden ikke uden Hustruens Samtykke disponere over fast Ejendom eller afhænde Gældsbreve, Aktier eller andre Værdipapirer, som ere indførte i Fællesboet lydende paa hendes Navn, ligesom han heller ikke uden hendes Samtykke ved Gaveløfte i noget Aar maa bortgive mere end 5 p. Ct. af, hvad Fællesboets Nettoformue udgjorde ved Udgangen af det sidst forløbne Aar. I visse Undtagelsestilfælde kan Hustruen ogsaa ligefrem forbinde det hele Fællesbo, men det er dog kun i Mandens Forfald eller med hans Vidende og Vilje, f. Eks. naar hun fæster Pige, jfr. D. L. 5—1—13 og 11. Septbr. 1839 § 7, eller naar Manden er umyndiggjort, i hvilket Fald det efter L. 1899 § 14 tilkommer den fuldmyndige Hustru at bestyre Fællesformuen i Forbindelse med Værgen. Paa den anden Side har L. 1899 opstillet visse særlige Regler for at hindre navnlig Manden i at misbruge Hustruens Evne til at forpligte sig formueretlig til hans Fordel. Saaledes maa Overøvrighedens Godkendelse til, for at Hustruen kan paatage sig Medansvar for Gæld eller Forpligtelser, stiftede af Manden, § 15, og Gaver af mere usædvanlig Karakter mellem Ægtefæller under Æ. maa for at være gyldige ske ved Ægtepagt, § 25.

Afvigelse fra det sædvanlige Formuefællig kan efter dansk Ret ske ved Ægtepagt samt ved Bosondring. Ægtepagt skal efter L. 1899 § 1 oprettes skriftlig, og enhver Forandring deri maa ske ved ny Ægtepagt. Oprettes den før Æ., er den, naar Parterne ere fuldmyndige eller have Værges eller Kurators Samtykke, bindende for Parterne selv og for deres Arvinger uden kgl. Konfirmation; men oprettes den først under Æ., bliver den først bindende for Parterne selv og deres Arvinger ved kgl. Konfirmation, der efter Omstændighederne vil kunne nægtes. Af Hensyn til Tredjemand skal Ægtepagten tinglæses, og naturligvis kan en insolvent Debitor ikke ved Oprettelse og Tinglæsning af en Ægtepagt und-

drage sine Midler fra Kreditorernes Forfølgning. Bortset imidlertid herfra og fra den konfirmerende Myndigheds Ret til at nægte Konfirmation, hvis Ægtepagten oprettes efter Æ., kunne Parterne i øvrigt — dog naturligvis med Iagttagelse af i Loven indeholdte ufravigelige Bestemmelser om Ægtefællernes gensidige Underholdningspligt m. m. — paa enhver i øvrigt lovlig Maade ordne Formueforholdet mellem sig, som de ville, og saaledes ganske eller til Dels ophæve det sædvanlige Formuefællesskab. Bosondring eller Ophævelse af Formuefællesskabet, uden at Separation eller Skilsmisse finder Sted, kan ifølge L. 1899 Kap. V forlanges af Hustruen, naar Manden i væsentlig Grad har formindsket Fællesboet uden tilstrækkelig Undskyldning herfor i Omstændighederne eller har givet velbegrundet Anledning til Frygt for Misbrug af hans Raadighed over det, samt endvidere naar Manden ulovlig ophæver Samlivet, saavel som naar Fællesboet kommer under Konkurs i Mandens levende Live. *K. B.*

Ogsaa for Norge's Vedkommende var det oprindelige Særeje væsentlig gennem Sædvane bleven afløst af Fællig som almindelig Regel, allerede før Christian II's norske Lov gav nye Lovregler paa Grundlag af en Forudsætning om Fællig som det regelmæssige. Ved Christian V's norske Lov af 1687 indførtes i alt væsentligt den da gældende danske Ret. Det herved etablerede Formuefællesskab er fremdeles Regel. Men det er i flere vigtige Henseender modificeret ved Lov 29. Juni 1888, som tillige aabner en lettere Adgang til Oprettelse af Særeje.

Med Hensyn til Formuefællesskabets regelmæssige Omfang, dets Indflydelse paa Ægtefællernes Formueforpligtelser og Raadigheden over Fællesboet kan i Hovedsagen henvises til ovenstaaende Fremstilling af dansk Ret. Dog bemærkes følgende Forskelligheder: Livsforsikring og Livrente ere som Regel vedkommende Ægtefælles Særeje. Indskrænkningen i Mandens Adgang til at raade over Ejendele, som ere indbragte i Fællesboet af Hustruen, gælder alene fast Ejendom paa Landet; og Retten til at gøre Gaver er begrænset til en Tiendedel af Nettoformuen. I Tilfælde af Mandens Umyndiggørelse kan Hustruen opnævnes til hans Værge. Til Kaution eller Pantsættelse for Mandens Gæld skal Hustruen have Overformynderiets Samtykke.

Ogsaa de ovenfor fremstillede Regler om Ægtepagt og Bosondring stemmer i det væsentlige med norsk Ret. Dog bemærkes, at der alene kræves kgl. Konfirmation af Ægtepagter, hvori der gøres Forandring i en før Ægteskabet oprettet Ægtepagt. Lige over for Tredjemand er Ægtepagtens Gyldighed betinget foruden af Tinglysning af Bekendtgørelse i Kundgjørelsestidende. Bosondring kan foruden i ovennævnte Tilfælde kræves af Hustruen, hvis Manden overskrider sin Ret til at raade over Fællesboet, samt hvis Manden gøres umyndig og der opnævnes en anden Værge for ham. *H. S.*

V. Midlertidig Suspension af visse af Æ.'s Retsvirkninger (Separation). Medens Bosondring kun bevirker en saadan Forandring i Ægtefællernes indbyrdes Forhold, der før Æ.'s Indgaaelse og under dette ved Ægtepagt til enhver Tid kan vedtages, naar begge Ægtefæller ere enige, idet den kun berører Formueforholdet, men ikke Samlivspligten, kan en Adskillelse i Ægtefællernes levende Live finde Sted, der uden at ophæve Ægteskabsbaandet (Troskabspligten) ophæver selve Samlivspligten — den saakaldte Separation eller Adskillelse i Henseende til Bord og Seng. Paa Grund af Samfundets Interesse i Æ.'s normalt livsvarige Karakter kan den kun ske med en offentlig Myndigheds Samtykke, selv om Separationsbevilling, hvor Ægtefællerne ere enige herom, faktisk altid bevilges, og den er af kun midlertidig Karakter, idet Forholdet, saa snart Samleje finder Sted mellem de separerede, paa ny af sig selv gaar over til Æ. (se nærmere Separation).

VI. Opløsning af Æ. Paa Grund af Æ.'s livsvarige Karakter er Æ.'s normale Ophørsgrund den ene Ægtefælles Død. I Ægtefællernes levende Live kan dog i moderne Ret Æ. altid i flere eller færre Tilfælde ogsaa undtagelsesvis opløses enten ved Omstødelse eller Anfægtelse af Æ. som lidende af en Ugyldighed fra først af eller af efterfølgende Skilsmissegrunde ved egentlig Skilsmisse. I Art. Skilsmisse er redegjort for Skilsmisseinstituttets Udvikling, og i hvilke Tilfælde et Æ. i moderne Ret kan opløses ved egentlig Skilsmisse af senere efter Æ.'s Stiftelse indtraadte Aarsager. Her skal derfor kun berøres de Tilfælde, i hvilke en oprindelig Mangel ved Ægteskabsbetingelserne kan føre til et Æ.'s Omstødelse eller Anfægtelse som ugyldigt fra først af.

Da Æ. grundes i en Overenskomst mellem Ægtefællerne, maa de om Overenskomster gældende almindelige Regler i vidt Omfang ogsaa være gældende med Hensyn til Æ., men paa Grund af Samfundets store Interesse i, at Æ. ikke glider over til et blot Kontraktforhold eller i Konkubinat, maa de almindelige Kontraktsregler dog paa mange Punkter lide vidtgaaende Modifikationer. Ligesom ingen moderne Lovgivninger tillade Opløsning af Æ. alene ved Overenskomst mellem Ægtefællerne, saaledes bør heller ikke enhver Mangel i de af Loven til Indgaaelse af et gyldigt Æ, krævede Betingelser nødvendigvis gøre Æ. ugyldigt. Der maa her sondres mellem Mangler, der ubetinget gøre Æ. ugyldigt, saaledes at det nødvendigvis maa omstødes, saadanne, der kun give en Ret til at forlange det opløst, men ikke udelukke, at det, hvis dette Krav ikke i rette Tid fremsættes, anses for gyldigt, samt endelig saadanne Mangler, der slet ikke berøre Æ.'s Gyldighed, men kun medføre andre Retsvirkninger, f. Eks. Straf for Overtrædelse af Loven. Saaledes sondrer den tyske borgerlige Lovbog mellem Tilfælde, hvor Æ. er ubetinget ugyldigt (§§ 1324—1328), og saadanne, hvor dets Gyldighed kan anfægtes (§§ 1331—1335 og 1350), og en lignende Sondring kan gøres efter dansk og norsk Ret. Ubetinget ugyldigt fra først af er saaledes et Æ., der er indgaaet med bevidst Krænkelse af et andet Æ. (Bigami), eller hvorved Ægtefællerne have gjort sig skyldige i Blodskam, fremdeles et Æ., der ikke er indgaaet i de lovlig paabudte Former (kirkelig eller borgerlig Vielse). Berettiget til at forlange Æ. annulleret som ugyldigt fra først af er den Part, der under Foreningsakten ikke har afgivet Samtykke eller paa Grund af Afsind, Be-

ruselse eller deslige ikke var habil til at afgive Samtykket, fremdeles den, der af den anden Part svigagtig er bleven holdt uvidende om saadanne Omstændigheder vedrørende dennes **Forhold**, f. Eks. Impotens, spedalsk eller anden farlig smitsom Sygdom, D. L. 3—16—15—3 og 3—16—16—4, N. L. 3—18—15—3 og 3—18—16—4, jfr. tysk borg. Lovbog § 1334, der vilde have afholdt den fra at indgaa Æ.; men fortsætter den paagældende Samlivet efter at være bleven habil eller efter at have faaet Kundskab om Svigen, falder Ugyldighedsgrunden bort. Derimod kan et Æ. ikke omstødes eller anfægtes, fordi Æ. er sket i de dispensable Slægtskabsgrader, uden at Bevilling er indhentet, og næppe heller, hvor det er sket trods Forbudet i D. L. 3—16—8, N. L. 3—18—16—8, mod Æ. mellem Personer, der have begaaet Ægteskabsbrud, da nu Bevilling til Æ. altid faas, se derimod tysk borg. Lovbog § 1328. Endnu langt mindre bliver et Æ. ugyldigt, fordi Reglerne med Hensyn til Fattigforsørgelse og deslige ere overtraadte, idet her kun den forsømmelige Embedsmand ifalder Ansvar. (Af **Litt.** om Æ. skal kun fremhæves: G. E. Howard, *A history of matrimonial institutions* [1904]; Glasson, *Le mariage civil et le divorce* [1880]; Lehr, *Le mariage, le divorce et la séparation de corps* [1899]; H. Matzen, »Den danske Retshistorie I, Familieret« [1895]; Deuntzer, »Den danske Familieret« [4. Udg. 1899]; H. Scheel, »Om Ægtefællers Formueforhold efter norsk Ret« [1892]; Oscar Platou, »Forelæsninger over Ægteskabs Stiftelse og Skilsmisse« [1899]). *K. B.*

Ægteskabsbrud se Hor.

Ægteskabskontrakt, Kontrakt angaaende Indgaaelse af et Ægteskab, se Ægteskab.

Ægteskabsløfte. Medens Lovgivning og Praksis tidligere ikke fandt noget stødende i at anerkende et lovet Ægteskabs Fremtvingelighed ved Fængsel eller Tvangsmulkter, er den moderne Tankegang bestemt imod en saadan mod Ægteskabets Væsen stridende Tvang og vil i Almindelighed ikke strække sig videre end til Anerkendelsen af en Ret til Erstatning for de ved Løftebrudet krænkede, berettigede Forventninger. Selv med denne Indskrænkning er dog Æ.'s forbindende Kraft omtvistet. Allerede den Omstændighed, at der ved Æ. kun tænkes paa et Kvinden af Manden givet Løfte, og at Erstatning for brudt Æ. følgelig kun skal betegne en Ret for Kvinden over for Manden, men ikke omvendt, viser, at der ikke her er Tale om de almindelige civilretlige Regler om Løfters Retskraft, men om en særlig Krænkelse af den Kvinden ved Ægteskabet givne Ret til Forsørgelse af Manden — en Ret, som Løftebrudet berøver hende, og som derfor bør udlignes i et passende Ækvivalent. Men ved Siden heraf spiller utvivlsomt ogsaa den Tankegang ind, at der ved Brudet tilføjes Kvinden en Forhaanelse, som hun bør have Oprejsning for, saa meget mere, som denne Haan lettelig vil bevirke, at hendes Udsigt til Giftermaal i Fremtiden stærkt nedsættes. At hele denne Betragtning i vore Dage er forældet, i det mindste i Lande, hvor Kvindeemancipationen er mere fremskreden, lader sig næppe benægte, og kan — i Forbindelse med de lidet tiltalende Spekulationer, som derved lettelig faar en Haandsrækning — forklare den Utilbøjelighed, den nyere Lovgivning og Praksis i det hele vise til at anerkende retlige Virkninger af Æ., der nu næppe uden for England og Amerika tillægges Betydning. I dansk og norsk Ret er simpelt Æ. ifølge fast Praksis ikke retskraftigt — om det end i Teorien er noget omtvistet — hvorimod i Danmark Fdg. 5. Marts 1734 under visse Betingelser hjemler et Æ. i Forbindelse med Besvangrelse betydelige Retsvirkninger. Betingelserne herfor ere, at Løftet er klart og utvetydigt (i Tvivlstilfælde kræver Fdg. endog skriftligt Æ. under vedkommende Mandspersons Haand og Segl med to gode Mænds Underskrift til Vitterlighed eller mundtligt og tydeligt Æ. i to eller flere bekendte gode Mænds Overværelse), at Manden, da Løftet afgaves, var fyldt 25 Aar, at Kvinden paa Beliggelsesstadiet var uberygtet, samt at hun ikke paa den angivne Tid har staaet i Tjenesteforhold og derunder ladet sig besvangre af Husbonden, hans Søn eller den, han i sit Hus »som Søn, Slægt eller Svoger antaget haver og beskærmer«. I Forbindelse hermed foreskrives, at Enker, der lade sig besvangre af andre end deres Lavværge, ikke kunne vinde Ægteskab, hvad Løfte der end er givet dem, lige saa lidt som den Kvinde, der i Barnsnød eller for Præsten har gjort urigtig Bekendelse om sin Barnefader. Naar de angivne Betingelser foreligge, kan Kvinden paastaa Manden dømt til at ægte hende under Tvang af Dagsmulkter, men ville hendes Forældre eller Værger ikke samtykke i Giftermaalet, eller kan Manden ikke ægte hende, er hun berettiget til i Stedet for Ægteskab at kræve en hæderlig Hjemgift efter hans Formue. Loven hjemler saaledes virkelig her Tvangsægteskabs Indgaaelse, men saalydende Domme vides dog ikke at være afsagte i lang Tid. *A. Gl.*

For Norge's Vedkommende er Frd. 1734 ophævet ved Lov om Straffelovens Ikrafttræden af 22. Maj 1902. Men Strl. § 210 sætter Straf af Fængsel i indtil 4 Maaneder for den, som uden gyldig Grund vægrer sig ved at indgaa Ægteskab med Kvinde, som han efter sit fyldte 21. Aar under vitterlig Forlovelse eller i Tillid til Æ. har besvangret, eller som forsætlig fremkalder en Ægteskabshindring. *H. S.*

Ægteskabspligt. Blandt de af et Ægteskab udspringende Pligter opføres hos ældre juridiske Forfattere ofte den saakaldte Æ., hvorved forstaas Ægtefællens Pligt til kønslig Omgang med den anden Ægtefælle. Her foreligger imidlertid i hvert Fald ingen egentlig Retspligt, da denne Æ. hverken kan fremtvinges ad Rettens Vej eller kan paaberaabes som Grund til at søge Skilsmissedom. Derimod vil mulig Skilsmissebevilling kunne opnaas af denne Grund, men en saadan Bevilling kan jo i dansk Praksis opnaas ogsaa, hvor ingen Retspligter ere krænkede, se Skilsmisse. *K. B.*

Ægteskabsstatistik, en Gren af Befolkningsstatistikken (se Befolkning), omhandler de Tal, der belyse Ægteskabsforholdene, først og fremmest selve Antallet af Ægteskaber og dernæst saadanne Data, der nærmere bestemme Ægteskabets Karakter: gennem Alder, ægteskabelig Stilling, Erhverv,

Trossamfund, Blodslægtskab etc, alt efter det foreliggende Materiales Muligheder (Individualkort eller Lister [se Statistik], Oplysninger fra Kirkebøgerne, gennem Gejstligheden eller fra Civilstandsregistre). Æ. fremtræder dels, i Form af periodisk Æ., som et Led af Statistikken om Befolkningens Bevægelse (gennem Fødsler og Dødsfald etc), idet den iagttager det aarlige Antal af indgaaede Ægteskaber, dels som en Statistik over de staaende Ægteskaber, idet den skaffer sig sit Materiale bl. a. fra Folketællingerne, der vise Status til forskellig Tid, Antallet af gifte, Enkemænd og Enker. — Som Statistik over indgaaede Ægteskaber søger den at bestemme Ægteskabshyppigheden (»Ægteskabsfrekvensen«) o: Giftermaalshyppigheden, nemlig Antallet af indgaaede Ægteskaber (baade de kirkelige Vielser og de borgerlige Ægteskaber) i et Aar, sammenstillet med Folketallet. En Giftermaalshyppighed af f. Eks. 7 p. Mille (0,7 p. Ct.) vil altsaa sige, at der for hver 1,000 Personer af alle Aldersklasser er fremkommet — indgaaet — 7 Ægteskaber. Ofte angives Hyppigheden dog ikke ved Antallet af Ægteskaber (viede Par), men ved Antallet af de Personer, der have indgaaet Ægteskab. I saa Fald betegnes Giftermaalshyppigheden i det ovenfor valgte Eksempel ikke ved 7 p. Mille, men ved 14 p, Mille — et Forhold, man naturligvis maa tage vel i Agt, hvor det f. Eks. gælder Sammenligninger mellem Ægteskabsdata i forskellige Lande.

Den her omhandlede Giftermaalshyppighed, efter Forholdet mellem Tallet paa indgaaede Ægteskaber og Folketallet, giver blot et rent summarisk Begreb om Hyppigheden og orienterer kun i store Træk. Den var i Perioden *1896—1900* aarlig i p. Ct. af Middelbbefolkningen (beregnet efter Antallet af viede Personer):

Danmark	1,49	Frankrig	1,52
Norge	1,87	Portugal	1,30
Sverige	1,22	Spanien	1,55
Finland	1,49	Italien	1,43
Rusland(udenPolen)	1,75	Østerrig	1,61
Tyskland	1,68	Ungarn	1,70
Schweiz	1,54	Rumænien	1,54
Nederlandene	1,50	Bulgarien	1,69
Belgien	1,70	Serbien	2,00
Storbritannien og Irland	1,52		

For Europa som Helhed var Giftermaalshyppigheden ca. 1900 1,16 p. Ct., en Menneskealder tidligere noget større (godt 1,7 p. Ct.). Ogsaa i Danmark gifter man sig nu forholdsvis mindre hyppig end tidligere (i Beg. af 19. Aarh. var Hyppigheden godt 1,6 p. Ct.). Men denne nedadgaaende Bevægelse har dog langtfra været regelmæssig, men er her, som ogsaa gerne andensteds, foregaaet i Svingninger, inden for ret snævre Grænser. Antallet af indgaaede Ægteskaber i det egentlige Danmark (Færøerne undtagen) var 1895—1900 gennemsnitlig aarlig 17,461 (1901—05 17,957), men 1890—94 15,276. Efter at Giftermaalshyppigheden havde været aftagende jævnt hen siden ca. 1880, har der altsaa i sidste Halvdel af 1890'erne igen været en Stigning. Om Forholdet i Norge henvises til Norge, Afsn. »Befolkningsforhold« S. 514. Forskellige Kræfter i et moderne Samfund ville her ofte virke i modsat Retning: der kan være en virkelig Tilbøjelighed hos de forskellige Befolkningslag til i mindre Grad at indgaa Ægteskab, men hvis de Lag, hvor Giftermaalshyppigheden er størst, tage numerisk til paa de andre Lags Bekostning, vil den summariske Giftermaalshyppighed alligevel kunne vise en opadgaaende Tendens. Allerede dette peger hen paa Nødvendigheden af at opløse denne rent summariske Hyppighed i dens Elementer, under Hensyn til Alder, social Stilling o. m. a.

Naar Giftermaalshyppigheden saaledes er adskillig større i Danmark end i Nabolandene mod Nord (se Talrækken ovenf.), skyldes dette den stærke oversøiske Udvandring i Norge og Sverige, der derigennem have mistet mange i den giftefærdige Alder. Overhovedet maa en korrekt Sammenligning mellem Landene tage grumme mange Hensyn: Hensyn til Forskelligheden i legale Hindringer for Ægteskabets Indgaaelse, Aldersgrænsen for Ægteskabet, Kønsmodenheden, Cølibatet, Militærudskrivningen etc. etc, og da ganske særlig til Aldersfordelingen i de forskellige Lande. Da den summariske Giftermaalshyppighed stiller Vielserne i Forhold til den hele Befolkning, herunder ogsaa de yngre Aldersklasser, vil den let tilsløre de virkelige Forhold, idet den Forskel, der maatte vise sig i den saaledes udfundne Giftermaalshyppighed mellem to Lande (to Erhverv ell. l.), maaske blot skyldes Forskellighed i Aldersfordeling og Antal af ugifte.

Man faar derfor et bedre Udtryk for Giftermaalshyppigheden, naar man stiller Antallet af indgaaede Ægteskaber i Forhold til de efter Alder og Civilstand giftefærdige Aldersklasser (med Udskillelse af de yngste Aldersklasser og de gifte), og dernæst sammenstiller Ægteskaberne fordelte efter de viedes Aldersgrupper med Antallet af giftefærdige Personer i hver af de paagældende Aldersgrupper. En saadan Beregning giver f. Eks. for Danmark følgende Resultat for Tidsrummet 1895—1900: Giftermaalshyppigheden var størst i Alderen 25—30 Aar; i den Alder viedes for hver 10,000 ugifte Mænd 1,611, for hver 10,000 ugifte Kvinder 1,306 (i aarligt Gennemsnit); i de følgende Aldersklasser gifter man sig forholdsvis mindre (Alderen 30—35 Aar: 1,472 Mænd, 836 Kvinder; 35—40 Aar: 979 Mænd, 434 Kvinder, og saaledes fremdeles nedadgaaende). Giftermaalshyppigheden er saaledes stadig mindst for Kvinderne, men før 25—30 Aars Alderen er Forholdet omvendt: af 10,000 Mænd uden for Ægteskab i Alderen 20—25 Aar bleve 650 aarlig viede, af Kvinder derimod 1,001 — altsaa et talmæssigt Udtryk for den Kendsgerning, at Kvinderne gifte sig tidligere end Mændene. Gennemsnitsalderen ved Ægteskabets Indgaaelse var 1895—1900 for Mænd- 29,2, for Kvinder 26,8 Aar. Tidligere giftede man sig i en noget ældre Alder (1855—59: Mænd 31,6, Kvinder 28,6 Aar). I Aarsagsforbindelse med denne Nedgang, der skyldes ændrede Sædvaner, Kulturforhold, Forskydninger mellem Samfundsklasserne etc, staar den stærke Stigning af Forbindelserne mellem Ungkarle og Piger i Modsætning til Forbindelser, hvor den ene af Parterne eller begge befinde sig i Enkestand (1885—1900 vare af 10,000 Mænd de 9,066 Ungkarle, 853 Enkemænd, 81 fraskilte, af 10,000

Kvinder 9,537 Piger, 394 Enker, 69 fraskilte; i de foregaaende Perioder var Antallet af de 1. Gang viede mindre).

Vielserne fordele sig — paa Grund af borgerlige Retsforhold, terminmæssige Flyttetider, fastgroede Folkesædvaner o. l. — ret uensartet paa Aarets forskellige Maaneder. I Danmark falde saaledes de fleste Bryllupper i Skiftemaanederne Maj og November og i Flyttemaanederne April og Oktober, de færreste i Januar, i Tyskland vise Februar, November og Maj Maxima, December og Marts Minima o. s. f. Med Hensyn til ægteskabelig Frugtbarhed se Fødselsstatistik og nyere Litteratur: A.N.Kiær, »Nye Bidrag til Belysning af Frugtbaxhedsforholdene inden Ægteskabet i Norge« [Chra. 1902] og »Ægteskabs-Statistik« udg. af Statens statist. Bur. [Kbhvn. 1905].

Om den sociale Lagdelings og Erhvervenes Indflydelse paa Ægteskaberne foreligger der kun et ret spredt Materiale, saaledes bl. m. a. Undersøgelser i England om den gennemsnitlige Vielsesalder i forskellige Erhverv, i Schweiz en Statistik for 1886—90 om Antallet af indgaaede Ægteskaber pr. 1,000 erhvervsdrivende Mænd i Alderen over 20 Aar, for en stærkt specialiseret Række Erhverv, og for Danmark's Vedkommende en Undersøgelse ved Rubin og Westergaard, der kombinere Folketællingsdata fra 1880 (Fyn og Kjøbenhavn) med Kirkebogsoplysninger m. m. om Vielserne efter de viedes sociale Stilling m. v. Det viser sig herefter, at de uafhængige og socialt velstillede gifte sig senere end Lønarbejdere og andre i smaa sociale Kaar.

Æ. over de staaende Ægteskaber paa Grundlag af Folketællingsdata giver ogsaa Muligheder for adskillige Oplysninger af social og erhvervsmæssig Interesse, idet Tællingsresultaterne med Hensyn til Antallet af gifte, ugifte etc. kunne sammenstilles med Erhvervsopgivelser o. desl. Efter Folketællingen i Danmark 1901 vare af alle Mænd over 20 Aar de $^2/_3$, af alle Kvinder i samme Alder de $^3/_5$ gifte. Af mandlige Forsørgere i hele Landet vare 37 p. Ct. ugifte, 57 p. Ct. gifte og 6 p. Ct. Enkemænd. Ud af disse Tal faar man ikke den aarlige Giftermaalshyppighed, men derimod en Art Ægteskabsprocent, der viser, hvor mange af Befolkningen der lever eller har levet i Ægtestand. Denne Procent var for hele Landet som ovenf. angivet 63, men viser store Forskelligheder imellem Erhvervene, Forskelligheder, der dog først have reel Betydning, naar man har sikret sig, at de ikke blot skyldes forskelligartet Aldersfordeling eller f. Eks. Overgangen fra Svend til Mester. Ifølge den ovenf. citerede »Ægteskabs-Statistik« [1905], der dog kun har iagttaget begrænsede Omraader af Befolkningen, var Ægteskabsprocenten størst blandt de selvstændige Landbrugere og Haandværkere. Medens Forskellen mellem Brudgoms og Bruds Alder ved Vielsen efter den aarlige Vielsesstatistik i Danmark var ca. 3 Aar, viste den sig efter Folketællingsmaterialet 1901 at være for Embedsmænd over 5 Aar, for Grosserere og Købmænd i Byerne 5, men for Arbejdergruppen knap 2 Aar. Vielsealderen var særlig høj i Embeds- og Lærerstanden og blandt de selvstændige handlende og Landbrugere, lavest i Arbejderklassen og blandt Fiskerne.

Nysnævnte Statistik har ligesom Rubin og Westergaard's Undersøgelser givet Bidrag til Oplysning om Ægteskabets gennemsnitlige Varighed (Varigheden større i Middel- end i Arbejderstanden). I øvrigt er Varighedsproblemet vanskeligt at løse. Oftest hjælper man sig ved et beregningsmæssigt Skøn, som f. Eks. ved en Undersøgelse i Schweiz, der kom til en Gennemsnitsvarighed af 24,2 Aar ved at dividere Tallet paa de staaende Ægteskaber med Tallet paa de indgaaede og paa de opløste Ægteskaber og deraf beregne Middelvarigheden mellem disse to udfundne Grænseværdier. (Litt: H. Westergaard, »Statistikens Theori i Grundrids« [1890, S. 163 ff.]), *A. Hk.*

Ægypten (fr. Egypte, ital. Egitto, lat. *Aegyptus*, arab. Masr, tyrk. Gipt), tyrkisk Vasalstat i det nordøstlige Afrika under engelsk Protektorat. Navnet gjaldt oprindelig kun Nil-Deltaet og Nil-Dalen indtil den første Katarakt. Oprindelsen til det græske Ord *Aigyptos* er noget uvis. Brugsch mener, at det er afledet af det hieroglyfiske *Hake-Ptah*, »Ptah's Tempel«, hvilket egentlig var det hellige Navn paa Byen Memfis. Fra ægyptiske Betegnelser kan Navnet ikke stamme. De gamle Ægyptere kaldte deres Land *Kemet*, Kopternes *Kemi*, hvad der betyder »den sorte Jord« og hentyder til det af Nilen afsatte frugtbare Dynd i Modsætning til den omgivende Ørken, der benævnedes »den røde Jord«. Fra den græske Benævnelse stamme Ordene Kopter og Koptisk, der nu anvendes om de kristne indfødte Ægyptere, der utvivlsomt stamme lige ned fra de gamle. Det nuværende Æ. strækker sig fra Middelhavet til 21^0 53' n. Br. ved Nilen, hvor Vadi Halfa betegner Grænsen, og til 18^0 2' n. Br. ved Kysten af det røde Hav (Forbjærget Ras Kasar). I øvrigt er Sydgrænsen temmelig ubestemt. Mod Vest begrænses Æ. af den libyske Ørken og Barka, og det naar til 23^0 45' 0. L. Mod Øst grænser Landet til det røde Hav, Akabah-Bugten og det tyrkiske Asien, og det gaar til 35^0 0. L., idet Sinai-Halvøen (s. d.) hører med. Æ. med den beskrevne Udstrækning har et Areal af 994,300 □Km. med (1897) 9,748,906 Indb.; men af dette Folketal ere over 9 Mill. sammentrængte i Deltaet, Nil-Dalen, Fajûm og enkelte andre nærliggende Oaser eller paa et Areal af knapt 30,000 □ Km. Iberegnet Siva og forskellige andre fjernere Oaser har Æ. i alt 33,607 □ Km. opdyrkeligt Land, hvoraf dog kun 25,776 virkelig ere under Kultur. Hyppig regnes desuden Distrikterne Dongola og Suakin, hvis Udstrækning er ganske ubestemt, men hvis Folketal 1897 opgaves til henholdsvis 56,426 og 15,713, med til Æ.; dette hænger sammen med de S. f. Æ. liggende Landes statslige Stilling, der er maaske endnu ejendommeligere end selve Æ.'s. Mehemed Ali og hans Efterfølgere udbredte efterhaanden Rigets Magt Syd paa over Nubien, Kordofan, Dar Fur og hele det østlige Sudan indtil Albert Nyanza, og indbefattet dette udstrakte ægyptiske Sudan, som det tilsammen kaldtes, havde det daværende Æ. et Areal af 2,986,900 □ Km.; men ved Mahdist-Opstanden 1882 smeltede det ind til sin ovennævnte Udstrækning. Efter Reorganisationen af Æ. besatte en engelsk-ægyptisk Armé 1896 Dongola og fuldførte indtil 1898 Tilbageerobringen af de tabte Lande, der sædvanligvis nu betegnes som anglo-

ægyptisk Sudan med et Areal af ca. 2,420,000 □ Km. med 2 Mill. Indb. Det styres af engelske Militærguvernører og blev 1899 erklæret for et Kondominium af England og Ægypten. Engelsk og ægyptisk Flag skulle vaje jævnsides med Undtagelse af de to nordlige Distrikter, hvor ægyptisk alene skal benyttes. De vigtigste til Æ. hørende Oaser i den libyske Ørken ere el Chargeh med Hovedstad af samme Navn, Dachel med Byen Kasr, Farafra med Byen Kasr el Farafra,

el Baharieh eller den lille Oase, Siva eller Juppiter Ammon's berømte Oase samt den udstrakte Oasegruppe Kufra.

Det snævrere Æ., der her skal omtales, er med Undtagelse af Nilen's Delta og Dal samt de forskellige Oaser en ufrugtbar Sand- og Stenørken, hvis østlige Del efter de gamle Geografers Forbillede kaldes den arabiske, medens den V. f. Floden liggende Del benævnes den libyske Ørken. Disse udstrakte Ørkener ere ikke alene en ejendommelig Ramme om det tæt befolkede Nil-Land, men de gribe ogsaa i alle mulige Henseender saa prægende ind i Kulturlandet, at man ikke kan forstaa dettes Forhold og Historie uden en stadig Hensyntagen til Ørkenen. Landets geologiske Bygning er forholdsvis regelmæssig og svarer i Hovedsagen til det øvrige Afrika's. Paa et Underlag af Granit, der træder frem i Dagen ved Assuan, ligger en mægtig Lagfølge af forskellig Alder, der som Helhed hælder lidt mod Nord, hvorfor man Nord paa træffer stedse yngre Lag. Foruden ved Assuan og Syd herfor, hvor Nilen kun har formaaet at udgrave sig et smalt samt vildt og uregelmæssigt Bassin i Graniten, træde de arkæiske Bjærgarter frem i den arabiske Ørken, hvor de hæve sig til 2,000 M. Over Granitten ligge de mægtige Lag af den gullige nubiske Sandsten, hvis nederste Afdeling tilhører Karbonformationen, medens den øverste tilhører Kridttiden. Ved Assuan danner den nubiske Sandsten den øverste Del af Dalvæggen over Granitten, og N. f. denne By sammensætter den hele Dalsiden. Idet Nilen træder ind i Sandstensomraadet, bliver samtidig dens Fald ringere og dens Løb roligere end i Granitomraadet, hvor Løbet er opfyldt med Klipper og Klippeøer. Samtidig træde Dalvæggene længere ud til Siderne, saa at der bliver Plads til det frugtbare Land, der overskylles ved Højvande. Over den nubiske Sandsten ligge Kalk og Lerskifer fra øvre Kridt, der danner Dalvæggen omtrent fra Djebel Silsile til Kenne. Størst Plads indtage de følgende kalkholdige Lag fra Eocen, der dels danne et horisontalt Plateau, dels allerede i tidlig Tertiærtid pressedes sammen i et Par Foldedrag fra Nordøst til Sydvest, det ene omtrent paa Kairo's Bredde og det andet fra Vadi Araba. Idet de højeste Partier af disse Foldedrag eroderedes stærkest, blottedes de bløde Lag fra øvre Kridt, der bød Erosionen endnu stærkere Fremgang. Derfor er det netop Antiklinalerne, der nu danne de dybtliggende Oaser. N. f. Fajûm i det saakaldte Schweinfurth-Plateau overlejres Eocenet af Basalt og Tufdækker, medens

det i den arabiske Ørken dækkes af Sandsten med forstenede Træstammer. Begge Slags Dannelse ere af oligocen Alder. I Miocentiden skete vigtige Jordskorpebevægelser, idet Eocenplateauet, der allerede i Oligocen havde hævet sig over Havet, sænkede sig omtrent paa Bredden af Kaliub i Deltaet samt dannede den nuværende Sues-Bugt, saaledes at det daværende Middelhav beskyllede Plateauets og Bugtens stejle Brudrande (det røde Hav var endnu ikke opstaaet) og aflejrede marine Dannelser. I mellemste Pliocen fandt de Bevægelser Sted, der i det væsentlige frembragte det nuværende Relief. Først og fremmest dannedes den Gravsænkning, i hvilken Nilen flyder fra Kene og Nord paa, samt den kedelformede Indsænkning **Fajûm**, der har en Udstrækning fra Vest til Øst paa 66 og fra Syd til Nord paa 52 Km., og hvis laveste Del dækkes af en Sø, hvis Spejl ligger 43 M. under Havet, medens det højeste Punkt af de omgivende Højder ligger 333 M. over Søens Spejl. **Nil-Dalens** Brudrande eller de to Dalvægge følges nogenlunde parallelt i en Afstand af indtil 25 Km. Retningen er først vestlig, derpaa nordvestlig og til sidst nordlig, indtil Dalvæggene ved Kairo vige ud fra hinanden og omslutte den brede Deltaslette. Højden er ret forskellig. Ved Luksor rager den venstre Dalvæg mindst 300 M. op; Pyramiderne ved Giseh ligge paa en Højde af 50 M., medens **Makattam**-Højderne 0. f. Kairo ere 150 M. høje. I denne **Nil-Gravsænkning** trængte Middelhavet ind, hvorom man har Vidnesbyrd i marine Aflejringer, der træffes indtil **Fajûm's** Bredde. Samtidig skete mindre Dislokationer og Bøjninger, hvis Retning fra Nordøst til Sydvest endnu ses paa **Ørken**plateauet dels som mindre Bjærge, dels som stejle Rande. Imidlertid banede Nilen sig Vej til Gravsænkningen, og efterhaanden blev saavel denne som Havbugten dækket af **Ferskvandsaflejringer**, saaledes at man allerede fra øverste Pliocen træffer saadanne. Omtrent ved Overgangen fra Tertiær til Kvartær er det først, at de vældige Forskydninger, der medføre Dannelsen af det røde Hav, finde Sted. Under den mere regnrige Diluvialperiode blev saavel i **Nil-Dalen** som i **Ørken**dalene, der nu ere tørre, aflejret mægtige Sand- og **Grusmasser**; men henimod Enden af Tertiærtiden eroderede Nilen atter bort af disse Masser og aflejrede de **sendiluviale** og derpaa de **alluviale** Dannelser i et lavere Niveau, saa at de ældre Diluviallag nu danne en Terrasse paa hver Side af Dalen. De **alluviale** Aflejringer bestaa af fint Sand og Ler og vise en karakteristisk Lagdeling. Mægtigheden er i Nil-Dalen fra 10 til 20 M. og i Deltaet mellem 9 og 43 M. Det samme Slags Materiale aflejres stadig, idet Nilen ved hvert Højvande træder ud over det ganske flade **Alluvialland**, i hvilket den har indskaaret sit mindre Leje, som den følger største Delen af Aaret. Ved lavest Vandstand ligger Flodspejlet i Øvreægypten 8 og ved Kairo $4^1/_2$ M. under **Alluvialsletten**; samme Dybder have Vandingskanalerne. Hist og her afbrydes Sletten af nøgne Høje, der bestaa af samme Slags graa Ler som Slettens Jordbund; de ere imidlertid ikke naturlige, men Ruiner af gamle Stæder, opførte af **Nil-Tegl**. Gennemgaaende sammensættes det friske **Nil-Slam**, der er den stadige Kilde til Jordens Frugtbarhed, af 63 p. Ct. Vand og Sand, 18 p. Ct. kulsur Kalk, 9 p. Ct. fine Partikler af Kvarts, Feldspat, Hornblende og Epidot, 6 p. Ct. Jernilte og 4 p. Ct. kulsur Magnesia.

Ørkenplateauerne ere stærkt gennemfurede af en Masse Tørdale, de saakaldte Vadis, der danne hele Systemer med Hoved- og Sidedale ganske som almindelige Flodsystemer og i Reglen med de samme Egenskaber, idet de **maa** antages at stamme fra de Floder og Bække, der i Diluvialtiden strømmede til Nilen. Af og til vise de dog mærkelige Forhold. Saaledes er Faldet mange Steder tilbagegaaende, og de forskellige Dalstrøg krydses paa en labyrintisk Maade. Disse Ejendommeligheder ere først af sekundær Oprindelse og antages at skyldes en Samvirken af de overordentlig sjældne, men meget heftige Regnskyl, der kunne hjemsøge Ørkenen, med den saakaldte tørre Forvitring og Vindens Bortførsel af det fine Materiale. Størst Nedbrydningsevne have disse Kræfter paa saadanne Steder, hvor Lagene paa Grund af Dislokationer allerede ere splittede ad. Undertiden udvides Dalene til vidtstrakte **Kedel**dale, og ved stærk Udvidelse af de oprindelige Vadis kan et helt Ørkenplateau opløses i isolerede Partier, der ved den fortsatte tørre Forvitring **og** Vindens Virksomhed blive mindre og mindre, indtil de **maaske** helt forsvinde. Indeholde de saaledes bortførte Lag haardere Bestanddele, der ikke forvitre, ville disse i større Masser samle sig paa Jordoverfladen. Derfor ser man hyppig denne besaaet med Forsteninger eller med Flintkonkretioner. Samme Oprindelse har den saakaldte forstenede Skov i Nærheden af Kairo. Det af Vinden bortførte Materiale aflejrer sig andensteds som Klitter og Sanddækker, der med deres lyse Farve træde af imod de mørkere Klipper. I Sedimentbjærge spille Lagenes forskellige Haardhed og Modstandsdygtighed en Rolle for Landskabets Udformning. Paa **Bjærgskraaningerne** veksle stejle Klippevægge af haardt **Fjæld** med Skraaninger af Sand- og Grusmateriale, der stamme fra de løsere Lag. Granitterrainet har stedse afrundede Former. Særlig ejendommelige for Ørkenen ere Skorpedannelserne, hvis Opstaaen hænger sammen med den tørre Forvitring, der faar Saltene til at træde frem paa Overfladen. Mest almindelig er en brun Skorpe, der i Hovedsagen sammensættes af Jern- og Manganforbindelser.

De hydrografiske Forhold ere LÆ. højst simple, idet Nilen er den eneste Flod. Dens Fald inden for Æ. beløber sig fra Assuan til Kairo til 80 M., og paa Grund af dette ret ringe **Fald** dannes hyppig Strømforandringer, og der opstaar Sandbanker i Løbet. I Nærheden af Siut afgiver Nilen Vest paa en temmelig betydelig Arm, Bahr Jussuf, der i den brede Dal strømmer parallelt med **Hoved**floden. Efter et Løb paa 334 Km. (uden Vindinger 260 Km.) forlader Bahr Jussuf Nil-Dalen og træder ned i **Fajûm**-Sænkningen gennem en Sluse ved El **Lahun**, hvorved Vandstanden reguleres. I **Fajûm** deler den sig ved Hovedstaden Medinet el Fajum straaleformet i et Antal større og mindre Arme, der dels anvendes til Overrisling af Landet, dels udmunde i Birket Karun (Oldtidens *Moris*-Sø), der har en Størrelse som Boden-Søen, men kun en Dybde af 4 M. Søen er uden Afløb, men i dog saa lidet saltholdig, at Vandet kan drikkes

hvorfor man har antaget, at store Vandmasser sive i Jorden. De forskellige Vandstrømme i Fajûm have et livligt, rislende Løb paa Grund af det stærke Fald, der fra El Lahun til Birket Karun er 70 M., og de danne herved en behagelig Modsætning til Nil-Dalens stillestaaende Vandingskanaler. Nilen's Hovedstrøm deler sig neden for Kairo i et Antal Arme af meget forskellig Størrelse. I Tidens Løb have Flodløbene i Deltaet været underkastede store Forandringer. Medens man i Oldtiden sondrede imellem 7 større Mundingsarme, er der i Nutiden afgjort kun de to ved Rosette og Damiette. I den førstnævnte kan Flodvandet kun ved høj Vandstand naa Havet; ved lavere Vandstand trænger Havvandet langt op i Mundingen, hvorved der 60 Km. fra denne er dannet Barrer, der forhindre Skibsfarten. Foruden de to Hovedarme gives der en Mængde Biarme, hvis Tal yderligere forøges ved de kunstige Kanaler; paa en enkelt nær udmunde Biarmene ikke i selve Havet, men i de store Laguner, der indtage den nordlige Del af Deltaet. Af særlig Interesse er den Kanal, der Øst paa følger Vadi Tumilat og forsyner den Sues-Kanalen ledsagende Ferskvandskanal med Vand. De omtalte Laguner maa tænkes dannede paa følgende Maade. Nilen's Hovedmundingsarme skyde spidse Deltadannelser frem i Havet, som man endnu ser det ved Rosette- og Damiette-Armene. Ved den fra Vest til Øst gaaende Kyststrøm og Materialeflytning dannedes Tanger, der som en Række Guirlander rakte fra Deltaspids til Deltaspids og til sidst helt afspærrede en Række Strandsøer paa nogle mindre Aabninger nær. Den vestligste af disse Strandsøer, Mariut-Søen, havde i Oldtiden Ferskvand og tørredes senere ud; ved Gennemstikning af en Dæmning 1801 blev den fyldt med Saltvand, men er nu atter i Færd med at tørre ud. Abukir-Søen er helt udtørret. Edku-Søen var indtil 1800 Ferskvandssø, men en Stormflod fyldte den med Havvand. De to største Laguner, Burlus-Søen og Mensaleh-Søen, have begge Brakvand; den sidstnævntes østlige Del udtørredes, da Sues-Kanalens Dæmninger førtes tværs over Søen. Mod Syd ere alle disse Laguner begrænsede af vidtstrakte, øde Sumpomraader, hvis talrige Ruiner af gamle Byer dog vise, at Sumpomraadet først er opstaaet, da man lod Kanalerne forfalde. Nilen's Vandmasser tage stærkt af, jo længere Nord paa man kommer i Æ. Medens Floden ved Optagelsen af Atbara ved middelstort Højvande fører 11,000 Kbm. i Sekundet, fører den ved Assuan kun 9,170 og ved Kairo endogsaa kun 7,200 Kbm. Grundene hertil ere, at den ingen Tilløb modtager, men stadig maa afgive Vand ved Fordampning og Nedsivning samt til kunstig Vanding. Af største Vigtighed for Æ. er den vekslende Vandstand og Oversvømmelsen om Sommeren. Dette Højvande foraarsages ikke af Bahr el Abiad, hvis store sommerlige Vandmasser kun langsomt flyde af, men derimod af Bahr el Asrak og til Dels Atbara, der hurtig svulme op paa Grund af Abessinien's Sommerregn. Midt i Juni begynder Vandet langsomt at stige, i Juli og August stiger det stærkere og i September atter langsommere, indtil det naar sin højeste Stand i Begyndelsen af Oktober, hvorpaa det atter falder. Lavest er Vandstanden i Slutningen af Maj og Begyndelsen af Juni. Gennemsnitlig er Forskellen ved Assuan mellem højeste og laveste Vandstand 8,28 M., og Vandføringen beløber sig i Maj til 440 Kbm. pr. Sekund, medens den i September er 9,170 Kbm. Den libyske Ørken er vandløs med Undtagelse af Oaserne og Vadi Natrun, der ligger i den nordlige Del og har en hel Række natronholdige Søer. Den mere bjærgfulde arabiske Ørken mangler ligeledes fuldstændig Floder og Bække, men den er i sin nordlige Del rigere paa saakaldte >Kilder« o: Fordybninger ved Foden af skyggefulde Klippevægge, der kunne holde sig nogenlunde fugtige Sommeren over. Paa Sues-Tangen ligge Ballah-, Timsah- og de saakaldte Bittersøer, der, før Sues-Kanalen satte dem i Forbindelse med Havet, vare stærkere indtørrede og derfor mere saltholdige, end de nu ere.

Æ.'s Klima kan rent skematisk karakteriseres ved følgende Hovedtræk. Landet ligger inden for Passatens Omraade, hvilken Vind blæser fra nordlige og mere kolde til sydligere og mere varme Egne og derfor er tør. Herpaa beror Regnløsheden og Ørkennaturen. Kun det nordlige Deltaomraade ligger om Vinteren, da alle Klimazoner forrykkes mod Syd, inden for Zonen med vekslende, om end fremherskende vestlige Vinde, der give det en Del Regn. I en mere indgaaende Fremstilling maa dette Skema dog modificeres paa mange Punkter. Om Sommeren ophedes Nordafrika's og Forasien's udstrakte Landmasser stærkt, og der danner sig et Minimum, der især er udpræget over Arabien. Derfor blæse Vindene fra Omlandene herhenimod med Afbøjning til højre, som Tilfældet er paa den nordlige Halvkugle paa Grund af Jordens Omdrejning. Derfor har hele Æ. om Sommeren nordlige Vinde; i Nedreægypten ere de rent nordlige, medens de i Øvreægypten ere mere nordvestlige. Hyppig forekommer dog ogsaa Vindstille. Om Vinteren begynder de nordlige Vindes Herredømme først S. f. Kairo, hvorimod det nordlige Delta staar under Indflydelse af et Minimum, der danner sig over det om Vinteren forholdsvis varme østlige Middelhav og i Nordægypten frembringer vestlige Vinde. I Overgangsaarstiderne ere Vindforholdene mindre regelmæssige. Om Foraaret blæser ofte den hede Ørkenvind Chamsin, der i betydelig Grad forhøjer Temperaturen. Om Efteraaret blæser Nord paa lejlighedsvis sydlige og sydøstlige Vinde, der komme fra den varme Ørken og forsinke Temperaturens Aftagen. Paa Grund af Nordenvindenes Tørhed ere Luftfugtighed, Skybedækning og Nedbør ringe og aftagende Syd paa. Den relative Luftfugtighed har sit Maksimum i de koldeste Maaneder; dens Minimum falder imidlertid ikke i Højsommeren, men i Ma) og Juni, da den stigende Nil senere lader fordampe store Vandmasser. Kairo har størst Skybedækning i Januar og Februar og mindst i Juni. Ørkenhimmelen er kun om Vinteren klar blaa, om Sommeren har den hyppigst en blændende blaalighvid Tone, uden at det dog kommer til Skydannelse. Morgentaager optræde ikke sjælden i den nedre Nil-Dal samt Fajum. De Dele af Æ., der have konstante Nordenvinde, ere regnløse og rent Ørkenland. Kun meget sjælden, omtrentlig een Gang hvert 10. Aar optræder et heftigt Tordenvejr, hvis Regnskyl dog hurtig fordamper

og siver bort. Fra Beg. af 1891 til Septbr. 1895 blev der saaledes i Stationerne Assuan og Vadi Halfa ikke noteret en Draabe Regn. Nordægypten er ligeledes regnløs, saa længe Nordenvinden blæser om Sommeren; men med Vinterens vestlige Luftstrømninger indtræder Nedbør, hvis Mængde dog aftager stærkt fra Vest mod Øst samt ind i Landet. Den aarlige Nedbør, hvoraf den største Del falder i December og Januar, er i Alexandria 21 Cm., i Port Said 9,2 Cm., i Ismailia 5,2 Cm., i Sues 2,6 Cm. og i Kairo 3,2 Cm. Undtagelsesvis kan der ogsaa i Ørkenen optræde en enkelt Vinterregnbyge. I Ørkenbjærgene falder der Regn noget hyppigere, og man har ogsaa her iagttaget Snefald. Temperaturen er gennemgaaende høj og tiltagende mod Syd. De daglige og aarlige Svingninger ere store som Følge af Klimaets hele kontinentale Karakter. Kun i Alexandria afdæmpes de noget paa Grund af Havets Nærhed. I Alexandria er Middeltemperaturen for Aaret $20,6^0$, for Juli $26,2^0$ og for Januar $14,4^0$; iKairoerede tilsvarende Temperaturer $21,3^0$, 29^0 og $12,4^0$, i Assuan $26,9^0$, $35,2^0$ og $16,8^0$ og i Vadi Halfa 26,4°, 34,5 og $16,3^0$. Hertil føjes de gennemsnitlige aarlige Maksima og Minima for Aaret i Alexandria 37,4° og 7,3°, og i Kairo 42,9° og $2,5^0$, i Assuan $48,1^0$ og 5.5^0 og i Vadi Halfa $47,1^0$ °g 5,3°. Disse Lokaliteter ligge i Nil-Dalen; men i Ørkenen uden for denne ere Svingningerne endnu større. Dette hidrører dels fra den højere Beliggenhed, dels maa det føres tilbage til Nilen's afdæmpende Indflydelse. I Randen af Ørkenen ikke langt fra Kairo har man maalt Temperaturekstremer fra — 2° til 47,3°. I den libyske Ørken har man set Morgenen med Rimfrost og Eftermiddagen med en Temperatur paa over 30°, og i den arabiske Ørken har man N. 0. f. Kene 750 M. o. H. iagttaget, at Termometeret 10 Junidage igennem ikke viste under 45^0 Varme, medens den samme Egn i Januar havde Snefald. Luftklarheden, der navnlig er udpræget om Vinteren, er det, at det ægyptiske Landskab skylder sine herlige Farvestemninger; Dagens stærke Solskin forstærker Modsætningerne og giver Landskabet en vis Haardhed. Nil-Dalens mørke Palmer og Ørkenens lyst gullige Klippevægge, der hist og her fremhæves ved en sort Slagskygge, hæve sig over det flade Land op imod den blaa Himmelhvælving. Saa kommer Aftendæmringen, der overgyder Landskabet med vidunderlige Farver, der, efter at Solen er sunken, en Stund staa som rosenrød Glans over de belyste Klippevægge og som en violet Mørkning over de beskyggede. Ved Spejling i Nilen's blanke Vandspejl fordobles dette Farvespil. Og efter den stjerneklare Nat kommer Morgenen med en Gentagelse. Endelig har den ægyptiske Luft i Luftspejlingerne endnu et ejendommeligt Fænomen at opvise.

Men Hensyn til Planteverdenen sondrer Schweinfurth i Æ. mellem 3 Vegetationsomraader, nemlig det mediterrane Omraade, Nil-Dalens Kulturomraade og Ørkenen. Paa Grund af de store fysiske Forskelligheder falde imidlertid disse 3 Vegetationsomraader, der omfatte Planter med samme Livsbetingelser, sammen med 3 tilsvarende floristiske Omraader, omfattende Planter med samme Oprindelse. Paa Nil-Deltaets Strandsøtanger have Vinterregnen og Beliggenheden ved Middelhavet muliggjort Udbredelsen af mediterrane Planter, og man træffer her en ret stor Mangfoldighed af Arter, for største Delen Urter og Halvbuske, d er i Æ. ere indskrænkede til denne smalle Kyststrimmel, men som ere almindelige paa saa godt som alle Middelhavskyster. I Nil-Dalen bestemmes Vegetationskarakteren overalt af Kulturplanterne, og man ser ikke meget til den naturlige Planteverden. Træer vokser der kun paa Steder, hvor Jorden er mindre værdifuld, saaledes paa højere Punkter og inden for Landsbyerne. Det almindeligste Træ i Æ. er Daddelpalmen (*Phoenix dactylifera*), hvis slanke Stamme, der dækkes af Resterne af de affaldne Blade, bærer de lange graagrønne fjerformede Blade, i en kugleformig Krone. Den er det eneste Træ, der optræder i større Bestande og hist og her danner lyse Palmelunde. Skov i mellemeuropæisk Forstand er der ikke Spor af. Ved Siden af Daddelpalmen optræder i Øvreægypten en Dumpalme (*Hyphaene thebaica*), der har vifteformede Blade og særlig er ejendommelig ved sin gaffelformede Forgrening af Stammen. Af hyppigere forekommende Træer nævnes yderligere Nil-Akacien (*Acacia nilotica*), Sykomoren (*Ficus sykomorus*) samt *Zizyphus* og *Tamarix*. I Fajûm vokser der desuden nogle store forvildede Oliventræer som en Rest af urgamle Plantninger. I Nedreægypten og i Særdeleshed ved Kairo danner Lebbachtræet (*Albizzia Lebbek*) skyggefulde Alleer. For vildtvoksende Planter er der med den intensive Jorddyrkning ikke megen Plads mere. Ved mange Kanaler og Grave, fremfor alt i Deltaegnene, ser man Bevoksninger med Tagrør og Siv. Derimod træffer man ikke mere i Æ. den fra saa mange gamle Afbildninger kendte Papyrus, der fyldte Kanalerne og i Oldtiden var af stor Vigtighed for Fremstillingen af Papir. I Fajûm har den naturlige Planteverden holdt sig bedre end i selve Nil-Dalen. Paa Bredderne af de muntert rislende Bække vokser Siv og Rør samt forskellige Slags Buske, i hvilke der rører sig et livligt Fugleliv. Bredderne af Karun-Søen ere særlig mod Syd dækkede af meterhøje *Tamarix*-og *Erica*-Buske, der staa i Vand ved Søens højeste Stand. Af lignende Karakter er Kratvegetationen i Sumpene langs Sydsiden af de store Laguner i Deltaet. Ørkenen er for største Delen ganske plantetom. Imidlertid muliggøre de sjældne Regnskyl, at der paa visse gunstigere Steder, som paa Bunden af Vadierne, opstaar en Vegetation, der selvfølgelig maa være tilpasset til den yderste Grad af Tørhed og væsentligst bestaar af enaarige Urter af efemer Karakter, hvis Frø egne sig til Transport over vide Strækninger samt til Aar igennem at modstaa Tørhedens Indvirkning. De ikke efemere Planter ere for største Delen smaa tornede i Buskvækster, der beskytte sig imod Fordampningen ved den størst mulige Formindskelse af den fordampende Overflade. Modsætningen mellem Kulturland og Ørken er et udpræget Karaktertræk i det ægyptiske Landskab. Særlig iøjnefaldende er det om Vinteren, specielt i Januar, naar Sæden endnu er ung, og hele den vide Dalslette fremtræder som er grøn Flade, over hvilken der hist og her hæver sig en Gruppe Daddelpalmer, mellem hvilke der skjuler sig en lille Landsby. Som en

Ramme om Dalens friske Grønne ligge de nøgne, gullige Klippevægge ud imod Ørkenen. I Diluvialtiden, da Fugtigheden maa antages at have været betydelig større end nu, har saavel den libyske som den arabiske Ørken rimeligvis været dækket af en Steppevegetation.

Dyreverdenen er, bortset fra Svømme- og Vadefuglene, fattig saavel paa Arter som paa Individer. Af Pattedyr forekomme i Ørkenen samt i Randen af Nil-Dalen undertiden Stenbukken og Mankefaaret samt nogle Antilopearter. I Fajûm's og Deltaets Sumpegne træffer man enkelte Eksemplarer af Vildsvinet og Sumplossen samt hyppig Faraorotten (*Herpestes Ichneumon*), der ogsaa strejfer om paa Markerne i Nærheden af Landsbyerne. I selve Ørkenen og paa Randomraaderne forekomme flere Arter af Ræv og Schakal samt den stribede Hyæne, der imidlertid ved Nattetid ikke sjælden søger ind i de beboede Distrikter for at røve Smaakreaturer eller opsøge Aadsler. Fugleverdenen er mange Steder i Æ. overordentlig rig. Et stort Antal mellemeuropæiske Fugle, der om Vinteren trække Syd paa, slaa sig ned i Æ. Af de forskellige Slags Svømme- og Vadefugle, der særlig i Birket Karun og Deltalagunerne optræde i utrolige Mængder, fremhæves Gæs, Ænder, Maager, Flamingoer, Pelikaner, Storke og Hejrer. Den hellige Ibis er dog nu bleven temmelig sjælden. Blandt Rovfuglene forekomme flere Gribbe- og Ørnearter. Den pyntelige Hærfugl (*Upupa epcps)* foretrækker Menneskers Nærhed, og det hører til det almindeligste Sceneri paa de ægyptiske Landsbygader, at Hærfuglen hopper rundt mellem Toplærker, Høns og Duer. Af Krybdyr forekomme nogle giftige Slangearter, hvoriblandt den gullige, uhyggelig udseende Hornhugorm (*Cerastes cornutus*), der træffes saavel i Ørkenens Sand som i Nil-Dalen. Skildpadder ere ikke sjældne i Egnene om Floden. Saavel i Nilen som i Søerne er en meget betydelig Rigdom paa Fisk, der fornyes i Oversvømmelsestiden, naar store Mængder tilføres Syd fra. Det maa udtrykkelig bemærkes, at Krokodillen er udryddet i Æ., og at der højest ved Højvandet kan indtræffe et enkelt forvildet Eksemplar. Flodhesten forekommer ligeledes kun i de øvre Nil-Egne. Insektverdenen er en Blanding af afrikanske og mediterrane Former. Særlig fremhæves den hellige Pillebille (*Ateuchus sacer*), Oldtidens *Scarabaeus.*

Den ægyptiske Befolknings Herkomst har i nyeste Tid været Genstand for ivrige Studier. De ældste arkæologiske Fund i Æ. vise, at her oprindeligst har boet et primitivt Folk, der benyttede sig af Stenredskaber. Schweinfurth mener, at dette allerede i antropologisk Henseende maa betragtes som en Blanding opstaaet ved Krydsning af Autochthoner, hvis fysiske Slægtskab er ubekendt, med indvandrede Hamitter. Derpaa skulde der fra Eufrat-Landene være kommet en saavel antropologisk som kulturel Paavirkning gennem Indvandring af Stammer, der medbragte Plovbruget og Dyrkningen af Hvede og Byg. Det antropologiske Hovedelement i disse Stammer skulde være den Race, der sædvanligvis med et meget uheldigt Navn kaldes semitisk, men som rettere bør benævnes armenoid, da den ingenlunde falder sammen med det sproglige Begreb Semitterne. Disse ældste Agerbrugsfolk levede endnu i en Stenalder, der synes at have fortsat sig lige til de første Dynastier. Schweinfurth mener endogsaa, at denne Stenalder har sendt en Udløber frem til Nutiden i de Koge- og Køkkenredskaber af Sten, som han har truffet i stadig Brug hos Bedscha-Stammen Ababde, der bebor den arabiske Ørkens Dalstrøg fra Vadi Halfa til Kene's Bredde. Hvorledes det end forholder sig med disse i Hovedsagen af Schweinfurth fremsatte Teorier, og hvilken antropologisk Kategori de gamle Ægyptere end kunne have tilhørt, sikkert er det, at i Gammelægypten's Blomstringstid, da Folketallet var 7—8 Mill., beboedes Landet af et Folk, der i sproglig Henseende maa betegnes som hamitisk, og som antropologisk set afgjort stod de lyse Nordafrikanere i Atlas-Landene langt nærmere, end de stode de negroide Afrikanere, selv om der maaske nok var sket en Smule Blodblanding med disse, og allerede en endnu stærkere med de førnævnte Armenoider. Nutildags er det ikke vanskeligt i Æ. at udpege Individer, der afgjort ere prægede af den ene eller anden af disse Typer; men det maa dog erindres, at der stadig gennem Tiderne er sket ny Tilførsel. Ser man paa Landbefolkningen, de saakaldte Fellaher eller Fellacher, er det iøjnefaldende, at den gammelægyptiske fysiske Type, som man kender fra talrige Afbildninger og fra Gravene, her har holdt sig med en overordentlig Sejhed. Renest er den mod Syd; det synes, som om den Nord paa er bleven mere udvisket. Disse Fellaher ere høje, kraftig byggede, men ikke korpulente. Særlig de unge Piger og Koner udmærke sig ved deres slanke Former. Haaret er glat og hyppig noget lokket bølgeformet; af Farve er det sort eller mørkebrunt. Under de retlinede Øjenbryn sidde de livlige Øjne med den mandelformede Øjenspalte. Det er for øvrigt almindeligt, at man farver Øjenlaagene sorte. Hudfarven er hos Nordægypterne lys gulligbrun, men jo længere man gaar Syd paa, des mørkere bronzefarvet bliver den. De Kopter, der bo i Stæderne, adskille sig fra Fellaherne ved deres sirligere Legemsbygning og lysere Hudfarve. Med Betegnelsen Beduiner sammenfatter man alle de i Ørkenomraaderne nomadiserende Stammer i Modsætning til de agerdyrkende Fellaher. Beduiner ere altsaa her et rent kulturelt Begreb, der sproglig og historisk falder i to Hovedgrupper, de egentlige Beduiner, der ere af semitisk Herkomst, tale Arabisk og fra Arabien eller Syrien ere indvandrede til Ørkenegnene ved det nordlige og mellemste Æ., samt de saakaldte Bedscha eller Bega, der leve i Øvræegypten og Nubien dels i Ørkenen, dels i Nil-Dalens Randomraader og høre til den hamitiske Folkegruppe. Bedschaerne skildres som slanke, harmonisk byggede Mennesker med meget mørk, bronzefarvet Hud, yppig Haarvækst og smuk Ansigtsform. De vigtigste Stammer ere foruden de ovennævnte Ababde de langs Kysten af det røde Hav fra Vendekredsen til Suakin boende Bischarin samt de længere inde i Landet levende Hadendoa. Ababde-Folkene ere fredsommelige Hyrder med smaa Hjorde af Geder og Kameler; som Boliger benytte de til Dels Huler og Klippekløfter. Bischarin skulle være mindre fredsommelige; de

leve dels som Fiskere, der dog som Regel ikke have Baade, dels have de ligesom Hadendoa store Hjorder af Faar og Kameler, for saa vidt som de ikke have mistet disse under Mahdistkrigene. Det samlede Antal ægyptiske Beduiner af begge Slags var 1897 246,529.

I den ægyptiske Bybefolkning er Folkeblandingen meget stærkere udpræget end i Landbefolkningen. Man ser alle Afskygninger fra næsten helt sorte til helt hvide Individer, og de forskelligste Ansigts- og Hovedformer forekomme. Hertil komme saa forskellige andre Elementer, der indtage mere udprægede Særstillinger. Fra alle mulige Egne i det indre Afrika ere komne Negre, der for en stor Del leve i frivilligt og ikke helt ugunstigt Slaveri. Tyrkerne, der væsentligst ere Soldater, Embedsmænd og Købmænd, ere nu i Tilbagegang. I de større Byer forekomme ikke faa velhavende og indflydelsesrige Armenier og Jøder. Af Inder er der i de senere Aar indvandret en Del, der leve som Arbejdere. En egen Klasse udgøre de 180,000 Nubier, hvis Hjemland er den nubiske Nil-Dal S. f. Syene; de kaldes undertiden Berberiner og indtage i Æ. forskellige underordnede Stillinger. Et andet ejendommeligt Byelement er de saakaldte Levantinere, det vil sige Efterkommere af for længst indvandrede Syrer, Grækere og andre kristne Middelhavsfolk ; de have endnu bevaret Kristendommen og indtage vigtige Stillinger, men have ikke det bedste Ry. Blandt de egentlige Europæere fremhæves Grækerne, der leve af Handel og afsondre sig ret skarpt, samt Malteserne, Italienerne, Franskmændene og Englænderne, hvilke sidste selvfølgelig ere i Fremgang, da de ere de herskende og indehave de højere Administrationsposter. Folketællingen 1897 angiver 112,526 fremmede, hvoriblandt 38,175 Grækere, 24,467 Italienere, 14,155 Franskmænd og 19,557 Englændere, i hvilket sidste Tal dog er medregnet Malteserne og Inderne; af Tyskere fandtes 1,277, medens der var 3,139 Russere mod kun 533 i 1882. Bortset fra Bedscha-Folkene er Sproget en egen Dialekt af det Arabiske. I Byerne i Nedreægypten er Fransk endnu Omgangssproget, der forstaas af alle dannede indfødte; men det fortrænges efterhaanden af Engelsk, der allerede er lige saa almindelig anvendt. Europæiske Sæder og Livsvaner brede sig overhovedet mere og mere i Byerne, uden at disses indfødte Beboere samtidig blive mere europæervenlige. Hvad den aandelige Kultur angaar, høre Ægypterne ellers fuldt ud til den arabiske Kulturkreds, og der er yderst ringe Spor af Landets gamle nationale Kulturliv. Dette gælder derimod slet ikke med Hensyn til den materielle Kultur, der paa Grund af sin nøje Tilpasning til Landets udprægede Naturforhold i forholdsvis ringe Grad er bleven ændret gennem fremmed Paavirkning. I religiøs Henseende er den sunnitiske Muhamedanisme herskende i Æ. Der fandtes 1897 8,978,775 Muhamedanere, 730,162 Kristne, hvoriblandt 608,446 Kopter, der hylde den monofysitiske Kristendom, der fordums beherskede hele Landet, samt 25,200 Jøder. Den arabiske Kunst træder os først og fremmest i Møde i Moskeernes Arkitektonik. Og man kan vanskelig tænke sig en større Modsætning end den mellem de sirlige, elegante Moskeer med de slanke Minareter og den ægyptiske Oldtids massive og alvorlige Bygningsværker, der endnu træde os i Møde i Tempelresterne og i Pyramiderne. Ogsaa den ægyptiske Kunstindustris Produkter vise udpræget arabisk Slægtskab. Den arabiske Videnskab, der i Middelalderen stod i saa høj en Blomstring, er stivnet i gamle Former; der skabes intet nyt, men man øser af Klassikernes Værker. Midtpunktet for denne Videnskabelighed er Universitetet i Kairo, der i sin Glanstid besøgtes af 20,000 og endnu har over 7,000 Studenter om Aaret. De øvrige Dannelsesanstalter ere af mindre Vigtighed. Der gives en Mængde Elementarskoler, der opretholdes af Gejstligheden, og i hvilke man gaar ud paa at lære Koranen udenad samt en nødtørftig Skrive- og Læsefærdighed. Først i de senere Aar har man begyndt at danne offentlige Skoler efter europæisk Mønster.

Medens den europæiske Indflydelse kun har sat sig overfladiske Spor paa Ægypternes Aandskultur, er deres materielle Kultur derimod i saa godt som alle Grene bleven paavirket og fremmet gennem den engelske Administration. Dette er særlig sket gennem Finansreformerne, Jærnbaneanlæggene og Vandbygningerne, der alt sammen bidrage til Styrkelse af Agerbruget, paa hvilket Erhverv Landets Velfærd har beroet lige fra de ældste Tider. Fellahernes Landsbyer ligge uden iøjnefaldende Lovmæssighed spredte over Alluviallandet eller gruppere sig langs Ørkenranden paa Steder, hvor Grusterrasser eller Sandklitter byde en Smule Forhøjning. Ogsaa de i selve Dalene liggende ere anlagte paa Forhøjninger. Ved de høje Daddelpalmer fremhæves Beliggenheden af Landsbyerne, og de vilde ellers frembyde et kummerligt Skue, da de lave, firkantede Huse, der kun indeholde faa Rum og faa Vinduer, ere byggede af lufttørrede Tegl af Nildynd. Og da man ikke ser noget til de flade Straatage, og det graalige Byggematerial let smuldrer hen paa Overfladen, se de hyppig ganske ud som Ruiner; men i Virkeligheden er Materialet overordentlig holdbart i det tørre Klima, hvorimod det i et regnfuldt hurtigt vilde flyde hen. I Øvreægypten danne de høje, hvidtede Dueslag en Prydelse for Landsbyerne. Nogle Beduiner have slaaet sig ned i ganske lignende Landsbyer i Randen af Ørkenen; men de nomadiserende bo i Teltlejre, hvis hvide, kredsrunde Telte have Tag som en Kegle og ere vævede af Gedegarn. I Byernes rent ægyptiske Kvarterer bygges ligeledes af Niltegl, og saavel i een som i to Etager. Mellem disse Huse er der et Virvar af smaa Gyder og Smøger. Byerne ere Handelscentrer for Omegnen, og Basarerne ligge som Regel i snævre Gader, der ved overspændt Sejldug eller ved Bræder beskyttes mod Solens Straaler. De fleste større Byer skylde gunstige Samfærdselsforhold deres Vækst. Den menige Ægypter stiller meget ringere Fordring til Livet end en Vesteuropæer. Det kommer dels af den ringe materielle Kultur, dels af, at det varme, tørre Klima gør Klæder og Bolig mere undværlige end i koldere Lande. Boligen tjener kun som Nattekvarter, medens Daglivet i By og paa Land forløber i det fri. Gennemgaaende ere Fellaherne derfor sunde og kraftige; men den herskende Urenlighed bevirker dog

Hyppighed af mange smitsomme Sygdomme, hvis fortsatte Fremskridt den britiske Forvaltnings hygieiniske Forholdsregler imidlertid ere ved at sætte en Dæmper for. Ernæringen staar i den nøjeste Forbindelse med Landbruget. Den daglige Kost bestaar af Brød, der er bagt af Hirse- eller Majsmel, af Hestebønner samt af lidt Mælk eller Ost af Geder, Faar eller Bøfler; om Sommeren spille specielt Græskar og Agurker en Rolle. Kød hører ikke til Fellahernes daglige Kost; men til visse Tider af Aaret, ved Lejligheder, der have en religiøs Karakter, plejer selv den fattigste at faa Kødspiser. Markarbejdet og i Særdeleshed Vandøsningen besørges i nøgen Tilstand. Ellers er Fellahemes vigtigste Klædningsstykke den store blaa Skjorte, der over de korte Benklæder falder helt ned til Fødderne. Desuden bæres ofte derover en Slags Kappe samt en Filthue paa Hovedet. Enten gaar man barfodet eller bærer røde, fortil spidse Sko. Bybeboerne leve i Reglen under bedre Vilkaar end Fellaherne. Med Hensyn til Kosten ere de ikke afhængige af, hvad de selv producere, og i Særdeleshed spille Kødspiser en større Rolle. Som Nydelsesmidler anvendes Kaffe, Tobak, Haschisch, der laves af Hamp, samt Opium, hvorimod Nydelsen af Spiritus ikke spiller nogen Rolle, da den er Genstand for religiøst Forbud. Dragten veksler stærkt efter Bærerens Stand. De vigtigste Dele af den er den mere eller mindre brogede Kaftan og derover den mørke Kappe, der ligesom denne naar til Fødderne. Hovedet er bedækket af en rød Fez, hvorom som oftest er slynget en hvid Turban. De fortil spidse Sko ere i de fleste Tilfælde af rødt Læder. Kvinderne bære en Slags Nonnedragt og have Ansigtet dækket med et Slør, der ved et over Panden nedhængende Messingrør er fastgjort til Hovedklædet. I Nedreægypten's store Byer ere disse arabiske Dragter i øvrigt hyppigst fortrængte af den europæiske, kun er Fez'en stedse bibeholdt som Hovedbedækning. Kopterne, af hvilke Flertallet er næringsdrivende eller Embedsmænd, adskille sig i Klædedragten hovedsagelig fra Araberne ved den mørke, sorte eller blaa Turban; de nyde Svinekød og berusende Drikke, men have lange Fastetider, i hvilke de maa afholde sig ikke alene fra Kødspiser, men ogsaa fra Mælk og Ost. I øvrigt leve Kopterne ganske som de øvrige Stadbeboere. De nomadiserende Beduiner leve i højere Grad af Kød. Som Regel have de antaget Fellahemes Klædedragt; de lavtstaaende og fattige Bischarin-Folk gaa dog omtrent nøgne.

Langt den vigtigste Næringsvej er Agerbruget; men da dettes Forekomst er afhængig af Nilen, er det opdyrkelige Areal, der 1897 ansloges til 33,607 □Km., kun af ringe Udstrækning og endda langtfra alt sammen opdyrket endnu. Uden Nilen vilde hele Æ. blive en Ørken. Det er den stærke Vandtilførsel fra August til Oktober og den derpaa følgende stærke Aftagen, der muliggør Vandingskulturen; men uden Menneskets Indgriben vilde endda Nilen ved Højvande danne uregelmæssige Oversvømmelser og ved sin Tilbagegang efterlade Vandpytter og Sumpe. Derfor have Menneskene fra Oldtiden af reguleret Vandets Udbredelse over Kulturlandet ved et udstrakt Net af Kanaler. De større, som oftest sejlbare Kanaler ere gravede nogle Meter dybere ned end Flodens laveste Vandstand, og de indeholde derfor Vand i den tørreste Aarstid. Fra dem forgrene sig mindre og mindre dybe Kanaler, i hvilke Vandet kun trænger ind under Højvande. Den opgravede Jord er langs begge Sider af Kanalerne opkastet til Dæmninger eller Diger, hvorved Dalsletten er inddelt i mægtige Bassiner og beskyttet imod den direkte Oversvømmelse. Fylder nu Højvandet alle Kanalerne, kan man ved at gennemstikke Dæmningen eller ved Hjælp af Sluseværker, der ere anbragte i Dæmningerne, efter Behag lade større eller mindre Vandmasser strømme ind i Markbassinerne. Paa denne Aarstid danne da udstrakte Landsdele en stor Sø, af hvilke kun Landsbyer og Dæmninger, der ere de eneste farbare Veje, rage frem som Øer. Efter at Vandet i længere Tid har staaet i et Markbassin, gennemblødt Jorden og afsat tilstrækkeligt Slam, lader man det ved faldende Vandstand i Nilen atter løbe af gennem Kanalerne, eller man leder det ind i et lavere liggende Bassin. Imidlertid lader kun en Del af Markerne, de saakaldte »Rai«, sig oversvømme paa denne Maade. De Agre, »Scharaki«, der ligge højere, end Nilen stiger, maa overrisles ved Øseværker, der fra Nilen, fra Kanalerne eller fra Grundvandsbrønde pumpe Vandet op i Smaarender, gennem hvilke det løber ud over Marken. Ofte ere Scharaki-Markerne ved smaa, fodhøje Lerdæmninger delte i Kvadrater, hvis Sidelængde kan gaa ned til 2 M., og hvoraf hver enkelt kan vandes for sig. Ved lav Vandstand maa ogsaa Rai-Agrene vandes ved Hjælp af Øseværker. Disse Øseapparater ere af særlig Interesse, da de ved deres store Antal og primitive Art ere karakteristiske for det ægyptiske Landskab, og da det endnu er de samme som dem, der brugtes i de gamle Faraoners Tid. Det mest praktiske er »Sakijeh«, et stort, lodret Hjul, der drejes om en vandret Akse, og til hvis Omkreds er fastbundet Lerkrukker, der hæve Vandet op og gyde det ud i en Trærende. Vandhjulet sættes i Bevægelse gennem et primitivt Tandhjulssystem og et Gangspil, der i Reglen trækkes af en Bøffel, sjældnere af en Okse, en Kamel eller et Æsel. Et andet Øseapparat kaldes >Schaduf< og er en Slags Brøndvippe, ved Hjælp af hvilken en Mand let kan løfte Vandet til ca. 2 M. højere Niveau. Alt efter Flod- eller Kanalbreddens Højde kræves der 2, 3 eller endog 4 Schaduf'er i stedse højere Niveau for at løfte Vandet op paa Ageren. Overalt rage Schaduf'ernes lange Vippestænger i Vejret; 1890 var der i alt i Æ. 70,000 Øseværker af denne Slags i Virksomhed. Som oftest ere de dobbelte, idet der er to Vippestænger paa hver vandret Aksestang, og kræve derfor Betjening af to Mand, og hvert fuldstændigt Øseværk af denne Art kræver indtil 8 Mands Betjening. Det er med andre Ord en kolossal Mængde Arbejdskraft, som alene Vandøsningen lægger Beslag paa. I Deltaet, hvor Højdeforskellen sjældent overstiger en Meter, anvendes tit en Vandskrue, der drejes ved et Haandtag. I Fajûm, hvor Vandet har Fald, udnyttes dette til selv at drive Øseapparaterne, der hyppigst ere en Slags Sakijeh'er; men samtidig træffer

man her den allerprimitiveste Øsemetode, der bestaar i, at en tætflettet Kurv i to modsat anbragte Liner svinges frem og tilbage af et Par Mænd, der ved hvert Kast øse Vand op i en lidt højere liggende Grav. Alle disse uøkonomiske Metoder ville dog rimeligvis efterhaanden erstattes med Damppumper, hvilke allerede anvendes flere Steder og især til Overrisling af Sukkerrørsplantagerne, der kræve meget Vand.

Alle de skildrede kunstige Foranstaltninger kunne dog ikke værne imod den Skade, der følger med for lille eller for stor Oversvømmelse, og ej heller kunne de ændre det Forhold, at Floden i April, Maj og Juni, da Markerne paa Grund af Varme kræve megen Fugtighed, netop da har sin mindste Vandføring, der langtfra er tilstrækkelig til en almindelig Vanding. I denne Aarstid dør saa godt som al Vegetation; Jorden tørrer ind og slaar Revner. Hvor Nilens Vand ikke naar hen, breder Ørkenen sig. Ejendommeligt viser dette sig paa Ruindyngerne af de gamle Stæder. Medens disse i næsten ethvert andet Klima hurtig vilde gro til med Ukrudt og Krat, ere de i Æ. nøgne Lerdynger. For at bøde paa Vandmangelen er det, at den engelske Forvaltning i de senere Tiaar har paataget sig at regulere Vandtilførselen, idet man fastholder en Del af Højvandet i store Stemmebassiner, som det senere efter Behag kan ledes fra. I den Hensigt er der bygget forskellige Dæmninger til Opstemning af Nil-Vandet. En stor Dæmning ligger neden for Kairo, hvor Floden deler sig i begge sine Mundingsarme, og en anden ved Siut. Den største er imidlertid 1902 fuldendt ved Assuan; den er næsten 2 Km. lang og spærrer hele Nildalen, der her er smal. Ved 180 Sluser reguleres Afløbet, saaledes at Højvandet, medbringende det frugtbare Slam, frit faar Lov at passere, og der er da ringe Forskel i Vandstandshøjden paa hver Side af Dæmningen; men ved lav Nilstand opstemmes Vandet indtil 20 M. De opstemmede Vandmasser beløbe sig til over en Kbkm. og danne en Sø med en Længde af 235 Km. Rundt om Søen hæve sig umiddelbart op af Vandet de nøgne, mørke Granitmasser; hist og her hæve sig Klippeøer, og endnu rage oversvømmede Daddel- og Dumpalmer op af Vandet. Oversvømmet er ligeledes Øen Filæ, hvis prægtige Ruiner derved ere viede til en raskere Undergang, og den første Katarakt er forsvunden paa en mindre Snævring nær, der ligger neden for Dæmningen, og som ligesom denne kan passeres af Skibe gennem Kammersluser. Ved saadanne Opstemningsværker har man allerede opnaaet, at i hvert Fald Deltaet og Fajûm i Stedet for Oversvømmelse til en enkelt Aarstid nu kunne betjene sig af Overrisling til enhver Tid af Aaret. For at give hele Æ. det samme Gode maatte man bygge endnu mægtigere Værker, og man har allerede projekteret en Forhøjelse af Assuan-Dæmningen med 6 M., hvorved Bassinets Beholdning vilde stige til 2 Kbkm. Mere end til en helaarlig Vanding af Nil-Dalen vilde Nilen's Vandmængde overhovedet slet ikke strække, saa til Trods for Ingeniørkunsten er man nøje bunden til de forhaandenværende Forhold og f. Eks. om Indtagelsen af større Ørkenstrækninger til Kultur gennem Overrisling kan der aldrig blive Tale. Den eneste Mulighed for at forøge Vandtilførselen noget er Schweinfurth's storstilede Forslag, der gaar ud paa at regulere den øvre Hvide-Nil og dens Tilløb for at vinde det Vand, der nu gaar tabt ved Fordampning i de mange stillestaaende Flodarme og Sumpe.

Fra Oldtiden til langt op i 19. Aarh. maatte i Æ. Jordens Dyrkning nøje rette sig efter Nilen's højeste Stand, og derfor faldt Aaret i 3 Dele: Oversvømmelses-, Sæde- og Høsttid. Paa Rai-Agrene begynder man med Udsæden straks, naar Vandet har trukket sig tilbage. Uden forud at pløje spredes Kornet paa den opblødte Mark og presses i Jorden, ved at en Træstamme eller et Bræt trækkes hen over Marken; eller ved, at en Flok Okser tramper hen over den. Paa Scharaki-Agrene, hvor det frugtbare Nildynd kun tilføres i ringere Mængde, bliver Jorden ridset op med Ploven, uden at der dog er Tale om en Omlægning som ved vor Pløjning. Den samme primitive Plovform, der endnu bruges i Æ., kendes fra 5,000 Aar gamle Afbildninger. Omtrent 4 Maaneder efter Saatiden er Høsten forbi. I Overenstemmelse med Oversvømmelsen falder saavel Saatid som Høsttid senere i Nedreægypten end i Øvreægypten. Paa Rai-Marker har Øvreægypten Høst i Februar, Mellemægypten i Marts og Deltaet i April. I Løbet af 19. Aarh. har Tilkomsten af ny Kulturplanter samt Gennemførelsen af den helaarlige Vanding krævet Indførelsen af ny Driftsmetoder. Paa Rai-Agrene har man i Reglen bibeholdt Vinterkulturen og nøjes med een aarlig Høst, der er rig og ikke kræver store Driftsomkostninger. Paa Scharaki-Agrene muliggøres det efter hinanden at tage Vinterkultur, Sommerkultur og en kort Efteraarskultur. I Virkeligheden blive Agrene dog aldrig besaaede 3 Gange om Aaret, da stedse nogle ligge brak. F. Jager, hvis Fremstilling her til Dels er fulgt, anfører fra Deltaet, hvor den stadige Vanding tillader at dyrke Jorden hele Aaret, følgende Skema over en Frugtfølge, hvorved man opnaar at faa Høst 5 Gange i Løbet af 3 Aar:

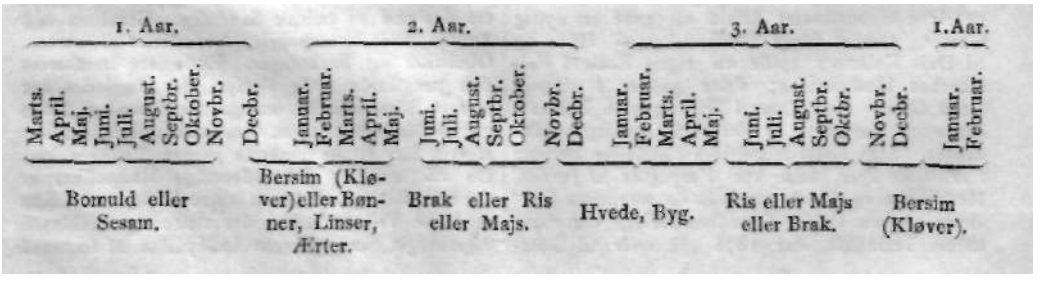

De mere end een Gang besaaede Gebeter udgøre omtrent 24 p. Ct. af hele det dyrkede Areal; i Nedreægypten dog 30 p. Ct., men i Øvreægypten kun 16. Ved saa intensiv Dyrkning maa Jorden selvfølgelig gødes, og det sker dels med Duemøg (alle andre Husdyrs Gødning bruges til Brændsel), dels med den frugtbare Jord, der hentes i Ruindyngerne, og endelig med Gips, som man faar fra Ørkenen. De vigtigste Kulturplanter ere Hvede, Majs, Byg, Ris, Durra, Bønner, den hvidblomstrede, ægyptiske Kløver (Bersim), Bomuld, der siden 1863 dyrkes i stor Maalestok, Olieplanterne Rizinus og Sesam, Sukkerrør, Løg, Græskar og Agurker. Man regner, at Hvede optager 20,3 p. Ct. af Kulturlandet, Bomuld 14,1 p. Ct., Bønner 12,3 p. Ct., Majs 11,2 p. Ct., Byg 8,5 p. Ct. og Durra 7,9 p. Ct. Ogsaa rumligt bliver alt udnyttet. Naar Vandspejlet sænker sig i Nilen og Kanalerne, beplantes Strækningerne mellem Schaduf'er og Sakijeh'er. De vigtigste økonomiske Træer ere Daddelpalmer, hvoraf Fellaherne foruden Frugterne anvende Bladskedebasten og Bladribberne som Materiale til alle Slags Brugsgenstande, og hvis Antal i Æ. kan anslaas til godt $3^1/_2$ Mill. Træer, samt Dumpalmen, hvis spiselige Frugter spille en Rolle i Øvreægypten. Vin og Sydfrugter ere indførte og trives ypperlig i Haver i Særdeleshed i Fajûm og Deltaet, hvor den oprindelige Landskabskarakter allerede herved er blevet noget forandret. Kvægavlen lider under hyppige Kvægsyger og Umuligheden af at holde Græs- og Kløvermarker Sommeren over, foruden at den ikke passer ind i den ægyptiske Driftsmaade. I Øvreægypten spille Faar og Geder og i Nedreægypten Hornkvæg den største Rolle. 1900 fandtes i Æ. 80,000 Heste, 350,000 Stkr. Hornkvæg, 300,000 Bøfler, 1 Mill. Faar og Geder, 40,000 Kameler, 120,000 Æsler og 10,000 Muldyr. Som Trækdyr for Vogn, Plov og Sakijeh og som Malkedyr anvendes baade Okser og Bøfler; men de sidstnævnte, der af Natur ere Sumpdyr, have vist sig mest modstandsdygtige over for Kvægsygdomme og fortrænge derfor de egentlige Okser. Som Ride- og Lastdyr anvendes den enpuklede Kamel, Æselet og Hesten, og i Ørkenen næsten udelukkende den første. De gamle Ægyptere kendte endnu ikke Kamelen, der imidlertid hurtig udbredte sig, da den først var hidført fra Forasien. Ogsaa dens Mælk finder Anvendelse. Ligeledes antages Hesten indført omkring 1800 f. Chr. Af Geden anvendes foruden Mælken dens Haar og Skind, hvilket sidste flaas helt af og bruges til Vandsæk. Af Faaret anvendes Kødet, medens Ulden kun er lidet benyttet. Svin holdes kun af Kopterne. Som næsten overalt i Orienten findes der talrige halvvilde og herreløse Hunde, der leve af bortkastet Affald og gøre en nyttig Gerning som et Slags Sundhedskorps. Høns og til Dels Kalkuner spille en vigtig Rolle i Fellahernes Husholdning; dette gælder i ringere Grad Gæs. Naar Duer i Øvreægypten holdes i saa store Mængder, er det som Gødningsproducenter. Som i alle islamitiske Lande er Bonden i Æ. ikke Ejer, men kun Forpagter af Jorden. Med Rette og Urette samlede de ægyptiske Herskere sig en vældig Grundbesiddelse, den saakaldte Tschiftlik, der 1878 gik over til Statsdomæne og pantsattes til europæiske Magter for gjorte Laan. Disse Domæner omfattede 1891 178,747 Hektarer, der væsentligt vare beliggende i Nedreægyten, hvorimod Kedivens tidligere Privatbesiddelse Dair Sanieh, der 1898 solgtes til et Konsortium, for største Delen laa i Øvreægypten. En betydelig Del af Jord og Grund er Moskeers og Skolers Besiddelse (Vakuf); men denne er af Englænderne beslaglagt som Pant for Okkupationsomkostningerne. En anden betydelig Del af Grunden ejes af store Selskaber, navnlig af Sueskanalkompagniet, samt af et mindre Antal Storgrundsbesiddere. De tilbageblevne 1,042,114 Hektarer dyrkes af Fellaher som Regeringens Forpagtere mod en Afgift, der beløber sig til omtrent $^1/_5$ af Udbyttet; gennemsnitlig er Afgiften i Nedreægypten 75 Kr. og i Øvreægypten 150 Kr. pr. Hektar. Ved Betaling af den 6-dobbelte Afgift kunne Bønderne dog komme i arvelig Besiddelse af deres Lod. Medens Mehemed Ali ved sit 1817 indførte Monopolsystem gjorde Fellaherne til Regeringens elendig betalte og stærkt udbyttede Daglejere, har den engelske Forvaltning stærkt forbedret deres økonomiske Tilstand ved Lettelse i Afgifterne, Oprettelse af Laanekasser samt gennem Indførelse af Forbedringerne i Driften. Jagt spiller ingen økonomisk Rolle i Æ.; den drives væsentlig kun som Sport af Turister. Fiskeriet har derimod Betydning i Birket Karun samt i Deltalagunerne, særlig i Mensaleh-Søen.

Paa Mineralprodukter har Æ. ikke stor Rigdom. Mange Gruber, der udnyttedes af de gamle Ægyptere, synes nu at være udtømte; dette gælder saaledes Kobberminerne ved Djebel Halala og Smaragdminerne ved Djebel Zumurud og Saberæ. I Oldtiden udvandt man ogsaa Guld i de arkæiske Bjærgegne i den arabiske samt i den nordøstlige nubiske Ørken; men de Forsøg, man i Nutiden har gjort paa Guldproduktion, ere strandede. Ved Kene og ved det røde Hav findes rige Fosfatlejer, hvis Udnyttelse er planlagt. I øvrigt udvindes Bly ved Djebel Russa; Statens 12 Saliner, der navnlig ligge ved Mariut-Søen, levere aarlig 150,000 Kg. Kogsalt, dens 8 Salpeterværker frembringe 700,000 Kg. Salpeter, og af Nedreægypten's Natron- og Bittersøer udvindes 8 Mill. Kg. Natronsalte om Aaret. Nil-Slammet anvendes til Byggemateriale i Form af lufttørrede Tegl og til Vandkrukker og Lerkar; fra de gamle Byers Ruindynger samt fra Ørkenes Gipsbreccie hentes Gødning. Derimod ere de talrige Stenbrud, der i Oldtiden leverede Materiale til de ægyptiske Herskeres kæmpemæssige Bygningsværker, nu at ringe Betydning. Pyramiderne i Egnen om Kairo ere byggede af Kalk af den derværende Mokattamformation; de fleste øvreægyptiske Templer ere derimod af nubisk Sandsten. Granitten ved Assuan fandt hovedsagelig Anvendelse til Statuer, Obelisker og Sarkofager. Endvidere fremhæves den pragtfulde røde Porfyr, der ligeledes har leveret Materiale til mange Kunstværker, den grønne Marmor, Alabast samt plastisk Ler, der har afgivet Stof til de berømte porøse Vandkrukker. Da Æ. mangler de nødvendige Raastoffer, er der ikke Betingelser for en større Industri. Kun saadanne Virksomheder, der slutte sig direkte til Agerbruget, ere gennem Indflydelse af fremmed

Kapital gaaede over til Fabrikvirksomhed. Dette gælder i højeste Grad Sukkertilvirkningen, der drives paa 17 Fabrikker, der 1901 leverede 100,000 Tons Rørsukker. Endvidere findes nogle Raffinaderier, Brænderier, Dampteglværker, Dampmøller, Oliemøller samt en Tændstikfabrik og en Papirfabrik. Specielt i Kairo findes nogle Væverier, Møbel- og Skotøjsfabrikker, og endelig maa nævnes den betydelige Cigaretfabrikation, der giver Anledning til betydelig Udførsel, især til Tyskland; den opstod oprindelig i Tilknytning til Tobaksdyrkningen, men maa nu indføre sit Raastof fra Udlandet, efter at Regeringen af finanspolitiske Grunde har undertrykt Tobaksdyrkningen i Æ. En yderligere Grund til, at Æ. ikke let bliver Industriland, er den, at Fellahen, der nu gennem Aartusinder er bleven en dygtig Bonde, ikke uden videre egner sig til Fabrikarbejder. Derimod har han udmærkede Anlæg for Hjemmeindustrien og forstaar selv at lave sine simple Brugsgenstande, Rundt omkring i Landsbyerne ser man Fellaherne, naar de ere fri for Markarbejde, sidde paa Gaden og spinde deres Gedegarn med en primitiv Haandten. De egentlige Haandværkere, der for største Delen ere Kopter, Grækere eller Armenier, bo i Byerne, der næsten alle have Tilvirkning af Husgeraad og Beklædningsgenstande. Specielt fremhæves Lerkartilvirkningen i Kene og Siut. Endnu er denne Hjemmeindustri uberørt af europæisk Teknik og Produktion. Derimod er den gennemsyret med arabisk Paavirkning, selv om saavel Former som de primitive Hjælpemidler, der benyttes, i overmaade mange Tilfælde ere de samme som de, der allerede fandt Anvendelse hos de gamle Ægyptere. I den nyeste Tid har man lagt sig efter en Produktion af falske Oldsager, der i stor Maalestok afsættes til Turisterne. De ægyptiske Haandværkerprodukter sælges enten afHaandværkerne selv eller af Smaakræmmere.

Æ.'s Handel med Udlandet er paa europæiske Hænder. Den er i de senere Aar gaaet jævnt fremad. Der udføres hovedsagelig Landbrugsprodukter som Bomuld, hvoraf Eksporten 1904 beløb sig til 261,7 Mill. Kg., Bomuldsfrø, Sukker og Cigaretter, og der indføres i Særdeleshed fremmede Industrivarer som Bomuldstøj, Metalvarer, Maskiner og Kul. Den samlede aarlige Handelsomsætning var 1903 675 Mill. Kr., hvoraf den større Halvdel eller 361 Mill. Kr. faldt paa Udførselen; i disse Summer er ogsaa medregnet den Smule Transithandel, der drives paa anglo-ægyptisk Sudan. Den vigtigste Handelshavn i Æ. er Alexandria, hvorpaa i betydelig Afstand Rosette og Damiette følge. Sues og Port Said have derimod kun Betydning som Kulstationer og Gennemgangshavne, og Sues-Kanalen har kun i ringe Grad berørt Æ.'s eget Liv. Størst Omsætning har Æ. med England, der alene lægger Beslag paa 45 p. *Ct.* af Indførselen og 56 p. Ct. af Udførselen. Andre Lande med større Deltagelse i Handelen paa Æ. ere Tyrkiet, Frankrig, Tyskland, Østerrig, Italien, Rusland og U. S. A.

Samfærdselen er ligesom i Oldtiden endnu væsentligst knyttet til Nilen. Først og fremmest sker al Grovvaretrafikken paa Floden. Medens Skibsfarten S. f. Assuan afbrydes af Strømsnævringer (Katarakter), er der nordligere intet, der lægger den Hindringer i Vejen. Meget heldigt er det, at Nordenvinden fremhersker hele Aaret; derved lettes Skibenes Opfart, medens deres Nedfart er mulig alene paa Grund af Strømmen. I Deltaet forgrene Vandvejene sig. Ikke alene ere Damiette- og til Dels Rosette-Armen sejlbare, men ogsaa mange af de større Kanaler kunne befares. Saaledes kunne Nil-Fartøjer gennem Vadi Tumilat naa hen til Ismailia. Foruden af Baade eller Pramme med høje, spidse Sejl befares Nilen af Dampere, der først og fremmest staa i Persontrafikkens Tjeneste. I 19. Aarh. begyndte man ogsaa at bygge Jærnbaner i Æ., og da kun det jævne Alluvialland behøvede saadanne, stødte Baneanlæggene her ikke paa nogen som helst Vanskelighed fra Naturens Side. Den ældste Ørkenbane i Æ. fra Kairo til Sues maatte paa Grund af Vandmangel snart nedlægges igen, og man kommer nu fra Kairo til Sues ad en Omvej over Sagasig og Ismailia. Foruden Hovedlinierne, der i Deltaet gaa temmelig retliniede, har man anlagt en Mængde Smaabaner for Lokaltrafikken samt en Del Markbaner til Sukkerrørsplantagerne. Fra Kairo gaar en Hovedlinie Syd paa gennem Nil-Dalen med Sidebane til Fajûm. Sydlige Endepunkt for den øvreægyptiske Hovedbane er Assuan; herfra fortsættes den Syd paa uden om den første Katarakt; men medens den tidligere stoppede op ved Stationen Filæ-Schellal, hvorfra Nil-Dampere besørgede Trafikken indtil Vadi Halfa, der allerede 1900 kom i Baneforbindelse med Khartum, er nu Banen ført helt igennem. Desuden indviedes i Jan. 1906 den 523 Km. lange Jærnvej fra Port Sudan ved det røde Hav til Berber ved Nilen, og kort efter aabnedes Linien fra Stationen Abu Hamed til Kerme, hvorved Provinsen Dongola blev sat i direkte Forbindelse med Havet. Det samlede Jærnbanenet i det egentlige Æ. udgjorde 1905 3,597 Km., hvoraf 2,342 Km. ere Statsbane, medens Resten tilhører private Selskaber. Hertil kommer de nævnte Linier i det anglo-ægyptiske Sudan, der i alt udgøre 1,249 Km. og efter Anlæg og Administration ere at betegne som Militærbaner. Kun een Gang om Ugen føres et Persontog igennem fra Æ. til Khartum. Den ægyptiske Handelsflaade bestod 1905 af 5 Dampere paa 6,428 Tons og 7 Sejlskibe paa i alt 1,912 Tons. Ved Sues-Kanalen har Æ. selv tabt mere, end det har vundet. Tidligere spillede Landet en stor Rolle som Gennemgangsled mellem Europa og Asien. Handelsvejene gik dengang gennem Ørkenen fra Suakim til Berber og fra Koser til Kene samt i de sidste Aartier før Kanalens Aabning fra Sues til Kairo og Alexandria. Alle disse 3 sidstnævnte Byer have tabt denne Mellemhandel, og saa godt som den eneste Erstatning, Æ. har faaet, er Opkomsten af Port Said, der endda ingenlunde er Handelsby. Fraregnet Forbindelsen Syd paa foregaar Æ.'s Samkvem paa Landsiderne endnu ad de gamle Karavanveje, der i øvrigt ere aldeles ubanede Router, hvor kun den kyndige Fører kender Vej. Dromedaren tjener baade som Last- og Ridedyr. Den lokale Trafik mellem de enkelte beboede Stæder foregaar ad slette, meget støvede Markveje, hvis Tilstand er betinget af Nil-Leret, der overordentlig let pulveriseres. Mange af disse Markveje ere anlagte paa de Kanalerne ledsagende Dæmninger, og under Høj-

vande ere disse overhovedet de eneste farbare Veje. Under denne Periode ere mange Landsbyer endogsaa henviste til at benytte Baade, da de helt omflydes med Vand. I øvrigt besørges ogsaa det lokale Samkvem næsten udelukkende ved Hjælp af Last- eller Ridedyr. Vogne ere sjældne; naar de overhovedet anvendes, trækkes de altid af Okser eller Muldyr. Af Postkontorer fandtes 1905 i Æ. 1,081, hvorfra besørgedes i indenrigsk Tjeneste 30½ Mill. Breve og Tryksager og i udenrigsk 6,650,000 Postforsendelser. S. A. fandtes i Æ. et Telegrafnet paa 4,000 Km. med en Traadlængde af 18,346 Km. og med 313 Telegrafkontorer. Telefonnettet, der endnu er indskrænket til de store nordægyptiske Byer, beløb sig 1904 til 220 Km. med en Traadlængde af 880 Km. og med 42,300 Telefonsamtaler. Møntenheden er ifølge Lov af 1885 et Pund (= 100 Piaster), som vejer 8,5 Gr., af Finhed 0,3-5 og altsaa indeholder 7,4375 Gr. rent Guld; det svarer til 18,45 Kr. En lille eller en halv Piaster er lig 5 Milliémer og en stor eller Tarifpiaster er lig 10 Milliémer. I Guld præges Pund og Napoleon (1 Napoleon = 20 frc. = 77,2 Piaster), men den meste i Æ. cirkulerende Guldmønt er engelsk. Af Sølvmønt findes 5 Slags, af Nikkelmønt 4 og af Kobbermønt 2. Først for nylig har man indført Seddelpenge. Metersystemet indførtes 1875, men den gamle orientalske Maal og Vægt er endnu i Brug. Længdemaal er *kassabe* = 3,155 M., *pik* = 0,58 M.; Arealmaal er *feddan* = 42 *ar;* Vægtenhed er en *kantar* — 44.5 Kg.

Efter sin Forfatning er Æ. en tyrkisk Vasalstat under en Arvestatholder, der siden 1867 fører Titelen Kediv og Højhed og benævner sig j >Kediv af Æ., Hersker over Nubien, Sudan, i Kordofan og Dar Fur«. Statholderskabet er arveligt i lige nedstigende Linie. Til Tyrkiet betaler Kediven aarlig 665,041 ægyptiske Pund og maa indhente Tilladelse til Bygning af Panserskibe. Gennem den engelske Okkupation 1882 led Kedivens Magt betydelige Indskrænkninger i Særdeleshed i Finansbestyrelsen, der nu staar under Kontrol af en efter England's Indstilling af Kediven udnævnt engelsk Raadgiver, uden hvis Medvirken og Samtykke ingen finansiel Operation maa foretages. Kediven har Ret til at tage Plads i Ministerraadet, men han har ingen udøvende Magt. Ministeriet bestaar af en tyrkisk Overkommissær samt af de 6 Ministre for Indenrigs-, Finans-, Justits- og Militærvæsen, for offentlige Arbejder og Undervisning samt for Udenrigsforhold. Ministerposterne indehaves af Ægyptere, men de fleste højere Embeder inden for Ministerierne ere besatte med Europæere. 1883 udstedte Kediven en Lov, ifølge hvilken der skabtes en Række repræsentative Institutioner, grundede paa almindelig Afstemning i den Hensigt at indlede et mere konstitutionelt Styresæt. Disse Institutioner vare et lovgivende Raad, en Generalforsamling og Provinsudvalg. Den førstnævnte, der bestaar af 30 Medlemmer, hvoraf Regeringen dog udnævner de 14, er raadgivende i Lovgivningssager og skal have ethvert Forslag til almindelige Love fremlagt til Prøvelse, uden at Regeringen imidlertid behøver at følge dens Beslutninger. Ogsaa de øvrige Institutioners Funktioner ere af begrænset Natur. Ingen direkte Skatter kunne dog paalægges uden Generalforsamlingens Samtykke, og den skal sammenkaldes mindst hvert andet Aar.

I Oldtiden deltes Æ. i Øvre- og Nedreægypten, der omtales som begge Landene, og tidlig optræder en Inddeling i Nomos eller Distrikter, der begrænses af Kanaler eller Vanddrag og have særskilt Forvaltning og Kultus. Nutildags deles Æ. administrativt ligeledes i Øvre- og Nedreægypten, af hvilke førstnævnte omfatter 8 og sidstnævnte 6 Mudirijer eller Provinser. Uden for denne Inddeling staa imidlertid de 6 saakaldte Guvernorater i Nedreægypten, der bestaa af Byerne Kairo, Alexandria, Damiette, Port Said, Sues og El Arisch, samt Sinai-Halvøen. I Spidsen for hver Mudirije staar en Mudir, og ved hans Side findes et Raad (Divan), en Overingeniør, en Overmedicinalraad, hvem blandt andet den obligatoriske Kokoppeindpodning paahviler, samt et Politikontor. Mudirijerne inddeles i Markaz eller Distrikter, der hvert styres af en Mamur, som staar under Mudiren og har sit Sæde i en By. Hvert Distrikt omfatter et Antal By- eller Landkommuner (Nahije), der staa under Ledelse af Embedsmænd (Omde), der staa umiddelbart under Mamuren. I de større Kommuner findes desuden en Slags Sogneforstander (Scheik-el-Beled). De større Stæder deles i Kvarterer under særskilte Forstandere, og et Antal Kvarterer danne et Bydistrikt under en Scheik-el-Fume, der har Rang som Mamur. Et af Mudirens vigtigste Hverv er Inddrivning af Skatterne. Embedssproget er Arabisk. En stor Del af de mindre Embedsmænd ere Kopter. Centraladministrationens Sæde er Hovedstaden Kairo, der ligeledes er Kedivens Sæde, som kun rent periodisk forflyttes til Alexandria. Hverken Kairo eller Alexandria eller andre større Byer i Æ. kunne dog betragtes som moderne Fortsættelser af oldægyptiske Storbyer. Selv Kairo er ingenlunde den direkte Efterfølger af det forsvundne Memfis. Og hvor Theben's Ruindynger ligge, har man nu kun en mindre By som Luksor, der væsentligst er af Interesse for Turisttrafikken. Med sine nuværende rolige Forhold, gode Jærnbanenet og regelmæssige Dampskibsfart paa Nilen bliver Æ. med sin ejendommelige og sunde Natur og sine store Minder og Oldtidsrester mere og mere et søgt Turistland. De mest besøgte Steder ligge paa Strækningen fra Kairo, i hvis Omegn man har nogle af de berømteste Oldtidslevninger som Pyramiderne og Ruinerne af Memfis og Heliopolis, til Assuan, der er Oldtidens Syene.

Retsforholdene i Æ. have betydelig forbedret sig gennem England's Indflydelse; for civile og Straffesager angaaende indfødte findes Domstole, der betjenes af ægyptiske retslærde. Dernæst har man religiøse Domstole (Mehkemeh), der dømme efter Scheriat eller Islam's religiøse Lovvedtægter. Den lærde Fortolker af disse kaldes Mufti, medens den egentlige Dommer er Mudir eller Kadi, af hvilke den sidstnævnte Kategori stedse tilhører den lærde Stand. Under Said Pasha udkom en Lovbog (El Kanun), der er en forunderlig Blanding af religiøst og verdsligt Retsvæsen. Senere oprettede man Domstole med mere moderne Indretning. Lige fra Middelalderen have fremmede Staters Konsuler udøvet en vis Domsmyndighed over deres

Landsmænd; men i den nyeste Tid er en væsentlig Del af denne Domsret og endda i udvidet Form bleven overflyttet paa de saakaldte »blandede Domstole« (*tribuneaux mixtes*), der udnævnes paa 5 Aar med international Sammensætning og ere uden Kontrol af nogen Art. De tidligere Kedivers ulykkelige Regeringsmaade ødelagde det ægyptiske Finansvæsen paa det grundigste, samtidig med at der forlangtes de største Ofre af de fattige indfødte. Af Skatter var der særlig 3 Slags, Grundskatten (*Scharâg*), Indkomstskatten (*Verko*) og Torveskatten (*Himl*). Grundskatten opkrævedes ikke af Statsdomænerne og kun til Dels af de saakaldte Ibadiyearealer, der udgøre godt 15,000 Hekt. og ere overladte Arbejdere til Agerdyrkning med fuld Ejendomsret, saaledes at de ere afgiftsfri de 3 første Aar og senere afdrages med 10 p. Ct. I Hovedsagen hviler Grundskatten paa Regeringsarealerne (*Arâdi el Miriye*), der hvert Aar vurderes paa ny og inddeles i 3 Værdiklasser. Indkomstskatten betales af Haandværkere, Basarindehavere og egentlige Købmænd og beløber sig til 4—20 p. Ct. af Indtægten. Torveskatten, der udgjorde ca. 1½ p. Ct. af de Varer, der førtes til Torvs i Byerne, er tillige med flere andre uretfærdige Afgifter afskaffet af Englænderne. Ligeledes have disse arbejdet paa en retfærdigere Fordeling af de gældende Grund- og Indkomstskatter samt 1890 ophævet Hovedarbejdet, som Staten tidligere paalagde Fellaherne. Under den engelske Styrelse har Æ.'s Finansvæsen i høj Grad bedret sig, og Indtægterne overstige som Regel Udgifterne. 1906 havde Statens Budget en Indtægt paa 249 Mill. Kr. mod en Udgift paa 240 Mill. Kr. Alligevel er Statsgælden kun i ringe Grad gaaet nedad. Den udgjorde 1905 1,842 Mill. Kr. De vigtigste Indtægter foruden af Skatter har man af Jærnbanerne, Tolden og Tobaksmonopolet; de vigtigste Udgiftsposter ere Tributten til Tyrkiet, Ministeriernes Budgetter samt Kedivens Civilliste og Apanager til hans Familie. Ifølge Love af 1885, 1889 og 1900 er hver Ægypter, som har fyldt 19 Aar, pligtig at tjene 5 Aar i Hæren; at købe sig fri er dog tilladt. 1883 reorganiseredes den ægyptiske Armé, der i sin Tid var bleven skabt af Mehemed Ali, af engelske Officerer som Evelyn Wood og Baker, og siden da er en engelsk General øverstkommanderende med Titelen *Sirdar*. Og et Flertal af Officererne ere Engelskmænd. Indtil Obersters Rang udnævnes Officererne af Kediven. 1905 var Hærens Fredsstyrke 17,523 Mand, hvortil kommer et Korps af engelske Besætningstropper paa lidt over 3,000 Mand, der siden 1882 har staaet i Landet, samt et Politikorps paa 6,250 Mand. Den ligeledes af Mehemed Ali skabte, men allerede i hans senere Regeringsaar forsømte Flaade angives nu at bestaa af 11 Kystvagtdampere, 14 Flodkanonbaade, 3 Depecheskibe, 3 Transportdampere samt Kedivens 2 Jagter, hvis Kommandant har Rang som Admiral. Kedivens Vaaben er et rundt blaat Skjold, hvori en Sølvhalvmaane med 3 Sølvstjerner. Æ.'s Vaaben, der dog kun anvendes paa Frimærkerne, er en Pyramide og en i Ørkensandet begravet Sfinks paa blaa Grund. Saavel Krigs- som Handelsflaget er rødt med en hvid Halvmaane og en syvstraalet hvid Stjerne.

(Litt. Foruden Rejsehaandbøger af Baedeker, Meyer, Murray og Bénédete samt Rejsebeskrivelser af mange forskellige Forfattere [Pococke, Norden, Niebuhr, Denon, Burckhardt, Belzoni, Russegger, Lepsius, Schweinfurth o. fl.] nævnes R. Hartmann, »Naturgeschichtliche Skizze der Nillander« [Berlin 1866]; F. Jager, »Ågypten« i »Geographische Zeitschrift« [Leipzig 1907]; de geologiske Forhold ere behandlede af E. Fraas, »Aus dem Orient« [Stuttgart 1867]; Janko, »Das Delta des Nils« [Budapest 1890]; Blanckenhorn, »Geologie Ågyptens« [Leipzig 1901] samt i Artikler af Blanckenhorn, E. Fraas og H. M. Cadell i »Zeitschrift d. deutschen Geolog. Gesellschaft«, 1900—01, »Zeitsch. d. Ges. fur Erkunde zu Berlin«, 1902 og »Scottish Geograph. Magazine«, 1903; Planteverdenen er skildret af Schweinfurth i »Petermann's Mitteilungen« 1868 samt i Baedeker's »A.«; Dyreverdenen af Heuglin i Baedeker's »Å.« fra 1877 [mangler i senere Udgaver]. Endvidere fremhæves Lane, *Mariners and customs of the modern Egyptians* [Lond. 1836]; Pruner, »Å.'s Naturgeschichte und Anthropologie« [Milnchen 1848]; Bayle Saint-John, *Village life in Egypt* [Lond. 1852]; Kremer, »Ä., Forschungen über Land und Volk« [Leipzig 1862]; H. Stephan, »Das heutige Ä.« [Leipzig 1872]; Werner, *Nile Sketches* [Lond. 1873]; Lüttke, »Å.'s neue Zeit« [Leipzig 1873]; Klumzinger, »Bilder aus Oberagypten« [Stuttgart 1877]; Ebers, »Å. in Bild und Wort« [smst. 1880]; *Recensement général de l'Égypte, 1. Juin 1897* [Kairo 1899]; *Dictionnaire géographique de l'Égypte* [smst. 1900]; *Britains work in Egypt* [Edinburgh 1892]; Th. Neumann, »Das moderne Ägypten mit besonderer Riicksicht auf Handel und Volkswirtschaft« [Leipzig 1893]; A. F. Fircks, »Ägypten 1894« [Berlin 1895—96]; Willcocks, *Egyptian Irrigation* [Lond. 1899]; Herze, »Der Nil, seine Hydrographie und wirtschaftliche Bedeutung« [Halle 1903]; A. B. Guerville, *New Egypt* [Lond. 1906]; J. L. Ussing, »Nedre Æ.« [Kbhvn. 1889]). *H. P. S.*

Historie.

I meget faa Lande gaar den historiske Tid saa langt tilbage i Tiden som i Æ., hvor dens første Begyndelse vel kan sættes til 6,000—4,000 Aar f. Chr. Men forud for den historiske Tid gaar i Landet et sikkert meget længere forhistorisk Tidsrum, i hvilket Æ. har været beboet af Mennesker. Vi have ikke blot talrige Levninger fra den yngre Stenalder eller den neolitiske Tid, men ogsaa utvivlsomme Vidnesbyrd om, at Mennesket var til Stede i Æ. i palæolitisk Tid. Rigtignok er der aldrig i Æ. fundet menneskelige Levninger sammen med palæolitiske Stenredskaber, ikke heller ere saadanne fundne i Forbindelse med Knogler af uddøde Dyr, hvad der saa ofte forekommer i Mellem- og Sydeuropa; men dette beror alene paa de ægyptiske gamle Stenalderfunds Beskaffenhed. Disse stamme nemlig alle fra Overfladen eller forekomme i det hele under Forhold, der omtrent umuliggøre Bevarelsen af Knogler og Ben fra saa gamle Tider. De Stenredskaber af palæolitiske Former, som ere opsamlede i Æ., stamme gerne fra Sænkninger i de Nilen omgivende

Ørkener eller fra ned til Nilen's Løb førende Dale, der i ældgamle Dage have været benyttede som Veje fra Oaserne til Nil-Bredden. Den tykke Patina, der gennemtrænger den opadvendte Side af Stensagerne, viser tilstrækkelig, at disse have ligget her i mange Aartusinder; thi de neolitiske Stenredskaber, som man oftere finder i Nærheden, have en helt anden, mindre tyk Patina. Den store Forskel, der er til Stede imellem Patina'en paa Redskabernes to Sider, viser fremdeles, at Klimaet saa at sige ikke har forandret sig synderlig i den lange Tid, i hvilken disse Stensager have ligget i Overfladen, og at Klimaet i Æ. tidlig i den palæolitiske Tid har været lige saa tørt og regnløst, som det er nutildags i Landet.

Men forud for det lange og tørre Tidsrum er der gaaet en Tid, hvor Klimaet var et helt andet, med rigelig Nedbør, der bl. a. havde til Følge, at talrige Strømme, der have gravet Sidedalene til Nilen, gøde Vandmasser ud i Nilen, og, som det fremgaar af den udmærkede Naturgransker Dr. G. Schweinfurth's samvittighedsfulde og med stor Sagkundskab foretagne Undersøgelser i Omegnen af Theben, er der i Lag fra denne Tid paa Flintestykker fundet saa utvivlsomme Spor af Menneskets Virksomhed, at det maa betragtes som højst rimeligt, at der allerede i denne tidlige Afdeling af den kvartære Tid færdedes Mennesker i Omegnen af det Sted, hvor Hovedstaden Theben siden kom til at ligge (se G. Schweinfurth, *Recherches sur l'âge de la pierre dans la Haute-Egypte* i *Annales du service des Antiquités de l'Égypte* VI, S. 9—64 [Kairo 1905]). Ved de omhyggelige geologiske Undersøgelser, der i de senere Aar ere udførte, ikke blot i det beboede Ægypten, men ogsaa i de tilstødende Ørkener, synes det godtgjort, at Nilen dengang delvis havde et andet Løb end nu. Den havde vistnok allerede for længst gennembrudt Granitklipperne ved Assuan, men omtrent fra Egnen ved Esneh flød Nilen's Vande ikke som nu, igennem den nuværende Nil-Dal, men fnlgte et vestligere Løb gennem den libyske Ørken, parallelt med det nuværende Løb, indtil den faldt i Datidens Middelhav vestlig for Kairo. De store Dale i den østlige Ørken N. 0. f. Theben, Hamamat-Dalen og dens Forgreninger, vare dengang gennemstrømmede af Vandløb, men disse flød ikke mod Nord, hvorimod de strømmede mod Syd, forbi Theben, for ved Esneh at falde i Datidens Nil. I Egnen af Theben dannede Løbet dengang flere Ferskvandssøer. Men til sidst kom en Naturbegivenhed, ved hvilken Højderne ved Kenneh gennembrødes. Vandene fra de østlige Egne behøvede nu ikke mere at flyde Syd paa til Esneh; de banede sig Vej lige Nord paa, og samme Vej fulgte snart alle Nilen's Vande. Saaledes opstod den nuværende Nil-Dal, og den vestlige Ur-Nil udtørredes efterhaanden (se Max Blankenhorn i »Zeitschrift f. Erdkunde« [Berlin 1903]).

Fra den neolitiske Tid, i hvilken Æ.'s klimatiske Forhold vistnok for længst vare blevne i det væsentlige lige med Nutidens, ere Vidnesbyrdene om Menneskets Tilstedeværelse i Æ. og om dets Virksomhed talrige. Fra de tidlige Afsnit af Stenalderen have vi vistnok endnu kun Fund af enkelte, mere isolerede Genstande, men til Gengæld have vi fra Stenalderens sidste Tider mange, til Dels righoldige og meget oplysende Fund, særlig talrige Gravfund. Den første store Gravplads fra forhistorisk Tid opdagedes af Petrie og Quibell 1895—96 ved Nagadah og Ballas, N. f. Theben. De forstode vel ikke selv straks (se Petrie og Quibell, *Nagada and Ballas* [London 1896]) Betydningen af deres Fund, og anede ikke, at de havde lagt Haanden paa Æ.'s saa ivrig, men hidtil forgæves eftersøgte forhistoriske Tid; men dette paavistes snart efter af J. de Morgan, som selv paa forskellige Steder i Landet opdagede mange andre forhistoriske Grave, ligesom han tillige paaviste Bopladser fra forhistorisk Tid (se J. de Morgan, *Recherches sur les origines de l'Égypte*: I, *L'âge de la pierre et les métaux*; II, *Ethnographie préhistorique* [Paris 1896—97]). Siden ere forskellige andre større Gravpladser fra forhistorisk Tid blevne udgravede og beskrevne, saaledes ved Hou (Diospolis Parva) (se Petrie, *Diospolis Parva, The Cemeteries of Abadiyek and Hu* [London 1901]) og flere andre i Nærheden af Abydos.

Ved disse Fund er der aabnet os et klart Indblik i Æ.'s forhistoriske Tid, saavel i dens Stenalders senere Dage, som i den begyndende Metaltid. Man ser, at Befolkningen allerede var skreden forholdsvis langt frem i Kultur, og at den havde Sans for Kunst, ligesom den allerede formaaede at frembringe Former tiltalende for Øjet. Men af de mange Genstande, der ere levnede os fra denne tidlige Tid, er der endnu ikke en eneste, om hvilken det kan siges, at den har et specifikt ægyptisk Præg, ingen Genstand har endnu den ejendommelige Karakter, som udmærker saa mange Genstande fra det gamle Æ.'s rent historiske Tidsrum. (Om Kunstgenstande se Jean Capart, *Primitive Art in Egypt* [London 1905]; samme, *Les débuts de l'Arten Egypte* [Bruxelles 1904]). Ved Udgravningerne optoges et betydeligt antropologisk Materiale, saavel Kranier som andre Skeletdele, som det er oplysende at sammenligne med tilsvarende Levninger fra andre Egne af Nordafrika, saavel moderne som ældre.

I den lange neolitiske Tid have Æ.'s Beboere aabenbart gjort langsomme, men sikre Skridt fremad i Kultur. Imedens den palæolitiske Tids og maaske ogsaa den første neolitiske Tids Mennesker vistnok levede af Fiskeri fra Nil-Bredden og Jagt, og medens Æ.'s Beboere i denne fjerne Tid i maaske vare vandrende Folk, der snart opholdt i sig ved Nil-Bredden, snart i Oaserne, drev Landets Befolkning i den senere neolitiske Tid saavel Agerdyrkning som Kvægavl. Det er sikkert i Løbet af den forhistoriske Tid, at de Forhøjninger dannedes i Nil-Dalen, paa hvilke Nutidens ligesom ogsaa hele den historiske Fortids Landsbyer ere opførte, i hvilke Beboerne ere i Sikkerhed for Nilen's Oversvømmelse. Anlæg af Kanaler og Bassiner er vist ogsaa begyndt i forhistorisk Tid. Kornsorterne, som Ægypten's gamle Beboere dyrkede, kom, som det synes, oprindelig dels fra Armenien, dels fra Abessinien.

Efter den forhistoriske Tid følger i Æ. et Tidsrum, i hvilket Landets Beboere i Modsætning til Befolkningen i den forhistoriske Tid vise sig at have kendt og anvendt en virkelig Skrift, nemlig den for Landet ejendommelige Hieroglyfskrift. Indskrifter, forfattede i denne tidlige Tid, ere temmelig hyppige, men ingen af dem ere videre lange,

og de ere heller ikke altid lette at tyde. Men det er klart, at de alle ere affattede i det Sprog, som vi kalde det gamle ægyptiske Sprog, og som siden var Landets Sprog, indtil det efterhaanden i Løbet af Middelalderen trængtes til Side af Arabisk og til sidst uddøde for et Par Aarhundreder siden. Allerede i den Tid, fra hvilken de ældste Indskrifter stamme, er det ægyptiske Sprog helt udviklet, ja Datidens hele Kultur har det særegne Stempel, som tilhører det gamle Æ., og som er saa grundforskellig fra Kulturen i alle andre Lande. Religionen er i alt væsentligt den samme som længere hen i Tiden, Statsforfatningen den samme, Kongen har allerede i de ældste Indskrifter de samme ejendommelige Titler, som han stadig fører senere i den fuldt historiske Tid, Titler, som han til Dels har tilfælles med Guderne. Kunstgenstande, ja ogsaa Brugsgenstande have allerede et saa ejendommeligt Præg, at man ikke kan være i Tvivl om, at de stamme fra det gamle Æ., hvor man end skulde træffe paa dem.

I dette Tidsrum, som man kan kalde den begyndende historiske eller den arkaiske Tid, indtraf en Begivenhed af stor Betydning for Landet. Det ægyptiske Rige stiftedes af en Fyrste, som Grækerne kalde Menes, og hvis ægyptiske Navn var *Mena* e. 1. Stiftelsen af Riget er ikke ensbetydende med Ankomsten af det ægyptiske Folk i Landet. Dette har aabenbart dengang været til Stede i Landet i lange Tider; kun at Ægypten før Menes ikke dannede et eneste Rige, men rimeligvis flere af hinanden uafhængige Smaariger. Til sidst, synes det, var der kun to Riger, et indbefattende Norden, et andet Syden, hvilke to forenedes af Menes. For øvrigt formaaede ikke alle hans Efterfølgere at bevare Herredømmet over det hele. Riget deltes oftere, men det forenedes dog efter længere eller kortere Tid altid igen til eet Rige. Om den ægyptiske Befolknings Herkomst og Afstamning, ligesom om den ægyptiske Kulturs Oprindelse, vides intet sikkert; man formoder, ikke uden Grund, at den har modtaget tidlig Paavirkning fra den oldbabylonske Kultur, og at denne Kulturstrømning gik igennem Sydarabien.

Efter Menes fulgte en lang Række indfødte Konger — Faraoner, som man plejer at kalde dem — der af Befolkningen betragtedes som Guddommens Repræsentant eller Inkarnation paa Jorden, en Værdighed, som Kongen dog først besad, efterat være bleven højtidelig indviet dertil i et af Landets mest ansete Templer. I det Værk, Manetho (s. d.) forfattede om Æ.'s Historie, inddeles Kongerne i 30 Dynastier, af hvilke det 30. afsluttedes omtrent 345 f. Chr. ved den sidste indfødte Konge, Nektanebos II's Fald. Om de tre første Dynastier vide vi kun lidet. Dog have vi en Del samtidige Indskrifter, for en Del stammende fra de til disse Dynastier hørende Kongers Grave, hvoraf flere ere undersøgte af Amélineau, Flinders Petrie o. a. Disse kongelige Grave ligge næsten alle i Nærheden af Abydos. Fra disse Grave, ligesom fra samtidige Privatgrave, er der fremdraget Tusinder af Genstande, der til i Dels ere udførte med stor Kunstfærdighed i denne j tidlige Tid. Kulturen var allerede dengang vidt fremskreden. Man havde allerede en Litteratur, og Skrift benyttedes ved Rigets Styrelse i stor Udstrækning, ligesom ogsaa til historiske Optegnelser. Under det 5. Dynasti forfattedes saaledes et Værk, der i Tabelform gav Udsigt over de vigtigste Begivenheder Aar for Aar fra Menes's Tronbestigelse. Desværre have vi kun et lille Brudstykke tilbage (paa en Sten i Museet i Palermo). Til Ordningen af de Konger, der omtales i Indskriften, maa vi nøjes med nogle paa gamle ægyptiske Mindesmærker bevarede Kongelister, der kun give Navnene paa de vigtigste Konger, og som ikke altid ere godt bevarede. — Fra det 4. Dynasti er Memfis Kongernes Sæde, deres Begravelser findes i Omegnen. Over deres Grave rejse Kongerne Pyramider, af hvilke, som vel kendt, en Del endnu staa oprejste. Tiden fra 4. til 6. Dynasti er meget rigt paa Mindesmærker, især Privatgravene, i hvilke man ofte finder talrige Indskrifter og Billeder, der paa en levende Maade føre os ind i Datidens Liv og Forhold. Man har kaldt dette Tidsrum »det gamle Rige«; men da vi nu kende ældre Tidsrum, foretrækker man nu gerne Benævnelsen »Memfis-Tiden«. Overgangen fra det foregaaende Tidsrum dannes af Kong *Snefru*, der bl. a. opførte Pyramiden ved Medum. Af et Mindesmærke paa Sinai-Halvøen af Snefru se vi, at Ægypterne paa hans Tid drev Miner der i Egnen. Dette havde for øvrigt længe været Tilfældet, da flere ældre ægyptiske Konger (endog af 1. Dynasti) have efterladt sig Mindesmærker der. Ellers vide vi igennem hele Tidsrummet saa godt som intet om Forholdet til Udlandet. Tre Konger af 4. Dynasti opføre de tre store Pyramider ved Gizeh, Herodot kalder dem Kheops, Khefren og Mykerinos, hvilke Former ret godt svare til deres ægyptiske Navne. Under 5. Dynasti naar Æ. en høj Blomstring, hvorom talrige fint udførte Kunstværker tilstrækkelig vidne. Under 6. Dynasti begynder et vist Forfald at spores, men Landet er dog aabenbart endnu meget blomstrende, saaledes under de Konger, hvis Navn man læser *Pepi*. Men snart efter kommer der et Tidsrum (7.—10. Dynasti), om hvilket vi ikke vide videre Besked. Riget synes atter at være faldet fra hinanden og har vist ofte været delt mellem flere Herskere. Kun forholdsvis faa Mindesmærker kunne henføres til dette Tidsrum.

Men der skulde atter komme lysere Tider. I Øvreægypten bliver Theben Midtpunkt for en ny Kulturudvikling, der straaler ud til alle Sider. Theben bliver Sæde for en Fyrsteslægt, som efterhaanden udstrækker sin Magt over hele Æ. (11. Dynasti). Kunst og Industri blomstre atter op, Landet bliver atter rigt og lykkeligt, som talrige Mindesmærker, der bære et eget, fra Memfis-Tiden noget forskelligt Præg, tilstrækkelig vidne om. Dette ny Tidsrum kaldtes tidligere »det mellemste Rige<. Nu foretrækker man Benævnelsen »den ældre Theben-Tid«. Til det 11. Dynasti høre bl. a. Konger med Navne, som man læser *Antef* og *Mentuhotep*. Til det 12. Dynasti, under hvilket hele Æ. blomstrer, og fra hvilket talrige Mindesmærker stamme, saavel fra alle Egne af Æ. som fra Nubien, høre Konger, hvis Navne man læser *Amenemha* og *Usertsen*. Det sidste Navn har man i den sidste Tid villet

læse *Sen-usert*, hvoraf mange nu mene, at Sesostris (s. d.) er en Gengivelse. I 13. Dynasti staa Kunst og Industri endnu meget højt, men Tiderne synes at være blevne en Del usikre, Kongerne regere kun kort. Det ser ud til, at Kongerne have vekslet lige saa hurtig som de romerske Kejsere i 3. Aarh., hvilket nødvendigvis maa have ført megen Ufred med sig. Mindesmærkerne, der under 11., 12. og til Dels under det 13. Dynasti havde været baade talrige og omhyggelig udførte, blive nu sjældnere. Land og Folk ere aabenbart i fuldt Forfald, hvad fremmede benytte sig af for med Vaabenmagt at gøre sig til Æ.'s Herrer. Hvorfra disse fremmede kom, vide vi ikke. Man kalder dem gerne »Hyrder«, hos Manetho benævnes de *Hyksos*, d. e. Herskere over *skos*, d. e. Beduiner e. 1. Ordet har vel nærmest været en Betegnelse for disse Folks Høvdinger og Anførere. De danne Manetho's 15. Dynasti, maaske ogsaa hans 16. Dynasti. De anlagde Byen Avaris, som uden Tvivl for nylig er bleven genfunden nær Tell-el-Jehudi ved Petrie's Udgravninger. Den samme Oldgransker har ogsaa fundet Gravpladser, hvor disse Folk begravede deres døde. Lignende Begravelser ere for nylig af andre Oldgranskere opdagede andre Steder i Æ.

Kampene med Hyksos havde en Tid lang lidet heldige Udfald for Ægypterne, men til sidst vendte Lykken sig. Amosis (*Ahmes*), der begynder det 18. Dynasti, vandt Sejr over Hyksos, indtog Avaris, hvorefter de fremmede forsvandt fra Æ. Denne Begivenhed skete omtrent i Aaret 1580 eller 1600. Derimod kan der ikke gives Tidsbestemmelser for ældre Tider. Med Hyksos'es Fald begynder et nyt Afsnit, som man har kaldt »det ny Rige«, men som bedre benævnes »den yngre Theben-Tid.» Det indbefatter Manetho's 18.—21. Dynasti. I dette Tidsrum udfolder Æ. en ikke ringe Glans, saavel ved Krigsbedrifter som ved Opførelsen af storartede Mindesmærker. Medens Kongerne af 12. Dynasti havde indskrænket sig til at tvinge Beboerne af Nubien indtil den anden Katarakt til at adlyde Ægypterkongen, bleve nu ogsaa større Dele af Syrien bragte i Afhængighed af Æ. og tvungne til at udrede aarlige Afgifter til Farao. Allerede Amosis foretog Krigstog til Syrien, ligesom ogsaa saadanne udførtes af hans Efterfølgere Amenofis I og Thotmes I. Det var dog vel nærmest kun Strejftog, men med Thotmes IH begynder et mere varigt ægyptisk Herredømme over store Strækninger af Syrien. Hovedfelttoget foretoges i Kongens 22. og 23. Regeringsaar, i hvilket han bl. a. vandt en stor Sejr over Syrerne ved Megiddo. Forskellige Oprør kuedes paa senere Tog, dels foretagne af Thotmes III, dels af hans Efterfølger, Amenofis II.

Allerede i de Aar, der gik forud for Begyndelsen af de store ægyptiske Krigstog til Syrien, havde Ægypterne begyndt at forsøge paa at udvide deres Indflydelse i en anden Retning, nemlig imod Syd og Sydøst, idet de havde foretaget Tog til Kysterne hinsides *Bab-el-Mandeb-Strædet*. En ægyptisk Dronning, ældre Søster til Thotmes III og en Tid lang Broderens Medregent, *Hatshopsit*, udrustede i sit 9. Regeringsaar en Ekspedition med 5 Fartøjer til Landet Punt, som med god Grund antages for bl. a. at have indbefattet den nuværende Somali Kyst. Vi kende dette Tog fra en Række fint udførte *Basrelieffer*, som pryde Væggene i et af hende i Forening med Broderen opført Terrassetempel ved Dêr-el-Bahri, som Mariette delvis udgravede, og som Naville helt har befriet fra det Ørkensand, som havde dækket det. Det her forevigede Søtog var for øvrigt ikke den første, af Ægyptere foretagne Ekspedition til disse Egne. En Konge af det 11. Dynasti havde Aarhundreder tidligere foretaget et lignende Tog til de samme Egne, som det fremgaar af en Række Billeder, udførte paa Væggene af et ældre Tempel i Theben ved Dér-el-Bahri, som Naville i de allersidste Aar har opdaget og udgravet.

Der er næppe nogen Tvivl om, at de efter Amenofis II følgende Konger, Thotmes IV og Amenofis III, have vedblevet at besidde Overherredømmet over Dele af Syrien, og at de have modtaget regelmæssige Afgifter fra Befolkninger i disse Strækninger. Vi høre sikkert nok meget lidet om Krigstog foretagne af disse Konger til Syrien, og saadanne vare nødvendige, da Syrerne ellers let vilde undlade at betale de fastsatte Afgifter til Ægypterne. Men vi have utvetydige Vidnesbyrd om, at endnu Amenofis IV besad Herredømmet over ikke lidet af Syrien, og at disse Egne styredes af ægyptiske Statholdere. Vi ere nemlig i Besiddelse af Resterne af adskillige Skrivelser, der afsendtes af ægyptiske Statholdere i syriske Byer, og hvori de indstændig bede Ægypterkongen, Amenofis IV, om Forstærkning, da de ellers ikke kunde bevare de dem overdragne Byer for Æ. Vi erfare tillige af Brevene, at den ene By gaar tabt efter den anden, fordi Kongen ikke har sendt Forstærkning fra Æ. De fleste af disse Skrivelser ere affattede paa Babylonsk med Kileskrift og læses paa Lertavler, der ere fundne i Tell-el-Amarna i Mellemægypten, hvor Amenofis IV residerede. Uheldigvis ere disse højst interessante Breve kun yderst slet bevarede; meget er ødelagt, og kun Brudstykker ere bevarede. At Kongen ikke sendte de Forstærkninger, hans Statholder i syriske Byer ønskede, kunne vi let forklare os. Vi vide nemlig, at han havde Brug for sin Krigsmagt hjemme. Han var her begyndt paa en Art Reformation i Gudsdyrkelsen, som næppe havde fundet udelt Billigelse iblandt Befolkningen. Han havde nemlig nogen Tid efter sin Tronbestigelse afskaffet Dyrkelsen af Amon, Hovedstadens fornemste Gud. I Stedet for Amon indførte han en Form af Solguden, som han kaldte *Aten*, og som han dyrkede med Iver. Hans Færd antog snart en fanatisk Karakter. Han lod alle Billeder af Amon, som han traf paa, sønderslaa, og han lod Amon's Navn alle Vegne borthugge, hvor det var at se. Hvorledes Befolkningen i Hovedstaden og andre Steder stillede sig til Kongens Fremfærd imod Hovedstadens vigtigste Guddom, vide vi ikke. Men vi se, at han flyttede bort fra Theben og valgte sig en ny Residens i Mellemægypten, i en af ham grundet nybygget Stad ved det ovenfor omtalte Tell-el-Amarna. Her var det, at de nævnte *Kile*skriftstavler, indeholdende Aktstykker fra hans Korrespondance med Udlandet, fandtes. Saa længe Kong Amenofis IV, der for øvrigt havde antaget et nyt Navn til Ære for sin ny Gud *Aten*, levede, vedblev han at arbejde paa Indførelsen af den ny

Gudsdyrkelse i Stedet for Amon, men saa snart han var død, synes man at have opgivet Forsøget. Hans Efterfølgere flyttede tilbage til Theben og genindførte Dyrkelsen af Amon. Den sidste Konge af det 18. Dynasti hed Armais (*Har-em-heb*). Han bragte alt i den gamle Orden og udstedte i den Anledning forskellige Edikter, til hvilke der hentydes i flere Indskrifter. Han synes ogsaa at have foretaget et Krigstog mod Syd, men vi vide intet om, hvorvidt han har bevaret noget af Ægypterkongernes gamle Besiddelser i Syrien. Efter al Rimelighed vare de gaaede tabte under Amenofis IV.

Efter Armais følger Ramses I, Stifteren af det 19. Dynasti. Han efterfølges snart af Sønnen Sethos I, der foretager heldige Krigstog til Syrien, hvorom nogle Indskrifter og Billeder fortælle. Efter Sethos følger Sønnen Ramses II, som man i nyere Tid vistnok ikke med nogen Berettigelse har kaldet den Store. Han regerede 67 Aar og opnaaede en høj Alder. Hans Mumie genfandtes med Mumierne af andre Konger og kongelige Personer 1882 i en Klippehulhed ved Dêr-el-Bahri. Ramses II foretog ligesom sin Fader flere heldige Tog til Syrien, hvorom hans Mindesmærker berette. I Syrien stødte Sethos I og Ramses II sammen med en Magt, der tidligere ikke synes at have spillet nogen videre Rolle, og som derfor med god Grund antages at have udviklet sig ved denne Tid. Denne Magt er Riget *Kheta*, Chetitterne (s. d.) eller Khetitterne, hvis Konger ikke blot beherske Nordsyrien, men ogsaa byde over større Strækninger af Lilleasien. I dette sidste Land fandtes maaske deres oprindelige Hjem, hvad der synes at fremgaa af de Fund og Indskrifter, som Winckler for nylig har fremdraget i Lilleasien. Krigene mellem Ægypterne og Khetitterne endtes i alt Fald foreløbig, ved en Fredsslutning i Ramses II's 21. Regeringsaar. Den dengang afsluttede Traktat er bevaret i ægyptiske Tempelindskrifter, og det er mulig, at der iblandt de af Winckler opdagede khetitiske Indskrifter fra Lilleasien befinder sig en Gengivelse af Traktaten paa Khetitisk. Da Krigene imellem Ægypterne og Khetitterne førtes i Mellemsyrien, er det rimelig, at det sydlige Syrien i Ramses II's Dage, i alt Fald i en Del af hans Regeringstid, endnu stod under Ægypterkongen. Men efter hans Død havde Forholdene vistnok forandret sig. Der er næppe mere Tale om ægyptiske Besiddelser i Syrien. Derimod høre vi om fjendtlige Indfald i Æ., hvilke Ramses II's Efterfølger Meneftha (*Mer-en-ptah*) længe ikke er i Stand til at tilbagevise. Til sidst lykkes det dog Kongen at overvinde de fremmede, der mest bestode af Libyer, og at rense Landet for de ubudne Gæster. Men dermed vare ikke alle Vanskeligheder overvundne. Det er klart, at ny Ulykker vælte ind over Æ., men det nærmere er os ikke bekendt. Vi have ingen Mangel paa Indskrifter og Aktstykker fra dette Tidsrum, men de give os faa direkte Oplysninger. Af den Behandling, som flere Mindesmærker fra denne Tid, i hvilken Kongerne Sethos II, Amenmesis, Siftha og Dronning *Ta-usert* have levet, ere blevne underkastede, kunne vi imidlertid med god Grund slutte, at det har været en meget urolig og lidet lykkelig Tid for Æ. Der har maaske endog hersket fuldstændig Anarki. Det er ikke urimeligt, at Ulykkerne, hvoraf Æ. hjemsøges i denne Tid, have staaet i en vis Forbindelse med den Begivenhed, som Israels hellige Bøger saa ofte omtale, nemlig Folkets Forfædres Udvandring af Æ., og at denne Tildragelse var Anledning til flere Ulykker for Æ. Men Oplysninger herom fra ægyptisk Side mangle fuldstændig. Kun en eneste Gang finde vi Navnet Israel nævnt i en samtidig ægyptisk Indskrift, nemlig i en Indskrift i Theben, der 1896 blev opdaget af Flinders Petrie. Men denne er ikke nogen egentlig historisk Indskrift; det, der meddeles, har et vist poetisk Sving, er ikke ligefrem fortællende. — Efter dette lidet lykkelige Tidsrum kommer atter, i lidt over en Menneskealder, i Æ. et lysere Afsnit, der begynder med Kong *Sethnekht*, som hurtig afløses af Sønnen Ramses III, Stifteren af det 20. Dynasti. Denne Konge, der regerede 32 Aar, overvandt fremmede Folk, der som Fjender vare komne paa Skibe til Æ.'s Kyster fra andre Egne ved Middelhavets Bred, og som havde gjort Landgang i Æ.'s Nabolande, ja vistnok ogsaa i Æ. selv. Ægypterne forfulgte deres Sejre over disse Folk langs Nabolandenes Kyster og trængte, som det synes, som Sejrherrer ind i Syrien. Men med Ramses III's Sejre vare Æ.'s krigerske Bedrifter afsluttede for lang Tid. Om hans Regeringstid end maa siges at have været ret lykkelig for Landet, vare de indre Forhold dog næppe altid saa gode, som man kunde ønske. Vi have Aktstykker, der fortælle om Sammensværgelser og Hofkabaler, som vel ikke lykkedes, men de vise, at der i hans Dage var Stof nok til Stede til Uro og indbyrdes Strid. Hertil kom endnu en anden Omstændighed, hvis uheldige Følger kom frem i hans og hans Efterfølgers Dage. Da Ægypterne af Naturen vare lidet krigerske, havde man, for at føre Krigene i Syrien, tidlig taget sin Tilflugt til fremmede Lejetropper, og derved var et farligt Element kommet ind i Landet. Thi efter Krigenes Ophør vedblev man at have fremmede Lejetropper i sin Sold. Det er i det hele højst rimeligt, at forskellige Uroligheder og Omvæltninger, som fandt Sted i den følgende Tid, skyldes de fra fremmede Lande hentede Lejetropper eller deres Efterkommere. Efter Ramses III fulgte en Række Konger, der alle førte Navnet Ramses og med ham danne det 20. Dynasti. De vare aabenbart lidet duelige Regenter, om hvilke saa godt som intet vides. Men meget lader formode, at Forholdene i Landet, trods det, at der i det ydre herskede Fred, dog ikke vare videre lykkelige. Der findes Antydninger af, at ærgerrige Mennesker have benyttet sig af Kongernes Svaghed til at skaffe sig stor Indflydelse og til at begaa alskens Uretfærdigheder. Under det 20. Dynasti tilranede Amon's Ypperstepræster i Theben sig stor Magt, særlig i Sydægypten, hvor de opkastede sig til en Art Rigsforstandere. I deres Forordninger beraabte de sig gerne paa Amon's Orakel, der helt var i deres Hænder, idet de i Tempelet havde en bevægelig Amon's Figur, for hvilken de forelagde alle Sager, og som de lode pege paa det Svar, de ønskede. Til sidst rev Nordægypten sig løs under en Kongeslægt, der danner det 21. Dynasti. Det residerer i Tanis, men synes for øvrigt at være kommet godt ud af

det med Amons-Præsterne i Theben, som herskede i Syden. Saaledes blev det ved til omtrent 940, da en Mand ved Navn Sisak hævede sig paa Tronen, som Grunder af det 22. Dynasti.

Hvad angaar den yngre Theben-Tid eller det Ny Rige (1580—940), antages dette Tidsrum ofte for Æ.'s mest blomstrende Tid. I Virkeligheden kan det ikke nægtes, at Kunst og Industri ere højlig udviklede, at talrige Mindesmærker rejse sig, og at i alt Fald de fra det 18. Dynasti stammende Bygninger udmærke sig ved en god og tiltalende Stil og en fin Udførelse. I det 19. Dynasti er dog en Tilbagegang umiskendelig. Ved Opførelsen af Mindesmærker søger man nu at virke ved det kolossale og det storartede, saaledes Sethos I ved sin store Søjlesal i Karnak, Ramses II ved sit Ramesseion i Theben, ved Huletempelet i Abu-Simbel og ved mange andre Bygninger rundt om i Landet o. s. v. Men Enkelthederne ere ikke fint udførte, og Kongerne undse sig ikke for at bryde ældre Bygninger ned for at benytte Materialerne. Ramses III bygger endnu ikke lidet, men han er den sidste store Bygherre, og hvad han opfører, er nærmest kun mindre omhyggelig udførte Kopier af ældre Mindesmærker. Men hvor storartede og talrige Minderne fra den yngre Theben-Tid end ere, er det klart, at den gamle skabende Aand, der tidligere gav sig til Kende i de ældre Ægypteres Værker, nu er ved at flygte bort. Af Originalitet er der ikke meget mere at øjne; alt er Kopi, alt er støbt i de gamle Former; ingen ny Tanker! Saaledes gaar det ogsaa i Litteraturen: alt oversvømmes af Formularer; Magi, Trolddom o. 1. trænge sig alle Vegne frem i Forgrunden.

Med Sisak (*Sheshonk*) I begynder en ny Slægt, der vistnok er af fremmed Oprindelse, maaske en Efterkommer af en Anfører for fremmede Lejetropper. Derom vidne Navnene: Sisak, Nimrod, Takelothis, Osorkon. Sisak foretager et heldigt Tog til Juda (omtr. 920), indtager Jerusalem og bortfører de af Salomo samlede Skatte. Et af ham i Karnak i Amon's Tempel rejst Mindesmærke fortæller om Toget, men ellers vide vi kun lidet om ham og endnu mindre om hans Efterfølgere. Efter en Tids Forløb er Æ. paa Veje til at opløse sig i Smaastater, grupperede om de større Byer, hvor Prinser af Kongehuset lade sig indsætte til Statholdere, der ofte ere nær ved at gøre sig uafhængige. Kongerne af Sisak's Æt have, synes det, Møje med at bevare Overherredømmet over Statholdere og Fyrster, ja til sidst se vi en Mand, vistnok af en anden Slægt, *Petubast*, rimeligvis henimod 776, bestige Tronen; men hans Slægt (23. Dynasti) bevarede næppe Magten ret længe; de maatte vist snart dele den med Ætlinge af Sisak. Snart efter begynder en hel ny Slægt med Bokhoris i Sais (24. Dynasti). Men han kunde ikke modstaa Ætioperne, hvis Konge Sabako blev Æ.'s Farao. Sabako søgte ogsaa at vinde Indflydelse i Syrien og forhandlede med Assyrerne. Hans Segl er fundet i Ninive. Ætioperne vare fremmede, men de ønskede intet hellere end at vise sig som ægte Ægyptere; thi de vare stærkt paavirkede af ægyptisk Kultur, og deres Konger fredede i Æ. om Minderne fra Æ.'s Storheds Tid. Den sidste mærkelige Konge af de ætiopiske Herskere i Æ. (25. Dynasti) var Tarkos (Taharka), Bibelens Tirhaka (694—666). I hans Dage kom Assyrerne under Assurhaddon og siden under Assurbanipal; de trængte gentagne Gange som Sejrherrer langt ind i Æ., vistnok til Katarakten, overalt anrettende store Ødelæggelser. Til sidst maatte de dog opgive Æ., men de medførte fra hvert Sejrstog et umaadeligt Krigsbytte. Heller ikke Ætiopierkongerne formaaede mere at haandhæve Besiddelsen af Æ., hvor som Følge heraf de Fyrstendømmer, der vare komne frem under 22. Dynasti, og som Ætioper og Assyrer havde ladet bestaa som Vasalstater, nu bleve uafhængige Smaastater.

Denne Tilstand varede dog ikke længe; den dueligste, maaske ogsaa den mægtigste af Smaafyrsterne, Psametik fra Saïs, vidste ved fremmed Hjælp, mest fra Lilleasies (Ioner og Karer) at styrte de andre Smaafyrster (omtr. 664) og at gøre sig selv til Hersker over hele Æ., hvor han grundede det 26. Dynasti. Han bragte atter Ro og Orden til Veje i Landet, som hurtig blomstrede op paa ny og atter blev Hjemsted for Kunst og Videnskab. I Modsætning til flere af sine Forgængere tillod Psametik Grækere og andre fremmede at tage Ophold i Landet, hvad der bl. a. havde til Følge, at vi fra hans Tid finde gode Oplysninger om Æ. i græske Kilder. Den græske Nybygd Naukratis, S. V. f. Saïs, anlagdes maaske allerede under ham. Han søgte ogsaa at bringe Dele af Syrien, som Assyrerne havde maattet opgive, ind under Ægypten og fik til sidst bl. a. Asdod i sin Magt. Hans Søn Neko (610—594) satte sig endog i Besiddelse af hele Syrien efter sin Sejr over Kong Josias af Juda ved Megiddo i Galilæa (610); men 4 Aar efter blev han slagen af Babylonierne under Nabukuduruzur (Nebukadnesar) ved Karkemis (606) og maatte derefter rømme hele Syrien. Efter sine Uheld som Kriger søgte han paa anden Maade at hæve Landet, nemlig ved at fremme Handelen. Han lod Fønikerne omsejle Afrika (hvad der udførtes i 3 Aar) og begyndte paa at forlænge Kanalen fra Nilen til Krokodillesøen i Retning af det Røde Hav. Hans Søn, Psametik II (594—588), foretog et Tog ind i Ætiopien, og dennes Søn, Apries, Bibelens Hofra, søgte at gøre sig til Herre over en Del af Libyen ved Kyrene. Foretagendet lykkedes dog ikke; Hæren udraabte Anføreren Amasis (*Ahmes*) til Konge (570). Amasis blev snart anerkendt af Ægypterne og skaffede sig nogen Tid efter af med Apries. Amasis begunstigede Grækerne og gav Naukratis flere Privilegier. Han formaaede dog ikke at hindre Babylonierne i at trænge ind i Landet, hvor de anrettede store Ødelæggelser. Men Ægypten blomstrede snart efter atter op og var i det hele lykkeligt under alle Herskerne af det 26. Dynasti. Kunst og Industri blomstrede, og ægyptiske Varer eksporteredes i rigelig Mængde. Men den gamle Aand var borte, og det nyttede intet, at man stræbte at efterligne Memfis-Tiden i mange ydre Henseender. Stifteren af Perserriget Kyros foretog intet imod Ægypten, men hans Søn Kambyses gik 525 frem imod Amasis'es Søn og Efterfølger Psametik III, overvandt ham fuldstændig og gjorde Ægypten til persisk Provins. Dareios I, der fulgte

Kambyses, tog sig paa flere Maader af den ny Provins, fuldendte saaledes Kanalen til det Røde Hav. Efter Slaget ved Marathon rejste Ægypterne sig og kaarede en Ægypter, *Khabash*, til Konge, men han besejredes af Xerxes, der indsatte sin Broder Akhamenes til Statholder i Landet. Imod Artaxerxes I rejste Ægypterne sig atter under Libyeren Inares, men han overvandtes og fangedes af Perserne, som lode ham korsfæste. Omtrent 404 begyndte et nyt Oprør under Amyrtaios, der stiftede det 28. Dynasti, men det holdt sig kun kort. Det afløstes af det 29. Dynasti (400—382), der tæller tre indfødte Konger. Til det 30. Dynasti (382—344), henhøre ogsaa tre Konger, Nektanebos I, Takhos eller Teos *{Le-hor)*, og Nektanebos II, af hvilke den første og den sidste have efterladt sig mange Mindesmærker, der ere udførte i en smuk og ædel Stil. Men Nektanebos II formaaede ikke at modstaa Perserne, som toge en grusom Hævn over de overvundne, da hele Æ. var faldet i deres Hænder. Med Alexander kom Æ. 333—32 under makedonisk Herredømme. Han grundede Alexandria 331, der snart blev Hjemsted for græsk Aandsliv og græsk Foretagsomhed, ja tillige Midtpunkt for Datidens Verdenshandel. Efter sit Besøg i Amon's Oase, hvor han hilstes som Amon's Søn, forlod Alexander atter Æ., der styredes af makedoniske Statholdere. Efter den store Alexander's Død 323 blev Ptolemaios I Soter først Statholder og fra 305 Konge af Ægypten. Han grundede det alexandrinske Museum og anlagde den græske By Ptolemaïs i Øvreægypten. Ptolemaios I indtog Jerusalem 312 og erhvervede flere Besiddelser i Syrien, Lilleasien og Nordafrika. Hans Søn, Ptolemaios II Filadelfos (285—247) udvidede ligeledes sine Besiddelser uden for Ægypten; han beskyttede Videnskaberne og bevægede mange græske lærde til at fæste Bo i Alexandria. Ptolemaios III Euergetes (247—222) udmærkede sig som Kriger og trængte som Sejrherre dybt ind i Asien, fra hvilket Tog han medbragte stort Bytte. Under disse tre Konger var Tilstanden i Æ. lykkelig, men man kan ikke nægte, at de alle tre i høj Grad begunstigede Grækerne paa de indfødte Ægypteres Bekostning. Imidlertid se vi dem dog tillade, at store Summer af Templernes Indkomster anvendes til Opførelsen af ny Tempelbygninger i ægyptisk Stil i de ældres Sted. Den følgende Konge Ptolemaios IV Filopater (222—205) besejrede vel Antiochos den Store ved Rafia, men han var ikke i Stand til at vinde noget ved Fredslutningen. Han førte i det hele en lidet forstandig Regering, hvad der bl. a. havde til Følge, at det sydlige Æ. til sidst gjorde sig uafhængigt og kaarede sig indfødte Konger, der beholdt Magten en Snes Aar. Hans Søn Ptolemaios V Epifanes (205—181) var kun 5 Aar, da hans Fader døde. Makedonien og Syrien faldt nu over Ægypten og berøvede Landet de asiatiske Besiddelser, men det romerske Senat bevarede Ægypten for den unge Konge, der 193 ægtede Kleopatra (I), Datter af Antiochos III, den Store. I Memfis lod Kongen sig krone paa gammel ægyptisk Vis, hvad der vandt ham mange indfødtes Hjerter. Det lykkedes ham ogsaa at faa Bugt med Oprørerne saavel i det sydlige Æ. som i andre Egne, hvorefter han udstedte Amnestidekreter o. l. Men Tilstanden i Landet vedblev dog stadig at være lidet lykkelig. Da han blev ryddet af Vejen ved Gift, blev hans ældste Søn Ptolemaios VII Filometor Konge under Moderen Kleopatra's Formynderskab. Han gav Onias Tilladelse til at bygge et jødisk Tempel i Leontopolis og var i det hele meget venlig sindet mod Jøderne. Derimod var Forholdet til Syrien ikke godt. Syrernes Konge Antiochos IV Epifanes gik med en Hær mod Æ. og slog Filometor fuldstændig ved Pelusion og tog ham her til Fange, hvorpaa han indtog Memfis. Alexandrinerne udraabte nu den yngre Broder Ptolemaios IX (Fyskon) til Konge. Syrerne gav siden Filemetor fri og sluttede Fred, hvorpaa de to Brødre regerede i Fællesskab i syv Aar (170—163). Men Enigheden varede ikke længe. Filometor flygtede 163 til Rom, hvis Senat førte ham tilbage og indsatte ham til Enekonge, medens Broderen fik Kypros. Da Filometor 146 faldt i et Slag i Syrien, kom Broderen Fyskon tilbage og regerede nu, dog med en 3—4 Aars Afbrydelse (fra 130 til 127) i Æ. lige til sin Død 117. Efter ham fulgte hans Enke Kleopatra Kokke med Sønnen Soter II, hvilken sidste vel fordreves 106 af Broderen Alexander, men kom tilbage Aar 88 og døde som Konge Aar 81. Efter et Par korte urolige Regeringer blev Ptolemaios XIII Neos Dionysos (Auletes) Konge fra 80 til 52, dog med flere Afbrydelser. Han fulgtes af Datteren, den berømte Kleopatra VII (51—31), ved hvis Selvmord efter Nederlaget ved Aktion Aar 31 Æ. det følgende Aar kom under Rom, dog ikke som egentlig Provins, men snarere som Kejserens personlige Besiddelse. En af Kejseren udnævnt Præfekt styrede Æ. som en Slags Efterfølger af de ptolemæiske Konger og med samme Myndighed. Senatorer havde ikke Adgang i Kejsertiden paa Grund af Landets særegne Stilling. Først under Diokletian blev Æ. egentlig Provins og ligestillet med andre romerske Provinser i enhver Henseende.

I de senere Aar er der paa mange Steder i Æ. blevet opdaget Aktstykker paa Papyrus, skrevne paa Græsk i Kejsertiden. De angaa vistnok næsten alle kun ubetydelige Privatpersoner, men ere dog af største Vigtighed for os, idet de lære os Datidens ægyptiske Forhold godt at kende. Man ser af disse Aktstykker, at Æ. i Kejsertiden stadig gik tilbage; Vandbassiner og Kanaler holdtes ikke altid i Orden, hvad der ofte havde uheldige Følger for mange Egne. Af og til herskede smitsomme Sygdomme, der bortrev mange. Vilde Folk fra Nubien, Blemmyer o. a. foretoge ødelæggende Indfald. Befolkningen tog som Følge deraf stadig stærkt af, og den tidligere saa udbredte Velstand forsvandt mere og mere. Af Enkeltheder fremhæves: Under Caliluga kæmpede Jøder og Hellener i Alexandria. Under Vespasian, der i Alexandria kaaredes til Kejser 69 og herfra sendte Titus mod Jerusalem, lukkedes det jødiske Tempel i Leontopolis. Under Trajan istandsattes Kanalen fra Nilen til det røde Hav *{Amnis Traj'anus)*, der var kommen i Forfald. Af Kejsere besøgte Hadrian, Marc Aurel, Caracalla og Diokletian Æ. Under den førstes Rejse druknede Antinoos i Nilen, hvorpaa Kejseren paa Stedet anlagde en By til hans Ære. Cara-

calla's Rejse til Æ. gav Anledning til et stort Blodbad i Alexandria. Diokletian belejrede og indtog 295 selv Alexandria, der 294 havde gjort Oprør mod Romerne. Efter Gallienus'es Død indtog Zenobia en stor Del af Æ., medens Blemmyerne besatte Sydægypten. Et Par Aar efter (270) bringer Probus atter Æ. under Rom. — Kristendommen kommer tidlig til Æ. og vinder mange Tilhængere, men længe næsten kun iblandt de græsktalende. Først senere komme de indfødte med. Dog er der ved Aar 200 mange Kristne i Landet, og under alle Kristenforfølgelserne falde talrige Martyrer som Ofre. Æ. fostrer flere berømte Kirkelærere: Pantænos, Klemens fra Alexandria og Origenes. Al Slags Gnosticisme, saavel hedenske som mere kristelige Former, trives godt i Æ. fra tidlig Tid og vinde mange Tilhængere, især blandt de dannede. I Æ. optræder under Konstantin Presbyteren Arius i Alexandria med sin Lære om Sønnen som skabt før Tid og Verdens Skabelse. Denne Lære bekæmpedes af Biskop Alexander og af hans Diakon, den senere Biskop Athanasios, og forkætredes i Nikæa 325, men fandt dog mange Tilhængere, bl. a. i Æ. Da de Kristne ved Konstantin bleve sikrede mod Forfølgelser, traadte mange i religiøs Henseende ligegyldige over til Kirken. Paa denne Maade kom mange verdslige Elementer ind i den kristne Kirke. Dette førte atter til Udviklingen af Munkevæsenet, saavel Eneboerlivet som Klosterlivet. Begge stamme fra Æ. og bredte sig derfra til andre Lande. Da under Theodosios I, den Store (379—395) Kristendommen blev Statsreligion, kom det snart saa vidt i Æ., at saavel Arianer som Hedninger bleve stærkt forfulgte. Serapeion i Alexandria ødelagdes 391 af de Kristne, der anrettede Blodbad paa Hedenskabets Tilhængere; 415 mistede Hypathia, den ædle kvindelige hedenske Filosof, Livet i et af kristne Munke og Pøbel anstiftet Opløb. Da Kirkeforsamlingen i Kalchedon 451 havde forkætret den af Eutykes fremsatte Lære om, at Kristus kun havde haft een Natur, holdt Flertallet af Ægypterne dog fast ved Eutykes'es Lære og kun faa indfødte sluttede sig til den ortodokse Opfattelse (de saakaldte Melkitter). Ægypterne bleve saaledes Monofysitter; 536 under Justinian (527—565) traadte de helt ud af Kirken og organiserede sig som en egen Kirke, med en af Menighederne valgt Patriark i Spidsen. Da Byzantinerne paa mange Maader fortrædigede de ægyptiske Monofysitter eller, som de i Reglen kaldtes, Kopterne, d. e. Ægypterne, ønskede disse intet hellere end at løses fra Afhængigheden af Kejseren i Konstantinopel. De saa derfor ikke ugerne, at Perserne 619 under Kosroes besatte Æ. Persernes Herredømme varede til 629, da de forjoges af Heraklios. Da Araberne 639 beredte sig til, under Anførsel af Amru, Kalifen Omar's Hærfører, at angribe Æ., vare Kopterne ikke langt fra at hilse dem som Befriere; men det varede ikke længe, efter at det muhamedanske Herredømme var grundfæstet, før de Kristne paa mange Maader bleve trykkede, bl. a. ved Skatter og Afgifter, for hvilke Tilhængere af Islam vare fritagne. Efterhaanden gik derfor mange Kopter over til Muhamed's Religion. Begyndelsen hertil skete allerede under Othman (644—656). Under ham flyttede ogsaa flere Stammer fra Arabien til Æ. Efter Ali's Død herskede af Kaliferne først Omajaderne (660—750) og siden Abbasiderne over Æ. Af disse sidste besøgte Harun al-Rashîd's Søn Måmun (813—833), der var en varm Ven af Videnskaberne, Æ. En Menneskealder senere blev Æ. atter en egen Stat, idet Kalifernes Statholder, Ahmed Ibn-Tulun (868—883), erklærede sig for uafhængig. Han opkastede sig ogsaa til Herre over Syrien og efterlod sig flere Mindesmærker i Æ. Den Tid af Middelalderen, i hvilken Æ. havde sine egne Herskere, har i det hele frembragt ikke faa Mindesmærker, hvoraf de fleste og mærkeligste ses i Kairo eller lige uden for Byen (Kalif- og Mamelukgravene). Ibn-Tulan's Slægt beholdt Æ. til 905, da Abbassiderne atter for en Tid fik Magten, men 935 gør en Statholder sig igen uafhængig i Æ. Hans Efterfølger er (965—968) en sort Slave, der hylder Abbassiderne som sine Herrer. Derpaa kommer Æ. under Fatimiderne, af hvilke de to første Sultaner, Muizz (969—975), Grundlæggeren af Byen Kairo (Mazr-el-Kahira), og el-Aziz ere udmærkede Regenter, under hvem Æ. har en lykkelig Tid. Handelen fra Indien og fra det indre Afrika føres i denne Tid over Æ., hvor Litteratur og Videnskab ogsaa finde et Hjemsted. De følgende Fatimider ere mindre mærkelige. En af dem, Mustali, indtager Jerusalem 1096, men taber allerede 1099 Byen til Korsfarerne. Efter Fatimiderne bliver den fra Korstogenes Historie saa vel kendte Saladin (Salâheddin Jûsuf Ibn-Eijûb) Æ.'s Hersker (1169—93). Hans Slægt, Eijubiderne, beholder endnu Æ. omtrent til 1240, da en Mameluk, Melik el-Sâleh, svinger sig op paa Tronen. Han fanger Ludvig den Hellige ved El Mansura 1249 og giver ham kun fri efter at have modtaget i store Løsepenge. Efter ham følge først de bahritiske Mamelukker (1250—1380), til hvilke bl. a. Sultanerne Eibek, Bibars og Kalaun høre, og derefter de tscherkessiske Mamelukker eller Borgiterne (1382—1517), til hvilke Sultan Barkuk, hans Søn Farag, Sultan Hasan o. a. høre. De sidste Sultaner, som regnes til disse Mamelukker, faldt i Kampen med de osmanniske Sultaner fra Konstantinopel, hvis Hære trængte frem fra Syrien, og under hvem (fra 1517, efter Selim I's Sejre) Æ. derefter kom til at staa. Dog var Tyrkernes Magt over Landet i Reglen ikke stor. De virkelige Magthavere vare 24 Mamelukhøvdinge, som med Titelen Bej (d. e. Fyrste) hver styrede sit Distrikt, og som kun betalte Sultanen en aarlig Tribut. Enkelte Gange mistede den tyrkiske Sultan endog al Magt over Æ., saaledes 1771, da en Slave, Ali-Bej, svang sig op til Sultan. Han fældedes af sin egen Svigersøn, efter hvem to Bej'er delte Landet mellem sig uden at bryde sig om den tyrkiske Sultan.

En ny Tid oprinder for Æ., da Napoleon Bonaparte 1798 kastede sine Øjne paa Æ. og 2. Juli tog Alexandria ved Storm. I Løbet af de følgende Maaneder gjorde Napoleon sig til Herre over hele Landet; men Tilintetgørelsen af den franske Flaade ved Abukir i Kampen med Engelskmændene under Nelson bragte den franske Hær i en vanskelig Stilling. Napoleon slap dog lykke-

lig hjem til Frankrig 24. Aug. 1799, men Hæren maatte i Septbr. 1801 kapitulere og opgive Landet. En blivende Frugt af Ekspeditionen var det store Værk »Description de l'Egypte«, som skyldes den Stab af Lærde, Napoleon havde ført med sig, og som bekostedes udgivet af den franske Regering. Det er endnu et Hovedværk til Kendskab om Æ.

Iblandt dem, der havde udmærket sig i Kampene mod de franske Tropper, var den i Kavala i Rumelien fødte tyrkiske Officer, Mehemed-Ali, der siden kom til at spille en stor Rolle i Æ.'s Historie. I de Kampe, der førtes imellem Tyrkere og Mamelukker, efter at de franske Tropper vare borte, blev der af den nye tyrkiske Statholder betroet ham Anførselen over et Korps Albanesere, og da den tyrkiske Statholder var bleven forjaget, udraabtes Mehemed Ali til Pasha og satte sig derpaa 3. Aug. 1805 i Besiddelse af Citadellet i Kairo. Efter at han i Forbindelse med Mamelukkerne havde slaaet de engelske Tropper i Æ., hvorefter disse forlode Landet, indbød Mehemed-Ali Mamelukkerne til sig i Citadellet i Kairo, hvor han derpaa I. Marts 1811 lod sine Albanesere nedhugge dem alle i en smal Gade, der fører ned til Staden. Efter saaledes at have skilt sig af med disse farlige Medbejlere til Magten, tog han med en kraftig Haand fat paa Ordningen af Landets Forhold. Han anvendte de urolige Albanesere i Nubien og Sudan og dannede en hel ny Hær af Fellaher, som han udskrev og indeksercerede. Samtidig tog han sig med stor Energi og Omsigt af Agerdyrkningen og af Industrien, som skabtes i europæisk Mønster, hele Tiden ved Hjælp af Europæere, mest Franskmænd. Paa sin Overherre, Sultanens Bud gik hans Soldater 1811 til Arabien, førte af Mehemed-Ali's Søn, Tusun, der 1816 tilintetgjorde Vahabitternes nystiftede Magt. Et Oprør knustes 1819 af den med et sjældent Feltherretalent udrustede Ibrahîm Pasha, der vistnok kun var en Adoptivsøn af ham. Den samme førte ogsaa med stor Dygtighed den ægyptiske Hjælpehær imod Grækerne (1824—27), men Tilintetgørelsen af den ægyptiske Flaade sammen med den tyrkiske i Slaget ved Navarino i Kampen med England's og Frankrig's Krigsskibe gjorde en Ende derpaa. Efter Tyrkiet's uheldige Krig med Rusland (1828—29) søgte Mehemed-Ali at gøre sig helt uafhængig af Sultanen, men her iulgte Heldet ham ikke. Dette var dog hverken hans ægyptiske Hæres eller deres fortræffelige Førers, Ibrahim Pasha's, Skyld; det skyldtes alene den Omstændighed, at de europæiske Magter, især England, med overlegne Stridskræfter standsede hans Sejrsmarch. Da Ibrahim 1832 havde taget Syrien og store Strækninger af Lilleasien i Besiddelse, nødte de europæiske Magter ham i Freden i Kutâjhe eller K6nia 1833 til at tilbagegive det vundne, og da Krigen atter udbrød 1839, og Ibrahim fuldstændig havde slaaet Tyrkerne ved Nisibin i Mesopotamien, landsattes engelske og østerrigske Tropper i Syrien, hvor de sloge Ibrahin, medens en engelsk Flaade 1839 truede Alexandria. Mehemed-Ali maatte nu underkaste sig, fik dog ved en Investitur-Fermån af Sultanen i Juli 1841 tilstaaet arveligt Herredømme over Æ. under tyrkisk Højhed, dog med flere Indskrænkninger og imod en aarlig Tribut af 60,000 Punge ($7^4/_5$ Mill. fire). Efter at Mehemed-Ali i flere Aar havde været meget svag, blev Ibrahim Pasha 1848 Æ.'s Styrer, men han døde, inden Aaret var omme.

Da Mehemed-Ali døde 2. Aug. 1849, fulgtes han af sin tidligere afdøde ældste Søn Tusun's Søn, Abbas I (1849—54). Denne var ingen Ven af Europæerne, hvorimod han søgte at staa sig godt med Sultanen, hvem han understøttede i Krim-Krigen saavel med Tropper og Skibe som med Pengemidler, til Gengæld for hvilke Tjenester Sultanen bl. a. indrømmede ham Ret over Liv og Død. Abbas I søgte ogsaa at forbedre Befolkningens Kaar ved at beskytte Fellah'erne mod Pengeudpresninger, ved Indskrænkning af de trykkende Monopoler og ved Reducering af højere Embedsmænds alt for urimelig høje Gager. Efter ham kom 14. Juli 1854 hans Farbroder, Mohamed-Said, en af Mehemed-Ali's yngre Sønner. Han var gunstig stemt imod Europæerne, fik taget fat paa Bygningen af Jærnbaner og arbejdede for, at de Hindringer, der, særlig fra engelsk Side, vare rejste imod Lesseps's Plan om Anlægget af Sues-Kanalen, fjernedes. Som sin Forgænger understøttede han Sultanen i Krim-Krigen. Han ophævede ogsaa nogle Monopoler, gav bl. a. Korn- og Bomuldshandelen fri og indførte en vis Kontrol med Finansvæsenet. Men samtidig forværrede han Pengevæsenet ved sin Ødselhed i mange Retninger, ved sin Byggelyst og alt for store Gavmildhed. Pengene skaffedes ved udenlandske Laan, som hurtig opbrugtes. Ved hans Død 18. Jan. 1863 gik Magten ud af Mehemed-Ali's egentlige Æt, idet hans Efterfølger, Ismail Pasha, var en Søn af Ibrahim Pasha, som vistnok kun var Adoptivsøn af hin. Ismail var opdragen i Paris og var meget vel stemt mod Europæerne, ligesom han i flere Henseender var en Ynder af europæisk Levemaade. Men han var som sin Forgænger i høj Grad ødsel og lunefuld i sin Gavmildhed. Ved Napoleon III's kraftige Hjælp fik han endelig 1864 de sidste Hindringer for Anlægget af Sues-Kanalen bortryddede. Han udtog Fellaher til Arbejdere og understøttede Foretagendet med rigelige Pengemidler. Herved opnaaedes det, at Arbejdet nu endelig skred rask fremad, saaledes at den 1869 kunde aabnes under store Festligheder. Ved rige Gaver bevægede han Sultanen til 1866 at give hans Familie Arveret med Primogenitur, saaledes at hans Søn, Tevfik, anerkendtes som hans Efterfølger; 1867 føjedes hertil ved Fermån af 5. Juni for Ismail Titelen Kediv, medens tidligere Titel havde været Vali (Statholder). Da han i den følgende Tid forøgede Hær og Flaade, besøgte europæiske Hoffer og underhandlede med dem, som om han var en suveræn Hersker, modtog han fra Sultanen gennem Storvesiren, Aali Pasha, forskellige for ham højst ubehagelige Ordrer. Han maatte ikke paalægge ny Skatter, ikke underhandle med fremmede Magter, skulde derimod reducere Hæren, udlevere Panserskibe og Geværer m. m. Ellers skulde han afsættes. Da de europæiske Magter ikke rørte sig for at hjælpe ham, ikke engang Frankrig, gav han efter paa alle Punkter, men han vidste at finde paa Raad. Han gik 1872 til Konstantinopel, anvendte store Summer paa at vinde Sultan Abdul Asis's Omgivelser og især Sultanen selv. Det

lykkedes. Justitsvæsenet og den indre Styrelse af Æ. overlodes ham 1873; han fik Ret til at forøge Hæren, slutte Traktater med fremmede Magter, optage Laan, slaa Mønt m. m. Til Gengæld forøgedes den aarlige Tribut til 133,635 Punge (omtrent $17\frac{1}{2}$ Mill. fra). 1875 ordnedes det fremmede Konsulatvæsen saaledes, at de fremmede Konsulers Jurisdiktion ophævedes, hvorimod der til Gengæld indførtes blandede internationale Domstole, til hvilke de udenlandske Magter sende hver een eller flere Dommere (Danmark f. T. 2). Dette Tribunal nyder stor Anseelse blandt de indfødte. Ismail sørgede ogsaa for Bygning af Jærnbaner, Anlæg af Kanaler, Sluser og Broer. Der anlagdes Telegrafer, ligesom der ogsaa indrettedes et regelmæssigt Postvæsen, Skoler og Dannelsesanstalter grundedes. Hertil kom endvidere Anlæg af Fabrikker, hvorved han dog ikke glemte at berige sig selv. Han udvidede ogsaa Æ. stærkt imod Syd, Guvernøren i Massaua, Schweizeren Munziger, besatte 1872 en Del af Abessinien, 1874 toges Dele af Somali-Kysten og Landet Harrar i Besiddelse, hvortil ogsaa kom Landet Dar-Fur. Men med Pengevæsenet blev det stadig værre og værre. 1866 havde Ismail indkaldt en Notabelforsamling paa 75 Personer, men de formaaede ikke at afhjælpe Ulemperne. 1875 solgte Ismail sine Aktier i Sues-Kanalen til England for 4 Mill. L. St., samtidig med at han bad om, at England vilde sende en dygtig Finansmand for at ordne Pengevæsenet. Man sendte nu den ansete Mr. Cave, men han kunde aldeles ikke faa Ismail til at spare det mindste. 1876 kunde man ikke mere betale Renter af de optagne Laan. Dertil kom store Udgifter, dels til en ulykkelig Krig med Abessinien (1875—76), dels til Undertrykkelse af et Oprør i Dar-Fur, dels til Afsendelsen af et Hjælpekorps til Europa under Sultanens Krig med Rusland. Det hjalp intet, at Skatterne fordobledes. Ved Vestmagternes Hjælp forsøgtes i Aug. 1878 en Ordning, som man haabede kunde føre til bedre Forhold. Nubar Pasha blev ledende Minister med Fuldmagt til gennemgribende Reformer, Englænderen Wilson blev Finans-, Franskmanden Bligniéres Arbejdsminister. Kediven maatte afgive sine talrige Privatbesiddelser (Daira) til Staten. Men allerede 18. Febr. 1879 rottede en Del afskedigede Officerer sig sammen og fik Kediven til at afskedige Nubar. I April bleve ogsaa Wilson og Bligniéres afskedigede, hvorpaa Betaling af Renter af Laan indstilledes. Dette taalte dog de fremmede Magter ikke, de forlangte, at Kediven straks skulde takke af, og da han nægtede det, afsatte Sultanen ham 25. Juni 1879 °S indsatte hans Søn, Tevfik, til Kediv.

Samtidig ophævedes Fermån'en af 1873, og man gik tilbage til Fermån'en af 1841. Dog fik Kediven Ret til at afslutte Handelstraktater, forvalte Finansvæsenet og holde en Hær paa 18,000 Mand. Som Vederlag herfor maatte Æ. forpligte sig til endvidere at betale 75,000 tyrkiske Pund aarlig til Sultanen. Ledelsen af Finansvæsenet stilledes for en Del uafhængig af Kediven under en Kommission, der skulde indkassere Skatter for at betale Renterne af Statsgælden *(la Caisse de dette publique)*; den stilledes under en fransk og en engelsk Generaldirektør. Hæren reduceredes, og mange Officerer fik Afsked, uden at der udbetaltes dem noget af den Sold, de havde til gode. Dette vakte megen Utilfredshed blandt de afskedigede Officerer. I Spidsen for de misfornøjede, der forlangte Hæren forøget, stillede Arabi sig, en Fellah, der var avanceret til Oberst. Han nødte Kediven til at afskedige Riaz Pasha, der modsatte sig Forøgelsen af Hæren. Han fik ogsaa Kediven til at love, at han vilde indkalde en Forsamling af Notabler, og at han i det hele vilde efterkomme de misfornøjedes Ønsker. Da dette var indrømmet, gik Arabi videre; han lod sig af Kediven udnævne til Krigsminister og traadte nu aabenlyst frem med en Mængde Fordringer. Den europæiske Finanskontrol skulde ophæves; de europæiske Embedsmænd skulde afskediges og afløses af Ægyptere (»Ægypten for Ægypterne«). En Del Forandringer tillod han sig straks at gennemføre uden at henvende sig til Kediven, der for øvrigt hele Tiden optraadte aldeles holdningsløs. Til Beskyttelsen af Europæerne viste i de sidste Dage af Maj 1882 engelske og franske Krigsskibe sig uden for Alexandria. Arabi og hans Venner ophidsede nu Pøbelen imod Europæerne, og 11. Juni 1882 kom det til blodige Optrin i Alexandria, hvorved adskillige Europæere mistede Livet, og flere Ejendomme plyndredes og ødelagdes. Arabi søgte nu at sætte Forterne om Alexandria i Forsvarsstand for at modstaa et Angreb, men disse formaaede aldeles intet. Den engelske Flaade bombarderede Alexandria 11.—12. Juli og bragte Forterne til Taushed uden selv at tage nogen Skade. Muhamedanerne hævnede sig ved at myrde adskillige af de Kristne, som de traf paa, og ved at afbrænde Europæernes Huse. For at gøre en Ende paa dette Rædselsherredømme, sendtes en engelsk Landhær under Wolseley til Æ. Den trængte frem fra Sues-Kanalen og vandt ved Tell-el-Kebir en let Sejr over Arabi's Hær, som hurtig greb til Flugten. Arabi blev fanget og interneret paa Ceylon. Kediven genindsattes ved engelske Vaaben; men for at hindre Gentagelser af de senere Aars Begivenheder, overtoge Engelskmændene at ordne Administrationen, saaledes at Kedivens Magt ikke er stor. Medens Æ. paa denne Maade, i alt Fald af Navn forblev i Kedivens Hænder efter Tilintetgørelsen af Arabi's Oprør, mistede Landet derimod næsten alle Besiddelser uden for det egentlige Æ, 1883 rejste Beboerne af det østlige Sudan sig under den saakaldte »Mahdi«, der vandt stor Tilslutning i disse Egne. De Angreb, som de engelske Generaler i ægyptisk Tjeneste Hicks Pasha og Baker Pasha rettede imod Oprørerne, fik uheldigt Udfald. De ægyptiske Hære bleve slagne ved Kashgil 3. Novbr. 1883. Gordon Pasha, der 1877—79 havde været Guvernør i Sudan, var vel 1884 saa heldig at trænge frem til Khartûm, men han blev indesluttet i Byen, der 26. Jan. 1885 stormedes af Muhamedanerne og indtoges, ved hvilken Lejlighed Gordon mistede Livet. Selv efter Mahdiens Død 28. Juni 1885 blev der ikke fra engelsk Side gjort Forsøg paa at tage Sudan tilbage. I den første Tid nøjedes Engelskmændene med Okkupationen af det egentlige Æ.; men det varede dog ikke saa meget længe, før den nordlige Del af Nubien, indtil den 2. Katarakt (Vadi-Halfa) blev besat af Engelskmændene og atter underlagt Æ. Først langt

senere (1896) gjordes der Ende paa Mahdiens Efterfølgeres Magt i disse Egne (se nedenf.).

Til Bestridelsen af Udgifter ved Ordningen af Forholdene i Landet blev der 1885 med Stormagternes Billigelse optaget et nyt Laan paa 9 Mill. L. St., ved hvilke man bl. a. fik Midler til at udbetale Erstatninger til de private, der havde lidt Formuestab ved Ødelæggelserne under Arabi's Oprør 1882. Den staaende ægyptiske Hær reduceredes til 5,000 Mand, der for en Del have engelske Befalingsmænd. Dertil kommer 6,000 Mand Gendameri og endvidere den engelske Besætning paa ca. 3,000 Mand. For denne sidste har den indfødte Befolkning stor Respekt, og den bidrager mere end noget andet ved sin blotte Nærværelse til at holde urolige Hoveder i Tømme. Ved en klog Administration er det lykkedes Engelskmændene at bringe Udgifterne aarligt ned. Allerede 1885 var der Overskud, og siden er det stadig gaaet fremad, saaledes at Skatterne gentagne Gange ere blevne satte ned, enkelte ere endog helt afskaffede. 1887 erklæredes efter en Overenskomst med Frankrig Sues-Kanalen for ubetinget neutral i Krigstid.

Da Tevfik døde temmelig pludselig 7. Jan. 1892, blev hans unge Søn Abbas II Hilmi (født 14. Juli 1874) Kediv og anerkendt af Porten i en Fermân, som højtidelig oplæstes i Kairo nogle Maaneder senere. Som hans Forgængers er hans Indflydelse ikke stor, idet alt afhænger af Engelskmændene. Disse have ogsaa gjort Ende paa Mahdiens Efterfølgeres Magt i Sudan, idet en engelsk Hær under den ægyptiske Sirdar, General Lord Herbert Kitchener, som i Foraaret 1896 brød op fra Vadi Halfa, først besatte en Del af Sudan og endelig 2. Septbr. 1898 indtog Omdurman, Mahdiens Residens. De saaledes tilbagevundne Provinser staa ikke egentlig under Æ. og Kediven. De have en egen Stilling, der er reguleret ved en Overenskomst af 19. Jan. 1899. I Provinsen, der gaar indtil den 10. Breddegrad, ser man alle Vegne det britiske Flag ved Siden af det ægyptiske. Ved den Overenskomst, der for nylig er afsluttet mellem England og Frankrig, har England faaet friere Hænder i Æ., der hører til de Lande, som Frankrig ved Overenskomsten væsentlig har opgivet.

(Litt.: G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de VOrient classique* [3 Bd., Paris 1895—99; ogsaa i engelsk Overs.]; Edvard Meyer, »Geschichte des alten Ägyptens« [Berlin 1887 i W. Oncken's »Weltgeschichte«]; samme, »Geschichte des Alterthums«, I [Stuttgart 1884]; J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt* [5 Bd., Chicago 1905—06]; W. M. Flinders Petrie, *History of Egypt*, med Fortsættelserne: I. P. Mahaffy, *The Empire of the Ptolemies* [Lond. 1895] og I. Grafton Milne, *History of Egypt and Roman Rule* [smst. 1898]; Stanley Lane-Poole, *History of Egypt in the Middle Ages* [smst. 1901]; E. A. Wallis Budge, *A History of Egypt from the End of the Neolithic Period to the dead of Cleopatra* VII [8 Bd., Lond. 1902]; A. Wiedemann, »Aegyptische Geschichte« [Gotha 1883—85]; H. Brugsch, »Geschichte Aegyptens unter den Pharaonen« [Leipzig 1877]; G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de VOrient* [ny Udg. 1905]; Bouché Leclerc, *Histoire des Lagides* [3 Bd., Paris 1905]; Lumbroso, *Egitto al tempo dei Greci e dei Romani* [Torino 1882, ny Udg. 1900]; I. G. Wilkinson, *Manners and Customs of the Ancient Egyptians* [5 Bd., 1837—41, ny Udg. ved S. Birch 1878]; A. Erman, »Aegypten u. Aegyptisches Leben im Alterthum« [2 Bd., Tubingen 1885—89]; G. Maspero, *ArchéologieEgyptienne* [Paris 1887; paa Tysk af G. Steindorf under Titelen »Aegyptische Kunstgeschichte«, Leipzig 1890]; J. Lieblein, »Det gamla Egypten i dess Skrift« [Stockholm 1877]; samme, »Det gamla Egypten i dess Minnesmärken och i dess forhållande till Palestina och Grekland« [Stockholm 1877]; paa Dansk: Vald. Schmidt, »Assyrien's og Æ.'s gamle Historie« [Kbhvn. 1872—77]; samme, »Ny Carlsberg Glyptotek. Den ægyptiske Samling« [ny Udg. 1907]; Wüstenfeld, »Die Statthalter v. Aegypten« [Göttingen 1875—76]; samme, »Die Geographie u. Verwaltung v. Aegypten« [smst. 1879]; samme, »Geschichte der Kopten« [smst. 1845]; Weil, »Geschichte des Abbasidenchalifats in Aegypten« [2 Bd., Mannheim 1860—62]; Wiistenfeld, »Geschichte der Fatimiden-Chalifen« [Göttingen 1881]; Quatremère, *Histoire des Sultans Mamelouks* [efter Makrizi, Paris 1837—49]; Paton, *A history of the Egyptian Revolution from the Period of the Mamelukes to the death of Mohammed Ali* [2 Bd., 2. Udg. Lond. 1870]; Raybaud, *Histoire scientifique et militaire de l'expédition française en Egypte* [8 Bd., Paris 1830—39]; Mengin, *Histoire de l'Égypte sous Méhémed-Ali* [2 Bd., Paris 1823]; Monriez, *Histoire de Méhémed-Ali* [2 Bd., 1855—58]; Hamont, *L'Égypte sous Méhémed-Ali* [Paris 1843]; Ronchetti, *L'Egypte et ses progrés sous Ismail Pacha* [Marseille 1868]; Malortie, *Egypt, native rulers and foreign interference* [2 Udg. Lond. 1883]; Villiers Stuart, *Egypt after the war* [Lond. 1883]; B. Girard, *VÉgypte en 1882* [Paris 1883]; Hennebert, *Les Anglais en Egypte, l'Angleterre et le Mahdi* [Paris 1884]; Royle, *The Egyptian Campaigns 1882—85* [2 Bd., Lond. 1886]; E. Planchut, *L'Égypte et l'occupation anglaise* [Paris 1889]. Om Nutidens Æ. se E. W. Lane, *An account of the manners and customs of the modern Egyptians* [2 Bd., 5. Udg. 1871]; G. Ebers, »Aegypten in Bild u. Wort« [1879—88; ogsaa oversat paa Dansk af af Galschiøt 1890]. Oplysninger om Æ. findes i Jolowicz, *Bibliotheca aegyptica* [Leipzig 1858, Suppl. 1861] og Prins Ibrahim-Hilmi, *The Litterature of Egypt and the Soudan* [Lond. 1886—88]). *V. S.*

Ægyptisk Blaat, en allerede i Oldtiden kendt Farve, bestaar af et Kalcium-Kobbersilikat med 63,; p. Ct. Kiselsyre, 13,8 p. Ct. Kalk og 21,8 p. Ct. Kobberilte. Den fandt Anvendelse til Vægmalerier og træffes ofte i Pompeji. Svovlsyre angriber den ikke, og af Kalk paavirkes den først ved høj Temperatur. *O. C.*

Ægyptiske Figner se Ficus.

Ægyptiske Oldsager, Brugs- og Kunstgenstande, som fordum have været anvendte i det gamle Ægypten, ere efterhaanden i ikke ringe Antal komne frem af den ægyptiske Jordbund. Overmaade meget af hvad der er kommet til Syne i Løbet af de sidste Hundrede Aar, befinder

sig nu i europæiske Museer og Samlinger. Allerede i 17. Aarh. bleve flere europæiske rejsende (saaledes Pietro della Valle) opmærksomme paa, at der i Ægypten ikke blot var mægtige Ruiner fra Fortiden at se, men at der ogsaa rundt omkring i Landet kom mindre Genstande for Dagen, som havde en ejendommelig Karakter. For enhver opmærksom Iagttager vilde det vistnok allerede tidlig være klart, at disse ejendommelige Sager vare helt forskellige, saavel fra de Genstande, som vare i Brug hos Ægypten's moderne Befolkning, Arabere og Kopter, som fra de allerede tidlig ret godt kendte romerske Oldsager, som oftere kom for Dagen i Syd- og Mellemeuropa. Flere rejsende hjembragte fra deres Rejser i Ægypten Prøver paa saadanne Oldsager, hvilke, som man almindelig med Rette antog, skrev sig fra de gamle Ægyptere. Men man nøjedes altid med nogle faa Genstande, idet de betragtedes som blotte Kuriositeter. Større Samlinger hjembragtes ikke i lang Tid, ikke engang af de Ekspeditioner, der berejste Ægypten i videnskabelige Øjemed. Om Frederik Norden (s. d.) ved man ikke engang, om han hjembragte noget eneste Stykke, hvorimod Niebuhr førte et Par Smaating hjem, som nu ses i Antiksamlingen i i Kbhvn. Det var først Napoleon den Store, der ! lod den af ham afsendte videnskabelige Kommission indsamle ægyptiske Oldsager under dens Op- . hold i Landet. Dette skete ogsaa, men Samlingen blev ved Franskmændenes Kapitulation afstaaet til England. Man begyndte dog endnu i 18. Aarh. i Europa til Kunstkamre o. 1. at samle saa smaat paa ægyptiske Oldsager, som det bl. a. fremgaar | af den Omstændighed, at der allerede i 18. Aarh. i Europa fabrikeredes falske ægyptiske Oldsager, som ofte fik Plads i Samlinger. Blandt de ægyptiske Oldsager, som Wiedevelt tegnede, var der ogsaa en Del falske. Imidlertid var der dog endnu for 100 Aar siden kun kommet forholdsvis faa Oldsager fra Ægypten til Europa. Men allerede faa Aar efter begyndte Sagerne i denne Henseende at forandre sig. Ved Mehemed-Ali's kraftige Foranstaltninger bedredes Tilstanden i Ægypten hurtig, og blandt de Europæere, der kom til Ægypten og her færdedes uden Frygt, var der snart flere, som med Iver og Held samlede paa ægyptiske Oldsager. Der opstod snart adskillige righoldige Privatsamlinger i Ægypten: Drovetti, Henry Salt, Anastasi, Athanasi, Passalacque, Clot-Bey o. a., hvilke efterhaanden ere blevne erhvervede af forskellige europæiske Museer, hvor de danne Grundstokken af Museernes Samlinger af ægyptiske Oldsager. Fremmede videnskabelige Ekspeditioner, der tidligere intet havde medtaget fra Ægypten, tillode sig nu at gøre et godt Udvalg og at hjembringe mange af . de bedste Sager, de traf paa. Saaledes førte j Prof. Lepsius en rig Samling til Museet i Berlin. | I Ægypten selv forblev længe kun lidt. Selv efter at Mariette (s. d.) var traadt i Vicekongens Tjeneste, vilde denne længe ikke stille noget Lokale til hans Raadighed, for at man der kunde opbevare de ved Udgravningerne fundne Genstande. Til sidst gjorde Mariette dog Vicekongen opmærksom paa, at der i Bulak var en Bygning, der havde været anvendt til Trykkeri, men som nu stod ledig. Han bad om at faa Lokalet overladt og fik Tilladelsen. Her samledes nu en Mængde højst interessante og oplysende Genstande fra Ægypten's Oldtid, kun maatte man stadig svæve i Frygt for, at Nilen under sin høje Vandstand vilde rive Bygningen med de deri samlede kostbare Skatte bort, hvad der vilde have haft Tabet af det hele til Følge. For at sikre den højst værdifulde og enestaaende Samling mod Tilintetgørelse flyttedes den først til det ledig staaende, nylig opførte Palads i Gizeh, og da dette viste sig at være slet bygget og højst uhensigtsmæssigt, bekostede Staten Bygningen af et helt nyt Museum (tæt ved Kasr-el-Nil i Kairo), som toges i Brug 1901. Samlingen beriges stadig, især ved de systematiske Udgravninger, der Aar efter Aar foretages af Direktionen for Mindesmærkernes Bevaring i Ægypten, ligesom ogsaa ved de Oldsager, der afgives af de udenlandske videnskabelige Kommissioner, der foretage Udgravninger i Ægypten (saasom *Egypt Exploration Fund, Egypt Research Account,* den franske arkæologiske Skole, det tyske Orient-Gesellschaft o. s. v.). — I de fleste ægyptiske Museer i Europa haves nu gode Kataloger til Brug for de besøgende. Museet i Kairo har 1901 begyndt at udgive et stort af dertil udvalgte Ægyptologer forfattet Værk over alle de Sager, der tilhøre Museet. Af dette rigt illustrerede Værk er allerede 30 Bind i Folio udkomne, og mange af de endnu manglende Bind ere under Arbejde. *V. S.*

Ægyptisk Kunst se Billedhuggerkunst S. 1088, Bygningskunst S. 927, Malerkunst S. 261.

Ægyptisk Litteraiur. Kendskab til og Brug af Skrift er i Ægypten ældgammel. Allerede i ren forhistorisk Tid er der af Landets daværende Beboere blevet anvendt forskellige Tegn og Samlinger af Tegn, der synes at maatte betragtes som en Art Skrift (se Skrift). Men vi kunne ikke tyde eller forstaa et eneste af disse Tegn. Derimod ere vi i Reglen i Stand til at læse og forstaa den ejendommelige Skrift, som var i Brug i Landet i Oldtiden, i den historiske Tid, Hieroglyfskriften, og den af denne afledede Kursivskrift, Hieratisk. Denne Skrift optræder allerede i den begyndende historiske Tids første Dage. Hieroglyfferne anvendtes dengang bl. a. paa Mindetavler og i Indskrifter paa Genstande, der brugtes ved mere højtidelige Lejligheder. Til alle foreløbige Optegnelser og til de paa dem grundede Indberetninger og Oversigter anvendtes derimod til enhver Tid den hieratiske Skrift. Aktstykker af denne Art maa hvert Aar være fremkomne i Tusindvis i det gamle Ægypten; mange af dem ere vistnok blevne gemte i Tempel- og Statsarkiver, men endnu flere ere rimeligvis hurtig efter at være benyttede blevne tilintetgjorte, som ikke mere havende nogen Værdi. Ved den gamle Civilisations Undergang i Oldtidens sidste Dage ere de talrige Aktstykker fra svundne Tider, som fandtes i Landet, vistnok efterhaanden tilintetgjorte, og det skyldes uden Tvivl nærmest mere heldige Tilfælde, at enkelte Rester saavel af egentlige Aktstykker som af hvad der maa synes at være Stykker af en virkelig Litteratur, ere blevne bevarede til vore Dage. De sparsomme Rester have stor Betydning for os; de vise os nemlig, af hvad Art de Aktstykker vare, som engang vare til Stede i rigelig Mængde i det gamle Ægypten.

Det er saaledes klart, at man i Ægypten, i hvad vi kunne kalde Administrationen, fra tidlig Tid gjorde nøjagtige Optegnelser over modtagne Afgifter og over deres Anvendelse, altsaa holdt hvad vi benævne Regnskab over Indtægter og Udgifter (man glemme ikke, at der først fra den græske Tid anvendtes møntede Penge; tidligere betaltes alt *in natura)*. Ligeledes holdt man Bog over mærkelige Begivenheder og Tildragelser, de beskreves snart efter, at de vare foregaaede, og det saaledes, at man ordnede dem i Afdelinger efter Aar; det var altsaa en Slags Rigsaarbøger. Fremdeles havde man Registre over Ægypten's Landejendomme med Angivelse af deres Fladeindhold, af deres Anvendelse, af Besiddernes Navne m. m. Det var altsaa en Slags Matrikler eller Jordebøger. Da Nilen's Oversvømmelse ofte bragte Forstyrrelse ved at flytte Grænsesten, revideredes disse Fortegnelser oftere. Fremdeles havde man Mandtalslister med Fortegnelse over Beboerne; disse Lister fornyedes fra Tid til anden. Hertil kom Brevvekslinger mellem Embedsmænd om de Sager, der behandledes, Indberetninger til overordnede o. 1. Med Statholderne i Asien og med asiatiske Magter korresponderedes paa Babylonsk i Kileskrift (se ovenf. S. 820). Ved Rettergang holdtes der Bog over Forhandlingerne, over Vidners Forklaringer, ligesom Dommene opskreves tillige med Rapporter over Udførelsen af de afsagte Domme. Vi besidde endnu flere Aktstykker, der handle om et Par Sager fra II. Aarh. f. Chr., vistnok Udskrifter af Retsprotokollerne (»Papyrus Abbot« i London o. a.) og en Del lignende Aktstykker fra den ptolemæiske Tid (affattede paa Græsk, de interessanteste i Torino). Endelig besidde vi en Mængde mere private Aktstykker, der angaa Køb og Salg, Leje o. 1. De fleste ere affattede paa Demotisk, nogle paa Græsk. I Ptolemæertiden er der ofte paa demotiske Aktstykker tilføjet en paa Græsk affattet Art Kvittering for, at Akterne ere blevne registrerede og Afgifterne til Staten betalte. Ingen af disse Aktstykker ere ældre end 700 f. Chr. Efter en Formodning, udtalt af E. Revillout, er det Kong Bokhoris (24. Dynasti), der har paabudt Udstedelsen af skriftlige Kontrakter. Tidligere vare alle Forhandlinger om Køb og Salg, synes det, afgjorte mundtlig i Vidners Overværelse. — Idet vi nu vende os til, hvad der med Sikkerhed kan vides om den gamle ægyptiske Litteratur i egentlig Forstand, maa vi først bemærke, at der tidlig maa have været en virkelig historisk Litteratur i Landet. Et Vidnesbyrd herom afgiver den ovenfor (S. 819) omtalte Palermo-Sten, der er affattet under 5. Dynasti. Næst efter Palermo-Stenen maa vi nævne Kongepapyrus'en i Torino, der giver en Fortegnelse over alle Konger i Ægypten fra de ældste Tider indtil Slutningen af den ældre Theben-Tid med Angivelse af, hvor længe hver enkelt regerede. Uheldigvis er denne vigtige Papyrus knust i et Par Hundrede Brudstykker. Efter dette Aktstykke, der vel er forfattet i 18. Dynasti, nævne vi de monumentale Kongelister, der mest stamme fra 19. Dynasti; nogle mere kortfattede fra 18. Dynasti. Alle disse Skrifter have en tabellarisk, skematisk, ikke nogen litterær Form. Det samme er Tilfældet med en Del Indskrifter, der opregne Navne paa Stæder. Lande, Byer, Stammer o. 1., som ere blevne besejrede paa Felttog foretagne af ægyptiske Konger under 18., 19. og 22. Dynasti (Sisak). Mærkelig er den store Papyrus Harris Nr. 1 i London, der giver en Udsigt over Kong Ramses III's Gavmildhed imod flere Helligdomme. Der haves ogsaa paa forskellige Mindesmærker kortere Indskrifter, som fortælle om en enkelt Sejr, om Indtagelsen af Byer o. 1. Disse Indskrifter ere ofte ledsagede af Billeder. Men de have alle en skematisk, ikke nogen litterær Karakter. Heraf maa man dog ikke slutte, at der i Ægypten helt manglede Skrifter af historisk Indhold med en virkelig litterær Karakter. Tværtimod; Litteraturstykker af denne Art ere forholdsvis meget hyppige fra alle Tider af den ægyptiske Historie; men det er ofte kun med største Forbehold, at man kan henføre dem blandt Skrifter af historisk Indhold. Der lægges nemlig i disse Skrifter meget ofte kun ringe Vægt paa historisk Nøjagtighed. De skildrede Begivenheder ere ofte fremstillede med allerstørste Frihed, og Fantasien har ikke sjælden haft frit Løb. For Resten gives der alle mulige Afskygninger, lige fra rent Digt til Meddelelser, der i det væsentlige synes at stemme med, hvad der kan formodes at have fundet Sted. Vi besidde saaledes nogle Beretninger, der nærmest synes at være Bearbejdelser af officielle Aktstykker, Indberetninger o. 1., foretagne i den Hensigt, at de kunde tjene til Folkelæsning. Som Eksempler paa saadanne kunne vi nævne en meget kendt Beretning (paa en Papyrus i Berlin) om en Ægypter *Sineha's* eller *Saneha's* Rejse i Ægypten's østlige Grænselande tidlig i den ældre Theben-Tid; fremdeles den af Overbibliotekar Lange i »Letterstedts Tidsskrift« oversatte Beretning om Ægypteren *Un-Amon's* (*Wen-Amon's*) Rejse til Fønikien i Begyndelsen af det 21. Dynasti (Papyrus Golenivchef) o. fl. a. En Meddelelse om Grundlæggelsen af Helligdommen i Heliopolis i det 12. Dynasti henhører rimeligvis til en noget lignende Klasse. Som Skrifter af omtrent samme Art fra Oldtidens sidste Tider kunne vi nævne de saakaldte »ægte Martyrakter« om Forfølgelserne af de Kristnes og Martyrernes Lidelser. Det er Bearbejdelser af Udskrifter af Retsprotokollerne, omdannede til Folkelæsning. Denne Art Skrifter er ikke noget ejendommeligt for de Kristne. Man har paa Papyrus lignende Skrifter, som angaa og skyldes Hedninger, og som man meget træffende har kaldt »hedenske Martyrakter« (»Archiv fur Papyrusforschung«, Bd. II). Lignende Skrifter af jødisk Oprindelse (ogsaa paa Papyrus) ere for nylig fremdragne. Medens de her nævnte Skrifter i det hele maa kaldes gode historiske Kilder, maa andre Skrifter, i hvilke Fantasien har haft frit Løb, og i hvilke Fremstillingen kan siges at have en legendeagtig Karakter, kun benyttes med Varsomhed. Et Særkende for disse sidste er, at det overnaturlige ofte spiller en fremtrædende Rolle. Nogle af dem ere ligefrem fortællende, andre derimod behandle Fortidens Begivenheder paa en apokalyptisk Maade, idet Fortællingen føres tilbage til en fjernere Fortid, og der derfor tales om, hvad der skal ske, men som i Virkeligheden for længst har fundet Sted. Til den første Klasse hører f. Eks. Fortællingen om Ramses II's Bedrifter i Krigen i Nordsyrien, stundom kaldet »Pen-ta-ur's Digt«; fremdeles For-

tællingen om »de syv Aars Hungersnød«, og fra den kristne Tid Beretninger om Mirakler o. 1., udførte af Helgener og Munke. Til de apokalyptiske maa vi henregne en Fortælling i Papyrus Woltcar i Berlin, om hvorledes Kong Kheops fik at vide, at en Kvinde i Heliopolis ved Guden Rå skulde blive Moder til tre Sønner, der alle tre vilde blive Konger af Ægypten, hvor de altsaa vilde begynde et nyt Dynasti (det 5.). I Nationalbiblioteket i Paris opbevares en paa Demotisk affattet Krønike (overs. af Revillout), i hvilken Episoder fra Ægypten's sidste Dynastier synes behandlede paa en apokalyptisk Maade. I Kejsertiden fremkom der i Ægypten, som vel kendt, særlig paa jødisk og kristelig Grund, mange apokalyptiske Skrifter, som af og til i visse Maader kunne minde noget om de omtalte Skrifter fra det gamle Ægypten. Paa Demotisk haves et Par, som det synes, sammenhængende apokalyptiske Fortællinger, der dels skulle være foregaaede under Ramses II, dels i Ptolemæertiden. Man skylder Griffith Tolkningen af de ikke meget let forstaaelige, til Dels brudstykkeagtige Fortællinger. En anden Klasse af gammelægyptiske Skrifter, som have en vis Betydning i historisk Henseende, bestaar af de Indskrifter, i hvilke Konger forherligedes i overdrevne, i Grunden intetsigende Talemaader, men i hvilke der nævnes nogle geografiske Navne, og hvori der, rigtignok paa en yderst forblommet Maade, forekommer Hentydninger til Begivenheder, som Ægypterne kunde mindes med Tilfredshed. Herhen hører f. Eks. den af Petrie i Theben 1896 opdagede lange Indskrift, i hvilken Navnet Israel forekommer. Foruden de her berørte Skrifter, om hvis Indhold vi til en vis Grad kunne danne os en Forestilling, er der andre, af hvilke der er levnet saa lidet, at man ikke kan have nogen begrundet Mening om deres historiske Værd. Herhen hører f. Eks. Fortællingen om, »hvorledes Thuti indtog Joppe (Jaffa)«; fremdeles det saakaldte >Hyksos-Fragment< i London o. s. v. Efter at have omtalt de vigtigere af de os levnede Brudstykker med en vis historisk Kerne, maa vi gøre opmærksom paa, at der ogsaa haves Skrifter, i hvilke det hele er opdigtet. Herhen høre f. Eks. Eventyr, af hvilke et er omtrent fuldstændig bevaret, nemlig Fortællingen om »de to Brødre«, som paa Dansk er oversat af Henry Madsen. Efter Eventyrene maa vi nævne Fabler, hvoraf man ogsaa har fundet flere i ægyptiske Papyrus'er (saaledes i Leyden).

Det meste af, hvad her er omtalt, henhører til hvad man kunde kalde Underholdningslitteraturen, der i det hele synes at have været temmelig righoldig, saavel i den gammelægyptiske som i den koptiske Tid. Ved Siden heraf havde man for øvrigt ogsaa andre Skrifter, der ogsaa vare bestemte til Læsning, men som forudsatte Eftertanke og Udvikling hos Læserne. Dette er saaledes Tilfældet med de Skrifter, som man har kaldt Ægypternes »moralske« Skrifter. Herhen hører f. Eks. »Papyrus Prise« (i Paris), som man har benævnet »den ældste Bog i Verden« og som bl. a. indeholder *Ptah-hotep*'s Tankesprog. En Papyrus i Kairo af noget lignende Indhold, men en Del yngre, henføres til en vis An i. Den er oversat af Chabas, siden af Amélineau o. a. Andre Skrifter af moralsk Indhold ere affattede paa Demotisk, bl. a. »Papyrus Insiger« i Leyden, der for nylig er udgivet og tolket af Dr. Boeser, o. s. v. En anden demotisk Papyrus i Leyden indeholder en filosofisk Diskussion imellem en Sjakal og en ætiopisk Kat; den er behandlet af Revillout. Poetiske Stykker kunne ikke siges at mangle. Vi have forskellige Sange, fra Kærlighedssange til en Tærskesang; fremdeles Hymner til forskellige Guddomme. Disse kunne dog ikke siges at have synderlig poetisk Indhold; de bestaa nærmest i Opramsninger af Guders Egenskaber o. 1. Som Skrifter af videnskabeligt Indhold, eller i alt Fald som Skrifter, indeholdende Hjælpemidler til Studierne, maa vi nævne den matematiske Papyrus i London, der bl. a. er udgiven af Prof. Eisenlohr, og en Papyrus, indeholdende en Samling hieratiske Tegn (Hjælpemiddel til Læsning), der er funden af Petrie i Sân (Tanis). Endelig maa vi omtale Ægypternes medicinske Skrifter, der ved Siden af meget af liden Værd (en Slags Sympatimidler og magiske Anvisninger) indeholde en Del Recepter, som maa siges at have en vis Betydning. Det mest kendte medicinske Skrift er »Papyrus Ebers« i Leipzig (overs. af Prof. Lieblein o. a.), hvortil fremdeles kommer en af Brugsch behandlet Papyrus i Berlin, endvidere forskellige koptiske Recepter m. m. I temmelig nær Forbindelse med den gammel-ægyptiske Medicin staa de talrige magiske Papyrus'er, af hvilke de ældste (f. Eks. »Pap. Magique Harris«, der er oversat af Chabas), ere skrevne med hieratiske Skrifttegn, medens de yngste ere affattede paa Koptisk eller paa Græsk. Nogle af dem har man kaldt gnostiske Papyrus'er. I en vis Sammenhæng med de magiske Papyrus'er staa de talrige Ritualer og andre Skrifter, som staa i Forbindelse med Ritualerne. Det væsentligste ved disse var de Formularer, de indeholdt. Man antog nemlig, at de virkede uimodstaaelig, naar de bleve rigtig foredragne; Virkningen kunde da ikke udeblive. Vi have Ritualer for Gudstjenesten for flere Guder (saaledes bl. a. for Amon's Dyrkelse), og endelig besidde vi talrige Skrifter, der give Anvisninger og Forskrifter for Ceremonierne ved de dødes Behandling. Vi have saaledes et Balsameringsritual, et Begravelsesritual og endelig »de dødes Bog«. Denne sidste forekommer i to Skikkelser, en ældre og en yngre. Den første har hjemme i den ældre Theben-Tid, den anden træffes i den yngre Theben-Tid og forbliver i Brug til ind i den græske Tid. I den sidste Tid, i Romertiden, synes dog andre Tekster, som ere bevarede i flere Papyrus'er, at have afløst >de dødes Bog«. Endelig maa vi bemærke, at de saakaldte Pyramidetekster, fundne i Kongegrave, særlig fra det 6. Dynasti, aabenbart indeholde en Del Formularer o. 1., af hvilke »de dødes Bog« for en Del synes at være fremgaaet. *V. S.*

Ægyptisk Religion. I det gamle Ægypten kan der lige saa lidt som i andre gamle større Kulturlande siges at have været nogen overalt og af alle anerkendt Statsreligion. Antallet af de Væsener, som hos Ægypterne vare Genstand for Dyrkelse, og som antoges for at raade for Menneskenes og Verdens Skæbne, var meget stort, men de nød ikke alle overalt samme Anseelse. Guderne vare alle lokale, idet deres Magt kun tænktes at strække sig over visse, snart større, snart mindre Omraader. I disse havde de deres

hellige Steder, hvor der var indrettet Kultus til deres Ære, og deres hellige Tider, til hvilke de hædredes med Fester og hellige Handlinger. Men uden for Omraadet hørte man i Reglen kun lidt Tale om disse Guder, hvorimod andre Guder her vare Genstand for Tilbedelse og her havde deres Kultus.

I een Henseende var der dog almindelig Enighed. Man saa i Landets Konge, naar han var rettelig indviet til sin høje Værdighed, Guddommens levende Repræsentant, hvem alle derfor skyldte samme Ærbødighed, som vistes Guderne. Fremdeles opfattedes Tilstanden efter Døden i Reglen overalt paa samme Maade, om der end i Tidens Løb efterhaanden skete væsentlige Modifikationer i den Maade, paa hvilken den hinsidige Tilstand opfattedes. Men omtrent til alle Tider var det væsentlig de samme guddommelige Væsener, som man antog havde Magt i de dødes Rige eller i de Egne, hvor den Del af Mennesket, som overlevede Døden, tænktes at komme hen. Alle disse Væsener vare tillige Lokalguder, hver i sin Egn af Ægypten. Her raadede de altsaa for de i disse Egne levende Menneskers Skæbne eller hørte til Kredsen af de Væsener, der herskede der. Efter Døden vilde derimod alle Mennesker, hvor de saa end hørte hjemme, komme i Berøring med disse Guddomme, og alle maatte derfor, helst endnu medens de levede her paa Jorden, søge at sikre sig deres Hjælp og Beskyttelse.

I den ældste Tid var det Anubis, den Gud, hvem Sjakalen og vistnok ogsaa Hunden var helliget, som var Herre i de dødes Rige. Han var Gravenes Herre, og alle maatte søge at stemme ham gunstig. De ældste Formularer ere derfor henvendte til Anubis, som det bl. a. kan paavises ved at undersøge Indskrifterne paa de Mumiekister, der stamme fra de ældste historiske Tider. Men snart se vi Osiris komme op ved Siden af Anubis, og han blev efterhaanden den egentlige Hersker i de dødes Rige. Han er Dommeren, for hvis Domstol alle — efter hvad der efterhaanden blev den almindelige Opfattelse i Ægypten — efter Døden skulde prøves, idet deres Hjerte paa en Vægtskaal vejes imod Sandhedens Symbol. Endnu efter at Osiris var bleven Hersker i de dødes Rige, vedblev Anubis at nyde stor Anseelse, men nærmest som den Gud, der tager sig af Balsameringen (hvorfor han ofte afbildes staaende ved en Baare i Færd med at behandle den derpaa liggende Mumie). Fremdeles ere fire Gudinder virksomme i Omsorg for den døde, nemlig Iris, Osiris'es Hustru, Nephthys, Søster til Osiris og Isis, Neïth og Gudinden *Selk* eller *Selkit.* En meget vigtig Rolle spiller fremdeles Horos, Søn af Osiris og Isis, endvidere Thot, Guden for Skrift og i det hele for Videnskab og Litteratur, Gudinden Hathor og endelig Osiris'es Forældre, *Keb* (Jordguden) og *Nut* eller *Nuït* (Himmelgudinden). Da Osiris efter Fortællingen havde fristet den Skæbne at miste Livet, og da hans afsjælede Legeme var blevet skaaret i mange Stykker, og Stumperne vare spredte til alle Sider, samlede hans trofaste Hustru, Isis, de adsplittede Dele sammen og fik ved Hjælp af sin Søn, Horos, den myrdede Osiris atter gjort levende. Her vare Osiris'es Fader og Moder, Keb og Nut, ligeledes traadte til som virksomme Beskyttere af deres Søn. Den samme Omhu, som de her nævnte Guder havde vist Guden Osiris, lode de, efter hvad Ægypterne antoge, ogsaa alle afdøde Mennesker blive til Del, forudsat naturligvis at Ritualets Fordringer vare blevne opfyldte og Begravelsesceremonierne vare rigtig udførte. For øvrigt var der, i alt Fald fra et temmelig tidligt Tidspunkt af den ægyptiske Historie, ogsaa en anden Betingelse, nemlig, at den afdødes Vandel havde været god, saaledes at hans Hjertes Vejning paa Vægtskaalen mod Sandhedens Symbol var løben heldig af. Dog ogsaa her formaaede Ritualet at hjælpe over Vanskelighederne. Der maa endnu tilføjes, at blandt de guddommelige Væsener, der toge sig af de afdøde, er der fire Væsener, som særlig beskyttede de blødere Dele af Legemet, saasom Hjerte, Lever, Lunge, Underliv o. s. v. Disse fire, som snart kaldes Sønner af Osiris, snart af Horos, have Navne, som kun kendes fra Indskrifterne, og om hvis nøjagtige Udtale vi derfor ikke vide nærmere Besked, da de ikke omtales af Grækere og Romere (hos hvem der ellers findes en Del Oplysninger om Ægypternes Religion og religiøse Forestillinger). Man læser gerne disse fire Væseners Navne: *Amset, Hapi, Tiu-mutef* og *Kebh-Senuf*, men har ingen Sikkerhed for, at Udtalen er rigtig.

Med Hensyn til Ægypternes Forestillinger om Tilstanden efter Døden, benævnede de i de allerældste Tider den Del af det menneskelige Væsen, som overlevede Døden, med Ordet I_I *ka*, et Ord, der ikke er let at gengive paa Dansk. Paa Fransk oversættes det gerne ved *double*, der nærmest paa Dansk vilde være at gengive ved »Dobbeltgænger«. Men denne Oversættelse vil dog snart befindes ikke at svare videre godt til Ægypternes Forestilliger om *ka*. Det nordiske »Fylgje« kommer vistnok Betydningen af det ægyptiske Ord langt nærmere; man kunde maaske ogsaa bruge Ordet »Skytsaand«, kun at Ordet i saa Tilfælde maatte tages i en lidt anden Betydning end den sædvanlige. Efter de i de ældste Tider gængse Forestillinger i Ægypten havde man dengang kun, naar man vilde være sikker paa en lykkelig Tilværelse efter Døden, medens man levede, at sørge for en god Bolig for sin »Fylgje« *(ka)* og tillige drage Omsorg for, at den i den anden Verden fik Føde og Klæder. Man havde altsaa kun at sørge for, at der opførtes en solid Bolig, der kunde staa i Aartusinder, og naar Væggene udstyredes med Billeder fra Rigmænds Liv, og naar Stedet var blevet højtidelig indviet efter Ritualets Anvisning, kunde man være sikker paa, at disse Billeder forvandlede sig til Virkelighed, naar den afdøde i sin hinsidige Tilstand kastede sit Blik paa de Scener fra et lykkeligt Liv, som her vare at se. I et Land som det gamle Ægypten, hvor Lov og Ret fra tidlig Tid havde Hjemsted, kunde det dog næppe undgaas, at man snart blev opmærksom paa, at denne Udødelighedslære havde væsentlige Mangler. Menneskets moralske Værd, hans Færd paa Jorden spillede ingen Rolle. For at raade Bod derpaa begyndte man tidlig i Ægypten, — uden at opgive Forestillingen om, at hvert Menneske har en »Fylgje« *(ka)*, for hvis andet Liv man forud kunde sørge godt, — ved Siden heraf at fremhæve, at der af

Menneskets aandelige Natur var en anden Del, som overlevede Døden, nemlig hvad man betegnede ved ., *ba* eller *bi*, et Ord, som vi pleje at gengive ved »Sjæl«. Denne var ansvarlig for Menneskets Handlinger her paa Jorden og vilde efter Døden blive stillet for Osiris'es Domstol, for hvilken hans Hjerte vilde blive vejet paa Vægtskaal mod Sandheds og Retfærdigheds Symbol. Dertil kom, at Sjælen maatte vandre igennem et ukendt Land, som vi kunne kalde Underverdenen, da Indgangen befandt sig i Nærheden af det Sted, hvor Solen gaar ned. Her mødte der Vandreren mange Vanskeligheder og Farer. Alle Ikke-Ægyptere vilde her være redningsløst fortabte, da de ingen Hjælp kunde faa; men for Ægypteren, der var bleven begravet efter Ritualets Forskrifter, var Vejen banet. De ved Begravelsen oplæste Formularer havde nemlig den magiske Kraft af tvinge alle de Væsener i Underverdenen, der vogtede Porte og Overfartssteder over Kanaler og Vande, til at rette sig efter, hvad den afdødes Sjæl ønskede. For at den afdøde altid kunde have alle de nødvendigste Formularer paa rede Haand, opskreves de med de til dem hørende Brugsanvisninger ofte paa Mumiekisterne eller paa en Papyrus, som medgaves den døde i Graven. Det er Samlingen af disse Formularer med hvad der var knyttet dertil, som vi kalde »de dødes Bog« eller »Dødsbogen«, af hvilke mange Udgaver, snart længere, snart kortere, efterhaanden ere blevne fremdragne af ægyptiske Grave. For øvrigt ser man, ved Siden af Forestillinger om Osiris som Enherskeren i de dødes Rige, en anden Opfattelse af det hinsidige Liv gaa jævnsides; ifølge denne bestod det salige Liv i at blive optaget i Solgudens Baad med de hos ham samlede Guder og med dem at fare hen over Himmeloceanet.

Foruden de to omtalte Dele af Mennesket, »Fylgje« (*ka*) og Sjæl, tales der ogsaa om andre Dele af Menneskets aandelige Væsen, bl. a. om „ som man læser *khu* eller *akhu* (*ekh*), som ret vel lader sig gengive ved >Aand«, fremdeles nævnes »Skyggen«, »Skikkelsen« o. s. v. Om disses indbyrdes Forhold gives der kun ufuldstændige Oplysninger i Indskrifterne. Om nogle af dem synes det, at Ægypterne nærmest have tænkt sig, at de vare indesluttede, den ene inden i den anden, saaledes at man kunde tage den Del af det aandelige Væsen frem, som man havde Brug for.

Hvad de Guder angaar, der efter Ægypternes Forestillinger herskede over den synlige Verden, hvor de levende Mennesker færdedes, falde de i to Klasser, idet de dels ere Naturguder, d. v. s. Herskerne over Himmellegemerne og Naturkræfterne, dels lokale Guder. De første anerkendes af alle hele Ægypten over, men synes i Reglen ikke at have haft nogen speciel Kultus; derimod havde Guderne af sidste Klasse, der saa at sige havde delt Ægypten imellem sig, fra ældgamle Tider deres Kultussteder rundt om i Landet. Af Naturguderne er Solen, *Rå* eller *Rê*, den vigtigste. Han identificeredes fra en temmelig tidlig Tid med flere Lokalguder, som Amon, Mentu eller Mont, Khnum o. s. v. Man taler derfor om Amon-Rå, Khnum-Rå, Mentu-Rå o. s. v. De lokale Guder danne paa hvert Sted en Gudekreds, bestaaende af Hovedguder og mere sekundære Guder. De første danne mange Steder, men ikke alle Vegne, en Trehed bestaaende af en Gud-Fader, en Gud-Moder og en Gud-Søn, hvilke alle tre danne en Enhed. Paa flere Steder træffe vi Dobbeltvæsener. — Blandt de sekundære Guder, der oftere danne en Nikreds, finder man ikke sjælden Guder, som i andre Egne ere Hovedguder, men som altsaa i nogle Egne maatte tage til Takke med en mindre fremtrædende Stilling.

En Del af de Guder, der i forskellige Egne af Ægypten dyrkedes som Hovedguder, af hvem de levendes Skæbne af hang, antoges, som ovenfor (S. 831) bemærket, tillige at besidde stor Magt i de dødes Rige, hvorfor deres Navne allerede ovenfor ere blevne omtalte. Hvad Hovedguderne i de forskellige Egne af Ægypten angaar, da var i Memfis Ptah Hovedgud. Ved Siden af ham dyrkedes hans »højtelskede«, Gudinden *Sekhemt* eller *Sekhet* med Løvehoved og Sønnen *Nofr-tum*. I de senere Tider afløses denne sidste af *Imhotep* (Imuthes), som Grækerne sammenstillede med deres Asklepios. Han formodes af nyere lærde at have været et Menneske, der havde levet i den ældste historiske Tid, og som langt hen i Tiden optoges iblandt Guderne (se K. Sethe, »Imhotep, der Asklepios der Aegypter« i »Untersuchungen zur Geschichte u. Alterthumskunde Aegyptens«, II [Leipzig 1902]). I Theben finde vi Gudefamilien Amon, Muth og Khons; i Abydos og flere Steder i Deltaet Treheden Osiris, Isis og Horos. Ved Katarakten træffe vi Khnum (med Væderhoved) sammen med to Gudinder, Sati og Anuke. I nogle Byer spillede en enkelt af Gudefamilien, enten en Gud eller en Gudinde, en meget fremtrædende Rolle, saaledes at de to andre Medlemmer af Kredsen kun sjælden nævnes. I Saïs er det Neith, i Denderah: Hathor; paa Øen Filæ: Isis; i Bubaste: Bast; i Buto: Gudinden af samme Navn; i Edfu: Horos med Tilnavnet *Behuti* o. s. v. Ja, naar man ser ret til, vil man ogsaa overalt, hvor der i Spidsen for de paa Stedet tilbedte Guder staar en Trehed, finde, at en af disse tre Guder spiller en langt mere fremtrædende Rolle end de to andre, saaledes at man med en vis Ret kan sige, at alle Vegne i Ægypten spiller een Gud Hovedrollen, eller med andre Ord, at der alle Vegne ligger en vis Art Monoteisme i Baggrunden. Omtrent alle Guder have deres hellige Dyr, snart Pattedyr, snart Fugle, Krybdyr eller Fiske. Enkelte Eksemplarer som Tyrene Apis og Mnevis ansaas for Inkarnationen af Gudomme, Apis af Ptah, Mnevis af Solguden *Tum* eller *Atum* Heliopolis (se Dyretilbedelse).

Der staar endnu tilbage at beTøre Spørgsmaalet om, hvorledes Ægypterne tænkte sig, at disse mange mægtige Guder kom ud af det indbyrdes med hverandre. Herpaa synes Svaret ikke altid at have lydt helt ens. I de forskellige Helligdomme og til forskellige Tider opfattedes Sagen ofte forskellig. Snart var man tilbøjelig til at antage, at over alle Guder herskede ligesom over Menneskene en Magt, som kunde kaldes Skæbnen,

hvilken Ægypterne tænkte sig som bestaaende af et mandligt og et kvindeligt Væsen, *Schai* og *Renen.* Snart gik man andre Veje. De mange Guder bleve saaledes stundom kun til forskellige Navne paa det samme guddommelige Væsen, en Opfattelse, som særlig kommer frem i senere Tider. Endelig var der endnu en Maade at løse Problemet paa, ved at lære, at de store Guder havde afløst hinanden som Herskere over Verden. Med Hensyn til Rækkefølgen herskede der en Del Forskellighed mellem Landets Hovedstæder; hvert Sted gav man de der hjemmehørende Guder en meget fremtrædende Plads i Rækken. Efter Ægypternes Forestillinger var Jorden nemlig i den allerældste Tid bleven styret af Guder. Efter dem kom Halvguder, og først efter disse kom Tronen til at beklædes af Mennesker. (Litt.: Ridolfo V. Lanzone, *Dizionario di Mitologia Egizia* [Torino 1881—86]; P. LePage Renouf, *Lectures on the Origin and Growth of Religion as illustrated by the Religion of Ancient Egypt* [New York 1880; oversat paa Svensk af Prof. Karl Piehl]; J. Lieblein, »Gammelægyptisk Religion populært fremstillet« [Chra. 1883–85]; A. Wiedemann, >Religion der alten Aegypter« [Münster 1890]; A. Wiedemann, *Religion of the Ancient Egyptians* [Lond. 1897; ogsaa paa Tysk]; A. Erman, »Die agyptische Religion« [Berlin 1905]); E. Wallis Budge, *Gods of the Egyptians* [Lond. 1904]; A. H. Sayce, *Religions of Ancient Egypt and Babylonia* [Lond. 1902]; W. M. Flinders Petrie, *The Religion of Ancient Egypt* [Lond. 1906]. *V. S.*

Ægyptisk Øjensygdom seØjenbetændelse.

Ægyptologi, den Videnskab, som lærer os at kende det gamle Ægypten. Det forudsættes nødvendigvis, at de, der dyrke denne Videnskab, ere i Stand til at øse af oldægyptiske Kilder, eller, med andre Ord, at de kunne læse og forstaa de mange skriftlige Mindesmærker, affattede i Oldsproget, det gamle ægyptiske Sprog, som efterhaanden ere komne for Dagens Lys, og at de fuldt ud kunne benytte dem til deres historiske, arkæologiske og sproglige Undersøgelser. Der kan derfor ikke være Tale om Æ., saalænge som den gamle, ægyptiske Skrift, Hieroglyfskriften, var en lukket Bog for alle, hvad der var Tilfældet lige til 1822, da Jean F. Champollion, kaldet le Jeune, løste Hieroglyffernes Gaade. Der var vel gjort flere Forsøg paa at decifrere de mærkelige Skrifttegn, men intet af disse Forsøg havde ført til Maalet, ikke engang <let, hvormed Thomas Young (s. d.) fremkom, kort før det lykkedes Champollion at gøre Begyndelsen til en virkelig Decifrering. Young tydede vel enkelte Tegn rigtig, men den Maade, hvorpaa han læste mange andre Tegn, var helt urigtig, og det vilde som Følge heraf have været helt umuligt ved Hjælp af det af Young opstillede Alfabet at læse en eneste Indskrift. Det er derfor aldeles ikke stemmende med Virkeligheden, naar særlig tyske og engelske Bøger stundom opstille Young som den egentlige Grundlægger af Æ. (se herom »The Life work of Sir Peter le Page Renouf [London 1901—1907]). Æren tilkommer ene og alene Champollion, og det er aldeles vidunderligt, hvor store Fremskridt i Tydningen han saa at sige daglig gjorde, saaledes at han efter faa Aars Forløb ikke blot var i Stand til at give rigtige Oversættelser af Afsnit af Indskrifter, men ogsaa til at angive Indholdet af saa godt som alle Indskrifter, han stødte paa, saavel i Europa's ægyptiske Museer som paa Mindesmærker i selve Ægypten. Som Følge af Champollion's enestaaende Betydning var der ved hans tidlige Død ingen, som formaaede at optage hans Gerning og føre den videre. Arbejdet gik længe kun smaat fremad. Man indskrænkede sig for det meste til af Indskrifterne at uddrage forskellige historiske Oplysninger, som Champollion vistnok havde lagt Mærke til, men som hans tidlige Død havde hindret ham i at meddele den lærde Verden. Iblandt hans nærmeste Efterfølgere maa vi nævne hans Medarbejder i Ægypten Ippolito Rosellini, endvidere Franskmanden Nestor l'Hôte, Hollænderen Conrad Leemans og Preusseren Richard Lepsius. Den sidste har indlagt sig ikke ringe Fortjeneste af Æ. ved at lede en preussisk Ekspedition til Ægypten (1842—46) og ved at udgive et stort Indskriftsværk: »Denkmäler aus Aegypten u. Aethiopien« [Berlin 1849—59], som har været til megen Nytte for alle Dyrkere af Æ. Lepsius er tillige Forfatter af mange værdifulde historiske og kronologiske Undersøgelser om det gamle Ægypten, men det er aldeles uberettiget, naar man i Tyskland har villet stille Lepsius op ved Siden af Champollion som Stifter af Æ. Tværtimod, Lepsius gav sig næsten slet ikke af med egentlig Decifreringsarbejde og dristede sig aldrig til at levere nogen sammenhængende Oversættelse af ægyptiske Tekster. Heldigvis fremtraadte der dog snart efter Dyrkere af Æ., som ikke blot fremkom med sammenhængende Oversættelser af længere ægyptiske Tekster, men ogsaa gav fuldt videnskabelige Grunde derfor, idet de paaviste Rigtigheden af de Betydninger, de havde tillagt hvert enkelt Ord, ved en stor Mængde Eksempler fra andre Indskrifter. I første Linie maa her nævnes Vicomte Emanuel de Rougé, Professor ved *Collège de France,* der med Rette nævnes som den anden Stifter af Æ. Han fremlagde nemlig 1851 i det franske Institut en Afhandling, en fuldstændig Tolkning af første Del af Indskriften i Ahmes'es Grav i El-Kab. Ved Siden af de Rougé maa endnu nævnes Direktøren for British Museum's orientalske Afdelinger, Dr. Samuel Birch, Dr. Edw. Hincks i Irland og Dr. Heinrich Brugsch-Pasha fra Berlin. Alle tre have de indlagt sig store Fortjenester af Decifreringen af Hieroglyfskriften, af Opklaring af de enkelte Ords Betydning og af deres Anvendelse i Sproget, ligesom ved Udgivelsen af gode Oversættelser af forskellige Tekster og Indskrifter. Brugsch har desforuden lagt en god Grundvold til Tydningen af den vanskelige demotiske Skrift, hvis mest fortjente Dyrkere i Øjeblikket ere Eugéne Revillout, Griffith, Boeser og Wilh. Spiegelberg.

Til de ovennævnte fortjente Videnskabsmænd sluttede sig snart flere andre, af hvilke vi her kun skulle nævne nogle af de ypperste, som ikke mere ere i de levendes Tal: i Frankrig fremfor alle Vinhandleren i Châlon-sur-Saône Francois Chabas og Konservatoren ved Louvre Tbéodule Devéria, i England Dommer i Hongkong Goodwin og Birch's Efterfølger i British Museum Sir Peter Le Page Renouf, i Holland W. Pleyte,

i Tyskland Georg Ebers og Prof. Eisenlohr, i Østerrig Ritter v. Bergmann, i Italien Lanzone og i Sverige Prof. Karl Piehl.

Takket være disse Ægyptologer og mange andre, som endnu virke rundt om i Verden, gaar den ægyptiske Videnskab stadig fremad, og det ikke blot alt, hvad der angaar de gamle Skrifter, den gamle Litteratur (Hieroglyfferne), men ogsaa Kendskaben til det yngre Sprog (Koptisk) og den i dette affattede Litteratur.

Efterhaanden er der udgivet nøjagtige Afskrifter af de vigtigste af de talrige Indskrifter og Optegnelser paa Papyrus, som fra Tid til anden ere komne frem for Dagens Lys; det gamle Sprog er blevet nøje undersøgt og gjort lettere tilgængeligt for Studiet ved Udgivelsen af Grammatikker og Ordbøger. De vigtigste Tekster ere blevne oversatte i flere europæiske Sprog, og de arkæologiske Forhold have ligesom Landets gamle Kunst og Litteratur været Genstand for omhyggelige og grundige Undersøgelser. Over mange ægyptiske Museer og Samlinger haves gode Kataloger, og mange vigtige Indskrifter i disse ere blevne udgivne og tolkede.

I en Række periodiske Skrifter, der udgives i forskellige Lande, behandles udelukkende Spørgsmaal, der henhøre under Æ. Vi nævne: »Annales du Service des Antiquités de l'Égypte« (Kairo 1899 ff.); »Egypt. Exploration Fund.: Memoirs« (London fra 1885 o. s. v.); samme: »Archaelogical Reports« (udg. af F. Ll. Griffith) Lond. 1892 ff.); samme: »Publications of the Archaelogical Survey of Egypt« (udg. af Griffith, Lond. 1890 ff.); samme: »Publications of the Graeco-Roman Branch« (Lond. 1897 ff.); »Publications of the Egyptian Research Account« (Lond. 1896 ff.); »Mémoires publiés par les membres de la Mission Archéologique Francaise au Caire« (Paris 1881 ff.); »Bulletin de l'Institut Francais d'Archéologie Orientale« (Kairo 1900 ff.); »Bulletin de la Société Archéologique d'Alexandrie« (Alexandria 1900 ff.); »Zeitschrift fur Aegyptische Sprache u. Alterthumskunde«, udg. af H. Brugsch, siden af R. Lepsius, nu af A. Erman (Berlin 1863 ff.); »Recueil de travaux relatifs å la Philologie et l'Archéologie Égyptiennes et Assyriennes« (Paris 1870 ff.); [Fortsættelse af »Mélanges d'Archéologie Égyptienne et Assyrienne« (Paris 1873—76)]; »Revue Égyptologique«, udg. af E. Revillout (Paris 1880); »Études Égyptologiques«, udg. af Pierret, Revillout o. a. (Paris 1873—80); »L'Égyptologie«, udg. af F. Chabas (Paris 1874—76); »Sphinx, Revue critique embrassant le domaine entier de l'Égyptologie« (Upsala 1898 ff.; udg. af Piehl, efter hans Død af Ernst Anderson). Hertil kan føjes, at mange Artikler om Æ. findes i »Transactions of the Society of Biblical Archaeology« (Lond. 1872—1887) og i »Proceedings of the Society of Biblical Archaeology«. (Litt.: H. Brugsch, »Die Aegyptologie« [Leipzig 1890]). *V. S.*

Ægyptos se Aigyptos.

Ægæ se Aigai.

Ægæiske Hav, græsk *Aigaion pelagos* eller *Aigaios pontos*, lat. *Mare Aegaeum*, det fra Oldtiden stammende Navn paa det græske Ø h a v, der ligger mellem Kongeriget Grækenland og Lilleasien, og som undertiden paa Grund af sin Ørigdom benævnes Archipelag. Hos Nygrækerne hedder Havet nu Aspri Thalassa og hos Tyrkerne Ak-Deniz, hvad der betyder det Hvide Hav i Modsætning til det Sorte Hav. Oprindelsen til det gamle Navn Æ. H. tillægges den attiske Sagnheros Aigeus (s. d.) og hans tragiske Død. Det æ. H. har fra Nord til Syd en Længde af 670 Km., en omtrentlig Bredde paa 300 Km. samt et Areal af 196,350 □ Km. De omgivende Fastlandskyster ere som Regel bjærgfulde og rigt udformede Tværkyster, der springe frem i Forbjærge og Halvøer og fortsætte sig i Ørækker. Ved sine talrige Rækker og Grupper af Øer (se Archipelag) deles det æ. H. i flere mindre Bassiner, der i Oldtiden havde deres egne Navne. Saaledes hed det nordlige, mindst ørige Parti mellem Thessalien og Hellespont det Thraciske Hav, det sydligste mellem Kykladerne og Kreta det Kretiske, det sydvestlige mellem Kykladerne og Peloponnes det Myrtoiske, det sydøstlige mellem Kreta og Rhodos det Karpatiske og det mellem Rhodos og Chios liggende Parti eller de egentlige Sporaders Omraade det Ikariske Hav. Ved Øer og undersøiske Banker er det æ. H. de fleste Steder skilt fra det egentlige Middelhav og opnaar derved en ikke ringe Selvstændighed; selv har det et afvekslende Bundrelief; men Dybderne ere dog ikke meget betydelige. Størst ere de N. f. det østlige Kreta, hvor man har loddet 2,250 M., samt mod Øst mellem Chios og Nikaria og mod Nord inden for et langstrakt Omraade fra Saros-Bugten til hen imod Volo-Bugten. En Sænkning af Havspejlet paa 500 M. vilde knytte Grækenland til Lilleasien og saaledes genoprette en Forbindelse, der først er bleven afbrudt ved mægtige Indsænkninger under Diluvialtiden. Samtidig vilde det æ. H. forvandles til 3 store Søer, af hvilke kun den sydligste gennem enkelte smalle Kanaler vilde bevare Adgang til det aabne Middelhav. Derimod vilde Forbindelsen med Sortehavet være ophævet, som den var det før Diluvialtiden. Ebbe og Flod mærkes kun paa enkelte Steder, som i Euripos-Kanalen, hvor lokale Forhold bidrage til at frembringe en Vandstandsforskel paa 0,6 M. Strømningerne i det æ. H. ere endnu kun lidet kendte. En stærk og stadig Overfladestrøm af ferskere Sortehavsvand træder gennem Strædet ved Dardanellerne ind i Middelhavet, medens en saltere Bundstrøm fører Middelhavsvand op i Sortehavet. I Almindelighed kan det i øvrigt siges, at Strømmen følger Kysterne i modsat Retning af Urviserens. Et ejendommeligt Strømningsfænomen kan undertiden iagttages i Farvandet mellem Rhodos og det asiatiske Fastland. Naar Nordøstvinden blæser vedholdende over det æ. H., kan man se den langs Lilleasien's Sydkyst fra Øst til Vest gaaende Strøm som gennem en aaben Sluse vælte sine Vande ind i det æ. H. Vindforholdene ere ret regelmæssige. Om Sommeren og navnlig i Juli og August blæse næsten stadige Nord- og Nordøstvinde, Oldtidens saakaldte Etesier, der i Særdeleshed om Dagen kunne nærme sig til Storm. I Oldtiden var Skibsfarten helt igennem afhængig af Etesierne, saa at i deres Periode var Sejlads fra Syd til Nord næppe mulig. I Kysternes Nærhed erstattes Etesieme under den varme Tid hyppig af vekslende Søvinde (*Embates*, nygræsk *Em-*

vdtis) om Dagen og Landvinde om Natten. I Vinterhalvaaret ere Vindforholdene mere uregelmæssige. Snart herske Sydvest-, snart Sydøst- og snart Nordenvinde. I det hele taget er Vinteren og fremfor alt Overgangsmaanederne stormfulde, saa at i Oldtiden Skibsfarten ganske maatte hvile under denne Periode. Mest frygtede om Vinteren ere Nordenstormene, hvis orkanagtige Rasen indledes af tykke, lavthængende Skyer med Lyn og mægtige Tordenbrag, og som ogsaa hyppig ledsages af Sne eller Hagl. Gennemgaaende lettes Skibsfarten dog ved den fremherskende klare Luft og ved de talrige Øer og Havne. Egentlige tætte Taager, som man saa hyppig træffer dem paa de nordiske Have, forekomme næppe. *H. P. S.*

Ægæon se Aigaion.

Ækvāl (lat.), jævn, lige, ensformig.

Ækvātor, paa Jorden den Cirkel, hvis Plan gaar igennem Jordens Centrum og staar lodret paa Jordaksen. Den er den største af alle Parallelcirkler og deler Jorden i to lige store Dele, den nordlige og sydlige Halvkugle. Af Søfolkene bliver Æ. kaldet Linien. Paa Himmelen er Æ. den Storcirkel, hvori Jordens Æ.-Plan forlænget skærer Himmelkuglen. Se for øvrigt Himmel. *J. Fr. S.*

Ækvātor, magnetisk, se Magnetisme.

Ækvātorhøjde er den Vinkel, som Ækvators Plan danner med Horisontens. Æ. er Komplementet til Polhøjden. Se for øvrigt Himmel. *J, Fr, S.*

Ækvatōria se Ækvatorprovins.

Ækvatorial, et astronomisk Instrument, hvormed man kan bestemme en Stjernes Deklination og Timevinkel. Det bestaar af en Kikkert (Refraktor eller Reflektor), som lader sig dreje om to paa hinanden lodrette Akser, Timeaksen eller Polaraksen, som er opstillet parallel med Verdensaksen, og Deklinationsaksen, som ligger i Himmelens Ækvator; lodret paa denne sidstnævnte Akse er Kikkerten anbragt. Hver af de *to Akser* er forsynet med Cirkler, Timecirkelen, der ligger parallel Ækvator, og Deklinationscirkelen; Cirkelens Plan er lodret paa Aksen. Er Instrumentet rigtig opstillet og orienteret og Cirklernes Nulpunkter korrigerede, saa skulle begge Cirkler vise paa Aflæsningens Udgangspunkt, naar Kikkerten er rettet mod det Punkt i Ækvator, som er i øvre Kulmination. Bringes nu Kikkerten, ved at drejes om begge Akser, i en saadan Stilling, at man har en bestemt Stjerne i Kikkertens Synsfelt, vil Aflæsningen af begge Cirkler give Stjernens Deklination og Timevinkel. Ere Cirklerne omhyggelig inddelte og forsynede med Aflæsningsapparater som Mikroskoper, vilde man paa den Maade kunne faa bestemt Stjernernes ækvatoriale Koordinater. Men paa Grund af Instrumentets hele Opstilling, den skæve og foranderlige Stilling, Æ.'s Dele indtage mod Tyngdens Retning, vil man aldrig faa det opstillet med den Støthed som et Meridianinstrument. Man benytter derfor ikke Æ. til Bestemmelse af Stjernernes absolutte Deklinationer og Timevinkler, men blot til at maale Forskellen mellem nærliggende Stjerners Deklinationer og Timevinkler ved Hjælp af et Mikrometer (s. d.). Ved saadanne Maalinger ville nemlig Instrumentets mindre nøjagtige Stilling og Delenes indbyrdes Forandring under forskellige Stillinger kun i en meget liden Grad komme til at forringe Resultaternes Nøjagtighed, da Fejlene i to nærliggende Stillinger af Instrumentet og deres Virkninger ere meget nær de samme. Fæster man Æ.'s Deklinationscirkel og drejer Instrumentet om Timeaksen, saa vil under denne Drejning Sigtelinien stadig danne samme Vinkel med Himmelaksen eller med Ækvator, og følger saaledes stadig den samme Parallelcirkel paa Himmelen. Denne Egenskab ved Æ.'s (saakaldte parallaktiske) Opstilling tillader dets Kikkert at forfølge en Stjerne i dens daglige Bevægelse ved en Drejning om en eneste Akse, Timeaksen. I tidligere Dage maatte man med Haanden lade Kikkerten gøre denne Drejning, nu har man altid som Tilbehør til Æ. et Urværk, som drejer det, og er Urværket saaledes reguleret, at Æ. drejes med jævn Hastighed, 360^0 i 24 Timer, saa vil en Stjerne, Kikkerten er rettet paa, vise sig paa samme Sted i dens Felt, saa længe Urværket virker. Alle større Kikkerter, hvad enten de skulle benyttes visuelt eller fotografisk, have af denne Grund en parallaktisk Opstilling.

Hvad Opstillingen selv angaar, skelner man mellem den ældste, engelske og den nu almindelig uden for England og ved enkelte fotografiske Kikkerter benyttede tyske Opstilling. Den førstnævnte bestaar deri, at Timeaksen er anbragt i Lejer, der ere saaledes beliggende, at dens Retning bliver parallel med Verdensaksen. Herved opnaas, at Instrumentet ikke behøver at lægges om, naar man gaar over fra den østlige Himmel til den vestlige, hvilket man i de fleste Tilfælde er nødt til efter den tyske Opstilling. Dette kan være til stor Ulempe, naar man skal eksponere gennem flere Timer. Blandt Manglerne ved denne engelske Opstilling kan nævnes, at Egnen om Himmelens Pol er man afskaaret fra som Regel at kunne rette Kikkerten mod. Ved den tyske Opstilling er Polaraksen fast anbragt i sin Stilling paa den Monolith eller *Jærnsøjle,* som bærer hele Instrumentet. Til den øvre Ende af Polaraksen er Deklinationsaksen fæstet med Kikkerten anbragt i dennes ene Ende og en Kontravægt i den anden. Det Punkt, hvor de to Akser mødes, Bevægelsens Centrum, der tillige er det samlede Tyngdepunkt for Kikkerten, Deklinationsaksen og Modvægten, ligger i Søjlens forlængede Akse. Grubb har indført en Modifikation, saa at dette Punkt falder noget inden for Søjlens nordre Sideflade. For at undgaa Ulempen ved at maatte lægge Kikkerten om har Vogel givet en saadan Konstruktion for Bygningen af den mindre fotografiske Kikkert i Potsdam, at den kan frit bevæges til alle Stillinger.

Opstillingen af de i den senere Tid anskaffede større Kikkerter (s. d.) har haft mange tekniske Vanskeligheder at overvinde. Konstruktionen af den drejbare Kuppel, som skulde beskytte Kikkerten, af bekvemme Observationsstole, hvorved man let kunde komme til alle Dele af Instrumenter o. l., har i ikke ringe Grad fordyret Anskaffelsen af disse større Æ. For at reducere en Del af disse Omkostninger konstruerede Loewy i Paris i Begyndelsen af 1880'erne det af ham benævnte: Aequatoréal coudé, et Æ., der i sin Bygning minder en Del om de Kikkerter, der benyttes som Passageinstrument (s. d.), og som bestaa af to

paa hinanden lodrette Rør. Ved Loewy's Instrument er det ene Rør fast opstillet parallelt med Jordaksen og kan kun drejes om sin Akse. Det derpaa lodrette Rør med Objektivet vil da ved Drejning af det første bevæge sig parallelt med Ækvator. Okularet er anbragt i den øvre Ende af det førstnævnte Rør, i dets anden Ende er der et Spejl, hvorved den Stjerne i Ækvator, Instrumentet er indstillet paa, vil kunne ses af Iagttageren ved Okularenden. Ved Hjælp af et drejbart Spejl ved Objektivet kan man benytte Instrumentet i alle Egne af Himmelen. Ved denne Opstilling vil Iagttageren altid have den samme Plads foran Kikkerten, uanset hvilken Stjerne han observerer, og man behøver ikke de for store Kikkerter saa kostbare Kupler, for at beskytte Instrumentet. Loewy har benyttet dette Æ. til at bestemme Konstanten for Refraktionen, Aberrationen o. a., og i den sidste Tid fornemmelig til at fotografere Maanen. Dette Instrument findes foruden i Paris ogsaa i Nizza, Toulouse, Lyon, Wien etc. I Cambridge (England) er der for nylig opstillet en fotografisk Kikkert, som har en lignende Konstruktion. Se for øvrigt Astronomiske Instrumenter. (Litt.: Ambronn, »Handbuch der astronomischen Instrumentenkunde<, II [Berlin 1899]). *J. Fr. S.*

Ækvatoriāl Modstrøm se Ækvatorialstrøm.

Ækvatoriālstrøm. 1) Ældre Betegnelse for Passatdrift, nordlig og sydlig, Strømme, der findes i Oceanernes Passatbælter og skyldes de der blæsende, stadige Nordøst- og Sydøstvinde, Passaterne. Af Passatdrifter findes i alt fem: to i det Stille Ocean, to i Atlanterhavet og een i det sydlige Indiske Ocean. I det nordlige Indiske Ocean findes kun om Vinteren en Passatdrift fra Øst mod Vest. Om Sommeren, naar Sydvestmonsunen blæser, erstattes den af en Monsundrift fra Vest til Øst. Ved de tropiske Vestkyster, hvor Passaten driver Vandet bort fra Land, finder en stærk Sugning Sted, der giver Anledning til Tilstrømning af Vand langs Kysten og tillige til Opstigning af koldt Bundvand langs Kysten. Ved de tropiske Østkyster, hvor Passaten driver Vandet mod Land, deler Passatdriften sig i Strømme langs Kysten, men tillige finder en vertikal Strømning Sted af varmt Overfladevand, der presses ned til betydelige Dybder. 2) Ækvatoriale Modstrømme findes i Oceanerne under Ækvator, hvor der hersker svage og ubestemte Vinde (Kalmebæltet). Det skyldes Passatdrifternes Sugning ved Oceanernes Østside og deres Opstemning af Vandet ved Oceanernes Vestsider. I Kalmebæltet, hvor der ingen konstant Vind findes, som kan holde den ulige Vandstand ved lige, strømmer Vandet tilbage fra Vest til Øst. Der findes tre ækvatoriale Modstrømme: i det Stille Ocean, i Atlanterhavet (Guinea-Strømmen) og i det Indiske Ocean. Deres Beliggenhed rykkes efter Aarstiderne mod Nord og Syd, følgende Kalmebæltets Vandringer. I det Indiske Ocean vandrer Æ. om Sommeren mod Nord og forener sig med Monsundriften. *M. V.*

Ækvatoriālzone, den af de to Vendekredse begrænsede Del at Jorden, altsaa det samme som den hede Zone. Æ. benævnes ogsaa Ækvinoktialzone, fordi Dag og Nat hele Aaret igennem have meget nær den samme Længde. Selv ved Vendekredsene er den længste Dag ikke mere end $13,_8$ Time, og den korteste Dag $10,_9$ Time. *J. Fr. S.*

Ækvātorprovins, *Ækvatoria,* arab. Hatel-estiva, tidligere den sydligste Provins i ægyptisk Sudan, omfattende Egnene paa begge Sider af Nilen fra Albert-Søen til Faschoda. Dette frugtbare Landstrøg, der bebos af forskellige Negerstammer som Dinka, Bari, Schilluk, Schuli, Monbuttu o. a., bragtes under ægyptisk Herredømme af GordonPasha i Aarene 1874—76 og organiseredes som Æ. Fra 1878 styredes den af Emin Pasha, der udviklede den i alle Maader; men den store Mahdirejsning 1882, der løsrev alle de nærmestliggende nordligere ægyptiske Provinser, bragte ogsaa Uroligheder i Æ. Skønt det ikke lykkedes Mahdisterne at erobre Provinsen, maatte Emin dog i de følgende Aar opgive den ene Militærstation efter den anden og trække sig længere og længere mod Syd. Residensen blev forlagt fra Lado til Wadelai ved Albert-Søen. Her indtraf 1888 Stanley med Undsætning fra Congo-Floden, og det følgende Aar fulgte Emin og en stor Del af den ægyptiske Besætning Stanley til Kysten; Æ. var saaledes tabt for det ægyptiske Herredømme. I Øjeblikket (1907) hører største Delen af den tidligere ægyptiske Provins ind under Britisk Østafrika (Uganda-Protectorate), Landskaberne V. f. Nilen (Lado) styres dog af Congo-Staten. *C. A.*

Ækver (*Aequi*), Oldtidsfolk i Mellemitalien, boede S. f. Sabinerne og 0. f. den nordlige Del af Latium, delvis ogsaa i Latium, hvor Byerne Tibur og Præneste oprindelig tilhørte dem. De bleve allerede i 4. Aarh. f. Chr. afhængige af Rom. *H. H. R.*

Ækvilibrist (lat.), Ligevægtskunstner, gymnastisk Kunstner, hvis Behændighedsforce er at holde sit eget Legeme og de Ting, han opererer med, i Ligevægt trods de mest vovede Stillinger og Bevægelser.

Ækvinoktiālaar d. s. s. Tropisk Aar, se Aar.

Ækvinoktiālpunkter se Ekliptika.

Ækvinoktiālregn, de voldsomme Regnskyl, der pleje at falde i de tropiske Egne af Jorden paa de Tider af Aaret, da Dag og Nat ere lige lange, altsaa omkring 21. Marts og 23. Septbr. Æ. er ofte ledsaget af Tordenvejr og Storm. *W. J—n.*

Ækvinoktiālstorme, de heftige Storme, der indtræffe samtidig med Ækvinoktialregn (s. d.). *W. J—n.*

Ækvinoktium d. s. s. Jævndøgn (s. d.). Se for øvrigt Ekliptika og Præcession.

Ækvitas se Æquitas.

Ækvivalént (lat.). Mange kemiske Processer forløbe saaledes, at et Grundstof indtræder i Stedet for et andet i Moleculet af en foreliggende Forbindelse (Substitution). Derved erstatte Grundstofferne hinanden alt efter deres Gyldighed (Valens, s. d.) saaledes, at f. Eks. et Atom af et togyldigt Grundstof erstatter to Atomer af et engyldigt o. s. v. De Vægtmængder af Grundstofferne, som i denne Henseende have samme »Værdi«, kaldes Ækvivalentvægte, og et Grundstofs Ækvivalentvægt er lig med Kvotienten af dets Atomvægt og dets Gyldighed (Valens). Da saaledes Iltens Atomvægt er 16, dens Gyldighed 2, er dens

Ækvivalentvægt 8 o: 8 Dele. Ilt er ækvivalent med 1 Del Brint. *O. C.*

Ækvivók (lat.), tvetydig, særlig i Retning af det slibrige og uanstændige.

Æl, norsk Or, (*Alnus* Tourn.), Slægt af **Birke**-familien, Træer og Buske med almindeligvis tandede

Fig. 1.

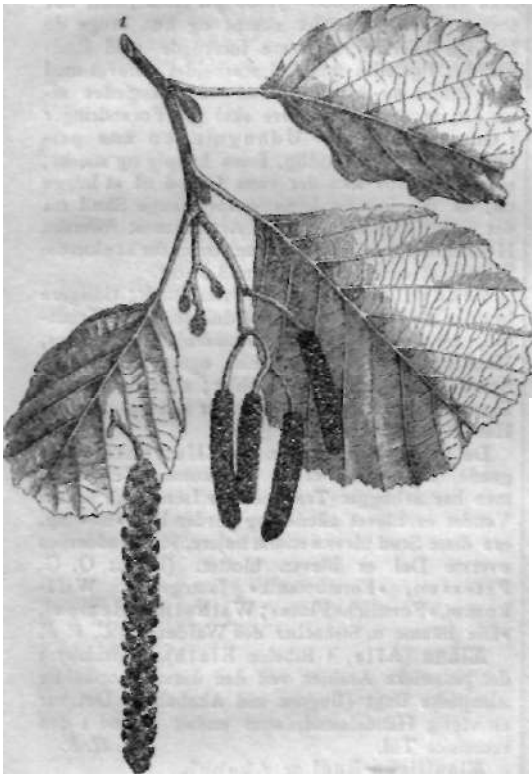

Gren med næste Aars Blomster. En Hanrakle udsprungen

og savtakkede Blade, ret store og som Regel stilkede Knopper med 2 eller 3 læderagtige, tykke Knopskæl. Hanraklen (Fig. 1) ligner i sin Bygning meget Birkens; Hunraklen (Fig. 2) har 2. tykhudede, kortstilkede Skæl (Fig. 3), hvert dannet af et Hovedblad med 4 smaa Tilhængsler og bærende 2 nøgne Frugtknuder, hver med 2 Grifler (Fig. 4); af Frugtknudens 2 Æg kommer kun 1 til Udvikling; Frugten (Fig. 5) er en lille fladtrykt Nød, uvinget eller med smal Vinge; Hunraklen bliver ægformet (Fig. 6), bar vedblivende, træagtige Skæl, som aabne sig ved Modningen, saa Frøet kan falde ud (Fig. 7); de kogleagtige Rakler kunne længe efter blive siddende paa Træet.

Ung Hunrakle.

Af Slægtens 14 Arter forekomme 7 i Europa, medens de fleste andre høre hjemme i Troperne; kun Rødællen, norsk Svartor, (*A. glutinosa* G'årtn.) er vildtvoksende i Danmark, hvor dog ogsaa Hvidællen, norsk Graaor, (*A. incana* Willd.) dyrkes nogenlunde almindelig, efter at den er bleven indført i Slutningen af 18. Aarh., vistnok fra Norge. I Norge vokser Svartor kun i Lavlandet, i det sydlige til 450—480 M. o. H. og især langs Kysten til Værdalen i Throndhjem's Stift. Graaoren er meget mere haardfør og forekommer helt til 70° 30' n. Br. og fra Havet helt op til Birkegrænsen, i det sydlige til ca. 1,100 M. o. H.

Fig. 3.

Hunrakleskæl med Blomster, set udvendig og indvendig fra.

Rødæl har omvendt ægformede, rundagtige Blade, stumpe eller endog indbuede i Spidsen, kileformede og helrandede ved Grunden (Fig. 1), glinsende, noget klæbrige paa begge Sider og paa Undersiden haarede i Nervevinklerne. Efter Blomstringen vokse Hunrakleskællenes 4 Biskael stærkt, saa det endelige Skæl bliver 5-fliget; den fladtrykte Nød er mørkt gulbrun og har paa hver Side en smal Rand af luftførende Væv, saa den kan flyde paa Vand i lang Tid; Spireevnen er stor og kan holde sig i et Par Aar; 1 Kg. indeholder ca. 930,000 Korn. Løvspringet kommer omkring 1. Maj, og Løvet holder sig grønt, lige til det, ofte sent paa Efteraaret, falder til Jorden. Barken paa de unge Skud (Fig. 8) er glinsende, grønligbrun og har stærkt fremtrædende, lyst graa Lenticeller; senere bliver Barken mørkt graa og paa Stammen dybt furet, især paa langs. Vinkelen mellem Grene og Stamme er stor, næsten ret, og de nedre Grene falde tidlig af, selv om Træet staar frit. Stammen er rank og gaar ofte udelt helt op gennem Kronen. Veddet er blødt, i det levende Træ hvidt, men efter Fældningen brunrødt og har mange mørkebrune Marvpletter; Karrene ere smaa og jævnt fordelte, Marvstraalerne meget fine; de med blotte Øje synlige Marvstraaler ere »falske« o: dannede af tætstillede fine Marvstraaler uden Kar imellem; ved disse store Marvstraaler er Aarringsgrænsen buet lidt indad. Roden har paa gode Voksesteder en fremtrædende Centraldel, og Siderødderne gaa ret dybt; men Formen kan variere stærkt; hyppig forekomme rundagtige, korallignende Knuder, dannede af tætte korte Forgreninger og hidrørende fra Samliv med en Svamp, *Frankia Alni*. Rødæl blomstrer i fri Stand ofte før det 15. Aar, i sluttet Samfund kendelig senere; baade Han- og Hunrakler udvikles før Efteraaret (se Fig. 1) og blomstre i Marts—April; Frugten modnes om Efteraaret, men falder først i Løbet af Vinteren ud af Koglen. Naar Træet afhugges tæt ved

Fig. 4.

Griflerne.

Fig. o.

Umoden Frugt.

Fig. 6.

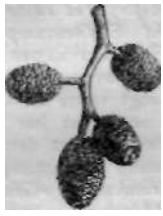

Modne „Kogler".

Fig.

„Kogle" efter Frøfaldet.

Jorden, er **Rødæl** meget villig til at give Stødskud, som kunne afsnøre sig fra den gamle Stub og skyde ny Rødder, saa de blive til selvstændige Træer; derimod giver Rødællen ikke Rodskud. Den fremspirende Plante har to ovale, afrundede Kimblade; de første Stængelblade ere spidse og savtakkede. Frøplanterne og end mere Stødskuddene vokse særdeles hurtig i den tidlige Ungdom, men Højdevæksten aftager snart, især hos Stødskuddene, saaledes at Rødællen almindeligvis kun bliver et middelstort Træ, 20—25 M. højt.

Fig. 8.

Ung Gren af Rødæl.

Hvidæl har ægformede, spidse Blade, som hverken ere glinsende eller klæbrige, men derimod hvidfiltede paa Undersiden; Frugten er lidt lysere brun, lidt større og har en lidt bredere Vinge end Rødællens; 1 Kg. indeholder ca. 700,000 Korn. Knopperne og de helt unge Skud ere graadunede; Barken holder sig lyst graa og nogenlunde glat. Grenenes Vinkel med Stammen er noget mindre end hos Rødæl; Stammen er ofte noget kantet af nedløbende Kamme; Veddet lysere end Rødællens og har færre Marvpletter. Hos Hvidæl kommer Blomstring og Frugtmodning tidligere, men Løvspringet senere end hos Rødæl. Roden er mere fladstrygende og har stor Tilbøjelighed til at danne Rodskud; disse synes at svække Stødskuddene og maaske Moderindividet. For øvrigt ligne de to Ællearter meget hinanden, kun bliver Hvidællen maaske knap saa stor som Rødællen.

De to Ællearter have ikke særlig mange **Fjender**, men nogle af disse ere optraadte stærkt hærgende. Hjortevildtet fejer meget gerne paa de unge Planter og af bider dem undertiden. Af Insekterne kunne Snudebillen *Cryptorhyncus lapathi* og Sommerfuglen *Sesia spheciformis* gøre en Del Skade, idet deres Larver leve i unge Stammer og Grene af Æ., medens Larven af Træhvepsen *Xiphydria camelus* lever i de tykkere Stammer. Af Snyltesvampene angribe de to almindelige, Honningsvampen, *Armillaria mellea*, og den røde Kræftsvamp, *Nectria cinnabarina*, ogsaa Æ.; langt værre er dog *Polyporus radiatus*, som paa sine Steder har dræbt næsten alle Træerne; og dog betyder den forholdsvis lidt i Sammenligning med Kernesvampen *Cryptospora suffusa*, der fremkalder »Grentørre« hos Æ. i næsten alle Aldere og er optraadt saa hærgende, at man i hele Egne har fundet det rettest at ophøre med Dyrkning af Æ.

I dansk **Skovbrug** indtager Æ. for saa vidt en Særstilling, som den næsten udelukkende dyrkes paa vaad Jord, de mere eller mindre mosegtige Lavninger i Skoven. Dens oprindelige Omraade er dog vist de flade, lave Strækninger med kæragtig Jord i Strandskovene, hvor de største sammenhængende Bevoksninger endnu findes, især langs Nordjylland's Østkyst. En anden Ejendommelighed er, at Æ. næsten altid dyrkes i Lavskov med Stævning hvert 30.—40. Aar. Begge disse Forhold have ført til, at Æ., uagtet den er et Lystræ, almindeligvis ikke underkultiveres; paa vaad Bund og i Lavskov tiltrænges der ingen Undervækst, og adskillige Steder kommer der af sig selv forskellige Buske (Hæg, Tørstetræ, Benved, Hyld m. m.). Rødæl kan dog godt dyrkes i Højskov paa mineralsk, nogenlunde dybgrundet og frisk Bund, og her bør den underkultiveres. Paa særdeles næringsrig Bund taaler Æ. Skygge godt nok til, at den selv kan være Undervækst under Eg eller Ask. **Kulturen** udføres næsten altid med 2—3-aarige Planter, og Antallet bør ikke være stort, 5,000—7,000 pr. Hekt.; man bør sortere Plantematerialet skarpt og kun bruge de kraftige Individer, som ere forsynede med Rodknolde; ligeledes maa Kulturarbejdet udføres med stor Omhu og Arealet forud være saaledes afvandet, at der ikke senere skal ske Forandringer i Grund vandstanden. Udhugningen maa paabegyndes særdeles tidlig, føres hyppig og stærkt; selv i Lavskov kan der være Grund til at hugge ud, da der jævnlig kommer for mange Skud fra det enkelte Stød. Begge Arter, mest maaske Hvidæl, bruges ofte som Ammetræer for at skærme Planter af andre Træarter mod Frost.

Veddet af Æ. er ret værdifuldt; tidligere brugtes det meget til Vandledninger og til Krudtkul, nu fortrinsvis til Træfodtøj, Læssetræer, Humlestænger og Pæle, men ogsaa en Del til Spunse, Cigarkasser og Møbler; allerede med en Stammetykkelse paa 20 Cm. er det en gangbar Handelsvare i korte Længder.

De hyppig forekommende »Ælletrunter« ere gamle, høje Stød, oftest fremkomne derved, at man har afhugget Træerne over Isen; naar senere Vandet er blevet afledet og Jorden har »sat« sig, ere disse Stød blevne endnu højere, idet Røddernes øverste Del er bleven blottet. (**Litt.**: O. G. Petersen, »Forstbotanik« [autograf.]; Willkomm, »Forstliche Flora«; Wilhelm & Hempel, »Die Bäume u. Sträucher des Waldes«). *C. V. P.*

Ælana (Aïla, i Bibelen **Elath**), Oldtidsby i det petræiske Arabien ved den derefter opkaldte ælanitiske Bugt (Bugten ved Akabah). Det var en vigtig Handelsstad, som endnu bestod i den romerske Tid. *H. H. R.*

Ælanitiske Bugt se Akabah.

Ælfgifu, Knud den Stores Slegfred. Æ. var Datter af en anset angelsachsisk Statsmand, »Ealdorman« Ælfhelm i Deira; Knud traadte som helt ung Mand i Forhold til hende, og hun fødte ham Sønnerne Harald Harefod (s. d.) og Svend (s. d.). Ved sit Giftermaal med Ethelred's Enke Emma forskød han Æ. og sendte hende med hendes Børn til Danmark. I Nordens Historie spillede Æ. eller, som hun her kaldtes, Alfifa, en vis Rolle, idet Knud efter Olafs Fald paa Stiklestad (1030) sendte Æ. og hendes da fjortenaarige Søn Svend op til Norge for at styre Landet. Men Æ. evnede ikke at gøre sig yndet hos det fremmede Folk; Høvdingene stode hende imod, og Folkestemningen kaarede snart Olaf til Helgen og vendte sig stærkt mod hende og hendes Søn; og da Olafs Søn Magnus kom til Norge (1034), maatte Æ. og Svend flygte til Danmark. Her døde Svend (1035), og Æ. vendte da tilbage til England, hvor hun efter Knud's Død (1035) ivrig støttede Sønnen Harald's Forsøg paa at tiltage sig Kongedømmet herovre, der ogsaa kronedes med Held. Men med Sønnens Død (1040) var hendes Rolle udspillet. *F. O.*

Ælianus (Ailianos), Claudius, græsk For-

fatter, var født i Præneste i Italien og kom først i en senere Alder uden for Italien's Grænser, men var gennemtrængt af græsk Dannelse og skrev paa Græsk; hans Levetid falder ved 200 e. Chr. Vi have af ham et Skrift om Dyrenes Natur i 17 Bøger, indeholdende alle Haande, mere eller mindre moraliserende Fortællinger om Dyrs Klogskab o. 1.; det er udgivet af Schneider [Leipzig 1784] og Jacobs [Jena 1832]. Endvidere haves i Udtog (14 Bøger) hans *Varia historia*, som ogsaa indeholder en Mængde Kuriositeter af forskellig Art, men tagne fra Menneskelivet; den er udgiven af Perizonius [Leyden 1701], Kuhn {Leipzig 1780] og Lunemann [Gottingen 1811]. Endelig haves endnu nogle Bondebreve af erotisk-idyllisk Indhold, men deres Ægthed er omtvistet. Æ.'s samlede Værker ere udgivne af Hercher [Paris 1858 og Leipzig 1864—66]. *H. H. R.*

Ællekrage (*Coracias*) kaldes en Slægt af Skrigefuglene (*Picariæ*) med ca. 12 Arter udbredte over en stor Del af Asien og Afrika, medens kun I Art findes i Europa. Det er middelstore Fugle med overordentlig pragtfulde Farver, i øvrigt i Form og Næbbets Bygning lignende Ravnefuglene, med hvilke de i systematisk Henseende slet intet have tilfælles. Ællekragen (norsk: Blaakraake) (*Coracias garrula* L.) er af Størrelse som en Allike, overordentlig pragtfuld farvet, idet hele Fjerdragten er blaa eller grøn i forskellige Nuancer, undtagen Rygfjerene, der ere kastanjebrune. Han og Hun ere væsentlig ens, Ungerne have mindre rene Farver. I Sydeuropa er Æ. en meget almindelig Fugl, er ogsaa talrig mange Steder i Mellemeuropa og Rusland og yngler hist og her i det sydlige Sverige, medens den i Norge kun træffes som tilfældig Gæst; i Danmark har den tidligere ynglet ikke helt sjældent og besøger stadig Landet paa Foraarstrækket og i Sommertiden, men vides ikke at have ynglet i de sidste Aartier; maaske den vilde yngle, hvis den fik Fred; men den sjældne og iøjnefaldende Fugl, hvis Fjerdragt hører til de prægtigste, der overhovedet findes, efterstræbes, hvor den viser sig. — I det meste af Europa er Æ. Trækfugl, der kommer sent og rejser tidlig; det er en livlig og urolig Fugl, der flyver behændig og ofte under Flugten slaar Kolbøtter som en Tumlerdue. Mest holder den til i Højskov nær aabne Pladser, lægger i Maj sine 4—6 hvide Æg i et Træhul. Føden bestaar mest af Insekter, som den fanger i Flugten; under denne lader den ogsaa jævnlig høre sit hæse Skrig. Æ, hører til en Familie, *Coraciidæ*, hvis Begrænsning er meget usikker; som de nærmest beslægtede større Grupper regnes Isfuglene (*Alcedinidæ*) og Biæderne (*Meropidæ*). (Litt.: Dresser, *Monogr. of the Coraciidæ* [Farnborough 1893]; Ad. Steen, »Om Æ.'s Forekomst i Danmarkc [Vidensk. Medd., Nat. Foren., Kbhvn. 1874]; J. Th. Reinhardt, >0m Æ.'s Forekomst her i Landet« [Vidensk. Medd., Nat. Foren., Kbhvn. 1874]). *O.H.*

Ælletrunter se Æl S. 838.

Ælm, norsk Alm, Ypern (*Ulmus* L.), Slægt af Ælmefamilien (NældeblomstredesOrden), Træer med tvekønnede, stilkede Blomster i Duske, som udvikles af det foregaaendeAarsskuds nedre, bladløse Knopper (Fig. 1 og 2); i den enkelte Blomst er Biosteret kræmmerhusformet, foroven 4—8-lappet og indeholder 4—8 Støvdragere samt en kortstilket, sammentrykt Frugtknude med 2 Ar (Fig. 3) og 2 Frugtblade, men kun 1 Æg. Frugten bliver en vinget Nød (Fig. 4). Bladene sidde 2-radet, afvekslende, ere fjernervede, dobbelt savtakkede, usymmetriske og ved Grunden skæve. Af Slægtens 18 Arter forekomme kun 3 vildtvoksende i Europa, og kun I {*U. montana* Smith) i Nordeuropa. Den er temmelig almindelig i tørre Urer

Pig. 1—5.

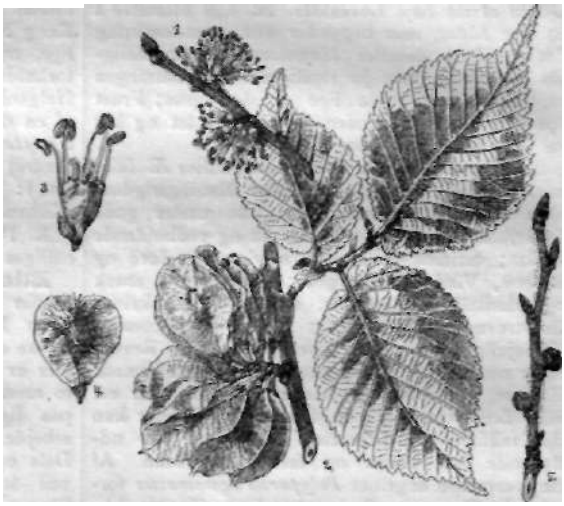

Fig. 1 og 2. Blomstrende Kvist samt Gren med Frugt. — Fig. 3. Blomst. — Fig. *i.* Moden Frugt. — Fig. 5. Gren med Bladknopper og Blomsterknopper.

og Krat i de lavere Egne af Norge, sjælden højere end 470—500 M., og gaar mod Nord til Beieren (67°). Denne, Storbladet Æ., har rødlige, næsten siddende Blomster, hver med 5—6 Støvdragere, oval, glat Frugt, som er svagt udrandet i Spidsen, og Indskæringen fortsættes ned mod Frøet i en Griffelkanal; Bladene ere omvendt ægformede, tilspidsede og stærkt ruhaarede. De mørkebrune Knopper ere haarede, Bladknopperne but ægformede, Blomsterknopperne næsten kugleformede (Fig. 5), Aarsskuddet er haaret, tyndt, ofte flere Gange knæbøjet, og den øverste Sideknop træder i Stedet for Endeknoppen (sympodial Udvikling); den oprindelige Hovedakse taber forholdsvis tidlig sin fremtrædende Stilling, saa Stammen gaar kun lidt op i Kronens nederste Del; Kronen er ofte uregelmæssig, de enkelte Grene faneformede. Den oprindelige Rod forgrener sig ogsaa tidlig, nogle Siderødder gaa dybt, andre stryge nær Jordoverfladen og ere tilbøjelige til at give Rodskud. Barken paa Stamme og Grene begynder tidlig at revne paa langs, og disse lange, flade, tit slyngede Revner give Stammen et ejendommeligt, oprevet Udseende. Veddet er ved Fældningen lyst, men efter kort

Tids Forløb bliver Kernen brun og Splinten gullig; i Vaarveddet er der flere Rækker store Kar, medens Sommerveddets mindre Kar ere ordnede i tangentiale Rækker, som give Veddet en ejendommelig Tegning paa Tværsnittet; Marvstraalerne ere fine, ofte buede uden om Karrene.

Blomstring og Frugtsætning foregaa før Løvspringet; Frugterne modnes og falde ned allerede i Juni; de kunne spire umiddelbart efter og tabe stærkt i Spireevne, hvis de opbevares til næste Foraar. De helrandede Kimblade leve kun i faa Uger; de første Blade oven over dem ere smalle, i but savtakkede. I det første Aar bliver Planten ikke meget stor; men derefter vokser den stærkt, og da Væksten er vedholdende, kan Æ. blive et stort Træ, over 30 M. høj; end mere fremtrædende er dog den store Tykkelse, Æ. kan opnaa paa Grund af sin høje Levealder. Æ. kan blomstre i en ung Alder, men begynder ofte først omkring det 40. Aar; derefter blomstrer den almindeligvis hvert Aar, men jo rigeligere Frugtsætningen er, desto flere golde Frø er der ogsaa; Frøet spredes stærkt af Vinden, da det er let og har en forholdsvis stor Vinge.

Naar Jorden blot er dybgrundet, stiller Æ. ikke særlig store Fordringer til dens Næringsrigdom eller dens Muldtilstand; men kun under gode Livsvilkaar opnaar den sin raske og vedholdende Vækst; derimod taaler den, selv paa let Jord og isoleret, Vinden meget godt; farligere er stærk og pludselig Vinterkulde, som ofte fremkalder Frostrevner paa et langt Stykke af Stammen; Tilbøjeligheden til at overvokse disse Revner fører som Regel til fremspringende listeformede Kamme, idet Revnen springer op igen efter eet eller flere Aars Forløb; i saadanne Revner kan der indfinde sig Bakterier, som gøre den udflydende Saft slimet og farver den brun. Af Snyltesvampe angriber *Polyporus squamosus* fortrinsvis Æ., men ellers lider denne Træart ikke synderlig af Snyltere; Raabukken fejer med Forkærlighed paa Æ., rimeligvis fordi Barken med sine talrige Basttaver er meget sej. I tidligere Tider var Æ.'s Bast en meget almindelig Bestanddel af det saakaldte »Barkebrød«, som man spiste i Nødaar.

I dansk Skovbrug dyrkes Æ. egentlig ikke, i alt Fald ikke i selvstændige Samfund, hele Afdelinger; af og til er den bleven brugt til Efterbedring paa smaa Pletter i Bøgeopvækst og til Underplantning under Eg, idet den taaler Skygge nogenlunde godt. Oftere bruges den uden for Skovene i Læbælter og som Allétræ, ligesom den egner sig godt til Brug i Parker som fritstaaende Træ.

De to andre Arter, Smaabladet Æ. (*U. campestris* Spach.) og Skærmblomstret Æ. (*U. effusa* Wildenow), som ofte findes dyrkede i Haver og Partier ogsaa i Norge, afvige kun lidt fra den her omtalte Art, og der har overhovedet været en Del Usikkerhed i Artsbestemmelsen for Ælmene, idet disse variere meget. Saaledes have adskillige Botanikere opstillet Korkælm som en særegen Art, men dette opgives nu, da fremtrædende Korkdannelse kan forekomme hos baade *montana* og *campestris*. (Litt.: O.G.Petersen, »Forstbotanik< (autogr.); Wilhelm & Hempel: >Die Bäume u. Sträucher des Waldes<; Willkomm, »Forstliche **Florac).** *C. V. P.*

Ælmefamilien (*Ulmaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Nældeblomstredes Orden, Træer eller Buske uden Mælkesaft, med toradede, hele og ofte skæve Blade, der have affaldende Akselblade, og smaa Blomster i Hoved eller Skærm. Blomsterne ere tvekønnede og have et 4- eller 5-tailigt, klokke- eller tragtformet Bioster; Støvvejen er 2-bladet. Frugten er enten en vinget Nød (Ælm) eller en Stenfrugt (*Celtis*). Familien tæller ca. 120 Arter, mest i Troperne, men ogsaa i nordlig og sydlig tempererede Egne. Den for Nordeuropa vigtigste Slægt er Ælm (s. d.). *A. M.*

Ælnoth, engelskfødt Munk i St. Knud's Kloster i Odense, der ca. 1120 affattede et anseligt og betydningsfuldt Skrift om Knud den Helliges Liv og Død, der i mange Maader er Hovedkilden til Knud's Historie. Skriftet er tilegnet Kong Niels; det er affattet i Datidens sædvanlige, noget svulstige, lærde Stil, men røber en forholdsvis uhildet Dom over Knud af sligt et Helgenlevned at være og er i det hele et Værk af en dannet og belæst Mand. Det er udgivet i *Scriptores rerum Danicarum*, III, 327—90, og (bedre) i *Acta Sanctorum* for Juli, III; oversat i: H. Olrik, »Danske Helgeners Levned« (Kbhvn. 1893—94). (Litt.: >Hist. Tidsskr.«, 6. R. IV, 7. R. III]; M. C. Gertz, »Knud den helliges Martyrhistorie« [1907]). *J. O.*

Æltemaskiner til Blanding af forskellige Stoffer i dejlignende Tilstandsform konstrueres i en Mængde forskellige Udførelsesformer, af hvilke en Del ere beskrevne under Brød, S. 783. Der er ogsaa konstrueret Æ., ved hvilke een eller to næsten lodret anbragte Arme bearbejde Dejen paa lignende Maade som Armene ved Haandarbejde, medens man dog til f. Eks. Ler og til Dels ogsaa til Brød hovedsagelig anvender Æ., ved hvilke Dejen bearbejdes ved Hjælp af Skruer. *K. M.*

Æmeltorp, Henrik, nordtysk Stormand, der i 1252 optræder i Danmark som den nyvalgte Kong Christoffer's Modstander, plyndrer Møen, besætter Skjelskør og slaar Kristoffer paa Flugt, da han søger at indtage denne By; men Aaret efter bliver han atter jaget ud af Landet. Mulig stod han i de holstenske Grevers Sold, men herom vides intet bestemt. (Litt.: »Hist. Tidsskr.« 7. R. I). *J. O.*

Æmiliånus, Tilnavn til den yngre Scipio Africanus (se Scipio 5), en Søn af den nedenfor nævnte Æmilius Paulus 2. *H. H. R.*

Æmilius Paulus, romerske Statsmænd. 1) Lucius Æ. P. besejrede i sit første Konsulat (219 f. Chr.) Illyrerne og triumferede over dem. I sit andet Konsulat (216) fik han sammen med Varro Kommandoen over Hæren mod Hannibal. Han ønskede stadig at undgaa Slag; men da hans Kollega satte igennem, at man skulde prøve Vaabenlykken, led Romerne det frygtelige Nederlag ved Cannae, hvor Æ. P. faldt. 2) Lucius Æ. P., foreg.'s Søn, kæmpede som Konsul (182) mod Ligurerne. I Krigen mod Makedonien blev han anden Gang Konsul (168) og vandt som saadan den store Sejr ved Py dna. Derefter ordnede han Forholdene i Makedonien, hvorved han udviste baade Strenghed og Klogskab, og vendte endelig tilbage til Rom med den fangne

Makedonerkonge Perseus og et umaadeligt Bytte. I Rom fejrede han en Triumf, men havde den Sorg ved samme Tid at miste to af sine Sønner; to andre Sønner, deriblandt Scipio Africanus den Yngre, vare tidligere adopterede ind i andre Familier. Han døde nogle faa Aar efter. Hans Levned er beskrevet af Plutarch. ' *H. H. R.*

Æmter, et Eventyr (dansk Folkemaal).

Ænder, Andefugle *{Lamellir o stres, Anseres),* kaldes en Fuglegruppe, der omfatter alle Arter af Ænder, Gæs og Svaner, i alt henved 180; undertiden regnes ogsaa herhen Familien *Palamedeidae* (Hyrdefugle), som i hvert Tilfælde er den skarpt afsondrede Gruppes nærmeste Slægtninge. Æ.'s Hovedkendemærke, som adskiller dem fra alle andre Fugle, er det ejendommelig formede Næb; det er middellangt, bredt, overtrukket med en blød Hinde. Overnæbbets Spids ender med en bred, oftest nedadkrummet Negl, medens Næbrandene ere forsynede med talrige tværstillede Hornlameller. Tungen er meget kødfuld. Hovedet er lille, Løbet kort ligesom Halen, Vingelængden forskellig. Tærne ere ret lange med Svømmehud imellem; den lille Bagtaa sidder højt, er undertiden forsynet med en lille Hudlap. Andefuglene opholde sig næsten altid i eller ved Vandet og søge væsentlig deres Føde deri, for en Del Arters Vedkommende ved Dykning. — Almindelig deles Æ. i de tre Familier: Svaner *{Cygninaé),* Gæs *{Anserinae)* og Ænder *{Anatinae),* men Grænserne mellem de to sidste ere ikke skarpe, og snarere maa Gruppen opfattes som en Familie med en Del forskellige Slægter. Æ. høre til de oprindeligste Fugle, og udprægede Former findes fra Miocentiden. (Litt.: Eyton, *A monogr. of the Anatidae or Duck Tribe* [Lond. 1838]). *O. H.*

Ænder *{Anatinae)* kaldes den største Gruppe af Andefuglene, i alt med ca. 110 Arter, fordelte Over hele Kloden. Det er middelstore Fugle, de mindste som Agerhønen, de største som Husanden, med langstrakt Krop og kort Hals. Næbbet er oftest længere end Hovedet, bredt og fladt med en »Negl«, der ikke i Bredden indtager hele Overnæbbets Spids. Vingerne ere korte og spidse, Fødderne, der sidde langt tilbage, have korte Løb; Bagtaaen er hos nogle Slægter forsynet med en lille Hudlap. Ejendommelige i den indre Bygning ere de Udbugtninger, der hos Hannerne af mange Arter findes paa Luftrøret og afgive et godt Skelnemærke mellem Arterne. Fjerklædningen er tæt og elastisk, under Fjerene ligger et tæt Dunlag. Hannerne i Parringsdragt ere oftest særdeles smukt, undertiden pragtfuldt farvede, ofte med særlige Fjerprydelser; Armsvingfjerenes Yderfane er hos de fleste Arter ejendommelig farvet, saa at der dannes et »Spejl« paa Vingen, Hunner og Unger ere hos de fleste Slægter uanselig farvede og ligne hverandre. Efter Parringstiden fælder Hannen og antager da i et Par Sommermaaneder en meget uanselig Dragt, ofte lignende Hunnens; herpaa fælde de atter og tabe da paa een Gang alle Svingfjerene, saa at de nogen Tid ere ude af Stand til at flyve, for saa i Efteraaret at antage deres egentlige Parringsdragt, Pragtdragten. Æ. ere selskabelige Fugle, der Vinteren igennem leve i store Flokke i fersk eller salt Vand og ved Foraarets Komme parvis søge til Ynglestederne, der oftest findes nær Vandet, paa Øer og Holme, i Moser og ved Smaasøer, undertiden i Træer eller Jordhuller; ofte ruge en Del af samme Art nær hverandre, saa at der dannes en Slags Kolonier. Ofte bygges en Rede af Plantedele, og de fleste Arter omgive Æggene med en Krans af Dun, som de plukke af deres eget Bryst. Æggenes Tal er oftest ret højt, de ere ensfarvede hvide, gule eller grønne. Hannerne forlade Hunnerne under Rugningen, men slutte sig senere ofte til dem og Ungerne. Æ. opholde sig næsten altid i eller ved Vandet; de gaa kun daarlig, men svømme behændig og søge oftest Føden i eller under Vandet, idet en Del Grupper ere i Stand til at dykke, undertiden meget dybt. Føden bestaar dels af alle Slags Plantedele, Stængler, Blade, Frø, dels af forskellige mindre og større Dyr, Vandinsekter, Snegle og Muslinger, Smaafisk o. 1. Æ. ere væsentlig Skumringsfugle, der ere i livligst Bevægelse henad Aften og en Del af Natten; midt paa Dagen sove de ofte. Deres Sanser ere skarpe, navnlig Lugten; uden for Yngletiden ere de fleste Arter ret sky. Flugten er noget tung uden Drejninger, men hurtig, og foregaar med saa raske Vingeslag, at der ofte herved frembringes en pibende Lyd. Stemmen er meget forskellig, hos nogle et hæst Skrig, hos andre en smuk Fløjtetone, medens en Del Arter kun sjælden lade deres Stemme høre. Æ. deles i forskellige Grupper, der atter deles i talrige mindre Slægter; men om hele den nærmere Inddeling hersker megen Uoverensstemmelse. De vigtigste Grupper ere følgende:

Græsænder (Kærænder, Svømmeænder, Moseænder) *(Anas),* hvortil hører omtrent Halvdelen af alle Æ.; de kendes ved det brede og flade Næb og ved ingen Hudfold at have paa Bagtaaen. Hannerne af de fleste Arter have overordentlig pragtfulde Farver, medens Hunner, Unger og Hannen i Sommerdragt have en uanselig Fjerklædning, oftest graalig eller gullig med mørkere Pletter paa Fjerene. De yngle og leve mest ved fersk Vand, Moser, Floder og Søer, og søge her for en Del deres Føde, idet de »snadre« o: med halvaabnet Næb gennemsøge Vandets Overflade, eller staaende paa Hovedet gennemrode Dyndet paa Bunden af fladt Vand; de dykke som Unger, som voksne kun i Fare. I nordlige Lande ere de alle mere eller mindre Trækfugle, bundne som de ere til Indsøer eller til lavt Vand langs Kysterne. I Danmark er truffet følgende 8 Arter: Graaanden (Vildand, Stokand, Græsand, Moseand, Bygand) *{Anas boscas* L.), Stamformen til den tamme And, der ofte har bevaret den vildes Fjerdragt, det mørke Hoved med grønlig Glans, den kastanjebrune Farve paa Hals og Bryst og Tegningen med fine mørke Bølgelinier paa den graahvide Underside. Graaanden er udbredt over det meste af Europa og Asien, tillige over de tempererede Dele af Nordamerika. I Norge yngler den almindelig helt op til Finmarken, i Danmark saa at sige over hele Landet, selv om den nu kun findes i større Tal, hvor den fredes. Tidligere har det været anderledes, men Afvandingen af Moser og Kær og den stærke Forfølgelse med Skydevaaben holder dens Tal stærkt nede. Moser og Aaer, rørbevoksede Søbredder og fugtige Pletter inde i Skovene ere dens Ynglepladser. Reden ligger paa Jorden eller paa en Træstub; undertiden lægges Æggene højt

til Vejrs, f. Eks. i en forladt Kragerede langt fra Vand. Æggenes Tal er 8—16, Farven er blegt gulgrøn. Ællingerne føres straks til Vandet og

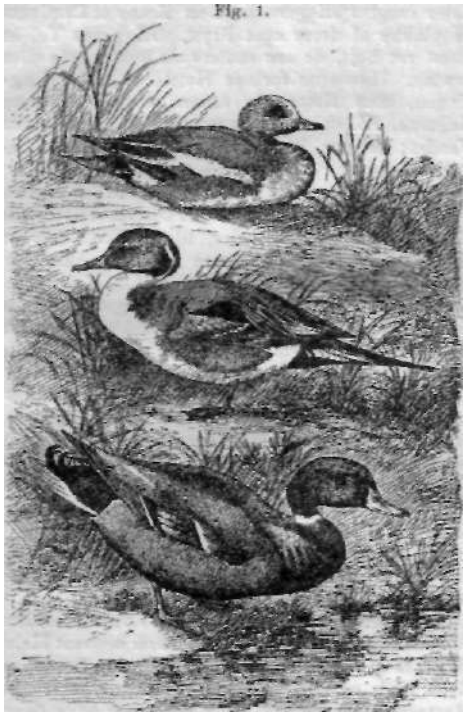

1) (øverst) Pibeand (*Anas penelops*), 2) Spidsand *(Anas acuta)*, 3) Graaand *(Anas boscas)*.

kunne under Moderens Førelse sørge for sig selv. I Juli Maaned ere de flyvefærdige, og i August slutte de sig sammen i større Selskaber og tilbringe Dagen i Fjordene eller paa større Søer, medens de i Skumringen foretage deres »Træk<, idet de flyve vidt omkring ind i Landet til Moser, Aaløb, Mergelgrave, omkring paa Marker og Enge, og tilbringe Natten her for ved Daggry at vende tilbage; hermed vedblive de det meste af Aaret. Stærk Kulde, der bringer deres sædvanlige Opholdssteder til at fryse til, driver dem til at søge til aabne Strømløb, Vaager o. 1. eller til helt at forlade Landet. Uden for Yngletiden er Graaanden oftest en sky Fugl; Kødet er velsmagende, og da den hører til de >jagtbare< Fugle, fredes den mange Steder stærkt og findes i en Slags halvtam Tilstand. Man kender Bastarder af Graaanden og en hel Række andre Ænder, væsentlig af dens egen, men ogsaa af andre Slægter. Skeanden (Skjoldnæb, Kropand; norsk: Skovland) (*A. clypeata* L.), omtrent saa stor som Graaanden, kendes let paa det ejendommelige, ret lange, i yderste Del særdeles brede Næb, hvis Form har givet Fuglen Navn i de fleste Sprog (Löffel-ente, Shoveler). Hannen i Pragtdragt hører til de skønneste af alle Æ., har brun Underside, hvidt Bryst, blaagrønt Hoved og blaat og grønt Spejl. Skeanden er udbredt S. f. Polarkredsen i Europa, Asien og en Del af Nordamerika; i Norge er den kun truffen enkeltvis, yngler der maaske. I Danmark yngler den paa forskellige Steder omkring i Landet, drager bort om Vinteren. Spidsanden (Vinterand, Stjærtand, Rumpeand, norsk ogsaa: Piland) (*A. [Dafila] acuta* L.) er omtrent saa stor som Graaanden, men har længere Krop og Hals, spidsere Næb. Hunnen ligner væsentlig Graaandens, Hannen er paa Undersiden hvid, hvilken Farve strækker sig med en Stribe op paa hver Side af det brune Hoved; Ryg og Sider have mørke Bølgelinier, medens Vingespejlet er meget broget, kobberbrunt, indfattet med rødgult, sort og hvidt. De midterste Halefjer ere stærkt forlængede. Spidsanden er udbredt over Nordeuropa, en Del af det nordlige Asien og Amerika, yngler i Norge ret sparsomt langs hele Kysten og paa Fjældsøerne i det indre af Landet; enkelte overvintre. I Danmark yngler den i ringe Tal spredt i Landet, træffes hyppigst i Træktiderne For- og Efteraar. Betydelig mindre end de foregaaende er Knaranden (Græsand, Perleand; norsk: Snadderand) (*A. strepera* L.). Hannen er graalig med mørke Bølgelinier, har et smukt rødt, sort og hvidt Spejl. Den har en vidtstrakt, men spredt Udbredelse over en Del af Asien og Nordamerika, yngler paa Island, i Sverige og i Dele af Mellemeuropa; i Norge er den kun truffen enkelte Gange, i Danmark, hvor den i det hele

Fig. 2.

1) (øverst) Krikand *(Anas erecca)*, 2) Atling *(Anas querquedula)*, 3) Knarand (Anas *strepera)*.

er sjælden, yngler den meget sparsomt. Navnet har den af dens ejendommelige knurrende Stemme. Krikanden (Krækand, Norkand, Rødand) (*A. crecca* L.), en af de mindste Æ., ssa stor som en Agerhøne. Hannen er hvidlig paa Undersiden,

ellers graa med sorte Bølgelinier og Pletter. Hovedet er kastanjebrunt med en bred grøn Stribe gennem Øjet; Spejlet er grønt med brun Indfatning. Krikanden er alm. i det nordlige Europa og Asien; i Norge yngler den alm. ved Elve og Fjældsøer i det meste af Landet, overvintrer ofte; i Danmark yngler den temmelig almindelig i det meste af Landet og er vel efter Graaanden den hyppigst forekommende Art. Af Størrelse som foregaaende er Atlingen (Sommerkrikand, Fjordand; norsk: Knækand) *(A. querquedula* L.). Hannen er graa med sorte Bølgelinier, har brunt Hoved og Hals med en bred hvid Stribe gennem Øjet; Vingespejlet er blaaligt, hvilket let skiller den i alle Aldere fra Krikanden. Den yngler i Mellemeuropa og en Del af Asien, i Danmark spredt i det meste af Landet, men kun faatallig. En Gang truffen i Danmark er den blaavingede And (*Anas discors* L.), en nordamerikansk Art af Størrelse som Krikanden, med blaat Vingespejl. Pibeanden (Brunnakke, Blisand; norsk ogsaa: Græsand, Lyngand) *(A.* [*Mareca*] *penelops* L.) er noget mindre end Graaanden, udmærker sig ved sit korte, ret høje Næb. Hannen, en særdeles smuk Fugl, er hvid paa Bugen, paa Ryg og Sider graa med fine sorte Bølgelinier. Bryst og Hoved ere smukt gulbrune, og langs Issen gaar en lysere Stribe; Hunnen og de unge Fugle ere uanselig brungraa, men have ogsaa hvid Underside. Pibeanden yngler i det nordlige og østlige Europa, kun sparsomt i Mellemeuropa; ligeledes er den udbredt over en Del af Nord- og Mellemasien; i Norge yngler den ret almindelig langs Kysten helt op i de nordligste Egne, medens det er tvivlsomt, om den yngler i Danmark. Her er den til Gengæld overordentlig hyppig, særlig Foraar og Efteraar; om Efteraaret findes den i Mængde i Danmark's Søer og ved Kysten, skydes da i stort Tal. I Nordamerika findes en nærstaaende Art, *A.* *Mareca* *americana* Gm., der ogsaa er funden ynglende paa Island.

Pragtænder *(Aix, Lampronessa)*, overordentlig pragtfuldt tegnede Arter med forholdsvis lang Hale og forskellige Fjerprydelser; de to Arter, hvoraf Slægten bestaar, Brudeanden (*Aix sposa* L.) fra Nordamerika og Mandarinanden *(Aix galericulata* L.) fra Kina, holdes ofte i zoologiske Haver og andensteds og yngle villig i Fangenskab; de Individer, der nu og da skydes rundt om i Europa, ere sandsynligvis bortfløjne Fugle.

Moskusænder *(Cairina Hyonetta)* med kun 1 Art (*H. moschata* L.), betydelig større end Graaanden, sort, blaa og grøn; den lever i Mellem- og Sydamerika og holdes der ofte tam; jævnlig holdes den ogsaa i Europa under Navn af »tyrkisk And«.

Træænder (*Dendrocycna*), en halv Snes middelstore Arter, udbredte i alle Lande undtagen Europa. De ere slankere byggede end de øvrige Arter. Han og Hun ligne hinanden. Navnet have de af, at nogle Arter bygge frit i Træer; Føden, som væsentlig bestaar af Plantedele, søge de særlig paa Landjorden.

Gravænder (*Tadorna*) staa i mange Henseender nærmere ved Gæssene end ved Ænder. Det er store ret højbenede Fugle med forholdsvis lang Hals og lange Vinger, brogede Farver, ens hos Han og Hun; de 7 Arter findes i alle Egne af Verden undtagen Amerika. Gravanden (Gravgaas, Brandgaas, Fagergaas) *(Tadorna cornuta*

Fig. 3.

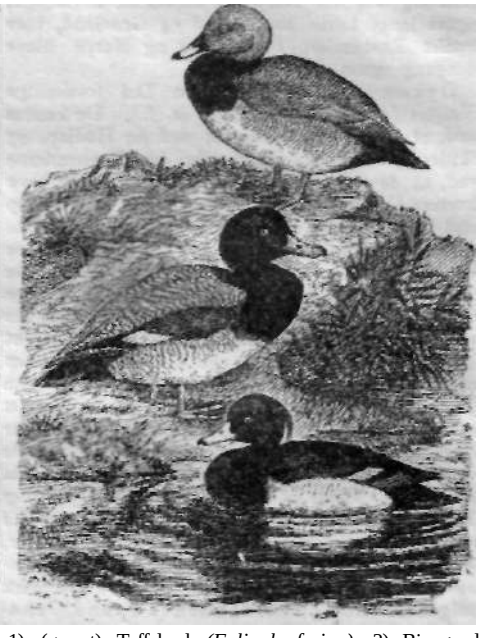

1) (øverst) Taffeland *(Fuligula ferina)*, 2) Bjærgand *(Fuligula marila)*, 3) Troldand *(Fuligula cristata)*.

Gm.) har en Krop saa stor som en tam Ands; Næb og Fødder ere røde, Hannen har en anselig Knold ved Næbrodden. Hovedet er sort med grønlig Glans. Kroppen for en stor Del hvid, men med brunsort Farve midt ned ad Bugen og et bredt rødbrunt Bælte tværs over Bryst og Ryg. Vingerne have rødt og grønt Spejl. Gravanden er i det hele en anselig og pragtfuld Fugl, kendelig i lang Afstand; de unge Fugles Dragt er graalig. Gravanden yngler spredt i Mellem- og Nordeuropa, altid kun ved Kysterne, men i en Del at Asien ruger den ved større Søer. I Norge findes den almindelig langs Kysten op til Lofoten; enkelte overvintre. I Danmark er den næsten overalt ved Kysterne en almindelig Fugl, der kommer i Marts og Sommeren igennem jævnlig ses vadende paa det lave Vand i Stranden, hvor den søger Føden. Æggene anbringes i et Jordhul, ofte et saadant, som er gravet af andre Dyr, f. Eks. Ræven, der besynderligt nok finder sig i Gravandens Nærværelse. Ofte anbringes Rederne i Skrænter og Diger undertiden milevidt fra Stranden, hvorhen Ungerne føres, saa snart de ere udrugede. Paa nogle Steder, f. Eks. en Del af Vesterhavsøerne, anlægges kunstige Reder til Gravænder, hvilke de gerne benytte; ved efterhaanden at borttage Æggene faar man Fuglen til at lægge henved 30 Æg. De fleste drage bort allerede tidlig paa Efteraaret, kun faa overvintre. Rustanden *(Tadorna casarca* L.), noget mindre end foregaaende, er rustrød af Farve, med mørke Sving- og Styrefjer og en mørk Ring omkring

Halsen. Den hører hjemme i det sydøstlige Europa, Nordafrika og store Dele af Asien; i Mellemeuropa træffes af og til enkelte som tilfældige Gæster; i Aaret 1892 synes der at have fundet en større Udvandring Sted, idet der i dette og følgende Aar over det meste af Europa, ogsaa langt borte som Island og Grønland, blev truffet Rustænder; i Danmark og Norge bleve dengang ogsaa enkelte skudte.

Dykænder, der omfatte en Del forskellige Slægter *(Fuligula, Clangula* m. fl.). De kendes ved, at Bagtaaen er forsynet med en Hudlap, og skilles i biologisk Henseende fra Græsænderne ved, at de søge Føden ved Dykning. De have kortere Hals og kortere mere sammentrængt Krop end Græsænderne. Vingerne ere korte, Fødderne sidde langt bagtil, Tæerne ere lange. Farverne ere ofte særdeles smukke, Spejlet er hvidt. De komme kun sjælden paa Land, hvor de bevæge sig vanskelig; uden for Yngletiden holde de mest til i salt Vand, fjerne sig dog sjælden meget langt fra Kysten. Føden søge de mest paa Bunden af Vandet, dykke lodret ned og bruge kun Fødderne; de kunne ikke »flyve« under Vandet som f. Eks. Alkefuglene. Deres Ynglepladser ligge mest i de kolde og tempererede Egne, medens de i Vintertiden i store Flokke drage Syd paa til aabent Vand. I Danmark yngle Dykænder kun sparsomt, medens de om Vinteren træffes i overordentlig stort Tal. De deles i flere Slægter, oftest kun adskilte ved mindre væsentlige Egenskaber. Af Slægten *Fuligula* træffes i Danmark følgende Arter. Troldanden (Topand, Vibeand) (*F. cristata* Leach), en Del mindre end Graaanden, er hvid paa Bugen, ellers sort, delvis med Metalglans; fra Issen udgaar hos Hannen bagtil en Top af forlængede Fjer, der hænge ned over Baghovedet. Hunnen og de unge Fugle ere hvide paa Bugen, have ellers mørke sortebrune Farver, med en hvid Ring omkring Næbroden. Troldandens Hjem er de nordlige Egne af Europa og Asien; i Norge ruger den i Finmarken's Elve og Søer, overvintrer af og til, i Danmark er den truffen meget sparsomt ynglende. Derimod findes den i overordentlig stort Tal om Vinteren ved de danske Kyster og i Søerne, er overhovedet om Vinteren en af de alleralmindeligste Æ. Af Størrelse som Troldanden er den hvidøjede And (*F. nyroca* Güldenstädt); den ligner i Tegning Troldanden, men er gulbrun, hvor denne er sort; desuden kendes den paa den næsten hvide Regnbuehinde, som er gul hos Troldanden. Den hvidøjede And yngler i Syd- og Østeuropa, sparsomt i Mellemeuropa, er en enkelt Gang truffen i Danmark. Bjærganden (Skjæland) (*Fuligula marila* L.) er en Del større end Troldanden, som den meget ligner i Farve, kun adskiller sig fra ved, at hele Oversiden er lys med mørke Bølgelinier. Bjærganden er udbredt over Nordeuropa, en Del af Nordasien og store Strækninger af det nordlige Amerika. I Norge yngler den sparsomt i Fjældsøer hele Landet over; i Danmark er den kun meget sjælden truffen ynglende, medens den til visse Tider om Vinteren findes i stort Tal ved Kysterne. Taffelanden (Brunnakke, Rødnakke) (*F. ferina* L.) er lidt større end Bjærganden, som den ligner en Del i Farve, men adskiller sig fra, ved at Hovedet er smukt brunrødt. Taffelanden ruger i Mellemeuropa og de tempererede Dele af Asien, træffes i Norge enkeltvis paa Foraarstrækket. I Danmark yngler den kun sparsomt, men er en almindelig Vintergæst paa Søer og Fjorde. Kolbeanden (Rødhovedet And) (*F. rufina* Pall), saa stor som en tam And, er lysere paa Oversiden og sort paa Undersiden, medens de forlængede Fjer paa hele Hovedet ere rustrøde. Den hører hjemme i Sydeuropa og tilgrænsende Dele af Afrika og Asien, er truffen en enkelt Gang i Danmark. Meget nær Slægten *Fuligula*, ofte ogsaa regnet derhen under, er Hvinænderne (*Clangula*), der have Navn af den ejendommelige metalklingende Piben, deres Vingeslag frembringe under Flugten. Hvinanden (Firøjne, Bruskop, Blankekniv,

Fig. 4.

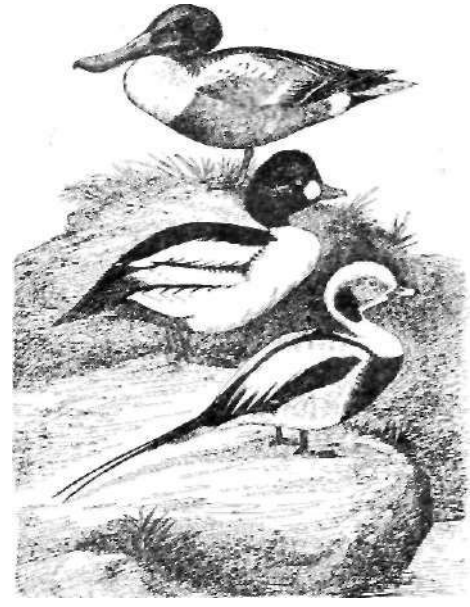

1) (øverst) Skeand (*Anas clypeata*), 2) Hvinand *(Clangula glaucion)*, 3) Havlit *(Sareida glacialis).*

Flamand, Hvidøje, norsk ogsaa: Skjærand) *(Clangula glaucion* L.), saa stor som Troldanden, er en smuk Fugl med en næsten hvid Krop og Hals, kun Ryggen og Dele af Vingerne ere sorte. Hovedet er sort med grønlig Glans, en Plet bag Næbbet hvid. Fødderne ere lysegule ligesom Regnbuehinden; ved dens ejendommelige Farver kendes den allerede i lang Afstand fra alle andre Æ. Hunnen og de unge Fugle ere langt mørkere farvede. Den er udbredt i Nordeuropa og Sibirien, yngler ogsaa i en Del af Mellemeuropa. I Norge er den meget almindelig, yngler i de sydlige Egne paa Fjældvandene, i de nordlige overalt. I Danmark, hvor den ikke er truffen ynglende, er den om Vinteren overordentlig hyppig i store Flokke, i Aaer, Søer og ved Kysten. Højst ejendommelig er dens Yngleforhold, idet den lægger sine Æg i Huller, oftest i hule Træer; ofte benytter den gamle Sortspættereder; den gaar ogsaa villig i de Rugekasser, som mange Steder

i nordlige Lande ophænges til den. Der kendes Bastarder mellem denne And og den lille Skallesluger (*Mergus albellus*), hvilke to Arter ofte opholde sig sammen. Den islandske Hvinand (*C. islandica* Penn.) er noget større, har Pletten bag Næbbet halvmaaneformet og violet i Stedet for grønlig Glans paa Hovedet. Den yngler i en Del af det arktiske Nordamerika, et enkelt Sted i Grønland og ret talrig paa Island. I Norge er den truffen 2 Gange, aldrig i Danmark. Nærbeslægtet med Hvinænderne er Strømanden (*Cosmonetta histrinica* L.), vel nok den pragtfuldeste af alle nordiske Æ. Farven er blaagraa, men fordelte over Krop, Hoved og Hals findes talrige Baand, Striber og Pletter af hvidt, sort og rustrødt. Den yngler i Østasien, Nordamerika, Grønland og paa Island. Om dens Forekomst ved danske og norske Kyster foreligge kun usikre Meddelelser. Til en særlig Slægt, *Harelda*, regnes Havlit'en (Havlyk, Angeltaske; norsk: Isand, Havelle) (*Harelda glacialis* L.), en af de mindste Dykænder. Hannen udmærker sig ved sine overordentlig lange spidse midterste Halefjer og de forlængede Skulderfjer, har sort Næb, rødt paa den midterste Del og i øvrigt en højst broget Fjerdragt med sorte, hvide, brunlige og gullige Farver. Hunnen og de unge Fugle mangle Fjerprydelserne, ere hvide paa Undersiden med gulbrunt Bryst og brunlig Overside. Havlit'en er en cirkumpolar Art, den nordligst ynglende af alle de Æ., der ruge ved fersk Vand. I Norge yngler den paa de sydlige Højfjælde og paa Fjældsøerne i Nordland og Finmarken, overvintrer ret talrig ved Kysten, I Danmark findes den i Mængde om Vinteren ved Kysterne. Ved Foraarstid trækker den skarevis over Landet om Natten, let kendelig paa sin Stemme, der bestaar af en Knurren, endende med to smukke Toner.

Sortænder (*Oidemia*), ret store, plumpt byggede Fugle med mørke Farver og den bageste Del af Næbbet stærkt fortykket. I Form, Størrelse og Levevis minde de langt mere om Ederfuglene (*Somateria*) end om Dykænderne; i alt findes 3 Arter: Fløjlsanden (Svartand, Hvidvinget Himmelhund, norsk: Sjøorre) (*O. fusca* L.) er saa stor som en tam And; den er brunsort af Farve med hvidt Vingespejl og en hvid Plet under Øjet; Næbbet er rødt og gult, Fødderne røde. Den yngler i Nordeuropa og det vestlige Sibirien. I Norge er den almindelig paa højt liggende Ferskvande, særlig i den nordlige Del af Landet; i Danmark er den ved Kysterne yderst almindelig om Vinteren, ikke sjælden om Sommeren. Sortanden (Kuland, Svarte, sort Himmelhund, norsk: Svartand) (*Oidemia nigra* L.) er lidt mindre end foregaaende, blanksort af Farve med rødt Næb, der bagtil ender i en Pukkel. Den har Udbredningskreds og Levevis omtrent som foregaaende og træffes i Danmark som denne. Navnet »Himmelhunde« have Sortænderne af deres Skrig, som særlig høres i Træktiden om Foraaret, hvor de i uhyre Skarer ved Aften og Nat trække over Danmark og lade deres melodiske Skrig høre, der lyder som Gyv-Gyv, og kan ligne en fjern Hundegøen; det er dog muligvis kun Fløjlsanden, der har denne Stemme. En tredje Art, Brilleanden (*O. perspicillata* L.), der er sort med hvid Farve i Panden og Nakken, hører hjemme i det nordligste Nordamerika, er i Gang truffen i Norge.

Ederfuglene (*Somateria*), store Dykænder med pragtfulde Farver hos Hannen (se Ederfugle).

Skalleslugerne (*Mergus*), Dykænder med meget langstrakt Bygning og langt smalt Næb, særlig levende af Fisk (se Skallesluger). *O. H.*

Andeavl kan under de rette Forhold være nok saa lønnende som nogen anden Gren af økonomisk Fjerkræhold. Den egner sig imidlertid rent landøkonomisk set bedre til mere forretningsmæssig Specialdrift end som mere underordnet Tilhæng til andre Former af FjerkTæavl. Dette udelukker ikke, at mange Fjerkræholdere kunne have Tilfredsstillelse af at opdrætte nogle faa Ænder dels til Forbrug i egen Husholdning og dels til Salg enten som Slagte- eller Avlsdyr. Men det er dog nærmest til mere kyndig Drift og til Dels i noget større Stil, at Andeavlen særlig egner sig og rummer ret betydelige Muligheder.

Der raader visse Misforstaaelser med Hensyn til Andeavl. »Anden er en Svømmefugl og kan altsaa kun holdes med Udsigt til godt Resultat, hvor der er Adgang til Vand at svømme i«, gøres der gældende. Det er sandt, at i det mindste et lille Vandareal, enten Strand, Sø eller Dam eller allerhelst langsomt flydende Vand, er gavnligt for Avisænderne, men til Frembringelse af Slagteællinger — det egentlige og næsten eneste rette Maal for godt lønnende Andeavl — er Svømmevand ikke blot overflødigt, men hemmende for den hurtige Kødudvikling, som giver det gode Produkt og det lønnende Resultat. »Æ. ere graadige Storædere og ville derfor aldrig kunne betale sig«, mene andre. Ogsaa denne Paastand er halvsand: Æ. ere slugvorne; Avisænder koste forholdsvis meget at fodre Aaret rundt, hvis Forholdene ikke ere saaledes, at de selv kunne søge en Del af deres Næring, og Fodringen maa derfor være indsigtsfuldt ledet paa de forskellige Aarstider. Æ.'s store Fødebegær, som kan opsluge al Fordel under ukyndig Ledelse, er for de unge Ællingers Vedkommende netop den Egenskab, som gør deres maalbevidste Opdrætning og rettidige Slagtning og Salg saa lønnende. Til Appetitten svarer en vidunderlig Fordøjelses- og Omdannelses-(Assimilations-)evne, som det just er Kunsten at udnytte. I jo kortere Tid en vis Vægt af ungt Andekød kan frembringes, desto finere, mere skørt og lækkert vil det som Regel være og desto billigere at frembringe og værdifuldere som Handelsvare til smagsforstandige Forbrugere. Det vil let indses, at det da ogsaa er af den allerstørste Vigtighed, at Ællingerne finde Afsætning, saa snart de have naaet den behørige Størrelse og Kødsætning, og dette i Særdeleshed tidlig paa Aaret, fra sidst i Marts til sidst i Maj, da en saadan Vare hører til de sjældne og mest udsøgte Lækkerier og kan ventes at opnaa en meget høj Pris i Storstæderne, en Pris, der dog forholdsvis hurtig kan dale, efter som større Udbud fremkomme i Markedet. Hver Dag ud over det rette Tidspunkt for Ællingernes Afsætning kan ikke blot betyde spildt Foder, men muligvis nedsat Salgspris og undertiden noget forringet Kvalitet.

Den, der med Udsigt til Held vil give sig af med den mest lønnende Form af Andeavl, Produktion af »Grønællinger«, som de i Udlandet betegnes, maa, som det vil skønnes, være lysvaagen, forretningsmæssigt anlagt, omskuende og fremsynet, og maa have forstaaet at sikre sig Afsætning for sin ekstrafine Vare adskillig Tid forud for dens Aftagelse. Men saa kan der ogsaa med temmelig Sikkerhed paaregnes Løn i Forhold til den udfoldede Flid og Dygtighed.

Medens Leveænderne, de til Avl bestemte, i Alm. ikke ret godt kunne trives og give kraftig befrugtede Æg og udviklingsdygtige Ællinger uden Adgang til Svømmevand, er det sidstnævnte, som alt berørt, overflødigt til Slagteællinger. Heraf følger, at en Arbejdsdeling eller et Samarbejde i mange Tilfælde vilde kunne finde Sted, saaledes at Folk med gunstige Forhold: Adgang til Vandarealer, rige paa Dyre- og Planteliv til Æ.'s delvise Selvernæring, kunde holde et passende stort Antal Avisænder, medens deres Forhold eller Lyst maaske ikke vilde tillade dem at drive mere forretningsmæssig Slagteællingeproduktion. Andre, som maatte have særlig Lyst og Anlæg til denne Virksomhed, men maaske kun have forholdsvis ringe Plads og daarlig Lejlighed til selv at holde Avisænder, kunde sikre sig kontraktmæssig Levering af Rugeæg fra de førstnævnte enten til en fast Pris for hele Rugetiden eller forskellig Pris efter Aarstiden.

For at faa saa mange Ællinger tidlig frem som muligt maa man som Regel benytte unge Hunænder, tillagte i foregaaende Marts eller April Maaned, hvormed man saa parrer livlige og kraftige 2-aarige Andrikker, en Andrik til hver 3—4 Hunænder i den kolde Aarstid. Hen paa Foraaret kunne Hunænderne pr. Andrik gradvis forøges til det dobbelte. Ællinger, tiltænkte til Avl, tillægges derimod som Regel kun efter udvalgte 2-aarige Hunænder, hvortil kan benyttes 1-aarige eller 2-aarige kraftige Andrikker, og de udruges ikke, før Foraaret er noget fremskredet. For at Ællinger til Slagtning i den kortest mulige Tid skulle kunne opnaa den ønskede Størrelse og Kødfylde, maa Forældrene selv være af god Størrelse og Trivelighed. — Udrugningen foregaar heldigst ved Høns af de store Racer (de fleste Ænder ere upaalideligeRugere) eller i Maskine. Hvor Høns benyttes til Rugning, kan det være tilraadeligt at tage Æggene fra disse efter 2 eller 3 Ugers Rugning og lade dem ruge færdig i Maskine, hvorved mange Ællinger fries fra at blive trykkede ihjel af Rugerne straks efter Fremkomsten. Andeæg behøve mere Ventilation, mere Ilt, end Hønseæg. For megen Fugtighed i de første 3 Uger er skadelig; mere Fugtighed i den sidste Uge er derimod nødvendig. At lægge Æggene højest 3 Minutter i varmt Vand (46° C.) den 26. Rugedag er meget at anbefale. I de første 30—36 Timer efter Udrugningen gives ingen Føde, kun Varme, lidt under Rugevarme (35° C.) og frisk Luft tiltrænges. I kunstig Moder nedbringes Varmen Dag for Dag omtrent et Par Grader, indtil en lidt kølig Stuevarme naas. Kun i strengere Vinterkulde ville Ællinger behøve synderlig Kurevarme efter 14 Dages Alderen. Baade til Ællinger og voksne Æ. kan man hjælpe sig med de simpleste huslige Indretninger. Et aldeles tørt Opholdssted med Tag over og fri for Træk, men rigelig frisk Luft og megen Strøelse, der fornyes, saa snart den er i mindste Maade fugtig eller smudsig, er alt, hvad der behøves. Let flyttelige Træhuse eller Skure, I—1 1/3 M. høje eller Foraar og Sommer simpelt hen store Pakkasser, lagte paa Siden og med Forsiden (mod Syd) delvis kun overtrukket med Staaltraadsvæv ere fyldestgørende. Husene eller Skurene maa ligge noget højere end mulig tilstødende Vand og i nogen Afstand fra dette. Af stor Betydning er det at kunne veksle med Grundens Benyttelse saaledes, at samme Plads kun benyttes til Ande- eller Ællingegaard hvert andet eller tredje Aar, medens den i Mellemtiden dyrkes med næringshungrige Afgrøder for at udnytte Gødningen og friskne Jorden. Til at holde Ællinger inden for de dem anviste Grænser er en 30—40 Cm. høj Indhegning tilstrækkelig og til voksne Æ. et I M. højt Hegn. Dette kan laves stykkevis og være meget let at flytte.

Fodringen er for de voksne Æ.'s Vedkommende meget simpel. De ere altædende og fodres væsentlig som andet Fjerkræ. Hvis de ikke have Anledning til at forsyne sig rigeligt med Vanddyr og Planter (Alger o. s. v.), maa man især i Æglægningstiden og for at fremme denne om Vinteren give dem kogt Affaldskød og hakket Grønt i deres Foder, samt Strandskaller og lidt Grus. — 36 Timer efter Udrugningen gives Ællingerne deres første Foder paa et Bræt eller en flad Skaal eller Trug. Der fodres i de første 3—4 Dage hver anden Time, afvekslende med finthakket haardkogt Æg blandet med mælkvædet usyrnet Brød, bestrøet med skarp Sand og i Mælk skoldede og derefter afkølede Gryn (Boghvede-, Byg- eller Havre-). Æg kan undlades, naar Mælk benyttes. Medens Leveællingerne senere fodres med kraftig Skeletbygning og mere langsom Vækst og Af hærdning for Øje, er Opgaven med Slagteællinger at fremme Kød dannelse med saa lidt Knokkel- og Sene-Udvikling, som Sundheden tillader. De førstnævnte fodres med forsigtigt Maadehold og med tilstrækkeligt af knokkel-, sene- og fjerdannende Kalksalte, og der gives dem Adgang til at tumle sig i Vandet; de sidste holdes paa lille Plads, og Foderet maa væsentlig bestaa af letfordøjelige baade melholdige og æggehviderige, Kød og Fedt dannende Emner med stigende Tilskud af kogt Kød- eller Fiskeaffald, fint hakkede, skoldede Fedtgrever eller sundt Kødmel og for Sundhedens Skyld daglig saftigt og skørt Grønt, dette dog ikke i de sidste 2 Uger før Slagtningen, da ogsaa Kødfodringen maa ophøre, hvorimod der til det mælkblandede, halvtørt-smuldrende Blødfoder føjes lidt billigt Fedt. Paddy (Ris med Skal) tilberedt ved under langsom Smaakogning at lade Risen optage tre Gange dens Rumfang af Vand er udmærket til Afveksling og giver ligesom Mælk hvidt og fint Kød. Efter de første faa Dage kan Mellemrummene mellem Maaltiderne gradvis forøges saaledes, at der fra 5-Ugers Alderen til Slagtningen fodres 4 Gange om Dagen, første Gang straks efter Solens Opgang, om Vinteren før. Foder maa ikke henstaa hos Ællingerne mellem Maaltiderne. Ved disse maa baade Æ. og Ællinger altid have Adgang til frisk Vand at

dyppe Næbbet i, men de maa ikke kunne trampe op i det. Groft Grus (fint knust Granit) og hvedekornstore Trækul maa altid være tilgængelige. Lækrest ere Ællingerne ved den Tid, Vingespejlet begynder at vise sig. Hvis de ikke slagtes før Fjerskiftet, omkring ved 12 Ugers Alderen, vil der gaa adskillige Uger, før der af dem kan fremstilles præsentable Kroppe, og imidlertid gaa de tilbage i Kødfylde, Fedme og Smag, foruden at kostbart Foder er spildt og Priserne sandsynligvis dalede.

Af tamme og forædlede Anderacer, som omtrent alle stamme fra Stokanden, ere nogle af de vigtigste: Rouen, fransk, af Fjerfarve for begge Køns Vedkommende ganske som den vilde Stamand; pragtfuld i sin Efteraars- og Vinterdragt, især Andrikken, som om Sommeren næsten helt ligner Hun-Anden; en af de allerstørste Racer, Andrikken $3^1/_2$—4 Kg., Anden 3—$3^1/_2$ Kg., ofte større; lægger indtil ca. 80 grønlige Æg (120—130 Gr.); Kødet af udvoksede Dyr særdeles skørt, kraftigt og velsmagende; vokser langsommere end flere andre Racer, de mørke Fjerstabber skæmme de plukkede Kroppes Udseende. Aylesbury, engelsk, stor (4—5 Kg), lang, dybkølet Krop, vandret stillet, Fjerfarven rent hvid, Næb bleg kødfarvet, Løb og Fødder rødgule; meget frugtbar og tidlig læggende; vokser overordentlig hurtig, Ællinger kunne endog være i god Slagtestand i 7—8 Ugers Alderen; Hud og Kød hvide, sidstnævnte fintrævlet og saftfuldt. Peking, kinesisk; Holdning ejendommelig oprejst; Kroppen kort, med stejlt Bryst og Bagkrop; Temperament pirreligt; Fjerfarven flødefarvet, Næbbet guldgult, Fødder rødgule, Hud gul, Kødet gulligt; meget fjerrig og løsfjeret; Frugtbarhed og Haardførhed betydelige; hurtig voksende; egner sig kun til Produktion af unge Slagteællinger ved drivende Fodring; udvoksede Individer vanskelige at fede, Kødet af disse haardt og tørt; let at plukke og behandle efter Slagtningen. Indisk Løbeand, lille ($1^1/_2$—2 Kg.), meget slank og langstrakt Krop og Hals, Hovedet langt og snogeagtigt, Holdning pengvinagtigt oprejst; Fjerfarven hvid eller hvidbroget Raadyrfarve; lægger under god Pleje 8 — 9 Maaneder af Aaret (150—200 Æg); vokser hurtig til; Kødet er meget godt. Hunænder af denne Race krydset med middelstor Aylesbury Andrik i andet Slægtled egner sig godt til tidlig Lægning af Æg til Slagteællingeavl. Af ret betydelig økonomisk Interesse, men hidtil lidet udbredte, ere bl. a. følgende Racer: Du 1 c a i r fra Normandiet, brunligsort med hvid Forhals og Bryst, i Egenskaber meget lig Rouen, men maaske noget tidligere slagtefærdig og lettere at fede; den saakaldte svenske And, ogsaa med hvid Forhals og Bryst, men oftest i øvrigt graablaa Fjerfarve; den sorte hvidbryste de danske, som minder om Dulcair; Cayuga-Anden, amerikansk, middelstor, med prægtig metallisk sort-grønglinsende Farve; god Fedeevne og Smag; den hvide belgiske Merchtem, meget lig Peking, men foretrækkes af Belgierne for denne som havende finere Kød; Laplaigne Anden, der er tiltrukken ved Krydsning af Rouen Andrik med en Vildandart i det sydvestlige Belgien's Sumpegne; benyttes hovedsagelig til Vinterællingeproduktion. Moskusanden eller den tyrkiske And, fra Sydbrasilien, med det nøgne Ansigt, er aabenbart en fra vore andre Anderacer forskellig Afstamning; derpaa tyder ogsaa, at dens Æg behøve 4—5 Dage længere Tid (31—33 Dage) til Udrugning. Andrikken især er meget stor (5—6 Kg.); stor Flyveevne; Kødet ganske godt, men det bidske Temperament gør Racen uskikket til at holdes, hvor andet Fjerkræ er i Nærheden; selv for Børn kan den være farlig.

Om Slagtning og Behandling for Markedet. Ved dens Udførelse bør alle mulige humane Hensyn tages. Bedøvelse ved Elektricitet eller et haardt Slag paa Nakken før Slagtningen er at anbefale. Intet Foder maa gives senere end 18 Timer før Slagtningen, Adgang til at oppille Trækul eller Kalkbidder kan derimod være bevarende for Kødet. Slagtningen foretages, hvor det forlanges, at Hovedet ikke maa afhugges, enten ved at trække de øverste Halshvirvler helt af Led eller, som andre foretrække, at overskære Hovedets Pulsaare ved at føre en meget skarp og spids Kniv op gennem Ganespalten og Hjernen og dreje Kniven til Siden. Naar Hovedet afhugges, kan man godt give Skroget et ustødende Udseende ved at trække Halshuden stramt tilbage, fjerne 2—3 af Halshvirvlerne og derpaa binde Huden net til ud over Hvirvlerne med rent, hvidt Bindgarn. Plukningen foregaar lettest, medens Kroppen endnu er varm. Der hører ikke ringe Fingerraphed til i en Fart at plukke og pille en Andekrop aldeles propert uden at efterlade en Fjerstab eller foraarsage den mindste Rift i Huden. Ved Presning før Afkølingen kan der gøres meget for at give Kroppen en saa buttet og fyldig Form som muligt. Et propert og tiltalende Udseende af en Fjerkrækrop er ofte mere end det halve ved Salg til godt betalende Kunder.

J. Pedersen-Ejergaard.

Ænēas, romersk Heros, Grækernes **Aineias,** mest bekendt som Hovedpersonen i Vergil's Æneide. Han var efter Sagnene af guddommelig Afstamning, idet Kærlighedsgudinden Venus var hans Moder, og ogsaa hans Fader, den troiske Fyrstesøn Anchises, Slægtning af Kong Priamos i Troja, nedledte sin Herkomst fra Guderne. Æ. blev opdraget af Nymferne paa Ida-Bjærget i Troas og blev siden Fyrste over Dardanerfolket i de samme Egne. I den trojanske Krig deltog Æ. ikke fra Begyndelsen; men efter et Overfald af Achilleus blev han fjendtlig mod Grækerne og sluttede sig som Forbundsiælle til Trojanerne. Han omtales gentagne Gange i Iliaden, stedse som en tapper og modig Helt, der ved Siden af Hektor var Troja's bedste Værn. I Kampen beskyttedes han af Guderne, navnlig Afrodite, men ogsaa Apollon og i en Kamp mod Achilleus af Poseidon. Ved (eller forud for) Troja's Undergang lykkedes det ham at frelse sig, men om hans senere Skæbne berettes forskelligt. Det hedder, at han efter Grækernes Bortdragen atter samlede Trojanerne og blev Konge i Troas, eller at han grundede et nyt Rige i et fremmed Land, i Epeiros eller i Phtiotis i Thessalien. Grundlaget for disse Sagn var rimeligvis det, at der paa forskellige Steder fandtes Helligdomme for Afrodite og Æ. Først Digteren Stesichoros (ca. 600 f. Chr.) fortalte, at Æ. med de hellige trojanske Palladier var

dragen til Italien (Hesperien). Først en rum Tid senere hedder det, at det var Latium, han kom til, og at han blev Romerfolkets Grundlægger. Timaios fortalte Sagnene i lignende Form som siden Vergil, og ved den første puniske Krigs Tid var denne Forestilling almindelig udbredt. Digtere, først Nævius, samlede og kombinerede de spredte Myter, og den juliske Slægt nedledte sin Herkomst fra Æ.'s Søn **Julus**. Endelig samlede **Vergil** paa Augustus'es Opfordring de mange forskelligartede Sagnrækker, kombinerede og sammenarbejdede dem og skabte deraf det romerske Nationalepos, **Æneiden**. De 6 første Sange behandle Heltens **Omflakken**, til han endelig naaede Italien's Fastland, de 6 sidste hans Kampe for at vinde Herredømme i Latium. Om Æ.'s Skæbne ved Troja's Fald fortælles her, at han sammen med sin gamle Fader, **som** han bar paa sine Skuldre, og Sønnen Ascanius (Julus) reddede sig ud af den brændende By, medens hans Hustru Kreusa, Priamos'es Datter, af Guderne blev bortrykket fra Jorden. Uden for Troja samlede han en Skare Flygtninge om sig, og med de gamle Gudebilleder som værnende Symboler drog han med 20 Skibe mod Vest. Blandt Ledsagerne nævnes særlig **Palinurus**, Styrmanden, der ved Lukanien's Kyst styrtede over Bord, og den tro Ven **Achates**. Vejen gik til Trakien, **Delos** og Kreta, derfra til Sicilien, hvor Anchises døde. Paa syvende Aar have de flakket om, da de herfra styre mod Italien, men af Stormen drives de modsat Vej, til Afrika's Kyst, hvor de gæstevenlig modtages af Dronning **Dido**, Karthago's mytiske Grundlæggerinde. Et Kærlighedsforhold afbrydes ved Æ.'s Bortrejse, der efterfølges af Dido's Død. Æ. sejler atter til Sicilien, hvor han træffer Kong **Acestes** og holder Lege ved sin Faders Grav, og lander endelig paa Italien's Kyst. Ved **Cumæ** besøger han Underverdenen, ledsaget af Sibylle, og den straalende Fremtid, der venter Romerfolket, vises ham i profetiske Syner. Endelig naar han til Latium, hvor Kong **Latinus** modtager ham venligt og lover ham sin Datter Lavinia til Ægte. Men Dronningen, **Amata**, hidser Rutulerkongen **Turnus** til Kamp. Æ. faar forskellige Forbundsfæller, navnlig **Euander**, medens Mezentius, Cære's Fyrste, og andre Italere slutte sig til Turnus. Efter langvarige Krige kommer det til en Tvekamp, hvori Æ. dræber Turnus. Hermed ender Æneiden.

Hos andre Forfattere nævnes Æ. som Grundlægger af den latinske By **Lavinium**. Om hans Bortgang fra Jorden hedder det, at han af **Jupiter** under et Slag nær ved Lavinium bortførtes til Himmelen under Lyn og Torden. Ascanius rejste en Høj for ham som **Juppiter Indiges** (en gammel latinsk Guddom) og grundlagde Alba **longa**. Fra ham nedstammede Romulus og **Remus**, **Rom's** mytiske Grundlæggere. *H. A. K.*

Ænēas (**Aineias**), kaldet Taktikeren, græsk Forfatter, levede i Midten af 4. **Aarh.** f. Chr. og j er **maaske** identisk med den Æ. fra Stymfalos, som kommanderede Arkaderne i Slaget ved Mantinea (362). Vi have af ham et Skrift om Belejringskunsten, vistnok et Afsnit af et større Værk, rigt paa historiske Eksempler. Det er udgivet af Hercher [Berlin **1870**] og Hug [Leipzig **1874**]. *H. H. R.*

Ænēasrotte se Pungrotter.

Æneiden se Vergilius.

Ænesidēmos (Ainesidemos) fra Knosos paa Kreta, græsk Filosof, lærte i Alexandria i I. Aarh. f. Chr. Han var Skeptiker og genoptog Pyrrhon's (s. d.) Lære. I sine Skrifter, der ere tabte paa enkelte Brudstykker nær, søgte han nærmere at begrunde Pyrrhon's Skepticisme, idet han opstillede **10** forskellige Argumenter for Umuligheden af en virkelig Erkendelse af den objektive Tilværelse. *H. H. R.*

Ænigmatit se Hornblende.

Æōler (A **ioler**) kaldtes en antik græsk Folkestamme, men der har rigtignok hersket forskellige Meninger om, hvilke Folk der henhører til den. Navnet er utvivlsomt opstaaet i Lilleasien, hvor det brugtes som Fællesbenævnelse for de græske Beboere paa den nordlige Del af Vestkysten, omtrent fra Hellespont til Bugten ved **Smyrna**, og paa Øerne ud for den, navnlig Lesbos. Paa Fastlandet talte man **12** æoliske Stæder, af hvilke dog kun Smyrna og **Kyme** vare af nogen Betydning, og Smyrna blev endda tidlig besat af Ioniere; paa Lesbos vare de vigtigste Byer Mytilene og Methymna. Endelig blev ogsaa endnu nordligere Kysten af Landskabet Troas og Øen Tenedos befolket med Æ. Alle disse lilleasiatiske Æ. udgjorde en særlig græsk Folkestamme med en egen Dialekt, som i Litteraturen særlig kommer til Udvikling paa Lesbos med Alkaios og Sappho, men allerede har udøvet sin Indflydelse paa de homeriske Digte. Men som Følge af det utvivlsomme Slægtskab mellem Æ. og Befolkningen i de nordlige Dele af det europæiske Grækenland (Thessalien og Boiotien), hvorfra Æ. i en forhistorisk Tid vare udvandrede til Lilleasien, overførte man efterhaanden Navnet Æ. paa Befolkningen i disse Egne, og Æ. blev til sidst en Fællesbenævnelse for alle de Grækere, som ikke vare Dorer eller Ioniere, og man konstruerede endelig en mytisk Person, Aiolos, Hellen's Søn, som gjaldt for at være alle Æ.'s Stamfader. Dette er dog en Misbrug af Navnet, som egentlig kun tilkommer de lilleasiatiske Æ., ligesom ogsaa Navnet Aiolis kun bruges om det af dem beboede Land. *H. H. R.*

Æolīn, **Æolodikon**, **Æolomelodikon**, **Æolopantālon**, **Æolsklaver**, ere Navnene paa forskellige, nu forsvundne, Arter af Tasteinstrumenter, der danner Forløberne for det moderne Harmonium, og som have det tilfælles, at de lydgivende Legemer — i Reglen Metaltunger — sættes i Svingninger ved Luften fra en Blæsebælg. *S. L.*

Æolipīl. 1) Et Redskab til at frembringe Bevægelse ved Dampudstrømning, opfundet af **Heron** (s. d.) fra Alexandria. En hul Metalkugle kunde dreje sig om en lodret Akse og bar i sit vandrette Ækvatorplan to Rør med snæver Aabning, der vare stillede diametralt over for hinanden. Rørenderne vare ombøjede samme Vej, og naar der strømmede Damp ud af dem, løb Kuglen rundt den modsatte Vej. Dampen frembragtes af Vand, der fandtes i Beholderen; denne opvarmedes udefra ved en Flamme. Æ. er altsaa en Slags Dampturbine. 2) D. s. s. Æoluslampen, der er beskreven i Art. **Lodning**. *K. S. K.*

Æōlis se Opistobranchiata.

Æoliske kaldes i Geologien de Aflejringer, hvis Materiale er sammenhobet ved Vindens Hjælp. Se i øvrigt Klit og Løss. *J. P. R.*

Æoliske Øer d. s. s. Lipariske Øer.

Æolisk Tonart se Kirketonarter.

Æölos se Aiolos.

Æolsharpe se Vindharpe.

Æon (Aion) (græ.), lang Tid, Livstid, ogsaa Evighed. Allerede hos Euripides finde vi dette Begreb personificeret, men i den senere Oldtid spillede det en større Rolle. Det personificeres af senere Digtere som en kroget, gammel Mand, Zeus's Raadgiver, der drejer Tidens Hjul. *H. H. R.*

Æoner betegner hos Gnostikerne (se Gnosis) personificerede Kræfter, der udstrømme af den højeste Gud. De vare af højere og lavere Rang, efter som de stode Guddommen nærmere eller fjernere. Idet en af Æ. kommer i Berøring med Materien, faar ogsaa denne Del i det guddommelige. Som en Æ. af højeste Rang betragtes Christus, der ved sit Komme til Verden befrier den Del af det guddommelige Væsen, der er nedsunken i Materien. *H. H. R.*

Æpyörnis kaldes en Slægt af kæmpemæssige Strudsfugle, der tidligere beboede Madagaskar, og ere udryddede i den historiske Tid. Knogler af Fuglene findes jævnlig ligesom Skaller af deres uhyre Æg, de største, der overhovedet kendes. Det synes at være disse Fugle, der have givet Anledning til de arabiske Sagn om Fuglen Rok. *O. H.*

Æquatoréal coudé se Ækvatorial.

Æquiänharmonisk (mat.). Fire Punkter paa en ret Linie eller fire Linier gennem samme Punkt siges at ligge æ., naar deres Dobbeltforhold (s. d.) er $=$ en af de imaginære Værdier af Kubikroden af -1. Denne Beliggenhed optræder hyppig i Geometrien; saaledes ligge de fire Linier gennem et Vendepunkt paa en Kurve af tredje Orden, af hvilke hver indeholder endnu to Vendepunkter, æ. *Chr. C.*

Aequĭtas (lat.), Billighed, modsat streng Ret (*Jus strictum*). Billig er den med de virkelige Forhold stemmende Ret, d. v. s. den Ret, der tager Hensyn til ethvert Moment i de faktiske Forhold, der virkelig fortjene Hensyn, og omvendt ikke tager Hensyn til saadanne Momenter, der intet Hensyn fortjene. Streng Ret kaldes i Modsætning dertil den Ret, der i den ene eller anden Henseende ikke opfylder denne ideale Fordring til Retten. Billighedsskønnet er altsaa først og fremmest en etisk-retlig Dom over Retten, en Dom, der snart fældes af den enkelte, snart af den almindelige Retsbevidsthed i Folket, og som, hvor den Mening sejrer, at Retten paa et eller andet Punkt er streng, ubillig Ret, i det lange Løb altid vil føre til, at den strenge Ret afløses af mere billige Retsnormer, hvad enten dette sker ved ny formel Lov eller, som det ofte er Tilfældet, ved ny Fortolkning og Retspraksis, der gyder nyt, med de ændrede Livsforhold og den ændrede Retsopfattelse stemmende Indhold i de gamle, strenge Lovord. Navnlig skete en saadan Omformning af den ældre, strenge Ret paa en ejendommelig let Maade i den romerske Ret paa Grund af den særegne fri Fortolkningsmyndighed, der tilkom Prætor (s. d.). En noget lignende Udvikling er i engelsk Ret foregaaet gennem det ejendommelige Equity-Institut (se Equity). Imidlertid er det givet, at Retten, hvis almindelige Regler altid maa gives med de normale Forhold for Øje, aldrig kan undgaa i enkelte særlige Tilfælde at virke ubillig. Billigheden bliver derfor altid kun et ikke fuldt opnaaeligt Ideal, og Dommeren har, hvor den strenge Ret og Billigheden utvivlsomt kollidere med hinanden, som Rettens Tjener at følge Rettens Bud. I overmaade mange Tilfælde tillader Lovens almindelige Ord dog et mere eller mindre frit Skøn for Dommeren, og i saa Tilfælde bør han ikke vælge den ubillige Afgørelse — og Tendensen til at give Dommeren det friere Skøn er i moderne Ret stigende. I mange andre Tilfælde vil ogsaa den strenge Rets Bud vise sig at bero paa en urigtig, ikke af Lovens Ord nødvendig fordret Opfattelse, og i saa Fald vil den strenge Ret altsaa ogsaa kunne tilsidesættes. Hvor den strenge Ret dog maa følges, skønt den aabenbart er ubillig, kan der oftere paa andre Maader raades Bod herpaa, f. Eks. ved Benaadning, jfr. at i dansk Ret vestindiske Straffedomme, der formelt endnu maa idømmes efter Christian V's D. L.'s 6. Bog, der kender Straffe som kvalificeret Livsstraf, ja endog Baal og Brand, meget ofte for ikke at virke alt for skrigende imod Nutidens Billighedsopfattelse straks og ganske regelmæssig maa ændres ved Benaadning. *K. B.*

Ær se Ahornfamilien.

Æra se Kronologi.

Æra, den ny, kaldtes i Preussen det politiske Omslag, som fandt Sted, da Prins Vilhelm (senere Kong Vilhelm I) Oktbr. 1858 blev virkelig Regent og indsatte et nyt Ministerium, >den ny Æ.'s Ministerium< under Fyrst Hohenzollern indtil Marts 1862. *E.E.*

Ærarĭum kaldtes i det antikke Rom Skatkammeret eller Statens Hovedkasse, der tillige tjente som Arkiv. Det bestyredes af Kvæstorerne og havde sin Plads i Saturn's Tempel. I Kejsertiden traadte Æ. efterhaanden i Skygge for Kejserens Kasse (*fiscus*). *H. H. R.*

Æreboe, Rasmus, dansk Embedsmand, født 26. Apr. 1685 i Svendborg, død i Kjøbenhavn 24. Oktbr. 1744, var Søn af en fattig Skipper i Svendborg, der døde, da Drengen var 8 Aar gammel. Under megen Nød og Fattigdom kæmpede han sig med stor Energi frem til at blive Student 1704 og siden teologisk Kandidat. 1709 fik han Ansættelse som Privatsekretær hos Viceadmiral Just Juel, der netop da skulde rejse til Rusland som Envoyé. Æ. gjorde særdeles god Fyldest i sin ny Stilling og erhvervede sig omfattende Sprogkundskaber. Efter sin Hjemkomst blev han, til Dels af Hensyn til disse, udnævnt til *Notarius publicus* i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han forblev til sin Død. Det, som har gjort Æ.'s Navn bekendt, er hans Autobiografi (udgiven 1862 af Dr. J. G. Burman-Becker, 1889 paa ny [med Noter] af G. L. Grove). Han giver heri livlige og værdifulde Skildringer af Studenterlivet paa den Tid og af Forholdene i Rusland, særlig af Peter den Store og hans nærmeste Omgivelser. *L. L.*

Ærefornærmelse. Forudsætningen for Æ.'s Begreb er Individets Æresfølelse, ɔ: Fornemmelsen af dets etiske og sociale Værdi som Menneske og Samfundsmedlem. Denne Følelse kan imidlertid,

individuelt betinget som den er, svingende fra Overvurdering til Fornægtelse, ikke som saadan gøres til et Retsgode. Retsordenen maa knytte sin Regel til det almengyldige, altsaa til den Æresfølelse, som nærmest vil forefindes hos alle Mennesker; den kan ikke fravige dette Normalitetsprincip til Fordel for en paa Fornemmelsen af særligt Værd eller særlige Fortjenester grundet exceptionel Æresfølelse, og det er et Spørgsmaal, i hvilket Omfang Princippet bør fraviges over for den, hvis Æresfølelse paa Grund af særligt Forhold er eller bør være ringere end den i Samfundet almindelige (se nedenf.). Æ.'s normale Genstand bliver derfor mindre Æresfølelsen selv end den Agtelse, som Menneskene indbyrdes efter social Sædvane ere pligtige at vise hinanden, og hvis Forudsætning er, at den enkelte svarer til en vis Normaltype af etisk og social Værdi. Denne Sum af Agtelse er ethvert Menneskes Ret, o: hans Æresret, og en Æ. foreligger (objektivt), naar denne Ret angribes, hvad enten den ærefornærmende Udtalelse er fremsat over for den angrebne selv eller over for andre, naar blot den er meddelt nogen, og uden Hensyn til, om en virkelig Krænkelse af den angrebnes Æresfølelse kan bevises eller ikke. Under Æ. falde herefter ikke blot alle Udtalelser, der fornægte eller angribe en Persons moralske Kvalitet, men ogsaa Udtalelser, der tage Sigte paa andre Menneskers sociale Pligter, hvad enten disse Pligter ere saadanne, som naturlig kræves af ethvert Samfundsmedlem i et udviklet Samfund (f. Eks. en vis Grad af Takt, af Intelligens, af ydre Form), eller det er saadanne, som maa kræves opfyldte af den, der sidder inde med en særlig Stilling, et Embede o. 1., saafremt han skal kunne opfylde Stillingens pligtmæssige Forudsætninger (f. Eks. Sigtelser mod en Embedsmand for Uduelighed, mod en Sagfører for Insolvens, mod en Læge for medicinsk eller kirurgisk Ukyndighed o. 1.). Hvor en vis Evne eller Indsigt ikke saaledes er en etisk eller social Pligt, er dens Frakendelse derimod aldrig en Æ. uanset den saarende Form (f. Eks. ondsindet Kritik af litterære, kunstneriske, videnskabelige Præstationer, Angreb paa Politikere for Holdningsløshed, paa Forretningsmænd for Mangel paa Initiativ o. 1.), om end Grænsen undertiden kan være vanskelig at drage. — Æ. deltes i ældre Tid i reelle (Slag), symbolske (Afbildninger, haanlig Adfærd) og verbale (i Ord eller Skrift), en Sondring, som dog ikke er af synderlig praktisk Betydning. Vigtigere er Adskillelsen mellem Æ. mod den angrebne personlig (under fire Øjne), i andres Paahør eller til andre, uden at den angrebne er til Stede (Bagtalelse), men heller ikke denne Adskillelse kan dog ubetinget siges at afspejle Æ.'s forskellige Grad af Grovhed. Om Æ. fremsættes i eget Navn eller blot meddeler videre, hvad Fortælleren har hørt af andre (Udbredelse af Rygter, Diffamationer), er uden Betydning; navnlig bør det sidste ikke være mindre strafbart end det første. Af stor Vigtighed er derimod Forskellen mellem blotte Ringeagtsytringer og egentlige Sigtelser. De første angribe Individets almindelige, etiske Værdi som Menneske (Dyrebetegnelser, uartig Opførsel — dog i Reglen ikke en blot Tilsidesættelse af almindelig Høflighed — Haan mod en Person ved at spytte paa ham, vrænge ad ham m. v.), de sidste tillægge ham bestemte, agtelsesforringende Handlinger enten ved at beskylde ham for at have udført enkelte saadanne Handlinger eller ved at bruge Betegnelser om ham, der forudsætte saadanne Handlinger (han har løjet — han er en Løgner). Sigtelserne ere i Almindelighed mere graverende end blotte Ringeagtsytringer, men kunne i øvrigt selv være af saare forskellig Intensitet (se nedenf. om d. og n. *Strfl.*). Sigtelserne give endvidere Anledning til Spørgsmaalet om Sandhedsbeviset (*exceptio veritatis*) — et Spørgsmaal, der selvfølgelig ikke opstaar ved Ringeagtsytringer, hvis Berettigelse slet ikke kan bevises, medens det jo er meget muligt, at en fremsat Sigtelse i Virkeligheden er sand. Ved Sandhedsbevis forstaas da Adgangen til for Retten at godtgøre Sigtelsens Overensstemmelse med, hvad der virkelig er foregaaet, og derved opnaa Straffrihed. Imod Sandhedsbevisets Tilstedelighed kan anføres, at det ene Menneske overhovedet ikke bør opkaste sig til Dommer over det andet Menneskes borgerlige Hæderlighed, og at Retsordenens ovenantydede Normalitetsprincip lige saa lidt taaler Undtagelser nedefter som opefter — paa den anden Side fremhæves, at det er unaturligt at tillægge en Person Retsbeskyttelse for en Agtelse, han i Virkeligheden ikke har eller dog ikke fortjener at have. Spørgsmaalet lader sig imidlertid ikke besvare ud fra aprioriske Betragtninger. Et meget væsentligt Hensyn maa tages til Angriberens mere eller mindre kaldede Indblanding i den andens Æresforhold. Opfordringen til at udtale sig kan fremtræde som en ligefrem Pligt (f. Eks. et Vidnes Forklaring for Retten under Edstvang), og der bør da ikke kunne paalægges Ansvar, saa længe den paagældende blot udtaler, hvad han selv tror er rigtigt, o: Udtalelsens Usandfærdighed maa bevises (af Modparten eller det offentlige). Eller Angriberen kan i Situationen have en Ret til at tale frit og hensynsløst, naar blot han har nogen Støtte i de foreliggende Omstændigheder, selv om han ikke er i Stand til at føre noget egentligt Bevis (f. Eks. en Defensors Angreb paa den forsvaredes Familie, Kammerater, hensynsløse Konkurrenter o. !,}. Omvendt kan Angrebet være saa umotiveret, at Angriberen end ikke ved et Sandhedsbevis bør kunne fri sig for Ansvar (f. Eks. et Smudsblads Overfald paa en sagesløs Person for at vække Sensation). Uden for de nævnte og lignende Tilfælde af særlig kaldet eller særlig ukaldet Indblanding vil Sandhedsbeviset i Reglen kræves (eller tillades) i Erkendelse af, at det paa den ene Side er et billigt Krav til den, der angriber en anden med Æ., at han beviser sine Ord, og at paa den anden Side den, der er i Stand hertil, dermed ogsaa har dokumenteret sin Beføjelse til at tage Bladet fra Munden. For saa vidt Sandhedsbevis saaledes diskulperer, bør det betragtes, ikke som en subjektiv Undskyldningsgrund, men som en Omstændighed, der borttager Æ.'s objektive Retsstridighed og derfor lige saavel bør udelukke Erstatning og Mortifikation (se nedenf.) som Straf. I Princippet inkonsekvent er det at stille særlige Krav til Bevisets Førelse og Styrke eller afskære den bevisførende Part fra

ellers processuelt tilladelige og relevante Bevismidler, men de Misbrug, som f. Eks. et hensynsløst ført Indiciebevis, en generel Vidneeksamination kan medføre til Ødelæggelse af den fornærmedes Stilling og Forhold, forklarer Lovgivningernes Tilbøjelighed til stramme Forskrifter paa dette Punkt. — I subjektiv Henseende kræves til en strafbar Æ. Forsæt, hvortil kun hører Bevidstheden om Ytringens krænkende Karakter, ikke just den Hensigt at krænke eller saare nogen anden (*animus injuriandi*). Straffrihed paa Grund af manglende Forsæt indtræder altsaa, naar vedkommende f. Eks. paa Grund af mangelfulde Sprogkundskaber ikke har vidst, at han fremsatte en Æ., eller naar ban ikke havde til Hensigt, at andre skulde paahøre Udtalelsen, eller, for saa vidt Sandhedsbevis er hjemlet, naar han har haft velgrundet Tro paa Sigtelsens Bevislighed. Kvalificeret Straf medfører det omvendt ifølge adskillige Lovgivninger, at Angriberen ikke blot har været bekendt med Udtalelsens fornærmelige Karakter, men ogsaa har været sig dens Usandhed bevidst (B a g v a dsk e 1 s e). Endelig kan en oprindelig uagtsom Æ. ved Fornærmerens efterfølgende Adfærd ratihaberes og derved gaa over til forsætlig (*dolus subsequens*, f. Eks. demonstrativ Nægtelse af >at tage sine Ord tilbage« o. 1.); i Virkeligheden er det imidlertid i slige Tilfælde selve denne efterfølgende Adfærd, der indeholder en ny (forsætlig) Æ.

D. Strfl. behandler Æ. I 21. Kap. I § 215 sættes Straf af Bøder indtil 1,000 Kr. eller simpelt Fængsel fra 14 Dage indtil 6 Maaneder for Sigtelser, der gaa ud paa ubeføjet at tillægge en Person Handlinger, der vilde 'gøre ham uværdig til Medborgeres Agtelse, medens § 217 omhandler andre (ubeføjede) Sigtelser, der maa nedsætte den angrebnes borgerlige Agtelse (Grænsen er naturligvis paa dette Omraade flydende), og i Klasse med sidstnævnte Art af Sigtelser sættes de blotte Ringeagtsytringer, der i Strfl. betegnes ved Ukvemsord, Skældsord eller enhver ved Lader eller Fagter eller anden Gerning, der tilkendegiver Ringeagt, udvist Fornærmelse; Straffens Maksimum er i § 217 det samme som i § 215, men Minimum kan her gaa ned til Lovens laveste Straf (2 Kr. i Bøde). Til § 215 er i § 216 knyttet en Skærpelse, for saa vidt Æ. er fremsat i trykt Skrift eller paa anden Maade, hvorved den faar en større Udbredelse, eller paa Steder eller til Tider, der i høj Grad forøge det krænkende i Ytringen; i disse Tilfælde er Straffens Minimum 3 Maaneder simpelt Fængsel eller 200 Kr. Bøde, Maksimum 2 Aar simpelt Fængsel, 4,000 Kr. Bøde. I § 217 virke de samme Momenter kun som skærpende Omstændigheder inden for det sædvanlige Maksimun. — Saavel § 215 som § 217 forudsætter ved Ordet »ubeføjet« Sandhedsbevisets Tilstedelighed, og herom er der i dansk Ret heller ingen Tvivl. Sandhedsbevis han føres i videste Omfang uden andre processuelle Begrænsninger end de for alle civile Sager foreskrevne, hvoraf bl. a. følger Berettigelsen af Indiciebevis, men Udelukkelsen af generel Vidneeksamination. Kun hvor Æ. indgaar Forbindelse med andre Forbrydelser (f. Eks. Fornærmelser mod Kongen, mod Embedsmænd i Funktion, muligvis ogsaa Børns Æ. mod Forældre), er Sandhedsbeviset udelukket. De foran nævnte Undtagelsestilfælde, hvor paa den anden Side Sandhedsbevis ikke behøves (Vidners Udtalelser, Defensors Forsvar, hvortil kan føjes Embedsattester om begaaede Forbrydelser, Forældres ærefornærmende Bebrejdelser mod deres Børn, Barnemoderens Udlæggelse af en Person som Barnefader, Angivelse til Øvrigheden om en Forbrydelse o. 1.), anerkendes ogsaa i dansk Ret, enten ubetinget eller saaledes, at en vis objektiv Bestyrkelse af Æ. er diskulperende, uden at egentligt Bevis kan kræves. Medens et ført Sandhedsbevis ogsaa efter dansk Ret gør Æ. objektiv retmæssig, udelukker den i § 219 omhandlede Omstændighed, at Fornærmelsen tilbagegives Fornærmeren (Retorsion), ikke Æ.'s Retstridighed, men giver Adgang til (fakultativ) Strafnedsættelse eller Straffrihed af subjektive Grunde for den ene eller begge Parter; Grunden hertil er dels den først fornærmedes naturlige Harme over Æ., dels den Betragtning, at den gengældte Fornærmelse for den egentlige Fornærmer er et Onde, der efter Omstændighederne kan ækvivalere den af ham forskyldte Straf (Kompensationssynspunktet). — I § 218 hjemles Æ.'s Mortifikation, d. v. s. de ubeføjede Udtalelser kunne efter den fornærmedes Paastand kendes døde og magtesløse. Meningen med Mortifikationen er at give den fornærmede en i d e e 1 Oprejsning for den ham tilføjede Uret, og Mortifikationens Forudsætning er altsaa, at der foreligger en objektiv retsstridig Æ.; udelukket er følgelig Mortifikation over for Udtalelser, der, om end saarende, dog ikke indeholde en Æ. i den ovenangivne Betydning, saavel som over for beviste Æ. Derimod behøve Mortifikation og Straf ikke altid at følges, idet Straffens Bortfald af subjektive Grunde (Retorsion, grundet Tro paa Sigtelsens Bevislighed) ingenlunde afskærer Æ.'s Mortifikation. — At forskaffe den fornærmede en materiel Oprejsning for Uretten var Hensigten med den i Strfl.'s § 303 indeholdte Bestemmelse, hvorefter den, der har gjort sig skyldig i en Æ., kan tilpligtes at betale en passende Godtgørelse til den fornærmede for den derved bevirkede »Ødelæggelse eller Forstyrrelse af dennes Stilling og Forhold«. Som Ordene vise, har det været Lovens Mening ikke at begrænse Erstatningen til egentlig økonomiske Tab, men at medtage Godtgørelse f. Eks. for et Ægteskabs Forstyrrelse, afbrudte sociale Forbindelser o. 1. Da der imidlertid mangler enhver Maalestok for Vurderingen af slige Tab, og da dansk Ret i det hele taget stiller sig afvisende over for Adgangen til materiel Erstatning for blotte aandelige Lidelser, har den nævnte Bestemmelse kun faaet liden praktisk Betydning. — Af Betydning er derimod Forskriften i Strfl.'s § 304, 2. Stk., hvorefter de i § 215 (men ikke de i § 217) omhandlede Æ., for saa vidt de fremføres mod Forældre eller andre Slægtninge i opstigende Linie, ville medføre, at Fornærmeren efter derom nedlagt Paastand dømmes til at have sin Arveret efter den paagældende forbrudt. Den forbrudte Arveret kan dog senere i det hele eller for en Del tilbagegives den skyldige ved testamentarisk Bestemmelse. — Æ. ere Genstand for privat Paatale og forfølges i Civilprocessens Former (mundtlige Æ.

som private Politisager). En af den fornærmede anlagt Sag ere dennes Arvinger i Tilfælde af hans Død berettigede til uden videre at fortsætte. Fornærmelser mod afdøde eller Fornærmelser mod Personer, der ere afgaaede ved Døden uden selv at have anlagt Sag, kunne efter Strfl.'s § 223 paatales af hans Ægtefælle, Forældre, Børn (men ikke fjernere Descendenter) eller Søskende. Paatale tilkommer hver enkelt af de nævnte Personer uden Hensyn til de andres Modstand eller Tilslutning, men har een paatalt, er dermed alle de andres Paataleret opbrugt. Den angivne Beføjelse betragtes rettest som en Følge af den **Pietetsfølelse**, de angivne Personer naturlig maa antages at nære over for den angrebne, og som umiddelbart krænkes ved Æ., derimod ikke som en Succession i den afdødes Æreret (Æreretten er i strengeste Forstand *jus personale)* saa lidt som Udtalelsen mod den afdøde kan siges at indeholde en Æ. mod de nærstaaende personlig. Paataleretten i dette Tilfælde er derfor nær beslægtet med Paatalen af Æ. mod kollektive Enheder (juridiske Personer), naturligvis for saa vidt Æ. ikke i disse Tilfælde opløser sig i personlige Krænkelser af den kollektive Enheds enkelte Medlemmer, hvilket navnlig vil gælde Æ. mod kollektive Enheder af ringe Omfang (en enkelt Domstol, en Forenings Bestyrelse). Hvor Enheden derimod er mere omfattende (f. Eks. Hæren, Flaaden, Justitsvæsenet, en Forenings Medlemmer), vil en Æ. mod Helheden som Regel ikke indeholde nogen personlig Fornærmelse mod de enkelte Medlemmer, men vel en Krænkelse af den Pietetsfølelse, som samtlige Medlemmer nære over for deres fælles Korporation. Hvor vidt denne Pietetsfølelse bør være beskyttet, er i Teorien en Del omtvistet, medens Praksis bestemt antager, at Enhedens naturlige Repræsentant er berettiget til at paatale Krænkelsen paa det heles Vegne og under de sædvanlige Betingelser faa Angriberen dømt som for egentlig Æ. *A. Gl.*

Æ. omhandles i den norske Strl.'s 23. Kap. § 247 sætter Straf af Bøder fra 3—10,000 Kr. eller Fængsel fra 21 Dage til 6 Maaneder for den, som søger at bevirke eller medvirke til, at noget finder Tiltro, som er egnet til at skade en andens gode Navn eller at udsætte ham for Had, Ringeagt eller Tab af den for hans Stilling eller Næring fornødne Tillid. Og § 246 sætter samme Straf for den, som retsstridig tilføjer en anden en Ærekrænkelse, ɔ: for Ringeagtsytringer. For de i § 247 omhandlede Beskyldninger kan Straffen gaa op til Fængsel i et Aar, hvis de ere fremsatte i trykt Skrift eller paa anden Maade gjort almindelig bekendt, eller mod offentlig Tjenestemand i Tjenesten eller paa Grund af en Tjenestehandling. Fremsættes Beskyldningen mod bedre Vidende, kan Straffen gaa op til Fængsel i 3 Aar. Bevis for Beskyldningens Sandhed fritager i Alm. for Straf efter § 247, men er ikke til Hinder for, at en Udtalelse straffes som Ærekrænkelse efter § 246, hvis den trods dens Sandhed maa anses utilbørlig. Og hvis Udtalelsen kun paastaas straffet paa denne Maade, tilstedes ikke Bevis for dens Sandhed. Endvidere kommer Straf efter § 247 ikke til Anvendelse paa den, som har været pligtig eller nødsaget til at udtale sig, eller som har udtalt sig til berettiget Varetagelse af eget eller andres Tarv, medmindre han har vist Mangel paa tilbørlig Agtsomhed. Derimod kan ogsaa her Udtalelsen straffes som Ærekrænkelse efter § 246, hvis den uanset dens Sandhed maa anses utilbørlig; og Sandhedsbevis udelukkes, hvis Udtalelsen kun paastaas straffet paa denne Maade. Straf kan i ethvert Tilfælde bortfalde, hvis en Æ. er fremkaldt af den fornærmede ved utilbørlig Adfærd eller gengældt med en Æ. eller Legemsfornærmelse. — Mortifikation af en Beskyldning har den fornærmede Krav paa i ethvert Tilfælde, hvor dens Sandhed ikke er bevist, uagtet Adgang til saadan Bevisførelse har staaet aaben. Paatalen er i Alm. privat, medmindre der handles om Beskyldninger mod bedre Vidende. Efter den fornærmedes Død have hans Ægtefælle, Slægtninge i lige Linie, Søskende og Arvinger Paataleret. De samme Personer kunne ogsaa paatale Æ., rettede mod en afdøds Minde, — dog kun hvis den er fremført inden 10 Aar efter hans Død, medmindre der handles om Beskyldninger, fremførte mod bedre Vidende. Straffen for Æ. mod en afdøds Minde kan ikke overstige Bøder eller — for Beskyldning mod bedre Vidende — Fængsel i 3 Maaneder. *H. S.*

Ærekærhed betegner Trangen til at hævde de Idealer, den enkelte anser for de højeste. Modsætningen til Æ. er den fuldstændige Mangel paa Evne til at anstille moralsk Vurdering af sig selv; den lavere Form for Æ. er den barnliges Glæde over rent ydre Udmærkelser og den uselvstændiges Respekt for andres moralske Domme (se Behagesyge og Forfængelighed). Æ. viser i sidste Instans tilbage til Begrebet Samvittighed (s. d.). *A. T—n.*

„Ærens Tornekrans" se Bryde.

Ære perennius se Exegi monumentum.

Ærepris *{Veronica* L.), Slægt af Maskeblomstrede, Urter, Buske eller Træer af yderst forskelligt Ydre. Blomsternes Bæger er 4- eller 5-talligt; Kronen, der har et kort Rør og en 4—5-lappet Krave, er blaa, rød eller hvid; Kraven er snart flad, snart tydelig 2-læbet. Støvdragernes Antal er 2. Frugten er en Kapsel. Ca. 200 Arter (75 i Europa); mange ere Bjærgplanter. I Danmark og Norge findes adskillige Arter, der for største Delen leve paa tørre Steder, men hvoraf enkelte dog leve paa sumpagtig Bund eller i Vandet. Hos enkelte sidde Blomsterne enligt i Bladhjørnerne, saaledes hos de tre følgende Arter, der alle ere enaarige. Vedbendbladet Æ. *{V. hedera aefolia* L.) har nedliggende eller opstigende Stængel med rundagtig-hjertedannede eller nyredannede Blade, der ere rundtakkede i Randen; Blomsterne have tilspidsede Bægerflige og lilla Krone. Den er hyppig paa dyrket Jord i Danmark, meget sjælden i Norge. Flerfarvet Æ. *(V. agrestis* L.) adskiller sig fra den foregaaende ved ægdannede eller elliptiske og savtakkede Blade, ligesom dens Blomster have butte Bægerflige og en blegblaa eller blegrød Krone, hvis nedre Flig dog er hvid; den er almindelig paa dyrket Jord i Danmark og det østlige Norge. Nær denne staar Matbladet Æ. *{V. opaca* Fr.), hvis Blade ere rundagtig-hjertedannede og rundtakkede, og hvis Blomster have en himmelblaa Krone, paa dyrket Jord hist og her i Danmark, sjælden i Norge. Alle tre

Arter blomstre i April—Maj. Hos følgende tre Arter sidde Blomsterne i endestillede Klaser eller Aks, hvis Dækblade lidet eller slet ikke ere forskellige fra Løvbladene. Mark-Æ. (*V. arvensis* L.) og Vaar-Æ. (*V. verna* L.) ere begge enaarige. Den første har opstigende Stængel med æg-hjertedannede og rundtakkede Blade og himmelblaa Blomster, og Kapselen er omvendt hjerteformet og randhaaret. Den er hyppig paa dyrkede Marker. Den anden har ægdannede Blade og blaa Blomster samt en omvendt nyredannet Kapsel, der overalt er haaret; den forekommer hist og her paa sandede Marker i Danmark og det østlige Norge. Glat Æ. (*V. serpyllifolia* L.) adskiller sig fra begge de to foregaaende ved at være glat; den har opstigende Stængler og ovale, utydelig rundbugtede Blade; Kronen er blaalig-hvid med mørkere Aarer. Den er hyppig paa Græsmarker og Enge i Danmark og Norge. Alle tre Arter blomstre i April—Maj. Hos alle de følgende sidde Blomsterne i Klaser fra Bladhjørnerne. Læge-Æ. (*V. officinalis* L.) er ligesom alle de foregaaende næppe fodhøj; den har en alsidig haaret Stængel, opstigende fra en krybende Grund, og omvendt ægdannede eller elliptiske Blade; Kronerne ere blegblaa; hyppig paa tørre Marker og Bakker. Ligesom Læge-Æ. er Tveskægget Æ., Kærminde, Gamanderurt (*V. Chamaedrys* L.) fleraarig, men dens Stængel er tvesidet haaret; Bladene ere æg-hjertedannede og groft savtakkede, Kronerne himmelblaa; hyppig paa Enge, ved Gærder og Veje o. s. v. Den blomstrer ligesom foregaaende i Højsommeren. Hos Smalbladet Æ. (*V. scutellata* L.) ere Stængel og Blade glatte, som hos de følgende Arter; de vokse alle i Grøfter, Bække og Moser. Smalbladet Æ. har linielancetdannede Blade, hvide Blomster i spredte Klaser og en vinget, sammentrykt, dybt udrandet Kapsel. Lancetbladet Æ. (*V. Anagallis* L.) har lancetdannede, siddende Blade og blegblaa Blomster i modsatte Klaser, og Kapslen er rundagtig og svagt udrandet. Tykbladet Æ. (*V. Beccabunga* L.), der ligesom foregaaende har en tyk og hul Stængel, har ægdannet-ovale og kortstilkede Blade; Kronerne ere himmelblaa og sidde som hos foregaaende. De blomstre alle i Højsommeren og findes ret almindelig i Danmark og Norge; dog er Lancetbladet Æ. sjælden i Norge. Flere Arter, saaledes Tykbladet Æ., der i nogle Egne bruges som Salat, og Læge-Æ., have tidligere været anvendte til Lægemidler. Nogle ere Prydplanter (se nedenfor). *A. M.*

Som Koldhusplante dyrkes *Veronica hydrida*, hvoraf der findes en Del Navnevarieteter med røde, blaa eller mørkeblaa Blomster. De formeres ved Stiklinger. Paa Friland dyrkes som Stenhøjsplanter: *V. prostrata* L. (Europa), 10—20 Cm. høj, med mørkeblaa Blomster i Maj—Juni, og *V. saturejoides* Vis. (Dalmatien), 20—60 Cm. høj med blaa Blomster i Maj—Juni. Til Stauderabatter egner sig *V. gentianoides* Vahl (Kaukasus), 25—35 Cm. høj, med blaa Blomster i Maj—Juni, *V. incana* L. (Rusland), 40—50 Cm. høj, med hvidgraa, filtede Blade og blaa Blomster i Juli—August, *V. spuria* L. (Europa) var. *amethystina*, 40—80 Cm. høj, med ametystblaa Blomster i Juni—Juli, og *V. s, j elegans* med kødfarvede Blomster. De til Friland anvendelige Arter formeres ved Deling. *L. H.*

Ærerøt se Ærefornærmelse.

Ærerørige Ord se Ærefornærmelse.

Æreslegionen (Légion d'honneur) stiftedes 19. Maj 1802 af den store Napoleon, medens han endnu var Førstekonsul, som Frankrig's eneste Orden, efter at alle de ældre iranske Ordener vare bortfaldne ved Revolutionen. Den fik fem Klasser: Storkors, Storkommandører, Kommandører, Officerer og Riddere, og var den første Orden med denne femleddede Inddeling, som senere er bleven efterlignet i saa godt som alle andre Lande. Ordenstegnet er et femarmet Kors med Kejser Napoleon's, derefter i en Aarrække med Kong Henrik IV's, og nu med Republikkens Billede paa Forsiden, Devisen »Honneur et Patrie« paa Bagsiden mellem to Trikolorer. Ordenen bæres i et rødt Baand og er af Guld for de første fire Klasser, af Sølv for Ridderne. Oprindelig var Riddertallet i de første 4 Klasser begrænset, men Grænsen er forlængst overskreden. Ordensmedlemmerne kunne oppebære en Aarpenge fra 250 til 3,000 Fr. *H.—L.*

Æresoprejsning. De statsborgerlige Rettigheder (Valgret, Valgbarhed, Næringsret m. v.) forudsætte borgerlig Uberygtethed. At denne Forudsætning bortfalder ved visse Forbrydelser, er givet, og dette vil efter de fleste Lovgivninger ligefrem blive udtalt i Straffedommen enten ubetinget eller paa visse Aaremaal. Undertiden knyttes Retsfortabelsen ikke til Forbrydelsen, men til den idømte Straf, saaledes at visse Straffe (»vanærende Straffe«) uden videre have denne Virkning, medens andre Straffe slet ingen Indflydelse have, atter andre efter Domstolenes Skøn. I ingen af de nævnte Tilfælde bliver der Tale om egentlig Æ., idet de paagældende Rettigheder enten ubetinget bortfalde eller af sig selv genindtræde efter Tidsfristens Udløb. I danske Ret er for Næringsrettens Vedkommende Idømmelse af Strafarbejde Fortabelsesgrund, medens Fortabelse af saavel politisk som kommunal Valgret og Valgbarhed er knyttet til det mere relative Kriterium, at vedkommende har gjort sig skyldig »i en i den offentlige Mening vanærende Handling«. I saa Fald indtræder Fortabelsen ogsaa uden Straffedom, og, hvis en saadan er afsagt, uden Hensyn til den idømte Straf. Beskaffenhed, og uden at der i Dommen vil findes nogen Udtalelse derom. Det bliver saaledes Genstand for Afgørelse af de kommunale Myndigheder, der have at affatte Valgskemaerne, om Forbrydelsen hører til de »vanærende«, men den trufne Afgørelse kan af den interesserede Part indankes for Domstolene. Rejses ingen Indsigelse, eller stadfæstes Udslettelsen, er Retsfortabelsen i og for sig livsvarig, men ved Lovene 3. April 1868 og 13. April 1894 er der givet Adgang til under visse Betingelser at generhverve de paagældende Rettigheder ved Æ. Den er efter Lov 3. Apr. 1868 en Naadesakt, der kun kan forventes, naar der fra Straffens Udstaaelsesdag eller fra Benaadningens Datum er forløbet 5 Aar, og Ansøgeren ved Attester fra paalidelige Mænd, der have haft Lejlighed til nøje at iagttage den paagældendes Færd, godtgør, at han i den angivne Tid har ført en ulastelig Vandel. Ansøgningen

indsendes med Erklæring fra vedkommende Øvrighed og Kommunalbestyrelse gennem Overøvrigheden (Overpræsident, Amtmand) til Justitsministeriet, ledsaget af de nævnte Oplysninger samt en Udskrift af den afsagte Dom og nøjagtig Oplysning om den paagældendes Opholdssteder siden Dommens Afsigelse. Er det ved Dommen paalagt ham at udrede Erstatning, bør Oplysning medfølge, om Erstatningen er betalt eller eftergiven. Justitsministeriet indhenter endelig Erklæring fra den Ret, ved hvilken Ansøgeren i sin Tid er dømt, og Sagen forelægges derpaa Kongen til Afgørelse. Afslaas Ansøgningen, kan den ikke fornyes før efter 2 Aars Forløb, og de ovennævnte Oplysninger maa da tilvejebringes for det efter Afslaget forløbne Tidsrum. Medens Æ. kan gives, selv om vedkommende tidligere er dømt for flere i den offentlige Mening vanærende Handlinger, foreskriver Loven, at den, som efter det 25. Aar har opnaaet Æ. og derefter findes skyldig i en tilsvarende Handling, begaaet efter Æ.'s Meddelelse, aldrig paa ny kan opnaa Æ. Forbrydelser, begaaede af Personer under 15 Aar, medføre ingen Fortabelse af Rettigheder og nødvendiggør følgelig aldrig Æ., og det samme gælder med Hensyn til Straffedomme, der overgaa Personer mellem 15 og 18 Aar, for saa vidt de derved idømte Straffe ikke overstige Rottingslag eller Fængsel paa sædvanlig Fangekost. Et nyt Princip for Æ. er derimod indført ved Lov 13. Apr. 1894, idet Æ. her er en Ret, der uden videre tilkommer enhver under de i Loven angivne Betingelser, dog uden at der herved er sket nogen Forandring eller Indskrænkning i Lov 3. Apr. 1868. Lov 1894 foreskriver, at den, der har været straffet for en i den offentlige Mening vanærende Handling, skal, saafremt Straffen er idømt for første Gang begaaet Forbrydelse og ikke har været højere end Fængsel paa Vand og Brød, indtræde i den fulde Besiddelse af de samme Rettigheder, som ellers opnaas ved Æ. efter Lov 3. Apr. 1868, naar der er hengaaet mindst 10 Aar efter Dommens Afsigelse, og vedkommende har opholdt sig i Landet i hele det nævnte Tidsrum, uden paa ny at have været tiltalt eller straffet for en saadan Handling. Til Legitimation for den saaledes indtraadte Æ. er han berettiget til hos Stedets Politimester — i Kjøbenhavn Politidirektøren — at forlange en skriftlig Erklæring, der udstedes uden Betaling. Den, der opfylder de nævnte Betingelser, har altsaa Valget imellem, efter 5 Aars Forløb at ansøge om Æ. eller efter 10 Aars Forløb at indtræde i sine Ærerettigheder. Den, der ikke opfylder Betingelserne, kan kun søge om Æ., men behøver til Gengæld kun at vente hermed, indtil 5 Aar ere forløbne efter Udstaaelsen af den ham (sidst) idømte Straf. *A. Gl.*

Den norske Straffelov kender som Tillægsstraffe: 1) Tab af offentlig Tjeneste;

2) Tab for 10 Aar af Stemmeret i offentlige Anliggender og af Adgang til at opnaa offentlig Tjeneste (statsborgerlige Rettigheder);

3) Tab for 10 Aar af Retten til Tjenestgøring i Rigets Krigsmagt;

4) Tab for indtil 5 Aar eller for bestandig af Ret til at indehave Stilling som Sagfører, Læge, Dyrlæge, Apoteker, Jordmoder, Præst eller Menighedsforstander, Bestyrer eller Lærer ved Undervisningsanstalt, Opdragelsesanstalt eller Barnehjem eller som Skibsfører;

5) Tab for indtil 5 Aar eller for bestandig af Ret til at drive visse Næringsveje.

Tab af offentlig Stilling følger altid Dom paa Fængsel i mindst 6 Maaneder; Tab af de under 2 nævnte Rettigheder følger altid Dom paa Fængsel i mindst 1 Aar. I øvrigt beror det paa Rettens Skøn over Tilstedeværelsen af visse i Loven nævnte Betingelser, om Rettighedstab skal idømmes.

Kun det under 2 og 3 nævnte Tab af Rettigheder kan bortfalde (før de 10 Aars Forløb) ved »Genindsættelse i de statsborgerlige Rettigheder«. Saadan kan efter Strfl. § 75 erholdes, naar der er hengaaet lige saa lang Tid som den idømte Straffetid, dog mindst 3 Aar, hvis det paa tilfredsstillende Maade godtgøres, at den dømte i de sidste 3 Aar har ført en hæderlig Vandel og efter Evne erstattet den ved den strafbare Handling forvoldte Skade. Og den, som er dømt til Hefte eller til Fængsel under 1 Aar, har efter 5 Aars Forløb Ret til Genindsættelse, hvis han i de sidste 3 Aar har opholdt sig i Riget og ikke vides i denne Tid at have gjort sig skyldig i strafbart Forhold, som medfører Tab af den borgerlige Agtelse. Begæringen fremsættes for Paatalemyndigheden, som i det sidst nævnte Tilfælde selv kan meddele Genindsættelsen, men ellers har at indbringe Sagen for Forhørsretten til Afgørelse ved Kendelse, i Tilfælde efter stedfunden Bevisførelse. — Retten til militær Tjenestgøring kan ifølge den militære Strfl.'s § 21 ogsaa særskilt generhverves under lignende Betingelser efter Begæring fremsat for den militære Paatale*myndighed* og afgjort enten af denne eller af den militære Forhørsret. *H. S.*

Æresret se Ærefornærmelse.
Ærestraf se Mindremand.
Æretræ d. s. s. Ær (se Ahornfamilien).
Ærfugl d. s. s. Ederfugl.
Ærke se Archi.

Ærkebiskop, den senere Betegnelse for Metropolit (s. d.), er i den katolske Kirke den øverste kirkelige Embedsmand efter Kardinalen og leder en hel Kirkeprovins eller et Ærkestift med almindelige Biskopper under sig. I Middelalderen havde Æ. ofte en betydelig Magt og kunde øve en afgørende Indflydelse ved Udnævnelsen af Biskopper i Ærkestiftet, men denne Magt blev navnlig ved Tridentinerkoncilet stærkt begrænset. I Frankrig var Æ. af Reims, i Tyskland Æ. af Mainz og i England Æ. af Canterbury den fornemste i Tiden før Reformationen. Æ. leder Provinssynoderne, hvor saadanne afholdes, og de kirkelige Seminarer i Ærkestiftet, og en vis Dommermyndighed i kirkelige Sager er tillagt ham. Æ.'s særlige Embedsmærke er Pallium (s. d.), som tildeles ham af Paven, efter at han har aflagt Troskabs- og Lydighedsed, og først naar Palliet er tildelt ham, maa han tiltræde sit Embede. Foruden Palliet har han som Embedstegn et Kors, der ved højtidelige Lejligheder bæres foran ham. I Østerrig have Æ. fyrstelig Rang, og i Preussen ere de virkelige Geheimeraader. 831 blev Ansgar Æ. af Hamburg med Norden som Del af Ærkestiftet, og 1104 fik Norden sin særlige Æ. med Sæde i Lund, 1152 fik Norge

sin egen Æ. i Nidaros, og 1164 Sverige sin i Upsala. Da Reformationen var kommen, afskaffede de protestantiske Landskirker sædvanlig Ærkebispeembedet, dog ikke England's og Sverige's. I Danmark fik undtagelsesvis Hans Svane (s, d.) Titel af Æ. *A. Th.J.*

Ærkedegn se Archidiakon.

Ærkeengle, Betegnelse i det kirkelige Sprog for de øverste Engle. Ordet findes anvendt i Enkelttal i Ny Test., nemlig Jud. 9. om Michael og I. Thes. 4, 16. mere ubestemt, men senere i Kirken blev Æ. anvendt som Betegnelse for Michael, Gabriel, Rafael og Uriel (se disse Art.). *A. Th. J.*

Ærkehertug er fra 1453 Titelen for samtlige Prinser af det østerrigske Kejserhus.

Ærkekansler. Det gamle tyske Riges Æ. var siden 1356 Kurfyrsten af Mainz indtil 1803 (se Kurfyrster). Under det franske Kejserdømme 1804—14 bar Cambacérès Titelen Æ. (se Kansler). *E. E.*

Ærkekapellan, den Prælat, som stod i Spidsen for den frankiske Konges Hofpræster, altsaa for Hofkapellet. Æ. var sædvanlig Rigets mest ansete Prælat. *A. Th. J.*

Ærkestift, det Stift eller den Kirkeprovins, som er underlagt en Ærkebiskops Styrelse. *A. Th. J.*

Ært, norsk Ert *(Pisum* L.), Slægt af Ærteblomstrede (Vikke-Gruppen), mest enaarige, glatte Urter med ligefinnede Blade, hvis Ende-Smaablad er en Ranke eller en Brod, og løvbladagtige Akselblade. Blomsterne, der sidde faa sammen i Klase eller enkeltvis, have et Bæger med fem næsten ens Flige, og hvide eller røde Kronblade; af disse er Fanen bredt-ægdannet eller næsten kredsrund, og Vingerne aflangt-segldannede. Støvbladrøret er lige afskaaret, og den behaarede Griffel er oventil udbredt, saaledes at de nedad bøjede Rande danne en Rende. Bælgen er sammentrykt, skævt tilspidset og 2-klappet; Frøene ere næsten kugleformede. 6 Arter i Middelhavsomraadet og det vestlige Asien. Af disse ere Have-Æ. (*P. sativum* L.) og Mark-Æ. eller Ager-Æ. (*P. arvense* L.) Kulturplanter. Have-Æ. har hvide Blomster og lyse, gule, grønne, graahvide eller blaalige Frø. Mark-Æ. har Blomster med blegviolet Fane og purpurfarvede Vinger, og Frøene ere kantede, graa, brune eller olivengrønne og ofte spættede. — Have-Æ., der optræder i mange Kulturformer (se nedenf.), er en meget gammel Kulturplante, der ingen Sinde er funden i vild Tilstand; da der paa Sanskrit findes et Navn for den eller dens Frø, har man antaget, at den hører hjemme i det nordlige Indien og Landene Vest derfor. Ægyptere og Jøder synes ikke at have kendt Have-Æ., men Grækerne saavel som Oldtidens Romere dyrkede og anvendte Æ. til Føde. Disse findes iblandt Levningerne fra Pælebygningerne i Schweiz og Savojen, men ere mindre end de »u dyrkede Formers Frø. Mark-Æ. hører hjemme i Sydeuropa. Æ. (vistnok graa) dyrkedes i Norden i 13. Aarh. Brugen af de grønne Æ. er af langt senere Oprindelse og stammer vistnok fra Holland. Tørrede gule Æ. indeholde 14—15 p. Ct. Vand, 50 p. Ct. Stivelse og andre Kulhydrater, 22—23 p. Ct. Æggehvidestoffer og 1—2 p. Ct. Fedtstoffer, altsaa efter Analysen at dømme meget næringsrige; men Æ. ere vanskelig fordøjelige. De have en meget udstrakt Anvendelse i Husholdningen, tilberedte paa forskellig Vis. Af Mark-Æ. benyttes en Del Former i Landbruget som Foderplanter for Kreaturer (Grønfoder). *A. M.*

Man deler Varieteterne af *Pisum sativum* L. (*Papilionaceae)* i 1) Sukkerærter, hvoraf saavel Bælgene som Ærterne bruges, 2) Marrow-Æ., som kun dyrkes for Ærternes Skyld, medens Bælgene ikke benyttes. En tredje Gruppe, Skalærter, bruges væsentligst kun til Markkultur. Af Sukkerærter kunne anbefales: Tidlig engelsk Sabel, 1,60 M. høj, og Fürst Bismarck, 1,00 M. høj. Marrow-Æ. ere langt hyppigere dyrkede end Sukker-Æ. i Danmark, og blandt de talrige Varieteter fortjene særlig at fremhæves: Fairbeards early Nonpareil, 1,35 M., og Champion of England, 1,50 M., begge middeltidlige. Laxton's Alpha, 1,00 M., American Wonder, 0,25 M., og William Hurst, 0,35, ere tidlige. Sildige Varieteter ere Champion of Scotland, 2,00 M., og Jenny Lind, 2,00 M. Æ. trives i enhver almindelig god Havejord i god Gødningskraft, men Voksepladsen bør helst være fuldt solaaben. Til tidlig Brug graves Jorden saa tidlig som muligt om Foraaret i første Halvdel af April, og der vælges et Jordstykke, som har en varm Beliggenhed og en let muldrig Jord. Hvis man bruger baade tidlige og sildige Varieteter, kan man nøjes med tre Udsæd, men holder man sig til en enkelt Sort, maa man saa hver 14. Dag indtil sidst i Juni for at kunne levere en stadig Forsyning fra midt i Juni til Efteraaret. Afstanden mellem Bedene bør for de lave Varieteter være 1,33 M., fra Midten af det ene Bed til Midten af det næste. For de høje Varieteter maa man mellem Ærtebedene lægge Bede med Køkkenurter, der kunne taale Skygge, som Spinat, Salat, Kørvel e. 1. Disse mellemliggende Bede venter man med at tilsaa, til Æ. ere risede. Æ. lægges i to Rækker paa Bedet og med 30 Cm.'s Afstand mellem Rækkerne. Rillens Dybde kan passende være 6 Cm.; til den tidligere Lægning er dog 3 Cm. tilstrækkelig. Fra Maj af vandes Rillerne inden Saaningen mere eller mindre efter Vejrliget. Afstanden mellem Ærterne i Rækken bør for de lave Varieteter være ca. 3 Cm., de høje ca. 6 Cm. Varieteter, som ikke behøve Risning, kunne lægges paa 1,3 M. brede Bede med fire Rækker paa Bedet. Naar Planterne ere 6 Cm. høje, hyppes de, og derefter sættes der smaa Ris mellem Rækkerne. De større Ris sættes i Rækkerne og lidt skraat, saaledes at de støtte hinanden foroven. Bedene passes med Renholdelse, og i tørre Somre kan det blive nødvendigt at vande, navnlig hvis der i Blomstringsperioden indtræder en tør Periode. Ved Plukningen maa man passe, at Stænglerne ikke knække. Navnlig hen paa Eftersommeren blive Ærtebedene ofte angrebne af Meldug, hvad der kan forringe Udbyttet meget betydelig. Champion of Scotland synes at være noget mindre modtagelig for Sygdommen, og derfor maa denne foretrækkes til sildig Saaning. *L. H.*

Ærteblomstrede (*Papilionaceae*), tokimbladede og frikronede Planter af Bælgplanternes Orden, Urter, Buske eller sjældnere Træer med spredte Blade, der oftest ere sammensatte og have vel udviklede Akselblade af yderst forskellig Form. Om de for Rødderne ejendommelige Knolde se Bælgplanterne. Blomsterne sidde enkeltvis

eller i Stande, der kunne være meget forskellige, men ere oftest Klase eller klaselignende; Højbladene ere som Regel smaa. Blomsterne ere oftest af Middelstørrelse og iøjnefaldende farvede; de ere lidt omkringsædige og uregelmæssige paa en meget ejendommelig Maade. Bægeret bestaar af 5 indbyrdes sammenvoksede Blade; det 5-lappede eller 5-tandede Bæger er ofte saadan bygget, at de 2 øvre Tænder eller Lapper ere forbundne, medens de 3 nedre ere samlede, saaledes at Bægeret bliver 2-læbet. Kronen er den saakaldte »Ærtekrone«, bygget paa følgende ejendommelige Maade. Det øverste (eller bageste) Blad har en kort Negl, men en stor Plade og kaldes »Fanen«; de to sidestillede Kronblade, som i Knoplejet dækkes af Fanen, have lang Negl og kaldes »Vinger«, medens de to forreste Blade ere sammenvoksede til et stort, baadformet Legeme, »Kølen« eller »Baaden«. Støvdragerne ere indesluttede af Kronbladene, Vinger og Baad; deres Antal er 10, sjælden mindre, og de ere enten alle sammenvoksede indbyrdes (treknippede) eller kun den bageste er fri (toknippede). Frugtknuden er aflang og bærer et udelt og oftest skævt Ar; den indeholder talrige Æg. Frugten er oftest en 2-klappet og opspringende Bælg, undertiden en Ledbælg eller en Nød (uopspringende og kun med 1 Frø). Frøene sidde i 2 Længderækker langs Bugsømmene og ere kugleformede, fladtrykte, nyredannede eller af endnu anden Form; de indeholde en stor og krum Kim, i hvilken Roden ligger op langs Randene af de tykke og kødfulde Kimblade.

Bestøvningen af Blomsterne foregaar oftest ved Insekters Hjælp, og særlig Bier og Humler ere virksomme derved. Honningen, som ofte findes, afsondres fra Støvdragernes nederste Del eller fra Honningkirtler i Bunden af Blomsterne. Blomsterne ere gerne førsthannede, og allerede i Knoptilstanden er en Del af Støvet fuldt udviklet og frit. Bestøvningsmekanismen er forskellig alt efter den for Blomsterne ejendommelige Forskel i Bygning, navnlig i Forholdet mellem Vinger, Baad og Kønsblade. I Almindelighed træder Støvet frem og overføres paa Undersiden af det besøgende Insekt, idet dette sætter sig paa Baad og Vinger og med sin Vægt tynger disse Blade ned, medens Kønsdelene skubbes frem. Meget ejendommelig er den ved »Eksplosion« fremkaldte pludselige Fremspringen af de meget elastiske Kønsblade, medens Vinger og Baad bredes ud til Siderne og ikke mere ere i Stand til at indtage deres oprindelige Stilling; ved »Eksplosionen« slynges Støvet med Kraft over paa det besøgende Insekt, der ogsaa berøres stærkt af Arret. Frøspredningen sker ved meget forskellige Midler; oftest kastes Frøene langt bort fra Moderplanten, idet Bælgens Klapper ved Modningen pludselig sno sig spiralformet sammen. Hos nogle bores Bælgene efter Udviklingen ned i Jorden og modnes der.

Familien tæller ca. 6,000 Arter, der ere udbredte over hele Jorden. Man skelner mellem forskellige Grupper, blandt hvilke de vigtigste ere følgende. Astragel-Gruppen (*Astragaleae*) med uligefinnede Blade og 1- eller 2-knippede Støvdragere. Vikke-Gruppen (*Vicieae*) med ligefinnede Blade, der ende med en Klatretraad, og 2-knippede Støvdragere. Bønne-Gruppen (*Phaseoleae*) med 3-fingrede Blade med Stipeller og ofte slyngende Stængel; Støvdragerne ere 2-knippede. Kløver-Gruppen (*Trifolieae*) med 3-fingrede Blade, hvis Smaablade ofte ere tandede, og 2-knippede Støvdragere; Frugten er en Nød. Kjællingetand-Gruppen (*Loteae*) med 3-fingrede eller uligefinnede Blade, hvis Smaablade ere helrandede; 1- eller 2-knippede Støvblade. Visse-Gruppen (*Genisteae*), hyppigst Vedplanter med tilsyneladende enkelte Blade (kun Ende-Smaabladet) eller med 3-fingrede Blade; Akselblade ere meget smaa eller mangle. *Hedysareae* har Ledbælg.

Familien tæller en stor Mængde for Mennesket nyttige Arter. En Del ere særlig vigtige Næringsplanter, hvis Frø spille en stor Rolle i Husholdningen: Ærter, Bønner og Linser, en anden Del fremragende Foderplanter: Jordnød, Vikke, Hestebønne, Lucerne, Esparsette, Kløver o. s. v. Nogle have Betydning som Lægeplanter, andre ere teknisk vigtige, Farveplanter, Vedplanter etc. Og en stor Mængde ere af fremragende Værdi som Prydplanter. Kun faa ere giftige (Guldregn, *Abrus*, Kalabarbønne). *A. M.*

Ærteholmene se Christiansø.

Ærtemus se Mus.

Ærternst se Encellerust.

Ærteskok d. s. s. Artiskok.

Ærtesten se Pisolit.

Ærtetræ, Benævnelse for *Caraganus* (se Caragana).

Ærø, 0 S. f. Fyn, beliggende mellem 54° 50' og 54° 54' n. Br. og mellem 20 3' og 20 23' v. L. f. Kbhvn., mod Nord beskyllet af Lille Bælt, mod Syd af Østersøen, mod Øst skilt fra Langeland ved Ærødyb. Den er 89,5 □ Km. og med en Del omliggende smaa Øer, hvoraf de vigtigste ere Dejrø, Lilleø, Store og Lille Egholm, Halmø (den eneste beboede) og Langholm, ca. 91 □ Km. Øen, der har en meget uregelmæssig Form, har sin største Udstrækning fra Nordvest, Skjoldnæs, til Sydøst, Ærøhale (Erikshale), mellem hvilke Punkter der er ca. 25 Km., medens der fra Nord, Urehoved, til Syd, Vejsnæs Nakke, knap er 12 Km. Paa Nordkysten er der to Bugter: en mellem Halvøen Skovland, der ender i Ommelhoved, og Halvøen Urehoved og Bugten Revkrog mellem Urehoved og Blakstens Odde. Den første Bugt fører ind til det ca. 390 Hekt. store Graastensnor, der blev inddæmmet 1856, den anden til det ca. 110 Hekt. store Stokkeby Nor, der ogsaa inddæmmedes 1856. Ved Graastensnor deltes Øen tidligere i en lille østlig Del og en stor vestlig Del, som kun stode i Forbindelse med hinanden ved en ganske smal Landstrimmel, »Drejet«, langs Østersøens Kyst. Et tredje Nor paa Nordvestkysten dannedes tidligere af den nu ligeledes tørlagte, ca. 138 Hekt. store Vid Sø. Øen er i Forhold til sin Størrelse temmelig høj, og Overfladen former sig i nogle faa storlinede Bakker, der skraane stærkt ned mod Kysterne, som for det meste falde brat af med ikke videre høje, men stejle Skrænter, eller mod de lave Fordybninger med Moser eller Damme, som findes i det indre af Øen. Den lille østlige Del af Øen er den laveste; her naar det højeste Punkt kun 29 M.; i den vestlige Del hæver der-

imod straks V. f. Graastensnor Galgehøj sig til 53 M., og ca. 9 Km. Nordvest herfor ligger Øens højeste Punkt, Synneshøj, 67,5 M.; Pynten Skjoldnæs mod Nordvest er 22 M. Den frugtbare Jordbund bestaar af mergelblandet Ler, for det meste dækket med god Muldjord. Skønt der er meget lidt Skov, give de mange levende Hegn Øen for en Del Udseende af at være skovbevokset.

Æ. udgør et eget Herred under Svendborg Amt. Det havde 1. Febr. 1906 med Købstaden Ærøskjøbing og Handelspladsen Marstal 12,496, uden dem 8,132 Indb. (1803: 4,835, 1880: 7,614, 1901: 7,850), ɔ: ca. 91 paa 1 □Km.; den er den bedst befolkede 0 i Danmark. Der gaar i Gennemsnit ca. 6 Hekt. paa 1 Td. Hartkorn. Af Arealet ere ca. 4, 400 Hekt. besaaede, 3,430 ere Eng, Græsgang o. s. v., og noget over 50 ere Skov, Plantage, Hegn o. s. v., medens hen ved 140 ere Haver og Planteskoler. Der var 1903: 1,674 Heste, 6,789 Stkr. Hornkvæg, 6,912 Faar og 6,830 Svin. Herredet indbefatter, foruden Købstaden Ærøskjøbing og Handelspladsen Marstal, 5 Sogne; det samlede Hartkorn er ca. 1,377 Tdr., og Antallet af Gaarde og Huse i Landdistrikterne var 1906 1,933. I gejstlig Henseende danner Øen et eget Provsti, i verdslig Henseende hører den under Æ. Herreds Jurisdiktion.

Historie. Æ., der i Knytlingesaga kaldes Erri og Erei og i Valdemar II's Jordebog Æ r r æ (Navnet kommer maaske af Mandsnavnet Erri), nævnes første Gang 1043, da Magnus den Gode overvandt Svend Estridsen i et Søslag ved Øen. Aar 1277 overlode Markgreverne af Brandenburg Øen, som de vistnok havde i Arv efter deres Moder Sofie, Valdemar II's Datter, til Fyrst Vitslav af Rugen; 1287—96 var den i den sønderjydske Hertug Valdemar IV's Besiddelser. Senere tilhørte den Markgrev Valdemar af Brandenburg, der 1315 forlenede den til den senere Drost Laurids Jonsen, og han fik den atter i Forlening af Valdemar V, efter at Christoffer II var fordreven. Senere var den i Grev Gert's og hans Slægts Eje, indtil Erik af Pommern erobrede den tillige med Als 1410; men efter at denne Konge havde forladt Landet, overlod Rigsraadet den 1439 til Hertug Adolf. Ved Hertugdømmernes Delinger 1490 og 1544 blev Øen ved den kongelige Del og udgjorde sammen med Als Dronning Dorothea's Livgeding; men ved Delingen 1564 kom den ligesom Als til Hans den Yngre. Efter dennes Død 1622 tilfaldt Æ. hans ældste Søn Hertug Christian, og efter hans Død 1633 deltes den mellem de forskellige sønderborgske Linier, en Udstykning, som havde sørgelige Følger for Øen, idet den udsugedes og plagedes af de mange Herrer med deres modstridende Interesser. Efterhaanden blev Øen dog atter samlet under den danske Krone, idet den nordborgske og plønske Del afstodes 1730, og den gliicksborgske Del købtes 1749. Øen skal have lidt meget ved et Angreb af Lübeckerne 1509; 1658 blev den besat af de Svenske, som efter et Sagn skulle have ødelagt den sidste af de Skove, som tidligere havde været paa Øen; Navnet Skovland, der ofte benyttes om hele den østlige Del, og andre Navne minde om dem. I Stormfloden Novbr. 1872 led Æ. betydelig.

I verdslig Henseende hørte Øen til Slesvig (Graastens Amt, foruden Ærøskjøbing, senere hørte den til Nordborg Amt), indtil den efter Freden i Wien 1864 lagdes til Svendborg Amt som et eget Herred (L. af 1866). Derimod hørte den ogsaa i ældre Tid til Fyn's Stift, indtil den 1819 tillige med Als fik en egen Biskop; 1866 lagdes den atter ind under Fyn's Bispestol. (Litt.: J. R. Hiibertz, »Beskr. over Æ.« [Kbhvn. 1834]; Trap, »Beskr. af Danmark«, 3. Udg. III; Hansen, »Statistische Skizze der Insel Arroe«, i »Neue Stadtsbiirg. Mag.«, IX; Carstens, »Vermischte Nachrichten von der Insel Arroe«, i »Niemanns Vaterlandskunde«, III; »Topogr. Skizze der Insel Arröe«, i »Schlesw.-holst. Chronik« [1801]). *H. W.*

Ærøl d. s. s. Gravøl.

Ærøskjøbing, Købstad paa Ærø's Nordøstkyst ved Vestsiden af Bugten mellem Ommelhoved og Urehoved, ligger under 54° 53′ 16,45″ n. Br. og 2° 9′ 51,22″ v. L. f. Kbhvn. (beregnet for Kirketaarnets Spids). Den havde I. Febr. 1906 1,446 Indb. (1801: 1,291, 1840: 1,494, 1880: 1,578, 1901: 1,485); den har i det sidste Fjerdedels Aarhundrede været i Tilbagegang. Byen ligger paa et fra Kysten opadstigende Terrain, omgiven af temmelig høje Bakker; paa Torvet er der over 9, ved Byens Vestside henved 12 M. Byens Udstrækning fra Nord til Syd er over 1,200 M. Hovedgaderne ere de fra Havnen mod Sydvest gaaende Brogade, der fører til Torvet, og Vestergade, som gennem Møllergade fører ud til Landevejen til Søby; vinkelret paa disse Gader gaar Søndergade, som ved Kysten drejer af til Østergade og fører ud til Vejen til Marstal. Husene ere for største Delen i eet Stokværk og uanselige. Der er kun bevaret faa gamle Bindingsværkshuse, idet Byen saa at sige er nyopført i de sidste hundrede Aar; de ældste to Huse ere fra 1645 og 1690. Mange Huse have Fremspring i Gaden med en lille Forstue, der minder om slesvigsk Bygningsmaade. Af offentlige og andre Bygninger nævnes den 1756—58 opførte gule Murstenskirke, der afløste den gamle Granitkirke, Raad-, Ting- og Arresthuset paa Torvet, opført 1863

(Arkitekt: L. A. Winstrup), Borger- og Realskolen 1888 og teknisk Skole 1894 (Arkitekt ved begge: E. Schwanenflügel), det 1892 opførte Sygehus (Arkitekt: N. P. Jensen), et 1892 opført Missionshus og Toldkammerbygningen, opført 1901 (Arkitekt: Bygningsinspektør J. V. Petersen). Af milde Stiftelser findes det 1869 oprettede Haandværkerhjem og den 1880 oprettede Rises Fribolig for trængende af Sømandsstanden.

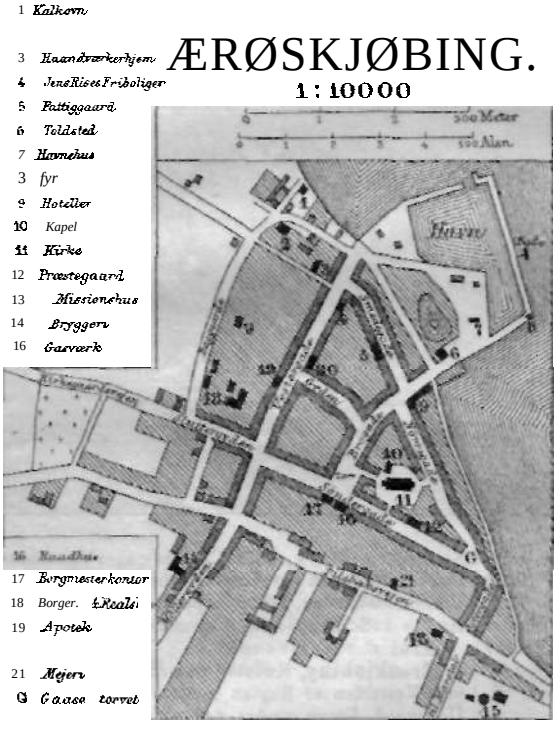

Ved Siden af Haandværk og lidt Handel have Jordbrug og Søfart nogen Betydning som Erhverv. Af industrielle Anlæg nævnes et Skibsbyggeri, en Savmølle, et Ølbryggeri, et Kalkbrænderi, et Andelsmejeri m. m. Der findes en 1820 oprettet Spare- og Laanekasse. Havnen er først anlagt i 2. Halvdel af 18. Aarh., i 19. Aarh. er den flere Gange forbedret og uddybet; dens største Dybde er 3,4 M. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1906 9,897 Kr. Ved Udgangen af 1906 var der ved Toldstedet hjemmehørende 46 maalte Baade og Fartøjer paa i alt 1,737 Tons. Fra Udlandet indkom der 1906 296 og udgik 330 Skibe med henholdsvis 3,621 og 5,693 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom der 1,288 og udgik 901 Skibe med henholdsvis 4,216 og 4,557 Tons Gods.

Ærøskjøbing's Bymærke.

Byen danner i gejstlig Henseende eet Pastorat. Dens Øvrighed bestaar af en Borgemester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Ærø Herred, og et Byraad, der foruden af Borgemesteren som Formand bestaar af 9 valgte Medlemmer. Den hører til 6. Landstingskreds og Svendborg Amts 7. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Svendborg Amtstuedistrikt og Ærø Lægedistrikt samt 3. Udskrivningskredses 83. Lægd.

Historie. De ældste nævnte Privilegier for Æ., der af Almuen ofte blot kaldes Kjøbing, ere fra Kong Hans'es Tid, men Byen er dog en Del ældre; 1398 nævnes Borgemester og Raadmand *to Wisby up Ærre*, om det er Æ., kan ikke siges, men 1476 nævnes en Borgemester i Æ. Privilegierne bleve ofte senere bekræftede, ogsaa i 17. Aarh., da Øen var bleven delt mellem de sønderborgske Linier; men da den 1749 atter var kommen ind under Kronen, nægtede Frederik V og hans Efterfølgere at stadfæste dem; 1773 mistede den sin Magistrat og stod fra den Tid under Øens Landfoged. Efter Adskillelsen fra Sønderjylland fik Byen 1866 sin Byfoged, der tillige blev Herredsfoged i Ærø Herred. Byens Hovederhverv var fra tidlig Tid Handel og Søfart; men ved Delingen mellem de sønderborgske Linier i 17. Aarh. led Handelen meget ved, at den fordeltes paa flere Steder af Øen; Æ. drev dog længe en ret betydelig Handel paa Hertugdømmerne, Østersøhavnene og Norge; da det sidste Land skiltes fra Danmark 1814, var det til stor Afbræk for Byen. Ogsaa i 19. Aarh. er Handelen aftagen til Fordel for Marstal, og Byen er som sagt i Tilbagegang. 1629 brændte omtrent den halve By (44 Gaarde og Huse); ved Stormfloden i Novbr. 1872 led den betydelige Tab. (Litt.: se under Ærø). *H. W.*

Æs, den paa Vestkysten af Jylland gængse Benævnelse for Agn til Torskefiskeriet: Orm, Sild, Snegle eller i Mangel heraf Indvolde af Kreaturer o. l. (se Agn). *F. D.*

Æschines se Aischines.
Æschylos se Aischylos
Æschynit se Euxenit.
Æsculapius se Asklepios.

Æsel (*Asinus* Gray.), Underslægt af Heste, afviger fra de ægte Heste ved sine lange Øren, korte, tynde Man, Kohale og ved kun at have »Kastanjer« paa Forbenene. Om de vilde Æ. se Heste. Tamæselet i Europa menes at stamme fra det afrikanske Vildæsel (*Equus asinus* ell. *taeniopis*), men ogsaa det vilde asiatiske Æ., Onager (*E. onager*) fra Persien og det nordvestlige Indien, er tæmmet, og vilde Hingste af begge Arter bruges stadig til at forbedre Avlen. De tamme Æ. i Ægypten og Persien kunne da ogsaa være værdifulde Dyr, dyrere end Hestene der; de ere livlige, smukke, nøjsomme og udholdne, navnlig da den store Race, der bruges til Ridedyr, og som skal stamme fra Onager-Æ. Som Lastdyr bruges en mindre Race, der dog er

større og bedre end de fleste Æ. i Europa. Kulde og Fugtighed taale Æ. kun daarlig, og i Mellem- og Nordeuropa, hvor de lide herunder og tillige ere mindre ansete og behandles mindre godt, kendes derfor kun en lille forkrøblet Race, der ogsaa i Intelligens staar langt under

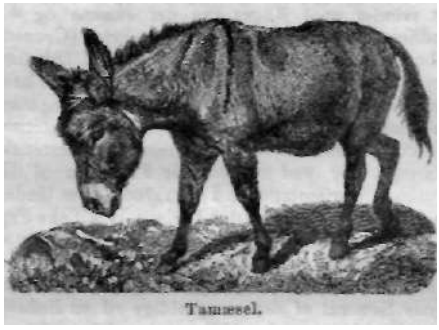

Tamæsel.

Sydens Æ. I det franske Landskab Poitou findes en stor kraftig Race, der bruges i Avlen af Muldyr (s. d.). Æselsmælk staar i sin Beskaffenhed Kvindemælk nær, indeholder meget Sukker, er overordentlig let fordøjelig og anvendes derfor undertiden som diætetisk Middel. *M. Ml.*

Æselhoved (Søudtryk), en oval Almetræ- (eller Staal-) Klods med to Huller. Æ. tjener til at forbinde Mast og Stang med hinanden, eller Stang og Bramstang (se Rejsning), idet det anbringes med sit ene Hul, f. Eks. paa Toppen af Masten med dets Længdeakse visende forefter; gennem dets andet Hul vises Stangen, hvis Rodende befæstes lidt længere nede paa Masten. Paa denne Maade kommer Stangen til at flugte med og danne en naturlig Forlængelse af Masten. *C. L. W.*

Æselsagurk se Ecballium.

Æselsbrødre se Trinitarier.

Æselsfesten var en ejendommelig kaad, middelalderlig Fest, som omtales allerede fra 9. Aarh., men som for øvrigt kun paa enkelte Steder var en selvstændig Fest, medens den i Reglen var en Afdeling eller Episode af Narrefesten (s. d.). Som denne havde den særlig et Hjem i Frankrig. Iblandt de Steder, hvor den holdtes, maa nævnes Sens, hvor den var forbunden med Narrefesten, og hvor den fandt Sted paa Festen for Herrens Omskærelse. Et Æsel førtes under Festen ind i Kirken, hvor der blev afsunget Sange, de fleste af højst overgivent Indhold. Æselet blev derefter fodret i Kirken, medens Folket sammen med Præsteskabet dansede rundt omkring Dyret. Grunden til, at netop Æselet spillede en saa fremtrædende Rolle paa denne Fest, og det i selve Kirkerne, hvor Præsterne aldeles ikke holdt sig tilbage fra Lystighederne, maa søges i den Omstændighed, at Æselet omtales ved visse Begivenheder i den hellige Historie. Først maa nævnes Bileam's Æsel under Israelitternes Vandring i Ørkenen, fremdeles Æselet, som bar den hellige Familie, Jomfru Maria og Barnet, til Ægypten under Herodes'es Forfølgelse; endvidere Æselet, paa hvilket Jesus holdt sit Indtog i Jerusalem kort før Lidelsen og Døden. Hertil kommer endnu, at efter Legenden var der i Bethlehem, hvor Jesus blev født, nær Krybben ikke blot en Okse, men ogsaa et Æsel, som man saa ofte ser paa Malerierne o. s. v. I Rouen fandt Æ. Sted paa selve Juledag. Man afholdt her en stor Procession, der udgik fra Katedralen, og i hvilken de vigtigste Skikkelser fra den gamle Pagts Dage, Moses, Aron, David og Profeterne foruden andre fra Jesu Fødsels Tider, saasom gamle Simeon, Zakarias, Johannes Døberens Fader, o. fl., ja selv Vergil, vare at se. Men Hovedfiguren var Bileam og hans Æsel; de vare Processionens og Festens Midtpunkt, i hvis Nærhed man rigtig slog Gækken løs. I Beauvais holdtes Æ. 14. Januar. En ung Pige, pyntet i sin bedste Stads, med en Dukke i Armene, førtes rundt i Byen og til Kirken, ridende paa et Æsel; hun skulde forestille Maria med Barnet, vel paa Vejen til Ægypten. En Art Ritual, »La prose de l'âne«, anvendtes i Frankrig ved Æ. paa de Steder, hvor man særlig afholdt Festen. Da Æ. ligesom Narrefesten gav Anledning til mange Optøjer og ofte vakte stor Forargelse, blev den paa mange Steder forbudt og til sidst helt afskaffet. (Litt.: Du Tillot, *Memoires pour servir å l'histoire de la Fête des Fous* [Lausanne 1741]). *V. S.*

Æselsfoder (*Onopordon* L.), Slægt af Kurvblomstrede (Tidsel-Gruppen), Urter med nedløbende Blade, der ere bugtede eller fjersnitdelte og have tornede Afsnit. Kurvene ere store, sidde enkeltvis eller tæt trængte (hos stængelløse Arter), og Svøbbladene ende alle med Torn. Blomsterne ere røde, violette eller hvide; Frugterne ere glatte eller rynkede. Ca. 20 Arter. Tornvinget Æ. (*O. acanthium* L.) er indtil 2 M. høj og tæt beklædt med en hvidlig Filt; Bladene ere store, elliptiske og nedløbende, stærkt tornede; Blomsterne ere røde. Den træffes i Danmark hist og her i Nærheden af Byer. *A. M.*

Æseløre (Søudtryk), Jærn(Staal)-Øjne, der ere fastboltede paa Æselhovedet (s. d.) og tjene til Anbringelse af Blokke (s. d.) *C. L. W.*

Æsepiger, Kvinder, som under Torskefiskeriet paa Jylland's Vestkyst engageres til at grave Æs (s. d.). *F. D.*

Æser, Nordboernes Guder, lig Aser (s. d.).

Æsing er den norske Form for dansk Essing (den øverste Kant paa en Baad). Ordet er en Afledning af Aas (Bjælke). *Hj. F.*

Æsk d. s. s. Ask (s. d.).

Æskines d. s. s. Aischines.

Æskulāp d. s. s. Asklepios.

Æskulapslange se Snoge.

Æskulīn, $C_{15}H_{16}O_9 . 2H_2O$, er et Glykosid, der findes i Hestekastanjens Bark. Det danner fine, farveløse Naale, som smage bittert; i vandig Opløsning fluoriserer det smukt blaat; Fluorescensen forsvinder ved Tilsætning af Syre, men indtræder atter, naar Opløsningen gøres alkalisk. Æ. spaltes ved Indvirkning af Emulsin eller fortyndede Syrer i Glykose og Æskuletin. *O. C.*

Æskylos d. s. s. Aischylos.

Æsōp (Aisopos), græsk Fabeldigter, levede i 6. Aarh. f. Chr. Han var Slave paa Samos. Der gik mange Fortællinger om ham, især i senere Tider, men de ere ganske upaalidelige; det hedder sig bl. a., at han blev dræbt i Delfoi. Man tillagde ham Forfatterskabet til en Mængde Fabler, navnlig Dyrefabler, af den Slags, som findes udbredte i mange Lande. Imidlertid har

han næppe selv nedskrevet dem; men senere foranstaltedes der flere Samlinger af dem, og de bleve ogsaa bearbejdede og satte paa Vers af Digtere, saaledes af Babrios og paa Latin af Fædrus og Avianus. Foruden disse Bearbejdelser have vi i middelalderlige Haandskrifter overleveret adskillige Samlinger af sen Oprindelse. De ere udgivne bl. a. af Koraes [Paris 1810], Schneider [Breslau 1812] og Halm [3. Opl. Leipzig 1874]. Paa moderne Sprog findes der ogsaa adskillige Oversættelser og Bearbejdelser, saaledes paa Dansk af Chr. Winther [2. Opl. Kbhvn. 1879] og S. L. [Kbhvn. 1901], paa Islandsk af Thorsteinsson [Reykjavik 1895]. *H. H. R.*

Æsp d. s. s. Asp (s. **d.**).

Æstesiomēter, Instrument til Undersøgelse af Hudens Stedsans. *A. F.*

Æstetik (af græ. *αἰσθάνομαι*, fornemmer) er det Navn, hvorunder man sammenfatter alle videnskabelige Bestræbelser for at forstaa det skønne og de med det beslægtede Fænomener (det ophøjede, det komiske o. l.), deres Væsen og deres Love. Som bevidst selvstændig Videnskabsgren og under det særlige Navn optræde saadanne Undersøgelser første Gang i den tyske Filosof, A. G. Baumgarten's Værk *Aesthetica,* udkommet 1750, men i Realiteten forekomme de langt tidligere. Grækerne kunde umulig undgaa at danne sig Meninger om et Fænomen som Kunsten, der spillede saa stor en Rolle i deres Tilværelse.

Platon udtaler sig i sine Dialoger noget vaklende. Tydeligst er den Tankegang, hvorefter han opfatter det skønne som en Efterligning og sætter det ret lavt, fordi det er fjernet endnu et Skridt længere fra Ideen end Tingene, som det efterligner (»Staten«, 10. Bog). Dertil knytter han saa — om end aabenbart med blødende Hjerte — en skarp Fordømmelse over Digtningen som samfundsfarlig, fordi den paa forskellig Vis bringer Sindene i Oprør og derved fordærver dem. Kun religiøse Hymner og Digte, der lovprise efterfølgelsesværdige Bedrifter, kunne faa Plads i hans Fremtidsstat. Interessantere og betydningsfuldere er den Maade, paa hvilken Aristoteles behandler Spørgsmaalet i sin lille, ufuldstændig overleverede Afhandling »Om Digtekunsten«. Ogsaa han opfatter Kunsten som Efterligning, men ikke af Tingene som de ere, men som de kunde eller skulde være. Det er Idealiseringen af Virkeligheden, han har Blik for. Desuden fremhæver han et andet vigtigt Moment, Kunstværkets Enhed, og endelig opstiller han, med Hensyn til det tragiske Indtryk, den berømte Teori om en »Katharsis«, en Lutring af Tilskuerens oprørte Følelser, Frygt cg Medlidenhed, hvorved de forvandles fra Ulyst til Lystfølelse.

Det æstetiske Indtryk er opfattet og grebet med beundringsværdig Klarhed, men den antikke Tænkning kom ikke til at udnytte den geniale Begyndelse. I de følgende Aarhundreder finder man kun lejlighedsvise Bemærkninger hos Retorer og Filosoffer, indtil Plotinos paa ny opstiller en selvstændig æstetisk Teori: Skønheden er efter ham Fællesskab med det guddommelige. Materien er ikke skøn i sig selv, men kun for saa vidt den er gennemskinnet af Ideen.

Fra 3. til 18. Aarh. er der i Æ.'s Historie en stor Afbrydelse. Da Kendskabet til Oldtidens Litteratur fornyes i Renaissancetiden, bliver der ogsaa med Aristoteles'es Værk som Forbillede skrevet en Række »Poetik'er«, men Synspunktet er snarere pædagogisk end æstetisk. Først i 18. Aarh. begynder for Alvor den Udsondringsproces, der lidt efter lidt skal frigøre det skønne fra Sammenblanding med det gode og det nyttige. Det vrimler med Bøger om det skønne og Afhandlinger om Smagen. I Frankrig (Crousaz, Dubos, André, Batteux) og i England (Shaftesbury, Hutcheson, Home, Burke, Hogarth) have disse Arbejder et mere eller mindre populært ræsonnerende Præg og bidrage til den æstetiske Udvikling nærmest ved at fremdrage æstetiske Erfaringer og ved at udvikle Finheden af den æstetiske Selviagttagelse. I Tyskland kom Undersøgelserne derimod ved den Leibniz-Wolff'ske Psykologi ind i et mere teoretisk videnskabeligt Spor.

Efter Leibniz er Følelsen dunkel, hemmet Forestillen. Fuldkommenheden (det af Lystfølelse ledsagede Samspil af det mangfoldige til en Enhed), der aabenbarer sig for Viljen som det gode og for Erkendelsen som det sande, er for Følelsen (ɔ: den dunkle Erkendelse) det skønne. Der maatte altsaa ved Siden af Etikken og Logikken være Plads aaben for en Lære om den rigtige Følen, den, som Baumgarten udviklede i sit store Værk. Mod den Intellektualisme, han var Repræsentant for, og som fortsattes i hans Elever (G. F. Meier, Eberhardt o. fl.), blev der, allerede inden for Rationalismen selv, gjort Indsigelse, idet Sulzer og Mendelsohn hævdede Følelsens selvstændige Betydning,

Uden for den æstetiske Udvikling i snævrere Forstand, men af største Betydning for den ved at ændre og udvide Tidens Kunstopfattelse falder Winckelmann's og Lessing's Virksomhed. Den første peger i sin »Geschichte der Kunst des Altertums« [1764] paa den antikke Kunst som Skønhedsidealet. Hans Opfattelse af den som udelukkende anlagt paa det typiske, det rolige, den afklarede Skønhed fik den største Indflydelse paa Eftertidens Kunstfrembringelser og Kunstdomme. Til Dels rettet imod Winckelmann hævder Lessing i sit epokegørende Skrift »Laokoon« en fundamental Forskel imellem Billedkunst og Digtekunst. For den førstes Vedkommende indrømmer han det lidenskabsløse Skønhedsideals Gyldighed. Digtekunsten kan derimod fremstille det hæslige og det karakteristiske. Den første fremstiller Legemer, den sidste Handlinger. Dermed var en ældgammel og fordærvelig Sammenblanding mellem de bildende Kunster og Poesien ophævet og Muligheden aabnet for en ny og frugtbar Udvikling. Parallelt med disse Bestræbelser gaar hans >Hamburgische Dramaturgie«, hvori han ud fra en ny Fortolkning af Aristoteles bekæmper det franske Drama, navnlig gennem Voltaire som dets Repræsentant.

Det var ikke smaa Fremskridt, det 18. Aarh. havde at opvise paa Æ.'s og Kunstforstaaelsens Omraade. Der var udsondret og døbt en særlig Disciplin, Følelsens selvstændige Betydning var bleven fremhævet, Opmærksomheden var bleven henledet paa den græske Kunst og paa Shakespeare. Striden mellem forskellige og betydningsfulde Kunstidealer var dermed sat i Gang, Kunstarterne vare paa en frugtbar Vis blevne adskilte.

Saa vidt var Forstaaelsen af det skønne naaet, da Kant i sin »Kritik der Urtheilskraft« [1790] paa en genial og afgørende Maade skar den Forbindelse over, der stadig i Bevidstheden havde knyttet det skønne sammen med det gode og det formaalstjenlige og derved hemmet Forstaaelsen al det. Hans Definition af det skønne som det, der ved sin Form alene (Hensigtsmæssighed uden Forestillingen om et Formaal) vækker alment, nødvendigt og interessefrit Behag, paa een Gang afgrænsede og frigjorde til alle Sider.

Ved i Overensstemmelse med Grundtanken i den kritiske Filosofi at flytte det skønne ind i Subjektet, afviste Kant den dogmatiske Æ.'s Forsøg paa at finde Skønheden i ydre, objektive Former eller Forhold; ved at opfatte den som en ren kontemplativ Aandstilstand (interessefri) udskilte han den fra Forbindelse med og Afhængighed af teleologiske eller moralske Ideer. Over for den engelske Skoles Tilbøjelighed til at forveksle det skønne med det behagelige understreger han den æstetiske Nydelses Karakter af at være en Dom og derfor almengyldig og nødvendig, men over for den Wolff'ske Skoles rationalistiske Tendenser fremhæver han, at det er en Følelsesdom. Hvor dyb en Virkning Kant's Æ. øvede, ses bedst af den Modstand og Tilslutning, den mødte hos to af Tyskland's betydeligste Skønaander. Herder opfattede navnlig det udpræget formelle i Kant's Æ. og polemiserede i sin »Metakritik« og i »Kalligone« kraftig derimod. Hvor Kant havde søgt at udskille, fremhæver Herder Sammenhængen, med Moralen, med det behagelige, med det formaalstjenlige. I Enkelthederne kan han have Ret, men hans Kritik beror som Helhed paa en Misforstaaelse af Kant. Paa dem, der vare i Stand til at forstaa Kant's, i Hovedsagen saa rigtige og udtømmende, Analyse af det skønnes Væsen i hele dens Betydning og Rækkevidde, maatte den blive en Befrugtning og en Frigørelse. En saadan forstaaende Læser var Schiller, der foruden Evnen til at følge en abstrakt Tankegang medbragte en Digters Erfaringer og en Digters Fremstillingskunst.

I sine store Afhandlinger »Uber Anmut und Würde« [1793], »Uber die asthetische Erziehung des Menschen« [1793—94], »Uber naive und sentimentalische Dichtung« [1795] udfolder han med aandfuld Klarhed og Fylde de kantiske Grundtanker. Han ser Kunstens Hemmelighed deri, at den gennem Form faar Bugt med Stoffet (»den Stoff durch die Form vertilgen«), hvormed ikke menes, at Stoffet skal forsvinde, men at det skal beherskes med en saadan legende Lethed (»Spiel«), at det ikke paatrænger sig. Alle andre Tilstande vise ud over sig selv, kun den æstetiske er en afrundet Helhed, fordi den i sig forener alle Betingeiser baade for sin Opstaaen og Vedvaren. Endnu den Dag i Dag staa Schiller's Afhandlinger uovertrufne i Finhed og »Gehalt«. Man finder ikke nogen tilnærmelsesvis saa kort, præget og lærerig Stedsbestemmelse af det skønnes Plads i Aandens Verden, om end Analysen med Hensyn til Enkeltheder i senere Fremstillinger ofte er dreven videre.

Overskuer man hele den æstetiske Udvikling i det følgende Aarhundrede, frembyder den intet, der i Betydning for den æstetiske Forstaaelse kan sammenlignes ved det Kæmpeskridt, der blev gjort ved den Kant-Schiller'ske Æ. Der kan derfor heller ikke i strengeste Forstand være Tale om nogen Historie. Man kan opregne en Del Værker, man kan notere en Række strandede Teorier, blandt hvilke der er ikke faa, der have haft Betydning ved at paavirke deres Tids Kunstbetragtning eller være Udtryk for den (Schelling. Hegel, Taine). Man kunde samle en Mængde fine og dybsindige Enkeltbemærkninger, og som Helhed kan man fastslaa en Skærpelse af den æstetiske Modtagelighed og en Evne til at trænge ind i Kroge af Indtrykket, der tidligere forbleve upaagtede (f. Eks. Værker som Volkelt's og Lipp's; sammenlign for øvrigt hele den litterære Udvikling); men man kan ikke pege paa nogen næste »Etape«, paa nogen Nyerobring, der forandrer vor Viden om »det æstetiske« væsentlig fra, hvad Kant og Schiller have oplyst os om. Hvad der tog sig saaledes ud for Samtiden (f. Eks. Vischer's »Aesthetik«, Fechner's »Vorschule der Aesthetik«), har for os allerede ikke længere den Betydning.

Men naar det trods et Aarhundredes stærke og paa mange Maader talentfulde Arbejde staar saaledes til, maa det skyldes en indgribende Aarsag. Sagen er den, at Æ. har kæmpet med den, for en Videnskab mest skæbnesvangre, Vanskelighed ikke at være fast afgrænset med et bestemt Arbejdsfelt og med Forskel mellem det egentlig metodiske Arbejde og de Hjælpeundersøgelser, ved hvilke den enten drog Nytte af andre Discipliner (f. Eks. Samfundsvidenskab, Fysiologi) eller gled over i andre Discipliner (f. Eks. Kritik, alm. Psykologi).

Til to Sider har man fjernet sig fra det Omraade, der af Kant var indhegnet som det æstetiske, dels i spekulativ, dels i materialistisk Retning, nogenlunde svarende til de to Halvdele af Aarhundredet. Den Vending, Æ. tog i Schelling's, Weisse's, Hegel's, Vischer's Systemer, bestod i, at man under Navne som Gud, det absolutte, Ideen e. 1. hypostaserede den harmoniske, »fuldkomne« Sindstilstand, som Kant og Schiller havde betegnet som den æstetiske. Da der saaledes under den spekulative Maskering skjulte sig en i og for sig rigtig Forestilling, blev det muligt at deducere Systemer, der med mere eller mindre Tvang ordnede de forhaandenværende æstetiske Erfaringer under Skin af selv at frembringe dem. Men den deduktive Metode, der kun tillod Erfaringerne at snige sig ind, var ugunstig for et virkeligt Fremskridt o: en systematisk, erfaringsmæssig Udvidelse af Kendskabet til den æstetiske Tilstand.

Som en Protest mod denne Æ. »fra oven« søgte G. F. Fechner i sin »Vorschule der Aesthetik« [1876] at opbygge en Æ. »fra neden«, en induktiv Æ. Den bestod dels af en Række gammelkendte æstetiske Erfaringer, der bleve forsynede med Etiketter og ophøjede til »Principper«, f. Eks. »Princippet for Forbindelsen af Enhed med Mangfoldighed«, »Princippet for Klarhed«, »Princippet for den rigtige Midte« o. s. v.; og dels af en Undersøgelse af »det gyldne Snits« æstetiske Værdi. Papirstrimler, der vare forskellig firkantede, havde cirkuleret til Bedømmelse hos et Antal Personer, og Svarene ordnedes statistisk.

Fechner's Slagord angav træffende den Retning,

i hvilken Strømmen skulde gaa i de følgende Aartier: ikke længere Spekulation, men Erfaring. Aaret efter hans Værk udkom Grant Allen's »Physiological Aesthetics«, i hvilken Æ. sættes i Forbindelse med darwinistiske Tankegange. Bøger som Grosze, »Anfänge der Kunst«, YrjS Hirn, »Origins of Art< og Biichner, »Arbeit und Rhytmus« ere karakteristiske for den »sociologiske« og »etnografiske« Æ., der opstod i sidste Halvdel af Aarhundredet. Men Fejltagelsen gik snart lige saa langt til den anden Side. Udgangspunktet blev ikke saa meget »fra neden« som »udenfra«. En historisk, en sociologisk eller fysiologisk Undersøgelse formaar lige saa lidt som den skarpsindigste Spekulation at oplyse mig om det skønnes Natur, hvis jeg ikke medbringer Kendskab til den fra den eneste Kilde, hvor den er at finde, nemlig egen Selviagttagelse. Æ. er en psykologisk Videnskab i alleregentligste Forstand. At et Fænomen er æstetisk, betyder altid, at det er det for mig, at det sætter mig i den Tilstand, der kaldes saaledes, men derfor er det ikke givet, at det paavirker en anden paa samme Maade, og man kan heller ikke uden videre fra det ydre Tegn, fra noget, som vi kalde æstetisk, slutte til, at det er frembragt med en æstetisk Virkning for Øje. At tillægge Fuglene Skønhedssans, fordi vi finde deres Farver smukke, er saaledes mildest talt en dristig Hypotese. De vildes Danse have sikkert en rituel eller praktisk Oprindelse, de primitive Tegninger kunne være opstaaede som Kendemærker, Redskaberne have faaet deres første Skønhed gennem Hensigtsmæssigheden, og hvornaar det er blevet bevidst som æstetisk Virkning og har fremkaldt det første Kunstværk, det er del vanskelige Spørgsmaal, som ingen ydre Betragtning løser os. Det æstetiske er rimeligvis et meget sammensat Produkt, der har faaet Næring fra religiøse, erotiske, videnskabelige og praktiske Bestræbelser, hvorfor det ogsaa er forgæves at søge Kunstens Ophav i et enkelt af disse Tilløb. Fænomener tilhørende vidt forskellige Bestræbelser, opstaaede og udviklede uden Tanke om nogen æstetisk Virkning have paa et Tidspunkt, paa et Stadium af deres Udvikling eller rettere paa et Stadium af de Menneskers Udvikling, blandt hvilke de fandtes, afsat en æstetisk Virkning, maaske først blot som en svag Bitone ved Siden af andre og langt kraftigere, og disse psykiske Oplevelser fra forskellige Erfaringsomraader have saa efterhaanden samlet sig og afsat den Bevidsthedstilstand, som vi nu kalde æstetisk.

Paa hvilket Punkt af Udviklingen »det æstetiske« er blevet til, er naturligvis vanskeligt at afgøre. Det klareste vilde være bestemte Udtalelser, men som vi have set, er den æstetiske Forskning af forholdsvis sen Dato. Men saa langt den strækker sig, er Æ.'s Historie et vigtigt Dokument. Ved at tage de Vidnesbyrd, den rummer — ikke skolastisk efter Ordlyden, men psykologisk — som mere eller mindre prægnante og udførlige Beskrivelser af væsentlig samme Erfaringer, vilde man af Æ.'s Historie kunne uddrage Gennemsnitsresultater, der vare bedre funderede og nok saa værdifulde som Fechner's Statistik angaaende »det gyldne Snit«. I Kunstens Udbredelse og Historie har man en anden Maalestok, men langtfra nogen absolut; thi atter kommer Spørgsmaalet om, paa hvilket Punkt Kunsten i vor Betydning bliver til.

Det sikre Udgangspunkt er derfor de æstetiske Erfaringer, vi nu have. Derfra kan man med største Forsigtighed gaa tilbage og prøve at faa dem bekræftet eller udvidet ved andre Menneskers og tidligere Slægters Erfaringer. Kun saa meget bliver æstetisk Videnskab, som med Sikkerhed kan sættes i Forbindelse med dette Udgangspunkt.

For at Fechner's Forsøg angaaende »det gyldne Snit« skulde kunne tages til Indtægt for Æ., maatte man nu allerførst have sikret sig, at alle de adspurgte Personer vare i Stand til at betragte en Genstand æstetisk, forstode at skelne denne Synsmaade fra andre. Men sæt nu, at dette var Tilfældet, hvad vilde vi saa kunne have sluttet af det Gennemsnitsvalg, der blev Resultatet? At Flertallet synes bedst om »det gyldne Snit«, kan ikke gøre de afvigende Mindretals æstetiske Oplevelser til intet. Ogsaa de have af deres — efter Flertallets Mening mindre skønne eller hæslige Firkanter modtaget æstetiske Indtryk, der følgelig ogsaa bør være Materiale. Og er det interessant at faa opklaret, hvorledes de mange modtage et æstetisk Indtryk, bliver det endnu mere interessant at se, hvorledes den enkelte uden for den slagne Vej naar til samme Resultat. Vi naa altsaa ikke gennem Loven om »det gyldne Snit« til det æstetiske, heller ikke gennem Princippet om »Klarhed« eller om »Enhed i Mangfoldighed«. Udenom vil der stadig være Tilfælde, der falde under helt andre Regler og Principper. Fejltagelsen er ikke mindre, naar man tror at kunne dække »det æstetiske« med »det skønne«; thi hurtig vil der melde sig en »Hæslighedens Æ.«; eller naar man søger at finde det udelukkende ved en Analyse af Kunstindtryk; thi ogsaa Naturen bevæger os æstetisk. Naar Opmærksomheden engang er bleven vakt, vil man finde det æstetiske langt mere udbredt end i Kunsten og Naturen. Det daglige Liv er gennemvævet med æstetiske Tilstande, der blot ikke bemærkes, fordi de ere for svagt betonede.

Atter støder man paa en Mangfoldighed, som da Talen var om »det skønnes« *Oprindelse*. Det æstetiske er et videre omspændende Begreb end nogen af dem, med hvilke man sædvanlig sætter det i Forbindelse. Det er en *psykisk* Tilstand, der kan vækkes paa mange Maader. At sammenblande Kunsten og det æstetiske er som at ville udlede Etikken af de ti Bud *eller* af lignende almengældende Moralregler. Resultatet vilde kunne blive delvis rigtigt; thi Moralen er en Nedfældning af det etiske, men det vilde tillige blive for snævert og misvisende. Paa samme Maade er Kunsten ikke det æstetiske, men en særlig virksom og sjældent fejlende Maade at frembringe det paa.

Det æstetiske er en af vore eksistentielle Erfaringer. Det er en af de Maader, paa hvilke vi ere til. Af denne Betragtning følger imidlertid ogsaa, at der ved det æstetiske klæber den Mystik, der hænger sammen med, at det er en Helhed og som saadan ikke kan udtrykkes ved Delene. Det æstetiske vil derfor ikke kunne defineres, men. det kan beskrives og begrænses.

Æ. kan naturligvis benytte sig af andre Videnskaber: Historien, Etnografien, Fysiologien, Psykofysikken (Helmholtz, »Die Lehre von dem Tonempfindungen«; Stumpf, »Tonpsychologie«) som Hjælpere, naar den blot ikke lader sig forvirre med Hensyn til, hvor dens egentlige Udgangspunkt ligger. Det æstetiske Urfænomen er stadig den æstetiske Erfaring, som netop vi have gjort.

Paa Grund af dette subjektive Udgangspunkt vil Æ. aldrig kunne blive nogen eksakt Videnskab, men den vil kunne kaste Lys over en af de gaadefuldeste Former, hvori vort Væsen aabenbarer sig. Den vil kunne trænge Grænselinien mellem kendt og ukendt tilbage og om ikke gøre det æstetiske beregneligt, saa gøre det til et »Ukendt«, der er paaviseligt og meddelbart, og derigennem vil Æ., da det skønne er den Form for det æstetiske, der spiller størst Rolle, kunne faa en vejledende Betydning for Kunsten og Kritikken.

(Litt.: Nogen fuldt tilfredsstillende Fremstilling af Æ.'s Historie findes der ikke. De vigtigste ere: Robert Zimmermann, »Geschichte der Aesthetik« [1858]; Max Schasler, »Kritische Geschichte der Aesthetik« [1872]; Bosanquet, *A history of Aestetics* [1892]; i William Knight's *The Philosophy of the Beautiful* [I 1895, II 1898] findes der en temmelig omfattende Redegørelse for Tankegangen i en Række antikke og moderne æstetiske Værker; i Benedetto Croce's til Tysk oversatte Værk, »Aesthetik als Wissenschaft des Ausdrucks« [1905], er der en overordentlig lærerig og interessant, men stærkt ensidig Æ.'s Historie. Enkelte Afsnit ere behandlede i Borinsky, »Die Poetik der Renaissance«; H. von Stein, »Die Entstehung der neueren Aesthetik«; Harnack, »Die klassischen Aestetik der Deutschen«; Lotze, »Geschichte der Aesthetik in Deutschland«; Neudecker, »Studien zur Geschichte der deutschen Aesthetik seit Kant«. — Af nyere æstetiske Værker kunne anføres: Ernst Groos, »Einleitung in die Aesthetik« [1892]; Konrad Lange, »Wesen der Kunst; Theodor Lipps, »Aesthetik« [I—II 1903 og 1906]; Johannes Volkelt, »System der Aesthetik« [I 1905]; Diez, »Allgemeine Aesthetik« (Sammlung Göschen); Guyau, *Les Problèmes de l'esthétique contemporaine* og *Vart au point de vue sociologique*; Santayana, *The Sense of Beauty* og *Reason in Art;* Croce's cit. Værk; Hans Larsson, »Poesiens Logik«. Den danske æstetiske Litteratur er ikke stor. Som Hovedværker kunne anføres: H. C. Ørsted, »To Kapitler af det skønnes Naturlære« [1845]; samme, »Aanden i Naturen« [1849—50]; Cl. Wilkens, »Æ. i Omrids« [1887]; samme, »Poesien« [1893]; C. Lange, »Nydelsernes Fysiologi« [1899]).

Mag. art. Harald Nielsen.

Æstetiker (græ.), Skønaand; **æstētisk,** hvad der vedrører Æstetikken (s. d.); den Egenskab at være Æ.

Æstimere se Estime.

Æstuarium (lat.), tragtformet Flodmunding, dannet af Tidevandsstrømme. Ved Flodtid trænger Havvand ind i Flodmundingen, og endnu langt højere oppe ad Floden opdæmmes Flodvandet. Ved Ebbetid maa da baade det indtrængte Havvand, det opstæmmede Flodvand og den sædvanlige Vandmasse løbe ud. Den kraftige Ebbestrøm graver da Flodlejet baade dybt og bredt. Æ. findes paa Kyster med stærkt Tidevande, saaledes paa Europa's Vestkyst, hvor Elben, Rhin-Armene, Themsen, Bristol-Kanalen og de franske Flodmundinger ere typiske Eksempler. De afgive gode Havne. Undtagelsesvis formaa Floder, der udmunde i et Hav med stærk Ebbe og Flod, at danne Delta, idet de medføre saa store Masser af Sand og Dynd, at Tidevandsstrømmene ikke ere i Stand til at transportere det bort. Som Eksempel herpaa kan nævnes Schat-el-Arab. Bugter, der skyldes Jordskorpeforskydninger, kunne naturligvis ogsaa have Tragtform, saaledes La-Plata-Mundingen, der intet har med et Æ. at gøre. *M. V.*

Æsymnēt (Aisymnetes) kaldtes i de græske Stater en Mand, der for en kortere Tid var valgt til at styre Staten med uindskrænket Magt og give Love med det særlige Formaal at bilægge Stridighederne mellem de forskellige Samfundsklasser eller politiske Partier. Den mest bekendte Æ. var Pittakos (s. d.) i Mytilene. Enkelte Steder var Æ. ogsaa en almindelig Embedstitel. *H. H. R.*

Ætan, *Dimetyl,* $CH_3 . CH_3$, en luftformig Kulbrinte af Paraffinernes Række, som findes opløst i raa Petroleum, og som udstrømmer af Jorden i Nærheden af Petroleumskilder. Den faas ved Indvirkning af Natrium paa Jodmetyl: $2CH_3J + 2Na = CH_3 . CH_3 + 2NaJ$, eller bedre ved Reduktion af Jodætyl i Alkohol med forkobret Zink, og er en farveløs Luftart, som under 46 Atmosfærers Tryk ved 4^0 kan fortættes til en farveløs Vædske. I Vand er den kun i meget ringe Grad opløselig. Den er letantændelig og brænder med svagt lysende Flamme. *O. C.*

Æter (Lysæter, Verdensæter), et Stof, som antages at udfylde hele det kendte Verdensrum og at være det Middel, hvorved Lys, elektriske og magnetiske Virkninger, maaske ogsaa den almindelige Tiltrækning, overføres fra det ene Legeme til det andet. Denne Overførelse gennem det lufttomme Rum — eller gennem Luft og andre Legemer, hvis Tilstedeværelse er uvæsentlig for den — beviser Æ.'s Tilværelse med samme Sikkerhed, som Overførelsen af Lyd og Lufttryk beviser Luftens. Men Æ. kan ikke ligne noget andet, vi kende. Man kunde tænke sig den som en Duftart, i hvilken Lyset udbredte sig paa lignende Maade som Lyden i den atmosfæriske Luft. Lysets Hastighed er ca. 900,000 Gange Lydens, og Æ.'s Tryk maatte da være 810,000,000,000 Gange saa stort som Luftens, hvis den havde samme Tæthed. At dette Tryk ikke mærkes, kunde forklares ved, at Æ. gennemtrænger alle Legemer saa fuldkomment, at der ikke kan opstaa nogen Trykforskel mellem deres forskellige Dele. Men Lyset bevæger sig, modsat Lyden, ved Tværr svingninger (smlg. Polarisation, Lysets); saadanne kunne ikke holde sig i flydende Legemer, og Æ. maa derfor til en vis Grad ligne et fast Legeme med en uhyre Stivhed. Alligevel bevæge Himmellegemerne sig gennem den, uden at nogen Modstand kan spores. Mange Hypoteser have været opstillede for at forklare denne tilsyneladende Modsigelse, men noget helt tilfredsstillende Billede af Æ.'s Natur har endnu ingen kunnet danne. Der er imidlertid saa mange Veje,

ad hvilke Spørgsmaalet kan angribes, at en bedre Forstaaelse tør ventes, og en saadan vilde sandsynligvis betyde et særdeles stort Fremskridt baade i vort Kendskab til Naturkræfterne og i vor Evne til at drage Nytte af dem. *K. S. K.*

Æter (græ.) kaldes som Personifikation af de høje, lette og lyse Luftlag hos Hesiodos Søn af Natten og Erebos; i de orfiske Hymner var det Betegnelsen for Verdenssjælen. *H. A. K.*

Æter, Ætylæter, **Diætylæter,** Svovlæter, $(C_2H_5)_2O$, er Ætylalkoholens Anhydrid. Den fremstilles, idet man under Afkøling blander 9 Dele 85 p. Ct.-holdig Svovlsyre med 5 Dele 90 p. Ct.-holdig Alkohol og opvarmer Blandingen i et Destillationsapparat til 140^0, idet man lader tildryppe Alkohol i samme Forhold, som Æter destilleres over. Destillatet befries for Svovlsyrling ved Rystning med en Sodaopløsning, henstilles — efter Fraskillelse af Vand — over vandfrit Klorkalcium, som indsuger det opløste Vand, destilleres derpaa over Klorkalcium og sluttelig over blankt Natrium for at fjerne de sidste Spor af Vand og Alkohol. Meget ren Æter faar man, naar man lader Alkohol flyde gennem et Lag af **Benzolsulfonsyre,** som er opvarmet til $135—145^0$. Ved den førstnævnte Metode antages følgende Processer at foregaa:

1) $C_2H_5OH + H_2SO_4 = C_2H_5 . SO_4H + H_2O$
2) $C_2H_5SO_4H + C_2H_5OH = (C_2H_5)_2O + H_2SO_4$.

Maa genvinder altsaa Svovlsyren, som derfor kan benyttes gentagne Gange, indtil den paa Grund af Fortyndingen med en Del af det dannede Vand ikke længere er brugbar.

Ved den sidstnævnte Metode foregaar en aldeles tilsvarende Proces, idet der gendannes Benzolsulfonsyre, $C_6H_5SO_2OH$, og da denne ikke sønderdeles og ikke tiltrækker Vand, kan man ved dens Hjælp omdanne flere Tusinde Gange dens Vægt **Alkohol** til Æter og Vand. Æ. er en letbevægelig, meget flygtig Vædske, som lugter forfriskende, koger ved 35^0 og har Vægtfylde $0,_{72}$ ved 15^0. 1 Del Æ. opløses ved 17^0 i 12 Dele Vand; omvendt opløse 100 Dele Æ. omtrent 2 Dele Vand. Æterdampene ere mellem to og tre Gange saa vægtfyldige som Luften, med hvilken de danne en eksplosiv og meget brandfarlig Blanding. Ved Indaanding af Æterdampe fremkaldes Narkose. Æ. er, naar den opbevares under Luftens og Lysets Adgang, ret ubestandig og indeholder efter kort Tids Forløb Brintoverilte o. a. Stoffer. Den er et fortrinligt Opløsningsmiddel for mange organiske Forbindelser, bl. a. for Fedtstoffer. Ogsaa Brom, Jod, vandfrit **Jærnklorid** o. a. ere opløselige deri. Ved Indvirkning af Klor paa Æ. dannes til sidst j **Perkloræter,** $(C_2Cl_5)_2O$, som smelter ved 69^0 og ved Ophedning spaltes i Hexaklormetan, j C_2Cl_6, og $CCl_3 . COCl$.

Æ. er Repræsentant for en hel Række lignende i Æterarter, som ere Ilter af Alkoholradikaler. ! Naar Iltatomet, saaledes som i Æ., er bundet til to ensartede Alkoholradikaler, kaldes vedkommende Forbindelser **enkelte** Æterarter; ere de to | Alkoholradikaler forskellige, da haves **blandede** Æterarter, f. Eks. $CH_3O . C_2H_5$. *O. C.*

Æterisēre, bedøve med Æter, se Æterisering.

Æterisēring. Aaret 1846 er i Lægekunstens Historie et af de store Mærkeaar; det var dette Aar, Amerikaneren **Jackson** paaviste Bedøvelse ved Indaanding af Æter (s. d.) og derved inaugurerede den nyere Tids »smerteløse Operationer« (**smlg.** Narkose, Kloroformering). Æ. foregaar paa den Maade, at Æter hældes paa eller i den til dette Brug bestemte »Maske« (af saadanne Apparater er der opfundet en hel Del Modeller), der nu holdes tæt for Næsen af Patienten. Hos denne indtræder der nu en Række nervøse Tilfælde, der under eet kunne sammenfattes som en hurtig forløbende Beruselse med dennes karakteristiske Symptomer, først **Opstemningstilstand,** Tab af det bevidste Herredømme over Personens Færd — ubehersket Tale og Raab, ubeherskede Bevægelser —, forskellige Sansefornemmelser — **Flimren,** Ringen, Krybefornemmelser —; efter nogen Tid tabes Bevidstheden, og al Følelse af ydre Paavirkning forsvinder, medens de ubevidste »Reflekser« ofte kunne holde sig under hele Æ. (modsat Kloroformeringen, hvor disse ogsaa svinde). I dette Stadium kan man udføre alle ellers smertefulde Indgreb, uden at Patienten rører sig eller senere har Erindring derom, og Tilstanden kan ved passende fortsat Indaanding af Æteren vedligeholdes i Timer igennem. Ophører man med at give Æter, taber Tilstanden sig successivt, undertiden under nogen Opstemning, men ogsaa ofte uden denne Overgangstilstand. Af Bivirkninger observerer man stærk Spytafsondring, Rødme af Ansigt og Øjne, Kvalme og Opkastning, ufrivillig Afgang af Urin og Afføring. Pulsen kan forandre sig noget, nemlig blive noget svagere, Aandedrættet paaskyndes som Regel især i Begyndelsen. Man vil se, at den hele Tilstand ligner **Kloroformeringen**; dog er der at bemærke, at Æ. gaar noget langsommere — Æter er et svagere Middel end Kloroform, men samtidig en svagere Gift, navnlig over for Hjertenerverne —. Man har paaregnet, at Æ. paa Grund af Æterens ringere Giftighed ogsaa var at anse for mindre farlig end Kloroformering, og ved mange Tusinder af Bedøvelser med de to Midler vil man finde nogle flere Ulykker ved Kloroform end ved **Æter**; men det hele er ganske ringe Tal, og Dødeligheden ved de Operationer, hvor Bedøvelse anvendes, er saa mange Gange større end Bedøvelsesdødeligheden, at denne i Virkeligheden talmæssig ingen Rolle spiller. Forsigtighed byder dog i alle Tilfælde, hvor man staar over for rent svækkede Individer, at anvende Æ., der imidlertid ikke ganske er blottet for Fare. Der er Forhold, hvor Indaandingen saavel af Æter som af Kloroform bør undgaas. Dette er navnlig Tilfældet ved Brystlidelser. Man har i slige Tilfælde ladet Æterdampe indvirke paa Endetarmens Slimhinde. Dette kan give gode Resultater, men der foreligger for ofte alvorlige Lidelser af Tarmen efter denne Metode, til at man kan anvende den som andet end som en Nødhjælp i enkelte Tilfælde. *E. A. T.*

Ætērisk, besiddende Æterens Egenskaber; overjordisk, himmelsk, luftig, let o. 1.; ogsaa flygtig (i Forbindelsen »æ. Olie« o. 1.).

Æteriske Olier se Olier, æteriske.

Æteriske Vande d. s. s. Esprits (s. d.).

Æternarkōse se Æterisering.

Ætersvovlsyre, Ætylsvovlsyre, $C_2H_5SO_4H$, er en sur, sammensat Æterart, som faas, idet man blander Ætylalkohol med koncentreret Svovlsyre og derpaa udfælder Overskud af sidstnævnte Syre med Bariumkarbonat. Der dannes da ætersvovlsur Baryt, som udkrystalliserer af Opløsningen Ted Inddampning. Af dette Salt vindes Æ. ved Sønderdeling med den beregnede Mængde Svovlsyre. Kaliumsaltet af Æ. finder ofte Anvendelse, hvor det gælder om at indføre Radikalet Ætyl i andre Forbindelser. *O. C.*

Æthiopia se Ætiopien.

Æthra se Aithra.

Æthyl se Ætyl.

Ætiologi (græ.), Læren om Sygdommenes Aarsager, Grunde; men Ordet benyttes ogsaa om den enkelte Sygdoms Oprindelse, f. Eks. Barselfeberens Æ., de Forhold, der medføre, at en Sygdom opstaar, og saaledes forskellig fra Patogenesen (s. d.), som dog ikke sjælden er vanskelig at adskille fra Æ. I Æ. plejer man at dele Sygdommenes Aarsager i (de saakaldte) Hovedaarsager og Lejlighedsaarsager; f. Eks. Lungetuberkulosen skyldes Indtrængen af Tuberkelbaciller, og uden dem kan Sygdommen ikke forekomme; men Tuberkelbacillen trænger ind hos mange Mennesker, uden at dog Tuberkulose opstaar. De Forhold, Legemsbeskaffenhed, Forkølelse, Ernæringssvækkelse o. desl., der betinge Tuberkelbacillernes Trivsel, kaldes Lejlighedsaarsagerne. Æ. er kommen til at spille en større og større Rolle; og det er jo klart, at kun under Forudsætning af en virkelig vel udviklet Æ. er det muligt at komme Sygdommene til Livs. Æ. er imidlertid endnu langt tilbage. Kun forholdsvis faa Sygdommes Hovedaarsag er bekendt; desto rigeligere ved man at ramse Lejlighedsaarsager op, et Felt, hvor Lægerne ved Siden af stor Kløgt dog af og til vise en forbavsende Naivetet. Man maa i Æ. skelne vel, om en Lidelse er opstaaet paa Grund af visse tilstedeværende foreliggende Forhold *(propter),* eller den kun rent tidsmæssig er knyttet til disse foregaaende Begivenheder *(post);* og denne Adskillelse vises der ofte stor Letsindighed i at overse. *E. A. T.*

Ætiopien var hos Grækere og Romere Betegnelse for Jordens sydligste Egne, særlig for det Land, der ligger S. f. Ægypten, og som man nu gerne kalder Nubien. I den ældste græske Litteratur, saaledes i de gamle Digterværker, er der ofte Tale om et Folk, som skulde bo yderst mod Syd, nær Solen, og som man kaldte Ætioper. Men nogen virkelig Kendskab havde man ikke til dette Folk, der nærmest maa betegnes som et mytisk eller halv-mytisk Folk. Da Grækerne senere fik at vide, at der S. f. Ægypten laa et Land, som havde et Navn, der mindede noget om det gamle mytiske Folks Navn, kaldte man dette Land, der hed *Kosk* eller *Kusk* (*Kusch* s. d.), for Æ., og de Folk, der beboede det, for Ætioper. De lidet kendte Strækninger af Afrika, der laa hinsides Æ., regnede man som oftest med til Æ. i videre Betydning. I 8. Aarh. f. Chr. kom Kosh, d. e. Æ., der dengang dannede et eget Rige, medens det tidligere i over 1,000 Aar havde staaet under Ægypten, til at spille en ikke ringe Rolle i Verdenshistorien, idet dets Herskere gjorde sig til Herrer over Ægypten, ja blandede sig i Asien's Anliggender. Men Assyrerne gjorde ved Aarene 670—668 Ende paa Landets Stormagtstid. Æ. vedblev imidlertid at bestaa som selvstændigt Rige og havde i den følgende Tid til Hovedstad Byen Meroe (s. d.), efter hvilken Riget gerne benævnedes, hvorimod Æ. sjeldnere anvendtes. Derimod begyndte man i den kristne Tid at bruge Æ. om et Land, som tidligere ikke havde spillet nogen videre Rolle, og som aldrig havde udgjort nogen Del af det tidligere Rige Æ., om det end kunde regnes til Æ., naar Ordet toges i videre Betydning. Det var det af semitiske Folk beboede abessiniske Rige, hvis Hovedstad var Axum, som nu af de Kristne kaldtes Æ. Om Sproget se Ætiopiske Sprog. Selve Ordet Æ. anvendes dog sjeldnere om Landet, der gerne kaldtes Riget Axum. *V. S.*

Ætiopiske Hav, en tidligere, nu ikke mere benyttet, Benævnelse for den sydlige Del af Atlanterhavet langs Afrika's Kyst. *C. A.*

Ætiopisk Kirke d. s. s. Abessinisk Kirke (s. **d.**).

Ætiopiske Region se Dyregeografi.

Ætiopiske Sprog kaldes den Del af de sydsemitiske Sprog, der hører hjemme i de S. f. Ægypten liggende Dele af Afrika. De synes oprindelig at være forplantede did fra Sydarabien og frembyde i den ældste forekommende Form, det saakaldte Geez, megen Lighed med de i de sydarabiske (sabæiske) Indskrifter forekommende Dialekter. Geez (af *lesana geiz* ɔ: de Fribaarnes Sprog) forekommer første Gang paa et Par Indskrifter fra en hedensk Konge i Axum fra Tiden omtrent 500 e. Chr. Omkring det 10. Aarh. uddøde Geez som Folkesprog, men holdt sig bestandig som Litteratursprog; den i dette Sprog overleverede Litteratur er saa godt som udelukkende af teologisk Indhold; naar der uden nærmere Betegnelse tales om Ætiopisk, menes altid dette Sprog. Fra Geez udgaar de i Abessinien talte moderne Dialekter, nemlig i det nordlige Tigre og Tigrai (eller Tigrina) og i det sydlige Amharisk. Dette sidste har i den nyere Tid, ikke mindst paa Grund af Abessinien's politiske Opsving under Kejser Menilek II, hævet sig til et Litteratursprog, og adskillige Værker ere oversatte fra Geez til Amharisk. Amharisk er det af alle semitiske Sprog, som har fjernet sig længst fra Urkilden, takket være en stærk Paavirkning fra de hamitiske Sprog; denne har gjort sig gældende baade i Grammatikken, særlig Syntaksen, og i Ordforraadet, af hvilket næppe mere end Halvdelen er af semitisk Oprindelse. Af nulevende semitiske Sprog er næst Arabisk Amharisk det Sprog, der tales af det største Antal Mennesker. Længst mod Syd træffes Dialekterne Guragué og Harar, der nærmest ere sideordnede med Amharisk. (Litt.: A. Dillmann, »Grammatik der äthiopischen Sprachec [Leipzig 1857]; F. Prätorius, »Grammatik der Tigrinasprache« [Halle 1871]; F. Prätorius, »Grammatik der amharischen Sprache« [Halle 1879]; L. Mahler, »Praktische Grammatik der amharischen Sprache« [Wien 1906]). *Y. 0.*

Ætna (ital. Etna), Europa's største Vulkan, ligger paa Sicilien's Østkyst, N. f. Catania, og naar en Højde af 3,313 M. o. H. Bjærgets

Grundflade er næsten kredsrund, 30—40 Km. i Tværmaal; dybe Lavninger med Floderne Alcantara i Nord og Simeto i Vest skille det fra det øvrige Sicilien. Bjærget hæver sig til at begynde med meget flade Skraaninger (2—5°), opefter bliver Hældningen noget større, men først den øverste ca. 300 M. høje Kegle, i hvis Top Hovedkrateret findes, er stejl (20—30°). Umiddelbart 0. f. denne Kegle ligger en dyb, 3—5 Km. bred Dal, Valle del Bove, hvis flade, lavadækkede Bund kun ligger 1,500 M. o. H., og i hvis stejle Sidevægge man ser mange Hundrede Lag, afvekslende af basaltisk Lava og vulkansk Tuf og Agglomerat. Vulkanens Underlag stikker frem enkelte Steder i Klinterne ved den østlige Fod; det bestaar af de samme tertiære Lag, som udgøre den øvrige Del af Sicilien; paa det er Bjærget bygget op ved en længe fortsat Række af vulkanske Udbrud, som dog først begyndte i den nuværende geologiske Periode. Den hele Vulkanmasse er over 20 Gange saa stor som Vesuv's. Af Bygningsforholdene har det vist sig, at Hoved-Udbrudsstedet flere Gange har flyttet sig. Det ældste paaviste Udbrudssted laa ca. 5 Km. S. 0. f. det nuværende Hovedkrater, men ødelagdes ved et forhistorisk Udbrud og efterlod kun en Ringvold, hvis Rester nu omslutte den ovennævnte Valle del Bove. Senere laa Hovedkrateret omtrent 2 Km. N. 0. for det nuværende; Resterne af den Tids Krater danne det saakaldte *Cratere elittico.* Endelig dannedes ved Udbrudet i 1669 den nuværende 3,313 M. høje Centralkegle. Denne udstøder under Udbrudene i Reglen kun Damp og løse Udbrudsprodukter; dens Krater *(Gran cratere)* er omtrent 1/2 Km. i Tværmaal. Ved de stærke Udbrud aabner der sig imidlertid samtidig een eller flere radiale Spalter paa Bjærgets Sider, og gennem disse strømmer Lavaen ud, ligesom der ogsaa over dem ved Damp-, Aske- og Grusudstødninger opbygges smaa Kraterbjærge. Ved de talrige Udbrud ere efterhaanden alle Vulkanens Sider blevne besatte med saadanne smaa Kraterbjærge (»Adventivkratere« eller Parasitkegler); der tælles flere Hundrede saadanne, talrigst paa Sydsiden, og adskillige af dem ere over 100 M. høje. Til de største Parasitkegler høre Monti Rossi (tæt ved Byen Nicolosi), som dannedes ved Udbrudet i 1669 ved den nederste Ende af en vældig Radialspalte, gennem hvilken der under det 3 Maaneder lange Udbrud flød henved 1 Kbkm. Lava ud.

Den nedre Del af Æ. er frugtbar og tæt befolket; den bærer 65 Byer og Landsbyer med i alt ca. 300,000 Mennesker. Dette nedre, dyrkede Bælte naar op til omtrent 1,300 M. o. H. og leverer alle Slags Agerbrugsprodukter, men især Vin. Derover følger Skovregionen, i hvis laveste Egne der endnu trives Kastanjer, medens højere oppe Eg og Bøg blive raadende, indtil Skoven afsluttes med Naaletræer i 2,200 M.'s Højde. Derover ophører saa godt som al Plantevækst, fordi den porøse, vulkanske Jordbund er for tør, og Bjærgets øverste Del er en Ørken af Lava og Askemarker og om Vinteren næsten helt snedækt. Helt unyttig er den dog ikke, idet man herfra forsyner det meste af Sicilien og Malta med Sne til Afkøling af Drikkevarer. Æ. bestiges i Reglen fra Catania, som ligger 30 Km. S. S. 0. f. Toppen; omtrent halvvejs passeres Byen Nicolosi (688 M.), og ved den sydlige Fod af den øverste Askekegle naar man Turisthytten Casa Inglese (Casa Etnea, 2,942 M.). Ved denne findes et Observatorium, og i Nærheden ligge Ruiner af en lille Bygning fra den romerske Kejsertid, Torre del Filosofo; **her,** fortæller Sagnet, havde Empedokles et Slags Observatorium, indtil han styrtede sig i Krateret.

Æ.'s Udbrud have været meget hyppige; man regner i Gennemsnit ti i hvert Aarhundrede. Større Udbrud i Oldtiden vides med Sikkerhed at have fundet Sted i Aarene 396 og 122 f. Chr. Af Udbrudene i Middelalderen var dét betydeligste det i 1169; af dem i den nyere Tid maa særlig fremhæves det i 1669, det voldsomste af dem alle. Ved dette, som indlededes med stærke Jordskælv, dannedes den 11. Marts den ovenfor nævnte Spalte, hvorfra Lavaen udbredte sig over store Strækninger paa Bjærgets Sydside, ja en Arm af Lavastrømmen flød helt ud i Havet ved Catania og ødelagde en Del af denne By; i alt bleve 12 Stæder og Landsbyer helt eller delvis ødelagte af Lavaen. Af senere Udbrud skete de betydeligste i Aarene 1763, 1787, 1792, 1809, 1819, 1852, 1865, 1874, 1879, 1886, 1892. (Litt.: Ferrara, *Descrizione dell'Etna* [Palermo 1818]; Smyth, *Descriptive Memoir of Sicily* [Lond. 1824]; Sartorius v. Waltershausen, »Atlas des Ätna« [Göttingen 1848—58] og samme, »Der Ätna nach den Manuskripten des Verstorbenen herausgegeben von A. v. Lasaulxc, 2 Bd. [Leipzig 1880]; E. Chaix, *Carta volcanologica e topografica dell'Etna* [Geneve 1892]). *N.V.U.*

Ætōl se Cetylalkohol.

Ætolien (Aitolia) er det antikke, men ogsaa i Nutiden anvendte Navn paa et Landskab i Grækenland, N. f. den ydre Del af den korinthiske Bugt, begrænset mod Vest af Akarnanien, mod Nord af Epeiros og mod Øst af flere mindre Landskaber, deriblandt de ozoliske Lokrers Land. Mod Syd findes der flere frugtbare Sletter og nogle Sumpe langs med Kysten; ellers er Landet for største Delen opfyldt med Bjærge. I den sydlige Del er det største Bjærg Zygos, Oldtidens Arakynthos, N. f. hvilket den store Agrinion-Sø, Oldtidens Trichonis, findes. Mod Nord og Nordøst hæve Bjærgene sig til betydelige Højder, saaledes Vardusi (Korax) og Veluchi (Tymfrestos). Den største Flod er Aspropotamos (Oldtidens Acheloos), som paa en stor Del af sit Løb danner Grænsen mod Akarnanien, og Fidaris (Euenos). I Oldtiden skelnede man imellem det egentlige, oprindelige Æ. mod Sydvest og det senere erhvervede, for største Delen klippefulde Land i det indre. Det sydlige Æ. omtales allerede i de homeriske Digte som Sædet for ansete Byer, af af hvilke der nævnes fem: Pleuron, Olenos, Pylene, Chalkis og Kalydon, som det ogsaa i nyere Tid er lykkedes at identificere, og hvor der er gjort en Del Oldtidsfund. Senere, da det Land, som gik under Navn af Æ., tiltog i Omfang mod Nord, sondrede man mellem forskellige ætoliske Folkestammer, saaledes Apodoterne, Ofioneerne og Bomieerne mod Øst og Eurytanerne og Aperanterne mod Nord. Disse Folk stode i Kulturudvikling

langt tilbage for de fleste andre Grækere, og Ætolerne gik overhovedet for at være nogle raa og vilde Folk med halvbarbariske Egenskaber, men vare frygtede for deres Tapperhed. I Grækenland's almindelige Historie kom Ætolerne først til at spille en Rolle fra Makedonerherredømmets Tid. Medens Alexander den Store var i Asien, trængte de ind i **Akarnanien** og erobrede Øniadæ, og efter Alexander's Død deltoge de i den lamiske Krig, efter hvis for Grækerne uheldige Udfald Antipatros trængte ind i Æ., men ikke formaaede at komme Ætolerne til Livs. Under de følgende Kampe i Grækenland hjalp Ætolerne en Tid Antigonos mod Kassandros, men søgte væsentlig at udvide deres egen Magt. Det lykkedes dem ogsaa i Løbet af 3. Aarh. f. Chr. stadig at udvide deres Landomraade, saa at omtrent hele det nordvestlige Grækenland, Akarnanien, Lokris og **Fokis**, en Tid lang ogsaa Boiotien og det sydlige Thessalien, kom til at høre ind under det *ætoliske* Forbund, medens flere fjernere Stater traadte i et noget løsere Forhold dertil. Dette Forband styredes af en Strateg og et Raad, men den suveræne Afgørelse af dets Anliggender blev truffen af den store **Forbundsforsamling**, som hvert Efteraar samledes i Hovedstaden Thermon. Men Ætolernes mægtige Stilling i Grækenland blev ikke af lang Varighed. I Forbundskrigen (220—217) trængte Filip III af Makedonien, som sammen med det achæiske Forbund bekrigede Ætolerne, ind i Æ. og ødelagde Thermon. Bagefter sluttede Ætolerne derfor Forbund med Romerne, men Venskabet blev dog altid ret køligt. I Slaget ved Kynoskefalai (197) bidrog det ætoliske Rytteri stærkt til Romernes Sejr over **Makedonerne**; men da Romerne ikke tilstrækkelig paaskønnede Ætolernes Fortjenester, indkaldte de snart efter Kong Antiochos III af Syrien, og efter dennes Nederlag **bleve** de tvungne til at anerkende **Rom's** Overhøjhed (189) og opnaaede ikke senere nogen selvstændig Betydning. — I det moderne Grækenland udgør Æ. sammen med Akarnanien en egen **Nomos**. De vigtigste Byer ere Mesolongion og Agrinion, af hvilke den sidstnævnte allerede var af Betydning i Oldtiden. De ere forbundne ved en **Jærnbane**, som har sit Udgangspunkt ved Havnen Kryoneri ved den korinthiske Bugt. (**Litt.**: **Woodhouse**, *Aetolia, its Geography, Topography and Antiquities* [Oxford 1897]). *H. H. R.*

Atran, et af de betydeligste Vandløb i det sydlige Sverige, Landskaberne Vestergotland og Halland, udspringer 322 M. o. H. i en Mose i **Redvägs** Herred i førstnævnte Landskab, løber først i nordlig og derpaa i sydlig Retning, men vender efter at have dannet Søen Asunden mod Sydvest og træder med et temmelig stridt Løb ind i Halland, hvor den udmunder i Kattegat neden for Falkenberg, hvorfor den ogsaa undertiden benævnes efter denne By. Å. er 243 Km. lang og har et betydeligt Laksefiskeri. *E. P. S.*

Ætrioskōp, et Redskab til at studere Udstraalingen til Verdensrummet. Æ. kan dannes af et fintmærkende Lufttermometer med to Beholdere, der forbindes med hinanden ved et snævert Rør, hvori der findes en Vædske (Differentialtermometer). Forandres Beholdernes Temperatur ulige meget, flytter Vædsken sig i Røret. Er den ene Beholder udsat for **Udstraalingen** til den klare Himmel, medens den anden er beskyttet derimod, bliver Æ. en Slags Udstraalingsmaaler. *K. S. K.*

Ætsbejdse kaldes i Farveriet de Bejdser (s. d.), sædvanlig Syrer eller iltende Stoffer, der benyttes til at borttage Farven paa enkelte bestemte Steder, saaledes at der fremkommer hvide Mønstre paa farvet Grund. *K. M.*

Ætsefigurer kaldes i Krystallografien de **smaa** regelmæssig formede (kantede) Gruber, som opstaa paa Fladerne af Krystaller, naar disse ætses ved ikke for langvarig Behandling med en Vædske, der angriber dem. I Æ.'s Form afspejler sig Krystallens Symmetri forhold, og de kunne derfor benyttes til at udfinde Symmetrigraden i saadanne Tilfælde, hvor denne ikke utvetydig fremgaar af den foreliggende Krystalform. *N. V. U.*

Ætsgrund se Radering og Ætsning.

Ætskali d. s. s. Kaliumhydroxyd eller **Kalihydrat**.

Ætskifte se Generationsskifte.

Ætsmidler se Ætsning.

Ætsnatron d. s. s. **Natriumhydroxyd** eller Natronhydrat.

Ætsning kaldes i Teknikken en saadan kemisk Behandling af et Stof, at kun dettes Overflade til en ringe Dybde bliver angreben, f. Eks. **Bort**ætsning af gammel Maling. Et typisk Eksempel paa Æ. haves i Radering (s. d.), og det er den herved benyttede Fremgangsmaade, Genstandens Overdækning med en Ætsgrund, dennes Fjernelse efter bestemte Mønstre og den derved ubeskyttede Del af Genstandens Behandling med et Æstmiddel, der benyttes ved enhver Æ. i Mønstre. Foruden til Fremstilling af Raderplader benyttes Æ. ogsaa til Udsmykning af Metalvarer, navnlig fine Staalvarer, f. Eks. **Knivklinger** o. 1. Til Æ. af Glas benyttes Fluorbrinte, der giver blank, og Ammoniumfluorid, der giver en mat Æ. Ved den saakaldte **Tekstur**-Ætsning bliver hele Overfladen behandlet uden Anvendelse af Ætsgrund, idet Dekoreringen i saa Fald fremkommer paa Grund af Materialets uensartede Beskaffenhed, hvilket f. Eks. benyttes ved Fremstillingen **af** Damascenerstsal (s. d.). *K. M.*

Ætsning betegner i Lægekunsten den kemiske Paavirkning og dermed følgende Forandringer, der opstaa ved de Stoffer — stærke **Syrer** og **Alkalier** ere de vigtigste —, der gaa under Navnet *Ætsmidler*. Æ. svarer for en Del til Forbrænding ved Hede (**smlg.** Kauterisation og **Forbrænding**), men der er dog en Del Forskel, medens ogsaa selve Æ. er forskellig efter de forskellige Stoffer, der virke. Æ.'s Virkning paa Vævene er dels en Sugning af Vand fra Vævene, dels en Forbindelse af Ætsmidlet med Vævenes Æggehvidestoffer. Ved Æ. gaar Vævet til Grunde, idet Blodkar i en vis Udstrækning tilstoppes, og Vævet dør hen ved Ernæringsmangel; der opstaar saaledes en Koldbrand, svarende til den ved Hede eller Kulde frembragte. Kun en meget kortvarig Indvirkning af de egentlige stærkere Æstmidler fører til Æ. svarende til de ringere Grader af Forbrænding — Rødme og Blæredannelse uden Koldbrand, lignende svagere Æ. kan fremkomme ved længere Virkning af de saakaldte »trækkende« Midler — Jod, stærk Spiritus, visse Plante- eller Dyrestoffer (spansk Flue, Nældesaft, svage Syrer). Æ. op-

træder dels som en ved Ulykkestilfælde opstaaet Skade paa Huden eller Slimhinderne (Kalk i Øje, Natronlud, Potaskelud i Spiserør og Mave). Ved dybt gaaende Æ., f. Eks. ved Synkning af Potaske- eller Natronlud, kan der opstaa store Ulykker, ved at f. Eks. hele Slimhinden af Spiserøret gaar til Grunde og afstødes, saa der dannes stort Saar i Spiserøret, der senere forsnævres ved Ardannelsen. Ogsaa de dybere Æ paa Huden kunne føre til store og alvorlige Ødelæggelser med paafølgende Sammentrækninger af Lemmer — i Lighed med det, der ses ved Forbrændinger. Ved nogle af de indre Æ. kan Døden indtræde. Alle indvendige Æ. henregnes til en af Grupperne af Forgiftninger (s. d.).

Æ. kan ogsaa anvendes om den i Lægekunsten gjorte Anvendelse af Ætsmidlernes Virkning paa Vævene netop for at fremkalde Vævsdeles Afstødning, idet man holder Æ. begrænset til ringe Omraader. Saaledes bruges Æ. til at fjerne Vorter, Modermærker, Haar paa misklædende Steder, til Anlæggelse af »Mokser<, en nu kun meget sjælden, forhen hyppigere forekommende Operation. Æ. ved Kræft maa ogsaa nævnes. Ved den daglige Saarbehandling er Æ. med Helvedessten for at standse for stærk Vækst af Granulationer, det saakaldte Dødkød, en kendt Fremgangsmaade. Ogsaa Æ. ved visse smitsomme Sygdomme — Difteritis, Syfilis, Tuberkulose — skal nævnes som forhen og endnu anvendelig Behandling. *E. A. T.*

Ætsningsmidler (*Caustica*) se Kauterisation og Ætsning.

Ætsstifter, stiftformede Stykker af de til Ætsning brugte Stoffer som Helvedessten, Kali, Klorzink m. m. Æ. bruges oftest til Overfladeætsning, mere eller mindre dyb, men ogsaa til virkelig i Dybden gaaende Ætsning, saaledes Ætspilene af Klorzink, som føres ind i ondartede Svulstmasser for at ødelægge disse. *E. A. T.*

Ætssublimāt d. s. s. Kvægsølvklorid.

Ætsvand, den til Ætsning af Raderplader benyttede Vædske, tidligere Salpetersyre, nu Ferriklorid. *K. M.*

Ætyl, C_2H_5, Radikalet i almindelig Alkohol, Ætylalkohol, og i alle Ætyl forbindelser.

Ætylacetāt se Eddikeæter.

Ætylalkohol d. s. s. Alkohol (s. d.).

Ætylbrinte d. s. s. Ætan.

Ætylbromīd, Bromætyl, C_2H_5Br, faas ved Indvirkning af Brom paa Fosfor og Alkohol og er en farveløs Vædske, der koger ved $38{,}5^0$, har Vægtfylde $1{,}47$ og kan anvendes som Anæstetikum. *O. C.*

Ætylēn, tung Kulbrinte, oliedannende Gas, C_2H_4, er den første Kulbrinte i Olefinernes Række; den opstaar ved tør Destillation af mangfoldige organiske Stoffer og findes derfor i Belysningsgas. Lettest fremstilles den ved Indvirkning af 6 Dele koncentreret Svovlsyre paa 1 Del Alkohol ved 170^0, idet man langsomt lader tilflyde en Blanding af 2 Dele Svovlsyre og 1 Del Alkohol. Herved berøver Svovlsyren Alkoholen Vand: $C_2H_5OH - H_2O = C_2H_4$. Æ. er en farveløs Luftart, som ved 10^0 lader sig fortætte til Vædske under 60 Atmosfærers Tryk. Ved almindeligt Tryk koger den ved -105^0 og frembringer derved meget lav Temperatur. Den er meget tungtopløselig i Vand, antændes let og brænder med lysende Flamme. Blandet med det dobbelte Rumfang Klor giver den ved Antændelse frit Kulstof og Klorbrinte: $C_2H_4 + 2Cl_2 = C_2 + 4HCl$. Ledes den til Klor, forbinder den sig under Sollysets Virkning med dette og danner Ætylenklorid, $C_2H_4Cl_2$, en farveløs Vædske (de hollandske KemikeresOlie), som koger ved 85°. Med Brom forener den sig til Ætylenbromid, $C_2H_4Br_2$, ligeledes en farveløs Vædske, der koger ved 131^0, og med Jod danner den fast Ætylenjodid, $C_2H_4J_2$. Ved Rystning med koncentreret Svovlsyre giver den Ætylsvovlsyre, $C_2H_5SO_4H$. *O. C.*

Ætylēnalkohol se Glykol.

Ætylēnblaat er en Blanding af Metylenblaat (s. d.) med Omdannelsesprodukter af dette.

Ætylēnbromid se Ætylen.

Ætylēndiamin, $C_2H_4(NH_2)_2$, er en organisk Amin, som faas ved Opvarmning af Ætylenklorid med et stort Overskud af Ammoniakvand i Autoklav til $115—120^0$. Æ. smelter ved 10^0 og koger ved 123^0. Den har som alle Aminer basiske Egenskaber og danner Salte. *O. C.*

Ætylēnglykol se Glykol.

Ætylenjodid se Ætylen.

Ætylenklorid se Ætylen.

Ætylformiāt se Myresyre.

Ætylhydrat d. s. s. Ætylalkohol se Alkohol.

ÆtylidénklOrid, $CH_3 . CHCl_2$, er isomer med Ætylenklorid; den faas ved Indvirkning af Fosforpentaklorid paa Aldehyd og dannes ved Fabrikationen af Kloral. Æ. er en Vædske, der koger ved 58^0, har Vægtfylde $1{,}21$ og lugter æterisk. *O. C.*

Ætylilte d. s. s. Ætylæter eller Æter.

Ætyljodid, Jodætyl, C_2H_5J, fremstilles, idet man behandler Fosfor og Ætylalkohol med Jod og derpaa destillerer. Det er en Vædske, der koger ved $72{,}5^0$ og har Vægtfylde $1{,}98$ ved 0^0. *O. C.*

Ætylklorid, Klorætyl, C_2H_5Cl, fremstilles, idet man leder Klorbrinte til Ætylalkohol, hvori er opløst $0{,}5$ Dele Klorzink. Det koger allerede ved $12{,}5^0$, har ved 0^0 Vægtfylde $0{,}92$, er meget tungtopløseligt i Vand, men letopløseligt i Alkohol. Æ. anvendes som Bedøvningsmiddel. *O. C.*

Ætylnit råt, Salpetersyreæter, $C_2H_5NO_3$, faas ved Indvirkning af Salpetersyre paa Ætylalkohol i Nærværelse af Urinstof og er en farveløs Vædske, der koger ved 87^0, har Vægtfylde $1{,}11$ og lugter behagelig. Ved Overhedning eksploderer den. *O. C.*

Ætylnitrit, C_2H_5ONO, er isomer med Nitrocetan; den kan faas ved Indvirkning af Kvælstoftrioxyd, N_2O_3, paa Ætylalkohol og er en farveløs Vædske, som har en frugtlignende Lugt. Æ. koger allerede ved 17^0 og har Vægtfylde $0{,}9$. Ved Forsæbning med Alkalier giver den Alkohol og Kaliumnitrit (Forskel fra Nitroætan). *O. C.*

ÆtylOXalåt se Oxalsyre.

Ætyloxålsyre se Oxalsyre.

Ætylsulfhydrāt d. s. s. Merkaptan.

ÆtylsVOVlsyre d. s. s. Ætersvovlsyre.

Ætylviolet er et Tjærefarvestof, Klorhydratet af Hexaætylpararosanilin; det kan faas ved direkte Indvirkning af Karbonylklorid paa Diætylanilin i Nærværelse af Klorzink og er et grønt, krystallinsk Pulver, som let opløses i Vand med violblaa Farve. Det farver Uld og Silke blaaviolet; Bomuld bejdses forud med Tannin og Brækvinsten. *O. C.*

Ætylæter se Æter.

Ævanger, Herred, Søndre Bergenhus Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Hardanger og Voss Fogderi), Søndre Bergenhus Amt, 590 □Km., hvoraf ca. II □Km. Ferskvand, (1900) 2,121 Indb., altsaa ca. 3,7 Indb. pr. □ Km., udgøres af Æ. Præstegæld og Sogn; det omgives af Herrederne Vik, Hosanger, Bruvik, Os, Vikør, Voss og Vossestranden. I Herredets vestre Del kommer ind en Gren af Sørfjorden, den smalle Bolstadfjord, og ved denne og dens Fortsættelse i den mod Øst gaaende Ævangerdal deles Herredet i et nordre og et søndre Afsnit, der begge ere opfyldte af betydelige Fjældmasser og gennemskaarne af Dalfører. I det nordre Afsnit gaar Tejgdalen og Øfstedalen mod Nord fra Hoveddal føret, medens Eksingdalen's øvre Parti gennemskærer dets nordre Del; i dette Afsnit ligger Flatefjeld (1,149 M.), Hundsfjeld (1,053 M.), Blaavatshorjen (1,132 M.), Grænsefjældet mod Voss Kvitenaasi (1,468 M.) m. fl. Herredets søndre Afsnit er et skovbart Højfjældsparti, gennemskaaret af talrige kortere, trange Dalfører; i dets vestre Del gaar Bergsdalen ind fra Bruvik Herred. Blandt de højeste Fjælde kan i dette Afsnit mærkes Mykletveitveten (1,140 M.), Bukkefjeld (1,163 M.) m. fl. Hoveddalføret, Ævangerdalen, er i det hele et trangt Dalføre, der kun aabner sig noget om Ævangervandet (3,4 □Km.); den gennemstrømmes af Vosseelven, der falder i Bolstadfjorden; endvidere kan nævnes Tejgelven med Kraakefoss, Norddalselven, Bergsvandselven og Eksa; blandt Herredets Indsøer, efter Kortene i alt ca. 100, er næst Ævangervandet det største Bergsvandet (0,6 □Km.). Bebyggelsen er knyttet til Dalførerne, særlig til Hoveddalføret; Gaardene ligge i det hele spredt og ere til Dels meget højtliggende. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og der findes udstrakte og gode Beiter; af Skov har Herredet nok til eget Behov, i alt 52 □Km., hvoraf 44 □Km. Løvskov. Betydeligere industrielle Anlæg findes ikke. Blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Mugaas, Horveid, Styve, Ævanger m. fl.; ved Ævangervandets Østende ligger Kirken, opført 1851, og ved Bolstadfjorden ligger Strandstedet Bolstadøren. Bergensbanen gennemskærer Herredet og følger den hele Tid Hoveddalen og søndre Bred af Bolstadfjorden; den har Stationerne Bolstad og Ævanger, og denne Strækning af Banen hører til dens interessanteste Partier med i alt II Tunneller med en samlet Længde af 2,724 M. Fra Voss fører Hovedvej til Fadnes ved Ævangervandet, hvorfra Vej fører op gennem Tejgdalen; kortere Hovedveje føre fra Dale Station i Bruvik op gennem Bergsdalen og fra Ævangervandets Vestende til Bolstadøren, der lejlighedsvis anløbes af Dampskibe fra Bergen. (Litt.: »Norge's Land og Folk: J.Vibe: Søndre Bergenhus Amt« [Chra. 1896]). *N. S.*

Æventyr se Eventyr og Folkeminder.

Ævred, Ævredgræsning. Herved forstodes i fordums Tid den om Efteraaret for hele Byens Vedkommende stedfindende fælles Løsgangsgræsning. Beslutningen om, naar denne Fællesgræsning skulde begynde, toges, som andre lignende, af Bymændene paa Gadestævnet, og antagelig er Mundheldet »At opgive Ævred« opstaaet heraf, idet den Forpligtelse, den enkelte Mand havde til at holde sine Dyr paa egne Agre, opgaves ved Ævreds Indtræden. Senere, efter Udstykningen, bibeholdtes Navnet Ævred særlig om den Græsning, der efter Sædens Indhøstning forekommer i Stubmarken, og som ofte i de dengang lidet rensede Marker bestod af mange forskellige Slags til Dels krydrede Planter, der evnede at give Mælken og Smørret en særlig Aroma. Nu til Dags tales der saa at sige ikke mere om Ævred, ja, Betegnelsen kan endog være helt ukendt for yngre Landbrugere. *H. D. P.*

Ævredsmør kaldtes i gamle Dage det Smør, som blev lavet i Efteraarsmaanederne, naar Køerne efter Høst fik Lov at gaa løse over alle Markerne og fik Adgang til at æde det ofte frodige Græs i Stubmarkerne og paa de derværende Grøftekanter. Efteraarstiden var ofte Køernes bedste Malketid, idet de sultfodredes om Vinteren, kælvede om Foraaret og først i Løbet af Sommeren kom til Huld og Kræfter. Derfor var Produktionen af Æ. forholdsvis stor, saaledes at der kunde blive noget til Opbevaring og til Salg til Vinterforbrug. Tilmed var Æ. en forholdsvis god og holdbar Vare, idet det i det kølige Efteraarsvejr var forholdsvis lettere at holde Mælken frisk under Flødeafsætningen og passe Flødetønden og Kerningen end i den varme Sommertid. Ævredsmørret blev saltet stærkt og pakket i store Stenkrukker, der opbevaredes i en helst kølig og frostfri Kælder, og i ethvert velordnet Hus ønskede man, at Ævredsmørret skulde forslaa, indtil man om Foraaret kunde faa frisk Græssmør. Om Vinteren blev der kun sjælden kernet Smør, og det Vintersmør, der kom i Handelen, var oftest haardt og ildesmagende. *B. B.*

Åyräpää, Matti A., finsk Læge og Tandlæge, er født II, Apr. 1852; Docent i Odontologi ved Helsingfors Universitet 1891, ekstraord. Professor i det medicinske Fakultet fra 1903. Å. har stiftet- det finske Lægeselskab *Duodecim* 1881 og været dettes Formand indtil 1906; han har ligeledes stiftet »Finska Tandläkaresällskapet« (1892) og været Formand for dette indtil 1903. For den Skandinaviske Tandlægeforening har han været Formand 1893—95 og Redaktør af denne Forenings Tidsskrift fra 1894 til 1899. Å. har udfoldet en rig litterær Virksomhed dels angaaende sociale, dels lægevidenskabelige særlig stomatologiske Emner. Ved geniale protetiske Arbejder fra hans Haand er der sket afgørende Fremskridt i Behandlingen af flere kvalfulde Næse- og Svælglidelser (saaledes »Sadelnæse«, visse Svælgforsnævringer). Å. er ubestridt Nordens mest fremragende videnskabelige Tandlæge. *V. H.*

Æzäni (Aizanoi, Aizanis), Oldtidsby i Frygien, som især synes at have haft Betydning i den romerske Tid. *H. H. R.*

0.

0 er det 27. eller (hvis *w* regnes med blandt vore Bogstaver) det 28. Bogstav i vort Alfabet. Ligesom æ er opstaaet af *ae*, er 0 oprindelig en Sammenslyngning af *o* og *e*. Med OE betegnede Romerne en Diftong, som dog kun fandtes i faa Ord f. Eks. *Poenus*; da denne Diftong i Latin var bleven til en enkelt Lyd, betegnedes den undertiden ved det sammenslyngede Tegn œ; i nuværende Fransk bruges œ til Betegnelse af ø-Lyd i fremmede Ord: Œrsted, og i enkelte franske Ord som *bœuf*, *œil*. I Middelalderen brugtes œ i forskellige germanske Sprog (især Angelsachsisk) ved Siden af eo, oe og — især i Mellemhøjtysk — ö (af o). Tegnet o bruges nu foruden i Tysk og Svensk ogsaa i Magyarisk (hvor ö betegner den korte Vokal, ö den lange Vokal) og Finsk. De nordiske Sprog brugte i Middelalderen dels efter angelsachsisk Mønster ce, som især er almindeligt i gamle norske Haandskrifter, dels 0, som allerede findes i de ældste nordiske Haandskrifter og rimeligvis er opfundet i Norden, ved at Tværstregen fra e er flyttet over paa o. I nuværende Svensk og Islandsk er det gamle 0 ombyttet med ö, medens 0 er den almindeligste Form for Bogstavet i Dansk og Norsk. Højsgaard og Rask foresloge at betegne den aabne Lyd (f. Eks. i *en Dor)* ved ö, den lukkede Lyd (f. Eks. i *han dør)* ved 0, hvad dog ikke har fundet almindelig Tilslutning. Medens ö i Tysk kun regnes som en Sideform af o, ere de nordiske Sprog (og Finsk) ene om at give ø (ö) den sidste Plads i Alfabetet: »A og 0« bruges undertiden som Gengivelse af det bibelske »Alfa og Omega«, d. e. Begyndelsen og Enden. I Dansk og Norsk ere ø(ö)-Lyd især opstaaede 1) ved Omlyd af o: *søge*, oldn. scekja, got. sōkjan; *domme*, oldn. dœma, got. dōmjan; 2) ved Overgang af de fællesnordiske Diftonger au og ey (øy) til enkelte Lyd: *Brød*, oldn. brauð, *løse*, oldn. leysa; 3) af fællesnordisk o og p (å) foran visse Konsonanter: *Bjiirn*, oldn. biorn, *Björn*, oldn. bprn, *Øl*, oldn. ǫl; 4) ved Lydaabning af ældre y: *følge*, gldansk fylgiæ, *Sönner*, gldansk synær. I den nuværende danske cg norske Retskrivning betegnes korte 0-Lyd meget ofte ved y: *skylle*, *ryste*. *V. D.*

0, i Modsætning til Fastland et mindre Landomraade omgivet paa alle Sider af Vand. Bortset fra de ukendte antarktiske Landomraader regnes Australien for det mindste Fastland, 7,6 Mill. □ Km., medens Grønland er den største 0, 2,0 Mill. □ Km. Derefter følge Ny-Guinea (785,360 □ Km.), Borneo (733,330 □ Km.), Baffinsland (600,000 □ Km.), Madagaskar (591,560 □ Km.), Sumatra (431,380 □ Km.). Efter Beliggenhed og Dannelsesmaade kunne Øerne sammenfattes i Grupper efter forskellige Hovedsynspunkter. Man kan saaledes skelne mellem Kontinental øer, kontinentale Restøer og ægte oceaniske Øer. Ved Kontinentaløer forstaas saadanne Øer, som ligge paa Fastlandenes Kontinentalsokkel og altsaa kun ere adskilte fra Fastlandene ved Fladsø. Herhen høre for det første de smaa Kystøer og Skær, men desuden mange store Øer, f. Eks. de britiske Øer, Ceylon, Java, Borneo, Ny-Guinea, de japanske Øer o. s. v. Smaa Hævninger af Havbunden kunne gøre dem landfaste med Fastlandet, og smaa Sænkninger kunne gøre nuværende Dele af Fastlandene til Kontinentaløer. Om mange af disse Øer ved man, at de i en geologisk sen Tid have været sammenhængende med Fastlandene, ligesom ogsaa mange Dele af Fastlandene i en forholdvis sen Tid have været Øer. Dyre- og Planteverdenen paa Kontinentaløer have i Reglen ganske de tilgrænsende Fastlandes Præg, for saa vidt de da ikke strække sig ind i Klimabælter, der ikke ere repræsenterede paa Fastlandet. De ere rige paa Arter, af hvilke forholdsvis faa ere endemiske. Kontinentale Restøer kaldes Øer, der forhen have været i Forbindelse med Fastlandet, men ere blevne adskilte fra det ved, at mellemliggende Flager af Jordskorpen have sænket sig til oceaniske Dybder. Endelig kunne saadanne Øer være de sidste Rester af gamle, nu forsvundne Fastlande. Til de kontinentale Restøer høre f. Eks. Corsica, Sardinien, Kreta, Celebes, Filippinerne, Ny-Caledonien, Ny-Zealand etc. Meget ofte ere de fra Kontinenterne adskilte Øer selv synkende, og særdeles hyppig ere de Spalter, langs hvilke Forskydningerne i Jordskorpen have fundet Sted, blevne Arnesteder for vulkanske Udbrud, der have overdænget de synkende Flager med Udbrudsprodukter. Noget saadant findes ikke sjældent blandt Kontinentaløerne, men endnu hyppigere blandt de kontinentale Restøer. Undertiden bestaa disse Øer udelukkende af vulkanske Produkter, saaledes som f. Eks. Island og Færøerne; undertiden dække mægtige vulkanske Aflejringer en lille Kerne af ældre Sedimenter og eruptive Dybbjærgarter, f. Eks. paa Fidji-Øerne og de kanariske Øer. De af de kontinentale Restøer, som ligge nærmest Fastlandene, eller som først i en

geologisk meget sen Tid ere blevne skilte fra dem, forholde sig i Henseende til Plante- og Dyreverdenen som de ægte Kontinentaløer. Hvor Afstanden er større, og hvor Adskillelsen er gammel, have de en meget ejendommelig Flora og Fauna. Antallet af Arter er gennemgaaende ikke lille, og et meget stort Antal Arter ere **endemiske.** Man træffer paa saadanne Øer ofte gamle Typer af Landdyr, hvis Slægtninge i ældre Jordperioder befolkede andre Egne, saaledes Hatteria paa Ny-Zealand, Halvaberne paa Madagaskar. Pattedyr optræde paa mange af disse Øer i meget ringe Artsantal, idet deres Adskillelse fra Fastlandene skriver sig fra en Tid, da Pattedyrene endnu kun spillede en ringe Rolle. Paa Filippinerne findes saaledes kun 38 Arter af Pattedyr, af hvilke de 24 Arter ere Flagermus. De oceaniske Øer ere enten Vulkanøer eller Koraløer. De ere altid smaa og have aldrig staaet i landfast Forbindelse med noget Fastland. Deres Dyre- og Planteverden er meget fattig paa Arter. Blandt Planterne findes, bortset fra Strandplanter med flydende Frø og Frugter, aldrig vildtvoksende Arter med store og tunge Formeringsorganer. De der forekommende Arter have enten kødede Frugter, der transporteres ved Fuglenes Hjælp, smaa Frø, der let hæfte sig ved Fuglene, eller ogsaa Frø og Frugter, der ved Vinger eller Fnok eller meget ringe Størrelse ere egnede til at transporteres direkte af Vinden. Bregner udgøre paa saadanne Øer ofte et uforholdsmæssig stort Antal af Arterne. Paa nydannede Øer kan der naturligvis ingen endemiske Arter findes. Anderledes paa gamle Øer, hvor undertiden over Halvdelen af Arterne ere endemiske. Paa mange Øgrupper har hver enkelt 0 et Antal Plante- og Dyrearter, der kun findes paa denne ene 0, Paa Hawaji-Øerne ere saaledes 80 p. Ct. af alle Plantearter endemiske. Øer, der i Istiden have været isdækkede, have, hvad enten de ere af kontinental eller af oceanisk Oprindelse, unge og forholdsvis fattige Floraer og Landfaunaer. De have kun faa endemiske Arter, der altid kun i ringe Grad adskille sig fra de beslægtede Arter paa de nærliggende Fastlande. *M. V.*

Øägros se Orfeus.

Ødegaard, Hans, norsk Maler, er født 30. Maj 1876 i Sognedalen, Ringerike, hvor hans Fader drev Gaardbrug. Fra sit 17. til 22. Aar var han Fotografmedhjælper paa Hønefos, men hans Kunstnertrang drev ham til Christiania, hvor han efter Hans Heyerdahl's Raad gik ind paa Kolstø's Malerskole og senere paa Bergslien's 1898 — 99, ligesom han 1902—03 ogsaa fik nogen Undervisning af Erik Werenskiold. 1900 rejste han til Kjøbenhavn, hvor han et Aar var P. S. Krøyer's Elev. Derefter var han tre Aar Elev af Nordhagen's Raderklasse ved Kunst- og Haandværksskolen i Christiania. Han udstillede i de følgende Aar gentagne Gange paa Statens Udstillinger, første Gang 1899 et Dameportræt, 1902 Portræt af Maleren Ivar Lund. 1903 blev hans »Skrabhandel i Vaterland« indkøbt til Kunstmuseet i Christiania. S. A. foretog han en længere Studierejse først til Tyskland's større Byer og senere til Italien, hvor han opholdt sig henved et Aar. Siden har han foretaget kortere Rejser til London, Paris og Belgien. Høsten 1906 var han atter i Italien og malede her efter Universitetets Bestilling en Kopi af det bekendte Mosaikbillede »Alexander-Slaget«. Hans store Portrætgruppe af samtidige yngre norske Kunstnere (1905) er vel hidtil hans betydeligste Billede. Det udmærker sig ved en fortræffelig Karakteristik og en fri Gruppering. Ogsaa Raderekunsten har han dyrket med Held: (Sundt-Hansen: »I Arresten« [1902], Portræt af K. Bergslien efter Kolstø's Maleri [1901], »Gaardinteriør« [Originalradering 1903]). *Fr. Ø.*

Ødem se Hudvattersot.

Ødematös kaldes Huden, naar den er Sædet for Ødem.

Ödenburg (ungarsk Sopron), 1) Komitat i Ungarn, grænser mod Nord til Nedreøsterrig og Komitatet Wieselburg, mod Øst til Raab og Veszprém, mod Syd til Eisenburg, mod Vest til Nedreøsterrig, og har et Areal af 3,307 □ Km. med (1901) 279,800 overvejende katolske Indb. Landet gennemskæres mod Vest af Udløbere af Wechsel-Bjærge, mod Nordvest af Leitha-Bjærgene. Østligere findes Neusiedler-Søen, ved hvis Bredder findes udmærket Vin. Den østlige og sydlige Del af Ö. hører til de frugtbareste Dele af Ungarn. Flere Steder brydes Stenkul. Beboernes Hovednæringsvej er Ager- og Vindyrkning. Ö. omfatter de kgl. Fristæder Ö., Eisenstadt og Ruszt samt 7 Retskredse.

2) Ö. (Romernes Scarabantia), kgl. Fristad med Municipium, Hovedstad i Komitatet Ö., 5 Km. V. f. Neusiedler-Søen, er en af de smukkeste Byer i Landet, er Sæde for Komitatsøvrigheden, en kgl. Domstol, en Distriktsret, et Handels- og Erhvervskammer, og har (1901) 33,500 overvejende katolske, tyske Indb. (med Garnison). Evangelisk Lyceum med teologisk Kursus, Overgymnasium, Overrealskole, Handelsakademi, Opdragelsesanstalt for Officersdøtre; Fabrikation af Sukker, Spiritus, Eddike, Sæbe, Stivelse, og Landbrugsmaskiner, betydelig Handel og store Kvæg- og Svinemarkeder. 1893 rejstes et Mindesmærke for Franz Liszt, der er født i Nærheden af Ö. *Joh. F.*

Oeder, Georg Christian, Botaniker og Statsøkonom, født i Anspach 1728, død i Oldenburg 1791, blev 1749 Dr. i Medicinen ved Universitetet i Gottingen, men studerede dog især Botanik under Haller og stillede sig som Følge heraf mindre velvillig over for den Linné'ske Skole; han blev af Bernstorff udset til Professoratet i Botanik ved Universitetet i Kjøbenhavn, men ved den Disputats, som Ö. i den Anledning skulde underkaste sig, gik det mindre godt, da han trængtes stærkt af Rottbøll. Med Universitetets botaniske Have fik han da intet at skaffe, hvorimod han kom til at forestaa Anlæg og Ledelse af en kgl. botanisk Have ved Amalienborg. Han kom ligeledes til at forestaa den første Udgivelse af *Flora danica* og foretog i 1754 en længere Rejse i disse Anledninger. S. A. blev han kgl. Professor, og 1761—71 publicerede han de 10 første Hæfter (med 600 Tavler) af det nævnte Billedværk. 1770 sejrede Universitetet i Kampen mod den af Ö. dirigerede botaniske Institution, der ophævedes; Struensee gjorde ham, der tillige var en dygtig og interesseret Statsøkonom, til Medlem af Landvæsenskommissionen; senere fjernedes han fra sine Virksomheder her og kom

navnlig bort fra de botaniske, idet han blev Landfoged i Oldenburg. En Slægt af de Kurvblomstrede er af Linné kaldet *Oedera* efter ham. *V. A. P.*

Oderan, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Chemnitz ved Jærnbanelinien Dresden—Chemnitz, har (1906) 5,700 overvejende evangeliske Indb. Amtsret, Handelsskole; Fabrikation af Maskiner, Blyvarer, Jærnmøbler, Hatte, Strømper, Cigarer, Garveri, Bryggeri. I Nærheden Slottet Bornichen. *Joh. F.*

Ødipus se Oidipus.

Odinann, Arvid, svensk Operasanger, er født i Karlstad 18. Oktbr. 1850, skulde oprindelig være Student, men kom under Forberedelserne til en amerikansk Sangerturné til Stockholm, hvor hans prægtige, høje og sympatetiske Tenorstemme vakte en saadan Opsigt, at han, efter at have taget nogen Undervisning hos Fritz Arlberg, blev antagen som Elev ved Operaen og debuterede 1873 som Tamino i »Tryllefløjten«. Han fortsatte nu sine Studier under Günther og Ivar Hallström, yderligere i Paris under Masset, og blev 1875 fast ansat ved Stockholm's Opera, til hvis bærende Kræfter han siden den Tid, med en enkelt Afbrydelse, stadig har hørt, og som Publikums erklærede Yndling har baaret hele det store Tenorrepertoire: Don Ottavio, Wilhelm Meister, Bénoit i »Kongen har sagt det«, Fernando i »Leonora«, Radames i »Aïda«, Faust, Arnold i »Wilhelm Tell«, Lohengrin, Othello o. s. v. Da den svenske Opera i Juni 1883 optraadte paa det kgl. Teater i Kjøbenhavn, vakte O. ligefrem Furore ved sin indtagende og elskværdige Fremstilling af Fiskeren Zéphoris i »Konge for en Dag«; da Besøget gentoges 1885 — paa Dagmar-Teateret — var det navnlig som Romeo, at den stemmebegavede Sanger lagde det danske Publikum for sine Fødder. Da den danske Opera saa 1887 stod over for en truende Tenormangel, tilkaldte man den svenske Sanger, og 1887—89 var O. fast ansat i Kjøbenhavn, hvor han foruden de to ovennævnte Roller bl. a. ogsaa udførte Alfred i »Traviata«, Don José i »Carmen«, Faust baade i Gounod's og Boïto's Operaer, og kreerede Aladdin i Horneman's Opera. *S. L.*

Odmann, Niels Peter, svensk Forfatter, er født 1838, Student i Upsala 1856, Dr. phil. 1866, Lektor i Hernösand og siden 1877 Rektor i Gafle. Som Medlem af N. S. (s. d.) udgav han sin mest yndede Humoreske »Min första kondition«; men paa Grund af Kritikken holdt han op med at skrive og tog først i 1870'erne fat paa Nedskrivningen af sine Minder, der samlede udkom 1899 under Titelen »Valda skrifter«: I. »Barndoms- och skolminnen«, II. »Student- och ungdomsminnen«, III. »Reseminnen«, IV. »Stycken på vers«. Hans Digte indeholde baade satiriske Skildringer af Selskabslivet og idylliske Skildringer af Hjemlivet. *O. Th.*

Odmann, Samuel Lorens, svensk Teolog, Naturforsker og Komponist, født i Vexio 25. Decbr. 1750, død i Upsala 2. Oktbr. 1829, var Discipel af Linné og dyrkede Teologien og Naturvidenskaben samtidig fra sin Ungdom. Han havde i en Aarrække et lille Embede som Præst og Lærer paa en 0 i Stockholm's Skærgaard, og her vakte han Opmærksomhed ved sine naturvidenskabelige Arbejder. Han skrev bl. a. »Strodde samlingar utur naturkunnigheten till den Heliga skrifts upplysning« [1783—94], som blev oversat paa Tysk. Han havde ogsaa stor Interesse for Rejsebeskrivelser, og han samlede, omarbejdede og udgav et helt Rejsebibliotek paa over 40 Bd., som blev yndet Folkelæsning. Et filantropisk Skrift fra hans Haand om Midlerne til at modarbejde Tiggeri opnaaede 1788 en Prisbelønning. 1790 blev han Præst i Gammel Upsala og fik tillige en Ansættelse ved Universitetet, og 1799 blev han Professor i Teologi. 1806 fik han oprettet et teologisk Seminarium, som han ogsaa kom til at lede. 1816 udkom en ny Oversættelse af det ny Testamente, og i denne Oversættelse har O. en væsentlig Andel. Han var Salmedigter og skrev og udgav en hel Række Salmer, af hvilke mange vandt stor Udbredelse, og han var endelig Komponist. Foruden flere Salmemelodier skrev han delvis Musik til to Oratorietekster, han selv havde forfattet, »Forsonaren på Golgatha« [1809] og »Forsonaren på Oljeberget« [1815]. O. var i det hele en ualmindelig begavet og arbejdsdygtig Mand, og hans store Produktionsevne maa saa meget mere beundres, som han i 45 Aar uafbrudt maatte ligge til Sengs paa Grund af Svaghed. Han holdt offentlige Forelæsninger liggende til Sengs i et stort rummeligt Værelse, og i samme Værelse studerede og komponerede han. Alligevel fulgte han alle Begivenheder i Tiden med største Opmærksomhed, og paa mange Punkter var han forud for sin Tid. (Litt.: W. Böttiger har skrevet hans Biografi i det svenske Akademis Aarbog fra 1796). *A. Th. Y.*

Øfjord se Akureyri og Eyjafjörður.
Øfjældsjökel d. s. s. Eyjafjallajökull (s. d.).

Øfsti, Einar, norsk Maler, født 14. Oktbr. 1862 paa Inderøen, død 28. Juni 1906 i Throndhjem. I 19 Aars Alderen rejste han til Amerika, hvor han for det meste arbejdede som almindelig Husmaler, men søgte samtidig at uddanne sine kunstneriske Anlæg. Efter 9 Aars Ophold derovre rejste han tilbage til Norge og foretog derefter en Studierejse til Paris og senere til Italien. Sine sidste Leveaar tilbragte han væsentlig i Throndhjem og Indherred, hvis Natur han fra sin Barndom var fuldt fortrolig med, og som gav ham en Rigdom af Opgaver for hans Landskabskunst, og som i ham fandt en fin og sjælfuld Tolker. Han udstillede ikke ofte paa de sædvanlige Udstillinger og var derfor forholdsvis lidet kendt; men de Udstillinger af hans Arbejder, som efter hans Død arrangeredes i Throndhjem og Christiania Kunstforening (Oktbr. 1906), aabenbarede en Kunstner med et sjældent fint Øje for Lysvirkninger og Landskabslinier og med en udpræget personlig Opfattelse af de valgte Motiver. Til hans betydeligste Billeder høre: »St. Hans Nat« [1901—02, Chra. Kunstmuseum], »Efter Regn, Solvirkning, fra Inderøen« [1900, Throndhjem's faste Galeri]. Af andre Billeder i privat Eje kunne nævnes den prægtige Skitse »Hvedeager, fransk Motiv«, »Faareflokken« [1902]. Enkelte Billeder har Kunstneren ogsaa raderet. *Fr. O.*

Øgeshjælm, et oldn. billedligt Udtryk for den Rædsel, en Skikkelse kan vække hos andre. I

Islandsk brugtes tillige 0. som Navn paa et magisk Tegn, hvormed man mærkedes i Panden for at kunne modstaa sine Fjenders Vrede og faa Sejr. *A. O.*

Øglen (Lacerta), et af Hevel indført mindre Stjernebillede paa den nordlige Himmel mellem Svanen og Andromeda og N. f. Pegasus, indeholder efter Heis 48 for det blotte Øje synlige Stjerner, hvoraf den klareste er af 4. Størrelse. Af Dobbeltstjerner kunne nævnes α, 4, 15; 2 og 6 ere spektroskopisk dobbelte, men Perioden er endnu ukendt. Blandt Stjernehobe nævnes den 13° N. f. π Pegasi beliggende, der indeholder Stjerner fra 9. til 12. Størrelse. 3° N. f. denne findes en anden, der er 16′ i Diameter og har flere nok saa klare Stjerner. De øvrige Stjernehobe ere mindre fremtrædende; Stjernetaagerne ere gennemgaaende svage. De hidtil kendte 6 foranderlige Stjerner ere alle teleskopiske. *J. Fr. S.*

Øglepadder se Salamandre.

Øgler (*Lacertilia*), en meget omfangsrig Orden inden for Krybdyrene (s. d.), karakteriseres blandt disse ved Ledbenets fri Forbindelse med Kraniet, ved den faste Sammenvoksning af Underkæbens to Sidehalvdele, ved den spalteformede, tværstillede Gataabning, samt ved Hannens dobbelte Kopulationsorgan. Det almindelige Udseende er for de flestes Vedkommende firbenagtigt, undertiden med et ejendommeligt Særpræg, saaledes som hos Gekkoerne (s. d.) og Kamæleonerne (s. d.); imidlertid maa det erindres, at Lemmerne hos visse Grupper, de saakaldte Snogeøgler, ofte ere stærkt reducerede i Størrelse eller endog helt kunne mangle (Staalormen), samt at Lemmeløshed endog er Reglen hos Ormeøglerne (s. d.). Som alle Krybdyr optræde 0. navnlig i stort Antal i de varmt tempererede og de tropiske Egne, i hvilke de have tilpasset sig til de forskelligste Livsforhold; her findes foruden de jordboende, firbenagtige Former saavel korte, plumpe Ørkenformer som slanke, langhalede, klatrende (ja endog >flyvende<) Træformer; fremdeles de vandelskende Varaner (s. d.) med sammentrykt Svømmehale, de til Livet i Træerne saa nøje knyttede Kamæleoner, de behændig klatrende, natlige Gekkoer samt endelig de forskellige gravende, ormeagtige Former. Alle disse opnaa, paa de anselige Varaner nær, kun en ringe Størrelse og ere derfor, uagtet de ernære sig som Rovdyr, uden Betydning for Mennesket og i øvrigt fuldstændig uskadelige. Ved den systematiske Inddeling af 0. tog man i tidligere Tid navnlig Hensyn til Tungens Form; Kamæleonerne udgjorde da Familien *Vermilinguia*: de ormetungede, Firben, Varaner o. fl. Familien *Fissilinguia*: de kløfttungede, Gekkoer og Leguaner *Crassilinguia*: de tyktungede o. s. v. I Nutiden hentes Skelnemærkerne for de enkelte Familier derimod fra Skeletbygningen og navnlig fra Kraniet; paa denne Maade opstilles 21 Familier, af hvilke Gekkoerne (s. d.), Agamerne, Leguanerne (s. d.), Ringøglerne (s. d.), Staalormene (s. d.), Varanerne (s. d.), Ormeøglerne (s. d.), Firbenene (s. d.), *Scincidae* (s. d.) og Kamæleonerne (s. d.) ere de vigtigste. (Litt.: Boulenger, *Catalogue of the Lizards* I—III [Lond. 1885—87]; Brehm, >Das Thierleben«, Bd. VII [Leipzig]). *R. H. S.*

Øgmund, se Pålsson, Øgmundur.

Øgmundarson, Jon, se Jon Ø.

Øgmundarson, Kormåkr se Kormåkr Ø.

Oehlenschläger, Adam Gottlob, dansk Digter, født paa Frederiksberg 14. Novbr. 1779, død i Kjøbenhavn 20. Jan. 1850. Hans Afstamning viser en fyldig Blanding af forskellige germanske Elementer: Farfaderens og Morfaderens Slægt var tysk, Farmoderen og Mormoderen henholdsvis Jyde og Kjøbenhavner. Angelsachsere vilde han ogsaa gerne have haft mellem sine Stamfædre, men dem synes der ikke at være Spor til; heller ikke findes der et eneste bekendt Navn blandt dem, maaske var dog den berømte rejsende Adam Olearius (s. d.) eller Oehlschläger en af dem. Faderen, Joachim Conrad Oe., var Kammertjener hos Grev Adam Gottlob Moltke til Bregentved, da han 1777 blev gift med Grevindens Kammerjomfru, den 3 Aar ældre Martha Marie Hansen. Ægteparret boede i et lille nu forsvundet, men ofte afbildet Bindingsværkshus tæt ved »Jærnporten« (Indgangen til Frederiksberg Allé) omtrent paa det Sted, hvor Oehlenschläger-Gades Navn minder om Digterens Fødested; snart flyttede de til Frederiksberg Slot, hvor Joachim Oe. var bleven Organist, senere blev han Fuldmægtig hos Slotsforvalteren og endelig selv Slotsforvalter. Han var en kraftig, livsglad, gemytlig Mand, altid med en godmodig Vittighed paa Læberne og en lykkelig Evne til at lade Sorgerne glide let hen over sig, i øvrigt med en Kærlighed til Musikken, som han tidlig opelskede hos sin Søn; Orgelspillet og Salmesangen hørte til Digterens uforglemmeligste Barndomsminder. Moderen var af et helt andet Præg, indadvendt, følelsesfuld, med Hang til en noget sygelig Religiøsitet; hun var, formodentlig gennem sin tyske Familie, knyttet til den pietistiske Strømning, der forholdsvis hurtig var forsvunden i Danmark, men i Tyskland gik dybere, stærkere og længere; hun sank til sidst hen i et Tungsind, hvorved hun blev tabt for alle, men da var Sønnen allerede fløjet fra Reden; Aladdin's Vuggesang ved sin Moders Grav er et Udtryk for Sønnens Sorg ved hendes Død. Det unge Ægtepar havde det vel tarvelig, men led ingen Nød, en Støtte havde de sikkert i deres gamle Herskab; Grevinden holdt Sønnen over Daaben, og han fik Grevens Navn.

Paa Frederiksberg Slot, i sunde og skønne Omgivelser levede Oe. en Barndom saa lykkelig, som den ikke falder i manges Lod, sund, harmonisk, og rig paa gode og skønne Indtryk. Paa den ene Side af sit Hjem havde han Slottets Have i stiv gammeldags fransk Havestil, paa den anden Side den aflukkede stille Park, Søndermarken; om Sommeren var han omgiven af et myldrende, farvestraalende Liv med fornemme Herskaber, brogede Soldater og Messingmusik, om Vinteren af dyb Stilhed ude og højtidelig Ensomhed inde i Slottets store Sale, hvor Loftsmalerierne vare ham den skønneste Billedbog. I Familien ikke Fattigdommens Slid eller Savn, men heller ikke de »fine« Folks Stivhed og Tvang; kærlig og stilfærdig ledede Moderen hans Opdragelse, frit og respektløst spøgede han med Faderen. Selv lægger han i sine Skildringer fra Barndomshjemmet stærk Vægt paa, at han er opvokset paa Grænsen af Land og By; lige fri for Landlivets sløvende Ensformighed og By-

livets forstyrrende Uro, nyder han det bedste ved Byen: Kulturen, og ved Landet: Naturen. Denne lykkelige Barndom giver tidlig Oe.'s legemlige og aandelige Liv det Præg af Sundhed og Ligevægt, som kendetegner ham til det sidste, efter nogles Mening endda i en for høj Grad. Han blev ikke forceret ved for tidlig Undervisning; først da han var 12 Aar, kom han ind i den nyoprettede »Efterslægtselskabets Skole«, der var grundet paa moderne, friere Principper. Modersmaals- og Historieundervisningen (ved Edv. Storm og C. F. Dichmann) gav den hungrende Intelligens og Fantasi rig Næring. Før den Tid havde han dog, lige fra han i »Degneskolen« havde lært at læse, slugt al den Morskabslæsning, han kunde overkomme, deriblandt Robinson, 1001 Nat, Insel Felsenburg, Holberg's Komedier og fremfor alt Ewald's Værker; ved dennes »Rolf Krake« aabnede, efter hans eget Udtryk, den nordiske Saga sine Gravhøje for ham. Efter Skolegangens Afslutning kommer der for første Gang en Disharmoni mellem ham og Livet. Hvad skulde han nu være? Faderen vilde have ham i Købmandslære; selv vilde han studere, begyndte ogsaa derpaa, men maatte opgive det; endelig blev han Skuespiller. I to Aar var han ved det kgl. Teater (hvor Baggesen dengang var en af Direktørerne), men nogen dygtig Skuespiller blev han aldrig, og med Udgangen af 1799 forlod han Teateret. Han havde imidlertid gjort Bekendtskab med Brødrene H. Chr. og A. Ørsted; de paatoge sig nu at manuducere ham, og i Aaret 1800 blev han Student. S. A. blev han indført i Rahbek's Hjem og blev forlovet med Kamma Rahbek's Søster, Christiane, Datter af Konferensraad Heger. Nu er han i en Kreds, hvor han hører hjemme. »Manden med de skjulte Talenter« hed han i Bakkehusets Sprog; hvad han egentlig skulde blive, vidste man ikke, men at der voksede et Geni op iblandt dem, det anede mange. Selv var han temmelig sikker paa sit Kald som Digter. S. A. som han blev Student, havde Universitetet fremsat et Prisspørgsmaal: Var det gavnligt for Nordens skønne Litteratur, om den gamle nordiske Mytologi blev indført og almindelig antagen i Stedet for den græske? Oe.'s Svar, for hvilket han fik Accessit, gik ud paa, at begge Mytologier kunne anvendes, idet Digteren »fremfor alt attraar Mangfoldighed og Nyhed«; han taler her bestandig som den, der har Erfaring. Det var heller ikke ganske faa Digte, han lod trykke, men de ere ret værdiløse; han famlede usikkert mellem forskellige Forbilleder, Goethe, Schiller, Lafontaine, Samsøe, Ewald. Da mødte han sin Skæbne.

Heinrich Steffens (s. d.), der havde tilbragt nogle Aar i den ny romantiske Skoles Hovedsæde Jena, kom til Danmark i Sommeren 1802, og næsten straks, da han mødtes med Oe., følte denne, at her var Vejviseren. Det lyder som et Eventyr, at han efter sin første lange Samtale med Steffens skrev »Guldhornene«. Steffens siger selv beskedent: »Jeg gav ham kun sig selv«, og Udtrykket passer; nu vidste han, hvad han kunde og vilde. En Digtsamling, han havde lovet sin Forlægger, og en nordisk Fortælling, »Erik og Roller«, i Suhm's og Samsøe's Stil, som han alt havde under Trykken, kasserede han, og i utrolig kort Tid skrev han en ny Samling, der udkom i December samme Aar med Titelen »Digte« og Aarstallet 1803. Med denne lille Bog holder Romantikken sit Indtog i Danmark, og den rigeste Periode i dansk Litteratur begynder.

Romantikken er jo overalt en Opposition mod de fra Renaissancetiden nedarvede stive Former, hvori Følelsen og Fantasien, der nu begynde at kræve deres Ret, ikke kunde røre sig; saaledes ogsaa i Danmark. Men medens den ny litterære Retning i Nabolandene, Tyskland og Sverige, havde at bekæmpe en veludviklet livskraftig Litteratur af det gamle klassiske Præg og maatte bestaa lange og bitre Kampe, før denne blev overvunden, havde den lettere Spil i Danmark. Det gamle her var saa tyndt og udvandet, dets dygtigste Forsvarere, den norske Kreds, var opløst, dens Medlemmer havde næsten alle forladt Danmark og dyrkede andre Interesser; det gamles to betydeligste Repræsentanter blandt de danske Digtere, Baggesen og P. A. Heiberg, havde ogsaa forladt Landet. Nogen synderlig Modstandskraft var denne Retning ikke i Besiddelse af; i Danmark blev da den ny Retning mere en Kamp mod Tidens Aandløshed og dens hele flade filistrøse Livssyn, især mod dens skæve Syn paa Poesiens Opgave. Det er mod dette, de vigtigste polemiske Stykker i »Digte 1803« vende sig. Kampen mod de gamle Former behøvede Oe. ikke heller at spilde mange Kræfter paa, Ewald havde alt brudt deres Magt; Oe.'s Opgave blev den positive: at indføre og naturalisere en Hær af de nyfundne, især italienske og spanske Former, som de tyske Romantikere havde fremdraget. Endelig er Oe.'s Gennembrud mindre en Kamp for de store Følelsers Ret, for Lidenskabens Oprør mod de stive gamle Samfundsformer, end for Fantasiens Ret til at tumle sig i den mest ubundne digteriske Frihed — Oe. viser sig straks som en større Epiker end Lyriker. Største Delen af Idéindholdet i »Digte 1803« er vel ikke Oe.'s eget, men en Genspejling af det ny, der kom til ham fra Romantikken i Tyskland, særlig fra Steffens. Men hvad der er Oe.'s eget, er den ungdomsfriske Fantasi, hvormed alt er levendegjort, og endnu mere det vidunderlige Sprog, saa svulmende og brusende, saa djærvt og dog saa blødt, at det forbavsede og næsten forfærdede — aldrig havde nogen anet, at det jævne danske Sprog rummede saadanne Toner. Med Rette siger Steffens, at en ny Epoke i Sproget traadte frem med rige Forjættelser. Hvad Bogen ikke har taget op efter den tyske Romantik, er dennes sygelige Længsel efter det Jegvedej-hvad, der symboliseres i »den blaa Blomst«; det er Sundhed, Livskraft og Livsglæde, der straaler ud fra dens Blade.

Efter et Par Aars Studier og Syslen med forskelligt, bl. a. en aldrig udført Oversættelse af den oldnordiske poetiske og prosaiske Litteratur, udsendte han i Sommeren 1805 to Bind »Poetiske Skrifter«, som have et andet, langt mere subjektivt Præg end hans første Bog. Digteren taler i første Person — som i den lyriske Digtkrans »Langelandsrejsen«, noget af den ypperste Lyrik, Oe. har frembragt — han udtaler sig om sin Stilling til sin Forgænger Ewald, til den Stræben mod det nordiske, som han halvt føler sig forpligtet til at følge, halvt længes bort fra til noget lysere og skønnere; han grunder over sit eget Genis Væsen

og skaber de to Mesterværker »Vaulundurs Saga« og » Aladdin <, begge digteriske Afbilleder af Kunstneren, snart som den rolige, maalbevidste Arbejder, snart som den lykkestraalende Gudernes Yndling.

Men nu kunde han ikke bie længer, nu maatte han ud i den store Verden for at samle en endnu langt større Rigdom, end han alt ejede. Som Goethe i sin Tid flygtede til Italien, fløj han af Sted; han lod sin Fæstemø være i den Tro, at det kun var et lille Besøg, han vilde aflægge hos Steffens. Han blev borte i over fire Aar.

Rejsen gik til Halle. Først maatte han læse »Aladdin« for Steffens og vise ham, hvad der var vokset efter hans Udsæd. Og saa maatte han personlig lære at kende alle disse store Personligheder, der havde skabt den ny Poesi, han følte sig som Medarbejder i. Fremfor alle Goethe; Schiller var jo desværre nylig død, men Schlegel'erne, Tieck, Schleiermacher o. m. fl. Han gjorde ogsaa Bekendtskab med den ene efter den anden, men ak! med Undtagelse af Goethe, Kæmpen, der ragede op over alle andre, taalte de ikke at ses nærved. Deres smaalige Fordømmelse af alt andet end deres eget, deres Uklarhed over Maal og Midler, deres aandelige Impotens frastødte den sunde, kraftige, for alt skønt modtagelige Dansker. Allerede i Efteraaret 1805 kommer Digtet »Hjemve«, der ender i et angstfuldt Suk ved Følelsen af, at han er skilt fra dem, han før har støttet sig til, og nu maa søge sin egen Vej. Men han fandt den. Det var ikke mindst Romantikernes Uvilje mod Schiller, der havde frastødt ham. Nu besluttede han at skrive en Tragedie i Schiller's Stil, men uden som han at gaa af Vejen for den Shakespeare'ske Djærvhed, og nationalt skulde Emnet være. Saa skriver han da >Hakon Jarl«, den første i Rækken af hans egentlige Storværk, de nordiske Tragedier. Selv Steffens kunde se, at her brød noget nyt og stort frem. Hans næste Tragedie, »Baldur hin gode«, er et Skridt videre mod det nordiske og mod en strengere Stil. Ewald havde behandlet det samme Emne, og med Saxo som Kilde gjort Balder til en Halvgud, der gaar til Grunde ved sin Elskov til en jordisk Kvinde; men Oe. gaar til Edda og ser i Balder Gudeskikkelsen. Schleiermacher havde gennemgaaet en græsk Tragedie paa Originalsproget med Oe., og den bliver hans Mønster i Formen: Trimeteret, den ottefodede Trokæ, Korsange i fri Rytmer, isprængte med nordiske Stavrim — en dristig Blanding af forskellige Elementer, men med stor Kunst sammensmedet til en Enhed. Samtidig genoptager han sit Forsøg paa at behandle den nordiske Mytologi i episk Form, og i et med de nordiske Folkeviser beslægtet Versemaal fra den gamle tyske »Heldenbuch« finder han en Form, der paa det mest fuldendte folder sig om Emnet; »Thors Rejse til Jotunheim« er i sin sublime Naivitet noget af det ypperste, Oe. har frembragt. 1807 udkomme disse tre Værker samlede under Navnet »Nordiske Digte«, med en højst interessant Fortale. Hvad Oe. i Breve til Hjemmet havde lovet: »Jeg vil ikke sige til dem, »I skriver skidt«, men jeg vil selv skrive godt!«, det var paa det skønneste udført i denne Bog. Men af og til fik Polemikken dog Overhaand som i Digtet »Der irrende Ritter« og i den tyske Omarbejdelse af »Aladdin«; begge høre til hans svagere Arbejder. I Efteraaret 1806 forlader han Tyskland, hvor han i Kraft af sin stærke Racefølelse aldrig havde følt sig fremmed, det gør han derimod i Paris, Rejsens anden Hovedstation. Her skriver han »Palnatoke«, hvor Emnet som i »Hakon Jarl« er Brydningen mellem Hedenskab og Kristendom, men med en anden Fordeling af Lys og Skygge, samt »Axel og Valborg« med Emne fra Middelalderen, fuldt af »Liebe, Ritterthum und Zauberei«, som Romantikken yndede det, men i hel fransk-klassisk Form med Overholdelse af de tre dramatiske Enheder, der lige fra Lessing's Tid havde været forkætrede; Oe. viser hermed sine litterære Modstandere, at den ægte Digter lige saa lidt behøver at være Slave af den ene som af den anden Katekismus, men er Herre over alle Former. Her i Paris digtes ogsaa den skønne Folkevise »De tvende Kirketaarne«. Over Schweiz (med et længere Besøg hos Mme Staël-Holstein, den franske Beundrerinde af det nyvaagnede germanske Aandsliv) gaar Rejsen til den tredje Hovedstation Italien. Her færdes han især i Kunstnerkredse, bl. a. med Thorvaldsen, og greben af Billedkunstens Magt digter han (paa Tysk) Kunstnertragedien »Correggio«. Endelig i Novbr. 1809 er han atter hjemme i Kjøbenhavn, hvor han bliver Embedsmand — Professor i Æstetik — og Ægtemand.

Med Rejsens Afslutning ere hans Vandre- og Læreaar til Ende. Den Tid, der nu fulgte, skulde dog ikke blive en rolig Arbejdstid, det blev en Kamptid. I Virkeligheden havde Rejsen jo været en utrolig Kraftudfoldelse: en Række betydelige Digterværker vare frembragte og det ikke som Produkt af Rutine, men under uophørligt Nybrud. Et saa mægtigt Energiforbrug maatte nødvendigvis følges af en vis Afslappelse. Dette var han selv klar over, og han betragtede ogsaa flere af sine paafølgende Værker som en Slags Fritidsbeskæftigelse, der ikke gjorde store Fordringer, men som han mente, hans Publikum dog kunde tage til Takke med, medens han samlede Kræfter til ny Storværker. Saadanne vare hans Lystspil og Syngespil: »Faruk«, »Kanariefuglen«, »Ludlams Hule«, »Røverborgen« o. fl. Men hans store Tragedier: »Stærkodder«, »Hugo von Rheinberg«, »Hagbarth og Signe« vare ogsaa afgjort svagere, skønt han anvendte stærkere Effektmidler end før, og »Fiskeren« var kun en mat Efterklang af »Aladdin«. Nu fik han at føle, at han selv havde forvænt sit Publikum, det fandt sig ikke i denne Stilstand. Andre Stjerner vise sig: Ingemann, der havde genoptaget netop det af den tyske Romantik, som Oe. havde forkastet, men som Publikum endnu havde Smag for; Grundtvig, der med sin nordiske Digtning, ogsaa efter Oe.'s Mening, var sejlet Historien nogle Streger nærmere. Snart meldte Kritikken sig aabenlyst. Grundtvig, der oprindelig havde følt sig som Oe.'s Elev og havde tilegnet ham sine »Optrin af Kæmpelivets Undergang«, havde derefter gennemgaaet en religiøs Krise, der havde ændret hans Syn paa Digtningens Opgaver; han fandt nu, at Oe. manglede Dybde og Alvor, tog sin Digtervirksomhed som en overfladisk Leg i Stedet for et ham af Gud paalagt ansvarsfuldt Kald. Fra en anden Side blev han angreben af Baggesen

I sit frivillige Eksil i Paris havde denne med Forundring set det ny Digterfænomen; han begreb ikke, hvad det betød, og følte sig selv i afgjort Modstrid med den ny romantiske Skole. Men et Besøg i Danmark 1806, hvor han sluttede et intimt Venskab med Oe.'s højt begavede Søster, Fru Sophie Ørsted, og hvor hun »omvendte ham til Goethe«, ændrede hans Syn paa Oe. Fra det Ørsted'ske Hjem sendte han 1806 til Digteren i Paris et Rimbrev, hvor han i Nureddin's Navn hilser den unge Aladdin, faderlig advarer ham mod at give sig for meget af med Goethe og Romantikerne og lover ham, at naar han først har naaet Parnassets Top, skal han, Nureddin-Baggesen, lære ham at gnide Lampen paa den rette Maade. Oe. havde svaret rolig overlegent, at Lampens Brug forstod han selv helt vel. Det derpaa følgende personlige Samvær i Paris var forløbet særdeles venskabelig, men siden havde de ikke haft noget med hinanden at gøre. Nu, 1813, tog Baggesen atter Bolig i Kjøbenhavn, og da han paa flere Maader følte sig kaldet til at være den gode (og gamle) Smags Vogter, laa det nærmest for ham at udøve dette Kald ved at følge Landets største Digters Udvikling og vejlede hans Publikum til at skelne mellem det gode og det daarlige i hans Produktion; han begyndte altsaa en systematisk Gennemgang af Oe.'s Værker. Den fornemme Ligegyldighed, hvormed Oe. optog dette, irriterede imidlertid Baggesen, saa han efterhaanden gik over til en skrappere Kritik, der ofte ramte særdeles vittig i Enkelthederne, men til andre Tider var lige saa uretfærdig og navnlig for Helhedens Vedkommende aldeles principløs. Tilmed fandt man i den et vist Præg af noget personligt, der vakte Bitterhed i den Oe.'ske Kreds og kaldte hans Venner frem til Forsvar, og snart stod hele Hovedstadens litterært interesserede Verden i Kamp. Oe. selv var i Begyndelsen ikke døv for de Røster, der manede ham til at »gøre sine forrige Gerninger«; 1814 trak han sig tilbage i Ensomhed paa sit kære Frederiksberg og skrev her »Helge«. Modsætningen mellem to hinanden udfyldende Naturer, et Forhold, som atter og atter dukker op i Nordens Historie, og som han fandt typisk udtrykt i de to Brødre, Helge og Hroar, var som skabt for ham; et ikke mindre genialt Greb er Formen, hvor han har udført en ogsaa i den oldnordiske Litteratur fundne Idé: at lade Formen skifte efter Indholdets Art; saaledes fik han sit Princip om »Digterens Attraa efter Mangfoldighed og Afveksling« udført. Eftertiden har i »Helge« set Oe.'s ypperste episke Værk ved Siden af »Thor's Rejse«, men Samtiden stillede det næppe saa højt. Det stoppede i hvert Fald ikke Munden paa hans Kritikere; Grundtvig rystede paa Hovedet af det, og skønt Baggesen lejlighedsvis sagde et rosende Ord om det, var han dog ude af Stand til at give nogen orienterende Vurdering af det Saa fortsattes da Kampen med stigende Hidsighed fra begge Sider. Hele denne Fejde vedkommer dog mere Baggesen's Historie end Oe.'s; Oe. deltog ikke selv i den uden med et enkelt hidsigt Indlæg »Professor Oe.'s Erklæring til Publikum om hans personlige Forhold til Justitsraad Baggesen« [1818] samt nogle ikke videre heldige Sidehug nu og da (f. Eks. Skrubtudsekoret i »Fiskeren«). Men han følte sig dog forpint ved det hele, og da han fik Indbydelse til at ledsage en ung dansk Adelsmand paa en Rejse til Tyskland og Frankrig, greb han med Glæde Lejligheden til at slippe bort fra alt det, der i hans Øjne kun var et Udslag af onde og smaasindede Menneskers Misundelse. Rejsen gik til Paris og derfra over Miinchen og Wien til Berlin; han besøgte altsaa omtrent de samme Steder, som paa første Rejse, men denne bragte langtfra det Udbytte, som hin, hverken i personlig Tilfredsstillelse eller poetisk Frembringelse. I Paris, hvor han ved Racemodsætningen altid følte sig særlig nordisk stemt, fortsatte han sin Behandling af Rolf Krake's Saga med den prosaiske Fortælling, »Hroar's Saga« med stærkt polemiske Udtalelser om Digterens og Digtningens Opgaver, og skrev desuden Tragedien »Fostbrødrene« (efter en Fortælling hos Saxo), hvis flere Gange omarbejdede Slutning viser Oe.'s ret tarvelige borgerlige Lykkebegreb kæmpende med den nordiske Livsanskuelse, han dunkelt følte som større. Mindst heldig var han i de Breve fra Hjemmet, han efter Hjemkomsten udgav, og som gav Baggesen Lejlighed til paa ny at angribe ham og henskyde Dommen over hele Oe.'s Digtning til »sit Fædrelands studerende Ynglinge«, et Angreb, der fremkaldte den sidste og berømteste Del af Fejden, »Tylvtestriden«. Under denne udkom Oe.'s dramatiske Idyl »Den lille Hyrdedreng«, der i høj Grad tiltalte Baggesen og gav ham Anledning til en smuk Hyldest af dens Forfatter; men da han samtidig følte, at han maatte opgive Haabet om at finde Forstaaelse for sine æstetiske Anskuelser i sit Fædreland, forlod han det 1820. Hermed var Kampen forbi. Da Baggesen nogle Aar senere døde, fejrede det kgl. Teater hans Minde ved Opførelsen af »Axel og Valborg« og en smuk og hjertelig Epilog af Oe.

Efter Kampens Afslutning faar Oe. en roligere Tid. Under dens sidste Aar havde han fortsat og afsluttet sin digterigske Behandling af den nordiske Mytologi i »Nordens Guder« [1819], uden dog i de senere Partier at naa op i Højde med »Thor's Rejse«; 1820 kom Tragedien »Erik og Abel«, hvor Oe. har forladt Myte- og Sagnverdenen for et rent historisk Stof; Skildringen af de to stridende Brødre er ikke upaavirket af hans eget Forhold til Digterbroderen Baggesen. Omtrent paa denne Tid digter han sin Sang: »Der er et yndigt Land«, hvis tre første Vers ere blevne en Nationalsang. En Tid lang er han nu mindre optaget af original Produktion. 1819 havde han udgivet et Bind tyske Digte; nu oversatte han paa Tysk Holberg's Komedier — disse havde ikke faa Beundrere blandt de tyske Romantikere — samt omarbejdede først paa Tysk, saa paa Dansk sin Ungdoms Yndlingsroman under Navnet »Øen i Sydhavet«; endelig udgav han 1823 sine »Samlede Digte«. Den Omstøbning, hans Ungdoms Produktion her maatte undergaa, viser hans egen Udvikling. Ungdomssejren over Filisteriet havde været for let købt; Filisteriet havde nu faaet Bugt med ham. Med stor Omhu har han udslettet alle Spor af Romantik og Mystik, saa Digtene have faaet mere af det 18. end af det 19. Aarh. (som naar Ellepigen, der giver Ridderen I det dræbende Slag mellem hans Hærder, udtrykkelig forklares som — en Forkølelse). Ung-

dommen, der overvejende havde staaet paa hans Side i den Baggesen'ske Fejde, begyndte nu at falde fra; en tarvelig Tale, han holdt som Universitetets Rektor, gav den unge Algreen-Ussing Anledning til et haanende Angreb paa ham, og snart træder der ud af de unges Kreds en Kritiker af en helt anden Art end Baggesen.

J. L. Heiberg, der lige saa lidt som Baggesen havde kunnet finde sig i Opholdet i Kiel, flyttede 1825 tilbage til Kjøbenhavn, og opfyldt af Begejstring for Hegel's filosofiske System, brændte han af Iver efter at anvende det over for Poesien. 1826 skrev Oe. »Væringerne i Miklagaard«, unægtelig en af hans bedste Tragedier, bygget over hans Yndlingsmotiv, Modsætningen mellem to Naturer, her de uslebne, men sunde og ærlige Nordboer over for de højt kultiverede, men moralsk udmarvede Grækere. Den gav imidlertid Heiberg Anledning til en ret sønderlemmende Kritik i hans Blad, »Kjøbenhavns flydende Post«. Oe. svarede med en lille Brochure »Om Kritikken i »Kjøbenhavns flyvende Post««, og dette gav Heiberg en kærkommen Lejlighed til i en større Afhandling at underkaste hele Oe.'s Produktion en kritisk Vurdering efter den Hegel'ske Metode. Det Resultat, han kommer til, er, at Oe. hverken er betydelig som Lyriker eller som Epiker, men har sin egentlige Storhed i »den umiddelbare Forening af det lyriske og episke«, nemlig i Romancen, et Begreb, Heiberg udstrækker saa vidt, at han faar baade »St.-Hansaften-Spil« og »Aladdin« ind derunder; den fuldkomne Forening af det lyriske og episke, hvor disse gaa op i en højere Enhed: det dramatiske, magter Oe. derimod ikke, da hans Geni kun er umiddelbart, ikke reflekteret. Forgæves forsøgte Oe. at modsige sin Kritikers »luftige Abstraktioner og tekniske Talemaader«, og at hævde sin Ret til at kaldes en Dramatiker a(Rang; Heiberg's slebne Form og hans Sikkerhed i at tumle med de for Oe. temmelig uforstaaelige Hegel'ske Kategorier afvæbnede ham, og han følte sig helt anderledes urolig end ved Baggesen's Angreb. En lille Kreds af unge tog dog Handsken op og kæmpede paa hans Vegne: P. Hjort, I. C. Hauch og Chr. Wilster, alle bosatte i Sorø. De to førstes tungere Skyts prellede af paa Heiberg's Hegel'ske Rustning, men en mere jævnbyrdig Modstander havde han i den sidste, der magtede den vittige Persiflage saa godt som Heiberg selv. Oe. selv vendte sig resolut til positivt Arbejde. Det gamle »Selskab til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse« (s. d.) havde i sin Tid udsat en Præmie for et Heltedigt; af denne henstod endnu Halvdelen ubrugt, og Oe. besluttede at vinde den; han havde desuden ikke afsluttet sin Behandling af Hrolf Krake's Saga, og halvgjort Arbejde var ham imod. Stoffet laa altsaa lige for hans Fod, men til et regulært Heltedigt krævedes et heroisk Versemaal, og Heksameteret passede ikke for det nordiske Stof. Oe. gør da atter et af sine geniale Greb, idet han efter de danske Folkeviser og Niebelungenstrofen skaber et fortløbende Versemaal af stor Kraft og Skønhed, og navnlig al en aldeles enestaaende Rigdom i sine Kombinationsmuligheder (»Hrolf Krake«, et Heltedigt [1828]). Selv Heiberg, der ellers havde fremsat den Paastand, at den danske Versekunst var gaaet tilbage siden 18. Aarh., især fordi den ikke tilstrækkelig tog sig i Agt for Hiater, maatte indrømme, at Oe. her havde vist sig som et skabende Geni, medens han for Resten gennemheglede Digtets Plan og Indhold med sine hvasseste Vaaben. Det æstetisk interesserede Publikum — det blev paa denne Tid større og større — stillede sig efterhaanden saa godt som udelukkende paa Heiberg's Side; og en mægtig allieret fik denne i de anonyme »Gengangerbreve«. Havde Oe. saaledes Grund til at føle sig undervurderet af sine Landsmænd, fik han nu til Gengæld en smuk Hyldest fra Sverige. 1829, da han var til Stede ved Magisterpromotionen i Lund's Domkirke, hvor hans Ven, Digteren Es. Tegnér, tilfældigvis skulde holde Festtalen, benyttede denne Lejligheden til i en af sine noksom berømte Taler paa Vers at bringe sin Tak for, hvad hele Norden skyldte »Den nordiske sångarekungen«, paa hvis Hoved han derpaa satte Lavrbærkransen Men selv denne skønne Handling benyttedes af Heiberg til et nyt Angreb paa Oe., fordi dennes Svar paa Tegnér's Tale var, som Oe.'s Lejlighedsdigte næsten altid, temmelig mat.

Det nu følgende Tiaar, 1830—40, er Oe.'s fattigste Tid. Han føler sig magtesløs over for det Heiberg'ske Angreb; selv erkender han vel ikke dets Berettigelse, han ser i det, som i de tidligere Angreb, kun et Udslag af »Fjendskab«, men han bar en Fornemmelse af, at den almindelige Mening er paa hans Fjendes Side. Ligesom Heiberg havde fundet det praktisk gennem et Tidsskrift at sætte sig i stadig Rapport til sit Publikum, forsøger Oe. at gøre sine æstetiske Ideer tilgængelige for en større Kreds og udgiver »Prometheus, et Maanedsskrift for Poesi, Æstetik og Kritik«. Men dette gav ham kun Lejlighed til at vise, at hvor stor han end var i Poesien, saa var han i Æstetikken og Kritikken sin Modstander langt underlegen. Samtidig erkender han til en vis Grad Berettigelsen af den Heiberg'ske Kritik, idet han begynder en samlet Udgave af sine Tragedier, hvori disses Form er eftergaaet og affilet efter Heiberg'sk Recept, navnlig anstiller han en skaanselløs Jagt paa Hiaterne. Han føler sin Produktionsevne ebbe, og dog drives han til bestandig at skrive, især de sædvanlige 5 Akts Tragedier med nordisk Emne: »Tordenskjold«, »Dronning Margrete«, »Olaf den Hellige«, »Knud den Store« ; i »Sokrates« behandler han for første og sidste Gang et helt græsk Emne. For alle disse Tragedier gælder det, at de mere skildre Helten som Menneske, som Privatperson, end som historisk betydningsfuld, tragisk Personlighed, hans menneskelig elskværdige Sider fremhæves, især Godmodigheden; »et skikkeligt Menneske« var i Oe.'s Mund den højeste Ros, og han kunde da ikke andet end forme sine Helte efter dette Ideal. — I sit Familieliv var han ikke ubetinget lykkelig; hans Hustru, en kraftig og selvstændig Personlighed (smukt skildret i Hauch's Digt »Christiane Oehlenschläger« og i Vilh. Andersen's »Adam Oehlenschlager«), ansaa det for sin Pligt som Hustru at gøre Digteren til Genstand for en ukritisk Hyldest, der hverken var til Gavn for ham eller hende. Hendes Mand agtede hende, men han gik ofte af Vejen for hende; i Xantippe (i Tragedien »Sokrates«) har han tegnet hendes

Portræt. Det er næsten, som om han ved hendes Død trækker Vejret lettere. Hans ældste Datter havde baade noget af sin Faders og sin Moders Genialitet, men i en uharmonisk Blanding, der bragte hende til Vanviddets Rand; hendes Død (1835) greb Faderen dybt. Mere end nogen Sinde berøres Digterens Hjerte smertelig i disse Aar. Han dyrker ogsaa Lyrikken mere end tidligere, saaledes den lyriske Rejsebeskrivelse: »Norgesrejsen« [1834], (han havde 1833 gæstet Norge, men den Hyldest, han dér fik, var ikke slet saa ubetinget som den svenske; det Welhaven'ske Parti tog ham til Indtægt, samtidig med at Wergeland og hans Venner kritiserede ham baade med Alvor og Gammen), »Fyensrejsen« [1835] (Prins Christian, Fyn's Guvernør, havde indbudt ham til sig for at adsprede ham efter Datterens Død); men Afstanden mellem disse Digtkredse og »Langelandsrejsen« fra 1804 var uendelig stor. En af de skønneste Perler blandt den Oe.'ske Lyrik findes dog netop paa denne Tid, Digtet »Hvor blev I røde Roser dog« (i Novellen »Den blege Ridder«).

I 1839 døde den gamle Konge, Frederik VI. Med ham gik den gamle Tid i Graven; alle havde en Fornemmelse af, at nu maatte der komme noget nyt. Hos næsten alle danske Digtere spores der paa denne Tid en Vending; det gælder ogsaa Oe. Han kom paa den Tid sammen med en Kreds af betydelige Mænd, Venner fra hans yngre Aar: Steffens, Grundtvig og fremfor alle Thorvaldsen. Alle disse havde gennemgaaet en rig Udvikling, medens Oe. fremdeles gik i de gamle Spor. Han følte sig saa underlig lille, og han vidste dog, at ogsaa han var en stor Mand. Til sin Hustru skriver han fra Nysø: »Naar jeg kommer hjem, maa jeg ogsaa gøre noget nyt og stort; jeg er jo dog ti Aar yngre [end Thorvaldsen]«. Det lyder saa barnligt, men det var dog mandigt Alvor. 1841 skriver han »Ørvarodd's Saga« i en ganske anden Stil end »Vaulundur«. Han, der ellers altid havde set sine Helte som fuldt færdige, ens fra først til sidst, tegner her Mennesket i trinvis Udvikling gennem Venskabet, Kærligheden og Kristendommen. Og medens han før har skildret sine Personer alt for usammensatte: Helten ædel og aaben, Skurken lumsk og avindsyg, faar han nu Øjet op for, at »Lyder og Dyder bære dødeliges Sønner blandede i Bryst«; sikkert er det bl. a. de islandske Slægtsagaer med deres mærkelige psykologiske Skarpsyn, han paa denne Tid lærer af. Tragedierne »Dina« (1842), »Landet fundet og forsvundet«, »Amleth« (1846), »Kjartan og Gudrun« (1848) ere af en ganske anden Støbning end de tidligere. Men atter faar han at føle, at han havde forvænt sit Publikum, og det ikke til det gode; disse ny Værker vare for det ofte »haard Føde«. Før, naar man saa en Oe.'sk Tragedie, vidste man straks, hvem man skulde holde med, og hvem man skulde afsky, det var saa rart nemt, men nu...! »Oe.'s Skikkelser have ikke længer det klare Præg som tidligere«, klagede Kritikken. Een Kritiker var der vel, som vovede at tage til Genmæle mod den Heiberg'ske Undervurdering at Dramatikeren Oe., det var P. L. Møller, men selv han synes at have manglet Sans for Digterens mærkelige Efterblomstring. Den Del af hans dramatiske Arbejder, som Eftertiden har sat mindst Pris paa, hans Lystspil »Freya's Alter« (1804), omarbejdet flereGange, »Trillingbrødrene fra Damask« (1830), »Den lille Skuespiller« (1837), »Genfærdet paa Herlufsholm« (1844), »Garrick i Frankrig« (1845) o. fl. fik en smuk Anerkendelse, da Hostrup sendte ham et af sine Sangspil med Tilskrift »Til Skuespildigteren Adam Oehlenschlager«.

De nationale og liberale Bevægelser i Fyrrerne tog han ingen Del i, og Krigen 1848 smertede ham dybt. Han, der mer end nogen anden havde haft Øje for Racefællesskabet mellem alle germanske Nationer, han, der altid havde hævdet, at Goten og Germanen bør være Venner, for ham var dette en Broderkrig. Han tog sin Tilflugt til sin kære nordiske Sagnverden og skrev sit sidste større Værk, Heltedigtet »Regnar Lodbrog« (1849). Det er et mat Gammelmandsværk; den eneste Interesse, der knytter sig dertil, er, at Oe. omsider har givet sig i Kast med den germanske Verdens største Heltesagn, Volsungsagnet, som han ellers altid var gaaet af Vejen for, det var ham for vildt og barbarisk; hans Behandling af det er imidlertid Emnet ganske uværdig. Een gribende Strofe har »Regnar Lodbrog«, det er Slutningslinierne: »Endt er Regnar Lodbrog's Kvæde; gamle Skjald om gamle Nordens Helte sang for sidste Gang«. Det skulde blive Sandhed. 14. Novbr. samledes de danske Digtere for at fejre deres aandelige Fader paa hans 70aarige Fødselsdag. Hver af dem havde sin Hilsen at bringe, de skønneste og betydningsfuldeste kom fra hans gamle Modstandere Grundtvig og Heiberg. Oe. svarede med et smukt Digt, hvori han udtalte sit Haab om, at han endnu havde »en skøn Allé til Kirkegaarden«. Men allerede 20. Jan. 1850 sov han hen.

Midt i den af ydre Begivenheder stærkt bevægede Tid føltes det, at en stor Aandens Høvding var falden. Man vidste jo dog, at han havde skrevet skønne Digterværker, selv om man ikke læste dem synderlig mere. Næsten enhver kendte fra Kjøbenhavn's Gader hans ranke, fornemt-skønne Skikkelse, — »hans Isse var ikke hvidnet, og Ungdommens Rose blomstrede endnu paa hans Kind« (Mynster's Mindetale), hans paa een Gang værdige og elskværdige Væsen — »han var Hovedstadens skønneste Prydelse« (P. L. Møller). Alle, der have kendt ham, vidne om hans store personlige Elskværdighed, altid var han fuld af venlig Deltagelse for andre, ikke mindst for de unge, og selv i sin Egoisme saa barnlig naiv, at det gjorde ham indtagende.

Tiden efter Oe.'s Død var ham ikke gunstig. Han nød kun en *succes d'estime*, og Heiberg's Dom om ham ansaas for inappellabel. Realismen var ham ofte endnu mere gram; ved en Genoptagelse af »Axel og Valborg« paa det kgl. Teaters Repertoire kaldte en Anmelder dette Digterværk for en ormstukken Tand, der burde trækkes ud og kastes bort jo før jo heller. Men omtrent ved 1890 vender Strømmen sig. V.Vedel kalder Oe.'s Tid for »Guldalderen i dansk Digtning«, og Vilh. Andersen giver i sin store Biografi »Adam Oehlenschlæger, et Livs Poesi« den varmeste Skildring af Mennesket Oe. Heiberg's Anseelse

som æstetisk Autoritet er desuden fra anden Side rokket stærkt. Ganske vist er Oe. ikke nogen stor Lyriker; han er for lykkelig, hans Liv er forløbet som en alt for rolig Drøm; de virkelig store Lyrikere have levet og lidt mere. Kun i Ungdommen, da alt bruser og gærer i ham, frembringer han Lyrik af Værd. Men Epiker er han som faa; hans Fantasi har en Frodighed og navnlig en Kraft i Anskuelsen, som ikke naas af mange, og han behersker alle den episke Stils Arter, fra den bredest svulmende Udmaling til den djærveste Knaphed. Hans Værd som Dramatiker var det, der især blev bestridt af Heiberg, men Efterverdenen giver ham næppe heller Ret heri. Vel har Oe. ikke de store græske Tragikeres Verdenssyn eller Shakespeare's Skarpblik ind i Sjælelivets Dybder. Men hvad Liv og Anskuelighed angaar, staa i hvert Fald hans bedste Dramer blandt Verdenslitteraturens første. Hans Personer ere levende Mennesker af Kød og Blod, ikke Abstraktioner, og Handlingen udfolder sig med Raskhed og Kraft og holder Interessen ved lige til det sidste. Dette gør dem til Folkeskuespil i bedste Forstand. De have haft og ville sikkert endnu i lang Tid have stor national Betydning. Da Folkehøjskolerne efter det ulykkelige Aar 1864 toge Fart, var det mindre Grundtvig's Digtning end Ingemann's Romaner og Oe.'s Tragedier, der gav dem deres poetiske Næring. Hans Betydning for dansk Sprog og Poesi kan næppe overvurderes. Hans Prosa, der oprindelig var frisk og sprudlende, blev ganske vist alt for tidlig tom og mat; men til Gengæld var hans Poesi lige til det sidste et uforligneligt Væld af Rigdom og Skønhed. Naar den danske Verskunst staar saa højt, netop i Mangfoldighed, skyldes det først og fremmest Oe., og endnu ere næppe alle de Kilder, han har boret ned til, udtømte. (Litt.: Der findes kun een fyldig Biografi af Oe., det er Vilh. Andersen's »Adam Oe.«, I—III [1899—1900], men Bidrag dertil findes i: »Oe.'s Levnet, fortalt af ham selv«, I—II [1830—31]; »Erindringer«, I_IV [1850—51]; Kr. Arentzen, »Ad. Oe.« [1879]; samme, »Baggesen og Oe.«, I—VIII [1870—78]; L. Schrøder, »Adam Oe. og den romantiske Skole« [1888]; R. Nielsen, »Adam Oe.« [1879]; Chr. Molbech, »Studier over Oe.'s Poesi« [1850]; P. L. Møller, »Adam Oe., et Erindringsblad« [1876]. Gennembrudet er især behandlet i: Cl. Petersen, »Om Forholdet mellem det gamle og det ny ved Oe.'s Fremtræden« [1867]; Vilh. Andersen, »Guldhornene« [1896]; Olaf Hansen, »Oe.'s Digte 1803, Hundrede Aar efter« ; »Digte 1803«, paa ny udgivne 1903 ved Ida Falbe-Hansen o. fl. Oe.'s Skrifter findes i flere Udgaver, men endnu ikke i nogen helt tilfredsstillende; den bedste er F. L. Liebenberg's Udgave af Oe.'s poetiske Skrifter i 33 Bind; men fuldstændig studeres kunne de kun i Originaludgaverne, hvoraf flere nu ere temmelig sjældne). *I. F.-H.*

Øier, Herred, søndre Gudbrandsdalens Fogderi (skal fremtidig tilhøre Gudbrandsdalens Politimesterdistrikt), Christians Amt, 689 □ Km., hvoraf ca. 18 □ Km. Ferskvand (1900) 3,184 Indb., altsaa henved 5 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Præstegæld med 0. og Tretten Sogne; det omgives af Herrederne østre Gausdal, Ringebu, Store Elvedalen, Ringsaker og Faaberg. Herredet er et Indlandsherred, der i den vestre Del gennemstrømmes af Laagen (s. d.); Laagen's Dal føre har her en Højde af 160—190 M. o. H. og hører til de trangeste og mindst opdyrkede Dele af Gudbrandsdalen. Den V. f. Laagen liggende Del af Herredet er opfyldt af en sammenhængende Fjældmasse, der med afvekslende stejle og fladere Skraaninger gaar over i Hoveddalføret med Laagen og dens Udvidelse i Losna; Fjældene ere i det hele uden udprægede Toppe og højest i den nordlige Del i Trakten omkring Kiliknappen (1,082 M.) i østre Gausdal. Den 0. f. Laagen liggende Del af Herredet udgør en ca. 30 Km. bred Fjældmark, gennemskaaren af en Mængde Vasdrag med Afløb dels mod Sydvest til Laagen, dels mod Sydøst til Glommenvasdraget (s. d.); blandt de mange betydelige Fjælde kunne nævnes Affjældet (1,061 M.), Høgtinden (1,195 M.), Eldaahøgda (1,234 M.), Rauberget (1,014 M), Storhø (1,026 M.) m. fl. Af Herredets Vasdrag er det største Laagen, der danner Hunderfossen og Hovdefossen, og som foruden i Losna udvider sig i Gillebufjorden og Jevnefjorden og optager en Række Tilløb, hvoriblandt Moksa; endvidere kunne nævnes Aastavasdraget med Lyngaaen, Hymna, Gjæsa m. fl. Efter Kortene findes 99 Indsøer, af hvilke de største ere Lyngsjøen (1 □ Km.), Goppollvandet (0,9 □ Km.) m. fl.; der findes i Fjældene tillige talrige Myrer. Bebyggelsen ligger udelukkende i Hoveddalføret og er tættest paa Laagen's østre Bred; blandt Gaardene, der til Dels ligge højt oppe fra Elven, kunne nævnes Mo, Jevne, Bø, Kvam, Rindal, Glømmen m. fl. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og Herredet har stor Sæterbebyggelse. At Skov haves nok for Distriktets Behov, og der findes flere Sav- og Møllebrug, endvidere Høvleri, Skifabrikker, Benmølle, Farveri, Skiferbrud m. v. Øier Kirke, opført 1728, ligger paa østre Laagenbred, Tretten Kirke, opført 1727, ved søndre Ende af Losna. Gudbrandsdalsbanen følger Laagen's vestre Bred og har inden for Herredet Stationerne Tretten, Øier og Hunder. Den gudbrandsdalske Hovedvej følger Laagen's østre Bred; endvidere fører gennem et Dalføre Bygdevej over til østre Gausdal, og Herredet har en Mangfoldighed af Gaardveje og enkelte Rideveje, der ere af Betydning som Forbindelsesveje med Østerdalen. *N. S.*

Øieren, Indsø i Glommen's (s. d.) nedre Løb, ligger i Smaalenenes og Akershus Amter (se Trøgstad, Spydeberg, Enebak og Fet). Ø., hvis Areal er ca. 87 □ Km., er reguleret i Henhold til Stortingsbeslutning af I. Maj 1857, ved Mørkfosdammen (se Mørkfos) ved Glommen's Udløb. Den befares med Dampskib mellem Lillestrøm og Mørkfos. *N. S.*

Øiestad, Herred, Nedenes Fogderi (skal fremtidig tilhøre Arendal Politimesterdistrikt), Nedenes Amt, 109 □ Km., hvoraf ca. 9 □ Km. Ferskvand, (1900) 4,554 Indb., altsaa ca. 45 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Præstegæld og Sogn med Nedenesengene og Ø. Kapeller; det omgives af Herrederne Fjære, Landvig, Here-

foss, Froland, Østre Moland, Hisø og Arendal By (Barbu). Herredet ligger paa begge Sider af Nidelven's nedre Løb og har en Kystlinie af ca. 1 Km. mod den indre Del af Søm skilen; til Herredet hører en Del (33) Smaaøer med et samlet Areal af 1,2 □ Km. Nidelven gennemstrømmer Herredet fra Nord til Syd, danner saa paa en Strækning Grænse mod Fjære og kommer derpaa med nordøstlig Retning atter ind i Herredet, der herved deles i tre Afsnit; dens Dalføre veksler med aabne, brede og velbyggede Strøg og Indsnævringer, hvor Dalsiderne træde helt frem til Elven. Herredet er opfyldt af som Regel skovbevoksede Hei- og Aaspartier, der dog ikke naa betydeligere Højder; i den vestre Del ligger Nævedalsheia (202 M.), Fodevarsheia (227 M.) m. fl. og i den nordre Del Brattaasen (174 M.), Løbbaasen (165 M.) m. fl. Herredets betydeligste Vasdrag er Nidelven med dens Tilløb; den danner flere Fossefald, af hvilket det største er den 18 M. høje Rygenefoss, hvor der af Hensyn til Tømmerflødningen er anlagt en 2 Km. lang Tømmerrende, bygget delvis som Tunnel. Efter Kortene findes 25 Indsøer; de største ere Rorevand (2 □ Km. inden for Herredet), Assævand (1 □ Km. inden for Herredet), Røjnevand (1 □ Km.) m. fl. Af Herredets Areal opgives 7,3 □ Km. dyrket Mark, 87 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og ligeledes ere Skovdrift og Fabrikdrift af Betydning; i Herredet ligger det store Rygene Træsliberi, og endvidere findes flere Mølle- og Savbrug, Teglværk, Sæbefabrik m. v., ligesom der drives adskilligt Fiskeri og Baadbyggeri, og tillige er Skibsfarten en vigtig Erhvervskilde i dette Herred, hvor i tidligere Tid Skibsbyggeriet spillede en stor Rolle. Distriktet er i det hele vel bebygget. Ved Nidelven's nedre Løb ligge flere Strandsteder, som Vrængen, Strømmen, Haugerød, Helle, Biestø og Klaadeborg med (1900) i alt 1,485 Indb.; blandt de betydeligste Gaarde kunne nævnes Asdal, der antages tidligere at have været adelig Sædegaard, Braastad, der tidligere tilhørte Larvik's Grevskab, Vigeland, Løddesøl, Klep m. fl.; Nedenes Gaard, efter hvilken Amtet har Navn, var tidligere Kronens Ejendom. Den nuværende Ø.'s Hovedkirke (Bjorbæk) er opført 1884; Ø.'s Kapel er den gamle Hovedkirke, opført mellem Aar 1200 og 1338, der 1902 restaureredes efter en Brand 1900; Nedenesengene Kapel er opført 1882. Den vestlandske Hovedvej gaar gennem Herredet fra Arendal mod Vest med indre Linie, med dens ydre Linie paa en kortere Strækning mellem Hisø og Fjære. Fra den indre Linie fører Hovedvej til Froland og Mykland, og endvidere findes et betydeligt Antal Bygdeveje og Gaardveje. Den under Anlæg værende Bane Arendal—Aamli gennemskærer Herredet, hvor den vil faa Stationerne Braastad og Rise. — Hisøstrømmen, Nidelvens østre Arm, er kanaliseret og af Betydning for Lokalforbindelsen med Arendal. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Nedenes Amt< [Chra. 1904]; A. Faye, »Bidrag til Ø.'s Presters og Prestegælds Historie« [Arendal 1861]). *N. S.*

Øislebø, Herred, Lister og Mandal Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Mandal Fogderi), Lister og Mandal's Amt, 154 □ Km., hvoraf ca. 8 □ Km. Ferskvand, (1900) 930 Indb., altsaa ca. 6 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Sogn af Holme Præstegæld; det omgives af Herrederne Laudal, Finsland, Øvrebø, Søgne, Holme, søndre og nordre Undal. Herredet er et Indlandsherred, der ligger paa begge Sider af Mandalselvens midterste Del; det er et Aas- og Heilandskab, gennemskaaret af et betydeligt Antal af mindre Dalfører og Vasdrag. Fjældene V. f. Mandalselven have stejlt Fald mod denne, og det betydeligste Aasparti er her Drivaasen; i Herredets østre Del ere Fjældene gennemskaarne af flere Dalsænkninger, og i den sydlige Del af dette Afsnit ligger Rallefa eien (238 M.). Selve Mandalen har paa den største Strækning inden for dette Herred ret bred Bund med store Skovmoer afvekslende med Bebyggelse og dyrket Mark. Mandalselven danner i Herredet fire større Fossefald og optager flere Tilløb, bl. a. fra Øst Finselven og Høielven, der begge danne flere Fossefald. Af Indsøer findes efter Kortene 92, hvoraf de fleste ere smaa; det største er Høievand (0,8 □ Km.); flere af Elvene og Vandene ere fiskerige, og særlig har Mandalselven et bekendt Laksefiskeri. Af Herredets Areal ere 6 □ Km. dyrket Mark, 60 □ Km. Skov, og Resten er Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og tillige er Skovdriften af stor Betydning, da Herredet har adskillig væksterlig Skov, særlig Furuskov; der findes i Herredet et Savbrug, desuden findes Garveri og Smedeværksted. De fleste Gaarde ligge i Mandalen; desuden er der adskillige Heigaarde, men ingen Sæterbebyggelse. Blandt de største Gaardsbrug kunne nævnes Høie, Øislebø, Sjævesland, Usland, Heddeland m. fl. 0. Kirke, opført 1795, ligger i den sydlige Del af Hoveddalføret. Hovedvejen gennem Mandalen følger Hoveddalføret; dertil har Herredet i de senere Aar faaet et vel udviklet Net af Bygdeveje, bl, a. fra Kirkebygden flere Veje mod Øst til Christianssand og Søgne. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Lister og Mandals Amt« [Chra. 1903]). *N. S.*

Øje er det Sanseorgan, der formaar at optage og omsætte Lysstraaler, saa at de kunne ledes til Hjernen, hvor de opfattes som Lysindtryk. For at man skal kunne se, fordres ikke blot et 0., men tillige en Synsnerve og en Del særlige Nerveceller i Hjernen.

0. er bygget efter lignende Principper som et Fotografiapparat (*camera obscura*). Ligesom Fotografiapparatet bestaar 1) af en Kasse, hvis Vægge indvendig ere sværtede sorte, for at Lyset ikke i Kassens Indre skal kastes fra Væg til Væg, hvorved Billedet vilde blive utydeligt, 2) af et Linseapparat, som kan bryde Lyset saaledes, at der kan dannes et Billede paa 3) en følsom Plade i den Ende af Kassen, der er modsat Linsen — saaledes bestaar 0. af en lille Kasse, hvis Væg indvendig er sort, i hvis forreste Del findes et Lysbrydningsapparat, og i hvis modsatte Del findes en Nervehinde, der er følsom for Lyspaavirkning.

Den beskyttende Del af Ø.'s Væg er den hvide Senehinde, inden for hvilken findes en silkepapirstynd Hinde, Aarehinden (*choroidea*), der ved sine talrige Blodkar tjener til Ø.'s Ernæring, og inden for denne findes endnu en silkepapirstynd Hinde, Nethinden *(retina)*, Synsnervens Endeudbredning. Paa Ydersiden af Nethinden mellem denne og Aarehinden findes et kulsort Pigmentlag (*pigmentum nigrum*). Fortil i 0. findes et klart gennemsigtigt Parti, Hornhinden *(cornea)*, der som et Urglas er indfattet i Senehinden. Hornhinden er mere krummet end Senehinden og bryder Lysstraalerne noget, men ikke nær nok til, at der kan dannes et Billede paa Nethinden. Umiddelbart bag Hornhinden findes et lille Rum (forreste Øjenkammer, *camera anterior*) indeholdende en klar Vædske (Vandvædsken, *humor aqveus*). Bagtil begrænses dette Rum af en muskuløs Hinde, Regnbuehinden (*iris*), det blaa eller graa eller brune i 0., i hvis Midte ses en kulsort Plet, Pupillen, der dog kun

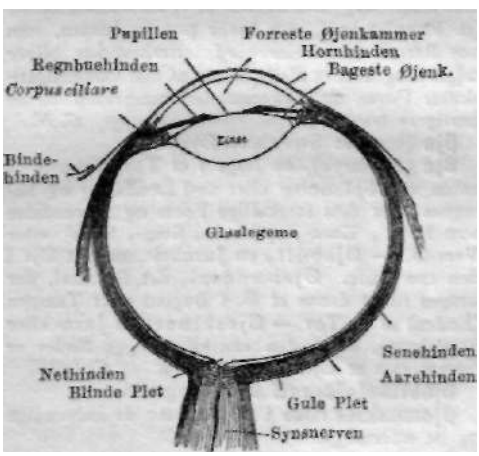

Gennemsnit gennem det menneskelige Øje.

er et Hul i Regnbuehinden. Naar man ser paa 0., lægger man Mærke til Regnbuehinden, men ser næppe nok Hornhinden og navnlig ikke, at den ligger betydelig foran Regnbuehinden. Dette kan man imidlertid overbevise sig om ved at se 0. saa langt fra den udvendige Side som muligt. Pupillen, det Hul, hvorigennem Lysstraalerne skulle passere ind i 0., bliver større og mindre, efter som Belysningen er svagere eller stærkere, og Regnbuehinden svarer saaledes fuldstændig til Blænderen paa Fotografiapparatet. Umiddelbart bag Pupillen og Regnbuehinden ligger Linsen (Krystallinsen, *lens)* omgiven af sin Kapsel. Det ubetydelige Rum mellem Regnbuehinden og Linsen — i Reglen ligge de tæt op til hinanden — kaldes bageste Øjenkammer *(camera posterior)*. Linsen er et ganske gennemsigtigt, stærkt lysbrydende Legeme. Bag Linsen findes Glaslegemet *(corpus vitreum)*, en ganske klar, geléagtig Masse, som fylder hele Ø.'s Indre. Medens Lysstraalerne i Fotografiapparatet passere det brydende Linsesystem og for Resten Luft, passere de i 0. Hornhinde, Vandvædske, Linse og Glaslegeme for at naa ind til den følsomme Plade, Nethinden.

Da 0. kun er omtrent $2^1/_2$ Cm. i Gennemsnit, bliver Billedet, der dannes paa Nethinden, meget lille og staar selvfølgelig ligesom paa Fotografipladen paa Hovedet. Der har været skrevet overmaade meget for at forklare, hvorfor vi ikke se alting paa Hovedet, da Billedet i Øjet staar paa Hovedet, men at Diskussion herom har kunnet føres, kan kun bero paa, at man ikke har klaret sig, at det ikke er 0., der ser, men Hjernen, medens Ø.'s Virksomhed er indskrænket til at kunne omdanne visse Svingningers Indvirkning til en saadan Nervevirksomhed, at Hjernen faar Lysindtryk.

Ved Benyttelsen af Fotografiapparatet maa man dels forandre Blænderens Størrelse efter Belysningens Styrke, dels forandre Linsesystemets Afstand fra Pladen efter Afstanden af den Genstand, man vil fotografere — jo nærmere Genstanden er, des længere maa denne Afstand gøres, eller man maa føje en Linse til det lysbrydende Apparat for at forstærke dette, hvis Fotografiapparatet ikke kan forlænges. I 0. reguleres alt dette ved Muskelarbejde. Pupillen forsnævres, naar Lyset bliver stærkere, udvides, naar Lyset bliver svagere, og dette sker ved de Muskler, der danne den væsentligste Del af Regnbuehinden. Naar nære Genstande betragtes, forsnævres Pupillen ligeledes. Linsen krummes stærkere, naar man skal se nære Genstande, end naar man skal se fjerne Genstande, og dette sker ved et Muskelapparat, der ligger bag Regnbuehinden omgivende hele Linsen *(corpus ciliare)*. Uden at man tænker derpaa, indstilles 0. nøje for den Genstand, man vil se (akkommoderes), saa at ikke alene Billedet paa Nethinden bliver skarpt, men Belysningen af det passende.

Et tydeligt Billede paa Nethinden er en Betingelse for godt Syn, og staar Ø.'s Længde derfor i urigtigt Forhold til dets Lysbrydning (Ametropi), faar man ikke skarpt Syn undtagen ved Glas, der kan forandre Brydningen paa passende Maade (se Myopi, Hypermetropi, Astigmatisme).

Det er imidlertid ikke ligegyldigt, hvor paa Nethinden Billedet dannes, i Virkeligheden er det kun, naar Billedet falder paa en meget begrænset Del af Nethinden midt i Ø.'s Baggrund (den gule Plet, *macula lutea*), at man faar et skarpt og tydeligt Syn og ser Genstanden med alle dens Farver. Falder Billedet længere ude, ses det kun utydeligt og til Dels ufarvet, tilstrækkelig tydeligt til at gøre os opmærksom paa, at der er noget ud til Siden for os; men vil man være sikker paa, hvad det er, maa man dreje 0. mod det, saa Billedet falder paa den gule Plet. Lidt fra den gule Plet mod Næsesiden findes det Sted, hvor Synsnerven træder ind i 0. *(papilla nervi optici)*. Fra dette Sted udbreder Synsnerven sig i hele Nethinden; men da Synsnerven kun bestaar af Ledningstraade og ikke er forsynet med Nethindens for Lys følsomme Nerveceller, kan Lyset ikke direkte paavirke den — lige saa lidt som Lyden selve Telefontraaden — og et Billede, som falder paa selve Synsnervens Indtrædelsessted, opfattes derfor slet ikke. Der findes derfor i 0. en blind Plet (Mariotte's Plet). Denne kan man let iagttage, f. Eks. naar man med det ene 0., medens det andet er dækket, ser bestemt paa et Punkt, et lille Kors e. 1, paa et Stykke Papir, og derpaa bevæger et Blyant ude fra langs

Papiret hen mod Korset. Medens man ser Blyantsspidsen, medens den er langt ude til Siden, forsvinder den pludselig et Sted for atter at vise sig lidt efter, naar den kommer nærmere ved det Punkt, som fikseres. Hvis man efterhaanden nærmer Blyantsspidsen fra alle Sider og sætter et Mærke, hver Gang den forsvinder, vil man være i Stand til at tegne Omridset af den blinde Plet. Afstanden fra Fiksationspunktet er omtrent 13°. Mariotte, der først fandt Pletten, lærte den franske Konge at se sine Hofmænd uden Hoved.

Blod til Ø.'s Ernæring føres til 0. gennem en Del Pulsaarer, der navnlig ere stærkt repræsenterede i *Choroidea*, *Corpus ciliare* og Iris, der tilsammen ofte kaldes *Uvea*, og Blodet fra Aarehinden føres væsentligst bort gennem 4 store Blodaarer (*venae vorticosae*). Nerverne, Ciliærnerverne, komme ind bag i 0. tæt ved Synsnerven og fordele sig til de forskellige Hinder i 0.

Ligesom det er nødvendigt at pudse det forreste Glas i Fotografiapparatets Linsesystem, saaledes maa Hornhindens Forflade stadig holdes klar og blank, og hertil findes et stort og praktisk Apparat, der arbejder automatisk, og dette er saa meget mere nødvendigt, som Hornhinden ikke taaler at blive tør og ikke taaler Berøring af fremmede Legemer, da der skal meget lidt til for at fremkalde Betændelse i den. 0. beskyttes fortil af Øjenlaagene (s. d.), paa hvis bageste Side Bindehinden er fasthæftet, men Bindehinden naar ogsaa over paa 0. og fasthæftes til dette langs Hornhinden. Bindehinden dækker den forreste Del af Senehinden, og det hvide, man ser i Ø., er Bindehinden, der ser hvid ud, fordi Senehinden skinner igennem. Naar Øjelaagene ere lukkede, er 0. fuldstændig dækket; men naar de ere aabne, er Hornhinden for største Delen ubeskyttet. For at holde Hornhinden fugtig og fri for Støv o. 1. afsondres uafbrudt Taarer fra Taarekirtelen, der ligger langt fremme i Øjehulen opad og udad. Igennem flere Aabninger i Bindehinden højt oppe under øverste Øjelaag tømmes Taarerne ud og strømme over Ø.'s Forflade for ved den indre Øjenkrog (*canthus internus*) at opsuges gennem nogle ganske fine Aabninger (*puncta lacrymalia*), der føre ind til nogle smaa Kanaler (*canaliculi lacrymales*), der atter munde ud i Taaresækken (*saccus lacrymalis*), hvorfra en større Kanal (*ductus nasolacrymalis*) fører ned i Næsen. En stor Del af Taarerne fordampe, medens de passere over 0., Resten føres ned i Næsen. Ved jævnlige Blinkningsbevægelser fejes Hornhinden stadig ren. Hornhinden er meget følsom, og kommer der et fremmed Legeme i Berøring med den, smerter det, Blinkningsbevægelserne blive hyppigere, og Taareafsondringen forøges stærkt, saa at Taarerne, ligesom ved Graad, ikke kunne føres ned i Næsen, men strømme over Øjelaagsranden ned ad Kinden.

0. ligger gemt i Øjehulen, der bestaar af adskillige Knogler, som paa Steder, hvor de kunne være udsatte for Overlast, ere meget stærke, saaledes langs hele Randen af Øjehulen navnlig udadtil, medens de ellers ere tynde, endog papirtynde. Grunden til, at Øjehulen begrænses af mange Knogler, er, at den ellers ikke vilde kunne blive rummeligere ved Ø.'s Vækst i Fosterliv og Barndom, medens Rummet i Øjehulen nu bliver større ved hver enkelt Knogles Vækst. 0. ligger i Øjehulen omgivet af Fedt, der som en Pude støtter det.

Gennem Øjehulen passere alle Blodkar og alle Nerver til og fra 0., idet de saa godt som alle passere Huller i den bageste Del af Øjehulen. Følger man Synsnerven tilbage fra 0., ser man den liggende i Fedtvævet, bagtil gaaende gennem et Hul i Hjerneskallen. Naar den kommer ind i Kraniets Hulhed, mødes den med Synsnerven fra det andet 0. De danne her en delvis Krydsning med hinanden (*chiasma nervorumopticorum*), inden de fortsætte deres Vej til Hjernen, saaledes at hver Hjernehalvdel faar Nervetraade fra tilsvarende Dele af begge 0. Ø.'s Bevægelser udføres ved Hjælp af særlige Muskler (se **Øjemuskler**).

Med Alderen sker der ikke store Forandringer i 0., naar ikke særlige Sygdomme indtræde, men mellem de første Tegn paa Alderdomssvaghed indtræder dog Svækkelse af Akkommodationen (se Presbyopi), der beror paa, at Linsen, som hos Barnet er ganske blød, efterhaanden bliver J sejgere og mindre elastisk, saa at den vanskeligere skifter Form, og Akkommodationsmusklen derfor hurtigere trættes. *G. N.*

Øje (bot.) se Sovende Øjne.

Øje (Søudtryk), en Bugt i et Tov, fremstilles enten ved Splidsning eller ved Bændsling og betegnes efter dets forskellige Form og Anvendelse som Løbe-, Kunt-, splidset-, Stag-, Stilk- eller Vant-Ø. — Øjebolt, en Jærnbolt med et Øje i den ene Ende. Øjebændsel, det Bændsel, der bruges til at danne et 0. i Bugten eller Tampen (Enden) af et Tov. — Øjeskinne, en Jærn- eller Staalskinne, der i den ene eller begge Ender er formet som et Øje. *C. L. W.*

Øjebliksfotografi se Fotografi.

Øjemuskler falde i 2 Grupper: de indvendige [og de udvendige.

De indvendige ere dels Akkomodationsmuskelen, dels Musklerne i Iris, der tjene til at udvide og forsnævre Pupillen. Den Muskel, der trækker Pupillen sammen, er en Ringmuskel, hvis kredsformede Bundter kunne ses i Tegningen i Iris, medens de Muskelbundter, der udvide Pupillen, gaa radiært. Saavel Akkomodationsmuskelen som Ringmuskelen forsynes med Nerver fra Øjets Bevægenerve. Begge Muskler kunne lammes paa een Gang, hvilket viser sig ved, at Pupillen bliver meget stor og ganske ubevægelig ved Lyspaavirkning, og at Akkomodationen lammes, saa at man ikke kan se noget nær ved. Dette er f. Eks. Tilfældet efter Inddrypning af Atropin (Belladonna). Den modsatte Virkning: en krampagtig Sammentrækning af Ringmuskelen i Iris, hvorved Pupillen bliver overordentlig lille, og af Akkomodationsmuskelen, hvorved Øjets Brydning indstilles for Genstande i nærmeste Nærhed, kan f. Eks. opnaas ved Inddrypning af Eserin (Physostigmin). Det kan ogsaa indtræffe, at f. Eks. Akkomodationen lammes, medens Pupillen er upaavirket, og dette sker endda ikke saa sjælden efter Difteri. De her omtalte Tilfælde af Lamhed ere forbigaaende, men der findes ogsaa Tilfælde, som ikke helbredes, f. Eks. ved Hjernebløddninger.

De udvendige 0. ere 4 saakaldte lige Muskler: en øvre (*rectus superior*), en nedre (*rectus in-*

ferior), en indre *{rectus internus)* og en ydre *{rectus externus)* samt 2 skraa Muskler *{obliquus superior* og *obliquus inferior).* De 4 lige Muskler udspringe helt bag i Øjehulen og hæfte sig til Senehinden med en kort, bred Sene lidt bag Hornhindens Rand. Den øvre skraa Muskel udspringer ligeledes bag i Øjehulen paa samme Sted som de lige, men gaar over i en lang Sene, som langt fortil i Øjehulen opad og indad gaar gennem en lille seneagtig Løkke eller Trisse *(trochlea),* hvorpaa den atter bøjer bagtil hen over Øjet og hæfter sig til Senehinden langt tilbage. Den kommer til at virke, som om den udsprang ved Trissen. Den nedre skraa Muskel udspringer ved nedre forreste Rand af Øjehulen, gaar under Øjet og hæfter sig tæt over for den øvre skraa Muskel. Alle disse Muskler forsynes med Nerver fra Øjets Bevægenerve (3. Hjernenerve, *oculomotorius*) undtagen den øvre skraa Muskel, der har sin egen Nerve (4. Hjernenerve, *trochlearis),* og den udvendige lige Muskel, der ligeledes bar sin egen Nerve (6. Hjernenerve, *abducens*).

Ved Hjælp af disse 6 Muskler er man i høj Grad Herre over Øjets Bevægelser, og der er intet Sted i Legemet, hvor Musklerne maa arbejde i den Grad nøjagtig sammen som ved Øjets Bevægelser. De to Øjne skulle følges ad, dels parallelt ved alle Bevægelser til Siderne, opad og nedad samt i alle mellemliggende Retninger, dels konvergent ved alle Indstillinger for et Punkt, der ikke ligger meget langt borte, idet begge Øjnes Synslinier skulle krydses i Punktet. Hvis Synslinierne ikke aldeles nøjagtig ere rettede paa det Punkt, der betragtes, opstaar straks Dobbeltsyn, og, da man under almindelige Forhold aldrig ser dobbelt, fremgaar deraf, at Øjenbevægelserne altid ere overordentlig nøje afpassede. Det er imidlertid ikke blot de udvendige Muskler, der maa arbejde sammen; ogsaa de indvendige Muskler maa samtidig indstilles ganske nøjagtig, for at man kan faa et tydeligt Billede af det, man vil se. Alle disse Bevægelser ere saa godt indøvede, at vi den hele Dag bruge Øjnene uden at ofre de meget komplicerede Bevægelser en Tanke, — i den Grad har vor Vilje faaet Herredømmet over Musklerne. *G. N.*

Øjenbetændelse omfatter alle betændelsesagtige Tilstande i selve Øjet og dets Bindehinde. Man taler derfor om Betændelse i Synsnerven *{neuritis optica),* i Nethinden *{retinitis),* i Aarehinden *(choroiditis),* i *corpus ciliare (cyclitis),* i Regnbuehinden *{iritis),* i Hornhinden *{keratitis,* sjælden *corneitis),* i Senehinden *{scleritis)* og i Bindehinden *(conjunctivitis);* endvidere om Forbindelser af disse Sygdomme som *neuroretinitis, keratoiritis, iridocyclitis, iridochoroidoretinitis* o. s. v.

Betændelserne i de dybere Dele af Øjet, som man først nærmere har lært at kende efter Øjenspejlets Opfindelse, skyldes oftest almindelige universelle Sygdomme, som f. Eks. Syfilis, Nyresygdomme, Sukkersyge m. m., eller de skyldes medfødte Lidelser, saaledes *retinitis pigmentosa* (se Natteblindhed), eller endelig lokale Irritamenter. Hele Øjet kan angribes af Betændelse *(panophthalmitis),* enten som Følge af septiske Embolier, D: Blodprop i en af Øjets Pulsaarer, udgaaende fra et Sted, hvor der findes en ondartet Betændelse, f. Eks. ved Barselfeber, eller som Følge af Læsion og dermed fulgt Infektion af det andet Øje (sympatisk *ophthalmi).* Er hele Øjet saaledes angrebet, gaar det enten helt til Grunde ved Suppuration, eller Øjet lider saa meget, at Synet som oftest gaar tabt. Af størst Vigtighed er den sympatiske Oftalmi, der ikke er saa ganske sjælden. Aarsagen er altid Læsion af det ene Øje med et perforerende Saar; meget ofte er et fremmed Legeme trængt ind i og blevet liggende i Øjet. Er Betændelsen i det læderede Øje stærk, vil man ikke betænke sig længe paa at ofre dette Øje for at sikre det andet; men er Betændelsen kun ringe, er Behandlingen overordentlig vanskelig; thi det kan hænde, selv efter ringe Betændelse i det læderede Øje, at der nogle Maaneder senere kommer Betændelse i det andet Øje, og Faren for Synet paa begge Øjne er da stor. Betændelsen forplantes langs Synsnerven, og der gaar sjælden under 6 Uger, inden den naar det andet Øje. Vedvarer Betændelsen paa det først angrebne Øje i ca. 6 Uger, maa man tage under Overvejelse, om man skal fjerne dette Øje og derved sikre det andet, eller om man tør vove at bevare det.

Af Betændelser inde i Øjet, som ogsaa have været nærmere kendte, før man opfandt Øjenspejlet, fortjene Betændelserne i Regnbuehinden *{iritis')* at omtales, da de ingenlunde ere sjældne, have en betydelig Tilbøjelighed til at komme igen og efter flere Anfald kunne faa ikke ringe Betydning for Synet. Aarsagerne ere hyppigst Reumatisme eller Syfilis. Sygdommen er næsten altid meget smertefuld, idet Smerterne ikke alene lokaliseres til Øjet, men straale ud i Halvdelen af Hovedet, Det gaar stærkt ud over Appetit og Søvn, og Sygdommen har derfor betydelig Indflydelse paa Almenbefindendet. Der optræder stærk Rødme af Øjet, Regnbuehindens Farve forandres, og der optræder snart Sammenklæbninger mellem Randen af Pupillen og Linsekapselen *(synecchier),* som senere i Sygdommens Forløb blive til Sammenvoksninger. En af Behandlingens Opgaver bliver at forhindre disse Sammenvoksninger; thi vokser hele Pupillarranden sammen med Linsen, spærres Passagen fra bageste til forreste Øjenkammer, og Øjets Spænding tiltager derved stærkt, o: der opstaar den for Synet ødelæggende Sygdom Glaukom (»grøn Stær«).

Lettest tilgængelige for Undersøgelse og Behandling ere de mere overfladiske Sygdomme i Hornhinde og Bindehinde, som ogsaa ere langt hyppigere end de dybere Øjensygdomme, da saavel Hornhinde som Bindehinde ere meget udsatte for Smitteoverførelse. Betændelsen kan optræde isoleret i Hornhinde eller Bindehinde, men kan ogsaa gribe over fra den ene til den anden, og navnlig angribes Hornhinden let ved de alvorlige Betændelser i Bindehinden.

Betændelse i Hornhinden (Keratitis) kan være ganske overfladisk, eller den kan trænge mere eller mindre i Dybden, ja den kan i den Grad gaa i Dybden, at Hornhinden gennembrydes, Vandvædsken udtømmes, Regnbuehinden falder frem gennem Saaret, Linsen gaar tabt gennem Saaret. Efter en saa alvorlig Betændelse falder hele Øjets forreste Afsnit sammen, bliver uigennemsigtigt, saa at der højest bliver saa meget Syn

tilbage, at Lys kan skelnes fra Mørke. En saa alvorlig Sygdom skyldes som oftest enten Kopper, eller en meget svær gonorrhoisk eller difteritisk Bindehindebetændelse eller en Taarevejslidelse med Pus i Taaresækken eller en saa høj Grad af Nedsættelse af Ernæringstilstanden, at Taaresekretionen ophører, hvorved Hornhinden bliver ganske tør og i Løbet af faa Dage gaar til Grunde (*xerosis conjunctivae*).

Oftest lykkes det at standse Betændelsen paa et tidligere Stadium, eller den viser overhovedet ikke Tilbøjelighed til at gaa saa meget i Dybden, og den heler da, men vil altid efterlade en hvidlig Plet paa Hornhinden, der i Tidernes Løb vel kan klare op, men som Regel ikke helt forsvinde. Sidde saadanne Pletter foran Pupillen, genere de Synet ofte i langt højere Grad, end man skulde tro, idet de sprede Lysstraalernes Gang i Øjet eller komme til at virke paa lignende Maade som et mat Glas, som vel tillader Lyset at passere, men hvorigennem man ikke kan se.

Hornhindebetændelserne ere meget smertefulde, og navnlig er Lyset i højeste Grad generende for Patienten.

De hyppigste Former af 0. ere Bindehindebetændelserne (*conjunctivitis*). I de letteste Tilfælde findes kun lidt Rødme og Svulst af Bindehinden med lidt Slimafsondring, i de sværere Tilfælde er der stærk Svulst og Materieafsondring. Et vigtigt Spørgsmaal ved alle Bindehindebetændelser er Smittefaren. Som Regel kan man gaa ud fra, at er der Slim- og Materieafsondring, er der Mulighed for Smitteoverførelse ved Benyttelse af Lommetørklæder, Haandklæder, Vadskerekvisitter, Hænder o. s. v., men kun ved direkte Overførelse af Slimen fra det ene Øje til det andet. Er der ingen Slim- eller Materieafsondring, er der næppe Fare for Smitteoverførelse.

De letteste akutte Former af Bindehindebetændelse kaldes i daglig Tale »Træk i Øjet« og ere i Reglen lette at faa Bugt med, men ikke sjælden bliver Betændelsen haardnakket, varer længe, ja kan være uhelbredelig. For en Del Formers Vedkommende kender man bestemte Bakterier som Aarsag til Betændelsen. Et Par af de alvorligere Sygdomsformer fortjener en noget nærmere Omtale.

Hos nyfødte Børn optræder ikke sjælden Bindehindebetændelse. Oftest er det ubetydelig Betændelse uden væsentlig Betydning, men af og til er det voldsom Betændelse, der er meget farlig for Barnets Syn. I de alvorligere Tilfælde (*blennorrhoea neonatorum*) er Sygdommen af gonorrhoisk Natur, som Regel overført til Barnets Øjne med Slim fra Moderens Fødselsveje, undertiden vel ogsaa overført gennem Plejerskens Hænder eller de Ting, der anvendes ved Rensning af Barnets Øjne. Barnet fødes med tilsyneladende raske Øjne, men et Par Dage efter begynde Øjenlaagene at blive tykke, Bindehinden bliver rød og svullen, der afsondres lidt sej, gul Slim, og snart efter optræder en meget stærk Materieafsondring. Naar Svulsten af Øjenlaagene og af Bindehinden er meget stor og spændt, lider Hornhindens Ernæring betydelig, og kommer der da en ubetydelig Læsion af Hornhindens yderste Lag (Epitelet), griber Betændelsen over paa Hornhinden, og Sygdommen gaar hurtig i Dybden, saa at Faren for Synet bliver overhængende. Materieafsondringen varer i adskillige Uger, og i hele den Tid er Faren for Smitteoverførelse til Stede, — og overføres Sygdommen til voksne, optræder den endnu alvorligere end hos Børn. Behandlingen af Sygdommen fordrer meget betydelig Omhu og Udholdenhed fra Plejerskens Side og Kyndighed fra Lægens Side; men kommer Barnet under god Behandling i Tide, er der al mulig Udsigt til Helbredelse. Desværre kommer Barnet tit for sent under Behandling. Ikke mindre end $^1/_5$—$^1/_4$ af de blinde Børn paa Europa's Blindeinstitutter skylde nyfødtes 0. deres Blindhed. Da Sygdommen er en gonorrhoisk Infektion, findes den forholdsvis hyppig hos Børn, som ere fødte uden for Ægteskab. — Heldigvis har man i de senere Aar et udmærket forebyggende Middel mod Sygdommen, idet det har vist sig, at Inddrypning af en Helvedesstensopløsning umiddelbart efter Fødselen — et Indgreb, der er fuldstændig uskadeligt, og som Barnet ikke en Gang mærker —, er et sikkert Middel til at forebygge Sygdommen, idet Helvedesstensopløsningen dræber den Bakterie, Gonokokken, der foraarsager Sygdommen, Denne profylaktiske Inddrypning (Credé's Metode) er i nogle Lande, særlig Sverige og Danmark, given i Jordemødrenes Hænder, idet ethvert Barn umiddelbart efter Fødselen faar en Draabe af Helvedesstensopløsningen i Øjnene. I Norge oplæres Jordemødrene i den profylaktiske Inddrypning, og de opfordres til at anvende den i Praksis, men de ere ikke forpligtede til altid at gøre det. I Løbet af nogle Aar vil det forhaabentlig vise sig, at Antallet af Børn i Blindeinstitutterne med denne Blindhedsaarsag formindskes.

En anden alvorlig Form af 0. er den granuløse 0. (ægyptisk Øjensygdom, militær Øjensygdom, Trachom), en Sygdom, der viser sig ved, at der paa Bindehinden danner sig Granulationer, o: smaa Gryn, der rage ret dybt ned i Slimhinden. Sygdommen optræder dels endemisk, dels epidemisk. Meget ofte findes der rigelig Slim- og Materieafsondring, og i saa Tilfælde overføres Sygdommen let fra Person til Person, og det er derfor let forklarligt, at den hyppig findes blandt Soldater, særlig under Feltforhold. Som oftest forløber Sygdommen kronisk, og i de sværere Tilfælde gaar det da ud over Bruskpladen i Øjenlaagene, disse krummes og drejes med Øjenhaarene ind mod Øjet (Entropion). Endvidere lider Hornhinden, der lidt efter lidt som Følge af det ene Anfald af Betændelse efter det andet bliver uklar, gennemtrukken med overfladiske Blodkar (*pannus*). Af og til antager Sygdommen et meget akut Forløb og medfører i kort Tid meget dybe Lidelser i Hornhinden med Perforation og Blindhed. Sygdommen er med Rette meget frygtet. Der er vistnok ingen Sygdom, som har givet Anledning til en saa stor Litteratur som denne Øjensygdom, der i alle Lande har fremkaldt voldsomme Polemikker. Grunden hertil er, at Sygdommen ikke altid med Lethed erkendes, og navnlig, at der ofte forekommer smaa Granulationer paa Bindehinden, der intet have med Trachom at gøre, men kun ere lignende Dannelser som adenoide Vegetationer i Svælget. Behandles disse Granulationer med stærke Ætsmidler, fremkommer der Betændelsessymptomer, og det er

næppe ganske urigtigt, naar det er paastaaet, at de Midler, der anvendtes, voldte større Fortræd end Sygdommen selv. De alvorligere Tilfælde ere lette at erkende og fordre en kyndig, udholdende Behandling, der ofte maa fortsættes i Aarevis. — Sygdommen omtales første Gang tydelig i Danmark 1807 mellem engelske Matroser og Soldater, men den synes ikke at have bredt sig til Befolkningen. Derimod optraadte Sygdommen under de slesvigske Krige og i de nærmeste Aar derefter i ret store Epidemier. I de senere Aar findes Sygdommen ikke endemisk i Danmark undtagen maaske paa ganske begrænsede Steder i den sydligste Del af Jylland. De fleste Tilfælde, der ses i Danmark, træffes hos Svenskere, særlig fra Småland. I Norge optræder Sygdommen meget sjælden med enkelte spredte Tilfælde og vides ikke at have optraadt endemisk eller epidemisk. *G. N.*

Øjenbryn kaldes den haarbeklædte nederste Del af Panden umiddelbart over Øjet. Haarene, hvis Retning er fra Midtlinien udadtil, have til Opgave dels at skygge for Lys oppe fra, dels og især at værge Øjet mod Sved fra Panden. Ø.'s Form, Haarrigdom og Farve have stor Indflydelse paa Ansigtsudtrykket. Stærkt fremtrædende 0., beroende paa stærkt udviklet øvre Rand af Øjehulen, bidrager til at give et klogt Udseende, der ofte bliver strengt, naar Haarudviklingen er stærk og mørk, eller barskt, naar Haarene fra begge Sider mødes i Midtlinien over Næsen (»Varulv«). Paa den anden Side faar et Ansigt med svagt udviklet øvre Øjenrand, faa og lyse Øjenbrynshaar et vagt, ubestemt, let lidt faaret Udseende. *G. N.*

Øjendraaber. De fleste Medikamenter, der anvendes ved Behandling af Øjensygdomme, benyttes i Opløsning og dryppes ind i den Sæk, som Bindehinden danner, d. v. s. blot inden for Øjenlaagene. Dette gælder ikke blot de Medikamenter, hvormed man direkte vil paavirke Slimhinden, men ogsaa en Del Medikamenter, der kunne opsuges gennem Hornhinden (f. Eks. Atropin, Eserin, Cocain m. m.), og i Øjets Indre, særlig i Iris, udøve deres Virkning. *G. N.*

Øjenforblindelse se Synsbedrag og Blendværk.

Øjenhaar sidde langs Øjenlaagsrandene, saaledes at øvre Øjenlaags 0. ere krummede lidt opad, nedres lidt nedad. Deres Opgave er dels at skygge for Øjet, dels at forhindre fremmede Legemer i at komme ind i Øjet. Hos nogle Mennesker ere de lange, tætte og mørke, hos andre korte, sparsomme og lyse, og disse forskellige Egenskaber bidrage meget til i Forbindelse med Øjenbrynenes Udseende at give Ansigtet Udtryk. Mangel paa 0. (*madarosis*), som ikke sjælden træffes efter haardnakkede Øjenlaagsbetændelser, er meget generende, da Øjet derved i høj Grad udsættes for Lys, Luft og Støv. Overordentlig pinligt er det, naar 0. vokse i gal Retning, saa at de bøjes ind mod Øjet og ved hver Bevægelse af Øjenlaaget gnides mod Øjet selv (*trichiasis*). I saadanne Tilfælde kan det undertiden være tilstrækkeligt at fjerne det forkert voksende Haar, men undertiden bliver Operation nødvendig. *G. N.*

Øjenlaag ere et Par bevægelige Hudfolder. For at give dem den rette Form findes inde i dem en lille bruskagtig Plade *(iarsus)* af Form som en Kasketskygge. Paa dennes bageste, mod Øjet vendte, Side findes Bindehinden (*conjunctiva tarsi).* Uden paa Bruskpladen findes Muskelbundter og uden paa disse den bløde, fine, let foldelige Hud. Langs Randen af 0. findes Øjenhaarene. Musklerne i 0. er en Ringmuskel, ved hvis Sammentrækning Øjet lukkes, medens Øjet aabnes, dels ved at det nedre 0. sænkes lidt, naar Ringmusklen slappes, men dels og navnlig ved at øvre 0. løftes af en særlig Muskel (*levator palpebrae*), som udspringer helt bag i Øjehulen sammen med de fleste af Øjets Muskler og hæfter sig til øverste Rand af Bruskpladen i 0. Af det tredje 0., som findes hos mange Dyr, findes hos Mennesket kun en halvmaaneformet Rest tilbage ved den indre Øjenkrog.

Paa begge 0. findes tæt ved den indre Øjenkrog en lille Aabning, Taarepunktet (*punctum lacrymale*), der fører ind i Taarekanalen. Taarepunkterne sidde paa Kanten af Ø., og ved hver Blinkningsbevægelse drejes de en lille Smule bagud, hvorved de dykkes ned i Taarestrømmen og opsuge Taarerne. For at Taarerne ikke skulle gøre Randen af 0. vaad, findes der i 0. en Række smaa Kirtler (Meibom'ske Kirtler), hvis Sekret sætter Huden i Stand til at sky Taarerne.

Under Søvnen dækker 0. Øjet og beskytter det dels ved at forhindre fremmede Legemer i at komme i Berøring med det, dels ved at forhindre, at dets Overflade ved Fordampning af Taarerne skal blive tør, hvorved Epitelet paa Hornhinden let afstødes, og der bliver Adgang for Sygdomsvækkere. Ved Ardannelser, hvorved 0. ikke kan lukkes. er Øjet meget udsat for tidligere eller senere at gaa til Grunde. *G. N.*

Øjenlaagsbetændelse optræder hyppigst som Betændelse med Hudløshed og Saardannelse langs Øjenlaagsranden (*blepharitis*), hvorved hyppig opstaar Bygkorn (*hordeolum*), en Suppuration i Øjenhaarenes Talgkirtler. Lignende Betændelse findes ofte i de saakaldte Meibom'ske Kirtler, der ligge dybere i Øjenlaagene, og kaldes undertiden Hagelkorn (*chalazion*). Som oftest optræder 0. sammen med Bindehindebetændelse (*blepharoconjunctivitis*). Sygdommen er ofte meget haardnakket og fordrer stor Taalmodighed ved Behandlingen. Følgen af Sygdommen er ofte Tab af Øjenhaar. — Ved Trachom (se Øjenbetændelse) lider Øjenlaaget tit i høj Grad, navnlig saaledes at Øjenhaarene bøjes indad mod Øjet *(entropion).* *G. N.*

Øjenlaagskrampe viser sig ikke sjældent som smaa hurtige Trækninger i Øjenlaagenes Ringmuskel. Den ret generende Lidelse er oftest meget forbigaaende og lader sig i de fleste Tilfælde saa at sige øjeblikkelig standse ved et Tryk paa den ydre Rand af Øjenhulen, hvor man kan trykke Musklens Bevægenerve fast mod Knoglen. *G. N.*

Øjenlægevidenskab (Oftalmologi). I de ældste medicinske Skrifter, man kender, saavel fra Ægypten som fra Grækenland og Rom, omtales Øjensygdomme og deres Behandling ret udførlig, men man ved ogsaa, at der allerede i Oldtiden fandtes Specialister, som særlig gav sig af med Behandlingen af disse Sygdomme. Naar man dengang talte om Øjensygdomme, mentes dog i

Grunden kun de Sygdomme, der vare direkte tilgængelige for Iagttagelse, eller med andre Ord Sygdomme i Øjets overfladiske Dele, i Bindehinden og Øjenlaagene. Af Sygdomme inde i Øjet var der kun Tale om Stær, den eneste, som man saa nogenlunde kunde erkende. Det synes, som om der i Oldtiden endog har været to Slags Øjenlæger, nemlig dels saadanne, der behandlede alle de ydre Sygdomme, dels Operatører, Stærstikkere. Af den første Slags kendes forbavsende mange fra Romertiden, dels gennem Stempler, hvori er skaaret Øjenlægens Navn og et Middel mod en eller anden Sygdom, der nævnes, dels gennem Mindesmærker. Disse Øjenlæger have vist i Reglen været frigivne. Af Operatører kendes færre, men det synes, at Kunsten at udføre forskellige Operationer allerede dengang er gaaet i Arv i enkelte Slægter fra Fader til Søn.

I Middelalderen, da hele Lægevidenskaben blev i højeste Grad forsømt, og navnlig Kirurgien kun dyrkedes af ganske ukyndige Personer, gik det 0. allerværst. Den kom i Hænderne paa omvankende Stærstikkere, der undertiden alene dyrkede denne Specialitet, undertiden tillige vare Stensnidere, Broksnidere, Tandbrækkere og Komedianter. Disse Operatører opsloge deres Boder paa Markederne, lokkede Folk til ved Udraabere og Trompetere, medens en Hans Wurst optraadte som Assistent, og alle Operationer foretoges i Publikums Paasyn paa aaben Gade. At Resultaterne af Øjenoperationer under saadanne Forhold vare frygtelige, er ikke saa underligt. Langt ned i Tiden dyrkedes Øjenlægekunsten af omrejsende Operatører, og selv saa sent som midt i 18. Aarh. besøgtes Skandinavien af et Par af Europa's mest kendte Øjenlæger, Cyrus og Taylor, der utvivlsomt vare saa lærde og dygtige som nogen anden paa den Tid, men de rejste rundt — Taylor i en Vogn bemalet med Billeder af Øjensygdomme — og reklamerede stærkt for sig. De optraadte ganske vist ikke mere paa aaben Bod paa Torvet, men enten i deres Logis, hvortil de indbød fornemme Folk for at overvære deres Operationer, eller de foretoge endog Operationer paa Slottet i Kongens og Hoffets Paasyn. I Skandinavien fik de store Garer dels af Magistraten i Kjøbenhavn og Throndhjem, dels af Kongerne, som tillige gav Titler af Livokulist e. 1., og desuden gav Medicinaløvrighederne dem fortrinlige Anbefalinger. De faa og smaa Aviser fyldtes dernæst med lange Beskrivelser af alt, hvad de foretoge sig.

Disse sidst omtalte Øjenlæger vare virkelig i Besiddelse af betydelige Kundskaber, og dette hænger sammen med, at der lidt efter lidt havde udviklet sig en Videnskab, som kunde kaldes 0. — I 16. og 17. Aarh. gik det kun langsomt fremad, om end Kendskaben til Øjets Anatomi voksede noget i dette Tidsrum, da Menneskets Anatomi i det hele studeredes med Iver af glimrende begavede Undersøgere. Lysstraalernes Gang i Øjet og Billeddannelsen i dette blev ogsaa erkendt, men uden at Øjenlægerne droge nogen væsentlig Nytte af disse Opdagelser. I Skandinavien har der i dette Tidsrum kun været ganske enkelte, der have haft noget Kendskab til Øjet og dets Sygdomme.

Lige ved Begyndelsen af 18. Aarh. skete imidlertid et Omslag, og i Aarh.'s Løb gik 0. enormt fremad. Den første og vigtigste Opdagelse var, at Brisseau og Maitre-Jean beviste, at Stær er en Uklarhed i selve Linsen, og ikke, som man tidligere havde ment, en Hinde foran Linsen, samt at man ved Stæroperationen fjernede Linsen fra Pupillarrummet og ikke blot fjernede en uklar Hinde foran Linsen. Denne Opdagelse gav Anledning til en Polemik — en af de interessanteste i Medicinens Historie — med dramatiske Optrin i det franske Akademi, men Sandheden af Opdagelsen trængte lidt efter lidt igennem og blev af den allerstørste Betydning, idet den bl. a. gav Anledning til, at Daviel ved Midten af Aarh. opfandt sin Stærekstraktionsmetode, der i Hovedsagen anvendes den Dag i Dag, Foruden denne Opdagelse gjordes der efterhaanden mange andre; der foretoges overordentlig nøjagtige Maalinger af Øjet, hvis Anatomi og Fysiologi nærmere studeredes, forskellige indre Øjensygdomme beskreves, flere Operationer opfandtes, og endelig blev det af den største Betydning for Udviklingen, at der fremkom den ene Lærebog og Haandbog efter den anden. Følgen af alt dette blev, at Behandlingen lidt efter lidt gled ud af Hænderne paa de omrejsende Okulister og over i veluddannede Kirurgers Hænder. 0. blev en Del af den videnskabelige Kirurgi, men det blev dog altid kun et Mindretal af Kirurger, der særlig gav sig af med Øjensygdomme.

I Skandinavien høres meget lidt til Øjenlæger i den første Halvdel af 18. Aarh., men midt i Aarhundredet optræde baade i Danmark og i Sverige nogle af de betydeligste Øjenlæger, som disse Lande nogen Sinde have haft. I Danmark er det Georg Heuermann, i Sverige Olof af Acrel og Odhelius, der ikke alene personlig vare dygtige Øjenlæger, men som have efterladt sig meget betydelige Værker.

I 19. Aarh.'s første Halvdel gik 0. langsomt fremad, men i det hele var man kommen saa vidt, at Specialisterne selv syntes, at 0. var naaet saa højt, at den stod over alle andre Specialiteter, og at der ikke var Udsigt til at naa meget videre. Da fremkom Helmholtz midt i Aarhundredet med sin Opfindelse af Øjenspejlet, og da dette Instrument kom i Hænderne paa Albrecht v. Gräfe og Donders, skete en Revolution i Ø., som man aldrig kunde have drømt om. I Løbet af faa Aar ændredes ganske Opfattelsen af Øjets Indre. Man blev ikke alene i Stand til at se ind i Øjet, men saa Detaillerne under betydelig Forstørrelse i levende Live, og det varede ikke længe, før man kunde beskrive en stor Mængde Sygdomme i Øjets Indre. Naar Lægen tidligere ikke kunde opdage Aarsagen til Blindhed, talte man om sort Stær, >den Sygdom, hvor Lægen intet ser, og Patienten heller intet ser<, men efter Øjenspejlets Opfindelse findes Begrebet sort Stær ikke mere, man vil ikke nøjes med en saadan Diagnose, men man vil vide og kan faa at vide, hvad der foranlediger Blindheden. Øjets Brydningsforhold blev yderligere klarlagt, nye og overordentlig fine Instrumenter konstrueredes, talrige nye Operationer indførtes, senere kom Bakteriologien til og bragte nye Synspunker frem, alle Hjælpevidenskaber toges til Hjælp, og Udviklingen gik frem med rivende Fart. Hertil bidrog ikke blot Gräfe's og Donders'es glimrende Evner som Lærere, men de

Skoler, de dannede, de talrige Elever, som spredtes i alle Lande, gjorde, at 0. blev dyrket som ingen Sinde tidligere, om end man mod Slutningen af Aarhundredet mere arbejdede paa at uddybe de talrige Iagttagelser, der vare gjorte, end opnaaede at bringe ny epokegørende Opdagelser. Udviklingen gaar altid i Spring med Mellemrum, hvor man kun langsomt kommer fremad, og ingen kan ane, hvor længe det vil vare, inden den næste store epokegørende Opdagelse gøres.

Medens indtil 18. Aarh. Øjenlægerne vare Specialister, væsentligst fordi ingen vilde give sig af med en Kunst, der kun var baseret paa et Par Kunstgreb, der lærtes fra Fader til Søn eller fra en Okulist til hans Hjælper, er 0. nu en Specialitet, fordi Studiet deraf er saa omfattende og fordrer saa stor Uddannelse og saadanne Færdigheder, at det ligger langt uden for, hvad en almindelig praktiserende Læge kan magte, særlig da Medicinen i det hele er udviklet i den Grad, at det er nødvendigt mere og mere at specialisere. — Faren ved denne Udvikling er, at Specialisten let forfalder til kun af være opmærksom paa det enkelte Organs Sygdomme og ikke at se dem i Forbindelse med almene Sygdomme, og en saadan Fare truede en Tid 0., men i de senere Aar er denne Fare mere og mere svunden ind. *G. N.*

Øjensalve benyttes under mange Øjensygdomme, dels ved Betændelse af Øjenlaagsranden, dels ved Betændelse i Hornhinden og Bindehinden. Der anvendes mange forskellige Slags Salver, hvoraf en gul Salve tilberedt med Kvægsølvpræcipitat er mest bekendt og har været kendt i mindst 150 Aar under meget forskellige Navne i Reglen efter Øjenlæger, som have angivet en særlig Sammensætning for den eller have reklameret særlig for den. *G. N.*

Øjenspejl (Oftalmoskop) er et ved Undersøgelse af Øjets Indre ganske uundværligt Instrument, som er opfundet af Helmholtz 1851.

Skønt Pupillen kun er et Hul, og skønt Øjengrunden paa Grund af sin Blodrigdom er rød, ser man Pupillen ganske sort, fordi de Lysstraaler, der falde ind i Øjet, kastes tilbage paa det nærmeste i samme Retning hen imod Lyskilden. Hvis derfor vort eget Øje og dets nærmeste Omgivelser vare lysende, vilde vi se Pupillen rød. Det fortælles, at Fysiologen Briicke en Dag i et Selskab skød sine Briller lidt op paa Panden, fordi de vare duggede, og han bemærkede da, at Pupillen paa det Menneske, han talte med, var rød. Han var snart klar over, at Lyset fra en Lysekrone var faldet paa hans Briller og derfra kastet ind gennem Pupillen og tilbagekastet til hans eget Øje. Han beskrev Fænomenet uden dog at drage videre Slutninger deraf. Helmholtz fortsatte imidlertid Undersøgelserne og udregnede ad matematisk Vej, at man ved at holde en Glasplade skraat foran Øjet rnaatte kunne kaste Lys ind i et Øje og samtidig igennem Glasset se gennem Pupillen. Hans Forsøg paa at se Detailler i Øjengrunden mislykkedes i længere Tid, men til sidst, da han opnaaede at slappe sin egen Akkommodation fuldstændig, lykkedes det ham at opfange et tydeligt Billede af Øjengrunden.

Der er konstrueret en Mængde forskellige Slags 0., men i Stedet for en Glasplade benytter man nu et Spejl, i hvis Midte er et Hul. En Lampe sættes ved Siden af Patienten, man opfanger Lyset fra Lampen med Spejlet, kaster det ind gennem Pupillen samtidig med, at man selv ser gennem Hullet i Spejlet. Der hører meget betydelig Øvelse til at benytte et 0., men naar man kan det, faar man ogsaa mere at se af Sygdomme i Øjet, end man kan se andre Steder i Legemet, idet Billedet af Nethinden ses betydelig — indtil ca. 14 Gange — forstørret.

Ved Hjælp af 0. kan man ikke alene se Uklarheder i Øjets gennemsigtige Dele og bestemme deres Beliggenhed, men man kan tillige se smaa sygelige Forandringer i Øjets Aarehinde, Nethinde og Synsnerve. Det er dog ikke alene hertil, 0. benyttes; thi man er ogsaa i Stand til ved det at bestemme Øjets Brydningsevne, idet man kun kan se Detaillerne i Øjegrunden skarpt, naar Undersøgerens og den undersøgtes Øjnes Brydningsforhold ere ens, og dette opnaas ved at skyde forskellige Glas for Øjenspejlet. Paa de nyere 0. findes derfor ogsaa en stor Mængde forskydelige Glas af forskellig Brydningsstyrke. Man har ogsaa konstrueret 0., hvormed man kan se sin egen Øjegrund (Autoftalmoskop), men de have ikke praktisk Betydning.

Ø.'s Opfindelse bevirkede et uhyre Fremskridt i Øjenlægevidenskaben. Medens man tidligere intet kunde se til Sygdomme i Øjets Indre, blev man nu i Stand til at studere Sygdommenes anatomiske Forandringer i det levende Øje under ret stor Forstørrelse og under gunstigere Forhold end noget andet Sted i Legemet. *G. N.*

Øjensprosser, de nederste Spidser paa Haarvildtets Gevir. *H. F. J.*

Øjenstikke d. s. s. Guldsmed.

Øjensygdomme omfatte en meget stor Mængde Sygdomme, selv om man bortser fra Øjenbetændelserne (s. d.), der dog ikke kunne skilles fuldstændig ud, saaledes ere f. Eks. *Pannus* og *Panophthalmitis* omtalte under Øjenbetændelse.

Af særlig vigtige 0. maa henvises til Stær (s. d.) og Glaukom (s. d.) samt Basedow's Sygdom (s. d.).

Af andre 0. fortjener Blæredannelse paa Hornhinden (Kornealherpes) at nævnes, navnlig under Form af »Neglekeratitis« (*Keratitis bullosa*). Lidelsen opstaar ved, at Hornhinden strejfes f. Eks. af en Barnenegl. Der danner sig da en Blære, som ofte hurtig brister, og det meget smertefulde Saar heler derpaa i Løbet af nogle Dage. Ikke sjælden kommer der imidlertid med kortere eller længere Mellemrum (Uger til Maaneder) stærke Nervesmerter i Øjet, ofte ledsagede af ny Blæredannelse. Smerteanfaldene optræde oftest sent paa Natten, og Blæredannelsen skyldes muligvis, at Øjet i Søvne gnides paa Grund af en Tørhedsfornemmelse i Øjet.

I Regnbuehinden og Aarehinden ere af særlig Betydning ondartede Svulstdannelser, navnlig i Form af kulsorte, kræftagtige Svulster (Melanosarkomer). Øjet er vistnok det Sted, hvorfra disse Svulster hyppigst udgaa. Opdages de tidlig, og fjernes Øjet, er der Udsigt til Helbredelse, men oftest brede de sig dels direkte til Øjets nærmeste Omgivelser, dels — og det er det hyppigste — gennem Blodløbet til Leveren, hvor de hurtig udvikle sig, saa at de blive truende for Livet, der i Reglen gaar tabt i Løbet af forholdsvis kort Tid.

Blandt 0. ere af særlig Betydning Sygdommene i Synsnerven, idet de medføre Synssvækkelse, ofte fuldstændig Blindhed. Det er navnlig Atrofi (Svind) af Synsnerven, som udvikler sig, og som ved Øjenspejlet let erkendes paa Grund af Synsnervens hvide Farve, ofte i Forbindelse med dens Blodkars forandrede Størrelse. Sygdommen kan være ensidig og skyldes da en Lidelse i Øjenhulen, hvorved der øves et Tryk paa Synsnerven (Brud af Hjerneskallen f. Eks.), eller den kan være dobbeltsidig og skyldes da en Lidelse inde i Hjerneskallen, i Reglen i Hjernen. Udvikler der sig fuldstændig Blindhed, bliver Pupillen stor, fordi den upaavirkelige Nethinde ikke har nogen Interesse af at regulere Mængden af det Lys, der falder ind i Øjet. Man ser altsaa de store sorte Pupiller, hvorfor Lidelsen i gamle Dage kaldtes sort Stær. Ved forskellige universelle Sygdomme optræder Atrofi af Synsnerven, navnlig ikke sjældent ved visse Rygmarvssygdomme (især Ataksi) og ved gammel Syfilis. En særlig Form skyldes Forgiftning med Tobak, oftest i Forbindelse med Alkoholforgiftning. Sygdommen fører i Løbet af kort Tid til en meget betydelig Nedsættelse af Synsstyrken, men under fornuftig Behandling bliver Synsstyrken atter god, dog kan der som oftest paavises Rester af Sygdommen, navnlig som usikker Farvesans.

Perforerende Saar i Øjet faa større eller mindre Betydning, efter som de ere inficerede og derved farlige for det andet Øje (se Øjenbetændelse) eller rene. I de sidste Tilfælde kommer det atter an paa, hvor stort Saaret er, og hvad der er læderet; thi medens et stort Saar kan hele, uden at der sker større Fortræd, kan et mindre Saar bevirke Blindhed ved at træffe særlig uheldig. Gaar Saaret gennem Hornhinden, vil Regnbuehinden i Reglen falde frem i Saaret og hele fast der, og der danner sig saa et Leukom eller, hvis Arret giver efter og bliver fremdrevet, et Stafylom. *G. N.*

Øjentand er en Benævnelse i Folkesproget for den højre og venstre Hjørnetand i Overmunden, der sikkert er udsprungen fra en gammel Overtro: at denne Tands Rod hænger sammen med Øjet og vanskelig kan fjernes uden at gøre dette Skade. Denne Overtro, der næppe er uddød, gaar endnu videre, bl. a. til at tilskrive enhver Øjenbetændelse, der indtræffer under Tandbrudet, til de øvre Hjørnetænders Fremkomst; og der er af dette Forhold opstaaet flere Mundheld, saaledes »det er en rigtig Øjentand«, som man bruger halvt spøgende om noget, der gaar en selv, eller hyppigst andre, særlig nær. *V. H.*

Øjentrøst (*Euphrasia* L.), Slægt af Maskeblomstrede, Halvsnyltere med oftest enkelte og modsatte Blade. De smaa Blomster, der sidde i Bladenes Hjørner, have et klokkeformet Bæger, der er 4-delt, en 2-læbet Krone med udbredt Underlæbe og 4 2-mægtige Støvdragere. Den aflangt-sammentrykte Kapsel indeholder mange Frø. Ca. 50 Arter. I Norden er Læge-Ø. (*E. officinalis* L.), en enaarig, glat eller haaret og 3—25 Cm. høj Plante, meget almindelig. Bladene ere ægdannede eller æg-hjertedannede og savtakkede; Blomsterne have en hvid eller blaalig Krone. Den optræder i en ret stor Mængde Former eller >smaa Arter <; i Heder vokser en af de mest karakteristiske Former (*E. gracilis* Fr.), rank og ugrenet eller med faa og tiltrykte Grene. Læge-Ø. var tidligere en skattet Lægeplante, særlig anvendt over for Øjensygdomme. Den blomstrer i Juli—September. *A. M.*

Øjenvand betegner i Reglen et eller andet Badevand for Øjnene. Mest moderne er for Tiden (1907) Borvand eller svagt Sublimatvand. Meningen med 0. er at udskylle Slim o. l. fra Bindehindesækken og om muligt desinficere Slimhinden, hvilket dog ikke kan gøres paa denne Maade. Undertiden bruges Betegnelsen 0. om Øjendraaber. *G. N.*

Øjepunkt kaldes i Perspektivlæren det Punkt, hvori Beskuerens Øje tænkes, naar Tegningen udføres.

Øjesten er enten hele Øjeæblet eller Pupillen alene, særlig vel det sidste. Naar man saaledes taler om, at 0. er ramt, tænkes derved nærmest paa Pupillaromraadet, hvorved der er Fare for Synet. Da 0. betegner det vigtigste ved det vigtigste Sanseorgan, er dette vel Grunden til, at 0. bruges i overført Betydning om en særlig elsket Person. *G. N.*

Øjne, Sovende se Sovende Øjne.

Øjnæs-Sund se Fænø-Sund.

0 Kloster er den nuværende Herregaard Oxholm paa Øland i Limfjorden, ca. 9 Km. N. N. V. f. Nibe. Klosteret, som stiftedes af Børglum-Bispen Tyge i 3. Fjerdedel af 12. Aarh. og var indviet til Jomfru Marie, husede Nonner af Benediktinerordenen, i Spidsen for hvilke der stod en Priorisse, medens en Prior forvaltede Jordegodset. I Tidens Løb samlede 0. K. sig adskillige Ejendomme, især i Vendsyssel, i Salling og paa Mors. 1272 tog Erik Klipping Nonnerne i sin Beskærmelse og bekræftede deres Friheder, hvilke flere Gange senere stadfæstedes. I Beg. af 16. Aarh. havde dette som saa mange andre Klostre alvorlige Trængselstider, hvilke for en Del skyldtes Børglum-Bisperne Niels Stygge og Stygge Krumpen. I et Klageskrift fra 1536 hedder det endog, at Nonnernes Antal var svundet ind til 3, idet de andre vare fordrevne eller flygtede for at undgaa Stygge Krumpen's Efterstræbelser. Ved Reformationens Indførelse sekulariseredes Klosteret og inddroges under Kronen. 1573 mageskiftede Frederik II det med tilliggende Gods til Frands Banner til Kokkedal, og det er efter hans Hustru, Fru Anne Oxe, at Herregaarden fik Navnet Oxholm. Siden har den været i mange forskellige Familiers Eje. — Klosterbygningerne have som sædvanlig bestaaet af 4 sammenbyggede Fløje, af hvilke endnu er bevaret Kirken, mod Nord, opført i Beg. af 16. Aarh. i Stedet for en ældre, samt den sydlige og delvis den vestlige Fløj, begge dog kun for Ydermurenes Vedkommende; den østlige Fløj er nedbrudt i Beg. af 19. Aarh. *C. Ngd.*

Økolampadius, Johannes, schweizisk Reformator, født i Weinsberg i Pfalz 1482, død 24. Novbr. 1531, hed oprindelig Heussgen eller Hussgen og var af borgerlig Æt. Han studerede først Jura i Bologna, men 1499 kom han til Heidelberg, dreven af Trang til at dyrke Teologien. Senere blev han Hovmester for Kurfyrst Filip den Oprigtiges Sønner, men den Stilling ham ikke, og han vendte tilbage til

Teologien. 1515 blev han Præst i Basel, hvor han en Tid færdedes sammen med Erasmus, men han kunde ikke slaa sig til Ro. 1518 kom han da som Præst til Augsburg, og her kom han ind i de ny reformatoriske Strømninger. Det varede dog noget, inden han kom til Klarhed. I 2 Aar tog han endog Ophold i Brigittinerklosteret Altenmunster ved Augsburg, men endelig brød Evangeliets Lys igennem. 1522 forlod han Klosteret, og samme Aar slog han sig atter ned i Basel for at forkynde Evangeliet. Han blev da ogsaa Basel's Reformator, thi vel var der evangelisk Bevægelse ved hans Komme, men han blev Lederen. Med stor Ihærdighed og under stadig Kamp baade mod Katolikkerne og mod Gendøberne fik 0. Evangeliet udbredt, og han optraadte stedse med Mildhed og Maadehold. Han fik til sidst baade Kirke- og Skolevæsenet tilfredsstillende ordnet. Næst Zwingli var 0. Føreren for de Evangeliske i Schweiz. Som Teolog stod 0. ogsaa Zwingli nærmest. Under Nadverstriden med Luther og hans Tilhængere holdt 0. paa i den symbolske Opfattelse af Nadveren og afviste Tanken om en Nydelse af Herrens virkelige Legeme og Blod. 0. deltog i Marburg-Mødet 1529 (se Marburg-Artiklerne) og virkede i det hele for Union mellem alle Reformatorerne, men uden Held. Kort efter Zwingli's Død døde ogsaa 0. (Litt,: Hess, »Lebensgeschichte Dr. J. Oe.'s« [Zürich 1791]; Herzog, »Leben J. Oe.'s« [1843]; Hagenbach, »Oe.'s Leben und ausgewählte Schriften« [1859]; »Realencyklopädie für protest. Theologieu. Kirche«, 14. Bd.). *A. Th. J.*

Økologi (af græ. *οἶκος*, Hus) betegner nærmest den Retning i Naturhistorien, der studerer Organismerne i deres Afhængighed af og Samvirken med de Naturforhold, hvorunder de leve. Særlig er det Studiet af Organisme-Bestandenes Præg under de forskellige Klimater og paa de forskellige Lokaliteter, som er Ø.'s Genstand. 0. faar derved nøje Tilslutning til Plante- og Dyregeografien og er i første Linie interesseret i at udrede Organismernes Tilpasning til Livskaarene. Idet 0. selvfølgelig støtter sig til Resultaterne af Plante- og Dyrefysiologien, drager den især sine Slutninger paa Basis af sammenlignende Iagttagelser i Naturen. *W. J.*

Økonom (græ.), Husholder; den, der forstaar at spare, at forvalte sine Midler med en saadan Forsynlighed, at der bliver Balance paa Budgettet eller Overskud; Leder, Bestyrer eller Entreprenør for Forplejningen i en større Anstalt, Hospital, Abnormskole etc. (kvindelig Form Økonoma).

Økonomi er i Samfundsvidenskaben Betegnelsen for den Virksomhed, ved hvilken Menneskene skaffe sig og paa formaalstjenlig Maade i anvende Midler til at tilfredsstille deres materielle Behov. 0. er Forsorg; der indgaar deri et Moment af Forudberegning, Forsynlighed; gennem al økonomisk Virksomhed søges varetaget Interesser, der gaa ud over Øjeblikkets Behov. For saadanne umiddelbare Behov sørger ogsaa Dyret, og som Regel for disse alene, idet det f. Eks. kun undtagelsesvis bekymrer sig om, hvad der bliver til overs fra det enkelte Maaltid. Naar *Cricetus frumentarius* (Hamster, s. d.) ophober et Kvantum Næring, tilstrækkeligt for længere Tids Forbrug, er dette endnu ikke 0., idet Dyrets Virksomhed herved indskrænker sig til en blot og bar Magasinering uden nogen som helst Bearbejdelse. Selv Biernes og Myrernes Næringsforsorg kan ikke kaldes 0., da den Bearbejdelse af Raastoffet, de foretage, ikke fremgaar af nogen bevidst Tilpasning for Formaalet, men blot er Resultatet af en fysiologisk Proces hos Dyret selv. Endog Aberne, der jo gøre de fleste menneskelige Bevægelser efter, efterligne aldrig Mennesket i noget som helst Foretagende af økonomisk Art. Som sociologisk Fænomen er 0. ejendommelig for Mennesket.

Ordet 0. kommer af græ. *οἶκος*, Hus, Ejendom, dernæst Husstand, Familie i dette Ords mere omfattende, ældre Betydning som Husholdnings-Enhed; 0. — *οἰκονομία* — er da den Virksomhed, som udfolder sig inden for »Huset«, og som har til Formaal at tilvejebringe og rationelt udnytte de for Husstandens Tilværelse nødvendige materielle Hjælpemidler. 0. er først og fremmest det enkelte Individs af Selvopholdelsesdriften dikterede 0., Privatøkonomi i engere Forstand. For at imidlertid den økonomiske Virksomheds Omfang og Udbytte kunne øges, forudsættes Samvirken med andre Mennesker. Efter som Kredsen for det økonomiske Samarbejde udvides, taler man om en Familie- eller Slægtsøkonomi, Byøkonomi, Nationaløkonomi (s. d.) eller Statsøkonomi, Samfundsøkonomi eller Socialøkonomi og sluttelig om en Verdensøkonomi. Ved den kollektive Virksomhed, der betegnes ved Ordet Statsøkonomi (undertiden ogsaa politisk 0.) har man vistnok den inden for Statens Ramme samlede Befolkning for Øje; men da Udtrykket kan lede Tanken hen paa Statens egen økonomiske Virksomhed, er det i den senere Tid undgaaet som mulig misvisende. Ved Udtrykket Nationaløkonomi er at bemærke, at da Italien og Tyskland paa den Tid, Videnskaben om den kollektive økonomiske Virksomhed opstod, endnu ikke besad statlig Enhed, opkom her denne Benævnelse som ensbetydende med Statsøkonomi eller politisk 0. andensteds og gik som saadant over ogsaa i dansk og norsk Sprogbrug. Bedst rammende de Forestillinger, der knytte sig til den kollektive eller almene økonomiske Virksomhed, er Betegnelsen Socialøkonomi eller Sarafundsøkonomi. Verdensøkonomi er en Benævnelse, som først er opkommen, efter at den økonomiske Virksomhed gennem den nyeste Tids intense og vidtforgrenede Samfærdsel har frembragt et Verdensmarked med Verdensmarkedspriser og affødt en kosmopolitisk-international Handelspolitik. 0. betyder derhos Videnskaben om de økonomiske Grundforhold inden for Samfundet og om de af disse afledede Regler for den kollektive Virksomhed. Denne Videnskab benævnes ofte Økonomik.

Menneskets økonomiske Virksomhed betinges dels af subjektive Drivfjedre som Hunger, Trang til Ly og Beskyttelse, Egennytte og Magtbegær, Næstekærlighed og Solidaritetsfølelse. Den betinges derhos objektivt af de ydre Omstændigheder, hvorunder den finder Sted, saasom Klima, Jordbund, geografisk Beliggenhed. Der vil stedse indtræde et Vekselvirkningsforhold mellem de menneskelige Motiver, der ligge til Grund for den økonomiske Virksomhed, og Beskaffenheden af den ydre Natur, hvortil Mennesket under denne sin Virksomhed er henvist. Den udvikler hos Indi-

videt Iagttagelsesevne, Forstaaelse af Aarsag og Virkning, Forsynlighed, Beregning, Opmærksomhedens Anspændelse for at benytte det gunstigste Øjeblik til Opnaaelse af det bedste Resultat. For at overvinde sig til den Kraftanstrengelse, som er forbunden med ethvert Arbejde, foretager Mennesket derhos en Tankeoperation lige over for de ydre Formaal, der ere Virksomhedens Genstand: en Sammenligning anstilles mellem Styrken af det Behov, der driver til Arbejdet, og det i dette Arbejde nedlagte Kraftforbrug. Herved opstaar Begrebet økonomisk Værdi (s. d.) og afledet de økonomiske Processer, som knytte sig til dette Begreb.

Al 0. har sin Rod i menneskeligt Arbejde, forudsætter dette, beror paa dette. Arbejdet bestaar oprindelig kun i Anvendelse af de medfødte Organer — for saa vidt kunne ogsaa Dyrene siges at arbejde —, efterhaanden udvikles der gennem Anvendelse af Redskaber, Værktøj og sluttelig Maskiner, hvorved Naturens egne Kræfter tages i Frembringelsens Tjeneste, en stedse stigende Mangfoldiggørelse af de naturlige Organers Kraft og Ydeevne. Jo større Arbejdsintensitet, desto større 0. For at opnaa denne øgede Arbejdets 0., kræves i første Række en formaalstjenlig Arbejdets Organisation, dets systematiske Deling. Først sent have Menneskene forstaaet. at indrette sig paa, at Arbejdet — med det økonomisk gunstigere Resultat for Øje — udstykkedes eller deltes. Arbejdets Deling hører til de afgørende Kulturvindinger. Oprindelig forfærdigede ethvert Menneske omtrent alt, hvad der tjente Tilfredsstillelsen af dets Behov. Først med videregaaende Kultur, og efter som Behovene øges, indtræder en stedse mere sammensat Arbejdsordning, en altid videregaaende Arbejdets Deling. Denne Arbejdets Deling er dels teknisk: Produktionen foregaar gennem stedse mere sammensatte Processer, dels er den geografisk: de af Naturen selv leverede Raastoffer ere forskellige efter Klima og Jordbund, eller de ydes i forskellig Mængde og Kvalitet. Dette bevirker, at de nødvendige Produkter skaffes til Veje lettere og billigere, altsaa med større 0., paa et Sted end paa et andet. Heraf en naturlig geografisk Fordeling af Arbejdet efter de naturgivne Betingelser for Produktionen. Herved maa dog ikke lades ude af Betragtning, at Teknikken i stedse stigende Grad tilstræber en Udjævning af Naturens forskellige Ydeevne og dens uligeartede Medvirkning ved Produktionen. Foruden den tekniske og geografiske Arbejdets Deling spiller desuden den sociale Fordeling af Arbejdet efter Køn, Alder og Klasse en betydelig Rolle i det økonomiske Liv.

Hovedbetingelsen for det menneskelige Arbejdes og dermed for Ø.'s Udvikling er det tekniske i Fremskridt. Uden Standsning arbejder Teknikken paa at øge Naturens Afkastning, Arbejdets Produktivitet. Ved Siden af Stofbearbejdelsens Teknik staar Transport- og Samfærdselsvirksomhedens Teknik som økonomisk Faktor. Endnu for 100 i Aar siden boede Befolkningens store Flertal, endog j i de mest fremskredne Stater, paa Landet; som afhængig af primitive Fremkomstmidler var Samfærdselen dengang yderst ringe, Omraadet for det enkelte Menneskes økonomiske Bestræbelser overmaade begrænset. Den moderne Transportteknik har fuldstændig revolutioneret disse Forhold og derved fremkaldt en radikal Forandring i det økonomiske Livs Forudsætninger. Mennesket er derved emanciperet fra sin tidligere ufrivillige »Stavnsbundethed« og kan anvende sin Arbejdsenergi der, hvor den kan afgive det rigeste Udbytte. Denne Omstændighed, sammen med Maskinteknikkens Udvikling, har f. Eks. muliggjort, at Udbyttet at Europa's Landbrug i Løbet af 19. Aarh. har kunnet omtrent fordobles paa samme Areal. De Lande, hvor Hungersnød tidligere var en hyppig optrædende Gæst, trækkes ved den moderne Transporttekniks Evne til at overvinde Afstande ind under det i overordentlig Grad udvidede Marked; Virkningerne af ugunstige naturlige Forhold paa et Sted udjævnes ved de gunstige paa et andet.

En anden Forudsætning for Ø.'s Udvikling er dernæst Rettens Udvikling. Uden Ret ingen 0. Hvis 0. — der forudsætter ofte en Opofrelse i Nutiden, altid en Forsorg for Fremtiden — skal blive mulig, maa Menneskene have Sikkerhed for at kunne beholde Resultaterne af deres økonomiske Virksomhed; dette tilsiges af den blotte Selvopholdelsestrang. Ejendomsretten er derfor en økonomisk Nødvendighed, og Retsbeskyttelsens Opgaver fortieres og udvides, alt efter som den økonomiske Udvikling afføder mere komplicerede Former for det menneskelige Samvirke. Derfor: jo rigere det økonomiske Liv udfolder sig, desto større Krav stilles der til Retsnormer, Retssikkerhed. Enhver Kulturepokes økonomiske Grundforhold finder sit Udtryk i dens Retssystem. Før eller senere ville ny økonomiske Former skabe ny Ret: den økonomiske Liberalisme fremtvinger den gamle Lavsforfatnings Afløsning af den fri Arbejdskontrakt; det sociale Synspunkts Gennembrud bevirker, at den fri, individuelle Arbejdskontrakt afløses af den bundne, kollektive Tarif kontrakt.

Ø.'s Historie er Fremstillingen af, hvorledes Mennesket har erobret Jorden og underkastet sig Naturkræfterne. Den moderne Etnologi skelner mellem to Hovedperioder i den økonomiske Udvikling, den, i hvilken Mennesket faar sine Behov tilfredsstillede umiddelbart og direkte ved egen Produktion, og den, hvori dette foregaar overvejende indirekte gennem Handel og Samfærdsel. Inden for den første af disse skelnes atter mellem følgende fem Kulturtrin, der særtegnes efter den for samme karakteristiske økonomiske Virksomhed: 1) Den før-økonomiske Periode, da Næringsmidlerne forskaffes ved enkel Indsamling af det »altædende« Menneske, der lever »fra Haanden i Munden«. 2) Jagt- og (eller) Fiskerikulturen, der undertiden ogsaa kender et, væsentlig ved Kvinderne drevet primitivt Agerbrug. 3) Nomadekulturen, opstaaet af Jagtnæringen og grundlagt paa Udnyttelsen af skiftede Græsgange. 4) Den egentlige Jordbrugs- og Fædriftsøkonomi, der har sin Oprindelse i de to foregaaende Kulturtrin, og hvor snart Jordbruget, snart Kvægavlen er den overvejende Næringskilde. 5) Den højere Agrikulturøkonomi, hvor Jordens Dyrkning er den hovedsagelige Næringsvej, men hvori tillige Naturens Afkastning er Grundlaget for Industri og Handel i primitive Former. Dette sidste Trin fører umærkelig over i den anden Hovedperiode: Transportøkonomiens, hvor en væsentlig Del af, hvad der

tjener til Behovenes Tilfredsstillelse, tilføres udefra. Inden for denne skelnes atter mellem 1) Naturaløkonomi og Pengeøkonomi, alt efter som Omsætningen foregaar uden Formidling af Penge ved Bytte af Vare mod Vare, *in natura*, eller med Benyttelse af Penge i Form af Mønt. Parallelt hermed finde vi imidlertid 2) den i sig afsluttede Husøkonomi, hvor Samfundets økonomiske Enhed er Huset eller rettere Gaarden med dens Husstand (Familie i Ordets antikke Betydning, saaledes at den kan udvides til at omfatte en hel Slægt *[gens]* eller Klan). Dette Hus- og Husholdningsfællesskab er sig selv nok. Inden for dette Hus (οἶκος) eller Familieforbund kan dog en vidtdreven Arbejdets Deling finde Sted. Særegent for dette Udviklingstrin er den udbredte Anvendelse af Slaver og Arbejdets Deling mellem disse. Slægtens ældste, Familieoverhovedet, var da Repræsentanten for det hele Fællesskabs 0. (οἰκονομία). Gennem lange Tider var dette Husfællesskab den typiske økonomiske Forfatning hos Oldtidens Grækere, Romere og Karthagere, og det har holdt sig indtil nyere Tid inden for de slaviske Folkeslag. En Form deraf finde vi ogsaa hos de romanske og germanske Folk i den tidlige Middelalder; ogsaa hos dem vare de store Godser med deres underliggende Bøndergaarde et i sig afsluttet økonomisk Hele. Denne snævre Godsøkonomi kunde dog i Længden ikke opretholdes. Behovene udvidedes, og der opstod — som udfyldende og supplerende den hus-økonomiske Produktion — Handel, Udveksling af Varer, først Vare mod Vare, saa Vare mod Varepenge (Pelsværk, Klæde, Kvæg, Metaller), endelig Vare mod Penge i møntet Form. Og med Pengeøkonomiens Fremtrængen træderProduktionen for eget Forbrug stedse mere i Baggrunden for Produktionen for Omsætning. Markedet opstaar. Og dermed gradvis tillige den til »Huset« knyttede Forbrugsøkonomis Afløsning af den rene Produktions- eller Erhvervs-(Kapital-)økonomi.

Med Markedet fremtræder 3) Byen som økonomisk Faktor. De selvstændige Næringer, i første Række Haandværket, emancipere sig fra Godset og søge til Byen, Sædet for Næringsflid og Handel. Men ogsaa Byen danner til at begynde med en i sig afsluttet Enhed og Helhed. Sammen med det Omland, den behersker, danner Middelalderens By en politisk og social Organisme, hvis Forfatning hviler paa systematisk gennemførte økonomiske Grundsætninger: hvad Byens Borgere trænge til, skal i størst mulig Udstrækning produceres inden for Omraadet af Byen selv; Arbejdet er organiseret i Lav (s. d.), der regulere Konkurrencen i de stedlige Producenters Interesse; al Handel er fuldt offentlig og foregaar fra første Haand: Producenten er selv Købmand. Denne Beskyttelse af det egne Marked frembringer i Middelalderens By en stærkt udpræget Lokalpatriotisme og Lokalegoisme. Men Byerne udviklede sig herunder til Magt og Rigdom.

Men ogsaa denne Ramme for økonomisk Samvirksomhed og politisk Organisation blev for trang. Den sprængtes. Og med de moderne Nationalstaters Opstaaen udformes 4) National- eller Folke-(Stats-)økonomien. De vesteuropæiske Lande gaa her i Spidsen: Frankrig, Spanien og England. Ved Undertrykkelse af Middelalderens lokale Særmagter, den til Lensvæsenet knyttede Adel og den til Bykommunerne knyttede Borger- og Haandværkerstand, udviklede der sig i disse Lande fra 16. Aarh. af en national Kongemagt, der tog i sin Tjeneste en strengt centralistisk indre Forvaltning, en efterhaanden fagmæssig uddannet og lønnet Embedsstand, et af Staten organiseret Møntvæsen og staaende Hære. Denne Udvikling fremmedes i 16.—18. Aarh. ved en planmæssig økonomisk Politik med Statens Interesser for Øje, den, der laa til Grund for det saakaldte Merkantilsystem (s. d.). Den gennem dette tilstræbte Omstøbning af det økonomiske Liv, hvorved først og fremmest de nationale Krav skulde ske Fyldest, blev imidlertid kun mulig ved en fra Byerne udgaaende, flersidig økonomisk Udvikling, der samlet kan betegnes som den moderne Kapitalismes Opstaaen. I Byerne finder Næringslivet fremdeles det store Marked, i dem har Handelen sit Sæde, der stige Grundværdierne. I dem kan da ogsaa Kapitaldannelse og Kapitalopsamling foregaa. Denne Kapital kaster sig over den rentebærende Laanevirksomhed, over det gryende Kredit- og Bankvæsen, den organiserer Stor handelen og suger Kraft af denne, og den er allerede rigelig forhaanden, da Merkantilsystemets Politik sætter den store, paa det internationale Marked beregnede Industri i Højsædet. Denne Befrugtning af Produktionen gennem Kapitalen fremmedes dernæst, foruden ved dennes Overtagelse af Bank- og Kreditorganerne tillige ved, at den snart underlægger sig Transportvæsenet. Dermed er ved 19. Aarh.'s Indtræden Kapitalismen bleven det herskende økonomiske System. (Litt.: Haandbøgerne i National- eller Socialøkonomi af T H. Aschehoug, G. Cohn, Johs. Conrad, E. v. Philippovich, W. Roscher, G. Schmoller, Ad. Wagner; »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«, 2. Opl., Bd. VII; K. Bücher, >Die Entstehung der Volkswirtschaft« [Tiibingen, 5. Opl. 1906]; Grosze, >Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft« [Freiburg i. B. 1897]; R. E. May, >Die Wirtschaft in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft« [Berlin 1901]; Hahn, »Die Wirtschaft der Welt< [Heidelberg 1900]; W. Sombart, »Der moderne Kapitalismus« [Leipzig 1902]; Friedrich, »Allgemeine und spezielle Wirtschaftsgeographie« [Leipzig 1904]; E. v. Halle, »Die Weltwirtschaft. Ein Jahr- und Lesebuch« [Leipzig 1906 ff.]). *K. V.H.*

Okonomik se Økonomi.

Økonomilejlighed kaldes med eet Ord alle de Rum i en Lejlighed, som ikke ere bestemte til Beboelse, men til Brug for den daglige Husførelse : Køkken, Fadebur, Spisekammer etc. *E. S.*

Økonomisēre (græ.), spare, holde Hus med ; jfr. Økonom.

Økonomisk (græ.), husholderisk, sparsommelig; vedrørende den økonomiske Lære (se Økonomi).

Økonomister (fr. *économistes),* Samfundsøkonomer d. s. s. Fysiokrater (s. d.).

Økonomos (Ikonomos), Konstantinos, nygræsk Prædikant og Videnskabsmand, født i Tsaritsani i Thessalien 8. Septbr. 1780, død i Athen 20. Marts 1857. Han var først Præst i Thessalien, men blev 1809 Lærer i Filosofi og Retorik i Smyrna, hvorfra han 1820 drog til Konstantinopel. Ved Oprørets Udbrud 1821 maatte han flygte til Odessa, hvor han holdt en Tale over den myrdede Patriark Gregorios, som

vakte stor Opmærksomhed. I de følgende Aar virkede han som Prædikant i St. Petersborg, og efter at have besøgt flere Lande i Europa tog han 1835 Bolig i Athen. Foruden teologiske Skrifter og Ligtaler, som have vundet en særlig Berømmelse, samt Digterværker, har han offentliggjort et større Værk om Slægtskabet mellem det græske og de slaviske Sprog [St. Petersborg 1828]. Han var strengt ortodoks og konservativ; i sproglig Henseende holdt han paa stærk Tilslutning til Antikken. Hans samlede Værker ere udkomne i Athen 1864—67. *H. H. R.*

Økse, skærende Værktøj, som med et Hug føres mod Arbejdsstykket. 0. anvendes mere eller mindre af alle Træarbejdere, fortrinsvis dog af Tømrerne. Lodrette Flader behandles med Bindøksen (s. d.), ogsaa kaldet Smaløkse, og med Bilen (s. d.), ogsaa kaldet Bredøkse eller Tømmermandsøkse, vandrette med Skarøksen (s. d.), hvis (tyske) Navn er Dæksel. Alle tre Former have et Træskaft, ved de to første er Æggen paa Bladet parallel med dette, ved den sidste staar den vinkelret derpaa. Stikøksen (s. d.) er kun Økse af Navn, Stikkejærn af Gavn. *F. W.*

Øksendalen, Herred, Nordmør Fogderi (skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt), Romsdal's Amt, 226 □Km., hvoraf 1,6 □ Km. Ferskvand, (1900) 594 Indb., altsaa ca. 2,6 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Sogn og i 0. Præstegæld; det omgives af Herrederne Sundalen, Stangvik, Tingvold, Nesset og Ulvundeidet. — Herredet er et Kystdistrikt, i der ved Snndalsfjorden deles saaledes, at kun en lille Del af Herredet falder paa Nordsiden af Fjorden, mod hvilken det har en Kystlinie af 27 Km.; det er opfyldt af betydelige Fjælde, Udløbere fra Dovres Hovedkæde. Den S. og V. f. Sundalsfjorden liggende Del af Herredet gennemskæres af Øksendalen, der i en Længde af 12 Km. gaar i sydvestlig Retning, medens dens øvre Del som en trang Sæterdal bøjer mod Sydøst. Det 0. f. Hoveddalen liggende Afsnit er et øde Højfjældsparti, gennemskaaret af Gaudalen; blandt dets talrige Fjældtoppe kunne nævnes Søndre og Nordre Steinbruhøgda (1,474 og 1,570 M.), Kleppen (1,542 M.), Klevhø (1,490 M.) m. fl. og sydligst i Herredet Renstind (1,706 M.), Snetind (1,611 M.), Vikesaklsen (1,820 M.) m. fl. V. f. Hoveddalen strækker sig langs Herredgrænsen en Alperyg med en Række Toppe, som Storglanebba (1,502 M.), Rysdalsnebba (1,597 M.) m. fl. samt endelig Skrommelnebba (1,528 M.) m. fl. paa Dalens Nordside. Ogsaa det N. f. Sundalsfjorden liggende Afsnit er opfyldt af Fjælde, hvis højeste Punkt er Flaanebba (1,199 M.). Evig Is og Sne dækker et Areal af 3,8 □ Km. Mod Sundalsfjorden falde Fjældene ikke særlig stejlt og efterlade en dyrkbar Strandside. ■— De betydeligste Vasdrag ere Øksendalselven med dens Tilløb og Jordalselven; af Indsøer findes efter Kortene 48, hvoraf dog ingen af større Udstrækning; flere betydelige Myrstrækninger findes. — Det opdyrkede Areal er forholdsvis lidet og er indskrænket til Hoveddalføret og Kysten; Jordbruget staar i Almindelighed højt og giver godt Udbytte, og der findes gode Havnegange. Af Skov har Herredet nok til eget Behov, og enkelte Gaarde have Tømmer til Afsætning. ■ Der drives ikke Bjærgværksdrift, men der findes flere Svovlkis- og Kobberskærp, ligesaa findes Granitbrud. Foruden Jordbrug og Fædrift er tillige Fiskeriet af Betydning for Herredet. Blandt de største Gaardsbrug høre Husby, Sætran, ■ Børset, Sjølset, Erstad m. fl.; Kirken, opført 1712, ligger i den nederste Del af Hoveddalen. — Bygdevej fører op gennem Dalen til Brandstad og langs Fjordens Sydside til Aafar; med Christianssund har Herredet Dampskibsforbindelse med Anløbssted Øksendalsøren. (Litt.: G. Thesen, >Beskrivelse af Romsdal's Amt« [1861]; Chr. Gluckstad, »Sundalen og Ø.'s Beskrivelse« [Chra. 1889]). *N. S.*

Øksesten se Nefrit.

Øksne (Okser) se Bjørnen.

Øksnebjærg, en 84 M. høj Bakke i det vestlige Fyn (Søby Sogn, Baag Herred, Odense Amt), beliggende ca. 6 Km. Øst for Assens. Stedet er bekendt af Slaget 11. Juni 1535, hvor Johan Rantzau overvandt Lübeckerne under Grev Johan af Hoya, som faldt i Slaget. *H. W.*

Øksnes, Herred, Vesteraalen Fogderi (skal fremtidig tilhøre Lofoten og Vesteraalen Politimesterdistrikt), Nordland's Amt, 408 □ Km., (1900) 3,041 Indb., altsaa 7,6 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Præstegæld med 0. og Langenes Sogne; det begrænses mod Syd af Herrederne Bø og Hadsel og adskilles mod Øst ved Gavlfjorden fra Dverberg Herred paa Andøen; mod Vest ligger det med sin hele Kyst ud mod det Norske Hav. — Herredet udgør den nordre Del af Langøen; desuden hører til Herredet en Mængde Øer, af hvilke de største ere Skogsø (37 □ Km.), Dyrø (7 □ Km.), Gisselø (5 □ Km.), Tindø (4 □Km.), Nærø (4 □ Km.) m. fl. Saavel paa Langøen som paa de øvrige større Øer er Herredet opfyldt af Fjælde, ofte med alpelignende Former; paa Langøen er Fjældmassen afbrudt gennem flere Eid tværs over Øen, saaledes af den store Alsvaagmyr. Blandt de højeste Fjælde høre Klotind, Jenskartind (656 M.), Stavene, Hornet m. fl. paa Langøen, Sørsandtind (708 M.) m. fl. paa Skogsø, Tindstinden (469 M.) paa Tindøen m. fl.; ud mod Havet i Vest ere Kysten og Tinderne vilde og forrevne, Havet er opfyldt af Boer og Skær, og Farvandet regnes som meget farligt; Kysten er her indskaaren af flere Fjorde, som Romsetfjordenog Stenslandsfjorden, der fortsættes i Præstfjorden. — Der findes adskillige Indsøer, af hvilke den største er Alsvaagvand; samtlige Elve ere smaa. — Bebyggelsen ligger som Regel ved eller nær ved Havet, og Herredet har adskillige Gaarde, hvoriblandt Sigerland, Dyrøen, Hjellsand, Guldvik m. fl.; Korn kan ikke dyrkes, kun Kartofler, og Fiskerierne, særlig Skreifisket, er Hovednæringsvejen. Blandt de mange Havne og Fiskevær kunne nævnes Alsvaag, Langenes, Husjord, Stø, Nyksund, Sørsand, Voje m. fl. Det samlede Udbytte af Fiskerierne for dette Herred varierede for Aarene 1890—95 fra ca. 270—670,000 Kr. Fædriften er af ret stor Betydning, da Herredet i det hele har gode Græsgange; her beiter tillige en Del Ren. Af Skov findes kun en Del Birkeskov; som Brændsel bruges Tørv, og der findes betydelige Myrstræk-

ninger. Jagt og Indsamling af Æg og Dun kunne endvidere nævnes som en Erhvervskilde af Betydning. 0. Kirke ligger paa Skogsøen, Langenes Kirke ved den nordligste Del af Langøen. — Herredet har lokal Dampskibsforbindelse med Svolvær med en Række Anløbssteder; tillige anløbes det af Skibe i en ugentlig Rute **Bergen—** Tromsø. (Litt.: A. Helland, »Lofoten og Vesteraalen« [Chra. 1897]). *N. S.*

Økt er en norsk Betegnelse for Arbejdstiden mellem **Maaltiderne,** udgørende $^1/_4$ Dagsarbejde. Ordet hører sammen med Aag og Øg og betegner egentlig Trækdyrenes Forspænding. Begrebet »økt« kendes ogsaa i Nordtyskland, hvor det udtrykkes ved sc hof t. *Hf. F.*

Økumēne (græ.), hele den beboede Verden.

Økumenisk (græ.), fælleskirkelig.

Økumenisk Symbol, fælleskirkelig Symbol, se Symboler.

01 er Betegnelsen for forskellige, indbyrdes ret afvigende Drikke, der alle have det tilfælles, at de ere fremstillede ved en, ofte ikke helt til Ende ført alkoholisk Gæring af et ved Hjælp af Vand fremstillet og derpaa sammen med Humle kogt Udtræk af Malt med eller uden Tilsætning af ikke maltede Kornsorter, navnlig Majs og Ris, undertiden ogsaa med Tilsætning af Sukker. Angaaende Raastofferne henvises til **Malt,** Humle, Majs, Ris etc. Selve Fremstillingen af 0. falder, naar bortses fra Maltningen af Kornet, i forskellige Afsnit, nemlig: Fremstillingen af den søde **Urt** (norsk: **Vørter**) ved Udtrækning af Malt, eventuelt med Tilsætning af umaltet Korn med Vand, den søde Urts Kogning med Humle, den derved fremstillede bitre Urts Udluftning og Afsvaling til *Gæringstemperaturen,* Gæringen og for en Del Ølsorters Vedkommende den paafølgende Lagring. Fremstillingen af den søde Urt, den saakaldte Mæskning, sker paa den Maade, at det knuste Malt og eventuelt de til Klister kogte raa Kornsorter paa forskellig Maade udrøres med Vand, under alle Omstændigheder saaledes, at man til sidst holder en Temperatur af ca. 70° C. eller højere i den samlede Mæsk, idet man ved denne Temperatur faar al Stivelsen omdannet til Klister, som af den i Maltet tilstedeværende Diastase (s. d.) omdannes til Maltose (s. d.) og forskellige Dekstriner. Selve Mæskningen kan foregaa paa meget forskellig Maade. Man har tidligere særlig skelnet mellem to Metoder, nemlig Kogningsmetoden eller **Dekoktionsmetoden,** der anvendtes til undergæret 0., og Paagydnings- eller **Infusionsmetoden,** der anvendtes til overgæret 0. Ved førstnævnte Metode blandes det knuste Malt under Omrøring med Vand ved ca. 35° C, hvorefter ca. $^1/_3$ af Mæsken, første Tykmæsk, trækkes fra, opvarmes til Kogning og holdes i Kog ca. $^1/_2$ Time, hvorefter den igen pumpes tilbage til Mæskekarret, saaledes at Temperaturen her stiger til omtr. 50°. Efter en omhyggelig Omrøring (»Mæskning«) trækkes igen $^1/_3$ af Mæsken, den anden Tykmæsk, fra, koges ligeledes i $^1/_2$ Time og pumpes tilbage i Mæskekedelen, hvorved Temperaturen her stiger til 60—65° C. Efter en fornyet Mæskning faa de faste Bestanddele derpaa Lov til at sætte sig, hvorefter en Del af den ovenstaaende tynde Mæsk trækkes over i Mæskekedelen (Tyndmæsken eller Luttermæsken) og efter at være kogt igen pumpes over i Mæskekarret, hvis Temperatur derved stiger til 72—75°, hvorefter Mæsken henstaar $^1/_2$—1 Time.

Efter denne Metode har man i Bajerskølbryggerierne arbejdet i mangfoldige Aar, men ved 20. Aarh.'s Begyndelse blev denne meget langvarige Fremgangsmaade delvis erstattet af andre Metoder, der arbejde hurtigere, og ved hvilke man baade faar et større Udbytte og har det mere i sin Magt at ændre Urtens Sammensætning paa en saadan Maade, at man lettere kan frembringe et fyldigt 0., der efter Opskænkning i Glasset ikke for hurtig mister Skummet, idet man sørger for, under Mæskningen at faa dannet mindre Sukker og mere uforgærbart Dekstrin. Forandringerne bestaa dels i, at man indskrænker de aftrukne Mæskningers Antal til to eller een, idet man samtidig indmæsker Maltet med Vand af en betydelig højere Temperatur end nævnt, dels i, at man for at opnaa et større Udbytte maler Maltet til et ganske fint Mel. Da det imidlertid i sidstnævnte Tilfælde ikke er muligt at fremstille en helt klar Urt ved den omtalte Behandling i Sikarret, anvender man i saa Tilfælde i Stedet for dette Filterpresser (se Filtrering), ligesom man ogsaa har gjort Forsøg med Centrifuger. Efter en anden Fremgangsmaade koger man straks den største Del af Maltet med Vand, fraskiller Skaller etc, afkøler Opløsningen til en Temperatur af ca. 70° og tilsætter derpaa et **klaret,** ved ikke for høj Temperatur tilberedt Udtræk af en mindre Mængde Malt, saaledes at den heri indeholdte Diastase kan omdanne Stivelsen i det samlede Maltudtræk paa den ovenfor nævnte Maade. Ved Paagydningsmetoden kan man f. Eks. arbejde saaledes, at man indmæsker med en Del af det **Vand,** der skal anvendes, ved en Temperatur af ca. 65—70° C, hvorefter Resten af Vandet koges og tilsættes, efter at Mæsken er bleven afkølet til ca. 60° C., og derpaa fratrækkes en Tykmæsk, som koges og ledes tilbage i Mæskekarret, hvorefter Forsukringen som sædvanlig foregaar ved ca. 7°° C. Ikke sjælden udelades denne første Paagydning af kogt Vand, og Fremgangsmaaden bliver i saa Tilfælde ganske overensstemmende med den ved undergæret 0. nu undertiden anvendte Fremgangsmaade under Anvendelse af en enkelt Mæskekogning. For at man skal kunne frembringe den nødvendige Blanding og Omrøring af Mæsken, maa Mæskekarret være forsynet med kraftige **Omrøreapparater,** der ofte ere af meget sammensat Konstruktion, men som nu mere og mere erstattes af en i Bunden anbragt **Skrue-Propel,** der virker paa lignende Maade som ved **Pauksch'es** Mæskeapparat (se **Alkohol** S. 556 og 559, Fig. 8). Mæskningens Gang maa til Slut kontroleres ved den saakaldte Jodprøve, der bestaar i, at nogle Draaber af Mæsken efter **Afkøling** blandes med en fortyndet Jodopløsning, idet Blandingen, dersom der endnu er uomdannet Stivelse til Stede, vil antage en blaalig eller grønlig Farve, eller, dersom der endnu er Erytrodekstriner til Stede (se Dekstrin), vil antage en rødlig Farve. I saa Tilfælde maa man fortsætte med Mæskningen, indtil man ved Jodprøven faar en ren gul Farve, idet 0. med Indhold af opløselig Stivelse afgiver en særlig god Jordbund for forskellige Bakterier, særlig *sarcina.*

Naar man som Raastof anvender umaltet Korn

eller Stivelse, bliver dette for sig kogt til Klister, sædvanlig under Tilsætning af lidt Malt, der gør Klisteren tynd flydende, og derpaa behandlet videre med den øvrige Mæsk.

Efter at Mæskningen er færdig, skal Urten »klares«, d: befries for Skaller, Spirer o. I., hvilket sker ved, at den pumpes over i et særligt Kar, det saakaldte Sikar, der er forsynet med en Mellembund med ganske fine Huller, og i hvilket Urten faar Lov til at henstaa i Ro, saaledes at de faste Bestanddele kunne sætte sig til Bunds, hvorefter de, naar en Række under Mellembunden anbragte Haner aabnes, ville tjene som Filtermateriale for den ovenstaaende Urt.

Efter at den søde Urt er fremstillet paa en af disse Maader, bliver den kogt i Urte- eller Humlekedelen under Tilsætning af Humle (s. d.). Ved Kogningen bevirkes dels en Sterilisering af Urten, dels en Koagulering og Udfældning af opløste Æggehvidestoffer, hvortil foruden selve Kogningen ogsaa det i Humlen indeholdte Garvestof bidrager. Humlen bevirker i øvrigt dels en Forandring i Smagen og Lugten, dels en større Holdbarhed i 0., idet flere af de fra Humlen opløste Stoffer virke hindrende paa forskellige Bakteriers Formering og Vækst i 0. Den Mængde Humle, der bruges, er meget varierende, idet man ved billigere Ølsorter, der skulle udskænkes fra Fad, og som man kan være sikker paa ville blive konsumerede i Løbet af en Dags Tid, kun tilsætter $0{,}2$—$0{,}8$ Kg. Humle pr. Hektoliter 0., medens man ellers for undergæret 0., der skal være mere holdbart, anvender indtil $1{,}3$ Kg. pr. Hektoliter. Sædvanlig koger man Urten 1—2 Timer uden Humle og derpaa $1/2$—$3/4$ Time med Humle, men undertiden tilsættes ogsaa en Del af Humlen noget tidligere og den sidste Del kun 10 Minutter, før Kogningen ophører, idet man herved vil opnaa at bevare mere af Humlens Aroma i 0. Man anvender ogsaa Apparater, i hvilke Humlen ekstraheres, hvorpaa Ekstrakten benyttes som nævnt, idet man derved faar mere Nytte af Humlen.

Den med Humle kogte Urt bliver derpaa gennem den saakaldte Humlesi, der tilbageholder Humlekopperne og en Del af de udfældede Æggehvidestoffer, ledet til Afsvalingsapparaterne. Sædvanlig deles Afsvalingen i to Afsnit, idet Urten først ledes til de saakaldte Svalebakker, meget store, oftest kun ca. 20 Cm. dybe Beholdere af Jærnplader, som ere anbragte i et højt beliggende Rum, hvis Vægge ere dannede af Jalusier, saaledes at Vinden kan stryge hen derover og derved fremskynde Afsvalingen. Sædvanlig fremskyndes denne dog yderligere ved Hjælp af Vinger, der ere anbragte oven over Urten i Svalebakkerne, og som ved at sættes i meget hurtig Omdrejning frembringe et stærkt Lufttræk og en dermed følgende stærk Fordampning og Afkøling. Naar Urten paa Svalebakkerne er bleven afkølet til ca. 25^0 C, afkøles den yderligere paa særlige Svaleapparater, af hvilke de almindeligst benyttede bestaa af et Rør, der er bøjet frem og tilbage i et lodret Plan, og ned over dette løber da Urten i et ganske tyndt Lag, medens Rørene indvendig gennemstrømmes af koldt Vand, der tilledes forneden og løber bort foroven. Sædvanlig er Rørvindingen delt i to Afdelinger, saaledes at man gennem den øverste kan lede almindeligt Brøndvand, gennem den kortere, underste Afdeling Vand, der er afkølet til hen imod Frysepunktet. Dette Svale-apparat maa være opstillet i et Rum, der let kan holdes meget rent, da Urten her i høj Grad udsættes for Infektion fra Luften. Undertiden opstilles det i et Rum, der er saaledes indrettet, at man under hele Nedsvalingen kan lede steril Luft derigennem. Ogsaa paa Svalebakkerne, hvor Urten frembyder en saa stor Overflade for Luften, er der naturligvis Mulighed for en Infektion fra denne, og man har derfor ogsaa erstattet saavel Svalebakker som Svaleapparater med store lukkede Kar, der ere saaledes indrettede, at de ved Hjælp af Damp kunne gøres fuldstændig sterile, og i hvilke Urten indledes og afkøles ved Hjælp af Vand, der cirkulerer i deri anbragte Rørledninger. Da imidlertid Behandlingen paa Svalebakkerne og Svaleapparatet foruden ved Urtens Afkøling tillige har Betydning ved den Oxydering, der her foregaar, maa man i de lukkede Apparater ogsaa kunne frembringe en saadan Oxydering, og dette bevirkes ved Indpresning af Luft, der i Forvejen er gjort steril ved at passere gennem tæt pakkede Bomuldsfiltre, og som inde i Apparatet dels kan boble op gennem Urten, dels ledes hen over dens Overflade. I de Bryggerier, der arbejde med Undergæring, afkøles Urten paa disse Maader til 5—10^0, i dem, der arbejde med Overgæring, til en Temperatur af 12—25^0 C.

Gæringen foregaar i særlige Lokaler, de saakaldte Gærkældere, der sædvanlig kaldes saaledes, selv om de ere overjordiske, idet man til de undergærede Ølsorter benytter Gærkar, der sædvanlig rumme 20—40 Hektoliter, og som enten kunne være af Egetræ og da indvendig ere ferniserede, eller, hvad der er bedre, sammensatte af tykke Skiferplader, ligesom man ogsaa har foreslaaet Anvendelsen af Glas, der i saa Tilfælde sædvanlig er forstærket ved indsmeltet Metaltraadsnet, eller Beholdere af Monier, der ere indvendig parafinerede. Man benytter ogsaa fcmailerede Staal- eller Støbejærnskar og Kar af Fyrretræ indvendig beklædte med Kobber. Ved Gæringen udvikles nemlig som ved enhver anden Livsproces en betydelig Varme, og for at det undergærede 0. ikke under den indtil 12 Dage varende Gæring skal miste for meget af den dannede Kulsyre og Alkohol, og for at det skal afgive saa daarlige Betingelser som muligt, for at andre Svampe end den egentlige Ølgær skulle kunne trives deri, er det nødvendigt at modvirke denne Temperaturstigning. Dette gøres ved, at man holder Luften i Gærkælderne stærkt afkølet, tidligere sædvanlig udelukkende ved Anvendelse af store Isbeholdere, anbragte over Kælderens Loft, nu sædvanlig tillige eller alene derved, at man lader en afkølet Saltopløsning fra en Kuldemaskine cirkulere- gennem lange Rør, anbragte under Loftet. Tillige kan man direkte afsvale Urten i Gærkarrene, enten ved Hjælp af Blikkar, der fyldte med Is kunne svømme paa Urten, eller, hvad der er bedre, ved Hjælp af ganske flade Kasser, der nedsænkes paa Højkant i 0., og som kunne sættes i Forbindelse med en Svalevandsledning, saaledes at de gennemstrømmes i Siksak af Svalevandet. Angaaende den ved Gæringen benyttede Gær henvises til denne Artikel. Alle større Bryggerier fremstille selv til Stadighed ren-

dyrket Gær paa særlige Rendyrkningsapparater, medens mindre Bryggerier sædvanlig indkøbe Renkulturer af Gær eller indkøbe Gæren fra anerkendte Bryggerier. Det viser sig dog herved, at en Gærrace, der i et Bryggeri kan give udmærkede Resultater, naar den overføres til et andet Bryggeri, der benytter en anden Slags Malt og leder Mæskningen o. s. v. paa en anden Maade, kun giver meget daarlige Resultater. Foruden den her nævnte Gæringsmetode anvendes Ogsaa undertiden den saakaldte Vakuumsgæring, ved hvilken man som allerede foreslaaet af Pasteur benytter lukkede Gærkar, der forud ere steriliserede ved Tilledning af Damp, men tillige stadig bortsuger den dannede Kulsyre, hvorved Gæringsprocessen paaskyndes; naar den paafølgende Lagring udføres paa samme Maade, skulde 0. kunne gøres færdigt til Forbrug i langt kortere Tid end ellers, hvilket dog hidtil i Praksis har stødt paa ret store Vanskeligheder. Dog maa det i saa Tilfælde, før det udsendes fra Bryggeriet, imprægneres med Kulsyre, til Erstatning for den, der er undvegen, og en saadan Imprægnering, »Karbonisering«, udføres i øvrigt ogsaa undertiden med 0., som er gæret og lagret paa sædvanlig Maade. Naar Gæringen er til Ende, har næsten al Gæren sat sig til Bunds som et fast Lag, medens der paa Overfladen har dannet sig et Skumdække, der bl. a. indeholder en Del af Humlens Harpiks og Bitterstoffer. Dette Lag afskummes, hvorefter 0. føres til Lagerfadene enten direkte eller først til en større Beholder, i hvilken en Del Gær yderligere faar Lov til at sætte sig.

Lagerfadene ere af Egetræ, indvendig begede, o: overtrukne med et Lag Bryggerbeg, se Beg, eller emailerede Staalkar eller parafinerede Monierbeholdere og af meget forskellig Størrelse, 10—100 Hektoliter eller endnu større. De ere anbragte i store overjordiske eller underjordiske Rum, de saakaldte Lagerkældere, i hvilke Luften holdes afkølet til en Temperatur af 1—2° C. ved Hjælp af de samme Midler som ovenfor omtalt for Gærkældernes Vedkommende. Under Lagringen, der sædvanlig varer 6—18 Uger, foregaar der en langsom Eftergæring ved Hjælp af de fra Gærkarrene medbragte Gærceller, og disse sætte sig efterhaanden til Bunds, hvor de tillige med medrevne Æggehvidestoffer, Humlerester o. 1. danne den saakaldte Bærme, saaledes at 0. efterhaanden bliver fuldstændig klart. For at lette Klaringen tilsætter man ofte Træspaaner, ca. 5 Cm. brede og 30 Cm. lange, der ved Afskæringen ere blevne svagt brækkede paa den ene Side, og i de derved fremkomne Ujævnheder sætter Gær o. 1. sig fast. Saadanne Spaaner kunne bruges mange Gange, naar de hver Gang efter Brugen omhyggelig renses og steriliseres ved Kogning. Under den sidste Del af Lagringen holdes Lagerfadene tilspunsede, saaledes at Kulsyren ikke kan undvige, men holdes bunden i 0. Naar Lagringen er tilendebragt, trykkes 0. ved Hjælp af Trykluft over paa de mindre Fustager, paa hvilket det skal forsendes, eller ledes til de Lokaler, i hvilke det aftappes paa Flasker. Ofte bliver det paa Vejen filtreret i lukkede Filtre, og efter at være aftappet paa Flasker bliver det sædvanlig pasteuriseret, o: opvarmet til en Temperatur af ca. 50—60° C, hvorved næsten al den tilstedeværende Gær dræbes, og mulig tilstedeværende Bakterier i alt Fald svækkes saa meget, at de først efter længere Tids Forløb og under gunstige Temperaturforhold kunne komme til Udvikling.

Aftapningen af 0. paa Flasker foregik tidligere sædvanlig hos private Øltappere, ofte under ugunstige Forhold, der i høj Grad bidroge til at formindske Ø.'s Holdbarhed. Nu foregaar Aftapningen hovedsagelig i Bryggerierne selv, under Iagttagelse af al fornøden Renlighed og under Anvendelse af Maskiner, saavel til Rensning og Skylning af Flaskerne som til disses Fyldning og Tilpropning. Med Hensyn til Konstruktionen af Apparater til dette Brug og til Pasteurisering af det aftappede 0. er Danmark hidtil gaaet i Spidsen.

Ved Fremstillingen af overgæret 0. indledes Gæringen ved Hjælp af Overgær, se Gær, i større Kar ved en Temperatur af 15—25°, og naar Gæringen er begyndt efter 5—6 Timers Forløb, fordeles Urten paa de Fustager, i hvilket 0. skal forsendes. Disse ere anbragte i Række ved Siden af hverandre med den aabne Spuns opad, saaledes at det ved Gæringen dannede Skum, der indeholder det meste af Gæren, skydes op gennem Spunsen og flyder ned i en nedenunder anbragt Bakke, i hvilken det opsamles. For de almindelige danske Hvidtølsorters Vedkommende varer Gæringen her ca. 24—36 Timer, efter hvilken Tids Forløb den ophører af sig selv, hvorefter Fustagerne fyldes op, tilspunses og ere færdige til Konsum; ved andre overgærede Ølsorter, som f. Eks. Skibsøl og Dobbeltøl, henligger 0. noget længere, saaledes at der indtræder en mere fuldstændig Klaring, hvorefter følger en Aftapning paa Flasker eller Omhældning paa mindre Forsendelsesfustager. Saaledes som Overgæringen f. Eks. benyttes i England, varer den sædvanlig 8 Dage og foretages under Anvendelse af Afkøling paa meget store Gærkar, i hvilke ogsaa Lagringen foregaar. Paa Overgangen mellem de her nævnte Gæringsmetoder staar den Metode, der anvendes ved Fremstilling af det for Danmark særegne overgærede skattefri 0. Gæringen indledes her ved Hjælp af Overgær paa lignende Maade som i Undergæringsbryggerierne, idet man ogsaa anvender Afsvaling af Urten under Gæringen, men dog holder denne paa en højere Temperatur, end ved Fremstillingen af undergæret 0. Efter at Gæringen er tilendebragt i Løbet af 2—3 Dage, henligger 0. til Lagring i Løbet af 1—3 Maaneder i Lagerkældere, der holdes meget stærkt afkølede, helst til 0°.

Urtens Styrke, o: dens Indhold af faste Bestanddele, »Ekstrakt«, er meget forskellig ved de forskellige Ølsorter. Den bestemmes ved Hjælp af Brydningskoefficienten (se Brydning, Lysets) eller Vægtfylden, der i Praksis sædvanlig tages ved Hjælp af et Saccharometer (se Aræometer), idet man har beregnet Tabeller, efter hvilke man af den fundne Vægtfylde direkte kan aflæse Ekstraktindholdet. Den almindeligst benyttede er Balling's Tabel, der gælder for en Temperatur af 17,5° C, og som er beregnet for rene Rørsukkeropløsninger. Urtens Styrke angives efter denne i »Grader« eller »p. Ct. Balling«. Urt til almindelig Lagerøl,

>bajersk Ø.«, fremstilles sædvanlig med en Styrke af 12—14 p. Ct. Ball.; Urt til Pilsenerøl med en Styrke af ca. 12 p. Ct. Ball., medens Urt til overgæret 0. alt efter dettes Kvalitet fremstilles med en Styrke fra 6 p. Ct. Ball. for de tarveligste Sorters Vedkommende indtil 27 p. Ct. Ball. for Dobbeltøl, Stout, Maltekstrakt o. 1. Under Gæringen omdannes kun en Del af denne Ekstrakt til Alkohol og Kulsyre samt de ved enhver Gæring dannede Biprodukter, smlg. Vin, navnlig Ravsyre og Glycerin, medens en anden Del bliver uiorandret og udgør Ekstrakten i det færdige 0. Da der af en 1 Vægtdel Ekstrakt ved Gæringen dannes ca. $0{,}5$ Vægtdele Alkohol, kan man bestemme, hvor stærkt et 0. har været indbrygget, naar man kender dets Indhold af Alkohol, *A*, og Indhold af Ekstrakt, *E*, idet den oprindelige Styrke da tilnærmelsesvis har været $(2\ A + E)$ *p.* Ct. Ball.

Af de almindelig undergærede Ølsorter kunne særlig nævnes følgende: det almindelige Lager øl eller bajersk 0., hvis Fremstilling ovenfor er omtalt, fremstilles sædvanlig af Malt alene, undertiden dog ogsaa under Anvendelse af en mindre Mængde umaltet Korn. Ved Fremstillingen af Pilsenerøl benytter man Malt, der er aftørret ved en meget lavere Temperatur end det til bajersk 0. anvendte, saaledes at det dels giver Urt med en betydelig lysere Farve, dels indeholder mere Diastase, saa at den deraf fremstillede Urt bliver forholdsvis mere rig paa Sukker, og det færdige 0. faar en mindre fyldig, mere vinøs Karakter end Lagerøllet. Tillige benyttes ofte en Tilsætning af Majs eller Ris, hvilke Stoffer, naar de ikke anvendes i for stor Mængde, kunne give et udmærket Produkt. Ved Fremstillingen af de engelske Ølsorter Stout, Brown Stout, Double Brown Stout (i Danmark sædvanlig kaldet Porter) og Ale (Pale Ale), der fremstilles ved Overgæring, anvendes en meget stærk Urt, hvis Styrke for Ales Vedkommende altid delvis frembringes ved Tilsætning af Glykose. Til Fremstilling af de meget mørke Ølsorter benyttes sædvanlig en Tilsætning af Farvemalt (se Malt), Karamelmalt, fremstillet ved Opvarmning i lukkede Rum af vaad Malt, eller Kulør (s. d.). Særlig let skal Fremstillingen af Stout og Ale lykkes, naar man ved Eftergæringen tilsætter en særlig Gærsort, der bl. a. kan rendyrkes af Bundfaldet fra Flasker, der have en fin Aroma. Af de overgærede Sorter kan foruden det ovenfor omtalte skattefri 0. og de danske Sorter Hvidtøl, Skibsøl, Bitterøl og Dobbeltøl nævnes en ligeledes i Danmark særlig fremstillet Ølsort, der altid fejlagtig kaldes »Maltekstrakt«, og som er fremstillet af en meget stærk Urt, indtil 27 p. Ct. Ball., som er saa svagt forgæret, at den kun indeholder $1{,}5$—2 p. Cl. Alkohol. Til de almindelig overgærede Ølsorter anvendes sædvanlig foruden Malt tillige Majs og Glykose, medens den mørke Farve frembringes ved Tilsætning af Kulør eller Farvemalt. En Blanding af Hvedemalt og Bygmalt anvendes ved Fremstilling af det ganske lyse, syrlige, tyske Berliner Weissbier og Gose og til det belgiske, ligeledes syrlige Lambik.

0. er under dets Fremstilling udsat for at komme til at lide af forskellige Fejl, eller, som det sædvanlig kaldes, »Sygdomme«. Disse kunne dels skyldes Anvendelsen af daarlig Malt eller Fejl ved Mæskningen, hvilket kan bevirke Uklarhed i det færdige 0., uheldige Egenskaber i dettes Smag eller Mangel paa Evne til at holde Skummet. Dels kunne de skyldes en Indtrængen af fremmede Organismer i 0. Saadanne fremmede Organismer kunne være Vildgær (se Gær), der kan komme ind i 0. paa Svalebakkerne fra Luften eller i Gærkarrene, enten stammende fra, at disse ikke ere fuldstændig rene, eller indslæbt med Gær, som er indkøbt fra et fremmed Bryggeri, og det er derfor af den største Vigtighed overalt i Bryggeriet at gennemføre den mest pinlige Renlighed. Det maa dog herved fremhæves, at en nok saa omhyggelig Afskuring og Udskylning ikke nytter noget, naar det hertil benyttede Vand selv er urent, og Tilstedeværelsen af fuldstændig fejlfrit Vand er derfor en nødvendig Betingelse for ethvert Bryggeri. Hvor der anvendes Gærkar af Træ, er ogsaa disses Beskaffenhed af stor Vigtighed, idet det indvendige Fernislag navnlig ved det i Karrets Bund anbragte Udtømningshul let faar Ridser og Revner, i hvilke Vildgær og Bakterier kunne sætte sig fast og afgive en stadig Kilde til Infektion af 0. Ligeledes ere de til Bryggerierne returnerede tomme Fustager og Flasker ofte i høj Grad inficerede, og i Bryggerier, hvor den fornødne Renlighed i øvrigt iagttages, er saadan returneret Emballage den sædvanligste Aarsag til Infektion af 0. Et meget stort Fremskridt betød de af E. Chr. Hansen udførte Undersøgelser over Ølgæren, der fra ca. 1884 hurtig førte til den almindelige Anvendelse af rendyrket Gær i Bryggerierne, og som tillige gav Midlerne til hurtig at kunne paavise en begyndende Infektion med Vildgær. Foruden med Vildgær kan 0. imidlertid ogsaa inficeres med Bakterier, og det er her for det overgærede Ø.'s Vedkommende særlig Eddikesyrebakterien, for det undergærede 0. særlig en Bakterie, *Sarcina*, der har Betydning. Sidstnævnte overlever Pasteuriseringen, naar denne foregaar ved lav Temperatur, og kan i Løbet af temmelig kort Tid formere sig stærkt paa det aftappede 0. og derved dels gøre dette ganske uklart, dels give det en meget ubehagelig Lugt og Smag. I Bryggerier, hvor Rendyrkning af Gæren er gennemført, er det navnlig denne Bakterie, der volder Vanskeligheder. Undersøgelsen af 0. gaar dels ud paa at konstatere Tilstedeværelsen af saadanne fremmede Organismer, dels paa at bestemme Mængden af Alkohol og Ekstrakt og Tilstedeværelsen af Konserveringsmidler eller kunstige Sødningsmidler, som Saccharin, Dulcin o. 1., hvilke Tilsætninger i de fleste Lande ere forbudte, naar de ikke tydelig deklareres paa hver Flaske eller Fustage.

Som Biprodukter vindes i Bryggerierne den som Kvægfoder anvendte Mask (s. d.) og Maltspirer (se Malt), samt Bærme (s. d.), der benyttes til Fremstilling af Alkohol og Eddike. Gæren formerer sig under Gæringen saa stærkt, at man ikke i Bryggerierne selv har Brug for al den dannede Gær. Resten fra Overgæringsbryggerierne anvendes til Fremstilling af Pressgær (se Brød S. 781), til Bageribrug, medens Undergæren paa Grund af en bitter Smag, for hvilken den vanskelig kan befries, og en sædvanlig mørkere Farve ikke egner sig saa godt hertil.

Man har i de senere Aar forsøgt af Undergæren at fremstille Ekstrakter, der kunne benyttes som Erstatning for Kødekstrakt (se Gær), ligesom den ogsaa finder nogen Anvendelse i Medicinen.

I de fleste Lande er Fabrikationen af 0. underkastet en Beskatning (se Ølskat).

At Fremstillingen af 0. har været kendt førend Aar 3,000 f. Chr., fremgaar af en græsk Papyrus fra denne Tid, i hvilken Forfatteren advarer sine Elever mod en overdreven Nydelse af denne Drik, hvis Fremstilling i et faraonisk Bryggeri endvidere beskrives. Det fremgaar ogsaa af forskellige Skrifter, at Ægypterne kendte Fremstillingen af Malt, medens man i øvrigt til mange af de øllignende Drikke, der fremstilledes i Oldtiden, brugte umaltet Korn, navnlig Byg og Hvede. Langt senere have vi hos græske Forfattere Meddelelse om Ægypternes 0., og i Frankrig, Spanien og Portugal har 0. været kendt længe før Vinen. Omtrent ved Christi Fødsel, maaske senere, lærte de germanske Folkeslag at brygge 0., der efterhaanden fortrængte deres tidligere gærede Drik, Mjød. Ogsaa uden for Europa har Fremstillingen af øllignende Drikke været almindelig saa langt tilbage, man har nogen paalidelig Efterretning, idet man som stivelseholdig Materiale har benyttet de almindelige Kornsorter samt Majs, Ris, Hirse og stivelseholdige Rodknolde. Foruden ved Hjælp af spiret Korn har man ogsaa benyttet og benytter endnu mange Steder andre Maader til Forsukring af Stivelsen, idet man f. Eks. i Kina og Japan benytter de af forskellige Skimmelsvampe udskilte diastatiske Fermenter, eller man tygger det kogte Korn og spytter det derefter ud i Gærkarrene, idet det ved denne Fremgangsmaade er det i Spyttet indeholdte Ferment, Ptyalin, der bevirker Forsukringen. Omkring 800 e. Chr. træffe vi sikre Efterretninger om, at Humlen er bleven dyrket i særlige Humlehaver, og omkring 1200 er den bleven indført i Norden til Ølbrygning og har langsomt fortrængt de forskellige Krydderurter, der tidligere benyttedes som Tilsætning til 0. Danmark's Ølindustri omtales første Gang hos Saxo Grammaticus, og Brygningen har da i lange Tider været dreven som Hjemmeindustri, smaat og daarlig, saaledes at den største Del af Forbruget dækkedes ved Indførsel fra Tyskland. 1454 viser en Inventarieopgørelse paa Kjøbenhavn's Slot, at der her har været et Bryghus, og siden kunne vi følge dette »Kongens Bryghus« lige til Nutiden. Skønt Bryggerlaget var det fornemste af de kjøbenhavnske Haandværkslag, stod det dog i lange Tider kun daarlig til med Bryggernæringen, til Trods for de mange Forsøg, der gjordes paa at ophjælpe den, afvekslende ved stærke Indskrænkninger og ved Slappelse af disse. Det var stadig udelukkende forskellige Slags overgæret 0., der bryggedes, og et Forsøg paa 1838 ved Hjælp af en tysk Brygmester at brygge »bajersk« 0. maatte straks igen opgives. Brygger I. C. Jacobsen optog igen Ideen, og 1846 bragte han det første i Danmark bryggede undergærede 0. i Handelen, efter at han 1844 havde faaet Tilladelse til at anlægge nogle Lagerkældere i Volden ud for Teglgaardsstræde. Lokaliteterne viste sig hurtig at være for indskrænkede, og han begyndte derfor 1847 Bygningen af et Bryggeri paa det Sted, hvor nu Gl. Carlsberg ligger. Angaaende dette Bryggeri og det af Carl Jacobsen byggede Bryggeri Ny Carlsberg henvises til Artikelen Carlsberg og Carlsbergfonden. 1902 overdrog Ejeren af Ny Carlsberg dette Bryggeri til Carlsbergfonden som en særlig Afdeling af denne, Ny Carlsbergfonden, hvis Midler skulle anvendes til Kunstens, Kunstindustriens og Havekunstens Fremme i Danmark. De to Bryggerier drives nu under fælles Ledelse.

Efter at det havde vist sig, at Brygningen af undergæret 0. gav gode Resultater, anlagdes efterhaanden forskellige Bajerskølbryggerier, og Brugen af dette 01 steg stadig. 1873 anlagdes Tuborg Fabrikker, omfattende foruden et Bryggeri tillige en Gødningsfabrik og Svovlsyrefabrik (senere nedlagt), Glasværk (solgt) og Havneanlæg (nu bl. a. Petroleumshavn, anløbet af 1,300 Skibe aarlig). Bryggeriet var anlagt paa en Produktion af 28,000 Hektoliter, 1881 var Salget steget til 42,000 Hl., 1885 til 70,000 Hl., 1895 til 84,000 Hl., 1900 til ca. 139,000 Hl. og 1905—06 til ca. 293,000 Hl., og der har derfor fundet stadige Udvidelser Sted, saaledes at Tuborg nu er det største Lagerølbryggeri i Skandinavien. Straks fra Begyndelsen foretoges en Del af Aftapningen af 0. paa Flasker paa selve Bryggeriet, og denne Del af Virksomheden er senere tiltagen saa stærkt, at Bryggeriet i sin som Mønsteranstalt indrettede Aftapningsanstalt aftapper over 66 Mill. Flasker aarlig. Til Bryggeriet hører endvidere en Mineralvandsfabrik, indrettet paa en daglig Produktion af 30 ,000 Flasker og 5,000 Sifoner. 1894 sammensluttedes Tuborg med de forenede Bryggerier, der i øvrigt omfatte Krone-Øl Bryggeriet, Kongens Bryghus (se ovenf.), Bryggeriet Rahbeks Alle, Bryggeriet Tvede og Bryggeriet Trekroner, og siden 1902 arbejde disse Bryggerier saaledes sammen med Carlsberg-Bryggerierne, at der finder en Deling Sted af Udbyttet.

I Driftsaaret 1905—06 fordelte Produktionen sig mellem disse Bryggerier saaledes;

	Carlsberg-Bryggerierne	De forenede Bryggerier
Skattepligtigt 01..	353,400 Hl.	294,000 Hl.
Skattefrit 01.	29,700 —	367,200 —
I alt...	383,100 Hl.	661,200 HL

Danmark's samlede Produktion af 0. androg:

	Skattepligtigt 01.		Skattefrit 01.	
	Hl.	Antal Bryggerier	Hl.	Antal Bryggeri
1892	767,000	43	1,248,700	306
1898	1,021,500	43	1,456,800	373
1902	988,200	44	1,596,000	376
1905	943,800	42	1,655,000	379
1906	964,900	40	1,649,800	371

K. M.

I Norge synes Ølbrygningen altid at have været højt vurderet; de gamle Nordmænd satte deres Stolthed i at have godt 0. I Sagatiden og endnu længe efter synes det at have været Nationaldrik. Dette 0. var en overgæret, stærk Drik, rig paa Kulsyre. Af Sverre's Saga ses, at denne

Konge misbilligede Indførselen af det kraftige tyske 0. og anbefalede at købe Malt fra England for deraf at tilvirke 0. selv. Hjemmebrygning blev da ogsaa overordentlig almindelig i Norge, indtil den ved Bajerskøllets Indtrængen og Rusdriklovgivningen fra Midten af 19. Aarh. efterhaanden næsten overalt gik rask tilbage, ja paa de fleste Steder helt i Forglemmelse. Som Raastof har i alle Dage Bygget været omtrent eneherskende. Humlen var kendt allerede i Middelalderen; thi den omtales 1260 som almindelig Handelsvare. Ved Siden af Hjemmebrygningen fandtes ogsaa mere industrielt dreven Brygning af Bryggermestere i Byerne; men blandt dem forfaldt Kunsten; i alt Fald førtes 1750—80 i Christiania Klage over deres slette Produkt. En rationelt dreven Ølbrygning fik man først, da Bajerskøllet var trængt igennem. Det første Bryggeri for dette 0. blev anlagt i Christiania 1843 af Chr. Schou, hvis Firma, der oprindelig skrev sig fra 1824, herved fik en rask Udvikling og endnu hører til Landets betydeligste Bryggerier; det er 1898 gaaet over til et Aktieselskab. Da det ny, undergærede 0. vandt Bifald, oprettedes 1859 af Mads E. Langaard (s. d.) Aktieselskabet Frydenlunds Bryggeri, hvis Anlæg snart blev Landets største i sit Slags. Større Bryggerifirmaer i Christiania ere ogsaa Ringnes & Co., grundlagt 1877 af Brødrene E. og A. Ringnes (s. d.) og Konsul Axel Heiberg (s. d.), og Aktieselskabet Foss Bryggeri, oprettet 1897 paa Grundlag af det 1836 af N. J. Ytteborg anlagte. Uden for Christiania haves Aktieselskabet E. C. Dahl's Bryggeri i Throndhjem, grundlagt 1857 af Erich Christian Dahl (1814 — 82) og Hansa Bryggeri i Bergen, grundlagt 1891. Antallet af norske Ølbryggerier er for Tiden (1907) 47. Deres samlede Produktion var i Tusind Helttoliter, beregnet som bajersk 0. af gennemsnitlig 3,5 Vægtprocent Alkohol: 1886 $275_{,7}$ 1891 439,5, i 1896 3394, 1900 $498_{,5}$, 1904 298 og 1905 $310_{,8}$. I 1880'erne blev der aarlig udført op til ca. 12,000 Hektoliter; denne Eksport er senere helt bortfalden. Importen er ubetydelig. Det gennemsnitlige Forbrug pr. Indb. var aarlig i Liter: 1886 $13_{,5}$, 1891 $21_{,7}$, 1896 $16_{,2}$, 1900 $22_{,7}$, 1904 $13_{,1}$ og 1905 $13_{,7}$. I Norge er altsaa Forbruget af 0. saavel absolut som relativt særdeles lidet. (Litt.: O. Johan Olsen, »Om Øllet og dets Udvikling fra Oldtid til Nutid« [Chra. 1900]). *K. V. H.*

Allerede 1822 paabegyndtes ved »Kgl. landwirtschaftliche Centralschule« i Weihenstephan en ordnet Undervisning i Bryggerilære, og 1865 oprettedes her den første egentlige Bryggerskole, som endnu bestaar, og som ved Siden af »Versuchs- und Lehranstalt fiir Brauerei« i Berlin indtager den første Plads blandt de talrige andre Bryggerskoler, der efterhaanden ere opstaaede, hovedsagelig i Tyskland og Østerrig. Undervisningen i disse Skoler omfatter nutildags foruden Bryggeri- og Maskinlære tillige kemisk og bakteriologisk Kontrol med Bryggeridriften, undertiden ogsaa Kendskab til Heste, Arbejderlovgivning o. a. En Undervisning er i Danmark sat i Gang af Dansk Brygmesterforening.

Af den meget righoldige Litt., der for de vigtigere Værkers Vedkommende stadig kommer i ny Udgaver, kunne særlig nævnes: Thausing, »Die Theorie und Praxis der Malzbereitung und Bierfabrikation«, »Jahrbuch d. Versuchs- und Lehranstalt f. Brauerei«; Hansen, »Untersuchungen aus der Praxis der Gärungsindustrie«; Klöcker, »Die Gährungsorganismen in der Theorie und Praxis der Alkoholgährungsgewerbe«; Lindner, »Mikroskopische Betriebskontrolle in den Gärungsgewerben« og »Atlas der mikroskopischen Grundlagen der Gärungskunde«; Lafar, »Handbuch der technischen Mycologie«; Windisch, »Das chemische Laboratorium des Brauers«. Af periodiske Skrifter kunne særlig fremhæves: »Zeitschrift für das gesammte Brauwesen« og »Wochenschrift fiir Brauerei«, der foruden udførlige originale Artikler ogsaa bringer omfattende Uddrag af andre Tidsskrifter. *K. M.*

01 eller (mest) ölrög er et norsk Ord for Varmedunst, som straaler ud fra Jorden. Oldnorsk *yl* (Varme). *Hj. F.*

Øland, i Limfjorden, Nibe Bredning, ca. 20 Km. V. f. Aalborg, skilt fra Vendsyssel ved en meget smal og grundet Vig, Øland Vejle, over hvilken der fører en Dæmning til Sønderøxe i Brovst Sogn. 0., der med nogle smaa, ubeboede Holme i Farvandet mod Vest (Horsholme, Stokholm, Tøtterne m. fl.) er 2,412 Hektarer, er temmelig bakkerig; paa Midten findes et Højdedrag, hvis højeste Punkt er 41 M., og som falder af mod Vest med en til Dels lyngklædt Skrænt; paa Sydspidsen ligger den isolerede Bakke Knudebjærg, 17 M. I øvrigt ere Jorderne lavtliggende, dels muldede, dels sandede, med Hvidler til Underlag. Den er en Del skovbevokset (over 400 Hekt.). 0. udgør et eget Sogn (under Øster Han Herred, Hjørring Amt), der 1. Febr. 1906 havde 652 Indb. (1801: 478, 1880: 686, 1901: 634). Paa Ø. ligger Herregaarden Oxholm, der er opstaaet af 0. Kloster, et Nonnekloster af Benediktinerordenen, der er grundlagt i sidste Halvdel af 12. Aarh. af Børglum-Bispen Tyge. Efter at det var blevet inddraget efter Reformationen, blev det i 1573 af Kronen mageskiftet til Frants Banner, efter hvis Hustru Anna Oxe Gaarden fik Navn. I den nuværende Hovedbygning er der Rester fra Klostertiden; Hovedfløjen, med Taarn, er dog opført efter en Brand 1870; den tredje Fløj udgøres af Kirken (Sognekirke), som stammer fra Begyndelsen af 16. Aarh.; af den ældste Klosterkirke, der helt er nedbrudt, findes der kun enkelte Kampestenskvadre i den nuværende Kirke. (Litt.: A. Barfod, »Bidr. til 0. Klosters og Oxholm's Hist.« i »Jydske Saml.« 2. R. III). *H. W.*

Oland, svensk 0 i Østersøen, hører til Kalmar Len og er skilt fra Fastlandet ved det 4—25 Km. brede Kalmar Sund. Arealet er $1,345_{,6}$ □ Km. med (1900) 30,408 Indb. eller 23 pr. □Km. Øen, der er meget langstrakt fra N. N. 0. til S. S. V., har en Længde af 137 Km. og en største Bredde af 16 Km. Terrainet er temmelig lavt; hele den nordlige Halvdel samt et bredt Bælte langs Østkysten ligger under 30 M. o. H., og Resten hæver sig højest til 51 M. Jordbunden bestaar udelukkende af Dannelser, der tilhøre de kambriske og siluriske Formationer. Fra Kambrium stamme Sandsten og Lerskifer med ubetydelige Indlejringer af Kalk, medens Silurperioden væsentligst har efterladt sig Kalksten. Det underste Lag er en Sandsten,

der fortsættes under Kalmar Sund og atter træder frem paa Fastlandskysten. Herpaa følger grønne Lerskifere, der ere rige paa Fossiler, medens Sandstenen kun i sin øverste Del var svagt fossilførende; endvidere følger skifret Sandsten, Alunskifer, Ceratopygekalk med Fosforitter, vekslende Lag af rød og graa Orthoceratitkalk, der navnlig er rig paa Forsteninger af de store Orthoceratitter, samt endelig Chasmopskalken. Lagfølgen er fuldstændig regelmæssig, men Lagene hælde svagt mod Øst, hvorfor de ældste Lag træde frem i Dagen paa Vestkysten og de yngste paa Østkysten. Det staar ogsaa i Forbindelse med dette Forhold, at Landet er højest mod Vest og skraaner Øst paa. Paa den nordlige Del af Vestkysten danner Lagenes Vestrand en umiddelbart af Havet beskyllet Klintkyst, medens den længere mod Syd adskilles fra Havet ved en indtil 3 Km. bred, frugtbar Kystslette. I den nordlige Del af Øen dannes 6elve Overfladen af kvartære Aflejringer, men paa den sydlige Tredjedel træder den nøgne Kalksten hyppig frem i Dagen og danner vegetationsløse Flader, bortset fra, at et enkelt Græsstraa kan spire i Sprækkerne. Kun mod Vest forekommer Moræneler, men flere Steder findes Grus og Sand, hvilket sidste stedvis danner Klitter. Langs Østkysten forløber en mægtig Strandvold, der benævnes »den østre Landborg« i Modsætning til Vestkystens Klintrække, der kaldes »den vestre Landborg«. Øen er nu meget skovfattig, idet kun 5,5 p. Ct. af Arealet ere Skov, og heraf falde atter de $^4/_5$ paa enkelte Kronskove, medens Resten er fordelt mellem 13 af Øens 33 Landsogne, af hvilke 20 ere aldeles skovløse. 10 p. Ct. af Arealet ere naturlig Eng, og 37 p. Ct. ere Agerland. Befolkningen, hvis Antal i de sidste Par Tiaar har været i Tilbagegang (1892 var der 33,274), lever hovedsagelig af Agerbrug og Kvægavl, hvortil kommer Skibsfart og Fiskeri samt Brydning og Slibning af Ølands-Kalkstenen, der i det stor Maalestok brydes i flere Stenbrud og anvendes til Bygningssten. Alunskiferen har givet Anledning til en ikke ubetydelig Tilvirkning af Alun og Jærnvitriol. O., der kun har een Købstad, Borgholm, deles i et nordligt og et sydligt Tingslag samt 6 Herreder og 3 Provstier. Øens Vaaben er to over hinanden gaaende Raadyr paa blaa Grund og med 9 fembladede Sølvroser i 3 Rader.

Historie. 0., hvis Beboere tidligere kaldtes Øninger, hørte allerede i 9. Aarh. til Svearnes Rige; men til Dels fra endnu ældre Tid stamme Stendysser og Skibssætninger samt flere Rune-Stene og ringformede Borganlæg. Desuden har man gjort rige Fund af romerske og andre Mønter fra Oldtiden. I Middelalderen blev 0. hyppig hjemsøgt af Sørøvere, og det er antagelig til Værn mod disse, at de nævnte Borganlæg opførtes. Til langt hen i 13. Aarh. savner man dog nærmere historiske Efterretninger om Øen. Den hørte til Linkoping Stift og udgjorde et Landskab for sig med egen Lagmand. 1361 hærgedes Øen af Valdemar Atterdag; 1362—66 var den pantsat til de vendiske Hansestæder. Indtil 1389 stod den under Kong Albrekt. Og under Unionskrigene holdt Danskerne den besat 1456—72, 1501—10 og 1519—23. I den nyere Tid er O.'s administrative Stilling undergaaet flere Forandringer. 1569 skiltes 0. fra Linköping Stift og lagdes til Vexio, men kom 1609 under Kalmar Stift. 1682 forenedes 0. med Kalmar Len. Ogsaa senere har Øen lidt under Krigene. 1612 og 1677 erobredes den af Danskerne. Under Karl XII's Krige lagdes $^2/_3$ af Øen øde, hvorefter en stærk Indflytning fra Smaaland fandt Sted. Søslag ere indtrufne under 0. mellem Svenske og Danske, 1. Juni 1676 mellem en svensk Flaade under L. Creutz og en dansk-hollandsk Flaade under Niels Juel og Tromp samt 1789 mellem en svensk og en russisk Flaade. (Litt.: Carl Linnæi, »Oländska och Gothländska resa åhr 1741«; A. Ahlqvist, »Ö.'s historia och beskrifning« [Stockholm 1822 ff.]; L. Åkerblom, »Die Insel Oland an der Ostsee« [Liibeck 1889]). *H. P. S.*

Ølandskalk, en paa Oland vidt udbredt, graa eller rød, undertiden noget grønlig Kalksten, der anvendes meget som Bygningssten. Dens Indhold af Forsteninger (navnlig Orthoceratitter og Trilobitter) viser, at den hører til den nedre siluriske Orthoceratitkalk. *J. P. R.*

Olbeskatning se Ølskat

Ølfossvatn eller Olfusvatn, et ældre Navn paa Thingvallavand i det sydlige Island. Sit nuværende Navn fik 0., efter at Altinget var oprettet. *B. Th. M.*

Ølfus, det vestlige Herred i Island's sydlige Lavland, begrænses mod Nord af Hellisheidi's murlignende Affald, mod Vest af Vulkanen Selvogsheidi, mod Syd og Øst af Havet og 01-fuså og dens Bredning. Den vestlige Del af 0. dækkes af Lavastrømme med Flyvesand nærmest Kysten, men det øvrige Land er en lavtliggende, sumpet Marskflade med udmærket Græsvækst, der gør denne Bygd til en af de bedst skikkede til Kvægavl i hele Island. Selve Slettelandet er aldeles fladt og har en meget svag Hældning, og under det sumpede Jordsmon er der alle Vegne fint Sand. Gamle Havstokke langs Fjældsiderne vise, at Bygden efter Istiden har været under Havet. Paa det sumpede Fladland findes der ingen Gaarde; disse samle sig ved Fjældsiderne i langstrakte Grupper (de saakaldte »hverfi« eller Landsbyer) og paa lange Aase, der strække sig gennem Fladlandet fra Sydvest til Nordøst. Omgivelserne ere vulkanske, og der findes i Dalstrøg, der strække sig op fra Lavlandet, mange varme Kilder, især i Nærheden af Gaarden Reykir (s. d.). 0. er flere Gange blevet hærget af voldsomme Jordskælv, især i Aarene 1706, 1749, 1752, 1784, 1789, 1896. *Th. Th.*

Ølfusá se Hvítá.

Ølgærsvamp se Gærsvampe.

Ølkulør se Kulør.

Øllgaard, Christian Krarup, dansk Ingeniør, Havnebygmester, senere Borgemester i Kjøbenhavn, er født 2. Apr. 1841 ved Herning. 0. dimitteredes 1858 fra Metropolitanskolen til Universitetet, tog 1859 filosofisk Eksamen og 1860 Adgangseksamen til den polytekniske Læreanstalt, hvorfra han, efter at have deltaget i Felttoget 1863—64, dimitteredes som Ingeniør 1866. 0. virkede derefter i forskellige mindre Stillinger, saaledes ved Statens Jærnbaneanlæg, hvor han som Afdelingsingeniør besørgede bl. a.

Kontrollen med Anlægget af Dampfærgehavnene ved Fredericia og Strib, det første Anlæg i sin Art her i Landet.

1873 ansattes O. som Havnebygmester ved Kjøbenhavn's Havn og Red og har i denne Stilling ledet Arbejder af den største Betydning for Hovedstadens Udvikling. Store Havneuddybninger ere i hans Tid blevne udførte, ligeledes Revshaleøens Opfyldning, Omdannelsen af den sydlige Del af Langelinie, Regulering af Forholdene ved »Larsens Plads« og af Slotsholmskanalen, en Ombygning af Langebro og af Snorrebroen, Opførelsen af Børsbroen og Frederiksholmsbroen m. m.

1885 valgtes O. til Borgemester for Kjøbenhavns Magistrats 4. (tekniske) Afdeling, og under hans Borgemestervirksomhed faldt vel nok i Kjøbenhavn den betydeligste Udvikling paa det tekniske Omraade, der nogen Sinde er foregaaet inden for et tilsvarende Tidsrum. Her skal mindes om, hvorledes Byens Vandforsyning har kunnet baseres udelukkende paa Kildevand efter en Række Boringer, der begyndtes 1886, om Boulevard-Anlæg, om Sporvejsnettets Udvidelse og Indførelsen af elektrisk Sporvejsdrift, om Anlægget af afskærende Kloaker og den dermed i Forbindelse staaende Indførelse af Vandklosetter, om Gasværkernes Udvidelse og Anlægget af Elektricitetsværker, om Opførelsen af en ny Hovedbrandstation o. s. v. Desuden var O. i sin Egenskab af Borgemester Formand for Bygningskommissionen og Medlem af Sundhedskommissionen; ligeledes var han Medlem af Havneraadet. Borgemestervirksomheden fik saaledes efterhaanden et saadant Omfang, at en Indtrængen i alle dens Enkeltheder i den Udstrækning, som O. ifølge sit Naturel ønskede, simpelt hen blev en Umulighed for en enkelt Mand; og paa Grund af Overanstrengelse maatte O. søge sin Afsked 1903. Han vedblev dog at være Medlem af Havneraadet og er senere valgt til Medlem af Sundhedskommissionen. *Fr. V. M.*

Øllgaard, Hans, dansk retskyndig, født 14. Oktbr. 1837 paa Gaarden Tanderup i Jylland, død 23. Aug. 1895 i Kjøbenhavn, Student 1855, cand. jur. 1861, 1878 Kontorchef i Justitsministeriet, s. A. Assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn, 1891 i Højesteret. O., der havde udfoldet en omfattende og betydningsfuld Virksomhed som juridisk Manuduktør, skaffede sig et anset Navn som Dommer ved Skarpsindighed, Omhyggelighed og Retsind. I Litteraturen optraadte han med Afhandlingen »Bemærkninger vedrørende Retsforholdet mellem Naboejendomme, foranledigede ved Professor Aschehoug's Afhandling angaaende denne Gjenstand« (Bil. II i Forhandl. paa 3. nord. Juristmøde i Christiania 1879), og til det af ham sammen med Goos og Nellemann udgivne Værk »Anders Sandøe Ørsted's Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling« skrev han 2den Afdeling: »A. S. Ørsted's Indflydelse paa den videnskabelige Behandling af den dansk-norske Privatret« (Kjøbenhavn 1887), et grundigt og solidt Arbejde. O. var ikke alene en særdeles dygtig Jurist, men tillige en ualmindelig vennesæl, fin og ædel Karakter. *Fz. D.*

Ølost kaldes i Norge en Drik af sammenkogt 01 og Mælk (med Sukker). O. anvendtes tidligere langt mere end nu, idet den er fortrængt af Kaffe. *Hj. F.*

Ols, 1) By i preussisk Provins Schlesien, Regeringsdistrikt Breslau, Kredsstad i Kredsen Ö., tidligere Hovedstad i Fyrstendømmet O. ved Jærnbanelinierne Breslau-Kattowitz og Ø.-Gnesen, har (1906) 10,900 Indb. (med Garnison). Landret, Amtsret, Erhvervs- og Bygningsinspektion, Gymnasium, grundet 1594 af Hertug Karl II, Lærerseminarium. Der findes Rester af den gamle Befæstning, og paa det nære Schlossberg et prægtigt Slot, hvis ældste Del skriver sig fra 1558—62. Indtil 1809 var Slottet Sæde for Hertugerne af Ols, siden 1884 tilhører det den tyske Kronprins og er 1891—94 prægtig restaureret. Som Flække nævnes Ö. allerede 1214, og 1255 fik den tysk Stadsret. — 2) Lensfyrstendømmet O. ved højre Bred af Oder omfattede tidligere foruden Kredsen Ö. ogsaa Dele af Kredsene Trebnitz, Polnisch-Wartenberg samt Distriktet Konstadt, Kredsen Kreuzburg. Fyrstendømmet var oprindelig en Del af Hertugdømmet Breslau; 1320 ophøjedes det til et selvstændigt Fyrstendømme med Residensstad Ö. 1492 tilfaldt det Böhmen. 1495—1647 regeredes det af Hertuger af Münsterberg, derefter kom det under Wiirttemberg og 1792 under Braunschweig. 1884 tilfaldt Fyrstendømmet O. (92 □Km.) som ledigt Len den preussiske Krone og blev af denne forlenet til de preussiske Kronprinser, medens de brunsvigske Fideikommis- og Allodialgodser (318 □ Km.) ifølge Testamente overgik til Kongen af Sachsen's Besiddelse. *Joh. F.*

Ølskat. Spiritusholdigt 01 er et godt Skatteobjekt, da det er en relativ Luksusvare med meget ringe Næringsværdi, og nydt i stor Mængde skadeligt. Skatten maa dog ikke være saa høj, at den driver Forbruget over paa det skadeligere Brændevin. For ikke spiritusholdigt 01, der forbruges meget af de ubemidlede Klasser, navnlig paa Landet, er Skattefrihed ønskelig. Skatten kan lignes: 1) Paa Raastoffet, enten paa det til Produktionen bestemte Byg, eller paa Humlen. 2) Paa Halvfabrikatet. Saaledes i Tyskland, Norge og fakultativt i Holland og Belgien paa Malten. Det tyske Rige er delt i flere Skatteterritorier. De sydtyske Lande, hvor Ølforbruget, navnlig i Bayern, er overordentlig stort, indkassere selv Ølskatten, men yde saa Riget et lige saa stort Beløb pr. Indbygger, som Skatten giver i det nordtyske Skatteterritorium. Her er Skatten ifølge Lov af 3. Juni 1906, under Begunstigelse af de smaa Bryggerier, fastsat til fra 4 til 10 Mk. pr. anvendt Dobbeltcentner Malt. En Beskatning efter Urten (dens Mængde og Ekstraktholdighed) har den Fordel, at den tager Hensyn til Kvaliteten og opkræves saa nær Produktionens Afslutning som muligt, men forudsætter, at Produktionen er koncentreret i store Fabrikker. Denne Skattemaade anvendes i Storbritannien, Østerrig, Italien og efter 1899 i Frankrig, der tidligere havde en Redskabsskat. 3) Efter Redskaberne (Panden eller Mæskekarret). 4) Efter det færdige Produkt. Denne Skatteform findes bl. a. i de nordamerikanske Fristater, hvor Skatten opkræves under Form af Stempel og ikke tager Hensyn til Kvaliteten, og i Danmark

(Lov af 1. April 1891 og 11. Maj 1897); skattepligtigt er 01 med $2^1/_4$ pCt. Alkohol eller derover. Skatten udgør 9 Kr. pr. Td. 01. En midlertidig given Skattelettelse for de smaa Bryggerier er nu bortfalden. 01 under den nævnte Alkoholgrænse er skattefrit. Udbyttet af 0. udgjorde for Femaaret 1901 — 02 til 1905 — 06 i Gennemsnit om Aaret 5,943,000 Kr. *C. T.*

I Norge er alt 01 Genstand for Beskatning. Skatten er siden 1857 bleven lagt paa Maltet og i stedse øget Udstrækning med Sigte paa at modarbejde Øllets Brug som Berusningsmiddel. Fra 17,1 Ør. pr. Kg. Malt 1879 forhøjedes Skatten 1894 til 21,1 og bar siden 1895 været 37,1 Ør. Ved denne sidste Skattesats falder der paa hver Flaske å $^2/_3$ Liter bajersk 01 en Skat af ca. 9 Ør. Ved hvert Malteri er af det offentlige beskikket en Maltkontrollør, der har at overvaage Statskassens Interesser, hvorfor den hele Maltproduktion foregaar under hans umiddelbare Deltagelse og Tilsyn. *K. V. H.*

Olsnitz, 1) Ö. i Vogtland, By i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau, Hovedstad i Amtshauptmannschaft O. ved Weisse Eister og Jærnbanelinierne Reichenbach-Eger og Zwickau-Ö., har (1906) 14,000 Indb. Betydelig Fabrikation af Tæpper, Korsetter, Kamgarnsstoffer, Maskiner, Skotøj, Jutevæveri, Jærnstøberi, Bryggeri, Tegl- og Kalkbrænderi samt Kvægmarkeder. 2) O. i Erzgebirge, Flække i Kongeriget Sachsen, Kreishauptmannschaft Zwickau ved Jærnbanelinien St. Egidien-Stollberg, har (1906) 14,500 Indb. Strømpefabrikation, Væveri, Stenkulsgruber, Mølledrift, Teglbrænderi. *Joh. F,*

Ølsted, Peter Iver Johannes, dansk Landskabsmaler, født i Kjøbenhavn 6. Oktbr. 1824, død smst. 17. Juli 1887, var Elev af Kunstakademiet og af J. L. Lund. Han hørte fra 1849—82 til de stadige Udstillere og malede saavel Skovinteriører som vide Udsigter, men vandt aldrig den Popularitet, han rimeligvis vilde have naaet, hvis han havde uddannet sig væsentlig som Akvarelist; mellem hans Vandfarvetegninger og Gouacher findes mange smukke Blade, men skulde han dække en større Flade, faldt det ham vanskeligt at opnaa nogen synderlig Virkning; det hele blev monotont og stofløst. *S. M.*

Ølstykke, Herred i det nordøstlige Sjælland, det mindste i Frederiksborg Amt, omgives mod Nord og Nordøst af Lynge Frederiksborg og Lynge-Kronborg Herreder, mod Sydøst og Syd af Kjøbenhavns Amt (Smørum og Sømme Herreder), fra hvilket det skilles ved Værebro Aa, og mod Vest af Roskilde Fjord. Dets største Udstrækning fra Vest til Øst er ca. 22 Km., medens det fra Nord til Syd højest er 9 — 10 Km. Det er ca. 114 □ Km. og havde 1. Febr. 1906 5,736 Indb. (1801: 3,484, 1840: 4,990, 1880: 5,919, 1901: 5,432), d: ca. 50 paa en □ Km. Jorderne, der ere noget højtliggende og bakkede, særlig mod Øst, medens de mod Vest falde af til Fjorden, ere af god Beskaffenhed, sandmuldede og lermuldede og meget frugtbare, idet der i Gennemsnit gaar ca. 6 Hektarer paa I Td. Hartkorn. Af Arealet ere over 5,500 Hektarer besaaede, over 3,800 Græsgang, Eng o. s. v., og over 800 ere dækkede af Skov. Der var 1903: 1,855 Heste, 6,367 Stkr. Hornkvæg, 1,054 Faar og 7,270 Svin. Herredet er delt i 7 Sogne; det samlede Hartkorn er ca. 1,883 Tdr., og der var i 1906 1,154 Gaarde og Huse. I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Lynge-Frederiksborg og Horns Herreder, i verdslig Henseende hører det under Horns Herreds og Frederiksborg Birks Jurisdiktioner. — Herredet hørte i Middelalderen til Sjælland's Østersyssel og hed oprindelig Jurlunde, senere Jørlunde Herred, efter Jurlunde d: Hjørlunde Sogn, og Græse Mølleaa dannede Herredets Nordgrænse; men da Ude- og Oppesundby samt Hjørlunde Sogn i 1562 lagdes ind under Lynge-Frederiksborg Herred, fik 0. Herred sit nuværende Navn. De tre østligste Sogne, Slagslunde, Gandløse og Farum, hørte i 18. Aarh. til Kjøbenhavns Amt, indtil hele det nuværende Herred samledes under Frederiksborg Amt i 1800. 0., eller Jørlunde, samt Strø og Lynge Herreder vare i Middelalderen og endnu længe efter Reformationen sammenlagte til een (vistnok oprindelig gejstlig) Jurisdiktion: Try Herred (Trygghæreth o: de 3 Herreder). *H. W.*

Øludskænkningsapparat, Apparat til glasvis Aftapning af 01 fra Forsendelsesfustagen, bestaar dels af en med Reduktionsventil forsynet Beholder med flydende Kulsyre, der forbindes med Fustagen, som sædvanlig er anbragt uden for Udskænkningslokalet, dels af en, undertiden ved Is afkølet Ledning, der fra Fustagen leder hen til Aftapningshanen. Kulsyretrykket tjener herved dels til at trykke Øllet op til Hanen, dels til at forhindre, at det ved Henstand i Fustagen mister noget af sin naturlige Kulsyre. *K. M.*

Ølurt d. s. s. Urt, se 01.

Ølvalde, Fader til Jætten Thjasse.

Oman, Viktor Emanuel, svensk Forfatter, født 1833, blev Student i Lund 1852, Dr. phil. i Jena 1859 og har siden sysselsat sig med forskelligartet Produktion, navnlig som Medarbejder ved og Redaktør af de i Orebro udgivne Aviser, »Allehanda for folket« og »Nerikes Allehanda«. Som Oversætter har han vundet Anerkendelse, idet han har oversat Milton's »Det tabte og genvundne Paradis«, Euripides'es »Medea« samt en Del slaviske, magyariske og indiske Digtninge; hans originale Digtning »Lyriska blad« (1857 og 1868) og den poetiske Fortælling »Ridder Herbart og jungfru Hilde« (1866) ere mindre værdifulde. O. har tillige Fortjeneste som Sprogmand, idet han har udgivet en »Lärobok i engelska språket« (1867) og »Svensk-engelsk handordbok« (1872, sidste Udg. 1903). *O. Tk.*

Ømark, Herred, Idde og Marker Fogderi (skal fremtidig tilhøre Fredrikshald Politimesterdistrikt), Smaalenenes Amt, 210 □ Km., (1900) 1,832 Indb., altsaa 8,7 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Sogn og Aremark Præstegæld; det omgives af Herrederne Rødenes, Rakkestad og Aremark samt grænser mod Øst paa en længere Strækning mod Sverige. — Herredet er et Indlandsherred, opfyldt af skovklædte Aasstrækninger med Hovedretning fra Nord til Syd, afbrudt af Indsøer og Myr; Hoveddalføret gaar omtrent gennem Herredets Midte og gennemstrømmes af Fredrikshaldsvasdraget med den 16 Km. lange Ømarksjø (12 □ Km.); 0. f. dette ligger et mindre Dalstrøg omkring Gjøl-

sjøen og Syd over mod Otteidviken og Store Le, der fra Sverige i nordvestlig Retning gaar ind i Herredet. Af Sletteland eller aabne Strækninger findes lidet. De største Højder naas i Herredets vestre Del af Linnekleppen (327 M.), endvidere kunne nævnes Stueaasen (254 M.), Vinsknatten (246 M.), Elgaasen (240 M.) m. fl. — Fredrikshaldsvasdraget er Herredets betydeligste Vasdrag og optager flere mindre Tilløb; det kommer fra Nord ind i Herredet under Navn af Ørjeelven og falder i Ømarksjøen, der strækker sig i Herredets hele Længde; en Bugt af Ømarksjøen, Botn, gaar mod Øst ind mod Otteidviken, med hvilken den er forbunden ved en Kanal for Tømmerflødningen, for hvilken dette Vasdrag har overordentlig stor Betydning. Fredrikshaldsvasdraget er kanaliseret og befares med Dampskibe fra Tistedalen ved Fredrikshald til Skullerud i Høland; inden for 0. Herred ligge Ørje Sluser. — Jordbrug, Fædrift og Skovdrift ere de vigtigste Næringsveje; Bebyggelsen findes væsentlig langs Hoveddalføret, og blandt de største Gaardsbrug kunne nævnes Søgaard, Aarnes, Kirkeby, Øiestad, Li m. fl. Af industrielle Anlæg findes Træsliberi, Sav og Høvleri ved Ørje, endvidere Møllebrug, Savbrug, Teglværk, Klæberstensbrud m. v. 0. Kirke, opført 1878, ligger paa Ømarksjøens Østside. — Gennem dette Herred fører over Ørje Hovedvej ind i Sverige; de her tidligere anlagte Grænsebefæstninger ere i Henhold til Karlstadkonventionen af 1905 nedlagte. Hovedvej fører endvidere gennem Hoveddalføret langs Ømarksjøens Østside, hvor der tillige findes flere Bygdeveje. — 0. udgjorde tidligere et Herred sammen med Aremark (s. d.). (Litt.: >Norge's Land og Folk«, A. N. Kiær, >Smaalenenes Amt< [Chra. 1885]). *N.S.*

Øm Kloster, i Rye Sogn, 11 Km. V. N. V. f. Skanderborg, var et af Danmark's betydeligste, rigeste og mest ansete Cistercienserabbedier, grundlagt under Valdemar den Stores for Cistercienserne saa gunstige Tid. Oprindelig stod Klosteret dog et ganske andet Sted, og det skiftede tilmed Plads adskillige Gange i Løbet af en kortere Aarrække. Intet andet dansk Munkesamlag vides at have ført en saa omflakkende Begyndertilværelse; men om intet andet Klosters ældste Historie haves der saa udførlige Oplysninger som just om dette, idet der foreligger en af et Par Munke forfattet Mindebog. Heraf fremgaar, at Begyndelsen til det gjordes omtr. 1160, da Aarhus-Bispen Eskil aftalte med Vitskøl-Abbeden Henrik Stiftelsen af et Cistercienserkloster i Aarhus Bispedømme. Det rejstes i Sabro nær Aarhus paa en af Bispen skænket Grund, men allerede 1165 flyttedes det til Sminge i Gjern Herred, nær Silkeborg. Da dette Sted imidlertid ogsaa befandtes utilstrækkeligt, droge Munkene Aaret efter til Venge ved Skanderborg, hvor de fik overladt et af »Valdemar den Stores Forgængere« grundlagt Benediktinerkloster, der paa dette Tidspunkt var i Forfald og næsten forladt af sine Beboere. Paa Aarhus-Bispen Svend's Anmodning indvilgede Kongen i Flytningen, og Cistersiensermunkenes Abbed Briennus opnaaede pavelig Stadfæstelse derpaa. Kun i 2 Aar skulde det ny Venge Kloster dog bestaa. Da Munkene stadig plagedes af en adelig Dame, Margrete, der ønskede Venge Kloster omdannet til et Nonnekloster, flyttede de over paa den lille 0 Kalvø i Skanderborg Sø, hvor der tidligere ligeledes havde boet Benediktinere. Heller ikke her skulde Forholdene dog vise sig gunstige, og 1172 maatte Cistercienserne paa ny paa Vandring, denne Gang for at sætte Bo paa den Tange, der skiller Guden-Sø fra Mos-Sø. Her grundlagdes da 0. K. — *cara insula*, som det kaldtes paa Latin.

I Aarhus-Bispen Svend havde Klosteret vedblivende en Velgører; han havde endog til Hensigt at indtræde i Munkesamlaget. Ved Midten af 13. Aarh. blev Klosteret atter ombygget, og 1257 indviedes den ny Klosterkirke. Kort efter kom imidlertid alvorlige Trængselsaar, idet der 1263 under Abbed Bo opstod Strid med Aarhus-Bispen Tyge om dennes Ret til Gæsteri af Klosteret. Tvisten, som fortsattes under den følgende Abbed, Thure, førtes med stor Voldsomhed, ja truede endog en Tid 0. K. med fuldstændig Undergang. Abbeden nægtede Bispen Adgang til Klosteret, men denne brød ind med Magt, Munkene lystes i Band, mishandledes, naar de vovede sig uden for Klosterets Enemærker, og Klosterets Bønder fortrædigedes paa alle Maader. Overenskomst ved Voldgift var forgæves. Bispen, som havde Medhold hos Kongen og Enkedronningen, ænsede ikke Afgørelserne. Aar 1267 blev Abbeden stævnet for Kongen til en Ordning af Sagen; hvorledes denne er falden ud, vides dog ikke, da Mindebogen just standser her. De følgende Tider synes at have været gunstige for Klosteret. I hvert Fald samlede det sig efterhaanden et betydeligt Jordtilliggende, navnlig i Aarhus, Randers og Viborg Amter; fremdeles havde det adskillige Kirker, Fiskegaarde og andre Herligheder. Men ud over Godshistorien vides ikke særlig meget om det i den senere Middelalder. Reformationens Indførelse medførte ikke Klosterets Ophævelse. Det fik fremdeles Lov at bestaa; dog havde fra 1538 Abbeden i Sorø et Overtilsyn med det ligesom med de andre da bestaaende Cistercienserklostre. Først i Apr. 1560 sekulariseredes 0. K. Godset lagdes ind under Bygholm, medens selve Klosterbygningerne omdannedes til et kongeligt Slot, Emborg. Frederik II opholdt sig en Tid lang her og tænkte endog paa at gøre det til sin Hovedresidens i Jylland. Da Skanderborg Slot imidlertid udsaas dertil, havde Emborg udspillet sin Rolle. 1561 blev Klosterkirken >med Søvnhus, Omgang og andre unyttige Huse« befalet nedbrudt, for at Materialerne kunde finde Anvendelse ved Ombygningen af Skanderborg Slot. Paa Pladsen for Klosterets Ladegaard rejste der sig snart Bøndergaarde, og 1571 traf Kongen Foranstaltning til at bortfæste Emborg's Jorder til Bønderne. Tilbage stod paa den Tid vistnok kun et Kapel, der dog ikke mere brugtes som saadant. Klostertomten vises endnu. 1896 lod Nationalmuseet foretage Undersøgelser, hvorved der blottedes nogle Kampestensfundamenter, maaske af Klosterets vestlige Mur. *C. Ngd.*

Ømund, dansk Sagnkonge, Hovedperson i en sent opfunden norsk Saga. *A. O.*

Ønántæter se Kognaksolie.

Øneus d. s. s. Oineus.

Øniadæ (Oiniadai), Oldtidsby i Akarnanien i Grækenland, laa i en sumpet Egn ved Udløbet

af Floden Acheloos. I den peloponnesiske Krig stod den paa Spartanernes Side, men blev af Demosthenes tvungen til at slutte sig til Athen. Paa Alexander den Stores Tid blev den erobret af Ætolerne og kom senere under Makedonierne, men Romerne gav den tilbage til Akarnanerne. Ruiner af den, især velbevarede af Ringmuren, findes ved Trikardokastron. *H. H. R.*

Ønochöë, Kande, oftest af brændt Ler, benyttet til at skænke Vinen fra Blandingskummen over i Drikkebægrene. Som saa mange andre Vaser bleve de ejendommelig og smukt udformede og prydedes med Billeder. *H. A. K.*

Ønologi (græ), Læren om Vinene og deres Behandling.

Ønomaos, Konge i Pisa paa Peloponnesos, gift med Sterope, berømt som Fader til Hippodameia, der ægtede Pelops (s. d.). *H. A. K.*

Ønone (Oinone), Datter af Flodguden Kebren, modtog det af Kong Priamos paa Bjærgene udsatte Kongebarn, der siden voksede op som Paris (Alexandros). Paris tilbragte sin Ungdom blandt Hyrderne, ukendt af alle, ægtede 0. og levede lykkelige Dage. Til denne Tid hører Dommen i Gudindernes Strid om Eris'es Æble. Men da han engang bragte en Tyr ind til Offerfest i Troja, genkendtes han af Kassandra og skiltes saaledes helt fra 0., hvem han først atter gensaa, da han, dødelig saaret, søgte Hjælp hos hende. Hun nægtede først at yde ham Hjælp, og da hendes Sindelag skiftede, var det for sent. 0. døde da af Sorg, hedder det hos Apollodoros og andre sene Digtere. (Litt.: O.Jahn, »Paris und Oenonec [Greifswald 1844]). *H. A. K.*

Ønopion (græ.: »Vindrikkeren«) hører til de halvguddommelige Personligheder, der omgav Dionysos. Han var Søn af Dionysos og Ariadne, gift med Nymfen Helike, og havde adskillige Børn, deriblandt Talos og Athamas. Hans Hjemstavn var Kreta, men siden flyttede han til Kios. Da Orion her øvede Vold mod hans Datter, blindede 0. ham. Sagnene ere fortalte hos Pausanias og Apollodoros. *H. A. K.*

Ønotheracëae se Natlysfamilien.

Ønotrier kaldtes i Oldtiden Urbefolkningen af den italiske Halvøs sydlige Spids, navnlig dens Vestside, langs med det tyrrhenske Hav. De vare vistnok nærmest beslægtede med Sikulerne. De bleve i en tidlig Tid undertvungne af Lukanerne, men reve sig senere løs og gik fremtidig under Navn af Bruttiere. *H. H. R.*

Ønske er en sammensat sjælelig Tilstand, der udspringer af en Trang i en eller anden Retning, hvortil knytter sig Forestillingen om det, der kan afhjælpe Trangen, men tillige Bevidstheden om, at dette i Øjeblikket ikke kan tilvejebringes, hvorfor Opfyldelsen maa udskydes til et belejligere, muligvis ganske ubestemt Tidspunkt. Kan Individet under givne Omstændigheder ved en bestemt Handling faa sit 0. opfyldt, saa vil der ofte til dette være knyttet Beslutningen om at handle til et vist Tidspunkt eller under visse Forhold, men denne Beslutning er ikke noget nødvendigt Led i 0., der er fuldstændig karakteriseret som en Stræben hemmet ved Bevidstheden om, at den vil være resultatløs. Er Trangen kun ringe, Hindringerne for dens Tilfredsstillelse derimod store, kaldes 0. »fromt« ; af en intens Trang udspringer et »brændende« 0. Hos aktive Naturer kan det brændende 0. meget let føre til Handling til Trods for, at Individet indser Foretagendets Haabløshed; hos passive, særlig neuropatisk anlagte Individer synes Fantasiens stadige Beskæftigelse med det, der ønskes, at kunne medføre somnambule Tilstande, Anfald af Trance, i hvilke Individet handler automatisk under Indflydelse af sine Fantasier. *Alfr. L.*

Ønskekvist, Tryllekvist, *virgula mercurialis,* er en i Alm, Y-formet Pile- eller Hasselkvist, der benyttes til Paavisning af underjordiske Vand- eller, i Bjærgegne, Metalaarer. Vandsøgeren fatter Kvistens to Grene med hver sin Haand, saaledes at de snos en kvart Omdrejning, og den vandret holdte Kvist maa gøre et Udslag nedad, saa snart Grebet slappes. Idet han derefter bevæger sig hen over Marken, antages Kvisten at slaa ud der, hvor Vand findes. Det er kun enkelte Mennesker, i hvis Hænder Kvisten bevæger sig.

Til Fænomenets Forklaring tjener først og fremmest den af Pater Kircher i Midten af 17. Aarh. ved omhyggelige Forsøg fastslaaede Kendsgerning, at Kvisten kun bevæger sig, naar den holdes i Hænderne af et Menneske, men derimod aldrig slaar ud hverken efter Vand eller Metal, naar den er ophængt drejelig om en Akse. Det er følgelig Bærerens Forestilling om en Bevægelse, der medfører denne, saa at man altsaa her har et specielt Eksempel paa ideomotorisk Bevægelse (s. d.). Spørgsmaalet bliver saaledes kun, hvad der i det givne Øjeblik indskyder Bæreren denne Forestilling. Man har hidtil ment, at Vandsøgeren skønnede, hvor der var Vand at finde, dels ved sit indgaaende Kendskab til de allerede forhaandenværende Brønde, og dels ved Hjælp af de for den indviede ofte umiskendelige Forhold i Jordoverfladen, der kunne røbe Vandets Forekomst. Talrige Eksperimenter i den nyeste Tid synes dog at vise, at denne Forklaring ikke slaar til, og man har derfor ment, at de Mennesker, der have Evne til at »vise Vand«, skulde kunne paavirkes af Jordbundens Radioaktivitet, der sikkert varierer, efter som der er eller ikke er Vand i Nærheden af Jordoverfladen. En saadan Antagelse er vel ikke helt usandsynlig, men foreløbig næppe mere end en blot og bar Gisning. (Litt.: se Bletonisme, endvidere Barrett, *On the so-called divining rod, Proceedings of Society for Psychical Research* [15. Bd., Lond. 1901]; og flere mindre Artikler i »Psychische Studien« [1905 og 1906]). *Alfr. L.*

Ønskesønner (oldn. Oskmegir, Adoptivsønner), Navn for Heltene i Odin's Hal. **Ønskemøer** (Oskmeyjar), Valkyrier. *A. O.*

Ønundarfjördur, en Fjord i det nordvestlige Island, der ligesom alle nærliggende Fjorde skærer sig ind mellem Basaltfjælde med Retning mod Sydøst. 0. har en Længde af ca. 25 Km. og 2—7 Km. Bredde. Paa en fra Nordsiden udskydende Tange findes Handelspladsen Flateyri, med 202 Indb. (1904). *Th. Th.*

Ønussiske Øer, græsk Oinusai, Oldtidens Navn paa nogle Smaaøer ved Grækenland's Sydvestspids. Øerne, af hvilke de største nu hedde Sapienza, Schiza (Cabrera) og Theganusa (Venetiko), ere opfyldte af indtil 230 M. høje Bjærg-

masser og næsten ubeboede. Sapienza har et Fyrtaarn og en Havn (Porto Longona). *H. P. S.*

Ønussæ d.s.s. Ønussiske Øer.

Ørboda (oldn. *Aurboða*), Jættekvinde, Moder til Gerd. *A. O.*

Örbom, Carl Gustaf Axel, svensk retskyndig og Minister, født i Stockholm 29. Juli 1836, død 30. Maj 1889, Student i Upsala 1854, 1858 HofretseksameD, 1870 Assessor i Svea Hofret, Aaret efter Medlem af Justitsministeriets »Lovkontor«, 1874 af »Lagberedningen«, 1884 Medlem af Højesteret, 1888 Justitsminister og Medlem af Førstekammeret. Som Politiker konservativ. I det praktiske Retsliv spillede 0. en fremragende Rolle ved sin stærkt indgribende aarelange Deltagelse i svensk Lovgivningsarbejde. I »Promemorie och arbetsplan for nya lagberedningen« [Stockholm 1881] skrev 0. »Öfversigt af frågan om ny rattegångsordning«. *Fz.D.*

Orbyhus, Herresæde i Uppland i Sverige, tidligere en Kongsgaard. I det gamle Slot her (der partivis er bevaret i den nuværende Bygning) døde Erik XIV som Fange 1577.

Øre, et Organ, som væsentlig tjener til at opfatte Lyd (se Hørelse). Særlige Høreorganer findes ikke blot hos Hvirveldyrene, men ogsaa hos talrige andre Dyr ned gennem Dyrerigets forskellige Klasser, lige ned til Coelenterateme; hos disse dannes Høreorganet af en fra Ektodermen (se Foster) udgaaende kolbeformet Dannelse, som indeslutter en »Otolit« (Øresten); hos Molluskerne findes en vædskefyldt Blære, i hvilken een eller flere Otolitter svømme om. Hos nogle Krustaceer findes uden for Øreblæren et Hulrum, delvis aflukket af en Art Trommehinde. Blandt Insekterne er der kun paavist formentlige Høreorganer hos nogle Orthopterer, men de ere her af en væsentlig anden Bygning (se Græshopper). Hos Hvirveldyrene bestaar Høreorganet i sin mest primitive Form, ligesom hos Evertebraterne, af en Ektodermblære med Otolitter: der danner sig paa Siden af Hovedet en lille Høreblære, som efterhaanden afsnøres helt fra Overfladen og deler sig i et øverste og et nederste Afsnit, Grundtypen for den hindede Labyrint. Hos de højere Hvirveldyr dannes der saa af Mesodermlaget (se Foster) en brusket eller benet Kapsel omkring denne hindede Labyrint, dog saaledes, at der bliver et Hulrum tilbage imellem dem. Hos Fiskene begynder der fra Høreblæren at danne sig smaa Udløbere, som udvikle sig til Buegange, og hos de højere Fisk træffer man allerede de 3 Buegange, som findes i det menneskelige 0. Hos Amfibierne findes en lignende Bygning af 0.; men medens hos Fiskene Labyrintkapslen er fuldstændig aflukket, findes her et lille Hul i Benvæggen, *Fenestra ovalis.* Samtidig med at Høreorganet synker længere ind i Hovedet, finder man nu ogsaa hos Batrachierne en Trommehule, dannet af en Udposning fra Svælget og aflukket udad til af en Trommehinde; mellem denne og en Bruskplade, som lukker *Fenestra ovalis*, findes tillige en lille Benstav, *Columella.* Hos Reptillierne bliver Delingen mellem Labyrintens øverste og nederste Afsnit mere udtalt, og hos de højest udviklede skyder der sig fra det sidste en lille spiralformig Forlængelse ud, den første Begyndelse til Sneglen (*Cochlea*); der danner sig her ogsaa en ydre Kanal, Øregangen, som fører ind til Trommehinden, ja endog Rudimenter af et ydre 0. Hos Fuglene udvikles Sneglen lidt mere, og man finder her foruden *Fenestra ovalis* ogsaa en anden Aabning, *Fenestra rotunda*, som fører ind til Sneglen. Forbindelsen mellem Trommehinde og *Fenestra ovalis* dannes stadig af en enkelt Stav, som dog viser Antydning af Deling. Hos Pattedyrene udvikles Sneglen videre og snor sig op i spiralformede Vindinger, hos de laveste kun $^1/_2$ Vinding, medens den hos forskellige højere Pattedyr har indtil 5 Vindinger. Tillige udvikler Trommehulen sig mere, og *Columella* deler sig i 3 Afsnit, de 3 Øreben, som genfindes hos Mennesket. Endelig udformer det ydre 0. sig som et til Dels ret stort, mere eller mindre trekantet Vedhæng, der i Reglen løber ud i en Spids.

Det menneskelige 0. Anatomi. Man skelner sædvanlig 4 Afsnit: det ydre 0., Øregangen, Mellemøret og det indre 0.

Det ydre 0. (*Auricula*) bestaar sf en af Hud dækket Bruskplade, Ørebrusken, som frembyder

Fig. 1.

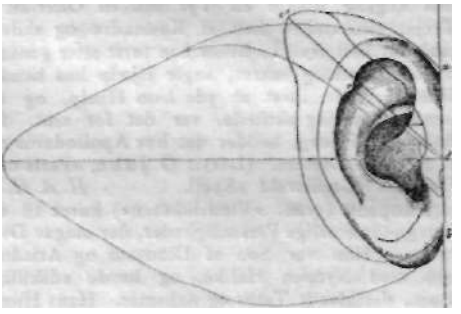

Menneskets Øre sammenlignet med Bavianens (—) og Oksens (....). (Efter Schwalbe). a^1 a^2 Darwin's Spids.

forskellige ret konstante Fremspring og Furer. Den ydre Rand af 0. ruller sig som en fremspringende Liste, *ffelix*, lidt indad mod Ø.'s Hulhed, parallelt med *Helix* løber et andet bueformet Fremspring, *Anthelix*; inden for *Anthelix* danner Ørebrusken en Fordybning, *Concha auris*, i hvilken Øregangsaabningen ligger, foran denne sidder en lille Bruskplade, *Tragus*, og under Øregangsaabningen en noget lignende, *Antitragus*, som dannes af den nederste Del af *Anthelix.* Nedad til ender 0. i et lille Vedhæng, Ørelappen (*Lobulus auris*), som ikke indeholder Brusk. Over og bag det ydre 0. findes forskellige smaa Muskler, som, naar de ere vel udviklede, ere i Stand til at bevæge det lidt.

Man har tilskrevet det ydre Ø.'s Form en Del Betydning i antropologisk, navnlig i kriminalantropologisk Henseende, idet man har anset mangelfuld Udvikling af forskellige at dets Afsnit for at være knyttet til almindelig Degeneration, resp. Sindssygdom; man kan dog næppe i denne Henseende drage paalidelige Slutninger. Ikke saa sjældent finder man derimod forskellige Misdannelser af det ydre 0., dels ligefremme Standsningsdannelser, saa at 0. kun bestaar af et lille uudviklet Rudiment, dels atavistiske Dannelser,

hvor Ø.'s Form nærmer sig mere eller mindre til forskellige Pattedyrører. Størst Betydning i denne Retning har den saakaldte **Darwin'ske Spids**, som sidder opad bagtil paa Randen af *Helix* og svarer til Spidsen af **Pattedyrøret**; normalt kommer den ved Randens Indrulning til at vise indad mod Ø.'s Hulhed, men undertiden sker denne Indrulning ufuldstændig eller udebliver helt, og man faar da de Former, der betegnes som **Cercopitek-Ø.** og **Makak-Ø.** efter de Aber, hvis Øreform de nærmest ligne. Den Spids, der findes paa Toppen af Ørebrusken ved det saakaldte Satyrøre, har intet at gøre med den Darwin'ske Spids, men er at betragte som en ren Misdannelse.

Øregangen *{Meatus acusticus s. auditorius)* begynder med en oval Aabning inde i Dybden af det ydre Ø.'s Hulhed og strækker sig herfra ca. $2^1/_2$ Cm. indad; den danner ikke noget lige Rør, men er svagt S-formig bøjet, gaar i sin yderste Del lidt nedad fortil, dernæst opad og lidt bagtil og sluttelig atter nedad fortil; man maa derfor for at se ind til Bunden af Øregangen trække det ydre 0. opad bagtil, hvorved Øregangen til Dels kan rettes ud. Øregangen dannes i sin yderste Del af et Bruskrør, en direkte Fortsættelse af det ydre Ø.'s Brusk, i sin inderste Del af **Ben**; den er beklædt med Hud, i hvilken man finder talrige Kirtler, dels Fedtkirtler, dels ejendommelige »Ørevokskirtler«.

Mellemøret ligger inde i Dybden af Tindingebenet; dets væsentligste Del er **Trommehulen** (*Cavum tympani),* et smalt Hulrum, som er afgrænset ud mod Øregangen af **Trommehinden** (*Membrana tympani, Myrinx),* en ganske tynd, blank, indadhvælvet Hinde. De andre Vægge af Trommehulen dannes af Ben. I den indre Væg findes 2 Huller ind til Labyrinten, et ovalt, Forgaardsvinduet *{Fenestra ovalis),* som fører ind

Fig. 2.

Vertikalt **Længdesnit** gennem Øregang og Mellemøre. (Efter Politzer). *1* ydre **Øre**, *S* Øregang, 3 Trommehinde, *4* Trommehule, 5 **Hammer**, *6* Ambolt, *7* Stigbøjle, 8 **Kanalen for Ansigtsnerven**, *9* Hjernen.

til ***Vestibulum***, og et rundt, Sneglevinduet *{Fenestra rotunda),* som fører ind til ***Cochlea***. Det sidste er lukket af en tynd Membran, medens det første er lukket af Pladen af Stigbøjlen (*Stapes*), som gennem Ambolten (*Incus*) og Hammeren *{Malleus)* sætter Labyrinten i Forbindelse med Trommehinden. Hammeren og Stigbøjlen bevæges ved **2 smaa** Muskler, *Tensor tympani* og *Stapedius.* Bagtil opad i **Trommehulen** finder man et Hul, som fører ind til en Hule, ***Antrummastoideum***, denne ligger i Basis af en kegleformet Bentap, *Processus mastoideus,* som man kan føle bag Ø., og som indeholder en Mængde Hulrum, *Cellulae.* I **Forvæggen** findes ligeledes et Hul, som fører ind til det **Eustachi'ske Rør** (Øretrompeten, *Tuba Eustachii*), en dels af Ben, dels af Brusk bestaaende Kanal, hvis anden Ende udmunder i Næsesvælgrummet. Gennem Mellemøret løbe nogle Nerver, **som** have en vis Betydning. Vigtigst af disse er **Ansigtets Bevægenerve** *{Nervus facialis),* som kommer fra den indre Øregang, løber gennem en tyndvægget Benkanal over *Fenestra ovalis* og derefter gaar ned igennem den dybe Del af *Processus mastoideus.* Da Kanalen paa et Stykke er ganske overordentlig tyndvægget eller Væggen endog til Dels gennembrudt, forplanter en Betændelse i Trommehulen sig let til denne Nerve. Den anden Nerve er *Chorda tympani,* en bueformet Nervestreng, som udgaar fra Ansigtets Bevægenerve, løber midt igennem Trommehulen **og ud** gennem en Spalte i Benet; den staar i Forbindelse med Tungenerverne, hvorfor en **Øre**betændelse ogsaa kan give Smagsforstyrrelser. Den tredje Nerve endelig er den **Jacobson'ske Nerve** (opdaget af den danske Kirurg og Anatom L. Jacobson), som løber i en lille Fure paa den indre Trommehulevæg og sammen med **flere** andre Nerver danner et Fletværk, som spiller en vis Rolle for Opstaaelsen af Øresmerter (s. d.).

Det indre 0., **Labyrinten**, bestaar af den hindede Labyrint og den benede, af hvilke den sidste som en meget haard Kapsel omgiver den første saaledes, at man hos begge finder i det væsentlige de samme ydre Former, kun at den hindede Labyrint er langt spinklere, saa den ikke nær udfylder Rummet i den benede; det mellem dem liggende Rum er fyldt med en Vædske, Perilymfen, medens en Vædske af ganske samme Karakter, **Endolymfen**, fylder den hindede Labyrint. Ved den følgende Beskrivelse af Labyrintens Form tænkes nærmest paa den hindede Labyrint. Labyrinten falder i 2 Hovedafsnit, Forgaarden med Buegangene og Sneglen. **Forgaarden** *{Vestibulum)* ligger lige inden for **Trommehulen**; den bestaar af 2 Sække, en bageste (øverste), mere aflang, *Utriculus* og en forreste (nederste), mere rund, *Sacculus;* de staa i Forbindelse med hinanden ved en smal **Y-formet** Kanal, som fortsætter sig i **Forgaardsvandledningen** (*Aquaeductus vestibuli* s. *Cotunnii*); denne sidste udmunder paa Bagsiden af Tindingebenet i en lille Sæk, som ligger lige under Hjernehinden. Fra *Utriculus* udgaa 3 **halvcirkelformede Buegange** (*Canales semicirculares),* som danne tilnærmelsesvis rette Vinkler med hinanden, saa de svare til Rummets 3 Dimensioner. Saavel i *Utriculus* og *Sacculus* som i Buegangene findes svarende til Nervernes **Indtrædelsessteder** smaa Pletter med langagtige Haarceller, over hvilke der ligger fine Kalkkrystaller, **Øresandet**

(Otoconia), svarende til Otolitterne hos de lavere Dyr. *Sacculus* staar ved en smal Kanal i Forbindelse med Sneglen *(Cochlea).* Denne danner en sneglehusformet Spiral med bred Basis og en smal Spids; den har 3 Vindinger, af hvilke den øverste dog ikke naar helt rundt. Sneglegangen i den benede Snegl snor sig om en kegleformet Midterpille, *Modiolus,* fra hvilken udgaar en tynd Plade, *Lamina spiralis,* hvis inderste Del er benet,

Hg. 3.

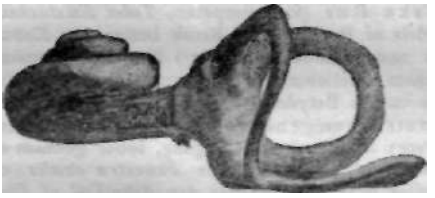

Afstøbning af højre benedo Labyrint, set ovenfra. (Efter Siebenmann). 3 Gange forstørret.

medens den ydre bestaar af en tynd Membran, (*Membrana basilaris).* Fra Oversiden af den benede Del af *Lamina spiralis* gaar den Reissner'ske Membran udad til Ydervæggen af Sneglen; der dannes saaledes et langs hele Sneglen løbende Rør med trekantet Gennemsnit, den hindede Snegl *(Ductus cochlearis).* Det nedenfor liggende Rum kaldes *Scala tympani,* det ovenfor liggende *Scala vestibuli;* i Sneglens Spids staa de i Forbindelse med hinanden, idet *Ductus cochlearis* ikke naar helt op til Toppen. Den nederste Del af *Scala tympani* naar helt ud til Væggen af Trommehulen, kun adskilt fra den ved Membranen i *Fenestra rotunda.* I Nærheden af *Fenestra rotunda* findes i Væggen af *Scala tympani* en fin Aabning, som fører ind i Sneglevandledningen *(Aquaeductus cochleae);* denne

Fig. 4

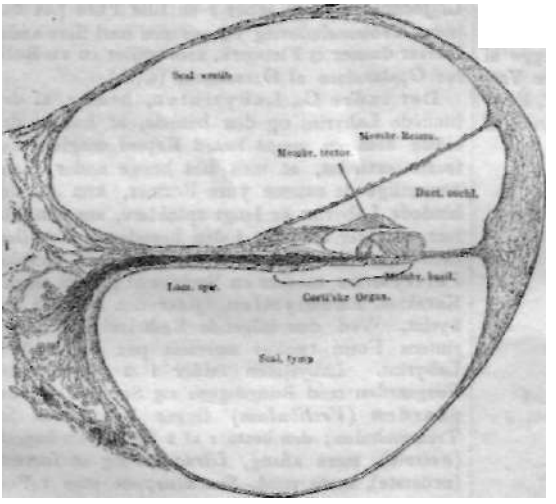

Mikroskopisk Snit af en af Sneglens Vindinger. (Efter Henle). 80 Gange forstørret.

staar i Forbindelse med Hulrummet under *Arachnoidea* (se Hjerne), saa at Perilymfen staar i direkte Forbindelse med Cerebrospinalvædsken (se Hjerne). Paa Oversiden af *Membrana basilaris* (altsaa i Bunden af *Ductus cochlearis*) ligger det Corti'ske Organ, et Kompleks af forskellig formede Celler, delvis dækket af et Dækblad (*Membrana tectoria*). Fra Bagsiden af Tindingebenet fører en Kanal, den indre Øregang *(Meatus acusticus internus),* ind til Basis af Sneglen; i denne Kanal ligger Hørenerven og Ansigtets Bevægenerve. Hørenerven *(Nervus acusticus)* deler sig i 3 Grene, hvoraf de to gaar ind til Forgaarden, henholdsvis til *Utriculus* og *Sacculus,* medens den tredje opløser sig i en Mængde Traade, som gennem en spiralformet Række fine Huller *(Tractus spiralis foraminosus)* gaa ind i Sneglens Akse og derfra brede sig ud i det Corti'ske Organ.

Ø.'s Forhold til sine Omgivelser. Ø. ligger i umiddelbar Nærhed af forskellige vigtige Dele, til hvilke en Betændelse inde i Ø. kan forplante sig. Labyrinten staar paa forskellig Maade i Forbindelse med Hjerneskallens Hulhed, dels gennem den indre Øregang, dels gennem de to Vandledninger, af hvilke jo endog den ene kommunicerer direkte med Rummet mellem Hjernehinderne. Endvidere staar Trommehulen i meget nært Naboskab til Hjernen, idet dennes Tindingelap ligger lige over Loftet i Trommehulen, som ofte er papirstyndt eller endog paa eet eller flere Steder gennembrudt. Fremdeles staa Cellerne i *Processus mastoideus* i ret nær Berøring med en af de store Blodledere i Hjerneskallen *(Sinus transversus)* ; der findes her kun en meget tynd Benskal til Adskillelse. Endelig ligge to af de store Blodkar i umiddelbar Nærhed af Trommehulen; det ene, den store Halsblodaare (*Vena jugularis interna),* hvælver Bunden i Trommehulen frem foran sig og kan undertiden endog paa et lille Parti ligge blottet her; den store Hovedpulsaare *(Arteria carotis interna)* ligger derimod i Nærheden af Forvæggen af Trommehulen, sædvanlig adskilt fra den ved et nogenlunde tykt Benlag; dog kan det ogsaa hænde, at den paa et lille Parti er blottet.

Fysiologi. Det ydre Ø.'s fysiologiske Betydning hos Mennesket er ret ringe; dog synes det at forstærke Lyden lidt og at have nogen Betydning for Opfattelsen af Lydens Retning; hos de fleste Pattedyr, hvor det ydre Ø. er langt stærkere udviklet og til Dels kan bevæges i forskellige Retninger, er dets Betydning sikkert langt større. Øregangen har kun Betydning som Beskyttelse for Øret, idet selve Høreorganet ved dens Mellemkomst kommer til at ligge dybere inde og dog tilgængelig for Lydbølgerne og samtidig Øregangens Haar og det ejendommelige Sekret, Ørevokset, som afsondres af Kirtlerne i Øregangen, hindre Fremmedlegemers Indtrængen. — Det Eustachi'ske Rør har til Funktion at vedligeholde et passende Lufttryk inde i Mellemrøret; hvis dette lukkedes helt af fra Omverdenen, vilde Luften derinde opsuges af

Slimhinden, og Lydoverførelsen derfor ske vanskeligere. Sædvanlig bestaar der et ringe positivt Tryk inde i Mellemrøret, og dette vedligeholdes, idet det Eustachi'ske Rør aabner sig lidt ved Synkebevægelser.

Lydoverførelsen fra Luften til det indre Ø. sker ifølge Helmholtz'es Teori saaledes, at Trommehinden af Lydbølgerne sættes i Svingninger, som gennem Ørebenenes Kæde forplantes til *Fenestra ovalis* og derfra til Vædsken i Labyrinten. De senere Aar er der imidlertid rokket en Del ved Helmholtz'es Teori, og mange ere tilbøjelige til i Trommehinden væsentlig at se et beskyttende Apparat, som samtidig ikke lægger Hindringer i Vejen for Lydens videre Fremtrængen; Ørebenene skulde da væsentlig tjene som et regulerende Apparat, der afpasser Labyrinttrykket efter Behov, ved at Stigbøjlen presses mere eller mindre fast ind i *Fenestra ovalis'*, navnlig skulde derved ogsaa Vædskesvingningerne inde i Labyrinten dæmpes, saa de ikke vare længere end selve Lydindtrykket og de enkelte Lydindtryk saaledes hindres i at gribe forstyrrende ind i hinanden. I hvert Fald er det givet, at Ørebenenes Kæde gennem Bevægelser ved Hjælp af Hammerens og Stigbøjlens Muskler kan øve en regulerende Virksomhed, navnlig for at beskytte Ø. mod alt for stærke Lydindtryk. At Trommehinde og Øreben ikke kunne spille saa stor en Rolle for Hørelsen, som man tidligere har ment, kan ses af, at Hørelsen, selv hvor de mangle fuldstændig, kan være ret god; hvis de spille nogen Rolle for Lydoverførelsen, maa det væsentlig være for de dybe Toner, idet de høje Toner lige saa let forplantes direkte gennem Luften i Mellemøret og gennem Kraniets Knogler. Lydledningen gennem Kraniet drager man undertiden Fordel af ved Tunghørighed, idet et ejendommeligt Høreapparat, Audifonen, støttes mod Tænderne, og Lyden derfra forplantes gennem Kranieknoglerne til Ø.

Selve Lydopfattelsen sker ved Labyrinten og specielt ved det Corti'ske Organ. Ifølge Helmholtz'es Teori skulde Lydopfattelsen differentieres ved Fibrene i *Membrana basilaris;* denne er smallest i Basis af Sneglen og bliver bredere op med Spidsen, og Helmholtz opfattede da disse Fibre af forskellig Længde som en Slags Strenge, der sattes i Svingninger hver ved sin bestemte Tone. Ogsaa ved denne Teori er der imidlertid nu rokket, og det er ikke usandsynligt, at Ewald har Ret i sin Teori, ifølge hvilken der i hele Længden af *Membrana basilaris* dannes >Klangbilleder< bestaaende af staaende Svingninger af forskellig Form og Udstrækning. Fra det Corti'ske Organ ledes Lydindtrykkene gennem Hørenervens Traade op til Hjernen, hvorved de først naa til vor Bevidsthed.

Hvad Grænserne for det menneskelige Ø.'s Lydopfattelse angaar (se Lyd og Hørelse), kan det ved Schäfer's Forsøg med Intermittenstoner betragtes som fastslaaet, at man er i Stand til at høre i hvert Fald en Tone paa 16 Svingninger i Sekundet (C") og maaske endnu dybere Toner, indtil ca. 12 Svingninger; hvor den øverste Tonegrænse ligger, er endnu ikke bestemt fastslaaet, men efter Edelmann's og andres Undersøgelser med Galtonfløjten synes den i hvert Fald ikke at ligge lavere end ved 50,000 Svingninger og maaske endnu højere.

Endnu maa nævnes, at der til et subjektivt Lydindtryk ikke behøver at svare udefra kommende Lydsvingninger; dels kunne Lyde, opstaaede i selve Organismen, f. Eks. Lyden af Blodets Strømmen gennem Blodkarrene, undertiden opfattes af Ø., dels kan en Irritation af Hørenerven eller Labyrinten, f. Eks. ved en elektrisk Strøm, fremkalde et Lydindtryk, idet Sansenerverne ikke blot reagere paa specifik Paavirkning, men ogsaa paa Irritation i al Almindelighed, med et til Nervens Karakter svarende Sanseindtryk.

Foruden som lydperciperende Organ har Øret ogsaa en anden Funktion, nemlig som Ligevægtsorgan (den statiske Funktion i Modsætning til den akustiske). Den statiske Funktion er knyttet til Buegangene, hvormed disses Placering i Rummets 3 Dimensioner hænger sammen; det er ved deres Hjælp, man har Fornemmelsen af Hovedets Stilling i Rummet og af dets Drejninger, idet enhver Bevægelse vil medføre en Strømning i bestemt Retning af Vædsken i Buegangene og derved en Paavirkning af de fine Haar i Cellerne paa Nervernes Indtrædelsessteder, maaske gennem en Forskydning af det over dem liggende Øresand. Medens Forgaarden og Buegangene saaledes hos Mennesket ikke have nogen Betydning for Lydopfattelsen, er derimod hos de lavere staaende Dyr, som ikke have nogen Snegl, Lydopfattelsen knyttet til disse Dele, saa de blive Sædet baade for den statiske og den akustiske Funktion. *Dr. med. Jørgen Møller.*

Øre (oldn. *eyrir*, Fl. *aurar*), 1) i den skandinaviske Middelalder Vægt- og Værdibetegnelse for $^1/_8$ Mark (Varer, Sølv, Guld) = 3 Ørtuge. 2) fra 1875 $^1/_{100}$ Kr, mindste Enhed i den nugældende skandinaviske Valuta. iV. *J. B.*

Øre, Herred, Nordmør Fogderi (skal fremtidig tilhøre Romsdal og Nordmør Politimesterdistrikt), Romsdals Amt, 232 □ Km., hvoraf ca. 8 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,073 Indb., altsaa ca. 9 Indb. pr. □ Km., udgøres af Ø. Sogn af Ø. Præstegæld; det omgives af Herrederne Frænen, Bolsø, Nesset, Tingvold, Strømsnesset, Gjemnes og Kvernes. Herredet er et Kystdistrikt, i hvilket den 9 Km. lange Batnfjord gaar ind i sydvestlig Retning; det har mod denne Fjord og Bergsøfjorden en Kystlinie af 19,5 Km. Med Undtagelse af nogle Smaaholmer bestaar Herredet udelukkende af Fastland, hvis Fjælde udgøre en Del af Snehætta's Fjældrække. I den S. f. Batnfjorden og dens Fortsættelse i Silsetdalen og Aandalen liggende Del af Herredet, der i den søndre Del gennemskæres af Osmarkeidet, fra hvilket Torvikdalenmod Nord gaar op til Kysten, ligger Reinsfjeld (1,004 M.), Blaanebba (709 M.), Dua (796 M.), Vaslimana (781 M.) m. fl. Fra den øvre Del af Silsetdalen gaar Faneeidet eller Batnfjordseidet i sydlig Retning ind i Bolsø Herred. I Herredets vestre Del ligge N. og V. f. Batnfjorden og Silsetdalen en Række Fjælde, blandt hvilke kunne nævnes Luten (972 M.), Tussen (1,019 M.), Harstadfjeld (1,004), Rødfjeld (800 M.) m. fl.; ogsaa dette Afsnit er gennemskaaret af flere mindre Dalfører og Skar. Blandt

Herredets Vasdrag ere de betydeligste Aandals- eller Silsetelven, Torvikelven og Gusjaaelven; der findes efter Kortene 45 Indsøer, af hvilke den største er Fosterlaagen (4,5 □Km.) i Herredets østre Del. Herredets bebyggede og opdyrkede Areal ligger væsentlig paa begge Sider af Batnfjorden, i Silsetdalen, i Osmarkeidet og Torvikdalen; blandt de største Gaardbrug høre Dønnem, Silset, Furset, Aandal m. fl. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og Jorden er vel skikket for Kornavl; der findes tillige adskillig god Skov, men næppe nok til Herredets Behov. Tillige er Fiskeriet, særlig Sildefisket, af Betydning for dette Herred. Af Herredets Kommunikationer ere de vigtigste Hovedvejen Tingvold—Molde, der gennemskærer Osmarken, samt Hovedvejen fra Bolsø over Batnfjordseidet til Batnfjordsøren, der i Turisttiden anløbes af Dampskibene; endvidere føre Bygdeveje paa begge Sider af Batnfjorden, paa hvis søndre Bred Kirken ligger, gennem Silsetdalen og Torvikdalen m. fl. Med Christianssund har Herredet Dampskibsforbindelse med Anløbssteder Torvik og Øre. (Litt.: G. Thesen, »Beskrivelse af Romsdals Amt« [1861]). *N. S.*

Øreabe d. s. s. Øremaki eller Galago, se Halvaber.

Ørebak (Eyrarbakki), en Handelsplads i det sydlige Island 0. f. Mundingen af Ölfusá. 0. har en ret betydelig Handel, da det store Opland er forholdsvis tæt befolket. Paa Grund af Sydkystens næsten fuldstændige Mangel paa Havne har 0. faaet en ikke ringe Betydning, skønt Havnen er lille og kun dannet af smaa Lavaskær ved Kysten; her kunne 4 à 5 Smaaskibe ligge paa Svaj i opankrede Fortøjninger, I Oldtiden var 0. allerede en stærkt besøgt Handelsplads og kaldtes dengang *Eyrar*, nu Eyrarbakki. 0. havde 1904 726 Indb. En anden lille Havn mellem Skærene lidt østligere hedder Stokkseyri; denne Handelsplads havde s. A. 261 Indb. *Th. Th.*

Ørebetændelse *{Otitis)*. Herved forstaas sædvanlig Mellemørebetændelsen *{Otitis media)*, en Betændelse, som har sit Sæde i Trommehulen og de tilgrænsende Hulrum, og hvis væsentligste Symptom som Regel er Otorrø'en, Øreflaaddet (s. d.). Samtidig med Mellemørebetændelse findes altid Betændelse af Trommehinden, Myringitis (se Øresygdomme).

Den akutte Mellemørebetændelse opstaar i de allerfleste Tilfælde derved, at Slim og Bakterier trænge op fra Næsesvælget gennem det Eustachi'ske Rør og give en Irritationstilstand af Mellemørets Slimhinde, men kan undertiden ogsaa opstaa ad Blod- eller Lymfevejen samt endelig ved Læsion af Trommehinden, eller ved at en Betændelse i Øregangen breder sig ind til Mellemøret. Den saa meget frygtede Mellemørebetændelse efter Badning skyldes ikke Vand, som kommer ind i Øregangen (hvis der da ikke i Forvejen er Hul i Trommehinden), men Vand, som kommer ind i Næsen og ved Næsepudsen o. 1. slynges op gennem det Eustachi'ske Rør, idet det river Slim og Bakterier med sig; det samme kan ske ved uforsigtig Anvendelse af Næsedouche. Ved den akutte Mellemørebetændelse kommer der som ved enhver akut Betændelse af en Slimhinde først stærk Blodoverfyldning og Hævelse af Slimhinden og dernæst Afsondring af Vædske, i Begyndelsen klar, serøs eller slimet, senere mere og mere materieholdig, »purulent«. Svarende hertil komme som de første Symptomer Tunghørighed og Følelse af Tryk eller Tillukning af Øret, dernæst — naar den rigelige Vædskeaisondring begynder, saa Trommehinden spændes — Smerte. I de fleste Tilfælde af ukompliceret Mellemørebetændelse holder Smerten op, naar Øret begynder at flyde, o: naar Trommehinden brister for den stærke Spænding af Vædsken, eller naar man spalter den med Kniv for at skaffe Afløb. Den ukomplicerede akutte Mellemørebetændelse varer sædvanlig 2—4 Uger, hos Børn dog ofte kortere; Udflaaddet holder da op, ofte ret pludselig, Hullet i Trommehinden lukker sig og Slimhinden vender tilbage til sin naturlige Tilstand, hvormed ogsaa den normale Høreevne vender tilbage.

Den kroniske Mellemørebetændelse udvikler sig af den akutte, naar denne forsømmes eller af en eller anden Grund ikke helbredes trods rigtig Behandling. Der danner sig da et større Hul i Trommehinden, og der er stadig eller periodisk Udflaad af Materie, jævnlig ildelugtende. Ofte skyder der sig tillige Granulationer, »dødt Kød«, frem, eller der dannes ligefremme Polypper (s. d.). Den kroniske Mellemørebetændelse er vanskelig at helbrede, men kan dog ofte, navnlig hos Børn, helbredes ved omhyggelig Behandling; ofte lukkes da Hullet i Trommehinden, men af et Ar, Trommehinden bliver ikke normal som efter den akutte Betændelse; i andre Tilfælde lukkes Hullet ikke, men Betændelsen og dermed Vædskeafsondringen holder op. I Tilfælde, hvor de almindelige konservative Behandlingsmetoder ikke føre til noget Resultat, og hvor man af en eller anden Grund ønsker en absolut Helbredelse, eller hvor en optrædende Komplikation tvinger til mere indgribende Behandling, foretager man Radikaloperation (se nedenf.).

En ejendommelig Form af kronisk Mellemørebetændelse er den tuberkuløse, som i Reglen karakteriseres ved et snigende Forløb uden Smerter og endvidere ved sin Tilbøjelighed til at give Destruktion; man træffer f. Eks. meget hyppig flere Perforationer af Trommehinden, eller denne kan efterhaanden fuldstændig destrueres; den tuberkuløse Ørebetændelse giver i Reglen meget stærk Nedsættelse af Høreevnen.

Ø.'s. Komplikationer. Saavel den akutte som den kroniske 0. kan være ledsaget af forskellige Komplikationer, som paa Grund af Ørets nære Naboskab til Hjernen og til nogle af de store Blodkar (se Øre) kunne føre til meget faretruende og ofte dødelige Sygdomme. Allerede den almindelige Mellemørebetændelse angriber ikke alene Trommehulen, men ogsaa altid *Antrum mastoideum* og jævnlig nogle af de tilgrænsende Celler; nu kan det hænde, at Betændelsen breder sig videre i Cellerne i *Processus mastoideus*, man har da den hyppigste Komplikation, Mastoidit'en; denne kan udvikle sig saaledes, at det meste af Benvævet i *Proc. mast.* ødelægges, saa der fremkommer en stor Hule, fyldt med Betændelsesprodukter. Det næste Skridt er, at den yderste Benskal gennembrydes; sker dette paa den ud-

vendige Side, faar man en Byld under Benhinden, den subperiostale Absces, sker det paa Spidsen eller paa den indvendige Side, faar man den saakaldte **Bezold'ske Mastoiditis**, hvor Pusset breder sig ned mellem Musklerne paa Halsen.

I nogle Tilfælde baner Betændelsen sig imidlertid ikke Vej udad, men gaar indad mod Hjerneskallens Hulhed; hyppigst bryder den igennem ind til *Sinus transversus* (se **Hoved**) og giver en Betændelse her; der dannes da sædvanlig en »Thrombe«, o: en Prop af koaguleret Blod, denne Thrombe bliver atter Sædet for Betændelse, og Betændelsesprodukterne fra den kunne befordres med Blodstrømmen ud i Legemet og give en **Pyæmi** (s. d.). I andre Tilfælde sker Gennembrudet ind til *Dura mater* (s. d.), og der kommer en Byld mellem denne og Kranievæggen eller maaske en Meningitis (s. d.) eller **Hjerneabsces** (s. d.). Disse saakaldte endokranielle Komplikationer kunne ogsaa fremkaldes ved, at en Betændelse breder sig ind til Labyrinten og derfra videre ind mod Kraniet. Endelig behøve de ikke altid at opstaa ved direkte Forplantning af Betændelsen, de kunne ogsaa opstaa ved Metastase (s. d.), uden at man kan spore Vejen.

En forholdsvis sjælden Komplikation er Labyrintbetændelsen, som næsten altid giver komplet Døvhed og i mange Tilfælde tillige Svimmelhed (se **Øresygdomme**). En ret almindelig Komplikation, som ikke har nogen alvorlig Betydning, om den end kan være ret generende for Patienten, er **Facialisparalysen**, Lammelse af Ansigtets Bevægenerve, som ifølge sin Beliggenhed (se **Øre**) er ret udsat for at blive angreben ved en Mellemørebetændelse.

Ved disse forskellige Komplikationer er man i Reglen nødt til at foretage en Operation, som bestaar i, at man med Mejsel aabner Hulrummene i *Processus mastoideus* og derfra eventuelt trænger videre frem ind i Kraniets Hulhed. Drejer det sig som en kronisk Betændelse, foretager man da sædvanlig den saakaldte Radikaloperation eller **Totalopm ej sling**, hvorved man tillige fjerner den bageste Øregangsvæg og renser **Trommehulen** og de tilgrænsende Hulrum fuldstændig ud, saa man faar een samlet Hulhed, som er tilgængelig fra Øregangsaabningen og senere beklædes helt med Hud. Idet Slimhinden saaledes erstattes med almindelig Overhud, udelukkes Muligheden for en Gentagelse af Betændelsen.

Dr. med. Jørgen Møller.

Ørebladet, norsk konservativ Avis, begyndte at udkomme 1. Aug. 1891 i Christiania. Det repræsenterede i en Række af Aar nærmest de yngre konservatives Synsmaader. I den senere Tid har det lagt særlig Vægt paa Behandling af Spørgsmaal vedrørende Næringsvejene og den kommunale Politik, navnlig Hovedstadens. Det ejes (siden Septbr. 1903) af et Aktieselskab og udkommer 6 Gange ugentlig. Redaktør er siden I. Apr. 1903 Ludvig Larsen. *K. F.*

Øreblodsvulst (*Othaematom*) er en Udtrædning af Blod mellem Ørebrusken og dens Bruskhinde, sædvanlig paa Forsiden (Udsiden) af Ørebrusken; den efterlader altid nogen Deformitet af Øret, og navnlig kan der, hvis den ikke kommer under rettidig og rigtig Behandling, komme meget betydelig Deformitet. Undertiden kan 0. ogsaa give Anledning til en sekundær Betændelse med delvis Destruktion af Brusken. Den direkte Aarsag til 0. er som Regel en ydre Vold, et Slag, en Knækken af Brusken e. l., men som Regel bestaar der desuden en særlig Disposition i Form af en ejendommelig Sygelighed af Brusken; denne Sygelighed findes navnlig ved visse Sindssygdomme, og man kan derfor hos sindssyge ofte se 0. optræde efter den ubetydeligste Berøring af Ørebrusken, hvad der har givet Anledning til, at man, før denne sygelige Disposition i Brusken kendtes, har antaget de paafaldende mange Tilfælde af 0. paa Sindssygeanstalterne for Følger af Mishandlinger fra Personalets Side. Hvis der ikke bestaar en saadan Disposition i Brusken, udkræves der en ret betydelig Vold for at fremkalde 0., og man træffer den derfor særlig som professionel Læsion hos de Artister, som have til Opgave at tage imod Saltomortalespringere, samt hos Brydere og Boksere, f. Eks. hos de schweiziske »Svingere« og de japanske Brydere. Den karakteristiske Deformitet efter 0. er kendt fra de klassiske Statuer af Cestus-Kæmpere under Navnet »Bryder-Øret«, »Pankratiast-Øret«.

Dr. med. Jørgen Møller.

Orebro, By i det mellemste Sverige, Hovedstad i 0. **Len**, ligger 162 Km. V. f. Stockholm paa Nerike-Sletten og paa begge Bredder af Svartaaen, der 0. f. Byen udmunder i Hjelmaren. (1900) 25,746 Indb. Byens Midtpunkt er det gamle Slot, der ligger paa en Holm i Svartaaen. Yderligere nævnes af Bygninger den fra 13. Aarh. stammende Stadskirke, i hvilken Engelbrekt Engelbrektsson begravedes, hvorfor hans Statue 1865 er rejst foran Kirken, Raadhuset, der er opført 1859—63, samt Teateret og den saakaldte »Kongestue« fra Middelalderens Slutning. 0. havde 1904 89 industrielle Etablissementer, der sysselsatte 1,393 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af $5^1/_2$ Mill. Kr. Særlig nævnes Bryggerier, Væverier, Møbel- og Skotøjsfabrikker samt kemiske og mekaniske Værksteder. Søfarten var af ikke ringe Vigtighed for Byen, før den fik Jærnbaner, og den har kostet betydelige Summer paa Uddybelsen af Svartaaen og Forbedring af Hjelmar-Kanalen. Endnu 1904 var hjemmehørende i 0. I Sejlskib paa 37 Tons og 6 Dampere paa i alt 660 Tons. 0. har et högre allmänna läroverk (»Karolinska läroverket« kaldes det efter Karl XIII), Døvstummeskole og Idiotanstalt, Garnison samt flere Banker og Sparekasser. Byvaabenet er en sort Ørn paa Guldgrund. Navnet 0, er oprindelig en Sammendragning af **Eyrarsundsbro**, der opstod ved et vigtigt Overgangssted over Aaen og allerede i 13. Aarh. omtales som Handelsplads. Købstadsrettigheder fik 0. dog først 1409. Ved 0. afholdtes i Januar Maaned det store aarlige Marked »Hindersmessen« (Henriks-Messen); her modtoge Kongerne Nerike-Folkenes Hyldest, og ved det gamle Karmeliterkloster, der ogsaa bar Navnet »Vårfruklostret«, opstod allerede i 14. Aarh. en Skole. Herredage ere afholdte i 0. 1529, da der paa et Kirkemøde fattedes vigtige Beslutninger i reformatorisk Aand, og Decbr. 1539 til Jan. 1540, da Herrerne forpligtede sig over for Gustaf Vasa til at an-

erkende Arveriget. I 0. afholdtes 1810 en Rigsdag, paa hvilken Bernadotte valgtes til Tronfølger, og 1812 afsluttedes her Fred mellem England og Sverige samt mellem England og Rusland. *H. P. S.*

Orebro Len i det mellemste Sverige omfatter Landskabet Nerike, den vestlige Halvdel af Vestmanland samt den østligste Del af Vermland eller det saakaldte Karlskoga Bergslag. Det grænser mod Nord til Kopparberg's Len, mod Øst til Vestmanland's og Sodermanland's Len samt Indsøen Hjelmaren, mod Sydøst til Østergötland's Len, mod Sydvest til Skaraborg's Len og mod Vest til Vermland's Len. Arealet er 9,124 □Km., hvoraf 4,347 □ Km. falde paa Nerike, 4,777 paa Vestmanland og 744 paa Vermland. I Arealet er ikke medregnet de til Lenet naturlig hørende Dele af Hjelmaren og Vettern, men foruden disse har det 805 □Km. Søomraade. Indbyggerantallet var 1900 200,087 eller 22 pr. □ Km. Af Befolkningen ere 98,561 Mænd og 101,526 Kvinder. Bybeboerne udgøre 31,819. De vigtigste Næringsveje Agerbrug og Kvægavl have i de senere Tiaar været i betydelig Fremgang og give ikke ringe Overskud. 18 p. Ct. af Lenets Areal ere Agerland og $4^1/_2$ p. Ct. Eng, medens Skoven dækker 61 p. Ct. af det samlede Omraade. Det naturlige Engareal er i Særdeleshed blevet forøget gennem Vandspejlets Sænkning i Hjelmaren, hvilket betydelige Arbejde afsluttedes 1888; man vandt herved henimod 16,000 Hekt. Eng, foruden at store Arealer bleve skikkede til Agerbrug. Høsten udgjorde 1906 79,100 Hektoliter Hvede, 358,900 Hektoliter Rug, 37,900 Hektoliter Byg, 1,421,200 Hektoliter Havre, 29,800 Hektoliter Blandsæd, 15,700 Hektoliter Ærter og Bønner, 3,400 Hektoliter Vikker samt 801,100 Hektoliter Kartofler; Aaret maa betegnes som lidt bedre end et Normalaar. Kvægbestanden udgjorde 1905 16,982 Heste, 89,571 Stkr. Hornkvæg, 19,609 Faar, 322 Geder og 21.372 Svin. Skoven er dels Privat-, dels Statsskov. Den sidstnævnte er under rationel Drift, medens dette langtfra gælder al Privatskoven. I Lenets nordlige Del drives en betydelig Bjærgværksdrift, der 1905 sysselsatte 2,708 Arbejdere. S. A. brød man i 0. L. 322,806 Tons Jærnmalm (210,762 Tons Svartmalm og Resten Blodsten) til en Værdi af $4^1/_2$ Mill. Kr. De vigtigste Gruber findes i Nora og Ljusneberg Sogne samt i Vikers Kapellag. Ligeledes brød man 1905 1,475 Tons Sølvmalm, hvis Værdi dog kun beløb sig til 106,000 Kr., samt 26,739 Tons Kobbermalm til en Værdi af knap $1^1/_2$ Mill. Kr. Yderligere udvandt man Bly og Feldspat. Industrien er i god Fremgang; der fandtes 1905 i alt i Lenet 507 industrielle Etablissementer, der sysselsatte 8,186 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af $20^3/_4$ Mill. Kr.; heraf faldt 375 Etablissementer med 6,439 Arbejdere og en Produktionsværdi af $14^1/_4$ Mill. Kr. paa Landdistrikterne. Særlig nævnes Jærn- og Staalvarefabrikker, Støberier og mekaniske Værksteder, Tændstik- og Træmassefabrikker samt Stenhuggerier. Handelen fremmes ved et Jærnbanenet paa 810 Km., hvoraf 221 Km. ere Statsbaner. Handelsflaaden er ubetydelig og anvendes kun i indenrigsk Fart. I judiciel Henseende deles 0. L. i 4 Distrikter, der atter falde i 10 Herreder og 5 Bergslag under Svea Hofret; Ligeledes deles Lenet i 4 Fogderier. Landsognenes Antal er 58, og der gives 4 Stæder: Orebro, Askersund, Nora og Lindesberg. I gejstlig Henseende hører største Delen af 0. L. til Strengnäs Stift og mindre Dele til Vesterås Stift og Karlsstads Stift. 1903 fandtes der i 0. L. 568 Folkeskoler med 720 Lærere og Lærerinder og 29,541 skolesøgende Børn. Fra 1648 har det vestlige Vestmanland hørt til samme Len som Nerike. Fra 1654 til 1779 omfattede 0. L. desuden hele Vermland, men sidstnævnte Aar skiltes Vermland fra paa Karlskoga Bergslag nær. *H. P. S.*

Ørebrask se Øre.

Øreflaad (Otorrø), Udflaad af Vædske fra Øret, i de fleste Tilfælde Tegn paa en Betændelse i dette, sædvanlig en Mellemørebetændelse (se 0 r e-betændelse). Udflaaddet han være »serøstc o: bestaa af vandagtig Vædske eller »purulent«, bestaa af Materie. I Begyndelsen af en Betændelse kan det ogsaa være blodigt. I enkelte Tilfælde kan ogsaa en Betændelse i Øregangen foraarsage en saa stærk Sekretion, at Vædsken flyder ud af Øregangsaabningen. 0. kan ogsaa opstaa som Følge af en Læsion, navnlig ved Brud paa den nederste Del af Hjerneskallen; det kan da bestaa af Blod eller af Cerebrospinalvædske (se Hjerne og Rygmarv). *Dr. med. Jørgen Møller.*

Øregangsbetændelse (*Otitis externa*) er en Betændelse af Huden i Øregangen, den kan antage de samme Former som Betændelser af Huden i Alm.; de hyppigste Former ere Ekzemet (s. d.), den diffuse 0. med Svulst og Rødme af Huden i sin Helhed samt Furunkulosen (s. d.), som maaske er den hyppigst forekommende Form, en meget smertefuld og ofte ret langvarig Sygdom. Ejendommelig for 0. (ligesom for Betændelse af Trommehinden) er den hyppige Forekomst af Blodudtrædninger under Overhuden, saa der dannes blodfyldte Blærer.

Dr. med. Jørgen Møller.

Øregopler se Gopler.

Øregrund, By i det mellemste Sverige, Stockholm's Len, ligger 115 Km. N. f. Stockholm ved Sundet, der skiller Græsøen fra Fastlandet. (1901) 1,185 Indb. Byen ligger paa en mod Havet skraanende Klippeflade, Husene ere næsten alle af Træ, og Befolkningen lever af Skibsfart og Fiskeri. 0. har ingen Fabrikker og driver kun ubetydelig Handel samt lidt Skibsbyggeri. Hjemmehørende i Byen ere 9 Sejlskibe med tilsammen 892 Tons. 0., der blev Købstad 1491, er flere Gange bleven hjemsøgt af store Ildebrande. *H. P. S.*

Ørekatēter, i Otologien sædvanlig kaldet TuDakateter, er et Rør, i Reglen af Metal, med let krummet Snabel; det føres gennem Næsen ind i Mundingen af det Eustachi'ske Rør (se Øre) og benyttes til at blæse Luft ind i Mellemøret, dels for at undersøge det Eustachi'ske Rørs og Trommehulens Tilstand, dels som helbredende Middel, navnlig ved katarralske Lidelser. Indblæsning af Luft gennem det Eustachi'ske Rør var allerede kendt i Oldtiden, men foretoges da uden Apparater, blot ved at lade Patienten med lukket Næse og Mund foretage en kraftig Udaandingsbevægelse. Senere blev denne Metode

navnlig sat i System af Valsalva, efter hvem den sædvanlig benævnes. Først 1724 blev **Tuba**kateteret opfundet af Guyot, Postmester i Versailles, som paa sig selv anvendte et bøjet Rør, som han førte ind gennem Munden op til det Eustachi'ske Rør. Et Tubakateter til at indføre gennem Næsen vides med Sikkerhed anvendt paa levende af Antoine Petit (1753). Fra 1863 skriver sig den 3. Hovedmetode til Luftindblæsning i det Eustachi'ske Rør, nemlig **Politzer's**, hvorved man undgaar den undertiden noget vanskelige Indførelse af Kateteret og blot anvender en Ballon, som slutter tæt i Næseboret.

Dr. med. "Jørgen Møller.

Ørekrog se Krogen.

Ørekyt, norsk Navn for Elritse, se **Karpefisk**

Ørelap se Øre.

Ørelæge. Begrebet 0. er af forholdsvis ny Dato, idet man først fra Aaret 1820 kan tale om et paa videnskabeligt Grundlag hvilende Kendskab til Øresygdommene. Banebrydende for Ørelægevidenskaben var Franskmanden **Itard**; blandt de bekendteste Navne i den følgende Periode kunne nævnes Englænderne Buchanan, Toynbee og Wilde, Tyskerne Kramer og Linke. Omtrent fra 1860'erne tager Ørelægevidenskaben et nyt Opsving dels som Følge af de forbedrede Undersøgelsesmetoder (Anvendelsen af reflekteret Lys, kastet ind ved Hulspejl), dels fordi man lærte at gaa operativt til Værks over for visse Øresygdomme. Banebryderne for Ørelægevidenskaben i dens moderne Skikkelse vare næsten alle tyske, de mest kendte Navne ere v. **Tröltsch**, Politzer, Schwartze og **Lucae**, af hvilke de 3 sidste leve og virke endnu. I Danmark var **Wilh**. Meyer Banebryderen for den moderne Ørelægevidenskab. *Dr. med. Jørgen Møller,*

Øremaki d. s. s. Galago se Halvaber S. 379.

Ørenerve (*Nervus acusticus*), en Nerve, som fra Hjernen gaar gennem den indre Øregang ind i Øret (s. d.); den følges under sit Forløb gennem indre Øregang med Ansigtets Bevægenerve (*Nervus facialis*), og en Svulst eller en Betændelse her vil derfor meget ofte ramme begge Nerver (se Øresygdomme). 0. leder Lydindtrykkene fra Øret op til Hjernen.

Dr. med. Jørgen Møller.

Ørentviste (*Forficulidae*), Familie af Ortopterernes Orden. Hovedet bærer de to lange, traadformede Antenner. Der er en stor **Overlæbe**; Kæberne ere forsynede med to Flige og en 5-leddet **Palpe**; Kindbakkerne ere kraftige. Underlæben bærer en 2-leddet Palpe. Oceller mangle. Thorax har tre fri **Ringe**; der er to Par Vinger, af hvilke første Par ere korte, mørkfarvede, hornede Vingedækker, andet Par klare, bløde og paa kompliceret Vis flere Gange foldede ind under første Par. Mange Arter ere **vingeløse** eller have rudimentære Vinger; adskillige synes at bruge Vingerne meget lidt. Benene have 3 leddede Fødder. Bagkroppen har 10 Ringe; hos Hunnen tilsyneladende kun 8 Den ender i den ejendommelige Tang, hvis Betydning er ganske **ukendt**; den er størst hos Hannen, men kan inden for samme Art være af meget forskellig Størrelse hos de enkelte Individer. Paa enkelte af Bagkroppens Ringe findes otte paa Rygsiden to smaa saakaldte Folder; under dem ligge Kirtler, der rimeligvis afgive den 0. ejendommelige Lugt. Der er 3 Par Thorax- og 7 Par Bag**kropsspirakler**;

Ørentvist.

Trachesystemet er kun svagt udviklet. For en enkelt Forms Vedkommende er det vist, at den gennemgaar tre **Hud**skifter før **Kønsmodenheden**. Udviklingen fra Æg til fuldt færdigt Dyr tog (ved Torino) $2^1/_2$ Maaned; Ungerne have mindre Antal Led i Ant. 0. leve dels af vegetabilsk, dels af animalsk **Føde**; de gøre i Haver en Del Skade paa søde Frugter og friske Skud. 0. ere rigest repræsenterede i **Troperne**; Gruppen i det hele er ikke stor og den europæiske Fauna ret ringe; det mest varierende Legemsparti er Bagkropstangen. 0. ere paaviste i Lias. De opstilles ofte som en særlig Orden, *Dermaptera.* *C. W.-L.*

Oreorm er et Lægmandsudtryk, som bruges om de Revner og smaa Randsaar, der ikke sjælden udvikle sig i den nederste Rand af det ydre Øre hos Hunde med store, hængende Ører. Aarsagen til Lidelsen er som oftest Øregangsbetændelse, **Ekzem** paa Ørelappen eller tilfældige Beskadigelser af denne (Bidsaar). Lidt efter lidt bliver den nederste Del af Øret Sæde for en kronisk Betændelsestilstand, der endogsaa kan føre til Blottelse af Ørebrusken, Død og Udskillelse af større eller mindre Stykker af denne.

Øreringen se Øresusen.

Øresmerte (*Otalgi*) er et Symptom, som kan findes ved mange forskellige Øresygdomme. Ved Ørebetændelsen (s. d.) er der som Regel i det første Stadium heftige Smerter, som senere tabe sig, naar der er skaffet Afløb for Betændelsen; ofte kan Smerten ved en furunkuløs Øregangsbetændelse (s. d.) være mindst lige saa intens og langt mere vedholdende; den beror i begge Tilfælde paa den stærke Spænding. Endvidere kan der findes 0. ved Myringitis, akut **Mellemørekatarr** (se **Øresygdomme**), ja endog undertiden ved den almindelige Tillukning af det Eustachi'ske Rør. Labyrintlidelser ere som Regel ikke forbundne med videre Smerte; derimod kan der af og til være Smerteanfald ved Otosklerose (se **Øresygdomme**). I en Del Tilfælde findes der imidlertid 0., ofte endda ret heftige, uden at der kan paavises nogen som helst Ørelidelse; disse rent neuralgiske Smerter (se **Nervesmerter**) kunne være foraarsagede af Lidelser i andre Organer, hyppigst Tænderne, eller ogsaa optræde som ren *Neuralgia tympanica*, knyttet til Nerveforgreningerne omkring den Jacobson'ske Nerve (se **Øre**). *Dr. med. Jørgen Møller.*

Ørespejl, Ørespeculum, er et Instrument, som tjener til at skaffe Lyset lettere Adgang til Dybden af Øregangen, saa man kan undersøge Trommehinden. Den ældste Form er Itard og Kramer's, et toklappet **Speculum**, beregnet paa at kunne udvide Øregangsaabningen; de nyere

Former ere alle tragtformede og tjene nok saa meget til at holde Øregangen strakt og holde dens Haar til Side som til at udvide den. Ved Brunton's 0. reflekteres Lyset ind i Øregangen af et lille Spejl, som sidder fast paa selve Apparatet; ellers bruger man et Pandespejl (se **Belysningsapparater, medicinske**); dette kaldes ogsaa undertiden Ørespejl, hvad der er mindre heldigt, da det ogsaa benyttes til at undersøge andre Organer. 0. kaldes ogsaa undertiden Otoskop, men sædvanlig forstaar man herved en Gummislange, som forbinder Patientens Øre med Lægens og tjener til at kontrolere **Luftindblæsningen** gennem det Eustachi'ske Rør (se **Ørekateter**). *Dr. med. Jørgen Møller.*

Øresprøjte, en Gummiballon, sædvanlig med blød Gummispids, undertiden ogsaa med Ben- eller Glasspids, hvad der dog er mindre heldigt, medmindre den udelukkende føres af Lægens Haand. Man har konstrueret 0. med aftagelig Glasspids for at kunne skifte Spids for hver ny Patient og rense den brugte Spids omhyggelig. 0. benyttes til at fjerne Materie, Ørevoks, Fremmedlegemer o. 1. fra Øregangen.

Dr. med. Jørgen Møller.

Ørespytkirtel se Spytkirtel.

Øresten se **Øre.**

Øresund se Sundet.

Øresundshospitalet, liggende ved Strandvejen i Kbhvn., er oprettet 1875 og oprindelig kun bestemt til Karantænehospital, men i Tidernes Løb er det blevet betydelig udvidet og benyttedes i lang Tid til Hjælp for Blegdams- og Kommunehospitalet. Efter den sidste Udvidelse findes der nu 456 Senge for Patienter, fordelte i en statsanerkendt Tuberkulosehospitalsafdeling og i en medicinsk Afdeling, hvortil hører et særligt afsondret Afsnit for de ad Søvejen ankommende Patienter. *G. N.*

Øresunds Told se **Gennemfartstold.**

Øresusen og Øreringen ere subjektive Lydfornemmelser, til hvilke der ikke svarer nogen Lydgiver uden for ens Person. Der findes — ifølge nyere Undersøgelser — en fysiologisk 0., som er til Stede hos alle Mennesker, men kun høres, naar der er absolut Stilhed omkring en; den skyldes formentlig Blodets Strømning i Blodkarrene i og omkring Øret. Ved mange Øresygdomme optræder der subjektive Lydfornemmelser, til Dels af forskellig Karakter efter Sygdommens Art, ved Mellemørelidelser væsentlig dybere Lyd, Susen og Brusen, ved Labyrintlidelser væsentlig højere, klingende Lyd, Piben, Ringen o. s. v. Ganske uudholdelige ere undertiden de subjektive Lydfornemmelser ved Otosklerosen (se **Øresygdomme**). Subjektive Lydfornemmelser kunne ogsaa bero paa en Irritationstilstand af selve Ørenerven eller af de tilsvarende Dele af **Hjernen**; de kunne da tit antage en rent musikalsk Karakter, og Grænsen mellem dem og **Hørelseshallucinationerne** (se **Hørelse**) kan være ret udflydende. Kortvarig 0. og Øreringen er et meget almindeligt Fænomen, som ingen særlig Betydning har, men optræder hos de fleste Mennesker. *Dr. med. Jørgen Møller.*

Øres Vin se **Delfiner.**

Øresygdomme. For at paavise Tilstedeværelsen af en Øresygdom bruger man Ørespejlet (s. d.) samt i mange Tilfælde tillige Ørekateteret (s. d.); imidlertid er der en hel Række Øresygdomme, som ikke kunne erkendes ved disse Hjælpemidler, idet man med Ørespejlet kun kan se de sygelige Forandringer, der findes i Øregangen og Trommehinden, samt til Dels — hvor Trommehinden mangler — i Mellemøret, og Ørekateteret kun oplyser om, hvorvidt det Eustachi'ske Rør er passabelt, og i enkelte Tilfælde, om der findes Vædske i Mellemøret. Andre Sygdomme kunne erkendes ved de Symptomer, de fremkalde, men i en Række Tilfælde maa man foretage en »Funktionsprøve«, en indgaaende Undersøgelse af Ørets Evne til at opfatte Lyd og Toner, for at komme til Klarhed over Sygdommens Art. Ørefunktionsundersøgelstn i sin nuværende Skikkelse er forholdsvis ny, og dens Betydning i mange af sine Enkeltheder endnu langtfra tilstrækkelig opklaret. Til Funktionsprøven bruger man først og fremmest den menneskelige Stemme, og da fortrinsvis Hviskestemmen, idet denne, i hvert Fald med nogen Øvelse, kan gøres nogenlunde ens i Styrke, hvad der ikke er Tilfældet med Talestemmen. Endvidere benyttes Undersøgelse med Lommeur eller med Apparater, som frembringe en lignende Lyd, men af bestemt Styrke. Ved disse to Metoder faar man dog kun Tunghørighedens Grad bestemt, og ikke Lidelsens Art; hertil kræves Undersøgelse med Stemmegafler. De hyppigste **Stemmegaffelprøver** foretages ved, at man maaler, hvor længe en anslaaet Stemmegaffel høres, naar man holder den lige uden for Øregangsaabningen, og naar man støtter dens Skaft paa Benet bag Øret; under normale Forhold høres Stemmegaflen længst uden for Øret; høres den længst fra Benet, er der Sandsynlighed for en Lidelse af de Dele, som lede Lyden, altsaa Mellemøre og Øregang; høres den længst uden for Øret og Høreevnen samtidig er betydelig nedsat, er der Sandsynlighed for en Lidelse af det lydopfattende Apparat, Labyrinten. Endvidere bestemmes ved et særligt Sæt af Stemmegafler og Fløjter, som ere i Stand til at frembringe alle Toner i Toneskalaen, den nederste og den øverste Grænse for de Toner, Øret formaar at opfatte; ved Mellemørelidelser er det fortrinsvis Hørelsen for dybe Toner, ved Labyrintlidelser for høje Toner, det gaar ud over (»Basdøvhed« og »Diskantdøvhed«). Endvidere findes der en hel Række andre Prøver, som der ikke kan gøres Rede for her.

Sygdomme i det ydre Øre. Det ydre Øre kan være Sædet for alle de Sygdomme, som ere i Stand til at ramme Huden i Almindelighed, samt for enkelte andre, hvis Opstaaen væsentlig beror paa, at Grundlaget for det ydre Øre bestaar af Brusk; den vigtigste af disse Lidelser er Øreblodsvulsten (s. d.); en Lidelse, der frembyder talrige Berøringspunkter med den, er Betændelse i Brusken og Bruskhinden, Perichondritis; den efterlader lignende Deformiteter som Øreblodsvulsten, kun som Regel i højere Grad.

Sygdomme i Øregangen. De hyppigste Lidelser ere Dannelsen af Vokspropper (se Ørevoks) samt Øregangsbetændelse (s. d.), endvidere kan der ogsaa her findes forskellige Lidelser af samme Art som paa den ydre Hud; endelig kan Øregangen blive Sædet for en ejen-

dommelig Række Sygdomme, som afhænger af, at den danner en smal, ud til Omverdenen aaben Kanal, nemlig Indtrængen af fremmede Legemer, dels levende Dyr, dels livløse Ting, Sten, Ærter o. s. v. Fjernelsen af saadanne Legemer kræver som Regel, at man er fuldt Herre over den otologiske Teknik, og ofte udfordres der tillige stor Omtanke og **Opfindsomhed**; undertiden kan det blive nødvendigt ved et Snit bag Øret at løsne hele det ydre Øre for at faa Fremmedlegemet ud?

Sygdomme i Trommehinden. Trommehinden kan blive Sædet for en isoleret Betændelse, Myringitis, men det er meget sjældent; som Regel findes der ved Myringitis tillige en Øre-betændelse eller en Øregangsbetændelse (s. d.). Endvidere er Trommehinden, da den er en saa tynd Membran, ret udsat for at lide Overlast ved forskellige ydre Paavirkninger, Slag paa Øret, Indtrængen af Fremmedlegemer o. s. v.; man finder derfor ret hyppig Bristning (Ruptur) af den. En **Trommehindebristning**, som behandles fornuftig, — d. v. s. med Tillukning af Øret og Udelukkelse af alt, hvad der kan medføre Irritation eller Indtrængen af Smitstoffer, først og fremmest den saa meget yndede, men i saadanne Tilfælde ganske forkastelige Øreudskylning — læges i Reglen uden at efterlade noget varigt Spor; kommer der derimod **Infektionsstoffer** til, faar man meget let en Mellemørebetændelse. Efter Afløbet af en langvarig Mellemørebetændelse finder man ofte Defekter af Trommehinden; man har forsøgt forskellige Metoder for at lukke disse, varig eller temporært, dels af Hensyn til Hørelsen, dels for at beskytte Mellemøret. Saadanne »kunstige Trommehinder« ere fremstillede af yderst forskellige Stoffer; den simpleste Form er en lille Vatkugle, som presses ind mod Hullet, dernæst har man forsøgt en lille Gummiplade, befæstet paa en tynd Metalstilk; medens disse to Former af kunstig Trommehinde kunne indføres af Patienten selv og kun kunne benyttes kortere Tid ad Gangen, har man forsøgt at indføre tynde Membraner, som klæbes fast til Randen af Defekten og blive liggende længere Tid; saadanne Membraner ere fremstillede f. Eks. af Skalhinden af Æg, Kollodium, Parafin, tynde Sølvblade, Silkepapir o. s. v.

Sygdomme i Mellemøret. Den almindeligste Lidelse her er den akutte **Katarr**, som saa hyppig optræder ved en stærk Forkølelse; dens letteste Form er Katarren af det Eustachi'ske Rør, Tubakatarren, som medfører en forbigaaende Tillukning af dette. Angriber Katarren selve Trommehulen, kan der undertiden afsondres Vædske, som lejrer sig frit inde i Trommehulen (uden at der dog derfor behøver at være en egentlig Ørebetændelse); bliver Katarren stærkere, kan den gaa over til Mellemørebetændelse og give **Øreflaad** (*Otorrø*). Den kroniske Katarr er ogsaa en ret almindelig og en meget haardnakket Lidelse, som det i Reglen ikke lykkes at helbrede helt, og som endog i en Del Tilfælde slet ikke lader sig paavirke af Behandlingen. Ved den kroniske Katarr kan der danne sig Bindevævsfortykkelser og Kalkaflejringer saavel i **Mellemøreslimhinden** som i Trommehinden. En ejendommelig Sygdom, som tidligere dels har været regnet ind under de kroniske Katarrer, dels været betegnet som nervøs Tunghørighed, er Otosklerosen eller, som den ogsaa kaldes, den progressive hereditære Døvhed. Den beror paa en ejendommelig Lidelse i den Benkapsel, som omslutter Labyrinten og tillige danner Grænsen mellem denne og Mellemøret. Den er en udpræget Familiesygdom, som næsten altid begynder i den yngre Alder og tager jævnt til for sluttelig at give en meget betydelig Tunghørighed eller endog komplet Døvhed; den angriber altid begge Ører, men ofte i forskellig Grad. Den er uhelbredelig, men det kan lykkes ved passende Behandling at holde Tunghørigheden inden for visse Grænser eller endog at bedre den en Del. Ørebetændelsen (s. d.) kan efterlade forskellige Følgetilstande, først og fremmest Ar og Defekter i Trommehinden, dernæst Fortykkelser og Kalkinfiltrater, men endelig ogsaa, hvad der **maaske** har den største Betydning for Høreevnen, Sammenvoksninger og Dannelse af Bindevævsstrenge inde i Mellemøret, hvorved Bevægeligheden af Trommehinde og Øreben kan formindskes ret betydelig.

Sygdomme i Labyrinten kunne efter deres Sæde give to Rækker helt forskellige **Symptomer**; er Sygdommen begrænset til Buegangene, giver den stærk Svimmelhed (se Øre); er den begrænset til Sneglen, giver den stærk Døvhed, ofte komplet, i andre Tilfælde begrænset til bestemte Afsnit af Toneskalaen, saa der fremkommer »Tonedefekter«; i enkelte Tilfælde kan der ogsaa indtræde »**Forstemning**«, saa det angrebne Øre hører Toner for højt eller for lavt eller hører dem dobbelt. Meget almindelig angribes dog begge Afsnit af Labyrinten samtidig, saa man faar baade Døvhed og Svimmelhed; dette er f. Eks. Tilfældet med den fra en Mellemørebetændelse forplantede akutte **Labyrint-betændelse** (*Otitis interna*). En ejendommelig Labyrintlidelse er den saakaldte Meniére'ske Sygdom, en Blødning i Labyrinten, som opstaar ganske pludselig uden ydre Aarsag, giver meget stærk Svimmelhed og Brækninger, stærke subjektive Lydfornemmelser samt stærk Tunghørighed eller komplet Døvhed. Lignende Symptomer kunne fremkomme ved Læsioner, som gennem et Brud af det Labyrinten omgivende Ben fremkalde en Blødning i denne; endvidere, men i mindre høj Grad ved stærk Fyldning af Labyrintens Blodkar, f. Eks. ved forskellige nervøse Forstyrrelser. Foruden disse akutte Lidelser findes der ogsaa mere kroniske Lidelser af Labyrinten, som ikke give Svimmelhed, men kun stærk Tunghørighed, f. Eks. den syfilitiske Labyrintbetændelse (der dog ogsaa kan forløbe ret akut), visse Former **af saakaldt** »nervøs Døvhed« samt »Kedelsmededøvhed«, som opstaar hos Folk, der til Stadighed opholde sig paa Steder, hvor der findes stærk Larm.

Sygdomme i Hørenerven og de tilsvarende Dele af Hjernen. Tunghørighed, resp. Døvhed, kan undertiden skyldes Lidelser i selve Hørenerven, der kan angribes f. Eks. ved Syfilis, ved Svulstdannelser eller ved Meningitis; ofte angribes da samtidig Ansigtets Bevægenerve, saa der kommer Lamhed af den tilsvarende **Ansigtshalvdel**; de to Nerver ligge nemlig i saa

intim Berøring med hinanden, at den samme Sygdomsaarsag ofte kan paavirke begge. Endelig kan der opstaa Døvhed ved Lidelser i de Afsnit af Hjernen, hvorfra Hørenerven udgaar, og hvor Lydopfattelsen har sit centrale Sæde, f. Eks. ved Hjerneabsces e. 1. eller ved de saakaldte funktionelle Lidelser, navnlig Hysteri.

Dr. med. Jørgen Møller.

Øresæler (*Otariidae*) er den Familie af Sæler, der er mindst omdannet til Livet i Havet. I hele deres Bygning staa de dog de ægte Sæler (*Phocidae*) nær, men de have et lille ydre Øre, og naar de gaa paa Land, træde de paa de nøgne Fodsaaler baade paa Forlemmer og Baglemmer, og disse ere stærke nok til at bære Kroppen frit op over Jorden. — Herhen hører kun een Slægt, *Otaria*. Det ydre er ganske som de ægte Sælers; kun er Hovedet og navnlig Halsen længere; ogsaa Lemmerne ere længere og langt friere stillede, Tærnes Hud er forlænget, saa at de smaa Kløer tilsyneladende sidde et godt Stykke inde paa Tærne. Ørebrusken er lille, temmelig smal og spids. Tænderne ligne meget de ægte Sælers.

Formel: $\frac{3+1}{2+1+4+1}$ / $4+\frac{1(2)}{}$ **Kindtænderne** ligne ganske dem hos Slægten *Phoca*, kun er den midterste Spids langt mere dominerende. — 0. findes spredt over de tempererede Zoners Kyster, mangle kun ved det nordlige Atlanterhav. De gaa navnlig i Yngletiden, da de samles i store Flokke, hvor Hannerne, der ere paafaldende store, tilkæmpe sig flest mulig Hunner, tit ret langt ind paa Land, hvor Ungerne kastes og ny Parring snart efter finder Sted.

Man skelner mellem to Grupper: Søløver og Søbjørne. De første ere større, lyse Former, dækkede med stive, tætte Dækhaar, der hos Hannerne kunne danne en lang Manke. Herhen høre

Søbjørn (*Otaria ursina*).

Otaria stelleri fra det nordlige og *O. jubata* fra det sydlige stille Hav; det er denne sidste, der findes ved Kalifornien's Kyst og hyppigst ses i de zoologiske Haver. De jages alle for Skindets og Trannens Skyld. — Langt vigtigere er dog Jagten paa Søbjørnene, der ere mindre og mørkere, og som under Dækhaarene have en tæt Pels af fine Uldhaar. Heraf præpareres et udmærket fint Pelsværk, >Søløveskind<, og disse Arter ere derfor blevne jagede saa stærkt, at man ved Traktater og Love har maattet gribe ind for at hindre deres fuldstændige Udryddelse (se Sælskind). Til denne Gruppe hører den alm. Søbjørn ell. Pelssæl (0. *ursina*), der navnlig er kendt fra Pribyloff-Øerne ved Alaska, hvor den tidligere indfandt sig saa talrig, at der kunde udføres ca. 100,000 Skind om Aaret. Jagten foregik i Løbet af et Par Sommermaaneder, medens Dyrene opholdt sig paa Land uden at søge Føde, kun optagne af Forplantningen; flokkevis lode de sig jage til de Steder, hvor »Jægerne« med Stokke og Knipler sloge dem ihjel. Andre Arter af Søbjørne ere *O. pusilla* ved det gode Haabs Forbjærg og *O. forstert* m. fl. ved Australien's Kyster og øvrige Lande paa den sydlige Halvkugle.

M. Ml.

Øret (bot.) kaldes et Blad, som ved sin Grund bærer to afrundede og mere eller mindre udstaaende Afsnit.

A. M.

Øreting (oldn. *Eyrarþing*) var Navnet paa det ældgamle Fællesting (*allsheriarþing*) for de 8 Fylker i »Throndhjem« og kaldtes saa, fordi det holdtes paa »Øren< ved Nidelvens Udløb i Fjorden, lige ved det senere Byanlæg Nidaros. Samlingstiden var 14 Dage før Midsommer. I Modsætning til Lagtingene (s. d.) havde paa 0. enhver fri Bonde Ret og Pligt til at fremmøde. Efter Oprettelsen af Frostating (s. d.) stilledes 0. som lovstiftende og dømmende Institution i Skygge af dette og beholdt af sine ældre Funktioner nærmest kun den, politisk rigtignok meget vigtige, at hylde en nytiltrædende Konge. Skønt ogsaa denne Handling egentlig kun var gyldig for Thrønderne selv, erkendtes den dog faktisk og efterhaanden ogsaa statsretlig at besidde en mere almen og afgørende Betydning for det hele Land end de lokale Hyldninger i andre Landsdele.

E. H.

Øretrompet se Øre.

Ørevoks (*Cerumen*) kaldes den gulbrune, fedtede Masse, som afsondres af Øregangsvæggens Kirtler (se Øre). Ø.'s Funktion er at bidrage til at beskytte de dybe Dele af Øret ved at opfange dels Insekter o. l., som maatte forvilde sig ind i Øret, dels Støv og andre Fremmedlegemer. Hos mange Mennesker, navnlig hvor Øregangen er udsat for stadig Irritation, samler 0. sig i større Mængde, saa det til sidst danner en Prop, der kan lukke fuldstændig for Øregangen og derved foraarsage ret stærk Tunghørighed.

Dr. med. Jørgen Møller

Ørg elme, Urtidsjætte.

Ørje se Ømark Herred.

Ørke dalen d. s. s. Orkedalen.

Ørken, et Landomraade, der paa Grund af Regnmangel er øde og plantefattigt. I daglig og poetisk Tale udvides Begrebet 0. ofte til at omfatte enhver øde Egn, men noget saadant har ikke Plads i Geografien. Selv hvor Vegetationens Fattigdom saaledes som i Vestjylland's Klitegne skyldes Jordens Mangel paa Evne til at holde paa Vandet, blive Forskellighederne fra den virkelige 0. dog meget større end den overfladiske Lighed. Endnu mindre bliver naturligvis Ligheden, hvor Plantefattigdommen skyldes Kulde, Blæst eller lignende Forhold. Selv om man imidlertid begrænser Begrebet 0. som ovenfor, bliver der dog Rum tilbage for forskellig Opfattelse af, hvor stor en Grad af Fattigdom hos Vegetationen der fordres, for at en Egn kan falde ind under Begrebet 0. Der bliver saaledes en Del Vegetationsformationer, som af nogle Geografer henregnes til 0., af andre til Steppe, saaledes Bynkesteppe, Kratsteppe, Sukkulentsteppe og Saltsteppe (om disse se Steppe). Idet vi henregne disse Plante-

samfund til Steppen, bliver 0. altsaa at begrænse til de Egne, hvor Tørken ganske forhindrer et nogenlunde sammenhængende Plantedække, hvor altsaa Jorden er næsten uden Planter. Grænsen mellem Steppe og 0. drages i de store Hovedtræk af Klimaet. Overskrider Regnfattigdommen en Grænse, afløses Steppen af 0. I Enkelthederne spiller naturligvis ogsaa Jordbunden en vis Rolle efter Jordarternes forskellige Evne til at holde paa Vandet. Dernæst komme Terrainformerne i Betragtning. Lavninger i Terrainet, hvor Vandet kan samle sig, faa en rigere Vegetation end Forhøjningerne. Paa den anden Side ville højere Bakkedrag frembyde forøget Lejlighed til opstigende Luftstrømninger og deraf følgende Fortætning af Vanddamp. Saadanne Bakkedrag have derfor en noget større Regnmængde og rigere Vegetation end de flade og svagt bølgeformede Strækninger. Jordens 0. ere betingede af klimatiske Faktorer, der optræde paa alle Fastlande i bestemte Egne. Ved alle Fastlandes Vestkyster vil man se 0. naa helt ud til Havet under Vendekredsene og der danne Adskillelsen mellem det tropiske Sommerregnsbælte og det subtropiske Vinterregnsomraade, saaledes i Amerika Colorado-Ø. og Atacama-Ø., i Afrika Sahara og Kalahari, i Australien *Great sandy Desert.* I de større Fastlande strækker 0. sig fra Kysten langt ind i Landet og bøjer sig efterhaanden mere og mere mod Nord, hvor den kan naa helt op i det koldttempererede Bælte, saaledes *Great american Desert* i Utah og Gobi i Mongoliet. Derimod naar 0. aldrig ud til Fastlandenes Østsider. Aarsagen til 0. er dels det høje Lufttryk med nedstigende Luftbevægelse, der findes omkring Vendekredsen, dels de i disse Egne herskende, mod Ækvator rettede, tørre Vinde, hvis Tørhed langs Vestkysterne endog forøges af kolde Havstrømme. Da der paa Fastlandenes Østsider hersker Monsunvinde, der veksle med Aarstiderne, er Dannelse af 0. her forhindret. I Enkelthederne have Terrainforholdene stor Betydning for Udbredelsen af 0. og Steppe inden for disse Omraader, idet Bakker og Bjærge begunstige Dannelsen af Regn og derfor ere dækkede af Steppe eller stedvis endog af Skov, medens Sletter, særlig naar de paa alle Sider omgives af Bjærge, ere meget tørre og ørkenagtige. Arealet af samtlige 0. angives af Ravenstein til 10,826 Mill. □ Km., hvoraf 3,108 Mill. □ Km. i Asien" 5,765 i Afrika, 1,590 i Australien, 0,236 i Nordamerika, 0,117 i Sydamerika, medens 0. ikke forekommer i Europa.

Klimaet i 0. er naturligvis meget forskelligt, efter som 0. ligger mod Syd nær ved Grænsen for det tropiske Bælte eller mod Nord ved Grænsen af Naaleskovsbæltet. Et fælles Træk er dog Luftens store Tørhed og den skyfri Himmel, hvoraf følger store Svingninger i Temperaturen saavel i Løbet af Døgnet som fra Dag til Dag. Forskellen mellem Aarstiderne er meget stor i Forhold til Breddegraden, og Varmeforholdene ere i det hele taget meget foranderlige. I Ørkenegnene er maalt Temperaturer, der langt overskride de højeste Temperaturer, der ere maalte i det tropiske Bælte. Varmegrader paa over 50° ere iagttagne i de fleste Ørkenomraader. Til Gengæld ere i 0. Frosttemperaturer maalte langt Syd for Vendekredsen. Vindstyrken er meget variabel. Vindstille veksler med Blæst, der ofte udarter til frygtelige Storme. Regnen er overalt i 0. ganske upaalidelig og kan udeblive i enkelte Aar. De Aarstider, hvor Sandsynligheden for lidt Regn er størst, ere meget forskellige efter Beliggenheden. I Nærheden af den tropiske Zone er Sandsynlighed for Regn størst om Sommeren, ved Grænsen af det subtropiske Vinterregnsomraade om Vinteren, i den koldttempererede Zone om Foraaret og Sommeren.

Jordbund. 0. er ikke knyttet til bestemte Terrainformer, den findes lige saa vel paa Sletter som i Bjærglande, mest ensformig dog paa Sletter, hvor Forskelligheder i Terrainet ikke stille nogle Lokaliteter gunstigere end andre. Ligeledes findes i 0. alle Slags Jordbund: Klippe, Sand og Ler. Den store Tørhed foraarsager dog visse Fællestræk hos Jordbunden i de forskellige 0. De store Variationer i Temperatur forøge Hedesprængningen i uhyre Grad. Efter Solnedgang, naar Jordbunden pludselig afkøles, foregaar Klippernes Sprængning med stor Styrke og ofte ledsaget af stærke Knald. Bekendte ere de syngende Memnonstøtter i den nubiske 0. Mangelen paa Vand foraarsager, at den kemiske Forvitring foregaar paa en anden Maade end i fugtige Egne, og at de dannede Stoffer blive andre. Ligeledes skyldes det Vandmangelen, at de ved Forvitringen opstaaede opløselige Salte ikke udvaskes, men blive i Jorden. Overalt i 0. ere Jordbunden og Grundvandet overordentlig rige paa opløselige Salte, især Natriumsulfat, Kogsalt, Magniumsulfat, Gips og Salpeter. I særlig høj Grad gælder dette dog Lavninger, hvor Overfladevandet efter de lejlighedsvis forekommende Regnskyl løber sammen og fordamper. I enkelte Lavninger kan der findes hele Lag af Salte, der ere udskilte i en Saltsø, der eksisterede i en foregaaende mindre tør Periode, eller kunne være dannede ved Fordampning af Vandet i en Havarm, der ved geologiske Forandringer er bleven skilt fra Havet. Erosion ved Hjælp af rindende Vand spiller i 0. kun en ringe Rolle. Ganske vist findes i Klippeørkenerne mange tørre Dale, men selv om de af og til forekommende Regnskyl ere i Stand til at udøve nogen Erosion, kunne de talrige Ørkendale dog ikke anses som frembragte paa denne Maade. Den Faktor, der i 0. træder i det rindende Vands Sted som Bortskaffer af det ved Vejrsmuldringen løsnede Materiale, er Vinden. Da ingen Plantevækst holder paa det løsnede Materiale, flyver det bort, indtil det finder Hvile i Læ af Klipper og Bjærge eller i Egne, hvor Vindstyrken af en eller anden Grund er ringere, og hvor det danner Flyvesandsørkener. Ogsaa hvor Sandlag eller let smuldrende Sandsten træde frem i Dagen, kunne store Landstrækninger være dækkede af Flyvesand. Paa de vindaabne Steder, hvor alt fint Sand flyver bort, er Jorden derimod dækket af groft kantet Grus.

Plantevækst. De sparsomt forekommende Planter kunne deles i to Grupper: de, der ere afhængige af de af og til forekommende Regnskyl, og de, der ere knyttede til Grundvandet. Mange af Regnplanterne ere meget kortlevende. De spire efter Regnen, vokse op, blomstre, sætte Frø og visne, alt i Løbet af faa Uger, og derpaa kunne Frøene maaske ligge i flere Aar, inden den næste

Regn indtræffer. Andre Urter have perennerende underjordiske Organer, hvorfra de efter Regn skyde Blade og Blomster op, som efter Frømodningen visne. Mange Buske have kun Blade faa Uger efter Regn, men staa ellers bladløse. Til Grundvandet ere især mange af Sandbundens Planter knyttede, idet Rødderne i den løse Jord kunne naa ned til vandførende Lag. Ø.'s Planter ere paa forskellig Maade beskyttede mod Fordampning. Man finder hos de forskellige Arter smaa Blade, stærk Behaaring, Voksovertræk, tyk Overhud og andre Beskyttelsesmidler. Særlig paa den mest salte Bund ere Saftplanter hyppige. Græsserne kunne rulle deres Blade ind. Dyrelivet er i 0. overordentlig fattigt og er væsentlig knyttet til de Pletter af Steppe, der overalt findes indstrøede i *Ørkenomraaderne*. Uden for Oaserne leve i 0. kun faatallige Nomader, hvis Faar, Geder og Kameler gnave af de tarvelige Ørkenplanter. (Litt.: Volkens, »Die Flora der ägyptisch-arabischen Wüste« [Berlin 1887]; Walther, »Die Denudation in der Wuste« [Leipzig 1891]; Hilgard, *A Report on the Relations of Soil to Climate* [Washington 1892]; Warming, »Plantesamfund« [Kbhvn. 1895]; Schimper, »Pflanzengeographie« [jena 1898]; Walther, »Das Gesetz der Wiistenbildung« [Leipzig 1900]; Coville og Macdougal, *Desert botanical laboratory of the Carnegie Institution* [Washington 1903]; Iwtschenko, *La dénudation de la steppe* [»Annuaire géologique et minéralogique de la Russie«, St. Petersborg 1904—06]; Wiszwianski, »Die Faktoren der Wiistenbildung« [»Veröffentlichungen des Inst. fiir Meereskunde und der Geogr. Inst. Berlin« 1906]. De fleste af disse Værker indeholde rigelige Henvisninger til Litteratur om de enkelte Ørkenomraader). *M. V.*

Ørkenløber (*Cursorius Gallicus* Gm.), en lille Vadefugl, næppe saa stor som en Hjejle, gullig af Farve med sorte Svingfjer og en sort Stribe paa Siden af Hovedet. Den hører hjemme i Sydeuropa og Nordafrika, er een Gang truffen i Danmark. *O. H.*

Ørkenræv d. s, s. Sahara-Hund ell. Zennek se Ræv.

Ørkenøerne se Orkn-Øerne.

Ørkild, Ruin paa en høj Bakke i Sunds Herred, i umiddelbart N. 0. f. Svendborg. Borgen, der har behersket Svendborg-Sund, siges at være opført af Valdemar Sejr, men nævnes først 1264. De holstenske Grever vare Herrer paa 0. i første Halvdel af 14. Aarh. 1369 var den kommen under Kronen og blev nu bortforlenet til forskellige adelige Herrer. I første Fjerdedel af 15. Aarh. kom den til Bispestolen i Odense og styredes af Bispernes Fogeder. Bisperne selv toge ofte Bolig paa 0. I Grevefejden (Juli 1534) stormede Svendborg's Borgere og Lübeckerne i Forening Borgen, indtoge den og stak Ild paa den. Ved Udgravninger er der blottet forskellige Murrester, en Ringmur af utilhuggen Kamp o. s. v. foruden en Del forskellige Vaaben og Sølv- og Guldmønter fra 13. Aarh. — Omkring Borgen var der opvokset en By, 0., der talte 20 Gaarde og 2 Vandmøller. Denne gik til Grunde sammen med Borgen, og ved Gavebrev af 29. Aug. 1578 fik Svendborg Byens Grund. Om 0. se Vedel Simonsen, »Borgruiner«, 1. Hæfte. *B. L.*

Ørlandet, Herred, Fosen Fogderi (skal fremdeles tilhøre Uttrøndelagen Politimesterdistrikt), i søndre Throndhjem's Amt, 79 □Km., hvoraf ca. 0,5 □ Km. Ferskvand, (1900) 3,510 Indb., altsaa ca, 45 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Sogn af 0. Præstegæld; det omgives af Herrederne Fillan, Frøien, Bjugn og Agdenes. — Herredet er et Kystdistrikt, der ligger paa den nordre Side af Throndhjemsledens ydre Del, mellem denne, Skjørnfjorden og Bjugnfjorden; ca. 64 □ Km. udgøres af Fastland og ca. 15 □ Km. af Herredets henved 200 Øer og Skær. Fastlandet er i det hele fladt og myrlændt eller opdyrket, og kun i den østlige Del, paa Grænsen mod Bjugn, findes et sammenhængende Aasparti; her ligge Hatten, Asplikammen (283 M.), Vardeheia (222 M.) m. fl.; for øvrigt findes kun faa isolerede Toppe, som Borgklinten (113 M.) m. fl. — Af Øerne er Storfosen (7>8 □ Km.) flad og myrlændt; paa den Sydøst herfor liggende 0 (3 □Km.) naar Fosenheia 151 M.; Kraakvaagø (1,8 □ Km.) er opfyldt af lave Aasstrækninger. — Elve eller Indsøer af Betydning findes ikke. — Herredet maa siges at være godt opdyrket, og adskilligt Nyland er optaget i senere Aar, men betydelige Strækninger ligge endnu udyrkede; Jordsmonnet er godt, og saavel Jordbruget som særlig Fædriften er i Fremgang, og der findes flere Mejerier samt et Møllebrug. Af Skov findes lidet; som Brændsel anvendes Tørv. Fiskeriet er af stor Betydning for dette Herred, og Udbyttet kan være betydeligt. Distriktet er godt bebygget, saavel paa Fastlandet som paa de større Øer; Hussamlinger findes ved Grande, Indstrand og Uthaug med (1900) tilsammen 508 Indb., og blandt Herredets mange Gaarde kunne foruden det bekendte Østraat(s. d.) nævnes Storfosen, der i Kong Haakon Haakonssøns Tid nævnes som Kongsgaard, og hvor der tidligere stod en Kirke, Viklem, Brekstad, Kraakvaag, Uthaug, Ophaug m. fl. 0. Kirke er opført 1856; den gamle Kirkes Navn var Veiklinar Kirkja å Yrjum; paa Østraat er et gammelt Kapel, og Kirker have i tidligere Tid staaet paa Vik og paa Kirkeneset ved Utstrand. — Herredets Kommunikationer maa siges at være gode. Bejan, paa den sydlige Spids af Fastlandet, anløbes af flere Dampskibsruter, medens Lokalruten fra Throndhjem anløber Garten, Storfosen og Uthaug. Fra Bejan fører Hovedvej over Ø.'s Kirke til Bjugn, og Herredet har derhos et vel udviklet Net af Bygde- og Gaardveje. (Litt.: »Norge's Land og Folk«: A. Helland, »Søndre Throndhjem's Amt« [Chra. 1898]). *N.S.*

Ørne. Navnet betegner forskellige Slægter af store Rovfugle, der sammen med Vaager, Glenter o. fl. høre til den store Gruppe af Rovfugle (*Buteoninae*), for hvilke Musvaagerne (*Buteo*) anses for de mest typiske Repræsentanter. Undertiden ere Ørnefugle (*Aquilinae*) opstillede som en særlig Gruppe, men næppe med nogen Berettigelse.

Havørne (*Haliaëtus*), en Slægt med 7 Arter, høre til de største af alle Rovfugle. Deres Næb er forholdsvis langt, Løbet kort, kun fjerklædt i den øverste Halvdel. I Europa yngler Havørnen (Gaaseørn, Fiskeørn, hvidhalet 0., norsk

ogsaa: Søørn) (*H. albicilla* L.), en mægtig Fugl, over 1 M. lang. Næb og Fødder ere gule, Farven graabrun; hos gamle Fugle er Halen hvid, Hovedet lysere. Havørnen yngler i Kystegne i Nord- og Østeuropa samt en Del af Asien, sparsomt i Mellemeuropa; paa Island og i Grønland yngler den ligeledes. I Norge yngler den langs bele Kysten, i Danmark, hvor den tidligere ikke har været helt ualmindelig, maa den vistnok betragtes som udryddet; højest yngle endnu enkelte Par; længst holdt den ud i Jylland's store Skovegne, og i den store Vildmose rugede et Par i en lang Aarrække. Som Trækfugl træffes den ikke helt sjælden i Danmark Efteraar og Vinter. Havørnen har sit Navn af, at den altid foretrækker Kysternes Nærhed, og for en Del søger Bytte i og ved Havet. Den lever af alle Slags Søfugle, Fisk, men fanger ogsaa Harer og andre mindre Pattedyr; Aadsél tager den gerne. Flugten er tung og lidet behændig, saa Havørnen har vanskelig ved at fange en Fugl i Flugten; derimod kan den udmatte dykkende Søfugle ved stadig at svæve over dem, saa de til sidst ikke kunne udholde at dykke mere og blive dens Bytte. Reden bygger den paa en Fjældskrænt, i et højt Træ eller paa en Forhøjning i fladt Terrain; Underlaget bestaar af store Grene, medens Reden indvendig fores med Græs; de forholdsvis meget smaa Æg, 2 i Tal, ere gullig hvide. Efter at Ungerne ere udvoksne, følges de i lang Tid med de gamle. Havørnen har et overordentlig gennemtrængende Skrig, som navnlig høres i Parringstiden. Meget nærbeslægtet med Havørnen er den nordamerikanske hvidhovedede Havørn (*H. leucocephalus* L.), kendt fra de forenede Staters Vaaben; den ligner Havørnen, kun ere Hoved og Hals hvide.

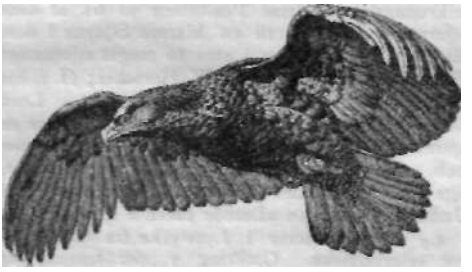

Havørn (*Haliaëtus albicilla*).

De egentlige 0. (*Aquila*) ere med ca. 15 Arter udbredte over hele Kloden undtagen Sydamerika. Det er store kraftige Fugle med helt fjerklædt Løb. Kongeørnen (norsk: Landørn, Fjældørn) (*A. chrysaëtus* L.), omtrent saa stor som Havørnen, er udbredt over den største Del af Europa, Asien, Nordafrika og Nordamerika, men varierer en Del i Størrelse og Farve i denne store Udbredningskreds, saa der er opstillet talrige Racer af den. Den gamle Fugl er brunsort af Farve, gulbrun i Nakken og lys paa Benenes Fjerklædning. Styrefjerene fra Roden omtrent til Midten ere hvide hos yngre Fugle, der ellers have en gulbrun Farve. I Norge yngler den sparsomt spredt over hele Landet, i Danmark, hvor den tidligere skal have ynglet, er den ingen sjælden Vintergæst. Kongeørnen er en overordentlig kraftig og modig Fugl, en af de vildeste og dumdristigste Rovfugle, der findes. Dens Føde bestaar i alle Slags større Fugle og Pattedyr, særlig skal den være en Fjende for Harerne. Reden anbringer den paa en Fjældvæg eller i et Træ. Noget mindre end Kongeørnen er Kejserørnen (*A. imperialis* Bechst), der er mørkebrun med gulligt Hoved og Nakke; den hører hjemme i Sydøsteuropa, træffes sjælden i Mellemeuropa.

Skrigørnen (*A. naevia* Gm.), en mellem- og sydeuropæisk lille 0., brun af Farve, noget større end en Musvaage, er enkelte Gange truffen i Danmark ligesom Slangeørnen (*Circaëtus gallicus* Gm.), ogsaa en mindre Form, brun af Farve med lysere Pletter paa Undersiden; den hører hjemme i Syd- og Østeuropa, yngler sparsomt i Mellemeuropa. *O. H.*

0. er iblandt Fuglene ligesom Løven iblandt Dyrene et Sindbillede paa sejrrig Styrke. Den anvendes derfor fra gammel Tid af hos forskellige Folk som Symbol paa guddommelig og kongelig Magt og paa Sejr over Fjender. Efter hvad Xenofon meddeler, havde de gamle Persere som Hærtegn en gylden 0. med udbredte Vinger, som bares i Spidsen for Hæren. Straks efter Alexander den Stores Dage optog Ptolemaios I 0. som sit Vaabenmærke og satte den paa de af ham slagne ægyptiske Mønter. — Hos Hellenerne var 0. helliget Zeus, hvorfor den i kunstneriske Fremstillinger ofte afbildes ved hans Side, eller ogsaa pryder den hans Herskerscepter og sidder her med Lynstraalen i Kløerne. I de gamle græske Myter spiller 0. oftere en Rolle. Efter Sagnet var det Zeus'es Ø., der greb den skønne Yngling Ganymed, da han som Hyrde eller Jæger færdedes paa Jorden, hvorpaa den hævede ham op til Zeus i Olympen. I Skikkelse af en 0. bortførte Zeus den skønne Nymfe Aigina. Af Zeus blev 0. som et Stjernebillede sat paa Himmelen. — Hvad Rom angaar, skulde efter Sagnet en 0. (lat. *aquila*) have forudforkyndt Tarquinius, at han vilde naa den kongelige Værdighed. For øvrigt var 0. et Symbol paa det latinske Forbunds Gud (Juppiter) og paa selve Romerstaten. 0. forekommer derfor ikke blot paa Kejsernes Hjælme og Sceptere, men er i alt Fald fra C Marius'es Tid, vistnok fra hans 2. Konsulat 104 f. Chr., de romerske Legioners Felttegn. Allerede tidligere var 0. anvendt som Tegn for enhver Legions 1. Manipel. Legionsørnen, der altid fulgte første Kohorte, holdtes højt i Ære, og det gjaldt for den største Skam for en Legion ikke at kunne bevare sin 0. under Kampe med Fjenderne. Den stod særlig under Legionens ældste og anseteste Centurions Opsigt. Ved Opbrud overgaves den af ham til dens Bærer (*aquilifer*). Den romerske Legionsørn bares paa Spidsen af en lang Lanse. Den var oprindelig af Træ, senere af Sølv med gyldne Lynstraaler. Hen i Tiden prydedes Legionernes 0. paa forskellig Maade; en lille Fane (*vexillum*) anbragtes under 0. August lod til hver 0. hæfte Legionens Nummer og Devise; man hæftede ogsaa til 0. Skjolde, Kranse, Indskrifter, ja Buster af Kejseren. Der vistes endog oftere Legionernes 0. næsten guddommelig Ære, og de besad en vis Asylret. Efter Romerrigets Undergang forsvandt

0. som Felttegn for Hærene. I Middelalderen anbragtes kun engang imellem en 0. paa et Flag eller Fane, aldrig som udskaaret Billede. Derimod optog Napoleon I 0. som Hærtegn og Symbol for det kejserlige Frankrig. Ved Kroningen 2. Decbr. 1804 fik alle franske Regimenter en Ø., der fulgte den første Bataillon, og som blev baaren af en Officer. Denne 0. har helt naturlig Form og er i Begreb med at hæve Vingerne, idet den holder Lynstraalen mellem Kløerne. Bourbon'erne afskaffede 0. i Hæren; Napoleon III genindførte dem ved Dekret af 1. Jan. 1852, men Republikken afskaffede dem 1870. — I Sammenligning med, hvad der var Tilfældet i Grækenland og Rom, spiller 0. en mindre Rolle hos flere andre gamle Folk. I den indiske Mytologi er der dog en mægtig mytisk Ø., Garuda, Guden Vishnu's Hest, Solhesten, der ved sin Glans sejrer over alle Uhyrer. Efter den skandinaviske Mytologi blæser et Væsen i Skikkelse af en 0. paa Himmelens yderste Grænse Vindene ud over alle Folk, og paa Asken Yggdrasil sidder en anden 0., som skuer ud over hvad der sker. — I den kristne Symbolik er 0. Evangelisten Johannes'es Attribut. I Heraldikken hører 0. til de mest udbredte og hyppigst anvendte Billeder. Saavel Stater som Fyrster, Adelsmænd og Byer have en 0. i deres Vaaben. I (heraldiske Billeder sværer 0. gerne helt frit med udbredte Vinger og lige nedhængende Krop, udstrakte Ben og Kløer. Hovedet holdes til højre, ofte med udstrakt Tunge. Ved Siden af denne fulde Form af 0. anvendes i Heraldikken ogsaa en afstudset Form af 0. (paa Fransk kaldet *alérion*), paa hvilken den nederste Del af Benene og Næbbet er bortskaaren. Foruden den sædvanlige naturlige Form af 0. anvendtes i Heraldikken ogsaa en Form af 0. med to Hoveder. Den hørte siden Romerrigets Deling hjemme i Byzans og kom herfra 1472 under Ivan Vasiljevitsch til Rusland. Karl den Store optog ved sin Kroning i Rom 800 0. som Symbol paa sit Rige. Den lader sig paavise som tysk Rigsfane under Otto II og senere oftere og paa flere Steder. 0. har her eet Hoved, der bærer den gyldne Krone, i højre Klo holder den Scepteret og i venstre Rigsæblet. 0. med de to Hoveder (»Dobbeltørnen«) lader sig først paavise under Kejser Ludvig af Bayern paa en 1325 slaaet Rigsmønt. Men ved Siden heraf har man ogsaa enkelte 0. paa Dokumenter fra hans Tid (saaledes ogsaa paa en gylden Bulle fra 1356). Først med Kejser Sigismund 1433 blev Dobbeltørnen for bestandig tysk Rigssymbol, og vedblev at være det indtil 1806, „da det tyske Rige opløstes. Kejseren tog derimod Dobbeltørnen med sig til Østerrig, hvor den endnu er Rigssymbol. Den nuværende tyske Rigsørn har derimod kun eet Hoved. Den stammer fra de tyske Riddere og er oprindelig given disse af Kejser Frederik II. (Litt.: Römer-Büchner, »Der deutsche Adler nach Siegeln geschichtlich erläutert« [Frankfurt 1858]; Hohenlohe-Waldenburg, »Zur Geschichte des Heraldischen Doppeltadlers« [Stuttgart 1871]). *V. S.*

Ørnebregne se Pteridium.
Ørnefisk se Umberfisk S. 1017.
Ørnefot se Ulfsson, **J.**
Ornefugle se Ørne.
Ørnen (*Aquila*), Stjernebillede paa begge Sider af Ækvator mellem Ophiuchus og Vandmanden, indeholder efter Heis 123 Stjerner synlige for det blotte Øje, hvoraf 1 af 1. Størrelse, α, Altair eller Athair, der tilhører Spektraltypen I a; efter nyere i Maalinger af Elkin er dens Parallakse (s. d.) $0,''232$ eller 14 Lysaar; den har en Egenbevægelse af $0,''64$ i nordøstlig Retning og nærmer sig Solen i Synsliniens Retning med en Hastighed af 33 Km. i Sekundet. 152" fra den staar en Stjerne af 10. Størrelse. Af de mange Dobbeltstjerner i 0. nævnes ζ af 3. og 12. Størrelse i 6" Afstand, π af 6. og 7. Størrelse i $1,''5$ Afstand, β er tredobbelt, og μ er firdobbelt. Af de spektroskopiske Dobbeltstjerner har θ en Periode paa omkring 17 Dage og 71 en meget lang Periode, medens Perioden for δ og 18 endnu er ukendt. η, som 1784 blev fundet af Pigott at være en foranderlig Stjerne med en Periode paa 7,0 Dage og en Variation af Lysstyrken fra $3,^m7$ til $4,^m5$, paaviste Belopolsky 1895 at være en spektroskopisk Dobbeltstjerne; den er senere nærmere undersøgt af Wright. Systemet nærmer sig Solen med en Hastighed af $14,_2$ Km. i Sekundet. Af Stjernehobe nævnes den, som staar $4\frac{1}{2}^0$ Syd for *s*, Vogel har mikrometrisk bestemt Positionen af 61 af dens Stjerner i Forhold til en klarere Stjerne i den. Midtvejs mellem ζ og *X* staa to meget stjernerige Hobe, begge opdagede af W. Herschel; 0. f. har man et Par planetariske Stjernetaager. Lord Rosse finder, at den nordligste af dem har en spiralformet Struktur. 2° N. f. μ staar en Stjernehob, som Roberts har fotograferet. Af foranderlige Stjerner kendes hidtil 26, alle disse med Undtagelse af den allerede nævnte η og *Y*, der i $4,_{10}$ Dage varierer i Lysstyrke fra 5,3 til 5,7, ere teleskopiske. Omkring γ, der nærmer sig Solen i Visionsradiens Retning med en Hastighed af 2 Km. i Sekundet, har Max Wolf fundet flere ny variable Stjerner, men disse, der ere opdagede ad fotografisk Vej, ere meget svage. 21. Apr. 1899 fandt Fleming ad fotografisk Vej en ny Stjerne af 7. Størrelse, der hurtig aftog i Lysstyrke og i Begyndelsen af November allerede var af 10. Størrelse, i Juli 1900 af 12. Størrelse. Spektroskopet viste 7 klare Baand samt Linien λ 5007. 18. Aug. 1905 fandt Fleming ogsaa ad fotografisk Vej en ny Stjerne af 9. Størrelse, hvis Størrelse hurtig aftog og i September allerede var af 10., i November af 12. Størrelse. Spektroskopet viste Baandet $H\beta$ stærkest, svagere var et Baand ved λ 4600, endnu svagere $H\gamma$. Efter Cuspinianus skal der i Aaret 389 have vist sig en ny Stjerne i Nærheden af Altair, paa det klareste lyste den som Venus. Den forsvandt efter 3 Ugers Forløb. 60 Aar tidligere skal der have vist sig endnu en ny Stjerne i 0. *J. Fr. S.*

Ørneorden. Rusland og Serbien have hver een, Preussen to 0. 1) Den russiske hvide 0. stiftedes 1325 af Kong Ladislaw V af Polen, fornyedes 1705 af Kurfyrst August II af Sachsen som polsk Konge og optoges 17. Novbr. 1831 af Kejser Nikolaj I blandt de russiske Ordener Den rangerer som Nummer 4 efter Alexander-Newsky-Ordenen. Ordenstegnet, et rødt Kors med en hvid Ørn, omfattet af den russiske Dobbeltørn, bæres i et rødt Baand. Ordenen har een Klasse.

2) Den preussiske sorte 0. stiftedes 17. Jan. 1701 af Kong Frederik I og er den fornemste preussiske Orden. Ordenstegnet er et otteoddet blaat Kors med Ørne mellem Odderne. Det bæres i et orangefarvet Baand. Ordenen har een Klasse.

3) Den preussiske røde 0. stiftede 17. Novbr. 1705 af Arveprins Georg Vilhelm af Brandenburg-Bayreuth som *Ordre de la sincérité* og fornyedes 18. Jan. 1810 af Kong Frederik Vilhelm IV. Ordenstegnet, der bæres i et hvidt Baand med orangefarvede Striber, er et hvidt Emailkors med en rød Ørn. Ordenen har nu 5 Klasser med forskellige Underafdelinger.

4) Den serbiske hvide 0. stiftedes 16. Febr. 1883 af Kong Milan og har 5 Klasser. *H.-L.*

Ørnerokker se Rokker s. 112.

Ørnestene kaldtes tidligere ejendommelige hule Konkretioner af en Jærnforbindelse (hyppigst Jærntveiltehydrat), i hvis Indre findes en løst liggende Kerne. Til 0. knyttede sig i ældre Tid adskillig Overtro. *J. P. R.*

Ørnetræ se Aloë træ.

Ørneøje (*Aracium* Monn.), Slægt af Kurvblomstrede (Cikorie-Gruppen), nær Høgeskæg, fra hvilken Slægt den kun adskiller sig derved, at Fnokken er gulhvid og skør. Kær-Ø. (*A. paludosum* L.) er 25—80 Cm. høj og glat; dens ranke Stængel bærer ved Grunden stilkede og tandet-fligede Blade, højere oppe æg-lancetdannede og tilspidsede Blade, hvis Basis er stængelomfattende. Kurvene ere i ret ringe Antal samlede hal vskærmeformet i Stængelens Spids; de ere temmelig smaa og indeholde gule Blomster. Ret almindelig i Norden i fugtige Skove, Moser, der ere rige paa Væld o. 1. St.; den blomstrer i Højsommeren. *A. M.*

Ømskoldsvik, By i det nordlige Sverige, Vestermanlands Len, ligger 80 Km. N. 0. f. Hernösand ved den bottniske Bugt. (1900) 29,927 Indb. Byen har en fortræffelig Havn, hvorfra udføres Træ, og den staar i Forbindelse med det svenske Stambanenet. Hjemmehørende i Havnen var 1904 dog kun eet Dampskib paa 60 Tons. Samme Aar fandtes der i 0. 7 Fabrikker med 153 Arbejdere og en Produktionsværdi af 610,000 Kr. Byen er anlagt 1842 og blev Købstad 1893. *E. P.S.*

Ørred se Laks S. 359.

Ørredkiste, Fiskeredskab til Fangst af Ørred i Aaer og Bække, bestaaende af Pæleværk tværs over Vandløbet og forsynet med Tremmeværk mellem de enkelte Pæle. I een eller flere af Pælerækkerne findes Kasser (0.), der ere forsynede med en Tragt af Tremmeværk, gennem hvilken Fisken kan passere indefter i Kassen, men ikke ud igen. Kassen kan som oftest løftes ved Hjælp af en Vinde for at udtage Fangsten. Saavel Laks som Ørred kunne fanges i dette Redskab, der for øvrigt nu mange Steder er afskaffet og erstattet af Ruser. *P. D.*

Ørskog, Herred, Søndmør Fogderi (skal fremtidig tilhøre Aalesund Politimesterdistrikt), Romsdals Amt, 201 □ Km., hvoraf 5 □ Km. Ferskvand, (1900) 1,838 Indb., altsaa ca. 9 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Sogn af 0. Præstegæld; det omgives af Herrederne Søkkelven, Skodje, Vestnes og Stordalen. Herredet ligger paa begge Sider af Storfjorden med omtrent $^2/_3$ af dets Areal paa Nordsiden af Fjorden, mod hvilken det har en Kystlinie af 38 Km. Herredets Fjælde ere, om end ikke i samme Grad som i de S. f. liggende Distrikter, sønderrevne og vilde; højest naa de i den søndre Del, hvor Lauparen (1,446 M.) hæver sin vakre Top, omgivet af mægtige, men lavere Fjældpartier. I det N. f. Storfjorden liggende Afsnit, der gennemskæres af Storelven's og Ørskogelvens Dalfører, kunne foruden Lauparen nævnes Storbotnhornet (1,365 M.), Høgsvora (1,167 M.), Snaufjeld (878 M.) m. fl., og i det S. f. Storfjorden liggende Afsnit, der gennemskæres af Søvikdalen og Ramstaddalen, ligge Øsekarret (1,212 M.), Aurdalsnebba (1,083 M.), Storhornet (990 M.) m. fl. Evig Is og Sne dække et Areal af 0,7 □ Km. De betydeligste Vasdrag ere Storelven, Ørskogelven og Solnørelven i Herredets nordre og Ramstadelven i dets søndre Del; efter Kortene findes 28 Indsøer, af hvilke de største ere Nysætervand (tilhører Herredet med 1,2 □ Km.) og Grytevand (0,8 □ Km.). Herredets opdyrkede Areal og tætteste Bebyggelse findes i de ovennævnte Dalfører samt ved Solnørviken og Ørskogviken paa Storfjorden's Nordside; ved Ørskogviken, hvor Kirken ligger, og som er et Knudepunkt for Turisttrafikken i Søndmør, er der omkring Søholt en landsbymæssig Bebyggelse med (1900) 377 Indb. Jordbrug og Fædrift ere de vigtigste Erhvervskilder i dette Herred, der har gode Sæterdale; tillige ere Skovdrift og Fiskeri af Betydning. Bjærgværksdrift finder ikke nu Sted, men der har tidligere været drevet enkelte Gruber med Jærn- og Kobbermalm. Blandt Herredets største Gaarde kunne nævnes Ørskog, Lande, Sollien, Vagsvik, Giskemo, Solnørdalen m. fl. Hovedvejen fra Aalesund fører fra Skodje langs Solnørviken og over Søholt til Vestnes og Bygdeveje fra Søholt mod Syd langs Storljorden og gennem Stordalen til Sylte m. fl. i Herredets nordre Del, ligesom Bygdevej gennem Søvikdalen og gennem Ramstaddalen paa Storfjorden's Sydside fører til Søkkelven. Med Bergen og Aalesund har Herredet Dampskibsforbindelse med Anløbssteder ved Søholt, Vagsvik, Ramstad og Søvik. (Litt.: se under Søndmør og: G. Thesen, »Beskrivelse af Romsdals Amt« [1861]). *N. S.*

Ørsted, Anders Sandøe, dansk retslærd og Statsmand, født 21. Decbr. 1778 i Rudkjøbing, hvor hans Fader var Apoteker, død i Kbhvn. I. Maj 1860. Med sin nedenfor nævnte Broder Hans Christian 0., til hvem han hele Livet igennem var nøje knyttet, supplerede 0. den mangelfulde og uregelmæssige Undervisning i Hjemmet ved en ejendommelig gensidig Belæren, begge Brødres Higen efter Kundskaber var stærk og æggende, Præstegerningen stod vel i nogen Tid for begge som Idealet, men deres Evners Særpræg lagde sig forbløffende tidlig for Dagen — allerede som Dreng læste, forstod og paa enkelte Punkter gendrev 0. Lauritz Nørregaard's »Naturret«, et fladt og udtværet Wolf'isk Epigonarbejde. 1793 rejste Brødrene til Kjøbenhavn med »ikke ringe Fængsomhed« for Tidens hele aandelige og politiske Liv, efter en kortvarig Privatundervis-

ning bleve de 1795 Studenter — deres alvorlige og dybtgaaende Forskerarbejde i deres »Celle« i Elers'es Kollegium blev den ydre Aarsag til, at deres nære Ven Oehlenschläger brat tog Afsked med sit flagrende Skuespillerliv. Med Kraft og Energi — trods et upaalideligt og skrøbeligt Helbred — kastede 0. sig over filosofiske og juridiske Studier, særlig Kant tilegnede han sig, mere indtrængende og forstaaende end de fleste af sine Landsmænd, og gennem hele sit lange Liv bevarede han, om end han snart — bl. a. under Paavirkning af J. G. Fichte — løsrev sig fra sit ubetingede Tilhængerforhold til den store Königsberger Lærde, den dybeste Ærbødighed for sin Ungdoms Lærer. Som Resultat af sin Kant-Forskning udgav 0. sin lidt ungdommelig selvsikre, men i øvrigt mærkelig modne Besvarelse af det filosofiske Fakultets Prisopgave for 1797 »Over Sammenhængen mellem Dydelærens og Retslærens Princip«, I—II [1798], hvori han bl. a. i et »Anhang« underkaster Johannes Boye's »Statens Ven« en kritisk Aareladning, og som Kant's Ridder knuste han Otto Horrebow's »fordærvelige« Blad »Jesus og Fornuften«. Sit Ry som en af Danmark-Norge's bedst begavede og mest lovende unge Videnskabsmænd slog 0. endnu fastere ved 1799 at tage juridisk Embedseksamens to Prøver med Udmærkelse — han var den første, der siden Universitetsfundatsen af 7. Maj 1788 opnaaede denne Ære — og ved en Række filosofiske og juridiske Anmeldelser og Afhandlinger i »Philosophisk Repertorium«, »Lærde Efterretninger« og »Minerva«, f. Eks. »Om Religionens moralske Grundvold« [»Minerva« 1799]. Hans Hu stod til en Lærerpost ved Universitetet. Endnu i sit Eksamensaar deltog han i en Konkurrence om en Adjunktplads ved det juridiske Fakultet, men Universitetets Patron Hertug Frederik Christian af Augustenborg, hvem 0. havde tilegnet sit akademiske Prisskrift, saa skævt til en Discipel af Kant og Fichte — enten af Uvidenhed eller Perfidi havde Horrebow hæftet Haddingsnavnet »Ateist« til 0. og Kantianerne i det hele — Ø.'s Tilslutning til Fichte faldt ikke i god Jord hos den renlivede Kantianer J. F. W. Schlegel, Retsfilosofiens Repræsentant ved Universitetet, Censorerne fandt ikke Ø.'s »Paradokser« forsvarede med »antagelige Grunde«, Sygdom stødte til — og 0., et af den retsvidenskabelige Verdenslitteraturs største og ejendommeligste Genier blev af Universitetet vraget for Matthias Hastrup Bornemann, hvis Betydning i dansk Retsvidenskabs Historie nærmest er den at være Fader til Fr. Chr. Bornemann. Et Par af Ø.'s Prøveforelæsninger bleve trykte i »Minerva«. 1801 blev 0. udnævnt til surnumerær, s. A. til virkelig Assessor i Hof- og Stadsretten, men maatte af økonomiske Grunde fortsætte sin alt som Student paabegyndte Manuduktionsvirksomhed — en af hans mest bekendte Manuducender er J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, over hvem han 1850 holdt en smuk Mindetale i Videnskabernes Selskab. S. A. (1801) udgav han paa eget Forlag sin berømte lille Bog »Forsøg til en rigtig Fortolkning og Bedømmelse over Forordningen om Trykkefrihedens Grændser, dateret den 27de September 1799«, I, der ved sin Fremkomst paa Grund af de bevægede storpolitiske Forhold ikke vakte synderlig Opmærksomhed — paa denne Fejl har Eftertiden bødet — et Arbejde, hvor Ø.'s Geni maaske første Gang rørte Vingerne; omtrent samtidig betroede man ham at fuldføre den paabegyndte Udgivelse af M. G. Birckner's »Samlede Skrifter«. 1802 ægtede 0. Oehlenschläger's skønne og higende Søster Sophie (født 16. Juli 1782, død 9. Febr. 1818; efter hendes Død indgik 0. paa ny Ægteskab), i Ægteparrets Hus mødtes en udvalgt Kreds af Tidens bedste Hoveder — H. C. Ørsted, Baggesen, Steffens, Sibbern og Fichte — her oplæstes i Manuskript Oehlenschläger's herligste Ungdomsværker, og Sophie Ø.'s Indflydelse paa Mænd som Baggesen og Sibbern er noksom bekendt. Ved sin Aandsoverlegenhed beherskede 0. — som Steffens siger — dem alle. 1809 blev 0. Meddirektør af Pastoralseminariet og Lærer i Kirkeret smst., 1810 Assessor i Højesteret. Stillingen som Dommer blev til uvurderlig Nytte for 0., den har fæstnet og styrket hans lige saa simple som geniale Opfattelse af Retsvidenskaben som en praktisk Videnskab, skarpere og rigtigere end nogen af hans Samtid fastslog han Betydningen af det inderlige og gensidig befrugtende Forhold mellem Teori og Praksis, en Fundamentalsætning, som endnu vor Tid alt for ofte er tilbøjelig til kun at lade gælde som en Doktrin paa Papiret. Med en sjælden Klarhed over Vejen og Vejens Ende paabegyndte 0. sit vistnok i Verdenslitteraturen enestaaende Rydningsarbejde for sit Lands Retsliv. Denne ene Mand har skabt den Retsvidenskab, paa hvilken al senere dansk Jurisprudens har levet. Var Oehlenschläger's Gennembrud i dansk Poesis Historie mægtig og mærkelig, er den videnskabelige Renaissance ved 0. næsten end mere forbavsende. Ø.'s vældige Aandsevner i Forbindelse med en næsten ubegribelig Arbejdskraft satte ham i Stand til ved Siden af hans uhyre samvittighedsfulde Arbejde i hans praktiske Livsstilling at udfolde en ganske enestaaende litterær Produktivitet — da han var stænget ude fra Universitetet, lod han selv Hovedværker fremkomme i Form af Noter eller Supplementer til Universitetsprofessorernes Lærebøger. 1804 udkom I. Bd. af »Supplement til afdøde Generalauditeur Nørregaard's Forelæsninger over den Danske og Norske private Ret« [II 1806, III 1812], 1809 udgav han sin store og vægtige kriminalistiske Monografi »Systematisk Udvikling af Begrebet om Tyverie, og denne Forbrydelses juridiske Følger, samt andre dermed forbundne Retsmaterier; tilligemed Vink til vor Tyvslovgivnings rigtige Bedømmelse«, 1811 sin meget benyttede »Nye dansk Formularbog« [6. Udg. 1855]. Samtidig var 0., der allerede 1802—03 havde deltaget i Udgivelsen af »Juridisk Maanedstidende« — sammen med Morgenstierne, C. F. Lassen og J. K. Høst — i fuldt Arbejde med at udgive og for største Delen selv skrive den lange Række af juridiske Tidsskrifter, hvori en uoverskuelig Mængde af epokegørende Afhandlinger, Anmeldelser o. 1. fremkom — »Juridisk Arkiv« [1.—2. Nr. udg. af Chr. Krogh; 3.—30. Nr. af 0. 1804—12. Med Realregister af Chr. Rothe 1814] og dets Fortsættelse »Nyt juridisk Arkiv«, I—XXX [1812—20. Med Realregister af Chr. Rothe 1823], senere »Juridisk Tidsskrift«, I—XVI [1820—30, fortsattes af P. G. Bang, J. O. Hansen og Kolderup-Rosenvinge] og »Arkiv

for Retsvidenskaben og dens Anvendelse«, I—VI [1824—31. Med Sagregister af S. J. Gudenrath 1840], en ny forkortet Redaktion særlig af »Juridisk Arkiv«.

1813 ombyttede 0. sin Dommerstilling med Administrationen ved sin Udnævnelse til deputeret i det danske Kancelli, hvor der i rigt Maal blev lagt Beslag paa hans umaadelige Kundskabsforraad og hans uudtømmelige Arbejdsglæde, medens hans liberale Sympatier og Virken, f. Eks. for en lovordnet Trykkefrihed, ofte havde ondt ved at skaffe sig Indpas hos Frederik VI og hans Satellitter. 1815, s. A. som 0. blev Medredaktør af »Kollegialtidende«, saa I. Bd. af hans berømte Hovedværk »Eunomia, eller Samling af Afhandlinger, henhørende til Moralphilosophien, Statsphilosophien, og den Dansk-Norske Lovkyndighed« Dagens Lys [II 1817, III 1819, IV 1822]; den strafferetlige Bestanddel heraf udgør for en væsentlig Del Indholdet af Ø.'s »Abhandlungen aus dem Gebiete der Moral und Gesetzgebungs-Philosophie«, I [1818] (»Ueber die Grundregeln der Strafgesetzgebung«), II [1823] (»Ausführliche Prüfung des neuen Entwurfs zu einem Strafgesetzbuch für das Konigreich Bayern, erschienen in München 1822«), III [1826] (»Neuer Beitrag zu den Verhandlungen über Gegenstände der Strafgesetzgebung in einer Rechtfertigung meiner Critik des neuen Bayerischen Entwurfs«), et Værk, der glimtvis endnu citeres i Tyskland, hvor det skaffede ham megen Anseelse, dog ikke i saa høj Grad, som han fortjente; 2. Bd., der var rettet mod Feuerbach's usympatetiske Modstander Gonner, paadrog 0. et ubehersket og hadefuldt Angreb af Gonner's Hjælper von Spies i Skriftet: >Kritik der Schrift des danischen Staats-Raths Dr. Oerstedt« [Landshut 1825]. Ogsaa sin Afhandling: »Ueber das Nothrecht« lod 0. offentliggøre i »Neues Archiv des Criminalrechts« [5. Bd., 1822—23, hans Navns Forbogstaver angives her urigtig som »I. A.«!]. 1822 udsendte 0. I. Bd. af sit andet berømte Hovedværk: »Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed, med stadigt Hensyn til Hr. Etatsraad og Professor Hurtigkarl's Lærebog« [II 1825, III 1828, IV 1831, V 1832, VI 1835], 1824 deltog han med Myndighed og Overlegenhed i den af Lægen Franz Gothard Howitz rejste deterministiske Strid, hvori bl. a. J. P. Mynster, J. L. Heiberg, P. Hjort, Sibbern og Brandis deltoge — 0. fra et indeterministisk Stade bl. a. med Afhandlingen »Fortsatte Betragtninger over den menneskelige Frihed og Sædelærens Grundbegreber; i Anledning af Hr. Prof. Howitz's nye Skrift« [1824] og Howitz med Skrifterne »Determinismen eller Hume mod Kant« [1824] og »Ultimatum angaaende Determinismen og Etatsraad Ørsted's fortsatte Bemærkninger om samme« [1825]. Men imidlertid havde de truende Skyer, der fra Tid til anden havde vist sig i Horisonten, samlet og udladet sig. Lynet slog ned og standsede med et Slag denne epokegørende og glimrende Forfattervirksomhed midt i dens fulde Frodighed og Blomst. Om dette sørgelige Blad i Videnskabens Historie har først Nutiden faaet fuld Forklaring ved Provst L. Koch's fortjenstfulde Undersøgelser.

Ø.'s Liberalisme var, som ovenfor antydet, ikke altid velset af Enevoldskongen og hans haandgangne Mænd. Selv om 0. i Geheimestatsraadet havde Meningsfæller, var det hans aabenbare Fjender — Møsting — og tvetydige Venner — Kancellipræsidenten F. J. Kaas — der fremfor alt havde Tag i Kongen. Ved det bekendte Tugthusoprør 1817 undlod 0. at underskrive Forestillingen om de yderlig rigoristiske og uretfærdige Foranstaltninger, Frederik VI havde planlagt med Hensyn til de skyldiges Domfældelse uden Appel og Decimering; i sin Hidsighed overfusede Kongen 0. med de urimeligste og taabeligste Beskyldninger, og Ø.'s frimodige og mandige Forsvar skaffede ham tilmed Kaas'es Forbitrelse paa Halsen. Dog drev Uvejret over denne Gang, en Mand af Ø.'s fremragende Indsigter var det vanskeligt at give Slip paa; 1825 blev han Cold's Efterfølger som Generalprokurør, samme Aar som den bekendte Strid mellem H. N. Clausen og Grundtvig blussede op. Denne Kamps kirkeretlige Momenter fremkaldte Ø.'s skæbnesvangre Afhandling i »Juridisk Tidsskrift«, XII Bd.: »Behøver den danske Kirkeforfatning en omgribende Forandring?«, hvis Betragtninger over Præsteeden, de symbolske Bøger og Treenigheden Grundtvig og hans Vaabendrager J. C. Lindberg fandt stridende mod Kongeloven. Ved kgl. Resol. af 21. Septbr. 1826 modtog 0. Frederik VI's Irettesættelse for hans Kongen »mishagelige« Afhandling samt Paalæg om med faa og ret betydningsløse Undtagelser at ophøre med sin Forfattervirksomhed og at søge Afsked fra Pastoralseminariet. At 0. under Hensyn til hans Stilling som Generalprokurør formelt set hellere skulde have ladet sin Afhandling forblive i Skrivebordsskuffen, kan aldrig blive noget fyldestgørende Forsvar for denne Brutalitet, der til alle Tider vil være en uudslettelig Skamplet paa Frederik VI's Regering, og som næsten er endnu mere oprørende end Frederik Vilhelm II's og Wöllner's herostratiske Voldsfærd over for Oldingen Kant. Da 0. nedlagde sin Pen, hilstes han i »Patriotiske Intelligentsblade« (I 1835) med skønne og rammende Ord af F. C. Sibbern, der bedre end de fleste forstod Ø.'s Betydning og hans Begavelses og Karakters Ejendommelighed og Styrke. Herefter blev det i alt væsentligt kun Statens Tjeneste og Politikken, 0. viede sine Kræfter. Kaas'es Eftermand som Kancellipræsident, P. C. Stemann, en Hugaf-Natur, hvis hele Væsen og Opfattelse af Lovgivning og Administration maatte stille ham i født Modsætning til 0., var ikke denne behjælpelig med et af ham gjort Forsøg paa at faa Forbudet mod sin Forfattervirksomhed hævet.

Et betydningsfuldt Afsnit i Ø.'s Liv indlededes ved Oprettelsen af de raadgivende Provinsialstænder. I Modsætning til stivsindet Godsejer-Reaktion og Stemann's Enevælde-Idol vilde 0. give Kongen, hvad hans var, og Folket, hvad dets var, rigtignok uden synderligt Held i sine Bestræbelser, hvad Folket angik. Frederik VI var dog forstandig nok til at udnævne 0. til Kommissarius ved begge de kongerigske Stænderforsamlinger; en Strøm af Begejstring hilste denne Udnævnelse, Kjøbenhavn illuminerede, 0. var kendt og elsket som det liberale Element i Kancelliet. »Kongens og Folkets Mand« blev Ø.'s Ærestitel — J. F. Schouw's bekendte Ord i Roskilde Forsamling vare intet tomt Mundsvejr. 0. søgte efter sin Natur stadig at styre midtstrøms. Hans Maal, som

ogsaa delvis opnaaedes, var at være det loyale og hensynsfulde Bindeled mellem Regenten og Stænderne. Af hans altid betydelige Virksomhed som Lovkoncipist skal kun som Eksempel fremhæves de fire store systematiske Straffelove fra 1833, 1840 og 1841.

Ø.'s store Popularitet skulde dog ikke vare længe. Den bestod sin Prøve i den første Stænderforsamling under Christian VIII ■— at Schouw ikke af Kongen blev genvalgt som Universitetets Repræsentant, kan ikke lægges 0. til Last —; det var hans Holdning over for Eiderstatspolitikken og den slesvig-holstenske Separatisme, der gav den Dødsstødet. Han var Helstatens redelige og overbevisningstro Tilhænger. Da Peter Hiort Lorenzen 1842 talte Dansk i den slesvigske Stænderforsamling, optraadte 0., der s. A. var bleven udnævnt til Statsminister, og som ingen Sympati nærede hverken for Lorenzen's personlige eller politiske Karakter, bestemt mod With's Forslag om at sende Kongen en Adresse om Beskyttelse tor den danske Nationalitet i Slesvig. En næsten ulægelig Mistillid til Ø.'s Fædrelandssind og Dansk-hed afløste den tidligere Jubel, »Kjøbenhavnsposten« og »Fædrelandet« angreb 0. paa det heftigste; han satte haardt mod haardt, det har sikkert smertet ham at staa skarpt over for Oppositionsførere som Schouw o. a.; derimod var han, som Ploug's Søn og Biograf siger, alle Dage Ploug en haard Mand. Paa Grund af Sygdom gik 0. 1846 af som Kommissarius. I Forhandlingerne om Christian VIII's aabne Brev af 8. Juli 1846 om Arveføigen fulgte 0. H. Reventlow-Criminil; i det hele har 0. vistnok ikke kunnet sympatisere med den Kurs, Christian VIII's Politik styrede i Kongens sidste Regeringsaar. Efter Christian VIII's Død bleve 0., P. G. Bang og Carl Moltke Medlemmer af den Komité, der skulde udarbejde den ny Forfatning i Henhold til Forfatningsreskriptet af 28. Jan. 1848 — han arbejdede derpaa med Ulyst, siger P. G. Bang —, i Marts Maaned 1848 afskedigedes han som Kancellideputeret og Generalprokurør, og han afgik sammen med de øvrige Ministre Dagen efter Kasino-Mødet 21. s. M. Trods Angreb og Agitation — »Danmark's Guizot« — blev 0. valgt til Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, han udgav »Prøvelse af de Rigsforsamlingen forelagte Udkast til en Grundlov og en Valglov« [1849], som »Fædrelandet« kaldte en Generalstorm paa Grundloven, deltog med Iver, men uden Indflydelse, i Forhandlingerne og stemte mod Grundlovens Vedtagelse. Ved et Omvalg kom han ind i Landstinget (1850) og udgav s. A. »For den danske Stats Opretholdelse i dens Heelhed. En historisk statsretlig Undersøgelse«. Efter at Eider-Politikken var opgiven som »uholdbar«, og C. A. Bluhme havde dannet det første Helstatsministerium, naaede 0., der ikke paa Rigsdagen ønskede at deltage i de Forhandlinger, hvortil den kgl. Kundgørelse af 28. Jan. 1852 gav Anledning med Hensyn til det i Indledningen til Grundloven tagne Forbehold om Ordningen af Slesvig's Stilling, atter en politisk betydende Stilling i Forhandlingerne om Arveføigen — tidligere end nogen anden havde 0. Blikket aabent for Svaghederne ved C. F. Wegener's bekendte politisk-historiske Skrifter; 19. Apr. 1853 opløstes Rigsdagen, i Ministeriet skete den Forskydning, at 0. overtog Kultus- og Indenrigsministeriet og afløste Bluhme som Premierminister for Kongeriget. Arveføigeloven blev vedtagen, og de langvarige Forhandlinger om Grundlovsindskrænkningen som nødvendig Følge af den paatænkte Fællesforfatning toge deres Begyndelse. Ministeriet var ikke stærkt, Frederik VII støttede det ikke, Regeringens Fremfærd over for Andræ, Hall og Monrad, Fiskalsagen mod Wegener, de talrige Pressesager vakte den største Forbitrelse, begge Rigsdagens Ting vedtoge en Mistillidsadresse til Kongen, og 3. Decbr. 1854 afskedigedes Ministeriet. Ligesom sine Kolleger blev 0. frikendt i den af Folketinget mod de afgaaende Ministre rejste Rigsretssag — Brock var Aktor, Liebe og Salicath Defensorer; Brock gik saa vidt at paastaa Straf for Højforræderi, en Overilelse, 0. med Føje karakteriserede som Tingstud-Procedure. Allerede før sin Afsked fra det politiske Liv havde 0. paabegyndt Udgivelsen af »Af mit Livs og min Tids Historie« [I 1851, II 1852, III 1855, IV 1857], et af de vigtigste Kildeskrifter til dansk Historie i 19. Aarh.'s første Halvdel. Sine sidste Leveaar tilbragte 0. i Stilhed, trofast mod ældre og yngre Venner, kærlig og omhyggelig som en Fader over for de Slægtninge — f. Eks. den nedenfor nævnte Botaniker A. S. 0. —, han havde optaget i sit Hus. De højeste Titler og Ordener vare faldne i Ø.'s Lod — mere end dette vejede det, at han 1810 blev Medlem af, 1848 Præses for Videnskabernes Selskab, *Dr. juris honoris causa* blev han 1815 baade i Kjøbenhavn og Kiel. Martensen, hvis i Udnævnelse til Biskop 0. i sin Tid paa H. N. Clausen's Bekostning havde fremtvunget »med Staalhandsker«, holdt Talen over ham ved hans Jordefærd. De Monumentplaner, der Tid til anden i dukkede op, bleve først realiserede 1902, da Danmark's og Norge's Jurister rejste en Statue af ham — efter H. V. Bissen's Model — i Ørsteds-Parken i Kjøbenhavn.

Den endelige Dom over Statsmanden 0. er vistnok ikke fældet endnu; som retslærd viger han ikke selv for de største Jurister, Litteraturhistorien kender. 0. begyndte saa at sige paa bar Bund. En dansk-norsk Retsvidenskab i Ordets moderne Betydning eksisterede ikke før 0.: Andr. Hojer var en æggende Docent, men ikke Skribent, Kofod Ancher's egentlige Felt var Retshistorien, en Disciplin, som laa 0. fjernere — af Stampe's Erklæringer, af Praksis, af europæisk Retslitteratur har 0. lært. Han aabnede Døren til Europa. Han brød med den altbeherskende Naturretsteori og genindsatte den positive Ret i dens lovlige Rettigheder. (Se i øvrigt Retsvidenskab). 0. er den juridiske Realismes første virkelige Bannerfører. Dansk-norsk Retsvidenskab og Retsliv i det hele hviler endnu paa det Grundlag, 0. skabte. I Processen har hans Virksomhed næsten en Lovgivers Betydning, Privatretten og Strafferetten, kort sagt alt, hvad der omfattedes af hans skarpe Tanke og kritiske Blik, har han. undergivet en grundlæggende Behandling. Den Rigdom af ny og originale Tanker, det uhyre Stof, han drog frem, maatte virke overvældende paa hans Samtid og umiddelbare Efterfølgere. Udgaaende fra 0. søgte de at fuldføre det af Bygningen, han ikke fik opmuret — Systemernes Tid kom. Over

det »spekulative« Interregnum, som inaugureredes med Bornemann — de« Hegel'ske Spekulation frastødte saavel 0. som Savigny —, er Litterærhistoriens endelige Dom endnu ikke fældet. Den nyeste Retning i dansk Retsvidenskab har Blikket fæstet mod 0. som Fører. End mere vil dette sikkert blive Tilfældet, naar — hvad der er Tegn til — Studiet af europæisk Jurisprudens i Danmark vender sig til England paa Tyskland's Bekostning. Medens Ø.'s eminente Betydning for dansk Retsvidenskab er gjort til Genstand for omhyggelige Undersøgelser af fremragende lærde som Nellemann og Goos, savner vor Litteratur endnu en Fremstilling af 0. som Nationaløkonom. Man maa haabe, at hans fortrinlige Arbejder og Virksomhed paa dette Omraade ogsaa maa finde en Skildrer. (Litt. (retsvidenskabelig): Carl Ussing, »A. S. 0. som retslærd. Et Brudstykke af den dansk-norske Retsvidenskabs Historie« [1884]; »A. S. Ørsteds Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling« I. Af J. Nellemann [1885, Indledning og Proces]; II. Af H. Øllgaard [1887, Privatret]; III. Af C. Goos [1. Halvdel: I. Morallære, II. Alm. Retslære (1904). 2. Halvdel: III. Strafferetslære (1906); L. Koch, »Standsningen af A. S. Ø.'s Forfattervirksomhed i Aaret 1826« [1886]; H. Munch Petersen i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1901, S. 261—72; samme i »Tilskueren« 1902, S. 673—78. [Historisk-politisk]: Alex. Thorsøe, »Kong Frederik den syvendes Regering« I [1884], II [1889]; N. Neergaard, »Under Junigrundloven« I—II; Marcus Rubin, »1807—14« [1892]; samme, »Frederik VI's Tid« [1895]; L. Koch, »A. S. 0.« [1896]; Hother Ploug, »Carl Ploug« [I, 1905]. — Jfr. i det hele Harald Hoffding, »Brødrene 0.« i »Vort Folk i det nittende Aarhundrede« I [1897], S. 251—77). *Fz. D.*

Ørsted, Anders Sandøe, dansk Botaniker, foreg.'s Brodersøn, født i Rudkjøbing 21. Juni 1816, død i Kjøbenhavn 3. Septbr. 1872. Han blev Student fra Borgerdydsskolen 1835, virkede i nogen Tid som Lærer ved denne Skole og Metropolitanskolen, disputerede 1844 for Magistergraden (hvilken 1854, da Magisterkonferenserne oprettedes, konverteredes til Doktorgraden) og udgav 1839 en stor Lærebog i Planterigets Naturhistorie bestemt til Selvstudium og Skolebrug; den kritiseredes meget hvast af Drejer, hvorved der opstod en stor Polemik i Tidsskrifter og Blade. 0. udfoldede i Begyndelsen af 1840'erne en livlig zoologisk Virksomhed; han vandt saaledes Universitetets Guldmedaille for et Arbejde om Danmark's Ledorme. Hans Disputats for Magistergraden er en naturhistorisk Monografi af Øresund: *De regionibus marinis,* som langt op i Tiden har spillet en Rolle for biologiske Undersøgelser i lignende Retninger. Fra 1845 til 1848 rejste 0. i Vestindien og Centralamerika, hvor han udførte botaniske og ikke mindst zoologiske Studier og Indsamlinger; han opdagede ved denne Lejlighed bl. a. den mikroskopiske Dyre- og Planteverden, som udmærker Havet, og som nutildags, hvor netop disse Studier have taget et mægtigt Opsving, kaldes »Plankton« eller Sværv, og han forstod dens biologiske Betydning. Efter 1850 publicerede 0., som 1851 blev Privatdocent, i 1858 Docent i Botanik og 1862 ord. Professor i dette Fag, næppe flere zoologiske Arbejder. Han syslede meget med Mykologi; hans Bog »Løvsporeplanterne« [1871], flere Arbejder i Videnskabernes Selskabs Skrifter og Oversigter angaaende Snyltesvampe og Podningsforsøg med saadanne bære Vidnesbyrd herom; 1865 lykkedes det ham at gøre en meget vigtig Opdagelse paa dette Omraade; han fandt Forbindelsen mellem Sevenbommens Bævrerust og Pæretræets Gitterrust; netop samtidig hermed fandt de Bary i Tyskland Græs-Berberisrustens Sammenhæng, og Læren om Værtskiftet hos visse Snyltesvampe var saaledes fastslaaet af en dansk og en tysk Botaniker. Af andre Arbejder fra Ø.'s Haand kunne nævnes: »Bidrag til Kundskab om Egefamilien i Fortid og Nutid« [Vidsk. Selsk. Skr. 1871; med 8 Tavler og 1 Kort; ogsaa som Særtryk]; »Chênes de l'Amérique tropicale. Ouvrage posthume préparé et en partie achevé par Liebmann, revu et augmenté d'un apergu sur la Classification des Chênes en général par A. S. Oersted« [Kbhvn. 1868; med 57 Tavler]; »L'Amérique centrale. Recherches sur sa flore et sa géographie physique« [Kbhvn. 1863, 1. Hæfte (mere udkom aldrig) med 22 Tavler]; »Frilandstrævæksten i Danmark« [1864—67, ikke sluttet]; »Den tilbageskridende Metamorfose som normal Udviklingsgang« [i »Naturhist. Forenings Vidsk. Meddelelser« 1868]. Ø.'s ovennævnte Svampestudier førte ham midt i 1860'erne ud i en meget voldsom Polemik, der endog endte med Rettergang og Voldgiftskendelse; ogsaa senere kom han i lignende heftige Stridigheder, under hvilke hans Modstandere i urimelig Grad synes at reducere hans Kvalifikationer som Lærer og Videnskabsmand. *V. A. P.*

Ørsted, Hans Christian, dansk Fysiker, født 14. Aug. 1777 i Rudkjøbing, død 9. Marts 1851 i Kjøbenhavn, Broder til ovenn. Jurist A. S. 0. Sammen med Broderen lærte han at læse af en Parykmagers Kone i Byen; Manden lærte dem sit Modersmaal, Tysk, samt Addition og Subtraktion. Af en ældre Skolediscipel lærte de at multiplicere, og en Præst i Byen lærte dem Division. Reguladetri lærte H. C. 0. sig selv efter en Bog og underviste siden Broderen i Kunsten. 12 Aar gl. blev han Elev i sin Faders Apotek, fik snart Interesse for Arbejdet i Laboratoriet og læste, hvad han kunde overkomme, af Kemi og anden Naturvidenskab. Ved Selvstudium, indbyrdes Undervisning og lidt fremmed Hjælp forberedte Brødrene sig saa godt til Universitetets Optagelsesprøve, at de efter faa Maaneders Forberedelse i Hovedstaden bestode den med megen Hæder. H. C. 0. studerede Kemi, Fysik og Matematik; tillige gjorde han sig, til Dels ved Broderens Hjælp, fortrolig med Kant og Fichte. Den levende Interesse for Æstetik, som aldrig senere forlod ham, viste sig allerede i Studenterdagene, og 1797 vandt han en Universitetspræmie for Besvarelsen af en æstetisk Prisopgave. S. A. tog han en fin farmaceutisk Eksamen, vandt 1798 en ny Universitetspris for Besvarelsen af et medicinsk Spørgsmaal og blev 1799 Dr. phil. Aaret efter overtog han Bestyrelsen af Løveapoteket, medens Ejeren, Professor Manthey, var udenlands. I Manthey's Sted holdt 0. Forelæsninger over Kemi ved det kirurgiske Akademi, og 1800 blev han tillige Adjunkt ved det medicinske Fakultet. I Sommeren 1801 be-

gyndte han, med offentlig Understøttelse, sin første store Udenlandsrejse, der varede til Jan. 1804. Efter et længere Ophold i Tyskland tilbragte han 15 Maaneder i Paris og vendte hjem over Belgien og Holland. Fra denne Rejse skrev han en Række Breve, isser til sin Ven Manthey, og man ser heraf, hvor ivrig han søgte at sætte sig ind i sine Emner, Kemi, Fysik (især den nys opdagede »Galvanisme«), Filosofi og Teknik. Den unge 0. viser sig her som en hurtig Iagttager, der er snar til at fælde sin Dom over Personer og Forhold, og Dommen er ofte hvas. I sine senere Aar blev han forsigtigere. I Berlin hørte 0. Fichte's Forelæsninger, som han beundrede, og sluttede Venskab med den begavede, men excentriske Fysiker J. W. Ritter, der bl. a. opfandt »Ladningsstøtten«, den første Forløber for den elektriske Akkumulator. Paris tiltalte ikke 0. ret; han blev stødt over Franskmændenes Uvidenhed om ikke-franske Forhold og deres stadige Forudsætning, at der intet fandtes af Værdi uden for Frankrig. En fransk Fysiker spurgte ham, om han havde set et galvanisk Batteri; en anden, om han havde set en Platindigel. Fransk Sprog og fransk Videnskabelighed tiltalte ham i det hele ikke; om Sproget ændrede han dog senere sin Dom, og den franske Fysik var netop dengang i en Bølgedal, fra hvilken den snart skulde hæve sig. Efter Hjemkomsten fik 0. det Hverv at holde fysiske Forelæsninger ved Kjøbenhavn's Universitet, foreløbig i 3 Aar. Herfor fik han 300 Rigsdaler og lige saa meget til Forsøg. Nogen Modstand mødte han, fordi han var kendt som Naturfilosof, hvilket ikke var velset. 1806 blev han ekstraord. Professor i Fysik og fik nu Lejlighed til at forme sine Anskuelser til et sammenhængende System. I den Tid skrev han bl. a. »Betragtninger over Chemiens Historie« og »Om Grunden til den Fornøjelse, Tonerne give«. 1812—13 gjorde han sin anden Udenlandsrejse. Under et tre Maaneders Ophold i Berlin skrev han et af sine Hovedværker, »Ansichten der chemischen Naturgesetze«, der blev oversat paa Fransk under Titelen »Recherches sur l'identité des forces chimiques et électriques«. Efter et Besøg i Paris rejste han samme Vej som før tilbage til Kjøbenhavn. Her giftede han sig 1814, og 1817 blev han ord. Professor.

I det næstfølgende Tidsrum falder Ø.'s betydeligste videnskabelige Virksomhed, fremfor alt hans Opdagelse af Elektromagnetismen. 1822—23 gjorde han sin tredje store Udenlandsrejse, der ligesom de to første gik over Tyskland til Paris, denne Gang fortsat til England og Skotland. I Miinchen var han et Par Uger sammen med Fraunhofer, hvis Bekendtskab han fandt meget lærerigt, og i Weimar traf han Goethe , der modtog ham »som en Fysiker en anden«. I Paris fik 0. denne Gang den bedste Modtagelse. En hel Kreds af Videnskabsmænd arbejdede her videre med Ø.'s Opdagelse af Elektromagnetismen som Udgangspunkt og gjorde for en Tid Paris til Elektricitetsforskningens Centrum. Endnu hjerteligere fandt 0. dog Modtagelsen i England. Efter sin Hjemkomst blev 0. saa stærkt optagen af mange Slags samfundsnyttigt Arbejde, at hans Tid til rent videnskabelige Studier maa have været stærkt begrænset. Paa Overfarten fra Frankrig til England 1823 lagde han Planen til »Selskabet for Naturlærens Udbredelse«, og kort efter sin Hjemkomst fik han dette Selskab stiftet. I mange Aar havde han syslet med Tanken om Oprettelsen af en teknisk Højskole i Kjøbenhavn; allerede Brevene fra hans første Rejse vise, at noget saadant var paa Tale, om end i ganske ubestemte Former. 1829 bleve Planerne til Virkelighed, idet Frederik VI oprettede polyteknisk Læreanstalt, hvor 0. straks blev Direktør. Denne Stilling beholdt han til sin Død, og han arbejdede utrættelig for Anstalten, baade som Lærer og som Leder. 0. var blandt dem, der stiftede »Maanedsskrift for Literatur« [1829], og han blev selv en flittig Bidragyder baade i bunden og ubunden Stil. Noget senere blev han Medlem af Selskabet til Trykkefrihedens rette Brug, hvilket Skridt kostede ham en Del af den Yndest, han stod i hos Frederik VI. — Sin sidste større Rejse foretog han 1846, da han i Løbet af to Maaneder besøgte Tyskland, Frankrig og England. I England traf han John Herschel, Wheatstone og Faraday. Den sidste viste 0. en Række Forsøg, der bleve udførte med ganske simple Redskaber og tiltalte 0. mere end Ampére's Forsøg, som han 23 Aar tidligere havde set i Paris. — Ved en Fest, der blev holdt for 0. paa den Dag, da han havde været i Embedsvirksomhed i 50 Aar, blev Fasangaarden i Frederiksberg Have tilsikret ham paa Livstid af en Kreds af Venner, og 0., der endnu havde sin fulde Aandskraft og sit gode Helbred, glædede sig til at bruge den til Bolig næste Sommer. Men kort efter, i Begyndelsen af Marts 1851, blev han angreben af en Brystlidelse, der i Løbet af faa Dage medførte Døden.

Ved sin Opdagelse af Elektromagnetismen rykkede 0. pludselig frem i første Række blandt alle Tiders Fysikere, men selv uden denne Opdagelse vilde hans andre videnskabelige Arbejder have været tilstrækkelige til at skaffe ham et godt Navn. Hans betydeligste Bedrift paa Kemiens Omraade er Opdagelsen af Aluminium 1824. Han vidste, at de sædvanlige Midler til Fremstilling af Klormetaller ikke lode sig anvende ved Aluminiums Klorforbindelse, og han ledede derfor tørt Klor over ren Lerjord, der holdtes glødende i et Porcelænsrør. Herved dannedes flygtigt Klor-aluminium, der opfangedes i et Forlag. 0. opvarmede dette ny Stof med Kaliumamalgam og destillerede uden Luftens Adgang. Tilbage i Retorten blev »en Metalklump, som i Farve og Glans noget nærmer sig Tinnet«. Hvor rent dette Aluminium har været, kan ikke vides, da 0. ikke synes at have forfulgt Sagen videre, men Vejen til Fremstillingen var funden, og det var væsentlig den, der blev fulgt, indtil den nyere Tids Teknik i Elektriciteten fandt et mægtigere Hjælpemiddel. — 0. udførte en lang Række Forsøg over Sammentrykning af Luft og af Vand. For Luften fandt han ligesom andre af den Tids Fysikere kun Boyle's (Mariotte's) Lov bekræftet. Forsøgene med Vand begyndtes allerede 1817, men først 1822 offentliggjorde han Forsøg, udførte med det bekendte »Ø.'s Sammentrykningsapparat«, i hvilket det Kar, som indeholder Forsøgsvædsken, modtager samme Tryk udvendig og indvendig. 0. fremhæver, at dette Princip ikke skyldes ham, men Englænderen Canton, hvis Ar-

bejder imidlertid vare blevne halvt glemte, og det var først ved Ø.'s Forbedring af Metoden, at den blev almindelig anerkendt. 0. mente at kunne se bort fra Glassets Sammentrykning som forsvindende i Sammenligning med Vandets; den er i Virkeligheden kun en ringe Brøkdel heraf, og Fejlen er let at rette, naar kun Glassets kubiske Sammentrykkelighed er funden. Langt større Vanskelighed saa 0. med Rette i Spørgsmaalet om Vandets mulige Temperaturstigning ved Tryk. I Videnskabernes Selskabs Oversigter for 1827—28 meddeler han, at en Trykforøgelse af I Atmosfære formindsker Vandets Rumfang 50 Milliontedele ved 0°, 45 Milliontedele ved 10° og endnu mindre ved højere Temperaturer. 0. optog gentagne Gange Arbejdet, ogsaa med andre Vædsker end Vand, og førte vistnok Forsøgene saa vidt, som det var muligt paa den Tid, da hverken Teori eller Teknik kunde magte Spørgsmaalet om Temperaturforandringerne ved Tryk.

Lige fra Aaret 1800, da Volta dannede sin berømte Støtte, havde 0. syslet med »Galvanisme«, og paa sin første store Rejse vandt han Opmærksomhed ved Forsøg, som han gjorde med et galvanisk Batteri, han førte med sig. I >Ansichten der chemischen Naturgesetze« udtalte han, at Magnetismen maatte frembringes af de elektriske Kræfter i deres mest bundne Tilstand — i Modsætning til de mange forgæves Forsøg, andre havde gjort paa at finde en Sammenhæng mellem Magnetisme og fri Elektricitet. 0. forestillede sig imidlertid Paavisningen af den bundne Elektricitets magnetiske Virkninger som vanskeligere, end den siden viste sig at være; han forfulgte derfor ikke Tanken og kom først tilbage til den i Foraaret 1820 ved sine Forelæsninger over Elektricitet, Galvanisme og Magnetisme. Han opdagede, at naar man forbinder de lo Poler af en galvanisk Kæde med hinanden ved en Ledningstraad, vil denne Traad, der synes helt blottet for de Virkninger, der kunne opdages ved et Elektrometer, udøve en mægtig Sidevirkning paa en Magnetnaal, som befinder sig i Nærheden. 0. saa straks Sagens Vigtighed, fik ansete Mænd til at være Vidner ved en Række Forsøg, som han anstillede for at faa den ny Naturkraft nøjere undersøgt, og offentliggjorde Resultaterne i et lille latinsk Skrift med Titelen *Experimenta circa effectum conflictus electrici in acum magneticum.* Disse fire Kvartsider, der udsendtes 21. Juli 1820 til alle de mest bekendte naturvidenskabelige Selskaber i Europa, øvede en Virkning som næppe nogen fysisk Afhandling før eller siden. Snart sagt alle Europa's Fysikere lagde det Arbejde til Side, de vare beskæftigede med, for at studere i Elektromagnetisme, og Ø.'s Opdagelse blev i Løbet af ganske kort Tid fulgt af en Række ny, der kulminerede 1831 i Faraday's Opdagelse af Induktionen (s. d, og Elektricitetslærens Historie). Ø.'s Arbejde var ogsaa vel skikket til Grundlag for videre Forskning. Han gav ikke alene en rigtig og fuldstændig Beskrivelse af den Retning, hvori Magnetnaalen bevæger sig i Ledningstraadens Nærhed, men han paaviste, at den nyopdagede Virkning uden Forskel gennemtrænger alle ikke magnetiske Legemer, hvorved den skiller sig skarpt fra alle hidtil iagttagne »elektriske eller galvaniske Virkninger<. Han forestillede sig Tilstanden uden om Ledningstraaden som et Kredsløb af Kræfter i cirkelformede Baner og antog, at der i dette Kredsløb tillige fandtes en fremadskridende Bevægelse, en Antagelse, han dog ikke fandt nødvendig til Fænomenernes Forklaring. I Referatet i Videnskabernes Selskabs Oversigter for 1. Maj 1820—1. Maj 1821 S. 13 former 0. Tanken noget bestemtere, idet han kalder Kraften »et dobbelt Kredsløb af magnetiske Virkninger rundt om den forbindende Leder« og siger, at han har kaldt den Elektromagnetisme. Endnu samme Sommer fortsatte 0. sit Arbejde ved Forsøg med lette galvaniske Elementer, ophængte saaledes, at de kunde dreje sig tillige med Polernes Forbindelsestraad. Han fandt, at en Magnet bevægede dem saaledes, som man efter den nysopdagede Lov kunde vente. Til at paavise Jordmagnetismens Virkning paa Apparatet eller Virkningen af andre Strømledere fandt 0. ikke sit Redskab bevægeligt nok. Her kom Ampère ham i Forkøbet, idet han fandt en bekvemmere Ophængning, der tillod Paavisningen af disse svage Virkninger. 0. betragtede dem som en ligefrem Følge af den Lov for den elektriske Konflikts magnetiske Virkninger, han selv havde opdaget, medens Ampere benyttede Strømmes Virkning paa hinanden som Udgangspunkt for en ny Teori. Begge Fremgangsmaader kunne bruges, hvad 0. ogsaa indrømmer; hans egen er den simpleste. 0. har altsaa ingenlunde forsømt at forfølge sin Opdagelse videre, men da den øjeblikkelig blev optagen til Behandling af en hel Kreds af udmærkede franske Fysikere og Matematikere (Ampere, Arago, Biot, Savart, Laplace m. fl.), er det kun naturligt, at 0. ikke kunde vedblive at føre an i Udviklingen. Under sit Ophold i Paris i Begyndelsen af 1823 førte han Seebeck's Opdagelse af Termoelektriciteten (s. d.) videre, idet han sammen med Fourier fandt paa at forene flere Termoelementer til en Kæde og forstærke Virkningen ved at opvarme hvert andet Lodsted.

0. var alle sine Dage Naturfilosof, for saa vidt som han saa Videnskabens ypperste Opgave i at finde den store Fornuftsammenhæng i hele Naturen og, især i sine yngre Aar, betragtede Specialstudierne som underordnede Hjælpemidler i dette Formaals Tjeneste. Men han blev stedse mere klar over, at der ikke fandtes nogen Vej til sand Naturerkendelse uden om disse Studier. Af »Kant's mægtige Aand« var 0. stærkt paavirket, og med Kant saa han i den sanselige Natur kun en Fænomenernes Verden, farvet for os af vor Erkendelses Ejendommeligheder. Grundspiren til alt det sanselige var for 0. af aandelig Natur, Legemerne vare »kraftopfyldte Rum« og hele Virkeligheden Ydersiden af noget virksomt, der var i Slægt med Menneskets egen Fornuft. Hos Fichte synes det især at have været Foredragets mesterlige Form, der tiltalte 0.; til Schelling stod han personlig i venskabeligt Forhold, men saa ret kritisk paa hans Filosofi, og af et Brev fra 0. til J. L. Heiberg ser man, at 0. endnu 1825 kun kendte Hegel's Filosofi af Beretninger. »Ved Hegel er jeg standset i min Fremgang med den philosophiske Litteratur, fordi den megen Tomhed trættede mig«. Sin Naturanskuelse har 0. fremstillet i »Aanden i Naturen«, en Række Arbejder, der ere blevne til paa forskellig Tid,

men samlede og omarbejdede af 0. i hans sidste Aar og udgivne af ham 1850. De danne de to første Bind i Ø.'s »Samlede og efterladte Skrifter«.

0. var ivrig national, skrev mange Smaaskrifter til Folkeoplysnings Fremme og interesserede sig ikke mindst for Sprogets Rensning og Udvikling. Han var imod alle Forsøg paa at fjerne de tre nordiske Sprog og Folk længere fra hverandre og fandt det naturligt, at det ene af disse Sprog berigede sig ved at laane fra de andre. Selv dannede han en Række ny Ord, hvoraf adskillige ere optagne i Sproget, især i Kemiens Ordforraad. Ilt, Brint, Vægtfylde og Varmefylde ere kendte Eksempler. Nærmere herom i Marius Kristensen, »H. C. 0. og det danske Sprog« [»Danske Studier« 1904]. — Ø.'s populære Skrifter ere samlede under Titelen » Samlede og efterladte Skrifter af H. C. 0.« [Kjøbenhavn 1851-52, 9 Bd.]. Sidste Bind heraf indeholder en Levnedsbeskrivelse, skreven af J. C. Hauch, samt en fuldstændig Fortegnelse over Ø.'s Skrifter. Hans >Naturlærens mekaniske Del« [1845; 3. Udg. 1859] har været meget brugt som Lærebog. (Litt.: »Biogr. Leks.« XIX og der anførte Kilder). *K.S.K.*

Ørstedit se Zirkon.

Ørsten, Herred, Søndmør Fogderi (skal fremtidig tilhøre Aalesund Politimesterdistrikt), Romsdals Amt, 242 □Km., hvoraf ca. 6 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,457 Indb., altsaa ca. 10 Indb. pr. □Km., udgøres af 0. Sogn af 0. Præstegæld; det omgives af Herrederne Volden, Sandø, Vartdalsstranden og Hjørundfjord. Herredet ligger paa begge Sider af den 12 Km. lange Ørstenfjord, mod hvilken det har en Kystlinie af 28 Km.; til Herredet hører Rødø (0,4 □ Km.) samt 17 Smaaøer i Ørstenfjorden. I den N. f. Fjorden og dens Fortsættelse i Ørstendalen liggende større Del af Herredet, der er stærkt gennemskaaret af Dalfører, bl. a. Follestaddalen, Modalen og Romedalen, ligger en Række betydelige Fjælde, blandt hvilke kunne nævnes Vasdalstinden (1,300 M.), Sauhornet (1,319 M.), Kjolaasstenen (1,463 M.), Kvandalstinden (1,423 M.) m. fl.; i Herredets søndre Del, der bl. a. gennemskæres af Ekseteidet og Krøveleidet, naas de største Højder af Snehornet (1,331 M.), Bleia (1,318 M.) m. fl. De fleste af de ovennævnte Fjælde ere Grænsefjælde mod de omliggende Herreder. Herredets betydeligste Vasdrag ere Ørstenelven med dens Tilløb Romedalselven, Modalselven og Aamdalselven; af Indsøer findes efter Kortene 16, af hvilke de største ere Kvandalsvand (1,7 □Km.), Vatnevand (1,9 □ Km.) og Hovdevand (0,9 □Km.). Saavel Strandsiderne langs Ørstenfjorden som Ørstendalen og Follestaddalen ere godt bebyggede og opdyrkede, og Herredet har gode Græsgange i flere af Fjældalene, som Romedalen og Modalen; Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, og blandt de største Gaardsbrug kunne nævnes Øi, Mæle, Hovdenak, Aam, Foliestad, Mo m. fl. Ved Ørsteviken, hvor Kirken ligger, er en Husansamling med (1900) 528 Indb. Herredet har adskillig Løvskov, men lidet Naaleskov. Af industrielle Anlæg findes foruden flere Mejerier en Uldvarefabrik. Hovedveje føre fra den øvre Del af Ørstendalen gennem Bondalen til Hjørundfjord og mod Syd til Austefjorden samt mod Vest til Volden og herfra over Ekseteidet til Ørsteviken; Bygdeveje føre op gennem Ørstendalen og Follestaddalen, ad begge Ørstenfjordens Strandsider m. v. Med Bergen og Aalesund har Herredet Dampskibsforbindelse med Anløbssteder Haavold, Røste og Ørsteviken. (Litt.: se under Søndmør og: G. Thesen, »Beskrivelse af Romsdals Amt« [1861]). *N. S.*

Oertelkur se Aandedrætskure.

Ørtesav se Sav.

Ørtug, gammel nordisk Vægt- og Værdibetegnelse (Mark Sølv å 8 Ører å 3 0. å 10 Penninge), nævnes i Begyndelsen af 13. Aarh. *N. F. B.*

Ørum, Hans Peter, dansk Læge, født I.Jan. 1847 i Kjøbenhavn, død smst. 20. Oktbr. 1904. 0. tog Lægeeksamen 1872, blev Dr. med. 1884 og studerede i Begyndelsen især Gynækologi, men sit Specialstudium opgav han snart, fik en stor Praksis og lidt efter lidt flere og flere offentlige Tillidshverv. I en Aarrække var han Borgerrepræsentant og beskæftigede sig meget med Kjøbenhavns Hygieine, særlig med Hensyn til Drikkevandsforsyning, Ombygning af usunde Kvarterer, Oprettelse af Foreningen for Lægevagtstationer, Anlæggelsen af Boserup Sanatorium. Han havde Sæde i en Mængde Kommissioner og kom til at spille en betydelig Rolle ved sin Energi, Veltalenhed og parlamentariske Evne. *G. N.*

Ørum Sø se Flade Sø.

Ør vandel (oldn. Aurvandill), en Jætte, hvis affrosne Taa Thor skal have kastet op paa Himmelen, hvor den blev til en Stjerne. Er samme Navn som Ørvendel. *A. O.*

Orvarodd, norsk Sagnhelt, se Orvarodd.

Ørvar-Oddssaga, Sagaen om den sagnhistoriske 300 Aar gamle Sagnhelt Ørvar (Pile)-Odd, der skulde tilhøre Hramista-Slægten. Han kaldes ogsaa den »vidførle« paa Grund af sine Færder og Tog til alle Europa's Lande; ogsaa det hellige Land skal han have besøgt. Hans berømteste Tog var det til Bjarmeland. Sagaen om ham haves i forskellige Bearbejdelser; de yngre ere interpolerede med forskelligt Sagnstof (Tog og Kampe). I sin ældste Skikkelse foreligger den i et Haandskrift fra den første Del af 14. Aarh. Selve Sagaen er betydelig ældre, sikkert fra 13. Aarh. Sagaen indeholder mange interessante, kultur- og sagnhistorisk vigtige Episoder og er godt fortalt i det hele. Ogsaa deri findes Samsø-Kampen med Arngrimssønnerne. Sagaen er sidst og bedst udgiven af R. Boer 1888 (i Sagabibliotek 1892). (Litt.: F. Jonsson, »Oldn.-oldisl. Litteraturhist. II). *F. J.*

Ørvendel (ikke Horvendel), jydsk Sagnkonge i Sakse's 3. Bog, Fader til Amled. *A. O.*

Øræfajøkull, Islands højeste Fjæld, 2,119 M., strækker sig som et kæmpemæssigt, isdækket Forbjærg ud fra Vatnajøkull's Sydrand, og da det hæver sig til den betydelige Højde fra selve Kysten, er 0. en af de største og mest imponerende Fremtoninger i Island's Gletscherverden. 0. forbindes med den bagved liggende Vatnajøkull af en 1,350—1,400 M. høj, bred og hvælvet Jøkelryg, hvorfra Firnfladerne hælde mod begge Sider, ned mod Breidamerkjurjøkull (s. d.) i Øst

og Skeidarårjøkull (s. d.) i Vest. Paa Ø.'s øverste, langstrakte Ryg findes nogle snefri Toppe, hvoraf Hvannadalshnúkur midt paa Jøkelen er den højeste; forrest hæver Knappur (1,851 M.) sig som et stejlt, kisteformet Fjæld fra Isen; N. V. f. Knappur er der endnu en Spids, Raudikambur, og andre smaa Toppe mod N. 0.; mellem disse er der en Jøkelflade, som man antager dækker Vulkanens kæmpemæssige Krater. 0. blev først bestegen af Sveinn Pálsson, 11. Aug. 1794, der gik op fra Østsiden til Knappur; Hvannadalshnukur besteges først af Hans Frisak 19. Juli 1813. I Aaret 1904 blev 0. bestegen og opmaalt af danske Generalstabsofficerer, som have udgivet et fortræffeligt Kort af den og dens Omgivelser. Grundfjældet bestaar af Tuf og Breccie med enkelte Indlæg af Liparit; mod Syd ligger Snegrænsen omtrent i 1,000—1,100 M.'s Højde o. H. paa Siderne mod Øst og V. ca. 900 M. Fra Firnfladerne strække 8 store Gletschere sig ned, 3 mod Øst, 3 mod Vest og 2 mod Syd, og den laveste Gletscherende (Kviárjøkull) ligger kun 50 M. o. H. I historisk Tid kender man 4 vulkanske Udbrud fra 0., 1341, 1362, 1598 og 1727; de have alle været meget fordærvelige for de nærmeste Bygder, da Gletscherne under Udbrudene have smeltet og oversvømmet Lavlandet. Udbrudet 1362 var det heftigste, 40 Gaarde og 2 Kirker bleve bortskyllede af Gletscherflomme, og næsten hele Befolkningen i Bygden Øræfi omkom ved denne Katastrofe; ved Udbrudet 1727 blev Bygden i flere Aar ubeboelig, men de fleste Indbyggere kunde dog dengang redde Livet. (Litt.: J. P. Koch, »Kortlægning af Skeidarársandur og Øræfajøkull i Sommeren 1904«; Geogr. Tidsskr. XVIII; Th. Thoroddsen, »Island, Grundriss j der Geographie und Geologie«, I—II [Gotha 1906]; Geogr. Tidssk. XIII). *Th. Th.*

Øræfi, en Bygd i det sydlige Island under Øræfajøkull's vestlige og sydlige Randfjælde. 0. bestaar af en Række græsbevoksede Oaser mellem rivende Jøkelelve og Sandstrækninger. Fra andre beboede Egne paa Sydkysten adskilles 0. ved udstrakte Sandørkener med farlige og vandrige Jøkelfloder og begrænses mod Nord af Vatnajøkull's Snemarker, mod Syd af Havet og Skeidaráen's Bredninger og Laguner. Ned i Bygden strække flere Gletschere sig igennem Dalfører i Øræfajøkull's Randfjælde næsten ned til Gaardene. Bygden har paa Grund af Naturforholdene kun lidet Samkvem med Yderverdenen, og Beboerne maa gøre 2 å 3 Dages Rejser for at naa de nærmeste Handelspladser. Indbyggerne ere haardføre og dygtige og have paa Grund af deres Isolation forskellige ejendommelige Skikke. Præstegaarden midt i Bygden hedder Sandfell. 0. er ofte bleven hjemsøgt af Naturulykker, vulkanske Udbrud, Jøkelløb, Oversvømmelser af Gletscherelve o. s. v. (Litt.: Th. Thoroddsen, »Fra det sydøstlige Island« i Geogr. Tidsskrift XIII). *Th. Th.*

Øs eh jul kaldes en Maskine til Løftning af Vand, der har været benyttet fra Oldtiden og endnu i meget primitiv Form anvendes af uciviliserede Nationer, f. Eks. af de indfødte i Ægypten. Den simpleste Form (Fig. 1) bestaar af et Hjul, paa hvis Omkreds der er fastgjort Spande eller Lerkrukker, der ved Hjulets Omdrejning skiftevis dykkes ned i Vandet, hvor de fyldes, og hæves op til den højeste Stilling, hvor de udtømme sig over en skraa Rende. Spandene kunne enten være i fast Forbindelse med Hjulet — og ere

Fig. 1. Pig. 2.

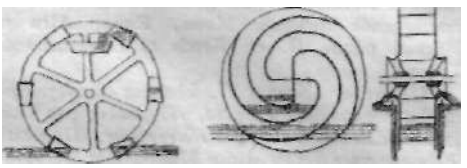

Øsehjul.

da saaledes anbragte, at naar de løftes op at Vandet, hælde de netop lige saa meget, som naar de begynde at udtømme sig foroven (der løftes da saa meget som muligt af hver Spand) — eller de kunne være anbragte paa Tappe, saa at de kunne dreje sig i Forhold til Hjulet og ved at indtage en lodret Stilling, naar de træde ud af Vandet, fyldes helt; ved foroven at støde mod Kanten af Afløbsrenden hældes de saa meget, at de tømmes helt. Naar 0. drives med Vandkraft, anbringes Spandene ofte paa selve Vandhjulet.

Perronnet har konstrueret et 0. med Spiralgange mellem to plane Sideflader (se Fig. 2). Hjulet fyldes fra Omkredsen og afgiver Vandet til begge Sider ved Midten. Saadanne Hjul arbejde med en meget stor Virkningsgrad; da der intet Vand spildes, arbejdes uden Stød mod Spiralfladerne, og da Vandet ikke løftes højere, end netop nødvendigt, maa Hjulet faa en betydelig Diameter og bliver derfor temmelig kostbart. *H. H. S.*

Øsekar (Søudtryk), en Træklods, udhulet og tildannet som en rummelig Ske, med et kort Haandtag; bruges til at øse Baade læns, naar disse ere blevne mere eller mindre fulde af Vand. *C. L. W.*

Øsel, russisk 0 i den østlige Del af Østersøen, Guvernement Lifland, ligger i Mundingen af Riga-Bugten og skilles ved et 30 Km. bredt Farvand fra det mod Syd liggende Kurland, hvis nordligste Punkt er Domesnæs, samt ved Søäla-Sundet fra den Nord for liggende Dagø og ved et smalt, lavvandet Sund fra den lille 0 Moon (Mohn), der ligger mod Nordøst. 0. er 2,618 □ Km. med (1897) 60,263 Indb., hvoriblandt 57.537 Ester, 1,573 Tyskere og 754 Russere. Øen har flere Steder høje Kyster, der i Nord og Vest danne stejle Kalkklinter (panks); hyppig løber dog Kysten ud i Smaahalvøer, der ende i lave Odder. Den største af disse Halvøer er den 30 Km. lange og 3—8 Km. brede Svorbe, der strækker sig mod Syd; tidligere var det en egen 0, som nu er vokset sammen med den større Naboø; den ender Syd paa i Svarferort, der yderligere fortsættes 17 Km. ud i Havet som det for Skibsfarten farlige Rev, Svarfergrund. 0., der i Hovedsagen er bygget op af Kalksten, har en temmelig jævn og flad Overflade, hvis højeste Punkt kun ligger 50 M. o. H. Flere Steder findes Sumpe og Moser, og

Skove, der for en stor Del bestaa af Eg, have en meget betydelig Udbredelse. Befolkningen lever næsten udelukkende af Agerbrug, og der dyrkes Rug, Byg, Havre, Hør, Hamp og Kartofler. Vigtige Bierhverv ere Fiskeri og Jagt, der særlig drives paa de mange Ænder og Svaner, der paa Trækket besøge Øen. Af Vigtighed er desuden Kalkstensbrydningen. Sammen med de nærliggende Smaaøer Moon, Runø, Alro og Filsand udgør 0. en Kreds af Guvernementet Lifland.

Historie. Navnet 0. kommer sandsynligvis af det oldnordiske *eysysla*, >Øsyssel«; paa Estisk hedder den *Saarema* eller *Kurresaar*. De estiske Beboere vare i den ældre Middelalder berygtede som Sørøvere, der gjorde Østersøen og dens Kyster usikre. 1206 gjorde Valdemar Sejr et Krigstog til Øen og anlagde en fast Borg. 1227 erobredes den af de tyske Riddere under Biskop Albert af Riga, der tvang Befolkningen til at antage Kristendommen. Øen deltes mellem Ridderordenen samt Borgerne i Riga og Biskoppen af Riga. De sidstnævntes Deltagelse i Besiddelsen varede dog ikke længe; thi da der kort efter af 0. og det estlandske Landskab Wieck dannedes Bispedømmet 0., blev dettes Biskop Landsherre over $^2/_3$ af Øen, medens Ridderne beholdt Resten. Byen Riga søgte forgæves at gennemføre sine Fordringer paa en Del af Øen. Da Tsar Ivan IV 1558 begyndte sine Angreb paa den liflandske Ordensstat, aftraadte Biskop Johan af Munchhausen 1559 sit Bispedømme til Kong Frederik II af Danmark, mod at Kongen bekræftede Stændernes Privilegier og betalte en Sum Penge. Kongen overlod Øen til sin Broder, Hertug Magnus, der 1560 besatte det vigtigste af de biskoppelige Slotte, Arensburg, og af Domkapitelet valgtes til Biskop. Ved at eftertragte Ordensslottet Sonnenburg samt Riddernes Andel af Øen kom han imidlertid hurtig i et saa spændt Forhold til disse, at Frederik II allerede 1561 maatte berøve ham næsten al Magt. Senere, da Magnus gjorde sig til et villigt Redskab for Russerne, blev Bruddet mellem ham og Kongen endnu fuldstændigere. Fra 1570 blev Øen styret af en dansk Statholder. Ved Freden i Brömsebro 1645 aftraadtes 0. til Sverige, der anerkendte Øens og Byen Arensburg's Privilegier. Forvaltningen var dog temmelig slet, og Øen stod i alle Henseender lavt. Beboerne vare næsten kun Kristne af Navn, og endnu i 1690'erne foretrak Bønderne i største Hemmelighed at begrave de døde i deres hedenske Forfædres hellige Lunde fremfor paa de kristne Kirkegaarde. 1710 overgav den svenske Kommandant paa Arensburg O. M. Wolffelt Slottet og Øen til Russerne, og ved Freden i Nystad 1721 afstodes den formelt til Rusland. Under Russernes Regimente ere næsten alle skandinaviske Spor udslettede paa Øen. *H. P. S.*

Øskenceller (bot.) er Betegnelsen for en ejendommelig Udvikling af Hyfeledene hos visse Svampe (især Basidiesvampe); 0. dannes ved, at der paa en Celle lige ved Tværvæggen dannes en Udposning, som vokser op til Nabocellen, hvorefter den adskillende Væg opløses; der bliver saaledes Mulighed for en Sammenblanding af de to Cellers Indhold; senere kan Forbindelsen atter afbrydes ved Cellevægge, der adskille 0. fra de oprindelige Celler. *F. K. R.*

Øskjegger (Eyaskeggjar) var Navnet paa et Oprørsparti, som Vinteren 1192—93 rejstes mod Kong Sverre paa Orkn-Øerne. Dets Kerne bestod fornemmelig af Ledingsmandskabet paa »Gullbeinen«, et af de Krigsskibe (>Skjegger<), som Øerne havde at stille; deraf Navnet »Gullbeiner«. Oprørsflokken tog Kong Magnus Erlingssøn's Søn, Sigurd, til Høvding, sluttede sig Vaaren 1193 til den landflygtige Biskop Valdemar af Slesvig og hærgede i de danske Farvande. Derefter kom den om Høsten til Bergen, hvor den satte sig fast. Men den følgende Vaar (3. Apr. 1194) blev Flokken af Kong Sverre opreven i Slaget i Florevaag. Resterne sloge sig senere til Baglernes Parti. *O. A. 0.*

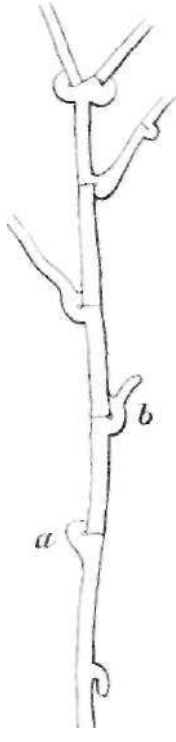

Hyfe med Øskenceller af Hussvamp.

Øsofagoskopi (græ.), Undersøgelse af *Øsofagus* (Spiserøret) ved Synet. Spiserørets skjulte Leje gør, at det vanskelig lader sig undersøge ved Synet, og man har længe været henvist til Undersøgelse med Sonder for at bestemme dets Vidde, Smertefuldhed, medens Undersøgelse med Øjet kun kunde iværksættes i den allerøverste Del lige ved Svælget. I de senere Aar har man dog søgt at faa et mere direkte Indblik længere nede. Til den Ende har man benyttet den samme Vej som ved flere andre nyere Undersøgelsesmetoder af *Organer* (*smlg.* Belysningsapparater), idet man har benyttet Muligheden for at indføre en elektrisk Mignon-Lampe i Spiserøret og se ned i dette gennem et langt, lige Metalrør, der lader sig indføre gennem Munden paa samme Vis, som de som Sabelslugere bekendte Artister indføre deres Klinge. Naar nemlig Hovedet lægges langt tilbage, og Munden aabnes, kan et glat, lige Rør hos de fleste Mennesker føres gennem Mund, Svælg, Spiserør helt ned til Mavemunden. En i den nedre Ende af Røret værende ærtestor elektrisk Lampe vil da oplyse det lille Stykke Spiserør, der ligger umiddelbart for Enden af Røret, og ved at skyde dette frem og tilbage vil snart et, snart et andet Stykke af Spiserøret ligge tilgængeligt for Indblik gennem det indførte Rør. Metoden er dog ikke ufarlig for Patienten, og de opnaaede Resultater ikke meget store. 0. har derfor langtfra den Betydning som flere af de andre medicinske Belysningsmetoder til Undersøgelse, selv om den sandsynligvis ved Forbedringer vil komme til at yde lidt mere end hidtil. *E. A. T.*

Øsofagotomi (græ.), Spiserørsnit, er en Operation, der gaar ud paa at skaffe Adgang til Spiserøret gennem et Snit udvendig fra — udvendig 0. (0. *externa),* eller gennemskære en Snævring i Spiserøret ved et dertil indrettet Instrument, Øsofagotom — indvendig 0. Denne sidste har dog en kun temmelig begrænset Anvendelse; den er dog tagen op i de senere Aar under Ledelse af Øsofagoskopi. Ved 0. uden nogen Tilføjelse menes nærmest den udvendige 0., der er bragt i Anvendelse dels for Gennemskæring af Snævringer i Spiserøret, dels for Fjernelse af Fremmedlegemer fra Spiserøret, dels for Tilførsel af Fødemidler, naar Lidelse af Svælget hindrer almindelig Synken. Denne 0. *externa* udføres gennem et Længdesnit paa venstre Side af Halsen. Det er en i og for sig ikke farlig Operation, men ikke overmaade hyppig. *E.A.T.*

Øst, Ostpunkt se Himmel og Verdenshjørner.

Østaber ell. smalnæsede Aber (*Catarrhini*) kaldes med et fælles Navn alle den gamle Verdens Aber, i Modsætning til de amerikanske Vestaber (s. d.). Deres Næseskillevæg er smal, og Næseborene vende nedad og fremad. De have ■2 uægte og 3 ægte Kindtænder ligesom Mennesket. I Kraniet er der en fuldstændig Skillevæg mellem Øje- og Tindingehulen og en benet Øregang; Negle findes paa alle Fingre, og Tommelen er næsten altid veludviklet. Højest inden for 0. staa de haleløse Menneskeaber, *Anthropomorpha* (s. d.), Mennesket fjernere staar Hundeaberne, *Cynomorpha.* Disse have veludviklede Sædepuder, nøgne, farvede Hudpartier, der dække over de tykke, udbredte Sædebensender; Hale findes altid, er hyppigst lang, men aldrig Sno- eller Gribehale; Baglemmerne ere lidt længere end Forlemmerne, Brystet sammentrykt, og de fleste af dem have Kæbeposer, der aabne sig indvendig i Munden. Man skelner mellem to Grupper: Marekattenes (*Cercopithecinae*) med Kæbeposer og simpelt bygget Mave, og Slankabernes (*Semnopithecinae)* uden Kæbeposer og med en Mave, der falder i flere Afsnit. Til den første høre Bavianer (*Cynocephalus*) (s. d.), Marekatte (*Cercopithecus*) (s. d.), Slægten *Macacus* (s. d.), hvortil Gibraltaraben (*Inuus ecaudatus*) regnes, samt et Par Slægter af sjældnere Aber. Til den anden Gruppe hører selve Slægten Slankaber (*Semnopithecus*) (s. d.), hvortil ogsaa Næseaben regnes, og Slægten *Colobus,* hvortil Guereza-Aben (C. *guereza*) (s. d.) hører. Uddøde 0. kendes fra Sydeuropa's og Indien's mio- og pliocene Dannelse; i det hele laa disse Dyrs Nordgrænse i Tertiærtiden nordligere end nu. *M. Ml.*

Østafrika kaldes den østlige Side af Afrika fra Kap Guardafui til de britiske Besiddelser i Sydafrika. Det indbefatter altsaa de italienske Besiddelser paa Somali-Halvøen, Britisk Ø., Tysk 0. og den portugisiske Østafrikanske Fristat Mosambik. *C. A.*

Østafrikanske Fristat se Mosambik.

Østalper se Alper S. 613.

Østasiatiske Kompagni, Aktieselskab, Det (*The East-Asiatic Company limited),* stiftedes 1897 med det Formaal at drive Handel, Skibsrederi og industriel Virksomhed i Danmark og Udlandet og navnlig at fremme Handelsforbindelsen mellem Danmark og Østasien. Som Grundlag for Virksomheden overtog Selskabet den af Firmaet Andersen & Co. i Kjøbenhavn og Bangkok drevne Forretning, saaledes at dennes Chefer, navnlig H. N. Andersen, blev 0. K.'s administrerende Direktører. Allerede det følgende Aar sattes 3 til Øjemedet særlig byggede Dampere i Fart mellem nordeuropæiske Havne og Østasien. Virksomheden er siden stadig bleven udvidet og har efterhaanden naaet et efter danske Forhold betydeligt Omfang. 1899 deltog 0. K. i Stiftelsen af »Det Russisk-Østasiatiske Dampskibsselskab*, 1902 i Stiftelsen af »Det Fransk-Østasiatiske Kompagni*, 1903 i Stiftelsen af »Det Sydafrikanske Handelsselskab« og »Kjøbenhavns Oliefabrik«. 1905 optog 0. K. i sig det faa Aar i Forvejen stiftede »Vestindiske Kompagni«, og 1906 er der gjort Skridt til Oprettelsen af »Nørresundby Portland-Cementfabrik«. 0. K. ejer betydelige Skovarealer i det indre af Siam samt flere Savmøller; i Kjøbenhavn og Bangkok har det sine egne Kontorbygninger og i Bangkok egne Pakhuse. Paa St. Thomas har det en Filial med Pakhuse og Kulværfter, i Singapore en Filial, til hvilken der hører en Gummiplantage paa ca. 1,000 Hekt. En 1900 oprettet Filial i Shanghai opgaves derimod atter 1904 tillige med de under den sorterende Filialer i Mantshuriet. Handelsflaaden bestod ved Udgangen af 1906 af 21 Dampere med 55,940 Brutto Registertons, nemlig 12 Dampere paa Routen Europa—Indien—Østasien, 4 paa Routen Bangkok —Malakka- Kysten—Singapore, 3 paa Routen Europa—Vestindien—Mellemamerika og 2 sejlende mellem de vestindiske Øer.

Aktiekapitalen, der 1897 var 2 Mill. Kr., var ved Udgangen af 1906 stegen til 15 Mill. Kr., og der var desuden udstedt Partialobligationer til Beløb 5 Mill. Kr. Selskabet havde i de da forløbne 10 Aar ved Hovedkontoret i Kjøbenhavn eksporteret Varer fra Europa for 39,4 Mill. Kr. (hvoraf danske Artikler for 4,9 Mill. Kr.), og importeret Varer til Europa for 41,8 Mill. Kr. (hvoraf til Danmark for 20,1 Mill. Kr.). Udbyttet til Aktionærerne har været 5—8 p. Ct., undtagen for 1906, da der uddeltes 11 p. Ct. *C. V. S.*

Østasien se Kina, Korea og Japan.

Østberg-Horwitz, Carolina, svensk Operasangerinde, er født i Stockholm 17. Maj 1853; 16 Aar gl. kom hun ind paa det musikalske Akademi, gennemgik Konservatoriet og debuterede 1873 paa Stora teatern som Anna i »Jægerbruden«. 1874—77 var hun ansat ved Operaen, hvor hun bl. a. sang Rosina, Susanne, Adina i »Elskovsdrikken« og Zerlina i »Fra Diavolo«. Da hun 1878 blev gift, syntes det, som om hun med det samme vilde opgive sin sceniske Løbebane, men allerede Aaret efter dukkede hun op igen paa Nya teatern, hvor hun 1879—85 udførte henved en Snes forskellige Operettepartier. 1880 optraadte 0. i Kjøbenhavn som Bocaccio og Den lille Hertug, 1882 sang hun i Amsterdam som Medlem af Neumann's omrejsende Wagner-Selskab Sieglinde i »Valkyrien«, 1885—86 optraadte hun i Norge og Goteborg, og 1886 blev hun igen fast knyttet til Operaen i Stockholm, som hun nu — med Undtagelse af Aarene 1892—94, der bl. a. benyttedes til en amerikansk Koncertturné — tilhørte indtil 1906, og hvor hun i Aarenes Løb

fik et meget betydeligt og alsidigt Repertoire, der omfattede saa forskelligartede Partier som Agathe i »Jægerbruden«, Martha, Regimentets Datter, Elvira i »Don Juan«, Rezia i »Oberon«, Nattens Dronning, Norma, Elisabeth i »Tannhäuser«, Grevinden i »Figaros Bryllup«. *S. L.*

Østbye, Peter Nilsen, norsk Filolog, er født i Nitedalen 20. Febr. 1855, blev 1873 Student, tog 1881 filologisk Embedseksamen med Indstilling. 1887 vandt han Kronprinsens Guldmedaille for en Afhandling »Om Plan og Komposition i Thukydids græske Historie« [Chra. Vid. Selsk. Forh. 1888] og blev s. A. Universitetsstipendiat i klassisk Filologi. 1894 blev han ansat som Bestyrer, 1898 som Rektor ved den kommunale højere Almenskole i Fredrikstad. Af hans Forfatterskab kan desuden nævnes en metrisk Oversættelse af Sofokles'es »Oidipus i Kolonos« [Chra. 1891], »Die Schrift vom Staat der Athener und die attische Ephebie« [Chra. Vid. Selsk. Forh. 1893] og »Die Zahl der Burger von Athen im 5. Jahrhundert« [Chra. Vid. Selsk. Skr. 1894]. Til tyske Tidsskrifter har han leveret Artikler om det norske Skolevæsens Organisation. *K. F.*

Østenfjældske Norge se Norge S. 486.

Österbotten, finsk Pohjanmaa, Landskab i Finland, ligger mellem 61° 58' og 67°, 12° n. Br. og grænser mod Vest til den bottniske Bugt, mod Nord til den finske Lapmark, mod Syd til de finske Landskaber Satakunta, Tavastland, Savolaks og Karelen og mod Øst til Rusland. Arealet er 108,000 □ Km. med (1900) ca. 550,000 Indb., hvoriblandt 130,000 svensktalende, der bebo Skær og Kystegne i Vasa Len fra Vindeby til gamle Karleby. Landskabets Grænse mod de nævnte Landskaber og mod Rusland dannes af en Landryg (Suomenselkä og Maanselkä), fra hvilken det i øvrigt temmelig jævne Terrain skraaner ned imod den bottniske Bugt. Der er i Ø.'s mellemste Del kun faa Steder, hvor Fjældgrunden danner højere Partier ; Landskabets Ujævnhed skyldes det rindende Vands Erosion. Kysten er en Skærgaardskyst, der ved Qvarken mødes med Skærgaarden paa den svenske Side. Ejendommelig for Ø.'s Kystland er Hævningen, der beløber sig til ca. 1 M. i et Aarhundrede, og som stadig finder Sted. Som Følge af det grundede Kystvand har Hævningen ytret sig ved Tørlæggelsen af betydelige Arealer, og den sydlige Del af 0., der er ganske jævn og opfyldt af vekslende Skove og Moser, bærer endnu tydelig Præget af at være hævet Havbund. Det nøgne Grundfjæld træder kun faa Steder frem i Dagen i 0. Af betydeligere Bjærgdrag nævnes foruden Landryggene kun Ounasselkä i den nordlige og Kainunselk'å i den østlige Del af Landskabet; de udgaa begge fra Maanselkä. Vandskellet mellem Vandløbene hæver sig ikke meget over det øvrige Terrain og optages mest af Moser og spredte Fjældknuder samt mod Nord af Sandstrækninger. De vigtigste Vandløb ere Kemi Elv, Simo Elv, Ijå Elv, Ule Elv, Pyhäjoki, Lestijoki og Esse Aa. Af Søerne nævnes Uletrask, Kemiträsk, Simojärvi, Pyhäjärvi, Lestijärvi, Alajärvi, Lappajärvi og Evijärvi. Planteverdenen er bedst udviklet Syd paa, dels af klimatiske Grunde, dels, fordi Jordbunden her er leret, medens den Nord paa er mere sandet. I det sydlige 0. samt paa Øerne træffes ypperlige Skove, hvor Gran og Birk ere fremherskende, medens Bevoksningerne i det nordlige væsentlig sammensættes af Fyr, Asp og Birk. I de udstrakte Skove leve endnu Bjørn, Ulv, Los, Ræv, Egern, Hare, og af og til træffes Vildren. Elvene ere rige paa Fisk især Laks, og ved Kysterne drives betydelig Jagt paa Svømme- og Vadefugle. I administrativ Henseende udgør 0. Uleåborgs Len samt en Del af Vasa Len, til hvilke yderligere henvises. *H. P. S.*

Osterby, Bjærgværksby i det mellemste Sverige, Upsala Len, ligger 3 Km. fra Dannemora og har et af de største Jærnværker i Dannemora-Omraadet. 0., der har omtrent 1,000 Indb,, udmærker sig ved sin smukke Beliggenhed og sine velbyggede Huse. Værket anlagdes 1565 og udlejedes senere til Louis de Geer, der købte det 1643. En Maleri- og Skulptursamling, der fandtes paa 0., splittedes, da Virksomheden 1876 blev Aktieselskab. *3. P S.*

Østerbygden og Vesterbygden i Grønland vare Navnene paa to Strækninger (Hoved-bygder), der vare beboede under den gamle islandske Kolonisation. 0. blev grundlagt i Aar 985 af Erik den Røde og stod i halvfemte Hundrede Aar i Forbindelse med Omverdenen, navnlig med Island og Norge, indtil forskellige Forhold bevirkede, at Forbindelsen efterhaanden ophørte, og at derfor Kolonien gik til Grunde.

Fejlagtige Kort og misforstaaede Kursforskrifter i Forbindelse med det Faktum, at de til Koloniens Genopdagelse til Grønland's Vestkyst udsendte Ekspeditioner ikke der fandt Efterkommere af de gamle Nordboer, bevirkede, at man i Slutningen af 17. Aarh. og i næsten hele 18. Aarh. gik ud fra, at de gamles 0. havde ligget paa Østkysten af Grønland. Man udsendte mange Ekspeditioner for at genfinde Kolonien, men Bestræbelserne for at lande paa Kysten bleve stadig hindrede af Drivisen. Man havde imidlertid fundet mange Nordboruiner i Julianehaab's Distrikt, men om dem antog man, at de stammede fra Vesterbygden, som man vidste allerede tidligere var ødelagt af Eskimoerne.

1792 fremsatte Eggers (s. d.), i Prisskriftet »Om Grønlands Østerbygds sande Beliggenhed«, efter et grundigt Studium af de gamle islandske Skrifter den Paastand, at 0. havde ligget V. f. Kap Farvel, og at de der fundne Nordboruiner tilhørte denne. Hans Opfattelse mødte dog megen Modstand, og der opstod en Strid om Bygdens rette Beliggenhed, som vedblev største Delen af 19. Aarh. Resultaterne af en fornyet og paa Nutidens Kritik bygget Undersøgelse af de islandske Kildeskrifter og gamle Kort samt stedlige Undersøgelser saavel paa Østkysten som paa Vestkysten have nu bekræftet Eggers'es Opfattelse, at 0. *har* ligget i Julianehaab's Distrikt og at Vesterbygden har ligget i Godthaab's Distrikt, hvor der ogsaa findes Nordboruiner. Angaaende Ø.'s Historie henvises for øvrigt til Grønland, 8. Bd., S. 46—48.

De vigtigste Fjorde og Kirker i 0., som omtales i de gamle islandske Skrifter, ere nu identificerede fra sikre Udgangspunkter. Her skal kun nævnes, at Eriks-Fjord, hvor Erik den Røde bosatte sig, utvivlsomt er Tunugdliarfik, og at Brattahlid, Erik den Rødes berømte Gaard og

Lovsigemændenes Hjem, er Kagsiarsuk i Tunugdliarfik, samt at Einars-Fjord, en af de først opdagede og bebyggede Fjorde, utvivlsomt er Igaliko-Fjord, og at Gardar, Landnamsmanden Einar's Hjem, hvor fra først af Nybyggernes aarlige Tingforsamling holdtes, og som senere blev Bispesæde med den til St. Nikolas indviede Domkirke, er Igaliko, og endelig, at Austfirdi (Østfjord) med Kirken »under Hsfdi« er Igaliko-Fjordens østlige Arm ved Kagsiarsuk. (Litt.: H. P. v. Eggers, »Om Grønlands Østerbygds sande Beliggenhed« [Landhusholdnings Selsk. Skr., Kbhvn. 1794]; M. Wormskjold, »Gammelt og Nyt om Grønlands . . . Beliggenhed« [Skand. Litt. Selsk. Skr., Kbhvn. 1814]; H. F. J. Estrup, »Nogle Bemærkninger om Grønlands Østerbygde« [Skand. Litt. Selsk. Skr., Kbhvn. 1824]; C. Giesecke, *On the Norwegian Settlements on the Eastern coast of Greenland or Osterbygd and their Situation* [Trans. Irish. Acad., Dublin 1825]; W. A. Graah, »Om Øster- og Vesterbygdens Beliggenhed« [Tillæg til Undersøgelses-Rejse til Østkysten af Grønland, Kbhvn. 1832]; »Grønlands historiske Mindesmærker« [Kbhvn. 1838—45]; R. H. Major, *The site of the lost colony of Greenland determined* . . [Journ. of the Roy. geogr. Society, Lond. 1873]; K. J. V. Steenstrup, »Om Østerbygden« 1886 [»Meddelelser om Grønland«, IX]; Finnur Jonnson, »Den islandsk-grønlandske Kolonis Historie« [»Nord. Tidsskr. for Vetenskap, Konst och Industri« 1893]; samme, »Grønlands gamle Topografi efter Kilderne« 1898 [»Meddelelser om Grønland« XX]). *G. F H.*

Østerdalen kaldes det østligste af det søndenfjældske Norge's Hoveddalfører med Sidedale, beliggende i Hedemarkens Amt (s. d.). Den strækker sig fra Elverum i Syd til Egnen omkring Røros i Nord og har en Befolkning af 29,066 Indb. paa 14,823 □ Km. Hoveddalen gennemstrømmes af Glommen (s. d.) og omgives af forholdsvis lave, jævnt skraanende Aaser, bevoksede med Gran og Furu. De vigtigste Sidedale til Hoveddalføret (Glommendalen) ere (regnede Sønden fra) paa Vestsiden: Imsdalen, Atnedalen og Vingelen, paa Østsiden: Rendalen og Tyldalen. Søndre 0. hører til Landets skovrigeste Egne; i Nordre 0., særlig i Tønset og Lille Elvedalen, er Skoven nu stærkt medtagen ved forceret Hugst. Derimod findes her meget gode Havnegange, og Fædriften er derfor Hovednæringsvej, medens Skovbruget er af overvejende Betydning i Søndre 0. Det dyrkede Areal udgør kun I p. Ct. Jagt paa Rype, Storfugl og Hare drives i betydelig Udstrækning i Nordre 0. og er ogsaa i Søndre 0. en ganske væsentlig Biindtægt for mange. Der drives en Del Fiske, navnlig af Ørred, Harr, Gedde og Lake, men det har i længere Tid været i Aftagende. Af industrielle Anlæg ere alene Dampsave og Møllebrug af nogen Betydning. Bebyggelsen er i det hele taget meget spredt; lange Skovstrækninger skille mellem Grændene. Den tætteste Bebyggelse findes i Glommendalen, nemlig i Elverum og opover til Aamot, i Stor- og Lille-Elvedalen og omkring Tønset. I antropologisk Henseende er der et skarpt Skille ved Tønset, idet Langskallerne udgør den aldeles overvejende Del af Befolkningen søndenfor, medens Kortskallerne ere i stor Majoritet nordenfor; den blonde Type er ogsaa mere fremherskende i det nordlige. Den nordøsterdalske Befolkning, som i legemlig Udvikling er overlegen over Befolkningen søndenfor, er vistnok af trøndersk Oprindelse. 0. (*Eystridalir*) blev først bebygget i den yngre Jærnalder og var i den længste Tid af Middelalderen svagt befolket. Den har spillet en lidet fremtrædende Rolle i Landets Historie og har i den ældste Tid rimeligvis kun været betragtet som Skovmarker, hørende til Hedemarken (eller Gudbrandsdalen). — Throndhjemsbanen gaar gennem hele Dalføret.

Om Enkeltheder se Herredsbeskrivelserne, nl. Elverum, Aamot, Stor- og Lille-Elvedalen, Rendalen (ytre og øvre), Tønset, Tolgen. Til Østerdalens Fogderi henhøre ogsaa Trysil, Sollien og Kvikne. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, »Hedemarkens Amt«, B. 1—2 [Chra. 1902]. Ø.'s Natur og Folkeliv ere navnlig skildrede af Jacob B. Bull og N. Østgaard). *K. F.*

Østergaard, Vilhelm, dansk Forfatter, er født 16. Jan. 1852 i Kjøbenhavn. Gennem en udpræget litterær Interesse lykkedes det ham at arbejde sig op fra en ubetydelig Kontorstilling, og med journalistisk Virksomhed — i en Aarrække knyttet som æstetisk Medarbejder til »Nationaltidende« og senere »Dagens Nyheder« — som Mellemled i Kraft af sit sunde og naturlige Fortællertalent at naa frem til en anerkendt Stilling som folkelig Forfatter. 0. har udfoldet en betydelig Forfattervirksomhed. 1879 debuterede han med en Samling Smaahistorier (»Fra ulige Steder«), og han har senere fortsat med Billeder fra Hverdagens Liv. Sine litterære Sporer har han dog fornemmelig vundet ved sine historiske Romaner og Skildringer (»Danske Sagn og Historier«, 1—2 [1891—93], »Danmarks Vovehals« [1894], »Tyge Brahe« [1895]). Men som dramatisk Forfatter og Bearbejder, særlig af Folkeskuespil, har 0. ogsaa udfoldet en betydelig Virksomhed. 1897—1901 redigerede han det nationale Værk »Vort Folk i det 19. Aarh.«, og siden 1899 »Gyldendals Bibliothek«, i hvilket han selv skriver en omfattende Danmark's Litteraturhistorie i nyere Tid. Ved sin omfattende Udgivervirksomhed har 0. ydet et ikke ringe Bidrag til Fremme af dansk Folkeoplysning. *J. Cl.*

Ost ergren, Karl Ludvig, svensk Forfatter, Pseudonym Fjalar, (1842—81), blev Student i Upsala og tilhørte N.-S.-Kredsen. 1869 blev han Docent i Æstetik i Upsala, men tog senere paa Aaret til Gefle som Adjunkt og levede der til sin Død. Hans Navn er særlig knyttet til to Digtsamlinger »Dikter« [1871] og »Nya dikter« [1879], hvori der findes Digte, som kunne minde om Atterbom og Franzén og vidne om en nobel, mandig Personlighed. O. er tillige Forfatter til forskellige særdeles smagfulde Oversættelser, særlig af tysk Lyrik. *O. Th.*

Östergötland, Landskab i det sydlige Sverige, grænser mod Nordøst til Sodermanland, mod Øst til Østersøen, mod Sydøst, Syd og Sydvest til Smaaland, med Vest til Vettern og mod Nordvest til Nerike. I Henseende til Areal og Folketal falder 0. sammen med Ø.'s Len og er 11,046 □ Km. med (1900) 278,000 Indb. eller 25 Indb. pr. □ Km. I Arealet er ikke medregnet Ø.'s

Del af Vettern samt Sunde og Fjorde fra Østersøen. De vigtigste af de sidstnævnte ere Bråviken, Slätbaken og Valdemarsviken. Til 0. høre 118 □ Km. Øer og Holme i Østersøen og 0,8 □ Km. i Vettern, og 1,078 □Km. ere Søflade. De største Indsøer i 0. ere Sommen (123 □ Km.) og Yxningen (33 □ Km.), der ligge paa Grænsen til Smaaland, Roxen (97 □Km.), Glan (74 □Km.), Asunden (46 □Km.), Tåkern (42 □Km.), Boren (28 □Km.) samt Tisnaren (38 □ Km.) paa Grænsen til Sodermanland. De fleste af Søerne have Afløb til Motala-Strømmen, der flyder fra Vettern til Bråviken. Terrainet er midtpaa et lavt Sletteland og mod Nord og Syd lave Bjærglande. Syd fra sænker det smaalandske Højland sig over den sydlige Del af Landskabet, der paa Sydgrænsen har sin største Højde (327 M.). Nord paa mellem Bråviken og Nordgrænsen ligger Bjærgdraget Kolmården (157 M.), og mod Nordvest træffes Grænsebjærgene til Nerike, der hæve sig til 227 M. o. H. Jordbunden bestaar for største Delen af Grundfjæld, og kun en mindre Del dækkes af siluriske Aflejringer. I Hovedsagen bestaar Landskabets vestlige Halvdel af Granit, medens den østlige og et Parti mod Nordvest ere byggede op af Gnejs. Inden for begge Omraader findes mindre Partier af Hälleflintgnejs og Glimmerskifer. Den store og brede Østgota-Slette, der gaar fra Vettern til Østersøen omkring Roxen og Motala-Strømmen, hviler paa Silurdannelser, hvilke træffes inden for et Omraade, der ved Forskydning har sænket sig i Forhold til de omgivende Egne, der bestaa af Grundfjæld. Blandt Silurdannelserne har Ortoceratitkalken den største Udbredelse; saavel den som den underliggende Alunskifer brydes flere Steder. Paa flere Lokaliteter træffes desuden Sandsten, der ogsaa finder Anvendelse. Det samme gælder Marmoret i Kolmården, flere Granitsorter, Kobber- og Jærnmalme samt det rene Kvartssand ved Motala og Nykyrka. Hvor Grundfjældet ikke rager frem, træffes løsere Overfladedannelser, der væsentligst ere glaciale Morænedannelser samt Ishavsier. I Bjærgegnene er Jordbunden i Dalstrøgene tit mager og sandet, og i disse Egne er Skoven fremherskende. Derimod har Østgöta-Sletten en frugtbar Ler jordbund, der navnlig Vest paa er rig paa Kalk, og her huses en stor, velhavende Agerbrugsbefolkning. Landskabets Vaaben er en opretstaaende Grif paa rød Bund og med hertugelig Krone.

Historie. 0. befolkedes allerede i Stenalderen, og den ældste Befolkning synes at have slaaet sig ned paa Sletten ved Vettern S. f. Motala-Strømmen. De N. f. denne Strøm liggende Egne vare oprindelig en udstrakt Skovegn, hvis østlige og bjærgfuldeste Del kaldtes Kolmården, og hvor der først sent gennem Bjærgværksdriften opstod en Bebyggelse. Det S. f. Østgota-Sletten mellem Vettern og Sommen liggende Skovdistrikt kaldtes oprindelig Holavid. Længere Øst paa laa Skoven Aspvid, der skilte de beboede Egne fra Havet. Ligesom flere andre af Sverige's Landskaber synes 0. oprindelig at have dannet et Rige for sig, og Sagnet omtaler flere Konger af 0. Harald Hildetand skal have været Konge her. Paa Ansgar's Tid hørte 0. dog til Svearike. Kristendommen antoges tidligere af Østgoterne end af Svearne. Efter den Stenkil'ske Æts Uddøen valgte Østgöterne en egen Konge, Sverker, og først med hans Søn, Karl Sverkerson, som ogsaa anerkendtes af Svearne, samledes Riget paa ny. Ø.'s provinsielle Selvstændighed vedblev dog længe, hvorom Landskabsloven bærer Vidne. 0. havde sammen med det nordlige og østlige Smaaland sin egen Lov og sit eget Landsting i Linkoping, hvor Kongen paa sin Eriksgata skulde hyldes af Landskabets Befolkning. Dette Omraade var delt i 18 Herreder. I gejstlig Henseende hørte 0. til Linkoping Stift, hvilket i Middelalderen var det rigeste i Sverige. Munkeklostre fandtes i alle Byerne samt i Alvastra og Krokek; Nonneklostre fandtes i Vadstena, Skeninge, Vreta og Askaby. Ældst af disse var sandsynligvis Klosteret i Alvastra, men berømtest og vigtigst blev den hellige Birgitta's Stiftelse i Vadstena. En kongelig Høvedsmand for 0. omtales første Gang under Kong Albrecht (1373). Under Dronning Margrete styredes Landskabet af en enkelt Foged; senere var det delt mellem mindst 3 Fogeder, der residerede paa Hofs Kongsgaard ved Tåkern, Ringstadaholm paa en 0 i Motala-Strømmen ved Norrkoping og Stäkeborg paa en 0 i Bråviken. De to sidstnævnte Slotte vare Ø.'s stærkeste Fæstninger. I Midten af 16. Aarh. var 0. delt mellem 3 Len, Linkoping, Stäkeborg og Vadstena. Ifølge Gustaf Vasa's Testamente blev den Del af 0., der laa Vest for Stångaaen eller Asunden's Afløb til Roxen, det saakaldte Vestan-Stång, oprettet til et Hertugdømme for Prins Magnus. 1569 tilfaldt det atter Kronen, men bortgaves paa ny 1606 til Hertug Johan, som 1608 ogsaa fik Stäkeborg Len. 1618 gik dette Hertugdømme igen ind under Kronen. 1622—89 var Stäkeborg Len pantsat til Huset Pfalz, og dengang og senere var det almindeligt, at Enkedronningerne fik Dele af 0. som Underholdslen. Paa Grund af sin Beliggenhed har 0. i mindre Grad end de andre Landskaber i Gotaland været udsat for Hjemsøgelse af Krig. I Middelalderen var det dog Skuepladsen for Folkungernes indbyrdes Fejder og for flere Kampe med Danskerne. Det berørtes ogsaa af Engelbrekt Engelbrektson's Opstand, og i mange Egne har man endnu bevaret Mindet om Dacke-Uroligheder. Endelig led 0. meget i Vinteren 1567—68, da Daniel Rantzau hærgede det frugtbare Slettelandskab. 1698 udkæmpedes ved Stångebro det vigtige Slag mellem Kong Sigismund og Hertug Karl. Den sidste Gang, da 0. hjemsøgtes af Krig, var 1719, da Russerne plyndrede paa Kysten. *H. P. S.*

Östergötland's Len i det sydlige Sverige falder i Henseende til Areal og Folketal sammen med Landskabet Östergötland (s. d.). Folketallet var i 1870'erne og 1880'erne i Tilbagegang paa Grund af Udvandring, men har i de senere Aar atter vist nogen Fremgang. 1905 var det paa 287,421, og heraf vare 139,078 Mænd og 148,343 Kvinder. Bybeboernes samlede Antal udgjorde 69,504, hvoriblandt 30,811 Mænd. De vigtigste Næringsveje i 0. L. ere Agerbruget og Kvægavlen, som vise en jævn Udvikling og Fremgang. Af det samlede Areal ere 24 p. Ct. Agerland, 7 p. Ct. naturlig Eng og 62 p. Ct. Skov, medens Resten er uproduktivt Areal. Høsten udgjorde 1906, der var noget bedre end et

Normalaar, 189,900 Hektoliter Hvede, 716,700 Hl. Rug, 315,900 Hl. Byg, 1,174,000 Hl. Havre, 1,132,000 Hl. Blandsæd, 58,600 Hl. Ærter og Bønner, 40,300 Hl. Vikker og 1,068,200 Hl. Kartofler. Kvægbestanden var 1905 27,097 Heste, 177,220 Stykker Hornkvæg, 61,523 Faar, 84 Geder og 35,257 Svin. Saavel Agerbruget som Kvægavlen producerer mere, end Lenets eget Forbrug kræver. Ogsaa Skovbruget giver Overskud, om end Slettebygderne ikke engang have Træ til eget Forbrug. For Skærgaardsbefolkningen spiller Fiskeriet i Østersøen en ikke ringe Rolle. Jagten spiller ikke nogen økonomisk Rolle, men der udbetaltes 1904 Præmier for Drabet af 2,642 Ræve, 1,087 Grævlinge, 649 Høge og 24,178 Krager. 0. L. hører ikke til de vigtigere Bjærgværkslen i Sverige. Der udvandtes 1905 1,645 Tons Jærnmalm (Svartmalm) af to Gruber, 9,480 Tons Zinkmalm fra Ämmeberg samt 40 Tons Kobbermalm, og Minedriften i Lenet sysselsatte i alt 1,082 Personer og gav et Udbytte af

Stenbrudene og Marmorbrudet i Kolmården. Af Fabrikker fandtes 1904 i Lenet i alt 778, der sysselsatte 18,274 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af 67½ Mill. Kr.; heraf laa de 503 Fabrikker med 8,808 Arbejdere og en Produktionsværdi af 27¼ Mill. Kr. paa Landet. Af Byerne ere Norrkbping og Motala de vigtigste Fabriksbyer. De vigtigste Fabriksvarer ere Klæde-, Bomulds- og Uldvarer, Papir og Træmasse, Støbevarer og mekaniske Varer samt litografiske Arbejder. Handel og Samfærdsel fremmes ved et Jærnvejsnet paa 521 Km., hvoraf 194 Km. ere Statsbaner, samt ved en Handelsflaade paa ca. 150 Skibe med 11,000 Tons. Vandvejene i 0. L. ere særdeles gode og spille en betydelig Rolle; dels har Lenet Kyster med Indskæringer og gode Havne mod Østersøen og mod Vettern, dels gennemskæres det af Göta-Kanalen, og Sejlads finder desuden Sted paa fiere af de store Søer samt paa den 1871 fuldendte Kinda-Kanal og paa Stångaaen, der danner en sejlbar Vej indtil Søen Roxen. Hovedstad i 0. L. er Linköping, og desuden findes her Byerne Norrköping, Soderkoping, Motala, Vadstena og Skeninge samt Handelspladsen Valdemarsvik. Af Landkommuner findes 149. I gejstlig Henseende hører 0. L. til Linkoping Stift med Undtagelse af Qvarsebo Sogn, der hører j til Strengnäs Stift. 1903 fandtes her 660 Folkeskoler, der havde 889 Lærere og Lærerinder og besøgtes af 38,374 Børn, medens det samlede Antal skolepligtige Børn i 0. L. samtidig var 45,202. I administrativ Henseende er 0. L. delt i 8 Retsdistrikter og Fogderier samt 23 Herreder. 0. L. kaldes ogsaa Linkoping Len. Historie se Ostergotland. *H. P. S.*

Øster Herred, Bornholm's Amt, begrænses mod Vest af Nørre Herred, mod Syd af Vester og Sønder Herred og omgives for øvrigt af Østersøen. Det er det mindste af de bornholmske Herreder; fra Nordvest til Sydøst har det en Udstrækning af ca. 18. Km., medens det største Bredde kun er ca. 8 Km. Det er ca. 126 □Km. og havde 1. Febr. 1906 6,295 Indb. — med Købstaden Svaneke 7,590 — (1801: 3,734, 1840: 4,633, 1901: 6,231), o: ca. 50 paa I □ Km. Det hører helt til Øens Granitplateau; i den sydøstlige Del ligger det stærkt kuperede Parti Paradis- og Helvedesbakkerne, hvis højeste Punkt er 113 M. Flere smaa Vandløb søge mod Nordøst ud til Kysten. Herredet har en Del spredt Skov. I øvrigt henvises til Artiklen om Bornholm. Der gaar noget over 9 Hekt. paa I Td. Hartkorn. Af Arealet ere ca. 5,560 Hekt. besaaede, ca. 4,000 Hekt. ere Græsgang, Eng o. s. v., 1,270 Hekt. Skov, Plantage o. s. v. og 1,100 Hekt. Hede, Klit o. s. v. Der var 1903 2,008 Heste, 7,449 Stkr. Hornkvæg, 2,051 Faar og 7,333 Svin. Det samlede Hartkorn er ca. 1,470 Tdr. Herredet er delt i 4 Sogne, og det havde 1. Febr. 1906 1,340 Gaarde og Huse. I Herredet ligger Købstaden Svaneke. Ogsaa Christiansø hører i jurisdiktionel Henseende til Herredet. *E. W.*

Østerjökel, ældre Navn paa Eyjafjallajökul (s. d.).

Østerland se Orient.

Österlind, Erik Allan, svensk Maler, er født 1853 i Stockholm. Vinteren 1877—78 er han i Paris. Han gror fast i Frankrig, lever i Paris, ude paa Landet eller ved Kysten (Bretagne), tager sine Motiver derfra og bliver fransk i sit maleriske Snit. Et Arbejde som »Til Barnedaab« fra 1886 (udstillet paa den nordiske Udstilling i Kbhvn. 1888, købt af den finske Kunstforening) viser hans betydelige Evner: Livfuldhed i Karakteristikken af de mange Ungpigeskikkelser, Kækhed i Opfattelse og malerisk Foredrag, men ogsaa en vis tillært Flothed i Gengivelsen af de maleriske Fænomener (de kalkede Solpletter etc). Fra s. A. er »Ulykkestilfældet«, der kom til Göteborg's Museum. Andre bekendte Arbejder ere bl. a. »Sørgehuset<, Interiør fra Bretagne (1887 købt af den svenske Stat), »Paa Grinden«, Akvarellen »Langfredag i Spanien« (i det hele mange og koloristisk fine Akvarelstudier), »Rottefangeren fra Hameln« (Göteborg's Mus.), Akvarellen »Komalkning«, der kom til Fiirstenberg's Galeri i Goteborg, etc. Ogsaa gode Portrætter. *A. Hk.*

Østerrenden se Kattegat og Store Bælt.

Østerrig (hermed et Kort), Kejserdømme, omfatter det V. f. Leitha liggende Statsomraade (Cisleithanien) eller de i Rigsraadet repræsenterede Kongeriger og Lande, nemlig Kongerigerne Böhmen, Dalmatien og Galizien, Ærkehertugdømmerne Øvre- og Nedreøsterrig, Hertugdømmerne Salzburg, Steiermark, Kärnten, Krain, Schlesien og Bukovina, Markgrevskaberne Mähren og Istrien, de fyrstelige Grevskaber Tirol samt Gorz og Gradisca, Landet Vorarlberg og Byen Triest med Omraade. 0. danner et temmelig sluttet Hele, naar undtages Galizien og Bukovina, der strække sig langt mod Øst mellem Rusland og Ungarn til den rumænske Grænse, samt Dalmatien mod Syd, der tilmed ikke staar i Forbindelse med de øvrige i Rigsraadet repræsenterede Lande. Bortset fra dette ganske isolerede Kronland grænser 0. mod Nord til Tyskland og Rusland, mod Øst til Rusland og Rumænien, mod Syd til Ungarn, det adriatiske Hav og Italien og mod Vest til Schweiz, Liechtenstein og Tyskland.

Oversigt over Indholdet.

	Side		Side
Naturforhold	934	Andre Næringsveje	941
Klima	935	Undervisningsvæsen	941
Plante- og Dyreverden	935		942
Befolkning	936		942
Statsforfatning og -forvaltning	937	Mønt, Maal og Vægt	944
Finansvæsen	939	Samferdselsmidler	944
Handel og Skibsfart	939		945
Industri	940		945
Landbrug	940		946

Naturforhold.

0. er overvejende bjærgrigt, idet over 75 p. Ct. ere Bjærgland. Det tilhører 3 Bjærgsystemer, S. f. Donau Alperne, der fortsættes langs det adriatiske Hav af Karstlandet og de dinariske Alper, N. f. Donau de mellemtyske Bjærge, der mod Øst naa til March og Oder, og Øst herfor Karpatherne. Inden for Alperne skelnes mellem 3 Hoveddrag, det krystallinske Centralbælte (Gnejsalperne) samt de sydlige og de nordlige Kalkalper, til hvilke sidste slutter sig længst mod Nord et smallere, men dog sammenhængende Sandstens- og Flyschomraade. Gnejsalperne begynde i 0. ved den schweiziske Grænse med Silvretta-Alperne og fortsættes mod Øst af Ötzthaler-Alperne med Stubaier-Gruppen. Sydligere findes Adamello-Alperne, Ortler-Alperne (langs den italienske Grænse) samt Sarnthaler-Alperne (N. 0. f. Etsch-Dalen). De have tydelig en Længderetning fra Sydvest til Nordøst. Mod Sydøst falde Bjærgene pludselig af langs den snorlige Linie (Judicarie-Linien, den mægtigste Forskydningslinie i Alperne) til de sydlige Kalkalper, der her trænge langt ind i Centralalperne. 0. f. Brenner-Passet, hvor Østalperne begynde, fortsættes Gnejsalperne af Zillerthaler-Alperne og Hohe Tauern med den højeste Bjærgtop i 0. Grossglockner (3,798 M.). Hohe Tauern fortsættes af 2 Grene N. f. Mur af Kleine eller Niedere Tauern og S. *t.* Mur af de Noriske (Steierske) Alper, der hinsides denne Flod benævnes de Cettiske Alper. Til de nordlige Kalkalper høre Algäuer Alperne, de Nordtirolske Kalkalper, Salzburger Alperne og de Østerrigske Alper. Mellem Gnejsalperne og de nordlige Kalkalper ligge de af palæozoiske Skiferstene bestaaende Salzburger Skiferalper og Eisenerzer Alperne. De sydlige Kalkalper begynde ved den tidligere nævnte Forskydningslinie med Etschbugt-Bjærgene eller Trienter-Alperne. 0. f. Etsch følge de sydtirolske Dolomitalper, de Karniske Alper og de Juliske Alper. Til de sydlige Kalkalper slutter sig mod Sydøst Karstomraadet, der fortsættes af de Dinariske Alper i Dalmatien. Som de vigtigste Passer i Alperne nævnes Stilfser Joch (2,760 M.), Tonale (1,884 ML), Arlberg (1,802 M.), Radstädter Tauern (1,738 M.), Reschenscheideck (1,510 M.), Brenner (1,370 M.), Predil (1,162 M.) og Semmering (980 M.) Til de mellemtyske Bjærge høre de Kæder, der omgive Højlandet Böhmen. Mod Nordvest Fichtel- og Erzgebirge (Keilberg 1,244 M.), ved Elben's Gennembrud Elbsandstensbjærgene, til hvilke mod Øst slutter sig Lausitzer Gebirge (Jeschken 1,010 M.). Mod Nordøst findes Sudeterne med Riesengebirge (Schneekoppe 1,603 M.), mod Sydvest Böhmerwald (Plöckenstein 1,378 M.) og mod Sydøst det bøhmisk-mähriske Højdedrag. Det tredje Bjærgsystem Karpatherne ligger for største Delen paa ungarsk Grund og optræder kun som Grænsebjærge mod Ungarn (Smrk i Schlesien 1,339 M., Babia Gura 1,725 M., Waxmundska 2,192 M., Czerna Gora i Galizien 2,026 M., Dzumaleu i Bukovina 1,859 M.). Lavlandet indtager knapt en Fjerdedel af Ø.'s Overflade. De største Sletter findes i Galizien ved Karpatherne's Nordgrænse. Langs Donau findes Tullner Bækkenet og Wiener Bækkenet (med Marchfeld og Steinfeld), der staa i Forbindelse med det ungarske Lavland. I det venetianske Lavland har 0. kun en ringe Andel ved Isonzo. De øvrige Lavlande langs Floderne ere smaa, men høre hyppig til de frugtbareste Egne. — Det adriatiske Hav berører 0. langs en meget udskaaren Kystlinie paa en Længde af 1,550 Km. Venezia's lagunerige Kyst ender ved Isonzo. Her begynder Karstlandets Stejlkyst, der omgiver Istrien med mange Bugter og sikre Havne. Den dalmatiske Kyst, over 1,100 Km. lang, er ligeledes sønderreven og stejl og delvis endog utilgængelig. De største Bugter ere Bugterne ved Triest og Fiume (Quarnero) samt Bocche di Cattaro. Gennem sine Floder har 0. for den mindre, nordlige Dels Vedkommende Afløb til Nordsøen og Østersøen og for den større, sydlige Dels Vedkommende til Middelhavet og Sortehavet. Naar undtages Istrien og enkelte Distrikter i Karstomraadet, har Kejserriget ingen Mangel paa rindende Vande. Det vigtigste Flodløb er Donau, der i en Længde af 373 Km. gennemstrømmer 0. og i venstre Bred optager March, Sereth og Pruth (de 2 sidste udmunde uden for 0.), i højre Bred Inn, Traun, Enns, Leitha, Raab, Drau og Save (de 3 sidste tilhøre kun 0. med deres øvre Løb). Endvidere nævnes af Floder Rhinen og Elben med Moldau (til Nordsøen), Oder og Weichsel med Dunajec, San og Bug (til Østersøen), Dnjestr (til Sortehavet) samt Etsch, med Eisack og Avisio, og Isonzo (til Adriaterhavet). Søerne ligge for største Delen i Alpeomraadet og mest i Salzkammergut og i Karnten. Som de største nævnes Hallstätter-, Wolfgang-, Traun- og Atter-Sø (i Øvreøsterrig), Worther-Sø (i Kärnten) og Zirknitzer-Sø (i Krain). Sidstnævnte hører til Karstsøerne, der ere mærkelige ved deres periodisk vekslende Vandstand. 0. er særlig rigt paa Mineralkilder. Til de bekendteste høre Kilderne ved Bilin, Karlsbad, Marienbad, Franzenbad, Teplitz, Pulina og Saidschitz i Böhmen, Aussee, Gleichenberg og Rohitsch i Steiermark, Ischl og Hall i Øvreøsterrig, Pyrawarth og Baden (ved Wien) i Nedreøsterrig, Gastein i Salzburg, Mitterbad og Ratzes i Tirol. (Litt.: Steinhauser, »Geographie von Oesterreich-Ungarn« [Prag 1872]; Grassauer, »Landeskunde von Österreich-Ungarn« [Wien 1875]; Umlauft, »Die österreichisch-ungarische Monarchie« [Wien 1897]; Supan, »Österreich-Ungarn« [i Kirchhoffs »Länderkunde von Europa« [Leipzig og Prag 1887]; Grund, »Landeskunde von Osterreich-Ungarn« [Leipzig 1905]; »Die Lander Österreich-Ungarns« [13 Bd., udg. af Umlauft, Wien 1880—84]; »Die osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild« [paabegyndt under Kronprins Rudolfs Ægide, 24 Bd., Wien 1886—1902]; Mayerhofer, »Osterreichisch-ungarisches Ortslexikon« [smst. 1896]; »Bau und Bild

Osterreichs« [udg. af Geologerne Diener, R. Hoernes, Suesz og Uhlig, smst. 1903]). *Joh. F.*

Klima.

Den overvejende Del af 0. har et mellemeuropæisk Fastlandsklima; kun længst mod Syd ved Kysten af Istrien og paa de dalmatiske Øer naar 0. ned i den mediterrane Klimazone. Selv i det indre af Istrien og Dalmatien hersker endnu den mellemeuropæiske Klimatype. I et saa bjærgrigt Land som 0. er Klimaet naturligvis meget variabelt efter den forskellige Højde over Havfladen. Ses foreløbig bort fra Højden, gælder den almindelige Regel, at om Vinteren aftager Varmen fra Sydvest mod Nordøst. Om Sommeren aftager Varmen omtrent fra Syd til Nord. Som Eksempler kunne nævnes Middeltemperaturerne for koldest og varmest Maaned for nogle Steder, alle i en Højde over Havet af ca. 200 M.: Prag: ÷ $1,2^0$ og $19,3^0$, Krakov: — 3,3° og $18,5^0$, Czernowitz: — 5.4° og $19,7^0$, Wien: ÷ $1,6^0$ og $19,7^0$, Bozen: $0,0^0$ og $23,0^0$. Middelekstremerne ere: for Prag: — $16,3^0$ og $32,3^0$, Krakov: ÷ $21,2^0$ og $30,9^0$, Czernowitz: — $21,8^0$ og $32,9^0$, Wien: ÷ $14,5^0$ og $33,5^0$, Bozen: ÷ $7,7^0$ og $33,0^0$. For alle Stationer gælder, at saavel Frost som Hede ere stærkere end i Kjøbenhavn; kun Bozen danner en Undtagelse, idet denne By, beliggende paa Alpernes Sydskraaning, er fri for streng Frost. I Alperne bliver naturligvis Temperaturen lavere, jo højere man stiger op i Bjærgene. Her som i alle andre Bjærglande træffer man dog den Ejendommelighed, at mange Dalstrøg om Vinteren ere koldere end de omgivende Bjærgskraaninger. Det gælder indelukkede Dale, hvor den ved Jordbundens Udstraaling afkølede Luft ikke kan flyde bort. Klagenfurt (440 M. o. H.) har saaledes -4- $6,2^0$ i Gennemsnit for Januar. Af højere liggende Steder i Nærheden kunne anføres: Hüttenberg (780 M. o. H.) ÷ $3,1^0$, Lolling Berghaus (1,100 M. o. H.) ÷ $1,9^0$, Stelzing (1,410 M. o. H.) ÷ $3,7^0$. Saadanne indelukkede Dale ere om Sommeren meget varme, og Temperaturen aftager paa denne Aarstid meget rask med Højden. Den højest liggende meteorologiske Station er Sonnblick (3,106 M. o. H.), hvor Januar har en Middelvarme af -7- $14,4^0$, Juli $1,0^0$. Regnmængden er gennemgaaende stor og tiltagende med Højden over Havet. Regnfattige ere de paa alle Sider af Bjærge omgivne böhmiske og mähriske Sletter, hvor den aarlige Regnmængde stedvis synker til 40 Cm. Da Hovedmassen af Nedslaget imidlertid falder i Maanederne Maj—Aug. (47 p. Ct. af Aarets Nedbør), er den dog fuldt ud tilstrækkelig for Agerbruget. Paa de omgivende Bjærgrygge er Regnmængden stor og stiger f. Eks. i Bohmerwald til 120 Cm. aarlig. Wien har en aarlig Regnmængde af 60 Cm. i 144 Dage; lignende Middeltal gælde for Slettelandet i Galizien. Langt større er derimod Nedslaget i Karpatherne og Alperne. Som Eksempler kunne nævnes de gennemsnitlige aarlige Regnmængder: for Hermsburg i Krain: 317 Cm., Görz: 162 Cm., Salzburg: 116 Cm., Crkvice i Dalmatien: 409 Cm. Kystegnene ved Adriaterhavet høre, som ovenfor omtalt, til Middelhavsklimaets Omraade. Vinteren er mild, og Sommeren er varm. Middeltemperaturerne for koldest og varmest Maaned ere: i Triest: $4,7^0$ og $24,1^0$, i Pola: $5,8^0$ og $23,6^0$. Middelekstremerne ere: for Triest: ÷ $4,6^0$ og $37,2^0$, for Pola: — 4,3° og 37,3°. Streng Frost forekommer altsaa ikke. Ejendommelig er for denne Kyst en kold Faldvind, Bora, som optræder om Vinteren. Paa denne Aarstid har Kysten en Middelvarme af 5^0—8^0, medens Middelvarmen for Vinteren i det indre af Bosnien og Krain er under o°. Naar Lufttrykket i Indlandet er højt, styrter den stærkt afkølede Luft ned over Kysten, hvor den trods den af Nedstigningen betingede mekaniske Opvarmning bringer Frost. Det aarlige Nedslag er paa den østerrigske Adriaterhavskyst 70—100 Cm. I Modsætning til Indlandet, hvor Hovedmassen af Nedslaget falder om Sommeren, ere ved Kysten Efteraaret og Vinteren de regnrigeste Aarstider. Sommeren er dog paa Istrien's og det nordlige Dalmatien's Kyst ingenlunde regnløs; først i det sydlige Dalmatien bliver den meget regnfattig. (Litt.: Hann, >Handbuch der Klimatologie«, Bd. III [Stuttgart 1897] med Henvisninger til Litteraturen]). *M. V.*

Plante- og Dyreverden.

Med Hensyn til Vegetation falde de lavereliggende Egne af 0. næsten overalt ind under de mellemeuropæiske Løvskoves Region, medens de højereliggende Egne strække sig op i Naaleskovenes og den alpine Region. Kun i Rigets Yderkanter strække Middelhavsregionen og den østeuropæiske Stepperegion sig ind over dets Grænser.

Middelhavsregionen omfatter i 0. kun Øerne ved Dalmatien's Kyst og en meget smal Strimmel Land langs Fastlandets Kyst. Enkelte Steder naar den ikke engang ind til Fastlandskysten. Saaledes hersker Middelhavslandenes stedsegrønne Vegetation paa Øerne Pago, Arbe, Cherso og Veglia kun paa Vestsiden, medens deres Østside ligesom den overfor liggende Fastlandskyst allerede har mellemeuropæisk Plantevækst. Længere mod Nord fortsætter den mediterrane Region langs Istrien's Kyst og videre mod Vest som en smal Strimmel langs Alpernes Sydfod. Det karakteristiske Plantesamfund for denne Region er Macchien, stedsegrønt Krat, blandt hvis Buske kunne nævnes Jordbærtræet *(Arbutusunedo)*, Myrtesnebolle (*Viburnum tinus*), *Phillyrea latifolia*, *Pistacia lentiscus*, stedsegrønne Ege, Klokkelyng *(Erica arborea)*, Arter af *Cistus*, Rose *(Rosa sempervirens)* og andre. Langs Vandløbene findes Krat af Nerier. Skove findes mange Steder, dels Naaleskov *(Pinus halepensis)*, dels Løvskov af den stedsegrønne Steneg (*Quercus ilex*) og Laurbær. Medens Træerne i Egeskoven staa mere spredte og den skyggeløse Bund er bevokset med Buske af samme Arter som i Macchien, er Laurbærskoven skyggefuld. Den er Middelhavsomraadets yppigste og mest fordringsfulde Plantesamfund og er indskrænket til Egne, hvor som her Sommeren ikke er ganske regnløs. Mangfoldige Steder ere uden Træer og Buske og bevoksede med en lav, aaben Vegetation af Urter og Halvbuske. Det er især paa den ufrugtbare Kalkbund, at en saadan Vegetation findes. Mange Steder er den opstaaet, hvor Macchier og Skove ere blevne ryddede. Paa disse Fjældmarker vokse Salvie og andre Læbeblomstrede, Kurveblomster, Vortemælk og mange enaarige Planter. En Del

af Landet er opdyrket. Især dyrkes Oliven, Vin, Figen, Byg, Hvede, Majs og Bønner.

De løvfældende Skoves Region. Naar man fra Dalmatien's Kyst gaar ind i Landet, vise sig snart de første Skove af løvfældende Ege, først med stedsegrønne Buske i Underskoven, men snart afløses disse af løvfældende Buske, og man er nu i de løvfældende Skoves Region. I det indre af Dalmatien og Kystlandet bestaa Skovene overvejende af Eg (*Quercus sessiliflora*); dernæst forekomme Bøg, Avnbøg, Birk, Asp, Naur, Lind og Ask og tillige flere andre Træarter, der ganske mangle længere mod Nord, f. Eks. Kastanje, Valnød, Mannaask (*Fraxinus Ornus*), *Cerris*-Eg, *Acer monspessulanum* o. fl. Paa de højere Bjærge bliver Bøgen overvejende. Store Landstrækninger, hvor Bunden bestaar af Kalk, ere skovløse, steppeagtige, bevoksede med Græsser og Urter, hvoriblandt om Foraaret Masser af Tulipaner og Orchideer oplive Landskabet med deres Blomster. Længere mod Nord i Alperne, Karpatherne og de bøhmiske Bjærge findes Egeskov mest i de lavere Egne, medens Bøg og Ædelgran ere de toneangivende Skovtræer højere oppe i Bjærgene, snart i rene Bestande, snart i Blandingsskove. Paa sandet Jord findes Fyrreskov. I Løvskovsregionen ligger største Delen af Kulturlandet i 0. Paa frugtbare Sletter og i Bjærgegnenes Dale har Skoven for længst maattet vige for Ploven. Der dyrkes de mellemeuropæiske Kornsorter, i de lavere Egne ogsaa Vin og Majs.

Naaleskovsregionen har sin Udbredelse oven for Løvskovsregionen og er rig paa Granskov, der op imod Skovgrænsen afløses af Zirbelfyr (*Pinuscembra*), Lærk og Birk. I denne Region findes kun lidet Agerland, men derimod udstrakte Alpegræsgange, der benyttes om Sommeren. Heder, Lav- og Højmoser ere udbredte saavel i denne Region som i den foregaaende.

Den alpine Region, der omfatter de højeste Dele af Alperne, Karpatherne og de bøhmiske Bjærge, begynder mange Steder med Krat af Bjærgfyr, andre Steder dannes lignende Krat af Alperoser eller Enebær. Højere oppe forsvinde de og give Plads for Græsgange, *Azalea-Heder*, Lav- og Mosheder og nøgen Fjældmark. Denne sidste bliver eneherskende op imod Snegrænsen og paa de snebare Pletter oven for denne. Den alpine Region spiller kun ringe Rolle som Græsgang for Geder.

Stepperegionen, der har stor Udbredelse i Ungarn og derfra gennem Rumænien ind i Rusland, naar med sine vestligste Udløbere ind over Grænserne af 0. Herhen synes Donau-Sletten i Nedreøsterrig og store Dele af den bøhmiske Slette at høre. Disse flade, med et dybt Lag af løs Jord dækkede og frugtbare Landstrækninger have dog fra den tidlige Oldtid været Genstand for Kultur, saa at Rester af den naturlige Plantevækst kun ere til Stede paa faa spredte Pletter, af hvilke man kan slutte sig til dens oprindelige Udseende. Det er særlig paa Klippebund, at smaa Pletter af Steppe ere blevne bevarede, og her træffer man de typiske Steppegræsser (*Stipa pennata* og *capillata*, *Phleum boehmeri*, *Avena desertorum* og andre) sammen med Løgplanter og enaarige Urter. I Steppeomraadet findes ogsaa j Krat af xerofile Buske saasom *Cerasus chamaecerasus*, Roser, *Ulmusglabra*, Liguster, Tjørn, Naur og andre. Lignende Krat, der i Reglen betegnes med deres serbiske Navn, *Sibljak*, findes i alle de øvrige europæiske Steppeomraader. (Litt.: Kerner, »Pflanzenleben der Donauländer« [Innsbruck 1863]; samme, »Osterreich-Ungarns Pflanzenwelt« [i »Die osterreich-ungarische Monarchie in Wort und Bild«, Ubersichtsband, Wien 1888]; Pax, »Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen« [Leipzig 1898]; Bech v. Managetta, »Die Vegetationsverhältnisse der illyrischen Länder« [Leipzig 1901]; Domin, »Das böhmische Mittelgebirge« [»Botanische Jahrbücher«, XXXVII, 1906]).

Dyreverdenen i 0. tilhører den palæarktiske Region og stemmer i det væsentlige med de nærliggende mellemeuropæiske Landes Faunaer. I Alperne findes en Del særlige Bjærgformer, medens mod Syd i Dalmatien og Kystlandet enkelte af de for Sydeuropa særlige Arter komme til. Da der i Bjærgegnene er saa store Skovstrækninger bevarede, findes der endnu paa disse Steder flere større Dyrearter, der i stærkere bebyggede Egne ere udryddede. Saaledes findes i 0. baade Bjørn og Ulv, i Dalmatien Sjakal og i Karpatherne Vildsvin. Paa Højalperne lever Gemsen. Af Fugle findes ca. 400 Arter. Blandt Krybdyrene kunne særlig fremhæves Æskulapslangen og Scheltopusiken, blandt Padderne den blinde Hulepadde, der findes i de underjordiske Vandløb i Karstegnene i Krain og Kystlandet. (Litt.: Mojsisovics, »Zoologische Ubersicht der osterreichisch-ungarischen Monarchie« [i »Die osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«, Ubersichtsband, Wien 1888]). *M. V.*

Befolkning.

Paa et Areal af 300,008 □ Km. havde 0. 31. Decbr. 1900 en Folkemængde af 26,150,708 Indb., nemlig 12,852,693 Mænd og 13,298,015 Kvinder (o: 491 Mænd af 1,000 Individer). Denne Folkemængde fordelte sig saaledes paa de enkelte Kronlande:

Nedreøsterrig	3,100,493	Tirol**)	981,949
Øvreøsterrig	810,246	Bohmen	6,318,697
Salzburg	192,763	Mähren . . .	2,437,706
Steiermark ..	1,356,494	Schlesien ...	680,422
Kärnten	367,324	Galizien	7,3*5.939
Krain	508,150	Bukovina . ..	730,195
Kystlandet*)	756,546	Dalmatien...	593,784

Tilvæksten var 1890—1900: 0,91 p. Ct., Tætheden Aar 1900: 87 Indb. pr. □Km., men højst ulige fordelt mellem Landsdelene; tættest befolkede ere Nedreøsterrig (med Hovedstaden) (156) og de industrielle Kronlande Schlesien (132), Bohmen (122) og Mähren (110 pr. □ Km.), tyndest Kärnten (36), Tirol (34) og Salzburg (27). Landet viser i national Henseende en meget broget Befolkning; efter Omgangssprog fordelte den sig Aar 1900 saaledes: 35,78 p. Ct. talte Tysk, 23,24 Bøhmisk, Mährisk og Slovakisk, 15,59 Polsk, 13,2 Rutensk, 4,65 Slovensk, 2,77 Serbisk-Kroatisk, 2,83 Italiensk-Ladinsk, 0,90 p. Ct. Rumænsk og en ganske forsvindende Procent (0,03)

*) o: Gorz og Gradisca, Triest med Omraade, Istrien.
**) med Vorarlberg.

Magyarisk. Største Delen (90,99 p. Ct.) hørte til det katolske Trossamfund, 1,89 p. Ct. vare Protestanter, 4,09 Israelitter (særlig mange i Galizien og Bukovina) og 2,33 p. Ct. Græsk-Katolske (ikke-unerede, især knyttede til Bukovina og Dalmatien).

Med Hensyn til Befolkningens Bevægelse viser 0. en ret høj Giftermaalsprocent, stor Fødselshyppighed, men ogsaa høj Dødelighed. 1891—1900 forefaldt der gennemsnitl. aarlig 203,541 Vielser (1903: 208,857, 1904: 210,012), 944,942 Levendefødsler (1903: 943,073, 1904: 959,066), 27,358 Dødfødsler (1903: 25,992, 1904: 25,752) °g 655,957 Dødsfald (1903: 637,076, 1904: 641,937) o: en Giftermaalshyppighed af 0,81 p. Ct. (eller 1,6 p. Ct. efter Antallet af viede Personer), en Fødselshyppighed (levendefødte) af 3,75 og en Dødelighed af 2,61 p. Ct. Af Fødslerne er et paafaldende stort Antal uægte, 1896—1900 gennemsnitl. 14,27 p. Ct. (i Kronlande som Steiermark, Nedreøsterrig og Kärnten naar Procenten langt højere op). Folkemængden er dog ikke — hvad ovenanførte Tilvækstprocent (0,91) viser — stegen med det aarlige Fødselsoverskud paa ca. 289,000, der fremkommer ved den gennem Fødsler og Dødsfald foraarsagede Befolkningsbevægelse. Der har nemlig været et ret stærkt Udvandringsoverskud. Udvandringen har været særlig stor fra Bohmen (Nord paa over Tyskland til Nordamerika) og Tirol (Syd paa over Norditalien og Frankrig til Mellem- og Sydamerika). Den er tagen stærkt til i de seneste Aar. 1900 opgjordes Udvandringen til 62,605 Personer, 1901: 65,083, 1902: 93,687, 1903: 102,316, 1904: 78,996, 1905: 123,729.

A. Hk.

Statsforfatning og -forvaltning.

Siden 1. Aug. 1804 er 0. et Kejserdømme og siden 26. Febr. 1861 et konstitutionelt Monarki. Ifølge den pragmatiske Sanktion, som kundgjordes 1724 efter at være vedtagen af de enkelte Landskabers Stænder og til sidst af den ungarske Landdag, og som ikke alene ordnede Arvefølgen, men desuden gik ud paa at holde alle Monarkiets Lande uopløselig forbundne under samme Hersker, er Kronen — eller rettere Kronerne — arvelig i Huset Habsburg (nu H.-Lothringen) efter Førstefødselsret og Lineararvefølge, samt undtagelsesvis ogsaa for Kvinder; dog ikke som i England, Portugal og Spanien, hvor en Kvinde af en ældre Linie gaar forud for en Mand af en yngre; den nuværende Kejsers Arving er hans Broders ældste Søn, skønt han selv har Døtre. Kejserens Titel er »Kejser af Østerrig og apostolisk Konge af Ungarn«, hvorved de to Rigers Ligestilling er betegnet; Prinser og Prinsesser hedde Ærkehertuger og Ærkehertuginder. Ø.'s Statsordning er den mest indviklede i Europa, og man maa vel skelne imellem], hvad der vedrører det samlede Monarki, og hvad der kun gælder det egentlige 0.

Fælles for hele Monarkiet er ifølge Lov af 21. Decbr. 1867 kun Forholdet til Udlandet og Forsvarsvæsenet (Hær og Flaade), dog Landeværnet (Forstærkningen) undtaget, samt de Finanssager, der skrive sig fra de tvende nævnte Formaal; endelig er siden 1880 Forvaltningen af Bosnien henlagt under den fælles Finansminister. Foruden ham er der tre fælles Ministre, Udenrigs-, Krigs- og Marineminister. Det er udtrykkelig forbudt, at de maa lede eller have Indflydelse paa de to Rigers særlige Anliggender. Lovgivnings- og Bevillingsmagten for Fællessagerne øves af de to saakaldte Delegationer, hver paa 60 Medlemmer, valgte aarlig af det østerrigske Rigsraad og den ungarske Rigsdag (20 af Over- og 40 af Underhusene, foruden halvt saa mange Suppleanter); der er dog den Forskel, at det ungarske Underhus som Helhed vælger sine Medlemmer, undtagen 4 fra Kroatien, medens det østerrigskes Medlemmer alle vælges af de enkelte Landes Repræsentanter. Dette har givet den ungarske Delegation større Enhed og dermed en faktisk Overvægt. Delegationerne samles hvert Aar, skiftevis i Wien og Budapest; de forhandle hver for sig og udveksle deres Meninger i skriftlige Budskaber, affattede henholdsvis paa Tysk og paa Magyarisk, med vedlagt Oversættelse. Kan Enighed ikke opnaas efter gentagne Budskabers Udveksling, træde begge Delegationer sammen til fælles Afstemning, dog uden forudgaaende fælles Drøftelse; derimod skal der sørges for, at der bliver lige mange Medlemmer til Stede for hvert Rige, i fornødent Fald ved Udskydelse efter Lodtrækning. Fællesministrene kunne efter begge Delegationers Beslutning tiltales for en egen Rigsret; hertil vælger hver Delegation 24 lovkyndige Dommere fra sit Rige, men uden for sine Medlemmers Kreds; den anden Delegation kan udskyde 12 af disse, og det samme kan den eller de anklagede Ministre, dog lige mange fra hvert Rige, saa at der mindst bliver 12 tilbage til at dømme. Medens saaledes Ligestillingen mellem de to Riger er gennemført paa det nøjeste, yder Ungarn, som omfatter 3 Syvendedele af Monarkiets Folkemængde, kun et fast aarligt Tilskud til Forrentningen af den før 1868 stiftede fælles Statsgæld (knap en Fjerdedel, lidt over 60,6 Mill. østerr. Kr.), og hvert to. Aar fastsættes, hvor stor en Brøk Ungarn skal dække af de fælles Udgifter (nu kun 33 p. Ct.). Toldfællesskabet mellem begge Riger hviler paa et Told- og Handelsforbund, der ligeledes skal fornyes hvert 10. Aar og altsaa vil kunne ophøre, naar Enighed ikke i opnaas om Vilkaarene; det samme gælder om den indirekte Beskatning paa Brændevin, 01, Sukker og Petroleum, samt Salt- og Tobaksmonopol. Handelspagter med fremmede Lande skulle stadfæstes af begge Rigers Repræsentationer. Møntvæsenet er vel ens, men Møntprægningen særskilt; ligeledes er Værnepligten ens, men Bevillingen af Rekrutter og Fastsættelsen af Værnepligtens Opfyldelse samt af Hærens Forplejning og Garnisonering tilkommer hvert Riges særlige Lovgivningsmagt. Unionen mellem 0. og Ungarn er saaledes helt igennem en dualistisk Ordning.

Statsordningen for det egentlige 0. er derimod nærmest føderalistisk, dog med stærkt udviklet Fællesskab i Lovgivning. Riget omfatter 17 særskilte Lande af højst ulige Rang, Størrelse og Indbyggertal; de to største, Kongerigerne Bohmen og Galizien, have over 6 eller 7 Mill., de fire mindste, Salzburg, Gorz, Vorarlberg og Staden Triest, have kun 130—240,000 Indb. og tilsammen kun en Tiendedel af Galizien's Folketal. Fælles for Riget er ifølge Grundloven af

21. Decbr. 1867 største Delen af den borgerlige Ret, Strafferet og Strafferetspleje; Bank-, Kredit- og Næringsvæsen, samt Sundhedslovgivning; Grundtrækkene af Domstolenes og Forvaltningsmyndighedernes Ordning; Grundsætningerne for den højere og lavere Undervisning, samt Fastsættelsen af Borgernes almindelige Rettigheder (Statsborger- og Hjemstedsret; Presse-, Forsamlings- og Foreningsfrihed, uindskrænket Trosfrihed og Selvstyre for de enkelte Kirkesamfund). Hvad der ikke udtrykkelig er forbeholdt den fælles Lovgivningsmagt, hører til de enkelte Landes særlige Anliggender. Hvert Land har sin egen Landdag (Triest's Byraad er tillige Landdag), der samles aarlig, og hvis Medlemmer vælges paa 6 Aar af 4 (eller 5) Klasser Vælgere (det saakaldte »Kurie-System«), nemlig Godsejere, Handelskamre, By- og Landboere, for de 3 første Klasser ved umiddelbare Valg, af den sidste ved Valgmænd. I nogle faa Landdage er der i de sidste Aar optaget en 5. Kurie, Vælgere efter almindelig Valgret. Dertil komme Virilstemmer for Biskopperne og for Universiteternes Rektorer. Fordelingen af Medlemmer er foretagen saaledes, at ingen Vælgerklasse kan faa Overvægten i Landdagen, og at Godsejerne ere stærkt begunstigede, ligeledes Byboerne fremfor Landboerne. Denne »Interesse-Repræsentation« har vistnok fra første Færd haft det bestemte Formaal at skulle sikre Tyskerne Overvægt i de sprogblandede Landskaber, hvad dog ikke overalt er lykkedes. En væsentlig Ændring er gennemført for Mahren's Vedkommende ved Lov af 27. Novbr. 1905 og vil vistnok blive forsøgt ogsaa i Böhmen. Medlemmerne for By- og Landboerne, samt for den almindelige Vælgerklasse, ere nemlig fordelte saaledes, at der er sikret Landets to Folkeslag, Tschecher og Tyskere, en vis Mængde, idet Kredsene ere dannede paa nationalt Grundlag; ikke alene samles i særskilte Kredse lutter tschechiske eller lutter tyske Bygder, men spredte Vælgere af en Nationalitet i Bygder, som fortrinsvis høre til en anden, ere henførte til Kredse, som tilfalde deres eget Folk. Man har paa denne Maade villet tage Brodden af den indre nationale Kamp. Landdagene have dels egentlig Bevillings- og Lovgivningsmagt for de særlige Anliggender, dels den Opgave at gennemføre i Enkelthederne de Grundsætninger, som ere nedlagte i de af Rigsraadet vedtagne Fælleslove; ogsaa kunne de gøre Henstillinger om ny Love for hele Riget eller om Ændringer i gamle. De vælge staaende »Landsudvalg«, som med en af Kejseren udnævnt »Landmarskal« eller »Landshøvding« i Spidsen varetage Forvaltningen af de særlige Anliggender.

For det samlede Ø.'s Vedkommende styrer Kejseren med ansvarlige Ministre: 8 Fagministre for Finans-, Landforsvars-, Justits-, Indenrigs-, Kirke- og Undervisnings-, Handels-, Landbrugs- og Jærnbaneministeriet, med en Førsteminister i Spidsen samt 2 nationale Ministre for Tschecher og Polakker (siden 1879) og for Tiden (1907) en tredje for Tyskerne. Han deler Lovgivningsmagten med Rigsraadet, der bestaar af to Huse. Herrehuset sammensættes af de myndige Ærkehertuger (for Tiden 15), af Ærke- og Fyrstbiskopper (18), af Hovederne for de rigeste Adelsætter som arvelige Medlemmer (64) og af livsvarige Medlemmer, som Kejseren udnævner (153). Ved en L. af 26. Jan. 1907 er Tallet paa disse fastsat til mindst 150 og højst 170, hvorved Herrehuset vil være sikret imod, at et Flertal kan forvandles til Mindretal ved Udnævnelse af en Mængde ny Medlemmer paa een Gang. Underhuset bestod oprindelig (1861) kun af 203 Medlemmer, valgte paa 6 Aar af Landdagene, men ud af de enkelte Kurier. Det forudsattes nemlig, at dertil skulde føjes 140 ungarske Medlemmer, idet man skelnede mellem det snævrere Rigsraad for 0. alene og det udvidede for hele Monarkiet. Denne Plan opgaves dog ved dettes Tvedeling 1867. Medlemstallet forøgedes 1873 til 353, og samtidig indførtes umiddelbare Valg med 24 Aar som Valgrets- og 30 Aar som Valgbarhedsalder, men med Vedligeholdelse af de 4 samme Vælgerklasser og med en lignende kunstig Fordeling af Medlemmerne som ved Landdagene, ligeledes med Valgmandsvalg for Landboerne. Godsejerne valgte 85, Handelskamrene 21, Byerne 118 og Landboerne 129 Medlemmer. 1882 nedsattes Valgretscensus for By- og Landboerne til en direkte Skatydelse af 5 Gylden ($6^2/_3$ Kr.); men derved fik endnu knap en Tredjedel af de myndige Mænd (31 p. Ct.) Valgret. For at bøde lidt herpaa tilføjedes 1896 en 5. Kurie, nemlig af samtlige Vælgere efter almindelig Valgret, som skulde vælge 72 ny Medlemmer, altsa a en Sjettedel af hele Underhuset. Endelig vedtoges 26. Jan. 1907 Indførelse af almindelig Valgret for alle Underhusets Medlemmer, hvis Tal nu sattes op til 516. Idet man saaledes opgav det hidtil gældende System med Vælgerklasser og Interesserepræsentation, gennemførtes for hele Riget, hvad der i det mindre var begyndt ved den ovennævnte Landdagsordning for Mahren, nemlig en Inddeling af de sprogblandede Landskaber i nationale Kredse; men desuden foretoges Fordelingen af Medlemmer til de enkelte Lande og disses Inddeling i Enkeltmandskredse (kun i Galizien bruges desuden Kredse med 2 Medlemmer) ikke efter Folketallet alene, men fuldt saavel efter Hensyn til Landenes Velstand og Folkeslagenes aandelige Dannelse som naturlige Adkomster til forstærket Repræsentation. Efter den ny Ordning ville Tyskerne, som udgøre 35 p. Ct. af Befolkningen, kunne regne paa at vælge 233 Medlemmer eller 45 p. Ct. af hele Underhuset (lidt mindre end hidtil), og hvor frit, ja ligefrem vilkaarligt et Skøn man har fulgt ved Fordelingen, fremgaar bedst deraf, at Ruthenerne i Galizien, skønt de udgøre omtrent Halvdelen af Indbyggerne og indtage langt over Halvdelen af Landets Omraade, dog knap have faaet en Fjerdedel af dets samlede Repræsentation i Underhuset.

Forvaltningen af de enkelte Lande forestaas af Statholdere for de større og Regeringspræsidenter for de mindre Landes Vedkommende, henholdsvis med et Stathold eriraad og en Landsregering ved Siden. Under dem staa i alt 327 Kredse med en Kredshøvding i Spidsen, samt 33 Stæder med kommunalt Selvstyre, og 28,000 mindre By- eller Landkommuner. Retsplejen varetages af en Højeste- og Kassationsret i Wien, af 9 Overlands- og 68 Lands- eller Kredsretter (de sidste tillige Nævningeretter i Straffe- og Pressesager),

samt 3 særlige Handelsretter og 930 Underdommere. Endelig afgør Rigsretten i Wien Stridigheder mellem Domstole og Forvaltningsmyndigheder, samt mellem disse og vedkommende Landdag eller mellem to Lande indbyrdes, medens Forvaltningsretten paakender Statsborgernes Klager over Myndighedernes Handlinger. I Spidsen for Rigets Regnskabsvæsen staar en Regnskabsret. (Litt.: E. Bernatzik, »Die oesterreichischen Verfassungsgesetze« [Leipzig 1906]; L. Gumplowicz, »Das oesterreichische Staatsrecht« [Wien 1891]). *E. E.*

Finansvæsen.

De direkte Statsskatter i 0. vare fra gammel Tid navnlig Indtægtskildeskatter. Ved en Skatteretorm af 1906 blev der indført en almindelig Indkomstskat, men ved Siden heraf bestaa endnu en Grundskat, en Bygningsskat og en Næringsskat. Indkomstskatten lader indtil 600 fl. helt fri og er fra denne Grænse progressiv fra 0,6 til 4 p. Ct. Indkomstskatten er i meget formet efter den preussiske Indkomstskat af 1891, men kender ikke til nogen særlig Beskatning af Formuen. De indirekte Skatter frembyde et meget broget Skue. Af indenlandske Forbrugsafgifter træffe vi saaledes en Slagteskat, en Oktroi i de saakaldte lukkede Byer; endvidere er der en Skat paa Sukker og paa spirituøse Drikke og Statsmonopol paa Salt og Tobak. Hertil kommer endnu Tolden og Stempelskatten. Om Indtægterne af Skatterne faas nogle Oplysninger af nedenstaaende Oversigt, der vedrører Budgettet for 1906.

	Brutto. Kr.
Direkte Skatter	305,320,000
deraf:	
Grundskat	53,100,000
Bygningsskat	91,942,000
Næringsskat	89,042,000
Indkomstskat	56,900,000
Andre Skatter	14,336,000
Indirekte Skatter	930,461,570
deraf:	
Tolden	110,915,000
Indenlandske Forbrugsafgifter	336,082,070
Saltmonopol	46,478,000
Tobaksmonopol	229,559,000
Andre Skatter	207,427,500

Af andre betydelige Indtægtsposter anføres (brutto) Post- og Telegrafvæsenet med 133,007,200 Kr., Jærnbanevæsenet med 307,218,570 Kr. Tilsammen vare Indtægterne opførte med 1,821,997,000 Kr., Udgifterne med 1,819,000,000 Kr. *C. T.*

Handel og Skibsfart.

Ifølge den officielle Statistik fordelte Omsætningen med Udlandet (Specialhandelen) for det østerrig-ungarske Toldomraade, der ogsaa omfatter Bosnien og Herzegovina, sig paa følgende Maade paa nedennævnte Hovedgrupper:

Indførsel
i Mill. østerr. Kr.

	1903.	1904.	1905.
Næringsmidler	395	449	492
Raastoffer	788	865	880
Fabrikater	694	734	774
I alt	1,877	2,048	2,146
Desuden ædelt Metal	114	110	56

Udførsel
i Mill. østerr. Kr.

	1903.	1904.	1905.
Næringsmidler	737	637	710
Raastoffer	508	516	530
Fabrikater	885	936	1,004
I alt	2,130	2,089	2,244
Desuden ædelt Metal	63	53	60

I Modsætning til de fleste andre Lande er Udførselsværdien i Vareomsætningen større end Indførselsværdien, hvilket ogsaa har været Tilfældet i de foregaaende Aar. Toldtariffen er protektionistisk, og Toldsatsernes Højde til de forskellige Tider har været stærkt paavirket af det handelspolitiske Forhold til Tyskland, med hvilket Land langt den største Del af Omsætningen foregaar. Af Indførselsværdien i 1905 faldt de 38 p. Ct. paa Tyskland; derefter kom Amerika's forenede Stater (9 p.Ct.), Storbritannien (7 p. Ct.), Indien (7 p.Ct), Rusland (6 p.Ct.), Italien (5 p.Ct.) og Frankrig (4 p. Ct.). De 50 p. Ct. af Udførselsværdien faldt paa Tyskland; derefter fulgte Storbritannien (9 p. Ct.), Rusland (7 p. Ct.), Schweiz, Italien og Rumænien (med hver 4 p. Ct.). Inden for Toldomraadet var der en betydelig Omsætning, der tydeligt anskueliggør Erhvervsforholdenes Forskellighed i de to Rigsdele; i 1905 indførtes der til Ungarn fra Østerrig for 1,003 Mill. østerr. Kr., hvoraf de 927 Mill. faldt paa Bjærgværks- og Industriprodukter, men kun 76 Mill. paa Land- og Skovbrugsprodukter; samtidig indførtes til 0. fra Ungarn for 989 Mill. Kr., hvoraf de 590 Mill. faldt paa Produkter af Land- og Skovbrug, 399 Mill. paa Bjærgværks- og Industriprodukter.

De vigtigste Varer i Specialhandelen, angivet i Mill. østerr. Kr., vare i 1905 henholdsvis for Indførsel og Udførsel saaledes, som nedenstaaende Tabel angiver.

Indførsel.		Udførsel.	
Bomuld	196.	Træ	252.
Uld	127.	Sukker	189.
Kul; Koks	106.	Æg	97.
Almind. Metaller undt. Jærn	83.	Kvæg; Svin	87.
Korn	98.	Kul; Koks	86.
Heraf Majs	61.	Korn	76.
Maskiner og Apparater	63.	Heraf Byg	75.
Uberedte Skind og Huder	57.	Uldvarer	63.
Silke	51.	Heste	61.
Bøger o. l.	50.	Jærn og Jærnvarer	60.
Kaffe	50.	Glas og Glasvarer	60.
Æg	49.	Uberedte Skind og Huder	60
Kvæg; Svin	44.	Kortevarer	59
Tobak, raa	41.	Klædningsstykker	58
Læder	41.	Malt	53
Kemiske Produkter o. l.	39.	Lædervarer	52
Uldgarn	36.	Trævarer	48
Kortevarer; Ure	35.	Papirvarer	38
Jærn og Jærnvarer	35.	Mineraler	38

Af Omsætningen med Udlandet foregaar knap 1/10 ad Søvejen. Derimod er der en betydelig indenlandsk Samfærdsel ad Flodvejene, navnlig paa Donau, som er sejlbar gennem hele Riget;

ogsaa med Udlandet er der en Del Forbindelse ad **Flodvejene**, særlig ad Kanalen ved Jærnporten og paa Moldau og Elben. — Handelsflaaden talte ved Begyndelsen af 1905: 361 Dampskibe med 366,000 R. T. og 6,428 Mands Besætning og 14,024 Sejlskibe med 54,000 R. T. og 33,170 Mands Besætning. Af Skibene vare 194 med 354,000 R. T. bestemte til Sejlads paa Udlandet, 1,713 med 41,000 R. T. til Kystfart, medens 12,478 med 24,000 R. T. vare Fiskerifartøjer, Lægtere o. desl. De vigtigste Søfartspladser ere Triest og **Fiume.** En væsentlig Del af Triest's **Handelsflaade** ejes af det statssubventionerede **Selskab**: østerrig-ungarske Lloyd. *M. K.*

Industri.

Ø.'s »Gewerbeordnung« af 1859 brød med de gamle Lav og kom det industrielle Liv i Møde ved at aabne for det fri Initiativ gennem Indførelsen af industriel Frihed, men Loven søgte dog at bevare faste Rammer for Industrien ved at gennemføre Tvangskorporationer, obligatoriske >Genossenschaften« til Erstatning for de gamle Lav (>Innungen«). I 1880'erne kom en Reaktion, baaren frem af en kraftig Middelstandsbevægelse, til Hævdelse af den lille Industri og **Haandværket**, og samtidig kom man, ledet af Tyskland's Eksempel, ind paa en social Lovgivning i Retning af Arbejderbeskyttelse og **Arbejder**forsikring. En Lov af 1883 indførte Dueligheds-beviset (»Befähigungsnachweis«) for de haandværksmæssige Erhverv og søgte at puste Liv i Lavene, og »Gewerbenovellen« af 1885 gennemførte Søndagshvilen, en Maksimalarbejdsdag paa 11 Timer for Fabrikarbejdere, begrænsede Børnearbejdet (Forbud mod Anvendelse af Børn under 12 Aar i Fabrikker), forordnede Arbejdsbøger for alle Arbejdere og gav Anvisning paa Voldgiftsretter og Enighedskamre. Loven af 1887 (suppleret 1894) om **Tvangs-Ulykkesforsikring** gik i tysk Fodspor, en Lov af 1888 indførte Sygeforsikring, Love af 1895 og senere gav nærmere Regler om Søndagshvilen, en Lov af 1896 forbedrede, efter tysk Forbillede, de i 1869 oprettede »Gewerbegerichte«, der hidtil kun havde haft liden praktisk Betydning, og endelig regulerede en Lov af 1897 Lærlingevæsenet. Allerede 1883 var der indført **Industri**inspektører til Overvaagelse af de industrielle Forhold.

Bevægelsen til Fordel for Haandværket og den lille Industri synes at have haft en ret krank Lykke. Her som andensteds gaar Koncentrationen af Virksomheden sin Gang, ofte ved Siden af — og i Forbindelse med — en sejglivet Hus- og Hjemmeindustri, og Industrien forlader Haandværkeridyllen til Fordel for en moderne Industrialisme med kollektive Lønningskampe etc. Arbejderbevægelsen spiller da ogsaa en meget stor Rolle i Ø.'s Industriforhold, og den socialdemokratiske Bevægelse har fast Tag og stærk Fremgang (saaledes enorm Vækst ved Nyvalgene til 2. Kammer 1907).

Efter den industrielle Bedriftstælling 3. Juni 1902 fandtes der i 0. blandt egentlige Industrivirksomheder 629,809 Hovedbedrifter (51,725 Bibedrifter) med en Arbejderstab af 3,585,756 Personer. Af Hovedbedrifter i Virksomhed vare ca. 240,000 Enkeltmandsbedrifter, Resten fordelte sig saaledes efter Bedrifternes Størrelse:

Med	2—5 Personer	317,727
—	6—10 —	30,146
—	11—20 —	11,704
—	21—50 —	7,459
—	51 — 100 —	3,005
—	101—300 —	2,272
—	300—1,000 —	755
—	over 1,000 —	" 3

Medens der i Smaabedrifter paa 2—5 Personer sysselsattes 859,000 Mennesker, mønstrede Bedrifterne paa mindst 50 Personer hver 1,131,000. Foruden de ovennævnte 630,000 Bedrifter taltes 357,000 Hjemmearbejdsvirksomheder med 464,000 Personer.

Industrien har sit Hovedsæde i Nedreøsterrig, Bohmen, Schlesien, **Mähren,** Vorarlberg og Øvreøsterrig. Til vigtige Industrigrene høre Jærn- og Staaifabrikationen, Tilvirkningen af Glas- og Lervarer, af Guld- og Sølvsager, Læder- og Tekstilvarer, der delvis ere Genstand for Udførsel. Metalforarbejdelsen har sin Styrke i Produktionen af Jærn (særlig i Steiermark, **Kärnten,** Bohmen, Mahren, Schlesien og Nedreøsterrig), **Jærnvarer** (Waidhofen a. d. Ybbs og Scheibbs i Nedreøsterrig), Leer (i Alpeegnene) samt Guld- og Sølvvarer, der fornemmelig tilvirkes i Wien og Prag, hvor ogsaa Maskinbyggeriet staar højt, o. s. fr. Porcelænsindustrien er især knyttet til Bohmen (Karlsbad og Omegn), Glasindustrien (Krystalglas) ligesaa. Industrien i Træ er betydelig og eksporterer en Del (Møbler af bøjet Træ, etc), ligesom Papirindustrien. Inden for Læderindustriens vigtige Grupper har især Fabrikationen af Skotøj vundet Berømmelse. Raasilke udvindes i stor Mængde i Sydtirol, og Bearbejdelsen af Silke (Silkestoffer, Silkebaand) — oftest kapitalmæssig knyttet til Wien, men stedfæstet til dennes Omegn i Nedreøsterrig eller i **Mähren** og Bøhmen — indtager en fremtrædende Plads. Endvidere betydelig Uld- og Bomuldsindustri etc. Hvad endelig angaar Industrien i Nærings- og Nydelsesmidler, skal blot lige nævnes **Roesukker**industrien (1903—04: 209 Fabrikker), Ølbryggeriet (1903—04: 1,322 Bryggerier og en Produktion af 19,8 **Mill.** Hektoliter), Brændevinsbrændingen (1903—04: 1,358 Brænderier foruden 44,000 **smaa** landlige Brænderier; Totalproduktion 1,148 Mill. Hektoliter Alkohol, hvoraf de 1,145 produceredes i ovennævnte 1,358 Bedrifter) samt Tobaksindustrien, der er Statsmonopol og 1904 beskæftigede — i 30 Fabrikker — godt 40,000 Arbejdere. *A. Hk.*

Landbrug.

Landbruget er Ø.'s vigtigste Erhverv, der endnu sysselsætter flere Mennesker end de øvrige Erhverv tilsammen, men dets relative Betydning har været aftagende i Nutiden: i 1890 vare 56 p. Ct. af Befolkningen beskæftigede ved Landbruget, i 1900 52½ p. Ct. Om end selvfølgelig af forskellig Beskaffenhed er Jorden gennemgaaende frugtbar, og kun ca. 5 p. Ct. af det samlede Areal henligge uproduktivt. Af det produktive Areal henhøre ca. 36 p. Ct. til det egentlige Agerbrug og

10 p. Ct. til Græsgange, 32½ p. Ct. ere bevoksede med Skov, 1⅛ p. Ct. er Haver og ca. 0,9 p. Ct. Vinhaver. I 1904 udgjorde, angivet i 1,000 Hekt., det egentlige Kornareal 6,930, Arealet med Kartofler 1,277, Sukkerroer 218 og Foderroer 197. Af Kornsorterne dyrkes Rug mest, dernæst Havre, Byg, Hvede, Majs og Bælgsæd. Af Byg er der Overskudsudførsel, af de andre Kornsorter Overskudsindførsel. Den rigeste Kornavl have Mähren, Bohmen og Schlesien, den mindste Salzburg og Tirol. — Naar Faar og Geder undtages, vokser Kreaturbestanden, men den har dog ikke kunnet holde Skridt med Befolkningstilvæksten, og den dyriske Produktion er ikke tilstrækkelig til at dække det hjemlige Forbrug. Ved den sidste Kreaturtælling (1900) var der, angivet i 1,000 Stkr., af Heste 1,716, Æsler og Muldyr 67, Hornkvæg 9,511 (deraf Køer 4,749), Faar 2,621, Geder 1,020 og Svin 4,683. Bekendt er Avlen af svære (noriske) Heste og af Alpelandenes fortrinlige Kvæg, men i det hele og store staar hverken Kreaturavlen eller det egentlige Agerbrug højt i 0. I de senere Aar er der imidlertid sket Fremskridt, Landbrugets Teknik forbedres stadig, de dyrkede Arealer udvides, og en Stigning af Udbyttet finder Sted. Til Fremgangen have de af Regeringen iværksatte energiske Foranstaltninger i væsentlig Grad bidraget. Den brede Landbefolknings faglige Oplysning staar imidlertid endnu ret langt tilbage, og denne Befolkning ejer den største Del af Jorden. Ejendommenes Gennemsnitsstørrelse er kun 5,8 Hekt.; Jorden er med andre Ord ret stærkt udstykket. *H. H—l.*

Andre Næringsveje.

Bjærgværksdrift. Mange Slags Metaller forekomme i 0. Sølv og Tin findes i Bohmen, Kvægsølv i Krain, Zink i Galizien, Steiermark og Krain, Bly i Kärnten, Krain og Böhmen, Kobber i Salzburg. Paa de fleste Steder udvindes Jærn. — Grafit udvindes i Bohmen, Måhren og Steiermark, Petroleum i Galizien. Alle Ø.'s Lande undtagen Salzburg og Bukovina have Kullejer, Karpatherne rumme uudtømmelige Saltlejer, og Istrien og Dalmatien yde Havsalt. Indvindingen af de vigtigste af disse Produkter beløb sig i 0. 1899 til 76 Kg. Guld og 39,564 Kg. Sølv samt af Kvægsølv 5,360 Metercentner, Kobber 11,240, Jærn ca. 10 Mill., Bly 112,630, Nikkel og Kobolt 120, Zink 71,920, Tin 410, Antimon 2,710, Grafit 318,190, Kul ca. 332 Mill., Salt ca. 3 Mill. og Petroleum ca. 3 Mill., alt i Metercentner.

Skovbrug spiller en fremtrædende Rolle blandt Ø.'s Næringsveje, idet ⅓ af Landet er skovklædt, saa at der er ca. 0,5 Hekt. Skov pr. Indb. (Danmark har ca. 0,1 Hekt.); den aarlige Udførsel af Skovprodukter havde i Slutn. af 19. Aarh. en Værdi af ca. 110 Mill. Kr., samtidig med at Indførselen kun løb op til knapt 10 Mill. Kr. Af det samlede Skovareal ere kun ca. 6 p. Ct. i Statens Eje; Højskovsdriften er aldeles overvejende (ca. 87 p. Ct.), hvilket staar i Forbindelse med, at langt det meste er Naaleskov, nemlig ca. 71 p. Ct., medens Løvtræ-Højskov kun udgør 16 p. Ct., Løvtræ i Mellem- og Lavskov ca. 13 p. Ct. af Skovarealet. Løvtræerne, mest Eg og Bøg, ere fremherskende i Dalene og de lave Dele af Bjærgene; Naaletræerne ere fortrinsvis Rødgran, Ædelgran, Skovfyr og Østerrigsk Fyr samt i de højeste Bjærgskove Lærk, Cembrafyr og Bjærgfyr. I adskillige Egne har Træet en saa ringe Værdi, at kun det bedste Gavntræ kan udnyttes; dette Forhold i Forbindelse med den udbredte Privatejendom har tidlig ført Ø.'s Skovbrug ind paa en forholdsvis stærk og maskinmæssig Tildannelse af Veddet til Frembringelse af Varer, som kunne forsendes langt (Wienermøbler af Bøg, Vinfadstaver af Eg, Tømmer og Bræder af Naaletræ). Hermed hænger ogsaa det sammen, at Hugsten ikke er stærk, kun ca. 3 Kbm. pr. Hekt. (i Danmark over 4 Kbm. pr. Hekt.), men 41 p. Ct. af alt det skovede Stamved ere Gavntræ (i Danmark 30 p. Ct.).

Foruden den daglige Drift af det store Skovareal have Ø.'s Forstmænd, især i Statens Tjeneste, to store Opgaver at løse, nemlig Genrejsningen af de ødelagte Skove dels i højtliggende Bjærgegne, dels i de saakaldte Karstegne langs Adriaterhavet. Løsningen af den første har til Formaal at formindske og omsider hindre de ødelæggende Oversvømmelser, som ere en Følge af, at Sneen om Foraaret smelter hurtig, saa at Vandet uhindret løber ned ad de nøgne Bjærgskraaninger, hvorved Floderne pludselig overfyldes; Plantningen maa derfor gaa Haand i Haand med store Bygningsarbejder til Regulering af de talrige »Vildbække«, som have dannet sig efter Skovenes Ødelæggelse. I Karstegnene er Formaalet overhovedet at gøre Jorden dyrkelig ved at tilvejebringe et Muldlag paa de næsten nøgne Kalkklipper.

I Ordningen af administrative og økonomiske Forhold indtager Ø.'s Skovbrug paa flere Punkter en fremragende Stilling. Saaledes blev det allerede 1788 lovfæstet i 0., at Besidderen af en Fideikommisejendom med Skov skulde svare til den Vedmængde, Skoven indeholdt ved hans Tiltrædelse, og have Godtgørelse for en Forøgelse af den. Skovene i 0. have i en lang Aarrække svaret Skat efter den Værdi, de sættes til ved en hyppig gentagen Vurdering. Og i de seneste Aar har 0. ved Lov paabudt kontraktmæssig Ordning af Forholdet mellem Skovejerne og Forstmændene for at sikre disse Pension ogsaa i privat Tjeneste (Loven gælder ogsaa andre Erhverv). De overordnede Forstmænd uddannes overvejende paa en >Hochschule für Bodenkultur« i Wien; og det forstlige Forsøgsvæsen staar højt i 0. (Litt.: A. Oppermann, >Forelæsn. over Skovbrugslære. Historie og Statistik« [autogr.]). *C. V. P.*

Fiskeri se Art. Fiskeri.

Undervisningsvæsen.

Undervisningsministeriet staar i Spidsen for hele Undervisningsvæsenet, og Universiteterne samt Kunstakademiet og lignende Undervisningsanstalter ere lagte umiddelbart ind under dette. For alle de øvrige Skoleformer har hvert Kronland et Landsskoleraad af skolekyndige Medlemmer (Landsskoleinspektører), der have Tilsyn med Gymnasierne og Mellemskolerne samt visse Sider af Folkeskolens Virksomhed, medens denne for øvrigt staar under et Distriktsskoleraad, der sammensættes af pædagogisk dannede Mænd (Distriktsskoleinspektører). — Den gældende Skolelov er den af Kejserinde Marie Theresia med Bistand af

I. von Felbiger 6. Decbr. 1774 udstedte Anordning, udvidet ved Folkeskoleloven af 14. Maj 1869 og Undervisningsanordningen af 20. Aug. 1870. — Undervisningsvæsenet er delt i: 1) Højskolen (Universiteter, teologiske Læreanstalter, tekniske Skoler, Kunstskoler, Bjærgakademier og Agerdyrkningsakademier), 2) Middelskolen (Gymnasier, Lærer- og Lærerindeskoler, Realskoler og talrige Fagskoler), 3) Folkeskolen (Borgerskoler samt offentlige og private Almueskoler).

Af 20,067 Folkeskoler er der 776 Borgerskoler. Af offentlige Folkeskoler have 42,7 p. Ct. een Klasse, 25,7 p. Ct. to Klasser, 11 p. Ct. tre Klasser o. s. v., kun fire Skoler have otte Klasser; Heldagsundervisning meddeles i 68 p. Ct. af Skolerne, Halvdagsundervisning i Resten. Af 3,982,675 skolepligtige Børn søge 3,413,917 offentlige Skoler, Resten private Skoler (højere og lavere), Fagskoler, Abnormskoler eller ere uden Undervisning. Paa 92 Lærer- og Lærerindeseminarier uddannes Lærerpersonalet. Disse Lærerskoler ere for største Delen (72,8 p. Ct.) Statsanstalter. — Blandt de mange Nationaliteter staar Undervisningsvæsenet højest hos Tyskerne og Tschecherne, lavest hos Rumænerne og Ruthenerne i Østgalizien. Af denne Befolkning kunne kun 14 p. Ct. i Galizien og 11 p. Ct. i Bukovina læse og skrive. Medens i Nedre- og Øvreøsterrig samt i Salzburg alle skolepligtige Børn søge Skolen, er dette i Bukovina kun Tilfældet med 33 p. Ct.

300 Gymnasier og Realskoler have 91,000 Elever med 6,000 Lærere. 75 p. Ct. af disse Skoler ere Statsanstalter, Resten opretholdes af gejstlige Ordener eller af private. — Ø.'s 8 Universiteter (Wien, Graz, Innsbruck, Prag [2], Krakov, Lemberg og Czernowitz) have 1,451 Professorer og over 15,000 studerende. *Fr. Th.*

Retsvæsen.

De nationale og politiske Stridigheder i 0. have bevirket, at Lovgivningsvirksomheden særlig i den sidste halve Snes Aar næsten har været standset. Mange Grene af Lovgivningen ere derfor forblevne uforandrede, medens Tyskland og andre Nabomagter paa tilsvarende Omraader have reformeret deres Love. Saaledes gælder den østerrigske borgerlige Lovbog (Allgemeines, biirgerliches Gesetzbuch) af 1811 endnu i Hovedsagen uforandret. Det de tyske Forbundsstater i Slutn. af 1850'erne forelagte Forslag til en Handelslovbog blev 1862 ophøjet til Lov for 0. og gælder endnu, upaavirket af de Revisioner, Handelslovbogen i Tyskland har været Genstand for. En med Tyskland's ensartet Veksellov tilvejebragtes 1850. Forsikrings- og Aktieselskabers retlige Stilling er navnlig reguleret administrativt ved et 1896 udstedt saakaldt »Forsikringsregulativ« og et 1899 udstedt saakaldt »Aktieregulativ«. Den østerrigske Konkurslov er af 1868; den er delvis ændret ved to Love af 16. Marts 1884. Som nyere civilretlige Love af Betydning maa dog fremhæves en Lov om Varemærker af 6. Jan. 1890, en Lov om Afbetalingsforretninger af 27. Apr. 1896, en Patentlov af 11. Jan. 1897 og en Checklov af 3. Apr. 1906. — Den østerrigske Straffelov er af 27. Maj 1852. Der har siden 1861 gentagne Gange været arbejdet paa dens i Revision, men hidtil uden Resultat. Den østerrigske Straffeprocesordning er af 1873. Derimod er den gældende østerrigske Civilproces, der vel kan betegnes som den mest moderne Del af østerrigsk Ret, ordnet ved Love af I. Aug. 1895, hvortil slutte sig Love angaaende Eksekution af 27. Maj 1896. (Af den store Litt. kunne fremhæves Værkerne af Glaser, Herbst, Menger, Randa og Unger (s. d.) samt M. v. Stubenrauch, »Kommentar zum osterr eichischen allg. biirg. Gesetzbuche« [2 Bd., 8. Udg. Wien 1903] og »Osterreichisches Staatsworterbuch« (»Handbuch des gesamten osterr. öff. Rechts«), udg. af Mischler og Ulbrich, 2. Udg. 1906. Særlig med Hensyn til Civilprocessen kan henvises til en Afhandling af Prof. Munch-Petersen i »Ugeskrift for Retsvæsen« 1898 S. 691 samt til Fr. Klein, »Vorlesungen iiber die Praxis des Civilprocesses« [Wien 1900]). *E. T.*

Hær og Flaade.

Hæren bestaar at den fælles kejserlig-kongelige Hær samt af det kejserlig-kongelig østerrigske og det kgl. ungarske Landeværn (Honved). Begge Rigshalvdele opstille desuden i Krigstid Landstormsafdelinger. Kejseren fører Overbefalingen over Hæren og assisteres derved af Rigskrigsministeren for de administrative og økonomiske Anliggender, af Generalstabschefen for Krigsforberedelsens Vedkommende. Desuden haves to Landsforsvarsministerier (Honvedministeriet i Ungarn) for Landeværnet og Landstormen.

Almindelig Værnepligt indførtes ved L. af 5. Decbr. 1868; den nuværende Værnepligt hviler paa Loven af 11. Apr. 1889, paa Loven af 1893 for Landeværnets og Landstormens Vedkommende. Desuden indførtes 1880 en Værneskat.

Tjenestepligten begynder 1. Jan. af det Aar, hvor vedkommende fylder 21 Aar, og varer enten 12 Aar, deraf 3 aktiv, 7 Aar i Reserven og 2 i Landeværnet, eller 10 Aar ved Hærens Erstatningsreserve og 2 Aar i Landeværnet (disse Folk faa en Uddannelse paa 8 Uger og genindkaldes 3 Gange i 4 Uger). Den tjenstpligtige kan ogsaa tildeles Landeværnet, hvor han tjener 2 Aar aktiv, eller dettes Erstatningsreserve, i alt 12 Aar. Gejstlige, Lærere og Familieforsørgere kunne direkte tildeles sidstnævnte Erstatningsreserve. Tjenestepligtige med større videnskabelig Uddannelse ere berettigede til at paatage sig 1 Aars frivillig Tjeneste og uddannes til Reserveofficer, medens frivillige kunne antages i en Alder af 17 Aar. Hærens Reservemandskab genindkaldes 3 Gange i 4 Uger.

Landstormspligten varer fra det 19. til 42. Aar, og 1. Opbud indtil det 37. Aar kan anvendes til Supplering af Hæren og Landeværnet.

I 0. betale de ikke til Tjeneste antagne værnepligtige en Værneskat fra 4 til 200 K., i Ungarn fra 6 til 200 K. (à 0,75 Kr. dansk Mønt). Skatten indbringer henholdsvis 2,6 og 5,4 Mill. K. For Bosnien og Herzegovina gælder Værnepligtsloven af 24. Oktbr. 1881. Tjenestepligten varer 12 Aar, deraf 3 Aar aktiv, men her haves ingen Landstorm eller Erstatningsreserve.

Udskrivningen er i Hovedsagen territorial; af Udskrivningsdistrikter haves 58 i 0. og 47 i Ungarn foruden 2 Marine- i førstnævnte og 1

Marine- i sidstnævnte Landsdel. Distrikterne ere samlede i 9 + 6 Territorialdistrikter, nemlig: 14 Korpsdistrikter og I i Dalmatien. Bosnien og Herzegovina danne 4 Udskrivningsdistrikter.

Af Landeværnsudskrivningsdistrikter haves 38 i 0. og 28 i Ungarn; de første deles i Bataillonsdistrikter. Landeværnsdistrikterne dersteds falde sammen med Korpsdistrikterne, medens der i Ungarn haves 7 særlige Landeværnsdistrikter. Hvert Udskrivningsdistrikt opstiller et Regiment, hvert Korpsdistrikt et Armékorps og i 0. tillige en Landeværnsdivision. Dalmatien opstiller kun 1 Linie- og 1 Landeværnsregiment, Bosnien og Herzegovina 4 Infanteriregimenter og I Jægerbataillon. For Landstormens Vedkommende er Monarkiet delt i Landstormsdistrikter, hvilke i 0. tillige ere Landeværnsudskrivningsdistrikter, i Ungarn er der 94 Bataillonsdistrikter.

Rekrutkontingentet fastsattes senest 1889 for 10 Aar ad Gangen til 103,100 Mand (deraf 2,800 Mand til Marinen). 1902 stilledes Forslag om at forøge det til 125,000 Mand, men dette blev ikke vedtaget, og 1905 vilde Ungarn slet ikke bevilge Penge til noget Rekrutkontingent for sit Vedkommende. Ved L. af 9. Juni 1906 bevilgedes dog et saadant for 1905 og 1906. Til Landeværnet udskreves 15,050 Mand i Ø., deraf 550 for Tirol og Vorarlberg og 12,500 Mand i Ungarn, saa at det samlede Rekrutkontingent er 130,650 Mand eller kun $0{,}_{20}$ p. Ct. af Befolkningen. De ca. 80,000 Mand overkomplette tjenstdygtige tildeles Erstatningsreserven.

Hærens Bestanddele:

Fodfolk: 102 Infanteriregimenter og 4 Tirolerregimenter Kejserjægere å 4 Batl., 26 Feltjægerbataillonder, Tropperne i Bosnien og Herzegovina af Hæren. 35 Infanteriregimenter å 3 og I å 4 Batl., 2 Tirolregimenter a 3 Batl. østerrigsk Landeværn; 10 Infanteriregimenter å 4 og 18 å 3 Batl. ungarsk Landeværn. I Krigstid opstiller hvert Regiment 1 Erstatningsbataillon og hver Jægerbataillon 1 Kompagni.

Fodfolket er bevæbnet med et 8 Mm.'s Magasingevær med kort Bajonet af Model 1895, 1890 og 1888—90 (det sidste et omdannet Mannlicher Gevær); hver Mand bærer 120 Patroner. En ny Uniform er under Forsøg, og Mitrailløseafdelinger ere under Indførelse. Udrustningen vejer $26{,}_{6}$ Kg.

Rytteri: 15 Dragon-, 16 Husar- og 11 Ulanregimenter paa 6 Eskadroner å 2 Divisioner og Depotkadres af Hæren; 6 Ulanregimenter, 3 Eskadron Tiroler og 1 Eskadron i Dalmatien østerrigsk Landeværn, 10 Husarregimenter ungnrsk Landeværn og 30 Husareskadroner Landstorm. Rytterne ere bevæbnede med Sabel og Magasinkarabin af Model 1895, hver Mand medfører 50 Patroner, med Rytter bærer Hesten ca. 135 Kg. Maskingeværafdelinger oprettes under de større Manøvrer.

Feltartilleri: 14 Korps- og 42 Divisionsartilleriregimenter å 4 Batterier paa 8 Kanoner, samlede i 14 Artilleribrigader. 8 Korpsartilleriregimenter have desuden en ridende Afdeling paa 2—6 Kanons Batterier. 1902 opstilledes Krav om Oprettelsen af 14 Felthaubitzdivisioner å 6 Haubitzer; Materiellet er til Stede, men Ordningen ej gennemført. Haubitzen er af Staalbronze og har et Kaliber paa $10{,}_{4}$ Cm. Feltbatterierne skulle i den nærmeste Fremtid udrustes med en 76 Mm. hurtigskydende Kanon af Staalbronze, Model 1905, forsynet med et $4{,}_{5}$ Mm. tykt Staalskjold. En Omordning af hele Feltartilleriet vil følge heraf. Af Bjærgartilleri haves en Division i Tirol paa 3—4 Kanons Batterier, hvis Antal fordobles i Krigstid, og 11 Bjærgbatterier ved 11 Korpsregimenter. Kanonen af Model 1899 er af Staal og har et Kaliber paa $7{,}_{25}$ Cm.

Fæstningsartilleri: 3 Regimenter å 3 og 3 à 2 Batl., 3 selvstændige Bataillonder, 5 Kadres til Belejrings-Haubitzdivisioner og Luftballondetachementer.

Tekniske Tropper: 15 Pionerbataillonder à 5 Kompagnier i Fred, 7 og et Depot i Krig; 1 Jærnbane- og Telegrafregiment å 3 Batl. å 4 Kompagnier, der i Krig opstiller 12 Jærnbanekompagnier og Feltbaneafdelinger. Hver Bataillon udruster 4 Krigsbroekvipager.

Train: 15 Traindivisioner, hvoraf 14 ere formerede i 3 Regimenter. 15. i Bosnien. Sundhedstropper: 27 Sanitetsafdelinger ved Garnisonshospitalerne.

I alt saaledes $678{}^{1}/_{4}$ Batl., 352 Eskadroner, 224 kørende, 16 ridende, 14 Bjærgbatterier, 72 Fæstningsartillerikompagnier, 60 bespændte Haubitzer, 75 tekniske Kompagnier og 101 Traineskadroner med en Fredsstyrke af 19,498 Officerer, 342,900 Mand, 66,371 Heste og 1,048 bespændte Kanoner. Heraf 2,729 Officerer, 32,254 Mand og 2,847 Heste østerrigsk og 2,298 Officerer, 24,596 Mand og 3,754 Heste ungarsk Landeværn.

De 15 Armékorpser ere følgende:

I. Krakov med 2 Infanteri- og I Kavaleridivision, II. Wien med 3 Infanteri- og 1 Kavaleridivision, III. Graz med 2 Infanteridivisioner, IV. Budapest med 2 Infanteridivisioner, V. Pressburg med 2 Infanteridivisioner, VI. Kaschau med 2 Infanteridivisioner, VII. Temesvar med 2 Infanteridivisioner, VIII. Prag med 2 Infanteridivisioner, IX. Josefstadt med 2 Infanteridivisioner, X. Przemysl med 2 Infanteri- og I Kavaleridivision, XI. Lemberg med 2 Infanteri- og 2 Kavaleridivisioner, XII. Hermannstadt med 2 Infanteridivisoner, XIII. Agram med 2 Infanteridivisioner, XIV. Innsbruck med 2 Infanteridivisioner og XV. Serajevo med 2 Infanteridivisioner; desuden Militærkommandoet Zara.

I alt 31 Infanteri- og 5 Kavaleridivisioner samt 8 Landeværnsdivisioner (Ø.).

Paa Krigsfod vil Felthæren bestaa af 680,000 Mand Fodfolk, 55,000 Ryttere, 1,888 Felt- og 136 Bjærgkanoner, 60 Belejringshaubitzer, 18,000 Mand Fæstningsartilleri, 30,000 Mand tekniske Tropper. I alt kan opstilles 900,000 Mand Linie. 160,000 Mand Landeværn, 500,000 Mand Erstatningsreserve og 2 Mill. Mand Landstorm = 3,700,000 Mand.

Hærens Overbestyrelse er lagt i Kejserens Haand, der igennem Militærkancelliet træder i Forbindelse med de militære Ministerier. Desuden haves 3 Generalinspektører for Tropperne, 2 Landeværns Overkommandoer, Generalinspektører for Rytteriet (2 desuden for Landeværnets), Feltartilleriet, Fæstningsartilleriet, Pionererne, Trainet, det militære Undervisningsvæsen, Remonteringen o. s. v. Underofficerer udgaa fra Geleddet og faa en videre Uddannelse ved Afdelingerne. De, som paatage sig længere Tids

Tjeneste, faa en Tjenestepræmie paa 20 å 45 K. om Maaneden. Efter 12 Aars Tjeneste have de Udsigt til at faa visse civile Embeder, og efter 18 Aars Tjeneste faa de Alderdomsforsørgelse.

Officererne udgaa fra 2 Militærakademier (Wiener-Neustadt og det tekniske Akademi) og 20 Kadetskoler; Officersaspiranter kunne dog Ogsaa melde sig ved Troppeafdelingerne og maa da bestaa en nærmere fastsat Prøve, Landeværnet faar sine Officerer dels fra den staaende Hær og dels fra Kadetskoler for Landeværnet (Ludovica-Akademiet for Ungarn).

Til Officerernes videre Uddannelse haves en Mængde Fagskoler: en Krigs- og Ingeniørstabskole i Wien for Generalstabens og højere Ingeniørofficerer, en Arméskydeskole, en Artilleriskydeskole, de militære Ridelærerinstitutter for Rytteri og Artilleri, Gymnastikskolen o. s. v.

Reserveofficerer faas ved Udnævnelse af Reservekadetter eller 1-aarige frivillige, der have aflagt fyldestgørende Prøver. Der behøves 18,500 Reserveofficerer til Hæren, ca. 5,000 til det østerrigske og ca. 3,800 til det ungarske Landeværns Reserve.

Hestene tilvejebringes ved Indkøb af Remontekommissioner eller af Afdelingerne selv til en Gennemsnitspris af ca. 700 Kr. Der paaregnes en aarlig Afgang af 12 p. Ct. for Ridehestenes og af 10 p. Ct. for Trækhestenes Vedkommende. Unge Heste optages i 5 Remontedepoter. Officerer forsynes med Heste, der indkøbes af Afdelingerne til en højere Remontepris (Chargeheste), eller de maa anskaffe sig Ejendomshest.

I Krigstid rekvireres Heste i Henhold til L. af 1873, og hvert 3. Aar finder en Klassificering af Landets Heste Sted. Hærens ordinære Budget for 1906 androg i alt 405,681,992 Kr., deraf 313,833,041 Kr. til Hæren, 46,440,569 Kr. til det østerrigske og 40,009,662 Kr. til det ungarske Landeværn samt 5,398,720 Kr. til Tropper i Okkupationsomraadet. Det ekstraordinære Budget var 49 Mill. Kr.

Befæstninger. Imod Tyskland har det østerrigske Monarki ikke længere nogen Befæstning, uden for saa vidt Angrebet skulde komme fra Bayern. Fæstningen Kufstein spærrer saaledes Adgangen til Inn-Dalen og Værket Pas-Lueg Adgangen til Salzach-Dalen. Imod Rusland haves Hovedfæstningen Przemysl ved San-Floden og Befæstningsanlæg ved Krakov, medens Byen Eperies, der er omgiven af Forter, danner et Støttepunkt i 2. Linie. Som Centralfæstning imellem Hovedstæderne Wien og Budapest haves Komorn ved Donau.

Imod Italien er Grænsen stærkt befæstet ved en Række Spærreforter, som forsvare Adgangene over Alperne. Den vigtigste over Brenner-Passet spærres ved en Del Værker omkring Byen Riva ved Garda-Søen og andre Spærreforter, hvis Hovedreduit er Fæstningen Trient. S. f. Brenner-Passet ligger Franzensfeste, der tillige behersker Pusterdalen. Jærnbanen til Tarvis spærres af Værkerne ved Malborgetto og Isonzo-Dalen af Fort Predil. I Bosnien ere Zwornick og Visegrad befæstede, og her haves desuden en Mængde Posteringer.

Af befæstede Havne haves Triest, Pola, Fiume, Zara, Sebenico, Spalato, Ragusa og Cattaro; desuden findes Befæstninger paa Øerne Lesina, Lissa og Lussin-Picolo. (Litt: Veltzé's »Armee-Almanach«; Gliickmann, >Das Heerwesen der oester.-ung. Monarchie« ; Seidel's »Kleiner Armee Schema« og Löbell »Jahresberichte«). *P. Nw.*

Flaaden bestaar for Tiden (1907) af 12 Panserskibe med et samlet Deplacement af ca. 93,000 Tons, 5 pansrede og 6 upansrede Krydsere (Deplacement ca. 40,000 Tons), 29 større Torpedofartøjer, 46 Torpedobaade, 6 Flod-Kanonbaade, 20 Stations- og Transportdampere m. m. Officerskorpset er paa 1 Admiral, 2 Vice- og 9 Kontreadmiraler, 22 Linieskibs-, 35 Fregat- og 37 Korvet-Kaptajner, 226 Linieskibs-Løjtnanter, 205 Fændrikker, 30 Marine-Ingeniører, 99 Maskinmestere m. m. Underofficerer og menige udgøre tilsammen 10,820 Mand. Det aarlige ordinære Budget andrager ca. 42 Mill. Kr. Orlogsværfter findes i Pola og Triest; af Torpedo-Stationer haves desuden 7, hvoraf en Del paa Dalmatien's Kyst. Private Værfter findes i St. Rocco (Triest) og ved Fiume. Handelsmarinen var 1906: ca. 300 Dampskibe med ca. 300,000 Tons og ca. 1,600 Sejlskibe.

Den østerrigske Marine, som i Slutningen af 1840'erne blev reorganiseret af den danske Admiral Dahlerup, vil ventelig i en ikke fjern Fremtid blive betydelig udvidet. *C. L. W.*

Mønt, Maal og Vægt.

Ved L. af 2. Aug. 1892 indførtes Guldmøntfod. Gennemførelsen fandt Sted fra 1. Jan. 1900, og der udmøntedes af Guld: 20 K. og 10 K.; af Sølv: 5 K., 1 K.; af Nikkel: 20 h,, 10 h.; af Bronze: 2 h., 1 h. Af Sølvskillemønterne vejer 5-Kronestykket 24 Gr., Finhed 900, altsaa $21{,}6$ Gr. fint Sølv, Kronestykket 5 Gr., Finhed 835, altsaa $4{,}175$ Gr. fint Sølv. Regningsenheden er 1 Krone (K.) å 100 Heller (h.). Ungarsk: *Korona* og *Fillér* (/). I K. = $75{,}61$ Øre, idet der af 1 Kg. Møntguld (Finhed 900) udmøntes 2,952 K., altsaa af 1 Kg. fint Guld 3,280 K. For Maal og Vægt gælder det metriske System (s. d.). *N. J. B.*

Samfærdselsmidler.

Det østerrig-ungarske Monarki's hele Beliggenhed er i mange Maader hemmende for Landets Samfærdsel og Samkvem med Omverdenen. Den korte Kyststrækning er en Længdekyst, skilt fra Indlandet ved Bjærgkæder, og den ligger desuden ved det ret afsides adriatiske Hav. Dertil kommer, at Landets naturlige Hovedfærdselsaare Donau munder ud i et endnu mere fjernt og indelukket Havbassin, Sortehavet, samt at dens Sejlbarhed i »Jærnporten« ved Orsova og i Deltaet først i allernyeste Tid er opnaaet gennem store Reguleringsarbejder. Til Trods for den ret korte Kyst har det samlede Monarki dog noget over 100 større og mindre Havne, der 1904 besøgtes af 120,229 Skibe med 16,064,321 Tons, hvoraf 107,989 Skibe med 14,611,135 Tons under østerrigsk Flag, og derefter fulgte italiensk, engelsk, græsk og tysk. Saavel østerrigske som ungarske Skibe sejle under samme østerrigske Flag, og hele Handelsflaaden udgjorde ved Begyndelsen af 1905 14,385 Skibe med 420,143 Tons Drægtighed og 35,598 Mands Besætning; heraf var der 361 Damp-

skibe med 366,115 Tons og 6,428 Mands Besætning. Den vigtigste Havn er Triest, i hvilken der det nævnte Aar indgik 9,001 Skibe med 3,002,026 Tons, hvoraf 6,776 Skibe med 2,157,858 Tons vare østerrigske. Det vigtigste Dampskibsselskab er det i Triest hjemmehørende, 1836 stiftede Oesterreichischer Lloyd, hvis Skibe gaa i regelmæssig Fart paa den adriatiske Kyst, paa Levanten og det græske Archipel, paa Sortehavet og nedre Donau samt paa det røde Hav og Indien. Det østerrigske Flag ses ogsaa hyppig i Syd- og Nordamerika's samt Kina's og Japan's Havne. De indenlandske sejlbare Flod- og Kanalveje beløbe sig til i alt 3,900 Km., der foruden paa Donau falde paa Elben og Moldau, Weichsel, Dnjestr og Etsch. Af Kanaler findes der ikke mange; de vigtigste findes i Sydungarn og ere Franzens-Kanalen, der forbinder Donau med nedre Theiss, samt Bega-Kanalen, der fører fra Temesvar til nedre Theiss. Det østerrigske Donau-Dampskibsselskab begyndte 1830 sine Farter i Nærheden af Wien og udstrakte dem allerede 1834 indtil Orsova; nu driver det tillige Sejlads paa Havnene ved Sortehavet. Endnu maa nævnes, at der drives regelmæssig Dampskibsfart paa Boden-Søen, Garda-Søen samt flere Alpesøer. Af Landeveje har 0. godt 100,000 Km. og Ungarn 105,000 Km., af hvilke henholdsvis 15,700 Km. og 7,700 Km. ere de særlig vigtige Rigs- eller Ærarialveje, der vedligeholdes af Staten. Jærnbanenettet havde 1905 en Længde af 41,801 Km., hvoraf 21,619 Km. falde paa Østerrig og 20,182 Km. paa Ungarn. Den første Jærnbane i 0. var Linien fra Floridsdorf til Wagram, der aabnedes 1837; den allerede 1828 aabnede Hestesporvej fra Budweis til Kerschbaum var ganske vist en af de allerældste Skinneveje i Europa, men blev først senere omdannet til Fart med Lokomotiv. I Ungarn aabnedes den første egentlige Jærnbane fra Budapest til Waitzen 1846. I Aaret 1850 havde 0. 1,357 Km. og Ungarn 222 Km. i Drift, 1860 henholdsvis 2,927 Km. og 1,616 Km., 1870 6,112 Km. og 3,477 Km., 1880 11,434 Km. og 7,078 Km. og 1890 15,340 Km. og 11,360 Km. De vigtigste Banecentrer ere Wien, Prag og Budapest. Af Postkontorer fandtes 1904 i 0. 8,864 og i Ungarn 5,209, foruden at Riget besad 39 Postkontorer i Udlandet. Saavel i indenrigsk som i udenrigsk Tjeneste besørgede Ø.'s Postvæsen 1904 814 Mill. Breve, $453\frac{1}{2}$ Mill. Postkort, $300\frac{1}{2}$ Mill. Stkr. Tryksager samt $40\frac{1}{4}$ Mill. Postanvisninger og Pengebreve med en samlet Værdi af 54,551 Mill. Kr. For Ungarn's Vedkommende vare de tilsvarende Tal $243\frac{1}{2}$ Mill., $126\frac{3}{4}$ Mill., 196 Mill., $24\frac{3}{4}$ Mill. samt 4,470 Mill. Kr. Af Telegrafstationer fandtes 1904 i 0. 6,269 og i Ungarn 3,707. Telegrafliniernes samlede Længde var henholdsvis 81,383 Km. og 23,436 Km. med Traadlængder af 188,157 Km. og 124,134 Km. Det samlede Antal Depecher, der besørgedes i hvert af de to Lande, var 17,220,837 og 9,115,220. Telefonnet fandtes 1904 i 0. i 317 Byer og 136 Landdistrikter, i Ungarn i 92 Byer og 177 Landdistrikter; den samlede Traadlængde var i 0. 283,684 Km. og Samtalernes Antal 159,137,697, medens Ungarn havde 163,802 Km. Traadlængde og 63,048,923 Samtaler. *H. P. S.*

Litteratur

se Tyskland »Litteratur«.

Store illustrerede Konversationsleksikon. XVIII.

Presse.

De tidligste periodisk udkommende Blade forekomme i Wien omkr. 1620, og under Tyrkernes Belejring af Byen 1683 fandtes her allerede tre regelmæssig udkommende Aviser. Men i 0. som andensteds lagde Censuren Hindringer i Vejen for Pressens Udvikling. Kejser Josef II gav vistnok Bladene meget fri Hænder (1787), men den kort efter indførte Avisskat og den 1795 af Frants I paabudte, yderst skærpede Censur bragte Pressen i en vanskeligere Stilling end nogen Sinde. Lige til 1848 fandtes der i Wien kun to politiske Aviser, som begge stode under Regeringens direkte Indflydelse, nemlig det endnu eksisterende, officielle »Wiener Zeitung« (med det officiøse Aftenblad »Wiener Abendpost«) og Gentz'es specielle Organ »Osterreichischer Beobachter«. Af Provinsbladene fortjener alene »Prager Zeitung« at nævnes. Den voldsomme politiske Bevægelse 1848 og Pressefrihedens Indførelse fremkaldte naturligvis en hel Del Blade — deres Antal voksede fra 89 til 388 —, men da Reaktionen igen fik Overtaget, gik Aviserne hurtig tilbage baade i Indflydelse og Antal (1852 var det gaaet ned til 172). Først da Skrankerne for Pressefriheden bleve endelig nedbrudte ved Lov af 1862, blev der skabt Eksistensvilkaar for en sund Presse, og i den nærmest følgende Tid grundlægges der en Række Blade, som bleve af indgribende Betydning for den politiske Udvikling. Det uden Sammenligning indflydelsesrigeste af disse var det tysk-liberale »Neue Freie Presse« (s. d.) (1864). Ved Siden af dette kunne nævnes »Neues Fremdenblatt« (1865) og det meget udbredte, demokratiske »Neues Wiener Tageblatt« (1867). Ved Avisskattens Ophævelse ved L. af 27. Decbr. 1899 fjernedes endelig det sidste Baand, som hindrede Pressens fri Udfoldelse. Af nu (1907) udkommende Wienerblade kunne foruden de ovenfor omtalte nævnes: det konservative, officiøse »Fremdenblatt« (1847), det klerikal-konservative »Vaterland« (1859), »Deutsche Zeitung«, oprindelig tysk-national, nu kristeligsocial (1871), »Deutsches Volksblatt« (antisemitisk, 1888), Nyhedsbladet »Neues Wiener Journal« (1893), »Ostdeutsche Rundschau«, Organ for den radikalnationale Fraktion (1893), »Reichspost« (kristeligsocial, 1894), »Arbeiter-Zeitung« (socialdemokratisk, daglig siden 1895).

Paa Grund af de forskellige, stridende Nationaliteter har den politiske Provinspresse haft større Betydning i 0. end i andre Lande. Af de tyske Provinsblade ere de i Böhmen de mest ansete: »Bohemia«, »Prager Tagblatt« og »Deutsches Abendblatt«, samtlige udkommende i Prag og tilhørende det tysk-fremskridtsvenlige Parti. »Die Politik« (Prag) er Organ for Gammeltschecherne, men skrives paa Tysk. Af de tschechiske Aviser maa først og fremmest nævnes »Národni listy«, stiftet 1861 af Julius Gregr og Organ for Ungtschecherne, og det gammeltschechiske »Hlas Naroda«, begge i Prag. I Schlesien udkommer det tysk-fremskridtsvenlige »Freie Schlesische Presse« (Troppau) og det antisemitiske »Deutsche Wehr« (smst.). Den tschechiske Presse er af liden Betydning. I Mähren findes foruden flere tysknationale Blade det ungtschechiske »Moravske' listy« (Olmiitz) og det gammeltschechiske »Hlas« (smst.).

I *Galizien* udkommer de polske Blade »Gazeta narodowa« (katolsk-konserv.), »Przeglad« (konserv.), »Kurier Lwowski« (radikal), »Slowo polski« (lib.-demokr.), alle i Lemberg, og »Glas naroda« (antisemitisk, Krakov). — Den italienske Presse har sit Hovedsæde i Triest. Hovedbladene ere »Piccolo« (yderliggaaende national-liberal) og »Mattino« (moderat national-liberal).

Underholdningsblade, kritiske Journaler og Revuer forekomme meget sparsomt i 0. De betydeligste ere det af Herm. Bahr m. fl. redigerede »Die Zeit« (1894—1904), »Die Wage« (1898 ff.) og »Osterreichische Rundschau« (1905 ff.). — 1905 udkom der i 0. 3,539 Aviser og Tidsskrifter, hvoraf 2,156 i det tyske Sprog. 1902 befordredes der 122,000,000 Avisnummere gennem Posten. Angaaende Lovgivning se Presse. Om Presseforeninger se Journalistforeninger. (Litt.: L. Salomon, »Gesch. des deutschen Zeitungswesens« [Bd, 1—3, Oldenburg og Leipzig 1900—06]; E. V. Zenker, *Histoire du journalisme en Autriche* [Wien 1900]). *K. F.*

Historie.

Indtil 1526.

De Lande, som nu ere sammenknyttede i det østerrig-ungarske Monarki, vare i Oldtiden beboede af mange forskellige Folkeslag, som nu for største Delen ere forsvundne. I Tirol boede Rætier, hvis Ætlinger endnu genfindes i Ladinerne her og i Graubunden. I de nuværende tyske Landskaber boede Kelter (Taurisker og Noriker); i de sydlige, nu slovenske Landskaber boede Illyrer, og ligeledes i Ungarn, hvor de kaldtes Pannonier; men desuden var der illyrisk-keltiske Blandingsstammer eller andre Folkeslag, hvis Væsen ikke lader sig nøjere bestemme. Endelig boede germanske Stammer, Markomanner og Quader, i Böhmen og Mähren, efter at Bohmen's oprindelige Indbyggere, de keltiske Bojere, vare fordrevne. Omtrent 130 før Christi Fødsel begyndte Romerne at udstrække deres Magt over de illyriske Kystlande V. og 0. f. Adriaterhavet; men der hengik næsten 100 Aar, inden Underkastelsen fuldbyrdedes under Kejser Octavian. Under hans Styrelse indtoge Drusus og Tiberius 15 f. Chr. Rætien, Noricum og det vestlige Pannonien indtil Donau, og Herredømmet fæstnedes efter ny Kampe 6—9 e. Chr. Endvidere indtoges af Trajan en stor Del af det østlige Ungarn 107 og henlagdes under Provinsen Dacia, som igen opgaves af Aurelian 270. Omtrent 100 Aar tidligere havde Markomannerne paa Hærgningstog trængt frem lige til Aqvileja, og det var under Krigen imod dem, at Marcus Aurelius 180 døde i Vindobona (Wien).

De ovennævnte Lande, som vare komne under Romernes Herredømme, bleve saa temmelig romaniserede; Veje og Stæder anlagdes (Vindobona = Wien, Lentia = Linz, Jujavium = Salzburg), og i 2. Aarh. begyndte ogsaa Kristendommen at udbrede sig. Særlig fortjener det at mærkes, at en hel Række romerske Kejsere i 3. Aarh., fra Claudius indtil Diocletian og Constantius Chlorus, stamme fra disse Lande. Men allerede tidlig havde man begyndt at lade germanske Stammer bosætte sig inden for Romerrigets Grænser, for at de kunde gøre Grænsevagt imod de nordligere Folkeslag. Da den egentlige Folkevandring indtraadte, udbredte først Vestgoterne sig over Ungarn; senere fulgte Hunnerne og efter dem Østgoter, Gepider og andre germanske Folk. Da Longobarderne, som 527 havde gjort sig til Herrer her, vare dragne til Italien, udstrakte Avarerne sig 565 lige indtil Enns, hvorhos slaviske Stammer trængte ind i Bohmen, Mahren, de nuværende slovenske Lande, Kroatien og Dalmatien, til Dels i Afhængighed af Avarerne, men senere uafhængige. I Bohmen og Mähren veg de tidligere tyske Indbyggere tilbage til Bjærgegnene, medens Slaverne bosatte sig i Slettelandet. Endelig bredte Bajuvarerne (Bayrerne) sig over det tidligere Rætien.

Da Avarerne 788 trængte frem over Enns for at hjælpe Bayrerne imod Karl den Store, overvandt han dem og oprettede 791 som Grænseværn det østlige Markgrevskab, *Marchia Austria*, indtil Floden Raab; men Magyarerne, som 100 Aar senere kom til Ungarn og afløste Avarerne, indtoge ogsaa dette Markgrevskab, og først 955 tog Kejser Otto I det til Dels tilbage efter Sejren ved Augsburg. Leopold I af Babenberg blev 976 Markgreve, og under hans Søn Henrik I forekommer i et Dokument (fra 996) første Gang det tyske Navn Osterrichi, dannet af det latinske *Austria*. Henrik's Broder Adalbert (1018—56) udstrakte sit Land indtil Leitha-Floden, den senere Grænse imellem 0. og Ungarn, og hans Ætling Leopold IV blev 1141 desuden forlenet med Hertugdømmet Bayern, som var frakendt Welfen, Henrik den Stolte. Dog allerede 1156 maatte Leopold's Broder Henrik II — kaldet Jasomirgott efter et Mundheld, han plejede at bruge (ligesom Valdemar Atterdag) — igen afstaa Bayern til Henrik Løve (Henrik den Stoltes Søn), men fik til Gengæld afstaaet det nuværende Øvre 0. og begge sine Lande forenede til Hertugdømmet 0., samt udskilte fra den tidligere Afhængighed af Bayern. Han forlagde sit Fyrstesæde til Wien og paabegyndte Bygningen af Stefanskirken. Ligesom han 1147 deltog i det andet store Korstog, udmærkede hans Søn Leopold V (1177—94) sig paa det tredje ved Indtagelsen af Ptolemais; men han kom derved i Strid med den engelske Konge Richard Løvehjerte og hævnede sig senere ved at tage Kongen til Fange, da denne paa Tilbagerejsen drog igennem hans Land, og tiltvang sig derved store Løsepenge. Desuden knyttede han 1192 Steiermark til sit Hertugdømme. Hans yngre Søn Leopold VI (1198—1230) gjorde flere Korstog imod de vantro, saaledes kæmpede han imod Valdenserne i Sydfrankrig og mod Araberne i Spanien (kom dog for sent til at være med i Slaget ved Tolosa 1210); endelig fulgte han 1217 med den ungarske Konge Andreas II paa Toget til Palæstina og drog derfra selv 1219 til Ægypten. Hans Søn, Frederik den Stridbare, krigede først med Ungarn og senere med Kejseren Frederik II; han mistede derved for en Tid sine Lande, men fik dem tilbage 1240 efter at have udsonet sig med Kejseren. Han afværgede 1241 Mongolernes Angreb og faldt til sidst 1246 i en Krig med Ungarn. Med ham uddøde den Babenberg'ske Slægt, og nu indtraadte, hvad man har kaldt det østerrigske Interregnum (1246—82). Kejseren

vilde nemlig inddrage Landene som hjemfaldne Len; men deres Stænder valgte 1251 den bøhmiske Kongesøn Ottokar til deres Hertug. Han tabte vistnok 1254 en stor Del af Steiermark til den ungarske Kong Bela IV, men vandt det tilbage 1260 efter en Sejr over denne og tilknyttede desuden 1269 Karaten og Krain. Men da han ikke vilde godkende Rudolf af Habsburg som tysk Konge, mistede han 1276 alle de saaledes vundne Lande og omkom 1278 under et Forsøg paa at genvinde dem. Disse Lande overdroges 1282 til Rudolfs ældste Søn Albrecht, dog med Undtagelse af Kärnten og Krain, som 1286 gaves til hans Svigerfader, Grev Meinhard af Tirol, og paa denne Maade kom de østerrigske Lande under Huset Habsburg, som de siden have tilhørt.

Albrecht opnaaede ogsaa, dog først 1298, at blive tysk Konge (A. I), men gjorde 1307 forgæves Forsøg paa at vinde Bohmen for sin Slægt. Som Besidder af de habsburgske Arvelande ved Boden-Søen gjorde han 1308 et Tog til Schweiz, men blev paa dette myrdet af sin Brodersøn Johan. Af hans 5 Sønner, der styrede i Fællesskab, søgte Frederik den Smukke 1314 at vinde den tyske Kongekrone og førte derefter en lang Krig med sin heldige Medbejler, Ludvig af Bayern; han blev slaaet 1322 i den afgørende Kamp ved Muhldorf og derefter holdt fangen i 3 Aar (død 1330). Den anden, Leopold, der fik Tilnavnet » Ridderskabets Blomst«, gjorde 1315 Tog til Schweiz, men led et Nederlag ved Morgarten (død 1326). Albrecht den Vise eller den Lamme overlevede de andre Brødre, som alle døde barnløse, og samlede derved igen de østerrigske Lande; han arvede endvidere 1336 Kärnten og Krain, da Grev Meinhard's mandlige Æt uddøde. Han styrede med stor Dygtighed, afskaffede Tvekamp som Retsmiddel og satte Vidnebevis i Stedet. Under ham hærgedes 0. af den sorte Død 1349; han døde 1358. Hans Søn Rudolf fik 1364 Tirol overdraget af dets Besidderinde Margrete Maultasche og havde Tilnavnet >Stifteren«, fordi han 1365 grundlagde Wien's Universitet og 6 Aar tidligere havde paabegyndt Stefanskirkens Udvidelse. Han var ogsaa den første, som optog Titelen Ærkehertug. Efter hans Død 1365 styrede hans Brødre Albrecht og Leopold Landene i Fællesskab i 14 Aar, men delte dem da saaledes, at Albrecht fik 0. og Leopold baade de slovenske Landskaber, Tirol og Slægtens Besiddelser i Schwaben og Elsass. Han udvidede dem yderligere med Breisgau i Baden (1369) og flere Dele af det nuværende Vorarlberg (1381); vandt endvidere 1383 Triest, men faldt 1386 imod Schweizerne ved Sempach. Senere deltes hans Lande (1411), saa at der blev baade en steiersk og en tirolsk Linie. Disse gentagne Arvedelinger svækkede det habsburgske Hus's Magt og fremkaldte indre Stridigheder mellem dets enkelte Grene.

Albrecht's Sønnesøn, der ligeledes hed Albrecht, (1404—39), ægtede Kejser Sigismund's Datter Elisabeth og fik i Medgift Mahren, samt valgtes efter Svigerfaderens Død 1437 til Konge i Ungarn og Böhmen, saavel som til tysk Konge (A. II); fra denne Tid var den tyske Krone stadig knyttet til det Habsburg'ske Hus lige indtil 1806. Efter ham kom hans Søn Ladislaus Posthumus (født 1440 efter Faderens Død); han blev vel af Navn Konge i Bohmen og 1444 tillige i Ungarn, men hvert af Rigerne fik selvstændige Styrere, henholdsvis Georg Podiebrad (siden 1452) og Johan Hunyady, og da Ladislaus døde 1457, gik de begge igen tabte for Habsburg'erne, medens 0. tilfaldt hans Frænde Frederik af den steierske Linie (en Sønnesøn af Leopold, som faldt 1386). Denne valgtes allerede 1440 til tysk Konge (F. III), men Styrelsen af hans Arvelande var kun lidet heldig. Under hans Stridigheder med Broderen Albrecht (død 1463) plagedes Landet stærkt af Røverbander; senere hærgedes især Krain af Tyrkerne, der bortførte mange Tusinder af Indbyggerne i Slaveri, og da han 1477 kom i Krig med Ungarn's Konge Matthias Corvinus, indtog denne største Delen af 0., 1485 endog selve Wien, og først efter Matthias'es Død 1490 blev Landet vundet tilbage.

Derimod vandt hans Søn Maximilian ved sit Giftermaal 1477 med Karl den Dristiges Arvedatter Marie baade Nederlandene og Franche Comté; det egentlige Burgund faldt tilbage til Frankrig og gav senere Anledning til gentagne Krige mellem Frankrig og Maximilian's Sønnesøn og Arving. Endvidere fik han 1490 Tirol, hvis Linie snart efter uddøde (den havde efterhaanden tabt de sidste Rester af Besiddelserne i Schweiz), og knyttede desuden 1500 Gorz og Gradisca til sine Arvelande. Han fulgte 1493 efter sin Fader som Kejser (M. I), og viste baade større Dygtighed og havde langt større Held. Han indførte forbedret Retspleje og Forvaltning samt et ordnet Postvæsen, og samlede ved det tyske Riges ny Kredsinddeling 1512 sine østerrigske Lande i en særskilt Kreds, medens han ved en Fredslutning med Schweiz 1499 i Virkeligheden gav Afkald paa sin Slægts tidligere Krav paa Herredømmet her. Mest Betydning fik han dog som Grundlægger af det habsburgske Hus'es Magtstilling i Europa. 1496 giftede han nemlig sin Søn Filip med den spanske Kongedatter Johanne, og hun overførte 1516 hele Spanien med Napoli, Sicilien og Sardinien samt de nyopdagede Lande i Amerika til sin ældste Søn Karl, den senere Kejser Karl V. For en Sikkerheds Skyld havde Maximilian giftet sin Datter Margrete, den senere Statholderinde i Nederlandene, med Johanne's ældre Broder Johan, som døde kort efter sit Bryllup. 1516 knyttede han en lignende dobbelt Forbindelse mellem sin Sønnedatter Marie og hendes Broder Ferdinand paa den ene Side og Kong Ludvig II af Ungarn og Böhmen og hans Søster Anna paa den anden, med et lige saa gunstigt Udfald. Thi derved (Ægteskaberne sluttedes 1521) banedes Vejen for Ferdinand's Ophøjelse til Konge i begge disse Riger, da Svogeren 1526 var falden ved Mohacz imod Tyrkerne. Ved disse Ægteskaber samledes en hidtil ukendt Mængde Lande under et enkelt Herskerhus, om end delte i tvende Grene, og i henved 200 Aar holdtes disse Grene desuden sammenknyttede ved stadige Familieforbindelser. Ret naturlig gav Folkevittigheden sig Udtryk i det bekendte latinske Vers: *Bella gerant alii, tu felix Austria nube!* (Lad andre Folk føre Krig, men Du, lykkelige Ø., gaa hen og hold Bryllup!).

1526—1815.

Maximilian I døde 1519, og medens Karl V fulgte ham som tysk Kejser og desuden som Hersker i Nederlandene, der saaledes knyttedes til hans spanske Rige, overlod han 1522 sin yngre Broder Ferdinand de østerrigske Arvelande. Denne blev som ovenfor nævnt 1526 Konge i Bohmen med Mahren, Schlesien og Lausitz, men fik kun en mindre Del af Ungarn (det vestlige Bælte samt Kroatien), idet Johan Zapolya valgtes til Modkonge og kaldte Tyrkerne til Hjælp. Disse belejrede 1529 Wien og 1532 Graz, og de beholdt senere den sydlige Del af Ungarn med selve Hovedstaden Buda og Slavonien, medens Zapolya blev Hersker i Transsylvanien. Ferdinand maatte endog i Freden 1547 give Løfte om aarlig Tribut til den tyrkiske Sultan. Alligevel lagdes der ved hans Besiddelse af det vestlige Ungarn Grund til det nu bestaaende Tvillingrige, Unionen mellem de østerrigske Lande — hvortil Bohmen og Mähren som gamle Len af det tyske Rige naturlig knyttedes — og det selvstændige ungarske Rige. Hans Forsøg paa at fortrænge Hertug Ulrik fra Wurttemberg og derved udvide sine schwabiske Lande mislykkedes derimod 1534, og ikke bedre Held havde Ferdinand med sine Bestræbelser for at fremme visse kirkelige Reformer, særlig Præsternes Ret til at indgaa Ægteskab. Da Karl V 1556 nedlagde Regeringen, blev Ferdinand, som allerede 1531 var valgt til tysk Konge og saaledes betegnet som Arvtager i Tyskland, ophøjet til Kejser (Ferdinand I), medens det spanske Rige og Nederlandene tilfaldt Karl's Søn Filip II. 1564 døde Ferdinand, og nu deltes hans Lande mellem hans 3 Sønner.

Den ældste, Maximilian II fik 0., samt de bøhmiske og ungarske Lande, medens Ferdinand fik Tirol og de schwabiske Lande og Karl de slovenske Landskaber. Da Ferdinand døde 1595, deltes hans Lande mellem de to andre Linier, fordi hans Ægteskab med Filippine Weiser ikke regnedes for jævnbyrdigt. Maximilian (1564—76) var overmaade tolerant, ja hældede personlig til Protestantismen, som derfor fik en ikke ringe Udbredelse; han tilstod ogsaa Adelen, men ikke Borgerne Trosfrihed. Men allerede under hans Søn, Rudolf II (1576—1612), der selv var en ivrig Katolik, indtraadte den kirkelige Reaktion, ledet af Jesuitterne, med stadige Forulempelser af Protestanterne, og dette fortsattes under Broderen Mathias, som 1608 fortrængte Rudolf fra Styrelsen i 0., Mähren og Ungarn paa Grund af hans Uduelighed og Ligegyldighed, og som 1611 ogsaa fik Magten i Bohmen, hvor Rudolf stadig havde opholdt sig lige siden 1583, og hvor han for at sikre sig Indbyggernes Troskab 1609 havde tilstaaet fuld Trosfrihed. Da Mathias var barnløs, indsatte han 1619 sin Fætter Ferdinand af Steiermark til sin Arving. Derved genforenedes de slovenske Lande med 0., medens Tirol og de schwabiske Besiddelser først 1665 paa ny samledes med de andre Arvelande; for at hindre lignende Delinger for Fremtiden fastsatte Ferdinand senere ved sit Testament Førstefødselsretten som gældende Huslov. Som Hertug af Steiermark havde Ferdinand siden 1598 skaanselløst udryddet Protestantismen ved at tvinge alle dem til Udvandring, som ikke vilde slutte sig til den katolske Kirke. Præsterne bleve forviste straks, men Lægfolk maatte sælge deres Gods og drage bort efter at have afgivet en Tiendedel af Salgssummen til Hertugen. Siden var det hans Opgave saa vidt mulig at gennemføre en lignende Fremfærd i hans andre Lande. Endnu 1619 blev han vistnok valgt til tysk Kejser (Ferdinand II), men Böhmen, hvor Protestantismen havde Overmagt, og hvor man allerede 1618 med Vold havde fordrevet de kejserlige Statholdere, valgte samtidig Kurfyrsten af Pfalz til Konge og fremkaldte derved Trediveaarskrigen til Ødelæggelse baade for sig selv og for Tyskland.

Allerede 1620 ved Nederlaget paa det hvide Bjærg ved Prag var Böhmen's Skæbne afgjort. Ikke alene gik dets politiske Selvstændighed tabt, men ogsaa det folkelige Liv, som var vokset op særlig under Johan Huss'es Paavirkning, og som havde blomstret frodig i 200 Aar, blev haardt undertrykt, og al videre Udvikling lammet for et lignende Tidsrum. Saa vidt muligt blev Protestantismen udryddet, den tschechiske Litteratur planmæssig tilintetgjort, og alt aandeligt Liv kvaltes, alene for at sikre den katolske Kirkes Herredømme. Under den langvarige Krig blev Landet desuden hærget paa det grusomste og til Dels affolket; dets hjemlige Adel blev henrettet eller forjaget for at give Plads for alskens Udlændinge, der saaledes lønnedes for deres Troskab mod Kejseren og Kirken; Folkets aandelige Ledere havde ikke bedre Skæbne. Ogsaa i de andre Arvelande forfulgtes Protestanterne, ligesom Kejseren, for saa vidt hans Magt udvidedes i Tyskland, brugte den til at fremme den katolske Reaktion. Krigens ulykkelige Gang tvang ham til at købe Fred med Sachsen 1635 ved at afstaa Lausitz, og ved den endelige Fred 1648 ofredes de gamle habsburgske Besiddelser i Øvre-Elsass, der skrev sig fra 12. og 13. Aarh.

Inden Fredslutningen var Ferdinand II død 1637 og efterfulgt af sin Søn Ferdinand III, men denne styrede i samme Spor, og under ham udslettedes de sidste Rester af Protestantismen i Arvelandene. Hans Søn Leopold I (1657—1704) vandt som ovennævnt 1665 Tirol tilbage og fik desuden 1675 flere Fyrstendømmer i Schlesien knyttede til Kronens Besiddelser. Ligesom sine nærmeste Forgængere oplært af Jesuitter, rettede han sine Bestræbelser paa at undertrykke Protestantismen i Ungarn, skønt der 1608 var tilsagt Indbyggerne fuld Trosfrihed, og det Tyranni, som øvedes i dette Øjemed, og som ligeledes truede Landets frie Forfatning, førte til Opstand og til Paakaldelse af Tyrkernes Hjælp. Disses Kraft blev dog — ligesom 1529 — brudt paa Wien's heltemodige Forsvar 1683 og knækket af den polske Hjælpehær, og derefter gik det tilbage med Tyrkernes Magt i Ungarn. 1686 blev Buda indtagen efter at have været i deres Vold i 145 Aar, og 1687 genoprettede Sejren ved Mohacz, hvad Nederlaget 1526 havde forvoldt. Endnu samme Aar indrømmede den ungarske Landdag, til Tak for Landets Frigørelse fra tyrkisk Aag, Kongehusets Arveret (tidligere var Ungarn et Valgrige) og gav Afkald paa Adelens Ret til at gøre Opstand som Selvtægt imod formentlig Krænkelse af Grundloven. Efterhaanden bleve hele Ungarn og Transsilvanien

vundne tilbage og ved Fredslutningen 1697 afstaaede af Tyrkiet; ved Fyrst Apafi's frivillige Afkald knyttedes Transsilvanien igen til Ungarn 1699. Ved Freden i Rijswijk 1697 vandt Leopold desuden Freiburg og Breisgau i Baden. Hans vilkaarlige Styrelse og kirkelige Ufordragelighed holdt derimod Uroen vedlige i Ungarn, og en ny Opstand udbrød 1701.

Imidlertid var der ved det spanske Kongehus's truende Uddøen aabnet Udsigt til at faa i det mindste en Del af Arven overført til den østerrigske Linie, d. v. s. til Leopold's yngre Søn Karl, og Formaalet med den spanske Arvefølgekrig var netop at sikre dennes Arvekrav. Dog inden den var til Ende, var baade Leopold død 1704 og hans ældste Søn Josef I 1711; denne maatte kort før sin Død købe Freden i Ungarn med at love Genoprettelse af alle dets lovlige Friheder. De kejserlige Tropper indtoge 1707 Napoli, og 1708 inddroges Mantova som hjemfaldent Len; ogsaa gjordes alvorlige Forsøg paa at tilknytte Bayern helt eller til Dels, fordi dets Kurfyrste havde forenet sig med Frankrig. De gode Udsigter, som Krigens heldige Gang i de følgende Aar aabnede for Karl's Herredømme i Spanien, tabtes dog helt ved Broderens Død, eftersom de andre Magter ikke kunde ønske en Sammenslutning af alle de tidligere habsburgske Lande under een Hersker. Ved Freden 1714 fik Karl VI (1711—40) dog store Landudvidelser, nemlig de spanske Nederlande (Belgien), Lombardiet, Napoli og Øen Sardinien, medens hans Modkonge Filip V beholdt Spanien og dets Kolonilande. En Krig med Tyrkerne 1716—18 skaffede ham ikke alene den sidste Rest af Ungarn, Banatet, tilbage, men ogsaa en god Strimmel tyrkisk Land (det nordlige Bosnien og Serbien); men dette tabtes igen 1739 efter en ny uheldig Krig, saa at Sau og Donau her bleve Rigets Sydgrænse. 1720 var Sardinien blevet bortbyttet mod Sicilien. Alle Karl's Bestræbelser gik ud paa at sikre hans Datter Maria Theresia Arvefølgen i alle hans Lande ved den pragmatiske Sanktion (1724), men dette lammede hans Kræfter. Efter sin Indblanding i den polske Arvefølgekrig maatte han 1735 afstaa Napoli og Sicilien til en spansk Prins mod at faa Parma i Stedet, samt finde sig i, at Lothringen, der tilhørte hans Svigersøn Frants Stefan, overdroges den fordrevne polske Konge Stanislaus for efter hans Død at tilfalde Frankrig; til Vederlag fik Frants 1737 Toscana.

Alligevel var ingen virkelig Sikkerhed vunden for hans Datters Herredømme; thi da han døde 1740, truede baade Bayern og Preussen hendes Arveret, og Frankrig var straks rede til at understøtte hendes Fjender (se den østerrigske Arvefølgekrig). Kun ved Ungarernes Troskab og Kampiver lykkedes det Maria Theresia (1740—80) at ride Stormen af og redde sin Krone uden alt for store Ofre. Vel maatte hun 1742 afstaa største Delen af Schlesien til Preussen for at skaffe sig denne Fjende fra Halsen, og ved den endelige Fred 1748 afstod hun et Stykke af Lombardiet til Sardinien (Ticino blev fremtidig Grænse) og Parma til en spansk Prins. Bayern, som hendes Tropper 1743 havde indtaget, og som hun gerne vilde have tilknyttet, havde hun allerede 1745 givet tilbage, og ikke bedre lykkedes Forsøget paa at genvinde Schlesien i Syvaarskrigen 1756—63, skønt hun havde faaet baade Frankrig og Rusland til Forbundsfæller. Derimod vandt hun ved Polen's Deling 1772, som hun kun modstræbende gik med til under Paavirkning af sin Førsteminister Kaunitz og sin Søn Josef, Galizien, samt Zips-Stæderne tilbage til Ungarn, efter at de siden 1412 havde været i Polen's Besiddelse som Pant. Endvidere fik hun 1777 Bukovina afsfaaet af Tyrkiet og 1779 et lille Stykke Land ved Inn fra Bayern, saa at hun ved sin Død herskede over 610,000 □ Km. Land og 24 Mill. Mennesker. Ved sin Ægtefælles Død 1765 overdrog hun Toscana til sin yngre Søn Leopold, der ligeledes ved sin Ophøjelse til Kejser 1790 lod sin yngre Søn arve, og endvidere fik hun ved sin næstyngste Søn Ferdinand's Giftermaal 1771 med Hertugen af Modena's Arvedatter dette Land knyttet til den habsburgske Slægt. Indadtil styrede hun med Kraft og Indsigt, nærmest enevældig og uden at agte den ungarske Rigsdags Rettigheder, skønt hun jo skyldte det ungarske Folk Vedligeholdelsen af sit Herredømme; men det Maadehold, hvormed hun brugte sin Magt, holdt Misstemningen nede. De andre Landdages Stilling ændredes saaledes, at de nærmest bleve raadgivende Ständerforsamlinger. For at tilvejebringe større Enhed i den øverste Styrelse og knytte Landene fastere sammen oprettedes et fælles Statsraad, der stilledes ved Siden af Statskancelliet for de udenrigske Sager, Hofkrigsraadet og Hofkammeret for Finanssagerne, samt de særlige Hofkancellier for Bohmen og Ungarn. For at forbedre Forvaltningen inddeltes de enkelte Lande i Kredse. Ogsaa Skatteväsenet omdannedes, saa at Skatterne bleve ligeligere fordelte, Næringsvejenes Opkomst fremmedes med stor Iver, Livegenskabet mildnedes og Hoveriets Afløsning tillodes, Torturen afskaffedes, og en stor Mængde Folkeskoler oprettedes. Skønt selv streng Katolik gik hun dog med til Jesuiterordenens Ophævelse og flere andre kirkelige Reformer. Hendes Regering var af stor og gavnlig Betydning baade for Monarkiets Styrkelse og for de enkelte Landes indre Udvikling.

Lige saa sindig og varsomt som Maria Theresia gik frem med sine Reformer, lige saa hensynsløst og voldsomt søgte hendes Søn Josef II (1780—90) at tvinge sin Vilje igennem, idet han med eet Slag vilde omdanne alle Forhold og gøre Folkene lykkelige mod deres Vilje og uden deres Forstaaelse, samt grundlægge en ny Tingenes Orden uden mindste Agtelse for alskens Overleveringer og nationale Ejendommeligheder. Han vilde gøre hele Monarkiet til en Enhedsstat med streng Centralisation og med afgjort Hævdelse af Tyskhedens Overvægt; dog vakte han netop derved det hidtil slumrende folkelige Liv baade i Ungarn og Bohmen. Allerede 1781 kundgjorde han et Toleranceedikt for Protestanterne og forbedrede ogsaa Jødernes Stilling, medens han forbød Biskopperne at have umiddelbar Forbindelse med Paven og kun tillod dennes Buller at offentliggøres med Statsregeringens Billigelse. Af 2,000 Klostre opløstes 738 med tilsammen 36,000 Munke og Nonner (af i alt

63,000). Livegenskabet afskaffedes i Bohmen og i de egentlige Arvelande, og ny Civil- og Straffelovbøger udkom 1787—88, i Virkeligheden Omarbejdelser af Lovbøger fra Moderens Tid; derved blev bl. a. Dødsstraffen væsentlig indskrænket. Udadtil gik hans Bestræbelser ud paa at afrunde sine Lande ved at tilbytte sig Bayern imod Belgien (1784), men denne Plan hindredes af Frederik II af Preussen og det nystiftede tyske Fyrsteforbund. 1788 sluttede han Forbund med Katharina II om at dele Tyrkiet, men Forsøget herpaa faldt kun lidet heldig ud. Endelig gav Misstemningen med hans vilkaarlige Styrelse sig Luft i en ligefrem Opstand i Belgien 1789, hvis Løsrivelse aabent kundgjordes, og i Ungarn blev Uroen saa stærk, at han maatte skynde sig at kalde næsten alle sine Reformer tilbage for dette Riges Vedkommende. Hans Regering endte derfor som en fuldstændig Skuffelse. Josefs Broder og Efterfølger Leopold II (1790—92) skyndte sig at slutte Fred med Tyrkiet og dæmpede Opstanden i Belgien ved Eftergivenhed, samt tilsagde Ungarn Løfte om Agtelse for dets Ret. Hans Søn Frants I (1792—1835) maatte i den første Halvdel af sin Regering føre en Række Krige mod Frankrig, som for største Delen kun bragte Nederlag og Landafstaaelser, men som dog endte med at skaffe Monarkiet en mindre Udvidelse og et fuldt afrundet Landomraade (668,000 □Km. med 28 Mill. Indb.). Ved Freden i Campo Formio 1797 (stadfæstet 1801 ved Freden i Luneville) tabtes Belgien og Lombardiet, men til Gengæld vandtes Venetien og Dalmatien. Ved Landfordelingen i Tyskland 1803 fik Ø. Bispedømmerne Trient og Brixen i Tirol, men maatte afgive Breisgau til den fordrevne Hertug af Modena; den ligeledes fordrevne Storhertug af Toscana fik Ærkestiftet Salzburg. 1805 efter Slaget ved Austerlitz tabtes igen Venetien og Dalmatien samt Tirol, medens Salzburg tilknyttedes som Plaster paa Saaret. 1809 medførte Slaget ved Wagram Opgivelsen af Salzburg og nogle Grænsestrøg til Bayern, af Vestgalizien, som var vundet 1795 ved Polen's tredje Deling, til det ny oprettede Storhertugdømme Warschau og af Krain, Istrien og Kroatien til Frankrig, som deraf dannede de illyriske Provinser. Men 1814 fik Ø. næsten alle de tabte Lande tilbage — med Undtagelse af Belgien og Breisgau — og i Stedet for den tyske Kejserværdighed, som Kejseren 1806 maatte frasige sig, efter at han 1804 havde tillagt sig Titelen »Kejser af Ø.«, tildeltes der Ø. Forsædet i det nystiftede tyske Forbund. Derimod havde den langvarige Krigstilstand til Følge, at der 1811 maatte gøres Statsbankerot (ligesom i Danmark 1813) med Nedsættelse af Sedlernes Værdi til en Femtedel og 1816 en tvungen Konvertering af Statsgælden.

1815—1907.

I en Menneskealder efter 1815 var Ø. under Metternich's Styrelse en af Bærerne for den hellige Alliance, og dets Regering virkede trolig baade indad- og udadtil i dens reaktionære Aand. Den støttede sin Magt alene paa Hæren og Politiet; et udstrakt Spioneri fandt Sted, og det aandelige Liv holdtes nede ved Censuren. Enhver fri Ytring straffedes strengt, og al national og i provinsiel Selvstændighed undertryktes. I de tyskslaviske Landskaber oprettedes vistnok Landstænder, men i en aldeles middelalderlig Sammensætning og med saare ringe Myndighed, og alle de Fremskridt, som den ungarske Rigsdag søgte at gennemføre, strandede paa Regeringens Modstand. For at holde de mange Folkeslag i Tømme nærede Regeringen deres indbyrdes Uenigheder, idet den snart begunstigede de tre herskende Folk (Tyskere, Magyarer og Polakker), snart føjede deres Ønsker saaledes, at den syntes at vige for Tvang, snart ophidsede de undertrykte (saaledes Ruthenerne i Galizien 1846). Haardest var Trykket i Lombardiet-Venetien, og for at sikre sit Herredømme her brugte Ø. baade 1820—21 og 1831 sin Hær imod Frihedsbestræbelser i de italienske Stater, ligesom det stadig brugte sin Indflydelse paa Forbundsdagen til at holde de konstitutionelle Ønsker i Tyskland nede. Derimod undsaa det sig ikke ved selv at krænke Wienertraktaten, da det kunde høste Fordel deraf ved at indlemme Fristaten Krakov 1846. Metternich's Magt var saa overvejende, at Kejser Frants I's Død 1835 ingen Ændring medførte i Statsstyreisen, skønt Ferdinand I personlig var mild og godmodig. Dog tiltog Gæringen baade i Landdagene og hos Folkene, især i Norditalien og Ungarn.

Revolutionsaaret 1848 bragte derfor ogsaa Rystelser, som næsten truede Monarkiet med Opløsning. 6. Marts indgav Borgerskabet i Wien Adresser om større Frihed, og da de mødte Afslag, udbrød 13. Marts en Opstand, som efter ringe Kamp endte med, at der indrømmedes Pressefrihed og Borgervæbning, samt lovedes Indkaldelse af en Rigsforsamling, hvorhos Metternich afskedigedes og flygtede til London. Straks efter tiltvang Ungarn sig Genoprettelsen af sin politiske Selvstændighed med et særskilt Ministerium, medens Lombardiet og Venetien 18. Marts grebe til Vaaben for at rive sig løs, og Tschecherne gjorde Paastand paa at faa et nyt bøhmisk Rige genoprettet. Den Forfatning, som Regeringen kundgjorde 25. Apr., vandt ikke Bifald hos Befolkningen i Wien, der mere og mere var kommen under de radikale Føreres Indflydelse, og man tiltvang sig 10. Maj Indkaldelse af en ny grundlovgivende Forsamling, medens Hoffet flygtede til Innsbruck for at unddrage sig Folkestemningens Tryk. 22. Juli aabnedes Rigsdagen, men først 12. Aug. vendte Kejseren tilbage til sin Hovedstad. Imidlertid var Bohmen allerede i Juni bragt til Lydighed, efter at Windischgrätz havde bombarderet Prag, og i Norditalien var Ø.'s Magt genoprettet og hele Lombardiet underkastet efter Radetzky's Sejr ved Custozza 25. Juli. I Slutningen af September kom det til et aabent Brud med Ungarn, fordi Hoffet i Wien leflede med Kroaternes Ban Jellacic, hvem Regeringen i Pest stemplede som Højforræder. Dette førte til en ny Opstand i Wien 6. Oktbr., fordi Folkemassen i Ungarn's Optræden saa et Værn for Ø.'s egen Frihed og derfor ikke vilde tillade, at Tropperne sendtes bort imod Ungarn. En frygtelig Gadekamp fandt Sted, Tropperne gik enten over eller overvældedes, og Krigsminister Latour myrdedes, hvorhos Tøjhuset plyndredes. Kejseren og Ministeriet flygtede nu til Olmütz og fulgtes af mange, især tschechiske, Rigsdagsmænd. Det lykkedes ikke at

rejse en Bondeopstand, og nu rykkede Windischgrätz med en stor Hær fra Böhmen imod Wien, medens Jellačić trængte frem Sønder fra for at komme ham til Hjælp. Efter en haardnakket Modstand (26.—31. Oktbr.), som lededes af Messenhauser og Polakken Bem, blev Byen tvungen til Overgivelse og bragt til Ro ved talrige Standretsdomme; Ungarerne, som af Sky for at krænke Lovligheden ikke havde bragt Undsætning i Tide, vare kort før blevne slagne uden for Byen. Rigsdagen samledes 15. Novbr. i den lille By Kremsier i Mähren, hvor den var sikret mod al ydre Paavirkning, og kort efter blev Fyrst Felix Schwarzenberg Førsteminister med den Opgave at skabe en konstitutionel Helstat, omfattende baade 0. og Ungarn. For at skaffe Regeringen fri Hænder nedlagde Ferdinand I Kronen 2. Decbr. til Bedste for sin Brodersøn Frants josef, som endnu (1907) er Ø.'s Kejser.

Den Opgave, som hans Ministerium havde sat sig, viste sig dog snart at være uløselig. Først kunde Rigsdagen ikke komme til Enighed, fordi Tyskerne vilde Centralisation, medens Slaverne krævede Føderalisme, de enkelte Landes Selvstændighed og Folkeslagenes nationale Ligestilling; den eneste vigtige Frugt af Rigsdagens Virksomhed blev derfor Bondestandens Frigørelse fra den tidligere Afhængighed af Godsejerne og for de feudale Byrder, Hoveri m. m., Levningerne af Livegenskabet. Regeringen hjemsendte den derfor og udstedte 4. Marts 1849 paa egen Haand en Forfatning, der gik en Mellemvej mellem de tvende ovennævnte Retninger. Paa den ene Side lovedes stor provinsiel Selvstændighed og udstrakte personlige Friheder, offentlig og mundtlig Retspleje med Nævninger, men paa den anden Side fastholdtes Enhed i Finans- og Forsvarsvæsen. Endnu i samme Maaned sejrede Radetzky over Sardinierne ved Novara og sikrede derved Ø.'s Herredømme i Norditalien; Venezia blev dog først i Aug. tvungen til at overgive sig. Ligesom Polakkerne 1683 havde befriet 0. for Tyrkerne, bragte Russerne det nu Hjælp mod Ungarerne, der ligeledes i Aug. 1849 nødtes til Underkastelse. Ø.'s Magt var saaledes genoprettet nærmest ved Hærens Støtte (man sagde derfor »Wir« med Hentydning til Windischgrätz, Jellačić og Radetzky), og fremdeles dets Indflydelse baade i Italien og Tyskland. Forbundsdagen kaldtes nemlig paa ny til Live ved de sydtyske Staters Hjælp i Septbr. 1850, og Preussen maatte kort efter falde til Føje for Trusel om Krig. Dog kunde 0. hverken hindre Hannover's Tilslutning til Toldforeningen eller aabne sig selv Mulighed for Indtrædelse i denne. Hvor stærkt 0. ellers udadtil var blevet, saas bedst deraf, at det 1851—52 kunde paatvinge Danmark en Helstat efter dets eget Mønster og 1853 alene ved Trusel nøde Tyrkiet til at lade Montenegro i Fred. Derimod kunde Regeringen ikke løse sin Opgave indadtil, d. v. s. ikke bringe en ny Statsordning til Veje, dels fordi den ikke turde gennemføre fuld politisk Frihed, dels fordi den ikke turde forsøge en rationel Løsning af det nationale Spørgsmaal ved at dele hele Monarkiet efter Folkegrænser; den gjorde derfor kun halve Skridt, som ikke tilfredsstillede til nogen Side. 1851 indtraadte et fuldstændigt Omslag: efterhaanden kaldtes de store Rets- og Kommunalreformer tilbage, de frisindede Ministre Bruck og Schmerling fjernedes, Censuren genindførtes, og paa Aarets sidste Dag (4 Uger efter Statskuppet i Frankrig) blev selve Forfatningen fra 1849 afskaffet: 0. vilde for Fremtiden »følge Erfaringens Vej«, d. v. s. Enevælden. Kun den borgerlige Lighed og Bondestandens Frigørelse blev tilbage som Frugter af Revolutionen. Selv Trosfriheden indskrænkedes, især for Jøderne, og 1855 gengav et Konkordat den katolske Kirke fuld Selvstyre og vigtige Forrettigheder, idet den josefinske Lovgivning, som i 75 Aar havde været Ø.'s Stolthed, gaves til Pris. Paa et andet Omraade kom derimod Josef II's Tanker til Virkeliggørelse, idet der ved Siden af streng Centralisation fulgte det tyske Sprogs Eneret i Forvaltningen og omfattende Fortyskningsbestræbelser især i de slaviske Lande, men ogsaa i Ungarn.

Under den orientalske Krig 1854—56 spillede 0. en vigtig Rolle som Mægler; Konferencerne om det østerlandske Spørgsmaal holdtes i dets Hovedstad, og dets Tropper besatte Rumænien, som Russerne maatte rømme. Det »forbavsede saaledes Verden ved sin Utaknemmelighed< mod sine Redningsmænd fra 1849, ligesom 1772 overfor Polakkerne; men Straffen kom snart, thi paa Fredskongressen i Paris 1856 stod det ene over for de Klager, der rejstes over dets Optræden i Italien. Da Krigen med Frankrig og Sardinien truede 3 Aar senere, traadte dets ensomme Stilling endnu tydeligere frem: ingensteds fik det Hjælp til at hævde sin legitime Ret over for Revolutionen, og Preussen nægtede bestemt at ville medvirke til at værge dets Stilling i Italien, medmindre det selv fik vigtige Indrømmelser i Tyskland. Krigen var kun kort, men afgjort uheldig. Ø.'s Hære bleve slagne ved Magenta og Solferino (4. og 24. Juni 1859), og ved den foreløbige Fred i Villafranca (stadfæstet i Ziirich) maatte det meste af Lombardiet indtil Mincio afstaas. Under Krigen vare desuden dets Vasalfyrster (i Toscana, Modena og Parma) blevne fordrevne af deres Folk, og 0. kunde ikke opnaa deres Genindsættelse, skønt dette var tilsagt i Freden. Senere maatte det endda finde sig i en fuldstændig ny Fordeling af Italien's Land uden at turde røre en Finger derimod og se sin Arvefjende, Kongen af Sardinien, blive ophøjet til Konge af Italien. Nederlaget udadtil havde ogsaa rystet Ø.'s Magtstilling indadtil og vakt især Ungarernes Mod og Haab om Oprejsning, men blev alligevel til største Gavn for hele Riget. Kejseren søgte straks at dæmme op mod Faren ved at love Forbedringer i Forvaltningen og fjerne Indenrigsminister Bach, som var Sjælen i den hidtilværende Styrelse; større Pressefrihed indrømmedes, Fortyskningen standsedes, Næringsfrihed indførtes, og Jødernes Ligestilling godkendtes. Men dermed kunde Folkenes Trang ingenlunde tilfredsstilles; Ophidselsen i Ungarn voksede stadig, og 5. Marts 1860 blev Rigsraadet fra 1851, der kun sammensattes af høje Embedsmænd, »forstærket« med en Del Notabler, mest fornemme Adelsmænd, fra de enkelte Lande. Det samledes 31. Maj, men ogsaa her kom Uviljen imod Enevælden snart til Orde, hvorhos der krævedes Genoprettelse af Landenes historiske

Rettigheder. For at imødekomme disse Ønsker udstedtes Diplomet af 20. Oktbr. 1860, der delte Statssagerne i fælles og særlige, tilstod Rigsraadet Lovgivnings- og begrænset Bevillingsmyndighed for Fællessagerne og lovede Oprettelse af Landdage for de enkelte Kronlande, altsaa til en vis Grad søgte tilbage til Forfatningen af 1849. Men dette blev ikke muligt; thi Ungarn, som tiltvang sig Indkaldelse af en Rigsdag efter Valgloven fra 1848, stræbte aabent efter en fuldstændig Genoprettelse af Retstilstanden i fra dette Aar. Derpaa vilde Regeringen visselig ikke gaa ind, men forsøgte en Mellemvej, der samtidig skulde forsone Ø.'s Befolkning. Minister Schmerling, som paa ny kaldtes til Styret, udvirkede 26. Febr. 1861 Kundgørelse af en virkelig konstitutionel Forfatning, idet Rigsraadet (et Herrehus af arvelige eller livsvarige af Kejseren udnævnte Medlemmer og et Underhus, valgt af Landdagene) snart i udvidet Skikkelse skulde repræsentere hele Monarkiet, snart som »snævrere« Rigsraad 0. alene.

Grunden var nu lagt til en ny Statsordning, men der var langt herfra til Fuldførelsen. Egentlig vare kun Tyskerne tilfredse med den bebudede Ordning, fordi den aabnede dem Udsigt til at blive det ledende Folk i hele Monarkiet; men Ungarerne nægtede at vælge til Rigsraadet, idet de holdt fast ved deres Fædrelands Uafhængighed og Særstilling, og Kroaterne fulgte deres Eksempel, fordi de ønskede at være selvstændige baade over for 0. og Ungarn. Tschecherne og Polakkerne indtraadte vel, men rejste straks Indsigelser, fordi Rigsraadet ikke kom til at omfatte hele Monarkiet, og Føderalismen saaledes ikke blev gennemført. Rigsraadets Magt var derfor undergravet i Roden, og Underhusets Iver for at udvikle personlig og politisk Frihed mødte Modstand saavel hos Herrehuset som hos Regeringen; dog opnaaedes 1862 en ret frisindet Presselov og desuden en taalelig Kommunallov. Med Ungarn kom det snart til et aabent Brud, og Venetien var fra første Færd slet ikke bragt ind under Forfatningen. Trykket her blev tværtimod stedse større, og Indbyggernes Misnøje voksede i samme Grad. Baade England og Frankrig raadede derfor til at sælge Landet til Italien eller bortbytte det for Herzegovina; men disse Raad afvistes som fornærmelige. Under den polske Opstand 1863 var Ø.'s Holdning vaklende og tvetydig samt vakte Rusland's Uvilje, medens det ved at forkaste Napoleon III's Plan om en europæisk Kongres skød Frankrig fra sig. Dets Optræden i Tyskland var hverken klarere eller heldigere. Sammen med de sydtyske Regeringer modarbejdede det Preussen's Planer om en fastere Enhed (bl. a. ved Kejserens Møde i Frankfurt med de tyske Fyrster i Aug. 1863); men samtidig støttede det — for ikke at vække Folkestemningen imod sig — Preussen's fortsatte Angreb paa den danske Helstat, som det dog var naturlig kaldet til at værne, og tog ligeledes 1864 Del i Krigen mod Danmark og dettes Sønderlemmelse.

Imidlertid var Forvirringen indadtil bleven større, Finansunderskuddet voksede, og Misnøjen blev mere almindelig; i Decbr. 1864 traadte alle Tschecherne fra Bohmen og Mähren ud af Rigsraadet, ligesom Førerne havde gjort i Juni 1863. Kejseren mente det derfor nødvendigt at søge Forstaaelse med Ungarerne, kaldte den gammelkonservative Majlath til Hofkansler for Ungarn (Juni 1865) og kort efter den føderalistiske Belcredi til Førsteminister for 0. samt satte (i Septbr.) Februarforfatningen foreløbig ud af Kraft. De Indrømmelser, som Majlath gjorde, bl. a. Transsilvanien's Indlemmelse i Ungarn, som det var fastslaaet 1848, kunde dog ikke stille Ungarerne tilfreds, og den midlertidige Enevælde i 0. skræmmede dem fra at tro paa Regeringens Frisind. Midt under disse indre Vanskeligheder kom det i Juni 1866 til en Krig med Preussen og dets Forbundsfælle Italien, dels om, hvad der skulde gøres med Byttet fra Krigen 1864 (Holsten og Slesvig), dels om, hvorledes Tyskland's Ordning skulde være. Kampen mod Preussen var en Række af Nederlag, af hvilke Slaget ved Sadova (3. Juli) var det afgørende; over Italienerne sejredes der vel baade til Lands ved Custozza (24. Juni, 7-Aarsdagen for Slaget ved Solferino) og til Søs ved Lissa (20. Juli), men dermed ændredes ikke Krigens Udgang. 23. Aug. sluttedes Freden i Prag med Preussen og 3. Oktbr. i Wien med Italien. 0. maatte baade afstaa Venetien, dets sidste Landskab i Italien, og give Afkald paa sin ældgamle Forbindelse med Tyskland. Da den udenrigske Politik havde faaet et saa slet Udfald, var Kejseren alene henvist til at bringe Ø.'s indre Forhold i Orden og til at søge Udsoning med Ungarn. I Febr. 1867 fik den ny Førsteminister Beust et Forlig i Stand med Ungarernes Førere, Deak og Andrassy, hvorefter Ungarn's Selvstændighed godkendtes, og Monarkiets Tvedeling gennemførtes. Samtidig sattes Ø.'s Forfatning paa ny i Kraft, men efter at i Aarets Løb de nærmere Aftaler vare trufne om Fællessagernes Afgørelse og Toldforbundet, indskrænkedes Februarforfatningen i Decbr. til 0. alene, medens baade Rigsraadet og Landdagene fik udvidet Myndighed. Ungarns statsretlige Sejr blev altsaa Indledning til virkelig politisk Frihed for 0.

Et nyt Ministerium (»Borgerministeriet«) dannedes under Fyrst Carlos Auersperg, medens Beust blev fælles Udenrigsminister. 1868 gennemførtes 3 længe ønskede Kirkelove, hvorved Skolen frigjordes for Afhængighed af det katolske Præsteskab (siden 1855), Ægteskabslovgivningen igen henlagdes under Staten med borgerligt Ægteskab i Nødstilfælde, og de afvigende Trossamfunds Stilling ordnedes med Ret til Overgang fra et Trossamfund til et andet, alle under stærke Indsigelser fra det katolske Præsteskab. Endvidere vedtoges almindelig Værnepligt og 3 Aars Tjenestetid, hvorhos Renten af Ø.'s Statsgæld nedsattes med en Femtedel for at skaffe Ligevægt i Statshusholdningen. Uenigheden mellem Tyskere og Slaver voksede stadig, fordi disse ønskede en mere føderalistisk Statsordning og fremfor alt krævede fuld Ligestilling for deres Sprog. Rigsraadets tyske Flertal nægtede enhver Indrømmelse, og nu trak Tschechernes Repræsentanter sig igen tilbage derfra, saavel som fra Landdagene i Böhmen og Mähren. Og ligesom Tyskerne i 0. 1867 havde givet Afkald paa Ungarn, skønt de derved ofrede et Par Millioner af deres Landsmænd til fremtidig planmæssig Magyarisering,

fordi de haabede bedre at kunne hævde deres Overvægt over for Slaverne, vare de nu rede til at indrømme Polakkerne i Galizien stor indre Selvstændighed og polsk Forvaltningssprog, for selv bedre at kunne kue Tschechernes Modstand. Dette viste sig dog at være umuligt, og der opkom Uenighed i selve Ministeriet, fordi Mindretallet, støttet af Beust, ønskede at faa en Udsoning med Tschecherne. Ministeriet opløstes i Jan. 1870, og nu søgte først den polske Grev Potocki, senere den klerikale Hohenwart, at opnaa saadan Forstaaelse. Dog, jo videre Regeringen gik med sine Tilbud om Indrømmelser, des mere fordringsfulde bleve Tschecherne, og da de i Oktbr. 1871 opstillede deres »Fundamentalsætninger«, brød de endog Staven over Overenskomsten med Ungarn og forskød saaledes selve Grundlaget for Monarkiets Statsordning. Men derved udæskede de ikke alene Tyskerne til en kraftig Agitation, men kaldte ogsaa Ungarn's Statsmænd frem til Modstand, medens de samtidig svækkede Hohenwart's Ministerium ved at holde sig borte fra Underhuset. Ny Landdagsvalg havde nemlig medført saa store Ændringer i Partiernes Stilling, at Tschechernes Deltagelse kunde have gjort en Omdannelse af Forfatningen mulig. Men i Stedet for at gøre Brug af denne Mulighed forspildte Tschecherne selv deres gode Udsigter ved at fremsætte saa overdrevne Krav, at de baade skød deres naturlige Forbundsfæller, Polakkerne, fra sig og nødte Kejseren til at gøre Indsigelse. Derfor maatte Hohenwart og Beust gaa af, efterfulgte henholdsvis af Fyrst Adolf Auersperg og af Grev Andrassy, og nu lykkedes det i Marts 1873 at gennemføre en ny Valglov, som optog umiddelbare Valg og derved gjorde Underhuset uafhængigt af Landdagenes Sammensætning og samtidig forøgede Medlemstallet med en Halvdel og derved yderligere styrkede Tyskernes kunstige Flertal.

I Sommeren 1870 havde 0, som Svar paa Dogmet om Pavens Ufejlbarhed ophævet Konkordatet af 1855 °g derved uddybet Kløften mellem det katolske Præsteskab og det tyske, saakaldt liberale Parti. Dog hengik endnu 4 Aar, inden Ministeriet dristede sig til at foreslaa nogle ny Kirkelove. To saadanne vedtoges 1874, og Statsmagten opnaaede derved noget Tilsyn med Præsternes Uddannelse og med Kirkemidlernes Anvendelse; men skønt begge Rigsraadets Huse 1876 enedes om en tredje, der indførte et Statstilsyn med Klostrene, nægtedes der kejserlig Stadfæstelse, fordi Loven gik lidt videre, end Ministeriet selv ønskede, og Spørgsmaalet har siden henstaaet uløst. Aaret 1870 havde ogsaa væsentlig paavirket Ø.'s Stilling udadtil. Beust'es Plan at tilvejebringe et Forbund med Frankrig og Italien, for derved at sætte en Stopper for Udvidelsen af Preussen's Magt i Tyskland, faldt bort, fordi Frankrig fremkaldte Krigen alt for tidlig og uden fornøden Forberedelse, og endda nægtede at købe Italien's Hjælp ved at prisgive Pavens verdslige Herredømme. 0. holdt sig derfor tilbage i streng Neutralitet, fandt sig rolig i det tyske Riges Oprettelse og indgik endda i Septbr. 1872 »Trekejserforbundet« med Tyskland og Rusland til Vedligeholdelse af den bestaaende Lande- og Magtfordeling i Europa. Et Aars Tid senere modtoges Kong Victor Emmanuel med stor Udmærkelse i Wien, for at det kunde blive vitterligt for Alverden, at 0. ogsaa over for Italien havde givet Afkald paa at vinde Oprejsning for 1859 og 1866, og ikke ønskede at opnaa nogen Landudvidelse hinsides Alperne. Da Urolighederne udbrøde i Herzegovina 1876, holdt 0. sig meget tilbage, men deltog i de andre Stormagters Henvendelse til Sultanen om Nødvendigheden af at foretage Forbedringer i Forvaltningen og øve Retfærdighed imod de kristne Indbyggere. Under den derpaa følgende Krig mellem Rusland og Tyrkiet var der iblandt Magyarerne en ret udbredt Stemning for at hjælpe Tyrkerne og derved faa Hævn over Rusland for dets Færd 1849 imod Ungarn's egen Frihed. Regeringen havde derimod, endnu før Krigen udbrød, truffet en hemmelig Aftale med den russiske om at tage Bosnien og Herzegovina i Besiddelse, naar Krigen var til Ende. Dette billigedes ogsaa af de andre Stormagter paa Berlin-Kongressen 1878 og sattes straks efter i Værk uden at møde synderlig Modstand fra Indbyggernes Side, idet man dog formelt anerkendte Sultanens Herredømme som vedvarende. Efterhaanden er Foreningen af de nævnte Landskaber med det østerrig-ungarske Monarki bleven inderligere, og der næres i Virkeligheden ingen Tvivl om, at Tilknytningen skal være endelig. Dette har ikke alene været en Udvidelse af Monarkiets Magt og Omfang, men samtidig bar dets Regering herved yderligere lagt for Dagen, at den har vendt sine Tanker fra Vest (Tyskland og Italien) imod Sydøst, og at den for Fremtiden vil stræbe at gøre sin Indflydelse stærkere gældende paa Balkan-Halvøen, dels umiddelbart over for den nærmeste Nabo, Kongeriget Serbien, dels ved at udvikle Monarkiets Handel, især ad de ny Jærnbaner til Konstantinopel og Saloniki (begge aabnede 1888), men desuden ved at hindre Rusland fra at øve noget Herredømme over det ny Fyrstendømme Bulgarien. Som en naturlig Følge heraf er Forholdet til Rusland stadig blevet køligere; Trekejserforbundet afløstes derfor 1879 af et nøje Forsvarsforbund mellem Ø.-Ungarn og det tyske Rige, °g 1882 sluttedes et nyt Tremagtsforbund med begge Fjenderne fra 1866, Tyskland og Italien, som senere gentagne Gange er blevet fornyet og endnu danner Grundlaget for Monarkiets Udenrigspolitik.

I Febr. 1879 foregik et Ministerskifte i 0., idet Fyrst Auersperg afgik, nærmest fordi det tyske liberale Parti misbilligede Bosnien's Tilknytning, og et halvt Aar senere indtraadte et virkeligt politisk Skifte, idet Grev Taaffe, der allerede 1867 havde medvirket til Ordningen af Forholdet til Ungarn og 1870 havde deltaget i Forsøget paa at faa Udsoning med Slaverne, nu fik det Hverv at gentage Forsøget. Da ny Valg til Underhuset havde tilvejebragt et passende Flertal, blev han i Stand til at gøre baade Tschecher og Slovener væsentlige Indrømmelser, især ved Oprettelse af højere Skoler med slavisk Undervisningssprog og af en særlig tschechisk Afdeling af Universitetet i Prag (1882), svarende til den tekniske Højskole sammesteds, som var grundlagt 1868, men desuden ved Udstedelse af Sproganordninger for de enkelte Landsdele, hvorved der indrømmedes de slaviske Sprog hel eller delvis Ligestilling med

det tyske i den indre Forvaltning, senere ogsaa ved Domstolene. Det er ogsaa fra denne Tid, det blev Skik, at der i Ministeriet ved Siden af Fagministrene optoges en særlig Minister for det polske og for det tschechiske Folk. Endvidere udstraktes 1882 Valgretten til alle dem, der svare 5 fl. i direkte Statsskat. Over for Ungarn gjordes 1881 den Indrømmelse, at den sidste Rest af Militærgrænsen overgik fra det fælles Krigsministerium til Kroatien's særlige Landsregering og helt indlemmedes i dette Land; til Gengæld forhøjede Ungarn sit Tilskud til Fællesudgifternes Dækning fra 30 p. Ct., som fastsat 1867, til 32 p. Ct. Den Understøttelse, der siden 1880 blev Slaverne til Del, har mægtig styrket deres Selvfølelse, især i Bohmen og Krain, mindre i Mähren og Steiermark, og i begge de førstnævnte Lande har Tyskhedens Tilbagegang været umiskendelig. Særlig har det Krav, der nu stilles til Embedsmændene om fuldt Kendskab til det slaviske Landssprog, naturlig medført, at Tschecherne have faaet et stort Forspring fremfor Tyskerne ved Embedsudnævnelser i Bohmen og Mähren. Ny Valg til Underhuset 1885 forstærkede det ministerielle Flertal, og ved gentagne Udnævnelser til Herrehuset fik Ministeriet ogsaa Overvægten her. De tyske Angreb paa Sproganordningerne afvistes derfor lettelig, og ligeledes mislykkedes Forsøget paa at faa det tyske Sprog erklæret for Statssproget. Derfor blev ogsaa det tyske Mindretal i Böhmen's Landdag, der tidligere havde været saa overmodigt, 1886 saa mygt, at det selv foreslog en administrativ Deling af Landet efter Sproggrænsen, saaledes at der i den tyske Del kun skulde være tysk Forvaltningssprog og ligeledes i den tschechiske Del kun tschechisk; en tilsvarende Ordning skulde træffes med Hensyn til Domstolene. Men Tschecherne, som holdt fast ved Landets Enhed og ved begge Landssprogs Ligestilling over hele Landet, vilde ikke gaa ind derpaa, og Tyskerne besluttede sig da 1888 til at udtræde af Landdagen, skønt de tidligere stærkt havde dadlet Tschecherne, naar de gjorde noget lignende Skridt. Det virkelige Forhold i Bohmen er dette, at Tyskerne udgøre 37 p. Ct. af Befolkningen, men at Hovedmassen af dem bor i sammenhængende Landstrøg langs Landets Grænser, saa at der her kun lever 50,000 Tschecher over for 2,160,000 Tyskere, medens der i Midten af Landet lever 177,000 Tyskere spredte mellem 3.880,000 Tschechere; for saa vidt synes en Deling at være ret rimelig. For om muligt at tilvejebringe en Overenskomst mellem de tvende Folkeslag og derved gøre Ende paa den golde og opslidende Kamp førte Grev Taaffe i Jan. 1890 Forhandlinger med ledende Mænd fra begge Sider; men den Aftale, som saaledes blev truffen, vandt ikke Bifald hos de tschechiske Vælgere og førte kun til, at det gammeltschechiske, konservative og klerikale Parti, som havde styret Folkets Optræden lige siden 1861, blev skudt til Side, ja næsten fortrængt baade fra Underhuset og Landdagen, til Bedste for det mere fremskredne ungtschechiske. Ogsaa paa den tyske Side opkom i dette Tidsrum et Par ny Grupper, nemlig den altyske (under Schonerer), som for at værge Tyskerne over for de slaviske Stammer eller rettere forny deres tidligere Herredømme ønskede at knytte de gamle tyske Forbundslande til det tyske Rige, og den antisemitiske eller kristelig-sociale (under Lueger), som søgte at genopvække Folkefordommene imod Jøderne under Paaskud af at værge Almuen mod Jødernes Udsugeiser. Endelig begyndte især i de større Byer og Fabrikegnene Socialdemokratiet at gøre sig gældende som et nyt politisk Element.

Da det efterhaanden blev Grev Taaffe klart, at han ikke magtede at løse den Opgave, han havde sat sig, at bilægge den nationale Strid, og derfor ej heller kunde føre Udviklingen videre, trak han sig i Novbr. 1893 tilbage og fulgtes af Fyrst Windischgrätz. Denne gjorde det første Tilløb til en Valgreform for at imødekomme Arbejderstandens naturlige Krav paa Deltagelse i det offentlige Liv; men det lykkedes først hans Eftermand Badeni (siden Oktbr. 1895) at føre Sagen igennem. Hidtil havde, selv efter Nedsættelsen af Valgretscensus 1882, knap en Tredjedel af de myndige Mænd haft Valgret; nu udstraktes denne (1896) til de hidtil udelukkede, dog kun saaledes, at de sammen med de tidligere Vælgere som en særlig Vælgerklasse fik Lov at vælge 72 ny Medlemmer, altsaa en Sjettedel af det saaledes udvidede Underhus, medens de andre 5 Sjettedele vedblivende skulde vælges af de 4 gamle Vælgerklasser (Godsejere, Handelskamre, Byboere og Landboere). Indrømmelsen var altsaa ingenlunde rundhaandet. Badeni gjorde endnu samme Aar et vigtigt Skridt for at fremme de slaviske Sprogs Ligestilling med det tyske, idet han udstedte ny Sproganordninger for Bohmen og Mähren; men han vakte derved en saadan Storm fra Tyskernes Side (Forsøg gjordes paa at fremkalde Rigsretsanklage), at han i Novbr. 1897 maatte vige sin Plads. Gautsch, som fulgte efter ham, tog hans Anordninger tilbage og udstedte andre i Stedet, men de vandt ikke mere Bifald og bleve ligeledes tilbagekaldte 1899. Og dog havde Ø.'s Højesteret i Jan. 1899 fældet den Kendelse, at fuld Ligestilling for begge Landssprog allerede var tilsagt Bohmen 8. Apr. 1848, saa at i Virkeligheden Sproganordningerne vare fuldt berettigede. Under den senere Minister Korber (Jan. 1900—Decbr. 1904) gjordes ny frugtesløse Forsøg paa at opnaa en Udsoning mellem Tyskere og Tschecher, og der fremsattes ogsaa Forslag til ny Sproglove med en Deling af Böhmen i 5 tschechiske, 3 tyske og 2 blandede Retskredse; men det var ikke muligt at føre dem igennem i Rigsraadet. Ikke bedre Held havde Ministeriet, da det 1901 havde indrettet italienske Retsforelæsninger ved Universitetet i Innsbruck, idet de tyske Studenter optraadte saa voldsomt derimod, fordi de regnede det for en Krænkelse af deres tyske Højskole, at Forelæsningerne maatte standses. Som et naturligt Svar paa denne Haan gjorde Italienerne Krav paa at faa et nyt italiensk Universitet i Triest, ligesom Slovenerne samtidig krævede et eget Akademi for sig i Laibach, og endvidere fremsattes Forslag om, hvad der allerede havde været paa Tale i 1870'erne, at det sydlige (vælske) Tirol skulde skilles fra det nordlige og have en selvstændig Stilling. Intet af disse Forslag har dog hidtil baaret anden Frugt end yderligere at ophidse Stemningen hos de paagældende Folkeslag. Kun i et eneste Landskab lykkedes det at faa gjort et

alvorligt Skridt til Mildning af den nationale Strid. Det var i Mähren, at man i Novbr. 1905 ved gensidig Imødekommen fik gennemført en ny Landdagsordning, hvorved der øvedes nogenlunde Retfærdighed imod baade Tyskerne og Tschecherne: dels foreskreves Forholdstal for Godsejerklassen og Handelskamrene, dels foretoges en fuldstændig Omlægning af Kredsene for de 3 andre Vælgerklasser efter Sprogforholdet, saa at en vis Del skulde omfatte lutter tyske og en anden Del lutter tschechiske Vælgere. Hidtil har dette Eksempel dog ikke fundet Efterligning i nogen anden Landsdel, skønt man nærmest havde tænkt sig det forsøgt i Böhmen.

Naar man ellers overskuer Ø.'s politiske Historie i den sidste halve Snes Aar (siden 1896), faar man et næsten trøstesløst Billede af Forvirring og Raadvildhed baade foroven og forneden. Kejseren, der kan se tilbage paa en Regeringstid af næsten 60 Aar, synes hverken at have nogen Plan for sin Styrelse eller fornøden Fasthed til at føre den igennem; tværtimod fremtræder en stadig Vaklen mellem de modstridende Partier og de indbyrdes fjendske Folkeslag, og medens der sædvanlig vises stor Villighed til at føje Ønsker snart fra en, snart fra en anden Side, ytrer sig til andre Tider en stædig Fastholden ved de ydre Former for en Enhed, som i Virkeligheden for længe siden har ophørt. En Række Ministerier har der været, de fleste med en Levetid af eet eller to Aar (saaledes Gautsch 1897—98 og paa ny Jan. 1905—Apr. 1906, Thun Marts 1898—Septbr. 1899), medens kun Korber gør en Undtagelse med sine 5 Aar; dog intet af dem har i sin Midte haft en virkelig overlegen og fremskuende Statsmand. Rigsraadets Herrehus er efterhaanden traadt helt i Skygge og tager en forbavsende liden Del i de politiske Forhandlinger, medens Underhuset kun opnaar saare ringe Udbytte af de stærke politiske Kampe, fordi det er opløst i en Mængde smaa Partier uden noget indbyrdes Sammenhold, saa at de uden Betænkning gribe til de yderste Midler, Forsøg paa eller Trusel om hel eller delvis Obstruktion, hvorved Lovgivningsarbejdet lammedes, ja i lange Tider næsten fuldstændig ophørte. Med fuld Føje brugte Førsteminister Korber det Udtryk, at Rigsraadet frembød Billedet af »en parlamentarisk uddød By«. I adskillige Aar var det ikke en Gang muligt at faa en lovlig Finansbevilling, saa at Budgettet maatte fastsættes af Kejseren.

Under saadanne Forhold har 0. selvfølgelig staaet temmelig magtesløst over for Ungarn's tydelig udtalte Bestræbelser for lidt efter lidt at faa den nuværende Union omdannet til en næsten ren Personalunion. Siden 1897 har ingen Enighed kunnet opnaas om Fornyelsen af den 10-aarlige Overenskomst om de to Rigers Mellemværende, hverken om Tilskuddet til Fællesudgifternes Dækning eller om Handelsforbundet. Ungarn vil højest udrede 34 p. Ct., medens man i 0. mener at have Ret til at kræve 38, ja helst ønsker, at Brøken ikke længer skal fastsættes hvert 10. Aar ved Beslutning fra de to Rigers Lovgivningsmagt, men fra Tid til anden beregnes efter deres indbyrdes økonomiske Forhold og saaledes gælde for vedvarende — en Tanke, som Ungarn afviser med J største Bestemthed. Striden har medført, at ogsaa Brøken foreløbig hvert Aar sættes af den fælles Landsherre, hidtil kun til lidt over 33 p. Ct. Da der efter langvarige Forhandlinger var opnaaet Enighed om den fælles Toldtarif, hvorefter Handelspagterne med de fremmede Stater ville rette sig, krævede Ungarn 1906 at vedtage Tariffen som en særlig ungarsk Toldtarif — hvad det ogsaa lykkedes at tvinge igennem — for at det kunde have det i sin Magt ved gunstig Lejlighed at forandre selve Handelsforbundet, som man i 0. mener er urokkeligt, til en simpel Handelspagt. Ja selv med Hensyn til Hæren er det lykkedes at forberede en Tvedeling ved at faa de ungarske Afdelinger forlagte til Ungarn og de ungarsk-fødte Officerer forflyttede til disse, medens Kejseren haardnakket holder fast ved det fælles, tyske Kommandosprog for Hæren, skønt der for længe siden er foreskrevet henholdsvis Magyarisk og Kroatisk for Landeværnet; det indre Tjenestesprog i hvert Regiment er afhængigt af Mandskabets Modersmaal.

For om muligt at komme ud af al denne Forvirring og Magtesløshed og for samtidig at opnaa et tidssvarende Grundlag for en ny politisk Udvikling besluttede man sig endelig til et fuldstændigt Systemskifte. Man vilde forlade den siden 1861 bestaaende Ordning med særskilte Vælgerklasser og med stærk Begunstigelse af de højeste Skatydere, og derimod gennemføre den almindelige Valgret, som siden 1896 har gældt for en Sjettedel af Underhuset, for Valget af dettes samtlige Medlemmer. Tanken om denne Udvej var oprindelig fremsat i Ungarn (i Aug. 1905) af det ikke-parlamentariske Ministerium Fejervary for at bryde de nationale Partiers Modstand eller dog skræmme dem ved at kalde Arbejderstanden, der var saa godt som udelukket fra det offentlige Liv, frem paa Skuepladsen og knytte den til Kongen og hans Regering. Det blev dog kun ved Tilløbet og Truselen, og i 0. vaktes derved store Betænkeligheder baade hos den daværende Førsteminister Gautsch og hos de konservative Partier, særlig Adelen, ja hos Kejseren selv, som dog havde tilladt, at Planen kastedes ud som et Forsøg i Ungarn. Men lidt efter lidt vænnede man sig til Tanken, som desuden blev baaren oppe af store socialdemokratiske Folkemøder rundt om i de større Byer, og i Oktbr. 1905 gav Underhusets Flertal den sin Tilslutning, vel nærmest, fordi den syntes at være den eneste Udvej af Uføret. Dog viste det sig snart, at man hverken vilde eller turde optage det ny System uden videre, men at man samtidig vilde overføre paa hele Riget den Ordning, der nylig var bleven optagen for den mähriske Landdag, og saaledes tilsikre hvert enkelt Folkeslag en vis rimelig Repræsentation, ikke alene efter dets Folketal, men ogsaa efter dets Vægt i Kultur og Velstand, samt dele de enkelte Landskaber i nationale hellere end i stedlig-afrundede Valgkredse. Det gjaldt jo ogsaa om at tilvejebringe det i Grundloven fastsatte Flertal (to Tredjedele) for Valgreformen, og man maatte derfor lade Tyskerne saa temmelig beholde den Styrke, de hidtil havde haft i Underhuset, og særlig skaane Polakkerne, den hidtil herskende Stamme i Galizien. Endvidere fandt man det rettest at begunstige Byerne noget fremfor Landboerne, for at give dem Vederlag for det Tab, deres Interesser vilde lide, naar Handels-

kamrene skulde ophøre som en særlig Vælgergruppe.

Intet Under derfor, at Valgreformen først kom i Stand efter haarde Fødselsveer. 4—5 Udkast forelaa efterhaanden til Drøftelse; smaalige Udregninger og Afvejninger af de enkelte Folkeslags Indflydelse og naturlige Adkomster foretoges, og mange haarde Prutninger fandt Sted mellem Partierne indbyrdes, inden man endelig enedes. I. Decbr. 1906 vedtoges Loven i Underhuset med 194 Stemmer imod 63, men omtr. 200 Medlemmer undlode at stemme; de fleste Repræsentanter for Godsejerne, som hidtil jævnlig havde øvet en stærk modererende Indflydelse over for de skarpe nationale Modsætninger, stemte imod. Herrehuset tiltraadte Forslaget 20. Decbr., efter at have sikret sig en grundlovsmæssig Fastsættelse af dets Medlemstal og saaledes værget sig imod, at dets Flertal kan overvældes ved Udnævnelse af talrige ny livsvarige Medlemmer. 26. Jan. 1907 kundgjordes den ny Valgordning, hvorved 0. i Sandhed har gjort et Spring ud i Mørket, og i Maj fandt Valgene Sted. Omtrent to Tredjedele af det gamle Underhuses Medlemmer holdt sig tilbage eller vragedes af de ny Vælgermængder, og de udpræget nationale Grupper bleve væsentlig svækkede ved Valgene; derimod vandt Socialdemokraterne (hidtil 24) og de kristelig-sociale Antisemitter hver omtrent en Sjettedel af Pladserne. Ved Tilslutning af de andre klerikale Medlemmer er den sidstnævnte Gruppe den stærkeste i Underhuset og har derfor ogsaa ud af sin Midte kaaret dets ny Formand (Juni). Men det er Fremtiden forbeholdt at vise, om der vil kunne skabes et virkeligt, end sige et varigt Flertal i denne stærkt brogede Forsamling, og om det kan lykkes, som man havde ventet, at skyde de økonomiske og sociale Spørgsmaal saaledes i Forgrunden, at de nationale Modsætninger derved kunne trænges til Side. (Litt.: J. Mailath, »Geschichte des östreichischen Kaiserstaates« [indtil 1849] [5. Bd., Hamburg 1834—50]; Lichnowsky, »Geschichte des Hauses Habsburg bis zum Tod Kaiser Maximilians I« [1519] [8 Bd., Wien 1836—44]; F. Krones, »Handbuch der Geschichte Oesterreich-Ungarns« [5 Bd., Berlin 1876—79]; Huber, »Geschichte Oesterreichs« [4 Bd., Gotha 1884—92]; F. Krones, »Geschichte der Neuzeit Oesterreichs vom 18. Jahrh. bis auf die Gegenwart« [1700—1878] [Wien 1880]; Springer, »Geschichte Oesterreichs seit den Wiener Frieden 1809« [indtil 1849] [2 Bd., Leipzig 1863 — 65]; Helfert, »Geschichte Oesterreichs vom Ausgang der Wiener October-Aufstandes 1848« [6 Bd., Prag 1869—86]; G. Kolmer, »Parlament und Verfassung in Oesterreich« [1848—1901] [4 Bd. Wien 1902 — 07]; Wurzbach, »Biographisches Lexikon des Kaiserstaats Oesterreich« [60 Bd., Wien 1857—92]). *E. E.*

Østerrig, Ærkehertugdømme, se Nedre-Ø. og Øvre-Ø.

Østerrigske Arvefølgekrig kaldes den Krig, som 1740—48 førtes om Besiddelsen af de østerrigske Arvelande efter Kejser Karl VI's Død 20. Oktbr. 1740. Skønt han som det sidste mandlige Skud af Huset Habsburg ved den 1713 udfærdigede Familieakt, den saakaldte pragmatiske Sanktion, havde søgt at sikre sin Datter Maria Theresia, gift med Hertug Frants af Lothringen, Arvefølgen i alle hans Stater, hvilken ogsaa var anerkendt af alle Europa's Fyrster med Undtagelse af Bayern's Kurfyrste, protesterede dog straks efter Kejserens Død Kong Filip V af Spanien, Karl Albrecht, Kurfyrste i Bayern, og Kong August III af Polen imod Maria Theresia's Ret, ligesom ogsaa Kong Emanuel III af Sardinien gjorde Krav paa Milano.

Det var dog Kong Frederik II af Preussen, som først greb til Vaaben, idet han gjorde sin Ret gældende til 4 schlesiske Fyrstendømmer, og saaledes opstod den 1. schlesiske Krig 1740—42 (s. d.). Hans heldige Fremgang gav de øvrige Prætendenter Mod til at optræde, og det kom i Maj 1741 til et Forbund mellem Frankrig, Spanien og Bayern, hvilket tiltraadtes af Kurfyrsterne af Köln og Pfalz og derefter af Preussen og Sachsen. Østerrig understøttedes derimod af Rusland, Generalstaterne og England; men da Rusland kom i Krig med Sverige, faldt det atter fra. I Juli 1741 erobrede Bayrerne ved List Byen Passau, og Karl Albrecht rykkede derefter, understøttet af et fransk Hjælpekorps paa 40,000 Mand under Marskal Belleisle, ind i Hertugdømmet Østerrig, medens en anden fransk Hær paa 40,000 Mand under Marskal Maillebois rykkede ind i Westfalen for at observere Englænderne samt 12,000 Mand Danske og Hessere i Hannover. Andre franske Korpser sendtes mod Italien og Nederland's Grænser, og 20,000 Mand Sachsere rykkede ind i Bohmen. Karl Albrecht, som var kommen Wien nær paa 2 Dagsmarcher og let havde kunnet erobre den, frygtede dog for, at Sachserne vilde beholde Bohmen, og han vendte sig derfor under Efterladelse af en fransk-bayersk Hærstyrke i Østerrig til Budweis og Tabor, som han erobrede, og derefter til Prag, som han stormede i Forening med Sachserne, uden at Hertugen af Toscana med sine 40,000 Mand kunde hindre det. 19. Decbr. 1741 lod Karl Albrecht sig krone i Prag som Bohmen's Konge, medens spansk-neapolitanske Tropper angreb Østerrig's Besiddelser i Italien. Imidlertid havde Maria Theresia ved sin Optræden paa Rigsdagen i Pressburg 11. Septbr. 1741 forstaaet at elektrisere Ungarerne, og disse stillede derefter saa store Troppemasser til hendes Raadighed, at Østerrig kunde tilbageerobres og Bayern besættes, saaledes at Karl Albrecht, der i Jan. 1742 var valgt til tysk Kejser under Navn af Karl VII, nu i sin Nød bad Frederik II, der ved England's Paavirkning havde forholdt sig nogen Tid passiv, om at hjælpe ham. Kongen gik ind derpaa, da han frygtede for, at Maria Theresia vilde benytte sit Held til at tilbageerobre Schlesien; men hans Felttog i Mähren og Bohmen varede kun kort, og allerede 11. Juni 1742 sluttede han i Breslau Separatfred med Maria Theresia. Saa snart hun var befriet for denne sin farligste Modstander, sendte hun Prins Karl af Lothringen til Prag, som Maillebois fra Westfalen søgte at undsætte. Denne blev dog tvungen til at søge ned til Bayern, og herhen drog ogsaa Marskal Broglie, Belleisle's Afløser; denne efterlodes i Prag, men hans ved Hungersnød og Sygdom svækkede Hær, i alt kun 9,000 Mand, maatte ogsaa søge Tilflugt i Bayern, saa at hele Bohmen nu blev besat af Østerrigerne.

Ogsaa i Italien gik det dem heldig, idet de

sammen med Sardinierne, der havde sluttet Forbund med dem, erobrede Modena og Mirandola. Efter at Napoli ved den engelske Flaades Trusel var tvungen til at erklære sig neutral, gik ogsaa den spanske Hær tilbage til Syditalien. En anden spansk Hær under Infant Don Filip gik da i September over Pyrenæerne og gennem Provence til Nizza, men maatte derefter gaa tilbage til Savojen.

Endnu større Resultater opnaaede Østerrigerne **1743.** Den spanske Hær fra Syditalien blev 8. Febr. slaaet ved Campo-Santo, Don Filip's Forsøg paa at trænge ind i Piemont afvistes to Gange. I Bayern slog Prins Karl den forenede bayerskhessiske Hær og tvang derefter Marskal Broglie til at søge tilbage over Rhinen. Imidlertid havde Kong Georg II af England samlet en »pragmatisk« Hær paa 43,000 Mand Englændere, Hannoveranere og Østerrigere i Nederlandene, hvorfra han marcherede til Aschaffenburg. En fransk Hær paa 50,000 Mand under Marskal Noailles rykkede fra Elsass ved Dettingen over **Main-Floden,** men led her et Nederlag og maatte ligeledes gaa tilbage over Rhinen. I Tyskland havde Maria Theresia saaledes ingen Fjender mere, hvorefter Prins Karl over Basel rykkede ind i Elsass, men maatte snart vende om. Georg II, som overskred Rhinen ved Mainz, erobrede Worms og trængte Franskmændene tilbage til Queich-Floden, hvorefter han drog tilbage til Westfalen. Østerrig's Stilling var saaledes bleven meget gunstig, tilmed da ogsaa Sachsen var bragt over paa dets Side. Frederik II frygtede da med Rette for, at det med hele sin Magt vilde vende sig imod ham. Han begyndte derfor den 2. schlesiske Krig (s. d.), hvorved Frankrig, som **1744** aabenlyst havde erklæret England og Østerrig Krig, fik mere fri Hænder. En Hær paa 80,000 Mand under Kong Ludvig XV's personlige Befaling rykkede ind i Flandern, hvor de allierede opstillede 76,000 Mand ved Bruxelles, medens en anden Hær paa 70,000 Mand under Marskal Coigny, forstærket med 20,000 Mand Bayrere, opstillede sig i Elsass lige over for Prins Karl's 70,000 Mand stærke Hær ved Heilbronn. Herfra overskred han Rhinen ved Philippsburg cg trængte Coigny tilbage over **Mosel,** hvorefter Kong Ludvig ilede ham til Hjælp, idet Marskal Morits af Sachsen efterlodes med 45,000 Mand i Belgien. Herved og ved Forholdene i **Böhmen** blev Prinsen tvungen tilbage dertil, hvorefter Franskmændene og Bayrerne rykkede over Rhinen.

Ogsaa i Italien kæmpedes der forskellige **Steder;** en fransk-spansk Hær under Prinsen af Conti og Don Filip slog i Beg. af **1744** Sardinierne ved Stura, hvorimod den østerrigske Fyrst **Lobkowitz** i Marts tvang en spansk Hær tilbage til Kirkestaten; men da Napoli paa ny erklærede Østerrig Krig og forstærkede den spanske Hær under Don Carlos, maatte Lobkowitz gaa tilbage til Toscana.

Aaret **1745** begyndte atter heldig for Østerrigerne, idet de indtil **15.** Apr. paa ny besatte hele Bayern, og da Karl VII kort forinden var død, afsluttede hans Søn Kurfyrst Maximilian Josef 22. Apr. Separatfred i **Füssen,** hvorved han opgav sine Fordringer paa de østerrigske Arvelande og lovede Maria **Theresia's** Mand Frants Stefan sin Stemme ved Kejservalget. I December sluttede ogsaa Frederik II Fred med Østerrig i Dresden, hvilken tiltraadtes af Hannover, **Pfalz** og Braunschweig, saa at Maria Theresia derefter kun havde at gøre med Frankrig; thi efter Filip V's Død deltog Spanien kun svagt i Krigen, og heller ikke Napoli var en videre farlig Modstander.

Frankrig førte Krigen hovedsagelig i de østerrigske Nederlande, hvor **1745** en 80,000 Mand stor Hær under Marskallen af Sachsen fra Maj belejrede Tournay (Ludvig XV og Dauphinen vare ogsaa ved Hæren). Hertugen af Cumberland og Feltmarskal Konigseck, som førte Befalingen over den 50,000 Mand stærke allierede Hær, ilede Fæstningen til Undsætning, men lede **11.** Maj et Nederlag ved Fontenay.

Ogsaa i Italien var Østerrig mindre heldig, idet Marskal Gages slog Lobkowitz ved Rimini og rykkede ind i Genova, der sluttede sig til Spanierne og Franskmændene. Disse under Don Filip og Marskal Maillebois, i alt 80,000 Mand, tilføjede 27. Septbr. Østerrigerne og Sardinierne et Nederlag ved Bassignano og vare i Slutningen af Aaret Herrer over næsten hele Piemont og Lombardiet.

Da Ludvig XV i Slutningen af **1745** sendte den stuartske Prætendent Karl Eduard til Skotland, blev en Del af **Cumberland's** Hær **1746** kaldt tilbage til England. Heraf benyttede Marskallen af Sachsen sig; han indtog først Bruxelles, slog derefter Prins Karl ved Huy, trængte ham til Maastricht og slog ham paa ny ved Raucoux i Nærheden af Liége, hvorefter hele de østerrigske Nederlande og Luxembourg **bleve** besatte af Franskmændene. I Italien var Heldet derimod paa Østerrigernes Side, idet de fortrængte Spanierne til Genova, hvorfra de vendte tilbage til Spanien og Franskmændene til Provence. En udbrudt **Opstand** og Mangel paa Proviant tvang dog Østerrigerne i Jan. **1747** tilbage til Novi. Senere paa Aaret belejrede de i Forening med Sardinierne Genova, som paa Søsiden indesluttedes af Englænderne, medens Marskal Belleisle fra Piemont i Juni undsatte Byen, men derefter maatte gaa tilbage.

I Nederlandene optraadte begge Modstanderne med Kraft. De allierede raadede i April over 150,000 Mand og ønskede at tilbageerobre de tabte Fæstninger. Marskallen af Sachsen havde taget Stilling bag Floden **Dyle,** medens General Løvendal med 21,000 Mand indtog hele hollandsk Flandern. Derefter indtraadte en **Stilstand,** indtil begge Hære i Slutningen af Juni marcherede til Maastricht; 2. Juli led Hertugen af Cumberland et betydeligt Nederlag ved Laffeld, hvorefter de allierede gik tilbage bag Maas, medens Marskallen af Sachsen belejrede og erobrede Bergen-op-Zoom.

Imidlertid sluttede Rusland sig i Juni til Sømagterne og forpligtede sig mod Subsidier at sende en Hær paa 37,000 Mand til Rhinen.

1748 belejrede Marskallen af Sachsen Maastricht, understøttet af **Løvendal;** de allierede, som raadede over 80,000 Mand, opstillede sig ved Roermond for at afvente Russernes Ankomst. Frankrig, hvis Kræfter ved en uheldig Kolonialkrig mod England vare udtømte, havde allerede i April paa en Kongres i Aachen indledet Fredsunderhandlinger, og efter at Maastricht 7. Maj havde kapituleret, sluttedes en Vaabenstilstand, som **18.** Oktbr. førte til Freden i Aachen (s. d.).

Maria Theresia beholdt alle sine Arvelande, med Undtagelse af Schlesien, som blev afstaaet til Preussen, Parma og Piacenza til Don Filip, og et Stykke af Lombardiet til Sardinien. Hendes Mand anerkendtes som tysk Kejser. (Litt.: Fasch, »Geschichte des osterr. Erbfolgekrieges von 1740 bis 1748« [2 Bd. 1787]; Roth, *History of the war begun in 1740 to the treaty of Aix-la-Chapelle* [4 Bd. 1749]; C. v. Duncker, »Oester. Erbfolge Krieg 1740—48« [2 Bd. Wien 1896]; F. E. de Vault, *Guerre de la succession d'Autriche 1742—48* [2 Bd. Paris 1792]; »Oesterreichischer Erbfolge Krieg 1740—48« [k.k. Kriegsarchiv; Maximilian Ritter v. Hoen] [Wien; 8 Bd. udkomne]). *P. Nw.*

Østerrigske Tronfølgekrig se Østerrigske Arvefølgekrig.

Østerrigske Vine produceres i betydelig Mængde, ca. 3,5 Mill. Hektoliter om Aaret, og i meget forskellig Kvalitet. De bøhmiske og mähriske Vine forbruges udelukkende i Landet selv. Vine fra Nedreøsterrig ere gode og fyldige, hovedsagelig hvide Vine, af hvilke de bedste ere Klosterneuburger, Weidlinger, Nuszberger, Gumpoldskirchener og Voslauer; Rødvinene faas navnlig fra Voslau, ofte af særlig fin Kvalitet, ligesom undertiden fra Matzen og Rets. Fra Steiermark faas i gode Aargange gode Ausbruchvine, bl. a. Jerusalemer og Gonowitzer. Tirol leverer meget gode Kvaliteter, saaledes den bekendte Ausbruchvin, Isera, Pasqualino, den hvide Terlaner, Seeburger og den lyserøde Katterner. Vinene fra Istria, Triest og Gorz have en sydlig Karakter, og de hvide Vine ere gode; der udføres en ringe Mængde af de noget stramme Rødvine. Dalmatinervinene ere i de senere Aar gaaede betydelig frem i Kvalitet og ville sikkert kunne faa betydelig Udbredelse. Blandt de søde Vine, vini dolci, kunne navnlig fremhæves Moscato di Rosa fra Zara, Maraschino fra Sebenico og den tokayerlignende Vugava. Af de udgærede Vine, vini duri, kunne nævnes de røde Sorter Blatina, Babic, Glavinusa, Modrovina, Clavinac, Salona og Spalato. *K. M.*

Østerrig-Ungarn eller nøjagtigere det østerrig-ungarske Monarki er ifølge kejserlig Skrivelse af Novbr. 1868 Betegnelsen for det tidligere Kejserdømme Østerrig o: samtlige under »Kejseren af Østerrig og den apostoliske Konge af Ungarn« staaende, forfatningsmæssig forenede Kongeriger og Lande. Ø.-U. indtager den sydøstlige Del af Mellemeuropa; det strækker sig mellem 42^0 6' og 51^0 3' n. Br. og mellem 9^0 32' og 26^0 29' 0. L. f. Grw. Afstanden fra det nordligste Punkt i Bohmen til det sydligste Punkt i Dalmatien beløber sig til 1,046 Km.; større er Afstanden fra Vest til Øst, der maaler 1,276 Km. Blandt alle Europa's større Stater har Ø.-U. den mest kontinentale Karakter, idet den 2,234,2 Km. lange, stærkt bugtede Grænselinie ved det adriatiske Hav kun beløber sig til en Femtedel af hele Omkredsen, hvorimod de øvrige 4 Femtedele falde paa den 8,009,9 Km. lange Landgrænse. Mod Nord grænser Ø.-U. til Sachsen og Preussen samt Rusland, mod Øst til Rusland og Rumænien, mod Syd til Rumænien, Serbien, Okkupationsomraadet Bosnien og Herzegovina, Montenegro, Adriaterhavet og Italien, mod Vest til Schweiz, Liechtenstein og Bayern.

Ø.-U. har et Areal af 624,859 □ Km., iberegnet Bosnien og Herzegovina omfatter det 675,887 □ Km. og overtræffes med Hensyn til sin Størrelse blandt de europæiske Stater kun af Rusland. Rigsomraadet er sammenhængende, kun i Dalmatien overskæres det to Steder af Landtunger af Herzegovina, saaledes at Distriktet Ragusa intet Sted grænser til det øvrige Rige. — Med Hensyn til sine Naturforhold indtager Ø.-U. en særlig Stilling blandt de europæiske Stater, idet det omfatter Lande med den mest forskellige Overfladebeskaffenhed, Vegetation, Klima og Befolkning, og er næst Schweiz den bjærgrigeste Stat i Europa, da 72,6 p. Ct. af Arealet dækkes af Bjærgland. De østerrigske Alper knytte Monarkiet med Hensyn til sine Overfladeforhold til Italien, Schweiz og Sydtyskland, Bohmen med sine Randbjærge, Mähren og Schlesien knytte det til Tyskland og have nærmest en mellemeuropæisk Natur, medens Galizien og Bukovina ved deres Jordbundsforhold og Landskabstype for største Delen danne en Fortsættelse af det mellemrussiske Sletteland, der strækker sig paa østerrigsk Omraade indtil Karpathernes Fod. Karpatherne danne en nordøstlig Fortsættelse af Alperne uden dog at have bibeholdt den alpine Bygning; kun Alpernes Sandstenszone er næsten fuldstændig bevaret. I en stor Bue først mod Nordøst, dernæst mod Øst og Sydøst omkredse de Ungarn og slutte sig mod Syd sammen med de serbiske Bjærge og dermed indirekte med Karstsystemet. Langs Karpathernes Inderside findes mægtige vulkanske Udbrudsprodukter fra Neogentiden, der tilføre Bjærgene et nyt og fra Alperne ganske forskelligt Element, og hvis Fremkomst staar i nøje Forbindelse med den store Sænkningsproces, som det ungarske Lavland skylder sin Tilblivelse. Trakyt, Breccie, Konglomerat og Tuf danne store Bjærgmasser, saaledes Bjærgene ved Schemnitz, Vicegrad, Matra, Eperies-Tokaier-Bjærgene, Vihorlat-Gutin-Bjærgene og Hargitta. Det ungarske Lavland danner den vestligste Forpost af de asiatiske og sydrussiske Stepper med deres store Ensformighed. Paa Grund af sin overordentlige Frugtbarhed er Sletten dog i Færd med at blive opdyrket og vil faa stigende Betydning som et af Europa's Kornkamre. Endelig findes mod Syd langs Adriaterhavets Kyst en Række Oaser med sydeuropæisk Klima, hvor Myrter, Figen og Oliven trives frodig i Læ af Bjærgene. Skønt selve Kysten har talrige Naturhavne og Øer, er dens Betydning dog forholdsvis ringe, da der inden for den for største Delen kun ligger en smal Landstrækning af det østerrigske Rige, ligesom særlig de dinariske Alper vanskeliggøre en Forbindelse med Landets Indre. Ø.-U.'s talrige Floder have Afløb til 4 Have, Sortehavet, Adriaterhavet, Nordsøen og Østersøen. Skønt Ø.-U. saaledes omslutter flere til forskellige Flodomraader hørende Lande, har Donau dog en saa overvejende Betydning, at man med Rette har benævnet Monarkiet for Donau-Riget. Donau's Kilder og Munding ligge ganske vist i fremmede Stater, men paa Grund af dens lange Løb (1,313 Km.) paa østerrig-ungarsk Omraade danner den dog et vigtigt Bindeled for Monarkiet, saa meget desto mere som 82 p. Ct.

af Rigets samlede Areal tilhøre Donau's **Flod**-omraade. Blandt de til de øvrige Flodomraader hørende Lande maa først og fremmest nævnes Böhmen, hvis Vande alle samles i den mediane Rende Moldau-Elben. Østligere findes Oder-Landet og mod Syd Sydtirol med Etsch og Isonzo's Flodomraader. Fælles for disse Egne er, at kun forholdsvis lave Vandskel skille dem fra de egentlige Donau-Lande. Betydelig mere adskilte fra disse ere Galizien og Bukovina. Sidstnævnte Land gennemstrømmes ganske vist af Donau's Bifloder Sereth og Pruth; men da disse kun i deres øverste Løb tilhøre Ø.-U., danne de intet Bindeled med det øvrige Rige. Galizien tilhører mod Vest Weichsel's, mod Øst Djnester's og yderst mod Nordøst gennem Styr-Floden Dnjepr's **Flodom**raade. Adskilt fra Donau-Landene er ligeledes Vorarlberg, der hører til Rhinen's Flodomraade; men mest afsondret ligger dog Dalmatien ved Adriaterhavets Kyst. I etnografisk Henseende er Ø.-U. mærkeligt ved, at Hovedmængden af alle Europa's Folkeslag er repræsenteret: Germanerne mod Vest, Romanerne mod Syd, Slaverne mod Nord og Syd samt Magyarerne i Ungarn. Ifølge Folketællingen i Slutningen af 1900 findes i Ø.-U. 45,405,300 Indb., hvoraf 26,150,700 Indb. i Østerrig og 19,254,600 i Ungarn. Ifølge Beregningen 1904 findes 47,354,500 Indb., iberegnet Bosnien og Herzegovina 49,091,500 Indb. Ifølge Overenskomsten af 1878 danne begge Statsomraader tilsammen eet Told- og Handelsomraade, omgivet af en fælles Toldgrænse. Til det østerrig-ungarske Toldomraade hører ogsaa Fyrstendømmet Liechtenstein og de okkuperede Provinser Bosnien og Herzegovina. Toldsystemet hviler paa Tariffen af Aar 1906. Indførselen beløb sig 1904 til $2{,}047_9$ og Udførselen til $2{,}088_7$ Mill. østerrigske Kroner (med Udelukkelse af Transithandelen). I øvrigt henvises til Art. Østerrig og Ungarn. *Joh. F.*

Østerrisør se Ris ør.

Østers (*Ostrea*), en i Havet levende Slægt af Muslinger, som let kendes paa sin usymmetriske Bygning; af de omtrent kredsrunde Skaller er nemlig den venstre fladt skaalformet og fæstet med sin ældste Del til Underlaget, medens den højre, der gerne er lidt mindre, er flad og som et Laag dækker over den anden; i øvrigt opbygges Skallen, som kan naa en meget anselig Tykkelse, af talrige, tynde Kalkplader og viser paa Ydersiden tydelige Tilvækststriber, der navnlig paa venstre Skal løbe ud i fine, krusede Køle. Af Farve er Skallen oftest hvidlig med stærkere eller svagere, graalige eller grønlige Afskygninger; Perlemorsglans mangler stedse, det elastiske Baand er indvendigt og har sin Plads i en trekantet Grube; Hængseltænder fattes. Naar Skallerne aabnes, hvad der f. Eks. let sker efter Overskæring af den store, centralt liggende Lukkemuskel, den eneste, som er til Stede, ses det smukt gennemsigtige Dyr med den frynsede Kapperand, som kanter Skallerne, og inden for denne Gællerne; disse Dele gaa ofte under Navnet »Skægget«. Endvidere iagttages Munden, som sidder mellem de sædvanlige fire Læbeflige; derimod er Foden fuldstændig forsvunden som Følge af den fastsiddende Levevis. Mærkes kan endelig, at den ydre Mangel paa Symmetri genfindes i adskillige Forhold i den indre Bygning. Visse 0., f. Eks. de særkønnede, amerikanske Arter, udtømme Kønsstofferne i Havvandet, hvor Befrugtningen og Larveudviklingen finde Sted; hos den europæiske, tvekønnede 0. foregaa disse Processer derimod i Kappehulen, som til visse Tider kan være ganske opfyldt af de først mælkede og senere noget sortsmudsede Larver. Dette kan hos den nordiske Art ses om Sommeren; 0. er da fredet og betegnes af Fiskerne som »syg«. En enkelt 0. er i Stand til at producere omkring to Millioner Larver; disse sværme under gunstige Vejrforhold skarevis ud og skulle kunne ses som ligefremme Skyer i Vandet over Østersbankerne. Af disse uhyre Masser gaar største Parten selvfølgelig hurtig til Grunde igen; mange fortæres af andre Havdyr, og sikkert kun de færreste af dem, der naa at fæstne sig, ere komne paa en Plads, hvor de kunne trives og i Løbet af 3—4 Aar blive voksne.

Af 0. (Slægten *Ostrea*), som uden Sammenligning er den for Menneskelivet betydningsfuldeste Musling, kendes omtr. 100 Arter, udbredte i de tropiske og de tempererede Have; de optræde, hvor Livsbetingelserne ere gunstige, nemlig, hvor Bunden er fast og Vandet rent og salt, i stort Antal og danne de saakaldte Østersbanker, som fra de ældste Tider have været udnyttede. Det vigtigste Fiskeri drives langs Storbritannien's, Holland's, Frankrig's, de forenede Staters og Japan's Kyster og ansloges 1903 til at have en samlet aarlig Værdi af omtr. 70 Mill. Kr. Ved Fangsten, der de fleste Steder foregaar ved Hjælp af Slæbenet, har man imidlertid næsten overalt mærket en kendelig Aftagen i Antallet af 0. paa de gamle Findesteder; det har derfor været nødvendigt efter de gamle Romeres Eksempel at søge ad kunstig Vej at forøge Østersproduktionen. I denne Henseende er Frankrig, som aarlig frembringer henved 1,200 Mill. 0., gaaet i Spidsen; her findes mange Steder vidtløftige inddæmmede Anlæg, bestemte for »Østerskultur«. Her opfanges først de spæde Unger paa Teglsten, overstrøgne med Kalk, løsnes derpaa, naar de have naaet en vis Størrelse, fra Underlaget og spredes i Bassiner, hvor de vokse sig store; endelig »fedes« de i de saakaldte »Claires«, hvor de ernære sig af Diatomeer (mikroskopiske Planter), som give deres Gæller en grønlig Farve. Kunstig opdrættede 0., de saakaldte »Natives«, komme fremdeles i stort Antal fra Storbritannien, Holland og Nordamerika. I de danske Farvande optræder den almindelige 0. (*Ostrea edulis* L.) spredt i det nordlige Kattegat og Vesterhavet; navnlig synes den dog omkring Midten af 19. Aarh. at have fundet sig et fortræffeligt Opholdssted i den ved Stormfloden 1825 til et Sund omdannede Limfjord; her findes den i den vestlige Del stedvis i meget stort Antal og danner paa ringe Dyb virkelige Banker, som stadig give godt Udbytte. Fangsten, som fra gammel Tid i Danmark er Kronens Eje, men nu er bortforpagtet, foregaar her paa saa skaansom Maade som muligt, nemlig næsten udelukkende ved Hjælp af Dykkere. 0. findes endvidere paa den svenske Kyst op til Christiania-Fjord og følger dernæst langs Norge's Syd- og Vestkyst op til Polarkredsen. Længere tilbage, i Stenaldertiden, da de danske Have vare betydelig saltholdigere end nu, havde 0. en langt videre Udbredelse mod

Syd; den gik da helt ned i Kieler Fjord, Svendborg Sund og Roskilde Fjord og 6ndes hyppig i Saltvandsaflejringerne fra disse Tider; desuden udgør den mange Steder en overmaade væsentlig Bestanddel af Affaldsdyngerne fra Stenalderen.

I geologisk Henseende hører Slægten *Ostrea* til de yngre Former og er navnlig rigt repræsenteret i Jura- og Kridttiden; en meget nærstaaende Slægt, *Gryphaea,* som udmærker sig ved sin dybt udhulede, venstre Skal, hvis Hvirvel er stærkt indadkrummet, træffes meget hyppig i de danske Kridtaflejringer. (Litt.: H. Krøyer, » De danske Østersbanker« [Kbhvn. 1837]; V. Nordmann, »Østersens Udbredelse i Havet omkring Danmark« [>Medd. f. Dansk geolog. Foren.« IX, Kbhvn. 1903]; Moore, *Oysters and Methods of Oyster Culture* [Washington 1897]; Pottier, *Les huîtres comestibles et l'ostréiculture* [Paris 1902]). *R. H. S.*

Østershat (*Pleurotus* Fr.), Slægt af *Agaricaceae,* kødede Svampe med hudagtige Lameller og hvide Sporer og med Foden fæstet uden for Hattens Midte, ofte i Randen af Hatten, eller ganske uden Fod og Hatten i saa Tilfælde ofte omvendt o: med Oversiden fæstet til Underlaget. Vokse oftest paa Træstammer og Grene. Alm. 0. *{P. ostreatus* [Jacq.]) vokser i Knipper og er meget almindelig om Efteraaret, især paa gamle Popler; dens korte, faste, seje, ved Grunden stivhaarede Fod gaar jævnt over i Hatten; denne er muslingformet, 5—15 Cm. bred, i Randen indrullet, i Begyndelsen næsten sort, senere lysere, graa-brunlig; de nedløbende Lameller ere indbyrdes forbundne ved Grunden; Kødet er hvidt. Den er spiselig. *C. R.*

Østerspaddehat d. s. s. Østershat.

Østersskaller bestaa af Kalciumkarbonat med et ringe Indhold af Kalciumfosfat og organisk Stof. De benyttedes navnlig tidligere i Medicinen under Navn af præparerede 0., *Conchae praeparatae, Testae Ostrearum praeparatae,* som Middel mod »Mavesyre« efter at være udkogte med Vand, tørrede, pulveriserede og slæmmede. Brændte 0.0:0., der ere glødede, pulveriserede og slæmmede, benyttes undertiden som Poleremiddel for Metaller. *K. M.*

Ostersund, By i det nordlige Sverige, Hovedstad i Jemtland's Len, ligger 465 Km. N. N. V. f. Stockholm og 296 M. o. H. paa den østlige Bred af Storsøen samt ved Banen fra Sundsvall til Throndhjem. (1900) 7,291 Indb. Ved det saakaldte Østersund er O. skilt fra Frösön, der nu er sat i Forbindelse med Byen ved en Jærnbro. O. ligger paa et frugtbart Terrain og har lige og brede Gader, men mangler ganske monumentale Bygninger. Af Fabrikker fandtes 1904 12, der sysselsatte 125 Arbejdere og tilvirkede Varer til en Værdi af henimod $^1/_2$ Mill. Kr. O. er anlagt 1786 paa kongelig Befaling, men vedblev længe at være ganske ubetydelig og havde 1802 endnu kun 177 Indb.; Lenshovedstad blev O. 1810. *H. P. S.*

Østersurt se Stenhammaria.

Østersøen, ogsaa kaldet det baltiske Hav (se Baltia; eng. *The Baltic,* fr. *Mer Baltique*), er det store Indhav mellem Danmark, Tyskland, Rusland og Sverige, der ved Sundet, Store Bælt og Lille Bælt forbindes med Kattegat. 0. staar i Forbindelse med Nordsøen ved Nordøstersø-Kanalen (s. d.), der fører fra Kieler Fjord til Elb-Mundingen. 0. begrænses mod Sundet af en Linie mellem Falsterbo Pynt og Stevns Fyr, mod Store Bælt af en Linie mellem Kappel Kirke paa Lolland og Gulstav paa Langeland og mod Lille Bælt af en Linie mellem Veisnæs-Nakke paa Ærø og Pols-Huk paa Als. Den danske Øgruppe, undtagen Bornholm, begrænses saaledes af 0. mod Syd og Sydøst. Da 0. er omgiven af Land paa alle Sider og har en meget uregelmæssig Form, har den mindre Karakter af et Hav end af en stor Indsø. Den strækker sig fra 54^0 til $65^5/_4{}^0$ n. Br. og fra 10^0 til 30^0 0. L. Dens hele Fladeindhold er 430,000 □ Km. Afstanden fra Kiel til Kronstadt er 1,432 Km., fra Kiel til Haparanda 1,695 Km. og fra Danzig til Haparanda 1,370 Km.

De Kyster, der begrænse den sydlige Del af 0., hæve sig ikke højt over Havspejlet og bestaa mest af Sand og Kalk. Tyskland's flade Kyster ere rige paa store Kystsøer, nemlig Ferskvandssøer, der kun skilles fra 0. ved smalle klitopfyldte Tanger. De svenske, finske og russiske Kyster, der indeslutte den nordlige Del af 0., ere højere og omgives paa lange Strækninger af Klipper og Skær; især findes et stort Kompleks af Skær ud for Stockholm, den saakaldte Stockholm's Skærgaard. 0. er rig paa større og mindre Bugter og Indskæringer. De største ere Bottniske Bugt (s. d.), der ved Søndre Quarken og Ålands-Havet staar i Forbindelse med den egentlige Ø., og som begrænses mod Syd af Ålands-Øerne, Finske Bugt (s. d.) og Riga Bugt (s. d.), uden for hvilken ligge Øsel, Moon, Dagø og Vorms samt flere smaa Øer. Af mindre Bugter og Løb i den vestlige Del af 0. skulle her nævnes Kieler Bugt og Neustadt Bugt (ogsaa kaldet Lubecker Bugt eller Mecklenburg Bugt), som skilles af Femern (s. d.). Løbet mellem denne 0 og Lolland hedder Femern Bælt, og Løbet mellem Falster og Mecklenburg hedder Kadet-Renden. De »internationale Havundersøgelser« kalde hele Farvandet mellem Kattegat og en Linie, der forbinder Gjedser med Darsserort, for Bæltsøen. 0. f. Rügen ligger Pommerske Bugt, der skilles fra det Syd for liggende Stettiner Haff (s. d.) ved Øerne Usedom og Wollin. Østligere ligger Danziger Bugt (s. d.), der ved Pillau staar i Forbindelse med Kystsøen Frisches Haff (s. d.). Nord herfor ligger Cranzer Bugt, der ved Memel staar i Forbindelse med Kystsøen Kurisches Haff (s. d.). Den store Bugt paa den svenske Kyst N. f. Bornholm hedder Hanø Bugt, og Sundet mellem Øland og Sverige hedder Kalmar Sund (s. d.). N. 0. f. Øland ligger den store 0 Gotland med Nord for liggende smaa Øer Fåro og Gotska-Sandön.

0. har i Gennemsnit en Dybde af 70 M., større i den østlige Del og lavere i den vestlige. Bottniske Bugt har Dybder indtil ca. 300 M. og er skarpt adskilt fra den egentlige 0. ved en Ryg, der ligger S. f. Alands-Øerne og har ca. 40 M. Vand. Fra den vestlige Del af Finske Bugt strækker Hoveddybet med over 100 M. Vand sig i den egentlige 0. langt Syd paa. Det deles af Gotland med omliggende Flak i to store Dyb. I det østlige ligger den største Dybde 249 M. 0. f. Gotland. I det vestlige Dyb er N. f. Gotland og 12 Km. fra den svenske Kyst loddet 467 M. uden Bund. Begge disse store Sænkninger ere kun af ringe Udstrækning. Mindre Bækkener med Dybder

over 100 M. findes desuden N. t. Danziger Bugt og 0. f. Bornholm. Dybden er i den største Del af 0. over 50 M. og aftager Vest efter. Farvandet mellem Falster og Tyskland indsnævres meget af Gjedser Rev, der strækker sig 14 Km. ud fra Land og afmærkes med et Fyrskib, der ligger omtrent midtvejs til den tyske Kyst. I dette Farvand hæver Havbunden sig til en undersøisk Ryg af 20 M.'s Dybde. Vest herfor findes ikke større Dybder end 40 M. De vigtigste Banker i 0. skulle her nævnes: Kriegers Flak (Møen's Banke) ligger 0. f. Møen og har en mindste Dybde af 16 M. Rønne Banke udgaar mod Sydøst fra Bornholm og fortsættes af Adler-Grund, der ligger omtrent midtvejs mellem Bornholm og Rügen. Paa denne Grund ligge store Sten, paa hvilke den mindste Dybde kun er 6 M.; den er paa Nordsiden afmærket med et Fyrskib. Oder Banke ligger N. i. Swinemünde og har mindst 6 M.'s Dybde. Stolpe Banke med 8 M. Vand ligger N. f. Stolpmünde. Middel Banke, S. 0. f. Øland's Sydspids, har mindst 9 M. Vand. S. f. Gotland ligger Hoborg Banke, der har mindst 12 M. Vand, og N. f. samme 0 udgaar Sandön Banke, paa hvilken ligger Gotska-Sandon og nordligst Kopparstenarne. Paa denne Grund findes Sten, over hvilke kun er 1 M. Vand. Den er afmærket med et Fyrskib. Indsejlingen til Riga Bugt er opfyldt af en Del Grunde. Den yderste af disse er Vinkova Banke, der ligger V. f. Lyserort og har mindst 8 M.'s Dybde. Bankerne kunne ofte være den søfarende til stor Nytte ved Navigeringen til Stedbestemmelse, især da ogsaa Beskaffenheden af Bunden er af den Art, at den kan yde Vejledning. Medens Havbunden nemlig i Dybet over 100 M. i den sydlige Del af 0. næsten altid bestaar af brun og graa, blød Slik eller haardt Ler, er Bunden paa Bankerne og paa det læge Vand ved Kysten fint, hvidt, gult eller brunt Sand med Sten. Adler Grund er den af disse Stengrunde, der er farligst for Skibsfarten. I den nordlige Del af 0. ere Bundforholdene ikke saa karakteristiske som i den sydlige Del, da saavel Dybden som Bandens Beskaffenhed ere meget vekslende. Det er derfor vanskeligt her at finde Vejledning ved disse.

Ø.'s Vand bliver fornyet ved den direkte Nedbør og ved Tilløbet af Tyskland's, Rusland's og Sverige's store Floder. Af disse skulle nævnes i Tyskland: Oder, Weichsel, Pregel og Niemen; i Rusland: Dvina, Narva og Neva; i Sverige: Motala-Strøm, Dal-Elv, Ångerman-Elv, Umeå og Torneå. Oplandet, hvorfra disse Floder danne Afløbet, har næsten 4 Gange saa stor Overflade som hele 0., og den aarlige Middeltemperatur er saa lav, at der kun finder en forholdsvis ringe Fordampning Sted. Overfladevandets Temperatur er underkastet store, aarlige Svingninger, idet det øverste, 20 M. dybe Vandlag paavirkes af Luftens Temperatur og kan derfor om Sommeren opvarmes til 15^0 og om Vinteren afkøles til omtr. 0^0. I den østlige Del af 0. ligger under Overfladevandet et Vandlag, hvis Varme aftager hurtig indtil 50 a 60 M.'s Dybde, hvor det kun er 1 å 2^0 varmt. Fra denne Dybde stiger Temperaturen atter til 3 à 4^0, hvilken Temperatur findes lige til Bunden. Om Vinteren bortfalder den høje Temperatur i det øverste Lag, medens den laveste Temperatur stadig er i samme Dybde, ligesom ogsaa Bundvandet er uforandret. Der findes altsaa et koldt Vandlag liggende mellem to varmere. Denne abnorme Varmefordeling fremkommer paa Grund af Forskellen i Saltholdighed mellem Overfladevandet og Vandet ved Havbunden. Overfladevandets Saltholdighed er nemlig 0. f. Darsserort kun sjælden over 8 p. Mille og i den østligste Del af Finske Bugt og den nordligste Del af Bottniske Bugt under 3 p. Mille, altsaa saa godt som fersk. Bundvandet er derimod en Del saltere, men dog sjælden over 18 p. Mille. Om Vinteren afkøles det saltfattige Overfladevand og synker derfor nedad, men kun saa langt, til det kommer til Laget af det forholdsvis saltholdige Bundvand, som det ikke er i Stand til at fortrænge. Derved fremkommer et Lag af meget koldt, saltfattigt Vand paa Grænsen til Dybdevandet. 0. f. Gotland er saaledes fundet følgende Fordeling af Vandet:

	Saltholdighed p. Mille.	Temperatur C.°
Overflade	7,8	12,4
70 M.	8,7	1,5
200 M	12,2	4,2

Den store Forskel i Saltholdigheden mellem Nordsø-Vandet, hvis Saltholdighed næsten er som Oceanets, nemlig over 35 p. Mille, og det lette, saltfattige Østersø-Vand er, uafset den store Tilførsel af fersk Vand og Vindene, Hovedanledningen til Strømme saavel i 0. som i Bælterne og Kattegat. Det tunge Nordsø-Vand trænger nemlig ind i 0. som en Understrøm, der løber langs Havbunden, medens Ø.'s lette Vand løber som en Overfladestrøm Syd og Vest efter og derpaa gennem Kattegat og Skagerrak ud i Nordsøen. Denne Overfladestrøm kaldes den »Baltiske Strøm« og løber i Kattegat Nord efter langs Sverige's Vestkyst og i Skagerrak Vest efter langs Norge's Sydkyst. Middelhastigheden af den udgaaende Strøm er dog ved Gjedser kun 0,15 Knob i Timen, men Strømmen kan dog løbe over 2 Knob i Timen. Strømmen er stærkest om Foraaret paa Grund af Tøbrudet i Ø.'s Opland. De her omtalte Strømbevægelser ere dog kun at opfatte som de overvejende, idet Vindene bevirke, at Strømmene i Ø.'s øverste Vandlag ofte skifte Retning. — Den lokale Vandstand er for hvert Sted afhængig af de fremherskende Vindretninger, saaledes at østlig og nordøstlig Vind giver lavt Vand i den østlige og højt i den vestlige Del af 0.; vestlige Vinde omvendt. Svage Søvinde bringe straks Vandet til at stige over Middelvandstand, og Storme bringe ikke sjælden en Stigning paa 1 à 2 M. og en Sænkning paa 1 M. Ved Stormfloden 1872 steg Vandet i Wismar 2,93 M. og i Lübeck endog 3,38 M. over Middelvar.dstand. Over for saa store, uregelmæssige Svingninger forsvinde ganske Ebbe og Flod. Forskellen mellem Højvande og Lavvande er nemlig ved Kiel kun 0,07 M., ved Swinemiinde 0,01 M. og ved Memel 0,005 M. Niveausvingningerne ere altsaa især afhængige af Vindene. Aarstiderne bringe dog en periodisk Stigen og Falden, idet Overfladen staar højt i August og September, medens April og Maj, nemlig den Tid, hvor der er mindst Nedbør, vise den laveste Stand. Desuden er Middelvandstanden fra Aar til Aar underkastet uregelmæssige Svingninger, saaledes at Overfladen i en Række af Aar i Gennem-

snit kan vise Stigen og en derpaa følgende Række af Aar Falden.

Ø.'s Floder, Bugter og Havne ere tilfrosne en Del af Vinteren. Længden af den Tid, hvori dette finder Sted, er forskellig efter Vinterens Strenghed. I Gennemsnit kan man regne, at Isspærringen i den egentlige 0. varer 2 à 3 Maaneder, fra Januar til Marts, i Riga Bugt 4 Maaneder, i Finske Bugt 5 Maaneder og i Bottniske Bugt 6 à 7 Maaneder. Den Del af Bottniske Bugt, der ligger N. f. Nord-Quarken, fryser næsten hvert Aar til fra Kyst til Kyst. Skibsfarten er i Gennemsnit standset i *Königsberg* fra 22. Decbr. til 25. Marts, i Riga fra 29. Novbr. til 7. Apr., i Kronstadt fra 21. Novbr. til 3. Maj og i Haparanda fra 30. Oktbr. til 3. Juni. Ved Libau er Skibsfarten saa godt som altid mulig hele Aaret rundt. I milde Vintre kan Dampskibsfarten mellem Stockholm og *Hangø* vedligeholdes. Betingelserne for Skibsfarten ere imidlertid efter Indførelse af Isbrydere blevne meget forandrede, saaledes at der nu ved Danzig og Stettin i Alm. kan holdes Render aabne for Skibsfarten hele Vinteren, og ved Memel er Skibsfarten undertiden heller ikke standset.

Misvisningen (den magnetiske Deklination) er for Tiden i den østligste Del af Finske Bugt 1^0 østlig og ved Sjælland's Kyst 10^0 vestlig. De udjævnede Isogoner gaa omtrent i nord—sydlig Retning, men der finder paa mange Steder lokale Forstyrrelser Sted; de største ved Bornholm og Jussarø i den vestlige Del af Finske Bugt. Bornholm virker som en magnetisk Sydpol, der tiltrækker Kompassets Nordpol. Misvisningen bliver derved ud for Vestkysten af Øen indtil 3^0 mindre end normal, medens den ud for Østkysten bliver indtil 2^0 større end normal. Forstyrrelserne ved Jussarø ere saa store, at man ikke kan stole paa Kompasset. Paa et enkelt Sted kan det saaledes gøre Udslag paa henimod 180^0. Den vestlige Misvisning aftager, og den østlige tiltager. Den aarlige Forandring er i den sydlige Del af 0. 4' og i Bottniske Bugt 6 à 7'. Den magnetiske Inklination er mellem 67^0 og 74^0, og Horisontalintensiteten mellem 1,85 og 1,35 Gauss-Enheder. Isokliner og Isodynamer gaa omtrent i øst—vestlig Retning. (Litt.: »Segelhandbuch fur die Ostsee« [Berlin 1906]; »Den Danske Lods« [Kbhvn. 1905]; Martin Knudsen, »Havets Naturlære« [Kbhvn. 1905]; Kriimmel, »Die Deutschen Meere im Rahmen der internationalen Meeresforschung« [Berlin 1904]; Credner, »Uber die Entstehung der Ostsee« [»Geograph. Zeitschr.« 1895]). *G. F. H.*

Østersøprovinserne, de Baltiske Provinser, fælles Betegnelser for de 4 gamle Landskaber Ingermanland, Estland, Livland og Kurland, der nu udgøre de russiske Guvernementer St. Petersborg, Estland, Livland og Kurland, til hvilke henvises. Undertiden regnes kun de 3 sidstnævnte for 0. *H. P. S.*

Østerø (*Eysturoy*), den næststørste 0 blandt Færøerne, skilles mod Vest fra Strømø ved Sundene, mod Øst fra Kalsø og Bordø ved Djupene, Lervig Fjord og Kalsø Fjord. Øen, der strækker sig fra Nordvest til Sydøst, er ca. 286 □ Km. og meget stærkt indskaaren, navnlig paa Østkysten; af Indskæringer her nævnes fra Nord til Syd: Funding Fjord, som efter at være trængt ind mod Vest vender sig mod Syd og skærer dybt ind i Midten af Øen, Ande-Fjord (Oyndarfjørður o: Eyvind's Fjord), Fugle-Fjord og Lamba-Vig. Fra Sydvestkysten trænger den ca. 15 Km. dybe og smalle Skaale-Fjord, af hvilken en Del kaldes Kongshavn, mod Nord saa langt ind i Midten af Øen, at dens Bund kun er fjernet ca. 7 Km. fra Funding Fjords Bund; Draget imellem de to Fjorde hæver sig højest til 80 M., saa at den i øvrigt meget høje 0 ved dette Drag og de to Fjorde deles i to omtrent lige store Dele. Øen hæver sig jævnt mod Nord, hvor Færøernes højeste Punkt, Slattaretinde (882 M.), findes; af andre Højdepunkter mærkes Rødefjæld (766 M.) og Sandfjæld (757 M.). Mod Nordvest ligge uden for det 354 M. høje Forbjærg Kollen de to fritstaaende Klipper Risen og Kællingen (75 M.); den nordligste Pynt er Rivtange, den sydligste Østnæs, der er 127 M. Af hele Øens Areal ere knap 4 p. Ct. opdyrkede. Øen danner et eget Syssel, Østerø Syssel, der udgør eet Præstegæld. Det omfatter 7 Sogne: Næs og Gøte (een Kommune), Sjov, Fugle-Fjord, Ande-Fjord og Funding (de tre sidste een Kommune) samt Ejde. Sysselet havde 1. Febr. 1906 3,691 Indb. *H. W.*

Østflandern, Provins i den vestlige Del af Kongeriget Belgien, omfatter 3,000 □ Km. og grænser mod Nord til den hollandske Provins Zeeland, mod Øst til de belgiske Provinser Antwerpen og Sydbrabant, mod Syd til Hennegau og mod Vest til Vestflandern. 0. er den østlige Del af det gamle østerrigske Grevskab Flandern. Det er et Sletteland, bakket mod Syd, men ganske fladt N. f. Schelde og Lys, der tillige med Dender ere Provinsens vigtigste Flodløb. 0. har overvejende Sandjord; men da Markerne gødes godt og dyrkes med Spade, staar Landbruget overordentlig højt, og foruden Hvede, Rug, Kløver og Roer dyrkes Humle, Tobak og Hør. De nordøstlige Egne (Waes), hvor tidligere den brune Hede gav Landet et øde og fattigt Udseende, ere nu dyrkede som en Have, og Hørkulturen staar her overordentlig højt. Ogsaa Blomsteravlen er stærkt fremtrædende. Kvægavlen er betydelig; der fandtes 1894 30,000 Heste, 215,000 Stkr. Hornkvæg, 37,000 Faar og 107,000 Svin. Hestene tilhøre den bekendte belgiske Type: de ere store og svære, kun egnede til Trækbrug. 0. hører til Belgien's bedst befolkede Provinser; 1905 havde det 1,088,320 Indb. eller 363 pr. □ Km. Det vallonske Sprog er det fremherskende, idet kun 100,000 udeluk-kende benytte Flamsk. Folkeoplysningen er forholdsvis ringe, idet henimod 40 p. Ct. af de Indbyggere, der ere over 7 Aar, ikke kunne læse eller skrive. Ved Siden af Landbruget er Industrien fremtrædende, idet den beskæftiger 32 p. Ct. af Befolkningen, hovedsagelig ved Spinderi, Væveri og Kniplingsfabrikation. Hovedstaden i 0. er Gent, der er Midtpunktet for Bomuldsindustrien. Klædefabrikkerne producere kun grovere Varer. De talrige Papirfabrikker have en saa stor Produktion, at den overstiger det stedlige Behov. Som Handelsveje tjene foruden Jærnbanerne Kanalen fra Gent til Brügge og Sas-Kanalen mellem Damme og Terneuzen. Der udføres Korn og Kvæg, Olie, Lærred, Bomuldsvarer og Kniplinger samt Papir. 0. deles i 6 Arrondissementer: Gent, Alost, St. Nicolas, Oudenaarde, Termont og Eecloo. Ang. Ø.'s Historie se Flandern. *M. Kr.*

Østfranken se Franken.

Ostfriesland, tidligere Fyrstendømme i den westfalske Kreds i det tyske Rige, danner sammen med det nordøstligere liggende Harlingerland det nuværende preussiske Regeringsdistrikt Aurich i Provinsen Hannover. Skønt det frisiske Sprog nu næsten ganske er fortrængt af Plattysk, have Østfriserne bevaret mange gamle Skikke og Forhold. Hovederhvervet er Agerbrug og Kvægavl, der særlig er blomstrende i Marsken, samt Skibsfart. I Romertiden boede fra Ems til Elben **Chaukerne**, efter 5. Aarh. Friserne, der i 8. Aarh. **bleve** undertvungne af Frankerne og efter 870 tilhørte det østfrankiske Rige. 0. omfatter oprindelig Landet paa begge Sider af Ems-Mundingen, nemlig hollandsk Provins Groningen, det preussiske 0. og det oldenburgske Jever og delte indtil Midten af 14. Aarh. Skæbne med Midtfriesland (se Friser). Ca. 1430 forenedes den største Del af 0. under Høvdingen Edzard Cirksena. Ved Midten af 15. Aarh. ophøjedes det til et Rigsgrevskab, hvis Grever 1654 fik Rigsfyrsteværdigheden. 1744 lod Frederik II Landet besætte og bragte det under den preussiske Krone. 1807 tilfaldt 0. Holland, 1810 Frankrig, 1815 blev det afstaaet til Hannover, med hvilket det 1866 kom under Preussen. *Joh. F.*

Ostyaard, Nicolai **Ramm**, norsk Forfatter, født i Throndhjem 21. Apr. 1812, død i Elverum 3. Jan. 1873. Sine Barneaar tilbragte han i Tønset i Østerdalen. Fra 1831 levede han i Hovedstaden som Student og Departementsembedsmand med i den nationalromantiske Opgangsperiodes litterære Kreds, var Medlem af »Det Norske Teaters< Direktion og saa et Par utrykte Stykker opført samt deltog i Diskussionen om norsk Scenesprog. Som Improvisator i en Privatklub (»Tollekniven«) kom han til Bevidsthed om sin Evne til at skildre Folkelivet i sin Hjembygd og forsøgte snart denne i skriftlig Gengivelse. »To Historier fortalte af **Embret Tønseting**« er Titelen paa disse Forsøg, som vare forfattede i **Bygdemaal**; de bleve først offentliggjorte sammen med en længere Folkelivsskildring i almindeligt Skriftsprog, >Min sidste Sommer i Hjemmet«, og Novellen >To **Fæsterpiger**« under Fællestitelen »En Fjeldbygd« [Chra. 1852]. Denne fordringsløse Bog gjorde megen Lykke og **maatte** straks trykkes i nyt Oplag og er senere udgiven flere Gange. Paavirkningen fra Auerbach, hvis »Storbonden og hans Sønner« 0. med Begejstring overførte til **Norsk**, er kanske ikke saa stærk. Efter en Rejse i Tyskland udgav 0. »Fra Skov og **Fjæld**« [Chra. 1858], hvori det friske Vinterbillede »**Tømmerkjørerne**«. 1859 flyttede den populære Forfatter som Foged tilbage til sin kære Hjemdal og var tabt for Litteraturen. (**Litt.**: Jæger, »Ill. norsk Litteraturhist.« II; N. **Rolfsen**, »Norske Digtere«). *C. Br.*

Ostgoter se Goter.

Østgrønlandske Polarstrøm. Den ø. P. er en kold, saltfattig Overfladestrøm, der stammer fra Polarhavet N. f. Spitsbergen og flyder Syd efter mellem det varme Atlanterhavsvand og Østkysten af Grønland, hvorefter den drejer rundt om Grønland's Sydspids og løber mod Nord langs Vestkysten af Landet, hvor den efterhaanden taber sig. Polarstrømmens Temperatur kan gaa helt ned til Havvandets Frysepunkt, ca. $\div 1{,}8^0$, og dens Saltholdighed er under $34{,}_{00}$ p. Mille. N. f. den undersøiske Højderyg, der forbinder Island's Nordvestkyst med Grønland, hviler den paa et varmere og saltere Vandlag, der atter fra en Dybde af ca. 600 M. dækker en ensartet Vandmasse, hvis Saltholdighed er ca. 35 p. Mille, oghvis Temperatur aftager fra ca. o° i 600 M.'s Dybde til ca. $\div 1{,}8^0$ paa de største Dybder. S. f. den undersøiske Højderyg løber Strømmen oven paa Atlanterhavsvandet, som under selve Polarstrømmen kan være mere end 4^0 varmt. Det kolde Polarvand naar her til en Dybde af 2—300 M. og strækker sig sjælden mindre end 200 Km. ud fra Grønland's Østkyst, undertiden flere Gange saa langt. Polarstrømmen bestaar af »Smeltevand«, nemlig Atlanterhavsvand blandet med smeltet Is. Strømmen fører store Masser af Havis med sig, der som en Isflod føres ned langs hele Grønland's Østkyst. N. f. den nævnte Højderyg strækker Isen sig ofte om Vinteren saa langt ud fra Grønland, at den blokerer Island's Nordkyst. S. f. Højderyggen blokerer Isen den største Del af Aaret Grønland's Kyst. Ud for Angmagsalik, ca. 66^0 n. Br., spreder Isen sig dog hver Eftersommer og Efteraar, saa at Skibe kunne naa ind til Landet. Store Ismasser passere endog Kap Farvel og søge op i Davis-Strædet langs Grønland's Vestkyst, hvor de hyppig kunne blokere Kysten til 64^0 n. Br., ja enkelte Aar endog højere, indtil de efterhaanden gaa til Grunde i Davis-Strædets varme Vand. Isen bestaar i Reglen af store og mindre Isflager af ujævn Overflade og har en Tykkelse af 10 å 15 M. Paa Vandringen langs Grønland's Kyst blandes den med Isfjælde fra de grønlandske Bræer. Strømmen fører ogsaa en Del Drivtømmer med sig, navnlig **Naaletræ**, stammende fra Sibirien, hvis Floder have ført det ud i Havet. Dette Drivtømmer kan naa helt op til Disko Bugt. Strømmens Hastighed forandrer sig med Aarstiden og er størst i den ydre Del, hvor Strømmen kan antages gennemsnitlig at tilbagelægge 25 Km. om Dagen. Tæt ved Kysten tilbagelægger den derimod næppe mere end 10 Km. om Dagen. Polarstrømmen har selvfølgelig en mægtig Indflydelse paa Grønland's Klima. Hvor Strømmen støder op til den varme Atlanterhavsstrøm, er Taage meget almindelig. (Litt.: Martin Knudsen, »Havets Naturlære« [Kbhvn. 1905]). *G. F. H.*

Osthammer, By i det mellemste Sverige, Stockholm's Len, ligger 100 Km. N. N. 0. f. Stockholm ved den smalle Fjord, der har Navn efter Byen. (1900) 841 Indb. 0. er en ubetydelig By med Træhuse. Skibsfarten er i Tilbagegang paa Grund af Havnens daarlige **Forfatning**; hjemmehørende i 0. ere dog endnu 12 Skibe med i alt 2,309 Tons. Fabrikker findes ikke. 0. er en meget gammel By, hvis Stadprivilegier 1368 bekræftedes af Kong Albrecht. Tidligere var det en meget vigtig Skibsfartsby. Den afbrændtes 1719 af Russerne og hærgedes af Ildsvaade 1795. *H. P. S.*

Østislandske Polarstrøm. Den 0. P. maa betragtes som en Gren af den østgrønlandske Polarstrøm (s. d.). Den strømmer ned langs Island's Østkyst, som den kan blokere med svær **Havis**, og naar mod Sydøst næsten til Færøerne og mod Øst halvvejs fra Island over til Norge's Kyst. Det er dog yderst sjælden, at den fører

Is med sig saa langt. Strømmen har om Vinteren og om Foraaret en stærkt afkølende Indflydelse paa Færøerne, og dens større eller mindre Udbredelse Øst etter har sikkert ogsaa Indflydelse paa Klimaet i Nordeuropa. (Litt.: Martin Knudsen, »Havets Naturlære« [Kbhvn. 1905]). *G. F. H.*

Østkap (Vostoschni Noss, Kap Deschnev), Asien's østligste Punkt, ligger under 190° 10' 0. L. og dannes af en 768 M. høj Klippemasse, der ligger paa den yderste Spids af en Odde, som fra Tschuktscher Halvøens nordøstlige Hjørne rager ud i Berings-Strædet. 0. omsejledes første Gang af Deschnev (1649), senere af Bering (1728). *M. V.*

Østkinesiske Hav (kinesisk Tunghai d. e. det østlige Hav), asiatisk Randhav mellem Kina's Kyst og Riukiu-Øerne. Mod Syd staar det ved Fukien-Strædet mellem Kina og Formosa i Forbindelse med det sydkinesiske Hav (Nanhai). Den nordlige Del af det 0. H. mellem Kina og Korea kaldes det gule Hav (kinesisk Hoang-hai). Herfra fører Petshili-Strædet mellem Halvøerne Shantung og Liaotung ind til Petshili-Bugten. Navnet det gule Hav skyldes de store Mængder af gult Ler, som med Hoangho føres langt ud i Havet og farver Vandet gult. Det 0. H. har et Areal af 1,228,440 □ Km. Dybden er langt ringere end i de øvrige asiatiske Randhave. Fra Jangtsekiang's Munding og Nord paa indtil Hoangho's gamle Munding S. f. Shantung Halvøen ledsages Kysten af Grunde med 6 M. Vand og mindre, der strække sig indtil 100 Km. fra Kysten. I det gule Hav er den største Dybde 106 M., og selv i den sydlige Del af det 0. H. ligger største Delen af Arealet inden for 200-M.-Kurven, først længst mod Øst, tæt inden for Riukiu-Øerne, bliver Dybden større. Saaledes findes mellem Øerne Amami-o-shima og Jokoate-shima en Rende med en Dybde af 1,000 M. Den østlige Del af det 0. H. gennemstrømmes af den varme fra Syd til Nord rettede Kuro shio. En Del af denne Strøm gaar mod Nord gennem Tsushima-Strædet op i det japanske Hav, medens en anden Del gaar op i det gule Hav langs Korea's Vestkyst, hvorfra den atter bøjer mod Syd langs Kina's Kyst og gaar ud gennem Formosa-Strædet til det sydkinesiske Hav. Om disse Strømme gælder dog, at de med Hensyn til Retning og Styrke i høj Grad variere med Vinden. Langs Kysterne spille ogsaa Tidevandsstrømme en betydelig Rolle. Sejladsen paa det 0. H. besværes ofte af Orkaner, de saakaldte Taifuner, der især ere hyppige i September og Oktober. *M. V.*

Østlandske Lloyd, norsk Dampskibsselskab, stiftet 1881 af Konsul Rolf Andvord (1847—1906). Selskabet begyndte ganske beskedent med at overtage to af dets Stifter og Disponent forsøgsvis indarbejdede Router, en siden 1877 mellem Christiania og Antwerpen, en anden et Par Aar yngre mellem Christiania og Newcastle. Efterhaanden anskaffedes flere Skibe, indtil Selskabet 1903 i alt havde 7 med tilsammen ca. 6,700 Reg. Tons Brutto, ligesom de to snart fæstnede Linier imidlertid vare blevne supplerede med en tredje mellem Christiania og Middlesborough. Selskabet havde længe store Vanskeligheder at kæmpe med, men dets Ihærdighed lønnedes, og dets Virksomhed blev af *Betydning*, navnlig ved at formidle norsk Eksport. Andvord forblev dets Disponent, indtil Rederiets Skibe Febr. 1906 sammensluttedes med Selskabet »Ganger Rolf«, efter hvis Disponent det sammensluttede Selskab fik Firmaet >Fred. Olsen's Linier«, som med en samlet Tonnage af ca. 32,000 Reg. Tons Brutto paa 27 Skibe har beholdt de gamle Router og føjet en Række ny til. *K. V. H.*

Østpreussen, den nordøstligste Provins i Kongeriget Preussen, er dannet 1878 af den østlige Del af den tidligere Provins Preussen, grænser mod Nordvest til Østersøen, mod Øst og Syd til Rusland, mod Vest til Provinsen Vestpreussen og har med Udelukkelse af Kurisches Haff og den til 0. hørende Del af Frisches Haff et Areal af 36,994 □ Km. Skønt 0. hører til det preussike Lavland frembyder det dog stor Afveksling af Bakker og Sletter. Den sydlige Halvdel af Landet danner det fra Vest til Øst strygende baltiske Kystplateau (den østpreussiske Seenplatte), der opfyldes af talrige større og mindre Indsøer og gennemskæres af mange Flodløb. Mod Nord falder dette af til de nordlige Kystsletter langs en Linie, der gaar over Frauenburg, Allenburg og Stalluponen, mod Syd taber det sig i et Sletteland, der er rigt paa Skove og Sumpstrækninger og breder sig langt ind i Polen. Det højeste Punkt i Højdedraget danner Kernsdorfer Hohe (313 M.) S. f. Osterode. I Kystsletterne findes enkelte ret betydelige Hævninger, saaledes Signalberg (80 M.) ved Ragnit ved Memel og Galtgarben (110 M.) i Samland, neden for Tilsit findes den frugtbare Tilsit-Lavning. Langs Kysten strække sig nøgne Dynerækker, der naa 50—62 M.'s Højde. De største Søer ere Mauersee (105 □ Km.) og Spirdingsee (102 □ Km.). Hovedfloderne ere Dange, Minge, Memel eller Njemen, Pregel med Inster, Pissa, Angerapp til højre og Alle til venstre Bred, samt Passarge. Klimaet er mere raat end i de andre Dele af Tyskland. Den aarlige Middeltemperatur beløber sig i Konigsberg til $6,7^0$, i Memel til $6,6^0$, i Tilsit til $6,4^0$; den aarlige Regnmængde er i Tilsit 69, i Konigsberg 63 Cm.

Befolkningsforhold. Ifølge Folketællingen i Slutningen af 1905 fandtes 2,034,600 Indb., hvoraf (1900) 1,698,500 Evangeliske, 229,200 Katolikker og 13,900 Jøder. Med Hensyn til Sproget ere Indbyggerne hovedsagelig tyske, dog findes (1900) 286,400 Polakker, Masurer og Kassuber samt 109,600 Litauere. Der dyrkes hovedsagelig Rug, Havre, Kartofler, Bælgfrugter, Hvede og Byg samt Handelsplanter. Bekendt er den litauiske Hesteavl, den fremmes ved det kgl. Hovedstuteri i Trakehnen samt flere Landstuterier. Endvidere findes betydelig Kvæg-, Svine-, Gaase- og Biavl; Faareavlen er gaaet en Del tilbage. Skovene indtage 17,4 p. Ct. af Arealet, 79,5 p. Ct. af dem ere Naaleskov, der leverer vigtige Udførselsprodukter. Industrien er kun af Betydning i enkelte Byer (Konigsberg, Memel, Tilsit, Insterburg), hvor der findes Skibsbyggeri og Jærnværker; tillige findes Væveri, Savskæreri, Teglbrænderi, Tørveskæring samt Fiskeri. Handelen begunstiges ved de talrige Vandveje og de gode Søhavne (Memel, Pillau, Königsberg og Braunsberg) samt et betydeligt Jærnbanenet (232 Km.).

Provinsen deles i 3 Regeringsdistrikter, Königs-

berg, Gumbinnen og Allenstein. Den øverste Retsøvrighed er Overlandsretten i Königsberg. Den øverste Kirkeøvrighed er Konsistoriet i Konigsberg, der sorterer under Overkirkeraadet i Berlin. Katolikkerne staa under Biskoppen af Ermland. Til det preussiske Deputeretkammer sender Provinsen 32 deputerede, og i Herrehuset er det repræsenteret ved 24 Medlemmer. Handelskamre findes i Braunsberg, Insterburg, Konigsberg, Memel og Tilsit. Af Undervisningsanstalter nævnes Universitetet i Konigsberg, *Lyceum Hosianum* i Braunsberg, det kgl. pædagogiske Seminarium og det kgl. Kunstakademi i Konigsberg samt 18 Gymnasier, S Skolelærerseminarier og flere Landbrugsskoler. *Joh. F.*

Østpyrenæer se Pyrenées-Orientales.

ØStraat se Austraat.

Østre Gausdal se Gausdal.

Østre Moland, Herred, Nedenes Fogderi (skal fremtidig tilhøre Arendal Politimesterdistrikt), Nedenes Amt, 86 □ Km., hvoraf 4,8 □ Km. Ferskvand, (1900) 2,246 Indb., altsaa ca. 28 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. M. Præstegæld med 0. M. Stokken Sogne; det omgives af Herrederne Øiestad, Froland, Holt, Flosta, Tromø og Arendal By(Barbu). — Herredet ligger N. og 0. f. Arendal (s. d.) og har en ca. 4 Km. lang Kystlinie mod Tromøsund og Breisund; til Herredet høre en Del mindre Øer med et samlet Areal af 0,5 □ Km. Ved det Dalføre, der fra Holt i sydvestlig Retning gaar over Molandsvand til Longumvand i Nærheden af Arendal, deles Herredet i to Afsnit; de ere begge opfyldte af skovklædte Aaspartier, der have deres største Højder i den nordre Del og ere gennemskaarne af en Række mindre Dalfører og Skar. I Herredets østre Del ligger Røisefjeld (161 M.), Hesthogfjeld (130 M.) m. fl. og i dets vestre Del Skrattereidknuten (222 M.), Graneheia (148 M.), Mofjeld (128 M.) m. fl. — Molandsvandet (2 D Km.) har Afløb gennem Molandselven eller Raanehyllelven og Longumvandet (1,5 □ Km.) gennem Raana; endvidere findes en Del mindre Vasdrag og i alt 17 Indsøer. Af Herredets Areal opgives 9,8 □ Km. dyrket Mark, 70 □ Km. Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. Jordbrug og Fædrift ere sammen med Skovdriften de vigtigste Erhvervskilder, ligesom Fiskeriet er af nogen Betydning; i Herredet findes flere Savbrug, endvidere Møllebrug, et Par Skibsværfter og flere Grubedrifter. Bebyggelsen er væsentlig samlet om Molandsvand og Longumvand samt langs Kysten, hvor der er Husansamlinger ved Østre Mørfjær med Skibevigen, Salterød-Trollenes og Nes med (1900) i alt 477 Indb.; blandt Herredets Gaarde kunne nævnes Brekken, Vaaje, Fløistad, Tveide, Skjulestad, Skjevestad m. fl. 0. M. Kirke, der er opført ca. 1673, ligger ved Molandsvand; Stokken Kirke, opført 1879, ligger ved Salterødbugten. — Den vestlandske Hovedvej kommer ind fra Holt og fører gennem Hoveddalføret til Arendal; dertil findes flere rodelagte Bygdeveje, bl. a. fra Hovedvejen til Barbu og til Sognene ved Landgangsvand. Fra Arendal anløbes Herredets Kyst af Smaabaade. (Litt.: >Norges Land og Folk«: A. Helland, »Nedenes Amt« [Chra. 1904]). *N.S.*

Østre Slidre se Slidre.

Østre Toten se Toten.

Ostromerske Rige se Byzantinske Rige.

Østrumelien, tidligere selvstyrende Landskab paa Balkan-Halvøen, der nu hører sammen med Fyrstendømmet Bulgarien. Det grænser mod Nordvest og Nord til det egentlige Bulgarien, mod Øst til det sorte Hav og mod Syd og Sydvest til de tyrkiske Vilajeter Adrianopel og Saloniki. Arealet er 33,500 □ Km. med (1893) 998,431 Indb. eller 30 pr. □Km. 0. er i Hovedsagen at bestemme som Maritza's øvre brede Dal mellem Balkan-Kæden i Nord og Rhodope mod Syd. Omkring Maritza og dens Biflod Tundscha ligger et svagt kuperet og frugtbart Terrain, der Øster paa fortsættes ud til Havet, medens det paa de andre Sider afsluttes af Landskabets Grænsebjærge. Den Side af Balkan, der vender ud mod 0., er i det hele stejl og adskilles fra det parallelt løbende Anti-Balkan ved en med Valnød rigt bevokset og godt opdyrket Længdedal. Saavel Hovedkæden som Anti-Balkan hæver sig ret brat op fra Lavlandet og savner i Hovedsagen Udløbere. I klimatisk Henseende spiller Balkan-Kæden en Rolle som Beskytter imod de nordlige Vinde, hvorfor Ø.'s Klima er meget mildere end det nordligere Bulgarien's. Heraf følger en frodigere og mere sydlandsk Plantevækst. Foruden Hvede og Majs, der ere Landets Hovedkornsorter, dyrkes Ris paa Sletten omkring Filippopel og paa andre Lokaliteter, hvor man ligesom her kan anvende kunstig Vanding. Vinen trives godt og dyrkes i stor Udstrækning, og det samme gælder Rosen, hvis Kultur optager store Arealer, og paa Grundlag af hvilken man driver en stor Tilvirkning af Rosenolie. Befolkningen bestod 1893 af 808,694 Bulgarer, 105,988 Tyrker, 49,841 Grækere, 17,722 Zigeunere, 1,926 Rumænere samt 8,930 spanske Jøder. I religiøs Henseende vare 838,896 Græsk-katolske, 11,159 Romersk-katolske, 135,631 Muhamedanere og 9,182 Jøder. Bulgarerne leve næsten udelukkende af Landbrug, medens Tyrkerne, hvis Tal er i stadig Tilbagegang paa Grund af Udvandring, og Grækerne væsentligst leve i Byerne, hvor Grækerne hidtil flere Steder have været i Flertal eller i hvert Fald spillet den største Rolle. Agerbrug og Kvægavl ere saa godt som de eneste Næringsveje. Bjærgværksdrift og Industri er endnu i sin allerførste Begyndelse til Trods for, at Landet indeholder en Del nyttige Mineraler og Malme. Handelen er næsten udelukkende i Grækernes Hænder. 0. gennemskæres af den vigtige internationale Jærnvej, der fra Wien og Budapest over Belgrad, Nisch, Sofia, Filippopel og Adrianopel fører til Konstantinopel, og fra denne udgaar nu nogle Sidebaner. Administrativt deles nu 0. eller Sydbulgarien, som det officielt kaldes i Bulgarien, i 6 Distrikter.

Historie. Ø.'s ældre Historie falder sammen med det øvrige Bulgarien og Thrakien. 1876 var 0. i Særdeleshed Skuepladsen for Tyrkernes Grusomheder og holdtes besat af russiske Tropper fra Januar 1878 til Sommeren 1879. Paa Berlin-Kongressen 1878 bestemtes, at 0. skulde være

en autonom Provins af Tyrkiet under en kristen Guvernør. I Maj 1879 valgtes A. Vogorides (Aleko Pasha) med Stormagternes Samtykke til tyrkisk Generalguvernør paa 5 Aar, og i November s. A. aabnedes den første Provinsforsamling i 0. Tyrkiet's Ret til at lægge Garnison i Fæstningerne blev ikke benyttet for ikke at fremkalde Uroligheder, og Ø.'s Tribut til Sultanen kunde ikke udredes paa Grund af Pengenød. Da Vogorides ikke i eet og alt vilde underordne sig Rusland's Vilje, kom han snart i Strid med den russiske Generalkonsul Krebel. 1883 afbrød han endogsaa al Forbindelse med denne, indtil Krebel maatte hjemkaldes. Da den femaarige Periode var forløben, modsatte Rusland sig derfor Fornyelsen af hans Mandat, og i Maj 1884 efterfulgtes han af Gabriel Chrestovitsch (Gavril Pasha); men allerede i September 1885 blev denne ved en ublodig Revolution i Filippopel afsat, og Bulgarien's og Ø.'s Forening under Fyrst Alexander proklameredes. Med Undtagelse af England erklærede Stormagterne sig imod denne Krænkelse af Berlin-Traktaten; men Konferencerne i Konstantinopel forbleve uden Resultat. Og efter den korte, men for Bulgarien sejrrige Krig med Serbien, der sluttede med Freden i Bukarest 3. Marts 1886, gav Sultanen sit Samtykke til, at Fyrsten af Bulgarien udnævntes til Generalguvernør over 0. Videre se Bulgarien. *H. P. S.*

Østrup, Johannes Elith, dansk Orientalist, er født i Kjøbenhavn 27. Juli 1867, blev Student 1884 og tog 1890 Skoleembedseksamen. En tidlig Interesse for Østerlandene havde særlig ledet hans Opmærksomhed hen paa arabisk Sprog og Litteratur, som snart blev det centrale i hans Studier. Efter i Septbr. 1891 at have erhvervet sig den filosofiske Doktorgrad ved en Afhandling »Studier over Tusind og en Nat« (som 1905 er bleven oversat paa Russisk), tiltraadte han kort Tid efter med offentlig Understøttelse en længere Studierejse til Østerlandene. Paa denne opholdt han sig en Tid lang i Ægypten, hvor han, særlig under et Ophold hos Araberen Musa i Landsbyen ved Kalifgravene uden for Kairo, til Fuldkommenhed lærte Nutidens arabiske Talesprog i Ægypten. Derefter tog han Ophold i Syrien, den længste Tid i Damask, hvor han, foruden det arabiske Talesprog i Syrien, ved Omgang med den tyrkiske Garnison i Byen tillige lærte Tyrkisk. Han berejste derpaa den syriske Ørken og fulgte her flere Router, som næppe vare betraadte af Europæere siden det byzantinske Kejserriges Dage. Fra den syriske Ørken vendte han hjem til Kjøbenhavn i Aug 1893 til Hest gennem Lilleasien og Europa. Denne sin Rejse har han beskrevet i »Skiftende Horisonter« [1894], der s. A. ogsaa udkom paa Svensk. I det kgl. danske Vidensk. Selskabs Skrifter for 1895 udgav han »Topografiske Bidrag til Kendskabet til den syriske Ørken« og i sammes »Oversigter« for 1896 »Umar al Kindi's Beskrivelse af Ægypten«. 1897 udkom hans »Contes de Damas«. Hovedgenstanden for hans Studier har stadig været Islam og Islam's Kulturhistorie, hvilket har ført ham ind paa indgaaende Undersøgelser af Tilstandene i den moderne Orient og ikke mindst paa Studiet af de politiske Forhold, som han har behandlet i talrige Artikler, saavel i Tidsskrifter som i Dagblade, hjemme og ude. Siden 1896 har han været Medarbejder af »Vort Land«. 1898 ansattes 0. som midlertidig Docent ved Universitetet i semitiske Sprog og Litteratur, hvortil han stadig har føjet Forelæsninger og Øvelser over Osmannisk-Tyrkisk. I »Illustr. Verdenslitteraturhist.« [udg. af Jul. Clausen] har 0. givet en Fremstilling af den arabiske Litteraturs Historie og i »Folkenes Historie«, III. Bd., af Arabernes eller rettere af Islam's Historie [1907]. 1900 udgav 0. en Oversættelse af »Højsangen«. I »Zeitschrift der Deutschen Morgeni. Gesellschaft« i Leipzig har han udgivet flere Afhandlinger. 1899 foretog han en Studierejse til Konstantinopel, ligesom han ogsaa har gjort længere Studieophold i Strassburg (under Noldeke), i Paris og i London. Han har ogsaa deltaget i Orientalistkongresserne i Stockholm-Christiania [1889] og i Hamburg. 1898 og 1903 stillede han sig til Valg i Kjøbenhavn's 7. Kreds til Folketinget, men naaede ikke at blive valgt. *V. S.*

Østrupgaard se Lerchenborg.

Østsibiriske Kystprovins se Kystprovinsen.

Østturkëstan, kinesisk Biland, udgør en Del af Centralasien, ligger mellem 36^0—43^0 n. Br. og 73^0—92^0 0. L. og grænser mod Syd til Tibet's Randbjærge, mod Vest til Pamir og Alai-Bjærgene og mod Nord til Tianschan-Kæden, medens det Øst paa gaar jævnt over i Ørkenen Gobi i Mongoliet. Arealet angives til 1,118,713 □ Km., hvoraf dog største Delen er ubeboelig Ørken, saa at Folketallet ikke meget overstiger 1 ½ Mil!. Tidligere benævntes 0. ogsaa det høje Tatari, det høje eller lille Buchari. Endnu kaldes det undertiden Kaschgarien, medens Kineserne benævne det Tianschan Nanlu eller »Vejen Syd om Tianschan«, og Tyrkerne kalde Landet Altischahar eller Dschitischahar. Geografisk set falder 0. sammen med Tarim-Flodens Bassin og Opland og er i Hovedsagen en ca. 1,000 M. høj Højslette. Ved Foden af de omgivende Højbjærge ligge de frugtbareste Strækninger, der skraane jævnt mod Landets Indre og gennemstrømmes af talrige Vandløb, der komme fra Bjærgene og enten senere tabe sig i Sandet eller udmunde i Tarim, hvilken Flod til sidst udmunder i Lob Nor. Fraregnet et Bælte langs Foden af Bjærgene, hvor den kunstige Vanding frugtbargør Jorden, ere de lavere Egne af 0. et Steppeland, og i hele det indre et Ørkenomraade, hvor store Strækninger opfyldes af bølgeformede Klitter. Klimaet udmærker sig ved sin store Tørhed og ved, at Luften næsten altid indeholder Ørkenstøv. Endvidere er det overordentlig kontinentalt med meget strenge Vintre og meget hede Somre. Foraar og Efteraar blæse heftige Nord- og Nordvestvinde, medens Vindstille er fremherskende paa andre Aarstider; men for øvrigt sker Overgangen fra Vinter til Sommer og fra Sommer til Vinter med stor Hast. August har en Middeltemperatur i Skyggen paa 26^0, medens Temperaturen i Januar falder til —, 25°. Om Sommeren bevirker Luftens Tørhed og Klarhed og den stærke Udstraaling fra den ophedede Jordbund, at alt Arbejde i det fri er en Umulighed. De omgivende Bjærge bære i deres højere Egne udmærkede Alpegræsgange, under hvilke følger et Slags Skovbælte, hvor Popler ere de højstammede Træer, medens Underskov og Krat

dannes af Enebær, Pil, Tamarisker og Roser. Fraregnet de faa opdyrkede Partier ere de lavere Dele af Højsletten Steppe eller næsten plantetom Ørken, og kun langs Tarim og i de øvrige Steppefloders Lejer træffer man en Vegetation af Tagrør og Krat. Omkring Lob Nor leve endnu vilde Kameler; i Krattene og Ristykningerne langs Floderne træffes Tigre, Pantere, Losser, Ræve og Vildsvin; paa Bjærgene lever det store vilde Faar (*Ovis Ammon*), Hjorte, Antiloper, Vildæsler og Harer. Endelig maa nævnes de talrige Vade- og Svømmefugle, der paa Træk besøge Lob Nor. Befolkningen, der dels er Nomader, dels Agerdyrkere i Oaserne ved Foden af Bjærgene, er i Henseende til Sprog og Oprindelse overordentlig stærkt blandet. Særlig gælder dette Byerne, om hvilke man kun kan sige, at mongolsk Blod har været overvejende, men at der i øvrigt er indblandet Tadschiker, Kinesere, Mantshuer o. a. Landbefolkningen har et mere ensartet Præg, om end man Vest paa kan spore en stærk Tilblanding af Eraner. Disse træffes endnu i saa godt som ren Tilstand i de højere Dalstrøg af Ø.'s vestlige Grænsebjærge. Ægte Kirgiser nomadisere i Bjærgene, og Kalmukker træffes flere Steder paa Højsletten og i Særdeleshed om Lob Nor. I øvrigt er Sproget i Ø.'s Byer og Oaser Tyrkisk af en vis gammeldags Form. Religionen er Islam, men Trosivrigheden er dog ikke stor. Den vigtigste Næringsvej er Agerbrug med kunstig Vanding; der dyrkes Hvede, Byg, Majs, Hirse og Ris samt Bomuld, Hør, Hamp og Opiatvalmue. Vintersæden saas i Slutningen af August, Vaarsæden i Begyndelsen af April, og Høsten sker i Juli. Af Husdyr holdes Yakokse, Kamel, Hest, Æsel, Faar, Svin, Hund, Kat, Høns og Duer. Hesten er lille, men meget udholdende. I særlig stort Tal holdes Faar og Okser. Haandværksvirksomheden er nu uden Betydning, medens 0. tidligere var berømt for sit Silketøj og sine Filttæpper. Handelen drives særlig over Kina, men siden 1867 gøre Englænderne sig store Anstrengelser for at drage den over Ladok i og Kashmir til Indien, medens Rusland bestræber sig for at lede Ø.'s Handel Vester paa, og ifølge Traktat af 1881 tillader Kina russiske Undersaatter at drive Handel i 0. uden at besværes af Afgifter.

Historie. De ældste historiske Beretninger om 0. gaa tilbage til 2. Aarh. f. Chr., da Landet erobredes af Kineserne. Den herskende Religion blev snart Buddhismen, der i 5. og 7. Aarh. havde berømte Klostre i 0. Ogsaa de Kristne (Nestorianerne) naaede herhen, og for nylig (1904) har man i Ruinerne af Byen Turfan gjort Fund af nestorianske Skrifter. I 8. Aarh. naaede Araberne frem over Terek-Passet, men først i 10. Aarh. antoges Islam af Ø.'s Tyrkerstammer, og der dannede sig et eget muhamedansk Rige, der dog 1218 blev et let Bytte for Djengis-Chan. Efter det store Mongolriges Forfald herskede indre Stridigheder, der navnlig rasede i Kashgar. Et af de fordrevne muhamedanske Partier i denne By henvendte sig om Hjælp til Kalmukkanen i Dsungariet, og 1678 erobredes Landet af Kalmukkerne. 1757 erobredes det imidlertid atter af Kineserne under voldsomme Kampe og stor Blodsudgydelse. Senere søgte Muhamedanerne, der fik Understøttelse fra Kokand, gentagne Gange forgæves at afryste det kinesiske Aag. 1862 havde imidlertid de muhamedanske Dunganer i Dsungariet en saadan Fremgang i deres Opstand mod Kina, at ogsaa Muhamedanerne i 0. greb til Vaaben. Den »hellige Krig« blev erklæret, og under Førerskab af den dygtige Usbeker Jakub Beg (s. d.) lykkedes det 1865 at frigøre Landet. Jakub Beg anerkendtes af England og Tyrkiet som Emir af 0.; men efter hans Død 1877 lykkedes det atter Kineserne med forholdsvis stor Lethed at betvinge Landet, der siden har hørt under Kina. (Litt.: Shaw, »Reise nach der Hohen Tatarei« [Jena 1872]; Forsyth, *Report of a mission to Yarkand* [Calcutta 1875]; M. N. Prschewalskij, »Reise an den Lob Nor und Altyntag 1876—77« [Gotha 1877]; Sven Hedin, »En Færd gennem Asien 1893—97« [Kbhvn. 1898]; samme, »Tusen Mil paa ukendte Veje gennem det inderste Asien og Tibet« [Chra. 1903]; samme, *Scientific Results of a Journey in Asia 1899—1902* [Stockholm 1904 flg.j). *H. P. S.*

Østvaagø, betydelig 0 (522 □ Km. med [1900] 4,883 Indb.) i Lofotens og Vesteraalens Øgruppe. Paa 0. ligger Kabelvaag og Svolvær. Se for øvrigt Herrederne Vaagan, Gimsø og Hadsel. *N. S.*

Øta se Oite.

Oettingen-Wallerstein, Ludwig, Fyrst, tysk Minister, (1791—1870), fulgte 1802 efter sin Fader, men mistede 1806 Suveræniteten over sit Land, fordi han ikke vilde gaa i fransk Tjeneste. Han organiserede 1813 Landstormen i Schwaben og spillede 1815 i Wiirttemberg's og 1819 i Bayern's Landdag en vigtig Rolle som afgjort Talsmand for det konstitutionelle System. Da han 1823 ægtede en borgerlig Pige, maatte han afgive Fyrstendømmet til en yngre Broder; fik dog 1825 paa ny Sæde i Bayern's 1. Kammer og blev 1828 Regeringspræsident i Augsburg; var 1831—38 Første- og Indenrigsminister samt paa ny November 1847—Marts 1848 (under Lola Montez'es Beskyttelse). 1849 var han en ivrig Forsvarer af den tyske Rigsforfatning, opgav sit Sæde i 1. Kammer og lod sig vælge til 2. Kammer, hvor han fortsatte sin Opposition mod Regeringen, men maatte 1862 paa Grund af slette Formuesforhold trække sig tilbage og bosætte sig i Schweiz. *E. E.*

Otzdal, bekendt Alpedal i Tirol, den største Sidedal til Inn, ligger i det østerrigske Bezirkshauptmannschaft Imst og har ca. 5,000 tyske Indb. Dalen aabner sig 12 Km. 0. S. 0. f. Imst, strækker sig 86 Km. mod Syd ind i Otzdal-Alper og gennemstrømmes af Otz, der oven for Haiming falder i Inn. Dalen har en Middelhøjde af 1,403 M, og omgives af 86 Gletschere og 70 Bjærgtoppe paa over 3,000 M., blandt hvilke Wildspitz (3,774 M.) og Weiszkugel (3,746 M.). I sin nederste Del er den bred og frugtbar, længere oppe indsnævres den ofte, og her danner Kvægavl næsten Beboernes eneste Indtægtskilde. Blandt de mange Vandfald nævnes som et af de smukkeste Grosser Stuibenfall, der ligger i en af de mange Sidedale. O. er ejendommelig ved sin regelmæssige, trinvise Stigning og deler sig ved Zwieselstein i 2 Grene, Venter- og Gurglerdal. Ved Indgangen til Dalen ligger Flækken Otz, længere oppe Umhausen, Langen-

feld, Solden og i de to Dal grene henholdsvis Flækkerne Vent og Gurgl. O. er meget besøgt af Turister. *Joh. F.*

Otzdal-Alper, Bjærggruppe i Tirol, er med Hensyn til sin Mægtighed, sine betydelige Tophøjder, sit store Gletscheromraade den mægtigste Gruppe i det østerrigske Alpeomraade. Begrænsede mod Nord og Syd af Inn- og Etsch-Dalene, strække O. sig fra Reschenscheideck (1,491 M.) i Vest til Brenner-Passet (1,362 M.) i Øst og bestaa overvejende af Glimmerskifer, Hornblendeskifer og Gnejs. De indtage et Areal af 5,258 □ Km., af hvilke over 750 □ Km. dækkes af (309) Gletschere og deles ved Indskæringen over Otzdal, Timblerjoch (2,480 M.) og øvre Passeier-Dal i de egentlige O. eller Venter-Gruppen i Sydvest og Stubaier-Gruppen i Nordøst. De højeste Toppe i Venter-Gruppen ere Wildspitz (3,774 M.), Weiszkugel (3,746 M.), Hinterer Brochkogel (3,635 M.), Hintere Schwärze (3,633 M.), Vorderer Brochkogel (3,615 M.) og Similaun (3,607 M.). Et let tilgængeligt Udsigtspunkt er Kreuzspitze (3,455 M.). I Stubaier-Gruppen naar Zuckerhiitl 3,517 M. 3 store Tværdale føre fra øvre Inn-Dalen op i O., Kaunser-, Pitz- og Otzdal, afhvilke den sidste er den største. De sydlige Tværdale, der udmunde i øvre Etsch-Dal (Vintschgau), ere kortere, saaledes Matscher-, Schlandernaun- og Schnalser-Dal; kun den sydøstlige Grænsedal Passeier, der gennemstrømmes af Passer og er rig paa Naturskønhed, kan i Udstrækning maale sig med de nordlige Dale. *Joh. F.*

Øvelse, militær, har til Formaal at uddanne saavel Førere som Mandskab i de forskellige Tjenestegrene (Eksercits, Skydning, Felttjeneste, Gymnastik o. s. v.), der ere nødvendige for Optræden i Fred og særlig i Krig. Foretages Øvelserne med større Styrker, sammensatte af flere Vaaben, kaldes Øvelserne tillige Man 0 vrer. De udføres ordentligvis i to Partier og have navnlig til Maal at forberede Førernes Virksomhed i Krig. Særlig i de senere Aar søger man — ogsaa i Danmark — at anlægge de store Øvelser saaledes, at de komme Krigsforhold saa nær som muligt, idet der stræbes hen til at give Førerne Lejlighed til krigsmæssig Anvendelse af Tropperne. Af den ledende gives en Generalidé for begge Partier og desuden for hvert Parti en Specialidé, der tillige indeholder en bestemt Opgave til Løsning. ***B. P. B.***

Øverland, Ole Andreas, norsk Historiker, er født 17. Marts 1855 i Throndhjem. Som Student var han et Par Aar Lærer i sin Hjemstad; senere har han levet i Christiania udelukkende sysselsat med historisk Studium og Forfatterskab, idet han 1879—85 tillige var ansat som Assistent i Rigsarkivet. Sin første Afhandling »Armfeldts Tog nordenfjelds 1718« saa han trykt i »Hist. Tidsskrift« 1878, hvor ogsaa »Forviklinger paa Oplandene 1661« offentliggjordes noget senere. Kun 30 Aar gammel tog han modig fat paa Udarbejdelsen af en samlet omstændelig Fremstilling af Fædrelandshistorien i »Illustreret Norges Historie« og vandt — ved at opgive sin Arkivpost — efter et umaadeligt Flidsarbejde i Løbet af ti Aar at føre den helt frem til 1814, et 8 Binds Værk. Fremstillingen er for store Partiers Vedkommende bygget paa selvstændige Undersøgelser; ikke mindst gælder dette Skildringerne af Tilstande og Folkeliv i de senere Aarhundreder, hvorover der hidtil ingen sammenhængende Fremstilling var udarbejdet. Som den Folkebog, den var tænkt at blive, savnede den vistnok adskilligt i Henseende til streng Forfølgelse af ledende Hovedideer i Nationens Udvikling; men som Helhed er Værket blevet en paalidelig og let læst Fædrelandshistorie, som har haft sin Mission at udføre hos et Folk, af hvis Saga hidtil kun Tiden før Aar 1400 og Aarene nærmest 1814 var blevet udførligt fortalt. Samtidig med den vakkert udstyrede Hovedudgave blev en billig Folkeudgave spredt i store Mængder. Forfatteren blev et Par Aar efter Værkets Afslutning paaskønnet af Stortinget med en Aarsløn til fortsat Arbejde. Hans »Lærebog i Norges Historie« i 19. Aarh. [Chra. 1887] er udkommet i 2. Opl. Af Ø.'s øvrige Skrifter kunne mærkes »Christiania Arbejdersamfunds Virksomhed 1864—1889« og »Fra en svunden Tid. Sagn og Optegnelser« [begge Chra. 1889], »Af Sagnet og Historien« [Chra. 1897], »Vikingtog og Vinlandsfærder« [Chra. 1894], »Borgerne paa Fredrikshald« [Chra. 1897], »Korstogene« [Chra. 1899] samt en stor Samling »Norske historiske Fortællinger« [Chra. 1895—98]. 0. har været en søgt og flittig Bidragsyder til Landets Tidsskrifter og Blade. (Litt.: »Folkebladet« [1895]). *C.Br.*

Øvre-Alperne d. s. s. Hautes-Alpes.

Øvrebø, Herred, Christianssand Politimesterdistrikt (henhørte tidligere til Mandal Fogderi), Lister og Mandal's Amt, 116 □ Km., hvoraf ca. 2 □ Km. Ferskvand, (1900) 829 Indb., altsaa ca. 7 Indb. pr. □ Km., udgøres af 0. Sogn af 0. Præstegæld; det omgives af Herrederne Vennesla, Oddernes, Søgne, Øislebø, Finsland og Hægeland. Herredet er et Indlandsherred, der ligger omkring det øvre Løb af Søgneelven og dens Bielve Gumpedalsbækken og Fidjeaaen; dets østre Del gennemstrømmes af Langelandsaaen, Engelandsbækken og Høibækken m. fl., Bielve til Ottra (Toridalselven), der løber Ø. f. Herredet, hvis bebyggede Dele væsentlig ligge i de ovennævnte Dalfører. Distriktet er for øvrigt opfyldt af Aas- og Heistrækninger, der dog ikke naa betydeligere Højder; blandt de betydeligste Fjældpartier kunne nævnes Hestheia, Maaneheia, Høgaasen (308 M.), Blaaheia (306 M.), Leinheia (349 M.) m. fl. Søgneelven danner inden for Herredet tre Fossefald; der findes efter Kortene 38 Indsøer, af hvilke den største er Langelandsvandet (0,- □ Km.); ved dette Vand, hvor de største dyrkbare Strækninger findes, ligger den 1799 opførte 0. Kirke. Af det samlede Areal opgives 4,6 □ Km. dyrket Mark, 50 □ Skov og Resten Udmark, Snaufjæld, Indsøer og Myr. Jordbrug og Fædrift ere Hovednæringsvejene, men adskillig Jord ligger endnu udyrket, og der er i de senere Aar kun optaget lidet Nyland; egentlige Fjældbeiter findes ikke, men der er gode Hjemmehavne. Skovdriften er af Betydning, og ved Siden af Naaleskov har Herredet en rig Løvskov; der findes i Distriktet adskillige Savbrug. Den største Del af Bebyggelsen er Heigaarde; tættest er den omkring Kirken samt i

Søgneelven's og Fidjeaaen's Dalfører; blandt de betydeligste Gaardsbrug kunne nævnes Sangesland, Reiersdal, Li, Øvrebø, Hommem. fl.; det største Handelssted er Homsteane. Den sæterdalske Hovedvej fører gennem Herredet fra Oddernes i Syd til Hægeland i Nord, og endvidere fører en kortere Hovedvej gennem Gumpedalen i Herredets sydvestre Del; desuden findes flere Bygdeveje, bl. a. mod Vest til Finsland og mod Øst til Røiknes og Grovene Stationer paa Sæterdalsbanen. (Litt.: »Norges Land og Folk«: A. Helland, >Lister og Mandals Amt« [Chra. 1903]). *N. S.*

Øvre Eker se Eker.

Øvreguinēa se Guinea.

Øvrepyrenæer se Pyrenées.

Øvre Rendalen se Rendalen.

Øvre Siredalen se Siredalen.

Øvresøen, Lake superior, indiansk *Kitschi Gami*, den vestligste, og største af de 5 kanadiske Søer og overhovedet den største Ferskvandssø paa Jorden. Den ligger mellem Canada i Nord og Staterne Minnesota, Wisconsin og Michigan i Syd. Arealet er 81,380 □Km., Længden fra Vest til Øst 585 Km. og Bredden paa det bredeste Sted 225 Km. Højden over Havet er 182 M. og er den største i den kanadiske Søgruppe (deraf Navnet). Bredderne ere navnlig mod Nord klippefulde og meget indskaarne. Med Huron-Søen staar den i Forbindelse med den 96 Km. lange Flod St. Marie, hvis Strømsnævringer have givet Anledning til, at Søerne ere blevne forbundne med en sejlbar Kanal. Imod Vest udmunder St.-Louis-Floden, der paa en Maade kan betragtes som Kildeflod til St. Lawrence. Ved dens Bredder lindes betydelige Lejer af Kul og Metaller, navnlig Kobber. De vigtigste Byer ere Duluth i Minnesota ved Søens vestligste Spids, L'Anse i Michigan paa Sydsiden og Ft. William i Canada paa Nordsiden. *C. A.*

Øvreægypten se Ægypten.

Øvreøsterrig, den mest brugelige Benævnelse for Ærkehertugdømmet Østerrig oven Enns, danner i Forening med det ved Enns adskilte Nedreøsterrig det østerrig-ungarske Monarkis Vugge og hører til Rigets cisleithanske Del. Det grænser mod Nord til Böhmen, mod Øst til Nedreøsterrig, mod Syd til Steiermark og Salzburg og mod Vest til Bayern, fra hvilket det skilles ved Inn og dens Biflod Salzach, og har et Areal af 11,984 □Km.

Ligesom Nedreøsterrig deles 0. af Donau i 2 Dele, af hvilke den sydlige (3/4) tilhører Alpeomraadet, den nordlige det böhmisk-mähriske Højland. Alpelandet tilhører den nordøstlige Del af Salzburger Kalkalper og den vestlige Del af de østerrigske Alper. Kun nær den sydlige Grænse findes egentlige Højbjærge. Fra Sydvest strække Salzburger Alperne sig ind i Landet. Grupperne Dachstein (2,996 M.), Tote Gebirge (Groszer Priel 2,514 M.), Ischlergebirge (Hainzen 1,637 M.), Schafberg (1,780 M.), Höllengebirge (1,862 M.), Traunstein (1,691 M.) omslutte det for sin landskabelige Skønhed berømte, sørige Salzkammergut. Den sydøstlige Del af Landet hører til de østerrigske Alper, hvor der optræder bestemt Kædedannelse. Her hæver sig paa Grænsen af Steiermark Hohe Pyrgas (2,244 M.). I det østerrigske Alpeforland, der strækker sig omtrent til Donau, nævnes det for sin Brunkulrigdom bekendte Hausruck, der i Gobelsberg naar 800 M. Det umiddelbart ved Donau sig hævende Sauwald (876 M.) hører ligesom hele Strækningen langs højre Donau-Bred ned til Eferding ifølge sin geognostiske Beskaffenhed (Gnejs med indlejret Granit) til Bayerischer Wald og ikke til de alpine Forbjærge. Paa 2 Steder træde Bjærgene ikke helt ud til Donau; her brede sig de eneste, lidet omfangsrige Sletter i Landet, nemlig Eferding-Sletten (med en Højde af under 300 M.) paa begge Sider af Donau og den noget større Slette Linzer-Bækkenet, der strækker sig langs Traun op til Lambach, og af hvilken Weiser Heide danner en Del. Landet N. f. Donau opfyldes af kuppelformede Højsletter, der gennemskæres af talrige smaa, men dybe Flodrender og, idet de stige fra Syd til Nord, for største Delen naa en Højde af 6—900 M. Langs selve Nordgrænsen findes det egentlige Böhmerwald, der i Plockenstein naar 1,375 og i Sternstein 1,125 M. Den frugtbareste Jordbund findes i Donau-Dal en med Sidedale og i de nævnte Sletter. Landet er rigt paa Floder og Søer og hører med Undtagelse af en ubetydelig Landstrækning ved den böhmiske Grænse til Donau's Flodomraade. Blandt de talrige smukke og store Alpesøer nævnes Traun- eller Gmundnersee, Hallstättersee, Atter- eller Kammersee, Mondsee og Wolfgangsee. Der findes over 30 Mineralkilder; dog ere kun Saltbadene ved Ischl og Jodkilderne ved Hall af Betydning. Paa Grund af de mange sne- og isklædte Bjærge og den høje gennemsnitlige Beliggenhed er Klimaet koldere end i Nedreøsterrig; mildest er det i Donau-Dalen. Den aarlige Middeltemperatur beløber sig i Linz til 8,5, i Ischl til 7,5 og paa Schafberg til 1,7°.

Befolkningsforhold. Efter Beregningen 1904 findes 826,900 Indb., efter Folketællingen (1900) 810,200 Indb. Beboerne ere tyske og bekende sig, fraregnet 18,400 Evangeliske og 1,300 Jøder, til den romersk-katolske Religion. Agerbrug og Kvægavl staa paa et højt Trin, ogsaa Forstkulturen er temmelig betydelig. Af Landets Areal ere 7,1 p. Ct. uproduktive. Af det produktive Omraade ere 35 p. Ct. Agerland, 18,5 p. Ct. Eng, 2,5 p. Ct. Græsgange og Alper, 34 p. Ct. Skove, 3,3 p. Ct. Haver, Resten Søer, Floder og Bygningsareal. Paa Grund af den Vægt, der lægges paa Agerbruget, høstes der mere Korn end til at dække Forbruget. Der dyrkes Hvede, Rug, Spelt, Byg, Havre, Bælgfrugter, Kartofler, Boghvede, Raps, Roer, Hør, Hamp, Cikorie, Humle. Stærkt udviklet er Frugtavlen; i stor Mængde tilberedes Frugtvin, derimod dyrkes Vinranken ikke i 0. Af Skovene ere 83 p. Ct. Naaleskov, 17 p. Ct. Løvskov. Blandt de faa Bjærgværksprodukter i 0. nævnes særlig Salt, Brunkul og Sten. Saltudvindingen drives som Monopol af Staten i Hallstadt og Ischl og beløb sig 1894 til 7 Mill. Gylden. Industrien staar ikke paa samme Højde som i Nedreøsterrig, men er dog for Tiden i Fremgang. Af Betydning er Forfærdigelsen af *Jærnvarer*, særlig Vaabenfabrikationen i Steyr samt Lærreds- og Bomuldsindustrien særlig i Kleinmiinchen ved Linz, Uldvæveri, Papirfabrikation, Urfabrikation (i Ebensee), Mølledrift, Brændevinsbrænderi, Ølbryggeri og Tobaksfabrikation; endelig tilvirkes ved Husindustrien Trævarer, Jærn-

og Staal varer. Handelen beskæftiger sig med Indførsel af Kolonialvarer, Raaprodukter, særlig Jærn fra Steiermark, til Forarbejdelse og med Udførsel af Jærnfabrikater, Salt og Mel.

Forfatning og Forvaltning. Ifølge Landsordningen af 26. Febr. 1861 omfatter Landdagen 50 Medlemmer, nemlig Biskoppen af Linz samt 49 paa 6 Aar valgte deputerede (10 for større Grundbesiddelser, 17 for Byer og Industriflækker, 3 for Handels- og Erhvervskammeret i Linz og 19 for Landkommunerne). Til det østerrigske Rigsraads Deputeretkammer sender Landet 17 deputerede. Kommunevæsenet hviler paa Ordningen af April 1864. Landet deles i 2 Byer med egen Statut og 12 Bezirkshauptmanschaft. I Spidsen for Forvaltningen staar Statholderen i Linz. Retsplejen besørges af Landsretten i Linz, de 3 Kredsretter i Ried, Steyr og Wels samt 46 Distriktsretter. Alle disse Domstole danne 1. Instans, Overlandsretten i Wien 2. Instans og den øverste Rets- og Kassationsdomstol i Wien 3. Instans. Finansforvaltningen ledes af Finansdirektionen i Linz, hvor der tillige findes en Jærnbanedirektion, en Post- og Telegrafdirektion, et Erhvervsinspektorat, en Forst- og Domænedirektion. I militær Henseende hører Landet til Korpskommandoen i Innsbruck. Af Undervisningsanstalter nævnes 4 Overgymnasier, 2 Overrealskoler, I Lærer- og I Lærerindeseminarium, 2 teologiske Læreanstalter, et Handelsakademi i Linz samt en kommunal Handelsskole i Wels og en Agerbrugsskole i Ritzlhof.

Sandsynlig er 0. ca. 1260 blevet ophøjet til en egen Provins. I Beretninger efter 1264 forekommer det med Betegnelsen *Austria superior* eller *supra Anasum*. Omraadet mellem Donau, Inn, Salzach og Hausruck blev dog først 1779 ved Freden i Teschen afstaaet af Bayern og forenet med Ø. *Joh. F.*

Øvrighed. I ældre Lovsprog, f. Eks. enkelte Steder i Christian V's Lov, bruges 0. i saa vid Betydning, at det betegner alle dem, hvem det ifølge Lovgivningen tilkommer i Statens Navn at afgøre noget med juridisk Virkning, altsaa ikke blot Organerne for den udøvende Magt, men ogsaa de dømmende Autoriteter. Efter at senere Sondringen mellem udøvende og dømmende Magt var traadt skarpere frem, blev 0. nærmest Betegnelse for ethvert Organ for den udøvende Magt, der selvstændig med Retsvirkning kan beslutte og befale noget paa Statens Vegne (jfr. saaledes rev. Grundlovs § 72: Domstolene ere berettigede til at paakende ethvert Spørgsmaal om Øvrighedsmyndighedens Grænser. Den, der vil rejse et saadant Spørgsmaal, kan dog ikke ved at bringe Sagen for Domstolene unddrage sig fra foreløbigen at efterkomme Ø.'s Befaling). Endelig bruges 0. i indskrænket Forstand om en bestemt Art af den udøvende Magts Organer, nemlig om dem, hvem det almindelige Tilsyn med Lovens Overholdelse er overdraget i første og anden Instans, hvortil høre Stiftamtmænd og Amtmænd, Magistrater, Byfogeder, Herredsfogeder og Birkedommere. I denne Betydning sættes 0. saaledes i Modsætning ikke blot til Domstolene, men ogsaa til dels de øverste Forvaltningsmyndigheder, dels de Myndigheder, der føre Tilsyn med Lovenes Overholdelse inden for særlige Grene. I denne Betydning skelnes da atter mellem Overøvrighed (s. d.) og Underøvrighed. Ved Overøvrighed sigtes der til Overpræsidenten i Kjøbenhavn eller vedkommende Amtmand uden for Kjøbenhavn. (Litt.: Holck, »Den danske Statsforvaltningsret« [Kbhvn. 1870]). *E. T.*

Oxaraa, en mindre Elv i det sydlige Island, der flyder gennem Kløften Almannagjå (s. d.) over Altingsstedet ved Thingvellir (s. d.) og udgyder sig i Thingvalla-Søen. *Th. Th.*

Øynhausen, ogsaa kaldet Rehme, Badested i den preussiske Provins Westfalen, Station paa Jærnbanelinien Köln—Hannover—Berlin. Stedet ligger i en bjærgrig, skovrig Egn, 71 M. o. H., beskyttet mod Nord af Weser-Bjærgene, mod Syd af Teutoburgerwald.

Der er 4 varme, kulsyreholdige Sool-Kilder (Tp. 26^0—35^0 C), et Par kolde Svovlkilder og en Bittervands-Kilde (se Mineralvande). Vandet benyttes til Drikke-, Bade- og Indaandingskure. 0. søges især for kirtelsyge, betændelsesagtige Kvindesygdomme, Muskel- og Leddereumatisme, Hjertesygdomme, Nervesygdomme, Rygmarvstæring. Stedet, der har ca. 30,000 Indb., søges aarlig af ca. 10,000 Kurgæster. Der er Sæson fra I. Maj til 1. Oktbr.; dog kunne Badene ogsaa bruges om Vinteren. Vejrliget er bedst om Efteraaret. *Lp. M.*

Fortegnelse over Illustrationer i attende Bind.

I. Kort (Farvetryk).

	Side.
Vestindien og Mellemamerika	216.
Wien	592.
Østerrig-Ungarn	936.

II. Tekstillustrationer og Kort.

	Side.
Valeriana	9.
Vallø Slot	21.
Valmue	22.
Valravn	25.
Valsning. Fig. 1—4	26.
Vandedderkoppen	35.
Vandhjul. Fig. 1—13	41—43.
Vandkalve	44.
Vandkran	45.
Vandkærer	46.
Vandlaas	47.
Vanilla	59.
Varde (Plan)	67.
Varde's Bymærke	68.
Vardø's —	69.
Vaser. Fig. 1—3	91—93
Vejle (Plan)	123.
Vejle's Bymærke	124.
Vejrkort	127.
Vemmetofte	140.
Vendehals	143.
Venezia (Plan)	148.
Ventil. Fig. 1—11	163—164.
Ventilationsanlæg	166.
Vesta	208.
Vestalinder	219.
Vibe	227
Viborg (Plan)	229.
Viborg's Bymærke	230.
Vifte. Fig. 1—5	253—254.
Vina	296.
Vindmaalerapparat. Fig. 1—2	304.
Vinger. Fig. 1—2	309.
Vinkel	313.
Vinlus	315.
Vinrankefamilien	317.
Violin. Fig. 1—2	326.
Violoncel	327.
Vipstjærter	328.
Volsung-Ætten. Fig. 1—2	394.
Vombat	401.
Vordingborg (Plan)	404.
Vordingborg's Bymærke	405.
Vordingborg (Gaasetaarnet)	406.
Vor Frelsers Kirke	408.
Vor Frue Kirke	409.
Vortemælkfamilien. Fig. 1 — 2	414.
Voxenkollen	419.
Vulkaner	426.
Værlinger	446.
Vævere	454.
Vævning. Fig. 1—5	455—456.
Wartburg	502.
Washington (det hvide Hus)	507.
Wien's Bymærke	590.
Ydrelære	687.
Zeus. Fig. 1—3	733—734.
Zink	746.
Æbeltoft (Plan)	782.
Æbeltoft's Bymærke	782.
Ædelgran. Fig. 1—10	786—788.
Æg	791.
Æggestok. Fig. 1—2	794.
Ægypten (Plan)	806.
Æl. Fig. 1—8	837—838.
Ælm. Fig 1—5	839.
Ænder. Fig. 1—4	842—844.
Ærø (Plan)	857.
Ærøskjøbing (Plan)	858.
Ærøskjøbing's Bymærke	858.
Æsel	859.
Øje	881.
Øre. Fig. 1—4	904—906.
Ørentvist	911.
Øresæler	914.
Ørne	917.
Øsehjul. Fig. 1—2	927.
Øskenceller	928.